

NOTE ASUPRA CĂRȚII BIBLICE *LEVITICUL* DIN *BIBLIA* DE LA BLAJ (1795) ȘI MANUSCRISELE TRADUCERII

ANA CATANĂ-SPENCHIU*

1. NOTE INTRODUCATIVE

Leviticul este cea de-a treia carte din Vechiul Testament, a treia carte a Legii lui Moise, fiind denumită în textul grecesc al *Septuagintei* *AEYITIKON* (SEPT. BOS). Prima traducere românească a acestei cărți biblice a fost realizată de Nicolae Milescu, la finalul secolului al XVII-lea, o dată cu textul integral al *Bibliei* (B 1688), traducere realizată după textul grecesc al *Septuagintei*, ediția tipărită în 1596, la Frankfurt am Main. Un secol mai târziu, cărturarul ardelean Samuil Micu realizează o nouă traducere, la Blaj, în 1795. Samuil Micu s-a bazat în traducerea sa pe doi piloni, două texte biblice importante: pe de o parte, pe textul grecesc al *Septuagintei*, în ediția *Bibliei* de la Franeker, realizată de elenistul olandez Lambert Bos în 1709, iar pe de altă parte, pe *Biblia* de la București (1688). Samuil Micu revizuieste prima ediție integrală a *Bibliei* în limba română, clarificând pasaje obscure prin consultarea permanentă a *Septuagintei* din 1709, fapt dovedit explicit prin numeroasele trimiteri la cele două texte în aparatul paratextual. Această traducere de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost valorificată pe teren românesc până în secolul al XX-lea, începând cu preluarea ei în ediția *Bibliei* de la Sankt Petersburg (1819) și continuând cu ediția de la Buzău (1854–1856), apoi cu cea de la Sibiu a lui Andrei Șaguna (1856–1858) și cu ediția sinodală din 1914.

Cele mai importante sub aspect traductologic sunt cele două manuscrise ale traducerii B 1795, variante premergătoare tipăriturii, care se află la Biblioteca Academiei Române, Filiala din Cluj-Napoca. Este vorba despre textul prim al acestei traduceri, varianta de lucru a traducătorului ardelean, cuprinsă în ms. rom. 71, și manuscrisul corectat și adăugit, care a fost pregătit pentru tipar (ms. 111)¹.

Scriș în chirilică cursivă, fără ornamente, legat în carton, cu piele la colțuri și cotor, ms. rom. 71 se numește *Vechiul Testament: Preoția sau Cartea Leviților, Numeri, Deuteronom sau a Doua Leage*, iar titlul de pe cotor este *LIBER III.IV.V*.

* Departamentul de Științe Socio-Umane, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (anaspenchiu@gmail.com).

¹ Informații despre manuscrisele *Bibliei* de la Blaj pot fi găsite în două articole anterioare: Catană-Spenchiu 2020 și Catană-Spenchiu, Moruz 2022.

Având 254 de file, textul este păstrat în întregime, scris cu cerneală neagră, fără pagini deteriorate, cu puține ștersături și tăieturi, fiind poziționat pe o singură coloană, cu alineate la stânga și la dreapta. Fiecare carte biblică are o foaie de gardă unde se precizează titlul, anul începerii traducerii și traducătorul, Samoil Clain de la Sad².

Studiul ms. 111 dovedește că suntem în fața unui text pregătit pentru tipar. Acesta este scris cu cerneală neagră, fiind poziționat pe o singură coloană, așa cum este manuscrisul de lucru (ms. 71). Mult mai îngrijit, cu mai puține tăieturi și corecturi, textul prezintă pe unele pagini completări sau adăugiri. Are 834 file (1668 pagini) și cuprinde: *Facerea* (f. 2r–206v); text introductiv la *Facerea* (f. 207r–210r); *Ieșirea* (f. 211–368v); text introductiv la *Leviticul* (f. 369); *Leviticul* (f. 270r–491v); text introductiv la *Numeri* (f. 492); *Numerii* (f. 493r–674v); text introductiv la *Deuteronom* (f. 676r–677v); *Deuteronomul* (f. 678r–832v). Pentru unele situații sunt inserate pe verticală completări. Interesante sunt și rezumatele pe capitole. Din această variantă manuscrisă lipsesc cărțile de la *Iosua* la *Isaia*, mult mai puține decât în varianta de lucru. Cea mai completă descriere a acestor manuscrise o găsim la Ioan Chindriș în studiul introductiv al ediției *Bibliei* de la Blaj (1795) (Chindriș 2000).

Comparând cele trei variante ale acestei cărți biblice, manuscrisul de lucru (ms. 71) cu cel copiat pentru curat (ms. 111) și textul tipărit al B 1795, am constatat unele diferențe, care ne permit să observăm laboratorul traducătorului, etapele de lucru, actul conștient prin care acesta a reușit să transpună conținutul biblic. Textele analizate din manuscrise ne pun în față o seamă de probleme de traducere pe care traducătorul le-a soluționat de la o etapă de lucru la alta. În lucrarea de față vom semnală, prin scurte comentarii filologice, cele mai interesante situații de traducere și vom identifica tehnica de lucru pe care a utilizat-o cărturarul, arătând prin comparația cu edițiile ulterioare care a fost influența opțiunilor sale.

2. ASPECTE ALE TRADUCERII

2.1. Titlul celei de-a treia cărți a Legii lui Moise este tradus de Samuil Micu în mai multe moduri. În prima formă manuscrisă (ms. 71), Samuil Micu propune trei variante de titlu: *Preoția* sau *Cartea leviților* (ms. 71, f. 2r), *Leviticul* (ms. 71, f. 3r), spre deosebire de manuscrisul copiat pentru tipar (ms. 111, f. 369r), unde întâlnim doar *Cartea leviților*, titlu pentru introducerea la această carte biblică, și *Leviticul* pentru textul propriu-zis. În forma tipărită va fi ales titlul *Cartea leviților*. Traducerile românești anterioare au utilizat alte variante pentru a desemna sensul lui λευίτης ‘preot ebraic’, ms. 45 *Carte preoțască*, ms. 4389 *Cartea 3 a lui Moisi, preoțască*, *ovreiște Vaicra*, B 1688 *Preoția*.

Și introducerea la *Cartea leviților* prezintă unele diferențe care reflectă etapele de lucru și subliniază dorința traducătorului de a oferi cititorului acestei cărți biblice o variantă completă cu explicitări și trimiteri, după modelul textelor consultate.

² Pe ultima filă din *Leviticul* din ms. 71 este notată data finalizării traducerii: „1784 die 23 Augusti.

Dacă într-o primă etapă, în ms. 71, Samuil Micu redactează o simplă referire la conținutul primului capitol din *Leviticul*, în etapa următoare traducătorul scrie un rezumat de câteva rânduri pentru întreaga carte, care va fi păstrat și în B 1795, alături de introducerea la capitolul 1 din *Levitic* cu mici adăugiri. Iată diferențele: ms. 71 nu are introducere la cartea biblică, găsim o scurtă introducere la capitolul 1: *Arderea de tot din boi, și din oi, și din capre, și din turtureale, și din porumbi* (f. 3r). Ms. 111, introducere la *Cartea leviților*:

Ceale ce să țin de rânduiala leviților sânt: jertvele preoților și slujbele leviților, încă și sărbătorile, care toate întru această carte să cuprind. S. Augustin, cartea 10, De cetatea lui Dumnezeu, să pare a zice cum că, în statul nevinovăției (adecă, mai înainte de păcătuirea lui Adam), nu au fost jertve, și învață cum că oamenii cei dintâiu între curați, de toată prihana păcatului pre sine lui Dumnezeu, ca niște jertve prea curate, s-au jertvit. Cum că această carte easte adevărată a lui Moisi cu aceleași dovediri să arată cu care s-au arătat și Facerea și Ieșirea. // Și, fiindcă în A doao Leage mai nimic nu să scrie de jertvele ceale de osibite fealiuri, de cort, de podoabele și de slujbele preoților, și de alte multe, care să țin de slujba lui Dumnezeu, nu ne putem îndoi cum că toate aceastea, care sânt întru această carte, nu ar fi de Moisi scrise (f. 369r, f. 369v).

Sintagma *cei dintâiu între curați* este forma corectată, suprascrisă, inițial Samuil Micu notând o altă opțiune, pe care a tăiat-o ulterior: *curați și întregi* (ms. 111, f. 369r).

Ms. 111, introducerea la capitolul 1:

Leagea și modru cum să se aducă jertva, carea să chema ardere de tot, din boi, din oi, din capre, din turtureale și din porumbi. (f. 370r)

B 1795, introducere la *Cartea leviților*:

Ceale ce să țin de rânduiala leviților sânt: jertvele preoților și slujbele leviților, încă și sărbătorile, care toate întru această carte să cuprind. S. Augustin, cartea 10, De cetatea lui Dumnezeu, să pare a zice cum că, în statul nevinovăției (adecă, mai înainte de păcătuirea lui Adam), nu au fost jertve, și învață cum că oamenii cei dintâiu între curați, de toată prihana păcatului pre sine lui Dumnezeu, ca niște jertve prea curate, s-au jertvit. Cum că această carte easte adevărată a lui Moisi cu aceleași dovediri să arată cu care s-au arătat și Facerea și Ieșirea. Și, fiindcă în A doao Leage mai nimic nu să scrie de jertvele ceale de osibite fealiuri, de cort, de podoabele și de slujbele preoților, și de alte multe, care să țin de slujba lui Dumnezeu, nu ne putem îndoi cum că toate aceastea, care sânt întru această carte, nu ar fi de Moisi scrise.

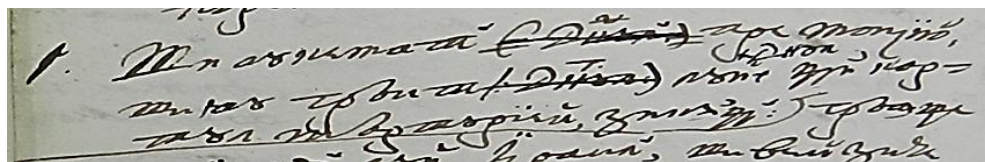
B 1795, introducere la capitolul 1:

Leagea și modru cum să se aducă jertva, carea să chema ardere de tot, din boi, din oi, din capre, din turtureale și din porumbi.

2.2. În *Cătră cetitoriu*, textul introductiv al B 1795, Samuil Micu atrăgea atenția asupra stilului și clarității traducerii: „Deci, ca stilul și așezarea graiului întru aceași Biblie să nu fie osebit, puindu-se unele dintru acea tălmăcire, altele dintru a altuia, s-au socotit ca toată Biblia de unul cu asemenea stil și așezare a graiului să se tălmăcească [...] că foarte anevoie easte luminat și chiiar cu înțeles de pre o limbă a tălmăci pre altă limbă, nici un cuvânt adăogând și țiind idiotismii limbii ceii dintâiu, că fieștecare limbă are osibiți ai săi idiotismii” (B 1795, *Cătră cetitoriu*).

Această intenție din *Cătră cetitoriu* poate fi observată încă de la primul verset, Lv., 1:1. Analiza comparativă a celor trei variante textuale, de la manuscrisul în lucru la forma tipărită, a evidențiat un proces atent de revizuire la nivelul frazei. De două ori se modifică poziția cuvântului *Domnul*, tăiat în manuscrisul de lucru pentru ca, ulterior, în manuscrisul copiat pentru tipar și în tipăritură, opțiunile tăiate inițial să fie adoptate.

Ms. 71, f. 3r:

Ms. 111 (f. 370r): Și au chemat pre Moisi și i-au grăit lui Domnul din cortul mărturiei, zicând.

B 1795 (Lv., 1:1): Și au chemat pre Moisi și i-au grăit lui Domnul din cortul mărturiei, zicând.

2.3. O situație aparte este cea întâlnită în cartea *Leviticul*, 1:2. Opțiunile de traducere inițiale sunt trecute printr-un filtru stilistic. Chiar dacă inițial traducătorul aduce unele completări marginale, cum este în cazul manuscrisului de lucru (ms. 71), sau în subsol, printr-o notă lămuritoare, o adăugire mai amplă, cum este în cazul ms. 111, Samuil Micu respinge notele în textul tipărit, probabil considerând că soluția de traducere din verset este potrivită și nu există confuzie la nivelul conținutului. Nu toate notele și observațiile inițiale sau făcute în etapele ulterioare traducerii își fac loc în textul tipărit al B 1795.

Ms. 71 (f. 3r): Grăiaște fiilor lui Israil, și vei zice cătră ei: „Om dintru voi, de va aduce daruri Domnului, din dobitoace și din boi și din oi veți aduce darurile voastre”.

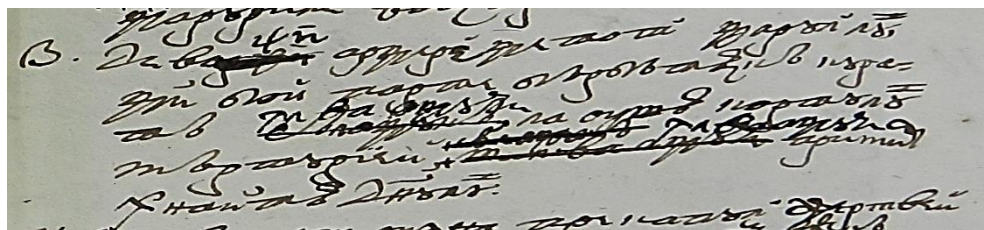
Marginal oricare, marcat cu trei vrahii cuvântul *om*.

Ms. 111 (f. 370r-v): Grăiaște fiilor lui Israil, și vei zice cătră ei: „Om dintru voi, de va aduce daruri Domnului, din dobitoace și din // boi și din oi veți aduce darurile voastre”.

Nota de subsol este tăiată în manuscris cu două linii verticale (i): Fieștecare dintră voi, care veți aduce daruri Domnului (f. 370r).

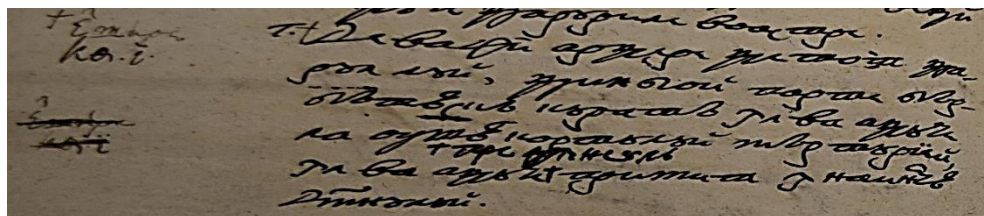
B 1795, 1:2: Grăiaște fiilor lui Israil, și vei zice cătră ei: «Om dintru voi, de va aduce daruri Domnului, din dobitoace și din boi și din oi veți aduce darurile voastre.

2.4. În situația din Lv., 1:3 (B 1795: *De va fi ardere de tot darul lui, din boi, parte bărbătească curată, îl va aduce la ușa cortului mărturiei, îl va aduce pre dânsul priimit înaintea Domnului*), se observă corecturi în prima formă manuscrisă, corecturile și adăugirile fiind păstrate în ms. 111 și în tipăritură.

Ms. 71 (f. 3r.), B.A.R., Cluj

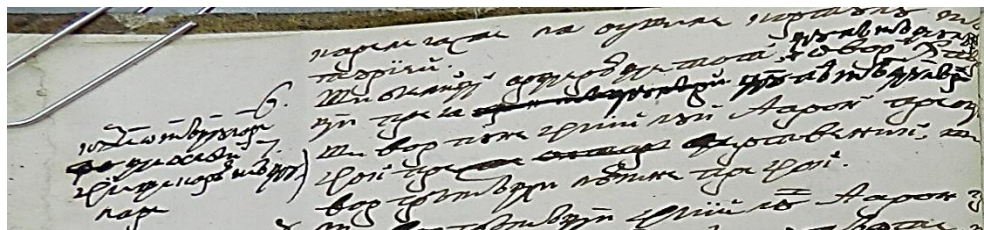
Însă în manuscrisul copiat pentru curat (ms. 111) Samuil Micu adaugă, pentru mai multă claritate, sintagma *pre dânsul*, pe care o suprascrie.

Ms. 111 (f. 370v), B.A.R., Cluj

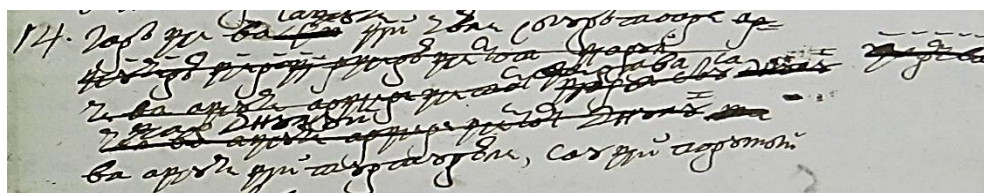
Ca în multe alte situații de traducere, comparația între cele două manuscrise cu tipăritura arată că opțiunea lui Samuil Micu a fost călăuzită de scopul de a reda cât mai limpede textul biblic, rolul traducătorului fiind și cel de revizor. Samuil Micu, cărturar cu experiență de traducere și familiarizat cu textul Sfintei Scripturi, traduce, retraduce, taie, suprascrie, pentru a obține o formă mulțumitoare, pentru a păstra literalitatea și inteligibilitatea traducerii.

2.5. Un caz observat destul de frecvent din analiza comparativă este acela când Samuil Micu, în manuscrisul de lucru, notează observații marginale și corectează în verset, suprascrie, iar corecturile sunt inserate direct în ms. 111 în vederea tipăririi, opțiune care apoi este preluată fără modificări și în B 1795. În Lv., 1:6, în manuscrisul de lucru, corecturile sunt completări aduse traducerii. Versetul inițial, fără adăugirile marginale și suprascrieri, ar fi fost mult simplificat: *Și belind arderea de tot o vor împărți pre ea după mădulare* (ms. 71), fiind asemănător cu cel din B 1688: *Și belind arderea de tot, vor împărți pre ea în părți*. În ms. 111 și în tipăritură, Micu ajustează astfel acest verset: *Și, belind arderea de tot după mădulări, o vor împărți pre ea fieștecare mădulare deosebi*.

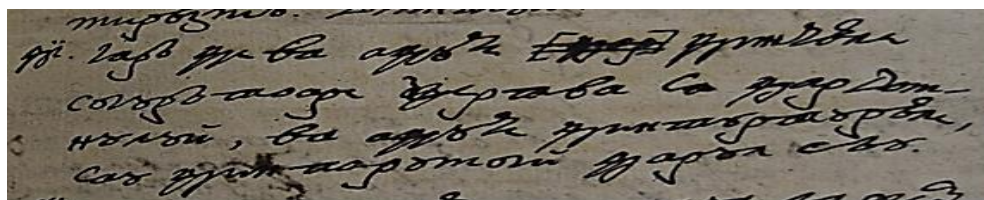
Ms. 71 (Lv., 1:6), B.A.R., Cluj

2.6. Un verset dificil de tradus este 1:14. Acest fapt poate fi ușor observat din numeroasele modificări aduse traducerii din ms. 71:

Ms. 71, f. 4r (Lv., 1:14), B.A.R., Cluj

Versetul din *Biblia* de la București este punctul de plecare pentru traducerea lui Samuil Micu, după cum se poate vedea în versetul următor: *Iară de va fi den zburătoare, va aduce ardere de tot dar al lui Domnului* [15] și *va aduce den turturêle sau den porumbași darul lui* (B 1688). În manuscrisul pregătit pentru tipar, situația este mult mai clară, versetul este corectat, cu o singură excepție, substantivul [dar], care este tăiat și pus între paranteze, semnalând astfel o greșală care trebuie evitată ulterior: *Iară de va aduce din ceale sburătoare jertva sa dar Domnului, va aduce din turtureale sau din porumbi darul său* (ms. 111).

Ms. 111, f. 372r (Lv., 1:14), B.A.R., Cluj

2.7. Cartea biblică *Leviticul* din B 1795 deține un număr de 45 de glose. Numărul inițial de note redactate de Samuil Micu a fost mult mai mare, acestea au fost selectate și cernute în varianta corectată și revizuită pentru tipar din ms. 111. În multe cazuri, observațiile sunt notate în subsol, însă tăiate cu linii verticale, pentru a nu fi păstrate în textul tipărit. Acestea au un conținut diferit, fac trimiteri la diferite surse, la alte versiuni ale Sfintei Scripturi, sunt completări, explicitări și referiri la

Biblia de la București³. Notele din această carte sunt redactate de Samuil Micu cu scopul de a corecta unele opțiuni de traducere inițiale, de a completa înțelesul, fără a lăsa urmă de îndoială asupra sensului, de a explicita unele conținuturi biblice, mai puțin cunoscute cititorului. Cel mai des, cărturarul face trimitere la „Biblia cea veachie”, la B 1688, în contextele: 4:27; 5:7; 5:11; 8:22; 11:47; 16:10; 19:31; 26:41. Urmărind aceste note, se poate observa nevoia traducătorului de a se raporta permanent la surse, semnalând astfel o diferență de traducere. De cele mai multe ori, opțiunea traducătorului ardelean va fi preluată de edițiile ulterioare. O astfel de situație o întâlnim în B 1795, 4:27: *Iară carele suflet din norodul pământului va păcătui prin neștiință și va călca o poruncă din toate poruncile Domnului, carele s-au poruncit să nu să calce, și va greși (v)*⁴, iar în nota (v), Micu face precizarea următoare (v) *În Biblia cea veachie easte: iară un suflet din norodul pământului, de va păcătui fără de voie, ca să facă una din toate poruncile Domnului, carea nu să va face, și va greși*. Opțiunea inițială din manuscrisul de lucru (ms. 71, 8v) a fost: *iară un suflet din norodul pământului, de va păcătui fără de voie din norodul pământului, ca să facă una din toate poruncile Domnului care s-au poruncit să nu să facă și va greși*. În versiunea copiată pentru curat (ms. 111, 381r) este scris inițial *fără de voie*, tăiat cu o linie și suprascris *prin neștiință*. La această sintagmă Samuil Micu redactează o notă de subsol, tăiată cu două linii verticale: *În Biblia cea veachie easte: iară un suflet din norodul pământului, de va păcătui fără de voie, ca să facă una din toate poruncile Domnului, carea nu să va face, și va greși*. Sintagma *prin neștiință* propusă de Samuil Micu va fi preluată și de edițiile ulterioare.

O altă situație de traducere dificilă o întâlnim în 5:7 (B 1795): *Iară de nu va putea avea el (g) oaie*, la care traducătorul adaugă în notă: *În Biblia cea veachie: iar de nu va putea fi de ajuns mâna lui la o oaie*. Această expresie redă contextul grecesc ἐὰν δὲ μὴ ἰσχύῃ ἡ χεὶρ αὐτοῦ τὸ ἱκανὸν εἰς τὸ πρόβατον (SEPT. BOS), fiind o expresie greoaie, rezultată din calchierea unei construcții frazeologice specifice limbii ebraice (SEPT. NEC: 328), tradusă în ediția SEPT. NEC prin *nu-i dă mâna*, iar de Bartolomeu Anania prin *iar de nu va fi în stare să aducă jertfă o oaie*. Samuil Micu se raportează în notă la traducerea din B 1688 pentru a evita confuziile, însă optează pentru o formă mai cursivă: *Iară de nu va putea avea el oaie*. Traducătorul a renunțat la opțiunea din ms. 71 (*Iară de nu va putea avea mâna lui oaie*), scrisă inițial într-o altă variantă, tributară celei din B 1688. În textul copiat pentru curat (ms. 111, f. 383v), aceasta este modificată: *Iară de nu va putea avea el (g) oaie*; în nota (g) identificăm altă variantă: *iară de nu va putea fi de ajuns mâna lui la o oaie*.

2.8. În *Leviticul* întâlnim și unele glose explicative, pe care editorii le redau în note (abreviate aici cu „n.”): *și strugurul sfințeniei tale (a) – n. (a) și strugurul sfințeniei tale, adecă al anului, sau din anul care easte sfințit și de odihnă (Lv., 25:5); buha (a) – n. (a) Buha într-unele locuri o chiiamă bogza (Lv., 11:15); hărețul (b) –*

³ Despre glosele *Bibliei* de la Blaj vezi Catană-Spenchiu 2013.

⁴ Am păstrat întocmai opțiunile editorilor și în privința manierei de indicare a notelor prin litere (a, b, v, g, d).

n. (b) *Herețul unii îl chiamă corlă; stârcul (v) – n. (v) Stârcul tot unul easte cu cocostârcul (Lv., 11:17); Să nu vă faceți voao (a) făcute de mână – n. (a) Adecă: chipuri sau idoli (Lv., 26:1); prihană (v) – n. (v) Prin prihană aici să înțaleage ceva scădeare, schimosire sau slutire în trup (Lv., 21:17); pipăire (a) de lepră – n. (a) Pipăire, adecă semn ca și când apeși cu deagetul piialea pre om și rămâne semn (Lv., 13:2); Om, om (a) – n. (a) Om, om, adecă fieștecarele (Lv., 17:3); lăpădată (v) – n. (v) Adecă țipată de la bărbat (Lv., 22:13); să nu sfârșiți rămășița seacerii țarinei tale (a) – n. (a) Să nu sfârșești rămășița seacerii țarinei tale, adecă: să nu seaceri de tot, până în margini adecă holda ta (Lv., 23:22); Și (b) a zeacea a lunei – n. (b) Adecă, zioa (Lv., 23:27); leviții (d), în slobozenie – n. (d) Adecă: în anul slobozeniei (Lv., 25:33); de șapte ori (v) – n. (v) De șapte ori, adecă de multe ori. Că prin șapte la jidovi să înțaleage de multe ori. (Lv., 26:18).*

Glosele complete, deși foarte scurte, adaugă o clarificare esențială sensului. Iată câteva exemple din *Levitic*: *va face vițelul (a) – n. (a) Acesta (Lv., 4:20); necurăția lui (a) pre dânsul – n. (a) Va fi (Lv., 7:10); și cu aceastea vă veți spurca (g) – n. (g) De veți mânca dintr-însele (Lv., 11:23); curvesc (b) după dânsii – n. (b) Umblând (Lv., 17:7); din sămânța sa căpetenii[i] (a) – n. (a) Idolului, care să chema Moloh (Lv., 20:2); se ferească (a) de ceale sfinte – n. (a) De vor fi necuvioși (Lv., 22:2).*

O parte din notele redactate de Samuil Micu fac trimitere și la alte texte ale Sfintei Scripturi. În *Leviticul* am identificat două glose care fac trimitere la textul ebraic: *pentru păcat (a) – n. (a) Jidovește: pentru păcat easte pentru curățire (Lv., 12:6); Și tăieturi pentru suflet (v) să nu faceti – n. (v) Jidov.: și tăieturi pentru mort să nu faceți (Lv., 19:28).* Traducătorul selectează cu precizie termenii pentru traducerea sa, fapt pe care îl putem observa în exemplul următor: *8.(a) Unde am pus noi engolpion, grecește easte loghion. Unde am pus noi arătarea și adevărul, jidovește easte Urin și Tumim (Lv., 8:8).* Am identificat în aparatul critic al B1795 trimiteri la textul latinesc: *În sufilete să nu să spurce întru neamul lor (a) – n. (a) Latin.: să nu să spurce preotul cu morțile celor ce lăcuiesc cu el. Adecă, să nu să spurce atingându să de mort (Lv., 21:1); când numește el (a) numele Domnului, să moară – n. (a) Cea latinească are: când suduie sau blastămă el numele Domnului (Lv., 24:16).*

3. CONCLUZII

Notele marginale sau de subsol din cartea biblică *Leviticul* aflate în manuscrisele *Bibliei* de la Blaj sunt o hartă a traducerii, care ne oferă informații despre tehnica de lucru a traducătorului ardelean și ne ajută să înțelegem pasajele dificile de traducere. Compararea manuscriselor de lucru cu cele corectate în vederea tipăririi și apoi cu ediția tipărită a permis evidențierea intervențiilor traducătorului și a felului în care acesta a utilizat aparatul paratextual. Numărul de glose scade semnificativ de la varianta de lucru la cea tipărită, iar numărul mare de glose din forma inițială este justificat de intenția traducătorului de a perfecționa textul, prin corecturi și observații. Cele mai multe modificări operate de traducător se află în ms. 71, care surprind mai clar strategiile de traducere. În cele mai multe situații, opțiunile din forma pregătită

pentru tipar (ms. 111) sunt preluate, chiar și la nivelul punctuației, în tipăritură. Există diferențe importante între cele două manuscrise, primul în ordine cronologică evidențiind, în mod firesc, laboratorul de traducere.

BIBLIOGRAFIE

- ANANIA = Bartolomeu Valeriu Anania, *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, București, 2001.
- B 1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a cei Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești* [...], Blaj, 1795. [*Biblia de la Blaj* (1795), coordonatorul ediției Ioan Chindriș, ediție jubiliară, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan, mitropolitul Bisericii Unite, Roma, 2000].
- B 1819 = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și cei noao, cu cheltuiala Rosieneștii Societăți a Bibliei*, în Sanktpetersburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, august, 15 zile.
- B 1856 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și cei noao, tipărită* [...] sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1856–1858.
- B 1914 = *Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă*, tipărită în zilele majestății sale Carol I..., ediția Sfântului Sinod, București.
- MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum. Pars III. Leviticus* (autorii volumului: Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Elsa Lüder, Paul Miron, Eugen Munteanu), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993.
- Ms. 4389 = Manuscrisul românesc nr. 4389 [c. 1665–1672]. Conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată după slavonă și latină de un anonim muntean (probabil Daniil Andrean Panoneanu), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. [Biblioteca Academiei Române].
- Ms. 45 = Manuscrisul românesc nr. 45 [c. 1683–1686]. Conține traducerea integrală a Vechiului Testament, efectuată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. [Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj].
- Ms. 111 = Manuscrisul românesc nr. 111, [Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj Napoca].
- Ms. 71 = Manuscrisul românesc nr. 71, cu titlul *Preoția sau cartea Leviților, acum de pre elinie scoasă pre românie de Samuil Clain de la Sad, 1784*. [Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj Napoca].
- SEPT. BOS = Ἡ παλαιὰ διαθήκη κατὰ τοὺς ἑβδομήκοντα. *Vetus Testamentum ex versione Septuaginta interpretum, secundum exemplar Vaticanum Romae editum, accuratissime denuo recognitum, una cum scholiis ejusdem editionis, variis manuscriptorum* [...] *summa cura edidit Lambertus Bos*, Franciscus Halma, Franeker, 1709.
- SEPT. NEC. = *Septuaginta I. Geneza. Exodul. Leviticul. Numerii. Deuteronomul*, Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu et alii (coord.), București, Editura Polirom, 2004.

*

Catană-Spenchiu 2013 = Ana Catană-Spenchiu, *Tipuri de glose în Biblia de la Blaj*, în Ana Catană-Spenchiu, Ioana Repciuc (ed.), *Flores Philologiae, Omagiu profesorului*

Eugen Munteanu, la împlinirea vârstei de 60 de ani, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Catană-Spenchiu 2020 = Ana Catană-Spenchiu, *Biblia de la Blaj (1795) și manuscrisele traducerii lui Samuil Micu*, în „Philologica Jassyensia”, an XVI, nr. 2 (32), p. 61–75.

Catană-Spenchiu, Moruz 2022 = Ana Catană-Spenchiu, Maria Moruz, *Despre notele marginale din cartea Ieșirea din manuscrisul de lucru (ms.70 B.A.R.) al traducerii Bibliei de la Blaj (1795)*, în „Transilvania”, nr. 4, p. 75–82.

Chindriș 2000 = Ioan Chindriș, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în B 1795, p. 1–68.

NOTES ON THE BIBLICAL BOOK *LEVITICUS* FROM THE *BLAJ BIBLE* (1795) AND THE MANUSCRIPTS OF THE TRANSLATION

ABSTRACT

This paper analyzes the glosses in the *Blaj Bible* manuscripts, from the *Book of Leviticus*, highlighting the significant differences between the working version (Ms. 71) and the one prepared for printing (Ms. 111). Most of the translation solutions adopted in the 1795 printed edition (B 1795) were found to originate in the copied version, reflecting the challenges of the transposition process. Although the manuscripts are not fully preserved, they provide valuable insights into the challenges faced by the translator, particularly in the first manuscript, which, being the oldest, most clearly illustrates the text's evolution. The paratextual apparatus of this edition, superior to that of the *Bucharest Bible* (1688), played a crucial role in contextualizing the text for both the translator and the reader. A comparative analysis of the two manuscripts highlights the notable differences between them, with the first manuscript serving as a direct testimony to the translation process.

Keywords: *Bible, translation, glosses, manuscript, Samuil Micu.*

EN GUISE DE PRÉFACE. LA POSTÉRITÉ D'EUGENIO COSERIU

EUGEN MUNTEANU*

1. Cette année, le 27 juillet, Eugenio Coseriu aurait fêté ses quatre-vingt-dix ans. Il est fort probable, qu'étant donné la vitalité extraordinaire dont la Providence l'avait doué, il aurait pu être encore parmi nous, s'il avait eu à vivre une existence moins tourmentée que celle qu'il avait menée. Mais il ne nous reste qu'à fêter les quatre-vingt-dix ans de sa naissance tout seuls. Au moment où je me suis décidé à intervenir dans ce colloque sur la postérité de Coseriu, j'envisageais de formuler une série d'évaluations raisonnables, calmes et détachées, presque dix ans après la disparition physique du grand savant et maître. Pourtant je me suis vite rendu compte que les accents subjectifs ne sauraient être absents de cette évocation, et cela pour deux raisons simples. Il s'agit tout d'abord du fait qu'Eugenio Coseriu m'a fait le grand honneur de me considérer comme l'un de ses disciples et que, parlant d'une personnalité comme la sienne, d'une importance majeure dans l'histoire de la pensée linguistique moderne, il est presque impossible de maîtriser son sentiment primaire de fierté qu'un membre de son peuple (nation, gent, tribu, langue ?) a atteint l'espace sidéral de la reconnaissance universelle. D'un autre côté, la raison objective et le sens critique qui doivent caractériser toujours le scientifique nous obligeraient à nous poser une série de questions inconfortables pour les personnes ayant des penchants idolâtres : avons-nous, les Roumains, en général, quelque mérite pour les performances de quelqu'un qui provient de ce peuple, en l'occurrence Coseriu ? Qu'est-ce qu'il y aurait de « roumain » dans la pensée et la doctrine de Coseriu ? Notre « fierté » ethnocentrique serait-elle affaiblie si nous considérions comme citoyen de l'univers celui qui est né il y a quatre-vingt-dix ans à Mihăileni, en Bessarabie ? Quel est le degré d'objectivité de nos jugements, de ceux qui nous déclarons ses disciples et adeptes de ses idées ?

Au risque d'une subjectivité assumée et sous la pression de ces dilemmes, j'essaierai pourtant de formuler quelques arguments pour soutenir la thèse selon laquelle la doctrine

* Institutul de Filologie Română « A. Philippide », Iași, rue Th. Codrescu, no. 2, Roumanie.

linguistique de l'intégralisme cosérien est apte à s'imposer comme *la linguistique tout court* de l'époque contemporaine.

2. Le fondement philosophique de ses théories sur la langue et le langage représente le premier avantage. D'une certaine manière, contrairement au courant majoritaire qui avait cours dans les milieux savants européens vers la moitié du XXe siècle, enclins, y compris dans les « sciences de l'esprit » (humaines), à un néo-positivisme techniciste et matérialiste, Coseriu affirme clairement, toujours conséquent à ses principes, le primat de l'esprit dans la sphère culturelle, en y intégrant la linguistique elle aussi. De ce point de vue, la leçon cosérienne se laisse résumer ainsi : on ne peut pas décrire un objet, quel qu'il soit, et on ne peut pas en comprendre le mécanisme de fonctionnement, si on ne possède pas une connaissance adéquate et claire de l'essence ou de ce qu'est cet objet, et cela est d'autant plus valable que, ce qu'il faut comprendre et interpréter c'est le langage, l'objet et le phénomène le plus complexe dans la sphère de l'humain. On ne peut avoir accès à cette essence que par la voie de la réflexion spéculative et c'est pour cela que la récupération de la grande filière de la tradition européenne est obligatoire. C'est ce que Coseriu a d'ailleurs fait, réalisant une lecture systématique de toute la philosophie européenne, insistant sur les moments principaux de cette tradition : Platon, Saint Augustin, Aristote, les modistes de la Scolastique, Leibniz, Gianbattista Vico, Hegel, Kant et par-dessus tout, Wilhelm von Humboldt.

Connaissant donc ses prédécesseurs comme personne d'autre parmi ses contemporains, Coseriu a formulé sa doctrine, dans ses lignes essentielles, dès le début, avec sa première étude importante, *Determination y entorno* (1956), n'étant pas obligé, comme un Noam Chomsky, par exemple, à y revenir pour la corriger et la préciser ! Si vous me permettez une métaphore, je dirais que, nourrie du berceau amniotique de la tradition philosophique européenne, la doctrine cosérienne est née, comme Athéna, jaillissant de la tête de Zeus, déjà adulte et armée ! Les décennies ultérieures n'ont fait rien d'autre qu'assister au nuancement et au développement du noyau originel.

3. Un deuxième élément de performance et d'originalité à affirmer et à souligner dans l'activité d'Eugenio Coseriu est sa tentative réussie de dépasser le structuralisme dominant du XXe siècle, en l'assimilant. Paraphrasant le titre de l'un de ses articles, très connu (« au delà du structuralisme »), il faut dire que le structuralisme assimilé par Coseriu n'est pas le structuralisme caractérisé par le formalisme excessif proposé par certaines directions post-saussuriennes, qui tendaient à le présenter comme une doctrine de validité universelle, capable de faire de la linguistique une « science-pilote » (Claude Lévi-Strauss). Coseriu adopte le structuralisme saussurien gèneuine, qu'il assimile pour ses vertus de méthode, probablement la plus adéquate, de description du système de la langue. Parlant, comme Saussure, de structures et de relations (syntagmatiques et paradigmatiques), d'unités et de fonctions dans le cadre du système, de synchronie et de diachronie, etc., Coseriu ne le fait pas d'une manière statique et purement

descriptive, mais d'une manière fonctionnelle, dynamique et historique, imposée par l'essence « énergétique » même de la langue. Il y a lieu de souligner ici la composante la plus révolutionnaire peut-être de la doctrine cosérienne : situer au centre de l'investigation scientifique non pas le système linguistique, mais l'activité de parole même, les actes de création par la langue. Ce qui existe en dernière instance, dit Coseriu après avoir assimilé la leçon de Humboldt et de la phénoménologie allemande, ce ne sont pas les systèmes linguistiques, même pas les langues historiques comme telles, mais les actes de parole, plus précisément les locuteurs (qui parlent certaines langues). Par ce changement radical de perspective sur la compréhension de l'essence du langage, Coseriu s'impose probablement comme l'un des représentants les plus cohérents du néo-humboldtianisme moderne. Sa performance de concilier le structuralisme avec l'énergétisme humboldtien n'est qu'apparemment paradoxale. Car ce qui est essentiel et recouvrable dans le structuralisme se retrouvait déjà chez Humboldt, à savoir dans la place centrale que celui confère au concept de *forme interne de la langue*. Ce n'est pas par hasard que Coseriu a accordé à cet élément de l'héritage humboldtien une attention privilégiée, transférant la discussion du domaine traditionnel de la grammaire, dans la sphère des contenus linguistiques. Inspiré aussi par le théorème très connu de Louis Hjelmslev, selon qui c'est l'unité entre la forme du contenu et la forme de l'expression qui définit la spécificité de la langue, Coseriu a formulé la thèse sur le caractère prioritaire du niveau sémantique par rapport aux niveaux grammatical et pragmatique. Dans la conception cosérienne, dans la langue tout part de et retourne à la sémantique, pour la simple raison que tout acte de parole a pour origine l'intention de dire *quelque chose*. La distinction tripartite entre *désignation* – *signification* – *sens*, un autre élément d'une originalité maximale, comporte de multiples conséquences théoriques et pratiques, certaines déjà formulées par Coseriu lui-même, d'autres à formuler.

4. On en arrive à une autre distinction cosérienne d'une pertinence théorique maximale. Il s'agit en fait du transfert dans la discussion sur le langage du principe central de la gnoséologie aristotélicienne : toute réalité peut être abordée et connue dans une perspective universelle, dans une perspective historique et dans une perspective individuelle. Ainsi, l'activité verbale, faculté centrale de l'homme comme individu et comme espèce, implique trois types d'approches. Nous avons, tout d'abord, au niveau universel, « le fait même de parler », « le langage pur et simple ». Du point de vue épistémologique, on peut tracer une théorie générale du langage humain à ce niveau. En deuxième lieu, le niveau historique apparaît comme celui des langues comme telles, entendues à la fois comme réalités historiques et comme techniques d'expression appartenant à des communautés et à des traditions déterminées historiquement. Dans la recherche, il s'agit là, en principe, du domaine de la linguistique traditionnelle, préoccupée de la description et la compréhension de la dynamique historique des langues. Pour en finir, le niveau individuel est celui des actes de parole, des discours ou des textes, à savoir celui des produits concrets de la

créativité des locuteurs. Envisagé jusqu'à maintenant dans la sphère traditionnelle de la stylistique linguistique, ce dernier niveau constituera l'objet d'étude de la linguistique textuelle (*Textlinguistik*), aux bases théoriques de laquelle Coseriu a contribué de façon substantielle. En fonction de la sphère de manifestation, Coseriu a défini aussi les trois niveaux ou composantes de la compétence linguistique, qu'il appelle *compétence élocutionnelle*, *compétence idiomatique* et *compétence expressive*. Là encore, dans la sphère de la compétence linguistique, sur les traces de Coseriu, il existe un champ important ouvert à l'exploitation pour l'avenir.

5. La critique radicale du logicisme dans l'interprétation du langage représente une autre contribution cosérienne de première importance. Offrant une interprétation nouvelle et personnelle de la typologie aristotélicienne des énoncés (*logoi*), Coseriu affirme la sémantacité comme critère primaire et unique d'existence de tout énoncé. En d'autres termes, tout énoncé valable dans une langue quelconque est un énoncé sémantique (*logos semantikos*) avant tout autre détermination possible, puisqu'il dit quelque chose à propos d'une séquence de la réalité perçue ou imaginée par le locuteur. L'énoncé logique (*logos apophantikos*), c'est-à-dire l'énoncé qui peut être soumis à la négation ou à l'affirmation, ne représente que l'une des classes d'énoncés sémantiques possibles, à côté de l'énoncé poétique (*logos poetikos*) ou de l'énoncé pratique (*logos pragmatikos*). Autrement dit, tous les énoncés possibles dans une langue donnée, y compris ceux logiques, sont nécessairement sémantiques, alors que tous les énoncés sémantiques ne sont pas forcément logiques. Par ce raisonnement simple et ingénieux, par lequel on privilégie l'aspect sémantique de tout fait de langage, Coseriu semble avoir résolu beaucoup des contradictions et des apories de la logique formelle classique. La démonstration de ce constat reste à être faite.

6. Eugenio Coseriu a critiqué radicalement et a rejeté la théorie de Roman Jakobson, largement répandue dans les milieux académiques de la deuxième moitié du XXe siècle, portant sur l'existence de six fonctions du signe linguistique (référentielle, expressive, conative, phatique, métalinguistique et poétique), en montrant qu'en fait le signe linguistique ne remplit que les trois fonctions primaires identifiées antérieurement par Karl Bühler, à savoir la fonction appellative, la fonction représentative et la fonction expressive, le contenu des autres fonctions identifiées par Jakobson étant en fait incluses dans la sphère d'action des trois fonctions de Bühler. En plus, selon Coseriu, conséquent à sa conception sur le caractère créatif de la langue comme activité spécifique, il ne s'agit même pas de parler en fait d'une fonction poétique proprement dite, distincte des autres, puisque le langage poétique s'identifie, en dernière instance, avec la langue même, envisagée dans la plénitude originelle de toutes ses vertus expressives, au-delà et avant toute détermination ultérieure. Nous avons affaire ici, probablement, à l'assertion la plus « scandaleuse » du discours théorique cosérien, qui contredit de façon incontestable l'essence commune des différentes théories, plus ou moins structuralistes, sur le langage poétique. Le langage poétique, montre Coseriu, ne saurait être envisagé comme un « écart » par rapport à un « degré zéro de l'écriture », selon les mots d'un Roland Barthes, par

l'ajout de « figures » ou tropes artistiques. La prise en considération même de la variante littéraire ou de la variante standard d'une langue historique comme le niveau « neutre », à partir duquel on obtiendrait par « écart » le langage poétique, n'est pas pertinente, puisqu'elle contredit la réalité des faits. Cette réalité des faits montre que chaque poète, comme individu d'exception – il s'agit là d'une autre idée de souche humboldtienne ! –, assume sa langue, une langue historique donnée, de manière créatrice, la récupérant intégralement dans ses fonctions primaires et originelles, au-delà de toute restriction, délimitation, réduction ou détermination historique. L'idée de l'identité entre le langage et la poésie n'est pas tout à fait nouvelle, elle avait été thématisée dès l'antiquité par les poètes eux-mêmes, suivis, à l'époque moderne, par Gianbattista Vico et Benedetto Croce, pour ne mentionner que les plus importants. Ce qui est nouveau chez Coseriu, c'est la cohérence, la profondeur et la force de conviction de l'argumentation. Tirer les conséquences de ce changement radical de perspective signifie recréer la poétique moderne sur des bases nouvelles.

7. La conception cosérienne sur les causes et la dynamique des changements linguistiques est tout aussi innovatrice sur le plan théorique, avec beaucoup de retombées sur le plan pratique de l'étude et de la recherche sur les langues historiques. Traité de manière magistrale dans l'une de ses études monographiques importantes (*Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1957), le thème est repris plus tard dans un article intitulé de manière provocatrice *Linguistic Change Does not Exist* (1983). Conséquent à son orientation générale et aux principes rationalistes et idéalistes-réalistes qui gouvernent toute sa réflexion, Eugenio Coseriu rejette *de plano* les explications causalistes-évolutionnistes, transposées du domaine des sciences de la nature dans la sphère des « sciences de l'esprit », et propose une explication de type finaliste. Selon lui, l'explication adéquate des modifications dans la langue doit être cherchée dans l'essence du langage humain qui relève, comme nous l'avons vu ci-dessus, de la sphère de la créativité spirituelle. Par conséquent, ce ne sont pas les causes matérialistes directes, tenant au contexte géographique ou climatique, social ou politique, etc., qui expliquent les changements dans la langue, mais les causes finales, c'est-à-dire la volonté des locuteurs de ne cesser d'adapter leur langue héritée par tradition à la nécessité de communication. Le dilemme classique du rapport contradictoire entre la stabilité fonctionnelle nécessaire à un système linguistique et l'évidence de l'existence des changements linguistiques, c'est-à-dire entre synchronie et diachronie, est résolu par Coseriu de manière convenable, par l'appel à l'histoire. La synchronie et la diachronie sont, dans la perspective historique, non pas contradictoires, mais complémentaires. Autrement dit, dans une phrase mémorable, « a langue fonctionne en diachronie et change en synchronie ».

8. Il existe toute une série d'autres distinctions importantes de Coseriu d'une opérabilité maximale dans la description de la langue et l'explication de son fonctionnement. Il s'agit tout d'abord de la distinction entre le discours répété ou la parole répétée et la technique libre de la parole ; il

y a ensuite la distinction entre l'architecture de la langue (qui porte sur la langue historique) et la structure de la langue (qui se rapporte à la langue fonctionnelle). À cet égard, Coseriu a opéré une synthèse, conformément au principe de la tradition (l'un des principes qu'il a identifié pour la linguistique entendue comme science de la culture), entre des idées énoncées par Ferdinand de Saussure et Louis Hjelmslev ; il finit par proposer une structuration quadripartite de « l'architecture de la langue » : *type, système, norme, parole*. La clarté de la définition de ces quatre niveaux assure à cette distinction cosérienne une pertinence épistémologique évidente.

9. Avant de finir, je pense qu'il y a lieu de souligner encore une fois l'instrumentalité de la doctrine, son admirable applicabilité pratique, découlant de sa solidité théorique, de son intelligibilité, de la précision terminologique et du caractère non-contradictoire de ses différentes composantes.

10. Si donc nous assumons la prémisse que je proposais au début et nous acceptons que la doctrine cosérienne possède toutes les données pour être assimilée et adoptée comme théorie de référence dans les sciences du langage actuelles, notre devoir est maintenant de voir quelles seraient ses chances de réussite. Les perspectives semblent encourageantes. La première décennie de la postérité cosérienne nous montre que, même en l'absence de son créateur, la doctrine est vivante, ses idées, distinctions et concepts fondamentaux circulent, constituent objet de débat, sont compris, appliqués. Du point de vue institutionnel, le recul qui suit, en règle générale, la disparition d'une personnalité d'exception, semble avoir été dépassé. La première génération de disciples de Coseriu, actifs dans les dernières décennies dans des universités de prestige en Allemagne, Italie, France et dans le monde hispanophone, ont transmis à leur tour aux générations plus jeunes l'esprit cosérien et, souvent, même la doctrine de celui-ci. Dans « la patrie du cosérianisme », l'université de Tübingen, l'héritage cosérien est vivant et ne cesse de porter ses fruits. L'organisation dans cette université de l'archive Coseriu et le projet majeur d'édition intégrale, en format électronique, de tous les manuscrits cosériens, dont une grande partie inédits, témoignent de la manière la plus éloquente de la continuité. La traduction et l'impression de ses ouvrages majeurs des langues originelles, espagnol, allemand, dans d'autres langues (italien, français, roumain, russe, anglais, japonais, etc.) sont de plus en plus fréquentes. Ce qui est le plus encourageant, c'est l'accroissement de l'intérêt pour Coseriu en France. La fréquence à laquelle on organise différentes manifestations scientifiques consacrées à la linguistique cosérienne est d'une signification particulière. Les trois éditions (à Aix-en-Provence en 2007, à Cluj en 2009 et à Almeria en 2011), où les représentants les plus importants du courant cosérien se réunissent périodiquement, avec la participation de plus en plus de jeunes à la recherche de repères théoriques fermes, ont notamment contribué d'une façon substantielle au maintien d'un flux puissant et constant de l'intérêt pour la doctrine cosérienne. La constitution d'une association internationale d'études cosériennes semble imminente. Les sessions commémoratives consacrées aux quatre-vingt-dix ans de sa

naissance, organisées cette année à Chişinău, Iaşi, Bălţi et Rome, témoignent elles aussi de la pérennité de la mémoire du grand maître. S'y ajoutent de nombreuses séries de volumes lui rendant hommage ou des volumes collectifs (on apprécie que, de ce point de vue, Coseriu est le linguiste le plus honoré de l'histoire...). On ne peut qu'être sûrs que dans les décennies suivantes nous continuerons de cultiver la doctrine cosérienne dans ses centres, pour ainsi dire, traditionnels, à Tübingen, Münster, Berlin, Salamanca, Córdoba, Rome, dans d'autres endroits de France et de l'Amérique Latine, à Cluj, à Iaşi ou à Chişinău. Le futur immédiat semble donc convenable. On ne saurait faire encore une évaluation plus précise à moyen et à long terme ! J'oserais juste dire que la doctrine cosérienne ne perdra son intérêt et sa validité que dans les conditions où le futur assistera à la naissance d'un type nouveau d'humanité, qui renoncera au paradigme de la pensée à fondement historique. Dans ce futur, sombre de notre point de vue, l'homme renoncera probablement à la plupart de l'héritage d'*Homo Europaeus*... Pour revenir à un positionnement plus optimiste, j'assumerais, en finissant, l'engagement formulé récemment par Johannes Kabatek, le disciple du Maître à l'Université de Tübingen : « Sus discípulos tenemos la obligación de la continuidad de los tres aspectos : conservando su memoria, aplicando su lógica y tratando de contagiarnos de su fuerza de trabajo, tal como él nos lo ha enseñado »¹.

¹ « Nous, ses élèves, avons l'obligation de le continuer dans les trois aspects suivants : en conservant sa mémoire, en appliquant sa logique et en essayant de nous imprégner de sa puissance de travail, comme il nous l'a enseigné » (Johannes Kabatek, *Eugenio Coseriu : memoria, logica y fuerza de trabajo*, dans le vol. María Luisa Calero Vaquera, Fernando Rivera Cárdenas [coord.], *Estudios lingüísticos y literarios in memoriam Eugenio Coseriu (1921-2002)*, Universidad de Córdoba, s.a., p. 43-50).

ÎNTÂLNIRI CU PROFESORUL

RODICA ALBU*

Am „crescut” ca anglist în perioada în care celebrele cărți ale lui Noam Chomsky *Syntactic Structures* (1957) și *Aspects of the Theory of Syntax* (1965), urmate de teza de doctorat a lui John R. Ross, *Constraints on variables in syntax* (1967), și ea celebră în epocă, erau în centrul atenției lingviștilor anglofoni. La facultate eram învățată, în spiritul gramaticii prescriptive tradiționale, ce era corect și ce nu, iar Chomsky (la ale cărui scrieri am avut acces direct datorită colegei mele americane Michelle Anciaux, lector Fulbright la Iași) venea cu ideea acelui vorbitor-interlocutor ideal, plasat într-o comunitate absolut omogenă, care cunoaște limba perfect și este capabil să emită și să înțeleagă o infinitate de enunțuri, pe baza unui set finit de reguli. Pe de altă parte, prin literatură, muzica ușoară însoțită de text și film cel puțin, dacă nu și prin contactul cu „the real thing”, limitat la lectorii noștri britanici și americani, veneam în contact cu o varietate de forme și structuri „neortodoxe” ale limbii engleze, care nu se conformau regulilor prescrise de manuale. De aici nevoia de a găsi un cadru de referință care să-mi permită analiza acestor fapte de limbă integrate într-un continuum în modelarea căruia interveneau numeroși factori „extralingvistici”. Citeam stilistică, sociolingvistică, psiholingvistică, poetică și lingvistică matematică, iar după ce profesorului G. Ivănescu i-a parvenit volumul din 1983 al lui Levinson, am avut acces și la pragmatică. Visam la un model holistic de abordare a limbii. Posibilitatea apărută după 1990 de a călători la Freiburg în cadrul parteneriatului dintre Universitatea noastră și Universitatea „Albert-Ludwig” și de a avea acces la o bibliografie care, pe de o parte, arunca punți de legătură între limbă și cultură și, pe de altă parte, aborda limba engleză actuală în aspectele sale dinamice și în baza principiului omogenității în eterogenitate, mi-a dat aripi. Am lansat un curs intitulat *Introducere în studiul varietăților limbii engleze* la care visasem din anii '80 și am început să compilez un glosar terminologic care să includă termeni utilizați în dialectologie, în geografia lingvistică și în dialectologie urbană engleză, în sociolingvistică și în lingvistică funcțional-stilistică.

Mă aflu în acest punct când am avut șansa marii întâlniri cu profesorul Coșeriu. Nu am pierdut niciun curs ținut de dumnealui la Iași și nicio conferință suceveană avându-l pe

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Profesor ca invitat de onoare. Nici prelegerea sa de pe 17 iulie 1993 de la Chișinău nu am ratat-o. Vorbind atunci despre limbă, limbă istorică și dialect, profesorul Coșeriu punea în discuție termenul de limbă moldovenească și menționa, în paralel, cazul limbii persane vorbite în Tadjikitsan, pe care rușii au numit-o „tadjică”...

Întâlnirea mea cu dumnealui a fost sub o stea norocoasă. Chiar la prima sa venire, la masa care i-a fost oferită într-un separeu la Casa Universitarilor, am stat – ce noroc – chiar în fața dumnealui și a domnului profesor Arvinte. Când profesorul Arvinte m-a prezentat spunând că părinții mei sunt din Basarabia, profesorul Coșeriu s-a luminat într-un zâmbet larg și m-a întrebat de prin ce zone sunt ai mei și unde m-am născut eu, iar apoi mi-a expus, mai în glumă mai în serios, teoria sa despre fâșia binecuvântată a spațiului românesc care se întinde de la est la vest și include zona Orheiului... unde se nasc mari spirite ale culturii române... Am constatat că era născut în același an cu mama mea – iată, în anul acesta, 2011, se împlinesc 90 de ani... Am povestit apoi despre extraordinara limbă română a bunicii mele dinspre tată, femeie de la țară din județul Orhei, născută în 1880 în perioada țaristă și neștiutoare de rusă, dar al cărei vocabular includea rusisme încetățenite în Basarabia (*șcaf, colțuni, pestelcă*) și în a cărei pronunție intra și arhaicul *dz*...

O altă întâlnire memorabilă a fost prilejuită de prima conferință cu participarea Profesorului la Suceava, unde, în așteptarea mesei de seară în fața unui restaurant care nu era încă gata de oaspeți, Profesorul, în jurul căruia ne adunaserăm ciorchine, ne-a ținut o superbă lecție despre elementele de lingvistică din gândirea lui Platon și Aristotel, „cărămizi” pe care se construiesc toate eșafodajele teoretice ulterioare. Am rămas cu regretul că nu am luat notițe, dar, iată, acum ne bucurăm de recent apărutul volum *Istoria filozofiei limbajului de la începuturi până la Rousseau* (Humanitas, 2011). Cu siguranță nu întâmplător seria de prelegeri de la Iași din memorabila toamnă a anului 1993 începea, pe 25 octombrie, cu cea pe care Profesorul a numit-o „un rezumat al celor două volume de *Istorie filozofiei limbajului* și al celor patru volume de *Cursuri de filozofia limbajului*”.

Discuția din seara de la Casa Universitarilor și prelegerea informală de la Suceava m-au scos, parțial, din inhibiția pe care aș fi putut-o altminteri resimți în fața unui erudit de talia lui Eugeniu Coșeriu și mi-au dat curajul să caut un alt prilej de taifas academic cu Profesorul. Invitată la Freiburg, în cadrul parteneriatului dintre Universitățile „Alexandru Ioan Cuza” și „Albert-Ludwig”, am îndrăznit să-i trimit o scrisoare și copia unui articol pe care îl publicasem recent (*On Reference*, 1992) și să-i mărturisesc că mi-aș dori mult să pot discuta cu dumnealui atât unele aspecte controversate legate de problema referinței, dar și altele, deoarece eram într-o perioadă în care mintea mi-era ademenită de prea multe direcții deodată și nu eram în stare să stabilesc prioritățile. Ce-a urmat mi-a marcat – în bine – toată existența ulterioară. Profesorul Coșeriu m-a poftit la o discuție la Tübingen.

Am avut parte de peste două ceasuri de convorbiri în casa Profesorului (la care s-a adăugat încă o oră petrecută la restaurantul italian la care dumnealui mergea adesea). M-a lăsat să-mi descarc sacul cu idei și probleme, m-a ascultat răbdător și apoi mi-a spus pe un ton ferm și blând în același timp: „Fă-ți o listă cu toate ideile, dă-le un număr de ordine și apoi ocupă-te de fiecare pe rând, una câte una, indiferent cât de tare te-ar tenta să sari de colo-colo”. (Citatul redă conținutul, nu litera.) Apoi m-a condus prin casă și mi-a arătat biblioteca sa imensă, înșirată de-a lungul celor mai mulți dintre pereți, inclusiv pe holuri și

pe casa scărilor. Îmi amintesc vag numerele 10 și 12, dar nu mai știu: erau 10 camere și 12000 de cărți sau 12 camere și 10000 de cărți? Oricum, cărțile veneau spre el din toate părțile lumii. Erau așezate pe țări și pe discipline... Japonezii îi traduseseră și publicaseră aproape tot ce scrisese... Foștii doctoranzi continuau să-i trimită cărțile pe care le publicau. Colegi din diverse țări făceau același lucru...

Venisem și eu cu un mic dar, o cărticică pe care o tradusesem – *Povestea vieții mele* de Helen Keller – și care mă făcuse să meditez asupra felului în care oamenii lipsiți de un simț sau altul iau în primire lumea. Cu atât era mai complicat cazul autoarei și protagonistei cărții, cu cât ea își pierduse și auzul și văzul în copilăria timpurie, la un an și zece luni, în urma unei encefalite virale. *Vox significat mediantibus conceptibus...* Dar cum se poate ajunge la abstractizări, conceptualizări și reprezentări în lipsa imaginilor vizuale și auditive? Felul în care Helen a ajuns să conceptualizeze lumea și, mai mult, să învețe să și vorbească fără ca ea însăși să aibă percepții auditive și vizuale e un subiect ce nu încetează să mă fascineze și pe care l-am discutat și cu Profesorul.

Aveam cu mine și părți din glosarul terminologic la care lucram privind studiul varietăților limbii și venisem cu câteva întrebări de detaliu pentru Profesor. Știam din bibliografia parcursă la Freiburg că J.P. Rona vorbea de varietăți diacronice, diatopice, diastratice și diatipice într-un articol din 1970 (*A Structural View of Sociolinguistics*), iar din prelegerile Profesorului că termenii *diatopic* și *diastratic* îi aparțineau lingvistului norvegian L. Flydal (1952). Știam și de clasificarea, bine-venită pentru mințile analitice, a canadianului Michael Gregory (1967), pe care o voi transcrie mai jos pentru cei interesați. Aceasta includea și bine-cunoscuta triadă *field, mode, tenor*, consacrată de lingvistica funcțional-sistemică a lui M.A.K. Halliday, precum și distincția dintre *varieties according to user* și *varieties according to use*, propagată atât de Halliday, cât și de R. Quirk, ambii fiind formați la școala londoneză fondată de J.R. Firth. Iată varianta Gregory de clasificare a varietăților.

1. Dialectal

	situational categories	contextual categories	examples of English varieties (descriptive contextual categories)	
user's	individuality	idiolect	Mr. X's English Miss Y's English	dialectal varieties: the linguistic reflection of reasonably permanent characteristics of the user in language situations
	temporal provenance	temporal dialect	Old English, Modern English	
	geographical provenance	geographical dialect	British English American English	
	social provenance	social dialect	Upper Class English, Middle Class English	
	range of intelligibility	standard/non standard dialect	Standard English, Non Standard English	

2. Diatypic

	situational categories	contextual categories	examples of English varieties (descriptive contextual categories)	
	purposive role	field of discourse	Technical English, Non Technical English	diatypic varieties: the linguistic reflection of recurrent characteristics of the user's use of language in situations
	medium relationship	mode of discourse	Spoken English, Written English	
user's	addressee relationship:	tenor of discourse:		
	(a) personal (b) functional	personal tenor functional tenor	Formal English, Informal English Didactic English, Non-Didactic-English	

Pe Profesor l-am rugat să mă ajute să stabilesc paternitatea terminologiei, pentru a face mențiunile corecte în glosar. Așa am aflat că Rona îi fusese doctorand și, practic, fusese format de dumnealui. În privința lui Flydal mi-a zis că prin anii '50-'60 pur și simplu pluteau în aer aceleași idei, pe care ei, tinerii lingviști de atunci, le dezbăteau la manifestările științifice și în revistele academice. Așa au început să circule termenii *diatopic* și *diastratic* alături de *diacronic*. Flydal venise și cu noțiunea de arhitectură a limbii... Profesorul era însă sigur că termenul *diafazic* îi aparține. De altminteri, adaug eu acum, acest termen s-a impus și, treptat, a înlocuit varianta *diatypic*, prezentă la Gregory, Dürmüller și alții. În plus, Coșeriu venea cu conceptul de limbă funcțională, un construct teoretic ce denotă o limbă unitară în timp, spațiu, grup social de utilizatori și stil, adică este sincronică, sintopică, sinstratică și sinfazică. Am adus în discuție și termenul de *sublanguage* introdus de către Zelig Harris în 1968 și reluat în excelentul volum al lui Kittredge și Lehrberger *Sublanguage* (1982), centrat pe studiul limbii în domeniul semantice restrânse... Vom mai fi discutat și alte subiecte, de care nu-mi mai aduc aminte, dar, cu siguranță, am vorbit și de familiile noastre și de Basarabia și de starea lumii, subiecte abordate cu deosebire în timpul prânzului, la care am comandat și eu felul preferat de paste al Profesorului și nu mi-a părut rău...

L-am întâlnit ultima oară la Suceava. Fusese bolnav și venirea lui la conferință era aproape nesperată. Părea obosit, fragil chiar, în ciuda construcției sale masive. Un fel de sfială plină de respect nu mi-a îngăduit să-l abordez. Regret și acum, așa cum voi regreta mereu faptul că, fiind la o conferință de lingvistică funcțională la Toronto, am fost la câțiva metri distanță de William Labov, dar aceeași sfială plină de respect m-a oprit să-i adresez un cuvânt... Comunicarea lui fusese la un nivel care te amuțea... Labov a plecat foarte repede după prima pauză, poate și pentru că prezența sa acolo i se părea inutilă: nimeni nu îi adresa niciun cuvânt... Îndrăznesc să cred că Profesorului Eugeniu Coșeriu viața nu i-a dat niciodată răgazul ca să se simtă inutil. În preajma lui, limpezimea gândirii sale era pentru o clipă și a ta și chiar credeai, simțai, știai că, în mic, pe „parcela” ta academică, puteai rodi cu folos.

ENCOUNTERS WITH THE PROFESSOR

ABSTRACT

The author recalls to mind her encounters with Professor Coseriu and the topics, mainly linguistic, the two tackled during these encounters, in Iasi and Suceava, Chişinău and Tübingen. Most important of all is her visit to Professor Coseriu's place in Tübingen. The tone of this set of recollections is occasionally marked by the emotional vibration generated by each of these encounters, looked upon as major events in the author's life.

Key-words: *encounter, Tübingen, Iaşi, linguistics, Eugenio Coseriu, english.*

EVOLUȚII LEXICALE ÎN TRADUCEREA TEXTELOR BIBLICE ROMÂNEȘTI – CÂTEVA ASPECTE¹

VERONICA OLARIU*

1. INTRODUCERE

În procesul de modernizare a limbii române literare, traducerea biblică au constituit un pilon important în formarea, normarea și consolidarea vocabularului. Într-o epocă în care limba literară modernă se afla în plină etapă de constituire, textele sacre au reprezentat nu doar un cadru de expresie pentru concepte religioase și morale, ci și un spațiu privilegiat pentru fixarea unor forme lexicale, contribuind astfel în mod decisiv la dezvoltarea valențelor expresive ale limbii române.

Prima traducere integrală a Bibliei în limba română, Biblia de la București (1688), cunoscută și sub numele de *Biblia lui Șerban Cantacuzino*, a reprezentat un punct de referință pentru traduceri biblice ulterioare. Importanța acestei opere culturale rămâne una majoră pentru întreaga tradiție biblică românească, chiar dacă textul său este caracterizat prin structuri lingvistice arhaice, tributare influenței surselor grecești și slavone, aspect caracteristic, de altfel, tuturor traducerilor românești din secolul al XVII-lea.

La mai bine de un secol de la tipărirea Bibliei de la București (1688), ediția de la Blaj (1795) marchează o etapă de tranziție în istoria limbii române literare. Format în spirit iluminist, Samuil Micu, editorul acestei noi versiuni, își asumă un rol activ în actualizarea limbajului biblic, intervenind asupra textului de la 1688 în direcția modernizării sale lingvistice și stilistice, demers prin intermediul căruia urmărea apropierea limbajului biblic de normele limbii literare, aflate la acea dată în plin proces de consolidare. Sub influența ideologiei iluministe a Școlii Ardelene, preocupată de reafirmarea originii latine a limbii și poporului român, revizorul propune reinterpretarea filologică a textului, înlocuind sau eliminând formele arhaice și obscure, considerate improprii contextului cultural și lingvistic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În acest sens, Biblia de la 1795 depășește cadrul strict religios, căreia i se subsuma

¹ Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică” (nr. 010301) de la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova.

* Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova (olariu09@gmail.com).

în calitatea sa de text biblic, și devine un instrument de reformă lingvistică, marcând un moment important în procesul de înnoire a structurilor limbii române.

În raport cu edițiile precedente, Biblia de la Sankt Petersburg (1819)² se remarcă printr-un efort moderat, dar conștient de modernizare, manifestat atât la nivelul sintaxei textului, cât și în actualizarea selecției lexicale, în acord cu noile realități culturale ale epocii. Revizorul celei de a treia versiuni românești a textului biblic nu se rezumă doar la preluarea tradiției textuale, ci realizează și o selecție și o adaptare terminologică, înlocuind termenii arhaici sau regionali cu forme moderne. Textul din 1819 se remarcă, astfel, printr-un caracter mai modern la nivel lingvistic față de versiunile anterioare, Biblia de la București și Biblia de la Blaj, reflectând preocuparea revizorilor pentru redarea unui conținut mai accesibil cititorului de la început de secol al XIX-lea. În aceste condiții, Biblia de la Sankt Petersburg se poziționează în tradiția biblică românească ca o versiune care actualizează și rafinează limba română în care a fost scrisă, motiv pentru care a accepta opinia conform căreia versiunea textului biblic de la 1819 este doar o „copie” a versiunii din 1795³ ar subestima în bună parte laboriosul proces redacțional întreprins de revizorii săi, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și egumenul Varlaam al Mănăstirii Dobrovăț.

2. CADRU METODOLOGIC

În lucrarea de față, Biblia de la Sankt Petersburg (B 1819) va constitui obiectul principal al analizei noastre, în cadrul unui demers comparativ în care vor fi atrase și versiunile anterioare: Biblia de la București (B 1688), Biblia de la Blaj (B 1795) sau textele manuscrise (ms. 45 și ms. 4389⁴), cu scopul punerii în evidență a dinamicii procesului de transpunere în limba română a textului biblic, precum și sursele primare (gruaginta, Vulgata, Biblia Elisabetană și Biblia de la Ostrog), în calitatea acestora de instrumente de control, cu o importanță majoră în traducerea textului biblic românesc. De asemenea, am inclus în cercetarea noastră și versiunea lui Șaguna, pentru a analiza

² Biblia a fost editată la Sankt Petersburg, în anul 1819, sub îndrumarea mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cu sprijinul Societății Biblice Ruse, care era o filială a British and Foreign Bible Society. Revizuirea și corectura textului s-au realizat cu ajutorul egumenului mănăstirii Dobrovăț, Varlaam (vezi Olariu 2019: 28–30; cf. Stadnițki 1894: 356–357, Ciobanu 1992: 44–45, Mateevici 1993: 385–386; Păcurariu 1993: 60).

³ Vezi Olariu 2019 și Olariu 2024, unde, pe baza unor analize comparative de text, am susținut și argumentat că această versiune reprezintă o revizuire atentă a Bibliei de la Blaj, context în care au avut loc numeroase intervenții lexicale, ortografice și redacționale. La realizarea ediției de la 1819 s-a utilizat cel puțin o sursă slavonă – cel mai probabil Biblia Elisabetană („Elisavetinskaya Biblia”) sau una dintre reeditările acesteia aflate în circulație în acea perioadă –, precum și un text ebraic, fapt ce transpare atât din alegerile lexicale ale diortositorilor, cât și din restructurarea unor pasaje problematice în raport cu tradiția biblică existentă la acea oră în cultura română.

⁴ Utilizarea de-a lungul timpului a ms. 4389 în analiza comparativă a B 1819 cu celelalte versiuni ale textelor biblice românești ne-a ajutat, într-o primă fază, la stabilirea faptului că a existat o sursă suplimentară de origine slavă pentru textul de la Sankt Petersburg, complementară versiunii de la Blaj. O primă ipoteză a reprezentat-o Biblia de la Ostrog, ca urmare a faptului că acest text a fost folosit în traducerea păstrată în ms. 4389. Cercetări suplimentare ulterioare ne-au condus la sursa directă folosită ca model pentru B 1819, și anume Biblia Elisabetană.

dacă și în ce măsură textul Bibliei de la Sankt Petersburg a exercitat vreo influență asupra acestei ediții.

Abordarea adoptată în demersul de față este una filologică, cu o componentă lingvistică de tip comparativ-descriptiv, ce vizează identificarea și analiza unor termeni specifici, cu scopul surprinderii dinamicii lexicale la nivelul stilului biblic. Comparația textuală a traducerilor biblice oferă multiple avantaje analitice, precum controlul inovațiilor lexicale și semantice, urmărirea evoluției acestora în variantele succesive ale textului biblic, stabilirea caracterului popular sau livresc al termenilor, precum și surprinderea unor nuanțe lingvistice aparte, adesea omise de lexicografi și gramaticieni (vezi Munteanu 2008: 10–11). Acest tip de analiză urmărește să evidențieze natura intervențiilor, oferind o imagine de ansamblu asupra evoluției lexicului biblic în limba română, și permite stabilirea gradului de fidelitate a traducerilor, precum și identificarea proceselor de interferență. În concluzie, prezentul studiu urmărește compararea unor forme și sensuri din cele cinci texte examinate, aducând în prim-plan inovațiile lexicale din textul biblic de la 1819.

3. ANALIZA LINGVISTICĂ

În acest studiu ne-am propus să extindem cercetarea la nivel lingvistic a Bibliei de la Sankt Petersburg prin raportare la tradiția textuală biblică românească, analizând modul în care limba versiunii de la 1819 reflectă atât fidelitatea față de tradiția textuală, cât și tendințele de modernizare terminologică specifice epocii în care aceasta a apărut. În urma analizei comparative întreprinse, au fost identificate câteva tipuri distincte de intervenții în text, care reflectă preocupări din partea diortositorilor, atât de natură lingvistică și stilistică, cât și teologică, în direcția unei clarități crescute a textului editat. Aceste modificări variază de la ajustări lexicale și ortografice până la glose explicative sau interpretative, toate menite să confere un caracter cât mai accesibil mesajului biblic transmis cititorului din epocă. În continuare, vom detalia aceste categorii de intervenții, evidențiind modul în care ele au contribuit la adaptarea și modernizarea textului biblic în contextul evoluției limbii române literare.

3.1. Inovații textuale în B 1819

Un aspect important observat în cadrul analizei comparative este cel al prezenței în Biblia de la Sankt Petersburg a unor termeni noi, care nu au fost identificați în versiunile anterioare. Aceste inovații, cel mai adesea izolate, însă bine localizate contextual, indică o intervenție conștientă în structura lingvistică a textului B 1819, fapt ce trebuie corelat cu influența directă a unei surse slave (identificată de noi a fi Biblia Elisabetană), menită să modernizeze textul și, totodată, să-l aducă în acord cu normele biblice și liturgice dominante în spațiul ortodox al epocii.

3.1.1. Un exemplu în acest sens îl reprezintă lexemul *lêmne* din Ex., 26:37 din B 1819: *Și vei face acoperemântului cinci stâlpi de lêmne neputrede*, termen care nu apare în niciuna dintre versiunile biblice anterioare, nefiind înregistrat nici în

ms. 45: *Și vei face acoperemântul cinci stâlpi neputrezi* (B 1688); *Și vei face acoperemântului cinci stâlpi neputrezi* (B 1795); *Și vei face acoperemântului 5 stâlpi neputrezi* (ms. 45). Termenul în discuție îl regăsim, însă, în ms. 4389: *Și să faci zăvêsei acoperemântului 5 stâlpi de lemn neputred*, fapt ce indică în cazul de față influența textului slav al Bibliei de la Ostrog. Această soluție lexicală din B 1819 arată, de asemenea, efortul revizorilor de a conferi textului o claritate sporită, urmând modelul slav al Bibliei Elisabetane: *И да сотвориши завѣскъ патъбстоупѣвъ ѿ дрѣвъ негниющихъ*. Menționăm faptul că am înregistrat prezența termenului și în Biblia lui Șaguna: *Și vei face acoperemântului cinci stâlpi de lêmne neputrede* (B 1858).

3.1.2. Un alt exemplu elocvent privind introducerea de către editorii versiunii de la 1819 a unor termeni noi în textul biblic românesc îl constituie verbul *a răpști* (< vsl. *rûpŭtati*, *rûpŭșta*, TDRG), din versetul Jud. 1:14, folosit cu sensul ‘a certa, a dojeni, a mustra’: *și cârtea ea și răpștea șazănd pe asin și striga de pre asin: „în pământul răsăritului despre amiază-zi m-ai dat pre mine”* (B 1819). Prezența lexemului în discuție reprezintă un element distinctiv al Bibliei din 1819 atât în raport cu versiunea care i-a servit ca model, B 1795, cât și cu textele din secolul al XVII-lea, unde avem următoarele contexte: *și cârtea ea și striga de pre asin: „în pământul răsăritului m-ai dat pre mine”* (B 1795); *Și cârtiia asupra celui de supt jug și striga dupre juguitoriu: „la pământul de la răsărit m-ai dat pre mine”* (B 1688); *Și cârtiia asupra măgarului și striga de pre măgar: „la pământul de la răsărit m-ai dat pre mine”* (ms. 45); *și iară ea deaca se sui și șazu pre măgar suspină* (ms. 4389). Acest fapt arată că suntem în prezența unei inovații textuale introduse deliberat de însuși mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni⁵, regăsită ulterior și în ediția Bibliei tipărită de mitropolitul Andrei Șaguna: *și cârtea ea și răpștea șazănd pe asin și striga de pre asin: „în pământul răsăritului despre amiază-zi m-ai dat pre mine”*.

Precizăm că *ръпѣтати*, cu sensul ‘a murmura, a dojeni’, apare și în Biblia Elisabetană, fapt ce demonstrează originea slavă a acestei opțiuni lexicale din B 1819: *и ропѣаше (сѣдѣши) на ѿ*. În plus, menționăm că același termen era prezent inclusiv la nivel dialectal în Moldova și în nordul Transilvaniei, fiind atestat încă din jurul anului 1561 la Coresi, apoi în *Cazania* lui Varlaam și în *Viața și petrecerea Sfinților* a lui Dosoftei (cf. DLRLV, TDRG, MDA).

3.2. Intervenții de modernizare a vocabularului în B 1819

O altă caracteristică a Bibliei de la Sankt Petersburg constă în intervențiile consecvente asupra compartimentului lexical. Modificările operate în B 1819 indică o strategie editorială asumată de modernizare a textului, prin înlocuirea unor termeni arhaici sau regionali, precum și printr-o selecție și adaptare atentă a unor termeni, prin care editorii urmăreau atât o ameliorare semantică a textului, cât și alinierea acestuia la norma lingvistică a epocii în care a fost publicat. Dăm în

⁵ Drept argument ce confirmă supoziția unei intervenții personale a mitropolitului este faptul că termenul în discuție a fost identificat de cercetătoarea Zamfira Mihail în predicile lui Gavriil Bănulescu-Bodoni (v. Mihail 2001: 62).

continuare câteva exemple care să valideze, prin comparație textuală, observațiile formulate aici.

dardă → suliță

Un prim exemplu îl reprezintă lexemul *dardă* (Ios. 8:18) din versiunile B 1795, B 1688 și ms. 45, care a fost înlocuit în B 1819 cu termenul *suliță* (< vsl. *sulica*) ‘armă de atac, formată dintr-o vergea lungă de lemn prevăzută la unul din capete cu un vârf ascuțit de fier; lance’). Înlocuirea termenului arhaic *dardă* reflectă un efort de apropiere de uzul lexical curent de la începutul secolului al XIX-lea: „Întinde mâna ta cu **sulița** care este în mâna ta asupra cetății, că în mâinile tale o am dat pre ea, și cei din pândituri să se scoale degrabă din locul lor”. Și au rădicat Iisus mâna sa cu **sulița** asupra cetății (B 1819). Spre deosebire de B 1819, versiunile anterioare au în text doar termenul *dardă* (< magh. *dárda*, pol. *darda*, DELR) cu sensul ‘suliță (scurtă), prevăzută cu un vârf scurt’, exceptând ms. 4389, care utilizează un termen devenit între timp arhaic: *gedeaoa*: „Întinde mâna ta cu **darda** care iaste în mâna ta asupra cetății, că în mâinile tale o am dat pre ea, și cei din pândituri să se scoale degrabă din locul lor”. Și au rădicat Iisus mâna sa cu **darda** asupra cetății (B 1795); „Întinde mâna ta cu **darda** care iaste în mâna ta asupra cetății, pentru că în mâinile tale am dat-o pre ea, și ascunșii să vor scula degrabă den locul lor”. Și-ș au rădică Iisus mâna lui cu **darda** asupra cetății (B 1688); „Întinde mâna ta cu **darda** carea iaste în mâna ta asupra cetății, pentru că întru mâinile tale am datu pre însă, și aleșurile să vor scula de sârgu den locul lor”. Și-ș rădică Iisus mâna lui cu **darda** asupra cetății (ms. 45); „Tinde-ți mâna cu **gedeaoa** carea iaste în mâna ta spre cetate, că am dat în mâna ta”. Și-și întinse Isus mâna și *gedeaoa* asupra cetății (ms. 4389).

Ediția lui Șaguna reia fragmentul din B 1819 fără modificări: „Întinde mâna ta cu **sulița** care este în mâna ta asupra cetății, că în mâinile tale o am dat pre ea, și cei din pândituri să se scoale degrabă din locul lor”. Și au rădicat Iisus mâna sa cu **sulița** asupra cetății.

primb → guler

Revizorul B 1819 înlocuiește termenul regional *primb*, întâlnit cu precădere în arealul lingvistic transilvănean (v. DLR s.v. *prim*) și prezent în B 1795 în versetul Ex., 28:28, cu lexemul *guler*, cu o circulație mult mai extinsă la nivel diatopic: **având primb** împrejurul gurii (B 1795); **având guler** împrejurul gurii (B 1819). În textele din secolul al XVII-lea avem termenii *gure* și *bată*: **având gure** împrejurul gurii (B 1688); **avându bată** împrejurul gurii (ms. 45); **având bête** împrejurul gurii (ms. 4389). Contextele rediate aici confirmă preferința revizorului B 1819 pentru un termen modern, reflectând efortul acestuia de aliniere a textului diortosit la normele limbii literare specifice epocii.

a se răsipi → a se împrăștia

Și în Gen. 9:19 se poate observa această tendință de modernizare lexicală pusă în practică de revizorul ediției din 1819, prin utilizarea verbului *a se împrăștia* în locul

unor termeni învechiți, folosiți în textele anterioare: *a se răsipi* (B 1795), *a se rășchira* (B 1688, ms. 45) sau *a se înmulți* (ms. 4389): *Dintru aceștia s-au răsipit preste tot pământul* (B 1795); *Dintru aceștia s-au rășchirat preste tot pământul* (B 1688, ms. 45); *Dintru acești trei se-au înmulțit prespre tot pământul* (ms. 4389); *Dintru aceștia s-au împrăștiat preste tot pământul* (B 1819). Se poate observa că, dintre toate versiunile românești, cea din 1819 oferă o soluție lexicală mai apropiată de uzul modern al limbii române, care va fi preluată inclusiv de către Șaguna în ediția sa.

prinsoare → închisoare

Un nou exemplu sugestiv de aliniere lexicală a textului Bibliei din 1819 la normele limbii române moderne apare în Gen. 42:16: *Și aduceți pre fratele vostru, iară voi veți fi la închisoare până ce să vor arăta cuvintele voastre de grăiți adevărat au ba*. Substantivul *închisoare*, reperat și în textul lui Șaguna, înlocuiește varianta mai veche *prinsoare* din B 1795: *Și aduceți pre fratele vostru, iară voi veți fi în prinsoare până ce să vor arăta cuvintele voastre de grăiți adevărat au ba*. Substantivele în discuție au corespondente verbale în versiunile din secolul al XVII-lea: *Și luați pre fratele vostru, și voi vă legați până se vor face aiëve cuvintele voastre, de grăiți adevărat au ba* (B 1688); *Și luați pre fratele vostru, și voi vă luați până să vor face ivite cuvintele voastre, de grăiți adevărat au ba* (ms. 45).

lucruri → movilă

Versetul Gen. 49:26 oferă un alt exemplu în care opțiunile terminologice ale editorilor textului de la Sankt Petersburg diferă de cele prezente în textele similare anterioare: *Binecuvântarea tătâne-tău și maicii tale mai mult s-au întărit decât binecuvântarea munților celor întăriți și decât binecuvântările movililor celor vâcinice* (B 1819); *Binecuvântarea tătâne-tău și mumă-ta mai mult s-au întărit decât binecuvântarea munților celor întăriți și decât binecuvântările lucrurilor celor vâcinice* (B 1795); *Blagoslovenia tătâne-tău și mumei tale să preaintări pre blagoslovenia a munți întăriți pre blagoslovenii de țermuri vâcinice* (B 1688); *Blagosloveniia tătâne-tău și a macii tale să preaintări pre blagosloveni a munți întăriți pre blagoslovenii de țurmuri vâcinice* (ms. 45); *Blagoslovenia tătâne-tău și mâne-ta sporind mai mult decât blagosloveniia celor ce lăcuiesc în munți întăriți și blagosloveniia dealurilor celor vâcinice* (ms. 4389). Alegerea substantivului *movile* de către revizorul textului de la 1819 se poate datora influenței sursei slave, Biblia Elisabetană, unde am întâlnit termenul corespondent: *и благословѣніа холмѣвъ въчныхъ*. Mitropolitul Șaguna a preluat fragmentul fără modificări, menținând lexemul introdus de revizorul ediției din 1819.

3.3. Intervenții de tip glosă în B 1819

Dincolo de introducerea unor inovații sau a unor adaptări terminologice, ediția Bibliei de la Sankt Petersburg adoptă strategia textuală a glosării, ghidată de intenția revizorului de a face mai inteligibil mesajul sacru. Această practică evidențiază preocuparea revizorilor nu doar pentru fidelitatea lingvistică a versiunilor în raport

cu originalul, ci și pentru coerență discursivă și claritate stilistică, într-un moment în care limba română literară se afla în plină etapă de modernizare. În acest context, glosarea devine un element esențial în transpunerea textelor biblice în limbile moderne, traducerea reprezentând nu doar un simplu transfer lingvistic, ci și un act de interpretare și mediere culturală între textele originare și limbile vernaculare.

Glosa este o practică traductologică veche, prezentă încă din traducerile *Septuagintei* (cf. Gafton 2012: 31–32) și perpetuată în primele versiuni românești ale textelor sacre (Munteanu 2008: 202–203). Spre deosebire de înlocuirea termenilor arhaici cu forme moderne, glosa nu suprimă lexemul vizat, ci îl însoțește prin explicații sinonimice, perifraze sau adaosuri contextuale, facilitând înțelegerea și asigurând continuitatea stilistică și doctrinară față de textele canonice anterioare.

Din perspectiva rolului lor în structura discursului biblic, glosele pot fi clasificate în câteva categorii⁶. În textul biblic de la 1819 sunt incluse adesea lexeme glosate, inserate direct în corpul textului, însoțite de explicații suplimentare, fie între paranteze, fie sub formă de note marginale. Glosele explicative constau în introducerea unor echivalențe lexicale sau parafraze cu scopul clarificării unor termeni greu accesibili, sensuri obscure etc. Acestea au adesea un caracter sinonimic, dar pot apărea și sub forma unei echivalări explicative în context, servind ca instrument de tranziție între registre stilistice, epoci lingvistice sau sfere culturale. Revizorii recurg la clarificări sinonimice, perifraze, adăugând determinanți explicativi în interiorul versetului, pentru a facilita astfel înțelegerea textului. Inserarea acestor glosări, cu funcție explicativă sau interpretativă, reflectă un demers deliberat de modernizare a limbajului biblic și de ajustare a acestuia în raport cu cerințele unui public aflat într-un proces de transformare lingvistică și culturală.

Glosarea completivă este, la rândul său, un indicator al unei strategii de traducere elaborate, care denotă o atenție sporită din partea traducătorului față de lectorul contemporan epocii sale. Aceasta contribuie la articularea coerentă a discursului sacru, completând enunțul cu informații suplimentare menite să faciliteze înțelegerea contextului. Aceste inserții nu se limitează la explicarea termenilor izolați, ci dezvoltă sensul frazei prin parafraze, extensii sau adaosuri care au rolul de a elimina ambiguitățile și de a facilita lectura.

În analiza de față, ne vom concentra asupra celor două forme dominante ale glosării identificate în textul ediției din 1819, glosa explicativă și glosa completivă, încercând să observăm modul în care acestea contribuie la restructurarea discursului biblic și la modelarea unui vocabular adecvat exigențelor limbii române literare moderne.

3.3.1. *Glosa explicativă în B 1819*

O caracteristică a textului biblic editat la Sankt Petersburg în 1819 este prezența unor glose cu funcție explicativă sau interpretativă. Acestea au rolul de a facilita înțelegerea mesajului sacru de către un cititor adesea mai puțin familiarizat cu lexicul

⁶ Pentru o clasificare detaliată a gloselor biblice, v. Gafton 2005: 44–46, Gînsac 2012: 219–220.

arhaic specific textelor veterotestamentare. În cadrul acestor strategii de dezambiguizare lingvistică, în versiunea de la 1819 apar unele forme lexicale inedite, care nu sunt atestate în versiunile anterioare și care, prin uzul lor contextualizat, denotă efortul editorilor de adaptare a limbajului biblic la normele limbii române moderne.

izdăritură ≈ cuget

Un prim exemplu pe care l-am reținut pentru analiza de față este lexemul *izdărătura* (din *a ijdărî*, TDRG) din versetul Ier. 30:20, atestat în versiunile biblice mai vechi, din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Termenul, ieșit din uzul limbii române contemporane, reprezintă echivalentul grecescului ἔγχεσημα (cf. TDRG), fiind documentat pentru prima dată în *Anonymus Caransebesiensis*, lucrare datată de Gh. Chivu în jurul anului 1650 (cf. Chivu 2008: 23). Ulterior, apare în diverse versiuni biblice până la mijlocul secolului al XVIII-lea, fiind preluat și de revizorul ediției de la Blaj: *Nu să va întoarce urgiia mâniei Domnului până ce va face și până ce va așeza **izdărătura** inimii lui* (B 1795); *Nu să va întoarce urgiia mâniei Domnului, până va face și până va așăza **izdărătura** inimii lui* (B 1688); *Nu să va întoarce urgiia mâniei Domnului, până va face și până va așeza **izdăritura** inimei lui* (ms. 45).

Versiunea de la Sankt Petersburg glosează, între paranteze, termenul în discuție prin lexemul *cuget*, marcând astfel tranziția spre un lexic mai accesibil și mai modern: *Nu să va întoarce urgiia mâniei Domnului până ce va face și până ce va așeza **izdărătura (cugetul)** inimii lui*. Aceeași soluție traductologică a fost preluată și de Șaguna în ediția sa: *Nu să va întoarce urgiia mâniei Domnului până ce va face și până ce va așeza **izdărătura (cugetul)** inimii lui*. Lexemul apare, într-un context ușor reformulat, și în ms. 4389: *Nu se va întoarce mânia urgiei Domnului, până nu va face și nu va așăza **cugetele** inimii sale*.

deschilinit ≈ despărțit

Tendința de modernizare a vocabularului este vizibilă și în versetul Ez. 22:26, unde forma regională *deschilinit* ‘despărțit, rupt, scos din rând’, întâlnită în B 1795 (*întră cel sfânt și întră cel spurcat nu au făcut osibire, și întră cel necurat și întră cel curat **n-au deschilinit***), este glosată în B 1819 printr-un termen cu o circulație mai largă: *întră cel sfânt și întră cel spurcat nu au făcut osibire, și întră cel necurat și întră cel curat **n-au deschilinit (despărțit)***.

În ceea ce privește textele din secolul al XVII-lea, acestea folosesc *a despărți* (B 1688 și ms. 45) și *a socoti* (ms. 4389): *Între cel sfânt și între cel spurcatu nu osebiia și între mijlocul celui necuratu și celui curatu **nu despărția*** (B 1688); *între mijlocul sfântului și spurcatului nu dăspărția și întru mijlocul necuratului și curatului **nu dăspărția*** (ms. 45); *n-au dăspărțit între cel sfânt și între cel spurcat și între cel curat și între cel necurat **n-au socotit*** (ms. 4389). Dată fiind această situație, putem presupune că, în cazul de față, Samuil Micu a fost cel care a modificat contextul lexical existent în textele din secolul al XVII-lea, înlocuind verbul *a despărți* printr-un termen regional, *a deschilini*, specific graiurilor transilvănene (vezi DLR,

s.v. *deschilini*), soluție pe care revizorii textului de la Sankt Petersburg au încercat, apoi, să o amelioreze, introducând o glosă explicativă.

Menționăm că Șaguna a păstrat exclusiv termenul *deschilinit*, o alegere justificată de caracterul său regional, specific, așa cum menționam *supra*, Transilvaniei.

gâde ≈ gelat

Exemplul următor ilustrează, la rândul său, utilizarea gloselor explicative ca strategie pentru a facilita înțelegerea mesajului biblic. Astfel, termenul *gâde* ‘călău’ (et. nec; cf. DA), identificat în 2 Macav. 5:8, este glosat între paranteze în Biblia de la Sankt Petersburg prin termenul de origine turcă *gelat* (< tc. *ğellad*, cf. DA), adăugat pentru claritatea textului: *Și în scârbă fiind la toți ca un gâde (gelat) a moșiei*, față de versiunile anterioare, care au în același verset doar termenul *gâde*: *Și în scârbă fiind la toți ca un gâde a moșiei* (B 1795); *și scârbit fiind ca un gâde moșiei lui* (B 1688); *și oțărât fiind ca a moșiei și a cetățeniloru-și gâde* (ms. 45). Și în cazul de față se poate observa intenția revizorului de a păstra termenul din versiunile anterioare, dar de a introduce, în același timp, un echivalent cu circulație mai largă în epocă.

În versiunea lui Șaguna am identificat un context identic cu cel din B 1819: *Și în scârbă fiind la toți ca un gâde (gelat) a moșiei*.

vedec ≈ meremet

În două locuri din B 1819 (4 Reg. 22:5; 22:6) am înregistrat termenul *meremet* (din tc. *meremet*, *meramet*, ngr. *μερμεῖν*, cf. DLR), cu sensul ‘lucrare de reparație’, pus între paranteze pentru a explica lexemul de origine ebraică *vedec*, intrat în limba română din gr. *βεδέκ* (Munteanu 2016: CCXI): *Și l-au dat celor ce fac lucrurile în Casa Domnului, ca să întărească vedecul (meremetul) casii*. În opinia noastră, introducerea termenului *meremet* în textul de la 1819 poate fi atribuită, cu un grad mare de probabilitate, intervenției directe a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, cel care a coordonat editarea Bibliei de la Sankt Petersburg. Această ipoteză se fundamentează pe o serie de argumente de ordin filologic: a) prezența verbului *a meremetisi*, în varianta *miritimisi*, cu sensul ‘a repara’, în corpusul omiletic care aparține lui Bănulescu-Bodoni, unde apare într-una din predicile sale (cf. Mihail 2001: 117); b) termenul în discuție era în uzul limbii române din epocă, atât în Moldova, cât și în Țara Românească (cf. DLR, s.v.; Arvinte 2007: 286), având sensul ‘lucrare de reparație, de întreținere’, fapt care sugerează că alegerea sa în B 1819 nu este întâmplătoare, ci corespunde unei intenții deliberate a editorilor de accesibilizare a textului. Prin urmare, glosarea termenului *vedec* cu *meremet* nu constituie doar o simplă actualizare terminologică, ci și un indiciu relevant în sprijinul ipotezei că această intervenție poate fi atribuită lui Bănulescu-Bodoni.

În ediția de la 1795, versetul menționat redă varianta mai veche, preluată din Biblia de la București: *ca să întărească vedecul casii*, cu mențiunea că Samuil Micu oferă o explicație printr-o notă marginală, glosând termenul *vedec* prin *stricăciune*.

În versiunile biblice mai vechi, precum B 1688 și ms. 45, forma *vedec* este reprodusă fără intervenții explicative, ceea ce subliniază caracterul arhaizant și

conservator al acestor texte. În schimb, manuscrisul ms. 4389 propune o altă soluție terminologică, utilizând pentru contextul analizat expresia *acoperemântul casei*, fapt care arată o dată în plus statutul aparte al acestui text în raport cu celelalte versiuni din secolul al XVII-lea.

Versiunea lui Șaguna a preluat întocmai fragmentul din B 1918: *ca să întărească vedecul (meremetul) casii*.

singif ≈ pervaz

În versetul Ex. 37:11, în care este descrisă ornarea chivotului, am înregistrat termenul *singif* (pl. *singifuri*), provenit din tc. *sincef* și desemnând elemente decorative în arhitectură (otomană), care este însoțit în B 1819 de o glosă explicativă: *pervazuri*. Dăm spre exemplificare contextul: *Și o au ferecat cu aur curat, și i-au făcut ei singifuri (pervazuri) de aur suciți împrejur*. Această intervenție denotă preocuparea editorilor pentru asigurarea unui acces mai facil al cititorilor la înțelesul textului diortosit, glosând termenul consacrat *singifuri* printr-un lexem mai transparent semantic pentru epoca respectivă: *pervazuri*. Această inserție explicativă este posibil să fi apărut ca urmare a utilizării, ca sursă de control, a textului slavon al Bibliei Elisabetane, unde avem termenul *predloženiia*, cu sens asemănător: **И сотвори трапѣзъ предложѣніа ѿ злата чиста**. Astfel, traducătorii ediției 1819 demonstrează o atitudine filologică echilibrată, oscilând între conservatorismul textului sacru și nevoia modernizării lexicale, în contextul în care limba română se afla într-o etapă de tranziție.

În același verset din versiunile biblice anterioare atestăm prezența termenului *singif* cu sensul ‘margină decorativă, chenar sau ramă’, folosit pentru desemnarea unor elemente decorative în arhitectura otomană sau a obiectelor de cult. Astfel de împrumuturi de origine orientală erau frecvent utilizate în traduceri românești din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, ca urmare a contextului politico-cultural al epocii, marcat de influența culturii otomane în spațiul românesc. Termenul *sângif/singif* a fost atestat pentru prima dată în B 1688, fiind întâlnit apoi și în B 1795: *Și o ferecă pre ea cu aur curat și-i făcu ei sânghifuri de aur sucit împrejur* (B 1688); *Și o au ferecat cu aur curat, și i-au făcut ei singifuri de aur suciți împrejur* (B 1795). În schimb, în cele două manuscrise din secolul al XVII-lea apar termenii *zâmți* (ms. 45) și *șabac* (ms. 4389): *Și o ferecă pre ea cu aur curat și-i făcu ei zâmți de aur suciți înpregiur* (ms. 45); *Și o ferecă cu aur curat și-i făcu șabac cu aur* (ms. 4389). Menționăm că termenul înregistrat în ms. 4389 este un regionalism care provine tot din limba turcă, din *şebeke* ‘plasă’, fiind atestat mai ales în Muntenia, cu sensul ‘broderie făcută (cu ață albă) la cămăși, la fețe de masă’ (v. DLR, s.v. *şabac*).

lectică ≈ trăsură

Revizorul Bibliei de la Sankt Petersburg adaugă în versetul 2 Macav. 3:27 termenul *trăsură* între paranteze, pentru a explica un lexem mai vechi, *lectică*: *Și, fără de veste căzind (Iliodor) pre pământ și cu mult întunârec împresurându-să, l-au apucat și l-au pus într-o leptică (trăsură)*. Aceeași situație o regăsim și în Biblia lui Șaguna, unde mitropolitul transilvănean păstrează neschimbat contextul din B 1819, fapt ce dovedește o relație de filiație directă între cele două ediții.

Lexemul *trăsură* era întâlnit frecvent în textele din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, desemnând un vehicul pe patru roți, tras de cai sau întrebuințat la transportul persoanelor (cf. DLR, s.v.). Și această intervenție denotă o practică editorială sistematică în B 1819, care urmărea nu doar păstrarea unui vocabular moștenit din tradiția biblică, ci și accesibilizarea textului prin echivalări mai transparente semantic pentru cititorul din epocă, fără a elimina complet forma veche. Termenul în discuție nu a fost înregistrat în versiunea din 1795: *Și, fără de veste căzînd pre pămînt și cu mult întunêrec împresurându-să, l-au apucat și l-au pus într-o leptică* (B 1795). Samuil Micu înlocuiește forma arhaică *năsîlie* din B 1688 cu un termen de origine latină, *leptică*, variantă a lui *lectică* (lat. *lectica*), termen care, conform DLR, desemna un fel de pat sau de scaun, de regulă acoperit, purtat din față și din spate de oameni sau de animale de tracțiune utilizat ca mijloc de locomoție în Antichitate (inițial în Orient) și în Evul Mediu. Termenul *lectică* pătrunde în limba română pe filieră livrescă sau savantă, fiind atestat în texte istorice și lexicografice, precum cele ale lui Budai-Deleanu, Șincai sau Cantemir. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea este utilizat cu sensuri mai largi, desemnând și o trăsură ușoară pe roți, de tip cabrioletă.

Biblia de la 1688 și ms. 45 folosesc termenul *năsîlie*, de origine slavonă, care echivalează gr. *φοπεῖον* (Munteanu 2016: CCLVI): *Și fără veste căzînd pre pămînt și cu multu întunêrec împresurându-se, apucându-l și întru o năsîlie puindu-l* (B 1688); *Și fără veste căzînd cătră pămînt și cu mult întunêrec împresurându-să, apucându-l și întru o năsîlie puindu-l* (ms. 45). În româna veche, *năsîlie* (cf. slav. *nosîlo*) desemna un suport de lemn, asemănător unei tărgi, destinat transportării coșciugului la biserică sau la cimitir și, mai rar, al bolnavilor (cf. DLR), prin extensie, un mijloc de transport, analog lecticii, utilizat în contexte religioase, militare sau ceremoniale. Ms. 4389 recurge la o modalitate mai liberă de traducere în raport cu obiectul desemnat, folosind subst. pat: *Și cuprinse pre dânsul întunêrec mult și-l luară în pat*.

lămpașe* ≈ *lambadă/făclie

În versetul Iud. 10:24 din B 1819 apare, de asemenea, o glosă integrată în text: *și lambade (făclii) de argint mergea înaintea feții lui*. Revizorul ediției a introdus între paranteze termenul *făclii* pentru a explica cuvântul *lambada* „torță, făclie”, provenit din lat. *lampada* și preluat în B 1819 pe filieră neogreacă⁷, cu sonorizarea grupului consonantic *-mp-* din *λαμπα*, *-άδεσ* (v. DLR s.v. *lampadă*) > *-mb-*.

În același verset din B 1795 este consemnat lexemul *lămpașe*: *și lămpașe de argint mergea înaintea feții lui*, care, potrivit informațiilor dialectale extrase din atlasele lingvistice românești (ALR I și ALRM II/I) și introduse în articolul corespunzător din DLR, este un termen ce caracterizează cu preponderență aria intracarpatică.

⁷ Precizăm că varianta atestată în epocă la autori precum Șincai sau Budai-Deleanu era *lampadă* (v. DLR s.v.). Prezența variantei *lambadă*, de origine neogreacă, în B 1819 se justifică prin calitatea de buni cunoscători ai limbii (neo)grecești pe care o aveau atât mitropolitul Bodoni, cât și egumenul Varlaam (v. Păcurariu 1993: 60, Mateevici 1993: 386; cf. și Olariu 2019: 22).

Un aspect interesant în cazul de față este faptul că în același verset din B 1795 notăm lexele *lămpașe*: *și lămpașe de argint mergea înaintea fetei lui*, care este în prezent un termen regional specific spațiului intracarpatic, așa cum apare acesta atestat în DLR s.v., articol în a cărui documentare a fost introdusă inclusiv informația din arhiva ALR I. În aceste condiții, putem presupune că diortositorii versiunii de la Sankt Petersburg au resimțit caracterul regional al termenului folosit de Samuil Micu și au decis înlocuirea lui prin dubletul *lambade/făclii*.

Un alt aspect de remarcat este faptul că aici nu ne aflăm doar în fața unei glose explicative, așa cum au fost toate exemplele anterioare din acest subcapitol 3.3.1, ci și în prezența unei intervenții de substituție a lexicului specific textului sursă, B 1795, fenomen lingvistic descris în capitolul anterior, 3.2. Astfel, trecerea *lămpașe* → *lambade (făclii)* reprezintă o dovadă în plus a efortului explicativ pus cu consecvență în practică de cei doi editori ai textului de la Sankt Petersburg.

Textele din secolul al XVII-lea utilizează forma tradițională *făclie* (din slav. *faklija*, cf. bg. *faklija*, srb. *faklja* < gr. *phakelos*, cf. TDRG, DA), care a pătruns în limba română prin intermediul textelor religioase slave. Termenul a fost atestat pentru prima dată în anul 1561 în Tetraevanghelul lui Coresi, fiind apoi frecvent întâlnit atât în uzul liturgic, cât și în cel literar (cf. Varlaam, Neculce, Cantemir). Redăm fragmentele din B 1688 și ms. 45: *și făclie de argint mergea înaintea lui*. (B 1688); *și făclii de argint mergea înaintea lui* (ms. 45).

Termenul *lambada* împreună cu glosa au fost preluate de Șaguna în versiunea sa.

În concluzie, putem reafirma faptul că introducerea gloselor explicative în Biblia de la Sankt Petersburg, inexistente în edițiile precedente, atestă în mod convingător efortul editorilor în direcția accesibilizării textului biblic pentru cititorul de la începutul secolului al XIX-lea.

3.3.2. Glosa completivă în B 1819

Aceleiași strategii editoriale centrate pe claritatea textului B 1819 i se subsumează și un alt timp de intervenție pe care am regăsit-o în pasajele analizate, și anume utilizarea gloselor cu funcție completivă, introduse în text cu scopul de a întregi sau de a completa enunțul cu informații contextuale suplimentare. În unele situații, acest tip de inserții se prezintă sub forma unor echivalențe extinse, parafraze sau dezvoltări semantice, menite să suplănească eventualele ambiguități ale textului-sursă, B 1795. Dăm în continuare câteva astfel de cazuri reperate în Biblia de la Sankt Petersburg.

a) Un prim exemplu îl întâlnim în Isaia 11:11, unde glosa completivă apare integrată direct în frază, între paranteze, cu scopul de a întregi contextul descriptiv: *Și va fi în zioa acêea, adaoage-va Domnul a-și arăta mâna Sa, ca să răvnească rămășița norodului Său, carea va rămânea de la asiriani și de la Egipt și de la Vavilon și de la Etiopia și de la elamiteani și de la răsăriturile soarelui și de la Aravia (și de la ostroavile mării)* (B 1819). Introducerea acestei glose reprezintă o preluare fidelă după modelul său slavon, Biblia Elisabetană, unde întâlnim întocmai fragmentul discutat и ѿ островъ морскіхъ în același context: И БѢДЕТЬ ВЪ ДЕНЬ ѡБЩІЙ, ПРИЛОЖИТЬ ГДЬ ПОКАЗАТИ РѢКѢ СВОЕ, ЁЖЕ ВОЗРЕВНОВАТИ ПО ѡСТАНКѢ ПРОЧЕМОУ ЛЮДЕИ

иже ѡце ѡстанеть ѡ Ассиріевѣ, и ѡ Егѣпта [...] и ѡ востокѣвѣ солнца, и ѡ Аравіи и ѡ островѣхѣ морскѣхѣ.

Fragmentul îl regăsim și în versiunea lui Șaguna, fapt ce reprezintă un indiciu clar că acesta a preluat fidel structura ediției anterioare, pe care a folosit-o în mod consecvent în redactarea propriului text: *Și va fi în zioa acêea, адаоге-ва Домнул а-și арăта мѧна Са, са сѧ рѧвнеасѧ рѧмѧșiѧ norodului Сѧу, carea va рѧмѧнеа de la asiriiani și de la Eghipt și de la Vavilon și de la Etiopiia și de la elamiteani și de la рѧсѧriturile soarelui și de la Araviia (și de la ostroavile мѧрии)* (B 1858).

Această inserție lexicală nu a fost înregistrată în niciuna dintre edițiile anterioare: *Și va fi în zioa acêea, адаоге-ва Домнул а-și арăта мѧна Са, са сѧ рѧвнеасѧ рѧмѧșiѧ norodului Сѧу, carea va рѧмѧнеа de la asiriiani și de la Eghipt [...] și de la рѧсѧriturile soarelui și de la Araviia* (B 1795); *Și va fi în zioa acêea, адаоге-ва Домнул а арăта мѧна lui, са сѧ рѧвнеасѧ pre cea рѧмасѧ рѧмѧșiѧ norodului care va рѧмѧнеа de la asiriēni și de la Eghīpet [...] și de la рѧсѧriturile soarelui și de la Арѧпѧме* (B 1688); *Și va fi ѡнtru dzua acêea, адаоге-ва Домнул [а арăта] мѧна lui, са сѧ рѧвнеасѧ ce au рѧмас рѧмѧșiѧ нѧrodului carele сѧ va рѧмѧнеа de la asiriēni și de la Ёghiptu [...] și de la а soarelui рѧсѧrituri și de la Арѧпѧме.* (ms. 45); *Și va fi în zioa acêea, va адаоге Домнул а арăта мѧна са са сѧ рѧвнеасѧ рѧмѧșiѧ celuiialt нѧrod, care va рѧмѧнеа de la Assiriia și de la Eghīpet [...] și de la рѧсѧriturile soarelui și de la Hѧрѧpie* (ms. 4389).

b) În Dt. 23:13 din B 1819 apare termenul *groapă*, adăugat ѡntre paranteze de cѧtre revizor, sub influența modelului slav, cu scopul de а detalia аѧiunea prezentată: *și сѧnd vei ședeа аfărѧ, сѧ sapi cu el (groapѧ) și сѧ асoperi spurcѧciunea* (B 1819); *и бѧдетѧ ѡгдѧ сѧдѧши виѧѧ, и да ѡскопѧеши ѡмѧ [ѧм8], и навратѧѧѧ покрѧѧеши стыдѧѧѧе твоѧѧ въ ней* (B 1784).

Ediția lui Samuil Micu nu include aceastѧ completare: *și сѧnd vei ședeа аfărѧ, сѧ sapi cu el și сѧ асoperi*, dupѧ cum nici B 1688: *și va fi сѧndu vei ședeа аfărѧ și vei сѧпа cu el și, ѡntorcѧnd, vei асoperi rușinea* sau ms. 45: *și va fi сѧndu vei ședeа аfărѧ și vei сѧпа cu el și, ѡntorcѧndu, vei асoperi rușinea*, care toate urmeazѧ modelul grecesc al textului biblic. În schimb, lexemul ѡn discuție а fost ѡnregistrat ѡn ms. 4389: *și сѧnd vei ieși аfărѧ, сѧ sapi cu дѧнsul groapѧ și dupѧ acêea ѡntorcѧndu vei асoperi rușinea*.

c) Și ѡn Ruth 1 12:12 apare о glosѧ completivѧ, ѡntegratѧ ѡn text cel mai probabil cu ѡntenția de а ѡntregi mesajul: *ѡntoarceți-vѧ, дарѧ, fiicele мѧле, și вѧ duceți сѧ eu am ѡмбѧтрѧnit* (B 1819). Aceastѧ glosѧ este absentѧ ѡn textele anterioare: *ѡntoarceți-vѧ, дарѧ, fiicele мѧле, сѧ eu am ѡмбѧтрѧnit* (B 1795); *ѡntoarceți-vѧ, дарѧ, fѧtele мѧле, pentru acêea сѧci am ѡмбѧтрѧnit* (B 1688 și ms. 45), cu excepția ms. 4389, unde avem: *ѡntoarceți-vѧ, fѧtele мѧле, și вѧ duceți сѧ eu am ѡмбѧтрѧnit*. Coroborarea exemplelor de mai sus aratѧ cѧ și ѡn acest caz B 1819 urmeazѧ tradiția textualѧ slavonѧ, spre deosebire de versiunile anterioare ale textului biblic (B 1688 și B 1795).

d) ѡn comparație cu versiunile anterioare, B 1819 atestѧ mult mai frecvent astfel de intervenții textuale: *De veți face аșеа cu ea, nu-mi va plѧcea, iarѧ izbѧndѧ*

mie despre fieștecarele din voi voi face (și după aceasta voi înceta) (Jud. 15:7); *Mai bine este a mostra decât a să mânia (pre ascuns)* (Sir. 20:1); *și voi bate pre Iuda și pre cei ce sânt cu el și pre cei ce nu ascultă de cuvântul împăratului (și s-au gătit)* (1 Macav. 3:14); *Iară Antioh, din suflet mahnindu-să, (pentru Onia) i s-au făcut milă și au lăcrămat [...]* (2 Macav. 4:37); *Numai în Vetsura au rămas oarecarii din cei ce au lăsat legea și poruncile (lui Dumnezeu), pentru că le era lor aceasta de scăpare* (1 Macav. 10:14). Intervenții completeive similare apar și în ms. 4389: *Măcară de ați și făcut voi ei așa, iară eu tot nu voiesc bine, ce tot voi să fac izbânda mea pre fieștecare den voi. De-acii mă voi așăza* (Jud. 15:7); *Se întristă sufletul lii Antioh pentru Onia și, plecându-se a milă, plânse [...]* (2 Macav. 4:37); *Numai ce au rămas în Vetsura câțivași den cei ce au părăsit legea și porâncile lui Dumnezeu, că aceasta le era lor de scăpare* (1 Macav. 10:14). Prezența acestor glose atât în B 1819, cât și în ms. 4389 reconfirmă ideea unei influențe slavone asupra celor două texte, mai precis a Bibliei de la Ostrog în cazul manuscrisului și a Bibliei Elisabetane (sau a unei copii a acesteia) în cazul B 1819.

Spre deosebire de cele două texte la care am făcut referire mai sus, celelalte trei texte utilizate în analiza comparativă de față (B 1795, B 1688 și ms. 45) nu prezintă, în versetele analizate, aceste inserții lexicale de tip glosă. Astfel, în B 1795 avem următoarea situație: *De veți face așa cu ea, nu-mi va plăcea, iară izbândă mie despre fieștecarele din voi voi face* (Jud. 15:7); *Mai bine este a mostra decât a să mânia* (Sir. 20:1); *și voi bate pre Iuda și pre cei ce sânt cu el și pre cei ce nu ascultă de cuvântul împăratului* (1 Macav. 3:14); *Iară Antioh, din suflet mahnindu-să, i s-au făcut milă și au lăcrămat [...]* (2 Macav. 4:37); *Numai în Vetsura au rămas oarecarii din cei ce au lăsat legea și poruncile, pentru că le era lor aceasta de scăpare* (1 Macav. 10:14), pe când în textul B 1688 exemplele sunt următoarele: *De veți face așa cu ea, nu bine voi vrea, ce izbânda mea dentru unul fieștecarele din voi voi face* (Jud. 15:7); *Câtu e mai bine a mostra decât a să mânia* (Sir. 20:1); *și voi bate pre Iuda și pre cei ce-s împreună cu el și pre ceia ce defaimă cuvântul împăratului* (1 Macav. 3:14); *dară, Antioh, mahnindu-se, și întorcându-să spre milă și lăcrămând [...]* (2 Macav. 4:37); *Fără numai în Vetsura au rămas oarecarii din ceia ce au lăsat legea și poruncile, pentru că le era lor de scăpare* (1 Macav. 10:14), iar în ms. 45 avem contexte precum: *De o veți face așa pre ea, nu bine voi vrea, ce izbânda mea dentru unul fieștecarele de voi voi face* (Jud. 15:7); *Câtu-i mai bine a mostra decât a să mânia* (Sir. 20:1); *și voi bate pre Iuda și pre cei ce-s împreună cu el și pre ceia ce dăfaimă cuvântul împăratului* (1 Macav. 3:14); *dară, Antioh, mahnindu-să, și înturnându-să spre milă și lăcrămând [...]* (2 Macav. 4:37); *Fără numai în Vetsura au rămas oarecarii din ceia ce au lăsat legea și porâncile, pentru că le era lor de scăpare* (1 Macav. 10:14). În sfârșit, inclusiv în ms. 4389 există două versete în care, comparativ cu situația din B 1819, lipsesc aceste glose completeive: *Cât iaste mai bine a mostra decât a se mânia* (Sir. 20:1); *și voi să biruiesc pre Iuda și pre cei ce sânt cu dânsul, carii ocărăsc cuvântul împăratului* (1 Macav. 3:14), fapt care reliefează preocuparea mult mai atentă arătată de editorii versiunii de la Sankt Petersburg pentru claritatea propriului text comparativ cu toate celelalte versiuni anterioare ale textului biblic.

4. CONCLUZII

Studiul de față evidențiază faptul că Biblia de la Sankt Petersburg nu poate fi catalogată drept o simplă copie a versiunii biblice de la Blaj din anul 1795, ci trebuie înțeleasă ca rezultat al unui proces susținut de revizuire atentă a textului lui Samuil Micu, diortositorii textului de la 1819 trebuind în permanență să răspundă solicitărilor a două imperative considerate, în principiu, antagonice: fidelitatea față de tradiția textuală biblică, pe de o parte, și necesitatea adaptării lingvistice a vocabularului la realitățile secolului al XIX-lea, pe de altă parte. Prin analiza comparativă cu versiunile biblice anterioare (B 1795 și B 1688), precum și cu cele două manuscrise (ms. 45 și ms. 4389) am evidențiat unele preluări pe care editorii textului B 1819 le fac din textele care le-au servit drept model, în special Biblia de la 1795 și Biblia Elisabetană, dar și soluțiile originale ale acestora, orientate spre claritate expresivă și adaptare la specificul normelor limbii române literare de la momentul respectiv.

În plus, un alt aspect important surprins de această cercetare îl reprezintă confirmarea influenței pe care Biblia de la Sankt Petersburg a exercitat-o asupra versiunii redactate de Andrei Șaguna, care preia unele soluții lexicale și contexte lingvistice deja prezente în ediția de la Sankt Petersburg. Această continuitate între cele două texte indică faptul că versiunea din 1819 a avut o receptare semnificativă în mediile ortodoxe românești, contribuind, chiar dacă în mod indirect, la modernizarea vocabularului biblic din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Biblia românească editată la Sankt Petersburg în anul 1819 reprezintă, astfel, un moment important în dinamica traducerii textului biblic în spațiul cultural românesc, ilustrând un proces de revizuire activă și constantă a normelor traductologice (lingvistice și culturale), care trebuia să răspundă atât exigențelor filologice, cât și nevoilor de claritate și rafinament expresiv ale limbii române literare în formare la epoca respectivă.

ABREVIERI

Gen. – Întâia carte a lui Moisi Facere
Ex. – A doao carte a lui Moisi Ieșire
Jud. – Cartea judecătorilor lui Israil
4 Reg. – Cartea împăraților a patra
Ruth – Cartea Ruth
Ier. – Cartea prorocului Ieremiia
Ez. – Cartea prorocului Iezechil

Iud. – Cartea Iudithei
Dt. – A cincea carte a lui Moisi. A doao lēge
Ios. – Cartea a lui Iisus Navi
Is. – Cartea prorocului Isaia
Sir. – Cartea înțălepiciunii lui Iisus, fiul lui Sirah
1 Macav. – Cartea întâia a Macaveilor
2 Macav. – Cartea a doao a Macaveilor

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 2007 = Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
B 1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești,

- retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea Prea fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București, Editura Institutului Biblic de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- B 1784 = *БІ БІЛІ СІРЪЧЬ КНІГІ СЦЕННАГО ПИСАНІЯ ВѢТХАГО І НОВАГО ЗАВѢТА* (Elisavetinskaya Biblia), Moskva (= Biblia Elisabetană).
- B 1795 = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a cei Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii românești [...]*, Blaj [ediție modernă: Roma, 2000].
- B 1819 = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a cei noao, cu chieľtuiala Rossieneștii Șoțietăți a Bibliei*, în Sanktpeterburg, în tipografia lui Nic. Grecea, în anul 1819, august 15 zile, Sankt Petersburg.
- B 1858 = *Bibliia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao, tipărită [...]* cu binecuvântarea presfințitului Domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiiu, 1856–1858.
- Chivu 2008 = *Anonymus Caransebesiensis – sursă importantă pentru Dicționarul limbii române*, în *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică* (București, 13–14 noiembrie 2007), București, Editura Universității din București, p. 19–24.
- Ciobanu 1992 = Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gh. Asachi”.
- DA = *Dicționarul limbii române*, Academia Română, 1913–1948.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, 2011, vol. II, C, I parte (ca-cizmă), 2015; vol. II, C, partea a II-a (clac-cyborg), 2018, vol. III, D, I parte (da-djinn), 2023, București, Editura Academiei Române.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, Editura Academiei, 1965 ș.u.
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Gafton 2005 = Alexandru Gafton, *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gafton 2012 = Alexandru Gafton, *De la traducere la norma literară. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Gînsac 2012 = Ana-Maria Gînsac, *Glosarea numelor proprii în vechile traduceri românești ale Bibliei*, în vol. *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, ediția a II-a, Iași, 4–5 noiembrie 2011*, Eugen Munteanu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz (eds.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 219–227.
- Mateevici 1993 = Alexandru Mateevici, *Tipăriturile noastre bisericești*, în *Opere*, Chișinău, Editura Știința, p. 354–391.
- MDA = *Micul dicționar academic*, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. III, I–L; vol. IV, Q–R–S, 2003.
- Mihail 2001 = Zamfira Mihail, *Limba română în scrieri parenetice din Basarabia (1812–1865)*, București, Editura Fundației „România de mâine”.
- Miklosich Lex. = Franz Ritter von Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (coord.: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Gabriela Haja, Paul Miron, Eugen Munteau), 25 vol., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988–2015.

- Ms. 4389 = Biblioteca Academiei Române, *Manuscrisul românesc nr. 4389*; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, realizată după slavonă și latină de Daniil Andrean Panoneanul în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (manuscris consultat în seria *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*).
- Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45*; conține traducerea integrală a Vechiului Testament, realizată de Nicolae Milescu și revizuită de un anonim moldovean (probabil Dosoftei) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (manuscris consultat în seria *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*).
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Munteanu 2016 = Eugen Munteanu, *Studiu asupra lexicului din Ms. 45, în Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. CCXI–CCXC.
- Olariu 2019 = Veronica Olariu, *Biblia de la Sankt Petersburg (1819). Studiu lingvistic*, Iași, Editura Doxologia.
- Olariu 2024 = Veronica Olariu, *Sursele „Bibliei de la Sankt Petersburg” (1819) – o abordare comparativă*, în „Philologia”, LXVI, iulie-decembrie, Chișinău, p. 61–74.
- Ostrog = *БИБЛИИ ВРЪЧ КНИГЕ ВЪТХАГО И НОВАГО ЗАВЕТА ПО ЗЪЯКО СЛОВЕНСКО*, Ostrog, 1581.
- Păcurariu 1993 = Mircea Păcurariu, *Biserica din Basarabia după 1812. Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni*, în vol. *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, p. 53–62.
- Septuaginta = *Septuaginta, Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1979.
- Stadnițki 1894 = Avksentii Stadnițki, *Gavriil Banulesco-Bodoni, ekzarh Moldo-Vlahijskij (1808–1812) i mitropolit Kișinevskij (1813–1821)*, Chișinău.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron. Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986–1989.
- Ursu 2012 = N.A. Ursu, *Contribuții la istoria culturii românești. Studii și note filologice*, Iași, Editura Cronica.

LEXICAL EVOLUTIONS IN THE TRANSLATION OF ROMANIAN BIBLICAL TEXTS – SOME ASPECTS

ABSTRACT

This article explores lexical change in Romanian Bible translations, focusing on the Saint Petersburg Bible printed in 1819. The study adopts a comparative approach, examining this version alongside earlier Romanian editions, namely, the Blaj Bible (1795), the Bucharest Bible (1688), and manuscripts Ms. 45 and Ms. 4389. Primary sources such as the Septuagint, the Vulgate, the Elisabethan Bible, and the Ostrog Bible are also consulted as reference points for evaluating the fidelity and stylistic orientation of the Romanian texts, as well as Șaguna's edition, in order to identify possible influences.

The research highlights how Romanian Bible translations contributed to the modernization of the literary language, providing a framework for lexical consolidation and refinement, particularly in religious discourse. The Saint Petersburg Bible is shown to introduce notable

lexical interventions, including new terms and stylistic adjustments aimed at enhancing clarity and accessibility for its contemporary readership.

Special attention is given to the role of explanatory and completive glosses, which reflect a deliberate editorial strategy of semantic clarification and adaptation to the expected level of reader comprehension.

Another key finding is the influence of the 1819 edition on the Șaguna Bible, which adopts several lexical choices and formulations, indicating the broader circulation and reception of the Saint Petersburg text in 19th-century Romanian Orthodox circles.

The study concludes that the Saint Petersburg Bible should not be viewed merely as a reproduction of the 1795 text, but rather as the product of active revision. It embodies a balance between preserving the biblical tradition and responding to the emerging linguistic norms of modern Romanian. As such, it represents an important point in the evolution stage in the development of Romanian biblical language and the broader literary standardization process.

Keywords: *Romanian Bible translations, Saint Petersburg Bible (1819), Blaj Bible (1795), Șaguna Bible (1856–1858), comparative study, lexical analysis, explanatory and completive glosses.*

**„COSERIU WAR EIN ATTRAKTIVER LEHRER”
SAU EUGENIU COȘERIU ÎN MEMORIA DISCIPOLILOR SĂI**

EUGENIA BOJOGA*

Parafrazănd-o pe Heidi Aschenberg, Eugeniu Coșeriu a fost pentru studenții nemți un Profesor „atractiv”, cu un farmec personal aparte, foarte exigent și cu multă știință de carte¹. Tinerii de la Tübingen care avuseseră ocazia să participe la prelegeri sau să-l asculte la seminariile speciale au remarcat de la bun început amploarea cunoștințelor sale și modalitatea interactivă a întâlnirilor săptămânale. Alți studenți, de la universități mai îndepărate, i-au citit mai întâi studiile, fie cele două volume de istorie a filosofiei limbajului (*Geschichte der Sprachphilosophie*), multiplicat de Gunter Narr și Rudolf Windisch, fie articolele de semantică structurală apărute în acea perioadă în franceză. Aceștia, la rândul lor, au remarcat noutatea informației și cu toții au înțeles că este vorba nu doar de o interpretare inedită a faptelor de limbă, ci și de o schimbare radicală a perspectivei asupra limbajului în general. Cu o personalitate diferită, cu interese diferite, cu motivații la fel de diferite, ei au început să meargă la Universitatea din Tübingen fiindcă și-au dat seama că Eugeniu Coșeriu este un mare profesor, care vorbește limbile romanice, dar și limbi slave și germanice, precum și o mulțime de alte limbi. În plus, mai avea o concepție lingvistică proprie, o metodă didactică atractivă și o mare deschidere spre literaturile și culturile lumii.

* Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

¹ „Coseriu war ein attraktiver Lehrer, er zog viele Schüler an. Sie kamen von verschiedenen Universitäten nach Tübingen, sie kamen aus verschiedenen Ländern, sie hatten unterschiedliche Interessen, sie spezialisierten sich auf unterschiedlichen Gebieten” (Heidi Aschenberg, *Eugenio Coseriu als Hochschullehrer*, în *Sprache und Welt. Festgabe für Eugenio Coseriu zum 80. Geburtstag*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2002, p. 31).

1. Semnificația întâlnirii: Maestru și discipoli

În momentul venirii lui E. Coșeriu în Germania (1962–1963) viitorii săi discipoli din prima generație erau în căutarea Maestrului cu care să studieze și să se formeze. Din cauze obiective (colegii nemți din generația lui Coșeriu fuseseră mobilizați și trimiși pe front, murind în război), în Germania în acei ani erau foarte puțini profesori universitari de vârsta lui Coșeriu. Tinerii nemți, pasionați de studiul limbilor romanice, erau dornici să învețe, să facă școală serioasă. Intuitiv, ei căutau cu ardoare persoana potrivită care să-i însoțească și să-i ghideze pe drumul fascinant al cunoașterii. Eugeniu Coșeriu, afirmat deja la vremea respectivă ca lingvist pe plan internațional, cu 12 ani de experiență didactică la Universitatea din Montevideo, era un profesor tânăr (avea 41 de ani) și carismatic. Și el era în căutarea unui public studios, căruia să-i împărtășească din cunoștințele sale și din învățătura sa. Și atunci destinul i-a scos în cale, rând pe rând, pe viitorii săi elevi. În felul acesta, Maestrul și discipolii s-au întâlnit. În conștiința fiecăruia dintre ei s-a pus problema alegerii: trebuiau să răspundă cu *da* sau *nu* în fața provocării destinului. Cu toții au conștientizat ce înseamnă această întâlnire, atât Maestrul, cât și discipolii i-au perceput semnificația profundă. Și cu toții au știut să aprecieze bucuria întâlnirii. Dar mai întâi, în discipoli a trebuit să înmugurească pasiunea pentru lingvistică, o condiție indispensabilă pentru ca ei să devină interlocutorii ideali ai lui Coșeriu, partenerii săi de dialog, participanți la dezvoltarea concepției sale lingvistice.

Eugeniu Coșeriu și elevii săi s-au întâlnit în spațiul instituționalizat al Universității din Tübingen, nu doar la cursuri și seminarii, ci și în sala asistenților, pe coridor, „în mașină” și, sâmbăta, la Colocviul doctoranzilor (*Doctorandenkoloqium*). Ei îl puteau aborda pe Coșeriu la orice oră și cu orice ocazie; „cu Profesorul se putea vorbi oricând” (H. Geckeler). Cert este că Profesorul a investit mult suflet în relația cu studenții săi, așa cum și ei, la rândul lor, au crezut cu fermitate în Profesorul lor (cum altfel s-ar putea explica gestul lui Windisch și Narr de a-i publica notițele de curs?). Astfel au străbătut cu încredere reciprocă anii de formare la Universitatea din Tübingen, împărtășind cu generozitate și experiențele care vor urma după aceea.

Întâlnirea cu Maestrul a fost pentru fiecare discipol unică. Fiecare dintre ei își are propria sa istorie, fiecare a ajuns la Coșeriu *altfel*. A reconstitui aceste momente aurorale înseamnă, de fapt, a reface un început, a reface momentul întemeierii Școlii lingvistice de la Tübingen. Să-i ascultăm, pe rând, pe unii dintre ei.

Nelson Cartagena l-a urmat pe Prof. Coșeriu din America de Sud, sosind în același timp cu el în Germania:

„În 1959, când eram student la Universitatea din Santiago de Chile la secția Filologie Hispanică, s-a organizat un curs de vară în cadrul căruia era anunțată participarea unui profesor tânăr din Uruguay, despre care se spunea că este excepțional [...]. Într-adevăr, E. Coșeriu a ținut atunci mai multe cursuri, toate foarte interesante: unul despre depășirea

crizei structuraliste, altul despre *sistem, normă, vorbire*, plecând de la studiul pe care tocmai îl publicase la Montevideo, altul despre tipologia limbilor romanice ș.a. Eu am remarcat însă de la bun început prelegerile sale de istorie a filosofiei limbajului [...]. Aceste cursuri, ca și întreg mesajul lui Coșeriu, aduceau o undă proaspătă la Universitatea din Santiago de Chile, de aceea mi-au produs o impresie extraordinară, iar personalitatea lui Coșeriu m-a fascinat de-a dreptul. Dincolo de aspectele de noutate absolută a prelegerilor sale, Coșeriu m-a impresionat și prin cunoașterea profundă a mai multor limbi. În timpul conferințelor reproducea din memorie fragmente din latină, greaca veche, germană, franceză, italiană etc. Am observat de asemenea caracterul sistematic al predării, creativitatea și extraordinara sa inteligență. Eu, fiind foarte tânăr, am fost de-a dreptul copleșit de toate acestea”².

Rudolf Windisch l-a cunoscut pe Coșeriu la Universitatea din Bonn. Impactul întâlnirii a fost atât de mare, încât, odată cu transferarea Profesorului la Tübingen, se va muta și el la Universitatea din orașul de pe Nekar, pentru a putea fi în preajma sa:

„Povestea mea începe cu îndepărtatul an 1963. Eram student la Universitatea din Bonn, la secția de Limbi romanice, când printre colegi s-a răspândit zvonul că Harri Meier, șeful Catedrei noastre, invitase un profesor străin care era o somitate în materie. Firește, așteptam cu toții să-l cunoaștem pe acel profesor. Îmi amintesc că și eu eram curios să-l văd și să-l ascult. De aceea în ziua respectivă stăteam chiar în primul rând în amfiteatru. Nu știu de ce, dar mi-a trecut prin minte că acea somitate s-ar putea să aibă tangențe cu limba română. Ca să verific acest lucru, am pus pe masă o carte a lui George Coșbuc, un volum de poezii, pe care îl aveam la mine. Ei bine, când profesorul străin a intrat în sala de curs și a trecut pe-alături, a citit imediat titlul. A fost surprins probabil, fiindcă m-a întrebat: «Știți românește?». Eu am răspuns că știu puțin, iar apoi am aflat că acel domn într-adevăr era român și că era marele Coșeriu.

Cu toate că eram un începător în domeniul lingvisticii romanice, mi-am dat seama imediat de nivelul teoretic înalt al cursurilor sale, de noutatea informației și de originalitatea interpretării faptelor lingvistice, într-un cuvânt, am realizat că era într-adevăr o mare capacitate. După ce am mai aflat că vine din sudul Americii Latine și că știe, în afară de spaniolă, franceză, italiană, și o mulțime de alte limbi, pentru mine a fost clar că era *Profesorul* de care aveam nevoie pentru a mă forma ca specialist în lingvistica romanică”³.

La Universitatea din Tübingen erau deja Wolf Dietrich, Reinhard Meisterfeld, Uwe Petersen, Brigitte Schlieben-Lange, Heinrich Kohring, Winfried Busse, dar și discipolii lui M. Wandruzka: Jörn Albrecht, Horst Geckeler, Harald Weydt, Christian Rohrer, Karl Bausch, Hans Martin Gauger, cărora li se vor alătura și cei nou veniți. În afară de N. Cartagena și R. Windisch, la Tübingen a mai sosit, în același an 1963, și Jürgen Trabant. E adevărat, la sosire era stăpânit de un regret profund. El tocmai părăsise Universitatea din

² „Întâlnirea cu Eugeniu Coșeriu a fost decisivă pentru tot restul vieții mele”, interviu cu Prof. Dr. Nelson Cartagena (Universitatea din Heidelberg, Germania), realizat de Eugenia Bojoga, în „Limba română”, nr. 11–12, 2011 (sub tipar).

³ „E. Coșeriu a aprins în noi flacăra cunoașterii”, interviu cu Prof. Dr. Rudolf Windisch (Universitatea din Rostock, Germania), realizat de E. Bojoga, în „Contrafort”, nr. 3–6 (martie–iunie) 2001, p. 31.

Frankfurt, unde în primul an de studii devenise mare simpatizant al lui Adorno și Habermas. Fascinat cum era de ideile reprezentanților Școlii de la Frankfurt, tânărul Jürgen Trabant a trebuit să pună pe cântar cele două opțiuni, deoarece, de când îl cunoscuse pe Coșeriu, la fel de importantă devenise și lingvistica pentru el. În final, a învins lingvistica romanică și profesorul proaspăt sosit din America de Sud⁴.

Acest fenomen „migrator” spre Tübingen este specific nu doar pentru discipolii din prima generație a Școlii lingvistice întemeiate de E. Coșeriu, ci și pentru cei din generațiile următoare. Harald Thun, pentru a-și face ucenicia cu Coșeriu, a venit la Tübingen tocmai din nordul Germaniei. Și el a avut intuiția că trebuie să meargă în sud, să-l cunoască personal pe acel profesor, ale cărui texte le citise și care îl impresionase:

„Eu mi-am început studiile la Universitatea Christian-Albrecht din Kiel, în nordul Germaniei. Chiar în primul semestru am citit un studiu de-al lui Eugeniu Coșeriu, de fapt, un extras care reproducea o conferință ținută la Strassbourg: «Structure lexicales et enseignement du vocabulaire», care mi-a plăcut foarte mult. Era ceva cu totul nou în semantică, iar teoria era îmbinată cu analiza faptelor lexicale. Dat fiind că tocmai în acea perioadă plecase profesorul nostru de lingvistică romanică și eu rămăsesem singur cuc, m-am gândit atunci de ce să nu merg la o universitate unde există un profesor cu renume cu care aș putea să învăț și eu ceva. În felul acesta m-am hotărât și m-am dus la Tübingen. Aceasta se întâmpla în 1969”⁵.

Trebuie cu adevărat să-l fi impresionat cele citite pe tânărul neamț din Nord, student deja la Universitatea Christian-Albrecht din Kiel, încât să părăsească landul Schleswig-Holstein și să meargă în Țara Șvabilor, la Tübingen, pentru a putea studia cu Profesorul Coșeriu. Acest lucru e valabil și pentru Heidi Aschenberg, care, la fel, după lecturi serioase din Coșeriu, avea să ia decizia definitivă de a se transfera la Tübingen:

„În 1973, fiind studentă la Universitatea din Bonn, plecasem cu o bursă de un semestru la Paris. Tocmai era perioada când îl descoperisem pe Coșeriu și îi citeam studiile cu mult interes și acribie. Atunci mi-am dat seama că, dacă aș studia cu el, m-aș ocupa nu doar de filologia romanică, ci și de filosofia limbajului. Dat fiind că ambele specializări îmi plăceau la fel de mult, descoperindu-l pe Eugenio Coseriu, am descoperit de fapt profesorul de care aveam nevoie. Interesele mele, prin faptul că eram studentă la filosofie, nu se orientau spre lingvistica empirică, adică spre cercetarea punctuală a faptelor de limbă, ci mai curând spre o perspectivă interdisciplinară, adică spre interferența dintre lingvistica romanică și critica literară sau dintre lingvistica romanică și filosofie. În felul acesta, în Coșeriu am întâlnit Maestrul ideal pentru preocupările mele. Mai ales după ce am citit *Geschichte der Sprachphilosophie*, cele două volume editate de Narr și Windisch, m-am convins sută la sută că el era profesorul pe care îl

⁴ Cf. Jürgen Trabant, *Akroamatische Aspekte der Coseriuschen Lehre*, în *Eugenio Coseriu als Professor an der Universität Heidelberg*, Tübingen, 1997, p. 23–25.

⁵ „Prof. E. Coșeriu schimba tematica cursurilor de la un semestru la altul”, Eugenia Bojoga în dialog cu Prof. Dr. Harald Thun (Universitatea din Kiel, Germania), în manuscris.

căutam cu atâta fervoare. De aceea, întorcându-mă de la Paris, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă transfer de la Universitatea din Bonn la Tübingen”⁶.

În afară de nemți, la Tübingen au sosit și studenți din alte țări ca să fie în preajma Profesorului Coșeriu și să poată studia cu el: Maria Grosmann a venit din Italia, Ana Agud din Spania, Liliana Popescu din România, Brenda Laca din Uruguay, Olga Mori din Argentina, Kang-Ho Lie din Coreea ș.a.m.d. În cazul Anei Agud, întâlnirea s-a produs astfel:

„La începutul anului 1971 tocmai terminasem facultatea și voiam să fac o teză de doctorat despre descrierea structurală a cazurilor în greacă și latină. Profesorii de aici considerau că acest subiect este destul de dificil și că nu are nici o perspectivă. Ei bine, în acest moment a venit Eugeniu Coșeriu la Salamanca, fiind invitat de prof. E. de Bustos Tovar pentru a ține un ciclu de prelegeri de semantică structurală. Or, frecventând acele cursuri, mi-am dat seama imediat de anvergura științifică și filosofică a lui Coșeriu, de amploarea concepției sale, care mi s-a părut din capul locului foarte interesantă, de perspectivele pe care aceasta le deschidea. Atunci am îndrăznit să-l abordez: i-am cerut o audiență și Profesorul a acceptat să stăm de vorbă. I-am explicat care erau proiectele mele și că intenționez să fac o teză despre sistemul cazurilor în limba greacă. El mi-a spus că i se pare absolut corect modul cum pun problema, atunci a trebuit să-i mărturisesc că aici, la Salamanca, nimeni nu dorește să-mi coordoneze o astfel de lucrare și în acel moment Coșeriu s-a oferit să-mi fie îndrumător. Am acceptat, firește, cu deosebită bucurie, spunându-i că sunt încântată de propunere. Nu bănuiam atunci că această decizie avea să-mi schimbe radical cariera mea universitară și chiar întreaga mea viață”⁷.

Amănunte inedite ale întâlnirii cu Maestrul ne întâmpină și la Donatella di Cesare, profesoară de filosofia limbajului la Universitatea Sapienza din Roma:

„La sfârșitul an. 1978 scriam, la Roma, lucrarea mea de licență în filosofia limbajului. Tema se învârtea în jurul semanticii în filosofia greacă. Într-o zi, Tullio de Mauro, pe atunci titularul catedrei, mi-a spus că ar trebui, în mod imperios, să citesc *Geschichte der Sprachphilosophie* a lui Coșeriu, mai ales capitolele despre Platon și Aristotel. Mi-a împrumutat el însuși cartea, pe atunci de negăsit în Italia. Am început să citesc. Îmi amintesc bine că mă gândeam la o modificare neapărată a ceea ce începusem deja să scriu. Nu știam cine era Eugeniu Coșeriu, iar *Geschichte der Sprachphilosophie* apărea ca un fel de ediție litografiată la Universitatea din Tübingen. Totuși, mi-am dat imediat seama că am în fața mea în primul rând un mare interpret, și apoi un mare lingvist și un mare filosof al limbajului. Pe scurt, lucrarea mea l-a avut pe el ca punct de referință [...]. Cu lucrarea de licență în mână, m-am dus imediat după sosirea la Tübingen la întâlnirea cu Coșeriu. Era multă lume și a trebuit să aștept. Între timp, în Italia, primisem deja o grămadă de descrieri ale lui. Cea mai mare parte nu era favorabilă [...].

⁶ *Întâlnirea mea cu Eugenio Coseriu*, interviu cu Prof. Dr. Heidi Aschnberg (Universitatea din Tübingen, Germania), realizat de Eugenia Bojoga, în manuscris.

⁷ „*Faptul de a-l cunoaște pe E. Coșeriu a fost ca o provocare pentru mine*”, interviu cu Prof. Dr. Ana Agud (Universitatea din Salamanca, Spania), realizat de Eugenia Bojoga, în „*Contrafort*”, 2003, nr. 10–11, 2003, p. 32.

Impresia mea a fost însă exact opusă, întrucât mi-am dat seama imediat că autoritatea sa, care nu avea nimic în comun cu autoritarismul, se învecina cu carisma. Aveam douăzeci și doi de ani, dar nu eram înspăimântată. Mi-a spus să intru și a început, spre marea mea surprindere, să vorbească într-o italiană perfectă, cu totul lipsită de accent. Eu i-am spus puțin ridicolă: «Vin de la Roma». «Pelerin ce vine din Roma», mi-a replicat el surâzând. Și a adăugat în siciliană, făcând o aluzie voită la Pagliaro: «Așezați-vă». M-am așezat, dar înclinându-mă înspre el am început să-i vorbesc pe scurt despre lucrarea mea. El o răsfoia [...]. M-a privit plin de curiozitate și mi-a spus: «Reveniți mâine».

În ziua următoare, în timp ce mă învăTEAM prin *Neuphilologikum* din Tübingen, cineva m-a oprit ca să mă întrebe, nu fără invidie, cum am reușit să-l determin pe Coșeriu să-mi citească integral lucrarea de azi pe mâine. Dar eu nu știam despre ce este vorba. M-am dus la Coșeriu. Frau Ott, secretara, m-a introdus la el. Mă aștepta cu lucrarea în mână, plină de fișe și sublinieri. Era adevărat, o citise. A început cu o critică neîndurătoare punctând rând după rând. Era foarte concentrat, ochii priveau în gol. Vorbea cu o precizie terminologică și conceptuală pe care n-o mai întâlnisem la nimeni. Mi-am spus, în gând, că într-o zi aș vrea să vorbesc și eu așa, și în cel mai mare număr de limbi posibile. De la Heraclit a trecut la Platon, apoi la Aristotel, surprinzând perfect limitele lucrării mele, dar și stimulându-mă să le depășesc.

Era ca și cum ar fi citit toată bibliografia auxiliară în noaptea ce trecuse și ar fi reușit în acel moment să facă o sinteză a sa, magistrală. A încheiat spunând: «Trebuie să vă spun un lucru foarte dur. Trebuie să renunțați la tot. Trebuie doar să studiați. Trebuie să rămâneți în Germania și să studiați»⁸.

Discipolii într-adevăr au lăsat totul, au venit în preajma Profesorului și s-au dedicat în întregime studiului. Ei au înțeles, dincolo de cuvinte, care erau cerințele lui Coșeriu, care era „canonul” nescris al apartenenței la Școala lingvistică de la Tübingen. Pe lângă lingvistica propriu-zisă sau tipologia limbilor romanice, ei au învățat să gândească cu capul lor, să formuleze judecăți de valoare pe cont propriu, au învățat o atitudine plină de sacrificiu față de meseria de lingvist. Ei au înțeles că trebuie să muncească cu multă responsabilitate și devotament, așa cum făcea Coșeriu, pentru a deveni membri ai acestei „familii” spirituale.

2. Învățătura lui Eugeniu Coșeriu

În jurul lui Coșeriu s-au adunat de la bun început tineri cu adevărat pasionați de lingvistica romanică. Deși erau începători, Wolf Dietrich, Brigitte Schlieben-Lange, Reinhard Meisterfeld, Uwe Petersen, Winfried Busse, Nelson Cartagena, Gunter Narr, Rudolf Windisch, Jens Lüdtke ș.a. au format un nucleu din care se va dezvolta viitoarea Școală de la Tübingen. Pe parcurs li s-au alăturat și alții care, la sosirea lui Coșeriu, erau deja asistenți la catedră sau tocmai terminaseră facultatea: Horst Geckeler, Harald Weydt, Jörn Albrecht, Christian Rohrer, Karl Bausch, Hans Martin Gauger. Aceștia, deși studiaseră cu M. Wandruszka, veneau în mod regulat la cursurile lui Coșeriu. E adevărat că discipolii

⁸ *Eugeniu Coșeriu a fost și este Maestrul meu*, interviu cu Prof. Dr. Donatella di Cesare (Universitatea Sapienza din Roma, Italia), realizat de Eugenia Bojoga, în manuscris.

lui Coșeriu se confruntau cu elevii lui Wandruszka, deoarece aceștia, în opinia lor, nu aveau fundamente teoretice și conceptuale comparabile cu ale lor, altfel spus, nu aveau orizontul lor teoretic și filosofic:

„Noi, adevărații discipoli ai lui Coșeriu, cum ne consideram deja – mărturisește Wolf Dietrich –, luptam pentru cauza noastră, polemizam cu ei, respingeam cu argumente solide orice idee de sorginte «adversă». Firește, făceam acest lucru într-o stare de euforie și efervescentă tipică vârstei de 19–20 de ani”⁹.

De fapt, ei erau foarte tineri și nici prin gând nu le trecea că vor forma o școală:

„Ne-am dus la Coșeriu din simplul motiv că ne dădusem seama – atât eu, cât și colegii mei – că de la el puteam învăța lingvistică la modul serios. Anterior cunoscuserăm și alți profesori de lingvistică romanică nu numai din Germania, ci și din Franța și Italia. Ei bine, în comparație cu aceștia, E. Coșeriu de la bun început ni s-a părut cu totul excepțional. În afară de pregătirea sa didactică, de nivelul teoretic al cursurilor sale, așa cum am putut noi compara și estima la vremea respectivă, am înțeles că Profesorul Coșeriu era și cel mai mare savant în domeniul lingvisticii romane. Așa că am rămas la el din dorință, dar și din ambiția de a-i demonstra că suntem în stare să corespundem așteptărilor Domniei sale”¹⁰.

Prin faptul că orașul era mic, ne spune R. Windisch, se vedeau aproape zilnic. În felul acesta, ei au avut ocazia să discute pe îndelete despre tot ce era nou în lingvistică, despre structuralism și depășirea crizei structuraliste, despre gramatica generativă și teoria actelor de vorbire, inclusiv despre metodele de cercetare științifică și despre modul cum să facă față exigențelor Maestrului, care de la bun început a pretins de la ei un nivel ridicat de studiu.

Acest contact direct dintre Maestru și discipoli a fost fundamental pentru constituirea Școlii de la Tübingen. De altfel, a fi în preajma lui Eugeniu Coșeriu era o condiție pentru a deveni asistentul său și a putea face teza de doctorat cu el. Dincolo de aceasta, Profesorului i-au fost indispensabili studenții și pentru elaborarea propriilor sale studii, a propriei sale concepții. Între profesor și studenți a existat o veritabilă colaborare, o conlucrare în vederea desăvârșirii Operei de ansamblu, a *lingvisticii integrale*. Discipolii, ca ascultători, au asistat în timpul predării Maestrului la germinarea intuiției acestuia și la elaborarea progresivă a ideilor. Heidi Aschenberg mărturisește că în timpul prelegerii, Profesorul lucra la text, iar studenții, ca ascultători, erau invitați să participe la parcurgerea aceluiași drum, dar în direcție inversă: de la cuvinte la idei. Acesta a fost doar primul aspect al ascultării, cel exterior.

Alte aspecte ale acestui proces inițiat de ascultare și participare au fost surprinse de Jürgen Trabant. Pe urmele lui Platon, Trabant crede că adevăratul proces de cunoaștere se produce în dialogul viu și că alături de învățătura Maestrului, transmisă prin scris, mai există

⁹ „Prof. E. Coșeriu a inaugurat o panoramă vastă de studii la Universitatea din Tübingen”, interviu cu Prof. Dr. Wolf Dietrich (Universitatea din Münster, Germania), în „Limba română”, nr. 4–8, 2001, p. 85.

¹⁰ „E. Coșeriu a aprins în noi flacăra cunoașterii”, interviu cu Prof. Dr. Rudolf Windisch (vezi *supra*, nota 3).

și o altă învățătură, nescrisă, orală, la care au avut acces doar cei care i-au frecventat cursurile¹¹. Or, această parte a învățăturii lui Coșeriu, încredințată doar ascultătorilor săi direcți, adică celor „inițiați”, abia urmează să fie cunoscută și devoalată.

Pentru Coșeriu, precizează Trabant, încadrarea situațională a învățării, vorbirea și ascultarea au avut un rol decisiv în cadrul prelegerilor sale. În acest context, elevii săi au fost într-adevăr „akroatai”, ascultători, și, prin aceasta, persoane care își amintesc de o învățătură care a rămas în unele privințe „acroamatică”, în sensul că n-a fost încă divulgată și altora din afara cercului lor. Spre deosebire de Platon însă, afirmă Trabant, Coșeriu nu era un adversar al scrierii, el nu vedea în scriere un pericol pe calea descoperirii adevărului. Drept dovadă, multe texte, prevăzute inițial doar pentru prelegeri orale, au fost publicate între timp de elevii săi ca manuscrise de curs elaborate. Prin urmare, aceste cursuri, după ce au fost audiate, au fost răspândite și sub forma tiparului.

În cazul lui Coșeriu, opinează și Heidi Aschenberg, nu poate fi vorba de o învățătură „nescrisă”, ba dimpotrivă. Faptul că multe manuscrise – este vorba de circa 200 de texte – n-au putut fi publicate până acuma, n-au fost aduse în forma „bun de tipar”, are mai degrabă cauze contingente: alte obligații de publicare sau lipsa de timp¹².

Cert este că multe din cărțile lui Coșeriu au apărut grație strădaniei și devotamentului discipolilor săi. Aceștia au avut convingerea fermă că, elaborând notițele de curs, multiplicându-le sau editându-le, salvează ceva extrem de valoros. Inițiativa le aparține lui G. Narr și R. Windisch, după care au continuat și alții nu doar din Germania, ci și din Italia, Spania, Argentina, Peru sau România. În acest sens, G. Narr rememorează:

„Eram în semestrul de iarnă 1965/1966 când eu și colegul meu R. Windisch ne-am dat seama că reușim să notăm cursurile Prof. Coșeriu aproape cuvânt cu cuvânt. Atunci ne-a venit ideea să multiplicăm *Die Geschichte der Sprachphilosophie*, deoarece, ne-am gândit, ar fi un mare păcat să profităm doar noi, studenții direcți ai lui Coșeriu, de ideile de ultimă oră din lingvistică, de toate lucrurile extraordinare pe care le aflam la cursurile Profesorului. De ce să nu profite și studenți de la alte facultăți și chiar de la alte universități din Germania? [...]. Când am început această întreprindere, firește, i-am cerut permisiunea Prof. Coșeriu. El a zâmbit – probabil cu puțină neîncredere în isprava noastră –, însă ne-a permis să le publicăm. Ca să evităm problemele cu Finanzamt-ul, am specificat că este vorba de «manuscrise autorizate ale cursurilor lui E. Coșeriu», fără să indicăm data sau anul, ca să nu fim obligați să plătim impozite. De fapt, *Geschichte der Sprachphilosophie* a fost unul din cele trei volume pe care le-am multiplicat împreună cu colegul meu Rudi Windisch. Am continuat cu *Einführung in die Strukturelle Linguistik* (1967/1968) și cu *Einführung in die Transformationelle Grammatik* (1968). Întreprinderea noastră a avut succes, iar cărțile s-au răspândit imediat în toată Germania, având un mare impact. În primul rând, aceste volume umpleau un gol în bibliografia academică. Nu existau studii pe tema respectivă, iar studenții aveau nevoie de manuale, de bibliografie serioasă și de ultimă oră la acest capitol. În general, *Geschichte der Sprachphilosophie* a fost o noutate absolută, până atunci nu existase un astfel de curs

¹¹ Jürgen Trabant, *Akroamatische Aspekte der Coseriuschen Lehre* (vezi supra, nota 4).

¹² Heidi Aschenberg, *Eugenio Coseriu als Hochschullehrer* (vezi supra, nota 1).

universitar, cu atât mai puțin sub formă de carte! În al doilea rând, volumele noastre erau foarte ieftine, adică accesibile oricui. În plus, E. Coșeriu a devenit cunoscut dintr-odată la toate universitățile din Germania. Imaginați-vă, la acea vreme (în 1966–1967), Profesorul publicase puțin în germană. Cărțile sale fundamentale erau scrise în italiană și spaniolă, iar studiile de semantică fuseseră redactate în franceză. Or, prin volumele pe care le-am multiplicat noi în limba germană, am facilitat dintr-odată accesul tuturor la opera și concepția lui E. Coșeriu”¹³.

Modalitatea de a publica notițele de curs ale lui E. Coșeriu, elaborate și completate, s-a răspândit foarte repede printre discipolii săi. Astfel, exemplul lui Windisch și Narr a fost preluat imediat de Dieter Kastowsky (care a pregătit pentru tipar *Strukturelle Semantik*), apoi de Hansbert Bertsch (a editat *Das romanische Verbalsystem*) și Jörn Albrecht (*Textlinguistik*). Ceva mai târziu, tot în baza notelor de curs ale lui Coșeriu, Heinrich Weber va publica *Sprachkompetenz* ș.a. Recent Reinhard Meisterfeld a publicat un prim volum din *Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft*, vol. 1, *Von den Anfängen bis 1492*, iar Hansbert Bertsch, *Lateinisch-Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*.

Prin urmare, Jürgen Trabant are toată legitimitatea să scrie:

„Într-o anumită privință, se poate afirma că – exceptând lucrările timpurii – întreaga operă a lui Coșeriu se bazează pe transpunerea în scris, de către ascultători, a expunerilor sale orale. Chiar și articolele, al căror caracter oral nu este la fel de evident ca acela al transcrierii cursurilor, au fost întotdeauna dictate unui asistent care își făcuse doctoratul cu Coșeriu, adică unui ascultător care înțelege despre ce este vorba [...]. Pentru a scrie, Coșeriu are nevoie de vocea sa și, evident, are nevoie de un ascultător, de un «acroates», care devine apoi cel care notează în scris cele auzite. În acest sens, opera scrisă a lui Coșeriu este în esență «acroamatică», adică deopotrivă și opera ascultătorilor săi. Acest complicat dispozitiv de notare în scris, oral în fond, conservă caracteristicile esențiale ale limbii apropierei [a limbii vorbite între cei doi, n. trad., E.B.]), lucru care se întâmplă, în special, în cazul cărților care își au originea în transcrierea cursurilor. Componenta «acroamatică» a acestor texte le sporește intensitatea”¹⁴.

Acest gest al discipolilor lui Coșeriu de a-i publica volumele este foarte sugestiv. El arată nu doar fidelitatea elevilor față de Maestru, ci și încrederea nețărmurită a acestora în învățătura și teoria sa. Poate nu întâmplător, în ultimii săi ani de viață, Prof. Coșeriu a vorbit mult despre discipolii săi. Cu mai multe ocazii a ținut să sublinieze că lingvistica integrală o constituie nu doar Coșeriu, ci Coșeriu împreună cu discipolii săi. Drept dovadă, Maestrul a

¹³ „Am înființat editura din dorința de a-i publica studiile lui E. Coșeriu”, dialog cu Gunter Narr (directorul ed. Narr din Tübingen, Germania), realizat de E. Bojoga, în „Observator cultural”, nr. 585, 28 iulie 2011, p. 11.

¹⁴ J. Trabant, *Vor-Bemerkungen, dreißig Jahre danach*, în E. Coșeriu, *Geschichte der Sprachphilosophie. Von den Anfängen bis Rousseau*. Neu bearbeitet und erweitert von J. Albrecht, Tübingen, Basel, A. Francke Verlag, 2003, p. XI.

dedicat una din cărțile sale fundamentale, *Gramática, semántica, universales*, elevilor săi din toate generațiile.

3. Discipolii despre Maestru

Fiecare discipol a remarcat altceva la Maestru. În interviurile pe care le-am realizat cu mulți dintre discipoli, aceștia scot în evidență diverse particularități ale personalității lui Coșeriu și evocă momente sugestive din relația lor cu el. Aceste detalii extrem de importante contribuie la refacerea tabloului de ansamblu al constituirii Școlii lingvistice de la Tübingen, inspirată și susținută de E. Coșeriu. În memoria discipolilor săi, Maestrul a rămas un model, un punct de reper la care se raportează și astăzi. Care să fie explicația?

Ana Agud și Jurgen Trabant l-au perceput pe Coșeriu ca pe un *Guru* modern. Argumentele invocate de A. Agud în acest sens sunt următoarele:

„Ucenicia aspră pe care am făcut-o la Coșeriu îmi îngăduie să afirm că el a fost asemeni unui *Guru* din tradiția hindusă, un *Maestru spiritual* modern care nu s-a retras în munții Tibetului, ci a dus o viață de ascet aici, printre noi [...]. Sunt profesoară de lingvistică indoeuropeană și de sanscrită, prin urmare, tradiția hindusă îmi este familiară. Or, în toate tradițiile spirituale din India există un *Guru* – cel care practică toate virtuțile și care, cu sabia înțelepciunii, taie ramurile și smulge rădăcinile păcatului; el împrăștie cu lumina rațiunii întunericul dens în care sunt învăluți discipolii. El nu face nici o distincție între prieteni și dușmani, are o bunăvoință egală atât pentru unii, cât și pentru alții, se conduce cu demnitate și independență, are suflet de părinte pentru toți discipolii. *Guru* vede aurul și pietrele prețioase cu tot atâta indiferență ca și bucățile de fier sau de pânză, depunând toate eforturile posibile pentru a îndepărta tenebrele inconștienței în care restul oamenilor sunt scufundați. Prin înțelepciunea sa, el strălucește ca soarele în mijlocul norilor groși ai ignoranței înconjurătoare [...]. Nu am cunoscut niciodată – nici direct, nici indirect – o persoană cu o cultură atât de vastă și atât de exactă în detalii cum era cea a lui Eugeniu Coșeriu. Cunoștințele sale nu cuprindeau doar competențe în limbi (moderne și clasice), incomparabile cu ale altor lingviști, ci și o familiarizare profundă cu literaturile acestor limbi, citite de fiecare dată în limba originală. În plus, cunoștea din prima mână practic toată bibliografia lingvistică europeană din Antichitate până în prezent. Lecturile sale de filosofie și estetică erau complete. El avea o cultură impresionantă și în alte domenii (și tipuri de științe): istorie, matematici, științe ale naturii, psihologie, științe sociale etc. Eugeniu Coșeriu a fost poate ultimul geniu universal al istoriei europene [...]. Acum e la modă printre teoreticienii literari să se spună că acest concept – de geniu –, apărut în romantism, e deja depășit. Eu îi contrazic, afirmând: nu, nu e adevărat. Eu am cunoscut unul, geniul există! El e complet diferit de toți ceilalți și, când îl întâlnești, îl identifici imediat, îți dai seama de el. Nu e doar o particularitate culturală a unei epoci, ci într-adevăr există oameni geniali. Eugeniu Coșeriu a fost unul dintre ei”¹⁵.

¹⁵ „Faptul de a-l cunoaște pe E. Coșeriu a fost ca o provocare pentru mine”, interviu cu Prof. Dr. Ana Agud, p. 32 (vezi și nota 7).

Pentru Nelson Cartagena, Prof. Coșeriu a fost un *om-orchestra*:

„La Tübingen, în primii ani de activitate ai Prof. Coșeriu, se predau toate limbile romanice, inclusiv occitana! Toate limbile romanice erau reprezentate fie prin lectorate oficiale, fie prin contracte temporare prin care anumiți profesori, *nativ speaker*-i, țineau cursuri de limbă în regim de plată cu ora. Prof. Coșeriu însuși predă foarte multe cursuri, fără să fie remunerat pentru orele suplimentare. În acest sens, a fost realmente un om-orchestra [...]; cânta la toate instrumentele, adică știa toate limbile romanice sub toate aspectele. El vorbea toate aceste limbi, ceea ce pentru noi era un exemplu viu de inteligență și înțelepciune. Având acest avantaj, că vorbea și cunoștea toate limbile romanice, el era în stare să interpreteze orice problemă oricât de punctuală de gramatică sau de semantică. În cursurile sale magistrale de lingvistică generală sau de filosofia limbajului, Coșeriu aborda cele mai diverse teorii lingvistice, istoria romanisticii, dar și istoria fiecărei limbi romanice. În același timp, ținea cursuri și despre structura fiecărei limbi romanice în parte. Or, pentru noi, toate acestea erau foarte interesante. Pe de altă parte, în felul acesta ne stimula, ne îndemna să învățăm limbi străine, să cunoaștem și alte universuri lingvistice decât ale noastre. Deci, prin propriul său exemplu, Coșeriu ne pune în fața necesității de a studia cât mai multe limbi, de a le cunoaște în mod activ, nu doar pasiv [...]. Acest lucru i-a impresionat și pe studenții și profesorii nemți. Se știe că nemții au o tradiție serioasă în domeniul romanisticii, poate cea mai serioasă din lume. Cu toate acestea, celebrul romanist Meyer-Lübke nu vorbea franceza modernă și, odată, când a trebuit să țină o conferință în Franța, a prezentat-o în... franceza veche. Prin urmare, profesori ca Eugeniu Coșeriu sau Mario Wandruszka, colegul său din cadrul Seminarului de limbi romanice de la Universitatea din Tübingen, care vorbeau toate limbile romanice, erau niște excepții. Spre deosebire de Wandruszka însă, Coșeriu într-adevăr era un om-orchestra, fiindcă avea o competență activă în foarte multe limbi: romanice, slave, germanice etc. De aceea, Prof. Coșeriu, prin faptul că era un exemplu viu de romanist total, era o excepție și pentru nemți. În ce mă privește, pentru mine, ca hispano-american, era pur și simplu un vis să devin ca el, să am competența sa”¹⁶.

R. Meisterfeld, alt discipol din prima generație, care în cadrul Arhivei „E. Coșeriu” de la Universitatea din Tübingen se ocupă de manuscrisele coșeriene, mărturisește:

„Ceea ce impresionează la Prof. Coșeriu este coerența sistematică cu care mai întâi și-a formulat, apoi și-a dezvoltat teoria. În domeniul nostru, așa cum știți, aceasta reprezintă o raritate. Nu e cazul să recurgem la exemple și nume concrete, însă știm că foarte rar întâlnești un lingvist care să aibă propria concepție (în sensul că această concepție să fie recunoscută și de comunitatea științifică, nu doar de el personal). Dar chiar și în aceste cazuri, majoritatea teoriilor se referă, de obicei, la un singur compartiment al lingvisticii. Or, E. Coșeriu nu doar că a «revoluționat» mai multe domenii particulare ale lingvisticii, cum ar fi tipologia lingvistică, semantica lexicală, lingvistica textului etc., ci le-a inclus pe toate într-o concepție unitară și coerentă asupra limbajului [...]. Exegeții i-au numit teoria *lingvistică integrală*, deoarece el integrează absolut toate aspectele limbilor istorice, ale discursului și ale limbajului

¹⁶ „Întâlnirea cu Eugeniu Coșeriu a fost decisivă pentru tot restul vieții mele”, interviu cu Prof. Dr. Nelson Cartagena (sub tipar).

în general. Ei bine, când și citim manuscrisele, constatăm aceeași coerență, aceeași logică a argumentației și aceeași sistematicitate și profunzime analitică pe care le cunoaștem din textele deja publicate. În afară de aceasta, se știe că Eugeniu Coșeriu, pe parcursul a mai mult de jumătate de secol de activitate științifică, niciodată nu a fost obligat să retracteze sau să schimbe vreuna din afirmațiile sale substanțiale. Chiar și în cazul detaliilor «marginale» ale doctrinei sale, sunt extrem de rare cazurile în care a aplicat anumite «retușuri» sau modificări de formulare¹⁷.

Johannes Kabatek, discipol din a treia generație, îl caracterizează pe Coșeriu prin prisma a trei concepte:

„Coșeriu avea o memorie extraordinară, ceea ce era un dar dumnezeiesc, în parte, probabil moștenit genetic, în parte, o consecință a antrenamentului. Cea mai mare parte a memoriei sale trebuie să o fi «ocupat» textele în foarte multe limbi. Așa cum știm, îi plăcea să vorbească în diverse limbi și se delecta atunci când mergeam prin facultate vorbind spaniola sau germana, iar el se oprea pe coridor să mai schimbe două vorbe cu cineva în rusă, să facă vreun comentariu în suedeză sau să converseze în croată cu chelnerul de la restaurantul unde luam prânzul pe atunci. Coșeriu recita impecabil poezie în cehă, suedeză, greacă, sârbo-croată, catalană, engleză, ca să nu mai menționăm germana, franceza, spaniola, italiana și româna, și fragmente întregi din povestiri și romane [...]. Cât privește al doilea termen, Coșeriu avea o mare capacitate de ordine și de abstractizare, care poate fi rezumată sub titlul de logică, dar în sensul de dialectică aproape medievală, care, în procesul de realizare și prezentare, era combinată cu o cunoaștere profundă a principiilor retoricii învățate încă în trecutul său românesc. O retorică aflată mereu în serviciul unei prezentări clare a gândirii și a unui dispreț profund față de cei care dau prioritate modalității de a spune, în loc de ceea ce spun. Toate studiile coșeriene sunt structurate clar și ordonat, la fel și discursurile, notițele sale de curs, absolut toate textele sale au o logică impecabilă. Rara combinație a primelor două virtuți – memoria infailibilă și capacitatea logică – ar putea fi de la sine fundamentul unei vieți comode, deoarece cel care are astfel de daruri, cu un mic efort, poate obține un mare succes, de exemplu, în lumea afacerilor sau în cariera politică. Însă specificul marelui impact coșerian în domeniul științei și al culturii în general derivă dintr-un al treilea termen, din forța sa de muncă. Exista ceva aproape suprauman în felul său de a lucra continuu, fără să facă vreo pauză. Nu era vorba de o căutare faustiană a ceva nemaiîntâlnit, ci mai curând de faptul de a împlini o sarcină, de a finaliza construcția unui edificiu teoretic, de a duce la bun sfârșit un proiect cu deplina conștiință a importanței acestei meniri. Ca și Hegel, Coșeriu considera munca, alături de limbaj, una din dimensiunile fundamentale ale ființei umane: munca, în calitate de dimensiune a ființei biologice, iar limbajul ca dimensiune a ființei gânditoare.

Ei bine, eu cred că ceea ce a făcut din Coșeriu ceva atât de unic a fost tocmai îmbinarea rarisimă a acestor trei caracteristici pe care le-am descris. Nu-i exclus să existe persoane cu o memorie asemănătoare cu cea a lui Coșeriu sau persoane capabile să gândească la fel ca el sau chiar cu o capacitate de muncă similară. Însă e destul de rar să întâlnești pe cineva care să

¹⁷ *Principiul tradiției ne obligă să transmitem mai departe învățătura lui Eugeniu Coșeriu*, E. Bojoga în dialog cu Reinhard Meisterfeld (Universitatea din Tübingen, Germania), în „Sud-Est. Revistă trimestrială de artă, cultură și civilizație”, nr. 3, 2007, p. 139.

prezintă toate aceste trei dimensiuni simultan. Or, tocmai asta a făcut, după părerea mea, din Coșeriu ceva special, ceva extraordinar, care a avut un mare impact în domeniul științei. Acest lucru i-a marcat și pe discipolii săi care formează mai multe generații și sunt răspândiți pe la universități în întreaga lume. Există ceva care se va perpetua, ceva care va continua să facă parte din istoria culturii.

Dacă ne întrebăm cum a fost posibil ca o persoană să poată ajunge atât de departe, ar trebui să spunem, împreună cu Coșeriu, că în zadar vom căuta cauzele libertății în exterior, că ar fi mai bine să căutăm finalitatea care motivează această activitate. Trebuie deci să fi existat un fond genetic foarte bun, foarte rodnic, o inteligență impresionantă, un mare creier uman. Însă, de asemenea, a existat ceva care a motivat toate acestea, și anume ardoarea de a se modela pe sine însuși, o ardor care venea deja din copilărie, din timpurile acelui elev dintr-o școală îndepărtată din Mihăileni, care avea convingerea că poate deveni cineva prin propriile forțe. Putem fi mulțumiți de marele edificiu teoretic, de viziunea clară asupra lucrurilor pe care ne-a oferit-o Eugeniu Coșeriu. Noi, discipolii săi, avem obligația morală de a-i continua opera, conservând memoria sa și aplicând puterea sa de muncă, așa cum el ne-a învățat¹⁸.

"COSERIU WAR EIN ATTRAKTIVER LEHRER" OR E. COSERIU IN HIS DISCIPLES' MEMORY

ABSTRACT

My text is dedicated to the period in which the Romanian professor founded the Tübingen school of Linguistics. It also wants to reconstruct, through discussions with Coserius disciples, the image that they have acquired of their master. The testimonials presented and commented here are taken from interviews published over the years, or still waiting to be published.

Key-words: *integral linguistics, Tübingen Linguistics School, linguistic theory, disciple, master.*

¹⁸ *Johannes Kabatek despre Eugeniu Coșeriu*, interviu realizat de E. Bojoga, în „Contrafort”, nr. 11–12 (133–134), 2005, p. 23–24.

CATAGRAFIA ROMANAȚIULUI – SURSĂ-CHEIE ÎN STUDIUL ANTROPONIMIEI ETNICE ACTUALE DIN OLTENIA¹

IUSTINA NICA*

INTRODUCERE

Catagrafiile reprezintă surse primare complexe, oferind o perspectivă interdisciplinară și fiind esențiale pentru multiple arii de cercetare datorită informațiilor detaliate pe care le conțin. Realizate cu scop fiscal și administrativ de către autoritățile statale în diverse perioade, ele au depășit cu mult obiectivul pentru care au fost, inițial, întocmite. În prezent, printre disciplinele care le utilizează cu succes se numără *istoria*², *sociologia*³, *antropologia*⁴, *demografia*⁵. Se pot scrie, de asemenea, lucrări care privesc *geografia umană* (evoluția spațiilor locuite, a rețelei rurale/urbane) ori *studii de gen*, care observă rolul social al bărbaților și femeilor, distribuția responsabilităților și inegalitățile de gen din diferite epoci.

Antroponimia se află printre principalele domenii care beneficiază de recensăminte, acestea oferindu-i un inventar amplu de nume (porecle, supranume, patronime, prenume), pe baza căruia se poate reconstitui cu fidelitate structura, tipologia, distribuția geografică și evoluția lor într-o anumită perioadă istorică. Antroponimele nu reflectă doar identitatea personală, ci și realități istorice,

¹ Lucrarea face parte din tema de plan *O istorie antroponimică a minorităților în Oltenia. Studii de etnonimie*, desfășurată în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova.

* Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, Academia Română, Craiova, România (iustinaburci@yahoo.com).

² Beneficiază de informații relevante privind structura demografică, proprietățile funciare, starea economică și socială a populației într-un anumit interval de timp.

³ Se pot face observații despre structura socială, compoziția etnică, religioasă sau de gen a comunităților.

⁴ Analiza stilurilor de viață, a structurii familiale.

⁵ Datele permit realizarea unor statistici despre numărul, distribuția geografică, natalitatea și mortalitatea populației dintr-o zonă determinată.

sociale și culturale, analiza numelor din catagrafii evidențiind relația complexă dintre societate, individ și limbaj.

Mai mult, în contextul actual al digitalizării, informațiile antroponimice din catagrafii, alături de numele extrase din alte surse (arhive, dicționare, lucrări vechi și documente contemporane), ar putea contribui la crearea unei baze de date generale. Aceasta ar facilita analiza și corelarea referințelor despre persoane și familii, sprijinind reconstituirea arborilor genealogici și a legăturilor dintre diferite neamuri. Totodată, o astfel de bază de date ar oferi o perspectivă clară asupra evoluției sociale, lingvistice și culturale de-a lungul secolelor.

MOTIVAȚIA ALEGERII TEMEI

Publicată de Paul-Emanoil Barbu și Mirela Comănescu, *Catagrafia din 1838 a județului Romanai*⁶ reprezintă o astfel de sursă valoroasă, prin informațiile despre structura populației, originea etnică a locuitorilor, distribuția numelor și prenumelor, dar și prin influențele lingvistice și culturale reflectate în antroponimie. Observând documentele respective, putem înțelege mai bine procesele istorice, migrațiile și asimilările etnice care au contribuit la formarea identității actuale a locuitorilor din zonă. Studiarea comparativă a numelor din catagrafii cu cele contemporane ne ajută să identificăm persistența sau dispariția unor modele onomastice și să evidențiem moștenirea etnică a regiunii.

Analiza catagrafiilor Romanaiului nu doar oferă o perspectivă istorică asupra identității etnice și lingvistice, dar contribuie și la o mai bună înțelegere a modului în care numele personale reflectă schimbările sociale și culturale din trecut până în prezent.

O cercetare amplă⁷ a numelor de persoane din acest spațiu poate fi realizată pe baza mai multor coordonate esențiale, reflectate în informațiile consemnate în catagrafii: din perspectivă istorică, prin examinarea documentelor oficiale ale vremii și corelarea datelor cu evenimente relevante, precum prezența otomană, slavă sau migrațiile grecești ori bulgărești, sau prin compararea informațiilor obținute cu cele extrase din alte surse (recensăminte, arhive administrative și bisericești); din perspectivă

⁶ Din care au apărut, până în prezent, două părți: volumul I. *Plasa Câmpului*, București, Editura Academiei Române, 2022, 812 p., și volumul II, *Plasa Mijlocului*, Craiova, Editura Alma, 2023, 638 p.

Romanai – județ istoric al României, situat în partea de sud a țării, în regiunea Olteniei. A existat ca unitate administrativă până în anul 1950, când a fost desființat odată cu reorganizarea administrativ-teritorială a României pe regiuni și raioane după model sovietic. A reprezentat un spațiu de interacțiune între diferite grupuri etnice și culturale, aspect reflectat și în antroponimia locală.

⁷ Care poate avea în vedere clasificarea în funcție de origine, stabilirea unor tipologii, analiza elementelor semantice, morfologice și fonetice specifice, identificarea influențelor lingvistice și etnice asupra numelor personale și de familie, studiarea frecvenței și distribuției teritoriale a antroponimelor.

sociologică și demografică, prin observarea impactului schimbărilor sociopolitice asupra dinamicii numelui, corelând datele antroponimice cu structura etnică a zonei în acea perioadă și identificând tendințele în adoptarea, modificarea sau dispariția numelui. Catagrafiile oferă, după cum menționam, o multitudine de informații esențiale, nu doar antroponimice, ci de natură diversă – administrativă, economică, medicală⁸ etc. –, ceea ce le face relevante și le conferă un rol important în cercetările actuale, plasându-le printre sursele de referință pentru studii interdisciplinare.

ANALIZA INFORMAȚIEI

Faptul că în catagrafie sunt menționați nominal toți membrii gospodăriei⁹, nu doar soțul – considerat, vreme îndelungată, susținătorul și persoana de referință a familiei –, așa cum se întâmplă în multe alte recensăminte, într-o perioadă în care sistemul de denumire se afla în formare, ne oferă prilejul de a observa „starea” acestuia, precum și elementele lexicale implicate în proces, în zona și la data menționată. O primă analiză asupra antroponimiei etnice, aspect asupra căruia ne-am îndreptat atenția în articolul de față, am făcut în *Interferențe etnice în antroponimia din Oltenia. Observații pe baza Catagrafiei județului Romanați (1838)*¹⁰, unde am utilizat informația din primul volum al lucrării. Ne continuăm investigația, având la bază cea de-a doua parte a catagrafiei, care cuprinde persoanele recensate în *Plasa Mijlocului*.

Printre modalitățile utilizate în stabilirea identității, pe fundalul unui grup social mai mult sau mai puțin numeros, în care apar, inevitabil, confuzii între indivizii care purtau (pre)nume omonime, se numără și suplimentarea formulei antroponimice cu markeri identitari.

Parcursând informația înregistrată în cele 43¹¹ de așezări, câte numără catagrafia în discuție, am identificat (excluzând populația autohtonă), locuitori de origine¹² *greacă*,

⁸ Afecțiunile consemnate în aceste recensăminte reflectă în special probleme de sănătate cu manifestări vizibile, descrise într-un limbaj specific epocii (*surpat, șoimănit, săgetat la un picior, șoldit la picior, ciolac de mâini, ciolac de picior, pocit, cocoșat, o mână zgârcită* etc.), influențat atât de percepțiile vremii asupra bolilor, cât și de terminologia medicinei populare (*din sfinte oarbă*).

⁹ Unde a fost cazul, inclusiv rude, slugi, slujnice etc. Alte informații pe care le găsim sunt despre: așezările rurale și urbane, moșiile pe care erau situate acestea, categoriile de locuitori: bimbici, scutiți și iertați de bir, patentari, proprietari, arendași, comercianți, meșteșugari, plugari, clerici, profesori, învățători, funcționari etc. În ceea ce privește gospodăriile recensate, apar detalii legate de starea civilă, vârsta, categoria fiscală, situația socială, ocupația, starea de sănătate a persoanelor, suprafața proprietății cultivate cu cereale, pomi fructiferi și viță-de-vie, numărul și felul animalelor deținute. Se specifică, de asemenea, dacă unele dintre bunuri erau proprietate personală sau primite în folosință.

¹⁰ Comunicare susținută la Conferința anuală a Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, 6–8 noiembrie 2024.

¹¹ Primul volum cuprinde 41 de localități.

¹² În *Plasa Câmpului*, antroponimele etnice identificate au fost: *Armeanca, Aliman, Arnăutu, Cazacu, Grecu, Neamțu, Rusu, Sârbu, Slavu, Turcu, Țiganu*.

sârbă și țigănească. Cu funcție antroponimică apar denumirile etnice *Arnăutu*¹³, *Cazacu*, *Grecu*, *Rusnacu*, *Sârbu*, *Slavu*, *Tătaru*, *Țiganu*.

În documentele de arhivă, termenii care se referă la etnii au fost scriși, de obicei, cu literă mică, fapt care îngreunează misiunea celor care editează astfel de izvoare, de a stabili ce rol îndeplineau ei: determinant lexical sau nume de familie. Un element important în realizarea departajării l-a constituit articolul hotărât (Butnaru 2022: 27), și anume prezența acestuia în cazul numelor proprii (*Cârstea Sârbu*, *Danciu Sârbu*, *Ion sin Țănea Sârbu*, *Hristea Sârbu* etc.) și absența sa în cazul apelativelor denominative (*Dumitru sin Iovan*, *sârb*; *Nedelcu sin Pavel*, *sârb*; *Petcu sin Simion*, *sârb* etc.). În cele două volume ale sursei citate, ajută la identificarea rolului fiecărui cuvânt și modul în care a fost organizat materialul, pe coloane: prima dintre ele a fost rezervată numelui persoanelor, în următoarea se specifică neamul, adică etnia, iar în cea de-a treia¹⁴, starea civilă. Astfel, dacă termenul care denumește etnia apare menționat în prima secțiune (de regulă însoțind un prenume), atunci funcția sa este cea de patronim, în timp ce poziționarea lui în cea de-a doua îl menține, la data alcătuirii recensământului¹⁵, la nivelul lexicului comun.

Spre deosebire de *Plasa Câmpului*, în informația înregistrată pentru *Plasa Mijlocului* se specifică, în plus, și originea soției capului familiei. Ea corespunde, în marea majoritate a cazurilor, etniei soțului, dar aceasta nu este o regulă. Vom consemna, atunci când apar, cazurile de familii mixte.

O altă observație este aceea că, dacă în primul volum al catagrafiei apar foarte multe denumiri care desemnează originea în rubrica destinată numelui (deci, cu funcție antroponimică¹⁶), în cel de-al doilea întâlnim puține cu acest rol, marea majoritate a termenilor etnici fiind înregistrate în spațiul destinat originii („Neamul”), fapt care ne-a determinat să facem, pentru început, o statistică a minorităților, la nivel de număr de familii, pentru fiecare localitate în parte.

¹³ Între meserie și etnie s-a stabilit, în unele cazuri, o relație de echivalență. Din acest motiv, am reținut și termenul *arnăut*: „Soldat mercenar (de origine *albaneză* [subl. n.]) angajat în garda domnească din Țările Române; prin extindere, servitor înarmat, angajat de boieri mai ales pentru paza personală” (DEX 2009). În lucrarea *Nume de locuri*, Al. Graur arăta că, „fără intenții insultătoare, numele popoarelor ajung să devină caracterizări pentru ocupații: *arnăut*, adică «albanez», este valabil cu sensul de «mercenar»; *boem* «țigan» (de fapt «ceh»), apoi «artist care duce o viață puțin ordonată»; *bulgar* și *sârb* «zarzavagiu», vezi și *oltean* «negustor ambulant de zarzavaturi și fructe»; *lipovean* «fructar ambulant»; *muscal* «birjar»; *țigan* «fierar», «potcovar», «lăutar»” (Graur 1972: 115). Un alt sens pentru *arnăut* este acela de: „Specie de grâu de primăvară cu bobul mare și lunguieț, de culoare galbenă-deschis” (DEX 2009).

¹⁴ Acestea sunt urmate și de alte date, care nu fac însă obiectul analizei noastre (vârstă, bir, clacă, meșteșug, pogoane lucrate, betșug etc.).

¹⁵ Evoluția markerilor identitari și eventuala lor tranziție de la nume comun la nume propriu pot fi urmărite printr-o analiză comparativă a documentelor succesive întocmite pentru o zonă determinată.

¹⁶ *Țenea Sârbu*, *sârb*; *Ioancea Sârbu*, *sârb*; *Giurgea Sârbu*, *sârb*; *Cârstea Sârbu*, *sârb*; *Danciu Sârbu*, *sârb*; *Ion sin Țănea Sârbu*, *sârb*; *Avram Țiganu*, *țigan*; *Radu Țiganu*, *țigan*; *Dumitru Țiganu*, *țigan*; *Enciu Țiganu*, *țigan*; *Zanfir Țiganu*, *țigan*; *Barbu Țiganu*, *țigan*; *Gheorghe Țiganu*, *țigan*; *Pătru Țiganu*, *țigan*; *Preda Țiganu*, *țigan* etc.

Localitate	Nr. familii	Români	Sârbi	Țigani	Greci
Frăsinetul	85	70	10	5	—
Dobrosloveni	92	87	1	4	—
Potopinu	37	21	3	13	—
Reșca	100	92	7	1	—
Chiliile	37	18	1	18	—
Adunații ot Moara Gigârtului	8	8	—	—	—
Hotărani	100	75	3	20	2
Înghimpații de Sus	64	62	1	1	—
Înghimpații de Jos	11	11	—	—	—
Fărcașu de Sus	97	86	—	11	—
Fărcașu de Jos	63	61	—	2	—
Fărcașu de Mijloc	41	35	—	6	—
Stoenești	129	62	64	3	—
Fântânelele	16	16	—	—	—
Slăveni	110	102	1	6	1
Gostavățu	84	66	15	3	—
Câdeni	18	17	1	—	—
Băbiciu	83	81	—	2	—
Preajba ot Băbiciu	17	17	—	—	—
Scărișoara	127	124	1	2	—
Plăviceni	97	93	—	4	—
Rusăneștii de Mijloc	34	34	—	—	—
Rusăneștii de Sus	178	176	—	—	2
Rusăneștii de Jos	36	26	—	10	—
Cilieni	169	164	3	2	—
Damurile	81	81	—	—	—
Tiea	114	96	18	—	—
Vădăstrița	125	123	1	1	—
Vădastra	167	155	12	—	—
Cotenii	57	55	—	2	—
Obârșia	116	111	—	3	2
Brastavățu	196	193	—	3	—
Crușov	165	162	—	3	—
Grădinile	110	88	19	3	—
Studina	158	70	—	88	—
Rătunda	47	46	—	1	—
Vlădila	117	26	44	47	—
Redea	334	328	1	5	—
Deveselu	77	47	29	1	—
Comanca	84	83	—	1	—
Boldu	205	201	—	4	—
Liiceni	95	94	1	—	—
Drăghiceni	60	59	—	—	1

După cum se poate observa, prezențe mai importante au înregistrat *sârbii*¹⁷ și *țigani*, situându-se, în economia demografică a două localități (Vlădila și Studina), chiar înaintea numărului de familii autohtone. Iată care sunt așezările cu peste zece familii de:

a) *sârbi*: Frăsinetul – 10, Vădastra – 12, Gostavățu – 15, Tiea – 18, Grădinile – 19, Deveselu – 29, Vlădila – 44, Stoenеști – 64 și

b) *țigani*: Rusăneștii de Jos – 10, Fărcașu de Sus – 11, Potopinu – 13, Chiliile – 18, Hotărani – 20, Vlădila – 47, Studina – 88.

Familiiile de *greci* apar rar și sunt alcătuite dintr-un număr minim de membri.

În localitățile în care se înregistrează o frecvență ridicată a populației alogene, există o probabilitate mai mare ca termenii etnici să devină porecle, supranume sau patronime. Însă, câteodată, tocmai caracterul insolit al prezenței unor străini în mijlocul comunității locale poate duce la această transformare.

Prezentăm în ordine alfabetică apelativele etnice¹⁸ care au deja, în sursa utilizată, funcția de nume propriu.

Arnăut. Etnonim turc utilizat pentru a-i desemna pe albanezi. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, din cauza tulburărilor sociopolitice provocate de albanezi în Balcani, termenul¹⁹ a fost folosit ca denumire etnică adițională pentru albanezi. În inventarul nostru, apare o singură dată ca patronim, în localitatea Boldu: *Nicolae Arnăutu*. Naționalitatea purtătorului este cea română.

¹⁷ Județul interbelic Romanai se învecina la sud cu Bulgaria. Cu toate acestea, nu este menționat în cataografia de față niciun bulgar (același lucru se întâmplă și în primul volum). O posibilă explicație ar fi că mulți dintre refugiații bulgari care au emigrat în Principate, mai ales în timpul celor două războaie ruso-turce (1806–1812, 1828–1829) au fost cunoscuți sub termenul de *sârbi*, care, pe teritoriul românesc, „a ajuns de multă vreme să-i desemneze atât pe sârbi, cât și pe bulgari” (Oancă 1998: 149). Iorgu Iordan (1963: 265) arată că: „numeroși bulgari de la noi se numesc ei înșiși *sârbi*”. S-a făcut, așadar, o confuzie între aceste două etnii. Exemple ale amestecului etnic regăsim și în *Monografia județului Dolj. Cataografia din 1831* (în „Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri”, Craiova, 1944), unde apar persoane a căror origine nu este pe deplin clarificată, fiindcă supranumele *Bulgaru* și *Sârbu* ori etnonimele *bulgar* și *sârb* sunt întâlnite adesea în formula denominativă a unuia și aceluiași individ: *Dumitru Sârbu, bulgar; Penciu sin Petco Bulgaru, sârb* etc. Confuzia înregistrată între bulgari și sârbi, la nivelul denominației, înclină balanța în favoarea celor din urmă, însă doar această confuzie nu justifică prezența foarte mare a sârbilor în Oltenia și în Muntenia. Cataografia amintită anterior ne oferă, din nou, informații lămuritoare. Astfel, în „satul Urzicuța de Jos, din totalul de 186 de familii, 91 erau de sârbi și 30 de bulgari. La Afumați, sat apropiat, din 61 de familii, 10 erau de sârbi și niciuna de bulgari” (Oancă 1998: 153). Prin urmare, nu trebuie minimalizată migrația în Principate a etnicilor sârbi. O altă cauză a prezenței scăzute a etnicilor bulgari rezidă din faptul că aceștia au fost asimilați *turcilor* (termenul îi desemnează, în fapt, pe locuitorii cu diverse naționalități din Imperiul Otoman), stabiliți în sloboziile din Principate, lucru care „explică [...] într-o oarecare măsură, numărul foarte redus al toponimicelor *Bulgari* din țara noastră” (Iordan 1963: 265). Și tot în defavoarea bulgarilor vine și utilizarea termenului *șchiau* în loc de *bulgar*. „Acest fapt [...] a contribuit și el la crearea situației [...] în discuție: acolo unde ne-am așteptat să găsim numele «bulgari» dăm peste «șchei», adică peste un sinonim” (*ibidem*: 266).

¹⁸ Uneori, numele poate proveni dintr-o poreclă, fără ca cel care îl poartă să fi avut legătură directă cu etnia respectivă. Doar o anchetă realizată pe verticala arborelui genealogic, acolo unde există documente care pot fi verificate, poate stabili cu exactitate originea antroponimului.

¹⁹ Din tc. *arnavud* (DEX 2009), tc. *arnaut* (MDA 2010); originalul grecesc: *Αρβανίτης < Αλβανίτης < Αλβάνος* (Theissen 2007: 90), gr. *Αλβάνος* = lat. *Albanus* (Bailly 2020, site accesat la 09.06.2025).

Cazac. Soldat care făcea parte dintr-un corp de pedestrime și călărime pământeană, organizat după modelul cazacilor ruși, numărând 2000 de persoane, conduse de un agă; mai târziu, grupul a fost redus la 240 de indivizi și se afla sub comanda polcovnicului de oraș și a polcovnicului de Târgoviște²⁰. În materialul analizat, antroponimul apare de două ori: *Stancu Cazacu* (Cilieni) și *Marin Cazacu* (Vădastra). Ambii au trecut mențiunea *rumân* (român) în rubrica referitoare la etnie. Prenumele²¹ membrilor familiilor vin să susțină și ele această origine (în primul caz: *Sanda* – soție, *Gheorghe* – fiu, *Ioana* și *Safta* – fiice; în al doilea: *Ilinca* – soție).

Grec. O singură persoană, din localitatea Brastavățu, poartă numele de familie *Grecu*: un anume *Neagu*, al cărui fiu (și moștenitor al patronimului) este *Stan*, acesta din urmă căsătorit cu *Stana* și tată a doi copii: *Nică* și *Mariea*. Mențiunea *rumân* și prenumele pe care le poartă tatăl, fiul și nepoții ne îndreptățesc să afirmăm că etnonimul si-a pierdut semnificația inițială, aceea de a indica o altă naționalitate. Chiar dacă un ascendent a avut, cândva, origine grecească, treptat, cu fiecare generație, legătura s-a diluat până la a se opaciza complet.

În cele 43 de localități, câte cuprinde catagrafia de față, au fost înregistrate doar opt familii de greci, numărând 23 de persoane în total. Distribuția teritorială și componența acestor familii este următoarea:

Hotărani – două familii cu câte un membru fiecare: *D. Costache Spandoniu* (grec, holtei); *Sisoe Călugăru* (grec);

Slăveni – o familie cu șase membri: *Sterie sin Gheorghe* (grec), *Mitrana* (soție, rumână), *Dumitrache*, *Alecsandru*, *Iamandi* (fiii), *Ilinca* (fiica);

Rusănești de Sus – două familii, însumând șapte membri: *Anastasia Gheorghiu* (sudit grecesc), *Elisaveta* (soția, greacă), *Costache*, *Mihalache* (fiii); *Anastasia Ion* (sudit grecesc), *Marghioala* (soția, greacă), *Stama* (soacra, greacă);

Obârșia – două familii cu câte două persoane: *Costandin sin Ștein* (grec), *Elenca* (soția, greacă); *Ion sin Sterie Ștein* (grec), *Dumitru* (brat²²);

Drăghiceni – o familie cu patru membri: *Hagi Dumitru Ștefan* (grec), *Măriea* (soția, sârbă), *Ion* (fiul), *Frosina* (fiica).

Observăm că sunt nume cu specific grecesc, intrate și în inventarul antroponimiei noastre. În general, dacă anumite nume au făcut parte, inițial, din antroponimia unui popor, mai târziu, amestecul etnic a dus la adoptarea unora dintre ele de către populația autohtonă și, ulterior, la perpetuarea acestora prin diferite mijloace (au fost acordate nou-născuților sau preluate prin căsătorii mixte) fără a se mai ține cont de originea persoanei. Iar atunci când patronimul este însoțit de „prenume calendaristice cu forme românești, se poate deduce că este vorba de persoane așezate de mai mult timp pe pământ românesc” (Butnaru 2022: 32).

²⁰ Vezi MDA 2010, în care apar și sensurile: membru al unei colectivități etnice rusești formate din oameni liberi, mai ales din foști țărani fugiți de pe moșiile stăpânilor feudali ruși și poloni, care, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, s-au așezat în regiunile de margine ale statelor rus și polono-lituanian, unde au format unități militare autonome; în Rusia, începând cu secolul al XVIII-lea, soldat dintr-o unitate de cavalerie ușoară recrutată, de obicei, dintre cazaci (cuvânt provenit din rus. *kazak*).

²¹ Și naționalitatea soțiilor, de asemenea, *rumână* (română).

²² Frate.

Rus²³. În localitatea Căndeni a fost consemnat unicul purtător al numelui *Rusu* – *Voicu Rusu*, de origine rumână²⁴, la fel ca soția (*Safta*) și copiii săi (*Samfirache* și *Tudor*, fiii; *Tudora*, fiica).

Rusnac²⁵. Etnonimul *Rusnac* este purtat, de asemenea, de o singură persoană: *Radu Rusnacu*, rumân din Liiceni, căsătorit cu *Mariea*, rumână, tată a șase fete: *Stanca*, *Rada*, *Stanca*, *Mariea*, *Safta*, *Mariea*²⁶.

Sârb. Patronimele care provin de la apelativul denominativ *sârbu* înregistrează o frecvență mai ridicată față de celelalte etnonime. Forma sub care apar este:

A. Simplă, nederivată, obținută prin transfer din clasa numelor comune în cea a numelor proprii, ultimele cu formă articulată²⁷. În ceea ce privește structura formulei de denotație în care sunt întâlnite, aceasta este:

a) oficială, formată din *prenume* + *patronim*: *Velicu Sârbu* (sârb) – cu familia: *Petra* (soția, sârbă), *Ivan* și *Vladu* (fiii), *Sanda* (fiica) (Căndeni); *Ioan Sârbu* (rumân) – cu familia: *Marica* (soția, rumână) (Vădăstrița); *Tănasie Sârbu* (rumân) – cu familia: *Stana* (soția, rumână), *Velicu*, *Neagu* și *Sandu* (fiii), *Mitra* (fiica) (Vădastra); *Nicolai Sârbu* (rumân) – cu familia: *Măriea* (soția, rumână), *Joița* (fiica) (Drăghiceni); *Conța Sârbu* (rumân) – cu familia: *Nedelea* (soția, rumână), *Oprea* (fiul) (Vădastra);

b) populară, plurimembră, filiația fiind marcată prin intermediul particulei slave *sin* „fiu”: *Stan sin Stoian Sârbu* (rumân) – cu familia: *Rada* (soția, rumână), *Dumitru* (fiul), *Pantelimon*, *Mariea*, *Ivana* (fiicele) (Coteni); *Sfetcu sin Tudor Sârbu* (rumân) – cu familia: *Mariea* (soția, rumână), *Neagu* și *Marin* (fiii) (Vădastra).

Cu o singură excepție, *Velicu Sârbu*, în cazul căruia numele corespunde etniei menționate în catagrafie, în celelalte situații, patronimul *Sârbu* nu se suprapune peste originea indivizilor, română, ceea ce indică faptul că aceștia se integraseră deja în rândul comunității autohtone.

B. Derivată, filiația fiind exprimată sintetic, cu ajutorul sufixului *-escu*. Astfel, în localitatea Vădăstrița, au fost recenzați *Rădoi Sârbulescu*, *Stan Sârbulescu*, *Mitroi Sârbulescu* și *Preda Sârbulescu*. În cazul primelor trei persoane, filiația copiilor este stabilită (analitic) cu ajutorul cuvântului *sin*:

a) *Rădoi Sârbulescu* (rumân), soția *Iordana* (rumână) și cei doi fii ai lor: *Marin sin Rădoi Sârbulescu* (rumân), *Stana* (soția, rumână) și *Dumitru sin Rădoi Sârbulescu* (rumân), *Floarea* (soția, rumână);

²³ În MDA 2010, cuvântul are următoarele sensuri: „persoană din populația de bază a Rusiei sau care este originară de acolo”; „popor care locuiește în Rusia”; „care aparține Rusiei; originar din Rusia”; „care se referă la Rusia sau la ruși”. I. Lobiuc (1988: 411) face o distincție mult mai clară între sensurile acestui etnonim (*apud* Butnaru 2022: 28).

²⁴ În continuare, se folosesc formele *rumân* și *rumâncă* din sursă.

²⁵ Ucrainean; apelativ provenit din ucr. *rusnak* (MDA 2010); vezi și Iorgu Iordan (1983: 401) – „*rusnac* «ucraïnean». Cf. și ucr. *Rusnak*”.

²⁶ În familiile din ruralul secolului al XIX-lea, botezarea mai multor copii cu același prenume are mai multe explicații posibile, legate de tradiții, religie și mentalitatea epocii: numele tatălui/bunicului sau al mamei/bunicii era preluat de primul născut, păstrarea prenumelui unui copil decedat, numele sfântului protector al familiei putea fi atribuit, de asemenea, mai multor copii.

²⁷ Articolul sau, după unii cercetători (Oancă 1996: 34–39; idem 2001: 73–87), sufixul *-u* este un element frecvent în onomastica românească, având rol predominant patronimic.

b) *Stan Sârbulescu* (rumân), soția *Stana* (rumână), cu fiii: *Dumitru sin Stan Sârbulescu* (rumân), *Stana* (soția, rumână) și *Vasile sin Stan Sârbulescu* (rumân), *Nița* (soția, rumână);

c) *Mitroi Sârbulescu* (rumân), soția *Anca* (rumână), cu fiul lor: *Dumitru sin Mitroi Sârbulescu* (rumân), căsătorit cu *Stanca* (rumână).

d) *Preda Sârbulescu* (rumân), soția *Voica* (rumână).

Nume cu sufixul *-an*, indicând originea persoanei, poartă: *Stan Sârban* (rumân) – cu familia: *Tudora* (soția, rumână), *Manea* și *Stan* (fiii), *Anca* (fiica) (Brastravățu) și *Ivan sin Sârban* (țigăni) – cu familia: *Neda* (soția, țigăncă) (Studina).

Unul dintre elementele care indică originea îl reprezintă și numele (prenume, supranume, patronime), specifice inventarului antroponimic al etniei din care persoanele fac parte. Majoritatea covârșitoare a celor înregistrate în recensământ sunt antroponime românești, la fel cum este și originea populației, dar întâlnim și o serie de nume aparținând registrului sud-slav (sârbesc/bulgăresc). Analizând ce fel de nume poartă indivizii care în catagrafie, la rubrica „Neamul”, au trecut mențiunea *sârb*, am realizat următoarea clasificare:

1. Capul familiei, la fel și membrii acesteia, poartă nume sârbești (bulgărești), în unele cazuri adaptate fonetismului autohton: *Cone Sârnea* (sârb), soția *Țena*, fiul *Naidin*, fiica *Pena* (Stoenești); *Ivan sin Trifu* (sârb), soția *Zlata*, fiul *Sfetco*, fiica *Țena* (Stoenești); *Ivan sin Ristea* (sârb), soția *Mina*, fiii *Petcu*, *Vârban*, fiica *Mira* (Tiea); *Cunea sin Ivan* (sârb), soția *Micula*, fiul *Ivan*, fiica *Ispasa* (Tiea); *Rusin Ivan* (sârb), soția *Pena*, fiul *Hristea*, fiica *Ivana* (Vădăstrița); *Pârvan sin Ghenea* (sârb), soția *Mina*, fiul *Dima*, fiica *Ivana* (Vădastra); *Mirhil sin Ganea* (sârb), soția *Ivana*, fiica *Cuna* (Grădinile); *Rusan sin Cănu* (sârb), soția *Mariea*, fiul *Chinea*, fiica *Sfeta* (Vlădila); *Pârvan sin Vârban* (sârb), soția *Tudora*, fiii *Sfetan*, *Ivan*, *Rusin* (Vlădila); *Ivan* (sârb), soția *Slamna* (Redea); *Țecu sin Neațu* (sârb), soția *Petca*, fiica *Cana* (Deveselu).

2. Capul familiei, la fel și membrii acesteia, poartă nume românești (doar mențiunea referitoare la etnie arată faptul că persoanele aparțineau minorității sârbe): *Ion sin Marin* (sârb), soția *Stanca* (sârbă), fiii *Cârstea*, *Tudor* (Potopinu); *Gheorghe sin Pavel* (sârb), soția *Ioana* (sârbă), fiicele *Nica*, *Stanca* (Stoenești); *Crăciun sin Tudor* (sârb), soția *Ilinca* (sârbă) (Stoenești); *Dumitru sin Gheorghe* (sârb), soția *Petra* (sârbă), fiii *Iancu*, *Radu*, *Stoian*, *Ion*, fiicele *Mariea*, *Mitra* (Deveselu); *Ion sin Dumitru* (sârb), soția *Mariea* (sârbă), fiul *Mihai*, fiicele *Ilinca*, *Stanca* (Deveselu) etc. Renunțarea minorităților la numele lor tradiționale în favoarea unor nume românești a fost un fenomen complex, influențat de factori sociali, politici, economici și culturali. În diferite contexte istorice a ajutat la reducerea barierelor sociale, facilitând integrarea alogenilor în comunitățile majoritare; a reprezentat, de multe ori, un mijloc de a beneficia de un statut social comparabil cu cel al autohtonilor, de a evita conflictele interetnice, o strategie de adaptare la presiunile sociale și politice ale vremii.

3. Numele sunt eterogene: într-o familie putem întâlni antroponime din ambele spații – român și slav: *Ilie sin Iota* (sârb), soția *Pârva* (sârbă), fiii *Pavel*, *Dumitru*, fiica *Floarea* (Stoenești); *Neciu sin Dina* (sârb), soția *Floarea* (sârbă), fiii *Florea*, *Marin* (Stoenești); *Ștefan sin Pătru* (sârb), soția *Țena* (sârbă), fiii *Mladin*, *Nicola* (Stoenești); *Petcu sin Pârvan* (sârb), soția *Minca* (sârbă), fiii *Pană*, *Țecu*, fiicele

*Crăciuna, Dumitra, Dumitra*²⁸ (Stoenești); *Tudor sin Mihai* (sârb), soția *Naida* (sârbă), fiul *Mihai*, fiicele *Mitrana, Mariea* (Gostavățu); *Trifu sin Mihai* (sârb), soția *Mariea* (sârbă), fiul *Tudor*, fiica *Mariea* (Gostavățu); *Velicu Sârbu* (sârb), soția *Petra* (sârbă), fiii *Ivan, Vladu*, fiica *Sanda* (Cândeni); *Mone sin Petcu* (sârb), soția *Gana* (sârbă), fiul *Ilie*, fiicele *Minca, Mariea* (Grădinile); *Ene Văcaru* (sârb), fiii *Dumitru, Mihai*, fiica *Țana* (Grădinile); *Sfetan sin Petcu* (sârb), soția *Ispasa* (sârbă), fiii *Mihai, Andrei*, fiicele *Păuna, Petra* (Vlădila); *Pârvan sin Mărăcineanu* (sârb), soția *Velica* (sârbă), fiii *Simion, Dumitru* (Vlădila); *Țenea sin Nedu* (sârb), soția *Stoiana* (sârbă), fiicele *Gherghina, Stanca* (Deveselu); *Costandin sin Dan* (sârb), soția *Pena* (sârbă), fiii *Anghel, Pârvan, Stancu*, fiicele *Dumitra, Stanca, Țena* (Deveselu); *Stan sin Costandin* (sârb), soția *Rula* (sârbă) (Deveselu); *Matei sin Crăciun* (sârb), soția *Ancuța* (sârbă), fiul *Stan*, fiica *Mariea* (Deveselu) etc. Observăm faptul că unele familii minoritare și-au botezat copiii cu nume autohtone: reprezintă și acesta un mod de a se integra și de a-și integra urmașii în rândul comunităților adoptatoare; lucru care le-a permis accesul la facilități sociale și economice și care a contribuit, în cele din urmă, la un sentiment de identitate și de apartenență la noul mediu.

4. Familiile sunt formate, de obicei, din persoane care au aceeași identitate etnică, însă întâlnim în catagrafie câteva familii mixte, alcătuite astfel:

a) soțul sârb – soția româncă: *Ivan* (sârb), soția *Preda* (rumâncă), fiul *Andrei* (Dobrosloveni); *Nicola Sâmbotin* (sârb), soția *Ioana* (rumână) (Reșca); *Barbul sin Tănăsie* (sârb), soția *Mariea* (rumână), fiii *Marin, Pătru* (Reșca); *Petco sin Țenea* (sârb), soția *Brândușa* (rumână), fiii *Nică, Ion, Oprea*, fiicele *Pena, Mitrana* (Reșca); *Dimian sin Țenea* (sârb), soția *Safta* (rumână), fiul *Stan*, fiicele *Petra, Văla* (Stoenești); *Ștefan sin Țenea* (sârb), soția *Nedela* (rumână), fiica *Țena* (Deveselu); *Ștefan sin Țincul* (sârb), soția *Rada* (rumână), fiul *Gheorghe*, fiica *Tinca* (Potopinu);

b) soțul grec – soția româncă: *Ghencea Drăgan* (grec), soția *Ilinca* (rumână), fiul *Iorgu*, fiica *Elisaveta* (Fărcașu de Sus); *Sterie sin Gheorghe* (grec), soția *Mitrana* (rumână), fiii *Dumitrache, Alecsandru, Iamandi*, fiica *Ilinca* (Slăveni); *Hagi Dumitru Ștefan* (grec), soția *Măriea* (rumână), fiul *Ion*, fiica *Frosina* (Drăghiceni);

c) soțul român – soția sârbă: *Radu sin Gheorghe* (rumân), soția *Dina* (sârbă), fiul *Marin*, fiicele *Ilinca, Bălașa, Safta* (Fărcașu de Mijloc); *Vârban sin Mincu* (rumân), soția *Ancuța* (sârbă), fiii *Naidin, Rusu*²⁹, fiica *Ispasa* (Vlădila); *Radu sin Popa Ciuciucu* (rumân), soția *Ivanca* (sârbă), fiii *Vasile, Ilie, Marin*, fiicele *Mariea, Zinca* (Boldu).

Căsătoriile între persoane din comunități diferite (de obicei între minoritari cu majoritari) au fost o cale importantă de acceptare a străinilor, deoarece favorizau relațiile de rudenie și consolidau legăturile sociale. Aceasta a dus la integrarea treptată a culturii și valorilor minorității, contribuind la îmbogățirea culturală și diversitatea colectivităților locale. Analizând din punct de vedere antroponomic familiile eterogene și urmărind ce fel de prenume au primit copiii rezultați din căsătoriile mixte, dar și din multe familii alogene, stabilite în satele românești, putem observa etapele integrării lor în comunitatea în care s-au așezat.

²⁸ Două dintre cele trei fete au fost botezate *Dumitra*.

²⁹ De remarcat faptul că etnonimul apare aici cu funcție de prenume.

Transferul de nume s-a făcut însă în ambele direcții. Mulți români poartă, la rândul lor, nume străine: *Ion sin Marin* (rumân), soția **Ivana** (rumână) (Reșca); *Stan sin Dinu* (rumân), soția **Nedela** (rumână) (Chiliile); *Pătru sin Stan* (rumân), soția *Stanca* (rumână), fiii *Florea, Păun*, fiice *Dina, Tița, Nedela* (Hotărâni); *Stan sin Ștefan* (rumân), soția **Nedela** (rumână) (Gostavățu); *Ion sin Mitran* (rumân), soția *Florica* (rumână), fiii **Naidin, Stan, Stan**, fiicele *Ioana, Măriea, Mărica* (Rusăneștii de Sus); **Naidin sin Naidin**³⁰ (rumân), soția *Linca* (rumână), fiica *Anca* (Rusăneștii de Sus) etc.

Dacă românii au adoptat o serie de prenume specifice alogenilor, au făcut-o sub impulsul modei vremurilor, în timp ce, pentru străini, schimbarea numelor tradiționale cu nume românești reprezenta depășirea barierelor sociale.

Slav. *Stan sin Slavu* (rumân), *Ioana* (soția, rumână), *Neagu, Marin, Ivan* (fiii), *Rada, Nistora, Voica* (fiicele) (Vădastra); *Gheorghie sin Slavu* (rumân), *Mariea* (soția, rumână), *Florea, Marin, Ivan* (fiii) (Vădastra); *Andrei sin Rădoi Slavu* (rumân) (Redea). Toate numele sunt însoțite, în rubrica referitoare la neam, de mențiunea *rumân*, iar acest lucru demonstrează că antroponimul *Slavu* nu mai indică etnia. Etnonimul devenise, încă de la acea dată, o simplă etichetă, golită de sens.

Golite de sens sunt și următoarele antroponime. Astfel, persoanele care se numesc **Tătaru** sunt de origine sârbă: *Cenea Tătaru* (sârb), *Naida* (soția, sârbă), *Ghena* (fiica) (Vlădila) și românească: *Iancul sin Voicu Tătaru* (rumân) (Redea), iar *Turcitoiu*³¹ este purtat, de asemenea, de un autohton: *Ion sin Ion Turcitoiu* (rumân), *Floarea* (soția, rumână), *Ion, Dochin* (fiii) (Obârșia).

Țigan. În materialul înregistrat în sursa citată, în localitatea Cilieni, apare singurul individ (cap de familie) identificat prin etnonimul *țigan* cu funcție patronimică. Este vorba despre *Radu*, fiul lui *Ion Țiganu*, și familia acestuia: *Sanda* (soția, țigancă), *Petra* și *Mariea* (fiice).

În toate celelalte cazuri, termenul are rol de apelativ denominativ. El însoțește numele unor persoane care au deja un patronim stabilit, probabilitatea ca etnonimul să devină nume propriu fiind mică – *Iordache Nedelcu* (țigan), *Dina* (soția, țigancă), *Dumitru, Florea, Preda* (fiii), *Gherghina* (fiica) (Slăveni); *Radu Pârvan* (țigan), *Floarea* (soția, țigancă), *Ion* (fiul) (Gostavățu); *Florea Joițăsecu* (țigan), *Anca* (soția, țigancă), *Stan, Tudor* (fiii), *Rada, Stanca* (fiicele) (Crușovul); *Ene Zuiculescu* (țigan), *Dina* (soția, țigancă), *Bălașa, Mariea, Rada* (fiicele) (Grădinile); *Stancu Cârciumar* (țigan), *Mariea* (soția, țigancă), *Stan, Mihai, Dumitru* (fiii) (Studina); *Radu Căpitanu* (țigan), *Voica* (soția, țigancă), *Dumitru, Marin, Matei* (fiii) (Studina); *Marin Pătrașco* (țigan), *Ilinca* (soția, țigancă), *Stan, Stancu, Badea, Marcu* (fiii), *Dina* (fiica) (Vlădila) etc.

Atunci când apare, însă, alături de nume unice, lucrurile se schimbă: etnonimul își poate depăși „condiția” prin trecerea de la identificarea de grup la identificarea personală. Prezintă câteva exemple de acest fel, în care filiația persoanelor se exprimă utilizând formula populară de denotație, construită cu ajutorul particulei

³⁰ Numele *Naidin* este frecvent întâlnit în Bulgaria. Probabilitatea ca aceste persoane să fi fost de origine bulgară și să-și fi schimbat cetățenia este extrem de mică, deoarece Constituția din anul 1866 a fost primul document juridic care a reglementat cetățenia română (Gilia 2010: 3). Străinii o puteau dobândi prin naturalizare, dar procesul era complex. Catagrafia a fost alcătuită cu 28 de ani mai devreme.

³¹ Care provine, indirect, de la *turcu: turc – turci/t – Turcitu – Turcitoiu*.

slave „sin”: *Voicu sin Drăgan* (țigan), *Mariea* (soția, țigancă), *Gheorghe* (fiul), *Ilinca* (fiica) (Chiliile); *Radu sin Mihai* (țigan), *Ioana* (soția, țigancă), *Radu*, *Matei*, *Stan*, *Marin* (fiii), *Stana*, *Ștefana* (fiicele) (Hotărâanii); *Trucă sin Neacșu* (țigan), *Stana* (soția, țigancă), *Toma* (fiul), *Nița*, *Rada* (fiicele) (Hotărâanii); *Ilie sin Preduț* (țigan), *Mitra* (soția, țigancă), *Badea*, *Ion* (fiii), *Mariea* (fiica) (Hotărâanii); *Ion sin Stanciu* (țigan), *Sanda* (soția, țigancă), *Anghel* (fiul), *Măriea*, *Stanca*, *Elena*, *Safta*, *Leanca* (fiicele) (Fărcașu de Sus); *Ilie sin Ștefan* (țigan), *Ilinca* (soția, țigancă), *Stan*, *Gheorghe*, *Ion* (fiii), *Stela*, *Mitrana* (fiicele) (Fărcașu de Sus); *Marin sin Oprea* (țigan), *Anca* (soția, țigancă) (Stoenești); *Nedelco sin Catinca* (țigan), *Floarea* (soția, țigancă), *Manolea*, *Crăciun* (fiii), *Mariea*, *Dina* (fiicele) (Slăveni); *Stan sin Badea* (țigan), *Măriuța* (soția, țigancă), *Ion*, *Tănasie* (fiii), *Mira*, *Nicula*, *Călina* (fiicele) (Rusănești de Jos); *Matei sin Radu* (țigan), *Rada* (soția, țigancă), *Vasile*, *Ion*, *Marin* (fiii) (Studina); *Zamfir sin Radu* (țigan), *Floarea* (soția, țigancă), *Bălașa*, *Ilinca* (fiicele) (Studina); *Ivan sin Sârban* (țigan), *Neda* (soția, țigancă) (Studina); *Stoian sin Trifon* (țigan), *Badea* (soția, țigancă), *Nița*, *Floarea*, *Andreiana*, *Mariea* (fiicele) (Studina); *Dincă sin Ivan* (țigan), *Ivana* (soția, țigancă), *Ion*, *Nedelcu* (fiii) (Studina); *Pătru sin Ivan* (țigan), *Floarea* (soția, țigancă), *Ioana* (fiica) (Studina); *Radu sin Marin* (țigan), *Mariea* (soția, țigancă), *Marin*, *Călin* (fiii), *Călina*, *Bălașa* (fiicele) (Vlădila); *Voicu sin Mitroi* (țigan), *Despa* (soția, țigancă) (Vlădila); *Dumitru sin Dinu* (țigan), *Smăranda* (soția, țigancă), *Marin* (fiul), *Ioana* (fiica) (Vlădila) etc.

Analizând numele membrilor acestor familii, observăm faptul că la data respectivă nu existau diferențe (Zamfir 2024: 71) între prenumele înregistrate în interiorul acestei comunități și etnia majoritară; era un obicei larg răspândit ca persoanele aflate în clase sociale periferice (indiferent de proveniența lor etnică) să-și numească copiii prin mimetism, adoptând aceleași prenume ca și cei aflați pe trepte ierarhic superioare. Scopul era acela al acceptării și al integrării lor mai ușoare, al protejării de prejudecăți și discriminare. Astfel, întâlnim nume clasice, precum: *Ion*, *Ioana*, *Gheorghe*, *Floarea*, *Maria*, *Oprea*, *Stan*, *Stana*, *Stanciu*, *Ștefan*, *Vasile* etc., dar și nume considerate moderne pentru perioada respectivă: *Anca*, *Călin*, *Călina*, *Matei*, *Smăranda*, *Stela* etc. Nu lipsesc nici numele împrumutate din inventarul celorlalte minorități: *Ivan*, *Ivana*, *Neda*, *Nedela* etc.

Fără a exprima o identitate explicită³², în catagrafie apar și câteva persoane ale căror patronime au la bază apelativul **străin**: *Pascu Striinu* (rumân), *Dina* (soția, rumână), *Marin* (fiul), *Rada*, *Voica*, *Gherghina*, *Mariea* (fiicele) (Vădastra); *Dustru Streinu* (rumân), *Mariea* (soția, rumână), *Ion*, *Florea*, *Stan* (fiii), *Ioana*, *Stanca* (fiicele) (Brastavățu), dar și un apelativ etnic care a căpătat rolul de prenume, *armean*, în forma sa feminină: *Armeanca*, soția lui Voinea sin Stoica din localitatea Brastavățu.

CONCLUZII

În lucrarea de față, ne-am propus să analizăm cantitatea și „calitatea” cuvintelor care exprimă etnia, înregistrate în formula denominativă constituită sau în curs de formare, a persoanelor din județul istoric Romanița, Plasa Mijlocului, pornind de la

³² Pe care o descoperim, însă, în rubrica destinată menționării neamului.

ideea că numele reprezintă un indicator valoros al dinamicii etnice și culturale, iar studierea lor în contexte de interferență etnică poate dezvălui procese complexe de conviețuire, adaptare și transformare a identităților colective. Am observat faptul că termenii care desemnează etnii apar cu deosebire în calitate de apelativ denominativ (*grec, sârb, țigan* – ultimii doi înregistrând o frecvență ridicată în câteva localități) și mai puțin ca nume de familie (*Arnăutu, Cazacu, Grecu, Rusnacu, Sârbu, Slavu, Tătaru, Țiganu*). Dintre acestea din urmă, *Sârbu* și derivatele sale au o prezență ceva mai mare în inventarul analizat. Considerăm însă că apelativul denominativ, mai degrabă decât patronimul, este cel care indică în mod real originea celui denumit. În cazul numelor de familie, nu putem ști câți dintre purtători au avut înaintași autentici – *sârbi, greci, turci, țigani* etc. – decât reconstruindu-le, dacă avem posibilitatea, arborele genealogic; fără date suplimentare, nu avem siguranța că etnonimul respectiv nu reprezintă, de fapt, o poreclă care suprapune, în conștiința denominatorilor, asemănări diverse (fizice, psihice, comportamentale), întâlnite la autohtoni și alogeni.

Într-o regiune unde se întâlnesc populații de diverse origini pot apărea nume care combină structuri sau sunete specifice fiecărei etnii. Astfel, lângă un prenume autohton poate apărea un nume de familie de origine străină sau invers. Aceste interferențe nu sunt doar semne ale amestecului cultural, ci și ale acceptării și integrării, marcând deschiderea spre alteritate.

BIBLIOGRAFIE

- Bailly 2020 = Anatole Bailly, *Dictionnaire Grec – Français*, Hachette, 1935, édition numérique, M. Gérard Gréco et alii, <https://bailly.app/> (site accesat: 09.06.2025).
- Barbu, Comănescu 2023 = Paul Emanoil Barbu, Mirela Comănescu, *Catagrafia din 1838 a județului Romanați*, vol. II, *Plasa Mijlocului*, Craiova, Editura Alma.
- Butnaru 2022 = Daniela Butnaru, *Interferențe etnice și confesionale reflectate în antroponimie. Observații pe baza Catagrafiilor Vistieriei Moldovei. Ținutul Suceava (1820)*, în Oliviu Felecan, Alina Bugheșiu (ed.), *Proceedings of the Fifth International Conference on Onomastics "Name and Naming". Multiculturalism in Onomastics*, V, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 25–34.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Gilia 2010 = Claudia Gilia, *Cetățenia română*, în *Manual de drept constituțional și instituții publice*, București, Editura Hamangiu, p. 3–11, https://www.hamangiu.ro/upload/cuprins_extras/manual-de-drept-constitutional-si-institutii-politice_extras.pdf (site accesat: 19.01.2025).
- Graur 1972 = Al. Graur, *Nume de locuri*, București, Editura Științifică.
- Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Române.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Lobiuc 1988 = I. Lobiuc, *O problemă controversată: toponimele dacoromâne cu radicalul rus (II)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXV/1, p. 409–424.

- MDA 2010 = *Micul dicționar academic*, ediția a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Monografia județului Dolj. Catagrafia din 1831*, în *Oltenia. Documente. Cercetări. Culegeri*, tipărită sub îngrijirea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor, Craiova, 1944.
- Oancă 1996 = Teodor Oancă, *Probleme controversate în cercetarea onomastică românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Oancă 1998 = Teodor Oancă, *Geografie antroponimică românească. Metodă și aplicații*, Craiova, Editura de Sud.
- Oancă 2001 = Teodor Oancă, *Din nou despre sufixul antroponimic -u*, în „Studii și cercetări de onomastică”, VI, p. 73–87.
- Theissen 2007: Ulrich Theissen, *Die Namen für das Gänseblümchen Bellis perennis im Bulgarischen und seinen Nachbarsprachen – Etymologische und benennungstheoretische Aspekte*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, 43 (1), p. 87–99, <https://www.zeitschrift-fuer-balkanologie.de/index.php/zfb/article/view/108/108> (site accesat: 09.06.2025).
- Zamfir 2024 = Alexandru Mihai Zamfir, *Sistemul antroponimic al romilor din România. Perspectivă istorică și comparată*, București, Editura Universității din București.

THE CENSUS OF ROMANAȚI – A KEY SOURCE IN THE STUDY OF THE CURRENT ETHNIC ANTHROPONYMY IN OLTENIA

ABSTRACT

Censuses are essential documentary sources for current research, providing valuable information from various perspectives – historical, sociological, demographic, linguistic and economic. Through detailed data on population, ethnic structure, distribution of names, social status and land properties, these documents allow the reconstruction of past realities and the analysis of the evolution of communities. Their relevance is increased in the context of digitization and the creation of databases, facilitating the correlation of information from various sources and providing a complex understanding of social, cultural and linguistic transformations over time.

In this paper, we analyse the ethnic profile of the population of the 43 localities located in Plasa Mijlocului, in the former interwar county of Romanați, which helps us to identify the persistence or disappearance of some onomastic models and to highlight the ethnic heritage of the region. In our approach, we relied on the second volume of the *Catagrafia din 1838 a județului Romanați (The 1838 Census of Romanați County)*, published by Paul-Emanoil Barbu and Mirela Comănescu.

Keywords: *migration, ethnic interferences, census, anthroponymy, analysis, structure.*

B.P. HASDEU ȘI EDITAREA MANUSCRISELOR DE SECOL XIX. RESPONSABILITATE ȘI TRANSPARENȚĂ EDITORIALĂ

ASTRID CAMBOSE*

INTRODUCERE ÎN PROBLEMATICA EDITĂRII

În *Securing the Past: Conservation in Art, Architecture and Literature*, Paul Eggert includea realizarea edițiilor de texte printre așa-numitele „arts of restoration” (Eggert 2009: 9) – artele conservării patrimoniului cultural. În ultimele decenii au luat avânt între filologi preocupări cum ar fi: dezbaterile asupra principiilor editării, comparația între rezultatele diferitelor tehnici editoriale, cercetările aprofundate în cadrul criticii genetice, problematizarea demersurilor textologice, reconceptualizarea editării științifice de text și de document.

Respingând „the naïve assumption that texts are pure and stable, or the marketplace expectation that editions are definitive” (Gabler 2018: 152), părintele temerarei ediții digitale din 1984 a romanului *Ulysses* al lui James Joyce, Hans Walter Gabler, sublinia evoluția neîntreruptă în forma textelor unui autor, evoluție ce reflectă diferența substanțială între text și operă¹. „Perpetual remaking is of the nature of the genetics of texts” (*ibidem*: 297), observa el. Dar, ne putem întreba, nu este o similară „refacere perpetuă” și în natura edițiilor? Nu sunt și acestea guvernate de principiul surprins în jocul de cuvinte *revision/re-vision*?² Odată cu evoluția tehnicii digitale, se poate afirma că editorul este investit cu puteri sporite, care îi conferă supremația hermeneutică asupra operei. Formalizarea aparatului textual permite, simultan, și o transparență metodologică superioară. Dacă în secolele trecute transparența editorială se realiza printr-o *editio cum notis variorum*, în prezent, lumea occidentală beneficiază de ediții digitale și operează cu așa-numitele „knowledge sites”, teoretizate de Peter L. Shillingsburg încă din 2006, în *From Gutenberg to Google: electronic Representations of Literary Texts*. Ediția de text/document se revelează din ce în ce mai mult ca un construct, propus publicului sub forma unui conglomerat informațional deschis.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

¹ „Text’ is always grounded in the materiality of transmissions, while ‘work’ is conceptually always immaterial. Under given situations of transmission, moreover, ‘work’ comprises multiple instantiations of material text” (Gabler 2018: 7).

² Sugestia se referă la „the perennial human tendency to shape the past in the image of the present” (*ibidem*: 142).

În ceea ce privește spațiul cultural românesc, dinamica editării științifice de text/document este diferită, dar nu mai puțin interesantă. Pornind de la anumite ediții exemplare, ca studii de caz, ne putem întreba dacă există un *mainstream* al editării în cultura noastră și care îi sunt coordonatele. Există „ediția perfectă”? Sau, mai curând, întrebarea ar trebui reformulată în sens pragmatic: poate exista o ediție perfectă a unui text/document? Editorul construiește textul editat, devenind astfel un „colaborator” al autorului prim (întrucât regândește și prelucraza textul de bază, cel supus editării). Dacă nu există o grilă unică de editare a tuturor textelor, ci fiecare carte cere aplicarea specifică, particulară, a metodei/metodelor de editare agreeate în spațiul și în momentul cultural respectiv, se poate trage concluzia că prin *ediție critică* înțelegem nu atât textul primar editat, cât maniera de a-l edita (Mihăieș 2016). Iar modalitatea de editare este dictată de orizontul de așteptare (anticipat) al publicului-țintă. Încrederea cititorului profesionist este greu de obținut. El se va întreba *ce, de ce și cum* anume a modificat editorul în textul de bază. Testul cititorului profesionist aduce în lumină responsabilitatea editorului. Folosirea fotografiei, a facsimilului și, recent, a imaginii scanate și arhivate electronic impulsionează dezbaterea, arătând că dificultățile realizării unei ediții nu sunt, în ultimă instanță, de ordin tehnic, ci metodologic. Astăzi, în calitate de editori, putem face (aproape) tot ce „vrem”. Întrebarea esențială este, însă, ce anume dorim să obținem de la un text; iar ea trebuie pusă în cazul particular al fiecărei ediții.

REPERE ROMÂNEȘTI ÎN PROBLEMATICA EDITĂRII

Interbelicul românesc a cunoscut o polemică vizând superioritatea *ediției critice* – definită în acea perioadă fie ca „un instrument de lucru, fără paradă de erudiție și complicații, cât mai simplu” (Panaitescu 1938: 345), fie ca o „restituire” a documentului de către un editor care, cu ajutorul criticii paleografice și filologice, soluționează orice problemă survenită în transcrierea, datarea, refacerea punctuației, a ortografiei și chiar a logicii înscrisului respectiv, fără a introduce însă comentarii și trimiteri de tip monografic – față de *ediția diplomatică/paleografică*, numită uneori *ediție fotografică*, despre care se afirma cu oarece dispreț că „se mulțumește să reproducă textul în forma în care îl află” (*ibidem*: 340). Rădăcinile acestei dispute interbelice vin din secolul al XIX-lea și ramificațiile ei se prelungesc până în zilele noastre. Ov. Densusianu spunea, în *Obiectul și metoda filologiei*, conferința din 1897, că, „în filologie, ca și în alte științe, nimeni nu trebuie să se încreadă orbește în ceea ce s-a spus de alții. Dinaintea fiecărui fapt filologul conștiincios este dator să pună un punct de întrebare” (Densusianu 1897: 19), iar după două decenii revenea asupra subiectului, formulând o orientare fundamentală pentru domeniul editării de text: „O știință nu trăiește numai din preocupări actuale, din imediatul realizabil, ci și din indicații pentru studii de mai târziu, din anticipări asupra problemelor care mâne pot fi puse pe primul plan” (Densusianu 1968: 49–50).

Ce a erodat, aproape până la a-l dezlocui, acest principiu al relativizării? Cum s-a ajuns la marea pasiune – sau marea capcană? – a edițiilor „definitive”, pe care, dacă am duce până la ultimele consecințe logica lor internă de funcționare, ar trebui

să le numim „etern”? Un reper ni-l poate oferi viziunea lui Demostene Russo și a lui P.P. Panaitescu: „Editorul își ia asupra sa răspunderea, care este o răspundere de onoare științifică, să rezolve el toate greutățile ce întâmpină, de vreme ce este sau se crede calificat să publice documente, nu să le lase pe seama cititorilor” (Panaitescu 1938: 339). În esență, ni se spun două lucruri: că editorul este superior tuturor celorlalți cititori și că textul de bază trebuie „învingut”. Este aici o formă de reducăționism, întrucât se promovează simplificarea ca soluție, drapată în cuvinte mobilizatoare. Această viziune poate părea logică și solidă; însă, într-o analiză atentă, ea reflectă doar o anumite comoditate gnoseologică a noastră – căci avem cu toții înclinația să regularizăm, să ierarhizăm, să periodizăm, într-un cuvânt, să preferăm „ordinea” și să o impunem „dezordinii” spontane a lumii.

În anii 1970, după alte câteva decenii de experiență în editare, o nouă orientare se cristaliza: „Se pune întrebarea în ce măsură editorul are obligația de a face altceva decât de a pune un text la dispoziția unui cerc de cititori, într-o formă sau alta, și [dacă] trebuie să rezolve, cu orice preț, dificultățile” (Gheție, Mareș 1974: 165). Concluziile lui Gheție și Mareș au fost că: a) sistemul de transcriere fiind convențional, nu trebuie impus un unic model, ci vor exista mai multe, în funcție de specificul edițiilor; b) este necesară o „profundă reînnoire metodologică”, pornind de la observațiile criticii de text și de ediție; c) este necesară „o expunere istorică amplă asupra ortografiei românești, de la origini până în zilele noastre, îmbrățișând atât scrierea chirilică, cât și cea latină. O asemenea lucrare, care va trebui să stabilească valorile semnelor folosite în scris de români, va fi de un neprețuit folos editorilor de texte” (*ibidem*: 187).

CONSIDERAȚII ÎN CALITATE DE EDITOR

Să stăruim, așadar, în reflecția asupra tehnicii edițiilor. Cum se vede textul, din perspectiva editorului? Câte planuri de lectură se conturează? Unde punem punct intenției (desigur, utopice) de exhaustivitate în reflectarea informației existente cu privire la un anumit text/document? Putem fi de acord cu ideea că arta editorului constă în a urmări și a întreține fără rupturi firele evoluției istorice a textului, recompunând „povestea vieții” lui culturale într-o ediție critică de tip monografic, sau vom considera, dimpotrivă, că numai efortul lipsit de poezie al computerului poate oferi ca rezultat ediția ideală? Când se transformă autoritatea editorului în tiranie? Mai precis, până unde se întind competențele noastre, în calitate de editori? Dacă păcatul suprem este modificarea neșemnalată a textului, în special prin adăugiri, omisiuni sau rescriere, care ar fi tabloul celorlalte *faux pas*, al „păcatelor mărunte” pe care le comitem, uneori involuntar, în calitate de editori? Cum ne definim publicul-țintă? O ediție se adresează categoriilor de cititori pe care putem să îi presupunem interesați. Dar, neîndoielnic, publicul real va fi cu mult mai variat – și imprevizibil – decât cel la care ne raportăm în intenție. Ediția de text/document este un produs final ce va fi parcurs inclusiv de către alți editori, cu propriile viziuni tehnice, poate diferite de ale editorului *en titre*, confrăți care se vor substitui acestuia

în timpul lecturii și vor face – măcar pentru ei înșiși – un fel de critică de ediție, adeseori acidă. Reprezentăm noi, editorii, în final, o comunitate pluralistă, un câmp de operațiuni cu alianțe conjuncturale, sau un arhipelag de insule? Cât suntem de dispuși să ne „testăm” principiile personale în dialogul cu alți editori din trecut și din prezent?

Întrebările de mai sus gravitează în jurul chestiunii principale: ce este editorul de manuscris, de document sau de tipăritură veche? Este el un autor secund, un fel de instanță supraordonată autorului prim, menită să corecteze ori să perfecționeze discursul celui dintâi? Sau este un soi de „traducător”, un intermediar între publicul contemporan și manuscrisul care, aparținând unor timpuri revoluate, are nevoie de o „traducere”? Nu ne regăsim în niciuna dintre ipostazele acestea. Mai degrabă, editorul ni se pare a fi un (prim) cititor, care a avut acces direct la textul manuscris și care face oficiul de a-l trece mai departe celor care nu au putut sau nu vor putea avea acest privilegiu. Editorul poate fi primul dintr-un șir de utilizatori ai textului; lectura lui este însă, ca și a fiecăruia dintre succesorii săi, doar una dintre variante. Cum înțelegerea se naște la punctul de întâlnire între obiectul propriu-zis și percepția asupra sa, lectura unică, *lectura corectă*, ni se pare un concept utopic; este evident că, dacă altcineva ar edita același text manuscris, ar face-o altfel decât noi – care dintre lecturi ar fi atunci cea „corectă”? Ceea ce dorim să subliniem este că editorul, mai mult decât toți ceilalți cititori, are datoria de a fi permanent conștient de limitele propriei lecturi.

Pentru a fi cu adevărat utilă, mai ales din punct de vedere filologic, o ediție trebuie să fie scrupulos științifică. Acest lucru implică inclusiv conștientizarea până la capăt a *relativismului immanent* oricărui demers de acest gen: prezentul nostru nu este punctul *terminus* al lexicologiei și al criticii de text, deci nici varianta de astăzi a unei ediții nu trebuie privită ca *nec plus ultra*; în viitor, filologul trebuie să se poată raporta la forma primă (manuscrisă) a textelor, așa cum am făcut-o și noi, ca să își poată elabora propria lectură.

Faptul că, în editarea răspunsurilor primite de B.P. Hasdeu între anii 1884 și 1900 la *Chestionarul linguistic „Dotațiunea Carol I-ul”*, nu vizăm un „text definitiv”, ci mai degrabă o *variantă* actualizată a textului manuscris reflectă poziția noastră referitoare la normele de transcriere și editare: ele au un caracter nedefinitiv, condiționat istoricește și ideologic, deci convențional. Limba manuscriselor, care nouă astăzi ne apare ca vetustă, era, pe vremea lui Hasdeu, reflexia unei dezbateri continue prin care se crea, propriu-zis, norma academică de modernizare lingvistică. Merită citate aici observațiile cu un sfîch ironic ale lui Titu Maiorescu din studiul *Despre scrierea limbei române* (preluăm ortografia autorului): „Este dar sigur că ortografia ce o vom stabili noi pentru limba română de astăzi nu va mai corespunde limbei strănepoților noștri, ci le va impune sarcina de a o ecuilibra din nou după metamorfoza întâmplată de acum și până atunci. [...] Noi dacă am putea-o prevedea, am face bine să introducem ortografia secolului viitor” (Maiorescu 1874: 246). Simpla deducție logică este în măsură să ne oblige să considerăm că și forma actuală a limbii, care ne apare drept literară, coerentă și corectă, va părea vetustă peste doar câteva zeci de ani, iar o ediție „definitivă” n-ar fi decât tot o ediție care va trebui revizuită.

Să luăm în considerare și sub aspect psihologic munca de editor. O întrebare de bază este: editorul „slujește” textului sau textul slujește editorului spre a-și proiecta propria viziune, spre atingerea satisfacției cerute de comoditatea gnoseologică de care aminteam? La această întrebare, fiecare editor răspunde pentru sine însuși.

Este necesară alegerea între *a închide* sau *a deschide ciclul transformărilor unui text*. Perspectiva editorului poate fi cea de a duce la bun sfârșit munca autorului, prin realizarea unei ediții definitive, și de a încheia astfel, cel puțin în intenție, cercul evolutiv al formelor respectivului text; sau, dimpotrivă, cea de a reactiva discursul scris, de a-l pune în circuitul filologic, deschizându-l către un viitor imprezvizibil și oferindu-l publicului nu ca pe un produs finit, ci ca pe un fapt de cultură în devenire. Înclinăm către această ultimă perspectivă. O ediție de text nu este destinată exclusiv uzului generic numit filologic, ci poate fi utilizată și de istorici, etnoantropologi, sociologi, istorici ai culturii, ai religiilor și așa mai departe. Un manuscris are nenumărate vieți, în funcție de perspectivele din care este (re)valorificabil. Iată tot atâtea motive care pledează împotriva unei ediții „închise” („definitive”).

În ediția răspunsurilor primite de B.P. Hasdeu la chestionarul amintit, nu vom încerca restituirea „graiului” în care s-ar fi exprimat în mod natural fiecare dintre autorii manuscriselor. „Pronunțarea adevărată”, recomandată editorului ca țel de către I. Bogdan, D. Russo, P.P. Panaitescu și alții, ne-ar părea mai degrabă o himeră. Având în vedere contextul redactării manuscriselor care ne interesează, vom încerca să orientăm transcrierea noastră actualizată³ către o formă cât mai adecvată unor răspunsuri la un chestionar. Este aici locul să facem o observație de fond. Doar aparent gestul de a scrie este similar în toate situațiile; în fapt, altceva presupune scrierea pornind de la o altă scriere (text), și altceva înseamnă și presupune scrierea pornită de la o secvență de vorbire ori de la un discurs desfășurat în mintea respondentului înainte de a fi pus de către acesta pe hârtie. Trebuie avută în vedere, în transcrierea textelor, această diferență esențială între situațiile când actul de a scrie transpune grafic un *discurs real (oral)*, cele în care scrisul transpune grafic un *discurs mintal*, care nu mai beneficiază de acuratețea fonetică a rostirii propriu-zise, și cele în care scrisul transpune un *alt text scris* (scribul, copistul, compilatorul, corectorul, redactorul și editorul lucrează cu toții pe un text scris anterior). Respondenții lui Hasdeu au transpus grafic, de regulă, un *discurs mintal* – în care au refăcut, după propriile puteri, cât mai mult din ceea ce „au auzit” la „poporul de pe acolo” în cursul anilor petrecuți în comunitățile respective, după cum îi îndemna Hasdeu. Editorul, însă, transpune grafic un *discurs scris*: răspunsurile manscrise la chestionarul lui Hasdeu. Aceste răspunsuri vor fi analizate, așadar, în primul rând *ca texte* (iar nu ca discurs oral).

³ Sintagma *transcriere actualizată* desemnează, în accepțiunea noastră, o formă mai puțin radicală a transcrierii interpretative; o considerăm mai puțin radicală, deoarece ea vizează texte mai noi, scrise cu alfabet latin în secolul al XIX-lea, când limba căpătase deja o fizionomie apropiată de cea de astăzi – iar în aceste condiții a mai vorbi despre transcrierea interpretativă ni s-ar părea un exces terminologic. Normele propriu-zise de transcriere actualizată pentru fiecare text își au locul în *Nota asupra ediției*.

EDITAREA RĂSPUNSURILOR LA *CHESTIONARUL LINGUISTIC* „DOTAȚIUNEA CAROL I-UL”

Manuscrisele care fac obiectul interesului nostru există în exemplar unic, la Biblioteca Academiei Române, București, sub cotele mss. rom. 3418–3436. Ele nu au mai fost publicate integral, însă au fost abordate parțial de către mai mulți editori.

După cum subliniam într-un mai vechi articol pe această temă (Cambose 2018), fragmente din răspunsurile la *Chestionarul linguistic* lansat de Hasdeu în 1884 au mai fost scoase la lumină de filologi, în special cu ocazia elaborării dicționarilor, după cum urmează: de B.P. Hasdeu însuși, în *Etymologicum Magnum Romaniae* (ediția princeps, 4 volume, 1886–1898), de Grigore Brâncuș, în ediția revizuită a *Etymologicum Magnum Romaniae* (3 volume, 1972–1976, ediție reluată în 1998 și în 2013, realizată exclusiv pe baza ediției princeps, fără colaționarea cu textele excerptate din răspunsurile manuscrite), de Sextil Pușcariu în *Dicționarul Academiei* și, ulterior, de colectivele de lingviști care au preluat lucrul la *Dicționarul limbii române*. Cu excepția lui Gr. Brâncuș, ceilalți autori enumerați au transcris direct din manuscrite fragmentele citate în lucrările menționate mai sus. Comparând versiunile din manuscrite cu modul în care au fost transcrise și editate de B.P. Hasdeu, Sextil Pușcariu și Grigore Brâncuș *aceleași* (micro)fragmente, obținem rezultate interesante, care creează pentru noii editori premisele unui *modus operandi*. Conform cercetărilor noastre comparative, cea mai atentă și mai fidelă este, în majoritatea cazurilor, transcrierea lui Sextil Pușcariu.

Manuscrisele care ne interesează au mai cunoscut până în prezent și o repertoriere – *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele* lui B.P. Hasdeu –, concepută de Ion Mușlea, care a realizat cea mai mare parte a lucrării între 1955 și 1960, și încheiată de Ovidiu Bârlea în 1969; în 2010 a apărut cea de a doua ediție, îmbogățită. *Tipologia* constituie un valoros indice tematic al manuscriselor.

Fragmente mai ample sunt preluate în culegerile de texte. Lia Stoica Vasilescu a publicat selectiv bucăți în proză din răspunsurile la *Chestionarul linguistic* în volumul B.P. Hasdeu, *Basme populare românești*, apărut în anul 2000 (ediția cuprinde și texte din alte surse). O ediție care include doar textele poetice selectate din manuscrite a fost publicată de Ionel Oprea în anul 2002, în două volume, sub titlul *Soarele și Luna. Folclor tradițional în versuri* (ediția preia texte și din alte materiale hasdeiene).

O privire de ansamblu relevă faptul că „în toate cazurile enumerate mai sus a fost vorba, după cum putem constata, de o *selecție* sau *excerptare* a materialelor din manuscrite, după anumite criterii editoriale. O ediție integrală a răspunsurilor la *Chestionarul linguistic* hasdeian nu există până astăzi, deși au trecut 130 de ani de la adunarea acestor materiale, considerate «cel mai important fond folcloric scris din cultura noastră» (Mușlea, Bârlea 2010: 25). Faptul se datorează atât factorului cantitativ (legate în 19 volume, format mare, având, după caz, de la 300 la 650 de file recto-verso, răspunsurile totalizează peste 8500 de pagini scrise propriu-zise), cât și dificultăților de editare generate de coexistența între aceleași coperte a 765 de autori (respondenți) cu niveluri de instrucție diferite, cu graiuri

diferite, cu maniere (orto)grafice diverse, care încercau să pună în pagină informații culese de la țărani din varii regiuni ale României – totul «amprentat» de instabilitatea ortografiei și ortoepiei sfârșitului de secol XIX, când alfabetul latin era un instrument lingvistic încă insuficient stăpânit de majoritatea respondenților lui Hasdeu, și de pretenția academicianului-arhivist ca informațiile să-i fie livrate în forma lor cea mai autentică, inclusiv din punct de vedere fonetic” (Cambose 2018: 394).

CONCLUZII DESCHISE, PREMERGĂTOARE EDITĂRII

Cum se vor putea reflecta în practica editării răspunsurilor la *Chestionarul linguistic* hasdeian problemele, întrebările de fond și principiile enunțate mai sus? Pe de o parte, considerăm că *unificarea forțată a limbii răspunsurilor* ar falsifica fizionomia fiecăruia dintre ele – nemaivorbind de faptul că ar reprezenta o încercare dinainte sortită eșecului. După o expresie a lui Xenopol, „au și cuvintele vârsta lor” (*apud* Ionescu-Gion 1891: 23). Cu atât mai mult, am putea spune, au și textele vârsta lor, iar această trăsătură identitară trebuie să rămână, la rândul ei, vizibilă și nefalsificată. Or, „specificul ortografiei secolului al XIX-lea îl constituie reflectarea în sistemul de scriere a opiniilor lingvistice și istorice ale celor ce scriau” (Fischer 1962: 578). Pe de altă parte, *a aplica mecanic principiul păstrării tuturor accidentelor lingvistice* ar fi o decizie filologic nejustificată, deoarece multe forme diferite față de ortografia actuală nu redau diferențe reale, ci doar etape din evoluția convențiilor grafice, iar altele, nu puține la număr, reprezintă inconsecvențe sau greșeli de scriere ale respondenților. Este necesară, așadar, o cântărire atentă a fiecărei abateri de la norma limbii literare actuale, spre a le păstra în varianta actualizată a textului pe *toate* cele semnificative, dar *numai* pe acestea⁴. Vom detalia principiile de editare, iar acolo unde informațiile expuse în *Nota asupra ediției* nu ar acoperi anumite opțiuni editoriale punctuale, vom semnală în note de subsol modificările față de textul manuscris și motivația acestora.

Orice stabilire de text depinde în primul rând de lecțiunile editorului. Diferiți editori pot oferi lecțiuni diferite ale unor cuvinte sau pasaje dificile (fie greu lizibile, fie alterate din punct de vedere grafic de către unii respondenți care nu găseau transcrierea potrivită pentru forma orală a unor cuvinte, fie chiar ilogice ca formulare). Dar unele diferențe între ediții și textul manuscris survin și nemotivat. Cercetând edițiile existente, am constatat erori de lecțiune chiar și în cazul unor sintagme care nu pun probleme de descifrare – de regulă, erori cauzate de insuficienta familiarizare grafologică a editorului cu textele. Or, tocmai aici intervine cea mai mare dificultate: manuscrisele ca atare (originalele pe hârtie) sunt deja foarte deteriorate și putem prevedea că vor deveni fizic inutilizabile în curând. De altfel, unele dintre volumele

⁴ Transcrierea actualizată poate ridica probleme destul de spinoase editorului, după cum conchid chiar și cei mai avizați filologi: „A doua cale de reproducere a textelor scrise în alfabet latin echivalează, în realitate, cu o transcriere interpretativă. Cele mai multe dificultăți le pun textele redactate până pe la sfârșitul secolului trecut, scrise sau cu ortografie etimologică, sau cu ortografie fonetică prezentând (numeroase) infiltrații etimologice” (Gheție, Mareș 1974: 178).

cu răspunsuri la *Chestionarul linguistic* au fost deja retrase de la lectură de către custozii lor de la Biblioteca Academiei Române, fiind într-o stare avansată de degradare. Așadar, nu trebuie pierdut din vedere faptul că, peste scurt timp, răspunsurile în cauză vor fi accesibile cititorului doar în format electronic sau într-o nouă ediție, integrală. De aceea, înclinăm spre soluția de a acorda atenție sporită formei din manuscris a cuvintelor. Sextil Pușcariu nota, cu privire la variabilitatea lingvistică a românei, că „graiul nostru are încă aspectul pitoresc al unei păduri pe care grădinarul-gramatic n-a schimbat-o încă într-un parc. [...] Pot afirma fără exagerare că tot al zecelea cuvânt al limbii noastre pune o problemă ortografică, ortoepică sau gramaticală” (Pușcariu 1936: 567, 568) și constata că „fonologia noastră nu se deosebește de fonologia altor limbi numai prin rezultatele fonice ajunse și prin cauzele care le-au produs, ci și prin felul cum s-a comportat colectivitatea la cristalizarea legilor fonologice. [...] Important pentru fonologia română e faptul că există foarte multe variante de rostire care nu sunt supărătoare și pe care spiritul de disciplină și de organizare al limbii nu caută să le elimine decât într-o măsură redusă (sublinierea autorului)” (Pușcariu 1940: 363).

Ne propunem ca în ediția noastră să transcriem textele pe două coloane: în prima, *tale quale* (inclusiv cu diacriticele din manuscris, care erau parte a unui stadiu interesant al limbii, fiind foarte utile pentru distincții morfologice pe care astăzi nu le mai putem reda grafic), iar în cea de doua coloană, într-o variantă actualizată din punct de vedere lingvistic. Considerăm că privilegiul accesului la textul manuscris, pe care noi l-am avut, trebuie transferat și altor cercetători. Din acest motiv, efortul de a digitaliza imaginile filelor manuscrise, concomitent cu transcrierea *verbatim* a textelor merită, credem, făcut – paralel cu obișnuita actualizare de text (de fapt, o transcriere interpretativă).

Date fiind condițiile fizico-grafice în care se prezintă manuscrisele, există locuri unde lecțiunile sunt imposibile sau incerte, fapt care va fi semnalat prin note de subsol. Tot în note se vor argumenta, acolo unde va fi cazul, opțiunile de transcriere și/sau de actualizare a textului și criteriile avute în vedere; unele variante lexicale sau fenomene lingvistice mai speciale vor fi, de asemenea, glosate în note. Cu toate acestea, o serie de modificări tacite sunt inevitabile – ne referim în primul rând la punctuație, unde intervențiile editorului vor fi numeroase, practic refăcând din punct de vedere semantic demersul logic al fiecăruia dintre respondenți.

Argumentele desfășurate în paginile de față nu sunt concluzii, ci funcționează mai degrabă ca niște premise ale deciziilor editoriale finale.

BIBLIOGRAFIE

- Brâncuș 1972–1976 = B. Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, 3 vol., București, Editura Minerva.
- Cambose 2018 = Astrid Cambose, *Fonduri arhivistice inedite – răspunsurile la Chestionarul lingvistic B.P. Hasdeu*, în *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*, Ofelia Ichim (coord.), Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim,

- Ofelia Ichim, Veronica Olariu (eds.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” p. 393–404.
- Densusianu 1897 = Ovid Densusianu, *Obiectul și metoda filologiei*, București, Editura Librăriei Storck & Müller.
- Densusianu 1968 = Ovid Densusianu, *Orientări nouă în cercetările filologice*, în *Opere*. I. *Lingvistică*, ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 33–50 (publicat pentru prima dată în „Grai și suflet”, I, 1923, nr. 1, p. 1–22).
- Eggert 2009 = Paul Eggert, *Securing the Past: Conservation in Art, Architecture, and Literature*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Fischer 1962 = Iancu Fischer, *Principii de transcriere a textelor românești*, în „Limba română”, an XI, nr. 5, p. 577–581.
- Gabler 2018 = Hans Walter Gabler, *Text Genetics in Literary Modernism and Other Essays*, Cambridge, Open Book Publishers.
- Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Hasdeu 1886–1898 = B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, 4 vol., București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu.
- Ionescu-Gion 1891 = G.I. Ionescu-Gion, *Cum vorbim*, București, Tipografia Românilor.
- Maiorescu 1874 = Titu Maiorescu, *Critice*, București, Editura Librăriei Socec & Comp.
- Mihăieș 2016 = Mircea Mihăieș, *Ulysses, 732. Romanul romanului*, Iași, Editura Polirom.
- Mușlea, Bârlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Mușlea, Bârlea 2010 = Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele lui B.P. Hasdeu*, cu un cuvânt-înainte de Ion Taloș, ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române.
- Oprișan 2000 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Soarele și luna. Folclor tradițional în versuri*, ediție critică, prefață, note, comentarii, variante, addenda și indici de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O.
- Panaiteescu 1938 = P.P. Panaiteescu, *Metoda de publicare a documentelor*, în „Revista istorică română”, vol. VIII, p. 339–345.
- Pușcariu 1936 = Sextil Pușcariu, *Rostiri și forme șovăitoare*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul III, nr. 9, p. 566–582.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Russo 1912 = Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
- Shillingsburg 2006 = Peter Shillingsburg, *From Gutenberg to Google: Electronic Representations of Literary Texts*, Cambridge, Cambridge University Press.

B.P. HASDEU AND THE EDITING OF 19TH-CENTURY ROMANIAN MANUSCRIPTS. RESPONSIBILITY AND EDITORIAL TRANSPARENCY

ABSTRACT

The present article addresses issues related to the principles of editing manuscript texts, compares the outcomes of different editorial techniques, and aims to reconceptualize the scholarly editing of texts and documents. It offers a primarily theoretical approach to the

role of the editor in the dissemination of a text. What are the limits of an editor's intervention in a manuscript text?

The evolution of the principles of scholarly editing in the Romanian cultural space during the 20th century allows for conclusions regarding current practices. Starting from the premise that the definitive edition is either an illusion or a flawed approach to a field that inherently requires change, the article outlines several methods to ensure editorial transparency. The editor's responsibility lies both with the edited text – ensuring its transmission in an authentic form – and with the hypothetical future editor, who will likely view the text from a different perspective than current editorial methodologies do.

The final part of the article specifically addresses the issue of text editions, focusing on the editions of manuscript responses received by Romanian scholar and philologist B.P. Hasdeu to an indirect questionnaire he launched in 1884. The manner in which these responses will be edited by the author of the present essay is outlined at the end of the article, emphasizing that the arguments that have been discussed serve as the foundation for the development of the future edition.

Keywords: *manuscript edition, philosophy of text transmission, principles of transcription, B.P. Hasdeu's 1884 linguistic questionnaire.*

CARAMAN ȘI COȘERIU

ION H. CIUBOTARU*

Sunt doi reprezentanți iluștri ai lumii satului românesc, pe care destinul i-a călăuzit spre cele mai înalte culmi ale spiritualității neamului. Înzestrați cu reale aptitudini, și-au părăsit locurile de baștină (Vârlezii Covurluiului și, respectiv, Mihăileni–Bălți) în favoarea traseului inițiativ, pe care au decis să-l străbată încă de timpuriu. Au pornit pe acest drum, hotărâți parcă să confirme, încă o dată, spusele cronicarului: „Nasc și în Moldova oameni!”.

S-au întâlnit, sub o zodie favorabilă celui de al doilea, în ultimul an din deceniul patru al veacului trecut. Petru Caraman era profesor la Facultatea de Litere a Universității Cuza-Vodă și director al Bibliotecii de Slavistică, iar Eugeniu Coșeriu își încheiase studiile liceale în Basarabia și se număra acum printre studenții aceleiași facultăți ieșene. Anul școlar 1939–1940 a fost ultimul, din perioada antebelică, în care învățământul universitar s-a desfășurat în condiții normale. Vremurile începeau însă a se tulbura. Spre sfârșitul lui iunie 1940, guvernul sovietic hotăra să ne uzurpe teritoriul dintre Prut și Nistru, ba și o bună parte din nordul Bucovinei. Pământul țării era sfâșiat printr-un act abuziv, de care mai-marii Europei nu s-au arătat indignați. Cea de a doua conflagrație mondială era tot mai aproape.

Prin decembrie 1939, cu puțin înainte de a începe vacanța Crăciunului – la îndemnul profesorului Caraman –, Eugeniu Coșeriu făcea demersurile necesare pentru obținerea unei burse de studii acordată de statul italian. Șansele erau mici, dar încercarea trebuia făcută. Dascălul-sfătuitor știa mai bine ca oricine acest lucru. Bătătorise, la rândul-i, astfel de căi, și nu fără izbândă. Oricum, până la sfârșitul anului universitar, studentul basarabean nu a primit vestea îndelung așteptată.

În vara lui 1940, pământurile Basarabiei intrau din nou sub stăpânirea muscalilor. Eugeniu Coșeriu își încheiase primul an de studiu la Universitatea din Iași, iar acum se afla acasă la Mihăileni, în județul Bălți, pentru a-și petrece vacanța împreună cu familia. Vestea invaziei iminente l-a luat prin surprindere, nelăsându-i prea mult timp pentru chibzuință. S-a sfătuit în grabă cu părinții și gândul cel bun a triumfat. Și-a părăsit satul natal, îndreptându-se pe jos spre Prut, împreună cu tatăl său, disperat că nu-și putea ajuta fiul cu

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

cele necesare. În zorii celei de a doua zile, trecea apa ce taie Moldova în două pe la Ștefănești–Botoșani.

Cu singurii bani pe care îi avea, și-a cumpărat o pereche de sandale, continuându-și apoi călătoria, de unul singur, spre târgușorul Trușești din același județ. Avea să rămână acolo o vreme, la niște cunoștințe ceva mai îndepărtate. Intenționa să plece cât mai curând spre Iași, dar, cum nu mai avea nici un ban, trebuia să aștepte. A dat un anunț la ziarul „Universul”, înștiințând Universitatea din Iași că era refugiat și se găsea la Trușești, fără nici un mijloc de subzistență. Cine să citească mica publicitate din cotidianul respectiv și, mai ales, cine să ia vreo hotărâre în privința situației lui în plină vacanță de vară?

Întâmplarea a făcut – una providențială, am putea spune – ca anunțul respectiv să cadă sub ochii profesorului Caraman. Era concentrat și se afla în misiune undeva în apropierea graniței cu Iugoslavia, fiind unul dintre puținii cunoscători ai tuturor idiomurilor slave din regiunile sud-vestice ale țării noastre. Fără nici o întârziere, universitarul ieșean i-a trimis cinci sute de lei cu mandat telegrafic (o sumă importantă la vremea aceea), cerându-i, totodată, să-l caute la Iași în următoarele două săptămâni, pentru a-l ajuta și în alte privințe. În toamnă, la începutul anului universitar, Coșeriu primea, în sfârșit, răspunsul statului italian: bursa de studii îi fusese aprobată. La plecare, Caraman i-a mai dat o sumă de bani și o pereche de bocanci, noi-nouți, pe care tocmai și-i cumpărase pentru anotimpul friguros.

După un timp, profesorul Caraman primea din Italia o ilustrată cu un conținut laconic. Cele cinci-șase cuvinte așternute pe verso îl asigurau că studentul său preferat se afla pe drumul dorit. I-ar fi răspuns de îndată, așa cum făcea întotdeauna când primea o misivă, și-ar fi manifestat bucuria în stilul său caracteristic, dar, cum nu i se indicase nici o adresă, a trebuit să aștepte un alt prilej. Dacă și-au mai scris ulterior este greu de spus. La domiciliul profesorului n-a ajuns însă nici o veste de la Coșeriu. Dar poate că acest lucru se datora cenzurii draconice impuse de regimul comunist, care diriguia acum – discreționar și abuziv – destinele țării și ale oamenilor.

După o despărțire de aproape treizeci de ani, cei doi aveau să se reîntâlnească. Între timp, profesorul ieșean fusese îndepărtat samavolnic din Universitate. Era nevoit să-și ducă viața într-o izolare aproape totală, deposedat de toate drepturile și lăsat fără niciun mijloc de subzistență. Prima breșă în această nedreaptă formă de claustrare avea să se producă în primăvara lui 1968. La București urma să aibă loc Al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică. Președinte al comitetului de organizare fusese desemnat Iorgu Iordan, iar secretar general, Alexandru Rosetti. La inițiativa acestuia din urmă (poate și cu acceptul lui Iordan) i s-a trimis o invitație la congres și profesorului Caraman. A fost pentru el un adevărat eveniment, pe care s-a grăbit să-l împărtășească, cu bucurie, rudelor și prietenilor apropiați. Ieșea, în sfârșit, la lumină, și nu într-o împrejurare oarecare, ci într-un context deosebit de generos, având în vedere că acolo urma să întâlnească specialiști de marcă din atâtea colțuri ale lumii. Printre invitați se număra și fostul său student Eugeniu Coșeriu, a cărui carieră lingvistică înregistra o strălucită ascensiune.

Delegația ieșeană la congresul de care vorbim număra doisprezece participanți. Exceptându-l pe Caraman, care era socotit „liber-profesionist”, ceilalți specialiști ieșeni

reprezentau Facultatea de Filologie a Universității și Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Academiei. În limba română, unul din sensurile cuvântului *liber* indică pe cineva care *nu este păzit de nimeni*. Caraman era liber doar de profesie, pentru că în rest îl păzeau zi și noapte, clipă de clipă. Unul dintre membrii delegației ieșene era „pândarul” Securității. Poate că informatori vor fi fost și alții, dar cu misiune specială de a-l urmări pe intransigentul critic al imposturii și abuzurilor de tot felul era unul singur. În evidențele Securității, el figura sub indicativul „Profesorul Romanescu”.

Individul nu pare să fi fost un turnător oarecare, ci unul din oamenii de nădejde ai sinistrei instituții de opresiune. Poate chiar angajatul ei permanent. Ofițerul căruia îi preda delațiunile nu se întâlnea cu el pe străzi lăturalnice ori prin case conspirative, ci „la locul de muncă”. Asta înseamnă că avea o funcție foarte importantă, care îl ocrotea de eventualele suspiciuni. Este limpede, așadar, că „Profesorul Romanescu”, al cărui nume de cod nu-i prea dificil de decriptat, făcea parte din structurile de elită ale informatorilor Securității.

La București, și-a urmărit colegii cu o tenacitate diabolică. I-a pândit pe culoare, i-a căutat în sălile în care își susțineau lucrările, a notat lângă cine ședeau, cu cine se întrețineau în pauze, dacă interlocutorii lor erau cetățeni români ori străini, ciulea urechea s-audă dacă nu cumva li se făceau promisiuni de a fi invitați în străinătate, era atent la întâlnirile pe care și le dădeau etc. Obiectivul-țintă al lui „Romanescu” rămânea însă profesorul Caraman. Pe el nu l-a scăpat din priviri nici o clipă. Din păcate, ceea ce se poate constata la acest turnător odios este faptul că era incapabil să fie obiectiv. După cum reiese din volumul al II-lea al *Dosarului de urmărire*, delațiunile sale la adresa cărturarului sunt, în proporție covârșitoare, pure invenții. El scrie cu patimă și fără nici o legătură cu realitatea. Pune pe seama năpăstuitului tot soiul de enormități.

La polul opus față de situația dramatică în care se afla Caraman, profesorul Eugeniu Coșeriu era, de departe, cea mai importantă personalitate a acelei manifestări științifice. Am spune că era *vedeta* congresului, evident, dacă termenul nu ar fi astăzi compromis într-un asemenea hal. Lumea îl căuta peste tot, dorea să-l vadă, să-l audă vorbind. Sălile în care conferința deveneau neîncăpătoare, iar grupurile de admiratori îl însoțeau pretutindeni, fiecare încercând să schimbe cu el măcar o vorbă ori să se afle cât mai aproape de cel înconjurat cu atâta admirație. După câteva încercări eșuate, profesorul Caraman a reușit să se întâlnească, în fine, cu cel pe care nu-l mai văzuse de atâta amar de vreme. S-au întreținut mai puțin decât și-ar fi dorit amândoi, deoarece Securitatea veghea cu strășnicie și avea cele mai insolite metode de a întrerupe asemenea discuții.

Coșeriu l-a asigurat pe cărturarul ieșean că, în scurtă vreme, îi va trimite câteva din studiile sale de dată recentă. Într-adevăr, la începutul lunii decembrie, același an, Caraman primea de la fostul discipol lucrările promise. După propria-i mărturisire, savantul ieșean le-a citit cu reală plăcere, întrucât erau „neobișnuit de interesante și de atrăgătoare”. Se bucura de parcă ar fi văzut lumina tiparului propriile sale studii. Peste câteva zile, îi scria lui Coșeriu: „Nu știu ce să admir mai întâi: prodigioasa erudiție care le caracterizează pe toate, sau profunzimea și perspicacitatea cugetării, de autentic lingvist, ce stă la baza lor? Cunoștințele tale lingvistice sunt ale unui poliglot de impresionante dimensiuni. M-a uimit

nu numai dexteritatea cu care cutreieri, de la un capăt la altul, *Romania* toată, dar, mai ales, modul familiar cu care ataci chestiuni cu substrat grecesc, din diferite etape istorice ale acestei bogate limbi, pe care faci dovada că o stăpânești până-n cele mai fine și mai subtile nuanțe” (*Scrisoare* din 7.XII.1968, p. 1). Învățul ieșean nu ezita să-și dezvăluie sentimentul de mândrie pe care îl trăia. Cel mai de seamă romanist al epocii era un român, și încă unul de pe urgisitele meleaguri ale Moldovei dintre Prut și Nistru. Se bucura că un destin favorabil îl smulsese la vreme pe Coșeriu din bezna unor vremuri tulburi, salvându-l „pentru români, pentru romanistică, pentru umanitate!”.

Sărbătoarea Sfântului Dumitru din anul 1973 căpăta o semnificație aparte. Se împlineau trei sute de ani de la nașterea ilustrului învățat Dimitrie Cantemir. Filiala din Iași a Academiei Române întâmpina evenimentul cu o manifestare științifică, ce avea să aibă loc în ajunul celebrării faimosului tricentenar. O acțiune similară, la care fusese invitat și profesorul Caraman, se pregătea la Universitatea din Freiburg, Republica Federală a Germaniei. Cercetătorul ieșean scrisese un studiu de mare interes științific, intitulat *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*. Nimeni nu abordase, în cultura română, acest aspect al prodigioasei activități științifice a principelui moldovean. Lucrarea de referință o constituia *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*. Și, pentru că traducerea pe care etnologul le consultase nu-l mulțumiseră, a decis să-și extragă informațiile de care avea nevoie direct din manuscrisul aflat la Biblioteca Academiei Române. A ținut cont, așadar, de viziunea lui Cantemir asupra raportului dintre etnografie și istorie, pe care traducătorii îl restructuraseră, diminuând semnificațiile documentelor de cultură populară.

Caraman ar fi dorit să facă o expunere, cu tema cercetată, și în cadrul Simpozionului de la Iași. S-a prezentat din timp la Filiala Academiei, a lăsat titlul comunicării în limba română, l-a însoțit de un rezumat, pentru edificarea organizatorilor, dar, spre surprinderea sa, nu a fost inclus în program. Cineva s-a opus. Nimeni nu i-a explicat de ce fusese refuzat și nici persoana care s-a împotrivit nu i-a fost dezvăluită. A participat, totuși, la sesiunea festivă – unde, cu două-trei excepții, intervențiile au fost convenționale –, însă nu a dorit să ia cuvântul. Îi era teamă că reacția negativă a prezidiului ar fi putut umbri sărbătoarea lui Cantemir. Resemnat, s-a reîntors acasă, așteptând cu emoție tot soiul de documente, în baza cărora urma să i se elibereze pașaportul pentru Freiburg.

În Germania, fusese invitat de profesorii Elsa Lüder și Paul Miron, care se aflau în fruntea Societății „Mihai Eminescu” și a Seminarului de romanistică de la Universitatea din Freiburg. Colocviul închinat lui Dimitrie Cantemir era planificat să se desfășoare în perioada 7–11 decembrie 1973. Proiectul se bucura de un frumos ecou internațional, fiind susținut de câteva universități importante din Europa și având garanția participării unor personalități de prestigiu din mai multe centre cultural-științifice ale lumii. Organizatorii se angajau să suporte toate cheltuielile de deplasare și întreținere pe durata comemorării savantului român.

Prezența profesorului Caraman la Colocviul de la Freiburg a fost socotită un adevărat eveniment. El era *magul*, ce coborâse parcă din panteonul înțelepților. Era sacerdotul ce îl

inițiasse pe marele Eugeniu Coșeriu, savantul lingvist care se mândrea acum cu inegalabilul său magistru. Când a urcat la tribună, auditoriul l-a urmărit cu cel mai viu interes. Înalt, uscățiv și îmbrăcat în negru, avea înfățișarea unui ascet. Doar ochii săi ageri, slobozind vâpăi, și părul răvășit, cotropit de atâtea viscole, trădau vigoarea ce clocotea încă în sufletul său. A început prin proiectarea personalității omagiate pe fundalul civilizației omenirii. Pentru că Dimitrie Cantemir nu era doar un reprezentant proeminent al culturii române, ci unul din învățații de anvergură care au dominat răspândia dintre veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea.

Comunicarea profesorului Caraman a produs o impresie deosebită asupra participanților la Colocviul de la Freiburg. El a dat o adevărată probă de virtuozitate. În timpul pe care l-a avut la îndemână, a reușit să-și poarte ascultătorii prin zonele cele mai dense în semnificații ale folclorului oriental. După zece zile de la încheierea Colocviului, Octavian Buhociu îi spunea într-o scrisoare: „Ați fost singurul conferențiar aplaudat generos, atât de studenți, cât și de profesori. Ați ținut sala ca hipnotizată!”. O opinie asemănătoare exprima, ceva mai târziu, și distinsul istoric literar Mircea Anghelescu: „Studenții germani erau miraculați. L-au ascultat vorbind, mai bine de o oră, ca într-un extaz, întrerupt numai de blițurile celor care îl fotografiau din timp în timp. Și părea, într-adevăr, o figură din alte vremuri; subțire și înalt, cu părul în întregime cărunț, privind dincolo de noi, spre un trecut pe care îl reînvia inspirat, ca sub efectul unei revelații, reconstituind cu fervoare, din elemente disparate, mărturii indirecte și câteva citate, tabloul etnologic al țării din vremea lui Cantemir” („Transilvania”, anul XVII, nr. 6, 1988, p. 35). Prezent la Colocviu, profesorul Eugeniu Coșeriu a elogiat, succint, personalitatea științifică a fostului său dascăl, sporind admirația auditoriului.

Organizatorii Colocviului Cantemir le-au încununat participanților șederea în Germania cu o foarte frumoasă excursie pe Valea Rinului. La Köln, după ce au vizitat Universitatea și superba catedrală gotică, etnologul s-a despărțit de grup, fără a spune cui va unde se duce. Instinctul său de om liber continua să se manifeste fără nici o opreliște. Delegația română s-a întors în țară fără el. De aici o serie întreagă de speculații, care de care mai fanteziste. Unii presupuneau că s-ar fi rătăcit, alții pretindeau că-l văzuseră plecând cu doi domni spre o zonă periferică a orașului, cineva susținea că îl observase urcându-se grăbit într-un microbuz etc. Pentru oamenii Securității, situația părea cât se poate de clară: Caraman rămăsese în străinătate!

Când și-a părăsit tovarășii de drum la Köln, Petru Caraman s-a urcat, într-adevăr, într-o mașină. Atâta doar că nu era un microbuz, ci o foarte elegantă limuzină, care îl aștepta, în văzul tuturor, chiar în fața catedralei. Fusese trimisă de profesorul Coșeriu, conform înțelegerii de la Freiburg, ca să-l aducă pe învățatul ieșean, pentru a ține conferința despre Cantemir și la Universitatea din Tübingen, unde acesta își avea catedra. În fața profesorilor și a studenților din cunoscuta universitate germană, au conferențiat împreună. Caraman a vorbit despre folclorul popoarelor din Orientul eurasian în opera lui Cantemir, iar Coșeriu despre filosofia limbajului. Cineva, care a avut norocul să fie prezent la acea fericită întâlnire a titanilor, mărturisea că asistasese la un adevărat regal. Făcând risipă de erudiție, cei doi au cucerit repede auditoriul, care părea fascinat de miraculosul potențial

spiritual, etalat de cei doi moldoveni. La sfârșit, Coșeriu a vorbit din nou despre ilustrul său profesor și despre școala universitară ieșeană. Caraman nu s-a lăsat mai prejos. Într-o frumoasă limbă germană, el și-a exprimat bucuria și recunoștința că i se oferise șansa de a sta alături de cel mai de seamă lingvist al epocii: mândria României, a tuturor țărilor romanice și, nu în ultimul rând, a Universității din Tübingen.

Zilele următoare le-a petrecut la reședința profesorului Coșeriu din Kirchentellinsfurt, un orașel de câteva mii de locuitori, situat la 7 km est de Tübingen, în Landul Baden-Württemberg. Casa lingvistului – construită cu foarte mult bun-gust, în ciuda arhitecturii oarecum eclectice – era așezată într-o ambianță încântătoare. Dealurile împădurite din jur, peste care se așternuse o mantie groasă de zăpadă, o ocroteau parcă, asigurându-i liniștea atât de necesară cărturarului. Seara, în fața șemineului, cei doi au început să depene amintiri. La un moment dat, profesorul Coșeriu s-a ridicat din fotoliu și a pornit agale spre o altă încăpere. S-a reîntors, purtând sub braț o cutie elegantă, în care se afla o pereche de bocanci dintre cei mai luxoși. A scos apoi din buzunar o importantă sumă de bani și, îndreptându-se spre binefăcătorul său de odinioară, i-a spus că venise vremea recunoștinței.

Cum era de așteptat, Caraman a protestat cu indignare, refuzând atât de generoasa ofertă. Până la urmă, aflând că strălucitul său discipol purta în suflet această dorință din momentul în care se despărțiseră la Iași, a consimțit să primească bocancii. Banii însă nici prin gând nu-i trecea să-i accepte, deși avea atâta nevoie de ei! L-a rugat însă pe Coșeriu să-i procure un aparat foto performant, întrucât avea de gând să înceapă o cercetare privitoare la arta populară. A doua zi, își aranja cu grijă prețioasele daruri în bagaje, despărțindu-se afectuos de ospitalierele sale gazde. Lua drumul spre meleagurile țării, fără a bănuși că aceea avea să fie ultima întâlnire cu savantul basarabean. S-au despărțit pentru totdeauna, dar au rămas împreună: Caraman și Coșeriu – două nume gravate cu litere de aur pe frontispiciul culturii române!

CARAMAN AND COSERIU

ABSTRACT

The author presents the history of the relationship between the great professor at the University of Iași, Petru Caraman, and his student, Eugenio Coseriu. Caraman helps his student to leave Romania in a very difficult moment of his life. Becoming an important linguist in Europe, the student never forgot his protector, and his gratitude is expressed when they meet again, after many years, at a international symposium in Freiburg.

Key-words: *Petru Caraman, Eugenio Coseriu, disciple, professor, World War II.*

EUGENIU COȘERIU, AȘA CUM L-AM CUNOSCUȚ

WOLFGANG DAHMEN*

Ne-am adunat în aceste zile aici, la Iași și la Bălți, pentru a-l aniversa pe cel pe care îl putem numi *cel mai cunoscut lingvist* din a doua jumătate a secolului al XX-lea, Eugeniu Coșeriu. Mulți dintre cei adunați aici i-au fost elevi și pot spune mult mai multe despre opera, dar și despre viața maestrului decât mine, deoarece eu l-am cunoscut doar târziu. Cu toate acestea, vreau să dau curs rugăminții prietenului meu Eugen Munteanu de a participa la acest simpozion și de a-mi prezenta amintirile legate de Coșeriu.

Faptul că îl pot numi pe Eugen Munteanu prietenul meu este un merit al lui Eugeniu Coșeriu. Detalii privind acest lucru o să dezvălui doar la sfârșitul scurtei mele prelegeri.

În anul universitar 1968–1969, am început studiul la secția de romanistică a universității din Köln. Dacă aș fi ales Tübingenul ca oraș universitar, l-aș fi putut cunoaște pe Coșeriu ca profesor, dar ce student poate ști, încă de la începerea studiilor, unde predau profesorii cei mai cunoscuți și cei mai buni din domeniul ales? La începerea studiilor de romanistică m-am concentrat mai mult pe filologia franceză, în special pe literatura franceză, decât pe studiul lingvisticii romanice sau al lingvisticii generale. Doar pe parcursul studiilor mele filologia romanică, inclusiv cea română, a devenit de un mare interes pentru mine; am deprins apoi o afinitate și pentru lingvistică.

Revin la situația romanisticii de la Universitatea din Köln de la sfârșitul anilor '60 ai secolului trecut: era vremea când profesorii Fritz Schalk și Joseph Maria Piel încă mai țineau prelegeri, iar tânărul docent pe nume Harald Weinrich începea să se afirme. Secția de romanistică din Köln avea deci o reputație bună.

* Institut für Romanistik, „Friederich Schiller” Universität, Jena, Ernst-Abbe-Platz, 8, Deutschland.

Cei doi profesori de lingvistică pe care i-am avut ulterior au fost Hans Dieter Bork și Artur Greive, ambii fiind elevi ai lui Harri Meier din Bonn. Legătura dintre Harri Meier și Eugeniu Coșeriu a fost, după cum se știe, una specială, deși din punct de vedere științific ei aveau viziuni diferite, iar Harri Meier nu era tocmai nevinovat de venirea lui Coșeriu din America de Sud în Germania. Despre această temă vom mai discuta în cadrul acestui simpozion.

Deși în Köln se pune accentul pe lingvistica diacronică, ideile lui Coșeriu își aveau locul lor bine definit în cadrul cursurilor și îndeosebi cartea lui *Teoría del lenguaje y lingüística general*, în care completa dihotomia lui Saussure despre *langue* și *parole* cu teoria *sistema, norma, habla*, aparținea în mod obligatoriu canonului lingvistic. La un moment dat, trebuie să fi fost pe la mijlocul anilor '70, s-a aflat de pe afișe că Eugeniu Coșeriu era invitat la Köln pentru a ține o prelegere. Nu-mi mai amintesc exact titlul acesteia, dar prelegerea mi-a rămas întipărită în minte, deoarece era prima dată când îl vedeam și îl auzeam pe Coșeriu. Manifestarea a avut loc în aula universității care era arhiplină, deoarece referentul era foarte cunoscut. Mă tem însă că cei mai mulți dintre auditori, ca și mine de altfel, au fost ușor dezamăgiți de faptul că subiectul prelegerii savantului profesor din Tübingen era cunoscut de către noi din cărțile lui. Își prezenta din nou teoria despre *sistema, norma* și *habla*. M-ar fi impresionat probabil mai mult dacă aș fi fost în primii ani de studiu, însă totuși mă bucuram să îl văd pe Coșeriu în carne și oase, chiar dacă nu prezenta ceva nou pentru mine.

Acest lucru însă s-a schimbat ulterior. Participând la începutul anilor '80 la conferințele din domeniu, în special la congresele organizate de Société de Linguistique Romane, care aveau loc din trei în trei ani, l-am reîntâlnit pe Eugeniu Coșeriu și la un moment dat am intrat în discuție. Pentru mine a fost o onoare faptul că mă cunoștea și că arăta interes față de ceea ce făceam eu.

Acest lucru a luat amploare după evenimentele din 1989. Există, fără îndoială, persoane care sunt mai în măsură decât mine să prezinte evoluția lui Coșeriu, care, plecând din micul sat moldovean Mihăileni, avea să ajungă, în America de Sud și în Europa Centrală, unul dintre cei mai importanți filozofi-lingviști ai lumii. În contextul în care România se eliberase de dictatura ceaușistă, Coșeriu s-a preocupat tot mai mult de limba maternă și de problemele lingvistice și politice ale Republicii Moldova. După cum se știe, Coșeriu a luat poziție în polemica despre definirea limbii din Republica Moldova (*limbă română* sau *limbă moldovenească*), impunându-și punctul de vedere. Această dispută a continuat. Îmi amintesc foarte bine cum, în cadrul unei conferințe a aromânilor din exil, din Freiburg, fiind confruntat cu veșnicele controverse privind o limbă scrisă unitară aromână, discuta răbdător, dar în același timp uimit, cu profanii în lingvistică despre reguli de bază din acest domeniu.

Interesul reînviat pentru limba română s-a materializat și în răspunsul direct pe care mi l-a dat la invitația de a ține la Jena o prelegere legată de o temă din domeniul limbii române. Din partea universității existau evidente indicații clare legate de onorariul unui

profesor invitat să țină o prelegere, aceste onorarii nefiind foarte substanțiale. Făcând referire la notorietatea referentului, dar și la vârsta sa, căci avea pe atunci 75 de ani, am reușit să obțin ceva mai mulți bani pentru desfășurarea acestei prelegeri, sumă pe care am folosit-o doar parțial. Eugeniu Coșeriu a refuzat, de asemenea, oferta de a călători cu un tren la clasa întâi sub pretextul că există destul confort și la clasa a 2-a în trenurile germane. A trebuit apoi să insist să accepte să fie cazat la hotel și nu la casa de oaspeți a Universității din Jena. În cadrul prelegerii s-a referit la particularitățile limbii române ca limbă romanică. A încântat auditoriul format din profesori și studenți prin bogăția de material prezentată, dar și prin felul de a clarifica anumite aspecte generale.

De-a lungul prelegerii și a discuțiilor ulterioare, a reușit să aducă în prim-plan paralele pe care alții nu le observau și să pună în lumină interpretări rezultate din fenomene lingvistice. În acel moment am realizat de ce multe din cărțile lui au luat naștere din notițe de la cursuri. Dorinței multor docenți și studenți din Jena ca Eugeniu Coșeriu să revină cu astfel de prelegeri, inițiativă la care acesta ar fi răspuns pozitiv, nu i s-a dat curs, din păcate.

Pentru mine personal cea mai importantă întâlnire cu Eugeniu Coșeriu a fost însă alta. La Congresul Internațional al Romaniștilor de la Palermo, din anul 1995, l-am întâlnit întâmplător, undeva pe scări, în drumul său dintre o sală plenară spre alta. M-a luat deoparte și mi-a spus: „Haideți să vi-l prezint pe cel mai important dintre lingviștii români în viață!”. Se putea observa din expresia feței că se referă la „cel mai important dintre lingviștii români după Coșeriu”. Am mers puțin mai departe și mi-a făcut cunoștință cu Eugen Munteanu. Astfel s-a născut prietenia cu un coleg drag, dar aceasta este o altă poveste, pe care nu doresc să o relatez aici.

EUGENIO COSERIU, AS I MET HIM

ABSTRACT

The author speaks about his first encounter with Eugenio Coseriu, when he was a student at the University of Cologne where Coseriu delivered a lecture about his main linguistic theories. He also presents his others meetings with the great linguist, at several international conferences, emphasizing the presence of Coseriu in Jena, where the author had invited him, for a special lecture.

Key-words: *Eugenio Coseriu, romanistics, Jena, university, international conference.*

CONFIGURATIONS PROSODIQUES EN MIRANDAIS : UNE ÉTUDE DE CAS¹

LURDES DE CASTRO MOUTINHO*, ALBERTO GÓMEZ BAUTISTA*

1. POURQUOI DES RECHERCHES SUR LA PROSODIE POUR LA LANGUE MIRANDAISE ?

Le mirandais est une langue ibéro-romane qui appartient au diasystème asturien-léonais. C'est une langue parlée par environ 3000 personnes de la municipalité de Miranda do Douro et des trois villages de la municipalité de Vimioso (Gómez 2021, Costas 2022). Il y a aussi des locuteurs mirandais dans les communautés d'émigrants de la Terre de Miranda. Certains d'entre eux résident dans les grandes agglomérations urbaines du Portugal (zones métropolitaines de Porto et de Lisbonne) et d'autres appartiennent à la diaspora, à savoir en France, au Canada et au Brésil (Gómez 2021, Merlan 2009). Cependant, nous ne connaissons pas avec certitude leur nombre et leur répartition géographique précise. La situation sociolinguistique, la diglossie, dans laquelle le portugais est la langue la plus prestigieuse et prédominante dans la sphère publique, ainsi que le faible nombre de locuteurs, font que le mirandais soit classé comme une langue en danger par la plupart des linguistes (Terao 2010). La langue mirandaise a été officiellement reconnue par l'État portugais en 1999. Bien que cette reconnaissance ait eu peu d'effets pratiques sur la protection de la langue mirandaise, la vérité est qu'elle a contribué à sa dignité et à son prestige au sein de la société portugaise, en général, et parmi les Mirandais en particulier (Gómez 2018). La langue mirandaise est enseignée en tant que matière parascolaire, c'est-à-dire qu'elle fait partie de l'offre éducative de l'école depuis l'année scolaire 1986–1987 (Raposo 2000), mais elle n'est pas obligatoire, dans les écoles de la municipalité de Miranda do Douro. Il y a pour le mirandais une *Convention orthographique de la langue mirandaise* (COLM) (Ferreira 1999) et une tradition grammaticographique depuis 1882 (Gómez 2023), année de la publication de *O Dialeto Mirandês* (Vasconcelos 1882), la première étude que nous connaissons sur la langue mirandaise. En septembre 2021, le gouvernement de la République portugaise a signé la *Charte européenne des langues régionales et minoritaires* (CELRM), dans le but de préserver la langue mirandaise. Cependant, le CELRM n'a pas, jusqu'à présent, été ratifié par le gouvernement portugais.

¹ Financé par des fonds nationaux, à travers de la FCT, I. P., dans le cadre du projet UID/04188/Centro de Línguas, Literaturas e Culturas.

* Centro de Línguas, Literaturas e Culturas de l'Université de Aveiro, Portugal (lmoutinho@ua.pt, agbtrad@gmail.com).

Comme nous le savons bien, les personnes et les sociétés sont de plus en plus interconnectées et dépendantes des nouvelles technologies. Cependant, les progrès technologiques constants ne touchent pas tous les citoyens de la même manière, ce qui peut contribuer à accroître les inégalités. L'inégalité affecte également les langues et, par conséquent, les locuteurs de ces langues (Blasi 2022). Elles ne disposent pas toutes d'outils de traduction, de traitement de la parole, de relecteurs ou d'autres ressources liées aux technologies linguistiques. L'ouvrage *European Language Equality : A Strategic Agenda for Digital Language Equality* (Rehm, Way 2023) rend compte des inégalités qui existent entre les langues européennes en ce qui concerne l'accès aux technologies linguistiques et des stratégies pour réduire cette inégalité entre les langues.

À l'inégalité dans les domaines technologique et numérique, s'ajoute l'inégalité entre les langues qui existe dans la vie quotidienne et qui, dans certains cas, est le résultat de siècles de diglossie, de dévalorisation et de discrimination linguistique, comme dans le cas du mirandais.

Si nous comparons le développement des technologies linguistiques disponibles, par exemple, en portugais et en anglais, nous pouvons voir que l'anglais dispose de ressources beaucoup plus diversifiées que le portugais (Rehm, Way 2023) ou toute autre langue européenne. Si nous comparons le mirandais avec le portugais ou avec les ressources disponibles pour l'anglais, nous observons que la différence est abyssale.

Du point de vue éthique, il nous semble essentiel de préserver le plus grand nombre de langues afin que toute cette richesse linguistique et culturelle puisse être transmise aux générations futures. Dans le contexte européen, il est impossible de garantir la survie d'une langue sans, entre autres choses, assurer la transmission intergénérationnelle et de la doter d'un minimum de ressources technologiques permettant son utilisation dans l'enseignement, l'administration et dans les échanges linguistiques élémentaires. Beaucoup de langues, de nos jours, dépendent de l'existence de ce type de ressources technologiques qui soutiennent la langue objet de cet échange linguistique. Prenons un seul exemple : des tâches aussi courantes que l'envoi d'un message texte (courrier, SMS, MMS, etc.) à quelqu'un, sans utiliser un correcteur mirandais, peuvent être plus exigeantes que pour toute autre langue qui dispose d'un correcteur automatique ou qui bénéficie du soutien de l'intelligence artificielle pour aider à l'écriture.

Comme le savent bien les linguistes, l'un des moyens de préserver une langue en danger est l'étude scientifique de cette langue, ce qui permettra de créer et de développer du matériel didactique pour son enseignement et sa diffusion, ainsi que de développer des technologies linguistiques qui améliorent son utilisation dans les environnements numériques, entre autres aspects (Gómez, Moutinho 2023). Motivés par ce besoin de valoriser le mirandais et par la rareté des matériaux existants, on a commencé en 2015 nos recherches pour la prosodie de cette langue, le projet AMPER-MIR, développé dans le cadre du projet AMPER (Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman). Créé par Michel Contini (Contini 1992), à l'Université de Grenoble Alpes, France, le projet mentionné abrite et est à l'origine de ces recherches sur la prosodie de diverses langues romanes. Présentement, ce projet est

coordonné par Antonio Romano, de l'Université de Turin, en Italie. Le constat de l'absence d'études en prosodie est, également, à la genèse du projet AMPER. Ceci est particulièrement frappant dans le cas de la langue mirandaise, pour laquelle, au début de notre recherche, il n'y avait pas, du moins à notre connaissance, de littérature scientifique sur le sujet. Entre autres, une de nos motivations est aussi celle d'enrichir la base de données du projet AMPER avec une autre langue romane, d'autant plus important qu'il s'agit d'une langue minoritaire. Toutes les raisons qui viennent d'être énumérées ci-dessus répondent à la question formulée dans le titre du premier paragraphe de notre article.

Bien qu'un nombre considérable de collectes de données aient déjà été réalisées dans le cadre du projet AMPER-MIR, ayant donné lieu à des conférences, des posters, des articles publiés dans des revues scientifiques (Moutinho, Gómez 2017, 2022 ; Gómez et al. 2015 ; Gómez, Moutinho 2021, 2023), l'étude que nous présentons ici ne concerne qu'un petit corpus enregistré par nous-mêmes dans deux villages où le mirandais est parlé. Son analyse nous permettra de rendre compte de certaines configurations prosodiques de la langue mirandaise et de sa distribution diatopique sur le territoire où cette langue est parlée, Terra de Miranda (région de Miranda).

2. METHODOLOGIE : DEBUT DE CETTE RECHERCHE ET LOCALISATION DES POINTS D'ENQUETE

Pour ce travail, nous avons suivi la méthodologie établie pour le projet AMPER et qui a déjà été décrite dans d'autres études (Contini 1992, 2007 ; Coimbra et al. 2020 ; Gómez et al. 2015 ; Gómez, Moutinho 2021 ; Moutinho, Gómez 2017, 2022 ; Moutinho, Coimbra 2021). Pour cette raison nous ne rentrerons pas dans des détails ici.

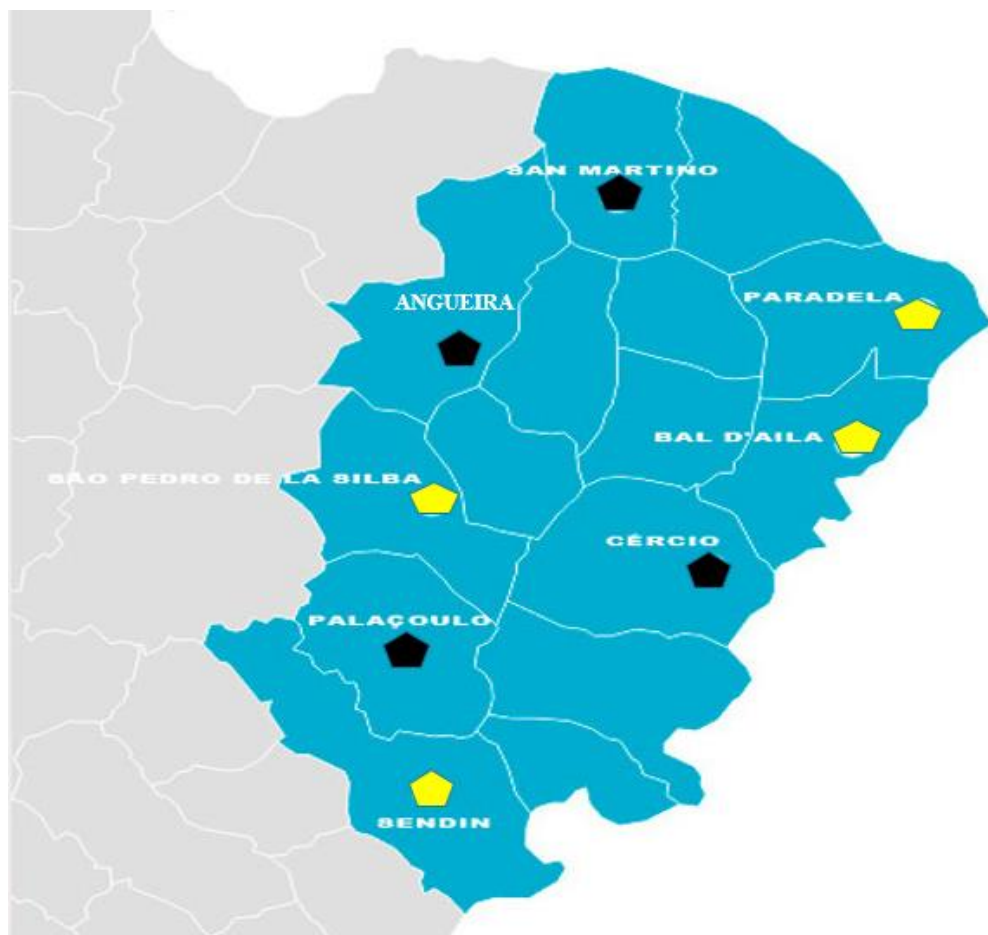
Le projet AMPER rassemble des chercheurs en langues romanes qui s'intéressent aux études en phonétique expérimentale de la variation linguistique, dans le domaine de la prosodie. Ce projet vise à établir une typologie des structures relatives à l'intonation de toutes les langues de l'espace roman et à analyser leur distribution dans cet espace. L'objectif ultime est celui de la construction d'une base de données (BD), disponible en ligne et interactive, où l'on puisse consulter les structures prosodiques documentées pour chaque langue et même les comparer.

Pour commencer l'étude du mirandais, en s'appuyant sur des *corpora* déjà existants pour la langue portugaise, nous avons établi un ensemble de phrases interrogatives et déclaratives, avec des structures syntaxiques similaires, mais lexicalement adaptées à la réalité de chacune des langues romanes étudiées, dans ce cas, de la langue mirandaise. De cette façon, il sera possible d'établir des comparaisons des modèles prosodiques qui existent entre toutes ces langues. Ce premier aspect surmonté, nous passons à la collecte des *corpora* oraux, non lus, motivés par des images, suivis d'analyses expérimentales, en termes acoustiques. Pour les analyses acoustiques, nous avons utilisé des programmes informatiques (Praat et Matlab) et des applications développées ad hoc (scripts) pour le projet AMPER (Romano 1995, 2001 ; Rilliard 2008). Les données acoustiques qui résultent de cette analyse sont envoyées à la base de données du projet AMPER (actuellement hébergée à l'Université

de Turin et sous la responsabilité du professeur Antonio Romano), qui sera bientôt disponible.

La sélection du réseau de points d'enquête pour la langue mirandaise a eu comme point de départ la classification des variétés de cette langue décrites par José Leite de Vasconcelos : la *raiana*, la *centrale* et celle du *sud* ou *sendinês* (Vasconcelos 1901). Cette classification a été suivie par d'autres linguistes sans changements majeurs. Cependant, le réseau d'enquête pour cette langue est plus dense que pour les autres, vu que le mirandais est une langue parlée sur un petit territoire (environ 550 km²) mais, malgré cela, elle présente une grande variation diatopique. Le fait que nous élargissions nos collectes aux trois aires dialectales établies par Leite de Vasconcelos devrait, également, nous permettre d'évaluer si la variation, observée à d'autres niveaux d'analyse linguistique, est aussi présente au niveau prosodique.

Sur la carte ci-dessous (carte numéro 1) sont signalés en jaune les lieux où on a déjà fait des enregistrements et en noir ceux qui sont à enregistrer prochainement.

Carte 1. Lieux où la collecte a déjà été effectuée (en jaune) et lieux où la collecte de données est prévue à court terme (en noir).

En ce qui concerne le choix des locuteurs, la sélection est faite en fonction des critères aussi définis par le projet AMPER :

Âge – avoir plus de 30 ans ;

Niveau de scolarité – la scolarisation ne doit pas excéder l'éducation de base ;

Lieu de naissance – être né ou être venu habiter cette localité avant l'âge de la scolarisation ;

Genre – un homme et une femme à chaque point d'enquête.

Les enregistrements du corpus ont commencé en 2015 et ont été réalisés avec un enregistreur Zoom H4n Pro lié à un micro-casque Shure SM31FH. L'éllicitation des phrases qui constituent le corpus est réalisée en faisant recours à des stimuli visuels (des séquences d'images) présentés à l'informateur, devant le conduire à la production des énoncés souhaités. La même méthodologie de collecte et d'analyse est celle utilisée par tous les chercheurs du projet AMPER : dans toutes les localités le même *corpus a été enregistré*, bien qu'adapté à la langue mirandaise, mais en gardant les structures syntaxiques.

Dans notre cas, nous avons utilisé le programme Praat (Boersma, Weenink 2018) pour procéder à l'analyse acoustique des voyelles des énoncés enregistrés. L'extraction des valeurs de F_0 , d'énergie et de durée se fait de façon automatique, grâce aux *scripts* déjà mentionnés plus haut. Par la suite, le calcul statistique et la représentation graphique des données extraites sont stockés dans un fichier au format .txt. À partir de ces valeurs – F_0 (Hz), énergie (db) et durée (ms) –, gardées dans ces fichiers, il est possible d'obtenir une synthèse vocale pour chacun des énoncés analysés.

Bien que le *corpus AMPER* envisage des structures complexes, avec des expansions dans le sujet et dans l'objet (de 13 et 14 syllabes, respectivement), les phrases du corpus sélectionné pour cette étude ne contiennent que des structures simples (structure SVO), composées par dix syllabes, dans les modalités interrogatives globales et déclaratives.

Les données présentées ici ne concernent que deux informateurs masculins de deux localités où le mirandais est parlé. Néanmoins, pour l'étude de la prosodie mirandaise en général, plusieurs points d'enquête ont été considérés. Tous ces points d'enquête sont signalés sur la carte 2 (voir ci-dessous, carte 2).

En résumé : deux locuteurs masculins ont été pris en considération, l'un² est originaire de Bal d'Aila (mirandais *central*) et l'autre est originaire de Sendin (mirandais du *sul*), deux localités situées de la municipalité de Miranda do Douro. Ces désignations pour les variétés du mirandais ont été attribuées, comme nous l'avons déjà mentionné, par Leite de Vasconcelos à la fin du XIXème siècle, au début du XXème siècle (Vasconcelos 1901). Selon ce même auteur, les variétés parlées dans chacune de ces deux aires géographiques (voir carte numéro 2 ci-dessous) en question présentent des caractéristiques linguistiques très différentes l'une de l'autre, ce qui explique l'une des raisons de notre choix pour ces deux aires.

² Nous utilisons les toponymes dans leurs formes mirandaise, Bal d'Aila et Sendin, qui correspondent respectivement aux formes portugaises Vale de Águia et Sendim.

Carte 2. Points d’enquête pris en compte dans cette analyse.

3. LE CORPUS POUR CETTE ETUDE

Le corpus analysé pour la présente étude se compose d’énoncés de 10 voyelles (voir tableau 1 ci-dessous), dans deux modalités, interrogative et déclarative, avec un accent lexical fixe présent dans le sujet SN et comprenant les trois accents lexicaux variables dans le SV – oxyton, paroxyton et proparoxyton – présents dans la langue mirandaise.

Tableau 1. Le corpus analysé

Type d’énoncé	Type de mot selon la syllabe accentuée	Code AMPER	Énoncé extrait du <i>corpus</i> AMPER-MIR
Déclaratif/Interrogatif	Oxyton	Kwka/i	L capataç topa no capataç./?
Déclaratif/Interrogatif	Paroxyton	Kwta/i	L capataç topa no garoto. /?
Déclaratif/Interrogatif	Proparoxyton	Kwpa/i	L capataç topa no páixaro./?

Pour obtenir les énoncés souhaités, nous avons demandé à chaque locuteur de construire des phrases, à partir des images. Les images utilisées pour ces enregistrements font partie du tableau numéro 2 (voir ci-dessous). Plusieurs séries, « répétitions », de chacune des phrases ont été demandées pour qu'on puisse choisir les trois qui nous semblaient plus « naturels ». Les phrases enregistrées ont été produites par deux informateurs masculins, provenant de chacun des deux points d'enquête indiqués sur la carte numéro 2 : Sendin et Bal d'Aila. Au total, 720 voyelles ont été segmentées et analysées selon la méthodologie décrite plus haut.

Tableau 2. Images utilisées pour l'enregistrement du corpus à analyser

Types de images utilisées	Code AMPER	Énoncés à produire
	Kwka/i	L capataç topa no capataç./?
	Kwta/i	L capataç topa no garoto. /?
	Kwpa/i	L capataç topa no páixaro./?

4. RESULTATS OBTENUS POUR LE PARAMETRE DE F_0

Des graphiques du mouvement de F_0 (Fig. 1 et Fig. 2) sont présentés ci-dessous, pour toutes les accentuations, toutes les modalités et tous les points d'enquête considérés.

La figure 1 montre la représentation graphique du mouvement de F_0 des énoncés prononcés par l'informateur de Sendin, en bleu, et par le locuteur originaire de Bal d'Aila, en rouge. Dans la figure 1, les images correspondent à la représentation graphique des phrases déclaratifs organisées selon l'accentuation finale (SN2) : la déclarative avec une finale oxytonique (*capataç*) ; une finale paroxytonique (*garoto*) ; une finale proparoxytonique (*páixaro*).

Dans la figure 2, en peu plus bas, les énoncés interrogatifs sont présentés dans le même ordre.

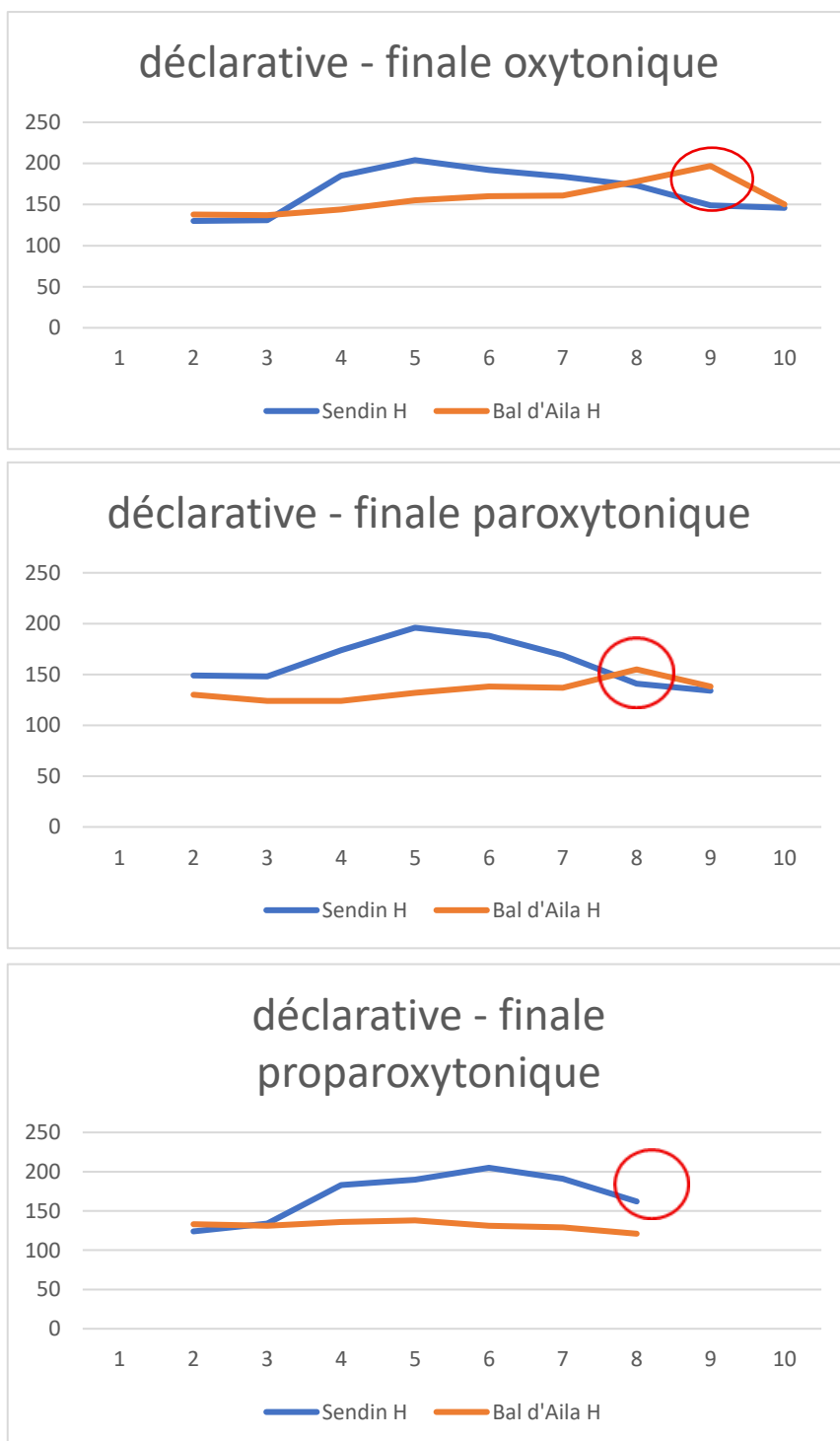

Figure 1. F_0 – variation des phrases déclaratives par point d'enquête et l'accent lexical final.

À la suite des représentations graphiques des énoncés analysés dans ce travail, quelques commentaires sont formulés pour chacune des modalités : aux paragraphes 4.1, pour la modalité déclarative ; au 4.2, pour la modalité interrogative. Ces commentaires visent à aider à l'interprétation de ces figures.

4.1. Quelques commentaires pour les énoncés déclaratifs

Pour les phrases déclaratives, quel que soit l'accent lexical, nous observons, chez les deux locuteurs, l'omission de l'article au début de l'énoncé. Cette omission se produit fréquemment et on peut déjà avancer qu'elle est aussi observée pour les phrases interrogatives, bien que moins fréquente. Le mouvement de F_0 chez le locuteur de Sendin, quel que soit l'accent lexical, à la fin de la phrase, est beaucoup plus ample que pour le locuteur du Bal d'Aila. Cependant, au niveau du ton final, l'informateur du Bal d'Aila, à l'exception de la phrase avec une terminaison en proparoxyton, décrit un mouvement circonflexe plus accentué. Les pics de F_0 se situent sur la voyelle tonique, pour l'accentuation oxytonique, et sur la prétonique, dans le cas de l'accentuation paroxytonique. Par rapport à la phrase avec une fin en proparoxyton, le mouvement de F_0 , pour ce locuteur, est très plat, ne présentant aucun pic de F_0 lors de la réalisation de son énoncé.

En ce qui concerne l'informateur de Sendin, dans l'énoncé déclaratif avec un proparoxyton final, la courbe F_0 initie son mouvement ascendant à la prétonique de SN1 (troisième voyelle de Ca-PA-taç) et continue ce mouvement jusqu'à la post-tonique du verbe (TO-pa), où le mouvement descendant commence. Ce mouvement de F_0 est plus prononcé chez l'informateur de Sendin qui peut être dû au fait que ce locuteur a prononcé cette phrase avec emphase. Malgré cela, le mouvement global de la courbe F_0 est très similaire pour les deux locuteurs, avec une chute plus abrupte dans le cas du locuteur de Sendin. Ce comportement était à prévoir, car, jusqu'ici, il a révélé avoir des mouvements plus larges que l'informateur de Bal d'Aila. Ce mouvement final, semblable aux deux locuteurs, peut nous amener à parler d'un modèle d'intonation similaire, dans son ensemble, puisque c'est généralement dans la dernière partie de l'énoncé que se concentre la plus grande quantité d'information prosodique.

Il convient également de noter que, dans l'énoncé déclaratif du proparoxyton, nous observons que les voyelles neuf et dix ne sont pas produites, c'est-à-dire, les deux voyelles après la dernière voyelle accentuée n'apparaissent pas sur le tracé phonétique. Ce phénomène, fréquent en portugais, se constate aussi pour le mirandais, chez ces deux locuteurs enregistrés, mais, malgré cela, ce mouvement de descente est tout de même annoncé.

Par la suite nous présentons une séquence de graphiques (figure 2) concernant les résultats pour les phrases interrogatives et nous ferons également quelques commentaires, de la même manière que nous l'avons fait pour les énoncés déclaratifs.

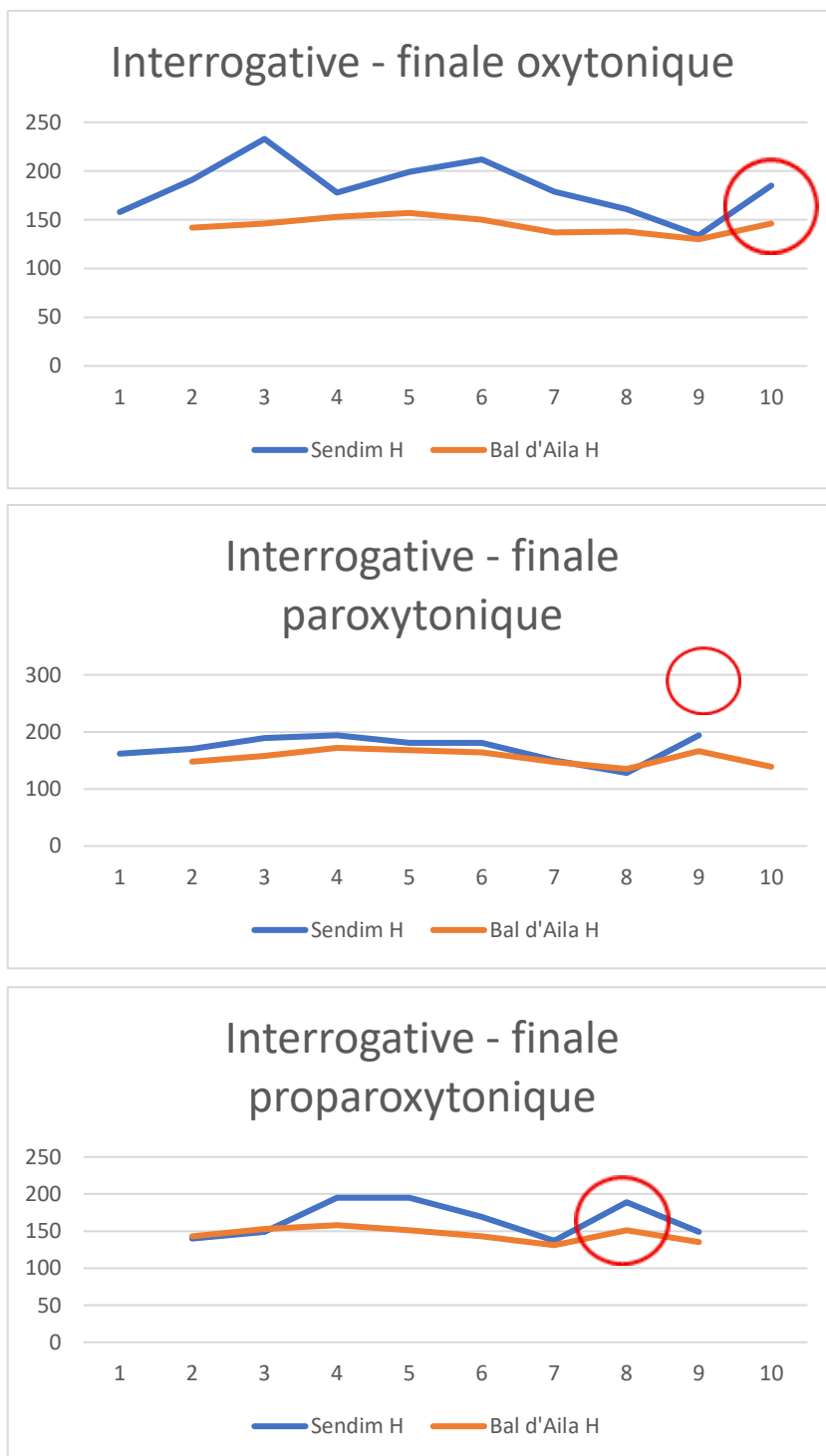

Figure 2. F₀-variation des phrases interrogatives par point d'enquête et l'accent lexical final.

4.2. Énoncés interrogatifs

Voyons maintenant ce qu'il en est pour les phrases interrogatives.

Commençons par mentionner que le locuteur de Bal d'Aila ne produit pas la première voyelle de l'énoncé, tandis que chez le locuteur de Sendin, elle est présente dans la réalisation de son énoncé. Une autre observation générale, déjà mentionnée pour les énoncés déclaratifs, est le fait que les valeurs F_0 sont toujours plus élevées pour l'homme de Sendin, ce qui rend la configuration de la courbe mélodique très différente entre eux. Néanmoins, n'oublions pas qu'il s'agit d'un seul locuteur pour chaque aire géographique et que cette variation peut simplement être de nature idiolectale. Ce mouvement différencié, où l'homme de Sendin présente des mouvements F_0 marqués par des pics et des creux résultants de l'oscillation des valeurs de la fréquence fondamentale, marquent en général des frontières intonatives.

Si nous portons notre attention sur la réalisation finale de ces locuteurs, nous pouvons observer que le mouvement F_0 présente, également, pour l'interrogative, des configurations finales similaires. Ce mouvement, pour les raisons déjà évoquées, est plus clairement perceptible chez le locuteur de Sendin.

En observant maintenant plus en détail ces courbes prosodiques, nous pouvons dire que l'interrogative à finale oxytonique présente, pour les deux locuteurs, un mouvement de F_0 similaire en fin d'énoncé : un mouvement ascendant final, partant de la voyelle pré-tonique et culminant sur la voyelle tonique de l'énoncé.

Dans le cas des énoncés interrogatifs à finale paroxytonique et proparoxytonique, le mouvement de F_0 est presque identique pour les deux locuteurs. La différence est que le locuteur de Sendin ne produit pas la dernière voyelle post-tonique dans l'énoncé paroxytonique, tronquant ainsi le mouvement circonflexe de F_0 qui, malgré cela, s'annonce et caractérise le mouvement final de ces structures interrogatives avec ce type d'accent lexical. Compte tenu de ce rapprochement des mouvements pour les trois accentuations, nous pouvons ainsi considérer que ce mouvement circonflexe présent dans le tonème final rapproche les deux locuteurs.

5. CONSIDERATIONS FINALES ; PERSPECTIVES DE RECHERCHE

Par rapport aux exemples analysés pour Sendin et Bal d'Aila, nous n'avons pas trouvé de différences significatives qui puissent nous permettre d'affirmer que nous sommes en présence, en ce qui concerne la configuration prosodique, de deux variétés distinctes, comme est le cas des caractéristiques segmentaires mentionnées par Leite de Vasconcelos dans ses études sur le mirandais (Vasconcelos 1901).

Si nous tenons compte des résultats des analyses acoustiques représentées dans les graphiques et commentées aux points 4.1 et 4.2, nous pouvons dire que c'est surtout dans la modalité interrogative et dans la dernière partie de ces énoncés que se concentre la plupart des informations pertinentes. En plus de cela, les résultats nous permettent d'observer une certaine proximité entre les deux informateurs, en ce qui concerne les modèles interrogatifs prosodiques. Comme dans la plupart des cas, également en mirandais, ce n'est que dans les terminaisons oxytoniques que F_0 montre un mouvement ascendant, avec le pic F_0 , sur la dernière voyelle accentuée. Dans tous

les autres cas – paroxytons et proparoxytons – nous trouvons une terminaison circonflexe avec un mouvement ascendant qui commence à la syllabe prétonique du tonème, dont le pic de F_0 est atteint à cette voyelle accentuée. C'est là où une descente finale commence, configurant ainsi le mouvement circonflexe.

Pour la modalité déclarative, si, d'une part, nous observons, en général, une courbe descendante globale, nous trouvons quelques exceptions à ce modèle, comme est le cas des énoncés avec une terminaison oxytonique et paroxytonique pour le locuteur du Bal d'Aila, où le mouvement de F_0 monte jusqu'à la dernière voyelle accentuée. D'autre part, le mouvement de la phrase interrogative présente deux types de mouvements : un mouvement circonflexe, ascendant-descendant, dans le cas des énoncés avec une terminaison en paroxyton et proparoxyton, et un mouvement ascendant dans les énoncés avec une terminaison oxytonique. Ceci est habituel dans la plupart des langues romanes étudiées dans le cadre du projet AMPER et que nous avons déjà constaté et documenté dans d'autres études précédentes.

Nous avons également analysé le paramètre de durée, mais comme ce paramètre ne s'est pas avéré un facteur déterminant pour la distinction entre modalités, du moins chez ces deux locuteurs, nous avons donc décidé de ne pas présenter ici les résultats obtenus.

En guise de conclusion, nous constatons que les informateurs ne présentent pas de différences significatives pour nous permettent d'affirmer que nous sommes face à deux variétés prosodiques distinctes. Ces résultats semblent contredire ce qui se passe habituellement dans d'autres langues romanes. D'habitude, nous observons plus de différences en ce qui concerne la dernière partie des énoncés interrogatifs.

Nous avons l'intention d'analyser un plus grand nombre d'informateurs, des deux sexes, afin de présenter des résultats plus robustes, consistants et concluants, car nous pouvons avoir affaire à des traits individuels qui n'ont rien à voir avec une variation géoprosodique. Il est important de mentionner que nous comptons, à court terme, compléter le matériel déjà collecté, avec plus de données et d'informateurs et, éventuellement, avec un plus grand nombre de points d'enregistrement, afin de pouvoir compter sur un réseau d'enquêtes plus complet et équilibré, couvrant les trois variétés dialectales de la langue mirandaise. Nous espérons qu'avec un plus grand nombre de données il sera possible de commencer à distinguer les phénomènes prosodiques idiolectaux de la variation diatopique elle-même.

Une fois cette nouvelle phase de collecte terminée, nous procéderons à l'analyse acoustique des deux modalités proposées, avec un plus grand nombre de structures et un plus grand nombre d'informateurs. D'autre part, outre les analyses, nous envisageons de faire des tests de perception, puisque nous les trouvons pertinents pour une analyse plus complète et soutenue pour l'étude de la prosodie des langues, en général, et de la langue mirandaise en particulier. En ce moment, nous avons déjà fait d'autres récoltes afin de réaliser des études comparatives entre le portugais et le mirandais, pour pouvoir inclure d'autres niveaux d'analyse, entre autres, le niveau lexical. Avec l'analyse de ce nouveau corpus, nous cherchons à savoir si, en dépit des mutations permanentes auxquelles la société actuelle est exposée, y compris les langues, les trois aires dialectales proposées à la fin du XIXème siècle, début du XXème se maintiennent de nos jours.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- Blasi 2022 = Damian Blasi, Antonios Anastasopoulos, Graham Neubig, *Systematic Inequalities in Language Technology Performance across the World's Languages*, dans *Proceedings of the 60th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, Vol. 1 – Long Papers, May 22–27, p. 5486–5505.
- Boersma, Weenink 2018 = Paul Boersma, David Weenink, *Praat: doing phonetics by computer* [programme informatique], <http://www.praat.org/>.
- Coimbra et al. 2020 = Rosa Lída Coimbra, Alberto Gómez Bautista, Lurdes de Castro Moutinho, *Estudo de caso em prosódia no nordeste de Portugal: contributos para um atlas multimédia das línguas româncias*, dans « Lletres Asturianas », n. 123, p. 97–108.
- Contini 1992 = Michel Contini, *Vers une géoprosodie*, dans *Nazioarteko Dialektologia* (Biltzarra. Agiriak), Bilbao, Real Academia de la Lengua Vasca – Euskaltzaindia, p. 83–109.
- Contini 2007 = Michel Contini, *Le Projet AMPER: Passé, Présent et Avenir*, dans Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lída Coimbra (eds.), *I Jornadas Científicas AMPER-POR*, actas, p. 9–21, Aveiro, Universidade de Aveiro.
- Costas 2022 = Xosé Henrique Costas (ed.), *Presente i futuro de la lhéngua mirandesa. Estudo de ls usos, atitudes i competências lhenguísticas de la populaçon mirandesa*, Vigo, Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo.
- Gómez et al. 2015 = Alberto Gómez Bautista, Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lída Coimbra, *Proposta para o estudo da variação prosódica em mirandês contemporâneo*, dans Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lída Coimbra, Elisa Fernández Rei, *Estudos em variação geoprosódica*, Aveiro, UA Editora, p. 9–19.
- Gómez 2018 = Alberto Gómez Bautista, *Introdução à história da literatura mirandesa*, Toledo/Quito, Ianua.
- Gómez 2021 = Alberto Gómez Bautista, *El mirandês: historia, contexto y procesos de formación de palabras*, Oviedo, Academia de la Llingua Asturiana.
- Gómez, Moutinho 2021 = Alberto Gómez Bautista, Lurdes de Castro Moutinho, *Um estudo da variação prosódica em mirandês*, dans « Lletres Asturianas », n. 124, p. 33–49.
- Gómez 2023 = Alberto Gómez Bautista, *La storiografie lhenguística mirandesa*, dans S. Duarte, V. Anachoreta and R. Ponce de León, *Historiografía Gramatical Peninsular: Basco, Catalão, Galego e Mirandês em Contexto*, Porto, Faculdade de Letras da Universidade do Porto and Centro de Linguística da Universidade do Porto, p. 163–182.
- Gómez, Moutinho 2023 = Alberto Gómez Bautista, Lurdes de Castro Moutinho, *A língua mirandesa na encruzilhada: Mudança linguística e sustentabilidade*, dans « Mundos em Mudança », Vila Nova de Famalicão, Húmus Editora, Lisboa, Imprensa Nacional, p. 67–83.
- Merlan 2009 = Aurelia Merlan, *El mirandês: situación sociolingüística de una lengua minoritaria en la zona fronteriza português-española*, Oviedo, Academia de la Llingua Asturiana.
- Moutinho, Gómez 2017 = Lurdes de Castro Moutinho, Alberto Gómez Bautista, *Uma primeira abordagem ao estudo da prosódia da língua mirandesa*, dans Alberto Gómez Bautista, Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lída Coimbra (coord.), *Ecolinguismo e Línguas Minoritárias*, Aveiro, UA Editora, p. 117–140.
- Moutinho, Coimbra 2021 = Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lída Coimbra, *Um estudo geoprosódico em quatro falaes transmontanos*, dans « RUA-L. Revista da Universidade de Aveiro – Letras », n. 8, <https://doi.org/10.34624/rua.v0i8.26569>, p. 247–260.
- Moutinho, Gómez 2022 = Lurdes de Castro Moutinho, Alberto Gómez Bautista, *O Projeto AMPER-MIR: desafios de investigação em prosódia de uma língua minoritária*, dans Alberto Gómez Bautista, Helena Rebelo, Luís Pinto Salema, Lurdes Moutinho, Tamara Flores Pérez (eds.), *Línguas minoritárias e variação linguística 2*, Aveiro, UA Editora, p. 99–119.

- Raposo 2000 = Abílio Domingos Raposo, *Ansino de l mirandês*, dans José Francisco Meirinhos, *Estudos Mirandeses, Balanço e Orientações*, Porto, Granito Editores e Livreiros, p. 99–107.
- Rehm, Way 2023 = Georg Rehm, Andy Way (eds.), *European Language Equality. A Strategic Agenda for Digital Language Equality*, Cham, Springer, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-031-28819-7.pdf?pdf=button>.
- Rilliard 2008 = Albert Rilliard, *Outils pour le projet AMPER*, <https://perso.limsi.fr/rilliard/InterfaceAMPER.html>.
- Romano 1995 = Antonio Romano, *Développement d'un environnement de travail pour l'étude des structures sonores et intonatives de la parole*, Mémoire de DEA en Sciences du Langage, Grenoble, Université Stendhal.
- Romano 2001 = Antonio Romano, *Analyse des structures prosodiques des dialectes et de l'italien régional parlés dans le Salento (Italie) : approche linguistique et instrumentale*, Lille, Presses Université du Septentrion.
- Terao 2010 = Satoshi Terao, *Mirandese as an Endangered Language*, dans « Estudios », 35, p. 101–126.
- Vasconcelos 1882 = José Leite de Vasconcelos, *O Dialecto Mirandez*, Porto, Livraria Portuense.
- Vasconcelos 1901 = José Leite de Vasconcelos, *Estudos de Philologia Mirandesa*, vol. II, Lisboa, Imprensa Nacional de Lisboa.

PROSODIC CONFIGURATIONS IN MIRANDESE: A CASE STUDY

ABSTRACT

The AMPER-MIR project, like AMPER-POR (Prosodic Atlas for the Mirandese language and the Portuguese language, respectively), is part of the AMPER project – *Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman* (AMPER). This project originated from an idea by Michel Contini at the University of Grenoble Alpes, France, and is currently being coordinated by Antonio Romano at the University of Turin, Italy.

The aim of this work is to analyse some prosodic configurations of the Mirandese language, considering its diatopic distribution in the territory where this language is spoken, Terra de Miranda. Although a considerable number of samples have already been collected as part of this project and have given rise to published articles, this study will only concern a small *corpus* collected by us in two localities where Mirandese is spoken.

The methodology follows the criteria of the AMPER project, interviewing informants over the age of 30 with limited schooling. The recordings, which began in 2015, were made using professional audio equipment. The sentences were elicited using visual stimuli, which prompted the informants to produce the desired utterances.

The acoustic analysis, using Praat software, studies variables such as F_0 (fundamental frequency), duration and intensity. The values represent averages of multiple repetitions of the same structure. The *corpus* selected for this study contains only ten-syllable interrogative utterances, with SVO structure, produced by two male informants.

The informants are from Bal d'Aila (a variety of central Mirandese) and Sendin (a more southern variety of Mirandese spoken only in Sendin). The preliminary results indicate similar overall intonation patterns, but with differences in the division of tonal groups, F_0 alignment and syllable duration. This study will allow for a better understanding of Mirandese prosody and future comparisons with Portuguese spoken in the same region.

Keywords: *prosody, Mirandese, AMPER, declaratives, interrogatives.*

O TRĂSĂTURĂ DIALECTALĂ ÎN MORFOSINTAXA VERBULUI DACOROMÂNESC: TRECERE ANALOGICĂ DE LA CONJUGAREA A III-A LA CONJUGAREA A II-A (I)¹

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*, ANA-MARIA MINUȚ**

1. UN MODEL ACCENTUAL APARTE

În volumul al III-lea, în lucru, cuprinzând texte dialectale din zona Bucovinei aferente *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, ne-a atras atenția frecvența unui tipar accentual aparte la pers. 4 și 5, ind. și conj. prez.², ale anumitor verbe care în limba comună sunt de conjugarea a III-a. Semnificativ prin amploare și varietate, inventarul acestui tipar accentual cuprinde forme oxitone precum: *aducém; aducéți, ajungém; ajungéți, alegém; alegéți, bătém; bătéți, cerém; ceréți, cunoștém; cunoștéți, ducém; ducéți, făcém; făceți, fierbém; fierbéți, începém; începéți, încingém; încingéți, întindém; întindéți, mergém; mergéți, mulgém; mulgéți, plângém; plângéți, puném; punéți, rămâném; rămânéți, râdém; râdéți, rupém; rupéți, scriém; scriéți, smulgém; smulgéți, spărgém; spărgéți, spuném; spunéți, strângém; strângéți, trăgém; trăgeți, ținém; țineți, umplém; umpléți, zicém; ziceți etc.*, acolo unde varianta normativă prezintă o accentuare paroxitonă. Actualizate în proporții diferite, acest tip de forme de pers. 4 și 5 ind. și conj. prez. cu accent pe flectiv (RF) nu sunt generale, ci apar în sursa menționată în variație liberă cu cele cu accent pe radical (RF). La același locutor și chiar în aceeași frază se constată ocurențe ale ambelor modele accentuale; mai mult, se poate sesiza că majoritatea vorbitorilor alternează accentuarea oxitonă cu cea paroxitonă chiar în cazul acelorași verbe: *púnem și puném, zícem și zicém, făceți și făcéți etc.* (cf. și *infra*, 3.2.3), regimul accentual în acest caz nefiind prin urmare unul fix.

¹ Partea a doua a acestui studiu, care va aborda subiectul din perspectivă istorică, etiologică și normativă, va fi publicată în următorul tom al revistei.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România (lumi.botosineanu@gmail.com).

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România (a_minut@hotmail.com).

² La care s-ar putea adăuga și pers. 5 imper., care, din cauze identificabile printr-o abordare de tip pragmalingvistic pe care însă nu ne-o propunem aici, prezintă ocurențe cu totul izolate în corpusurile de texte dialectale.

2. ÎNCADRAREA TIPOLOGICĂ A VARIANTELOR ACCENTUALE OXITONE LA PERS. 4 ȘI 5, IND. ȘI CONJ. PREZ. ȘI LA PERS. 5 IMPER.

Pentru analiză, am selectat ca element-tip al clasei formele verbale *făcém*, *făcéți*, cel mai bine reprezentate statistic în corpusul în constituire amintit, cu ocurențe în toate punctele de anchetă, comparația realizându-se cu două verbe selectate pe criterii de similitudine a structurii fonetice: *a tăcea* (de conjugarea a II-a) și *a coace* (de conjugarea a III-a). Prin punerea în paralel a paradigmelor acestor trei verbe la ind. prez., rezultă că flexiunea pentru conjugarea a II-a este identică cu cea pentru conjugarea a III-a la pers. 1, 2, 3 și 6, excepție făcând pers. 4 și 5, singurele relevante pentru stabilirea diferențelor, de natură preponderent accentuală (la care se adaugă și alternanța vocalică *a/ă*), dintre cele două conjugări: accent pe flectiv (oxiton) la conjugarea a II-a, respectiv pe radical (paroxiton) la conjugarea a III-a (cf. *infra*, tabelele 1 și 2).

Tabelul 1. Paradigmele verbelor *tăcea*, *face/făcea* și *coace* la ind. prez., comparativ

Persoană	Conjugarea a II-a		Conjugarea a III-a	
	<i>TĂCEA</i>	<i>FĂCEA</i>	<i>COACE</i>	<i>FACE</i>
1	<i>tac</i>	<i>fac</i>	<i>coc</i>	<i>fac</i>
2	<i>taci</i>	<i>faci</i>	<i>coci</i>	<i>faci</i>
3	<i>tace</i>	<i>face</i>	<i>coace</i>	<i>face</i>
4	<i>tăcém</i>	<i>făcém</i>	<i>coácem</i>	<i>fácem</i>
5	<i>tăcéți</i>	<i>făcéți</i>	<i>coáceți</i>	<i>fáceți</i>
6	<i>tac</i>	<i>fac</i>	<i>coc</i>	<i>fac</i>

Conform specificului paradigmelor verbale, în interiorul cărora se definesc anumite continuități structurale, formele de ind. prez. pers. 4 și 5 cu model accentual RF trebuie corelate cu alte forme, care prezintă ca regulă generală un regim accentual identic și forme în majoritate omonime cu ale indicativului: conj. prez. (exceptând desinența la pers. 3 și 6 și morfemul *să* al conjunctivului), imper. pers. 5 și imper. neg. pers. 5. La toate modurile și timpurile menționate este de remarcat că diferența de accentuare între *făcém*, *făcéți* și *fácem*, *fáceți* nu e o simplă variație fonetică suprasegmentală, care dublează alternanța vocalică *ă/a*, ci are implicații mai largi, semnalând, de fapt, o diferență de conjugare: structurile oxitone (accentul pe flectiv – RF) se actualizează în cazul conjugării a II-a (ex. *(a) făcea*, cf. *(a) tăcea*), în vreme ce accentuarea paroxitonă (accentul pe radical – RF) caracterizează conjugarea a III-a (ex. *(a) face*, cf. *(a) coace*):

Tabelul 2. Regimul accentual la conjugările a II-a și a III-a (pers. 4 și 5 ind. și conj. prez., 5 imper.)

Conjugare	a II-a	a III-a
Tip accentual (pers. 4 și 5 ind. și conj. prez., 5 imper.)	RF	RF

Condiționată în mare măsură de similitudinile paradigmatiche discutate *supra*, dar și, la modul mai general, de o anumită tendință de omogenizare a sistemului accentual în flexiunea verbală (cf. Byck 1935: 188; *Tratat*: 306), fluiditatea limitei dintre cele două conjugări are drept consecință, la nivelul unora dintre varietățile dialectale dacoromâne, o reechilibrare între inventarele conjugărilor a II-a și a III-a (spre deosebire de situația din limba comună), concretizată prin consolidarea statutului anumitor verbe etimologic de conjugarea a II-a și mai ales prin alunecări analogice de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a. Fenomenul este mult mai extins din punct de vedere diatopic și mai important din punct de vedere cantitativ decât s-ar putea presupune pe baza dicționarelor, a glosarelor regionale și a indicilor de cuvinte și forme elaborați pe baza materialelor incluse în volumele de texte dialectale (vezi *infra*, 3.2.1, 3.2.2). Aceste surse rețin variantele de conjugarea a II-a ale verbelor de conjugarea a III-a cu o consecvență net superioară atunci când este vorba de actualizări ale infinitivului, spre deosebire de situația schimbărilor de accent (la ind. și conj. prez. pers. 4 și 5, imper. pers. 5, imper. neg. pers. 5), subsumabile în realitate aceleași evoluții, unde însă procentul de identificare corectă a variantei scade sensibil. Cauza pare a fi o interpretare a fluctuației accentuale ca fiind un fapt în sine, strict formal, fără consecințe morfologice, când, în fapt, în ciuda caracterului său fluid, opoziția oxiton-paroxiton indică o diferență de conjugare, având caracter distinctiv.

Spre deosebire de delimitarea dintre cele două conjugări pe baza modelului accentual (R^f sau R^f) la pers. 4 și 5 ind. prez., mai greu de operat din motivele menționate *supra*, infinitivul în -ea și formele verbale care îl au drept constituent (viit. I, cond. prez., imper. neg. pers. 2) oferă, prin gradul incomparabil mai ridicat de transparență, un tipar accesibil pentru identificarea verbelor de conjugarea a II-a cu statut de variantă a anumitor forme verbale de conjugarea a III-a care, etimologic sau analogic, sunt forme-tip.

3. PERSPECTIVA DIATOPICĂ

3.1. Situația formelor de conjugarea a II-a în locul celor de conjugarea a III-a, reflectată în cercetări anterioare

Analiza literaturii de specialitate relevă faptul că modelul accentual în chestiune nu a făcut obiectul unor cercetări metodice, în schimb nu lipsesc mențiuni ale trecerii de la conjugarea a III-a și a II-a și nici unele tentative, de cele mai multe ori nesistematice, de stabilire a ariei fenomenului.

3.1.1. În dialectul dacoromân

După constatările lui Gustav Weigand, accentuarea verbelor de conjugarea a III-a pe terminație se produce în mai multe regiuni: Banat (*făcém, ducém, mergém*

etc. – Weigand 1896: 239), Criș-Mureș (*făcém* etc. – Weigand 1897: 295), Odobești–Putna (*vindém, făcém* – Weigand 1901: 277), Moldova (*făcém, mergém, vindém* – Weigand 1902: 190). O proiecție diatopică similară îi datorăm lui Leca Morariu (1924: 81–82), care, pe baza unui material factic excerptat din Weigand, plasează fenomenul „în regiuni ale Crișului și Mureșului”, „în Muntenia (Odobești)” și „în Moldova”, însă un progres mai important în înțelegerea acestui fapt de limbă se înregistrează prin corecția adusă de Morariu la încercarea lui Weigand de a identifica în structura bisilabică a formei verbale contextul fonetic favorizant pentru trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a (Weigand 1902: 190). Mai exact, la ipoteza avansată de Weigand, Morariu vine, pe bună dreptate, cu un contraargument diatopic cantitativ, și anume „formele moldovene, foarte uzitate: *încingém, petrecém, trimitém*”, trisilabice (Morariu 1924: 81).

Situația respectivului fapt de limbă în nord-estul dacoromânei l-a preocupat și pe Iorgu Iordan (1934–1935: 100), care observă că graiurile de tip moldovenesc manifestă o predilecție pentru conjugarea a II-a, menținând infinitivul „cu terminația *-ea*”, așa cum a fost „odinioară la românii de pretutindeni (între altele, fiindcă această formă este moștenită din latinește)”. În „vorbirea moldovenească”, cu alte cuvinte în „graiul moldovenesc de nord, care se dovedește inovator și în domeniul morfologiei”, se constată nu doar că sunt păstrate la conjugarea a II-a verbele „care au avut-o din capul locului”, ci și că „numeroase verbe” de conjugarea a III-a prezintă forma în *-ea* (*ibidem*). În schimb, în opinia lui Iordan, graiul muntenesc și, „în consecință, limba comună” preferă conjugarea a III-a, cu precizarea, cumva paradoxală, că se manifestă aici și „o tendință opusă, destul de puternică”, prin care „graiul muntenesc familiar se întâlnește [...] cu cel moldovenesc de nord” (*ibidem*: 101).

Mai aproape de zilele noastre, cercetări de tip diacronic și diatopic au definit graiurile oltenești (Coțiu 1971), apoi „centrul Munteniei și vestul Olteniei” (Marin 1991: 46), respectiv o arie compactă din Crișana (cf. *Tratat*: 306) drept arii predilecte ale acestei particularități.

3.1.2. În dialectele sud-dunărene

Studiind comparativ dialectul dacoromân și cele din sudul Dunării, Ovid Densusianu (1901: 329) indică, printre elementele comune aromânei și graiurilor din sudul Crișanei și Banat, „formele verbale de tipul *fășêm, fășêț, macedor. fățêm, fățêț*, cu accentul pe terminație”. Ipotezei lui Densusianu conform căreia respectivele fapte de limbă ar fi fost transplantate la nordul Dunării prin migrația aromânilor produsă între secolul al VII-lea și al XIII-lea, S. Pușcariu îi opune opinia că ar fi vorba de evoluții paralele și independente, chiar dacă el nu pare a contesta faptul că dialectul aromân și graiul din Banat reprezintă o arie predilectă a fenomenului: „les quelques verbes de la 3-ème conjugaison peuvent subir au pluriel un déplacement d’accent à la I-ère et III-ème personne³ [sic!], sous l’influence des autres verbes;

³ De fapt, a II-a (5).

făcém, etc. ne sont pas du tout particuliers à l'aroumain et au dialecte du Banat; ils sont fort ordinaires en Bucovine, et il suffit de lire les poésies de Iancu Văcărescu pour se convaincre qu'ils sont usités aussi dans la grande Valachie" (Pușcariu 1937: 104–105).

La rândul său, Leca Morariu (1924: 82) observă în dialectul aromân (pe baza izvoarelor antologate de P. Papahagi 1905) „o deosebită predilecție de a accentua verbele de conjugarea a III-a după conjugarea a II-a”. Un spațiu amplu, pe măsura importanței respectivului fapt de limbă în morfosintaxa dialectului aromân, îi acordă și Theodor Capidan (1932: 433), care, în capitolul *Treceri de conjugare*, face distincția „între verbele care arată trecere numai la infinitiv” și „verbele care arată trecere și la celelalte forme verbale”. În ultima categorie sunt incluse și 61 de verbe de conjugarea a III-a care trec la conjugarea a II-a (*ibidem*: 435–436) prin schimbări care afectează, pe de o parte, infinitivul: *adavdzire/ adăvdzeware; adutsire/ adutșeware; așundzire/ așundzeware; așadzire/ alidzeware; (a)lindzire/ (a)lindzeware; aprindire/ aprindeare; arapire/ arăpeware; arupire/ arupeware; arâdire/ arâdeare; așteardzire/ aștirdzeware; ascundire/ ascundeare; aspardzire/ aspărdzeware; (a)undzire/ (a)undzeware; cșasire/ cuseare; cșatsire/ cutșeware; creăștire/ crișteare; cunșastire/ cunușteare* etc. și, pe de altă parte, pers. 4 și 5 de la ind. prez., ilustrate cu exemple extrase „din literatura populară și scriitorii secolului al XVIII-lea” (*ibidem*: 436): *adutsém, adutsétsi, alidzém, cunuștém, fătsém, fătsétsi, spuném, trădzém* etc.

„Amestecul” conjugărilor a II-a și a III-a a fost constatat și de Iorgu Iordan în dialectul aromân, unde „procesul de simplificare a conjugării pare mai accentuat decât în dacoromână” (Iordan 1934–1935: 107). Multe verbe prezintă forme „mixte” nu numai la inf., ci și la pers. 4 și 5 ind. prez. și conj. prez. și la pers. 5 imper. Dintre conjugările a II-a și a III-a, predomină „clar” a II-a, crede Iordan (*ibidem*: 109), adăugând că, în principiu, se poate afirma că nu există verb aromânesc de conjugarea a III-a care să nu prezinte variante morfologice după modelul conjugării a II-a (*ibidem*: 109–110). Faptul că „terminația infinitivală -eare a invadat, într-o largă măsură, și domeniul conjugării IV” este „o dovadă a mării ei vitalități” (*ibidem*: 110), atestabilă prin câteva zeci de verbe de conjugarea a III-a care prezintă variante morfologice după conjugarea a II-a: *aduțire – aduțeware, aprindire – aprindeare, ascundire – ascundeare, batire – băteare, coațire – cuțeware, dipunire – dipuneare, duțire – duțeware, fațire – fățeware, muldzire – muldzeare, pitreațire – pitrițeware, tindire – tindeare, toarțire – turțeware, vindire – vindeare* (*ibidem*: 110–111). Invers, verbele de conjugarea a II-a cu forme de conjugarea a III-a sunt, după Iordan, doar șase: *cădeare – cadire, scădeare – scadire, tățeware – tațire, țineare – ținire, umpleare – umplire, videare – veadire* (*ibidem*: 111).

În ceea ce îl privește pe Alexandru Philippide, el s-a ocupat de oscilația dintre conjugarea a III-a și conjugarea a II-a în dialectul aromân doar tangențial (Philippide 2011: 492–493), într-un paragraf în care prezintă critic observațiile lui Gustav Weigand

pe această temă. De fapt, constatările amendate de Philippide drept inconsecvențe sunt mai curând rezultatul unor absolutizări inițiale, rafinate și nuanțate ulterior de profesorul de la Leipzig. Astfel, dacă în *Vlacho-Meglen* (Weigand 1892: 37), vorbește în termeni opozitivi despre, pe de o parte, accentuarea pe radical, de tipul *únzim*, *bátim*, *víndim*, în „meglen și dacoromân” și, de cealaltă parte, situația din „istriian și restul dialectelor macedoromâne”, unde „se pierde accentul acesta și se întrebuițează cel de la conjugarea a II-a: *undzém*, *bătém*, *vindém*”, doi ani mai târziu (Weigand 1894 II: 353), Weigand admite că, „în toate dialectele macedoromâne”, „în cântecele poporane, precum și în limba de toate zilele”, cele două tipuri accentuale coexistă și că, în ciuda „tendinței” de accentuare pe terminație, se înregistrează și forme cu accent pe radical: „*fățim* există alături cu *fățém*, *dúțim* alături cu *duțém*, apoi *spúneț*, *cunőășteț*, *nvěășteț*, *ńérdezem*, *k'árdem* etc.”.

Tot în trecere scrie și G. Ivănescu despre „o mulțime de verbe de conjugarea a III-a [care] au trecut la conjugarea a II-a în macedoromână”, fenomen inclus între „schimbările morfotice” din româna primitivă, când „forme ca **făčemu*, **făceți*, *bátemu*, **báteți* etc. au fost înlocuite cu *făčému*, *făčéți*, *bătému*, *bătéți* etc. (macedor. *fățém*, *fățeț*, băn. *fășém*, *fășeț*)” (Ivănescu 1980: 340).

Mai târziu, Aida Todi și Manuela Nevaci (2012: 379–381) inventariază nu mai puțin de 66 de verbe latinești de conjugarea a III-a și trei de conjugarea a II-a cărora le corespund în dialectul aromân verbe catalogate a fi „cu flexiune mixtă”, atât de conjugarea a III-a, cât de conjugarea a II-a, și ilustrate de autoare cu forme de inf. și de ind. prez., pers. 5.

În dialectul meglenoromân, fenomenul în discuție este rar atestat, așa cum a constatat Th. Capidan (1925: 158): „Treceri mai nouă, de la o conjugare la alta, în sânul dialectului meglenoromân observăm foarte puține, și acelea provenite din cauza prefacerilor fonetice. [...] Formele cu accentul pe tulpină sunt cele mai întrebuițate și numai ele se întâlnesc în textele strânse de mine”. La rândul său, Iorgu Iordan (1934–1935: 112–113) califică drept „sporadic” amestecul conjugărilor în meglenoromână, semnalând, printre cele câteva verbe cu flexiune mixtă, pe *țer*, care „face” la persoanele 4 și 5 ale prezentului *țearim*, *țeariț* și *țirem*, *țireț* sau pe *scot*, care are, la aceleași persoane, formele *scutem*, *scuteț*, în loc de *scoatim*, *scoatiț*.

Comentând afirmația lui Sextil Pușcariu (1926: 169), conform căreia în istroromână „conjugarea a III -a se deosebește de a II-a numai la infinitiv, căci la persoana 2 și 3 din pluralul prezentului indicativ (conjunctiv și imperativ) verbele acestea au trecut, după analogia tuturor celorlalte verbe, accentul pe terminațiune”, Iordan consideră, pe de o parte, că în acest dialect „procesul morfologic nu este destul de avansat” (deoarece infinitivul verbelor își păstrează forma primitivă, ceea ce nu se întâmplă, de obicei, la dacoromâni și aromâni) (Iordan 1934–1935: 116) și, pe de altă parte, că, dintre cele două conjugări, mai puternică se dovedește conjugarea a II-a, dată fiind deplasarea accentului pe terminație (Iordan 1934–1935: 114).

3.2. Distribuția diatopică în dialectul dacoromân a formelor de conjugarea a II-a în locul celor de conjugarea a III-a

Pentru a stabili extinderea fenomenului din punct de vedere diatopic, am pornit de la exemple prelevate din materiale în registru dialectal, transcrise fonetic⁴. În ce privește identificarea acestui fapt de limbă pe baza surselor dialectale, se remarcă aproape aceeași fluiditate a formelor, precum și un nivel similar de dificultate în identificarea lor ca și în cazul surselor netranscrise fonetic, circumstanțelor trecute în revistă în nota 3 adăugându-li-se alți factori care țin de specificul materialelor redată în transcriere fonetică. O excepție în privința gradului de dificultate în identificarea formelor de conjugarea a II-a în locul celor de conjugarea a III-a o constituie infinitivul în *-ea* (cu diversele sale realizări fonetice), a cărui apartenență la conjugarea a II-a este flagrantă. În ce privește formele oxitone de pers. 4 și 5, în pofida faptului că, de cele mai multe ori, marcarea accentului (element funcțional definitoriu al transcrierii fonetice și totodată unul dintre fundamentele principiului fidelității acustico-articulatorii) garantează acuratețea identificării corecte a diferitelor forme flexionare, în unele cazuri, în materialele transcrise fonetic se observă, pe de o parte, transferuri accentuale, efect al implicării emoționale în producerea mesajului și, pe de altă parte, ambiguități create de posibile omofonii (și omografii) cu alte forme flexionare. Ultima constatare se referă doar într-o mică măsură la situația din atlasele lingvistice, având în vedere faptul că, în acest tip de surse, cuvântul-titlu oferă de regulă suficiente indicii pentru dezambiguizare, în schimb este valabilă cu predilecție pentru volumele de texte

⁴ Dat fiind că, în afara infinitivului (independent sau ca parte constituantă a unui mod sau timp verbal), principalul indiciu al realizărilor subsumabile conjugării a II-a (în locul conjugării a III-a din limba comună) este reprezentat de accentul oxiton la pers. 4 și 5 ale ind. prez. (la care se adaugă conj. prez. și imper. pers. 5), s-ar putea deduce că, exceptând atlasele lingvistice sau corpusurile de material dialectal, redat în transcriere fonetică, puține sunt sursele scrise în măsură să ofere probe concludente despre actualizarea acestor forme, care pot trece (și chiar au trecut) foarte ușor neobservate. În absența marcării grafice a accentului (care ne pune la dispoziție indiciul primar reprezentat de accentuarea oxitonă la ind. prez. și conj. prez., pers. 4 și 5, precum și de pers. 5 imper.), există totuși o serie de contexte diagnostice funcționale, decelabile în antologiile de literatură populară sau în textele beletristice (în care, cu intenții de circumstanțiere a acțiunii sau de caracterizare a actantului din perspectiva apartenenței sale la o arie dialectală sau alta, autorul ar uza de astfel de fapte de limbă). Nu ne-am propus, cel puțin în această etapă a cercetării, să identificăm fenomenul în textele beletristice. În ce privește sursa folclorică, ea a stat în atenția noastră doar subsidiar. În cele ce urmează, prezentăm sintetic respectivele contexte diagnostice, ilustrându-le cu câteva ocurențe excerptate din materiale folclorice:

a. infinitivul în *-ea*, ca atare sau ca element component al unor moduri și timpuri (imper. neg. la pers. 2, viit. I, cond. prez.): „găina pe lângă om va *rămânea*” (Niculiță-Voronica 1998: 27); „puii se vor *ține* gramadă de cloșcă” (*ibidem*: 58); „Iana să gândea./ Cum or *rămânea*./ De mi s’ar neca” (Timoc: 41); „Păpucu’n picior l-oi *punea*” (*ibidem*: 155); „Taci, Ilinco, nu *plângea*!” (*ibidem*: 188); „Ieu la turmă m’oi *ducea*./ Turmili ți le-oi *rupea*” (*ibidem*: 200–201);

b. alternanța fonetică *a-ă* în radicalul verbului: *bătem* (III)/ *bățem* (II), *desfăcem* (III)/ *desfățcem* (II), *facem* (III)/ *făcem* (II), *spărgem* (III)/ *spărgem* (II), *tragem* (III)/ *trăgem* (II) etc.: „Să *bățem* Turcii din Țară/, Țara să o liberăm/, De păgâni să o spălăm” (*ibidem*: 89); „Da Doicin așa-i spunea: «Vin aproape ne luptăm/, Cari pe care ne *bățem*»” (*ibidem*: 126); „Pontoanili să *trăgem*/, Până podul așezăm;/ Cu tunurli să *bățem*/, Și pe Turc să-l farămăm” (*ibidem*: 282);

c. în poezia populară, structura metrică, în măsură să furnizeze informații despre poziția accentului (de exemplu, în rimă cu cuvinte cu accentuare oxitonă, inclusiv cu verbe de conjugarea a I, a III-a sau a IV-a): „Pe Chera să o furăm/, La Stambol să o *ducem*” (*ibidem*: 192); „În oraș, în Vitliem/, Ai Adame să *mergem*” (*ibidem*: 239); „Aide să *mergem*/, Caii să-i vedem” (*ibidem*: 48).

dialectale, unde pot apărea echivocuri, ca de exemplu cele generate de omofonia (și, evident, omografia) dintre ind. prez., pers. 4 și 5 și ind. imperf., pers. 4. și 5, în condițiile în care, în anumite arii din nord-estul dacoromânei, vocala accentuată *-e-*, reflex al monoftongării diftongului *-ea-* corespunzător sufixului de la imperf., nu este întotdeauna deschisă (cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 2000: 80).

Operația de selecție a trecut printr-o fază de dezambiguizare prin apelul la context, din inventarul atestărilor fiind eliminate cazurile în care formele ambigue intră în relații de coordonare cu verbe cu formă incontestabilă de imperfect. În următoarele exemple, prelevate din TDG–Bas., Transn., N Bucov., N Mm.: „o *batléem* di samîntă/*strînzém* samîntă/ și *îără* o *puném* tot așa/ *ș_sâ toké*” (p. 136), „ș-o *dušém* la báltă/ ș-o *puném* în tšokilî/ *șidlé* cîti đili”⁵ (p. 165), formele de pers. 3 imperf. *sâ toké* și *șidlé*, care nu intră în omonimii creatoare de confuzii precum cele de pers. 4, reprezintă, prin regulile concordanței timpurilor, o probă validă pentru identificarea ca forme de imperf. și a celorlate verbe. Dimpotrivă, coordonarea verbului în chestiune cu verbe care sunt indubitabil la ind. prez. semnaleză actualizarea unei forme tot de ind. prez. (pers. 4, 5): „cum *făcém* pâine?// *făcém* oleacă de fânină [...] *púnim* mai întâi de cătă apă...”, „*puném* acolo brânză și-o *lipim*” (p. 75), „la plăcintă așa *facém* noi cruh/ *facém*/ primprejur *facém*// *strângém*... brăul cela *strângém* primprejur// și-o *puném* în duhoacă// două plăcinte ne-*ajunge* la familia noastră” (p. 79–80), „*cerném* fânină/ și *plămădim* cu apă caldă” (p. 82), „*plămădim* și *se ridică* o dată/ o *bătém*” (p. 82), „*fierbe* apa/ și *puném* oleacă de sare” (p. 83), „și-o *periem*/ dar până când o *bătém*/ [...] o *puném*” (p. 95) etc. Tot astfel, în cazul unui verb la viit. pop. pers. 5 precum „voi aveți să *făcêți* ” (p. 77) forma oxitonă este în mod cert ilustrarea unui conjunctiv, prin urmare va fi subsumată conjugării a II-a.

3.2.1. În surse lingvistice cartografice

3.2.1.1. În Atlasul lingvistic român

Ca proiecție de ansamblu asupra graiurilor dacoromâne, ALR poate oferi o imagine complexă asupra situației alunecărilor dintre conjugarea a III-a și a II-a, atestate prin forme de infinitiv (inclusiv ca element al altui mod sau timp), ind. și conj. prez. pers. 4 și 5, imper. pers. 5 și imper. neg. pers. 5. Cu riscurile inexactităților generate de rețeaua, inevitabil mai rară în cazul unui atlas național decât pentru atlasele regionale, prin care unele concretizări ale faptului de limbă pot scăpa, consultarea ALR II s.n. VII permite conturarea unor arii predilecte ale acestuia. Dacă, spre exemplu, h. 1940. *Rămânem; rămâneți*; h. 1944. *Ținem; țineți*; h. 2094. *Rămâi!; rămâneți!*; h. 2095. *Ține!; țineți!*; h. 2117. *Nu rămâne!; nu rămâneți!*; h. 2118. *Nu ține!; nu țineți!* atestă o răspândire cvasigenerală în dialectul dacoromân (cu excepții izolate în sud) a formelor de conjugarea a II-a, etimologice, ale verbelor (*a*) *rămâne* și (*a*) *ține*, se constată în

⁵ Redate aici ca atare, în transcriere fonetică, din rațiuni legate de recunoașterea și identificarea diverselor moduri și timpuri verbale. În cele ce urmează, în secvențele ilustrative vom opta pentru literarizare.

schimb că expansiunea analogică a acestui tipar accentual (la verbe precum (*a*) *bate*, (*a*) *cere*, (*a*) *duce*, (*a*) *merge*, (*a*) *zice* etc.) atinge un maxim în Crișana (unde este foarte consecventă), apoi în Oltenia și Muntenia, urmate de Bucovina și, mai izolat, de Banat; realizări sporadice se mai înregistrează în N Dobrogei și NV Moldovei (h. 1920. *Ducem; duceți*; h. 1923. *Trimite; trimitem*; h. 1925. *Ucide; ucidem*; h. 1927. *Vinde; vindem*; h. 1930. *Zicem; ziceți*; h. 1934. *Mergem; mergeți*; h. 1937. *Scriem; scrieți*; h. 1946. *Cere; cerem*; h. 1949. *Ne batem joc; vă bateți joc*; h. 2087. *Du!; duceți!*; h. 2098. *Duceți-vă!*; h. 2099. *Faceți-ne!*). O mențiune specială merită h. 2098. *Duceți-vă!* și h. 2099. *Faceți-ne!*, pe care ocurențele formelor ante-proparoxitone *dúceți-vă!*, *făceți-ne!* (corespunzătoare conjugării a III-a) sunt majoritare⁶, fapt care intră în contradicție cu observația din DOOM3 cu privire la o anume tendință de evitare a accentuării ante-proparoxitone, care ar determina răspândirea, dacă nu chiar generalizarea, modelului accentual pararoxiton: *ducéți-vă!*, *făcéți-ne!* (corespunzătoare conjugării a II-a), chiar la nivelul limbii standard (DOOM3: 174, § 6.9.8). Un alt fapt care atrage atenția este posibila „hibridizare” între conjugarea a II-a și a III-a, reperabilă pe hărți precum h. 2114. *Nu duce!*; *nu duceți!*, unde tiparul accentual RF la pers. 4 și 5 (conjugarea a II-a), cu ocurențe în Crișana, Bucovina și, izolat, în Oltenia și Muntenia, se poate combina cu infinitivul în -e (conjugarea a III-a) (cf. h. 2116. *Nu zice!*, unde infinitivul de conjugarea a III-a este general, și h. 2115. *Nu face!*, cu trei ocurențe izolate ale infinitivului de conjugarea a II-a, în Oltenia și Muntenia).

3.2.1.2. În seria *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* / *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*

Constituiți în esență din metadate care condensează informația lingvistică, indicii de cuvinte și forme reprezintă prima probă concretă a constatării de mai sus cu privire la dificultatea identificării fenomenului, prin modalitatea destul de inegală sau chiar de eterogenă în care sunt tratate concretizările acestuia. Astfel, indicii seriei atlaselor românești regionale (ALRR/NALR) înregistrează sporadic anumite variante de conjugarea a II-a ale verbelor de conjugarea a III-a, într-o proporție net semnificativă pentru verbele ale căror realizări de conjugarea a II-a se justifică etimologic (ALRR–Mar. IV: *rămânea, ținea, umplea*; ALRR–Ban. VI/I: *rămânea, ținea*, dar și *mergea, făcea*; NALR–Cr. V: *rămânea, ținea*, dar și *spunea*; ALRR–Trans. VII: *rămânea, ținea*; ALRR–Munt., Dobr. și NALR–Olt. nu au un indice de cuvinte și forme; pentru situația NALR–Mold., Bucov., vezi *infra*)⁷. Atlasul regional al Banatului și cel al

⁶ Desigur, pentru stabilirea formei predominante au fost excluse cazurile, destul de frecvente, de dislocare a verbului prin inserția pronumelui.

⁷ Adresăm calde mulțumiri colegelor dr. Gabriela Violeta Adam și dr. Rozalia Colciar, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, care, cu eficiență și promptitudine, ne-au furnizat date cu privire la situația acestui fapt de limbă în Crișana și în Transilvania, în condițiile în care volumele NALR–Cr. V și ALRR–Trans. VII nu erau disponibile în perioada elaborării studiului de față (NALR–Cr. V a apărut chiar în momentul pregătirii pentru tipar a tomului de față al ALIL, prin urmare informațiile inițiale au putut fi completate prin analiza directă a hărților). În egală măsură, îi mulțumim colegei dr. Daniela Răuțu, de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Academia Română, București, care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziție varianta pdf a volumului al VI-lea al ALRR–Munt., Dobr.

Crișanei sunt singurele din serie care rețin acest tip de variabilitate morfologică și în afara nucleului reprezentat de formele etimologice, de conjugarea a II-a, ale verbelor (*a rămâne*, (*a ține*, (*a umple*.

Dincolo de circumstanțe obiective precum strategia editorială a autorilor privind includerea (sau nu a) unui indice de cuvinte și forme în atlasele lingvistice românești regionale ca subsecțiune a acestora, este de notat că puțin numeroasele consemnări ale ocurențelor variantelor de conjugarea a II-a ale verbelor de conjugarea a III-a în indicii atlaselor românești regionale au la origine, mai curând decât neactualizarea respectivelor forme în diverse arii dialectale, similitudinile paradigmatică dintre cele două conjugări (vezi *supra*, 2), care limitează drastic gradul de perceptibilitate a alunecărilor între cele două conjugări. La o analiză a materialului lingvistic înregistrat în hărțile și textele-sinteză de tip material necartografiat (în continuare, h., respectiv MN) din atlasele seriei ALRR/NALR, remarcăm că răspândirea infinitivului în *-ea* (inclusiv la viit. I și la imper. pers. 2) și a modelului accentual oxiton la pers. 4 și 5 ind. prez. (la care se adaugă conj. prez., inclusiv ca parte componentă a viit. pop., și imper. pers. 5) este mai importantă decât lasă să se presupună consultarea eventualului indice, în care corelația acestor forme cu variantele de conjugarea a II-a ale verbelor de conjugarea a III-a se realizează cu o relativă consecvență doar pentru verbele la care conjugarea a II-a este etimologică (*ține*, etimologic *ținea*; *umple*, etimologic *umplea*; *rămâne*, etimologic *rămânea*).

Constatarea se verifică pentru toate atlasele (daco)românești regionale.

3.2.1.2.1. În atlase lingvistice regionale care au un indice de cuvinte și forme

Indicele ALRR–Mar. IV (vezi h. 1102, 1108 și 1110) reține variantele etimologice *ținea*, *umplea*, *rămânea* (de conjugarea a II-a), realizate pe teren, în mod exclusiv, ca forme cu accent oxiton de pers. 4 și 5, ind. prez., însă, de exemplu, o situație izolată în care tiparul accentual RF (și deci alunecarea de la conjugarea a III-a la a II-a) se produce prin analogie nu este înregistrată ca atare (vezi h. 1101. *Ling*).

Autorii ALRR–Ban. VI/I au avut în vedere și variația morfologică de tip analogic, identificând variante de conjugarea a II-a nu doar la unele dintre verbele la care aceasta se justifică etimologic (vezi MN [343] *Țin*; MN [348] *Voi ține*; MN [349] *Să țină*; MN [353] *Ține!*; MN [1896] *Voi rămâne*; MN [1897] *Să rămân*), ci și la verbe precum (*a face* și (*a merge* (MN [1907] *Merg*; MN [1909] *Voi merge*; MN [1930] *Fac*; MN [1934] *Voi face*; MN [1935] *Fă!*), unde au fost urmărite formele de inf., precum și accentul oxiton la pers. 4 și 5 (ind. prez., conj. prez. și imper.). Au scăpat prin grila de selecție mai ales forme analogice de conjugarea a II-a: (*a spunea* (MN [175] *Spun*), (*a gemea* (MN [459] *Gem*), (*a cerea* (MN [572] *Să cer*), (*a mulgea* (MN [916] *Mulg*), (*a bătea* (MN [1092] *Bat*), (*a rupea* (MN [1046] *Rup*), (*a vindea* (MN [1814] *Vând*; MN [1822] *Aș vinde*; MN [1825] *Nu vinde!*) etc., cu un număr variabil de ocurențe ale infinitivului în *-ea*, dar și ale accentuării oxitone la pers. 4 și 5 ind. prez., conj. prez. și la pers. 5 imper., precum și varianta etimologică (*a umplea* (vezi ALRR–Ban. IV, h. 692. *Umplu*, unde apar totuși unele ocurențe ale formelor oxitone de pers. 4 și 5).

În indicele NALR–Cr. V, (*a*) *ținea* și (*a*) *rămânea* sunt consemnate ca atare ca variante ale formelor canonice respective, acoperind situația cvasigenerală a unor forme majoritar oxitone (NALR–Cr. V, h. 909. *Ținem*, cf. h. DCCCVII; h. 947. *Rămânem*, cf. h. DCCCL). Dintre variantele etimologice de conjugarea a II-a lipsește din indice doar (*a*) *umplea*, dar aceasta din motive obiective, întrucât au fost publicate doar răspunsurile pentru pers. 1 ind. prez. (vezi NALR–Cr. II, h. 406. *Umplu*; cf. h. CCCLXIX). În materialul corespunzător pers. 2–6⁸, tiparul accentual RF la pers. 4 și 5 este cvasigeneral (cu excepția a două puncte, unde s-a răspuns cu alt cuvânt). Cu privire la formele analogice de conjugarea a II-a, apariția recentă a vol. V ne pune la dispoziție numeroase hărți lingvistice interpretative care atestă realizarea consecventă a „accentului pe afix (tipul conj. a II-a)” într-o arie compactă, central-vestică, de formă trapezoidală, cu baza mare spre vest: h. DCCLXXXIV. *Plângem*; *plângeți*, h. DCCXCIII. *Spunem*; *spuneți*, h. DCCC. *Rădem*; *rădeți*, h. DCCCXV. *Cerem*; *cereți*, h. DCCCXXIX. *Toarcem*; *toarceți*, h. DCCCXXXII. *Țesem*; *țesem*, h. DCCCXXXVIII. *Vindem*; *vindeți*, h. DCCCLVI. *Fierbem*; *fierbeți*, h. DCCCXXVII. *Batem*; *bateți*, h. DCCCLXIV. *Trimitem*; *trimiteți*⁹, h. DXXXLXVIII. *Aria formelor de tipul făcem, făcém*¹⁰ etc.

Cu circumspecția impusă de condițiile obiective (vol. VII ALRR–Trans. este în lucru, prin urmare accesul nostru la informații a fost limitat), putem formula concluzia parțială, de etapă, că graiurile de tip ardelenesc se dovedesc mai degrabă conservatoare și din acest punct de vedere, păstrând paradigmele etimologice ale verbelor (*a*) *rămânea*, (*a*) *ținea* și (*a*) *umplea* (primele două prinse în indice) și blocând în schimb (cu excepția nord-estului) extinderea analogică a conjugării a II-a în defavoarea conjugării a III-a (vezi MN [1930] *Fac*, cu atestări ale formelor oxitone de pers. 4 și 5 doar în NE; varianta (*a*) *făcea* nu apare în indice).

Având în vedere faza de editare în care se află NALR–Mold., Bucov. (se lucrează în prezent la volumul al VI-lea, referitor la chestionarele speciale, în vreme ce volumul al VII-lea, care va cuprinde materialul cu privire la verb, este doar în stadiu de proiect), sursele editate pe care să le putem consulta sunt deocamdată limitate. Totuși, chiar dacă avem a face cu un material care conține doar informații ocazionale sau circumstanțiale referitoare la verb, volumele apărute semnalează prezența respectivei particularități în aria investigată, și aceasta inclusiv în indicele de cuvinte și forme. Lăsând deoparte echivalările imprecise ce par a fi rezultatul unei interpretări subiective, condiționată de un fel de atașament implicit pentru varianta etimologică (vezi, de exemplu, în indicele NALR–Mold., Bucov. I, forma (*a*) *rămânea*, s.v. *rămâne*, cu trimiteri la ocurențe de conjugarea a III-a), rămân totuși câteva situații izolate în care realizarea fenomenului este fără echivoc, între care (*a*) *bătea*, s.v. *bate* (cu trimiteri la o formă oxitonă de pers. 4 ind. prez: *o bățem la melițoi*, vezi NALR–Mold., Bucov. IV, h. 361. *Meliță*) sau (*a*) *cosea*, s.v. *coase* (inf. în *-ea*, vezi NALR–Mold., Bucov. V, h. 592. *Cos*). Pe de altă parte, consultarea arhivei a asigurat în mod oportun complinirea informației și formularea unor concluzii mai apropiate de o formă definitivă în ce privește aria

⁸ Din arhiva Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca (vezi nota precedentă).

⁹ Pe h. DCCCXXVII. *Batem*; *bateți*, h. DCCCLXIV. *Trimitem*; *trimiteți*, aria oxitonă este mai restrânsă, motivul principal fiind actualizarea unor lexeme diferite.

¹⁰ Arie similară, puțin mai restrânsă.

fenomenului și concretizările lui predilecte (tipar accentual RF pentru pers. 4 și 5, respectiv infinitiv în *-ea*). Astfel, izofonele corespunzătoare modelului accentual de tip oxiton la pers. 4 și 5 ind. prez. ale verbelor [225] *Râd*, [567] *Cos*, [916] *Mulg*, [1092] *Bat*, [1814] *Vând*, [1930] *Fac* etc. conturează, cu mici oscilații, două arii distincte, discontinue: jumătatea de nord a Moldovei, împreună cu Bucovina (mai puțin vestul extrem), și o zonă sudică, cu realizări mai consistente înspre vest. În ce privește proiecția cantitativă, este de menționat că aria nordică este incomparabil mai extinsă și mai compactă decât cea sudică, pe care o putem defini ca fiind una fărâmițată, mai degrabă o sumă de arii restrânse, izolate, cu realizări inconstante.

3.2.1.2.2. În atlase lingvistice regionale care nu au un indice

În destule hărți ale NALR–Olt. V apar indicii ale alunecării de la conjugarea a III-a spre conjugarea a II-a (infinitiv în *-ea*, izolat sau în componența altor moduri și timpuri verbale; accentuare oxitonă la pers. 4 și 5 ind. prez. și conj. prez. și la pers. 5 imper.). Aspectul este remarcabil mai degrabă prin numărul foarte mare de verbe la care se produce această trecere (vezi h. 853. *Spun*, h. 856. *Nu spune!*; h. 873. *Râd*, h. 875. *Să râd*; h. 928. *Cer*, MN [572] *Să cer*; h. 938. *Închid*; h. 939. *Deschid*; h. 959. *Bat*, MN [1095] *Nu bate!*; MN [1246] *Rup*; h. 965. *Țes*, h. 967. *Voi țese*, h. 968. *Să țes*, h. 969. *Aș țese*, MN [1277] *Nu țese!*, h. 973. *Scriu*, h. 975. *Cos*, MN [1781] *Să cos*, h. 977. *Voi coase*, MN [1783] *Aș coase*, h. 978. *Coase!*, MN [1786] *Nu coase!*; h. 983. *Vând*, MN [1820] *Să vând*, MN [1824] *Vinde!*, MN [1825] *Nu vinde!*; h. 1005. *Pierd*; h. 1006. *Fierb*; h. 1007. *Merg*; h. 1009. *Trimit*, h. 1010. *Să trimit*; h. 1018. *Fac*, MN [1935] *Fă! Faceți!*, MN [1936] *Nu face!*, h. 1020. *Vom face*) decât prin gradul de răspândire a respectivelor forme, variabilă între un maxim, atins la unele forme etimologice de conjugarea a II-a (vezi h. 943. *Umplu*, unde accentuarea oxitonă la pers. 4 și 5 este majoritară, sau h. 999. *Rămân*, cu o arie oxitonă extinsă, cu excepția NV; cf. și h. 1002. *Voi rămâne*, h. 1003. *Să rămân*, 1004. *Nu rămâne!*) și un minim înregistrat la unele verbe la care formele de conjugarea a II-a sunt analogice (vezi, de ex., h. 832. *Mă tund*, cu doar două puncte în care s-a notat modelul accentual oxiton la pers. 4 și 5). Între acești doi poli, definiți pe criterii areologice (de la răspândirea cea mai largă la cea mai restrânsă), se înscrie, exceptând variantele analogice de conjugarea a II-a ilustrate în hărțile menționate, și materialul corespunzător verbului (*a*) *ține*, a cărui variantă etimologică de conjugarea a II-a ocupă o arie mult mai redusă în raport cu celelalte verbe ale seriei, (*a*) *rămâne* și (*a*) *umple* (vezi h. 886. *Țin* și h. 891. *Să țin*, ambele cu forme oxitone la pers. 4 și 5 definind o arie mai compactă în NE și SV, izolat prin C și S; cf., pentru inf. în *-ea*, h. 890. *Voi ține*, h. 892. *Aș ține*, h. 893. *Nu ține!*, cu realizări izolate ale inf. *ținea* prin C, N și E).

În mod surprinzător, starea de fapt atestată prin ALRR–Munt., Dobr. indică o posibilă regresie a ariei de conservare a formelor specifice conjugării a II-a pentru verbele (*a*) *rămâne*, (*a*) *ține* și, într-o măsură mai redusă, (*a*) *umple* în raport cu situația ilustrată de ALR II s.n. (aceasta în cazul în care diferențele nu au, cel puțin parțial, altă semnificație, și anume creșterea fidelității informației în atlasul lingvistic regional grație rețelei de anchetă mai dense). Astfel, h. 804. *Rămânem* și h. 738. *Țin* evidențiază o erodare a ariei de conservare care înaintază dinspre marginile teritoriului spre

partea lui centrală, unde particularitatea menționată este încă solidă și compactă. În schimb, formele oxitone de pers. 4 și 5 ind. prez ale vb. (*a*) *umple* (MN 254/[814] *Umplu*) sunt încă majoritare. Pe de altă parte, atestările formelor analogice, cu extinderi semnificative în ce privește atât realizările cu tipar accentual RF, cât și infinitivul în *-ea*, specific conjugării a II-a, confirmă observațiile din literatura de profil care indică Muntenia ca fiind una dintre ariile tipice ale fenomenului. Pe hărți precum h. 731. *Râd*, h. 780. *Coasem*, h. 790. *Vindem*, dar și în materialul necartografiat (MN 255–256/[916] *Mulg*, MN 266–267/[1092] *Bat*, MN 324/[1930] *Fac*) etc., aria oxitonă, deși variabilă ca întindere (niciodată însă redusă la mai puțin de un sfert din punctele de anchetă) și relativ discontinuă, permite totuși definirea unui nucleu mai compact, coincident cu zona centrală a Munteniei. Cât despre Dobrogea, aici formele analogice se realizează într-o manieră mai dispersată, cu o intensitate ușor crescută în E și S. Concluziile sunt confirmate și prin analiza hărților și a listelor de tip MN care urmăresc aceleași verbe la alte moduri și timpuri gramaticale relevante pentru cercetarea noastră: h. 797. *Să vindem*, h. 798. *Aș vinde*, h. 799. *Am vinde*, h. 800. *Vinde!*, h. 801. *Nu vinde!*; h. 780. *Coasem*, h. 785. *Aș coase*, h. 786. *Am coase*, h. 787. *Coase!*, h. 788. *Nu coase!*; MN 327/[1935] *Fă!*, MN 327/[1936] *Nu face!* etc. Coroborarea distribuției tiparului accentual oxiton cu aceea a inf. de conjugarea a II-a permite, dincolo de lipsa anticipabilă și firească a unei suprapunerii perfecte a izomorfelor, observarea unei anumite coerențe a acestora, mai evidentă în zona de centru și sud, care manifestă o predilecție pentru infinitivul în *-ea* (cvasiabsent în Dobrogea).

În ce privește graiurile românești de la est de Prut, datele consemnate în sursele cartografice (ALM și ALRR–Bas., N Bucov., Transn.), care, prin tematică și orientare, au vizat cel mult tangențial această particularitate morfologică, nu permit o concluzie definitivă. Totuși, partea a II-a a primului volum al ALM, dedicată parțial morfologiei, oferă unele atestări ale extinderii analogice a trecerii de la conjugarea a III-a la a II-a în nordul Republicii Moldova (arie care vine în mod natural în continuitatea celei pe care o ocupă fenomenul în jumătatea de nord a teritoriului dintre Carpați și Prut, împreună cu Bucovina): ALM I/II, h. 509. (*Noi*) *cerem*; (*ei*) *cer*. Pe o altă hartă din același volum, h. 490. (*Noi*) *ne coasem*, atestarea tiparului accentual RF este mai largă, formele corespunzătoare definind două arii distincte, una nordică și una sudică. Însă dacă nordul prezintă markerii tipici ai conjugării a II-a, fonetismele înregistrate în aria sudică semnaleză mai curând o „normalizare” a flexiunii verbale prin alunecarea spre conjugările I și a IV-a: (*a*) *cusa* și (*a*) *cusi* (ultima observabilă, în continuitate, și în graiurile muntenești de NE). Pentru celelalte graiuri investigate pentru ALM (de tip maramureșean, respectiv bucovinean), situația este anticipabilă: dacă în regiunea Transcarpatia avem exclusiv ilustrări ale tiparului accentual RF, în Bucovina de Nord formele oxitone de pers. 4 definesc o arie compactă și omogenă.

3.2.2. În volume de texte dialectale consacrate dialectului dacoromân și glosarele aferente

O situație asemănătoare se remarcă și în volumele de texte dialectale, însoțite sau nu de glosare: în ciuda a ceea ce ar sugera proiecția cu totul sporadică din glosare,

concretizările conjugării a II-a în locul conjugării a III-a sunt, în anumite arii, consistente.

Deși în Gl. Olt. faptul de limbă nu este consemnat, TD–Olt. prezintă numeroase ocurențe, atât pentru verbele etimologic de conjugarea a II-a (*ținém*, p. 6, 59, 298; *umplém*, p. 8, 316, 342), cât și pentru cele la care mecanismul este analogic: *bătém* (p. 92, 113), *culegém* (p. 341, 348), *ducém* (p. 133, 299, 348), *făcém* (p. 181, 316, 401), *fierbém* (p. 401), *întindém* (p. 316), *puném* (p. 327, 341), *rupém* (p. 348), *țesém* (p. 121), *zicém* (p. 401) etc.

Singura formă de conjugarea a II-a reținută în Gl. Munt.¹¹ este *umplém*, s.v., însă materialul prelevat din cele trei volume de texte dialectale culese din zona Munteniei ne pune la dispoziție un număr elocvent de ilustrări, nu doar pentru *umplém* (TD–Munt.I, p. 108, 304, 441, TD–Munt.II, p. 7, 615; TD–Munt.III, p. 257, 339, 959), etimologic de conjugarea a II-a, ci și pentru extinderea analogică a fenomenului: *alegém* (TD–Munt.II, p. 152), *bătém* (TD–Munt.II, p. 33, 108), *ducém* (TD–Munt.III, p. 850), (*să*) *făcém* (TD–Munt.I, p. 165, 311; TD–Munt.II, p. 3, 6, 98, 107, 108, 135, 137, 152, 160, 350, 464; TD–Munt.III, p. 230, 321, 353, 850, 959, 1152), *fierbém* (TD–Munt.I, p. 52; TD–Munt.II, p. 6, 153, 170; TD–Munt.III, p. 321, 353, 850, 1152), *începém* (TD–Munt.I, p. 454), *întindém* (TD–Munt.II, p. 309), *întorcém* (TD–Munt.II, p. 136), *mergém* (TD–Munt.II, p. 142), *mulgém* (TD–Munt.II, p. 169), (*să*) *puném* (TD–Munt.I, p. 108, 153, 311, 454; TD–Munt.II, p. 6, 59, 107, 127, 136, 137, 144, 337, 400, 615, 765, 766; TD–Munt.III, p. 959), *scotém* (TD–Munt.II, p. 152, 153, 154, 170; TD–Munt.III, p. 1152), *să torcém* (TD–Munt.II, p. 144), *trăgém* (TD–Munt.II, p. 152), *țesém* (TD–Munt.III, p. 230), *zicém* (TD–Munt.I, p. 283) etc.

Pe baza formelor oxitone de pers. 4¹² ind. și conj. prez. înregistrate în volumul de TDG–BN (*aducém*, p. 95; *culegém*, p. 94, 261; *ducém*, p. 261; *făcém*, p. 37, 93, 95, 96, 109, 110; *mulgém*, p. 93, 112; *puném*, p. 93–95, 109, 110; *spuném*, 94, 112; *strângém*, p. 95; *torcém*, p. 95, 96, 261; *trăgém*, p. 261; *țesém*, p. 94; *zicém*, p. 90, 93) se poate stabili distribuția alunecării analogice de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a, mai frecventă în jumătatea estică a județului și prin sud¹³; ariile astfel definite sunt discontinue și neomogene.

Deși în glosarul TD–Porțile de Fier nu apar variante de conjugarea a II-a ale verbelor de conjugarea a III-a, textele propriu-zise din toate punctele de anchetă abundă în forme oxitone de pers. 4 (mai rar, apar și forme de pers. 5) ind. prez.: *ajungém* (p. 77, 158, 239), *alegém* (p. 306), *așterném* (p. 253), *bătém* (p. 89, 158, 203, 204, 238, 254), *cerném* (p. 252, 304), *desfăcém* (p. 204), *ducém* (p. 38, 117), *făcém* (p. 4, 13, 23, 29, 84, 85, 92, 101, 116, 122, 123, 198, 200, 235, 238, 243, 252, 253, 260, 306), *făcéți* (p. 43), *fierbém* (p. 254), *frângém* (p. 116), *frigém* (p. 136), *începém* (p. 19, 166, 204), *întindém* (p. 95, 204, 253, 304), *întorcém* (p. 39, 239), *înțelegém* (p. 166), *mergém* (p. 5), *meréți* (p. 163), *petrecém* (p. 31), *prindém* (p. 204), *puném* (p. 19, 36, 58, 61, 90, 105, 116, 123, 203, 219, 252–254, 304–306), *rupém* (p. 39), *scotém* (p. 19, 203, 253, 254), *spărgém* (p. 305), *spuném* (p. 117), *storcém* (p. 254),

¹¹ Firește, am evitat posibilele confuzii dintre omografe precum *țineá*, inf. și ind. imperf. 3 sg. (ultima este și singura înregistrată în sursa citată).

¹² Pers. 5 se actualizează mai rar în textele dialectale, dat fiind profilul investigației.

¹³ Nu și în NV, unde s-au notat exclusiv forme paroxitone.

strângém (p. 95), *ștergém* (p. 253), *torcém* (p. 89, 122, 203, 204, 305), *trăgém* (p. 39, 203, 235), *tundém* (p. 96) *șesém* (p. 204, 304, 305), *șiném* (p. 4, 238, 254), *umplém* (p. 235), *zicém* (p. 9, 219) etc.

În TDG–Dobr., atestări, mai degrabă sporadice, vin din vest (în continuitate cu aria muntenească, bine individualizată), mai rar din nord și cu totul izolat din sud: *aducém* (p. 347), *alegém* (p. 338), *(să) ardém* (p. 393, 444), *bătém* (p. 443, 464), *cerném* (p. 393), *credém* (p. 126), *ducém* (p. 310), *ducéți-vă* (p. 283), *(să) făcém* (p. 156, 177, 304, 379, 382, 440), *puném* (p. 115, 159, 324, 391), *să rădém* (p. 304), *spuném* (p. 398, 451), *șiném* (p. 375), *să vă șinéți* (p. 304), *umplém* (p. 65, 122, 195, 203, 391), *zicém* (p. 343, 347) etc. Particularitatea nu apare în glosar, în schimb beneficiază de o mențiune specială în *Studiul introductiv* (p. XXXIV–XXXV), unde este tratată sub eticheta mai generală „schimbarea încadrării în diferite clase flexionare”; alături de exemple concrete, paragraful cuprinde mențiuni cu privire la caracterul „oscilant” al formelor menționate, care variază cu „cele literare, uneori în vorbirea aceluiași informator” (p. XXXV).

Deși glosarul TDG–Bas., Transn., N Bucov., N Mm. consemnează doar câteva forme oxitone de pers. 4 ind. prez., fără a marca însă explicit diferența de conjugare (*bătém* ind. prez. 1 pl., s.v. *bate*; *fierbém* ind. prez. 1 pl., s.v. *fierb*; *frigém* ind. prez. 1 pl., s.v. *frig*), situația ilustrată de materialul din texte atestă o prezență activă a fenomenului în unele dintre zonele supuse investigației, ca de exemplu în regiunile Odesa și (mai ales) Cernăuți, ambele din Ucraina, în opoziție cu raioanele Vulcănești (S) și Orhei (C) – Republica Moldova și de Transcarpatia – Ucraina, unde nu am identificat nicio ocurență: *facém* (p. 181), *puném* (p. 181, 193) – Regiunea Kirovograd, Ucraina; *aducém* (p. 112), *cocém* (p. 143), *cosém* (p. 143), *făcém* (p. 144, 113), *fierbém* (p. 103, 144), *prindém* (p. 144), *puném* (p. 103, 112, 143, 144), *rupém* (p. 112), *șiném* (p. 111) – Regiunea Odesa, Ucraina; *aducém* (p. 305), *alegém* (p. 205, 209, 228), *(să) bătém* (p. 209, 212), *creștém* (p. 204), *făcém* (p. 205, 212, 214–216, 226, 228, 274, 282, 283, 305, 310), *fierbém* (p. 205, 305, 311), *începem* (p. 209, 212), *întindém* (p. 226, 236), *întorcém* (p. 226), *înșelegém* (p. 229), *mergém* (p. 212, 305, 308), *mulgém* (p. 214), *pierdém* (p. 212), *puném* (p. 202, 205, 212, 215, 216, 228, 274, 283, 305, 311), *puneți* (p. 287), *rădém* (p. 274), *scotém* (p. 205, 245), *spuném* (p. 226, 229), *strângém* (p. 214–216, 226), *trăgém* (p. 227), *umplém* (p. 273, 274), *zicém* (p. 209) – Regiunea Cernăuți, Ucraina.

Observații analoage atât din punct de vedere areologic, cât și sub aspectul caracterului fluctuant al actualizării paradigmelor de conjugare a II-a, respectiv a III-a sunt formulate și într-un studiu consacrat graiurilor românești din Ucraina și Republica Moldova, care valorifică materialul cules în cercetarea de teren menționată anterior. Autoarele (Maria Marin, Iulia Mărgărit și Victorela Neagoe) sugerează că, în condițiile coexistenței celor două tipuri formale, în aria supusă investigației se manifestă o preferință pentru formele de conjugare a II-a: „mai des: *(ne) ducém* (To v), *(să) făcém* (VH, H, B, C la toți informatorii, Gh v, T v, Pr va, III, I v), *fierbém* (Pr VIIa, I v, B III), *întindéți* (N VII), *întorcém* (T VI), *prindém* (Gh v), *puném* (Gh v, B III, T v, Pr VIIa, va, I v), *rădém* (B III), *rupém* (Nf VII), *scotém* (T VI, Pr VIIa), *scurgém* (Pr VIIa), *șiném* (Nf v)” (Marin, Mărgărit, Neagoe 2000: 75). În absența unor delimitări areale mai precise, trimiterile concrete la punctele de anchetă în care

s-au înregistrat diverse forme verbale cu accent de tip RF sunt totuși în măsură să confirme ariile fenomenului, așa cum au rezultat ele din datele prelevate din TDG–Bas., Transn., N Bucov., N Mm. Astfel, particularitatea menționată se actualizează în regiunile Odesa (graiuri muntenesti de NE) și Cernăuți (graiuri bucovinene de N) din Ucraina, în schimb lipsa oricăror ilustrări din regiunea Transcarpatia (Ucraina) și din Rep. Moldova (Transnistria, Ținutul Orheiului și raionul Vulcănești) pare a ne conduce la ideea că alunecarea de la conjugarea a III-a la a II-a nu se produce aici sau are mai degrabă un caracter excepțional. Concluzia este confirmată de cele câteva atestări ale tiparului accentual RF în puncte de anchetă din Republica Moldova.

În glosarul TDG–Ung. se înregistrează unele mutații în privința conjugării (inf. în *-ea*, forme oxitone de pers. 4 și 5 ind. și conj. prez.): *merém*, *meréji*, s.v. *mére*; *spărgém*, s.v.; *umpléa*, *a ~*, ind. viit. 3 (ca variantă a lui *umple*), s.v. *umpleám*, neconsemnate ca atare. În compensație, studiul lingvistic consacră un paragraf dens „trecherilor de la conjugarea a III-a la a II-a”, considerate a fi „cel mai bine reprezentate [dintre mutațiile referitoare la conjugare], prin frecvența cu care apar”; „probate de deplasarea accentului pe flectiv în forme ca: *aducém* (A VIIb), *bătém* (B VIIb), și *dășchidém* (B VIIa), *să făcém* (B VIIa, VIIa, A VIIa, VIIb, S VIIa, VIIb, VI, M VII, J VIIa, OP – Purdi, 85)” etc. (TDG–Ung.: LXXXV–LXXXVI), acestea nu se realizează (sau sunt atestate foarte rar) în sudul zonei anchetate (Bătania, Cenadul Unguresc, Chitighaz), în schimb nordul continuă aria consistentă pe care o definește această particularitate în Crișana.

Volumul de texte dialectale dedicat nordului Bulgariei (TDG–N Bulg.) consemnează o stare de fapt similară, cu diferența că glosarul include o serie de atestări ale accentuării oxitone la pers. 4 ind. prez. și ale inf. în *-ea* (ambele forme aparținând conjugării a II-a în locul conjugării a III-a), pentru unele dintre ele realizându-se și corelația cu variantele standard: *cerém*, s.v. *cere*; *cerném*, s.v.; *m-oi duceá*, „Taci, mireasă, nu plângea, Că la mă-ta te-oi ducea”, s.v. *duse*; *făcém* („Sara-l făcém [aluatul]”), *nu te făcéá!*, s.v. *face*; *fierbeá* („oi fierbea”), s.v. *ferb*; *mergém*, s.v. *merge*; *plângeá* („nu ~!”), s.v.; *scotém*, s.v. *scoase*; *spărgém*, s.v.; *spunéá* („oți ~”), s.v. *spune*; *umplém*, s.v.; *zicém*, s.v. *zice*. În ciuda numărului semnificativ de intrări de acest tip din glosar, în texte pot fi identificate și alte atestări ale fenomenului: *desfăcém*, *înfigém* (p. 266), *(ne) ducém* (p. 267), *ne-ntorcém* (p. 268), *puném* (p. 272) etc., care confirmă în fapt concluzia din studiul introductiv (capitolul *Morfosintaxa*) cu privire la productivitatea conjugării a II-a, „unde au trecut și unele verbe de conjugarea a III-a”, având drept consecință „uniformizarea structurii accentuale a paradigmei verbale: *cerném*, *ducém*, *puném*, *țesém*, *umplém*, *vindém*” (TDG–N Bulg.: XCV). Particularitatea s-a înregistrat „mai ales în graiul localităților grupate în jurul orașului Nicopole”, în schimb este cu totul izolată „în extremitatea vestică” (*ibidem*).

În fine, dacă volumele de texte dialectale publicate în cadrul programului NALR–Mold., Bucov., consacrate jumătății sudice a Moldovei, nu cuprind atestări ale acestor forme (am identificat o singură ocurență: *scotém*, TD–Mold., Bucov. II/1, p. 187), volumul în lucru (TD–Mold., Bucov. III/1), care va conține etno- și sociotexte din zona Bucovinei, abundă în astfel de exemple, actualizate în proporții diferite, de la un punct de anchetă la altul și de la un subiect la altul. Câteva exemple: „după ce

mulgém oile/ *puném* laptele într-o budacă” (Mănăstirea Humorului), „pe urmă *făcém* strunga... *puném* spătare”, „[oile] le *păştém*”, „*puném* borşul şi *făcém* măliguţă” (Ilişeşti), „la fân... când vrem să *mergém* să-l *făcém*” (Pătrăuţi), „*facem* curat şi pe urm-aşa *puném* obiectele fiecare la locul lor” (Zvoriştea), „*mergém* şi-o *smulgém*... o *făcém* fuioare... şi *puném* la uscat...” (Bosanci), „*mergém* cu piatra pe picior... şi iară *făcém* săritura”, „*mergém* şi ne *ascundém*” (Chilişeni) etc. „a cui îi oaia ceea? s-o *cunoştém*: a cui?” (Vama) etc.

3.2.3. Oscilaţia între formele verbale oxitone şi cele paroxitone la pers. 4 şi 5 ind. prez., conj. prez. şi pers. 5 imper.

În condiţiile în care discuţia pe tema formelor verbale subsumate conjugării a II-a (în locul conjugării a III-a), aşa cum sunt ele ilustrate în atlasele lingvistice din seria ALRR/NALR, a inclus deja referiri explicite la ponderea generală a acestora, precum şi la repartiţia lor diatopică (vezi *supra*, 3.2.1 şi 3.2.2), o rafinare a analizei referitoare la proiecţia fenomenului în diversele volume de texte dialectale include în mod obligatoriu observaţia (care apare formulată similar în unele dintre surse) că, nici măcar în ariile cu o atestare masivă, formele cu accentuare oxitonă nu sunt exclusive, ci funcţionează în variaţie liberă cu cele paroxitone. Ilustrăm remarca, valabilă pentru toate volumele de etno- şi sociotexte analizate, prin câteva exemple din TDG–BN („toamna le luăm acasă/ [...] şi le *făcém* fân”, p. 37; „lâna [...] o *făcém* la maşină/ şi-o *torcém*// [...] şi *făcém* pănură albă”, p. 95; „noi *facem* aitură/ [...] oasele-acelea [...] le *puném* într-o oală [...]// *puném* ai/ piper/ sare/ ... şi... lăşăm să fiarbă aşă/ [...] până... *crédem* noi că se prinde [...]// o *puném* apoi în farfurii”, p. 111 etc.), pentru TDG–Porţile de Fier („noi avem mătă care *puném* la car...// noi îi *zicém* mătă.../ care *púnem* supt roate la car”, p. 219; [fânul îl] „*făcém* grămadă// îl *trágem*/ l-*adúcem* acolo/ îl *facem* iar din nou claie”, p. 240; „*cerném* făină/ *púnem* câta sare/ ... *puném* o ţară apă caldă”, p. 252) sau din TDG–Bas., Transn., N Bucov., N Mm. („brânză scoaptă/ brânza *púnem*... *strângem* smântâna/ şi brânza *puném* oleacă la-ncălzit/ o *púnem* în oală/ şi-oleacă chişleacu-adică/ îl *puném* la-ncălzit”, p. 210), dar probele acestei stări de fapt sunt nenumărate. Nici în Bucovina (aşa cum rezultă din TD–Mold., Bucov. III/1, în lucru) tiparul accentual RF în situaţiile menţionate nu este singurul posibil, variantele oxitone putând alterna cu cele paroxitone în cazul aceluiaşi verb (uneori chiar la acelaşi locutor şi în acelaşi enunţ – vezi ultimul exemplu din serie):

– (a) *face*: „[cânepa] o *făcém* fuioare” (Bosanci), „*făcém* umplutură” (Chilişeni) vs „*făcim* curat” (Zvoriştea), „*făcim* pânză” (Bosanci);

– (a) *duce*: „ne *dúcém* şi ne *ascundém*” (Chilişeni) vs „ne *dúcim* unde-om vedea cu ochii” (Vama);

– (a) *merge*: „*mergém* şi ne *ascundém*” (Chilişeni) vs „să *mérgim* să vedem: a cui îi oaia ceea?” (Vama);

– (a) *spune*: „un părau, cum îi *spuném* noi, Văratice” (Bosanci) vs „ruseasca sau, cum îi mai *spúnim*, ţărăneasca” (Vama); „iar noi ce-i *spúnem*? Îi *spuném* că nu-i acasă mama” (Chilişeni) etc.

3.2.4. *Perspectiva diatopică. Concluzii parțiale*

În condițiile în care documentarea fenomenului este deseori afectată, în primul rând, de condiții obiective, de la gradul inegal de disponibilitate a informațiilor (dat de ritmul diferit de apariție a atlaselor regionale, dintre care unele nu au ajuns cu publicarea la secțiunea din chestionar dedicată verbului) la absența (eventual caracterul incomplet al) unor indici de cuvinte și forme și, în al doilea rând, de factori subiectivi, precum inerția analitică (decelabilă în tendința de a ignora variantele necanonice) sau ambiguitățile generate de transferurile accentuale și omofonii, contracarabile doar printr-un efort conștient de dezambiguizare contextuală, stabilirea ariei alunecărilor de la conjugarea a III-a la a II-a se dovedește a fi un demers sinuos și complicat.

Analiza distribuției în dialectul dacoromân a formelor de conjugarea a II-a din paradigmele verbelor care în limba comună sunt de conjugarea a III-a evidențiază cvasigeneralitatea faptului de limbă în situația verbelor (*a rămâne*, (*a ține*, (*a umple*, etimologic de conjugarea a II-a, în regresie totuși în graiurile de tip muntenesc (vezi *supra*, 3.2.1.2.2). În schimb, atât cât ne permit să constatăm datele cartografice sau textele dialectale disponibile la ora actuală, alunecarea analogică se actualizează în graiurile dacoromâne în mod inegal, cunoscând oscilații semnificative între un pol maximal, reprezentat de zona de centru-vest a Crișanei (inclusiv în zonele învecinate din Ungaria), cu atestări masive și constante, și unul minimal, unde se grupează Maramureșul, dar și graiurile de tip transilvănean (cu excepția zonei de NE, în continuitate, din acest punct de vedere, cu Bucovina) și central-moldovenesc, de pe ambele maluri ale Prutului (exceptând Bucovina și aria nordică contiguă). Între aceste extreme se situează în primul rând o arie sudică importantă, considerată de mulți specialiști a fi aria tipică primară a respectivei particularități morfologice – vestul Olteniei și Muntenia (în special centrul regiunii), în continuitate cu vestul Dobrogei și cu arii limitrofe din Ucraina (regiunea Odesa) și nordul Bulgariei –, apoi Bucovina (împreună cu regiunea Cernăuți – Ucraina, dar și cu Transilvania de NE), nordul Moldovei și în fine Banatul, cu atestări destul de importante atât în ce privește persistența formelor moștenite, cât și în cazul alunecării analogice. În graiurile de tip central-moldovenesc (inclusiv cele din interfluviul Prut–Nistru), apoi în Maramureș și în Transilvania (cu excepția nord-estului), formele analogice apar mai degrabă izolat, semnalările fiind rare și fragmentare, ceea ce indică o rezistență mai mare în aceste regiuni la reconfigurarea paradigmelor verbale. Pentru Republica Moldova, datele existente, destul de limitate, invită la o concluzie rezervată; totuși, faptul că pe cele două hărți ale ALM I/II menționate mai sus s-au notat constant în nordul teritoriului forme oxitone pentru ind. prez. pers. 4 și 5 ale verbelor (*a cere* și (*a coase* semnalează o continuitate elocventă cu nordul ariei dialectale moldovenești de la vest de Prut (inclusiv Bucovina).

În ansamblu, informațiile de care dispunem (texte dialectale, atlase lingvistice regionale, eventuale studii monografice) converg în a indica vestul (zona de centru și vest a graiurilor de tip crișean), apoi sudul (Muntenia) și sud-vestul (Oltenia) teritoriului dacoromân, la care se adaugă jumătatea de nord a teritoriului ocupat de

graiurile de tip moldovenesc de pe ambele maluri ale Prutului, drept zone de maximă expansiune a formelor analogice de conjugarea a II-a în locul conjugării a III-a.

ABREVIERI

cond.	=	condițional	inf.	=	infinitiv
conj.	=	conjunctiv	neg.	=	negativ
F	=	flectiv	pers.	=	persoană
imper.	=	imperativ	prez.	=	prezent
imperf.	=	imperfect	R	=	radical
ind.	=	indicativ	viit.	=	viitor

BIBLIOGRAFIE

Surse

- ALM I/II = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea II. *Fonetica*, de Rubin Udler. *Morfologia*, de Vasile Melnik, Chișinău, Editura „Cartea Moldovenească”, 1968.
- ALR II s.n. VII = *Atlasul lingvistic român*, partea II (ALR II), serie nouă, vol. VII. *Verbul*, redactori: Ioan Pătruț (redactor principal), Pia Gradea, Doina Grecu, Ion Mării, Rodica Orza, material cules de Emil Petrovici, București, Editura Academiei, 1972.
- ALRR–Ban. IV, VI/I = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat*, vol. IV, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 2005; vol. VI, partea I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coord.), Cosmina Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2023.
- ALRR–Bas., N Bucov., Transn. I, II, III = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I, de Vasile Pavel, Chișinău, Editura „Știința”, 1993; vol. II, de Vasile Pavel, Chișinău, Editura „Știința”, 1998; vol. III, de Vasile Pavel, Valeriu Scîlîfos, Constantin Strugăreanu, Chișinău, Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”, 2002; vol. IV, de Vasile Pavel, Valentina Corcimari, Albina Dumbrăveanu, Valeriu Scîlîfos, Stela Spănu, Rubin Udler, Chișinău, Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”, 2003.
- ALRR–Mar. IV = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, vol. IV, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei Române, 1997.
- ALRR–Munt., Dobr. VI = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. VI, de Teofil Teaha, Nicolae Saramandu, Bogdan Marinescu, editori: Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci, Editura Academiei Române, București 2021.
- ALRR–Trans. VII = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. VII, de Dumitru Loșonți, Viorel Bidian și Rozalia Colciar, Grigore Rusu, Veronica Ana Vlasin (sub tipar).
- Gl. Munt. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal Muntenia*, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.

- NALR–Cr. II, V = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Crișana*, vol. II, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, București, Editura Academiei Române, 2003; vol. V, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan, Gabriela Violeta Adam, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2025.
- NALR–Mold., Bucov. I, IV, V = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987; *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț, Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014; vol. V, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și redactat de Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022.
- NALR–Olt. V = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. V, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1984.
- Niculiță-Voronca 1998 = Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Polirom.
- Papahagi 1905 = P. Papahagi, *Basme aromâne*, București.
- TDG–Bas., Transn., N Bucov., N Mm. = *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, București, 2000.
- TDG–BN = *Texte dialectale și glosar. Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, București, 1987.
- TDG–Dobr. = *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, 1987.
- TDG–N Bulg. = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2006.
- TDG–Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- TD–Mold., Bucov. II/1, III/1 = *Texte dialectale. Moldova și Bucovina*, volumul al II-lea, partea 1, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefață de Stelian Dumistrăcel, București, Editura Academiei Române, 2002; volumul al III-lea, partea 1 (*în lucru*).
- TD–Munt. I, II, III = *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Editura Academiei, 1973; vol. II, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1976.
- TD–Olt. = *Texte dialectale. Oltenia*, de Boris Cazacu (sub redacția lui ~), Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- TD–Porțile de Fier = Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”. Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, 1973.

Timoc = *Poezii populare de la românii din Valea Timocului*, culese de C. Sandu-Timoc, cu o introducere de N. Cartoian, Craiova, Scrisul Românesc, 1943.

Literatură de specialitate

- Byck 1935 = Jacques Byck, *Sur les changements de conjugaison en roumain*, în „Bulletin linguistique”, an 3, p. 188–189.
- Capidan 1925 = Theodor Capidan, *Meglenoromânii*, I, București.
- Capidan 1932 = Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Imprimeria Națională, București.
- Conțiu 1971 = Mihai Conțiu, *Observații asupra accentuării formelor verbale în graiurile oltenești*, în „Fonetică și dialectologie”, VII, p. 159–172.
- Densusianu 1901 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, Ernest Leroux éditeur.
- DOOM3 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revăzută și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2021.
- Iordan 1934–1935 = Iordan, Iorgu, *Forme de conjugare mixtă în limba română*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, II, p. 47–127.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile munteneste*, în „Fonetică și dialectologie”, X, p. 45–65.
- Marin, Mărgărit, Neagoe 2000 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, [f.e.], p. 42–121.
- Morariu 1924 = Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ român*, în „Codrul Cosminului”, Buletinul Institutului de Istorie și Limbă, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, anul I, p. 1–96.
- Philippide 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București.
- Pușcariu 1937 = Sextil Pușcariu, *Essai de reconstitution du roumain primitif*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj-Bukarest, Imprimeria Națională.
- Todi, Nevaci 2012 = Aida Todi, Manuela Nevaci, *Conjugation Changes in the Evolution of Romanian (Daco-Romanian and Aromanian) in Verbs of Latin Origin*, în „Revue roumaine de linguistique”, t. 57, nr. 4, p. 377–388.
- Tratat* = *Tratat de dialectologie românească*, coord. Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Weigand 1892 = Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth Verlag.
- Weigand 1894 = Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, Johann Ambrosius Barth Verlag, Leipzig, vol. II.
- Weigand 1896 = Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” (Leipzig), III, p. 198–332.
- Weigand 1897 = Gustav Weigand, *Körös- und Marosch-Dialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” (Leipzig), IV, p. 250–336.

Weigand 1901 = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Grossen Walachei*, in „Jahresbericht des Instituts für rummänische Sprache” (Leipzig), VIII, p. 234–324.

Weigand 1902 = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, in „Jahresbericht des Instituts für rummänische Sprache” (Leipzig), IX, p. 138–236.

A DIALECTAL TRAIT IN THE MORPHOSYNTAX OF DACO-ROMANIAN VERBS: THE ANALOGICAL TRANSITION FROM THIRD TO SECOND CONJUGATION (I)

ABSTRACT

The second conjugation, whose inflectional pattern often overlaps in contemporary spoken Romanian with that of the third conjugation – resulting in a marked reduction of its verbal inventory in favor of the latter – constitutes the least frequent and least morphologically productive conjugation in both standard and non-standard varieties of the language. However, this tendency is not uniformly reflected across all Romanian dialectal varieties. Certain Daco-Romanian dialects exhibit a divergent pattern in which the second conjugation is preserved or even preferred over the third. In these dialects, the continued presence of verbs etymologically associated with the second conjugation, along with the emergence of analogical reassignments from the third to the second, has contributed to a partial reconfiguration of the respective verbal inventories.

The first part of this study explores these analogical reassignments from a diatopic perspective. The analysis draws on data from both general and regional Romanian linguistic atlases, dialectal text corpora, and glossaries compiled within the NALR program. The findings consistently show that the western (Crișana), southern (Muntenia), and southwestern (Oltenia) regions, as well as the north of Moldova, on both sides of the Prut river (including Bucovina), are the primary areas where analogical second conjugation forms have become increasingly prevalent at the expense of third-conjugation equivalents.

The second part of the study, to be published in the forthcoming issue of the journal, will address the phenomenon from diachronic, etiological, and normative perspectives.

Keywords: *Daco-Romanian verb, second conjugation, third conjugation, etymological, analogical.*

COSERIU RESTITUTUS

STELIAN DUMISTRĂCEL*

1. La împlinirea a 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, sub semnul restituirii ca evocare, dar și ca repunere în (anumite) drepturi, ne-am propus, înaintea prezentării unui proiect editorial consacrat scrierilor privitoare la limba română ale Magistrului de la Tübingen, câteva simple rememorări care se adresează în primul rând celor care îl cunosc mai puțin pe *omul* Eugeniu Coșeriu, mai ales în raporturile cu românii și cu moldovenii, și, ca notă aparte, în ipostaza de savant aureolat de prestigiul mondial revenit în Țară și „la Baștină”.

1.1. Prima dată, pe lingvistul ce se bucura de o inegalabilă reputație, l-am văzut (și chiar, incredibil pe atunci, am schimbat cu el *câteva cuvinte*, „la o țigară”) în aprilie 1968, atunci când, la al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică de la București, a prezentat comunicarea *Le problème de l'influence du grec sur le latin vulgaire*. Cei care au fost prezenți la această manifestare științifică nu pot uita un fapt ieșit din comun în lumea reuniunilor de acest fel (comparabil însă cu prelegerile lui Iorga evocate de G. Călinescu): sala, din clădirea Facultății de Drept, în care-i fusese programată comunicarea, s-a dovedit de la început neîncăpătoare față de numărul congresiștilor, români și din străinătate, dornici să-l asculte; aceștia s-au regăsit, până la urmă, în aula principală (după ce se grupaseră, pasager, într-un amfiteatru, și acesta, la rându-i, neîncăpător; o relatare a momentului și la Sala 2007: 66).

1.2. Măcar din acel an, Eugeniu Coșeriu a devenit un veritabil pol de atracție pentru conaționali ce au avut șansa de a beneficia de stagii de formare și documentare în Germania, printre care și semnatarul acestor rânduri. M-am bucurat și de recomandarea Profesorului pentru obținerea unei burse DAAD și, în luna mai 1975, într-unul din amfiteatrele Facultății de „Neuphilologie” de la Universitatea de la Tübingen, i-am audiat câteva cursuri în care domeniul teoriei limbajului și al fenomenului lingvistic romanic erau ilustrate cu fapte din istoria portughezei, având privilegiul ca, în discuțiile de după orele de

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

curs, să pot aprofunda teze din *La geografia lingvistică*, proiectate în realități de istoria limbii române, cu perspective etno- și sociolingvistice.

Continuându-mi vizita de studii în alte orașe universitare din Germania, faptul că trecusem pe la „Cozerio” mi-a asigurat buna primire din partea unor renumiți profesori, printre care Harri Meier, de la Bonn (ce avea să se intereseze chiar „câți studenți îi audiau cursul?”, amănunt care, apoi, avea să-l amuze copios pe Magistrul Coșeriu: „după ce am venit în Germania, i-am cam speriat pe nemți!”). Și, tot înainte de 1989, ca și în anii următori, românii participanți la congrese și alte reuniuni științifice internaționale (Napoli, 1974, München, 1993, Barcelona, 1994) erau de-a dreptul invidiați de ceilalți romaniști pentru interesul și dragostea cu care Magistrul îi aduna în jurul său pe conaționali. Am avut, pe de altă parte, onoarea de a fi, din partea Institutului „Philippide”, autorul textului de „laudatio” prin care, în 1991, Filiala Iași a Academiei Române a făcut propunerea de a i se acorda titlul de „membru de onoare” al Academiei Române și am avut îndelungate și extrem de profitabile discuții cu prilejul editării, în colaborare cu regretatul acad. Silviu Berejan, în 1994, a volumului *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii* și, de asemenea, în legătură cu proiectarea volumului pe care îl prezentăm aici.

Una din cele mai mari satisfacții în decursul contactelor mele cu marele savant o reprezintă acceptarea, de către Magistrul, a acordării, în mai 2001, a titlului de „Doctor Honoris Causa” al Universității „Dunărea de Jos” din Galați (unde încă eram atunci profesor), urmată de desfășurarea, în luna octombrie a aceluiași an, a unui colocviu omagial Coșeriu, evenimente ce au marcat activitatea filologică gălățeană.

Am avut, așadar, privilegiul de a mă fi bucurat de încrederea și de a fi fost acceptat în preajma sa în mod repetat, în special începând din 1990, la numeroase manifestări științifice, din străinătate, amintite deja, din România, de la Bălți și Chișinău, de a-mi fi orientat proiectarea celor două volume la care m-am referit anterior și îmi rămân de neuitat zilele petrecute în compania sa, împreună cu alți lingviști, din mai multe țări, în adevăratul „turneu” științific din mai 2001, pe traseul Bălți, Mihăileni, Chișinău, Galați, ultimul oraș fiind și gazda ceremoniei de acordare a titlului la care am trimis mai sus.

2. Din preocuparea de a recupera, pentru contemporanii mai tineri, și nu numai pentru ei, opera acestuia privitoare la limba română, începând cu primele contribuții, la Colocviul internațional omagial „Eugen Coșeriu – un mare lingvist contemporan”, desfășurat la Iași pe data de 13 aprilie 1992 (când Magistrului i s-a conferit titlul de „Doctor Honoris Causa” al Universității „Alexandru Ioan Cuza”), am susținut comunicarea *Material lingvistic basarabean: după 50 de ani*, publicată în vol. *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu* (Iași, 1992, p. 57–65) și apoi, imediat, cu textul completat, la o rubrică intitulată chiar „Restituiri”, din „Revistă de lingvistică și știință literară” (nr. 5/1992), sub titlul *Eugen Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului*. Ceea ce mi-am propus atunci a fost prezentarea debutului în lingvistică al studentului ieșean din 1940, analizând articolele *Limbă și folklor din Basarabia*, apărut în „Revista critică” (Iași, XIV, nr. 2–3, p. 159–173) și, respectiv, *Material lingvistic basarabean*, în „Arhiva” (Iași, XLVII, p. 93–100), diferite comentarii referindu-se, de exemplu, la promisiunile pe care le reprezentau fapte abordate și analize din cele două secțiuni ale acestui din urmă articol

(„Cuvinte și forme”; „Expresii”): constatarea unei deosebite receptivități – nu doar de orientare didactică – și a unei de-a dreptul surprinzătoare curiozități științifice, în perspectivă deja interdisciplinară, etnolingvistică, însoțite de rigurozitatea demersului analitic. Reamintesc numai câteva exemple. Ocupându-se de semantica unor cuvinte românești, din perspectiva unor legi generale în evoluția vocabularului, autorul, după ce semnalează folosirea, în graiul din Mihăileni – Bălți, a împrumutului din limba rusă *arîstant* cu sensul ‘inovat’, face comparația cu evoluția lat. *reus* ‘acuzat’, al cărui descendent din limba română este deja o... sentință! Tot atât de atent este urmărită biografia recentă a verbului (a) *izgoni* sau creativitatea populară în materie de nume de culori, după cum atrage atenția înregistrarea și comentarea unui mare număr de expresii, printre care *a îmbla în boboti*, *a avea cuvânt în fața cuiva*, *a grăi în dodii*, *cum îi trebu’ cânilu al cincilea chicior*, *cât îi lumea și pământu* etc. Informații și comentarii deosebit de importante găsim în articolele studentului Eugeniu Coșeriu cu privire la un obicei (și) al celor din satul său natal, acela de a-și apostrofa consătenii prin „cuplete” sarcastice având ca obiect cele mai obișnuite nume de botez, o manifestare aparent ludică, dar care poate fi coroborată cu practici denominative ale acelorași, de esență magiei homeopatice („se pune numele tatălui și copilului, ca să fie acesta ferit de moarte”), informații a căror importanță s-a vădit pentru studiul „agresării” numelui ca manifestare de „tabu” lingvistic (cf. Dumistrăcel 1995). Și, de fapt, în schițele de analiză lingvistică aplicată la ocupațiile și la relațiile interumane ce conturează „cosmoviziunea” rurală românească surprinsă de Eugeniu Coșeriu în articolele citate, se află note privitoare la problematica studierii sociolingvisticii și etnolingvisticii, la care am avut prilejul să mă refer într-un studiu consacrat „graiului [moldovenesc al] pâinii” din perspectiva lingvisticii integrale coșeriene (cf. Dumistrăcel 2003).

Să notăm că astfel de preocupări, de lexicologie și de stilistică, cu evaluarea, frecvență, a materialului la nivelul românei ca limbă romanică, au reprezentat constante ale meditațiilor Magistrului; unele din notele, rămase în manuscris, publicate de N. Saramandu în *Limba română – limbă romanică*, pot fi interpretate ca reale nuclee ale unor posibile studii de tipul celebrelor *sibi in sinum spuere* sau *femme que femme – femeia ca femeia*; din materialul lingvistic pe care Coșeriu îl avea în studiu, putem face trimitere la notele despre cuvintele *omușor*, *barză*, *vecin* (pentru sensurile ultimului cuvânt se face comparația cu spaniola) și expresiile, pornind de la *inimă*: ~ *neagră*, ~ *simțitoare*, *a-și lua -a din sine*, *a-și ține gura*, (a face) *mici-fărâme* (pentru expresia din urmă, există note după articole ale lui G. Giuglea, D. Țicăloiu, Andrei Avram; cf. Coșeriu 2005: passim).

3. Pentru a mă apropia de problema proiectatei ediții Coșeriu, să-mi fie permis să pornesc de la două aprecieri din partea marelui savant, de care m-am bucurat enorm (în pofida vârstei, destul de înaintate, la care le-am primit, dar față de un astfel de Profesor te simțai mereu ca un elev ce-și așteaptă nota!).

3.1. Când, la „Colocviile filologice gălățene”, ediția din octombrie 2001, ce i-a fost dedicată, am prezentat o primă comunicare având ca obiect modificarea «enunțului aparținând discursului repetat» din perspectiva „quadripartita ratio”, prin care am stabilit că, în ciuda multitudinii de variante la care se ajunge prin cultura, îndemânarea și fantezia

vorbitorilor, a scriitorilor și gazetarilor, toate acestea pot fi ordonate și analizate după regulile lui Quintilian cunoscute sub numele de „quadripartita ratio”, la discuții, subliniind noutatea abordării, Magistrul m-a felicitat: „Domnule Dumistrăcel, ne-ai copleșit!”. Discuțiile purtate ulterior s-au referit la faptul că, în teze ale doctoranzilor săi care au abordat tema „discursului repetat”, punctul de vedere al retoricii clasice nu a fost luat în considerație; mă refer nu numai la Harald Thun, cu teza sa *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholte Rede mit Beispielen aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen und Rumänischen* (Tübingen, 1978), ci, mai ales, la Miorița Ulrich, care a studiat de-acum celebra „wiederholte Rede” în romanul *Berlin Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf*, al lui Alfred Döblin. Cuvintele Magistrului m-au determinat să stăruiesc în analiza modificării enunțului aparținând discursului repetat după „quadripartita ratio” a lui Quintilian (cu rezultate făcute publice în monografiile Dumistrăcel 2006a și 2006b), iar, pe de altă parte, să-i îndemn, în continuare, pe cei mai mulți dintre doctoranzii mei să se folosească de această viziune de abordare, în lucrări privind cele mai diverse aspecte și contexte ale apariției, în vorbire și în texte aparținând diferitelor limbaje funcționale, a frazeologiei: semantică, sinonimie, stereotipie, încadrare din perspectiva antropologiei culturale, sau ca manifestare specifică pe terenul universalităților lingvistice.

3.2. Cei care l-au cunoscut în ultimii ani ai vieții știu că Magistrul folosea adesea nopțile pentru lungi convorbiri cu cei apropiați sau pentru lecturi care îl provocau! După ce, cândva, într-o astfel de noapte, la Jena, a citit prima ediție, din 1997, a dicționarului *Expresii românești*, Eugeniu Coșeriu m-a gratulat (am martori!) prin cuvintele „frumoasă carte ai scris!”, iar ca semn de prețuire, mai târziu, mi-a sugerat, firește, mai multe completări și corectări, de care am ținut seama în ediția a doua a cărții, din 2001, aducându-i, și în *Prefață*, îndatorate mulțumiri.

Am evocat discuțiile asupra *Expresiilor românești* pentru a marca faptul că această carte constituie, într-un fel, punctul de plecare pentru demersul editorial deja anunțat. Iată textul unei prime scrisori, din aprilie 2000, ce avea să declanșeze proiectul la care ne referim acum (respectăm întru totul grafia expeditorului, inclusiv sublinierile):

[Scrisoarea 1]

Tübingen, 12/IV/2000

Iubite Domnule Dumistrăcel,

V-am citit cu foarte mult interes „Expresiile”, m-am veselit adesea și vă felicit pentru interpretările și soluțiile ingenioase pe care le propuneți. Între altele, vă felicit și pentru perspicacitatea de care dați dovadă cu privire la posibilitatea originii grecești a lui *oxo*. Într-adevăr, în greaca modernă, ξω e o variantă curentă a lui ξω, «afară», cum se poate afla din orice dicționar serios. E ciudat că tov. Graur nu s-a gândit la o etimologie grecească; și încă mai ciudat e că i se părea că pasajul din Jean Bart confirmă semnificația «gata», deși Jean Bart, foarte conștiincios, traduce literal expresia tocmai prin «Afară!».

Și eu m-am ocupat cu etimologia câtorva expresii românești și romanice (deși nu exact în același sens), drept care vă trimit (în plic separat) următoarele extrase privitoare la acest domeniu:

- „Ein Weib ist ein Weib” [femeia ca femeia]
- „Tenir Dieu par les pieds” [a apuca pe Dumnezeu de un picior]
- „Sibi in sinum spuere” [a-și scuipa în sân]
- „No cabe duda – nu încapă îndoială”.

Dacă aveți deja vreunul din ele (nu găsesc fișa Dvs.), puteți să-l dați unei biblioteci. Nu vă trimit „Balkanismen oder Romanismen?”, pe care văd că-l citați, nici cele două studii cuprinse în Estudios de lingüística románica („¿Arabismos o romanismos?”, „Tomo y me voy”): nu mai am extrase și volumul se poate găsi la Bibl. Univ. din Iași (i l-am dăruit chiar eu, cu ocazia doctoratului h. c.).

Am și două întrebări. Prima: aveți cumva atestată în vreun text expresia cît ai scuipa (sau stupi), de care spuneți că e „moldovenească”? Necunoscând expresia în graiul nostru din Țara de Sus, eu am afirmat (în „Sibi in sinum spuere”) că expresia grecească veche corespunzătoare lui cît ai zice pește sau germ. în Nu (πρ ν πτῶσαι) s-a păstrat numai în macedoromână (pînă s’astuchi). Și a doua: De unde aveți informația cu privire la grecii vechi care l-ar fi apucat pe Zeus de diferite mădulare? Eu cunoșteam așa ceva numai din latină: la Petroniu apare expresia coleum Iouis tenere („a-l fi apucat pe Iupiter de coaie”), expresie din care, după mine (cum am susținut în „Tenir dieu par les pieds”), provine – prin eufemism creștin – expresia românească a-l apuca pe Dumnezeu de un picior.

Cu cele mai bune sentimente,
al Dvs.

Eugen Coseriu

Rezumativ, precizez că, în ediția citată a *Expresiilor*, comentând apostrofarea „Oxo! oxo! afară cu el!”, atribuită de Jean Bart, în *Europolis*, unor personaje din mediul cosmopolit al portului Sulina, am pus la îndoială explicația dată de Al. Graur cuvântului *oxo*; acesta invocase redarea, ca interjecție, a unei „flori”, -*oxo*-, prin care dactilografele marcau sfârșitul unui text (explicație, „etimologică”, preluată în *Dicționarul limbii române* al Academiei, serie nouă, *Litera O*). Mă întrebam ce șanse de receptare și de proliferare ar fi putut avea o exclamație din jargonul birourilor (sau chiar al redacțiilor) în mediul nu numai cosmopolit, ci și... pestriț național și lingvistic, al orașului Sulina?, trimițând la argoul „vaporenilor”; pe baza prezenței, în vorbirea aceluiași personaje care folosiseră termenul *oxo*, a unor turnări frazeologice de sorginte grecească, de exemplu „chi-taxi-mutra!” (echivalată prin formula argotică „fi-ți-ar mutra-n pușcărie!”), am presupus originea grecească a cuvântului respectiv.

Scrisoarea reprodusă anterior se încheie cu un *post-scriptum*, edificator, și acesta, pentru atenția cu care a citit Coșeriu textul meu, reprezentând o observație de adevărată „punere la punct”, pentru o greșeală flagrantă:

P.S. Vă semnez și un mic lapsus: cucoana care, la Topîrceanu, dă (și apoi nu mai dă) divorț și care și-ar fi „făcut de cap” e Madam Popescu, nu Madam Stamate.

Evident, un caz de „fausse mémoire” („Madam Stamate” apare într-adevăr, în baladă. Dar cu alt rol)¹.

În afara comentariilor despre amănunte mai mult sau mai puțin „picante” și a unor întrebări de... verificare (la unele vom reveni), în consemnarea titlurilor, cu traducerea atentă a lor, în faptul că mi-a trimis, imediat, cele patru extrase menționate (excluzând studiul al cărui titlu îl citasem deja), ca și în indicarea locului unde puteam găsi celelalte articole în care analizase expresii românești, am descifrat o sugestie privind eventualitatea publicării, într-un volum, a rezultatelor acestei preocupări a Magistrului, care fusese foarte mulțumit de strădania mea editorială concretizată în apariția volumului *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*.

A apreciat, printre altele, faptul că, având colaborarea regretatului Constantin Dominte, de la Facultatea de Litere a Universității București, publicasem o cuprinzătoare și... originală *Bibliografie coșeriană din perspectivă românească*. Deoarece inventare bibliografice coșeriene, de diferite niveluri, apărute după 1994, ignoră această *Bibliografie*, interesantă și prin cuprinderea unor secțiuni neîntâlnite aiurea, care se pot bucura însă de interesul exegeților și le pot fi utile acestora, îi facem, în Anexa [4], o scurtă prezentare.

Trebuie să amintesc că, între timp, dat fiind și faptul că începusem demersurile în vederea acordării, de către Universitatea „Dunărea de Jos”, a titlului de «Doctor Honoris Causa», discuțiile despre dicționarul meu de expresii românești au continuat. I-am scris Magistrului de unde știu eu și cum anume se folosește exclamația comparativă „cât ai stupi” (analizată în context sinonimic în Dumistrăcel 2001: 316) și i-am propus ca, spre încredințare, să-i trimit copia unui articol de-al meu publicat în 1981 în revista „Limba română” (*Locuțiuni și expresii simple izolate din construcții bimembre: «cât ai zice pește»*),. Dar, Eugeniu Coșeriu, deosebit de... competitiv, ca întotdeauna, nu „se lăsase” în seama mea, cu atât mai mult cu cât susținuse că prototipul grecesc nu avea reflexe decât în aromână (!). Continuând cercetările pe cont propriu, mi-a temperat graba de a-i aduce informații suplimentare și, într-o scrisoare din 30 ianuarie 2001, mi-a comunicat verificarea, cu rezultate pozitive, la care mă supusese, nu fără îndemnul de a continua, căutând atestări. Din scrisoarea respectivă, mi-a atras atenția o formă de plural, prin care Coșeriu se ralia, măgulitor, preocupărilor mele („... ar fi bine dacă *am găsi-o* atestată...”), ca și sugestia de a lua în considerație o pereche romanică pentru metafora animalieră românească „porc de câine”.

Iată începutul acelei scrisori:

¹ În *Anexele* [1], [2] și [3] reproducem câteva pagini din scrisorile citate.

[Scrisoarea 2]

Prof. Dr. Eugenio Coseriu
Sonnenhalde 27
D- 72138 Kirchentellinsfurt

K'furt, 30/I/2001

Iubite Domnule Dumistrăcel

Nu vă îngrijiți: nu era nicio grabă. Și, mai curând, bucurați-vă: nepoată-mea (Eugenia Bojoga) îmi confirmă că expresia cît ai stuchi e curentă și la noi în Basarabia (regiunea Lăpușna). Cînd am întrebat-o dacă o cunoaște cumva „de acasă”, mi-a răspuns că da și a adăugat s p o n t a n că „e vulgară” și că înseamnă „foarte repede”. Deci am greșit eu cînd am afirmat că locuțiunea de tipul gr. πριν πτώσει s-a păstrat numai în aromână. Totuși, ar fi bine dacă am găsi-o atestată la vreun scriitor (la Sadoveanu poate?).

Despre *porca l'oca* am scris și eu ceva (vezi fotografia alăturată)². Și, à propos de asta: it. are un singur c; dar românii, ca și spaniolii, de altfel – tind să pună în italiană peste tot două consonante acolo unde italiana nu le are (și, eventual, să le suprimă unde italiana le are!).

Cu cele mai alese sentimente,
al Dvs.,

Eugeniu Coseriu

Din post-scriptum-ul la această scrisoare luam cunoștință de acceptarea acordării titlului de «DOCTOR HONORIS CAUSA» al Universității din Galați și aflăm programul bogat de conferințe al Magistrului, din 2001, de pe teritoriul României... coșeriene:

P.S. Cît privește inițiativa cu doctoratul h.c. la Galați (pentru care vă mulțumesc din inimă), vă semnalez că în mai voi fi oricum în România (vorbesc de „România” mea, nu de cea a vremurilor): Pitești (trei sau patru zile între 2 și 9), Tîrgoviște (10–16), Bălți (16–20), Chișinău (21–23). Deci, dacă lucrurile „se coc”, ceremonia ar putea avea loc cîndva în mai – ori înainte de Tîrgoviște (sau chiar înainte de Pitești), ori după Chișinău (doctorat h.c. la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”) – cu foarte puțină cheltuială pentru Universitatea de la Galați (de exemplu, din Basarabia aș putea veni direct la Galați, pe la Giurgiulești). Ce ziceți?

Am urmat sugestia din ultima frază a scrisorii, ca formula cea mai puțin obositoare pentru sărbătorit, așadar ceremonia acordării titlului de DHC din partea Universității din Galați a avut loc pe data de 24 mai 2001.

² Am primit o copie xerox după pagina din vol. *Estudios de lingüística románica*, din studiul *Graeca Romanica*, unde a discutat această expresie.

4. În viziunea lui Eugeniu Coșeriu, îndreptăteam statutul de eventual editor al traducerii studiilor sale privitoare la frazeologia comparată; îmi amintesc, cu satisfacție, faptul că, în mai multe rânduri, a apreciat, în public, încadrarea, într-o viziune de ansamblu, prin titlu („Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică”), a studiilor *Geografia lingvistică*, *Obiectul și problemele dialectologiei* și *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*.

Pentru traducerea celor trei studii am beneficiat de colaborarea colegilor Dana Diaconu, de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Tudor Balaban, de la Facultatea de Limbi Străine a Universității de Stat din Chișinău, și Andrei Crijanovschi, de la Academia de Studii Economice de la Chișinău. Colega Doina Hreapcă, de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, a asigurat revizia finală a traducerilor și a realizat și grupajele bibliografice prin care am actualizat informația documentară pentru studiile publicate.

Mai puțin mulțumit a fost Eugeniu Coșeriu de faptul că, având un „spațiu tipografic” strict limitat de Editura „Știința”, de la Chișinău, la 10 coli de tipar (și acestea, însă, depășite binișor!), nu am putut da curs cererii sale (survenite pe parcurs) de a include, în volumul respectiv, și studiul „*Limbă istorică*” și „*dialect*”, tradus și publicat deja de N. Saramandu, în 1992.

4.1. Așadar, după discuțiile de la Galați, din aprilie 2000, într-o scrisoare a cărei „ciornă” o păstrez, i-am propus lui Eugeniu Coșeriu editarea unui volum cuprinzând traducerea unui număr de lucrări ale sale referitoare la limba română, alese, pornind de la nucleul «expresii», în conformitate cu un titlu, care, după două alte variante, a devenit *Etimologie, semantică și frazeologie românească (din perspectiva romanității)*, volum care, inițial, urma să cuprindă, traducerea a 12 studii și articole, grupate în patru secțiuni: [I] *Etimologie*, [II] *Semantică*, [III] *Etimologia multiplă a unităților frazeologice (poligeneză)* și [IV] *Frazeologie romanică*, cuprinzând studiile și articolele din sumarul pe care îl dăm mai jos, mai puțin titlurile marcate în acest sumar prin cifrele [3], [7] și [10].

Reexaminând conținutul și structura volumului, mi-am dat seama că, din sumar, lipsea un articol ce se încadra perfect în tematica secțiunii a doua, dat fiind că tratează semantica (și etimologia) unor cuvinte cum sunt *anșărț*, *cuminte*, (a se) *duce* și altele; i-am scris lui Eugeniu Coșeriu că... îmi pun cenușa în cap și îi cer acordul pentru includerea în sumar și a acestui articol, intitulat *Graeca Romanica*. Am primit încuviințarea în următorii termeni de perfectă... conlucrare:

[Scrisoarea 3]

[23/VI/2001]

Iubite Domnule Dumistrăcel,

Tocmai când mă pregăteam să vă răspund la prima scrisoare, ca să vă sugerez să includeți în volumul proiectat și *Graeca Romanica*, îmi sosește a doua scrisoare (cea cu cenușa), cu aceeași propunere; evident: ne înțelegem prin telepatie. Deci, sînt cu totul de acord. Numai că, dacă includem și *Gr. R.*, bucățile cuprinse în volum ar fi 13 și, deși nu sîntem superstițioși, cred că nu e bine să zgîndărim zeitățile mitice.

Vorba lui Eduardo de Filippo: «Non è vero, ma ci credo». Ergo, soluția pe care v-o propun e să mai includem încă două bucăți care cadrează destul de bine cu conținutul prevăzut, și anume: Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition și Zu den Etymologien von Miron Costin. Ce ziceți?

Cu multe mulțumiri pentru măgulitoarea inițiativă (și, se înțelege, pentru zilele și faptele de la Galați) și cu o prietenească îmbrățișare,

al Dvs., E. Coșeriu

Firește, am fost de acord cu augmentarea sumarului, cu atât mai mult cu cât, astfel, îmi puteam spăla greșeala de a nu fi publicat, în 1994, și articolul „*Limbă istorică*” și „*dialect*”.

Dar, peste timp, nu-mi pot reprimă ocazia de a-mi lua revanșa asupra cazului de „fausse mémoire” semnalat de Magistru în privința personajelor lui Topîrceanu (confuzia între *Madam Popescu* și *Madam Stamate*); anume, de dragul adevărului, trebuie să precizez că vorba «Non è vero, ma ci credo» nu-i aparține, de fapt, lui Eduardo de Filippo, ci fratelui său, Peppino De Filippo, autor al piesei astfel intitulată, având ca temă supunerea la capriciile superstițiilor, piesă reprezentată în 1942 și în care Eduardo, actor de succes, juca rolul principal, o împrejurare ce poate explica transferul de celebritate!

4.2. Ca rezultat, sumarul proiectatului volum se prezintă astfel:

ETIMOLOGIE, SEMANTICĂ ȘI FRAZEOLOGIE ROMÂNEASCĂ (Din perspectiva romanității)

I

- [1] ¿Arabismos o romanismos? Esp. *anochece en el bosco*, rum. *am înnoptat în pădure* (1961)
- [2] Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. „Balkansprachbund” (1982)
- [3] *Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition* (1977)

II

- [4] *Lateinisch-romanisch VAS ‘Schif’* (1975)
- [5] *De semantica y etimologia rumana* (1977, traducere, a studiului publicat în 1968, *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*)
- [6] Rum. *prat* ein „ghost word”? Mit einem Zeugnis von Martin Opitz (1977)
- [7] *GRAECA ROMANICA* (1977)
- [8] Rum. *a socoti*. Ungarisch, ukrainisch oder lateinisch? (1980)
- [9] Altrum. *care* ‘weshalb’, ‘(und) daher’, ‘so daß’ (1980)
- [10] *Zu den Etymologien von Miron Costin* (1981)

III

- [11] „Tomo y me voy”. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax (1966)

IV

- [12] „Tenir Dieu par les pieds” (1979)
 [13] „Ein Weib ist ein Weib”, afr. *femme que femme*, rum. *femeia ca femeia* (1979)
 [14] „Sibi in sinum spuere” (1980)
 [15] Sp. *no cabe duda*, rum. *nu încapă îndoială*. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie (1987).

4.3. Prezentăm date sumare despre textele selectate pentru editare, cu observația generală că, în cele mai multe cazuri, articolele și studiile respective au fost publicate în volume omagiale sau în numere de revistă cu dedicație omagială, astfel că nu sunt prea ușor de consultat nici în original. Identificări privind publicațiile și anii apariției unor articole, respectiv republicarea, uneori în traducere, a acestora, au fost făcute și după Kabatek, Murguía 1997, Anhang II, *Verzeichnis der Schriften Eugenio Coserius* (p. 271–305).

I

[1] Studiul a fost publicat în volumul intitulat *Homenaje a Alfonso Reyes* [1889 – 1959; filozof, scriitor, jurnalist mexican de largă receptare europeană]. După ce, în prima tinerețe, Eugeniu Coșeriu își propusese „să-i învețe carte pe nemți”, ca lingvist, și-a dezvoltat apetitul, învățându-i carte (spaniolească și franțuzească) pe romaniști de origine spaniolă, franceză sau de alte origini, dar și multă carte românească pe româniști! Printre observațiile de metodă din acest articol: în discuțiile privind originea expresiei din spaniolă, Alf Lombard nu a ținut seama de prezența corespondentei din limba română, iar J. Corominas nu a epuizat nici chiar informația istorică pentru limba spaniolă!

[2] Studiu publicat în volumul *Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft (Festschrift Helmut Stimm)* [romanist german, 1917–1989]. Traducerea lui N. Saramandu este publicată în vol. *Limba română – limbă romanică* (Coșeriu 2005). Printre observațiile critice ale lui E. Coșeriu: în ceea ce privește raporturile lingvistice româno-albaneze, nu poate fi acceptată metoda lui I.-A. Candrea (*Din epoca de formațiune a limbii române* – 1905); Coșeriu distinge trei categorii de cuvinte, în situații deosebite; simplele paralelisme nu rezolvă problema etimologiei; câteva dintre cuvintele analizate: *mănușă* ‘mâner’; (a) *ajunge* ‘a fi destul’.

[3] Studiu publicat în volumul *Homenaje a Rodolfo Grossmann* [hispanist de origine germană; 1892–1980]. Tratatând o problemă de filiație lingvistică, fără discuții etimologice punctuale, traducerea ar fi fost mai potrivită, din punct de vedere tematic, pentru formula editorială (românească) *Limba română în fața Occidentului*, traducere, din 1994, pentru *Von Genebrardus bis Hervás: Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*.

II

[4] Articol publicat în numărul omagial Alexandru Rosetti (5/1975) din „Revue roumaine de linguistique”; sensul ‘navă’, al cuvântului *vas*, existent în limba română veche, s-a putut răspândi în limbile romanice prin navigatorii venețieni; etimologia latină figurează în DLR (serie nouă).

[5] Se intenționează publicarea traducerii în spaniolă, din vol. *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977, a articolului *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*, apărut inițial în volumul omagial *Verba et Vocabula. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburtstag*, München, 1968.

[6] Articol apărut în „Archiv für das Studium der neuen Sprachen und Literaturen”, 214.

[7] Preluarea, din vol. *Estudios de lingüística románica*, Madrid, 1977, a textului apărut inițial în *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs zum 75. Geburtstag*, Tübingen, 1968; printre cuvintele românești discutate: *anțărt*, *cuminte*, (a se) *duce*.

[8] Articol apărut în vol. *Romanica Europaea et Americana. Festschrift für H. Meier, 8. Jan. 1980*, Bonn. Autorul consideră că nu pot fi luate în considerație, pentru etimon, forme regionale maghiare sau ucrainene. Argumente pentru etimologia latinească: *(a) *sucuți* < *succutere* ‘a scutura, a zgâlțâi; a agita, a cântări’ (cf. *co-agitare*); fonetic: *sucot* a putut deveni *socot*; cf. „armonia vocalică”: *cucuța* > *cocoța*; *cutropi* > *cotropi* etc. Deci nu „origen dudosa”; poate „origen probablemente latina” (în discuție cu Ciorănescu).

[9] Articol apărut în numărul omagial Ion Coteanu (5/1980) din „Studii și cercetări lingvistice”; analiza semnificațiilor respective ale pronumelui *care* pe texte vechi, dar punctul de plecare este un citat, parodic, din Topîrceanu (poet bine cunoscut, se vede, de Coșeriu!), în care este parodiat stilul cronicăresc: „Care dacă am văzut că lipsesc poveștile, cum a fost începătura și domnia acestui Ciubăr-Vodă,... socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvârșit la vremea lui”.

[10] Articol apărut în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur”, XII; cuprinde și o critică (severă) la adresa lipsei de informație a unor lingviști români (Gheție) în ceea ce privește sursele în care se găsesc etimologiile latinești date de Miron Costin (lipsesc texte poloneze!); „Miron Costin a dus cu mult mai departe etimologia latinească [decât Gr. Ureche, cu care este defavorabil comparat primul], chiar mai mult decât oricare alt savant român înaintea Școlii Ardelene”.

III

[11] Studiu publicat în „Vox Romanica”, XXV; abordare complexă privind ceea ce se poate numi o „etimologie gramaticală”; poligenеза în cazul unei unități frazeologice, dar, pentru un grup de limbi (europene), explicația prin latină, din greacă. Cf. recenzia Ioanei Vintilă Rădulescu, în SCL, XIX, 1968, 6, p. 657–659.

IV

[12] Studiu publicat în vol. *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal* (nr. special, 18, din „Revue romane”); câteva însemnări privind editarea, în paragraful următor.

[13] Studiu publicat în *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*, Tübingen. O problemă aparte, pentru discuția etimologică, o reprezintă existența, în română, a formulei *muierea, ca muierea*, dat fiind că forma mentală a enunțurilor *femme que femme* (din franceza veche) și *femeia ca femeia* (din română) este lat. *mulier quae mulier*, considerat „tradus” (de reluat discuția din Dumistrăcel 2001: 252–254). R. Windisch mi-a atras atenția că formula „uzuală” din limba germană este, de fapt, „ein Weib ist und bleibt ein Weib!”.

[14] Din nou un text omagial pentru Rohlf (la 85 de ani!); *Romania cantat. G. Rohlf zum 85. Geburtstag gewidmet* (vol. II: *Interpretationen*), Tübingen. În legătură cu reflexul românesc al lat. „sibi in sinum spuere”, cf. scrisorile publicate anterior.

[15] Publicat în vol. *Text-Etymologie. Untersuchungen zu Textkörper und Textinhalt. Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75. Geburtstag*, Stuttgart. Subtitlul studiului („asupra necesității [studierii] frazeologiei romanice comparate”), enunț reprezentativ pentru viziunea coșeriană de cercetare a „expresiilor”, poate fi proiectat și asupra necesității studierii comparate a etimologiei și a semanticii cuvintelor românești.

4.3. Pentru traducerea textelor coșeriene am angajat o colaborare, largă, și, în ultimul timp eficientă, cu admiratori ai operei Magistrului (autoarea traducerii unuia din textele apărute în Coșeriu 1994, foști doctoranzi etc.), iar pentru editarea volumului ne-am asigurat participarea colegelor Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu, din colegiul de redacție al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”; împreună cu acestea, am experimentat modalitatea editării propriu-zise. În t. XLIX–L/2009–2010 al „Anuarului”, am publicat traducerea studiului „Tenir Dieu par les pieds”, realizată de colega Anca Gâță, de la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, cu mai multe comentarii, în general de actualizare a informațiilor bibliografice, de tipul celor care urmează:

– Informația dată de Coșeriu cu privire la tratarea expresiei în *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele A–B, București, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuției în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera P (*pe–pînar*), București, Editura Academiei, 1974, s.v. *picior*, după cum urmează: „*parcă (l-)a prins* (sau *apucat*) *pe Dumnezeu de (un) picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare și neașteptată”.

– În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coșeriu citează mai multe dicționare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, și la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul și după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcției” („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior și nu i-ar fi părut așa de bine”).

– Semnalăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din discursul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coșeriu privind

moștenirea din latină a expresiei discutate în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găsește la Dumistrăcel 2001, în articolul „*A prinde (a apuca) pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieși cu bine dintr-o încurcătură”. Printre altele, este semnalată soluția de compromis la care recurge I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coșeriu): pentru „*Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*”, găsim „crezu că *l-a apucat pe Jupiter de picior*” (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Națională”, București, 1923, p. 45).

5. Încercând, cu o regretabilă întârziere, să ducem la bun sfârșit o ediție ce pune în operă o idee care îi era scumpă Magistrului Eugeniu Coșeriu, vrem nu doar să-i restituim Cezarului ce este al Cezarului, pentru ca, tuturor acelor care-i prețuiesc mintea și opera, și-i admiră spiritul și sensibilitatea, să le oferim un nou prilej de îndreptățită satisfacție, ci, folosind ceea ce ar putea reprezenta un reper editorial, vrem să facem un apel la o necesară solidaritate a celor care se revendică, într-un fel sau altul, de la Coșeriu.

Anume, credem că, pentru cei care abia acum vor să afle ceva despre acest mare lingvist, în sursele ce cuprind o informație minimă despre savant (pe internet de exemplu), este mai puțin important să se afirme, de pildă, că abia traducerea în românește și publicarea, în anul 2000, a *Lecțiilor de lingvistică generală*, a reprezentat un eveniment demn de reținut pentru cunoașterea, în România și în Republica Moldova, a importanței operei coșeriene (cf. ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Co).

Celui care a elaborat și a postat pe internet textul la care ne referim (cu trimitere la o prefață semnată de Mircea Borcilă), îi putem atrage atenția că, astfel, sunt ignorați, nejustificat, pașii importanți pentru „recuperarea gândirii științifice” și care au oferit posibilitatea de a cunoaște „altitudinea epistemologică și vastitatea orizontului investigațional” coșerian, realizați anterior, în România și în Republica Moldova. Dacă nu chiar și prin tipărirea la Cluj, în 1999, a *Introducerii în lingvistică*, atunci sigur prin apariția, încă din 1994, la Iași, a magistralelor *Prelegeri și conferințe*, cu teme alese de însuși Coșeriu pentru a se prezenta, începând din anul 1992, publicului cultivat din întreg spațiul științific românesc, ca și prin apariția, la Chișinău, tot în 1994, a *Lingvisticii din perspectivă spațială și antropologică*, volum în care s-au publicat opere coșeriene cel puțin egale ca importanță celor câteva articole amintite în bibliografia meschină de la adresa citată de pe internet.

Față cu evidența că savantul nu aparține de mult *numai* românilor, este cel puțin ciudată și regretabilă îngustimea de spirit de a prezenta imagini ale unui Eugeniu Coșeriu convenabile celor de la Cluj sau de la Chișinău, de la București sau de la Iași.

BIBLIOGRAFIE

Coșeriu 1994a = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, „Știința”.

Coșeriu 1994b = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993], 192 p.

- Coseriu 1999 = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Editura Echinox.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2005 = Eugeniu Coșeriu, *Limba română – limbă romanică*, texte manuscrise, editate de Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române.
- Coșeriu 2009–2010 = Eugeniu Coșeriu, „A-l apuca pe Dumnezeu de (un) picior” (traducere de Anca Gâță), în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX–L, p. 7–16.
- Dominte 1991–1992 = Constantin Dominte, *Reflectarea în România a activității, concepției științifice și operei savantului Eugen Coșeriu. Limba română reflectată în opera sa – Breviar bibliografic comentat*, în vol. *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iași, p. 37–50.
- Dumistrăcel 1992 = Stelian Dumistrăcel, *Eugen Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 5/1992, p. 53–63.
- Dumistrăcel 1995 = Stelian Dumistrăcel, *Schimbarea și „agresarea” numelui ca manifestări de «tabu» lingvistic*, în vol. *Limbaje și comunicare* [I], Iași, Institutul European, p. 71–81.
- Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Pînă-n pînzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, ediția a doua, revăzută și augmentată, Iași, Institutul European.
- Dumistrăcel 2003 = Stelian Dumistrăcel, «Graiul pâinii» în lumina «lingvisticii integrale» coșeriene, în „Limba română” (Chișinău), XIII, 2003, nr. 4–5, p. 118–131 (text publicat, sub titlul *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecție lingvistică a conceptului «la longue durée»*, și în vol. *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 49–77).
- Dumistrăcel 2006a = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Institutul European.
- Dumistrăcel 2006b = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, «Die Sachen sagen, wie sie sind...». *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Sala 2007 = Marius Sala, *Eugeniu Coșeriu*, în *Portrete*, Editura Universității din Suceava, ediția a II-a, p. 63–68.

COSERIU RESTITUTUS

ABSTRACT

After reviewing the scientific relations with Eugenio Coseriu that led to the project of an edition comprising the translation of this scholar's articles and studies dedicated to the Romanian language, the author presents the project of this edition which is currently under development (cf. Table of contents, on p. 53–54). The volume is to be entitled *Romanian Etymology, Semantics and Phraseology (from the Romance Perspective)* and will comprise 15 studies and articles by Eugenio Coseriu, written in German, French and Spanish, published between 1961–1987 in various European specialty periodicals and homage volumes dedicated to some personalities of the scientific life from that period.

Key-words: *lexis, etymology, semantics, Romance, Romanian and comparative phraseology.*

ANEXE

Anexa 1 : „Și eu m-am ocupat cu etimologia câtorva expresii românești și romanice...”

EBERHARD-KARLS-UNIVERSITÄT TÜBINGEN
ROMANISCHES SEMINAR

Romanisches Seminar • Wilhelmstr. 50 • D-72074 Tübingen

Prof. Dr. Dr. h.c. Eugenio Coseriu

Telefon: 0 70 71 / 29 - 7 42 92

Telefax: 0 70 71 / 29 - 42 82

Tübingen, 12/15/2000

Dragă Domnule Eugeniu,

V-am citit cu foarte mult interes "Ex prosiile", m-am bucurat dintr-o dată și vă felicit pentru interesul și eforturile de geniu care pe care le propuneți. Pentru restul, vă felicit și pentru perspicacitatea de care dați dovadă în privința la probabilitatea originii grecești a lui *exo*. Dat fiind că, în graecismul modern, *Exu* e o variantă curentă a lui *Exu* "afară", cum se poate afla din orice dicționar serios. E ciudat că totuși nu s-a gândit la etimologia grecească, și lăsat ciudat e că i se pare că parafrază din Jean Bacht conștient semnificativ "guta", bași Jean Bacht, foarte conștient, trebuie să fi avut experiența lui prin "Hafar!"

Și eu m-am ocupat cu etimologia câtorva expresii românești și romanice (deși nu exact în același sens), dintr-o dată vă trimite (cu plăcere vă pot spune) următoarele expresii românești la acest domeniu:

- "Ein Weib ist ein Weib" [*femeia ca femeie*]
- "Tineri Eten pot los pidi" [*a căuta pe domnișoare de* "na pidi"]
- "Siti in sinum spure" [*și se afla în sine*]
- "No este dunda - na eucapa eucapă!"

Dacă aveți deja volumul din el (cu găsesc fișa dvs.), puteți să-l dați unui bibliotecar ori unui coleg. Nu vă trimite "Bibliografia celor Romanice". Pe care vă pot citi, mai este studii cuprinse în *Estudios de lingüística románica* ("Dicționarul de romanice", "Tome 9 au 10"): la mine am extras y.

**Anexa 2: „Deci am greșit eu când am afirmat că locuțiunea de tipul
gr. πρὶν πτόσαι s-a păstrat numai în aromână...”**

Prof. Dr. Eugenio Coseriu
Sonnenhalde 27
D-72138 Kirchentellinsfurt

K'furt, 30/7/2001

Draga Doamnă Dumistrăcel,

Nu vă îngrijiiți: nu era nicio grabă. Și, mai curioz, bacu-
rați-vă: nepotă-mea (Eugenia Bojoga) îmi confirmă că ex-
presia est ai stuchi e curentă și la noi în Basarabia (regiunea
Lăpușan). Când am întrebat-o dacă o cunoaște cumva "de acasă",
mi-a răspuns că da și a adăugat spontan că "e vulgară" și că
înseamnă "foarte repede". Deci am greșit eu când am afirmat
că locuțiunea de tipul gr. πρὶν πτόσαι s-a păstrat numai în
aromână. Totuși, ar fi bine dacă am găsi o atestare la vreun
scriitor (la Sadoveanu poate?).

Despre porca d'oca am scris și eu ceva (v. fotocopia alătur-
ată). Și ă propos de asta: it. oca are un singur c; dar româ-
nii - ca și spaniolii, dualfel - tind să pună în italieană peste
tot două consoanțe acolo unde italieana nu le are (și, eventual,
să le suprimă unde italieana le are!).

Cu câtă mai alături sentimente,
at Dns.

Eugenio Coseriu

P.S. Cât privește inițiativa cu doctoratul h.c. la Galați
(pentru care vă mulțumesc din inimă), vă semnalez că în
mci voi fi origina în România (vorbesc de "România" mea, nu
de cea a vremurilor): Pitești (trei sau patru zile între 2
și 9), Târgoviște (10-16), Bălți (16-20), Chișinău (21-23).
Deci, dacă lucrurile "se coc", ceremonia ar putea avea loc undeva
în mai - ori înaintea de Târgoviște (sau chiar înaintea de
Pitești) ori după Chișinău (doctorat h.c. la Universitatea Ped-
agogică "Ion Creangă") - cu foarte puțină cheltuială pentru
Universitatea din Galați (de exemplu, din Basarabia ar putea
veni direct la Galați, pe la Giurgiulești). Cu gîră?

Anexa 3: „...Evident: ne înțelegem prin telepatie”

EBERHARD-KARLS-UNIVERSITÄT TÜBINGEN

ROMANISCHES SEMINAR

Romanisches Seminar • Wilhelmstr. 50 • D-72074 Tübingen

Prof. Dr. Drs. h.c. Eugenio Coseriu

Telefon: 0 70 71 / 29 - 7 42 92

Telefax: 0 70 71 / 29 - 58 59

Kirchende Ulmsport, 23/VI/2001

Într-o Domanie Dumistărească,

Doamni, eu mă pregăteam să vă răspund la prima scrisoare ca să vă sugerez să includeți în volumul proiectat al Gracii Romane, care este a doua redacție (ca cu ce-rușii), cu unele propuneri: evident: ne înțelegem prin telepatie. Deci, sunt cu totul de acord. Numai că, dacă includem și Gr. R., lucrările cuprinse în volum ar fi 13 și, deci nu s-ar putea superstitios, cred că nu e bine să egredăm fetele mitice. Vorba lui Eduardo de Filippo: "Non è vero, ma ci credo". Ergo, soluția pe care v-o propun e să mai includem încă două lucrări care cadrează destul de bine cu conținutul prevăzut, și anume: Vulgaritatea und Rumänisch in der deutschen Tradition și zu den Etymologien von Mircea Costin. C. picești?

Cu multe mulțumiri pentru măiestria inițiativă (și, înțeleg, pentru fetele și fetele de la bală) și cu o prietenărie autentică,

cu Dr.

Eugenio

Anexa 4. O bibliografie coșeriană

Punctul de plecare al *Bibliografiei coșeriene din perspectivă românească* l-a constituit o comunicare a lui Constantin Dominte intitulată *Reflectarea în România a activității, concepției științifice și operei savantului Eugen Coșeriu. Limba română reflectată în opera sa – Breviar bibliografic comentat*, prezentată la Colocviul omagial Coșeriu la data de 13 aprilie 1992 (citată în text) și publicată în vol. *Omul și limbajul său...* (p. 37–50). La publicarea volumului *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, autorul comunicării a fost bucuros să colaboreze cu editorii; pornind de la biobibliografiile coșeriene existente, el și-a revăzut și sistematizat informația, acceptând completări ale editorilor. În urma acestei colaborări, *Bibliografia* publicată în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică* (p. 157–170) are următoarea structură (prin comparație cu lucrări similare, pot fi recunoscute secțiunile originale; prezentăm formulările din volumul citat):

A. Alte traduceri în limba română (în număr de 18);

B. *Reflexe românești*, cu următoarele secțiuni: 1. Recenzii [la opera coșeriană] (16 titluri); 2. Scrieri exegetice românești (apărute în țară sau în străinătate; 22 de titluri); 3. Bibliografie românească privind biografia, activitatea științifică și literară a lui E.C. (31 de titluri); 4. Interviu în presa românească (11 titluri);

C. *Scrieri și prelegeri publicate în România și în Republica Moldova* (27 de titluri de opere științifice, la care, spre marea satisfacție a lui Eugeniu Coșeriu, am adăugat scrierile de debut, alte 18 intrări, grupate sub titlurile [a] Proză, versuri, traduceri, și [b] Eseistică (este vorba de colaborări ale liceanului Coșeriu, începând cu anul 1937, la revista „Crenguța”, până la susținute apariții în „Jurnalul literar”, al lui G. Călinescu, din 1939; printre titlurile din acest periodic: *Rondelul corăbiei care vine dinspre nord*; *Revelatio* [în limba latină]; *G. Bacovia*; *Dadaism poporan*. Menționăm faptul că pentru perioada reprezentând debutul literar, am apelat la arhiva proiectului *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea (1900–1950)*. *Partea I. Autori*, pusă la dispoziție de colegii literați de la Institutul „Philippide”.

Appendice: traduceri în limba rusă (4 titluri), paragraf introdus ca punct de interes pentru cititorii rusofoni din Republica Moldova.

G. IVĂNESCU ȘI EUGENIU COȘERIU – SEMNIFICAȚII ALE UNEI PRIETENII

EUGEN MUNTEANU*

Evocarea care urmează se bazează pe amintirile proprii și pe două documente cu caracter epistolar, tipărite în anexa textului de față. Îmi propun să încerc să descifrez semnificațiile unei relații interumane interesante și, dat fiind profilul istoric proeminent al celor două personalități, de un interes care depășește sfera strict privată. Întrucât mă consider discipol al amândurora, m-am preocupat constant nu doar de asimilarea doctrinei lor lingvistice, ci și de înțelegerea dinamicii devenirii lor profesionale și de semnificațiile parcursului lor biografic concret. Convingerea la care am ajuns este aceea că între G. Ivănescu și Eugeniu Coșeriu a existat o prietenie autentică și profundă; mai mult încă, aparținând amândoi unei aceleiași clase din tipologia omului de știință, o similitudine tulburătoare se constată și în privința reperelor și a liniilor de forță ale devenirii lor umane. O rememorare „în oglindă” a datelor biografice esențiale este utilă pentru a înțelege mai bine ce anume îi lega și îi apropia pe cei doi învățați care mi-au fost magiștri. Născut la 2 noiembrie 1912, în comuna Vutcani din județul Vaslui, G. Ivănescu a încetat din viață la Iași, la vârsta de 75 de ani (3 iunie 1987). Eugeniu Coșeriu s-a născut la 27 iulie 1921 în comuna Mihăileni din Basarabia și a murit la Tübingen la 7 septembrie 2002, la vârsta de 81 de ani. Amândoi s-au bucurat deci de un ciclu complet al vieții, au fost moldoveni, amândoi au avut o origine modestă, ca fii ai unor mărunți funcționari de țară, și s-au format în climatul plin de speranțe al României interbelice („România Mare”). Amândoi au traversat viața și și-au împlinit destinul de excepție de-a lungul unei existențe zbuciumate, parcurgând cu demnitate un secol plin de contradicții. După un început strălucit de carieră la Universitatea din Iași în anii '30-'40, Ivănescu devine în 1946 profesor la aceeași Universitate, pentru ca, între 1955 și 1962, exclus din sistemul de învățământ reformat după principii comuniste, să îndure o lungă perioadă de privațiuni. A devenit în cele din urmă profesor de lingvistică romanică și generală la Universitatea din Timișoara (1962–1969), apoi la Universitatea din Craiova (1969–1971), revenind în final la Iași, în 1971, ca profesor de lingvistică indo-europeană, la Universitatea

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

„Alexandru Ioan Cuza”. Nu mai puțin zbuciumată a fost și viața lui Eugeniu Coșeriu. Student eminent în Litere și Drept la Universitatea din Iași o scurtă perioadă (1939–1940), și-a continuat și încheiat în mod strălucit (prin două doctorate) studiile de filosofie și litere la Roma (1940–1944), Padova (1945) și Milano (1945–1949), a lucrat în Italia ca lector de limba română, ziarist sau traducător, înainte de a emigra în Uruguay, ca profesor de lingvistică la Universitatea din Montevideo (1951–1963). Din 1963 a fost profesor de filologie romanică la Universitatea din Tübingen.

În descendența directă a lui Alexandru Philippide (1859–1933) și pe urmele lui Iorgu Iordan (1888–1986), G. Ivănescu s-a afirmat ca cel mai strălucit reprezentant al Școlii lingvistice ieșene. Deși nu a recunoscut-o niciodată explicit, Eugeniu Coșeriu a asimilat totuși și el, în scurtul său interval studențesc de pe dealul Copoului, câteva dintre elementele esențiale ale spiritului academic ieșean, așa cum se coagulase acesta pe parcursul a trei generații de intelectuali, generația pașoptistă a lui M. Kogălniceanu, generația „Junimii” lui Titu Maiorescu și generația de la „Viața Românească” a lui G. Ibrăileanu și A. Philippide. Probabil în primul rând prin intermediul contactului cu tânărul asistent universitar G. Ivănescu (diferența de vârstă între ei era de 9 ani), Coșeriu pare să-și fi asumat componentele organice ale tradiției ieșene: spiritul critic, erudiția, căutarea unui echilibru ideal între enunțul teoretic și fundamentarea empirică a acestuia, o bază documentar-filologică solidă a interpretării faptelor de limbă și, mai ales, accentul decisiv pus pe dimensiunea istorică în înțelegerea dinamicii limbii.

Nu cred că este prea riscant să presupunem că în lungile discuțiile pe care cei doi le vor fi avut la Iași în anii 1939–1940, a putut să se precizeze la fiecare dintre ei o altă constantă comună: un fel de *furor constructivus*, o pasiune a întemeierii solide și perene. Amândoi au dorit sau și-au propus să întemeieze și să practice un alt tip de lingvistică decât structuralismul descriptiv-sincronic dominant în prima parte a secolului al XX-lea: o lingvistică „pe baze antropologice” – Ivănescu, o „lingvistică integrală” – Coșeriu. Această poziție epistemologică comună presupunea o încadrare a lingvisticii în sfera științelor spiritului sau ale culturii, spirit enciclopedic, un fundal filosofic al discursului lingvistic, interferențe organice cu logica, psihologia, sociologia și istoria.

Îi mai apropia, probabil, pe cei doi tineri, sortindu-i unei prietenii trainice, o altă trăsătură comportamentală comună: veritabilul cult pentru știință și pentru muncă și o asumare totală a aventurii cunoașterii, împinsă uneori până la limitele sacrificiului personal. Elevii ieșeni ai lui Ivănescu și cei tübingenezi ai lui Coșeriu relatează în această privință episoade semnificative din viața celor doi. O interesantă interpretare a destinului de excepție al omului de știință „rătăcitor”, împreună cu un memorabil portret al personalității fascinante care a fost Coșeriu, ne-a oferit recent Tullio de Mauro, care s-a bucurat de amicitia ilustruului nostru compatriot. Pornind de la o explicație etimologică pe care Antonino Pagliaro o dăduse controversatului termen latinesc *proletarius*, reputatul lingvist italian¹ vede în Coșeriu un

¹ Iată, *in extenso*, pasajul respectiv: „Pagliaro [...] pensava per la difficoltà, controversa etimologia di *proletarius* a un etimo **protelarius*, che riportasse la parola al significato remoto di «carovaniere» e «estraneo», si innamorò di questa idea e [...] disse che chi studia e insegna, se lo fa con serietà, è sempre

asemenea „proletarius”, străinul devenit indispensabil în marile cetăți, cel care, asemenea lui Socrate la Atena, „substituie zeii” și „corupe tineretul”, contribuind decisiv la schimbarea mentalităților și la lărgirea orizontului cunoașterii. Ca unuia care se simțea „acasă” în două mari culturi, cea italiană și cea spaniolă, pe care le-a servit aproape ca un „*einheimische*”, i-a fost dat lui Coșeriu să se „aculturalizeze” într-o a treia mare cultură, cea germană, într-o epocă dureroasă din istoria acesteia. Potrivit mărturiilor explicite ale multora dintre elevii săi, autoritarul lor magistru (care semnase în joacă, la vârsta fragedă a copilăriei basarabene, pe un caiet de școală, „Eugeniu Coșeriu, profesor la Universitatea din Heidelberg”!) nu a ezitat să-i reînvețe pe tinerii săi discipoli de la Tübingen lecția demnității germane, transmițându-le, implicit sau explicit, însă întotdeauna cu vigoare, mesajul că nu este rușine să fii neamț, că menținerea vie a amintirii reprobabilelor atrocități ale regimului nazist și a suferințelor provocate de războiul declanșat de Hitler nu poate însemna nicidecum a șterge din memoria umanității marea cultură germană... Un mesaj a cărui formulare nu era lipsită de riscuri într-o Germanie a anilor '60–'70, o țară încă „înfrântă” și aflată sub ocupație!

Revenind la paralela caracterologică pe care o propun, cred că cei care i-au cunoscut pe „eroii” evocării de față fie și doar episodic sau superficial nu vor putea contesta afirmația mea că o aversiune disprețuitoare pentru impostură, adesea chiar zgomotoasă, și-o manifestau amândoi de câte ori aveau prilejul. Apelative precum „imbecil” (Ivănescu) sau „cretin” (Coșeriu), la adresa unor „lingviști” care le solicitau insistent „protecția” sau „sfatul”, nu erau nicidecum dintre cele mai blânde! Europeni poligloți (cu o preferință mai rară printre românii contemporani, pentru italiană și germană), într-o epocă în care această specie era încă o *rara avis*, nutreau amândoi un patriotism autentic, modulat de intransigență (auto)critică. Posedând fiecare o memorie fenomenală, a faptelor, a ideilor și a oamenilor, neascunzându-și nici unul dintre ei conștiința faptului că posedă o minte genială și hotărâți să o utilizeze la maximum,

un *proletarius*, uno straniero in ogni patria, indispensabile ma straniero. E poco importa se vive nello stesso luogo, come Kant, e fa ogni giorno la stessa passeggiata per le stesse strade e puntualmente alla stessa ora. E può ben ritenere di meritare una pensione pubblica nell'Areopago, può ben meritare davvero, ma sempre col suo lavoro di ricerca e riflessione viola i confini dati del sapere e delle consolidate convinzioni e, non del tutto a torto, è visto come uno che introduce nuovi dèi nella città. [...]

Mi chiedo ora se Eugenio Coseriu avrebbe accettato appellativi come «trovatore», «girovago», *proletarius*. So che, se glieli avessi proposti, ovviamente con cautela, mi avrebbe scrutato con il suo sguardo penetrante. Mi avrebbe concesso, come in genere faceva, il privilegio di un momento di riflessione. Ma non sono sicuro della risposta, lui così legato sempre alla sua Bessarabia rumena, al suo «kritisch-dynamischer Nationalismus», lui che aveva solo assai a malincuore rinunziato alla cediglia sotto la esse del suo cognome e alla terminazione rumena del nome (Eugeniu); ma anche, e del resto la cosa è implicita nel doppio aggettivo che accompagna il suo *Nationalismus*, lui che aveva navigato attraverso le culture e le lingue, alcune facendole profondamente proprie, come fin da ragazzo la tedesca, poi l'italiana e la spagnola e quelle antiche culture greca e latina entro cui si moveva come fossero a lui patria ideale e reale” (Tullio De Mauro, *Prefazione*, în Eugenio Coseriu, *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, a cura di Cristian Bota e Massimo Schiavi, con la collaborazione di Giuseppe Di Salvatore e Lidia Gasperoni, Verona, Edizioni Fondazione, Centro Studi Camprostrini, 2007, p. 9–10).

cei doi profesori ai mei se diferențiau radical în privința înzestrării somatice. De înălțime medie, slab și fragil, afectat mereu de boli pe care le ignora cu discreție și de care nu se plângea niciodată, Ivănescu și-a înfruntat un destin mai degrabă advers cu acea forță interioară ineluctabilă din care se plăsmuiește sufletul eroilor. Somatic, Coșeriu se situa la polul opus. Iubit de cei apropiați, temut de alții, înalt de statură și cu o constituție robustă, marele profesor de la Tübingen transmitea discipolilor și colegilor, prietenilor sau interlocutorilor pasageri impresia unei veritabile forțe a naturii², dominatoare și irepresibilă, o entitate umană aproape neverosimilă, la care anduranța psihosomatică de excepție părea să fie în contrast cu finețea analitică și cu rafinamentul asocierilor de idei.

După scurta perioadă ieșeană a lui Eugeniu Coșeriu, cei doi prieteni s-au revăzut abia peste aproape trei decenii, în 1968, cu prilejul Congresului Internațional de Filologie Romanică de la București, la care Coșeriu a participat. Nu am știri directe despre această întâlnire. Ei au rămas însă în contact epistolar, și-au trimis unul altuia exemplare din lucrările publicate. Un extras, îngălbenit de vreme, din primul articol important al lui Coșeriu, *Determination y entorno*, publicat în 1956, cu dedicația „Lui Gheorghe Ivănescu, ca unui frate mai mare”, se află în posesia mea, fiindu-mi dăruit de profesorul meu ieșean. Cele două scrisori de mai jos sunt și ele mărturii ale acestei perioade. Obținând în fine permisiunea de a călători în Occident, Ivănescu l-a vizitat în anii 1981–1982, la Tübingen, pe vechiul său prieten. Depun aici mărturie că în sumarele și lacunarele relatări pe care am reușit să le scot de la el, Ivănescu nu s-a arătat deosebit de încântat de primirea care îi fusese rezervată de Coșeriu. Cred că ceva îl iritase suficient pentru a-l face să îmi comunice despre Coșeriu aprecieri de felul: „Da, bine, a reușit să se facă bine cunoscut în Occident, lumea pare să îl respecte, dar în sufletul lui a rămas un metec...”. Coșeriu însă nu a avut în fața mea decât aprecieri superlative la adresa mai vârstnicului său prieten, socotindu-l „singura minte genială pe care mi-a fost dat să o întâlnesc”.

Nu pot ignora, în această modestă schiță de „vieți paralele”, diferența cea mai mare care le caracterizează personajelor mele destinul mundan și profilul lor în posteritate. Putând fi înscris pe lista foarte scurtă a românilor cu un destin fabulos, Eugeniu Coșeriu poate fi socotit o natură fericită, cunoscut și recunoscut în plan universal, creator de școală cu numeroși discipoli merituoși care i-au continuat, i-au nuanțat și i-au completat ideile și teoriile. G. Ivănescu a fost însă mai puțin norocos, destinat să „strălucească” în cadrul mai restrâns al unei culturi de însemnătate regională, fără urmași de calibru și cu un ecou internațional neînsemnat al ideilor sale. Este probabil că o recuperare postumă a acestei „nedreptăți” s-ar putea obține, cel puțin în planul istoriei ideilor lingvistice, prin traducerea și tipărirea în limbi de circulație a celor mai importante opere ale lui G. Ivănescu, tot la fel cum o „repatriere” completă a lui Eugeniu Coșeriu s-ar putea realiza prin traducerea în română și publicarea într-o ediție academică a lucrărilor sale.

² Cf. mărturia lui Tullio De Mauro, *op. cit.*, p. 15: „C'era chi lo amava, molti lo ritenevano un prepotente, qualcuno diceva «un bufalo» o anche «un bisonte», una forza della natura inarrestabile, capace di annientare in pubblico uno studioso che gli paresse non degno, tutti lo temevano”.

Informații indirecte și aluzii sau trimiteri explicite din cele două scrisori pe care le publicăm mai jos ne îndreptățesc să credem că schimbul de scrisori dintre cei doi prieteni a fost mai consistent. Deocamdată atâta am reușit să descoperim. Prima dintre ele, datată „8 maiu 1947”, se află în posesia mea, fiindu-mi dăruită de G. Ivănescu, împreună cu alte câteva sute de scrisori de la diferiți prieteni și cunoscuți. Scrisă în stilul puternic, precis și nuanțat care caracterizează orice text al lui Coșeriu, lunga scrisoare a fost trimisă de la Milano, unde expeditorul, ca apatrid și refugiat politic, se afla în perioada poate cea mai dificilă a existenței sale, nevoit să lupte din greu pentru pâinea zilnică, a sa și a familiei pe care tocmai și-o întemeiasă. Ceea ce uimește la tânărul erudit de doar 26 de ani, dublu doctor, în filologie și în filosofie, este, cred, conștiința valorii și încrederea nestrămutată în steaua care i-a fost destinată.

Aflată într-o copie dactilografiată în arhiva Ivănescu de la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, scrisoarea expediată de Ivănescu către Coșeriu, de la București, la 17 aprilie 1961 este o mărturie deopotrivă a unei discreții constitutive, ca și, probabil, a autocenzurii la care prudența îl împingea pe modestul funcționar de la Academia Republicii Populare Române. Căci singurele referiri la gândurile și preocupările intime au un caracter convențional. Informațiile și aprecierile pe care Ivănescu le comunică prietenului său exilat în Uruguay sunt însă de importanță majoră. Ne dăm astfel seama mai întâi că, la vârsta de aproape 49 de ani pe care îi avea și fără nici o perspectivă reală de a obține un post convenabil la universitate sau în cercetare, Ivănescu, departe de a se considera plafonat, se comportă ca un om de știință autentic, preocupat de realizarea proiectelor sale. Aflăm de exemplu că lucrarea sa cea mai importantă, istoria limbii române (publicată abia în 1978), are deja două volume de câte 500 de pagini fiecare și că, deși, din cauza sănătății precare, nu a reușit să publice încă mai nimic în această direcție, concepția sa lingvistică teoretică este deja articulată. Este reafirmată în context una dintre ideile-pivot ale concepției lingvistice a lui G. Ivănescu, expusă și tratată pe larg ulterior, în articolul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue litterarie* (în „Philologica”, II/1972, p. 5–25): dacă la nivelul graiurilor și al limbilor preliterate principiul cauzalității este decisiv pentru explicarea schimbărilor din limbă, în sfera limbii literare, dimpotrivă, finalitatea este aceea care, legată de voința vorbitorilor, determină dinamica schimbărilor lingvistice. Atrăgându-i atenția că el însuși a renunțat încă din 1954 la perspectiva idealismului lingvistic (K. Vossler, B. Croce), pe care și-o însușise în timpul studiilor din Italia, G. Ivănescu își invită prietenul să i se alăture și să renunțe și el la concepția finalistă și idealistă. După cum se știe, departe de a se lăsa convins, Eugeniu Coșeriu a rămas credincios paradigmei vichiene și humboldtiene și a făcut din *causa finalis* una dintre pietrele unghiulare ale doctrinei sale.

În transcrierea textelor am conservat cu fidelitate maximă limba și stilul celor doi învățați. Am păstrat întocmai ortografia originală, inclusiv scrierea generalizată cu *î* în loc de *â* și *sînt* în loc de *sunt*, proprie grafiei ieșenilor în epoca interbelică.

ANEXE³

[1]

Corriere Lombardo
Il segretario di redazione

Milano, 8 maiu 1947

Via Senato 38

Tel.: 76451-2-3-4 – 70713-72601 – 72781-2-3-4

Iubite domnule Ivănescu,

Nu mai știu câți ani sînt de cînd nu ți-am mai scris, trei sau poate patru. Cine știe ce⁴ vei fi crezînd despre mine. Totuși nu m'am pierdut în vîltoarea războiului și am încă pe umeri capul, destul de sănătos, cu care gîndesc mai mult, mai bine și mai solid decît pe vremea scurtei mele studenții ieșene. După atîția ani trăiți și nu petrecuți în occident, am un orizont limpede și un discernămînt sever al valorilor, pe care pe atunci nu-l aveam. Am învățat multe lucruri, multe limbi (vreo douăzeci, adică toate limbile romanice, slave și germanice), am pătruns multe altele, dela arte pînă la filosofie și la matematică și am un mod al meu de a fi, de a interpreta și de a scri. De mă voiu întoarce în țară, ceiace cred că nu se va putea împlini curînd, am de gînd să încep o vastă mișcare culturală, spre a răsturna mulți coloși cu picioarele de lut și spre a da romînilor o viziune exactă asupra multor fapte. Aș avea multe idei, pe care, însă, cine știe de le voi putea realiza. Înainte de a pleca în străinătate, m-am pus rău cu multă lume meschină, care ține minte mai curînd excesele temperamentale decît meritele autentice. Aș fi vrut să reiau legătura cu mulți, dar la urmă mi s'a părut că numai dumitale îți pot vorbi cu încredere și sinceritate ca odinioară. De mult pusesem gînd să-i scriu și lui Iordan la Moscova, de aproape doi ani, numai că, lăsător cum sînt fiind moldovean, am tot amînat dela o zi pe alta și nici pînă acum nu m-am hotărît. În neliniștea acestor vremi, dealtfel, gîndurile vin și se duc, se fac planuri azi de întoarcere în țară și mîni de rămînere pe loc și de plecare în America. Între timp, anii trec și alții mi-o iau înainte, oameni fără structură intelectuală văd că devin lectori, profesori, publică lucrări infame și traduceri pline de greșeli, trăesc bine și fără griji și lumea-i prețuește și le ține hangul. Vorbesc de romîni care se află în Italia, rătăcitori toți sau aproape toți într'o mizerie morală și intelectuală nemaipomenită, și cu care eu, firește, nu întretin nicio legătură.

Dar văd că vorba m'a dus departe și eu voiam să-ți spun cîte ceva despre mine. Marea carieră științifică și literară care mi s'ar fi deschis, fără îndoială, dacă rămîneam în țară, ori dacă mă întorceam la vreme, o văd îndepărtîndu-se tot mai mult de la calea pe care soarta se pare că mi-a hotărît-o. Trebuie să știi că de trei ani sînt căsătorit și am un copil de doi ani, deci

³ În transcrierea celor două scrisori am păstrat cu strictețe ortografia din textele manuscrise originale [n. edit.].

⁴ În original, scris: *che* [n. edit.].

o familie de întreținut și de asta a trebuit să-mi caut o meserie statornică: sînt ziarist și critic de artă aici la Milano și destul de prețuit de mulți prieteni și cunoscuți, scriitori, ziariști și artiști. Scriu din cînd în cînd povestiri și fantezii pe care le public în ziar sau prin reviste și care iarăși sînt prețuite. Ți-aș putea trimite din ele dacă te interesează. La toamnă am de gînd să mă prezint la un mare concurs literar cu un roman. Tot în toamnă am de gînd să adun în volum o seamă de articole de artă și de portrete de artiști italieni contemporani. În puțină vreme, mi-am făcut, într'un mediu străin și nu de tot primitiv, ceiace se chiamă „o poziție”, iar faptul nu mă măgulește peste măsură, pentrucă, în schimb, a trebuit să muncesc din greu și să renunț aproape cu totul la activitatea de studiu aflat de roditoare în anii cînd trăiam din bursă. Abia de-mi rămîn cîteva minute pe zi pentru a citi două-trei pagini, mai ales că viața e grea și familia implică multe lucruri: casă, mobile, așezămînt. De frecventat bibliotecile, nici vorbă, n-am timp: citesc ce pot acasă, și nu pot mult pentrucă, din cele aproape patru mii de cărți pe care le adunaseram, multe le-am pierdut cu războiul. S'ar putea deci întîmpla să-mi încheiu zilele pe-aici ca ziarist și scriitor italian. (Dealtfel, de mult vorbesc și scriu italienește mai bine decît romînește și nu e exclus ca chiar în scrisoarea de față să aflî multe sîngăcii de limbă romînească.) Cum ziceam, stau și mă gîndesc și nu știu pe ce drum o voi apuca mîni. Să mă întorc în țară? Aș face-o numai dacă aș ști că mi se oferă o situație decentă și serioasă. Avînd familie, n'aș putea înfrunta un viitor nesigur, nici accepta un post de asistent ori de lector. Tot mă gîndesc să cer aici o catedră de slavistică, dar, din lipsă de timp, încă nu m'am hotărît și cine știe de mă voi hotărî. Să cer un post de atașat cultural ori de presă ca a fi alții care cu cultura și cu presa n'au avut de a face în viața lor? Aș putea, dacă nu în Italia, să cer un post în vreo țară slavă sau germanică, mai cu seamă că nu cred să fie multă lume în România care să știe limbile pe care le cunosc eu și să aibă cunoștințele pe care le am eu despre țări, literaturi și popoare. Dar nu mă încumet, neavînd prieteni și nici măcar cunoscuți în diplomație și printre autoritățile romînești de aici și din țară. La Roma aud c'a fost numit atașat de presă un coleg al meu de universitate (dar cu vreo doi ani în urma mea), om fără nicio pregătire. Un orizont oarecum calm mi se deschisese acum trei ani, cînd, prin intervenția ministrului Suediei, fusesem numit membru la Școala Romîină din Roma. Dar mîncăii de la legație mă dădură afară în două săptămîni cu intrigării politice, cu toate că-mi venise și numirea telegrafică dela București. Acuma Școala e plină de oameni mai mult tîmpi și fără rost, unii dintre care și-au sfîrșit studiile cu rușine pe aici. Eu doctoratul în litere l-am trecut cu laudă la Roma, în vremuri grele, cu o teză despre influențele vechi franceze și italiene în poezia epică populară a slavilor meridionali. Am terminat de doi ani și filosofia (acum mă ocup mai mult de filosofie), dar doctoratul încă nu mi l-am dat; îl voi da poate anul acesta cu o teză despre evoluția ideilor estetice în România, pe care o am în pregătire. Între timp am tradus în italienește o culegere de nuvele din opt limbi, o antologie de nuvele romînești, romanul „Uvar” al lui Sadoveanu, un roman rusesc – toate tipărite sau sub tipar –, o antologie a poeziei croate moderne care ar fi trebuit să se tipărească în România încă prin '43, o antologie de nuvele bulgare și o antologie a poeziei suedeze, pe care le am în manuscris (acestea trei din urmă în romînește), și, cu un alt romîn, opera filosofică a lui Blaga (a ieșit pînă acum un volum) și cele două piese ale lui Ciprian. Acum am în lucru traducerea unui roman american și o gramatică

descriptivă și normativă a limbii române literare scrise și vorbite, bună pentru italieni, dar și pentru români, un studiu asupra filosofiei lui Blaga, un studiu asupra limbii lui Barbu și altele.

Am ajuns la încheierea scrisorii vorbind numai despre mine și abia de-mi mai rămîne spațiu să te întreb în fugă ce mai faci, cum trăiești, cum te mai împaci cu lumea, cu viața și cu știința. E adevărat, cum mi s'a spus, că ți s-a dat în sfîrșit o catedră la universitate? Tare mi'ar plăcea să fie adevărat. Răspunde-mi curînd și nu din fugă și iartă-mi scrisoarea asta cam pripită și rău încheată de reluare de legătură.

Ce mai face Pasăre? Multă voe bună, dumitale și tuturor celor cumsecade.

Eugeniu Coșeriu

[2]

București, 17 aprilie 1961

Dragă Coșeriu,

Nu mi-ai trimis nicio scrisoare din vara lui 1957 și pînă astăzi, deși eu ți-am scris în acest răstimp. Am primit în schimb extrasele trimise și cu dedicații care dovedeau vechea ta afecțiune pentru mine. Îți mulțumesc mult pentru ele. Am constatat nu numai că, în multe privințe, ai o gândire comună cu a mea, dar cu ele am putut să-mi completez informațiile și să reiau problemele tratate de mine altădată, punîndu-mi articolele la curent și integrîndu-le în actualitate. Eu am neglijat să-ți trimit lucrările mele apărute din 1957 pînă astăzi și chiar atunci nu ți-am trimis unele lucrări mai vechi, pe care le mai aveam și le am încă în extras. Ți le voi trimite în cursul acestei luni, cel mai tîrziu în mai (printre ele, un articol despre delimitarea fondului lexical principal, care cred că te va interesa mult, deși astăzi l-aș scrie cu informație occidentală, care îmi lipsea atunci).

În scrisorile mele anterioare ți-am făcut cîteva reproșuri. Sper că nu acele reproșuri sînt cauza „tăcerii” tale. Eu te implor să-mi scrii. Cred că ești convins că nu poate exista totală unitate de vederi în știință și că este mai bine să-mi expun, în scrisorile mele, obiecțiile pe care le am de făcut lucrărilor tale, decît să înșir numai laude în care să nu cred. Nu vreau să fiu rău înțeles: tu ești unul dintre puținii lingviști cu o inteligență neobișnuită – și deci și cu spirit critic – care se ocupă astăzi cu teoria limbii în lumea occidentală. Dar îngăduie-mi mie, cel care ți-am fost, într-un fel, îndrumător în lingvistică, să-ți spun că anumite probleme n-au fost bine rezolvate de tine. Nu disprețui pe un om care a meditat o viață întreagă – peste 30 de ani – la problemele de teoria limbii și a ajuns la o concepție în cele mai multe privințe deosebită de cea a contemporanilor. N-am publicat mai nimic din aceste teorii – sînt acum în epoca de definitivare a lucrărilor mele de teoria limbii –, dar asta nu e un motiv ca să crezi că n-am realizat nimic. Ce s-ar fi ales de ideile lui F. de Saussure, dacă elevii lui n-ar fi publicat *Cursul de lingvistică generală*? Sănătatea mea, în ultimii ani, a fost prea șubredă, ca să fi putut da cărți. Nici *Istoria limbii romîne*, în două volume de cîte 500 de pagini nu este gata, nici alte lucrări mari. Dar sper că, începînd din acest an, voi putea lucra din nou cum lucram altădată.

Eu continuu să cred că lingvistica occidentală este în mare parte eronată și că este nevoie ca ea să apuce pe alt drum. Tu ai făcut o serie de critici structuralismului lingvistic

apusean, dar le-ai făcut adesea în numele idealismului lingvistic italian. În special consider eronată ideea că lingvistul n-ar trebui să caute cauze, că nu va găsi cauze. Eu cred că scopurile domină limbile literare – în această privință concepția ta este perfect valabilă –; dar, când e vorba de graiurile populare sau de orice limbă din faza ei preliterară, situația se schimbă: cauzalitatea e la ea acasă. Acolo avem factori materiali, ca organele articulatorii, și cauze, exact ca în biologie. Nu ideea de cauză, ci ideea de forță este cea care trebuie înlăturată din lingvistică. Dacă vei examina fără prejudecăți realitatea lingvistică, vei ajunge la concluzia că există două lingvistici, cu principii și metode de cercetare deosebite, una a cauzalității și alta a libertății, a scopurilor. Este de altfel concepția veacului trecut și cred că trebuie să ne întoarcem la ea, bine înțeles îmbogățind-o cu tot ce un veac de gândire a câștigat în plus. Ea va permite lingvisticii occidentale să urce pe o nouă treaptă.

Dacă tu gîndești altfel, este numai pentru că ai trăit atîta vreme în mediul spiritual al Italiei contemporane, prea îmbibată de idealism. Cînd am fost în Italia, am suferit și eu, ca și tine, influența gîndirii italiene din primele decenii ale secolului al XX-lea, și trebuie să recunosc astăzi că, aproape douăzeci de ani, am identificat greșit limbajul cu arta și gîndirea, iar lingvistica cu logica, estetica, istoria culturii și istoria literaturii. Dar, în 1954, m-am scuturat de aceste erori, care au viciat gîndirea mea atîta vreme.

Eu fac un apel către tine să reexaminezi această problemă a cauzelor dezvoltărilor și stărilor lingvistice. Și fac acest apel pentru că socot că trebuie să mergem împreună în lupta cu structuralismul lingvistic contemporan, care, prin unele manifestări ale sale, se dovedește a fi o adevărată nebulă. Cred că vei putea să prețuiești mai just ideile mele, în momentul în care vei citi o lucrare a mea redactată anul trecut: *Alexandru Philippide sau Destinele lingvisticii. Dialog lingvistic și filozofic*, de circa 150 de pagini mari dactilografiate, în care mi-am expus ideile mele bine și mai documentat ca oricînd înainte și pe care sper s-o public anul acesta.

Aștept să-mi răspunzi și să-mi trimiți lucrările tale mai recente. Mulțumiri colaboratorilor tăi, care mi-au trimis și ei extrase. Dacă sînt doritori, le voi trimite și eu cîte ceva din lucrările mele. Despre *Forma y sustancia...* voi publica o recenzie în *Studii și cercetări* ale Filialei Iași a Academiei R.P.R., secția Filologie, pe anul 1961, nr. 2. Despre sincronie, voi redacta în curînd o recenzie pentru aceeași publicație sau pentru una nouă, proiectată să apară la Timișoara. Cred că e bine să propui Universității din Montevideo să ceară un schimb de publicații cu filiala Iași a Academiei R.P.R., care publică și *Studii și cercetări științifice*, seria Matematică-Fizică, seria Chimie, seria Istorie etc. În Colectivul lingvistic de acolo se găsesc foști elevi de ai mei, ca N.A. Ursu și L. Leonte. Adresa Filialei: Str. Filimon Sîrbu, nr. 7 (vechea stradă a Arcului; clădirea este aceea a vechii Academii Mihăilene, pînă în 1950, a Școlii de Arte Frumoase).

Scrie-mi dacă-ți vin publicațiile românești. Transmit doamnei Coșeriu, ca și d-lui Pisani, urările mele de bine. Scrie-mi și de copii. Fetița mea, Eudocia-Irena, este în clasa a III-a elementară și e destul de harnică și pricepută. Cu o frățescă îmbrățișare,

G. Ivănescu

**G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU –
THE MEANINGS OF A FRIENDSHIP**

ABSTRACT

A close friendship existed between the two well-known linguists. They were both related, by origin and education, to the cultural and academic milieu of Iași, but they have evolved differently, the first in a limited regional context, the second in the Western academia. The two letters attached here prove the high level of interpersonal communication between them and also provide unpublished biographical data.

Key-words: *Coseriu, Ivănescu, mailing, linguistic doctrine, Iași.*

PE MARGINEA JOCURILOR DE COPII ÎN CÂTEVA CHESTIONARE LINGVISTICE ȘI ETNOGRAFICE

LAVINIA NASTA*

1. MOTIVAREA CERCETĂRII

De ce jocurile de copii în chestionare? Din două motive: în primul rând, pentru a cerceta cât interes a suscitat domeniul jocurilor de copii autorilor de chestionare și, în al doilea rând, pentru a atrage atenția asupra importanței arhivelor instituționalizate în studiul ludicului, întrucât, cu excepția specialiștilor care au de-a face zilnic cu chestionare și arhive, în puține dintre lucrările dedicate jocurilor am găsit trimiteri bibliografice la fondurile documentare constituite în urma răspunsurilor la chestionare, autorii preferând, în cele mai multe situații, să-și creeze propriul corpus (fie pe teren, fie extrăgând exemple din cărți de beletristică ori folclor – din Vasile Alecsandri, Petre Ispirescu, Al. Lambrior, Elena Niculiță-Voronca, S.Fl. Marian, G. Dem. Teodorescu etc.), marginalizând, astfel, materialul arhivistice. Acest procedeu poate avea o cauză dublă: fie nu se știe de existența subiectului în chestionare și, automat, în materialele de arhivă care au rezultat de pe urma lor, fie se știe, dar sunt considerate greu sau imposibil de accesat.

2. INTRODUCERE ÎN PROBLEMA JOCULUI

A afirma că jocul precedă cultura nu reprezintă doar un aforism, ci e un adevăr biologic, dacă avem în vedere că animalele se joacă înainte de a fi domesticate. E ca și cum jocul ar fi ceva instinctual, ceva însământat în existență, în a fi, ceva aprioric, dar, în același timp, e purtătorul unor semnificații care amintesc de civilizații străvechi. Nu ne propunem să aducem în discuție nici teorii arhetipale, nici dezbaterile privind natura psihogenetică ori socioculturală a jocului (Elkonin 1980), însă merită să amintim că „jocul este mai mult decât un fenomen pur fiziologic sau decât o reacție psihică determinată pur fiziologic”, reprezentând „ceva care trece dincolo de instinctul de conservare nemijlocit, ceva care pune în acțiune un tâlc” (Huizinga 2018: 39). Tâlcul jocurilor poate avea rădăcini ritual-simbolice, discutându-se despre o hermeneutică

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, România (lavinia.dalalau@yahoo.com).

simbolică profundă, care amintește de rituri primitive ori de obiceiuri ezoterice cu caracter religios. Ceea ce fascinează cel mai mult la joc, care, potrivit eruditului olandez citat, se infiltrează în marile activități primare și derivate ale societății umane (cum ar fi limba, mitul, cultul, justiția, comunicațiile, profesiile, arta și știința), este universalitatea sa, manifestându-se „în planul tipologiei jocurilor, funcțiilor și morfologiei lor” (Evseev 1994: 45).

Fiind o acțiune atât de cuprinzătoare, cu implicații în diverse domenii ale vieții, o definiție a jocului ar fi foarte greu de dat de către un cercetător de nișă. De aceea considerăm că cea mai potrivită definiție o găsim în teoria culturii, mai exact la autorul lucrării *Homo ludens*, conform căruia jocul „poate fi numit o acțiune liberă, conștientă că este «neintenționată» și situată în afara vieții obișnuite, o acțiune care totuși îl poate absorbi cu totul pe jucător, o acțiune de care nu este legat niciun interes material direct și care nu urmărește niciun folos, o acțiune care se desfășoară în limitele unui timp determinat anume și ale unui spațiu determinat anume, o acțiune care se petrece în ordine, după anumite reguli și care dă naștere la relații comunitare dornice să se înconjoare de secret sau să se accentueze, prin deghizare, ca fiind altfel decât lumea obișnuită” (Huizinga 2018: 55).

O definiție atât de amplă cuprinde în sfera jocului orice activitate care implică ludicul, însă, în lucrarea noastră, ne vom referi exclusiv la jocurile copilăriei. Pentru copil, jocul reprezintă evadare și proiecție în același timp: pe de-o parte, copilul fuge de lumea reală pentru a-și crea una imaginară, iar, pe de altă parte, el se pregătește „în planul imaginar pentru o viitoare realizare concretă” (Chateau 1967: 23), jocul nefiind decât un antrenament pentru viața adevărată.

În tipologia prezentată de Jean Chateau (1967: 160–175), jocurile, în funcție de vârsta copilului, pot fi cu sau fără reguli. Activitățile ludice fără reguli, specifice copiilor mici, se subclasifică în intuitive, hedonistice, de explorare și mânuire, de dezordine și dezlănțuire, iar cele cu reguli, practicate de copiii mai mari, sunt jocuri de imitație (de la modele umane la modele animale sau obiectuale, de la obiecte individuale la scene familiale sau sociale), de construcție, de regulă arbitrară, sociale (de performanță și de competiție – sunt cele care anticipă jocurile sportive) și tradiționale. În concepția psihologului francez, jocurile tradiționale, anticipate de jocurile de performanță, de imitație și de dans, reprezintă, de fapt, degradări ale unor rituri și cumulează seturi de jocuri cu reguli bine precizate (Chateau 1967: 163). În ceea ce privește gradul de complexitate și importanța în plan social, psihologic, etnologic, (geo)lingvistic și muzical, jocurile tradiționale au fost atent studiate de specialiști. De aceea, în domeniul jocurilor tradiționale, se pot realiza alte clasificări, de exemplu: jocuri coregrafice, jocuri evenimentiale (acele jocuri organizate cu ocazia unui eveniment, de pildă, sărbători religioase sau laice, ori în priveghi) și jocuri cotidiene (cele practicate de copii în toate zilele, fără un scop anume).

Lingviștii și etnologii, în realizarea chestionarelor pentru diferitele anchete, directe ori prin corespondenți, au ținut cont de aceste subclasificări, iar întrebările au fost în așa fel gândite încât să reflecte fiecare tip de joc. În chestionare, jocurile pe care noi le-am numit cotidiene (cum ar fi: *de-a ascunselea*, *de-a puia-gaia* etc.) sunt considerate simplu – jocuri de copii.

Ceea ce ne dorim în studiul nostru este să reliefăm interesul pentru jocurile de copii în cele mai cunoscute chestionare lingvistice și etnografice, din ale căror răspunsuri

s-au născut fonduri de arhive¹: Hasdeu, Nic. Densușianu, MLR, MET, ALR, Mușlea, NALR, AFMB și AER². Prin jocuri de copii ne referim la acele activități ludice tradiționale practicate în viața de zi cu zi de către băieți și fete până la vârsta adolescenței. După cum se poate observa, vom avea în vedere doar chestiunile vizând jocurile tradiționale de copii care nu depind de un calendar sau de un eveniment (fericit sau funebru), de un dans sau de un sport, ci care reprezintă activitatea ludică fără un scop în sine, jocul pur.

3. JOCURILE DE COPII ÎN PRINCIPALELE CHESTIONARE LINGVISTICE ȘI ETNOGRAFICE

Având în vedere importanța jocurilor de copii nu doar pentru educație, ci mai ales pentru cultura unei țări, ele reprezentând „depozitarele de expresie ale unor perioade de civilizație de mult apuse” (Mușlea 1972 [1956]: 407), am fost interesați să vedem când și cum a început preocuparea pentru acest domeniu. Însă aceeași curiozitate a avut-o, cu mult înaintea noastră, I. Mușlea, care, în studiul *Problema jocurilor noastre copilărești* (a cărui primă apariție a fost în 1956), realizează un istoric al primelor atestări ale jocurilor de copii, reluat și adus la zi de I. C. Chițimia (1971) și F. Cioban (2006). I. Mușlea constată că, în România, „aceste manifestări copilărești prezentau însă prea puțină importanță, pentru ca gravii cronicari ai veacurilor al XVII-lea sau al XVIII-lea să le consemneze în letopisețele lor” (Mușlea 1972 [1956]: 411–412), cel dintâi care semnalează felul de joacă al copiilor din Muntenia fiind Anton-Maria del Chiaro, în 1718. În *Istoria delle moderne Rivoluzioni delle Valachia*, în capitolul dedicat riturilor din Valahia, eruditul de origine italiană exemplifică mai multe jocuri de copii (Chiaro 1718: 47), care în traducere aproximativă ar fi „cu mingea, titirezul, nuca-n gaură, la nasturi, de-a baba-oarba, călărețul, cu praștia și țurca” (*apud* Mușlea 1972 [1956]: 412). Primul român care a descris câteva jocuri de copii este preotul și profesorul Moise Fulea, amintind de *mijotca*, *mâța-oarba*, *pietricelele*, *jocul zăloagelor* și *mingea* (Fulea 1815, *apud* Mușlea 1972 [1956]: 412). Alți autori preocupați de culegerea jocurilor de copii sunt Teodor Stamatî (jocuri precum: *de-a brăzdița*, *de-a puia-caia* [sic!], *de-a sita cumătrei*, *de-a boul*, *de-a balanca*, *de-a țencușa*, preluate și de Alecsandri), Al. Lambrior, G. Dem. Teodorescu, Petre Ispirescu, Enea Hodoș, Alexandru Bogdan și Tudor Pamfile (Mușlea 1972 [1956]: 412–414). Dintre autorii menționați, T. Pamfile (1909: 1–36) a izbutit să adune cele mai multe jocuri de copii, în descrierea cărora face numeroase trimiteri la predecesorii săi, însă nu reușește să culeagă la fel de multe jocuri precum s-au strâns în urma cercetărilor realizate pe baza unui chestionar³.

Așadar, cele mai multe jocuri de copii au fost înregistrate în răspunsurile la diferite chestionare, de aceea sursa cea mai bogată pentru studiul activităților ludice este reprezentată de fondurile diferitelor arhive. O antologie, chiar și un indice, care

¹ Pentru o descriere amănunțită a acestor chestionare (exceptându-le pe cele utilizate la ALR și NALR) și a modului de desfășurare a anchetelor cu ajutorul corespondenților, a se vedea Timoce-Mocanu 2013: 138–153.

² Pentru sigle și abrevieri, a se vedea secțiunea bibliografică.

³ Este vorba despre chestionare folosite în anchete extensive instituționalizate ale căror avantaje și limite au fost amintite în Bîrlea 2007: 71.

să cuprindă jocurile de copii din toate arhivele ar fi un proiect mult prea ambițios, de aceea, pentru moment, ne propunem să analizăm principalele chestionare pentru a reliefa existența întrebărilor privind problema îndeletnicirilor ludice, urmând ca această analiză să reprezinte punctul de pornire pentru viitoare studii referitoare la jocurile de zi cu zi.

3.1. Chestionarul Hasdeu

După ce în anul 1877 distribuie primul său chestionar, în care abordează aspecte de natură juridică, în anii 1884–1885, B. Petriceicu Hasdeu lansează *Chestionarul lingvistic*, intitulat *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, care însumează 206 întrebări. Sub întrebarea 126, autorul cuprinde un întreg domeniu, și anume cel al jocurilor de copii: *Ce fel de jocuri copilărești, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul pe acolo?*. Întrebarea a strâns extrem de multe răspunsuri, denumirile tuturor jocurilor fiind redată în *Tipologia folclorului*, întocmită de I. Mușlea și O. Bîrlea (1970). Neajunsul acestei întrebări nu este acela de a nu fi fost difuzată în toate colțurile țării, întrucât, după cum se cunoaște, Chestionarul Hasdeu a fost trimis doar în Vechiul Regat, în timp ce în Transilvania, din cauza regimului habsburgic, a ajuns doar sporadic, în special în partea de sud, ci minusul chestiunii documentate este acela de a fi fost redactată „prea vag”, motiv pentru care „corespondenții – în mare parte oboșiți sau comozi – s-au mulțumit în general să trimită numai numele jocurilor și foarte rar, poate în 5% din cazuri, și descrieri complete sau, în 10% din cazuri, mici detalii ale desfășurării jocurilor” (Mușlea 1972 [1956]: 414). În ciuda acestei limitări, valoarea formativă a Chestionarului Hasdeu în practica anchetei indirecte este unanim recunoscută⁴. În prezent, publicul larg are acces la aceste descrieri din răspunsurile la Chestionarul Hasdeu, datorită lui I. Opreșan, care a realizat o culegere în două volume, *Soarele și Luna. Folclor tradițional în versuri*, în secțiunea K. *Folclorul copiilor* fiind incluse patru subcategorii: *Incantații*, *Parodii (Texte satirice)*, *Dialoguri* și *Jocuri de copii* (Hasdeu 2002). Jocurile de copii, în număr de 21, sunt însoțite de versuri care reprezintă numărători (cântece, poezii) și apar în primul volum, în timp ce unele descrieri ale jocurilor apar în volumul al II-lea, alături de alte informații „privitoare la data și locul culegerii, la numele informatorului și al referentului, la manuscrisul și la fila în care se găsește și mai ales la contextul în care a fost debitat” (Opreșan 2002: 17). În prefața culegerii de texte folclorice, I. Opreșan justifică de ce marele savant a ales ca unele capitole, precum cele dedicate descântecelor și folclorului copiilor, să aibă o pondere mai mare, și anume se consideră că aceste genuri sunt „păstrătoarele cele mai fidele ale unor arhaisme și ale unor chei de surprindere mai aproape de adevăr a originilor și specificului – limbii, istoriei și mitologiei române” (Opreșan 2002: 16). Prin urmare, chiar și în absența unor descrieri, cele 20 pagini cu denumiri de jocuri, enumerate de Mușlea și Bîrlea (1970: 606–625), constituie un material terminologic bogat și foarte important pentru lingviști. Având în vedere precizarea introductivă, aceea că „lipsa oricărei indicații înaintea sau după numele

⁴ Pentru importanța și bogăția materialului lingvistic și folcloric obținut de filologul basarabean, precum și pentru valorificarea răspunsurilor la chestionarul Hasdeu, a se vedea studiul lui I. Mușlea și al lui O. Bîrlea (Mușlea, Bîrlea 1970: 9–81).

jocului (care e subliniat) însemnează ca el e precedat de: de-a” (Mușlea, Bîrlea 1970: 606), ludonimele identificate de cei doi folcloriști sunt majoritatea cu structură fixă: substantiv articulat enclitic precedat de relatemul compus *de-a*, structură care pare să fie predilectă pentru denumirea activităților ludice ale copiilor.

3.2. Chestionarul Nic. Densușianu

În perioada 1893–1895, Nicolae Densușianu lansează *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitațiile țărilor locuite de români*, care cuprinde două părți: partea I, apărută în 1893, și partea a II-a, în 1895. Spre deosebire de Hasdeu, Nic. Densușianu își propune să strângă informații istorice, însă în partea a II-a sunt cuprinse numeroase întrebări care vizează aspecte folclorice și etnografice, motiv pentru care Adrian Fochi consideră materialul obținut prin răspunsurile la Chestionarul Nic. Densușianu „cel mai important izvor de informație și documentare ce se află în vreuna din arhivele din țară” (Fochi 1976: XVIII). În ceea ce privește domeniul jocurilor, se poate constata că, în partea a II-a a chestionarului, istoricul este preocupat de subiectul jocurilor populare și al celor evenimențiale, organizate cu ocazia anumitor ritualuri ori sărbători, în chestiunile 196–201. Revenind la prima parte a Chestionarului Nic. Densușianu, care cuprinde 396 de întrebări „aproape exclusiv de interes istoric” (Taloș 2010: 11), observăm că, în ultima secțiune, a XVI-a (chestiunile 377–396), autorul este preocupat de domenii lingvistice precum fonetica, gramatica și lexicologia. Aici, sub penultima chestiune, 395, este formulată întrebarea care vizează jocurile de copii, respectiv: *Ce versuri, rugăciuni ori cuvinte neînțelese rostesc copiii pe acolo când se joacă?* Prin urmare, și în cele 15 volume de răspunsuri la Chestionarul Nic. Densușianu întâlnim denumiri ale activităților ludice, ceea ce ne determină să afirmăm că jocurile de copii, în general, sunt legate de istoria unui popor. Considerăm că Nicolae Densușianu nu a plasat întrebarea întâmplător în chestionarul său, ci a întrevăzut o oglindire a unor momente din istoria țării în jocurile/versurile jocurilor de copii. Coroborând aceste minime informații, suntem de părere că răspunsurile la Chestionarul Nic. Densușianu, valorificate, într-o anumită măsură, de I. Oprișan (Densușianu 1975) și Fochi (1976), oferă o altă perspectivă asupra jocurilor de copii, și anume una de natură istorică. Deși nu sunt implicați doar copiii, ci și adulții, bărbați și femei, Fochi extrage în articolul *Înmormântarea*, la subpunctul *Jocuri de priveghi*, 22 de jocuri, unele cu descrieri minuțioase, care se suprapun jocurilor cunoscute de copii, dintre care amintim: *de-a urechea*, *de-a ața*, *de-a găina*, *de-a mîța*, *de-a craiu*, *de-a mîța-oarba*, *de-a inelul* etc. (Fochi 1976: 159–163).

3.3. Chestionarele MLR

Spre deosebire de Chestionarul Hasdeu și Chestionarul Nic. Densușianu, răspunsurile la Chestionarele MLR, preponderent lingvistice, sunt, deocamdată, nepublicate, însă Cosmina Timoce-Mocanu (2023) se ocupă în prezent de elaborarea unei antologii cu diferite specii folclorice existente în răspunsurile la chestionarele apărute sub auspiciile lui Sextil Pușcariu, printre care și jocurile de copii. Cele 8 chestionare ale Muzeului Limbii Române, lansate în perioada interbelică, și anume *Chestionarul I. Calul* (1922), *Chestionarul II. Casa* (1926), *Chestionarul III. Firul* (1929),

Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană (1930), *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui* (1931), *Chestionarul VI. Stupăritul* (1933), *Chestionarul VII. Instrumente muzicale* (1935), *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi* (1937), beneficiază de un număr inegal de întrebări, iar varietatea și complexitatea răspunsurilor diferă de la un chestionar la altul (Comșulea 2015: 49). În ceea ce privește problema jocurilor de copii, constatăm că doar două dintre chestionare cuprind întrebări care vizează activitățile ludice, în ciuda numărului foarte mare de întrebări, și anume *Chestionarul I. Calul*, chestiunea 16: *Ce jocuri de copii se numesc de-a calul sau de-a caii, călușeii?*, și *Chestionarul II. Casa*, întrebarea 61: *Ce jocuri de copii se numesc de-a casa?*, însă se pare că în corpusul de răspunsuri ar exista, potrivit Cosminei Timoșe-Mocanu, referiri și la alte jocuri. Jocul de copii *călușeii*, diferit de *călușarii*, pentru care a existat o întrebare distinctă, este amintit și de S. Pop în amplul studiu despre terminologia calului (Pop 1927–1928: 162).

3.4. Chestionarele MET

În perioada 1926–1934, Muzeul Etnografic al Transilvaniei a difuzat chestionare pe subiectul obiceiurilor calendaristice și un chestionar special, *Cerbul*, însă întrebările vizează doar jocuri pe care le-am numit evenimențiale, organizate cu ocazia unui anumit eveniment sau a unei sărbători specifice (Bratu, Toșa 1975).

3.5. Chestionarele ALR

Preocupat de cartografierea graiurilor românești, Sextil Pușcariu avea dezideratul realizării unui atlas lingvistic încă de la înființarea Muzeului Limbii Române, în 1919. Planul său a fost dus la îndeplinire de doi dintre discipolii săi, Sever Pop și Emil Petrovici. În perioada 1930–1938, cei doi au străbătut țara pentru a obține răspunsuri la aproape 7000 de chestiuni ale marelui chestionar care a furnizat materialul pentru ALR. Fiind un chestionar bogat, se ia decizia divizării lui, astfel că lui S. Pop îi revine chestionarul „normal” (Chestionarul ALR I), care a stat la baza ALR I, în timp ce lui E. Petrovici, chestionarul „dezvoltat” (Chestionarul ALR II), utilizat pentru ALR II. Din cauza altor proiecte prioritare, cele două chestionare au fost publicate după o jumătate de secol de la finalizarea cercetărilor de teren. În ceea ce privește răspunsurile la Chestionarele ALR, deși acestea au fost intens valorificate în atlase, dicționare, culegeri de texte (publicate ori în curs de publicare), studii și articole, material inedit încă mai există, și nu puțin.

Referitor la jocurile de copii, observăm că acestea au trezit interes atât în chestionarul lui S. Pop, cât și în chestionarul lui E. Petrovici.

În Chestionarul ALR I, chestiunile 1693–1705 ținesc sfera ludicului, fiind vizate nu doar jocuri, ci și obiecte de jucat. Jocurile propriu-zise sunt anchetate, în manieră directă, la chestiunile 1700. *Hai să ne jucăm de-a mîngea*, 1701. *Hai să ne jucăm de-a ascunsă* și 1702. *Hai să ne jucăm de-a prinsă*. Răspunsurile la aceste chestiuni nu au fost încă valorificate, constituind, deocamdată, material nepublicat.

În Chestionarul ALR II, chestiunile privind ludicul sunt mai prolifiche, acestui domeniu dedicându-i-se chestiunile 4337–4381, dintre care 19 vizează ludonime. Răspunsurile au beneficiat de tratament diferit, după cum urmează: răspunsurile a 9

dintre chestiuni au fost publicate: 4337. *copiii se joacă de-a baba-oarba* (h. 1287, ALR II s.n. V; h. 1091, ALRM II s.n. III), 4339. *în bumbi* (h. 1288, ALR II s.n. V; h. 1092, ALRM II s.n. III), 4344. *de-a capra* (h. 1290, ALR II s.n. V; h. 1094, ALRM II s.n. III), 4345. *de-a moara* (carul) (h. 1291, ALR II s.n. V; h. 1093, ALRM II s.n. III), 4355. *de-a popicul* (h. 1296, ALR II s.n. V; h. 1095, ALRM II s.n. III), 4356. *de-a puia-gaia: puii* (h. 1297, ALR II, s.n. V; h. 1097, ALRM II s.n. III); 4359. *șodronul* (h. 1300, ALR II s.n. V; h. 1100, ALRM II s.n. III), 4360. *de-a țurca* (h. 1301, ALR II s.n. V; h. 1101, ALRM II s.n. III), 4361. *de-a poarca* (h. 1302, ALR II s.n. V; h. 1102, ALRM II s.n. III), făcându-li-se atât hărți analitice, cât și interpretative; răspunsurile la chestiunea 4347. *de-a clase* au fost cartografiate doar sub forma unei hărți interpretative (h. 1096, ALRM II s.n. III); răspunsurile la chestiunile 4340. *în buși „de-a pietricelele”* (h. 1289, ALR II s.n. V) și 4348. *oina, hoina* (h. 1292, ALR II s.n. V) au fost cartografiate doar sub forma unei hărți analitice; răspunsurile a șase dintre chestiuni, 4338. *de-a baterea palmelor*, 4342. *de-a caii*, 4346. *țânțarul*, 4352. *de-a inelușu-nvârteguș*, 4353. *de-a pasărea zboară*, 4354. *podul popii*, nu au fost publicate nici sub formă de hartă, nici ca material necartografiat. O soartă aparte au avut răspunsurile la chestiunea 4381. *Alte jocuri*, întrucât unele dintre răspunsurile informatorilor au fost publicate în ALRT II, iar altele au rămas încă în manuscris.

3.6. Chestionarele Mușlea

Odată cu înființarea Arhivei de Folclor a Academiei Române, în 1930, cu sediul în Cluj, pe lângă Muzeul Limbii Române, activitatea lui Ion Mușlea în domeniul culegerii de folclor ia proporții covârșitoare. Preluând metoda anchetelor realizate prin corespondenți, I. Mușlea expediază în țară 14 chestionare, pe care I. Cuceu le împarte în patru categorii (2003: 30–32): chestionare ale „calendarului popular” (I – *Calendarul poporului pe lunile ianuarie-februarie*; IV – *Obiceiurile de primăvară [calendarul pe lunile martie, aprilie, mai]*; II – *Obiceiuri de vară [practice în lunile iunie, iulie, august, septembrie]*; VII – *Calendarul poporului pe lunile octombrie-decembrie* și XIV – *Crăciunul. Credințe, obiceiuri și povestiri*), chestionare care au ca obiect ritualuri din ciclul familial (VI – *Nașterea, botezul și copilăria*; IX – *Moartea și înmormântarea* și XI – *Nunta*), chestionare care au ca obiect mitologia și ritologia tradițională noncalendaristică și nonfamilială (III – *Animalele în credințele și literatura poporului român*; V – *Credințe și povestiri despre duhuri, ființe fantastice și vrăjitoare*; VIII – *Pământul, apa, cerul și fenomenele atmosferice după credințele și povestirile poporului* și XIII – *Prevestiri și semne*) și două chestionare consacrate practicilor gospodărești și domeniului juridic (X – *Casa, gospodăria și viața de toate zilele*; XIV – *Obiceiuri juridice*). Multe dintre răspunsurile la cele 14 seturi de întrebări au fost valorificate, sub formă de corpus, într-un amplu proiect coordonat de Ion Cuceu, astfel încât ele pot fi consultate cu ușurință la bibliotecile din țară.

Referitor la jocurile de copii, se poate constata că, în Chestionarele Mușlea, acestea se bucură de un tratament privilegiat, datorită interesului folcloristului pentru acest domeniu (Mușlea 1972 [1956]: 404–424). Preocupat fiind de problema ludicului, cercetătorul completează întrebarea din Chestionarul Hasdeu, oferind sugestii despre felul în care ar fi trebuit să fie formulată chestiunea jocurilor de copii: „Descrieți amănunțit toate jocurile sau cel puțin cele pe care le considerați mai rare sau vi se

par mai complicate. Dați și desene sau schițe sumare ale jocurilor, reproduceți sortii prin care se aleg copiii, ariile lor și ale cântecelor obișnuite de ei când văd o pasăre, o insectă” (Mușlea 1972 [1956]: 414). Astfel, fondatorul Arhivei de Folclor a Academiei Române este foarte atent la detaliile privind modalitatea de a chestiona, întrebările privind jocurile de copii fiind strecurate, strategic, în mai multe locuri din setul celor 14 chestionare, în funcție de tematica fiecărui chestionar: IV/I.4. *Care sunt jocurile pe care copiii obișnuiesc să le joace mai ales primăvara și versurile pe care le spun ei cu ocazia revederii anumitor animale, păsări sau insecte?*; în Chestionarul VI, secțiunea a IV-a, întrebările 2–7 sunt dedicate folclorului versificat al copiilor, întâlnit, de altfel, în mai multe poziții din Chestionarul Mușlea, chestiunile 4 și 7 ținând jocurile propriu-zise de copii: 4. *Cum se joacă copiii mici singuri, în doi sau mai mulți? Au ei jocuri în care imită lucrul oamenilor mari?*; 7. *Ce jocuri și petreceri au copiii în legătură cu diferitele anotimpuri și sărbători?*; în Chestionarul IX, sub chestiunea 20, deși nu sunt vizate jocurile specifice copiilor, I. Mușlea cere respondenților să descrie cu de-amănuntul jocurile practicate la priveghi, unele dintre acestea suprapunându-se jocurilor de copii. În plus, din categoria chestionarelor nenumotate, în *Șezătoarea*, apare întrebarea 8: *Care e mersul obișnuit al unei șezători: ce se lucrează, ce se mănâncă și se bea, cam ce se cântă și cum se petrece (jocuri, dansuri etc.)?*. Răspunsurile la Chestionarul IV și la Chestionarul *Șezătoarea*, din regiunile Moldova, Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (Mușlea 2015–2019), au fost publicate în trei volume, iar Elena Bărbulescu, ocupându-se de folclorul copiilor, strânge într-un volum o parte dintre jocurile din răspunsurile la Chestionarul IV. *Obiceiurile de primăvară*, autoarea explicând că „această sintagmă exclude jocurile care au loc în alte anotimpuri sau cele care se desfășoară în interior, de exemplu, în casă, în timpul iernii și astfel toți respondenții s-au limitat la a reda jocurile de primăvară și aceasta destul de sumar, cu unele excepții” (Bărbulescu 2014: 8).

3.7. Chestionarele NALR

Deși Chestionarul NALR, conceput în 1963 pentru realizarea atlaselor dialectale regionale ale României, nu prevede întrebări în ale căror răspunsuri să fie descrise ori enumerate jocurile de copii, e important de avut în vedere faptul că ancheta pe baza acestui chestionar a fost completată „prin culegeri de texte imprimate pe bandă de magnetofon”, astfel încât „fiecare atlas regional va avea, ca anexă, un volum de texte” (Petrovici, Cazacu 1963: 161). În aceste volume de texte (vezi TDMB I–II, TDM I–III, TDD, TDO), folclorul copiilor este destul de prezent, pe lângă versuri regăsindu-se și descrierea unor activități ludice, care au trezit interesul unor cercetători (Manta 2011 – pentru subdialectul din sudul României; Nasta 2024 – pentru subdialectul din nord-estul României).

3.8. Chestionarul AFMB

Întemeietorul Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, Ion H. Ciubotaru, a lansat, în 1970, un chestionar folcloric și etnografic, cuprinzând 1200 de chestiuni. Spre deosebire de celelalte chestionare amintite, Chestionarul AFMB a fost trimis doar regional, în Moldova și Bucovina, dar este chestionarul care a construit cea mai

complexă rețea de întrebări dedicate jocurilor de copii, astfel încât, pe baza răspunsurilor (care, momentan, sunt doar material de arhivă, nefiind puse în circuitul științific), se pot realiza studii din diferite perspective, nu doar etnografice și folclorice.

Sub titlul secțiunii *Jocuri de copii*, Ion. H. Ciubotaru include 34 de chestiuni (932–965), conținând atât întrebări directe, cât și indirecte, care vizează folclorul copiilor, după cum urmează: 932. *Ce jocuri îi învață părinții pe copii când aceștia sunt încă foarte mici?*; 933. *Ce jocuri învață copiii mici unii de la alții?*; 934. *Cum se joacă un copil atunci când este singur?*; 935. *Dar când sunt doi, cum se joacă?*; 936. *Ce jocuri practică copiii până al vârsta de 7 ani? De la cine învață ei aceste jocuri?*; 937. *Când încep copiii să folosească, în jocurile lor, numărătorile?*; 938. *Scrieți în anexă, cu foarte mare atenție, cuvintele pe care le spun copiii atunci când numără. Fiecare numărătoare să fie însoțită de o descriere sumară a jocului*; 939. *Până la ce vârstă se joacă băieții și fetele împreună?*; 940. *Ce jocuri practică băieții și fetele atunci când sunt laolaltă?*; 941. *Numiți și descrieți (în anexă) toate jocurile practicate de fete, din momentul în care au încetat de a se mai juca cu băieții*; 942. *Cam de la ce vârstă folosesc copiii, în jocurile lor, anumite formule versificate?*; 943. *Scrieți în anexă toate formulele versificate (cântecele) cunoscute în satul dvs. Precizați la ce jocuri se spun*; 944. *Până la ce vârstă se joacă băieții? Dar fetele?*; 945. *Care sunt jucăriile tradiționale ale băieților făcute de familie? Dar ale fetelor?*; 946. *Obişnuiesc copiii să se joace cu pietricele (în pietre)? Cum?*; 947. *Se joacă copiii de-a lupul și oile? Câți copii participă la acest joc, ce rol are fiecare și ce costumație poartă?*; 948. *Este cunoscut în sat jocul numit poarcă (purcică, purceauă)? Cine și cum îl practică?*; 949. *Scrieți în anexă cuvintele care se spun cu acest prilej*; 950. *Se joacă în sat copiii de-a untul? Cum?*; 951. *Cum și unde (acasă sau la izlaz) se joacă pârleazul? Descrieți acest joc*; 952. *Se cunoaște în sat jocul de-a cioarele? Descrieți-l pe scurt*; 953. *Cum și cu ce prilej se joacă păiușul (păiușul)?*; 954. *Care sunt pedepsele ce se dau la acest joc și cine le dă?*; 955. *Descrieți, în anexă, jocul de-a cloșca cu puii. Notați toate cuvintele pe care le spun copiii cu acest prilej*; 956. *Se joacă în sat copiii de-a moara? Cum? Cu ce prilej se practică, mai ales, acest joc?*; 957. *Descrieți jocul numit de-a țurca*; 958. *Obişnuiesc copiii să practice jocuri cu păcăleli? Numiți și descrieți, în anexă, toate aceste jocuri*; 959. *Ce fac copiii atunci când pierde un obiect și vor să-l găsească mai repede? Notați și cuvintele pe care le spun*; 960. *În relațiile lor, copiii folosesc jurăminte cu păcăleli? Scrieți-le în anexă*; 961. *Ce alte jocuri mai practică copiii în satul dvs.?*; 962. *Ce versuri rostesc sau cântă copiii atunci când vine ploaia?*; 963. *Ce versuri rostesc sau cântă copiii atunci când tună?*; 964. *Ce cuvinte spun copiii când cad primii fulgi de zăpadă?*; 965. *Ce cuvinte spun copiii, primăvara, când se reîntorc păsările călătoare?* (Chestionarul AFMB: 165–171).

E important să amintim că, deși jocurile propriu-zise de copii nu au fost încă valorificate, cercetătorul ieșean a explorat din plin alte domenii din chestionar, iar cel funerar are un punct de intersecție cu activitățile ludice ale copiilor, și anume jocurile de la priveghi, constanta ceremonialului funebru din Moldova (Ciubotaru 1999: 76–94, 2014: 183–191). Chiar dacă cele două tipuri de jocuri, de copii și de la priveghi, au în comun latura ludică, unele dintre ele suprapunându-se ca denumire și acțiune, între ele diferențele sunt multiple (participanți, timp, semnificații), de aceea nu insistăm asupra acestui subiect.

3.9. Chestionarul AER

Discuțiile proiectului *Atlasul etnografic român*⁵ au început cu mai bine de jumătate de secol în urmă, prima serie de chestionare utilizate în anchetă publicându-se în 1972, iar, ulterior, au apărut mai multe schimbări de conținut. După anumite restructurări, se ajunge la o reducere a numărului de probleme anchetate, în anul 1976 Chestionarul AER ajungând să cuprindă 1200 de chestiuni (cu multiple subpuncte). Din păcate, redimensionarea chestionarului a dus la eliminarea capitolului *Alte obiceiuri*, unde era prevăzută harta 6. *Jocuri de copii* (Chestionarul AER [variantă intermediară]). Cele 7 întrebări ale acestei secțiuni documentau în detaliu jocurile și forma lor de organizare, după cum urmează: 1. *Ce jocuri se jucau? (vă rugăm a le descrie) Ce jocuri nu se mai joacă astăzi?*; 2. *Ce jocuri cu mingea se jucau? Dar astăzi?*; 3. *Cine lua parte la fiecare joc? a) fete – de ce vârstă?, b) băieți – de ce vârstă?, c) Exista o ceată?, d) Cum se forma? Dar astăzi?*; 4. *Unde se jucau copiii? Dar astăzi?*; 5. *Când se jucau? Dar astăzi?*; 6. *Exista un conducător al jocului? a) Cine era ales? b) Cum era ales? Dar astăzi?*; 7. *Ce sancțiuni existau? a) Cine le dădea? b) Pentru ce fapte? Dar astăzi?*.

Întrucât în perioada 1972–1976 s-au întreprins anchete în Oltenia și Muntenia de Vest, e foarte posibil ca în arhiva Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” să se fi păstrat răspunsurile din această secțiune a vechiului chestionar. Incertitudinea afirmației noastre rezidă în faptul că Ion Ghinoiu, coordonatorul general al proiectului, face următoarea mențiune în prefața volumul V al *Atlasului etnografic român*: „Materialul etnografic înregistrat pe teren a fost arhivat, clasificat și publicat în două corpusuri de documente de istorie orală: *Atlasul etnografic român* (AER), care salvează informația prin simboluri cartografice expuse pe 630 de hărți, și *Documente etnografice românești* (DER), publicate în șase serii tematice, care redau, *in extenso*, răspunsurile primite de la subiecții anchetați” (AER V: 13). Or, nici în seria celor 5 volume care cuprind răspunsurile la întrebările din Chestionarul AER privitoare la sărbători și obiceiuri (Ghinoiu 2001–2009) și nici în AER V, nu regăsim răspunsuri referitoare la jocurile de copii, însă se pot identifica activități ludice organizate la șezători, respectiv la ceremoniile funerare (la priveghi), cu mențiunea că acestea au atât aspecte comune cu jocurile de copii, cât și elemente distinctive.

4. CONCLUZII

În urma acestui demers de cercetare ne-am convins că autorii celor mai cunoscute chestionare lingvistice și etnografice nu au neglijat jocurile de copii, fiind interesați, din diferite perspective, de domeniul aici circumscris, acest lucru observându-se încă din felul în care a fost gândită chestiunea. Răspunsurile la aspectele anchetate (reguli, participanți, loc, obiecte ale jocului etc.) pot fi urmărite nu doar din punct de vedere lingvistic, etnografic și folcloric, ci și istoric, psihologic, sociologic, geografic, mitologic

⁵ Istoricul acestui proiect etnografic, pe care l-am consultat în luna mai 2024, poate fi accesat pe site-ul <https://www.cimec.ro/aer/Prezentarea%20Atlasului%20Etnografic%20Roman/PrezentareaAtlasuluiEtnograficRoman.html>.

și muzicologic, înțelegându-se, în acest fel, complexitatea jocurilor de copii și putându-se realiza o exegeză exhaustivă a ludicului infantil. În consecință, considerăm că și secțiunile mai mici, cum este aceea a jocurilor de copii, ale fondurilor documentare care au fost create în urma anchetelor de teren bazate pe chestionarele mai sus analizate merită să fie valorificate din plin în lucrări de specialitate.

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

- AER V = Ion Ghinoiu (coord.), *Atlasul etnografic român*, vol. V. *Sărbători, obiceiuri, mitologie*, București, Editura Academiei Române, 2013.
- ALR II s.n. V = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, sub direcția Acad. Emil Petrovici, redactor principal: Prof. univ. Ioan Pătruț, București, Editura Academiei Române, 1966.
- ALRM II s.n. III = *Micul Atlas lingvistic român*, partea II (ALRM II), serie nouă, vol. III, sub direcția Acad. Emil Petrovici, redactor principal: Prof. univ. Ioan Pătruț, București, Editura Academiei, 1967.
- ALRT II = Muzeul Limbii Române, *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici, *Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu – Leipzig, 1943.
- Bărbulescu 2014 = Elena Bărbulescu, *Jocuri de copii de odinioară*, Cluj-Napoca, Editura Mega.
- Chestionarul AER [variantă intermediară] = *Atlasul etnografic al României. Chestionar: Alte obiceiuri*, redactat în formă finală: Lia Vasilescu, [f.a.].
- Chestionarele ALR = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat de Sever Pop, sub conducerea lui Sextil Pușcariu și editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989; *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat de Emil Petrovici și editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Chestionarele MET = *Chestionarele Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, în „Culegătorul”, Buletinul Arhivei Etnografico-folclorice a Muzeului Etnografic din Cluj, anul I, nr. 1, 1933, p. 14–19.
- Chestionarele MLR = *Chestionarul I. Calul*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1922; *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Dacia Traiană, 1926; *Chestionarul III. Firul*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1929; *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1930; *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1931; *Chestionarul VI. Stupăritul*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul 1933; *Chestionarul VII. Instrumente muzicale*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Editura Cartea Românească, 1935; *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1937.
- Chestionarele Mușlea = *Chestionarele Arhivei de Folclor a Academiei Române*, I–XIV, în Ion Mușlea, *Arhiva de folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare. 1930–1948*, ediție critică, note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu, prefată de Ion Cuceu, Cluj, Editura Fundației pentru studii europene, 2003, p. 279–350.
- Chestionarul AER = *Atlasul etnografic al României. Chestionar: Obiceiuri 7b*, alcătuit sub îngrijirea comitetului de coordonare a Atlasului, București, 1976, [consultat în 20 mai 2024 la Muzeul Etnografic al Transilvaniei].

- Chestionarul Ciubotaru = Ion H. Ciubotaru, *Chestionar folcloric și etnografic general*, Iași, Academia Română, 1970.
- Chestionarul Hasdeu = B. Petriceicu Hasdeu, *Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, în *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, vol. I, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Editura Minerva, 1972.
- Chestionarul NALR = *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, întocmit sub conducerea Acad. Emil Petrovici și a Prof. B. Cazacu, în „Fonetică și dialectologie”, vol. V, 1963, p. 158–271.
- Chestionarul Nic. Densușianu = Nicolae Densușianu, *Cestionariu despre tradițiunile istorice și anticitățiile țărilor locuite de români*, partea I. *Epoca până la a. 600 d. Chr.*, București, Lito-tipografia Carol Gobl, 1893; partea II. *Epoca până la a. 600 d. Chr.*, Iași, Tipografia Națională, 1895.
- Densușianu 1975 = Nicolae Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la Chestionarul istoric (1983–1987)*, text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indice și glosar de I. Oprișan, București, Editura Minerva.
- Fochi 1976 = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la Chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva.
- Fulea 1815 = Moise Fulea, *Bucovină de normă*, Sibiu, Tipografia lui Ioann Bart.
- Ghinoiu 2001–2009 = Ion Ghinoiu (coord. general), *Corpus de documente etnografice. Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român*, vol. I. *Oltenia*, București, Editura Enciclopedică, 2001; vol. II. *Banat, Crișana, Maramureș*, București, Editura Enciclopedică, 2002; vol. III. *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică, 2003; vol. IV. *Moldova*, București, Editura Enciclopedică, 2004; vol. V. *Dobrogea și Muntenia*, București, Editura Etnologică, 2009.
- Hasdeu 2002 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Opere*, vol. V. *Folclor literar. Soarele și Luna. Folclor tradițional în versuri*, I. Texte, II. Note, comentarii, variante, addenda, indici, ediție critică, prefată, note, comentarii, variante și indici de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O.
- Mușlea 2015–2019 = *Corpusul răspunsurilor la Chestionarele Ion Mușlea*, volumul I. *Basarabia și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015; volumul II. *Moldova și Bucovina. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017; volumul III. *Transilvania, Maramureș, Sălaj, Satu Mare, Crișana și Banat. Chestionarele II, IV, VII și Șezătoarea*, ediție critică de documente etnologice inedite, introducere, note și indici de Ion Cuceu, Maria Cuceu, Cosmina Timoce-Mocanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019.
- Mușlea, Bîrlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului: din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Pamfile 1909 = Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, vol. III (Academia Română, *Din viața poporului român. Culegeri și studii*, VI), Institutul de Arte Grafice „Progresul”, București.
- TDD = *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, publicate de Paul Lăzărescu, Victoria Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, București, [f.e.], 1987.
- TDM I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană,

Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marinela Tiugan, Magdalena Vulpe, București, [f.e.], 1987.

TDMB I–II = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea I, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1993; vol. I, partea a II-a, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1995; vol. al II-lea, partea I, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefață de Stelian Dumistrăcel, Iași, Editura Academiei Române, 2002.

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1967.

b. Bibliografie de specialitate

Bîrlea 2007 = Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, editori Avram Cristea și Jan Nicolae, Alba Iulia, Editura Reîntregirea.

Bratu, Toșa 1975 = Delia Bratu, Ioan Toșa, *Arhiva etnografico-folclorică a Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1974–1975”, p. 33–69.

Chateau 1967 = Jean Chateau, *Copilul și jocul*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Chiaro 1718 = Anton-Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne Rivoluzioni delle Valachia, Venezia*.

Chițimia 1971 = I.C. Chițimia, *Problematica jocurilor și cântecelor de copii*, în idem, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, București, Editura Minerva, p. 284–302.

Cioban 2006 = Florin Cioban, *Folclorul copiilor*, Cluj, Editura Napoca Star.

Ciubotaru 1999 = Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, București, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”.

Ciubotaru 2014 = Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Comșulea 2015 = Elena Comșulea, *Chestionarele Muzeului Limbii Române – premise de cercetare*, în „Philologica Jassyensia”, anul XI, nr. 1 (21), p. 47–56.

Cuceu 2003 = Ion Cuceu, *Prefață la Arhiva de folclor a Academiei Române. Studii, memorii ale întemeierii, rapoarte de activitate, chestionare. 1930–1948*, ediție critică, note, cronologie, comentarii și bibliografie de Ion Cuceu și Maria Cuceu, Cluj, Editura Fundației pentru Studii Europene, p. 9–32.

Elkonin 1980 = D.B. Elkonin, *Psihologia jocului*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Evseev 1994 = Ivan Evseev, *Jocurile tradiționale de copii (Rădăcini mitico-rituale)*, Timișoara, Editura Excelsior.

Huizinga 2018 = Johan Huizinga, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, traducere din olandeză de H.R. Radian, prefață și notă bibliografică de Gabriel Liiceanu, București, Editura Humanitas.

Manta 2011 = Mara Iuliana Manta, *Jocurile de copii – între sociolingvistică și lingvistică. Motivații ale unor denumiri în graiurile dacoromâne sudice*, în Maria Marin, Daniela Răuțu (coord.), *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, p. 343–348.

- Muşlea 1972 [1956] = Ion Muşlea, *Problema jocurilor noastre copilăreşti*, în idem, *Cercetări etnografice şi de folclor*, II, ediţie îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenţei de specialitate, indice de Ion Taloş, Bucureşti, Editura Minerva, p. 404–424.
- Nasta 2024 = Lavinia Nasta, *Nume de jocuri cu prepoziţia compusă de-a în NALR-Mold., Bucov. Texte dialectale*, în *Lucrările celui de-al XX-lea Simpozion Internaţional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 1–2 septembrie 2022)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 277–291.
- Oprişan 2002 = I. Oprişan, *Colecţia de folclor a lui B.P. Hasdeu*, în Hasdeu 2002, p. 7–18.
- Petrovici, Cazacu 1963 = Emil Petrovici, B. Cazacu, *Precizări preliminare la Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, în „Fonetică şi dialectologie”, vol. V, 159–162.
- Pop 1927–1928 = Sever Pop, *Câteva capitole din terminologia Calului*, în „Dacoromania” serie veche, anul V, p. 51–271.
- Taloş 2010 = Ion Taloş, *Culegeri de folclor cu ajutorul corespondenţilor în Europa. Stadiul valorificărilor*, în *Cuvântul-înainte la Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarele B.P. Hasdeu*, ediţia a doua revăzută şi întregită de Ioan I. Muşlea, Editura Academiei Române, Bucureşti, p. 5–18.
- Timoce-Mocanu 2013 = Cosmina Timoce-Mocanu, *Antropologia ritualului funerar. Trei perspective*, Cluj-Napoca, Editura Mega.
- Timoce-Mocanu 2023 = Cosmina Timoce-Mocanu, *Textele folclorice din răspunsurile la Chestionarele Muzeului Limbii Române şi problema editării lor*, în „Caietele Sextil Puşcariu”, VI [Actele Conferinţei Internaţionale „Zilele Sextil Puşcariu”, ediţia a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023], p. 310–323.

c. Sitografie

<https://www.cimec.ro/aer/Prezentarea%20Atlasului%20Etnografic%20Roman/PrezentareaAtlasuluiEtnograficRoman.html>.

ABOUT CHILDREN'S GAMES IN SOME LINGUISTIC AND ETHNOGRAPHIC QUESTIONNAIRES

ABSTRACT

In our study, we aimed to highlight the importance of children's games in linguistic and ethnographic questionnaires whose responses created institutionalized archives. Thus, we followed over a century, from the Hasdeu Questionnaire to the AER Questionnaire, the space allocated to children's play by the authors of the questionnaires and the manner in which they formulated the questions. We could observe that the field of children's games, with the exception of the MET and NALR Questionnaires, is present in all archives, and the diversity of the questions, the way in which they were formulated and, especially, the answers to these questions are completed, creating a complex network with the help of which the researcher can reconstruct fragments of the Romanian language, culture, history and tradition.

Keywords: *children's games, linguistic questionnaire, ethnographic questionnaire, historical questionnaire, archive.*

ATLASELE LINGVISTICE CA RESURSE LEXICOGRAFICE: DE LA VERSIUNEA TIPĂRITĂ LA FORMATUL DIGITAL¹

SILVIU-IOAN BEJINARIU*, FLORIN-TEODOR OLARIU**, RAMONA LUCA*,
VERONICA OLARIU**, LUMINIȚA BOTOȘINEANU**,
TUDOR BUMBU***, LUDMILA MALAHOV***

1. ATLASELE LINGVISTICE ÎN FORMAT TIPĂRIT – IZVOARE DE INFORMAȚII LEXICOGRAFICE

1.1. Importanța resurselor lingvistice de factură dialectală (atlase, texte orale în registru dialectal [= „texte dialectale”], glosare, dicționare etc.) pentru lucrările lexicografice este un fapt bine cunoscut, fiind adus în mod constant în prim-plan de numeroși lingviști de-a lungul timpului. Astfel, unul dintre primii specialiști/cercetători care au susținut în mod explicit importanța atlaselor lingvistice în procesul de redactare a dicționarului a fost Sextil Pușcariu, într-o recenzie ocazională de apariția primului volum din *Atlasul lingvistic român* (1938), unde, în calitate de coordonator atât al lucrării recenzate, cât și al *Dicționarului limbii române* – deci de foarte bun cunoscător al celor două opere fundamentale ale lingvisticii românești –, afirma: „În măsură mai mare decât pentru fonetică, fonologie, morfologie și derivațiune, materialul cuprins în Atlas e important pentru **lexic** [subl.a.]” (Pușcariu 1938: 425). În plus, în același loc, Pușcariu scotea în evidență caracterul convergent al celor două instrumente în abordarea faptelor de limbă:

„Compararea Atlasului cu Dicționarul ne ajută adesea să găsim datele complementare, care lipsesc și într-unul și într-altul consultat singur. De aceea chestiunea «Atlas sau Dicționar?», cum a pus-o odată L. Spitzer, nu poate avea decât răspunsul: Atlas și Dicționar” (*ibidem*: 441–442)².

¹ Această lucrare a apărut cu sprijinul financiar al Ministerului Cercetării, Inovării și Digitalizării, CNCs-UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-IV-P8-8.3-ROMD-2023-0318.

* Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română – Filiala Iași, Str. T. Codrescu, nr. 2.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română – Filiala Iași, Str. T. Codrescu, nr. 2.

*** Institutul de Matematică și Informatică „Vladimir Andrunachievici”, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Str. Academiei, nr. 5.

² Această opinie, un adevărat crez al lui Pușcariu, a fost enunțată deja cu câțiva ani mai înainte aproape în aceiași termeni: „În general, întrebarea «atlas sau dicționar» mi se pare oțioasă, căci răspunsul nu poate fi decât «atlas și dicționar». Cele două opere se completează una pe alta și dau împreună imaginea justă a limbii” (Pușcariu 1931: 505).

1.2. Ideea a fost adusă recent în discuție inclusiv de dialectologii din centrul academic ieșean, printr-o serie de articole care, elaborate în special din perspectiva procesului de reluare a redactării seriei DA a dicționarului-tezaur al limbii române, dar și a actualizării cu noi date dialectale a volumelor din seria DLR a aceleiași opere de referință a culturii române, abordează diverse aspecte ale relației atlas – dicționar. Problemele tratate în aceste articole vizează fie unele aspecte de natură „tehnică”, precum necesitatea stabilirii unor reguli clare referitoare la preluarea, adaptarea și literarizarea materialului dialectal din proiectele ALR și ALRR/NALR – atât atlase, cât și volume de etno- și sociotexte – în dicționarul-tezaur (Dumistrăcel et al. 2015), fie scot în evidență statutul atlaselor regionale din seria ALRR/NALR (Dumistrăcel et al. 2011) sau al dicționarelor dialectale recente, cum este cazul *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice* (Hreapcă 2012), ca resurse lexicografice de primă importanță pentru DLR, mai ales din perspectiva bogăției de date pe care acestea le aduc – de multe ori în calitate de prime atestări – în atenția redactorilor dicționarului-tezaur³.

Dat fiind acest fapt incontestabil, autorii în cauză nu numai că se poziționează împotriva ideii de a diminua importanța informației dialectale în redactarea articolelor din DLR – idee care a fost vehiculată în ultima perioadă în cercurile academice de specialitate –, ci vin și cu soluții în direcția valorificării optime a acestei informații, inclusiv printr-o regândire a sistemului de redactare a cuvintelor-titlu care să ușureze accesul la materialul lingvistic cuprins în atlasele dialectale:

„Una dintre soluții ar putea fi, de exemplu, ca, din atlasele regionale, să fie excerptate și preluate toate datele care prezintă interes din punct de vedere lexicografic (cuvinte neatestate, sintagme, sensuri noi, variante fonetice și trăsături morfologice), în structuri logice ale articolelor consacrate cuvintelor-titlu, dar cu un sistem de trimitere simplificat pentru atestări (la indicele atlasului respectiv), urmând ca cel interesat să caute datele în discuție în volumele indicate, ce ar deveni *părți anexe* ale DLR” (Dumistrăcel et al. 2011: 234).

Iar întreg acest efort argumentativ al dialectologilor ieșeni vine ca urmare a convingerii conform căreia:

„nu ar fi de acceptat ca dicționarul-tezaur al Academiei Române să nu răspundă, ca și până acum, celor mai pretențioase exigențe ale cunoașterii complexe a limbii române” (*ibidem*).

1.3. Importanța resurselor dialectale – cu preponderență a atlaselor lingvistice, dar și a glosarelor sau a dicționarelor de specialitate – pentru redactarea unor lucrări lexicografice complexe a fost reconfirmată recent în cadrul a două proiecte de cercetare dedicate unor terminologii de specialitate ale limbii române⁴. Dat fiind

³ „Este evident sporul de informații pe care îl aduc atlasele regionale față de atlasul național, atât în ceea ce privește faptele dialectale, cât și ariile diferitelor fenomene lingvistice” (Dumistrăcel et al. 2011: 229).

⁴ Cele două proiecte, coordonate de CS I dr. Cristina Florescu de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, au titlurile: *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (TMFA: 2011–2016) și *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC: 2021–2023).

interesul central acordat atât componentei științifice, cât și celei populare ale terminologiilor analizate – aspect care se poate observa chiar din titluri –, constituirea bazei de date necesară redactării lucrărilor științifice ce aveau să rezulte din aceste proiecte⁵ a presupus o amplă documentare pe baza materialului dialectal din cele două serii ale atlaselor lingvistice românești: ALR și ALRR/NALR, la care s-au adăugat și dicționarele și glosarele dialectale publicate până acum. Comparativ cu situația existentă în cele două serii ale dicționarului-tezaur (DA/DLR) – ca punct de plecare în activitatea de documentare a cercetătorilor lexicografi din cele două echipe –, analiza materialului astfel obținut a avut ca principale rezultate:

- reconfirmarea unor atestări sau a unor arii dialectale mai vechi;
- creșterea numărului de atestări pentru anumiți termeni sau anumite forme și sensuri;
- atestarea unor noi termeni, sintagme, variante sau sensuri;
- facilitarea găsirii unor etimologii.

Situația care explică în bună măsură obținerea acestor rezultate are la bază decalajul existent între momentul publicării volumelor din seriile DA/DLR ale dicționarului-tezaur și apariția volumelor din seriile ALR și ALRR/NALR ale atlaselor lingvistice românești. Astfel, în timp ce fasciculele din seria DA au apărut în perioada 1913–1949, cele trei volume cu hărți analitice din ALR au văzut lumina tiparului în intervalul 1938–1942, motiv pentru care nu au putut fi folosite decât într-un mod limitat în activitatea de redactare a volumelor din seria DA. În ceea ce privește materialul dialectal arhivat și publicat de seria atlaselor lingvistice regionale (ALRR/NALR), acesta nu a putut intra în circuitul DLR decât odată cu apariția primelor volume din seria menționată (NALR–Olt., vol. I, 1967, ALRR–Mar., vol. I, 1969), existând, în mod firesc, o condiționare a dimensiunii arhivei de atestări dialectale pentru fiecare volum în parte din seria DLR prin situația publicării efective a atlaselor regionale la momentul efectuării operației de documentare pentru aceste volume.

Vom ilustra în continuare rezultatele menționate mai sus prin câteva exemple extrase din analizele de tip diatopic subsumate celor două proiecte de cercetare derulate în centrul academic ieșean⁶.

1.3.1. Una dintre cele mai importante contribuții pe care lucrările de geografie lingvistică o pot aduce cercetărilor lexicografice ține de atestarea pentru prima dată a unor termeni/sintagme sau sensuri. Din cele câteva zeci de astfel de prime atestări înregistrate în cele două proiecte în urma consultării atlaselor, dicționarelor și glosarelor dialectale, redăm mai jos doar câteva:

- termeni/sintagme: *bujălă*⁷ ‘arșiță’ (ALR II s.n. 1502, pct. 219, 260, 362; NALR–Mold., Bucov. 503, pct. 461, 462, 463, 478, 490, 493, 495; ALRR–Trans. 1563, pct. 245–247, 249–257, 262–269, 275, 277); *cocăială* ‘arșiță’ (NALR–Mold., Bucov. 1563, pct. 653, 655); *crăciunăr* ‘decembrie’ (NALR–Olt. MN 273 [1556], pct. 986);

⁵ Redăm aici volumele publicate ca urmare a cercetărilor realizate în intervalul 2011–2023: Cristina Florescu (coord.) 2015; Cristina Florescu (coord.) 2017; Cristina Florescu (coord.) 2023/2024.

⁶ Analizele detaliate ale aspectelor menționate aici se regăsesc în Olariu 2015 și Olariu 2023/2024.

⁷ Aflată în nord–nord-estul arealului dacoromânesc, aria de răspândire a acestui termen atestat acum pentru prima dată ne-a ajutat inclusiv în stabilirea etimologiei: v.sl. *būjati* (бужать) ‘a-și da suflul, a-și da duhul’ (Vasmer 1964–1973 s.v.) (vezi discuția în Olariu 2015: 203).

a se crepeți (de ziuă) ‘a se ivi zorile’ (ALR II s.n. 762, pct. 64; NALR–Criș. 761, pct. 123; ALRR–Trans. MN 164–165 [1543], pct. 348, 349, 350, 373), *crăpui* ‘zori (de zi)’ (ALRR–Munt., Dobr. 504, pct. 831); *a se răzvăna (de ziuă)* ‘a se crăpa de ziuă’ (ALR II s.n. 760, pct. 574; ALRR–Trans. MN 164–165 [1543], pct. 317); *a se sâmcera/sâmceola (de ziuă)* ‘a se ivi zorile’ (NALR–Olt. 308, pct. 915, 932); *țurluc* ‘țurțur’ (NALR–Mold., Bucov. 1615, pct. 530, 553, 600); *zorilă* ‘luceafărul de dimineață’ (ALRR–Munt., Dobr. 521, pct. 824, 827) etc.;

– sensuri: *fugău* ‘stea căzătoare’ (ALR II s.n. 807, pct. 362); *ploier* ‘noiembrie’ (NALR–Olt. MN 272 [1548], pct. 985); *pomar* ‘septembrie’ (ALRR–Munt., Dobr. 511, pct. 767; NALR–Mold., Bucov. 500, pct. 523); *sorb* ‘curcubeu’ (ALM 44, pct. 215, 219); *a se zgâi (de ziuă)* ‘a se crăpa de ziuă’ (NALR–Criș. 761, pct. 186; ALRR–Trans. MN pl. 143–144 [1543], pct. 369); *a se ziui* ‘a se ivi zorile’ (NALR–Ban. 512, pct. 90) etc.

1.3.2. Apariția volumelor din seria ALRR/NALR a contribuit, pe lângă atestarea unor noi termeni și sensuri, și la reconfirmarea unor atestări sau a unor arii dialectale mai vechi, deja existente/configurate în lucrările lexicografice sau de cartografie lingvistică publicate. Un exemplu în acest sens îl reprezintă situația sintagmei *steaua ciobanului*, cu sensul de ‘luceafărul de seară’, care în DLR are ca atestări la nivel dialectal o singură ocurență din ALR: pct. 537 din centrul Moldovei. În urma documentării materialului din NALR–Mold., Bucov., am putut constata că respectivul punct era doar „epicentrul” unei zone mult mai întinse de actualizare a sintagmei în discuție, în total 20 de ocurențe (NALR–Mold., Bucov. 519, pct. 480, 486, 492, 493, 494, 535, 537, 548, 554, 556, 560, 562, 564, 565, 566, 573, 609, 619, 622, 624):

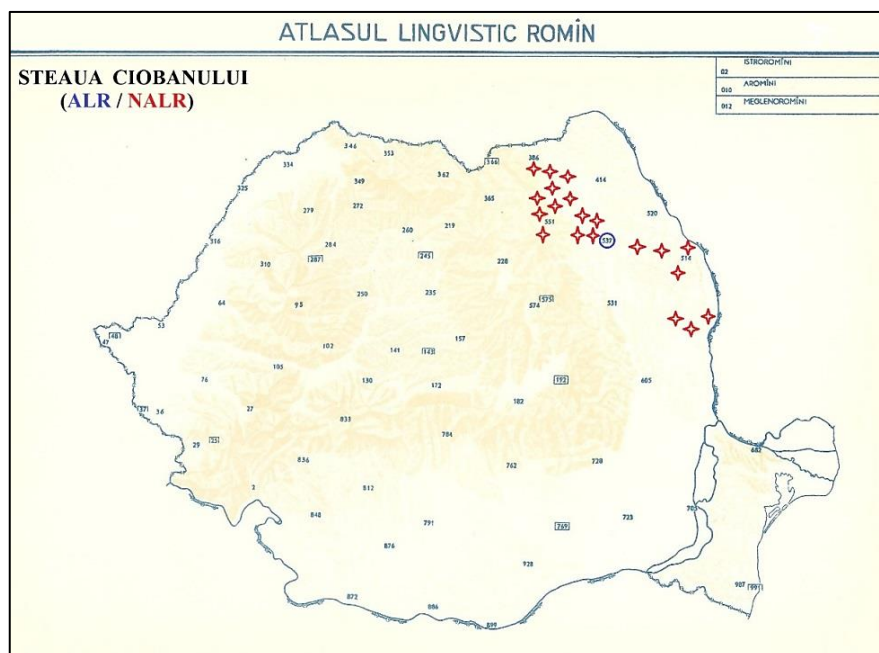

Figura 1. Prezența sintagmei *steaua ciobanului* ‘luceafărul de seară’ în ALR și ALRR/NALR.

Un caz interesant este cel al sintagmei *a se guri/gura de ziuă*, cu sensul de ‘a se ivi zorile, a se crăpa de ziuă’: cu o singură atestare în DA, sintagma nu se regăsește pe hărțile din ALR, însă apare în seria ALRR/NALR cu 19 ocurențe într-un areal ce include nu mai puțin de patru regiuni istorice (NALR–Ban. 512, pct. 16, 22, 25, 89, 91, 94; NALR–Olt. 308, pct. 901, 904, 909, 915; ALRR–Munt.Dobr. 504, pct. 671, 672, 678; ALRR–Trans. MN 164–165 [1543], pct. 429, 431, 432, 447, 448, 449), situație care susține importanța atlaselor regionale în identificarea unor fapte de limbă cu arii mai restrânse, ale căror ocurențe riscă adesea să treacă prin ochiurile rețelei atlasului național, fatalmente mai rară (vezi în acest sens Dumistrăcel et al. 2011). O altă semnificație care poate fi atribuită diferențelor între cele două serii de atlase în ceea ce privește această realitate lingvistică este supoziția unei extinderi relativ recente a ariei construcției *a se guri/gura de ziuă*. În sprijinul acestei ipoteze vin și situațiile întâlnite în DA, unde pentru *a se guri* cu sensul de ‘a se crăpa de ziuă’, ‘a se revărsa zorile’ avem doar o singură atestare, sau în dicționarul lui A. Scriban (a cărei perioadă de redactare se suprapune în linii mari cu perioada elaborării *Atlasului lingvistic român*), unde construcția nu apare.

Figura 2. Prezența sintagmei *a se guri/gura (de ziuă)* în ALRR/NALR.

În sfârșit, dacă în cele două exemple anterioare am ilustrat maniera în care cuvinte/ sintagme prezente în seriile DA/DLR ale dicționarului-tezaur al limbii române sunt reconfirmate prin atestări în ALR și/sau ALRR/NALR, ultimul exemplu prezentat în discuția de față aduce în prim-plan rolul atlaselor lingvistice de a atesta (ALR) și apoi de a reconfirma (ALRR/NALR) anumiți termeni care nu se regăsesc

în dicționarul-tezaur al limbii române. Un asemenea caz este cel al sintagmei *a se gena/geni de ziuă*, cu același sens de ‘a se ivi zorile, a se crăpa de ziuă’, care, deși nu este atestată în DA, apare în două puncte din centrul Moldovei pe hărțile din ALR (ALR SN 760/762, pct. 514, 537), zonă reconfirmată, dar și mult extinsă apoi în rețeaua de puncte din NALR (NALR–Mold., Bucov. 494, pct. 482, 531, 536, 537, 540, 548, 550, 560, 567, 568, 582, 583, 584, 587, 597, 598, 599, 600, 601, 604, 605, 606, 609, 610, 612, 614, 617, 618, 623, 624, 626, 648):

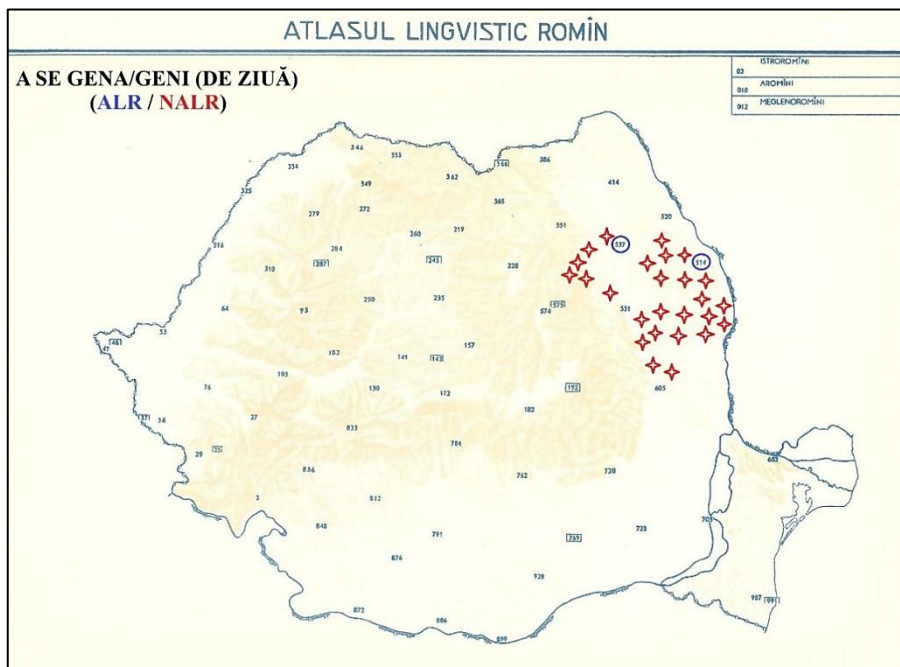

Figura 3. Prezența sintagmei *a se gena/geni (de ziuă)* în ALR și ALRR/NALR.

Din cele prezentate până acum putem observa importanța majoră a materialului lingvistic cuprins în atlasele naționale și în cele regionale pentru lucrările lexicografice dedicate limbii române. Din acest motiv, documentarea informației existente în aceste lucrări de geografie lingvistică a reprezentat în permanență o etapă esențială în activitatea redactorilor dicționarului-tezaur, care se desfășura printr-o consultare „clasică” a atlaselor și a volumelor de texte dialectale publicate, la rândul lor, în format „clasic”, pe hârtie. Însă, odată cu apariția în ultimele aproximativ două decenii a atlaselor editate sau chiar configurate *ab initio* în format digital, această activitate de documentare se reconfigurează, prin posibilitatea preluării și utilizării de către lexicografi a instrumentelor dezvoltate în cadrul cercetărilor actuale din domeniul *digital humanities*. În partea a doua a lucrării vom prezenta principalele rezultate obținute în centrul academic ieșean în domeniul geografiei lingvistice digitale, reliefând inclusiv modalitatea în care aceste rezultate pot contribui la obținerea mult mai facilă a informației dialectale cuprinse în atlase și în volumele de texte dialectale de către redactorii lexicografi implicați în elaborarea noii serii din DLR.

2. ATLASE LINGVISTICE ÎN FORMAT DIGITAL

Investigațiile dedicate dezvoltării de sisteme informatice pentru digitalizarea și publicarea atlaselor lingvistice au început în urmă cu 25 de ani în centrele academice din Iași și Cluj-Napoca. Inițial, cercetările au urmărit realizarea de instrumente care să permită editarea asistată de calculator a planșelor din atlasele lingvistice regionale, iar ulterior au fost extinse pentru publicarea online a conținutului acestora și editarea textelor dialectale. Astfel, cercetătorii din cadrul Institutului de Informatică Teoretică (IITI) au elaborat, în colaborare cu dialectologii de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” (IFRI) – ambele din cadrul Filialei Iași a Academiei Române –, aplicația *ALR-MB* utilizată pentru publicarea volumelor III, IV și V ale *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR–Mold., Bucov.) în anii 2007, 2014 și 2022. Pentru că, inițial, această aplicație a fost implementată și putea fi utilizată doar pentru planșele NALR–Mold., Bucov., ea a fost reproiectată în cadrul unei noi colaborări cu Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române din București (ILIR). Noua versiune, denumită *AlrMaps*, poate fi utilizată pentru elaborarea planșelor oricărui atlas lingvistic din spațiul românesc. Astfel, cu ajutorul *ALRMaps* au fost publicate vol. al II-lea din *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR), *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării* (ALDRo) și este în curs de redactare vol. al VI-lea din NALR–Mold., Bucov. De asemenea, în cadrul unui proiect de colaborare România – Republica Moldova care este în curs de desfășurare, aplicația este extinsă împreună cu cercetătorii de la Universitatea de Stat a Moldovei (USM) pentru digitalizarea *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM) (publicat inițial cu caractere chirilice) și republicarea acestuia folosind grafia latină. Pentru atlasele lingvistice care conțin doar hărți sintetice a fost elaborată aplicația *MapsGen*, utilizată pentru editarea *Atlas linguarum Europae* (ALE) vol. I, fasc. IX și a *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. Sinteză), vol. al IV-lea. În ceea ce privește publicarea online a resurselor dialectale, sunt disponibile versiunile interactive ale *Atlasului lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB) și ALDRo, în pregătire fiind eALM și eNALR–Mold., Bucov. (vezi *infra*, 2.4). Nu în ultimul rând, trebuie amintite aplicațiile *AlrLibrary* (pentru editarea textelor dialectale, care dispune și de facilități multimedia pentru redarea sincronizată text – înregistrare audio) și *ALRWord AddIn*, componentă pentru editarea în Microsoft Word a textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române.

2.1. Digitalizarea și publicarea planșelor atlaselor lingvistice regionale

Sistemul informatic *AlrMaps* este utilizat pentru digitalizarea informațiilor, generarea și editarea planșelor din atlasele lingvistice regionale. Componentele de bază ale sistemului sunt prezentate în partea stângă a figurii nr. 4. Baza de date geografice (BDG) conține descrierile pentru șabloanele hărților lingvistice, digitalizate cu ajutorul aplicației gratuite open-source QGIS de tip Sistem de Informații Geografice (Bejinariu et al. 2016). Șablonul include toate trăsăturile geografice, inclusiv punctele de anchetă ce vor fi relaționate cu transcrierile răspunsurilor din baza de date lingvistice (BDL).

Folosind interfața prietenoasă a aplicației *AlrMaps* (Fig. 5), utilizatorul editează BDL care conține lista punctelor de anchetă și cuvintele-titlu.

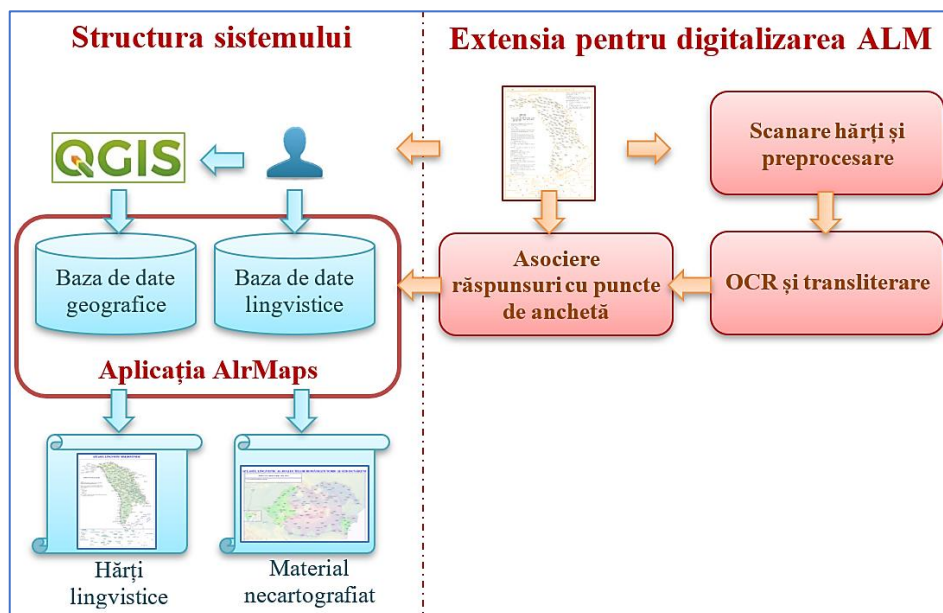

Figura 4. Structura sistemului *AlrMaps*.

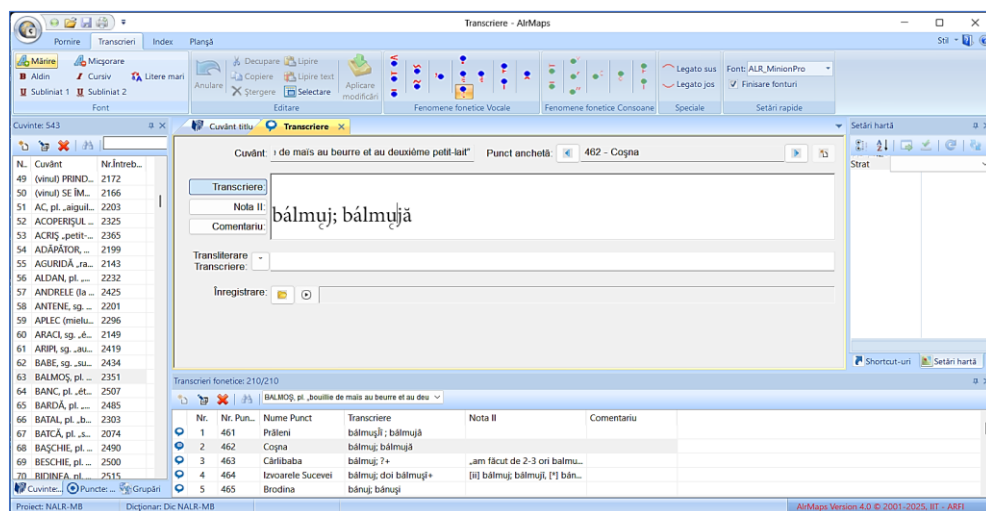

Figura 5. Interfața pentru editarea răspunsurilor în transcriere fonetică.

Lista punctelor de anchetă conține informații complete pentru fiecare dintre acestea: numărul punctului, numerele asociate din vechile atlase lingvistice (WLAD și ALR), numele localității, al comunei sau al orașului, județul, regiunea, țara, subdialectul folosit etc. Lista cuvintelor-titlu conține: cuvântul propriu-zis, numărul

întrebării și întrebarea pentru care cuvântul reprezintă un răspuns, eventuale traduceri în limbi străine, note explicative, o imagine asociată care va fi eventual afișată pe hartă, precum și transcrierile fonetice ale răspunsului, comentariului și notei explicative din fiecare punct de anchetă. Răspunsurile obținute în punctele de anchetă pot fi grupate manual sau automat, în funcție de similaritatea acestora sau de prezența anumitor forme fonetice. În plus, pentru fiecare dintre grupe se pot asocia culori, moduri de umplere și/sau simboluri în vederea redactării hărților sintetice sau a planșelor cu material necartografiat. Folosind informațiile stocate în cele două baze de date, aplicația *AlrMaps* generează automat planșele, care pot fi apoi editate (repoziționare, modificare atribute de desenare sau introducere de noi elemente grafice), tipărite și/sau salvate în format imagine (Fig. 6 și 7).

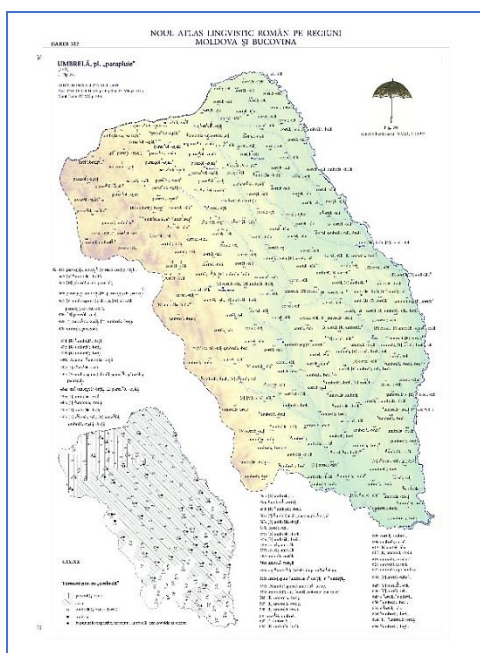

Figura 6. Planșă mixtă cu hartă analitică și hartă sintetică.

Figura 7. Planșă cu material necartografiat.

2.2. Extensia *AlrMaps* pentru publicarea ALM cu grafie latină

Unul dintre obiectivele principale ale proiectului PHILORD, care se derulează în perioada 2024–2026 sub forma unei colaborări între două echipe de lingviști și informaticieni din Iași și Chișinău, este republicarea ALM cu caractere latine a *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM), apărut în patru volume, în perioada 1968–1973, cu caractere chirilice. Prima soluție la care s-a recurs în cadrul proiectului – relativ cronofagă – constă în introducerea manuală a răspunsurilor transliterate în BDL. A doua soluție se bazează pe transliterarea automată și necesită implementarea unei extensii a aplicației *AlrMaps* (partea dreaptă a figurii nr. 4). Având în vedere vechimea

planșelor din ALM, într-o primă etapă acestea sunt scanate la rezoluție mare și preprocesate pentru a fi îmbunătățite calitativ (corecții de culoare, eliminare zgomot etc.). Apoi este aplicată o procedură de recunoaștere optică a caracterelor (OCR), folosindu-se modele antrenate special pentru caracterele chirilice. După o verificare preliminară a rezultatului recunoașterii automate este aplicată transliterarea automată în alfabetul latin. Este utilizat un set de 273 de reguli deja definite (Popovski et al. 2022; Bumbu et al. 2023), câteva exemple fiind prezentate în tabelul I:

Tabelul I. Exemple de reguli utilizate în procesul de transliterare (Popovski et al. 2022)

Transliteration rules			Text sample
Cyrillic alphabet		Latin alphabet	
ý	→	ú	пýни → púni (put on...)
ÿ	→	u	брыÿ → bríu (belt)
ʸoá	→	ʸoá	сʸoáрили → s.ʸoáрили (sun)
уы	→	uâ	доуы → douâ (two)
ʸ + vowel	→	ʸ + vowel	ʸограды → ʸográdâ (courtyard)

Rezultatul conține mai multe tipuri de informații care sunt prelucrate în mod diferit: răspunsurile de pe hartă, numerele punctelor de anchetă și notele aferente fiecărei hărți. Acestea sunt apoi importate automat în BDL după asocierea grafică a răspunsurilor cu punctele de anchetă. În continuare, după o ultimă verificare a rezultatelor transliterării, *AlrMaps* este utilizată pentru generarea, editarea și publicarea planșelor din ALM.

2.3. Indexarea informațiilor din atlasele lingvistice

Pe lângă planșele lingvistice sau cu material necartografiat, în atlase sunt incluse și diferite liste sau indexuri ale cuvintelor și punctelor de anchetă. Aplicația *AlrMaps* permite generarea automată a acestor liste în format tabelar în documente Microsoft Word sau fișiere HTML cu un format prestabilit, dar care poate fi modificat la nevoie. De asemenea, pot fi generate automat și liste ale răspunsurilor obținute pentru fiecare cuvânt în parte, care pot fi utile în etapa de verificare a transcrierilor fonetice. Un instrument util este căutarea aparițiilor unui anumit cuvânt sau forme/secvențe fonetice în întregul dicționar. Cu ajutorul interfeței din *AlrMaps* pot fi inițiate operații de căutare simplă, în care sunt identificate potrivirile exacte ale unui cuvânt sau forme specificate de utilizator. Sunt disponibile și instrumente de căutare complexă cu specificarea poziției formei (prefix sau sufix), a prezenței unor fenomene fonetice sau a unor poziționări ale simbolurilor, la nivel de cuvânt sau la nivelul întregului dicționar. Și în acest caz, rezultatele obținute pot fi salvate ca document Word într-un format tabelar prestabilit (Fig. 8). În cazul căutării după o formă prestabilită la nivelul dicționarului pot fi generate și hărți sintetice în care figurează frecvența de apariție în fiecare punct de anchetă (Fig. 9). Numărul de intervale și culorile utilizate pe hartă pentru fiecare interval sunt stabilite automat de aplicație, dar pot fi particularizate de utilizator după preferință (Bejinariu et al. 2024).

Nr.crt.	Cuvânt		Punct de anchetă	Răspuns	Nota II	Comentariu
1	[2301]	(cum) ALUNGI (oaia)? „comment repoussez-vous un mouton?”	501	Dumbrăveni	na-nà-nà, yoiȕta, nà-nà-nà! ⁺	gân gâh (gât) dâc (i dâc gâpâpâ) na na na? „Ja naa”
2		-/-	651	Câmpineanca (Florești)	ta, yâi! ⁺	[⁺] bî!
3	[2300]	(cum) CHEMI (oaia)? „comment faites-vous s’approcher un mouton?”	468	Deluț	pȕa, Eirȕa, pȕa! ^t	
4		-/-	511	Rădăuți-Prut	briȕa-briȕa!, na-na-na!	
5		-/-	535	Grozești	na, yoiȕa, na-na-na!	
6		-/-	569	Cracăul Negru	na-na-na, oȕȕa!	
7		-/-	592	Măgura	sugurȕ!, na, yoiȕa, nâ!	
8		-/-	599	Negrești	na, Stelȕta!	
9		-/-	609	Miclești	na-na, yoiȕta!	
10		-/-	618	Lipovăț	na, yoiȕa, na!	
11		-/-	622	Stănilești	na-na-na, yoiȕa, na!	
12		-/-	634	Vârlezi	na, yoiȕa, na-na-na! ⁺	(Dănea-Nănea) E bîgâ! E bîgâ! E bîgâ! (Dănea-Nănea) E na na na na!

ocurenje forme: a

- nr. ocurenje: 33-40
- nr. ocurenje: 25-32
- nr. ocurenje: 17-24
- nr. ocurenje: 9-16
- nr. ocurenje: 1-8
- nr. ocurenje: 0

Figura 9. Reprezentarea grafică a numărului de ocurente pentru un fenomen lingvistic pe harta sintetică.

2.4. Atlase lingvistice online

Toate instrumentele prezentate în secțiunile anterioare permit consultarea și publicarea atlaselor lingvistice în format tipărit. Au fost dezvoltate însă și versiuni online care permit accesul public la resursele dialectale. Astfel, *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB), disponibil la adresa <https://www.philippide.ro/alab/index.html>, permite urmărirea atât a variației diatopice, cât și a celei distratice (variația diasexuală + variația diagenetională), pentru unele puncte de anchetă fiind luată în considerare inclusiv variația etnolingvistică. În ALAB sunt incluse și etnotexte, sub forma unor înregistrări video având ca temă diferite obiceiuri calendaristice sau rituri de trecere (Olariu et al. 2016).

Un proiect mai amplu este eNALR-MB care își propune, ca prim obiectiv, publicarea online a celor cinci volume de atlas și a celor trei volume cu etno- și sociotexte tipărite până acum în cadrul programului NALR-Mold., Bucov. (Olariu et al. 2022, Olariu et al. 2024). În plus, acestea vor fi însoțite de o hartă sonoră cu înregistrări audio referitoare la diferite obiceiuri, activități și întâmplări din viața subiecților. Fiecărui fișier audio îi sunt asociate informații despre teme, puncte de anchetă, informatori, clase de texte dialectale și limba vorbită. Interfața de administrare este implementată, dar deocamdată nu este publică, fiind în curs de testare și încărcare cu informații (Fig. 10).

The screenshot displays the 'Harta Sonora NALR' web interface. At the top, there are navigation tabs: 'Puncte de anchetă', 'Teme etnotexte', 'Anchete dialectale', 'Informatori', 'Anchetatori', 'Variații | Limba vorbită', and a user profile 'Silviu'. Below the tabs, there are three main sections: 'Adaugă fișier audio', 'Lista fișierelor audio' (which is active), and 'Filtrează fișiere audio'. The 'Lista fișierelor audio' section contains a table with the following columns: 'ACTIV', '#', 'ANCHETĂ AUDIO', 'PUNCT ANCHETĂ', 'TEMA DIALECTALĂ', 'PROXIMITATE', 'ALTE INFORMAȚII', and 'UPDATE / DELETE'.

ACTIV	#	ANCHETĂ AUDIO	PUNCT ANCHETĂ	TEMA DIALECTALĂ	PROXIMITATE	ALTE INFORMAȚII	UPDATE / DELETE
☒	1	01.465 Brodina Marker 01_IVS. Accidente la plutarie. partea a doua. 2b.mp3 	465 - Brodina	Întâmplări din viața subiectului Accident de muncă	în afara comunității / satului	Limba vorbită: română Informator: Vasile Hlodec Anchetator: Adrian Turculeț Variație DS: Bărbătesc Variație DG: Vârșnic / Vârșnică	
☒	2	01.465 Brodina Marker 03_Cum se transportă lemnul pe apă. 2b.mp3 	465 - Brodina	Plutăritul Munca la pădure și la plutărit	în afara comunității / satului	Limba vorbită: română Informator: Vasile Hlodec Anchetator: Adrian Turculeț Variație DS: Bărbătesc	

Figura 10. Interfața web pentru consultarea arhivei audio.

2.5. Editarea textelor dialectale

Textele orale în registru dialectal [= „texte dialectale”] reprezintă, alături de volumele de atlas, cea de-a doua componentă majoră a proiectelor ALRR/NALR, pentru a căror digitalizare s-au derulat cercetări susținute în ultima perioadă. Astfel, prin colaborarea cercetătorilor de la cele trei institute (IITI, IFRI și ILIR) au fost

proiectate și implementate două aplicații pentru editarea textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române (Bejinariu et al. 2022). Prima dintre acestea, deși pune la dispoziție funcții avansate de editare, folosește o codificare proprie a textului și, prin urmare, nu poate comunica cu alte editoare de text. Din acest motiv a fost dezvoltat un add-in pentru Microsoft Word, care să permită editarea de texte cu transcriere fonetică folosindu-se unul dintre cele mai cunoscute editoare de text. Interfața intuitivă (Fig. 11) permite selectarea variantelor de simboluri și aplicarea fenomenelor fonetice sau a accentelor pentru fiecare simbol de bază introdus din tastatură, cu ajutorul comenzilor disponibile într-un panou introdus pe bara de instrumente. Fiind integrat în Word, sunt disponibile toate funcțiile de editare avansată specifice acestui program.

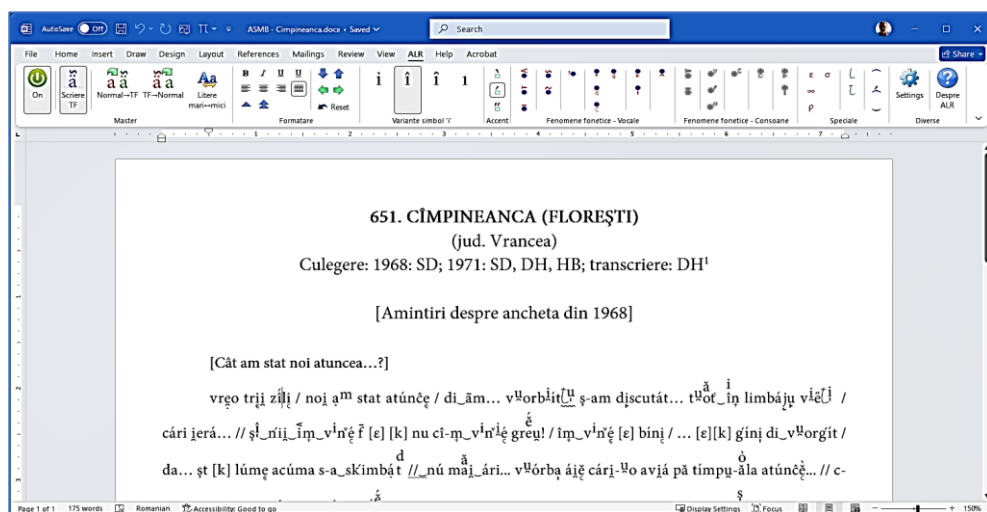

Figura 11. Editarea textelor dialectale în Microsoft Word.

3. CONCLUZII

Implicarea în ultimele două decenii a noilor tehnologii informaționale în cercetările de geolingvistică românească a condus la crearea de către echipe mixte de lingviști și informaticieni din principalele centre academice din România (Iași, Cluj-Napoca, București) a unor aplicații informatice capabile să contribuie atât la editarea în format electronic a principalelor instrumente de cercetare specifice domeniului (în primul rând a atlaselor lingvistice, dar și a volumelor de texte dialectale), valorificându-se astfel materialul lingvistic încă nepublicat din arhivele atlaselor regionale, cât și la crearea *ab initio* în format digital a unor astfel de platforme cu material dialectal. Unele dintre principalele avantaje pentru cercetarea lingvistică (implicit lexicografică) ale acestor proiecte de digitalizare sunt date, în primul rând, de accesul facil și imediat la informație, ca urmare a formatului online, dar și de faptul că ele includ anumite funcții specifice care permit interogarea interactivă și focalizată a materialului lingvistic (ca urmare a existenței unor baze de date) sau structurarea

informației sub formă de indexuri, în conformitate cu anumiți parametri de căutare specificați de utilizator. Toate aceste facilități generate de integrarea tehnologiilor digitale în realizarea unor proiecte – noi sau deja în derulare – de cartografie lingvistică duc, în cele din urmă, la o mult mai bună cooptare și, în același timp, valorificare a resurselor dialectale în analizele dedicate limbii române, fie acestea sub forma unor studii mai aplicate sau chiar a unor lucrări fundamentale, așa cum este și dicționarul-tezaur. Iar aceste noi realități epistemice nu fac altceva decât să confirme ceea ce același Sextil Pușcariu – invocat în partea de început a prezentei lucrări – afirma cu aproape un secol în urmă:

„atlasul este o comoară de informații pentru cel ce știe să-l utilizeze și un izvor nesecat de probleme nouă. Precum din volumul de poezii al unui poet mare fiecare critic citează alte versuri spre a arăta frumusețile operei, tot astfel fiecare lingvist va scoate din hărțile Atlasului alt material prețios pentru preocupările sale științifice” (Pușcariu 1938: 405–406).

Parafrazând ideile lui Pușcariu, suntem convinși că aplicațiile informatice cu ajutorul cărora sunt concepute și editate la ora actuală atlasele dialectale îi vor ajuta pe lingviști, pe de o parte, să optimizeze utilizarea „comorii de informații” cuprinsă în aceste lucrări, iar pe de altă parte, să-i stimuleze în direcția formulării unor „probleme nouă”, de exemplu ca urmare a unor analize de tip cantitativ mult mai elaborate, pe care astfel de metode de cercetare bazate pe tehnologiile informaționale actuale pot să le susțină.

BIBLIOGRAFIE

- Bejinariu et al. 2016 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Florin-Teodor Olariu, *A GIS Based Approach for Information Management in Geolinguistics*, în „Memoirs of the Scientific Sections of the Romanian Academy”, XXXIX, Computer Science, p. 37–45.
- Bejinariu et al. 2022 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, Vasile Apopei, Florin Iftene, *Editarea textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LXII, p. 37–53.
- Bejinariu et al. 2024 = Silviu-Ioan Bejinariu, Ludmila Malahov, Tudor Bumbu, Florin-Teodor Olariu, Ramona Luca, *New Achievements in the Digitization of Linguistic Atlases of the Romanian Language*, „The 19th International Conference on Linguistic Resources and Tools for Natural Language Processing – ConsILR-2024”, 14–16 noiembrie 2024, Alba Iulia.
- Bumbu et al. 2023 = Tudor Bumbu, Lyudmila Burtseva, Svetlana Cojocar, Alexandru Colesnicov, Ludmila Malahov, *Distinctive features of recognition for documents printed in the Romanian transitional alphabets*, în „Computer Science Journal of Moldova”, vol. 31, no. 3(93), p. 340–350.
- Dumistrăcel et al. 2011 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *De la atlasul lingvistic național la atlasele regionale: semnificația diferențelor*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, volum coordonat de Maria Marin și Daniela Răuțu, București, Editura Academiei Române, p. 219–242.

- Dumistrăcel et al. 2015 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *Lucrările românești de geografie lingvistică și Dicționarul limbii române al Academiei: oferta lexicografică a materialului necartografiat și problema „literarizării”*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LV, p. 19–72.
- Florescu (coord.) 2015 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Florescu (coord.) 2017 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Florescu (coord.) 2023/2024 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Ciobanu, Florin-Teodor Olariu, Cătălin Gales, Gabriela-Ana Azanfirei, Claudiu Teodorescu, *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023 (ediție revizuită: 2024).
- Hreapcă 2012 = Doina Hreapcă, *Valorificarea lexicografică a cercetărilor românești de geografie lingvistică*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LII, p. 216–222.
- Olariu 2015 = Florin-Teodor Olariu, *Aspecte dialectale*, în Cristina Florescu (coord.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 183–212.
- Olariu et al. 2016 = Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Ramona Luca, *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB) – repere metodologice*, în *Lucrările celui de-al XVI-lea Simpozion internațional de dialectologie*, volum editat de Dumitru Loșonți, Veronica Vlasin, Nicolae Mocanu, Cluj-Napoca, Argonaut & Scriptor, p. 327–329.
- Olariu et al. 2022 = Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Silviu-Ioan Bejinariu, Ramona Luca, *NALR. Moldova și Bucovina – resurse lingvistice în format electronic (eNALR-MB)*, Atelierul de lucru „Geografia lingvistică românească în era digitalizării”, 21–22 octombrie 2022, Iași, Academia Română (onsite & online).
- Olariu et al. 2024 = Florin-Teodor Olariu, Alexandru Laurențiu Cohal, Luminița Botoșineanu, Veronica Olariu, Ramona Luca, Silviu-Ioan Bejinariu, *Making Linguistic Resources Accessible. The Audio Archive of the New Romanian Linguistic Atlas by Regions. Moldova and Bukovina*, în *Proceedings of the 18th International Conference on Linguistic Resources and Tools for Natural Language Processing – ConsILR-2023, Brașov, 11–14 decembrie 2023*, volum editat de Anca Vasilescu, Daniela Gîfu, Dan Tufiș, Dan Cristea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 199–214.
- Olariu 2023/2024 = Florin-Teodor Olariu, *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale*, în Cristina Florescu (coord.), *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, p. 195–225 (reeditat 2024).
- Popovschi et al. 2022 = Liliana Popovschi, Ludmila Malahov, Vlada Colesnicova, *Digital processing of dialectal texts published in Chisinau in the years 1969–1987*, în „Akademos” 4(63)/2021, Chișinău, p. 48–53.
- Pușcariu 1931 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților III*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, p. 484–536.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților VI*, în „Dacoromania”, IX, 1936–1938, p. 403–449.
- Vasmer 1964–1973 = Max Vasmer, *Etimologiceskij slovar’ russkogo jazyka*, vol. I–IV, Moskva.

LINGUISTIC ATLASES AS LEXICOGRAPHIC RESOURCES: FROM PRINTED EDITIONS TO DIGITAL FORMAT

ABSTRACT

This paper brings back into focus the major importance of the material contained in national and regional linguistic atlases for lexicographic works dedicated to the Romanian language. Starting from this undeniable reality, the documentation of the information existing in these linguistic geography works has always represented an essential stage in the work of the editors of the thesaurus dictionary, which was carried out through a “classical” consultation of atlases and volumes of dialectal texts, themselves published in “classic” printed format. However, with the emergence in the last two decades of atlases edited or even conceived *ab initio* in digital format, this documentation activity is being reconfigured, through the possibility of lexicographers taking over and using the tools developed by current research in the field of *digital humanities*. Some of the main advantages for linguistic (and implicitly lexicographic) research offered by these digitization projects are, first of all, the easy and immediate access to information due to the online format, as well as the inclusion of specific functions that allow interactive and targeted querying of linguistic material (as a result of the existence of databases), or structuring of information in the form of indexes, according to user-specified search parameters. All these facilities made possible by the integration of digital technologies into the development of linguistic cartography projects – new or already in progress – ultimately lead to a much better integration and, at the same time, valorization of dialectal resources in analyses dedicated to the Romanian language.

Keywords: *linguistic atlases, printed vs digital format, linguistic resources & databases, Geographic Information System (GIS), Optical Character Recognition (OCR), digital humanities.*

EUGENIU COȘERIU, O EVOCARE

RUDOLF WINDISCH*

Pentru romanistii din Germania, lucrările lui Eugeniu Coșeriu, decedat în 2002, nu au nevoie de o recomandare specială. Aceștia fie l-au citit pe Coșeriu, poate cu interes și cu consecințe pozitive, fie sunt siguri că nu pot avea vreun interes special pentru el, oricare ar fi argumentarea în acest sens. Pare de aceea inutil să dorim să trezim interesul acestor două grupuri de cititori pentru o privire asupra prelegerii despre latina populară ținută cândva de Coșeriu și apărută în 2008 la Tübingen, sub îngrijirea lui Hansbert Bertsch¹. Avem în vedere un alt grup-țintă. După ce Universitatea din Cluj-Napoca a organizat la Cluj, la sfârșitul lui septembrie 2009, a II-a ediție a Colocviului Internațional „Eugenio Coseriu”, cu participarea unei serii de foști discipoli ai lui Coșeriu din Germania și din diferite țări romanice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași nu a lăsat să îi scape prilejul de a organiza, în perioada 27–29 iulie 2011, un colocviu internațional cu ocazia aniversării a 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu. Manifestarea s-a desfășurat atât la Iași, cât și la Bălți, în Republica Moldova, cu colaborarea Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți. Alegerea acestui loc are o explicație simplă: Coșeriu s-a născut în 1921 la Mihăileni, un sat de dincolo de Prut, în Moldova (Basarabia), pe atunci provincie a României. Aici a urmat mai întâi școala satească, transformată ulterior în liceul denumit astăzi, după numele lui, Liceul „Eugeniu Coșeriu”. Studiile liceale le-a urmat la liceul din Bălți, pentru a merge apoi la Iași, unde și-a început studiile universitare.

Inițiativa și conducerea organizării colocviului au fost asumate de profesorul Eugen Munteanu de la Iași, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, în colaborare cu rectorul Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți,

* Philosophische Fakultät, Universität Rostock, Rostock, August-Bebel-Str. 28, Deuchland.

¹ Eugenio Coseriu, *Lateinisch–Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*, bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 2008 („Schriften des Eugenio-Coseriu-Archivs”, Band 1, herausgegeben von Johannes Kabatek, Tübingen).

Moldova. Pe lângă numeroasele contribuții științifice prezentate la ambele universități, un eveniment emoționant l-a constituit pentru toți participanții excursia la Mihăileni, locul de naștere al lui Coșeriu, un sat românesc autentic, unde au fost vizitate fosta gospodărie țărănească a părinților și școala de odinioară, transformată astăzi în liceu. Un sătean venerabil, în vârstă de 92 de ani, fost coleg de școală al lui Coșeriu, a relatat câte ceva din zilele petrecute, ca școlar, alături de viitorul lingvist. Rudolf Windisch, un discipol de la Tübingen al lui Coșeriu, le-a povestit, la rândul său, sătenilor interesați câte ceva despre activitatea academică a maestrului în îndepărtatul Tübingen și despre sarcinile pe care profesorul Coșeriu le trasa elevilor săi, înzestrându-i astfel cu o pregătire bună, care i-a ajutat ulterior în propria lor activitate academică la diferite universități.

În timpul colocviului de la Iași, anunțarea iminentei apariții în limba română a *Istoriei filosofiei limbajului* a lui Coșeriu s-a impus ca un remarcabil *highlight* al programului. Alături de profesorii Ștefan Afloroaei și Eugen Munteanu, ca să vorbească despre începuturile acestei opere, ca „martor ocular”, a fost convocat Rudolf Windisch. Alți discipoli direcți ai lui Coșeriu nu au fost prezenți în Iași, așa încât Windisch, deopotrivă și ca reprezentant al tuturor studenți de odinioară de la Tübingen, a trebuit să arunce o privire retrospectivă asupra formării academice a acestora sub conducerea lui Coșeriu, precum și asupra contactelor personale cu magistrul în micul oraș din Suabia.

Publicul s-a arătat interesat și de istoria editării cursurilor de *filosofie a limbajului* pe care doi studenți, Rudolf Windisch și Gunther Narr (întemeietorul de mai târziu al editurii „Gunther Narr” din Tübingen), au efectuat-o mai întâi în formă manuscrisă, iar apoi au difuzat-o printre toți studenții de la romanistică din Germania, ca reproducere fotomecanică multiplicată. Dincolo de calitatea acestei ediții – reproducere a conferințelor lui Coșeriu după audiția în timpul cursului –, cei doi editori amatori își pot asuma cel puțin meritul de a fi adus o contribuție la cunoașterea în medii mai largi a activității sale didactice, la începutul anilor '70, când Coșeriu nu era încă, poate, în Germania „universal cunoscut”.

Poate că din discuțiile dintre reprezentanții celor două universități, din România și din Moldova, se va naște posibilitatea ca, printr-o colaborare între Iași și Bălți, să fie transpuse în limba română și alte lucrări ale lui Coșeriu, ca de exemplu cursul său despre *latina populară*, pe care îl vom prezenta în cuprinsul volumului de față printr-o scurtă recenzie, potrivit mottoului, valabil și pentru cititorii de odinioară: *Coseriu revisited*.

În ciuda tuturor condițiilor vitrege din anii premergători lui 1989, Coșeriu a trezit încă de timpuriu un mare interes în patria sa printre lingviști și romaniști. Astfel, multă vreme, pentru colegii români a persistat o problemă, unele publicații și cărți de specialitate apărute în Occident le erau adesea greu accesibile. Desigur, și competența lingvistică a celor interesați a reprezentat un oarecare impediment, de vreme ce Coșeriu și-a scris multe din opere de preferință în limba germană, în timp ce româna a fost neglijată. Din această perspectivă, s-a conturat proiectul de a pregăti și edita la Iași o versiune românească a cursului lui Coșeriu despre *latina populară*, publicat la Tübingen în anul 2008.

EUGENIO COSERIU, A REMEMBER**ABSTRACT**

The article gives a general account of the Colloquium, emphasizing on the inquiries focused on Coseriu's posterity. It is also discussed the disparity between the Romanian editions and translations of Coseriu's texts and the ones accomplished in other languages as German.

Key-words: *Eugenio Coseriu, Tübingen, professor, disciples, philosophy of language.*

**COMPONENTE ȘI FUNCȚII ALE «DISCURSULUI REPETAT»
ÎN ROMANUL *DIN CALIDOR. O COPILĂRIE BASARABEANĂ*
DE PAUL GOMA**

MARIA ABRAMCIUC*

Conceptul de «discurs repetat» (Eugeniu Coșeriu) „cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»”. Opusă tehnicii libere a discursului, această formă de discurs o constituie, conform teoriei coșeriene, elementele lingvistice non-comutabile: citatele, ca repetare a „unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare”, proverbele, locuțiunile fixe, formulele de comparație și diferite alte expresii (Coșeriu 2000: 258–259).

Din perspectiva acestui concept, susținem ideea că textul, în formă de colaj, al romanului *Din calidor* al lui Paul Goma înglobează și diverse forme ale «discursului repetat», care comportă finalități concrete: valorificarea resurselor expresive ale limbii române, abordarea dimensiunii ei diacronice, plasticizarea discursului, redarea atmosferei istorice, individualizarea personajelor, impresionarea lectorului etc. Justificate în țesătura romanului, aceste forme discursive relevă colaborarea între semne, cele ale textului propriu-zis și cele care aparțin tradiției lingvistice sau culturale a comunității românești. În planul textului, sintagmele selectate de autor din limbajul uzual implică memoria individuală, dar și pe cea colectivă. Or, *Din calidor* nu este o simplă scriere autobiografică, ci relevă o problematică complexă, Paul Goma transferându-ne într-un univers unde limbajul devine expresia psihologicului, istoricului, culturalului.

Vom urmări, în continuare, manifestări ale «discursului repetat» în acest roman, menționând că cele două paliere ale textului, literar și lingvistic, colaborează impecabil.

* Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

Citatul

Asamblat dintr-o serie de povestiri, romanul autobiografic evocă traseul inițiat al copilului, dar și experiențele traumatizante ale maturilor, acumulate într-un timp real, definit prin violență și teroare. Statutul de „exilat absolut, pe care nu-l poate mulțumi nicio patrie și niciun om” (Simuț 2007: 5) al lui Paul Goma, care nu și-a găsit patria nici în România, explică prezența accentelor mizantropice în roman. „Anticomunistul neînțeles a devenit un mizantrop incurabil”, opinează Ion Simuț (Simuț 2007: 5). Plasat cu preponderență în spațiul basarabean, subiectul romanului gravitează în jurul cuvântului *calidor*, „galeria casei părintești din Mana”, „buricul pământului. Osia lumii” (Goma 1990: 7), un spațiu vizual, de unde copilul contemplă lumea și se autocontemplă. Mai este și un univers al memoriei, de întoarcere în timp a maturului pentru reconstruirea unei vârste, cea infantilă, și a unei lumi reale, traversată de orori.

Element al poeziei textului literar și procedeu frecvent în construcția discursului literar, citatul constituie o modalitate de actualizare a unei realități, a unei părți dintr-un discurs străin. Romanul lui Paul Goma abundă în citate, fapt ce relevă raportarea naratorului la un discurs secund, cu care dialoghează, de obicei, în spirit polemic. Observăm că însuși titlul *Din calidor* conține un „citat” din vorbirea orală a basarabenilor, unde termenul *coridor* ia forma rusificată *calidor*, ceea ce trimite la ideea de spațiu lingvistic și cultural basarabean, la conceptul de „limbă în calitate de cunoaștere tradițională a unei comunități” (Coșeriu 2000: 233). Cuvântul *calidor* implică, deci, un conținut lingvistic, care, în opinia savantului de la Tübingen, nu este decât „un conținut al conștiinței” (Coseriu 1977: 13). Astfel, în acest titlu semnificativ, Paul Goma concentrează întregul mesaj al romanului, din care transpare clar „tentativa de recuperare (sau măcar de regăsire) a inocenței, a iubirii și a prieteniei, a solidarității umane în fața suferinței” (Simuț 2007: 5).

Tot printr-un citat, mai mult, o formulă aluzivă, Paul Goma își definește traiectul uman și artistic. Afirmția „Pe mine mama nu m-a trimis: m-a adus pe lume” (Goma 1990: 6) se relevă ca o replică peste timp la versul lui Lucian Blaga „De ce m-ai trimis în lumină, mamă? De ce m-ai trimis?” din poemul *Scrisoare*, opunându-i expresionismului blagian realismul dur. Opoziția lexicală induce diferența de contexte existențiale între cei doi scriitori: primul abordează misterele lumii, al doilea, într-un alt segment istoric, se confruntă cu agresiunile timpului său.

Ororile istoriei sunt evocate într-un discurs, în care apar transpuși, în formă de citate, termeni din limbajul epocii, naratorul valorificându-i cu multă abilitate în scopuri ilustrative. Maniera peiorativă este anunțată prin intermediul ghilimelelor. Într-un dialog cu fiul, tatăl naratorului, personaj proeminent în contextul romanului, explicându-i politica de expansiune a Rusiei, citează din „Comunicatul guvernului sovietic”, adresat României la 26 iunie 1940, prin care se cerea retrocedarea Basarabiei:

„Dar ia să-mi spui tu mie... (tata a redevenit învățătorul meu) care a fost *motivația* diktatului din 26 iunie '40, prin care Rușii cereau «restituirea» Basarabiei?».

Motivația? De pildă:

„unitatea seculară a Basarabiei cu Uniunea Sovietică liberatoare”; „Basarabia populată în principal cu Ucrainenii [...]” (Goma 1990: 48).

Relaționarea discursului românesc cu cel politic, prin introducerea citatelor din ultimul, devine o modalitate de reactivare a atmosferei istorice, dimensiunea publicistică a textului reliefându-se lesne.

Și prin intermediul altor citate din limbajul oficializat al noilor autorități, naratorul subliniază impactul dramei familiale (arestarea tatălui) asupra conștiinței copilului:

„Stau în calidorul casei din Mana și tremur. Pe tata l-*au ridicat*. Ei l-au ridicat, n-am văzut cum anume, dar așa se vorbește în jur. Mama a coborât în sat, să tocmească o sanie – ei, cei care l-au ridicat pe tata, cică i-au spus mamei că la Orhei îl ridică pe tata și acolo, la Orhei, mama o să aibă dreptul. Să vorbească cu tata. Acolo, dreptul, aici, la noi, nu. Eu, în locul ei, nu i-aș fi crezut. Mama i-a crezut, s-a dus să tocmească sanie pentru dreptul de la Orhei și pe mine m-a lăsat în grija lui Moș Iacob” (Goma 1990: 51–52).

Observăm că repetarea intenționată a cuvintelor „au ridicat”, selectat din limbajul timpului, și „dreptul”, repetat intenționat cu o evidentă doză de sarcasm, instituie nu doar atmosfera terifiantă a primelor deportări din spațiul basarabean, ci trimite și la gravele injustiții ale sistemului bolșevic, care a început să se impună prin nimicirea intelectualilor. Prin citarea unor semne lingvistice de altădată, lectorul actual este inclus în realitatea concretă a anului 1940.

Proverbul

Funcția textuală a proverbelor inserate în roman constă în accentuarea unor atitudini, a unor moduri individuale de percepere a lucrurilor, dar și a firescului sentiment de speranță în bine a basarabenilor, cu destinele strivite de atâtea injustiții ale istoriei:

„Stau în calidor, îi aud pe cei doi bărbați cogâlțând dintr-o butelcă. Le aud glasurile: «Poate că tot rău-i spre bine. Poate că nu-i dracu așa de negru. Poate că cine râde la urmă...» (Moș Iacob, oftând de glumă)” (Goma 1990: 11).

Și acuzațiile aduse istoriei ingrâte de către Eufimie Goma, naratorul pasajului respectiv, conțin câteva proverbe și expresii populare românești, care exprimă fireasca revoltă a celui care a suportat consecințele tragice ale arbitrarului:

„Ne place, nu ne place, bem-Gheorghe-agheazmă; jucăm cum ne cântă putoarea de is-to-rie... Când pune ea ochii pe câte un popor, pe câte un grup, pe câte un individ, nu-l mai lasă. Să zici

că te pedepsește pentru vreo faptă rea?, că există un grăunte de logică – da de unde! Când pune ochii pe tine... ” (Goma 1990: 164).

sau:

„...pe toți ne doare, dar nu mai facem atâta caz – apoi noi suntem Români: apa trece, pietrele rămân – să vedem ce-o să rămână peste veacuri, din cei care ne-au lovit, ne-au tot dat în cap: nimic – pe când noi – căci Românul are șapte vieți (în pieptu-i de aramă); și oricât l-ar strivi strivitorii, el nu mișcă; astfel supraviețuiește el, Românul” (Goma 1990: 172).

Observăm că, în regim funcțional, proverbele ca manifestări ale *competenței idiomatice*, formează unități cu segmente din discursul liber, devenind astfel comutabile. Intervenția naratorului în structura acestor elemente ale «discursului repetat» profilează nu doar un punct de vedere individual, cu raportare la această stare de lucruri, ci exprimă o situație generală. Paginile despre condiția basarabeanului evocă un destin situat implacabil sub semnul nefastului, al maleficului. A te naște basarabean, ne spune Paul Goma, e un stigmat: istoria, ca o autoritate supremă, le guvernează, oricând și oriunde, existența originarilor de pe acest pământ, căci „putoarea pândește, veghează – cum să scape cineva, să treacă prin apă ca gâsca... prin istorie?” (Goma 1990: 164).

În contextul acestor afirmații, proverbele utilizate, dovadă a patrimoniului lingvistic activ, pe lângă faptul că sporesc expresivitatea, nuanțează conotațiile, consună cu mesajul romanului, autorul deplasând accentele de pe autobiografic, individual, pe general. Drama familiei sale devine definitorie pentru întreaga comunitate basarabeană.

În romanul comentat, Paul Goma evită să facă uz doar de expunerea narativizată, care i-ar fi oferit textului o simplă dimensiune evocatoare. Formele de «discurs repetat», pe care le utilizează, în mod echilibrat, lasă impresia de mimetic (cf. noțiunea de «discurs transpus»; Panaitescu 1994: 56), naratorul integrând propriului său discurs, în stil direct sau indirect, termeni sau expresii bine consolidate, familiare vorbitorilor din toate timpurile, dar pe care le abordează cu o anumită doză de libertate, imprimându-le, după caz, flexibilitate. Abordarea formelor «discursului repetat» într-o operă literară îi asigură acesteia mobilitate lingvistică, valoare semantică, iar autorul soluționează într-un mod fericit problema *limbaj–realitate*, actul lingvistic reprezentând, în fine, existența umană.

Într-un interviu, realizat de George Bogdan Țâra, de la Universitatea din Timișoara, profesorul Eugeniu Coșeriu, explicându-și punctul de vedere asupra raportului dintre cercetarea sincronică și cea diacronică în limbă, afirma: „Limba este făcută pentru a fi vorbită mai târziu, pentru a fi realizată în noi acte lingvistice, și de aceea, spuneam, în funcționare, se creează ceva nou, în funcție de virtualitățile și posibilitățile sistemului sau ale tipului lingvistic, și acest ceva nou este iarăși o posibilitate pentru viitor, pentru o vorbire totdeauna viitoare” (Coșeriu 2008: 37).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

a. Literatură de specialitate

- Coșeriu 1977 = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje*, în *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2008 = Eugeniu Coșeriu, *Am făcut distincția între sistem și normă* (interviu realizat de George Bogdan Țăra), în „Limba română”, nr. 5–6 (155–156), anul XVIII, p. 37.
- Simuț 2007 = Ion Simuț, *Copilăria unui disident*, în „România literară”, nr. 27, 13 iulie, 2007, p. 5.
- Panaiteescu 1994 = Val. Panaiteescu (coord.), *Terminologie poetică și retorică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

b. Surse

- Goma 1990 = Paul Goma, *Din calidor. O copilărie basarabeană*, București, Editura Albatros.

COMPONENTS AND FUNCTIONS OF «REPEATED DISCOURSE» IN THE NOVEL
DIN CALIDOR. O COPILĂRIE BASARABEANĂ BY PAUL GOMA

ABSTRACT

In our research we have dwelled upon the components and the functions of the «repeated discourse» in the novel *Din calidor. O copilărie basarabeană* [“My Childhood at the Gate of Unrest”] by Paul Goma. The «repeated discourse» includes, according to Eugeniu Coseriu’s theory, some quotes, as the repetition of excerpts from well-known texts (literary or otherones), proverbs, set phrases, comparative structures and various expressions. Through the perspective of this concept we hold the idea that the text in the form of a collage in the novel englobes some forms of «repeated discourse», which carries definite finalities: the capitalization of expressive means of the Romanian language, the diachronical approach to the novel, the individualization of the characters, rendering the historical atmosphere, making an impression upon the reader, etc. Justified in the inner structure of the novel, these discursive elements point out the collaboration between the signs of the text itself and the signs that belong to the linguistic or cultural tradition of Bessarabian or Transylvanian community.

Key-words: *discourse, repeated discourse, sign, quote, aphorism, proverb, orality, novel.*

CODE-SWITCHING-UL: PREMISE ALE UNUI PROIECT

DAIANA FELECAN*

0. PRELIMINARII

Articolul de față se dorește a fi o *mise en abîme* a unui studiu mai amplu consacrat fenomenului de *code-switching*¹, mai exact a modului în care acesta funcționează în comunități bilingve având ca limbă maternă româna. Proiectul se vrea a fi unul sociolingvistic și deopotrivă sociologic, avându-i ca protagoniști pe locutorii care au emigrat în alte spații decât cel matern. Vom urmări felul în care această acțiune de renunțare la patria originară le influențează vorbirea, mai concret, vom contura un barometru care să cuantifice măsura în care intrușii lingvistici (elementele de împrumut/contact lingvistic) își găsesc loc în felul lor de a se exprima.

În proiectul consacrat acestui parametru discursiv ne propunem ca, după o succintă evocare a contextelor istoric, politic și economic care au condus la emigrarea în masă a românilor spre țările Europei occidentale, să identificăm și să inventariem, realizând diverse clasificări și folosindu-ne de rețele media, circumstanțele sociale care au generat acest tip de bilingvism: relevanța factorului diastratic, categoriile de vârstă, sexul, precum și alte condiții cu impact în selecția și promovarea/avansarea unor lexeme „exotice” în perimetrul limbii-matră. Nu va rămâne în afara interesului nostru nici specificarea atitudinii pragmatice a vorbitorului, a felului în care el se raportează la contextele de referință, altfel spus, nu vom neglija nici funcțiile comunicative care se desprind de pe urma folosirii în vorbire a actelor de limbaj respective.

Așadar, pentru excerptarea corpusului vom apela la internet și la discuțiile în care avem calitatea de martor (pentru cercetarea extinsă, vom efectua deplasări în comunitățile de rezidență considerate), deoarece acestea oferă un material extrem de

* Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord Baia Mare, România (daiana18felecan@yahoo.com).

¹ În literatura de specialitate românească nu există un studiu integral/închegat care să trateze *code-switching*-ul în toată complexitatea funcționalității sale. Am găsit, în schimb, lucrări care au încercat să surprindă unul sau altul dintre aspectele acestui fenomen multiplu fațetat (vezi, de exemplu, Buzilă 2013; Cohal 2017; Dumas 2009a; Dumas 2009b; Dumas 2010; Dumas 2014; Dumas 2015; Jieanu 2014; Manu Magda 2001; Merlan (ed.) 2024; Neșu 2022; Olariu 2011; Sapovici 2017; Stanciu-Șerban 2021).

bogat și variat și ne permit formularea unor concluzii pertinente ale unui astfel de studiu extrem de ofertant.

1. INTRODUCERE

Dialogul este forma de interacțiune verbală prin intermediul căreia se exprimă cât mai complet și mai nuanțat o intenție de comunicare, aceasta și datorită posibilității de a fi dublat de modalități de a transmite o idee prin antrenarea altor forme – nonverbale – de asamblare a discursului în drumul său spre destinatar. Scopul oricărui dialog (cu excepția celui literar din teatrul absurdului) este înțelegerea, adică încercarea *sine qua non* reușită ca un locutor – care dispune de același cod cu interlocutorul, de aceleași credințe și „istorii conversaționale” reciproc împărtășite – să consune cu receptorul său. Neîndeplinirea unora dintre condițiile de comprehensiune enumerate nu condamnă dialogul la eșec; acesta va conține și un număr satisfăcător de ocoluri/insule/estuarie textuale cu scopul mărturisit vs implicit de a lămuri anumite necunoscute/zone de incompletitudine/lacune din înțelegerea presupusă de care dispun actanții verbali. Odată apropiată parametrii necesari/declanșatorii/inițiatorii care înlesnesc derularea fără teama ivirii vreunei capcane în care vorbirea să rămână prizonieră, interacțiunea se poate desfășura.

Se diferențiază mai multe tipuri de dialog, toate ordonate în funcție de țința comunicativă propusă, iar *dicțiunea* (forma spunerii) acestora se pliază pe tipare prestabilite în memoria colectivă a locutorilor. Scopul pentru care dialogul este performat va actualiza unul sau altul dintre modelele internalizate de către vorbitori. Fiecare dintre noi este depozitarul unei atari achiziții neurolingvistice, cuantificabile după natura mediului de proveniență, al celui în care individul asimilează primele sunete/cuvinte și al celui/ale celor în care se va angaja ca locutor cu experiență (etapă existențială ulterioară celei de modelare/cizelare ca *homo loquax*). Se poate vorbi chiar și despre o structură (arhitectură interioară) a dialogului, în cadrul căreia secvențele (perechile de adiacență) se succedă conform unui principiu la care aderă interactanții. Avem, astfel, dialoguri canonice (lungimea intervențiilor este variabilă, dar tinde spre uniformizare), după cum avem și dialoguri nonanticipative (întinderea lor în timp nu este predictibilă, dispunerea cantitativă rămânând la latitudinea/inclinația spre/gradul de locvacitate a participanților).

De multe ori, generarea materiei epice a unui dialog este bruiată/parazitată de niște intruși care subminează definiția clasică a acestei forme de comunicare și contribuie la erodarea standardității ei. Pornim de la premisa că se dialoghează pentru a lărgi universul de cunoaștere a celuilalt, prin infuzarea unor informații neredundante, prin dispunerea, pentru atingerea acestui deziderat, de același cod, de dorința nedisimulată a vorbitorului de a se face înțeles în întreprinderea lui de construire a unei lumi populate preponderent de vocabule (dar și de ostensiune). Orice intruziune în afara celor admise/stipulate de normativele dialogice amenință structural și impietează cognitiv întregul eșafodaj/edificiu conversațional.

Dialogul, considerat mijloc de comunicare interpersonală, reprezintă în contemporaneitate, mai mult ca oricând în istorie, forma de interacțiune cooperativă cea mai eficientă. Prin intermediul acestuia, se soluționează chestiunile ardente ale societății, termenul apărând în colocații de tipul: dialog social, dialog politic, dialog interpersonal, dialog intercultural etc., toate compliniri utilizate cu scopul de a lămuri cadrul mai larg în care acesta conduce la obținerea adeziunii sau, mai rar, dacă este unul civilizat, la instituirea lipsei de consens.

Este cunoscut faptul că orice fel de apropiere verbală – cu atât mai mult cea cooperativă – se desfășoară episodic, câștigându-și astfel o istorie. Așadar, când repertoriem genurile de dialog, nu se poate pierde din vedere dimensiunea diacronică. Prin urmare, așa cum vorbim despre o „istorie conversațională” (Golopenția Eretescu 1980), ar trebui să vorbim – folosindu-ne de un concept omolog – despre o „istorie dialogală”, sintagmă care ar descrie „zestrea” verbală/experiența acumulată de partenerii de dialog de-a lungul derulării unor secvențe/episoade interlocutive, care s-au consumat în trecut. Noua sintagmă ar dobândi un sens necesar mai cu seamă în comunitățile plurilingve.

Una dintre „ereziile” de expresie care periclitează dialogul în general este inserția unor fragmente de o altă coloratură idiomatică, a unor terți incluși voluntar, involuntar sau din nevoie în cursul firesc al dialogului, unități care, cum spuneam, fie dezic dialogul de comandamentele sale, fie îi asigură coerență și coeziune. Această atitudine prietenoasă față de *comutarea de cod*, căci despre aceasta este vorba, vine din încărcarea inserțiilor respective cu valoarea unor conectori (trans)frastici: ele vor asigura înțeles și fluiditate (chiar flexibilitate) dialogului ca ansamblu. Temeiurile care determină recurgerea la comutarea de cod sunt multiple și ele nu pot fi considerate valabile dacă sunt discutate făcând abstracție de comunitatea de rezidență a vorbitorilor. Astfel, code-switching-ul se produce în strânsă legătură cu factorii de natură socială în vigoare într-o colectivitate la un moment dat.

2. CODE-SWITCHING-UL: PRELIMINARII PENTRU O DEFINIȚIE

Dialogul, alcătuit din intervenții comprehensibile, este condiția reușitei comunicării dintre interlocutori, chiar când aceștia aparțin unor etnii diferite. Fiecare vorbitor planifică, în general, un calcul lingvistic despre cum să se facă înțeles cât mai cuprinzător de către receptorul său, aceasta în situația în care el nu-și dorește să încalce maximele conversaționale, ci intenționează să-și mențină vorbirea la adăpost de conținuturi redundante, echivoce, irelevante, false, prolixе, insuficiente cantitativ sau excedentare, plurivoce – dacă nu este cazul. De obicei, schimbul verbal se caracterizează prin monolingvism, adică vorbitorii uzează de același cod în transmiterea de informații. Excepțiile de la această normă sunt, printre alte cauze, și rezultatul mobilității considerabile a populațiilor actuale de pe un teritoriu geografic, implicit lingvistic, pe altul. Aceștia au luat cu ei nu doar zestrea culturală originară,

ci și pe aceea lingvistică și au încercat să le-o „impună” indigenilor. Afirmatia nu se susține în cazul comunităților românești din diaspora recentă occidentală, în calitatea acesteia de context cultural și etnolingvistic vizat de cercetarea de față: nu imigranții își vor impune limba, ci, în general, ei vor fi cei asimilați, inclusiv la nivel lingvistic. Ghilimelele de rigoare denunță atitudinea intrinsecă de dominare (la nivel verbal) de către fiecare locuitor a noilor zone „cucerite”/luate în stăpânire locutivă. Este mai lesne să-ți impui limba maternă decât să o înveți pe cea găsită în locurile în care s-a decis „descălecatul”. Acest gen de bătaie lingvistică pentru întâietate/supremație este din start pierdută. Se întâmplă ca populația nou-venită să fie cea care „se varsă” în aceea primitoare, asimilând, pe lângă un mod de viață, și unul de exprimare. Limba primordială rămâne un mijloc de înțelegere în familie sau, acolo unde există condițiile??, de instrucție în instituțiile de învățământ conținând secții de predare în idiomul matern.

O situație de părăsire masivă a țării-mamă și de translatare într-o alta este aceea în care se află românii plecați în varii țări europene, dar și în cele de pe alte continente. Observațiile noastre momentane se vor referi la procesul imigrării românilor în Italia, Franța, Spania, odată cu înlăturarea regimului comunist, în vederea obținerii unor câștiguri materiale mai substanțiale, dar și a apropierei unei civilizații/democrații mai avansate/mature decât aceea de la noi. Odată pătrunși în țările de adopție, conaționali noștri au fost nevoiți, cei mai mulți dintre ei, să-și asume limba găsită acolo și să o „uite” treptat, în actualizarea contactelor sociale cotidiene, pe cea de acasă. Gradul în care această „uitare” a reușit variază în funcție de necesitatea/frecvența accesării în vorbire a limbilor italiană, franceză, spaniolă, precum și de interesul (variabil) manifestat de către fiecare locutor în parte de a se adapta lingvistic la modul de exprimare majoritar și de a împărtăși, astfel, cu semenii săi neolatini foloasele unei culturi mai avansate.

Fenomenul cel mai interesant îl reprezintă, în opinia noastră – și de aceea l-am ales ca obiect de studiu pentru prezentul demers – felul în care se raportează românii la limba de adopție în comunitățile românești din țara respectivă sau atunci când revin în patrie. Monolingvismul profesat până la plecarea definitivă (sau, mai rar, temporară) se preschimbă într-un bilingvism din care răzbat/ies la iveală exemplare din limba împrumutată (*recte* italiana, franceza, respectiv spaniola). Așa ia naștere *code-switching*-ul – fenomen ușor de localizat dacă urmărim cu atenție fluxul verbal al cetățenilor de o etnie cu noi – vorbire care este „bruiată” de inserții „barbare”, provenind din limba de adopție. Schimbarea de cod apare din necesitatea de a asigura propriei vorbiri fluentă, coerență și coeziune, chiar în detrimentul și prin sacrificarea limbii materne. Limba cea nouă s-a insinuat suficient în mecanismul cognitiv și lingvistic al locutorului pentru a-și cere drepturile în orice tip de interlocuție, chiar și în aceea comportată în limba română.

Semnalam mai sus că, la modul general, vorbitorii sunt preocupați să se facă înțeleși de către ascultători; există, însă, și situații când recursul la fragmente/unități din limba străină se produce din dorința nemărturisită de a epta, de a face dovada plusului de educație aparținător limbii de adopție, pe care l-au dobândit prin

afilierea/alinierea la prerogativele ei. Acestea, totuși, sunt cazuri izolate, de pseudouitare a românei în favoarea afișării unei erudiții idiomatice nefondate. Dificultatea de codare este, cu siguranță, o cauză a comutării de cod, care rezultă, cel mai adesea, din pricina scăpărilor de memorie, a dispoziției momentane sau a unei inaptitudini manifeste în anumite registre ale limbii. Marca transcodică pare a rezolva neajunsurile de codaj, prezente în ezitări/elipse/reveniri ale vorbitorului sau în apelul discursiv la întrebări care au drept finalitate cererea de ajutor sau câștigarea timpului necesar reîmprospătării memoriei. Uneori poate fi vorba despre expresivitatea bogată a limbii în care se comută: aici avem a face cu enunțuri fatice, altele care au rol de argumente ale autorității, elemente verbale pe care se focusează enunțul, cuvinte/sintagme care conchid enunțarea și care trebuie să fie demarcate de întregul precedent. În scopul prezentării unor anumite circumstanțe ale realității trăite în una dintre cele două culturi, subiectul va apela la cuvinte care corespund cel mai bine împrejurărilor din intenția de evidențiere. În cursul aceleiași conversații, vorbitorul nu doar asociază două sisteme lingvistice opuse, ci el devine colportorul a două tipuri pragmatice distincte. Astfel, *code-switching*-ul este o modalitate de „ciocnire” a două culturi diferite grație caracterului conștient al selecției (între cele două limbi) rulate de utilizator. El face dovada capacității conștiente de a-și schimba comportamentul pragmatic, marcând secvențele respective și introducându-le/inserându-le în cealaltă limbă. Potrivirea sau nepotrivirea acestor episoade pe tiparul limbii-suport este acceptată automat sau este sancționată drept greșală de model comportamental de către monolingvi. Aptitudinea vorbitorilor de a apela simultan la două sisteme verbale le conferă o competență lingvistică bilingvă. Ei au libertatea de a alege între cele două abilități monolingve sau de a actualiza în comunicare competența bilingvă pe care o dețin, vorbirea lor beneficiind de un plus în exprimarea (mai nuanțată) a intențiilor comunicative. În general, aducerea în discurs a ambelor competențe concomitent este sancționată (cu excepția unor situații comunicative marcate stilistic) și tolerată doar în tipurile de vorbire familiară sau „periferică”. Aceasta este, în general, opinia/viziunea unui outsider. Atunci când dialogul se petrece între locutori migranți care au deja o „istorie conversațională” îndelungată, în care *code-switching*-ul reprezintă o parte componentă a schimburilor conversaționale comune, această practică nu mai este sancționată, ea ținând deja de firescul/cotidianul situației discursive.

Code-switching-ul este acel fenomen care prilejuiește întâlnirea, amestecul și coexistența unor mostre din limbi diferite, alcătuind un hibrid/mozaic (vezi exemplul romtalianei), un „tandem lingvistic”, modificând – în sensul complicării/îmbogățirii – expresivitatea limbii și declanșând/eliberând multiple funcții în plan discursiv, dar și oferind date semnificative despre profilul verbal (competența comunicativă) al vorbitorului.

„Limba dominantă” și „limba minorizată” „se definesc în interiorul unei opoziții concurențiale și câteodată chiar conflictuale, alimentată de doi factori importanți: prestigiul și implicit reprezentarea valorii lor. Subiecții bilingvi trăiesc într-un mediu sociocultural în care doar o limbă este valorizată, fiind mai prestigioasă din punct de vedere economic și social: este limba dominantă. Cealaltă, care este adesea prima

(sau limba maternă) se vede amenințată în dezvoltarea și chiar supraviețuirea sa” (Ungureanu 2020: 92)².

În mediul online (Facebook, Instagram, Twitter etc.), *code-switching*-ul se manifestă dinamic și este influențat de tipul platformei, de public și de formalitatea/semiformalitatea/informalitatea discuției. Comutarea limbilor poate fi ușor de urmărit în comunicarea online, deoarece aceasta se caracterizează din punct de vedere diamezic prin scripturalitate:

*Astăzi este o zi minunată! On se voit ce soir à la fête, non?
M-am întâlnit cu prietenii, abbiamo fatto una passeggiata și apoi am luat masa.*

Pe rețelele sociale, codul lingvistic poate fi schimbat pentru a crea un sentiment de apartenență la o comunitate care împărtășește ideologii și credințe comune.

De asemenea, *code-switching*-ul este foarte des întâlnit în meme. Mulți creatori de conținut alternează limbile și registrele lingvistice pentru a crea efecte comice sau pentru a sublinia diferențe culturale. De cele mai multe ori, o memă poate începe cu un fragment într-o limbă, poate conține unul în poziție mediană, cu o altă înscrisiere idiomatică, și se poate încheia cu unul într-o altă limbă:

*Când părinții te întreabă de facultate, dar tu ești la plajă: Vado via!
Nu pot să cred că s-a întâmplat asta, mais c'est la vie!
Am văzut filmul aseară, era davvero bello!*

Pe aplicații precum mesageria instantă (Whatsapp, Messenger, iMessage), bloguri, articole online și comentarii din diverse forumuri, indivizii apelează la *code-switching* frecvent, deoarece trăiesc sentimentul libertății de exprimare neîngrădite. Situarea față în față ar știrbi, probabil, din autenticitatea spusului.

3. CONSECINȚE ALE COMPETENȚEI COMUNICATIVE BILINGVE

O cauză a comutării de cod este, „neîndoios, dificultatea de codare – întâmplătoare, legată de memorie sau dispoziție sau datorată unei incompetențe în anumite registre de comunicare. Marca transcodică constituie forma de rezolvare a acestei dificultăți de codaj. Dificultatea se manifestă și prin ezitări ale subiectului sau prin introducerea în discurs a unor întrebări cu scopul de a cere ajutor sau a câștiga timp pentru a-și reaminti” (Manu Magda 2001: 185).

Comunitatea lingvistică s-ar defini ca o colectivitate care cuprinde vorbitori ai unei limbi, ale cărei normative le cunosc în mod corespunzător, iar bilingvismul eliberează accepțiunea deținerii de către locutori a competenței de comunicare în

² În definirea și delimitarea domeniului de valabilitate a termenului *code-switching* ar fi util de luat în considerare și celălalt termen-„pereche”, și anume *code-mixing*-ul. A se vedea, în acest sens, Ungureanu 2017, unde cei doi termeni sunt definiți și tratați în manieră de „gen proxim și diferență specifică”.

ambele limbi (care pot fi înrudite sau nu genealogic). În acord cu Manu Magda (2001: 180), vom considera „comunitatea bilingvă ca o comunitate lingvistică ai cărei membri au în comun cel puțin câte o varietate lingvistică aparținând la două limbi diferite, precum și competența de utilizare adecvată a acesteia”. Competența comunicativă s-ar traduce prin gradul în care vorbitorii sunt apti să folosească în comunicare cele două limbi: pe una o pot cunoaște foarte bine, în vreme ce pe cealaltă o pot stăpâni superficial.

Prin comunități plurilingve (bilingve) înțelegem acele colectivități restrânse (enclave), utilizând o limbă (subdialect sau grai), considerate de către restul vorbitorilor (majoritari, în general) drept insule lingvistice, și al căror idiom este părăsit prin emigrarea locutorilor spre alte spații lingvistice sau prin căderea în uitare a acestuia grație asimilării (enculturării) nativilor de către comunitatea lingvistică deținătoare a unui prestigiu social/cultural superior. Pierderea prerogativelor unei limbi și înglobarea ei în alta se realizează într-o etapă de tranziție, caracterizată de bilingvism, fenomen care actualizează ca trăsături specifice „contactul lingvistic, interferența, transferul și/sau împrumutul” (*ibidem*).

O caracteristică pregnantă a „mărcilor care apar în vorbirea bilingvilor este faptul că acestea contribuie la organizarea discursului. Vorbitorii utilizează efectiv cele două sisteme distincte pentru a-și structura enunțurile. În primul rând, bilingvii fac apel, în cursul vorbirii, la două sisteme lingvistice pentru a face distincția între discursul actual și cel raportat, care s-a realizat în limba română. În afara valorii simbolice pe care o dobândește discursul astfel raportat, făcând distincția între «we-code» și «they-code» (cf. Gumperz 1982), acesta permite manifestarea, într-o manieră mult mai clară decât în cadrul unui singur sistem, a caracterului polifonic al unor astfel de enunțuri” (Manu Magda 2001: 186–187). Se sugerează faptul că, „prin efectele pragmatice pe care le are (autorul [Gumperz 1982] insistă asupra rolului pe care îl joacă însăși forma enunțului la implicarea unei inferențe conversaționale, forma fiind un semnal pentru interpretarea direcției argumentării), fenomenul de *code-switching* contribuie la restabilirea coerenței discursului, aparent tulburată. Autorul consideră comutarea de cod ca fiind un fenomen intenționat prin semnificația intrinsecă pe care o posedă pentru interlocutor mărcile transcoding prezente în discurs. Chiar dacă nu se acceptă această poziție (vezi Coso-Calame *et alii* 1985: 390), este cert faptul că și la nivel pragmatic comutarea de cod este un mijloc specific de care dispun bilingvii pentru a-și augmenta capacitatea discursivă” (Manu Magda 2001: 194).

Trecerea dintr-o limbă în alta în perimetrul unui dialog-cadru poate fi una voluntară, născută din rațiuni care țin de neputința locutorului de a exprima în limba-mată o anumită informație. Trebuie să avem în vedere – aspect pe care l-am semnalat deja – că discutăm despre saturarea comunicării doar dacă interlocutorii sunt deținători ai aceleiași competențe lingvistice, faptul că ei apelează la o limbă-punte putând fi o dovadă că nu sunt fluenți în limba maternă. De exemplu, aceasta a fost abandonată/dublată din varii motive pentru o perioadă de timp sau pentru totdeauna. Intersectarea a două idiomuri poate conduce la amalgamarea lor, la o concurență neloială uneori, în virtutea limbii secunde/donatoare. În acest fel, schimbarea de cod survine în mod

natural. Alteori, vorbitorii simt nevoia să epateze, făcând uz/abuz de mostre verbale aparținătoare altei limbi. Aici translatarea lingvistică nu este necesară, dar este, în continuare, voluntară. Ea nu transpune o nevoie locutivă, ci, mai degrabă, o modă lingvistică: a se vedea frecvența cu care tinerii actuali „se înfruptă” verbal cu cuvinte luate *tale quale* din engleză. Fenomenul de code-switching este prima fază a vorbirii bilingve.

Mărcile transcodice sunt interferențe de vorbire valorizate pe parcursul interacțiunii verbale. Pe lângă expresivitatea sporită a limbii la care se recurge, mărcile transcodice pot influența semnificația actelor de vorbire: „o altă funcție legată de organizarea enunțului este întărirea organizării argumentative: sunt comutate enunțuri cu funcție fatică, expresii (unele cu rol de argument de autoritate), elemente asupra cărora este focalizat enunțul, concluzia mesajului, pentru a fi demarcată de restul enunțului” (*ibidem*: 189).

Când, din diverse pricini, locutorii și-au uitat limba maternă, în vorbirea lor se cuibăresc, ca niște automatisme, structuri ale limbii de adopție. De această dată, avem a face cu comutări involutare.

Mai identificăm și situația în care limba de bază nu dispune (încă) de un termen care să denumească o realitate extralingvistică din societatea primitoare, situație care, pe bună dreptate, reclamă, temporar, un surogat verbal, luat cel mai adesea din limba împrumutătoare. Vorbim atunci despre schimbare de cod efectuată de nevoie.

Transgresarea granițelor unei limbi nu trebuie confundată cu împrumutul sau calcul din limba respectivă. Aceste fenomene au tradiție în economia limbii de referință, iar încălcarea teritoriului străin nu trebuie judecată drept o ingerință. Dovadă stau cuvintele împrumutate care s-au „aclimatizat”, s-au adaptat fonetic și morfologic limbii care împrumută (ele și-au îndepărtat scrierea de aceea originară, devenind, în multe cazuri, o transcriere a formei sonore).

Se individualizează o categorie de vorbitori care se autoservesc copios din bagajul lingvistic al altei limbi involuntar, fără a fi conștienți de delict: este vorba despre utilizatorii ticurilor verbale, de cele mai multe ori apelul făcându-se la înjurături, dar nereducându-se la acestea.

Alte exemple de comutări de cod „trimit la multiple aspecte sociolingvistice în utilizarea limbajului. Se poate presupune că orice vorbitor tinde să aleagă forma care exprimă cel mai bine realitatea culturală de care se leagă ceea ce vrea să comunice. Cu acest scop, vorbitorul bilingv va introduce, profitând de cele două sisteme pe care le are la dispoziție, mărci transcodice pentru a ameliora adecvarea referențială și socială a discursului său. Pentru a vorbi despre anumite aspecte ale realității trăite în cadrul uneia sau al alteia dintre culturi, va folosi termenii sau expresiile în limba care corespunde acesteia. Alegerea unei limbi, în detrimentul alteia, este condiționată de parametri extralingvistici. Un factor esențial pentru alternarea codurilor îl reprezintă «domeniul» sociolingvistic în care se încadrează tema conversației: munca, școala, familia etc.” (*ibidem*: 190).

Prin comutare de cod înțelegem așadar fenomenul prin care, în discursul conversațional, locutorul alătură/juxtapune/interferează elemente aparținătoare

la două limbi (două sisteme sau subsisteme lingvistice) diferite, fie din dorința de a se asigura suplimentar asupra realizării comprehensiunii, fie, dimpotrivă, riscând a nu fi înțeles, din năzuința de a epata într-o varietate lingvistică cu care interlocutorul nu consună, aceasta rămânându-i nefamiliară/străină. Când este vorba despre luarea măsurilor de siguranță, ambii participanți la interlocuție subscriu celor două limbi în discuție; dacă locutorul vrea să impresioneze cu instrucția sa avansată, cu pretenția de poliglot real sau fabricat, atunci codul nou adus în discuție îi rămâne doar lui accesibil, interlocutorul situându-se în afara zonei de acoperire a sensului discursiv.

Nu trebuie omis faptul că,

„în cursul aceleiași conversații, interferează nu numai elemente aparținând unor sisteme (tipuri lingvistice) deosebite, ci și elemente aparținând unor tipuri pragmatice diferite. În acest sens, «code switching-ul» reprezintă o fază primară de interferență culturală, în care caracterul conștient al apelului la unul sau altul dintre cele două modele comportamentale este hotărâtor. Schimbând codul, vorbitorul știe că își schimbă comportamentul (spre deosebire, de ex., de cazul calchierii comportamentului lingvistic, când se pierde această conștiință). O primă fază, care pune în evidență conștiința vorbitorului bilingv, este aceea în care el își dovedește capacitatea de a demarca corect secvențele cu valoare performativă dintr-o limbă (de a le identifica) și a le insera în cealaltă limbă. Adecvarea sau inadecvarea acestor secvențe la modelul comportamental al «limbii suport» reprezintă următoarea fază, în care se realizează eventualele interferențe la nivel comportamental (imediat reperate și considerate ca greșeli de comportament de către monolingvi). Cel mai ușor sesizabilă dintre acestea este utilizarea unor frazeologisme pragmatice, specifice unei limbi, în cealaltă limbă” (*ibidem*: 191–192).

Spațiul lingvistic al României actuale redă imaginea unor zone bine conturate pe hartă, în care bilingvismul este funcțional (Ținutul Secuiesc – maghiara, Mărginimea Sibiului – germana, Banatul sârbesc – sârba și croata, Maramureș – ucraineana, Dobrogea – turca și tătara, populația romă de pe întreg cuprinsul țării etc.)³, dar și ale altora mai difuze, cu exponenți ai plurilingvismului, dispersați pe tot cuprinsul țării (este vorba despre românii repatriați și care, în funcție de țara de adopție temporară, au aptitudinea de a utiliza în comunicare mostre de franceză, italiană, engleză, spaniolă etc.). Dacă, în cazul primelor categorii de vorbitori, limba a doua este de o importanță capitală în viața cotidiană, în ceea ce îi privește pe ceilalți, varietatea lingvistică respectivă este actualizată în comunicare din alte rațiuni: fie vorbirea fluentă în limba străină pe o perioadă îndelungată și astfel apelul la un cuvânt din aceasta îi ușurează o cerință dialogică, fie este un caz de „uitare” a cuvântului românesc. Referitor la exemplul sașilor din Transilvania, Manu Magda (2001: 181) afirmă:

„uriașa mobilitate socială din ultimii ani, la care am fost și suntem martori, impune științei studiul schimbărilor lingvistice în curs de desfășurare. Un fenomen atât de

³ S-au identificat situații în care cunoașterea ambelor limbi este o condiție necesară pentru a avea acces la înțelegere: a se vedea inscripțiile exclusiv în maghiară sau în germană din anumite localități ale ținuturilor investigate.

complex și de regretabil cum este acela al disoluției unei culturi cu tradiție de secole pe teritoriul Transilvaniei – cultura germană transilvăneană – nu poate fi astăzi neglijat de către cercetători. Odată cu valurile de emigrare masivă a sașilor din Transilvania (în timpul celui de Al Doilea Război Mondial și după 1964), asistăm la două procese paralele privind soarta limbii sașilor transilvăneni: a) un proces de integrare a acestora (vărsare) în limba-mată, limba națională germană, prin aculturația sașilor emigrați în Germania; b) un proces de dezintegrare a limbii germane vorbite de către cei rămași, sub influența copleșitoare a limbii române (ca limbă națională din România, limba majorității populației); procesul de dezintegrare a comunității sașilor rămași în Transilvania și de asimilare a acestora în comunitatea românească a început, în mod lent, cu multă vreme înainte (un moment hotărâtor constituindu-l anul 1918, Unirea Transilvaniei cu România), și acesta nu va mai dura mult timp, datorită diminuării în continuare a numărului germanilor transilvăneni, prin emigrarea tinerilor sau dispariția fizică a bătrânilor”.

Condiția ca un dialog între vorbitori aparținând la două etnii diferite să aibă loc este ca măcar unul dintre ei să fie bilingv. În dialog, vorbitorii bilingvi utilizează două sisteme lingvistice diferite, fapt care generează crearea unei conștiințe lingvistice noi: vorbitorul plurilingv va accesa în comunicare codul pe care el presupune că îl deține interlocutorul. În cazul locutorilor bilingvi, ei nu trebuie să-și facă probleme de comprehensiune lingvistică în momentul în care introduc în comunicare elemente care provin din alt sistem lingvistic.

În cadrul vorbirii bilingve, interferențele apar la toate nivelurile limbii: fonetic, gramatical, lexical și pragmatic (nivelul interacțiunii lingvistice). Fiecare comunitate lingvistică are un comportament comunicativ ghidat de reguli proprii.

După cum observă Manu Magda (2001: 183), „apariția interferențelor pragmatice este dependentă de intensitatea interacțiunilor între membrii unor comunități reprezentate prin tipuri pragmatice distincte în comunicare”. O primă interferență o reprezintă conștientizarea de către vorbitor a comunicării bilingve. Odată aceasta instaurată, se introduc/se adoptă modelele comportamentale străine, actualizate prin intermediul limbii materne („ordonarea diferită în comunicare, în raport cu normele reale de comunicare a limbii în care se comunică, a tipurilor de acte verbale și tipurilor de fraze: plasarea sensului pragmatic, legat de intenția comunicativă a vorbitorului, la alte nivele de ancoraj decât cele specifice tipului pragmatic al limbii în care se comunică: calchierea unor frazeologisme pragmatice specifice limbii donatoare”).

Comunicarea dintre vorbitorii bilingvi „prezintă adesea fenomenul de trecere de la o limbă la alta sau trăsături ale unei limbi în cealaltă, ceea ce îi conferă acesteia caracterul particular de «vorbit bilingv»” (*ibidem*). Mărcile discursive care se referă la interferența dintre două limbi îmbogățesc repertoriul verbal disponibil.

O primă datorie a lingviștilor care studiază comportamentul verbal al bilingvilor este înregistrarea proprietăților constitutive ale „competenței lingvistice bilingve”. Competența bilingvă ideală este definită astfel: „capacitatea de a apela simultan la două sisteme prin intermediul unui ansamblu specific de reguli. Aceste reguli trebuie, într-un fel sau altul, să indice vorbitorului formele sociale (tipurile de situații) și

lingvistice (forme și semnificații ale alternanțelor) de care este legată utilizarea competenței sale și să-i permită astfel producerea de mărci transcoding adecvate. În primul rând prezența în enunț a acestor mărci reflectă relațiile dintre participanții la comunicare” (Manu Magda 2001: 183). Prin urmare, un prim imperativ al instaurării comunicării bilingve este ca toți interlocutorii să aibă competență bilingvă.

O a doua condiție este legată de capacitatea vorbitorului bilingv de a comunica utilizând un singur sistem lingvistic. Prin urmare, locutorul poate selecta actualizarea uneia sau a alteia dintre cele două competențe monolingve pe care le deține în grade diferite. Mai mult, el poate accesa competența bilingvă, ca beneficiar simultan a două coduri diferite în construirea mesajului intenționat. Deoarece comunicarea bilingvă este repudiată în general de norma prescriptivă, împrejurările în care aceasta este ocurentă sunt contextele familiare (situații informale și interlocutori adecvați – *tò prépon*⁴).

4. CONCLUZII

Formularea unor concluzii preliminare în ceea ce privește covarianța sistematică dintre parametrii lingvistici și cei sociali ne permite să facem unele observații pornind de la materialul deja investigat:

- fenomenul *code-switching*-ului este prezent în vorbirea tuturor generațiilor;
- comutarea codului este mai frecventă la generațiile tinere; cele mai în vârstă apelează la aceasta doar în condiții de strictă necesitate;
- *code switching*-ul este în cazul tinerilor rezultatul unui grad mai mare de conștientizare a multiplicării (/dublării) limbii în conversație;
- *code switching*-ul este dependent de gradul de instrucție a vorbitorilor; în general, cu cât gradul de instrucție a vorbitorului este mai redus, cu atât fenomenele de *code-switching* vor fi mai numeroase.

⁴ Pentru conceptele de potrivire/adecvare (*tò prépon*), vezi nivelurile limbajului la Coșeriu, în special nivelul individual (1992–1992; 1994). Autorul (Coșeriu 1994: 135–136) vorbește despre necesitatea distingerii a trei planuri ale limbajului: „planul universal al *vorbirii în general* (independent de determinările istorice), planul istoric al *limbilor* și planul individual al *discursului* (sau al «textului»), planuri ce se evidențiază prin faptul că limbajul este o activitate umană universală care se realizează de către fiecare vorbitor în mod individual și întotdeauna potrivit cu anumite tradiții istorice (nu există vorbire în afara unei limbi). Acestor trei planuri le corespund a) cunoașteri lingvistice autonome, cu norme proprii și diferențiate: *cunoaștere* (competență) *elocutională*, adică a ști să vorbești în general, independent de o limbă sau alta; *cunoaștere idiomatice* sau a ști să vorbești o (anumită) limbă; *cunoaștere expresivă*, adică a ști să vorbești în circumstanțe determinate [...], b) conținuturi lingvistice de asemenea diferite: *desemnare* (referirea la «realitate», la «lucruri» și «stări ale lucrurilor»), *semnificație* (conținut dat în exclusivitate de limbă, de opozițiile idiomatice funcționale) și *sens* (conținutul propriu-zis al discursurilor, ca fiind dat de expresia lingvistică și de determinările extralingvistice: de exemplu, faptul că o propoziție poate fi întrebare, răspuns, ordin, rugămintă, constatare, salut etc.). [...] concordanța în planul cunoașterii elocutionale (exigență de claritate, coerență, non-contradicție, non-tautologie etc.) se poate numi *congruență*; concordanța în ceea ce privește cunoașterea idiomatice constituie *corectitudinea* (idiomatie), iar concordanța privitoare la cunoașterea expresivă reprezintă așa-numita *adecvare*”.

– introducerea în vorbire a unui fragment aparținând altui cod decât cel folosit inițial reprezintă o violare a maximelor conversaționale (a cantității și a manierei) enunțate de Grice (1975). Totodată, însă, trebuie să ținem seamă că în interiorul grupurilor de migranți aceste maxime conversaționale sunt mult mai permissive, principiul major care guvernează schimburile verbale devenind cel al înțelegerii reciproce, indiferent de gradul și maniera de interferență a codurilor lingvistice folosite.

BIBLIOGRAFIE

- Buzilă 2013 = Paul Buzilă, *Language awareness and linguistic interference in the discourse of Romanian immigrants in Spain*, in Iulia Boldea (coord.), *Studies on literature, discourse and multicultural dialogue* – Section: Language and Discourse, Târgu Mureș, Editura Arhipelag XXI.
- Cohal 2017 = Alexandru Laurențiu Cohal, *Atitudine lingvistică vs comportament lingvistic la deportații moldoveni în Siberia (1940–1956)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LVII, p. 161–184.
- Coso-Calame et al. 1985 = Francine del Coso-Calame, François de Pietro, Cecilia Oesch-Sierra, *La compétence de communication bilingue. Étude fonctionnelle de code-switchings dans le discours de migrants espagnols et italiens à Neuchâtel (Suisse)*, în Elisabeth Gülich (ed.), *Grammatik. Konversation. Interaktion. Beiträge zum Romanistentag*, Tübingen, De Gruyter, p. 377–398.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom XXXIII, Seria A. Lingvistică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, Chișinău, Editura Știința.
- Dumas 2009a = Felicia Dumas, *La scolarisation des enfants d’immigrés en France et leur bilinguisme ignoré*, în „Analele științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași”, (serie nouă) Limbi și Literaturi Străine, tom XII, p. 247–257.
- Dumas 2009b = Felicia Dumas, *Les (é)migrants roumains en France et leur langue maternelle*, în „Philologica Jassyensia”, anul V, nr. 2 (10), p. 119–129.
- Dumas 2010 = Felicia Dumas, *Plurilinguisme et éducation en français, réflexions théoriques et analyses de cas*, Iași, Editura Junimea.
- Dumas 2014 = Felicia Dumas, *Aménagement familial d’un bilinguisme „natif” franco-roumain*, în „Philologica Jassyensia”, anul X, nr. 1 (19), p. 159–169.
- Dumas 2015 = Felicia Dumas, *L’enseignant(e) de français langue étrangère et son art de séduire à travers les atouts du plurilinguisme*, în „Philologica Jassyensia”, anul XI, nr. 1 (21), p. 285–294.
- Golopenția Eretescu 1980 = Sanda Golopenția Eretescu, *L’histoire conversationnelle*, în „Revue roumaine de linguistique”, tom 25, nr. 5, p. 499–503.
- Grice 1975 = H.P. Grice, *Logic and conversation*, în Cole P., Morgan J.L. (ed.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York, Academic Press, p. 41–58.
- Gumperz 1982 = J.J. Gumperz, *Discourse Strategies*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Jeanu 2014 = Ioana Jeanu, *Aspects of Code-switching Concerning Spanish-Romanian Virtual Communication*, în „Journal for Foreign Languages”, 5 (1–2), p. 21–33.

- Manu Magda 2001 = Margareta Manu Magda, *Dialogul în comunități plurilingve: aspecte ale fenomenului de „codeswitching” în discursul vorbitorilor germani din zona Sibiului, România*, în „Fonetică și dialectologie”, XIX, p. 175–186.
- Merlan 2024 = Aurelia Merlan (ed.), *Romanian in Migration Contexts*, Tübingen, Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG.
- Neșu 2022 = Nicoleta Neșu, *Despre locuire și migrație – aspecte contrastive, puncte de convergență*, în „Romanian Studies Today”, VI, p. 77–89.
- Olariu 2011 = Florin-Teodor Olariu, *Migrația ca narațiune – rolul biografiilor lingvistice în analiza fenomenului migraționist*, în „Philologica Jassyensia”, anul VII, nr. 1 (13), p. 205–214.
- Sapovici 2017 = Anca Mihaela Sapovici, *Schimbări de cod între greacă și română în scrierile Mitropolitului Matei al Mirelor*, în „Limba română”, LXVI, nr. 3, p. 391–408.
- Stanciu-Șerban 2021 = Gabriela Stanciu-Șerban, *Code-switching*, în „Journal of Romanian Literary Studies”, nr. 26, p. 886–896.
- Ungureanu 2017 = Cristina Ungureanu, *Dicționar de terminologie sociolingvistică*, Iași, Institutul European.
- Ungureanu 2020 = Cristina Ungureanu, *Sociolingvistică contemporană. Studii*, Iași, Institutul European.

CODE-SWITCHING: CONCEPTUAL PREMISES OF A PROJECT

ABSTRACT

Dialogue, understood as reciprocal social interaction, is currently regarded as the most important means of resolving situations of all kinds in contemporary society. Even expressions such as *intercultural*, *interethnic*, or *intercommunity dialogue* in fact describe a type of cooperation achieved through dialogical interaction. We believe that, alongside the concept of “conversational history” (Golopenția Eretescu 1985), we may also place that of “dialogic history,” which refers to sequences jointly experienced by dialogue partners during the diachronic progression of episodic dialogic phases preceding the present moment. This concept takes on particular significance when delineating the process by which dialogue manifests within multilingual communities.

In this study, we begin with the linguistic example of Romance-language countries (especially Italian-, French-, and Spanish-speaking) to which Romanians have emigrated since the 1989 Revolution. More specifically, we draw on the well-recognized linguistic affinities between Romanian and these sister Romance languages, as they appear both online and in real-world speech, to examine certain features of communication in such plurilingual communities. Our focus is primarily on issues of lexicology and pragmalinguistics.

Linguistic communities transplanted into a setting different from their native environment form “linguistic islands” which, over time, become integrated not only into the new host society but also into the prestige language – that is, the language they adopt. The stage of transition toward such “absorption” is characteristic of plurilingual (or multilingual) communities, which are defined by linguistic contact, interference, and borrowing.

The *sine qua non* condition for dialogue between partners from different linguistic backgrounds is that both be bilingual.

In the present paper, we seek to situate the concept of code-switching within the semantic domain of bilingualism and plurilingualism. In other words, we aim to define and characterize it in light of demographic data reflecting the factual reality of Romanian emigration to territories where a language other than Romanian is spoken. We examine the ways in which emigrants have understood integration – embracing both lifestyle and borrowed language – and the extent to which they retain behavioral and linguistic “relics” from their mother tongue.

Finally, starting from the manner in which conversation is structured within bilingual communities in Romania as well as abroad – where Romanian remains the mother tongue – we highlight aspects that significantly influence communication in general and bilingual dialogue in particular.

Methodologically, we draw on principles from sociolinguistics, pragmatics, and lexicology. Our corpus is compiled from online sources and from dialogues recorded by the author in real time during field visits to communities offering hybrid verbal samples.

Keywords: *code-switching, bilingualism, emigration/immigration, base language, loan language.*

UN PROIECT EXEMPLAR DE FILOSOFIE A LIMBAJULUI

ȘTEFAN AFLOROEI*

1. Vom începe prin a afirma că opera lui Eugeniu Coșeriu ar putea să conteze mai mult astăzi pentru unele cercetări filosofice. Ar putea să devină relevantă cel puțin pentru acele cercetări care, într-un fel sau altul, au un caracter eminamente hermeneutic. Este vorba de reflecția filosofică orientată către înțelegerea de sine a omului și a formelor sale de expresie, a modului în care se constituie lumea sa istorică și spirituală¹. Doar că o astfel de importanță a operei sale, deși recunoscută de unii lingviști și filosofi, este asumată ca atare în puține cazuri. Probabil că urmează de acum încolo să capete amploare, așa cum ar fi într-adevăr firesc.

De asemenea, credem că Eugeniu Coșeriu poate fi socotit nu doar filosof al limbajului, în sensul disciplinar al sintagmei, ci, deopotrivă, un hermeneut al vieții istorice și culturale, asemeni lui Wilhelm von Humboldt în cultura secolului al XIX-lea sau asemeni lui Benedetto Croce și Ernst Cassirer mai târziu. Face parte din rândul acelor gânditori care dezvoltă și extind temele mari ale filosofiei, exact cele care privesc faptul vorbirii și al gândirii, logosul care ne definește, modul de comunicare și felul în care se constituie o viziune sau alta asupra lumii proprii. Înainte de toate, are în atenție limbajul ca fenomen uman, o problematică vastă, cu consecințe serioase pentru întreaga zonă a științelor culturii. Surprinde constant prin maniera erudită și savantă în care dezvoltă problematica limbajului, nu mai puțin prin sensibilitatea sa față de unele chestiuni cu adevărat speculative, filosofice.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Cum știm, bună parte din filosofia ultimului secol asumă deja „problema hermeneutică” (așa cum îi spune Hans-Georg Gadamer în paginile introductive din *Adevăr și metodă*). Se vede nevoită să aibă în vedere, explicit, „fenomenul înțelegerii și cel al interpretării corecte a ceea ce este înțeles”. Filosoful german se referă mai ales la ceea ce numește experiență hermeneutică, pe care filosofia o face în mod inevitabil. Această experiență este însoțită, de la Nietzsche încolo, de o nouă conștiință critică, ce aduce „în fața instanței tradiției istorice, de care aparținem cu toții împreună, obiceiurile de limbă și de gândire (*die Sprach- und Denkgewohnheiten*) care se formează în cadrul comunicării individului cu contemporaneitatea” (Gadamer 2001: 12–14).

Cum bine s-a observat, Coșeriu își anunță ideile într-un interval de timp în care reflecția lingvistică, marcată de o anumită criză, se reorientează spre propria ei istorie, iar filosofia se transformă în bună parte într-o filosofie a limbajului (cum s-a întâmplat în deceniile șapte și opt ale secolului trecut) (cf. Trabant 2011: 6). Limba devine din nou un obiect privilegiat al reflecției filosofice. Modul continental de a face filosofie se confruntă deschis cu cel anglo-saxon, analitic prin excelență. În acest context, „concepția despre limbaj a lui Coșeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ține de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparține limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului” (cf. Trabant 2011: 7). Nu se lasă confiscat de o modă sau alta (precum analiza logică a limbajului sau cercetarea de tip structuralist), deși ține seama de unele rezultate proprii gândirii analitice. Se orientează mai ales către o cercetare profund comprehensivă și amplă, de o erudiție neobișnuită.

Însă cel care caută să vadă ce anume spun astăzi unele lexicoane și tratate, atunci când e vorba de filosofia limbajului, va rămâne surprins să constate că nume ca Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Eugeniu Coșeriu figurează prea puțin. Probabil că unele interese cognitive, dacă nu cumva o simplă modă, orientează atenția doar către analiza logică a limbajului (Bertrand Russell, Rudolf Carnap), către filosofia limbii comune (Gilbert Ryle, John Austin), eventual către semantica logică (Alfred Tarski, Willard van Orman Quine) și lingvistica structuralistă (Noam Avram Chomsky). Eugeniu Coșeriu nu ignoră preocupările de orientare analitică, însă caută să vadă deopotrivă limitele lor, așa cum face în *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957) sau în *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft* (1975). Limba îi apare ca un domeniu amplu și decisiv, ce urmează a fi aprofundat ca atare. Dezvoltă, în acest sens, o admirabilă filosofie a limbajului, o hermeneutică proprie și deopotrivă o ontologie, unele considerații având realmente valoare metafizică, în sensul cel mai elevat al cuvântului.

2. Mă voi opri puțin la corelația acestor trei problematici – filosofia limbajului, ontologie și hermeneutică – în câteva din scrierile lui Eugeniu Coșeriu. Ne amintim ceea ce spune cu referire la prima dintre ele, anume că privește însăși esența limbajului, sensul limbajului ca atare. Dacă lingvistica generală și teoria limbajului „se ocupă de întrebarea «cum», [...] filozofia limbajului se orientează mai degrabă spre «ce», spre sensul limbajului în genere” (Coșeriu 2011: 40). Raționamentul pe care-l urmează Coșeriu pare să fie acesta: câtă vreme filosofia trebuie să asume o întrebare de fond, anume întrebarea cu privire la sensul ființei, urmează că filosofia limbajului își va pune întrebarea cu privire la sensul ființei limbajului. Cu această convingere, Coșeriu se situează într-o tradiție ce își are rădăcinile în vechea gândire greacă. „Problema sensului ființei poate fi formulată referitor la toate tipurile de obiecte și clase de obiecte și include și problema *cauzei* acestei ființe. Științele istorice și știința generalului nu își pun această problemă; ele acceptă tacit faptul că obiectele și clasele de obiecte de care se ocupă «există» și «sunt așa» cum le percepem intuitiv. Problematika filosofică depășește simpla acceptare a ființării obiectelor și stărilor,

ea pune sub semnul întrebării existența și esența acestora” (Coșeriu 2011: 34)². Așa este, le pune sub semnul întrebării întrucât le problematizează din nou, caută să vadă în ce sens putem vorbi despre „existența” unui obiect și despre „esența” sa.

Într-adevăr, problema sensului de ființă al celor despre care vorbim și al limbajului ca atare este greu de ocolit în astfel de chestiuni. O idee de inspirație aristotelică este adusă din nou în atenție. Științele nu sunt obligate să-și pună o astfel de problemă: „ele acceptă tacit faptul că obiectele și clasele de obiecte de care se ocupă «există» și «sunt așa» cum le percepem intuitiv”. Însă filosofia simte nevoia să clarifice sensul în care spunem despre ceva că „există” sau, în altă privință, că „ființează”. Dacă acest lucru nu ar fi clarificat, nu am putea accede la înțelesul vorbirii noastre și al unor stări de lucruri.

Merită amintit aici ceea ce spune Jürgen Habermas în remarcile sale preliminare, anume că Eugeniu Coșeriu, gândind în acest fel, „nu se sfiește să exprime judecăți care astăzi sunt rostite foarte rar”. Se întreabă totodată dacă noi astăzi am mai risca o astfel de judecată. Căci noi, acum, „am pierdut cuvintele mari, ca de altfel și gesturile care țin de acestea și care însoțeau discursul magistral [precum cel al lui Coșeriu]” (Habermas 2011: 8). Sigur, așa stau lucrurile, astăzi noi am pierdut în bună măsură cuvintele mari. Însă o judecată de felul celei formulate de Coșeriu, cum că trebuie să ne întrebăm cu privire la sensul ființei, o astfel de judecată am putea risca astăzi. În fond, Coșeriu nu ne invită neapărat să ne predăm cu totul și necondiționat metafizicii, în forma ei cea mai abstractă. Dimpotrivă, susține că actele posibile prin limbaj, precum cele de numire și semnificare, sunt cu adevărat prealabile în orice proces de înțelegere sau de comunicare. Ca să dau un singur exemplu din analizele sale, consideră că orice nume din fondul primar al unei limbi delimitează o modalitate de ființare, ceea ce Platon numește *diacriticón tes ousías* (Cratylus, 388 c). Faptul ca atare se petrece în orice folosire a limbajului, fie aceasta mai simplă, naivă, sau dimpotrivă, bine elaborată, savantă. În consecință, filosoful, mai ales atunci când se ocupă de formele omenești de expresie, este îndreptățit să aibă în vedere sensul în care survine însăși ființa limbajului.

Unele distincții pe care le face sunt privite și sub această intenție ontologică a cercetării sale. Este ceea ce afli, de pildă, când delimitează cele cinci universalii ale limbajului (creativitate, semanticitate, alteritate, istoricitate și materialitate, primele trei fiind socotite primare). La fel și când reia distincția între „cele două funcții fundamentale ale limbajului”: *onomázein* (a numi) și *légein* (a spune)” (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, 9–11). Insistă asupra diferenței între comunicarea *a ceva* și comunicarea *cu altul* (ultima corespunzând „alterității funciare a limbajului”). Revine mult asupra distincției – în chiar conținutul spunerii – între desemnare, semnificație și sens.

² Este vorba de diviziunea 1.3.3, intitulată *Problema filosofică – problemă a sensului ființei*. În prealabil, distinge trei tipuri de problematizări filosofico-științifice: problema istorică (privind ființa în timp a unui obiect, ipseitatea sa), problema general-științifică (privind ființa claselor de obiecte și a stărilor de lucruri, așa cum sunt delimitate prin științele matematice, științele naturii și științele culturii) și, în cele din urmă, problema filosofică (privind sensul ca atare al ființei unui obiect).

Unele considerații pe care le face în această din urmă privință pot avea destulă importanță în cercetările ontologice de astăzi.

Astfel, consideră că semnificația unui nume înseamnă „delimitare și, prin aceasta, constituire a unei modalități (tot virtuale) a ființării”. Este vorba de „*caracterul deictic* al limbajului: un nume «arată» o modalitate a ființării (sau, mai bine zis, el o constituie și o reprezintă), dar nu ne spune nimic despre ea” (Coșeriu 2009: *ibidem*, 12)³. Semnificația face posibilă constituirea unei clase de obiecte („care, în raport cu lumea reală, poate să fie și o clasă cu un singur membru cunoscut – de exemplu *soare, lună* – sau chiar o clasă vidă”). Alături de alte înțelesuri ale semnificației (etimologică, lexicală, gramaticală sau propozițională etc.), Coșeriu oferă și un înțeles prin excelență ontologic. „În limbaj, semnificația unui semn este o simplă delimitare și reprezentare a ființei lucrurilor” (Coșeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, trad. Eugen Munteanu, 133)⁴. Cum nu este vorba de discursul ontologic elaborat, face precizarea că termenul „ființă” se cere luat acum altfel decât în știință și în filosofie: „pentru știință, semnificația semnelor este ființa lucrurilor, iar pentru filosofie ea este sensul acestei ființe”. O consecință a acestor precizări este că actul de desemnare nu mai poate fi socotit primar: a desemna înseamnă „a raporta un lucru constatat la o semnificație deja dată” (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, 12). Chiar și numele propriu „este în limbaj un fapt secundar”, întrucât identifică istoric o entitate într-o clasă deja recunoscută.

Ce ar fi de spus în marginea acestor considerații ale lui Coșeriu? Dacă un nume „arată” o modalitate a ființării, dacă o constituie și o reprezintă, atunci îi asigură ontologia ei ca atare. Termenul „ontologie” are acum o semnificație verbală și non-tematică, numind tocmai constituirea inițială a unei modalități de ființare. Indică un fapt originar, întrucât, în absența sa, vorbirea și gândirea nu sunt posibile. Semnificația unui cuvânt nu oferă nici ființa determinată a unui lucru, nici sensul ca atare al ființei, ci simpla delimitare a unui mod de ființare. În felul acesta, semnificațiile unor nume constituie acele deja-uri inevitabile pentru vorbirea și gândirea omenească. Oferă, cum spune Coșeriu, modalitățile virtuale ale ființării și, cu aceasta, clasele de obiecte și entități. Doar pe aceste date prelabile devine posibilă spunerea, propoziția, în cuprinsul căreia se pot face noi distincții, precum cele între adevăr și fals, existență și non existență etc.

Virtuală fiind, modalitatea de ființare – pe care o constituie un nume prin semnificația sa – comportă deja universalitate. Cum inspirat spune Coșeriu, numește „o posibilitate

³ „Derivatele și compusele îl conțin deja pe *a spune*, i.e. corespund din punct de vedere lingvistic unei anumite «gramaticalizări». Cu alte cuvinte, „a spune” îl presupune pe „a arăta”, conține deja faptul că „un nume «arată» o modalitate a ființării”.

⁴ În ce sens însă a semnifica – a crea un semnificat – înseamnă deja cunoaștere? Coșeriu menționează în alt loc faptul că „a cunoaște înseamnă a concepe ceva ca identic cu sine însuși și ca diferit de toate celelalte”. Ceea ce e conceput astfel „nu este decât un conținut al conștiinței”. Intenția cognitivă privește doar posibilitatea unei entități, modul ei de a fi, nu entitatea însăși, adică nu faptul desemnării ei sau, mai departe, enunțarea cu privire la ea (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 48).

infinită a ființării”. La acest nivel nu intervine încă distincția între cele interioare și cele exterioare sau între obiecte „mentale” și obiecte „reale”. Nici distincția între existență și nonexistență. Ci se constituie, ca element prealabil, „condiție necesară pentru confirmarea existenței lucrurilor (sau a «inexistenței» lor)” (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 47). Este condiția necesară și pentru confirmarea altor caractere ale celor exprimate, interior sau exterior, mental sau real, subiectiv sau obiectiv etc.

Ne dăm ușor seama că ontologia își descrie acum forma ei prealabilă de posibilitate. Coșeriu aprofundează modul în care este posibilă această ontologie, ca delimitare a unei modalități de ființare (*diacriticón tes ousías*) și ca înțelegere prealabilă a ființei (*lógos*). Cum scrie, „limbajul este *lógos*, înțelegere a ființei”, însă *lógos* nediferențiat, „anterior oricărui alt tip de *lógos*” (Coșeriu 2009: *Universaliile limbajului și universaliiile lingvisticii*, 111). Ontologia își află posibilitatea ei tocmai la acest nivel, al *lógos*-ului semantic, anterior celui apofantic sau de alt fel. O afirmație ce pare riscantă în primă instanță devine astfel limpede: „se poate admite că ontologia a devenit posibilă doar grație cuvântului *ființă*, adică grație intuiției ființei dată în limbaj; dar aceasta nu înseamnă în nici un caz că ontologia se ocupă cu un obiect pur lingvistic” (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 50). Ca reflecție asupra sensului ființei, ontologia nu se ocupă cu un obiect pur lingvistic. Însă posibilitatea ei se află acolo unde, grație cuvintelor, intuim și distingem moduri diferite de ființare.

Odată cu această ontologie, are loc o formă prealabilă de înțelegere. În fond, semnificația unui cuvânt ne dă posibilitatea să vedem în forma sa inițială un mod de ființare. Este surprins astfel ceva simplu, nediferențiat (*nóesis tôn adiairéton*). Înțelegerea se petrece acum ca aprehensiune a ceva indivizibil (*apprehensio indivisibilium*, sintagmă la care Coșeriu revine în dese rânduri)⁵. La acest nivel, limbajul nu enunță „ceva despre esență sau existență: este *lógos semantikos* (expresie pur semnificativă), nu *lógos apophantikos* (enunț asertiv)”. Este în joc o „aprehensiune lingvistică” și nu o „comprehensiune a conținutului delimitat lingvistic”. Înseamnă o formă de înțelegere, însă nu în sensul reflexiv sau elaborat al cuvântului. Ne dăm seama de acest lucru mai ales atunci când are loc o schimbare de felul celei semantice. „Schimbarea semantică manifestă, cu siguranță, noi *atitudini* umane; dar aceste atitudini nu se înțeleg pe ele însele (în limbaj). Aprehensiunea lingvistică ar putea fi considerată, în mare, drept o treaptă anterioară înțelegerii”. Se constituie în acest fel „începutul, posibilitatea unei noi înțelegeri de sine”, fără a fi totuși vorba de o înțelegere în sens reflexiv (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 153). Întrucât limbajul delimitează modul de a fi al lucrurilor, „configurarea prin limbaj este o

⁵ Cuvintele din lexicul primar „nu numesc (în mod nemijlocit) «lucruri», ci intuiții, *quidditates* concepute intuitiv. Orice expresie primară a limbajului «natural» corespunde la origine unei *nóesis tôn adiairéton* (*apprehensio simplex, indivisibilium intelligentia*), și nu unei clase delimitate de obiecte sau fapte. În acest limbaj nu se numesc obiecte deja clasificate: dimpotrivă, obiectele (și «faptele») se clasifică pe baza semnificațiilor. De aici rezultă că semnificația lingvistică poate, în primul rând, să corespundă mai multor tipuri de desemnare, ba chiar este normal să se întâmple așa în limbile istorice” (Coșeriu 2009: *Logica limbajului și logica gramaticii*, 263–264).

configurare primară a lumii” (Coșeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 125, 127). De la aceasta pleacă orice altă configurare a lumii și orice înțelegere de sine a omului.

De altfel, Coșeriu va afirma explicit că „limbajul nu înseamnă numai a putea vorbi, ci înseamnă «a putea vorbi și a putea înțelege», căci «esența sa se prezintă în dialog»” (Coșeriu 2009: *Logicism și antilogicism în gramatică*, 250)⁶. Ca înțelegere a lumii, în acest sens preliminar, limbajul „este supoziție și condiție a interpretării lumii” (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 159). Va face în această privință o mențiune de natură a evita tot felul de confuzii: „limbajul înseamnă înțelegere și structurare a «lumii», dar nu e interpretare a ei, nici creatoare de lumi posibile” (Coșeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, 165). Cum vom vedea puțin mai departe, doar poezia, ca limbaj absolut, pare să se abată de la această condiție inițială, întrucât poate crea lumi posibile.

Așadar, ontologia de care am vorbit mai sus este continuu dublată de o hermeneutică, iarăși prealabilă sau – cum se spune uneori – prereflexivă. Știm că se discută deja despre o hermeneutică a sensului în scrierile lui Coșeriu, așa cum face Donatella Di Cesare, cu referire mai ales la cercetările coșeriene de lingvistică a textului. O astfel de hermeneutică ar putea fi pusă în relație cu cea pe care o subîntinde ontologia logosului semantic. Și ar putea fi continuată cu ceea ce s-a numit „hermeneutica originarului și autenticității” (Eugen Munteanu), avându-se în vedere însăși lectura pe care Coșeriu o face unor texte de referință de la vechii greci încoace. În această din urmă privință, poate fi oricând o bună călăuză pentru cei care doresc să revină, direct sau personal, la scrierile care au marcat esențial istoria culturală europeană.

Nu dorim să spunem că Eugeniu Coșeriu discută explicit despre o anumită hermeneutică, fie ea preliminară (la nivelul logosului semantic), fie a sensului (la nivel textual), fie cu privire la unele scrieri și idei exemplare din istoria gândirii. Însă are mereu în atenție actul de interpretare și procesul de înțelegere. Se referă constant, de exemplu, la ceea ce este propriu interpretării în funcție de obiectul acesteia: interpretare a ființei sau a lucrului, a semnificației sau a sensului, a textului sau a timpului, a operei sau a lumii etc. Distinge între interpretarea „ca limbaj” și interpretarea „prin limbaj” sau, în altă privință, între interpretarea analitică și cea sintetică. Are în vedere unele proiecte teoretice asupra fenomenului interpretării, fie din perspectivă filosofică (Aristotel, stoicii, Augustin, Vico sau Leibniz), fie din perspectivă lingvistică. Deosebește mereu între înțelegerea nemijlocită – intuitivă – și înțelegerea reflexivă, elaborată. Se referă pe larg la interpretarea unor texte literare și la teoria literară a interpretării. Face trimiteri la operele celor care au discutat deja fenomenul interpretării, Martin Heidegger și Ernst Cassirer, Hans-Georg Gadamer și Roman Jakobson, Antonino Pagliaro și Karl-Otto Apel. Așadar, pune la lucru o vastă hermeneutică, la diferite niveluri ale limbajului și cu multiple perspective. Acest fapt justifică oricând o lectură a paginilor sale dintr-o perspectivă explicit hermeneutică.

⁶ Cu o referință la Martin Heidegger, *Hölderlin und das Wesen der Dichtung*, unde se spune că esența limbajului – ca *lógos* – constă în dialog.

3. Ca să delimiteze mai bine sfera problematică a filosofiei limbajului, Coșeriu are în vedere două dimensiuni primare ale limbajului, „obiectivă” și „intersubiectivă”. Le amintesc aici întrucât discuția cu privire la ele, cum imediat vom vedea, aduce în față alte elemente ale unei ontologii proprii limbajului.

Prin dimensiunea sa obiectivă, limbajul este întotdeauna orientat spre un obiect, spre lumea obiectuală în genere (Coșeriu 2011: 43)⁷. Faptul orientării ei spre un obiect poate fi înțeles într-un mod analog celui pe care-l descrie Husserl atunci când vorbește despre intenționalitatea conștiinței (spunând că aceasta este întotdeauna conștiință *a ceva* sau conștiință *de ceva*). Întrucât distinge o modalitate a ființării și concepe ceea ce numim obiect, limbajul are un caracter obiectiv. Trimite astfel la un fond de obiectualitate (în sens intențional, căci „obiectul” nu înseamnă acum nici ceva „desemnat”, nici „lucru” sau ceva „exterior” limbajului). Mai precis, constituie sau delimitează o modalitate virtuală de ființare (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, 10). Este ceea ce se actualizează prin acte și operații care asigură determinarea ca atare a unei semnificații.

Pe de altă parte, limba ne aduce întotdeauna în relație cu ceilalți: împreună cu ceilalți, alături de ei, față în față cu ei, atenți sau străini față de ei etc. Cum scrie Coșeriu, „limba este activitatea unui subiect care este legat de alți subiecți tocmai prin intermediul acestei activități”. Ca și Antonino Pagliaro (*Il linguaggio come conoscenza*, 1951), va numi „alteritate” această dimensiune a limbajului. Ea este evidentă sub două aspecte: „vorbit «ca alții», pentru a putea vorbi «cu alții»; subiectul unei activități recunoaște «în afară de sine» alți subiecți pentru a se putea deschide spre dânsii”. Grație acestei intenționalități a limbajului, un subiect îi poate descoperi pe ceilalți în calitatea lor de subiecți sau, mai adecvat, de persoane. „O percepție nemijlocită a celorlalți ca subiecți nu este posibilă. Ceilalți constituie obiecte ale propriei percepții, la fel ca și toate celelalte obiecte sau stări de lucruri. Abia prin limbaj, care, prin dimensiunea sa intersubiectivă – alteritatea –, își corelează subiecții, un subiect este pus în situația să-i recunoască pe ceilalți nu doar ca obiecte, ci să le recunoască în mod mediat subiectivitatea”. Este acesta un motiv serios pentru care cele două dimensiuni ale limbajului, odată cu relațiile dintre ele, „aflate mereu în noi combinații și variații”, să reprezintă „problema fundamentală” a unei astfel de filosofii (Coșeriu 2011: 44).

Cu astfel de precizări, Coșeriu regândește ideea intenționalității într-o manieră ce amintește de unele cercetări fenomenologice mai târzii, precum cele ale lui Paul Ricœur sau Marc Richir (*Méditations phénoménologiques. Phénoménologie et phénoménologie du*

⁷ În ideea unei bune înțelegeri a dimensiunii obiective a limbii, traducătorul face o mențiune importantă cu privire la semnificația termenului „obiectiv”. „Pentru a preîntâmpina confuziile, trebuie să adăugăm că în limbajul colocvial «obiectiv» înseamnă, *cum grano salis*, ceea ce aici este desemnat prin «intersubiectiv». Atunci când cineva consideră că un lucru sau altul poate fi stabilit în mod «obiectiv», are în vedere, de obicei, că respectivul aspect poate fi verificat intersubiectiv” (Eugen Munteanu, în Coșeriu 2011: 43, nota 6). Voi folosi în continuare mai ales termenul „obiectual” (cu varianta „obiectualitate”), spre a evita același gen de confuzie menționat mai sus.

langage, 1992). Ultimul, de pildă, revine asupra ideii de instituire simbolică pe care o realizează limba vorbită, ceea ce poate să ofere modul original de recunoaștere a celuilalt. Ca și acești filosofi, Coșeriu face referințe la fenomenologia lui Husserl din *Meditații carteziane* (mai ales a cincea, referitoare la experiența alterității) și la cea a lui Heidegger, din scrierile târzii dedicate limbii în genere. Nu mai puțin, are în vedere fenomenologia lui Maurice Merleau-Ponty (care, în 1952, publică *Sur la phénoménologie du langage*). Observă excelent că, grație limbajului, conștiința nu mai este doar obiectuală (doar „conștiință de ceva”). Ea este deopotrivă conștiință față de cineva, căci limbajul înseamnă vorbire cu altul, ca altul, pentru altul sau față de altul. Pe de o parte, limbajul are caracter prealabil față de ceea ce numim conștiință, pe de altă parte, deschide intenționalitatea în dublu sens, atât în sens obiectual, cât și în sensul alterității. Cum aceste două dimensiuni se intersectează continuu, se cere studiată continuu însăși corelația lor.

Plecând de aici, se nasc noi întrebări, de exemplu „în ce fel funcția universală a limbii, în dimensiunea sa obiectivă, este compatibilă cu cea intersubiectivă, dacă aceasta din urmă pare să o relativizeze pe prima prin componenta sa istorică și deci particulară?”. Sau în ce măsură „diferă perceperea realității de la o comunitate lingvistică la alta?” (Coșeriu 2011: 45). În același timp, filosofia limbajului își asumă problema autonomiei limbii, atât sub aspectul obiectivității, ei cât și sub cel al alterității. Problema ca atare a fost discutată pe larg de Benedetto Croce, începând cu *Filosofia dell' spirito* (1902). Coșeriu preia această chestiune, susținând ideea unei autonomii a limbii care se constituie ea însăși în chip comunitar și istoric.

4. Avem motive să credem că, de fapt, Coșeriu își dă posibilitatea să înțeleagă mai nuanțat ideea fenomenologică de intenționalitate a subiectivității. Sau cea de intenționalitate a limbajului, câtă vreme subiectivitatea – și conștiința – se constituie grație unor funcții ale limbajului.

Înainte de toate, ar trebui să distingem între două accepțiuni ale termenului „intenționalitate”, așa cum apar ele în scrierile lui Coșeriu. Într-o primă accepțiune, vorbește despre intenționalitate atunci când se referă la ceva care este produs în mod intențional ca semn. De exemplu, putem interpreta norii „ca «semne» ale unei posibile ploii”; în acest caz, norii apar ca indicii (Karl Bühler spune „symptome”), însă „indiciile nu sunt produse în mod intențional ca semne, adică nu pentru a fi interpretate ca semne”. Semnele în sens propriu sunt produse astfel „pentru a fi receptate și interpretate ca atare de către un interpret”. Ca urmare, „aici avem de-a face cu o dublă intenționalitate, și anume cu o intenționalitate productivă deschisă la cel care produce semne și cu o intenționalitate «neproducătoare-de-semne» la interpret, ultima reducându-se la disponibilitatea de a recepta semnul ca semn și de a-l interpreta” (Coșeriu 2009: *Semn, simbol, cuvânt*, 116). Însă intervine și o altă accepțiune a termenului, atunci când discuția se situează la un alt nivel. Anume, intenționalitatea survine ca libertate sau creativitate a limbajului. Ca fenomen cultural, limbajul este caracterizat înainte de orice prin creativitate, *enérgeia*. Face posibilă astfel constituirea unei „alte lumi”, ontologic distincte de cea „fizică”. Este prin chiar natura sa finalitate semnificativă și liberă. „Acest lucru apare chiar în definiția aristotelică a

limbajului ca *logos semantic*: limbajul nu este numai fapt semantic, semnificativ, ci este și *logos*, adică expresie umană liberă și intențională. De aceea, Aristotel semnală [în *Despre interpretare*, 16a, n.n.] faptul că strigătele animalelor «semnifică ceva», dar nu sunt simboluri. Pentru a avea un semn lingvistic e necesar să existe intenționalitate semnificativă, e necesar ca cineva să prezinte ceva drept semn” (Coșeriu 2009: *Logicism și antilogicism în gramatică*, 245)⁸. Așadar, acest înțeles al intenționalității stă în relație cu modul liber și creativ al formelor umane de expresie.

Însă intenționalitatea limbajului – și, implicit, a conștiinței – cunoaște direcții diferite. Acestea pot fi înțelese prin cele trei relații originare ale oricărei subiectivități: cu sine, cu celălalt și cu lumea obiectuală. Înseamnă că intenționalitatea se distinge ca intenționalitate reflexivă (sau orientare către sine), intenționalitate alteritară (orientare către celălalt) și intenționalitate obiectuală (sau obiectivă, cum spune Coșeriu). Ele survin concomitent, întrucât compun, prin limbaj, una și aceeași lume de semnificații. Nu doar că survin concomitent, dar fiecare în parte le activează și pe celelalte două. În acest sens, Coșeriu înțelege orientarea limbajului spre un obiect ca „obiectivare a intuiției”, „relație a subiectului cu creația sa”. La rândul lor, aceste direcții ale intenționalității pot fi regăsite în planuri distincte, cum sunt cel semantic și cel apofantic, sau, din alt punct de vedere, cel rațional, cel practic și cel poetic (reiau aici doar câteva distincții pe care Coșeriu le face). S-ar putea descrie, cu răbdarea necesară, o cartografie mai extinsă a sensurilor diferite ale intenționalității. Fenomenologia husserliană și post-husserliană reprezintă o sursă continuă de inspirație în această privință.

Firește, intenționalitatea nu constituie, pentru Coșeriu, un caracter singular al limbajului. „Esența intențională” a limbajului survine doar odată cu „esența sa semnificativă”, cu semanticitatea sa. Prin urmare, proprie limbajului este, înainte de toate, creația de semnificații și semnificate, activitatea sa ca *logos semantic*.

Nu e vorba, în această regândire a intenționalității, de a substitui conștiinței limbajul ca atare, câtă vreme, cum spune Coșeriu, „limbajul este prima înfățișare a conștiinței umane”. Este prima sa înfățișare întrucât „nu există conștiință vidă și [...] doar prin intermediul obiectivării sale conștiința se desprinde pe sine însăși, recunoscându-se ca altceva decât «lumea»”. În același timp, limbajul reprezintă prima înțelegere a lumii din partea omului și, ca activitate liberă, „prima manifestare a libertății omului” (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 159)⁹. Este prealabil în chip deplin, însă nu într-un sens temporal sau logic, ci ontologic, așa cum în dese rânduri precizează filosoful.

Prin ceea ce spune despre artă în genere și mai ales despre poezie, Coșeriu anunță o situație de limită a limbajului și a intenționalității sale. Poezia reprezintă un „limbaj absolut”, încât, în cazul ei, comunicarea cu celălalt nu este esențială (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său*, 51). Despre poezie nu poți spune că este neapărat destinată altcuiva, căci ea

⁸ Limba reprezintă în definitiv forma cu adevărat plenară a creativității umane (cf. Munteanu 2005: 256, 313).

⁹ Chestiunea este discutată de Eugeniu Coșeriu și în *Lingvistica textului*.

„nu se îndreaptă [prin ea însăși] către alții”. Poate fi văzută, la limită, ca „activitate a unui subiect absolut” (Coșeriu 2009: *Limbaajul și înțelegerea existențială a omului actual*, 146)¹⁰. Realizează nu doar una sau alta dintre funcțiile limbajului, ci întregul lor (ceea ce „se poate numi *evocare*”) (Coșeriu 2009: *ibidem*, 161). În alte uzuri lingvistice, precum cel cotidian, tehnic sau științific, acest întreg se reduce mult sau se „dezactualizează” (Coșeriu 2009: *ibidem*, 162)¹¹. De aceea se poate spune că limbajul poetic este „limbajul pur și simplu (fără adjective): realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare”. Deține o libertate maximă în privința creației de semnificate, este spațiul „plenitudinii funcționale a limbajului”. Am putea recunoaște aici o teză aparte a lui Coșeriu, spectaculoasă și aptă să inspire noi interpretări.

În definitiv, arta în genere și poezia mai ales comportă ceva absolut (într-un înțeles oarecum etimologic al cuvântului: *absolutus*, în chip deplin liber). Libertatea lor deplină se probează în chiar actul lor de creație. Ca limbaj absolut, poezia înseamnă „unitate de intuiție și expresie”, „pură creație de semnificate”. Poate fi văzută astfel „numai în relația sa cu ceea ce este creat”. Are puterea să creeze alte lumi posibile, ceea ce nu se poate spune despre limbaj în genere. Economia ei simbolică realizează un paradox pe care Coșeriu îl descrie excelent. „În poezie, tot ce este semnificat și desemnat prin intermediul limbajului (atitudini, personaje, situații, întâmplări, acțiuni etc.) devine la rândul său «semnificant», al cărui «semnificat» este tocmai sensul textului. Din acest punct de vedere, Kafka, de exemplu, nu vorbește, în realitate, *despre* Gregor Samsa, ci *prin intermediul* lui Gregor Samsa, și despre ceva diferit; din această perspectivă, și Gregor Samsa este doar un «semnificant»” (Coșeriu 2009: *ibidem*, 165–166). Iar în alt loc va spune, în același sens, că „*Odiseea nu se referă la o realitate, ci este o realitate*” (Coșeriu 2009: *Logica limbajului și logica gramaticii*, 275). Poezia exprimă, într-adevăr, limbajul omenesc în deplinătatea creativității sale. Ceea ce înseamnă că, în absolut sau în plenitudinea sa, limbajul echivalează cu poezia ca atare.

Încheiem aceste considerații spunând că astăzi, reflecția lui Coșeriu cu privire la limbaj, limbi istorice și forme culturale de expresie este de natură să provoace în chip decisiv gândirea filosofică. Într-adevăr, cum bine s-a spus, „concepția despre limbă a lui Coșeriu se distinge prin aceea că nu exclude nimic din ceea ce ține de limbaj, că dezvoltă o vastă sistematică a ceea ce aparține limbajului, în care sunt integrate problematizările trecutului” (Trabant 2011: 7). Deschide o fenomenologie vastă a limbajului, în sensul post-husserlian al cuvântului. Nu întâmplător sunt invocate, în scrierile sale, unele nume ca Martin Heidegger, Benedetto Croce, Ernst Cassirer sau Maurice Merleau-Ponty. Caută să

¹⁰ „Într-adevăr, ca unitate de intuiție și expresie, ca pură creație de semnificate (care corespund «modului de a fi al lucrurilor») – dacă vom considera subiectul creator ca absolut (adică numai în relația sa cu ceea ce este creat) – limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că și poezia corespunde tocmai înțelegerii intuitive a ființei” (Coșeriu 2009: *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, 164–165).

¹¹ Va relua, în acest sens, unele teze proprii Școlii de la Praga, lui Roman Jakobson sau, înainte de toate, lui Benedetto Croce, care a vorbit explicit despre poezie ca limbaj absolut (Coșeriu 2009: *ibidem*, 163–166).

asigure cercetărilor asupra limbii o întemeiere filosofică și o nouă deschidere culturală. Se orientează astfel către o viziune cu adevărat comprehensivă, riguroasă și cuprinzătoare, ceea ce realmente îl singularizează în epocă. Nu ne rămâne decât să-l citim cu atenție – sau să-l recitim – și ne vom da seama că întrebările sale, odată cu noile deschideri spre care îndreaptă, ne privesc acum în chip nemijlocit.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Gadamer 2001 = Hans-Georg Gadamer, *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Kohn și Cătălin Petcana, București, Editura Teora.
- Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom.
- Trabant 2011 = Jürgen Trabant, *Câteva remarci preliminare, după treizeci de ani*, în Coșeriu 2011: 5–13.

A EXEMPLARY PHILOSOPHY OF LANGUAGE PROJECT

ABSTRACT

In the following pages I focus on the researches of Eugeniu Coșeriu on the philosophy of language. I consider that, by his remarks, Coșeriu describes a preliminary ontology of the original dimensions of language. That ontology concerns, on one hand, the linguistic acts of naming and signification and, on the other hand, the intentionality of language (its objective dimension, the inter-subjective one, named alterity, and the creative one). It is not an ontology as a theoretical reflection, but in its verbal and preliminary sense: the constitution, by the act of signification, of some ways of being (in the words of Coșeriu). That ontology is always backed by hermeneutics, both preliminary and implicit („language means understanding and structuring of the “world”, but it is not interpretation thereof”). In the case of Coșeriu, it is hermeneutics that precedes and renders possible the hermeneutics of sense, as elaborated especially in his works on text-linguistics.

Key-words: *philosophy of language, naming and signification, ways of being, preliminary ontology, intentionality of language, implicit or preliminary hermeneutics.*

SCRIITORI CLASICI SUB CENZURA *POST IMPRIMATUR*: ION GHICA ȘI NICOLAE FILIMON

RADU PAVEL GHEO*

1. DESPRE CENZURA COMUNISTĂ – GENERALITĂȚI ȘI RELATIVIZĂRI

Deși după 1989, odată cu căderea regimului totalitar comunist, au apărut numeroase studii, mărturii, documente și mărturii despre cenzură, subiectul pare departe de a fi epuizat. Nu doar pentru că e unul (încă) apropiat în timp. Nu doar pentru că urmele cenzurii se simt încă în literatura română – fiindcă nu s-au recuperat ori restaurat toate textele mutilate în comunism (poate nici nu se vor recupera vreodată), ba chiar, cum am arătat altundeva¹, texte trunchiate de cenzură circulă în continuare și astăzi în forma lor incompletă, epurată ideologic în timpul comunismului, fie prin intermediul bibliotecilor publice și universitare ce dețin bogata producție de carte din acea epocă, fie prin reeditări postdecembriste grăbite și neactualizate ale volumelor cenzurate înainte de 1990. Ci și pentru că în perioada comunistă fenomenul cenzurii (care, ca realitate socială, a existat dintotdeauna, într-o formă sau alta, în orice societate și în orice epocă) a luat o formă nemaintâlnită, o formă ea însăși totalitară. O analiză rezumativă, ce atinge esența problemei, face Nicolae Manolescu în *Istoria critică a literaturii române*:

„În realitate, cenzura comunistă este una de tip nou, ca să folosim o expresie uzuală din lexicul marxist-leninist. Are câteva caracteristici pe care merită să le trecem rapid în revistă. Înainte de orice, se înfăptuiește printr-o instituție specializată a partidului-stat. [...] De regulă, în istorie, procesele contra opiniei au căzut în competența justiției (eclesiastice, în Evul Mediu, militare, în timp de război, civile, în democrațiile moderne). Doar regimurile comuniste au inventat un aparat specializat. Și încă în stare de o cenzură *totală*: aplicată asupra tuturor domeniilor, preventiv sau ulterior, în informație, creație etc., ca și în difuzarea și interpretarea lor, la toate nivelele, tematic, ideatic, stilistic, făcând din recomandare obligație, interzicând, amputând sau completând textele, exercitând cel mai eficient cu putință control asupra opiniei publice și private. Nimic asemănător în toată istoria. Cenzura comunistă a fost o veritabilă industrie de control, aservire și manipulare a ideilor oamenilor” (Manolescu 2008: 890 [subl. a.]).

* Universitatea de Vest din Timișoara, România (pavel.radu@e-uvt.ro).

¹ Radu Pavel Gheo, *Alecru Russo și remanențele cenzurii comuniste*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, Seria Științe Filologice, nr. LXI, 2023, p. 7–39.

Oricine a studiat perioada comunistă, fie el istoric, economist, sociolog, critic literar, lingvist etc., poate confirma validitatea acestei descrieri. Puterea absolută la care aspira partidul-stat presupunea în mod obligatoriu controlul discreționar asupra tuturor domeniilor vieții individului și colectivităților, precum și capacitatea de a le modela – freudian, așa zice – nu doar prezentul, ci și trecutul, atât memoria individuală, cât și cea colectivă. Iar zona cea mai afectată a fost, poate, cea a culturii scrise. Nimic din ce se tipărea sau/și se publica nu scăpa filtrelor cenzurii. În special literatura, din pricina funcțiilor sale educative și simbolice, identitare și de divertisment și, câteodată, mobilizatoare, a fost supusă unui control strict, ce implica atât epurările de texte neconvenabile sau cu potențial subversiv, cât și ajustarea (fără scrupule) a unor scrieri considerate necesare sau „utile” prin fragmentare, selecție și decupare, rescriere sau orice altă formă de intervenție. Considerentele estetice, valoarea literară sau – în cazul reeditărilor – fidelitatea față de textul original și față de intențiile autorilor erau complet obnubilate de finalitățile ideologice. Altfel spus, se publica doar ceea ce îi era util și necesar partidului unic sau – într-o fază mai târzie, odată cu destalinizarea șovăielnică și mica liberalizare de la mijlocul anilor 1960 – ceea ce nu îi contrazicea ideologia, statutul dominant, trecutul inventat și acțiunile prezente.

După 1989 procedurile și modul de funcționare ale cenzurii au fost analizate în profunzime, cu pricepere și discernământ, în zeci de volume și sute de studii. Cu toate acestea, încă au mai rămas multe lucruri nedeazăluite și nenumărate aspecte neanalizate. Printre ele, însăși straniețea propagării, vreme de decenii, a unei literaturi deformate – prin intermediul unor autori, îngrijitori de ediții și redactori conștienți de falsitatea pretențiilor de onestitate filologică – în rândurile unui public la rândul lui (mai mult sau mai puțin) conștient de existența filtrelor prin care „scăpau” ca prin strungă scrierile clasicilor sau ale contemporanilor, adesea „tunse” de pasaje neconvenabile. Din această perspectivă, nu pot decât să mă raliez opiniei lui Eugen Negrici, care sugerează că „peisajul literaturii scrise sub comunism ar putea deveni incitant (mai incitant chiar decât peisajul literaturii scrise în vremuri de normalitate) tocmai prin nefirescul lui, prin povestea dramatică pe care o conține fiecare falie și fiecare formă de relief. El seamănă cu praveștea stranie a atolului Mururoa sau a Cernobilului după dezastru” (Negrici 2019: 683).

Modul de organizare și maniera de lucru ale cenzurii sunt în general cunoscute, grație unor cercetări și studii ample, comprehensive, ce oferă atât o perspectivă diacronică, cât și una comparativă asupra fenomenului – iar aici amintesc, strict subiectiv și fără a epuiza bogata bibliografie din domeniu, lucrarea Lilianei Corobca *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România* (apărută la Editura Cartea Românească în 2014), volumul *Cenzura în spațiul cultural românesc*, coordonat de Marian Petcu și publicat de Editura Comunicare.ro în 2005, precum și antologia de studii și mărturii *Cenzura în România*, coordonată de Ilie Rad și apărută în 2021 la Editura Tribuna din Cluj-Napoca.

Dincolo însă de modul de organizare și liniile directe impuse instituțiilor responsabile cu cenzura – fie că e vorba de Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor (DGPT), fie, după 1977, de redactorii din edituri și de la reviste, precum și de Consiliul Culturii și Educației Socialiste, care a înlocuit (neoficial) DGPT –, aspectul cel mai

interesant – și mai echivoc, mai greu de sistematizat și cuantificat – al procesului cenzorial mi se pare că îl reprezintă maniera concretă în care acționau cenzorii asupra textelor literare sau de alt gen. În încercările de a determina regulile, cheile de lectură, criteriile sau normele pe baza cărora operau lectorii/cenzorii însărcinați cu epurarea unui text de pasaje neconforme (ideologic, moral, istoric etc.), am ajuns la concluzia că, dincolo de cele câteva direcții general valabile, impuse ideologic de „linia” partidului comunist, respectivele reguli și restricții nu au avut un caracter normativ strict. Altfel spus, odată ce un volum oarecare ajungea pe mâna cenzorului desemnat, era imposibil să stabilești altfel decât cu aproximație ce pasaje, fragmente, cuvinte sau chiar texte integrale vor fi suprimate din acel volum. Cenzorii înșiși erau nu o dată acuzați de lipsă de vigilență sau, alteori, de exces de zel, după cum arată Liliana Corobca în volumul menționat mai sus (vezi subcapitolul „Categorii de cenzuri”, în Corobca 2014: 177–187). După cum spune cercetătoarea citată: „Atunci când cercetătorii au încercat să stabilească anumite criterii sau principii, pe baza cărora activa cenzura, concluziile lor, aproape unanime, au fost că aceasta era, de fapt, lipsită de orice criterii” (Corobca 2014: 160).

Acest relativism, această inconstanță – ușor de dovedit din documentele oficiale, aflate în arhivele naționale – țineau, cum e și firesc la o activitate ce presupune un grad mare de decizie individuală (deci de subiectivism), atât de acribia și conștiinciozitatea lectorului desemnat, cât și de competența lui în domeniu, dar (nu în ultimul rând) și de nivelul său ideologic, de gradul său de implicare politică. „Un lector bun trebuie să aibe [*sic!*] un nivel politic și ideologic ridicat”, afirmă Moise Rosenzweig, directorul sectorului „Tipărirea Presei Centrale”, la o consfătuire a DGPT din 12–14 iunie 1958, conchizând ulterior: „Noi trebuie să privim munca noastră cu un cald sentiment, căci ea este o muncă politică, căci ea apără cuceririle dictaturii proletarietului, și prin aceasta grăbește și construirea socialismului în țara noastră”². Directorul în cauză, enunțând linia directoare a partidului, subliniază finalitatea strict ideologică a activității cenzurii, ce ignoră sau pune în plan secund valoarea artistică a unei creații literare.

Una dintre marile probleme cu care s-a confruntat cenzura în perioada comunistă a fost recuperarea operelor și autorilor clasici ai literaturii române, „moștenirea clasică”, cum o numește Liliana Corobca, o moștenire non-comunistă, burgheză, „retrogradă” și, prin urmare, cu o încărcătură imensă de probleme ideologice. Aceste scrieri, dintre care o mare parte erau deja consacrate ori chiar canonice încă dinainte de instaurarea comunismului în România, necesitau un alt tip de lectură și redactare (cenzurare) decât textele contemporane, scrise în anii comunismului. Cele din urmă erau supuse unei lecturi minuțioasă și suspicioasă *ante imprimatur*, adică încă înainte de a fi tipărite. În cazul textelor scrise și publicate în anii regimului comunist, versiunea lor tipărită trecea obligatoriu printre furcile caudine ale cenzurii: orice carte, orice poem, orice articol critic sau eseu aveau nevoie de vizele obligatorii („bun de imprimat” și „bun de difuzat”), care erau date

² Extras din Arhivele Naționale Istorice Centrale, Comitetul pentru Presă și Tipărituri, dosar 14/1958, fila 48, *apud* Corobca 2014: 186.

doar după o lectură atentă și adesea corectivă. În majoritatea copleșitoare a cazurilor versiunea cenzurată a textelor – fie că era vorba de volume integrale sau de texte apărute în reviste periodice – era și prima lor versiune publicată, beneficiind și de acordul (silit) al autorului³, care de obicei a rămas și versiunea definitivă, eventualele reeditări ulterioare raportându-se la această versiune/ediție princeps. Excepțiile pot fi numărate pe degete și pot face oricând obiectul unui alt (și interesant) studiu.

Operele autorilor interbelici sau antebelici erau însă cu totul altceva și ridicau un alt gen de probleme. Ele apăruseră în versiuni deja consacrate, ce conțineau (sau cenzorii considerau că ar conține) fragmente, replici, idei, situații ori chiar cuvinte nepotrivite, retrograde, subversive ori „dușmănoase”, versiuni despre care se considera că atentau la stabilitatea și preeminența orânduirii socialiste. Prin urmare, ele nu puteau fi reeditate în forma lor inițială. Pe de altă parte, tot din considerente strategice, la un moment dat s-a considerat că nu puteau fi nici eliminate complet din istoria literaturii autohtone, ci, pe cât posibil, recuperate într-o formă ajustată, conformă cu cerințele ideologice ale noii orânduirii socialiste. De aceea evaluarea, selecția și decizia de publicare s-au făcut individualizat, de la caz la caz, de la autor la autor, iar publicarea lor a presupus altă strategie – sau alte strategii, adaptate la situațiile concrete. Marian Popa explică pe scurt, în *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, maniera tranșantă de acțiune a cenzurii, specifică epocii, în funcție de statutul și situația civilă a scriitorilor selectați pentru republicare:

„Reeditările apar revăzute de autorii încă în viață aflați în țară, modificările uneori determinate de referate editoriale au un rol de conformare politică, fiind adaosuri de explicitare sau *eliminări de accente socotite excesive* [subl. n.]. [...] Dacă autorul a murit, intervenția este executată fără remușcări de editori” (Popa 2009: II, 127).

Simplificând lucrurile și apelând la un caz clasic: atunci când Partidul a considerat că reeditarea operei lui Eminescu (sau Nicolae Filimon sau Vasile Alecsandri) ar fi utilă propagandistic, ideologic, social, a aprobat publicarea treptată și *selectivă* a acesteia, decupând și fragmentând texte, eliminând fără rețineri inconvenientul și acordând bunul de tipar /imprimare și de difuzare unor volume epurate masiv – așadar, falsificând atât opera, cât și personalitatea auctorială, și modelând un Eminescu (sau un Filimon, sau un Alecsandri) pentru uzul partidului și al societății socialiste. Inevitabil, procedura trimite cu gândul la tehnicile de ștergere și remodelare a memoriei istorice din 1984 al lui George Orwell – atâta doar că pe termen lung, după căderea comunismului, au supraviețuit atât edițiile originale, necenzurate, ale autorilor clasici de dinainte de instaurarea comunismului, cât și cele cenzurate, editate în anii comunismului și epurate de fragmentele sau textele neconforme ideologic. (Și, desigur, au putut fi recuperate și scrierile interzise integral de dictatura comunistă, cum ar fi, de exemplu, romanul *Rusoica* al lui Gib Mihăescu sau volumul polemic al lui Panait Istrati *Sposedania unui învins*.)

³ Confruntările, conflictele, jocurile subversive și – în unele cazuri – chiar complicitățile între autori și lectori/cenzori reprezintă o altă fațetă extrem de interesantă și revelatorie a cenzurii în România comunistă, însă ele nu constituie obiectul studiului de față.

Din acest motiv, am considerat că putem distinge – oarecum simplist și grosier, dar eficient – două modele mari de acțiune cenzorială concretă asupra textelor: cenzura *ante imprimatur*, la care au fost supuse textele inedite propuse spre publicare (indiferent de domeniul de referință), și cenzura *post imprimatur*, exercitată asupra unor texte deja publicate și care, prin decizia pur politică a responsabililor ideologici ai partidului, au fost propuse și acceptate pentru reeditare. Diferența esențială dintre cele două tipuri de cenzură este că intervențiile în textele cenzurate *post imprimatur* – cele care ne interesează aici – sunt ușor de reperat, mai ales că, dintr-o probitate științifică ce merită subliniată, lectorii/cenzorii cărților reeditate în anii comunismului au marcat aproape întotdeauna pasajele eliminate cu faimoasele croșete [...], care îi semnalau cititorului avizat trunchierea operei originale. Prin urmare, analiza comparativă a acestor reeditări, prin colaționare cu versiunile originale, necenzurate, ne oferă posibilitatea de a deduce fie și măcar o parte dintre principiile, criteriile și chiar idiosincraziile ce dirijau acțiunile cenzorului – el însuși supravegheat în activitatea sa de foruri superioare din sistemul editorial și al publicațiilor comuniste. Sau, dacă nu, cel puțin să putem susține cu argumente ideea inexistenței unui set de norme și criterii unitare care să fi dirijat acțiunile cenzorilor, așa cum sugera Liliana Corobca. Fiindcă, pe de altă parte, aceeași cercetătoare remarcă existența unei perspective diferite în rândurile celor implicați:

„Chiar dacă tabloul criteriilor cenzoriale nu este neapărat unul clar, cenzorii au operat întotdeauna pe baza unor principii ferme. Ei au avut, de fapt, întotdeauna niște criterii scrise și nescrise de cenzurare. Desigur, nu întotdeauna literaturii artistice acestea i se puteau aplica, iar uneori criteriile erau atât de cuprinzătoare sau vagi, încât puteau cuprinde toată literatura momentului, fără excepții” (Corobca 2014: 161).

2. CENZURA *POST IMPRIMATUR* – MODURI DE MANIFESTARE

Cenzura *post imprimatur* s-a manifestat în mai multe feluri și a îmbrăcat mai multe forme (cenzura în sine, indiferent de domeniul în care a acționat – în regimul comunist ea a existat pretutindeni și permanent –, a luat aspecte din cele mai diverse, esențială fiind realizarea scopului ei fundamental: de control și restricționare a tuturor mijloacelor de informație, fie ele formale sau informale). Generalizând și, evident, simplificând puțin, am putea decela trei forme principale de cenzură *post imprimatur*, primele două fiind de tip *interdictiv*, iar ultima de tip *corectiv-mutilant*:

- a) interdicția integrală sau parțială a unui autor sau a unor opere de autor;
- b) retragerea din circulație a unor scrieri acceptate inițial pentru tipărire și difuzare de cenzura regimului;
- c) publicarea fragmentară/selectivă a unor autori sau opere, cu extirparea „chirurgicală” a pasajelor neconvenabile (marcată de obicei prin croșete).

Interdicția integrală a reprezentat prima – și cea mai persistentă – formă de cenzură *post imprimatur*. Referindu-se la autorii și cărțile publicate înainte de venirea la putere a Partidului Comunist, Liliana Corobca distinge în atitudinea noului

regim față de acest corpus de texte trei etape distincte, prima dintre ele reprezentând o ilustrare amplă a acestei forme de cenzură și manifestându-se „în primul rând prin interzicerea și arderea în masă a cărților publicate până în 23 august 1944. Clasicii au fost, de asemenea, distruși, de obicei fără criterii (nu erau nici «fasciști», nici «legionari»), unora interzicându-li-se chiar întreaga operă” (Corobca 2014: 187). Ideologii Partidului Comunist au elaborat numeroase broșuri de uz intern cu liste de publicații interzise sau, în unele cazuri, secretizate, incluse în fonduri speciale, faimoasele „fonduri secrete” cu acces restricționat ale marilor biblioteci din țară.

Începutul îl face un decret-lege din 2 mai 1945, contrasemnat de regele Mihai I, în care – dintr-o necesitate istorică evidentă, combinată cu presiunile Uniunii Sovietice în direcția preluării controlului asupra statului român prin intermediul Partidului Comunist – se decide „retragerea imediată din circulație a publicațiilor periodice și neperiodice, reproducerilor plastice și grafice, filmelor, discurilor, medaliilor și insinelor metalice având un caracter de tip fascisto-hitlerist sau conținând elemente de natură a dăuna bunelor relații ale României cu Națiunile Unite și Uniunea Sovietică” (*apud* Costea, Király, Radosav 1995: 67). O primă listă de publicații interzise apare chiar mai înainte, în martie 1945, publicată în Monitorul Oficial. Sunt interzise toate publicațiile ce conțin propagandă sau ideologie fascistă, nazistă ori legionară, texte originale sau traduceri aparținându-le unor autori ca Adolf Hitler, Benito Mussolini, Corneliu Zelea-Codreanu, Ioan Moța, A.C. Cuza, dar și scrieri referitoare la luptele românilor pe Frontul de Est, precum și „*atlasele, ghidurile și pliantele turistice* ale României, întrucât ele încorporau și date despre Bucovina și Basarabia” (Costea, Király, Radosav 1995: 70 [subl. a.]). În 1946 este concepută o listă mult mai amplă, cuprinsă în broșura *Publicațiile scoase din circulație până la 1 iunie 1946*, urmată de altele, precum *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948* (1948) și *Publicațiile interzise. Supliment 1. 1 mai–1 noiembrie 1948*. Numărul publicațiilor interzise crește vertiginos, astfel încât „față de cele 2.000 de titluri incluse în ediția 1946, acum se ajunge la 8.000 de titluri” (Costea, Király, Radosav 1995: 75), iar motivația interzicerii lor se extinde ideologic la lupta împotriva „imperialismului” și „reacționarismului” antisovietic:

„În literatura dintre cele două războaie, burghezo-moșierimea a cultivat cu predilecție tema ponegririi primei Țări a Socialismului, a Uniunii Sovietice. Datorită acestei sistematice campanii, chiar scriitorii ce se pretindeau «democrați» răspândeau în cărțile lor ideile fasciste și antisemite. Ideile reacționare erau cu atâta încăpățănare propagate, încât ele ajunseseră [sic!] a-și dovedi prezența lor până și în efortul metaforic al scriitorilor. [...] Se înțelege că această situație cerea o grabnică remediere. Problema epurării cărților cu conținut reacționar s-a pus din primul moment al răsturnării regimului antonescian” (Frunză 2003: 9)⁴.

Sunt interzise fie opere integrale, fie doar anumite ediții ale lor. Lista conține nu doar selecții de titluri prohibite din creația unor autori (*cenzura de conținut*),

⁴ Volumul citat conține de fapt reproducerea anastatică a broșurii *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, cu o scurtă prefață a editorului Victor Frunză.

ci și autori interziși integral din motive politice (*cenzura la persoană*), cum ar fi I.Al. Brătescu-Voinești, Nichifor Crainic sau Octavian Goga. În dreptul numelui celui din urmă apar în broșura citată douăzeci de titluri interzise, inclusiv volumul de *Poezii* din 1905, cu specificația „toate edițiile”. Apare aici și Mihail Sebastian, doar cu un titlu – *Cum am devenit huligan* (în mod ciudat, nu și cu *De două mii de ani...*). E interzisă și ediția din 1943 a *Hronicului vechimei a româno-moldo-vlahilor* de Dimitrie Cantemir, îngrijită de D. Murărașu. În broșură sunt menționate, desigur, toate scrierile teoretice și istorice ale unor oameni politici din vechiul regim, dar și textul omului politic de stânga Constantin Titel Petrescu *Ce este socialismul* din 1945. Sunt interzise câteva dintre cărțile lui Mircea Eliade (nu toate!), dintre volumele publicate de Emil Cioran în perioada interbelică doar *Schimbarea la față a României*, câteva ediții din creația lui Mihai Eminescu (în special cele conținând scrierile politice) etc.

Broșura nu conține o listă definitivă cu autorii interziși: așa ceva nici nu era posibil în epocă, când considerentele politice, dominante în evaluarea literaturii acceptate și acceptabile, se modificau în funcție de mutațiile din câmpul puterii și de evoluția raporturilor României cu Uniunea Sovietică și cu lumea occidentală. În studiul lui Ionuț Costea, István Király și Doru Radosav *Fond secret. Fond „S” Special* din 1995 sunt reproduse mai multe liste ulterioare (tot „de circulație internă”, adică pentru angajații din sistemul de cenzură) cu scrieri *nedifuzabile* (nuanțele sunt importante pentru regim), despre care, într-un set de „Instrucțiuni” de la început, se precizează: „Această broșură cuprinde o serie de cărți, al căror conținut este, fie direct sau indirect, dușmănos regimului, fie semănător de confuzie. Din diferite motive ele n-au fost trecute în broșura *Publicațiile interzise*. Totuși difuzarea în masă a acestor cărți nu este de dorit. De aceea s-a alcătuit această broșură de circulație internă” (*apud* Costea, Király, Radosav 1995: 189). Aici apar, spre surprinderea cititorului de azi, și câteva texte ale întemeitorilor comunismului, Karl Marx (*Salarii, preț, profit* și *18 Brumar*) și Friedrich Engels (*Războiul țăranilor germani*), dar și numeroși autori clasici ai literaturii române: Ion Agârbiceanu, Vasile Alecsandri, Lucian Blaga (nu integral), câteva ediții din operele lui Ion Creangă, iarăși Mircea Eliade (de data aceasta pe listă apare și *Maitreyi* cu „toate operele”, adică edițiile), Panait Istrati („*Chira Chiralina*. Și orice alte opere”), câteva ediții ale operelor lui Constantin Negruzzi, ba chiar și *Povestea vorbei* a lui Anton Pann („Toate edițiile în toate editurile”), precum și multe altele.

În decursul anilor, unele titluri și unii autori au fost recuperați, „reabilitați” și reeditați, dar tot sub controlul strict al cenzurii, care în multe cazuri a urmărit și supravegheat ceea ce am numit mai sus, la punctul c), *publicarea fragmentară*, cu eliminarea pasajelor ce contraveneau ideologiei oficiale a regimului de la un moment dat – care, la rândul ei, a suferit modificări și ajustări de-a lungul celor peste patru decenii de comunism, ajustări reflectate în relaxarea sau înăsprirea actelor de cenzură. După cum scrie Liliana Corobca, „Specificul acestei perioade” [1949–1958] „constă în faptul că, pe de o parte, autorii clasici erau reeditați, publicați și, pe de alta, aceiași autori, dar în ediții anterioare anilor '50, necenzurate așadar, erau epurați din biblioteci” (Corobca 2014: 188).

Retragerea din circulație a unor scrieri acceptate inițial pentru tipărire și difuzare a fost un proces continuu, desfășurat pe parcursul deceniilor amintite, și s-a manifestat în general în cazul scrierilor publicate cu aprobarea DGPT și a altor mecanisme de cenzură ce au înlocuit-o neoficial din 1977 până în 1989. În această categorie nu există o listă oficială propriu-zisă, nici măcar una reînnoită periodic; avem mai degrabă autori intrați sub interdicție sau opere retrase de pe piață din motive dintre cele mai diverse (și, uneori, obscure). Găsim aici autori care au intrat în conflict cu regimul și au primit interdicție de publicare pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, autori care s-au manifestat public împotriva regimului, de cele mai multe ori în diverse mass-media din afara țării și în special la posturile de radio interzise de regim (ca Europa Liberă sau Vocea Americii), autori care au emigrat sau au plecat ilegal din România, dar și volume sau texte izolate, interzise sau retrase de la difuzare, fără ca asta să afecteze vizibil scrierile ulterioare (sau anterioare) ale autorilor în cauză.

Există, de exemplu, o listă lungă de autori interziși după plecarea (sau fuga) în Occident, unde mulți dintre ei s-au manifestat critic la adresa regimului comunist. Cazul cel mai notoriu este, probabil, cel al prozatorului Petru Dumitriu, unul dintre scriitorii de prima linie ai regimului din anii 1950: după ce, în urma unei călătorii în Republica Democrată Germană, trece ilegal din Berlinul de Est în Berlinul de Vest și rămâne în Occident, cărțile sale sunt scoase din librării, din biblioteci (i se elimină inclusiv fișele cărților din cartotecile bibliotecilor), orice referire la persoana sau la scrierile sale este prohibită, iar scriitorul în cauză dispare oficial din istoria literară a României. Același lucru se va întâmpla cu zeci de scriitori și oameni de litere care au părăsit România ilegal sau chiar legal, prin emigrare, de la Petru Popescu și Dumitru Țepeneag până la Matei Călinescu, Ion Negoitescu și Herta Müller, ca să dau doar câteva exemple. Până și citarea lor sau a scrierilor acestora era interzisă. Pe o listă din iulie 1988 cu autori și opere retrase din circuitul public, realizată de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Cluj și expediată tuturor bibliotecilor din județ (listă reprodușă în volumul citat *Fond secret. Fond „S” Special*), apar, de exemplu, Camil Baciuc (emigrat în Franța în 1969) cu două romane SF, criticul Nicolae Balotă cu întreaga operă, Ion Caraion (care primise azil politic în Elveția în 1981) cu întreaga operă, Gabriela Melinescu (stabilită în Suedia în 1975) cu întreaga operă, Al. Monciu-Sudinski (emigrat politic în Suedia în 1978) cu întreaga operă, Virgil Nemoianu (stabilit în Statele Unite în 1975) cu întreaga operă, poetul ieșean Mihai Ursachi (emigrat în Statele Unite în 1981 – dar întors în țară după căderea comunismului) cu întreaga operă și mulți alții.

Uneori intervenția cenzurii nu afecta autorii sau opera lor pe ansamblul ei, ci doar titluri individuale, acceptate inițial spre publicare și apoi retrase în urma unei „răzgândiri” a autorităților responsabile. În masiva sa *Istorie a literaturii române de azi pe mâine*, Marian Popa menționează o serie de cărți tipărite, dar retrase din librării și biblioteci la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, printre care găsim antologia lui Nicolae Manolescu *Poezia română modernă de la George Bacovia la Emil Botta* din 1968, volumul de versuri *Unu* al lui Constantin Abăluță

(1970), romanul *Absenții* de Augustin Buzura (1970), volumul de proză scurtă *Rebarbor* al lui Al. Monciu-Sudinski (1970), *Captivitatea cercului* de Nora Iuga (1970) (vezi Popa 2009: II, 112). Toți acești autori au publicat ulterior alte cărți; retragerea volumelor amintite nu pare să le fi creat probleme. (Amar-ironic mi se pare cazul lui Alexandru Monciu-Sudinski. După retragerea din librării și topirea volumului său de proză *Rebarbor*, scriitorul va reuși să publice două volume de pseudoreportaje cu potențial subversiv, care trec totuși de cenzură: *Caractere* în 1973 și *Biografii comune* în 1974 – *Caractere* a fost chiar recompensat oficial cu premiul Comitetului Central al U.T.C. pentru reportaj. Apoi, după doar patru ani, în urma exilului lui Monciu-Sudinski în Suedia, *toate* scrierile sale sunt eliminate din librării și biblioteci publice și orice referire la ele este interzisă.)

„Cenzura”, scrie Marian Popa, care încearcă la rândul lui să sistematizeze și să structureze istoric fenomenul,

„a reflectat, nu numai în comunism, tensiunile politice și morale interne și externe. Există perioade de relaxare, care determină o toleranță sporită, și altele de criză, în care ea iese din anonimat. În România postbelică, instituția pare a răspunde însă numai unei succesiuni de crize cu serii diferențiate calitativ de metode moderatoare” (Popa 2009: II, 111).

Existența acestor variații istorice (influențate de linia ideologică schimbătoare a partidului unic), variații care modifică regulile jocului sau cel puțin accentele cenzoriale, combinată cu lipsa unor criterii foarte ferm definite de exercitare a actului cenzorial și cu subiectivismul inerent al cenzorilor propriu-ziși (sânguința, obediența, teama sau îndrăzneala unora sau altora), i-a făcut pe cercetătorii fenomenului să remarce (oximoronic) sistematica lipsă de coerență a unei instituții menite să remodeleze coerent, falsificând întreaga noastră memorie culturală și istorică.

Poate cazul cel mai interesant – pentru că poate oferi o imagine „la firul ierbii” a activității cenzorilor și a mecanismului motivațional din spatele ei – îl reprezintă cenzura „pe bucăți”, adică **publicarea fragmentară/selectivă** a unor autori sau opere. În cazul textelor de mai mică întindere – cum este cazul poeziilor, al articolelor critice, eseurilor și publicisticii în general – procedura era mai simplă și, în principiu, nu lăsa urme vizibile decât pentru specialiștii în literatură. În locul edițiilor complete sau al reeditărilor oneste, integrale, ale volumelor unor autori recuperați ori reintegrați în circuitul literar după „pârjolul” din anii 1949–1953, autoritățile responsabile au optat să le selecteze parcimonios textele după criteriile restrictive ideologice ale epocii. Astfel, autorii reeditați, trecuți prin filtrul cenzurii *post imprimatur*, ajungeau la cititori în ediții *ad usum populi*, din care erau omise programatic poeziile „reacționare”, articolele „fasciste” sau „reacționare”, toate textele ce conțineau pasaje acut naționaliste sau xenofobe, referințe pozitive la regalitate sau la regimul politic anterior – orice se considera că ar putea submina ordinea socială proaspăt instaurată sau dogmele ideologice și culturale ale epocii.

Importanța și impactul pe care le atribuia cuvântului scris regimul comunist totalitar, forța acestuia de (re)modelare a societății – nu doar în România, ci în toate regimurile restrictive, dictatoriale –, au determinat un control dur și, din perspectiva regimului, eficient asupra tuturor tipăriturilor. Anii de după instaurarea regimului dictatorial comunist și până la relativa relaxare a cenzurii din 1964–1965 sunt marcați de apariția a nenumărate ediții epurate; ori de câte ori întâlnim volume de autor cu titluri precum *Opere alese* sau *Scrieri alese* apărute în anii 1950–1960, putem fi siguri că adjectivul din titlu caracterizează o selecție făcută nu pe criterii estetice, ci politice, adică o selecție cenzorială: pagini alese de cenzură. Procedura e omniprezentă și nu se limitează doar la autorii români, ci include și „selecții” din literatura universală: *Opere alese* de Vlahuță (ediții din 1949, 1952, 1957), *Scrieri alese* de Nicolae Filimon (1958), *Pagini alese* din Ioan Slavici (1959), *Operele alese* ale lui Mihail Sebastian (1956, 1962), *Opere alese* de Mihail Sadoveanu, altfel un bun tovarăș de drum al comuniștilor (patru volume între 1952 și 1953, cu povestiri atent selectate și romanul *Hanu-Ancuței*), dar și *Opere alese* de Șalom Alehem (1955), *Opere alese* de Walt Whitman (1956), *Scrieri alese* de John Milton (1959) etc. După cum scrie istoricul literar Marian Popa, reproducând nemulțumirile unui reputat critic și îngrijitor de ediții din epocă, „[Dimitrie] Vatamaniuc parvine la concluzia că, din motive politice și tehnice, nu se mai pot face ediții de referință, ci numai cu omisiuni” (Popa 2009: II, 127).

Metoda cea mai uzitată de cenzurare selectivă a fost însă cea de eliminare a unor fragmente „subversive”, „dușmănoase”, neconforme cu linia ideologică a partidului și deci potențial periculoase, de excludere a lor din corpul unui text, fie el mai lung sau mai scurt, de la romane și nuvele până la scrisori și eseuri. Procedul este mai frecvent în cazul scrierilor în proză, iar una dintre trăsăturile sale distinctive este *vizibilitatea*, dat fiind că în majoritatea cazurilor (deși *nu întotdeauna!*) intervențiile redactorilor/cenzorilor sunt marcate prin croșete tipografice [...], care semnalează pasajele omise, cu o rigoare filologică laudabilă în condițiile date și – până la urmă – acceptată de responsabilii ideologici. Metoda este menționată și de Marian Popa în *Istoria...* sa: „Există două procedee, unul mai neonest ca altul: extirparea cu sau fără semnalizare prin croșete. [...] Amputările sunt mai departe esențial politice, cele mai multe având drept scop evitarea unor virtuale conflicte cu Uniunea Sovietică și atestarea [sic!] ⁵ unor relații conflictuale cu alți vecini...” (Popa 2009: II, 132).

E drept că un cititor obișnuit, chiar dacă înțelegea semnificația croșetelor și bănuia o intervenție cenzorială (lucru nu foarte greu de bănuț), nu își putea da seama de dimensiunea acestor decupaje – care se putea extinde de la un singur cuvânt până la pagini întregi. Numai că, spre deosebire de metoda „scrierilor alese”, acest tip de cenzură *post imprimatur* lasă totuși urme – aș zice chiar cicatrici – în corpul textului: deși anvergura suprimării nu e măsurabilă, croșetele marchează și certifică existența ei.

⁵ Ideea implicată aici, dar deformată de exprimarea stângace a autorului, este, evident, aceea de *evitare a atestării* unor relații conflictuale cu țările vecine.

O parte bună – dacă se poate spune așa – a unui astfel de model de cenzură ușor detectabilă este că, profitând de „cicatricile” cenzoriale, de croșetele prezente în reeditările epocii comuniste, cercetătorul poate urmări mult mai ușor maniera concretă de cenzurare a unor autori clasici ai literaturii române, a unor scrieri vechi de peste un secol, istoricizate, provenite dintr-o epocă demult apusă. Analiza situațiilor concrete de cenzurare și reperarea conținutului eliminat, a textului ascuns între croșete, considerat dușmănos sau periculos la adresa noii orânduiri socialiste, ar dezvălui temele sensibile pe care regimul comunist voia să le oblitereze, dar și eventualele criterii și maniere de acțiune ale cenzorilor asupra textelor. Desigur, cu condiția existenței unor criterii și reguli, precum și cea a respectării cât de cât stricte a acestora, dincolo de – presupun – inevitabilul subiectivism al fiecărui lector de partid.

3. CLASICI SUB CENZURĂ: ION GHICA ȘI NICOLAE FILIMON

În 1956 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă se reeditează *Peregrinul transilvan*, epistolele de călătorie prin Muntenia și Europa ale transilvăneanului Ion Codru Drăgușanu, apărute pentru prima oară în volum în 1865 la Sibiu. Ediția din 1956, îngrijită de Romul Munteanu, include (în capitolul IX, „Din Roma, faur 1839”) un pasaj în care, ajuns la Roma, tânărul călător admiră Columna lui Traian și mintea îi călătorește „pre vârful Buceciului, de unde ni se înfățișară ca viziuni provinciele Daciei noastre” (Codru Drăgușanu 1956: 79). Urmează un rând de croșete [.....], după care textul continuă: „Vezi deșertul acesta?” etc.

E singurul loc din volum unde apare acest faimos semn al cenzurii.

Am reperat pasajul eliminat într-o ediție interbelică îngrijită de Constantin Onciu: „– Vezi, – zise d. C.C. –, Roma, cu șapte colnice, e icoana Daciei noastre, cu șapte provincii: Ardealul, Maramurășul, Moldova, Basarabia, Istria, Timișoara și Crișana!” (Codru Drăgușanu 1923: 59). Motivul cenzurării este evident: în 1956 – și, în general, pe aproape tot parcursul perioadei comuniste – orice referire la teritoriile românești confiscate de Uniunea Sovietică era strict interzisă. Faptul că menționarea fostelor provincii ale României Mari în conexiune politică directă cu unitatea românilor reprezintă un tabu ideologic în România comunistă se poate verifica prin comparație cu alte ediții „croșetate” ale scriitorilor români din secolul al XIX-lea și de mai târziu⁶. Din analiza mai multor reeditări postbelice ale unor scrieri anterioare instaurării comunismului, am remarcat că *orice* referire la teritorii precum Basarabia, Bucovina, Cadrilater în context național românesc este eliminată și înlocuită prompt cu croșete. Este unul dintre criteriile ferme de cenzurare („croșetare”), un principiu *tare*, care în mod normal

⁶ Vezi, de exemplu, Radu Pavel Gheo, *op. cit.*, p. 17, unde e menționat unul dintre pasajele cenzurate ale textului *Amintiri* de Alecu Russo: „lumea română încă sfâșiată de pierderea Basarabiei, plângând” etc., unde pasajul cules cu italice este eliminat din edițiile românești apărute sub comunism.

n-ar putea fi influențat de subiectivismul cenzorului, și toate scrierile autorilor români clasici au suferit de pe urma unor astfel de principii tari de suprimare. Deși, după cum se va vedea, nici în aceste situații cenzura nu intervine întotdeauna și nu cu aceeași fermitate.

În subcapitolul din *Controlul cărții* dedicat cenzurării „moștenirii clasice”, Liliana Corobca reproduce fragmente din rapoarte ale cenzorilor însărcinați cu lecturarea prin filtrul moral, ideologic și politic al reeditărilor din clasici, fragmente foarte utile pentru înțelegerea principiilor tari în conformitate cu care acționau cenzorii, precum și a potențialelor interpretări subiective, ce furnizează marja de incertitudine a activității lor (marjă mai redusă în anii 1950, mai accentuată în deceniul următor). De asemenea, confruntând „recomandările” acestor lectori-cenzori cu textele tipărite ulterior (și în urma sugestiilor acestora), putem vedea în ce măsură recomandările respective, ce afectau integritatea operelor literare ce le treceau prin mâini, erau acceptate la nivelurile decizionale superioare.

3.1. Ion Ghica

Scurta secțiune dedicată de L. Corobca cenzurării lui Ion Ghica conține fragmente din rapoartele lectorilor privitoare la reeditarea autorului și economistului pașoptist. Am selectat aici câteva recomandări privitoare la volumul întâi de *Opere*, programat să apară în 1967 și care urma să conțină *Scrisorile către V. Alecsandri*, „pagini cu caracter memorialistic, considerații istorice, științifice, evocarea unor personalități”, după cum le descrie lectorul însărcinat cu evaluarea cărții (*apud* Corobca 2014: 194⁷). Unul din pasajele pe care acesta le consideră problematice este următorul:

„De o jumătate de secol, Moldova pierduse, prin luarea Bucovinei, cele mai frumoase ținuturi ale sale și nu trecuse mulți ani de când o altă parte a ei, Basarabia, fusese adjudecată Rusiei, și gurile Dunării cu Delta cu tot treceau, una câte una, în domeniul muscălesc, așa că pe la 1840 chiar malul drept al canalului Sfântul Gheorghe, pe o distanță de mai mulți kilometri, se găsea în puterea țarului”.

După cum se vede, fragmentul evidențiat se referă la situația provinciilor istorice preluate (atunci) de Imperiul Țarist și intrate după 1944 în componența Uniunii Sovietice. Mai încolo apar și alte formulări considerate problematice referitoare la ocupația militară rusească de la începutul secolului al XIX-lea, „când boierii cei mari erau siluiți de cazaci a se supune ordinelor rusești”, iar mitropolitul țării e „trimis în esil în interiorul Rusiei”, iar în finalul notei de lectură se atrage atenția asupra altor două fragmente:

⁷ Fragmentele din referatele lectorilor sunt preluate din documentele reproduse de Liliana Corobca în volumul citat. Autoarea a folosit aici în principal fondul documentar al Comitetului pentru Presă și Tipărituri (CPT), existent în Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), iar în acest caz particular, dosarul 45/1966, filele 40–41, 42, 44.

„În scrisori se redau unele amintiri ale soldaților care au luptat în războiul de la 1877. Printre altele se scrie: «Am trăit rău cu muscalii, că ne trata ca pe niște câini; ofițerii lor ne înjură, tot Durak Moldovanski ne făcea și ne da ghionturi prin fălci. Mâncam numai soharici, un fel de pesmet negru ca noroiul și tare ca piatra; trebuia să-l moi o zi întreagă în apă, să-l faci terci ca să-l poți băga în gură, vara mai bine mâncam buruieni fierte. Când îi scăpam prin vitejia noastră de câte o nevoie mare ne zicea Dobri Kazaki, iar numele de român nu se pomenea niciodată. Fără noi nu mai lua ei Plevna nici atunci, ca și acum» (pag. 180).

«Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua și noaptea, sub comanda lui Geismar și a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înainte la avantposturi» (pag. 182).

Volumul se află la «bun de tipar»»,

încheie lectorul desemnat (*apud* Corobca 2014: 195).

După cum se vede, pe lângă referințele istorice neconforme cu politica Partidului Comunist, lectorul evidențiază și pasaje în care statul, instituțiile rusești și poporul rus în general sunt prezentați într-o cheie negativă (chiar dacă era vorba despre Rusia țaristă). Are și o scăpare de ordin cronologic, fiindcă, după cum se deduce din context, Ghica (de fapt polcovnicul Ioniță Ceganu) vorbește nu despre Războiul de Independență din 1877, ci despre un război ruso-turc anterior, cel din 1806–1812.

Volumul întâi de *Opere* ale lui Ion Ghica apare într-adevăr în 1967, sub îngrijirea lui Ion Roman, care semnează și un studiu introductiv de aproape o sută de pagini. Este inclusă și o *Notă asupra ediției*, unde se menționează că „transcrierea s-a făcut după ediția a II-a, tipărită în 1887 la Socec” (Ghica 1967: 104), dar, desigur, nu se pomenește nicăieri despre eventuale intervenții asupra textului, în afară de cele de adaptare ortografică a originalului. Surprinzător e faptul că *niciunul* dintre fragmentele cu conținut problematic semnalate de lectorul citat de Liliana Corobca nu a fost eliminat din volumul tipărit: cel despre răpirea Bucovinei și Basarabiei apare integral la pagina 121, în *Introducțiunea* lui Ghica, cele două scurte fragmente referitoare la ocupația rusească se găsesc la pagina 342, în scrisoarea XXI, *Legile*, iar cele două relatări despre tratamentul aplicat de ruși ostașilor români în războiul ruso-turc apar integral la paginile 136–137 (prima) și 138 (a doua), în scrisoarea II, *Polcovnicul Ioniță Ceganu*. Mai mult, în scrisoarea XXI, *Legile*, sunt păstrate și comentariile foarte dure ale lui Ghica despre „cedarea Basarabiei, acea greșală neiertată și neînțeleasă”. Actul politic respectiv e prezentat pe larg, în contextul politic al momentului, iar sintagma „cedarea Basarabiei” apare de *trei* ori pe pagină (Ghica 1967: 336). La fel, în *Introducțiune* e păstrată trimiterea la „Grigore Ghica, nepot de frate lui Grigorie-vodă Ghica al Moldovei (asasinat pentru împotrivirea sa la cedarea Bucovinei)” (Ghica 1967: 111–112). E drept că suntem în 1967, într-un moment de relaxare politică – cea mai blândă perioadă din epoca totalitarismului comunist românesc –, dar, cum am spus, menționarea într-un text a Basarabiei și Bucovinei ca teritorii răpite României atrăgea de obicei eliminarea promptă de către cenzori a pasajelor în cauză. În plus, ignorarea sistematică, la nivelul politico-editorial

superior, a sugestiilor lectorului responsabil pune sub semnul întrebării coerența și utilitatea „fișei postului” acestuia.

Pe de altă parte, volumul nu e lipsit de croșete, adică de fragmente cenzurate. Doar că tăierile sunt *altele* decât cele sugerate de lectorul citat în lucrarea Lilianeî Corobca. Ele se vor fi făcut la un nivel superior, fapt care – iarăși – pune la îndoială utilitatea muncii lectorului inițial, cel al cărui raport s-a păstrat în arhivele Comitetului pentru Presă și Tipărituri (CPT). Primul decupaj și primele croșete apar în a doua scrisoare, *Polcovnicul Ioniță Ceganu*, chiar înainte de fragmentul despre *durak moldovanski* citat mai sus și păstrat în volum în ciuda recomandării lectorului: „Lui Tudor [Vladimirescu] i-a venit de la împărăție un inel cu piatră scumpă și cu numele lui Alexandru pe dânsul [...]” (Ghica 1967: 136). Textul integral, în ediția din 1887, cea pe care îngrijitorul *Operele* din 1967 o ia ca referință, este următorul (cu fragmentul eliminat în 1967 evidențiat cu italice):

„Lui Tudor i-a venit de la împărăție un inel cu piatră scumpă și cu numele lui Alexandru pe dânsul, iar noi, *ăștilalți, când s-a făcut pace și s-au împrietenit împărății, ne-am pomenit cu o bucată bună din țărișoara noastră șterpelită: ne-au luat Basarabia din Nistru până în Prut, și a rămas bună luată până în ziua de azi*” (Ghica 1887: 20).

Nu e greu de observat că, pe cititorul din 1967, ideea că Basarabia rămăsese „bună luată până în ziua de azi” l-ar fi dus cu gândul la un alt imperiu decât cel țarist.

Ceva mai încolo, la sfârșitul aceleiași scrisori și al relatării despre războiul ruso-turc, apare un alt set de croșete: „Când am ieșit din lăzăret se făcuse pacea; [...] lui Solomon și lui Magheru le venise de la împăratul Nicolae «sfânta Ana» de gât și celuilalt sabia cu cruce...” (Ghica 1967: 139). Textul original, decupat de cenzură, era: „Când am ieșit din lăzăret se făcuse pacea; *muscalii ne mai ciortise o bucată de pământ la gurile Dunării...*” (Ghica 1887: 25). După cum se vede, în aceste două cazuri, mențiunile despre raptul Basarabiei sunt eliminate – deși, după cum am arătat, în alte locuri sunt păstrate, câteodată chiar în ciuda recomandării lectorului desemnat inițial. Astfel de situații dovedesc că există motive să privim cu mefiență coerența actului cenzorial din România comunistă – deși, în urma altor lecturi atente de acest gen, aș avansa presupunerea că momentul istoric de relaxare a restricțiilor (suntem în anul 1967) a influențat și el sovăielile cenzorilor.

Alte fragmente eliminate ating un subiect foarte diferit, dar încă sensibil și în prezent. În scrisoarea XV, *Teodoros*, Ghica prezintă biografia unui personaj fabulos (care va inspira și romanul omonim al lui Mircea Cărtărescu din 2022), copilul din flori al unui român, Grigorie işlicarul, și al unei tinere grecoaiice pe nume Sofiana. Descriind copilăria lui T(h)eodoros, autorul pașoptist povestește că,

„Nu știu, din sfințenie sau din ce, dar Teodoros nu putea să sufere pe ovrei. Când auzea strigând pe uliță: «Marfă! marfă!» lăsa tot și alergia după jupânul cu bocceaua

la spinare, răzemată la cot, miorlăindu-i ca pisicile, și-i arunca raci vii în boccea, strigându-i:

*Șapte rațe ș-un boboc,
Hai jidan la loc,
Șapte rațe ș-una moartă,
Hăis târtân la roată*

(Ghica 1967: 275; Ghica 1887: 298–299).

Fragmentul cules cu italice apare în ediția din 1887 (și, desigur, în cele interbelice), însă nu și în volumul de *Opere* din 1967, unde este înlocuit cu familiarele croșete. Eliminarea lui nu este surprinzătoare: maniera stereotipică negativă în care era descris evreul de majoritatea autorilor pașoptiști – deși nu doar de ei – contravenea „corectitudinii politice” interesate a Partidului Comunist, care, după Holocaustul petrecut în Al Doilea Război Mondial (la care România a avut partea ei de vină), a preferat să evite cu totul acest subiect controversat, ce ar fi putut declanșa acuzații de antisemitism la adresa unui partid și guvern „internaționaliste”. În consecință, în publicațiile epocii și mai ales în reeditările scrierilor apărute înaintea Celui de-Al Doilea Război Mondial, cenzura elimină sistematic orice trimiteri la etnostereotipurile negative, în special la cele referitoare la evrei (deși nu doar la ei), considerate forme de șovinism și rasism derivate din „otrava imperialismului” și incompatibile cu morala și doctrina politică comunistă. Consecința, comentată de Andrei Oișteanu în cuprinzătorul său studiu *Imaginea evreului în cultura română*, este aceea că, „odată cu instaurarea regimului comunist în România evreul a fost obiectul unui alt exces [în opoziție cu cel din perioada interbelică – *n. mea*]: nu s-a mai scris aproape nimic despre el, ca și cum nu ar fi existat” (Oișteanu 2012: 41).

Așadar, nu e de mirare că în ediția din 1967 a *Scrisorilor...* lui Ghica, pe lângă situațiile deja menționate, în toate celelalte cazuri în care textul este marcat de croșete bucățile eliminate de cenzor ascund etnostereotipuri negative ale evreului. În volum mai apar trei seturi de croșete, toate în scrisoarea XXIV, *Insula Prosta*, descrierea unei insule-stat imagine din Atlantic unde s-ar fi edificat o societate utopică, „înfățișând aplicarea desăvârșită a principiilor libertății, egalității și fraternității” visate de pașoptiști, după cum spune îngrijitorul ediției (Roman 1967: 67). Naratorul (Ghica) străbate insula însoțit de un ghid, un „cicerone”, care îi explică metodic modul de organizare a societății ideale a *prostenilor* sau *prostilor*. La o nedumerire a celui dintâi, care observă că „N-am văzut nicio sinagogă în oraș”, ghidul îi explică motivele acestei carențe, iar explicația se încheie cu un set de croșete, care înlocuiesc textul original, cules mai jos cu italice pentru comparare:

„– Da’ de ce să avem sinagogă dacă nu sunt israeliți? Noi nu avem decât vreo zece-douăzeci de familii care aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împlinesc datoriile religioase și un cahal care vine din când în când de le citește [...]” (Ghica 1967: 382).

„– Da’ de ce să avem sinagogă dacă nu sunt israeliți? Noi nu avem decât vreo zece-douăzeci de familii care aparțin cultului mozaic, prea puțini ca să poată zidi și ținea o sinagogă cu pompa necesară. Aceștia au o casă unde se adună de-și împlinesc datoriile religioase și un cahal care vine din când în când de le citește. *Israelii se înmulțesc numai acolo unde pot trăi din spinarea populației indigene, numai unde pot face avere fără a munci, unde pot specula bani cu camătă, cu fraudă, și unde pot exploata patimile și obiceiurile cele rele: jocul, beția și corupțiunea. Aci la noi gheșefurile acestea jidovești li s-au cam tăiat binișor prin lege; și știi că unde nu este lac nu se prăsesc broaște*” (Ghica 1887: 559–560).

În aceeași scrisoare, descriind felul în care funcționau – eficient și profitabil – magazinele cooperatiste („*storurile*”) din Anglia, autorul explică:

„Căutând bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decât pe bani gata, de a nu face nimănui credit [...]” (Ghica 1967: 389).

Textul integral, necenzurat, așa cum apare el în ediția din 1887, sună însă astfel:

„Căutând bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decât pe bani gata, de a nu face nimănui credit. *Vânzarea pe datorie este o sistemă fatală, folositoare ovreilor; cumpărarea pe datorie este ruina consumatorului, este camăta deghizată care îmbogățește pe ovrei, este leagănul beției, al jafului, al corupțiunii și al crimelor*” (Ghica 1887: 574, cu pasajul cenzurat cules cu italice).

Spre finalul *Insulei Prosta*, discutând despre transformări sociale și moduri de organizare economică, Ghica ajunge la colectivism, la socialism și chiar la Marx: „Karl Marx și Bakunin, exagerând mai în urmă ideea asociațiunilor, au ajuns dintr-o iubire rău înțeleasă a muncitorilor la naționalizarea pământului, la naționalizarea instrumentelor de muncă; e de observat că nici Lassalle, nici Karl Marx n-au pus înainte și cestiunea naționalizării banilor [...]” (Ghica 1967: 410). Iar aici croșetele inserate de cenzor ascund insinuarea lui Ghica, eliminată aici de același cenzor, cum că „și unul, și altul, zice un economist, erau israeliți” (Ghica 1887: 612), insinuare ce consemnează un fals perpetuat până în secolul următor.

Însă cea mai consistentă intervenție a cenzurii, una care validează existența acestui criteriu ferm impus de cenzură, cel de curățare a tipăriturilor de orice referințe șovine și xenofobe, o constituie eliminarea integrală a unei scrisori, a cărei urmă se pierde complet pentru cititorul neavizat. E vorba de scrisoarea numită *Ovreei*, care în ediția din 1887 are numărul XX și se întinde pe mai bine de treizeci de pagini (v. Ghica 1887: 433–466). Este, poate, nu doar cel mai antisemit, ci și cel mai incoerent dintre textele incluse de Ghica printre scrisorile către Alecsandri. El descrie o conspirație evreiască diabolică, de anvergură internațională, o rețea de trafic cu carne vie coordonată de evrei și evreice recrutoare, care ajung chiar să sechestreze tinere creștine și le obligă să se prostitueze. „Se mai dovedește”, scrie Ghica, „că ovreei și ovreicele, care fac acest trafic, formează o asociațiune întinsă

ca un polip, organizată după toate formele: cu comitete, cantoare și agenții, o organizațiune în toată regula” (Ghica 1887: 441).

În ediția din 1967 (și în toate edițiile tipărite sub comunism) scrisoarea XX, *Ovreei*, e scoasă din cuprinsul *Scrisorilor către V. Alecsandri*. Numai că, din stângăcie sau nebăgare de seamă, ea nu dispare chiar fără urmă. În cazul volumului în discuție, de exemplu, cititorul atent poate remarca faptul că în volum se sare de la scrisoarea XIX (partea a doua din *Căpitanu Laurent*) la scrisoarea XXI, *Legile*. Îngrijitorul ediției păstrează cu onestitate în corpul lucrării numerotarea originală, lăsând astfel un gol în înșiruirea de cifre; atâta doar că omisiunea o poate remarca doar un cititor foarte atent sau unul avertizat/conștient dinainte de cenzurarea scrisorii XX. Poate că și din acest motiv, în ediția citată scrisorile lui Ghica sunt enumerate doar în corpul textului, *nu* și la cuprins, unde absența acestei scrisori XX ar fi fost ușor de observat. De altfel, în curgerea paginilor, fie dintr-o eroare tipografică, fie din dorința de a crea un supliment de confuzie, după scrisorile XXI (*Legile*) și XXII (*Băltărețu*), scrisoarea următoare, *Bîrzof*, e numerotată *iarăși* XXI (în loc de XXIII). Apoi numărătoarea sare direct la XXIV (!!!), adică – aici, ca și în ediția din 1887 – *Insula Prosta*, de-acum înainte respectând ediția de referință originală.

Mai mult, același prezumtiv cititor avizat (sau doar atent) ar fi înălțat din sprâncene la lectura următorului pasaj din studiul introductiv: „Totuși, îngrijorarea burgheziei românești că ar putea fi stânjenită în dezvoltarea ei de concurența altora nu lipsește din scrisul lui Ghica și-l duce mai târziu la o atitudine șovină, așa cum o întâlnim în *Ovreei*, una din scrisorile către V. Alecsandri” (Roman 1967: 63). Deși din introducere se poate deduce existența mai multor scrisori, încă nepublicate, ale lui Ghica, studiul lui Ion Roman evidențiază, conotându-l negativ, tocmai textul obliterat, eliminat cu atâtea subterfugii din corpusul *Scrisorilor către V. Alecsandri*.

Nu e singura mostră de inconstanță a procesului cenzorial decelabil în *Scrisorile...* lui Ghica din 1967. Dacă, așa cum am văzut, cântecelul răutăcios intonat de Teodoros în scrisoarea omonimă este suprimat din pricina conținutului agresiv antisemit și a etnonimelor ofensatoare („jidani”, „târtani”), pe aceeași pagină, ceva mai jos, un fragment cu conținut similar e păstrat în volum fără intervenții: „Una iar din petrecerile lui favorite era să lege seara o sfoară de parul de la casa de peste drum, și el, ascuns sub gang, o trăgea de căpătâiul celalalt, tocmai când da *târtanul* să pășească peste sfoară, și-l trântea în bot” (Ghica 1967: 275 [subl. n.]). În *Insula Prosta*, la o întrebare a naratorului/vizitatorului despre evreii de pe insulă, „ciceronele” răspunde: „Avem destui; noroc numai că de la o vreme s-au mai împuținat; s-au împuținat încă bine, de când legea nu mai permite împliniri de datorii contractate de trântori și de risipitori” (Ghica 1967: 381). Conversația trimite la heteroimaginea predominant negativă a evreului în Europa secolului al XIX-lea și al XX-lea – avid de bani, afacerist, cămătar, speculant –, la acel „evreu imaginar” despre care vorbește A. Oișteanu când prezintă acest model de construcție imagologică a străinului invadator și destabilizator. Și găsim și în alte locuri, păstrate ca atare, același gen de etichete ori caracterizări conotate negativ, cu trimitere directă la evrei: „invaziunea jidovească” (Ghica 1967: 117), jidan sau judan, târtan, ovrei, israelit...

După cum se vede, consecvența cenzurii în urmărirea acestor două scopuri specifice – eliminarea din *Scrisorile...* lui Ion Ghica a referințelor la teritoriile românești confiscate de Imperiul Țarist și apoi Uniunea Sovietică, precum și suprimarea stereotipurilor negative, cu tentă antisemită – e, în cel mai bun caz, una aproximativă. Din primul set de ocurențe neconforme, redactorul responsabil elimină două referiri la răpirea Basarabiei, însă păstrează multe altele, cu potențial ofensator la adresa poporului și statului rus/sovietic, iar în al doilea, deși tăieturile sunt mult mai numeroase și includ un text integral de peste treizeci de pagini, accentele antisemite prezente în cele două scrisori parțial cenzurate (*Teodoros* și *Insula Prosta*) nu dispar, ci sunt cel mult atenuate. Dacă scopul actelor de cenzură directă asupra textelor era să elimine – și, ca ideal absolut, să șteargă – din memoria culturală orice trimitere la confiscarea Basarabiei de către ruși sau la discursul antisemit din scrierile apărute în România înainte de 1948, atunci cel puțin în cazul *Scrisorilor către V. Alecsandri* el a fost în bună parte ratat.

Țin să fac aici o ultimă mențiune, legată de edițiile postdecembriste ale *Scrisorilor către V. Alecsandri* și care ar trebui să confirme o situație stranie, evidențiată de mine și în articolul despre Alecu Russo citat mai sus – cea a prezenței unei *cenzuri reziduale* în anii de după Revoluția din 1989. În 2004 Editura Humanitas publică o nouă ediție a cărții lui Ion Ghica, îngrijită de Radu Gârmacea, care afirmă într-o „Notă asupra ediției”: „Se cuvine menționat însă că edițiile postbelice ale *Scrisorilor* sunt cenzurate; în mod surprinzător, edițiile apărute după 1989 preiau textele cenzurate ca atare, fără nici un avertisment” (Ghica 2004: 9). Dacă afirmația respectivă e adevărată (nu am verificat-o în cazul edițiilor postrevoluționare din Ion Ghica), ea confirmă ceea ce am găsit în numeroase ediții de după 1990 ale scrierilor lui Russo, dar și ale lui C. Negruzzi, Alecsandri și ale altor autori din secolul al XIX-lea: au fost lansate pe piață și sunt păstrate azi în biblioteci private și publice numeroase volume apărute după căderea comunismului, dar care reeditează mecanic textele cenzurate și *nerestaurate* ale unor autori clasici, perpetuând astfel involuntar efectele cenzurii comuniste asupra literaturii române.

3.2. Nicolae Filimon

Nicolae Filimon este prezent în notele de lectură cenzorială citate de Liliana Corobca cu două fragmente propuse pentru eliminare. Primul, de doar câteva cuvinte (dar ce cuvinte!), e selectat de lectorul romanului *Ciocoii vechi și noi*, ce urma să apară la Editura de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA) în 1958⁸:

„În capitolul XXXI, CU ROGOJINA APRINSĂ-N CAP ȘI CU JALBA-N PROȚAP, exista următoarea afirmație: «România, această țară mănoasă și împodobită de natură

⁸ Aici s-ar putea să fi intervenit o eroare de cronologie: la Editura de Stat pentru Literatură și Artă au apărut în 1957 două volume din *Operele* lui Nicolae Filimon, care conțin aproape întreaga sa creație și la care mă voi referi mai jos. O altă posibilitate ar fi ca ediția la care a lucrat lectorul citat în 1958 să fie cea apărută în 1961 în colecția „Biblioteca pentru toți”, ediție comentată mai jos.

cu toate darurile, a fost ursită de soartă să sufere toate relele fizice și morale: cutremurile de pământ, inundările norilor, epidemiile omorâtoare, incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți și *espolierea sistematică a oștirilor rusești* [subliniat în original], toate aceste flagele pustiitoare păreau create de fatalitate numai ca să nimicească această țară.»

Cele subliniate au fost introduse acum în această ediție și considerăm că nu pot apare [sic!]” (ANIC, CPT, dosarul 14/1958, fila 406, *apud* Corobca 2014: 190).

A doua propunere se referă la conținutul unui volum de *Scrieri alese* din Nicolae Filimon, ce urma să apară în 1958 la Editura Tineretului:

„Din articolul «Kövesdy János, Horváth Széchenyi sau muzica și danțul maghiar» vă semnalăm următoarele:

«Muzica ia un moviment iute, precipitat... dănuitorii se înfuriază, fața lor ia un aspect teribil, ochii li se umple de sânge, mișcarea devine convulsivă; în fine baletul se schimbă într-un sabat infernal. Aici vezi pe adevăratul hun așa precum îl descrie Amian Marcelliu.»

«Ei bine, am auzit o mulțime de melodii maghiare scrise pe modul minore, dar care, prin construcția lor și ideile belicoase din care erau compuse, în loc să inspire tristețe, făceau pe maghiari să danseze ca un turbat»” (ANIC, CPT, d. 4/1958, filele 48, *apud* Corobca 2014: 191).

Dacă primul fragment e propus pentru eliminare din cauza menționării oștirilor rusești în înșiruirea de dezastre abătute de-a lungul timpului asupra României (și care putea fi cu ușurință extrapolată la trecutul recent, adică la intrarea trupelor sovietice în România în anul 1944), al doilea e considerat nepotrivit din pricina unei alte heteroimagini, a unui stereotip etnic ofensator: cel al maghiarului irațional, sălbatic și crud. Date fiind relațiile politice sensibile între cele două țări socialiste, Ungaria și România, astfel de caracterizări și etichetări erau evitate sau eliminate sistematic în anii 1950, fiind parțial reintroduse sau acceptate tacit în deceniile următoare, odată cu strategica relaxare a cenzurii, dar – poate – și din pricina accentuării tonului naționalist în politica Partidului Comunist condus de Nicolae Ceaușescu.

Și, într-adevăr, dacă vom consulta volumul întâi din *Scrierile alese* ale lui Nicolae Filimon, publicat în noiembrie 1958 la Editura Tineretului, după ce a trecut de lectura și recomandările făcute de lectorul citat mai sus, vom vedea că aici, spre deosebire de cazul Ion Ghica, a doua recomandare este pusă în aplicare exact în forma propusă de lectorul-cenzor. „Articolul” propus spre cenzură e de fapt capitoul al IX-lea din volumul *Excursiuni* [sic!] în *Germania Meridională*, inclus în volum, iar cele două scurte fragmente eliminate ar fi trebuit să apară la paginile 76 și 77. Numai că în cazul de față tăietura ar fi imposibil de reperat fără o confruntare atentă și suspicioasă cu o ediție veche, necenzurată: avem de-a face cu unul – dar nu unicul – din cazurile în care editorul decide să facă tăietura *fără croșete*, astfel că textul publicat în *Scrierile alese* pare să aibă continuitate, iar intervenția cenzurii

e inobservabilă, după cum se poate vedea în primul din cele două fragmente cenzurate (cu textul cenzurat inclus între paranteze drepte, cu italice):

„Muzica de la prima parte fiind scrisă pe un moviment încet (andante), dănțuitorii fac diverse poze gimnastice pline de maiestate și grație. [*În partea a doua însă fața lucrurilor se schimbă cu totul. Muzica ia un moviment iute, precipitat (allegro precipitato), dănțătorii se înfuriază, fața lor ia un aspect teribil, ochii li se umple de sânge, mișcarea devine convulsivă; în fine, baletul se schimbă într-un sabat infernal. Aici vezi pe adevăratul hun așa precum îl descrie Amian Marcelliu.*] Această specie de danț dură mai mult de treizeci de minute...” (Filimon 1958: 76).

Situația se repetă și în al doilea caz (la p. 77): pasajul incriminat este eliminat fără croșete, nelăsând nici o urmă vizibilă. Nu știu sigur dacă și prima recomandare a fost urmată – și în ce fel (cu sau fără croșete) –, fiindcă nu am putut repera nicăieri vreo ediție a romanului *Ciocoii vechi și noi* apărută în 1958. Cazul de mai sus ilustrează însă o situație – e drept, mai puțin frecventă, dar și mai pernicioasă – în care cenzura acționează fără urme, nemaiținând seama de nici o normă deontologică, ascunzând până și faptul că ascunde.

Mai există însă un motiv pentru care acest caz particular merită menționat: el ilustrează iarăși inconsecvența sistemului cenzorial și pune la îndoială existența unor principii și criterii ferme de cenzurare a textelor. În martie 1957, deci cu un an și jumătate înainte de apariția acestor *Scrieri alese*, la Editura de Stat pentru Literatură și Artă a apărut o ediție în două volume din *Operele* lui Nicolae Filimon, realizată de George Baiculescu și prefatăă de George Ivașcu. Volumul al doilea include și *Excursiunile în Germania Meridională*, unde cele două fragmente cenzurate în *Scrierile alese* din 1958 apar integral, fără nicio tăietură (vezi Filimon 1957: II, 44 și 44–45). Textul va fi reeditat în aceeași formă, necenzurată, și într-o ediție ulterioară de *Opere* (tot în două volume), apărută în 1978 sub îngrijirea lui Mircea Anghelescu (vezi Filimon 1978a: I, 41–42 și 42). În concluzie, cât timp păstrăm premisa centralizării eficiente a sistemului cenzorial, e greu de explicat de ce aceste fragmente, trecute deja de cenzură în volumele de *Opere* din 1957, sunt eliminate la propunerea altui lector în *Scrierile alese* din 1958, apoi reinsertate în noua ediție de *Opere* din 1978.

În ceea ce privește primul exemplu, propunerea de eliminare a comentariului lui Filimon despre „espolierea sistematică a oștirilor rusești” din romanul *Ciocoii vechi și noi*, ea este acceptată, iar în volumul I din *Operele* apărute în 1957, care conține respectivul roman, în locul acestui comentariu apar cunoscutele croșete: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți [...]; toate aceste flagele...” etc. (vezi Filimon 1957: 284). Același decupaj îl găsim și într-o ediție ulterioară a romanului, publicată în 1961 în colecția „Biblioteca pentru toți” la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, ediție despre care se afirmă că „a fost îngrijită în Redacția de valorificare a moștenirii literare” (Filimon 1961: 2; pentru fragmentul cenzurat vezi Filimon 1961: 273). În schimb, în ediția de *Opere* din 1978 (unde romanul e

inclus în volumul al doilea) înșiruirea de nenorociri abătute asupra României *include* scurtul fragment cenzurat anterior: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți și espolierea sestimatică a oștirilor rusești; toate aceste flagele...” etc. (Filimon 1978a: 213). Și, ca să sporesc confuzia, o să adaug că tot în 1978, la Editura Albatros, apare în colecția Lyceum, dedicată în principiu elevilor, o altă ediție a romanului lui Filimon (cu un studiu introductiv de Șerban Cioculescu), unde același fragment este *iarăși* eliminat, însă de data aceasta *fără croșete* sau vreun alt mod de semnalare a intervenției: „...incursiunile ordelor barbare, jafurile domnilor fanarioți; toate aceste flagele...” etc. (Filimon 1978b: 229).

Dincolo de aceste considerații, trebuie să recunoaștem că romanul lui Filimon nu este afectat foarte sever de cenzură, ceea ce pare normal: *Ciocoii vechi și noi* era un roman aparținând „moștenirii clasice” care, datorită temei sociale, cea a exploatarea celor oprimați (țăranilor) de către moșieri și slugile lor într-o societate coruptă și retrogradă, putea fi folosit fără prea multe ajustări ca instrument cultural propagandistic și suport al doctrinei regimului. Ce-i drept, în prima fază a instaurării comunismului, cea a suspiciunii absolute față de toate produsele culturale ale regimului burghez, manifestată „în primul rând prin interzicerea și arderea în masă a cărților publicate până în 23 august 1944”, când „clasicii au fost, de asemenea, distruși, de obicei fără criterii” (Corobca 2014: 187), romanul lui Filimon e inclus în 1949 pe o listă de publicații care, fără a fi interzise, au un conținut suspect sau neverificat. E vorba de scrieri „al căror conținut este, fie direct sau indirect, dușmănos regimului, fie semănător de confuzie”, astfel încât „difuzarea în masă a acestor cărți, [sic!] nu este de dorit” – un fel de *antilegomena* laice (vezi lista cu „Publicații nedifuzabile/ Liste de circulație internă/ 1949” în Costea, Király, Radosav 1995: 189). Romanul lui Filimon, în ediția publicată la Editura Scrisul Românesc în 1934 și îngrijită de George Baiculescu, apare pe poziția 8 la litera F din listă (vezi Costea, Király, Radosav 1995: 210). Totuși în scurt timp el este „reabilitat” și, cu tăieturile de rigoare, apare în numeroase ediții succesive, devenind – cu binecuvântarea regimului – una dintre scrierile canonice din literatura română a secolului al XIX-lea.

De altfel, cuvântul „ciocoi” era unul foarte uzitat în vocabularul propagandistic din anii de început ai regimului. La o colaționare simultană a celor patru ediții analizate aici (din 1957, 1961 și – două – din 1978), confruntate cu ediția din 1934 a romanului, cea apărută la Editura Scrisul Românesc din Craiova și comentată de George Baiculescu (cel care, după instaurarea comunismului, a îngrijit și ediția de *Opere* din 1957), am descoperit un total de doar șapte intervenții (decupaje) în text. Unele sunt mai reduse, de doar trei-cinci cuvinte, altele sunt mai extinse, dar, luate laolaltă, însumează doar ceva mai mult de o jumătate de pagină standard de carte (aproximativ 1200 de semne). Și – lucru foarte important – cele patru ediții analizate nu sunt cenzurate similar, iar cele șapte intervenții ale cenzurii nu apar sistematic în toate.

Pentru a avea o imagine mai clară, am întocmit aici un tabel cu toate cele șapte intervenții în textul original și ocurențele lor în fiecare dintre cele patru ediții:

Tabelul 1. Ocurențele cenzurii în câteva ediții din *Ciocoii vechi și noi* de Nicolae Filimon (ESPLA, 1957; ESPLA, 1961; Minerva, 1978; Albatros, 1978)

Nr.	Fragmentul supus cenzurii ocazional sau sistematic (cu contextul inclus în paranteze drepte atunci când e necesar)	Opere, vol. I (ESPLA, 1957)	<i>Ciocoii vechi și noi</i> (ESPLA, 1961)	Opere, vol. II (Minerva, 1978)	<i>Ciocoii vechi și noi</i> (Albatros, 1978)
1	„Astfel dar, omul nostru, mergând din raționământ în raționământ și din deducție în deducție, devine comunist fără știrea lui și începe a pune în lucrare această doctrină, atât de frumoasă și egalitară în aparență cât este de hidoasă în fond.”	cenzurat cu croșete (p. 97)	cenzurat suplimentar, cu croșete (p. 7)	necenzurat (p. 12–13)	cenzurat suplimentar cu croșete și fără (p. 7) ⁹
2	„Nu știai oare că Dumnezeu ne-a pedepsit de ajuns pentru păcatele noastre, dându-ne pe mâna străinilor care ne-au stricat toate datinile și obiceiurile noastre cele bune?”	necenzurat (p. 184)	cenzurat cu croșete (p. 130)	necenzurat (p. 105)	cenzurat cu croșete (p. 110)
3	„[lecții] de comunism practic...”	necenzurat (p. 194)	cenzurat cu croșete (p. 145)	necenzurat (p. 116)	cenzurat fără croșete (p. 122)
4	„Guvernul provizoriu rusesc, deși în aparență se arăta că dorește luminarea românilor, în fond însă făcea tot ce putea ca să introducă confuziunea spiritelor și ignoranța...”	necenzurat (p. 213)	cenzurat cu croșete (p. 172)	necenzurat (p. 137)	cenzurat fără croșete (p. 145)
5	„[Oștirea lui Tudor,] ca toate oștirile de aventurieri...”	necenzurat (p. 272)	necenzurat, dar comentat (p. 256) ¹⁰	necenzurat (p. 200)	cenzurat cu croșete (p. 215)
6	„...și espolierea sistematică a oștirilor rusești...”	cenzurat cu croșete (p. 284)	cenzurat cu croșete (p. 273)	necenzurat (p. 213)	cenzurat fără croșete (p. 229)
7	„Rezelul ruso-turcesc început la 1806 și terminat la 1812 slei țara și pe locuitorii ei atât de mult, încât comandirii armatelor rusești supuseră chiar pe preoți și diaconi a le da proviant și care de transport; ba încă, pentru rușinea omenirii, s-au văzut în acea campanie fapte care indignează pe tot omul cu inima dreaptă. <i>Comisarii de aprovizionare ruși, după ce că cereau mai multe proviziuni decât le trebuiau, apoi la plecarea lor le vindeau înapoi sărmanilor locuitori, stricate și cu prețul întreit mai mult decât ceea ce costau.</i> ”	cenzurat cu croșete, parțial – fără fraza cu italice (p. 285)	cenzurat cu croșete (p. 274)	necenzurat (p. 213–214)	cenzurat cu croșete (p. 229)

⁹ În ediția apărută în 1961 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă și în cea apărută în 1978 la Editura Albatros este eliminat și un fragment din fraza următoare, marcat aici cu italice: „Nu trece mult și ingeniosul vătaf de curte se pune cu ardoare a nivela starea societății *dupe un metod mult mai practic decât al adevăraților comuniști. Încercarea reușește de minune: starea comunistului nostru se îmbunătățește cu aceeași repeziciune cu care se ruinează a stăpânului său*”.

Între cele două ediții există iarăși o deosebire de metodă cenzorială: în vreme ce în ediția din 1961 fragmentul cenzurat suplimentar este înlocuit cu croșete, în ediția din 1978 el este pur și simplu eliminat, fără croșetele clasice sau orice alt semn grafic care să sugereze decupajul.

¹⁰ Îngrijitorii ediției intuiesc conținutul sensibil, așa că adaugă o notă de subsol: „Autorul, așa cum arată de altfel mai departe, se referă la faptul că oștirea lui Tudor Vladimirescu se alcătuiască în grabă, neavând un caracter prea organizat” (v. Filimon 1961: 256).

Primul lucru care se observă este că edițiile apărute în 1978 se află la cele două extreme: prima, cea din seria de *Opere* de la Minerva, include textul integral, în vreme ce a doua, apărută într-o colecție dedicată elevilor din gimnaziu și liceu, este și cea mai afectată de cenzură – mult mai afectată decât edițiile apărute în perioada de „reîndoctrinare”, cum numește Eugen Negrici anii 1957–1964, răstimpul „redogmatizării agresive, în care critica de partid a încercat, pentru ultima dată, să reîntemeieze *realismul socialist*” (Negrici 2019: 16). Din acest punct de vedere, reperul temporal este unul interesant: imediat după *desființarea* Direcției Presei și Tipăriturilor, petrecută în 1977, adică după eliminarea oficială a cenzurii, care, după cum o confirmă și cazul de față, a însemnat doar o redistribuire a ei la alte niveluri și sub un control politic la fel de strict, prin Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Această etapă a istoriei culturii tipărite sub comunism e descrisă de Liliana Corobca drept una în care „reabilitarea aproape totală [a autorilor proscrisi sau dubioși doctrinar], fără intervențiile cenzurii în text, dar în tiraje mici, este dublată de publicarea unor ediții în tiraje uriașe, pentru mase, cu anumite intervenții cenzoriale în texte” (Corobca 2014: 188). Deși Filimon nu se număra printre autorii de pe „lista neagră” a regimului, metoda amintită pare să se aplice și în cazul lui: edițiile de *Opere* din 1957 și 1978 au vizibil mai puține intervenții în text decât cele mai populare, din „Biblioteca pentru toți” (din 1961) și colecția „Lyceum” (din 1978). (Colateral discuției de față, această diferențiere dovedește că, dincolo de discursul egalitarist oficial al regimului, autoritățile comuniste acționau în direcția menținerii unei stratificări sociale și profesionale clare a populației, cu acces preferențial și ierarhizat la informație și divertisment.) Numai că diferențele de tiraj între edițiile destinate „profesioniștilor” și cele populare nu sunt foarte mari: *Operele* lui Filimon din 1957 au apărut în 24.000 de exemplare cartonate și legate, iar ediția din BPT a *Ciocoilor vechi și noi* din 1961, în 40.000.¹¹ Decalajul este, e drept, copleșitor mai mare între tirajul ediției de *Opere* din 1978 (3.000 de exemplare) și ediția populară a *Ciocoilor vechi și noi* din același an (100.000 de exemplare). Numai că în 1985 romanul lui Filimon a fost reeditat în versiunea necenzurată (cea pentru „elite”, din 1978) la Editura Minerva, în seria populară „Patrimoniu”, care a avut o circulație amplă, doar că greu de cuantificat, căci între timp se renunțase la menționarea tirajului în caseta tehnică. Chiar și așa, e cunoscut că această serie era omniprezentă în librării, costa relativ puțin – ceva mai mult decât un kilogram de zahăr – și avea tiraje uriașe.

În ceea ce privește pasajele cenzurate, se observă că, la fel ca în cazul lui Ghica, o bună parte dintre ele (mai exact, trei) conțin comentarii și relatări care prezintă într-o lumină negativă guvernarea rusească din Țările Române, armata rusă și comportamentul generic al rușilor. Ele sunt eliminate sistematic doar în edițiile categorisite aici drept „populare”, parțial și inconstant în *Operele* din 1957

¹¹ E drept însă că volumele de *Opere* (I–II) legate și cartonate costau în 1957, 38 de lei, în vreme ce un exemplar din colecția „Biblioteca pentru toți” avea prețul fix de 5 lei.

și deloc în ediția de *Opere* din 1978. Două dintre fragmentele suprimate sunt referințe la comunism făcute de Filimon, dintre care prima, cea mai dură, unde doctrina este numită „hidoasă în fond”, dispare de peste tot, cu excepția ediției integrale din 1978 (și a celei populare din 1985). A doua, unde se pomenesc ironic niște „lecții de comunism practic” date de Dinu Păturică celorlalți vătafi de curte boierească, e păstrată în ambele ediții de *Opere* – însă doar în ele. O etichetare denigratoare a oștirii lui Tudor Vladimirescu – figură eroică recuperată și resemnificată de istoriografia comunistă – ca fiind una de aventurieri e păstrată în toate edițiile consultate, cu excepția celei din colecția „Lyceum”. În fine, un comentariu despre stăpânirile străine, care au corupt obiceiurile bune ale românilor, e iarăși cenzurată în edițiile populare din 1961 și 1978.

Ceea ce mi se pare mai izbitor la o consultare a datelor din tabelul de mai sus este evidenta inconsecvență a cenzorilor. E adevărat, cele câteva principii de bază sunt în general respectate, mai ales în edițiile din anii 1950–1960: se elimină aproape orice aspecte, relatări sau comentarii negative la adresa Rusiei (chiar dacă ele se refereau la fostul Imperiu Țarist, regimul răsturnat și apoi demonizat de ideologii comunismului sovietic), sunt cenzurate etnostereotipiile denigratoare la adresa unor grupuri de populație alogene, în special la adresa evreilor și, adesea, a maghiarilor, dispar orice critici sau opinii denigratoare la adresa comunismului. Opera literară originală este mutilată, însă puritatea doctrinară a publicațiilor trecute prin cenzură este păstrată. Numai că cenzorii/lectorii nu aplicau – nici nu aveau cum să aplice – unitar acele principii directoare. Fragmentul despre comunism din „Prologul” romanului lui Filimon este decupat parțial în edițiile de *Opere* și integral în cele populare, unde de fapt se elimină de peste tot orice ocurență a termenilor „comunist” și „comunism”. Catalogarea trupelor lui Tudor Vladimirescu ca fiind unele „de aventurieri” e eliminată doar în ediția „Lyceum” din 1978 – iar eliminarea nu e marcată prin croșete, ceea ce o face greu de detectat. În aceeași ediție patru din cele șapte intervenții se fac fără croșete, la fel cum se întâmplă în ediția de *Scrieri alese* din 1958 cu fragmentul din *Excursiuni în Germania Meridională*, o practică pernicioasă chiar și în contextul istoric dat și o abatere de la o tradiție deontologică instituită în branșa lectorilor din comunism, poate și din dorința lor de a menține un minimum de onestitate filologică.

Consecința acestor lecturi – și cenzurări – succesive, făcute de lectori diferiți în vederea reeditării unor autori din trecut, fie ei clasici sau nu, este că publicațiile cenzurate *post imprimatur* în perioada comunistă apar de-a lungul timpului în versiuni ușor modificate nu doar față de original, ci și una față de alta. Adesea nu există o versiune cenzurată unică, de referință, astfel încât lectura atentă a unei serii de reeditări din ani diferiți ajunge să semene cu o călătorie stranie, borgesiană, prin labirintul unor texte care își modifică mereu forma și conținutul. Evoluția contextului ideologic internațional (apropierea ori distanțarea politică de Uniunea Sovietică sau de alte state socialiste), fluctuațiile doctrinare și de politică internă de la nivelul conducerii Partidului Comunist, subiectivismul lectorului-cenzor, felul în

care acesta asimila și aplica principiile și criteriile interne de cenzurare, toți acești factori au influențat permanent forma în care o carte cenzurată *post imprimatur* a ieșit de sub tipar. Când citim reeditarea unei opere clasice din literatura română publicată în acea epocă, nu știm niciodată cu certitudine ce vom citi – și ce *nu* vom citi. E foarte posibil ca, de la o reeditare la alta, să citim altceva – și să pierdem altceva, între alte croșete nou inserate.

BIBLIOGRAFIE

- Codru Drăgușanu 1923 = I. Codru Drăgușanu, *Călătoriile unui Român ardelean în țară și în străinătate (1835–44). Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită de Constantin Onciu, prefată de N. Iorga, București, Tip. Societății „Cultura Neamului Românesc”.
- Codru Drăgușanu 1956 = Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită de Romul Munteanu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Corobca 2014 = Liliana Corobca, *Controlul cărții. Cenzura literaturii în regimul comunist din România*, București, Editura Cartea Românească.
- Costea, Király, Radosav 1995 = Ionuț Costea, István Király, Doru Radosav, *Fond secret. Fond „S” Special*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Filimon 1957 = Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită de George Baiculescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Filimon 1958 = Nicolae Filimon, *Scrisori alese*, vol. I, ediție îngrijită de Domnica Stoicescu, București, Editura Tineretului.
- Filimon 1961 = Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă (colecția „Biblioteca pentru toți”).
- Filimon 1978a = Nicolae Filimon, *Opere*, vol. I–II, ediție îngrijită de Mircea Angheliescu, București, Editura Minerva.
- Filimon 1978b = Nicolae Filimon, *Ciocoi vechi și noi*, ediție îngrijită de Domnica Filimon, București, Editura Albatros (colecția Lyceum).
- Frunză 2003 = Victor Frunză, *Cartea cărților interzise*, București, Editura Victor Frunză (reproducere anastatică a broșurii *Publicațiile interzise până la 1 mai 1948*, București, editată de Ministerul Artelor și Informațiilor).
- Ghica 1887 = Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri. Edițiune nouă*, București, Editura Librăriei Socec & Comp.
- Ghica 1967 = Ion Ghica, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură.
- Ghica 2004 = Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, ediție îngrijită de Radu Gârmacea, București, Editura Humanitas.
- Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Negrici 2019 = Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism*, Iași, Editura Polirom.
- Oișteanu 2012 = Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom.
- Popa 2009 = Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I–II, București, Editura Semne.
- Roman 1967 = Ion Roman, *Ion Ghica* (studiu introductiv), în Ion Ghica, *Opere*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, p. 7–101.

**CLASSIC WRITERS UNDER *POST IMPRIMATUR* CENSORSHIP:
ION GHICA AND NICOLAE FILIMON**

ABSTRACT

The control exercised by communist censorship over journalistic and editorial activity, and especially over literature, has constituted one of the preferred research topics among scholars in the literary field. However, despite the dozens of volumes and hundreds of studies published in the past decades, the topic remains far from exhausted. The present study aims to examine the concrete ways in which censors (officially called editors) operated, following the regulations imposed by the Communist Party. More specifically, it focuses on the censored writings of two classic 19th-century Romanian authors, Ion Ghica and Nicolae Filimon. The analysis benefits from a key distinction in how literary texts were censored during the communist period. Unlike what might be termed *ante imprimatur* censorship – the censoring of works submitted for publication by contemporary authors –, the literary works of classical authors had been published in full, uncensored editions prior to 1949. In their case, a *post imprimatur* censorship was applied, which mutilated the original text, but left detectable traces. By analyzing the passages removed from their writings – yet available in earlier complete editions – it becomes possible not only to identify the sensitive themes, phrases, or contexts deemed inappropriate and eliminated by the censors, but also to understand how individual censors applied the regulations and directives received from higher-ranking officials. Furthermore, by comparing successive editions of the same texts published during the communist period, one can assess to what extent the act of censorship was characterized by systemic rigor, consistently enforced by all those involved, or, conversely, by arbitrariness reflected in the treatment of prohibited themes.

Keywords: *banned texts, censoring criteria, communism, Nicolae Filimon, Ion Ghica, post imprimatur censorship.*

CONCEPTUL DE CÂMP SEMANTIC ÎN LEXICOLOGIA MODERNĂ (CU REFERIRE SPECIALĂ LA STUDIILE LUI EUGENIU COȘERIU)

VASILE BAHNARU*

0. Universul, deși pare a fi, la prima vedere, un conglomerat haotic de ființe, fenomene și obiecte, este, cu siguranță, un sistem constituit dintr-o structură de elemente între care există anumite relații. Ca urmare a acestui fapt, limbajul uman, și în special lexicul acestuia, interpretat de filosofi limbajului în calitate de „tablou al universului”, constituie de asemenea o reflectare, mai mult sau mai puțin obiectivă, a universului, acesta fiind mai întâi reflectat și sistematizat de psihicul uman, fapt ce își află corespondență în sistemul limbii. Astfel, putem admite că vocabularul limbii în genere și al fiecărei limbi în parte este o copie relativ perfectă a universului ontic. Gradul de perfecțiune sau imperfecțiune a sistemului lexical se află în dependență directă de profunzimea cunoștințelor noastre despre univers. În funcție de poziția filosofică a cercetătorului, „relația intimă” între componentele universului și elementele lexicale reprezintă sistemul noțiunilor (care reflectă modul de organizare a realității) sau rețeaua de relații proiectată de mintea noastră asupra realității, pe care o analizează, dându-i un caracter distinct.

0.1. Ca urmare a celor afirmate anterior, totalitatea cuvintelor unei limbi nu reprezintă o masă neorganizată. Din punctul de vedere al comportamentului *gramatical*, unitățile de vocabular se grupează în așa-numitele părți de vorbire; pe de altă parte, există o stratificare obiectivă în funcție de structura stilistică a vocabularului (cuvinte poetice, familiare, populare, regionale, termeni tehnici, de argou, de jargon etc.). În ultimii ani, se vorbește tot mai insistent despre o stratificare *cantitativă*; această stratificare devine concludentă în situația în care dispunem cuvintele după rang, adică în funcție de ordinea descendentă a frecvenței lor în limbă.

* Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, nr. 1, Republica Moldova.

Caracterul de sistem al cuvintelor unei limbi a fost demonstrat în mod convingător de Saussure, care a făcut uz, în acest scop, de noțiunea de „grupuri asociative” (*constelații*). Acest lucru poate fi ilustrat prin următorul exemplu românesc: un cuvânt ca *temător* este asociat mai întâi cu *a (se) teme–temere–temut–teamă, teamăt* (și după același tipar poate fi examinată și seria de cuvinte *cheltuitor–a cheltui–cheltuială–cheltuit* etc.). Totodată, unitățile de mai sus intră într-un ansamblu de cuvinte asemănătoare (sau identice) ca formă și/sau sens (sinonime, paronime, omonime etc.). O altă serie asociativă îl situează pe *temător* în vecinătatea lui *bănuitor, căutător, muritor, șlefuitor* etc. (ideile evocate sunt eterogene, dar interferează totuși prin nota comună „care realizează o anumită acțiune”, marcată prin identitatea sufixului derivativ). Apropii pur noționale – lipsite de suportul similarității formale – există între *bănuitor* și *neîncrezător, suspicios* (sinonime), *încrezător* și *credul* (antonime). Asociații mai vagi se pot identifica în semantica cuvintelor *sceptic, precaut, mizantrop, iscoditor* etc. Gruparea cuvintelor în serii asociative e o primă dovadă că vocabularul are caracter sistematic; dacă afinitățile de sens sunt concretizate în similitudini fonetice, prin folosirea unor tipare de genul *bănuitor–a bănuir–bănuială–bănuir*, atunci problema ține, indiscutabil, de competența lingvisticii: sistemului semantic îi corespunde un sistem formal. Astfel, în baza asociațiilor paradigmatic existente, cuvântul *bou* poate fi pus în relație cu (1) *vacă, taur, vișel, a mugii...*, (2) *plug, jug*, (3) ideea de putere sau ideea de încetineală etc. În acest context, este firesc să ne întrebăm dacă asociațiile *fără suport formal* (vezi exemplele de mai sus) nu depășesc cumva cadrul lingvisticii, intrând în domeniul psihologiei și al logicii sau al teoriei cunoașterii. Rețeaua de relații asociative a unui cuvânt nu e, în definitiv, altceva decât un fragment din ansamblul nostru de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea.

În felul acesta, la F. de Saussure, conturarea teoriei câmpului lexical provine din viziunea lui generală asupra limbii ca un ansamblu de elemente între care există anumite raporturi, acestea din urmă fiind numite „raporturi asociative” și prezentate în felul următor: „Elles n’ont pas pour support l’étendue; leur siège est dans le cerveau; elles font partie de ce trésor intérieur qui constitue la langue chez chaque individu. Nous les appellerons rapports associatifs” (Saussure 1922: 171).

1. O treaptă nouă în studierea lexicului ca sistem o constituie identificarea câmpurilor lexicale. În baza acestui concept, interpretarea și studierea lexicului limbii în calitate de *sistem, de ansamblu lexico-semantic, de câmp lexical* sau *semantic* a devenit o axiomă, chiar un loc comun. Expresia „câmp semantic” a fost introdusă de G. Ipsen, în 1924, iar teoria *câmpurilor semantice*, propusă de J. Trier, ține de prima jumătate a secolului al XX-lea. Trier definește câmpul semantic drept un ansamblu de relații între cuvinte care au semnificație în virtutea acestor relații (a se vedea Moscal 2011: 104), ca urmare, o semnificație există numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins și așa mai departe, până se ajunge la ansamblul general al lexicului limbii, câmpul semantic cel mai vast, acesta având aspectul unei combinații de subsisteme, fără goluri sau suprapuneri.

Așa cum s-a constatat anterior, încă înainte de 1931, data întemeierii ei de către Jost Trier, teoria câmpurilor semantice exista în germene la F. de Saussure și chiar mai devreme. Primul exemplu de câmp semantic pare să fie seria gradelor militare: fiecare nume de grad își exprimă valoarea din poziția sa în ansamblul terminologiei gradelor, pentru că înseamnă ceva numai în raport cu celelalte. Raporturile asociative se bazează pe analogia dintre semnificații, aceasta fiind una dintre realitățile ce demonstrează sistematicitatea limbii. Așadar, o concepție structuralistă în lexicologie și semantică se rezumă la descoperirea faptului că există o organizare a conținutului oricărui cuvânt, mai simplă sau mai complexă, în funcție de numărul și varietatea sensurilor cuvântului respectiv și în funcție de categoriile de vorbitori care îl folosesc. Gruparea cuvintelor în serii asociative e o dovadă că vocabularul are caracter sistematic, dispunerea sistematică a cuvintelor unei limbi fiind demonstrată, așa cum s-a amintit mai sus, de F. de Saussure, care a folosit noțiunea *grupuri asociative*. Cuvintele unei limbi date sunt grupate în interiorul diferitor *câmpuri semantice*, iar un *câmp semantic* este constituit dintr-un cuvânt împreună cu conceptele înrudite ale acestuia.

1.0. Până la Trier, s-au făcut numai observații cu caracter general, constatate în cadrul unor preocupări cu caracter mai larg asupra limbii. Jost Trier este primul lingvist care dedică o lucrare de mari proporții acestei chestiuni (a se vedea în această privință: Moscal 2011: 98), în care sunt aduse în prim-plan distincțiile primare de la nivelul general al limbii, în acest fel ajungându-se la o identitate mai clară a lexicului ca obiect de studiu, o parte dintre aceste distincții fiind preluate apoi și de Eugeniu Coșeriu. Distincțiile pe baza cărora Trier delimitează domeniul de cercetare sunt: *limbă-gândire*, *limbă-vorbire*, *ergon-energeia*, *sincronie-diacronie*, *limbă-realitate*. Fiecare distincție este analizată detaliat și dintr-o perspectivă critică, privită în contextul general și raportată la teoriile originare. Una dintre observațiile cele mai importante de la Trier este făcută în analiza opoziției dintre limbă și gândire, unde acesta distinge între „câmp conceptual” și „câmp lexical (semantic)”, primul fiind un complex semantic dat prin experiență, care corespunde ca întreg câmpului lexical, dar care se prezintă nestructurat, limba fiind cea care intervine și îi organizează conținutul. Analiza acestei distincții are ca rezultat poziționarea câmpului lexical în următoarea structură ierarhică: cuvânt – câmp lexical – limbă – gândire – realitate conceptuală – realitate ontică. Teoria lui Trier, preluată ulterior de alți cercetători, n-a fost scutită de critici vehemente, provocate mai întâi de imposibilitatea de a admite o imagine atât de armonioasă și de perfectă. Despre o organizare clară se poate vorbi numai în anumite sectoare ale lexicului, și aici au fost citate exemple precum seria numeralelor sau termenii de înrudire. Este însă dificil să admitem teza că între idei există unele relații structurale independente de cuvinte, relații care se mențin chiar dacă se schimbă termenii, cuvintele. Vulnerabilă e și poziția gnoseologică a lui Trier: fiecare limbă are un „mozaic” semantic propriu, specific, ea exprimând individualitatea poporului care o vorbește, motiv pentru care Trier a fost învinuit de neohumboldtianism. Sistemul câmpurilor semantice ordonează gândirea, deci suntem puși în fața afirmației neopozitiviste că limba determină gândirea. Importanța acestei teorii

constă în elaborarea unei metode de structurare a lexicului, de determinare a influenței limbii asupra gândirii.

1.1. În fine, este necesar să menționăm că teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier se bazează pe studiile predecesorilor săi. Astfel, constatăm că încă în concepția lui Wilhelm von Humboldt despre limbă se înregistrează cea dintâi tentativă de teoretizare și de identificare a câmpurilor lexicale în vocabularul limbii, care ulterior va constitui reperul dominant al structuralismului european. A fost lansată ideea potrivit căreia concepția humboldtiană despre limbă are la bază premisa universală că omul, prin natura sa, „organizează tot ce îi este accesibil – evident, și conform măsurii în care îi este accesibil – prin diferențieri și asemănări...” (Moscal 2011: 98). Așadar, putem conchide că opinia lui W. von Humboldt despre existența unui sistem în limbă și identificarea conceptelor teoretice despre sistemicitatea limbii de către F. de Saussure constituie fundamentul speculativ al realizărilor teoretice ulterioare în analiza lexicului ca sistem cu o anumită structură.

2. O reevaluare și o reinterpretare valorică a teoriei câmpurilor lexicale a realizat renumitul lingvist Eugeniu Coșeriu. Analiza în perspectivă evolutivă a teoriei câmpului lexical, de la primele încercări până la teoria structurală elaborată de E. Coșeriu, și a problematicei legate de baza raporturilor care formează câmpurile lexicale are ca rezultat obținerea unei viziuni generale asupra acestei teorii și a diferitelor modalități de percepție a structurării lexicului, începând cu ideile de ordin general ale lui Humboldt și cu primele teoretizări asupra posibilității de a descoperi un sistem în lexic. Diferitele perspective, precum și caracterul neunitar al multora dintre ele, delimitarea imprecisă a domeniului de studiu, utilizarea unui instrumentar neadecvat obiectului supus cercetării, toate acestea au condus la diferite teorii ale câmpului lexical. Urmărirea acestei evoluții, de la Trier și până la modelul coșerian, are avantajul percepției clare a obiectului de studiu și al evitării falselor probleme, deja abordate în studiile de lexicologie. Mai mult, interpretarea corectă a teoriei coșeriene conduce la o dezvoltare și o reasezare a rezultatelor teoriei câmpurilor semantice și la o distincție clară între diferitele structuri lexematice.

3. Pornind de la ideea că structura vocabularului în totalitatea lui, din cauza numărului mare al cuvintelor într-o limbă, nu poate fi cunoscută integral, E. Coșeriu ajunge la concluzia că delimitarea *câmpului* sau a *subansamblului lexico-semantic* prezintă interes teoretic și practic. Criteriul de delimitare este de natură semantică. Termenii unui *subansamblu* sunt reuniți pe baza unor proprietăți semantice comune. Astfel, *câmpul lexico-semantic este calificat drept o categorie ce are la bază relațiile semantice dintre cuvinte*. Pe baza trăsăturilor semantice comune, pe baza apropierii obiectelor din realitate pe care le numesc, cuvintele dintr-o limbă sunt grupate în cadrul unui câmp lexico-semantic. Astfel, numele de rudenie, numele de culori, denumirile locuințelor, denumirile animalelor domestice sau sălbatice, denumirile instituțiilor, denumirile părților corpului, denumirea gradelor militare etc. pot servi drept exemplu de *câmpuri lexico-semantice*. Între termenii subansamblului se stabilesc și diferențe semantice exprimate prin seme variabile. Un subansamblu dintr-o limbă anume are

existență practică numai după efectuarea analizei câmpului, după ce sunt puse în evidență opozițiile semantice caracteristice lui. Câmpurile sunt considerate structuri paradigmatică, fiind vorba de alegerea unui singur termen al unei asemenea structuri, într-un context lexical determinat. Câmpul lexical cuprinde toate cuvintele care aparțin aceluiași domeniu și care au trăsături de sens comune. În câmpul lexical intră sinonimele acestor cuvinte, inclusiv derivatele lor, și expresiile care le cuprind (a se vedea Coseriu 1964; Coseriu 1966; Coseriu 1968; Coseriu 1973; Coseriu 1974; Coșeriu 1981).

Termenii *subansamblu lexico-semantic* și *câmp* sunt (cvasi)sinonimi. Utilizarea celui dintâi prezintă un avantaj terminologic, sugerând apartenența și subordonarea lui față de ansamblul vocabularului unei limbi; pe de altă parte, el cadrează cu condițiile definiției unei paradigme lexico-semantice. Termenii unei paradigme și ai unui subansamblu sunt reuniți în baza prezenței semnelor comune. Paradigma reprezintă o clasă de elemente ce se presupun reciproc și au la bază un criteriu comun, constituind astfel un câmp lexico-semantic în care se grupează cuvintele cu sensuri apropiate sau înrudite. Elementele unei paradigme sunt grupate prin relații asociative, care se numesc relații paradigmatică. Subansamblul, câmpul, paradigma lexico-semantică nu se suprapun, ci se referă fiecare la un alt aspect (de exemplu, termenul *subansamblu* se poate aplica și altor structuri lexicale care nu sunt câmpuri (Coseriu 1964; Coseriu 1966; Coseriu 1968; Coseriu 1974; Coșeriu 1981).

4. În opinia lui Eugeniu Coșeriu, „câmpul este o structură paradigmatică care constă din unități lexicale (lexeme), care își împart o zonă de semnificație comună și care se află unele cu altele în opoziție nemijlocită; așa, de exemplu, verbele de deplasare formează un câmp lexical: *a merge pe jos–a alerga–a fugi–a zbura–a înota–a merge cu un vehicul*, tot așa *bătrân–vechi/tânăr–nou* sau adjectivele care indică temperatura (*rece–răcoros–călduț–cald–fierbinte*)” (Coseriu 1974: 34). Câmpul lexical este definit astfel ca fiind constituit de termenul prezent într-un punct dat al lanțului vorbit și termenii pe care prezența sa îi exclude. Dacă ceva e *albastru*, se exclud alte culori – *verde, roșu, negru*. Termenii trebuie să aparțină aceluiași câmp. Eugeniu Coșeriu compară câmpurile lexicale cu sistemele de consoane sau vocale în fonologie, deoarece acestea sunt analizabile în trăsături distinctive (seme) sau pot fi contrapuse pentru a stabili opoziții și respectiv noi trăsături distinctive, cum ar fi staticitate/dinamicitate, dimensiune în timp/dimensiune în spațiu (*tânăr/nou/vechi; mic/mare*). Dar analogia nu înseamnă identitate, prin urmare sunt prezentate și diferențe între câmpurile lexicale și sistemele de vocale și consoane, de exemplu arhilexemele, care pot fi mai numeroase în lexematică.

4.1. În opinia lui E. Coșeriu, un câmp lexico-semantic se caracterizează printr-o anumită structură cu o rețea de relații. E vorba de relațiile semantice ce se stabilesc între elementele structurale ale câmpului. Structura semantică a cuvintelor din câmp se prezintă ca un ansamblu de seme, obiectivul principal în analiza câmpurilor lexico-semantice fiind identificarea relațiilor interne ale unui câmp lexical, determinate prin identități și diferențe, adică prin opozițiile semantice care funcționează în acesta. Realizarea unui asemenea

obiectiv e posibilă prin operații de comparare și diferențiere. Pentru stabilirea mai riguroasă a relațiilor de sens prezintă interes delimitarea claselor și subclaselor din care este alcătuit un câmp: de exemplu, în *câmpul denumirilor locuințelor* în funcție de semul „specificul construcției” se distinge clasa alcătuită din lexemele *casă*, *locuință*, de clasa *castel*, *palat*. În această ordine de idei, sunt interesante opozițiile semantice obținute, de exemplu, prin modificări în planul expresiei: lexemele *mamă/tată* pot fi înlocuite cu *unchi/mătușă*, deoarece semul „linie directă” se înlocuiește cu semul „linie colaterală”. De fapt, structurarea și funcționarea câmpurilor nu depinde numai de tipurile formale de opoziție, dar și de sensul ontic, de tipul raportului lor cu realitatea extralingvistică pe care o organizează (referentul). Aplicând aceste criterii și combinându-le cu altele câteva: „numărul dimensiunilor manifestate de opozițiile unui câmp”; „felul în care dimensiunile (când există mai mult de una) se combină în interiorul câmpului”; „tipul raportului dintre conținut și expresia lexemelor (și a opozițiilor lor)”, Eugeniu Coșeriu ajunge la constituirea unei tipologii a câmpurilor lexicale. Astfel, din punctul de vedere al numărului de dimensiuni care funcționează în câmpuri, acestea pot fi clasate în două tipuri foarte generale: câmpurile cu o singură dimensiune (câmpurile simple sau unidimensionale) și câmpurile cu mai mult de o dimensiune (câmpuri complexe sau pluridimensionale). Sunt unidimensionale câmpurile adjectivelor privind temperatura, în vreme ce câmpurile adjectivelor privind vârsta sau câmpurile numelor de rudenie sunt câmpuri pluridimensionale. În câmpul adjectivelor care privesc temperatura funcționează dimensiunea semantică „grad relativ de temperatură constatată prin simțul termic”; iar în câmpul adjectivelor care privesc vârsta avem dimensiunea „vârstă” și dimensiunea „clasă desemnată pentru vârsta persoanelor și pentru vârsta animalelor și plantelor”, dar și pentru vârsta lucrurilor. Câmpul numelor de rudenie se caracterizează prin dimensiuni ca: *sex* (masculin/feminin), *tipuri de rudenie* (rudenie naturală/rudenie socială), *linie* (directă/colaterală), *grad* (primul grad/al doilea grad etc.). Acestea, la rândul lor, pot fi și ele de mai multe subtipuri, determinate de tipurile formale de opoziții pe care se bazează sau care le caracterizează. Să reținem că termenii unui câmp lexico-semantic aparțin unei singure părți de vorbire.

4.2. Un câmp lexical corespunde și unui sistem categorial, adică unei categorii a gramaticii (număr, gen, mod, timp, aspect), iar opozițiile interne ale unui câmp corespund opozițiilor care există în interiorul unei categorii gramaticale. Este însă evident că, în general, câmpurile lexicale sunt nu numai mult mai numeroase, dar și mult mai variate decât celelalte paradigme ale limbii. Astfel, sarcina unei tipologii a câmpurilor se reduce la determinarea acestei diversități de structurare. În prezent, în analiza câmpurilor lexico-semantice se invocă mai multe criterii de interpretare care se axează pe factorul semantic. Pe baza acestor criterii se face delimitarea semelor comune, a claselor paradigmatică într-un câmp, a relațiilor semantice (identități, opoziții) din fiecare paradigmă a unui câmp, se alcătuiește inventarul câmpului (de la 50 de termeni în cazul numelor de rudenie la aproape 200, de exemplu, pentru termenii cromatici), se face analiza contextuală în câmpurile lexico-semantice. Ultimul criteriu

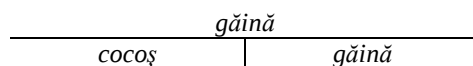
contribuie la dezambiguizarea sensurilor cuvintelor polisemantice ce aparțin aceluiași câmp (*denumirile fenomenelor sonore*) sau mai multor câmpuri alcătuite din adjective.

4.3. În studiile de specialitate, *câmpurile lexico-semantice* sunt definite drept fragmente (subansambluri, mulțimi) din ansamblul lexical al unei limbi care grupează numai denumiri înrudite din punctul de vedere al sensului sau care au un denominator semantic comun, „arhilexem”, modalități de clasare a cuvintelor dintr-o limbă, dintr-o etapă a ei sau din mai multe limbi, cuvinte care exprimă un sistem de idei, ceea ce oferă obiectivitate principiului de segmentare a vocabularului. Nu toate cuvintele din lexic pot fi clasificate în câmpuri, ci numai părțile organizate și stabile. În cazul câmpurilor cu o structură complexă, se delimitează elemente cu un număr mai mare de trăsături comune (nucleul) și altele, cu un număr mai mic de trăsături comune (periferia). Există câmpuri concrete (alcătuite din substantive concrete: denumiri de animale, locuințe) și abstracte (vocabularul afectivității). Nu există un tip universal de câmp lexico-semantic și fiecare câmp poate pune probleme proprii în procesul de analiză; astfel, determinarea relațiilor de sens între cuvintele câmpului prezintă interes din punct de vedere teoretic și aplicativ. Teoria câmpurilor semantice se aplică cu succes la studierea relațiilor paradigmatică între elementele structurilor lexico-semantice.

4.4. În fine, Eugeniu Coșeriu vorbește despre încă un tip de relații dintre semantica unor unități lexicale aflate în componența unor câmpuri lexico-semantice care contribuie în mod direct la identificarea sistemului în lexic. Este vorba despre microcâmpurile sau paradigmele lexico-semantice cu elemente între care există relații *inclusive*, *ierarhice* sau *hipo-hiperonimice*. Acest tip de paradigme lexico-semantice, identificat inițial de Eugeniu Coșeriu, este examinat detaliat în studiile lui Otto Duchaček (Duchaček 1962; Duchaček 1964; Duchaček 1972) și Silviu Berejan (Berejan 1978). În această ordine de idei, este edificator exemplul ce urmează. Astfel, în limba română contemporană există următoarele microsisteme lexicale:

Inițial, aceste microsisteme nu aveau arhilexeme sau hiperonime, de aceea, sub presiunea sistemului, unul dintre hiponime (*oaie* și *câine*), extinzându-și volumul semantic, a devenit hiperonim (*oaie* și *câine*), în funcție de importanța și valoarea denotațiilor respectivi pentru viața cotidiană a fiecărui popor în parte. De altfel, hiperonim poate deveni atât hiponimul feminin, cât și cel masculin. În aceeași ordine de idei, propunem să analizăm încă un exemplu:

Substantivul *găină* este moștenit din latină, însă, pentru exprimarea opoziției masculin/feminin, a fost preluat din limbile sud-slave substantivul *cocoș*, fapt ce a contribuit la completarea unei celule vide din acest microsistem lexical și la apariția unui nou hiponim masculin. Ulterior, a apărut necesitatea identificării hiperonimului respectiv, astfel încât substantivul *găină* și-a modificat sensul, devenind mai abstract și mai cuprinzător, și, ca urmare, s-a produs completarea încă a unei celule vide și s-a constituit hiperonimul *găină*.

Analiza paradigmelor lexico-semantice de acest tip este utilizată cu succes mai ales în procesul de identificare a structurii semantice a cuvintelor polisemantice pentru prezentarea acestora în dicționarele explicative.

6. În concluzie, se impune constatarea că identificarea câmpurilor lexico-semantice și a relațiilor paradigmatică, sintagmatică, derivațională (de formare a cuvintelor sau a sensurilor noi) și inclusive (ierarhice sau hipo-hiperonimice) este un suport solid în demonstrarea caracterului de sistem al limbii.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Berejan 1978 = S.G. Berejan, *Paralele lexicale în cadrul unor micro sisteme similare romanice și slave (Analiza confruntativă-contrastivă)*, în *Raporturi și paralele lingvistice romano-slave*, vol. al II-lea, Chișinău, Editura Știința, p. 74–111.
- Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, in *Travaux de linguistique et de littérature*, Centre de Philologie et des Littératures Romanes de l'Université de Strasbourg, II, 1, Strasbourg, p. 139–186.
- Coseriu 1966 = Eugenio Coseriu, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, in *Actes du Premier Colloque International de Linguistique Appliquée*, Nancy, p. 175–217.
- Coseriu 1968 = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, in *Probleme der Semantik*, hrsg. von W.Th. Elwert, Wiesbaden, Steiner, p. 33–61.
- Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Probleme der structurellen Semantik*, neue Ausgabe, hrsg. von D. Kastowsky, Tübingen.
- Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Linguistics and Semantics*, in „Current Trends in Linguistics”, 12, Den Haag, p. 103–171.
- Coșeriu 1981 = Eugeniu Coșeriu, *Către o tipologie a câmpurilor lexicale*, în *Lingvistica modernă în texte*, redactori responsabili Maria Iliescu, Lucia Wald, Editura Universității din București, p. 34–77.
- Duchaček 1962 = O. Ducháček, *Les relations sémantiques des mots*, în „Kwartalnik neofilologiczny”, vol. IX, Varșovia, nr. 1, p. 27–34.
- Duchaček 1964 = O. Ducháček, *L'attraction lexicale*, in „Philologia Pragensia”, nr. 1, Praga, p. 65–76.
- Duchaček 1972 = O. Ducháček, *L'interdépendence et l'intersection du contenu et de l'expression*, „Orbis”, vol. XXI, nr. 2, Louvain, p. 474–478.
- Moscal 2011 = Dinu Moscal, *Viziuni structurale asupra lexicului înainte de teoria câmpurilor lexicale elaborată de Jost Trier*, în „Philologica Jassyensia”, an VII, nr. 1 (13), p. 97–105.
- Saussure 1922 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye, avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot & Cie.

**SEMANTIC FIELD CONCEPT IN MODERN LEXICOLOGY
(FOCUSED ON EUGENIO COSERIU STUDIES)****ABSTRACT**

The article states that Eugenio Coseriu, starting from the ideas issued by F. de Saussure, G. Ipsen and J. Trier, reviewed and reinterpreted the theory of lexical fields. In his opinion, the delimitation of the *field* or *lexical-semantic subassembly* is of great theoretical and practical interest. The terms of a *unit* are organized on the basis of some *common semantic properties* and therefore the language lexicon is grouped in *lexical-semantic fields* such as family names, names of colors, names of houses, names of domestic or wild animals, names of institutions, names of parts of the body, names of military ranks, etc. Particularly important is the E. Coseriu's contribution to the study of micro-fields or lexical-semantic paradigms composed of elements which have *inclusive*, *hierarchical* or *hypo-hyperonymical* relations. This type of lexical-semantic paradigms, initially identified by Eugen Coseriu, was examined in detail in the Otto Duchaček and Silviu Berejan's studies.

Key-words: *semantic field, modern lexicology, Eugenio Coseriu, ergon, energeia.*

O ABORDARE PRAGMATICĂ A CATEGORIEI GENULUI. EVALUAREA

VICTORIA BARCARU*

1. INTRODUCERE

Procesul de cunoaștere a lumii este însoțit de o continuă evaluare a celor întâmplate în funcție de propriile convingeri și concepții, iar sistemul conceptual din cadrul imaginarului glotic reflectă experiența culturală a indivizilor în sine și prin sine doar în cadrul comunităților etnice din care aceștia fac parte. În aceste comunități, indivizii luați aparte sau împreună au un rol sau roluri de diferite tipuri. Printre ele, de o importanță deosebită sunt, în primul rând, cele sociale. În ultimele decenii, acestea au fost supuse unei cercetări aprofundate din perspectivă pluridisciplinară. Cu referire la științele limbajului, acest fapt a dus la conturarea unor noi direcții de cercetare, mai întâi de toate în pragmatica distincției dintre *gen/sex* și *gender*.

În paginile acestui articol, ne vom axa doar pe cercetarea minuțioasă a diferențierii comportamentale dintre bărbați și femei în baza specificului bio-fiziologic și nu a conceptului de *gender*, rezultat al produsului social. Pe lângă aceasta, nu putem ignora abordarea axiologică a fenomenului în discuție prin raportarea sa referențială la realități extraglotice, ceea ce conferă categoriei *genului*, dar și *genderului*, o tentă profund subiectivă în imaginarul socio-cultural al indivizilor.

2. CONSIDERAȚII ASUPRA GENULUI/SEXULUI ȘI GENDERULUI

În favoarea diferențierii genului/sexului ca realitate biologică, și nu ca realitate socială, pledează o serie de factori fiziologici, unul dintre cei mai importanți fiind *evaluarea* realiilor. Aceasta se datorează activității rețelelor de neuroni în cadrul grupurilor nucleare, numite *basalis gangliae*, mecanisme care se manifestă în sfera subconștientului. Acestea monitorizează continuu realitatea pentru apreciere și

* Universitatea de Stat (USM), Chișinău, Republica Moldova (victoriabarcaru@gmail.com).

clasare ulterioară a celor văzute sau sesizate, iar, în final, realitatea influențează atenția și activitatea mentală a individului.

Procesul mental care succede evaluării este *alegerea*, operațiunea de a opta pentru o anumită versiune din mai multe. Cele menționate exprimă complexitatea ființei umane, în care, *grosso modo*, se îmbină două planuri de bază: cel bio-fiziologic și cel socio-cultural sau planul „corpului” și cel al „sufletului”. În acest sens, B. Maslova opinează, pe bună dreptate, că genul/sexul și genderul nu trebuie confundate. În opinia sa, confuzia are drept cauză înțelegerea eronată a genderului, definit drept „un complex vast de procese sociale și psihologice, precum și de atitudini culturale, generate de societate și care influențează comportamentul unui *homo loquens*, purtător al unei culturi naționale”¹ (Maslova 2001: 126). De asemenea, pentru A. Kirilina, genderul „pune accent pe dominantă socio-culturală mai degrabă decât pe cea naturală a sexului” (Kirilina 1999: 27), el fiind „conceput drept o construcție ideologică socială convențională, relativ independentă de gen, care acumulează idei despre ce înseamnă să fii bărbat și femeie într-o anumită cultură” (apud Mironova 2008:126). Din aceste definiții, categoria psihologică a genderului este văzută, de regulă, prin prisma autoconștientizării, ținându-se cont de substratul psihoemotiv care poate dirija comportamentul indivizilor.

A. Cecalina (apud Mironova 2008: 127) fundamentează categoria discutată pe următoarea formulă: „sunt femeie/bărbat = mă simt femeie/bărbat = mă comport ca o femeie/un bărbat”, ceea ce confirmă, în principiu, esența psihoanatomică, adică genul biologic al genderului. Ne referim aici la sistemul endocrin, *in primis*, și, printre multiplele sale funcții – îndeosebi sexuală (testosteronul pentru bărbați și estrogenii pentru femei), de reproducere etc. – o distingem, de asemenea, pe cea de a produce hormoni responsabili pentru reacțiile emoționale sau starea de spirit, ceea ce explică unele diferențieri sub aspect psihocomportamental. Subliniem ideea că „emoțiile anticipează componenta apreciativă rațională, subordonându-și atât acțiunile corporale, cât și sistemul nervos” (Barcaru 2023: 35–41).

3. TIPOLOGIA DISCURSULUI DIN PERSPECTIVĂ PSIHOFIZIOLOGICĂ

În continuare, vom analiza secvențe luate din scenariile discursurilor publice ale politicianilor italieni Silvio Berlusconi și Giorgia Meloni, în care evaluativele conturează elocvent tipologia fiecăruia în funcție de factorii psihofiziologici, prestabiliți de către genul natural. Reproducem discursul lui S. Berlusconi, rostit în cadrul anunțului de lansare a partidului italian Forza Italia, din 26 ianuarie 1994: „*L'Italia è il Paese che amo. Qui ho le mie radici, le mie speranze, i miei orizzonti. [...] Qui ho appreso la passione per la libertà. Ho scelto discendere in campo [...]. Rinuncio dunque al mio ruolo di editore e di imprenditore per mettere la mia*

¹ Traducerile din limba rusă aparțin autoarei studiului [n. red.].

esperienza e tutto il mio impegno a disposizione di *una battaglia in cui credo con assoluta convinzione e con la più grande fermezza*. So quel che *non voglio* e, insieme con i molti italiani che mi hanno dato la loro fiducia in tutti questi anni, so anche quel che *voglio*. E ho anche la *ragionevole speranza* di *riuscire a realizzarlo*, in *sincera e leale* alleanza [...] Portano con sé anche un retaggio ideologico che stride e *fa a pugno* con le esigenze di una amministrazione pubblica che voglia essere liberale in politica e liberista in economia. [...] *Se ho deciso* di scendere in campo con un nuovo movimento, e se ora chiedo di scendere in campo anche a voi, a tutti voi – ora, subito” (Berlusconi 2023 [subl.n., V.B.]).

Rândurile selectate abundă de cuvinte ce exprimă trăiri profunde și emoții: *amo* „iubesc”, *orizzonti* „orizonturi”, *passione* „pasiune”, *speranza* „speranță”, *sincera e leale alleanza* „alianță sinceră și loială”, dar, în același timp, observăm, grație lexicului întrebuintat și altor mijloace, o opoziție plină de vigoare bărbătească tipică unui lider, precum a fost Il Cavaliere: *battaglia in cui credo* „bătălia în care cred” și, mai ales, *assoluta convinzione* „absolută convingere”, *la più grande fermezza* „cea mai fermă tărie”, *la ragionevole speranza* „speranță clară”, *fa a pugno* „luptă” (literalmente, „a se lua la pumni”), *campo* „câmp (de luptă)”, *ora* „acum”, *subito* „imediat”. Ultimele unități lexicale, citate din S. Berlusconi, dezvăluie caracterul lui bine determinat de lider, cu directive clare, decis să dețină puterea în Italia și să fie ferm.

Printre elementele scenariului acestui discurs, se remarcă verbele modale *sapere* „a ști” și *volere* „a vrea”. Primul, prin tradiție, ține de sfera abilităților, pe când al doilea, în pofida unei tente deontice profund subiective și, *en globo*, analizat contextual, echivalează cu *potere* „a putea”, inspirând publicului convingerea fermă „eu sunt acel care poate, care e net superior oponenților săi” etc.

Cuvântarea G. Meloni, în schimb, se distinge prin unități „emotive” mai pronunțate decât cele utilizate de S. Berlusconi. E vorba de *solennità* „solemnitate”, *sentimento di emozione e di profondo rispetto* „sentiment de emoție și profund respect”, *difficoltà grandi e ingiuste* „dificultăți mari și nedrepte” etc.: „Eppure la sua solennità è tale che non sono mai riuscita ad intervenire senza un sentimento di emozione e di profondo rispetto [...]. Vale a maggior ragione oggi, che mi rivolgo a voi in qualità di presidente del consiglio per chiedervi di esprimervi sulla fiducia a un governo da me guidato. Una *grande responsabilità* per chi quella fiducia deve ottenerla e meritarsela e una *grandissima responsabilità* per chi quella fiducia deve concederla o negarla. [...] La *difficilissima contingenza* nella quale ci troviamo non consente di *titubare* o di perdere tempo. E *non lo faremo*. [...] Si è molto *ricamato* su questo aspetto, ma io *penso che non ci sia* nulla di strano [...]. Tra *i tanti pesi che sento gravare sulle mie spalle oggi*, non può non esserci anche quello di essere *la prima donna a capo del governo* in questa Nazione. Quando mi soffermo sulla portata di questo fatto, mi ritrovo inevitabilmente a pensare alla *responsabilità* che ho di fronte alle tante donne che in questo momento *affrontano difficoltà grandi e ingiuste* per affermare il proprio talento o il diritto di vedere apprezzati i loro *sacrifici* quotidiani. Ma penso anche, con riverenza, a coloro che hanno costruito con le assi

del proprio esempio la scala che oggi consente a me di salire e rompere *il pesante tetto di cristallo* posto sulle nostre teste. [...] Eravamo consapevoli del *macigno* che ci stavamo *caricando sulle spalle*, [...] e ci siamo battuti lo stesso per assumerci quella responsabilità” (Meloni 2022 [subl.n., V.B.]).

Scenariul discursului G. Meloni se distinge printr-o descriere a propriei stări, specifică femeilor și, totodată, exprimă trăirile sincere cu care abordează responsabilitatea față de marile responsabilități: *grande/grandissima responsabilità* „mare responsabilitate și obligație”, *titubare* „a ezita”, *la prima donna a capo del governo* „prima femeie în fruntea guvernului”, *difficoltà grandi e ingiuste* „dificultăți mari și nedrepte”, *sacrifici* „sacrificii”, *responsabilità che ho di fronte* „responsabilitatea asumată”.

Glosemele indicate, deopotrivă cu cele analizate din cuvântarea lui S. Berlusconi, echivalează cu așa-zisele *emoseme* – cuvinte dotate cu încărcătură psihoemotivă sau afectivă, având ca substrat atitudinea indivizilor față de stimulii externi.

Relevăm utilizarea conjunctivului după *penso che...* „cred că” în discursul G. Meloni. Mod al incertitudinii, absolut firesc după verbele *cogitandi*, pare la fel de pertinent pentru tabloul psihoemotiv de moment al acesteia. Exponent al sferei *nu se știe, nu sunt sigur* etc., conjunctivul, în aceleași contexte sintactice, poate fi înlocuit uneori cu un indicativ (din sfera lui *se știe, sunt sigur* etc). Observăm, totuși, preferința G. Meloni pentru o formă de exprimare subiectivă, cu o tendință implicită spre „am rezerve”: „... ma io *penso che non ci sia* nulla di strano” „cred că nu e nimic straniu aici”. Atribuim aceleași sfere de incertitudine uzul viitorului (*non*) *lo faremo* din propoziția „E non lo faremo” „nu vom face (aceasta)”. Deși viitorul se referă, prin tradiție, la acțiuni posterioare, această formă este interpretată diferit de specialiști, atribuindu-se vagului sau contingentului sferei „nu se știe, cine știe” etc. (Rojas 2012).

În scenariul vizat, menționăm, îndeosebi, sintagmele cu elementele spațiale la descrierea stării de spirit într-o expunere vădită: *i tanti pesi che sento gravare sulle mie spalle oggi* „simt o avalanșă de (multiple) greutate (care) *apasă pe spatele* meu astăzi”, *il pesante tetto di cristallo posto sulle nostre teste* „acoperișul greu de sticlă pus pe capetele noastre”. Exteriorizarea zbuciumului lăuntric în discursul G. Meloni se explică prin predilecția tipic feminină pentru mijloace expresive; pe de altă parte, însă, se întrezărește o senzație a unei stări aflate în dificultate. Remarcăm, de asemenea, verbul *ricamare* „a broda”, folosit de G. Meloni ca figură de stil cu sens de „a inventa, a exagera” faptele pentru a trage folease politice. Unitatea dată nu se întâlnește în discursurile masculine, deoarece se crede că exagerarea se înregistrează, mai des, în discursurile femeilor. Observăm, la doamna prim-ministru, și reacția fiziologică de sete, transpusă în unități verbale de tipul *sto a morì* „o să mor (de sete)”. Prezența acestora în discurs este motivată de starea de emoție, înregistrată mai cu seamă la speța feminină, pusă în fața necesității de a vorbi în public, și care cauzează perturbații în circulația sângelui și, în final, dificultăți în salivare.

Dacă evaluativele pentru S. Berlusconi sunt *forte* „puternic”, *virile* „viril”, *coraggioso* „curajos”, *sicuro di sé* „sigur de sine”, *io posso, sono capace* „pot, sunt

în stare/capabil”, *io so* „știu”, *incuto fiducia* „inspir încredere”, cele pentru G. Meloni, sunt caracteristice evaluative modale precum *difficoltà* „dificultate”, *difficile* „dificil”, *non si sa* „nu se știe”, *voglio*, (*vorrei*) + *verbo* „vreau/ aș vrea să + acțiune”. În final, dacă la S. Berlusconi se înregistrează mai des apreciative raționale (*ragionevole speranza* „speranță clară” – vezi *supra*), la doamna prim-ministru G. Meloni, atestăm, cu precădere, apreciative emotive. Discursul G. Meloni, cu amprente „emotive” specifice, a contribuit la consolidarea stereotipului conform căruia femeia este tratată cu neîncredere pe eșichierul politic. Aprecierea lucrurilor prin prisma emoțiilor este consemnată de I. Șahovski, care consideră emoțiile drept „mijloace de apreciere a realităților de către individ” (Șahovski 2007: 7), dar și drept „formă preverbală a structurilor informative” (Șahovski 2003: 5)².

4. CONSIDERAȚII ASUPRA MĂRCILOR EVALUĂRII DE GEN/SEX

Prioritatea „masculinului” în paradigma antropocentrică este profund marcată într-o serie de idiomuri. Astfel, în italiană, spaniolă, franceză, germană sau engleză, glosemul *om* (*uomo*, *hombre*, *homme*, *Mann* sau *man*) coincide cu cel de *bărbat*, ca, de altfel și în română, la nivel popular. Marcă a evaluării de gen/sex este, în unele limbi, articolul. Astfel, în italiană, acesta se întrebuintează, de regulă, în cazul numelor proprii, în uzul colocvial din unele zone din Italia. Este vorba despre articolul hotărât: *Alessandro il Magno*, *il Petrarca*, *il Dante*, dar *la Lidia*, *la Tania* sau chiar *la Gioconda*. Femininul, în acest caz, are conotație depreciativă. În franceză, această unitate se utilizează cu sau în componența numelor proprii: *Charles le Grand*, *Jean de la Fontaine*, *la Marie* etc. Dacă unitatea dată este un articol hotărât, întrebuintat înaintea unui nume propriu feminin, cu care nu formează o unitate compusă, este o marcă a genului/sexului, dar și a registrului francez familiar: *Attends, la Marie, je veux te parler* „Ascultă, Marie/Măriuță/fa Marie, vreau să-ți spun ceva”. Însă, dacă unitatea în cauză este de altă natură și formează cu altele două sau cu mai multe nume proprii simple un nume compus, ea încetează să mai fie luată ca articol și devine element constituent al numelui compus.

Există limbi în care unele sufixe feminine introduc seme depreciative în conturul semantic al glosemelor în care figurează. Astfel, în limba rusă, sufixul *-щина*, care se întâlnește în nume de genul feminin, marchează lipsa de considerație sau chiar disprețul față de cineva: *деревенщина* (< *деревня* „individ înapoiat, care nu știe, nu a văzut nimic în viața sa, nu a ieșit nicăieri din cătunul, satul său”), *дармовщина* (< *даром* „ceea ce este un dar sau a fost obținut gratis, fără efort; a râvni la bunurile cuiva fără a-i oferi nimic în schimb”), *дедовщина* (< *дед* „discriminare în armată, manifestată de soldații, sergenții în termen față de novici”),

² A se vedea și Șahovski 2009: 54–55.

декадентщина (< din fr. *décadent* „degradare, cădere, sărăcire etc.”) etc. Surprinzător, acest sufix cu o conotație oarecum depreciativă se întâlnește și în numele *женищина* (< din sl. „жено”) care înseamnă „femeie”.

Un model de sorginte creștină, dar și iudaică, îl reprezintă opoziția Eva–Lilith. Primul substantiv întruchipează creatura feminină prin misiunea divină de fertilitate, continuitate a materiei și complement indispensabil virilului uman, întrucât sufletul dat de Cel de Sus sau *anima* „reprezintă aspectul feminin din inconștientul masculin” (Cucer 2013: 28). Celălalt substantiv reprezintă forța distructivă, ba chiar malefică în accepția creștină, spre deosebire de imaginea congruentă a bărbatului în tradiția diferitelor culturi „creștine”.

Susținem, în acord cu B. Norman, că genul gramatical contribuie substanțial la organizarea antropomorfă a lumii înconjurătoare (Norman 2006: 168–169), ca urmare a evaluării, prin referențiere, a fenomenelor sau a celor întâmplare. Astfel, una dintre superstițiile răspândite mai cu seamă în Europa de Est este legată de venirea unui oaspete-femeie, dacă a căzut o furculiță, și sosirea unui bărbat pentru cazul în care cade cuțitul. Atestăm, cu precădere în zona dată, și superstițiile legate de unele semne și acțiuni, precum întâlnirea cu un bărbat sau cu o femeie în prima zi a anului. Prima este luată drept un semn benefic, a doua – drept semnul unei nenorociri care se apropie.

În toate cazurile prezentate *supra*, „femininul” are valoare obscură, chiar negativă, interpretare care își are rădăcinile în abisurile inconștientului colectiv, întrucât, conform interpretării jungiene, reprezintă latura feminină a naturii umane. Convenția patriarhală a format, astfel, de-a lungul veacurilor, un șir de stereotipuri care au defavorizat imaginea femeii, ea fiind considerată, treptat, doar o ființă cu diverse metehne: aptitudini intelectuale modeste, limbuție, chiar desfrânare etc. În consecință, experiența etnică ancestrală a stocat, cu referire la femeie, „calificative” ce reies din unități „calificative”, elocvente îndeosebi în cazul unor expresii paremiologice de tipul: rom. „Dintele de minte la femeie iese după moarte”, „Ceea ce femeia leagă nici dracul nu dezleagă”, „Femeia nebătută e ca tinda nemăturată”, it. „Le parole sono femmine e i fatti sono maschi” („Femeile cu vorba, bărbații cu fapta”), „Le donne hanno lunghi i capelli e corti i cervelli” („Femeia are părul lung și mintea scurtă”), „Dove donna domina, tutto si contamina” („Unde comandă femeia, totul merge de răpă”), rus. „Люби жену, как душу, тряси ее, как грушу” („Iubește-ți nevasta, dar ține-o în frâu”), „Где две бабы, там суём (сейм, сходка), а где три, там Содом” („Unde-s muierile, acolo-i gâlceavă”), „У бабы семь пятниц на неделе” („Nu crede femeia, căci își schimbă părerile de șapte ori pe săptămână”), „Бабы-то промыслы, что неправые помыслы” („Muieroaie-i bântuită doar de gânduri proaste”).

Mai târziu, „calificativele” date au pătruns din folclor în beletristică: „Da’ jidanul – șiret, da’ femeia, ca de-a noastre, *proastă* [...]. Și femeia, *dobitoacă*, ea s-a potrivit...” (Eminescu 1902: 193). Mai mult, marele povestitor I. Creangă, inspirându-se din legendele mitice, scrie, în povestea *Stan Pășitul*, că speța feminină,

prin excelență, dispune de trei coaste de drac și că „chiar cea mai bună dintre femei încă tot mai are una” (Creangă 2013: 172). Până și chipul femeii-mamă e compromis, în literatură, printr-o etichetare agresivă a unor personaje de sorginte mitologică sau teurgică. Cf. *muma pădurii* (strașnică la chip și suflet), *mama dracului*, *talpa-iadului* (ființă malefică foarte periculoasă pentru specia umană) etc. Aceeași este situația și în cazul unității „показать кому-то кузькину мать”, cu echivalentul italian „far vedere i sorci verdi” (literalmente „a arăta cuiva șobolani verzi”, adică „a-l învăța minte pe cineva”, „a-i da cuiva o lecție”).

„Calificativele” cu conotație negativă se resimt și în unități lexicale de tipul *drăcoaică*, *diavoloaică*, *diavoliță-strigoaică*, fr. *diabliesse*, cărora li se atribuie semul suplimentar de „femeie sau fată rea, plină de păcate, crudă” ori „fată sau femeie tânără, vioaie, isteată, ispititoare, care se ține de pozne”, în raport cu glosemele masculine *drac*, *diavol*, *strigoi*, fr. *diable*. Aceste concluzii duc la fenomenul evaluării de gen în plan social.

5. MARCAREA GRAMATICALĂ A GENULUI. EVALUAREA

Ideea unității genurilor natural și gramatical, întemeiată pe animism și antropomorfism, este înaintată și consolidată temeinic, o perioadă îndelungată, de savanți precum I.G. Gerder, frații Grimm, W. Humboldt sau A. Potebnea. Ultimul afirma, încă în secolul al XX-lea, că genul gramatical are o influență decisivă asupra interpretării referențiale (*apud* Norman 2019: 365). Ca o confirmare în plus a afirmațiilor acestui cercetător servesc rezultatele unui sondaj realizat ulterior cu succes în Rusia, în cadrul căruia vorbitorii nativi de rusă trebuiau să asocieze zilele săptămânii cu genul acestora. Astfel, zilele de luni, marți și joi (în rusă *понедельник*, *вторник* și *четверг*) au fost raportate de ei la masculin, zilele de miercuri, vineri și sâmbătă (în rusă *среда*, *пятница* și *суббота*) – la feminin (Jakobson 1985: 27), iar ziua de duminică (în rusă *воскресенье*) – la neutru. Este clar că rezultatele obținute se datorează: (a) vocalei finale „a” în aceste unități, care atestă femininul, (b) vocalei finale „e”, care atestă neutru și (c) consoanei finale, specifice masculinului în limba dată. Lucruri similare se întâlnesc și în alte limbi. De exemplu, în română, numele comune care se termină într-o consoană la singular sunt, de regulă, de gen masculin: *copac*, *morcov*, *cal*, *porc* etc. Situația este diferită în privința numelor de profesii, îndeletniciri, posturi, de tipul: *profesor*, *jurist*, *avocat*, *aviator*, *pilot*, *administrator*, *contabil*, *deputat*, *manechin* ș.a. Aceste substantive de genul masculin pot desemna, uneori, o ființă de sex feminin („Dăm cuvântul Profesorului Ana Lupu”). Pentru unitățile citate, se folosesc uneori și forme de feminin, obținute prin derivare: *profesoară*, *juristă*, *avocată*, *aviatoare*, *administratoare*, *contabilă*, *deputată*.

Numele comun care se termină, în română, într-o vocală poate fi de gen feminin (*floare*, *pasăre*, *casă*, *rândunică* etc.), dar și masculin (*metru*, *frate*,

conte etc.). Deseori, substantivele feminine pot desemna ființe de sex masculin (*santinelă, ordonanță*), iar cele masculine, ființe de sex feminin (*Ministrul Educației, Maia Sandu*, termenul *ministă* fiind întrebuințat doar în formulări familiare, colocviale).

În franceză se constată lucruri și mai interesante. Numele comune care se termină într-o consoană pot fi atât masculine (*baobab, choc, froid, boeuf, bock, baseball, chapelain, chagrin, camp, coq, chantier, labeur, tracteur, blocus, chapelet, chant, char, riz* etc.), cât și feminine (*mer, putain* ș.a.). De altminteri, și cele care se termină într-o vocală pot fi masculine sau feminine: *pygmée* (m.) și *armée* (f.), *pyjama* (m.) și *villa* (f.), *doute* (m.) și *route* (f.), *pomélo* (m.) et *moto* (f.). În limba franceză vorbită în diferite părți ale lumii se înregistrează uneori genuri diferite atribuite unuia și aceluiași nume comun. Astfel, în Franța, subst. *auto* este calificat drept feminin (< *voiture automatique*), pe când, în Canada francofonă, el este considerat nume masculin (< *moteur automatique*).

Numele comune de ființe umane sau de profesii, îndeletniciri, posturi etc. au și ele, în limba dată, unele particularități. Astfel, unități de tipul *mannequin, professeur, avocat, ministre* pot păstra același gen gramatical pentru a desemna ființe de sex feminin: *le mannequin, le professeur, l'avocat, le ministre Jacqueline Ledoux*. În același timp, se atestă și unitățile *professeure, avocate, ministresse* – ultima, în comunicarea colocvială, cu referire la „soția ministrului”. Există și nume feminine care desemnează întotdeauna o persoană de sex masculin: *vigie* (marinar care veghează pe pupa corabiei), *sentinelle* (rom. *santinelă*) etc.

În spaniolă prezintă interes, din perspectiva genului, numele comune în *-ista* sau *-ente/-ante* care, de regulă, desemnează persoane de ambele sexe: *artista, estilista, especialista, periodista, recepcionista, asistente, cantante, docente, estudiante, paciente, participante, representante* etc. Înregistrăm totuși și unități cu aceste sufixe care fie desemnează doar persoane de sex masculin, de exemplu *vigilante* „paznic”, fie au deja două forme distincte pentru masculin și feminin. Cf. *dirigente* (m.) și *dirigenta* (f.), *presidente* (m.) și *presidenta* (f.), *gobernante* (m.) și *gobernanta* (f.).

În italiană, puținele substantive comune terminate în consoană sunt, întotdeauna, masculine, majoritatea fiind de sorginte străină: *album, alcool, autopullman, weekend* etc. Cele terminate în *-a* sunt, de regulă, feminine, cu excepția glosemelor *clima, poeta, artista, problema, planeta, autista, alpaca, boia, cactoa, cobra, delta, gorilla, panda, pigiama, sosia, vaglia*. Cele care se termină în *-o* în mare parte sunt masculine, cu excepția lui *mano* și *radio*. Unitățile în *-e* pot fi atât masculine (de exemplu, *mare, pedale*), cât și feminine (de exemplu, *uniforme, arte*). Cele în *-ore* sunt masculine, cu excepția lui *folgore*, iar cele în *-ione* sunt atât masculine (de exemplu, *campione, lampione, rione*), cât și feminine (de exemplu, *nozione, passione*). Ceea ce prezintă interes, îndeosebi, în limba italiană, sunt numele care au două genuri. Cf. *boa* „tip de șarpe” (m.) și *boa* „geamandură” (f.), *fronte* „zonă de lupte” (m.) și *fronte* „frunte” (f.), *lama* „animal care se întâlnește în Anzii Americii de Sud” (m.) și *lama* „lamă” (f.).

Ținem să menționăm că, în toate cazurile în care substantivele pot fi raportate deopotrivă la masculin și la feminin, nu putem stabili o regulă bine determinată, întrucât, în conștiința umană, există așa-zisul *metacod universal*, componentă de bază a gândirii care se manifestă printr-un sistem de semne în măsură să reflecte, în conștiință, tiparul senzorial din experiența ontică (Kavinkina 2009; Gorelov, Sedov 2001). Modul în care se interpretează categoria genului nu este neapărat unul arbitrar, ci mai degrabă inspirat din fragmente asociative sesizate intuitiv. Nu întâmplător, I. Pavlov consemnează primatul rețelelor asociative care stau la baza mecanismelor de funcționare a conștiinței, iar S. Freud explică lucrurile prin analogie. Sunt concludente, în acest sens, următoarele exemple: rus. „Государство, оно не дура (т. е. не дурак... тоже неверно, но как сказать – не дура, что ли?), оно у нас привыкло, что с частника надо драть, иначе обнаглеет; Волга-матушка и Амур-батюшка, Москва (как «баба») и Петербург (как «джентльмен»)»³ (*apud* Norman 2019: 364).

O situație aparte observăm în engleză, care nu dispune de mărci speciale de gen, de aceea, pentru cazuri ambigue, același obiect capătă genul subiectului-vorbitor, *he* sau *she* (Kolpakci 1978: 53, *apud* Norman 2019: 365): „War has shown *his* true face”, „Earth has brought forth *her* fruit” (*ibidem*).

6. CONSTATĂRI FINALE

Dacă analizăm, în final, toate exemplele citate mai sus, putem constata că, la baza calificării unui nume comun drept masculin sau feminin, stă adesea principiul propriei alegeri. Astfel, G. Meloni preferă articolul masculin pentru funcția sa de președinte de partid (*il presidente*), în vreme ce Ana Ahmatova prefera versiunea ieșită din uz *ботинка* (f.) sau *туфля* (f.). În afară de aceasta, ei îi plăcea să se autodefinască prin apelativul „poet” și nu „poetă”. În limbile spaniolă sau italiană, dilema în privința numelui comun *poeta* se rezolvă lesne grație articolului sau unui alt determinativ („el”/„este”/„eso”/„il”/„uno”/„un” pentru masculin și „la”/„una”/„esta”/„esa” – pentru feminin). Deși se admit ambele forme, se preferă versiunea gramaticală masculină *poeta* pentru femei, dată fiind încărcătura depreciativă a sufixării feminine. De altfel, I. Gardini relevă depreciativul masculin *poetesso* pentru bărbați, pentru a ironiza poetul mai puțin talent⁴.

Conform statisticilor, în Italia, profesia de avocat este exercitată preponderent de femei, însă, de regulă, acestea preferă să se numească cu forma masculină *avvocato*, în pofida formelor admisibile *avvocatessa* sau *avvocata*. În opinia

³ „Statul (în rusă, nume neutru care se înlocuiește cu pronumele *оно*, adică nici el, nici ea), nu este proastă (adică prost... iarăși formă incorectă, dar care e forma adjectivului „prost” la neutrul rusesc? Prosto? Chiar așa?); acest stat de genul neutru în rusă s-a deprins să-și prade cetățeanul ca acesta să nu-și ia nasul la purtare; mai găsești, în rusă, și unități de tipul: măicuța Volgă, taica Amur, baba Moscova și gentlemanul Petersburg”.

⁴ <https://www.poetessedonne.it/magazine/didattica/si-dice-poeta-o-poetessa-al-femminile/>.

cercetătorului L. Serianni, fenomenul vizat e legat de libera alegere a subiecților vorbitori (*ibidem*).

7. CONCLUZIE

În accepția noastră, categoria genului biologic ca substrat gender reprezintă actul de nominalizare referențială, dezvoltat de-a lungul ontogenezei și fundamentat pe asociere intuitivă. Genderul este un construct conceptual dobândit prin experiență istorică, fundamentat pe evaluarea sau atitudinea subiecților față de semenii lor binari din perspectiva unor stereotipuri etnice sau universale. Ambele fenomene au la bază aprecierea: pentru categoria genului – prin asociere de sorginte antropomorfă, pentru cel de al doilea fenomen – prin evaluative cu semnul puternic/slab. Aprecierea, la rândul ei, reflectă căutarea perpetuă a propriei identități prin alegerea deliberată a ființei umane.

În virtutea anumitor circumstanțe, imaginarul social al indivizilor se modelează conform fracțiunii istorico-temporale de dezvoltare. Astfel, evaluativele moderne tind spre omogenizarea ambelor sexe cu semnul (=) sau chiar spre detașarea considerabilă față de binarul clasic puternic vs slab/frumos.

Odată cu implementarea tehnologiilor moderne pe plan global, întreaga societate se regăsește, prin transpoziție, între lumea reală și cea virtuală, îndeosebi jocurile computerizate, unde diferențierile de gen sunt șterse până la reducerea acestora la un termen unic – cel al (trans)genderului din niște „lumi posibile”, cu totul altele decât cele ale lui Leibniz. Divergențele și disensiunile, în planul nominalizării referențiale masculin/feminin, și-au găsit deznodământul empiric prin valoarea creativă unică, specifică doar ființei umane în versiune binară, întrucât, după *Biblie*, nici îngerii nu sunt înzestrați cu forță creatoare: „Îngerii sunt superiori omului” (Ps. 8: 6), dar „au și ei anumite *lipsuri și sunt mărginiți*” (Iov 4: 17–18). Detașarea considerabilă de la rădăcinile naturale se va solda, inevitabil, cu o *Opera* a unui *homo sapiens* suspendată...

REFERINȚE

- Barcaru 2023 = Victoria Barcaru, *Categoria modalității. Abordare cognitivă. Substratul psiho/neurolingvistic*, în „Dialogica, revista de studii culturale și literatură”, nr. 3, p. 35–41.
- Cucer 2013 = Angela Cucer, *Note de curs la disciplina „Psihologia personalității”*, Institutul de Științe Penale și Criminologie Aplicată, Catedra Psihologie și Științe Socio-Umaniste, Chișinău.
- Gorelov, Sedov 2001 = Ilia Gorelov, Konstantin Sedov, *Osnovy psiholingvistiki*, Moskva, Izdate'stvo «Labirint».
- Jakobson 1985 = Roman Jakobson, *O lingvističeskikh aspektah perevoda*, în R. Jakobson, *Izbrannye raboty*, Moskva, Izdate'stvo «Progress».

- Jinkin 1998 = Nikolay Jinkin, *Jazyk. Reč. Tvorčestvo*, Moskva, Izdate'stvo «Labirint», p. 158–162.
- Kavinkina 2009 = Irina Kavinkina, *Psiholingvistika*, Grodno, Izdate'stvo Grodninskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Kirilina 1999 = Alla Kirilina, *Gender: lingvističeskie aspekty*, Moskva, Izdate'stvo Instituta sociologii RAN.
- Kolpakci 1978 = Maria Kolpakci, *Družeskie vstreči s anglijskim jazykom*, Leningrad, Izdate'stvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta.
- Maslova 2001 = Valentina Maslova, *Lingvokul'turologija*, Moskva, Izdatel'skij centr «Akademija».
- Mironova 2008 = Natalia Mironova, *Pol i gender v lingvističeskix issledovanijah*, în „Vestnik Čeljabinskogo gosudarstvennogo universiteta”, 37 (138), p. 125–132.
- Norman 2006 = Boris Norman, *Lingvopsihologičeskie aspekty grammatičeskoj kategorii roda*, în „Russian Linguistics”, 30 (2), p. 153–74.
- Norman 2019 = Boris Norman, *Rod v jazyke vs. gender v soznanii (kognitivnye i sociopsihologičeskie aspekty)*, în „Slavjanskij žurnal (Slavističnarevija)”, 67 (2), p. 361–371.
- Rojas 2012 = Miranda Rafael Rojas, *Futuros contingentes, bivalencia e indeterminismo epistemico*, în „Praxis Filosófica”, Nueva serie, 35, p. 59–82.
- Şahovski 2003 = Victor Şahovski, *Èmocii – motivacionnaja osnova čelovečeskogo soznaniya*, în *Aksiologičeskaja lingvistika: problemy jazykovogo soznaniya: sb. nauč. tr.*, Volgograd, Izdate'stvo «Kolledž», p. 3–11.
- Şahovski 2007 = Victor Şahovski, *Lingvističeskaja teorija èmocij*, Volgograd, Izdate'stvo «Peremena».
- Şahovski 2009 = Victor Şahovski, *Èmocii: dolingvistika, lingvistika, lingvokul'turologija*, Moskva, Izdate'stvo «Librokom».

Texte

- Ahmatova, Ana, <https://eksmo.ru/selections/anna-akhmatova-v-vospominaniyakh-sovremennikov-ID7075444/>.
- Berlusconi 2023 = Silvio Berlusconi, *Silvio Berlusconi, lo storico discorso della discesa in campo: l'Italia è il Paese che amo*, în „Milano finanza”, 12 giugno 2023 (<https://www.milanofinanza.it/news/silvio-berlusconi-lo-storico-discorso-della-discesa-in-campo-l-italia-e-il-paese-che-amo-202306121230036506?refres>).
- Creangă 2013 = I. Creangă, *Stan Păţitul*, în *Amintiri din copilărie. Poveşti. Povestiri*, Bucureşti, Humanitas.
- Eminescu 1902 = M. Eminescu, *Frumoasa lumii*, în *Opere complete*, Bucureşti, Editura Institutului de Arte Grafice „Minerva”.
- Meloni 2022 = Giorgia Meloni, *Il primo intervento della premier nell'Aula di Montecitorio*, în „La Repubblica”, 25 ottobre 2022 (https://www.repubblica.it/politica/2022/10/25/news/discorso_integrale_meloni_camera_fiducia-371646980/).

Surse online

- <https://www.bibliaortodoxa.ro/>.
- <https://www.crestinortodox.ro/dogmatica/ingeri/despre-ingeri-69080.html>.
- <https://www.poetessedonne.it/magazine/didattica/si-dice-poeta-o-poetessa-al-femminile/>.

A PRAGMATIC APPROACH OF THE GENDER CATEGORY. EVALUATION

ABSTRACT

In the actual scientific literature, an increased interest is given to some language phenomena, of cognitive origin, not sufficiently elucidated until now. We will approach, in the given context, the human tendency to systematize realities in accordance with gender/biological gender patterns, analyzing them in close correlation with the appreciation of phenomena. These, in turn, are based on the subjective attitude towards those perceived (noticed). It is well known that the (terminological) differentiation between biological and social gender is marked only in English, unlike Romanian, Russian or other European languages. Without denying the importance of the analysis of the targeted category, viewed from a social perspective, in the present approach we will focus on the analysis of biological gender as a defining substrate of the psychological one (gender), a phylogenetic attribute in the historical process of ontogenesis. The last statements in the article are based on the subjective appreciation of realities by individuals, given the fact that biological gender does not always coincide with that of its grammatical equivalent.

Keywords: *gender, evaluative, referentiality, language imaginary, social imaginary.*

CONSTANTIN DIICHITI, *Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (=1715)*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2025, 286 p.

Ediția științifică a textului *Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223* readuce în atenția specialiștilor un document care ne oferă informații istorice privitoare la campaniile militare ale Imperiului Otoman din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, detalii de diplomatie politică și militară, un foarte bogat material lexico-gramatical, util cercetărilor de istorie a limbii literare, de istorie a limbajelor și terminologiilor speciale, precum și o resursă interesantă pentru istoricii literari, preocupați de jurnalul de război și de cel de călătorie.

Textul a cunoscut două ediții anterioare: prima, din 1860, publicată de Mihail Kogălniceanu, împreună cu o colecție de documente, în alfabet de tranziție; a doua, din 1913, cuprinde un studiu introductiv semnat de Nicolae Iorga, care editează cel mai vechi manuscris al textului, colaționat, după obiceiul timpului, cu alte două copii, în încercarea de reconstituire a originalului, fără a face nicio referire la ediția lui Kogălniceanu. Opțiunea lui Iorga pentru editarea bilingvă a cărții – în română și în franceză – este justificată de posibilul interes al istoricilor din alte țări pentru acest jurnal de campanie în peninsula Pelopones (Morea), mai bogat și mult mai detaliat decât rapoartele lui Benjamin Brue, secretar și traducător al ambasadei Franței, martor și el la evenimentele din campanie. Cu toate acestea, *Istoriia oștirei...* a atras prea puțin interesul cercetătorilor moderni.

Prin ediția semnată de filologul clujean Alin Mihai Gherman, specialiștii au acces la un text editat științific, însoțit de un necesar studiu introductiv – *Un text prea multă vreme ignorat*, p. 7–57 –, prin care se aduc noi informații referitoare la istoria edițiilor și paternitatea textului, dar și noi argumente relevante privind importanța și utilitatea documentară a acestuia. *Nota asupra ediției* (p. 59–61) și un binevenit indice lexical (p. 215–286) completează lucrarea.

Așa cum aflăm din *Notă asupra ediției*, editorul ne pune la dispoziție copia textului *Istoriei oștirei...*, atribuit de Nicolae Iorga lui Constantin Diichiti (ms. BAR 1855). Rezultatele comparației cu celelalte două copii ale textului, păstrate în ms. BAR 26 și ms. BAR 239, sunt notate în subsolul paginilor sub siglele B, respectiv C. Tot la subsol sunt glosate, spre o mai ușoară lectură, nume proprii și cuvinte mai puțin cunoscute.

Copia *Istoriei oștirei...*, păstrată în ms. BAR 1855, prezintă trăsături specifice variantei muntenești a limbii literare de secol optsprezece, care abundă însă de turcisme și grecisme, având în vedere că autorul căruia i se atribuie originalul era poliglot, probabil un creștin grec din Constantinopol „bine asimilat atât lingvistic, cât și cultural Țării Românești” (p. 16), care învățase turca „pe cale orală, cu multe forme dialectale” (p. 13) și care descrie realități ce țin de armata otomană și de spațiul geografic grecesc. Cu toate acestea, fraza sofisticată, descrierile ce cuprind detalii istorice, geografice, botanice, faunistice, etnografice, apoi trimerurile la mitologia greacă fac din textul atribuit lui Constantin Diichiti un document de limbă română literară comparat de editor, și din punctul de vedere al valorii documentare, și din punct de vedere stilistic, cu scrisul lui Dimitrie Cantemir și cu cel al lui Ion Neculce.

Situat la granița dintre jurnal și reportaj, textul *Istoriei oștirei...* pune la dispoziția lexicologilor și a lexicografilor prime atestări lexicale, sensuri unice (etimologice) ale

terminologiei militare otomane, turcisme referitoare la viața cotidiană din Imperiu, dar și lexic de origine neogreacă sau grecisme privitoare la viața citadină, fauna și flora din regiunile în care a avut loc campania. Este prezent, de asemenea, un lexic de origine slavonă, în descrierea bisericilor și a mănăstirilor, precum și atunci când face referire la funcții din statul feudal. Interesantă este prezența lexicului de origine italiană în varianta dialectală venețiană, dar și a unui număr considerabil de cuvinte călătorești, „cărora nu totdeauna li se poate stabili cu precizie originea, ele fiind o expresie a circulației oamenilor, bunurilor și cuvintelor în acest spațiu al Mediteranei Orientale” (p. 55) – cuvinte atestate, în forme identice ori diferite, mai întâi sau, până acum, numai în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Lucrarea prezintă de asemenea un foarte bogat material antroponimic și toponimic; pentru cele din urmă, autorul face asocieri între denumirile grecești și turcești, oferind, uneori, și traducerea în română.

Că o astfel de ediție este de o mare utilitate nu mai trebuie argumentat. Reluăm aici, totuși, ca pe un îndemn inspirator, sinteza făcută de editor, la p. 57: „*Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223* se dovedește a fi un text de mare importanță, din multiple privințe prea multă vreme ignorat: din punct de vedere istoriografic aducând un cumul de informații care lipseau până acum despre conflictul tuco-venețian din 1715; din punct de vedere lingvistic oferind o bogăție lexicală pe care, dintre textele contemporane, doar *Istoria ieroglifică* și *Letopisețul* lui Neculce o oferă; din punct de vedere literar, dincolo de umorul și virtuțile evidente ale unui stil colocvial, este un text care se găsește categoric în teritoriul literaturii de frontieră, fiind primul jurnal de călătorie și primul reportaj de război din literatura noastră, oferind un aspect inedit imaginii pe care o avem asupra literaturii române la începutul secolului al XVIII-lea”.

Gabriela Haja

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(gabi.haja@acadiasi.ro)

MIRCEA CIUBOTARU, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. III, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)*, București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe.

Apariție științifică de excepție, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)* reprezintă un exemplu deocamdată fără pereche de aplicare a teoriei câmpurilor toponimice în realizarea unui dicționar toponimic structural și etimologic. Impresionantul volum se prezintă singur în primul rând prin complexitate și dimensiune: 74 de pagini numerotate în serie separată alcătuind un cuprinzător aparat introductiv (*Introducere, Bibliografie, Abrevieri și semne speciale, Siglele localităților și Lista informatorilor*), aproape 650 de pagini de intrări propriu-zise și trimiteri lexicografice, urmate de o propunere de instrumente suplimentare destinate să ofere perspective diverse asupra imensului material toponimic (lista numelor-titlu pe comune, material neprelucrat lexicografic MNL, lista bazelor lexicale, un indice antroponimic, un indice al numelor de grup din cuvintele-titlu și un indice toponimic slavon cu subsecțiuni – perifraze și toponime simple sau compuse), apoi 39 de planșe cu planuri de moșii, majoritatea din prima jumătate a sec. XIX, și în fine două hărți.

terminologiei militare otomane, turcisme referitoare la viața cotidiană din Imperiu, dar și lexic de origine neogreacă sau grecisme privitoare la viața citadină, fauna și flora din regiunile în care a avut loc campania. Este prezent, de asemenea, un lexic de origine slavonă, în descrierea bisericilor și a mănăstirilor, precum și atunci când face referire la funcții din statul feudal. Interesantă este prezența lexicului de origine italiană în varianta dialectală venețiană, dar și a unui număr considerabil de cuvinte călătorești, „cărora nu totdeauna li se poate stabili cu precizie originea, ele fiind o expresie a circulației oamenilor, bunurilor și cuvintelor în acest spațiu al Mediteranei Orientale” (p. 55) – cuvinte atestate, în forme identice ori diferite, mai întâi sau, până acum, numai în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir. Lucrarea prezintă de asemenea un foarte bogat material antroponimic și toponimic; pentru cele din urmă, autorul face asocieri între denumirile grecești și turcești, oferind, uneori, și traducerea în română.

Că o astfel de ediție este de o mare utilitate nu mai trebuie argumentat. Reluăm aici, totuși, ca pe un îndemn inspirator, sinteza făcută de editor, la p. 57: „*Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223* se dovedește a fi un text de mare importanță, din multiple privințe prea multă vreme ignorat: din punct de vedere istoriografic aducând un cumul de informații care lipseau până acum despre conflictul tuco-venețian din 1715; din punct de vedere lingvistic oferind o bogăție lexicală pe care, dintre textele contemporane, doar *Istoria ieroglifică* și *Letopisețul* lui Neculce o oferă; din punct de vedere literar, dincolo de umorul și virtuțile evidente ale unui stil colocvial, este un text care se găsește categoric în teritoriul literaturii de frontieră, fiind primul jurnal de călătorie și primul reportaj de război din literatura noastră, oferind un aspect inedit imaginii pe care o avem asupra literaturii române la începutul secolului al XVIII-lea”.

Gabriela Haja

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(gabi.haja@acadiasi.ro)

MIRCEA CIUBOTARU, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. III, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)*, București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe.

Apariție științifică de excepție, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)* reprezintă un exemplu deocamdată fără pereche de aplicare a teoriei câmpurilor toponimice în realizarea unui dicționar toponimic structural și etimologic. Impresionantul volum se prezintă singur în primul rând prin complexitate și dimensiune: 74 de pagini numerotate în serie separată alcătuind un cuprinzător aparat introductiv (*Introducere, Bibliografie, Abrevieri și semne speciale, Siglele localităților și Lista informatorilor*), aproape 650 de pagini de intrări propriu-zise și trimiteri lexicografice, urmate de o propunere de instrumente suplimentare destinate să ofere perspective diverse asupra imensului material toponimic (lista numelor-titlu pe comune, material neprelucrat lexicografic MNL, lista bazelor lexicale, un indice antroponimic, un indice al numelor de grup din cuvintele-titlu și un indice toponimic slavon cu subsecțiuni – perifraze și toponime simple sau compuse), apoi 39 de planșe cu planuri de moșii, majoritatea din prima jumătate a sec. XIX, și în fine două hărți.

Dublu licențiat, în litere și în istorie, cu o serie impresionantă de contribuții în ambele direcții vreme de jumătate de veac, autorul se prezintă, de asemenea, singur, prin întregul său parcurs profesional și științific. Rezultatele sale în domeniul lingvistic – studii de etimologie, onomastică, istoria limbii –, împreună cu activitatea de editare de documente, au devenit repere și instrumente de lucru pentru comunitatea de cercetători ai limbii române și ai istoriei. Ca un corolar se înscriu premii prestigioase care i-au fost conferite de Academia Română și alte foruri științifice – o recunoaștere fără dubii a calității exemplare a operei sale științifice.

Cum toponimia însăși ca disciplină lingvistică este, de fapt, o știință multidisciplinară, implicând trei specializări – lingvistică, istorie, geografie –, dubla specializare a autorului asigură premisele solide ale unei cercetări toponimice remarcabile. Absența aparentă a celei de a treia specializări, geografia, a fost anulată prin contactul nemediat, menținut permanent cu zona cercetată, prin anchete de teren efectuate timp de cinci decenii în repetate rânduri, cu scopul evitării absolute a oricăror rezultate incerte sau provizorii. Rezultatul acestui ansamblu de calități este volumul de referință apărut la Editura Academiei Române, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)*, dicționar care este în aceeași măsură și istoric, după cum precizează autorul însuși la p. IX.

Având punctul de plecare în teoria câmpurilor toponimice creată de Dragoș Moldovanu începând cu anii '70 ai secolului trecut, *Dicționarul* profesorului și cercetătorului Mircea Ciubotaru, el însuși fost membru al Departamentului de toponimie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași în anii de început pentru lexicografia toponimică structurală ieșeană, a devenit ilustrarea cea mai convingătoare a esenței acestei teorii, prin aplicarea conceptelor-cheie de *câmp toponimic*, cu dezvoltarea și evoluția acestuia, de *dinamică a denominației toponimice dintr-un areal* și mai ales de *etimologie toponimică*, prin căutarea explicației pentru originea denumirii aplicate unui anumit referent geografic.

Congruența dintre autor și opera sa, în cazul prezentat de noi, transpare cu forța evidenței dacă remarcăm că un dicționar toponimic de o asemenea consistență, atât pe dimensiunea diacronică, cât și pe cea etimologică, a putut fi realizat tocmai de un lingvist dublat de un specialist în istorie, și anume de un cercetător convins că dimensiunea temporală este esența înțelegerii oricărui fenomen din lumea noastră. Și tocmai atenția îndreptată spre această dimensiune îl conduce spre înțelegerea originii lucrurilor, inclusiv a originii unui nume de loc.

Dicționarul utilizează, cum arătam mai sus, conceptele esențiale pe care este construită teoria câmpurilor toponimice: depistează punctul de plecare al câmpului, adică nucleul denominativ, și urmărește dezvoltarea acestuia în timp prin diversele categorii toponimice. Secțiunea cea mai amplă, însă, a unui articol lexicografic este cea finală, care oferă explicația etimologică, motivația pentru care denominatorul alege un anumit cuvânt, fie el nume comun, fie nume propriu (recte un antroponim), pentru a desemna un anumit referent geografic la un moment dat și într-un anumit context geografic și social.

Pentru a înțelege cum se poate ajunge la un asemenea rezultat, clarificările din *Introducerea* semnată de autor sunt mai mult decât suficiente: „Lucrarea de față este, până în acest moment, cea mai complexă prelucrare a unui material adunat prin *anchete* cu chestionarul și prin documentare *arhivistică* și *bibliografică*, abordând toate *componentele* implicate denominației toponimice, anume cea *lingvistică* (lexic, etimologie, gramatică și stilistică), *geografică* (referențială) și *istorică* (diacronică)” (p. IX) [subl. n.]. Prin abordarea cu aceeași seriozitate și dorință de exhaustivitate, pe cele trei componente menționate, a documentării și procesării informațiilor, autorul țintește spre realizarea unei cercetări complete, care să

conducă la rezultate certe, eliminând toate tipurile de erori care pot apărea într-o asemenea întreprindere de prelucrare a unui material imens, uneori dificil de verificat, excerptat, parțial cel puțin, din surse pasibile de a distorsiona informația. „Perspectivele geografică și istorică, precum și analiza lingvistică sunt necesități imperative ale toponomasticii *integrale*, care impun cunoașterea *de visu* a spațiului cercetat, în contextul anchetelor cu chestionar și hartă, despuieră surselor documentare edite și investigarea îndelungată a arhivelor, pregătirea lingvistică generală și de specialitate, pentru demersul etimologic și prelucrarea lexicografică a informației acumulate. [...] Numai ancheta profesionistă și documentarea completă pot depista, explica și rectifica erorile toponimice” (p. XV).

Pentru exhaustivitatea documentării istorice și geografice și pentru exactitatea și claritatea interpretării și prelucrării acestora în cadrul câmpului toponimic, un exemplu ne este oferit de articolul *Bârladul*. Secțiunea etimologică a articolului reprezintă o sinteză a încercărilor etimologice de până acum, ceea ce constituie un câștig enorm pentru cititor.

Articolul *Bârlădeanul* constituie un exemplu de corelare între definiția nucleului denominativ – adică a nucleului câmpului toponimic – și secțiunea finală de etimologie, cu explicații istorice detaliate:

BÂRLĂDEANUL top. pers. **I. Pedon.** (În sint.) Terenul arabil și de pășune de la S de marginea de SE a s. Tansa, dintre P. Tansa, la V, și șos. Tansa-Suhuleț, la E, continuat la S încă cca 1 km.

– Etim.: n. *Bârlădeanul* al unuia din cei cinci bătrâni din moș. Suhuleț, de la înc. sec. XVII. Partea sa, de 100 pământuri, a fost vândută (55 pământuri), zece pământuri fiind cumpărate înainte de 1703 iulie 13 de vistiernicul Enăchiță Lupul, cf. CDM V, 1703. Cele 45 de pământuri rămase au fost moștenite de două fiice, una (Păscălina) măritată cu un Baron, al cărui strănepot Costandin Baron era martor la o hotarnică din a. 1776 a moș. Suhuleț. O spiță a răzeșilor Bârlădeanu și Baron din sec. XVII–XIX se află la ARH. IAȘ, DOC. SPIRID. LXXI/131 (f.a., cca 1824). Neamul Bârlădeanu a dispărut din s. Suhuleț.

Pentru claritatea expunerii și evitarea unor redundanțe, autorul a renunțat la unele cerințe stipulate prin normele inițiale de redactare a dicționarului toponimic structural, proiectat a fi realizat la Institutul de Filologie Română din Iași. Ajustările, acomodările și diferențierile față de propunerile inițiale ale teoriei câmpurilor toponimice au fost subliniate și explicate de autor în *Introducere*; astfel, subcapitolul intitulat *Schema lexicografică* (p. XXXII–XXXVII) oferă clarificări despre particularități ale aplicării conceptelor subsumate teoriei câmpurilor toponimice în *Dicționarul toponimic*.

Diminutivale toponimice care au dezvoltat câmpuri mai ample, cu atestări care oferă o bogăție de variante denominative, au fost lucrate separat de nucleul inițial, într-un câmp propriu, dar cu trimiteri reciproce: *Bârlăzelul* versus *Bârladul*.

Am fi tentați să considerăm că aplicarea conceptelor centrale, esențiale, ale teoriei câmpurilor toponimice rămâne în plan secund, în prim-plan impunându-se bogăția remarcabilă de informații istorice, geografice și lingvistice acumulate în jurul numelui de loc tratat și oferite cu generozitate. Autorul are însă experiența și abilitatea de a utiliza materialul cu discernământ, păstrând claritatea expunerii, și aceasta nu numai referitor la prelucrarea și utilizarea informației istorice. De exemplu, la toponimele dezvoltate din cuvinte comune, apelative, inclusiv la cele al căror sens este mai puțin transparent pentru cititorul comun, cum ar fi ent. *bobeică*, nu este specificat sensul apelativului, nici în corpul articolului de dicționar, și nici în lista finală a bazei lexicale a toponimiei prezentate în volum. Pentru cititorul

avizat însă, definiția însăși, fără alte glosări și explicații, de la *Bobeica*² „înălțime de pe D. Frâșinelul” lasă să transpară sensul acestui regionalism. (Cf. MDTM¹ s.v. *Bobeica* ent. *bobeică* „vârf de munte rotunjit; prin extensie munte cu un astfel de vârf”, ANCH.) Considerând că o definiție de o asemenea acuratețe presupune cu necesitate cunoașterea nemijlocită a realității geografice din teren, putem confirma observația făcută de autor asupra utilității, chiar a necesității anchetei directe, singura modalitate de a da o definiție aplicată la acel referent unic ce poartă respectivul nume: vârf rotunjit al unui deal, deci deal pe un deal. Este ilustrarea conceptului de etimologie toponimică, diferit în anumite privințe de etimologia lingvistică.

Dacă unii cititori ar putea avea impresia că informația istorică sufocă informația toponimică, precizăm că și aceasta din urmă este prezentă, ea construindu-se într-un cadru istoric conturat de o mână sigură și o minte avizată și fiind legitimată de acest cadru. De altfel, este deja recunoscut că un toponim se naște într-un anumit context istoric, geografic, social, cultural și, nu în ultimul rând, lingvistic. Ajungem astfel la conceptul de toponimie integrală, propus de autor prin parafrizarea conceptului coșerian de lingvistică integrală, o convingere pe care a propagat-o cu consecvență și pe care acum, după apariția *Dicționarului toponimic al bazinului superior al Bârladului*, o impune prin puterea exemplului, a rezultatului cert și de cea mai înaltă valoare.

Aparentul exces de informații istorice se dovedește a fi, la o analiză mai atentă, fundamental pentru clarificarea unor probleme-cheie ale cercetării toponimice: dinamica schimbărilor de nume și, implicit, înțelegerea sinonimelor toponimice, evoluția denumirilor, dezvoltarea câmpului toponimic, numeroasele variante denominative (și nu numai). Totodată, lucrarea aduce informații importante pentru studierea istoriei limbii române și a interferențelor lingvistice din zona cercetată.

Departa de a fi un inconvenient, tocmai abundența de informații istorice, geografice și lingvistice, împreună cu rezultatele obținute printr-o cercetare dificilă, riguroasă și perseverentă, face ca *Dicționarul* și aparatul său critic să reprezinte o bază de date exhaustivă, un model de cercetare lexicografică și etimologică toponimică și o sursă de inspirație pentru cercetări viitoare în domeniul onomasticii și al altor discipline lingvistice.

Vlad Cojocaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Academia Română, Filiala Iași,

România (vldcojocaru@yahoo.com)

ROZALIA COLCIAR, *Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p.

Lucrarea în discuție îmbină direcțiile constante de studiu ale Rozaliei Colciar, cercetătoare la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, coautoare la volumele II–VI ale *Atlasului lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, semnată de numeroase studii de dialectologie, antroponimie și pragmatică. După cum

¹ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Micul dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*, partea a 2-a, *Toponime descriptive* (autori: Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.

avizat însă, definiția însăși, fără alte glosări și explicații, de la *Bobeica*² „înălțime de pe D. Frâșinelul” lasă să transpară sensul acestui regionalism. (Cf. MDTM¹ s.v. *Bobeica* ent. *bobeică* „vârf de munte rotunjit; prin extensie munte cu un astfel de vârf”, ANCH.) Considerând că o definiție de o asemenea acuratețe presupune cu necesitate cunoașterea nemijlocită a realității geografice din teren, putem confirma observația făcută de autor asupra utilității, chiar a necesității anchetei directe, singura modalitate de a da o definiție aplicată la acel referent unic ce poartă respectivul nume: vârf rotunjit al unui deal, deci deal pe un deal. Este ilustrarea conceptului de etimologie toponimică, diferit în anumite privințe de etimologia lingvistică.

Dacă unii cititori ar putea avea impresia că informația istorică sufocă informația toponimică, precizăm că și aceasta din urmă este prezentă, ea construindu-se într-un cadru istoric conturat de o mână sigură și o minte avizată și fiind legitimată de acest cadru. De altfel, este deja recunoscut că un toponim se naște într-un anumit context istoric, geografic, social, cultural și, nu în ultimul rând, lingvistic. Ajungem astfel la conceptul de toponimie integrală, propus de autor prin parafrizarea conceptului coșerian de lingvistică integrală, o convingere pe care a propagat-o cu consecvență și pe care acum, după apariția *Dicționarului toponimic al bazinului superior al Bârladului*, o impune prin puterea exemplului, a rezultatului cert și de cea mai înaltă valoare.

Aparentul exces de informații istorice se dovedește a fi, la o analiză mai atentă, fundamental pentru clarificarea unor probleme-cheie ale cercetării toponimice: dinamica schimbărilor de nume și, implicit, înțelegerea sinonimelor toponimice, evoluția denumirilor, dezvoltarea câmpului toponimic, numeroasele variante denominative (și nu numai). Totodată, lucrarea aduce informații importante pentru studierea istoriei limbii române și a interferențelor lingvistice din zona cercetată.

Departa de a fi un inconvenient, tocmai abundența de informații istorice, geografice și lingvistice, împreună cu rezultatele obținute printr-o cercetare dificilă, riguroasă și perseverentă, face ca *Dicționarul* și aparatul său critic să reprezinte o bază de date exhaustivă, un model de cercetare lexicografică și etimologică toponimică și o sursă de inspirație pentru cercetări viitoare în domeniul onomasticii și al altor discipline lingvistice.

Vlad Cojocaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Academia Română, Filiala Iași,

România (vldcojocaru@yahoo.com)

ROZALIA COLCIAR, *Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p.

Lucrarea în discuție îmbină direcțiile constante de studiu ale Rozaliei Colciar, cercetătoare la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, coautoare la volumele II–VI ale *Atlasului lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, semnată a numeroase studii de dialectologie, antroponimie și pragmatică. După cum

¹ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Micul dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*, partea a 2-a, *Toponime descriptive* (autori: Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.

aflăm din *Argument*, intenția autoarei este de a surprinde trăsăturile lingvistice specifice acestei localități, combinând perspectiva vorbitorului nativ din Feleacu cu cea a cercetătorului dialectolog; demersul științific se identifică cu o „tezaurizare a unui grai românesc transilvănean, a cărui continuitate, în cosmopolitul secol XXI, se află tot mai mult sub semnul întrebării” (p. 7). Perspectivele sincronică și diacronică se împletesc constant în incursiunea lingvistică realizată de Rozalia Colciar, pentru că materialul folosit în această monografie nu se limitează la ceea ce a adunat prin anchete autoarea volumului, un mare avantaj pentru cercetarea acestei zone fiind faptul că în Feleacu au fost realizate, în ultimul secol, mai multe investigații lingvistice: în 1930, o anchetă pentru proiectul *Atlasul lingvistic român*, realizată de Theodor Capidan, Ștefan Bezdechi și George Giuglea sub conducerea lui Sever Pop, în 1971, o nouă anchetă dialectală, aparținând cercetătorului Dumitru Loșonți, iar în 1984, o anchetă toponimică întreprinsă de cercetătorul Sabin Vlad. Sunt folosite și informații excerptate din alte lucrări sau din documente istorice publicate ori inedite, descoperite în arhivele naționale și locale.

Introducerea oferă o succintă contextualizare socio-istorică a Feleacului și a felecanilor. Localitatea, a cărei primă atestare datează din 1366, este situată în imediata apropiere a Clujului și era odinioară locuită de țărani liberi, care îndeplineau și rolul de paznici ai vechiului drum roman ce lega Clujul de Turda (p. 11). Ulterior, aceștia s-au ocupat preponderent cu agricultura, creșterea animalelor și diverse meșteșuguri. Dacă, spre sfârșitul secolului al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea, numărul localnicilor a înregistrat un declin semnificativ din cauza migrației spre orașe industrializate sau în afara țării, în prezent se constată o tendință de creștere demografică, datorată mai ales mutării populației urbane în zonele rurale limitrofe orașelor. Această situație va conduce, în mod inevitabil, la modificări ale specificului lingvistic local, ale tradițiilor și onomasticii proprii Feleacului (p. 14).

Prima dintre cele două secțiuni principale ale volumului de față este dedicată studiului dialectologic. În cadrul celor două serii de atlase lingvistice românești, Feleacu a reprezentat punctul de anchetă nr. 251 pentru *Atlasul lingvistic român* (ALR I), respectiv punctul nr. 297 pentru *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania* (ALRR–Trans.). Autoarea realizează o analiză comparativă a răspunsurilor obținute prin cele două anchete, evidențiind atât răspunsurile identice, cât și pe cele care marchează anumite diferențe. După o trecere în revistă a principalelor opinii referitoare la configurația dialectală a Transilvaniei, Rozalia Colciar prezintă sistematic principalele caracteristici ale graiului din Feleacu, particularitățile fonetice, morfologice, ale topicii și ale lexicului. Analiza etimologică arată coexistența unor termeni arhaici, moșteniți, cu cei din slavă, germană și maghiară, dar și prezența cuvintelor formate pe terenul limbii române. O comparație cu graiul din localitatea învecinată Vâlcele, studiat de Romulus Todoran, nu relevă mari diferențe, în ambele așezări vorbindu-se un „grai de tranziție”, cu trăsături specifice subdialectului crișean („prezența numeroaselor elemente lexicale de origine maghiară, precum și epenteza consoanei [c] în grupul [sl]” – p. 77) și subdialectului moldovean („transformarea africatelor [č], [ǵ] în fricativele [š], [ž]” – p. 77). La acestea se pot adăuga cuvinte și îmbinări de cuvinte care sunt folosite și în alte zone (precum *blid*, *cheag*, *moare*, *muiere*). Autoarea remarcă o evoluție semnificativă a graiului din aria cercetată, unii termeni folosiți la mijlocul secolului al XX-lea nemaifiind cunoscuți în prezent de felecani. Totodată, influența limbii literare devine din ce în ce mai vizibilă în vorbirea locuitorilor din Feleacu.

Cea de-a doua secțiune, mai consistentă, este consacrată onomasticii. În consens cu alți cercetători din țară (Eugen Coșeriu, Daiana Felecan, Domnița Tomescu, Dumitru Loșonți, Ștefan Pașca, Cristian Ionescu Pérez, Teodor Oancă ș.a.), Rozalia Colciar analizează antroponimele în funcție de categoria din care fac parte: oficiale/convenționale (aici fiind incluse numele de familie și prenumele, rezultate ale „unor reguli standardizate de canoanele

normative oficiale, ele fiind consemnate în actele oficiale ale instituțiilor publice abilitate pentru înregistrarea indivizilor ca membri aparținând unei națiuni” – p. 82) sau neoficiale/neconvenționale (diminutive și hipocoristice, supranume și porecle, care, din punct de vedere pragmatic, „constituie mijloace strategice de utilizare a limbii în scopul identificării exacte a participanților la actul comunicativ, iar pentru emițător (nominator), ele contribuie la exprimarea unui mesaj-nume subversiv” – p. 128).

Apreciem efortul autoarei de a aduna nume de persoană din perioada veche, documentele atestând, bineînțeles, și antroponime în transliterări (*Danko* pentru *Dancu*, *Paskúl*, *Pasko*, *Pascho* pentru *Pașcu*, *Radol* pentru *Radu*) sau traduse în ungurește (Ștefan *Feher* [= Albu], *Farkas* [= Lupu]), rezultat al politicii duse de administrația maghiară. Comparând nume de persoană din diverse perioade, cercetătoarea face o analiză a schimbărilor survenite în timp la nivelul antroponimiei, demers completat de prezentarea detaliată a modalităților de formare a diferitelor tipuri de antroponime din Feleacu, recuperate prin anchete sau din monografii² și documente.

Deosebit de atractive pentru cititorii felecani se pot dovedi explicațiile motivelor care au stat în spatele creării unor supranume și porecle pentru localnici din Feleacu. Redăm aici doar câteva exemple: *Hodorog* „vorbea repede și mult”, *Horgoș* „era năvălaș, pușca mămăliga-n oală”, *Jidovu* „era sfârnar (= comerciant), ca jidovii”, *Lomoaș* „era negru ca un felinar afumat”, *Petrinjel* „era slăbuț, ca un fir de petrinjel (= pătrunjel)”, *Sătana* „era un om aspru și drăcos”, *Vireag* „avea o vacă pe care o chema *Vireag* și le-a rămas numele așa”, *Tunaru* „o fost în armată la tunuri” (p. 148–150), *Corobelu* „e slab și uscat” (cf. *coroabă* ‘porumbea’), *Mâțoc* „e mic de statură”, *Țândărică* „seamănă cu păpușa cu acest nume”, *Coconașu* „umblă cu nasul pe sus, ca un coconaș (= copil de domn)”, *Mitică* „e cam mincinos, ca miticii lui Caragiale”, *Cucu*, „când a început să meargă, familia îi spunea: *Stai cucu!*, iar el a preluat cuvântul” etc. (p. 154–155).

Secțiunea dedicată toponimiei folosește și completează cercetările anterioare făcute de G. Giuglea în 1930 și Sabin Vlad în 1984. Atestate în documente din secolul al XIV-lea, *Dealul Feleacului* și *Valea Feleacului* nu apar în inventarul toponimelor de la paginile 162–182, așadar înțelegem că ele nu mai sunt folosite astăzi, prin urmare ar fi fost interesant de precizat care sunt denumirile folosite în prezent de localnici pentru a desemna acele unități geografice. Numele topice de pe teritoriul satului Feleacu sunt diverse, după cum și relieful de aici este diversificat. Ele păstrează în componența lor nume de persoane de altădată (așa sunt, de exemplu, denumirile *Gredina lui Bodaciu* și *Bodăcești*, care stau mărturie a prezenței în Feleacu – cândva, probabil înainte de 1800, pentru că nu se regăsesc la capitolul dedicat antroponimiei – a unor familii *Bodaci(u)*, poate și *Bodăcescu*), dar și entopice rare (precum *berîște* „loc unde se face țuica”, încă neconsemnat în dicționarele limbii române, dar întâlnit de cercetătorii toponimiști pe teren) ori variante regionale ale unor cuvinte (*dâmbă* pentru *dâmb*).

Unele toponime pun încă, din punctul nostru de vedere, probleme etimologice; de exemplu, în ce privește denumirile *Cătăragele* și *Cătăragul Gol*, la primul toponim autoarea face trimitere la apelativul *cătărăg* „creastă între două râpi”, care însă nu pare a se potrivi descrierii din dreptul celui de-al doilea toponim: „un clin între grădini; să bagă-n sat (ca un unghi); cam 6–7 iugăre”, deci unghiul, în acest caz, este pe orizontală, nu pe verticală.

Observăm că și în această zonă există câmpuri toponimice, fapt care confirmă, încă o dată, valabilitatea teoriei avansate de Dragoș Moldovanu³: *Beriștea* și *Pârâul Beriștii*,

² Lucrarea aduce și corecții necesare unor greșeli de grafie identificate în monografia semnată de Ioan R. Nicola.

³ Vezi Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010.

Gruiu, Pârâul Gruifului și Perii Gruifului, Pusta și Pârâul Pustii. Din păcate, la majoritatea toponimelor lipsesc indicații privind situarea obiectului desemnat, localizare care ar fi confirmat (sau nu) dacă este vorba de locuri aflate în vecinătate, deci toponime care formează câmpuri toponimice.

Aparatul științific al cărții este completat de o bogată bibliografie, o legendă a abrevierilor folosite în text, un indice al autorilor citați, precum și de rezumate în engleză și franceză. Ar fi fost binevenit și un indice care să ajute la identificarea în lucrare a tuturor termenilor discutați de autoare. Exemplul Rozaliei Colciar de a pune la dispoziția cercetătorilor și a publicului nespecializat un studiu lingvistic al localității natale ar trebui urmat și de alți specialiști.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(d_butnaru@yahoo.com)

IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri*, Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p.

La 19 ani de la apariția monografiei dedicate Protopopiatului Săveni⁴, preotul Ioan Canciuc publică o a doua ediție a lucrării, în două volume. După cum explică autorul în *Introducere*, reeditarea a fost impusă de necesitatea actualizării informației tematice, care să ofere „un plus valoric și o utilitate mai performantă” (I, p. 11) și care rezidă în introducerea de noi date preluate din arhive și biblioteci, dar și din lucrările de specialitate apărute în perioada 2005–2019.

Cercetarea de față ne oferă o perspectivă diacronică și sincronică asupra arealului Protopopiatului Săveni, alcătuit din 18 comune integrale (Adășeni, Avrămeni, Coțușca, Dângeni, Dobârceni, Drăgușeni, Hănești, Manoleasa, Mihălășeni, Mitoc, Ripiceni, Românești, Ștefănești, Știubieni, Ungureni, Unțeni, Vlăsinești, Vorniceni), patru sate din comuna Santa Mare și orașul Săveni. Astfel, sunt supuse analizei 165 de localități, dintre care 102 sunt actuale și 63 au dispărut de-a lungul timpului (I, p. 15).

Primul volum al lucrării de deschide cu o *Prefață* a cercetătorului științific Silviu Văcaru, urmată de o scurtă *Introducere* a autorului și de reluarea *Prefetei la ediția I*, semnată de istoricul Ioan Caproșu. Cercetarea propriu-zisă debutează cu capitolul *Așezările umane*, un scurt istoric al modului de constituire și de fragmentare a satelor botoșănene începând cu secolul al XIV-lea și până la marea reformă agrară din anii 1919–1922. Capitolul al II-lea, *Biserica*, este consacrat prezentării vieții religioase a satelor din Protopopiatul Săveni, mai bogat documentată abia după înființarea episcopiei și a Mitropoliei Moldovei în secolul al XIV-lea, concomitent cu apariția protopopiatelor organizate pe ținuturi (I, p. 27). Urmează un scurt capitol dedicat *învățământului* sătesc din Moldova, considerat reglementat, chiar dacă precar, prin hrisovul voievodului Alex. C. Moruz din 1804, prin care se dispune înființarea de școli în fiecare ținut (I, p. 31).

⁴ *Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra așezărilor, Bisericii și învățământului*, Botoșani, Editura AXA, 2005.

Gruiu, Pârâul Gruifului și Perii Gruifului, Pusta și Pârâul Pustii. Din păcate, la majoritatea toponimelor lipsesc indicații privind situarea obiectului desemnat, localizare care ar fi confirmat (sau nu) dacă este vorba de locuri aflate în vecinătate, deci toponime care formează câmpuri toponimice.

Aparatul științific al cărții este completat de o bogată bibliografie, o legendă a abrevierilor folosite în text, un indice al autorilor citați, precum și de rezumate în engleză și franceză. Ar fi fost binevenit și un indice care să ajute la identificarea în lucrare a tuturor termenilor discutați de autoare. Exemplul Rozaliei Colciar de a pune la dispoziția cercetătorilor și a publicului nespecializat un studiu lingvistic al localității natale ar trebui urmat și de alți specialiști.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(d_butnaru@yahoo.com)

IOAN CANCIUC, *Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri*, Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p.

La 19 ani de la apariția monografiei dedicate Protopopiatului Săveni⁴, preotul Ioan Canciuc publică o a doua ediție a lucrării, în două volume. După cum explică autorul în *Introducere*, reeditarea a fost impusă de necesitatea actualizării informației tematice, care să ofere „un plus valoric și o utilitate mai performantă” (I, p. 11) și care rezidă în introducerea de noi date preluate din arhive și biblioteci, dar și din lucrările de specialitate apărute în perioada 2005–2019.

Cercetarea de față ne oferă o perspectivă diacronică și sincronică asupra arealului Protopopiatului Săveni, alcătuit din 18 comune integrale (Adășeni, Avrămeni, Coțușca, Dângeni, Dobârceni, Drăgușeni, Hănești, Manoleasa, Mihălășeni, Mitoc, Ripiceni, Românești, Ștefănești, Știubieni, Ungureni, Unțeni, Vlăsinești, Vorniceni), patru sate din comuna Santa Mare și orașul Săveni. Astfel, sunt supuse analizei 165 de localități, dintre care 102 sunt actuale și 63 au dispărut de-a lungul timpului (I, p. 15).

Primul volum al lucrării de deschide cu o *Prefață* a cercetătorului științific Silviu Văcaru, urmată de o scurtă *Introducere* a autorului și de reluarea *Prefeței la ediția I*, semnată de istoricul Ioan Caproșu. Cercetarea propriu-zisă debutează cu capitolul *Așezările umane*, un scurt istoric al modului de constituire și de fragmentare a satelor botoșănene începând cu secolul al XIV-lea și până la marea reformă agrară din anii 1919–1922. Capitolul al II-lea, *Biserica*, este consacrat prezentării vieții religioase a satelor din Protopopiatul Săveni, mai bogat documentată abia după înființarea episcopiei și a Mitropoliei Moldovei în secolul al XIV-lea, concomitent cu apariția protopopiatelor organizate pe ținuturi (I, p. 27). Urmează un scurt capitol dedicat *învățământului* sătesc din Moldova, considerat reglementat, chiar dacă precar, prin hrisovul voievodului Alex. C. Moruz din 1804, prin care se dispune înființarea de școli în fiecare ținut (I, p. 31).

⁴ *Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra așezărilor, Bisericii și învățământului*, Botoșani, Editura AXA, 2005.

După *Glosar și Abrevieri*, volumul continuă cu partea cea mai consistentă, anume prezentarea satelor Protopopiatului Săveni în funcție de comuna de apartenență. Se remarcă uniformitatea expunerii informațiilor, fiecărei localități corespunzându-i un microstudiu care adună date administrativ-teritoriale, geografice, istorice, lingvistice (aici încadrându-se mai ales propunerile de etimologii toponimice), demografice, la care se adaugă indicații privind viața religioasă și activitatea școlară din arealul discutat.

Evoluția social-istorică a satelor este foarte bine documentată, cercetările similare ulterioare putând considera fără rezerve această lucrare ca fiind una de referință. Sunt prezentate, pentru fiecare așezare în parte, toate documentele în care acestea apar atestate de-a lungul timpului, fiind expusă, de asemenea, dinamica relațiilor de proprietate asupra moșiilor în discuție (evoluții, scindări, desființări, reînființări, schimbări de proprietari, vânzări și cumpărări etc.). La acest capitol semnalăm stringența indicării surselor documentare pentru fiecare informație furnizată, în caz contrar datele pierzându-și plauzibilitatea științifică: pentru satul Joldești, de exemplu, ni se indică faptul că numele său „a fost derivat din antroponimul *Joldea*, cel dintâi jude” (I, p. 330), fără nicio indicație documentară. În cazul satului Ichimenii Vechi, autorul afirmă, fără a ne face cunoscută sursa informației, că nu a existat o singură așezare, așa cum reiese din documentele oficiale, ci au fost „două sate, Ichimenii Vechi existent din vechime și Ichimenii Noi înființat după marea împroprietărire din anii 1919–1922” (I, p. 57).

Explicațiile etimologice ale toponimelor nu ating întotdeauna profunzimea analizei de specialitate, dar, atunci când ne sunt oferite, sunt încercări cel mai adesea corecte, atât în cazul oiconimelor personale, pentru care au fost identificate cu precizie persoanele care au stat la baza denominării (*Brăteni* – de la numele lui *Bratul* Pleșescul, *Cișmănești* – de la numele *Șuşman*, *Dobârceni* – de la numele lui *Dobârcin*, *Hănești* – de la antroponimul *Hanu*, *Manoleasa* – de la numele soției lui Costache *Manole*, *Păunul* – de la numele proprietarului Neculai *Păun*, *Ratoșul Apostol* – de la numele căpitanului *Apostol* Ciurde, *Știubieni* – de la numele lui *Știubei*, atestat și în sintagma „movila lui Știubei” etc.), cât și în cazul oiconimelor descriptive, pentru care a fost evidențiată trăsătura care a motivat numele toponimic (*Bivolari* – pus în legătură cu creșterea și întreținerea cirezilor de bivoli, *Livada* – numele satului aflat în apropierea unei livezi de pomi fructiferi, *Bojii lui Petru* – motivat de prezența în zonă a pâlcurilor de boz, *Loturi* – de la loturile cu care au fost împroprietăriți locuitorii veniți aici din satul învecinat Liveni ș.a.).

Pentru că orice lucrare este perfectibilă, ne permitem să semnalăm anumite neajunsuri constatate în demersul etimologic întreprins de autor. Pentru *Adășeni*, de exemplu, se indică drept bază antroponimică numele boierului Vlad *Adiș*, la care se adaugă sufixul *-eni* (I, p. 37). Evoluția fonetică a toponimului este însă doar intuită, fără a fi pusă în legătură cu forma *Adaș*, atestată într-un document de la 1495 cu privire la posesia satelor Horodniceni, Mărcești și Grijlivi (cf. MDTM, II¹⁵, p. 2). Și pentru oiconimul *Avrămeni* se preferă o etimologie lingvistică (*Avram* + *-eni*), fără a fi menționat documentul de la 1638, privitor, printre altele, la o ocină a lui *Avram*, lângă Bodeasa, dinspre Bașeu (cf. MDTM, II₁, 16). În cazul satului Zoițani, al cărui nume este justificat prin derivare de la patronimul *Zoița* (I, p. 46), ar fi trebuit menționată atestarea cu forma *Zoițanul* a oiconimului, începând de la 1865, ceea ce legitimează explicarea acestuia printr-un plural direct chiar de la antroponimul *Zoițanul* „fiul Zoiței” (cf. MDTM, II₁, 213). De asemenea, inexactă este și etimologia propusă pentru numele satului Hotcăuți, format prin derivare de la antroponimul *Hotco* cu sufixul *-ăuți* „după înlăturarea vocalei -o din radical” (I, p. 48), în acest caz având, de fapt, a face cu un

⁵ *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*. Partea 1. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

vechi derivat ucrainean de la numele *Hotko* cu sufixul colectiv *-owci*, adaptat fonetic în limba română cu forma *-ăuți* (cf. MDTM, II₁, 213). Semnalăm și oiconimul *Popoaia*, explicat de la numele unui inginer *Popoiu* sau *Popov*, stabilit în sat în anul 1927 (II, p. 36), fără a se ține seama de faptul că Dealul Popoaia și Pârâul Popoaia sunt atestate încă din 1892, deci cu 35 de ani înainte (o soluție etimologică mai plauzibilă ar fi un supranume feminin desemnând-o pe „soția popii” – MDTM, II₁, 332). Dubitabilă este și ipoteza etimologică avansată pentru oiconimul *Zahoreni*, anume de la numele popii *Zaharia*, menționat cu referire la acest sat într-un document de la 1428 (I, p. 355), infirmându-se astfel explicația propusă în acest caz de Emil Petrovici, anume un vechi derivat ucrainean *za+gorëni* „(cei) de peste deal”, de la *gora* „munte, deal” cu sufixul colectiv *-eni*. Considerând numele satelor Rânghilești și Rângăuți a fi descriptive, autorul le pune în legătură cu „platourile numite *ringuri* pe care călăreții tătari organizau antrenamente și întreceri sub îndrumarea băscacilor” (II, p. 81), fără a ține cont de sufixele *-ești*, respectiv *-owci*, folosite prin excelență la formarea de toponime personale (pentru o soluție etimologică, vezi MDTM, II₁, 348).

Deși analiza toponimică din acest volum nu este de tip structural, autorul identifică cu succes, acolo unde este cazul, relațiile de subordonare dintre elementele unui câmp toponimic: numele satului Volovăț „s-a dat de la numele hidronimului Volovăț” (I, p. 395), satul Sărata-Basarab „a luat numele de la pârâul Sărata” (I, p. 347) sau numele satului Râșca „s-a dat după numele mănăstirii Râșca” (II, p. 29). Întrebarea care se impune este de ce Ioan Canciuc nu a optat pentru explicarea etimologiei acestor nuclee polarizatoare (mai ales în cazul apelativelor ucrainene *olîcha/ vilîcha* „arin” și *rička* „râu, pârâu”, obscure pentru cititorul neavizat), ceea ce ar fi întregit paleta etimologică a arealului analizat. În continuarea acestei idei, semnalăm lacune etimologice și în cazul unor oiconime greu descifrabile lingvistic (în special *Podriga*, *Pomârla*, pentru care vezi MDTM, II₁).

Fiecare dintre cele două tomuri ale lucrării se încheie cu o *Bibliografie* consistentă și un *Indice* al numelor de locuri, la finalul volumului al II-lea fiind reluat *Glosarul* prezentat în prima parte a cărții, mai mult decât binevenit pentru cititorii nefamiliarizați cu termenii învechiți sau regionali regăsiți în documentele care atestă evoluția istorică și dinamica teritorial-administrativă a localităților prezentate.

Dincolo de aspectele perfectibile inerente oricărei lucrări de dimensiunile celei consacrate Protopopiatului Săveni, volumul în discuție merită toată aprecierea cititorilor, specialiști sau nu, în primul rând pentru dedicarea și perseverența cu care autorul a adunat, de-a lungul anilor, informații din surse variate, unele necesitând eforturi considerabile pentru a fi descoperite (accesarea documentelor inedite în arhive, adunarea de date prin anchete de teren). În al doilea rând, valoarea tomului rezidă în coerența livrării rezultatelor documentare obținute și în verosimilitatea științifică a microstudiilor dedicate fiecărei comune în parte. Este știut faptul că preotul Ioan Canciuc a făcut parte din colectivul de redactare a *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, realizat în cadrul Departamentului de toponimie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, ceea ce i-a facilitat accesul la un vast material documentar privitor la așezările botoșănene, dar i-a oferit și ocazia formării și maturizării ca cercetător, aspect reflectat în maniera de adunare, sistematizare, prezentare și interpretare a unui amplu ansamblu informațional, concretizat într-o perspectivă cronologică, coerentă și veridică, asupra evoluției istorico-geografice, teritorial-administrative, religioase și școlare a peste 160 de localități din Protopopiatul Săveni.

Ana-Maria Prisacaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(carpanamaria@yahoo.co.uk)

CODRUȚA COZMA, *Elemente de pragmastilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 319 p.

Volumul *Elemente de pragmastilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu* reprezintă materializarea tezei de doctorat a Codruței Cozma, realizată sub îndrumarea prof. univ. dr. habil. Daiana Felecan. Autoarea îi propune cititorului avizat (și nu numai) să fie martor al unei cercetări pertinente, după cum însăși coordonatoarea lucrării afirmă în *Prefață*: „Caracterizată prin sobrietate, formă îngrijită și, mai important decât orice, stil bine strunit [...], o astfel de perspectivă asupra scrisului lui Sadoveanu este educativă, ea sporind numărul lucrărilor de specialitate consacrate operei autorului” (p. 17).

Înscriindu-se pe linia lui Eugen Coșeriu, care credea că, după cum „filologul trebuie să fie într-o câțva lingvist, este necesar ca și lingvistul să fie puțin filolog” (Eugenio Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, Cluj, Editura Echinox, 1995, p. 16), autoarea cere cititorului să nu fie satisfăcut cu o lectură de suprafață, ancorată numai în interpretări și comentarii personale, nefondate teoretic, ci să se aventureze în subsolurile materialului scriitoricesc, devenind martor al unui riguros proces de disecție textuală. Analiza vizează patru romane scrise de Mihail Sadoveanu, și anume *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-Vodă*, *Nicoară Potcoavă*, *Creanga de aur* și *Frații Jderi*, și face apel în permanență la instrumentele metodologice anunțate de autoare încă din titlu și care sunt punctate cu multă claritate în primul capitol.

Adâncindu-se treptat în analiză, cercetătoarea stabilește mai întâi cadrul teoretic ce va sta la baza lucrării. În această parte a studiului, acoperită de capitolul al II-lea, intitulat *Discursul romanului istoric sadovenian*, autoarea reușește să ancoreze temeinic lucrarea în literatura de specialitate, prin trimiteri relevante la autori de marcă, atât autohtoni, cât și străini: Dan Sperber și Deirdre Wilson, Daiana Felecan, Daniela Roventă-Frumușani, Dominique Maingueneau, Mihail Bahtin, Marilyn Randall, Paul Cornea, Rodica Zafiu etc.

Discursul se desfășoară organic, plecând de la general înspre particular. În mod concret, analiza debutează cu prezentarea discursului literar și a elementelor convenționale care îl alcătuiesc (instituția literarității, existența instanțelor discursive abstracte, contextul, ficționalitatea și transtextualitatea). Este bine cunoscut faptul că, după cum punctează și Codruța Cozma, discursul literar, care poartă invariabil „amprenta originalității și a personalității autorului” (p. 29), „caută să-i transmită receptorului un mesaj care să genereze o emoție, scopul său fundamental fiind cel comunicativ” (p. 29). Subcapitolul al doilea este centrat asupra discursului narativ, care, spre deosebire de cel literar, are calitatea de a aparține eminent naratorului, așadar celui care, sub diverse forme, face cititorului cunoscute cele petrecute. Restrângând și mai mult aria focalizată, cercetarea se oprește, în subcapitolul al treilea, asupra discursului sadovenian. Personajele și naratorul, deopotrivă, întrebuintează un limbaj conform căruia cuvintele, expresiile, construcțiile lexicale de orice fel, ideile sunt alese cu grijă, astfel încât să oglindească realitatea socială și istorică a vremii și a locului.

Pornind de la modul cum abordează Gh. Bulgăr discursul sadovenian, autoarea inventariază caracteristicile discursului lui Sadoveanu, oferind exemple edificatoare. Principalele trăsături definitorii sunt limba populară, neologismele, metaforele, arhaismele și regionalismele, acestea două din urmă putând fi:

– lexicale, provenind din diferite domenii ale existenței umane, precum: armată – *alvanit*, *hatman* (p. 39); dregătorii – *vornic*, *spătar* (p. 39); obiecte de vestimentație – *cabaniță*, *rantie*; universul domestic – *brudnic*, *ornic*; părțile corpului – *gâtiță*, *puricariu*;

medicina populară – *spânț, zburătoare*; elemente referitoare la spațiu – *cohalm, corhan*; fenomene atmosferice – *moloșag*; alimente – *naramză, pomeranț* ș.a. (p. 40);

– fonetice: [a] → [ă]: *năvrap*; [a] → [e]: *cămeșă*; [e] → [a]: *nacaz*; [e] → [ă]: *răzăș, cătră* (p. 43) etc.;

– morfologice: *Doamna și domnițele Radului-Vodă, făcutu-mi-am datoria, am fost căzut (rob), au fost purces (călărașii)* (p. 45).

În următoarea parte a capitolului se insistă asupra faptului că în limbajul personajelor avute în vedere sunt și termeni proveniți din limbile cu care acestea iau contact (turca sau greaca, de pildă). Unitatea de limbaj este o caracteristică a discursului sadovenian, dar ea nu neagă faptul că vorbirea personajelor este influențată de clasa socială căreia îi aparțin (boierime, negustorime, cler etc.). O parte însemnată din economia capitolului al doilea revine texemelor ca forme ale discursului repetat, dintre care merită să fie amintite cele religioase, cele aparținând culturii populare, texemele care fac trimitere la literatura universală și culturele.

Capitolul al III-lea, *Politețea – coordonată fundamentală a lumii sadoveniene*, propune o incursiune în discursul sadovenian, urmărind modul cum politețea se metamorfozează în limbajul personajelor din operele amintite. Plecând de la ideea general cunoscută că actul comunicării are drept scop „stabilirea unor relații interpersonale, limbajul având astfel o funcție tranzacțională” (p. 71), se afirmă că politețea „este un factor primordial în stabilirea sensului conversațional, iar încălcarea intenționată a maximelor (conversaționale, enunțate de H.P. Grice) de către emițător obligă receptorul să reconstituie sensul mesajului” (p. 73) și că „politețea este o strategie comunicativă individuală, pe care fiecare vorbitor o adaptează situației de comunicare” (p. 74). Cercetarea pornește de la maximele conversaționale ale lui Grice, apoi aduce în discuție teoria goffmaniană despre față, teoria lui Robin Lakoff, care „abordează sociopragmatic politețea și evidențiază faptul că aceasta trebuie tratată în conformitate cu regulile unui sistem lingvistic” (p. 74), pe cea a lui Penelope Brown & Stephen Levinson, care o „analizează din perspectiva intenției comunicative a locutorilor” (p. 76), precum și pe cele ale lui A. Wierzbicka și G. Leech, acesta din urmă analizând politețea ca fiind o „manifestare socială de grup prin care se cultivă respectul și aprecierea” (p. 78). Procesul de cercetare a politeții se oprește și la afirmația Tatiane Slama-Cazacu, sintetizate de autoare astfel (p. 83): orice act politicos este alcătuit din două elemente esențiale, și anume protejarea propriei „fețe” și a „feței” interlocutorului și asigurarea cadrului emoțional prielnic desfășurării dialogului.

Concretizările textuale urmează delimitării teoretice a conceptului investigat pe parcursul capitolului. În acest sens, autoarea înregistrează mai multe procedee (folosite cu precădere în cazul politeții negative), printre care: mecanisme de distanțare prin formulare pasivă sau impersonală (*ce dorește sfinția ta*, p. 93), formularea indirectă a actelor de limbaj (*să binevoiți a nu-l face să aștepte*, p. 93), glisările pronominale, iar ca procedee aditive sunt menționate utilizarea sistemului onorificelor, edulcorațiile de adresare preliminară, folosirea de elemente menite să anihileze posibila reacție negativă a interlocutorului, modalizarea prin verbe (*Dacă boier Vartic poștește...*, p. 94) și formulele reparatoare (*Poștește, cinstită gazdă, și ne iartă* [subl. a.] *pentru tulburarea ce-ți pricinuim*, p. 95).

Poate mai mult decât celelalte capitole, capitolul al IV-lea, numit *Politețea și actele de vorbire*, pune în acord limbajul cu gestul, legătură intrinsecă procesului de interacțiune verbală: „Spre a-și atinge scopul urmărit, vorbitorul face uz de perspectiva pragmatică asupra comunicării” (p. 98). Omul, prin excelență ființă socială, este supus – el și, odată cu el, limbajul său – condițiilor sociale și morale. Acestea au darul de a modela – și în sens pozitiv, și în sens negativ – exprimarea, dovadă fiind cele două tipuri de expresii protocolare existente:

„pe de o parte, cele subordonate politeții pozitive, iar pe de alta, cele cuprinse de politețea negativă” (p. 100). Capitolul în discuție se ocupă de cercetarea unor categorii de acte verbale a căror dispunere (se pleacă de la salut și, trecând prin urare, mulțumire, scuză și rugămintă, se ajunge la poruncă) reflectă un crescendo al nivelurilor semantice.

Act care „marchează inițierea interacțiunii [...] și [care] este obligatoriu conform normelor de comportare civilizată” (p. 102), salutul este influențat nu numai de obiceiurile specifice zonei sau timpului în care trăiesc locutorii, ci și de „momentul când are loc interacțiunea, vârsta interlocutorilor, sexul vorbitorilor, statutul social al acestora, gradul de familiaritate a relațiilor interpersonale” (p. 105) și are funcții diverse: integratoare, rituală, conativă, referențială. Salutul cunoaște o vastă clasificare. Dintre clasele în care se divide, autoarea amintește salutul inițial, care marchează începutul dialogului, salutul raportat temporal (*Vă poftesc bună dimineața și bine v-am găsit!*, 107), salutul condiționat de diferiți factori (statut social sau vârstă), salutul simetric. De asemenea, dicotomia salut formal – salut informal și salutul final sunt forme pe care Codruța Cozma le identifică în limbajul personajelor sadoveniene. O subclasă de graniță, care precedă urarea și care marchează, așadar, interferențe între salut și urare, își găsește loc în clasificarea amintită (*Să trăiești întru mulți ani, măria ta*, p. 117), clasificare care se încheie cu semnalarea salutului marcat gestual (*Mă închin cu plecăciune*, p. 119).

Urarea are funcție ritualică și rol strategic și, din perspectivă pragmatolingvistică, funcție metalingvistică și funcție socială, având scopul de a „transmite sentimente pozitive față de receptor” (p. 123) și dorind „să atragă asupra acestuia evenimente cu un pronunțat potențial benefic” (p. 123–124). Și mulțumirea are o funcție ritualică, asemenea salutului și urării, și produce, de cele mai multe ori, o reacție, o replică-răspuns, fiind astfel „centrul unei structuri comunicative ternare” (p. 131).

Ori de câte ori echilibrul discursiv este deteriorat de una dintre părți, se face uz de scuză, modalitate de remediere a situației, de restabilire a armoniei. Autoarea semnalează cele trei etape ale scuzei: „ofensa, reparația și reacția la reparație” (p. 138). Dacă, în cazul mulțumirii, răspunsul poate lipsi uneori, în cazul scuzei, răspunsul este esențial, de el depinzând direcția în care se va îndrepta comunicarea. Scuza poate veni în urma unor ofense reale sau care se pot adevăra, a unor jigniri verbale sau nonverbale (*Rog să fii iertat dacă aceste două împrejurări mi se par deosebit de ciudate*, p. 139), *Iertați-ne și primiți ce avem*, p. 139). Urmând îndeaproape cele trei etape ale scuzei, funcțiile discursive ale acesteia sunt exprimarea regretului emițătorului, atenuarea potențialului amenințător al unui act posterior formulării scuzei și restabilirea echilibrului interacțional între locutori.

Odată cu cercetarea rugăminții, apare un element de noutate în cadrul cercetării, și anume algoritmul pe care autoarea îl preia de la Daiana Felecan și pe care îl adaptează propriilor nevoi analitice: *Cineva* [*Agent*] *roagă* [*v*] *ceva* [*Temă*] *pe cineva* [*Țintă*] *± pentru cineva* [*Beneficiu*] *± scop* [*Argument*], unde:

- cineva = emițentul rugăminții;
- a ruga = indice de rugare;
- ceva = obiectul/conținutul spiritual sau material;
- pe cineva = destinatarul rugăminții;
- pentru cineva = „persoana în folosul căreia se înaintează rugămintea”;
- cu un anumit scop = argumentul de rugămintă (p. 162).

Prin poruncă, „act[ul] de impunere» prin care se limitează libertatea decizională a receptorului” (p. 164), se înțelege raportul dintre locutori, amintind o dată în plus de

condițiile de succes ale lui J.L. Austin. Astfel, numai cineva situat pe o poziție superioară este în măsură să rostească porunca, în vreme ce interlocutorul său, aflat negreșit pe o poziție inferioară, ia act de cerința lui și acționează în consecință. Modalitatea de comunicare a poruncii poate fi directă ori indirectă, scrisă sau verbală, motivată ori nemotivată, formală ori informală.

După cum s-a arătat anterior, mulțumirea și scuza pot fi urmate de un răspuns (verbal, de cele mai multe ori), însă reacția la poruncă este imperativă. În caz contrar, cel căruia i se solicită ceva este sancționat: verbul *a cuteza*, de pildă, transmite „ideea de îndrăzneală, de asumare a unor riscuri, iar folosirea acestuia la forma negativă a conjunctivului prezent intensifică valoarea imperativă a poruncii și formulează o interdicție care anulează liberul arbitru al receptorului” (p. 170).

Autoarea se apleacă cu multă grijă nu numai înspre latura pragmatică a expresiilor analizate, ci și asupra perspectivei lexico-semantică. Codruța Cozma constată că Mihail Sadoveanu folosește, în construcția limbajului personajelor sale, grupuri nominale care pot lua diverse forme:

- nume propriu +/precedat de însușire (*cuviosul Nicodim*, p. 177);
- statut social (*jupâne comise*, p. 178);
- statut uman + însușire (*oameni buni*, p. 178) etc.,

apoi formule de reverență (*măria ta*, p. 178), pronume de politețe (*mă rog dumitale*, p. 179), verbe (*te poftesc [...] cu umilință*, p. 179) și substituenți de forme verbale și pronominale, care întăresc caracterul protocolar al exprimării.

În capitolul al V-lea, *Eufemismul*, se arată cum limbajul eroilor sadovenieni este determinat de coordonatele sociale și culturale care delimitează universul lor: „Eroii săi dețin o competență comunicativă influențată de gradul de cultură, mediul social, experiența de viață și atașamentul la valorile tradiționale” (p. 183). Indivizi cu un înrădăcinat sentiment de solicititudine față de propria „față” și de „fața” interlocutorului, altfel spus, oameni care fac din buna-cuviință a exprimării o a doua natură a lor, alegând cu atenție expresiile folosite, personajele analizate folosesc un limbaj încărcat cu eufemisme care vizează, cu precădere, domeniile și ariile lexicale cu care se află în contact permanent. Astfel, tabuurile sacralului, între care pot fi amintite ariile semantice „diavol” (*Ducă-se pe pustii*, p. 186) și „moarte” (*acest om vede pe Dumnezeu*, p. 187), cele care au în vedere impurul fizic (termeni din aria semantică a sexualității, a sarcinii și a nașterii sau a corporalității) (*pe când mesenii își întrebuișau cu hărnicie fâlcile și dinții*, p. 193) și impurul moral (boli psihice, defecte morale) (*nu-ți spurca limba cu neadevăruri*, p. 195), sunt frecvente în vorbirea lor.

Ca urmare a compatibilității semantice „dintre două cuvinte/structuri lexicale (fie cu o sinonimie totală, fie cel puțin cu o suprapunere parțială a sensurilor)” (p. 196–197), substituția este frecventă când vine vorba despre construcția lexico-gramaticală a eufemismelor. În finalul capitolului, autoarea aduce în discuție un alt posibil motiv care „împinge” individul să își păstreze limbajul în granițele politeții – dorința de a-și statonici poziția în ierarhia socială. Grija pentru imaginea de sine, pentru propria „față”, s-ar traduce, după cum lasă autoarea să se înțeleagă, drept intenția de a cosmetiza latura comportamentală neplăcută și a o înlocui cu una idealizată, concretizată într-o expresie reverențioasă.

Capitolul al VI-lea se focalizează pe vorbirea nepoliticoasă, Codruța Cozma parcurgând sistematic drumul dinspre cadrul teoretic înspre cel practic. Astfel, aceasta punctează faptul

că impolitețea „este o manifestare specific omenească, prin care autorul, intenționat sau accidental, generează o degradare a raporturilor interumane, subminând principiul cooperării și alterând natura comunicării” (p. 202). De asemenea, impolitețea este stratificată din unghiul strategiilor folosite în realizarea sa. Există, așadar, câteva metode (p. 203) folosite în cazul *impoliteții pozitive*, cum ar fi „ignorarea interlocutorului, refuzul asocierii cu celălalt, etalarea dezinteresului, detașarea prin formule de adresare care impun o distanță socială”; urmează prezentarea strategiilor *impoliteții negative*: „ironizarea interlocutorului, invadarea spațiului personal (prin dezvăluirea unor informații intime sau prin așezarea în proxima apropiere a celui alt)”, manifestări evidente ale unui comportament ireverențios, care nu are darul de a încuraja interlocutorul să ia parte la conversație, ci, dimpotrivă, de a altera „fața” sa, de a-l răni, de a-l jigni. Sunt amintite, de asemenea, *impolitețea neoficială*, care plasează colocutorul „într-o poziție de maximă vulnerabilitate” (p. 203) prin recurgera la o vorbire aluzivă evidentă, înțeleasă de cei din jur, și *refuzul politeții*, care se traduce drept „absența politeții atunci când manifestările acestea sunt așteptate” (p. 203).

Având scopul precis de a adopta un limbaj ireverențios, emițătorul face uz de instrumente precum eufemismul, disfemismul și cacofemismul. Trecând de la ipostaza de caracterizare a personajelor prin limbaj (funcția reflexivă), adoptând apoi postura de instrument de potențare a expresivității discursului textual (funcția emfatică), disfemismele și cacofemismele sunt folosite și cu intenția vădită de a răni interlocutorul (funcția de feedback) sau pentru a da glas blestemelor (funcția metalingvistică) – aspect deloc surprinzător, dacă se are în vedere faptul că aceasta era o practică frecventă printre oamenii din timpurile și locurile descrise de Mihail Sadoveanu. Autoarea se oprește apoi asupra tipurilor de politețe. Aceasta poate fi:

- pozitivă, care „atacă fața publică a interlocutorului prin adresarea unor cuvinte tabu sau [...] care se tabuizează contextual” (p. 207);
- indirectă, care este observabilă numai luând în seamă celelalte aspecte ale comunicării non- și paraverbale;
- negativă, care se apropie până la confundare de violență/agresiune/agresivitate;
- falsă impolitețe, situație când exprimarea doar poartă masca impoliteții, când, în fapt, cuvintele sunt golate de încărcătura semantică care poate fi interpretată drept jignitoare și sunt chemate să exprime sensuri noi. Precum în cazul impoliteții intenționate, și falsă impolitețe este desăvârșită când ceilalți participanți la dialog cunosc codul pe care emițătorul îl folosește și sunt capabili să priceapă mesajul și, deci, falsă impolitețe;
- suspendarea impoliteții „apare în momentele în care contextul situațional impune necesitatea unei manifestări discursive protocolare, dar aceasta nu se concretizează” (p. 212).

Urmând tiparul instituit în capitolele precedente, concretizările discursive ale impoliteții, alături de caracteristicile lexico-gramaticale ale lor, succedă cadrului teoretic: insulta, al cărei scop este distrugerea feței interlocutorului (*Am să-ți arăt eu jurăminte, râie țărănească, a detunat boierul Gavril*, p. 215), blestemul, prin care se solicită intervenția forțelor supranaturale (*blăstămat să fie în veac*, p. 217), imprecățiile laice, cu alte cuvinte amenințări adresate nu numai interlocutorului, ci și urmașilor săi (*Înflorire-ar pe el lepra!*, p. 218).

Disfemismele cunosc o gamă variată de manifestări stilistice: metaforă (*am prins cânele*, p. 221), epitete depreciative (*lingăule*, p. 222), metonimie și antifrază.

Arsenalul de expresii ireverențioase este dublat, în acord cu mediul puternic impregnat de religiozitate în care locuiesc și cu respectarea cu sfințenie a cutumelor, de o serie de expresii care ascund înfățișarea neplăcută a vorbirii nepoliticoase, cum ar fi, de pildă, *sudalmă înfricoșată* (p. 223). Grija pentru limbajul curat, care se pune la adăpost de construcțiile jignitoare, este vizibilă și în modul cum personajele sancționează nerespectarea normelor (*Te poftesc să vorbești altfel despre fiul nostru*, p. 225). Nu de puține ori, personajele sadoveniene „apelează la strategii discursive menite să atenueze aceste consecințe și evită sau sancționează exprimarea disfemică” (p. 228).

Capitolul al VII-lea, *Ironia – jignire sub masca politeții*, debutează cu delimitările teoretice ale conceptului. Ironia a suscitat interesul cercetătorilor vreme îndelungată, începând de la Socrate și continuând până în prezent. Prezentarea teoretică a ironiei se bazează pe antiteza punctelor de vedere ale cercetătorilor: „una (o direcție de cercetare) în care ironia este considerată un act de vorbire indirect, bazat pe implicaturi conversaționale și având la bază suprapunerea a două mesaje: unul literal, de suprafață, care transmite o informație doar aparent asumată de vorbitor și unul implicit, de adâncime, care înmagazinează adevăratul sens al comunicării și care, pentru ca actul de vorbire să fie eficient, trebuie să fie descifrat de către ascultător. Cealaltă direcție (reprezentată de Sperber și Wilson 1981) punctează teoria că vorbitorul nu își asumă secvența preluată, ci doar o citează critic, distanțându-se de mesajul acesteia” (p. 232). Altfel spus, părerile celor ce au analizat ironia sunt divizate în două. Pe de o parte, unii o așază în dreptul politeții – Searle înțelege ironia drept „un fenomen comunicativ asociat actelor verbale” (p. 230), Leech vede în ironie o „manieră prietenoasă de a critica” (p. 230), iar Sperber și Wilson propun teoria conform căreia ironia ar transmite nu numai o construcție formală, ci este asociată unui gând sau ecou al gândurilor unei persoane, enunțurile ironice devenind astfel „enunțuri de tip ecou” (p. 231). Pe de altă parte, Brown și Levinson percep ironia ca pe un act „cu potențial ofensator” (p. 231), care încalcă maxima calității.

Deși operele supuse analizei cuprind ironia situațională și atitudinală, autoarea abordează ironia verbală, „o formă de discurs în care adevăratul sens al textului este mascat sau contrazis de cuvintele utilizate” (p. 235). Ironia se concretizează astfel:

- ca antifrază (– *Unde se află una ca asta? Pentru prieteni avem loc, fratele meu Alexa, creștini suntem și urmăm pildele învățătorului nostru. – S-a și văzut*, p. 235);
- ironia referențială: de pildă, în replica *Cum să-ți spun, jupâneasă Ilisafă? Se pun împotriva, pentru c-au gustat din mâncarea asta o viață întreagă și nu pot aduce mărturie de bunătatea ei*, [subl. a.], p. 240), ironia apare în urma încălcării de către emițător a maximei calității. Pentru ca sensul real al afirmației să fie perceput de către interlocutor, trebuie parcurse câteva etape (*ibidem*): descifrarea sensului literal, compararea lui cu contextul, depistarea incongruențelor, anularea sensului inițial, reconstruirea altor posibile intenții, validarea lor și descoperirea sensului de adâncime al mesajului;
- ironia prin supramarcarea politeții;
- ironia prin naivitate simulată (pentru a fi apt să întrebuițeze astfel ironia, vorbitorii trebuie să își însușească anumite trăsături, după cum este cazul personajelor Candachia și Ilisafa, „deținătoarele unei abilități superioare de comunicare, ce împletește vorbirea aluzivă cu atacul învăluit în țesătura unei false curtoazii”, p. 242);
- prin hiperbolizare.

În concluzie, departe de a se face vinovată, pe de o parte, de căderea în păcatul suprasaturației teoretice, care ar conduce inevitabil la tratarea materialului literar drept un palimpsest pe suprafața căruia sunt grefate, remarcabil, fără îndoială, concepte teoretice, sau, pe de altă parte, de meteahna de a abandona analiza în cheie critică, obiectivă, în favoarea interpretării literare excesive, cartea de față armonizează cele două paliere într-o manieră care probează exercițiul critic și capacitatea de sinteză, vitale într-un atare demers științific. Osatura discursurilor vocii narative și ale personajelor este cu minuțiozitate pusă în lumină prin uzitarea unui vast arsenal de instrumente teoretice, având drept punct de pornire literatura de specialitate (aspect ușor de remarcat odată cu observarea atentă a impresionantei liste bibliografice, care adună laolaltă marii lingviști și teoreticieni literari, români și străini). Scriitura care demonstrează poziția critică, imparțială, spiritul doct și respectul față de obiectul analizat, trăsături indisociabile portretului unui iubitor de cuvânt, textul de față îmbogățește peisajul științific literar și lingvistic autohton și reprezintă un veritabil stâlp de susținere pentru viitoarele cercetări filologice care vizează operele sadoveniene, dar nu numai.

Florina Babici

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord, Baia Mare, România
(fbabici@yahoo.com)

MARINA CAP-BUN, *Literatura clasicilor de la Junimea*, București, Editura Universitară, 2024, 622 p.

Marina Cap-Bun este prof. univ. dr. habil. la Universitatea „Ovidius” din Constanța, unde predă de peste treizeci de ani literatura marilor clasici. De-a lungul timpului, a publicat mai multe volume ca unic autor. A debutat cu o teză de doctorat dedicată lui I.L. Caragiale, apărută în 1998, cu titlul *Oglinda din oglindă. Studiu despre opera lui I.L. Caragiale*, de referință pentru studiile în domeniu. Cum se întâmplă în situația multor cariere universitare, cercetarea doctorală devine definitorie pentru mulți ani, Caragiale rămânând o prezență constantă în activitatea didactică a autoarei, prin cursurile obligatorii sau opționale circumscrise epocii marilor clasici. Centenarul morții marelui clasic, în 2012, a prilejuit organizarea unei prime conferințe a Centrului de Cercetare „Studiile Românești în Context Internațional” și apariția primului volum publicat în cadrul centrului, intitulat *Actualitatea lui Caragiale*. Regăsim tema doctorală și în lucrarea pe care o prezentăm aici, *Literatura clasicilor de la Junimea*, privită prin altă oglindă, după ani de experiență didactică și de cercetare. În fond, ce anume face ca un scriitor să devină „clasic”? Eterna sa actualitate, interesul mereu viu al generațiilor de cititori, indiferent de vârstă. Ideea apare în expozeul introductiv semnat de autoare, care își definește cartea ca pe „o pledoarie pentru înnoirea pe care receptarea marilor clasici o cere, într-un nou mileniu” (p. 5), o regăsim apoi, argumentată științific cu ajutorul publicațiilor maioreștiene: „Descoperim aici una din intuițiile maioreștiene fundamentale: eterna actualitate, ușurința de a adapta mecanismele comicului caragialian la orice timp și loc” (p. 84) și, în fine, ideea se repetă cu referire la creația eminesciană: „Proba durabilității scriitorului clasic stă în puterea operei sale de a fi mereu în contemporaneitate, de a aparține simultan epocii care a generat-o și celor viitoare” (p. 154).

Volumul în discuție are un caracter de sinteză, astfel explicându-se și dimensiunile sale apreciable. Calitatea demersului științific este probată de referenții care l-au evaluat în

În concluzie, departe de a se face vinovată, pe de o parte, de căderea în păcatul suprasaturației teoretice, care ar conduce inevitabil la tratarea materialului literar drept un palimpsest pe suprafața căruia sunt grefate, remarcabil, fără îndoială, concepte teoretice, sau, pe de altă parte, de meteahna de a abandona analiza în cheie critică, obiectivă, în favoarea interpretării literare excesive, cartea de față armonizează cele două paliere într-o manieră care probează exercițiul critic și capacitatea de sinteză, vitale într-un atare demers științific. Osatura discursurilor vocii narative și ale personajelor este cu minuțiozitate pusă în lumină prin uzitarea unui vast arsenal de instrumente teoretice, având drept punct de pornire literatura de specialitate (aspect ușor de remarcat odată cu observarea atentă a impresionantei liste bibliografice, care adună laolaltă marii lingviști și teoreticieni literari, români și străini). Scriitura care demonstrează poziția critică, imparțială, spiritul doct și respectul față de obiectul analizat, trăsături indisociabile portretului unui iubitor de cuvânt, textul de față îmbogățește peisajul științific literar și lingvistic autohton și reprezintă un veritabil stâlp de susținere pentru viitoarele cercetări filologice care vizează operele sadoveniene, dar nu numai.

Florina Babici

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord, Baia Mare, România
(fbabici@yahoo.com)

MARINA CAP-BUN, *Literatura clasicilor de la Junimea*, București, Editura Universitară, 2024, 622 p.

Marina Cap-Bun este prof. univ. dr. habil. la Universitatea „Ovidius” din Constanța, unde predă de peste treizeci de ani literatura marilor clasici. De-a lungul timpului, a publicat mai multe volume ca unic autor. A debutat cu o teză de doctorat dedicată lui I.L. Caragiale, apărută în 1998, cu titlul *Oglinda din oglindă. Studiu despre opera lui I.L. Caragiale*, de referință pentru studiile în domeniu. Cum se întâmplă în situația multor cariere universitare, cercetarea doctorală devine definitorie pentru mulți ani, Caragiale rămânând o prezență constantă în activitatea didactică a autoarei, prin cursurile obligatorii sau opționale circumscrise epocii marilor clasici. Centenarul morții marelui clasic, în 2012, a prilejuit organizarea unei prime conferințe a Centrului de Cercetare „Studiile Românești în Context Internațional” și apariția primului volum publicat în cadrul centrului, intitulat *Actualitatea lui Caragiale*. Regăsim tema doctorală și în lucrarea pe care o prezentăm aici, *Literatura clasicilor de la Junimea*, privită prin altă oglindă, după ani de experiență didactică și de cercetare. În fond, ce anume face ca un scriitor să devină „clasic”? Eterna sa actualitate, interesul mereu viu al generațiilor de cititori, indiferent de vârstă. Ideea apare în expozeul introductiv semnat de autoare, care își definește cartea ca pe „o pledoarie pentru înnoirea pe care receptarea marilor clasici o cere, într-un nou mileniu” (p. 5), o regăsim apoi, argumentată științific cu ajutorul publicațiilor maioreștiene: „Descoperim aici una din intuițiile maioreștiene fundamentale: eterna actualitate, ușurința de a adapta mecanismele comicului caragialian la orice timp și loc” (p. 84) și, în fine, ideea se repetă cu referire la creația eminesciană: „Proba durabilității scriitorului clasic stă în puterea operei sale de a fi mereu în contemporaneitate, de a aparține simultan epocii care a generat-o și celor viitoare” (p. 154).

Volumul în discuție are un caracter de sinteză, astfel explicându-se și dimensiunile sale apreciable. Calitatea demersului științific este probată de referenții care l-au evaluat în

vederea publicării: prof. dr. Silviu Angelescu, de la Universitatea din București, și prof. dr. habil. Lăcrămioara Petrescu, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași.

Marina Cap-Bun nu își propune să dărâme ziduri vechi de cetate, ci să le consolideze, să le analizeze și chiar să le orneze. Cercetarea științifică originală este mereu ancorată în diacronie. De altfel, pentru a fi original, trebuie să știi tot ceea ce s-a scris legat de subiect, ca să ai garanția că ideile tale, care pot părea revoluționare, nu au mai fost exprimate, la un moment dat, de altcineva. Este un merit incontestabil al acestui volum, acela de a sintetiza cercetările anterioare și de a veni cu elemente de noutate. Structura cărții relevă limpezimea de gândire a profesorului cu experiență. Sunt șase capitole ușor de extras și de publicat separat, dar care conduc demersul analitic, într-un mod natural, către toate direcțiile de cercetare asumate de autoare: *Junimea și Convorbirile literare – vectori ai modernității culturale românești*; *Titu Maiorescu, fondator al spiritului critic în cultura română. Începuturile „complexului estic”*. *Un român la Theresianum*; *Mihai Eminescu, un destin care schimbă traiectoria culturii române*; *Ion Luca Caragiale, conștiința lucidă și necruțătoare a unei lumi în veșnică tranziție*; *Ion Creangă, între memoria estetizantă și autoficțiune*; *Ioan Slavici și comedia lui umană*.

În manieră didactică, de tradiție seculară (vezi, de pildă, *Istoria creșterilor și a descreșterilor curții otomanice*, a lui Dimitrie Cantemir), fiecare capitol este precedat de o sinteză a subiectelor abordate. Spre exemplu, primul capitol debutează cu lămuririle necesare: „*Schimbarea la față*” a României și intrarea literaturii române sub zodia modernității. *Junimea: fondatorii, instituționalizarea grupului, prelecțiunile, programul estetic junimist. Perindarea generațiilor literare la Junimea. Importanța acestei grupări culturale pentru dezvoltarea literaturii române*. Sunt analizate, în fond, direcțiile de schimbare a culturii române, care generează noi forme ale discursului public, noi maniere de autoreferențialitate, analizate sub semnul identității culturale naționale. Grupul cultural al Junimii era „hotărât să schimbe lumea în care trăia” (p. 9). Prima prelecțiune, susținută de Titu Maiorescu, abordează subiecte precum familia, temperamentele, statul, educația. Se pun astfel bazele unui program ideologic, mediatizat prin revista „Convorbiri literare” și prin operele principalilor reprezentanți ai Junimii. Cuprinsul celebrei reviste de cultură este analizat de Marina Cap-Bun atât sub aspectul genurilor și speciilor promovate, cât și din perspectiva eforturilor contributorilor, îndeosebi ale lui Titu Maiorescu, pentru dezvoltarea limbii române și a cercetărilor filologice. Junimea este privită ca o colectivitate de elite și elitiști, ca o mișcare culturală și ideologică, mai întâi locală, apoi națională. Sunt puse în echilibru opiniile *pro* și *contra* ei ale contemporanilor, perspectivele critice ulterioare, impactul ideologiei junimiste până dincolo de Carpați.

În capitolul următor, personalitatea cea mai importantă de la Junimea, Titu Maiorescu, ocupă locul central. Autoarea îi face un portret psihologic tânărului sever cu sine, intransigent cu alții, avid de cunoaștere, de „autodepășire” (p. 52), cu certe calități de lider, muncitor, serios și orgolios. Toate aceste calități îl vor defini pe tot parcursul vieții pe cel care avea să devină „adevăratul întemeietor al esteticii și primul care elaborează un sistem evaluativ coerent” (p. 58). Maiorescu este prezentat sub diverse aspecte ale gândirii sale, reflectate în cercetările „critice”, care îl definesc drept întemeietorul spiritului critic românesc.

În capitolul al treilea, Mihai Eminescu este prezentat în aceeași manieră, evolutivă sub aspectul formării intelectuale și estetice. Sunt analizate *debuturile și tranzițiile* de gândire, până la maturitatea creatoare, „etapa nostalgiilor după limbajul mitic, după consonanța cu armoniile cosmice” (p. 128), urmată de etapa „marilor poeme, a marilor sinteze lirice, dar și a marilor căutări” (p. 131). Prin analiza creației artistice și apoi a corespondenței, autoarea

ne propune un periplu dirijat în sistemul eminescian de gândire și de percepție a lumii, cu toate mecanismele sale interne. Nu este o formă voalată de disecție, ci dimpotrivă, de umanizare a unui „fenomen”, este o manieră didactică de a ni-l face accesibil.

Capitolul dedicat lui Caragiale, cel mai amplu în economia lucrării, îl pune pe marele dramaturg sub semnul căutărilor identitare, la nivel personal mai întâi, apoi la nivelul creației artistice. Adică el, observatorul societății românești în „veșnică tranziție”, se află de asemenea într-o continuă introspecție. Astfel, caracterizarea lui drept „conștiința lucidă” a acestei societăți se justifică. Un român cu nume grecesc, precum multe dintre personajele sale (p. 259), ne apare ca un reformist dezamăgit și ratat. Emblematică este concluzia parțială a autoarei în acest sens: „Caragiale a continuat să pună în aplicare, în tot ce a scris în viața lui, programul junimist de denunțare a imposturii și nonvalorii” (p. 264). Perspectiva exhaustivă asupra creației sale duce cercetarea către lucrări aproape uitate, precum *O soacră*, cu o atentă analiză asupra psihologiei feminine. Miraculosul, parodicul, comicul și tragicul, grotescul, goliciunea interioară, eterna dinamică fără sens, orgoliul absurd populează atât lumea *Momentelor*, cât și universul aparent magic, umanizat până la disoluția magiei. „Actualitatea lui Caragiale nu este doar una ce sfidează durată, ci și una în plină extensie spațială, dovedind încă o dată că durabilitatea clasicului vine întotdeauna dintr-o fină observație a realității contemporane, dar se grefează pe puterea de a intui eternul omenesc” (p. 501).

Aceeași viziune moralistă, dublată de o lectură psihanalitică, de analiza „discrepanței dintre aparență și esență” (p. 535), o vom regăsi și în capitolul dedicat lui Ion Creangă. Cercetarea este susținută de solide repere teoretice, care arată că basmele nu sunt simple „povești”, că amintirile din copilărie suportă „funcția estetizantă (deci falsificatoare) a memoriei” (p. 553) și transformă această primă perioadă a devenirii în refugiu pentru autor, în supapă necesară pentru a rezista disoluției. „Dar e vorba și de o proiecție biografică nouă. Dacă poveștile uzau de tot felul de trucuri pentru a transpune simptomele bolii necunoscute în măști ficționale, *Amintirile* o înfruntă mai direct și mai eficient prin retragerea în memoria copilăriei vindecătoare de orice nevroze” (p. 558–559). În această cheie de lectură, se justifică încheierea demersului analitic asupra operei lui Creangă cu imaginea mamei sale – o ființă fabuloasă, între uman și divin, sursă de energie și de înțelepciune, posesoare a unui „cod ezoteric al existenței” (p. 582), pe care scriitorul a căutat să îl descifreze prin opera sa.

Ultimul dintre marii clasici avuți în vedere de autoare, Ioan Slavici, este analizat mai succint. Sunt comentate doar două dintre operele sale – e drept, cele mai reprezentative: nuvela *Moara cu noroc* și romanul *Mara*. Chiar și așa, avem o imagine de ansamblu asupra scriiturii sale, pe care Marina Cap-Bun o privește din perspectiva contemporanului: „Opera lui Ioan Slavici răspunde în momentul de față unor probleme extrem de actuale, fiind o excelentă ilustrare a dialogului intercultural între comunitățile de etnii și religii diferite, așa cum se instituise el deja în Transilvania secolului al XIX-lea” (p. 592). Analiza este mai redusă, dar trasată în linii clare și afirmații cu caracter concludiv.

La capătul unui volum de peste 600 de pagini, rămânem cu senzația că ne aflăm în fața unui subiect neterminat, că mai sunt multe de spus despre fiecare dintre aspectele și autorii analizați. Faptul că lucrarea nu are concluzii orientează lectura de partea cealaltă, a cititorilor, invitați, astfel, să își construiască propriile opinii finale.

Florentina Nicolae

Universitatea „Ovidius” din Constanța

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”

(florentinanicolae.ovidius@gmail.com)

OXANA GHERMAN, *Ființa plurală. Reflecții critice*, cuvânt însoțitor de Nina Corcinschi, Iași, Editura Junimea, 2025, 184 p.

Un volum de cronici literare publică la Editura Junimea din Iași Oxana Gherman, cercetător științific la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Chișinău și cronicar activ în peisajul literar din România și Republica Moldova. Autoarea face parte dintr-o generație afirmată în ultimii 25 de ani în Basarabia, alături de Nina Corcinschi, Lucia Țurcanu, Natalia Hariton ș.a., care, prin exercițiul propriu de aplicare la comentariul literaturii contemporane, îi asigură acesteia existența ca ecosistem, îndeplinind funcții reglatoare, vitale. Dincolo de acest rol important, critica basarabeană se află și în poziția unică de a descrie, analiza, media și, în cele din urmă, de a negocia relația mereu complicată în care se situează literatura scriitorilor din Republica Moldova și literatura scrisă în România.

Spun asta pentru că verdictul critic cu privire la gradul de integrare sau diferențiere dintre cele două literaturi este unul încă indecis. După ce mișcarea „unionistă” post-1991, care aspira la o reintegrare a basarabenilor în arhitectura canonului literar românesc, a fost, în general, întâmpinată cu indiferență – căci sintezele istoricilor literari români din ultimele decenii au ignorat, nu întotdeauna cu eleganță, aceste aspirații –, o discuție purtată pe terenul generației 2000 (în special la Andrei Terian, în *Critica de export*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013, p. 104–129), mai informată conceptual, poate mai rece afectiv și mai pragmatică, a propus perspectiva existenței a două sisteme literare separate, împărțînd aceeași limbă și legate prin numeroase conexiuni culturale, instituționale și personale. În cele din urmă, mi se pare o evidență faptul că scriitorii basarabeni formează astăzi un grup (o comunitate) transgenerațional puternic articulat și bine reprezentat, cu mai multe niveluri valorice, inclusiv de excelență, și că relațiile lor cu literatura română sunt construite pe o asumare și o problematizare diversă, ingenioasă, uneori provocatoare a experienței istorice a teritoriului dintre Prut și Nistru.

De aceea, e de mare interes felul în care o serie de lecturi critice actuale ale unei autoare din Republica Moldova tratează această temă: cum (dacă) își cultivă scriitorii basarabeni actuali diferența specifică? Cum dă seama critica de apropierea/ecartul dintre scriitorii din România și cei din Basarabia? Există teme și poetici asumate generațional și care ar putea fi dinamica schimbării acestora de la un deceniu la altul? Desigur, nu este sarcina unui volum de cronici, supus hazardului aparițiilor editoriale, al termenelor-limită pentru scrierea unui text, al inspirației, să facă toate aceste lucruri. Dar el poate observa o serie de simptome și, mai mult, poate participa el însuși la o simptomatologie, cu atât mai mult cu cât se străduiește să înscrie fenomene disparate, să le găsească notele comune și semnificațiile culturale.

Volumul *Ființa plurală* este divizat în trei secțiuni clasice dedicate aparițiilor din poezie, proză și critică. Chiar dacă sunt recenzați și autori din România, cele mai multe texte sunt dedicate, totuși, literaților basarabeni, cu o predilecție ușoară, dictată poate de afinitățile autoarei, pentru scriitorii cei mai tineri, debutăți în ultimele două decenii. Poeții (Ion Mureșan, Teodor Dună, Simona Popescu) și prozatorul (Bogdan Crețu) din România incluși în antologie nu mi se par în mod special legați de dinamica fenomenului literar basarabean, chiar dacă se fac observații valabile despre ei („micile ontofanii vegetale” din poemele mai recente ale Simonei Popescu). În schimb, selecția autorilor basarabeni și mai ales caracterizarea lor critică este grăitoare.

Nicolae Popa, poet care a debutat în anii '80, este interesat de semnificațiile spirituale ale experiențelor curente, interpretând în cheie pneumatică accidentele istoriei contemporane, de pildă pandemia, războiul, migrația de muncă. Efortul său de poetizare a contemporanului ar ilustra „experiențele unui trup pornit pe căile sufletului” (p. 33). Accentul pus pe trupesc, pe corporalitate va reveni foarte adesea în textele din volum. Dumitru Crudu, autor-fanion al generației 2000, preocupat de agresiunea militară din Ucraina, este prezent cu volumul *Doamne*, unde poezia este practică ca o formă de solidaritate empatică prin exercițiul imaginației. Aceeași sete de concret, dar și obsesia corporalității definește, în opinia autoarei, și poezia mai nouă din Basarabia, reprezentată de Maria Pilchin, Silvia Goteanschi, Artiom Oleacu, Lena Chilari, Victor Fală. Poeții bărbați sunt caracterizați de o formă de energetism uneori bavard. La Fală este observată, din păcate prea fugitiv, „natura poeziei lui, atât de sud-est-basarabească” (p. 57), ceea ce ar fi fost interesant de explicat și pentru cititorii fără reprezentări regionale foarte cuprinzătoare. În schimb, poetele sunt în mod recurent descrise ca tematizând și poetizând erosul – fie grațios, ca la Goteanschi, fie asumând o feminitate tăioasă, fără precauții și pudori, la Lena Chilari. Maria Pilchin, în volumul *Tu ești rusul cel bun*, este mai preocupată de intersecțiile culturale basarabene cu spațiul rusesc, pe care preferă de asemenea să le somatizeze metaforic și să le încarce afectiv, tematizând sexualitatea proprie și descriind „perioada critică” menstruală prin perifraze glumețe precum „armata roșie”.

În ce privește proza, autorul care deschide lista este Emilian Galaicu-Păun, un optzecist care, dincolo de jocurile textuale exersate abundant în romanul său *Times New. Roman 12/18*, este de asemenea un scriitor pentru care corporalitatea servește ca spațiu de intersecție a istoriei cu literatura. Punctul simbolic de contact între cele trei planuri este gestul scrisului de mână, o manifestare corporală ale cărei consecințe sunt supraviețuite de istorie, din care eroul se străduiește să evadeze prin construcția de semnificații sau prin refugiu în jocul atemporal al erotismului: „Un lanț de gesturi este scrisul, privit ca funcție esențialmente umană [...] o poezie spontană, turbulentă, ce își atinge apogeul estetic redând clipa când trupul, diluat în urma gesturilor consumate, se transformă în nimic” (p. 78–79). O poetă a anilor '90, Lorina Bălțeanu, este indexată cu romanul ei *Legată cu funia de pământ*, de o poeticitate și plasticitate întrecute doar de relevanța temei opririi feminine în societatea tradițională. În aceeași conexiune vine romanul cu tematică feminină al Paulei Erizanu, *Ard pădurile*, unde este notată la un moment dat o „veritabilă poezie a corpului” (p. 122); această imagine a corporalului erotic este, cred, mai puțin reprezentativă pentru autoarea de față decât faptul că practică și teoretizează feminismul, oferind astfel spațiului literar basarabean o platformă inovatoare. Exemplar în același sens este romanul *Dezrădăcinare* al Sașei Zare, comentat aici ca autoficțiune traumatică despre relații de familie abuzive, dar mai puțin ca roman *queer*.

Recuperări ale unor scriitori consacrați precum Nicolae Popa sau Val Butnaru, cu romane metaliterare, arată tendința sofisticării textualiste a unor autori interesați de întâlnirea cu cititorul sofisticat; totuși, mă întreb dacă aceștia nu rămân mai curând preocupați de competiția pe terenul textualismului cu optzeciștii români care, între timp, au cam părăsit scena. Și douămiistul Alexandru Vakulovski, indexat aici cu rescrierea *Ivan Turbincă 2.0*, este apreciat tot pentru „transfigurarea simbolică a specificului sociopolitic și istoric al spațiului” (p. 98) Republicii Moldova și pentru spectacolul „hipertextualității”, deși în cariera autorului acest spectacol e mai mult un accident. Este de netăgăduit însă că scriitorii pun cu toții, dureros, problema crizei identitare și dezvoltă, cum se notează în legătură cu Alexandru Popescu, „un simț tragic în raport cu patria” (p. 93). Romanele tânărului scriitor originar din Transnistria, *Montana* și *Adâncuri incolore*, descriu „amărăciunea infinită a

transnistrenilor de a se fi născut și crescut într-un loc oficial inexistent și, în general, criza identitară a basarabenilor” (p. 93).

Critica literară este prezentă într-un grupaj mai compozit, dictat poate de opțiunile personale ale autoarei. Alături de o reverență către filosoful francez Jean Jacques Wunenburger și de o evidențiere a opțiunii metodologice a cercului de studiu al imaginarului literar de la Cluj din jurul lui Corin Braga, ea face și o declarație de apreciere pentru modelul hermeneutic al lui Sorin Alexandrescu. Alexandru Burlacu, cu studiul *Proba esteticului*, dedicat poeziei și prozei începând cu anii '60, o ajută pe Oxana Gherman să situeze literatura basarabească contemporană pe un fundal istoric comprehensiv. Nina Corcinschi este, într-un fel, reperul metodologic al autoarei, de aceea i se dedică un spațiu mai amplu, fiind discutate trei dintre cărțile iscusitei filologe de la Chișinău. În special lucrarea *Narațiuni ale erosului*, influentă la nivel conceptual, este apreciată pentru arhitectura ideatică, eleganța scriiturii și plăcerea lecturii critice. În același timp, Natalia Hariton identifică, după cum consemnează Oxana Gherman, „nuclee active” ale criticii literare basarabene contemporane, de la efortul de re-sincronizare de după 1991 până la fenomene de singularizare sau „carnavalizare”, la un Galaicu-Păun. Imaginea rezultată este una de diversitate, bogăție, „pluralitate”, pe care critica literară nu are decât să o însoțească în continuare.

Doris Mironescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(dorisironescu@yahoo.com)

GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), *Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”* (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p.

Volumul, de tip *proceedings*, reunește lucrările celei de-a șasea ediții a Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, organizată, în 2023, de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Titlul trimite la o publicație din anii 1952–1953, intitulată „Cahiers Sextil Pușcariu”. Din cuprins fac parte un *Editorial* (p. 11–12), trei secțiuni tematice: *Lingvistică și filologie* (p. 15–355), *Istorie literară și culturală* (p. 356–464), *Eugeniu Coșeriu și lingvistica actuală* (p. 465–626) și un *Indice de autori* (p. 627–643). Pagina de gardă și cuprinsul sunt redactate în limbile română și engleză. Cele 46 de texte, semnate de cercetători și profesori universitari recunoscuți în domeniu, sunt redactate în limbile română (majoritatea), engleză sau germană.

Adrian Tudurachi, directorul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, semnează *Editorialul* (p. 11–12), unde precizează că cea de-a șasea ediție a Conferinței „Zilele Sextil Pușcariu” marchează zece ani de la „inițierea manifestării” ce are ca scop evocarea personalității marelui lingvist și realizarea unui cadru de discuție, reamintind și resorturile care motivează studiul limbii.

Prima secțiune, *Lingvistică și filologie* (p. 15–355), conține 25 de articole și însumează mai bine de jumătate dintre paginile volumului, subliniind (și) cantitativ profilul dominant lingvistic al lucrării. *O anchetă inedită în Munții Apuseni (II)* (p. 15–26) reprezintă a doua

transnistrenilor de a se fi născut și crescut într-un loc oficial inexistent și, în general, criza identitară a basarabenilor” (p. 93).

Critica literară este prezentă într-un grupaj mai compozit, dictat poate de opțiunile personale ale autoarei. Alături de o reverență către filosoful francez Jean Jacques Wunenburger și de o evidențiere a opțiunii metodologice a cercului de studiu al imaginarului literar de la Cluj din jurul lui Corin Braga, ea face și o declarație de apreciere pentru modelul hermeneutic al lui Sorin Alexandrescu. Alexandru Burlacu, cu studiul *Proba esteticului*, dedicat poeziei și prozei începând cu anii '60, o ajută pe Oxana Gherman să situeze literatura basarabească contemporană pe un fundal istoric comprehensiv. Nina Corcinschi este, într-un fel, reperul metodologic al autoarei, de aceea i se dedică un spațiu mai amplu, fiind discutate trei dintre cărțile iscusitei filologe de la Chișinău. În special lucrarea *Narațiuni ale erosului*, influentă la nivel conceptual, este apreciată pentru arhitectura ideatică, eleganța scriiturii și plăcerea lecturii critice. În același timp, Natalia Hariton identifică, după cum consemnează Oxana Gherman, „nuclee active” ale criticii literare basarabene contemporane, de la efortul de re-sincronizare de după 1991 până la fenomene de singularizare sau „carnavalizare”, la un Galaicu-Păun. Imaginea rezultată este una de diversitate, bogăție, „pluralitate”, pe care critica literară nu are decât să o însoțească în continuare.

Doris Mironescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(dorisironescu@yahoo.com)

GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), *Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”* (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p.

Volumul, de tip *proceedings*, reunește lucrările celei de-a șasea ediții a Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, organizată, în 2023, de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Titlul trimite la o publicație din anii 1952–1953, intitulată „Cahiers Sextil Pușcariu”. Din cuprins fac parte un *Editorial* (p. 11–12), trei secțiuni tematice: *Lingvistică și filologie* (p. 15–355), *Istorie literară și culturală* (p. 356–464), *Eugeniu Coșeriu și lingvistica actuală* (p. 465–626) și un *Indice de autori* (p. 627–643). Pagina de gardă și cuprinsul sunt redactate în limbile română și engleză. Cele 46 de texte, semnate de cercetători și profesori universitari recunoscuți în domeniu, sunt redactate în limbile română (majoritatea), engleză sau germană.

Adrian Tudurachi, directorul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, semnează *Editorialul* (p. 11–12), unde precizează că cea de-a șasea ediție a Conferinței „Zilele Sextil Pușcariu” marchează zece ani de la „inițierea manifestării” ce are ca scop evocarea personalității marelui lingvist și realizarea unui cadru de discuție, reamintind și resorturile care motivează studiul limbii.

Prima secțiune, *Lingvistică și filologie* (p. 15–355), conține 25 de articole și însumează mai bine de jumătate dintre paginile volumului, subliniind (și) cantitativ profilul dominant lingvistic al lucrării. *O anchetă inedită în Munții Apuseni (II)* (p. 15–26) reprezintă a doua

parte a unui studiu publicat de Gabriela Violeta Adam, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică. Materialul dialectal adunat în 1934–1935, de E. Petrovici, într-o anchetă realizată după modelul *Atlasului limbii române* (ALR), în cadrul unui proiect de monografie în care au fost antrenați specialiști din mai multe domenii, ilustrează trăsături fonetice, morfologice și lexicale ale graiului din satul Măguri. Dintre particularitățile lexicale neînregistrate în *Dicționarul limbii române* (DA/DLR) pot fi menționate cuvântul *ceasar* „ceasornicar” sau sensul „a se împuia” al lui *a se lupi*. Maria Aldea, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, departamentul de limbă română și lingvistică generală, semnează articolul *Sextil Pușcariu și limba română literară*, II. *Cultivarea limbii* (p. 27–31), în continuarea unui studiu anterior publicat în volumul *Căietele Sextil Pușcariu* din 2021. Pe baza unui studiu al lui Romulus Todoran și după analiza unor aspecte fonetice, sunt comentate principalele idei ale lui Sextil Pușcariu referitoare la neologisme. Punctul central îl constituie „întoarcerea bruscă” spre Apus și împrumuturile latino-romanice, pe de o parte necesare, pe de altă parte excesive. În textul *Poeemele lui Vasile Pop (1789–1842) din manuscrisul Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei Române*, lat. 520 (p. 32–39), Alexandra Baneu, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de filologie și ediții, comentează succint câteva elegii în limba latină scrise de medicul cu formație latinistă Vasile Pop.

Cosmin Căprioară, profesor la Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Litere, departamentul de filologie română, limbi clasice și balcanice, în articolul *Metafore „cotidiene” în graiurile dacoromâne sudice de la ALR la atlasele regionale* (p. 40–64), selectează și prezintă pe scurt o serie de aspecte dezvoltate în volumul *Denumiri metaforice ale părților corpului omenesc în româna populară*, publicat în 2023. Pornind de la ideea că „întregul nostru sistem conceptual este structurat metaforic” (p. 42), ceea ce face ca omul să interpreteze realitatea pe baza a ceea ce cunoaște deja, autorul exemplifică și descrie comparativ metafore diacronice care stau la baza unor denumiri anatomice (părți ale capului și ale corpului) în ALR și în atlase regionale. Adrian Chircu, profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, departamentul de limbă română și lingvistică generală, readuce în discuție diminutivele medicale românești în studiul *Din nou despre diminutivele doftoricești (Meșteșugul doftoriei – Ms. rom. BAR 4841)* (p. 65–73). Lucrarea *Meșteșugul doftoriei. Primul tratat românesc de medicină*, editată în 2017, conține diminutive care descriu detaliat suprafețele sau cantitățile mici (ex.: *pielcăluță*) implicate în actul medical, constituind o bună ocazie de exemplificare a aprecierii lui Sextil Pușcariu că diminutivele constituie o trăsătură distinctivă a limbii române. Marcela Ciorte, profesor la Universitatea „1 Decembrie 1918”, Facultatea de Istorie, Litere și Științe ale Educației, departamentul de filologie, prezintă o serie de fapte de limbă în *Expresii turcești folosite și explicate de Principele Dimitrie Cantemir în Istoria Imperiului Otoman* (p. 74–84). Dimitrie Cantemir, care a petrecut aproximativ douăzeci de ani la Constantinopol, a scris despre Imperiul Otoman și religia mahomedană, având și preocupări lingvistice, lucru ce reiese din faptul că explică o serie de cuvinte și expresii turcești (ex.: *aferin!* „bravo!”), a căror analiză este prezentată succint prin compararea fragmentelor de text latin cu trei traduceri ale textului cantemirian realizate de Iosif Hodoș (1876–1878), Dan Slușanschi (2001) și Ioana Costa (2015).

Rozalia Colciar, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică, manifestând un interes constant pentru dimensiunea metalingvistică a răspunsurilor la anchetele dialectale, publică articolul *Credințe populare reflectate în comentariile metalingvistice (pe baza ALR)* (p. 85–96). Autoarea subliniază principiul activ al limbii, evident în maniera de a comenta sau completa răspunsurile la chestionare, redând credințe mitico-magice specifice culturii tradiționale. Sunt indicate

exemple bogate din ALR referitoare la corpul uman și la boli în relație cu anumite sărbători (mai ales din calendarul popular). Cristian Gașpar, profesor la Central European University (Viena, Austria), departamentul de studii istorice, avertizează, în textul *Lucian Costin „bănățenist”? Observații critice despre o reputație necuvenită și consecințele acesteia în lexicografia (dialectală) românească* (p. 97–112), asupra utilizării lexicografice a unei anumite lucrări dialectale. Autorul prezintă argumentat și critic insuficiențele glosarului dialectal *Graiul bănățean* al lui Lucian Costin, sursă nevalorificată, pe bună dreptate, de Sextil Pușcariu și autorii DA, dar valorificată bogat și necritic în DLR-ul „postbelic”. E vorba de deficiențe metodologice, în general criticate în perioada apariției glosarului (informații dialectale culese de elevi, lipsa pregătirii lingvistice a profesorului de geografie Lucian Costin etc.). Ana-Maria Gânsac și Mădălina Ungureanu, cercetătoare la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Departamentul de Științe Socio-Umane, semnează studiul *Cuvinte noi în documente administrative românești din perioada premodernă (Condica „Asachi”)* (p. 113–123), parte a unui proiect de editare a unor documente din perioada fanariotă (1711–1821). Sunt analizate împrumuturi din limbile turcă și greacă utilizate în documente din *Condica „Asachi”*, în special cuvinte sau forme neînregistrate în dicționarele limbii (ex.: *împărtini*), pentru care sunt extrase contexte și sunt indicate sensurile și etimologia, precum și ipoteze semantice, formale.

Bogdan Harhăță, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de lexicologie și lexicografie, prezintă în *Limba maghiară din Cuvântariul românesc-lătenesc-unguresc de Ștefan Crișan-Körösi* (p. 124–132) aspecte ale limbii maghiare dintr-un dicționar multilingv. Studiul constituie o parte a unui proiect de editare a *Cuvântariului* (1801–1803), manuscris editat parțial în *Scoala Ardeleană* (vol. II, 2018). Autorul discută despre graiurile maghiare din Transilvania pe două paliere: lingvistic (palatalizarea consoanelor, sufixe, unele cuvinte maghiare numai din Transilvania) și enciclopedic. Dumitru Loșonți, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică, cunoscut toponimist și etimolog, semnează articolul consistent *Vasile Cutcan, corespondent al Muzeului Limbii Române. Soarta unui glosar (III)* (p. 133–153). Acesta reprezintă, de fapt, a treia parte a studiului, primele două fiind publicate în două volume anterioare de conferințe organizate de același institut. Glosarul menționat în titlu reprezintă o listă de cuvinte înregistrate de învățătorul V. Cutcan, căreia D. Loșonți îi aduce corecții, comparând-o cu două glosare dialectale și cu DLR. Autorul inventariază lexeme nepreluate în DLR sau preluate greșit ori fără o analiză aprofundată și propune eliminarea respectivelor cuvinte din dicționare (ex.: *zgripce* „sărac, golan”). Regretatul cercetător clujean Ion Mării, dialectolog recunoscut pentru analiza minuțioasă a regionalismelor și pentru poziția sa față de prezența acestora în DLR, semnează în această secțiune poate ultimul dintre articolele sale, reprezentând episoade ale unui adevărat „serial”, cu titlul *Note lexicografice* (p. 154–178). Autorul revine într-o manieră „critică” asupra unor cuvinte și forme din dicționarele academice, insuficient documentate și analizate (ex.: *boaghe*). Textul este foarte minuțios, cu o frază amplă, pentru a marca toate aspectele de urmărit sau de revăzut în tehnica lexicografică.

Adelina Emilia Mihali, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică, vorbește în studiul *Nume de persoane în lucrările lui Szabó T. Attila. Zona Călatei* (p. 179–192) despre nume de familie și prenume culese de Szabó Attila din documente vechi sau direct, prin anchete de teren. Sunt formulate observații asupra tendinței de maghiarizare și sunt analizate exemplele dispuse în două categorii: nume formate pe teren românesc sau de alte origini și nume maghiare. Cristian Moroianu, profesor la Universitatea din București, Facultatea de Litere, departamentul

de lingvistică, și cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, departamentul de lexicografie și etimologie, aprofundează conceptul de *etimologie nesigură* în articolul *Din nou despre reflectarea lexicografică a etimologiei nesigure. Studiu de caz: creațiile interne* (p. 193–206). Din perspectivă teoretică, conceptul are multiple denumiri care surprind relația cauză – efect: etimologia nesigură este aproximativă, parțială etc., recomandându-se la final sintagma terminologică *etimologie multiplă mixtă*. Tipologic, etimologia nesigură poate fi probabilă sau posibilă, reliefând diferite grade de incertitudine, și constă dintr-o oscilație între cel puțin două soluții etimologice: o propunere de etimologie internă și o alta de etimologie externă sau mixtă. Studiul este bogat în exemple, organizate pe secole, cu informații și observații asupra antedatărilor. Lavinia Nasta, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică, propune, în textul *Termeni de adresare identici formal cu nominativul articulat* (p. 207–225), un aspect de morfologie dialectală mai puțin studiat. Este vorba despre identitatea formală dintre vocativ și nominativ articulat. Sunt extrase observații pe baza chestionarului și a atlaselor și se subliniază prezența constantă a fenomenului în texte începând din secolul al XVI-lea până în prezent (majoritatea termenilor de adresare fiind termeni de rudenie, ex.: *tata* și *tata!*, p. 222).

Manuela Nevaci, profesor la Universitatea din București, Facultatea de Litere, și cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, cunoscut specialist în dialectologie nord și sud-dunăreană, semnează împreună cu Nicoleta Paris articolul *Concordanțe romanice în terminologia familiei (pe baza ALAR II)* (p. 226–232). Datele din mai multe atlase, inclusiv din *Atlasul lingvistic al dialectului aromân* (ALAR) demonstrează concordanțele romanice și convergențele balcanice ale lui *socru* (din lat. *socerum* cu sau fără sincopă), cu detalii din hărți. Tot Manuela Nevaci, de data aceasta în colaborare cu drd. Ruth Șaramet, prezintă *Anglicisme în limbajul copiilor preșcolari. Un studiu de caz* (p. 233–239). Noțiunea de interferență (inter)lingvistică și două consecințe ale contactului lingvistic – amestecarea și schimbarea de cod – sunt aplicate la limbajul copiilor preșcolari. Baza o constituie un corpus de mici dimensiuni, cu o metodologie detaliată, cu exemple interesante, dar firești pentru limbajul copiilor de această vârstă. Alexandra Gabriela Olaru, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, în textul *Achiziția și învățarea limbilor. Probleme terminologice* (p. 240–247), punctează diferite teorii privitoare la dezvoltarea limbii, dihotomiile limbă maternă/limbă străină (autoarea preferă limbă nativă/limbă nonnativă) și achiziție/învățare (considerate de autoare ca fiind implicate una într-alta), multitudinea dihotomiilor terminologice denotând complexitatea limbii.

Eugen Pavel, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de filologie și ediții, oferă o bibliografie adnotată consistentă și extrem de utilă cu titlul *Biblia în limba română. Repere cronologice* (p. 248–288). Traducerea Bibliei în limba română are importanță pentru evoluția traductologiei românești și pentru dezvoltarea limbajului biblic. Articolul conține un repertoriu cvasiexhaustiv, parte a unei lucrări în engleză în curs de publicare. Reperele sunt grupate în patru secțiuni, dispuse cronologic și prezentate succint. Crina Pop, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de filologie și ediții, semnează textul *Câteva observații asupra seriilor sinonimice în Ceaslovețul de la Bălgrad (1686)* (p. 289–297). Autoarea prezintă seriile sinonimice identificate în *Ceaslovețul*, pe care le organizează alfabetic și le ilustrează cu câte un citat. Exemplele sunt regrupate după tipologie și după etimologie (pe baza DA/DLR) în serii latinești, latinești și slave, nelatine. Nicolae Saramandu, membru corespondent al Academiei Române și director al departamentului de dialectologie, geografie lingvistică, fonetică și onomastică de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al

Academiei Române, și Manuela Nevaci reafirmă o distincție lingvistică de bază în articolul *Balcanic vs romanic în noul Atlas al dialectelor românești* (ALDRO) (p. 298–309). *Atlasul lingvistic al dialectelor românești din nordul și din sudul Dunării* (ALDRO) a fost publicat în 2024 la Editura Universității din București, fiind lansat la al 24-lea Colocviu internațional al departamentului de lingvistică (CIDL24), *Abordări ale limbii: date, interpretări, teorii* (București, 15–16 noiembrie 2024). Pe fondul distincției teoretice dintre limbile balcanice și limbile vorbite în Balcani, textul evidențiază convergențe balcanice și concordanțe romanice ale dialectelor limbii române din ALDRO, la nivel morfologic (condiționalul trecut) și lexical (noțiunile: față, stomac, plămâni). Sunt reliefate elemente comune cu albaneza, fie moștenite, fie împrumutate, întreaga discuție fiind bazată pe elemente teoretice „puternice” preluate din lucrările marilor lingviști care s-au ocupat în secolul al XX-lea de studierea acestor aspecte.

În contribuția *Textele folclorice din Răspunsurile la Chestionarele Muzeului Limbii Române și problema editării lor* (p. 310–323), Cosmina Timoce-Mocanu, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și onomastică, argumentează necesitatea editării critice a materialelor inedite ce conțin informații folclorice. Sunt avute în vedere anchete și chestionare ale Muzeului Limbii Române de la Cluj, paralel cu alte două inițiative cu specific etnologic. Categoriile de informații folclorice sunt enumerate și exemplificate cu întrebări. O serie de legende (referitoare la împăratul Solomon sau la albină) conțin elemente cu caracter licențios, cercetătorul Ion Mușlea încurajând notarea inclusiv a cuvintelor triviale (de la șezători), în contextul evitării „subtile” a acestora în colecțiile de folclor și în dicționare. Otilia Urs, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de filologie și ediții, semnează articolul *Serii sinonimice în textele lui Damaschin Bojincă* (p. 324–333). Damaschin Bojincă este unul dintre reprezentanții Școlii Ardelene, evidențiindu-se prin texte scrise între anii 1823 și 1833. Cele două modalități de realizare a sinonimiei în texte – întrebuințarea la distanță și glosarea – sunt ilustrate cu serii sinonimice și exemplificate cu câte un context. Sunt evidențiate aspectele ce reies din analiza seriilor sinonimice: reluare prin glosare, cuvinte specifice graiului bănățean, prefața autorului, grade de sinonime (totale, parțiale, contextuale), etimologie preponderent latină cu clasificări. Federico Vicario, profesor de dialectologie și lingvistică la Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature, Comunicazione, Formazione e Società, evidențiază rolul documentării dicționarului în contribuția în limba română *Surse documentare pentru redactarea Dicționarului friulanei vechi (Dizionario del friulano antico – DiFA)* (p. 334–342). Autorul are în vedere friulana veche, de după separarea de latină și până la friulana modernă. Este subliniată necesitatea documentării în arhivele din zonă, cu indicarea factorilor negativi: vechime și concurența textelor în latina oficială. Autorul exemplifică prezența unor elemente lexicale inedite din lexiconul religios cultic (ex.: friul. *chuva* „cupolă, absidă”). Marta Vremir, de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de dialectologie și lexicografie, valorifică o sferă lexicală în articolul *Bucate alese. Noțiuni culinare în Lexiconul de la Buda (1825)* (p. 343–355). În introducerea, autoarea subliniază ideea de identitate culturală alimentară și sursele pentru reconstituirea obiceiurilor alimentare ale românilor: cărți de bucate, manuscrise culinare, dicționare. *Lexiconul de la Buda* conține o terminologie în acord cu situația politico-socială din Transilvania începutului de secol XIX. Este prezentată o parte a terminologiei culinare: termeni generici și specifici referitori la hrănire și preparare a produselor de panificație, cu indicarea sensurilor din dicționare reprezentative (DA/DLR).

A doua secțiune, *Istorie literară și culturală* (p. 356–464), este formată din unsprezece articole. Galina Anițoi, cercetător la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, vorbește realist despre tranziție și reflectarea ei în

literatură în textul *Dramele tranziției în proza din Basarabia* (p. 359–367). Sunt punctate principalele aspecte dramatice ale tranziției continue din Republica Moldova: conflictul dintre comuniști și democrați, conflictele interetnice, ultima și cea mai dificilă fiind drama imigrației ca dublă referință în romane, nuvele și povestiri din anii 2010. Constantina-Raveca Buleu, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de istorie literară, prezintă într-o manieră descriptivă și elevată un tip actual de roman în articolul *Romanul de campus* (p. 368–279). Romanul de campus reprezintă un subgen literar, dezvoltat după 1945, care se definește prin elemente esoterice și intrigă detectivistică. Autoarea exemplifică ficționalizarea unor personaje, profesori și evenimente din viața lor, prin intermediul unor romane englezești și românești recente (unul dintre acestea privitor la relația dintre Eliade și Culianu). Liliana Burlacu, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, semnează contribuția *Tatiana Țibuleac. Problematici ale filiației* (p. 380–388). Autoarea prezintă două romane ale acestei scriitoare din Republica Moldova, stabilită în Franța, scrieri în care problema filiației implică raporturi afective și raporturi biologice întrerupte.

Nina Corcinschi, cercetător la Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Universității de Stat din Moldova, vorbește despre caracteristici ale operei unui scriitor din secolul al XVIII-lea în studiul *Costache Conachi: de la limbajul corpului la corporalizarea limbajului* (p. 389–395). Autoarea evocă personalitatea lui C. Conachi și opera acestuia. Textul, concis, dar bogat în epitete multiple, evidențiază portretul de traducător cu posibilități limitate și de poet amoros de până la Eminescu, cu indicarea unor imagini poetice. Constantin Ivanov, cercetător la același institut, surprinde realismul unor romane recente în articolul *Reprezentări ale traumei colective în literatura română din Republica Moldova* (p. 396–404). Autorul prezintă romane de după anii '90, ilustrative pentru traumele colective declanșate de ideologia comunistă sovietică în spațiul basarabean și efectele acestora în timp. Nadejda Ivanov, cercetător la același Institut de Filologie Română din Chișinău, continuă într-o manieră accentuat analitică linia trasată de articolul anterior în textul *Narațiunea copilăriei în literatura română din Republica Moldova. Reconstituiri identitare* (p. 405–412). Sunt scoase în evidență absența mamei și criza identitară și se subliniază rolul amintirii în recuperarea sinelui și dezvoltarea rezistenței la trauma provocată de ideologie.

Alexandra-Teodora Mândra, de la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, prezintă într-o manieră clară contribuția doctorală *Poezia tradusă în Al Doilea Război Mondial. O posibilă hartă a unui teren neexplorat în studiile românești* (p. 413–420). Proiectul autoarei vizează lirica tradusă între 1939 și 1940, având ca scop crearea unei baze de date, motivată cultural. Antonio Patraș, critic și istoric literar, profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Litere, semnează articolul *Istoria literară ca bestseller. Cazul O. Minar* (p. 421–439). Textul, demn de atenție pentru receptarea lui Eminescu, discută argumentat cazul unui publicist harnic, indicând atât criticile fondate ce i se aduc, pentru care este ignorat, cât și realizările sale. Ion Talos, profesor de filologie romanică la Universitățile din Köln, Philosophische Fakultät, Romanisches Seminar, informează asupra unui material înregistrat de limbă română în studiul *Literatura populară românească în Lautarchiv din Berlin, 1916–1918* (p. 440–448). Autorul vorbește despre existența, în fondurile Arhivei sonore de la Berlin (înființată în 1909, de profesorul de limba engleză W. Doegen, pentru înregistrarea și culegerea de fapte de limbă de la prizonierii din Primul Război Mondial), a unui important material de limbă română, folcloristic, înregistrat pe bandă sau scris, al unor prizonieri români (cântece, basme, parabole). Materialul, în mare parte inedit, stă mărturie pentru circulația motivelor folclorice în spațiul românesc și pentru felul în care vorbeau concret „vocile regăsite” ale unor români din acea perioadă.

Ligia Tudurachi, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de istorie literară, rememorează aspecte temporale prin fragmente relevante, foarte cunoscute, din *Jurnalul de la Păltiniș* în studiul „Iarna” și „vara”: *două figuri ale Păltinișului lui C. Noica* (p. 449–458). Articolul este structurat pe patru coordonate, două interpretabile temporal: „iarna”, cu plimbări și ritualul focului într-o „cameră” mică, „vara”, cu comportament hedonist, îngrijorător pentru discipoli, evocându-se confortul – vilegiatura comunistă și „antrenarea” prin metafore sportive a „spiritului” prin lărgirea grupului de tineri. Magda Wächter, cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, departamentul de istorie literară, analizează aspecte ale romanelor românești recente în articolul *Chipuri ale transcendenței în romanul românesc nouăzecist* (p. 459–464). Autoarea urmărește familia lexicală a lui *transcendent*, inclusiv „transcendență ratată”, în romanele ce vizează perioada comunistă, când eroul se află în imposibilitatea realizării de sine. Sunt teoretizate și punctate romane scrise în 1999–2000 pe fondul opoziției dintre conceptul tradițional de *transcendență* și *transcendențe* (patternuri).

Cea de-a treia parte, *Eugeniu Coșeriu și lingvistica actuală* (p. 465–626), conține lucrări prezentate la Colocviul internațional „Eugeniu Coșeriu și lingvistica actuală”, secțiune distinctă a Conferinței internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”. Capitolul este alcătuit din nouă articole și o recenzie. Ana Agud, profesor de lingvistică indo-europeană la Universitatea din Salamanca, Facultatea de Filologie, discipol al lui Eugen Coșeriu, realizează o sintetiză în limba engleză, cu titlul *Epistemology, Logic, Pragmatics and Ethics of an Integral Linguistics* (p. 467–480), a lucrării *Critical Theory of Linguistics and Language: A Humanistic, Historical and Comparative Approach to Linguistic*, pe care autoarea a publicat-o în 2023. Se evidențiază subcapitolul dedicat principiului verbalității și importanța acordată perspectivei „umaniste” („human speaking”). Autoarea atrage atenția asupra faptului că lingviștii ar trebui să „vorbească” lingvistică în cuvinte obișnuite, și nu în termeni specializați. Sunt indicate direcții în care poate fi continuată lingvistica integrală a lui Coșeriu. Oana Boc, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, departamentul de limbă română și lingvistică generală, evidențiază, într-o expunere clară și argumentată, punctul de vedere al lui Eugen Coșeriu asupra funcției poetice în articolul *Coșeriu și Jakobson. Perspective asupra textualității literare* (p. 481–491). Problematika, analizată și în câteva contribuții anterioare, este reluată dintr-o altă perspectivă. Pe de o parte, pentru R. Jakobson, funcția comunicativă este esențială, cea poetică fiind o funcție între celelalte. Un plus al teoriei sale constă în evidențierea rolului structurii expresiei (gramatica). Pentru E. Coșeriu, centrală este funcția semnificativă (*logos semantikos*), funcția poetică dând notă de realizarea tuturor posibilităților limbajului. Pe de altă parte, Jakobson propune o limitare a comunicării prin cod, aspect aflat în legătură cu cibernetica. Eugenia Bojoga, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, departamentul de limbă română și lingvistică generală, reia una dintre principalele lucrări ale lingvistului Eugen Coșeriu în textul *Sincronia, diacronia e historia – între traducere și receptare* (p. 492–513). Lucrarea *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico* a fost publicată în 1958, în limba spaniolă, la Montevideo. Autoarea subliniază că receptarea textului spaniol precedă traducerea sa, apoi enumeră traducerile și indică ideile și contextul în care sunt realizate. În prima parte, referitoare la receptare, sunt reamintite dezvoltarea și depășirea celor două dihotomii saussuriene: limbă vs vorbire, sincronie vs diacronie (a doua pe planul cercetării limbii) și, de asemenea, punerea schimbării lingvistice sub semnul finalității și nu al cauzalității. Este relevantă traducerea japoneză, canonică, a celei de a doua părți a titlului „Schimbarea este însăși limba (esența limbii)”.

Keita Ikarashi, de la Nagaoka University of Technology (Japonia), discută problema „limbajului de rol” în articolul în limba engleză *Reassessing the Categorization of Role*

Language: What Exactly Should and Should Not Be Classified as Role Language? (p. 514–523). Articolul pornește de la conceptul de „role language” teoretizat de lingvistul Kinsui, privit din perspectiva lingvisticii integrale pentru a clarifica scopul studiilor de acest tip și de a introduce un cadru de analiză a acestora. Sunt exemplificate registre din texte ficționale cu precizarea că pot fi separate în două categorii de cunoștințe lingvistice: idiomatiche și expresive. Cristina Varga de la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, departamentul de limbi moderne, prezintă utilizări necanonice ale semnelor lingvistice în contribuția *Eugeniu Coșeriu – utilizări „necanonice” ale limbii în benzile desenate și traducerea acestora în română* (p. 524–540). Este analizată traducerea în română a câtorva albume de benzi desenate „Asterix și Obelix”, după ce se face o trecere în revistă a nivelurilor la care sunt actualizate funcțiile icastică (umoristică) și metalingvistică. Este verificată și confirmată ideea lui Coșeriu de „limită de traducere”, impusă de posibilitățile de exprimare ale limbii în care se traduce. Dina Vilcu, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, pune problema utilizării limbii române în Spania în articolul în limba engleză *Romanian Language and Diaspora. The Spanish Case* (p. 541–553). Studiul trece în revistă problemele legate de uzul limbii române de către migranți, având ca fundal teoretic lingvistica integrală și criteriile care definesc o limbă în viziunea lui Coșeriu. Sunt discutate instrumentele testării competențelor de limbă română.

Dumitru-Cornel Vilcu, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, pledează pentru o înțelegere justă a relației dintre timp și limbaj în textul în limba engleză *Time and Language. Plain and Simple. (As Plain and Simple as It Gets When One Deals with a Coserian Text)* (p. 554–567). Autorul prezintă sintetic aspecte privind relația dintre timp și limbaj, pornind de la studiul în limba italiană al lui Coșeriu, *Tempo e linguaggio* (1988). Este susținută, cu argumente din diverși gânditori, ideea că timpul e în conștiința omului, iar limbajul și limba nu sunt influențate din exterior. Cele trei dimensiuni ale timpului nu sunt segmente de conștiință, dar pot fi dezvoltate în relație cu trei tipuri de discurs: *logos apophantikos* (știință) – trecut, *logos poetikos* – prezent, *logos pragmatikos* – viitor. Floarea Virban, cercetător la CEA CAPA Florence și Accademia Europea di Firenze (Italia), încearcă o apropiere a două teorii lingvistice în articolul *Bahtin și Coșeriu despre „afacerile umane” și esențialitatea limbajului* (p. 568–584). Autoarea atrage atenția asupra faptului că Eugen Coșeriu, care a construit un model științific riguros de înțelegere a limbajului și era familiarizat cu „toate” teoriile, nu a citat doi lingviști, pe M. Bahtin și pe L. Wittgenstein (referitor la care autoarea a elaborat un alt studiu). După ce sunt punctate două aspecte importante: noțiunea și traducerea „științelor umane” și esențialitatea limbajului, este prezentată destul de larg viziunea lui Bahtin în relație cu „ideologiile” și cu concepțiile filosofilor care au creat manifestul comunist. Este punctat subiectiv modelul științific al lui Coșeriu. Subliniindu-se diferențele dintre cei doi lingviști, se postulează ideea unui dialog, având în vedere tocmai natura dialogică a limbajului. Klaas Willems, profesor de lingvistică generală la Ghent University din Belgia, evaluează importanța teoriei coșeriene a sensului în lingvistica actuală în textul în limba engleză *The Importance of Coseriu's Theory of Meaning for Present-Day Linguistics* (p. 585–608). Autorul verifică cele mai importante manuale și tratate de lingvistică și observă că doar o parte dintre studii se raportează la aspecte ale teoriei lui Coșeriu și de multe ori superficial, nereflectând poziția lingvistului. Sunt discutate trei tipologii coșeriene ale sensului cu exemple, cu puncte critice și cu răspuns la acestea într-o manieră limpede.

Rudolf Windisch, profesor la Universität Rostock, Institut für Romanistik, semnează recenzia în limba germană *Eugenio Coseriu, Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft* (p. 609–626). Sunt prezentate două volume (*opus magnum*, p. 626) din seria *Geschichte*,

editată de Wolf Dietrich și bazată pe manuscrisele lui Coșeriu: *Geschichte der Romanischen Sprachwissenschaft 3. Das 17. und 18. Jahrhundert*, Teil 1: *Italien – Spanien – Portugal – Katalonien – Frankreich*, 2021, respectiv *Geschichte der Romanischen Sprachwissenschaft 4. Das 17. und 18. Jahrhundert*, Teil 2. „*Provenzalisch*“ *Rumänisch Rätromanisch England Deutschland – historisch-vergleichende Romanistik – Raynouard – Schlegel*, 2022. În primul volum, alcătuit din șapte capitole, rețin atenția subcapitolele dedicate lexicografiei (mai ales celei franceze: epoci, autori, dicționare – al Academiei, de specialitate). În al doilea volum, care cuprinde tot șapte capitole, este relevantă aprecierea lui Coșeriu la adresa *Lexiconului de la Buda* și a Școlii Ardelene. Sunt punctate observații ale editorului referitoare la stilul prezentării orale a lui Coșeriu.

Bogatul *Indice de autori* (p. 627–643) conține atât numele autorilor articolelor, cât și numele autorilor citați în texte.

Articolele din acest volum se remarcă prin buna contextualizare metodologică și prin ineditul aspectelor prezentate sau prin perspectiva nouă și, adesea, critice de analiză. Sunt formulate reconsiderări ale faptelor de limbă sau ale atitudinii față de anumite lucrări ori față de anumite persoane. Se reiterează, printr-o serie de articole, o idee importantă pentru cercetarea fundamentală: necesitatea criticii surselor utilizate, întrebuițarea superficială ducând la supraevaluarea sau la subevaluarea unora dintre acestea. Fiecare dintre cele trei secțiuni, bine articulate, se evidențiază prin câte o calitate a cercetării științifice: rigoarea analizei lingvistice, mai ales pe palier lexical, coerența și fermitatea expunerii temelor de literatură sau claritatea și cursivitatea lucrărilor inspirate de lingvistica integrală a lui Coșeriu. Diversitatea subiectelor abordate și enunțate în titlurile articolelor, dată fiind natura lucrării în ansamblu – volum al unei conferințe –, și aplecarea cu conștiinciozitate și detaliat asupra uneia sau alteia dintre direcțiile de cercetare dezvoltate de lingvistul Sextil Pușcariu sunt calități care recomandă lectura și citarea majorității ideilor, materialelor și observațiilor din volum.

Alina-Mihaela Bursuc
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(alina.bursuc@hotmail.com)

CORELAȚIA DINTRE OMOGENITATE ȘI VARIETATE

ELENA BELINSCHI*

Dintre toate competențele coșeriene și anume: 1) elucutională (adică „a ști să vorbești în general, independent de o limbă determinată, de o anumită limbă”), 2) idiomatică (adică „a ști o limbă”) și 3) expresivă (adică „a ști să vorbești în situații determinate, despre anumite lucruri, cu anumite persoane, adică a ști să construiești discursuri”), doar competența idiomatică se manifestă la nivel istoric ca limbă, cum ar fi: limba română, limba spaniolă, limba franceză, limba engleză etc. (Coșeriu 1994b: 33).

Această competență idiomatică corespunde noțiunii saussuriene de *langue*. Pentru Saussure (ne referim la tratatul *Curs de lingvistică generală*), *limba*, astfel delimitată, este de natură omogenă, în timp ce limbajul este eterogen, o altă idee saussuriană de referință fiind aceea că *limba* este un sistem de semne unde nu este esențială decât unirea dintre sens și imaginea acustică și unde cele două părți ale semnului sunt în egală măsură psihice (Saussure 1998: 40).

Dar, în timp ce Saussure consideră *langue* un sistem omogen, în interpretarea coșeriană, „această limbă istorică nu este un sistem omogen, ci o colecție de sisteme care, în mare parte, sunt identice sau mai mult sau mai puțin identice și, în parte, sunt de fiecare dată divergente, adică prezintă tot felul de deosebiri” (Coșeriu 1994b: 38). Omogenitatea este declarată de Coșeriu una dintre cele două universalii ale limbajului în general, deci și sub formă de limbă. A doua dimensiune universală a limbajului este reprezentată de varietate. Omogenitatea este acea particularitate, acea dimensiune a oricărei limbi care ne dă dreptul s-o considerăm unitară. Dar cu toată omogenitatea ei, această entitate, numită de Eugeniu Coșeriu *limbă istorică* – „cu excepția unor cazuri speciale – nu este un mod de a vorbi unic, ci o «familie» istorică a unor *moduri* [subl. n.] de a vorbi apropiate și interdependente, iar dialectele sunt membri ai acestei familii sau constituie familii mai mici în cadrul familiei mai mari” (Coșeriu 1994a: 95–96). Explicația acestui fenomen e foarte simplă: „Vorbitorul nu întrebuițează numai omogenitățile, ci și varietatea [subl. n.], fiindcă

* Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

fiecare vorbitor știe ceva și, uneori, chiar foarte mult cu privire la alte sisteme care nu reprezintă sistemul lui imediat” și, afară de aceasta, „limbajul este activitate *creatoare*, deci avem această dimensiune universală a creativității și, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar și într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată” (Coșeriu 1994b: 38).

E lucru știut că totalitatea cuvintelor dintr-o limbă formează un sistem funcțional bine organizat care ar putea fi numit macrosistem, în cadrul căruia, pe baza omogenității semantice, se disting grupe lexico-semantice sau microsisteme logico-semantice. Aceste grupe de cuvinte sau microsisteme se pot compara atât în plan semasiologic, cât și onomasiologic. În urma comparării, se evidențiază componenți semantici diferențiali care formează tocmai *desemnarea* (termen coșerian) a unei serii sinonimice sau a unei grupe lexico-semantice. De exemplu, comparând verbele de mișcare (în limbi foarte apropiate și cu aceeași etimologie: italiana și spaniola sau în limbi diferite: franceza și rusa), vom constata 3 semne principale: a) direcția acțiunii, b) mijlocul de mișcare și c) activitatea obiectului desemnat (mișcare de sine stătător/mișcare cu ajutorul cuiva etc.).

Drept rezultat, s-a observat că *venire* în limba italiana și *venir* în spaniolă, care corespund și lui *a veni* din limba română, pot desemna exact același act, aceeași acțiune..., însă împărțirea semnificației *venire* – *andare*, în italiană, *venir* – *ir*, în spaniolă nu coincide (pentru amănunte, vezi Coșeriu 1994b: 66). Cu privire la acest verb în franceză și rusă s-a demonstrat că în limba franceză nu se realizează opoziția mișcare pe jos/mișcare cu un mijloc de transport, motiv pentru care grupa verbelor de mișcare e mai mică decât în limba rusă (*я иду, я прииду, я уйду*).

În limba română, ca și în rusă, mai des decât în limba franceză, se folosesc verbele de mișcare, și anume ale ocupării locului în spațiu (*a veni, a se deplasa, a se apropia, a sta, a se așeza, a se culca, a se opri, a poposi, a întârzia, a zăbovi, a contenii* ș.a. În *Dicționarul de sinonime al limbii române*, Luiza Seche și Mircea Seche au înregistrat 20 de blocuri cu ~ 60 de verbe. În ce privește sensul, pentru *a veni*, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), sunt înregistrate aproximativ 48 de conținuturi specifice unor structuri nominale, verbale libere sau cristalizate în expresii concrete.

Deși varietatea se prezintă, în fond, ca nelimitată, Coșeriu distinge doar trei mari tipuri pe care le numește *varietatea diatopică* (în spațiu), *varietatea diastratică* (între păturile sociale și culturale ale unei comunități) și *varietatea diafazică* (între modalitățile de vorbire determinate prin situația însăși a vorbirii și prin elementele situației vorbirii, adică cine vorbește, cu cine, despre ce, în ce circumstanțe). Aceste *varietăți*, pe de o parte, se prezintă ca membri ai unei limbi istorice, iar pe de altă parte, în calitatea lor de „familii mai mici” în cadrul „familiei mari” care este limba istorică, ele se prezintă ca unități, ca *entități*

omogene. În felul acesta putem vorbi de o unitate *sintopică*, de o unitate *sinstratică* și de o unitate *sinfazică*¹.

O unitate *sintopică* este o unitate numai în *sens spațial*, „deci ceea ce numim un dialect”. O unitate *sinstratică* este ceea ce numim un *nivel de limbă*. O unitate *sinfazică* este ceea ce numim un *stil de limbă*.

Este indiscutabil că aceste trei tipuri de unități sunt unitare, dar numai într-un sens, și anume: a) unitatea *sintopică* e unitară numai în sens *sintopic*, dar poate prezenta varietăți avându-se în vedere și păturile sociale și culturale ale unei comunități (*sinstratic*) și în stilurile de limbă (*sinfazic*); b) tot așa și unul de limbă (fie familiar, științific etc.). Comunitatea *sinfazică* prezintă varietate *diatopică* și *diastatică* și c) unitatea *sinstratică* interferează cu cea *diatopică* și *diafazică*.

De exemplu, cuvântul *masă* nu denumește la noi numai un anumit fel de mobilă (formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată, rotundă, ovală..., sprijinită pe unul sau mai multe picioare și având diverse întrebuințări); în special mobilă pe care se servește mâncarea, ci și prânz, cină, banchetă, praznic, ospăț sau mâncarea, mai bine zis totalitatea bucatelor, ceea ce se mănâncă (la prânz, seara) etc. Astfel vom spune: *Mi-a rămas o masă bună/ trainică de la părinți, I-am pus la masă pe toți, Apreciez discuțiile la masa rotundă, A luat masa de seară cu rudele*. Fiecare dintre unitățile dintre identitățile menționate constituie obiectul de studiu al unei discipline aparte. Ne referim la dialectologie, sociolingvistică și stilistica limbii. Ceea ce rămâne dintr-o limbă istorică după eliminarea entităților *sintopică*, *sinstratică* și *sinfazică* va constitui, în limbajul coșerian, limba funcțională. Anume „acestui concept îi corespunde acea *langue* a lui Ferdinand de Saussure, fiindcă este *limba* [subl. n.] care funcționează în mod imediat în vorbire, mai bine zis, la fiecare punct al vorbirii”. Dar, precizează Coșeriu, această limbă funcțională are uneori, cum vom încerca să demonstrăm mai jos, un neajuns foarte mare: „de a nu fi singura limbă cunoscută de un vorbitor. Fiecare vorbitor cunoaște mai multe limbi funcționale, mai multe din ele mai mult sau mai puțin parțial, iar cu privire la stilurile de limbă, chiar prin definiție, fiecare vorbitor cunoaște mai multe stiluri de limbă, chiar dacă vorbește numai un dialect și un anumit nivel de limbă” (Coșeriu 1994b: 39–40). Limba funcțională, dedusă din vorbire, va constitui forma de manifestare a omogenității, și anume ea fi obiectul de studiu al gramaticii.

Orice construcție lingvistică, de la fonem, lexem până la cele mai lungi secvențe verbale, conține în mod necesar o serie de reguli, *norme*. În practică, *norma* este dată de gramaticile descriptiv-normative (Coteanu 1973: 25). Desigur, se întâmplă ca uzul foarte recent, afirma Ion Coteanu, să nu coincidă întru totul cu indicațiile unei gramatici sau alteia, dar nu avem decât să facem corectările impuse de situație.

¹ Maria Iliescu accentuează și subliniază cu o deosebită finețe cunoașterea acestor varietăți istorice apreciind și contribuția importantă a altor lingviști (Iliescu 2008: 491).

Analiza gramaticală nu pune în evidență numai aplicarea corectă a normei, ci și posibilitățile de încălcare a ei. Operând cu exemplele discutate de Coșeriu, nu vom zice *Acest copil are ochi*; *Această femeie are picioare*, ci, adăugând obligatoriu un adjectiv-atribut ca determinant al substantivelor *ochi*, *picioare*, vom spune: *Acest copil are ochi albaștri*; *Această femeie are picioare frumoase* (Coșeriu 1994b: 33).

Comparativ, în structuri propoziționale de tipul: *Îmi pun pălăria în cap, Lui Păcală i s-a poruncit să tragă ușa după el*, se ajunge până la glume întemeiate pe jocuri de cuvinte (Coteanu 1973: 24). Acestea sunt două aspecte ale competențelor locuționale și expresive, care se află întotdeauna în corelație.

Tot așa, s-au propus *norme, reguli, restricții, stereotipii*, de coerență logică a expresiilor, care să ne permită să eliminăm structuri propoziționale ca: *Pierre e numeros*, *Petru era doisprezece*, deduse din silogisme ca:

Pierre e francez.
Francezii sunt numeroși.
Deci: Pierre e numeros.

Petru a fost apostol.
Apostolii erau doisprezece.
Deci: Petru era doisprezece.

E. Coșeriu consideră că „nu e vorba aici de reguli și de norme ale unei limbi, ci de *norme ale limbajului* [subl. n.] în general, ale vorbirii în general” (Coșeriu 1994b: 33). Această formulă, idee a respectării normei, apare sugerată și cu patru decenii în urmă (vezi *Sistema, Norma y Habla*, „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, Montevideo, VI, 1952, 9, p. 113–181): norma este „eliminarea a tot ce în vorbire este total inedit, variantă individuală, ocazională sau momentană, păstrând aspectele comune în fenomenele lingvistice considerate drept model”².

Dacă e să ne referim la realitatea din Republica Moldova și să facem uz de terminologia tradițională, e lesne să ne dăm seama că *limba istorică* corespunde mult discutatei, mai ales de nespecialiști, *limbi naționale*, iar *limba funcțională* este sinonimul absolut al *limbii literare*, pe care distinsul lingvist o numește limbă unitară și despre care afirmă că tinde spre unitate, „o limbă pe care eu o numesc *exemplară* [subl. n.], o normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă [...], o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității” (Coșeriu 1994b: 186). Or, ceea ce ne interesează în cazul de față este corelația dintre limba literară ca formă de manifestare a omogenității și varietățile neliterare ale limbii române naționale. Dacă istoria din ultimii aproape 200 de ani și, mai ales, din cei 50 de ani de internaționalizare sovietică s-ar fi dovedit a fi mai tolerantă cu noi, nu s-ar cere prea multe eforturi pentru a face lumină în problema dată. De bună seamă, e unanim recunoscut faptul că „limba literară reprezintă varietatea codificată a limbii naționale” (Рупка 1988: 253). După părerea lui Ivor Rupca,

² Am citat după Stati, Bulgăr 1970: 181.

„limba literară se manifestă în calitate de formă exemplară și prestigioasă și care are sarcini și funcții concrete în comunicarea verbală națională” (*ibidem*).

Prin urmare, limba literară nu doar se identifică pe fundalul limbii naționale, ci se și află în anumită opoziție față de alte forme de existență ale limbii naționale, care nu sunt literare. Rolul limbii literare este apreciat și de František Cociș, în articolul *Границы литературного языка* (Кочиш 1988: 230). Se consideră normală situația când „limba literară, căreia i se recunoaște caracterul național și a cărei folosire este obligatorie pentru toți exponenții ei în comunicarea publică și într-o anumită măsură și în comunicarea verbală privată, tinde să îndeplinească funcția de limbă națională” și „hotarele limbii literare să atingă hotarele limbii naționale” (*ibidem*). Pentru exponenții limbii române acesta este doar un vis.

În caracterizarea limbii literare și, în genere, a situației glotice în perioada dată drept punct de plecare, ar putea servi situația glotică în ansamblu, precum și locul și statutul limbii literare în acest context. Iar situația glotică, după convingerea lui Caryl Horalec, „este determinată de condițiile sociale și comunicative, altfel spus, problematica lingvistică este legată de cea sociologică” (Горалек 1988: 41). Este foarte important să se țină cont de acest „amănunt”, deoarece încă Humboldt atrăgea atenția că limba și forțele spirituale se dezvoltă nu separat una de alta și nici consecutiv una după alta, ci constituie o activitate indivizibilă a capacităților spirituale, iar „dintre toate manifestările, prin mijlocirea cărora se cunoaște spiritul și caracterul unui popor, numai limba este capabilă să exprime cele mai specifice și cele mai subtile trăsături ale spiritului și caracterului poporului și să pătrundă în cele mai intime taine ale lor” (Гумбольдт 1984: 69). Să ne gândim acum care e starea spirituală a românilor basarabeni cărora timp de două secole li s-a inoculat ideea că ei nu sunt români și că limba pe care o vorbesc nu e română, ci moldovenească; ca să vedem care e situația glotică în Republica Moldova și, mai ales, să înțelegem de ce e așa, să ne amintim că timp îndelungat la orice întrebare adresată pe atunci ni se răspundea: „Govorite na celoveceskom iazîke!”. E necesar să se ia în considerare și faptul că unul dintre scopurile fixate în programul partidului comunist l-a constituit contopirea definitivă a tuturor națiunilor din URSS în una singură, a cărei limbă de comunicare urma să fie limba rusă.

În felul acesta, apreciind corelația actuală dintre omogenitate și varietate în spațiul glotic basarabean sau, altfel spus, dintre limba literară română și formele neliterare de existență ale românei naționale, vom constata o situație dezastruoasă: limba română literară e în permanentă defensivă nu numai cu cele trei tipuri de varietate menționate de marele nostru conațional Eugeniu Coșeriu, ci, mai ales, cu efectele diabolice ale ideologiei de atunci și ale „binefăcătoarei” influențe a limbii ruse.

Și nu e vorba doar de „achiziții ” de tipul: *cum viața, ce tu faci, cum familia, se primește bine* etc. S-ar putea uneori trece cu vederea „nevinovatele” *hai davai, m-am pricolit* etc., când mă gândesc la torentul de cuvinte rusești – denumiri de mărfuri folosite în stil moldovenesc, precum și rezultatele temerarei practici de a adapta, în lipsa unei deficiențe verbale autohtone, cuvintele rusești la normele uzuale ale românei basarabene. Toate acestea îngreunează calea spre cizelarea limbii naționale, ca să nu mai vorbim de

limba exemplară, standard. De aceea considerăm ca sarcină de importanță majoră, dacă dorim cu tot dinadinsul redresarea situației glotice din Republica Moldova, mobilizarea întregului potențial intelectual în vederea redresării concomitente și a situației spirituale deplorabile în care se află populația băștinașă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1994a = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, „Știința”.
- Coșeriu 1994b = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași, 1994 [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Coteanu 1973 = I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. I, *Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei.
- Iliescu 2008 = Maria Iliescu, *Miscellanea Romanica (1956–2007)*, Cluj-Napoca, Clusium, Scriptor.
- Stati, Bulgăr 1970 = Sorin Stati, Gh. Bulgăr, *Analize sintactice și stilistice*, București.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Iași, Polirom.
- Горалек 1988 = Карел Горалек, *О теории литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория литературного языка в работах ученых ЧССР”, Москва, Прогресс.
- Гумбольдт 1984 = Вильгельм фон Гумбольдт, *Избранные труды по языкознанию*, Москва.
- Кочиш 1988 = Франтишек Кочиш, *Границы литературного языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...”, Москва, Прогресс.
- Рупка 1988 = Ивор Рупка, *Место диалектов в совокупности образовании национального языка*, Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XX. „Теория...”, Москва, Прогресс.

THE CORRELATION BETWEEN HOMOGENEITY AND VARIETY

ABSTRACT

Coșeriu's competence called idiomatic is manifested as historical language. Looking at the language as identical systems or less identical and as divergent systems, the correlation between homogeneity and variety is a peculiarity of historical language. For us the actual correlation (homogeneity-variety, literary language-non-literary forms of Romanian national language) has an aim the recovery of this situation in our republic.

Key-words: *idiomatic competence, homogeneity, variety, historical language, functional language.*

TERMINOLOGIA BOTANICĂ DIN PERSPECTIVĂ COȘERIANĂ*

ALINA BURSUC**

1. Preliminarii

Dacă lexicologia studiază întreg lexicul unei limbi, lexematica este acea ramură a lexicologiei, definită și dezvoltată de savantul lingvist Eugen Coșeriu, care se ocupă numai de lexicul structurabil al unei limbi, organizat în structuri lexematice. Pentru delimitarea obiectului de studiu, lingvistul român indică o serie de filtre prin intermediul cărora sunt eliminate treptat categorii de lexic nestructurabil, din care fac parte și terminologiile de specialitate, elementele populare și regionale. Scopul acestui articol este de a determina în ce condiții terminologia botanică, de exemplu, nu poate face obiectul lexematicii coșeriene, ținând mai mult de cunoașterea lucrurilor decât de cunoașterea limbii. Ne propunem să prezentăm succint cele două tipuri de denumiri botanice (populară și științifică), cele două tipuri de modele cognitive care le generează (naiv și savant), cele două manifestări ale instinctului clasificator al omului (inconștientă și conștientă).

2. Denumirile plantelor

Punctul de plecare îl constituie denumirile pe care comunitatea lingvistică românească le dă unei plante ierboase comune, având florile mici cu petale de un galben electric și care crește în zonele umede din pajiștile montane și din apropierea apelor. Este

* Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/49944.

** Departamentul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, str. Lascăr Catargi, nr. 54, România.

vorba despre planta numită popular *piciorul-cocoşului*, *piciorul cocoşului târâtor* sau *floare de leac* şi care ştiinţific este identificată prin denumirea latinească *Ranunculus repens* L., aparţinând familiei *Ranunculaceae*. Cele două tipuri de denumiri reprezintă aceeaşi realitate, însă, în timp ce denumirea populară îi este foarte cunoscută vorbitorului obişnuit, denumirea ştiinţifică îi este complet străină. Denumirea populară, *piciorul-cocoşului*, reflectă o trăsătură fizică a plantei, anume asemănarea frunzei cu un picior de cocoş. Denumirea ştiinţifică, *Ranunculus repens* L., este utilizată de un cerc restrâns de vorbitori, e vorba de o anumită categorie de lingvişti (lexicografi, terminologi, traducători) şi, desigur, mai ales de cercetătorii botanişti.

Prin sintagma *piciorul-cocoşului*, tratată în cadrul articolului *picior*, în dicţionarul tezaur al limbii române, sunt desemnate nu mai puţin de nouă plante, având sinonime alte denumiri populare, dar de fiecare dată o altă denumire ştiinţifică, atestată pe baza unei bogate bibliografii de botanică românească. Astfel, *piciorul-cocoşului* este explicat drept: „a) plantă erbacee din familia ranunculaceelor, cu frunze adânc dinţate şi cu flori galbene strălucitoare; (regional) curpeniţă, jap, jebdi, floare-broştească, leuştean-broştesc, ochiul-boului, ochiul-broaştei, talpa-cocoşului (*Ranunculus acris*)”; „b) plantă erbacee din familia ranunculaceelor, cu frunze adânc dinţate şi cu flori galbene; (regional) boglar, gălbenele, floare-de-leac, florică-de-leac (*Ranunculus pedatus*)”; „c) (regional) gălbenele-de-munte (*Ranunculus carpaticus*)”; „d) (regional) floare-de-leac (*Ranunculus repens*)”; „e) (regional) gălbenele (*Ranunculus polyanthemos*)”; „f) (regional) cornicea (*Ranunculus auricomus*)”; „g) (regional) buruiănă-de-nouă-daturi (*Ranunculus auricomus*)”; „h) (regional) boglar (*Ranunculus sceleratus*)”; „i) (regional) iarba-broaştei (*Hydrocharis morsus ranae*)” (DLR, s.v. *picior*, I.1.). Enumerarea de denumiri marchează necesitatea cunoaşterii de către lexicograf, mai ales în cazul dicţionarului academic, a denumirilor ştiinţifice. Lexicograful trebuie să cunoască inclusiv denumirile din literatura de specialitate (aici, botanică) întrucât aceleaşi denumiri populare îi pot corespunde diferite denumiri ştiinţifice (cf. *piciorul-cocoşului*) sau, invers, mai multor denumiri populare le pot corespunde o singură denumire ştiinţifică (variaţiile regionale în desemnarea aceleiaşi plante). Într-o situaţie similară se află şi traducătorul, care, pentru a echivala denumirile populare ale unei plante în limbi diferite se vede nevoit să se raporteze la denumirea ştiinţifică. Terminologul are un avantaj vădit, deoarece termenul ştiinţific este universal, fiind un derivat şi/sau un compus realizat în limba latină. Dar şi denumirea populară este deosebit de valoroasă pentru lingvist, deoarece oferă indicii despre imaginarul popular românesc, despre procedeele lexicale (compunere în cazul termenului *piciorul-cocoşului*) prin care se manifestă creativitatea colectivă, despre trecerea unui cuvânt dinspre limba comună spre terminologie şi invers.

Denumirea populară îi poate spune botanistului genul sau familia din care face parte planta, utilitatea sau asemănarea cu un element al acelei specii. Denumirea populară poate reflecta un caracter al speciei respective, culoarea (*albăstrele* – *Centaurea cyanus*, *gălbenele* – *Calendula officinalis*), forma frunzelor sau altor elemente componente

(coada-calului – *Equisetum arvense*, barba-caprei – *Aruncus dioicius*), dar există și denumiri la care sensul s-a pierdut (*măceș* – *Rosa canina*). Botanistul este conștient de faptul că denumirea populară a aceleiași specii diferă de la o zonă la alta și de la o țară la alta, în comparație cu denumirea științifică validă a speciei care este una singură. Drept care se poate spune că e un efort inutil pentru botanist să pună accent pe denumirile populare atâta timp cât lucrează cu denumirile științifice.

3. Instinctul clasificator al omului

Prin intermediul limbajului articulat și al competenței designative, pe baza observării asemănărilor și deosebirilor dintre lucruri (aici, plante), dar și datorită intuiției în ceea ce privește existența unei ordini a lucrurilor, omul le clasifică. Această trăsătură general umană determină conceperea omului drept „animal clasificator” (Otto Jespersen), calificare ce se adaugă altora similare: „animal politic” (Aristotel) sau „animal simbolic” (Ernst Cassirer). „Omul este un animal clasificator: într-un anumit sens se poate spune că întregul proces al vorbirii nu este nimic altceva decât distribuirea fenomenelor, din care nici două nu sunt la fel în vreo privință, în clase diferite pe baza asemănărilor și deosebirilor” (*Language*, apud Cassirer 1994: 289). Instinctul clasificator se manifestă inconștient în limba comună (în cazul vorbitorului obișnuit), respectiv conștient în limbajul științific (în cazul specialistului, aici fiind vorba de botanist) (Cassirer 1994: 290). Omul, caracterizat prin instinct clasificator, constată asemănările și deosebirile dintre lucruri (animale, plante etc.) și le clasifică, le concepe și le numește în acord cu tradiția lingvistică căreia îi aparține. În unele limbi, fluturele este desemnat ca pasăre, iar balena ca pește, sunt delimitări inexistente în realitate, dar pe care limbile respective le operează în intuirea realității. Mai mult decât asemănările și deosebirile, mai mult decât trăsăturile de suprafață, știința caută în lucruri ordinea, observabilă în trăsăturile esențiale, de aceea terminologia științifică se caracterizează prin principii de clasificare precise. Această precizie impusă face ca orice sistem științific clasificator să fie artificial, numai natura conține fenomene individuale și diversificate (cf. Cassirer 1994: 289). Exemplul favorit pentru manifestarea instinctului clasificator în știință îl constituie sistemul denominativ binar, alcătuit din două cuvinte, ca la numele noastre personale complete, sistem impus de naturalistul suedez Carl (von) Linné (în lucrarea *Philosophia botanica*). De exemplu, la denumirea genului, *Andryala*, și a speciei, *levitomentosa*, la care se adaugă numele autorului (de obicei prescurtat) care a descris prima dată specia, Nyárády, corect este: *Andryala levitomentosa* (Nyár.). Denumirea *levitomentosa* vine de la perii strălucitori de pe frunze (Chifu 2003), sunt nenumărate cazurile în care denumirea științifică reflectă un caracter morfologic, uneori același caracter identificat prin denumirea populară, dar și numele unei personalități sau locul de unde a fost descrisă specia (*Hepatica transilvanica*, *Dracocephalum moldavicum*).

4. Modele cognitive

Aceeași plantă este concepută și desemnată în două moduri diferite de către vorbitorul limbii române, deși denumirea științifică latină nu face parte din lexicul limbii române. Din perspectiva științelor cognitive, acest fenomen este redat prin noțiunea de „model cognitiv” (Milică 2010), astfel de modele depinzând de cultura dezvoltată de fiecare limbă în parte. În cazul de față, modelul cognitiv care generează denumirea populară depinde de limba și cultura română, însă cel de al doilea este universal, cunoscut și utilizat, în primul rând, de specialiștii în botanică de peste tot. Cele două modele cognitive, naiv (popular, cultural) și savant (științific), reprezintă două tipuri de cunoaștere a realității, empirică și științifică, în care sunt redate, pe de o parte, trăsături observabile ale plantelor, iar pe de altă parte, trăsături esențiale ale acestora (Milică 2010). Lingvistic, modelul popular se caracterizează prin: a) dimensiune empirică (acord cu trăsăturile observabile ale plantelor); b) variabilitate (diatopică) denominativă (de exemplu, în Transilvania: *brâul-Maicii-Domnului*, *iarba-șarpelui*, în Muntenia: *iarbă-neagră-și-mare*, denumire științifică: *Phalaris arundinacea*); c) imprecizie denominativă (consecință a variabilității); d) denominație vagă (evidentă la denumirile compuse cu termenii generici: *buruiană*, *iarbă*, *floare*); e) specificitate culturală (mai ales) (cf. Milică 2010). Modelul savant, universal, care are la bază sistemul denominativ binar generalizat de Carl Linné, se diferențiază de modelul popular prin următoarele trăsături: a) sistematicitate (descriere realizată cu ajutorul unei scheme de numire: gen și specie); b) arbitraritate (atribuire arbitrară de nume, vezi exemple); c) specificitate nomenclaturală (fiecare domeniu de cercetare științifică are necesități denominative specifice); d) precizie denominativă (reflectarea caracteristicilor esențiale ale plantelor, la recomandarea lui Linné); e) stabilitate terminologică; f) economie (12 litere) și eufonie (cf. Milică 2010).

5. Sistemul denominativ binar

Caracterizat printr-o fire speculativă și o logică severă, Linné manifestă o predispoziție specială pentru sistematizarea lucrurilor, drept care stabilește ordine în cunoașterea lor (Váczy et al. 1999: 16). Acest fapt se materializează încă din primele sale lucrări, în care clasifică diferite lucruri: ca medic realizează clasificarea științifică a bolilor (*Genera morborum/ Genurile bolilor*) și a substanțelor medicinale (*Materia medica/Substanțele medicinale*), apoi clasifică lucrări din bibliotecile persoanelor care, în momente esențiale din viața sa, i-au pus la dispoziție colecțiile personale de cărți, culminând cu sistematizarea plantelor, animalelor sau mineralelor.

Începând din Antichitate, în demersul de cunoaștere a plantelor s-au realizat inventare de plante și de denumiri, astfel că se poate face o evaluare cronologică și cifrică a speciilor cunoscute: Hippocrate – 234 de specii vegetale (sec. V î.Hr.), Theophrastos – 500 specii

(sec. III î.Hr.), C. Plinius Secundus – 1000 specii (sec. I), C. Clusius – 1400 specii (1582), C. Bauhin – 6000 specii (1623), P. Tournefort – 10176 specii (în jurul anului 1700), J. Ray – 18665 (un an mai târziu) (Váczy et al. 1999: 39; Knapp 2011). Sistemele de numire erau simultan sisteme de descriere, întrucât specialiștii echivalau descrierea speciilor cu numele speciilor respective, rezultând nume frazeologice destul de complexe un exemplu îl constituie un nume dat de P. Michelius (1729) și alcătuit din nu mai puțin de 27 de cuvinte: *Trifolium pratense corymbiferum, non repens, humi stratum, alta radicum, foliis subrotundis alba falcata macula vix notatis, floribus minoribus suaveribentibus, siliquis tetraspermis, superna parte tantum marginatis, semine fusco* (Váczy et al. 1999: 39–40). Prin intermediul acestor sisteme de clasificare, cei dinaintea lui Linné au încercat să stabilească grupări logice într-un sistem cuprinzător și ușor de descifrat, însă fără succes (Váczy et al. 1999: 51). Eforturile de ordonare se confruntau cu faptul că în lucrările botaniștilor, denumirile erau preluate după bunul plac și după propriul mod de a gândi al fiecăruia, ceea ce a făcut ca aceeași plantă să capete denumiri științifice diferite în lucrări diferite, fără posibilitatea vreunui control (Váczy et al. 1999: 54). Linné (1736) impune un sistem cu totul nou, în care numărul de specii cunoscute de naturalist se reduce la 5666, cu precizarea că în lumea întreagă, numărul plantelor cunoscute în perioada respectivă se ridica la 10000 de specii.

În lucrarea din 1730, *De nuptiis et sexu plantarum* (*Despre fecundație și sexualitate la plante*), Linné prezintă noile criterii de sistematizare a plantelor: organele de înmulțire ale florilor (numărul staminelor și stigmatei – organe sexuale masculine și feminine ale plantelor) (Váczy et al. 1999: 16). Clasificarea a fost receptată în epocă, dar și de către ceilalți naturaliști drept imorală (Váczy et al. 1999: 17, 31), în contradicție atât cu providența divină, cât și cu cercetarea științifică. Din cele două criterii de clasificare pe care le cunoștea: artificială (pe criteriul sexualității) și cea naturală (de înrudire), Linné optează pentru cea artificială, care pornește de la un caracter comun de natură morfologică și ajunge, pe baza caracterelor individuale, la treapta cea mai de jos a clasificării, *specia* (Váczy et al. 1999: 52). Avantajele clasificării artificiale, esențială, numită și clasificare pe criteriul sexualității, constau în simplitate (se pleacă de la un caracter morfologic), aranjare ușoară și aplicare în practică (Váczy et al. 1999: 52). Linné critică tendința generală anterioară de echivalare a descrierii cu numele plantei, cere diferențierea celor două și formulează principii de descriere (economie prin evitarea cuvintelor de prisos și a verbelor; redare completă și exactă a conținutului descrierii) (Váczy et al. 1999: 40) și de numire a plantelor. Anterior lui Linné, predomina sistemul *polinomial*, însă ocazional se utiliza și sistemul *binar* (Ray, Gessner, Clusius, Bauhinus) (Váczy et al. 1999: 53). Așadar sistemul denominativ binar nu a fost creat de Linné, însă a fost impus ca obligatoriu și generalizat de către acesta, rezolvându-se astfel definitiv problemele și confuziile generate de fenomenul plurinomialității (Váczy et al. 1999: 54).

Natura este caracterizată prin ordine, iar cei care s-au apropiat de natură, în scopul cercetării și înțelegerii funcționării sale, au intuit și observat într-o măsură mai mică sau mai

mare această ordine. Prin nomenclatura botanică/zoologică nu s-a creat ordine în natură, ci aceasta a fost redată, sau mai bine recreată cu ajutorul limbajului. Poate nu întotdeauna cercetătorii (antici, medievali) au reușit să surprindă în criteriile de clasificare trăsăturile esențiale ale naturii. Este posibil ca Linné, înzestrat cu anumite calități pe care le-a exersat în alcătuirea altor clasificări, să fi reușit cel mai bine să identifice una dintre trăsăturile esențiale pe care natura le „poartă” în ea, în ideea că omul le poate descoperi și utiliza cât mai potrivit tocmai pentru a înțelege ordinea din natură. Mijlocul prin care putea fi făcută ordine în știința nomenclurii botanice (și nu numai, ci și în cea zoologică), aflată în haos, a fost așadar pentru Linné recrearea ordinii cu respectarea câtorva principii de numire (Váczy et al. 1999: 54): numirea numai binară a unei plante prin trăsăturile prin care se deosebește de celelalte plante; denumirea cu un singur termen latinesc a unităților superioare speciei (gen, familie); utilizarea unui substantiv pentru numele genului și a unui adjectiv pentru numele speciei; lungimea denumirii speciei sau a unei subunități de maxim 12 litere (nomina sesquipedalia), fiind însă și excepții (28 de litere). Sursele numelor genurilor le-au reprezentat: cuvinte din limba greacă (cărțile lui Theophrastos, sec. IV î.Hr.), limba latină (cărțile lui Plinius, sec. I), nume create de alți botaniști sau forjate chiar de Linné de la diferite nume proprii. Deși numele vechi ale plantelor nu mai sunt folosite, Linné propune utilizarea lor ca denumire secundă, eventual terță, în condițiile în care acestea deveniseră de prisos, fiind excluse prin adoptarea denumirilor științifice. După numele latin urmează numele celui care a descoperit și a creat pentru știință un nou taxon (Váczy et al. 1999: 53).

6. Obiectul lexematicii

Cuvântul, ca unitate biplană de expresie și conținut (Hjelmslev), respectiv de semnificant și semnificat (Saussure), reprezintă obiectul de studiu al lexicologiei. În funcție de relațiile care se stabilesc la nivelul celor două planuri ale cuvântului, se poate vorbi de patru discipline lexicologice (Coșeriu, 1964:161-162): lexicologia expresiei (relațiile dintre semnificanți), lexicologia conținutului (relațiile dintre semnificați), semasiologie (relația dintre cele două planuri dinspre planul conținutului) și onomasiologie (relația dintre cele două planuri dinspre planul expresiei). Eugeniu Coșeriu a acordat o atenție specială planului conținutului, sub aspectul schimbărilor semantice, întrucât acesta e planul insuficient cercetat de lexicologia tradițională, fiind adesea identificat cu realitatea extralingvistică sau pus în relație nemijlocită cu expresia. Astfel, lexicologia conținutului se ramifică la rândul ei, în viziunea lui Coșeriu, în: lexematică sau semantică structurală, lexicologia semantică asociativă, lexicologia semantică a normei și lexicologia semantică a discursului (Coșeriu 1964: 164). Pornind de la teoria germană a câmpurilor lexicale în formularea Trier-Weisgerber, în lucrarea din 1964, *Pour une sémantique diachronique structurale*, lingvistul român pledează pentru studiul structural al conținutului prin adoptarea principiului opozițiilor funcționale și a perspectivei diacronice.

Obiectul lexematicii sau al semanticii structurale îl reprezintă studiul structural al semnificației sau al semnificatului lexical, adică al modului în care conținutul este structurat într-o anumită limbă. Însă, pentru că nu tot ce există în lexic este structurat, e necesar să se recurgă la o serie de filtre, astfel încât în final să fie supus studiului lexematicii numai semnificatul lexical. Sunt bine-cunoscute cele șapte distincții preliminare pe care Coșeriu le propune pentru atingerea acestui scop: 1) cunoașterea lucrurilor/cunoașterea limbii; 2) limbaj/metalimbaj; 3) sincronie/ diacronie; 4) tehnica liberă a vorbirii/discursul repetat; 5) arhitectura limbii (limbă istorică)/structura limbii (limbă funcțională); 6) sistem, normă, tip, vorbire; 7) distincția dintre tipurile de conținut: desemnare, semnificație, sens (Coșeriu 1994: 93).

Prima distincție trebuie făcută între cunoașterea realității extralingvistice (lucrurile) și cunoașterea limbii (cuvintele), între ceea ce aparține semnificației lingvistice, modul în care fiecare limbă în modul său propriu concepe realitatea, și ceea ce aparține cunoașterii lucrurilor (Geckeler 1971: 180). În lexicologia tradițională conținutul cuvintelor este identificat adesea cu realitatea extralingvistică, aceasta întrucât cele două sunt foarte apropiate, vocabularul fiind ultimul strat înainte de trecerea spre realitate (Geckeler 1971: 180). Limbajele de specialitate aparțin tradițional părții vocabularului numită masa vocabularului ori, mai nou, lexicului specializat în opoziție cu lexicul comun sau lexicului nestructurabil al unei limbi în opoziție cu lexicul structurabil. Limbajele de specialitate sau, mai precis, terminologiile diferitelor domenii țin mai degrabă de cunoașterea lucrurilor decât de cunoașterea limbii.

Deși nu s-a ocupat în special de problema terminologiei, aceasta este prezentă la Coșeriu în diferite note de subsol, paragrafe, pagini din diferite lucrări sau chiar tratată într-un articol, *Palabras, cosas y terminos*, publicat în 1987 (cf. Munteanu 2010). Motivul principal al considerațiilor referitoare la terminologie ține de delimitarea obiectului de studiu al lexematicii, așadar din perspectiva celei dintâi dintre cele șapte distincții preliminare. Orice terminologie reprezintă o nomenclatură pentru clase de „lucruri” recunoscute dinainte ca atare, în timp ce limba comună distinge lucrurile din momentul în care le numește. În opoziție cu lexicul structurabil, terminologiile reprezintă aspectul cel mai puțin structurat al lexicului, terminologiile fiind nomenclaturi enumerative. În timp ce terminologiile uzează de delimitări existente între lucruri, lexicul structurabil implică delimitări în intuirea realității (Cassirer 1994; Munteanu 2010).

7. Locul terminologiei botanice linnéene din perspectiva lexematicii

Scopul pentru care naturalistul suedez Carl Linné a generalizat terminologia botanică binară l-a constituit necesitatea cunoașterii cât mai adecvate a lucrurilor. Taxonomia linnéeană comportă două elemente: clasificarea și nomenclatura, iar, pe baza clasificării după criteriul organelor sexuale ale plantelor și a diferitelor surse lexicale, Linné creează ulterior nume de plante după sistemul binar: gen și specie. Spre deosebire de terminologiile altor domenii de specialitate, termenii botanici creați de Linné sau după modelul lui Linné sunt

elemente ale unei limbi artificiale realizată pornind de la cuvinte de bază de origini diferite (latină, greacă sau de la numele unor persoane care i-au reținut lui Linné atenția etc.) cu ajutorul unor sufixe latinești, așadar o limbă științifică latinizată, o *lingua franca* a specialiștilor din domeniu.

Dintre trăsăturile terminologiei științifice botanice trebuie menționată, în această discuție, arbitraritatea denumirilor impuse de Linné. De exemplu, în semn de batjocură față de Buffon (mare naturalist francez contemporan lui Linné), în momentul în care descoperă un gen nou, Linné îi dă numele lui Buffon, însă cu un singur *f*, după lat. *bufo* „broască râioasă” (Váczy et al. 1999: 25). În semn de recunoștință față de regele Gustav al Suediei, la descoperirea unui gen vegetal nou, îi dă numele acestuia: *Gustavia* L. (Váczy et al. 1999: 26).

8. Concluzii

Terminologia botanică din perspectivă general lingvistică reprezintă o categorie tradițională din masa vocabularului sau din lexicul specializat. Însă, din perspectiva lexematicii, nu reprezintă o structură lexicală, fiind eliminată încă de la început din obiectul de studiu, conform primei distincții coșeriene. Operându-se eliminări succesive de elemente de vocabular prin intermediul următoarelor șase distincții, obiectul lexematicii se reduce vizibil, în folosul identificării modului propriu prin care fiecare limbă își structurează semnificațiile. Până la acel nivel însă terminologia botanică nu ajunge întrucât are în vedere lucrurile, reprezintă, așadar, parte din primul segment de vocabular lăsat de o parte de către lexematică.

BIBLIOGRAFIE

- *** *Dicționarul limbii române. Serie nouă* (DLR), vol. VIII, partea a 2-a, Litera *P* (*pe – pînă*), București, Editura Academiei Române, 1974.
- Cassirer 1994 = Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, traducere de Constantin Coșman, București, Editura Humanitas.
- Chifu 2003 = T. Chifu, *Dicționar etimologic de botanică sistematică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature”, II, 1, Strasbourg, p. 139–186.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Geckeler 1971 = Horst Geckeler, *Strukturelle Semantik und Wortfeldtheorie*, München, Wilhelm Fink Verlag.
- Knapp 2011 = Sandra Knapp, *What's in a name? A history of taxonomy. Linnaeus and the birth of modern taxonomy*, în „Natural History Museum”. <http://www.nhm.ac.uk/nature-online/science-of-natural-history/taxonomy-systematics/history-taxonomy/index.html> (consultat la 15.07.2011, 15.40).

- Milică 2010 = Ioan Milică, *Modele naive și modele savante în reprezentarea lingvistică a realității: denumirile de plante, în „Limba română”, nr. 11–12, anul XX*, <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1077> (consultat la 15.07.2011, 14.00).
- Munteanu 2010 = Cristinel Munteanu, *Teze despre problema terminologiei. Perspectiva lui Eugen Coșeriu*, nr. 1–2, anul XX, <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=841> (consultat la 17.07.2011, 9:45).
- Váczy et al. 1999 = Kálmán Váczy, Aurel Ardelean, Katalin Bartók, *Carl Linné (1707–1778). Viață, operă, destăinuirii*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, p. 1–60.

THE BOTANICAL TERMINOLOGY FROM THE PERSPECTIVE OF EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

The botanical naming system created by Linné is appreciated for the unique linguistic contribution in that it brings order in the apparent disorder of things. The purpose of the communication is to establish the place of this terminology in vocabulary from the perspective of Coseriu. Without minimizing the contributions of all biologists over the centuries, two names are important for establishing the botanical terminology. Teofrast, the disciple of Aristotle, promotes a classification system for plants, system used up to the eighteenth century.

The system denominative de Linné, created in the eighteenth century, is used today in the field, of course with some modifications. This is an artificial and arbitrary system, created from practical reasons, the names are labels for things they designate. At the base of structural semantics Coseriu fixed seven distinctions to identify the object of research. The first distinction is between things and language and involves the distinction between knowledge of the language and the knowledge of things. Many sections of the vocabulary are eliminated by the following six distinctions, the object of the structural semantics is visibly reduced to determine how each language structures its own meaning. But up to this level the botanical terminology doesn't arrive because it concerns the things, it thus represents a part of the first segment of vocabulary left to one side by the structural semantics.

Key-words: *botanical terms, common name, scientific name, structural semantics, cognitive model.*

EVOLUȚIA LIMBII ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

ANATOL CIOBANU*

Se știe că Eugeniu Coșeriu a dezvoltat mai multe idei despre limbă expuse anterior de Aristotel (sec. IV) și de W. von Humboldt (1767–1835). Una dintre aceste idei este că *limba* nu este *ergon* (produs al unei activități, lucru făcut), ci *energeia* (actul creator, anterior propriei sale *dynamis*, adică facultății de a realiza o activitate). Limba nu este un produs, *ergon*, căci *ergon* este o abstracție, care se conține în dicționar, în gramatică. Limba se extrage din vorbire, din text, adică deducem limba din activitate, din *energeia*, din *saber idiomatice* (Coșeriu 1996: 66). În această ordine de idei, pare corect să spunem: *Nihil est in lingua, quod non fuerit prius in oratione*.

Marele nostru lingvist subliniază că „schimbarea lingvistică nu este altceva decât creativitatea, care se obiectivează istoric și devine istorie, «știință», devine tradiție”. Prin urmare, „schimbarea lingvistică nu este decât nașterea limbii, obiectivarea limbii prin vorbire”. „Privită așa, dimpotrivă, schimbarea este neschimbare, este solidificarea, fixarea limbii” (Coșeriu 1996: 66). Și, mai departe: „Limba nu se schimbă ca un obiect exterior, ci este mereu înlocuită în anumite secțiuni ale ei și, chiar atunci când se reface, *pare că nu s-a schimbat*, că se reface exact cum a fost mai înainte” [subl.n.]. E. Coșeriu afirmă astfel că „așa se formează *tradițiile*, care trăiesc, sunt mereu făcute și refăcute, reluate, păstrate și în același timp duse înainte de reprezentanții lor, adică de vorbitori” (Coșeriu 1996: 67).

În lume totul evoluează, și oamenii în același rând. Poetul latin Ovidius Naso, în poemul epic *Metamorfozele*, și-a exprimat opinia că „toate se schimbă”, de unde mai târziu s-a spus: *Omnia mutantur et nos mutamur in illis*. „Toate se schimbă și noi ne schimbăm împreună cu ele”. Acceptând această idee, lingvistul german August Schleicher (1821–1868) compara limba naturală cu un organism viu, care, după cum se știe, de asemenea evoluează. E necesar totuși să subliniem că limba se aseamănă, dar și se deosebește, în mod

* Universitatea de Stat, Chișinău, str. A. Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

tranșant, de un organism viu, care, până la urmă, piere, pe când limba, dacă are condiții favorabile, nu moare, dezvoltându-se, evoluând pe linie ascendentă¹.

Unii lingviști ruși menționează că o limbă naturală (*estestvenî iazîc*) este „o continuă discontinuitate” sau „o discontinuitate continuă” (Costomarov 1986: 20) și, mai mult chiar, profesorul O. Trubaciov subliniază că „limba, schimbându-se, rămâne ea însăși” (Trubaciov 1984: 3). Cunoscutul lingvist italian Bruno Migliorini scria că limba italiană contemporană a evoluat mult față de cea din sec. al XIV-lea, dar a rămas italiană (Migliorini 1961).

Bazându-mă pe cele relatate până acum, am ajuns la concluzia că schimbările evolutive într-o limbă naturală pot fi, *grosso modo*, de două feluri: *de adâncime* și *de suprafață*. *Schimbările de adâncime* (sau „refaceri imanente” – în terminologia coșeriană) ajung să atace, să refacă chiar sistemul limbii la o anumită perioadă de dezvoltare a ei.

Se pot atesta limbi naturale care, pe parcursul secolelor, au evoluat până într-atât, încât un vorbitor modern al lor nu mai înțelege textele anterioare. Fără o pregătire filologică specială, un francez contemporan nu poate citi, de exemplu, primul monument de limbă franceză *Les serments des Strasbourg* (a. 842)², sau poemul epic anonim *La chanson de Roland* (a. 1100), sau chiar opera lui François Rabelais (*Gargantua et Pantagruel*) (sec. XVI). Abia după relativa centralizare a Franței, după lansarea Ordonanței lui Francisc I (a. 1539), peste întreg teritoriul țării începe să se răspândească limba franceză unică („a regelui”, „a palatului”). I se mai spunea *langue du roi*, *langue d’oui*, *limba din jurul Parisului*, *l’Île-de-France*. Odată cu instalarea monarhiei absolute de către Ludovic al XIII-lea, tutelat de cardinalul Richelieu, care fondează l’Academie Française (1635), încep să se macine lent dialectele: *picard*, *wallon*, *lorrain*, *orléanais*, *normand*, constituindu-se niște norme relativ unice pentru limba scrisă franceză.

Situații similare sunt atestate și în alte limbi. De exemplu, este bine cunoscut decalajul profund între limba greacă veche (sau Elena) și limba greacă de astăzi, literară sau vorbită. Este notabil că, și la ora actuală, greaca vorbită (*in concreto*) diferă uneori destul de mult de greaca scrisă (*in abstractio*).

O istorie *sui-generis* ne-o oferă limba turcă. Un cercetător francez, Louis Bazin, observă că limba turcă scrisă medievală prezenta de fapt „un jargon macaronic turco-arabo-persan” (Bazin 1966). Lingvistul ieșean Dragoș Moldovanu, în monografia *Dimitrie Cantemir. Între Orient și Occident* (Moldovanu 1997: 21 sqq.), scrie că turca era strivită de prestigiul arabei (limba religiei, științei, a jurisdicției etc. în Orientul musulman). Limba turcă a suportat o invazie extraordinară a elementelor persane, arabe în vocabular. Astfel, într-o propoziție, din 10 cuvinte, deseori numai unul era turc, mai ales desinențele și verbele auxiliare. Dragoș Moldovanu constată că documentele Cancelariei Imperiale „erau redactate

¹ Mutatis mutandis, putem spune că ideea aceasta a fost exprimată excelent de M. Eminescu în versurile: „Căci toți se nasc spre a muri și mor spre a se naște” și „Când unul trece, altul vine/ În astă lume a-l urma,/ Precum când soarele apune/ El și răsare undeva”.

² „Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, d’ist di in avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo...”.

într-o turcească cu desăvârșire arabizată”. Mai rămâneau turcești doar unele verbe. Mai mult, cercetătorul ieșean vorbește chiar de fenomenul diglosiei între limba turcă scrisă actuală și cea vorbită.

Schimbări evolutive de adâncime s-au produs și între anumite etape de dezvoltare a limbii ruse. Așa-numita limba rusă veche (Древнерусский язык) și limba rusă contemporană se deosebesc în mod radical. Cunoscutul monument de rusă veche din secolul al XII-lea, *Cântec despre oastea lui Igor* (Слово о полку Игореве), provoacă mari dificultăți cititorului rus contemporan, dacă acesta nu are o pregătire filologică specială. Explicația acestui decalaj glotic rezidă tot în factori de ordin politico-administrativ și geopolitic. Teritoriul Rusiei era fărâmițat în numeroase cnezate (principate independente) ca Vladimir, Novgorod, Iaroslavi, Tveri, Permi ș.a. Abia în sec. al XVI-lea, cnezii Moscovei Ivan III și mai ales Ivan IV, supranumit „cel groaznic, teribil” reușesc să unească, prin forță armată, principatele rusești. În 1547 Ivan cel Groaznic este declarat primul țar al rușilor. Din această perioadă începe și unificarea limbii ruse.

Până acum am făcut o serie de referiri succinte la *schimbările de adâncime* în unele limbi.

După E. Coșeriu, schimbările evolutive în limbă sunt niște activități care au un produs sau care nu au un produs (Coșeriu 1996: 64). Schimbările de profunzime, după cum am constatat, sunt mereu urmate de un „un produs”, de pildă: trecerea de la sistemul sintetic al latinei la sistemul analitic în limbile romanice de vest (limba română dispune de un sistem analitico-sintetic), apariția articolului, dispariția cazurilor la substantive, înnoirea profundă a vocabularului etc. Un rol important în procesul schimbărilor, în general, în limbă și în ceea ce privește schimbările de adâncime, îl joacă factorii externi, influență străină din partea altor limbi, interferență lingvistică etc.

În continuare ne vom referi la schimbările evolutive lingvistice, pe care noi le considerăm *de suprafață*, în română și în alte limbi naturale.

Schimbările evolutive *de suprafață* nu conduc la diferențieri pe epoci în cutare sau cutare limbă. De exemplu, limba română scrisă (cu toate cele cinci subdialecte ale ei: muntenesc, moldovenesc, maramureșean, crișean, bănățean) a manifestat o unitate exemplară grație muncii de unificare depuse de rapsozi, traducători, cronicari, oameni ai condeiului, preoți, călugări (de la biserici și mănăstiri – centre de iradiere spirituală). Pornind de la primul monument scris în limba română, *Scrisoarea lui Neacșu* (a. 1521), și răsfoind textele apărute (originale sau traduceri) până în secolul al XVIII-lea, vom întâlni forme morfologice și structuri sintactice ieșite din uzul actual, dar, cu toate acestea, inteligibile pentru vorbitorii de limbă română actuală.

Iată câteva exemple. În textele traduse, ca și în cele originale din limba română veche, pronumele relativ *care* (< lat. *qualem*) apare acordat în gen și număr cu elementul regent, spunându-se, de exemplu: *băiatul care, fata care, băieții cari*. Ba mai mult, pronumele *care* apărea articulat cu articolul definit:

„Aron Vodă... socoti să se ajungă cu Mihai Vodă, *carele* domnea pe acea vreme Țara Muntenească” (Ureche 1971: 215).

„Istoricii, adică scriitorii de cursul anilor acestor părți, *carii* pomenescu de descălecatul cel dentăiu a țării noastre și Țării Munteneste...” (Neculce 1969: 71).

„Fost-au gândul meu, iubite cititorule, să fac letopisețul Țării noastre Moldova din descălecatul ei cel dintâi, *carele* au fostu de Traian-împăratul...” (Neculce 1969: 71).

Cu timpul, sistemul limbii române a eliminat, din interior, formele acordate și articulate (la cazurile nominativ și acuzativ) ale pronumelui relativ *care*. Și acest fenomen s-a produs lent, pornind de la uz. Vorbitorii limbii române, ei înșiși, au simțit ca pe un balast aceste forme acordate și articulate ale pronumelui relativ și treptat le-au abandonat. De aici putem conchide că nu limba „în sine” evoluează, ci vorbirea purtătorilor ei, gusturile acestora, simțul pragmatic, sentimentul utilității/non-utilității unor cuvinte, unor forme gramaticale concrete, ce le apar, la un moment dat, ineficiente, inutile sau „imperfecte”.

Un aspect important îl constituie faptul că vorbitorii nu se înțeleg aprioric între ei, nu dezbat asupra unui fenomen de limbă înnoit (sau chiar nou în întregime), ci, pur și simplu, vorbesc și, în procesul comunicării, ocolesc sau chiar elimină, acea formă sau altă formă, considerând-o inadecvată. Astfel, ceea ce primează este uzul, vorbirea. E. Coșeriu notează că „limba se adaptează la necesitățile de exprimare ale vorbitorilor și continuă să funcționeze ca limbă în măsura în care se adaptează” (Coșeriu 1997: 96).

Așadar, limba nu face altceva decât se conformează necesităților de comunicare ale oamenilor, care, în ultimă instanță, operează schimbări de limbă. În plan sincron, avem o stare concretă în limba română: funcționarea ei perfectă fără acordarea în gen și număr a pronumelui relativ (*elevul care, eleva care, elevii care, elevele care*). Dar această „stare de limbă” a rezultat din dezvoltarea istorică a idiomului. Diacronia și sincronia se află într-o relație de interdependență. Ceea ce ne pare (și se consideră) astăzi învechit în trecutul nu prea îndepărtat era considerat ca normă și ceea ce este normativ astăzi în trecut se socotea anormativ. După E. Coșeriu, „O «stare de limbă» în proiecție sincronă nu este *limba* [subl.a.] însăși, ci o secțiune transversală în limba în care se continuă istoricește. Este ca și cum cineva, după ce a fotografiat un tren în mișcare, s-ar întreba de ce trenul își continuă mersul și nu stă nemișcat, așa cum apare în fotografie, sau, și mai rău, ar confunda trenul cu fotografia” (Coșeriu 1997: 96).

Dacă, imaginar, ne-am transpune în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea și am fotografia câteva pagini din scrierile timpului, ne-am convinge că, atunci, vorbirea (orală și scrisă) a românilor era împeștrită cu forme, structuri, lexeme pe care astăzi, firește, alte generații de vorbitori nu le mai utilizează activ. Iată unele forme temporale și modale: *au vrut scăpa* (condiționalul trecut), *să fie fostu* (conjunctivul trecut), *au fost zicând* (potențialul).

Exemple ilustrative:

(1) „Dispot, fiind italian, *au fostu știind* mai multe limbi: frâncéște, latinéște, grecéște și nemțéște” (Ureche 1971: 163).

(2) „Leșii... pre unii ai noștri *i-au fostu spânzurând* câte doi de păr, că *au fostu umblând* pe acéle vremi părași, ca și nemții, și alte batjocuri multe *le-au fostu făcându* de să pomenéște și astăzi răotătea lor *ce-au fostu păfindu*” (Ureche 1971: 109).

În exemplele (1) și (2) avem de a face cu modul prezumtiv, care în limba română actuală se formează din viitorul auxiliarului *a fi* sau din prezentul conjunctivului, devenit invariabil, sau condiționalului aceluiași verb și din gerunziul verbului de conjugat: *voi fi lucrând, vei fi lucrând* etc.; *eu să fi lucrând, tu să fi lucrând* etc.; *aș fi lucrând, ai fi lucrând* etc. Modul prezumtiv are și timpul trecut, care, sub aspect structural, se deosebește de timpul prezent prin faptul că *gerunziul* din componența lui se substituie prin *participiu* (de exemplu: *tu vei fi lucrat*). La M. Eminescu citim: „Optzeci de ani îmi pare/ În lume c-am trăit/ Că sunt bătrân ca iarna/ Că tu vei fi murit”. Ion Creangă își încheie povestea *Ivan Turbincă* cu o frază în care a combinat în mod reușit ambele forme temporale de prezumtiv: „Și așa a trăit Ivan cel fără de moarte veacuri nenumărate și poate că și acum *a mai fi trăind*, dacă *n-a fi murit*”³.

Schimbările de suprafață abundă în structura limbii române. De exemplu, în textele vechi observăm că pronumele reflexiv se avea aceeași formă ca și marca modului conjunctiv *să*. Se scria: *să să ducă, să să spele, să să închidă* etc.:

„Aron Vodă... gândi, după toată răutatea ce făcuse, *să să curățească* și să arăte Țării că nu este din voia lui ce s-au lucratu...” (Ureche 1971: 215).

„Iară lucrul adevărat *nu să știe*” (Ureche 1971: 138).

„Duca... s-au rugat vizirului să-l aștepte în 5 zile *să să socotească* și atunci îi va da răspuns (Neculce 1969: 197).

Aflați în fața unei confuzii evidente de ordin fonetic (de rostire), semantic și gramatical, vorbitorii de limbă română au găsit o fericită ieșire din impas: *să* – a rămas ca element structural al conjunctivului (*să plec, să fac, să cânt* etc.), iar *se* – formă moștenită direct din limba latină – a continuat să fie pronume reflexiv (*se spală, se îmbracă, se duce* etc.). Dacă verbul e reflexiv, astăzi nu se zice, ca pe vremea cronicarilor, *să să curățească*, ci *să se curețe*; nu spunem: *să să socotească*, ci *să se socotească* etc. Așadar, și în cazul pronumelui reflexiv *se* este vorba de evoluția lentă și latentă a limbii. Am mai spus (vezi *supra*) că schimbările într-o limbă naturală se produc foarte încet, încât vorbitorii, de regulă, aproape că nu le sesizează, fiind siguri că vorbesc așa cum s-a vorbit, „ca toată lumea” ce cunoaște idiomul dat.

Recurgem și la un alt exemplu. În manualele și în dicționarele de tot felul, editate în perioada antebelică în România, numeralele 14, 16, 60 se ortografiază în felul următor: *patrusprezece, șasesprezece, șasezeci*. Așa se scria și așa se pronunța, pentru că aceasta era

³ În limba română din Basarabia (mai ales în stilurile mai „cântate”), prezumtivul, de regulă, este substituit cu alte structuri ce exprimă un dubiu, o nesiguranță. De exemplu: *va fi trăind* → *poate că trăiește* → *e posibil că trăiește* → *pare că trăiește* etc. În general, prezumtivul ca, de altfel, și perfectul simplu sunt împinse spre periferia limbii literare din Republica Moldova.

norma literară. În *Dicționarul etimologico-semantic al limbii române* de Alexandru Resmeriță (Craiova, 1924) găsim explicațiile de rigoare: „*patrusprezece* numer compus din *patru-spre-zece*. Număr cuprinzând patru unități peste zece”, iar M. Stăureanu, în *Dicționar român-latin* (Craiova, 1924) aduce o precizare de natură etimologică: „*Şasesprezece* – lat. *sedecim*; *şasezeci* – lat. *sexaginta*”.

E notabil că, în prezent, manualele de limbă română și dicționarele de tot felul (ortografice, explicative, bilingve etc.) înregistrează numai formele „corupte” *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*. În acest sens este elocvent faptul că, în *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (2005), formele *patrusprezece*, *şasesprezece* și *şasezeci* nu figurează deloc. În DEX (1996) se înregistrează numerele *patrusprezece*, *şasesprezece*, dar cu trimitere la *paisprezece*, *şaisprezece*, iar numeralul *şasezeci* figurează numai cu forma *şaizeci*. Exact aceeași situație o constatăm și în *Dicționarul universal al limbii române* de Lazăr Şăineanu (ediția din 1998).

Dacă lexicografii sunt oarecum toleranți față de formele vechi corecte ale numeralelor în discuție, gramaticienii le resping categoric. Astfel, *Gramatica limbii române* (ediția Academiei) încă în 1966 nota: „Unele dintre numerele ordinale care exprimă unități își modifică aspectul fonetic, când se combină cu *zece* sau *zeci* [...]. Astfel, se pronunță și se scrie *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*, forme care au fost adoptate de limba literară, în loc de *patrusprezece*, *şasesprezece*, *şasezeci*. Această modificare a aspectului fonetic se datorește analogiei cu numerele învecinate (*unsprezece*, *doisprezece*, *treisprezece*), a căror unitate este monosilabică” (GA: 182). Și mai categorică este afirmația Mioarei Avram, care numește formele *patrusprezece*, *şasesprezece* și *şasezeci* „pedante, fiind tolerate cel mult în convorbiri telefonice” (Avram 1997: 131–132). Dimpotrivă, I. Iordan considera că în unele *graiuri actuale* se păstrează formele „întregi” (*patrusprezece*, *şasesprezece*, *şasezeci*), care apar și în vorbirea literară, când intervine nevoia de a distinge numerele, de a evita eventuale confuzii, care ar putea avea urmări neplăcute și de ordin economic (Iordan 1956: 358). Interesant este faptul că filologul și lexicograful chișinăuean Andrei Crijanovschi, în *Dicționarul de dificultăți ale limbii române* (Chișinău, 2001) consideră formele *patrusprezece* și *şasesprezece* ca variante, iar *şasezeci* – ca neliterară.

Revenind la bazele metodologice ale discuției cu privire la evoluția în limbă, avem de menționat, cu toată certitudinea, că schimbările produse în cele trei numere cardinale se datorează nu lingviștilor, ci vorbitorilor limbii române, care, în ultimele decenii, înclină tot mai mult spre formele „reduse” *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*.

Numai vorbitorii din generațiile mai vechi țin la forma „corectă” și pronunțarea „adecvată” a numeralelor în cauză. Oamenii tineri, însă, consideră că e corect și bine așa cum spune „toată lumea”, adică *paisprezece*, *şaisprezece*, *şaizeci*. Pe ei nu-i deranjează „trecutul”. În altă ordine de idei, Coșeriu scria: „Vorbitorul este inconștient de schimbare, este convins că realizează mereu aceeași limbă, că nu vorbește altă limbă și că el nu face

altceva decât să continue tradiția. Când adoptă ceva nou, adoptă fiindcă așa «se zice», adică el consideră că asta ține de limbă deja, că în limbă se zice așa» (Coșeriu 1996: 87)⁴.

Schimbările evolutive de suprafață în limba română nu au condus la ridicarea unor impedimente de comunicare în spațiul național, cu toate că pe acest teritoriu național se mai păstrează cele cinci dialecte (muntenesc, moldovenesc, crișean, maramureșean și bănațean).

De la *Liturghierul* Călugărului Macarie (1508), la *Scrisoarea lui Neacșu* sau traducerea efectuată de Diaconul Coresi (mijlocul sec. al XVI-lea), la *Palia de la Orăștie* – traducerea *Vechiului Testament* efectuată de Șerban, fiul lui Coresi sau la Noul Testament, tradus de mitropolitul Simion Ștefan (1648), la *Cazania lui Varlaam – Cartea românească de învățătură...* (1643), *Psaltirea în versuri* (1673) a celui dintâi poet al românilor – mitropolitul Dosoftei – și până la cronicarii noștri putem constata o unitate de necrezut a limbii române.

Și aceasta pentru că toți cei ce țineau pana în mână (cărțurari vechi, traducători, logofeți, fețele bisericești) se osteneau să selecteze din graiul poporului elementele cele mai sonore, mai clare, mai cunoscute românilor atât la nivel lexical, cât și la nivel gramatical. Și în felul acesta reușeau să scrie „așa cum să înțeleagă toți” (Simion Ștefan), „așa cum să înțeleagă hiecinie” (Varlaam).

În planul unității glotice și etnice a poporului român o contribuție incomensurabilă a adus-o *biserica ortodoxă*. M. Eminescu scria că „biserica – maica spirituală a neamului românesc a născut unitatea limbii și unitatea etnică a poporului. Biserica a făcut ca limba noastră să fie aceeași, una și nedespărțită în palat, în colibă și în toată românimea despre cultură și artă” (Eminescu 1970: 218)⁵. În limba rusă, de exemplu, aproximativ până în sec.

⁴ Forme gramaticale vechi (sau învechite) găsim și la scriitorii noștri clasici:

Gh. Asachi: *obiecturi* (azi *obiecte*), *staturi* (azi *stat*), *monumenturi* (azi *monumente*), *bastarduri* (azi *bastarzi*), *metod* (azi *metodă*); I.H. Rădulescu: *număr singurit* (azi *număr singular*), *verburile* (azi *verbele*), *eu repetesc*, *tu repețești...* (azi *eu repet*, *tu repeși...*); C. Negruzzi: *țeară* (azi *țară*), *dixioner* (azi *dicționar*); A. Odobescu: *centruri* (azi *centre*), *texturi* (azi *texte*); M. Eminescu: *pasurile lui nu se auzeau pe strade* (*Sărmanul Dionis*) (pentru /pașii lui nu se auzeau pe străzi/), *chilia ce i se dedese...* Cezara (pentru /ce i se dăduse/); Veronica Micle, în poezia *Ai plecat*, preia de la Eminescu, probabil, forma *pasuri*: „Eu cu sufletul zdrobit/ Am privit în a ta cale/ Și cu lacrimi am stropit/ Urma *pasurilor* tale” (Micle 1969: 44).

⁵ Tot lui Eminescu îi aparțin și următoarele reflecții despre limba română: a) „Limba română e unică de la Arad și până la Albița”; „Azi limba este una de la Satmar până la Cetatea Albă de lângă Nistru, de la Hotin până la granița militară; azi datina e una și etnologic e unul și același popor, care nu mai doarme somnul pământului și al veacurilor”.

Unitatea limbii române ca idiom se mai poate explica și prin faptul că ea (aspectul literar) s-a dezvoltat, după cum spunea Lucian Blaga, de jos în sus, de la aspectul vorbit (popular) la cel scris (literar), fără amestecul academiilor, universităților, ca în limbile romanice de vest (franceza, italiana, spaniola), unde *norma* era impusă de curțile regale și de către savanții vremii (Italia – Academia della Crusca, 1583; Franța – Académie Française, 1634; Spania – Real Academia, 1713). În această ordine

al XVIII-lea, nu se înregistra pronumele de reverență *Вы* (*dumneavoastră*). Adresarea se realiza cu pronumele personale *Ты* (*tu*), de pildă *Ты, батюшка царь* (*tu, părinte țar*). De notat că în anii de domnie ai lui Petru I (supranumit *cel Mare*) – epoca de modernizare a Rusiei țariste – a fost introdus în limba rusă pronumele *Вы*, ca model de adresare în unele țări europene, pe unde a călătorit țarul rus pentru a se instrui (1697–1698, 1717). Inovația în cauză a întâmpinat o furibundă rezistență din partea intelectualilor ruși puriști Vezi (Нагодкова 1984: 42). Chiar și Vladimir Dal (1801–1872), autorul unicului în felul său *Dicționar explicativ al limbii vorbite velico-ruse* în 4 volume, *Толковый словарь живого великорусского языка* (1863–1866) se împotriva. Acest medic, scriitor, filolog scria: *Лучше по чести тыкать, нетели с подвохой викать* („Mai bine cu cinste să tutuiești pe cineva, decât cu nesinceritate să-l preamărești”). Poetul Alexandr Pușkin a scris două poezii, întrebuintând ambele forme de adresare: și *Ты*, și *Вы*. Iată o strofă din poezia intitulată *Ты и Вы*: *Перед ней задумчиво стою/ Свести очей с нее нет силы,/ И говорю ей: как вы милы,/ И мыслю как тебя люблю!* („Și-i spun: cât de drăguță *sunteți!*! / Și mă gândesc: cât de mult eu *te iubesc*”). A doua poezie e intitulată *Я вас любил* (*Eu v-am iubit*). Aici nu mai apare forma veche de adresare *Ты*, ci numai *Вы*. Vom cita numai două rânduri, cele care încheie această minunată poezie: „Я вас любил так искрение так нежно,/ Как дай Вам бог любимой быть другим” („Eu v-am iubit atât de sincer și de tandru/ Încât dea Domnul să fiți iubită de altul la fel”). De reținut că, odată cu scurgerea anilor (cam de la sfârșitul sec. XVIII), inovația referitoare la pronumele de reverență în limba rusă a prins, devenind normă unanim acceptată. E un caz elocvent de realizare a dictonului latin: *Communis error facit jus!* („Greșeala/abaterea comună devine lege”).

Profesorul E. Coșeriu relatează că în societatea romană, deși existau mari diferențieri sociale și culturale, totuși „tradiția romană păstrează pe *tu* ca singura formulă de adresare, oricui, și cel mai umil păstor îi spune împăratului *tu*” (Coșeriu 1996: 95). De exemplu, *Ave, Caesar, morituri te salutant* („Să trăiești, împărate /Caesar/, cei ce vor muri te salută); era formula de salut a gladiatorilor în fața legii imperiale înainte de începerea luptelor din arenă. Un alt exemplu cunoscut: *Ave, Maria!* („Să fii sănătoasă, Marie!”); cu aceste cuvinte începea un imn medieval în cinstea Fecioarei Maria (sunt cuvintele Îngerului adresate Fecioarei Maria la Bunavestire; se regăsesc în *Vulgata*).

E. Coșeriu explică de ce vechii romani utilizau pronumele *tu*, ca singură formulă de adresare: „limba latină – arată celebrul savant lingvist și filozof – *începe* [subl.a.] într-o comunitate foarte mică și unitară, cu aceeași civilizație bine organizată [...] unde erau – mai mult sau mai puțin – aceiași cei care guvernau și cei care erau guvernați. Faptul, de exemplu, că alegeau în Senat pe cei mai bătrâni [...] ne arată că era o societate patriarhală. Însă, pe urmă, societatea s-a schimbat foarte mult și totuși formulele de adresare nu se schimbă” (Coșeriu 1996: 96).

de idei, profesorul Alexandru Niculescu menționează că „Româna este limba în care cenzura culturii nu s-a manifestat cu rigoarea cu care a funcționat în limbile romanice de vest” (Niculescu 1978: 19).

Revenim la limba rusă, în special la lexicul ei oarecum livresc. Aici schimbările de suprafață sunt bătătoare la ochi. E vorba mai ales de faptul că se observă o predilecție față de cuvinte, deseori de origine franceză (multe dintre ele devenind chiar „internaționalisme”), care substituie pe cele autohtone rusești.

În paginile ziarelor și ale revistelor, la posturile de radio și de televiziune rusești se constată un aflus de vocabule de sorginte romanică, dar rusificate, modificate conform regulilor morfologice ruse. Se creează impresia că vorbitorii intelectuali de limbă rusă „uită” cuvintele consacrate, substituindu-le cu cele străine. Iată câteva exemple:

Анонс	î.l.d.	Объявление
Толерантность	î.l.d.	Терпимость
Урбанизация	î.l.d.	Градостроение
Пенитенциарный	î.l.d.	Тюремный
Профитабельный	î.l.d.	Выгодный
Делимитация	î.l.d.	Разграчение
Контроверзы	î.l.d.	Противоречия
Лакунарный	î.l.d.	с пропусками
Трансляция	î.l.d.	Передача
Каритабельный	î.l.d.	Милочердный
Ламентабельный	î.l.d.	Глачевный

Ilustrăm în continuare și cu alte câteva vocabule, extrase din presa de limbă rusă, cu semantică transparentă pentru vorbitorii instruiți de limbă română, dar nu și pentru cei vorbind limba lui Dostoievski: *респектабельный*, *резонный*, *реминисценция*, *импозитный*, *потенциальный*, *эпликация*, *экстремальный*, *иницировать*, *экстраординарный*, *этанировать* etc.

În această ordine de idei poate fi adusă în discuție și terminologia gramaticală rusă care, de asemenea, este deseori substituită cu astfel de termeni, în majoritatea lor tot de origine romanică. Acest proces se observă, în primul rând, în studii lingvistice. Câteva exemple:

Вербальные конструкции	î.l.d.	глагольные обороты
Субстантивул	î.l.d.	Имя существительные
Аджектив	î.l.d.	Имя прилагательные
Адверб	î.l.d.	Наречие
Акузатив	î.l.d.	винительный
Индикатив	î.l.d.	Изъявительное наклонение
Герундий	î.l.d.	деепроеятие
Партиципий	î.l.d.	проеятие
Конъюнктив	î.l.d.	Сослагательное наклонение
Вокатив	î.l.d.	Звательный

Lista unor asemenea termeni de origine romanică care înlocuiesc cuvintele tradiționale rusești poate fi lesne continuată, dar se impune o primă concluzie: *schimbările evolutive de suprafață* în domeniul vocabularului rusesc „bat la poarta vieții” și tind a deveni *schimbări de adâncime* (de profunzime). În acest caz, ele vor putea obține statut de normă, pentru că *usus est magister optimus*, după cum spunea Cicero.

Fiindcă am amintit de *uz*, trebuie să precizăm că, în limba română vorbită azi în Republica Moldova, sunt în circulație multe împrumuturi, calchieri, structuri sintactice din limba rusă. Unele din ele chiar tind a se generaliza, fiindcă sunt folosite deseori și în *aspectul scris* al limbii, fiind chiar posibil să capete statut de schimbări de suprafață. Apelăm la câteva exemple ilustrative:

- (1) Maria *lucrează medic* la țară, în loc de *lucrează ca medic, în calitate de medic*. Modelul copiază rusescul *Работать врачом* (cu așa-zisul „творителінăi predicativnăi”).
- (2) Jannette *trăiește sub Moscova* (I. Druță, *Clopotnița*), în loc de *locuiește lângă Moscova*. Modelul rusesc: *жить под Москвой*.
- (3) *La mine mama e bolnavă*, în loc de *Mama mea e bolnavă*. Modelul rusesc: У меня мать болеет.
- (4) Ion *l-a mulțumit pe Gheorghe* pentru ajutorul acordat, în loc de *i-a mulțumit lui Gheorghe...* În rusă, verbul *благодарить*, în cazul dat, se construiește cu acuzativul numelui: *Ваня поблагодарить Георгия за помощь*.
- (5) Am *vorbit pe telefon*, în loc de *la telefon*. În rusă: Я говорил по телефону.
- (6) *Până ce* nu am nevoie de ochelari, în loc de *Deocamdată* nu am nevoie... În rusă se spune *Пока мне нужны очки*.
- (7) Aveți *careva* întrebări?, în loc de *unele, niște* întrebări... În rusă: *Есть некоторые вопросы?*
- (8) Ion *îl reproșează pe Gheorghe*, în loc de *îi reproșează lui Gheorghe*. S-a folosit recțiunea verbală cu acuzativul în loc de dativ, după modelul rusesc: *Ваня упрекает Георгия (упрекать кого?)*.
- (9) Tamara *îi invidiază Mariei*, în loc de *o invidiază pe Maria*. Aici e corectă recțiunea cu acuzativul, și nu cu dativul, ca în limba rusă: *завидовать кому? Мария завидует Тамаре...*
- (10) *Copiii părinții căroră...* în loc de *Copiii ai căror părinți*. Iarăși este vorba de structura rusească: *дети, родители которых*.

E. Coșeriu a arătat că procesul de schimbare lingvistică poate să se deruleze „cu un ritm mai accelerat sau mai puțin accelerat” (Coșeriu 1996: 67).

Într-un mediu de bilingvism asimetric național-rus cum este cel din Republica Moldova, acest proces de adoptare a elementelor străine, ce substituie modelele de limbă autohtone, este destul de activ în vorbirea generală și în cea cultă, pătrunzând chiar în *aspectul scris* al limbii române.

Alarmant ni se pare faptul de ordin psihologic: cei ce adoptă formule străine (rusești) nu-și dau seama că greșesc, că nu respectă tradiția, că au uitat regulile gramaticale (și nu numai) învățate la școală. În acest sens, „zgârie urechea” și accentuarea rusească a unor cuvinte românești. Deseori *oxitonele* devin *paroxitone* (*autóbus, troléibuz, antîhrîst, róbot*,

mazăic, preâmbul etc.); *paroxitonele* devin *oxitone* (*credît, standârd, volêi, cumûl, reportêr* etc.); *proparoxitonele* devin *paroxitone* (*diplômă, aúlă, granița, pricină*) etc.

Se poate spune că, în cazul acesta (al accentuării deformate), *usus est tyrannus lingua* (Horatius). Deși ne deformează tradiția, acest *usus* se produce automat, mecanic, instinctiv, vorbitorului neinstruit și indiferent părăndu-i-se că vorbește ca toată lumea din jur, când spune: *конечно, кароче, обед, скорость, братан, общежитие, пивэ, другу меу, привет, телка, мышка* etc. (în locul cuvintelor românești corespunzătoare, pe care, firește, le știe, dar le-a „uitat” pentru moment). Dacă i se face observație, se supără, justificându-se că „toți spun așa”, că el vorbește „ca toată lumea”, „că așa se zice”.

Despre faptul că vorbitorii neinstruiți în materie de limbă se dovedesc a fi „inconștienți” în ceea ce privește „schimbările” ce se produc, ne vorbesc și constatările care s-au făcut de către specialiști asupra vorbitorilor de *limbi muribunde*, aflate pe cale de dispariție. Asemenea idiomuri sunt introduse în „Cartea roșie a limbilor mici”, editată de UNESCO, începând cu anul 1993. Și în Federația Rusă exista o „Carte roșie a limbilor popoarelor din Rusia”, apărută în anul 1994.

S-a constatat că mulți vorbitori ai acestor limbi pe cale de dispariție nu conștientizează faptul regretabil că ei se asimilează, că limba lor e cu totul deformată, sluită. E cazul limbilor (vezi în „Cartea roșie...”): *karekă, aleată, evencă, adaghee* ș.a. Vorbitorii acestor limbi (precum și *eschimoșii, iukaghirii, cikotskienii* etc.) vorbesc stâlcit, recurgând la justificări obișnuite de tipul: „așa se vorbește, așa se spune” (vezi Bahtin 2001: 13).

Ideea de schimbări perpetue în limbă, trecute oarecum inobservabile pentru vorbitorii neinițiați, a fost formulată în mod clasic de Benedetto Croce (1866–1952) (cunoscutul filozof și estetician italian), intrând în istoria culturii cu denumirea de „paradoxul lui Croce”. Iată-l: „Dacă am pune toate generațiile de oameni, din sec. I până în sec. XX, una lângă alta, și le-am considera împreună, am vedea că totdeauna avem impresia că două generații succesive vorbesc aceeași limbă. Însă, deja la distanță de patru–cinci generații, se pare că e altă limbă, iar la zece sau la douăzeci de generații avem impresia că e cu totul altă limbă, deși *membrii fiecărei generații credeau că vorbesc aceeași limbă. Înseamnă că ei au schimbat, au refăcut limba, fără să aibă această intuiție, și considerând că ei realizau limba, nu că o schimbau*” (apud Coșeriu 1996: 87).

Așa se face că și vorbitorii de limbă română din Republica Moldova, introducând involuntar unele *schimbări de suprafață*, în special la nivel sintactic și lexical, consideră că ei „realizează limba, dar nu o schimbă”. Sub aspect istoric, tradițional, cultural această conștiință (convingere) deformată (denaturată) este pe de-a dreptul periculoasă. Ea se cere dirijată și direcționată spre corectitudine, spre tradiție, înțeleasă, desigur, nu în plan static (stagnant), ci în plan dinamic (evolutiv).

În felul acesta, *volens-nolens*, apare problema de cultivare a limbii, la toate nivelurile ei. Și aici în ajutor ne vine Eugeniu Coșeriu. Marele lingvist scria: „S-a considerat timp de un secol și mai bine că problema exprimării corecte în limbă ar fi o problemă minoră, o problemă a diletanților, o problemă care nu ar putea interesa pe lingviști serioși... Dimpotrivă, problema

exprimării corecte este o problemă foarte serioasă și o problemă de teorie lingvistică serioasă, și deci lingvistul are și el datoria să ia în studiu această problemă, care îl interesează pe vorbitor” (Coșeriu 1991–1992: 18).

Așadar, lingviștii au misiunea de a tempera, a bara tăvălugul presant al schimbărilor de suprafață care invadează vocabularul și sintaxa unei limbi în condiții de bilingvism și chiar diglosie. Cultivatorii de limbă, în măsura posibilului, (pun impedimente și) încearcă să direcționeze aceste schimbări, dar nu le pot opri în totalitate, căci limba este *energeia*, și nu *ergon*.

Încheind considerațiile noastre despre schimbările evolutive în limbă, este necesar să reținem că acest proces universal și complicat poate fi înțeles, dacă li se dă, în principiu, prioritate vorbitorilor și dacă se întrevede o legătură indestructibilă între planul sincron și cel diacronic de cercetare a limbii naturale, pentru că, „oricât de importantă ar fi sincronia, cu ea nu se termină lingvistica” (Martinet 1960: 461).

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a 2-a, București, Humanitas.
- Bahtin 2001 = Н.Б. Бахтин, *Языковой сдвиг и упрощения языка точка зрения носителя и точка зрения лингвиста/Язык и общество на пороге нового тысячелетия*, Moscova.
- Bazin 1966 = Louis Bazin, *Les classes du verbe turc*, „Bulletin de la Société Linguistique de Paris”, t. LXI, fasc. 1.
- Costomarov 1986 = V. Costomarov, *Жизнь языка*, Moscova.
- Coșeriu 1991–1992 = E. Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, „Analele științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași (serie nouă)”, *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coșeriu*, Secțiunea III. Lingvistică, t. XXXVII–XXXVIII, Iași.
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, București, Editura Enciclopedică.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Martinet 1960 = André Martinet, *О книге „Основы лингвистического теории Ельмслева”*, Новое в лингвистике, vol. III, Moscova.
- Migliorini 1961 = Bruno Migliorini, *Istoria della lingua italiana*, Firenze, Sansoni.
- Moldovanu 1997 = Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir. Între Orient și Occident*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Naгодcova 1984 = Т. Нагодкова, *Письма о словах*, Moscova.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Trubaciov 1984 = O. Trubaciov, „Комсомольская правда”, 13 decembrie.

b. Izvoare

Micle 1969 = Veronica Micle, *Poezii*, București.

Eminescu 1970 = Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, Junimea.

Ureche 1971 = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău.

Neculce 1969 = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău.

**THE EVOLUTION OF ROMANIAN LANGUAGE WITHIN VISION OF
EUGENIO COSERIU****ABSTRACT**

Eugenio Coseriu treats changes in language as creativity, which is implementation of language via speech. Thus, spoken language is primary. During the development of a natural language we can identify deep and surface changes. The former lead to imminent change in language (for example, establishment of the analytical system in neoromance languages, appearance of the article, disappearance of cases and rendering some logical and grammatical relations with prepositions etc. Surface changes do not produce evident mutations in the structure of language, they only generate some less significant lexico-syntactic changes. What has been said above is valid for different natural languages.

Key-words: *biligualism, asymmetric, diglossia, innovation in language, deep changes, surface changes.*

DIALOGUE AS A PARTICULAR TYPE OF TEXT BASED ON COLLABORATION

VIORICA CONDRAT*

Dialogue as an essential form of communication constitutes a complex phenomenon that is worth examining from both linguistic and pragmatic perspectives. Far from being chaotic, its structure comprises a mechanism of formulas and specific conventions that contribute to the creation of a coherent interactive discourse. It is, in essence, the praxiological realization of the speech, and “speech (as saying) is, definitely, communication” (Coșeriu 2009: 10).

It is well structured having a coherent internal organization, which comes as a result of the participants’ conventional agreement to be clear, brief, correct and relevant if they want to decode the implied meaning correctly (Grice 1989: 28), and, thus, have a successful verbal interaction. It implies that dialogue is above all collaboration; it is “a flexible text negotiated between the various participants” (Pridham 2001: 42).

It is important to point to the presence of certain circumstances that ensures the smooth negotiation of meanings in a dialogue. The interlocutors are involved in a collaborative process of realizing their communicative intentions. The way they structure their dialogue depends on the context of their interaction.

The role of the context is indisputable, as the replies in a verbal interaction may not be connected one with another on the surface. It is the concrete situation and the interpersonal relations of the participants that should be taken into consideration in order to decode the dialogue. In this way, the spatio-temporal particularities and the participants’ relations are of extreme importance in the process of speech¹.

* „Alec Russo” State University, Bălți, Pushkin Street, no. 38, Republic of Moldova.

¹ According to Catherine Kerbrat-Orecchioni (1997) the context comprises the following elements: a. the setting that includes the temporal and spatial locations; b. the goal; and she distinguishes between the global and punctual goals; and c. the participants. The linguist emphasizes

The study of dialogue should be done at all levels of the language. At the same time, it should focus on the pragmatic and socio-cultural aspects of communication as well. Thus, it should be analyzed taking into account:

- (1) segmental and supersegmental characteristics;
- (2) the morphological and lexical properties of the sequences (specific words, such as: introductions, closings, words that have a more or less ritualistic character);
- (3) syntactic relations;
- (4) semantic relations;
- (5) the pragmatic features of the dialogue regarded as a sequence of speech acts;
- (6) the control of the interaction;
- (7) the socio-cultural properties, the participants and the context.

As the interactive discourse involves the presence of both social and linguistic behavior, dialogue should be analyzed through two perspectives: interactional and illocutionary. Each dialogue is built on its interactants' utterances that carry with them their individualities and attitudes that may be sometimes conflicting. That is why every interactant willing to have a successful interaction engages in "a dynamic process of negotiation" (Edmondson 1981: 54).

Let's consider the following example which is an instance of social activity done via speech:

'Now, who's going to wash his teeth?'
'But I don't want to go to bed.'

At the surface, it is an exchange of two replies: the first is initiative and the second – reactive. It is an adjacency pair that motivates from within the participants' cooperation. The first has the role of a sender (S), while the second of a receiver (R). However, these roles change with the second reply. This pair is structured in such a way that the first line implies the necessity of having the second.

In this case S1 orients her listener towards the answer's direction. Indeed, "the word in living conversation is directly, blatantly oriented toward a future answer word: it provokes an answer, anticipates it and structures itself in the answer's direction" (Quinn 2006: 117). However, the response from her interlocutor is a dispreferred one, as the second responds negatively to the previously asked question.

At the same time, this is a praxiological manifestation of speech that is constituted of a series of speech acts, the coherence of which is seen in the social structure in which they are realized (Edmondson 1981: 81). If we analyze this sequence outside its context, it will not make sense. We understand its meaning the moment we take into consideration its participants (the mother and her son), the time (evening) and the place (their home). It is

that fact that when it comes to the last element one should consider the number of the participants, their individual characteristics, and their interpersonal relations.

generally acknowledged that before going to bed one, as a rule, washes their teeth. So the child understands what his mother actually implies by this indirect directive and gives his response by avoiding mentioning the actual action of washing his teeth. As both participants are part of the same socio-cultural background they manage to negotiate the meaning of the utterances correctly.

At the supersegmental level, the intonation of the utterance plays a significant role. If said with a raising tone, this directive will have a less categorical meaning, leaving the possibility to negotiate the postponing of that act, even if it may be declined. While said with a falling tone, it already implies definiteness and expectations to be obeyed.

From the point of view of grammar and semantics this communicative event is correct. However, they only help decode the literal meaning, not the illocutionary force.

It is known that on any occasion, the action performed by producing an utterance will consist of three related acts: locutionary act, illocutionary act and perlocutionary act (Austin 1978: 108). When producing an utterance, one does not only say something about the world (location), but we also perform an act (illocution) which will have an effect on the listener (perlocution).

Thus, dialogue is an intricate progression of encoding and decoding intended meanings via inferential processes. The interpreter is to take into consideration all the aspects of the communication in order to be able to interpret it.

The example below can be regarded as a casual interaction between two people one inquiring with no evident purpose about the other's way of spending free time:

'What are you doing after work?'

'You don't hang about, do you, Ian?'

However, it is a pre-sequence to an upcoming invitation. Moreover, the reply is already a preparation for the coming refusal. In this way, both interlocutors prepare each other for what is to come next. They orient their interaction in the answers' direction so that there is no misunderstanding between them. The first speaker, wanting to avoid a refusing act, tries to use a face saving strategy, a pre-sequence, which is in the form of a casual question 'What are you doing after work?'. The second speaker does not want to be blunt and chooses another strategy: instead of saying what she is doing after work, she expresses her hopes that he has not been considering to spend time with her after work. By not answering, the addresser's question the addressee prepares himself for an upcoming refusal. The use of the tag question emphasizes the fact that she is ironic and probably she will turn him down.

This delay of refusing directly can be accounted for the fact that the addressee wants to save the face of the addresser, as the refusal is a face-threatening act. Face, in Brown and Levinson's definition, is "the public self image that every member wants to claim for himself" (Brown, Levinson 1987: 61). If a person says something that represents a threat to the expectations that a hearer has towards his self-image, then we speak about a face

threatening act. Refusing something contradicts the speaker's expectations, thus it is a face threatening act. It is important for the refuser to give the impression that he still cares about the speaker's needs and feelings making use of positive politeness strategies, as avoiding disagreement, being optimistic, giving reasons, etc.

Robin Lakoff formulated the three maxims of the politeness principle:

- (1) don't impose;
- (2) give options;
- (3) make the receiver feel good.

In this way, the speaker should be careful not to sound too categorical. He should ensure his interlocutor that he always has the possibility to choose. In addition, he should create a pleasant atmosphere to have a successful communication.

Politeness is, in fact, the way in which the interactants mark their social distance. The politeness phenomenon is closely related to the socio-cultural relations of the interactants. Brown and Levinson have studied this phenomenon and came to the conclusion that all people who want to have a particular social relation with their interlocutors should recognize the face of the latter.

The politeness principle also implies that both speakers should enjoy equal speaking powers. While defining conversation, Guy Cook mentions that it occurs when five criteria are met:

- (1) It is not primarily necessitated by a practical task;
- (2) Any unequal power of participants is partially suspended;
- (3) The number of the participants is small;
- (4) Turns are quite short;
- (5) Talk is primarily for the participants not for an outside audience (Cook 2001: 51).

However, every dialogue is motivated by a practical need, which can be of various natures (either to preserve the social relations or to invite someone out). Moreover, the enactment of power can not be equal: somebody will have more speaking powers as the other due to the fact that people are different, even in the case when they try to save the appearance of their interlocutor.

We would like to analyze the dialogue taking between the two characters of Dorothy Parker's short story *The Last Tea*. Undoubtedly, natural and fictional conversations differ in many ways. Michael Toolan points: "It is not merely that in fiction the talk is 'tidied up', that there are relatively few unclear utterances, overlaps, false starts, hesitations, and repetitions: there are also literary conventions at work governing the fictional representations of talk, so that the rendered text is quite other than a faithful transcription of a natural conversation. However, certain structural and functional principles govern fictional dialogue, as they do natural dialogue" (Toolan 2005: 193).

The choice of the short story was due to the fact that it is essentially a two-party communicative exchange taking place between two ex-lovers. We could say that the entire story consists of their dialogue. Both participants know each other very well which justifies the informal tone of their conversation. Moreover, they share the same knowledge of the world which makes their interaction meaningful and coherent.

The context of this dialogue is important, as the woman has been sitting in a café alone waiting for the man to appear for forty minutes. This detail indicates the woman's warm feelings towards the man, on one hand, and his indifference towards her, on the other.

When he finally appears he utters the apology "Guess I must be late. Sorry you been waiting", which is an expressive speech act. However, he is a pseudo apologizer who rejects responsibility and tends to be superficial. As a matter of fact, this is a negative politeness strategy which is meant to render the distance, rather than friendliness, between the interlocutors imposed from the very beginning by the man. It would have been more appropriate if the positive politeness strategy were used in this context. This incongruity with the situation already highlights the man's domineering role in this dialogue as well as his intentions.

The woman's strategy is different. At the beginning she does everything to make her receiver feel good. She feels truly sorry for the man who complains of being "in terrible shape". The way they begin their dialogue predicts the upcoming conversational turbulence. It also shapes the participant who enjoys more speaking powers and is more manipulative.

One cannot help noticing that the young man skips the ritualistic formulas of starting a dialogue. Instead of inquiring how the young girl is, he directly starts complaining. This fact proves that he has no intention of having a conversation with her. Actually, it emphasizes that he wants it to be as short as possible. It is extremely rude, and makes the woman feel uncomfortable.

Acting like a victim, he manages to convince his interlocutor that she is the one to blame for his boredom and tiredness. He openly states that this dialogue is undesirable.

The man's sequences are uttered in such a way as to reveal his indifference and annoyance towards the woman. His unwillingness to cooperate in this dialogue is seen in his refusal to decode the illocutionary force of the girl's reactive replies. He is the only one inciting in this verbal interaction, not allowing a change of roles once throughout the entire conversation. Moreover, his utterances: "Hey, hey, easy on the sugar – one lump is fair enough. And take away those cakes" reveal that he is accustomed of being obeyed. Thus, he utters the directive without taking into consideration his interlocutor's preferences. It becomes clear that he enjoys superior rights whereas the young girl has lesser speaking rights here.

Unlike the man, the woman decodes his intended meaning properly. She understands the illocutionary force of his utterances where he praises the good looks of another woman. She desperately tries to make him reconsider his point of view by choosing her interlocutor's

strategy: she feigns not to decode his message by uttering representatives of her non-existent admirers. By choosing this strategy she hopes to have the same effect his strategy has on her (i.e. become jealous). However, she fails as her interlocutor is not negotiating in having a successful communication. He does not collaborate in any way to continue this dialogue.

The dueling discourse that takes place between them marks the girl's defeat and the man's victory. Her communicative goals are not fulfilled because of the man's refusal to cooperate. She fails to impose her vision on him, and this marks an end to their relationship. Their communicative strategies are very different, as can be seen in the following table:

The man's strategy	The woman's strategy
blame	acceptance
rudeness (praise of another woman qualities)	reaction (an attempt to rehabilitate her self-image by lying)
insult (drawing a parallel between her and old ladies)	retort (another lie stating that she does not care)
impatience (a desire to end this dialogue as soon as possible)	delay (a desire to postpone it hoping to make her interlocutor change his mind)
commissive (a promise made hastily to get rid of the annoying woman)	acceptance (a last hope of seeing him again)

However, we may notice that the woman's strategies are not that categorical as throughout their conversation she twice accepts what she has been told without any objections. Even in her attempts to rehabilitate her self-image she is not imposing, she gives her interlocutor options. Although the man commits himself to call her in the near future she has no other choice but to believe, knowing already that it will never happen.

It is clear that their dialogue is centered on a topic that causes in the couple many problems of various natures: psychological, verbal, social. Verbally, they cannot even openly speak out of the upcoming breakup (the man tries to end this relationship by being too rude, while the woman lies in order to make him reconsider his decision). Psychologically, the participants try to impose their view upon the other (the man tries to convince that his new flame is a better 'looker' than the girl he is talking to and the girl, in her turn, speaks of inexistent wooers). Here, the one who holds the domineering position is bound to succeed. Socially, the man's unexpected infatuation with another woman causes a breakdown in their relationship. That is why their interaction results in a communication failure as one of the participants refuses to collaborate and negotiate the meaning.

As seen, constructing a successful dialogue is an intricate process. It has its own internal structure and is governed by specific rules and conventions which are expected to be followed. Once they are flouted, conversation failure occurs. As a rule, the interactants try to orient their turns towards the answer's direction, i.e. they expect a specific reaction from the

receiver. It implies that all the turns are intended to get preferred responses, yet, it depends on the interlocutor's desire to collaborate in this verbal interaction.

Dialogue is not just a form of verbal action, but also one of a verbal interaction where the participants act in turns, changing and, at the same time, imposing their visions. It is a process of an on-going collaboration where the meaning is negotiated via speech acts. The sender wants not only to realize his communicative intentions, but also to change the receiver's attitude as well. The latter, by using different inferential processes, wants to decode correctly the speaker's intended meaning.

REFERENCES

- Austin 1978 = John Langshaw Austin, *How to do things with words*, editors J.O. Urmson and Marina Sbisa, Harvard University Press.
- Brown, Levinson 1987 = Penelope Brown, Stephen C. Levinson, *Politeness: some universals in language usage*, Cambridge University Press.
- Cook 2000 = Guy Cook, *Discourse*, Oxford University Press.
- Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*, antologie, argument şi note de Dorel Fînar, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”.
- Edmondson 1981 = Willis Edmondson, *Spoken discourse: a model for analysis*, London, Longman.
- Grice 1989 = Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press.
- Kerbrat-Orecchioni 1997 = Catherine Kerbrat-Orecchioni, *La Conversation*, Paris, Seuil.
- Pridham 2001 = Francesca Pridham, *The Language of Conversation*, London and New York, Routledge.
- Quinn 2006 = E. Quinn, *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*, Second Edition, Facts on File, Inc.
- Reboul, Moeschler 2001 = Anne Reboul, Jacques Moeschler, *Pragmatica, azi*, trad. de Liana Pop, Cluj-Napoca, Editura Echinoc.
- Tannen 2007 = Deborah Tannen, *Talking Voices. Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge University Press.
- Toolan 2005 = Michael Toolan, *Analysing Conversation in Fiction: an Example from Joyce's **Portrait***, in Ronald Carter, Paul Simpson (eds.), *Language, Discourse and Literature. An Introductory Reading in Discourse Stylistics*, London and New York, Routledge, p. 193–208.
- Wooffitt 2005 = Robin Wooffitt, *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*, London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications.
- Yule 2000 = George Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press.

DIALOGUE AS A PARTICULAR TYPE OF TEXT BASED ON COLLABORATION

ABSTRACT

Dialogue is constituted of a sequence of replies exchanged between two people. These replies cannot be examined separately as they are interrelated, that is, one depends upon the other. Moreover, they form a unified whole together with the interactants and the context. All these constituents form the dialogic text, which is a particular type of text due to its spontaneous character, on the one hand, and its orientation towards an immediate feedback, on the other. In this article we try to analyze the causes that hamper the successful realization of a dialogue.

Key-words: *dialogue, interaction, collaboration, politeness strategy, interpersonal relations, context, communication, interactants.*

LE CONCEPT DU TEXTE CHEZ EUGENIO COSERIU

ANGELA COȘCIUG*

Jusqu'à la deuxième moitié du XXe siècle la phrase était pour la majorité des « linguistes » l'unité de base de toute analyse scientifique. C'est pourquoi ceux-ci ne restaient que de simples grammairiens et la « linguistique » qu'ils créaient n'était qu'une approche grammaticale des phénomènes de la langue, car ces scientifiques affirmaient, comme l'atteste M.R. Mayenowa, que « les limites de la linguistique comme science sont les limites de la phrase comme unité » (Mayenowa 1974 : 249). Lors des années ils ont minutieusement étudié le contour prosodique de la phrase, ses particularités structurales profondes et de surface, ses aspects sémantiques, la prenant essentiellement pour une *agrégation dialectique* parfaite des phénomènes idéaux avec ceux intonatifs (mais encore matériels, rationnels, émotifs, lexicaux et grammaticaux) (Банару 1975 : 4). Ainsi O. Ducrot décrivait la phrase comme unité abstraite dans le sens qu'elle n'était pas déterminée par un contexte. Mais en même temps il a observé que ce que produit un locuteur et entend un récepteur n'est pas la phrase, mais l'énonciation individuelle d'une phrase (Ducrot 1972 : 24). Autrement dit, « la parole s'actualise sur le modèle linguistique de la phrase, mais elle ne réduit aucunement l'énoncé à la phrase » (Реферовская 1983 : 138). Le chercheur russe V. Zvéguintsev considérait aussi la phrase comme l'unité essentielle de la *parole*, grâce à sa référence extralinguistique (Звегинцев 1976). Sur la référence extralinguistique de la phrase (justement sur la *situation extralinguistique bien déterminée* avec laquelle la phrase vient en accord – E. Benveniste) insistait également E. Benveniste qui affirmait que cette unité varie à l'infini [en accord avec le contexte – A.C.] (Бенвенист 1974 : 139) et qu'avec elle « on abandonne la langue comme système de signes et l'on entre dans la langue comme moyen de communication qui a comme expression la parole » (Бенвенист 1974 : 139). Grâce à cette propriété, le linguiste français qualifiait la phrase de catégorie et non seulement d'unité linguistique. Il soulignait qu'« une phrase peut suivre une autre phrase, mais une totalité de phrases n'est pas une unité supérieure à la phrase, parce qu'il n'y a pas de niveau linguistique supérieur à celui catégoriel » (Бенвенист 1974 : 139).

* Université d'Etat „Alecru Russo”, Bălți, rue Pouchkine, no. 38, République de Moldova.

Mais la description de la phrase sur les contraintes de la situation extralinguistique (qui détermine la nature de ses unités et de leur structure) et de la communication en général a permis à certains chercheurs (en commençant surtout par la deuxième moitié du XXe siècle) de ne plus considérer la phrase l'unité majeure de la parole (visions *transphrastiques* sur les unités langagières). Ainsi, V. Zvéguintsev affirmait en 1976 qu'« il n'y a pas de phrases hors du texte, comme il n'y a pas de morphèmes hors du mot »¹ (Звегинцев 1976 : 140). P. Hartmann attestait aussi dans son article *Zur anthropologischen Fundierung der Sprache* que « les signes linguistiques se manifestent pleinement quand ils sont unis par et dans un texte, c'est-à-dire ils ont du sens seulement comme unités connexes. Les signes unis par et dans un texte sont déjà les unités de ce texte qui transmettent son contenu [...]. Les locuteurs communiquent par textes et non par mots ou phrases » [...] » (Hartmann 1965 : 60–61).

Ces points de vue sur la phrase et le texte se sont peu à peu sommés dans quelques disciplines à part. Ainsi, depuis les dernières trente-quarante années on parle fermement d'une *grammaire* ou même d'une *linguistique* du texte. Mais selon J.-M. Adam (Adam 2006 : 3), le premier grand linguiste qui ait utilisé le *syntagme linguistique textuelle* a été Eugenio Coseriu. Il l'a fait encore dans les années cinquante du siècle passé, c'est-à-dire à l'aube des études dites « transphrastiques » ou « textuelles ». Plus tard dans son œuvre *Textlinguistik. Eine Einführung* il oppose la « grammaire transphrastique » (différente de celle traditionnelle axée exclusivement sur la phrase) à la « grammaire » et à la « linguistique textuelle ». En même temps, il soutient que ces nouvelles grammaire et linguistique peuvent et doivent reposer exclusivement sur l'analyse des textes dits « effectivement produits » ou « authentiques » (Coseriu 1994 : 24).

Ainsi, avec la contribution directe d'E. Coseriu (mais encore d'autres savants de son époque), la grammaire dite « textuelle » a vu naître la démarche « communicative » ou « générative » dans l'étude des textes « effectivement produits » et « authentiques » (Coseriu 1994 : 24) qui permet *de dire comment se compose le texte* (Coseriu 1994 : 24). Cette démarche a apparu au moment où l'on a observé qu'une grammaire analytique² (qui décrit surtout les articulations syntagmatiques des unités) ne peut pas mettre une ligne de démarcation entre le texte et la phrase. Cette démarche fait du texte une unité communicative, issue des actes consécutifs de parole. Les théories qui décrivent le texte du point de vue génératif et communicatif ont confirmé que cette unité se distingue radicalement de la phrase qui peut être conçue seulement comme un de ses éléments

¹ En français, quand même, on parle des morphèmes détachés des glossèmes. Ex.: le morphème détaché « fur » dans la locution « au fur et à mesure ».

² La stratégie analytique de l'étude du texte a pris la forme d'une « analyse textuelle » (à voir, par exemple, Пропп 1969), d'une « analyse du discours » (à voir Maingueneau 1976), des « procédés d'analyse » (à voir Бенвенист 1974), d'une « linguistique distributionnelle ». Ainsi les chercheurs de l'école russe de linguistique, appelée plus tard « structurale », ont essayé d'étudier la structure du texte par et dans le texte, c'est-à-dire hors le contexte extralinguistique. Ils ont décrit la logique des enchaînements transphrastiques dans les contes populaires russes (V. Propp) et ont tracé les esquisses de la syntaxe et la logique narratives.

constitutifs (Pfütze 1970 : 160). Sur le principe communicatif est fondée toute la théorie textuelle d'E. Coseriu qui tranche pour la « linguistique textuelle », celle de M. Pfütze (appelée encore « linguistique fonctionnelle du texte ») et l'étude des plans et modèles communicatifs de W. Schmidt et H. Harnisch (Schmidt, Harnisch 1974 : 87–112).

Selon R. Barthes, l'objet d'étude de la linguistique textuelle est toute partie achevée et sémantiquement intègre du texte qui est transmise suivant un but communicatif quelconque et qui par sa structure interne répond à ce but (Barthes 1970 : 108).

Mais comme l'attestent plusieurs savants, l'objet d'étude de cette nouvelle linguistique reste encore quand même obscur, car: « (1) la linguistique ou la grammaire du texte renferme ou du moins doit renfermer toute la linguistique, car le texte est l'unité majeure de la langue et la phrase, le mot etc. ne sont que ses éléments constitutifs, où (2) la linguistique ou la grammaire du texte tâche de mettre à jour un appareil conceptuel inutile, car les problèmes que le texte soulève n'existent pas ou s'ils existent quand même, ils peuvent être solutionnés à travers l'appareil conceptuel que met à jour la grammaire et/ou la sémantique de la phrase » (Vasiliu 1990 : 4–5). Selon E. Coseriu, la tendance de certains linguistes de mettre signe d'égalité entre la linguistique du texte et la linguistique générale est fautive, parce que « les unités inférieures [du langage – A.C.] s'agrègent dans des totalités décrites comme un tout et non comme une somme de constituants » (*apud* Булыгина 1969 : 113). Il souligne ainsi l'importance du tout par rapport aux parties [le *contexte thématique* – E.C.], quand il s'agit du texte, et la différence nette entre la linguistique générale et celle textuelle: « [...] chaque chapitre textuel et en quelque mesure chaque mot y présentent ont seulement de la signification, s'ils sont conçus par le prisme des chapitres (et des mots) précédents et peuvent en acquérir grâce à l'apparition de nouveaux chapitres (et mots) » (Coseriu 2004 : 321).

En même temps, le chercheur affirme que l'analogie de la grammaire du texte avec celle de la phrase chez certains chercheurs s'explique par le fait que ceux-ci conçoivent le texte comme une unité qui renferme la phrase comme celle-ci renferme, à son tour, le syntagme ou le mot (Coseriu 1994 : 24). Par conséquent, ces chercheurs ne prennent le texte que pour une totalité de phénomènes syntactiques, sémantiques et pragmatiques qui pourrait être décrite sur les modèles de la phrase.

Les savants qui tranchent pour la linguistique textuelle comme une science à part, parmi lesquels E. Coseriu, décrivent le texte comme l'unité majeure du langage à travers certaines propriétés ou traits qu'ils déclarent plus tard « textuels ». Il s'agit, par exemple, de la *cohérence* et de la *cohésion* (mais encore de l'*intégrité sémantique*, de la *consistance logique*, de la *progression*, de la *finalité* ou la *pseudo-finalité* etc. – A.C. (Кожевникова 1979 : 38).

En lignes générales, ces scientifiques s'accordent sur le fait que la cohérence d'un texte s'obtient par l'agrégation de tous ses éléments constitutifs du point de vue de leur *contenu*, tandis que la cohésion est fabriquée par l'agrégation « expressive » (syntactique, lexicale etc.) de ses éléments. L'étude de la cohésion à travers la signification des unités lexicales du texte et leurs relations a fait, par exemple, délimiter à E. Coseriu trois types de cohésion: lexico-sémantique, syntaxique et superphrastique (Coseriu 1994).

Le linguiste souligne que la cohésion *lexico-sémantique* est, en premier lieu, la cohésion des unités d'une phrase, agrégées par la détermination, et notamment (Coseriu 1955–1956): (1) les accords grammaticaux entre (a) le sujet et le prédicat (*Il vient*, mais *Ils viennent*; *Elle est venue*, mais *Elles sont venues* etc.), (b) un nom et une épithète (*un bon élève*, mais *une bonne élève*) etc. (2) le cas (dans les langues qui ont la catégorie du cas, par exemple, le roumain: *cartea băiatului*, *a văzut băiatul* etc.) etc.

Pour E. Coseriu, la cohésion *syntactique* des unités textuelles prend en charge, en premier lieu, la topique. Ainsi, la phrase « Elle me rappelle quelque chose, sans pourtant m'être familière » (G. Simenon, *Maigret chez le Ministre*, 91) aurait de la cohésion syntaxique dans les termes du savant, car elle est faite sur « les bons principes » de la topique française, tandis que la phrase *« Me rappelle quelque chose elle, m'être pourtant sans familière » n'est pas cohésive du point de vue syntaxique, car elle n'est pas cohésive, en premier lieu, du point de vue topique.

La cohésion *superphrastique*, souligne E. Coseriu, s'obtient par l'agrégation des unités superphrastiques du langage: alinéas, séquences, conglomérats et fragments textuels.

Tout en acceptant le rôle primordial de la situation extralinguistique dans la création des unités superphrastiques, les scientifiques reconnaissent le fait que compte tenu de cette situation ces unités changent de structure, d'orientation thématique et, par conséquent, de sens. Ils identifient ainsi quelques types de textes qui renferment des structures stéréotypiques (chez J.-M. Adam, par exemple, on trouve les textes poétiques, argumentatifs, explicatifs, informatifs etc.). Si la typologie textuelle n'avait pas existé, il aurait été difficile (même pour les natifs), sinon impossible de communiquer, car chaque acte de parole aurait été une tentative d'apprendre de zéro l'art de parler la langue (maternelle) ou de la comprendre. Par conséquent, la compétence *métalinguistique* qu'a chaque porteur (natif) lui permet de deviner vite ce que son interlocuteur lui dira et si son dialogue avec quelqu'un durera ou non.

Dans les premières œuvres d'E. Coseriu sur le texte (à voir, par exemple, Coseriu 1955–1956 et Coseriu 1962), la compétence métalinguistique est appelée « compétence *expressive* », pour que le savant tranche plus tard une fois pour toujours pour la compétence textuelle. Pour lui, « le texte n'est qu'un contenu particulier (nommée sens) et une technique (c'est-à-dire une connaissance sûre et intuitive) » et la compétence expressive (textuelle) – « le savoir parler (dans des situations bien déterminées) de certaines choses et personnes, autrement dit, le savoir construire des textes » (Coseriu 1994 : 30–31).

E. Coseriu parle alternativement du texte et du discours dans ses œuvres tardives. Il conçoit le dernier comme une réalité dynamique, en rapport étroit avec le premier. Il tranche aussi pour une compétence *discursive* – la compétence de communication active. Finalement, chez ce grand linguiste d'origine roumaine le *texte-discours* est pris pour une catégorie de base du langage. La linguistique textuelle élaborée par lui a pour but fondamental « la confirmation et la justification du sens (textuel et discursif) comme un aspect inhérent à tout texte, écrit en toute langue ou en quelque langues » (Vlad 2000 : 7). Par conséquent, cette linguistique est une linguistique du sens et de sa production, une

herméneutique qui décrit le fonctionnement des signes dans cette structure complexe et transphrastique du langage qu'est le texte-discours (Dospinescu 2008).

Si la linguistique textuelle d'E. Coseriu associe le texte au discours, elle associe inévitablement l'explicite à l'implicite, car ceux-ci sont les composants de tout texte et discours. Par conséquent, la linguistique textuelle de ce savant étend le textuel hors du linguistique, car « dans la mesure que le sens à l'intérieur du texte s'exprime non seulement linguistiquement, mais aussi extralinguistiquement » – ce qui arrive souvent – la linguistique du texte qu'on croit « véridique et adéquate » « dépasse les limites traditionnelles de la linguistique » (*apud* Vlad 2000 : 8).

Chez E. Coseriu, l'explicite est le dit ou l'écrit (le texte proprement dit), tandis que l'implicite (le non-dit ou le non-écrit) est le *contexte* du texte, une suite de phénomènes indexicaux et extraverbaux qui influencent – souvent d'une façon décisive – le sens du texte. Comme l'attestent beaucoup de chercheurs en matière textuelle, le contexte est une réalité fort changeable qui fait qu'aucune proposition (même monomembre) ne puisse être reprise à 100% même par citation. Dans ce cas, E. Coseriu préfère parler des « contextes-cadres » de la parole (c'est-à-dire des contextes extralinguistiques), car toute parole-texte actualise, consciencieusement ou non, des sens multiples dans le plan individuel, interindividuel, social, historique ou culturel, grâce à l'intersubjectivité de la parole ou l'« altérité » du langage. Ainsi chaque phrase (même celle qui sert d'exemple dans un manuel ou un travail scientifique ou didactique sur une langue) a besoin d'un contexte pour être soumise avec succès à une interprétation quelconque.

Abordant le problème des contextes-cadres, E. Coseriu se demande plusieurs fois « comment il est possible que la parole (c'est-à-dire le texte – A.C.) signifie et soit interprétée hors de ce qu'elle dit, hors de son côté linguistique » (Coseriu 2004 : 315). A cette question, il répond de la façon suivante: « Cela est possible grâce aux activités expressives complémentaires qui sont des activités non-verbales. Il s'agit ici de la mimique, de la gestualité, de l'expression des manières, du silence » (Coseriu 2004 : 298), mais surtout des circonstances de la parole, « des *cadres* » (Coseriu 2004 : 315). Ces cadres sont d'une importance à part dans la création du sens, car ils « déterminent les signes du textes (et leur degré de vérité) et souvent substituent leurs déterminatifs verbaux, donnant une orientation et du sens au texte-discours » (Coseriu 2004 : 315).

La théorie des cadres d'E. Coseriu, élaborée dans les années '50 du siècle passé, a joué un rôle colossal dans le développement ultérieur de la science appelée « linguistique textuelle » et de la théorie générale du langage. A cette époque-là, le linguiste en a fait la description la plus ample:

- (1) des deux cadres identifiés par Ch. Bally dans sa *Linguistique générale et linguistique française*: la *situation* (qu'il prend pour un ensemble des circonstances extralinguistiques dans lequel se produit le texte-discours et qui est connu par les interactants verbaux) et le *contexte* (représenté par ce qui a été déjà dit dans le texte-discours);

(2) des trois cadres identifiés par K. Bühler en 1934, dans sa *Sprachtheorie*: le cadre *synphysique* (un type particulier du cadre physique), le cadre *synpratique* (l'équivalent de la *situation* de Ch. Bally) et le cadre *synsémantique* (l'équivalent du *contexte verbal* ou du *cotexte*);

(3) des trois cadres identifiés en 1952 par W.M. Urban dans son *Language and reality*: le *contexte idiomatique* (c'est-à-dire « la phrase dans laquelle apparaît le mot » (apud Coșeriu 2004 : 316), le *contexte vital* ou *situationel* (l'équivalent de la *situation* de Ch. Bally) et l'*univers du discours* (Coșeriu 2004 : 315).

Après avoir analysé les acquis et les manques des cadres identifiés par les savants ci-dessus, E. Coseriu atteste l'existence de quatre grand types de cadre: la *situation*, la *région*, le *contexte* et l'*univers du discours*. Pour la première fois en linguistique, il présente ces quatre cadres d'une façon extrêmement détaillée et systématisée.

Ainsi, il conçoit la *situation* comme « l'espace et le temps texto-discursif » qui rend possible la détermination. Selon lui, la *situation* est représentée par les adjectifs et les pronoms possessifs, et les déictiques. Elle rend possible le fonctionnement référentiel des pronoms. E. Coseriu considère que la *situation* peut être (1) *non-médiatique* (c'est-à-dire synchronique avec l'acte de parole, c'est-à-dire le processus de la production du texte oral), quand « elle apparaît grâce à la parole elle-même » (Coșeriu 2004 : 317) ou *médiatique* (c'est-à-dire créée par ce qui est énoncé, par le contexte verbal).

La *région* est « l'espace dans lequel fonctionne un signe dans les systèmes déterminés de signification » (Coșeriu 2004 : 317). E. Coseriu distingue trois types de région: la *zone* (la région où un signe est connu et usité), le *domaine* (la région où un *objet* est connu comme élément de l'espace vital des interactants verbaux; ainsi, l'espace où l'objet « livre » est connu est un « domaine ») et la *couche* (une région (définie du point de vue social ou culturel) qui a sa façon de parler; ainsi, « la famille, l'école, les communautés professionnelles, les castes etc. sont des couches, si elles ont leurs façons de parler » (Coșeriu 2004 : 318).

Selon E. Coseriu, le *contexte* de la parole est « toute la réalité qui entoure un signe, un acte de parole ou un discours comme „compétence” [communicative – A.C.], présence et activité des interactants » (Coșeriu 2004 : 318). De cette « compétence » des interactants, décrite minutieusement par le linguiste roumain, s'est inspirée plus tard toute la didactique des langues modernes (qui a fait des compétences le but suprême de toute activité d'enseignement et d'apprentissage) et s'est modernisée la théorie de la traduction (à voir, par exemple, les trois concepts qui sont à la base de la sémiologie du verbal chez E. Coseriu (et qui sont aujourd'hui largement exploités par la théorie de la traduction): la signification (*Bedeutung*), la désignation (*Bezeichnung*) et le sens (*Sinn*).

E. Coseriu distingue trois types de contexte: le contexte *idiomatique*, le contexte *verbal* et le contexte *extraverbal*.

Pour lui, le *contexte idiomatique* est la langue elle-même, la langue comme fondement (Coseriu l'appelle « fond ») de la parole, c'est-à-dire la partie de la langue qui fonctionne dans un acte de parole, la partie qui a de la signification seulement en rapport

avec toute la langue, avec toute la « compétence » idiomatique des interactants (Coşeriu 2004 : 320). Cette compétence idiomatique permet aux interactants de construire le sens d'un signe par relation (c'est-à-dire par opposition et association de formes ou de significations) avec d'autres signes produits ou non-produits. La compétence idiomatique dont parlait à son temps E. Coseriu est appelée aujourd'hui « compétence linguistique » et elle est le concept fondamental de la didactique contemporaine des langues et des cultures.

Comme l'atteste le linguiste, le *contexte verbal* se confond avec le « discours lui-même comme „cadre” de chacune de ses parties » (Coşeriu 2004 : 320).

E. Coseriu n'a pas été le premier savant qui ait parlé du contexte verbal comme cadre de la parole (rappelons l'affirmation de Ch. Bally que « le contexte verbal est quelque chose qui a été déjà dit »), mais son originalité par rapport à cette notion consiste dans son élargissement. Ainsi, le savant conçoit le contexte verbal non seulement comme « quelque chose qui a été dit », mais encore comme « quelque chose qui va être dit dans le même discours ». L'élargissement de la notion de contexte verbal opéré par Coseriu nous semble d'une importance à part dans la définition des dimensions prospective et rétrospective du texte-discours.

Plus loin, il distingue le contexte verbal (1) *non-médiatique* qui renferme les signes qui précèdent ou suivent une unité de la parole et (2) *médiatique* qui se confond avec tout le discours. Le linguiste appelle contexte *thématique* le contexte verbal médiatique. Selon lui, ce contexte détermine la forme et la substance expressives d'un texte et participe de commun accord avec les autres cadres à la (re)construction dynamique du sens pluriel. Par cette affirmation, le chercheur balise l'objet d'étude de la future linguistique intégrée.

Le *contexte extraverbal* renferme, chez Coseriu, la totalité des circonstances non-linguistiques des faits de parole, des « circonstances saisies directement par les interactants » (Coşeriu 2004 : 321). Le scientifique distingue six types de contexte extraverbal. Ainsi, le *contexte physique* est formé par tous les objets qui « sont perçus par les interactants »; il rend possible le « deixis réel et direct par lequel toutes les choses sont individualisées ». Il est déterminant dans la *discrimination* (c'est-à-dire la *quantification*, la *sélection* et la *mise en situation*) (Coşeriu 2004 : 298–315) qui suit l'*actualisation*. Ce contexte permet la construction du texte à l'aide des moyens non-linguistiques et explique pourquoi « ce qu'on dit est moins abondant que ce qu'on exprime et l'on entend » (Coşeriu 2004 : 298–315, 321).

Le *contexte naturel* est un *univers empirique*, c'est-à-dire tous les contextes empiriques possibles par lesquels sont singularisés et individualisés les noms. L'emploi de ces unités ne demande une opération de détermination, d'actualisation ou de discrimination (quantification, sélection ou mise en situation) que dans le cas où l'interlocuteur veut mettre en relief leur aspect particulier.

Pour Coseriu, le *contexte empirique* est formé par toutes les choses que les interactants connaissent, mais qu'ils ne voient pas pour le moment. Ce cadre conditionne l'apparition des énoncés suivants: « Samedi nous allons faire du ski », « Il neige maintenant à la montagne, tandis que chez nous il fait 20 degrés de chaleur ! ».

Coseriu distingue aussi le *contexte occasionnel* (changeable) et renferme: la (les) personne(s), le but de la parole et le lieu et le temps de l'échange verbal. Ainsi, les énoncés du type: *Quelle femme ! A cette heure il dort encore* ont du sens, si l'on connaît leurs contextes occasionnels.

Le *contexte historique* porte sur les circonstances historiques dans lesquelles vivent les interactants ou qu'ils connaissent. Coseriu affirme que ce contexte est *particulier*, quand il porte sur l'histoire d'une personne prise à part, d'une famille ou même d'un état et *universel* (*actuel* ou *passé*), s'il porte sur tout le monde.

Le linguiste considère le *contexte culturel* une forme particulière du contexte historique, car il se base sur l'héritage culturel d'une communauté linguistique ou du monde entier.

Le dernier cadre que le linguiste roumain met en relief à la suite de W. M. Urban est l'*univers du discours* qu'il décrit comme un « système universel de significations auquel appartient un discours ou un énoncé » (Coșeriu 2004 : 324). Il désigne par lui les autres systèmes de signification et non les autres choses. Ainsi, aucun énoncé ne peut pas être privé de sens, s'il est rapporté à un univers du discours de la réalité naturelle, empirique ou de celle imaginaire ou fictive. De ce point de vue, la fameuse phrase « Mon royaume pour un cheval » n'est pas interprétée compte tenu de l'histoire de la France, mais en accord avec le contenu du roman *La reine Margot*. Comme le souligne Coseriu, le mélange des univers du discours entraîne souvent des effets comiques ou même des jeux de mots. Ex.: *Elle est devenu complètement Rezeau et ne manquait pas l'allure* (= ne cédait en rien aux personnes nées Rezeau). Cela nous prouve le fait que l'univers du discours doit figurer parmi les cadres que les chercheurs identifient dans un discours.

Il résulte que l'étude du texte-discours à travers la notion du *cadre* est une démarche des plus importantes dans la linguistique textuelle, grâce à laquelle cette science est considérée aujourd'hui une sorte de pragmatique qui étudie l'influence de la situation sur le sens des énoncés. En conclusion, nous voulons dire que l'héritage du linguiste E. Coseriu est extrêmement riche. Il nous a laissé une linguistique textuelle qui impressionne par sa logique, la profondeur des idées exposées et la simplicité de l'exposé.

BIBLIOGRAPHIE

- Adam 2006 = Jean-Michel Adam, *La linguistique textuelle. Introduction à l'analyse textuelle des discours*, Paris, Armand Colin.
- Bally 1950 = Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne, A. Francke, 1950.
- Barthes 1970 = Roland Barthes, *Mythologies*, Paris, Seuil.
- Coseriu 1955–1956 = Eugenio Coseriu, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, in „Romanistisches Jahrbuch”.
- Coseriu 1962 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos.
- Coseriu 1994 = Eugenio Coseriu, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen–Basel, Francke.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, ARC.

- Coşeriu 2004 = Eugeniu Coşeriu, *Teoria limbajului şi Lingvistica generală*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.
- Dospinescu 2008 = Vasile Dospinescu, *Eugeniu Coşeriu şi lingvistica textului*, în „Limba română”, nr. 5–6, anul XVIII.
- Ducrot 1972 = Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann.
- Hartmann 1965 = P. Hartmann, *Zur anthropologischen Fundierung der Sprache*, in „Symbolae Linguisticae in honorem J. Kurylowicz”, Warszawa: SPT.
- Maingueneau 1976 = Dominique Maingueneau, *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*, Paris, Nathan.
- Mayenowa 1974 = M.R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna*, in « *Zagadnienia języka* », Wrocław, Wrońska, p. 249–257.
- Pfütze 1970 = M. Pfütze, *Grundgedanken zu einer funktionalen Text Linguistik*, in „Textlinguistik”, Dresden, Müller, p. 3–42.
- Schmidt, Harnisch 1974 = W. Schmidt, H. Harnisch, *Kommunikationspläne und Kommunikationsverfahren*, in „Linguistische Studien der ZISW der ADW der DDR”, Berlin, Reiche A.H. 8, p. 87–112.
- Vasiliu 1990 = Emil Vasiliu, *Introducere în teoria textului*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
- Vlad 2000 = Carmen Vlad, *Textul aisberg. Elemente de teorie şi analiză*, Cluj, Casa Cărţii de Ştiinţă.
- Банару 1975 = В.И. Банару, *Некоторые вопросы функциональной перспективы предложения*, Кишинев, Штиинц.
- Бенвенист 1974 = Эмиль Бенвенист, *Общая лингвистика*, Москва, Прогресс.
- Булыгина 1969 = Г. Булыгина, *О границах между сложной единицей и сочетанием единиц*, в «Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие», Москва, Наука, с. 111–118.
- Звегинцев 1976 = В. Звегинцев, *Предложение и его отношение к языку и речи*, Москва, Изд-во МГУ.
- Кожевникова 1979 = К. Кожевникова, *Об аспектах связности в тексте как целом*, в «Синтаксис текста», Москва, Наука, с. 2–70.
- Пропп 1969 = Владимир Пропп, *Морфология русской народной сказки*, Москва, Наука.
- Реферовская 1983 = Е.А. Реферовская, *Лингвистические исследования структуры текста*, Ленинград, Наука.

THE CONCEPT OF TEXT IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Among the numerous problems in which worried Coseriu we want to note the text and its structure. In the article which follows we present the contribution of the linguist to the creation of the theory of the text and of the text linguistics.

Key-words: *text, structure, linguistics, context, discourse.*

CÂMPUL SEMANTIC AL IUBIRII ÎN COMEDIILE PLAUTINE

IOANA-RUCSANDRA DASCĂLU*

GABRIELA-EMILIA DASCĂLU**

1. Considerații cu privire la curentul lingvistic structuralist

1.1. Structuralismul este curentul lingvistic predominant în lingvistica secolului al XX-lea, propunând drept concepție proprie viziunea asupra limbii ca sistem, în interiorul căruia fiecare termen se definește prin raporturile pe care acesta le întreține cu alți termeni (Scurtu 2006: 25). Se vor înființa mai multe școli structuraliste: școala de la Praga (cu reprezentanți precum R. Jakobson, N. Trubetzkoy), școala funcțională (cu specialiști ca R. Jakobson, A. Martinet), școala de la Copenhaga (susținută de nume ca L. Hjelmslev, V. Brøndal), descriptivismul american (având reprezentanți ca L. Bloomfield, E. Sapir, Z.S. Harris) (Scurtu 2006: 25–28). În principal, structuralismul va intra în opoziție cu lingvistica generativă și cu lingvistica cognitivă. Spre exemplu, Moechler și Auchlin (2000: 20) prezintă opoziția între semantica structurală, care presupune analiza sensului în trăsături semantice, ca unități cu sens minimal și semantica cognitivă, care studiază lexicul din perspectiva proceselor cognitive. Un moment decisiv în semantica modernă îl reprezintă analiza limbajului din punctul de vedere al câmpurilor semantice. Inițiatorul acestui gen de semantică a fost Jost Trier, a cărui carte *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* (1931) introduce noțiunea de *Wortfeld* (câmp semantic), compus din cuvinte cu semnificație similară sau identică, spre exemplu câmpul semantic al proprietăților intelectuale în limba germană, analizat în două etape sincronice: secolul al XIII-lea și secolul al XIV-lea. Este primul lingvist, care, preluând de la Humboldt principiul articulării limbii și de la Saussure concepția asupra limbii ca sistem, va aplica aceste idei și în

* Universitatea din Craiova, str. Alexandru Ioan Cuza, nr. 13–15, România.

** Palatul Copiilor Craiova, str. Simion Bărnuțiu, nr. 20, România.

domeniul lexicului. I-au succedat câmpurile asociative ale lui Bally și câmpurile morfosemantice ale lui Guiraud sau câmpurile lingvistice ale lui Ducháček (cf. María Martín Rodríguez 1999: 22). O tipologie a câmpurilor semantice va fi trasată și de L. Weisgerber, care va distinge între câmpuri semantice cu un singur strat și câmpuri semantice cu mai multe straturi, folosind drept criteriu *punctul de vedere*, care este util în organizarea câmpurilor. Distincția care se face între precursorii câmpurilor semantice și specialiștii care au perfecționat această metodă este chiar caracterul științific al cercetărilor acestor autori. În secolul al XIX-lea se situează în primul rând lingviștii care au intuit existența câmpurilor semantice, cum sunt E. Tegnér, C. Abel etc., la sfârșitul secolului al XIX-lea, K.W.L. Heyse, R.M. Meyer și, în prima jumătate a secolului al XX-lea, J. Trier, W. Porzig, L. Weisgerber, cu câmpuri semantice structurate și, cu câmpuri semantice paradigmatică, F. de Saussure, A. Stöhr, H. Werner, tot la începutul secolului al XX-lea. Fundamentarea semanticii structurale ca știință a fost realizată de L.J. Prieto, Hjelmslev, A.J. Greimas, E. Coșeriu (cf. Iliescu, Wald 1981: 6). Metoda lingvistului J. Trier s-a continuat în lingvistica europeană, la reprezentanți precum L. Hjelmslev, A. Greimas, B. Pottier, E. Coseriu, H. Geckeler, J. Lyons (Blank 2001: 15).

1.2. Semantica structuralistă va lua amploare mai cu seamă în ultima jumătate a secolului al XX-lea. Continuatoare a *Sprachinhaltsforschung*, va găsi în Coșeriu specialistul care generează un model complet, sistematic și aparent perfect pentru studiul lexicului unei limbi. Acesta a valorificat cu succes principiile Școlii de la Praga, preluate din fonologie. Precum în fonologie, lexicul deține opoziții de tip privativ (cu trăsături distincte pe care un termen le conține, în comparație cu un alt termen), de tip gradual (anumiți termeni posedă o trăsătură comună, dar cu grade diferite), echipolente (fiecare termen se caracterizează printr-o trăsătură distinctivă proprie). Dintre acestea, criteriul opoziției constituie trăsătura majoră în constituirea unui câmp lexical:

„Numai prin opoziții distinctive *configurația semantică* a unui câmp devine o adevărată *structură lingvistică*. Apoi, trebuie presupus că fiecare câmp conceptual deține un conținut (o *valoare*) unitară și că acest conținut se *subdivide* cu ajutorul opozițiilor între termeni (*cuvinte*) care îl alcătuiesc. În schimb, prin valoarea sa unitară, un câmp se opune altor câmpuri, în același mod în care, în fonologie, vocalele se opun consoanelor și în gramatică timpurile verbului, de exemplu, se opun modurilor și pronomelor personale, pronomelor demonstrative. Spus în alt mod: în practică, un câmp se stabilește pe baza opozițiilor între cuvinte și se termină acolo unde o nouă opoziție ar cere ca valoarea unitară a câmpului să se schimbe într-o valoare distinctă, adică, atunci când nu se mai opun cuvintele ca atare altor cuvinte, ci întregul câmp se transformă în termenii unei opoziții de ordin superior” (Coseriu, *Principios de semántica estructural*, 1977, apud Unceta Gómez 2009: 105).

1.3. Maria Grossmann este autoarea unui studiu despre adjectivele care trimit la culori în șase limbi (1988), pornind de la lexematica lui E. Coșeriu.

Angela Bidu-Vrănceanu își propune să analizeze terminologia culorilor în limba română (1976), urmând metoda unor mari lingviști precum Pottier, Greimas și Coșeriu,

adică extinzând descrierea structurală, care cunoscuse rezultate notabile în sfera fonologiei și a morfologiei, în domeniul vocabularului¹.

2. Opțiunile anterioare de cercetare

2.1. Înaintea apariției studiilor structuraliste despre câmpuri semantice în limba latină, se regăsesc studii despre vocabularul limbilor clasice, scrise după principiile tradiționale ale filologiei clasice. E. Burck, în *Römische Wesenszüge der augusteischen Liebeselegie*² explică influența tragediei și comediei romane asupra poeziei elegiacilor. P. Flury, în *Liebe und Liebessprache bei Menander, Plautus und Terenz*, urmărește motivele comune poezilor comici latini și elini, precum și studierea modului de expresie al personajelor de comedie, după criterii lexicale și literare. Edith Fischer, în *Amor und Eros. Eine Untersuchung des Wortfeldes Liebe im Lateinischen und Griechischen* (Fischer 1973), studiază câmpul conceptual al iubirii (*der Begriff amor*); autoarea stabilește deosebiri între termeni latini ca *amor/cupido*, *amor/amicitia*, *amor/pietas* și termeni elini precum *ἔρως-φιλία*. Cartea lui R. López Gregoris, *El amor en la comedia latina (Análisis léxico y semántico)* (vezi López 2002: 19), prezintă câmpul semantic al iubirii în opera poezilor comici latini, folosind teorii ale unor autori cum sunt Baldinger, Coșeriu, Greimas, Lyons, Pottier, a căror metodă a presupus identificarea elementelor minimale pentru a întreprinde studiul unor zone lexicale izolate: conceptul de câmp semantic, cu noțiunile de arhilexem, lexem, arhisemem, semem.

2.2. În ultimele decenii, studiile cu privire la lexicul limbii latine s-au aflat sub directă influență a teoriilor câmpurilor semantice din lingvistica modernă: J.N. Adams, *On the Semantic Field put-throw in Latin* („Classical Quarterly”, 24, 1974, 142–160), F. Rodríguez Adrados, *Estudios de lingüística general* (Barcelona, 1969), *El campo semántico del amor en Safo* („Revista Española de Lingüística” [RSEL], vol. 1, 1971, 5–24), *Tesis doctorales de orientación estructuralista dirigidas por el Dr. R. Adrados* (RSEL, vol. 2, 1972, 409–425, *Las clasificaciones lingüísticas (Doce ensayos sobre el lenguaje*, Madrid, 1974, 175–194) și A.M. Rodríguez Martín, *El campo semántico de dar en latín arcaico y clásico. Estudio structural* (Tesis doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, 1992).

¹ Lucrarea de doctorat *Teoria câmpurilor lexicale (Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv)*, susținută de Dinu Moscal în anul 2010 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, constituie, de asemenea, o excelentă prezentare a noțiunii de câmp lexical, de la primele încercări de structurare a lexicului până la stadiul actual al investigației. Datele teoretice au fost aplicate la terminologia populară a formelor de relief pozitiv în limba română.

² „Hermes”, 80, 1952, p. 163–200, lucrare pe care nu am avut-o la dispoziție, dar despre care am luat cunoștință de la P. Flury (1968).

3. Despre structură în lexic

3.1. În lingvistica modernă aplicarea structurii la nivelul vocabularului se va dezvolta în metoda câmpurilor, enunțată pentru prima dată de Jost Trier:

„câmpurile sunt realități vii intermediare între cuvinte individuale și totalitatea vocabularului; ca parte a unui întreg, au în comun cu unitățile lexicale proprietatea de a fi integrate într-o structură mai vastă (*sich ergliedern*, a se structura) și, cu lexicul, proprietatea de a fi structurate în unități mai mici” (apud Lyons 1995: 253).

Dicționarul de specialitate editat de Larousse (1994) identifică determinarea unui câmp în lingvistică cu structurarea unui domeniu anumit și definește câmpul semantic drept „aria acoperită de un cuvânt sau un grup de cuvinte într-un domeniu de semnificație al limbii”. Ca definiție mai recentă o cităm pe aceea a lui Georges Mounin (1995: 65): „ansamblu de unități lexicale care denotază un ansamblu de concepte incluse într-un concept-etichetă care definește câmpul”.

Definiția cea mai cuprinzătoare a câmpului semantic îi aparține însă lui E. Coseriu (1975–1976: 31):

„paradigme constitué par des unités lexicales de contenu (les sèmes) se partageant une zone de signification continue commune et se trouvant en opposition immédiate les unes avec les autres” (paradigmă constituită din unități lexicale de conținut – seme – care își împart o zonă de semnificație continuă comună și se află în opoziție imediată unele cu altele),

de vreme ce evidențiază relațiile stabilite între membrii unui domeniu lexical, opozițiile semantice care asigură însăși delimitarea câmpului semantic, pornind de la premisa că acesta este alcătuit din termenul prezent și termenii pe care prezența sa îi exclude (Coseriu 1968: 16).

3.2. Un factor de importanță majoră în studiul vocabularului îl constituie realitatea extralingvistică, care este utilizată în delimitarea câmpurilor semantice pentru a decide relații de opoziție sau de identitate lexico-semantice. Astfel privește lingvistul Coșeriu lexicul unei limbi, format dintr-o multitudine de câmpuri semantice, care intră în relație de opoziție cu alte câmpuri semantice:

„Il faut donc supposer que chaque champ conceptuel a un contenu (une *valeur*) unitaire et que ce contenu est subdivisé par des oppositions entre termes (*mots*) à l'intérieur du champ même. Par sa valeur unitaire, par contre, un champ s'oppose aux consonnes et en grammaire les temps du verbe, par exemple, s'opposent aux modes” (Bidu-Vrănceanu 1976: 37).

3.3. În studiul pe care l-am întreprins asupra textelor plautine, în primul rând am identificat termenii care desemnează, în limba latină, iubirea, încercând astfel să stabilim, într-un sistem omogen, interacțiunea acestora și opozițiile care apar între ei; astfel, am notat

ca echivalenți latini cinci cuvinte: *amor*, *caritas*, *pietas*, *benevolentia*, *studium*, elemente virtuale ale structurii lexicale urmărite. Delimitarea subiectului pe care ne-am propus-o – vocabular erotic, dar și perimetrul de studiu restrâns la opera unui singur autor latin, Plautus – nu au permis o contribuție notabilă în acest sens, de vreme ce, după cum am descoperit în lexiconul lui Lodge, doi termeni lipsesc în totalitate (*caritas* și *benevolentia*), iar ceilalți trei manifestă o sferă de semnificație heteroclită, în care singur *amor* este specializat pentru exprimarea sentimentului erotic, în timp ce *pietas* desemnează iubirea paternă sau religioasă, deci respectul, venerația, iar *studium* preia înțelesul pasionalității, al preocupării intense și al interesului erotic și non-erotic.

În evoluția către limba poeziei elegiace apare un termen, care va fi preluat ulterior: metaforicul *cura*, sinonim al lui *amor*; se găsesc mai multe exemple în care *cura* își păstrează sensul propriu, dar este întrebuițat în contexte erotice:

Mer 19–21: „Nam amorem haec cuncta uitia sectari solent./ Cura, aegritudo, nimiaque elegantia –/ Haec non modo illum qui amat, sed quemque attigit/ Magno atque solido multat infortunio” (Căci toate aceste lipsuri urmăresc iubirea,/ Grijă, boala, eleganța excesivă –/ Îl lovesc nu numai pe cel care iubește, dar pe oricine/ Îl atinge, cu o mare și constantă nefericire);

Mer 870: „non amittunt hi me comites: cura, miseria, aegritudo”.

Printr-o identificare între *cura*, *dolor* și *amor*, acest substantiv devine, în două situații, echivalent al sentimentului iubirii, pe care îl definește însă mai precis calitativ, îl conotează:

Ps 20–21: <Calidorus> „Cape has tabellas, tute hinc narrato tibi,/ Quae me miseria et cura contabefacit” (Ia aceste tăblițe, îți vor povesti cu siguranță,/ Ce nefericire și grijă mă apasă).

4. Delimitarea câmpului semantic al iubirii în comediile plautine

4.1. Principiul lexematic al funcționalității

4.1. În lucrarea de față intenționăm prezentarea familiei lexicale a verbului *amare* după principiile lexematicii, care, considerăm, oferă o viziune mai sintetică, superioară teoretic asupra vocabularului ales, evidențiind o multitudine de lacune, precum absența incoativului verbului *amare* sau absența unei perechi după modelul destinatar-destinat: *uendo* – *emis*, *do* – *accipis*, însă *amo* – *amaris* și, de asemenea, existența unor opoziții graduale în interiorul câmpului semantic al iubirii: *animum adicere* – *expetessere* – *demori/perire* – *deperire*, precum și crearea unui subcâmp serial: *uidere* – *alloqui* – *tangere/atingere* – *sauium dare*. Din cauza lacunelor privind cuvintele care exprimă dragostea (avem la dispoziție numai trei substantive: *amor*, *pietas*, *studium*), care să ne permită evidențierea nuanțelor diferite ale unei structuri semantice funcționale, după cum realizează cercetătoarea E. Fischer, care a avut însă la dispoziție, într-o viziune diacronică, totalitatea textelor scrise în latină, am recurs, pentru prima parte a lucrării, la o perspectivă strict structuralistă, aplicată la o familie de cuvinte,

familia verbului *amare*; verbul *amare* este arhilexemul câmpului, hiperonim datorită generalității și extensiunii valorilor sale semantice, pe care celelalte componente derivate din radicalul său nu le dețin. Arhilexemul este noțiunea care atrage într-un subansamblu cuvintele care fac parte din respectivul câmp semantic (Iliescu 2008: 95).

4.1.2. În primul rând vom urmări, în această lucrare, reflectarea principiilor lexematicii în analiza câmpului semantic al iubirii în piesele de teatru plautin, oferind pentru fiecare situație contexte specifice, în care se verifică teoria enunțată. Principiul lexematic al funcționalității (Coseriu 1976: 14) susține solidaritatea între planul conținutului și planul expresiei, adică pentru diferitele acțiuni posibile există corespondențe în limbile noastre. Nu există unități de expresie, dacă nu le corespund unor unități de conținut (Lopez Gregoris 2002: 19). Astfel, semele [+uman] și [+divin] caracteristice actantului prim al verbului *amare*, care produc și schimbarea semantică dinspre semnificația [+erotic] spre aceea de *faure alicui* (a proteja, a avantaja pe cineva), nu se regăsesc în derivații verbului *amare* care denumesc persoana, actantul: *amans*, *amator*, *amicus* și nici în substantivele care descriu evenimentul propriu-zis: *amor*, *amatio*. Printr-o deducție identică aflăm deosebirile care sunt determinate de natura celui de al doilea actant: astfel, când cel de-al doilea actant al verbului, obiectul, are drept trăsătură clasematică [+uman], membrii familiei lexicale se găsesc în concordanță și omogenitate semantică; dacă, însă, al doilea actant al verbului este înlocuit de un infinitiv, arhilexemul *amare* părăsește sfera eroticului, schimbare care nu este însă reflectată în ceilalți membri, derivați; opoziția care se creează astfel este *amare*: *placere* sau *amor*: *studium* (de vreme ce, în definiția din THLL, dar și în examinarea textelor plautine, nu am descoperit pentru derivații *amor*, *amator*, *amicus*, *amans* opțiunea *in res*, care ar extinde aceste lexeme dincolo de sfera eroticului).

4.1.3. Într-un caz similar, pentru verbul *amare* nu există un derivat incoativ, pentru a exprima începerea acțiunii preferându-se mijloace exclusiv lexicale: perifraze precum *animum adicere*, *animum in aliquo/aliqua re/allicubi esse*, *animum conferre*, *animum transferre*, *animum adiungere*, *animum inducere*. Exprimarea momentului inițial, al începutului acțiunii exprimate de verb este o chestiune morfologică de aspect, care poate fi exprimată perifrastic, prin intermediul verbelor *incipere*:

Mer 13: „Ibi amare occepi forma eximia mulierem” (Am început să iubesc o femeie cu un fizic excelent)

sau *coepisse*:

Cist 94–95: „...consuetudine/ Coepi amare contra ego illum et ille me” (din obișnuință am început să îl iubesc eu pe el și el pe mine)

și *incipere*:

Rud 462: „satin néquam sum, ut pote qui hodie amare inceperim?” (oare sunt netot, eu care azi am început să iubesc?).

Sufixarea în -sco, pentru care există o atestare la Naeuius *amasco*, este neproductivă în latina ulterioară, prin urmare, alături de construcția perifrastică, am întâlnit și la Plautus și la Terentius expresia metaforică *animus adicere*, interesantă pentru că un instrument gramatical-incoativul este exprimat prin mijloace exclusiv lexicale.

4.1.4. În THLL remarcăm cât de variate sunt interpretările lui *animus*, pornind de la o clasificare generală, filosofică:

I. „animus uniuerse omnes facultates ψυχικὰς comprehendit, opponitur corpori” restrânsă la intelect: II. „cogitandi facultas” și în relație cu sentimentul: III. „concupiscendi facultas, uoluntas” sau IV. „sentiendi facultas”.

Inițial nu a existat legătură, la nivelul exprimării latine, între *animus* și *amare*, iar expresii de tipul *animus in aliquo/aliqua re/alicubi esse* desemnează atenția direcționată:

Aul 181: „nunc domum properare proper. Nam egomet sum hic, animus domi est” (acum mă grăbesc spre casă. Căci eu sunt aici, sufletul meu e acasă);

Per 709: „...nam animus iam in nauis meus” (căci sufletul meu este în navă).

4.2. Principiul lexematic al opoziției

4.2.1. Un alt principiu al lexematicii, denumit principiul opoziției, stabilește că lexicul funcționează cu ajutorul opozițiilor, a trăsăturilor distinctive care diferențiază un cuvânt de altul (López 2002: 20).

Semantismul variază pe care îl exprimă verbul *amare* (dragostea între sexe diferite sau față de copii, sentimentul de prietenie sau acela de familie, aprecierea pozitivă și, prin schimbare semantică, rugămintea sau salutul)³ ne determină să îl considerăm entitatea lingvistică cu cea mai vastă sferă de acoperire a noțiunii de iubire. În opoziția care poate apărea în structura vocabularului între un termen marcat (intensiv) și un termen nemarcat (extensiv)⁴, cu specificarea că putem folosi elementul nemarcat pentru cel marcat, verbul *amare* capătă această valoare neutră (poate fi interpretat ca dragoste intelectuală, dragoste

³ Ernout și Meillet (1959) îl definesc ca termen general, întrebuințat cu toate accepțiunile. În THLL, găsim următoarea clasificare: „de amore inter diuersos sexus uel in pueros, fauere alicui, magni aestimare, de amore inter familiares, consanguineos, ciues: in usu est tam de affectu stabili quam de animo ob singula bene facta grato et contento, de amore in res...”. A. Lopez Lopez (1980) sintetizează următoarele înțelesuri: „iubirea între personaje de sex diferit, sentimentul de prietenie, sentimentul între părinți și copii, aprecierea pozitivă a persoanelor sau lucrurilor”. În lucrarea specializată a lui Lodge (1962, volumen primum A–L, *Vocabula Punica*), se întâlnește următoarea completare în articolul despre cuvântul *amare*: „in adiurationibus, precationibus, salutationibus”.

⁴ E Coseriu (1964) descrie termenii lingvistici potrivit opoziției nemarcat–extensiv, marcat–intensiv, iar John Lyons (1995: 96–97) explică astfel această diferențiere: „Termenul nemarcat are un sens mai general, neutru în raport cu o anumită opoziție; sensul său specific negativ este derivat și secundar, fiind, de fapt, o coincidență a opoziției sale contextuale cu termenul pozitiv (non-neutru)”.

fizică sau o combinație a celor două), indiferent de regimul gramatical pe care îl are: fie *absolute*, fie urmat de acuzativul pronumelui/al numelui sau la diateză-activă și pasivă; în seria exemplelor citate, *amare* desemnează sentimentul, fără o precizare anumită și dragostea trupească, oscilând între [+spiritual] și [+fizic]⁵.

4.2.2. Această identitate de conținut, includere totală a înțelesului verbului *amare* în toate celelalte elemente care alcătuiesc câmpul semantic și, din punct de vedere formal, calitatea sa primară (în vreme ce alte cuvinte din aceeași familie, *amor*, *amator*, *amicus*, *amabilis*, *amatorculus*, *amatio*, *amasius* sunt derivate) verifică definiția arhilexemului unui câmp semantic ca o unitate al cărei conținut este identic cu conținutul comun a două sau mai multe unități ale structurii lexematie⁶.

4.2.3. Primul actant din punct de vedere sintactic este subiectul gramatical, pe care îl examinăm potrivit așa-numitelor clase animate–uman/animal, recunoscând ca unică posibilitate de realizare trăsătura [+uman]; iubirea este sentiment specific uman, primul actant este exclusiv uman (chiar dacă subiectul este neexprimat); personificări nu am întâlnit în textele plautine analizate, iar în situația când *amare* are ca prim agent [+divin] apare schimbarea semantică (*fauere alicui* sau *in adiurationibus*, *precationibus*, *salutationibus*⁷):

Am 597: „neque, ita di me ament”;

Mo 170: „ita me di ament, lepidast”;

Poe 440: „Ita me Iuppiter amabit”;

Men 278: „Di te amabunt, quisquis es”;

Poe 289: „Ita me di ament ut illa me amet malim”;

Poe 1219: „ita me di amabunt ut amabunt ut ego... illam uxorem ducam”;

Ba 895: „Ita me Iuppiter, Iuno, Ceres... dique omnes ament ut ille cum illo neque cubat”.

Primul agent este subînțeles, chiar dacă nu este exprimat, marcat fiind de desinența personală, în plus contextul clarificându-l întotdeauna; al doilea actant, obiectul, nu apare în mod necesar; regăsim așadar trei cazuri: obiect neexprimat, verbul fiind astfel nedeterminat; absența complementului de obiect este suplinită de prezența adverbilor de intensitate/activitate:

⁵ Montero Cartelle (1991: 212, nota 5): „Inutil parece advertir que tanto *amor* como *amare* a través de toda la latinidad, y tanto en prosa como en verso, se pueden eufemísticamente de las relaciones sexuales entre distintos o mismos sexos”. Adams (1987: 188) remarcă: „Love, in an emotional sense, might be described as a concomitant of the sexual act. Amo was sometimes transferred euphemistically to the physical act”.

⁶ Coseriu (1973: 48-56): „Ein Wortfeld wird oft durch ein archilexematisches Wort dargestellt, das seinem Gesamtwert entspricht”.

⁷ Vezi în THLL; și Lodge Duckworth (1971: 332) a remarcat natura colocvială a dialogului comic plautin, care conține întrebuințarea unei serii de expresii de salut și de adio („Di te amabunt/ament, salve, quid agis, quid fit, uale, bene ambula...”).

Mi 625: „nihil amas, umbra es amantis magis quam amator, Pleusicles”;

Poe 153: „amo immodeste”;

Mo 243: „videas eam medullitus me amare”.

4.3. Principiul lexematic al sistematicității

Principiul sistematicității stabilește că același tip de diferențe se prezintă în manieră ordonată. Verbul *amare* încalcă acest principiu al sistematicității, câtă vreme nu are nicio pereche precis delimitată, căreia să îi corespundă, după modelul cauză–efect.

În limba latină, în studiile structurale semantice dedicate verbelor *a vedea* și *a da*, alcătuite de B. García Hernández și A. María Martín Rodríguez potrivit categoriilor gramaticale de destinatar și destinatar, au fost evidențiate relațiile care apar între acestea și acțiunea verbală; astfel, prin variația persoanei gramaticale pentru verbul *dare* se stabilește următoarea relație: *do–accipis*, ceea ce nu se întâmplă însă pentru *amare*, care nu are un verb diferit de consecuție, ci diateza pasivă realizează această înlănțuire logică: *amo–amaris*.

4.4. Principiul lexematic al neutralizării

4.4.1. Principiul lexematic al neutralizării arată că, în anumite situații, opozițiile lingvistice încetează, ele nu funcționează cu obligativitate și în anumite cazuri se suspendă. Sau, în unele situații, anumite trăsături semantice dispar; spre exemplu, trăsătura [+erotic] este atenuată la substantivul *amicus*, care, în principal, denumește prietenul, în vreme ce *amator* și *amans* sunt termeni exclusiv erotici. Caracteristică pentru termenul *amator* este forma sa de nume de agent, alcătuită cu sufixul *-tor*, asimilând în limba latină valorile celor două formațiuni sufixale indoeuropene *-tor* și *-ter*⁸ din greacă și indo-iranică, care indică deopotrivă autorul unui act îndeplinit și agentul destinat pentru o anumită acțiune; în THLL (1827–1829), se face distincția lexicografică între Don. *Ter. Andr.* 1,1, 49 (76): „amator fingi potest, amans uere amat” sau glose antice Mart. Cap 4, 368: „non enim sequitur ut... qui amat amator sit”⁹, cu o diviziune de dicționar semantică tripartită: „a) de amore feminarum uel puerorum, b) de amicitia, fauore, uel amore familiari” și „3) de amore in res”; la Plaut întâlnim exclusiv prima categorie, în care *amator* poate fi echivalat cu elinul ἐραστής.

4.4.2. Același tip de construcție, adjectivală și substantivală, prezintă și *amicus* în sintagme adjectivale:

⁸ Benveniste (1975: 57-62): „Les noms latins en *-tor* assument à la fois les deux fonctions que l’ indo-iranien et le grec expriment par des suffixes différents”.

⁹ Untermann (1977: 322): acest fel de notații corespund acelei „Reflexion über das richtige Wort, über die κοινολογία, die *proprietas*”.

Curc 332: „ut decet uelle hominem amicum amico” (cum se cuvine să vrea prietenul pentru prieten);

Mi 660: „non inuenis alterum... qui amicus amico sit magis” (nu este alt tânăr... care să fie mai prieten pentru prieten),

care nu aparțin însă sferei erotice. *Amicus*, forma masculină, este în primul rând sinonim al lui *sodalis*, desemnând relația de prietenie în mediul public și în mediul privat:

Cas 615: <Lysidamus> „Nunc tu mihi amicus es in germanum modum” (acum îmi ești prieten ca o rudă).

Sinonim cu *amator* este accidental, posibil printr-o contaminare de sens de la *amica*:

Mo 228: <Ballio> „Nisi hodie mihi ex fundis tuorum amicorum omne huc penus adfertur” (dacă nu mi se adună astăzi din bogățiile tale).

Amica este echivalentul feminin al lui *amicus*; de vreme ce forma feminină a lui *amator*–*amatrix* este neproductivă, există numai două ocurențe plautine:

Poe 1304: <Antamenides> „Sed adire certum est hanc amatricem Africam” (Este sigur că se apropie de această curtezană din Africa);

As 511: „satis dicacula’s amatrix” (este versată curtezana),

semantismul cuvântului *amica* îl înglobează și pe cel al lui *amator* și *amans*.

Ba 193: <Chrysalus> „Animast amica amanti; si abest nullus est” (Iubita este sufletul iubitului, dacă e departe nu face nimic);

Men 300: <Cylindrus> „Qui amicum habes eram meam hanc Erotium?” (Cine o are ca prietenă pe stăpâna mea, Erotium?);

Mo 22–23: <Grumio> „Dies noctesque bibite, pergraecamini,/Amicas emite, liberate”; (Beți zi și noapte, petreceți,/Cumpărați prietene, eliberați-le);

Ps 434–435: <Callipho> „Quid mirum fecit, quid nouom, adulescens homo/Si amat, si amicam liberat?” (Ce a făcut uimitor, nou, tânărul/Dacă iubește, dacă își eliberează iubita?).

În

Men 740–741: <Matrona> „Domo supillas tuae uxori et tuae/Degeris amicae. Satin haec recte fabulor?” (Furi din casa soției tale și duci/La amanta ta. Povestesc corect, nu crezi?),

amica intră în opoziție cu *uxor*.

4.4.3. O altă situație în care se manifestă principiul neutralizării apare la substantivul *amor*, care deține un singur gen, genul masculin. Astfel, dacă substantivul *amor* deține forme distincte pentru singular și pentru plural, în privința genului nu deține opoziție între masculin și feminin, care să exprime același conținut, ceea ce reprezintă realitatea gramaticală pentru toate substantivele abstracte.

Din punct de vedere lexical, *amor*, atestat încă din perioada arhaică (Naeuius, Ennius), este un *derivat cu sufixul -or* (se pare că la Plaut își păstra încă nominativul vechi în -os, fără să fie însă atestat), care desemnează un proces autonom, o stare, un sentiment,

implicând o tulburare interioară care afectează subiectul (Quellet 1969), în opoziție cu sufixele care formează nume de acțiune. La fel ca *sopor*, nume de gen animat, denumește forța care cauzează iubirea (*Amor*) și iubirea în sine (*amor*).

Ca derivat al arhilexemului *amare*, substantivul *amor* manifestă același semantism variat, clasificat în THLL după cum urmează: „inter sexus diuersos, de affectu inter cognatos, amicos, ciues sau in res”, adică acoperă întregul spectru al iubirii. De vreme ce în teatrul lui Plaut nu întâlnim explicații sau definiții psihologizante ale iubirii¹⁰, analiza cuvintelor personajelor este edificatoare; în *Cist* 203–205, *amor* este însoțit de termeni din sfera semantică a durerii:

„Credo ego amorem primum apud homines carnuificinam commentum./ Hanc ego de me coniecturam domi facio, ni foris quaeram./ Qui omnis homines supero [atque] antideo cruciabilitatibus animi” (Eu cred că dragostea a născocit prima măcelul la oameni./ Această presupunere o fac eu acasă, fără să caut în afară./ Care întrec toți oamenii și le sunt superior prin chinurile sufletului).

Când Amor este personificat, i se atribuie o listă întreagă de epitete¹¹:

Tri 239–241: „blandiloquentulus, harpago, mendax/ Cuppes, [auarus], elegans, despoliator,/ Latebricolarum hominum corruptor,/ Blandus inops, celatum indagator” (ademenitor, zgârcit, mincinos,/ Avar, elegant, hoț,/ Corupător al oamenilor rău famați,/ Sărac și blând, căutător de lucruri ascunse).

În *Cist* 215–217, substantivele sunt înlocuite de verbe:

„Ita me Amor lassum animi ludificat,/ Fugat, agit, appetit, raptat, retinet, Lactat, largitur” (Astfel iubirea se joacă cu sufletu-mi obosit,/ Aleargă, se grăbește, dorește, răpește, reține/ înșeală, dăruiește).

4.4.4. De altfel, în comentariul celor două viziuni asupra iubirii la Menandru și la Plaut, concepția romană este definită ca *eine aktive Hingabe des eigenen animus*¹², spre

¹⁰ Vezi și Grimal (1995: 113): autorul face referință la diversele situații care se întâlnesc în lumea romană din epoca plautină, care reduc sentimentul romantic la o chestiune financiară sau profesională: „pour le jeune homme, ce n’est qu’un désir brutal, la recherche de son plaisir, pour la courtisane, l’acceptation (résignée ou joyeuse? Plaute ne s’en préoccupe point) de ses devoirs professionnels”.

¹¹ Cf. Zagagi (1980: 95): „The attribution of various traits of character to Eros, enumerated at length and differing in type according to the outlook of the person who is discussing the nature of the god, appears to have been a common practice among the writers of ἑρωτικοὶ λόγοι, whose literary form may be reflected in this monody. The long list of adjectives which is here used to illustrate the nature of Amor is part of a tradition and the supposition by Burck that Plautus was lengthily extending a small element of the Philemonian original is unnecessary”.

¹² Într-o *Addenda* intitulată „Flury’s Attribution to the Early Romans of the Concept of the Lover’s Surrender of his Soul to the Beloved: Counter-evidence from Greek Sources”, Zagagi (1980: 134–137) analizează afirmația lui Flury: „the existence of a specifically conception of love, which is

deosebire de cea elină în care Eros este un zeu care îl atacă pe om din exterior și îl obligă să se supună influenței sale. Remarcăm la comicul latin o confluență a celor două perspective: Amor–Eros și *amor* ca sentiment independent; de exemplu:

În *Tri* 237:

„Numquam Amor quemquam nisi cupidum hominem postulat/ Se in plagas conicere”
(Niciodată iubirea nu dorește să trimită pe cineva în plasele sale)

descoperim o relație specific plautină între *amor* și *cupido*¹³, la fel ca în *Mer* 657:

„adeo dum illius te cupiditas atque amor missum facit?” (atât cât te trimite dorința și iubirea lui?).

Cupiditas este cuvânt expresiv, cu dublu sens, ca *amor* – un sentiment, dar și o divinitate printre alte zeități grecești.

Ba XIX: „Cupidon tecum saeuit anne Amor?” (A fost crud cu tine Cupidon sau Amor?);

Mo 161–164: „O Venus uenusta, haec illa est tempestas mea, mihi quae modestiam/ Omnem detexit, tectus qua fui; tum mihi Amor et Cupido in pectus perpluit meum” (Încântătoare Venus, aceasta este furtuna, care m-a descoperit/ De toată modestia, cu care am fost acoperit; atunci Amor și Cupidon s-au revărsat în pieptul meu).

4.4.5. Diferența dintre cele două nume nu poate fi detectată din context, dar se observă că divinizarea realităților sufletești este un fapt des întâlnit:

Ba 115: „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium,/ Iocus, Ludus, Sermo, Suavisaiatio” (Iubirea, plăcerea, farmecul, grația, bucuria,/ Veselia, jocul, cuvântul, sărutul).

O ipoteză posibilă, enunțată de Edith Fischer, este evaluarea pozitivă a termenului *amor* și negativă a lui *cupido* (Ter., *Heaut.* 208: „ubi animus semel se cupiditate devinxit mala”, unde sufletul s-a eliberat de reaua dorință).

Am întâlnit două divinități care oferă dragostea: Venus¹⁴ și Cupido. A treia este Amor însuși, personificat:

Mer 38: „eodem quo amorem Venus mi hoc legauit die” (în aceeași zi în care Venus mi-a dăruit aceasta);

eine aktive Hingabe des eigenen animus to the beloved one”, completând-o cu o viziune proprie: „Not only is the notion of *eine aktive Hingabe* of one’s soul to the beloved one found to be as Greek as it is Roman, but its very existence among the Greeks proves beyond doubt that they at least did not regard this as being incompatible with their fundamental conception of love as a divine force”.

¹³ Fischer (1973) a studiat diferențele conceptuale între aceste două sentimente, reflectate la nivelul vocabularului, în cele două cupluri *amor/cupido* și *amare/cupere*.

¹⁴ Grimal (1995: 49–51): „Vénus, de très bonne heure, reçut les traits de l’Aphrodite grecque. [...] Pour les Romains, en effet, Vénus personifie la séduction féminine-elle symbolise la puissance mystérieuse, religieuse et magique, que recèlent et la personne et le corps de la femme”.

Ps 15: „sub Veneris regno uapulo, non sub Iouis” (sunt bătut sub domnia lui Venus, nu a lui Iuppiter);

Curc 3: „Quo Venus Cupidoque imperat, suadetque Amor” (Aici îmi poruncesc Venus și Cupidon, mă convinge Amor).

Acestea sunt personaje ierarhizate, de vreme ce puterea ordinului le este cedată primelor două, iar Amor apare drept o figură subalternă, *sine imperio*, cu drept de consiliere.

Un termen apropiat de *amor*, dar mai slab din punctul de vedere al semanticii iubirii este *beneuolentia*:

Tru 441: „egone illam ut non amem? Egone illi ut non bene uelim?” (Eu să nu o iubesc pe ea? Să nu îi vreau eu binele?).

4.4.6. Alt termen care desemnează iubirea, din același radical ca *amor*, este *amatio*, care, cu excepția exemplurilor din gramatici, apare exclusiv la Plaut cu cinci exemple, dintre care patru desemnează dragostea dintre bărbat și femeie, iar unul dragostea maternă:

Rud 202–203: „Uxor complexa collo retinet filiam./ Nimis paene inepta atque odiosa eius amatiost”.

Opoziția *amor/amatio* se configurează după caracterul de proces autonom vs proces determinat de un agent. *Amor* afectează subiectul, nu acceptă ideea de agent, fiind, așa cum am arătat, un fenomen în curs. În descrierea numelor de acțiune în latină, E. Benveniste (1975) notează două sufixe cu ajutorul cărora sunt formate: **ti* obiectiv și **tu* subiectiv, reflectate în latină în opoziția dintre *-tio* și *-tus*, în care *-tio* indică acțiunea obiectivă, realizată în afara subiectului. *Amatio*, creație lexicală plautină, fără a fi preluată de autorii următori, are un sens mai larg decât *amor*, atunci când reprezintă acțiunea însăși a piesei de teatru:

Cap 1029–1031: „Spectatores, ad pudicos mores facta haec fabula est,/ Neque in hac subigitationes sunt, neque ulla amatio,/ Nec pueri suppositio, nec argenti circumductio” (Spectatori, această piesă este construită după obiceiuri pudice,/ Nu vedeți pipăieli, nu iubire,/ Nici răpire de copii, nici pierdere de bani).

Inițial am echivalat *amatio* cu întreaga desfășurare a acțiunii amoroase, cuprinzând toate aspectele: intrigă amoroasă, manifestare a sentimentului și exteriorizarea acestuia.

Analizând însă contextul în care este folosit, alături de „subigitationes, argenti circumductio, amans adulescens scortum liberet” și comparând cu celelalte ocurențe ale termenului, în care semnifică intriga amoroasă pregătită de un personaj, subterfugiul prin care încearcă să aibă câștig de cauză, traducem *amatio* prin intrigă amoroasă. Fragmentul la care ne referim este teoretic, autoreferențial, de prezentare a propriului subiect literar, din această cauză *amatio* ar fi putut desemna legătura de iubire; înseamnă, însă, generalizat, intrigă de iubire.

Amatio indică deopotrivă intriga plănuită de un personaj pentru a-și câștiga iubita; sensul se conturează mai limpede la plural.

Amatio se referă și la manifestarea/exteriorizarea sentimentului amoros, intrând astfel, în acest exemplu, în opoziție cu *amor* [+spiritual] *amatio* [+fizic].

Cu un sens mai general, desemnând, fără nici o considerație suplimentară, aventura amoroasă, termenul se întâlnește, tot la singular, în *Cas* 328–330:

<Olympio> „Verum edepol tua mihi odiosa est amatio;/ Inimica est tua uxor mihi, inimicus filius? Inimici familiares” (Iubirea ta îmi este neplăcută; Soția ta îmi este dușmană, fiul dușman, rudele dușmane).

O turnură identică se regăsește în *Rud* 1203–1204:

„Uxor complexa retinet filiam/ Nimis paene inepta atque odiosa amatios” (Soția își ține fiica de gât/ Iubirea este absurdă și urâtă),

care nu aparține însă limbajului erotic, ci sentimentului părintesc.

5. Opoziția graduală a verbelor care exprimă iubirea

5.1. Câmpurile semantice pot fi unidimensionale și pluridimensionale. Dimensiunea (vezi la F.G. Lounsbury, E. Coseriu, H. Geckeler) sau axa semantică (A. Greimas) constituie o metodă de a structura opozițiile într-un câmp semantic (Iliescu 2008: 95).

Câmpurile unidimensionale prezintă trei subclase, printre care câmpurile graduale, care se definesc prin opoziții treptate, ierarhizate după intensitate (Coseriu 1975: 38).

5.2. S-au prezentat deja verbe incoative cu privire la sentimentul iubirii. Următorii termeni analizați aparțin celeilalte extreme, a sentimentului paroxistic¹⁵; diferența între *expetessere*, *demori* și *perire/deperire* poate fi exprimată prin trăsătura clasematică [+fizic] și [+spiritual]. *Expetessere* exprimă dorința fizică augmentată; explicat de Ernout și Meillet ca *désideratif plautinien*, este un compus al lui *expetere*, cu o dublă construcție, *absolute*:

Asin 526: „ultro amas, ultro expetessis” (iubești mai mult, dorești mai mult)

sau urmat de acuzativ:

Mi 958–959: „A luculenta atque festiua femina/Quae te amat tuamque expetessit pulchram pulchritudinem” (De la o femeie strălucitoare și festivă/Care te iubește și care îți iubește frumusețea).

În amândouă situațiile remarcăm alăturarea dintre verbul *amare* și *expetessere*, *amare* fiind, așa cum am arătat, termenul nemarcat, neutru al lexicului, în vreme ce *expetessere* aduce o precizare, o nuanțare semantică, și fiindcă are drept complinire substantivul *pulchritudinem*, trăsătura [+fizic] devine evidentă.

¹⁵ Lopez Lopez (1980: 320–321) le clasifică drept „la consecuencia extrema del deseo amoroso sobre el enamorado”.

5.3. Verbele care desemnează moartea *perire/deperire*, *demori* întrebuițate prin largire de sens în câmpul semantic al iubirii sunt o consecință extremă a dorinței – *amare*, *cupere*, *expetessere* asupra subiectului uman. Trăsătura lor comună este păstrarea sensului propriu, laolaltă cu acela figurat, dar cu diferență de regim: atunci când desemnează moartea sunt intransitive, iar când desemnează iubirea sunt în mod necesar tranzitive.

Demori ca utilizare sintactică similară are numai două ocurențe plautine:

Mi 970: „ea demoritur te atque ab illo cupit abire: odit senem” (Te iubește la nebunie și vrea să plece de la el: îl urăște pe bătrân);

Mi 1039–1040: „Non me dico,/ Sed eram meam quae te demoritur” (Nu spun eu,/ Ci stăpâna mea, care moare după tine).

5.4. În interiorul macrocâmpului semantic al iubirii se configurează relații între o serie de termeni, pornind de la trăsături de semnificație comune, subordonate de la nivelul unui microsistem, macrostructurii lexicale¹⁶. Astfel, dacă păstrăm același criteriu semantic – verbe care denotă acțiunea „a iubi” și alegem ca opoziție lexematică gradualitatea, se formează o serie de patru termeni: *animum adicere–expetessere–deperire–demori* care, individual, descriu evoluția sentimentului, de la minimă la maximă intensitate¹⁷.

6. Câmpuri semantice seriale

6.1. Este posibil să considerăm exprimarea gestului și a apropierii fizice potrivit clasificării coșeriene în câmpuri seriale (Coseriu 1975: 38); acestea se alcătuiesc potrivit unor opoziții echipolente, adică toți termenii se află la același nivel, având același statut logic. Cele cinci etape pe care le enunță Donatus cu privire la evoluția sentimentului dețin cuvinte care, printr-o înlănțuire logică, alcătuiesc un astfel de câmp serial.

¹⁶ Interpretarea graduală a verbelor *a iubi* în acest capitol pornește de la clasificările lui Coseriu (1975: 30–51): „Un câmp poate fi inclus în alt câmp; el poate forma o parte dintr-un alt câmp, de ordin superior. Într-un microcâmp opozițiile se stabilesc între unitățile lexicale (lexeme); într-un macrocâmp, un microcâmp în totalitatea lui se poate opune, ca arhilexem, unui lexem sau altor arhilexeme”; în cazul nostru verbul *amare*, neutru, fără nici un indiciu al intensității, care se opune verbelor marcate din punct de vedere al intensității. „Relațiile interne ale unui câmp lexical ca structură de conținut sunt determinate prin identitățile și diferențele care constituie câmpul însuși, adică opozițiile semantice care funcționează în acesta. În consecință, o tipologie a câmpurilor trebuie să se bazeze pe o clasare a opozițiilor lexematice [...]. Ca în sistemele fonologice, în lexic există opozițiile graduale, echipolente, privative [...]. Criteriul tipurilor formale de opoziții se arată subordonat criteriului numărului de criterii semantice (sau de dimensiuni) care funcționează în câmpuri” [trad. n.].

¹⁷ Vezi Coseriu 1975: 48: „Câmpurile graduale sunt constituite prin opoziții graduale: ele prezintă un arhilexem corespunzător dimensiunii și în interiorul acestui arhilexem, lexemele sunt aranjate în ordinea corespunzătoare gradelor semnificate de substanța semantică în cauză” [trad. n.].

Donatus, în comentariul său terențian (apud Adams 1987: 185), stabilește cinci etape ale apariției sentimentului amoros: „quinque lineae perfectae sunt ad amorem: prima uisus, secunda alloqui, tertia tactus, quarta oscula, quinta coitus” (s-au clarificat cinci etape în dragoste: văzul, vorbirea, atingerea, sărutarea, iubirea carnală). Le vom analiza succesiv.

6.2. Vederea (*uisus*) implică procesul fizic, senzorial și percepția intelectuală, aprecierea; în manieră platoniciană, o putem defini drept simțul senzual prin excelență, care înlesnește contemplarea frumuseții și dă naștere sentimentului iubirii¹⁸, care permite relația nemijlocită dintre persoane. În *Poe* 190–191:

<Agorastocles> „Oculos uolo/ Meos delectare munditiis meretriciis” (vreau să îmi încânt ochii cu podoabele curtezanelor),

admirarea persoanei iubite, chiar plăcerea (*delectare*, din radicalul lui *lacio*) își are sursa în ochi, în privire, în activitatea vizuală, în perceperea eleganței și a frumuseții feminine.

6.3. Adresarea (*alloqui*) cuprinde categoria apelativelor erotice.

Aceasta conține însă deopotrivă convorbirea – *sermo*, enumerat printre zeitățile ad-hoc din *Ba* 115:

<Pistoclerus> „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium,/ Iocus, Ludus, Sermo, Suavisaiatio” (Iubirea, plăcerea, farmecul, bucuria/ Gluma, jocul, vorba, sărutarea),

precum și în rememorările din scrisoarea unei *meretrix* în *Ps* 64–65:

<Ps> „Nunc nostri amores, mores, consuetudines,/ Iocus, ludus, sermo, suavisaiatio” (Acum iubirea noastră, obiceiurile, tradițiile/ Gluma, jocul, vorbirea, sărutarea).

6.4. Verbul necaracterizat, neutru al atingerii este *tangere*, cu compusul său *attingere*, desemnând cu preponderență acțiunea masculină (Adams 1987: 185), clasificată de Ernout și Meillet (1959) în sens fizic și moral. Limbajul erotic plautin folosește numai sensul fizic; de aceea citim în *Poe* 281:

„etiamne ut ames eam quam numquam tetigeris? <Ag>Nihil id quidemst:/ Deos edepol et amo et metuo, quibus tamen abstineo manus” (să o iubești pe cea pe care nu ai atins-o niciodată?/ Nu este chiar așa; pe zei îi și iubesc, mă și tem, și totuși nu îi ating).

Remarca din *Ba* 471:

<Lydus> „Atque acerrum aestuosam: absorbet quemque attingit” (Și chiar zbuciumată: absoarbe pe oricine atinge)

conține o exagerare, unde verbul *attingere* are sensul său primar, nemarcat, de atingere punctuală.

¹⁸ Cf. Platon, *Phaidros*, 250d.

Această categorie de verbe capătă o nuanță obscenă¹⁹:

Poe 269: „quas adeo haud quisquam umquam liber tetigit neque duxit domum” (pe ele nu le-a atins nici un sclav, nici nu le-a făcut avansuri);

Mi 1092: „Neque te remoror neque te tango neque te... taceo” (Nici nu stau, nici nu te ating, nici nu te ignor),

unde verbele se află într-o gradație ascendentă, ceea ce determină și acest tip de interpretare contextuală.

6.5. În limba latină există trei nume ale sărutului: *saium*, *osculum* și *basium*; în epoca plautină sunt atestate numai primele două, cel din urmă fiind înregistrat pentru prima dată la Catullus. Originea lor comună de întrebuintare rezidă în funcția de apelative pe care au avut-o: în cazul lui *osculum*, rolul inițial a fost de apelativ diminutiv, de aceeași sorginte ca *melculum*, *corculum* etc., iar pentru *saium* această funcție este ulterioară, derivată, generând o familie lexicală dezvoltată – verb: *saior*, substantive: *saiolum*, *saiatio/suavisaiatio*; construcțiile în care l-am întâlnit sunt exclusiv sintagmatice, cu verbe din câmpul semantic al lui *dare*:

a. *dare saium*:

Poe 404: „Non sum irata <Ag> non es?<Ade> non sum <Ag> da ergo, ut credam, saium” (Nu sunt furioasă. Nu ești? Nu sunt. Ca să te cred, sărută-mă);

b. *facere saium*:

As 798: „Hoc ne sic faciat: tu labellum abstergeas/ Potius quam cuiquam saium faciat palam” (Să nu faci așa: mai degrabă sterge-ți buzele/ Decât să sărute pe cineva în văzul tuturor);

c. *poscere saium*:

Cas 887: <Olympio> „Incelebram stupri principio eam saium posco” (La începutul relației îi cer necunoscutei un sărut);

d. *sumere saium*:

As 225: „saium si sumpsit: sumere eum licet sine retibus” (Dacă a primit o sărutare: o poate primi fără rețele);

e. *se exercere sauiis*:

Ba 429: <Lydus> „Saliendo sese exercebant magis quam scorto aut sauiis” (Sărind, exersa mai mult decât cu prostituata sau cu sărutările).

¹⁹ Montero Cartelle (1991: 162) le definește în clasa verbelor care denotă contactul sexual: „Entre los eufemismos de coire más pronunciados de las lengua erótica latina se encuentran *tango*, *atingo*, *contrecto* y similares”.

Un compus plautin este *suavisaiatio*, cu două ocurențe: o personificare, cu includere în rândul zeităților protectoare ale iubirii, după modelul de metaforizare prin care realitățile fizice și psihice sunt concretizate, singură verigă a contactului fizic într-o serie de termeni cu referire la spirit:

Ba 115–116: <Pistoclerus > „Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium/ Iocus, Ludus, Sermo, Suavisaiatio” (Iubirea, plăcerea, farmecul, șarmul, bucuria,/ Gluma, jocul, vorbirea, sărutarea),

subsumate noțiunii generale și cuprinzătoare *nostri amores*, într-o subtilă tranziție dinspre [+spiritual] spre [+fizic]: „suavisaiatio,/ Compressiones artae amantum corporum,/ Teneris labellis molles morsiunculae,/ Papillarum horridularum oppresiunculae”, unde remarcăm o descriere concretă și plastică a gesturilor: *tangere*, *amplecti* și *osculari*.

6.6. Exprimările metonimice ale sărutului, având în compunere substantivul *labella* sunt în mod probabil determinate de contexte frecvente, cum sunt:

Ba 480: „Manus ferat ad papillas, labra a labris nusquam auferat?” (Să ducă mâinile la sâni, să nu îndepărteze niciodată buzele de buze?);

Cas 452: „Ita me di bene ament ut ego uix reprimo labra” (Așa să mă ajute zeii, eu cu greu îmi rețin buzele);

Ps 67: „Teneris labellis molles morsiunculae” (Mușcăturile moi cu buzele tinere).

Prezentăm mai jos următoarele sintagme:

a. adiungere labella:

Ps 1259: „nam ubi amans complexust amantem, ubi ad labra labella adiungit” (căci când iubitul își îmbrățișează iubita, când își atinge buzele);

b. comparare labella:

As 668: „prehende auriculis, compara labella cum labellis” (apucă-l de urechiușe, sărută-l).

Într-o serie de cazuri, atingerea fizică nu este exprimată prin cuvinte, este implicită și poate fi dedusă numai din reacția de respingere pe care o determină la persoana iubită; astfel, personajul masculin este respins prin replica *aufer manum*. La fel citim în *Men* 627:

<Men > „Potin ut mihi molestus ne sis? Num te appello?” <Ma> „Aufer manum” (Este posibil să nu îmi fii nesuferit? Oare te chem?/ Îndepărtează-ți mâna).

Iar în *Men* 604–607, acel *aufer palpationes* apropierea fizică apare ca soluție a discuției în contradictoriu²⁰. Deopotrivă, ținând seama de nivelul popular al comediilor

²⁰ Astfel, Ernout (1940: IV, 1936) sugerează indicații regizorale, între paranteze, la traducerea versului 606 din *Menaechmi*: „il s’approche de sa femme pour la caresser”, iar la versul 627: „A Ménechme qui veut lui prendre le bras”.

plautine, mimica, cu un rol important în realizarea dramatică, însoțește adesea cuvintele dintr-o replică alcătuită din apelative cum este cazul în *Cas* 229:

<Lysidamus> „Uxor mea meaque amoenitas quid tu agis?” (Soția mea și plăcerea mea, ce faci?)

este dublată de atingerea obscenă:

<Cl> „Abi atque abstine manu” (Mergi și stăpânește-ți mâna),

la fel în *Vv* 458–9:

<Ly> „Ut, quia te tango mel mihi uideor lingere” (Căci, când te ating, mi se pare că ling miere).

În dialogul dintre Lysidamus și Olympio obscenitățile la nivel verbal sunt dublate de o mimică expresivă²¹:

 „Ultro te, amator, apage te a dorso meo” (Îndepărtează-te, iubituie, fugi din spatele meu).

De la cuvintele de bază **lax, lacio* (atestat numai la glosatori), cu etimologie incertă, aparținând unui grup de cuvinte expresive și populare, se regăsește în comedii plautine o întreagă familie lexicală, a cărei caracteristică esențială o constituie semantismul dublu (similar, de altfel, verbelor care desemnează contactul fizic), ele definesc atracția înșelătoare, momirea, amăgirea și apoi atracția erotică, prinderea în mrejele iubirii; astfel, intensivul *laccio*, după statisticile noastre, la fel și derivatul *allicio* apar numai în contexte non-erotice sau fără implicație directă asupra vocabularului iubirii.

7. Încheiere

7.1. Aceste reprezentări semantice plautine, lexicale și gramaticale, au constituit sursa literaturii latine ulterioare:

„qui enim plane scire uellet e quibus fontibus ortus sit Catulli, Tibulli, Propertii, Ovidii amatorius sermo, is diligenter perscrutari deberet et Graecorum poetarum opera, non modo Alexandrinorum, sed etiam Alcae, Sapphus, Euripidis, Menandri et Plauti Terentii quoque comoedias” (Căci cine ar vrea să știe din ce surse s-a născut discursul amoros la Catullus, Tibullus, Propertius, Ovidius, ar trebui să cerceteze amănunțit și opera poezilor greci, nu numai a celor alexandrini, dar chiar a lui Alceu, Sappho, Euripide, comedii lui Menandru, Plaut și Terențiu) (Pichon 1902: 13).

²¹ Vezi Taladoire (1956: 208), care, în capitolul de analiză a comicului verbal, de ton și de gestică, clasifică aceste situații drept *outrances*: „Des amoureux, avides de cajoler leur belle, se font vertement repousser...”, iar Ernout (1940 II: 187) notează privitor la acest text: „le dialogue entre Lysidame et Olympion est plein d’obscénités et devait s’accompagner d’une mimique expressive”.

7.2. Ceea ce deosebește însă limba plautină de limba elegiacilor este apartenența la stilul *humilis* și la specia dramatică:

„nam et uehementes amantium affectus uiuide et ualide significant, et, quia semper iis inest aliqua exaggeratio, audientibus dulcem mouent risum” (căci exprimă cu forță și vigoare sentimentele amoroase puternice și, fiindcă întotdeauna se regăsește o oarecare exagerare, le provoacă spectatorilor râsul binevoitor” (Pichon 1902: 13).

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Fränkel, Ed., *Plautinisches im Plautus*, „Philologische Untersuchungen”, 28, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1922.
- García Hernández, B., *El campo semántico de ver en la lengua latina (Estudio estructural)*, Universidad de Salamanca, 1976.
- Georges, K.E., *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*, Hanover und Leipzig, 1918.
- A.J. Greimas, *Sémantique structurale (Recherche de méthode)*, Paris, PUF, 1968.
- Grossmann, M., *Colori e lessico* (Studi sulla struttura semantica degli aggettivi di colore in catalano, castigliano, italiano, romeno, latino ed unghereze), Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1988.
- Jacinto Lozano Escribano, A., *El campo semántico de la causación en Cicerón y Lucrecio*, Secretariado de Publicaciones, Universidad de Murcia, 1979.
- Kerbrat Orecchioni, C., *L'Enonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris, Armand Colin, 1980.
- Lakoff, G., Johnson, H., *Metaphors. We live by*, Chicago–London, 1980.
- Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik (eine Grundlegung der Literaturwissenschaft)*, 2 vol., München, Hueber, 1960.
- Miniconi, P., *Le vocabulaire plautinien de la boisson et de l'ivresse*, în *Hommages à Jean Bayet* édités par M. Renard et R. Schilling, Latomus, vol. LXX, Bruxelles, Berchen, 1964.
- Ortega y Gasset, J., *Studii despre iubire*, trad. rom., București, Humanitas, 1995.
- Reis, H., *Die Vorstellung von den geistig-seelischen Vorgängen und ihrer körperlichen Lokalisation im Altlatein*, vol. 1, München, 1962.
- Retorica generală* (Grupul μ), trad. rom., București, Editura Univers, 1974.
- Slave, E., *Metafora în limba română*, București, Editura Științifică, 1991.
- Svennung, J., *Anredeformen (vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ)*, Uppsala, 1958.
- T. Macci Plauti comoediae, recognouit W.M. Lindsay, I–II, Oxford, 1903–1910.

b. Lucrări de referință

- Adams 1987 = J.N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, London, Duckworth.
- Bechet 1998 = Bechet, F., *Termeni latini de apreciere a valorii umane*, București, Editura Paideia.
- Benveniste 1975 = E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris.
- Benveniste 1991 = E. Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. 1, Paris, Gallimard.

- Bidu-Vrănceanu = Angela Bidu-Vrănceanu, *Systématique des noms de couleurs (Recherche de méthode en sémantique structurale)*, București, Editura Academiei.
- Bidu-Vrănceanu 1986 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Structurarea vocabularului limbii române contemporane (Probleme teoretice și aplicații practice)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Blank 2001 = A. Blank, *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Coseriu 1964 = Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, în „Travaux de linguistique et de littérature”, II, 1, p. 139–186.
- Coseriu 1968 = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, în Elwert 1968.
- Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, Tübingen.
- Coseriu 1975 = Eugenio Coseriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în „Cahiers de lexicologie” publiés par Bernard Quemada, „Revue internationale de lexicologie et lexicographie”, vol. XXVII, II, p. 30–51.
- Coseriu 1976 = Eugenio Coseriu, *L'étude fonctionnelle du vocabulaire (Précis de lexématique)*, în „Cahiers de lexicologie”, publiés par Bernard Quemada, „Revue internationale de lexicologie et lexicographie”, vol. XXIX, II, p. 5–23.
- Duckworth 1971 = G.E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy (A Study in Popular Entertainment)*, New Jersey, Princeton.
- Dupont 1985 = F. Dupont, *L'acteur-roi (ou le théâtre dans la Rome antique)*, Paris, Les Belles Lettres.
- Elwert 1968 = Th. Elwert, *Probleme der Semantik*, Wiesbaden.
- Ernout 1940 = Plaute, *Comédies*, texte établi et traduit par A. Ernout, I-VII, Paris, Les Belles Lettres.
- Ernout, Meillet 1959: A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- Fischer 1973 = E. Fischer, *Amor und Eros. Eine Untersuchung des Wortfeldes Liebe im Lateinischen und Griechischen*, Hildesheim, Dr. H.A. Gerstenberg.
- Flury 1968 = P. Flury, *Liebe und Liebessprache bei Menander, Plautus und Terenz. Die Darstellung seelischer Vorgänge und Zustände*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Grimal 1995 = P. Grimal, *L'Amour à Rome*, Paris, Payot.
- Iliescu 2008 = M. Iliescu, *Miscellanea Romanica (1956–2007)*, Cluj-Napoca, Clusium & Scriptor.
- Iliescu, Wald 1981 = Maria Iliescu, Lucia Wald, *Lingvistica modernă în texte*, București, Universitatea din București.
- Larousse = J. Dubois, L. Guespin, M. Giacomo, J.-P. Mével, *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, 1994.
- Lodge 1962 = G. Lodge, *Lexicon Plautinum*, 2 vol., Hildesheim, Georg Olms Verlagbuchhandlung.
- López 2002 = R. López Gregoris, *El amor en la comedia latina (Análisis léxico y semántico)*, Madrid, Ediciones Clásicas.
- Lopez Lopez 1980 = A. Lopez Lopez, *Léxico y género literario: Amar en el teatro de Plauto y de Séneca*, in: „Helmantica”, Revista de filología clásica y hebrea, Universidad Pontificia de Salamanca, XXXI, Septiembre-Diciembre.
- Lyons 1995 = J. Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, traducere de Alexandra Cornilescu și Ioana Ștefănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

- María Martín Rodríguez 1999 = A. María Martín Rodríguez, *Los verbos de dar en latín arcaico y clásico (Análisis estructural de un campo semántico)*, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.
- Moeschler, Auchlin 2000 = J. Moeschler, A. Auchlin, *Introduction à la linguistique contemporaine*, Paris, Editions Armand Colin.
- Montero 1991 = E. Montero Cartelle, *El Latín Erótico (Aspectos léxicos y literarios)*, Publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- Mounin 1995 = G. Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, 2e éd., Paris, PUF.
- Pichon 1902 = R. Pichon, *De sermone amatorio apud Latinos elegiarum scriptores*, Thesis, Paris, Hachette.
- Quellet 1969 = H. Quellet, *Les dérivés en OR. Etude lexicographique, statistique, morphologique et sémantique*, Paris, Klincksieck.
- Scurtu 2006 = G. Scurtu, *Introduction à la linguistique*, Craiova, Editura Universitaria.
- Taladoire 1956 = Barthélémy A. Taladoire, *Essai sur le comique de Plaute*, Monte Carlo, Les Editions de l'Imprimerie Nationale de Monaco.
- THLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900.
- Unceta Gómez 2009 = Luis Unceta Gómez, *La petición verbal en latín. Estudio léxico, semántico y pragmático*, Madrid, Ediciones Clásicas.
- Untermann 1977 = J. Untermann, *Zur semantischen Organisation des lateinischen Wortschatzes*, in „Gymnasium”, 84, p. 313–339.
- Zagagi 1980 = N. Zagagi, *Tradition and Originality in Plautus. Studies of the Amatory Motifs in Plautine Comedy*, Göttingen, Vandenhoeck and Ruprecht.

c. Surse

- Plaute, *Comédies*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, tome II, *Bacchides, Captiui, Casina*, 1933.
- Plaute, *Comédies*, tome IV, *Menaechmi, Mercator, Miles gloriosus*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1936.
- Plaute, *Comédies*, tome VI, *Pseudolus, Rudens, Stichus*, texte établi et traduit par Alfred Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1938.

Lista siglelor bibliografice

<i>Am</i>	=	<i>Amphitruo</i>	<i>Mer</i>	=	<i>Mercator</i>
<i>Asin</i>	=	<i>Asinaria</i>	<i>Mi</i>	=	<i>Miles gloriosus</i>
<i>Ba</i>	=	<i>Bacchides</i>	<i>Mo</i>	=	<i>Mostellaria</i>
<i>Cap</i>	=	<i>Captiui</i>	<i>Poe</i>	=	<i>Poenulus</i>
<i>Cas</i>	=	<i>Casina</i>	<i>Ps</i>	=	<i>Pseudolus</i>
<i>Cist</i>	=	<i>Cistellaria</i>	<i>Rud</i>	=	<i>Rudens</i>
<i>Curc</i>	=	<i>Curculio</i>	<i>Tri</i>	=	<i>Trinummus</i>
<i>Men</i>	=	<i>Menaechmi</i>	<i>Tru</i>	=	<i>Truculentus</i>

THE SEMANTIC FIELD OF LOVE IN PLAUTINE COMEDIES

ABSTRACT

We have used structuralist theories about semantic fields in describing the semantic field of love in Latin, in a corpus made-up of Plautine comedies; first, we studied the lexical family of the Latin verb *amare* (to love): the semantic values of the archilexeme *amare*, the actants *amator*–*amans* (person who loves), the name of action *amor/amatio* (love). The verb *amare* is the archilexeme of the field, the hyperonym thanks to its extended values; for example, the semes [+human] and [+divine], which characterize the first actant of the verb *amare*, which also produce the semantic change from [+erotic] to *fauere alicui*, are not found in the words derived from *amare*: *amans*, *amator*, *amicus*, *amor*, *amatio*. Another opposition is an aspectual one, achieved as: *occipere amare*, *coepisse amare*, *incipere amare*, *animum adicere*, *perire*, *deperire*, *demori*.

We have also presented those Latin lexical units, which characterize the feeling of love: *demori*, *perire/deperire*, Plautine forms of address: *animus*, *deliciae*, *uoluptas*, *cor*. From the words expressing gestures and physical closeness we analyzed such words as: *uidere*, *alloqui*, *appellare*, *amplecti*, *tangere*, *basium*, *sauium*.

Key-words: *Eugenio Coseriu*, *semantic field*, *Latin comedy*, *history of linguistics*, *Coseriu's lexematic principles*.

MODELUL COȘERIU – UN MODEL CULTURAL INTEGRAL

INGA EDU*

Atunci când cineva vorbește despre E. Coșeriu, transpare, din cuvinte, tonul enigmatic al unei familiarități, dovadă a unei percepții subtile a personalității, dar și a asumării unui „orgoliu” pentru simplul fapt de a-l fi cunoscut pe marele lingvist. Coșeriu omul și lingvistul s-a bucurat de o receptivitate diferită de-a lungul anilor, atât în spațiul românesc, cât și în cel european (și nu numai). Oricum, toți cei care vorbesc și scriu despre el nu separă aspectul științific de cel uman. Este deja înrădăcinată ideea că opera și personalitatea lui Coșeriu este accesibilă mai mult elitei intelectuale și mediilor academice, unde numele lui a devenit legendă.

În numărul 10–11 din anul 2003, revista „Contrafort” (CF) realizează un supliment intitulat *Modelul Coșeriu*. Din cele patru întrebări ale anchetei am selectat întrebarea: „Se poate vorbi despre un «model Coșeriu» – uman, intelectual, profesional – valabil pentru comunitatea științifică de azi? Care ar fi caracteristicile esențiale ale acestui model?” (*Evocare Eugeniu Coșeriu – anchetă*, CF, 16). În funcție de nucleul cultural căruia aparțin, am categorizat opiniile în cele aparținând spațiului european și cele circumscrise spațiului național. Deși prin național ne referim la spațiul românesc în integralitatea sa, nu putem ignora faptul că trebuie să avem în vedere două țări diferite, iar basarabenii sunt mai emotivi în asimilarea acestui model. Paradoxul acestui popor ce „stă împotriva curentului” (Valentina Butnaru, *Eugeniu Coșeriu avea stofă...*, CF, 24) și a cărui „condiție zilnică este lupta și rezistența” (*ibidem*) constă tocmai în faptul de a da lumii personalități notorii, recunoscute de alte popoare, dar necunoscute acasă o anumită perioadă de timp. Eugeniu Coșeriu se integrează în această categorie alături de Eugen Holban, Nestor Vornicescu, Antonie Plămădeală etc. În timp, a devenit aproape „legendă, după cum legendă era și lumea din afara Basarabiei” (*ibidem*, 23), o personalitate a cărei constituire a început „pe acel val impetuos de energie modelatoare dintre războaie” (*ibidem*).

* Institutul de Filologie, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, nr. 1, Republica Moldova.

„Apariția în carne și oase, din *neunde* occidentale, a lui Eugeniu Coșeriu – susține Valentina Tăzlăuanu – a însemnat [...] că acea disponibilitate pentru cultură și acel spațiu integrator de care ne-a despărțit mai mult de o jumătate de secol [...] a existat cu adevărat” (Valentina Tăzlăuanu, *Ancheta Contrafort*, CF, 22). Basarabienii și-au asumat această celebritate științifică ca pe o recompensă pentru calvarul istoric. Pentru intelectualii din Basarabia, existența unui model Coșeriu este un fapt incontestabil, opinie motivată dacă luăm în considerație factorii istorici. Ei sunt uluiți și mișcați de energia spirituală a lui Coșeriu, de dinamicitatea lui, așa cum îl descrie Valentina Butnaru: „Era extraordinar de viu: cu un perfect simț al umorului care te stimula, foarte sociabil, mobil, ager, binevoitor și agreabil în comportament. Dincolo de așteptările mele de a vedea un monstru sacru, distant, Coșeriu era uluitor de cald și accesibil [...]. Ca să mă refer la modelul savant – programul Coșeriu impresiona: riguros, stabilit pe zile și ore pe un an-doi înainte” (Valentina Butnaru, *art. cit., loc. cit.*).

Toți cei care l-au cunoscut păstrează tainic câte o amintire revelatoare despre lingvistul basarabean. Ana Bantoș, de exemplu, evocă un moment de la întâlnirea cu Eugeniu Coșeriu, din anul 1991. Mihai Cimpoi, în calitate de moderator, a menționat faptul că lingvistul are în casa sa de la Tübingen o bibliotecă amenajată în 12 camere. Atunci cineva din cei prezenți a spus: „Bine că le are!” și, evident, a urmat un hohot de râs al sălii împreună cu celebrul oaspete. Aceasta a demonstrat „umorul spontan, mucalit, blândețea, bonomia, capacitatea de a ierta, dar nu și de a uita [...] capacitatea de a persevera fără a-ți afișa înfrâncenarea, de a reuși fără a te complăce în imaginea de învingător, de a fi onest cu propria ta dimensiune ca om de știință și de a fi onest cu cei de la care ai pornit” (Ana Bantoș, *Ancheta Contrafort*, CF, 28). În același context, Maria Șlehtițchi scrie despre o întâmplare de la Colocviul consacrat celor 80 de ani de la nașterea lui Coșeriu: „[...] în drum spre restaurant, ne-am dat seama că nu este cu noi Profesorul. S-a întors, fiind cel mai tânăr și, respectiv, mai iute de picior, Nicolae Leahu. L-a găsit în curtea universității, ușor pierdut, obrăzindu-ne: «M-ați lăsat și voi ca bucureștenii...»” (Maria Șlehtițchi, „*Prin faptul că sânt vă fac să fiți și voi*”, CF, 28.). În aprecierea Valentinei Tăzlăuanu găsim o doză mai mică de afectivitate în exprimarea unei revolte interioare generată nu de celebritatea lingvistului, ci de incompatibilitatea dintre prestigiul personalității lui Coșeriu și mediocritatea și lașitatea academică, aceea care „face casă bună cu politica și nu, cum ar fi firesc, cu logica științifică” (Valentina Tăzlăuanu, *art. cit., loc. cit.*). Receptarea operei lui Coșeriu este superficială, conform afirmației scriitoarei, iar cauza constă în lipsa de traduceri ale scrierilor sale.

Într-o enumerație apozitivă, Andrei Crijanovschi îl definește pe Coșeriu astfel: „celebrul lingvist, Omul-legendă, compatriotul nostru” (Andrei Crijanovschi, *Ancheta Contrafort*, CF, 25), afirmație din care se observă clar tendința de asumare, la nivel național, a lui Coșeriu. Modelul Coșeriu este considerat un model științific fiindcă „a devansat știința lingvistică mondială” (*ibidem*), fiind omul care a venit din viitor și căruia Andrei Crijanovschi îi atribuie titlul de supramodel.

În lista caracteristicilor modelului, Margareta Curtescu include erudiția, perseverența, toleranța față de opiniile altora, tenacitatea, fidelitatea în raport cu tine însuși, muncă și iar muncă (Margareta Curtescu, CF, 29). Și Vladimir Beșleagă susține că Eugeniu Coșeriu a fost o personalitate puternică, consacrată muncii până la uitare de sine, fapt care i-a și determinat succesul; dar factorul determinant al evoluției până la rangul de model a fost intuirea vocației, conștientizarea și valorificarea ei. Silviu Berejan găsește caracteristicile modelului Coșeriu în cele cinci principii filosofico-lingvistice ale cercetării științifice, principii enunțate de însuși Coșeriu: „principiul obiectivității, principiul umanismului, principiul tradiției, al antidogmatismului și principiul utilității publice” (Silviu Berejan, CF, 17).

În România, modelul Coșeriu este apreciat mai mult din optică strict științifică, lucru favorizat de conștientizarea necesității de schimbare a nivelului cultural al țării anterior aceleiași conștientizări în Basarabia. Dumitru Irimia și Aurel Codoban l-au descris din câteva perspective diferite: „Sub aspect *uman*, modelul Coșeriu înseamnă capacitatea de a-ți apăra umanitatea, deopotrivă, și în pofida obstacolelor cu care ai a te confrunta, și în pofida succesului și a recunoașterii valorilor pe care le pui în circulație. Sub aspect *intelectual*, să nu încetezi niciodată să-ți pui întrebări, să ajungi în timp la certitudini, dar să nu încetezi niciodată să ai îndoieli. Sub aspect *profesional*, să-ți înscrii cercetarea și cunoașterea fenomenului în sistem, cu respectarea esenței specifice a acestuia, nu prin obligarea fenomenului/obiectului să se supună la un construct mental” (Dumitru Irimia, CF, 16). Cel de al doilea e de părerea că una din cele mai importante calități ale intelectualului Coșeriu era „capacitatea de a gândi cu claritate clasică complexitatea problemelor modernității târzii”. În plan profesional era „un edificator de instituții”, iar în plan uman „avea o generozitate remarcabilă față de cei tineri și înzestrați [...]. Avea o afecțiune specială și exigentă pentru tinerii care veneau din România și Basarabia” (Aurel Codoban, CF, 29).

La baza modelului coșerian, Nadia Anghelescu așază principiile privind moralitatea omului de știință, iar Marius Sala îl consideră un geniu, „un model greu de urmat”. Pentru Nicolae Saramandu, un model trebuie să aibă mai întâi înzestrare de la natură ca să acceadă într-o originalitate și o forță de creație ce nu pot fi apreciate prin cuvinte obișnuite.

Eugen Munteanu nu evită aspectul spiritual al modelului Coșeriu, dar consemnează că această dăruire totală este înțeleasă ca o vocație și o activitate creatoare pentru procesul de cercetare. La aceasta se adaugă curajul de a fi original, năzuința spre obiectivitate și spiritul critic (CF, 18).

Pentru discipolii săi din Europa, Coșeriu rămâne întotdeauna un model, un model privit însă din perspectiva Vestului. Dimensiunile modelului sunt mai ample în România și Basarabia, iar în Europa receptarea lui Coșeriu e diferită nu doar de la țară la țară, ci și de la o universitate la alta, întrucât cursurile dispun de o libertate nelimitată, așa cum afirmă Luminița Fassel. Ea vorbește și despre un curent lingvistic – coșerianismul – „[...] singurul care, în plan teoretic, integrează suma tuturor curentelor și metodelor științifice anterioare” (CF, 19). Donatella Di Cesare crede că Eugeniu Coșeriu poate fi considerat un model, doar dacă prin model înțelegem ceea ce este ideal, intangibil (CF, 34). François Rastier apreciază

talentul didactic al lui Coșeriu și consideră că fiecare lingvist tânăr își face micul său model Coșeriu în funcție de interesele științifice.

Rosario Gonzales Peres îngustează limitele modelului la aria semanticii structurale și funcționale, iar Rudolf Windisch afirmă că putem vorbi mai curând despre un model „al lingvisticii și romanisticii instituit de Coșeriu” (CF, 35).

În interviul acordat revistei „Contrafort” în 1996, E. Coșeriu afirma că destinul Basarabiei îl vede cu speranță și cu mare teamă. L-aș numi pe Coșeriu model cultural nu doar pentru faptul că s-a născut în cultura basarabeană și a făcut școală românească, ci și pentru obiectivitatea cu care privește situația actuală a țării în raport cu Occidentul. Problema reîntregirii teritoriale este doar o problemă internă și ea nu afectează cu nimic Europa, deoarece ea are alte unități de măsură și noi, ca popor, suntem prea puțin importanți.

Ar mai trebui amintit faptul că marele om de știință a reușit să vocalizeze ceea ce ne durea enorm și a încercat să atenueze lupta dintre generații în literatură. Fiecare dintre generațiile literare, în opinia lingvistului, trebuie să-și înțeleagă menirea și să nu-și arunce replici depreciative. Scriitorii mai în vârstă au avut un alt destin și o altă misiune; ei s-au sacrificat misiunii naționale care era mai importantă în acel moment. Cei tineri, care ar trebui să răspundă și aspirațiilor europene, contemporane, nu se implică atât de mult în lupta pentru această misiune: „Cred că tinerii [...] ar trebui să se apropie de cei mai în vârstă și să încerce să salveze cât se poate salva din ei. Adică ar trebui să încerce să vadă care au fost motivele, cum și-au înțeles ei la un moment dat misiunea și cât au putut totuși realiza în condițiile în care au trăit. Și sunt destule lucruri de salvat la unii din ei”¹.

EUGENIO COSERIU – AN INTEGRAL CULTURAL MODEL

ABSTRACT

Opinions about Coseriu are varied as not everybody who speaks or writes about him knows his works. His works were not completely translated and that is why we can't say we know it in depth. In Romania and Basarabia opinions are more appreciative, but in Europe Coseriu model has a scientific perception. For Romanian space Coseriu became a model which links with Europe and through which we understood the need of European integration.

Key-words: *cultural core, cultural model, Eugenio Coseriu, academic environment, national space.*

¹ Eugen Coșeriu, *Destinul Basarabiei îl văd cu speranță și cu mare teamă...*, în vol. *Interviu la «Contrafort»*, de Vasile Gârmeț, Chișinău, Editura Cartier, 2010, p. 57.

PARTICULARITĂȚI PROZODICE ALE POEZIEI COȘERIENE

VALENTINA ENCIU*

Într-unul dintre interviurile inserate în volumul *Universul din scoică*, Eugeniu Coșeriu mărturisea: „Îmi spunea un coleg, după o conferință în Germania: «De unde scoți Dumneata toate aceste lucruri?». Și-i răspund: «Eu am învățat la școală: la Bălți, la Iași, apoi în Italia, mai ales în Italia». Și-mi spune acest domn: «S-ar putea, dar substanța o aveai de-acasă»” (Coșeriu 2004: 45).

Probitatea acestei afirmații devine și mai evidentă, când, peste ani, revenindu-se la traseul biografic parcurs de ilustrul lingvist Eugeniu Coșeriu, s-a demonstrat încă o dată că, deși „plecat în lume”, s-a condus mereu după eticismul „răsădit de acasă” (Rachieru 2010: 120). Contemporan cu „mișcarea generaționistă”, care se proclama și în Basarabia anilor '30, prin manifeste și diverse alte luări de atitudine la revistele „Poetul”, „Itinerar”, „Familia noastră”, „Generația nouă”, „Viața Basarabiei” ș.a., tânărul Coșeriu, pe atunci elev la Liceul Teoretic „Ion Creangă” din Bălți, mai apoi student la Litere la Iași, ca și alți colegi de generație, este influențat de spiritul epocii, care, remarcă cercetătorul A. Burlacu, „a avut și misiunea să îndrume pe calea românismului tineretul minoritar”. În această atmosferă a „noii spiritualități”, s-a creat „spiritul lor creativ și competitiv”; fenomenul a trezit la viață talente veritabile precum Lotis Dolenga, Sergiu Sârbu, Nicolae Costenco, Bogdan Istru, Sergiu Matei Nica, George Meniuc, Al. Robot, E. Coșeriu ș.a. (Burlacu 1999: 90–111).

Debutul literar al lui E. Coșeriu a fost semnalat în timpul studiilor la Liceul Teoretic (de băieți) „Ion Creangă” din Bălți (1931–1939), când, în anul școlar 1937–1938, apare primul număr al revistei liceale „Crenguța”, unde elevul în clasa a VII-a Eugeniu Coșeriu, ales „președinte activ” al comitetului de conducere al societății de lectură „B.P. Hasdeu”, publică două texte literare în proză (*Suflet de vultur* și *Sinceritate*), precum și textul unei conferințe despre cronicari (*Cronicarii*), ultimul având accentele programatice ale unui manifest al debutantului, care, la vârsta de doar șaisprezece ani, scria:

* Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, str. A. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

„Azi se cere iar un apel către cronici. Trebuie să revenim la ele căci iată că tineretul nostru se zbate în ghiarele maculaturei pornografice și ordinare a romanului de aventuri și a tuturor fasciculelor ieftine dar veninoase cu care streinii vor să ne demoralizeze Neamul.

Dar nu ne vom da! Ne vom întoarce la vechile și frumoasele noastre cronici și la adevărata noastră literatură națională și aceasta ne va salva!

Vom arunca pe foc maculatura și vom reveni la filele îngălbenite ale letopiseturilor. Cronica ne-a adus odată salvarea din haosul lingvistic. Ne-o va mai aduce odată din haosul moral. Să ne întoarcem deci la bătrânii cronicari și însuflețiți de patriotismul și Credința lor să luptăm cu toții pentru propășirea Neamului nostru și pentru păstrarea neștirbită a țării noastre întregită și consolidată prin inima de granit și ideal a tineretului și credința lui în Rege” (Coșeriu 1937: 48–49).

Astfel, tânărul licean își propune o cale reală de salvare din „haosul lingvistic”. „Preocuparea pentru «primenirea limbajului literaturii», remarcă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, este sesizabilă și în studiul *Dadaism poporan* (publicat mai târziu, în 1939, în «Jurnalul literar»), în care «poezia poporană» este examinată în calitatea sa de «creație spontană și deci de poetism pur», din perspectiva «frumuseții intrinseci a cuvintelor și cea a dispoziției lor»” (Ciobanu-Tofan 2001: 187).

Soluția de salvare din „haosul moral” o propune în alte două cronici. Într-un prim text intitulat *Necesitatea credinței pentru viața sufletească*, tânărul Coșeriu afirmă:

„Sentimentul religios e necesar pentru firea omenească și nimeni nu poate tăgădui această necesitate”. [...] Omul e religios [...] când a aflat Divinitatea, el are timp și chiar simte nevoia altor preocupări. În umbra sentimentului religios se înalță și sentimentul național, sentimentul moral, sentimentul estetic. Omul religios e și patriot și cu purtări exemplare. Omul religios e și mai bun om de știință decât cel nereligios. Omul religios capătă lucrul pe care-l au puțini muritori: puterea de jertfă pentru idealurile înalte – fie ele naționale, morale, științifice [...]. Dumnezeu se găsește peste tot în jurul nostru și chiar în sufletul, în firea noastră” (Coșeriu 1938a: 10–11).

Ideea o vom regăsi și în textul *Iată eu stau la ușă și bat!*, publicat în numărul al treilea al revistei „Crenguța”, unde liceanul Coșeriu își îndeamnă consăngenii să întâmpine cu inima curată Învierea Domnului:

„Să ne deschidem ușile inimii și să primim pe Mântuitor cu flori. Să aruncăm tot ce e putred în noi, tot ce ne apasă pe inimă. Să-L primim pe Hristos cu inima nouă, reclădită din temelii, neroasă de carii păcatelor. Primul nostru gând și inima curată să le închinăm Domnului” (Coșeriu 1938d: 9–10).

Dacă la prima vedere, textele citate ar părea doar manifestări energice și candidale ale unui spirit juvenil, în realitate lucrurile nu sunt tocmai așa. Când, revenit acasă, la Bălți, peste jumătate de veac, rugat într-un interviu să comenteze răspunsul lui Ionesco la întrebarea dacă există Dumnezeu, și anume: „Non. Dieu n'existe pas. Il est”, octogenarul Coșeriu vorbește despre Divinitate în aceiași termeni de altădată, din adolescență: „...Dumnezeu [...] trebuie să-L simți peste tot: și-n tine, și-n afară” (Coșeriu 2004: 43).

Faptele confirmă încă o dată că savantul Coșeriu a pornit în viață și a rămas pe parcursul întregului său destin fidel idealurilor propuse în tinerețe, păstrându-și mereu intacte principiile morale și etice însușite de acasă.

Prolixitatea expozeului pe care-l facem o considerăm una motivată în vederea înțelegerii preocupărilor poetice ale tânărului Coșeriu. Poeziile din perioada interbelică ale lui E. Coșeriu, deși timide, afirmă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, probează sincronizarea reală a literaturii basarabene cu spiritul modern (Ciobanu-Tofan 2001: 187). În lucrarea noastră, ne-am propus să discutăm unele aspecte prozodice ale textelor poetice coșeriene, deoarece prin acest fel de analiză se poate pătrunde în straturile profunde ale poeziei, acolo unde acțiunea subconștientului creator este deplină, dar și relevantă.

Anturajul ritmic al textelor versificate coșeriene se schimbă de la un text la altul, denotând faptul că tânărul poet se afla, la început, precum e și firesc, în căutarea febrilă a unei formule poetice proprii. Poeziile stau mărturie că, alegând cuvântul, poetul s-a lăsat condus de subconștientul creator în dimensionarea segmentelor ce alcătuiesc versul. Schemele ritmice propuse de debutant urmează anumite modele, pe care elevul de liceu Coșeriu și le-a însușit din variatele lecturi de care era preocupat în adolescență.

Deja în numărul al doilea al revistei „Crenguța”, prin publicarea a două texte: traducerea *Quintus Horatius Flaccus-Epistole I, VI. Către Numiciu* și poezia *Vers de noapte (În metru antic)* devin evidente preocupările literare ale tânărului vădit interesat de poezia Antichității. Astfel, la rubrica *Pagina traducerilor* a revistei liceale este prezentă o traducere din Horațiu precedată de o notă explicativă asupra textului ce urmează, care, probabil, îi aparține și care este un indiciu concludent că adolescentul, profund marcat de valorile esteticii clasice, și-ar fi însușit din ele unele principii de viață. Iată textul *Notei*:

„În această epistolă, Horațiu încearcă să răspundă întrebării: În ce constă fericirea ? Primul lui răspuns e serios: să nu fii impresionat de nimic (*nil admirari* – etica stoicilor) – celelalte ironice: averea, trecerea publică, hrana, plăcerile meschine și nedemne” (Coșeriu 1938b: 54–56).

Ulterior, în cel de-al treilea număr al revistei „Crenguța” întâlnim încă o traducere a unui text din Vergilius realizată de elevul Coșeriu, aceste traduceri făcând, afirmă cercetătoarea Alina Ciobanu-Tofan, demonstrația „respectului nedisimulat pentru convențiile estetizante ale Antichității purtat de tânărul poet aflat la faza debutului” (Ciobanu-Tofan 2001: 185).

Poezia *Vers de noapte (În metru antic)* este o mărturie concludentă a afirmației anterioare. Textul urmează evident modelul clasic însușit de autor din literatura Antichității. Versurile lungi, tonalitatea gravă a mesajului liric, sobrietatea stilistică, ajustarea și dimensionarea logică a expresiei poetice, rigurozitatea construcției poetice în ansamblu i-a permis tânărului autor crearea unei scheme ritmice inedite, care denotă un simț nativ al armoniei și al ritmului.

Imagina nocturnă realizată în text este una completă, detaliile tabloului sunt fără de cusur, elementele de decor strălucesc prin perfecțiune, rotunjind un mesaj liric lucid și echilibrat. Multitudinea de metafore, epitete, comparații, personificări construiesc un

univers nocturn plin, în care „picură roua de sus; boabe de mărgăritar, plouă încet diamante pe razele lunii de aur”; „luna” este „ca o floare de ghiață măiastră”; „ape s-azvârle în prăpăstii sărind peste stânci furtunoase”; „vântul șoptește povești cu haiduci, feți-frumoși, smei și zâne” etc. (Coșeriu 1938c: 44). Metrul antic, anunțat de Coșeriu în chiar titlul poeziei sale, reprezintă o construcție prozodică în care versurile nu au rima finală, autorul nu respectă o cantitate numerică a silabelor, dar ritmul interior este asigurat de pauze interne, dovedindu-se prin aceasta înzestrarea tehnică a debutantului.

Ulterior, spectrul preocupărilor literare ale studentului E. Coșeriu se diversifică prin variate publicații la revistele „Cuget moldovenesc”, „Însemnări ieșene”, „Jurnalul literar”, „Viața Basarabiei”. Continuă să scrie versuri, texte de critică literară, cronici, studii, făcându-se vădită astfel o gândire estetică promițătoare și originală. Însuși G. Călinescu va rămâne entuziasmat de simțul nativ al limbii și de capacitățile de versificator ale tânărului, când acesta publică în „Jurnalul literar” poezia *Revelatio* în limba latină, apreciind-o drept „grațioasă” și „de o surprinzătoare muzică mistică” (Călinescu 1939: 8). În anul 1939, studentul Coșeriu exersează texte de formă fixă, unul din ele fiind *Rondelul corăbiei ce vine dinspre nord*, evident urmând modelul formal Macedonski, fapt consemnat ulterior de G. Călinescu, care îl consideră un text „simpatic” palpitând de lirism elevat (Călinescu 1939).

Poezia *Rătăcesc moldovenii* relevă un alt exercițiu prozodic:

„La nord de cercul polar,/ Rătăcesc moldovenii prin noapte/ În căutare de sălașuri de iarnă/ Se poticnesc și cad în troiene/ Lupii miloși din Carelia/ Le sfâșie pieptul cu colții/ Nu-i lasă să moară de frig” (vezi Cimpoi 1997: 138).

În acest text, versurile nu au rimă și nici ritmul nu mai este același de la început până la sfârșit. Dar, și în cazul acesta, subconștientul creator, potențat de simțul nativ al limbii, veghează o tehnică a accentuării pe potrivea mesajului ideatic al textului. Accentul logic se axează pe câte un cuvânt-cheie din vers, fortificând la maximum metaforele existențiale în jurul cărora se construiește mesajul. Pauzele ritmice conferă gravitate și potențează atmosfera sinistă a discursului poetic.

Același tipar prozodic este urmat și în *Sângele nostru*, unde autorul reiterează metaforic istoria vitregă a neamului nostru mereu dezmoștenit. Strofele alcătuite dintr-o singură frază segmentată în versuri scurte conferă textului un ritm sacadat, emanând durere și tragism. Poezia face dovada rafinamentului lingvistic al autorului său, dând relief, și prin repetițiile, asonanțele și anaforele insistente, durerii profunde provocată de teroarea istorică suportată de neam. Renunțarea la rimele exterioare îi permit poetului obținerea unei simetrii generatoare de macabru și tonalitate elegiacă:

„Din sângele nostru/ s-au hrănit atâtea popoare./ Din sângele nostru/ s-au născut/ poeți și cărturari ruși./ Mai ruși decât rușii./ Din sângele nostru/ s-au născut/ voievozi și regi maghiari,/ hatmani de cazaci,/ frunțași albanezi,/ frunțași sârbi, frunțași/ chirghizi./ Din sângele nostru/ s-au născut/ cârmuitori,/ eroi și vlădici greci./ Mai greci decât grecii./ Dar să nu vă temeți!/ Nu! Nu vă cerem să ni-l dați înapoi/ sângele/ pe care vi l-am dăruit/ la nord și la sud de Dunăre!/ Vă rugăm numai să nu ni-l cereți/ și pe cel/ pe care îl mai avem./ Lăsați-ne și nouă/

măcar câteva picături/ ca să ne putem înfățișa cu ele/ ca noi înșine/ la judecata de apoi” (cf. Rachieru 2010: 122–123).

În poezia *Proverb*, registrul prozodic se modifică prin rimarea unor versuri, colorându-se astfel discursul poetic cu o duioasă nostalgie adolescentină:

„Cânt însă trist și rănit ca o carte/ cu filele rupte/ Fără să vreau m-au zăpezit/ amintirile:/ Popi aud, pe nas cum citesc/ psaltirile/ Oameni prin minte-mi trec cu/ fețele supte” (cf. Rachieru 2010: 123).

Textul *Mimoza*, publicat în revista „Viața Basarabiei” (nr. 2–3), respectă o tehnică prozodică sobră, riguroasă, potrivit mesajului filozofic conotat în poezie:

„Liniște. Pasărea Phoenix a trecut prin solitudini./ Moment mic. Moment bun. Șerpi de cer./ Arse câmpii au vibrat în latitudini./ Pasărea tremură în izvoare și-n eter./ Filozoful blând murise topit în poeme;/ Cineva i-a fript ochii – ca un mag, ca un zeu;/ Filozoful blând a albit stelar în gene./ Liniștea, pasărea, azurul, zmeul ori eu ?” (*Scriitori* 1990: 44).

Organizată în două catrene cu rimă încrucișată, distribuită în versuri scindate de multiple pauze interne, construcția prozodică relevă și mai pregnant metafora dilemei ontologice de care este frământat eul liric.

În concluzie, cele câteva formule prozodice ale textelor lirice coșeriene ne permit să afirmăm cu certitudine că autorul lor, un spirit elevat, ne dezvăluie un deosebit simț artistic și un mânuitor iscusit al cuvântului. Moștenirea științifică a gigantului de la Tübingen a eclipsat într-o oarecare măsură oferta sa lirică, remarcă Adrian Dinu Rachieru. Oricum, debutul poetic al lui Coșeriu ilustrează conștiința morală a tânărului basarabean angajat prin propria sa voință, chiar din anii de studenție, „în cruciada pentru limbă, istorie și neam”.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Burlacu 1999 = Alexandru Burlacu, *Atitudini și polemici*, Chișinău, C.C.R.E. „Presa”.
- Călinescu 1939 = G. Călinescu, *Un limbaj pur*, în „Jurnalul literar”, 50.
- Cimpoi 1997 = Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, Editura ARC.
- Ciobanu-Tofan 2001 = Alina Ciobanu-Tofan, *Spiritus Loci: variațiuni pe o temă*, Chișinău, Editura Gunivas.
- Coșeriu 1937 = Eugen Coșeriu, *Cronicarii*, în „Crenguța”, Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu” de pe lângă Liceul „Ion Creangă” din Bălți, Editura Cuget Moldovenesc, I, septembrie–decembrie.
- Coșeriu 1938a = Eugen Coșeriu, *Necesitatea credinței pentru viața sufletească*, în „Crenguța”. Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu”..., II, ianuarie–martie.
- Coșeriu 1938b = Eugen Coșeriu (trad.), *Quintus Horatius Flaccus – Epistole I, VI. Către Numiciu*, în „Crenguța”, Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu”..., II, ianuarie–martie.

- Coșeriu 1938c = Eugen Coșeriu, *Vers de noapte (În metru antic)*, în „Crenguța”, Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu”..., II, ianuarie–martie.
- Coșeriu 1938d = Eugen Coșeriu, *Iată eu stau la ușă și bat!*, în „Crenguța”, Revista Societății de Lectură „B.P. Hasdeu”..., III, aprilie–mai.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Universul din scoică*, Chișinău, Editura Știința.
- Rachieru 2010 = Adrian Dinu Rachieru, *Poeți din Basarabia. Un veac de poezie românească*, București–Chișinău, Editura Academiei Române, Editura Știința.
- Scriitori 1990 = *Scriitori de la „Viața Basarabiei”*. Poezie, proză, critică și publicistică literară. Pentru școala medie, selecție de A. Burlacu și A. Ciobanu, Chișinău, Editura Hyperion.

FEATURES OF VERSIFICATION IN COSERIU'S POEMS

ABSTRACT

This text discusses the prosodic aspects of Coseriu's poetry since this kind of analysis can penetrate deep lyrical strata thus making sense of evidence of native language, of harmony and rhythm, relevant features of the literary debut of Eugenio Coseriu.

Key-words: *Coseriu's lyrical texts, prosodie, versification, literary debut, „Crenguța” magazine, poetic message.*

EUGENIU COȘERIU ȘI CHESTIUNEA RELAȚIEI DINTRE TERMINOLOGIILE ȘTIINȚIFICE ȘI CELE POPULARE

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadru general

1.1. S-a remarcat din diferite perspective faptul că în privința lui Eugeniu Coșeriu ne găsim în fața unei gândiri lingvistice integratoare, de tip holistic.

Acest aspect nu exclude luarea în considerare a faptului că opera savantului cuprinde evoluții, modificări sau redefiniri sintetizatoare. Viziunea asupra obiectului de studiu, perspectiva filosofică asupra limbii, „marile teme” ale gândirii coșeriene¹ cuprind adesea și elemente ale unei incisivități critice – argumentată logic și echilibrată – care se poate alinia temperamental (în sens de: plin de energie și spirit critic constructiv) școlii lingvistice ieșene pe direcția A. Philippide și G. Ivănescu.

Dincolo de căutările inerente evoluției unei atari personalități complexe, *congruența articulării principiilor* coșeriene este un fapt exegetic demonstrat.

1.2. În sensul celor afirmate, concepția savantului despre limbajele specializate poate fi extrasă, practic, aproape din fiecare dintre studiile sale. De exemplu, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (Coseriu 1954) – am ales cu intenție o lucrare colaterală chestiunii de față –, se pune în ecuație și problema alterității lingvistului în dubla sa calitate de utilizator al unei terminologii specializate, cea a lingvisticii, în același timp, „el însuși fiind un individ vorbitor: *omul de știință nu se poate exclude pe sine însuși ca vorbitor din*

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ „Caracterul «energetic» și creativ al limbajului, tripla ipostaziere a limbajului între universal–istoric–individual, semanticitatea, alteritatea și dialogicitatea constitutive limbajului” (Eugen Munteanu, *Eugen Coșeriu, gânditor și maestru*, prefață la Coșeriu 2011: 18).

propria-i experiență obiectivă privind faptele lingvistice [subl. a.]” (Coșeriu 2004: *Formă și substanță în sunetele limbii*, 143).

De asemenea, în acest studiu apare reliefată diferența, intens subliniată de Coșeriu în multe cazuri și locuri exegetice, dintre *desemnare* și *semnificare*, pe de o parte, și, pe de alta, opoziția *disociere* – *separare*.

2. Terminologiile științifice

În special două dintre lucrările lui Eugeniu Coșeriu se cer aduse în discuție atunci când se pune problema limbajelor specializate²: *Introducción al estudio estructural del léxico* (Coseriu 1977) și articolul, în mare parte polemic, *Palabras, cosas y términos* (Coseriu 1987).

Cele câteva fapte marcate până acum (alteritatea specialistului lingvist, diferența: *disociere* a conceptelor – *separare* a obiectelor, relația *desemnare*–*semnificație*, congruența concepțiilor coșeriene) reprezintă un preambul-cadru al articolului de față în care ne vom opri în mod special asupra raportului dintre terminologia științifică și terminologia populară.

2.1. Revenim la articolul *Palabras, cosas y términos*. Lucrarea este articulată în cadrul a două polemici. Cea dintâi se dezvoltă în relație cu un studiu al lui H.J. Niederehe (1974) și cu un altul al lui G. Bossong (1979).

În fond, de ce această insistență a lui Coșeriu, din *Palabras, cosas y términos*, pentru cele două articole, câtă vreme analize critice privind aspecte ale unei doctrine atât de vaste ca aceea coșeriană au existat mereu? Pentru că aceste două lucrări, preluând adesea trunchiat afirmații ale lui Coșeriu, aduc în discuție, fiecare în felul său, în cadrul chestiunii distincțiilor operate de lexicologia structurală referitoare la terminologiile științifice și tehnice, chestiunea așa-zisului caracter vag, neclar, tulbure („borrosos”) al semnificațiilor limbajului uzual.

Ne găsim acum în fața unei atitudini ferme și bine precizate, *poate prima de acest fel* dintr-un lung șir al exegezelor *extrem de critice* coșeriene cu privire la așa-zisa vaguitate a limbajului uzual – atitudine clar articulată față de ceea ce după anii '70 ai secolului trecut se va numi *semantica cognitivă* și/sau *a prototipului*.

În primul studiu, cel al lui H.J. Niederehe, se ia în discuție presupusa eliminare de către Coșeriu a terminologiilor din limbaj și din studiul lingvisticii. Nu reluăm în întregime argumentația savantului. Cităm numai fragmentul cel mai revelator: „Así, no digo que las terminologías no pertenecen al lenguaje sino que «no pertenecen al lenguaje ni, por

² O încercare corectă, bine sintetizată privind *Problema terminologiei în concepția lingvistică a lui Eugen Coșeriu* este articolul cu același titlu al lui Cristinel Munteanu (2010: 66–76).

consigniente, a las estructuras léxicas *del mismo modo que las palabras usuales*»³ (Coseriu 1987: 176). Prin urmare, ne găsim în fața unui fapt de *distincție* dintre terminologii și limbajul uzual și nu în fața unui fapt de *eliminare*.

Semantica structurală ar trebui, spune în continuare Coșeriu, să opereze o eventuală limitare („contingente”) privind studiul lingvistic al terminologiilor, limitare metodologic oportună în faza inițială, urmând ca *ulterior* lexicologia structurală să stabilească în ce măsură sunt implicate structurile propriu-zis lingvistice și cum se reflectă această implicare. Respectiva limitare, spune savantul în imediat următoarea frază din *Principios de semantica estructural*, ține și de necesarul limitării obiectului de studiu al semanticii structurale: „Dând deoparte terminologiile și nomenclaturile se reduce, în același timp, într-o măsură apreciabilă, ceea ce se considera ca fiind prin excelență piedica («el escollo») lexicologiei structurale: numărul practic nelimitat al unităților pe care ar trebui să le avem în vedere” (Coseriu 1977: 100). Ne găsim, așadar, și în fața unei probleme de organizare cantitativă, practică, a analizei lexicale din perspectiva extrem de extinsă și ambițioasă a lexicologiei structurale.

Coșeriu remarcă, de altfel, cum o asemenea problemă a selecției lexicale și a definiției este rezolvată cu greutate de dicționarele unilingve (Coseriu 1977: 99) de exemplu în cazul terminologiei botanice și zoologice.

2.2. În întâmpinarea afirmațiilor coșeriene, referindu-ne la limba română, nu numai, dar în special autorii *Dicționarului limbii române* (DLR) – dicționarul tezaur al Academiei – s-au confruntat în permanență, punctual, articol de articol, cu acest aspect: identificarea denominației lexicale și alcătuirea definiției lexicografice care presupun, în procesul redactării articolelor ce desemnează nume de plante și de animale, un efort deosebit de disociere a desemnării de semnificația lexicală. Cunoscuta „alergare” a lexicografului, autor al acestui dicționar, între informația lingvistică, cea privind termenul botanic și/sau zoologic popular și terminologia științifică echivalentă, oglindește exact acest efort.

3. Terminologiile populare

3.1. Discutând, în articolul mai sus citat, despre „las terminologías y nomenclaturas populares” (Coseriu 1977: 99), savantul subliniază că aceleași disocieri ca în cazul terminologiilor științifice se cer făcute și în cazul tuturor terminologiilor populare, în sensul că trebuie mereu operată cu multă atenție distincția între cunoașterea extralingvistică a obiectului de studiu și structurarea lexicologică propriu-zisă. „Este cert că – menționează Coșeriu – clasificările populare pot fi diferite de clasificările științifice; fără îndoială sunt o

³ „Astfel, eu [= Coșeriu] nu spun că terminologiile nu aparțin limbajului, ci că «nu aparțin limbajului nici, în consecință, structurilor lexicale în același fel [în care aparțin limbajului, n.n.] structurile uzuale»” [trad.n.].

formă a științei, nu sunt structurări ale limbii” (Coseriu 1977: 99), lexicologia structurală urmând *ulterior* să stabilească în ce măsură terminologiile populare sunt implicate în structurile propriu-zis lingvistice și cum se reflectă această implicare.

Aceasta pentru că, afirmă Eugeniu Coșeriu, un termen tehnic se poate transforma în cuvânt uzual și poate intra în opoziții semantice ale limbii și, invers („y a la inversa”), respectiv un cuvânt al lexicului comun poate deveni termen tehnic. Acest fapt (desigur evident și elementar) nu înseamnă că între cele două tipuri (între termenul tehnic și termenul uzual) nu există în orice moment limite reale și precise („límites reales y bien precisos”).

4. Terminologia științifică românească

Lexicul specializat, prin natura sociolingvistică a faptelor, prin evoluția spectaculoasă a tehnologiilor și științelor contemporane, s-a dezvoltat în ultimele decenii în așa măsură încât, actualmente, putem spune că ne găsim în etapa exegetică numită de Coșeriu „ulterioară”, în care lingviștii sunt din ce în ce mai implicați în structurarea limbajelor specializate.

Terminologia științifică românească este bine studiată la nivel lingvistic. La ora actuală, școala terminologică dezvoltată la București sub îndrumarea Angelei Bidu-Vrănceanu este printre cele mai eficiente. Bazată pe claritate conceptuală și metodologică, respectiva școală ar merita o evidențiere analitică minuțioasă pe care nu ne propunem să o facem aici.

Vom sublinia numai un aspect esențial pentru cercetarea de față.

Nu reluăm ideea intens dezvoltată și de lingvista bucureșteană privind raportul *lexic specializat* – *lexic comun* și circulația lexemului dinspre specialist spre vorbitorul comun „y a la inversa”. Vom insista asupra ideii (mereu prezentă la Angela Bidu-Vrănceanu) conform căreia adâncă specializare profesională a lumii contemporane impune, în contextul larg al avansării tehnologice, o colaborare interdisciplinară obligatorie și necesară la nivelul *terminologiilor* numite *interne*. Ca să dăm un exemplu cunoscut: fizicianul nu poate avansa fără cunoștințe adecvate de matematică și cazul celebru al teoriei relativității (și al legăturii dintre teoria matematicianului Minkovski și Albert Einstein) este extrem de relevant. Meteorologia (ca să adăugăm un alt caz) există numai în corelație metodologică și obiectuală cu fizica.

Necesarul unei comunicări cel puțin elementare între discipline deschide terminologia internă spre terminologia externă.

4.1. Pe lingvist îl interesează în cel mai înalt grad:

1) tehnica de comunicare (și semioza) prin care se realizează semantica acestei deschideri dinspre termenii speciali ai unei discipline spre termenii speciali ai unei alte

discipline (identificarea discretizată a limbajului-vehicul și a celui țintă; transportarea sau nu a unor formule, scheme, tabele; implicarea cantitativă și calitativă a materialului lingvistic etc.);

2) sincronia și diacronia (inclusiv etimologia) elementului lingvistic, modalitatea lexicală, gramaticală, fonetică, sintagmatică, stilistică prin care se corelează (și/sau racordează) aceste limbae cu limbajul uzual.

Există o largă gamă de terminologii științifice și tehnice analizate în studii lingvistice mai mult sau mai puțin ample, revelatoare pentru problema adusă în discuție: terminologia juridică, medicală, polemologică, lingvistică, a matematicii, farmaceutică, a agronomiei, a informaticii, a economiei etc. Așa cum există și multe limbae științifice specializate încă nestudiate de lingvist. Un exemplu este limbajul meteorologiei, ca să ne limităm la un singur caz aflat în studiu (în cadrul unui proiect CNCS pe anii 2011–2014⁴).

5. Terminologia populară românească

5.1. Terminologia populară, aflată într-o cu totul altă zonă exegetică, cunoaște, la rândul ei, teoretizări și analize de referință.

Primele cercetări fundamentale care se pot subsuma acestui areal exegetic (suprapus, uneori, cu analizele folclorice) aparțin unor lingviști de autoritate ca Ovid Densusianu sau Sever Pop și fac parte din seria de glosare și analize dialectale ale unor graiuri.

Lucrarea *Glosar dialectal* a lui Ștefan Pașca, de exemplu, cuprinde în afirmațiile din introducere ale autorului o succintă perspectivă istorică asupra unei terminologii speciale populare: „Scrutând acest material [...] se observă cum ocupația localnică [...] poate produce înrâuriri însemnate în graiul unei regiuni. E adevărat că asemenea înrâuriri se reduc la terminologia de natură tehnică, dar adesea ele pătrund și în graiul comun. Cu extrem de rare excepții, terminologia băieșească din Munții Apuseni e străină, îndeosebi nemțească. E curios cum, în câteva decenii, de când exploatarea băilor a ajuns în mâna nemților, a fost înlocuită întreagă seria de termeni băieșești români de odinioară [...]. S-ar fi putut păstra numai în elemente de literatură populară versificată” (Pașca 1928: 5).

Un alt exemplu este lucrarea lui Vasile Arvinte: *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului* (1957) în care, fiind trecute în revistă cercetările anterioare privind terminologiile populare, se face distincție între analizele specialiștilor nelingviști (Gr. Antipa, T. Pamfile, S.Fl. Marian, Al. Bocănețu, Z. Panțu etc.) și studiile lingviștilor (Ovid Densusianu, Sever Pop, Ștefan Pașca). De asemenea, se discută explicit despre o serie de diferențe dintre terminologia științifică și tehnică și „terminologia profesională populară”.

⁴ Ne referim la *Terminologia românească meteorologică științifică și populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, director de proiect: Cristina Florescu.

5.2. Multe dintre analizele lingvistice ale uneia sau alteia dintre terminologiile populare au în vedere, măcar teoretic, raportul cu terminologia științifică (în cazul *terminologiei plutăritului*, exploatarea lemnului pune problema raportului cu terminologia silviculturii).

5.3. Altfel se prezintă lucrurile în cazul analizelor lingvistice ale terminologiilor științifice. Acum nu interesează relația cu terminologiile populare. În studiul limbajelor științifice accentul se pune pe intercorelarea suitelor adecvate de terminologii ale disciplinelor științifice în ideea interdisciplinarității mai sus menționate.

6. Limbaj special versus limbaj uzual

6.1. Ținând seama de perspectiva coșeriană asupra limbajelor de specialitate, una dintre probleme de maximă dificultate a analizelor lingvistice ale semnificațiilor specializate se relevă a fi raportul cu limbajul uzual.

În *Principios de semantica estructural*, lingvistul afirmă (reluând apoi afirmația în *Palabras, cosas y términos*) că, în cazul nomenclaturilor populare, este adesea („a menudo”) dificil de separat „lo terminológico” de „lo propiamente lingüístico”, în același timp existând, în orice moment, între cele două tipuri, limite reale și precise. Dacă urmărim circulația între două tipuri de limbaje, nu înseamnă că nu trebuie să facem distincții analitice obligatorii între acestea, inclusiv în cazurile în care valorile terminologice și valorile uzuale se exprimă cu aceiași semnificați.

Referindu-ne concret la terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice, vom observa că în centrul acestei terminologii se găsesc lexeme care circulă în mod evident în ceea ce Coșeriu consideră ca fiind *limbajul uzual*, respectiv o suită de termeni care, nu numai în limba română, fac parte din fondul principal lexical: *ploaie*, *nor*, *lapoviță*, *chiciură* etc.

Acest raport caracteristic dintre terminologia științifică meteorologică a fenomenelor atmosferice și limbajul uzual creează o serie de factori de înaltă specificitate exegetică⁵.

⁵ Cf. Cristina Florescu, *Stări atmosferice versus stări ale ființei omenești*, în cadrul Conferințelor Academiei Române, ciclul *Limba românilor și relațiile ei cu istoria și cultura românilor*, București, 2008; *Limbajul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu*, Editura Universității din București, București 2010, p. 190–199; *Niveluri lexicale ale limbajului meteorologic românesc*, comunicare la Al 10-al Colocviu al Catedrei de Limba Română de la București (3–4 dec. 2010); *Le groupe lexical prototypal roumain désigné par les mots FOC „feu”, TUN „tonnerre” et BRUMĂ „givre”*. *Contexte romanique*, comunicare la Al XXVI-lea Congres de Filologie și Lingvistică Romanică (CILFR), Universitatea din Valencia, 6 septembrie 2010, secția 4.

6.2. Ținând cont de aceste considerații, raportul dintre *terminologia științifică și cea populară și relația fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual* permite diferite taxonomizări în funcție de criteriile avute în vedere.

Fără îndoială, trebuie să avem în vedere că operăm cu realități lingvistice care se circumscriu unor universuri de cultură diferite.

Caracterul cult al terminologiilor științifice le conferă acestora:

- origine bine decelabilă;
- dezvoltare exponențial ascendentă (direct proporțională cu expansiunea științei și tehnicii contemporane);
- circulație intens mediatizată pe canale specializate.

Caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestora:

- origine care poate fi cu greu decelată lingvistic, de cele mai multe ori numai cu ajutorul antropologiei culturale;
- dezvoltare exponențial descendentă (direct proporțională cu extincția unui meșteșug sau altuia);
- circulație puțin și adesea poluant mediatizată.

6.3. O primă clasificare din perspectiva menționată propune, la un prim nivel, trei categorii de terminologii:

1) terminologii care își autogenerază elementele (prin împrumut lexical, calc sau creație internă) și se dezvoltă relativ independent de limbajul uzual, fie numai la nivel științific, fie numai la nivel popular în funcție de obiectul de studiu; de exemplu, limbajul matematicii și terminologia plutăritului;

2) terminologii care conțin aspecte ale corespondenței dintre elementul științific și elementul popular la nivelurile diastratice ale lexicului specializat; de exemplu, termeni ca: *pazie, căprior, cosoroabă* etc. se găsesc atât în terminologia populară corespunzătoare, cât și în seria terminologică a inginerului constructor;

3) terminologii care cuprind suprapuneri substanțiale și caracteristice cu limbajul comun, uzual; de exemplu, limbajul meteorologic al stărilor atmosferice;

4) terminologii ale căror elemente sunt preluate de limbajul uzual. În cazul terminologiilor științifice preluarea se face: *a.* prin intermediul școlii (cum este cazul unor termeni de matematică, de fizică etc.), *b.* prin mass-media (factorul de distorsionare implică analize lexicologice de tip special), *c.* prin practica socială cotidiană (în cazul unor termeni financiari, politici, juridici, medicali etc.). În cazul terminologiilor populare, implicarea unui element în limba curentă se face în special prin intermediul construcțiilor fixe.

Suprapunerile menționate presupun, ținând seama de cele spuse până acum, un paralelism lexical ale cărui valențe disociative se cer analizate amănunțit. Circulația unor anume lexeme în limbaje specializate paralele pune în mod acut problema analizelor

terminologice contrastive. Plasarea la niveluri diastratice diferite nu împiedică, ci invită la un studiu lingvistic comparativ și din această perspectivă. Pentru că *disocierea*, acest concept operativ atât de des menționat în lingvistica coșeriană, poate fi efectuată numai în cadrul unor contrastivități bine asamblate și identificate ca atare.

7. Concluzii

Cercetarea de față se oprește asupra relației dintre terminologiile științifice și terminologiile populare.

Perspectiva coșeriană asupra celor două tipuri de terminologii este prezentată (avându-se în vedere congruența operei coșeriene) așa cum rezultă aceasta în mod special din studiul *Introducción al estudio estructural del léxico* (Coseriu 1977) și din articolul, în mare parte polemic, *Palabras, cosas y términos* (Coseriu 1987). Se remarcă relația pe care savantul o stabilește între limbajele speciale și limbajul uzual.

Se trece apoi în revistă, succint, situația din literatura românească de specialitate, comparându-se de fiecare dată specificul analitic al celor două categorii terminologice.

Se subliniază faptul că, dacă analizele terminologiilor populare au mereu în vedere o comparație cu terminologiile științifice corespunzătoare, nu la fel se procedează în studiul terminologiilor științifice.

Sunt trecute în revistă, de asemenea, diferite motivații care reliefează necesitatea unei analize comparative a celor două tipologii terminologice. Se propun două serii taxonomice în funcție de: a) raportul dintre *terminologia științifică și cea populară* și b) de *relația fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual*.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 1957 = Vasile Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie”, anul VIII, fasc. 1, p. 1–184.
- Bossong 1979 = G. Bossong, *Problem der Übersetzung wissenschaftlicher Werke aus dem Arabischen in das Altspanische zur Zeit Alfons des Weosen*, Tübingen.
- Coseriu 1954 = Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, 12, p. 143–217 (și în ediție separată, Montevideo, 1954).
- Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico*, în *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos, p. 87–142.
- Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *Palabras, cosas y términos*, în *In memoriam Inmaculada Corrales*, I, „Estudios lingüísticos”, Universidad de La Laguna, Santa Cruz de Tenerife, p. 175–185.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant,

versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

Munteanu 2010 = Cristinel Munteanu, *Problema terminologiei în concepția lingvistică a lui Eugen Coșeriu*, în vol. *Lexic comun/Lexic specializat*, „Analele Universității «Dunărea de Jos» – Galați”, fascicula XXIV, III, nr. 1, 2010, p. 66–76.

Niederehe 1974 = H.J. Niederehe, *Die Sprache der Wissenschaft – ein Problem der Sprachwissenschaft*, Hamburg.

Pașca 1928 = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal. Alcătuit după materialul lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, București, Cultura Națională.

EUGENIO COSERIU AND THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SCIENTIFIC AND DIALECTAL TERMINOLOGIES

ABSTRACT

The present research focuses on the relationship between scientific terminologies and dialectal terminologies. The perspective of Coseriu's linguistics is one of the main aims of the analysis. The relation established by Coseriu between specialized languages (scientific and popular/dialectal) and the language in use is being underlined.

The article registers succinctly the issue in Romanian linguistics, including each time a contrastive point of view between the analytical specificity of the two specialized languages.

Key-words: *Coseriu's theory, scientific terminology, dialectal terminology, contrastivity, usual language.*

CRONOTOPIA ALTERITĂȚII ÎN LECTURĂ COȘERIANĂ

FLORINELA FLORIA*

1. Comunicare și sfere de alteritate

Antropologia lingvistică profesată de Eugeniu Coșeriu reconsideră importanța vorbitorului și a cadrului contextual pentru structurarea mesajului comunicațional. Etnolingvistica și psiholingvistica apar ca științe ale comunicării, care, alături de antropologia structurală, oferă o viziune sistemică asupra *celuilalt*. Relația dintre limbă și cultură conturează, în viziunea lui Eugeniu Coșeriu, „sfere de alteritate” (Coșeriu 1994b: *Unitate lingvistică și națională*, 181–189). „Sferele de alteritate” între care pendulează individul sunt familia sa, grupurile și rețelele sociale din care acesta face parte. „Sferele de alteritate” exprimă partiționarea sociolectală a diferitelor idiomuri utilizate în comunicarea cotidiană. Angrenat în relaționarea cu ceilalți, individul manifestă, și la nivel lingvistic, apartenența la un grup (etnic, profesional, confesional).

Descrierea alterității pe care o propunem are la bază structurarea cronotopică (Mardare 2005), sintagmatică a comunicării interculturale, completată de inserția paradigmatică operată de categoriile antropologice ale societății. Modelul cronotopic al comunicării interculturale instituie, pe fundamente bahtiniene, sincretismul relațiilor de ordin comunicațional care se pot descrie la nivelul interacțiunilor sociale. Gabriel Mardare include în acest model patru serii cronotopice: seria etnoidiomatică, seria corpului social, cea a corporalității și seria cronotopică a interacțiunilor sociale. Economicul, socialul, politicul, religiosul reprezintă descriptorii în funcție de care comunitățile sunt prezentate și arhivate de știința despre *ceilalți* oameni. Este calea pe care o vom urma și noi, ca un complement al sintagmaticii cronotopice a *celuilalt*. Comunicarea medicală constituie sfera societală în cadrul căreia vom aborda instituirea identității și a alterității în contextul interacțiunii specifice dintre subiecții săi.

* Facultatea de Litere, Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

2. Moduri discursive ale alterității

Modul în care discursul îl convoacă și îl (re)prezintă pe *celălalt* este sugerat de ontologia relației, promovată de Martin Buber și asumată de Eugeniu Coșeriu. Natura limbajului implică modul de a fi al alterității. Prin intermediul limbajului avem acces la ceilalți. Instituțiile sociale sunt creații de limbaj; după cum afirmă John Searle, realitatea apare ca un proiect social și o construcție participativă a actorilor ei.

Ca proiect discursiv, alteritatea urmează linia relației – directe sau mediate – cu instanța locutivă de referință. După cum arăta Martin Buber (1992), întâlnirea dintre *eu* și *tu* are loc sub forma dialogului, în care cei doi actori interacționează ca subiecți ai comunicării. Distanțarea față de alteritate intervine prin transformarea lui *tu* în *acela*, această obiectivare a relației permițând experimentarea *celuilalt*. Francis Jacques plasează modurile de a fi discursive ale *celuilalt* în cadrul registrului alocutiv și al celui delocutiv. Dimensiunea designativă și cea acțională ale mesajului verbal inclus într-un context comunicațional este observată și de Patrick Charaudeau (1992: 574–578 și urm.), care utilizează conceptul de *modalitate* pentru a desemna implicarea enunțătorilor în activitatea de limbaj. Modalitățile sunt considerate subcategorii raportate la trei tipuri de *acte locutive*: *actul alocutiv*, prin care locutorul implică interlocutorul în activitatea de enunțare, *actul elocutiv*, în care locutorul situează activitatea de limbaj prin raportare la sine și *actul delocutiv*, în care „locutorul lasă să se impună discursul ca atare, ca și cum nu ar fi deloc răspunzător de producerea acestuia. Locutorul și interlocutorul lipsesc din acest act de enunțare” [trad. n.] (Charaudeau 1992: 575).

Patrick Charaudeau se referă la trei tipuri de modalitate: *modalitatea alocutivă*, care implică atât locutorul, cât și alocutorul, este orientată către acesta din urmă și „exprimă modul în care locutorul impune alocutorului poziția și voința lui”, *modalitatea elocutivă*, orientată către locutor și *modalitatea delocutivă*, care este orientată spre mesaj, fiind „indiferentă față de distincția locutor/alocutor”. Dintre formele discursive (actele de limbaj) subordonate modalității alocutive reținem ordinul (*pleacă imediat!*), interdicția (*îți interzic să...*), autorizarea sau permisiunea (*îți permit să...*), avertismentul (*te previn că...*), judecata pozitivă sau negativă (*Bravo, doamna asistentă!*), sugerarea unui fapt (*Eu te-aș sfătui pe dumneata să... mai subțire cu diagnosticele*), propunerea, cererea, întrebarea, deci toate tipurile de enunțuri orientate spre alocutor, această orientare fiind marcată gramatical prin apariția persoanei a II-a în forma verbului sau a pronumelui¹.

În continuarea taxinomie discursive a lui Francis Jacques, propunem discutarea ipostazelor discursive ale alterității urmărind *registrul alocutiv* și *registrul delocutiv* al alterității. Registrul alocutiv corespunde dialogului, discursului direct, iar *celălalt*, în acest caz, îmbracă forma (rolul) lui *tu*. Registrul delocutiv este corelat cu discursul indirect, în cadrul căruia *celălalt* se prezintă ca *acela*. Vom urmări, în lucrarea de față, această disimetrie funcțională a prezenței discursive a *celuilalt*. Vom examina registrul alocutiv al alterității, marcat de componenta intersubiectivă a limbajului, instituirea *alter*-ului ca subiect sau obiect

¹ „Alocutiv, -ă (Modalitate)”, în Bidu-Vrăncianu et al. 2001: 38.

(semiotic) în dinamica schimburilor verbale înregistrate în situația medicală. Registrul delocutiv al limbajului (și al alterității) surprinde reprezentările *celuilalt* la nivelul discursului social. Imaginea celuilalt va fi conturată, la nivel delocutiv, de modelul cronotopic al alterității, reprezentările *celuilalt* fiind obiectivate sociosemiotic în cadrul diferitelor practici de comunicare din cadrul discursului social.

3. Alteritatea în registru alocutiv

În cadrul registrului alocutiv consemnăm *întâlnirea* cu *celălalt*, evenimentul interacțiunii directe făcând posibilă revelarea și instituirea lui *Tu* ca partener, ca subiect. Comunicarea interpersonală evoluează în măsura în care *celălalt*, protagonist generic, dobândește o identitate specifică prin includerea sa într-o semioză perpetuă de către subiectul emițător. Identitatea *celuilalt* este subsumată unei logici a relației și a interacțiunii, în care elementele de ordin referențial și contextual sunt decisive pentru instituirea dialogică a semnificației, comunicarea având un caracter procesual, deschis. Într-un studiu dedicat virtualității comunicaționale a alterității, Aurel Codoban (2009) insistă asupra rolului relației în edificarea identității și a alterității, exprimând astfel o poziție aflată în concordanță cu axiomele paloaltiste. *Celălalt* apare ca o *construcție de sens* în cadrul relației de comunicare. Dubla dimensiune a comunicării, informativă și relațională, este subliniată de mulți teoreticieni ai „gândirii comunicaționale” (ca să reproducem formula consacrată a lui Bernard Miège) considerată ca gândire lingvistică. Merită să-l amintim aici pe Eugeniu Coșeriu, un exponent al pragmaticei lingvistice *malgré lui*.

Regimul alocutiv al alterității va fi discutat aici într-un cadru situațional aparte, în contextul situației medicale. Vom urmări dinamica identitate–alteritate în cadrul triadei medic–asistent medical–pacient, analiza noastră având la bază câteva secvențe din opera cinematografică *Moartea domnului Lăzărescu*, în regia lui Cristi Puiu. Mesajul profund al discursului cinematografic pe tema depersonalizării individului poate fi interpretat drept un „parcurs generativ” în care asistăm la depășirea identității personale și instituirea alterității sociale. „Bătrânețea e actorul principal și în *Moartea domnului Lăzărescu*. Cei mai mulți au văzut în el doar o critică la adresa serviciilor medicale din România. E o lectură simplistă – scena medicală e doar un pretext pentru substraturi mult mai profunde. Domnul Lăzărescu (cu prenumele caragialești Dante-Remus) este un personaj semi-ionescian (din partea cea mai tragică a operei lui Eugen Ionescu), care trăiește derizoriu și *moare* derizoriu. Filmul vorbește despre moartea neeroică, despre moartea mărunță, despre tragismul vieții și tragismul morții, în esență despre tragismul condiției umane” (Brătan 2006: 61).

Scena enunțării discursului alterității la care ne referim este, deci, scena medicală, contextul general în care se petrece interacțiunea din cadrul situației medicale ilustrată cinematografic și obiectivată prin mai multe contexte spațiale specifice: domiciliul pacientului, ambulanța – teritoriul interstițial dintre instituțiile medicale, cabinetul de consultații, salonul. Transformarea („moartea”) este sugerată, metaforic, prin relația dintre desemnarea „domnul Lăzărescu”, formă reverențioasă a indicării identității *celuilalt* și lipsa

indicatorului referențial al persoanei din replica ultimului medic, în care referirea la pacient se realizează indirect, metonimic: *Vă trimit sus un hematoma subdural*, completată cu o descriere delocativă: *Vine de la Filaret. [...] 62 de ani. Nu știu dacă e alcoolic, dar băutor e sigur. Celălalt pendulează între rolurile de subiect și obiect*, roluri configurate discursiv în protocolul comunicării medicale.

Din perspectiva registrului alocutiv al alterității, comunicarea medicală se instituie ca un *joc de limbaj* a cărui performativitate rezidă în a construi un discurs secund, unitar, *diagnosticul*, care succedă unei serii de discursuri prime în care bolnavul poate ocupa rolul de *subiect* sau pe acela de *obiect*. Pacientul apare ca *subiect* în cadrul comunicării medicale în următoarele situații:

1. în cazul declarațiilor, cu valoare anamnestică, notate în foaia de observație la rubrica „Istoricul bolii”, introduse de un verb din categoria *verba dicendi*: „bolnavul afirmă că/ susține că/ relatează că, de câteva zile, prezintă cefalee și vărsături”:

Deci, domniță, am o durere de cap. Așa, cam de câteva zile, mă doare capul și vomiez.
Dar eu nu cred că-i de la stomac...

2. în cadrul interacțiunii verbale cu actorii de sănătate (medic, asistent medical sau personal de îngrijire) din timpul consultației medicale sau al investigației de specialitate. Dialogul referențial vizează obținerea de informații care, coroborate cu elementele obiective (obținute prin metodele tradiționale ale consultului clinic: inspecția, palparea, percuția, auscultația) și cu examinările paraclinice (de exemplu, explorările imagistice și analizele de laborator), conduc la stabilirea diagnosticului. Astfel, rolul de *subiect* este alocat, (și) în comunicarea medicală, în raport cu activitatea de limbaj.

Identitatea actorilor comunicării medicale este afirmată, în primul rând, lingvistic. Aceasta este premisa de la care plecăm în analiza retoricii alocutive a alterității medicale.

4. Subiecți și subiecte ale comunicării medicale

Cadrul: Acasă la domnul Lăzărescu.

Acțiunea: Domnul Lăzărescu este consultat de asistenta de pe Salvare.

As: Spuneți că vă doare stomacul... Ieșiți afară cu sânge, v-ați uitat?

L: Fac moale ca apa, aproape apă.

As: (*palpează abdomenul pacientului*)

L: Au, doare acolo...

As: Aici? (*continuă să palpeze abdomenul*) Aici vă doare?

L: Au, au, da!! Chiar nu se vede că sunt operat? Chiar nu vreți să vedeți anumite lucruri?

Vecinul: Stai liniștit!

As: Am înțeles! Gata, îmi cer scuze!... Da' n-ați observat urme de sânge... sau să fie un scaun negru la culoare?

L: Nu e melenă, doamna asistentă, nu mai insistați. Eu fac doar moale mereu și am crampe.

As: Nu e melenă, ziceți... Dar de mâncat mâncați?

L: Mânânc, da. Mezeluri și brânzeturi.

As: Ați observat cumva să fi slăbit în ultima săptămână, în ultima lună?

L: Cam două găuri de curea.

As: Cum ați zis?

L: Da, am slăbit circa două găuri de curea.

As: Da, am înțeles... Mai stă cineva cu dumneavoastră sau locuiți singur?

Vecina: Nu, stă singur.

L: Stau cu trei pisici într-un bloc cu vecini care nu iubesc animalele.

Vecina: Păi dacă au purici cum să le iubim?

As: Dumneavoastră o să veniți cu mine pentru că trebuie să vă vadă un medic specialist.

În exemplul ales, în care contextul spațial este apartamentul bolnavului, se observă interferența registrelor de comunicare datorată întrepătrunderii mai multor sfere de alteritate, considerate ca serii cronotopice. În acest cadru se configurează identitatea personajului, cu vecini și pisici (un refren de altădată trimitea „la fereastra unde doarme o pisică”, iar unul dintreafișele filmului reproduce imaginea pisicilor domnului Lăzărescu!), cu personalitatea sa, cu o anumită experiență de viață și de discurs. Pledoaria pentru modelul cronotopic al comunicării, reconfigurat într-un model al alterității, exprimă sincretismul tuturor acestor elemente, pe care se fundamentează evenimentul enunțării, al actului de limbaj. Activitatea autoimplicativă a declarației este menită să asigure nivelul interreferențial al comunicării, astfel încât comportamentul de tip „anchetă” al investigatorului să se înscrie în cadrele firești ale logicii relației. Bolnavului nu trebuie să i se inducă răspunsurile („nu-i așa că...?”), iar sub aspect lexical trebuie alese desemnări aflate în concordanță față de competența coreferențială a pacientului.

Prezentând specificul comunicării de ordin lingvistic dintre medic și bolnav, Baylon și Mignot (2000: 262–264) arată că sistemul de întrebări și răspunsuri poate fi analizat în direcția etic/emic.

Descrierea *etică* ține seama de dihotomia *psyche* vs *soma* și se traduce prin: a) întrebarea explicită, care se adresează medicinei organiciste, medicului care tratează corpul; b) întrebarea implicită, care aparține psihologicului.

Descrierea *emică* observă, în cadrul comunicării medic–bolnav: a) un schimb comunicațional în care sunt implicate, în proporție inegală, elemente verbale, nonverbale și paraverbale; b) un dialog medical între simptome și tratamente, construit cu ajutorul limbajului medical, care are în vedere rolul medicului și competența sa profesională; registrul de limbaj utilizat poate varia de la nivelul „lexicului comun” către un „lexic specializat”, în funcție de cultura medicală a pacientului și de intențiile celui care conduce „jocul” discursiv, cadrul medical; c) un dialog subteran, implicit, al psihismelor, al inconștientului, al afectivității.

Aceiași autori remarcă utilitatea folosirii de către medic a unui „limbaj clar și simplu”, ceea ce presupune utilizarea parcimonioasă a „cuvântului ezoteric”. Trebuie evitată „capcana umorului și a ironiei”, „tonul glumeț, cumsecade”.

Asistenta medicală se află, în exemplul discutat, într-o situație paradoxală în care modalitățile *a fi* și *a părea* intră într-un conflict care exprimă, în fapt, poziția sa în cadrul relației identitate-alteritate, relație la nivelul căreia profesia asistentului medical se confundă,

în anumite momente, cu aceea a medicului. Componenta medicală este teritoriul „disputat” de cele două profesii, de multe ori asistentul medical fiind considerat un reprezentant de gradul al doilea al medicinei, mai accesibil din punct de vedere uman decât medicul. De multe ori, o „doamnă asistentă” a venit cu sfaturile salvatoare, argumentul suprem fiind acela că „lucrează cu medicii, deci știe ea!”. Comportamentul dialogal asumat al asistentei medicale este, deci, unul similar cu al medicului, care adună date anamnestice menite să configureze situația medicală. În fața medicului, prezența asistentei se estompează. Rolul său devine unul de reflector delocutiv al pacientului, de enunțator lipsit de autonomie referențială. Asistenta este o voce, fără a fi legitimată ca prezență discursivă, o voce care dublează, în ecou, pacientul sau medicul, după caz:

L (*privind către asistenta de pe Salvare*): Spuneți că doare capul. Spuneți...

Dr. 1: Ce ziceți? Vă doare capul?

As: Da, da, îl doare capul. De fapt, noi ne-am dus la adresă că ne-am gândit că poate să fie și-o meningită.

5. Concluzii

Cadrajul discursiv al alterității pe care îl propunem – registrul alocutiv vs delocutiv – are în vedere rolurile comunicaționale generice ale celuilalt, văzut ca subiect care formulează acte de limbaj ori ca obiect al acestora. Reiterăm astfel perspectiva coșeriană conform căreia limbajul are atât o dimensiune „obiectivă”, referențială, cât și una „intersubiectivă”, dată de importanța sa în comunicare: „omul, ca subiect vorbitor și creator al limbajului, presupune și alte subiecte [...] întrucât conștiința creatoare a limbajului este o conștiință deschisă spre alte conștiințe” (Coșeriu 1994a: 138), deschisă spre alteritate. Prin latura intersubiectivă, manifestarea lingvistică implică atât solidaritatea cu o tradiție lingvistică, cât și cu o comunitate de vorbitori, determinată istoric și sociocultural.

BIBLIOGRAFIE

- Baylon, Mignot 2000 = Christian Baylon, Xavier Mignot, *Comunicarea*, traducere de Oana Ocneanu și Ana Zăstroiu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Bidu-Vrănceanu et al. 2001 = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Nemira.
- Brătan 2006 = Laurențiu Brătan, *Copilul teribil al filmului românesc*, în Mihai Fulger, „Noul val” în cinematografia românească, București, Grup Editorial Art.
- Buber 1992 = Martin Buber, *Eu și tu*, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Humanitas.
- Charaudeau 1992 = Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette.
- Codoban 2009 = Aurel Codoban, *Virtualitatea comunicațională a alterității*, în „Transmodernity: managing global communication. Proceedings of the Second ROASS Conference”, Bacău, Editura Alma Mater, p. 288–298.

- Coșeriu 1994a = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, „Știința”.
- Coșeriu 1994b = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Coșeriu 2009 = *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Fulger 2006 = Mihai Fulger, „Noul val” în cinematografia românească, București, Grup Editorial Art.
- Jacques 1979 = Francis Jacques, *Dialogiques*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Mardare 2005 = Gabriel Mardare, *Séries chronotopiques et matrices stylistiques dans l’élaboration des modèles de la communication interculturelle. Un possible dialogue entre Bakhtine et Blaga*, în „ROCSIR – Revista Română de Studii Culturale (Pe Internet)”, no. 1/2005, http://www.rocsir.usv.ro/archiv/2005_1/3GabrielMardare2005.htm.

THE CHRONOTOPY OF ALTERITY IN COSERIU’S READING

ABSTRACT

The linguistic anthropology of Eugenio Coseriu reconsiders the importance of the person which communicates and of the context in order to structure the communicative message. The ethnolinguistics and the psycholinguistics appear like communication sciences, which together with the structural anthropology, give a systemic vision on “the other”. The relationship between language and culture defines, according to Eugenio Coseriu, “the alterity spheres”.

These “alterity spheres” among which the individual balances, are his family, the social groups and networks to which he belongs are sociolects, idioms of everyday communication. While getting into relationship with the other people the individual leaves the mark of belonging to a group (ethnic, professional, confessional).

The description of the alterity that we suggest is based on the chronotopic structuring of intercultural communication, based on a syncretic vision on this phenomenon. We shall deal with instituting identity and alterity within the context of specific interaction between the subjects of medical communication, an alterity sphere characterized by specific dialectics of the communicative roles.

Key-words: *Eugenio Coseriu, chronotopy of alterity, alterity spheres, intercultural communication, medical communication.*

VISUL NESFÂRȘIT AL SECOLULUI AL XVII-LEA: LIMBA ADAMICĂ

VALERIU GHERGHEL*

0. Notă introductivă

Am ordonat eseul care urmează în trei secțiuni. În prima parte, prezint câteva întrebări subtilissime, ridicate de teologi, enciclopediști, savanți etc. Aceste întrebări, mai degrabă amuzante decât productive, seamănă cu întrebările propuse adesea, în Evul Mediu, de practicanții genului *quodlibetal*. Propriu vorbind, ele deschid o serie de pseudo-probleme. În secțiunea secundă, ofer o sugestie cu privire la problema identificării adevăratei limbi adamice, a limbii originare. Unii spun că această limbă (poate, ebraica) a fost vorbită până la episodul Turnului Babel (Facerea, 11: 1–9), până la *confusio linguarum*. În ultima secțiune, consemnez eforturile filosofilor, gramaticienilor și lingviștilor de a construi o limbă perfectă *a priori* (o limbă filosofică). Ceea ce unește cele trei secțiuni e durabila obsesie a limbii adamice.

1.1. Adam nomothetul

Teologii au pus adeseori întrebări cu totul neașteptate. Astfel, în eseul *Naming the Animals: All in a Day's Work of Adam*, Russell Grigg (1996: 46–49) se întreabă dacă Adam a putut să numească într-o singură zi toate (dar absolut toate!) animalele existente până atunci... Sarcina pare imposibilă pentru un om obișnuit. Dar a fost Adam un om obișnuit? Episodul numirii e relatat în Facerea 1, 24–27. Adam a numit animalele în ziua a șasea a Creației, înainte ca Eva să fi fost plăsmuită de Dumnezeu.

* Facultatea de Filosofie și Științe Social-Politice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Pentru a da un răspuns, Russell Grigg presupune că, înainte de păcat, percepția lui Adam, simțurile sale, memoria lui erau ieșite din comun. Adam nu era ca omul de azi. Vedea mai limpede. Memora mai repede și mai mult. Auzea mai bine. Obosea mai greu. Opinia despre facultățile extraordinare ale lui Adam (până la păcat) a fost susținută și de Martin Luther, care se referă explicit la simțul văzului. Noi nu mai avem ascuțimea privirii lui Adam.

Spre a sugera sarcina dificilă a lui Adam, Grigg menționează că există 6000 de specii de reptile și 2000 de specii amfibiene. Când să numești această populație uriașă? Russell Grigg face adaos că Adam nu a avut, totuși, ca sarcină să construiască o taxonomie a viețuitoarelor, să le clasifice riguros și nici să le numească pe fiecare în parte. El a dat nume generice, pentru grupuri de animale. În concluzie, Adam a numit doar speciile (lupi, urși, pelicani etc.), nu și indivizii care le compun. Limbajul omenesc reflectă, probabil, și astăzi nomenclatura lui Adam. Avem nume pentru specii, nu și pentru indivizii izolați. Fenomenul a fost numit de către lingviști *penuria nominum*. Numai în cadrul genului uman există nume pentru fiecare individ în parte: numele proprii (Ioan, Petru, Pavel etc.).

Întrebarea care nu a fost pusă, din păcate, de Russell Grigg este cea privitoare la contribuția Evei. Frumoasa, ispititoarea și ispitita femeie nu a numit niciodată nimic? Vom vedea în cele ce urmează (când voi prezenta opiniile lui Dante) că tocmai Eva a inițiat dialogul, replica, rostirea, comerțul de opinii.

1.2. Jurnalul intim al lui Adam

Căutând întrebări la care nu se poate răspunde, am nimerit inevitabil și peste lucrarea lui Gustav Barthel, *Konnte Adam schreiben? Weltgeschichte der Schrift. Von der Keilschrift zum Computersatz* (vezi Barthel 1972). Firește, sub acest titlu baroc, Gustav Barthel nu întreabă la modul serios dacă primul om chiar a știut să scrie și nu tratează nici măcar problema limbii adamice, adică a limbii în care s-au înțeles în rai Dumnezeu, Adam, Eva și șarpele.

Multe întrebări teologice nu au un răspuns, de aceea sunt numai pseudo-întrebări, chiar dacă au fost puse de o autoritate. Ele nu pot fi investigate la modul foarte serios. Firește că nimeni (nici Origen, nici Thoma d'Aquino, nici Martin Luther) nu ar fi putut stabili dacă Adam chiar știa să scrie sau nu. Dar Iisus? Cu siguranță...

Alte întrebări imposibile (sau, pur și simplu, gratuite). Putem spune ce a însemnat iubirea în cazul lui Adam și Eva? Dacă nu ar fi gustat din fructul oprit, cei doi i-ar mai fi avut pe Abel și Cain? Sau: în ce limbă i-a vorbit Evei perfidul șarpe? În ce grai a îndemnat o să guste din fructul oprit? Sau: în ce limbă i s-a adresat Dumnezeu lui Adam, când i-a poruncit să numească făpturile? Și așa mai departe.

1.3. Dante Alighieri: prioritatea Evei

În *De vulgari eloquentia*, Dante Alighieri a elogiat limba vorbită atunci de popor (limba vulgară) pentru motivul că are virtuți poetice. Le-a ilustrat el însuși, de altfel, în *Commedia*, numită mai târziu, pe drept cuvânt, *divină* (poate de Boccaccio). În primul capitol al tratatului menționat mai sus, Dante cercetează apariția limbii și evoluția ei până în secolul al XIV-lea. El afirmă că numai omul are însușirea de a vorbi, „fiindcă numai lui i-a fost de trebuință [limbajul]. Nu le-a fost de trebuință [nici] îngerilor, nici făpturilor mai prejos de om”, adică animalelor.

În opinia lui Dante, îngerii nu au nevoie de limbaj, întrucât înțeleg imediat ceea ce gândesc celelalte făpturi angelice. Sfinții Bonaventura și Thoma vorbiseră totuși de un limbaj al îngerilor (nodurile și semnele). În schimb, animalele stau sub domnia instinctului pur și nu au putut căpăta un limbaj. Doar omul – în măsura în care este (și este) o ființă rațională – are nevoie de limbaj, de un „semn legat”. Acest semn legat, scrie Dante (1971: 535), „este tocmai nobilul lucru despre care vorbim: este sensibil în calitatea lui de sunet; iar în măsura în care se dovedește în stare să însemne ceva, după voie, este rațional”.

În chip surprinzător, Dante Alighieri susține că Eva a vorbit cea dintâi, în momentul în care a fost ispitită de șarpe. Acesta a fost primul dialog din istorie, „primul act de limbaj”. Deși a vorbit mai târziu decât Eva (după episodul ispitirii), Adam a avut (totuși!) cel dintâi posibilitatea rostirii, fiindcă Dumnezeu l-a înzestrat tocmai pe el cu această nobilă însușire. Oricum, între Adam și Dumnezeu nu a existat un dialog propriu-zis. Dumnezeu s-a exprimat, la început, prin fenomene naturale. Iar primul cuvânt rostit de Adam a fost, literalmente și în toate sensurile, un nume de gloriificare, Numele însuși al lui Dumnezeu: El. Prima rostire a lui Adam ar fi fost, prin urmare, o exclamație de bucurie, El, pentru că „Dumnezeu însuși e în întregime bucurie” (Dante 1971: 537). Dante mai spune că Dumnezeu a dat omului însușirea vorbirii cu un singur scop: acela de a fi lăudat, slăvit, magnificat. Poetul opinează că limba cu care a fost înzestrat Adam de către Dumnezeu a fost ebraica. Prin urmare, după părerea lui Dante Alighieri, limba adamică aceasta a fost.

2. Limba adamică: ebraica, elina sau un alt idiom

Aș menționa, de la bun început, că limba adamică a avut, în opinia erudiților, trei însușiri principale: non-echivocitate, transparență cognitivă, universalitate.

Dar în ce idiom s-au înțeles, totuși, Adam, Eva, Dumnezeu, șarpele? Unii savanți au argumentat că acest idiom originar a fost ebraica. Alții au venit cu propuneri interesante și bizare: greaca, latina, araba, flamanda, franceza, germana, suedeza etc.

Să analizăm un fragment din lucrarea lui Maurice Olender, *Limbile Pardisului*. Iată ce spune autorul lucrării (Olender 1999: 9). Dacă sfântul Augustin (354–430) propovăduiește,

în *De civitate dei* (XVI: 11, 1), versiunea oficială a ebraiceii ca „limbă omenească a originilor”, Antichitatea avea deja disidenții ei față de cauza ebraică. Astfel, Theodoret de Cyr (393–466) pariază pe siriacă împotriva ebraiceii, iar Grigore de Nyssa (330–394) afirmă cu tărie că această limbă [limba ebraică, n.n.] nu e cea mai veche. De altfel, precizează el, Dumnezeu nu este acel „dascăl de școală” pe care ni-l închipuim învățându-i alfabetul pe [Adam și Eva]. Începând din Renaștere, [disputa cu privire la] limbile Paradisului prosperă în toate părțile Europei”.

Olender adaugă informația că suedezul Andreas Kempe a redactat o broșură de 47 de pagini, intitulată chiar *Limbile Paradisului*. În acest studiu ironic, Andreas Kempe povestește (și îl putem bănuși de oarece sarcasm) că „voluptuoasa Evă” a cedat unui șarpe a cărui „seducție diavolească” împrumută cuvintele limbii franceze. Această poveste a păcatului originar se petrece într-o grădină unde, alături de șarpele francofon, Adam vorbește daneza, iar Dumnezeu suedeza” (Olender 1999: 10).

Și G.W. Leibniz (1646–1716) a căutat să identifice limba adamică (sau limba originară). În *Noi eseuri asupra intelectului omenesc* (redactate în 1704), Leibniz prezintă într-o pagină celebră pe un erudit medic din Anvers, Jan Van Gorp (1518–1572), care „nu s-a înșelat prea mult pretinzând că limba germanică, pe care el o numește cimbrică, are tot atâtea și [chiar] mai multe urme arhaice decât ebraica însăși”. În opinia lui G.W. Leibniz, limba vorbită de Adam și Eva în Eden a fost, fără dubii, o limbă indo-europeană.

Dacă s-au făcut ipoteze extravagante în legătură cu limba adamică a originilor, putem să ne întrebăm la fel de bine ce limbă vor vorbi preafericicii în cer, după Judecata de Apoi. Care va fi (și cum va suna) limba *eschatologică*? Ebraica, greaca veche, latina, araba, germana sau o limbă cu totul nouă? Vom muri și vom vedea.

2.1. În căutarea limbii adamice: Leibniz

Voi stărui asupra ipotezelor lui Leibniz. Ideea de a identifica urmele limbii adamice în graiurile actuale l-a obsedat pe G.W. Leibniz. În *Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, lucrare care s-a tipărit abia după moartea filosofului german, Leibniz menționează metoda de a stabili aceste urme. E vorba, firește, de cercetarea etimologiei cuvintelor.

Unii savanți au presupus că limba originară (protolimba ipotetică, limba vorbită în paradis de Adam, de Eva, de șarpe) a fost ebraica. Alții au argumentat că Adam și Eva au vorbit araba. Alții că s-au înțeles în greacă sau latină. Gottfried Wilhelm Leibniz consideră că tocmai germana veche a păstrat urmele cele mai limpezi ale limbii „naturale” (el nu o numea *adamică*, dar folosea termenul). Să-l ascultăm: „Nu există nimic care să combată ideea originii comune a tuturor semințiilor și a unei limbi radicale și primitive. Dacă limba ebraică sau arabă se aseamănă cel mai mult [cu această limbă radicală și primitivă], ea trebuie să fie, cel puțin, foarte mult modificată și se pare că germana veche a conservat cel mai bine limba naturală și (pentru a vorbi pe limba lui Jacob Böhme) adamică” (Leibniz

2003: 2). Chiar dacă e perfect fantezist când afirmă că idiomul german s-ar asemana cel mai mult cu ipotetica limbă radicală și primitivă, G.W. Leibniz are, în fond, dreptate să susțină că limbile vorbite în lume au o evoluție (că nu sunt înghețate, precum limbile moarte) și că un grup de limbi (limbile indo-europene, să zicem) e format din graiuri înrudite.

Există certe afinități între latină și greacă. Există afinități între limbile romanice de azi (italiana, franceza, spaniola, româna etc.). Analiza etimologică a arătat, de exemplu, că unii termeni greci sau latini au afinități cu unii termeni din limba sanscrită. Cuvintele au un radical comun. În sfârșit, aș preciza că ideea de originaritate, de cuvânt inițial, de rădăcină „radicală” e dubioasă și discutabilă. Dar despre originarul care nu e niciodată originar, despre primul care nu e, totuși, niciodată primitiv, nu e locul să vorbim acum.

2.2. Cuvintele și lucrurile: o aporie

Ideea noastră despre relația dintre nume și lucru s-a format prin lectura Facerii și a episodului în care Adam a numit animalele: „Și a pus Adam nume tuturor animalelor și tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor sălbatice” (*Facerea*, 2: 20). Întâi au fost create lucrurile și ființele și abia apoi, la porunca lui Dumnezeu, nomothetul Adam le-a botezat. Momentul creării limbajului (al limbajului în sine) nu e specificat în Cartea Facerii. Limbajul ia naștere în însuși actul numirii făpturilor de către Adam? Sau termenii au fost creați de Dumnezeu odată cu omul și preexistau numirii?

Oricum ar fi povestea, impresia noastră e că lumea a fost înaintea cuvintelor. Dar lingvistul Eugeniu Coșeriu contrazice această percepție comună. Citez din studiul *Omul și limbajul său* (Coșeriu 2009: 47): „Limbajul nu depinde absolut deloc de existența «lucrurilor» – căci este anterior distincției înseși între existență și inexistență –, ci, invers, este condiție necesară pentru confirmarea existenței lucrurilor (sau a «inexistenței» lor). De fapt, existența lucrurilor se poate proba doar plecând de la limbaj, întrebându-ne dacă anumite entități corespunzătoare semnificatelor deja date în limbaj se găsesc sau nu în lumea experienței fizice. În acest fel, adevărim că în lume există «arbori», «râuri», «animale»; dar ca «arbori», «râuri», sau «animale» aceste existențe sunt cunoscute și delimitate întâi în limbaj”.

Deci ce a fost mai întâi, cuvântul sau lucrul? E la mijloc, firește, o situație aporetică. Pentru a numi făpturile e nevoie, desigur, de un vocabular, de o limbă. Dar pentru a stabili regulile de numire într-o limbă, avem nevoie deja de o altă limbă, de o limbă anterioară. Dar și aceasta are nevoie, la rândul ei, de o limbă... Regresul nu poate fi evitat. Pentru acest motiv, Umberto Eco s-a ferit să vorbească de o „limba adamică”, inițială. Oricât de adamică, de „matinală”, limba din Eden nu a fost cea dintâi, raționează semiologul. În ceea ce privește raportul dintre lucruri și cuvinte, ne confruntăm cu o situație similară. Lucrurile devin lucruri abia prin limbaj. Într-un sens, limbajul trebuie să fie înaintea lucrurilor. Dar nici limbajul fără lucruri nu are sens. Pe de altă parte, e greu de susținut ipoteza că numele

preced lucrurile. Singura soluție e să afirmăm concomitența lucrurilor și a cuvintelor. Lucrul devine lucru prin numire. Dar și cuvântul devine cuvânt propriu-zis tot în operația numirii.

3. Critica limbilor naturale: Francis Bacon

Francis Bacon a avut ideea de a construi o limbă filosofică perfectă, o limbă adamică (lipsită de ambiguitate, transparentă cognitiv, universală). Pentru a ajunge la un atare limbaj, Bacon a încercat să distrugă (în cartea întâi din *Novum organum*, în așa-numita *pars destruens*) cele patru specii de „idoli”, adică ideile și noțiunile false, ideile care ne împiedică să gândim limpede. Iată definiția din *Novum organum* (1: 38): „Idolii și noțiunile false, care au pus stăpânire pe intelectul omenesc și s-au înrădăcinat adânc într-însul, nu numai că au năpădit spiritele oamenilor, așa încât adevărul abia poate să pătrundă, dar chiar dacă îi este dat și îngăduit să pătrundă, [idolii] vor reveni și vor tulbura înnoirea științelor, afară numai dacă oamenii nu iau măsuri împotriva lor și nu se apără, pe cât este cu putință”. Asta va face Bacon însuși.

Gânditorul recenzează patru specii de idoli: *idola tribus*, *idola specus*, *idola fori* și *idola theatri*. Idolii forului, de pildă, țin de modul în care folosim limba obișnuită. Această limbă e plină de echivocuri, tulbure, imperfectă. Cuvintele sunt folosite adeseori greșit. Funcția însăși a numirii e coruptă. Idolii care ne stăpânesc prin intermediul cuvintelor reprezintă „nume de lucruri care nu există, [dar și] nume de lucruri care există, însă confuze, prost definite și extrase din lucruri într-un mod grăbit și parțial” (*Novum organum*, 1: 60).

Un exemplu de concept confuz este acela al „umedului”, care desemnează în același timp multe lucruri diferite. Termenul are o profuziune de semnificații, ceea ce îl face inutil și vătămător. Pentru a remedia limbajul, e nevoie așadar de o „terapie” a cuvintelor. Ideea va fi preluată de Hobbes și Locke (cf. și Eco 2002: 169–171).

Francis Bacon găsește că semnele pot fi de două feluri. Hieroglifile, gesturile și emblemele sunt semne motivate (*ex congruo*), simbolurile sunt semne convenționale (*ad placitum*). Interjecțiile, de pildă, sunt semne motivate. Cuvântul „casă”, cuvântul „grădină”, cuvântul „turn” sunt, în schimb, semne convenționale. Când va redacta *Abecedarium Novum Naturae* (în 1622), o încercare grandioasă de a clasifica entitățile și ideile, Francis Bacon se va gândi, în primul rând, la semnele convenționale. Dar aceste semne au însușirea de a se referi la o noțiune precisă. Termenii din „abecedarul” lui Bacon nu vor suferi de confuzie. În acest abecedar, Bacon prezintă un catalog (un indice) al cunoașterii, un inventar al noțiunilor de bază. Realizarea acestui catalog e principala sarcină a filosofilor. Ei caută să identifice varietățile de ordine din lumea sensibilă. Pe baza acestui catalog, a acestei clasificări a universului, am putea construi un vocabular de „caractere” (de simboluri), care să constituie limba filosofică perfectă.

Francis Bacon s-a oprit, din păcate, la clasificare. A rămas, pe drept cuvânt, celebră clasificarea științelor după facultățile spiritului omenesc: memorie, imaginație și rațiune. Aș

menționa că această clasificare (care îl va inspira și pe Diderot, în *Encyclopedie*) e prezentată de Bacon în lucrarea *De dignitate et augmentis scientiarum*. Dar filosoful englez nu a oferit nicio sugestie cu privire la modul în care trebuie să se prezinte vocabularul noii limbi (dicționarul caracterelor).

3.1. Descartes: *mathesis universalis*

Prin *mathesis universalis*, știința sau matematica universală, Descartes a înțeles probabil „o algebră foarte generală, care, independent de conținut, arată numai ordinea de succesiune a unor termeni sau măsura, dar numai a raporturilor dintre lucruri” (cf. Dumitriu 1975: 521). Ca toți filosofii raționaliști, René Descartes a fost obsedat de ordine; lumea lui este, cu adevărat, *ordo et mensura*. Dar metoda lui Descartes nu era o „mașină de gândit”, cum vor voi mai târziu Hobbes și Leibniz. Descartes nu a înțeles gândirea ca pe un calcul. A gândi nu e totuna cu a calcula.

Mathesis universalis conducea în chip firesc (sau măcar sugera) edificarea unei limbi filosofice perfecte. Dar Descartes a considerat sarcina re-constituirii „limbii adamice” ca fiind mult prea dificilă și, în același timp, lipsită de urgență.

3.1.1. Limbi perfecte: tentativa lui Descartes și paradisul ceresc

În 1629, părintele Mersenne i-a expediat lui René Descartes, într-o cunoscută epistolă, proiectul unei limbi perfecte. Noua limbă era, în realitate, creația unui savant ciudat, un anume Des Vallées. Fiindcă nu a primit recompensa solicitată cardinalului Richelieu, Des Vallées nu a acceptat să-și publice niciodată invenția. Probabil că proiectul a circulat, totuși, în manuscris, de vreme ce părintele Mersenne i l-a trimis lui Descartes, sub forma unui rezumat de câteva propoziții. În răspunsul din 20 noiembrie, Descartes va examina, fără încântare, proiectul lui Des Vallées. Pornind de la el, filosoful va exprima pe scurt câteva din ideile personale cu privire la realizarea unei limbi perfecte.

Aș observa, înainte de orice, că Descartes e, mai curând, sceptic (va rămâne un sceptic cât va trăi) în privința limbii filosofice. Pentru a o edifica, avem nevoie de un vocabular de caractere și de o gramatică. Realizarea lexicului (a vocabularului, a dicționarului) nu ar trebui să constituie o dificultate insurmontabilă, fiindcă am porni de la dicționarele deja existente ale limbilor naturale. Gramatica, în schimb, ar fi mult mai greu de construit. Cu toate acestea, Descartes este optimist. Nu e nicio grabă. Gramatica va remedia o parte din imperfecțiunile limbii naturale. Un gramatician priceput va reuși cândva s-o redacteze. În fond, scrisoarea lui Descartes exprimă idei curențe în secolul al XVII-lea. Dar Descartes sesizează că problema principală a limbii perfecte nu e, până la urmă, nici vocabularul, nici gramatica. Problema e clasificarea, ordonarea ideilor și a entităților din univers. Numai așa, scrie el, am putea memora caracterele primitive.

Dar clasificarea universului, identificarea tipurilor de ordine reprezintă sarcina fundamentală a oricărei filosofii „adevărate”. Ar trebui să clasificăm mai întâi lucrurile și, mai apoi, ideile cu privire la lucruri (care trebuie să fie clare și distincte). Am realiza, astfel, „un sistem al ideilor clare și distincte”. Într-o etapă ulterioară, pentru fiecare idee ar fi nevoie de un caracter (de un simbol). Am căpăta astfel un soi de „matematică a gândirii”. Limbajul realizat ar fi lipsit de viciul echivocului și al redundanțelor. În definitiv, vocabularul limbilor naturale (dicționarul) e plin de cuvinte atinse de ambiguitate, care trimit la idei iremediabil confuze.

Aș reproduce, în încheierea acestei prezentări, câteva aserțiuni din scrisoarea lui Descartes. Prima: „Eu cred că această limbă este posibilă și că poate fi găsită știința de care depinde, prin intermediul căreia țăranii vor putea judeca pe tema adevărului mai bine decât o fac acum filosofii. Însă nu sunt încredințat că o voi putea vedea vreodată în uz”. Și imediat: „Întrebuițarea unei asemenea limbi ar presupune mari schimbări în ordinea lucrurilor; ar trebui ca întreaga lume să nu fie decât un paradis ceresc. Ar trebui să fie enumerate toate gândurile oamenilor, să fie puse în ordine, începând prin a distinge ideile cele mai simple, care sunt în imaginația omului și din care se compune tot ceea ce ei gândesc” (cf. Dumitriu 1975: 522).

La urma urmelor, Descartes nu era prea departe de viziunea lui Francis Bacon. E necesar, în primul rând, credea filosoful, să curățăm limbile naturale de ambiguități și, în al doilea rând, să punem ideile în ordine (și să construim „abecedarul naturii”). Scepticismul îl face pe Descartes să nu atace direct problema limbii perfecte. Dar nici mai târziu Descartes nu a încercat să obțină o „gramatică a ideilor” ori să clasifice entitățile care populează universul. Doar pe temeiul unei astfel de clasificări a lucrurilor și ideilor ar putea fi construită o limbă adamică. În scrierile lui Descartes, nu există niciun indiciu concret cu privire la clasificare și la edificarea „gramaticii ideilor”. Din corespondența cu părintele Mersenne rezultă că Descartes nu se opunea construirii unei limbi filosofice *a priori*. Dar el o privea în scrisoarea de răspuns doar ca pe „un instrument de comunicare, foarte util, dar în nici un caz ca pe un instrument capabil de a înlocui travaliul gândirii vii” (cf. Dumitriu 1975: 522).

3.2. Limbi perfecte: tentativa lui Dalgarno

George Dalgarno a publicat *Ars signorum* în 1661. Tratatul conține proiectul unei limbi filosofice *a priori*. Uneori însă, lucrarea lui Dalgarno e mult prea sumară. Autorul se mulțumește, adesea, cu propoziții aluzive și vagi. De exemplu, clasificările rămân adesea în stadiul de schiță incipientă. Prezentarea însăși a proiectului, estimează Umberto Eco (2002: 183), e, măcar în unele secțiuni, contradictorie, criptică, obscură. George Dalgarno a fost un profesor scoțian. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Oxford, unde a predat gramatica

într-o școală privată. A corespondat și i-a cunoscut pe savanții oxonieni ai timpului său. Lucrarea *Ars signorum* a fost citită și apreciată cu siguranță de John Wilkins.

O limbă universală – apreciază George Dalgarno – trebuie, îndeosebi, să examineze și să rezolve două chestiuni distincte. Cea dintâi se referă la o clasificare riguroasă (după prescripții științifice, deci) a entităților din lumea sublunară. A doua se referă la stabilirea unei gramatici pentru caractere. În opinia lui Dalgarno, clasificarea universului (și a noțiunilor filosofice) constituie misiunea necesară a filosofilor. Gramatica organizează, în schimb, vocabularul (caracterele, mai precis) pentru a corespunde cu lucrurile și noțiunile clasificate. Din nefericire, în deosebire de John Wilkins, George Dalgarno nu a fost în măsură să edifice o clasificare completă. El a oferit, în treacăt, câteva sugestii, exprimând apoi speranța că, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, metafizicienii vor soluționa chestiunea ordinii universului și a clasificărilor (de entități și de idei).

Din câte ne amintim, nici Descartes nu și-a propus vreodată cu maximă seriozitate să edifice o astfel de clasificare.

Ca gramatician, Dalgarno (care cunoștea observațiile din scrisoarea lui Descartes către părintele Mersenne) intuiește imediat că această limbă nu e numai o chestiune de scriere, ci și una de rostire. Limba se cade a fi folosită în comunicarea de zi cu zi. În ceea ce privește noțiunile primitive, autorul lui *Ars signorum* consideră că ele trebuie căutate în structura care leagă genul, specia și diferența. Tradiția clasificării/diviziunii prin gen, specie și diferență e, după cum știm, una aristotelică. Ea a fost consacrată, pentru multe veacuri, de *Isagoga* lui Porphyrios. Umberto Eco (2002: 184) estimează că „aspectul ambițios al proiectului lui Dalgarno (ca de altfel și al proiectului lui Wilkins) este că această clasificare trebuie să aibă în vedere nu numai genurile naturale, până la cele mai mărunte varietăți de plante și animale, ci și obiectele artificiale și accidente, încercare pe care tradiția aristotelică nu o întreprinsese niciodată”.

Fără nici o îndoială, George Dalgarno a fost un gânditor novator pentru secolul al XVII-lea. De pildă, el consideră că, din punct de vedere ontologic, substanța e un *agregat de accidente*. Mulți filosofi empiriști vor prelua această teorie (așa-numita Bundle-Theory). Lucrul e un mănunchi de proprietăți, de însușiri, de accidente. În sine, problema ontologică e foarte dificilă, întrucât (după cum descoperă și autorul lucrării *Ars signorum*) accidentele sunt în număr nelimitat. În ceea ce privește speciile infime, și Dalgarno numără câteva mii. Am spus deja că *Meditațiile* din *Ars signorum* l-au ajutat pe John Wilkins să rezolve unele probleme din proiectul său. În istoria utopiilor limbii perfecte, Dalgarno ocupă, fără discuție, un loc însemnat.

3.3. Limbi perfecte: tentativa episcopului Wilkins

Cel mai cunoscut inventator al unei „limbi filosofice a priori” (denumirea aparține, se pare, logicianului Louis Couturat) este, desigur, englezul John Wilkins. El a început să

mediteze la realizarea acestei limbi încă din 1641. Dar lucrarea care conține toate detaliile proiectului, intitulată *An Essay Towards a Real Character, and a Philosophical Language*, a apărut abia în 1668. Limba inventată de el e, în principiu, universală, transparentă cognitiv și lipsită de ambiguitate. Un caracter se cuvine a dezvălui natura lucrului denumit. John Wilkins subliniază în mai multe rânduri legătura necesară dintre caracter și lucru.

Wilkins afirmă, încă de la începutul eseului, că încercarea lui e menită a remedia urmările nefaste ale Turnului Babel: diversitatea limbilor naturale (*confusio linguarum*) provine din blestemul babelian. În continuarea lucrării, autorul evocă limba originară (crede că a fost ebraica) și apoi discută despre evoluția limbilor naturale, după evenimentul „înmulțirii” limbilor și al împărțirii oamenilor în seminții cu idiomuri particulare. În fine, Wilkins subliniază scopul întregii lucrări: prezentarea limbii filosofice. Intenționează să edifice o limbă bazată de caractere (simboluri), „ce poate fi înțeleasă de orice popor”. Așadar, propune o limbă universală, accesibilă tuturor, lipsită de echivoc și transparentă cognitiv.

René Descartes nu a procedat în chipul cel mai potrivit când s-a gândit să derive dicționarul caracterelor (lexicul, vocabularul limbii filosofice) dintr-un dicționar existent (dintr-o limbă deja vorbită). În mod obligatoriu, caracterele trebuie raportate la lucruri (ele divulgă esența lor) și la tabelul ideilor fundamentale stabilite de filosofi.

Realizarea efectivă a limbii filosofice trebuie precedată de o clasificare a tuturor entităților și ideilor. Este, cu certitudine, o întreprindere grandioasă. În concepția lui John Wilkins, clasificarea nu poate fi una de natură platoniciană, ca la Raymundus Lullus. Clasificarea lui vine din tradiția aristotelică, prin gen, specie și diferență. Autorul preia ordonarea noțiunilor fundamentale de la filosofii și specialiștii timpului. Pentru domeniul botanic, folosește, de exemplu, clasificarea savantului John Ray. Sigur, clasificarea lui Wilkins, în acord cu știința oxoniană a vremii, constituie numai una dintre posibilele imagini ale lumii. Autorul nu bănuiește cătuși de puțin (și nici nu avea cum!) că universul ar putea fi ordonat într-un mod diferit și că orice clasificare depinde întru totul de cultura care o propune. Abia astăzi știm cu precizie că există clasificări diferite în funcție de limba folosită de o comunitate și de cultura ei. Lumea poate fi organizată în multe chipuri. În 1668, John Wilkins nu-și putea imagina acest adevăr banal (cf. Eco 2002: 190).

Edificarea efectivă a limbii începe, așadar, printr-o uriașă operație taxonomică. Wilkins alcătuiește, în primul rând, un catalog, un tabel cu 40 de genuri fundamentale. Genurile sunt împărțite în 251 de diferențe specifice. Autorul obține, în final, 2030 de specii. Încercarea lui Wilkins e, mai degrabă, impresionantă (prin îndrăzneala ei nemăsurată) decât coerentă. Episcopul clasifică ideile (ideea de Dumnezeu, de substanță, de atribut etc.), lucrurile, obiectele, animalele, păsările, peștii, vegetalele, alimentele, straiile, băuturile, dansurile. Adică, în principiu, tot ceea ce ar cuprinde universul cunoscut de filosofii de la mijlocul veacului al XVII-lea. Clasificarea este, prin esența ei, o tentativă colosală și imposibilă. Wilkins vrea să ordoneze un domeniu infinit, pe când numai mulțimile finite se pot organiza fără rest. Această imensă clasificare oferă posibilitatea

numirii prin caractere (simboluri) a entităților. A clasifica universul sensibil e, neîndoios, doar o etapă în realizarea limbii filosofice. John Wilkins are nevoie și de o gramatică pentru a mânui caracterele (vocabularul). Dintr-un caracter primitiv trebuie să derivi un caracter secundar (sau mai multe). Acest lucru nu se poate obține în lipsa unor „morfeme și mărci”.

Umberto Eco (2002: 191) precizează: „Ajuns aici, Wilkins e în măsură să propună propria limbă întemeiată pe caractere reale. De fapt, aceasta se împarte în două limbi: (i) una scrisă, alcătuită din ideograme cu aspect oarecum chinezesc, însă nepronunțabile; (ii) una destinată rostirii. Se vorbește de două limbi întrucât notarea alfabetică destinată rostirii, chiar dacă urmează aceleași criterii combinatorii ca și cea ideografică, este atât de diferită, încât reclamă o nouă învățare. De fapt, limba fonetică este mai clară ca scriere în caractere reale”.

Am remarcat mai sus că o clasificare a universului nu e cu putință. Nu a reușit nici Descartes, în măsura în care și-a propus acest lucru. Nici John Wilkins nu reușește. În principiu, pot fi clasificate doar mulțimile finite. Mulțimea elementelor chimice e un exemplu strălucit de clasificare (tabelul periodic al lui Mendeleev). Mineralele, altul. Dar mulțimile infinite sau indefinite (și universul e o mulțime indefinită și eclectică) nu se pot ordona cu nici un chip. Jorge Luis Borges (2006: 248) are temeiuri când afirmă explicit: „Nu există o clasificare a universului care să nu fie arbitrară și conjecturală. Pricina este foarte simplă: nu știm ce este universul... Neputința de a pătrunde schema divină a universului nu poate, firește, să ne disuadeze de la plănuirea unor scheme umane, chiar dacă știm prea bine că acestea sunt doar provizorii”.

Aș remarca, în încheiere, un fapt extrem de interesant. Pentru că nu se pot numi în limba perfectă (și nici nu se pot clasifica fără a ridica dificultăți de netrecut), John Wilkins e constrâns să elimine din tabelele clasificatorii ființele inexistente (sirenele, pasărea Phoenix, grifonul, harpiile). Aceste făpturi, admite episcopul, pot fi folosite doar ca nume proprii de indivizi. Limba filosofică a lui Wilkins nu poate numi în mod adecvat anumite specii de mâncăruri și băuturi (soiuri de struguri, marmeladă, ceai, cafea, ciocolată). Nu poate numi nici dansurile populare, nici anumite țesături textile (satinul, mătasea).

E foarte curioasă această clasificare a universului din care lipsesc atât de multe entități (a se vedea și DeMott 1958, Clauss 1982).

3.3.1. Swift despre tentativa lui Wilkins

Se presupune că limba adamică (aceea vorbită până la prăbușirea Turnului Babel) a fost o limbă perfectă. Cuvintele nu suferau de ambiguitate, erau transparente (din simpla examinare a cuvântului sesizai natura lucrului), exprimau cu exactitate gândurile și desemnau fără rest lucrurile. Limba adamică era limba tuturor oamenilor care și-au propus să ridice în câmpia Senaar turnul Babel. După acest episod, omenirea nu a mai putut vorbi un singur idiom. Încercarea de a reconstitui limba adamică a fost, în secolul al XVII-lea,

visul multor savanți și, în genere, al spiritelor utopice. Ar fi trebuit să-l notăm în șirul acestora și pe Comenius.

Unul dintre ei, cel mai cunoscut, cu siguranță, a fost John Wilkins. El a construit un limbaj analitic, de „caractere reale”, în care simbolul dezvăluia, la o simplă inspecție, constituția lucrului. Puțini știu însă că marele scriitor satiric Jonathan Swift a ironizat, în *Gulliver's Travels* (III: 5), această încercare nesăbuită. Să ne amintim. Gulliver e introdus într-o academie, unde există o secțiune de savanți dedicați trup și suflet inventării unei limbi universale. Cum arată noul limbaj? Swift oferă o caricatură. Iată un prim proiect. Cuvintele polisilabice sunt reduse la unități lexicale formate dintr-o singură silabă. Sunt eliminate verbele și participiile. În lumea reală, doar numele (care desemnează lucruri) există. Limba e compusă exclusiv din substantive.

Al doilea proiect este și mai interesant. Cuvintele sunt desființate complet. Dacă termenii desemnează întotdeauna lucruri (și numai lucruri), e mai potrivit să aduci lucrurile însele, când vrei să exprimi ceva, când porți o discuție. În loc să pronunți termenul „măr”, arăți celorlalți, la modul ostensiv, un măr real. Avantajul principal al acestei limbi neo-adamice, pur materiale, este, în opinia academicienilor evocați de Jonathan Swift, protejarea sănătății vorbitorilor. Firește, proiectul lui Swift e perfect absurd și are menirea de a ne amuza. Nimeni nu ar fi în stare să vorbească (și să gândească) doar cu (substantive și) lucruri. E nevoie, până una-alta, de verbe, de prepoziții și conjuncții.

Ofer, în încheiere, un citat consistent din romanul lui Swift (*Travels into Several Remote Nations of the World*, III: 5): „Celălalt proiect propunea, pur și simplu, desființarea tuturor cuvintelor, ceea ce, după cum se arată, ar fi foarte prielnic sănătății și ar însemna o mare economie de timp. Or, cum cuvintele nu sunt decât «nume ale lucrurilor», «ar fi mult mai potrivit ca toți oamenii să poarte la ei lucrurile de care au nevoie pentru a se face înțeleși». Această născocire ar fi fost cu siguranță aplicată spre a ușura viața și a ocroti sănătatea supușilor... Născocirea mai are și un alt mare avantaj, și anume acela că ea poate sluji ca limbă universală, înțeleasă de toate popoarele civilizate...”.

Utopia limbii adamice a apus, ca de obicei, sub pana umoriștilor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Barthel 1972 = Gustav Barthel, *Konnte Adam schreiben? Weltgeschichte der Schrift. Von der Keilschrift zum Komputersatz*, Schauberg, Köln, DuMont.
- Borges 2006 = Jorge Luis Borges, *Limba analitică a lui John Wilkins*, în *Eseuri*, traducere de Cristina Hăulică, Iași, Editura Polirom, p. 245–248.
- Clauss 1982 = Sidonie Clauss, *John Wilkins' Essay Toward a Real Character: Its Place in the Seventeenth-Century Episteme*, în „Journal of the History of Ideas”, 43, 4, p. 531–553.

- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dante 1971 = Dante Alighieri, *Despre arta cuvântului în limba vulgară*, în *Opere minore*, traducere de Petru Creția, București, Editura Univers.
- DeMott 1958 = Benjamin DeMott, *The Sources and Development of John Wilkins' Philosophical Language*, în „The Journal of English and Germanic Philology”, 57, 1, p. 1–13.
- Dumitriu 1975 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, ediția a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Eco 2002 = Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, traducere de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom.
- Grigg 1996 = Russell Grigg, *Naming the Animals: All in a Day's Work of Adam*, în „Creation”, 18, 4, p. 46–49.
- Leibniz 2003 = G.W. Leibniz, *Noi eseuri asupra intelectului omenesc*, traducere de Marius Tianu, control științific și note de Adrian Niță, studiu introductiv de Mircea Flonta, București, Editura ALL Educațional.
- Olender 1999 = Maurice Olender, *Limbile Paradisului. Arieni și semiți: un cuplu providențial*, traducere de Ion Doru Brana, București, Editura Nemira.

THE ENDLESS DREAM OF THE EIGHTEENTH CENTURY: THE ADAMIC LANGUAGE

ABSTRACT

The author presents several problems disputed by philosophers, scientists or theologians in the eighteenth century, about the first language of the humankind. The dialogues in the Paradise between Adam, Eve and God, the priority of the Hebrew, the various connections word-reality, the making of a philosophical, perfect, articial idiom are reviewed here, with a special emphasis on the linguistic features of these topics.

Key-words: *adamic language, naming, Paradise, perfect language, Middle Age.*

**ACTIVITATEA DEPARTAMENTELOR INSTITUTULUI
DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”
AL ACADEMIEI ROMÂNE, ÎN ANII 2016 ȘI 2017**

Cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au realizat atât activitățile prevăzute în planul de cercetare al Academiei, cât și unele suplimentare, desfășurate în cadrul unor proiecte de cercetare personale sau de echipă, naționale ori internaționale. Au rezultat, în urma acestor cercetări, volume colective și de autor, articole, studii, note și recenzii, comunicări prezentate la diverse colocvii, congrese și simpozioane naționale sau internaționale, dintre care unele au fost organizate de Institutul nostru, facilitându-se astfel schimbul de idei, diseminarea rezultatelor activității de cercetare, precum și stabilirea de contacte cu lumea academică din țară și din străinătate. De asemenea, în paginile celor două reviste editate sub egida instituției noastre (indexate în diverse baze internaționale de date internaționale, acreditate CNCS și clasificate în categoria B), sunt publicate și lucrări ale altor specialiști români sau străini. Activitatea colectivului nostru, dar și a Asociației Culturale „Alexandru. Philippide”, poate fi urmărită în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, cu apariții trimestriale (<http://philippide.ro/pages/arhiva.html>), și pe site-ul Institutului (www.philippide.ro).

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele Institutului:

1. În anii 2016 și 2017, membrii departamentelor Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au continuat cercetarea în cadrul proiectelor academice cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Paralel, unii dintre cercetători au fost implicați și în alte proiecte de cercetare, cu finanțare extrabugetară.

1.1. În cadrul **Departamentului de lexicologie–lexicografie** (șef de departament, CS I dr. Gabriela Haja) s-au continuat cercetările planificate, din cadrul programului prioritar al Academiei Române *Tezaurul lexical al limbii române*, cu cele două proiecte de cercetare: *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, *Litera C*, varianta informatizată și CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*. În urma derulării activităților prevăzute, au fost preprocesate 2 483 de imagini din volumele scanate, în vederea optimizării operației de convertire a imaginii digitale în text editabil. A continuat documentarea în vederea redactării unor articole din porțiunea C–CALA-. Au fost revizuite 339 751 de cuvinte-titlu din

dicționarele indexate în baza de date CLRE; au fost validate 15 766 de cuvinte-titlu din dicționare vechi, indexate în baza de date CLRE. De asemenea, au fost verificate automat două treimi din paginile validate și/sau revizuite în cadrul CLRE și a fost construită interfața de lectură finală a dicționarelor din corpus, în vederea pregătirii materialului pentru publicarea on-line. Au fost revizuite datele bibliografice pentru 230 de volume din Biblioteca electronică a DLR; au fost excerptate 22 883 de contexte din manuscrise și tipărituri din *Bibliografia* DLR, scrise cu alfabet chirilic ori de tranziție; au fost indexate metadatele pentru 8 966 de volume arhivate în Biblioteca digitală a DLR; această activitate a presupus crearea, testarea și administrarea unui instrument complex de accesare, stocare și prelucrare la distanță a datelor prin intermediul mai multor stații de lucru; de asemenea, au fost realizate un instrument de transpunere automată a formatului .tif (câte o pagină) în format .pdf (text continuativ) și unul de identificare automată a fișierelor identice, pentru evitarea indexării dubletelor. Au fost scanate și verificate 11 080 de pagini ale unor lucrări din *Bibliografia* DLR; au fost redactate 244 de pagini din porțiunea CA- a DLR, serie nouă.

În afara planului de cercetare, CS II dr. Marius-Radu Clim a indexat și a publicat varianta electronică a zece dintre volumele cuprinzând comunicări din cadrul simpozioanelor anuale ale Institutului (http://www.philippide.ro/pages/-volume_simpozioane_en.htm); de asemenea, a creat și completat o pagină a Institutului pe site-ul ERRIS. Engage in the Romanian Research Infrastructures System (<https://erris.gov.ro/Institutul-A.-Philippide>), necesară pentru a face publică infrastructura Institutului, în vederea depunerii de noi aplicații pentru finanțarea unor proiecte de cercetare, din fonduri extrabugetare. De asemenea, Marius-Radu Clim a publicat pe site-urile respective variantele electronice a două dintre publicațiile Institutului: numărul 1/2016 al revistei „Philologica Jassyensia” (<http://www.philologica-jassyensia.ro/>) și nr. 2/2016 al Buletinului Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” (<http://philippide.ro/pages/arhiva.html>).

1.2. La Departamentul de dialectologie și sociolingvistică (șef de departament, CS II dr. Florin-Teodor Olariu) au continuat operațiile de introducere în baza de date și de redactare a conținuturilor aferente volumului al V-lea din NALR. *Moldova și Bucovina* pentru un număr de 128 hărți analitice și interpretative și operațiunile de redactare sau revizie pentru un număr de 131 de liste cu material necartografiat (pentru care s-a făcut și fișarea în vederea întocmirii indicelui de cuvinte și forme); în cadrul activității de digitalizare a arhivei audio de etno- și sociotexte a Departamentului, au fost transferate în format digital un număr de 36 de benzi de magnetofon și 24 de casete audio din arhiva proiectului *Graiurile românești de la est de Carpați. Etno- și sociotexte*, desfășurat între anii 1992 și 1995 sub forma unei colaborări între Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” și Institutul de Filologie al Academiei de Științe din Republica Moldova, proiect coordonat de CS I dr. Stelian Dumistrăcel; a fost prelucrată parțial informația digitalizată de pe un număr de 5 benzi de magnetofon.

1.3. La Departamentul de toponimie (șef de departament, CS I dr. Vlad Cojocaru), la tema *Micul dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea a 2-a. *Toponime descriptive*, s-a continuat activitatea de cercetare, redactându-se 820 de pagini, concomitent cu operațiunea de documentare din surse auxiliare (istorice, geografice, lingvistice), pentru completări necesare prelucrării materialului toponimic și clarificării etimologiei toponimelor; au fost rezolvate probleme de etimologie și de structurare a unor câmpuri toponimice pentru articolele redactate, pentru secțiunile A–C, D–L, M–R, respectiv S–Z (300 de pagini). La tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova, III, Dicționarul toponimic al bazinului Moldovei, Partea 1, Moldova superioară* (la care se lucrează cu o jumătate de normă de cercetare), au fost redactate 250 de pagini de articole de dicționar.

1.4. La Departamentul de istorie literară (șef de departament, CS I dr. Ofelia Ichim) s-a continuat lucrul la proiectul fundamental și prioritar al Academiei Române – ediția a II-a a *Dicționarului general al literaturii române* (DGLR) – și la proiectul Departamentului, *Enciclopedia scrierilor memorialistice românești* (ESMR). Pentru DGLR, au fost actualizate o parte din articolele proprii, precum și ale colegilor indisponibili, publicate în prima ediție a DGLR, și s-a lucrat la noi articole despre autori și periodice. S-a continuat revizia volumului D–G, articole despre autori (CS I dr. Victor Durnea), s-a verificat informația biografică și, parțial, bibliografică, la articolele în pregătire pentru tipar din volumele D–G, respectiv Ț–Z. S-a făcut revizia finală a materialului din DGLR, volumele A–B și C–D (CS I dr. Remus Zăstroiu și CS dr. Gabriela Drăgoi). Pentru obținerea unor informații biobibliografice s-a luat legătura cu persoane din țară și din străinătate care au acces la astfel de informații, precum și cu instituții (CS. I dr. Ofelia Ichim). În cadrul Departamentului s-au cerut informații și s-au arhivat răspunsurile provenite de la Arhivele Naționale, primării, oficii de stare civilă, biblioteci, muzee etc.; s-a asigurat accesul cercetătorilor la Arhiva Institutului și a continuat activitatea de predare-restituire de fișe. S-au adunat informații pentru proiectul ESMR, au fost gestionate și actualizate listele cu scriitori și alte materiale de specialitate care vor intra în cuprinsul *Enciclopediei* și au fost redactate articole (CS III dr. Șerban Axinte, CS Nicoleta Borcea, CS I dr. Bogdan Crețu, CS III dr. Amalia Drăgulănescu, CS III dr. Sebastian Drăgulănescu, CS I dr. Ofelia Ichim, CS III dr. Doris Mironescu, ACS Maricica Munteanu, CS I dr. Remus Zăstroiu). CS I dr. Victor Durnea a continuat lucrul la ediția critică G. Ibrăileanu, *Opere*, sub egida Academiei Române. CS III dr. Doris Mironescu a efectuat operațiunile de tehnoredactare a materialului ediției critice M. Blecher, *Opere*, sub egida Academiei Române și a colaborat la proiectul *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Spațiul*, realizat în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

1.5. La Departamentul de etnografie și folclor (șef de departament, CS II dr. Adina Ciubotariu) s-au efectuat operații de sistematizare și analiză a

documentelor din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei pentru proiectul *Tipologii și corpusuri de texte*. S-au redactat articole de tipologie și studiul introductiv al lucrării *Arhitectura țărănească din Moldova* și s-au selectat fotografii pentru *Tipologie și corpus de documente* (Adina Ciubotariu). S-a continuat fișarea mapelor aferente temei de cercetare și au fost făcute redactări parțiale de articole pentru lucrarea *Credințe și obiceiuri din ciclul sărbătorilor de iarnă din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (CS III dr. Ioana Repciuc). În cadrul proiectului *Obiceiuri de iarnă din Moldova*, Ioana Repciuc a realizat o documentare la Institutul de Etnologie și Antropologie culturală al Universității Jagellone din Cracovia și a desfășurat activitate didactică în calitate de *visiting professor* la Patrick Henry College, Washington D.C. Adina Ciubotariu și Ioana Repciuc au organizat expoziția „Arhiva vie”, vernisată în data de 8 decembrie 2017, în parteneriat cu Muzeul Etnografic al Moldovei, pentru diseminarea informațiilor și a publicațiilor care valorifică Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei. În vederea realizării unei ediții a răspunsurilor primite de B.P. Hasdeu la Chestionarul lingvistic *Dotațiunea Carol I (Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, mss. BAR 3418–3436), ACS dr. Astrid Cambose a realizat o documentare asupra edițiilor critice de texte din sec. al XIX-lea, a fotografiat și arhivat în format digital 9 000 de imagini reprezentând conținutul răspunsurilor manuscrise la Chestionarul lingvistic B.P. Hasdeu și a început transcrierea ms. rom. 3418, BAR București, redactarea glosarului și a aparatului critic. S-au desfășurat anchete folclorice de teren în localitățile Șipote, Chișcăreni și Țibănești, județul Iași.

2. Principalele publicații periodice și volume colective:

- „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, anul XVII, nr. 1–4, 2016 și anul XVIII, nr. 1–4, 2017;
- „Philologica Jassyensia”, numărul 1(21)/2016, 2(22)/2016, an XII, 1(25)/2017 și 2(26)/2017, an XIII (<http://www.philologica-jassyensia.ro/>; revistă acreditată CNCS în categoria B, înregistrată în bazele de date CEEOL, EBSCO, DOAJ, FABULA, ULRICHSWEB, GOOGLE ACADEMIC, MLA, THE LINGUIST LIST, ProQuest și, începând cu numărul 1/2015, indexată în baza de date Thomson Reuters – *Emerging Sources Citation Index* (ESCI);
- „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul LVI/2016, dedicat împlinirii a 150 de ani de la fondarea Academiei Române, și tomul LVII/2017, număr special, *Verba et res. Studia linguistica in honorem magistri Stelian Dumitrăcel* (www.alil.ro; revistă acreditată CNCS în categoria B; indexată în baza de date EBSCO);
- *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Proceedings, Iasi, 16–18 September 2015, edited by Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016, 484 p.;

– *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, volum coordonat și editat de Bogdan Crețu, Ofelia Ichim, Marius-Radu Clim, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

– *Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” (1927–2017)*, de Ofelia Ichim (coord.), Luminița Botoșineanu, Adina Ciubotariu, Vlad Cojocaru, Bogdan Crețu, Gabriela Haja, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iași, 2017, 206 p.

3. Pe lângă activitatea de plan, cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au publicat numeroase studii, articole și recenzii în diverse reviste de specialitate românești sau străine:

3.1. Cercetătorii departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie–sociolingvistică și toponimie) au publicat studii în următoarele reviste de profil sau culturale din țară: „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Alexandru-Laurențiu Cohal, Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Ana-Maria Prisacaru), „Philologica Jassyensia” (Daniela Butnaru, Alexandru-Laurențiu Cohal, Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Aurel-Dinu Moscal, Alina-Mihaela Pricop, Ana-Maria Prisacaru, Elena Tamba), „Cronica veche” (Stelian Dumistrăcel, Eugen Munteanu), „Timpul” (Stelian Dumistrăcel), „Adevărul de weekend” (Stelian Dumistrăcel), „Ziarul de Iași” (Stelian Dumistrăcel), „Biblos” (Stelian Dumistrăcel), „Vutcani” (Cristina Florescu), „Scriptor” (Eugen Munteanu, Stelian Dumistrăcel), „România literară” (Eugen Munteanu), „Diacronia” (Daniela Butnaru, Aurel-Dinu Moscal), „Convorbiri literare” (Eugen Munteanu), „Transilvania” (Eugen Munteanu), „Caietele de la Putna” (Eugen Munteanu), „Revue roumaine de linguistique” (Dragoș Moldovanu), „Academica” (Gabriela Haja, Florin-Teodor Olariu, Dragoș Moldovanu), „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (Vlad Cojocaru).

De asemenea, au fost publicate studii și articole în diverse volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice: *Name and Naming. Proceedings of the third International Conference on Onomastics*, Baia Mare, 1–3 septembrie 2015 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Aurel-Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru); *Linguistic Linked Open Data. 12th EUROLAN 2015 Summer School and RUMOUR 2015 Workshop*, Sibiu, Romania, July 13–25, 2015, *Revised Selected Papers*, Springer International Publishing, Switzerland, 2015, p. 110–123 (varianta electronică: http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-32942-0_8) (Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Elena Tamba, Mădălin-Ionel Pătrașcu); *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes* (Nancy, 15–20 juillet 2013), Section 16 : Projets en cours ; ressources et outils nouveaux, David Trotter, Andrea Bozzi, Cédric Fairon (ed.) Nancy, ATILF, 2016, <http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html> (Marius-Radu Clim, Cristina Florescu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Mădălin-Ionel Pătrașcu, Elena Tamba); *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian*

Linguistic and Cultural Contacts in the European Space, Proceedings, Iasi, 16–18 September 2015, edited by Luminița Botoșineanu. Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016 (Luminița Botoșineanu, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Mădălin-Ionel Pătrașcu, Elena Tamba); *Electronic Lexicography in the 21st Century. Proceedings of the eLex 2017 Conference*, Iztok Kosem, Carole Tiberius, Milos Jakubicek, Jelena Kallas, Simon Krek, Vit Baisa (eds.), published by Lexical Computing CZ s.r.o., Brno, Czech Republic, Leiden, 2017, p. 193–201, elex.link/elex2017/proceedings-download (Marius-Radu Clim, Mădălin Ionel Pătrașcu, Elena Tamba); *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*, IV, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016 (Mioara Dragomir); *Arta discursului public și discursul public al artei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016 (Cristina Florescu); *Hommages offerts à Maria Iliescu*, Craiova, Editura Universitaria, 2017 (Cristina Florescu); *Minorități și identități naționale în spațiul central și est-european*, Iași, Editura Timpul, 2016 (Cristina Florescu); Teodor Popovici, *Marele Coșeriu*, Chișinău, Editura Universul, 2016 (Eugen Munteanu); *Figures of Migration*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016 (Alina-Mihaela Pricop); *Lucrările celui de-al șaselea Simpozion Internațional de Lingvistică*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, 29–30 mai 2015, Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuțu (ed.), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017 (Luminița Botoșineanu, Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); *Vernacular Bible and Religious Reform in the Middle Ages and Early Modern Era*, Peeters, Leuven – Paris – Bristol, CT, 2017, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovanensium, CCLXXXVII (Eugen Munteanu); *Omul de cuvânt. In honorem Gheorghe Chivu*, cuvânt-înainte de Adina Chirilă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 (Stelian Dumistrăcel); *Educația lingvistică și literară în contextul dezvoltării valorilor general-umane*, Chișinău, 2017 (Stelian Dumistrăcel); *Name and naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics „Name and naming” – Sacred and profane in onomastics, Baia Mare, September 5–7 2017*, editor Oliviu Felecan, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2017 (Daniela Butnaru, Alina-Mihaela Pricop, Ana-Maria Prisacaru); *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 (Mioara Dragomir) ș.a.

Cercetătorii lingviști au valorificat rezultatele activității lor și prin tipărirea unor volume de autor sau colective (a), respectiv prin editarea de volume sau colaborarea la editarea unor volume (b):

(a)

– Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (éd.), *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) 2. Pratique lexicographique et réflexions théoriques*, Berlin, De Gruyter, 2016, 618 p.;

– Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceri mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, 546 p.; vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, 224 p., Iași, Editura Doxologia, 2017;

– Florin-Teodor Olariu, *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*, Iași, Institutul European, 2017, 264 p.;

– Stelian Dumistrăcel, *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile*, Iași, Polirom, 2017;

– Stelian Dumistrăcel, *Împotriva derivei. Cu 30 de scrisori către revista „Timpul”*, Iași, Editura Adenium, 2017, 316 p. (volum omagial, la împlinirea a 80 de ani ai autorului, publicat de „Asociația Studenților Jurnaliști din Iași”);

– Stelian Dumistrăcel, *Spații pragmatico-discursive. Volum omagial oferit autorului la împlinirea a 80 de ani*, Ed. Oana Magdalena Cenac, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2017.

– Alina-Mihaela Pricop (coord.), Andreea-Giorgiana Marcu, Mihaela Mocanu, Oana Zamfirescu, *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XXI-lea: liste, vocabulare, glosare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română. Bibliografie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 362 p.;

– Dănuț Doboș, Daniela Butnaru, Anton Coșa, Ioan Dănilă, Cătălin George Fedor, Fabian Doboș, Eduard Patrașcu, Cătălin Gheorghită Crețu, *Traian (NT). Istorie, spiritualitate și bună conviețuire*, Iași, Editura Presa Bună, 2017, 362 p.;

– Ana-Maria Gînsac (coord.), Iosif Camară, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu, *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 270 p.;

– Viorel Barbu, Eugen Munteanu, *5 convorbiri despre știință, cultură, creație*, Iași, Editura Junimea, 2017, 276 p.;

– Paul Miron *in memoriam*, volum comemorativ alcătuit de Eugen Munteanu, Iași, Editura Junimea, 2017, 470 p.

(b)

– Eugen Munteanu (coord.), Ana Maria Gînsac, Ana Maria Minuț, Lucia Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*, ediție de text, prefață, notă asupra ediției, introducere, bibliografie, indice de cuvinte și forme, indice de nume proprii, rezumate în limbile engleză, franceză, germană și rusă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016;

– Dumitru Irimia, *Studii de limba română și lingvistică generală*, ediție, introducere și notă asupra ediției de Dinu Moscal, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 370 p.;

– *Profesorul nostru, D. Irimia*, editori Dinu Moscal și Cristina Irimia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 306 p.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, articole și recenzii în periodice din țară și din străinătate: „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Adina Ciubotariu, Ofelia Ichim, Ioana Repciuc), „Philologica Jassyensia” (Șerban Axinte, Astrid Cambose, Adina Ciubotariu, Amalia Drăgulănescu, Ofelia Ichim, Doris Mironescu, Maricica Munteanu), „Studii de știință și cultură” (Șerban Axinte), „Convorbiri literare” (Șerban Axinte), „Logos” (Șerban Axinte), „Observator cultural” (Șerban Axinte), „Dilema veche” (Șerban Axinte), „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»” (Astrid Cambose), „22” (Astrid Cambose), „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (Adina Ciubotariu), „Revista română” (Adina Ciubotariu), „Bulletin of Integrative Psychiatry” (Adina Ciubotariu, Ioana Repciuc), „Journal of Ethnology and Folkloristics” (Adina Ciubotariu), „Mozaicul” (Adina Ciubotariu, Ioana Repciuc), „Academica” (Bogdan Crețu, Adina Hulubaș, Ofelia Ichim, Remus Zăstroiu), „Journal of Romanian Literary Studies” (Amalia Drăgulănescu), „Studii europene” (Amalia Drăgulănescu), „Studii eminescologice” (Sebastian Drăgulănescu, Doris Mironescu), „Limba română” (Sebastian Drăgulănescu), „Caiete critice” (Doris Mironescu), „Suplimentul de cultură” (Doris Mironescu), „Dacoromania litteraria” (Doris Mironescu), „Cultura” (Doris Mironescu), „Revista română de sociologie” (Ioana Repciuc).

Cercetătorii de la aceste departamente au publicat studii și articole în diverse volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice: *Enticing Cultures. Travel and Intercultural Communication in Europe*, edited by Oana Cogeanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016 (Adina Ciubotariu); *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity, ed. Iulian Boldea, Târgu-Mureș, Arhipelag XXI, 2016 (Amalia Drăgulănescu); *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Proceedings, Iasi, 16–18 September 2015, edited by Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016 (Șerban Axinte, Astrid Cambose, Adina Ciubotariu, Doris Mironescu); *Nașterea documentului de folk-lore. Răspântii metodologice*, coord. Ileana Benga, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2015 (Astrid Cambose); *Riturile de trecere în actualitate / The Rites of Passage Time after Time*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016 (Adina Ciubotariu, Ioana Repciuc); *Orașul Iași – „capitala rezistenței până la capăt” (1916–1917)*, Ion Agrigoroaiei (coord.), Iași, Editura Junimea, 2016 (Remus Zăstroiu); *Cum citesc bărbaiții cărțile scrise de femei*, Lia Faur și Șerban Axinte (coord.), Iași, Polirom, 2017 (Șerban Axinte, Doris Mironescu); *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Bogdan Crețu, Ofelia Ichim, Marius-Radu Clim (coord.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 (Șerban Axinte, Astrid Cambose, Doris Mironescu); *Intangible Cultural Heritage: Safeguarding Experiences*

in Central and Eastern European Countries and China. 10th Anniversary of the Entry into Force of the 2003 UNESCO Convention, edited by Hanna Schreiber Publishing: National Heritage Board, Warsaw 2017 (Adina Ciubotariu); *Religion and Magic in Socialist and Post-Socialist Contexts II. Baltic, Eastern European, and Post-USSR Case Studies*, edited by Alexandra Cotofana and James M. Nyce, Stuttgart, ibidem Press, 2017 (Ioana Repciuc); *Aux portes de l'Orient, and Through: Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, and the „Oriental” Legacy of Early Romanian Literature*, în *Romanian Literature as World Literature*, coord. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury Academic, 2017 (Bogdan Crețu); *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, coord. Bogdan Crețu, Ofelia Ichim, Marius-Radu Clîm, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 (Ofelia Ichim, Șerban Axinte, Astrid Cambose, Cecilia Maticiuc, Doris Mironescu, Maricica Munteanu, Ioana Repciuc); *Romanian Literature as World Literature*, coord. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury Academic, 2017 (Doris Mironescu).

Activitatea publicistică a unor cercetători ai departamentelor menționate s-a concretizat și prin tipărirea unor volume de autor sau colective (a) și editarea de volume sau colaborarea la editarea unor volume (b):

(a)

- Doris Mironescu, *Un secol al memoriei. Literatură și conștiință comunitară în epoca romantică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 316 p.;
- Ion H. Ciubotaru, *Folclor din Bistrița-Năsăud*, transcrierea melodiilor de Florin Bucescu, Iași, Editura Presa Bună, 2017, 508 p.;
- Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova raportate la spațiul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 684 p.;

(b)

- Petru Caraman, *Corespondența*, ediție îngrijită de Ion H. Ciubotaru și Remus Zăstroiu, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, vol. I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 782 p., vol. II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 844 p.;
- Adina Hulubaș, Ioana Repciuc (editori), *Riturile de trecere în actualitate / The Rites of Passage Time after Time*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 394 p.;
- Angeliki Mouzakiti, Andreas Rados, Amalia Voicu (eds.), *Ecouri ale logosului elen/ Ηπήχηση του Ελληνικού Λόγου* (volum în română și neogreacă), cuprinzând Actele Simpozionului din 12 mai 2014 „40 de ani de la înființarea Seminarului de Neogreacă”, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere, Lectoratul de Neogreacă, Fundația pentru Promovarea Culturii Balcanice și Europene „Rigas Ferraios” și Societatea de Studii Clasice din România (Filiala Iași), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 172 p.;
- Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica (1951–1958)*, vol. II, selecția și îngrijirea textelor, postfață, tabel cronologic și note de Astrid Cambose,

traducerea scrisorilor din limba franceză de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas, 2016, 456 p.;

– Lia Faur, Șerban Axinte (coord.), *Cum citesc bărbații cărțile femeilor*, Iași, Editura Polirom, 2017, 246 p.;

– M. Blecher, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Doris Mironescu, postfață de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2017, 1550+LVIII p.

4. Cercetătorii din cadrul departamentelor de lingvistică și de literatură au participat la simpozioanele și colocviile organizate de Institutul „Alexandru Philippide” și la manifestări științifice desfășurate sub egida altor instituții. În anul 2016 a continuat organizarea unor manifestări științifice dedicate aniversării a 150 de ani de la înființarea Academiei Române. Toate manifestările științifice organizate de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” în anul 2017 au fost dedicate aniversării a 90 de ani de la înființarea Institutului.

4.1. Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” și Asociația Culturală „Alexandru Philippide” au organizat tradiționala manifestare științifică internațională anuală dedicată limbii și literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât și în context cultural general. Astfel, în perioada 21–23 septembrie 2016 s-a desfășurat a XV-a ediție a Simpozionului internațional cu titlul *Valențe europene ale românisticii actuale*, iar în perioada 27–29 septembrie 2017 a avut loc cea de a XVI-a ediție, cu titlul *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*.

4.2. În anii 2016 și 2017, Institutul nostru, în colaborare cu Asociația Culturală „Alexandru Philippide” sau cu alte instituții, a organizat și alte manifestări științifice:

– Masa rotundă *Valorificarea culturii tradiționale din Moldova sub patronajul Academiei Române*, Iași, 10 martie 2016;

– Masa rotundă cu tema „Istoria literară ieșeană sub auspiciile Academiei Române”, Iași, 11 martie 2016;

– Simpozionul *Limba română scrisă și vorbită, în contextul noilor tehnologii informatice. Realizări și perspective*, Iași, 24 martie 2016;

– Simpozionul național cu tema *Repere în filologia academică ieșeană*, Iași, 25 martie 2016;

– A cincea ediție a Atelierului *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, Iași, 13 mai 2016;

– A treia ediție a Simpozionului național *Toponimia între istorie, geografie și lingvistică*, Iași, 26 mai 2016;

– Simpozionul național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 9 iunie 2016;

– Masa rotundă *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Aspecte diastratice*, Iași, 10 iunie 2016;

- A doua ediție a atelierului etno-didactic *Cum și de ce poate fi predat folclorul*, Iași, 23–24 iunie 2016;
- Simpozionul internațional *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, ediția a VI-a, Iași, 27–29 octombrie 2016, organizat de Centrul de Studii Biblico-Filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum”, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Asociația de Filologie și Hermeneutică Biblică din România și de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”;
- A patra ediție a Simpozionului național *Toponimia între istorie, geografie și lingvistică*, Iași, 4 mai 2017;
- A șasea ediție a Atelierului *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, Iași, 18 mai 2017;
- Ediția a VII-a a Simpozionului internațional *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, Iași, 18–20 mai 2017, organizat de Centrul de Studii Biblico-Filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum”, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Asociația de Filologie și Hermeneutică Biblică din România și de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”;
- Ediția a treia a Simpozionului național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, Iași, 22–23 iunie 2017;
- Al doilea Atelier de lucru, în cadrul Proiectului *Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie*, Iași, 28 iunie 2017;
- A treia ediție a atelierului etno-didactic *Cum și de ce poate fi predat folclorul*, Iași, 8–9 iunie 2017;
- Atelierul-dezbateri *Pe râul Bistrița – plutăritul, barajul și hidrocentrala. Patrimoniul cultural și istorie orală*, Iași, 4 iulie 2017.

4.3. Cercetătorii lingviști din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie au susținut numeroase comunicări la următoarele simpozioane, congrese, conferințe, ateliere, dezbateri de profil, din țară și din străinătate:

- „Academia altfel”, eveniment organizat de Academia Română, în cadrul căruia Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași a fost partener în programul „Școala altfel”, 18–22 aprilie 2016 (Marius-Radu Clim, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patrașcu, Elena Tamba);
- Conferința *Perspectives in the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, 3rd edition: *Figures of Migration*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 19–20 mai 2016 (Alina-Mihaela Pricop);
- A 21-a ediție a Simpozionului Internațional de Sociolingvistică, organizat la Universitatea din Murcia, Spania, 15–18 iunie 2016 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);
- A IV-a ediție a Universității de vară pentru elevi „SummerIS” 2016, Iași, 18 iulie 2016 (Stelian Dumistrăcel);

- Al XXVIII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică, Universitatea „La Sapienza” din Roma, Italia, 18–23 iulie 2016 (Luminița Botoșineanu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Cristina Florescu, Dinu Moscal, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Elena Tamba);
- Al XVII-lea Simpozion internațional de dialectologie, Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016 (Luminița Botoșineanu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Dinu Moscal, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);
- A XXXVIII-a ediție a *Colloque International de Linguistique Fonctionnelle*, La Rochelle, 17–21 octombrie 2016 (Eugen Munteanu);
- Colocviul *Provocările comunicării în epoca internetului*, organizat de Departamentul de Științe ale Comunicării și Relații Publice al Facultății de Filosofie și Relații Publice de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 28 octombrie 2016 (Stelian Dumistrăcel);
- Simpozionul internațional *Minorități și identități naționale în spațiul central și est-european*, organizat de Asociația „ASTRA” și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași–Bălți–Cernăuți, 2–6 noiembrie 2016 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);
- Masa rotundă *Digital Humanities și editarea de texte vechi în România contemporană*, organizată în cadrul Colocviului Internațional în Studii Culturale și Științele Comunicării, organizat de Departamentul de științe ale comunicării, Facultatea de Litere, Universitatea București și de Centrul de Excelență în Studiul Imaginii din București, 4–5 noiembrie 2016 (Gabriela Haja);
- Colocviul *Cărți românești de învățătură (Iași – 1643, 1646). 370 de ani de la oficializarea limbii române în Moldova*, Iași, 9–10 noiembrie 2016 (Eugen Munteanu);
- Colocviul internațional *Lingvistică românească, lingvistică romanică*, ediția a 16-a, organizat de Universitatea din București, Facultatea de Litere, 24–26 noiembrie 2016 (Alina-Mihaela Pricop);
- A șasea întâlnire a grupurilor de lucru din cadrul proiectului ENeL, WG2, Budapesta, 23–26 februarie 2017 (Marius-Radu Clim);
- Atelier LINGUATEK, organizat de Centrul de limbi moderne aplicate și comunicare, Universitatea Tehnică „Gh. Asachi”, Iași, 2 martie 2017 (Cristina Florescu);
- Conferința internațională *Transferkonzepte und ihre sprachlichen Reflexe im Kontext romanisch-slavischer Begegnungen – sprachhistorische Kontaktzeugen, zeitgenössische Begegnungen und globalisierte Kommunikationspraktiken*, organizată de Departamentul de Slavistică al Universității „Johannes Gutenberg” din Mainz, Germania, 5–6 aprilie 2017 (Eugen Munteanu);
- Colocviul internațional *Multilingvism, contrastivitate și comunicare interculturală*, organizat de Institutul de Cercetări Filologice și Interculturale din cadrul Universității Libere Internaționale din Moldova (ULIM), Chișinău, 7–8 aprilie 2017 (Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);

- Masa rotundă *Intercultural Encounters Through Language*, organizată de Iași RVP Center of the Council for Research in Values and Philosophy, Washington D.C., în colaborare cu Institutul de Cercetări Socioumane „Gh. Zane” din Iași și Comitetul român de istoria și filosofia științei și tehnologiei al Academiei Române, Iași, 17 mai 2017 (Florin-Teodor Olariu);
- Masa rotundă *Valorificarea tehnologiilor limbajului în context european*, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 18 mai 2017 (Stelian Dumistrăcel);
- Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, ediția a VII-a, Iași, 18–20 mai 2017 (Mioara Dragomir, Eugen Munteanu);
- Conferința internațională *Lexic comun / Lexic specializat*, ediția a X-a, cu tema „*Democratizarea cunoașterii*” sau *migrația lexicului specializat spre lexicul comun*, Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 19–20 mai 2017 (Stelian Dumistrăcel);
- Conferința internațională *Limba română în lume – Convergențe europene în lingvistica și literatura română*, organizată de Universitatea ELTE din Budapesta, 23–25 mai 2017 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);
- „Zilele Eminescu”, Ipotești, 14–15 iunie 2017 (Dinu Moscal);
- Cursurile internaționale de vară „România – limbă și civilizație”, Iași, 5 iulie 2017 (Eugen Munteanu);
- A XI-a ediție (*Pater et filius. Continuitate în cultura română și europeană*) a Colocviilor de la Putna, 24–27 august 2017, manifestare organizată de Fundația „Credință și creație” (Eugen Munteanu);
- Al XXVI-lea Congres Internațional de Științe Onomastice (International Congress of Onomastic Sciences), organizat de International Council of Onomastic Sciences în colaborare cu Universitatea din Debrecen, Debrecen, Ungaria, 27 august–1 septembrie 2017 (Dinu Moscal);
- Conferința internațională de onomastică *Numele și numirea*, ediția a IV-a, organizată de Centrul Universitar Nord, Baia Mare, 5–7 septembrie 2017 (Daniela Butnaru, Alina-Mihaela Pricop, Ana-Maria Prisacaru);
- Conferința internațională *Zilele Sextil Pușcariu*, ediția a III-a, organizată de Institutul de Lingvistică și Istorie literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017 (Gabriela Haja, Mădălin Patrașcu);
- Conferința internațională *Electronic Lexicography in the 21st Century, eLex 2017*, cu titlul *Lexicography from Scratch*, desfășurată în Leiden, Olanda, 19–21 septembrie 2017 (Marius-Radu Clim, Elena Tamba);
- IV Congresso Internazionale di fraseologia e paremiologia *Fraseologia e paremiologia, roba da matti!*, București, 27–29 septembrie 2017 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă);
- Sesiunea de comunicări științifice organizată de Subcomisia pentru studierea formării poporului român și a limbii române, în cadrul Zilelor Academice Ieșene, ediția a XXXII-a, 10 octombrie 2017 (Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja, Doina Hreapcă);

– Colocviul internațional *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, organizat de Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 10 octombrie 2017 (Eugen Munteanu, Veronica Olariu);

– Simpozionul internațional *Memorie istorică și spiritualitate românească*, organizat de Asociația culturală „ASTRA” în colaborare cu Universitatea de Stat din Moldova, Iași–Chișinău–Cahul–Ismail, Odesa, 25–30 octombrie 2017 (Luminița Botoșineanu, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);

– Congreso Internacional de ReLex (Rede de Lexicografia): *Lexicografia e didáctica*, ediția a III-a, organizat de Universitatea din Vigo, Campusul din Pontevedra (Spania), 25–27 octombrie 2017 (Alina-Mihaela Pricop);

– Sesiunea de comunicări științifice *Discursivitatea: modele, tehnici, bune practici și patologii*, organizată de Departamentul de Științe ale Comunicării și Relații Publice din cadrul Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 27 octombrie 2017 (Stelian Dumistrăcel);

– Simpozionul național *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*, ediția a XIII-a, Iași, 30–31 octombrie 2017, organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere, Departamentul de limbi și literaturi străine (Dinu Moscal);

– Colocviul *Plurilingvism și interculturalitate*, ediția a VIII-a, organizat de Grupul de cercetare interdisciplinară LOGOS și Departamentul de limba și literatura română și Științele comunicării de la Facultatea de Litere a Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău, 2 noiembrie 2017 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă);

– Conferința internațională *Identități etno-confesionale și reprezentări ale celuilalt în spațiul est-european: între stereotip și voința de a cunoaște*, 2–5 noiembrie 2017, Iași, organizat de Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în parteneriat cu Facultatea de Istorie, Filozofie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați, cu sprijinul financiar al Ministerului pentru Românii de Pretutindeni (Daniela Butnaru, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu);

– Manifestarea organizată cu prilejul lansării *Corpusului de referință pentru limba română contemporană CoRoLa*, organizată de Academia Română, Secția de știința și tehnologia informației, București, 14 decembrie 2017 (Gabriela Haja);

– *Contribuția lui Nicolae Spătarul Milescu la instituirea tradiției biblice românești*, conferință organizată de Centrul de Cercetare Interdisciplinară în Religie, Filosofie și Știință, Sala Sinaxar a Muzeului Mitropoliei Moldovei, 20 decembrie 2017 (Eugen Munteanu).

4.4. Cercetătorii din departamentele de istorie literară și de etnografie și folclor au susținut comunicări și la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară:

– Simpozionul *Domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866) – etapă fondatoare a statului modern*, organizat de Complexul Muzeal Național „Moldova”, Muzeul de Istorie a Moldovei – Muzeul Unirii, Iași, 23 ianuarie 2016 (Adina Ciubotariu);

- Comunicarea *Romanian Ethnology from National Imperatives to Western Assessments*, la Institutul de Etnologie și Antropologie Culturală al Universității Jagellone din Cracovia, Polonia, 26 ianuarie 2016 (Ioana Repciuc);
- Conferința *Dragobetele, Sărbătoarea iubirii în concepția poporului român*, organizată de Liga Studenților de la Filosofie, Iași, 23 februarie 2016 (Adina Ciubotariu);
- Vernisajul expoziției „Perenul mărtisor – tradiție și simbol”, organizată de Complexul Muzeal Național „Moldova”, Muzeul de Istorie a Moldovei – Muzeul Unirii, Iași, 1 martie 2016 (Adina Ciubotariu);
- Simpozionul *Din curtea lui Nică, în marea curte a lumii*, organizat de Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”, Iași, 18 martie 2016 (Doris Mironescu);
- Conferința internațională *Etyka Mediów – Etyczność w Mediach*, organizată de Institutul de Jurnalism și Comunicare Socială al Universității „Papa Ioan Paul al II-lea” din Cracovia, 18–19 mai 2016 (Ioana Repciuc);
- Conferința națională *Academia Română și cercetarea culturii tradiționale*, organizată de către Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române, în cadrul Zilelor Academice Clujene, Cluj-Napoca, 19–20 mai 2016 (Astrid Cambose, Adina Ciubotariu);
- Simpozionul național *Memorialistica românească: între documentul istoric și obiectul estetic*, ediția a doua, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” și Asociația Culturală „Alexandru Philippide”, Iași, 9 iunie 2016 (Astrid Cambose);
- Conferința *10th Annual Meeting of the Regional Network of Experts on Intangible Cultural Heritage in South-East Europe*, organizată de către Biroul Regional pentru Știință și Cultură în Europa din Veneția și Comisia Croată pentru UNESCO din cadrul Ministerului Culturii al Republicii Croația la Supetar, Insula Brač, Croația, 14–15 iunie 2016 (Adina Ciubotariu);
- Forumul *1st China-Central and Eastern European Countries Expert-Level Forum on Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*, organizat de către Ministerul Culturii din Polonia și Comitetul Național pentru Patrimoniul, Polonia, Cracovia, 11–14 octombrie 2016 (Adina Ciubotariu);
- Conferința internațională *Mitologie și folclor*, organizată de Universitatea București, 15–16 octombrie 2016 (Astrid Cambose);
- Conferința *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*, ediția a zecea, organizată de Institutul de Filologie, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova, 20 octombrie 2016 (Astrid Cambose, Doris Mironescu);
- Simpozionul internațional *Minorități și identități naționale în spațiul central și est-european*, organizat de Asociația „ASTRA” și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași–Bălți–Cernăuți, 2–6 noiembrie 2016 (Ioana Repciuc);
- Workshopul internațional *Reluctant Heritage: Revisiting Museums and Memory Sites in Central and Eastern Europe in a Transnational Perspective*,

organizat de Centre Régional Francophone de Recherches Avancées en Sciences Sociales, Universitatea din București, 4–5 noiembrie 2016 (Ioana Repciuc);

– Colocviul național *Cultura populară la români: religios și folcloric*, organizat de Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova, 10–13 noiembrie 2016 (Astrid Cambose);

– Conferința *Mihail Kogălniceanu, literatul*, la Muzeul Memorial „Mihail Kogălniceanu”, Iași, 28 februarie 2017 (Doris Mironescu);

– Masa rotundă organizată de Ioana Pârvulescu la Colegiul Noua Europă, București, 31 martie 2017 (Doris Mironescu);

– Colocviul Național al Tinerilor Critici Literari „G. Călinescu”, a XI-a ediție, 21–23 aprilie 2017, organizat de către Fundația Națională pentru Științe și Arte și Muzeul Național al Literaturii Române din București (Doris Mironescu);

– Conferința *Memoria secolului XIX și lumea de azi*, la Biblioteca Județeană „C. Sturdza”, Bacău, 26 aprilie 2017 (Doris Mironescu);

– Conferința internațională *Arhivele etnologice. Provocări actuale și modalități de valorificare*, organizată în cadrul Zilelor Academice Clujene, 15 mai 2017 (Astrid Cambose);

– Simpozionul internațional *Perspectives in the humanities and social sciences: hinting at interdisciplinarity*, 4th Edition: *Revolutions, the Archeology of Change*, organizat de Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 26–27 mai 2017 (Șerban Axinte, Maricica Munteanu);

– Conferința *M. Blecher și orașul Roman*, la Biblioteca Municipală „George Radu Melidon”, în cadrul Festivalului BlecherFest, Roman, 27–28 mai 2017 (Doris Mironescu);

– Manifestarea dedicată lansării volumelor I (A–B) și II (C) din DGLR ed II, 8 iunie 2017, Filiala din Iași a Academiei Române (Remus Zăstroiu);

– Simpozionul *Istoria orală: proiecte și proiecții, de o parte și de alta a Prutului*, organizat de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, în cadrul Festivalului Internațional al Educației, Iași, 12 iunie 2017 (Astrid Cambose);

– Conferința națională *Trepte ale instituționalizării cercetărilor de cultură tradițională*, organizată de Arhiva de Folclor a Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, 15–16 iunie 2017 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul internațional *Eminescu – Carte – Cultură – Civilizație*, organizat de Biblioteca Județeană „Mihai Eminescu” din Botoșani și Facultatea de Litere, Catedra de Literatură universală și comparată a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Botoșani, 16 iunie 2017 (Adina Ciubotariu);

– Conferința internațională *Religion in a Secular Society. Challenges and Perspectives*, organizată de Universitatea „Ovidius” din Constanța, 19–20 iunie 2017 (Ioana Repciuc);

– Seminarul internațional *The Human Person and the Challenges of Secularization*, organizat de Facultatea de Teologie „Sfântul Apostol Andrei” a Universității „Ovidius” din Constanța, Vatra Dornei, 22–24 iunie 2017 (Ioana Repciuc);

– Conferința *11th Annual Meeting of the Regional Network of Experts on Intangible Cultural Heritage in South-East Europe*, organizată de către Ministerul de Afaceri Interne din Bosnia și Herțegovina și Centrul Regional pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial în Sud-Estul Europei sub Auspiciile UNESCO, Sofia, la Sarajevo, Bosnia și Herțegovina, 27–28 iunie 2017 (Adina Ciubotariu);

– Workshopul internațional „Artifacts in Intercultural Encounters”, organizat de Iași RVP Center of the Council for Research in Values and Philosophy, Washington D.C. și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 30 iunie–1 iulie 2017 (Ioana Repciuc);

– Atelierul *Pe râul Bistrița – plutăritul, barajul și hidrocentrala. Patrimoniu cultural și istorie orală*, Iași, 4 iulie 2017 (Astrid Cambose);

– Colocviul Național al Asociației pentru Literatură Generală și Comparată din România, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 21–22 iulie 2017 (Doris Mironescu);

– Atelierul de lucru *Dacoromania litteraria* cu titlul *Forme de viață în Est*, din cadrul Zilelor Sextil Pușcariu, ediția a III-a, organizată de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017 (Maricica Munteanu);

– Conferința internațională *IV. Dni Romanskych studii*, Universitatea din Bratislava, Slovacia, 29–30 septembrie 2017 (Doris Mironescu);

– Colocviile internaționale *Brăiloiu*, ediția a X-a, organizate de Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, București, 19–20 octombrie 2017 (Astrid Cambose);

– Conferința internațională *Re-learning to be Human for Global Times: How Intercultural Encounters (Re)Shape the Contemporary World*, organizată de Council for Research in Values and Philosophy, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Institutul „Gheorghe Zane” al Academiei Române – Filiala Iași, 27–28 octombrie 2017 (Ioana Repciuc);

– Colocviul *Plurilingvism și interculturalitate*, ediția VIII-a, cu tema *Sfârșitul utopiei? Exil, migrație și interculturalitate*, organizat de Grupul de cercetare interdisciplinară „Logos” și Departamentul de Limba și literatura română și Științele comunicării de la Facultatea de Litere a Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău, 2 noiembrie 2017 (Ioana Repciuc).

5. Granturi, proiecte, burse, coordonare de doctorate, alte activități științifice

În octombrie 2016 s-a încheiat proiectul *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (CNCSIS PN-II-ID-PCE-2011-3-0656), director de proiect: CS I dr. Cristina Florescu; membri în echipa de cercetare, de la IFRI: CS I dr. Laura Manea, CS dr. Alina Mihaela Pricop; colaboratori: CS I dr. Elena Tamba, CS II dr. Florin-Teodor Olariu, CS Mădălin-Ionel Patrașcu.

Au fost finalizate, la sfârșitul anului 2017, activitățile de cercetare în cadrul proiectului *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB) – faza a II-a

(director de proiect: CS II dr. Florin-Teodor Olariu; membri: CS I dr. Luminița Botoșineanu, CS III dr. Veronica Olariu; colaborator: CS dr. Alexandru-Laurențiu Cohal), finanțat de UEFISCDI prin intermediul programului „Proiecte de cercetare pentru stimularea constituirii de tinere echipe de cercetare independente” (codul proiectului: PN-II-RU-TE-2014-4-0880).

Sub coordonarea prof. dr. Eugen Munteanu a fost finalizată ediția critică completă a versiunii integrale originale a *Vechiului Testament* în limba română: *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (Ms. 45 BAR Cluj). Ediție critică, studii lingvistice și filologice* (grant CNCS, PCE – IDEI, cod 1578; director de proiect: prof. dr. Eugen Munteanu).

De asemenea, s-a încheiat activitatea de documentare și cercetare în cadrul proiectului *Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie* (DMRIT) (CNCS PN-II-RU-TE-2014-4-0195, 2016–2017, director de proiect: CS dr. Alina Mihaela Pricop).

CS III dr. Ioana Repciuc a beneficiat de bursa de cercetare „Regina Iadwiga”, oferită prin concurs de Universitatea Jagiellonă din Cracovia (Polonia) pentru perioada ianuarie–iunie 2016.

CS dr. Marius-Radu Clim (responsabil de proiect pentru România), CS I dr. Gabriela Haja și CS I dr. Elena Tamba au continuat colaborarea la proiectul internațional COST Action CA16105 *European Network for Combining Language Learning with Crowdsourcing Techniques* (http://www.cost.eu/COST_Actions/-ca/CA16105). Din echipa de cercetare din România fac parte 8 cercetători de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Informatică și Facultatea de Litere, de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București și de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei din Iași a Academiei Române.

CS I dr. Cristina Florescu, prof. dr. Eugen Munteanu, CS II dr. Florin-Teodor Olariu, CS dr. Alina-Mihaela Pricop și CS I dr. Elena Tamba au continuat colaborarea la proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (subvenționat ANR și DFG, 2012–2015) (<http://www.atilf.fr>).

Din data de 1 martie 2016, CS III dr. Dinu Moscal a făcut parte din echipa de cercetare în cadrul proiectului *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)* (PN-II-RU-TE-2014-4-1108). Acesta este, de asemenea, colaborator la proiectul *Etnoarheologia sării în spațiul intracarpatic al României*, grant PN-III-P4-ID-PCE-2016-0759; 1.10.2017–30.09.2020; director de proiect: conf. univ. dr. Marius Alexianu.

A continuat *Manuel de linguistique roumaine*, proiect al Editurii De Gruyter Mouton din seria *Manuals of Romance Linguistics* (2014–2019), coordonatori: Wolfgang Dahmen și Eugen Munteanu. Este un proiect internațional (35 de colaboratori din România, Germania, Austria, Spania și Italia). Colaboratori din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”: Luminița Botoșineanu,

Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Vlad Cojocaru, Cristina Florescu, Laura Manea, Dinu Moscal, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Ana-Maria Prisacaru, Ioana Repciuc, Elena Tamba.

6. Unii membri ai Institutului au condus teze de doctorat sau au făcut parte din comisii de referenți pentru susținerea unor teze de doctorat:

CS I dr. Luminița Botoșineanu a fost membru în două comisii de doctorat: Andreea-Giorgiana Marcu, *Istoriia lui Numa Pompilie, al doilea craiu al Romii* (vol. I-II) de Florian, traducere de Alexandru Beldiman (Iași, 1820). *Ediție de text și studiu filologico-lingvistic* (23 septembrie 2016), respectiv Elena Emanuela Ciurciun, *Cugetările lui Oxenstiern. Manuscrisul BAR 2773. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic* (30 septembrie 2016). Ambele teze au fost susținute la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și au fost elaborate sub îndrumarea prof. univ. dr. Eugen Munteanu.

CS II dr. Adina Ciubotariu a fost membru în comisia de doctorat pentru teza *Dinamica patrimoniului viu – listele UNESCO de patrimoniu cultural imaterial*, redactată de Irina Gh. Mucuță (Balotescu) și susținută la Universitatea din București, Școala doctorală Litere (19 decembrie 2017).

CS I dr. Mioara Dragomir a fost membră în comisia de referenți pentru susținerea tezei având titlul *Întâmplările lui Telemáh, fiului lui Ulise (Odisseu)*, traducere de Petru Maior (Buda, 1818). *Studiu filologic și lingvistic, ediție de text, notă asupra ediției*, drd. Luciana-Mihaela Radu, conducător științific, prof. univ. dr. Eugen Munteanu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 23 septembrie 2016);

Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, în calitate de membru al comisiei pentru discutarea tezelor de doctor și de doctor habilitat, specialitatea 621. Științe ale limbajului, de la Facultatea de Litere a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți (Republica Moldova), a prezentat în ședința din 21 iunie 2016 un referat de acceptare pentru teza de doctor habilitat a Elenei Ungureanu, intitulată *Intertext și hypertext: studiu semiotico-lingvistic*.

În cadrul Școlii Doctorale de Studii Filologice a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, prof. univ. dr. Eugen Munteanu a continuat activitatea de îndrumare a doctoranzilor și de evaluare a referatelor unor doctoranzi proprii (dintre care unul în cadrul programului de colaborare cu Ministerul Învățământului din Israel), precum și ale altor doctoranzi, aflați sub îndrumarea prof. dr. Magda Jeanrenaud, prof. dr. Felicia Dumas și prof. dr. Andrei Hoișie, de la aceeași școală doctorală.

În septembrie 2016 au fost susținute public un număr de trei doctorate sub coordonarea prof. univ. dr. Eugen Munteanu: Arina Polozova (căsăt. Chirilă), *Cromatică literară comparată la Nabokov*; Carmen Livia Boroda (căsăt. Tudor), *Vartolomei Măzăreanu, Ithica ieropolitica* (Iași, 1764). *Ediție de text și studiu filologico-lingvistic*; Luciana-Mihaela Radu, *Întâmplările lui Telemah, fiului lui Ulise (Odisseu)*, traducere de Petru Maior (Buda, 1818). *Ediție de text și studiu filologico-lingvistic*. În septembrie 2017 au fost susținute public trei doctorate desfășurate sub coordonarea prof. univ. dr. Eugen Munteanu, în cadrul Școlii

Doctorale de Studii Filologice a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași: Giorgiana-Andreea Marcu, *Istoriia lui Numa Pompilie, al doilea craiu al Romii* (vol. I–II) de Florian, traducere de Alexandru Beldiman (Iași, 1820). *Ediție de text și studiu filologico-lingvistic*; Săndica Arsene (căsăt. Bizim), *Aspecte teoretice și practice ale antroponimiei literare. Cu un studiu aplicativ la romanul românesc*; Elena Emanuela Ciurciun (căsăt. Chitic Ciurciun), *Cugetările lui Oxenstiern. Manuscrisul BAR 2733. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic*.

Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost membru în mai multe comisii de doctorat: Oxana Chira, *Eufemismul în limba română actuală*, teză susținută în septembrie 2016 la Institutul de Filologie al Academiei Republicii Moldova, Chișinău (conducător științific: prof. dr. habil. Gheorghe Popa); Nadia-Raluca I. Baciuc, *Semnele împărăției și cele două iubiri – studiu asupra unor vechi texte apocrife din literatura română*, teză susținută la Universitatea din București în octombrie 2017 (conducător științific: prof. dr. Mihai Moraru); Livia Căruntu-Caraman, *Englezismele în presa periodică din Republica Moldova (aspectele funcțional, fonetic, ortografic, morfologic, semantic)*, teză susținută la Institutul de Filologie al Academiei Republicii Moldova, Chișinău, în octombrie 2017 (conducător științific: prof. dr. habil. Vasile Bahnaru); Ana Sabie, *Dicționar elino-românesc*, vol. I, G. Ioanid, București, 1864. *Ediție de text, studiu filologic și lingvistic*, teză susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în septembrie 2017 (conducător științific: prof. univ. dr. Alexandru Gafton).

De asemenea, prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost membru în comisia de decernare a titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași domnului prof. univ. dr. Andrei Pleșu, de la Universitatea din București (12 decembrie 2017). A fost președintele comisiei pentru obținerea abilitării pentru conf. univ. dr. Rodica Frențiu, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (martie 2016) și membru în comisia pentru obținerea abilitării de către prof. univ. dr. Madeea Axinciuc, de la Facultatea de Limbi Străine, Universitatea din București (aprilie 2016) și a conf. univ. dr. Ioana Feodorov, Institutul de Studii Sud-Est Europene (noiembrie 2017).

7. Activitatea cercetătorilor de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale și științifice din țară și străinătate.

7.1. „Anuarul de lingvistică și istorie literară” se află în relații de schimb internațional cu 21 de reviste și cu instituții științifice din 23 de țări din Europa, America de Nord și America de Sud.

7.2. Cercetătorii Institutului au participat la diverse alte evenimente științifice și culturale și au colaborat cu instituții din țară și străinătate:

– Daniela Butnaru a participat la workshopul *Instrumente digitale pentru cercetarea științifică*, organizat de Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane” al Academiei Române, Filiala Iași, în data de 19 iunie 2017.

– Astrid Cambose a participat la emisiunea „Revista literară radio” (Radio România Cultural) din 16 octombrie 2016, cu tema „Dosar Ion Caraion”, http://main.radioromaniacultural.ro/revista_literara_radio_cu_anca_mateescu_dosar_ion_caraion-47152; a participat în calitate de editor la lansarea de carte Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica*, la Librăria Humanitas (Cișmigiu), pe 2 februarie 2017 (<http://www.hotnews.ro/stiri-cultura-21569579-volumul-scrisori-catre-monica-ecaterina-balacioiu-lovinescu-lansat-humanitas-cismigiu.htm>) și la emisiunea „Revista literară radio” (Radio România Cultural), difuzată pe 12 februarie 2017 (<http://radioromaniacultural.ro/azi-la-radio-romania-cultural-revista-literara-radio-scrisori-catre-monica/>); a efectuat un stagiu de cercetare interacademic (cofinanțat de Academia Română și Academia de Științe a Moldovei) cu tema „Comunități, practici festive și ideologii în Europa de Răsărit”, la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei din Chișinău, în perioada 28 august–6 septembrie 2017.

– Adina Ciubotariu a fost inclusă în comitetul științific al revistei „Bulletin of Integrative Psychiatry”, indexată CNCSIS B+ și aflată în bazele de date internaționale DOAJ, Index Copernicus, ProQuest și Gale. În perioada 14–15 iunie 2016 a reprezentat România, prin ordinul Ministerului Culturii, nr. 1097/7 iunie 2016, la „Cea de a X-a Reuniune Anuală a Experților în Patrimoniu Cultural Imaterial din Sud-Estul Europei”, organizată de către Biroul Regional pentru Știință și Cultură în Europa, din Veneția, și Comisia Croată pentru UNESCO din cadrul Ministerului Culturii al Republicii Croația la Supetar, Insula Brač, Croația; a participat în perioada 11–15 octombrie 2016 la *Primul forum pentru experți în patrimoniu cultural imaterial din China și 16 țări central și est europene*, organizat de către Ministerul Culturii din Polonia și Comitetul Național pentru Patrimoniu, Polonia, la Centrul Cultural Internațional din Cracovia, Polonia, ca reprezentant al României, prin ordinul Ministrului Culturii, nr. 1171/10 octombrie 2016; în data de 30 ianuarie 2017 a făcut parte din Comisia de promovare pentru Consultant artistic I A în domeniul patrimoniului material Sânziana Dram, în cadrul Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, Iași; a oferit consultanță de specialitate în cadrul emisiunii „Imperativ” de la Radio Iași, precum și la Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi” din Iași, unde au fost prezenți elevi de la Colegiul Național „Emil Racoviță” din Iași; în data de 25 februarie 2017 a fost interviuată în calitate de etnolog de către Radio Chișinău; a oferit consultanță de specialitate ca parte a programului educațional „Școala altfel” la Muzeul Etnografic al Moldovei, pentru un grup de elevi de la Școala „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Iași; a fost invitata emisiunii „Identități culturale” de la Appolonia TV în zilele de 30 noiembrie, 31 decembrie și 8 martie 2017, pentru a prezenta date despre cultura tradițională. A reprezentat România la „Cea de a XI-a Reuniune Anuală a Experților în Patrimoniu Cultural Imaterial din Sud-Estul Europei”, organizată de către Ministerul Afacerilor Interne din Bosnia și Herțegovina și Centrul Regional pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial în Sud-Estul Europei sub auspiciile UNESCO, Sofia la Sarajevo, Bosnia și Herțegovina, 27–28 iunie 2017.

În data de 7 aprilie a prezentat elevilor de la Colegiul Național „Emil Racoviță” comunicarea *Despre semnificația și ornamentica ouălor de Paști*, ca invitat în cadrul manifestărilor organizate de unitatea de învățământ în parteneriat cu Biblioteca Județeană „Gheorghe Asachi” din Iași. A participat la cursul *Training of trainers, workshop for the European chapter of the global facilitators' network* organizat la Sofia, Bulgaria, de către UNESCO, Capacity-Building Unit, în parteneriat cu Centrul Regional UNESCO din Sofia, în perioada 18–22 septembrie 2017, și a fost acreditată ca membru al rețelei de experți pentru implementarea strategiilor de conservare a patrimoniului cultural imaterial în sud-estul Europei. A participat, în data de 19 noiembrie 2017, la ședința Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, organizată la Ministerul Culturii.

– Alexandru-Laurențiu Cohal a fost invitat de Doctoratul de Cercetare în Digital Humanities al Universității din Torino să susțină două prelegeri cu titlul *Dialectologia română – ieri și azi*, respectiv *Sociolingvistica, dialectologia și multimedialitatea*, vizând temele de cercetare fundamentale ale Departamentului de dialectologie și sociolingvistică, respectiv Atlasele (NALR–*Moldova și Bucovina*) și sociotextele dialectale, atât la capitolul realizări capitalizate, cât și la acela al provocărilor momentului (1 și 2 martie 2016).

– Gabriela Haja a participat la întâlnirile periodice ale cercului NLP organizate de Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a fost moderatorul Sesiunii de comunicări științifice organizate, în cadrul Zilelor Academice Ieșene, de Subcomisia pentru Studiarea formării poporului român și a limbii române, Iași (10 octombrie 2017).

– Doris Mironescu a fost consultant de specialitate la Radio Iași cu ocazia Zilei Culturii Naționale (15 ianuarie 2016); a fost membru în comitetul științific al Conferinței internaționale *Perspectives in the Humanities and Social Sciences: Hinting at interdisciplinarity*, 3rd edition, 19–20 mai 2016, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, și a moderat Workshopul *Migrația contemporană în literatură și artele vizuale*; a făcut parte din juriul *Premiului Național de Proză* al „Ziarului de Iași”, Iași, 20 mai 2016; a moderat Masa rotundă *Critica literară la noi și la alții* în cadrul Festivalului Internațional de Literatură și Traducere, organizat de Muzeul Național al Literaturii Române din Iași sub înaltul patronaj al Comisiei Europene în România, Iași, 29 octombrie 2016. A devenit membru al *Memory Studies Association*, societate academică internațională, cu sediul la Amsterdam, Olanda. A acordat două interviuri: *Cititorul, mai ales cel tânăr, vrea să fie o insulă...*, în „Alecrt”, nr. 19, octombrie 2017, p. 124–129; *Mă declar nepregătit pentru orice soluții iscusite care să ocolească democrația și libertatea cuvântului*, în „Caiete critice”, nr. 7 (357)/2017, p. 19–24.

– Eugen Munteanu a făcut parte din juriul *Premiului Național de Proză* al „Ziarului de Iași”, Iași, 20 mai 2016; a fost invitat pentru a discuta despre „Cărți românești de învățătură (Iași – 1643, 1646)”, în data de 5 noiembrie, la TVR Iași, în emisiunea „Pridvoarele credinței” (<http://www.doxologia.ro/pridvoarele-credintei/>).

colocviul-carti-romanesti-de-invataura-prof-univdr-eugen-munteanu-pridvoarele); a fost invitat să prezinte proiectul *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* în cadrul emisiunii „Pridvoarele credinței”, difuzată în 27 februarie 2017, la TVR Iași, moderator: Ioana Stoian (<https://doxologia.ro/pridvoarele-credintei/proiectul-monumenta-linguae-dacoromanorum-biblia-1688-mld-prof-univdr-eugen>). A acordat un interviu cu titlul *Versiunea Nicolae Spătarul Milescu a Vechiului Testament*, în cadrul emisiunii „Pridvoarele credinței”, la TVR-Iași, sâmbătă, 10 iunie 2017, moderator: Ioana Stoian (<https://doxologia.ro/pridvoarele-credintei/versiunea-nicolae-spatarul-milescu-vechiului-testament-prof-univdr-eugen>). A acordat un interviu Oanei Enăchescu pe marginea ediției recente a *Vechiului Testament* în versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu, interviu transmis la Radio România Cultural pe 21 iunie 2016. Prof. univ. dr. Eugen Munteanu este membru în board-uri editoriale: senior editor al revistei „Biblicum Jassyense. Romanian Review for Biblical Philology and Hermeneutics” (Iași); membru al colegiului de redacție al revistei „Limba română” (Chișinău); inițiator și coordonator al colecției „*Fontes Traditionis. Colecție de texte bisericești vechi*” la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; membru în Consiliul științific al colecției „Biblioteca medievală”, coordonată de Alexander Baumgarten la Editura Polirom din Iași. Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost organizator și moderator al dezbaterii *Paul Miron sive de amicitia*, la care au participat Al. Călinescu, Elsa Lueder, Doris Mironescu, Alexandru Zub, desfășurată la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în data de 28 noiembrie 2017. – Mădălin Patrașcu a participat la întâlnirile de lucru de la proiectul ENel: European Network of e-Lexicography, proiect internațional COST Action IS 1305, 2013–2017 – Spring meeting of the European Network of e-Lexicography, IULA – Institute for Applied Linguistics, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 31 martie–1 aprilie 2016 (<http://www.elexicography.eu/>).

– Ioana Repciuc a fost invitată de Universitatea Patrick Henry din Washington D.C. în calitate de *visiting professor*, pentru a preda un curs de un semestru, începând din data de 1 ianuarie 2017. A realizat stagii de documentare la British Library din Londra (20–22 iulie 2017) și la Biblioteca Universității din Varșovia (18–22 septembrie 2017).

– Elena Tamba pregătește lunar prezentarea activității Institutului în vederea publicării în Buletinul informativ al Academiei Române. CS I dr. Elena Tamba este membru în comisia tutorială pentru stagiul doctoral al drd. Andrei Scutelnicu, la Facultatea de Informatică, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. A participat la întâlnirile de lucru de la proiectul ENel: European Network of e-Lexicography, proiect internațional COST Action IS 1305, 2013–2017 – Spring meeting of the European Network of e-Lexicography, IULA – Institute for Applied Linguistics, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 31 martie–1 aprilie 2016 (<http://www.elexicography.eu/>). CS I dr. Elena Tamba este membru în comisia tutorială pentru stagiul doctoral al drd. Cătălina Mărânduc, la Facultatea de Informatică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. CS În luna august

2017 a făcut parte din comisia de evaluatori pentru trei proiecte din competiția 2016 UEFISCDI – Proiecte de cercetare postdoctorală (PD) din cadrul Subprogramului Resurse Umane.

– În cadrul Departamentului de dialectologie și sociolingvistică a fost creat un Laborator audio-video care să răspundă, într-o primă fază, necesităților de digitalizare a arhivelor audio pe suport magnetic existente la ora actuală în Institut (responsabil: CS dr. Alexandru-Laurențiu Cohal).

Colectivul Departamentului de dialectologie și sociolingvistică a distribuit prin resurse proprii, în perioada aprilie–iunie 2017, Bibliotecilor Județene din Moldova și Bucovina un număr de 380 de exemplare din volumul al II-lea al *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (1997), împreună cu 27 de exemplare din volumul introductiv *Date despre localități și informatori* (1987), aflate în depozitul Institutului. Numărul exemplarelor donate a corespuns necesităților exprimate de fiecare Bibliotecă județeană în parte, după cum urmează: județul Iași – 88 atlase și 6 volume introductive, județul Vaslui – 50 atlase și 8 volume introductive, județul Bacău – 59 atlase și 2 volume introductive, județul Botoșani – 16 atlase și 2 volume introductive, județul Galați – 22 atlase și 1 volum introductiv, județul Vrancea – 50 atlase și 1 volum introductiv, județul Suceava – 70 atlase și 1 volum introductiv, județul Piatra Neamț – 25 atlase și 6 volume introductive.

– Un număr special al revistei craiovene „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, anul IX, nr. 1–2/2016 a fost dedicat CS I dr. Dragoș Moldovanu: *Dragoș Moldovanu. Professor and Scientist*.

8. În anii 2016 și 2017 au vizitat Institutul reputați specialiști din țară și de peste hotare: prof. univ. dr. Michael Metzeltin (Institut für Romanistik, Viena, Austria), conf. univ. dr. Roberto Merlo (Universitatea din Torino, Italia), conf. univ. dr. Romanița Constantinescu (Universitatea din Heidelberg, Germania / Universitatea din București, România), conf. univ. dr. Elena Platon (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România), prof. univ. dr. Stella Retali-Medori (Universitatea din Corsica, Franța), CS dr. Federica Cugno (Universitatea din Torino, Italia), prof. univ. dr. Jukka Havu (Universitatea din Tampere, Finlanda), prof. univ. dr. Fernando Sánchez Miret (Universitatea din Salamanca, Spania) ș.a.

Pe data de 9 iunie 2017, dl acad. Eugen Simion a participat la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” la o întâlnire cu membrii Consiliului științific. S-a făcut o analiză a stadiului în care se află proiectele fundamentale actuale ale departamentelor. S-a discutat despre teme de cercetare în perspectivă.

9. Dr. Cecilia Maticiuc, bibliotecar principal gradul I A, a publicat articole în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Contemporanul”, „Philologica Jassyensia” și a participat la Simpozionul anual internațional al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, ediția a XVI-a, cu titlul *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală* din 20–22 septembrie 2017. Activitatea de traducător a Cecilei Maticiuc s-a concretizat în apariția volumelor Alexandr Soljenițin, *Dulceața de caise*, traducere din limba rusă și note de Cecilia Maticiuc,

București, Editura Univers, 2015, 352 p. și Alexandr Soljenițin, *Povestiri și miniaturi*, traducere din limba rusă, prefață și note de Cecilia Maticiuc, București, Editura Univers, 2017, 176 p.

10. Premii și distincții

– Seria *Monumenta linguae Daco-Romanorum, Biblia 1688* (25 de volume) a primit Premiul „Șaraga” pentru cea mai importantă ediție critică, acordat Editurii Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași la ediția a XXI-a a Târgului de Carte „Librex”, Iași, 9–13 martie 2016;

– Departamentul de dialectologie a primit Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române pe 2014, pentru lucrarea *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. IV; autori: Adrian Turculeț, Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Stelian Dumitrăcel (coord.), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014;

– Departamentul de toponimie a primit premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române pe 2014, pentru lucrarea *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*, partea 1, *Toponime personale*; autori: Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, coordonator Dragoș Moldovanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014;

– Volumul *Un secol al memoriei*, de Doris Mironescu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, a obținut Premiul Special pentru o perspectivă teoretică și comparativă asupra literaturii române, acordat de Asociația de Literatură Generală și Comparată din România. Premiul a fost acordat la Adunarea Generală a ALGCR, Cluj-Napoca, 21–22 iulie 2017;

– Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române pentru anul 2015 a fost acordat lucrării *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific vs popular)*, Cristina Florescu (coord.), autori: Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Pătrașcu, colaboratori: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Bardu Nistor, Dan Chelaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015;

– Daniela Butnaru a primit Diploma de onoare „pentru contribuția adusă la studierea, cercetarea și cunoașterea originii catolicilor din Moldova”, acordată de Episcopia Romano-Catolică de Iași;

– Dragoș Moldovanu a primit Diploma de onoare „pentru contribuția adusă la studierea, cercetarea și cunoașterea originii catolicilor din Moldova”, acordată de Episcopia Romano-Catolică de Iași;

– Diploma de merit a fost acordată de Primăria Municipiului Iași pentru volumul Eugen Munteanu (coord.), Ana Maria Gînsac, Ana Maria Minuț, Lucia Gabriela Munteanu, Mădălina Ungureanu, *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu (Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române)*, ediție de text, prefață, notă asupra ediției, introducere, bibliografie, indice de cuvinte și forme, indice de nume proprii, rezumate în limbile

engleză, franceză, germană și rusă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, în cadrul „Zilelor Recoltei Editoriale”, 1 octombrie 2017;

– Diploma „Titu Maiorescu” a fost acordată pentru volumul Viorel Barbu / Eugen Munteanu, *5 convorbiri despre știință, cultură, creație*, Iași, Editura Junimea, 2017, la Târgul de Cărți și Arte Frumoase „Arca lui Gutenberg”, ediția a III-a, Palas Mall, Iași, 4–8 octombrie 2017.

Nicoleta Borcea, Astrid Cambose

SISTEMA, NORMA Y HABLA DE EUGENIO COSERIU. ENTRE COGNITION, LINGUISTIQUE & NEUROPSYCHOLOGIE

ARMELLE JACQUET-ANDRIEU*

0. Introduction

Pour ce colloque international qui célèbre le 90e anniversaire de la naissance d'Eugenio Coseriu, nous consacrons ce chapitre des actes à son ouvrage *Sistema, norma y habla* (1952), écrit où il expose les bases d'une théorie tripartite et moniste¹ du langage. Son argumentation théorique et critique prend appui sur la division du *langage* en *langue* et *parole*, de F. de Saussure (1916), et Coseriu dépasse largement les frontières de la linguistique, *stricto sensu*, pour s'engager dans une réflexion novatrice qu'il nous a paru intéressant de soumettre aux cadres de la neuropsychologie du langage et de la cognition. La question posée ici est donc la suivante : le texte *Sistema, norma y habla* entre-t-il dans le paradigme de la linguistique cognitive *via* la neuropsychologie du langage ?

Pour répondre à cette interrogation, élevée au rang d'hypothèse, notre propos se fonde sur des données princeps de la neuropsychologie et l'évocation d'anomalies de la communication dans divers contextes ; la typologie de l'erreur qui en résulte est directement adossée à la conception tripartite du langage de Coseriu et au scindement, *système/norme*, opéré au niveau de la langue (sens saussurien), compte tenu aussi du sujet parlant dans son identité noologique et sociale.

* Université Paris Ouest – Nanterre La Défense, Nanterre, Avenue de la République, no. 200, France.

¹ *Monisme* (terme introduit par Christian Von Wolff (1679–1754) : « [...] tout système philosophique qui considère l'ensemble des choses comme réductibles à l'unité : soit au point de vue de leur substance, soit au point de vue des lois (ou logiques ou physiques), par lesquelles elles sont régies, soit enfin au point de vue moral » (Lalande 2006 : 648). Cette conception s'oppose au dualisme.

1. Sistema, norma y habla

La tripartition du langage, déjà exposée par Hjelmslev en 1949, a été reprise et développé dans une conception propre par Coseriu, à la lumière des écrits de ses pairs (écoles de Prague, Vienne, Copenhague, Paris, Londres, etc.) ; il a véritablement renouvelé la réflexion sur les concepts de *langage*, *langue* et *parole*. En se fondant sur la philosophie du langage et sur la psycholinguistique, déjà présentes dans la théorie de Saussure, en relation avec les notions de diachronie, de synchronie et en lien avec la pensée, Coseriu rappelle que la pensée est indissociable du langage et, dans la première partie de son texte, il précise : « La variété des énoncés n'est pas une preuve linguistique en soi mais une vérification de l'infinie variété des sentiments et des pensées humaines exprimées dans le langage »². Nous reviendrons sur ce point et sur la tripartition, dans la seconde partie de notre développement.

1.1. Quelques citations clés

« Ce qui nous intéresse ici [...], c'est de vérifier si, une tripartition comme celle de Hjelmslev peut, d'une part, contribuer à une meilleure compréhension de l'essence et du mode d'existence de l'activité humaine complexe qu'est le langage et, d'autre part, nous amener à mieux comprendre la nature des systèmes historico-culturels que nous appelons communément langues et le facteur intrinsèque de leur développement : le changement linguistique, le mécanisme de sa production et de sa diffusion » (Coseriu 1973 : 14).

L'auteur précise :

« Notre problème [...] consiste à vérifier s'il est possible d'établir une tripartition, théoriquement éclairante et méthodologiquement utile, en partant d'une conception moniste du langage et en s'y tenant » (Coseriu 1973 : 18).

Après ce préambule, voyons comment relier cette *tripartition* et la conception *moniste* du langage de Coseriu, avec la neuropsychologie de la communication.

1.2. Monisme, tripartition du langage et linguistique cognitive

Sans dissocier le *système* de la substance linguistique concrète (somme d'*actes de parole*, Coseriu 1973 : 102), Coseriu considère que tout idiome est doté d'un *système particulier*, et la *norme*, centrale dans son raisonnement, se fonde sur une définition *princeps* :

« [...] il ne s'agit pas de la *norme* au sens courant, établie ou imposée selon des critères de correction et de valorisation subjective sur ce qui est exprimé, mais de la *norme* objectivement

² D'emblée (p. 2), Coseriu évoque la pensée, à propos du langage, et son argumentation se réfère à Harold Palmer (p. 7), Charles Bally (p. 8), G. Bertoni (p. 16–17), Croce, etc. (p. 46).

vérifiable dans une langue ; la norme que nous suivons nécessairement en tant que membres d'une communauté linguistique et non celle d'après laquelle il est reconnu que „nous parlons bien” ou de façon exemplaire, dans la communauté elle-même. En vérifiant la norme à laquelle nous nous référons, nous vérifions *comment l'on dit*, sans indiquer *comment l'on doit dire*. Les concepts opposés [...] sont *normal* et *anormal* et non *correct* et *incorrect* » (Coseriu 1973 : 90).

L'Homme et l'homme, entité humaine et sujet particulier, respectivement, existent dans la *norme* de Coseriu, le locuteur est clairement caractérisé comme membre d'une communauté linguistique spécifique ; soumis à la *norme*, ses énoncés sont *faits de norme* mais aussi *idiolecte*, ce sont des productions verbales qui relèvent de la *norme* mais aussi de l'expression individuelle et individualisée de tout locuteur.

« [...] si l'on considère les actes linguistiques d'un sujet donné, il faut introduire [...] un champ intermédiaire, correspondant à la *norme individuelle* qui comprenne tout ce qui est répétition, élément constant du discours du sujet parlant » (Coseriu 1973 : 96).

Cela nous suggère la notion d'*ensemble flou*³ des linguistes formalistes (Gentilhomme 1995). Dans ce contexte théorique, la *norme sociale* peut être une convergence floue de *normes individuelles* : une *norme individuelle* peut être reconnue comme plus ou moins conforme à cette convergence et à l'*usage collectif*, mais elle doit être conforme au *système*, d'une façon ou d'une autre, au risque de susciter la rupture de l'acte de communication.

Par ailleurs, selon Coseriu, le *discours* est *parole* mais pas seulement : il est expression infiniment variée, originale. Non autonome, il se rattache à la *norme* et au *système*, dans un mouvement ascendant d'abstraction, de représentation cognitive (cf. *infra*, II). Si l'unique réalité du langage se trouve dans le *discours* au sens générique du terme, il est logique d'établir la *norme* et le *système* à partir de ce substrat concret (structuralisme). Mais le *système* peut aussi être considéré *a priori* et devenir le fondement de la *norme* et du *discours* où il s'actualise (générativisme) :

« En se plaçant sur le plan du *système*, en revanche, nous pouvons considérer les deux normes [sociale et individuelle] et le discours concret comme des degrés successifs de sa *réalisation*. En effet, de ce point de vue, le système se présente alors comme une entité abstraite, „un réseau de fonctions”, qui se réalise en des formes sociales déterminées et plus ou moins constantes, lesquelles constituent un *système d'actualisations normales*, abstrait lui aussi (*norme*) qui, à son tour, se réalise dans des *normes individuelles* et enfin dans l'infinie variété et multiplicité de l'activité linguistique concrète » (Coseriu 1973 : 97).

Les deux grands courants d'où émergent les théories linguistiques du XXe siècle sont conjointement exposés et spécifiés dans la *tripartition du langage* de Coseriu, grâce au scindement *norme/système* : c'est un aspect actuel et novateur de cette théorie. En outre, dans une perspective historique et diachronique, la *tripartition du langage* est aussi un cadre

³ *Ensemble flou* : ensemble d'objets, linguistiques ou autres, dont les contours sont fluctuants, flous.

structurant pour l'explication des changements linguistiques et de l'évolution des langues (diachronie) :

« [...] la distinction entre *norme* et *système* nous paraît importante pour l'éclairage qu'elle peut apporter à la compréhension du mécanisme intime du changement linguistique. [...] ce qui s'impose au sujet parlant n'est pas le système (qui „s'offre à lui”) mais la *norme*. Bien sûr, le locuteur a conscience du *système*, l'utilise et, par ailleurs, il connaît ou méconnaît la norme, il la respecte ou s'en écarte, tout en restant dans les possibilités du système. Mais l'originalité expressive de l'individu qui méconnaît la norme ou s'en écarte peut être prise comme modèle par un autre locuteur – elle peut être imitée et ainsi devenir norme. Le sujet modifie donc la norme en restant dans les limites autorisées du système ; mais la norme reflète l'équilibre du système à un moment donné et, en modifiant la norme, cet équilibre se modifie, jusqu'à basculer d'un côté ou d'un autre. Ainsi le sujet parlant apparaît-il comme le point de départ d'un changement dans le système ; qui commence par l'ignorance ou le rejet de la norme » (Coseriu 1973 : 106–107).

Ainsi l'auteur tient-il compte de l'individualité du locuteur en synchronie/diachronie ; dans la distinction *norme/système*, le système est le support de la norme et la source de l'originalité du sujet parlant, conjointement. Grâce au *système*, la description de la langue des grands écrivains ou poètes trouve un cadre théorique explicitable. À l'opposé, nous avons repris ce même cadre pour étudier des pathologies de la communication et aboutir à une meilleure compréhension du discours pathologique et de ses modes compensatoires de production ; la théorie de Coseriu permet de les intégrer grâce au monisme sous-jacent.

La suite du propos maintenant est donc de mettre le texte *Sistema, norma y habla* à l'épreuve d'une réflexion neuropsychologique théorique, suivie d'applications au langage. Avant d'apporter quelques exemples à l'appui de cette hypothèse, abordons brièvement la neuro-anatomie fonctionnelle du langage, en relation avec la *cognition* dont nous retenons la définition de Kant (1787) : « [...] acte intellectuel par lequel on acquiert une connaissance » (Littré II: 440).

2. Neuropsychologie du langage et cognition

Au début du XXe siècle, F. de Saussure (1916) situait les bases fonctionnelles du langage dans le « cerveau »⁴. Dès 1952, Coseriu définissait le langage comme une « fonction cognitive » (Coseriu 1973 : 36).

2.1. Coseriu linguiste cognitiviste avant la lettre ?

Issue de la psychologie et de la neurologie, la neuropsychologie est née au début du XIXe siècle (Gall, Spurzheim 1809) et son développement est majeur depuis les années

⁴ Il évoquait les signes « qui ont leur siège dans le cerveau » (Saussure [1916]/2005: 32).

1980. La neuropsychologie du langage fait d'abord référence aux états internes du sujet parlant, à ses perceptions du monde extérieur et aux réponses afférentes : voir, entendre, comprendre, parler, lire, écrire, etc. En outre, le premier ancrage du locuteur dans la communication est sa personnalité, son intention, sa volition et sa motivation, support psychologique de ses « *actes linguistiques* » (expression de l'auteur) et de ses acquisitions et apprentissages.

Pour simplifier l'exposé et rester dans un cadre moniste, nous précisons simplement ici que le ressenti du sujet, ses émotions, sont inséparables de ses « actes linguistiques », conduite volontaire, liée à la mémoire et à l'attention dont James (1890) soulignait aussi le lien avec la *conscience*⁵ (Lechevalier *et al.* 1998). Si Coseriu ne parle pas de l'attention, il évoque bien la mémoire :

[...] étant donné que la langue existe seulement en tant que système abstrait d'actes linguistiques communs ou bien concrètement observés ou accumulés dans la mémoire des sujets parlants (Coseriu 1973 : 13; cf. également Coseriu 1973 : 91–92).

La mémoire se charge donc de « l'écriture » des connaissances (dont la compétence linguistique) et des souvenirs ; l'auteur évoque aussi la prégnance de son lien (représentations mnésiques) avec la fonction symbolique :

[...] la *fonction symbolique*, c'est-à-dire la *fonction représentative*, qui appartient spécifiquement au signe, en tant que moyen cognitif, indépendamment de son actualisation et de ses relations, et la *fonction associative* qui lie les signes, facteurs de connaissance, par leur forme ou par leur contenu. Toutes ces fonctions sont *sémantiques*, puisqu'elles se réfèrent aux signes linguistiques et à leur emploi (Coseriu 1973 : 83).

Citant Antonino Pagliaro (1957), Coseriu situe clairement le langage dans une cognition générale :

« Antonino Pagliaro qui, justement, part de la réalité concrète du sujet parlant et du langage considéré comme une activité cognitive, pour déboucher sur la *langue* qui est „projection objective et, en même temps condition technique” du langage (activité linguistique). La „langue” appartient au sujet et en même temps à sa communauté et, pour un même individu, elle se présente comme une *altérité*, comme quelque chose qui appartient aussi à d'autres. Elle est „objectivisation concrète de l'activité linguistique d'un groupe humain dans l'espace et le temps” (Coseriu 1973 : 36⁶).

⁵ *Conscience* : « État permettant le fonctionnement du psychisme [...], elle [la conscience] est connaissance subjective de nous-même et des phénomènes de l'environnement » (Kernbaum 1995 : 216).

⁶ Antonino Pagliaro (nous traduisons) : « En effet, dans sa formation et dans sa structure, la langue est précisément l'objectivation concrète des formes dont s'est revêtue l'activité linguistique d'un groupe humain dans l'espace et le temps. C'est un aspect, le plus typique et le plus important peut-être, du processus par lequel le sujet sort de soi pour se réaliser sous des formes durables, apanage de l'homme, de par sa nature même » (Pagliaro 1957 : 61).

Ces caractéristiques se manifestent ensemble et s'assemblent dans l'*acte linguistique* et la *théorie moniste et tripartite* du langage de Coseriu, ils s'intègrent à la cognition et cadrent avec la neuropsychologie théorique, clinique, diagnostique, médiative et reméditative : l'articulation *système/norme*, actualisée dans le *discours*, en est la clé de voûte.

2.2. Concepts de base de la neuropsychologie du langage

La neuropsychologie du langage s'appuie sur des localisations neurologiques fonctionnelles aujourd'hui bien délimitées. Globalement, le cerveau gauche s'occupe du langage et le droit des images. De Bouillaud (1830) à nos jours, l'étude des troubles de la communication est une source essentielle pour la compréhension de cette fonction humaine, le prolongement de ce propos étant de montrer comment la tripartition du langage de Coseriu peut éclairer cette problématique.

Si nous nous référons aux deux grandes familles d'aphasies, le substrat fonctionnel de la *compétence sémantique* est l'aire de Wernicke (1874), zone postérieure du lobe temporal de l'hémisphère cérébral gauche, généralement prédominant mais non exclusif, pour le langage. La *compétence grammaticale* sollicite l'aire dite de Broca (1861) : le pied de la 3e circonvolution frontale. Un faisceau de fibres nerveuses, le *faisceau arqué*, relie ces deux régions, formant la jonction entre lexique et combinatoire sémantico-grammaticale. En amont, ces supports biologiques sont liés à la perception auditive et visuelle, à l'identité et à l'altérité du sujet parlant.

Dans le domaine du langage normal, divers types de productions erronées nous intéressent ici : celles de l'enfant (bilingue ou monolingue) et celles de l'apprenant de langue étrangère. Quel peut être alors l'apport de la théorie cosérienne du langage ?

3. Erreur et langage

Avant d'expliquer la notion d'erreur dans la communication humaine, rappelons la place centrale du sujet parlant et ses états de conscience ; dans ce contexte, la théorie moniste et tripartite de Coseriu peut s'avérer un cadre méthodologique pertinent.

3.1. Conscience et langage

La conscience (cf. note 6) suppose un état d'éveil et de vigilance suffisants pour entrer en relation avec le monde sensoriel extérieur (vision et audition en particulier). En psychologie, on délimite trois niveaux utiles pour comprendre les aspects linguistiques de la conscience et subséquemment, les mécanismes de l'erreur en langage : 1) le *conscient*, au sens de Freud (perception-conscience), correspond au « système » qui reçoit les informations internes et externes. On y trouve l'ensemble des représentations sensorielles,

les souvenirs et la conscience des idées ; 2) le *préconscient* ou ensemble des représentations et contenus absents du champ de conscience mais pouvant y accéder ; 3) l'*inconscient* ou ensemble des contenus inaccessibles à la conscience.

En première approximation, nous dirons que le langage comporte des aspects inconscients (automatisés : acquisition/apprentissage) et conscients (tâches complexes : distinction d'images, lecture, écriture, etc.) mais aussi des niveaux de conscience plus diffus, plus difficilement repérables (*préconscient*). Notre intérêt se porte sur le lien entre langage et conscience, face à l'erreur dont nous délimiterons différents types, en nous appuyant sur la tripartition du langage de Coseriu.

3.2. Erreur de langage et conscience

Dans le langage, l'erreur est symptôme, bénin ou non, d'un dysfonctionnement passager (*lapsus*) ou installé (*aphasie*) dont les tout premiers symptômes sont le manque du mot et le niveau de conscience de dire, à un instant donné de la production. Ces deux points sont fondamentaux pour comprendre, *a minima* du moins, les mécanismes neuropsychologiques de l'erreur et les anomalies linguistiques qu'elle engendre, allant du mutisme (autisme) à la logorrhée (conscients ou non) ; entre les deux, l'on trouve le manque du mot (vide lexical), la paraphasie (déformation lexico-phonologique) et le paragrammatisme qui, *stricto sensu*, est la déformation d'un morphème grammatical : marques de genre, nombre, personne, etc. Les désordres de la mise en relation des mots entre eux sont l'agrammatisme et la dysyntaxie, plus bénigne. Une épistémologie de l'erreur permet d'apporter des explications plus précises sur le concept et le mot, plus fonctionnelles aussi.

3.2.1. Brève épistémologie de l'erreur

L'erreur est généralement considérée comme une dérivation, son nom vient de l'idée d'errer, esprit sans direction cohérente, errance hors des chemins de la vérité ! Et à propos du vrai et du faux, ce dernier terme évoque l'analogie presque naturelle et phonétiquement suggérée, dans diverses langues romanes, du faux et de la faute : évoquons quelques définitions.

Erreur, « (1) Action d'errer moralement ou intellectuellement ; état d'un esprit qui se trompe » (Littré III: 1001–1002).

Faute, « (1) Action de faillir, manquement contre. (4) Manquement contre un principe, une règle. Faute d'orthographe. Faute de style. Faute d'impression. Faute d'accord » (Littré III: 1440).

Le philosophe Moles (Oudot *et al.* 1982) distingue d'abord deux types d'erreurs :

L'**erreur matérielle** est le mal absolu [...] dans la mesure où l'homme, prenant en charge le monde par la pensée, il le transforme en projet où l'erreur n'est rien d'autre que l'insurrection de la nature des choses contre le projet (Oudot *et al.* 1982 : 52).

Erreur création : [...] celle qui, au bout d'une suite d'actions et de réflexions, apparaît comme une forme fausse, provisoire, incapable de s'insérer dans la grande cohérence universelle (Oudot *et al.* 1982 : 49).

L'*erreur matérielle* engage la responsabilité, voire la culpabilité ; d'ordre moral, elle est « *faute* ». Intuitivement, l'*erreur de langage* est plutôt *erreur création* mais pas toujours.

Entre connaissance et vérité, dans l'espace de la découverte, l'esprit humain recherche la Vérité, souvent confondue avec sa vérité, dans le champ de ses erreurs, où une dynamique spécifique s'instaure. Moles cite Bachelard (1947) : « La vérité n'est que la correction d'une longue suite d'erreurs », puis Popper (1973) : « Ce qui est important, c'est l'erreur » (Oudot *et al.* 1982 : 51). Clairement différenciée du chaos, l'erreur est une « forme » qui vient altérer, ombrer la vérité. L'esprit humain trébuche sur les « obstacles » (Bachelard) que ses confusions mentales dressent. Dans sa force créatrice, génératrice du « faux » et du « vrai », l'homme triomphe de l'ignorance, en construisant « [...] des structures de nécessité, basées sur les concepts de régularité, de périodicité et de prédictibilité [...] et sur des concepts d'ordre partiel [...] ou proche » (Oudot *et al.* 1982 : 59). Notons ici que ces termes évoquent clairement l'ontogenèse du langage, l'acquisition d'une langue étrangère ou encore la réadaptation des troubles du langage, par exemple.

Dans la cognition générale, l'erreur est aussi un comportement que le sujet peut corriger, voyons comment, avant de la soumettre à l'épreuve de la *norme* et/ou du *système* de Coseriu.

3.2.2. Erreur et psychologie

Si l'impact de l'erreur sur le psychisme varie selon la personnalité du sujet, chez l'aphasique, l'erreur est un mot pour un autre ou l'altération d'une forme lexicale (paraphasie) et/ou grammaticale (paragrammatisme). À un degré moindre, l'enfant et l'apprenant d'une langue étrangère produisent aussi des anomalies. L'erreur de langage nous prend et nous surprend, dans le champ du connu et du su : le *lapsus*.

Selon Freud (1923), si l'on considère le *lapsus*, l'erreur émerge du subconscient ou de l'inconscient, c'est une « déformation de la réalité » et elle est d'essence symbolique, d'où sa relation avec le langage. Le « *lapsus linguae* » ou « *lapsus calami* » est la « rémanence » d'un fait ou événement déjà mémorisé ou enfoui dans l'*inconscient*. Freud évoque des principes phonétiques et phonologiques, associés à des processus textuels ou circonstanciels qui leurs sont communs. L'origine du *lapsus* est essentiellement sémantique (Lantéri-Laura 1994) et il émerge d'en deçà de la conscience, en voici quelques exemples (Rossi, Peter-Defare 1998 : 99 sq.) :

- « La ***dégralité** » (**dégradation de la qualité**).
- « Il s'en est tiré avec une contusion à la **chambre** » (**jambe**).
- « Il est devenu fou à la suite d'une **liaison** cérébrale » (**lésion**).

En revanche, les *mots d'esprits*, *métaphores* et *contrepetes* sont issus de nos désirs conscients mais, comme le *lapsus*, ils sont aussi d'origine sémantique et circonstancielle. Qu'en est-il de la paraphrasie ?

3.2.3. Paraphrasie et erreur en aphasiologie

Chez l'aphasique, cette notion de conscience de l'erreur est absolument fondamentale. Elle peut faire irruption involontairement dans le discours du patient (aphasie asémantique) qui peut même exprimer son impuissance à contrôler le dit :

Eh bien, [...], nous sommes au moins combien de gens à être là, il y a quatre hauteurs, là et là, une quinzaine au moins de gens qui sont là debout, il y a aussi beaucoup de gens qui sont là à se former des mots se forment encore, il y a encore trois ou quatre qui se forment des grands qui font ça évidemment, il y en a beaucoup où on est maintenant nous sommes nous arrivés à ce qu'on doit être dans chaque passage, quatre, cinq en tout, de façon, pour se, où on passe la nuit, où on passe la nuit, une pour manger, une femme, ... ; je parle beaucoup mais je dis pas les choses que je voudrais (Sabouraud 1995 : 92).

Dans cette production, dite fluente, la syntaxe est pratiquement normale (dysyntaxie seulement). Cependant, le sujet est presque incompréhensible. Le fonctionnement, ici, est de l'ordre du *lapsus* (production inconsciente) mais l'accumulation confine au jargon (jargonaphasie) : il y a brisure plus ou moins continue du lien entre signifié et signifiant. Dans la théorie de Coseriu, il est explicite que ce type d'anomalie induit le rejet de la *norme* mais aussi du *système*.

Le *système* est système de possibilités, de coordonnées indiquant des chemins ouverts et fermés : il peut être considéré comme un ensemble « d'obligations » mais aussi, et surtout peut-être, comme un *ensemble de libertés* car il admet un nombre indéfini de réalisations, avec l'exigence seulement de ne pas affecter les conditions fonctionnelles de l'instrument linguistique : il est de nature plus consultative que « prescriptive ».

[...] Plus qu'il ne s'impose au sujet, le système s'offre à lui en lui apportant les moyens de son expression inédite mais aussi, et en même temps, compréhensible de ceux qui usent du même système (Coseriu 1973 : 98).

En revanche, si la forme altérée résulte de la recherche consciente d'un mot, le processus s'apparente plutôt au comportement de l'apprenant de langue étrangère.

// Muette pendant trois mois// premier mot/ pâté// J'ai prononcé un mot/ oui/ quatre mois// Avant// Les mots sont mélangés/ mêlés// chanter l'oiseau plus// C'est très, très compliqué// L'oiseau ne chante plus// Je suis/ j'ai/ j'ai besoin de communiquer// C'est fou/c'est fou/ c'est

fou// De temps en temps/ je suis contente/ c'est bien/ le langage/ ça va bien// Et tout d'un coup/ je pleure/ et jamais/ de ma vie// (Jacquet-Andrieu 2001 : 80).

Cet énoncé agrammatical est anormal sous d'autres aspects, le sujet, très conscient de ses difficultés, produit seulement ce qu'il retrouve, ce qui est disponible au moment du dire ; on parle souvent de style télégraphique (il n'y a pas de paraphasie dans l'exemple). Le problème se situe non pas dans la cohérence sémantique du texte mais dans la structuration grammaticale de l'énoncé. Cette production d'ordre compensatoire, dite non fluente en aphasiologie, n'altère pas l'intercompréhension et, si la *norme* de Coseriu la rejette comme anormale, le *système* peut globalement l'accepter.

Par ailleurs, si le sujet aphasique produit des *paraphasies*, pourquoi pas des *lapses* au sens commun du terme ? Quand le sujet *M.* évoque l'expression « pied d'estrade » (piédestal) étiqueté paraphasie, *a priori*, il pourrait bien s'agir d'un *lapse révélateur* de son passé de professeur ? (Jacquet-Andrieu 2003).

De facto, l'erreur linguistique peut être *créatrice*, on la sait aussi révélatrice d'un état à l'instant du dire (*lapse*) ou bien accidentelle (*paraphasie*). Elle peut aussi être figée, c'est alors une *stéréotypie* ou *fossilisation* en langue maternelle ou étrangère : « *j'irai **au** docteur ou **au** coiffeur demain ». Pour corrélérer l'erreur aux notions de performance et de compétence linguistiques, la tripartition du langage de Coseriu peut éclairer le propos.

3.3. Erreur de choix lexical et tripartition

Dans le contexte de la tripartition cosérienne, la classification des diverses erreurs observées dans le langage normal et pathologique peut se scinder en trois classes : *erreurs de langage* (système), de *langue* (norme) et de *discours* (parole).

3.3.1. Quelques productions erronées chez l'enfant

La situation d'acquisition/apprentissage du langage et des langues est le milieu naturel de l'*erreur création* telle qu'elle a été définie plus haut (Moles, in Oudot *et al.* 1982) : elle relève du système dans la définition de Coseriu et elle est rejetée par la *norme* (tableau 1).

Tableau 1 : Erreurs de langage (acquisition bilingue) (Brutti-Mairesse, Vernier 1995)

ENFANTS MONOLINGUES (EM)	ENFANTS BILINGUES (EB)
Déformations phoniques de mots Rejet N & S, au plan lexical Rejet N, au plan phonologique	*[bageti] = « spaghetti » ; *[nilastik(ə)] = « élastique » *[våkRədi] ⁷ = « vendredi »
Système phonologique non altéré & rejet lexical : termes difficilement reconnaissables hors contexte	
Morphologie du nom Rejet N mais peut appartenir à l'inventaire des diminutifs en « -ette » dans le système	« une *tétinette » « une *piscinette » (piscine de poupée)
Morphologie de l'adjectif Rejet N pour la morphologie, confusion liée à une analogie phonique.	« *noirte » ⁸ sur le modèle de vert/verte « *moyente » sur le modèle de peint/peinte
Morphologie du verbe Rejet N : au plan morphologique, acceptable dans le système	« Je vais *recontinuer »
Morphosyntaxe du verbe, accords, concordance	
« *Je vais aller rester à la maison » « Je *m'ai habillé » « [...] pour *qu'il a pas froid » « Il* a arrivé »	« Je *promener » « Je *sera » (4 x) « Je *vas » (6 x) « Je te *raconter »
Rejet N & S mais il s'agit d'états d'acquisition/apprentissage intermédiaires (interlangue) dont la récurrence chez l'enfant et, parfois, chez l'apprenant étranger, suggèrent un appui dans le système (Jacquet-Andrieu 2008).	

Commentaire 1

L'erreur dite matérielle (*cf. supra*, § I-2, III-2.3) est toujours rejetée par la *norme* et le *système*, tels que Coseriu les définit. En revanche, l'*erreur création* trouvera son support et sa condition de possibilité dans le *système*, bien que la norme la rejette dans la majorité des cas, mais pas toujours, si l'on se réfère à la notion d'originalité créatrice des grands écrivains par exemple.

3.3.2. Pour une typologie de l'erreur et faits de création

L'étude du mot erroné permet de présenter une typologie qui englobe la psychogenèse d'un maximum de situations et d'états de langage : ontogenèse, acquisition/apprentissage, normalité, trouble du langage et la traduction. Le Tableau 2 (Jacquet-Andrieu 2008)⁹, complété ici, assemble les divers types d'erreurs repérés et les situe, par rapport au rejet de la *norme* et/ou du *système* de Coseriu.

⁷ Chez un aphasique, nous avons trouvé : [mãdRədi].

⁸ Novembre 1999 : un chauffeur de taxi français a employé deux fois le terme *noirte, pour désigner une femme de couleur.

⁹ *Légende* : Erreur matérielle (**Er. M**), rejetée par la *norme* et le *système* (**rejet N & S**) ; Erreur création (**Er. C**), de même que Erreur ni matérielle/ni création (**Er. ni M/ni C**) sont rejetées par la *norme* mais pas toujours par le *système* (**rejet N et/ou S**).

Tableau 2 : Types d'analogies erronées ou non et niveau de conscience

TYPE DE SUBSTITUTION	PROCESSUS Conscient (+) Inconscient (-)	TYPE D'IMAGE (Ty I)	TYPE D'ERREUR (Ty Er)	Type de production analogique
MOT D'ESPRIT, METAPHORE, PARABOLE	+	Subtile	Création (Attesté N & S)	Analogie créatrice
« Il pleure dans mon cœur/ Comme il pleut sur la ville » (Verlaine 1874).				
LAPSUS	-	« nomade » ou « flottante » (Freud)	Er. Révélatrice Er. ni M/ni C (Parole) (Rejet N et/ou S)	Analogie dissimulée
« Il est devenu fou à la suite d'une liaison cérébrale » (lésion) « *Pied d'estrade » au lieu de « piédestal » (cf. <i>supra</i> , III-2.3).				
PARAPHASIE 1	-	Parasite	Er. Révélatrice Er. M (Rejet N & S)	Analogie erronée
« cuiller » au lieu de « fourchette » : « règle » pour « abaisse langue » ; « les ongles » au lieu de « brosse à ongles »				
PARAPHASIE 2	+	Approximative	Er. d'analogie Er. C (Rejet N et/ou S)	Analogie Approximative
« *plombeur » au lieu de « plombier » ; « *tournier » au lieu de « tourneur »				
STEREOTYPIE 1	-	Dupliquée	Er. Fossilisée Er. M (Rejet N & S)	Prod. Identique Analogie totale
« *Je vais au coiffeur »				
STEREOTYPIE 2	-	Dupliquée	Er. Fossilisée Er. ni M/ni C (Rejet N et/ou S)	Prod. Identique Analogie totale
*/ paR / / ezâpl / » au lieu de « /paR/ /egzâpl /				
NEOLOGISME 1	+	Créée	Création (Attesté N & S)	Analogie créative
Supérativité de Greimas ¹⁰				
NEOLOGISME 2	-	Parasite	Er. M (Rejet N & S)	Analogie erronée
Quand le mot déformé est constant « *alutinel » au lieu de « allumette »				
NEOLOGISME/MOT TRADUCTION 1	+	Comparée/Transposée	Barbarisme Er. M (Rejet N & S)	Transposition Analogie morpho- phonologique erronée
« Ils sont allés dîner » : « Se fueron a *jantar »				
TRADUCTION 2	+	Comparée/Transposée	Transposition (Attesté N & S)	Transposition analogique correcte
[...] no se trata de la <i>norma</i> en el sentido corriente... / [...] il ne s'agit pas de la <i>norme</i> au sens courant,...				
TRADUCTION 3	+	Comparée/Transposée	Faux-sens : saisie incomplète du point d'analogie dans un mot de l'énoncé Er. M (Rejet N & S)	Transposition analogique erronée
Le faux-sens porte sur un mot de l'énoncé.				
TRADUCTION 4	+	Comparée/Transposée	Contresens : non saisie du point d'analogie du mot par rapport à l'énoncé Er. M (Rejet N & S)	Transposition analogique erronée
Le contresens porte sur l'ensemble d'un énoncé.				

¹⁰ Trait sémantique regroupant les traits « supériorité » et « antériorité » (Greimas 1966 : 46).

Commentaire 2

Pour cette sélection d'exemples, la typologie de l'erreur, développée ici, se fonde également sur la *tripartition* du langage de Coseriu. Les erreurs peuvent être : un mot pour un autre (champ sémantique plus ou moins proche), une paraphrasie, allant du mot à peine déformé jusqu'à la périphrase, la régularisation abusive d'une règle, une interférence, etc.

La production erronée peut aussi renvoyer au *monisme* de Coseriu, au sens où l'erreur peut servir à compenser le manque du mot, tout en s'ajustant au mieux à la compréhension de l'interlocuteur dans la situation de communication. Ces données essentielles nous permettent d'aborder le langage dans ses aspects de réception et de production, conjointement, en travaillant sur les quatre compétences – compréhension et expression orales et écrites (CO, CE, EO, EE) – et d'aborder la notion d'erreur en langage sur deux plans : celui de la neuropsychologie, en évoquant le niveau de conscience, et celui de la linguistique, *stricto sensu*, en utilisant les niveaux d'abstraction délimités par Coseriu : scindement norme/système et norme collective/norme individuelle.

En bref : une *production anormale* est *erreur création* si, et seulement si, elle entre dans les prédictibilités fonctionnelles du *système* (message propositionnel), en conformité avec les lois de l'interlocution (cadre situationnel), malgré son exclusion de la *norme*, au plan synchronique/diachronique. Toute erreur accidentelle sera *erreur de discours* (*lapsus*, *paraphrasie*, etc.) et relèvera de la parole, ou discours, au sens de Coseriu et de la majorité des linguistes : elle sera rejetée par la norme et/ou par le système. Toute anomalie qui suscite la rupture de l'intercompréhension est *erreur matérielle*, rejetée par la *norme* et le *système*, conjointement. Le *monisme* de Coseriu permet donc de porter l'existence théorique et pratique de la notion de compensation dans l'ontogenèse du langage (états intermédiaires d'acquisition), l'acquisition des langues étrangères et la pathologie de la communication.

4. Conclusion

Cette brève étude sur le texte d'Eugenio Coseriu *Sistema, norma y habla*, publié en 1952, tendait à montrer les aspects novateurs de la théorie moniste et tripartite du langage développée par l'auteur et nous rappelons ici que le scindement *norme/système* est porté par sa définition *princeps* de la *norme*, en relation avec la notion de production *normale* et *anormale* (Coseriu 1973 : 90).

Qu'il s'agisse de l'ontogenèse du langage, de l'acquisition/apprentissage des langues ou de l'étude des désordres de la communication humaine, la linguistique de Coseriu – plus précisément ici, sa théorie tripartite et moniste du langage – s'intègre aisément au courant le plus actuel des sciences du langage : celui de la linguistique dite cognitive, au sens strict de l'expression, fondée aussi sur la neuropsychologie du comportement humain et la neuroscience.

Dès les années '70, alors que nous travaillions déjà sur l'aphasie, nous avions l'intuition de l'importance de ce texte majeur dans l'œuvre de cet auteur, c'est pourquoi

nous avons élaboré une présentation bilingue annotée, soumise à l'auteur, en 1978. Coseriu l'avait référencée dans sa bibliothèque privée et ce texte est aujourd'hui consultable à l'Université de Tübingen (Allemagne), *Eugenio Coseriu – Archiv*.

Les concepts de *système*, *norme* et *parole* sont depuis longtemps un pivot de nos recherches sur la pathologie du langage et sur la didactique des langues, tous contextes confondus (Jacquet-Andrieu 2001, 2003, 2007, 2008). Dans les prochains mois, la présentation bilingue annotée de *Sistema, norma y habla* (2nde éd., Coseriu 1973) sera publiée en France, sous cette même forme, relue et augmentée pour les notes, aux éditions Lambert Lucas.

RÉFÉRENCES CITÉES

a. Dictionnaires

Littre = Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, J.J. Paubert éd. (1–4), Gallimard-Hachette (5–7), 1956–1958.

Kernbaum 1995 = Serge Kernbaum & al., *Dictionnaire de médecine Flammarion*, 5e éd. Paris, Flammarion.

Lalande 2006 = A. Lalande, *Vocabulaire critique et technique de la philosophie*, 2nde éd., Paris, PUF.

b. Ouvrages et articles

Austin 1962 = John Austin, *How to do Things with Words*, New York, Oxford University Press.

Bachelard 1947 = Gaston Bachelard, *La formation de l'esprit scientifique*, Paris, Vrin.

Bouillaud 1830 = Jean-Baptiste Bouillaud, *Recherches fondamentales sur les fonctions du cerveau*, Paris, Baillères.

Broca 1861 = Paul Broca, *Sur le siège de la faculté du langage articulé avec deux observations daphémie*, Paris, Masson.

Brodmann 1809 = Korbinian Brodmann, *Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde in ihren Prinzipien dargestellt auf Grund des Zellenbaues*, Leipzig, Barth.

Brutti-Mairesse, Vernier 1995 = Marie-Pierre Brutti-Mairesse, Rachel Vernier, *Compétence orale et bilinguisme* (mémoire), Lyon, Université Lyon.

Chomsky 1957 = Noam Chomsky, *Syntactic structures*, Paris, Mouton.

Coseriu 1952 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla* (con un resumen en alemán), Montevideo, Universidad de la República, Instituto de Filología.

Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, in *Teoría del lenguaje y Lingüística general*, Madrid, Gredos, p. 11–113.

Coseriu [1978]/2008 = E. Coseriu, *Système, norme, parole : présentation bilingue annotée/ Sistema, norma y habla*, trad. critique et annotée par Armelle Jacquet-Andrieu, sous la dir. du Pr Louis Combet (Université Lyon 2, France), rev., corr. et aug., 2008, Doc. 3, Habilitation à diriger des recherches (HDR), UP Ouest, Paris 10.

Freud 1921 = Sigmund Freud, *Introduction à la psychanalyse*, Paris, Payot.

Freud [1923¹]/1967 = Sigmund Freud, *Psychopathologie de la vie quotidienne*, Paris, Payot.

- Gall, Spurzheim 1809 = Franz Joseph Gall, Johann-Caspar Spurzheim, *Recherches sur le système nerveux en général, et sur celui du cerveau en particulier ; mémoire présenté à l'Institut de France, le 14 mars 1808, suivi d'observations sur le rapport qui en a été fait à cette compagnie par ses commissaires*, Paris, F. Schoelle et H. Nicolle.
- Gentilhomme 1995 = Yves Gentilhomme, *Enseignement raisonné des langues*, in Lucien Tesnière *aujourd'hui*, Louvain-Paris, Peeters, p. 375-382.
- Greimas 1966 = Algirdas J. Greimas, *Sémantique structurale : recherche de méthode*, Paris, Larousse.
- Hjelmslev 1959 = Louis Hjelmslev, *Essais linguistiques*, Copenhagen, Nordisk Sprog-og kulturforlag.
- Jacquet-Andrieu 1978 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Système, norme et parole : présentation bilingue annotée* (Mémoire), sous la dir. de L. Combet, Lyon, Université Lyon 2.
- Jacquet-Andrieu 2001 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Cas d'aphasie mixte* (Doctorat : Neurosciences, mention Neuropsychologie), sous la dir. de J.-M. Blard, Lyon, Université Lyon 1, 2 vol.
- Jacquet-Andrieu 2003 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Du concept au mot dit ou traduit*, « Bulag. Bulletin de linguistique appliquée et générale », no. 28, p. 97-114, Besançon, Presses Universitaires de Franche Comté.
- Jacquet-Andrieu 2007 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Langage : fonction neuropsychologique hautement contrôlée*, « Bulag. Bulletin de linguistique appliquée et générale », no. 32, p. 211-220, Besançon, Presses Universitaires de Franche Comté.
- Jacquet-Andrieu 2008 = Armelle Jacquet-Andrieu, *Langage de l'homme : de l'étude pluridisciplinaire à l'action transdisciplinaire* (Thèse d'Habilitation à diriger des recherches, HDR), sous la dir. de D. Groux, UPOuest, Nanterre, 2 vol.
- James 1890 = William James, *Principles of Psychology*, London, Macmillan.
- Kant 1787 = Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, Leipzig, P. Reclam.
- Lantéri 1995 = Anny Lantéri, *Restauration du langage chez l'aphasique*, Bruxelles, De Boeck.
- Lantéri-Laura 1994 = Georges Lantéri-Laura, *Recherches psychiatriques : sur le langage*, I, Chilly-Mazarin, Sciences en Situation.
- Lechevalier *et al.* 1998 = Bernard Lechevalier, Francis Eustache, Fausto Viader, *La conscience et ses troubles*, Paris, De Boeck.
- Oudot *et al.* 1982 = Jacques Oudot, Alain Morgon, Jean-Pierre Revillard, *L'Erreur*, Lyon, Presses Universitaires.
- Pagliari 1957 = Antonino Pagliaro, *Corso di Glottologia*, 1, Roma, Edizioni dell'Ateneo.
- Popper 1973 = Karl Popper, *La logique de la découverte scientifique*, Paris, Payot.
- Purves *et al.* 1999 = Dale Purves, George J. Augustine, David Fitzpatrick, *Neurosciences*, Paris, De Boeck.
- Rossi, Peter-Defare 1998 = Mario Rossi, Évelyne Peter-Defare, *Les lapsus*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Sabouraud 1995 = Olivier Sabouraud, *Le langage et ses maux*, Paris, O. Jacob.
- Saussure [1916]/2005 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.
- Schuchardt 1928 = Hugo Schuchardt, *Hugo Schuchardt-Brevier*, Leo Spitzer (ed.) Halle/Saale, Niemeyer.
- Verlaine 1874 = Paul Verlaine, *Romances sans paroles*, [Paris], Van Bever et Monda.
- Wernicke 1874 = Karl Wernicke, *Der aphasische Symptomencomplex, eine psychologische Studie auf anatomischer Basis*, Breslau, M. Cohn und Weigert.

**EUGENIO COSERIU'S *SISTEMA, NORMA Y HABLA* BETWEEN COGNITION,
LINGUISTICS AND NEUROPSYCHOLOGY**

ABSTRACT

This paper presents the Coseriu's study, *Sistema, norma y habla* (1952), in which he elaborates his tripartite and monist theory of language. The theoretic and critical argumentation is based on the Saussurian model of dividing language in *langue* and *parole* (1916). However he extends his theory beyond the limits of linguistics *stricto sensu*, developing an innovative reflection described here by the author in the light of the neuropsychology of language and cognition. In order to understand the way in which the study *Sistema, norma y habla* relates to the cognitive linguistics paradigm through the neuropsychology of language, the author uses the initial data of the neuropsychology and she is taking into consideration the anomalies of communication in different contexts. Therefore, it results a typology of error sustained by the tripartite conception of language, in Coseriu's view, and on the distinction between *system* and *norm*, operated at the language level, in Saussure's terms.

Key-words: *cognitive linguistics, neuropsychology of language, communication anomalies, tripartite theory of language, monist theory of language, language pathology.*

LA LINGUISTIQUE, LES MOTS ET LA COMMUNICATION. ESQUISSE POUR UNE ANALYSE DES STRATÉGIES DIALOGIQUES DE COSERIU

GABRIEL MARDARE*

« Les mots eux-mêmes ne sont pas insignifiants,
si l'on prend la peine de les écouter »
(Marie Moscovici, *L'Ombre de l'objet*¹).

0. Introduction

Notre propos concerne non pas le *linguiste* Eugenio Coseriu mais l'homme qui a assumé le rôle de communicateur d'un savoir-faire/dire d'une discipline plutôt antipathique, surtout en raison d'une confusion (plutôt regrettable) avec la grammaire normative. Aussi allons-nous préférer, pour notre analyse, sa petite « vulgate » de 1951 (*Introducción a la lingüística*), publiée en espagnol en 1986 et en version roumaine en 1995 (v. Coseriu 1995)², que nous ferons dialoguer avec un long entretien réalisé en 1993 (et paru en 1996, sous le titre *Lingvistica integrală* [*La linguistique intégrale*]³, v. Coșeriu 1996).

L'axe épistémologique qui régit son discours pourrait se résumer dans cette phrase : « consider că e nevoie ca științele umaniste să fie și umane, și să fie mai mult sau mai puțin înțelese de vorbitori » [« je considère que les sciences de l'homme se doivent d'être humaines et de se faire comprendre par les locuteurs »]. Ce qui veut dire d'abord « transformer en terme ce qui existe déjà dans la langue » ; une opération beaucoup plus

* Université « Vasile Alecsandri » de Bacău, rue Spiru Haret, no. 8, Roumanie.

¹ Sous-titre : *Sur l'inactualité de la psychanalyse*. Livre paru aux Editions du Seuil, Paris, 1990.

² Comme l'une des traductrices est une nièce de Coseriu, on pourrait parler de succession.

³ Publié aux Editions de la Fondation Culturelle Roumaine, le volume avait une vocation récupératrice.

complexe qu'on ne le croit. En effet, il ne s'agit pas de réduire les mots de la linguistique au vocabulaire quotidien mais d'enlever la croûte du dire commun afin de révéler le potentiel du parler quotidien quand il se met à réfléchir sur sa propre condition.

Ce « décrottage » des mots n'est pas sans rappeler une thèse de Khlebnikov concernant les leures de l'usage quotidien (et son hypothèse d'une langue transmentale/transrationnelle⁴, capable de sauver la communication). Il communique, d'autre part, avec l'obsession de Mallarmé (« donner un sens plus pur aux mots de la tribu »), avec tout ce que cela implique (refuser les jargons qui ont fait éclater la communauté des linguistes en une multitude de tribus et de clans). Ce qui suit n'est que l'amorce d'un travail de longue haleine.

1. Comparaison n'est pas raison

Dès que l'on dépasse le seuil du projet (construit sur les vestiges des souvenirs des lectures faites il y a plus de dix ans) on comprend que les deux textes sont incommensurables – au sens premier du terme : « Le mot, au sens propre, désigne ce qui ne peut pas être mesuré avec autre chose, ce qui n'entre pas dans un rapport de mesure. Deux choses qui n'ont rien en commun, qui n'ont aucune qualité commune, sont incommensurables »⁵.

En effet, le premier est le fruit d'un travail de *formateur de professeurs* dans un pays où la documentation était difficile d'accès – pour Coseriu autant que pour ses disciples. C'est ce qui va pousser le linguiste vers la recherche théorique, comme il l'a avoué en 1974 à un interlocuteur roumain⁶ et le professeur vers un discours où le débat et le combat idéologique et théorique sont bannis : en effet ; il eût été indécent d'agiter, devant des étudiants n'ayant pas accès aux textes essentiels et peu enclins à la spéculation théorique, les spectres des grands linguistes européens et de les dérouter par la guerre des terminologies qui tournent souvent en jargonophasie sous la plume des néophytes, notamment à partir de l'expansion des « écoles » structuralistes et générativistes . En 1951 (année de la rédaction du texte *Introducción a la lingüística*) ces combats n'étaient pas à l'ordre du jour mais les

⁴ En russe : *zaumnyi yazyk*

⁵ <http://denis.collin.pagesperso-orange.fr.htm>. V. aussi <http://www.cnrtl.fr/definition>.

⁶ « Când nu ai posibilități de informare, este greu să te ocupi de lingvistica istorică, de etimologie, chiar dacă ai interes pentru asta. Dacă aș fi rămas în Europa, aș fi devenit specialist într-un domeniu particular, de pildă în domeniul limbilor slave sau romanice. În Uruguay, însă, trebuia fie să mă ocup de faptele locale, sud-americane (dialectologie, limbi străine), fie să mă dezvolt în sensul concepțiilor și al ideilor, pentru care aveam nevoie de mai puțin material bibliografic. Eu m-am îndreptat către lingvistica generală și teoretică, pentru că, pe acest plan, era posibil dialogul cu lingvistica europeană » (Coseriu 1996 : Anexă [Annexe], 162).

disputes entre les diverses tendances en Europe – d’une part – et l’expansion du béhaviorisme de Bloomfield laissaient entrevoir ce qui allait suivre.

Le second texte a, quant à lui, une autre genèse : c’est la transcription de deux séries d’entretiens⁷ de Coseriu avec un spécialiste ayant déjà son propre statut et qui peut en jouir⁸. Comme le texte publié ne démarque pas chaque étape, il est difficile de savoir si les reprises, les développements apparaissent au cours du même entretien, au cours d’un intervalle donné de l’enregistrement ou bien sont générés par la réflexion intervenue entre temps sur ce qui avait été dit.

Nous ne savons pas non plus si l’intervieweur a écouté (et éventuellement fait écouter à son partenaire) les enregistrements réalisés précédemment, et cette lacune d’information sur les circonstances du dialogue – probablement peu importante aux yeux du linguiste – est cruciale pour le communicateur : il est possible, en effet, que certaines questions aient pour point de départ le désir de l’intervieweur de combler des lacunes dans les réponses antérieures, voire celui de l’interviewé d’ajouter des touches et des modulations dans son discours.

Qui plus est, Nicolae Samaranu se refuse à découper la transcription par des titres de son crû, comme cela se fait couramment dans les entretiens adaptés pour la publication. On peut y voir une marque des scrupules du linguiste⁹. Il n’en reste pas moins que ce procédé est courant dans les milieux culturels les plus sérieux. Ainsi dans la transcription de l’entretien de Pierre Boutang avec Gabriel Marcel devant les caméras¹⁰, pour la télévision, on a éliminé des répétitions et des tics dus au langage parlé et on a introduit des titres à divers moments du texte (Boutang 1977 : 114, note de l’éditeur).

On pourrait parler en effet de modèles culturels différents : la pratique française n’hésite pas devant les procédés de marketing textuel, faire lire est plus important que la fidélité de la transcription au parcours de la voix. Mais la question peut se poser également en d’autres termes. C’est grâce à Roland Barthes que nous avons découvert l’origine du malaise que nous avons ressenti en lisant et relisant l’interview-fleuve de Coseriu : « ce qui se perd dans la transcription, c’est tout simplement le corps – du moins ce corps extérieur (contingent) qui, en situation de dialogue, lance vers un autre corps, tout aussi fragile (ou affolé) que lui, des messages intellectuellement vides, dont la fonction est en quelque sorte

⁷ Il s’agit des intervalles 2–5 mai et 16–19 mai 1993.

⁸ Avec tout ce que ce statut entraîne : des promoteurs avisés mais aussi des auteurs qui s’accrochent à son manteau pour percer, des recherches appliquées mais aussi des articles racontant ce qu’il aurait dit.

⁹ Ce genre d’intervention est une espèce d’éclairage des répliques du sujet de l’entretien et constitue, par ce fait-même, une forme de manipulation du lecteur.

¹⁰ L’entretien a été filmé en deux étapes (le 25 et le 30 juin 1970). Il n’a été diffusé que sept ans plus tard (les 17 et 19 octobre 1977) et la confrontation de la cassette vidéo avec la transcription révèle des aspects surprenants : le montage télévisé déplace des séquences afin de renforcer certaines composantes thématiques.

d'accrocher l'autre (voire au sens prostitutionnel du terme) et de la maintenir dans son état de partenaire ». Au-delà de l'apparente frivolité de la question, le communicateur retiendra ce complément argumentatif : « Transcrire, la parole change évidemment de destinataire, et par là même de sujet, car il n'est pas de sujet sans Autre [...]. L'imaginaire du parleur change d'espace ; il ne s'agit plus de demande, d'appel, il ne s'agit plus d'un jeu de contacts ; il s'agit d'installer, de représenter un discontinu articulé, c'est-à-dire, en fait, une argumentation » (Barthes 1981 : 11)¹¹.

Par la transcription, on fait entrer la *hiérarchie* : à l'intérieur de la phrase (par la subordination grammaticale), à l'intérieur du dialogue (par l'asymétrie des rôles, par les positions que prennent l'interviewer et l'interviewé au cours de l'entretien et qui se laissent lire à travers des marques et des remarques des participants). Mais également à travers la position du lecteur (réduit à « entendre » ce qu'on lui *donne à lire*, contraint à lire le contenu du texte à travers le prestige du personnage principal tout d'abord, en tenant compte de l'image du « questionneur » aussi).

Net et direct, le texte de l'*Introducción a la lingüística* a donc peu de points communs avec le chemin tortueux de l'interview publié sous le titre *Lingvistica integrală*. Ce qui est écrit dans le premier cas relève d'intentions et de visées précises (un public qui se forme pour un métier déterminé) qui résultent d'une composition de forces (les ressources et les disponibilités intellectuelles de Coseriu sont mises au service d'un système éducatif et doivent s'adapter à un univers culturel déterminé). En revanche, ce qui est transcrit résulte d'une démarche laborieuse (v. Saramandu, *Introducere [Introduction]*, in Coșeriu 1996 : 7), dont le destinataire est plus flou et qui fait entrer subrepticement le jeu du prestige, qui va au-delà du rapport Maître-Disciple (explicite dans toute *Introduction* multipliée pour un public étudiant).

2. Le style (vocal), l'âme (du discours) et la parole du linguiste entre l'épique et l'éthique

Les deux textes se laissent difficilement comparer pour une seconde raison : le premier est écrit en espagnol (et il parvint à la connaissance du public roumain par une traduction faite quarante ans plus tard), le second est le résultat d'une mise en forme d'un dialogue déroulé en roumain, à une distance de trois années par rapport à l'enregistrement¹². Dans l'ordre de la lecture, pourtant, les deux textes sont – pour le public roumain – tout

¹¹ Le texte a paru dans un numéro de « La Quinzaine littéraire » (1–15 mars 1974) et constitue également la préface à une série de *Dialogues* produits par Roger Pillaudin sur les antennes de France-Culture.

¹² Voici la comparaison des deux intervalles : 1951 (première version en espagnol) – 1995 (première édition de la version roumaine) pour l'*Introducción a la lingüística* et respectivement 1993 (enregistrements servant de base au texte) – 1996 (publication du volume *Lingvistica integrală*).

proches : l'intervalle d'une année est pratiquement celui qui sépare les livres des auteurs prolifiques (romanciers, essayistes) en France. Comme l'auteur était invité en Roumanie à des réunions scientifiques et de ce fait sa notoriété augmentait à travers les médias dits culturels, on pouvait se tromper de perspective.

Il faut cependant admettre que, dans une perspective d'ensemble, à savoir celle de l'agir communicationnel, les deux textes se rapprochent : *l'Introducción a la lingüística* était un *texte destiné à être dit* (et dont la multiplication était imposée par des raisons administratives et pédagogiques), au moment où Coseriu s'insérait, en tant que locuteur, dans un milieu hispanophone sud-américain. Il avait devant lui des natifs et cette position particulière ne pouvait pas rester sans conséquences sur sa façon d'écrire. C'est à cette époque d'ailleurs qu'il écrira *La corrección idiomática* (1955–1956), manuscrit jamais terminé, prolongé par *El problema de la corrección idiomática* (1956–1957), conçu en collaboration avec un chercheur hispanique, dont il rédigea la partie théorique, texte dont la publication, amorcée quelques décennies plus tard, n'était pas certaine au moment de l'entretien (1993) (Coseriu 1996 : 20).

Ce moment est également celui d'une découverte essentielle pour la déontologie du langage : il s'agit de la distinction entre la *correction* et l'*exemplarité* dans le rapport du locuteur avec les autres utilisateurs du même idiome. Lui-même, en tant que locuteur récent de l'espagnol de Montevideo, vivait probablement sous la tension entre l'*espagnol exemplaire* (qu'il maîtrisait de par sa formation intellectuelle) et le désir de s'intégrer dans le *modèle local de la correction*. Il est intéressant par ailleurs que José Polo (qui préface la seconde édition de *l'Introducción*) mentionne que les seules modifications apportées au texte concernaient l'*expression*¹³. Une remarque qui n'apparaît pas dans la préface¹⁴ de l'édition parue trois ans plus tôt. Ce qui nous met en présence de deux hypothèses :

1. l'éditeur mexicain ne s'est pas intéressé aux écarts d'expression que son collègue espagnol allait mentionner en passant ;
2. il les a relevées et corrigées sans penser qu'il était opportun d'en parler.

Quelle que soit la situation (impossible à cerner sans une confrontation des textes et des témoins), la conclusion est la même : l'idée que l'on se fait de l'*expression en espagnol* (résultant de la composition des trois savoirs – *saber elocucional*, *saber idiomático*, *saber expresivo*) n'était pas la même à Ciudad de México et à Madrid.

L'interview-fleuve de 1993 est à l'autre bout de la chaîne de l'œuvre de Coseriu et le rapport oral-écrit est inversé : c'est *du dire destiné à être écrit*, produit dans une langue qui était pour lui un instrument occasionnel de travail de promotion (les rencontres avec des Roumains, réunions scientifiques en Roumanie et dans la République de Moldavie) et

¹³ José Polo, Madrid, juillet, 1986, reproduit en traduction par la version roumaine (*Introducere* [Introduction], in Coseriu 1999 : 10).

¹⁴ Signée par Juan M. Lope Blanch.

de retrouvailles avec sa jeunesse. Les forces composées de la correction et de l'exemplarité agissaient vraisemblablement et seule une écoute de l'enregistrement pourrait en révéler la force.

Il est cependant possible de déceler son image du rapport entre les deux images de l'expression à partir de cette thèse fondamentale de Coseriu : *le locuteur a toujours raison en tant que locuteur*¹⁵. Avec une seule réserve (en effet, la compétence linguistique n'apporte pas la capacité métalinguistique rendue possible par une formation particulière). Or Coseriu se permet de soutenir que le prestige intellectuel/culturel n'est pas une garantie de la correction linguistique. Son approche de l'interférence prend pour exemples – sinon pour cibles – un linguiste (Sextil Pușcariu) et un auteur polyvalent (voire polymorphe) devenu une espèce d'idole de la critique littéraire en Roumanie (George Călinescu). Les exemples qu'il fournit nous montrent que la fréquentation d'un idiome étranger est susceptible d'engendrer des constructions peu probables dans la langue maternelle, voire des tours ambigus (Coseriu 1996 : 88). Il n'est pas plus tendre vis-à-vis de Philippide, dont il critique à la fois le style (qu'il considère lourd et vieillot, voire décalé), la méthode¹⁶ et l'emprise qu'il a eue sur ses disciples¹⁷. Le philosophe Noica, avec sa théorie contenue dans la formule « *rostirea filosofică românească* » n'a pas un meilleur accueil (v. Coșeriu 1996 : 105–108). Il faut se rappeler que le philosophe avait tenté, entre autres, de transposer en récit la philosophie de Hegel : démarche vraiment risquée mais qui avait cependant un fondement réel (un texte articulé, que l'on peut déconstruire/reconstruire pour le rendre plus accessible). Dans le cas de la philosophie ethno-idiomatique, construite à partir d'une série de mots choisis par Noica et censées donner une perspective sur la nature de la pensée roumaine, il y a en effet le risque de l'affabulation, que le linguiste fustige également pour l'hypothèse de Sapir&Whorf.

Si l'on revient à ce qui rapproche les deux textes de Coseriu (un rapport quasi-fantasmatique à la langue) on comprend que la comparaison thématique et discursive n'est pas la seule (et encore moins la meilleure) voie : des acquis et des expériences trop importantes sont intervenus entre temps, les mises en scène (visant l'Autre) et les mises en chaîne (la construction argumentative) passent par des modulations sans commune mesure (un espagnol que l'on est en train d'assimiler, un roumain que ne s'est pas effacé, tout en restant – pragmatiquement parlant – une seconde langue). Au moment où il se racontait à

¹⁵ Voilà le principe dans sa formule complète en idiome maternel : « Vorbitorul are întotdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu când începe să explice. Eu formulez așa : limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști ».

¹⁶ « P. vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește. Adică el scria o moldovenească ce nu mai era nici măcar moldovenească cultă a intelectualilor din vremea lui. Încă de la începutul activității lui, P. a scris în acest stil bătrânesc și cam greoi. Până și metoda lui e cam greoaie, cam butucănoasă ».

¹⁷ « Cred că a influențat mult școala ieșeană. Cunoaștem foarte bine care sunt meritele acestei școli, însă a fost uneori o școală aproape dogmatică, legată de Philippide » (v. Coșeriu 1996 : 104).

son interlocuteur roumain pour la première fois (c'était en août 1974), il venait de faire sa seconde traversée du désert : l'intégration dans l'espace culturel allemand.

Contrairement à ce que l'on pense, cette opération ne s'est pas déroulée en douceur : les témoins de cette expérience parlent de ses hésitations, voire des difficultés qu'il rencontra pour parler la langue courante¹⁸, utilisée par ses disciples. On pourrait envisager, au départ, une approche translinguistique à travers le *style vocal virtuel* de Coseriu, tel qu'il apparaît de la « phonation » de ses textes. Il y aurait en effet deux voies à suivre :

1. la psychophonétique de Fonagy ;
2. l'hypothèse de la « langue transmentale » [zaumnyi iazyk] de Khlebnikov.

Dans le premier cas, on pourrait prendre en compte les « pulsions phonatoires » différentes des systèmes de consonnes en roumain (langue maternelle qui devint l'instrument de promotion de sa doctrine lors des tournées de conférences déroulées après 1990¹⁹). Selon Fónagy, « la manière de prononcer ou la manière de parler, le style vocal, le style verbal, est un message secondaire engendré à l'aide d'un système de communication préverbal et intégré au message linguistique proprement dit » (Fonagy 1983 : 17).

La communication à vive voix repose sur le principe de la condensation et engendre la distorsion d'un message linguistique primaire. On aura beau dire que la science ne dépend pas de son véhicule idiomatique. Même si cela pouvait s'avérer au niveau des élites²⁰, il n'en est pas de même pour la transmission d'un savoir instrumental basique, qui fut le gagne-pain de Coseriu en Uruguay et à Tübingen. Ses étudiants étaient pleinement plongés dans la pratique d'une langue que lui-même *devait expérimenter* afin de faire *entendre* ce qu'il avait à/devoir *dire*, et qu'il devait d'abord soigneusement rédiger et vérifier (à l'aide du dictionnaire), voire lire à haute voix avant de présenter ses exposés. Sa prononciation était porteuse de métaphores qui pouvaient lui échapper mais que ses disciples *entendaient* dans les deux sens du mot français²¹. Ainsi, en passant des voyelles

¹⁸ Nous tenons ces détails de Rudolf Windisch, qui les a mentionnés dans son intervention à Bălți (République de Moldavie), le 28 juillet 2011.

¹⁹ Il serait intéressant de reconstituer l'histoire de Coseriu au cours des dernières années de sa vie : mis en retraite en Allemagne pour des raisons d'âge, il vit une seconde jeunesse en découvrant une patrie qu'il n'avait pas eu le temps de connaître avant de la quitter dans les années '40. D'autre part, pour mieux comprendre les facettes de son image en Roumanie, on devrait passer par l'image de ses divers « apôtres » dans les universités roumaines (pour des raisons « géo poétiques », nous avons fait entrer également les établissements situés entre le Prut et le Dniestr).

²⁰ Entre linguistes chevronnés on laisse passer des décalages, voire des écarts de langue si la théorie/la description semble cohérente, ne fût-ce qu'à l'intérieur d'une « école » ou d'un « courant ».

²¹ Il s'agit en effet de deux domaines : *l'audition* et *l'intellection* (dans le second cas, le sens est spécifique à la *langue soutenue*). V. l'article à l'adresse <http://www.cnrtl.fr/definition/entendre>. Le site du Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales nous montre combien il est difficile de maîtriser la langue pour dire ce que l'on veut.

hispaniques (plus proches des systèmes phonétiques du roumain et italien) à l'articulation germanique, que l'on s'imagine plus ferme, on court le risque d'une vocalisation haineuse, que l'on perçoit comme une colère rentrée. Cela s'exprime en termes physiologiques mais engendre des images fortes pour les auditeurs natifs²².

Dans le second cas, la perspective va au-delà de l'expérience pulsionnelle. Le poète russe avait eu un contact direct avec les pratiques langagières des peuples de Sibérie, au cours de son enfance. Il était né à Hanskaya Stavka, quartier général des Kalmouks nomades (région de l'Astrakhan) où son père exerçait la fonction de « curateur pédagogique » au sein d'une population pratiquant le bouddhisme (Ivănescu, tableau chronologique, in Hlebnikov 1999). Il s'agissait d'un rôle assez contradictoire dans le cadre de la politique de l'empire russe vis-à-vis des groupes ethniques²³ – une espèce de médiateur culturel, dont la passion pour l'ornithologie favorisait l'intérêt pour les idiomes locaux. À côté de la référence bouddhique, la magie y définissait un rapport au monde, plutôt centré vers l'intégration que sur la compréhension des éléments isolés. C'est à travers cette expérience qu'il faut comprendre les thèses du poète, relativement peu connues dans les milieux philosophiques et – pensons-nous – injustement ignorées par les théoriciens du langage. On passera sur les arguments préliminaires²⁴ pour en retenir ce qui est convergent avec les « universaux » de la phonostylistique. Pour Khlebnikov, les prémisses de la langue transmentale²⁵ seraient les suivantes :

- i. la consonne initiale d'un mot élémentaire dirige les autres sons, les ordonne ;

²² « L'effort des muscles respiratoires est contrebalancé par un effort non moins violent des muscles constricteurs du sphincter glottique. On essaie de maîtriser sa colère, mais selon l'indication contenue dans le terme suggestif de la voix étranglée » soutient Fónagy (1983 : 49).

²³ En effet, contrairement au modèle « différentialiste » allemand/juif (on ne devient pas allemand/juif, on naît allemand/juif) et plus proche des pratiques « universalistes » français (que seuls des radicaux contestent de temps en temps, en s'appuyant sur des arguments fondés sur le danger confessionnel – germanique donc protestant, judaïque/arabe, donc mosaïque/islamique et par conséquent « non assimilable »), l'empire russe (et sa version « prolétarienne », l'URSS) met en œuvre une politique d'assimilation qui défie toute apparence physique : « Toutes les populations finnoises ou tatares ne sont pas digérées, mais jamais la conception russe de l'ethnicité n'interdit la russification de populations asiatiques. Le contraste avec l'expansion des États-Unis à travers l'Amérique du Nord est ici total. Au contraire des Iroquois, des Apaches ou des Cheyennes, les Mordves, les Vogouls ou les Bouriates sont considérés comme assimilables » constate Emmanuel Todd – auteur que l'on ne saurait soupçonner d'être antiaméricain/philorusse (Todd 1997: 19).

²⁴ Ils sont fondés sur l'opposition entre le caractère factice et conventionnel des langues dites naturelles d'un part et l'universalité de la langue transmentale.

²⁵ Certaines sources – dont les deux traducteurs roumains (Livia Cotorcea et Alexandru Ivănescu) ont choisi comme équivalent l'adjectif « transrationnelle ». Nous avons nos réserves car tout ce qui est mental n'est pas rationnel et les tours de passe-passe dont se servent les logiciens pour traduire les textes fondamentaux nous prouvent que les langues confirment cette règle.

ii. les mots commençant par la même consonne seraient réunis par le même sens rationnel (on dirait qu'ils arrivent en vol de tous côtés pour retrouver le même point de la raison).

Les deux perspectives peuvent contrarier les linguistes durs et purs. Il n'en reste pas moins qu'elles pourraient éclairer l'impact de certaines formules, de certaines phrases sur un lecteur/auditeur plongé dans une certaine culture. Ce n'est qu'ensuite qu'il nous semble pertinent d'aborder les retouches visant les phrases et les arguments, la doctrine et sa diffusion. Coseriu fut un linguiste à part surtout par le refus du jargon à prétentions scientifiques qui, traditionnellement, est international et ne pose pas de problèmes aux néophytes. Il fut également l'un des premiers qui – sans être ancré dans l'orgueil d'une culture en perte de vitesse (comme les collègues français) refusa le pseudo-universalisme des spécialistes américains²⁶. Son exigence de se rapprocher le plus possible du parler quotidien pour en extraire les mots susceptibles de devenir des termes de la linguistique (Coseriu 1996 : 55) l'engage à un perpétuel combat avec la correction et l'exemplarité de chaque langue où il se fait traduire. L'adaptation de ses textes en roumain pourrait ouvrir une première piste dans cette direction : qu'est-ce qui fait que la traduction *sonne bien* dans la langue maternelle de Coseriu ?

3. En guise de conclusion

Cette approche – légèrement utopique – s'oppose à la tendance de collectionner des thèses du linguiste pour en déduire une doctrine unitaire. Nous pensons que cette dernière démarche est de l'ordre de la production d'un « branding » qui ne sert que très peu l'héritage de Coseriu mais peut, en revanche étayer des carrières – celles des exégètes. Par ailleurs, il nous est arrivé d'entendre, lors d'un débat concernant la méthodologie de la constitution d'un corpus, des manifestations de « révolte » lors de l'invocation des thèses du grand linguiste par l'un de ses disciples consacrés : « il ne faut pas l'entendre d'une façon dogmatique ». Formule qui nous rappela que, pour « nationaliser » le marxisme-léninisme, on affirmait bruyamment la critique des lectures dogmatiques des « classiques du socialisme scientifique ». Ce qui me semble pernicieux, dans ce genre de « défense et illustration » d'un point de vue, c'est que l'on fasse entrer dans le domaine de l'idéologie des options de méthodologie de la recherche qui, de par leur nature, ne se prêtent pas à la « créativité révolutionnaire ». D'autre part, on peut admettre que *le son des consignes* de Coseriu peut être *entendu* de diverses façons et cela pourrait justifier – en fin de compte – (même) ce genre de réactions.

²⁶ « Dans la linguistique américaine, par exemple, où Saussure et Humboldt ont été „redécouverts”, presque toute la bibliographie citée est en anglais. Chomsky, dont la conception repose sur des fondements philosophiques et de théorie linguistique très peu solides, dit une fois à Paris qu'il avait lu Saussure et qu'il l'avait trouvé „intéressant” » constate ironiquement Coseriu en 1974.

BIBLIOGRAPHIE

- Barthes 1981 = Roland Barthes, *De la parole à l'écriture*, in *Le grain de la voix* – Entretiens 1962–1980, Seuil, Paris.
- Boutang 1977 = Pierre Boutang (ed.), *Gabriel Marcel* interrogé par Pierre Boutang, Paris, J.M. Place Editeur.
- Coseriu 1995 [1999] = Eugenio Coseriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Echinox (IIe éd., 1999).
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Fónagy 1983 = Ivan Fónagy, *La vive voix. Essai de psycho-phonétique*, Paris, Editions Payot.
- Hlebnikov 1999 = Velimir Hlebnikov, *Opere alese*, selecție, traducere, studiu introductiv și comentarii de Alexandru Ivănescu, prefată de Valeriu Cristea, București, Editura Curtea Veche.
- Todd 1997 = Emmanuel Todd, *Le destin des immigrés. Assimilation et ségrégation dans les démocraties occidentales*, Paris, Seuil.

**LINGUISTICS, WORDS AND COMMUNICATION
FRAMEWORK FOR AN ANALYSIS OF COSERIU'S DIALOGICAL STRATEGIES**

ABSTRACT

Our attempt proposes a translinguistic approach to reading Coseriu's initiation texts, having as a starting point the sound construction of the sentences. An Introduction to Linguistics (written for Spanish speakers) and a long interview (published as Integral Linguistics, taken in the '90s, during the campaign for salvaging Coseriu in the national culture) have been the background of this hypothesis. In its support, we have chosen two examples from the international culture : one of them comes from the systematic research (Fónagy's psychophonetics), the other comes from the area of the poetic intuition (Hlebnikov/Khlebnikov's theory of transmental/transrational language).

Key-words : *human sciences, language, transmental/transrational speaker, psychophonetics.*

ALTERITATEA ÎN ARTĂ

RODICA MARIAN*

Seduși încă de teoria artei ca inclusă în cea a marelui flux doctrinar al teoriilor comunicării, am putea crede că eul liric își exprimă, în vederea împărtășirii, durerea lui strict personală, numai că subiectul creator de poezie/artă nu mai este subiectul din limbaj, ci este un *subiect absolut*, căruia „îi lipsește tocmai această alteritate” prezentă în limbaj, prin care subiectul vorbitor se deschide spre celelalte subiecte. Subiectul creator de poezie/artă este absolut deoarece finalitatea artei, prin comparație cu limbajul, nu constă în faptul înțelegerii de către ceilalți vorbitori, „arta nu se face pentru a comunica”. Această poziție de gândire a unui mare filosof și lingvist, regretatul Eugeniu Coșeriu, trebuie luată în seamă, fiind de cea mai strictă și simptomatică actualitate și având, desigur, predecesori parțiali în vremurile străvechi ori mai noi. Împărtășind această autonomie estetică, în forma ei coșeriană, este necesar s-o explicităm puțin, pentru a reveni apoi la o posibilă întretăiere ori conjugare a ei cu polifonia enunțării și cu postulatul unicității subiectului vorbitor, pe de o parte, și a subiectului absolut, pe de altă parte.

Marele lingvist Eugeniu Coșeriu spune foarte frumos că „subiectul care creează arta și care creează arta numai ca să fie, care deci se obiectivează în artă tot așa cum omul se obiectivează în limbaj, nu este subiectul vorbitor sau creator de limbaj, ci este subiectul universal, un subiect care și-a asumat responsabilitatea tuturor subiectelor, așa cum face pictorul adevărat, care spune că așa se pictează și orice alt pictor ar trebui să picteze așa. El e singurul subiect, deși nu e singur ca subiect empiric, însă e singurul subiect care se realizează cum ar trebui să se realizeze orice alt subiect al picturii. Deci este un subiect absolut” (Coșeriu 1994: *Limbajul poetic*, 161–162). Acestui subiect absolut îi lipsește dimensiunea alterității, prin excelență proprie limbajului, ceea ce înseamnă că limbajul este comunicare *cu* cineva, dimensiune „ce nu poate lipsi niciodată în limbaj, pe când în artă lipsește în mod necesar. *Arta nu se face pentru a comunica*, ci numai ca să fie, în sensul în

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, România.

care este artă, se înțelege [subl. n.]” (Coșeriu 1994: *Limbaajul poetic*, 162). Aceasta înseamnă că subiectul absolut al unei dureri este durerea însăși, văzută într-un fel ce nu admite compararea ei cu altă durere, cu adăugirea, pe care îndrăznesc s-o aproximez, că expresia artistică a durerii are totuși nevoie de o alteritate, în sensul de un alt subiect absolut de referință, un tu = alt eu interiorizat, ca și cel din creația de limbaj, cu care subiectul absolut comunică, de fapt își alternează dialogic confesiunile.

Ieșirea din subiectivitatea eului ca primat al gândirii și al existenței (*Cogito, ergo sum*) și din suveranitatea ego-ului, definită de faptul că tot ce există îi este prezent (din fenomenologie) înlătură înstrăinarea de sine, depășește prăpastia dintre Eu și Celălalt, statuând un fel de alteritate, oarecum asemănătoare celei din creația de limbă, ca dimensiune originară, înăscută, a eului spre un alt eu, numită de Eugeniu Coșeriu, în filosofia limbajului, cum am văzut, alteritate originară ori intersubiectivitate. Într-un mod asemănător, din perspectiva crizei identității și din perspectiva crizei alterității ca diferență, pe care am postulat-o într-un demers anterior, în filosofia lui Martin Buber se vorbește de un *tu înăscut* al fiecărui eu, „orice om este, așadar, menit unei relații cu altul”¹. Dacă Buber vedea în relația duală relația prin excelență, exprimată lingvistic prin perechea verbală Eu–Tu, considerând-o un eveniment ontologic, filosoful american Ch.S. Peirce (1990) afirmă clar, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, că identitatea eului este dată de relațiile cu ceilalți. Acest mare învățat enciclopedist, descoperit târziu de lumea europeană, este întemeietor al unei semiotici azi de o copleșitoare răspândire. Esența semiozei peirciene se bazează pe o relație triadică, cele trei categorii cu existență exclusiv relațională fiind dublate și de mărimi universale². Din perspectiva logicii și a crizei identității trebuie subliniat că Peirce substituie logicii predicției aristotelice logica relației, ceea ce ni se pare că se apropie de felul în care Coșeriu spune că, în fond, alteritatea ca o dimensiune a eului, ca dimensiune universală a intersubiectivității (alături de dimensiunea obiectivă și ea fundamentală în limbaj) a fost mereu relevată „sub diferite forme, la filosoful spaniol Vives (începutul secolului al XVI-lea), la Merleau-Ponty [...]: «Lorsque je parle ou je comprends je sens la présence d’autrui dans ma conscience»” (Coșeriu 1994: *Limbaajul poetic*, 84).

Diferența specifică între limbajul natural și artă ar fi, deci, după Coșeriu, prezența ori absența alterității. Numai că „prezența celui alt în propria conștiință” credem că se poate manifesta și în artă, doar că acest celălalt nu mai este o entitate distinctă, ci un fel de tu = alt eu înăscut, mai bine zis un fel dublu romantic, ori ceva asemănător cu o umbră, un fel de imagine narcisistă, un fel de oglindă cu care se poate monologa, sub formă de dialog interior.

¹ Personalitate marcantă a secolului nostru, după cum subliniază Șt. Aug. Doinaș în prefața ediției citate, pe urmele unor gânditori contemporani, Martin Buber a dat în 1923, prin *Ich und Du*, o genial de simplă descoperire, „echivalentă de fapt cu o răsturnarea coperniciană în ordinea gândirii, a deosebirii fundamentale între relația Eu–Acela și relația Eu–Tu” (Buber 1992: 14).

² Vezi excelentele comentarii ale Mariane Neț despre categoriile gândirii lui Peirce în Neț 2005: 36–37, dar și capitolul II: *Semiotica lui Charles S. Peirce și filosofia limbajului*.

Așadar, în artă este vorba nu de o alteritate funcțională, ci de una interioară, credem că și aceasta este tot una originară, cel puțin din momentul ivirii limbajului interior, asemănător, într-un fel, limbajului scris, un alt limbaj izolat de context. Într-o pagină eseistică din cartea, mai recent tradusă, a lui Pascal Quignard, se relevă această condiție a scrisului, care „nu este un mod de a fi natural al limbii naturale. E un limbaj ce s-a înstrăinat de dialog. Un limbaj straniu. Este limbajul devenit limbaj-pentru-a-fi. Demult, în primele imperii neolitice, scrisul l-a smuls pe omul preistoric din lumile onirice și imagine. Umanitatea pregenerică era îngropată în cavernele ei cu imagini, ca și în visele ei. Dincolo de limba orală, admonestativă, hipnotică, mitică, umanitatea propriu-zisă a făcut să înflorească un limbaj izolat sub formă de litere. Pornind de la scris, ea a creat un limbaj mai izolat, un limbaj fără context, o limbă lăuntrică, secretul, o zonă de umbră absolut nouă. Morala dominantă, recurgând iarăși la voce în imagine, voce provenind din imagine, este iarăși o lume de morți zeificați și despotici care-i tratează pe oameni ca pe copii sau ca pe sclavi” (Quignard 2004: 45).

Din perspectiva analizei textului literar, dimensiunea dialogismului, propusă de M. Bahtin se manifestă stilistic și, la fel cu teoria polifonică a enunțării a lui O. Ducrot, ea pune sub semnul întrebării unicitatea subiectului vorbitor (cf. Bakhtine 1984). Acesta este sensul propriu al dialogismului, iar extrapolarea lui în teritoriul estetic al subiectului absolut pare oarecum legitimă, în perimetrul conceptului de alteritate pe care l-am propus, respectiv „o alteritate interioară, în care alterul este coexistent eului” și „o altă alteritate, tot neconflictuală, în care eul își regăsește alterul într-o dimensiune a profunzimilor sufletului” (Marian 2005: 5). În actul creației ca resort prioritar de contemplație, și nu de intenție de transmitere a unei informații, acest alt eu interiorizat poate fi cel al unui subiect absolut abstras dintr-o comunitate de membri ai unei culturi *istorice*, subiect adecvat subiectivității creatoare de poezie, în sens larg. Un fel de conștiință determinată cultural și de o epocă istorică a condiției poetice, care ar fi acel tu interiorizat și față de care creativitatea subiectivă se manifestă dialogic. Subiectivitatea creatoare absolută ar putea fi deci condiționată și de acea relație prin excelență, care este relația duală, după filosofia lui Martin Buber, în care se vorbește despre un *tu înăscut*.

Aportul original al dezbaterii actuale poate fi descoperit în articularea sensului „conceptului poetic al relației identitate–alteritate”, propus de noi anterior, cu încercarea conturării teoretice preliminare a conceptului poetic de *alteritate* creatoare, care este schițată, într-un prim moment, prin corelarea cu subiectul absolut al artei, ca fundamentare a condiției estetice. În interiorul analizei concepției coșeriene despre alteritate se produce, foarte recent, într-un studiu de o exemplară apetență teoretică, al Oanei Boc, o clarificare și o nuanțare care se apropie elocvent de ceea ce intuiseam noi în abordarea alterității nealienante, în înțelesul ei de comunicare cu eul profund al subiectivității creatoare. Autoarea citată consideră că problema alterității (intersubiectivității) în poezie se impune a fi discutată, „deoarece nu trebuie să se înțeleagă faptul că, din această perspectivă teoretică integralistă, alteritatea este negată în poezie și, mai mult, că poezia nu se adresează nimănui. Astfel, alteritatea poate fi

înțeleasă mai degrabă ca fiind «asumată» sau «suspendată» în poezie. Și chiar în acest sens, credem că *ar trebui să fie (re)definită «alteritatea» în poezie, încercând să răspundem la întrebarea: ce presupune această «asumare»* [subl. n.]” (Boc 2007: 31–32).

Unul dintre ultimele texte coșeriene (*Prolusione. Orationis fundamenta: La preghiera come testo* și *Bilancio provvisorio. I quattro universi di discorso*) ne sugerează și ne permite o astfel de redefinire a conceptului de alteritate în poezie, precizează Oana Boc. Referindu-se la *intersubiectivitatea* specifică fiecăruia dintre cele patru universuri de discurs, E. Coșeriu remarcă faptul că, spre deosebire de intersubiectivitatea universului de discurs al credinței, care este „intersubiectivitatea solidarității umane universale”, în celelalte universuri de discurs, „intersubiectivitatea tinde să fie proiecția propriei subiectivități”. Deși E. Coșeriu nu menționează explicit tipul de intersubiectivitate din artă, totuși Oana Boc crede că, pe baza acestei observații generale, se poate spune că, dacă subiectul creator de poezie (de artă, în general) este un subiect absolut, *intersubiectivitatea (alteritatea) în poezie trebuie să fie înțeleasă ca o proiecție a subiectivității creatoare (absolute)* înseși. Poetul suspendă alteritatea specifică limbajului (odată cu suspendarea propriului eu empiric) și își asumă un alt tip de alteritate, în care „atribuirea eului devine atribuirea eului absolut”. Astfel, poetul își asumă alteritatea ca fiind coincidentă, consubstanțială cu propria subiectivitate absolută. Alteritatea este, în acest sens, de aceeași natură cu subiectivitatea creatoare, adică o subiectivitate capabilă la rândul ei să re-creeze „o altă lume”, prin reinstituirea sensului poetic în unicitatea lui. Cititorul de poezie devine el însuși un subiect absolut, iar poetul își asumă această presupozitie funcțională.

În lucrarea noastră amintită anterior, am ajuns la concluzia că originea adevăratei „*crize*” de sens se găsește, în cele din urmă, nu în textul literar ca atare, cât mai degrabă în *însuși modelul de analiză propus de critica și hermeneutica literară actuală*. Modul în care mare parte dintre diverșii exegeți și analiști evită problemele unei alterități nealienante seamănă cu închiderea într-un cerc, în propriile cadre conceptuale și care generează o eflorescență retorică monocordă. Analizele textuale numeroase își găsesc deplina justificare doar în lumina conceptului, definit de noi, al identității ca „alteritate nealienantă” a subiectivității creatoare. Alteritatea, ca eu profund, reflectă de fapt și o veche concepție indică, cea a eului empiric ca eu fals, conjugată cu credința unității absolutului individual care este „Atman” cu absolutul universal, al lui „Brahman”, altfel spus sufletul individual identic cu cel universal. În termenii folosiți de Oana Boc, concepte bine definite în arealul teoretic coșerian, alteritatea creatoare poetică este o proiecție a eului absolut, a ceea ce noi am numit, în alte coordonate, eul profund.

Deosebirea fundamentală dintre filosofia indică și existențialism în general se poate subsuma exacerbarii subiectivității ca realitate în acesta din urmă, față de necesara depășire a eului fals din concepția extrem orientală. Mai ales diferența esențială a filosofiei lui Heidegger, față de valoarea soteriologică a cunoașterii în hinduism și budism trebuie punctată, pentru că importante și spectaculoase exegeze actuale în eminescologie sunt așezate sub cupola existențialismului, cu real succes în a surmonta orice seninătate a creației

lui Eminescu și a o transpune în tonurile întunecate ale angoasei heideggeriene. Problema posibilei salvări a omului în absolut, prin reintegrarea în „Brahman”, prin regăsirea în eul profund a „seminței de dumnezeire” („scânteia divină” există și în *sinele* lui Jung, cum se știe) implică renunțarea la închiderea în *cercul strâmt* al individualității, la instabilitatea și efemeritatea eului empiric, prin accederea la Brahman, șansă dată omului de a atinge Universalul etern și infinit. Pe când filosoful german nu acordă omului nici o șansă de a ieși din finitudinea morții, nici măcar arta nu este izbăvitoare, ci doar prilejuiește mai puternica și expresiva izbucnire a adevărului omului aruncat spre moarte. Interesant este de remarcat că metafizica brahmanismului are ca idee ontologică de bază tot finitudinea existenței ce duce în moarte, adică omul este „ființă întru moarte” ca la Heidegger. Doar că tragica condiție, despre care Eminescu pune zguduitoră întrebare simplă „Au sens e într-asta?”, conferă omului, mai ales creației sale, demnitatea de a-și „făuri un anti-destin”, prin ieșirea din empiricul iluzoriu și prin reintegrarea în Absolut, acesta fiind accesibil în viziunea metafizicii indiene, prin scufundarea în sinele profund, unde zace sâmburele de eternitate, înmormântat în noi. În analiza poemului *Mortua est!* se poate releva o astfel de salvare, la modul indirect, cel al simțirii și imaginației artistice, oarecum similar cu ceea ce s-a numit recent „vizionarism poetic modern” (Oancea, Tasmovski de Ryck 2004: 416).

De altfel, poezii și chiar criticii au fost mereu conștienți de limitele pe care limba le impune creației, ca și de posibilitățile pe care aceasta le deschide. Este important de consemnat în această ordine de idei că în legătură cu această închidere–deschidere există o interesantă părere a lui Paul Celan, conform căreia rămâne o perspectivă a salvării rostirii prin chiar tendința poeziei spre un interlocutor: „Poemul tinde spre Celălalt, are nevoie de el, are nevoie de un interlocutor: îl caută; i se dedică. Pentru poemul îndreptat spre Celălalt, orice lucru, orice ființă omenească este o întruchipare a acestui Celălalt” (Celan 1993: 16). Ni se pare că această descriere a unui anume fel de poem este chiar aproximarea definirii a ceea ce am încercat să cuprindem sub denumirea de alteritate creatoare, alteritate asumată a unui subiect absolut, altfel spus, dialog interior al eului profund cu sinele său. Și credem, de asemenea, simptomatic că Antonio Spadaro, care comentează citatul de mai sus, notează, esențializat, că tendința poeziei spre un interlocutor are „un iz clar teologic”, adăugând apoi gândul profund la care meditația și demonstrația noastră se referă implicit: „Opera singuratică a poetului devine, așadar, dialog, în încercarea de a gândi transcendența” (Spadaro 2006: 24).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Bakhtine 1984 = M. Bakhtine, *Esthétique de la création verbale*, Paris, Gallimard.
- Boc 2007 = Oana Boc, *Textualitatea literară și lingvistica integrală. O abordare funcțional-tipologică a textelor lirice ale lui Arghezi și Apollinaire*, Cluj, Editura Clusium.
- Buber 1992 = Martin Buber, *Eu și tu*, traducere și prefață de Ștefan Augustin Doinaș, București, Editura Humanitas.
- Celan 1993 = Paul Celan, *La verità della poesia. "Il meridiano" e alter prose*, Torino, Einaudi.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Limbaajul poetic*, în *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Marian 2005 = Rodica Marian, *Identitate și alteritate. Eminescu și Blaga*, București, Editura Fundației Culturale Ideea europeană.
- Neț 2005 = Mariana Neț, *Lingvistică generală, semiotică, mentalități*, Iași, Institutul European.
- Oancea, Tasmovski de Ryck 2004 = Ileana Oancea, Liliane Tasmovski de Ryck, *Mortua est! și oximoronul de identitate ca figură textuală*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza», Iași”, secțiunea IIIe. Lingvistică, tomurile XLIX–L/2003–2004, *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Peirce 1990 = Charles S. Peirce, *Semnificație și acțiune*, selecția textelor și traducere de Delia Marga, prefață de Andrei Marga, București, Editura Humanitas.
- Quignard 2004 = Pascal Quignard, *Umbre răătăcitoare*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas.
- Spadaro 2006 = Antonio Spadaro, *La ce folosește literatura*, traducere de Ioan Milea, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg.

THE ALTERITY IN THE ART

ABSTRACT

The aim of the study is to redefine the identity in the work of art, like a category inscribed in that of the subjective presence in direct relation with the otherness. The author uses here the theory of E. Coșeriu about the difference between the natural language and the art, which is defined by the presence or the absence of the self. So, the paper emphasises the presence of an interior and primal alterity in the artistic reality.

Key-words: *alterity, selfness, art, natural language, subjectivity.*

EUGENIU COȘERIU ȘI PROBLEMA LIMBAJULUI POETIC

ILIE MOISUC*

Punctul de plecare al intervenției noastre îl reprezintă conferința lui Eugeniu Coșeriu despre „Limbaajul poetic”, publicată în volumul *Prelegeri și conferințe* din 1994, apărut la Iași, și are ca obiectiv principal sublinierea unor idei avansate în acest studiu de către marele lingvist. Deoarece venim dintr-un orizont de cercetare complementar și nu avem pregătirea necesară unui dialog de la egal la egal cu Coșeriu, în planul ideilor lingvistice, ne vom limita la a indica câteva dintre aspectele discutabile (în sensul de generatoare de discuții) ale poziției sale în raport cu textul literar, din perspectiva structurării și funcționării sale.

Înainte de analiza propriu-zisă, am vrea să reluăm pe scurt ideile cele mai importante ale studiului cu pricina. Ca în majoritatea textelor sale, Eugeniu Coșeriu este foarte clar și își structurează ireproșabil textul din punct de vedere demonstrativ și argumentativ, ceea ce ne ușurează sarcina de a sintetiza prelegerea la care ne-am oprit.

Așadar, despre ce este vorba în studiul lui Coșeriu privind limbajul poetic?

După cum precizează încă de la început, lingvistul își articulează analiza în jurul „problemei identității între limbaj și poezie, adică dacă – și dacă da, în ce sens – limbajul și poezia sunt același lucru, cel puțin în esența lor” (Coșeriu 1994: 145).

Această problemă este discutată din trei perspective diferite: din perspectiva funcțiilor limbajului, din perspectiva stilisticii devierii și din perspectiva filosofiei limbajului. La o lectură atentă a studiului lui Coșeriu, această structură tripartită, pe care el însuși o anunță din primul paragraf, ascunde, de fapt, o structură argumentativă binară: în prima parte a textului, Coșeriu susține ideea identității dintre limbaj și poezie, iar în cea de a doua (mult mai redusă cantitativ decât prima) își răstoarnă propriul eșafodaj argumentativ, pentru a respinge ideea identității mai sus amintite. Să vedem cum se face trecerea de la prima la a doua parte.

La sfârșitul celor aproape șaptesprezece pagini în care a discutat despre identitatea de esență dintre limbaj și poezie, Coșeriu notează: „Se pare că această argumentare este foarte

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

solidă și că ne duce într-adevăr la acceptarea identității între limbaj și poezie sau între limbaj și artă; nu putem deosebi limbajul de artă, dacă acceptăm toate premisele acestei demonstrații” (Coșeriu 1994: 161).

În paragraful imediat următor(și ultimul) al textului, Coșeriu se distanțează critic de propria demonstrație, afirmând următoarele: „Și totuși, după ce am susținut cu atâta migală și poate și rigoare identitatea dintre limbaj și poezie, ca să încheiem, vrem să arătăm de ce nu poate fi acceptată această identitate”.

Avem de a face, în acest caz, cu o retorică a discursului științific mănuită cu măiestrie și credem că puterea de convingere a textelor coșeriene se leagă, printre altele, și de modul în care lingvistul știe să-și pună în scenă argumentația. Totuși, în cele ce urmează, vom încerca să ieșim din sfera de atracție persuasivă a discursului coșerian pentru a pune în discuție două elemente precise ale argumentației magistrului. Fără să avem o poziție deschis polemică, lipsindu-ne, pentru aceasta și pregătirea necesară și o motivație autentică, vom transforma intervenția noastră într-un exercițiu de distanțare critică și de dialog autentic cu Coșeriu. Primul element de discutat ține de adecvarea terminologică a denumirilor pentru cele două dimensiuni ale funcției referențiale, adică funcția de reprezentare și funcția de denotare, iar al doilea se referă la respingerea funcției poetice în înțelesul jakobsonian.

Denotare și reprezentare – precizări terminologice

Începem deci cu o remarcă în legătură cu distincția lui Coșeriu dintre funcția de denotare și funcția de reprezentare. După cum am menționat, primul plan în care Coșeriu discută problema identității limbaj–poezie este acela al funcțiilor limbajului. Ca să arate identitatea de esență dintre limbă și poezie, Coșeriu se păstrează în câmpul de înțelegere a funcțiilor limbajului delimitat de Bühler, pe care îl nuanțează din două puncte de vedere: pe de o parte, el distinge între funcția „semnului, ca semn virtual în limbă” și funcțiile semnului în act, deci ale mesajului; pe de altă parte, ca o consecință a acestei distincții, va delimita, la nivelul funcției de desemnare a realității, o funcție de reprezentare, specifică semnului ca virtualitate în limbă, și o funcție de denotare, specifică semnului în act, deci limbii actualizate ca vorbire. Cu alte cuvinte, raportul semn–realitate ar fi activat de două funcții distincte: o funcție de reprezentare, prin care limba interiorizează și denumeste lumea, în planul virtualității, și o funcție de denotare, când limba se actualizează în diferite structuri textuale, pe bază cărora se comunică despre lume: așadar, un semn lingvistic precum „seceră”, prin funcția sa de reprezentare se menține în planul virtualității semantice de tip dicționar, iar prin funcția de denotare trimite la „realități” precise: în momentul când este actualizat într-un enunț, poate trimite spre o unealtă agricolă, spre o doctrină politică sau spre astrul nocturn.

Această distincție ni se pare întru totul justificată; obiecția noastră vizează strict denumirile pe care le utilizează Coșeriu. În acest sens ducem mai departe o idee a Profesorului Dumitru Irimia, care, în *Introducere în stilistică*, discutând despre delimitarea

coșeriană, susține că denumirile celor două funcții ar trebui inversate: „Cele două funcții circumscrise raportului limbă–lume [...], de *reprezentare* și *denotare* (din interpretarea lui E. Coșeriu), impun o interpretare inversată pe fondul unor mutații semantice în sfera termenilor *denotare/reprezentare*; semnul are o funcție *denotativă* în interiorul sistemului și o funcție de *reprezentare* în actul lingvistic concret” (Irimia 1999: 33).

Deși nu își justifică explicit opțiunea, credem că Dumitru Irimia este călăuzit, în alegerea sa, de valoarea lexico-semantică a celor două noțiuni: în general, „a denota” și „denotare” se înscriu în sfera abstractului, a generalului și, de ce nu, a impersonalului, în timp ce „a reprezenta” și „reprezentare” se înscriu în sfera concretului, a particularului și, foarte important, a personalului, a asumării limbii de către vorbitori. Pe baza acestei încărcături semantice și a posibilităților combinatorii ale celor două lexeme, *denotare* și *reprezentare*, Dumitru Irimia vorbește despre „gradul de abstractizare (sau de dezindividualizare)” a funcției denotative și de „activarea imaginarii lingvistice prin care omul intră în comunicare autentică cu lumea” prin funcția de reprezentare (Irimia 1999: 33–34).

Așadar, dacă Eugeniu Coșeriu vorbește despre funcția referențială a semnului în act, deci în calitatea sa de semn actualizat de către un vorbitor într-un context interdiscursiv, ar fi trebuit să o denumească funcție de reprezentare, măcar pentru motivul că *reprezentarea* poate apărea, pe axa sintagmatică, în structuri de tipul „vorbitorul își reprezintă semnul lingvistic *pisică*”, sau „semnul lingvistic *pisică* în reprezentarea unui medic veterinar discutând...” etc., în timp ce cuvântul *denotare* nu poate angaja astfel de relații sintagmatice (nu putem spune „semnul lingvistic *pisică* în denotarea unui medic veterinar discutând cu un apărător al drepturilor animalelor”).

Faptul că denumirile alese de Coșeriu nu sunt adecvate realităților pe care le desemnează și necesitatea inversării apar ilustrate cumva indirect de însuși Coșeriu, în momentul în care situează „mănunchiul de funcții de evocare”, care circumscriu diversele relații pe care le pot angaja semnele, „în jurul *reprezentării*”.

Totuși, toate aceste funcțiuni de evocare exemplificate de către Coșeriu nu țin de virtualitățile sistemului lingvistic, ci de semnul în act, de diferitele concretizări ale cuvintelor care, în diverse contexte, angajează diverse relații (cu alte texte, cu sisteme de semne, cu imaginarii lingvistice, cu imaginarii colective, mitologice etc.). Dacă ar fi fost consecvent propriei delimitări terminologice, ar fi trebuit să situeze toate aceste relații în jurul funcției de denotare, odată ce ea este responsabilă de semnul în act, de limba actualizată ca vorbire în diverse contexte. Și totuși, el le așază în jurul funcției de reprezentare, nu pentru că ele ar ține de limba ca sistem, ci pentru că „reprezentare” este mai potrivit funcției referențiale a limbii ca discurs.

Despre legitimitatea epistemologică a funcției poetice

A doua remarcă de ordin critic ține de respingerea funcției poetice din modelul comunicativ jacobsonian. După ce anulează funcțiile fatică și metalingvistică, pe care le

include, pe bună dreptate în funcțiile conativă respectiv referențială, Coșeriu neagă tranșant existența funcției poetice: „Și cu privire la așa-zisa funcțiune poetică, am observat că nu există o funcțiune poetică, fiindcă concentrarea în structura mesajului se poate prezenta în poezie, însă nu e ceea ce face ca poezia să fie poezie” (Coșeriu 1994: 148).

În legătură cu acest aspect, se cuvine să remarcăm în primul rând că Jakobson însuși este conștient că această întoarcere formală a mesajului către el însuși nu se limitează la spațiul poeziei; evocarea lui Aristotel de către Coșeriu în legătură cu posibilitatea ca versurile nepoetice să constituie un argument pentru respingerea funcției poetice își pierde orice forță demonstrativă în momentul în care descoperim că Jakobson afirmase răspicat că versificația, ca spațiu de urgență a funcției poetice, deci ca absolutizare a mesajului, nu se reduce în mod arbitrar la domeniul poeziei¹. Tot în acest sens, obiecția cum că forma celebră *I like Ike* este un simplu slogan electoral care nu încântă pe nimeni prin ea însăși (a se înțelege din asta că nu atrage atenția asupra mesajului în sine) și că nu are de a face cu domeniul poetic nu își atinge ținta odată ce Jakobson spusese deja aceasta.

Chiar dacă ar fi doar aceste două puncte slabe ale argumentației lui Coșeriu, și tot ar fi suficient să considerăm abuzivă respingerea funcției poetice de către Coșeriu. Totuși, însuși textul său ne demonstrează cât de nedrept este cu Jakobson și față de conceptul de funcție poetică pe care acesta l-a propus.

În momentul în care Coșeriu aduce în discuție teoria lui Jakobson despre funcțiile limbii cu referire la funcția poetică, lasă deoparte un element care ni se pare esențial pentru înțelegerea justă a acestei „fiecțiuni teoretice”, și anume modul în care se dezvoltă funcția poetică în discurs, fie el literar, fie utilitar, adică strict instrumental. Acest element ni se pare a fi „proiectarea principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică”. După cum se știe, Jakobson definește funcția poetică prin aceea că „proiectează principiul echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică”. Pentru el, proiecția respectivă este definitorie pentru funcția poetică și, din această perspectivă, versul exemplifică funcția poetică în măsura în care limba este organizată pe baza unor echivalențe sonore paradigmatică care sunt proiectate pe axa contiguității. În acest sens credem că trebuie înțeleasă observația pătrunzătoare a lui Jakobson despre raportul vers–funcție poetică: „En fait donc, le vers dépasse les limites de la poésie, mais en même temps le vers implique toujours la fonction poétique” (Jakobson 1963: 222).

În contextul demonstrației lui Jakobson, ideea că versul implică mereu funcția poetică înseamnă că nașterea versului ca vers este de fapt o formă particulară de proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Așadar, pentru funcția poetică, definitorie este această proiectare, și nu forma fono-prozodică sub care apare ea uneori; cu alte cuvinte, versul înseamnă mereu funcție poetică, însă funcția poetică nu înseamnă în mod obligatoriu versificarea.

¹ „La question que Hopkins pose ensuite: « Mais tout ce qui est vers est poésie? » peut recevoir une réponse définitive à partir du moment où la fonction poétique cesse d’être arbitrairement confinée au domaine de la poésie” (Jakobson 1963: 221).

Ducând aceste idei jakobsoniene până la ultimele consecințe, am putea considera că proiectarea principiului echivalenței paradigmatică în sintagmatic cuprinde toate procedeele prin care se stabilesc echivalențe în dimensiunea liniară a textului. Ceea ce se uită de multe ori este că echivalențele nu sunt doar de ordin sonor (silabă pentru silabă, accent pentru accent etc.), ci cuprind și elemente de ordin semantic. Cu alte cuvinte, principiul de echivalență este constitutiv în planul mesajului, indiferent de forma sub care acest principiu apare. Așadar, funcția poetică este activă atât în structuri prozodice în care se echivalează grupuri sonore, cât și în structuri prozaice, în care se echivalează nuclee semantice. Să îl cităm din nou pe Jakobson: „Bref, l'équivalence des sons, projetée sur la séquence comme son principe constitutif, implique inévitablement l'équivalence sémantique et, sur chaque plan du langage chaque constituant d'une telle séquence suggère une des deux expériences corrélatives que Hopkins dépeint joliment comme la comparaison pour l'amour de la ressemblance et la comparaison pour l'amour de la dissemblance” (Jakobson 1963: 235–236).

Din punctul nostru de vedere, și în continuarea observațiilor lui Jakobson, se poate considera că funcția poetică presupune instituirea unor relații de solidaritate sau de motivare între diferite elemente ale continuumului verbal care este textul. Într-o structură precum: „Se bate miezul nopții în clopotul de-aramă/ Și somnul, vameș vieții, nu vrea să-mi ieie vamă”, echivalente nu sunt doar elementele sonore „aramă/vamă”, ci și elementele lexicale „somn”, respectiv „vameș”, care se implică și se motivează reciproc în orizontul construirii semnificației poetice prin instituirea acelei *noi pertinente* despre care vorbește Paul Ricœur.

Deși prin aceste considerații l-am părăsit din vedere pe Eugeniu Coșeriu, ele nu sunt străine de discuția noastră despre nedreptatea pe care o săvârșește lingvistul român când respinge cu atâta nonșalanță funcția poetică *à la* Jakobson. Ideea la care am vrut să ajungem, în urma acestui ocol, este că, deși Coșeriu refuză să ia în discuție funcția poetică, în microanalizele sale face deseori apel la categorii interpretative jakobsoniene, cum se întâmplă atunci când arată cum ritmul evocă, prin el însuși, anumite realități și, în general, de fiecare dată când demonstrează echivalența procedeu lingvistic–valoare semantică (de la poeziile lui Alceu și ale lui Sappho, până la prozele lui Kafka în care stilul sobru, funcționează ar „evoca” răceala unei lumi unde oamenii se pot transforma în gândaci sau pot fi pedepsiți pentru acțiuni inocente).

Acest ultim exemplu este instructiv din acest punct de vedere: Coșeriu amintește câteva din textele lui Kafka și arată cum, grație stilului „foarte sobru, aproape administrativ, de raport”, cititorul are impresia (luată în calcul de autor) că lumea textelor lui Kafka este de fapt lumea sa: „Atunci ne cuprinde o bănuială într-adevăr teribilă, și care este, fără îndoială, toată intenția autorului: că această lume făcută din bucăți nu e o lume imaginară, ci e lumea noastră de toate zilele, această lume a oricărui individ anonim, și că aici ne transformăm în gândaci”.

Din punct de vedere metodologic, avem de a face, în cazul unor atari considerații, cu un demers interpretativ pe care l-am numi „al corespunderilor”, făcând referire la bine-cunoscutul poem baudelairian în care „Parfum, culoare, sunet se cheamă și-și răspund”. Acest tip de demers interpretativ presupune punerea în legătură a procedeele textuale cu

efectele de sens și, implicit, cu efectele de lectură (ultimele fiind opțional corelate cu „intenția autorului”). Reluând considerațiile lui Coșeriu despre proza lui Kafka, observăm că el pornește din planul structurii lingvistico-stilistice a textului („stilul foarte sobru, aproape administrativ”), pe care îl pune în legătură cu o viziune/intenție a textului/autorului („lumea absurdă”), proiectate în planul „efectelor” de lectură („cititorul simte cu îngrijorare că lumea propusă de text ar putea fi lumea lui”). Punctul de plecare al unei atari demonstrații este postularea unui raport de motivare reciprocă, deci de solidaritate funcțională, între planul expresiei și planul conținutului (procedeul articulează viziunea, viziunea justifică procedeul). Că așa stau lucrurile ne-o dovedește și o observație de finețe a lui Michael Riffaterre. Acesta, discutând despre funcția stilistică, o așază în planul motivării semnului lingvistic («La fonction stylistique accroît la motivation du signe») și, ce ne interesează în mod special, el observă că această dinamică a motivării este ulterior justificată de către receptor prin invocarea „adecvării formei la conținut” sau a „exprimării fidele a intențiilor autorului”: „Dans les réponses secondaires du destinataire, la motivation accrue est ensuite rationalisée cette fois comme «l'adéquation de la forme au contenu» ou comme «expression fidèle des intentions de l'auteur»” (Riffaterre 1971: 153).

Raportul de motivare reciprocă pe care îl explicitează cu finețe Coșeriu în cazul mai multor microanalize și pe care, am văzut, îl circumscrie intențiilor autorului, ilustrează implicit tocmai acea proiectare a principiului echivalenței de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică, prin care elementele lanțului discursiv sunt unite printr-o relație de necesitate care exclude arbitrariul sau opționalul. În cazul particular al textelor kafkiene în înțelegerea lui Coșeriu, acest principiu al echivalenței înseamnă că stilul sobru este echivalent, adică solidar funcțional cu viziunea absurd-alienantă, și că orice modificare într-unul dintre cele două planuri determină, în mod automat, o modificare în planul „corespunzător”.

Prin această observație vrem să arătăm cum Eugeniu Coșeriu, deși respinge funcția poetică a lui Jakobson, îi ilustrează principiul de constituire și de funcționare (și anume proiectarea echivalențelor în sintagmatic) chiar în analizele sale.

În încheierea intervenției noastre, ținem să precizăm că observațiile critice pe care le-am formulat nu vizează o punere în discuție a întregii demonstrații coșeriene din studiul avut în vedere, și cu atât mai puțin a problemei generale a limbajului poetic în gândirea ilustrului lingvist (motiv pentru care nu am făcut referire la alte texte coșeriene despre acest subiect, în special la „tezele despre limbaj și poezie”), ci reprezintă o timidă încercare de stabilire a unui „dialog” în jurul a două aspecte precise care ni s-au părut demne de a fi nuanțate într-o direcție de viziune diferită de cea propusă de Coșeriu.

Pe lângă problema terminologică a funcțiilor de *reprezentare* și de *denotare* și pe lângă legitimitatea euristică a funcției poetice à la Jakobson, ne-ar fi plăcut să ne oprim și asupra problemei mai generale a textului literar din perspectiva alterității comunicative, pentru a ne exprima rezervele în legătură cu ideea că „arta nu se face pentru a comunica, ci numai ca să fie, în sensul în care este artă, se înțelege, pe când limbajul se face pentru a comunica cu cineva, independent dacă apoi comunicăm ceva, sau nu putem comunica

nimic, fiindcă ori eu sunt incapabil să spun, ori el e incapabil să mă înțeleagă” (Coșeriu 1994: 162). Având în vedere că acest aspect merită o discuție mai aprofundată, ne mulțumim doar să facem trimitere la el, în spiritul unei „promisiuni de dialog” cu gândirea lui Coșeriu, rezervându-l unei intervenții viitoare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993], p. 145–162.
Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
Jakobson 1963 = Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, I. *Les fondations du langage*, traduit de l’anglais et préfacé par Nicolas Ruwet, Paris, Minuit.
Riffaterre 1971 = Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, présentation et traduction par Daniel Delas, Paris, Flammarion.

EUGENIO COSERIU AND THE MATTER OF THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

This study contains an approach of two points of view proposed by E. Coseriu in his work entitled “The poetic language”. The main topic is the terminological legitimation of the conceptual pair denotational function–representational function; secondly, it deals with Coseriu’s refusal to accept the poetic function proposed by Roman Jakobson. The remarks and distances of the present study regarding these precise issues do not imply a polemical disproof of Coseriu’s ideas, but institute a dialogue – a constructive one, we believe – with his ideation.

Key-words: *representation, denotation, Jakobson, poetic function, reading approach, expressiveness.*

PENTRU O JUSTĂ ÎNȚELEGERE A CONCEPTULUI DE «SEMNICIFICAT» LA EUGENIU COȘERIU

CRISTINEL MUNTEANU*

0. Punctul de plecare pentru un asemenea demers îl constituie, în mod obligatoriu, Aristotel, fie că ne referim la problema «semnificatului» *in genere*, fie că avem în vedere problema «semnificatului unitar». Ambele chestiuni (conexe, de altfel) își au originea în opera Stagiritului. Este însă adevărat că marele filozof grec le-a tratat doar în câteva enunțuri, fără prea multe explicații. Cei vechi erau interesați mai mult de cunoaștere și mai puțin de limbă (pe care o vedeau ca un instrument pentru exprimarea gândirii sau ca un intermediar pentru redarea „realității” propriu-zise – Coșeriu 2009: *Lingvistica generală, teoria limbajului și filozofia limbajului*, 31). Și este, de asemenea, adevărat că noțiunile referitoare la limbaj surprinse în treacăt de Aristotel, mai mult intuitiv, au fost fundamentate teoretic și dezvoltate riguros de către Coșeriu din perspectiva filozofiei limbajului și cu aportul celor asimilate și de la alți gânditori (idealiști, în special). În același timp, nu trebuie uitat că – așa cum s-a întâmplat și în cazul altor concepte și distincții aristotelice – respectivele idei au fost preluate de Coșeriu cu tot cu „rădăcini”. Genialul teoretician român împărtășea în bună măsură și modul general în care Aristotel „văzuse ideile” și „spusese lucrurile”. Iată de ce credem că este necesar, pentru ceea ce ne-am propus, să amintim mai întâi, într-o formă concisă, concepția aristotelică privitoare la cunoaștere și la operațiile prin care intelectul omenesc ajunge să cunoască.

1. Îi datorăm cunoscutului logician român Anton Dumitriu o pătrunzătoare incursiune în gândirea vechilor greci, o excelentă prezentare a modului în care aceștia făceau filozofie. De altfel, scopul cărții sale, *Philosophia mirabilis*, este tocmai acela „de a arăta că a existat în civilizația greacă un mod de a face filozofie care s-a pierdut după căderea acestei civilizații” (Dumitriu 1992: 100). Expunerea sa se bazează îndeosebi pe cercetarea textelor lui Platon și ale lui Aristotel, cu atenția concentrată mai ales pe contribuția celui din urmă,

* Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Pitești, Calea Bascovului, nr. 2A, România.

care l-a fascinat îndelung. Probabil că puțini gânditori români au reușit să surprindă coerența și rigoarea edificiului conceptual al Stagiritului așa cum a făcut-o Anton Dumitriu. Încercăm să redăm aici unele descoperiri ale acestuia legate de istoria ideilor, întrucât am constatat că felul în care îl interpretează Dumitriu pe Aristotel¹ este în consonanță cu modul în care îl înțelege Coșeriu pe marele filozof, chiar dacă, după cum vom vedea, pe Dumitriu îl interesează mai mult problema cunoașterii decât cea a limbajului. Ni se pare însă sugestiv faptul că, discutând unele distincții aristotelice, cei doi – Coșeriu și Dumitriu – ajung uneori să pună în relație sau în corespondență ori să semnaleze aceleași fragmente din opera lui Aristotel (și, mai departe, câteodată, chiar și aceleași comentarii făcute de Toma d'Aquino pe marginea textelor gânditorului din Stagira). Coșeriu știa foarte bine cum făceau filozofie grecii în antichitate și înțelesese în profunzime concepția lui Aristotel, pe care îl considera unul dintre marii săi maeștri spirituali. Ori de câte ori prelua o idee, un concept sau o distincție din scrierile aristotelice pentru a le aplica limbajului și/ori culturii, Coșeriu cunoștea și încărcătura ontologică pe care o purtau acestea. De aceea, pentru a-l înțelege, la rândul nostru, pe Coșeriu, pentru a conștientiza de ce *are dreptate*, de ce sunt justificate alegerile teoretice pe care le face, ar trebui „să ne scăldăm în aceeași apă” în care s-a scădat el. Desigur, lucrul acesta nu (mai) este întru totul posibil, din foarte multe motive. Putem însă încerca, în unele privințe, măcar o aproximare².

1.1. În consecință, avertizăm că nu este vorba aici despre teoria coșeriană în ansamblul ei, care, în definitiv, poate fi bine pricepută, dacă este studiată consecvent („cu creionul în mână”, cum ar spune E. Munteanu), și care își dovedește valabilitatea prin confruntarea cu obiectul pentru care și întru care a fost constituită³. Este vorba, îndeosebi, de suportul pe care s-a fundamentat ideologia lingvistică a lui Coșeriu – idealismul (adică „realismul”, după spusele sale). Acesta este aspectul cel mai dificil al receptării lui Coșeriu. Apoi, într-adevăr, unele componente ale teoriei sale nu pot fi pe deplin înțelese, dacă nu se cunoaște orientarea filozofică ori epistemologică în care autorul se încadrează. Și Coșeriu o

¹ În mai multe cărți, inclusiv în a sa monumentală *Istorie a logicii* (care a cunoscut trei ediții românești și una în limba engleză).

² De altfel, Coșeriu atrăgea atenția, într-un interviu acordat lui Eugen Munteanu, că modul în care înțelegem textele altora, felul în care facem hermeneutica operelor marilor gânditori presupune o identificare cu autorul interpretat și, în același timp, o disociere de acesta, deoarece, înțelegându-l, bunăoară, pe Platon din interiorul teoriei sale, nu uităm că noi nu suntem, de fapt, Platon, ci o altă conștiință. În consecință, actul hermeneutic este, totodată, unul creator, întrucât nu repetăm (într-o manieră „papagalicească”) ideile lui Platon (vezi „*A gândi independent este cel mai prețios lucru pentru un tânăr*”. *Un dialog cu Eugen Coșeriu despre idealul paidetic*, realizat de Eugen Munteanu, în „Cronica”, 1992, nr. 11, p. 6–7 [I] și nr. 12, p. 12, 15 [II]).

³ Vezi „*O lectură integrală și atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coșeriu este calea cea mai directă și mai sigură către profesionalizare*” (interviu cu [Prof. univ. dr.] Eugen Munteanu despre Eugen Coșeriu și lingvistica integrală realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română”, Chișinău, nr. 9–10, 2008, p. 55–66.

spune undeva: „Fiindcă, de multe ori, când scrii, chiar dacă ești foarte atent și vrei să explici totul, de multe ori crezi că ceea ce îți este ție cu totul clar, fiindcă ai gândit mult la asta, e clar pentru oricine. Dar asta nu e chiar așa. Alții nu înțeleg exact, sau folosesc o terminologie pe care ei o interpretează în sensul lor, fără să știe că această terminologie a fost explicată în lucrări anterioare” (Coșeriu 1996: 37).

Sintetizând, se poate spune că o neînțelegere conceptuală provine fie dintr-o neînțelegere a unui text particular, fie dintr-o neînțelegere a suportului epistemologic pe care s-a întemeiat o teorie. În primul caz este posibil ca o vină să-i aparțină și autorului (în eventualitatea în care nu s-a exprimat suficient de clar). În al doilea caz însă, vina îi aparține în exclusivitate receptorului. Deci, când cineva afirmă că nu (se) înțelege prea bine ce este «semnificatul» la Coșeriu, ne confruntăm cu cea de-a doua situație.

1.2. Dar să revenim la A. Dumitriu și la revelațiile sale. După Platon, există două feluri de cunoaștere: [a] *dianoia*, care este o cunoaștere mijlocită, o facultate rațională, ce pornește „de la o idee presupusă ca ipoteză pentru a urmări înlanțuirile ei logice cu alte idei” și [b] *nóesis*, o cunoaștere nemijlocită, o facultate prin care „ideea este sesizată imediat, simplu și direct” (Dumitriu 1992: 78–79). Chiar dacă nu oferă aceleași explicații pentru cele două modalități de a cunoaște, Aristotel arată că fără o cunoaștere imediată nu este posibilă o cunoaștere mediată. Trebuie să ne oprim la (sau să pornim de la) *principii*, pe care filozofia grecească le admitea dintr-o necesitate logică: „Nu principiile în sine acceptate de un filozof anumit sunt importante, ci *obligăția gândirii de a accepta principii* [subl. a.]” (Dumitriu 1992: 74)⁴. Cunoașterea directă este tocmai *cunoașterea theoretică*⁵ a *principiilor* și, după opinia lui A. Dumitriu, definiția dată de Aristotel filozofiei în *Metafizica* ar trebui interpretată astfel: „filosofia este o *epistémē theoretiké* – activitatea unei facultăți de a sesiza direct [theoretic] primele principii” (Dumitriu 1992: 72). Din această perspectivă, filozofia ca *epistémē theoretiké* ar avea un alt sens decât filozofia ca simplă *epistémē*, în care intervine raționamentul: *sylogismos epistemonikós*⁶.

⁴ În lumina unor astfel de considerații, devine evident de ce E. Coșeriu a fost în permanență preocupat să găsească ori să stabilească *principiile* pentru diverse sectoare ale cercetării lingvistice. Așa se explică faptul că unele dintre cărțile, studiile și conferințele sale poartă titluri precum: *Principii de semantică structurală*, *Principii de sintaxă funcțională*, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii* etc.

⁵ A. Dumitriu optează pentru această grafie, întrucât are în vedere etimonul grecesc, adică verbul *theorein*: „«Theoría» este un mod de a cunoaște direct, iar unii filosofi moderni o înțeleg ca o «intuiție intelectuală», dar nici această expresie nu acoperă în întregime conținutul grecesc al acestui cuvânt. Ea a fost denumită de scolastici și *intellectio*, și este într-adevăr o «intelecție», un produs al procesului intelectual direct și imediat” (Dumitriu 1990: 41–42).

⁶ Luând atitudine împotriva logicienilor contemporani, care au înțeles greșit axiomatizarea lui Aristotel, judecând-o din punctul de vedere al axiomatizării moderne, A. Dumitriu precizează: „Dar, în concepția lui Aristotel, adevărul principiilor este ierarhic superior adevărului demonstrat și conceptele sesizate direct au o poziție ierarhic superioară conceptelor derivate. Această condiție *sine*

1.2.1. Știința autentică este știința universalului (*Scientia est universalium* vor repeta scolastici), indiferent de scopul ei, fiindcă va fi o știință a necesarului, ce pleacă de la universal (Aristotel, *De anima*, II, 5, 417b), iar universalul este „ceea ce există întotdeauna și pretutindeni” (Aristotel, *Analiticele secunde*, I, 31; 87b). Însă substratul cel mai profund, purtător a tot ce există, fie indivizi, fie principii este Ființa, existența în sine (*ens in quantum ens*), esența sau „ceea ce este imuabil în fluxul lucrurilor” (Dumitriu 1990: 94–96). Ființa a reprezentat, de fapt, obiectul filozofiei din toate timpurile. Esența (*eidos*) este o primă determinare a Ființei într-o universalitate determinată și va avea mai multe denumiri, fiecare exprimând o modalitate a ei. De pildă, se va numi *formă* (*morphe*), când se referă la „modalitatea prin care îi dă existentului, în care este încorporată, structura și funcția lui”⁷. Se va numi și *universal*, și aceasta se pare că este cea mai inaccesibilă semnificație a esenței (Dumitriu 1992: 102–103), de vreme ce și filozofia modernă a pierdut din vedere conceptul, specific gândirii grecești, ce avea un indiscutabil caracter ontologic. Așa se face că cei de mai târziu au redus universalul la noțiunea pur extensivă de «mulțime» matematică sau de «clasă». Or, nu este vorba de o generalitate strânsă într-o unitate colectivă (aspect exterior al universalului), „ci de o unitate existențială, care dă o primă determinare funcțională formală Ființei ca Ființă, în sensul termenului *morphe*” (Dumitriu 1992: 104). Mai mult decât atât, pe lângă modalitățile *formă* și *universal*, esența includea și aspectul de *necesitate* (Aristotel, *Analiticele secunde*, I, 4, 73b; cf. și Dumitriu 1990: 64).

1.2.2. Cum se ajunge la cunoașterea existenței în sine? Anton Dumitriu, bazându-se pe un fragment din Aristotel (*De anima*, III, 4, 430a)⁸, susține că „este indiscutabil că avem această idee clară și distinctă de existență pură și că o sesizăm nemijlocit, printr-un act de aprehensiune al intelectului, act ce nu poate fi descompus” (Dumitriu 1992: 101). Pornind de la o altă lucrare a lui Aristotel (*Categorii*, II, 1a-1b) și de la preluările ulterioare ale scolasticilor, A. Dumitriu observă că universalul poate fi cunoscut pe două căi: a) cunoașterea categorială de natură pur ontologică (*in esse*): universalul este „ceea ce prin natura lui este în mai mulți” și b) cunoașterea categorială prin predicția universalului (*dicitur*): universalul este „ceea ce este predicat despre mai mulți” (Dumitriu 1992: 114–115). De cele mai multe ori, aceste două modalități ale universalului au fost confundate de interpretii lui Aristotel cu modul predicativ, iar mai apoi filozofia modernă a ales calea lui

qua non a științei apodictice ține seama de natura deosebită a celor două cunoașteri: imediată și mediată. Premisele de la care pleacă sau pe care se bazează în ultimă analiză o demonstrație, așa cum am arătat, trebuie să fie adevărate, prime, nemijlocite, mai bine și anterior cunoscute față de concluzie. Aceasta arată că, într-o știință deductivă, există o ordine ireversibilă, conform căreia nu este posibil ca premisele să devină concluzii sau invers” (Dumitriu 1990: 81).

⁷ Aristotel spune (în *Metafizica*, VII, 7, 1032b): „Prin formă înțeleg esența fiecărui existând”.

⁸ Pentru comentarea amplă, cu multiple trimiteri, a fragmentului în cauză (ca și pentru întregul text al tratatului *De anima*), vezi excelenta ediție bilingvă realizată de Al. Baumgarten, Aristotel, *Despre suflet*, traducere din greacă și note de Alexander Baumgarten, București, Humanitas, 2005.

dicitur (a vorbi despre lume, despre om etc.): „Este indiscutabil că predicativitatea universalului are și ea un caracter ontologic, fiind o modalitate «a ceea ce este întotdeauna și pretutindeni», adică a însuși universalului. Dar permanenta traducere a lui *inesse* «a fi în ceva» prin *dicitur* «a se spune despre ceva» a transpus existența ca atare într-un alt plan, în planul «vorbirii despre ceva». [...] A urmări universalul pe calea predicăției înseamnă a rămâne în sfera abstractului, a «vorbirii despre»; a urmări universalul pe calea modalității lui existențiale – specific filosofiei grecești – nu înseamnă o cunoaștere abstractă, prin natura ei o cunoaștere «despre» ceva, ci o cunoaștere «în» ceva” (Dumitriu 1992: 116).

2. S-a observat, pe bună dreptate, că ceea ce deosebește teoria lui Coșeriu de alte teorii lingvistice o reprezintă interesul acordat de aceasta semnificatului (Martínez del Castillo 2002: 67)⁹. Într-adevăr, lingvistica integrală coșeriană nu poate fi pătrunsă în adâncime fără înțelegerea felului în care savantul român concepe semnificatul (sau semnificația). Încă de la început, sunt vizibile eforturile lui Coșeriu îndreptate asupra „anumitor probleme de bază ale lingvisticii actuale” și, mai ales, asupra structurării unei *teorii lingvistice coerente și unitare* care să fie, „în același timp, conformă cu obiectul de studiu care este limbajul” (Coșeriu 2004: 7). Or, specificul limbajului este dat de intuiția semnificatului, semnificat care-i asigură limbajului autonomia: „Caracteristica propriu-zisă a limbajului este intuiția semnificației cuvântului, nu a semnificației enunțurilor sau a textelor. Semnificațiile enunțurilor și ale textelor pot fi date și într-o formă non-lingvistică, însă semnificațiile cuvintelor sunt mereu de natură lingvistică, indiferent dacă este vorba de a exprima sau de a înțelege ceva” (Coșeriu 2011: 391). Mai mult, după Coșeriu – cum bine punctează Mircea Borcilă – „limbajul trebuie explicat, în esența sa și în toate manifestările lui funcționale, ca o creație sau o instituire liberă de conținuturi semnificative, mai tehnic – ca o *creație de semnificații*, a cărei finalitate interioară, constitutivă, rezidă în *structurarea primară a experienței omului în lumea dată și situarea lui într-o lume proprie, a aspirațiilor spirituale*” (Borcilă 2006: 44). De altfel, importanța pe care o dă Coșeriu acestui tip de conținut lingvistic reiese în mod clar și din spațiul pe care îl ocupă tema semnificației într-un text scris către sfârșitul vieții, un text scurt, dar concentrat în care sintetizează magistral liniile de forță ale gândirii sale: *Dix thèses à propos de l'essence du langage et du signifié* [1999]¹⁰.

2.1. În privința conținutului lingvistic, Coșeriu a susținut cu numeroase argumente că trebuie făcută distincția capitală între *desemnare* (sau *denotare* – referința la realitatea extralingvistică), *semnificație* (sau *semnificat* – conținutul de limbă dat exclusiv *de* și *prin* aceasta) și *sens* (conținutul unui act lingvistic, al unui discurs/text) (Coșeriu 2009: *Limbajul și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], 151; cf. și Coșeriu 2000: 245–248). Semnificația „delimitează substanța” (cf. *diacriticon tes ousias* – Platon), reprezentând o

⁹ Cf. și Mircea Borcilă, *Eugeniu Coșeriu și bazele științelor culturii*, în „Limba română”, Chișinău, 2002, nr. 10, p. 93.

¹⁰ Preluat, în traducere românească, și de Dorel Fînar în Coșeriu 2009: 9–13.

modalitate (virtuală) a ființării. Desemnarea „nu este faptul primar al limbajului, ci un fapt secundar, subordonat *semnificației*: este faptul de a raporta un lucru constatat la o semnificație deja dată” (Coșeriu 2009: *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației* [1999], 12). Limbajul nu este o nomenclatură pentru clase de „lucruri” recunoscute dinainte. În schimb, orice terminologie se constituie invers față de limbajul originar non-terminologic, mergând de la desemnare la semnificație și numind în mod efectiv clase recunoscute dinainte ca atare (Coșeriu 2009: *ibid.*, 13; cf. și Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său* [1968], 46).

2.2. Cu referire la *semnificat* (inclusiv cel gramatical), amintim că E. Coșeriu deosebește mai multe tipuri: 1) *semnificatul lexical*, care corespunde celui *CE* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul comun cuvintelor dintr-o serie precum: *negru*, *negreață*, *înnegri* (în spaniolă, spre deosebire de română, se poate exemplifica cu o serie – legată de culoarea albă – în care apare și adverbul: *blanco*, *blancura*, *blanquear*, *blancamente*); 2) *semnificatul categorial*, ce corespunde celui *CUM* al aprehensiunii lumii extralingvistice, adică semnificatul diferit al cuvintelor dintr-o serie precum *bogat*, *bogăție*, *îmbogăți*. Este vorba, așadar, de categoriile verbale – substantiv, verb, adjectiv și adverb – cu subdiviziunile lor posibile; 3) *semnificatul instrumental*, adică semnificatul morfemelor (fie acestea cuvinte sau nu); 4) *semnificatul structural* (sau *sintactic*, în sens strict) – semnificatul propriu combinațiilor de unități lexematice sau categorematice cu morfeme în cadrul propozițiilor, cum ar fi: «singular», «plural», «activ», «pasiv» etc.; 5) *semnificatul ontic* – valoarea existențială atribuită stării de lucruri desemnate într-un enunț, de pildă: «afirmativ», «negativ», «interogativ», «imperativ» etc. (Coșeriu 1987: *Semántica y gramática* [1971], 136–137).

3. Se pare că nu puțini sunt cei care întâmpină dificultăți în a înțelege just conceptul de «semnificat» la Eugeniu Coșeriu. Or, fără această înțelegere, nici deosebirea, bunăoară, dintre lexicul comun (cuvintele obișnuite) și lexicul specializat (terminologiile) nu se poate face corect, pericolul de a confunda semnificatul cu desemnarea rămânând iminent. Este vorba, pur și simplu, de a distinge – cum o spune Coșeriu de atâtea ori – „între categoriile «obiective» (clasele de lucruri desemnate) și categoriile mentale (concepte sau semnificate)” (Coșeriu 1990: 261). Dar, în acest caz, expresia „pur și simplu” este un fel (uzual) de a zice, fiindcă, în realitate, chiar și unii coșerieni par să aibă probleme cu distincția în cauză și cu definirea exactă a noțiunii de «semnificat». Bunăoară, Jesús Gerardo Martínez del Castillo, autorul unui articol (util¹¹, de altminteri) – *El significado en Coșeriu: fundamentación*

¹¹ De pildă, Martínez del Castillo evidențiază cinci aspecte sub care se înfățișează semnificatul în teoria lui Coșeriu. Astfel, semnificatul: a) este „conținut de conștiință” (după Aristotel); b) este rațiunea unică ce definește limbajul (care există prin și pentru a crea semnificate); c) este istoric (aparține unei limbi); d) este virtual (de aici rezultând și că limbajul este „actividad cognoscitiva”); e) se manifestă în formă (Martínez del Castillo 2002: 67–68).

teórica y estudio –, dă impresia că nu diferențiază *clasa de esență*, crearea unui semnificat fiind, indistinct, „la creación de una clase o esencia” (Martínez del Castillo 2004: 87–91; Martínez del Castillo 2010: 310).

3.1. Interpretarea oarecum defectuoasă pe care Martínez del Castillo o dă semnificatului la Coșeriu provine, probabil, din pregătirea lingvistică și filozofică (temeinică, de altfel) care-i stă la bază. În ceea ce privește filozofia, lingvistul spaniol este tribut, în primul rând, lui Ortega y Gasset, gânditor agreat de Coșeriu (care îl și citează uneori). Dar, în pofida fondului comun, nu trebuie să suprapunem – nici măcar ca exercițiu mental – filozofia lui Gasset peste gândirea teoretică a lui Coșeriu (și ea riguros și solid fundamentată filozofic) atunci când îl interpretăm pe cel din urmă¹². În modul în care Coșeriu concepe semnificatul se vădesc influențe (declaratate și de savant) în special din Aristotel, scolastici (Toma d’Aquino, mai cu seamă), Leibniz, G. Vico, Hegel și Husserl. Cred că neînțelegerea majoră izvorăște din felul în care Coșeriu întrebuințează – în spiritul vechilor precursori – însăși noțiunea de «concept», dimpreună cu ideea de «universal» cuprinsă aici, la care adaugă și ceva din aportul fenomenologiei¹³.

3.2. Comentând schema lui K. Bühler referitoare la funcțiile semnului lingvistic, Coșeriu amintește formula scolasticilor (influențați de stoici), *verba significant res mediantibus conceptibus* („cuvintele semnifică lucrurile prin intermediul conceptelor”), apreciind că „nu este clar până la ce punct termenul *conceptus*, așa cum îl folosesc scolastici, desemnează ceva aparținând limbajului” (Coșeriu 2007: 177), însă afirmând, în continuare, că „un *analogon* lingvistic [al acestuia] este termenul *semnificat*”. Operația conștiinței prin care avem intuiția unitară a unui mod de a fi, prin care cunoaștem esența lucrurilor (prin care se formează, deci, conceptele/semnificatele) a fost semnalată de Aristotel în tratatul *De anima*, 430a și numită de către acesta *nóesis tōn adiairéton* („cunoașterea indivizibilului”, pe care scolastici o vor denumi apoi *apprehensio simplex* sau *indivisibilium intelligentia*). Ideea a fost înțeleasă just de Toma d’Aquino, care a și explicat/dezvoltat cele spuse cu parcimonie de

¹² Este interesant modul (lăudabil, desigur) în care unii discipoli coșerieni importanți (directi sau indirecti) „nu jură în cuvintele unui singur maestru”, conjugând concepția lui Coșeriu cu cea a unor filozofi precum H.G. Gadamer (Donatella Di Cesare), Josef Simon (Ana Agud), Ortega y Gasset (J.G. Martínez del Castillo) ș.a.m.d. În definitiv, toți fac parte din aceeași mare familie de gândire.

¹³ A *propos* de studiul lui Martínez del Castillo, iată și o critică a lui Cornel Vîlcu: „Nu poate fi deplânsă îndeajuns profunda neînțelegere a doctrinei coșeriene în cazuri cum e articolul dedicat tocmai noțiunii de *semnificat* în integralismul lingvistic de către Jesús G. Martínez del Castillo. Consider acest text simptomatic pentru riscurile interpretării integralismului fără cunoștințe reale de fenomenologie. Atrag atenția aici doar asupra uneia dintre confuziile grave de care se face vinovat autorul pomenit și semnalez pericolul serios ce amenință înțelegerea noastră câtă vreme vorbim despre semnificat ca despre «ceva pe care vorbitorul îl utilizează și îl face, susceptibil de realizări individuale pentru realizări ulterioare și aparținând astfel *discursului*» [subl. a.]” (Vîlcu 2010: 57).

Aristotel, susținând că *voces* (cuvintele) reprezintă *simplices intellectus conceptiones* (Coseriu 2010: 177). Evident, Coșeriu avertizează undeva că, deși limbajul exprimă în mod propriu doar conceptualul, „«conceptual» nu înseamnă încă «rațional» sau «logic» și reducerea faptului lingvistic sau a celui conceptual la logosul rațional este o simplificare arbitrară a lui «ceea ce se poate spune» (*dicibile*, λεκτόν), a logosului în totalitatea sa” (Coșeriu 2009: *Omul și limbajul său* [1968], 45).

Discuția acestor probleme și a surselor gândirii lui Coșeriu (chiar și numai în această privință) ar merita lărgită, dar nu o vom face aici¹⁴. Deocamdată, ne vom mulțumi cu indicarea unor aspecte fundamentale. Se cuvine să lămurim însă ce înseamnă (ori cum se formează), în opinia lui Coșeriu, «conceptul», pentru că ne ajută să pricepem – cu raportare la semnificat – nu doar în ce constă esența limbajului, ci și o dimensiune esențială a teoriei lingvistice coșeriene.

3.3. În legătură cu problema «semnificatului» la Coșeriu, avem impresia că Martínez del Castillo (și, ca el, atâția alții) are o percepție cumva denaturată a conceptului în cauză sub înrăurirea lui Edward Sapir, a cărei lingvistică o și rezumă într-un capitol (Martínez del Castillo 2010: 145–159)¹⁵. Cine va citi o frază de-a lui Sapir, precum cea de mai jos, ar putea crede că atât savantul american, cât și Coșeriu împărtășesc același punct de vedere privind semnificatul: „This house and that house and thousands of other phenomena of like character are thought of as having enough in common, in spite of great and obvious differences of detail, to be classed under the same heading. In other words, the speech element «house» is the symbol, first and foremost, not of a single perception, nor even of the notion of a particular object, but of a «concept», in other words, of a convenient capsule of thought that embraces thousands of distinct experiences and that is ready to take in thousands more” (Sapir 1921: 13)¹⁶.

¹⁴ Vom face, totuși, câteva trimiteri bibliografice, pentru orientare. Astfel, despre *indivisibilium intelligentia* la Coșeriu, vezi Seppänen 1988: 19–27; pentru influența lui Aristotel asupra concepției lui Coșeriu despre semnificat și desemnare, poate fi consultat cu folos Vilarnovo 1993: 85–107; pentru influența fenomenologiei asupra lui Coșeriu, vezi Vîlcu 2010.

¹⁵ De altfel, Martínez del Castillo, profesor ce predă limba engleză la Universitatea din Almería, este foarte familiarizat cu lingvistica americană, scriind, printre altele, o carte despre lingvistica cognitivă și una (o reevaluare critică) despre fundamentele teoriei lui N. Chomsky.

¹⁶ Prezentând „el símbolo y la clase” în concepția lui Sapir, iată cum rezumă [sau traduce?] paragraful, citat de noi mai sus, Martínez del Castillo: „De esta manera, esta casa y aquella casa y miles de otros fenómenos de carácter análogo se aceptan así en cuanto tienen un número suficiente de rasgos comunes, a pesar de las grandes y palpables diferencias de detalle, y se clasifican bajo un mismo rótulo. Un elemento lingüístico, como *house*, es primordial y fundamentalmente, no el símbolo de una percepción aislada, si [sic!] siquiera de la noción de un objeto particular, sino de un «concepto», o, dicho de otra manera, de una cómoda envoltura de pensamientos en la cual están encajadas miles de experiencias distintas y que es capaz de contener muchos otros miles” (Martínez del Castillo 2010: 151–152).

Însă, de fapt, diferența dintre cei doi mari lingviști rezidă în modul în care fiecare înțelege noțiunea însăși de «concept». La Sapir semnificatul ia naștere prin generalizare și abstractizare, prin „clasificarea” experienței (Sapir 1921: 13–14)¹⁷. La Coșeriu, în schimb, după cum vom vedea, perspectiva este alta, chiar dacă, definind (după Aristotel) «semnificația», și el vorbește despre „ceea ce ne permite să întrebuițăm pentru numirea unei serii infinite de lucruri același cuvânt” (Coșeriu 1994: 17).

4. Avem convingerea că o serie de confuzii ar putea fi eliminate dacă am avea în vedere măcar locul în care, opunând pozitivismului *antipozitivismul* (al cărui adept este), Coșeriu indică unul dintre principiile fundamentale ale acestuia din urmă: *principiul universalității individului*¹⁸: „Acesta este unul din principiile fundamentale ale fenomenologiei lui Husserl, în viziunea căruia niciun «individ» nu este numai și exclusiv individ, ci conține în sine și *manifestă* propria sa universalitate. Masa la care scriu nu este numai «lucrul de acolo» neidentificabil și nu este nici măcar «această masă», dacă o recunosc ca «masă», ci este și «masă în general». Un individ (= fapt individual) nu este doar *acest individ* cu totul particular și irepetabil, ci este de asemenea un mod general de a fi. Iar acest mod general de a fi – universalitatea unui fapt – nu se construiește prin abstractizare și generalizare, dat fiind că aceste operații implică deja o intuiție prealabilă a universalului. [...] Faptul de a recunoaște ceva drept ceva, adică de a spune, chiar tacit, *x* este *a* (bunăoară, «aceasta este o tragedie»), implică o «cunoaștere antepredicativă», o intuiție a esenței obiectului pe care «îl clasificăm». Tocmai de aceea, vom remarca, conceptele nu se formează prin abstractizare și generalizare, ci – orice obiect fiind «acest obiect» și, în același timp, un mod de a fi, posibilitatea infinită a altor obiecte ca acesta – prin intuiția imediată a acestui mod de a fi. Nu avem nevoie de mulți elefanți pentru a ne forma conceptul de elefant: e suficient unul (chiar dacă experiența ulterioară va putea modifica sau preciza și îmbogăți conceptul nostru inițial). Mai mult, dacă ar trebui să ne formăm conceptele prin abstragerea unor trăsături comune, pur și simplu nu ni le-am putea forma, deoarece ar trebui să le avem deja pentru a realiza această operație. Ceea ce se formează efectiv prin intermediul abstragerii unor trăsături comune mai multor obiecte, nu este niciodată un concept, ci un obiect generic și schematic – nu conceptul ‘om’, de exemplu, ci omul «abstract» din manualul de anatomie – care nu se referă la *ce-ul*, ci la *cum-ul* obiectelor” (Coșeriu 2000: 36–37).

¹⁷ Și aceasta în ciuda faptului (bine cunoscut) că E. Sapir era un admirator al ideilor estetice și lingvistice ale lui B. Croce. Iată ce declara în prefața de la *Language*: „Among contemporary writers of influence on liberal thought Croce is one of the very few who have gained an understanding of the fundamental significance of language. He has pointed out its close relation to the problem of art. I am deeply indebted to him for this insight” (Sapir 1921: V). Este curios, totuși, cum de nu a remarcat savantul american, pe linia lui Croce (chiar vorbind despre „intuiție”), că arta (mai ales literatura) și limbajul presupun intuiția universalului (și nu a generalului!; vezi Sapir 1921: 224) în realitatea concretă.

¹⁸ Apărut ca un contra-principiu la *principiul faptului individual* al pozitivismului, adică împotriva „ideii de a construi generalitatea faptelor prin abstractizare și generalizare” (Coșeriu 2000: 36).

Coșeriu face observația (într-o notă de subsol) că, „la rigoare, acest principiu nu îi aparține lui Husserl, deoarece provine de la Aristotel, prin maestrul lui Husserl, F. Brentano”. El remarcă însă că, prin Husserl, principiul „dobândește o nouă vigoare, un relief particular, înțelegându-se în toate semnificațiile sale” (Coșeriu 2000: 36).

4.1. Probabil că deosebirea de viziune (dintre pozitiviști și antipozitiviști) într-o atare privință își are rădăcinile în vechea „ceartă a universalilor” din Evul Mediu. Astfel, în opoziție cu Toma d’Aquino (continuatorul lui Aristotel), nominalistul W. Occam definea «universalul» drept *conceptus mentis significans univoce plura singularia* (‘un concept al minții care semnifică în mod univoc mai multe lucruri individuale’), considerând că „actul percepției sesizează numai individualul, iar generalul este scos de abstracție prin travaliul ei”. Or, Aristotel, „care pleca tot de la cunoașterea intuitivă a individualului, credea că universalul era sesizat chiar în actul percepției” (Dumitriu 1969: 337). Altfel spus – cu exemplul Stagiritului (reluat apoi și de Toma d’Aquino) – „cuvântul *om* înseamnă ‘faptul de a fi om’, pe care îl recunoaștem în fiecare om în particular, când întâlnim un om sau când vorbim despre el” (Coșeriu 1994: 17). Prin *indivisibulum intelligentia*, după cum susține și Toma d’Aquino, obținem „numai intuiția unei esențe, care nu ne spune nimic despre lucruri, ci ne dă numai «quiditatea lucrurilor» – să spunem pe românește – «ceitatea» lor (ce sunt lucrurile), precum *quid est homo*, *quid est albus*, fără nicio analiză și o sinteză” (Coșeriu 1994: 19; vezi și Coseriu 2010: 177).

4.2. Revenind la discuția de mai sus, este important să precizăm că E. Coșeriu subliniază – ca o consecință a principiului antipozitivist menționat – necesitatea de a distinge între «generalitate (empirică)» și «universalitate», distincție ce a fost ignorată de ideologia pozitivistă. Cele două noțiuni sunt definite în felul următor: „*Generalitatea* reprezintă ansamblul particularităților constante pe care, având deja conceptul, le constatăm efectiv într-o clasă de obiecte; trăsături caracteristice care, la rigoare, pot să nu fie indispensabile pentru ca obiectele să fie ceea ce sunt: pur și simplu aceste trăsături se *prezintă* în ele. *Universalitatea*, în schimb, este *condiția* constatării trăsăturilor comune în obiecte, modul necesar de a fi al anumitor obiecte: ceea ce aparține *conceptului* unui obiect sau poate fi dedus din concept, adică ansamblul acelor trăsături fără de care un obiect nu ar fi ceea ce este. [...] Aceasta este valabil și pentru anumite trăsături generale specifice și exclusive ale unei clase de obiecte, adică pentru ceea ce Aristotel numește «propriul». Bunăoară – acesta este exemplul lui Aristotel – numai omul râde. Totuși faptul de a putea râde ține de «ceea ce îi este propriu» omului, nefiind o trăsătură necesară a conceptului de ‘om’ și nu aparține definiției acestui concept, «esenței» omului” [subl. n.] (Coșeriu 2000: 37–38).

Aceste idei, însușite de la marii săi maeștri de gândire, i-au permis lui Coșeriu – așa cum notam mai sus – nu doar să pătrundă adânc ființa limbajului, sesizând specificul

semnificatului¹⁹, ci să și opereze, la nivel teoretic, distincții fundamentale privind clasificarea științelor²⁰ și a disciplinelor ce se ocupă de limbaj, delimitând riguros și împiedicând obiectul fiecăreia în parte: cel al lingvisticii generale, cel al teoriei limbajului și cel al filozofiei limbajului (Coșeriu 2011: 39–45).

5. Intrând pe terenul lingvisticii, să vedem cum se răsfrânge această idee pe care Coșeriu o avea despre «concept» asupra viziunii sale despre «semnificat». Lingvistul român insistă, în multe locuri, pe ceea ce ar trebui să înțelegem prin *semnificat* și pe modalitatea în care se creează ori se învață semnificatele.

5.1. Astfel, încă de la Aristotel ar trebui să se știe că semnificatul de limbă este „conținutul unitar de conștiință”, conceptul „care face posibilă și justifică, prin intermediul aceleiași expresii, desemnarea tuturor obiectelor recunoscute ca ținând de (sau ca fiind raportabile la) aceeași «specie»: nu faptul de a numi *cal* un cal, ci rațiunea pentru care se numește *cal* (și nu *măgar* sau *catâr*)” (Coșeriu 2001: *Pour et contre l'analyse sémique* [1983], 358–359). Semnificatul ia naștere printr-o operație a intelectului, o intuiție globală a unui mod de a fi (*nóesis tôn adiairéton*): „această operație este prima operație a înțelegerii, care este aceea de a capta un mod de a fi, nu un anumit om sau mai mulți oameni, ci numai *ce-ul* sau *ceința* [sic!], < lat. *quid* și *quidditas*, n.n.], ce e omul. Nu aplicându-l la tot felul de entități particulare, ci numai la această esență: modul de a fi. Pe urmă există a doua operație, aceea a judecății, a spune ceva despre ceva ș.a.m.d.” (Coșeriu 2004: 51).

5.2. În același timp, Coșeriu avertizează că semnificatul nu este „dat” de context, ci de cunoașterea limbii. Contextul nu face altceva decât să determine ulterior semnificatele, precizând desemnarea²¹. La rigoare, „un semnificat poate fi întrebuițat în contexte cu totul

¹⁹ Ceea ce este interesant în cazul lui E. Sapir este că acesta, deși i-a lipsit capacitatea de a surprinde corect natura semnificatului (datorită ideii pe care o avea despre «concept»), a „simțit” totuși cum stau lucrurile în privința *fonemului*. Astfel, Coșeriu remarcă undeva: „Iar clasele, observă, de exemplu, Sapir – pot fi stabilite numai pentru că există o intuiție preștiințifică, implicită a fonemului” (Coșeriu 2000: 58).

²⁰ Vezi Cristinel Munteanu, *Problema terminologiei în concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați”, fascicula XXIV, anul III, nr. 1 (3), *Lexic comun/Lexic specializat*, Galați, Editura Europlus, 2010, p. 74, nota 4. În această privință, îmi pare surprinzător modul eronat în care o importantă discipolă coșeriană, Donatella Di Cesare, a transpus în italiană clasificarea științelor efectuată de Coșeriu în a sa *Geschichte der Sprachphilosophie*. Acolo unde în versiunea originală germană figurează *eine Wissenschaft des Allgemeinen*, Di Cesare a crezut de cuviință că ar trebui să traducă, în varianta sa, prin *scienza dell'universale* (Coșeriu 2010: 35 și 38). Or, aici Coșeriu ar fi vorbit de *știința generalului* (vezi Coșeriu 1994: 7–8 și Coșeriu 2000: 50), și nu de *știința universalului*, din motivele deja discutate.

²¹ Încă de la primele sale studii, *à propos* de impactul noțiunii de «concept» asupra ideilor sale privind semnificația, Coșeriu sublinia că, fără îndoială, conceptul nu poate fi decât virtual. Dacă este

noi («inedite») și adesea un semnificat se află în conflict cu contextul, ceea ce implică faptul că este identificat sau recunoscut în mod independent de acesta; altminteri, expresiile greșite ori extravagante n-ar putea fi identificate ca atare. Fără îndoială, semnificatele se învață în contexte. Dar nu trebuie confundate condițiile empirice ale învățării cu cunoașterea limbii. Învățarea unei limbi este întotdeauna o activitate creatoare: ceea ce se experimentează este, în fiecare caz, o desemnare particulară și în întregime determinată; iar ceea ce se învață (adică, ceea ce se creează plecând de la această desemnare particulară) este un semnificat, o posibilitate nesfârșită de desemnare, în care desemnarea experimentată nu-i decât un exemplu” [trad. n.] (Coseriu 2001: 359).

5.3. Mai atrage atenția Coșeriu, frecvent, și asupra altui amănunt neglijat chiar și de lingviști importanți (cum este și cazul lui Sapir): *semnificatele nu iau naștere pe cale inductivă* prin experimentarea mai multor obiecte care aparțin unei clase. Clasele sunt fixate prin intermediul semnificatelor, și nu invers: semnificatul justifică posibilitatea de a construi astfel de clase. Iar însușirea/învățarea unui semnificat presupune imitarea intuiției originare – un act la fel de creator ca și inventarea acestuia (Coseriu 2010: 343–345).

5.4. Alte completări la conturarea concepției lui Coșeriu se pot desprinde din critica prin care este respinsă și demontată o analogie („total inadecvată”) pe care Lyons o făcuse cu privire la natura relațională a semnificatului (Lyons 1995: 496–497) pornind de la ceea ce spusese B. Russell despre noțiunea de «lungime»: „Ainsi, la «longueur de x» ne serait que le résultat de l’appréciation d’une propriété de x par rapport à la même propriété d’un autre objet, prise en tant qu’unité de mesure: de la même façon, le «signifié de x» ne serait que le rapport entre une propriété de x et la même propriété dans y, z, etc.” (Coseriu 2001: 358). Este adevărat, spune Coșeriu, că „lungimea lui x” nu este altceva decât raportul proporțional între lungimea acestui x și o lungime luată ca unitate de măsură, însă această analogie nu spune nimic cu privire la natura semnificatului, fiind în întregime inadecvată. Și, de fapt, observă Coșeriu, în exemplul original al lui Russell era vorba despre noțiunea de „lungime a lui x”, și nu de noțiunea de „lungime” în sine, ca tip de dimensiune diferită de cele numite *lărgime*, *înălțime*, *adâncime* etc. În același timp, se arată că „semnificatul unui semn al limbii este delimitat de semnificatul altor semne ale aceleiași limbi, dar este

actualizat, se transformă în obiect. Iată un citat edificator din acea perioadă: „Un concept ca atare nu poate să se actualizeze, nici «să se identifice» cu o reprezentare, căci asta ar echivala cu transformarea lui într-un «obiect», adică în altceva decât este conceptul însuși. Noi vorbim și de «concepte», însă numai considerându-le ca obiecte mentale, din moment ce semnificația actualizată se referă în mod necesar la obiecte; astfel, *masă* este nume al unui concept, însă expresia «conceptul de masă» – în măsura în care denotă – denotă un obiect și nu un concept. Cu alte cuvinte, un concept este totdeauna «virtual». Prin urmare, el poate doar *să se relaționeze* (și nu *să se identifice*) cu un «actual». Și tocmai această relație este cea care se revelează în denotație” (Coșeriu 2004: *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii* [1957], 301–302).

delimitat tocmai ca semnificat, altfel spus, ca fapt de o natură determinată: *semnificat* nu este pur și simplu numele ansamblului acestor raporturi” (*ibidem*). Pe de altă parte, „semnificatul nu este o proprietate «adjectivă» de tipul lungimii: chiar dacă se spune că un semn material sau un «semnificant» are un semnificat (mod de a zice discutabil în logică și în epistemologie, însă consacrat prin uz în limbile noastre), nu se spune că prezintă din punct de vedere fizic o proprietate – «semnificativitatea» –, ci că el corespunde sau se referă la un fapt mental, la un conținut de conștiință, non-constatabil ca atare în «lumea» exterioară” (*ibidem*).

6. Câteva observații și despre «semnificatul unitar», noțiune ce a fost intuită tot de Aristotel și definită apoi satisfăcător de Leibniz, în urma unei critici făcute lui J. Locke. Importanța acestui concept pentru lingvistică a fost arătată de E. Coșeriu, care, dându-i numele actual, l-a definit riguros, clasificându-l și ilustrându-l, totodată.

6.1. În *Geschichte der Sprachphilosophie* (vol. I, 1969), Coșeriu face referire la un paragraf din *Metafizica* lui Aristotel (cartea G, 1006a, 29 și urm.), lămurind ce înțelege Aristotel prin „unitatea semnificației”: „Aceasta nu înseamnă că un nume poate avea o singură semnificație – poate avea mai multe –, ci că semnificația adusă în discuție într-un anumit context trebuie să fie unitară” (Coșeriu 2011: 127–128).

După câțiva ani, într-un articol intitulat $\tau \nu \sigma\eta\mu\alpha\iota\nu\epsilon\iota\nu$. *Bedeutung und Bezeichnung bei Aristoteles* (1979)²², Coșeriu revine *in extenso* asupra problemei, oferind argumente suplimentare în sprijinul ideilor formulate anterior. Printre altele, Coșeriu „arată cum distincția conceptuală între *semnificație* și *desemnare* era deja prezentă la Aristotel. La această concluzie ajunge pe două căi: prin intermediul hermeneuticii, analizând sensul expresiei « $\tau \nu \sigma\eta\mu\alpha\iota\nu\epsilon\iota\nu$ » la Aristotel; studiul gândirii Stagiritului dovedește, fără loc de îndoială, prezența acestei diferențieri. Pe de altă parte, clarifică faptul că problema pusă în textul din *Respingerile sofistice*, 165a 11 și urm. nu este ambiguitatea sau polisemia numelor, ci *polivalența* lor, și că dificultățile de traducere a respectivului pasaj rezultă din neînțelegerea adecvată a semnificatului [cuvântului] *semainein*, fiindcă Aristotel folosește același termen și pentru *a semnifica*, și pentru *a desemna*, deși distinge cele două noțiuni” [trad. n.] (Vilarnovo 1993: 93)²³.

6.2. În aceeași *Geschichte der Sprachphilosophie*, Coșeriu remarcă, într-un capitol dedicat lui Leibniz, că acesta „dispune de o capacitate remarcabilă de a interpreta faptele de limbă dintr-o perspectivă pur lingvistică” (Coșeriu 2011: 271). Într-o critică făcută lui

²² Publicat în „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Literatur”, 1979, nr. 32, p. 432–437. Am putut consulta acest material prin intermediul lui A. Vilarnovo, în a cărui carte (vezi nota urm.) articolul este reprodus aproape în întregime în germană și comentat pe larg în spaniolă.

²³ Facem mențiunea că Vilarnovo îl traduce pe *einheitliche Bedeutung* cumva inadecvat prin „significación uniforme” (în orice caz, altfel decât și-ar fi dorit Coșeriu).

J. Locke, care identificase mai multe semnificații ale conjuncției englezești *but* (în funcție de contextele sintactice în care apărea), filozoful german enunță „un principiu care și-a păstrat valoarea metodologică până astăzi. Atunci când ne punem întrebarea dacă pentru o anumită formă lingvistică putem accepta sau nu o semnificație unitară, trebuie să verificăm dacă putem găsi o parafrază care poate substitui forma respectivă în toate contextele” (*ibidem*). Ca atare, Leibniz afirmă, pe bună dreptate, că în toate exemplele date de Locke (în al său *Eseu asupra intelectului omenesc*) *but* ar putea fi substituit prin *et non pas davantage* ‘și nu mai mult’. În consecință – spune Coșeriu –, „în mod implicit, Leibniz folosește aici un principiu care nu este recunoscut de mulți reprezentanți ai lingvisticii moderne. Într-o formulare modernă, acest principiu ar putea suna astfel: La baza diverselor semnificații actualizate în vorbire și condiționate de context se află o semnificație unitară la nivelul limbii. Adevărata misiune a lingvisticii este de a determina această semnificație unitară” (Coșeriu 2011: 272).

Coșeriu prezintă mai detaliat acest episod Leibniz vs Locke în partea de început a unui articol esențial în care are în vedere distincția fundamentală dintre *semnificat* și *desemnare* – *Significado y designación a la luz de la semántica estructural* (1970)²⁴. În același timp, sunt relevate o serie de consecințe, în plan teoretic, ale conceptului în cauză²⁵.

6.3. Un alt moment important al teoretizării conceptului de «semnificat unitar» îl constituie articolul *El estudio funcional del vocabulario (compendio de lexemática)*²⁶ în care Coșeriu fixează principiile generale ale lexematicii, care sunt, de fapt, principiile fundamentale ale structuralismului analitic²⁷. El vorbește pe scurt aici de *principiul funcționalității*, căruia îi adaugă un important corolar referitor la semnificat – cel al semnificatului unitar –, precum și un corolar metodologic sau tehnic, acela al comutării (Coșeriu 1987: 222–224). Conform acestui corolar, „pentru orice formă lingvistică distinctă, în gramatică și în lexic, trebuie să se presupună în primul rând un semnificat unic, și anume un semnificat unitar valabil pentru toate contextele în care apare forma respectivă și care să poată justifica accepțiunile acesteia ca fiind motivate prin determinări contextuale” [trad. n.].

²⁴ Studiul, publicat mai întâi în germană (*Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik*) în 1970, a fost reluat, în versiune spaniolă, în Coșeriu 1977: 185–209.

²⁵ Vezi, în Coșeriu 1977, în special p. 185–187.

²⁶ Redactat și publicat inițial în germană (în 1976) și reluat în versiune spaniolă în Coșeriu 1987: 206–238.

²⁷ Patru la număr: a) *principiul funcționalității* cu un important corolar referitor la semnificat – cel al semnificatului unitar – și cu un corolar metodologic sau tehnic al comutării; b) *principiul opoziției* care are drept corolar metodologic analiza în trăsături distinctive; c) *principiul sistematicității* (sau al structurării sistemice); *principiul neutralizării*.

6.4. Însă locul în care Coșeriu consacră cele mai multe pagini semnificatului unitar îl reprezintă magistralele sale *Lecții de lingvistică generală* (Coșeriu 2000: 173–181)²⁸. Într-o caracterizare făcută structuralismului, savantul vede în semnificatul unitar – cum deja am observat mai sus – corolarul imediat al principiului funcționalității, cu referire la problema formelor omofone. Pentru mai multă rigoare, Coșeriu simte nevoia unor precizări suplimentare: „În această privință, trebuie să distingem între *semnificat unic* și *semnificat unitar* și, paralel, între *polisemie* și *variație semantică*” (Coșeriu 2000: 173; cf. și Coșeriu 1977: 187).

Și aici cele afirmate implicit de Aristotel în *Metafizica* și în *Respingerile sofistice* îi servesc lui Coșeriu ca punct de plecare: „Semnificatul unei forme anumite poate, prin urmare, să nu fie «unic», deoarece există forme polisemice (forme care au mai mult de un semnificat); dar orice semnificat de limbă – atât un semnificat «unic» al unei forme univoce, cât și fiecare din semnificatele unei forme polisemice – trebuie interpretat ca semnificat «unitar»” (Coșeriu 2000: 174). Urmează iarăși precizări importante, cum este și aceasta: „Un «semnificat unitar» – insistăm asupra acestui lucru – nu este un punct: este o zonă de semnificație delimitată de limbă” (Coșeriu 2000: 175).

În continuare, Coșeriu apreciază că există „trei tipuri de semnificat unitar” pe care, dovedind o capacitate excepțională de a surprinde esența mecanismelor lingvistice, le semnalează și le caracterizează în linii generale, ilustrând clasificarea sa tripartită cu exemple luate preponderent nu din domeniul lexicologiei (eventual al lexematicii) – unde faptele ne sunt mai la îndemână –, ci din acela mai dificil (sub acest aspect) al gramaticii:

[a] La primul tip: „semnificatul unitar cuprinde sau «conține» accepțiile; adică fiecare accepție (sau variantă semantică) este acest semnificat unitar plus o determinare contextuală”. Este, pe cât se pare, cel mai frecvent gen de semnificat unitar, putând fi evidențiat, bunăoară, în cazul valorilor timpurilor din sistemul verbal roman. În acest sens, Coșeriu alege imperfectul spaniol, ale cărui numeroase valori se pot reduce la valoarea unică de „prezent inactual” vs „prezent actual” (Coșeriu 2000: 175–176).

[b] La al doilea tip: semnificatul unitar este „un semnificat de bază, caracteristic anumitor întrebări, [care] justifică celelalte tipuri de variante, cu toate că nu le «conține» propriu-zis”. Este destul de frecvent și acesta, iar Coșeriu se oprește, pentru exemplificare, la diminutivul din spaniolă, trăgând concluzia că, în pofida valorilor „emoțională”, „expresivă”, „ironică” sau „afectivă”, în realitate, valoarea de bază a diminutivului poate fi doar aceea de „«diminuare intrinsecă», opusă «diminuării extrinseci» exprimate prin intermediul unor adjective ca *pequeño*” (Coșeriu 2000: 176–179).

²⁸ Urmăm aici traducerea românească a *Lecciones de lingüística general* (1981), acestea din urmă reprezentând o versiune mult modificată și îmbunătățită (practic, rescrisă în totalitate) a prelegerilor ținute în Italia de Coșeriu în perioada 1968–1971. Încă de atunci, chiar în ediția originală italiană, sunt discutate cele patru principii amintite și se face referire la semnificatul unitar (vezi Coșeriu 1973: 89–92), numai că exemplificările sunt mai puține și nu se face o clasificare a tipurilor de semnificat unitar.

[c] La al treilea tip: semnificatul unitar „conține» accepțiile sale (adică constituie baza fiecăreia din ele), dar în același timp tipurile de accepții se comportă ca și când ar fi dispuse într-o anumită ordine, în așa fel încât, ca și în cazul anterior, dacă unul se exclude, se trece la următorul”. Este și cazul reflexivului în spaniolă (dar, parțial, și în alte limbi) pe care Coșeriu îl dă ca exemplu pentru acest ultim tip (Coșeriu 2000: 179–181).

7. În încheiere, trebuie subliniat că, din păcate, receptarea distincțiilor și a conceptelor coșeriene este viciată în unele medii științifice din cauza unor orientări ideologice sau filozofice „la modă”, foarte diferite de idealismul (inclusiv cel de factură fenomenologică) ce stă la baza doctrinei lui Coșeriu²⁹. Altminteri, întorcându-mă la exegeții invocați, care mi-au prilejuit această expunere, am convingerea că – dincolo de interpretarea parțial incorectă a conceptului de «semnificat» la Coșeriu – cercetările lui Martínez del Castillo (mai ales cele din cartea *La lingüística del decir* [2004], dedicată memoriei lui „Don Eugenio”) se pot dovedi utile îndeosebi la studierea terminologiei³⁰.

²⁹ Vezi și cele declarate recent de Adolfo Murguía: „Poate [că] una dintre dificultățile celor care doresc să se inițieze în teoria lui Coșeriu este vocabularul său [adică *terminologia* sa, n.n.]. Această problemă a vocabularului lui Coșeriu prezintă o dificultate de receptare, mai ales pentru cei din lumea anglo-saxonă. Sistemul conceptual al lui Coșeriu a fost influențat în anii '50–'60 de fenomenologie, or, în prezent acest curent filosofic în SUA nu mai e văzut cu ochi buni. De altfel, întreaga filosofie analitică anglo-saxonă este anti-fenomenologică, iar efortul reprezentanților acestui curent constă în analizarea conceptelor, nu a intuiției, fie de natură categorială, fie de natură sensibilă” („*Eugeniu Coșeriu a devenit din întâmplare lingvist, la fel de bine putea să devină și filosof...*” [interviu cu Adolfo Murguía, realizat de Eugenia Bojoga], în „Contrafort”, nr. 3–4, 2011, p. 12–13 și 15).

³⁰ Faptul că am apelat în primele pagini la Anton Dumitriu pentru a-l înțelege mai bine pe Aristotel nu înseamnă nicidecum că am interpretat modul în care a asimilat Coșeriu ideile aristotelice prin grila de lectură a reputatului logician român. Coșeriu recunoaște frecvent ce anume (și din ce loc) a preluat idei și concepte de la Aristotel. Doar că, mergând în adâncime, căutând să afli de ce unele lucruri sunt la Aristotel așa și nu altfel, ai nevoie de un cicerone. Și, în această privință, ne-a fost ghid A. Dumitriu. De altfel, cine îi mai poate citi și pricepe pe vechii gânditori fără studii introductive sau comentarii? Spunem acestea pentru a nu se confunda demersul nostru cu ceea ce a făcut J.M. del Castillo interpretându-l pe Coșeriu (și nu pe Aristotel!) – cu referire la cheștiunea semnificatului, cel puțin – sub influența lui Ortega y Gasset.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 2006 = Mircea Borcilă, *Despre contextul actual și perspectivele integralismului*, în „Limba română”, Chișinău, nr. 1–3.
- Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Lezioni di linguistica generale*, Torino, Editore Boringhieri.
- Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* [1978], segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica cognitiva*, în „Jornadas de Filología”, Barcelona, p. 239–282.
- Coseriu 2001 = Eugenio Coseriu, *L’homme et son langage*, Louvain – Paris – Sterling, Virginia, Éditions Peeters.
- Coseriu 2007 = Eugenio Coseriu, *Lingüística del texto. Introducción a la hermenéutica del sentido*, edición, anotación y estudio previo de Óscar Loureda Lamas, Madrid, Arco/Libros.
- Coseriu 2010 = Eugenio Coseriu, *Storia della filosofia del linguaggio*, edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Roma, Carocci Editore.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, seria A, Lingvistică].
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2004 = Eugenio [sic!] Coșeriu, *Prelegeri și seminarii la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu* [1998–1999], texte consemnate, cuvânt înainte și anexă de Doina Constantinescu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Dumitriu 1969 = Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Dumitriu 1990 = Anton Dumitriu, *Homo universalis. Încercare asupra naturii realității umane*, București, Editura Eminescu.
- Dumitriu 1992 = Anton Dumitriu, *Philosophia mirabilis. Încercare asupra unei dimensiuni necunoscute a filosofiei grecești* (ediția a II-a), București, Editura Fundației Culturale Române.
- Lyons 1995 = John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică* [1968], București, Editura Științifică.

- Martínez del Castillo 2002 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *El significado en Coseriu: fundamentación teórica y estudio*, în *Eugenio Coseriu in memoriam*, II, [Ed. Jesús G. Martínez del Castillo], Granada, Granada Lingvistica, p. 67–89.
- Martínez del Castillo 2004 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *La lingüística del decir. El logos semántico y el logos apofántico*, Granada, Granada Lingvistica.
- Martínez del Castillo 2010 = Jesús Gerardo Martínez del Castillo, *Las relaciones lenguaje – pensamiento o el problema del logos*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva.
- Sapir 1921 = Edward Sapir, *Language. An Introduction to the Study of Speech*, San Diego – New York – London, Harcourt Brace & Company.
- Seppänen 1988 = Lauri Seppänen, *Indivisibilium intelligentia. Zum aristotelisch-scholastischen Begriff und zu dessen Rolle in der Sprachtheorie Coserius*, în *Energeia und Ergon* (hrsg. von J. Albrecht, J. Lüdtke und H. Thun), Bd. II (hrsg. von Harald Thun).
- Vilarnovo 1993 = Antonio Vilarnovo Caamaño, *Lógica y lenguaje en Eugenio Coseriu*, Madrid, Editorial Gredos.
- Vîlcu 2010 = Dumitru Cornel Vîlcu, *Orizontul problematic al integralismului*, vol. I, *Integralism și fenomenologie*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut & Scriptor.

**FOR A BETTER UNDERSTANDING
OF EUGENIO COSERIU'S CONCEPT OF «SIGNIFIÉ»**

ABSTRACT

Central concept in Coseriu's linguistic theory, the *signifié* has not always been totally perceived (sometimes not even by some of Coseriu's disciples) either from its essence or dimensions. In order to correctly understand this notion it is necessary to go back to the fundamentals of the Coserian thinking, to a reconstruction of the road followed by the great linguist in order to clarify and justify reflexively his initial intuitions. The route obligatorily includes Aristotle, Toma d'Aquino, G. Vico, Leibniz, Hegel and Husserl. In Coseriu's view, the *signifié* stands for the linguistic *analogon* of the «concept» (*conceptus*) in the way it was understood by scholastic thinkers (*verba significant res mediantibus conceptibus*), hence we shall also deal with the relation (and the difference) between *universality* and *empirical generality* which Coseriu – unlike other linguists – never confounded.

Key-words: *philosophy of language, integral linguistics, concept, signifié, universality, empirical generality.*

O ABORDARE ISTORICO-SISTEMATICĂ A SEMANTICII LIMBAJULUI POLITIC ROMÂNESC DIN PERSPECTIVA TEORIEI LINGVISTICE COȘERIENE

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU*

1. Fragmente de text selectate

Mihail Kogălniceanu (1857–1861/1959: 16–19).

[Discurs cu privire la Unirea Principatelor (ședința din 7 octombrie, 1857)]

„[...] Mulțămesc și felicitiez Adunarea. Noi astăzi am dat dovadă că sîntem demni de libertatea ce Europa ne-a recunoscut de a ne rosti dorințele și trebuințele. În toată această Adunare, însuflețită de o singură simțire, de o singură dorință, asigurarea naționalității noastre, două singure glasuri s-au găsit care voiesc a merge în contra voinței nației, în contra voinței lui Dumnezeu, cerînd păstrarea statului-quo și prin urmare a nămolului de nenorociri și de abuzuri care-i formează trista istorie, și, cu toate acestea, Adunarea, puind de o parte restricțiile regulamentului său, a învoit ca astăzi toată opinia, fie cît de antinațională, cît de singuratică, să se exprime liber și neîmpiedecată în fața țării, care o va descuii în fața Europei, care o va judeca. [...] Și dintîi încep cu părintele de Roman. Preasfinția sa a rostit o curioasă teorie, adică, că este învoit de a ave între patru ochi o opinie și în public o altă opinie. Între alte cuvinte, alt om sînt, alte lucrez în patru ochi și alt om sînt, și altele lucrez în public. [...] Teorie curioasă, discuii în gura fiecărui om, discuii în gura mai ales în gura unui preot. Socot că părintele de Roman singur va recunoaște ușurătatea expresiei, sub care voiește a ascunde apostazia sa politică.

Vin acum la marele logofăt și cavalier Alecu Balș. D-lui în loc să vie a ne vorbi ca deputat al țării, singurul titlu care ne dă drit de a vorbi aice, ne-a rostit opinia sa ca proprietariu de 80 000 fâlci pămînt. Mare avere, frumoasă avere; nimenea din noi nu o are. Însă este cineva care o are înzăcit mai mare decît d-lui deputatul de Putna. Acesta este un oarecine care se numește țară, acea țară care o reprezintă această Adunare. D. Deputatul ne zice că are 80 000 de fâlci, Ei bine, noi, Adunarea, avem mai mult decît chiar 800 000 de fâlci, căci înfățoșăm țara.

* Școala Normală „Vasile Lupu”, Iași, Aleea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România.

D. deputat ne zice că țara de abia a ieșit din agonia relelor trecutului, și apoi ca singură tămăduire cere urmarea lor, adică păstrarea statului-quo, numai păstrarea privilegiilor și imunităților și a tuturor consecvențelor, care aduce după sine privilegiul nesprrijinit de putere [...].

Un rău perde jumătate din puterea sa când îi cunoaștem originea. Răul țării noastre ne-l spune istoria, ne-l spune suferințele poporului. Fiecare pagină din analele noastre să o stoarcem și va curge sânge și lacrimi. Răul țării noastre ne-l spune glasul poporului prin un proverb: «Schimbarea domnilor, bucuria nebunilor!» [...].

Însă aceasta nu va fi. Timpul a sosit ca vechea prorocie a iroului patriei noastre să se îplinească.

Sînt acum trecuți 350 ani de cînd Ștefan cel Mare, pe patul morții și văzînd norii ce amenința existența țării noastre, chemă pe mitropolitul, pe consilierii săi și pe fiul său Bogdan și-i îndemnă singur el, carele 40 de ani ținuse sabia în mînă tare și neînvinsă, și-i îndemnă singur ca să încheie o capitulație cu Înalta Poartă, capitulație onorabilă și închizăsluitoare ființei noastre ca nație, ca stat. [...] Prorocia acum se îplinește. Uitați-vă, acei ce nu voiți a crede la spiritul național, care astăzi insuflă cinci milioane de romîni, și spuneți dacă acest mare *cineva*, dacă țara întreagă nu este sculată și nu este vrednică de a fi iar o nație. Drepturile noastre erau călcate, naționalitatea era ca și îngropată, cînd din mijlocul furtunilor resbelor se rădică curcubeul păcii [...]. Tratatul de la Paris veni și-i zise: «scoală-te și vină după mine» și Lazăr, și poporul romînesc se sculă, își aruncă giulgiurile de pe dînsul și se arată nație tînără, plină de viață și plină de viitoriu.

Și tocmai în acest minut, oameni ai trecutului, veniți și ne faceți lauda trecutului, veniți și vă încercați să puneți o slabă stavilă căii unei nații, vă refuzați de a crede în predicția iroului și sîntului nostru! Protestați în contra unirei! O cred. Unirea este pentru țară și d-voastră nu voiți nici țară, nici nație.

Fraților, onorabilul meu amic Hurmuzaki v-a dezvoltat toate considerațiile care ne fac o lege ca să cerem și respectarea drepturilor seculare ale Principatelor. [...]

Trebuie să le repet și eu acele zise și rezise? Nu le simte toată inima, nu le judecă toată mintea? [...] Copacii vor crește și la umbră sub copaci vor mirosi florile și vom avea o livadă mare și frumoasă [...]. Iată, domnilor de Roman și de Putna, cum sătenii, cum noi, cum poporul, cum tot ce simte și voiește un viitoriu pentru copiii săi, pentru nația sa, înțelege Unirea. [...] Să ascultăm, fraților, inima popoului nostru [...] care ne strigă neîncetat: Unire și Unire.

Să gîndim că astăzi este ziua cea mai mare din veacul nostru, că astăzi nu numai că scriem, dar facem istoria țării noastre.

Cît pentru propunerea d. Deputat de Putna, să-i împlinim pîn'la sfîrșit cererile sale: ca să puie la actă”.

Armand Călinescu (1938/1993: 52–81)

[Discurs parlamentar: *La legea pentru apărarea ordinei în stat* (ședința Camerei de la 17 aprilie 1934)]

„D-le președinte, d-lor deputați, guvernul ne înfățișează astăzi un proiect de lege isvorît dintr'o preocupare foarte legitimă, aceea de a asigura ordinea în Stat. De altminteri, în toate timpurile cînd au apărut fenomene noi, care au amenințat ordinea socială, s'a recurs la măsuri represive. Ele trebuie judecate prin urmare nu în principiul lor, ci în raport cu împrejurările în care trăim. [...]

Trăim o epocă de exaltare excepțională și de slăbire a sentimentului moral. Războiul mondial, care a fost o dezlănțuire a forței, s'a continuat după încheierea tratatelor, pe terenul gândirii, prin apologia forței; și, fie că această apologie a făcut-o comunismul, fie că a făcut-o fascismul, amîndouă aceste curențe au îndreptat un atac hotărît împotriva actualei organizații de Stat. Punctul central al acestui atac îl ocupă regimul parlamentar.

Desigur, de-a lungul crizei pe care o traversăm, s'au învederat o serie de slăbiciuni ale regimului parlamentar. În primul rînd, instabilitatea guvernelor a făcut să nu se poată întreprinde o operă serioasă de îndreptare a situației. [...]

De altfel, ce ne propun curențele extremiste? Fie extremismul de dreapta, fie extremismul de stînga, ne propun dictatura. Este formula care realizează forța.

N-am să insist asupra acestei idei. Dar eu știu că forța provoacă totdeauna reacțiunea altei forțe. [...]

Și atunci, d-lor, înțelegeți de ce între regimul parlamentar și dictatură, pe care ne-o propun curențele extremiste, eu socotesc că nu există alegere pentru un om conștient. [...]

D-le ministru de justiție, aici să-mi dați voie să vă atrag atenția asupra unui lucru: dv. nu sunteți astăzi desarmat în fața mișcărilor extremiste. [...]

Aveți mai întăiu legea Mârzescu din 1924. [...] Dați-mi voie să vă cetesc acest text al art. II, fiindcă el este foarte cuprinzător: [...].

A da guvernului posibilitatea de a disolva grupările politice este, înainte de toate, un act de încredere. D-le ministru, dv. știți bine că nu vă putem acorda această încredere”.

Gheorghe Gheorghiu-Dej (1959: 496–502)

[Cuvîntare rostită la recepția oferită de Consiliul de Miniștri al R.P.R. cu prilejul plecării ultimului eșalon al trupelor sovietice care au staționat în R.P.R. (25 iulie 1958)]

„Stimați oaspeți,

Dragi reprezentanți ai Forțelor Armate ale Uniunii Sovietice,

În conformitate cu hotărîrea luată de guvernul sovietic, de comun acord cu guvernul Republicii Populare Romîne, unitățile sovietice care staționau pe teritoriul Romîniei s-au întors în patrie.

În întreaga țară, la Galați, ca și la Constanța, la Timișoara, ca și la Iași, au avut loc cu acest prilej puternice manifestări ale prieteniei romîno-sovietice. Oamenii muncii au ținut să-și exprime sentimentele de stimă, recunoștință și dragoste pentru Uniunea Sovietică și pentru glorioasele ei Forțe Armate. [...]

Poporul romîn cinstește memoria eroicilor fii ai poporului sovietic [...].

În anii de pace, în perioada cînd pe teritoriul Romîniei au staționat trupe sovietice, în conformitate cu prevederile Tratatului de la Varșovia, între militarii sovietici și populația țării noastre s-au înfiripat legături tovărășești [...].

Vă invit să ridicăm paharul în cinstea marelui popor sovietic, constructor al comunismului; pentru glorioasele sale Forțe Armate; pentru forța conducătoare a poporului sovietic – marele Partid Comunist al Uniunii Sovietice [...].”

2. Privire analitică asupra lingvisticii vorbirii în discursurile selectate

Eugeniu Coșeriu consideră că ar fi necesară o nouă lingvistică a vorbirii, care să schimbe radical perspectiva abordării discursului, în sensul că nu trebuie explicată vorbirea din punctul de vedere al limbii, ci invers, pentru că vorbirea este mult mai cuprinzătoare decât limba, în întregime conținută în vorbire. În funcționarea limbii Eugeniu Coșeriu distinge între discursul repetat (*wiederholte Rede*) și tehnica vorbirii. Savantul de origine română arată că tehnicile generale a vorbirii îi este specifică *determinarea*, ca ansamblu de operații, și *cadrele*, ca instrumente circumstanțiale ale activității lingvistice (Coșeriu 1962/2004: 287–329).

Determinarea cuprinde operațiile care se execută pentru a spune ceva despre ceva prin intermediul semnelor lingvistice; aceste operații actualizează, orientează spre realitatea concretă, delimitează și precizează referința unui semn. *Determinarea nominală*, după Coșeriu, cuprinde patru tipuri de operații: *actualizarea*, *discriminarea*, *delimitarea* și *identificarea*.

2.1. Actualizarea este operația prin care semnificația nominală se transferă de la esență (identitate) la existență (ipsitate) și prin care numele unei ființe devine denotatul unei entități (Coșeriu 1962/2004: 299). Actualizatorul principal este articolul definit; majoritatea prepozițiilor implică actualizarea, iar numele proprii, prin simplul fapt de vorbire, au această funcție.

Din textul lui Kogălniceanu, selectăm următoarele semne:

- substantive cu articol hotărât: *Adunarea* (șapte recurențe), *păstrarea*, *restricțiile*, *linia*, *opinia*, *apostazia*, *agonia*, *trecutului*, *privilegiul*, *originea*, *răul*, *schimbarea*, *bucuria*, *gunoiul*, *drepturile*, *naționalitatea*, *giulgiurile*, *Unirea*, *fraților*, *glasul*, *interesul*;
- nume proprii: (marele logofăt și cavaler) *Alecu Balș*, *Dumnezeu*, *Ștefan cel Mare*, *Bogdan*, *Lazăr*, (onorabilul meu amic) *Hurmuzaki*;
- prepoziții ca instrumente actualizatoare: *pentru* (propuneri și amendamente), (părintele) *de* (Roman), *pentru* (unire).

Actualizatorii din discursul lui Kogălniceanu orientează semnele verbale spre realitatea concretă și delimitează referința lor: enunțurile formulate focalizează mesajul pe ideea acceptării Unirii, ca semn al împlinirii istoriei (de aici apelul la nume simbolice precum *Dumnezeu*, *Lazăr*, *Ștefan cel Mare*, *Bogdan*, *Tratatul de la Paris*), și ca renunțare la privilegiile feudale, simbolizate prin persoana deputatului de Putna, marele logofăt Alecu Balș, și a locotenentului Episcopiei de Roman, Nectarie Hermeziu. Funcția actualizatoare a articolului definit are ca efect transformarea desemnării potențiale în desemnare reală, orientarea către universul obiectelor, și anume *Adunarea* însuflețită de o singură simțire și dorință, pe de o parte, și oponenții politici, pe de altă parte. Semantica discursului se configurează în mod contrastant, polarizându-se în mod evident pe ideile de bine (*libertate*,

voință, dorință, demni, prorocie, să împlinească, curcubeul păcii, sămânță, flori, copaci, se vor veseli, viitor, inima etc.) și, respectiv, de rău (nămol, nenorocire, abuz, apostazie, privilegii, cangrena corupției, înglodați în gunoiul etc.).

Dintre funcțiile limbajului, în discursul lui Kogălniceanu, cea mai activă este funcția numită de Leo Weisgerber – *Wirkung*; în acest sens, expresivitatea și afectivitatea vorbirii oratorului este susținută la nivelul pragmatic al instrumentelor de actualizare, prin poziționarea lor la nume comune (*răul, glasul, gunoiul, fraților*), la nume cu încărcătură religioasă (*giulgiurile, prorocia*), la nume poetice, cum observăm într-un pasaj cu semnificație de parabolă și utopie (*inima, vânturile, păsările cerului, la umbră, sub copaci*).

Din discursul lui Armand Călinescu, se pot evidenția următoarele semne:

- substantive cu articol hotărât: *guvernul, instabilitatea guvernelor, democrația, statele, curențele, extremismul, dictatura, mișcarea, faptele, instanțele, componența, posibilitatea*;
- nume proprii: *Sadi Carnot, Maeterlink, Garda de Fier, Corneliu Zelea Codreanu* (două recurențe), *Ion Mihalache, Manciu, Ion Duca, D-I Goga, Dl. Vaida, Dumnezeu, Mârzescu*;
- prepoziții ca instrumente actualizatoare: *prin (atentatul), pentru (autoritățile), prin (introducerea), fără (frică), înaintea (corpului electoral), pentru (tineret), după (intrarea în vigoare)*.

În discursul lui Armand Călinescu, actualizatorii evidențiază o serie de nume care se constituie într-o arie clară de terminologie politică. În comparație cu numele articulate definit din discursul unionist, cele din textul rostit de omul politic în 1934 au o semantică mult mai specializată, restrânsă la tematica-țintă a discursului. Aceste cuvinte nu actualizează în primul rând funcția numită de Karl Bühler *funcție de apelare*, centrată pe ascultător, ci susțin acțiunea funcțiilor simbolice, adică a funcției reprezentative, ca mijloc de cunoaștere, și a funcției asociative, care corelează semnele ca factori de cunoaștere, după forma și conținutul lor (Coșeriu 1962/2004: 85). Numele proprii din discursul omului politic interbelic actualizează un univers de discurs mult mai restrâns la contextul referențial propus – siguranța statutului în relație cu manifestările politice extremiste –, în comparație cu universul discursului unionist, de la care trecuseră 77 de ani. O altă vârstă a societății românești, o altă etapă a limbii naționale, în varianta ei stilistic-funcțională.

În discursul lui Gheorghiu-Dej, se pot observa următoarele semne cu funcție semnificativă majoră:

- substantive cu articol hotărât: *guvernul, oamenii, poporul* (25 de recurențe), *memoria, izgonirea, ostașii, eliberarea, doborârea, militarii, prefacerea, sporirea, țările, țara, simpatia, dușmanii, politica, victoriile, sprijinul, speranțele, unitatea, chezășia, lagărul, comunismul, producția, zborul, prietenia, unitatea*;
- nume proprii: *Marx, Engels, Lenin, Nikita Sergheevici Hrușciiov*;
- prepoziții ca instrumente actualizatoare: *pentru (eliberarea), în (perioada), de pe (teritoriul), în (Liban), față de (poporul), pentru (dezvoltarea), pentru (construirea), pentru (marea cauză), spre (aștri), pentru (victoria), pentru (primul-secretar), pentru (unitatea), pentru (pace)*.

În acest text, actualizatorii selectați relevă procesul pe care l-a suferit limbajul politic românesc în epoca dictaturii comuniste. Regimul comunist de factură sovietică a conferit uzului lingvistic marca determinărilor ideologice. Nume comune precum *prietenie* sau *eliberare* au dobândit în discursurile oficiale conotații speciale, legate de noua ideologie, iar uzul oficializat a corupt și actele de vorbire comună, cum se cunoaște că s-a petrecut cu limba română timp de multe decenii. Numele articulate selectate aici reușesc să contureze, chiar făcând abstracție de nivelul frastic, un context referențial golit de viața propriu-zisă. Majoritatea lexelelor denumesc concepte, obiecte mentale, iar actualizatorii nu fac decât să orienteze semnele către niște entități din aceeași sferă. În multe structuri frastice cu pronunțată coloratură ideologică (*Vă invit să ridicăm paharul în cinstea marelui popor sovietic, constructor al comunismului; pentru glorioasele sale Forțe Armate; pentru forța conducătoare a poporului sovietic – marele Partid Comunist al Uniunii Sovietice*), instrumentele actualizării își pierd sensul lor operațional de a transfera semnificația nominală de la esență sau identitate la existență sau ipsitate (Coșeriu 1962/2004: 299). Cum ar fi putut reprezentanții noii puteri să-și pună în temă funcțiile de distorsiune-disimulare, legitimare și integrare prin recurs la un act fondator particular (Paul Ricœur 1995: 279), decât distorsionând limbajul, golindu-l de naturalul semnificațiilor și transformându-l în limbă de lemn? Numele proprii ca actualizatori orientează ideologic discursul, organizat pe tehnica juxtapunerii, spre ideea reprezentării maniheiste a lumii ca fiind împărțită în „buni”, țările socialiste, sateliți ai Uniunii Sovietice, și „răi”, țările imperialiste, subordonate Statelor Unite și Angliei. Recurența prepoziției *pentru* în contextul gramatical respectiv face mai evidentă obsesia ideologică a inoculării convingerii în niște scopuri utopice. Intuiția comună a faptului că limbajul participă la crearea reprezentărilor maselor și ale indivizilor a fost transformată de ideologii comuniști într-un motor de fabricare a unui limbaj nou, artificial prin șablonizare și desemantizare.

2.2. Discriminarea (Coșeriu 1962/2004: 303– 310) se referă la complexul operațiilor determinative, ulterioare actualizării, realizate în planul semnificației obiective; ea orientează denotarea spre un grup, eventual sau real, de entități particulare; acestea se prezintă ca exemple ale unei clase, reprezentante ale unui tip, porțiuni dintr-un obiect extins. Un gest poate avea rol de discriminator. Discriminarea cuprinde operațiile următoare:

2.2.1. Cuantificarea este înțeleasă de Coșeriu drept operația prin care se stabilește numărul sau numerabilitatea obiectelor denotate. Cuantificarea poate fi *definită* (cuantificatori definiți: *doi, trei, toți, o duzină*) sau *nedefinită* (*puțini, mulți, câți, destui*). Un tip special de cuantificare este *singularizarea* (*unu*).

2.2.2. Prin selectare, Coșeriu înțelege un tip de discriminare reală și externă; aceasta implică cuantificarea, aplicarea numelui la un grup și semnalizează o separare sau o opoziție (afirmată sau negată) între obiectele denotate și restul clasei. Selectarea poate lua forma particularizării și este nedefinită sau a individuării, fiind în acest caz definită. Selectarea cu

selectorii particularizatori implică o opoziție de tipul *unii/alții*; *unii/ceilalți* sunt selectorii individuatori, ca și *care/ce/atare/aceiași/ceilalți*, *numitul*, *sus-numitul*, *primul*, *al doilea*, *ultimul*. Sunt simpli particularizatori *vreun/niciun/fiecare/oricare/alții*. Pot fi individuatori și specificatori distinctivi propozițiile relative, articolul aplicat la cuantificatori numeric definiți, complemente de specificare.

2.2.3. La rândul ei, *situarea* este văzută de Coșeriu drept operația prin care obiectele denotate se situează, adică se relaționează cu persoanele implicate în discurs și se raportează la circumstanțele spațio-temporale ale discursului însuși. Instrumentele sunt situații posesive (*meu, nostru, lor*) sau elementele deictice (*acesta, acela, aici, acolo*). Situația semnalează o relație particulară de dependență sau de interdependență între entitățile desemnate sau între persoanele care apar în discurs.

Din discursul lui Kogălniceanu vom exemplifica cu câteva structuri care realizează cele trei tipuri de discriminare menționate și definite mai sus, și anume:

– discriminare prin cuantificare: *proprietariu de 80 000 fălci pământ; carele 40 de ani ținuse sabia în mână;*

– discriminare prin selectare: *însuflețită de o singură simțire, de o singură dorință;*

– discriminare prin situare: *nimenia din noi nu o are; acesta este un oarecine care se numește țară, acea țară care o reprezintă această Adunare; răul țării noastre ne-l spune istoria; uitați-vă, acei ce nu voiți; cum tot ce simte și voiește un viitoriu pentru copiii săi.*

Cuantificatorii definiți (*80 000 fălci pământ, 40 de ani*) particularizează o referință numerică prin care discursul își precizează finalitatea. Adjectivul *singură*, ca individuator, realizează anafora, tehnică retorică discursivă, la care vorbitorii de la tribună apelează destul de frecvent. Cu aceeași funcție discursivă participă la discurs și pronumele sau adjectivul pronominal *alt*, particularizator al opoziției dintre ipostazele cameleonice ale aceleiași persoane, episcopul Hermeziu, oponent al Unirii, asupra căruia sunt focalizate formulările critice și ironice ale lui Kogălniceanu. Situații selectați mai sus, adjectivele posesive (*noastre, săi*), pronumele personale (*ne, -l*), pronumele reflexiv (*-vă*), pronumele demonstrativ cu funcție deictică (*acei*) realizează legături între persoanele implicate în discurs și le raportează la circumstanțe de loc și timp.

Putem observa că instrumentele vorbirii cu funcție de discriminare, recurente în discursul oratorului Mihail Kogălniceanu, sunt bine reprezentate în discurs, diverse în plan gramatical, cumulând funcții retorice, pe lângă rolul lor principal de a orienta denotarea spre un element anume.

Din discursul lui Armand Călinescu, vom cita următoarele structuri prin care se realizează operația de discriminare:

– discriminare prin cuantificare: *80 la sută din reprezentanții națiunii; o mână de oameni; aceste două fapte grave; în câteva luni; 6000 de voturi; 72 de incidente; toate forțele creatoare, toate forțele constructive; în toate timpurile; în toate statele; toate*

instanțele au achitat; să identificăm toate organizațiile, toate cuiburile, să întocmim lista tuturor membrilor; în anumite cercuri;

– discriminare prin selectare: *un document care a rămas; nicio lege penală n-a izbutit; fără nicio censurare; aceasta este prima obligație;*

– discriminare prin situare: *această mișcare; țara aceasta, aceasta o reprezentăm noi toți, o reprezentați dv., liberalii; prin tot ceea ce acest partid a putut să facă; acestea se pot întâmpla.*

Recurența sporită a instrumentelor de cuantificare în discursul lui Armand Călinescu se justifică prin intenția mesajului său de a demonstra proasta gestionare a instabilității politice de către puterea de atunci. Cuantificatorii definiți (diverse numerale, pronumele și adjectivul pronominal *toate*) au calitate semantică argumentativă. Interesantă este lipsa folosirii selectorilor particularizatori și individuatori, precum *unii/ceilalți, fiecare, oricare, alții*, motivată de caracterul analitic al unei probleme generale. Deicticele, pronumele și adjectivele demonstrative, în număr mult mai mare decât în orice alt tip de discurs, realizează situarea comunicării prin semnalarea relațiilor de dependență și interdependență între entitățile denotate: *pentru aceste motive, în această situație, în această ordine de idei, țara aceasta, aceste manifestațiuni, între aceste organizații, aceste texte, aceasta este prima obligație* etc. Localizarea sau situarea, afirmă Coșeriu, este faza finală din procesul de determinare, când semnul „actualizat, cuantificat și selecționat se îndreaptă spre denotația unui obiect integral determinat, într-o circumstanță real determinată” (Coșeriu 1962/2004: 308). Funcția apelativă ca marcă a oralității discursului se situează în acest plan circumstanțial. Structuri precum *le socotiți, nu le puteți face, dumneavoastră* (cu mai multe ocurențe), *vă rog, domnule ministru, domnilor, domnilor deputați* relevă calitatea de activitate și nu de produs a discursului, un act de creație permanentă, chiar dacă structurat „în baza modelului unor acte lingvistice anterioare” (Coșeriu 2009: 174).

În discursul lui Gheorghiu-Dej, cunoscut lider comunist, secretar al PCR și președinte al Consiliului de Miniștri, structurile prin care se realizează operația de discriminare sunt următoarele:

– discriminare prin cuantificare: *întreaga omenire; o serie de acțiuni; toate popoarele iubitoare de pace; sute de milioane de oameni; cu toate țările; întregul popor; toți oamenii muncii; între toate popoarele lumii;*

– discriminare prin selectare: *din viața internă a altor țări; nici un fel de declarații; alte țări; celelalte țări socialiste; ca și în alte multe țări; celorlalte țări ale lagărului socialist;*

– discriminare prin situare: *aceste trupe; țara noastră; soarta lor; poporul nostru; acești strigoi jalnici ai trecutului; visurile lor; statul său; aceste epave; detașamentul său de frunte; gloriosul său partid; în calea lor spre socialism; Comitetul său Central.*

Cuantificatorii selectați susțin intenția vorbitorului de a ascunde și falsifica realitatea, pentru a sluji ideologia regimului autoritar al statului proletar instaurat deja de peste un deceniu. Strategiile de asigurare a eficacității sunt imanente noului șablon, importat odată cu

modelele social-politice ale societății comuniste sovietice. Semantica discriminatorilor (*toți, toate, întreagă*) ca și recurența lor voit asumată, ca semn al obedienței și al angajării totale în regimul politic, se înscriu în aria conceptuală a totalitarismului. Selectorii particularizatori și individuatori se exprimă doar prin două lexeme, *alte, celelalte*, pentru a păstra discursul în limitele unui șablon lingvistic, care își joacă rolul falsei persuasiunii prin recurență și golire de sens, în contextul evocării aceluiași imagini ale lucrurilor: portretele știute, steagurile și alte semne, mereu aceleași.

În toate discursurile politice, operația de situare a entităților desemnate orientează sensul spre două funcții textuale implicite, antinomice, anume afirmația, pe de o parte, și respingerea sau contestarea, pe de altă parte. Discursul politic este, de fapt, o armă în mână unuia dintre combatanți. Spre deosebire de discursul politic rostit într-o societate democratică liberă, unde ambii combatanți sunt în arenă, în cazul de față actul de vorbire își pierde funcția lui dialogică, este un șir de lozinci adresate unui auditoriu cărui i s-au îngăduit libertățile și i s-a confiscat dreptul de a folosi limba în mod natural și total.

2.3. Delimitarea este a treia operație verbală distinsă de Eugeniu Coșeriu în cadrul determinării nominale, care o definește astfel: „aceasta modifică posibilitățile de desemnare ale semnului, circumscriind denominația (parțializând conceptul), ori limitează denotarea, în sens extensiv sau intensiv, orientând referința spre o parte sau spre un aspect al denotatului particular” (Coșeriu 1962/2004: 310–311). În teoria coșeriană, delimitatorii sunt, de regulă, complemente ale substantivului, adjective, propoziții atributive, apoziții. În cadrul delimitării, creatorul lingvisticii integrale distinge:

Explicarea. Explicatorii evidențiază și accentuează o caracteristică inerentă a denotatului: *vastul ocean, Granada la bella*.

Specializarea. Specializatorii precizează limitele extensive sau intensive între care este considerat determinatul dintr-un punct de vedere intern, fără a-l izola și a-l opune altor determinabili susceptibili de a fi încadrați sub aceeași denominație: *todo Madrid, Dacia romană, soare matinal, el cielo austral, Rebreanu ca dramaturg*. Acest tip de determinare este numit specificare distinctivă (Coșeriu 1962/2004: 312).

Specificarea reprezintă acel tip de delimitare prin care se restrâng posibilitățile referențiale ale unui semn, adăugându-i-se note care nu sunt inerente semnificației acestuia: *cetate dacică, păsări de noapte, presidente de la República*.

Structuri care realizează operația de delimitare în discursul lui Kogălniceanu:

- delimitare ca explicare: *agonia relelor; cangrena corupției; somn atât de adânc; drepturi seculare; onorabil deputat; păsările cerului; livadă mare și frumoasă;*
- delimitare ca specializare: *vechea prorocie;*
- delimitare ca specificare: *teorie curioasă; norii ce amenință; capitulație onorabilă; spirit național; o slabă stavilă; loc sterp.*

Explicatorii susțin intenția polemică a oratorului unionist când aceștia accentuează trăsături semantice inerente ale denotațiilor care trimit la defecte și suferințe (*agonia,*

cangrena, somn), pe de o parte, și trăsături ale denotațiilor care imaginează, parabolic, o țară promisă prin împlinirea idealurilor istorice: *livadă, păsări*. Specificatorii aleși de Kogălniceanu în procesul natural al vorbirii, ca și actualizatorii și discriminatorii delimitați în analiza noastră lexematică, trasează liniile unei gramatici a vorbirii prin care transpare tehnica generală a activității lingvistice. Observarea operațiilor limbajului care se execută pentru a spune ceva prin intermediul semnelor limbii, adică pentru a actualiza nivelul virtualităților, conduce la ideea că vorbitorul nostru dispune de o competență idiomatice înaltă și o știință a discursului individual pe care o întemeie pe modele retorice clasice, în interiorul cărora actualiza faptele de vorbire, constituite în normă individuală. În epocă, norma socială a discursului politic, cum transpare din cuvântările lui Bălcescu, de pildă, se constituie din repetiția de modele anterioare; oratorii epocii erau oameni cultivați care „umpleau” schemele culturale știute cu propriul act de vorbire, supus simultan și natural unui proces de formalizare, dirijat de funcțiile de reprezentare, de apelare, de evocare. Cuvântările publice amintite folosesc, mai mult decât cele care vor urma peste ani la diferite tribune, toate posibilitățile pe care le oferea limba la momentul respectiv: fiind mai puțin formalizate prin uzul unor terminologii ale vieții publice și prin instrumente gramaticalizate (împrumuturi sau calcuri devenite stereotipuri după 1900), discursurile din epoca pașoptistă și unionistă evidențiază dinamica transformării limbii populare, comune, în act de vorbire solemnă și funcțională.

Delimitatorii selectați relevă, de asemenea, deschiderea vorbirii lui Kogălniceanu spre un univers de discurs larg, spre alte sisteme de semnificații, semn al pasiunii, competenței și sincerității, pe care le transmite oratorul prin discursul său.

Structuri ilustrative din discursul lui Armand Călinescu prin care se realizează operația de delimitare:

- delimitare ca explicare: *exagerare utopică; exaltare excepțională; extremismul de stânga; supraveghere atentă; pericol bolșevic; neadormită priveghere;*
- delimitare ca specializare: *misticism asiatic; manifestații de stradă; legislație penală; dispozițiuni legale; lege penală;*
- delimitare ca specificare: *președintele Republicii Franceze; uniforme nepermise; text foarte larg.*

Delimitatorii exemplificați mai sus relevă buna adecvare a tehnicii vorbirii la semanticitatea limbajului. Atributele din prima categorie precizează în plus sensul unor realități grave pe care oratorul le supune atenției unei adunări politice; ceilalți delimitatori precizează limitele semantice ale determinațiilor, ceea ce înseamnă precizie și proprietate în actul de vorbire. Chiar numai din secvențe excerptate din întregul discurs, se pot remarca corectitudinea la nivelul competenței idiomatice și adecvarea la nivelul celei expresiv-discursive.

Din discursul lui Gheorghiu-Dej, ne-am oprit asupra următoarelor structuri care marchează operația de delimitare:

– delimitare ca explicare: *prietenie de nezdruccinat; caldă prietenie; dragi tovarăși; încălcare grosolană; lupta hotărâtă; creștere imensă; colonialism înrobitor; victorii morale; epave jalnice; legături frățești; marea învătătură; victoriile grandioase; însemnătate uriașă; strălucitele succese; pace trainică;*

– delimitare ca specializare: *lupta pentru izgonirea; luptele pentru eliberarea; puteri imperialiste; eliberare națională; acțiuni agresive; succese istorice; producția industrială; eliberare definitivă;*

– delimitare ca specificare: *purtătoare de drapel; trupe occidentale; trupe străine; state din Europa; poporul sovietic; războiul antihitlerist.*

Parafrazănd și adaptând o celebră aserțiune a Coșeriu, după care „germana nu a fost niciodată o limbă nazistă, în ciuda faptului că a existat totuși un uz al lexicului caracterizabil drept național-socialist” (Coșeriu 2009: 150), putem spune și despre limba română că nu a fost niciodată o limbă „comunistă”, chiar dacă perioada comunistă s-a caracterizat prin frecvența în uz a anumitor termeni cu conotații ideologice totalitare. Într-un articol de tinerețe, *Lingua e regime in Romania*, savantul de origine română notează că revoluția politică și socială a adus cu ea mari și profunde schimbări lingvistice, echivalente cu o adevărată revoluție lingvistică, pe care o observă la o simplă lectură a ziarelor din acele vremuri. În felul cum în România se mergea spre o societate „fără clase”, la fel se încerca și crearea unei limbi comune, „fără clase”, ceea ce înseamnă reducerea diferenței dintre limba literară și limba comună, dintre limba clasei culte și cea populară (Coseriu 1949: 18–21).

Explicatorii citați din discursul lui Gheorghiu-Dej evidențiază exact aplecarea spre grandilocvență pe care o favoriza ideologia comunistă pentru a-și construi imaginea de sine. Majoritatea denotațiilor și determinațiilor lor adjectivali au trăsătura semantică ‘pozitivitate’. Limba își demonstrează funcționalitatea. Sintagmele exemplificatoare de mai sus relevă delimitările ca reducere semantică în semnificația cuvintelor alese de vorbitorii comuniști pentru a comunica realitatea lor limitată.

2.4. Identificarea sau specificarea informativă este operația prin care în concepția coșeriană se precizează semnificația unei forme plurisemantice, cu scopul de a asigura înțelegerea ei de către ascultător: *foaie de hârtie, lamă de ras, lingua-idioma, pomme de terre*; aplicată numelor proprii, le face să devină neechivoce: *Santiago de Chile, Felipe Segundo*. Identificatorii pot fi ocazionali (*Córdoba, Argentina*) sau uzuali (*Castellón de la Plana*) sau constanți (*New York*). Identificatorii uzuali și cei constanți formează cu determinanții lor adevărate nume compuse (Coseriu 1949: 313).

Prezentăm, în continuare, structuri care realizează operația de identificare în discursul lui Kogălniceanu: *linia de purtare, locotenentul de Roman, deputatul de Putna, Înalta Poartă, Tratatul de Paris*, în discursul lui Armand Călinescu: *opinie publică, o mână de oameni, mijloace sancționare, dări în judecată, Garda de Fier* (18 recurențe), *Inspectoratele de Siguranță, Ministerul de Interne, organele poliției, organele de inspecție, Ministerul de Justiție, Partidul Național Liberal* și în cel al lui Gheorghiu-Dej: *regimul*

burghezo-moșieresc, tărâmul construirii comunismului, mase de oameni, Forțele Armate ale Uniunii Sovietice, Partidul Muncitoresc Român, Republica Populară Română, lagărul socialist, baze militare.

Identificatorii din cele trei texte au funcția de a asigura caracter univoc numelui, îl particularizează în raport cu alte nume identice. Sintagmele selectate identifică denotații și, ca nume proprii cu identitate istorică, orientează către domeniul obiectelor: locuri și personalități care construiesc sau se opun Unirii Principatelor, în primul discurs, un partid extremist și organisme responsabile de siguranța statului în epoca interbelică, în discursul lui Armand Călinescu, organisme ale statului totalitar, în ultimul discurs.

În textul coșerian de referință pentru considerațiile de mai sus, ca o concluzie la descrierea tipurilor de determinare nominală înțelese ca operații de tehnică a vorbirii, Coșeriu afirmă că acestea asigură folosirea limbii. Pe de o parte, vorbirea nu folosește tot ceea ce îi poate oferi limba pentru o împrejurare determinată, iar, pe de altă parte, vorbirea nu numai că folosește limba, dar o și depășește. Ca *energie*, vorbirea modifică, recrează și face să sporească în mod continuu știința pe care se bazează. Limba este terenul comun în cadrul căruia vorbitorii se raportează la o istoricitate lingvistică comună, și tot ceea ce se spune se spune într-o limbă, care se manifestă prin vorbire (Coșeriu 1962/2004: 314).

3. Concluzii

Acești indici ai tehnicii vorbirii pot deveni criterii pentru a delimita și descrie clasa textelor politice, aparținând unor anume tradiții textuale. Textele selectate ne situează în planul diacroniei discursului politic; demersul nostru analitic încearcă să surprindă și să discute câteva aspecte care țin de componenta lingvistică a tradiției discursului politic.

La nivel idiomatic, istoric, limba română și-a creat, începând cu epoca lui Kogălniceanu și traversându-le pe celelalte până în prezent, o anumită tehnică a discursului politic. Prin abordare diacronică se poate stabili ce anume corespunde normei, în speță unor șabloane funcționale, fixate în mod tradițional. Acestea sunt structurile care susțin funcția de apelare, centrată pe ascultător, funcția pragmatică, centrată pe eficacitate, sau funcția evocării, centrată pe expresia atitudinii subiective față de lucruri, instituții, persoane și grupuri, care manifestă convingeri și ideologii politice. Totuși, aceste structuri lingvistice nu sunt proprii numai domeniului politic, cum arată Coșeriu (Coșeriu, Loureda 2006: 43), ci întregii vieți practice, de la textele de dragoste, la cele comerciale, care, în fond, se folosesc de aceleași procedee retorice. Ceea ce include discursul politic într-o clasă anume este nu propria lui structură lingvistică, ci conținutul său extralingvistic.

Situăm, în sensul lingvisticii integrale coșeriene, cele trei discursuri la nivelul limbii ca discurs sau text (*ergon*), anume la nivelul individual al cunoașterii expresive. Fiecare discurs ca act de limbaj presupune, însă, și nivelul universal al vorbirii ca activitate generală, ca *enérgeia*, presupune, de asemenea, cunoașterea idiomatică a limbii istorice vorbite (*dynamis*). Putem afirma că toți cei trei autori ai discursurilor analizate au, cum este

firesc, grade diferite de competențe elocutionale, idiomatice și expresive, se situează în mod individual într-o tradiție a discursului public, de factură politică. Fiecare text are context istoric diferit și se încadrează într-o „specie” diferită a discursului politic, ținând cont de conținuturile lor extralingvistice; primul este un discurs parlamentar, pe o temă patriotică, de stringentă actualitate, polemic față de o opoziție minoritară, cu accente profetice și imagini poetice. Al doilea discurs este, de asemenea, un discurs parlamentar, de tip interpelare și comentariu al cadrelor sociale, politice și legislative. Complex ca structurare argumentativă și strategii retorice, discursul lui Armand Călinescu este polemic față de reprezentanții puterii și are un grad mai scăzut de expresivitate stilistică, în comparație cu cel al lui Kogălniceanu.

Al treilea discurs analizat este, de fapt, o alocuțiune, rostită în contextul istoric și politic al retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul românesc. Nu putem spune că îi lipsesc strategiile retorice, este expozitiv, uzează de lozincile limbajului comunist și este un indiciu al transformării actului de vorbire publică, într-un cadru oficial, în așa numita „limbă de lemn”.

Textul politic, prin libertatea pe care și-o asumă în numele împlinirii unui scop practic, uzând, în multe situații, de tehnica ascunderii gândului adevărat, de falsuri și de insinuări, este o oglindă a societății românești la un moment dat, a modului cum vorbitorii folosesc limbajul ca activitate fundamentală de „deschidere a posibilităților proprii omului”, ca „înfățișare a conștiinței”, „ca înțelegere a lumii” (Coșeriu 2009: 159). Am avut în vedere limbajul așa cum se particularizează el în trei dintre etapele istorice ale limbii române.

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Coseriu 1949 = Eugenio Coseriu, *Lingua e regime in Romania*, în *Atti del sodalizio glottologico milanese*, II.
- Coșeriu 1962/2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii* [*Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, 1962], ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coseriu, Loureda 2006 = Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra.
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului și lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ricœur 1995 = Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere în limba română de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas.

b. Izvoare

Armand Călinescu 1938/1993 = *Discursuri parlamentare. 1934–1937*, București, Editura Quadrimpex.

Gheorghe Gheorghiu-Dej 1959 = *Articole și cuvântări. 1955–1959*, București, Editura Politică.

Mihail Kogălniceanu 1857–1861/1959 = *Discursuri parlamentare din epoca Unirii*, București, Editura Științifică.

**APPLYING COSERIAN LINGUISTIC THEORY TO A SYSTEMATIC-HISTORICAL
REVIEW OF ROMANIAN POLITICAL DISCOURSE SEMANTICS****ABSTRACT**

This paper brings forth examples of how Coserian linguistic theory may be used to articulate a pragmatic analysis of various political discourses. The linguists "nominal determination" dissociations are in this sense applied unto several texts pertaining to three types of Romanian political discourses, extracted from three different historical epochs. The author thereby underlines, in a Coserian vein, the manner in which discursive techniques are self-specific both at an idiomatic-historical level and (implicitly) at an expressive-individual level.

Key-words: *Eugenio Coseriu, nominal determination, political discourse, text linguistics.*

TEORIA PĂRȚILOR DE VORBIRE LA EUGENIO COSERIU

DUMITRU NICA*

Părțile de vorbire reprezintă partea centrală a oricărui sistem gramatical: „în ele se proiectează, în ultimă instanță, toate problemele de ordin gramatical” (Hjelmslev 1976: 301)¹. În acord cu Charles Hockett, putem spune că ele ocupă poziția primă în *nucleul gramatical* al unei limbi, reprezentat de următoarele „straturi”:

- a. sistemul părților de vorbire;
- b. categoriile gramaticale;
- c. funcțivele;
- d. tipurile de construcții și construcțiile (Hockett 1976: 268).

Prezentarea teoretică, ca și cea aplicativă, a părților de vorbire se înscrie între problemele lingvistice de dificultate universal recunoscută (Coseriu 1973: 112; Coseriu 1978: 50). Aceasta și explică de ce părțile de vorbire constituie unul din aspectele cele mai discutate și mai disputate ale gramaticii.

Contribuția lui Eugenio Coseriu la teoria generală a părților de vorbire este de primă importanță în lingvistica actuală. În cele ce urmează, ne oprim la a enunța principalele idei care o susțin. În concepția lui Coseriu, *categoriile verbale*² nu trebuie definite și tratate drept clase lexicale, ca ansambluri de cuvinte înregistrate în dicționare. *Categoriile verbale* sunt, fără îndoială, categorii semantice, dar ele nu reprezintă „sensuri lexicale, ci sensuri categoriale, forme în care se organizează în vorbire înțelesul lexical” (Coseriu 1978: 56). Dacă, după sensul lexical, cuvintele se organizează în familii ori câmpuri semantice, diferite în limbi diferite, *categoriile verbale* se structurează numai după sensul categorial, ele sunt

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Traducerea pasajelor din lucrările citate în articolul de față ne aparține.

² Coseriu folosește mereu denumirea de *categorías verbales* pentru cea curentă de *părți de vorbire*. Cf. Coseriu 1978: *Sobre las categorías verbales (Partes de la oración)*.

„fapte lingvistice (*sprachlich*), iar conceptele corespunzătoare lor sunt *concepte lingvistice* (*sprachwissenschaftlich*) și pot fi definite numai de lingvistică” (Coseriu 1978: 58).

Coseriu operează mai întâi cu distincția între două tipuri fundamentale de semnificat: *semnificatul lexical* și *semnificatul categorial*. În spaniolă, de exemplu, între *amo* „iubesc” și *amo* „stăpân” există diferență de înțeles lexical și categorial în același timp; între *verde* (adjectiv) în *el árbol verde* și *verde* (substantiv) în *el verde es una especie de color* există diferență numai de semnificat categorial (Coseriu 1978: 56). La fel, în română: între *mână* (substantiv) și *mână* (verb) există diferență atât de sens lexical, cât și de sens categorial, în timp ce între *verde* (adjectiv) din *copacul verde* și *verde* (substantiv) din *primăvara vine cu un verde foarte sănătos* diferența este numai de sens categorial. „Semnificatul lexical se referă la ceea ce este organizat în limbaj; cel categorial, la modul de a-l organiza. Semnificatul lexical corespunde lui *ce* semnifică un cuvânt; cel categorial, lui *cum* al semnificației. Astfel, faptul că sp. *verde* și *azul* (sau *bosque* și *selva*) le corespunde în altă limbă un singur cuvânt este ceva care aparține semnificatului lexical; faptul că însuși semnificatul lexical *verde* poate fi intuit și exprimat ca o calitate ori ca substanță aparține semnificatului categorial” (Coseriu 1978: 57).

În cadrul limbajului ca activitate universal umană, Eugenio Coseriu distinge trei planuri: *vorbirea* în general, *limba* și *textul*. Celor trei planuri, cu categoriile lor funcționale, le corespund trei mari tipuri de conținut: *designación*, *significado*, *sentido*. *Designación* „desemnare” înseamnă referirea la un obiect sau la „o stare de lucruri” extralingvistică; *significado* „înțeles” este înțelesul unui semn lingvistic sau al unei construcții într-o limbă dată; *sentido* „accepție, nuanță, sens” este sensul pe care un semn ori o construcție îl are exclusiv într-un text.

În cadrul înțelesului (*significado*), Coseriu identifică următoarele tipuri:

1. *Înțeles lexical*, care corespunde lui *ce* în înțelegerea lingvistică „a lumii extralingvistice”. De exemplu, înțelesul comun și identic în seria sp. *caliente* – *calor* – *calentar* și care diferențiază această serie ca un tot de seria *frío* (adjectiv) – *frío* (substantiv) – *enfriar* și de alte serii analoge. În limba română, lexemele din fiecare din seriile:

cioban – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*;
golan – *golănesc* – *a golăni* – *golănește*;
student – *studențesc* – *studențește*;
negru – *negreață* – *a înnegri*;
alb – *albeață* – *a înălbi*

au înțeles comun.

2. *Înțeles categorial*, care corespunde lui *cum* al înțelegerii „lumii”. Este înțelesul care diferențiază cuvintele din seria:

cioban – *ciobănesc* – *a ciobăni* – *ciobănește*;

ori din seria:

golan – *golănesc* – *a golăni* – *golănește*.

Este vorba, prin urmare, de înțelesul părților de vorbire propriu-zise: substantiv, adjectiv, verb, adverb, cu subdiviziunile lor. Așa, de exemplu, *cioban* și *ciobănesc* au același înțeles lexical, dar se deosebesc prin conținutul lor categorial. În schimb, *cioban* și *student*, de exemplu, au același înțeles categorial, dar se deosebesc prin conținutul lor lexical. Cuvintele dotate cu înțeles atât lexical, cât și categorial sunt numite *cuvinte lexematice* (*palabras lexemáticas*)³. Cuvintele care au înțeles categorial, dar sunt lipsite de înțeles lexical sunt numite cuvinte categorematiche (*palabras categoremáticas*): *eu, acesta, aici, acum, așa* etc.

3. *Înțeles instrumental*: este înțelesul morfemelor, indiferent dacă acestea sunt cuvinte ori nu. Așa, de exemplu, *-e* din *cas-e* are înțelesul „pluralizator”; *el* în sp. *el hombre* are înțeles „actualizator”. În română, *-l* din *codru-l* are același înțeles.

4. *Înțeles structural* (sau *sintactic*): este înțelesul propriu combinațiilor de cuvinte lexematice și categorematiche cu morfeme în interiorul propozițiilor. De exemplu: singular, plural, actual, activ, pasiv, prezent, trecut, perfectiv, imperfectiv etc.

5. *Înțeles ontic*, adică valoarea existențială asociată „stării de lucruri” prezentată într-o propoziție. De exemplu: afirmativ, negativ, interogativ, imperativ etc. (vezi Coseriu 1977a: 248–249 și Coseriu 1978: 136–138).

Dintre aceste tipuri de înțeles stabilite de Coseriu, mai puțin clar și convingător este prezentat *înțelesul structural* sau *sintactic*. În schimb, indispensabile în teoria părților de vorbire și, în genere, în gramatica teoretică sunt primele trei.

Pe baza analizei semantice întreprinse, Coseriu distinge trei mari clase de cuvinte:

1. *Cuvinte lexematice*, care structurează și reprezintă realitatea extralingvistică. Sunt cuvintele dotate atât cu înțeles lexical, cât și cu înțeles categorial. De exemplu: *om, codru, alb, frumos, a merge, a citi, repede, bine* etc.

2. *Cuvinte categorematiche* (*pronume*), care prezintă numai forma de structurare a realității extralingvistice (funcționând, de aceea, ca substantive, adjective, adverbe), dar care nu reprezintă nici o materie extralingvistică determinată. Sunt cuvinte care au înțeles categorial, dar nu au înțeles lexical. De exemplu: *eu, tu, acesta, fiecare, aici, acolo, așa* etc.

3. *Cuvinte morfematice* (sau *instrumentale*), care nu au funcționalitate de „configuratorii ai lumii” în mod direct, ci numai în relație cu alte cuvinte. Sunt cuvinte care au înțeles instrumental. De exemplu: *și, sau, pe, în, da, nu* etc. (vezi Coseriu 1978: *Semántica y gramática*, 133).

Eugenio Coseriu vorbește peste tot de patru părți de vorbire (*substantiv, adjectiv, verb, adverb*), reprezentate de cuvinte lexematice, adică de cuvinte dotate atât cu înțeles

³ Pentru analiza *cuvintelor lexematice* din punct de vedere semantic, vezi Coseriu 1977b: *Las estructuras lexemáticas*, 162–185.

lexical, cât și cu înțeles categorial (*FCL*⁴). Pentru întâia dată în gramatica teoretică, Coseriu fixează un statut precis unei clase atât de greu de definit cum este cea a *pronomelui*, pe care îl trece în rândul *categoremelor* sau al *formelor categoriale* (cuvinte cu înțeles categorial, fără înțeles lexical, dar care se referă întotdeauna la un semnificat lexical dat de context), *FC*. Tot aici se încadrează o serie de *deictice* adverbiale: *aici*, *acolo*, *așa* etc. Între categoreme figurează și *numeralul*. *Articolul*, *prepoziția* și *conjuncția* sunt cuvinte instrumentale, *F* (dar care au înțeles instrumental). *Interjecțiile* sunt forme și valori pure, fără nici un înțeles, *F* (Coseriu 1978: 60, nota).

Părțile de vorbire se organizează ierarhic. Astfel, în cadrul părților fundamentale depistăm două ranguri: părți de vorbire *nucleare* (substantivul și verbul) și părți de vorbire *sateliți* pentru cele dintâi (adjectivul și adverbul). Dihotomia nume–verb este catalogată ca una dintre universalile lingvistice. Părțile de vorbire fundamentale sunt serii deschise.

În imediata apropiere a părților fundamentale se află numeralul și pronumele. *Numeralele* sunt lexeme care au conținut lexical de sine stătător (exprimă cantitatea), dar nu reprezintă în sistem o valoare categorială. De aceea, ele ocupă poziția *substantiv*, *adjectiv* și *adverb*.

Pronumele sunt lexeme categorematiche, întrucât nu au înțeles lexical prin ele înseși, dar au înțeles categorial *substantiv*, *adjectiv* și *adverb*. De aceea, ele au o autonomie sintactică, ocupând pozițiile părților fundamentale (cu excepția verbului). În același timp, aceste moneme, ilustrând fenomenul gramatical al substituției, se înscriu ca elemente centrale în sistemul substitutelor, ca *pro-nume*, alături de *pro-verbe*, *pro-adverbe* și *pro-enunț*. Numeralul și pronumele sunt clase închise.

Prepoziția și *conjuncția* sunt reprezentate de moneme care nu sunt dotate nici cu înțeles lexical, nici cu înțeles categorial. Ele au, în schimb, înțeles instrumental, una din variantele înțelesului gramatical, și, drept urmare, se înscriu ca elemente centrale în sistemul elementelor joncționale, alături de pronumele (adjectivele) și adverbele relative (și nehotărâte).

Articolul este o clasă extrem de eterogenă (cf. Vasiliu 1952: 32–36; Coteanu 1958; Guțu-Romalo 1967; Iordan et al. 1967: 166–179; Manoliu Manea 1968: 65–73, 79–92). El funcționează ca actualizator în cadrul grupului nominal (cf. Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 292–296), servind categoria determinării, funcționează apoi ca formant (*al doilea*), morfem al cazului (și al numărului), categorizator (*înainte* – *înainte*), substitut (articolul posesiv și cel demonstrativ), element afuncțional (în cazul numelor proprii) (Coseriu 1973: *Determinación y entorno*, 295; vezi și Coseriu 1973: *El plural en los nombres propios*, 261–281). Aceste caracteristici situează articolul la periferia părților de vorbire.

Tot la periferia părților de vorbire se plasează, dar din alt unghi de vedere, *interjecțiile*, elemente de interferență între fenomenele lingvistice și fenomenele nelingvistice (fizice, fiziologice, psihice) (vezi Coteanu 1974: 319; Hjelmslev 1976: 301–305).

⁴ Se notează, în cazul cuvintelor abstracte, cu *F* forma fizică, *L* înțelesul lexical, *C* înțelesul categorial.

Părțile de vorbire sunt forme generale de organizare a limbajului. În același timp, fiind concepte cu care operează gramatica, ele reprezintă și una dintre universalii lingvistice; sunt universalii conceptuale. Vom concluda cu Coseriu:

- „a. Toate limbile au categorii verbale [părți de vorbire, n.n.];
- b. Categoriile verbale pot fi diferite în limbi diferite;
- c. Întrebuintarea categoriilor verbale nu depinde, în principiu, de *designatum*, de realitatea denumită” (Coseriu 1978: *Los universales del lenguaje (y los otros)*, 182).

Așadar, fiecare limbă „istorică” are sistemul său propriu de părți de vorbire. Proprietățile părților de vorbire și modul lor de manifestare diferă de la idiom la idiom. Nu toate limbile au, de exemplu, articol (latina, limbile slave, cu excepția bulgarei), din unele lipsește pronumele; în altele, acesta din urmă cunoaște o mare expansiune etc. Toate limbile însă cunosc cele două clase nucleare: substantivul și verbul.

Clase conceptuale, părțile de vorbire cunosc și au definiții universale. Prin urmare, nu se definește substantivul în limba română ori în franceză, ci substantivul în gramatică, fiind un concept gramatical. Definițiile sunt, prin natura lor, *semantice* și *logice*, așa cum le întâlnim în gramatica clasică. Părțile de vorbire pot fi caracterizate *formal* ori *funcțional* (cu indicii de rigoare), dar nu pot fi definite decât logico-semantic.

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie generală

- Aschenberg, Heidi, *Teoría de la gramática. La concepción de Eugenio Coseriu*, „Odisea”, 3 (Eugenio Coseriu, in memoriam), 2003, p. 55–68.
Nica, Dumitru, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Junimea, 1988.

b. Lucrări de referință

- Coseriu 1973 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, 3-a edición, Madrid, Gredos.
Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *El hombre y su lenguaje. Estudios de teoría y metodología lingüística*, Madrid, Gredos.
Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Gredos.
Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, Semántica, Universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.
Coteanu 1958 = Ion Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, „Studii și cercetări lingvistice”, IX, p. 17–41.
Coteanu 1974 = Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Guțu-Romalo 1967 = Valeria Guțu-Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, p. 225–236.
Hjelmslev 1976 = Louis Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, Copenhaga, A.F. Høst, 1928, var. sp. *Principios de gramática general*, versión española de Félix Piñero, Madrid, Gredos.

- Hockett 1976 = Charles Hockett, *A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan, 1958, var. sp. *Curso de lingüística moderna*, 3-a edición, traducida y adaptada al español por Emma Gregores y Jorge Alberto Suarez, Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires.
- Iordan et al. 1967 = Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică.
- Manoliu Manea 1968 = Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, Editura Academiei.
- Vasiliu 1952 = Emanuel Vasiliu, *Problema articolului și a funcțiilor sale în limba română*, „Limba română”, I, p. 32–36.

THE THEORY OF PARTS OF SPEECH IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Eugenio Coseriu's contribution to the theory of parts of speech is of prime importance in current linguistics. Unlike most linguists, for Coseriu *verbal categories* (a term he uses for *parts of speech*) should not be defined and treated as lexical classes, as sets of words recorded in dictionaries. Although they are, undoubtedly, semantic categories, *verbal categories* are not “lexical meanings, but category meanings, forms in which lexical meaning is organized”. If, based on their lexical meaning, words are grouped in families or semantic fields, different in various languages, *verbal categories* are structured according to category meaning, being thus *linguistic facts*, and their corresponding concepts are *linguistic concepts*.

Key-words: *Eugenio Coseriu, linguistics, parts of speech, word class, meaning.*

EUGENIO COSERIU ȘI LINGVISTICA LATINO-AMERICANĂ

IULIA NICA*

Lucrarea de față își propune să readucă în atenție legăturile lui Eugenio Coseriu cu lingvistica din America Latină. Ne vom opri asupra a două aspecte ale acestei relații: istoricul lingvisticii latino-americane și crearea Școlii de la Montevideo.

1. Coseriu, istoric al lingvisticii latino-americane

O dimensiune constantă a activității lui Eugenio Coseriu, adesea eclipsată de calitatea de teoretician al limbajului, este interesul pentru istoria lingvisticii. Credincios principiului metodologic și epistemologic al tradiției în teoria și în cercetarea lingvistică, Coseriu pledează în favoarea cunoașterii gândirii lingvistice a înaintașilor. Cercetările sale în domeniul istoriei lingvisticii, impresionante ca număr și ca varietate, sunt însă doar parțial publicate, multe găsindu-se încă în Arhiva Coseriu de la Tübingen și așteptând să fie puse în circulație (Meisterfeld 2003). Kabatek și Murguía (1997) sau Meisterfeld (2003) oferă liste ample ale acestor preocupări.

Cele două laturi ale lingvistului Coseriu, teoreticianul și istoricul, sunt inseparabile. După Iorgu Iordan (1981), interesul pentru istoria lingvisticii al lui Coseriu este în esență unul teoretic: „Eugenio Coseriu urmărește, înainte de toate, aspectul teoretic al operelor care au contribuit sau au putut contribui la progresul disciplinei noastre”. Pentru Iordan, Coseriu este, „între lingviștii contemporani, cel mai indicat să elaboreze un *Tratat de lingvistică generală* și o *Istorie a disciplinei noastre*”.

Preocupările lui Coseriu de istorie a lingvisticii s-au îndreptat, inevitabil, și înspre o arie familiară și totodată dragă lui, America Latină. Să fi fost acest gest o datorie morală față de o regiune aflată – pe nedrept, în opinia savantului – la periferia circuitului de idei în cadrul lingvisticii? Indiferent de motivație, demersul lui Coseriu ne permite familiarizarea

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Bulevardul Carol I, nr. 11, România.

cu aria mai îndepărtată a Americii Latine. Spiritul integrator al lui Coseriu se manifestă și în direcția apropierii și chiar a unificării lingvisticii din diversele regiuni ale lumii.

Două sunt lucrările de referință ale lui Coseriu în această privință: *Panorama de la lingüística iberoamericana* (în continuare, *Panorama...*, cf. Coseriu 1977a) și, respectiv, *Amado Alonso* (Coseriu 1977b).

Deși acoperă în mod declarat perioada 1940–1965, *Panorama...*, elaborată în 1968, realizează, de fapt, prin deseale incursiuni în etapele anterioare, un scurt istoric al lingvisticii latino-americane¹ până la jumătatea anilor '60 ai secolului trecut. Coseriu își propune să prezinte starea lingvisticii din America Latină la jumătatea secolului al XX-lea, împreună cu un bilanț general al rezultatelor disciplinei, să identifice liniile esențiale ale dezvoltării lingvisticii latino-americane până în acel moment, dar și perspectivele de evoluție a acesteia.

În acest scop, el ia în considerare următoarele aspecte:

- 1) condițiile externe, inclusiv istorico-culturale, care au influențat dezvoltarea lingvisticii latino-americane;
- 2) centrele de cercetare lingvistică din America Latină;
- 3) principalele reviste de lingvistică latino-americane;
- 4) informația de care a dispus lingvistica din America Latină și, în consecință, influențele care s-au exercitat asupra acesteia, precum și orientările sale teoretice și metodologice;
- 5) atitudinile tipice ale lingvisticii latino-americane;
- 6) domeniile specifice cultivate de lingviștii latino-americani și rezultatele obținute;
- 7) ecoul lingvisticii latino-americane în lumea științifică;
- 8) perspective de evoluție.

Selectăm, mai departe, câteva dintre ideile majore ale panoramei, urmând expunerea lui Coseriu, structurată pe cele opt puncte enumerate.

(1) Lingvistica latino-americană la mijlocul secolului trecut era, în opinia lui Coseriu, radical diferită de lingvistica din alte regiuni ale lumii, mai cu seamă de lingvistica europeană occidentală. Ea nu evoluează în jurul unor figuri marcante și nici al unor curente de idei, nu este o lingvistică autonomă sub aspect ideologic și metodologic, ci una puternic tributară condițiilor în care s-a dezvoltat.

Aceste condiții externe vor imprima sau vor accentua o serie de trăsături ale lingvisticii de pe continentul sud-american, printre care cele expuse în continuare.

a. În primul rând, o tradiție proprie limitată, exceptând Chile și Brazilia, unde a existat practic continuitate de pe la 1890 și, respectiv, de la începutul secolului al XX-lea. Dincolo de lingvistica pre-științifică (și anume, gramatică empirică – spaniolă ori portugheză –, eseuri despre graiurile locale, studii ale limbilor indigene la nivel nespecializat etc.), tradiția științifică a lingvisticii hispano-americane este slabă sau târzie, reducându-se la patru mari nume: la jumătatea secolului al XIX-lea, gramaticianul venezuelean Andrés Bello, care și-a

¹ Coseriu limitează investigația la țările de limbă spaniolă sau portugheză din America Latină, arie pe care o numește *ibero-americană*.

desfășurat activitatea filologică mai ales în Chile, iar spre sfârșitul aceluiași secol și în primele decenii ale secolului al XX-lea, filologul hispanist Rufino José Cuervo în Columbia, respectiv hispanistul Federico (sau Friedrich) Hanssen, împreună cu lingvistul și filologul Rodolfo (Rudolf) Lenz, ambii de origine germană, în Chile.

b. Tinerețea și fragilitatea lingvisticii organizate în mediul universitar. Cel mai vechi institut de filologie cu existență relativ neîntreruptă din America Latină este cel din Buenos Aires, fondat în 1923. Institutele existente sunt, în marea lor majoritate, institute de filologie; departamente sau institute de lingvistică există doar la Montevideo și în câteva universități argentinene. Universitățile ele însele sunt noi, iar facultățile de litere, și mai noi, mai ales catedrele cu discipline lingvistice, atunci când acestea există. În fine, planul de studii cuprinde puține discipline lingvistice.

c. Lipsă acută de profesori specializați și de cercetători cu formație științifică riguroasă. Din acest motiv, mulți dintre inițiatorii, promotorii și reformatorii studiilor de lingvistică din America Latină au fost străini formați în afara acestei zone, mai ales europeni: spaniolul Amado Alonso, la Buenos Aires; tot în Argentina, la Mendoza, catalanul Joan Corominas² și apoi germanul Fritz Krüger; italianul Benvenuto Terracini, danezul Hans-Jørgen (Jon) Uldall, spaniolul Antonio Tovar, la Tucumán; românul Dumitru Găzdaru (hispanizat Demetrio Gazdaru), la Buenos Aires și La Plata; spaniolul Clemente Hernando Balmori, la Tucumán și La Plata; nord-americanul Morris Swadesh³, în Mexic; Eugenio Coseriu însuși, la Montevideo.

d. Biblioteci de lingvistică puține și incomplete.

Din caracteristicile anterioare decurge o alta:

e. Informația nesistematică, fragmentară, eterogenă de care se dispune în America Latină.

f. Strânsa unitate dintre lingvistica hispano-americană și cea spaniolă, respectiv dintre cea braziliană și cea portugheză. Această situație explică de ce, pe de o parte, informația ajunge deseori în țările din regiune prin intermediul traducerilor în spaniolă și, pe de alta, lingvistica istorică este relativ bine cunoscută. Lingvistica structurală ajunge însă târziu aici, întrucât pătrunde târziu în Spania.

g. Cunoașterea limitată a altor limbi de către lingviștii latino-americani, care determină circulația bibliografiei cu precădere în limbi precum franceza, și mai puțin în germană sau în engleză, de unde importanța traducerilor.

h. În sfârșit, influența situației politice asupra vieții culturale, cu consecințe grave, în unele cazuri, precum Argentina, asupra predării și cercetării.

(2) Al doilea aspect avut în vedere este reprezentat de centrele de cercetare. Marea majoritate a centrelor cu activitate lingvistică din America Latină au profil filologic.

² Autorul dicționarelor etimologice ale limbilor spaniolă și catalană: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954–1957), respectiv *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980–2001).

³ Pionier al lexicostatisticii și al glotocronologiei.

Lingvistica domină în câteva dintre ele, însă niciodată nu este o preocupare independentă. Aceasta se datorează moștenirii vechii unități dintre lingvistică și filologie, mai ales în tradiția spaniolă și portugheză. Majoritatea lingviștilor din America Latină sunt în același timp filologi.

Coseriu numără nouă centre de lingvistică a căror activitate este relativ intensă în America Latină, și anume trei în Argentina și câte unul în Chile, Uruguay, Peru, Venezuela, Columbia, Mexic. Ne oprim, pe scurt, asupra a patru dintre ele.

Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso” (IAA) este continuarea vechiului Instituto de Filología de la Universidad de Buenos Aires, creat în 1923, sub conducerea onorifică a lui Ramón Menéndez Pidal⁴ și efectivă a lui Américo Castro. A fost, o perioadă, singurul centru important, iar mai târziu, până în 1946, cel mai important dintre toate centrele de cercetare filologică și lingvistică din America Latină. Centrul cunoaște o perioadă fastă mai ales între 1927 și 1946, sub conducerea lui Amado Alonso⁵, obligat în 1946 să se mute în Statele Unite. Între 1930 și 1946, IAA publică faimoasa colecție „Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana” (BDH), iar între 1939 și 1946, „Revista de Filología Hispánica” (RFH). Odată cu plecarea lui Amado Alonso, în 1946, institutul intră în declin. În anii '60, Alonso avea să ajungă prima figură a lingvisticii hispano-americane.

Instituto Caro y Cuervo (ICC) din Bogotá este creat în 1942, pentru ca, în momentul elaborării studiului lui Coseriu, 1968, să devină cel mai puternic centru cu preocupări de lingvistică în America Latină, chiar dacă nu dedicat exclusiv lingvisticii. ICC nu atinge însă nivelul cercetării din Argentina.

Departamento de Lingüística de la Universidad de la República, Facultad de Humanidades y Ciencias, din Montevideo, pe scurt, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), la care vom reveni în a doua parte a lucrării noastre, este creat în 1951 și condus până în 1963 de către Eugenio Coseriu, apoi de unul dintre discipolii săi, José Pedro Rona. Sub conducerea lui Coseriu, în decada 1952–1962, departamentul devine cel mai activ centru de lingvistică din America Latină și singurul centru de cercetare în lingvistică generală.

Instituto de Filología „Andrés Bello” (IFAB) de la Universidad Central de Caracas este creat în 1947 și se identifică de la început cu persoana directorului său, argentinianul de origine poloneză Ángel Rosenblat⁶, cel dintâi și cel mai cunoscut elev al lui Amado Alonso.

⁴ Autorul lucrărilor fundamentale pentru studiul limbii spaniole *Manual de gramática histórica española* (1904) și *Orígenes del español* (1926).

⁵ Discipol al lui Ramón Menéndez Pidal, acesta publică, printre altele, *El problema de la lengua en América* (1935), *Estudios lingüísticos. Temas españoles* (1951), *Estudios lingüísticos. Temas hispanoamericanos* (1953).

⁶ Autor a numeroase studii dedicate spaniolei din America, precum: *Lengua y cultura de Hispanoamérica: Tendencias actuales* (1933) și *El castellano de España y el castellano de América*, (1963). A fost cel dintâi președinte latino-american al Asociación Internacional de Hispanistas (1968).

Aproape toată activitatea științifică de lingvistică din America Latină a perioadei acoperite în *Panorama...* s-a desfășurat în aceste centre. În afara lor, există o activitate individuală și relativ izolată a câtorva lingviști. Printre ei se numără romanistul român Dumitru Găzdaru (Demetrio Gazdaru), fostul profesor al lui Coseriu la Universitatea din Iași, stabilit după al doilea război mondial la Buenos Aires⁷.

În Brazilia, cercetarea lingvistică nu s-a concentrat, în general, în institute de specialitate, ci doar în jurul catedrelor și al cursurilor universitare și se prezintă mai degrabă ca o activitate individuală. Aceste preocupări individuale se manifestă mai ales în câteva orașe: Rio de Janeiro, São Paulo și Brasília. La Rio de Janeiro, o primă generație de lingviști apare la începutul secolului al XX-lea, avându-i ca exponenți pe Manuel Said Ali și Álvaro Fernando Sousa da Silveira, iar o a doua generație, la jumătatea secolului, cuprinzând nume sonore, precum Joaquim Mattoso Câmara Jr. (Júnior) și Serafim da Silva Neto, figura cea mai importantă a lingvisticii braziliene până la mijlocul anilor '60.

Situația din America Hispanică diferă de cea din Brazilia și în privința publicațiilor lingvistice. În America Hispanică, acestea sunt editate cu deosebire de universități și de institutele de cercetare, în timp ce în Brazilia ele aparțin, în majoritatea lor, editurilor comerciale, la fel ca în Europa Occidentală și în Statele Unite.

Paralel cu cercetarea lingvistică amintită există o activitate dedicată exclusiv studiilor indigene, „cealaltă lingvistică din America Latină”, cum o numește Coseriu. Aceasta se desfășoară în câteva centre importante, mai degrabă de antropologie și de etnologie decât de lingvistică propriu-zisă, la Ciudad de México, Guatemala, Caracas, Asunción, São Paulo, Brasília. Un caz notabil este centrul nord-american Summer Institute of Linguistics, cu activitate în Mexic, Peru, Guatemala, Columbia, Ecuador, Bolivia și Brazilia. Studiile indigene constituie însă un fapt mai degrabă marginal în ansamblul lingvisticii latino-americane, care se găsește concentrată cu deosebire în partea meridională a subcontinentului.

(3) Al treilea parametru studiat de Coseriu sunt revistele de specialitate. La fel ca institutele, revistele sunt în general de filologie, iar conținutul lor depășește limitele lingvisticii latino-americane: se publică din abundență, uneori cu preponderență studii ale cercetătorilor din afara zonei. După Coseriu, doar șapte reviste de lingvistică și filologie se fac remarcate în spațiul latino-american. Câteva cuvinte despre trei dintre ele.

Cea mai importantă revistă filologică latino-americană, prin varietatea conținutului și prin nivelul științific și tehnic, fondată de Amado Alonso, este „Revista de Filología Hispánica” (RFH), la Buenos Aires, 1939–1946, cu o colaborare străină de înaltă ținută. După plecarea lui Amado Alonso de la Buenos Aires, adică după 1947, RFH este continuată de „Nueva Revista de Filología Hispánica” (NRFH), în Mexic.

⁷ Una dintre lucrările sale de referință, cu largă circulație în America Latină, este *Ensayos de Filología y Lingüística Románicas*, La Plata, Instituto de Filología, 1969.

„Boletín del Instituto de Filología de la Universidad de Chile”, 1944–1946, apoi „Boletín de Filología”, după 1947, este primul periodic din America Latină care conține studii bazate pe metode descriptive americane, precum și recenzii ale lucrărilor lui Chomsky.

În Brazilia, principala publicație cu profil lingvistic și care acordă cel mai mult spațiu structuralismului în America Latină este „Revista Brasileira de Filologia” (RBH), la Rio de Janeiro, începând cu 1955, creată și condusă inițial de Serafim Silva Neto.

(4) Sub aspectul documentării, al influențelor și al orientărilor, fizionomia lingvisticii latino-americane, este determinată, afirmă Coseriu, de ceea ce a primit, nu de ceea ce a oferit. Orientările din lingvistica latino-americană nu înseamnă concepții sau metode proprii, ci concepții care s-au răspândit și metode care au fost adoptate în America Latină. Din aceste motive, problema orientărilor coincide, în mare parte, cu cea a informării.

Căile prin care a pătruns literatura de specialitate în America Latină au fost traducerile, recenziile, cronicile și lucrările cu caracter istorico-informativ⁸ sau manualele de introducere în lingvistică. Astfel, Amado Alonso pune în practică la Buenos Aires un adevărat program de traduceri lingvistice adnotate, singurul proiect sistematic din America Latină. El însuși a tradus *Cours de linguistique générale* al lui Saussure în 1945. Dintre lucrările cu caracter introductiv se remarcă, în Brazilia, *Princípios de lingüística general* (1941) de Joaquim Mattoso Câmara Júnior, considerat de Coseriu drept cel mai bun manual de introducere în lingvistică publicat într-o țară romanică până în 1968.

Ca urmare a acestor eforturi, nivelul general al informării lingvistice crește considerabil, în principal în Argentina și în Brazilia. Devin cunoscute mai cu seamă numele lingviștilor europeni, mai puțin cei englezi, germani sau ruși, întrucât marea majoritate a profesorilor străini din America Latină au fost europeni și mulți lingviști latino-americani s-au format în Europa. În esență, lingvistica latino-americană a fost și este încă, spune Coseriu în 1968, o prelungire a lingvisticii europene. Lingvistica descriptivă nord-americană, bloomfieldiană și post-bloomfieldiană, pătrunde mai târziu, odată cu mai buna cunoaștere a limbii engleze și a specializării unora dintre tinerii lingviști în Statele Unite.

În general, se observă diferențe sensibile de nivel de informare între centrele latino-americane, care duc la familiarizarea neuniformă cu diversele orientări și școli lingvistice. Un nivel relativ înalt de informare ating orașele Rio de Janeiro, Buenos Aires, Santiago de Chile și în mod special Montevideo, între 1952 și 1962. Având o bună acoperire a diverselor discipline lingvistice, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM) devine, după 1957, un centru de difuzare a informației lingvistice către diverse alte institute din America Latină.

O caracteristică definitorie a lingvisticii latino-americane este eclectismul. Cel mai adesea, este vorba despre o adeziune totală ori parțială la o doctrină sau chiar despre aplicarea ocazională a concepțiilor și a metodelor în scopuri bine determinate. Pătrund astfel în America Latină idealismul, geografia lingvistică și structuralismul, cel european, al Școlii de la Praga, după 1940, iar cel american, abia după 1960. Nu se constituie însă un curent structuralist în America Hispanică, primul centru de cercetare de orientare structuralistă

⁸ Precum *La geografía lingüística* a lui Coseriu (Montevideo, 1956).

fiind Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), începând cu 1952, iar primele lucrări de tip structuralist apărând după 1953. Până în 1968 nu se înregistrează orientări mai noi, precum glosemática, gramatica generativă, lingvistica matematică ori traducerea automată.

(5) În viziunea lui Coseriu, la jumătatea secolului al XX-lea, lingvistica latino-americană se caracterizează prin două atitudini fundamentale. Pe de o parte, receptivitate în privința teoriei și a metodologiei lingvistice: datorită înapoierii față de lingvistica globală, se adoptă și se aplică metode deja folosite în altă parte, fără selecție ori ambiții teoretice și metodologice. Pe de altă parte, localism și diferențialism⁹ în ceea ce privește delimitarea domeniului de activitate, care este în general restrâns la studiul temelor locale (latino-americană) sau regionale (chiliene, columbiene etc.), mai ales la studiul a ceea ce este specific regiunii respective.

Iau poziție împotriva acestor atitudini două centre de cercetare cu activitate „progresistă”: Instituto de Filología de Buenos Aires (numit ulterior Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso”, IAA), în epoca lui Amado Alonso și a discipolului său Ángel Rosenblat, și Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), condus de Eugenio Coseriu. Astfel, Amado Alonso a acționat mereu în direcția unității hispanice, a considerării faptelor locale hispano-americană într-o perspectivă mai amplă, panhispanică, ceea ce i-a permis să corecteze o serie de erori care pot fi puse pe seama opticii localiste înguste. Articolul său *Examen de la teoría indigenista de Rodolfo Lenz*¹⁰ are un larg răsunet în epocă.

În Brazilia, situația este diferită: atitudinea receptivă față de metode și concepții predomină și aici, însă lingvistica științifică braziliană, în ansamblul ei, nu este localistă. Dimpotrivă, activitatea lingviștilor brazilieni este subsumată lingvisticii portugheze în general: pe lângă dialectologie și studiul portughezei contemporane din Brazilia, aceștia s-au ocupat de istoria limbii portugheze și de gramatica istorică a limbii portugheze.

Prin urmare, constată Coseriu, lingvistica hispano-americană se prezintă mai ales ca dialectologie, în timp ce lingvistica braziliană este mai ales de tip istoric.

(6) Domeniile de activitate ale lingvisticii latino-americană, împreună cu rezultatele acestora, sunt ample inventariate. Spațiul limitat nu ne permite să urmărim îndeaproape expunerea lui Coseriu; ne limităm la a menționa principalele arii cultivate: lexicologia, dialectologia, problema limbii exemplare, gramatica școlară și gramatica limbilor indigene. Interesul principal vizează, în spațiul hispanofon, spaniola americană, mai ales contemporană, iar în Brazilia, portugheza, cu deosebire din perspectivă istorică, precum și latina și lingvistica romanică. Prin urmare, față de atitudinea „diferențialistă” a lingviștilor hispano-americani, colegii brazilieni adoptă o atitudine „unitaristă”. Nivelul tehnic al publicațiilor este, în perioada studiată, inegal de la o țară la alta: se remarcă Buenos Aires, unde „Revista de Filología Hispánica” (RFH) constituie un adevărat model, Mexicul, prin Colegio de México, Montevideo și, ceva mai puțin, Santiago și Bogotá.

⁹ Cuvântul original spaniol, *diferencialismo*, nu apare nici el în dicționare. Prin urmare, pentru traducere, am urmat modelul creației lui Coseriu, adaptat sistemului limbii române.

¹⁰ Publicat în „Revista de Filología Hispánica”, 1, 1939, p. 213–250.

(7) După Coseriu, la sfârșitul anilor '60, „ecoul lingvisticii latino-americane în lumea științifică nu corespunde valorii sale”, și aceasta din multiple cauze, printre care cunoașterea redusă a spaniolei și a portughezei în unele medii internaționale, atitudinea localistă a lingvisticii latino-americane și necunoașterea culturii latino-americane. În mod ironic, această situație este specifică în primul rând țărilor latino-americane, care dovedesc o profundă necunoaștere reciprocă, verificându-se apoi în lingvistica europeană și mai ales în lingvistica nord-americană.

(8) Omitem aici discuția privind previziunile legate de evoluția lingvisticii din America Latină, astăzi obsolete.

În acest studiu sinoptic, Coseriu oferă o perspectivă deopotrivă externă și internă asupra lingvisticii latino-americane, de pe poziția unei foarte bune cunoașteri a lingvisticii europene și mondiale, dar și de pe cea a unei nemijlocite experiențe latino-americane, el însuși fiind unul dintre principalii actori ai lingvisticii din America Latină în anii '50-'60. În același timp, Coseriu se arată interesat de înțelegerea dinamicii lingvisticii latino-americane la nivel regional, dar și în context global.

Pentru lingvistica noastră, *Panorama...* are o relevanță deosebită întrucât reflectă, fie și sumar, prezența și activitatea remarcabilă a doi români în America Latină: Eugenio Coseriu însuși, în Uruguay, la Montevideo, respectiv Dumitru Găzdaru (sau Demetrio Gazdaru), în Argentina, la Buenos Aires și La Plata, fiind un pas important pentru stabilirea contribuției românești la lingvistica mondială¹¹.

2. Eugenio Coseriu, fondator al Școlii de lingvistică de la Montevideo

Între 1951 și 1963, Eugenio Coseriu se stabilește în Uruguay, la Montevideo. După cum mărturisește într-un interviu (Guzun 2001), ajunge acolo din Italia după obținerea celor două doctorate, la sugestia consulului uruguayan de la Milano, din rațiuni economice. În același interviu, Coseriu spune despre plecarea în Uruguay: „a fost o hotărâre foarte potrivită, pentru că mi-a permis să mă dezvolt cu toată libertatea și să fiu în același timp șeful meu și îndrumătorul lingvisticii acolo unde exista încă foarte puțină”; „în Uruguay am devenit [...] fondatorul unei orientări noi în lingvistica Americii Latine prin această școală de la Montevideo”.

Proaspăt instalat la Montevideo, el creează, în 1952, și conduce, până în 1963, la Universidad de la República, Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), de care am amintit deja. În *Panorama...* (Coseriu 1977a: 318–321) ni se dezvăluie programul vizionar prin care Coseriu va face din DLM centrul de lingvistică cel mai activ din America Hispanică și singurul de cercetare în lingvistică generală.

¹¹ Acestor doi lingviști români li se vor adăuga ulterior alte nume sonore, precum academicianul Marius Sala și Dan Munteanu, cu numeroase studii dedicate spaniolei din America Latină. Amintim aici volumul coordonat de Marius Sala, *El español de América*, tomo I, *Léxico*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1982, lucrare monumentală, însumând peste 1100 de pagini, ce constituie un punct de referință în bibliografia despre spaniola americană.

În condițiile în care, după cum am văzut, unul dintre punctele critice ale lingvisticii latino-americane era informarea, activitatea la DLM începe cu misiunea de documentare. Scopurile pe care Eugenio Coseriu și le propune în acest departament sunt, în esență, trei: 1) abordarea unui număr cât mai mare de domenii lingvistice și de limbi; 2) studiul critic al principalelor orientări ale lingvisticii moderne și al metodelor corespunzătoare, inclusiv verificarea validității acestora; 3) elaborarea unei teorii lingvistice „în conformitate cu realitatea limbajului, atât în funcționarea, cât și în dezvoltarea sa istorică”.

Astfel, conform primului obiectiv, Coseriu imprimă centrului o „orientare universalistă”¹². La DLM se vor cerceta: teoria limbajului, teoria gramaticii, fonologia, stilistica, filozofia limbajului, lingvistica istorică și dialectologia, dar și alte probleme „particulare”. În același timp, se vor lua în studiu limbile romanice, spaniola din Uruguay și din America, italiana, limbile indigene, sanscrita.

În privința atitudinii critice față de orientările și de metodele lingvistice moderne, activitatea DLM se caracterizează prin formula „realizări și limite” aplicată fiecăreia dintre concepțiile și metodele studiate. De pe această poziție critică s-au cercetat următoarele probleme: legătura dintre limbă și vorbire, precum și valabilitatea teoriei saussuriene în această privință (Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, 1952); legătura dintre formă și substanță în sunetele limbajului, interdependența între fonetică și fonologie, realizările și limitele teoriilor fonologice și ale glosematicii (Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, 1954); realizările și limitele geografiei lingvistice (Eugenio Coseriu, *La geografía lingüística*, 1956); fundamentele gramaticii, realizările și limitele logicismului, ale psihologicismului și ale formalismului gramatical (Eugenio Coseriu, *Logicismo y antilogicismo en la gramática*, 1957); relația dintre funcționare și schimbare în limbaj, dintre descriere și istorie în lingvistică, sensul rațional al legilor fonetice, fundamentele și posibilitățile structuralismului diacronic (Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia*, 1958); unificarea științelor fonice (Eugenio Coseriu, Washington Vázquez, *Para la unificación de las ciencias fónicas*, 1953); categoriile verbale, termen folosit pentru părțile de vorbire (Luís Juan Piccardo, *El concepto de “partes de la oración”*, 1952), și propoziția (Luís Juan Piccardo, *El concepto de “oración”*, 1954); probleme specifice dialectologiei hispano-americane, în particular principiile metodologice (José Pedro Rona, *Aspectos metodológicos de la dialectología hispanoamericana*, 1958).

Coseriu își asumă misiunea elaborării unei teorii lingvistice „conformă cu realitatea limbajului”. După afirmațiile sale, la baza acestei teorii stau principiul adecvării oricărei teorii lingvistice la obiectul de studiu, precum și cel conform căruia fundamentul ineluctabil al teoriei lingvistice este „cunoașterea originară”, cunoașterea pe care individul

¹² Este posibil ca mediul hispanic să fi fost favorabil acestei viziuni universaliste și integratoare: „Școala lui Menéndez Pidal [...] menține cu tărie principiul unității științelor filologice”, afirmă Coseriu (1977b: 253).

o are despre sine însuși ca subiect vorbitor¹³. În conformitate cu acest ultim principiu, teoriile lingvistice se bazează pe intuiții valide, chiar dacă fragmentate, deformate sau dogmatizate eventual în elaborarea ulterioară. Teoria pe care Coseriu o dezvoltă la Montevideo este, în aprecierea sa, „structuralistă și funcționalistă, dar nu formalistă” (Coseriu 1977a: 321). Printre cele mai importante lucrări în această direcție se numără: *Sistema, norma y habla* (1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); *Sincronía, diacronía e historia* (1958)¹⁴.

Eugenio Coseriu este autorul câtorva „premiere” în lingvistica latino-americană: cea dintâi și, până în 1968, singura discuție critică amplă a glosematicii, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); tot aici, prima discuție critică a fundamentelor lingvisticii bloomfieldiene, în comparație cu alte forme ale structuralismului; unicul studiu teoretic cu caracter general despre schimbarea în limbă și fundamentele lingvisticii istorice, în *Sincronía, diacronía e historia* (1958). Unul dintre foarte puținii structuraliști din zonă între 1950 și 1960, Coseriu contribuie în mod decisiv la pătrunderea acestui curent în lingvistica latino-americană.

Activitatea lui Coseriu la Departamento de Lingüística de Montevideo (DLM), deopotrivă „critică, metodologică și teoretică” (Coseriu 1977a: 318), constituie o întreprindere singulară în spațiul latino-american. DLM devine, alături de Instituto de Filología y Letras Hispánicas „Dr. Amado Alonso” de la Buenos Aires, un centru „progresist” al lingvisticii din America Latină. Printre altele, acesta este primul centru de cercetare de orientare structuralistă, începând cu 1952; iar după 1957, nucleul dinspre care informația lingvistică iradiază către diverse alte instituții de profil din America Latină. După plecarea lui Coseriu în Europa și stabilirea la Tübingen, DLM rămâne în sarcina unui fost elev de-al său, José Pedro Rona. Se continuă astfel linia structuralistă deschisă de Coseriu în cercetarea lingvistică din Uruguay.

3. În loc de concluzii

Eugenio Coseriu se bucură astăzi de o largă recunoaștere și adeziune în mediul hispanic. Din cele peste 40 de titluri de Doctor Honoris Causa, multe sunt din partea universităților din America Latină și din Spania.

Coseriu ajunge în America Latină la vârsta maturității științifice. Perioada uruguayeană este pentru el cea a unei maxime efervescențe creatoare. Atunci capătă contur o bună parte dintre conceptele devenite, între timp, clasice în lingvistica generală și probabil nucleul întregii sale teorii. Tot atunci apar câteva contribuții majore: *Sistema, norma y habla*

¹³ În varianta spaniolă, *saber originario*, unde *saber* înseamnă deopotrivă „cunoaștere”, „știință”, „pricepere”.

¹⁴ Primele două au fost republicate în Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, 1962, iar al treilea, într-o ediție revizuită și corectată, în Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Madrid, Gredos, 1973.

(1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954); *La geografía lingüística* (1956); *Logicismo y antilogicismo en la gramática* (1957); *Sincronía, diacronía e historia* (1958). Colaborarea cu lumea ibero-americană a rămas o constantă a întregii sale vieți.

Este firesc atunci ca, dincolo de activitatea științifică, legătura lui Eugenio Coseriu cu America Latină să fie una profund afectivă. Stau mărturie referirile la Montevideo din prologul la *Teoría del lenguaje y lingüística general* (1962) și din dedicația din *Estudios de lingüística románica* (1977): „Dedic această carte Republicii Orientale a Uruguayului”. Cine ar putea vorbi însă mai grăitor despre legătura lui Coseriu cu America Latină decât el însuși? În discursul de primire a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Granada, lingvistul spunea:

„Trebuie să mulțumesc iubitului meu Uruguay, acestei mari țări mici care mi-a acordat încrederea sa atunci când eu, în câmpul științei, eram încă un necunoscut și nu reprezentam decât o promisiune și care mi-a dat o identitate civică atunci când eu nu aveam nici una, motiv pentru care, la treizeci de ani de la întoarcerea mea în Europa, păstrez încă cetățenia uruguayană. În plan spiritual și în cel universal uman însă, Republica Orientală a Uruguayului a făcut pentru mine cu mult mai mult: a fost și este a doua mea patrie, cea care mi-a dat o a doua conștiință culturală și istorică – conștiința hispanică –, nu în locul conștiinței universale, ci ca formă specifică a acesteia, și mi-a permis să mă integrez în marea lume culturală hispanică. În Uruguay mi-am dezvoltat teoria lingvistică în tot ceea ce are aceasta esențial, așa încât multe lucruri pe care le-am publicat ulterior (și pe care le public încă) provin din manuscrise, schițe și note din perioada mea uruguayană. În Uruguay am putut totodată, prin predarea unei serii de discipline lingvistice la Facultad de Humanidades și la Instituto de Profesores și cu entuziasmul și îndrăzneala tinereții (entuziasm nu doar al meu, ci deopotrivă al colaboratorilor mei), să formez acea mărunță comunitate de cercetători căreia unii cercetători europeni au dorit să îi dea măgulitorul nume de «Școala din Montevideo»” (Coseriu, 1993).

În 2003, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria îi acordă lui Eugen Coseriu titlul de Doctor Honoris Causa, In Memoriam. Cu acest prilej, Maximiano Trapero (2003) evocă universalitatea celui omagiat, „român prin naștere, italian prin formație, german prin rezidență la maturitate, romanist pe viață, dar cu inimă de spaniol sau mai degrabă de «hispanic»”.

BIBLIOGRAFIE

- Coseriu 1977a = Eugenio Coseriu, *Panorama de la lingüística iberoamericana*, în *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, p. 264–364. Lucrare publicată inițial în limba engleză: *General Perspectives*, în Thomas A. Sebeok (ed.), *Current Trends in Linguistics*, IV. *Ibero-American and Caribbean Linguistics*, Haga, Paris, Mouton, 1968, p. 5–62.
- Coseriu 1977b = Eugenio Coseriu, Amado Alonso, în *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Madrid, Gredos, p. 251–263. Lucrare publicată inițial în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, 10, Montevideo, 1953, p. 31–39.
- Coseriu 1993 = Eugenio Coseriu, *Discurso pronunciado por el doctor don Eugenio Coseriu con motivo de su investidura como Doctor Honoris Causa*, în *Discursos pronunciados en el acto*

- de investidura de Doctor „Honoris Causa” al Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu*, Universidad de Granada, p. 23–35.
- Guzun 2010 = Eugenia Guzun, *Eugenio Coseriu – 80!* (interviu), în „Curierul Românesc. Revistă a tuturor românilor”, noiembrie.
- Iordan 1996 = Iorgu Iordan, *Eugenio Coseriu, teoretician al limbajului și istoric al lingvisticii*, traducere în limba română de Cristina Varga, în „Echinox”, 10–11–12. Lucrare publicată inițial în limba franceză: Iorgu Iordan, *Eugenio Coseriu, théoricien du langage et historien de la linguistique*, în *Logos semanticos. Studia Linguistica in Honorem Eugenio Coseriu*, 5 vol., Berlin, New York, Madrid, 1981, I, p. 3–6.
- Kabatek, Murguía 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguía, *Verzeichnis der Schriften Coserius*, în idem, „Die Sachen sagen, wie sie sind...”. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 271–305.
- Meisterfeld 2003 = Reinhard Meisterfeld, *El principio de la tradición. Eugenio Coseriu y la historiografía lingüística*, în „Odisea. Revista de Estudios Ingleses”, 3 (*Eugenio Coseriu in memoriam*), p. 155–166.
- Trapero 2003 = Maximiano Trapero, „*Laudatio*” al Profesor Eugenio Coseriu con motivo de su nombramiento como „Doctor Honoris Causa”, *In Memoriam, de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, el 27 de junio de 2003*, în „Odisea. Revista de Estudios Ingleses”, 3 (*Eugenio Coseriu in memoriam*), p. 11–21.

EUGENIO COSERIU AND LATIN AMERICAN LINGUISTICS

ABSTRACT

This paper focuses on two aspects of Eugenio Coseriu's relation to Latin American linguistics: 1) the historiography of Latin American linguistics, and 2) the creation of the Montevideo School.

Key-words: *Eugenio Coseriu, Latin American linguistics, Montevideo School, history of linguistics, European linguists in Latin America.*

PERSPECTIVE COȘERIE NE ÎN SOCIOLINGVISTICA ACTUALĂ*

FLORIN-TEODOR OLARIU**

1. Începuturile sociolingvisticii, ca știință cu un statut autonom în cadrul lingvisticii, sunt plasate de majoritatea cercetătorilor la începutul anilor '60 ai secolului trecut, când în spațiul nord-american au avut loc o serie de evenimente cu statut fondator pentru disciplina în cauză. Chiar dacă termenul ca atare este atestat pentru prima dată în 1939, în lucrarea lui Thomas C. Hodson, *Sociolinguistics in India* (Bratt Paulston, Tucker 2003: 1)¹, iar în anii '50 ai secolului trecut apar unele contribuții de pionierat în domeniu (Haugen 1953, Weinreich 1953), anul 1964 va reprezenta un moment important în dezvoltarea sociolingvisticii moderne, în urma organizării în Statele Unite (la distanță de doar o lună între ele) a două manifestări științifice ce vor deveni puncte de reper în istoria disciplinei. Este vorba, mai întâi, de o conferință dedicată sociolingvisticii („Conference on Sociolinguistics”), organizată în mai 1964 la Universitatea din California, Los Angeles (UCLA), unde au participat 25 de invitați, 12 dintre aceștia prezentând câte o lucrare redactată special pentru această întâlnire, lucrări ce au constituit punctul de plecare în debaterile ulterioare din cadrul conferinței; apoi, de Seminarul de la Bloomington, organizat de Social Sciences Research Council și coordonat de Charles A. Ferguson, seminar în cadrul căruia au fost reuniți lingviști, antropologi și sociologi în ideea de a stabili puncte comune de interes în cadrul cercetărilor pe care fiecare dintre aceștia le dezvoltau la momentul respectiv. În sfârșit, menționăm faptul că în același an apare un volum comun, editat de John Gumperz și Dell Hymes (Gumperz, Hymes 1964), în care au fost adunate

* Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, debateri, perspective”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/56815.

** Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ În majoritatea lucrărilor ce tratează acest aspect, termenul *a quo* al acestei cronologii îl reprezintă 1952, anul când apare articolul lui Haver C. Currie, *A Projection of Socio-linguistics: the Relationship of Speech to Social Status*, in „Southern Speech Journal”, 18 (1952), p. 28–37.

comunicările prezentate cu un an înainte la reuniunea anuală a American Association of Anthropology, organizată la San Francisco, unde, de asemenea, au participat lingviști, psihosociologi și antropologi. Deși dimensiunea socială a limbajului a constituit un centru de interes pentru cercetările lingvistice cu mult înainte ca aceste evenimente menționate mai sus să aibă loc (amintim aici, în primul rând, atenția acordată aspectelor sociale ale limbajului în cercetările de dialectologie², apoi trebuie menționată, în acest sens, și lingvistica de factură sociologică promovată de Antoine Meillet – colaborator apropiat al lui Émile Durkheim – la începutul secolului al XX-lea sau cea din același spațiu și de aceeași factură a lui Marcel Cohen, elev al lui Meillet³), se constată începând cu acest moment consolidarea unei perspective interdisciplinare (considerată de promotorii noii discipline ca eminamente necesară propriului demers euristic) asupra raportului complex dintre practicile lingvistice și structura socială a unei comunități date, mai precis, asupra covariației celor doi termeni ai raportului menționat.

Odată acest impuls declanșat, asistăm în anii '60 și '70 ai secolului trecut la o diversificare exponențială a cercetărilor în domeniu, ale cărei cauze sunt multiple și, în același timp, direct corelate cu noile condiții sociale și cu atmosfera intelectuală a epocii (Bolton, Kwok 1992: 9, 10):

a) interesul arătat, în contextul industrializării societății occidentale, relației dintre limbaj și o serie de probleme de ordin social apărute ca urmare a exploziei demografice ce a însoțit acest fenomen (probleme privind raportul dintre limbaj și clasele sociale în Marea Britanie, apoi raportul dintre limbaj și rasă în Statele Unite sau cel dintre limbaj și migrație în Europa de Vest);

b) dezvoltarea rapidă a sociologiei în aceeași perioadă, disciplină ce își lărgeste acum sfera de interes științific înspre alte domenii de cercetare, printre care și cel al lingvisticii. Limbajul devine o referință din ce în ce mai prezentă în lucrările de sociologie, fiind implicat în analiza unor probleme cum ar fi, de exemplu, dinamica relațiilor sociale (Bernstein), formarea mecanismelor puterii (Foucault) sau rolul capitalului simbolic în societate (Bourdieu) (Gardin, Marcellesi 1987: 17). Ca răspuns direct din partea lingviștilor la această nouă orientare, se constată o creștere a interesului acestora pentru probleme importante de factură socială, cum ar fi relația dintre limbaj și clase sociale, limbaj și gen, limbaj și migrație etc.⁴;

² Legat de acest aspect, Susan Erwing-Tripp, unul dintre fondatorii sociolingvisticii moderne, afirma că „one of the oldest forms of sociolinguistics is dialect-geography” (Dil 1973: 374).

³ Contribuției pe care a avut-o Marcel Cohen la dezvoltarea sociolingvisticii îi este consacrată un întreg număr din revista „Langage et société”, nr. 128/2009, intitulat, sugestiv, *Marcel Cohen: aux origines de la sociolinguistique*; cu referire la precursorii sociolingvisticii moderne, a se vedea, de asemenea, și García Marcos: 59–99.

⁴ Așa cum constata Dell Hymes, lingviștii au recunoscut importanța dimensiunii sociale a faptelor de limbă cu mult înainte ca sociologii să acorde importanța cuvenită limbajului în analiza fenomenelor sociale (apud Grimshaw 1987: 9).

c) insatisfacția provocată de teoria lingvistică a lui Noam Chomsky, ce excludea, practic, dimensiunea socială a limbajului din analiza lingvistică. O primă reacție de marcă la adresa teoriei chomskyene o reprezintă poziția lui Dell Hymes, sociolingvist și antropolog american, care, în cadrul modelului său privind structura universului discursiv (modelul SPEAKING), introduce *competența comunicativă* ca o componentă majoră a acestui univers – în contrapondere cu competența lingvistică formulată de Chomsky;

d) reorientarea dialectologiei tradiționale către studierea comportamentului lingvistic al vorbitorilor din mediul urban, în special prin lucrările lui William Labov, din aceiași ani '60 – '70 ai secolului trecut; se dorea astfel trecerea de la o „dialectologie a izolării”, așa cum era considerată geografia lingvistică, către o „dialectologie a interacțiunii” (J.K. Chambers), cu referire directă la cercetările de sociolingvistică. Dialectologia urbană, așa cum a fost formulată de Labov, urmărea studierea covariației limbajului cu factorii sociali implicați în definirea unei comunități, punând accent pe dinamismul și interacțiunea funciară a celor doi termeni ai raportului, în ideea unei înțelegeri mult mai nuanțate a naturii acestei funcții umane.

Aceste diverse motivații ale schimbării de paradigmă în teoria lingvistică a epocii vor avea, ca efect corelat, și o diversificare a tipologiei cercetărilor realizate în această perioadă. Diversitatea temelor de cercetare pe care noua direcție încerca să le acopere (aspect ce va caracteriza disciplina în cauză de-a lungul întregii sale dezvoltări) transpare încă de la bun început dacă se analizează, de exemplu, subiectele supuse dezbaterii în cadrul celor două conferințe cu statut fondator amintite mai sus. Astfel, parcurgând volumele care au reunit lucrările celor două manifestări (Bright 1966, Lieberman 1966), se poate observa că au fost prezentate comunicări ce analizau teme mergând de la schimbarea în limbă (John Gumperz), hipercorectitudine (William Labov) și relativitate lingvistică (Dell Hymes) până la planificare lingvistică (Einar Haugen), mobilitate socială și comportament lingvistic (William Labov) sau relația dintre limbaj și stratificare socială (William Bright). Diversificarea tematică a cercetărilor grupate sub termenul de *sociolingvistică* va continua în această perioadă de efervescență a începutului de drum, stare de lucruri ce-i va permite lingvistului englez M.A.K. Halliday să identifice, la cel de-al XI-lea Congres al Lingviștilor, ținut la Bologna în 1972, nu mai puțin de 15 subdiviziuni ale disciplinei, motiv suficient de solid pentru sociolingvistul italian Gaetano Berruto să o caracterizeze drept o „nebulosă în expansiune” (Gardin, Marcellesi 1987: 17).

2. Aceasta era, practic, situația în care se afla sociolingvistica la sfârșitul anilor 1970, atât în ceea ce privește numărul de direcții de investigație, cât și bazele sale teoretice, inevitabil fragile ca urmare a dispersiei punctelor de vedere asupra propriului obiect de studiu. În aceste condiții, Eugeniu Coșeriu va încerca, într-o ședință plenară a Primului Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică (1978), să identifice, în conformitate cu propria teorie lingvistică de factură funcționalist-integralistă, pe deplin configurată la acea

oră, „bazele și sarcinile” sociolingvisticii⁵ ca disciplină ce trebuia să aibă un profil epistemic bine individualizat și autonom în raport cu celelalte discipline lingvistice.

Punctul de plecare în redactarea acestei lucrări cu caracter programatic îl reprezintă constatarea faptului că, datorită eterogenității tematiche menționate mai sus, „teoria sociolingvisticii [...] vădește mai curând nedumerire în ceea ce privește obiectul de studiu și semnificația acestei discipline”, motiv pentru care respectiva disciplină pare a fi „mai curând o știință în căutarea obiectului său de studiu, sau, cel puțin, în căutarea bazelor sale teoretice”. Evidența acestui fapt reiese atât din definițiile date sociolingvisticii în diferite manuale cu caracter introductiv elaborate până la acea oră, cât și din analiza variatelor tipuri de cercetări grupate toate sub aceeași titulatură. Dacă definiții de genul „Sociolingvistica este studiul limbajului în relație cu contextul social (sau cu structura socială a comunităților vorbitoare)” sau „Cine vorbește, cu cine, ce tip de limbaj (sau limbă), [despre ce] și în ce circumstanțe”⁶ sunt „excesiv de imprecise și prea largi” (Coșeriu 1994: 130), împărțirea studiilor de sociolingvistică în trei mari categorii (1. studiul varietății limbilor; 2. studiul statutului pe care diferite tradiții lingvistice îl au într-o comunitate lingvistică dată; 3. studiul gradului de cunoaștere al limbii comune de către diferite niveluri socioculturale ale unei comunități) suferă de pe urma faptului că acestea „cu greu pot fi reduse la un numitor comun” (Coșeriu 1994: 131), în ideea de a se putea configura un gen proxim și o diferență specifică disciplinei avute în vedere.

După această scurtă radiografie introductivă asupra stării *de facto*, în urma căreia au fost evidențiate carențele conceptuale și metodologice ale sociolingvisticii așa cu se practica aceasta după aproximativ două decenii de cercetări în domeniu, Coșeriu realizează o serie de distincții teoretice și delimitări de perspectivă referitoare la disciplina în cauză. Astfel, mai întâi întreprinde o delimitare a obiectului sociolingvisticii, aceasta urmând să se ocupe cu „studiul varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori” (Coșeriu 1994: 133), apoi realizează, în aceeași direcție a precizării specificului disciplinei, o distincție în interiorul domeniului ca atare între, pe de o parte, lingvistica sociologică (ceea ce se înțelege, practic, prin sociolingvistica propriu-zisă) și, pe de altă parte, sociologia limbajului. Prima dintre acestea ar urma să se ocupe cu diferențele lingvistice în raport cu variația structurii sociale, accentul fiind pus pe limbaj, iar categoriile sociale urmând să fie folosite doar ca auxiliare în cercetare, în timp ce sociologia limbajului ar trebui să acorde prioritate în cercetările sale statutului social pe care anumite variante sau stiluri lingvistice le au într-o comunitate dată, accentul fiind pus de data aceasta pe dimensiunea socială a fenomenelor analizate.

⁵ Comunicarea a avut titlul *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística* și a fost publicată mai târziu, mai întâi în limba spaniolă (Coșeriu 1981), apoi și în limba portugheză (Coșeriu 1990) (varianta în limba română, folosită în lucrarea de față, a fost publicată în Coșeriu 1994: 129–149).

⁶ Această definiție trimite la articolul sociolingvistului american Joshua A. Fishmann, *Who Speaks What Language to Whom and When?*, publicat în „La Linguistique”, 2/1965, p. 67–88.

Odată această distincție preliminară realizată, Coșeriu va defini, într-un mod aproape apodictic, atât obiectivele sociolingvisticii, cât și ale sociologiei limbajului, văzute ca două puncte de vedere complementare în înțelegerea funcționării limbajului, această acțiune de circumscriere epistemologică a domeniilor respective fiind realizată în deplin acord cu principiile euristice care au stat la baza formulării de-a lungul timpului a propriei teorii lingvistice. În cazul de față, punctul de plecare l-a constituit distincția tripartită în cadrul structurii generale a limbajului între planul universal al *vorbirii în general*, planul istoric al *limbilor* și planul individual al *discursului* (vezi figura alăturată), distincție fundamentală în teoria coșeriană intuită încă din primele sale lucrări⁷ și dezvoltată în mod constant în lucrările ulterioare.

PLANURI ALE LIMBAJULUI	CUNOAȘTERI	CONȚINUTURI	CRITERII DE CONCORDANȚĂ
VORBIRE ÎN GENERAL	cunoaștere elocuțională	desemnare	congruență
LIMBI	cunoaștere idiomatică	semnificație	corectitudine
DISCURS	cunoaștere expresivă	sens	adecvare

Acceptarea acestei triple distincții în analiza limbajului are drept rezultat delimitarea a tot atâtea tipuri de lingvistică posibile, fiecare dintre acestea având obiective și sarcini distincte, și, în mod necesar, a tot atâtea tipuri de sociolingvistică: o sociolingvistică a vorbirii în general, o sociolingvistică a limbilor și o sociolingvistică a discursului. Aplicând aceeași strategie euristică distincției teoretice realizate anterior între *sociologia limbajului* și *lingvistica sociologică* (sau *sociolingvistică*), vom avea, în mod corelativ, o sociologie a limbajului în plan universal, o sociologie a limbajului în plan istoric (la nivelul limbilor istorice) și o sociologie a limbajului la nivelul discursurilor. Conform acestor distincții succesive pe care Coșeriu le operează, pe de o parte, în structura limbajului, iar pe de altă parte, în maniera de a concepe relația *limbaj-societate* (în sensul unei abordări bidirecționale și corelative a acesteia, cu schimbarea succesivă a centrelor de interes asupra celor doi termeni ai raportului), vom avea șase perspective de analiză, în funcție de maniera în care sunt raportate faptele de limbă, înțelese ca evenimente discursive, la structura socială a comunității de vorbitori:

⁷ Această distincție tripartită în cadrul structurii limbajului Coșeriu o realiza (cu o terminologie însă puțin diferită) încă din anul 1954, așa cum o mărturisește într-o lucrare ulterioară (Coșeriu 1988: 25, n. 12), lucrare publicată mai întâi în revista „Lingüística Española Actual”, III, 1/1981, p. 1–32.

PLANURI ALE LIMBAJULUI	Perspectivă sociologică	Perspectivă lingvistică
VORBIRE ÎN GENERAL	sociologia limbajului (plan universal)	sociolingvistica limbajului (plan universal)
LIMBI	sociologia limbii (plan istoric)	sociolingvistica limbii (plan istoric)
DISCURS	sociologia discursului (plan idiomatice)	sociolingvistica discursului (plan idiomatice)

Sociolingvistica, privită ca disciplină independentă cu obiective și sarcini valide sub aspect epistemic, își găsește bazele raționale în planul vorbirii în general, acolo unde acționează unul dintre principiile fundamentale ale limbajului conform concepției coșeriene, și anume *principiul alterității*. Ceea ce face ca limbajul să fie un fapt social este tocmai această dimensiune a alterității, care, fie că este *pozitivă* (în sensul coeziunii și al solidarității cu membrii uneia și aceleiași comunități), fie că este *negativă* (alteritatea drept conștiință a diferenței în raport cu membrii altor comunități), justifică, în primul rând, existența limbilor, iar apoi, ca un corolar, existența sociolingvisticii în variatele sale forme (Coșeriu 1994: 138).

Mergând pe aceeași linie prospectiv-normativă a cercetării, Eugen Coșeriu delimitează, ca principal scop asumat în mod deschis, obiectivele celor șase direcții amintite, în funcție de domeniul de referință specific fiecăreia dintre acestea:

PLANURI ALE LIMBAJULUI	Perspective	Sarcini și obiective
VORBIRE ÎN GENERAL	sociolingvistică	analiza gradului de cunoaștere și utilizare a normelor vorbirii în relație cu structura socială (socioculturală) a comunităților de vorbitori
	sociologia limbajului	analiza corelativă a categoriilor sociale în raport cu gradele și tipurile cunoașterii elocutionale, tipuri considerate ca posibile attribute ale categoriilor sociale
LIMBI	sociolingvistică	studiul varietății diastratice și al unităților sinstratice (niveluri), precum și al relațiilor dintre acestea; investigarea cunoașterii idiomatice „interdiastratice”
	sociologia limbajului	studiul statutului sociocultural al diverselor unități ce pot fi distinse în interiorul unei limbi istorice, precum și al relațiilor socioculturale care se pot stabili între acestea
DISCURS	sociolingvistică	analiza utilizării diferențelor diastratice în diferite tipuri de discursuri și funcția lor în cadrul acestora; analiza discursurilor, sub aspect tipologic și structural, în relație cu straturile socioculturale cărora le corespund
	sociologia limbajului	analiza discursurilor tradiționale considerate ca attribute ale categoriilor sociale, precum și statutul/ prestigiul acestor discursuri în context social

Încercând să sintetizăm această taxonomie teleologică elaborată de Coșeriu în funcție de cele două perspective ce pot fi aplicate variației lingvistice în relație cu structura socială, observăm că: a) *perspectiva lingvistică* propune o analiză a tipologiei lingvistice (înțeleasă ca expresie a variației idiomatice) în funcție de contextul social de manifestare a evenimentelor de limbaj (accentul fiind pus pe dimensiunea lingvistică a acestor evenimente); b) *perspectiva sociologică* propune o analiză a unităților lingvistice (discursuri, unități sinstratice) considerate ca posibile attribute ale categoriilor sociale, urmărindu-se în mod special modalitățile de valorizare a acestor unități în context social (accentul fiind pus de data aceasta pe statutul social al evenimentelor/structurilor lingvistice luate în considerare).

În ceea ce privește posibilitatea realizării efective a celor șase tipuri de cercetări centrate pe analiza relației dintre limbaj și contextul social, situația este diferită în funcție de perspectiva la care ne raportăm. Astfel, dacă fiecare dintre cele două tipuri de abordare (sociologică și lingvistică) aplicate la nivelul limbilor istorice și la cel al discursurilor beneficiază deja de o istorie proprie, cu cercetări concrete realizate pentru fiecare perspectivă în parte, la nivelul vorbirii în general situația este mai puțin fericită, cercetările de acest tip fiind încă destul de greu de pus în practică „deoarece nu avem încă o lingvistică a vorbirii ca disciplină temeinic constituită” și, în plus, „pentru că știm și mai puțin despre corelația între cunoașterea elocuțională și stratificarea socioculturală” (Coșeriu 1994: 140). Aceeași situație diferențiată o găsim și dacă plasăm cercetările pe axa diacronică (acolo unde sociologia limbajului ar trebui să se ocupe cu studiul schimbărilor în cadrul corelației dintre stratificarea socială și practicile lingvistice, iar sociolingvistica, cu analiza schimbărilor în configurația diastratică a limbilor), în sensul că nivelul unde acestea s-au dezvoltat cel mai mult îl reprezintă *istoria limbilor*, ca urmare a faptului că „pentru istoria discursurilor nu dispunem încă de toate datele suficiente, iar pentru o eventuală istorie a vorbirii în general (admițând că o astfel de istorie e posibilă) datele ne lipsesc în întregime” (Coșeriu 1994: 148). Maniera în care pot fi depășite aceste eventuale dificultăți în analizele de tip „socio-” aplicate realităților lingvistice este aceea de a privi, cel puțin în cazul lingvisticii aplicate, cele șase perspective delimitate ca tot atâtea modalități complementare de analiză, care, fiecare în parte, ar putea aduce soluții pertinente în rezolvarea unui caz sau altuia. Coșeriu, ca promotor recunoscut al perspectivei integraliste în analiza lingvistică, optează în finalul lucrării în mod deschis pentru adoptarea acestei modalități polivalente de analiză a structurilor, practicilor și tradițiilor lingvistice existente într-o comunitate dată, opțiune rezultată în urma recunoașterii și asumării ca atare în analiza lingvistică a complexității funciare a faptelor de limbaj.

3. În ultima parte a contribuției de față vom face o succintă prezentare a direcțiilor de dezvoltare a sociolingvisticii din ultimele decenii, încercând să vedem maniera în care distincțiile teoretice și perspectivele analitice propuse de Coșeriu se regăsesc în cercetările acestei perioade. Încercarea noastră se vrea un scurt excurs istoriografic cu referire la dezvoltarea recentă a sociolingvisticii, prin luarea în discuție a câtorva lucrări cu caracter

mai ales sintetic (introduceri, sinteze, enciclopedii, crestomații etc.), în ideea de a schița o radiografie a stării de fapt comparativ cu orientările propuse de Coșeriu. Referitor la strategia euristică adoptată, aceasta va fi preluată chiar de la autorul amintit, în sensul că urmărirea modalităților în care sociolingvistica s-a dezvoltat în ultima perioadă se va face prin analiza atât a tipologiei studiilor sociolingvistice ca atare, cât și a definițiilor date domeniului în cauză în lucrările analizate.

3.1. Punctul de plecare în analiza noastră îl reprezintă Colocviul *Teorii și practici ale sociolingvisticii*, organizat de grupul de cercetări G.R.E.C.O. („Le Group de Recherche sur la Covariance Sociolinguistique”) de pe lângă Universitatea din Rouen, între 27 noiembrie și 2 decembrie 1978⁸. Anvergura colocviului, cu peste 150 de participanți din peste 12 țări de pe trei continente, și calibrul științific al invitaților au conferit acestei manifestări științifice (ale cărei lucrări au fost publicate ulterior în două volume însumând aproximativ 700 de pagini – Gardin, Marcellesi 1980) statutul de reper major în cercetările de istoriografie a disciplinei. Importanța acestei manifestări derivă și din faptul că, la acea oră, când literatura de specialitate în domeniu era dominată de cercetările anglo-saxone, reuniunea de la Rouen s-a vrut a fi o reacție la această stare de fapt, atitudine ce transpare chiar din discursul de deschidere a Colocviului, prezentat de Jean-Baptiste Marcellesi: „Am prevăzut ca acesta [colocviul – n.n.] să se țină în franceză fără îndoială datorită comodității, însă și ca o reacție care nu este fără legătură cu sociolingvistica însăși” (Gardin, Marcellesi 1980: I, 11).

Una dintre caracteristicile importante ale acestei reuniuni științifice a fost marea diversitate a lucrărilor acceptate, aspect asumat ca atare de către organizatori în ideea de a face cu această ocazie o posibilă radiografie a situației de moment în cercetările de sociolingvistică. Astfel, lucrările colocviului au fost grupate pe șapte secțiuni, și anume: 1. *Sociolingvistica în afara Franței*; 2. *Situații de diglosie*; 3. *Lingvistică și sociologie*; 4. *Gramatică și sociolingvistică*; 5. *Sociolingvistica și școala*; 6. *Analiza discursului și* 7. *Sociolingvistica de teren*, această diversitate tematică confirmând, în fond, perspectiva pluridisciplinară asupra relației dintre limbaj și societate propusă de la bun început de cercetătorii anglo-saxoni. Starea de fapt respectivă se datorează în bună măsură faptului că unul dintre punctele cardinale ale sociolingvisticii îl reprezintă, așa cum aflăm din același discurs de deschidere, *contradicția discursivă*: „Acest concept adeseori ocultat [...] ni se pare a fi fundamental. Nu există sociolingvistică a devianței. Nu există în sociolingvistică decât diferență și mai ales contradicție. Nu se compară datele cu eternul uman implicit, ci cu alte date. Nu există grad zero al discursului. Nu există decât discursuri marcate social” (Gardin, Marcellesi 1980: I, 15). Avem aici o mărturisire de credință cu referire la statutul sociolingvisticii, o direcție de cercetare ce urma, practic, să schimbe perspectiva canonică,

⁸ Această manifestare a avut loc la doar patru luni după Primul Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică, la care Eugen Coșeriu și-a prezentat comunicarea analizată în lucrarea de față, acest lucru arătând, practic, interesul major de care se bucurau în epocă studiile de sociolingvistică.

decontextualizantă și anti-deviantă de analiză a faptelor lingvistice prin introducerea variației și a contradicției în limbă între punctele de interes ale lingviștilor (de unde și denumirile de „lingvistică a crizei” sau „lingvistică seculară” atribuite sociolingvisticii cu referire la statutul său epistemic – Gardin, Marcellesi 1987: 16).

Perspectiva largă sub aspect tematic asupra sociolingvisticii adoptată în cadrul acestui colocviu s-a reflectat în cele din urmă și în modalitățile de circumscriere teoretică a obiectivelor disciplinei. Astfel, în același discurs de deschidere, Jean-Baptiste Marcellesi menționează că a face sociolingvistică înseamnă „a te preocupa despre ce se vorbește în relație cu maniera în care se vorbește” (Gardin, Marcellesi 1980: I, 16), pentru ca, în finalul celui de-al doilea volum al lucrărilor colocviului, Françoise Gauthier să precizeze, într-un articol cu caracter conclusiv intitulat *Examen critique de la sociolinguistique*, faptul că „sociolingvistica studiază limbajul ca fapt social” (Gardin, Marcellesi 1980: II, 651), această aserțiune fiind singura legătură între diferitele tipuri de analiză care se reclamă de la sociolingvistică. Plecând de la aceste definiții cu caracter destul de general date sociolingvisticii și coroborându-le cu diversitatea punctelor de vedere și a perspectivelor tematice propuse pe parcursul colocviului, devine evident faptul că sociolingvistica încă își căuta la acea oră propriul statut științific, afirmația lui Robert Lafont făcută în calitate de moderator al mesei rotunde ce a încheiat dezbaterile colocviului fiind relevantă în acest sens: „cred că acest colocviu [...] ne lasă tuturor dorința de a continua în incertitudinea dată de chiar definiția sociolingvisticii, de a continua, așadar, schimbul critic de opinii” (Gardin, Marcellesi 1980: II, 688). În concluzie, putem spune că acest colocviu nu și-a depășit propriul statut asumat în mod deschis – acela de a fi o întrunire științifică cu un pronunțat caracter eclectic, al cărui scop a fost nu neapărat să delimiteze în mod tranșant obiectivele și metodologia sociolingvisticii, cât, mai degrabă, să reprezinte un punct de pornire în direcția conștientizării și, mai ales, a acceptării ca atare a diversității direcțiilor de cercetare ce se revendică și care coexistă în cadrul demersului de tip sociolingvistic înțeles în sens larg.

3.2. Un alt moment important în dezvoltarea sociolingvisticii asupra căruia dorim să ne oprim în cele ce urmează îl reprezintă apariția, în anii 1987–1988, a lucrării intitulată *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society/ Soziolinguistik. Ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*, lucrare în două volume (cca 2000 de pagini) publicată la prestigioasa editură Walter de Gruyter din Berlin. Structura finală a acestui „manual”, formată din 14 capitole, fiecare având între 3 și 28 de articole de sinteză, este rezultatul unui lung proces de negociere purtat între editori (Ulrich Ammon, Norbert Dittmar și Klaus J. Mattheier) și câțiva dintre cei mai importanți specialiști ai momentului în domeniul sociolingvisticii asupra problemelor ce urmau a fi incluse în cele două volume, această strategie editorială asigurând, astfel, un grad ridicat de reprezentativitate lucrării în raport cu situația „din teren” a cercetărilor de sociolingvistică.

O primă importanță a acestei apariții editoriale pentru tipul de demers propus de noi în articolul de față este dată chiar de maniera de a concepe o astfel de sinteză dedicată

sociolingvisticii, structura lucrării reflectând în bună parte tendința generală de abordare a complexului raport dintre limbaj și societate, ca termeni de referință pentru domeniul avut în vedere. Astfel, pe lângă unele capitole dedicate unor aspecte punctuale („Sociolingvistica istorică”) sau de factură istoriografică („Istoria sociolingvisticii ca disciplină”), cele două volume cuprind multe capitole ce reflectă o preocupare evidentă din partea editorilor în direcția unei circumscrieri cât mai detaliate (chiar exhaustive s-ar putea spune⁹) a complexei problematice suscitată de această încă relativ nouă disciplină. Lucrarea debutează cu un număr de 10 articole dedicate aspectelor teoretice ale disciplinei, continuă apoi cu două capitole alocate conceptelor fundamentale ale domeniului în discuție (concepte fie de factură sociologică sau psihosociologică, fie de sorginte propriu-zis sociolingvistică), pentru a consacra apoi un capitol disciplinelor auxiliare și celor conexe sociolingvisticii, apoi trei capitole problemelor de metodologie și, spre final, un capitol aplicațiilor sociolingvisticii în câmpul mai larg al științelor socioumane. Chiar dacă succintă, această prezentare a cuprinsului celor două volume confirmă o dată în plus intenția unei abordări exhaustive a domeniului, atât sub aspect sincron (o parte apreciabilă a articolelor fiind alocată conceptelor și metodelor specifice sociolingvisticii), cât și din perspectivă diacronică¹⁰. În plus, prin capitolul dedicat disciplinelor conexe, se arată o preocupare clară din partea editorilor în direcția unei cât mai exacte delimitări a domeniului propriu de acțiune al sociolingvisticii, prin decelarea unei diferențe specifice a acesteia în raport cu direcțiile conexe de cercetare – ca etapă obligatorie în procesul definirii oricărei discipline.

Din punctul de vedere al dihotomiei coșeriene între *sociologia limbajului* și *sociolingvistica* – distincție considerată de lingvistul de origine română ca fundamentală pentru o abordare corectă a întregii panoplii de fenomene rezultate în urma interacțiunii dintre limbaj și contextul social –, editorii lucrării manifestă o oarecare lejeritate analitică atunci când încearcă să justifice titlul ales (i.e., *Sociolinguistics*), opțiunea acestora părând a fi motivată aproape exclusiv din perspectiva conceptului de *political correctness*, fără alte argumente de factură epistemologică, absolut necesare pentru o întreprindere științifică de o asemenea amploare. Astfel, din *Prefață* aflăm că „termenul «sociolingvistică» selectat pentru titlul manualului exprimă probabil perspectiva comprehensivă a acestuia mai bine decât «sociologia limbajului», care, de altfel, a fost luat în considerare. Mai întâi, [termenul] «sociolingvistică» este deja acceptat pe scară largă ca nume al disciplinei. Apoi, conceptul de «sociolingvistică» pare a acoperi o arie mai largă sub aspect semantic. Este adevărat că nu există o diferență în mod general recunoscută între cei doi termeni rivali. Totuși, «sociolingvistica», înțeleasă ca o formă distinctă de «sociologia limbajului», se referă mai

⁹ Dezideratul exhaustivității este asumat *ab initio* de către editori, în a căror *Prefață* găsim specificat în mod clar acest aspect: „Am încercat să oferim o privire generală asupra disciplinei. Teorii, metode și aspecte empirice sunt descrise într-o manieră cât se poate de completă” (Amon, Dittmar, Mattheier 1987: IX); „Metodele sociolingvisticii [...] sunt descrise în cele mai mici detalii” (*ibidem*).

¹⁰ În fond, însăși titlul ales: *Handbook/Handbuch* ‘manual’ trimite la ideea de lucrare cu caracter sumativ în raport cu un anumit domeniu.

mult la microsfera dimensiunii sociale a limbajului, deși nu exclude nici macrosfera” (Amon, Dittmar, Mattheier 1987: XII)¹¹. Această atitudine „soft” cu privire la unul dintre cele mai importante aspecte referitoare la configurarea identității proprii a unei discipline în interiorul unei paradigme științifice – stabilirea denumirii ca moment esențial în legiferarea dreptului la existență al acestei discipline¹² – arată faptul că sociolingvistica încă se afla la acea oră în plin proces de căutarea a unei nișe proprii în câmpul științelor socioumane.

Însă, în ciuda lipsei unei opțiuni inițiale ferme sub aspect denominativ, procesul delimitării, configurării și „sedimentării” conceptuale a noii discipline se afla, din perspectiva dihotomiei coșeriene amintite mai sus, pe o curbă ascendentă, în sensul că aceiași editori au distins în mod foarte clar, așa cum am menționat deja, între concepte fundamentale de factură sociologică și psihosociologică, pe de o parte, și concepte fundamentale de factură sociolingvistică, pe de altă parte. Astfel, în prima categorie au fost analizate realități sociologice precum cele de *vârstă, generație, religie, etnicitate, națiune, clasă, identitate, prestigiu, grup, rețea socială* etc., în timp ce în cea de a doua categorie au fost incluse concepte precum cele de *comunitate lingvistică, diglosie, competență comunicativă, sociolect, idiolect, stil, registru* etc., așadar cu o dimensiune lingvistică mult mai marcată comparativ cu cele menționate sub prima categorie.

Un ultim aspect pe care dorim să-l reținem din această lucrare, ca urmare a faptului că importanța unei astfel de abordări fusese deja semnalată de Eugen Coșeriu în studiul său – și anume, analiza funcționării unităților sinstratice în cadrul unor comunități lingvistice date¹³ –, este cel al atenției acordate analizei variației sociolingvistice specifice unor diverse areale etno- și socioculturale. Acestei direcții de analiză, prezentă deja în cadrul colocviului de sociolingvistică de la Rouen prezentat mai sus (3.1.), unde luase forma unei radiografii a cercetărilor de sociolingvistică de tip „centrifug” în raport cu spațiul francez („Sociolingvistica în afara Franței”), îi este acordat un spațiu extins în cadrul manualului avut în vedere (cca 200 de pagini), unde sunt prezentate caracteristicile sociolingvistice ale unor regiuni, țări sau chiar zone mai întinse de pe anumite continente (regiunile de limbă arabă, țările nordice, estul/vestul Africii etc.). În cadrul acestui tip de analiză sunt luate în considerare, în general, atât aspecte ce țin de sociolingvistică, cum ar fi cele referitoare la diglosie, contact lingvistic, limbi pidgin sau creole etc., cât și probleme ce aparțin

¹¹ Avem aici, după opinia noastră, un exemplu clar al manierei în care elemente de sociologie sau politică a cunoașterii influențează cercetarea fundamentală, prin validarea unor opțiuni sau strategii euristice aflate inițial în „variație liberă” în raport cu paradigma oficială, însă care devin ulterior canon.

¹² Legat de acest aspect, Allen Grimshaw remarcă faptul că „cercetările au demonstrat că maniera în care lucrurile sunt denumite *pot* influența percepțiile și răspunsurile afective la adresa acestora; studiile au arătat că numele personale afectează șansele în viață ale acestora, numele produselor vând [...]” (Grimshaw 1987: 9).

¹³ „[...] spre deosebire de sociolingvistică în sens strict, sociologia limbilor poate (și trebuie) să studieze în egală măsură «statutul» și relațiile socioculturale ale diferitelor limbi din cadrul unei comunități [...]” (Coșeriu 1994: 144).

domeniului sociologiei limbajului, precum cele referitoare la atitudini, limbă și națiune, limbă și identitate, planificare lingvistică, politici lingvistice etc., probleme ce tratează covariația limbaj–societate în special la nivel „macro”.

3.3. Această direcție de „federalizare” a sociolingvisticii, în senul configurării și atribuirii unei identități regionale studiilor privind raportul dintre limbaj și structura socială, a devenit o prezență obișnuită în cercetările de specialitate, în special începând cu anii '80 ai secolului trecut. Titluri precum *Japanese Sociolinguistics* (Loveday 1986), *Reader in Czech Sociolinguistics* (Chloupek, Nekvapil 1987), *Sociolingüística latinoamericana* (Hamel, Lastra de Suárez, Muñoz Cruz 1988), *Sociolingüística para hispanoamericanos. Una introducción* (Lastra 1992), *Sociolinguistics. A Guide to Language Problems in India* (Chaklader 1990) sau *Arabic Sociolinguistics* (Bassiouny 2009) arată în mod elocvent interesul manifestat de cercetători față de această regionalizare a studiilor de sociolingvistică, interes într-un totu justificat dacă se acceptă faptul că fiecare cultură își manifestă propria identitate în primul rând sub aspect lingvistic, importanța și relevanța practicilor și cutumelor lingvistice în decelarea caracteristicilor unui spațiu etnocultural devenind astfel de primă importanță.

Pentru analiza de față ne vom opri doar asupra unei singure lucrări ce se înscrie în această direcție de cercetare, și anume volumul cuprinzând comunicările primei conferințe din Hong Kong (1988) dedicată temei «limbaj și societate» și intitulată *Sociolinguistics today: eastern and western perspectives* (Bolton, Kwok 1992). Motivele pentru care am făcut această alegere sunt, în primul rând, anvergura științifică a participanților prezenți la conferință – multe nume de referință în domeniul sociolingvisticii, precum Peter Trudgill, James și Lesley Milroy, Howard Giles, Ralph Fasold, Nikolas Coupland, R.B. Le Page sau Andrée Tabouret-Keller, precum și faptul că, prin subiectul supus analizei invitațiilor, conferința s-a dorit o sinteză asupra direcțiilor de cercetare existente la acea oră în domeniul sociolingvisticii.

În prefața volumului sunt tratate mai multe aspecte referitoare la domeniul sociolingvisticii, cum ar fi scopul și obiectivele acesteia, momente în dezvoltarea disciplinei ca domeniu autonom, diferențele de perspectivă între sociologia limbajului și sociolingvistică etc. Referitor la acest ultim aspect, editorul Kingsley Bolton remarcă faptul că, începând cu sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut sociologia limbajului a început să fie privită, mai ales în Anglia, ca un subdomeniu al sociolingvisticii, aceasta din urmă fiind recunoscută, în consecință, ca termen supraordonat. În ceea ce privește obiectivele sociolingvisticii – ca aspect ce ne interesează în mod direct în cadrul articolului de față –, clasificarea acestora este preluată de la Peter Trudgill, care delimitează trei categorii de studii dedicate limbajului: a) acelea ale căror obiective erau pur sociologice; b) cele ale căror obiective erau parțial sociologice, parțial lingvistice, și c) cele ale căror obiective erau în întregime lingvistice (Bolton, Kwok 1992: 12). Comparativ cu soluțiile propuse de Coșeriu, aici avem, în plus, acele obiective mixte care la autorul menționat, deși sunt luate în considerare, nu au un statut propriu din perspectiva dihotomiei *sociolingvistică – sociologie*

a limbajului. În sfârșit, un alt aspect ce ne interesează, ca urmare a scopului propus în contribuția de față, este acela al perspectivelor pe care sociolingvistica le avea la acea oră. Datorită diversificării exponențiale a direcțiilor de cercetare din interiorul sociolingvisticii, a face previziuni cu privire la viitorul acestei discipline era o misiune destul de dificilă, după cum recunoaște însuși editorul lucrării. Cu toate acestea, luându-se în calcul vectorii principali ce au stat la baza dezvoltării studiilor de sociolingvistică din ultima perioadă, se putea presupune menținerea unei dihotomii între demersurile de tip formalist (cu referire, în principal, la paradigma laboviană a studiilor cantitativ-descriptive) și demersurile de tip funcționalist, cum ar fi cele de pragmatică, analiza discursului sau sociolingvistică interacționistă, centrate pe favorizarea comportamentului subiectiv în analiza actelor de limbaj. Aceeași idee transpare și din luările de poziție exprimate la masa rotundă organizată în finalul conferinței, unde specialiști consacrați ai domeniului (Ralph Fasold, James Milroy și Howard Giles), invitați să răspundă la întrebarea „În ce măsură demersul sociolingvistic a făcut progrese substanțiale în ultimii ani în direcția unei teorii sociolingvistice unificate?”, afirmă că răspunsul la o astfel de întrebare „este «nu», sau cel puțin «nu încă»” (Fasold 1992: 352). Poziție care confirmă caracterul hibrid și divergent al cercetărilor de sociolingvistică considerate în ansamblu, caracter ce cu greu poate susține elaborarea unei teorii sociolingvistice generale care să reunească întreaga diversitate a direcțiilor de cercetare ce se revendicau de la acest domeniu.

3.4. Un ultim tip de lucrări asupra cărora ne vom opri în articolul nostru îl reprezintă creștomatiile de sociolingvistică (cunoscute în lumea anglo-saxonă sub titlul generic de *Sociolinguistics Reader*), editate cu preponderență în engleză și al căror ritm de apariție a înregistrat o creștere semnificativă în ultima perioadă. Motivul pentru care am considerat utilă aducerea lor în discuție îl reprezintă faptul că, prin caracterul selectiv specific unor asemenea volume, acestea fac, în mod implicit, prin selecția ca atare a lucrărilor, fie o evaluare calitativă a principalelor momente din evoluția disciplinei, fie o radiografie de moment a cercetărilor de sociolingvistică, oferind, astfel, atât sub aspect diacronic, cât și sincron, o viziune de ansamblu asupra principalilor vectori din domeniu; în plus, aceste lucrări reprezintă, prin caracterul sumativ al conținutului lor, un solid argument în favoarea maturității domeniului abordat, în sensul că acesta dispune de opere de referință, ce și-au dovedit deja în timp caracterul seminal.

Deși astfel de lucrări au fost editate destul de devreme (Hymes 1964; Gumperz, Hymes 1972), o frecvență relativ ridicată a apariției acestora se înregistrează mai ales începând cu anii '90 ai secolului trecut. În ceea ce ne privește, ne-am oprit asupra a două titluri: Peter Trudgill, Jenny Cheshire (eds.), *The Sociolinguistics Reader*, Arnold, New York, 1998 (2 vol.) și Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (eds.), *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Blackwell, 2003.

Prima dintre cele două creștomatii a optat pentru o abordare sincronă a domeniului sociolingvisticii, reținând un număr de texte relevante apărute după anul 1986, în urma consultării editorilor cu mai mulți specialiști în domeniu, care au fost rugați să specifice cele

mai reprezentative lucrări folosite în elaborarea propriilor articole sau cursuri universitare. Articolele reținute au fost grupate în două volume, fiecare dintre acestea fiind structurate pe câte două secțiuni. Astfel, volumul intitulat *Multilingualism and Variation*, are ca titlu pentru prima secțiune *Multilingualism and Language Contact*, cea de a doua secțiune fiind denumită *Linguistic Variation and Change*. Din punctul de vedere al tipologiei lucrărilor grupate în acest prim volum, se poate observa că acestea abordează, în general, probleme specifice nivelului „macro” de analiză, mergând de la cele specifice contactelor între limbi până la aspecte privind planificarea lingvistică. Cel de-al doilea volum, intitulat *Gender and Discourse*, tratează în fiecare dintre cele două secțiuni câte unul din cele două concepte incluse deja în titlu. Sub aspect tematic, acest al doilea volum acordă un spațiu mult mai mare subiectelor de tip „micro” (analiza markerilor pragmatici specifici domeniilor scuzei și al complimentului, caracteristici pragmatice ale discursurilor în funcție de sex etc.).

Cea de a doua lucrare reținută pentru discuția de față reprezintă, de data aceasta, o abordare în diacronie a principalelor direcții de cercetare ale sociolingvisticii, fiind incluse atât texte clasice pentru domeniu, „care sunt acum epuizate sau se află în reviste destul de obscure care sunt greu de găsit” (Bratt Paulston, Tucker 2003: XIV), cum ar fi, de exemplu, celebrul articol *Diglossia* al lui Charles Ferguson, apărut în revista „Word” din anul 1959, cât și articole recente, reprezentative pentru situația de la acea oră a cercetărilor. Din punctul de vedere al temelor luate în discuție, acest volum are o structură mai elaborată în comparație cu prima lucrare, în componența sa intrând 11 capitole, care tratează subiecte precum istoria sociolingvisticii, limbi pidgin și limbi creole, bilingvism individual și multilingvism de grup, planificare și politică lingvistică, limbaj și variație, pragmatică etc.¹⁴.

Sub aspectul tipologiei studiilor reținute, și în cazul de față acestea se împart între opere ce abordează teme tratate utilizând instrumente ale analizei cantitativ-descriptive, cu accent pe variația sistemului lingvistic în funcție de anumiți factori sociali (altfel spus, creditând în primul rând dimensiunea lingvistică a fenomenelor analizate), și lucrări ce adoptă, în analiza corelației limbaj–structură socială, grile de interpretare caracteristice științelor sociale, cum ar fi atitudinile, studiile comportamentale, imaginarul sociolingvistic etc.

4. În încercarea de a stabili câteva concluzii cu referire la posteritatea distincțiilor teoretice și metodologice propuse de Coșeriu pentru domeniul sociolingvisticii, începem prin a constata că perspectiva coșeriană este una cvasi-exhaustivă, sfera de cuprindere a tipologiei propuse de lingvistul român acoperind, practic, întreaga panoplie de analize (realizate deja, dar și posibile) ale raportului dintre limbaj și structura socială. Prin distincția tripartită între *vorbire în general* – *limbă istorică* – *discurs*, pe de o parte, și *sociolingvistica propriu-zisă* și *sociologia limbajului*, pe de altă parte, a fost configurat un cadru amplu și

¹⁴ În ceea ce privește structura, lucrarea se aseamănă destul de mult cu volumele apărute aproximativ în aceeași perioadă în seria *Blackwell Handbooks in Linguistics*, ceea ce denotă o strategie asemănătoare din partea editorului în direcția creării unor instrumente de lucru cât mai complexe pentru domeniul lingvisticii.

flexibil de analiză, care să poată circumscrie atât studiile formaliste (paradigma laboviană), cât și pe cele funcționaliste.

În ceea ce privește posteritatea efectivă a distincțiilor coșeriene, trebuie să remarcăm faptul că aceasta este una mai degrabă implicită, decât efectivă: fie că ne referim la manualele sau antologiile de texte clasice pentru domeniu, fie că luăm în considerare cercetări ce tratează aspecte punctuale specifice sociolingvisticii, contribuția lui Coșeriu este aproape necunoscută ca referință bibliografică în spațiul anglosaxon, majoritar și prioritar pentru domeniul sociolingvisticii¹⁵. Această realitate confirmă o dată în plus faptul constatat de Jean-Baptiste Marcellesi în deschiderea colocviului de sociolingvistică de la Rouen (vezi 3.1), și anume existența unei falii în cadrul sociolingvisticii între domeniul anglosaxon și celelalte spații culturale (cel romanic, în cazul nostru, lucrarea lui Coșeriu fiind prezentată la un Colocviu de sociolingvistică din Brazilia și apoi publicată pentru prima dată în spaniolă). Această enclavizare a domeniului este cel puțin contraproductivă, ținând cont de faptul că ne referim la o disciplină al cărei punct de plecare a fost tocmai creditarea diferenței și a variației lingvistice ca aspecte fundamentale pentru propriul statut epistemic.

Sub aspect tematic, cele două direcții propuse de Coșeriu ca posibile perspective de analiză a raportului limbaj–societate sunt acoperite aproape în mod egal de cercetările existente la ora actuală, un ușor avantaj avându-l, totuși, cele ce ar corespunde, conform dihotomiei coșeriene, sociologiei limbajului (teme precum atitudini lingvistice, planificare și politici lingvistice, limbaj și categorii sexuale etc.). De asemenea, se constată o hibridare a cercetărilor dedicate raportului limbaj–structură socială, în sensul că multe cercetări se situează la granița dintre sociolingvistica propriu-zisă și sociologia limbajului, prin adoptarea unui instrumentar teoretic și a unei metodologii mixte. Această stare de lucruri a favorizat configurarea la ora actuală a trei mari direcții de studii: *sociolingvistica cantitativă urbană de tip variaționist*, *sociologia limbajului* și *etnografia comunicării* (Moreno Fernández 2009: 290), situație oarecum similară cu cea constatată de Coșeriu la momentul redactării propriei lucrări (vezi *supra*, 2).

În sfârșit, în ceea ce privește definițiile date sociolingvisticii, în calitate de termen *ad quem* al studiului nostru (pe lângă structura tematică a cercetărilor din domeniu), lucrurile nu au evoluat prea mult față de situația constatată de Coșeriu acum mai bine de 30 de ani, în sensul că atunci când se ia în discuție problema în cauză, se trece, în general, cu destulă ușurință peste acest aspect, de cele mai multe ori sociolingvisticii fiindu-i atribuit același obiectiv al studiului raporturilor dintre limbaj și societate, fără alte nuanțări epistemice, așa cum procedase Coșeriu în studiul său¹⁶. Iar această situație a persistat, în mod paradoxal s-ar

¹⁵ Excepție face lucrarea *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, discutată sub 3.2, unde, însă, deși numele lui Coșeriu apare în câteva articole (cu autori germani!) ca referință bibliografică, lingvistul român nu este prezent cu lucrarea discutată de noi, deși aceasta apăruse deja de câțiva ani.

¹⁶ Chiar un studiu precum cel al lui Esther Figueroa, intitulat *Sociolinguistic Metatheory* (Figueroa 1994) – așadar, cu asumate obiective de analiză inter- și transdisciplinară a domeniului în

putea spune, în contradicție cu direcția generală a studiilor de sociolingvistică din ultima perioadă, care a fost una a diversificării și rafinării crescânde a perspectivelor și grilelor de analiză propuse cu referire la raportul dintre limbaj și contextul său social de manifestare.

BIBLIOGRAFIE

- Ammon, Dittmar, Mattheier 1987 = Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (eds.), *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*, Berlin&New York, Walter de Gruyter.
- Bassiouny 2009 = Reem Bassiouny, *Arabic Sociolinguistics*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Bolton, Kwok 1992 = Kingsley Bolton, Helen Kwok (eds.), *Sociolinguistic Today. International Perspectives*, London & New York, Routledge.
- Bratt Paulston, Tucker 2003 = Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (eds.), *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Blackwell.
- Bright 1966 = William Bright (ed.), *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, The Hague & Paris, Mouton & Co.
- Chaklader 1990 = Snehamoy Chaklader, *Sociolinguistics. A Guide to Language Problems in India*, New Delhi, Mittal Publications.
- Chloupek, Nekvapil 1987 = Jan Chloupek, Jiří Nekvapil, *Reader in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Coseriu 1981 = Eugenio Coseriu, *La socio- e la etnolingüística. Sus fundamentos e sus tareas*, în „Anuario de Letras”, XIX, México, p. 5–30.
- Coseriu 1988 = Eugenio Coseriu, *Die Begriffe „Dialekt”, „Niveau” und „Sprachstil” und der eigentliche Sinn der Dialektologie*, în vol. *Energeia und Ergon. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, I, Tübingen, Gunter Narr, p. 15–43.
- Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística*, în vol. *Sociedade, cultura e língua. Ensaos de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, Shorin, p. 28–49.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”.
- Dil 1973 = Anwar S. Dil (ed.), *Language acquisition and communicative choice*, Stanford, Stanford University Press.
- Fasold 1992 = Ralph Fasold, *Sociolinguistics in linguistics*, în Bolton, Kwok 1992: 351–355.
- Figueroa 1994 = Esther Figueroa, *Sociolinguistic Metatheory*, Oxford, Pergamon.
- García Marcos 1999 = Francisco García Marcos, *Fundamentos críticos de sociolingüística*, Almería, Servicio de Publicaciones de Universidad de Almería.
- Gardin, Marcellesi 1980 = Bernard Gardin, Jean-Baptiste Marcellesi, *Sociolinguistique. Approches, théories, pratiques*, vol I–II, Paris, PUF.
- Gardin, Marcellesi 1987 = Bernard Gardin, Jean-Baptiste Marcellesi, *The Subject Matter of Sociolinguistics*, în Amon, Dittmar, Mattheier 1987: 16–25.

cauza –, nu propune o definiție în termeni de gen proxim și diferență specifică a sociolingvisticii, deși acest subiect reprezintă unul dintre punctele cheie ale respectivei lucrări.

- Grimshaw 1987 = Allen Grimshaw, *Sociolinguistics versus Sociology of Language: Tempest in a Teapot or Profound Academic Conundrum?*, în Amon, Dittmar, Mattheier 1987: 9–15.
- Gumperz, Hymes 1964 = John Gumperz, Dell Hymes (eds.), *The Ethnography of Communication*, „American Anthropologist”, 66, 6, part 2 (special issue), New York.
- Gumperz, Hymes 1972 = John Gumperz, Dell Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*, New York, Holt.
- Hamel, Lastra de Suárez, Muñoz Cruz 1988 = Reiner Enrique Hamel, Yolanda Lastra de Suárez, Héctor Muñoz Cruz (eds.), *Sociolingüística latinoamericana*, México, UNAM.
- Haugen 1953 = Einar Haugen, *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*, Bloomington, Indiana University Press.
- Hymes 1964 = Dell Hymes (ed.), *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*, New York, Harper & Row.
- Lastra 1992 = Yolanda Lastra, *Sociolingüística para hispanoamericanos. Una introducción*, México.
- Liebersohn 1966 = Stanley Liebersohn (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, Bloomington, Indiana University.
- Loveday 1986 = Leo Loveday, *Explorations in Japanese Sociolinguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Moreno Fernández 2009 = Francisco Moreno Fernández, *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*, 4a edición, Barcelona, Ariel.
- Trudgill, Cheshire 1998 = Peter Trudgill, Jenny Cheshire (eds.), *The Sociolinguistics Reader*, vol. I–II, New York, Arnold.
- Weinreich 1953 = Uriel Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, New York, Linguistic Circle.

COSERIU'S PERSPECTIVES IN CURRENT SOCIOLINGUISTICS

ABSTRACT

In a plenary session of the First Brazilian Congress of Socio- and Ethnolinguistics (1978), Eugenio Coseriu delivered the conference *Fundamentos e tarefas da sócio- e da etnolingüística* („Socio- and Ethnolinguistics. Their Fundamentals and their Aims”), a programmatic article in which the author established the theoretic principles that had to outline (namely to shape a certain gender and a specific difference) the research directions of the two disciplines according to his own integral vision upon language. As for sociolinguistics, the author stresses the great heterogeneity of the studies that claim to belong to this new discipline, this aspect maintaining the statement that “in current linguistics, the theory of sociolinguistics [...] demonstrates rather uncertainty about the object of study and the meaning of this discipline”. Starting from this statement, Eugenio Coseriu establishes a series of theoretic characteristics and methodological perspectives necessary for a proper analysis of the *language – social structure* report (considered the characteristic field of analysis in sociolinguistics), shaping a reliable analytical framework that might support approaches of co-variation of the two terms of the already mentioned report according to the fundamental alterity of the language, as a dimension that “rationally justifies sociolinguistics in its various orientations”.

Key-words: Eugenio Coseriu, sociolinguistics, sociology of language, domains, (socio)linguistics theories.

VIZIUNEA LINGVALĂ ASUPRA LUMII DIN PERSPECTIVĂ COȘERIANĂ

GHEORGHE POPA *

1. Nu este cazul să ne lamentăm că cercetătorii s-au „scumpit” la punerea în evidență a specificului național al uneia sau alteia dintre limbi. Mai mult chiar: analizate paralel cu fenomene similare din alte limbi și identificându-li-se particularități distonante în raport cu acestea, fenomenele unei anumite limbi sunt calificate, de regulă, drept indicii elocvente, care conturează specificul național al idiomului dat. În același timp, trebuie să menționăm că, în unele situații – de altfel, nu puține la număr –, cercetătorii, studiind un anumit aspect lingvistic, încearcă să identifice în el trăsături care, nefiindu-i specifice, caracterizează corespondentele sale din alte limbi: are loc, aşadar, ignorarea totală a specificului național al fenomenelor examinate (am putea să amintim, în acest sens, de exemplu, tentativele lingviștilor români, în special ale celor din R. Moldova, de a concepe obiectul de studiu al frazeologiei, dar, mai ales, al principalelor tipuri de unități frazeologice, prin prisma concepției frazeologice a acad. rus V.V. Vinogradov).

2. Arbitraritatea și/sau superficialitatea cu care se operează în utilizarea sintagmelor „specific național”, „conștiință etnoculturală”, „mentalitate etnolingvală”, „tabloul lingval al lumii”, „viziune lingvală” se explică fie indicând în mod confuz realitățile la care se referă conceptele respective, fie atribuind acestor concepte tot ceea ce înseamnă deosebite (indiferent de ce natură este ea). Așa stând lucrurile, se neglijează faptul că știința este „o activitate care stabilește însuși adevărul lucrurilor și nu o simplă organizare practică și convențională lipsită de sens real” (Coșeriu 1994b: 94). În plus, se uită că „în știința noastră, obiectul este un obiect particular, un obiect cultural [subl. n.], adică altfel decât obiectele naturale” (Coșeriu 1996: 117). În felul acesta, fiind, „pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi și, pe de altă parte, [...] o formă a culturii” (Coșeriu 1996: 102), limbajul „este activitate creatoare, deci avem această dimensiune universală a creativității și, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar și într-o singură limbă, prezintă o

* Universitatea de Stat „A. Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

varietate în fond nelimitată” (Coșeriu 1994b: 38). În contextul dat, „cultura este, fără îndoială, creativitate obiectivată, însă, în același timp, este obiectivarea creativității omului istoric, ceea ce înseamnă că se face într-o anumită comunitate și într-o epocă determinată de o situație determinată” (Coșeriu 1994b: 178). Pornind de la aceste premise, deducem de ce „cultura nu poate fi națională și nu trebuie să fie națională ca obiect” (Coșeriu 1994b: 176).

3. Deja aceste reflecții ne permit să conchidem univoc că, în cazul operei coșeriene, avem de a face cu o ilustrare elocventă a fenomenului universalității: or, un savant de talia lui E. Coșeriu nu putea să se pronunțe pe marginea fenomenelor universale, reducându-le esența la fenomene particulare. E cazul, în acest sens, să amintim și de insistența lui E. Coșeriu de a examina fenomenele particulare prin prisma universalului, altfel zis, „de a situa propriul domeniu de cunoaștere în această perspectivă și de a înțelege legătura cu celelalte domenii ale cunoașterii” (Coșeriu 1996: 164)¹.

4. În general, trebuie să consemnăm faptul că E. Coșeriu nu a scris studii consacrate în exclusivitate elucidării conceptelor menționate mai sus, dar putem constata, în același timp, că acest aspect de importanță majoră pentru dezvoltarea esenței limbajului uman a fost permanent în centrul investigațiilor sale. Pentru început facem referință, în acest sens, la utilizarea frecventă a termenilor *tradiție, cultură, specific, universal, particular, individual* etc. – termeni care, într-un fel sau altul, trădează și/sau acoperă, fie și parțial, realități desemnate de conceptele menționate mai sus. Am mai putea menționa că Magistrul vorbește de „o multiplicitate a tradițiilor” și de „problema intersubiectivității limbajului”, de principiul comun al tuturor activităților culturale (adică de creativitate) și de principiul universal al alterității, de conștiința subiectului și de capacitatea intuitivă a poporului, de obiectivitatea care „ne obligă la subiectivitate” și de limbajul care „funcționează *prin* și *pentru* vorbitori”, de raportul dintre limbaj și esența lucrurilor și de esența individului etc., deci utilizează îmbinări de cuvinte cu semnificații dintr-o arie semantică concretă sau din arii semantice care se suprapun sau/și interferează. În subsidiar, nu trebuie să ne scape din vedere că, după convingerea lui E. Coșeriu, „omul se manifestă prin limbaj, în care se reflectă poziția socială, ideologia, individualitatea sa” (Coșeriu 1996: 164). Toate aceste remarci pledează în favoarea certitudinii că E. Coșeriu a fost preocupat și de aspecte care se referă nemijlocit la *viziunea/mentalitatea lingvală a poporului, la tabloul lingval al limbii naționale/al unui vorbitor* aparte etc.

¹ Nu vom insista asupra caracterului universal al operei coșeriene, despre care au vorbit mai mulți cercetători, întrucât, după judicioasa concluzie cu evidentă nuanță prospectivă a profesorului Mircea Borcilă, „opera lui Coșeriu a învins deja veacurile” (Borcilă 2003: 14), dar vom invoca doar un singur detaliu: constatarea profesorului japonez Takashi Kamei că E. Coșeriu e un lingvist pentru sec. XXI e completată de cea a Emmei Tămăianu Morita, că secolul XXI se poate dovedi insuficient pentru impunerea concepției coșeriene ca direcție dominantă măcar în lingvistică (deci în alte domenii, cu certitudine, este exclusă o atare impunere).

5. E în afara oricărui dubiu că E. Coșeriu era conștient de existența unui „tablou lingval al lumii”² al oricărei limbi naționale, după cum era conștient și de faptul că acest „tablou” trebuie să reprezinte o sistematizare completă, precisă, a „conținutului” limbii respective (prin aceasta se și explică, din punctul nostru de vedere, insistența Magistrului de a evidenția trei „concepte fundamentale”, trei tipuri de conținut: *desemnarea, semnificația și sensul*). Dar, întrucât există diferite tipuri de conștiințe umane (de exemplu, conștiință individuală, conștiință colectivă, conștiință națională, conștiință științifică ș.a.), reiese că există și diferite „tablouri lingvale ale lumii”. În felul acesta, „se poate ajunge până la individ cu varietatea – conchide E. Coșeriu – și, în cazul individului, la anumite forme de expresie ale acestuia în situații diferite” (Coșeriu 1994b: 38)³.

Recunoscând existența varietății la nivel de individ – ca reprezentant al unei etnii concrete –, E. Coșeriu nu putea să nu semnaleze diferențele privind perceperea diferită a lumii de către diferite comunități etnolinguale. „Calea ce explică tabloul lingval al lumii obiective prin intermediul semnelor materiale ale limbii duce la impas și este inacceptabilă”, conchide tranșant autorul (Coșeriu 1982: 280). Merită reținut, în acest sens, și faptul că principala cauza a acestor diferențe Magistrul o vedea în specificul activității unui popor, dar nu în sistemul lingval național. O asemenea situație presupune, firește, deplasarea în sfera gnoseologică, în viziunea cercetătorilor, unică, universală pentru toți vorbitorii, indiferent de limba pe care o vorbesc⁴. Nu în zadar se susține că deosebiri în gândire sunt determinate nu de deosebirile dintre limbi, ci de tipurile de activitate dezvoltate într-o anumită cultură. În felul acesta, E. Coșeriu, pornind de la cele trei concepte aristotelice (*ergon* este produsul unei activități care poate fi creatoare sau necreatoare, *enérgeia* este actul creator care este anterior propriei sale *dynamis*, *dynamis* este facultatea, posibilitatea de a realiza o activitate), a ajuns la următoarea aserțiune: „faptul că există activități [subl. n.] productive și neproductive, adică activități care au un produs – altele pot avea un efect, dar nu au un produs, adică ceva care rămâne după activități – și activități care nu au produse” (Coșeriu 1996: 64). Invocăm unul din exemplele aduse de E. Coșeriu: „limba latină are *agere*, care este «a face neproductiv», și *facere*, care este «a face productiv». Deci când întrebi în limba latină: «Ce mai faci?», nu întrebi: *Quid facis?*, ci întrebi *Quid agis?*, care înseamnă «Cu ce te mai îndeletnicești?», «Te mai plimbi?» sau «Ești sănătos?» ș.a.m.d. Pe când *Quid facis?* îl întrebi pe cineva pe care îl vezi că împlătește un coș, de exemplu” (Coșeriu 1996: 64). Așadar, dacă ar fi să ne referim la ipoteza Sapir-Whorf, ar fi rezonabil să vorbim de „relativismul activității”, nu însă și de „relativismul lingvistic”, deoarece

² Această îmbinare de cuvinte e susceptibilă, firește, de diverse interpretări, întrucât se referă la o doctrină speculativă, și nu la o realie ce există obiectiv.

³ De aici și cele trei tipuri de varietate (*diatopică, diastratică și diafazică*) care, lesne de înțeles, nu pot să nu-și lase amprenta asupra segmentării diferite a continuumului realității înconjurătoare.

⁴ Trebuie să menționăm că, până la ora actuală, soluționarea problemei universalității proceselor cognitive nu s-a bucurat de un răspuns univoc. Probabil, ar trebui să dăm dreptate acelor cercetători care insistă asupra ideii deterministe în procesul de cunoaștere, pornindu-se, așadar, nu atât de la factorii lingvali, cât de la cei culturali.

limbilor nu le corespund diferite tipuri de procese cognitive. Un detaliu mai mult decât semnificativ: Magistrul, după ce a evaluat importanța diferitor tipuri de activitate, a decis nestrămutat „că asta trebuie aplicată la *limbaj*”, întrebându-se, totodată, „cum se pot aplica la limbaj nu o pereche de noțiuni – *energeia* – *ergon* –, ci cele trei” (Coșeriu 1996: 65)⁵.

6. Firește că, în baza unor afirmații pe cât de tranșante, pe atât de esențiale (cu referire la subiectul în discuție), E. Coșeriu a fost criticat pe motiv că ar respinge dependența dintre viziunea poporului și limba sa națională. Astfel, cercetătorul rus O.A. Kornilov, luând ca punct de reper afirmația (firește, cu respectivele omisiuni de principiu) a lui E. Coșeriu că „nu trebuie să negăm că gândirea reflexivă a individului poate fi, într-un fel, determinată de o singură limbă și la o singură persoană fizică, întrucât gândirea conține, de asemenea, falsitate și confuzie, și una din posibilele confuzii e cea dintre sensul unic lingvistic și lucrurile semnificate ca atare. În același timp însă, este imposibil ca gândirea (inclusiv gândirea unui întreg popor) să fie întotdeauna determinată de limba corespunzătoare. Limba dată nu gândește pentru nimeni și nimeni nu și-ar justifica aberațiile prin limba sa, prezentându-le, respectiv, drept «adevăruri» ale limbii sale” (Coșeriu 1982: 279), conchide pe un ton zeflemitor: „Din ce reiese acest lucru? Din nimic. Este imposibil pentru că este imposibil” (Корнилов 2011: 111).

6.1. Sursa „criticii” cercetătorului rus trebuie căutată nu atât în incompetența lui (totuși, cercetătorul stăpânește informația de specialitate), cât în cunoașterea insuficientă sau în interpretarea eronată a concepției coșeriene privind legătura dintre limba și mentalitatea vorbitorului respectiv. Printre altele fie spus, cercetătorul rus nu a sesizat deosebirea dintre „sensul unic lingvistic și lucrurile semnificate ca atare”. Or, în viziunea lui E. Coșeriu, ceea ce trebuie să se rețină în legătură cu relația dintre limba și viziunea poporului asupra lumii e faptul că utilizarea unor cuvinte cu un anume sens (de aici și îmbinări improprii de tipul „limbaj al socialismului”, „limbaj al capitalismului” etc.) numai în rarissime situații presupune, efectiv, că e vorba „de «semnificate» obiectiv distincte, de valori terminologice diferite în cadrul unor ideologii diferite” (Coșeriu 2002: 21), dar, în mare, înseamnă că avem de a face cu „modalități ale *vorbirii*, nu de *limbi*”, cu „modalități subiective și, în același timp, orientate spre aspectul extralingvistic”, adică cu „modalități determinate de atitudinile adoptate de vorbitori, prin intermediul cuvintelor, față de «lucrurile» desemnate” (Coșeriu 2002: 21).

6.2. În susținerea observațiilor coșeriene referitoare la manifestarea unei anume atitudini față de „lucrurile” pe care cuvintele le desemnează, am putea aminti de două categorii de unități lexicale din limba română, a căror semantică, până la 1989, era actualizată dintr-o anumită perspectivă persuasivă: urmărindu-se atingerea anumitor scopuri, se recurgea la fraudarea sau eludarea unor componente ale semnificației denotative, dar mai ales a celei conotative, a termenului.

⁵Detaliul la care ne referim pune în evidență direcția legăturii dintre cultură și limbaj: cultură → limbaj.

Prima categorie era reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) purtătoare de conotații istorico-politico-etno-geografice. Aceste pseudoexotisme au încetat de a mai evoca, după 1989, realități improprii arealului românesc. Astfel, în limba română, *grevist* nu mai este „un participant la grevă ca formă de luptă a proletariatului în țările capitaliste...”; *mafiot* poate fi „membru al organizației teroriste secrete criminale” nu numai din Sicilia și SUA; *liberalismul* a încetat de a fi „o concepție politică și economică burgheză împotriva feudalismului și monarhiei absolute”; *capitalul* este o avuție de care dispun nu numai „capitaliștii” (a se vedea, de asemenea, *anarhism*, *anticomunism*, *municipiu*, *birocratie*, *comună*, *parlament*, *parlamentarism*, *sponsorizare*, *acciz* ș.a.).

A doua categorie este reprezentată de cuvinte (îmbinări de cuvinte) care, deși evocau realități specific românești, erau utilizate cu exces de prudență, prin actualizarea selectivă a unora din semnificațiile pe care le comportau, sau erau folosite dezinteresat, cu indicarea promptă a referențelor „exotici” (străini). Se recurgea la atare modalități nu din ignoranță sau din cunoașterea superficială de către vorbitorii limbii române a termenilor respectivi, ci din cauza... vigilenței politice. Și tocmai această vigilență, susținută și de „indisciplina” unor vorbitori, a determinat tabuizarea nejustificată a unor virtualități semantice sau camuflarea metodică a potențialului conotativ al unor cuvinte (sintagme). La prima vedere, constatarea pare gratuită, neconvingătoare, dar nu și pentru cei din stânga Prutului. Iată unele cuvinte (îmbinări de cuvinte) din această categorie, ale căror semnificate însă, utilizând termeni coșerieni, „nu au rămas «alterate»” (Coșeriu 2002: 22) de uzul „sovietic”: *domn*, *grafie*, *asimilare*, *hram*, *colectivizare*, *democrație*, *eliberare*, *pluralism*, *bilingvism*, *patriotism*, *independență*, *conștiință națională*, *spirit de neam*, *unitate de limbă*, *spiritualitate românească* etc.

7. Problematika legată de viziunea lingvală asupra lumii presupune luarea în discuție a disputei dintre „verbașiști” și „averaliști”. Astfel, conform concepției verbaliste, există un unic tablou al lumii și nu mai are sens să vorbim și de un tablou lingval al lumii (în acest caz, verbașiștii pornesc de la ideea că gândirea se desfășoară doar în forme verbale, chiar dacă ea atinge o cotă maximă de abstracție). Din punctul de vedere al averaliștilor însă, noțiunea de tablou lingval al lumii, dimpotrivă, constituie baza lingvoculturologiei. Cu alte cuvinte, dacă, pentru reprezentanții concepției verbaliste, reflectarea realității nu depinde de sistemul etnolingval (întrucât procesele cognitive sunt universale pentru toți vorbitorii), pentru reprezentanții concepției averbaliste, realitatea înconjurătoare e reflectată în funcție de respectivul tablou lingval al lumii⁶. Raportând aceste observații la doctrina coșeriană cu referire la aspectele în discuție, trebuie să pornim de la reperul că postulatul teoriei despre tabloul lingval al lumii rezidă în caracterul invariabil al categoriilor cognitive și în caracterul variabil al categoriilor de limbă. Așadar, nimeni nu pune la îndoială că un vorbitor care stăpânește o limbă are deja o viziune asupra limbii. Dar tot atât de adevărat este că „acest fenomen nu implică însă, în mod necesar, că fiecărei limbi îi corespunde o *altă* viziune asupra lumii, ci numai că, în cazul cunoașterii mai multor limbi, ni se lărgește, implicit, și

⁶ Pentru detalii, vezi Алефиренко 2009: 272–274.

universul cultural” (Neț 2005: 14). Cu alte cuvinte, nu este cazul să subapreciem rolul limbii nici în procesul de cunoaștere a realității, nici în determinarea tabloului lumii, întrucât acest lucru ar însemna că există atâtea viziuni câte limbi există pe fața globului pământesc⁷.

Această constatare poate fi interpretată și ca un imperativ, întrucât „limbajul în general, și deci și sub formă de limbă, prezintă două dimensiuni, care sunt unificate prin două universalii ale limbajului: *omogeneitatea*, pe de o parte, și, pe de altă parte, *varietatea*” (Coșeriu 1994b: 38). În felul acesta, „o lingvistică realistă” trebuie să țină seama, firește, „nu numai de omogeneitate, ci și de varietate” (Coșeriu 1994b: 39).

8. După cum se știe, una dintre noțiunile de bază ale gnoseologiei este mentalitatea. Pornind de la considerarea importanței acestui fenomen, E. Coșeriu nu putea să nu formuleze unul dintre principiile teoriei mentalităților: „Ne putem [...] pune întrebarea cu privire la esența individului, la ce este deci un individ, iar răspunsul la această întrebare, justificat și complet, ni-l dă întotdeauna *istoria*” (Coșeriu 1994b: 7–8). Se poate deduce lesne că stadiul actual al „individului” (inclusiv, al limbii, al culturii, al mentalității lui etc.) este un rezultat firesc al evoluției. În același timp, nimeni nu poate contesta faptul că limbajul și cultura sunt organic legate de mentalitatea poporului respectiv, adică de „ansamblul obișnuințelor, al comportamentelor unei colectivități umane”, iar mentalitatea, la rândul ei, este tocmai factorul ce asigură legătura dintre limbă, cultură și conștiință. Și e tot atât de adevărat că întregul conținut conștient sau inconștient al mentalității, în procesul de codificare în limitele sistemului lingval al comunității etnoculturale concrete, își dobândește existența sa prin verbalizare. Acest proces de verbalizare poate avea loc doar în situația când este accesibil atât pentru mine ca vorbitor, cât și pentru cei din jur. În felul acesta, ajungem la o altă „dimensiune universală” și anume la cea de alteritate, „adică a manifestării faptului de «a-fi-cu-altul» [...] – faptul de a se recunoaște pe sine în alții, faptul de a recunoaște în «tu» pe alt «eu» – este tocmai ceea ce se numește dimensiune «socială» (sau «politico-socială») a omului și coincide cu intersubiectivitatea originară a conștiinței: cu faptul că conștiința umană *este* conștiința deschisă spre alte conștiințe cu care stabilește **comunicarea**, adică le recunoaște acestora aceleași calități de a simți, a gândi, a judeca, a semnifica și a interpreta” (Coșeriu 2002: 26–27).

Vorbind de interacțiunea limbă – cultură – mentalitate, trebuie să se rețină că această interacțiune poartă un caracter de esențializare, dar nu de reprezentare. În legătură cu acest fapt, E. Coșeriu susține: „Numai limbajul ne oferă noțiuni, deci entități, nu doar intelectuale și universale, cu care putem opera în gândire. Altfel, în absența limbajului, gândirea ar fi doar reprezentare. Un om anumit sau o masă anumită nu pot fi obiecte de gândire, ci numai de reprezentare. Nu le putem delimita decât prin intermediul limbajului” (Coșeriu 1994b: 9).

⁷ Într-un anume fel, ar trebui să admitem că reflecțiile privind teoria tabloului lingval al limbii sunt legate de negarea legităților de reflecție a realității înconjurătoare de către gândire prin intermediul limbii (a se vedea și Albrecht 1974: 82).

9. Este unanim recunoscut că limba reprezintă un indicator al apartenenței etnice și naționale, un produs și un factor determinant al culturii și, în fine, un factor ce determină sentimentul demnității naționale. Din aceste considerente, alteritatea, după părerea lui E. Coșeriu, „se manifestă în limbaj prin omogeneitate, prin constituirea identităților și a tradițiilor comune” (Coșeriu 1994b: 38). Așadar, „contribuția esențială a lui E. Coșeriu la clarificarea relației dintre *identitate* și *alteritate* (conceptele aparțin *studiilor culturale* din ultimele decenii) constă în a fi subliniat faptul că alteritatea contribuie la construirea identității, pe de o parte, și a tradițiilor comune, pe de altă parte”. Astfel, după cum constată în continuare Mariana Neț, „problema nu se mai pune – ca, de regulă, în studiile culturale –, în termenii unei *opозиții* între identitate și alteritate, între sine și Celălalt, cu accent pe diferențele specifice. Dimpotrivă, în viziunea lui Coșeriu, este esențial rolul limbajului ca factor de proiecție a identității în alteritate; accentul cade pe *similarități* și nu pe diferențe, iar rezultatul ultim este «stabilirea tradițiilor comune»” (Neț 2005: 102).

10. Insistența lui E. Coșeriu de a examina orice „obiect local” în perspectiva universalității nu înseamnă că Magistrul contestă specificul național, care este „cu totul inevitabil prin s u b i e c t, nu prin obiect” (Coșeriu 1994b: 176). E cazul deci să recunoaștem că E. Coșeriu „legiferează”, într-un fel, rolul duplicitar al cercetătorului. Astfel, pe de o parte, el are misiunea de a examina cutare sau cutare obiect în mod real, întrucât „trebuie să insistăm asupra faptului că a cunoaște înseamnă tocmai a distinge și că o *distinctio rationis* nu este și nu poate fi «mutilare» a realității, căci nu se efectuează în planul obiectului. Nu trebuie să se confunde, în nici un sens, modul în care ni se *prezintă* obiectele cu modul de a le considera” (Coșeriu 1997: 46). Pe de altă parte însă, cercetătorul e pus în situația de a nu putea „scăpa de *specificul național*, de tradițiile pe care le reprezintă”, întrucât el însuși – ca cercetător – „e o parte dintr-o comunitate și dintr-o cultură care s-a constituit în mod istoric” (Coșeriu 1994b: 176). Mai mult decât atât: Magistrul ne atenționează persuasiv că, dimpotrivă, „cu cât nu vom căuta specificul național, cu atât mai mult îl vom găsi, cu atât mai mult îl vom exprima, fiindcă tocmai ocupându-ne de universal, din perspectiva noastră și cu posibilitățile noastre, cu tradițiile noastre, vom prezenta oricum o voce, fără îndoială, o voce umană, însă în același timp, o voce umană care se va recunoaște ca voce românească, ca voce cu timbru românesc” (Coșeriu 1994b: 176).

11. La capătul acestor rânduri, menționăm că, în reflecțiile coșeriene privind problematica în discuție, recunoaștem „o voce umană”, dar cu „timbru” pe cât de „românesc”, pe atât de „universal”, a cărei estimare deplină e în sarcina greu surmontabilă a generațiilor actuale și viitoare de cercetători, demers posibil doar cu condiția efectuării lui în baza celor cinci parametri cardinali pe care reputatul coșerolog clujean Mircea Borcilă – cu exact zece ani în urmă – i-a sintetizat sub forma unui „pentalog” al integralismului lingvistic.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Albrecht 1974 = Erhard Albrecht, *Bestimmt die Sprache unser Weltbild?*, Berlin, Akademie-Verlag.
- Алефиренко 2009 = Н.Ф. Алефиренко, *Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие*, Москва, Изд-во «Флинта», Изд-во «Наука».
- Borcilă 2003 = Mircea Borcilă, „Opera lui Coșeriu a învins deja veacurile”, în „Contrafort”, noiembrie, nr. 10–11.
- Coseriu 1982 = Eugenio Coseriu, *Naturbild und Sprache*, în Jörg Zimmermann (Hrsg.), *Das Naturbild des Menschen*, München, Wilhelm Fink Verlag.
- Coșeriu 1994a = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura „Știința”.
- Coșeriu 1994b = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică].
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2002 = Eugeniu Coșeriu, *Limba și politică*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (volum îngrijit de), *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Iași, Editura Trinitas.
- Корнилов 2011 = О.А. Корнилов, *Языковые картины мира как производные национальных менталитетов*, Москва, Изд-во «КДУ».
- Neț 2005 = Mariana Neț, *Lingvistică generală, semiotică, mentalități. O perspectivă de filosofie a limbajului*, Iași, Institutul European.

LINGUAL VIEW OF THE WORLD FROM COSERIU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The article focuses on some aspects of the lingual view of the world. Although professor E. Coseriu was not particularly concerned with this issue, his vast work contains a variety of ideas and significant reflections on the topic in question. This fact denotes an individual understanding and interpretation of the given problem, different from the traditional one.

Key-words: *language, speech, mentality, view, identity, culture, tradition, universality, homogeneity, variety.*

POEZIA LUI ION BARBU – O CONCRETIZARE A PERSPECTIVEI COȘERIENE ASUPRA LIMBAJULUI POETIC

MIRELA PUSTIU*

Poezia lui Ion Barbu prilejuiește un sistem de lectură diversificat, nuanțat în funcție de judecata de valoare a cititorului. Într-o formulă sintetizatoare, poezia barbiană este *jocul secund*, sintagmă a cărei accepție are la bază ideile unui mare teoretician al limbajului poetic: Eugeniu Coșeriu. În acest sens am urmărit concretizarea, în ceea ce autorul numește *joc secund*, a unor enunțuri programatice ale lui E. Coșeriu, fundamentale pentru teoria limbajului poeziei în general. Am pornit de la considerarea coșeriană a „limbajului poetic” ca „limbaj absolut”, idee fundamentală, întemeiată la rândul ei pe importante anticipări heideggeriene și ale lui Croce, dar pe care regretatul savant de la Tübingen a dezvoltat-o, în sens distinct, în cadrul propriu al concepției sale „integraliste” asupra limbajului ca „principiu și bază primară” a tuturor activităților culturale, și am încercat o descifrare a sintagmei de *joc secund*, continuând apoi cu o argumentare a sensului coșerian al acestui „joc”, pentru a pune în lumină „lumea posibilă” și modul de „realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare”, ale *jocului secund*.

1. Poezia lui Ion Barbu ca „limbaj absolut”

E. Coșeriu atribuie limbajului poetic însușirea de fi limbaj absolut. Astfel, limbajul poetic apare ca un domeniu autarhic, ca o „șesătură configurativă complexă ce ține de legi autonome sub imperiul cărora are loc o intercondiționare specifică a elementelor verbale și extraverbale” (Cimpoi 2001: 67). Heidegger e de părere că limbajul poetic este unul absolut pentru că se subordonează unui proces de poetizare ce are loc printr-o revelare a neființei care a pierdut capacitatea de a oferi și de a păstra Ființa în funcția ei de normă (Cimpoi 2001: 68). „Absolutizarea” limbajului poeziei este dată și de capacitatea acestuia de a

* Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

lumina adevărul, de a fi „rostire esențială”. Eugeniu Coșeriu consideră că limbajul poetic este absolut pentru că reprezintă creativitate prin însăși esența sa cognitivă. Limbajul comun nu face decât să delimiteze ființa prin care se naște ființa ca atare; el nu creează propriu-zis lumea, dar o face să fie, în timp ce limbajul poetic „organizează” lumea, o ctitorește (în sens heideggerian) și o așază într-o reprezentare (într-un mod hegelian), cuvintele fiind doar semne pentru o astfel de reprezentare. Concepția lui E. Coșeriu asupra limbajului poetic (pe care-l denumește „secund”) constituie punctul de plecare în descifrarea sintagmei *joc secund*; am considerat așadar că *jocul secund* al poeziei barbiene este ceea ce E. Coșeriu numește „limbaj secund”, modalitatea de percepere a semnificațiilor primare ale lumii. *Jocul secund* reprezintă actul de corectare, de reîndreptare a „greșelii” umane („Ovaluri stau, de var, ca o greșeală” – *Grup*) de către poet („Să nege, dreaptă, linia ce frângi...” – *Grup*), act ce se realizează prin procesul oglindirii („Intrată prin oglindă.../ În grupurile apei, un joc secund, mai pur” – [*Din ceas, dedus...*]), numărând așadar doi timpi, ca într-un „joc de-al doilea”, deci „secund”. Arta poetică a lui Ion Barbu este *jocul secund*, iar titlul volumului de poezii care l-a consacrat pe poet a împrumutat această sintagmă; astfel, poeziile barbiene incluse în volumul *Joc secund* capătă o dublă semnificație: definiție și element definit. În afara textului, în raport cu un context situațional oarecare, titlul respectiv reprezintă doar o emblemă a textelor lui Ion Barbu.

2. Lumea posibilă a „jocului secund”

Teoriile asupra relației limbaj–poezie susținute de Hegel, Vico, Heidegger și în special de Croce relevă acceptarea unei identități între acești doi termeni doar în condițiile în care limbajul este unul „absolut”. Coșeriu consideră că această identitate se poate susține din punctul de vedere al filozofiei limbajului: „...ca unitate de intuiție și expresie, ca pură creație de semnificații (care corespund «modului de a fi al lucrurilor») – dacă considerăm subiectul creator ca absolut (sau numai în relația sa cu ce este creat) –, limbajul este echivalabil poeziei, dat fiind că poezia corespunde tocmai captării intuitive a esenței. Ca limbajul, și poezia ignoră distincția între adevăr și neadevăr, între existență și inexistență: atât limbajul, cât și poezia sunt «anterioare» (preliminare) acestor distincții. Pe de altă parte, poezia, ca și limbajul, este aprehensiune a universalului în individual, obiectivare a conținuturilor intuitive ale conștiinței. Limbajul absolut este, prin urmare poezia” (Coșeriu 1995: 11). Așadar, ca limbaj poetic barbian, „jocul secund” e, mai întâi de toate, un „limbaj absolut”. Limbajul poeziei lui Ion Barbu „creează” lumi posibile, întrucât limbajul poetic e creator de lumi posibile. În încercarea noastră de a demonstra acest fapt, ne raportăm la ciclul de poezii *Isarlâk*. Lumea textelor poetice din acest ciclu este una căreia îi corespunde un spațiu restrâns și în care timpul este nedeterminat. Ființele create de poet pentru a viețui în lumea Isarlâkului dau dovadă de ascetism, toate (Selim, Nastratin Hoge, Răsturnica, Domnișoara Hus, pezevenghea din *Cântec de rușine*) aspirând către puritate – o cale spre izbăvire. Dintre toate figurile Isarlâkului propuse de poet, Nastratin Hoge se ridică la

nivelul unui simbol al acestei lumi ambigue; el e un inițiat capabil să unifice și să salveze spiritual cele mai degradate lumi, un personaj care face parte dintr-o „lume posibilă” – imaginara cetate Isarlâk, ceea ce înseamnă că „jocul secund” e, într-adevăr, creator de „lumi posibile”. Luând în considerare afirmația poetului conform căreia în crearea acestei lumi a avut drept model orașul său adoptiv Giurgiu („Credeam a fi recunoscut în pitorescul și umorul balcanic o ultimă Grece. O ordine asemănătoare celei de dinaintea miraculoasei lăsări pe aceste locuri a zăpezii roșii – dreapta, justițiară Turcime”; Aderca, *De vorbă cu dl Ion Barbu*, apud Barbu 1970: 413), putem spune că Ion Barbu a captat universalul printr-o operă individuală, iar *jocul secund* este „o refacere a universalului în individual”, „un model universal”, căci însuși Coșeriu susține că „poezia este și individ și model universal” (Coșeriu 1994: 24). Poemul cu titlu omonim ciclului din care face parte, *Isarlâk*, are, la rândul său, o valoare de program, fiind scrisă „Pentru mai dreapta cinstire a lumii lui Anton Pann” (dedicație ce precedă textul poeziei *Isarlâk*), o lume a cărei izbăvire o constituie chiar nealterarea ei prin consecvența hazului, haz practicat și de Nastratin Hogea în „lumea posibilă” a jocului secund: „Fii un târg temut, hilar/ Și balcan-peninsular.../ [...] Beată, într-un singur vin:/ Hazul Hogii Nastratin”; practicând acest haz, Nastratin nu se distrează, ci-l tratează ca pe un ritual prin care să realizeze, în imaginara cetate Isarlâk, o unitate din categorii cât mai variate: „Asinii de la cetate,/ Gâzii, printre fete mari,/ Simigii și gogoșari”. În concluzie, putem spune că *jocul secund* creează o „lume posibilă” spre care însuși poetul aspiră: „– Deschide-te Isarlâk!// Să-ți fiu printre foi un mugur./ S-aud multe, să mă bucur/ [...]. Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă stătătoare/ Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!” (*Isarlâk*).

3. Jocul secund ca „realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare”

3.1. Actualizarea unor semnificații inedite

La nivelul poeziei barbiene întâlnim numeroase situații în care, în jurul semnificatului conceptual, dat de sistemul limbii, se ivesc și alte semnificații care contribuie la „sensul” textului; aceste semnificații apar ca urmare a funcționării semnului lingvistic „în și printr-o rețea complementară și foarte complexă de relații, cu care formează un ansamblu deopotrivă de complex de funcții semantice, a căror totalitate se poate numi *evocare*” (Coșeriu 1995: 11). E. Coșeriu susține, în acest text, că o asemenea rețea în care funcționează semnul lingvistic o constituie relația materială și semantică a acestuia cu: alte semne particulare; serii și grupuri de alte semne; sisteme întregi de semne; universul extralingvistic; alte „texte”; experiența nemediată, lingvistică și nonlingvistică; cunoașterea empirică a lumii și cu diferite forme de interpretare a lumii. Aceste relații rămân însă inoperante la nivelul limbajului cotidian („ca atare”) sau a celui științific, întrucât acestea din urmă nu sunt „absolute”, proprietate pe care o satisface doar limbajul poetic: „Poezia trebuie să fie interpretată, deci, ca «absolutizare» a limbajului, absolutizare care nu se petrece în planul

lingvistic ca atare, ci în planul *sensului textului*. În poezie, tot ce este semnificat și desemnat prin intermediul limbajului (comportamente, personaje, situații, întâmplări, acțiuni etc.) devine la rândul său «semnificant», al cărui «semnificat» este tocmai sensul textului” (Coșeriu 1995: 11, de unde cităm și în continuare). Semnificațiile adiționale actualizate de jocul secund aparțin limbajului ca atare, însă ele nu sunt realizabile la nivelul acestuia, ci doar în cadrul limbajului poetic: „Caracterul real al acestor relații și al semnificațiilor care depind de ele se constată, în schimb, în ceea ce se numește «limbaj poetic»”. Iată câteva exemple în acest sens: *amurg* pentru *apus*, *occident*: „– Vechi burg de-*amurg*, în țara șvabă” (*Paralel romantic*); *apunere* pentru *moarte*: „Treci pietrele *apunerii* egale” (*Încreeat*); *a cumpăni* pentru *a alege*: „Mire, văzut ca femeia,/ Cu părul săpat în volute,/ De Mercur *cumpănit*, nu de Gee” (*Aura*); „În vis mut gabrovenimea cumpănește în ruină” (*Protocol al unui club Mateiu Caragiale*); *a conjuga* pentru *a se uni*: „Acestui glas, acelor harfe/ În mistici nupții mă conjug” (*Dedicație [Gheritei sfintei Caterine..]*); *dedus* pentru *transfigurat*: „Din ceas, *dedus* adâncul acestei calme creste” (*[Din ceas, dedus...]*); *drept* pentru *autentic*, în *conformitate cu adevărul*: „Cutia-încet se-încuie-în piept/ În scrisul apei caut *drept*” (*Falduri*); *împărtășite* pentru *realizate în comun*: „Spălări *împărtășite*! Înnoiți/ Arginturile mari botezătoare” (*Desen pentru cort*); *monumentau* pentru *aminteau*: „În jurul tău, frânturi de stâncă, lut,/ Cadavre ale florei uriașe/ *Monumentau* un ne-înturnat trecut...” (*Râul*); *respinse* pentru *abandonate*: „Treci pietrele *apunerii* egale/ Supt văile *respinse*, ce nu sunt” (*Încreeat*); *stătător* pentru *permanent*: „Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă *stătătoare*// Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!” (*Isarlâk*); *tăiat* pentru *sculptat*, *creat*: „Vedeau din ceasul ce nu bate/ – Din timp *tăiat* cu săbii reci” (*Statură*); *urzite* pentru *știute*, *cunoscute*: „*Urzite* căi, neverosimil var,/ Prin dimineța ierbii înmuiate” (*Desen pentru cort*). Prin utilizarea acestor semnificații inedite, Ion Barbu relevă tezaurul de posibilități ale limbii, poezia acestuia (*jocul secund*) dovedindu-se astfel a fi „realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare”.

3.2. Particularități sintactice și morfologice în opera poetică barbieniă

Evidențierea caracteristicilor sintactice ale poeziei barbiene pun în valoare posibilitățile inedite de combinare a elementelor sistemului limbii române. Relevarea următoarelor trăsături de la nivelul limbajului poetic barbian reprezintă o analiză aprofundată a particularităților sintactice, semnalate de E. Coșeriu în studiul său despre limba poeziei lui Ion Barbu (Coșeriu 1948, de unde vom cita și în continuare).

3.2.1. Utilizarea construcțiilor cu predicativ suplimentar

La nivelul poeziei lui Ion Barbu, construcțiile cu predicativ suplimentar, de tipul „Să nege, *dreaptă*, linia ce frângi” (*Grup*), reprezintă una dintre particularitățile sintactice prin care limbajul jocului secund se dovedește a fi „realizare a tuturor posibilităților limbajului ca atare”. În plus, aceste structuri, în care adjectivul are valoare predicativă, contribuie evident la condensarea semantică și ambiguitatea, controlată, a textului barbian. În acest sens, întâlnim: „Colo, dimineața mea,/ Viu altar îți miruia:// Ca Islande caste, norii/ În, *dorită*, harta orii,/ Ageri, șerpii ce purtai,/ Șerpii roșii, scurși din rai,/ Și, *cules*, albastrul benții/ De pe jerbele Juvenții” (*Orbite*); „*Scris*, râul trece-în mai-albastru” (*Legendă*); „*Cutreierată*, apa jur-împrejur undi”, „În ochi, din lâncezi ape, cum pâlpâie gălbuie/ Și *uleioasă*, dâra caicului turcesc!” (*Nastratin Hogeia la Isarlâk*); „*Fragilă*, unitatea mi-e pieritoare” (*Elan*); „Iar, *umedă*, pe frunte apasă greu tiara” (*Ți-am împletit...*); „Căci apa-ți va trimite și va întipări/ *Întunecată*, fața iubirii voastre moarte” (*Luntrea*); „Și, *silnici*, pașii noștri trezeau” (*În ceață...*); „Pe dâmbul zării unde tânjește în armură/ *Scăpărător* de raze, războinicul solar” (*Răsărit*).

3.2.2. Întrebuințări particulare ale cazului dativ

În poezia sa, Ion Barbu utilizează, în mod frecvent, cazul dativ în locul acuzativului cu prepoziție și al genitivului, aceasta datorându-se, după cum susține E. Coșeriu, unei tendințe generale a limbii române literare și comune, corespunzătoare perioadei de creație a operei poetice barbiene; în acest sens, poetul folosește: „Cimpoiul veșted *luncii*” (*Timbru*) pentru „[Cimpoiul veșted] *al luncii*”; „*Atlanticei* sunt robul” (*Înecatul*) pentru „*al Atlanticei* [sunt robul]”; „*Anulare unor albe timpuri*” (*Secol*) pentru „[Anulare] *a unor albe timpuri*”; „*Adeverire zilei*” (*Dioptrie*) pentru „[Adeverire] *a zilei*”; „*Prielnic potrivirilor de stele*” (*Desen pentru cort*) în loc de „*Prielnic pentru potrivirile* [de stele]”; „*Numisem nunții noastre-un burg*” (*Paralel romantic*) pentru „[Numisem] *pentru nunta* [noastră-un burg]”; „*Cuvânt adormiților*” (*Edict*) în loc de „[Cuvânt] *pentru adormiți*”; „*Fii Domnului statură luminoasă*” (*Înfățișare*) pentru „[Fii] *a Domnului* [statură luminoasă]”.

3.2.3. Preferința poetului pentru genitiv și acuzativ prepozițional în locul adjectivului

La nivelul poeziei barbiene putem constata că numărul atributelor prepoziționale este semnificativ; acest fapt poate fi explicat prin preferința autorului *Jocului secund* pentru atributul prepozițional în detrimentul adjectivului, situație care, pentru Ion Barbu, reprezintă doar o extindere a uzului acuzativului prepozițional, în condițiile în care acesta corespunde tocmai unui adjectiv care lipsește („glas galeș, *de unsoare*” – *Isarlâk* în loc de „glas *unsuros*”); uneori, evitarea adjectivului este preferabilă utilizării genitivului: „lucru *al*

tainei” (*Aura*) în loc de „lucru *tainic*”. Multe din atributele genitivale și prepoziționale în acuzativ de la nivelul limbajului poeziei barbiene reprezintă astfel de situații de utilizare a genitivului și acuzativului prepozițional în locul adjectivului, însă nu toate sintagmele pot fi înlocuite cu adjective, întrucât unele constituie metafore pe care orice echivalare le-ar anula.

3.2.4. Deplasarea epitetului

O altă particularitate sintactică a limbajului poetic barbian este reprezentată de deplasarea epitetului corespunzător atributului către regentul acestuia din urmă; prin această caracteristică, Ion Barbu pune în lumină un procedeu original de îmbinare a elementelor sistemului lingvistic românesc, în scopul actualizării cât mai complete a puterii de semnificare a limbii; în acest sens, autorul *Jocului secund* utilizează: „La cerul *lăcrămat* și *sfânt* ca mirul” (*Izbăvită ardere*) pentru „La cerul ca mirul *lăcrămat* și *sfânt*”; „Gardă *eficace* nunților” (*Paznicii*) pentru „Gardă nunților *eficace*”; „La șes *veșted*, cu tutun” (*Isarlâk*) pentru „La șes cu tutun *veșted*”; „răsade-*întregi* de stele” (*Luntrea*) pentru „răsade de stele *întregi*”; „termen *de sulf* ca un lămâi” (*Regresiv*) pentru „termen ca un lămâi *de sulf*”.

3.2.5. Prezența construcțiilor eliptice

Prin utilizarea construcțiilor eliptice, autorul *Jocului secund* creează un discurs în care își exprimă punctele nodale ale structurii informaționale (elementele strict necesare înțelegerii mesajului poetic), lăsând neexprimate elemente care ocupă poziții de legătură ușor de reconstituit: „Eram mult mai prost pe-atunci...” (*După melci*) pentru „Eram cu mult mai prost pe-atunci...”; „Cu tot gândul sus, la el” (*După melci*) pentru „Cu tot gândul orientat sus, la el”; „Iar acum, când focu-i stins,/ Hornul nins” (*După melci*) pentru „[...] / Hornu-i nins”, prezența verbului „-i” nefiind necesară deoarece acesta se subînțelege; „Cu Treptele supui văditei gale” (*Încreeat*) pentru „Cu suirea Treptelor supui văditei gale”; „Un stăpânit pământ ascultă ani” (*Izbăvită ardere*) pentru „Un stăpânit pământ ascultă de ani”; „Pașii lor sunt muzici, imnurile – rugă” (*Poartă*) pentru „Pașii lor sunt muzici, imnurile sunt rugă”. Un inventar al acestor construcții ne permite să concluzionăm următoarele: elipsa verbului copulativ/predicativ din numeroase construcții cu aspect propozițional nu afectează comunicarea poetică și nici constituirea unei propoziții ca unitate sintactică, predicatul fiind recuperabil, în general, după particularități sintactice, iar decodarea acestuia se face prin raportare atât la poziția subiectului, cât și la elementul/grupul prepozițional subordonat; elementul omis cel mai frecvent de către autorul *Jocului secund* este predicatul, urmând apoi conectorii care exprimă relația unui grup sintactic sau a unei propoziții (prepoziții și conjuncții), omiterea altor componente (subiecte, complemente, atribute) fiind rar întâlnită. Cu privire la această particularitate sintactică, Tudor Vianu afirma: „Stilul sintetic al lui Ion Barbu îndepărtează însă tot ceea ce i se pare inutil, de vreme ce închipuirea poate să recupereze singură

și ceea ce rezultă este o formulare mai ermetică, dar capabilă să producă în spirit un grad de vibrație intensă” (Vianu 1970: 12). Deci prin utilizarea structurilor eliptice, autorul *Jocului secund* încearcă, cu o îndrăzneală admirabilă, una din resursele inventivității expresive, înfățișându-ne astfel, sub raport stilistic, o operă extrem de personală, însă „sintetismul stilului lui Barbu reclamă concentrarea unui lector activ, cum în realitate se găsesc atât de rar. Barbu nu este darnic cu cuvintele și acela care le citește în poeziile sale trebuie să le cântărească în toată greutatea pe care poetul le-a dat-o” (Vianu 1970: 12).

3.2.6. Modalități expresive de redare a superlativului absolut

La nivelul poeziei barbiene, pe lângă modalitățile tipice de redare a gradului superlativ absolut, poetul creează forme foarte expresive prin combinarea, într-o manieră originală, a elementelor limbii; altfel spus, prin îmbinarea cuvintelor, ca unități minimale, cu propoziții/fraze, ca unități maximale, autorul *Jocului secund* creează procedee inedite prin care ilustrează cel mai înalt grad de intensitate al unei acțiuni sau modalități: „Eu voinic prea tare nu-s”; „noapte între toate/ Urgisită”; „Înserase mai de-a bine” (*După melci*); „Ochi inegali grozav de triști rotea” (*Păunul*); „Mult îndărătnic menestrel”; „prea-cuminte Enigel” (*Riga Crypto și lapona Enigel*); „...doarme nins albușul/ Atât de galeș, de închis” (*Oul dogmatic*); „Mult limpezi rapsozi”; „O cobori:// Pendular de-ncet” (*Uvedenrode*); „un prea-ciudat caic”; „catargul, mult prea mic”; „față prea tristă” (*Nastratin Hoge la Isarlâk*); „Pași... [...] De tot sprinteni,/ De tot sus”; „El milos de lin și-a pus/ Mâna-i verde” (*Domnișoara Hus*); „te-ajunge-așa de lin” (*Isarlâk*); „treabă mult spurcată” (*In memoriam*); „prea vechi acte” (*Încheiere*); „[...] Din matca ta,/ Prea strâmtă” (*Râul*); „stânci destul de dure” (*Dezrobire*); „mult istovit de cale,/ Mă pomenii în fața stingherului din luncă” (*Driada*); „Să ni-l gândim în cât mai sus...” (*Răsturnica*); „Pe sub fulgii somnului te pierzi de-a bine” (*Cercelul lui Miss*); „o nevăzut de scumpă nablă” (*Dedicație [Falangele acelei oboseli...]*); „Ai mult-ursuzei tagme” (*Bălcescu trăind*); „mult-încurcatul gen” (*Ut Algebra Poesis*); „Grozav mai e de bine” (*[Un duh cuminte...]*); „Când așa de veche sună-în glasuri răsă” (*[Eunuc al unui ultim, trist harem...]*).

3.2.7. Înzestrarea adverbilor cu o funcție specifică adjectivului

Câteva adverbe din poezia lui Ion Barbu au un comportament adjectival, ceea ce atrage și o funcție sintactică specifică adjectivului; astfel de situații reprezintă cazuri particulare din punct de vedere sintactic: „gândul sus” (*După melci*) în loc de „gândul suitor”; „«melc încetinel»” (*După melci*) – „«melc lent/ molcom/ calm»”; „steaua-aproape” (*Izbăvită ardere*) – „steaua apropiată”; „căi lungi înapoi” (*Aura*) – „căi lungi trecute”; „steme nicăieri” (*Secol*) – „steme deosebite/speciale”; „Cutia-încet” (*Falduri*) – „Cutia liniștită”; „[...] șalvari/ Undeva” (*Domnișoara Hus*) – „[...] șalvari/ Oarecare”; „Pași agale” (*Domnișoara Hus*) – „Pași domoli”; „[...] guri de gol, în Văi/ Înstelate, sus...” (*Domnișoara*

Hus) – „[...] guri de gol, în Văi/ Înstelate, *suitoare...*”; „norul, *jos*, în noapte” (*Domnișoara Hus*) – „norul, *coborât*, în noapte”.

3.2.8. Adjective cu o funcție specifică adverbului

Înzestrarea adjectivelor cu o funcție specifică adverbului constituie o tendință a limbii române, fără a deveni însă o regulă; astfel de utilizări întâlnim, în mod frecvent, în versurile barbiene, de cele mai multe ori cu scopul de a evita parafraza: „Mă brodisem *șui*, *hoinar*”; „Vream să-l văd cum iar învie/ *Somnoros*, din colivie...”; „*Somnoros* venii la geam”; „ziceau *răstit*”; „mânca *năprasnic*”; „Trebuia să dormi ca ieri/ *Surd* la cânt și îmbieri”; „Două coarne de argint/ *Răsucit* se sfărâmară” (*După melci*); „sună-încet, *mai tare*” (*Timbru*). Asocierea adverbului *încet* la gradul pozitiv și comparativul de superioritate *mai tare* are drept consecință caracterul repetitiv al acțiunii exprimate de verbul *sună*; „Sfiit pruncia ei trecea”; „Ușor sunau” (*Statură*); „Înaltă-în vânt te frângi” (*Mod*); „Sălcii muia”; „Mirat le începea” (*Margini de seară*); „Ochii împietresc *cruciș*” (*Dioptrie*); „[...] sună/ *Geros*, *amintit*” (*Edict*); „Se plocone, *răsăritean* și *moale*”; „Albastru pâlpaia și *cald*” (*Păunul*); „zi-mi-l *stins*, *încetinel*”; „Des cercetat”; „Lin adormi”; „Frumos vorbi și *subțirel*” (*Riga Crypto și laponă Enigel*); „doarme *nins*”; „Acordă *lin*/ Și *masculin*”; „singur scrie” (*Oul dogmatic*); „Brusc, ca toți amanții tineri,/ Am vibrat/ *Înflăcărat*”; „Brută ce desface *pripită*” (*Ritmuri pentru nunțile necesare*); „Uimit, îi vei cuprinde supremele arcan” (*Pentru Marile Eleusinii*); „Să te înalți *mai gravă*...”; „Și astfel *întregită* să-atingi Acordul-Pur” (*Ți-am împletit...*); „[...] să nu fi pus/ *Temeinic* gheara ta” (*Umbră*); „[...] *strident*, *străbătător*,/ *Vibrează*...”; „Enorm și *furtunatic*, să freamăte *Orgia*!” (*Dionisiacă*); „[...] Viața/ Întoarce *somnoroasă*...” (*Nietzsche*); „[...] *mai trist și mai sever*,/ Cetatea siderală în stricta-i descărnare/ Îmi dezvește...” (*Pytagora*); „Te uită: ștersele păduri/ Stau *vinete*...” (*Peisagiu*); „Cad stropi de piatră scumpă, *ușor și leneș*” (*Fulgii*); „Vom merge în armură de fier, *înținși și duri*” (*Cucerire*); „vibra *dominator*” (*Solie*).

3.2.9. Întrebuințarea neobișnuită a prepozițiilor

Prin extinderea uzului prepozițiilor de la nivelul unor expresii ca „a cânta din vioară” pentru „a cânta la vioară”, „a pocni din bici” pentru „a pocni cu biciul”, Ion Barbu recurge la întrebuințarea neobișnuită a prepozițiilor și în numeroase construcții de la nivelul poeziei sale; din punct de vedere sintactic, astfel de combinații de cuvinte, rezultate prin utilizarea inadecvată a prepozițiilor, reprezintă o particularitate a limbajului poetic barbian ce valorifică posibilitățile combinatorii inedite de la nivelul limbii: „să ude *în* roua ochilor” (*Pentru Marile Eleusinii*) pentru „să ude *cu* roua ochilor”; „[...] O ploaie/ *De* stropi rigizi...” (*Arca*) pentru „[...] O ploaie/ *Cu* stropi rigizi”; „[...] cuvântul/ *Pe*-atâtea buze bănuir” (*Peisagiu retrospectiv*) pentru „[...] cuvântul/ *De*-atâtea buze bănuir”; „*Pe* gând

descăleca-vor zăpezi neprihănite” (*Fulgii*) pentru „În gând...”; „Grădini arborescente în sloi am încrustat” (*Dezrobire*) pentru „[...] pe sloi am...”; „Prin norii deși” (*Peisagiu*) pentru „Printre norii deși”; „Când te bate/ Duh din spate” (*Cântec de rușine*) pentru „[...] Duh în spate”; „[...] sună/ .../ Cu tulumbele, la lună” (*Cântec de rușine*) pentru „[...] înspre lună”; „Sonor vuia văzduhul în râsul uriaș” (*Ixion*) pentru „[...] de râsul uriaș”; „Și aburea prin cupe belșug de ambrozii” (*Ixion*) pentru „[...] în cupe...”; „Și dalta scrâșnitoare în zimți mărunți e roasă” (*Ixion*) pentru „[...] de zimți...”; „Se lămurea din noapte o inimă de foc” (*Ultimul centaur*) pentru „[...] în noapte...”; „Cumpăna ridică-în zenit pironul clar” (*Răsărit*) pentru „[...] spre zenit...”; „pe vânt adus,/ Roitul săgetării...” (*Măcel*) pentru „de vânt adus...”; „lupta geme încă prin aburii lăsați” (*Măcel*) pentru „[...] printre aburii lăsați”; „Prin ce-înnodate drumuri, pornind la ce răscruce” (*Convertire*) pentru „Pe ce-înnodate drumuri, pornind spre ce răscruce”; „Mai rară ca răcoarea în luna lui Cuptor” (*Convertire*) pentru „[...] din luna...”; „prun uscat prin buruieni” (*Un personaj eteroman*) pentru „[...] printre buruieni...”; „Legată-în bande de dinam” (*Un personaj eteroman*) pentru „Legată cu bande...”; „Spre un pământ cu hopuri plin” (*Răsturnica*) pentru „[...] de hopuri plin”; „Se-întorc în orbul lunii” (*Text*) pentru „Se-întorc la orbul lunii”; „Cenușa în orb Nil” (*Regresiv*) pentru „Cenușa din orb Nil”; „Genunii adiate pe Atrizi” (*Regresiv*) pentru „Genunii adiate de Atrizi”; „[...] să urci/ Sub agere oțele silnici” (*Încleștări*) pentru „[...] să urci/ Cu agere...”; „O Moscova de cer și furci” (*Încleștări*) pentru „O Moscova cu cer și furci”; „Plouă soare/ Prin fânețuri și răzoare” (*După melci*) pentru „[...] Pe fânețuri...”; „De ziuă, fânul razelor înșală” (*Grup*) pentru „În ziuă...”; „[...] să despice/ Limbi verzi, suierătoare, prin dinții veninoși” (*Înecatul*) pentru „[...] printre dinții veninoși”; „scris în zid” (*Mod*) pentru „scris pe zid”; „Noroasă pata-aceasta de infern” (*Mod*) pentru „Noroasă pata-aceasta din infern”; „Arhaic Unt, din lăudată seară” (*Steaua imnului*) pentru „[...] în lăudată seară”; „Prin ger mutat, prin tufe de zinc” (*Steaua imnului*) pentru „În ger mutat, printre tufe de zinc”; „Ascunsa-i inimă plesnește,/ Spre zece vii peceți” (*Riga Crypto și laponia Enigel*) pentru „[...] În zece vii peceți”; „Din polul plus/ De unde glodul/ Pământurilor n-a ajuns” (*Oul dogmatic*) pentru „La polul plus/ Pe unde...”; „Inimă/ În undire minimă” (*Ritmuri pentru nunțile necesare*) pentru „Inimă/ Cu undire minimă”; „În gânduri încărcate” (*Nastratin Hogeia la Isarlâk*) pentru „Cu gânduri încărcate”; „Dar greii Pași prin ierburi și stuh se-împletecesc” (*Hastratin Hogeia la Isarlâk*) pentru „[...] printre ierburi și stuh se-împletecesc”.

3.2.10. Utilizarea finalei conjunctivului fără conjuncția *ca*

Cele două forme ale modului conjunctiv, prezentul și perfectul, se caracterizează prin prezența componentului mobil, invariabil, *să*, element care, în propoziții dependente, cumulează două roluri: operator al subordonării la nivelul frazei și marcă a modului conjunctiv; realizarea definitorie a propoziției conjuncționale este circumstanțiala de scop (finală), introdusă prin *ca să*. Deși conectorul tipic pentru conjuncționalele finale este *ca să*,

în versurile lui Ion Barbu se poate constata absența conjuncției *ca*, propoziția conjuncțională fiind introdusă doar prin *să*: „– Ei vor sălta, la drum cu Novalis,/ [...] *Să prade* tremuratul plai de vis” (*Desen pentru cort*); „Se ploconează răsăritean și moale,/ Mălai din mâna ta *să ciugulească*” (*Păunul*); „a rămas *să rătăcească*/ Cu altă față, mai crăiască:/ Cu Laurul-Balaurul/ *Să toarne*-în lume aurul,/ *Să-l toace*, gol la drum *să iasă*,/ Cu măselărița mireasă,/ *Să-i ție* de împărăteasă” (*Riga Crypto și laponă Enigel*); „Făcut e *să-l privim* la soare” (*Oul dogmatic*) pentru „[...] *ca să-l privim* la soare”; „*Să vezi*, la bolți, pe Sfântul Duh/ Veghind vii ape fără stuh,/ Acest ou-simbol ți-l aduc”; „În gălbenuș,/ *Să roadă* spornicul albuș,/ Durată-înscrie-în noi o roată” (*Oul dogmatic*); „Că intrăm/ *Să ospătam*/ În camera Soarelui/ Marelui/ Nun și stea,/ Abur verde *să ne dea*” (*Ritmuri pentru nunțile necesare*); „El milos de lin și-a pus/ Mâna-i verde/ *Să-ți desmierde*”; „Nu e nimeni *să-l îmbrace*”; „*Să-l întoarcă* d-a-îndarate,/ *Să nu-i rupă* vrun picior”; „Adu-mi-l pe-o coadă ruptă,/ Ruptă și de lingură,/ *Să colinde* singură” (*Domnișoara Hus*); „Adă botul/ *Să ți-l pup*”; „La ureche-apoi *să-l pui*,/ *Să zici iute*” (*In memoriam*).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

a. Literatură de specialitate

- Cimpoi 2001 = Mihai Cimpoi, *Eugen Coșeriu: limbajul poetic ca limbaj absolut*, în „Limba română”, nr. 4–8 (aprilie–august).
 Coseriu 1948 = Eugeniu Coseriu, *La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue „imparate”)*, în *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*, I, 2, p. 47–53.
 Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, Iași [Supliment al „Anuarului de lingvistică și teorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
 Coșeriu 1995 = Eugen Coșeriu, *Teze despre tema „Limbaj și poezie”*, în „România literară”, nr. 41, p. 11.
 Vianu 1970 = Tudor Vianu, *Ion Barbu*, București, Editura Minerva.

b. Surse

- Barbu 1970 = Ion Barbu, *Poezii*, ediție îngrijită de Romulus Vulpesu, București, Editura Albatros.

ION BARBU'S POETRY – A MATERIALIZATION OF COSERIU'S PERSPECTIVE ON THE POETIC LANGUAGE

ABSTRACT

Ion Barbu's poetry is subject to a very diverse reading system, nuanced depending on the reader's value judgment. In a synthesized formula, Barbu's poetry is “the secondary game”, a phrase of which acceptance is based on the ideas of a great poetic language theorist: Eugen Coseriu. To that

effect, we have kept track of what the author calls “secondary game”, of some programmatic statements of Coseriu, essential for the poetry language’s theory in general. We have started from Coseriu’s acknowledgment of “poetic language”, as an “absolute language”, a fundamental idea, based, in its turn, on important Heideggerian and Crocean anticipation, but one which the Tübingen late clerk developed, differently, within his own „integrallist” concept upon the language as “primary principle and foundation” of all cultural activities, and we have tried an interpretation of the collocation “second game”. Taking into consideration E. Coseriu’s concept of poetic language (which he calls “secondary/ second”), we have considered “the secondary game” of Barbu’s poetry, to be what E. Coseriu calls, “secondary language”, the way of perceiving the world’s primary significations. We have continued with an argumentation of the “coserian” meaning of this “game”, bringing forward “the possible world” and the “way of realizing all the possibilities of the language as such”, of the “secondary game”. Ion Barbu’s poetry language “creates” possible worlds, as the poetic language is a fabricator of possible worlds. In our attempt to emphasize this fact, we can relate to the *Isarlâk* cycle of poems. The world in the poetic texts from this cycle, is one which corresponds to a small space, and in which time is indefinite. The beings created by the poet, to survive in the Isarlâk world, manifest asceticism, all of them (Selim, Nastratin Hogeia, Răsturnica, Miss Hus, the villain from *Song of shame*) aspiring to purity – a way to salvation. Of all the characters from Isarlâk, proposed by the poet, Nastratin Hogeia rises to the level of symbol of this ambiguous world; he’s an illuminist, capable of saving the most unbecoming worlds spiritually, a character who’s a part of a “possible world” – the imaginary “Isarlâk” fortress, which means that the secondary game is indeed a “possible worlds’ “fabricator. The additional meanings, updated by the secondary game, belong to the language as such, yet they are not achievable on its level, but only within the poetic language. By using undiscovered significations, Ion Barbu reveals the language’s possibilities, his poetry (*the secondary game*), proving to be “realization of all possibilities of the language as such”. The use of auxiliary predicative constructions, the particular uses of the dative, the preference towards the genitive and the prepositional accusative instead of the adjective, the displacement of epithets, the elliptical constructions, the expressive ways of rendering the superlative absolute, equipping the adverbs with functions specific to the adjective, adjectives with functions specific to those of the adverbs, the unusual use of prepositions, the use of the conjunctive ending without the conjunction “that”, are syntactic characteristics of the “barbian” poetry, which stress the undiscovered possibilities of combining the elements of Romanian language’s system.

Key-words: *language, poetry, syntax, acception, attainment.*

RELAȚIA „CADRU” PRAGMATIC – UNIVERS SEMANTIC, CU REFERIRE LA DISCURSUL PUBLICITAR*

ADRIANA-MARIA ROBU**

0. Discursul publicitar este unul dintre obiectele predilecte de cercetare ale pragmaticii lingvistice actuale, datorită ansamblului de practici intersemiotice care integrează manifestări lingvistice, iconice, muzicale etc. Analiza prezentă asupra discursului publicitar urmărește trei aspecte: trasarea cadrului general conceptual în care se înscrie pragmatica, raportarea lingvisticii textuale coșeriene la un anumit tip de pragmatică, utilă pentru înțelegerea amplă a textelor (în special a celui publicitar care ne interesează aici) și prezentarea unor elemente de analiză a funcțiilor textuale și a celor evocative, cu exemplificarea așa-numitelor „cadre” (circumstanțe) ale comunicării din viziunea lui Coșeriu, cu referire la textul publicitar.

1. În practica analizei discursului, de sorginte semiotică, detașată de fundamentele teoretice ale semioticii morrisiene, înregistrăm tendința de a considera criteriul pragmatic ca fiind supraordonat celui semantico-sintactic, datorită aplicării unei semantici referențiale și a unei sintaxe de tip logic-formal, astfel încât discursul în general, și în special cel publicitar, este evaluat, cu precădere, în funcție de finalitatea pragmatică. Conform concepției lui Ch. Morris (Morris 1938: 77–137) cu privire la cele trei domenii ale semioticii (sintaxa, semantica și pragmatica), pragmatica se înscrie, pe de o parte, sub semnul unei componente semantice (și în cazul acesta semnele au și o dimensiune pragmatică și una semantică), iar, pe de altă parte, se ocupă de aspecte sociopsihologice, neabordate de sintaxă și semantică. În opinia lui Morris, pragmatica, fiind știința care vizează relația dintre semne și utilizatorii lor, presupune existența semanticii și a sintaxei, iar, pentru a determina această relație, este necesar ca mai întâi să știm ce tipuri de relații se stabilesc între semne și care este relația semnelor cu lucrurile. Numai că, din această distincție fundamentală, a fost luată în discuție componenta cea mai simplă a modelului

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

morrisian, încât pragmatica a fost concepută ca o disciplină interesată doar de efectele enunțării, de ceea ce fac utilizatorii cu enunțurile, semanticii rămânându-i rolul să explice conținutul reprezentativ al enunțurilor, în strânsă relație cu o serie de condiții de adevăr. Văzută astfel, pragmatica a fost disociată de semantică, uzul separat de sens și vorbirea de rezultatul ei.

1.1. Unul dintre principalele argumente pe care s-a bazat critica acestui tip de pragmatică a fost legătura dintre enunț și context, reflectată în ceea ce s-a numit *deixis* (Bühler, Frei, Fillmore)¹. Ulterior pragmatica a adus în discuție aspecte precum *presupozițiile, implicaturile conversaționale, actele de vorbire și diferite elemente de structură a discursului* (vezi Levinson 1989: 27). Însă momentul decisiv care a condus la separarea semanticii de pragmatică a fost constituit de „teoria actelor de limbaj” (enunțată de filosoful britanic J. Austin), argumentul de bază fiind acela că sensul unui enunț nu ar coincide cu starea de lucruri a lumii pe care o reprezintă. Astfel a apărut un prim tip de pragmatică, înțeleasă ca *știință a utilizării semnelor lingvistice* (desprinsă de bazele semioticii morrisiene și practică în cele două direcții amintite), știință fundamentată pe principii pozitivistice, care au în vedere faptul individual, considerat în materialitatea lui perceptibilă, din perspectiva relației cauzalitate – necesitate naturală. Pe linia lui Dieter Wunderlich, Brigitte Schlieben-Lange (1975: 9–20) vorbește de existența altor două tipuri de pragmatică: pragmatica văzută ca *lingvistică a dialogului* și pragmatica văzută ca *teorie a acțiunii de comunicare*. Pragmatica – lingvistică a dialogului se ocupă de universalitățile pragmatice ale dialogului (pronumele personale, expresiile politeții – *honorativele* –, expresiile deictice, verbele performative etc.) care urmăresc structuri generale ale situației de comunicare și care oferă informații despre locutor și interlocutor, despre timp și loc, despre intențiile vorbitorului.

1.2. Cel de al treilea tip de pragmatică, cea înțeleasă ca teorie a acțiunii de comunicare, surprinde folosirea vorbirii ca acțiune. În cadrul acestui tip de pragmatică au fost formulate două teorii: a) prima se referă la faptul că semantica unităților lingvistice se realizează numai în actul de comunicare lingvistică; b) cea de a doua privește actul de comunicare lingvistică drept *activitate (Tätigkeit)*. Conceperea vorbirii ca activitate are astfel în vedere atât condițiile universale de producere a comunicării, cât și diversele tipuri de unități lingvistice implicate în această activitate.

2. Doctrina lingvistică despre text și discurs a lui Eugeniu Coșeriu poate fi pusă în relație cu cel de al treilea tip de pragmatică, cea înțeleasă ca teorie a acțiunii de comunicare, deși fundamentele epistemice ale direcției coșeriene diferă radical de cele ale pragmaticii lingvistice de sorginte germanică. Însă, fără îndoială, putem observa că s-a ajuns la rezultate similare obținute prin modalități de analiză diferite asupra textelor/discursurilor. Trebuie să spunem că

¹ Problema apartenenței *deixisului* la semantică sau pragmatică a stârnit o serie de discuții. Pe de o parte, dacă semantica este considerată a fi domeniul care înglobează toate aspectele sensului, atunci fenomenele deictice se includ în semantică, iar, pe de altă parte, *deixisul* este revendicat de pragmatică, deoarece face referire la relația dintre limbă și contextele în care limba este folosită (cf. Hoarță Cărăușu 2004: 53).

cele două tipuri de perspective pragmatice reduționiste (repetăm, pragmatica văzută ca știință a utilizării semnelor lingvistice și pragmatica văzută ca lingvistică a dialogului) au fost aplicate destul de multă vreme în analiza textelor de comunicare (de cele mai variate tipuri: publicitar, politic, publicistic, literar, din viața practică etc.), obținându-se rezultate bazate pe corelarea condițiilor pragmatice cu elemente textuale semantico-sintactice, în cadrul unui demers inductiv axat pe date descriptive și cantitative². Eugeniu Coșeriu a preferat însă să-și înscrie concepția despre text și discurs sub semnul *lingvisticii textului*, care poate fi privită și ca o pragmatică – teorie a acțiunii de comunicare, construită pe fundamentele lingvisticii integrale. Această lingvistică a textului „ca lingvistică a sensului” a fost teoretizată de Coșeriu încă din anii '50, în studiul *Determinación y entorno* (1955–1956), apoi în lucrarea *Textlinguistik* (1980).

2.1. Viziunea coșeriană, antipozitivistă în esență sa, se fundamentează pe înțelegerea lingvisticii integrale ca știință a culturii, prin raportare la universalitățile esențiale ale limbajului (*semanticitate, alteritate, creativitate*) (Coșeriu 2009: *Universalitățile limbajului și universalitățile lingvisticii*, 78–80), pornind de la cunoașterea vorbitorului și de la activitatea de vorbire. Potrivit lui E. Coșeriu, o teorie obiectivă asupra limbajului va porni de la premisa că vorbirea este o activitate general umană, înfăptuită în mod individual de reprezentanți ai unei tradiții de tehnică lingvistică. Această activitate de vorbire creatoare de semnificații este analizată la trei niveluri (universal, istoric și individual), care presupun trei tehnici specifice (competență elocuțională, idiomatice și expresivă) (Coșeriu 2009: *Competența lingvistică*, 307), din care rezultă trei conținuturi (desemnare, semnificație și sens) (Coșeriu 1997: 74). Investigarea discursului/textului din perspectivă coșeriană are, de asemenea, la bază ideea că în discurs sunt antrenate atât componentele cunoașterii lingvistice (metalimbajul, diacronia, discursul repetat, varietatea diatopică, diastratică și diafazică a limbii istorice), cât și cunoașterea extralingvistică (cunoașterea lucrurilor în general), ambele dimensiuni constituindu-se în surse ale construcției discursului/textului. Altfel spus, în ceea ce privește activitatea discursivă, doctrina coșeriană despre text nu urmărește explicarea textului ca determinare ulterioară, dată de factori externi, ci se concentrează asupra posibilităților sensului, conferite de limbaj prin funcția lui semnificativă (*logos semantikos*). Semanticitatea reprezintă trăsătura fundamentală a limbajului, care, în plan discursiv, este determinată de finalități discursive interne.

2.2. Cea mai clară sistematizare a lingvisticii textuale coșeriene este făcută de Óscar Loureda Lamas care, în ceea ce a numit „de trei ori o lingvistică a textului”, include *teoria generală a textului, gramatica textului și hermeneutica textului*. Toate acestea constituie, de fapt, *lingvistica integrală a textului*:

„Coseriu denomina al análisis del texto como nivel último del hablar lingüística del texto o lingüística del sentido. Pero esta lingüística del texto es, en realidad, «tres veces lingüística del texto». Los textos son hechos *individuales*, pero no absolutamente singulares, pues presentan,

² Un studiu comparativ asupra abordării textului și discursului din cadrul modelelor de sorginte pozitivistă, pe de o parte, și a lingvisticii integrale coșeriene, pe de altă parte, se regăsește în Robu 2011a.

además, una *dimensión universal*, que incluye aquellos rasgos de la textualidad, y una *dimensión histórica* que hace que compartan tradiciones y moldes expresivos; dicho de otro modo, la lingüística del texto debe explicar, primero, qué es un texto en general y cómo se configura, de modo que en este sentido de trata de una teoría general del texto; segundo, debe explicar qué rasgos comparten distintos textos y qué función tienen en el hablar, de modo que se trataría de una lingüística de la dimensión tradicional del hablar; y tercero, debe explicar qué *significa*, en toda la extensión de la palabra, tal o cual texto en tal o cual situación, es decir, debe ser una hermenéutica de los textos o filología” (Loureda 2007)³.

Baza conceptuală de la care pornește lingvistul spaniol este reprezentată de viziunea coșeriană asupra nivelurilor limbajului. Abordarea limbajului, din perspectivă integrală, trebuie să țină seama de înțelegerea nivelurilor *universal*, *istoric* și *individual*, iar fiecare disciplină de studiu se poate raporta la acestea. Același autor (Loureda 2010: 151) prezintă modalitățile de studiu al limbajului, pornind de la modelul lingvisticii coșeriene, care integrează dimensiunile reale și funcționale ale textului: pragmatica (în abordarea cognitivistă) are în vedere *nivelul universal*, iar gramatica textului și gramatica sistematică funcțională se oprește *la nivel idiomatic*. În cadrul *nivelului individual* al vorbirii însă, disciplinele de studiu al discursului se plasează astfel: pragmatica, teoria enunțării și teoria argumentării se ocupă de *dimensiunea universală*, tipologia textuală, discursul repetat și tradițiile discursive vizează *dimensiunea tradițională a limbajului*, iar stilistica vorbirii, analiza critică a discursului, semantica textuală și hermeneutica analizează *dimensiunea individuală*. Contribuția cea mai importantă a lui Ó. Loureda constă în faptul că include toate aceste trei dimensiuni, cu disciplinele de studiu aferente, în sfera *nivelului individual al limbajului*, adică cel al *vorbirii* la nivel individual, deoarece orice text/discurs se actualizează numai în vorbire. Însăși lingvistica integrală coșeriană este o lingvistică a vorbirii și nu una a limbii. E de ajuns să pornim de la această distincție a nivelurilor coșeriene ca posibilitățile de cercetare a problemelor limbajului să se diversifice, iar rezultatele să arate o mai bună apropiere de esența limbajului și de realitatea acestuia. Modelul coșerian a fost aplicat, de exemplu, extrem de profitabil de cercetători ca Stelian Dumistrăcel, cu privire la discursul repetat (2006), Mircea Borcilă, în domeniul metaforologiei (2008), Emma

³ „Această analiză a textului ca ultim nivel al vorbirii este numită de Coșeriu *lingvistică a textului* sau *lingvistică a sensului*. Dar această lingvistică a textului, în realitate, este „de trei ori lingvistică a sensului”. Textele sunt fapte *individuale*, deși nu absolut singulare, întrucât manifestă o *dimensiune universală* care include trăsături ale textualității și o *dimensiune istorică* ce face ca ele, textele, să se conformeze unor tradiții și modele expresive. Adică, lingvistica textului trebuie să explice, mai întâi, ce este un text în general și cum se configurează, deoarece la acest nivel este vorba de o teorie generală a textului; în al doilea rând, trebuie să explice ce trăsături caracterizează diferite texte și care sunt funcțiile pe care le au în vorbire, astfel încât ar fi vorba de o lingvistică a dimensiunii tradiționale a vorbirii într-o limbă; în al treilea rând, trebuie să explice ce *semnifică*, în toată extensiunea cuvântului, un anumit text într-o anumită situație, respectiv, trebuie să fie o hermeneutică a textelor sau filologie” (varianta românească a textului citat este preluată din revista „Contrafort”, nr. 9, 2007; cf. <http://www.contrafort.md/old/2007/155/1304.html>).

Tămăianu, în sfera tipologiei textuale (2001), Cristinel Munteanu, pe terenul sinonimiei frazeologice, terminologiei (2009) etc.

2.3. Urmărind modelul coșerian de analiză a textului/discursului, vom prezenta câteva dintre modalitățile de înțelegere a discursului publicitar, pornind de la plasarea acestuia în sfera textelor aparținând categoriei celor cu *eficacitate practică*, apoi vom vedea care sunt elementele de analiză a *funcțiilor textuale* și vom face referire la *funcțiile de evocare* ce vizează relațiile complexe pe care le poate stabili semnul lingvistic, luând în discuție aici, cu exemple din discursul publicitar românesc, doar problema *cadrelor* coșeriene.

2.4. Preluând tipologia aristotelică, lingvistica integrală coșeriană își asumă următoarele finalități discursive: *finalitatea științifică* (cu sursa în *logosul apofantic*), *finalitatea pragmatică* (*logos pragmatic*, în funcție de care se determină eficacitatea practică) și *finalitatea poetică* (*logos poetic*) (Coșeriu 2002: 18–19). Fiecare dintre aceste finalități ulterioare surprind „atitudinea”, „intenția” subiectului vorbitor și chiar „relația cu interlocutorul”, însă considerate ca relații interne ale subiectului vorbitor cu propria sa vorbire, nu ca procese sau orientări externe (Coșeriu 2004: 15–16).

Având în vedere toate aceste coordonate epistemice, înțelegem că tipologia textelor în general și a textului publicitar, care ne interesează în mod particular aici, trebuie să țină seama de elementele care contribuie la instituirea sensului. Tipologicul, susține Emma Tămăianu, „nu poate fi definit decât ca modalitate de creație de sens – *modalitatea în care semnificatele și designatele unităților textuale se constituie într-un nou semnificant, de grad secund, și modalitatea articulării interne a sensului*” [subl. a.] (Tămăianu 2001: 37). Tipologiile clasice ale textelor stabilite pe baza tradițiilor de texte nu sunt în măsură să ofere informații cu privire la sensul acestora, deoarece textul/discursul este o activitate ce nu poate fi limitată la niște scheme. Dacă vorbim despre texte pe care le denumim drept politice, publicistice, publicitare etc., delimitarea lor are în vedere criterii extralingvistice. Ele pot fi studiate, însă, din perspectiva lingvisticii generale a textului, în funcție de valoarea practică a eficacității, după cum observă Coșeriu, într-un studiu despre tipologia textului politic:

„[...] discursurile orientate spre valoarea eficacității practice, în care, prin urmare, predomină funcția apelativă, există în toată viața practică, în orice tip de relații umane, de la dragoste până la comerț, de la sport până la învățământ, nu numai în viața și activitatea politică propriu-zisă. Și procedeele lingvistice (sau «retorice») sunt analoge în aceste cazuri: discursurile politice nu constituie o clasă prin forma sau structura lor lingvistică, ci numai prin conținutul lor extralingvistic” (Coșeriu 2002: 25–26).

În acest sens putem spune, de exemplu, că discursul publicitar și cel politic electoral fac parte din categoria textelor practice, datorită unei determinări ulterioare de natură pragmatică, și anume persuasiunea. Un alt argument în susținerea opiniei coșeriene că astfel de tipuri de discursuri sunt clasificate pe baze extralingvistice provine din faptul că acestea utilizează, în sprijinul persuasiunii, strategii verbale argumentative asemănătoare, cum ar fi: întrebarea retorică, negația polemică, metafora cu rol argumentativ, figuri de repetiție, figuri de construcție etc.⁴

⁴ Problema relației dintre discursul publicitar și cel politic electoral este tratată în Robu 2011b.

2.5. O altă modalitate de analiză a textelor recomandată de Coșeriu este sondarea funcțiilor textuale specifice, care se disting de funcțiile limbii sau de cele ale vorbirii. Funcțiile textuale sunt înțelese de Coșeriu drept „funcții ale vorbirii într-o anumită situație sau funcții care privesc un anumit scop al vorbirii” (Coșeriu 1997: 72). Aceste funcții textuale nu coincid cu funcții frazale, pentru că aceeași propoziție dintr-o limbă poate îndeplini funcții textuale diferite (de exemplu, o propoziție interogativă poate să exprime atât întrebarea, cât și îndoiala, sau se poate ca textul să conțină categorii care să nu aibă formă de expresie într-o limbă dată, cum e cazul „obiecției” sau „răspunsului”). Putem recunoaște aici o asemănare între funcția textuală din viziunea lui Coșeriu și teoria actelor de vorbire a lui Austin, pe care a preluat-o apoi Searle. Actul „performativ” implică la Austin trei activități complementare: realizarea unui act „ilocuționar” (producerea unui șir de sunete într-o anumită limbă), a unui act „ilocuționar” (producerea unui enunț înzestrat cu o anumită „forță”, conferită prin însuși actul vorbirii) și îndeplinirea unui act „perlocuționar” (care depășește cadrul lingvistic strict, în sensul că are loc declanșarea unor efecte în situația de comunicare cu ajutorul vorbirii)⁵. La acest nivel perlocuționar se regăsesc funcțiile textuale, pe care Coșeriu le separă în „funcții textuale implicite” (date pe baza presupuzițiilor textuale), cum ar fi *respingere, acceptare, aluzie, afirmație, exemplu, replică, constatare, ironie, opinie* etc., și „funcții textuale explicite” (independente de presupuzițiile textuale) ca *instrucțiune, îndemn, informație, rugămintă, explicație, sfat, promisiune* etc. E. Coșeriu mai precizează că un criteriu fundamental de caracterizare tipologică a textelor este distincția între „funcții textuale dialogice” (întrebare/răspuns) și „funcții textuale nondialogice” (Coșeriu 1997: 206), pe baza cărora lista funcțiilor poate fi continuată.

2.6. Din perspectiva funcțiilor textuale, discursul publicitar se remarcă prin anumite trăsături care l-ar putea delimita în cadrul textelor practice. Funcții precum „insinuarea”, „falsificarea intenționată a lucrurilor”, „ascunderea gândirii” (Coșeriu 2002: 24), eufemizarea (asupra căreia vom reveni mai jos)⁶, aflate sub semnul eficacității persuasive, îl plasează pe destinatar fie în imposibilitatea de a verifica validitatea mesajului, fie de a-i da acestuia o interpretare inocentă. Rezultatul obținut prin seducția de ordin discursiv este manipularea destinatarului, care este determinat „să acționeze într-un anumit mod sau să adopte o anumită atitudine” (Coșeriu 2002: 24). Acest nivel al funcțiilor textuale ne ajută la individualizarea textului publicitar față de texte științifice sau literare și chiar față de alte texte practice.

3. Specificitatea textului publicitar, ca a oricărui alt tip de text, trebuie căutată la nivelul funcțiilor de evocare, iar, pentru înțelegerea textelor/discursurilor, cu adevărat profitabilă este, de exemplu, explorarea *cadrelor* pe care le implică enunțarea sau, altfel spus, nivelul „circumstanțelor în care se vorbește”. Cadrele sunt discutate de Coșeriu din perspectiva semnică,

⁵ Cele trei tipuri de acte vor fi numite de Jean-Michel Adam, după Austin: „dimensiune enunțiativă”, „potențialitate argumentativă” și „valoare ilocuționară” (Adam 2008: 123).

⁶ În studiul amplu asupra eufemismului, intitulat *Eufemismul subversiv de legitimare*, Stelian Dumistrăcel prezintă forme de utilizare a acestuia în cadrul limbajului politic, juridico-administrativ și publicitar, forme care devin modalități „de influențare a receptorului, în special prin mass-media, spre o anumită atitudine” (Dumistrăcel 2011: 238).

adică în ceea ce privește relațiile pe care le stabilește semnul lingvistic dintr-un text prin funcția semantică de evocare. Aceste funcții semantice de evocare vizează relațiile semnului cu alte semne, relațiile cu semne din alte texte, relațiile dintre semne și „lucruri”, relațiile dintre semne și „cunoașterea lucrurilor”, precum și „cadrele (*intorni*)” (Coseriu 1997: 97–131). Cadrele sunt cele care contribuie la posibilitatea „ca vorbirea să semnifice și să fie înțeleasă dincolo de ceea ce se spune și dincolo de limbă”.

„Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire, căci nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanță, care să nu aibă un «fond». [...] cadrele participă în mod aproape constant la determinarea semnelor și adesea substituie determinantii verbali. Însă funcționalitatea lor este mult mai largă: cadrele orientează orice discurs, dându-i un sens, și pot chiar să determine nivelul de adevăr al enunțurilor” (Coșeriu 2009: 221).

3.1. În ceea ce privește tipologia cadrelor, Coșeriu amintește de câteva taxonomii din teoria contextelor enunțate de Ch. Bally, K. Bühler și W.M. Urban (Coșeriu 2009: 222). La acestea am putea adăuga unele rezultate din cercetările mai recente ale unor pragmaticieni ca Y. Bar-Hillel, J. Lyons, Teun Van Dijk⁷ sau D. Maingueneau și J.-M. Adam; la aceștia din urmă putem recunoaște influența doctrinei coșeriene despre text (vezi în special Maingueneau 2007, respectiv Adam 2008).

În concepția lui Coșeriu, cadrele sunt împărțite în patru tipuri ample: *situație*, *regiune*, *context* și *univers de discurs*, fiecare cu subtipurile lui. Schematic, tipologia cadrelor se prezintă astfel:

I	SITUAȚIE	imediată mediată	
II	REGIUNE	zonă domeniu mediu (ambiant)	
III	CONTEXT	context idiomatic context verbal	indirect direct pozitiv negativ
		context extraverbal	fizic empiric natural practic sau ocazional istoric particular universal actual trecut cultural

⁷ O trecere în revistă a opiniei acestor autori cu privire la context se regăsește în Levinson 1989: 21–24.

IV	UNIVERSUL DE DISCURS	al experienței curente al științei al fanteziei al credinței
----	----------------------	---

Maestrul de la Tübingen face însă precizarea că numai în limba vorbită apare acest complex de relații în toată deplinătatea sa, limba scrisă dispunând doar de anumite cadre:

„Un *context extraverbal empiric* există nemijlocit doar pentru limba vorbită, același lucru fiind valabil – cel puțin parțial – și pentru *contextul extraverbal practic* sau *ocazional*. Dimpotrivă, *contextul extraverbal istoric* sau *natural* există nelimitat și în domeniul limbii scrise. Una dintre cele mai importante distincții făcute între limba scrisă și cea vorbită constă în faptul că prima, spre deosebire de cealaltă, nu poate utiliza pur și simplu toate contextele extraverbale posibile, ci trebuie să-și creeze o parte din aceste contexte doar cu ajutorul contextului vorbirii. Contextele extraverbale sunt produse abia în textul însuși, fiind utilizate apoi, ca în limba vorbită, doar cu scopul altor determinări” (Coseriu 1997: 90).

Vom prezenta în continuare „cadrele” din viziunea lui Coșeriu, recurând la câteva exemple din sfera discursului publicitar.

3.1.1. Prin *situație* Coșeriu înțelege circumstanțele și relațiile spațio-temporale care se creează datorită faptului că cineva vorbește într-un anumit loc, la un moment dat:

„Prin *situație* trebuie să înțelegem tot ceea ce face posibil ca să apară *aici* și *acolo*, *acesta* și *acela*, *acum* și *atunci*, și un individ să fie *eu*, iar ceilalți să fie *tu*, *el* etc. *Situația* este deci «spațio-timpul» discursului, ceva care este creat de către discursul însuși și ordonat în raport cu subiectul discursului” (Coșeriu 2009: 222).

Astfel, aici se includ elementele deictice care pot denota numai prin raportare la o anumită situație. Situația poate fi de două tipuri: *nemediată* (creată prin însuși faptul vorbirii) și *mediată* (creată prin contextul verbal). După cum valoarea timpurilor verbale depinde de ancorarea situativă a textului, la fel și interpretarea deicticelor de persoana I sau a II-a va fi determinată de mișcarea enunțiativă. Acest tip de ancorare este numită de D. Maingueneau „ambriere”, iar enunțul pus în legătură cu „situația de enunțare” este un enunț „ambrieat”. De exemplu, referindu-ne la enunțuri ambriate, în textele publicitare, folosirea deicticelor este definitorie pentru stabilirea unui anumit tip de relație cu receptorul.

Exemplu: spot publicitar televizat BCR – „Cu cine faci banking?”

Se surprinde finalul unui meci de tenis pe echipe, în care echipa favorită se apropie de victorie. Comentatorul meciului, dar și o serie de privitori care urmăresc meciul în direct se întreabă, pe rând, „Oare cu cine face banking?” echipa favorită. Răspunsul este dat de jucătorul care va marca victoria, răspunzându-i coechipierului său: „Cu BCR”. Iar apoi intervine vocea din spatele imaginii, care rostește următorul text: „Contează cu cine *faci* banking. Pentru că în viață încrederea adevărată vine și din siguranța financiară. BCR – *gândim* la fel”. Acest exemplu pune în scenă un „tu” și un „noi” prin care receptorul este inclus în text. Forma verbală „gândim”, cu nuanță deictică, implică de asemenea un „noi” de identificare a receptorului cu învingătorii, ca urmare a cooperării cu o bancă de încredere.

3.1.2. Cel de al doilea tip de cadru este constituit de ceea ce Coșeriu numește *regiune*. Aceasta este definită drept:

„[...] spațiul în limitele căruia un semn funcționează în anumite sisteme determinate de semnificație. Limitele acestui spațiu depind, pe de o parte, de tradiția vorbirii și, pe de altă parte, de cunoștințele pe care le are vorbitorul despre faptele semnificate” (Coșeriu 1997: 118).

Regiunea ține și de relația care se stabilește între semn și cunoașterea noastră despre lucrurile desemnate. Clasificarea regiunii cuprinde: *zona*, adică „«regiunea» în care este cunoscut și folosit în mod curent un *semn*”, limitele ei constituind o izoglosă; *domeniul* este reprezentat de „regiunea în care *obiectul* este cunoscut ca element al orizontului vital al vorbitorilor sau al unui «spațiu» organic al experienței ori al culturii, iar limitele sale nu sunt lingvistice”; și *mediul* considerat a fi „o «regiune» stabilită social sau cultural: familia, școala, comunitățile profesionale, castele etc. (care) sunt medii în măsura în care posedă moduri proprii de a vorbi” (Coșeriu 2009: 223).

În cadrul discursului publicitar, anumite nuanțe ale cuvintelor depind de diferențierile de „regiune”. Astfel, un cuvânt din afara „domeniului” său, cum ar fi anumiți termeni sau fonetisme din graiurile populare, se folosesc în publicitate pentru a conferi culoare locală. Sau utilizarea termenilor specializați are rolul de a evoca totodată și domeniul în care aceștia sunt folosiți.

Exemplu: *Napolact* – „Iaurt numa bun”.

Acest spot prezintă un text scurt rostit de un țăran clujean, îmbrăcat în costum popular: „Or afla și experții d'e afară cum îi bine d'e mâncat. Le zăc eu pă românește: îi bine d'e mâncat iaurt numa bun. Iaurt numa bun, ca odinioară, de la Napolact”.

3.1.3. Următorul tip de „cadru” precizat de Coșeriu este *contextul* vorbirii, prin care se înțelege „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca «știință» a interlocutorilor, ca prezență fizică și ca activitate” (Coșeriu 2009: 225). Coșeriu distinge trei tipuri de contexte: *idiomatic*, *verbal* și *extraverbal*. *Contextul idiomatic* este tocmai „limba însăși ca «fond» al vorbirii”. Există cazuri în care în contextul idiomatic poate să funcționeze o limbă diferită de cea vorbită, când sunt implicați subiecți plurilingvi. Textul publicitar poate folosi un astfel de cadru atunci când un cuvânt dintr-o limbă evocă sensuri cu nuanță peiorativă sau hazlie într-o altă limbă. Cât privește *contextul verbal* și *contextul extraverbal*, aceste două tipuri sunt extrem de importante pentru constituirea sensului în texte.

Contextul verbal (numit de analiștii discursului *cotext*) este definit ca fiind „discursul însuși în calitate de «cadru» al fiecăreia dintre părțile sale (ale discursului). Pentru fiecare semn și pentru fiecare porțiune a discursului (care poate fi dialog), constituie «context verbal» nu numai *ce s-a spus înainte*, cum credea Bally, ci și *ceea ce se va spune* în același discurs” (Coșeriu 2009: 226). Acesta poate fi *nemediat*, cuprinzând semnele din vecinătatea semnului luat în discuție, sau *mediat*, care poate să cuprindă întregul discurs (în cazul acesta este numit *context tematic*). De asemenea, contextul verbal poate fi *pozitiv* sau *negativ*, cu

privire la ceea ce se spune efectiv și la ceea ce nu se spune. În cazul omisiunii intenționate „avem de-a face cu ceea ce – în funcție de intenția atribuită vorbitorului – se numește *insinuaire, aluzie, sau sugestie*” (Coșeriu 2009: 226).

Un exemplu de context verbal negativ poate constitui orice text în care este utilizat eufemismul. Cu privire la discursul publicitar și politic, Stelian Dumistrăcel vorbește despre „eufemismul subversiv de legitimare” prin care denumește acele forme de eufemism „peu honnêtes”, cu referire la „utilizarea cuvintelor [...] ocolitoare ale realităților sociale și politice, conform unei morale *sui-generis*, dat fiind că vechile tabuuri au fost depășite” (Dumistrăcel 2011: 221). Pentru utilizarea „eufemismului subversiv de legitimare în publicitate” lingvistul discută cazul sintagmei „plante etnobotanice”, considerată a fi o „enormitate lingvistică” sau cel puțin o „formulă alambicată”, care

„a servit (și mai servește!) ca o «perdea», pentru a ascunde, sub o aparență... științifică, specificul (nociv) al plantelor vândute clienților, cei care au lansat-o ori au pus-o în circulație nefiind preocupați, de fapt, nici de semnificația cuvântului *plantă*, nici de aceea a neologismului.

Oricum, deși prea puțin susținute, discuțiile din mass-media au dus, totuși, indirect, și la o concesie terminologică: în discursul public (al politicienilor și al mass-mediei), referirea s-a făcut, apoi, recent, în registru obiectiv, la «plante *halucinogene*» sau «plante *interzise*», iar eufemistic, așadar tot cu scopul de a masca realitatea, a apărut sintagma «*produce etnobotanice*» (Dumistrăcel 2011: 234).

Cel de-al treilea tip de context, numit de Coșeriu *contextul extraverbal*, presupune „toate circumstanțele de natură nelingvistică ce sunt percepute în mod direct de către vorbitori. Pot fi distinse diferite tipuri: *fizic, empiric, natural, practic, istoric și cultural*” (Coșeriu 2009: 226–227). Prin *contextul fizic* se înțelege tot ceea ce „se află în raza vizuală a vorbitorilor sau la care aderă un semn”, spre deosebire de *contextul empiric* constituit de «stările de lucruri» obiective, care sunt cunoscute de cei care vorbesc într-un anumit loc și într-un anumit moment, deși nu se află în raza vizuală a vorbitorilor”. Totalitatea contextelor empirice posibile sau universul empiric reprezintă *contextul natural*. *Contextul practic* sau *ocasional* este constituit de „împrejurarea particulară, subiectivă sau obiectivă, în care are loc discursul”. *Contextul istoric* este reprezentat de „circumstanțele istorice cunoscute de către vorbitori” (poate fi *particular, universal, actual* sau *trecut*), iar *contextul cultural* „cuprinde tot ceea ce aparține tradiției culturale a unei comunități, care poate fi limitată sau poate să cuprindă întreaga umanitate”. Coșeriu mai precizează că „toate contextele extraverbale pot fi create sau modificate prin intermediul contextului verbal, dar chiar «limba scrisă» și cea literară se bazează pe unele dintre ele” (Coșeriu 2009: 227–228).

3.1.4. Ultimul tip de „cadru” din viziunea coșeriană este reprezentat de *universul de discurs*, definit ca „sistem universal de semnificații căruia îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul. Literatura, mitologia, științele, matematica, universul empiric, ca «teme» sau ca «lumi de referință» ale vorbirii, constituie «universuri

de discurs»” (Coșeriu 2009: 228–229). În studiul *Orationis fundamenta. La preghiera come testo*, Coșeriu delimitează patru universuri de discurs, considerând că și modurile fundamentale ale cunoașterii umane sunt tot patru: (a) *universul de discurs al experienței curente*, (b) *universul de discurs al științei*, (c) *universul de discurs al fanteziei* și (d) *universul de discurs al credinței* (Coșeriu 2010: 8).

Pentru exemplificarea universului de discurs și a contextului extraverbal vom invoca un exemplu din discursul publicitar, în care sunt antrenate, prin reconstituire, toate subtipurile contextului extraverbal (ca, de altfel, toate tipurile de „cadre” prezentate de Coșeriu).

Exemplu: *Izvorul Minunilor* – „Apă de legendă”.

„Cât a ținut vrăjmășia dintre Împăratul Focului și Regele Ghețurilor? Până când iubirea..., până când, plecat la vânătoare, feciorul Împăratului de Foc luă urma Inorogului fermecat. Prin Pădurea Ielelor, peste Valea Plângerii, până în inima munților. Așa cunosc prințul pe cea mai frumoasă dintre făpturi – Prințesa Ghețurilor. Și iubirea lor, minune, izvor veșnic s-a făcut. Lumea s-a schimbat, dar izvorul încă mai susură... Transformă-te în iubire! Izvorul Minunilor – Apă de legendă”.

Întâi de toate trebuie să observăm că, la începutul textului citat, nu există vreun indiciu al relației emițător – receptor (enunț non-ambreat). Astfel, se stabilește o ruptură față de „situația” de enunțare, deoarece, prin intermediul *universului de discurs* al acestui text se instituie o lume mitică, în care se „vorbește despre un aspect al lumii”. Această instituie se realizează prin *contextul verbal* în care regăsim prezența termenilor din mitologie: *Inorogul*, *Pădurea Ielelor*, *Valea Plângerii*, *Prințesa Ghețurilor*, dar și prin *contextul extraverbal*, relevat de succesiunea imaginilor care rulează paralel cu vocea din spatele acestora, precum și de existența unui fond muzical grav (Enya). Imaginile creează un *context fizic* (ceea ce se află în raza vizuală a privitorului), iar *contextele istoric și cultural* sunt reprezentate de cunoașterea universului culturii populare românești. Finalul textului aduce ancorarea în „situația de enunțare” prin adresarea directă care implică un *tu* (*transformă-te*), ca marcă a prezenței receptorului, care se raportează indirect la un emițător. Orice text are un emițător real, chiar și un text scris sau unul prezentat prin intermediul unei voci naratoriale. Acest emițător real își transpune personalitatea în text, prin intermediul a ceea ce în retorică se numește „ethos”, adică prin acel ton care dezvăluie o autoritate. În exemplul prezentat, prin „ethos” se relevă și o formă de *context extraverbal*. Sensul unui discurs publicitar se impune prin „ethos”, care ajută la formularea unui mesaj.

Textul, consideră D. Maingueneau,

„nu este destinat contemplării, el este o enunțare destinată unui co-enunțator care trebuie mobilizat, determinat să adere «fizic» la un anumit univers de sens. Puterea de convingere a unui discurs se datorează în parte faptului că el determină cititorul să se identifice cu mișcarea unui corp investit cu valori specifice din punct de vedere social. Calitatea ethosului trimite la figura acestui «garant» care, cu ajutorul vorbirii, își atribuie o identitate pe măsura lumii pe

care trebuie s-o facă să apară în enunțul său. Paradoxul constitutiv este că garantul trebuie să-și legitimizeze modul de vorbire tocmai prin enunțul său” (Maingueneau 2007: 118).

Faptul că autoritatea emițătorului se manifestă prin intermediul enunțării constituie un argument împotriva concepției că enunțurile ar fi independente de „cadrele” enunțării. În realitate, nu putem să disociem organizarea enunțurilor de circumstanțele vorbirii. Acest text scris și rostit aproape ca un poem transpune astfel receptorul într-un univers al eternității, guvernată de iubire. Prin seducția de ordin discursiv, mesajul transmis este următorul: numai cu „Izvorul Minunilor” avem acces la iubirea eternă și vom aparține unei lumi rupte de cotidian.

4. Instrumentele lingvisticii textuale coșeriene, ca lingvistică a sensului, ne oferă posibilitatea înțelegerii ample a discursurilor, dincolo de limitele lingvisticului. „Sensul unui text se exprimă nu doar lingvistic, ci și extralingvistic” (Coșeriu), iar acest aspect poate fi revelat cu ajutorul analizei relațiilor pe care le stabilește semnul în discurs, dar și prin *cadrele* de enunțare care joacă rolul de pivot între organizarea lingvistică a textului și discursul ca activitate de vorbire. Atunci când se ia în discuție extraverbalul, trebuie să se țină cont de faptul că toate celelalte forme de comunicare se raportează la limbaj. Comunicarea nonverbală se raportează în permanență la cea verbală, indiferent că o substituie, o întărește, o repetă, o contrazice etc. Avantajul lingvisticii textului propuse de Coșeriu este acela că nu alcătuiește o listă limitată a procedeelelor de exprimare a sensului, lăsând-o deschisă spre a fi adăugate noi tipuri, în funcție de complexitatea textelor analizate.

BIBLIOGRAFIE

- Adam 2008 = Jean-Michel Adam, *Lingvistica textuală. Introducere în analiza textuală a discursurilor*, traducere de Corina Ifimția, prefață de Rodica Nagy, Iași, Institutul European.
- Borcilă 2008 = Mircea Borcilă, *Tra Blaga e Coseriu. Dalla metaforica del linguaggio a una poetica della cultura*, în *Romania culturale oggi* a cura di N. Neșu, premessa di L. Valmarin, „Quaderni di Romania Orientale”, 2, p. 253–271.
- Căraușu 2004 = Luminița Hoarță Căraușu, *Pragmalingvistică. Concepte și taxinomii*, Iași, Editura Cermi.
- Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Linguistica del testo. Introduzione a una ermeneutica del senso*, Edizione italiana a cura di Donatella Di Cesare, Roma, Nuova Italia Scientifica.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)* [supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică].
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2002 = Eugeniu Coșeriu, *Limbaj și politică*, în *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării* (volum editat de Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu), Iași, Editura Trinitas.

- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu 2010 = Eugeniu Coșeriu, *Orationis fundamenta. Rugăciunea ca text* [*Orationis fundamenta. La preghiera come testo*, 2000], traducere de Andreea Grinea, în „Transilvania”, XXXIX, nr. 9, septembrie, p. 1–12.
- Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dumistrăcel 2011 = Stelian Dumistrăcel, *Eufemismul subversiv de legitimare*, în *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, p. 218–238.
- Levinson 1989 = Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press.
- Loureda 2007 = *Entrevista con Óscar Loureda Lamas*, por Eugenia Bojoga, „Revista electrónica de estudios filológicos”, número 14, diciembre (<http://www.um.es/tonosdigital/znum14/secciones/entrevistas-%20loureda.htm>).
- Loureda 2010 = Óscar Loureda Lamas, *Nuevas perspectivas para el análisis del texto: introducción a una lingüística del texto integral*, în „Revista de Investigación Lingüística”, nr. 13, p. 127–154.
- Maingueneau 2007 = Dominique Maingueneau, *Analiza textelor de comunicare*, traducere de Mariana Șovea, cuvânt înainte de Oana Popârda, Iași, Institutul European.
- Morris 1938 = Ch.W. Morris, *Foundation of the Theory of Signs*, în O. Neurath, R. Carnap, Ch.W. Morris (eds.), *International Encyclopedia of Unified Science*, Chicago, University of Chicago Press.
- Munteanu 2009 = Cristinel Munteanu, *Applying Eugenio Coseriu's Linguistic Organon to Synonymy*, în „Philologica Jassyensia”, V, nr. 2 (10), p. 51–61.
- Robu 2011a = Adriana-Maria Robu, *Discourse/Text from Text Linguistics Perspective*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 2 (în curs de apariție).
- Robu 2011b = Adriana-Maria Robu, *Discursul politic electoral ca tip de discurs publicitar*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX–L/2009–2010, p. 143–150.
- Schlieben-Lange 1975 = Brigitte Schlieben-Lange, *Linguistische Pragmatik*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer.
- Tămăianu 2001 = Emma Tămăianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Cluj, Editura Clusium.

PRAGMATIC «FRAME» – SEMANTIC UNIVERSE RELATION REGARDING ADVERTISING DISCOURSE

ABSTRACT

As opposed to cognitive orientations, text linguistics, as sense construction linguistics, in Eugeniu Coseriu's framework, offers the most adequate instruments for an ample understanding of the advertising discourse, and of all the other types of discourse, because it is built up on epistemic fundamentals taken from philosophy of language, from Rhetoric, from linguistics, semantics etc. We can also notice that some aspects from the Coserian theory about text/discourse meet sometimes

theories from the nowadays discourse analysis and linguistic pragmatics. Pragmatics is usually focussed on the *universal level* of the speech, but Coseriu's linguistic approach deals with the three levels (*universal, historical and individual*) starting from the knowledge of the speaker and from the *activity of speech*. This is the core of "the threefold text linguistics" (Ó. Loureda Lamas) which includes the *general theory of text*, the *text grammar* and the *text hermeneutics*. Text linguistics deals with the individual dimension of the speech without ignoring the other two dimensions.

Taking over the Coserian model of discourse/text analysis we will render some of the ways in which the advertising discourse may be understood, starting from including it within the practical efficacy category of texts. We will further show some elements of analysis of the textual functions and we will refer to the evocative functions that concern the complex relations which the linguistic sign can establish, taking also into account, with examples from the Romanian advertising discourse, the problem of the Coserian frames.

This text linguistics conceived by the Master of Tübingen does not organize a limited list of the sense expression devices, but it is opened so as to add some other types based on the complexity of the analysed texts.

Key-words: *advertising discourse, frame, integral text linguistics, pragmatics, sense construction.*

INTERFERENCES PHONOLOGIQUES ET METRIQUES : LES RAPPORTS ENTRE LE FRANÇAIS MEDIEVAL DE FRANCE ET L'ANGLO-NORMAND

MICHELA RUSSO, TERESA PROTO*

1. Les rapports entre l'anglo-normand et le français continental

Les rapports entre l'anglo-normand et le français de France sont complexes et la situation linguistique de l'anglo-normand présente des particularités syntaxiques, morphologiques et phonologiques telles qu'on le considère une langue à part¹. Mais si l'on situe la standardisation du français au début du 14e siècle, comme le fait Max Pfister, il devient difficile de penser qu'avant 1300 il y a avait une langue « distincte » de celle du français centralisé (cf. Trotter 2003).

Le débat reste ouvert pour savoir si la *koinè* en ancien français constitue l'ensemble de divers parlers gallo-romans du Nord, ayant le dialecte de Paris pour base. Le dialecte de l'Ile-de-France est devenu central pour la langue littéraire (documentaire) dans le Nord de la France dès le début du 12e (Wartburg 1963 ; Pfister 1973 ; 2002). Selon Gossen (1956), déjà autour de l'an mille, le français parisien a une influence centrale dans tout le domaine d'oïl, mais Straka (1987) rejette cette hypothèse: les non-dialectalismes des *scriptae* régionales documentaires et littéraires seraient plutôt une trace de l'unité du domaine d'oïl remontant à

* Université Paris 8, Unité Mixte de Recherche 7023, CNRS, Saint-Denis, rue de la Liberté, no. 2, France.

¹ Le terme d'anglo-normand a été abandonné par un certain nombre de chercheurs qui préfèrent parler de « français d'Angleterre » ou de français insulaire (*Insular French* selon Short), ou plutôt d'anglo-français (*Anglo-French* selon Rothwell), cf. Crépin (2004). L'une des raisons de ce changement terminologique est à rechercher dans le constat que la langue introduite en Angleterre suite à la Conquête ne correspondait pas simplement au dialecte de la province de Normandie, mais qu'elle englobait aussi des traits continentaux, qui ne se trouvent pas en normand (notamment picards et franciens), en plus des certaines spécificités acquises au contact du moyen anglais (voir *infra*, § 3.1).

une phase dans laquelle les différences entre les parlers n'étaient pas encore très marquées. Nous souscrivons ici à l'opinion de Dees (1980 ; 1985 et 1987) et de Pfister (2002), pour qui, à cette époque la question de l'apparition d'une *koinè* écrite est très difficile à étudier, étant donné la situation complexe.

On pourrait affirmer qu'au 9e s. il existait déjà une bipartition de la France septentrionale qui opposait une partie orientale, Champagne, Picardie, Hainaut, Wallonie, Lorraine, à une partie occidentale, France de l'Ouest, Centre et partie normande et anglo-normande (Pfister 2002 : 111). À chacune de ces régions géographiques correspond une région scripturale, sans véritable différence entre *scripta* documentaire et *scripta* littéraire (même si l'on trouve quelques préférences, p.ex. *coer* se trouve seulement dans la *scripta* littéraire anglo-normande, cf. § 3.1).

Toutefois, on ne peut pas parler d'une *koinè* ayant comme base le français de l'Ile-de-France à la fin du 12e s. Il faudrait supposer plutôt une irradiation expansive de graphies (et sons) orientales dans le français central et dans l'Ouest de la France : *essample* en anglo-normand (Pfister 2002 : 118, cf. § 2.1), même si dans la majorité des cas le scribe se servait de la forme dialectale de sa région et non pas de la forme supra-régionale. Quant à la situation scripturale avant 1300, nous suivons Pfister (2002 : 118) qui applique la définition de *scripta* et non pas de *koinè* à la forme graphique d'un texte : la *koinè* implique un centre géographique et linguistique qui domine la périphérie, tandis que la *scripta* régionale « caractérise les habitudes graphiques des scriptoria d'une région déterminée ». À la fin du 12e s. il n'existe pas une *koinè* à base parisienne, même si Paris est le centre royal, administratif et religieux. Le dialecte de l'Ile-de-France ne fait pas l'objet d'une expansion linguistique dans les autres régions.

Le modèle du francien ne joue aucun rôle dans les textes dialectaux jusqu'au milieu du 13e s. La chronologie des textes littéraires et des chartes vulgaires suggère que le français écrit a débuté dans les régions marginales (Kristol 1989) alors que Paris continue à employer le latin longtemps. Les formes supra-régionales de l'écrit littéraire sont présentes dès les premiers textes. Le début de la francisation dans l'écrit juridique est variable selon les régions; en Champagne le processus commence au milieu du 13e s., en revanche, au nord et à l'est, en Picardie, en Wallonie et en Lorraine, il ne commence qu'à la fin du 15e s.

La phase la plus décisive qui a vu l'unification de l'écrit du français s'imposer dans les autres régions remonte à la seconde moitié du 13e s. Ce stade est visible dans notre corpus qui comprend également des textes du 13e s. jusqu'au début du 15e s. Les textes de notre analyse proviennent de l'Angleterre anglo-normande et ils sont destinés à l'enseignement du français dans les milieux anglo-normands et anglo-saxons. Ces textes ont fait l'objet des travaux menés par Kristol (1989 ; 1990–1991 ; 1995 ; 1998).

On distingue deux phases pour l'histoire du français en Angleterre. La première, qui va de la conquête normande en 1066 et arrive jusqu'à la fin de la 1ère moitié du 13e s. ; elle correspond à une époque très vivante pendant laquelle l'anglo-normand est un dialecte autonome qui a subi seulement quelques influences anglo-saxonnes et continentales. La

deuxième phase, qui débute en 1204 avec l'annexion de la Normandie par Philippe Auguste, est celle pendant laquelle le français parlé en Angleterre devient graduellement, à partir de la deuxième moitié du 13e s., une langue destinée à l'enseignement (d'où les nombreuses ouvrages didactiques, cf. Kristol 1989), puisque l'orthographe devient l'objet d'un enseignement systématique au 14e s. Certaines graphies continentales dépendent de la scolarisation des copistes et même des graphies apparemment continentalisées cachent en réalité une prononciation anglo-normande.

Dans le présent article nous discuterons du plurilinguisme des textes médiévaux anglo-normands, avec une attention particulière pour l'étude phonologique et graphématique du vocalisme, en nous appuyant aussi sur les données offertes par une analyse métrique (fondée sur l'évaluation de la rime et du nombre de syllabes dans les vers), afin de déterminer la place occupée par l'anglo-normand (précoce et tardif) dans le « continuum dialectal » francophone et dans la diachronie du français. Notre corpus de textes est principalement celui de l'AND (= *Anglo-Norman Dictionary, Anglo-Norman Online Hub*: <http://www.anglo-norman.net/>); il est constitué par un ensemble de textes qui inclut le période de la guerre des cents ans (1337–1475).

Nous prendrons toujours en compte les graphies individuelles et nous indiquerons si l'on a à faire à un document original ou à une copie ; pour les graphies littéraires nous utiliserons des éditions qui reproduisent fidèlement la graphie des manuscrits datés; pour la localisation des textes littéraires il a été nécessaire de séparer la langue de l'auteur en fonction de la forme des rimes et de la main des différents scribes en tenant compte des graphies dans les manuscrits complets et de la distribution des différents *scriptoria* (cf. Pfister 2002).

2. Le français en Angleterre entre le 13e et le 15e s.:

l'importance des traités pour l'enseignement du français et l'AND

L'AND (*Anglo-Norman Online Hub*) contient un corpus de textes appartenant à la tradition de l'enseignement médiéval du français en Angleterre antérieur au 16e s. ; cette production didactique fait l'objet de notre analyse.

Les manuels d'enseignement du français écrit en Angleterre nous permettent de connaître la *scripta* littéraire et juridique anglo-normande ainsi que le français enseigné à cette époque jusqu'au 15e s. Une partie de cette production didactique, notamment les manuels les plus anciens (ce genre se développe au cours du 13e s.), est constituée par les *nominalia* (ou glossaires). Il s'agit d'une catégorie différenciée : elle est constituée, d'une part, par des listes de mots bilingues (latin–français, le latin étant la langue cible), d'autre part, par des glossaires trilingues latin–français–anglais ; enfin, elle est constituée par des dictionnaires français–anglais de type embryonnaire (Kristol 1990 : 294). Les *nominalia* français, dans lesquelles on trouve un enseignement du français véritable et explicite, sont versifiés, comme le *Traité sur la langue française*, composé en octosyllabes par un noble

anglo-normand, Walther de Bibbesworth (entre 1240 et 1250), qui s'adresse à des nobles qui connaissent déjà le français (BibbR). Dans ce texte il manque complètement des hypercorrections graphiques (voir *infra*).

Le deuxième type de manuel de français est constitué par les *Traités d'orthographe* qui contiennent aussi des informations grammaticales. Il s'agit d'une première tentative de « traiter le français comme objet d'étude théorique » (Kristol 1990 : 294) ; ces traités sont destinés à un public de clercs ou à des étudiants avancés qui savent déjà le français. Le troisième type de manuels, proche des traités d'orthographe et destiné aussi à un public de clerc de langue anglaise, est constitué par les *Cartaria* ou *Artes dictaminis* en français. Il s'agit de collections de lettres modèles, une sorte de guide pour la correspondance (Kristol 1989 : 346 ; 1990 : 295). Un quatrième et dernier type de manuel est constitué par les *Manières de langage*, modèles de conversations (d'enseignement non professionnel) destinés à un public de voyageurs ou à un public plus large (cf. § 3, 3.1). Il s'agit des premiers manuels de conversations rédigés en Angleterre. Les manières de langage fournissent un enseignement global de la langue parlée présentée comme langue étrangère. Trois manières du langage ont été rééditées par Kristol (1995) : *Manières* 1396, 1399 (ou *Petit livre* de 1399), et les *Dialogues français* de 1415 (texte dépourvu d'hypercorrections graphiques, voir *infra*) (*ManLangK*).

Les traités d'orthographe du 14e s. vont en direction d'une continentalisation de l'orthographe française enseignée en Angleterre et la question se pose de savoir si les manières de langage représentent une rupture avec la tradition locale avec l'abandon des graphies anglo-normandes et l'intégration des graphies continentales, françaises, franciennes ou franco-picardes (Kristol 1990-91: 324). Toutefois, le témoignage du ms. Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23 (fragment des *Manières de langage* 1399), édité par Kristol, nous montre que les graphies de ce manuscrit suivent la tradition orthographique locale et ce fragment est une illustration de ce que ces traditions continuent même après le 14e s. Ce manuscrit, qui contient aussi des documents administratifs en latin écrits par ou pour John Kemp en rapport à son activité ecclésiastique, montre que John Kemp avait reçu sa formation orthographique à la fin du 14e s., ce qui prouve que l'enseignement de l'orthographe du français perdurait dans les écoles en suivant la tradition autochtone (Kristol 1990-1991 : 329).

Selon une vérification de Kristol (1990-1991 : 325, n. 40) les premiers textes en *Law French* (la langue de métier des avocats anglais conservée jusqu'au 18e s.) du début du 16e s., p.ex. la *Natura Brevium* du 1528, qui se base sur un manuscrit du 15e s., montrent encore l'emploi des graphies traditionnelles.

Parmi les *nominalia*, genre de didactique en vers, on analyse également un *nominale* du début du 15e s. *Femina* ou *Femina nova*, rédigé vers 1415 (éd. W.A. Wright), compilation qui reprend le *Traité* de Bibbesworth avec une traduction intégrale du texte anglais et l'indication de la prononciation des mots français au bas des pages (Kristol 1989 :

343)². Ce manuel contient aussi un index alphabétique qui indique sur trois colonnes l'orthographe et la prononciation française.

Le plus ancien traité d'orthographe, selon Pope, est le *Tractatus orthographiae*, de la fin du 13e s. Son auteur, qui a fait ses études à Paris, essaye avec ce traité de transmettre ses connaissances acquises; il a laissé que ses initiales T.H. (cf. Kristol 1989 : 345). Un autre traité c'est l'*Orthographia Gallica* (*OrthGallJ*), dont le manuscrit plus ancien remonte à la fin du 13e s. et qui a été utilisé pour l'enseignement du français à Oxford jusqu'au 15e s.

2.1. La production littéraire et l'AND. L'assonance en u

Le plus ancien texte est le ms. d'Oxford de la *Chanson de Roland* (édition Pfister 1997); la date du manuscrit est « vers 1170 » en tout cas « la seconde moitié du 12e siècle ». Beaucoup d'œuvres françaises continentales ont leurs manuscrits en Angleterre, comme la *Chanson de Roland* ou *La Cancun de saint Alexis*³. Les textes anglo-normands, qui nous sont parvenus, diffèrent beaucoup entre eux, par leur présentation matérielle, mais surtout par la langue : « Les spécificités dialectales du français d'Angleterre varient aussi suivant les textes. Certains textes passeraient pour des textes en français continental si l'on ignorait l'origine et la carrière anglaise de leur auteur (voir *Hue de Rotelande*, *Marie de France*, *Thomas de Kent*) » (Crépin 2004 : 1582).

En ancien français, la palatalisation de [u] en [y] va graduellement créer dans le système un vide qui va déclencher le processus d'évolution de deux objets phonologiques différents : il s'agit, d'une part, du o gallo-roman, dérivé de Ō et de Ū latin en syllabe fermée; d'autre part, de la diphtongue [ow] issue de o gallo-roman suivi de /l/ par suite de la vocalisation de cette consonne (Haudricourt, Juilland 1949 : 100–113). Un premier changement, celui de /o/ en [u], se serait produit dans la première moitié du 12e siècle (Straka 1979 : 209–210), un second changement, celui de [ow] en [u], est censé avoir eu lieu à peu près à la même époque ou peu après. Ces changements se reflètent déjà précocement dans les vers de *La Chanson de Roland*, où *culched* (v. 12) est déjà assonancé en u avec des mots comme *l'umbre*, *dulce* (< Ū)⁴. On trouve dans le *Roland* également : *proz* : *amsdous*

² L'activité traductrice (également celle du français dans le gallois) témoigne du niveau de compétence linguistique et du besoin d'une transposition. L'influence de l'anglo-français sur le moyen gallois est également attestée à travers les emprunts lexicaux comme il est montré par Trotter (1994). L'anglo-français comme il a été bien reconnu par l'*Anglo-Norman Dictionary* était la *lingua franca* administrative diffusée sur tout le territoire des Îles britanniques, donc aussi les Pays de Galles, l'Écosse et l'Irlande.

³ En tout, il y a environ 50 manuscrits anglo-normands en France et plus que 300 en Angleterre.

⁴ En revanche, l'hypothèse de Short (2007 : 56) est qu'en français occidental le phonème /o/ était monté en /u/ bien avant la Conquête, et que ce changement avait pu empêcher une diphtongaison spontanée dans des mots comme FLÔRE > *flour* > [floer]. Selon Pope (1934 : § 1326) également, la

(v. 2906) avec assonance *ou/u* qui devient courante après 1170 : *vus* : *ambedeus*, *Ipomedon* 6967 = 1180, *IpH*).

En anglo-normand, l'absence du phonème /y/, d'une part, et le remplacement généralisé de *o/ou* français par *u*, d'autre part, donnent lieu à deux phénomènes typiques : sur le plan de la versification, on note la présence de rimes mixtes (*murs* : *flurs*; *heure* : *aventure*; *custume* : *home*) et sur le plan graphématique on observe une fluctuation constante entre les graphies qui représentent les phonèmes /u/, /œ/ (*eu*) et /o/. Même si certains poètes (1150ca., *Sanson de Nantuil/ProvSalSanI*, 1119, *Philippe de Thaon/PhThCompS*) évitent le mélange de rimes en /u/ et en /y/, il s'agit de la caractéristique la plus reconnaissable de la variété insulaire.

Parmi les innovations linguistiques provenant de la zone nord-orientale qui avait une grande importance culturelle et économique on trouve donc <u> à la place de <eu> (Pfister 2002 : 113) : *dulur* (fin 12e, *PsOxfM* 12,2), *tristur* (2e m. 12e s., *LReisEnglG* 1,8), *dulceur Deu* (fin 12e/début 13e, *Elucidaire III D I,37*) ; cette graphie se trouve déjà dans *SAlexis* (11e s.), *goiuse* (458) et *seniur* (561).

Dans les sources littéraires du début du 12e s. analysées par Short (1979–1980 : 469 ; 1979 ; 1984), *The Anglo-Norman Voyage of St. Brendan* (BrendanS) et *Philippe de Thaon 'Comput, PhThCompS* (a. 1119), Benedeit (l'auteur de BrendanS) fait rimer autour de 14 fois [u] avec le [y] continental de Ū.

Une confirmation de la prononciation non palatale de *u* se trouve dans le *Roman de Renart* où *fut* (*estre*) est mis en parallèle avec *fout* (*foutre*) en position de rime dans la bouche d'un jongleur anglais pour produire un effet caricatural de la prononciation anglo-normande (Short 1979–1980 : 469).

Ainsi dans *La vie de Saint Laurent* (*SlaurentR*), poème anglo-normand de la fin du 12e siècle, la voyelle issue du latin vulgaire /o/ en syllabe fermée est mise en parallèle avec le successeur de /o/ en syllabe ouverte dans les rimes *jor* (< *diurnum*) : *enpereor*, *honor* et *douçor* (fin 12e s., *SlaurentR* 7) et les mêmes formes peuvent apparaître avec la graphie <-ur> comme dans la rime suivante (14e s., *La charte au diable*, vv. 101–102, Ménard 2009 : 534):

E vivere se puissent bien de *lur*,
Se il voleient a grant *honur*.

La *Vie seinte Audree* (13e siècle, *SAudreeS*, cf. Hall McCash 2002 : 755) met également en évidence l'usage anglo-normand de remplacer *o* par *u* (*pur*, *gloriuses*, *seignur*, *jur*, etc.), mais il ne manque pas d'exemples avec le *o* continental (*por*, *totes*, *alliors*, *meilliors*, *amor*, etc.)⁵.

diphthongue *ou* [ow] devient [u] dans la région occidentale au cours de l'ancien français (avant la fin du 11e siècle), tandis qu'en francien cette diphthongue [ow] est en train de se changer en *eu* [ew].

⁵ Il est intéressant de noter que ces mêmes fluctuations sont présentes dans certains dialectes continentaux d'aujourd'hui, en particulier dans le nord et le sud-est de la Champagne, où l'on trouve

L'absence de /y/ dans le système phonologique de l'anglo-normand dans des rimes typiques comme *murs* : *flurs*, est visible aussi à travers la réduction précoce des voyelles en hiatus : *sëur* > *sur*. Ce processus est beaucoup plus précoce qu'en français continental. Dans le manuscrit unique qui conserve le poème *Vie seinte Audree* (fin 13e siècle, *SAudreeS* 38–39) 730 vers sont irréguliers du point de vue du décompte des syllabes. L'éditeur du texte a montré que la cause de cette irrégularité est en grande partie à rechercher dans le fait que le scribe, qui était anglo-normand, supprimait les voyelles en hiatus là où le texte original, qui avait été composé en français continental, présentait des diérèses. C'est le cas, notamment, des formes *eü*, *veü*, *seü*, *eüst*, *peüst*, qui étaient dissyllabiques sur le continent ; elles devenaient monosyllabiques selon l'usage anglo-normand (*eu*, *vu*, *su*, *eust*, *peust*), ce qui permettait aussi des élisions telles que *entr'eus*, *cest'idle*, *saint'Audree*, qui étaient impossibles en français continental. Synérèse et élisions de ce type sont donc responsables de l'irrégularité des octosyllabes de la *Vie seinte Audree*.

Dans le couplet du plus ancien *carol* (*chant de Noel*) anglo-normand on trouve (13e s., Aspin 1953); cf. Sandys 1848 : 6–7)⁶:

Seignors ore entendez a *nus*,
De loinz sumes venuz a *wous*

où les graphies <u> et <ou> pour /u/ figurent en position de rime devant -s (*nus* : *wous*), accompagnés par les formes indifférenciées *sumes* et *venuz* dans le deuxième vers.

Parmi les critères qui permettent de distinguer entre le gallo-roman occidental, central et l'anglo-normand, d'un côté, et le gallo-roman oriental et nord-oriental de l'autre côté on trouve le w germanique conservé dans la *scripta* littéraire : *tauns* et *wibez* 'taons et moucherons' *Elucidaire III D I*, 67 < ags. *wibba*, cf. FEW XVII, 575, trait commun aussi à la *scripta* littéraire de Lorraine, mais aussi aux *scriptae* documentaires du Nord, d'Aisne, de Pas-de-Calais et de Moselle (Pfister 2002 : 109).

Dans les textes anglo-normands on trouve rarement aussi la graphie pour [ã] avec une coïncidence de [ẽ] et [ã]: *essample* (1200env., SCathClemM 8, 283 et dans *SAlexis* : *esample*), *fame* (*LReisEnglG* 1,24). On ne peut pas exclure que ces graphies représentent des influences nord-orientales dans la *scripta* anglo-normande : *l'exemple* (Lorraine, 1200env., *Epistola* 224,1), *fame* (Champagne, *Erec* 397, 527) pourraient être une innovation linguistique qui commence à s'irradier, vers 1200, à partir de la zone nord-orientale (Pfister 2002 : 113–114). Dans l'anglo-normand on a normalement le maintien de l'opposition /ẽ/ et /ã/ neutralisée en français médiéval où *prent* rime avec *avant* (cf. *entente* > eng. *intent* opposé à la voyelle ouverte en fr. /âtât/).

des formes comme [flōr] (points 26, 34, 35, de l'ALCB, la carte n° 702, « fleur »), [flūr] (point 172) et [ūr] (points 166, 167, 172, 174, 190, 192, 194 de l'ALCB, n° 132, « l'heure »).

⁶ Ce *carol* était inclus dans un ms. du 13e s. (*British Library*, *Royal MS* 16 E. viii, f. 130) conservé jusqu'au 1879 au *British Museum*. Ce texte est tiré de l'édition de Sandys 1848.

Selon Crépin (2004 : 1576) et Kibbee (1991), le statut de l'anglo-normand oscille entre celui d'une langue vernaculaire, parlée spontanément (au moins par la bourgeoisie et la noblesse) et nullement dépendante de l'écrit ; et celui d'une langue seconde, apprise et cultivée plus ou moins artificiellement. Le premier niveau de langue émerge de manière directe à travers l'étude des livres des comptes, et indirectement par les témoignages souvent humoristiques des contemporains ; l'autre niveau est témoigné de façon directe dans les manuels pour l'apprentissage du français qui circulaient au 14e s. siècle, et de façon indirecte dans les récits des voyages entrepris sur le continent en vue d'apprendre le français de France. Quant aux témoignages humoristiques, dans un passage de la *Vie d'Édouard le Confesseur*, texte du 1170 (*EdConfVatS*) Short (1980 : 473) met en évidence que l'anglo-normand était considéré « to be the poor relation of the linguistic family to which it belonged » :

Un faus franceis sai d'Angleterre,
Ke ne l'alai ailurs quere.
Mais vus ki ailurs apris l'avez,
L'a u mester iert, l'amendez.

L'expression « bad french used in England » utilisé par Menger en (1904 : 4) dans son étude qui constitue la première étude globale sur l'anglo-normand, indique une variété excentrique qui ne correspond pas à la norme standard qui sera représentée plusieurs siècles plus tard par le francien de l'Ile-de-France.

3. Histoire linguistique du français en Angleterre : rapports entre graphies et sons

Les documents anglo-normands présentent plusieurs graphies qui sont attestées dans les plus anciens manuscrits gallo-romans, notamment les graphèmes simples pour les diphtongues et triphthongues : comme on l'a dit, <u> est utilisé pour marquer *o*, *ou*, *eu*, *o*, *iu*, comme dans <pur> (= *pour*), <ure> (= *heure*), <ume> (= *homme*), <pus> (= *puis*) ; <l> est employé pour *l* vocalisé et pour *u*, comme dans les formes <mult>, <provolt>.

Dans le ms. Oxford Magdalen 188 les graphies issues de Ō/Ū en syllabe ouverte sont pour la plupart de type continental : *couleur* (24r)/*colour* (97r), *douleur* (42v)/*dolour* (42r), *antecessseures* (54r)/*antecessour* (61v), mais les exemples ne manquent pas de simplification anglo-normande du digraphe : *vantures* (34r), *chevauchurs* (38r) et *seignur* (44v). Dans le même texte le copiste anglais produit quelques erreurs : il transcrit p.ex. *geu* de JÖCUM comme *gen* 'jeune' de IŪVENE et il le glose en anglais et en latin avec *yongman/juvenem* (Nissille 2007 : 391).

<e> sert à marquer les diphtongues *ai*, *ei*, *ie* et les diphtongues nasalisées (*ein*, *ain*) comme dans <fet> (= *feit*, *fait*, *fiet*), *ben* (= *bien*, *bain*).

En anglo-normand on observe des fluctuations entre l'assonance archaïque *ai* : *a* et celle plus récente *ai* : *ε*. Le *a* suivi de palatale a donné lieu à la diphtongue *ai* qui s'est assez

précocement monophthonguée en [ɛ] : *silvestre* : *mestre* chez Philippe de Thaon (1119, PhThCompS, Short 1984 : 485), mais qui a gardé la prononciation *ai* dans le *Roland*. Selon Short (2007 : 75), « preconsonantal *ai* is admitted to feminine assonances in /ɛ/ » dans le *Roland*. En effet, on trouve *ε* : *ai* dans les assonances féminines : *tere* : *repaire* : *capele* (vv. 50–52, Pfister 1997 : 16).

Comme l'explique Short (2007 : 75) « it is unlikely that the verbal termination *-ai* retained diphthongal pronunciation, and it presumably rhymed in /e/ rather than /ɛ/ ».

En appui à cette hypothèse d'une prononciation en [e] plutôt qu'en [ɛ], on trouve dans une chanson du 14e s. où la rime est construite sur les terminaisons verbales *ai/e* dans *ManLangK* 1396 (Kristol 1995 : 41) des rimes assonancées *ai* : *e* :

Tresdoulz regart amerousement *trait*
Tant de douceur fera mon cuer *entrer*

Quant les miens yeulx te pevent *racontrer*
Que tout mon sang me fuit et vers toi *trait*.

Et tant me plaist ton gracios *atrait*
Que de veoir je ne me puis *saouler*.

Parmi les caractéristiques scripturales anglo-normandes on trouve également l'absence de réduction de -A latin final : *terra*, *tota*, *pulcela*, etc. ; la conservation partielle des occlusives à l'intervocalique : *honorede*, *vetheir*, *vidha-vithe*, etc. ; l'absence de simplification des groupes consonantiques : *temps*, *corps*, *sept*, etc. ; l'absence de la voyelle prosthétique devant /s/ + C : *scola*, *sponsa-spuse*, *spadha*, etc. Les consonnes finales sont souvent conservées, en particulier dans les formes verbales : *s'asiet*, *parolet*, *grantad*, *prendrat*, *serat finet*, *ad vencut*, etc. et en général, on remarque l'absence de dévoisement des consonnes finales (cf. Stanovaia 2007 : 423–424).

Les graphies comme *vetheir*, *vithe*, etc. pourraient aussi être liées à la prononciation anglo-saxonne (Pope 1934 : § 1215), mais elles pourraient également représenter la fricative inter-dentale qui précède la disparition de *t/d* intervocalique en ancien français (Stanovaia 2007 : 425).

3.1. Le taux « d'anglo-normandité »

Les « paramètres de l'anglo-normandité » (le terme est dû à Kristol 1989 : 347) utilisés dans l'analyse linguistique qui suit sont :

a) le résultat de Ê latin en syllabe ouverte qui, en français continental correspond à [wɛ], représenté graphiquement par <oi>, correspond à [ɛ] en anglo-français où il est rendu par les graphies <e>/<ei>. Dans des copies de lettres et documents administratifs contenus dans le manuscrit de Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23, John Kemp utilise les graphies orthographiques à la fin du 14e s. selon la tradition autochtone, qui attestent une

prononciation monophthonguée : *jeo crie* ‘je crois’, *seier* ‘seoir’, *mains* ‘moins’ (Kristol 1990–1991 : 329, n. 44);

b) les graphies <u> ou <ou> en Angleterre transcrivent le résultat de $\bar{O}$ latin tonique en syllabe ouverte qui devient [u] en anglo-normand (§ 2.1, § 3), mais qui correspond à la monophthongue <eu> [ø] dans le français continentale;

c) $\bar{E}$ en syllabe ouverte et A tonique latins palatalisés donnent lieu à [e] en anglo-normand, mais [je] dans le français continental;

d) l’habitude graphique anglo-normande de remplacer *an* par *aun* est l’indice d’une vélarisation de /a/ devant consonne nasale (*an* graphie française, ou *enfaunt* vs. *enfant*).

A partir de 1340 environ, cette graphie est abandonnée progressivement sous l’influence du modèle continental dans les textes anglo-normands, avec très peu d’exceptions telle que celles attestées par *Femina nova* et par les *ManLangK* 1415. Cette normalisation de l’écrit est due à une prescription « grammaticale » de ces traités d’enseignement, mais cela ne veut pas dire que la prononciation anglo-normande soit affectée, mais seulement qu’il y avait une dissociation entre l’écrit et l’oral (confirmée par l’anglais).

La trace d’une vélarisation de /a/ devant nasale, trait typique du français d’Angleterre, est attestée déjà au 12e siècle, comme en témoignent les rimes *jalne* : *meaune* (= mēane); *espaune* (< SPANNA) : *aune* (Short 2007 : 43).

L’habitude graphique de remplacer *an* par *aun* se répandit au cours du 13e s. siècle et concerne initialement les syllabes toniques : cf. l’alternance *an/aun* en position de rime dans *La Charte au diable*, vv. 31–32 et vv. 141–142 (ms. du 14e siècle), Ménard (2009 : 533, 535) :

E jo, le Prince dit *devant*
De tuz fiez lur serra[i] *garaunt* (plus loin écrit *garant*)

et dans :

Le povere le fet sovent, sanz dutance,
Pur aver soule sustenaunce.

La graphie <au> pourrait en effet refléter un contact entre les prononciations anglaise et française de *a* + nasale (Menger 1904 : 48). Cette hypothèse est étayée par le fait que cette vélarisation est représentée aussi dans les poèmes anglais du 15e siècle, où le suffixe d’origine française « -ance » est systématiquement notée avec la graphie « -aunce ». Dans les poèmes anglais de Charles d’Orléans (1394–1465) on trouve « -aunce », tandis que dans ses poèmes français on trouve « -ance » (Goodrich 1967 : 37). Le caractère net de cette distinction est l’indice d’une différence phonétique et traduit probablement la prononciation des couches les plus élevées de la société anglaise.

Quant au critère a), les traités d’enseignement n’expriment pas un jugement de valeur, mais ils se limitent à constater la présence des graphies interchangeables *ei* et *oi* confirmées par les rimes dans *Femina nova*. La raison va peut-être cherchée dans le fait que ce trait se retrouve dans d’autres *scriptae* continentales. Cela explique la survivance de ce trait encore

dans les textes de la fin du 14e s., mais la prononciation était encore [ɛ], à différence de la vélarisation de /a/ (critère d) devant nasale qui vient de l'anglais et va ainsi disparaître.

Selon Kristol (1989 : 352), le critère b), présence de la graphie *u/ou* opposé à *eu*, nous permet d'attribuer un manuscrit à la tradition insulaire, car cette graphie est utilisée systématiquement jusqu'à 1390 peut-être parce que les manuels d'orthographe ne donnent pas de directives à ce sujet, alors que les autres paramètres font l'objet d'un enseignement dispensé. Mais le français continental pénètre en territoire insulaire pendant la dernière décennie du 14e s. comme l'attestent les textes des *Manières de Langage* 1396 et 1399 (mais ces textes utilisent encore la graphie anglo-normande *u/ou* dans 28% à 35% des formes). Il est possible que l'intrusion des normes continentales soit en rapport uniquement avec la graphie, mais pas avec la prononciation qui serait restée anglo-normande. Dans *Femina nova*, rédigé dans la période tardive (1415), qui fournit des indications par rapport à la prononciation, on retrouve partout la prononciation anglo-normande, sauf dans un cas, où le mot *oneure* figure avec l'orthographe continentale <eu>, mais il est transcrit par *onoure* avec *ou* dans la colonne dédiée à la prononciation (Kristol 1989 : 354). Encore à la fin du 15e s., la tradition orthographique insulaire *u/ou* est conservée dans la *Manière de parler*, même si ce texte intègre en partie des remaniements successifs des manuscrits précédents. Cela explique aussi la présence dans les documents insulaires des formes *flur*, *flour* pour fr. *fleur*, et des rimes comme *amour* : *flour*, dans le couplet de *ManLangK* 1396 (Kristol 1995 : 40) :

*En vous j'ay mis toute ma cure et m'amour
Comme de toute beautee la flour*

tout comme *amurs* : *honors* dans le refrain tiré du plus ancien *carol* anglo-normand « Seignors ore entendez a nus » (13e s., Aspin 1953):

*Deu doint a tuz icels joie d'amurs
Qi a danz noel ferunt honors*

où ces mêmes mots riment avec les formes *iur/jor* (vers finales des strophes I et V).

La transcription graphique de *u* dans certains manuscrits pose des problèmes. Dans un des manuscrits des *Manières de langage* examiné par Kristol (1990–1991 : 321) on trouve les graphies suivantes pour représenter la prononciation anglo-normande [u] en syllabe tonique: *pur* (4 fois), *jour* (3 fois), *meillour* (1 fois), *heure* (1 fois). Mais le symbole d'abréviation pour 'seigneur' identifié deux fois dans ce manuscrit n'a pas de correspondant univoque et il pourrait être transcrit arbitrairement par *seignur*, *seignour* ou *seigneur* sans qu'on puisse trancher entre ces graphèmes, car la forme étalée de cette abréviation est absente du manuscrit. « La question n'est pas sans importance, lorsqu'on désire déterminer si un copiste, à un moment donné de l'histoire tardive du français écrit et enseigné en Angleterre, maintient encore la tradition orthographique locale ou s'il a adopté les graphies qui imitent l'usage continental ». Il serait judicieux de se décider pour un expédient graphique qui indique la forme reconstruite arbitraire (voir Kristol 1990–1991 : 324). Il ne serait pas non plus légitime de résoudre ces cas par analogie avec d'autres formes phonétiquement identiques

par rapport à cette évolution : reconstruire ‘seignour’ par rapport à ‘meillour’ présent dans le manuscrit (Kristol 1990–1991 : 323, n. 36). Pour certains mots il existe des formes canoniques qui sont rarement modifiées à l’écrit : les mots latins REGEM et LEGEM devraient donner respectivement *rey* et *ley* ou *roy* et *loy*, mais les scribes nous ont fourni *roy* et *ley* (ou *lay*), alors que *rey* est très rare et *loy* ne figure presque jamais.

Pour le graphème *e* on est confronté à une série de problèmes : l’influence des modèles continentaux concerne surtout le point c). La diphtongue [je] issue de Ē (mais aussi de plusieurs phénomènes de palatalisation) est réduite très tôt en anglo-normand, déjà à la fin du 12e s., en [e]. Dans ce cas les traités d’enseignement prescrivent l’usage de <ie>. Que ce digraphe ait continué à représenter la prononciation [e] en anglo-normand est confirmé par le fait que des mots tels que *pere* et *mere* étaient écrits par hypercorrection <piere> et <miere>, mais une prononciation [pjere] et [mjere] serait impossible, ces graphies représentent de fausses analogies (Kristol 1989 : 359). À côté d’une série de graphies anglo-normandes traditionnelles du type *manere*, *volunter*, *charpenter* on trouve les hypercorrections *tiel*, *cliers*, *hostiel* et les graphies continentales (en un sens hypercorrectes également par rapport à la prononciation orale) comme *chief*, *entiers*, *tient* prononcés en réalité [e] *chef*, *enters*, *teint* selon ce qui est signalé dans le traité d’enseignement *Femina nova*. À partir du 14e s. les clercs anglais écrivent *ie* par hypercorrection pour le fait qu’ils prononçaient la voyelle [e].

Dans un des ms. des *Manières de langage* (Kristol 1990–1991: 320) *vendra* ‘viendra’ est attesté trois fois et *tiendra* une seule fois, on trouve également *hostiell* (2 fois) et *jeo crie* ‘je crois’, ce qui suggère une prononciation monophthonguée de *ie*. Ces oscillations posent des problèmes de transcription à un éditeur qui souhaiterait transcrire l’abréviation d’une forme contenue dans le manuscrit originel correspondant à ‘bien’ au moyen de *linea nasalis*. Cette forme pourrait être transcrite comme *ben/bejn/bien*, les trois sont attestées en anglo-normand avec une prononciation [e]. Dans le cas du manuscrit examiné par Kristol (1990–1991) le problème ne se pose pas parce que le manuscrit contient une forme non abrégée qui est *bien*, ce qui autorise à choisir cette transcription dans le texte pour ce cas particulier.

Dans le traité de Bibbesworth on trouve seulement des graphies anglo-normandes traditionnelles sans hypercorrections de <ie>, étant donné que ce traité précède l’enseignement de la graphie française <ie>. En revanche, dans ManLangK 1415 le copiste était probablement familiarisé avec le système graphique continental et il préférait la graphie locale <e>, ce qui déclenche les graphies hypercorrectes.

Les graphèmes *ie*, *ej* et même *ai*, à cause de la monophthongaison dans la prononciation anglo-normande, sont devenus complètement interchangeables avec *e* qui représente [e] et [ɛ] (Kristol 1990–1991 : 320), mais aussi avec les digraphes *ea* et *eo* de l’anglais (Pope 1910 : § 1223, 1224).

Dans le manuscrit inédit du début du 15e s. Oxford Magdalen 188 (Kristol 2000; Nissille 2007), trilingue (français, latin et moyen anglais) ayant pour but l’enseignement du français en Angleterre au Moyen Âge, un scribe-traducteur essaye de traduire au 15e s., avec

ses compétences insulaires, un texte continental qui date de la fin du 13e s. La version française s'intègre dans la tradition graphique de la France continentale et centrale, avec des traits anglo-normands qui sont parfois gommés. On y trouve les corrections suivantes des anglo-normandismes.

Pour la diphtongue issue de Ĕ tonique latin : *v'ent, t'ent, cimet'ere, n'ent*, le graphème <i> est introduit pour régulariser la graphie de la diphtongue, ce qui suggère encore une fois que la prononciation de ces diphtongues étaient monophthonguée en anglo-normand.

Certaines hypercorrections révèlent la confusion du copiste/traducteur qui interprète mal des formes : dans le passage *ceus qui rienz ne font leement*, l'adverbe *leement* a été interprété comme *liement* de LAETUS, selon la tradition graphique anglo-normande, alors qu'il est glosé *trewly/fideliter* (qui correspond à LEGALIS 'loyal') dans les traductions anglaise et latine. Cela est prouvé aussi par la variante *liement* présente dans MS Mazarine 870 (Nissille 2007 : 391).

Ĕ bref est soumis à variation dans *manere* qui est remplacé dans ce texte par *manoire* 'demeure' : *a ces biaux manoirs*, ce dernier interprété comme une variante de *maniere*. La variante anglo-normande <e> à la place de <ie> continental (issu de Ĕ latin) est remplacée erronément par <oi> de /e/, ĬĒ latin.

Il faut noter aussi la correction de la diphtongue de coalescence <ai> : *maï's*. Les issues de ĬĒ en syllabe ouverte dans ce manuscrit ont souvent une forme continentale, mais il y a des oscillations qui comportent la graphie <ei> à la place de <oi> : *veisin/voisins* et *treis/tres/trois* (Nissille 2007 : 390), conformément à la graphie locale.

La confusion entre *ei* et *ai* (</e/) est courante, comme le montrent les rimes *receit* : *seit* (= *sait* pour *set* < SAPIT) ; *eit* (= *ait*) : *seit* ; *ait* : *sait* (= *seit*), qui reflètent probablement une prononciation /e/ devant -t final (Short 2007 : 73) :

Ne mye en beaulté qu'il *eit*
Mes pourquei il le *fait*
(vv. 259–260, éd. Harvey dans Short 1993a : 175).

La diphtongue française *oi* (*foi* < *feðe* < FIDEM) reste *ei* en anglo-normand (*foi* > *fei*, *Benoit* > *Beneit*), c'est pourquoi à la rime on trouve les paires *beyt* : *seyt* : *doit* ; *droit* : *perdeit*.

Qui que aukes en *beyt*
Si tel *seyt* com estre *doit*
(f. 103, chanson à boire *Or i parra*, Masson 1867 : 318).

Il s'agit d'une contrefaçon du chant latin 'Letabundus'. Elle était préservée dans le même manuscrit que le carol anglo-normand dans le f. 103.

Chastel Faié fu dit a *droit*
kar dous faiz le an se *perdeit*
(vv. 133-134 *The Anglo-Norman Folie Tristan*, éd. par Short 1993b).

La graphie <oi> est utilisée couramment, en imitation de l'usage continental, comme dans le quatrain suivant (1200 ca., *SCath*, Legge 1963 : 69):

Un clerc translatee l'avoit
Mes, por ce que normant estoit,
La rime qui fu faite ençois,
Si ne pleisoit mie aus François.

Un processus analogue est à l'œuvre dans la série vélaire : *ue* continental: *buef* (< BÖVE) est remplacé en anglo-normand par *o*, *e* (*peuple* > *pople*, anglais *people* ; *buef* > *bef*, angl. *beef*).

En anglo-normand la graphie la plus courante pour *ue* est <eo>, qui reflète probablement la diphtongue *eo* du vieil anglais monophthonguée en [œ] au cours du 11e siècle. En anglais ce son est ensuite passé à /ē/ (délabialisation) : anglo-normand *beof* > moyen anglais *bēf* > angl. *beef* (Short 2007 : 67). Mais on trouve déjà également la graphie <oe>, par exemple, dans le *Roland* 317 : *soer* : *poet* : *coer* (Pfister 1997 : 24–25). La graphie <oe> est connue seulement dans la *scripta* littéraire anglo-normande : *coer* opposé à *cuer* (1200 ca., *SCath* 166 ; fin 12e s., fragment Sneyd – Tristan 85, Pfister 2002 : 120).

On observe des occurrences de <eo> pour Ō et non pas pour Ȯ dans le ms. Oxford Magdalen 188 : *menteor* (96v) et *ferveor* (50v) entraînant une sorte de neutralisation graphique entre les graphies *eu*, *ou*, *o*, *u* issues de Ō/Ȯ et *oe*, *ue* issues de Ȯ (cf. Nissille 2007 : 391), ces graphies interchangeables sont le signe d'une prononciation monophthonguée en anglo-normand.

Une normalisation dans le sens du français continental est l'ajout de <u> pour représenter graphiquement la diphtongue issue de Ō/Ȯ <eu> absente en anglo-normand (et déjà monophthonguée dans la prononciation au 13e s.) : *sa^uuler*, *p^ouent*, *t^ournir/to^utez*, *glo^utons*, *o^u* (Nissille 2007 : 389).

Quant à la diphtongue *ei* + nasale qui a produit *eîn* : *plenum* → *plain*, *vena* → *veine* elle n'est pas passée à *oîn* (cf. *supra* *mains* 'moins'), mais dès avant le 12e siècle elle s'est fondue avec les issues de *a* en syllabe libre + nasale (*aîn* = *eîn*). La fusion des deux diphtongues est à l'origine de rimes telles que *pain* : *plein* (PANEM : PLENUM) ou *peine* : *quinzeine* 991, *demeine* : *Romeine* 1193, *ceint* : *ateint* 409 (12e s., *La vie Seint Edmunt* = *Edm*, Haxo 1915 : 559). On trouve aussi *ceine* : *maine* (m. 13e s., *Fol Trist* ANTS 195 = *The Anglo-Norman Folie Tristan*) :

Tristan le vait, vers lu le *ceine*
En un repost u l'en *maine*.

Enfin, *ovraigne* : *peine* où [n] palatalisé rime avec [n] non palatalisé (fin s. 12e s., SLaurentR = *La vie de Saint Laurent*, Russell 1976 : 8).

L'influence continentale sur le français d'Angleterre n'est pas nécessairement une influence parisienne : dans les ManLangK 1396 on retrouve des picardismes (Kristol 1989 : 363) tels que le traitement du *k* latin ou du *-l-* préconsonantique. Même dans *Femina nova*

on trouve dans le glossaire alphabétique des références à l'usage orthographique picard (p. 106). Cette influence picarde est confirmée par les traités d'orthographe à la fin du 14e s. qui n'expriment aucun jugement de valeur entre les différentes traditions graphiques francienne, picarde ou anglaise qui sont toutes considérées comme émanant de différents dialectes français. On a mentionné aussi au § 2 et 2.1 un autre groupe de phénomène qui commence à irradier dans des textes anglo-normands à partir d'une zone nord-orientale (Artois, Hainaut, Wallonie, Lorraine). Durant cinq siècles, l'anglo-normand a constamment conservé des contacts avec les dialectes français continentaux, sous la forme d'échanges commerciaux, administratifs, militaires et littéraires et « continua à être influencé par les dialectes continentaux, picards, normands, de l'ouest » (Trotter 2003).

Tous ces manuels témoignent de ce que même dans une phase tardive l'unification du français à l'écrit était loin d'être achevée avant la fin du 14e s. et que les différentes *scriptae* régionales jouaient encore leur rôle. Les manuels d'enseignement du français en Angleterre nous attestent que l'influence continentale est postérieure au 13e s., ce qui rejoint les conclusions de Dees (1985) qui refuse un rayonnement parisien pendant le 13e s. (Kristol 1989 : 366). Au 14e s. quand désormais l'influence continentale devient considérable, ce n'est pas le francien, ni le parisien qui représente la langue de référence, ce qui veut dire qu'à la fin du 14e s. il n'y a pas d'unification de français à l'écrit. Il n'est pas négligeable de penser que les remplacements de *ou* par *eu* et de *ei* par *oi* ont leur origine en Picardie et que le francien adopte ces deux changements par la suite.

Dans le ms. Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23 (fragment de *Manières de language* 1399) la proportion des graphies anglo-normandes est très élevée, il s'agit d'un manuscrit parmi les plus fidèles à la tradition locale. Le seul trait continental qu'on y trouve est un picardisme: le copiste écrit *oi* et *oy* en vertu de l'enseignement orthographique qu'il a reçu (Kristol 1990–1991 : 329).

4. Conclusions

« Une langue historique n'est jamais un seul système linguistique, mais un diasystème : un ensemble de systèmes linguistiques entre lesquels il y a à chaque pas coexistence et interférences » (Coseriu 1966 : 199). Cette définition formulée par Coseriu est parfaitement adaptée au cas de l'anglo-normand, la variété du français qui a été employée en Angleterre pendant le cinq siècles qui ont suivi la Conquête (1066).

Les rapports entre le latin, l'anglais et l'anglo-français ne sont pas toujours distingués. M. William Rothwell, éditeur de l'*Anglo-Norman Dictionary* (AND₁) quant à la situation linguistique dans l'Angleterre médiévale, rejette la thèse de bilinguisme et il soutient que l'anglo-français avait un usage restreint à certaines couches sociales (voir Rothwell 1968 ; 1976 ; 1979 ; 1983 ; Short 1980 ; Trotter 1994). Sur le plan géographique, l'anglo-français était confiné aux alentours de Londres et au sud-est de l'Angleterre, mais il est possible que la variété prestigieuse ait servi dans tout le territoire comme variété supra-régionale.

Quant à une distinction entre la tradition britannique et les traditions françaises, notre documentation montre que même si certains manuels préfigurent l'usage des graphies continentales pour l'enseignement du français en Angleterre, de nombreux textes didactiques confirment la conservation de la tradition orthographique locale et son emploi jusqu'au 15e s.

L'examen des textes, notamment de ceux qui appartiennent à la tradition de l'enseignement du français en Angleterre, nous montre que la tradition locale est encore vivante au 15e s., même si dans certains textes il y a des éléments continentalisés du français ou du francien qui font de surface orthographique à la langue parlée. De plus, cette influence continentale est due à des courants orthographiques multiples qui continuent à coexister et se trouvent en compétition. Cette analyse montre que la normalisation au profit du modèle continental n'est pas encore achevée. Nos conclusions rejoignent celles de Kristol (1990–1991: 331) : « Même privé du support de la langue parlée maternelle anglo-normande, le français d'Angleterre prolonge ainsi une existence autochtone, partiellement indépendante de la langue du continent. Dans la mesure où les traditions insulaires sont maintenues dans l'orthographe (et, comme certains indices le révèlent, dans la prononciation aussi), il n'est donc pas possible de considérer cette langue comme une langue *étrangère*: c'est une de leurs propres langues de culture que les Anglais ont continué à transmettre d'une génération à l'autre. Pour nous, il ne fait aucun doute que si cette forme de langue n'avait pas été détentrice d'un prestige historique, culturel et social indéniable, elle n'aurait pas pu résister aussi longtemps aux influences continentales ».

REFERENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- ALCB = Henri Bourcelot, *Atlas linguistique et ethnologique de la Champagne et de la Brie*, 3 vol., Paris, Editions du CNRS, 1966–1978.
- AND_{1/2} = Louise W. Stone *et al.*, *Anglo-Norman Dictionary*, Londres, Maney Publishing/Modern Humanities Research Association, 1977-1992¹/2005-² (<http://www.anglo-norman.net>).
- Aspin 1953 = Isabel S.T. Aspin, *Anglo-Norman Political Songs*, London. Anglo-Norman Text Society 11.
- Coseriu 1966 = Eugenio Coseriu, *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, « Annales de l'Est », Mémoire 31, *Actes du premier Colloque international de Linguistique appliquée*, Nancy, Berger-Levrault, 175–217.
- Crépin 2004 = André Crépin, *Quand les Anglais parlaient français*, « Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres », 4, 1569–1588.
- Dees 1980 = Anthonij Dees, *Atlas des formes et des constructions des chartes françaises du 13e siècle*, Tübingen. Niemeyer.
- Dees 1985 = Anthonij Dees, *Dialectes et scriptae à l'époque de l'ancien français*, « Revue de linguistique romane », 49, 87–117.
- Dees 1987 = Anthonij Dees, *Atlas des formes linguistiques des textes littéraires de l'ancien français*, Tübingen, Niemeyer.

- Gerold 1973 = Hilty Gerold, *Les origines de la langue littéraire française*, « Vox Romanica », 32, 254–271.
- Goebel 1979 = Hans Goebel, ***Verba volant, scripta manent***. Quelques remarques à propos de la scripta normande, « Revue de linguistique romane », 43, 344–399.
- Goodrich 1967 = Norman L. Goodrich, *Charles of Orleans: a study of themes in his French and his English poetry*, Genève, Librairie Droz.
- Gossen 1956 = Carl Theodor Gossen, *Considérations sur le franco-picard, langue littéraire du Moyen Âge*, « Les dialectes belgo-romans », 13, 97–121.
- Gossen 1976 = Carl Theodor Gossen, *L'état présent des études sur les dialectes gallo-romans au moyen Âge*, in Marcel Boudreault, Frankwalt Möhren (éd.), *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (29 août – 5 septembre 1971), vol. I, Québec, Les Presses de l'Université de Laval, 19–34.
- Hall McCash 2002 = June Hall McCash, « ***La vie seinte Audree*** : A Fourth Text by Marie de France? », « Speculum », 77/3, 744–777.
- Harvey 1993 = Ruth E. Harvey, *En sa veillesce*, in Ian Short (éd.), *Anglo-Norman Anniversary Essays*, London, Anglo-Norman Text Society, 159–178.
- Haudricourt, Juillard 1949 = André Haudricourt, Alphonse Juillard, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, Klincksieck.
- Haxo 1915 = Henry E. Haxo, *Denis Piramus : La vie Saint Edmund : Language of Denis Piramus (Concluded)*, « Modern Philology », 12, 559–583.
- Kibbee 1991 = Douglas A. Kibbee, *For to speke Frenche trewely : the French language in England, 1000–1600 : its status, description and instruction*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.
- Kristol 1989 = Andres M. Kristol, *Le début du rayonnement parisien et l'unité du français au Moyen Âge : le témoignage des manuels d'enseignement du français écrit en Angleterre entre le XIIIe et le début XVe s.*, « Revue de linguistique romane », 53, 335–367.
- Kristol 1990 = Andres M. Kristol *L'enseignement du français en Angleterre (XIIIe–XVe siècles). Les sources manuscrites*, « Romania », 111, 289–330.
- Kristol 1990–1991 = Andres M. Kristol *Un nouveau fragment de manière de langage : Lincoln, Linc. Arch. Off., Formulary 23*, « Vox Romanica », 49/50, 311–341.
- Kristol 1994 = Andres M. Kristol, *La prononciation du français en Angleterre*, in Jacqueline Cerquiglini, Olivier Collet (éd.), *Mélanges offerts à Michel Burger*, Genève, Droz, 67–87.
- Kristol 1995 = Andres M. Kristol (éd.), *Manière de langage 1396, 1399, 1415*, London, Anglo-Norman Text Society.
- Kristol 1998 = Andres M. Kristol, *Comment on apprenait le français au Moyen Âge : ce qu'il nous reste à apprendre*, « Acta Romanica Basiliensa (ARBA) », 13, 177–197.
- Legge 1963 = M. Dominica Legge, *Anglo-Norman Literature and its Background*, Oxford, Oxford University Press.
- Masson 1867 = Gustave Masson, *La lyre française*, Londres, Macmillan.
- Ménard 2009 = Philippe Ménard (éd.), *Un manuscrit anglo-normand inconnu à la bibliothèque d'Aberystwyth : La Charte au diable*, « Le Moyen Âge », 3, 529–555.
- Menger 1904 = Louis Emil Menger, *The Anglo-Norman dialect : a manual of its phonology and morphology, with illustrative specimens of the literature*, New York, London, The Columbia University Press, Macmillan.

- Nissille 2007 = Christel Nissille, *Compréhension et traduction du français en Angleterre au XVe siècle : l'exemple du manuscrit Oxford, Magdalen 188*, David Trotter (éd.), *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 387–400.
- Pfister 1973 = Max Pfister, *Die sprachliche Bedeutung von Paris und der Île-de-France vor dem 13. Jahrhundert*, « *Vox Romanica* », 32, 217–253.
- Pfister 1997 = Max Pfister, *Das altfranzösische Rolandslied*, hrsg. von Alfons Hilka, achte verbesserte Auflage besorgt von Max Pfister, Tübingen.
- Pfister 2002 = Max Pfister, *Scripta et koinè en ancien français aux XIIe et XIIIe siècles*, in Martin Glessgen, Wolfgang Schweickard (éd.), *Ex traditione innovatio Miscellanea in honorem Max Pfister septuagenarii oblata*, vol. I, Max Pfister, *Scripta minora selecta. De rebus Galloromanicis et Italicis*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 99–123.
- Pope 1910 = Mildred K. Pope, *The Tractatus Orthographie of T.H., Parisi Studentis*, « *Modern Language Review* », 5, 185–193.
- Pope 1934 = Mildred K. Pope, *From Latin to Modern French with Especial Consideration of Anglo-Norman. Phonology and Morphology*, Manchester, Manchester University Press.
- Roques 1926 = Mario Roques, *Etablissement de règles pratiques pour l'édition des anciens textes français et provençaux*, « *Romania* », 52, 243–249.
- Rothwell 1968 = William Rothwell, *The Teaching on French in Medieval England*, « *Modern Language Revue* », 63, 37–46.
- Rothwell 1976 = William Rothwell, *The Role of French in the 13th c. England*, « *Bulletin of the John Rylands Library* », 58, 445–466.
- Rothwell 1979 = William Rothwell, *A quelle époque a-t-on cessé de parler français en Angleterre ?*, « *Mélanges de philologie romane offerts à Charles Champroux* », II, Montpellier, Centre d'Etudes Occitanes, 1075–1089.
- Rothwell 1983 = William Rothwell, *Language and Government in Medieval England*, « *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* », 93, 258–270.
- Rothwell 2004 = William Rothwell, *Ignorant scribe and learned editor: patterns of textual errors of Anglo-French texts*, « *The Anglo-Norman On-line Hub* » (www.anglo-norman.net).
- Rothwell, Trotter 2007 = William Rothwell, David Trotter, *Evolution et structure de l'Anglo-Norman Dictionary*, deuxième édition, David Trotter (éd.), *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 413–421.
- Russel 1976 = Delbert W. Russel (éd.) *La vie de Saint Laurent. An Anglo-Norman poem of the twelfth century*, London, Anglo-Norman Text Society.
- Sandys 1848 = William Sandys, (éd.), *Festive songs : principally of the sixteenth and seventeenth centuries*, London, Printed for the Percy society by T. Richards.
- Short 1980 = Ian Short, *On Bilingualism in Anglo-Norman England*, « *Romance Philology* », 33, 467–479.
- Short 1984 = Ian Short, *Philippe de Thaon : Comput (MS BL Cotton Nero A.v) (ANTS PT 2)*, London, Anglo-Norman Text Society.
- Short 1993a = Ian Short, *Anglo-Norman Anniversary Essays*, London, Anglo-Norman Text Society.
- Short 1993b = Ian Short (éd.), *The Anglo-Norman Folie Tristan*, London, Anglo-Norman Text Society.

- Short 2007 = Ian Short, *Manual of Anglo-Norman*, London, Anglo-Norman Text Society.
- Short, Merrilees 1979 = Ian Short, Brian Merrilees (éd.), *The Anglo-Norman Voyage of St. Brendan*, Manchester, Manchester University Press.
- Södergård 1955 = Osten Södergård (éd.) *La vie sainte Audree, poème anglo-normand du XIIIe siècle*, Uppsala, Universitets Arsskrift.
- Stanovaia 2007 = Lydia A. Stanovaia, *Traits typiques des scripta anglo-normandes*, in David Trotter (éd.), *Actes du XXIVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Aberystwyth, 1–6 août 2004), vol. II, Tübingen, Niemeyer, 423–437.
- Straka 1979 = Georges Straka, *Les Sons et les mots : choix d'études de phonétique et de linguistique*, Paris, C. Klincksieck.
- Straka 1987 = Georges Straka, *Langues et parlers de France au Moyen Age : quelques considérations sur la liberté de leur emploi*, in *Les libertés au Moyen Age, festival d'histoire de Montbrison* (1er au 5 octobre 1986), Montbrison, Association du centre culturel, 405–415.
- Trotter 1994 = David Trotter, *L'anglo-français aux Pays de Galles : Une enquête préliminaire*, « Revue de linguistique romane », 58, 461–487.
- Trotter 2003 = David Trotter, *L'anglo-normand : variété insulaire ou variété isolée ?*, « Médiévales », 45, 43–54.
- Trotter (à paraître) = David Trotter, *Graphie et variation : problèmes anglo-normands*, in Pierre Swiggers et al. (éd.) *Mélanges de Linguistique et de Philologie Romanes pour Gilles Roques*, Nancy.
- Wartburg 1963² = Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Wolf, Hupka 1981 = Lothar Wolf, Werner Hupka, *Altfranzösisch, Entstehung und Charakteristik, eine Einführung*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchsellschaft.

**METRICAL AND PHONOLOGICAL INTERFERENCES:
THE RAPPORTS BETWEEN MEDIEVAL FRENCH LANGUAGE IN FRANCE AND
THE ANGLO-NORMAN LANGUAGE**

ABSTRACT

The article shows that medieval French language in England, having its own orthographic and orthoepic traditions and having an undisputable cultural, social and historic prestige, represents one of the cultural languages used at the time, with a partially independent existence in relation with the French language on the continent.

Key-words: *Anglo-Norman, plurilinguism, Old French, Old English, tradition, innovations.*

DIRECȚII DE CERCETARE ÎN FRAZEOLOGIA EUROPEANĂ ÎN LUMINA LINGVISTICII INTEGRALE COȘERIENE*

PETRONELA SAVIN^{**}

În spațiul frazeologiei europene actuale s-a fundamentat deja ideea potrivit căreia Teoria cognitivă a metaforei (Cognitive Theory of Metaphor – CTM), inițiată de Reddy (1979) și dezvoltată de Lakoff, Johnson și de colegii lor (Lakoff, Johnson 1980, 1999; Lakoff 1987, 1990, 1993; Lakoff, Turner 1989), oferă un aparat metalingvistic util analizei metaforei, inclusiv în cazul frazemelor. Această teorie are în vedere descoperirea unor mecanisme cognitive generale care stau la baza metaforizării, propunând următoarele instrumente metalingvistice: metaforă conceptuală, model metaforic, domeniu-sursă și domeniu-țintă, corespondențe conceptuale.

Una dintre cele mai generale metafore conceptuale reprezentate prin formula FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT își găsește reprezentări și la nivelul mai multor unități frazeologice ale limbilor europene: engl. *he was boiling with rage*, fr. *bouillir de colère*, *d'impatience*, rus. *кунеть от злости*, germ. *vor Wut kochen*, rom. *a fierbe de mânie*.

Pornind chiar de la aceeași metaforă conceptuală, FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT, Dobrovol'skij și Piirainen (2005) demonstrează că FURIA nu se exprimă în frazeologie doar prin imagini ale LICHIDELOR, ci, de asemenea, printr-o imagine a anatomiei umane precum cea a FICATULUI: it. *mangiarsi il fegato*, literal, „a mânca ficatul”, magh. *nagy mája van*, literal, „ficatul său e mare”, rom. *a mânca cuiva ficații*, *a arde la ficați (pe cineva)* (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *The cognitive theory of metaphor*, 121–144).

Din punctul de vedere al Teoriei cognitive a metaforei, FICATUL este doar un „recipient” ca oricare altele, însă, pentru autorii menționați, statutul de concept cultural al acestei imagini se dovedește a fi activ la nivelul semnificării. Conform concepțiilor

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/49944, „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale”, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

preștiințifice despre anatomia umană, ficatul ar fi produs sângele. Ficatul roșu care pompează sângele a fost asociat curajului, în timp ce ficatul sec de sânge era corelat cu lășitatea. În medicina Antichității clasice și a Evului Mediu, ficatul era văzut ca organ al energiei vitale, al emoțiilor și mai ales al mâniei (a se vedea și mitul lui Prometeu, căruia Zeus îi trimite un vultur ca să-i mănânce ficatul nemuritor). Toate aceste modele culturale ale lumii fac parte din memoria noastră colectivă și au lăsat, după Dobrovol'skij și Piirainen, urme la nivelul limbajului figurativ al frazemelor.

În completarea Teoriei cognitive a metaforei, autorii citați propun Teoria limbajului figurativ convențional (Conventional Figurative Language Theory – CFLT), care nu contestă existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării în cazul unor unități frazeologice, ci subliniază necesitatea luării în considerație a fundamentului lor cultural care, în multe cazuri, guvernează relația literal – figurativ.

Așadar, conform Teoriei limbajului figurativ convențional propuse de Dobrovol'skij și Piirainen, imaginea ține de planul conținutului unității figurative. Ea asigură medierea între sensul literal și cel frazeologic al structurii fixe, sensul frazeologic conținând urme ale sensului literal care sunt moștenite de acesta. Descrierea etimologică a frazemului trebuie privită ca parte componentă a motivării sale, fiind inclusă în descrierea semantică a acestuia. Se vorbește chiar despre o „memorie etimologică” a frazemului care determină comportamentul său în discurs. Dobrovol'skij și Piirainen disting cinci tipuri culturale care stau la baza unităților frazeologice: (i) cultura socială (aspecte ale interacțiunii și ale comportamentului unei anumite societăți), (ii) cultura materială (fapte de civilizație materială care se constituie în elemente de specificitate ale unei comunități), (iii) fapte de intertextualitate (relația cu anumite texte), (iv) concepții preștiințifice despre lume (religia, credințele populare și superstițiile) și (v) simboluri culturale. În viziunea acestor autori, Teoria cognitivă a metaforei nu este suficientă pentru a surprinde particularitățile figurativității la nivelul structurilor fixe sau pentru a motiva existența unor structuri similare la nivelul mai multor limbi. Este nevoie de o teorie care să valorifice atât componenta cognitivă, cât și pe cea culturală a frazeologismelor (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *General issues*, 5–28; *Conventional figurative language and phraseology*, 29–78; *Culture and figurative language*, 205–252).

Aceste teorii, în parte complementare, pot fi privite cu real câștig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coșeriu, menite „să considere limbajul în toate raporturile lui, care au ajuns, într-adevăr, să-l determine, așa cum este în întrebuințarea reală și în dezvoltarea reală” (Coșeriu 1996: 31).

Eugeniu Coșeriu propune pentru frazeologie conceptul de *discurs repetat*, care reprezintă tot ceea ce se repetă în vorbirea unei comunități, într-o formă mai mult sau mai puțin identică, sub formă de discurs deja făcut sau de combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a „ceea ce s-a spus deja”: citate, proverbe, locuțiuni fixe, wellerisme, anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiționale de comparație (Coșeriu 2000: 258–262). Conceptul coșerian de *discurs repetat* trebuie pus în relație cu etnolingvistica, văzută de același autor ca studiul varietății și variației limbajului în strânsă

legătură cu civilizația și cultura unei societăți, prin ilustrarea măsurii în care o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experiență și de cunoaștere intuitivă a realității (Coșeriu 1994: 133).

Studierea frazeologismelor din punct de vedere etnolingvistic poate fi corelată cu teoria coșeriană privitoare la „universalii lingvistice”. Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugeniu Coșeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques (et les autres)*, publicată în volumul *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* (Coșeriu 1974: 47–73), dar autorul a revenit asupra problemei respective în mai multe rânduri; aici, recurgem la precizările și aprecierile pe care savantul le-a făcut în interviul publicat sub titlul *Lingvistica integrală*. Universalii lingvistice sunt „fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile” (Coșeriu 1996: 141). În ceea ce privește clasificarea acestei categorii lingvistice, autorul distinge, pe de o parte, universalii *necesare* (sau *absolute*), *posibile* și *empirice*, iar, pe de altă parte, universalii de *funcționare* și de *desemnare* (Coșeriu 1996: 41–45). Pentru tema de față, ne interesează *universalii de desemnare*, categorie pe care o coroborăm cu aceea de *universalii stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului.

Din perspectiva funcției denominative a metaforei trebuie să ne referim, însă, și la teoria coșeriană a relațiilor dintre limbaj și cultură, formulate în paragraful despre „bazele raționale”, în cadru social, ale acestor relații (din studiul *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relație: mai întâi, limbajul însuși este forma primară a „culturii”, a obiectivării creației umane (a „spiritului creator” – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura nonlingvistică”, fiind „actualitatea culturii” (după Hegel), prin urmare exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută; în sfârșit, „nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului”, adică al „competenței lingvistice”, ci și prin intermediul „competenței extralingvistice”, adică „prin intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre «lucruri»”. Dat fiind faptul că această „cunoaștere a lumii” nu numai că influențează expresia lingvistică, ci o și determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică și competența extralingvistică „asigură justificarea rațională a etnolingvisticii” (Coșeriu 1994: 139).

Pornind de la aceste precepte, Stelian Dumitrăcel, unul dintre cei mai importanți discipoli coșerieni, consideră că existența unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic și având aceeași valoare metaforică, poate fi pusă sub semnul „universalii frazeologice”¹. Stelian Dumitrăcel pleacă de la premisa că cercetarea funcției denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități” comune vorbitorilor unor limbi diferite, în

¹ Acest concept a fost formulat explicit de autor în *Note de la cursul de etnolingvistică*, ținut la masteratul de Științe ale limbajului și ale comunicării de la Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, în 2005.

funcție de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg), „copii ale realității” și „imaginare”. Dacă se ține seama de „cunoașterea lumii” în cele două ipostaze prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparținând unor „familii” diferite, identice ca sens și identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie avute în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „copii ale realității”, care reflectă în special ocupații primordiale comune diferitelor populații în aceleași stadii ale evoluției economice și social-culturale (cules, pescuit, vânătoare, cultura pământului, creșterea animalelor etc.). Autorul ieșean consideră că, pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive” în asemenea cazuri, nu se justifică explicația prin „împrumut” (ca manifestare a aculturației), constatările, simple, de la baza unor parimii, de exemplu, fiind la îndemână oricărui vorbitor cu spirit de observație, transpunerea lor în plan figurat nepresupunând asimilarea altor culturi.

În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel discută, pe larg, formula expresivă românească „a pescui în ape tulburi”, pornind de la o practică obișnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondențe perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi, printre care fr. *pêcher en eau trouble, l'eau trouble fait le gain du pêcheur*, sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras, en el agua turbia haze buen pescar*; germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*; engl. *it is good fishing in troubled waters* etc. (vezi și discuțiile cu privire la expresiile și sintagmele-metafore *a făgădui marea cu sarea, bani gheață, a pune banii jos, a fi țăp ispășitor, a da pielea popii, a-i roade (cuiva) urechile*) (Dumistrăcel 2001: 316). Expresiile fr. *pêcher en eau trouble* și germ. *in trüben (Wasser) fischen* sunt citate și de Louis Deroy, autor la care găsim însă și corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten* și finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä* (Deroy 1956: 223).

Asemenea expresii, „copii ale realității”, moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei” și este nu numai dificilă, ci, în fond, și inutilă căutarea „direcției calcului”, pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenței, în mai multe limbi, a unei aceleiași metafore: fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcse ség foga*, rom. *măsea de minte*.

Enunțurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situație decât formule expresive împrumutate (și) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur și simplu, simboluri ale altor realități social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi *a arunca* (cuiva) *mănușa* sau *a se lupta cu morile de vânt*. În aceeași situație se află și enunțurile aparținând discursului repetat de sorginte religioasă.

Stelian Dumistrăcel consideră că, pentru a vorbi de universalii frazeologice, în sensul coșerian al conceptului de universalii, trebuie să se țină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparține, fără îndoială, zonei „universalilor stilistice de desemnare”, transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptățit de asemănarea perfectă între „metaforele-cuvinte” și „metaforele-expresii idiomatice”, ca geneză, evoluție și funcționare, demonstrată de Stelian Dumistrăcel, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”, un aspect al

elementului referențial al formelor de exprimare a afectului și imaginației; b) trecerea lor din zona expresivității propriu-zise în cea a comunicării (ca enunțuri aparținând discursului repetat); c) intervenția accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară” (vezi, de exemplu, *a da sfoară în țară*, față de *a da șfară în țară*); d) în plan onomasiologic, existența, pentru a desemna aceeași noțiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru „cap”: *bostan*, *oală*, *bilă* etc.), cât și a mai multor expresii („a pune în *plug*/în *cârd*/în *stative* cu cineva” – cu substituții reprezentând efecte ale variației diastratice și chiar diafaze); e) în planul originii cuvintelor și al sintagmelor ca unități lexicale, paralelismul în ceea ce privește explicația prin „etimologie multiplă”, cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125–126).

Acestea sunt, în mare, motivele pentru care, în viziunea lingvistului ieșean citat, poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice”, în sensul coșerian al termenului de universalii.

Așadar, existența unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării valabile și în cazul unităților fixe ale limbii, postulată de Lakoff, Johnson și de colegii lor în cadrul celebrei Teorii cognitive a metaforei, precum și necesitatea luării în considerație a fundamentului cultural comun al frazemelor care, în multe cazuri, guvernează relația literal – figurativ, teză a Teoriei limbajului figurativ convențional, propuse de Dobrovol'skij și Piirainen, pot fi privite cu real câștig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coșeriu și dezvoltate de Stelian Dumistrăcel, care așază «discursul repetat» pe terenul limbajului, ca forma primară a „culturii”, la nivelul căruia cercetarea funcției denominative a metaforei trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalități” comune vorbitorilor unor limbi diferite.

BIBLIOGRAFIE

- Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, Societa Editrice Mulino.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”.
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Deroy 1956 = Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres.
- Dobrovol'skij, Piirainen 2005 = D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*, Amsterdam, Elsevier.
- Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași, Editura Institutul European.

- Iliescu 2007 = Maria Iliescu, *Kollokationen in den romanischen Sprachen*, în *Româna din perspectivă romanica. Le roumain dans la Romania. Rumänisch: die östliche Sprache der Romania*, București, Editura Academiei Române.
- Lakoff 1987 = George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London, University of Chicago Press.
- Lakoff 1990 = George Lakoff, *The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?*, în „Cognitive Linguistics”, nr. 1, p. 39–74.
- Lakoff 1993 = George Lakoff, *The contemporary theory of metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, 2nd edn., Cambridge, University Press, p. 202–251.
- Lakoff, Johnson 1980 = George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we Live By*, Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, Johnson 1999 = George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.
- Lakoff, Turner 1989 = George Lakoff, Mark Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Reddy 1979 = Michael Reddy, *The conduit metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 284–324.

RESEARCH DIRECTIONS IN EUROPEAN PHRASEOLOGY IN LIGHT OF INTEGRAL LINGUISTICS PROMOTED BY EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

In European phraseology exists already the idea that the Cognitive Theory of Metaphor, initiated by Reddy's study (1979) and developed mainly by Lakoff and his colleagues (1980, 1987, 1989), proposes a metalinguistic apparatus which has proved to be efficient for the analysis of all kinds of metaphoric expressions, including idioms. In addition to this theory, Dobrovol'skij and Piirainen (2005) propose the Conventional Figurative Language Theory which insists on the necessity of taking into account the cultural foundation of phrasemes which, in many cases, governs the inference from literal to figurative. These theories, partly complementary, can be viewed with real gain in terms of integral linguistics promoted by Eugenio Coseriu, designed to consider language in all the relations which affect it, like the real use or the actual development.

Key-words: *phraseology, cognitive theory of metaphor, conventional figurative, language theory, integral linguistics, Eugenio Coseriu.*

EUGENIU COȘERIU DESPRE SCHIMBĂRI ȘI INOVAȚII ÎN LIMBĂ

ELENA SIROTA*

Eugeniu Coșeriu face parte dintr-o pleiadă de lingviști de o valoare incontestabilă. Drept argument ar putea servi cantitatea enormă de studii dedicate interpretării concepției sale cu privire la filosofia, teoria și pragmatica limbii.

Lucrarea lui E. Coșeriu *Sincronie, diacronie și istorie* a fost astfel caracterizată de profesorul rus V. Zvegintsev: „Studiul poate fi, în general, definit ca unul ce catalizează gândirea, conținând mai multe idei deosebit de valoroase și atrăgând prin temperamentul și amploarea cu care abordează orice problemă. Se face simțită patima autorului pentru știința limbajului” (Zvegintsev 1963: 142). E. Coșeriu adoptă o nouă perspectivă de analiză a dihotomiei saussuriene sincronie–diacronie, relevând, în mod special, următoarele contradicții: „a) că pretinsa aporie a schimbării lingvistice nu există decât în virtutea unei erori de perspectivă, care se manifestă, în esență, în identificarea – explicită sau implicită – a noțiunii de «limbă» cu cea de «proiecție sincronică»; b) că problema schimbării lingvistice nu poate și nu trebuie să fie pusă în termeni cauzali; c) că, totuși, afirmațiile citate se întemeiază pe o intuiție sigură, însă umbrită și interpretată echivoc prin faptul că se atribuie obiectului ceea ce nu e decât o exigență a cercetării: de aici contradicțiile cu care aceste afirmații se confruntă în mod inevitabil; d) că, în realitate, antinomia *sincronie–diacronie* [subl.a.] nu aparține planului obiectului, ci aparține planului cercetării: nu se referă la limbă, ci la lingvistică; e) că, chiar în opera lui Saussure – în măsura în care realitatea limbajului i s-a impus pe deasupra și împotriva propriilor postulate – se pot găsi elemente pentru a depăși antinomia, în sensul în care ea poate fi depășită [subl.a.]; f) că, însă, concepția saussuriană și concepțiile care derivă din ea prezintă un viciu fundamental, care nu le permite să depășească contradicțiile lor interne; g) că nu există nici o contradicție între «sistem» și «istoricitate», ci, dimpotrivă, natura istorică a limbii implică esența ei sistematică; h) că, în planul cercetării, antinomia sincronie–diacronie poate fi depășită numai în și prin istorie” (Coșeriu 1997: 14–15).

* Universitatea de Stat „A. Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

Fiecare fenomen, prin însăși esența lucrurilor, e supus procesului de evoluție. Limba, de asemenea, se află într-o perpetuă schimbare. Schimbările produse în limbă însă nu perturbază în nici un fel procesul de comunicare și, prin urmare, vorbitorul percepe limba ca fiind identică cu sine însăși, adică neschimbată (Greciko 2003: 101).

În această ordine de idei, „limbajul nu este ceva făcut dintr-o singură dată, ci este ceva care se face, mai bine zis este o continuă facere” (Coșeriu 1997: 58). Cu alte cuvinte, limba se schimbă tocmai pentru că „nu este făcută, ci se face [subl.a.] continuu prin activitatea lingvistică” (Coșeriu 1997: 61). Savantul român evidențiază trei probleme esențiale ale schimbărilor lingvistice: a) logica schimbărilor (de ce se schimbă limbile?), b) problema generală a schimbărilor, adică condițiile de producere (în ce condiții se produc, de obicei, schimbările în limbă?) și c) istoricul problemei schimbărilor (Coșeriu 1997: 27).

Sincronia, adică funcționarea limbii în vorbire, se caracterizează printr-un asemenea tip de schimbări lingviale, care nu afectează procesul de comprehensiune. E. Coșeriu a subliniat că „schimbările trebuie să se reflecte și în «stările de limbă», deși nu pot fi constatate ca atare din punct de vedere strict sincron [..]. Într-adevăr, schimbările se manifestă în sincronie, din punct de vedere cultural, în formele «sporadice», în așa-numitele «greșeli curente» față de norma stabilită, precum și în modurile heterosistematice observabile într-un grai; iar din punct de vedere funcțional, în prezența, în același mod de a vorbi, a unor variante «facultative» și moduri isofuncționale. Deci, tot ceea ce din punct de vedere diacronic *este deja schimbare*, din punctul de vedere al unei «stări de limbă» este *condiție pentru schimbare* [subl.a.], ca punct critic al sistemului și posibilitate de selecție între moduri echivalente” (Coșeriu 1997: 104). Schimbările, în viziunea lui E. Coșeriu, se pregătesc în limbă fără a perturba legitățile de funcționare a unităților lingvistice: „schimbarea își găsește în sistem locul necesar: că este justificată de o posibilitate sau de o «insuficiență» a «stării» anterioare față de noile necesități de expresie ale vorbitorilor” (Coșeriu 1997: 103–104).

În aceeași cheie, E. Coșeriu subliniază că „în limbă conviețuiesc multă vreme vechiul și noul, nu numai în sens extensiv, ci și intensiv (sub formă de «variante» și «moduri isofuncționale»”) (Coșeriu 1997: 113). De aceea, consideră lingvistul, „«nimic nu apare în sistem care să nu fi existat mai înainte în normă» și, invers, nimic nu dispare din sistemul funcțional decât după o amplă selecție realizată de normă” (Coșeriu 1997: 114).

Pentru sistemul aflat în evoluție, fiecare schimbare nu reprezintă un fapt unic, ci un proces firesc și de durată. Evoluția schimbărilor de limbă implică continuitate. Dar, pentru că fiecare unitate are propria sa istorie, o structură formală și semantică proprie – natura sa –, rezultă că noua unitate nu poate fi absolut identică cu cea substituită. Aceste două caracteristici ale unităților lingvistice implicate în schimbare – identitatea și distincția – sunt indispensabile funcțional. Prin urmare, unitățile paralele, de la un anume nivel, pot coexista o perioadă îndelungată. Acest tip de schimbare se datorează specificului existenței și funcționării limbii.

E. Coșeriu, ca și alți lingviști, consideră că schimbările reale se produc în limbă nemijlocit în procesul comunicării; în același timp, limba, ca invariantă, rămâne neschimbată. Imutabilitatea limbii ca invariantă, în viziunea lui E. Coșeriu, asigură eficiența comunicării în sincronie. În ceea ce privește această idee a lingvistului, considerăm că este una greu de acceptat: unitățile isofuncționale ale limbii, în procesul interacțiunii lor, nu pot să nu afecteze limba ca invariantă, întrucât invarianta se realizează concret prin variante: mișcarea acestora din urmă, diversificarea lor afectează limba. Trebuie remarcat faptul că o serie de lingviști, printre care și V. Greciko, menționează: „Comparând două faze temporale de limbă, remarcăm nu atât schimbările în vorbire, ci acele schimbări care au afectat limba în general, ca invariantă, relevând, în același timp, identitatea limbii în acele două faze temporale” (Greciko 2003: 102–103) și tocmai acest tip de schimbare lingvistică ne permite să abordăm dintr-o altă perspectivă astfel de fenomene, precum variabilitatea, sinonimia, asimilarea unităților de la diferite niveluri.

E. Coșeriu face distincție între fenomenul de schimbare și cel de inovație. Schimbarea reprezintă produsul evoluției limbii ca sistem de sisteme, ea implică continuitate și divergență. Schimbarea unităților lingvistice, care constituie diverse subsisteme, este determinată de cauze particulare, ceea ce nu exclude, desigur, raporturile complexe, directe și indirecte, cu sistemul lingval în ansamblu.

Inovațiile lingvistice comportă un caracter individual, au funcții și semnificații ocazionale, deși sunt create din elemente glotice comune. „Tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează – ca *mod lingvistic* – de modelele existente în limba în care se stabilește conversația poate fi numit *inovație*. Iar acceptarea de către auditor a unei inovații, ca model pentru exprimări ulterioare, poate fi numită *adoptare* [subl.a.]” (Coșeriu 1997: 70). Inovația poate deveni fapt de limbă în cazul în care satisface nevoile vorbitorului și corespunde tendințelor de evoluție a limbii. Inovația nu apare ca o necesitate obiectivă a sistemului lingval, deci nu implică continuitate și divergență în evoluția limbii cu unitățile glotice de la același nivel (cf. neologismele autorului, expresiile înaripate, creațiile individuale, încălcarea distribuției standard a unităților lexicale și sintactice ale limbii), ceea ce duce la modificări semantice la nivelul unităților lexicale. Potrivit lui E. Coșeriu, „inovația nu este schimbare”. *Schimbarea lingvistică* („schimbarea în limbă”) reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovații, adică implică, în mod necesar, o serie de adoptări succesive. Asta înseamnă că, în ultimă analiză, orice schimbare este, la origine, o *adoptare* (cf. Coșeriu 1997: 71).

Problema inovațiilor este legată de un aspect complex și controversat al influenței subiectului vorbitor asupra limbii, în vederea schimbării și evoluției. Ca fenomen obiectiv, limba se schimbă și evoluează conform logicii proprii, necunoscută vorbitorilor de rând. Originalitatea acestei evoluții rezidă în faptul că mersul ei obiectiv e constituit din intenții subiective ale activității de vorbire a participanților la comunicare. În această ordine de idei, aducem în discuție afirmația lingvistului A. Potebnea cu privire la faptul că limba, fiind un instrument al conștiinței, este creată, de fapt, în mod inconștient.

Astfel, apare întrebarea cu privire la cauza evoluției limbii, care i-a preocupat pe mulți lingviști (printre care și E. Coșeriu). Coșeriu consideră vorbirea drept catalizator al schimbărilor. Cu privire la cauzalitatea faptelor de limbă, trebuie să identificăm motivele acestor schimbări – ca fapt obiectiv, ca tehnică istorică a vorbirii. Or, factorii „schimbării limbii” sunt conținuți în limba însăși. Abordarea teleologică, prin care se relevă scopul obiectiv al evoluției limbii, trebuie respinsă. Această concepție, în viziunea multor lingviști, e susceptibilă de amendamente.

Activitatea de vorbire a participanților la actul de comunicare, desigur, se caracterizează prin câteva tendințe. Totuși, totalitatea acestor factori ilocutivi constituie numeroase tipuri de acte de comunicare verbală, care permit sistemului glotic să îndeplinească una din principalele sale funcții – aceea de a servi drept mijloc de comunicare în societate.

Totalitatea factorilor extra- și intralingvistici care determină funcționarea unităților de la diferite niveluri ale sistemului glotic, precum și caracterul evolutiv al limbii, în general, explică posibilitatea comutării factorilor obiectivi ai evoluției limbii cu fenomenele verbale ce țin de inconștient. Vorbitorii nu conștientizează scopul schimbărilor, dar pot identifica direcția evoluției limbii în baza comparației faptelor în sincronie și diacronie.

Schimbarea este o caracteristică inerentă a limbajului. „*Limba se face prin schimbare* [subl.a.] – afirmă E. Coșeriu – și «moare», ca atare, atunci când încetează să se schimbe” (Coșeriu 1997: 246). Schimbările de limbă nu sunt doar modificări ale sistemului instituit o dată și pentru totdeauna, or, „limba se schimbă fără încetare, dar schimbarea nu o distruge și nu o afectează în natura ei de «a fi limbă», care rămâne mereu intactă” (Coșeriu 1997: 246). Sistemul limbii se află într-o perpetuă mișcare și evoluție, iar limba, astfel, se află într-un constant proces de sistematizare: „Schimbarea e înțeleasă ca o «facere» sistematică a limbii, este evident că nu poate exista nici o contradicție între «sistem» și «schimbare», și că, mai mult, trebuie să vorbim nu despre «sistem» și «mișcare» – ca despre două lucruri opuse –, ci numai despre «sistem în mișcare»: dezvoltarea limbii nu este o permanentă «schimbare», arbitrară și produsă la întâmplare, ci este o permanentă *sistematizare*” (Coșeriu 1997: 237–238).

Reieșind din afirmațiile lui E. Coșeriu despre forma schimbărilor de limbă prin prisma calității acestora de coexistență a elementelor isofuncționale, putem conchide că schimbarea nu reprezintă un fapt izolat, ci implică relații sistemice. Multe dintre concepțiile lui E. Coșeriu în această privință, care și-au găsit reflectare în lucrările sale, reprezintă continuarea și dezvoltarea creatoare a ideilor lui Ferdinand de Saussure, Baudouin de Courtenay sau W. von Humboldt, având un impact semnificativ asupra lingvisticii contemporane.

E. Coșeriu menționa că „o *limbă funcțională* (limba care poate fi vorbită) este un «sistem de opoziții funcționale și realizări normale» sau, mai bine, *sistem* și *normă* (Coșeriu 1997: 50). „Sistemul, adaugă E. Coșeriu, este un «sistem» de posibilități, de coordonate, care indică atât căile deschise, cât și căile închise ale unei vorbiri «inteligibile» într-o comunitate; norma, în schimb, este un «sistem de realizări obligatorii», consacrate din punct

de vedere social și cultural: ea nu corespunde la ceea ce «se poate spune», ci la ceea ce «s-a spus» și în mod tradițional «se spune» în comunitatea considerată. Sistemul cuprinde *formele ideale* de realizare ale unei limbi, adică tehnica și regulile respectivei creații lingvistice; norma cuprinde *modelele deja realizate* istoric cu ajutorul acestei tehnici și al acestor reguli. În felul acesta, sistemul reprezintă *dinamica* limbii, *modul ei de «a se face»* și, în consecință, posibilitatea ei de a merge mai departe față de ceea ce s-a realizat deja; norma, în schimb, corespunde *fixării* limbii în tipare tradiționale; și tocmai în acest sens, norma reprezintă în orice clipă echilibrul sincron («extern» și «intern») al sistemului» (Coșeriu 1997: 50).

Conceptul de *normă* în lingvistica secolului al XX-lea e legat de numele lui E. Coșeriu. În principiu vorbind, prin normă se înțelege un „sistem de reguli/instrucțiuni care privește, din mai multe puncte de vedere, uzajul unei limbi date. Norma lingvistică implică existența unor forme prohibite și constituie obiectul gramaticii propriu-zise și al gramaticii normative” (DGȘL). Rezultat al selecției și fixării elementelor glotice în procesul de evaluare, norma este rezultatul unei concepții colective despre limbă, dar se bazează pe utilizarea particulară, individuală a limbii de către fiecare vorbitor în parte. „De aici, posibilitatea unui conflict între utilizarea lor în mod interactiv (on line) și statutul lingvistic al acestor unități” (Pavlovskaja 2010: 217).

Potrivit lui E. Coșeriu, norma îndeplinește o funcție de reglementare, întrucât „norma unei limbi reprezintă echilibrul ei «extern» (social, regional), între diferitele realizări permise de sistem [...], precum și între diversele moduri sistematice isofuncționale [...]. Norma, ca echilibru al sistemului, poate fi numită normă funcțională” (Coșeriu 1997: 49–50).

Norma, ca universalie, e caracteristică tuturor fenomenelor glotice, se realizează la toate nivelurile limbii și servește, subliniază E. Coșeriu, la menținerea echilibrului și stabilității sistemului. Norma reglementează procesele glotice la nivel fonetic, derivativ, gramatical, sintactic, discursiv. În acest sens, conceptul de „normă” se asociază caracterului conservativ și, prin urmare, se opune unităților din afara sistemului. „Norma, desigur, e funcțională și dinamică, pentru că reprezintă o parte a sistemului evolutiv al limbii, care acționează ca un «organism autostructurant și adaptabil, gata oricând de schimbare»” (Pavlovskaja 2010: 217).

Astfel, norma se pretează schimbării, iar faptele lingvistice, probabil, în manifestările lor normate sau nu, se află în raport de complementaritate și interdependență: norma reglementează utilizarea unităților lingvistice, iar acestea, la rândul lor, influențează norma. Pentru reglementarea/justificarea statutului lingvistic de normă la diferite niveluri de limbă, devine relevant conceptul de marcare/nemarcare, introdus pentru prima dată de R. Jakobson și N. Trubetskoy și continuat de J. Greenberg. În viziunea lui E. Coșeriu, noțiunea de normă, cu referință la sistemul glotic, este una fundamentală în cadrul dihotomiei „schimbare – inovare”.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- DGȘL = Angela Bidu-Vrăncianu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 2005.
- Гречко 2003 = В.А. Гречко, *Теория языкознания*, Москва, Высшая школа.
- Звегинцев 1963 = В.А. Звегинцев, *Очерки по истории языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях*, Часть 1. М., 1963.
- Павловская 2001 = Н.Ю. Павловская, *Категория модальность в современном белорусском языке*, Минск.
- Павловская 2010 = Н.Ю. Павловская, *Репрезентация когнитивного оператора «норма/Отклонение от нормы» в пространстве языковой модальности* în II Международная конференция «Русский язык и литература в международном образовательном пространстве: современное состояние и перспективы», Granada.

EUGENIO COSERIU ABOUT CHANGES AND INNOVATIONS IN LANGUAGE

ABSTRACT

The article deals with the problem of changes in the language. The author mentions that the isofunctional units in their direct function and interaction affect the language as an invariant, as the invariant itself is realized in variants. E. Coseriu's differentiation of the notions of change and innovation are analyzed. The author suggests that innovation does not appear as an objective necessity of the system of the language, that is why it does not presuppose continuity and divergence in language evolution with the language units of the same order. The connection of innovation with the problem of the subjective influence on language, its changes and evolution is identified.

Key-words: *Eugenio Coseriu, change, innovation, synchronicity, diachronicity, language, norm, invariant, speech.*

TEZE COȘERIE NE DESPRE TEORIA TRADUCERII

MIHAELA-CĂTĂLINA TĂRCĂOANU*

Opera lui Eugeniu Coșeriu se constituie într-un ansamblu coerent, în care ideile se dezvoltă în progresie geometrică, fiecare dintre ele devenind un nucleu capabil să genereze, la rândul-i, noi construcții teoretice armonioase, anticipa în anul 2000 Gabriela Haja (Haja 1999–2001: 229). În știința contemporană a limbii, opera lui Coșeriu este un spațiu, într-un anumit sens privilegiat, în care se întâlnesc și se modelează aspecte diferite, contradictorii chiar înainte de a fi intrat în acest spațiu, întrebări și răspunsuri, sau numai întrebări incitante, privind problemele fundamentale ale lingvisticii ca știință, ale limbii ca diferite obiecte de cercetare ale acestei științe (Raport „d.h.c.” 1993: 5).

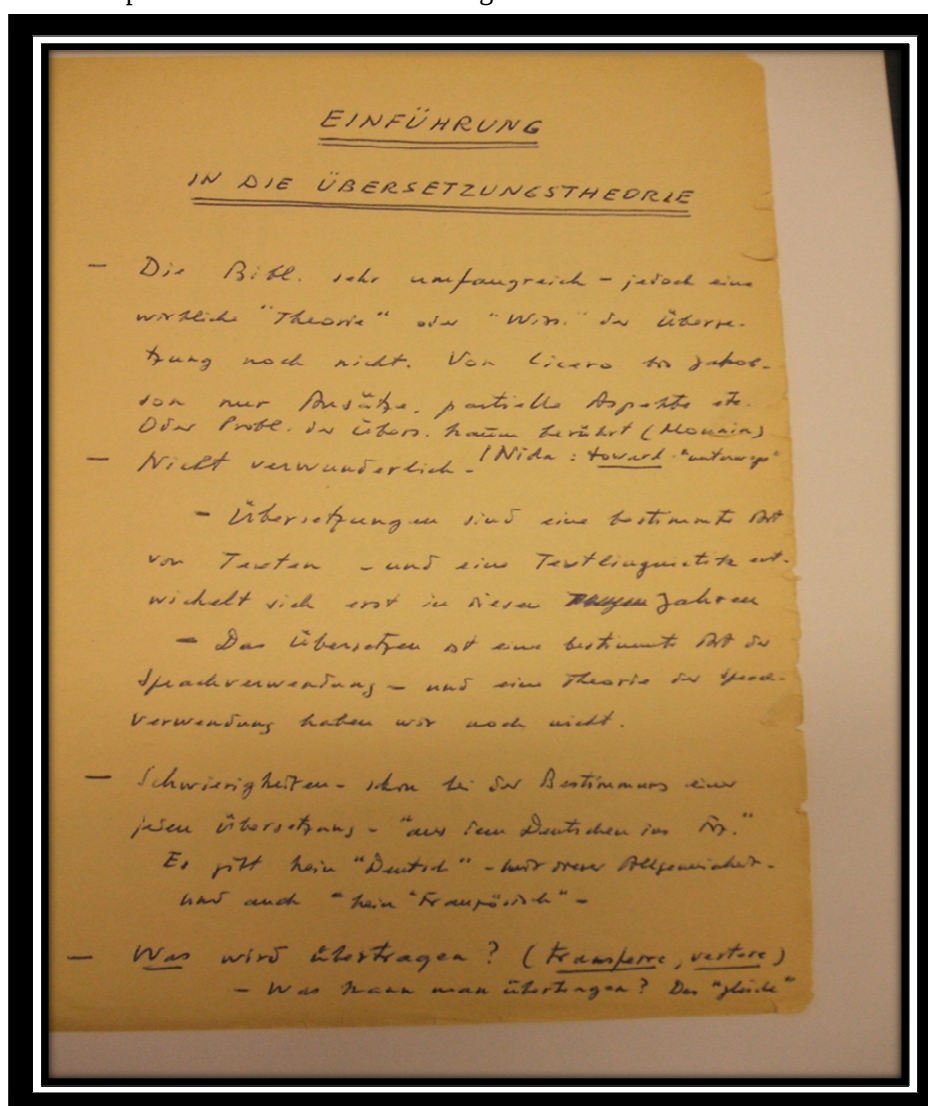
Coșeriu însuși a fost conștient de impactul pe care *lingvistica integrală*, doctrina pe care o fundamentează, l-a avut pentru contemporaneitate, dar și de perspectivele de cercetare pe care le-a deschis, așa cum afirmă: „Mai trebuie să adaug că orientările mele nu-mi aparțin în momentul de față numai mie, ci ele au fost transmise multora dintre elevii mei, mai ales celor de la Montevideo și Tübingen, care le continuă în lucrările lor, unele cu adevărat masive, ca să nu mai spun că printre discipolii mei se socotesc vreo douăzeci de șefi de catedre lingvistice ce se află răspândite la diverse universități din toată lumea” (Mincu 1997: 166). Și precizează: „Ce vreau să arăt, însă, este faptul că unele lucrări ale mele *deschid* orientări fertile în lingvistică, continuate prin studii de anvergură de alți cercetători. De pildă, despre teoria traducerii eu am scris două studii, dar pornind de la ele, o doctorandă de-a mea a publicat o teză de 30 de ori mai întinsă” (Mincu 1997: 171).

În lucrarea de față ne propunem să prezentăm cele mai importante teze coșeriene despre teoria traducerii din câteva studii publicate, în ordine cronologică: *Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vives* (1971), *Falsche und richtige Fragestellungen in der Übersetzungstheorie* (1978), *Science de la traduction et grammaire contrastive* (1990), *Los límites reales de la traducción* (1995), *Abast i límits de la traducció. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1996–97* (1996), *Portée et limites de la traduction* (1998), *Alcances y límites de la traducción* (1998), *Relația dintre lingvistica contrastivă și traducere* (1998), *Problematica teoriei traducerii* (1999–2000).

Mai puțin cunoscută, este, credem, existența unui manuscris inedit, *Einführung in die Übersetzungstheorie*, aflat în Arhivele „Eugenio Coseriu” de la Universitatea „Karls

* Colegiul Național „Calistrat Hogaș”, Piatra-Neamț, str. Alexandru cel Bun, nr. 19, România.

Eberhards" din Tübingen. Este vorba despre un curs ținut de Coșeriu în anul 1975, are 224 de pagini, format B5. De la domnul profesor Reinhardt Meisterfeld am aflat că Eugeniu Coșeriu a ținut în anii 1984-1985 cursul *Kontrastive Linguistics und die Übersetzungstheorie*, *Übersetzungstheorie und die Praxistheorie*. Pentru a nu deteriora paginile îngălbenite de trecerea timpului, le-am fotografiat, le-am descărcat în calculator, le-am printat, iar ulterior am transcris textul. Pasul următor...? Publicarea? Este necesară o atentă documentare referitoare la modul în care se poate face acest lucru în mod legal.

Organizarea, în 2009, la Cluj-Napoca, a Colocviului Internațional având ca temă *Conceptul de traducere la Eugen Coșeriu* demonstrează intuiția lingvistului și deschiderile fertile și în domeniul lingvisticii traducerii pe care acesta o postulează. În lucrarea *Portée et limites de la traduction*, Eugeniu Coșeriu mărturisește: „Dans ce qui suit nous nous proposons de présenter, sous une forme très succincte, les fondements et les traits essentielles d’une *théorie réaliste de la traduction*, théorie qui, à son tour, devrait constituer le fondement d’une *linguistique de la traduction*. C’est en bonne partie une théorie nouvelle, mais ce n’est pas «rien d’autre qu’une nouvelle théorie» (encore une théorie!); ceci, justement parce que c’est une théorie «réaliste», qui aspire à identifier des principes universels dans les faits eux-mêmes, et non pas un modèle plus ou moins arbitraire imposé aux faits. En général, être «réaliste», dans le domaine des sciences et de la théorie qui y correspond, c’est dire – ou aspirer à dire – «les choses telles qu’elles sont»; et, dans les sciences humaine (ou de la «culture»), c’est dire les choses telles qu’elles se présentent au «savoir originaire» de l’homme à-propos de soi-même et de ses activités libres” [subl. n.] (Coseriu 1997: 19). Și aduce precizări: „Comme toute discipline linguistique, *la linguistique de la traduction* devrait être linguistique théorique, linguistique générale et linguistique descriptive. La linguistique théorique – ou théorie – de la traduction a pour objet la nature et les principes de la traduction et situe celle-ci dans le cadre général du langage et parmi les activités linguistiques de l’homme” [subl. n.] (Coseriu 1997: 33).

În lucrarea *Science de la traduction et grammaire contrastive* – o versiune revizuită a unei conferințe ținută pe data de 6 februarie 1989 la Hoger Instituut voor Vertalers & Tolken du Rijksuniversitair Centrum Antwerpen –, Coșeriu abordează problemele esențiale ale teoriei traducerii: „La *théorie de la traduction*, comme la théorie du langage, c’est la théorie d’une activité elle-même. C’est le transfert d’une intuition des agents de ces activités au plan de la réflexivité. La théorie du langage n’est, dans ce qu’elle a d’universel, que la théorie de l’intuition du sujet parlant lui-même. Et de même, *la théorie de la traduction* n’est que le passage à la réflexivité de ce que font, savent, et connaissent intuitivement les traducteurs” [subl. n.] (Coseriu 1989: 29). „La *théorie de la traduction* n’est pas d’une nature différente de la théorie de l’activité de parler en général. La traduction n’est qu’une activité particulière de parler : elle se fait avec un contenu déjà donné d’avance, qu’il s’agit d’exprimer dans une autre langue. Pour le reste il s’agit exactement de la même chose. De ce fait, la traduction a la même complexité que l’activité de parler en général. La théorie de la traduction embrasse toute la théorie linguistique” (Coseriu 1989: 31).

În studiul *Portée et limites de la traduction* (titlul francez este o traducere din spaniolă *Alcances y limites de la traducción* sau din germană *Leistung und Grenzen der Übersetzung*, fiind o aluzie la *Miseria y splendor de la traducción* de J. Ortega y Gasset), Coșeriu observă că în teoria traducerii ne lovim adesea de probleme rău puse, de confuzii și de lipsă de distincții între concepte. „Or, que sait le traducteur en tant que (bon) traducteur? Tout d’abord, il a, sans doute, en ce qui concerne les langues qu’il utilise, une connaissance qui va au-delà de la connaissance purement intuitive des sujets parlants en tant que tels. En effet, il a une *cognitio clara distincta*, bien que non encore *adaequata*: une connaissance de technicien. Ainsi, il connaît les signifiés de ces langues ainsi que leurs emplois et les correspondances «usuelles» entre ceux-ci” (Coseriu 1997: 19). „Mais, surtout, il sait par expérience que, si, en sa qualité de technicien de la traduction il *doit* tout d’abord connaître

toutes ces équivalences «usuelles» ou «normales», cela ne lui suffira pas, puisque, dans tel ou tel texte a traduire, n'importe quelle parmi ces équivalences imprévues pourront s'y imposer; équivalences qu'il devra «inventer» sous sa responsabilité de traducteur-créateur, bien que toujours d'une façon raisonnable et justifiable, c'est-à-dire, d'accord avec les exigences du texte original. Et s'il est en même temps un théoricien et qu'il veuille aboutir à une *cognitio distincta et adaequata* de sa propre activité, il se demande ce que tout cela veut dire au niveau des *principes de la traduction*" (Coseriu 1997: 20).

Teoria coșeriană are la bază câteva distincții: *obiectul și instrumentul traducerii; conținutul limbii și conținutul textului; limba și utilizarea limbii; transpunere și versiune*. Referindu-se la prima distincție, Coșeriu analizează atât opiniile unor lingviști care afirmă că traducerea totală și exactă este imposibilă (traducerea este o necesitate practică, dar ea ar constitui, în același timp, o imposibilitate teoretică), cât și pe acelea ale celor care constată că tot ceea ce se spune într-o limbă poate fi tradus (și admit posibilitatea ilimitată a traducerii, deducând, în consecință, universalitatea esențială a semnificațiilor și a gândirii lingvistice), și ajunge la concluzia că ambii au parțial dreptate, dar se înșală: „dans la traduction il ne s'agit pas de «dire» ce que «disent» (= signifient) les langues, mais de dire ce que, dans le discours, est dit au *moyen des langues*" (Coseriu 1997: 21).

Traducerea literală, actul sau activitatea de a traduce, conținut textual, fazele traducerii sunt doar câteva dintre problemele asupra cărora se oprește Coșeriu. De exemplu, așa-numita traducere literală nu este traducere, este mai degrabă non-traducere, nu este traducerea traducătorilor, în realitate limbile nu se traduc, adevăratul obiect al traducerii sunt textele sau discursul. Se traduce prin intermediul limbilor, dar ceea ce transpunem sunt conținuturile textelor, nu conținutul limbilor (Coseriu 1997: 22). A traduce e un tip aparte de activitate de a vorbi, înseamnă a vorbi prin intermediul unei alte limbi cu un conținut dat dinainte, înseamnă să spui prin intermediul unei limbi B („*langue d'arrivée*”) ceea ce este spus într-un discurs cu ajutorul unei anumite limbi A („*langue de départ*”). Conținutul textual este alcătuit din desemnare și sens.

Fazele traducerii sunt faza semasiologică (de interpretare) și faza onomasiologică (de denumire): „Dans la première phase on «deverbalise»: on se demande quel est le fait extralinguistique ou le contenu de pensée indique par le signifié A; dans la seconde phase, on «rêverais»: on se demande quel est le signifié de la langue B qui (dans le même contexte) indique (ou pourrait indiquer) le même fait extralinguistique ou le même contenu de pensée (y inclus les sentiments, les attitudes etc.). D'une façon plus prégnante, on pourrait même dire que la première phase on *desidiomatise*: on sort de la langue A pour aller vers la réalité et la pensée exprimées dans le texte, et dans la seconde phase on *idiomatise*: on rentre dans le langage et on donne à la réalité et à la pensée reconnues dans le contenu du texte la forme qui leur correspond (ou correspondrait) dans la langue B" (Coseriu 1997: 25).

În studiile sale cu privire la aceste probleme trebuie să remarcăm multitudinea exemplelor oferite de Coșeriu. Traducătorii, ca subiecți ai traducerii, diferă de subiecții-vorbitori în cazul limbajului și al lingvisticii în general. Dacă ultimii aplică și urmează niște principii intuitive în activitatea lor de vorbire și de înțelegere a vorbirii, apoi traducătorii mai folosesc și principii bazate pe cunoștințe ce depășesc cadrul intuiției. Traducătorul trebuie să aibă, în primul rând, o bună înțelegere a textului și, în al doilea rând, să cunoască echivalențele uzuale și adecvate în limba-țintă. Problema e că nici aceasta nu este îndeajuns

în activitatea de traducere, deoarece echivalențele pot fi inoperante într-un text sau altul. În asemenea situații, este necesară *creativitatea* traducătorului. Acesta își va asuma desigur responsabilitatea pentru creațiile sale care trebuie să fie în deplină concordanță cu exigența textului original.

În concluzie, elaborarea unei teorii noi și realiste a traducerii care să stea la baza unei lingvistici a traducerii, văzută în trei ipostaze – teoretică, generală și descriptivă –, era un deziderat coșerian care a fost îndeplinit de coșeriologi și nu numai. Rămâne un alt deziderat al posterității coșeriene de îndeplinit – publicarea unei ediții *opera omnia* Coșeriu, tradusă în limba română, însă pentru acest lucru, așa cum însuși lingvistul spunea, *traducătorul trebuie să fie un tehnician scrupulos și un artist ingenios*.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Coseriu 1989 = Eugenio Coseriu, *Science de la traduction et grammaire contrastive*, în „Linguistica Antverpiensia”, XXIV, p. 29–40.
- Coseriu 1997 = Eugenio Coseriu, *Portée et limites de la traduction*, în „Parallèles: Cahiers de l'École de Traduction et d'Interprétation”, Université de Genève, no. 19, p. 19–34.
- Haja 1999–2001 = Gabriela Haja, recenzie la Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC, 2000, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIX–XLI, p. 227–229.
- Mincu 1997 = Marin Mincu, *Convorbiri cu personalități ale filozofiei. Eugeniu Coșeriu, profesor la Universitatea din Tübingen (Germania) în dialog cu...*, în „Revista de filosofie”, nr. 1–2, ianuarie–aprilie, p. 165–172.
- Raport „d.h.c” 1993 = Raportul comisiei instituită de Senat pentru conferirea titlului de *doctor honoris causa* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” domnului Profesor Eugen Coșeriu de la Universitatea din Tübingen, Germania, publicat în *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, număr special din „Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza””, Secțiunea IIIe. Lingvistică, XXXVII–XXXVIII (1991–1992), Iași, p. 5–10.

COSERIU'S THESIS ABOUT TRANSLATION

ABSTRACT

Coseriu's Thesis About Translation aims to present the most important thesis about translation theory delivered by Coseriu, as shown in the studies *Das Problem des Übersetzens bei Juan Luis Vives*, *Science de la traduction et grammaire contrastive*, *Portée et limites de la traduction* (1997), an original manuscript, *Einführung in die Übersetzungstheorie*.

Key-words: Eugenio Coseriu, integral linguistics, language translation, theory, translate.

CARACTERUL NORMAT AL INOVAȚIILOR LEXICALE DE TIP ABREVIAT

ZINAIDA TĂRÎȚĂ*

O caracteristică esențială a limbii este continua ei schimbare, or, „limbile se schimbă fără încetare și nu pot funcționa decât schimbându-se” (Bally 1950: 18), schimbarea în limbă datorându-se în esență inovației. În universul contemporan, marcat de instantaneitatea comunicării, procesul de schimbare în limbă este un fenomen natural, cu determinări foarte complexe, căci evoluția limbii și însăși comunicarea umană trec prin necesitatea inovației fie la nivelul formei, fie la nivel semantic – fenomen explicat prin cauze de natură lingvistică și extralingvistică, care de cele mai multe ori interacționează. Pornind de la accepția coșeriană a inovației: „Tot ceea ce, în spusele unui vorbitor, se îndepărtează – ca *mod lingvistic* – de modelele existente în limba în care se stabilește conversația” (Coșeriu 1997: 70), prin sintagma *inovații lexicale* în literatura de specialitate sunt desemnate „toate noutățile lexicale”: cuvinte noi, noile sensuri și noile variante de întrebuințare a cuvintelor.

Studiile consacrate examinării inovațiilor lexicale din perspectiva particularităților structural-semantică, paradigmatică, cognitive relevă diferite contradicții, privind limitele noțiunii *inovație lexicală* și criteriile de identificare a acesteia. Sub aspect structural, în mod tradițional, noțiunea e raportată doar la cuvinte, însă mulți cercetători, pe lângă cuvinte, includ în componența inovațiilor lexicale și frazeologisme. În plan genetic, noțiunea *inovație lexicală* evoluează, extinzându-se sau reducându-se în dependență de semnificația care i se atribuie, termenul folosindu-se cu referire la unități lexicale noi împrumutate sau formate în limba dată. Din punctul de vedere al planului expresiei și al conținutului, în opinia unor cercetători (O. Ahmanova, E. Rozen), nu se prezintă drept inovații lexicale unitățile limbii vechi după formă, dar care și-au modificat sensul (neologismele semantice).

Maria Teresa Cabré menționează o serie de parametri pentru delimitarea noțiunilor *neologism/inovație lexicală*:

- a) diacronia: un cuvânt este neologism dacă a apărut recent;

* Universitatea de Stat „A. Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova.

- b) lexicografia: un cuvânt este neologism dacă nu este înregistrat în dicționar;
- c) instabilitatea sistematică: un cuvânt este neologism dacă prezintă semne de instabilitate formală (morfologică, grafică, fonetică) sau semantică;
- d) psihologia: un cuvânt este neologism dacă vorbitorii îl percep ca pe o entitate nouă (Cabré 1993: 445).

Determinarea condițiilor lingvistice și extralingvistice ale apariției inovațiilor lexicale, precum și identificarea criteriilor diferențiatorii, a condițiilor adoptării inovațiilor lexicale se impun a fi raportate la teoria coșeriană conform căreia „o inovație [...] poate să fie: a) o *alterare* a unui model tradițional; b) o *selecție* între variante și moduri isofuncționale existente în limbă; c) o *creație sistematică* («invenție» de forme în concordanță cu posibilitățile sistemului); d) un *împrumut* din altă «limbă» [...]; e) *un fapt de economie funcțională* [subl. a.]” (Coșeriu 1997: 70) etc.

Ca „fapt de vorbire” (E. Coșeriu), inovația lexicală ține de utilizarea limbii în sistem, axându-se pe caracterul general al normei lingvistice. Definit inițial în *Sistem, normă și vorbire*, conceptul de normă se va asocia pentru totdeauna cu numele marelui lingvist Eugeniu Coșeriu, ale cărui teorii devin reperele fundamentale de referință în acest domeniu.

În opinia lui Eugeniu Coșeriu, norma reprezintă „totalitatea uzurilor lingvistice acceptate de majoritatea vorbitorilor într-o comunitate istorică definită” (Coșeriu 1952: 14–15). Identificând distincția între norma literară și norma lingvistică, el subliniază că norma lingvistică arată „cum se spune”, în timp ce norma literară stabilește „cum trebuie să se spună”. Norma lingvistică are un caracter „natural” și abstract, în timp ce norma literară este concretă și convențională, presupunând un acord prealabil din partea celor care o hotărăsc și o respectă.

Ne propunem să examinăm aici caracterul normat al inovațiilor lexicale de tip abrevial din perspectiva normei lingvistice și a celei literare, prin prisma productivității crescânde a acestor unități lexicale, a caracterului internațional și a largii lor difuzări (atât prin împrumuturi, cât și prin creații interne), fapt ce i-a îndreptățit pe unii cercetători (vezi Stoichițoiu-Ichim 2003: 381) să includă abrevierea între efectele lingvistice ale globalizării.

Se știe că, în crearea oricărui tip de neologism, rolul decisiv îi revine sistemului lingvistic. În consecință, procesul de încadrare a abrevierilor în sistemul fonetic și morfologic al limbii este reglementat de norma lingvistică, „uzul care s-a consolidat într-o comunitate istorică echivalând cu un consens general asupra a ceea ce este permis” (Blasco Ferrer 1996: 16). Astfel, includerea inovațiilor de tip abrevial (sigle, acronime, trunchieri) în sistemul gramatical al limbii române parcurge, convențional, câteva etape.

O *primă etapă* este cea a încadrării acestor unități lexicale în anumite clase morfologice: substantive (*BERD* „Banca Europeană pentru Reconstrucții și Dezvoltare”, *sial* „înveliș extern al pământului, alcătuit din roci în care predomină silicații de aluminiu”), adjective (*izovit* „geam cu proprietăți izolatoare, fonice și termice, deosebite”, *tebecist* „ftizic, tuberculos”), sintagme verbale și verbe (*SOS* „salvați sufletele noastre” – semnal

convențional de salvare, *a radariza* „a detecta și a localiza un obiect cu ajutorul radarului”), adverbe (OK „în regulă”).

Constituindu-se în clase lexico-categoriale aparte, abrevierile, într-o altă etapă, se încadrează, sub acțiunea normei, în sistemul morfologic al limbii, căpătând categorii gramaticale de gen, număr, caz, determinare (*ONG – ONG-ul – [membrii unor] ONG-uri – ONG-urilor*). În conformitate cu norma limbii funcționale care „conține tot ceea ce în vorbirea unei limbi funcționale este comun, tradițional și constant” (Coșeriu 1997: 279), *genul* abrevierilor este indicat în context prin anumite mărci flexionare: articolul nehotărât (*un VIP, un CD*), articolul hotărât (*CV-ul, CD-ul*), diverși determinanți (*UE lărgită, OK dubios, CV consistent*) sau prin asociere cu *genul* primului substantiv din formația lexicală sursă (*alianță, uniune, serviciu, universitate*): *UE extinsă, NATO prezentă în Egipt; ASEM pregătită pentru noul an de studii*.

Dintre cele trei criterii (etimologic, semantic, formal) implicate în atribuirea unui anumit gen gramatical la categoria neologismelor, în limba română cea mai mare pondere revine criteriului formal, spre deosebire de alte limbi (franceză, rusă), unde, de obicei, *genul* abrevierilor se stabilește după primul element al formației-sursă. Conform criteriului formal (care ia în considerare desinența), majoritatea abrevierilor care desemnează nume se încadrează la *genul* neutru (preferat pentru majoritatea neologismelor), confirmând postulatul coșerian că adoptarea, „acceptarea de către auditor a unei inovații, ca model pentru exprimări ulterioare” (Coșeriu 1997: 70) –, „fiind achiziție, modificare sau înlocuire a unui model lingvistic, a unei posibilități de expresie – este un act exclusiv mental și, prin urmare, nu poate avea decât determinări finaliste: culturale, estetice sau funcționale” (Coșeriu 1997: 71).

Opoziția de număr la abrevieri, marcată prin opoziție desinențială, în funcție de *genul* abrevierilor, ca și la numele obișnuite, se axează pe factori sistematici, E. Coșeriu susținând că „este «sistematic» tot ce aparține opozițiilor funcționale și realizărilor conforme cu normele unei limbi” (Coșeriu 1997: 102). Astfel, desinențele de plural sunt: *-i* pentru masculin (*Dj-i, salvamari*), *-e* pentru feminin (*ozeniste, vipe*), *-uri, -e* pentru neutru (*CV-uri, radare*).

În calitate de marcă a pluralului, la abrevierile de *genul* neutru prevalează desinența *-uri* (față de *-e*). Repartizarea acestor două desinențe de plural (*-e* și *-uri*) la neutrele neologice, în opinia cercetătorilor (Brîncuș 1978: 261), este determinată de tendința generală a limbii literare actuale de a evita alternanțele fonetice din radical. La abrevierile în *-uri* nu se realizează nicio alternanță, indiferent dacă finala abrevierii este vocală sau consoană (*CV – CV-uri, TVA – TVA-uri*), iar la cele în *-e* apare alternanța *o/oa* (*scribofon – scribofoane*). Desinența *-uri* prezintă, așadar, avantajul de a evita diftongarea, hiatul și de a menține mai apropiată de etimon structura fonetică a abrevierii – tendință a limbii culte, or, după cum afirmă E. Coșeriu, limba există „în conștiința vorbitorilor [...] la nivelul tradițiilor comune ale comunităților” (Coșeriu 2000: 140).

În absența *particularităților flexionare* inerente (a tiparului flexionar caracteristic unui cuvânt încetățenit în limbă), în operația de actualizare intervin tendințele cele mai puternice ale momentului. Astfel, tratamentul flexionar al formațiilor substantive recente, inclusiv al abrevierilor, după cum apreciază unii cercetători (vezi Pană Dindelegan 1999: 120), relevă două tendințe contradictorii: cea de utilizare invariabilă și cea de încadrare morfologică în tiparele flexionare ale limbii române. Urmând prima tendință, abrevierile apar cu o formă unică de nominativ-acuzativ, fără a marca formal (prin desinențe) valorile de genitiv sau dativ pe care le exprimă (*Extinderea NATO, Reprezentantul OSCE în Moldova, Președintele FMI, S-au adresat CEC*), acestea fiind deductibile, în asemenea exemple, numai din trăsăturile inerente ale regentului sau din relația semantică.

Tendința de utilizare invariabilă a unităților lexicale poate avea ca efect creșterea ponderii mijloacelor analitice în actualizarea contextuală. Astfel, apare exprimarea analitică în ceea ce privește cazurile abrevierilor, marcată pentru genitiv-dativ prin articol posesiv: *Hotărâre a CEDO, Reprezentanți ai ONU, Serviciul de presă al PL*.

O altă tendință – cea de încadrare a abrevierilor în sistemul flexionar al limbii române, semnalată și, tangențial, comentată de specialiști cu referire la anumite tipuri de abrevieri (Carabulea 1983: 520; Stoichițoiu-Ichim 2006: 11), se realizează prin intermediul „clasificatorilor flexionari” – mărci flexionare de încadrare într-o clasă lexico-gramaticală (Pănă Dindelegan 1999: 121). Prin prezența mărcilor specifice flexiunii românești se creează posibilitatea unei flexiuni abreviale de tip sintetic, cu desinențe atașate prin cratimă (*Depunere a CV-urilor; Lansarea CD-ului, creșterea PIB-ului, fiice de VIP-uri*) sau aglutinate (*ozeneul, ozeneurile, ufoul, ufourile, radarul, radarele*).

În cazul abrevierilor, flectivele (morfemele ce actualizează diverse valori ale categoriilor gramaticale specifice părților de vorbire flexibile) sunt desinențele (-uri, -i, -e), articolul hotărât (-l, -le, -lui, -i): *Ravagiile SIDEI; Practicile NKVD-ului*.

Articularea abrevierilor și utilizarea flexionară este determinată și de structura lor fonetică (Avram 1990: 63). Abrevierile terminate în consoană se articulează și se declină ca și substantivele de genul masculin-neutru: *UNICEF-ului, ULIM-ul*, iar cele care au la finală o vocală sunt folosite, de obicei, ca invariabile și nearticulate: *Președintele CIO, statistica CEDO, UEFA, MAI*.

În limba vorbită și în presă, unele dintre aceste abrevieri apar declinate și articulate enclitic, labilitatea normei, în asemenea cazuri, decurgând din factori lingvistici, intrinseci naturii normei, dar și din factori sociolingvistici (valori, judecăți, uzuri în societate și ca instrument didactic).

Din perspectiva normei literare: „cum trebuie să se spună” (Coseriu 1952: 18), problemele de corectitudine, care vizează inovațiile lexicale de tip abrevial, se referă la modul de realizare, structura, redarea grafică, pronunțarea, regulile de utilizare a acestor unități lexicale.

Astfel, în crearea și adoptarea unor tipuri de abrevieri, după mecanismul de formare (silabe, fragmente, litere inițiale ale unității lexicale sursă), acționează anumite norme

specifice care vizează, în primul rând, limitele formale ale acestor unități lexicale. Principala condiție a unei abrevieri pertinente o constituie dimensiunile rezonabile, șirurile prea lungi de inițiale fiind rebarbative, mai ales în cazul când acestea conțin succesiuni de litere care reprezintă consoane citite izolat: *ASCHFR* „Asociația de Sprijin a Copiilor Handicapați Fizic din România”, *ANFDUM* „Asociația Națională a Femeilor cu Diplomă Universitară din Moldova”, *ANOFM* „Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă” etc. Abrevierile criptice de acest tip sunt ineficiente și sub aspectul economiei limbii, principiu ce favorizează crearea abrevierilor, căci înțelegerea lor necesită mai mult efort și timp decât ar fi cerut menținerea bazei polilexicale.

Preferința pentru cuvintele scurte este o tipică recomandare de cultivare retorică a limbii, în conformitate cu un model estetic, limba, fiind „un fapt de cultură” (Coșeriu 1997: 66).

În normarea literară a abrevierilor sunt invocate și criteriile estetice – privite atât din perspectiva locuției, cât și din aceea a receptării (Zafiu 2007: 467) – care vizează forma (aspectul grafic sau cel sonor), precum și conținutul sugerat. De regulă, în structura abrevierilor nu se includ instrumentele gramaticale (prepoziții, conjuncții) ce se conțin în baza derivativă; în anumite cazuri însă, păstrarea acestora în abreviere realizează scopuri eufonice: *PPO* „Pedagogia prin obiective”. Strict eufonice sunt și abrevierile *SANEPID* „Serviciul Antiepidemic”, *UNITEM* „Uniunea Oamenilor de Teatru din Moldova”, provenite din combinarea liberă a inițialelor cu fragmente de cuvinte.

Norma literară recomandă evitarea abrevierilor care produc impresii auditive dezagreabile (*FSM* „Federația Sindicală Mondială”) sau evocă noțiuni nedorite (*ARD* „Agenția Română de Dezvoltare”).

Adoptate de sistemul unei limbi, inovațiile lexicale de tip abrevial devin unități lexicale structurale și funcționale ale acesteia; „o adoptare corespunde întotdeauna unei necesități expresive, necesitate care poate fi culturală, socială, estetică sau funcțională”, afirmă Eugeniu Coșeriu (1997: 74), iar adoptarea nu este reproducere mecanică, ci e întotdeauna selecție.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1990 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei.
 Bally 1950 = Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne, A. Francke.
 Blasco Ferrer 1996 = Eduardo Blasco Ferrer, *Breve corso di lingvistica italiana*, Cagliari, CUEC.
 Brîncuș 1978 = Grigore Brîncuș, *Pluralul neutrelor în româna actuală*, în „Studii și cercetări lingvistice”, nr. 3, p. 253–262.
 Cabré 1993 = Maria Teresa Cabré, *La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones*, Barcelona, Editorial Antártida/Empuries.
 Carabulea 1983 = Elena Carabulea, *Aspecte ale trunchierii cuvintelor în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, nr. 6, p. 517–523.
 Coseriu 1952 = Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo, Universidad de la República.

- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Pănă Dindelegan 1999 = Gabriela Pănă Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatorilor” în actualizarea lor contextuală*, în „Limba română”, nr. 1–2, p. 117–127.
- Stoichițoiu-Ichim 2003 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Sigle de origine engleză în româna actuală* (II) în „Limba și literatură”, nr. 2, p. 9–13.
- Stoichițoiu-Ichim 2005 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Tendențe actuale în domeniul siglării*, în Gabriela Pănă Dindelegan (coord.), *Limba română – structură și funcționare. Actele celui de-al 4-lea colocviu al Catedrei de limbă română (25–26 noiembrie 2004)*, București, Editura Universității din București, p. 379–391.
- Stoichițoiu-Ichim 2006 = Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Creativitate lexicală în româna actuală*, București, Editura Universității din București.
- Zafiu 2007 = Rodica Zafiu, *Criterii estetice în normarea limbii române*, în C. Stan, R. Zafiu, Al. Nicolae (coord.), *Studii lingvistice. Omagiu profesoarei Gabriela Pănă Dindelegan, la aniversare*, București, Editura Universității din București, p. 467–473.

STANDARDISED NATURE OF LEXICAL INNOVATIONS CONCERNING ABBREVIATIONS

ABSTRACT

Vocabulary of a language is constantly changing, the change in a language, essentially due to the innovation. Lexical innovations, including the abbreviated type, representing the “fact of speech” (E. Coseriu) are related to language use in the system, focusing on the general character of linguistic norms. Being in lexical-categorical classes, lexical innovations of abbreviated type, it falls under the action of norm in the language morphological system, acquiring grammatical categories. In relation with the literary norm (“how it should be said”), lexical innovations of abbreviated type respect structural formal and functional requirements. Lexical innovations of abbreviated type, adopted and spreading, correspond to “a need of expression”.

Key-words: *Eugenio Coseriu, lexical innovation, abbreviated vocabulary, linguistic rule, admission to the system.*

TEHNICA EXEMPLIFICĂRII LA EUGENIU COȘERIU*

ALICE TOMA**

Unii comentatori (printre care și Iorgu Iordan, într-un articol omagial) au observat că Eugeniu Coșeriu, spre deosebire de alți lingviști, își ilustrează distincțiile teoretice cu foarte puține exemple. Acest lucru a fost explicat prin înclinația sa pentru teoretizare, prin interesul acordat filozofiei limbajului etc. În realitate, există și studii coșeriene foarte bogate în exemple sau fapte analizate. Iar faptul că, uneori, exemplele oferite nu sunt prea numeroase se explică și prin respectarea unui principiu al antipozitivismului (or, după cum se știe, potrivit lui Coșeriu, lingvistica își are fundamentul în ideologia antipozitivistă). Mai mult decât atât, trebuie apreciată și valoarea ilustrativă/instructivă a exemplelor alese de Coșeriu (fiindcă savantul a fost, totodată, și un mare Profesor, un Magistru) și chiar umorul acestora (întrucât Coșeriu a fost, fără îndoială, ca om de știință, și un *homo ludens* – ipostază pentru care a și pledat). În consecință, chiar și în privința modului în care se dau exemplele, poate fi identificată o „tehnică” (în sensul aristotelic de *téchne*), adică un „a ști să faci”. Utilizând cadrul metodologic al lingvisticii textuale și analiza discursivă pot fi identificate elementele de bază ale tehnicii exemplificării și specificul său semantic, sintactic, textual. A construi și a articula în text exemple potrivite (în acord cu un alt concept din retorica Stagiritului – *tò prépon*) reprezintă o artă pe care Coșeriu și-a însușit-o încă de la început.

* Mulțumesc prietenilor și participanților la discuții, ale căror remarci sunt tot atâtea posibile noi piste de continuare a cercetării. Mulțumesc în special dnei prof. dr. Maria Iliescu, dnei cercet. dr. Cristina Florescu, dlui cercet. dr. Dinu Moscal, dlui lect. dr. Cristinel Munteanu.

Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Științe socio-umane și politice aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socio-umane și politice”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/62259.

** Facultatea de Litere, Universitatea din București, București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, sector 1, România.

Plasăm studiul nostru în domeniul *analizei textuale* și adoptăm ca strategie pentru abordarea fenomenelor textuale pertinente în caracterizarea exemplificării la Eugeniu Coșeriu *lectura analitică*. În acest cadru, textul este considerat un „spațiu al operațiilor mentale” cu o „arhitectură complexă” (cf. Manzotti 1993). Pentru a descrie componentele acestei arhitecturi, pornim de la textul concret, analizăm o anumită „mișcare textuală” – în cazul de față, exemplificarea –, punem în evidență varietatea utilizărilor sale, le clasificăm după diverse criterii (frecvență, lungime, marcă, alte caracteristici), ceea ce permite în final realizarea unei scheme generale care să înfățișeze ierarhia „mișcărilor” textuale și vecinătatea lor în arhitectura textuală. Văzută în acest cadru, exemplificarea este o relație având structura:

$$Exre = Ext + marcă + Exnt (Ex)$$

unde *Exre* este *relația de exemplificare*, *Ext* este *exemplificatul*, aspectul general ilustrat sau demonstrat prin intermediul *Exnt exemplificantului*, ceea ce se numește în mod curent *exemplu*. Când nu există risc de confuzie, termenul de *exemplificare* poate fi înlocuit cu cel de *exemplu*. Exemplificarea este un fenomen complex, putând fi analizată sub diverse aspecte: textual, gramatical, retoric, literar, practic. La nivel lingvistic sunt stabilite caracteristici, tipuri și clasificări ale *Ext* și ale *Exnt*, precum și condițiile și restricțiile impuse de marca de exemplificare, prezența sa în text, poziția sa enunțiativă și semantica sa propozițională.

Acest cadru general de analiză ne permite să arătăm că Eugeniu Coșeriu își construiește exemplele potrivit regulilor arhitecturii textuale, însă conform unei retorici speciale a alegerii acestora și după tipare lingvistice proprii. De exemplu, în:

- (1) „O categorie gramaticală se numește, de exemplu, *aorist* sau *imperfect*, deoarece aceste nume, în intenția originară a celor care le-au impus, constituiau un fel de definiție restrânsă prin care se încerca să se circumscrie o valoare fundamentală sau generală a categoriei respective” (Coșeriu 2000: 59).

Ext o categorie gramaticală se numește este legat prin marca *de exemplu* de *Exnt aorist sau imperfect*, însă primul segment al relației de exemplificare este implicat și într-o a doua relație introdusă de marca *deoarece*. Această primă observație generală va fi precizată și nuanțată pe parcursul analizei noastre.

1. Exemplificarea – fenomen complex

Luată drept concept general, exemplificarea este o lege de tip boolean, „laws of thought” sau „lege a gândirii”. Luată drept concept lingvistic, exemplificarea are realizări sintactice în propoziție sau frază, structuri sintactice specifice, structuri semantice specifice. O observare atentă a conceptului permite distincția mai multor accepții ale exemplificării: exemplificarea ca fenomen (lingvistic) textual, exemplificarea ca fenomen (lingvistic)

gramatical, exemplificarea ca fenomen (retoric) argumentativ, exemplificarea ca tip textual și gen literar, exemplificarea ca problemă practică a teoriei compoziției și interpretării.

1.1. Ca fenomen textual, exemplificarea are o accepție relativă, de operație discursivă ce asigură trecerea de la p (*Ext*), un caz general, la q (*Exnt*), un caz particular. Această relație nu e o relație „inter propositionnelle” (între „états de choses”), ci o relație între segmente de text. Exemplificarea constituie, în interiorul unui text, liantul necesar între „un cas particulier et un cas général” (Manzotti 1995: 49). Relației de exemplificare îi corespunde acțiunea de exemplificare bazată pe un proces subiacent de deducție. În acest proces marca de exemplificare are un rol important și apare la începutul, în interiorul sau la sfârșitul pasajului exemplificativ. Marca specifică exemplificării este *de exemplu*. Printre mărcile nespecifice frecvent utilizate de Coșeriu putem aminti *astfel, tot astfel, tot așa, bunăoară*. Alte mărci care apar în Coșeriu 2000 sunt: *să analizăm câteva exemple* (p. 6); *Un caz similar* (p. 11); *să amintim un exemplu* (p. 29); *să examinăm un exemplu* (p. 38); *să vedem un exemplu* (p. 54), *alt exemplu* (p. 66), *un exemplu* (p. 220).

(2) „Aceasta este valabil și pentru anumite trăsături generale specifice și exclusive ale unei clase de obiecte, adică pentru ceea ce Aristotel numește «propriul». Bunăoară – acesta este exemplul lui Aristotel – numai omul râde” (Coșeriu 2000: 38).

Construind acest exemplu, Coșeriu apelează la o dublă marcare: *bunăoară* și *acesta este exemplul lui Aristotel*. Mărcile au, pe lângă un rol strict textual, un rol metatextual furnizând informații despre preferința de a relua exemple celebre în construirea unei argumentări proprii mai convingătoare prin apelul la precursori iluștri. De altfel, repetarea exemplurilor, personale sau nu, este una dintre tehnicile la care Coșeriu apelează frecvent.

Așadar, în accepția relativă a fenomenului exemplificării textuale, *Exnt*, secvență a textului, este introdus de o marcă ce asigură distingerea exemplificării de alte relații din clasa relațiilor de tip: „caz particular al unui caz general”. Exemplificarea are funcție ilustrativă sau justificativă. O definiție-cadru consideră exemplificarea ca o acțiune lingvistică ce organizează (Antos 1982) sau construiește (Gülich și Kotschi 1987) progresiv arhitectura complexă a textului.

Accepția absolută a fenomenului textual de exemplificare califică exemplificarea drept acțiune lingvistică (*Textkonstitutionsbandlung*), „acțiune de construcție textuală”. În tripletul act – acțiune – activitate, exemplificarea surclasează actul prin complexitatea sa și se asociază activității de enunțare înțeleasă ca producere de enunțuri sub forma unui bloc de propoziții. La acest nivel, exemplificarea e comparabilă ca acțiune textuală cu repetiția sau parafraza. Exemplificarea absolută ca fenomen textual este, pe de o parte, acțiune ce articulează un *Ext* și un *Exnt*, dar și rezultat (*Exnt* sau *Ex* sau chiar *Exre*), iar pe de altă parte *Exre* este o relație de construcție (între segmente de text), nefiind o relație interpropozițională (între „stări de lucruri”). În acest context, o definiție aproximativă a exemplificării în text o identifică cu o acțiune care organizează sau construiește textul,

produce unul sau mai multe exemple și realizează o relație de Exre între Exnt și Ext cu ajutorul unor mărci.

1.2. Exemplificarea ca fenomen gramatical în frază este definită „tipic” drept o adăugare, o specificare a altor constituenți, adică, din punct de vedere sintactic, o apoziție însoțită de expresii („lexeme funcționale”) ce arată caracterul exemplificativ. La acest nivel apar diverse întrebări asupra fenomenelor semantico-pragmatice ale exemplificării asupra cărora ne oprim în detaliu în partea a doua a lucrării.

1.3. Exemplificarea ca fenomen retoric este o tehnică de argumentare bazată pe analogie. Apare încă de la Quintilian – întâmplare menționată pentru a susține o idee – și Aristotel – Exre leagă între ele afirmații particulare, una notorie și se bazează pe „inducție retorică”. Paradeigma sau exemplul retoric (ExR) dezvoltă, după Danblon (2004), o triplă dimensiune: dimensiunea logico-argumentativă, dimensiunea narativă și ficțională și dimensiunea orală și poetică. Astfel, paradeigma permite utilizarea dimensiunii ficționale și narative într-un discurs a cărui intenție e argumentativă. Paradeigma este argument propriu genului deliberativ al cărui scop este să determine auditorul să ia o decizie. Pentru Aristotel, ExR este o inducție de la parte la parte, membrii aparțin aceluiași gen, dar unul e mai cunoscut decât celălalt. Un exemplu de raționament inductiv preluat de la Aristotel este următorul:

Premisa particulară: *Denys cere o gardă de corp.*

Paradeigma: *Altădată Pisistrate a cerut o gardă și apoi a devenit tiran.*

Concluzia : *Deci Denys are intenția să devină tiran.*

TOPOS: Deoarece orice aspirant la tiranie cere o gardă.

Toposul permite lectura paradeigmei alături de premisă astfel încât să conducă spre concluzie. În dimensiunea logico-argumentativă a ExR factor psihologic joacă un rol important: particularul mai cunoscut încarnează generalul prin caracterul său exemplar. ExR funcționează ca povestea, fabula, proverbul – privilegiază o gândire narativă. Inferențele logice sunt abstractizări și decontextualizări ale unor reprezentări narative mai vechi. Dimensiunea narativă și ficțională a ExR face din acesta un eveniment marcant. Având formă narativă, ExR nu poate fi criticat. ExR se aseamănă cu mitul prin concepția deterministă asupra lumii. Forța persuasivă a ExR nu depinde de faptul că evenimentul narat este un episod din memoria comunității sau un episod ficțional. În literatura orală există un liant imediat între poezie și acțiune care provoacă un efect persuasiv evident. Trebuie reținută distincția dintre două tipuri de oralitate: una primară – cognitivă, alta secundară – estetică. ExR mimează OP, cognitivă, în sânul unei OS și, fără să revendice vreo valoare explicativă, dobândește forță persuasivă.

Exemplificarea ca fenomen retoric primește așadar o accepție absolută: „Dunque, da una proposizione *p0* vera o ammessa per vera si conclude per via d'empio alla verità o utilità o necessità di altra proposizione *p1* sulla base di 'somialtanze': proprietà comuni (e di una certa evidenza) a *p0* e *p1* – sulla base cioè di un principio generale di cui sia *p0* sia *p1*

sono istanze. Nelle accezioni discusse sopra un esempio *pi* serviva a corroborare una asserzione generale *p* di cui *pi* era un caso particolare ($p = \{pi\}$). Qui, per contro, si rimane all'interno del paradigma relativo allo specifico esempio menzionato, dando per scontata la validità dell'asserzione generale. Una volta assunta la definizione di esempio come argomentazione da caso particolare a caso particolare, si apre il campo a tutta la varietà di manifestazioni che la tradizione giuridica ha debitamente riconosciuto e commentato; si avranno così gli 'argomenti' (o 'esempi') *a pari, a contrario, a fortiori, ecc.*" (Manzotti 1995: 57).

1.4. Exemplificarea ca tip textual și gen literar este un aspect nerelevant din perspectiva analizei noastre pe care îl menționăm pe scurt: „Un *exemplum* consiste esenzialmente nella narrazione all'interno di un testo (predica, ecc.) di un fatto – storico o similstorico – che illustri in modo particolarmente icastico, in positivo o in negativo, una verità generale dell'ordine del morale, colpendo l'immaginazione dei destinatari e fissandosi nella loro memoria come *memento* per comportamenti futuri” (Manzotti 1995: 58).

1.5. Exemplificarea ca problemă practică are în vedere nu atât producerea exemplelor, cât interpretarea acestora. În structura textului, exemplificarea interacționează cu alte „mișcări” textuale: justificarea, particularizarea. Exemplificarea poate marca o pauză „psihologică” în comunicare și o diminuire a fluxului informațional și de construire a raționamentului; ea permite înțelegerea și reamintirea unor idei. Exemplificarea este un instrument de „copiere”, în sensul dat de Erasmus (1512) cuvântului, adică de multiplicare și bogăție de idei. Exre asigură trecerea de la cazuri particulare la generalizare sau ilustrează afirmații generale.

2. Aspecte lingvistice

Ne oprim în cele ce urmează asupra unei analize atente a tipurilor de exemplificare (Exre de enunț vs Exre de constituent; Exre ilustrativă vs Exre argumentativă) și a mărcii de exemplificare (poziția mărcii de Exre, semantica mărcii de Exre).

2.1. Exre de enunț vs Exre de constituent

Exre de enunț (*E o persoană dificilă. De ex., cine a reușit să lucreze cu ea?* [prop. implicită „nimeni nu a reușit să lucreze cu ea”]) are în vedere statut ilocuționar al Ext, pe când Exre de constituent (*Fă-mi ceva de mâncare, [fă-mi] o salată, de ex.*) are în vedere conținutul semantic al Ext în raport cu Exnt.

(3) „Prin urmare, în cercetarea concretă (a unei limbi necunoscute, de exemplu)” (Coșeriu 2000: 196).

Marcarea exemplificării de constituent prin intermediul mărcii specifice *de exemplu* este adesea dublată la Coșeriu de marcarea prin punctuație (,), ceea ce, din perspectivă practică, asigură o interpretare lipsită de orice ambiguitate a relației semantice textuale.

2.2. Exre ilustrativă vs Exre argumentativă

Exre ilustrativă este aceea în care Exnt se leagă de conținutul propozițional al Ext. Sunt tipice definițiile urmate de exemple (triunghi – ABC). În Exre argumentativă Exnt se leagă (și) de statutul asertiv al Ext (*Să ai grijă de copil o săptămână nu e ușor. De ex., ce să-i dai de mâncare?*).

(4) „Acest tip de gramatică (în realitate, teorie a limbii) se caracterizează prin faptul că distinge în sistemele lingvistice o serie de straturi structurale (în versiune «clasică» și cel puțin pentru anumite limbi, șase straturi) conectate între ele prin faptul că fiecare strat inferior «realizează» sau «reprezintă» stratul superior. Astfel, pentru Lamb, de exemplu, sp. *al* și it. *nel* «realizează» sau «reprezintă» în stratul fonemic unitățile morfemice *a + el*, *in + il*; și «morfemele» latine *bon-* și *mel-* din *bonus* și *melior* realizează sau reprezintă un «lexem» unic” (Coșeriu 2000: 128).

Acest tip de construcție textuală face din exemplificare o modalitate prin care fie se demonstrează afirmații generale, fie se ajunge la formularea acestora, în funcție de demersul deductiv sau euristic ales de autor, primul fiind de obicei preferat celui de-al doilea. Ext *fiecare strat inferior „realizează” sau „reprezintă” stratul superior* este „demonstrat” (*astfel*) pe baza a doi Exnt introduși de *de exemplu* și coordonați prin juxtapunere. Este interesant că, unei mărci explicite *de exemplu*, i se adaugă mărcile implicite ce indică limba: *sp., it., latine*. De altfel, luarea limbilor ca exemple este subînțeleasă în cadrul teoretic general al lingvisticii coșeriene (și nu numai).

2.3. Obligativitatea mărcii de exemplificare

În absența unei mărci specifice, exemplificarea riscă să fie confundată cu o simplă specificare (*Oferă-i flori, gladiole*). Acțiunea de Exre e de aceea semnalată întotdeauna de o marcă, oricare ar fi natura acesteia (lexicală, paralingvistică), și are ca rezultat o *relație* de Exre (*Oferă-i flori, gladiole, de ex. vs Oferă-i flori, gladiole...*).

(5) „Același lucru se întâmplă cu trăsătura «deschidere» a lui *e* deschis în tipurile de italiană în care distincția dintre [e] și [ɛ] nu este funcțională. În spaniolă, fonemul /b/ este în sistem numai «oral», «bilabial» și «sonor» (alte trăsături nu sunt necesare pentru opozițiile în care acest fonem participă); în normă, în schimb, este deopotrivă «oclusiv» în anumite cazuri (în poziție inițială absolută și după nazală) și «fricativ» în restul pozițiilor” (Coșeriu 2000: 281).

Deși în limbajul comun prezența unei mărci explicite a exemplificării este necesară pentru realizarea tipului respectiv de relație textuală, în limbajul științific, la Coșeriu exemplificarea este adesea construită cu ajutorul unor mărci implicite. Dintre acestea, cea mai frecvent utilizată, în cazul *Lecțiilor de lingvistică generală*, pare a fi anunțarea unei limbi. Astfel, pentru a arăta diferența dintre *sistem* și *normă*, Coșeriu pornește de la afirmația generală de tip definițional: „Norma este, într-un sens, mai amplă decât sistemul: într-adevăr, conține și trăsături nefuncționale, în timp ce sistemul conține doar trăsături distinctive necesare pentru ca o unitate de limbă (în planul expresiei sau în planul conținutului) să nu se confunde cu alta” (Coșeriu 2000: 281), afirmație pe care o ilustrează

cu cazuri particulare din italiană (toscană, italiană septentrională) și din spaniolă. De notat faptul că, dincolo de ilustrarea definiției, exemplele participă la construirea cunoștințelor printr-o distanță substanțială de tip teorie – definiție vs practică – caz particular, dar și prin recursivitate și studiu contrastiv, același mecanism definițional este reiterat în încarnările sale din diverse limbi.

2.4. Poziția mărcii de *Exre*

Marca exemplificării este, de obicei, intercalată între Ext și Exnt (Ex), atunci când ambele segmente sunt explicate în text. Față de un Ext prezent în text, marca e anaforică și putem vorbi de o *Exre in praesentia*. Față de un Ext absent explicit din text, dar direct sau indirect tematizat, putem vorbi de o *Exre in absentia* (*Oferiți-le, de ex., un CD*. [Ce să le oferim?]).

(6) „7.2. *Semnificatul* este conținutul unui semn sau al unei expresii dat într-o anumită limbă și exclusiv prin intermediul limbii înseși. De exemplu, în cazul lui *blond*, conținutul pe care, cunoscând româna, îl înțelegem ca posibilitate de desemnare a acestui semnificant (în afara folosirii concrete) și care poate să fie parțial diferit (sau să nu existe deloc) în alte limbi.

7.3.1. *Sensul* este conținutul propriu al unui text, adică ceea ce textul exprimă dincolo de (sau prin) desemnare și semnificat” (Coșeriu 2000: 246).

În acest exemplu, marca *de exemplu* este situată textual între Ext și Exnt și deschide enunțul Exnt. Plasarea mărcii la început de enunț este o soluție mai rar folosită de Coșeriu. Marca, dacă nu este integrată în text între Ext și Exnt, este cel puțin intercalată în Exnt ca în cazul exemplului (Exnt) pentru *sens*: „O glumă, *de exemplu*, pe lângă faptul că are un «semnificat» – adică, pe lângă faptul că fiecare cuvânt și fiecare propoziție din care se compune are un semnificat – are și un sens particular, a cărui înțelegere este indispensabilă pentru a pricepe gluma ca atare; iar «gluma» (faptul că un discurs ar fi tocmai o glumă) constituie, la rândul său, un «sens»” (Coșeriu 2000: 246). Efectul acestei tehnici este o integrare a Exnt în Ext și o creștere a eficacității procesului de interpretare a acestuia din urmă.

2.5. Aport semantic specific al mărcii la semnificatul frazei

Inserarea mărcii de exemplificare îmbogățește conținutul frazei cu următoarele informații: i. Paradigmatizare: *de exemplu* evocă o mulțime de alternative ale Exnt (Ex), paradigma sa (Nölke 1983) (*Adu-i o carte* vs *Adu-i de exemplu o carte*); ii. Focalizare¹: *de exemplu* identifică Exnt (Ex) drept focus, element major în relief comunicativ al frazei; iii. Funcționalizare: *de exemplu* prezintă Exnt (Ex) drept ajutor dat interlocutorului asupra

¹ TEST

Maria ar trebui să-i aducă o carte.

Ce ar trebui să facă Maria?

Ce ar trebui să-i aducă Maria?

Maria ar trebui să-i aducă de ex. o carte.

Enunțul exemplificat admite numai întrebări asupra obiectului.

modului cum se constituie o mulțime și cum poate fi specificată (*A găsit lucruri frumoase la reduceri; de ex. Un blazer de lână*).

În cazul exemplificării *in absentia* paradigma e delimitată contextual (uneori pot fi două paradigme posibile), în timp ce *in praesentia* paradigma e delimitată de câmpul Exnt. În discursul coșerian există o situație la limita dintre o exemplificare cu Ext explicit sau implicit atunci când Ext ia forma unei urme pronominale în progresie informațională constantă (v. Toma 2009):

(7) „Din rațiuni similare, aceeași distincție are o importanță specială și pentru gramatică. De exemplu, este o greșeală frecventă mai curând în gramaticile școlare aceea de a afirma că toate părțile propoziției pot fi subiect, prin urmare, și un adjectiv, fiindcă se poate spune: «verde» este atribut, sau 'adverb', ca în «*da*»-ul acestui domn nu reprezintă garanție. Ei bine, în realitate, o s i n g u r ă parte a propoziției poate fi subiect: s u b s t a n t i v u l (ca nume sau ca pronume)” (Coșeriu 2000: 255).

Aceeși distincție trimite în acest exemplu la o distincție introdusă deja în paragrafele anterioare, distincția între „limbajul primar și metalimbaj” (Coșeriu 2000: 255)².

Coșeriu folosește adesea exemplificarea în cascadă, exemplificare în exemplificare. Ceea ce este constant la el este utilizarea mărcii *de exemplu* ca marcă ultimă în seria exemplificărilor. Rămâne de discutat în cazul exemplificărilor în cascadă – cum este cea din exemplul de mai jos – în ce măsură putem vorbi efectiv de exemplificare pe fiecare dintre nivelurile cascadei sau dacă primii pași ai trecerii de la definiția generală a unui concept (aici *limbaj* vs *metalimbaj*) la exemplul semnalat prin *de exemplu* – gradul ultim al exemplificării – pot fi considerați tipuri speciale ale unei relații de particularizare care nu se identifică neapărat cu o relație de exemplificare. În exemplul nostru apar întrebările: *Este astfel o marcă de exemplificare?; Este dificultăți ale teoriei lingvistice un Ext pentru Exnt una din dificultățile cu care se confruntă definiția „cuvântului”?*

(8) „Anumite dificultăți ale teoriei lingvistice se datorează confuziei (sau non-distincției) între limbajul primar și metalimbaj. Astfel, una din dificultățile cu care se confruntă definiția «cuvântului» – deși este vorba de o dificultate mai mult aparentă decât reală – rezidă în faptul că se dorește o circumscriere în limbajul primar și, în același timp, în metalimbaj. Or, așa ceva este pur și simplu imposibil, deoarece în metalimbaj (inclusiv în metalimbajul folosit împreună cu limbajul primar în vorbirea curentă) fiecare segment al unui cuvânt poate ajunge să fie «cuvânt». De exemplu, dacă despre un lucru spun că este *roșu*, un interlocutor poate să mă corecteze, adăugând pur și simplu «-ietic», adică tratând sufixul *-ietic*, *-ă* ca un cuvânt cu același «statut» ca *roșu*, *-ie* sau *roșietic*, *-ă*. Mai mult, din «greșeală» pot spune *pom* și un interlocutor poate să mă corecteze spunând: «*i*», adică indicând desinența necesară în acest caz pentru a forma pluralul cuvântului *pom*. Prin urmare, și acest «*i*» este un cuvânt (și, desigur, o propoziție) metalingvistic, firește” (Coșeriu 2000: 255).

² „Prin «metalimbaj» se înțelege un limbaj (un uz lingvistic) al cărui obiect este tot un limbaj; de exemplu, vorbirea despre cuvinte sau despre fraze. «Limbajul» sau, mai bine zis, *limbajul primar* [subl. a]. este un limbaj al cărui obiect nu este la rândul său un limbaj” (Coșeriu 2000: 254).

3. În loc de concluzii

Dintre clasele de exemplificări identificate, Coșeriu pare să utilizeze în mod relativ egal atât *exemplificarea intrafrastică*, cât și *exemplificarea extrafrastică*, să alterneze, conform principiului practic al eficienței interpretării, *exemplificarea simplă* cu *exemplificarea complexă*, în cascadă. În schimb, dintre *exemplificare ilustrativă* și *exemplificare demonstrativă*, Coșeriu pare a o privilegia pe cea din urmă, utilă nu numai unor clarificări imediate ale definițiilor, ci și demonstrațiilor afirmațiilor teoretice și construirii cunoștințelor lingvistice înseși.

Inventarul mărcilor coșeriene de exemplificare este divers, mergând de la marca specifică exemplului și general utilizată *de exemplu*, până la mărci specifice discursului său cum ar fi *bunăoară*, *tot așa* sau *tot astfel*.

Coșeriu repetă adesea exemple celebre sau propriile exemple pentru ilustrarea unor aspecte teoretice diferite. Este, pe de o parte, efectul discursului inițial oral al corpusului reținut pentru analiză, pe de altă parte, este o tehnică didactică, practică, de facilitare a interpretării și de convingere nu numai prin claritatea exemplelor alese, ci și prin notorietatea lor.

Tehnica exemplificării la Coșeriu este un domeniu fascinant, piste noi se deschid spre aspecte ca studierea adecvării exemplului la teorie, studierea utilizării exemplelor hazlii și a lecturii multiple a exemplelor conform logosului apofantic, poetic sau pragmatic.

BIBLIOGRAFIE

- Antos 1982 = G. Antos, *Grundlagen einer Theorie des Formulierens*, Tübingen, Niemeyer.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Danblon 2004 = Emmanuelle Danblon, *L'exemple rhétorique: l'usage de la fiction en argumentation*, in R. Amossy et D. Maingueneau (éds.), *Actes du Colloque de Cerisy „Apport de l'analyse du discours: un tournant dans les études littéraires?”*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, p. 187–198.
- Gülich, Kotschi 1987 = E. Gülich, T. Kotschi, *Les actes de reformulation dans la consultation: la dame de Caluire*, in P. Bange (ed.), *L'analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation*, Berne, Frankfurt, New York, Paris, Peter Lang.
- Inkova, Beaulieu-Masson 2002 = Olga Inkova, A. Beaulieu-Masson, *Plutôt que: de la comparaison à la substitution*, „L'Analisi linguistica e letteraria”, anno XI, p. 563–594.
- Jacobi 1999 = Daniel Jacobi, *La communication scientifique: discours, figures, modèles*, Grenoble, PUG.
- Jeanjaquet 1939 = Jules Jeanjaquet, *Le problème de Par exemple. Genèse et développement d'un gallicisme*, in Albert Sechehaye et al. (éds.), *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*, Genève, Librairie de l'Université, p. 439–460.

- Kleiber 2005 = Georges Kleiber, *Comment se „règle” linguistiquement*, in „Cuadernos de Filología Italiana”, 5, p. 99–123.
- Manzotti 1993 = Emilio Manzotti, *L’esemplificazione. Natura e funzioni di un procedimento di composizione testuale*, in V. Bonini e M. Mazzoleni (a c. di), *L’italiano (e altre lingue). Strumenti e modelli di analisi*, Pavia, Iuculano, p. 47–98.
- Manzotti 1995 = Emilio Manzotti, *Aspetti linguistici dell’esemplificazione*, in „Versus”, 70–71, p. 49–114.
- Nølke 1993 = Henning Nølke, *Le regard du locuteur: pour une linguistique des traces énonciatives*, Paris, Kimé.
- Rossari et al. 2004 = Corinne Rossari et al., *Autour des connecteurs: réflexions sur l’énonciation et la porte*, Berne, P. Lang.
- Toma 2009 = Alice Toma, *Pragmatique informationnelle du discours scientifique*, București, EUB.

THE TECHNIQUE OF EXEMPLIFICATION AT EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

Some commentators (including Iorgu Iordan, in an anniversary article) observed that Eugenio Coseriu, unlike other linguists, illustrates his theoretical distinctions with very few examples. This was explained by his tendency for theorizing, his interest in philosophy of language, etc. In fact, there are Coserian studies very rich in examples. And the fact that sometimes Coseriu doesn’t use many examples can be explained (as we try to prove) as a consequence of the principle of anti-positivism (or, as it is known, according to Coseriu, linguistics ideology has its foundation in anti-positivism). Moreover, we underline the illustrative and instructive value of the Coseriu’s examples (he was a scientist, but also a great teacher, a Master). The Coserian examples have humor (because Coseriu was, undoubtedly, *a homo ludens*, too). Therefore, even in his way of giving examples, there can be identified a “technique” (in the sense of the Aristotelian *téchne*), i.e. a “know how to do”. By exploiting the methodology of textual linguistics and discourse analysis, we aim at identifying the semantic, syntactic, textual specific of the Coserian example. Building examples in the text (in agreement with another concept of Aristotle’s Rhetoric – *tò prépon*) is an art that Coseriu assumed from the very beginning.

Key-words: *Eugenio Coseriu, exemplification, example, illustrative example, argumentative example, text linguistics, general linguistics, paradeigma.*

EUGENIU COȘERIU DESPRE ARTA LIMBAJULUI

DIANA VRABIE*

Lingvist cu vaste preocupări literare și cu o subtilă intuiție artistică, Eugeniu Coșeriu a manifestat de-a lungul timpului o pasiune deosebită pentru definirea limbajului poetic, fiind recunoscut în plan mondial ca mare teoretician și filosof al limbajului în adevăratul înțeles al cuvântului, adică omul care – după cum spunea Hegel despre Socrate – și-a trăit doctrina în cel mai propriu și direct mod. Într-o lucrare publicată cu mai mult de un sfert de secol în urmă, N.C.W. Spence (1960: v. 12, f. 1) prezenta opera lui Eugeniu Coșeriu ca pe un eveniment de excepție în domeniul științei limbajului.

Considerând domeniul *limbajului poetic* drept unul eminamente privilegiat, Eugeniu Coșeriu își propune, încă de la primele sale cercetări, să îi definească esența. Astfel, în studiul *La lingua di Ion Barbu* (1949), apărut în Italia, la Milano, formulează pentru prima dată ideea *sistemului* și a *normei* și, anume, a sistemului limbii văzut ca sistem de posibilități. Pornind de la o serie de creații ale lui Ion Barbu (deși aplicația poate fi extinsă la creatorii de literatură, în general), lingvistul demonstrează că acestea sunt posibilități ale sistemului limbii române, deși nu apar reglementate de norma acesteia. În versul „Argintul unei scule, de preț, atunci picată” (nu „atunci picate”), determinativele apărute între substantiv și adjectiv îl fac pe cel din urmă să nu mai aibă declinare, chiar dacă norma indică altceva. Aceste observații și multe altele, aplicate pe textele literare, l-au determinat pe Coșeriu să definească limbajul ca o *activitate liberă și creatoare*, a cărei singură „cauză eficientă” (în termenii lui Aristotel) este individul vorbitor, urmând o dublă finalitate, cea *expresivă* (de a se exprima pe sine) și cea *comunicativă* (de a fi înțeles de ceilalți vorbitori): „limbajul este comunicare, însă trebuie să facem deosebirea [...] între comunicarea cu cineva și comunicarea *despre ceva*” (Coșeriu 2002: 19).

Format ca lingvist și filosof al limbajului în perioada poststructuralistă, Eugeniu Coșeriu răstoarnă principiile structuralismului, intuind și, ulterior, definind cu multă

* Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 48, Republica Moldova.

perspicacitate limitele concepției despre limbaj a lui Ferdinand de Saussure, dar propunând, totodată, și unele interpretări proprii acestuia.

Distincția esențială vizează dihotomia *limbă-vorbire*, în accepția lingvistului genevez, pe care Eugeniu Coșeriu le definește luând ca reper indisolubil *vorbirea*, înțeleasă ca „măsură a tuturor manifestărilor de limbaj”, urmând ca «limba» (înțeleasă de Saussure ca *sistem*) să fie găsită tot în «vorbire», pentru că, în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă. Argumentele lui Coșeriu țin de faptul că noi „nu vorbim numai cu limba, cu sistemul lingvistic, ci vorbim, în afara de faptul că vorbim, și cu tot corpul, vorbim și cu toată cunoașterea lucrurilor și cu toate ideile despre lucruri și cu toate imaginile pe care le avem despre lucruri, și cu toate contextele, nu numai explicite, ci și implicite” (Coșeriu 1994: *Semantica structurală*, 98).

Ceea ce reține lingvistul de la Tübingen din concepția lui Saussure referitor la problema limbajului este *tehnica liberă a limbii funcționale*, „o noțiune destul de complicată, fiindcă înseamnă numai tehnică liberă, prin urmare nefixată, și numai a limbii funcționale, deci a unui sistem lingvistic omogen. Și acest sistem lingvistic omogen se poate studia numai din punct de vedere structural, fiindcă a studia din punct de vedere structural nu înseamnă a impune structuri limbii, ci a constata care sunt structurile efective într-o limbă” (Coșeriu 1998: 31). Astfel, lingvistul ajunge să distingă în *ceea ce e limbaj primar*, vorbire despre lume, „ceea ce depinde de o vorbire care a fost, de ceea ce se reia deja ca structurat”, adică *discursul repetat*, înțeles ca „tot ce este fixat deja sub formă de construcție”. Urmând în dezbaterile sale principiul socratic *de a spune lucrurile așa cum sunt*, Eugeniu Coșeriu își precizează ideea astfel: „Ar fi foarte greu să exemplificăm din punct de vedere structural și într-o descriere structurală exemplul *cai verzi pe pereți*, unde nu există nici *cai*, nici *verzi*, nici *pereți*” (Coșeriu 1998: 32).

Antinomică „structuralismului *static*, interesat de *sistemul* abstract și imobil, concepția lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu este una dinamică, întemeiată pe ideea *creativității limbii*, a identității originare dintre *limbaj* și *poezie*, idee care apare la Benedetto Croce”, observă justificat Nicolae Saramandu (2002: 61). Plecând de la ideea creativității limbajului și încercând să împacă creativitatea acestuia cu tradițiile fixate și cu normele sociale, Eugeniu Coșeriu ajunge să definească limbajul drept o *activitate (energeia)*, care se bazează pe *știința de a face (dynamis)*, *produsul (ergon)* fiind textul la nivel individual. „Momentul în care s-a creat un cuvânt, acesta este actul poetic, care, de altfel, e de la «a face», deci «când s-a făcut», nu «când s-a întrebuințat». Pe urmă îl putem întrebuința în mai multe feluri și reproduce” (Coșeriu 2002: 16), opinează lingvistul. Prin ideea de creativitate, Eugeniu Coșeriu plasează studiul limbii în sfera științelor culturii.

Dar, dacă Croce identifica *subiectul absolut* (creatorul de poezie), care este un subiect universal, lipsit de *alteritate*, cu *subiectul limbajului*, care are ca dimensiune constitutivă tocmai *alteritatea*, identificând limbajul cu poezia, Eugeniu Coșeriu nu recunoaște această identitate, motivând că „subiectul creator al limbajului este totdeauna subiect între subiecte, nu este un subiect absolut sau universal. Este un subiect între subiecte. Este un subiect care

se înțelege pe sine însuși ca subiect cu alte subiecte, ca un «eu» care recunoaște un «tu», adică un alt «eu» posibil” (Coșeriu 2002: 16). Astfel, conceptele de *creativitate* și *alteritate* se dovedesc fundamentale în cercetările coșeriene despre limbajul poetic, așa cum este și firesc într-o teorie a lingvisticii integrale. „Anume interesul pentru limbajul poetic l-a condus spre cercetarea și revelarea celor mai importante aspecte, cărora s-a consacrat ulterior, în special fundamentarea trihotomiei *limbă–sistem–normă*”, observă Elena Ungureanu (2002: 120).

Totodată, limbajul poetic, în accepție coșeriană, nu mai este *antilingvaj*, diferit de celelalte limbaje, ci cumulează funcțiile acestora, devenind un *limbaj absolut*, iar în această ipostază, ajunge să fie identificat cu poezia: „Limbajul se poate face absolut în poezie, unde limbajul nu mai este numai semnificație și desemnare, ci este și *sens*. Și atunci limbajul devine absolut, e izolat, și devine operă” (Coșeriu 2002: 21). În felul acesta, Eugeniu Coșeriu răstoarnă teoria bine încetățenită a *limbajului poetic ca deviere*, calificând, în fapt, limbajul cotidian, cel științific, drept devieri de la limbajul poetic, original, venit dintr-o istorie absolută a spiritului, „unde faptul creat este faptul original, care rămâne definitiv. Deci acolo nu se poate deosebi limbajul de poezie” (Coșeriu 2002: 17). Menținând antinomia *limbaj poetic–limbaj cotidian*, lingvistul pledează pentru calificarea limbajului cotidian, dar și a celui științific, drept „drastice reduceri funcționale ale limbajului ca atare”, în timp ce limbajul poetic ar fi „limbajul pur și simplu cu toate funcțiunile ca funcțiuni actuale” (Coșeriu 1994: *Limbajul poetic*, 153).

Părinte al „realismului lingvistic”, concept care vine să definească cel mai edificator, în accepția lui Dumitru Copceag, doctrina științifică a lingvistului de la Tübingen, Coșeriu ajunge să elucideze marea confuzie saussuriană, „distingând între ceea ce aparține planului realității limbajului și ceea ce nu are decât o existență convențională (ca procedeu metodologic) în planul cercetării acestei realități” (Copceag 2002: 100), și realizează, finalmente, o analiză de-a dreptul originală a realității limbajului, văzut ca o schimbare perpetuă: „Cuvintele se schimbă continuu: nu numai din punct de vedere fonetic, ci și din punct de vedere semantic, un cuvânt nu este niciodată același [...]. Această schimbare continuă, această năzuință neîntreruptă de creație și de re-creație, în care, ca pe niște pânze ondulate cu mii de nuanțe sau ca pe suprafața scânteietoare a mării în bătaia soarelui, în nici un moment nu se poate fixa un *sistem static concret* [subl.a.], deoarece în fiecare moment sistemul se frânge pentru a se reconstitui și pentru a se frânge din nou în momentele imediat succesive – această schimbare continuă este tocmai ceea ce numim realitatea vie a limbajului” (Coșeriu 2001: 41).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Copceag 2002 = Dumitru Copceag, „*Realismul lingvistic*” sau doctrina științifică a lui Eugeniu Coșeriu, în „Limba română”, nr. 10.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993].
- Coșeriu 1998 = Eugeniu Coșeriu, *Concepția mea despre limbaj și lingvistică și receptarea ei în diferite țări din lume*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 5, p. 31.
- Coșeriu 2001 = *Creația metaforică în limbaj*, în „Dacoromania”, serie nouă, IV/2000–2001, p. 15–41.
- Coșeriu 2002 = Eugeniu Coșeriu, *Despre creativitate în limbă*, în „Sud-Est”, nr. 1.
- Saramandu 2002 = Nicolae Saramandu, *Eugeniu Coșeriu, teoretician al limbajului*, în „Academica”, nr. 7, p. 61.
- Spence 1960 = N.C.W. Spence, *Towards a New Synthesis in Linguistics: the Work of Eugenio Coseriu*, în „Archivum Liguisticum”, v. 12, f. 1.
- Ungureanu 2002 = Elena Ungureanu, *Eugeniu Coșeriu despre arta limbajului și limbajul artei*, în „Limba română”, nr. 10.

EUGENIO COSERIU – ABOUT THE LANGUAGE’S ART

ABSTRACT

This article underlines Coseriu’s considerations about the language’s art. It must be pointed that it’s a strong connection between language and poetry, and this relation is based on the creativity of language. The language is identified with the poetry as an absolute language. At the same time, in Coseriu’s opinion there are two concepts – *creativity* and *otherness* – which define the language.

Key-words: *Eugenio Coseriu, system, norm, language, speech, creativity.*

EUGENIO COSERIU UND DAS „SOGENANNT VULGÄRLATEIN“

RUDOLF WINDISCH*

Den Romanisten in Deutschland muss man die Arbeiten des 2002 verstorbenen Eugenio Coseriu nicht eigens zur Lektüre empfehlen: sie haben Coseriu entweder gelesen, vielleicht auch mit Interesse und positiver Rückmeldung, oder sie sind sich sicher, dass sie kein gesondertes Interesse für ihn aufbringen können, mit welcher Argumentation auch immer. Daher scheint es müßig, beide Seiten für einen Blick in Coserius *Vulgärlatein-Vorlesung Lateinisch – Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen* erwärmen zu wollen, die 2008, von Hansbert Bertsch besorgt, in Tübingen erschien¹.

Wir dürfen eine andere Zielgruppe anvisieren: Nachdem die Universität Cluj-Napoca/Klausenburg Ende September 2009 in Klausenburg bereits das 2. Internationale Coseriu-Kolloquium mit Beteiligung einer Reihe früherer Coseriu-Schüler aus Deutschland und der weiteren Romania veranstaltet hatte, ließ es sich die Universität Iaşi/ Rumänien, nicht nehmen, in Erinnerung an Coserius 90. Geburtstag ein internationales Kolloquium zwischen dem 27.-29. Juli 2011 sowohl in Iaşi wie auch in Zusammenarbeit mit der Alecu Russo Universität auch in Bălţi, Republik Moldau, durchzuführen. Die Ortswahl erklärt sich leicht: Coseriu war 1921 im damals rumänischen Moldawien (Basarabia), jenseits des Pruth, in Mihăileni geboren. Dort hatte er zunächst die Dorfschule und anschließend, nahe seinem heimatlichen Dorf, in XXX das heute nach ihm benannte „Liceul Eugeniu Coşeriu“ besucht. Sein Studium begann er dann an der Universität in Bălţi, Fortsetzung dann in Iaşi. Die Leitung des Kolloquiums hatte Prof. Eugen Munteanu, Iaşi, in Zusammenarbeit mit Rektor der Universität Bălţi/ Moldawien, Prof. Popa, übernommen. Neben zahlreichen Vorträgen

* Philosophische Fakultät, Universität Rostock, Rostock, August-Bebel-Str. 28, Deuchland.

¹ Eugenio Coseriu, *Lateinisch–Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen*, bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch, Tübingen, Gunter Narr Verlag („Schriften des Eugenio-Coseriu-Archivs“, Band 1, herausgegeben von Johannes Kabatek, Tübingen).

an beiden Universitäten zählte der Besuch in Coserius Geburtsort Mihăileni, einem richtigen rumänischen Bauerndorf, auf dem früheren elterlichen Grundstück, sowie der Besuch in dem nahegelegenen Ort Mihăileni, in seinem alten Gymnasium, für alle Teilnehmer zu einem bewegenden Ereignis. Ein altehrwürdiger Dorfbewohner, im Alter von 92 Jahren, früherer Schulkamerad von Coseriu, konnte noch aus gemeinsamen Schultagen berichten. Ein Tübinger Coseriu-Schüler, Rudolf Windisch, berichtete den interessierten Dorfbewohnern seinerseits über Coserius akademische Lehrtätigkeit im fernen Tübingen und den Anforderungen, die er an seine Schüler stellte, die dann ihrerseits an verschiedenen Universitäten dank der bei ihm erfahrenen Ausbildung für ihre eigene akademische Lehrtätigkeit gerüstet waren.

Während des Jassyer Kolloquiums zählte die Ankündigung der Veröffentlichung seiner *Geschichte der Sprachphilosophie*² in rumänischer Sprache, in Iași, zu einem der bemerkenswerten *high-lights* des Programms. Als ‚Zeitzeuge‘ wurde Windisch aufgefordert, über die Vorgeschichte dieser „Sprachphilosophie“ zu berichten. Andere Schüler Coserius waren in Iași nicht anwesend, so dass Windisch, gleichsam in Vertretung für alle ehemaligen Tübinger, einen Rückblick über deren wissenschaftliche Ausbildung unter Coseriu und ihre persönlichen Kontakte zum Meister in der schwäbischen Kleinstadt geben konnte. Dabei interessierte das Publikum auch die Geschichte der Vorlesungsnachschrift zur *Sprachphilosophie*, die die beiden Studenten Windisch und Gunter Narr (der spätere Gründer des „Gunter-Narr-Verlags“ Tübingen) während der Vorlesung Coserius im Wintersemester 1970/1971 handschriftlich mitgeschrieben und dann in Form einer photomechanisch vervielfältigten Nachschrift unter den Romanistik-Studenten in ganz Deutschland verteilt hatten. Unbesehen der Qualität dieser – nach Gehör in der Vorlesung aufgenommenen Reproduktion von Coserius Vortrag – konnten die beiden Amateur-Herausgeber zumindest das Verdienst für sich in Anspruch nehmen, zu Beginn der 70er Jahre, als Coseriu in Deutschland vielleicht noch nicht ‚weltbekannt‘ war, einen kleinen Beitrag zur weiteren Kenntnis seiner Lehrtätigkeit geleistet zu haben.

Möglicherweise ergibt sich aus den Gesprächen mit den Vertretern der beiden rumänischen Universitäten die Möglichkeit, in einer Zusammenarbeit zwischen Iași und Bălți weitere Arbeiten Coserius in das Rumänische zu übertragen, so etwa Coserius Vorlesung zum *Vulgärlatein*, die wir im Folgenden in einer kurzen Rezension vorgestellt werden soll, nach dem Motto auch, gerade auch für die früheren Leser: *Coseriu revisited*. Coseriu hatte in seiner Heimat schon früh, trotz aller widrigen Zeitläufte in den Jahren bis 1989, größtes Interesse unter den Linguisten und Romanisten gefunden. So stellte sich für die rumänischen Kollegen lange Zeit das Problem, dass die im Westen erschienenen Fachbücher/ Publikationen oftmals nur schwer zugänglich waren. Sicherlich spielte auch die Sprachkompetenz der Interessenten eine Hürde, wenn Coseriu zahlreiche seiner

² Zuerst erschienen 2003, Eugenio Coseriu: *Geschichte der Sprachphilosophie. Von den Anfängen bis Rousseau*, Stuttgart, UTB GmbH.

Arbeiten bevorzugt auf Deutsch schrieb, während das Rumänische zunächst leer ausging. Aus dieser Perspektive erwuchs der eben genannte, in Iași besprochene Plan, einer rumänischen Übersetzung, der 2008 in Tübingen publizierten Vulgärlatein-Vorlesung (s. Anm. 1).

Zu Coserius *Vulgärlatein*: Als eine knappe Einführung in Inhalt und Problematik geben wir zunächst das Inhaltsverzeichnis in verkürzter Form: Einleitung des Herausgebers (S. XIII-XX); Latein: Seine Stellung als indogermanische Sprache – Wesentliche Strukturmerkmale und Grundzüge seiner Entwicklung (S. 1-26); Vulgärlatein (S. 27-39); Das sogenannte Vulgärlatein und die ersten Differenzierungen in der Romania (S. 40-105).

Hauptteil: Das Vulgärlatein und die Entstehung der romanischen Sprachen (S. 106-328): 0. Vorbemerkungen zur Terminologie (S. 106ff.; 1. „Vulgärlatein“ (S.108ff.); 2. Latein – eine ‘historische Sprache’ (S. 115ff.); 3. Literarisches Latein (S. 129ff.); 4. Weitere Präzisierungen (S. 137ff.); 5. Andere Auffassungen des „Vulgärlateins“ (S. 147ff.); 6. Das Problem der Rekonstruktion (S. 167); 7. Der Einfluß des klassischen Lateins und der schriftlichen Überlieferung (S. 177ff.); 8. Sprachwandel: „Vulgärlateinische“ Grundlage der romanischen Sprachen (S. 198ff.); 9. Die historischen Bedingungen der Entstehung und Entwicklung des sogenannten Vulgärlateins (S. 247); 10. Charakterisierung des „Vulgärlateins“: allgemeine Isoglossen (S. 272-328).

Gesonderte Beiträge: Latein und Griechisch im sogenannten „Vulgärlatein“ (S. 329-339); Vulgärlatein und Rumänisch in der deutschen Tradition (S. 340ff.); Grisellini, das Rumänische und das Vulgärlatein (S. 346ff.); Das Vulgärlatein der Romanisten (S. 352ff.); Das Vulgärlatein und der romanische Sprachtypus (S. 359ff.); Bibliographie, S. 368-427; Indices, S. 431-484.

Der Herausgeber H. Bertsch (im Folgenden kurz: Hrsg.) hat sich als ausgewiesener Altphilologe und Romanist bereits durch Übersetzungen spanischer Texte Coserius und ihrer Herausgabe (vgl. die Angaben nach S. 482) für die vorliegende Edition qualifiziert. In der Bibliographie hat er sich selbst nicht zitiert; in den Indices stimmt von drei Verweisen auf Bertsch jener auf S. 380 nicht). Der von Bertsch editierte Band umfasst als Schwerpunkt (S. 106-328) eine von Coseriu im Sommer 1965 in Tübingen gehaltene Vorlesung zum Vulgärlatein und der Entstehung der romanischen Sprachen. Der vorliegende Text beruht (laut Hrsg.) weitgehend auf den schriftlichen Ausarbeitungen Coserius, stellenweise ergänzt durch Mitschriften von damaligen Hörern. Mit der Ausarbeitung dieses Themas für eine frühe Vorlesung in Bonn (1962/63), und dann in Tübingen, greift Coseriu auf sein bereits 1954 in Montevideo erschienenes Typoskript mit dem Titel *El llamado latín vulgar y las primeras diferenciaciones romances. Breve introducción a la lingüística románica* zurück. Der Bescheidenheits-Topos *Breve introducción* mag seinerzeit seine Berechtigung gehabt haben, während die heutige Ausgabe einen geradezu enzyklopädischen Umfang umfasst. Die spanische Erstausgabe zirkulierte am Romanischen Seminar in Tübingen, wohin Coseriu im Sommer 1963 auf den Lehrstuhl von Ernst Gamillscheg berufen worden war,

nur als Kopie und wurde für die Tübinger Romanisten zu einer ‚ersten Einführung‘ in Coserius sprachgeschichtliche Konzeption.

Diese *Introducción* wurde erst 1978 durch eine Teil-Übersetzung von Wulf Oesterreicher (in: Kontzi, Reinhold 1978, Titel S. 397) breiteren Kreisen zugänglich. Sie ist hier im Band (S. 40-105) unter dem Titel *Das sogenannte Vulgärlatein...* in vollem Umfang wiedergegeben (Übersetzung Oesterreicher/ Bertsch).

Zunächst noch ein Hinweis zur redaktionellen Anlage des Bandes: Hrsg. arbeitet in einem aufwendigen Verfahren allein für den Hauptteil (S. 40-328) fast 500 [Fußnoten] ein (sie sind nicht durchgehend, sondern von S. 40-105 und dann wieder S. 105-326 neu durchnummeriert). Sie enthalten entweder redaktionelle Hinweise, wichtig sind vor allem die bibliographischen Verweise zu im Text von Coseriu behandelten Fragestellungen, oder – kombiniert – ältere von Coseriu bereits genannte Autoren, in Verbindung mit jeweils neuerer Literatur, die Coseriu nicht berücksichtigt hat oder nicht mehr berücksichtigen konnte. Die Arbeiten, in denen Coseriu das Thema „Vulgärlatein“ – und sei es nur in Teilaspekten – außerhalb seiner 1965er Vorlesung wieder aufgegriffen hat (zum Teil in längeren Passagen wie z.B. in [347], [357], [362]), sind von Hrsg. gewissenhaft vermerkt. Diese Kombination von Verweisen auf Arbeiten Coserius sowie auf eine nahezu vollständige Berücksichtigung der neueren Fachliteratur, stellt eine bemerkenswerte Leistung dar. Hrsg. liefert hier keine simple bibliographische Auflistung, sondern erleichtert durch seine Einarbeitung der Fachliteratur an der betreffenden ‚Problem-Stelle‘ in Coserius Text das Verständnis für die von Coseriu selbst formulierten Fragestellungen und die von ihm vorgeschlagenen Lösungen.

Coseriu hat dann – wie dieser Band zeigt – seine Sicht zum „Vulgärlatein“, vor allem auch unter einer breit gefächerten Diskussion kontroverser Theorien weiter ausgebaut, so etwa im 5. und 6. Kapitel. Hier erinnert man sich beispielsweise an seine heftige Kritik an dem von Archibald A. Hall (1983) betriebenen, gleichsam rein mechanischen rekonstruieren früh-romanischer Sprachstufen, ohne Berücksichtigung diasystematischer und/oder chronologischer Differenzierungen.

Als weiteren Beleg für die umfassende Erweiterung der frühen 1954er *Introducción* sei die systematische Einbeziehung der wesentlichen theoretischen Grundprinzipien sprachgeschichtlich-diachronischer Forschung auf der Grundlage eines erschöpfenden Sprachmaterials angeführt, so etwa im 8. Kap. (S. 198ff.). Bei dem Thema „Sprachwandel“ greift Coseriu auf seine epochale *Sincronía, diacronía e historia* (Montevideo, 1958) zurück (deren sprechender Untertitel *El problema del cambio lingüístico* von dem stets gewissenhaft recherchierenden Hrsg. erst in der dt. Übersetzung der *Sincronía*, in der Bibliographie S. 379, unter Coseriu 1974/58 genannt ist). Die *Sincronía* war in der europäischen Linguistik zwar bekannt, aber vielfach nur ‚anzitiert‘ worden. Erst die von Helga Sore 1974 besorgte deutsche Übersetzung trug zu einer verstärkten Auseinandersetzung mit Coserius Sprachwandel-Theorie bei (oder in im *Lexikon der Romanistischen Linguistik I/2* (Tübingen, 2001), §64, S. 638-653: „Sprachwandel“, wo man

vergeblich Coserius *Sincronía, diacronía e historia* von 1958 sucht; (vgl. auch *LRL* II/1, §102); der Rezensent erlaubt sich den Hinweis auf seine eigene Arbeit zu diesem Thema: Windisch, R.: *Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov*, Frankfurt/M., Peter Lang-Verlag, 1985).

Laut Coseriu gilt es bei dem Problem des Sprachwandels drei wesentliche Probleme zu unterscheiden (vgl. Kapitel 8.2.2, S. 202/03); wir zitieren wörtlich:

„Das universale oder rationale Problem (des Sprachwandels im Allgemeinen); 2) das allgemeine Problem (der Sprachwandel); 3) das besondere historische Problem eines bestimmten historischen Wandels. Man pflegt die beiden ersten Probleme gleichermaßen auszudrücken: Warum ändern sich die Sprachen? In Wirklichkeit handelt es sich um zwei völlig verschiedene Probleme. Das erste ist das Problem der Rationalität des Wandels; wenn wir es aufwerfen, fragen wir, ob und warum der Wandel zum Wesen der Sprache gehört, warum allgemein die Sprachen, nicht unveränderlich sind: es handelt sich um das Problem der Vernünftigkeit der Sprachwandel. Das zweite dagegen ist das Problem der Bedingungen des Sprachwandels; wenn wir es aufwerfen, fragen wir, unter welchen Umständen der Wandel gewöhnlich stattfindet, und folglich handelt es sich hier um verallgemeinerte historische Feststellungen. Das dritte Problem schließlich, das jeweils ein Sonderproblem ist, erfordert Lösungen, die für jeden Fall spezifisch sind: es handelt sich darum festzustellen, was die Bedingungen und das Ziel von diesem oder jenem besonderen Wandel waren“.

Diese drei Eckpunkte bilden das Raster, entsprechend dem Coseriu sowohl die sprachinternen als auch die externen sozial-kulturellen Bedingungen für die Entstehung des Romanischen unter Einbeziehung der Entwicklung des gesprochenen wie auch des Lateins der Texte nachverfolgt.

Eine ungeklärte sprachgeschichtliche Frage innerhalb von Coserius Sprachwandel-Theorie stellt sich mit der Diskussion um die Entstehung des romanischen Futurs, wie sie Coseriu im Kapitel „Grammatikalischer und lexikalischer Wandel“ (S. 234f.) behandelt. Hier könnte man noch auf die Arbeit von Suzanne Fleischmann verweisen: *The Future in Thought and Language: Diachronic Evidence from Romance* (1982), um Coserius These vom Einfluss des Christenrums, also eines wesentlichen ‚äußeren‘ Faktors auf die Entstehung der vlat.-frühroman. Futurformen des Typs *debeo/voleo/ habeo/ habeo ad cantare* kritisch zu hinterfragen (die Arbeit ist vom Hrsg. nicht erwähnt). Fraglich bleibt allerdings, wieweit diese Diskussion neue Einsichten zeitigen könnte; eher schon lohnte sich der Versuch, der obligaten (soziolinguistischen) Frage nach dem Wechselspiel Sprache vs. Gesellschaft im Sinne von Coserius „Integraler Linguistik“ ein größeres Maß an Deutungsmöglichkeit abzugewinnen. Wäre damit aber die Umwandlung der ursprünglich modalen Funktion (E. Gamillscheg „Heische-Futur“) der (neuen) Periphrase *cantare habeo* = *cantabo* zu einer temporalen (*fui quot estis sum quot essere habetis* auf einem Epitaph, ohne Datierung) zufriedenstellend geklärt?

Ein weiterer Punkt, der in den romanistischen Handbüchern vor Coserius Beitrag keine allzu großen Beachtung fand, war die Frage nach dem griechischen Einfluss auf die

Alltagsprache in Rom wie auch in der Schriftkultur, wo sich der griech.-lat. Kontakt bei den gebildeten Schichten in Form einer „gesellschaftlich verankerte[n] Zweisprachigkeit“ ausgewirkt habe (so J. Kramer, Hinweis bei Hrsg. S. 313 [432]). In Kapitel 9.2.4 (S. 265-267) behandelt Coseriu den „griechischen Einfluß“ mit Blick auf seine räumlich zeitliche Ausdehnung. In Kapitel 10.5.5: „Veränderungen aufgrund des griechischen Einflusses“ (S. 312-328) finden sich Typen von Beispielen für morphologische Neuerung (z.B. die Verbreitung von Periphrasen mit Präposition statt der Kasusflexion mit dem Akkusativ, so z.B. im NT, Lukas I, 61: *et dixerunt ad illam* (S. 314), in der Syntax z.B. der Gebrauch des Indikativ Imperfekt im Konditionalsatz $\epsilon\iota\ \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\nu\ \epsilon\iota\chi\omicron\nu = \text{frz. } si\ j'avais\ un\ ami, \text{ span. } si\ teni\acute{a}\ un\ amigo, \text{ rumän. } de\ aveam\ un\ prieten = \text{lat. } si\ amicum\ haberem \text{ usw. (S. 319). Leider fehlen in der Tabelle der fünf griech.-roman. Übereinstimmungen (S. 320, S. 333) für den neuen Modus-Gebrauch in den Nebensätzen konkrete Beispiele, z.B. für die Konstruktion Objekt nach den Verba dicendi: lat.: A.c.I. / griech. A.c.I. oder } \omicron\tau\iota + \text{Indikativ / romanisch quia (quod) + Ind.) usw.}$

Es ist das Verdienst von Hrsg., dass er zur weiteren Demonstration von Coserius systematischer Bearbeitung dessen Untersuchung *Latein und Griechisch im sogenannten „Vulgärlatein“* hier aufgenommen hat (S. 329-345: wobei sich bisweilen Wiederholungen ergeben, wie gerade für die zitierten Tabellen); zum Problem dieses Sprachkontaktes, der längst auch für andere Kontakt-Zonen diskutiert wird, nur zwei simple Beispiele, z.B. *Bedeutungsentlehnungen* wie lat. *comprehendere* (mit seinen Fortsetzungen in der Romania) entsprechend griech. $\sigma\upsilon\lambda\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu$ oder *periphrastische Ausdrücke* wie $\epsilon\rho\chi\omicron\mu\alpha\iota\ \lambda\acute{\epsilon}\xi\omicron\nu = je\ vais\ dire$ (S. 329). Hrsg. erinnert (S. XVII) daran, dass Coseriu zu dieser Problematik auch Arbeiten seiner Schülern berücksichtigt hat, wie z.B. Dietrich, W. (1973); zum Thema „Griechisch und Romanisch“ vgl. ebenfalls Dietrich in: LRL, VII, 1998, S. 121-134; Hrsg. S. 384; weiter wäre hier auch an die von Hrsg. in der *Bibliographie* (S. 368ff.) genannten Beiträge von Biville, F. (1992, 2003, 2005), Calboli, G. („Latin Syntax and Greek“, in: Baldi, Ph./ Cuzzolin (Hgg.): *New Perspectives on Historical Latin Syntax* (vol. I, 2009) zu erinnern; ebenso sollte man die von Hrsg. zitierte Arbeit von Vera Binder (2000): *Sprachkontakt und Diglossie: lateinische Wörter im Griechischen als Quelle für die lateinische Sprachgeschichte und das Vulgärlatein* berücksichtigen, wo der umgekehrte Weg verfolgt wird, nämlich der der lateinischen Entlehnungen in das Griechischen. Möglicherweise ließen sich auf diese Weise die rekurrierbaren Verfahren der Übernahme und die somit die ‚Mechanismen‘ des Kontaktes insgesamt besser verstehen?

Diese – und weitere – Untersuchungen (etwa zu Themen wie „Lateinische Wörter in anderen Sprachen“, vgl. S. 56, [41] oder „Zur Sprache Petrons“, S. 57 [45]) könnten zur Ergänzung von Coserius Materialsammlung und Erläuterungen im Detail herangezogen werden (oder Kramer, Johannes (2007): *Vulgärlateinische Alltagsdokumente auf Papyri, Ostraka, Täfelchen und Inschriften*), weniger dagegen als eine Infragestellung seiner Sicht der aussersprachlichen, d.h. der sozialen und politisch-kulturellen Faktoren als *movens* der Kontakthänomene selbst. In diese Gesamtschau wäre auch die neueste, geradezu

enzyklopädische Darstellung von Lüdtke: *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* (²2009) einzubringen; Rez. führt ergänzend an: Kahane, H./ Kahane, R.: *Graeca et Romaniaca. Scripta Selecta Bd. II: Byzantium and the West, Hellenistic Heritage in the West, Structural and Sociolinguistic* (1981) oder Niehoff-Panagiotidis, J.: *Koine und Diglossie* (1995), die zur weiteren Aufhellung des wechselseitigen griech.-lat. Einflusses – auch in den späteren Phasen – beitragen könnten.

Sicher, man wird gegen die Bewertung des Hrsg. keine Bedenken einzuwenden haben, wenn er in seiner durch zahlreiche Kommentare und Verweise erweiterten Präsentation von Coserius Arbeit den Höhepunkt des romanistischen Forschungsstandes des 20. Jahrhunderts sieht; denn unbeschadet möglicher Einwände darf Coserius *opus magnum*, wie Bertsch sagt (Einleitung, S. XVI), „auch heute noch als methodisches Lehrstück für die Behandlung eines Problems gesehen werden“. Aus dieser Perspektive schlägt Rez. die Lektüre gerade auch der nach Coseriu erschienenen – bei Hrsg. vermerkten – Literatur zum Vulgärlatein, wie etwa Kiesler, R.: *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins* (2006) oder die genannte Arbeit von Lüdtke als ‚Kontrast-Programm‘ vor. Damit wären ältere Publikationen wie Reichenkrons *Historisch Latein-Altromanische Grammatik* (1965) keineswegs als ‚überholt‘ einzustufen, noch etwa sollten die zahlreichen – auf internationalen Kongressen vorgetragenen – internationalen Beiträge übergangen werden (wie *Latin vulgaire – latin tardif. Actes du IIème Colloque... 1988 [LVL]*; vgl. Hrsg., S. 375). Ob ein solche ‚Synthese‘ aber zu einer einvernehmlichen Abklärung des kontroversen Terminus „Vulgärlateins“ führen würde?

Ein letzte bibliographische Ergänzung zu Coserius eigener „Bibliographie zur Vorlesung (1965)“, hier im Kapitel *Charakterisierung des „Vulgärlateins“*: *allgemeine Isoglossen* (S. 272-328): zusätzlich zu den von Coseriu (S. 328) für die „Entstehung der romanischen Sprachen“ angeführten älteren Ausgaben der rumänischen Sprachgeschichte von Al. Rosetti, *Istoria limbii române* (es gilt Rosettis „definitive“ Ausgabe von 1986, vgl. Hrsg.), könnte noch die *Istoria limbii române*, I, *Limba latină* (1964) berücksichtigt werden. Beide, Rosetti und die *Istoria*, behandeln die vlat.-frühroman. Phase ausführlich, nach bewährtem junggrammatischen Vorgehen (das man in der Diachronie auch heute noch, als Grundlage für eine nachvollziehbare Theoriebildung, befolgen darf). Zur Präzisierung: Rosettis Sprachgeschichte endet – vom her Titel her programmatisch festgelegt – mit dem 17. Jahrhundert, gleichsam als historischer ‚Vorlauf‘ für die weitere Entwicklung des Rumänischen; für den Gesamtüberblick empfiehlt sich die *Istoria limbii române* (1980, ²2000) von Gheorghe Ivănescu, die in den ‚westromanischen‘ Bibliographien nur selten zitiert wird.

Zum Abschluß: laut Coseriu ist das „Vulgärlatein“ keine zum Latein in Opposition stehende Sprache, ohnehin keine einheitliches System wie das Rekonstruktionslatein aus der Frühphase der Romanistik, wie etwa bei Antoine Meillet, Wilhelm Meyer-Lübke (vgl. Coseriu, S. 147ff.: *Andere Auffassung des „Vulgärlateins“*; S. 167ff.: *Das Problem der Rekonstruktion*); Coserius Fazit: „Eine Romanität, die *lateinisch* ist, die aber mit dem

literarischen Latein nicht zusammenfällt. Die Grundlage dieser Romanität nennt man *Vulgärlatein*“ (S. 114, Anm. [19]); und weiter: „Zuallererst schlage ich vor, daß man das Vulgärlatein [...] nicht (implizit) als schon immer existierend annimmt, sondern daß man es *als das ganze üblicherweise in einer bestimmten Epoche* der historischen Entwicklung dieser Sprache *gebrauchte Latein* betrachtet [...]“. (Hervorhebung Coseriu, S. 336)

Demnach ist „Vulgärlatein“ keine eigene Sprache, sondern ein Diasystem (diatopisch, diastratisch, diaphasisch, diachronologisch) des gesprochenen Lateins, das im II.-IV. Jahrhundert *eine beschleunigte Entwicklung* (Hrsg. S. XVIII) erfuhr, mit neuen Formen und Funktionen. Das Ergebnis: eine „Ausgliederung“ hin zu den romanischen Sprachen. Ob aber Coserius monumentale Darstellung das Interesse für dieses faszinierende Sprachgeschichtliche Epoche in den heutigen Romanistenkreisen noch zu wecken vermag.

Die Diskussion zum Thema bleibt weiter offen.

EUGENIO COSERIU AND THE “SO-CALLED VULGAR LATIN”

ABSTRACT

The following contribution deals with two heterogeneous sections from the field of Historical Romance Linguistics: The first part contains a short review of the lectures that Eugenio Coseriu had given to the question of “Vulgärlatein” in the 70ies at the University of Tübingen. These lectures had been published in 2008 (see *Bibliographie*). We hope them to be translated in Rumanian as soon as possible. In the second part, related to the conception of Coseriu’s encyclopaedic *Vulgärlatein*, we will present a linguistic evaluation of a number of Latin *Inscriptiones* (*diplomata militaria*, *tabulae ceratae*) found in Rumania, listing a number of auxiliary-troops stationed in the new roman Provincia Dacia, conquered by the roman emperor Trajan in the second century AD. These inscriptions prove that the linguistic features of Rumanian, developing in the following centuries, had to acquire its very own appearance of an “oriental romance language”. As those *Inscriptiones* respect the linguistic norm of imperial roman laws, they don’t show significant vestiges of spoken “Vulgar Latin” as a basis of later vernacular Rumanian.

Key-words: *Eugenio Coseriu, vulgar Latin, romance, linguistic change, inscriptions.*

ABORDAREA TEXTUALĂ A TRADUCERII ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

LUDMILA ZBANȚ, CRISTINA ZBANȚ*

Traductologia ca știință a cunoscut în istoria sa multiple abordări și viziuni, deseori polarizate. Una dintre metodele aplicate în cadrul acestei științe o constituie interpretarea traducerii drept o activitate textuală, centrată nu pe cuvânt, ca unitate de traducere, ci pe text. Tocmai din aceste motive, traductologia modernă este puternic influențată de rezultatele studiilor de lingvistică a textului, căci produsul unei traduceri este un text sau un discurs în limba-țintă, iar corespondența dintre textul/discursul-țintă și textul/discursul-sursă este apreciată conform unor criterii cum ar fi echivalența mesajului, respectarea coerenței și coeziunii, a raportului dintre informația explicită vs informația implicită etc.

Numeroși cercetători contemporani s-au referit la modul de analiză a procesului de traducere dintr-o perspectivă comunicativă, semantică, pragmatică etc. Eugeniu Coșeriu rămâne în actualitatea traductologică grație viziunii sale asupra modului de transpunere a semnificațiilor dintr-o dimensiune cultural-lingvistică în alta, codimensionate cu realitatea extralingvistică. Un loc aparte în abordarea coșeriană a problemelor limbii îi revine schimbării lingvistice, considerată ca o „*facere, producere a limbii* [subl. a.]” (Coșeriu 2009: 321) la diferite stadii ale limbii ca produs, schimbarea lingvistică realizându-se „*într-o limbă sau în limbi* [subl. a.]” (Coșeriu 2009: 322).

În numeroase studii cu referire la problemele lingvisticii generale (între care Coșeriu 1977; Косериу 1989), Eugeniu Coșeriu nu ezită să argumenteze unele poziții teoretice ce înglobează dimensiunea traducerii, corelate cu modul de abordare a limbajului, ca instrument care asigură o activitate complexă de comunicare. Particularitatea respectivului act de limbaj pornește de la premisa că traducătorul nu este liber în determinarea conținutului discursului său, unul impus de original.

Analiza viziunii coșeriene despre traductologie necesită o codimensionare, mai întâi de toate, cu problematica universalilor limbajului. Până în secolul al XIX-lea, universalile,

* Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, str. Kogălniceanu, nr. 65, Republica Moldova.

ca atare, s-au aflat în centrul studiilor filozofice, sprijinindu-se pe recunoașterea *a priori* a identității spiritului, a unicității gândirii și a universalității logice (Mounin 1963: 196). La rândul ei, lingvistica s-a constituit ca știință printr-o mișcare opusă, bazându-se pe analiza specificului fiecărei limbi.

Ideile despre universalii au constituit dintotdeauna un subiect central al teoriei traducerii. S-a conturat tendința de a aduce argumente întru susținerea posibilității unei comunicări interlingvistice și interculturale, realizate prin traduceri, în pofida diferențelor tranșante între limbi care se datorează eterogenității sistemelor lingvistice respective. Există și condiții de ordin social care influențează permanent evoluția limbilor¹.

Teoria traducerii trebuie să țină cont de tendințele existente în funcționarea limbilor omenirii. Pe de o parte, stabilirea unor caracteristici comune pentru limbi oferă argumente suplimentare în favoarea traductibilității (problema posibilității vs. imposibilității traducerii a constituit permanent subiectul unor dezbateri teoretice aprinse), iar, pe de altă parte, evidențierea universaliiilor la nivel de limbi înrudite sau la unul general ar contribui la facilitarea operației de traducere propriu-zise.

Eugeniu Coșeriu examinează problema universaliiilor în binomul *universaliiile limbajului* (proprietăți ale limbajului însuși, care pot fi stabilite și identificate de către lingvistică) – *universaliiile lingvisticii* (proprietăți ale lingvisticii, care se justifică doar la acest nivel prin exigențe de ordin intern ale lingvisticii ca știință) (Coșeriu 2009: 89). Înțelegem că, pentru o teorie a traducerii, contează, în special, universaliiile limbajului, căci ele contribuie la soluționarea diferitelor probleme de traductologie.

Lingvistul Coșeriu distinge, în raport cu înțelesul logic, cinci tipuri de universalii: trei tipuri primare și două secundare, respectiv, cele primare: *universaliiile posibile*, *universaliiile esențiale*, *universaliiile empirice* și cele secundare: prima din universaliiile secundare derivă din combinarea posibilității și generalității și constituie *universaliiile selective*, cealaltă – din combinarea posibilității cu necesitatea, constituind *universaliiile implicative* (implicațiile) (Coșeriu 2009: 75–76).

Dacă ar fi să examinăm tipurile de universalii propuse de Eugeniu Coșeriu din perspectiva traductologiei, ne-am convinge că fiecare dintre ele se înscrie perfect în analiza procesului de traducere.

¹ Să nu uităm de faptul că perioada actuală a evoluției umanității este marcată de tendințe de globalizare și de mondializare. Această constatare este valabilă și pentru limbile lumii, ceea ce presupune ștergerea treptată a deosebirilor între limbi sau chiar dispariția unor limbi. Numeroși cercetători se pronunță insistent asupra necesității protejării limbilor pe cale de dispariție. Anul 2008 a fost declarat de UNESCO anul internațional al limbilor, iar în documentele care explicau această alegere au fost aduse niște statistici îngrijorătoare: procesul de globalizare duce la amenințarea elementelor ce contribuie la diversitatea culturală; peste 50 % din cele aproape 7000 de limbi vorbite în lumea întreagă sunt pe cale de dispariție peste câteva generații, iar 96% din aceste limbi sunt vorbite doar de 4% din populația globului (cf. *** 2008 – *Anul internațional al limbilor*).

Universaliile posibile sau conceptuale valorifică dimensiunea universală a limbajului, fără a face referință la anumite limbi particulare. În cazul traducerii, aceste universalii contribuie la crearea bazei conceptuale a transferului informației dintr-o limbă în alta.

Universaliile esențiale întregesc procesul respectiv, căci, după cum afirmă Eugeniu Coșeriu, „acestea se deduc din conceptele înseși de „limbaj” și de „limbă” – în sensul că sunt elemente constitutive sau consecințe necesare în mod rațional ale elementelor constitutive ale acestor concepte” (Coșeriu 2009: 78). Fiind, în esență, universalii generice, universalii esențiale contribuie la selectarea echivalențelor în procesul traducerii, atunci când apare necesitatea de a alege niște corespondențe de ordin lexical (de exemplu, pentru traducerea realităților socioculturale), gramatical (traducătorul se regăsește în fața unor structuri gramaticale pentru care nu există forme consacrate în limba-țintă) sau, mai ales, stilistic.

E. Coșeriu este de părere că *universaliile empirice* nu funcționează la modul absolut, ci doar în limbile în care au fost atestate, fiind ipotetic posibile și pentru alte limbi. Anume acest tip de universalii explică interferențele intenționate sau accidentale care apar în procesul traducerii și tendința de a pune în circulație, în limba-țintă, niște forme și structuri care nu-i sunt caracteristice (amintim, de exemplu, împrumuturile lexicale și structurale din limba engleză, care sunt utilizate tot mai larg în diferite limbi).

Universaliile selective sunt centrate pe trăsăturile distinctive ale limbilor umanității, aplicate la toate nivelurile de analiză și valabile într-un moment determinat al istoriei. Ele fac posibilă elaborarea unei liste a celor mai frecvente caracteristici semantice, fapt nelipsit de interes pentru teoria și practica traducerii, mai ales atunci când este vorba despre traducerea unor texte din perioade istorice mai vechi (de exemplu, din franceza veche).

Universaliile implicative pot avea un caracter teoretic sau empiric (Coșeriu 2009: 84). În procesul traducerii ele ar putea contribui la alegerea echivalențelor între limbile în traducere.

Eugeniu Coșeriu distinge în limbaj trei niveluri: *nivelul universal* al activității vorbirii, *nivelul istoric* al limbilor și *nivelul particular* al discursului (sau al textului), iar universalii lingvistice pot aparține oricărui din aceste niveluri (Coșeriu 2009: 85). Lingvistul pune în valoare condiția diferențierii *universaliilor limbajului* de *universaliile limbii*, categorii conceptuale confundate deseori. Toate universalii limbilor sunt și universalii ale limbajului, întrucât limbile funcționează ca niște niveluri ale limbajului, dar nu și invers, căci universalii limbajului pot fi și universalii ale activității vorbirii sau universalii ale textului.

Insistând asupra necesității de a pune în valoare raportul dintre limbaj și contextul social, Coșeriu apreciază că *nu există o transpunere directă de la semnificațiile limbii-sursă către semnificațiile limbii-țintă*, elementul comun regăsindu-se în desemnatul extralingvistic (Coșeriu 2009: 132). Afirmatia citată explicitează opinia profesorului despre cele două etape prin care se articulează orice operație de traducere:

– o etapă „semasiologică”, care localizează problemele semantice, sintactice, textuale la nivelul textului sursă, fiind „«des-compunere prin limbaj» (*Entsprachlichung*)” (Coșeriu

2009: 132), ceea ce corespunde în teoriile interpretative sau semantice ale traducologiei cu deverbalizarea informației din original;

– o etapă „onomasiologică”, care soluționează problemele în dimensiunea metatextuală, fiind o „re-compunere prin limbaj» (*Versprachlichung*)” (Coșeriu 2009: 132), adică este vorba despre reverbalizarea informației în limba-țintă prin intermediul unui text (în traducerea scrisă) sau al unui discurs (în traducerea orală). Traducerea este condiționată de depășirea dimensiunilor semasiologice și onomasiologice și de includerea sensului.

Pe lângă traducerea propriu-zisă, Eugeniu Coșeriu mai deosebește *transcodarea* și *transpoziția*.

Transcodarea se aplică în cazul traducerilor tehnice, cu o pondere importantă a unui lexic primar, relativ univoc, constituit din termeni tehnici și științifici. Este vorba despre un tip de semne lingvistice ce corespund „unor tipuri de desemnare unice și omogene [...], «univoce» în sensul logic al termenului” (Coșeriu 2009: 270). Specificul termenilor constă în relațiile biunivoce dintre semnificare și desemnare, ceea ce permite trecerea directă de la semnificatul într-o limbă la semnificatul în altă limbă. Univocitatea lexicului primar (a termenilor) constituie principiul de bază în structurarea terminologiilor și nomenclaturilor.

Transpoziția presupune o analiză semasiologică și onomasiologică și este utilizată atunci când traducerea propriu-zisă nu este posibilă din motive că, în limba-țintă, lipsește conceptul respectiv și unitate lingvistică corespunzătoare. În aceste situații traducătorul recurge fie la împrumut, fie la calc.

În lucrarea *Omul și limbajul său*, Eugeniu Coșeriu revine la o idee pe care o regăsim, sub o formă sau alta, în mai multe din scrierile savantului: „La rândul său, traducerea privește direct nivelul discursului și nu nivelul unei anume limbi (*numai textele sunt traduse*) [subl. n.] și este legată, de aceea, de distincția *desemnare/semnificație/sens* [subl. a.]” (Coșeriu 2009: 314–315). Eugeniu Coșeriu valorifică prin această afirmație importanța conținutului, a sensului în procesul de traducere, idee promovată și de reprezentanții „Școlii Sensului” de la ESIT (Școala Superioară de Traducători și Interpreți), Paris: D. Seleskovitch, M. Lederer, J. Delisle ș.a. Se cere precizat că noțiunea de text în viziunea lui Eugeniu Coșeriu este sinonimică, mai ales, cu cea de discurs.

Separarea noțiunilor *desemnare/semnificație/sens* se face pentru a distinge trei tipuri de conținuturi, cărora le corespund, respectiv, trei niveluri ale limbajului. Semnificațiile sunt niște instrumente ce contribuie la stabilirea desemnărilor, iar acestea din urmă raportează semnele lingvistice actualizate în text la obiecte, la fapte și la reprezentări mentale.

Eugeniu Coșeriu examinează traducerile prin transformările ce au loc la nivelul structurilor „de adâncime”, în urma utilizării tehnicilor de parafrizare care produc „sinonime cognitive” și nu sinonime lingvistice (Coșeriu 2009: 105). Prin structura de adâncime se înțelege „structura semantică a relațiilor sintactice, care nu coincide cu relațiile din lanțul vorbirii (care, pe de altă parte, fiind liniar, este o «ordonare», nu o «structură»), aceea structură este, evident, o universalie a limbajului”; este vorba despre „o echivalență

extralingvistică, la nivel de *desemnare* [subl. a.], și «adâncimea» limbilor nu depășește structura semnificării” (Coșeriu 2009: 97–98).

E. Coșeriu susține că, „din punctul de vedere al desemnării, o traducere în altă limbă este tot o «parafrizare»²; iar o parafrizare în aceeași limbă nu este altceva decât o traducere «internă»” (Coșeriu 2009: 105)³. Astfel, Coșeriu pune în valoare importanța relațiilor de desemnare și nu a funcțiilor semantice ale limbilor, iar notarea simbolică diferită, aplicată structurilor de adâncime, nu este deloc mai puțin relevantă.

Un alt punct comun pentru lingvistică și pentru traducere îl constituie raportul *realitate* vs. *limbi*. În curente din lingvistica modernă întâlnim variate atitudini față de acest aspect al comunicării. Opiniile oscilează, pornind, pe de o parte, de la acceptarea faptului că limbile desemnează în mod particular realitatea identică, ceea ce ar părea să creeze niște obstacole impenetrabile pentru operația de traducere. Dar, condiția că realitatea desemnată nu aparține limbajului, permite acceptarea ei drept punct de referință pentru orice cercetare semantică a limbajului, inclusiv în procesul traducerii, și face posibilă depășirea problemelor de ordin lingvistic în procesul de transfer al informației dintr-o dimensiune socioculturală în alta.

Lingvistul Coșeriu conchide: „[...] raportarea la realitate (sau la «conținutul gândirii») este indispensabilă în traducere, în învățarea limbilor și în comparația semantică dintre limbi. În traducere nu se trece de la o limbă L_1 la o limbă L_2 în mod direct – ceea ce, în plus, nici nu ar fi posibil, deoarece semnificatele, în măsura în care aparțin unei limbi determinate, nu sunt «traductibile» –, ci doar prin intermediul planului R [al *realității*, n.n.]: într-adevăr, *traducerea înseamnă a desemna prin intermediul funcțiilor semantice ale L_2 aceleași «realități» care, într-un text determinat, sunt desemnate prin funcții semantice ale L_1* [subl. n.]” (Coșeriu 2009: 107).

Existența numeroaselor traduceri demonstrează că deseori diferite limbi desemnează în mod identic sau aproape identic aceeași realitate. Exemplele care confirmă poziția dată sunt numeroase, fiind fondate, mai ales, pe comunitatea socioculturală ce s-a constituit în evoluția unor societăți și a limbilor vehiculate de ele.

Traducerea este în esență dinamică și depinde de situația de comunicare. Astfel, este clar că, atunci când traducem, operăm cu dimensiunea discursivă, concretă și nu cu cea statică și abstractă. Limbajul este instrumentul de transformare a lucrurilor în semnificații „pentru a le aduce în corelație reciprocă, pentru a le analiza și a le «segmenta», adică pentru a dialoga despre ele în cadrul co-existenței umane” (Coșeriu 2009: 131). În vorbire se afirmă „ceva despre faptul de a fi al lucrurilor, și acest fapt de a fi este analizat, explicat și reprezentat în mod diferențiat, adică așa cum apare și se înfățișează el în și față de lucruri”,

² Roman Jakobson califică drept internă o *traducere interlingvală*, sau schimbarea semnelor verbale ale unei limbi prin semnele verbale ale altei limbi.

³ În terminologia aplicată de Jakobson – *traducere intralingvală*, adică schimbarea semnelor verbale ale unei limbi prin alte semne ale aceleiași limbi.

mai ales că „vorbit nu doar cu ajutorul semnificațiilor, ci, dimpotrivă, și cu ajutorul cunoașterii lucrurilor, precum și în anumite condiții, definite contextual și situațional. O serie întreagă de fenomene ale utilizării limbajului *sunt strâns legate de cunoașterea lucrurilor, atât în vorbire, cât și în interpretarea celor spuse* [subl. n.]” (Coșeriu 2009: 131).

Cunoașterea lucrurilor este o condiție a calității comunicării, valabilă atât pentru comunicarea în limba maternă, cât și (mai ales) pentru comunicarea interlingvală. Un traducător trebuie să cunoască esența lucrurilor în limbile pe care le utilizează, să le interpreteze în spiritul limbii respective și să le adapteze la situația de comunicare (situațional, temporal, social etc.), „căci actul de a traduce nu este altceva decât o vorbire, cu un conținut virtual identic, în două limbi diferite. *Nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații, nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu acea limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor* [subl. n.]. Semnificațiile sunt un instrument și nu un obiect al traducerii, tot așa cum sunt un instrument și un obiect al vorbirii” (Coșeriu 2009: 131–132). Astfel Eugeniu Coșeriu reconfirmă rolul dimensiunii pragmatice într-o traducere, care presupune operarea acesteia la nivelul vorbirii (dinamic) și nu la cel al limbii (static). Traducerea este un act complex de comunicare și necesită o examinare atentă la diferite niveluri.

În procesul de analiză a traducerilor romanului *Масмер и Марзана*, scris de M. Bulgakov, am atras atenția la alegerile făcute de traducători în cazurile lexicului marcat de un specific sociocultural.

- „– Дайте нарзану, – попросил Берлиоз” (Булгаков 1988: 12);
- „– Donnez-moi de l’eau de Narzan, demanda Berlioz [...]” (Bulgakov 2008: 25);
- „– Apă minerală, vă rog, ceru Berlioz” (Bulgakov 1991: 12);
- „– Dați-mi narzan, ceru Berlioz” (Bulgakov 2006: 8);
- „– Apă minerală Narzan, ceru Berlioz” (Bulgakov 2007: 10);
- „«Narsan bitte», sagte Berlioz” (Bulgakov 2006: 12);
- „«Give us a seltzer», Berlioz asked” (Bulgakov 1997: 13).

În seria de exemple de mai sus putem depista echivalențe interlingvale mai mult sau mai puțin reușite. Dacă am aplica viziunile traductologice ale lui Eugeniu Coșeriu la traducerea lexemului *нарзан* în exemplele citate, ar trebui să determinăm, mai întâi de toate, ce este desemnat prin această unitate. Alegerea corespondențelor interlingvale depinde de cunoștințele de limbă și de cele enciclopedice ale traducătorilor. *Нарзан* desemnează un fel de apă minerală, ceea ce este explicat în măsuri diferite în traducerea în limba franceză (*de l’eau de Narzan*) și în două versiuni în română (*Apă minerală*; *Apă minerală Narzan*). În alte variante se dă preferință împrumutului direct: *Dați-mi narzan*; *Narsan bitte*, sau se folosește un tip de băutură asemănătoare, cunoscută destinatarilor traducerii în limba engleză: *Give us a seltzer*.

Într-o altă serie de exemple este vorba despre traducerea unităților de măsură:

- „Гражданин ростом в сажень, но в плечах узок, худ неимоверно [...]” (Булгаков 1988: 13);

«Ledit citoyen était d'une taille gigantesque – près de sept pieds – mais étroit d'épaules et incroyablement maigre» (Bulgakov 2008: 25);

„Deși înalt de un stângen, era îngust în umeri, nemaipomenit de slab [...]” (Bulgakov 1991: 12);

„Nalt de un stângen, cetățeanul era însă îngust în spete, nemaipomenit de slab [...]” (Bulgakov 2006: 8–9);

„Individul, înalt cam de un stângen, dar neverosimil de sfrijit [...]” (Bulgakov 2007: 10);

«Er war über zwei Meter groß, aber schmal in den Schultern, unsäglich mager [...]» (Bulgakov 2006: 13);

”A citizen seven feet tall, but narrow in the shoulders, unbelievably thin [...]” (Bulgakov 1997: 8).

În toate exemplele este vorba despre utilizarea unor unități speciale care corespund sistemului de măsurare a lungimii sau înălțimii în societățile respective (*сажень - près de sept pieds - de un stângen - über zwei Meter groß - seven feet tall*) și desemnează o persoană destul de înaltă.

Există situații în care traducătorilor nu le este suficient spațiul textului tradus, căci unele realități incluse în original necesită o detaliere mai aprofundată. În acest scop se recurge la dimensiunea paratextuală, în care informația suplimentară este prezentată sub forma unor notițe explicative de subsol sau la sfârșitul cărții.

„– Взять бы этого Канта, да за такие доказательства года на три в Соловки!” (Булгаков 1988: 18);

«– Votre Kant, avec ses preuves, je l'enverrais pour trois ans aux îles Solovki², moi!» (Bulgakov 2008: 33);

Notă de subsol: 2. Situées dans la mer Blanche, elles sont le site d'un célèbre monastère. Durant la période soviétique lieu de détention particulièrement redouté.

„– Pentru argumentele lui, Kant ăsta ar merita băgat pe vreo trei ani la Solovki!” (Bulgakov 1991: 17) (se recurge la împrumut);

„D’apoi să-l iei pe Kant acesta și să-l înfunzi pentru așa dovezi pe vreo trei ani la Solovki!” (Bulgakov 2006: 15) (se recurge la împrumut);

„Pentru asemenea dovezi, Kant al vostru ar trebui umflat și priponit preț de vreo trei ani în Solovki!” (Bulgakov 2007: 17) (se recurge la împrumut);

«Für solche Beweise müsste man den Kant drei Jahre nach Solowki verbannen!» (Bulgakov 2006: 19) (se recurge la împrumut);

“They ought to take this Kant and give him a three-year stretch in Solovki²² for such proofs!” (Bulgakov 1997: 13).

Nota editorului 22. Solovki: A casual name for the “Solovetsky Special Purpose Camps” located on the site of a former monastery on the Solovetsky Islands in the White Sea. They were of especially terrible renown during the thirties. The last prisoners were loaded on a barge and drowned in the White Sea in 1959, p. 398.

Notele de subsol sunt utilizate pentru a „egala” într-o anumită măsură „cunoașterea lumii” traducătorului, bazată pe informațiile enciclopedice și socioculturale, acumulate în procesul traducerii, și „cunoașterea lumii originalului” de către destinatarii traducerii, grație

unui volum suplimentar de informații, care contribuie, de obicei, la o mai bună înțelegere a textului tradus.

Efectele comunicative produse, de exemplu, de unele proverbe, considerate drept o concentrare a înțelepciunii umane, și traducerea lor servesc la fel drept probe convingătoare ale pozițiilor teoretice enunțate de Eugeniu Coșeriu. Proverbele constituie niște microtexte care reunesc un material cultural variat și generează deseori dificultăți enorme în procesul traducerii anume din cauza apartenenței lor la culturi concrete.

Traducătorul caută echivalențele interlinguale cât mai apropiate din punctul de vedere al semnificației și al funcționării contextuale (atunci când această alegere este posibilă) sau recurge la alte procedee de traducere indirectă (adaptare, modulare) pentru a transmite mesajul din original. Reușita alegerii depinde, în mare măsură, de capacitatea traducătorului de a cunoaște și de a interpreta corect lucrurile în limba sursă și de a le adapta la realitatea limbii-țintă.

Proverbele se înscriu, de obicei, într-o structură socială sau antropologică și pot fi interpretate doar ținând cont de aceste dimensiuni. În exemplele de mai jos, proverbele în limba franceză conțin informații despre cultura și societatea care le-au generat, oferind elemente ce permit uneori determinarea aproximativă a perioadei creării lor. O primă constatare este că, fiind comparate cu echivalențele în limba română, proverbele în limba franceză au un caracter mai concret, mai transparent. De pildă, în cazul perechii *A tout seigneur tout honneur/Fiecăruia ce i se cuvine*, putem presupune că proverbul în franceză își are originea în perioada Evului Mediu, căci se utilizează lexemul *seigneur*, care desemnează un proprietar feudal, o persoană nobilă de rang înalt. În limba română înregistrăm o generalizare a informației prin folosirea pronumelui nehotărât *fiecăruia*. Noțiunea de *honneur*, cu o conotație nobilă, este generalizată în versiunea română prin *ce i se cuvine*, care nu presupune neapărat o calitate pozitivă. Astfel, proverbul în limba română nu oferă informații despre o anumită perioadă istorică sau despre calități concrete. O constatare asemănătoare o facem în cazul proverbului *A méchant cheval bon éperon/ La cal năvălit, pinten ascuțit*. Elementele-cheie ale proverbului în limba franceză, *cheval* (cal) și *éperon* (pinten), aparțin culturii cavalești din Evul Mediu, iar în limba română acest specific dispare.

Proverbul *Filler à l'anglaise/ A pleca pe furiș; a o șterge englezește* este bine cunoscut și utilizat frecvent în conversațiile la diferite niveluri, dar originea lui se trage din condiții deloc nobile. Se consideră că expresia ar proveni de la verbul 'anglaiser' din franceză veche, utilizat în locul lui 'voler' – 'a fura', iar expresia ar fi fost folosită pentru a descrie modul discret în care un hoț părăsește locul crimei, ceea ce a generat o altă expresie analogică „partir comme un voleur”⁴. Dacă un traducător nu cunoaște aceste lucruri, el riscă să comită erori în transpunerea mesajului din original, căci nu este vorba despre o simplă operare cu unitățile limbii.

⁴ Cf. <http://www.linternaute.com/expression/langue-francaise/72/filer-a-l-anglaise/>.

Traducătorul (în funcția de locutor în actul de limbaj) actualizează un anumit sens în activitatea de mediere interculturală și interlingvală, iar interlocutorul său îl reconstituie, pornind de la materia textuală furnizată de traducător. Ambele părți operează cu un anumit nivel de cunoștințe, care necesită capacități de creativitate inerente tuturor formelor culturii. Astfel sunt puse în circuit constant operațiile de comprehensiune și de creativitate, în primul rând, de către traducător, apoi de destinatarul traducerii, iar partea materială a acestui circuit este asigurată de text (în cazul traducerii scrise) sau de discurs (în cazul traducerii orale).

Conchidem că abordarea problematicii traducerii prin prisma teoriei limbajului i-a permis lui E. Coșeriu să evite principala piedică în reflecțiile asupra transferului informației dintr-un spațiu sociocultural în altul, oferind traductologilor instrumentarul necesar pentru a promova codimensionarea situațională și dinamică a traducerii, care nu se limitează la o simplă operare cu limbile, ci presupune o viziune globală și coerentă a acestei activități, condiționate de realitatea extralingvistică și de receptarea ei în diferite societăți și culturi.

BIBLIOGRAFIE

a) Literatură de specialitate

*** 2008 – *Anul internațional al limbilor*, <http://www.cnr-unesco.ro/ro/articol.php?id=28> (accesat 17.07.2011).

Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Traduccion y novedad en la ciencia del lenguaje*, Madrid.

Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Mounin 1963 = Georges Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard.

Косериу 1989 = Э. Косериу, *Контрастивная лингвистика и перевод: их соотношение*, Москва, с. 63–81, <http://www.classes.ru/grammar/166.new-in-linguistics-25/source/worddocuments/4.htm> (accesat 17.09.2011).

Якобсон 1978 = Роман Якобсон, *О лингвистических аспектах перевода*, „Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике”, Москва, с. 16–24 (accesat 17.07.2011).

http://sprach-insel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=53&Itemid=61 (accesat 17.07.2011).

<http://www.linternaute.com/expression/langue-francaise/72/filer-a-l-anglaise/> (accesat 17.07.2011).

b) Surse

Bulgacov 1991 = M. Bulgacov, *Maestrul și Margareta*, traducere în română de Natalia Radovici, Chișinău, Hyperion.

Bulgakov 1997 = M. Bulgakov, *The Master and Margarita*, traducere în engleză de Richard Pevear, Larissa Volokhonsky, New York, Penguin Books.

Bulgakov 2006 = M. Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, traducere în română de Vsevolod Ciornei, Chișinău, Cartier.

Bulgakov 2007 = M. Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, traducere în română de Ion Covaci, București, Humanitas, Fiction.

Bulgakov 2008 = M. Bulgakov, *Le Maître et Marguerite*, traducere în franceză de C. Ligny, Paris, Robert Lafont.

Bulgakow 2006 = M. Bulgakow, *Der Meister und Margarita*, traducere în germană de T. Reschke, München, Luchterhand Literaturvlg.

Булгаков 1988 = М. Булгаков, *Избранное*, Москва, Художественная литература.

EUGENIO COSERIU'S VIEW ON TEXTUAL APPROACH OF TRANSLATION

ABSTRACT

The paper under consideration focuses on the views of Professor Eugenio Coseriu regarding the aspects of both: translation and traductology. The success or failure of a translation is fully determined by the universal character of the language. Tackling the pressing problem of translation in the framework of the theory of the language, Professor Coseriu managed to avoid the main barrier when transferring the data from one socio-cultural space into the other, thus, offering the traductologists the necessary tools in promoting the co-dimensioning of the situational translation alongside with the dynamic one. Coseriu highlights the translation as a complex means of global and coherent approach to dealing with languages, being influenced by two important factors: the extralinguistic reality and the essential feature of its intercepting in various societies and cultures.

Key-words: *Eugenio Coseriu, interlingual communication, creativity, intercultural mediation, extralinguistic reality, textual, translation, transcoding, transposition, traductology, universalies.*

Message

Cher Monsieur Munteanu, c'est la mort dans l'âme que je me vois contraint de renoncer à ma participation à notre rencontre de Iasi, après avoir déjà dû renoncer, pour les mêmes raisons, à me rendre à Rome. Depuis des mois, j'ai en effet des problèmes de santé, mais j'avais longtemps espéré que cette situation s'améliorerait rapidement de sorte que je puisse me rendre dans le pays de mon maître et ami Eugenio Coseriu. Il n'en sera hélas ! rien. Et il me reste à l'heure actuelle le seul espoir de pouvoir me rendre en Espagne au début d'octobre prochain. J'aimerais que vous soyez mon porte-parole auprès de tous ceux qui pensaient me rencontrer en Roumanie. Je vous prie de leur exprimer ma profonde tristesse et de leur dire combien je ne peux renoncer à la joie de les revoir bientôt sur l'un des chantiers que nous ne manquerons pas d'avoir: C'est là l'un des vœux qui me sont les plus chers. Je souhaite que notre congrès en terre roumaine atteigne en 2011 les objectifs que vous lui avez fixés, notamment, ainsi je l'ai aussi si souvent exprimé ces dernières années, que nous parvenions à montrer que les bases épistémologiques et théoriques de la linguistique coserienne sont bien celles dont la linguistique contemporaine a besoin pour poursuivre sa marche en avant, au-delà des bornes philosophiques et théoriques dans lesquelles le structuralisme et les conceptions chomskyennes de la langue et du discours ont pensé scientifiquement pouvoir l'enfermer.

Avec mes très bonnes salutations.

le 3 Juillet 2011

Jean-Pierre Durafour

CEA MAI RECENTĂ APARIȚIE EDITORIALĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ A UNEI OPERE DE EUGENIU COȘERIU

IOAN S. CÂRÂC*

La mijlocul anului 2011, la prestigioasa editură Humanitas, în colecția „Academica”, a apărut traducerea din limba germană a uneia dintre cele mai cunoscute lucrări ale lui Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*¹. Probabil că intenția traducătorilor a fost să o lanseze cu prilejul celebrării a 90 de ani de la nașterea autorului (27 iulie 2011), dar lucrarea a apărut cu aproximativ două săptămâni înaintea comemorării a 9 ani de la dispariția marelui nostru lingvist (7 septembrie 2011).

Oricum ar fi, nu putem mulțumi îndeajuns profesorului Eugen Munteanu, directorul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, și doamnei Mădălina Ungureanu, traducătorii acestei mult așteptate opere a lui Eugeniu Coșeriu, despre care Jürgen Trabant, discipol din prima generație a Profesorului, astăzi el însuși prestigios profesor la universitățile din Berlin și Bremen, afirmă că „a avut o influență pe care n-a mai cunoscut-o poate niciuna dintre operele lui Coșeriu” (p. 6).

Jürgen Trabant prefătează ediția germană din 2003 cu un studiu intitulat *Câteva remarci preliminare, după treizeci de ani*, în care explicitează contextul în care a apărut lucrarea lui Coșeriu și precizează că autorul „a deschis drumul unui domeniu de cercetare deosebit de productiv”, reflecția filozofică asupra gândirii lingvistice, în primul rând europene, dar nu numai, de la începuturile ei, cu 2500 de ani în urmă, în vremea filozofilor presocratici.

Editorul german al lucrării, Jörn Albrecht, profesor la Universitatea din Heidelberg, de asemenea discipol al lui Coșeriu, este cel care a îngrijit și o altă lucrare coșeriană de maximă importanță pentru direcția numită de Coșeriu *lingvistica integrală*. Este vorba

* Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos”, str. Domnească, nr. 47, Galați, România.

¹ Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului, de la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2011, 520 p.

despre *Lingvistica textului* (*Textlinguistik*, 1980), care a avut la bază un număr de prelegeri ținute de autor la Tübingen.

Istoria filozofiei limbajului a avut și ea la bază un număr de prelegeri ținute la Tübingen în anii 1968–1969 și 1970–1971, publicate în două volume, în 1969 și 1972, de către doi studenți care au consemnat cursurile profesorului: Rudolf Windisch și Gunter Narr, primul, profesor la Universitatea din Rostock, specializat în romanistică, al doilea, un cunoscut editor, în editura căruia – Narr Verlag – a apărut și prima ediție din 1969/1972 a *Istoriei filozofiei limbajului*, ca și ediția din 2003 îngrijită de Jörn Albrecht.

În remarcile sale, Jürgen Trabant făcea observația că, exceptând lucrările din tinerețe, aproape întreaga operă tipărită a lui Coșeriu are la bază transcrierea unor note de curs. Faptul acesta îl îndreptățește pe Trabant să vorbească despre caracterul acroamatic al operei coșeriene, acroamatic în sensul de „transmis pe cale orală”, nu cu sensul „rezervat inițiaților, secret”. Caracterul oral inițial al textului conferă o anumită caracteristică stilului coșerian în care se întâlnesc în mod fericit colocvialitatea și caracterul magistral al discursului. Textul coșerian, curs la origine, asemenea *Cursului de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, nu rămâne la nivelul inițial al transcrierii unor note de curs. Jörn Albrecht a avut la dispoziție nu numai cursurile publicate de Rudolf Windisch și Gunter Narr sau propriile sale notițe, ci și o copie a manuscrisului original. Intervențiile și adăosurile proprii, bazate pe consultarea altor texte coșeriene pe această temă, la care trebuie să adăugăm și controlul direct al autorului, care a citit primele opt capitole și a fost consultat verbal în cazul celorlalte unsprezece capitole, au îndepărtat simțitor textul cărții de câștigurile, dar și de neajunsurile oralității. Mărcilor de oralitate din originalul german, câte au rămas în text, traducătorii, Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, le-au găsit echivalențe românești adecvate.

Istoria filozofiei limbajului, din care apare acum primul volum (aceasta este explicația subtitlului *De la începuturi până la Rousseau*), nu este un tratat de istorie a filozofiei limbajului cu toate exigențele unei asemenea întreprinderi – observă cu îndreptățire J. Albrecht în *Prefața editorului german* –, ci, mai curând, o privire de ansamblu asupra textelor unor filozofi foarte importanți. O asemenea privire de ansamblu era necesară și la momentul tinerei prelegerilor, în anii '60–'70 ai secolului trecut, și este necesară și acum, când prin istoria filozofiei limbajului se înțelege istoria perioadei ce se întinde pe aproximativ ultima sută de ani, reprezentată, în principal, de un curent logicist derivat din neopozitivism și cunoscut sub numele de *filozofie analitică* sau *Școala de la Oxford*. Dacă neopozitivismul era nemulțumit de limbajul natural și, prin Frege, Russell, Wittgenstein (în prima lui perioadă) sau Carnap, Quine, Church, a încercat să constituie o „limbă logică”, un limbaj riguros construit din semne fără conținut, filozofia analitică, reprezentată de Wittgenstein (în a doua lui perioadă), Gilbert Ryle, John Austin, Peter Strawson sau John Searle, consideră că numai analiza limbajului natural este capabilă să clarifice problemele filozofice, fiindcă limbajul natural are toate virtuțile logice în el însuși.

În a sa *Istorie a filozofiei limbajului*, Eugeniu Coșeriu își propune să plece de la studierea obiectivă a textelor de filozofie a limbajului din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVIII-lea, în pragul romantismului german, fără idei preconcepute și fără să încerce să-și regăsească în ele, forțând textele, propriile sale idei despre limbă. În

prezentarea contribuțiilor la filozofia limbajului pe care le consideră importante, Coșeriu nu se rezumă doar la expunerea teoriilor, ci urmărește și felul în care teoriile au fost receptate de posteritate, consecințele teoriilor respective, aspectele inovatoare ale acestora, ideile rămase nevalorificate uneori până astăzi, face observații critice sau își recunoaște explicit sursele propriilor sale idei, delimitându-se atât de izvor, cât și de alți utilizatori ai acestuia.

Vorbind despre Giambattista Vico, dar gândindu-se și la propria sa atitudine față de maestrul pe care îi evocă în *Istoria* sa, Eugeniu Coșeriu pune o problemă fundamentală a hermeneuticii: interpretatorul unui text trebuie să urmeze strict textul interpretat sau poate depăși textul pentru a încerca să arate ce a vrut să spună sau ce ar fi putut să spună autorul textului? Care Socrate este mai „verosimil” – se întreabă E. Coșeriu – cel al lui Xenofon, discipol al marelui filozof, care probabil că relatează cu fidelitate ce știa despre Socrate, sau cel al lui Platon, un alt discipol consacrat care „a gândit mai departe” (p. 372) doctrina lui Socrate? Coșeriu este tentat să răspundă că Socrate așa cum apare la Platon este mai verosimil, dar, observând că „acest Socrate al lui Platon nu este altcineva decât Platon însuși” (*ibid.*), sesizează caracterul paradoxal al aserțiunii că pe adevăratul Socrate trebuie să-l căutăm în Platon. Autorul nu dă explicit o soluție, dar soluția pe care o sugerează în practica interpretărilor de text pe parcursul întregii cărți pare a fi următoarea: respectarea „spiritului” unui text trebuie dublată de respectul pentru „litera” acestuia.

În prefața la ediția românească, *Eugeniu Coșeriu, gânditor și magistrul*, Eugen Munteanu își propune să vorbească despre „dimensiunea paideică, formativă a acestei cărți pornind de la mărturiile câtorva dintre discipolii autorului și de la propriile mele amintiri” (p. 18). Cred că dimensiunea formativă a cărții poate fi identificată chiar în relația autorului cu propria lui operă. Conceptul grecesc antic *paideia* ‘educație’ se referea la formarea unei personalități armonioase prin studiul filozofiei și al științei. Concepția despre limbaj a lui E. Coșeriu, erudiția sa impresionantă sunt rezultatul meditației îndelungate pe textele filozofice și științifice. Celui care cunoaște lingvistica integrală coșeriană lectura *Istoriei filozofiei limbajului* îi oferă spectacolul solemn al drumului mental străbătut de viitorul savant Eugeniu Coșeriu. Este drumul descoperirii ideilor fundamentale ale doctrinei sale lingvistice în textele gânditorilor europeni începând cu Heraclit din Efes și continuând cu Platon, Aristotel, stoicii, Sfântul Augustin, Toma d’Aquino și filozofii moderni ai Evului Mediu, Renașterea, din care îl selectează pe filozoful spaniol Juan Luis Vives, cartezianismul întemeiat de René Descartes, iluminismul european cu fondatorul său, John Locke, autorul *Eseului asupra intelectului omenesc*, și cu răspunsul dat de Leibniz la *Eseul* lui Locke în *Noile eseuri asupra intelectului omenesc*, filozofi ai limbajului din Anglia, Germania și Franța secolului al XVIII-lea, preferatul lui Coșeriu fiind italianul Giambattista Vico, căruia îi dedică același număr de pagini ca și celui alt preferat al său, Aristotel, trăitor cu aproape două milenii înaintea lui Vico.

Principalele observații pe care le face Coșeriu străbătând acest drum sunt următoarele:

- în filozofia limbajului există o anumită continuitate, o direcție în dezvoltarea sa care se întinde de la Heraclit din Efes până la G.W. Leibniz și mai departe;
- caracteristica acestei continuități este faptul că limbajul nu reprezintă tema principală a discuției; problema limbajului se pune ori doar în mod secundar, ori numai pentru a se trece

dincolo de limbaj pentru a se ajunge la lucruri. Se discută acum îndeosebi despre *obiectivitatea* limbajului;

- primul care accentuează cea de a doua dimensiune a limbajului, *intersubiectivitatea*, este umanistul spaniol Juan Vives, pentru care limba este în primul rând și un mijloc al conviețuirii umane. El schițează prima separare a limbajului de logică, înțelegând limbajul ca oglindă a omului întreg, și a rațiunii, și a afectivității, și a fanteziei, și a voinței;

- Giambattista Vico pune bazele unei direcții cu totul noi în filozofia limbajului, afirmând *autonomia* limbajului înțeles ca obiect cultural, ca operă, faptă creatoare. Autonomia limbajului este văzută ca o captare a universalului într-o operă individuală, ceea ce ne duce la identificarea între limbaj și poezie.

Cartea se deschide cu două capitole în care autorul explică elaborat ce trebuie să se înțeleagă prin filozofie și prin filozofia limbajului. Dacă știința se întreabă asupra ființării obiectelor și stărilor, filozofia „pune sub semnul întrebării existența și esența acestora” (p. 34). Filozofia limbajului nu trebuie confundată cu lingvistica generală sau teoretică. Domeniul de activitate al lingvisticii generale, ca și cel al teoriei limbajului sunt limbile identificate și delimitate preștiințific în prealabil, aceste două discipline ocupându-se cu întrebarea *cum*, pentru a constata ce este general (lingvistica generală) sau ce trebuie considerat universal (teoria limbajului) în limbă. Filozofia limbajului se orientează mai degrabă spre întrebarea *ce* în privința limbajului și a limbii, ridicând la rangul de problemă delimitarea lor ca obiecte ale cercetării. Filozofia limbajului poate fi *indirectă*, studiind limbajul prin raportare la altceva (așa cum o face filozofia limbajului până la Giambattista Vico și până la Romanticismul german), sau *directă*, studiind limbajul în sine (așa cum se întâmplă cu filozofia limbajului în Romanticismul german).

Aceste două capitole merită citite de oricine se ocupă de vreun domeniu al cercetării, oricare ar fi acesta. Cele două capitole îl ajută pe cercetător să nu devină adeptul fiecărui mare gânditor din trecut care a meditat pe marginea limbajului. Ne oprim aici doar la definiția filozofiei ca un tip de știință care își pune întrebări cu privire la sensul/esența ființei. În consecință, filozofia limbajului se ocupă de esența limbajului în sine. O asemenea definire a termenului delimitează net domeniul cercetat de ceea ce se numește astăzi *filozofie lingvistică* și care fie că elimină limba naturală înlocuind-o cu un limbaj formalizat, cu o sintaxă logică, fie că vrea să vindece „maladiile” limbii naturale printr-o terapeutică filozofică, analiza logică a limbajului natural. Eugeniu Coșeriu, lingvistul cu o excepțională pregătire filozofică și întemeietor al celei mai recente direcții în lingvistică, *lingvistica integrală*, ar fi fost cel mai îndreptățit să scrie un studiu critic asupra a ceea ce astăzi se numește *filozofie lingvistică*. Repulsia pe care i-a provocat-o acest tip de filozofie l-a determinat, probabil, să-și încheie cursul cu prezentarea filozofiei limbajului la romanticii germani, prezentare care, alături de expunerea punctelor de vedere asupra limbajului exprimate de lingviști și poeți, constituie materia așteptatului volum al doilea al *Istoriei filozofiei limbajului*.

**COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
«EUGENIU COȘERIU – 90 DE ANI DE LA NAȘTERE»
(Iași – Bălți, 27–29 iulie 2011)**

În acest an s-au împlinit 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, unul dintre cei mai importanți lingviști ai modernității, învățat a cărui operă științifică reprezintă o contribuție capitală la dezvoltarea lingvisticii secolului al XX-lea și, într-o manieră poate și mai semnificativă pentru destinele acestei discipline, la evoluția sa ulterioară. Destinul prodigios al savantului de origine română a început pe 27 iulie 1921, în localitatea Mihăileni (Bălți), în casa lui Ioan și a Zinaidei Coșeriu, și avea apoi să se împlinească urmând un traseu inițiativ circular, care l-a purtat din Bălții perioadei de liceu, prin Iași primului contact cu Universitatea, apoi prin Roma și Milano, orașe unde și-a susținut și cele două doctorate – unul în litere (1944) și altul în filozofie (1949) –, și până în Montevideo, unde avea să scrie unele dintre primele sale lucrări ce-i vor aduce recunoașterea deplină la nivel internațional (*Sistema, norma y habla; Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar; Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* etc.); apoi, după perioada sud-americană (1951–1963), Coșeriu s-a întors pe continentul european, stabilindu-se în cele din urmă la Tübingen, centru universitar german în cadrul căruia va pune bazele celei mai prestigioase școli lingvistice existente la ora actuală, pentru ca spre finalul vieții să revină, ori de câte ori va avea prilejul, cu emoție, dar și cu un acut sentiment al datoriei față de origini, pe meleaguri românești, de unde lipsise aproape o jumătate de secol. Această întoarcere a fost caracterizată în permanență de eforturile făcute, cu atenția aproape paternă a Magistrului față de discipolii care l-au descoperit, ca urmare a vicisitudinilor Istoriei, cu o oarecare întârziere, în direcția promovării, cu un adânc tact pedagogic și o neobosită disponibilitate științifică, a propriei concepții lingvistice în mediul academic românesc.

Împlinirea a 90 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu a căpătat o dimensiune internațională, pe măsura personalității savantului. Pentru a marca evenimentul, au fost organizate nu mai puțin de trei manifestări științifice europene: prima la Roma (în 10–11 iunie 2011), a doua la Iași și Bălți (27–29 iulie 2011), iar a treia la Almería (5–7 octombrie 2011), orașe universitare ce simbolizează tot atâtea spații culturale care au marcat destinul științific și personal al lingvistului de origine română. Manifestarea de la Roma, intitulată „*Dire le cose come sono*”. *Convegno di studi in onore del linguista Eugenio Coseriu* și organizată de Accademia di Romania și de Catedra de limba română a Universității „Sapienza” din Roma, cu sprijinul logistic al Institutului Cultural Român din București, a avut o participare relativ redusă, programul colocviului cuprinzând 10 comunicări ale unor

specialiști din Italia, Spania, Elveția și România, dintre care trei au fost ținute în plen (Marius Sala, Donatella di Cesare și Eugen Munteanu). De o anvergură mult mai mare a fost cel de-al III-lea Congres Internațional „Eugeniu Coșeriu” de la Universitatea din Almería, Spania, intitulat *Eugenio Coseriu, lingüista entre dos siglos*, manifestare care, beneficiind deja de o tradiție proprie (primul congres a avut loc în 2007, la Aix-en-Provence, iar al doilea în anul 2009, la Cluj-Napoca), a reunit participanți din Spania, Germania, Franța, Elveția, Italia, Belgia, Japonia, Peru, Venezuela, Argentina, Chile și România, ale căror comunicări au fost grupate pe cinci mari secțiuni: *Semantică, lexic și gramatică; Lingvistică diacronică; Lingvistica textului; Limbaj și epistemologie lingvistică; Variație și varietăți lingvistice*. Printre participanții la acest congres s-au numărat atât discipoli direcți ai lui Coșeriu (Johannes Kabatek, Jörn Albrecht, Wolf Dietrich sau Ana Agud), cât și mulți specialiști, deja consacrați sau în curs de afirmare, care au aderat la doctrina coșeriană, promovând-o prin dezvoltarea unor aspecte punctuale în cadrul propriilor cercetări.

Colocviul organizat la Iași și Bălți, cu titlul *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, s-a vrut a fi, în primul rând, un omagiu de suflet adus celui care, în urmă cu mai bine de 50 de ani, părăsea aceste meleaguri pentru a se afirma la nivel internațional ca unul dintre cei mai importanți lingviști ai secolului trecut; dovada pentru conotațiile simbolice atribuite de organizatori acestei manifestări științifice o reprezintă alegerea datei de deschidere a lucrărilor Colocviului, și anume 27 iulie, data de naștere a celui comemorat. Implicarea organizatorică activă a Institutului de Filologie Română „A. Philippide” și a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, precum și a Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți, cărora li s-a alăturat Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, a făcut ca această manifestare să depășească statutul unui colocviu cu miză strict regională, la ea participând aproximativ 80 de invitați din șase țări: Franța, Germania, Austria, România, Republica Moldova și Ucraina. În plus, pe lângă numărul consistent de participanți, un alt aspect în măsură să confirme importanța și reușita Colocviului a fost prezența în Consiliul său științific a unora dintre cele mai reprezentative nume ale școlii coșeriene de lingvistică, care au girat, astfel, importanța reuniunii de la Iași și Bălți în contextul celorlalte manifestări comemorative organizate în 2011: Ana Agud (Salamanca), Jörn Albrecht (Heidelberg), Donatella di Cesare (Roma), Wolf Dietrich (Münster), Jean-Pierre Durafour (Tübingen), Johannes Kabatek (Tübingen), Jürgen Trabant (Berlin), Rudolf Windisch (Rostock) etc., mulți dintre aceștia discipoli coșerieni din prima generație.

Deschiderea lucrărilor Colocviului a avut loc în Aula Filialei din Iași a Academiei Române, ședinței inaugurale urmându-i o masă rotundă intitulată *Posteritatea lui Eugeniu Coșeriu, realități și deziderate*. La discuția moderată de Eugen Munteanu au participat filosofi (Ștefan Afloroei), etnologi (I.H. Ciubotaru) și lingviști (Wolfgang Dahmen, Stelian Dumistrăcel, Maria Iliescu, Rudolf Windisch), fiecare dintre aceștia punctând aspecte ale gândirii lingvistice coșeriene sau evocând laturi ale personalității omagiate și contexte de natură istorică prin care acesta a trecut, marcându-le. Partea de debut a manifestării s-a încheiat cu secțiunea dedicată lansărilor de carte, unde au fost prezentate două lucrări care,

atât prin conținut, cât și prin profilul autorilor, au multe puncte în comun: Eugeniu Coșeriu, *Istoria filosofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, versiune românească de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață de Eugen Munteanu, apărută la Editura Humanitas în 2011, și Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală* (ediția a III-a), apărută la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, tot în anul 2011. Dacă la nivelul conținutului afinitatea este relativ transparentă, ambele volume tratând, sub aspect teoretic, diversele ipostaze ale facultății umane a limbajului, fie prin prisma lingvisticii generale, fie prin intermediul, mai specializat, al filosofiei limbajului, o mențiune mai specială se cuvine să fie făcută despre relația dintre cei doi autori. Dumitru Irimia, ca urmare a unui lectorat pe care l-a avut în perioada 1972–1974 la Universitățile din Torino și din Milano, a fost unul dintre primii lingviști români care au introdus la noi, încă de la sfârșitul anilor '70 ai secolului trecut, elemente și concepte ale teoriei lingvistice coșeriene. În plus, aprecierea deosebită pe care lingvistul ieșean o avea față de opera Magistrului originar de peste Prut a stat la originea eforturilor sale pentru ca Eugeniu Coșeriu să devină *doctor honoris causa* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, lucru care se va întâmpla în 1992, această distincție fiind una dintre primele recunoașteri românești la acest nivel a importanței gândirii coșeriene pentru lingvistica contemporană.

Comunicările Colocviului au continuat în prima zi după-amiază și în prima parte a celei de a doua zi la Iași, pe mai multe secțiuni (*Lingvistică generală; Semantică; Sociolingvistică și lingvistica textului; Lingvistică generală și traductologie; Lingvistică și literatură*), pentru ca, începând cu după-amiaza zilei de 28 iulie, acestea să fie găzduite de Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți. Și aici părți comemorative i s-a alocat un spațiu important în cuprinsul Colocviului, manifestarea de pe partea stângă a Prutului debutând cu două sesiuni plenare dedicate evocării personalității lui Eugeniu Coșeriu. O notă aparte a demersului comemorativ de la Bălți a fost dată de discuția privind necesitatea recuperării pentru spațiul românesc a gândirii marelui lingvist de origine basarabeană, prin asumarea comună a elaborării unei *integrale* a operei coșeriene în limba română. Această inițiativă a stârnit un viu interes în rândul participanților, o prezentare a situației *de facto*, precum și o evaluare a perspectivelor unei astfel de inițiative fiind făcute de Eugen Munteanu și Gheorghe Popa, ca reprezentanți ai celor două centre academice implicate în organizarea evenimentului.

Precizăm în acest context că ideea recuperării operei lui Eugeniu Coșeriu nu este deloc străină spațiului în care a avut loc manifestarea științifică prezentată aici, concretizări ale unor inițiative similare existând încă din 1994, an în care au văzut lumina tiparului primele volume coșeriene apărute pe teren românesc, sub îngrijirea editorială a unor cercetători de la Iași și Chișinău: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași, 1994 [Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII/1992–1993] și Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994. La Bălți, participanții la Colocviu au aflat de existența unei alte inițiative editoriale a

unuia dintre cei mai consecvenți promotori ai concepției coșeriene în cercetările lingvistice românești, Stelian Dumistrăcel, care a anunțat că are pe masa de lucru, în colaborare cu Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu, volumul cu titlul *Etimologie, semantică și frazeologie românească (din perspectiva romanității)*, care va reuni, traduse în românește, un număr de cincisprezece articole și studii pe teme anunțate, mai puțin accesibile lingviștilor din țară, pe care Eugeniu Coșeriu le-a publicat, în timp, în diverse volume omagiale și periodice apărute în special în Germania. Totodată, au fost prezentate, pe baza corespondenței cu autorul, împrejurările demarării acestui proiect editorial.

Dimensiunea comemorativă și științifică a manifestării de la Bălți a fost dublată în permanență de existența unui cadru oficial, pe care organizatorii basarabeni l-au asigurat lucrărilor Colocviului. Acest aspect a fost vizibil încă de la deschiderea lucrărilor la Universitatea din Bălți, unde au luat cuvântul, pe lângă cei doi organizatori principali, personalități ale vieții politice din stânga Prutului: Mihail Șleahțișchi, ministrul Educației din Republica Moldova, Nicanor Dumitru Teculescu, consulul general al Consulatului român din Bălți, Ion Parea, președintele raionului Râșcani, precum și Indira Dzaganya, reprezentant al Academiei de Științe Pedagogice din Georgia. Latura *in honorem* a Colocviului a fost marcată, de asemenea, și prin inaugurarea la Universitatea din Bălți a Centrului de Studii „Eugeniu Coșeriu”, căruia i-a fost alocată o sală specială ce urmează a fi dotată în perioada următoare cu literatură de specialitate, gazdele lansând chiar un apel către participanți în vederea donațiilor de carte. Însă acest cadru, onorat și de ospitalitatea de acum proverbială a gazdelor basarabene, s-a manifestat cel mai vizibil în cea de-a treia zi, atunci când, odată cu încheierea lucrărilor Colocviului, participanții au avut ocazia să viziteze locul de naștere al Magistrului – satul Mihăileni din raionul Râșcani, unii dintre cei prezenți refăcând astfel un traseu pe care, cu 10 ani în urmă, Coșeriu însuși îl străbătea, înconjurat, la ceas aniversar, de compatrioții săi. Itinerarul a început cu o vizită la casa părintească, unde invitații au fost întâmpinați cu pâine și sare de oamenii locului și unde au asistat la o reprezentație artistică în care ansamblul de copii din Mihăileni a pus în scenă, într-un spațiu improvizat sub nukul din grădina familiei Coșeriu, drama plecării definitive a lui Eugen peste Prut, în dificilul an 1940. După momentul artistic, invitații s-au deplasat către liceul din localitate, care poartă acum numele lingvistului comemorat și unde oaspeții au putut vedea, într-o sală de clasă amenajată în acest scop, multe materiale (fotografii, documente, copii ale diplomelor primite etc.) care evocă personalitatea lui Coșeriu. Colocviul s-a încheiat, în cea de-a treia zi a printr-o masă organizată de autoritățile locale, unde participanții au putut aprecia cum se cuvine, pe de o parte, specialitățile bucătăriei basarabene, iar pe de altă parte, ospitalitatea și generozitatea oamenilor acestor locuri de unde a pornit să cucerească lumea Magistrul omagiat.

În finalul acestei succinte prezentări a lucrărilor Colocviului *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, reținem afirmația organizatorului ieșean al manifestării, profesorul Eugen Munteanu, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române: „Prin această importantă manifestare internațională, comunitatea științifică și

academică dorește să marcheze profilul postum al fostului profesor de lingvistică generală și filologie romanică Eugeniu Coșeriu (1921–2002) de la Universitățile din Tübingen și din Montevideo, *doctor honoris causa* la peste 30 dintre cele mai prestigioase universități și membru al celor mai importante academii de știință din lume. La zece ani de la încetarea sa din viață, marele învățat de origine română este considerat creatorul celei mai complete și mai convingătoare doctrine lingvistice a modernității”. Participanții la acest Colocviu au încercat, prin intermediul lucrărilor prezentate, să aplice, să dezvolte și, astfel, să ducă mai departe coordonatele doctrinei coșeriene, iar rezultatele acestor inițiative pot fi urmărite în volumul de față, care cuprinde, aproape în totalitate, textele comunicărilor ținute la manifestarea științifică de la Iași și Bălți.

Florin-Teodor Olariu

A CONVINGE/A INFLUENȚA — ASPECTE DIALOGICE ALE DISCURSULUI

DE

IANA POPĂRDA

Acceptînd ideea existenței unei „relații generale între concepțiile noastre teoretice privind existența și esența persoanei celuilalt, pe de o parte, și comportamentul nostru practic față de el, pe de alta”¹, relație caracterizată în general ca „influență”, ne propunem în cele ce urmează să observăm în ce fel se manifestă această relație pentru enunțurile concesive.

Enunțul cu caracter concesiv, avînd drept echivalent logic negarea unei implicații², se prezintă și funcționează ca o demonstrație, supunîndu-se regulilor artei de a convinge, de a produce convingere³, în conformitate cu un scop vizat de subiectul vorbitor. „Planul” de ansamblu în cadrul căruia acționează ipostaza argumentativă⁴ a acestor enunțuri este conceput nuanțat pentru fiecare dintre manifestările funcției concesive și conform unei concepții practice asupra raporturilor interpersonale.

„Sistemul concesiv” comportă caracteristici globale, care îi conferă unitate, precum și nuanțări funcționale și formale pentru fiecare dintre formele sale de manifestare. Privite „abstract”, prin intermediul analizei logice, aceste forme actualizează o contradicție; în practica discursului, ele nu conduc însă la absurdități⁵, ci acționează argumentativ, prin tehnici care favorizează comunicarea între emițător și destinatar, atenuează opoziția

¹ Francis Jacques, *Dialogiques*, Paris, P.U.F., 1979, p. 49.

² El exprimă o compatibilitate ad-hoc, opusă unei incompatibilități preexistente, între două stări, fapte etc., o excepție.

³ Goblot, citat de Gh. Serrus, *Le parallélisme logico-grammatical*, Paris, Alcan, 1933, p. 53.

⁴ Pentru Damourette—Pichon (*Essai de grammaire de la langue française*, Paris, D'Arthey, 1936, p. 69 — 76), procesul comunicării face să coexiste datele obiective cu subiectul care le interpretează, fie pentru a le emite, fie pentru a le recepta — cf. discuția asupra noțiunii de „factif”, *loc. cit.*

⁵ Semnalînd limitele analizei logice a fenomenelor de discurs, Catherine Fuchs, *La paraphrase*, Paris, P.U.F., 1982, p. 15, spune: „...pour ne prendre qu'un exemple, la négation linguistique se distingue de la négation logique en ce que, même dans un fonctionnement contradictoire, elle „montre derrière la grille” (comme disait Valéry) ce qu'elle nie, en sorte qu'au lieu d'annuler purement et simplement, le double décalage laisse nécessairement la trace d'opérations supplémentaires (modalisations, présuppositions...)”.

dintre aceștia, rolul primului fiind de a exercita o influență asupra celui de-al doilea, într-un fel de proces de tranzacție⁶ și în interiorul unui anumit tip de proces dialogic⁷.

O primă categorie de enunțuri concesive este destinată să ilustreze ceea ce am putea numi dialogul *in absentia*; ele sînt structurate de *deși*, *totuși*⁸. Raportîndu-se la o cauză reală — pentru a o infirma —, aceste enunțuri stau sub semnul verbului *a convinge* și au ca mecanism fundamental reunirea: contrariilor. Apelînd la noțiunea de „clasă argumentativă”⁹, într-un enunț ca

A recunoscut-o înainte de a se apropia de dînsa, deși n-o mai văzuse niciodată (Liviu Rebreanu, *Adam și Eva*, București, „Minerva”, 1971, p. 11),

observăm următoarele:

1) Clasa argumentativă este determinată de enunțul posibil: *a recunoscut-o foarte repede*.

2) Enunțurile parțiale ce caracterizează această clasă argumentativă sînt: *A recunoscut-o înainte de a se apropia de dînsa și*

N-o mai văzuse niciodată.

3) Datorită și grupului de opoziții explicite *înainte de a se.../niciodată*, se înregistrează o situație de „confruntare”: *A recunoscut-o înainte de.../n-o mai văzuse niciodată*.

În descrierea ansamblului intervine o rezultantă, anume valoarea argumentativă a enunțului obținut prin asocierea celor două fragmente. Primul din ele este consecința explicită a unui argument implicit: *pentru că o mai văzuse A recunoscut-o înainte de...*, al doilea este argumentul explicit al unei consecințe implicite: *N-o mai văzuse niciodată, deci n-a recunoscut-o*. Pentru situația *de fapt*, din cele două situații argumentative, enunțul realizează, prin selecție, o nouă situație argumentativă, cu scopul de a produce o surpriză și de a solicita un efort în înțelegere. Părțile exprimate ale celor două înălțături distincte devin argumente în favoarea aceleiași clase argumentative, în urma intercalării lui *deși* care creează o ierarhie argumentativă¹⁰ cu valoare informațională, asociînd reprezentări opuse pînă în momentul enunțului. *N-o mai văzuse niciodată* devine un punct culminant într-o ierarhie a situațiilor care permit identificarea unei persoane. *Deși* marchează net caracterul „exceptional” al faptelor relatate și prin raportarea la o „normă socială”:

⁶ Termenul lui Francis Jaques, *op. cit.*

⁷ Pentru Fr. Jaques, *op. cit.*, p. 139, „Les conditions dialogiques constitutives du contexte, au sens élargi de ce qui est présumé par les interlocuteurs, débordent les limites de l'énonciation... Il apparaît que l'événement linguistique, pris à l'état isolé, est moins ambigu qu'indéterminé. Il n'est intelligible que par sa relation réglée avec des événements linguistiques antérieurs, au sein d'une structure textologique”.

⁸ Clasificarea intenționînd o sistematizare, și nu o izolare rigidă și definitivă.

⁹ Așa cum este ea definită de O. Ducrot, *La preuve et le dire*, Paris, Mame, 1974, p. 227, anume că un vorbitor plasează două enunțuri, *p* și *p'* în clasa argumentativă determinată de un enunț *r* dacă el consideră *p* și *p'* ca argumente în favoarea lui *r*.

¹⁰ Pentru noțiunea de „ierarhie argumentativă”, cf. O. Ducrot, *op. cit.*

Își cumpărase chiar și câteva pogoane, deși câștiga destul cu taraful său (Marin Preda, *Moromeții*, București, EPL, 1964, p. 120), caz în care efectul său concesiv se sprijină pe *chiar și* din prima parte a enunțului.

În alte cazuri, consecința unuia dintre argumente nu mai rămâne implicită ci este exprimată, tocmai pentru sublinierea „anormalului” din ansamblul structurat de *deși* :

N-a avut dreptul să iasă nici barem pînă la Nat-Amon, deși e soție de monarh și ar avea dreptul (Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 58)¹¹.

Conform aceluiași mecanism argumentativ, excepția se manifestă și între limite mai largi, la nivel transfrastic :

...în sud-estul Transilvaniei stăpînea un voievod Kean ; și acesta a fost supus. Toluși, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani — realitățile politice românești, anterioare cuceririi maghiare, se mențin... (C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, „Albatros”, 1975, p. 187).

Părțile implicite ale celor două fraze coordonate prin *toluși*, deși susceptibile de a fi reconstituite, sînt suficient de complicate pentru a impune sintetizarea lor prin instrumentul menționat, al cărui rol este în același timp anaforic și cataforic.

În cadrul discursului, înlănțuirea și forța argumentelor acționează în așa fel încît nu se poate disocia obiectul comunicării de faptul că ea se produce în mod intenționat ; ambele argumente, termeni mai puțin ai unui raționament, cit ai discursului¹², sînt prezentate *explicit*, într-o mișcare care actualizează premisa unui argument și concluzia celui opus și realizează o *structură coerentă neașteptată*, plecînd de la două structuri coerente așteptate. Faptul conferă sistemelor concesive în discuție un caracter preponderent informativ, ele servind mai ales în codul scris al limbii literare, pentru demonstrații în care e nevoie de o ierarhizare a argumentelor destinată să convingă și „la distanță”, în absența persoanei fizice a destinatarului¹³. Procesul de convingere se bazează pe instalarea relațiilor concesive între evidente alese în așa fel încît să conducă la acceptarea opiniilor nesustînite în mod curent.

Tot cu valoare de suprimare a efectului implicit al unei cauze reale — în cadrul unui tip de dialog care poate fi numit în *praesentia* — funcționează enunțurile structurate de *și*. Spre deosebire de exemplele precedente, în care identificarea referentului era posibilă în cadrul frazei propriu-zise (prin apelul la părțile implicite), în exemple ca :

¹¹ Opoziția între statutul oficial al unei soții de monarh și cel de fapt, explicitat în text, este sugerată și prin alteruanța modală : *n-a avut dreptul, e, ar avea dreptul* (acesta din urmă rămînînd în sfera ipoteticului, a „ceea ce ar trebui să fie”).

¹² În măsura în care raționamentul și argumentația sînt, după O. Ducrot, *Les échelles argumentatives*, Paris, „Minuit”, 1980, p. 10, de două categorii complet diferite, de ceea ce se numește în mod obișnuit logică și de ceea ce înțelege să numească discurs — raționamentul presupunînd independența enunțurilor care îl compun.

¹³ E vorba în primul rînd — nu exclusiv — de texte de tip narativ, structurate de moduri — timpuri specifice ; chiar în textele discursive, o anumită disimetrie temporală evidențiază caracterul excepțional al faptului introdus de concesivă : —... *cînd v-am îngăduit să-l vedeți, deși bolnavul are nevoie de liniște absolută* (Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 4).

Dăm tot ce-avem și nu primim nimic,

De-o viață-nțreagă mînuim topoare,

Și nu știm încă-a mînuî topoare ! ...

(Nicolae Labiș, *Moartea căprioarei*,
București, „Ion Creangă”, 1983, p. 162)

acest tip de interpretare nu mai este posibil. Destinatarul trebuie aici condus să adopte singur o anumită atitudine, să stabilească aparent singur ierarhia, însă în sensul argumentelor furnizate de autorul mesajului și conform raportului „de forță” dintre ele, acesta din urmă, filtrat de propriile concepții morale, sociale etc. În interiorul opozițiilor *dăm tot/nu primim nimic, de-o viață mînuim / nu știm încă -a mînuî*, se pot bănuî mai multe serii de ierarhii care acționează asupra destinatarului. În cazul exemplelor cu *deși* cadrul comparativ mai larg al monologului oferea posibilitatea unei argumentații mai strînse, o nouă clasă argumentativă era instalată prin chiar valoarea și funcționarea conectivului. Pentru versurile structurate cu *și*¹⁴ persistă o ambiguitate voită, rezultat, pe de o parte, al omogenizării, egalizării valorilor, specifică „în general” acestui conectiv și, pe de alta, al transgresării relației de înlănțuire „așteptată”, premisă-concluzie. „Înlănțuirea neașteptată” alege, din evantaiul de posibilități deschise de primele părți ale celor două texte, concluziile care se îndepărtează de premise pînă la a le anula : *dăm/nu primim, mînuim/nu știm a mînuî*. Implicarea destinatarului (observabilă și prin folosirea persoanei I plural, înglobantă — *eu și voi*) se realizează în cadrul unui efort de *emoționare*, prin amploarea opoziției între ierarhiile prezentate și cele sugerate ; ele intrigă, indignează chiar, situație la care contribuie și folosirea constantă a indicativului, plasînd confruntarea *in esse*.

Dacă *deși*, *totuși*, și funcționează prin reunirea a două situații reale, considerate normal incompatibile, argumentarea plecînd de la o cauză reală (exprimată) spre efectul (exprimat) al cauzei contrare (implicite), instrumentele de tipul *dacă, chiar, dacă*¹⁵, tot cu funcționare concesivă, au rolul, din punctul de vedere care ne interesează, nu de a reuni, ci de a *disocia* două sau mai multe situații pentru crearea unei anumite clase argumentative. Funcția lor poate fi redată de verbul *a influența* și ele privesc infirmarea atît a unei cauze reale, cît și a uneia posibile sau ireale. În exemple ca :

*... chiar dacă ar fi izbutit să învețe să scîrșie la vioară, tot n-ar fi făcut nimic fiindcă n-avea de loc glas (Marin Preda, op. cit., p. 120).
Cei mari îl sileau să se ia la luptă cu alți copii, chiar dacă n-avea nici un chef (ibid., p. 37),*

ponderea unuia dintre argumente este diminuată ; spre deosebire de *deși* care impunea o compatibilitate surprinzătoare, *dacă* infirmă o implicație, diso-

¹⁴ Pentru funcționarea concesivă a lui *și*, cf. Sabina Teiuș, *Valori apropiate de subordonare ale conjuncției „și” în fraza populară*, SCL, XX, 1969, nr. 4, p. 427 — 432.

¹⁵ În cazul enunțurilor cu *dacă*, implicativ sau concesiv, incompatibilitatea se manifestă la nivelul cunoștințelor prealabile care autorizează alegerea uneia dintre cele două formulări. În dialogul de timp implicativ, răspunsul păstrează orientările argumentative ale frazei la care răspunde, în timpul concesiv, nu (cf. O. Ducrot, *op. cit.*, p. 51).

ciază, pentru obținerea efectului conceisiv, fapte care nu se exclud pînă în momentul enunțului (dacă izbutește să... face ceva, dacă nu are chef, nu se ia la bătaie); altfel spus, *dacă*, *chiar dacă* acționează în cadrul unei singure implicații, în prezența ambilor termeni, în timp ce *deși* operează între două implicații diferite din care nu sînt explicitate decît fragmente.

Lipsa caracterului „polemic”, specific argumentației prin *deși*, explică folosirea enunțurilor cu *dacă* pentru o sferă argumentativă mai largă:

Dacă Mercurius este amintit la 1111 și 1113 cu titlul de „principe” — fără să știm dacă a condus efectiv — abia în 1176 apare documentar cel dintîi voievod...

(Giurescu, *op. cit.*, p. 188).

Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau

(Negruzzi).

Noțiunile utilizate sînt adaptate necesităților expunerii, sensul și extensiunea lor sînt influențate de dinamica folosirii într-o anumită situație de discurs, gradul de importanță pe care destinatarul mesajului trebuie să-l acorde argumentului introdus de *dacă* nu este același ca pentru *deși*. Chiar dacă premisele, în cazul lui *dacă* ar putea fi explicitate în întregime, ele nū mai pot primi o interpretare univocă (aparitia în documente a primului voievod nu exclude menționarea anterioară a unui „principe”, voința celor adulți nu ține totdeauna seama de „cheful unui copil” etc.). Cu ajutorul lui *dacă* (*chiar în chiar dacă* se apropie simțitor de *deși*) se sugerează doar că termenii în cauză ar putea să fie considerați în funcție și de informațiile de care dispune destinatarul, ca insuficienți pentru susținerea afirmației din propoziția fără *dacă*. Faptul că implicația nu se produce sau nu se produce în întregime, este subliniat și de o negație explicită care nu este plasată constant într-un anumit termen al sistemului; acesta, în ansamblul său, reprezintă o negație globală, suprasintactică. Fiind vorba de a influența, de a modifica opinii, enunțurile cu *dacă* creează o situație „dialogică” de discurs în care, pînă la un anumit punct, autorul mesajului se pune de acord cu un interlocutor — real sau imaginat. Reluînd argumentul acestuia și sugerînd că acest termen ar fi putut fi considerat adecvat, enunțul complet îl infirmă totuși prin precizări suplimentare. Se creează astfel un cadru favorabil relațiilor sociale, avînd ca presupuziție stima față de interlocutor (cf. exemplul din Giurescu). Argumentul acestuia nu este respins explicit, autorul mesajului îl preia pînă la un moment dat pentru a-l respinge, de fapt, prin nuanțări care îl scot în afara intenției de a contrazice; concluziile sînt prezentate în așa fel încît îi implică pe ambii participanți la dialog — prezența frecventă a condiționalului în asemenea enunțuri permite, la rîndul ei, evitarea responsabilității comunicative. Discursul persuasiv produce efectele dorite prin inserarea sa într-o situație mai complexă, mai ambiguă decît cele cu *deși* (cf. exemplul din Negruzzi, unde presupuziția nu mai este stima ci contrariul ei, tocmai pentru proclamarea forței). În cazul lui *dacă* avem, mai curînd decît raționamente, interac-

țiunea continuă a diferitelor elemente ale discursului; punctul de interes îl constituie amplasarea argumentației, ordinea argumentelor¹⁶.

Raportul de concesie poate să se instaleze — tot cu funcție argumentativă — și la nivelul altor constituenți decît verbul:

... te vedea, dar nu-ți dădea bună ziua oricine ai fi fost (Marin Preda, *Delirul*, București, „Cartea Românească”, p. 7),
— Orice gînd ai, Împărate, și oricum vei fi sosit,
Cît suntem încă pe pace, eu îți zic: Bine-ai venit!

(Eminescu, *Scrisoarea III*).

Și, în chaosul uitării, oricum orele alerge,
Ea, din ce în ce mai dragă, ți-ar cădea pe zi ce merge

(Eminescu, *Scrisoarea V*).

În aceste exemple, crearea unor noi clase argumentative (cu considerabilă valoare expresivă) nu violează implicațiile „absolute”; rolul conectivelor este de a evidenția un punct de vedere ignorat pînă în momentul vorbirii sau mai puțin vizibil, tip de strategie argumentativă care uzează de concesie ca de un mecanism retoric urmînd să atragă atenția asupra părții de frază care interesează (numele predicativ, circumstanțele modale, locale etc.). Tehnica folosită este tot una de „ruptură”, cu ajutorul unor instrumente ale cantității, calității etc., nuanțate față de gradul lor absolut. Folosind atît pentru convingere, cît și pentru influențare, acest tip de construcții, plasîndu-și implicațiile la mai multe nivele, dificil de reconstituit, pot să ajungă la un grad maxim de nedeterminare:

Oricît, lele Chirița, îi boier. Morfiș o țin

(Georgeta Mircea Cancicov, *Îndrăgostilele*, București, „Minerva”, 1975, p. 233), la care argumentația prin instrumentul concesiv semnifică, de fapt, lipsa argumentelor demne de reținut.

Atunci cînd ideea de concesie vizează alți constituenți frastici decît verbul, presupuziția devine (mai mult decît în cazul concesivei incidente verbului) un act ilocutoriu¹⁷, rezultat al fermității cu care se impune o anumită concluzie. Sîntem în prezența unui act particular de vorbire¹⁸, a unui proces special, atît de codare, cît și de decodare: înlănțuirea discursivă se face plecînd de la ceea ce este dat, și nu de la ceea ce este presupus, spre deosebire de enunțurile cu *deși*, *dacă*, în care argumentația se realizează prin transgresarea implicitei. Înțelegînd, în toate cazurile, prin presupuzițiile

¹⁶ Cele două procedee pot să apară și reunite — și *dacă* —, pentru obținerea unui efect unic, cu diferențe de nuanță față de fiecare dintre conectivele care intră în combinație. Explicația este și etimologică, chiar în privința instrumentului „tip” de exprimare a concesiei, *deși* (cf. Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, „Junimea”, 1980, p. 417).

¹⁷ J. R. Searle precizează (*Les actes de langage*, Paris, Hermann, 1972, p. 88): „Dans le cas des actes illocutionnaires nous parvenons à réaliser ce que nous voulons en amenant notre interlocuteur à reconnaître ce que nous cherchons à faire”.

¹⁸ Pentru același autor (*op. cit.*, p. 52 ș.u.), actele propoziționale nu apar niciodată singure, ci în cadrul unui act ilocutoriar.

unui enunț, indicațiile pe care ei le aduce, dar care sînt plasate în afara liniei argumentative a discursului¹⁹, observăm cum, pentru cazul în care concesia este incidentă unor circumstanțe sau altor părți de propoziție cu excepția verbului, presupoziția apare la nivelul frazei, căpătînd mărci proprii (*oricine, orice, oricîl* etc.). La nivelul enunțului (cazul incidenței concesiei față de verb), presupoziția apare ca o tactică argumentativă a interlocutorilor; ea se referă la modul în care ei pretind să-și impună unul altuia un anumit mod de a continua dialogul²⁰. În momentul în care concesia vizează o anumită parte a propoziției, situația dialogică, condiționînd de asemenea caracterul concesiv al ansamblului, este mai vagă, cu mai multe posibilități de mobilitate referențială.

Tipurile de conective semnalate (*deși, și, dacă, oricine, oricînd* etc.) îndeplinesc simultan funcția de operatori interpropoziționali și de operatori argumentativi, dominînd, în mod indirect, și conținutul semantic al frazelor pe care le structurează. Cu ajutorul lor, pot fi puse în evidență eforturile pe care autorul mesajului și destinatarul său le fac în vederea unui scop comun (mai precis sau mai vag) și atestă faptul că fiecare dintre interlocutori este dominat de discursul în care se inserează propria sa intervenție. Dincolo de nuanțările individuale, enunțurile concesive trimit la atitudinea unui agent față de o anumită acțiune, fapt etc., ierarhiei interlocutorilor corespunzîndu-i distincția dintre *a convinge* și *a influența*; cele două componente ale unui asemenea enunț — aparținînd atît coordonării, cît și subordonării sintactice — nu se află într-o corelație constantă, nu constituie termenii unei reguli: prin negarea elementului normativ, deontic, implicit într-un enunț concesiv, se ajunge la formularea unei noi norme de acțiune. În ansamblul lor, aceste enunțuri constituie argumente pentru o concluzie exterioară discursului propriu-zis (ca fiind, cel mai adesea în raport cu unul din argumentele explicite și impusă în acest sens prin chiar celălalt argument); acreditarea acestei concluzii se produce în interiorul unei situații discursive unice, ale cărei diversificări formale nu fac decît să reflecte adaptarea strategiei la constrîngerile canalului de comunicare (în acest sens, termenii de dialog, *in absentia* și *in praesentia* privesc în primul rînd forța de *convingere/influențare*).

CONVAINCRE/INFLUENCER -- ASPECTS DIALOGIQUES DU DISCOURS

RÉSUMÉ

L'on analyse, à l'aide des instruments d'investigation offerts par la théorie de l'argumentation, un corpus d'énoncés concessifs tirés de romans, vers, traités scientifiques, articles de presse.

¹⁹ Pentru noțiunea de „presupoziție”, spre deosebire de cea de „implicație”, cf. O. Ducrot, *La preuve et le dire*, p. 30 ș.u.

²⁰ J.-B. Grize, *Logique et organization du discours*, în *Modèles logiques et niveaux d'analyse linguistique*, Metz, 1976, consideră că sînt discursuri „dialogice” acelea care, adaptîndu-se obiectului lor, țin seama, în aceeași măsură, și de destinatar. Acesta din urmă este conceput ca un alt vorbitor, virtual, dar permanent susceptibil de replică, ținînd seama de faptul că orice discurs este emis într-o anumită situație determinată și că schemasa trebuie concepută în funcție de două coordonate: ansamblul de activități logico-discursive ale unui individ și rezultatul ca atare.

Suivant le type de raisonnement logique, le sémantisme et la forme des énoncés, l'on dégage trois types argumentatifs qui agissent aussi bien au niveau phrastique qu'à celui transphrastique :

— le type qu'on peut subordonner au verbe „convaincre“, comprenant les énoncés structurés en roumain par *deși, totuși* ; ils ont pour mécanisme logique fondamental la réunion des contraires et pour terrain de manifestation, le dialogue „in absentia“ ;

— les énoncés structurés par *și* agissant conformément au même schéma logique mais visant surtout à émouvoir, au cadre de ce qu'on peut nommer „le dialogue in praesentia“ ;

— le dernier type considéré, celui des énoncés structurés par *dacă*, obéissant à un schéma logique différent, la dissociation d'une même sphère sémantique, dans le but d'„influencer“ le destinataire.

Dans leur ensemble, ces énoncés constituent des arguments pour une conclusion extérieure au discours proprement-dit ; cette conclusion est imposée à l'intérieur d'une situation discursive unique dont les diverses manifestations reflètent l'adaptation de la stratégie discursive aux contraintes de la communication.

*Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11*

CONTRIBUȚIA DIVERSELOR CURENTE ȘI ȘCOLI FOLCLORISTICE LA PRECIZAREA CONCEPTELOR DE FOLCLOR ȘI FOLCLORISTICĂ

DE

V. ADĂSCĂLIȚEI

La prima vedere, ideea de a insista în a doua jumătate a veacului al XX-lea asupra definirii folclorului pare nejustificată; se ivește nu-maidecît întrebarea dacă cercetările de pînă acum n-au fost destul de a-dîncite încît o asemenea preocupare să nu se mai ceară reluată.

Desigur, aproape toți folcloriștii interesați de diverse aspecte teoretice ale acestei discipline, direct sau indirect, au enunțat și propus definiții care — cel mai adesea — cuprindeau destule puncte de vedere realiste, pe lîngă unele puncte de vedere depășite uneori, chiar la vremea apariției lor. Faptul că sînt mai multe definiții date deja folclorului implică obligația de a găsi în ce măsură ele corespund cerințelor actualității. De altfel, reformularea unei definiții a folclorului și folcloristicii este necesară, mai ales pentru că este vorba de un obiect viu, de un obiect care se schimbă de la o epocă la alta. Încît, ordonării și ierarhizării tezelor existente deja în circulație trebuie să li se adauge constatări noi.

Privită din punctul de vedere al problematicii sale actuale, folcloristica marxist-leninistă a realizat o însemnată creștere, atacînd și rezolvînd chestiuni pe care vechea cercetare nici măcar nu le-a formulat. În privința noțiunilor de bază cu care se operează curent — oricît ar părea de curios însă lucrurile așa stau —, tocmai conceptul de *folclor* este cel a cărei utilizare se face încă în chip diferit de la un ins la altul, acordîndu-i-se fără temei, nepermise variațiuni semantice. Împotriva acestui liberalism din terminologia folcloristicii trebuie intervenit insistenț, mai ales că, manifestîndu-se în legătură cu termenii principali, are consecințe reprobabile.

Drumul spre o definiție cît mai completă a folclorului obligă la o recapitulare a istoricului ideilor despre această categorie culturală. Așa se face că stabilirea curentelor și școlilor de însemnătate esențială în

dezvoltarea tezelor privind creația populară se cere realizată. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât etapele respective n-au avut o existență gratuită ci au rezultat — cel mai adesea — din firești căutări metodologice, ca și din baze teoretice distincte, indiferent de suportul lor filozofic. Apelul la unele aspecte ale curentelor și școlilor din istoria folcloristicii nu poate și nu trebuie să fie nici epuizant și nici să angajeze cronologii stricte. În măsura în care discutarea elementelor trecutului ajută elucidarea problemelor prezentului, orice investigație de această natură prezintă justificare.

Istoricul apariției și dezvoltării folcloristicii, ca știință despre folclor, ca disciplină proprie, este totodată istoricul apariției și dezvoltării ideii generale de importanță capitală pentru folcloristică, ideii care încearcă să soluționeze chestiunea: ce este folclorul.

Unii cercetători au plecat și de la constatarea — exactă de altfel — că însuși istoricul terminologiei chemată să desemneze folclorul este ilustrativ în privința evoluției conceptului de folclor. Cu condiția de a nu cere analizei respective mai mult decât ne poate da, ea poate fi făcută.

Amintim faptul cunoscut în general, că William J. Thoms, în august 1846, în Anglia, a utilizat în scris, în revista „Atheneum”, familiarul cuvânt de mai târziu: *folklore*, ce poate fi tălmăcit în „știință despre popor”¹. Un amănunt se impune însă atenției: termenul care să desemneze valorile spirituale create de masele populare a apărut mai întâi într-o țară în care dezvoltarea social-economică pe linia capitalismului ocupa primul loc din lume; ceea ce nu poate fi întâmplător. Împotriva feudalismului, burghezia n-a putut nicăieri lupta singură. Ea s-a sprijinit pe energia revoluționară a maselor populare interesate vital în desfășurarea progresului, chiar dacă mai târziu le va abandona și izola, înșela și trăda. Acolo unde a prins rădăcini capitalismul, s-au ivit de îndată manifestări de interes privind creația populară; au apărut termeni propuși s-o desemneze ca reprezentând un aspect al capacității creatoare a poporului. Pentru că în Germania s-au propus la timpul potrivit termenii: *Volkskunst* (artă populară) și *Volkskunde* (știință despre popor); în Italia s-a vorbit tot mai mult despre o nouă știință: *demopsihologia* (privitoare la modul caracteristic de a gândi și a simți, al maselor populare) sau despre *demologie* (știință despre popor), *scienza demica* (altfel spus); în Spania s-a vorbit tot mai des despre *saber popular*; în Grecia despre *laografie*; în Franța — pe lângă utilizarea curentă a unora din termenii arătați deja — adăugându-se termenul de *mythographie*, ca știință despre reprezentările specific populare, vechi. Fără a fi acesta tot arsenalul de termeni propuși și parțial folosiți, aflăm că ei au o notă comună, aceea de a nu pierde din vedere faptul că este vorba de popor, de creația acestuia.

Dar creația poporului, așa cum ne dovedește desfășurarea istoriei, este multiplă, complexă, înfățișând naturi variate. Ea poate aparține laturii spirituale ca și laturii materiale a vieții sociale. Întrebarea care se

¹ Gheorghe Vrabie, *Folclorul, Obiect-Principii-Metodă*, București, 1947.

ivește de îndată este dacă folclorul cuprinde totalitatea creațiilor poporului, indiferent de modul de materializare a acestora. Citind în structura termenilor invocați mai sus, aflăm sugestia care înclină spre acordarea unui conținut spiritual valorilor incluse în folclor, antrenându-ne să concepem folclorul ca pe o expresie a conștiinței artistice a maselor populare. Ideea se susține suplimentar prin constatarea că pentru denumirea creațiilor materiale ale poporului s-a constituit o disciplină aparte, etnografia. Așa se face că pentru conservarea valorilor culturii materiale populare sînt cunoscute nenumărate muzee etnografice, nu însă și muzee folclorice. În timp ce bunurile etnografice primesc cercetarea și studiul muzeistic, bunurile folclorice — în marea lor majoritate — nu pot fi supuse acestui tratament. Este aproape cu neputință să se organizeze un muzeu folcloric propriu-zis dar nu se poate concepe etnografia fără astfel de baze materiale. Desigur, arhivele de folclor reprezintă altceva întrucît rețin fragmente din existența unor creații și nu existența propriu-zisă a acestora. Un basm dintr-o fonogramă constituie poza realistă a unei anumite vârste prin care trece o creație spirituală populară. O unealtă păstorească reținută într-un muzeu etnografic a fost și va rămîne exemplar unic, singular materializat.

Diferența dintre folcloristică și etnografie stă deci în faptul că prima studiază creațiile spirituale populare, în timp ce a doua se ocupă de creațiile populare materiale.

Este adevărat că tradițiile din diversele curente și școli științifice, tradițiile din istoria culturală a diverselor popoare, au complicat mult lucrurile, iar în privința raporturilor dintre folcloristică și etnografie, au conturat orientarea după care etnografia s-ar ocupa în general de creația populară, materială și spirituală, iar folcloristicii i-ar rămîne numai domeniul culturii spirituale (Acest punct de vedere, neexprimat direct, stă și la baza filozofiei culturii populare în Uniunea Sovietică). După unele documente ale Reuniunii internaționale de folclor ținută la Arnheim în august 1955, ca și după unele documente ale Reuniunii internaționale a experților în aceste probleme, reuniune ținută la Amsterdam, în septembrie 1955, „aplicarea termenului *folclor* la toate manifestările culturale ale unui popor, comportă confuziile cele mai urite și mai supărătoare”. S-a propus acolo să se întrebuițeze restrîns termenul de *folclor*, pe plan internațional, „cu sensul de cultură spirituală”. Pentru denumirea totalității creațiilor populare (spirituale-folclorice deci — și materiale — etnografice deci —) s-a propus termenul de *etnologie*, ca știință generală despre creația populară².

Desigur, aceste căutări au rostul și importanța lor. Deocamdată observăm că nu există o discordanță de fond între pozițiile adoptate, terminologia fiind aceea care se cere precizată. Opinia noastră este de a accepta și sprijini ideea după care folcloristica este o ramură a etnografiei generale, deoarece în acest-mod sugerăm implicit inseparabila existență a bunurilor materiale cu cele spirituale.

² Du Congrès international de folklore... în „Arts et traditions populaires”, IV (1956), nr. 1, p. 59.

Am dezvoltat ceva mai larg chestiunea raporturilor dintre etnografie și folcloristică, faptul fiindu-ne de mare utilitate. Trebuie realizată însă o incursiune sumară și asupra altor relații care s-au statornicit în timp, între folcloristică și diverse ramuri ale științelor.

Se știe că interpretarea folclorului este o problemă care, în istoria gândirii europene, s-a pus la un timp nu prea depărtat de „descoperirea” lui. Pentru că atunci când numărul colecțiilor de creație populară a început să sporească, în mod firesc, întrebările care se iveau așteptându-și răspuns s-au înmulțit și ele. Astfel, cele dintii opinii asupra folclorului, privind fie vechimea, fie originea, fie sensul sau valoarea estetică a acestuia au reprezentat de fapt cele dintii teze ale folcloristicii.

Punctele de vedere exprimate pe marginea noului obiect de cercetare și studiu s-au caracterizat prin lipsa unui profil inițial bine determinat, ceea ce îngreuiază considerabil clasificarea și categorisirea lor.

Este interesant de menționat faptul că — înaintea realizării primelor colecții de folclor — pe plan european, cei dintii care, — în trecut — s-au oprit asupra manifestărilor folclorice au fost teologii creștini. Dar aceștia au stăruit asupra creației populare nu pentru a o valorifica sau studia, ci pentru a o combate, deoarece venea în contradicție — prin substratul precreștin — cu cele propagate de biserică. Numeroase sinoade au discutat pe larg aceste fapte indicind cum trebuie combătută fiecare din „erezii”. Dezavuind creațiile folclorice ale popoarelor convertite, teologii le-au înregistrat adesea, aducând involuntar servicii folcloristicii care avea să se ivească mai târziu.

Unii folcloriști, printre care și italianul Giuseppe Cöcchiara³, cuprind interesul manifestat la începutul epocii feudale, de biserică, pentru folclor, într-un curent intitulat „teologismul folcloristic”. Cu condiția de a înțelege convenționalismul celui de al doilea termen — dată fiind epoca în legătură cu care este utilizat — denumirea poate fi folosită.

Și după aceea, pe lângă creația populară s-a trecut în tăcere. În feudalism, mai ales, aristocrația a disprețuit, în special în etapele mai înaintate ale acestei orînduirii, folclorul. Arnold Van Gennep observa că a te ocupa de cultura spirituală a maselor populare — potrivit prejudecăților care dominau societatea „înaltă” — părea o lipsă de finețe a spiritului⁴. Iată de ce feudalismul nu a putut promova interesul pentru folclor.

Cum am mai amintit, nu putem lăsa neobservat faptul că în țările primelor mișcări revoluționare burgheze, interesul pentru creația populară nu a întârziat să se manifeste. Nu întimplător, Spania veacurilor XVI și XVII dă primele colecții de cîntece populare. Este epoca în care dezvoltarea capitalismului, care avea să fie mai târziu frînată acolo de feudalismul reacționar, cunoștea o deosebită înflorire (În 1511, Hernando del Castillo publica *Cancionero general*, pentru ca la 1700, Pedro Flores să tipărească *Romancero general*). Cît despre culegerile englezești *Anti-*

³ Giuseppe Cöcchiara, *Storia del folklore in Europa*, Torino, 1945, p. 78.

⁴ Arnold Van Gennep, *Le Folklore*, Paris, 1924, p. 29.

quittes vulgares or *The Antiquities of the common people*, de la 1725 și *Reliques of Asocient English Poetry*, de la 1765, acestea sînt des citate și în general cunoscute.

Procesul apropierii de creația populară, mult favorizat de ideologia epocii luminilor, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cunoaște o largă generalizare. Nume celebre ca cele ale lui Gottfried Herder, Brentano, Arnim, frații Grimm, Fauriel, Thierry, Quinet etc. rămîn în istoria cercetării culturii populare pentru colecțiile pe care le-au întocmit, ca și pentru unele comentarii pe care le-au întreprins pe marginea materialului cercetat.

Atunci cînd dezvoltarea social-economică face posibilă și utilă descoperirea și valorificarea folclorului, și în țările europene din Răsărit sînt puse bazele culegerilor de creație populară. (La polonezi, primele colecții apar în 1849 și se datoresc lui J. Lelevel și I. Bogoroff; la sîrbi în 1815 prin efortul lui Wuk Karagić; la ruși în 1804 prin Al. Musin-Pușchin care descopere și *Slovo o polku Igoreve* și prin Kirsia Danilov care publică *Vechi cîntece rusești*, în 1843 prin Bașchievici, în 1847 prin Tișchievici etc.; la unguri prin Vác (în 1803), Sarospatak (1826), Erdeley (în 1848), I. Kriza (în 1863); la finlandezi prin Elias Lönnrot care în 1828 și 1831 publică volumele *Rune și cîntece vechi și noi ale poporului finlandez*, iar în 1835 le reunește în epopeea de răsunset mondial *Kalevala*; la romîni, prin poetul național Vasile Alecsandri, în 1852 și 1853 etc.⁵).

Punînd apariția interesului pentru folclor în strînsă legătură cu apariția capitalismului, sîntem datorî să descoperim caracterul limitat al apropierii de masele populare în perioada respectivă. Nu se poate ignora însă faptul — subliniază V. E. Gusev — „că în mod subiectiv” cercetătorii respectivi „au fost mînați de un sentiment sincer de dragoste față de popor și arta sa, precum și de dorința de a-și sluji patria”⁶.

Așa se face că spre sfîrșitul veacului al XIX-lea, folcloristica se formase deja, chiar dacă arăta ca o disciplină puțin unitară. Aprecierile contemporane epocii respective subliniază acest fapt. Într-un *Dictionnaire international des Folkloristes contemporaines*, publicat la Paris în 1894, sub direcția lui Henry Carnoy, se menționează: „De cîțiva ani, cercetările de folclor s-au dezvoltat în cele două lumi. Importante societăți s-au fondat... cu scopul de a aduna tradițiile păstrate în memoria poporului. Revistele închinat în mod special folclorului sînt în număr de peste treizeci. Pot fi evaluați la mai multe mii cercetătorii care urmăresc cu atenție drumul studiilor de folclor. Mai multe științe s-au asociat intim cu tradiționismul (n. n. citește: folcloristica); antropologia, filologia, etnografia, istoria comparată a religiilor, într-un cuvînt toate științele care au ca obiect studiul omului în evoluția sa”.

⁵ Ion Diaconu, *Folclor din Rimnicul-Sărat*. Vol. II. Focșani, 1934, p. 32. Am păstrat ortografierea numelor așa cum a fost făcută de autorul citat.

⁶ V. E. Gusev, *Probleme de estetică și folclor* în „Russkaia literatura”, 1958, nr. 4, p. 40—60.

Formarea noului domeniu de cercetare științifică, deși consecință directă a descoperirii și cunoașterii tot mai adâncite a creației populare, se realizează totuși într-un proces îndelungat și complex. Cum spuneam, o analiză a dezvoltării opiniilor despre folclor se poate solda cu determinarea celor mai de seamă curente și școli care au punctat drumul evoluției folcloristicii.

În mod convențional, ne propunem să înțelegem prin curente care au existat în folcloristică acele opinii sau teze largi, construite pe baza concepțiilor social-politice ale diverselor epoci, tributare sistemelor filozofice dominante. Curente din folcloristică, precizându-se prin concepții teoretice proprii privind interpretarea creației populare, nu pot fi limitate la perioade înguste de timp, deoarece în aceeași formă ori cu modificări neesențiale, ele pot fi întâlnite în timpuri și locuri deosebite. Școlile folcloristice se disting mai ales pe criterii metodologice. Propunându-și să găsească metode de cercetare cât mai adecvate, școlile respective plecau de obicei de la împrumutul metodelor utilizate de alte discipline mai vechi, cu domeniul cărora obiectul cercetat avea unele afinități. Conturându-se așadar, din puncte de vedere metodologice, mai multe școli folcloristice ce au putut avea același suport teoretic de interpretare a folclorului au putut să se înscrie în același curent folcloristic. Alteori, una și aceeași școală, din punct de vedere teoretic, se bazează pe teze aparținând unor curente deosebite. Au existat cazuri când unele școli au contribuit evident la consolidarea teoretică a unor curente folcloristice. De unde și dificila delimitare precisă a hotarelor dintre curente și școli.

Încă de la primele culegeri de folclor, tendința *romantică* de interpretare a creației populare a fost evidentă. Romanticismul în folcloristică a generat teze și poziții care se reduc la ideea despre însemnata vechime a creației populare, concepută ca rod al întregului popor. Marea majoritate a romanticilor — indiferent de nuanța romantismului îmbrățișat — nu a sesizat caracterul de clasă al folclorului și nu a admis că acesta poate să apară și în condițiile actualității. Nici măcar romanticii revoluționari n-au izbutit să înțeleagă că folclorul este și altceva decât tradiție. Orientarea pe care o discutăm a avut însă și laturi pozitive: folosirea folclorului pentru demonstrarea și apărarea ființei naționale a popoarelor — mai ales a celor mici și subjugate multă vreme —, argumentind cu acesta dreptul istoric de autodeterminare a națiunilor; căutarea în tradițiile pozitive a unor pilde pentru unitate și combativitate, recomandarea făcută artei și literaturii culte de a se sprijini pe solidele temelii populare ș.a. Dezvoltat mai ales în condițiile celui de al doilea sfert al veacului trecut, acest curent s-a revărsat și în alte epoci îmbrățișând forme înnoite.

Tradiționalismul în folcloristică (sau „tradiționismul”, cum îi spun unii, după termenul franțuzesc corespunzător) a apărut prin preluarea și îngroșarea unora din laturile romantismului și mai ales a aceleia paseiste, care susține că folclorul este numai de domeniul trecutului. O dată cu trecerea burgheziei de la faza premonopolistă la cea imperialis-

tă, ideologia acestei clase sociale s-a transformat fățiș într-o ideologie antipopulară. Intelectualitatea burgheziei nu mai putea camufla ușor antagonismele dintre exploatare și exploatați — atât de violent exprimate în creația populară mai nouă. Ea poate însă să nege „autenticitatea” folclorului mai nou, ceea ce și face. Așa se explică de ce acest curent lansează lamentații nesfârșite privind infecunditatea folclorică a epocii moderne, ceea ce este totuna cu nerecunoașterea caracterului perpetuu al capacității creatoare a maselor populare.

Iată de ce tradiționalismul îngustează teoretic baza de clasă a folclorului, înlocuind tot mai mult și mai des „poporul” cu masele populare, cu „clasele de jos” dar afirmând tot mai răspicat arhaismul creației populare căci — altfel — ar fi însemnat să recunoască maselor capacități care le dădeau anumite drepturi sociale și politice. Pe la 1878, în Anglia a luat chiar ființă o „Societate engleză de tradițiuni populare”, urmată la 1886 de o alta în Franța și de altele în diverse state. Curentul tradiționalist este așa de puternic încât inspiră titulaturi semnificative unor mari reviste folcloristice din Franța, Italia, Elveția, reviste care au continuat să apară tot primul sfert al veacului nostru. (Este vorba de: „Revue des Traditions populaires”, „Archives souisses de Folklore” și „Archivio delle tradizioni popolari italiane”).

Nici astăzi măcar nu se poate vorbi de o depășire totală a acestor poziții. În 1950, italianul Vito Fazio Allmayer susținea deschis tezele tradiționalismului⁷. Și aceasta deoarece tradiționalismul servește interesele ideologiei reacționare.

Tradiționalismul pregătește totdeauna terenul unor variate teze la fel de necorespunzătoare. Una din ele este cea despre esența exclusiv rurală a folclorului. Numai ce aparține satului, ca „unitate” socială veche, a putut da naștere artei populare.

Ruralismul a găsit teren favorabil în statele înapoiate din punct de vedere economic, la răscrucea dintre veacurile XIX și XX, mai ales în răsăritul Europei. Se înțelege că în forme mai atenuate a prins rădăcini și în statele înaintate din acest punct de vedere. El a fost însă întreținut artificial în statele „industriale” în care proletariatul era deosebit de numeros, tocmai pentru a putea fi ignorată creativitatea spirituală a acestor clase sociale. Indiferent de haina sa națională — narodnică, poporanică ori altfel numită — acest curent are aceeași croială.

Ruralismul este însă o direcție retrogradă de interpretare a creației populare, negând clasei muncitoare și altor clase — în special micii burghezii apropiate de masele populare — dreptul și rolul creator, în domeniul manifestărilor sociale, politice, culturale. Totodată, adepții acestui curent sînt împotriva progresului social, propovăduind întoarcerea la patriarhalism, singura stare propice apariției folclorului — după ei. Una din publicațiile fasciste italiene, etnografico-folcloristică, orientată în acest sens, care se tipărea la Neapole în 1935, „Archivio per la raccol-

⁷ Vito Fazio Allmayer, *Sulla natura degli studi di folklore* în „Annali del Museo Pitagorico”, I (1950), Palermo, p. 21.

la e lo studio delle tradizioni popolari", susținea ca scop primordial al eforturilor sale — atitudine subliniată în „motto”-ul fiecărui număr — demonstrarea cu ajutorul folclorului a „măreției și frumuseții morale a lipsei de civilizație”. Așa se face că raportînd totul la trecut și țărănime, acest curent îmbrățișează formule iraționale, ilogice.

Tot ca un aspect ciudat al tradiționalismului excesiv s-a manifestat și teoria originii aristocratice a folclorului. Împrumutată din teoriile asupra vechilor religii și asupra originii literaturii cultice, după care „inițiații” care corespundeau în același timp șefilor colectivităților primitive au creat miturile, credințele și literatura popoarelor, această teză neagă pentru totdeauna posibilitatea creatoare a maselor, acordîndu-le doar facultatea de a accepta ceea ce clasele stăpînitoare au realizat pe plan cultural. Apogeul acestei orientări a fost atins în Germania prehilieristă de Hans Naumann care emite formula: „Das Volk produziert nicht, es reproduziert”⁸. În esență, adepții teoriei originii aristocratice a folclorului văd răsturnat realitatea. Ei uită că arta populară a apărut și s-a dezvoltat încă din timpurile cele mai vechi, că exploataorii au apărut mai tîrziu decît folclorul. Ideologic, această teorie reprezintă încercarea cinică a transpunerii mitului omnipotenței magnaților capitalului, pe toate planurile vieții sociale.

De o vîrstă apropiată cu aceea a romantismului, în folcloristică s-a mai manifestat și curentul *psihologicist*. Potrivit psihologicismului, sursa de cunoaștere a gândirii și fizionomiei morale a unui popor este folclorul. Se ignoră însă valoarea psihologică de clasă a culturii folclorice, accentuîndu-se pînă la exagerare asupra aspectului său documentar, „etnic”. De aceea, în perioadele ultrareactionare, el alunecă spre naționalism, spre etnicism, devenind o sursă de întîreținare a șovinismului. Psihologicismul a avut în vedere inițial, o realitate obiectivă pe care — cu vremea — interpretînd-o subiectiv, a ajuns s-o ignore. Într-adevăr, este incontestabil specificul național al diferitelor popoare, nicăieri exprimat mai evident decît în folclor. Dar sublinierea particularităților naționale mijlocită de cunoașterea creației populare nu trebuie să atragă după sine tendința supraestimării acestora. A iubi propriu-ți specific național nu implică obligația de a urî și desconsidera specificul național al altor popoare, cum fac cel mai adesea naționaliștii și etniciștii.

Așa cum s-a putut observa, fiecare din aceste curente a exprimat puncte de vedere caracteristice gândirii social-politice dominante din epocile respective. Absolutizarea unor trăsături specifice ale folclorului însușește aceste concepții izvorîte pe temeiul filozofiei idealiste.

Dar dacă cele mai de seamă orientări teoretice din folcloristica premarxistă sînt — în mare — schițate în observațiile de pînă acum, ne interesează deopotrivă felul în care această disciplină, în lupta ei pentru a deveni independentă, s-a apropiat pe rînd (metodologic, mai ales) de unele științe înrudite. Cu acest prilej sperăm să putem insista asupra

⁸ Hans Naumann, *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, 1922, p. 5.

principalelor școli din folcloristica premarxistă. Așa cum se va putea vedea mai bine ceva mai încolo, ele se pot grupa — după metodologia disciplinelor de care se apropie — în școli care fac împrumuturi din științele sociale și școli care fac împrumuturi din științele naturii. Vom vorbi mai întâi despre acele care se folosesc de metodologia științelor naturii.

Una din primele tendințe de manifestare în studiul folclorului este aceea care se caracterizează prin stabilirea unor strinse legături cu *antropologia*. După unii, Edward Tylor, în Anglia, la 1871, ar fi întemeiat școala antropologică, punându-i bazele în opera sa capitală, *Primitive culture*. Mai târziu, M. A. Lang a susținut aceleași idei, motivind că știința despre folclor (așa cum era el odinioară — și antropologia, pe atunci, se interesa doar de omul preistoric) este antropologia. De altfel, el a continuat să reziste parțial. Adepți ai antropologismului au activat în Anglia și între 1920 — 1930, fiind bine cunoscuți în această privință (Este vorba de Reinach și Marett). Cu vremea, antropologismul în folcloristică a depășit granițele Angliei⁹. Se poate spune că el a continuat să existe — fenomen întâlnit și în legătură cu alte școli — chiar atunci când inițiatorii săi l-au renegat (Tylor a devenit mai târziu creatorul școlii evoluționiste în etnografie. La rîndul său, Van Gennep a îmbrățișat succesiv — și în unele perioade de viață, simultan — puncte de vedere biologice, sociologice, filologice ș.a.m.d.). În 1932, în Italia, s-a desfășurat doar o conferință internațională de științe antropologice și etnologice, în timp ce în America latină apar și astăzi reviste de antropologie care se ocupă și de folclor¹⁰. Astăzi, la Chicago își are sediul activă societate științifică intitulată: „Current Anthropology”, în programul căreia studiile folcloristice — sui generis — ocupă un loc însemnat și (în 1964), la Moscova, s-a ținut o conferință de antropologie, etnografie și folcloristică. Din păcate, și la noi — lucru greu de explicat, dat fiind anacronismul pe care îl demonstrează — a luat ființă un Comitet național de antropologie și etnografie în care există și reprezentanți ai folcloristicii. Se pare însă că înțelegerea lipsei de legătură dintre două discipline, din care una aparține științelor naturii iar alta aparține științelor sociale, nu va mai întârzia mult.

Mergînd pe o linie apropiată, alți cercetători au considerat că disciplina care ne preocupă ar fi asemănătoare științelor *biologice*, ar reprezenta „biologia spiritualității”, apropiind-o evident de științele naturii (Este vorba de Bastan, Ratzel, Schurtz¹¹). Aceasta s-a petrecut în epoca în care darvinismul influența adînc întreaga gîndire științifică. În mîinele cercurilor reacționare de mai târziu, metoda biologică de cercetare în etnografie a devenit o armă a politicii lor șovine, netezind calea rasismului¹². Mecanicismul la care s-a ajuns prin aplicarea legilor științe-

⁹ R. Vuia, *Etnografie, etnologie, folclor*, Cluj, 1930, p. 17.

¹⁰ Notizie în „Il folklore italiano”, VIII (1933), p. 103.

¹¹ R. Vuia, *op. cit.*

¹² I. Vlăduțiu, *Orientarea ideologică a cercetărilor etnografice* în „Lupta de clasă”, 1960, n. 2, p. 49.

lor naturii la studiul societății a discreditat hotărît această școală. Este de menționat faptul că între curentul psihologicist și școala biologică s-au făcut active schimburi de puncte de sprijin.

Mulțimea de materiale culese, cu sau fără metodă, a scos la iveală posibilitatea comparării unor variante, a urmăririi răspîndirii unor motive, a stabilirii unor legi de circulație a folclorului. Aceasta nu s-a petrecut însă în afara sugestiilor primite din același domeniu al științelor naturii, mult preocupat tocmai de sistematică, de clasificare. Consecința pentru folcloristică a fost apariția unei școli de esență comparatistă, școala *geografică*. Întemeiată de cercetătorii finlandezi (promotorii săi fiind Iulius Krohn — la 1884 —, apoi Anti Aarne), școala geografică susținea că „numai prin clasificarea cronologică și topografică”¹³ poate fi distinsă forma inițială a creației cercetate, pot fi înțelese schimbările intervenite în decursul timpului. Metodologic, prin implicita admitere a evoluției folclorului, școala geografică în folcloristică aduce un real avans în rezolvarea unor însemnate probleme. Din nefericire, adepții școlii geografice au exagerat operațiile de catalogare a creațiilor folclorice, transformîndu-le într-un scop în sine și au estompat ținta reală, aceea de a explica folclorul.

În afara școlilor care au apropiat folcloristica de științele naturii, determinînd utilizarea în acest domeniu a unor metode de lucru fără prea multe contingențe cu obiectul cercetat, s-au mai manifestat și alte școli care au avut ca trăsătură comună faptul că se bazeau pe metodologia unor ramuri ale științelor sociale. De aceea, — în general — ele au avut un caracter mai puțin fantezist.

Nu găsim necesar să mai revenim asupra școlilor etnografice din folcloristică întrucît această problemă a fost discutată mai înainte.

De numeroși adepți s-a bucurt școala *istorică*, izvorîră pe terenul teoriilor romantice. Potrivit acesteia, de vreme ce folclorul este de domeniul trecutului, el constituie totodată și un veritabil document în legătură cu aceasta. În 1908, englezul Gomme a scris studiul *Folk—Lore as an Historical Science* (Folclorul ca știință istorică), fundamentînd enunțuri elaborate cu peste 50 de ani înainte, de Quinet, Michelet etc. Reducînd adesea întreaga valoare a creației populare la aspectul documentar istoric, această școală greșește absolutizînd una din laturile folclorului. Se ajunge — în cadrul său — la exagerări și false „reconstituiri” care compromit uneori integral orientarea, solicitîndu-se creației populare mai mult decît poate da, din punct de vedere istoric.

De la școala istorică la școala *arheologică* n-a trebuit decît un singur pas. Tradiționalismul a favorizat, de fapt, ivirea noii școli care admitea că folclorul cuprinde numai istorie veche. Albert Marinus, într-o conferință ținută la Bruxelles¹⁴, arăta că arheologismul în folcloristică

¹³ Sevilla Baer-Tomoșoiu, *Despre metoda folklorică a școlii finlandeze* în „Cercetări folklorice”, I (1947), p. 4.

¹⁴ Albert Marinus, *Un programme international d'Etude des Arts populaires*, Bruxelles, f. a.

s-a bucurat de aderențe internaționale în deceniile II și IV ale veacului al XX-lea. Integral metafizică, metodologia acestei orientări ignora fenomenele noi, contemporane.

În primele trei decenii ale secolului nostru, dezvoltarea filozofiei burgheze în direcția pozitivismului a evidențiat necesitatea studierii produselor folclorice în funcție de mediul social care le-a generat și care le păstrează. Parțial a fost înțeles rostul determinismului social. Caracterul de clasă al produselor folclorice a fost însă eliminat cu grijă din discuție. În schimbul acestuia s-a pus pe prim plan existența unor „grupuri sociale” folclorice care ar fi constituite după criterii geografice, de vîrstă etc.

Rezultind de pe urma aplicării unor metode comune mai ales sociologiei, aceste cercetări apropie folcloristica de sociologia burgheză. Școala *sociologică* a apărut ca o reacție față de orientările naturaliste, filologizante și arheologice, fiind cunoscută în apusul Europei și sub numele de „neofolclorism”, fundamentarea ei realizîndu-se în 1927, prin Albert Marinus¹⁵. În deceniul următor, A. Varagnac și Arnold Van Gennep, în Franța, ca și unii etnografi germani, au mers în aceeași direcție. Deși se formează în lupta împotriva celor ce apropiuau folcloristica de științele naturii, această școală păstrează încă distinctive semne biologiste, aplicînd greșit legi ale naturii la studiul manifestărilor spirituale, chiar dacă dă acestora un înveliș evoluționist¹⁶.

Într-un anumit sens, școala sociologică a fost parțial prefigurată de mai vechea școală *economistă*, bazată pe primele forme ale pozitivismului și promovată pe la 1894 de Alois Riegl, care declara că așa cum în cadrul economiei naturale, producătorii obțin bunuri materiale în propria lor gospodărie, și bunurile spirituale izvorăsc din același loc și că „arta populară apare și dispare cu economia casnică”.

Tot în ultimul deceniu al veacului trecut mai trebuie menționată tendința conturării unei școli de răsărit larg, care își propunea să raporteze originea folclorului și esența acestuia la istoria și conținutul religiilor. Aceste tendințe neștiințifice din momentul în care exagerau rolul unor elemente din creația populară, așa cum a existat ea în etapele timpurii, au fost — în general — depășite.

De oarecare însemnătate suplimentară, deși mai puțin conturată decît alte școli, a fost tendința de a cerceta folclorul ca pe o ramură a artelor, în cadrul istoriei *artelor*. Deși, principial, această apropiere se motiva mai mult decît altele, dată fiind complexitatea problemelor pe care le pune, a rămas — cel mai adesea — în stadiul unor încercări accidentale. Trebuie însă reținut faptul că, pe această bază, s-a atras atenția asupra sincretismului creației populare, asupra multiplelor sale forme de concretizare: literară, muzicală, coregrafică, plastică. Așa se face că, prin forța împrejurărilor, istoria oricăreia dintre arte n-a putut ignora, cel puțin în capitolul de început, raportarea obligatorie la reali-

¹⁵ Albert Marinus, *Le neo-folklorisme*, Louvain, 1931, p. 231.

¹⁶ Albert Marinus, *Folklore, histoire et folklore sociologique* în „L'Annuaire 1930 de la Société Luxembourgeoise d'Etudes Linguistiques et Dialectologiques”, p. 99.

lățile tradiționale, populare. Toate încercările respective, mult mai apropiate de folcloristică decât altele, au rămas totuși insuficient dezvoltate, deși importanța lor depășește cu mult însemnătatea studiilor efectuate în cadrul altor școli folcloristice. Metodologic, cei care au slujit folclorul în cadrul istoriei artelor au împrumutat criterii din estetica generală și s-au bazat — mai ales — pe criteriile particulare ale diverselor capitole ale acestora: artelor plastice, muzicii, coregrafiei, literaturii.

Din păcate, această școală nu a realizat și suficiente studii de orientare teoretică, susținându-se inconsistent din acest punct de vedere. După opinia noastră, în activitatea acestora trebuie căutate stăruitor unele puncte de reper pentru activitatea de cercetare din timpul nostru.

Mai mult decât oricare dintre științe, folcloristica a stat aproape trei sferturi de veac în vecinătatea disciplinelor *filologice*. Materializându-se adesea prin cuvînt, apera artistică populară l-a interesat și pe lingvistul care a crezut mult timp că poate și trebuie să-și anexeze folcloristica. Reviste de mare însemnătate au purtat subtitlul: „de dialectologie și folclor”, iar cele mai multe periodice folcloristice au deschis paginile lor pentru așa-zisele rubrici de „vorbă adînci”, „cuvinte din popor”, „vocabular regional” etc. Pe plan mondial, calea a fost indicată de savanți ca: Gaston Paris, Hoffmann Krayer, Gustav Weigand ș.a. Unii folcloriști cu renume, ca: Paul Sébillot, H. Krayer, au considerat că obiectul disciplinei folcloristice îl constituie și „modul de a vorbi al maselor populare”. Metodologia culegerii folclorului a stat în această perioadă sub tutela directă a metodologiei lingvisticii, ceea ce a reprezentat un fapt pozitiv, obligînd la transcrierea exactă a textelor de folclor. Folcloristica a scăpat cu greu de sub tutela dialectologiei și, chiar atunci cînd a reușit nu și-a putut asigura o separare hotărîită, de filologie. Pentru că a urmat o perioadă în care folcloristica a stat sub înrîurirea directă a esteticii literare — mai ales. De altfel, în bună măsură, această realitate continuă să fie caracteristică și unei părți din folcloristica actuală, în conturarea căreia un rol important îl mai joacă încă școlile filologice.

Dacă, pe plan universal, conturul general al ideilor premarxiste despre folclor poate căpăta schița pe care — desigur, destul de sumar — am întocmit-o aici, și în cadrul culturii românești aceste orientări au avut răsunetul lor. În cîteva paragrafe vom încerca să schițăm această stare de fapt.

Primele orientări românești față de folclor se înscriu în atmosfera specifică perioadei pașoptiste. De aici începînd, întîlnim cele dintîi opinii despre creația populară națională. Romanticismul s-a manifestat din plin în această epocă, în cele mai diverse forme ale sale. Alecsandri, Bălcescu, Russo, toți aceștia, îmbrățișează tezele epocii respective fiind uniți prin faptul că văd în folclor putința de a reîmprospăta ființa națională românească. De altfel, atît de înrădăcinate au devenit părerile lor, încît cu un veac mai tirziu surprinde frecvența cu care — parțial modificate — stăruie încă în cele mai multe din încercările folcloristice. Nici Odobescu

și nici Hasdeu, care se leagă mai mult de activitatea culturală din a doua jumătate a veacului trecut, nu pot fi separați de esența ideilor folcloristice pașoptiste.

În chip firesc, romantismul a dus și în istoria folcloristicii românești la o bogată ramificație a tradiționalismului pe care G. Dem. Teodorescu, la 1885, îl elogiază destul de angajat și explicit, în concepția din monumentală colecție *Poezii populare ale Românilor*. În deceniile următoare, tradiționalismul naște ruralismul folcloristic românesc, deosebit de ramificat și tenace. Propagat inițial de „Sezătoarea” (revista care condusă de Artur Gorovei își începe activitatea în 1892, la Fălticeni), este curînd îmbrățișat de mica intelectualitate sătească, stăruind în paginile publicațiilor de folclor care au apărut între 1900 și 1940, cum ar fi: „Ion Creangă”, „Doina”, „Tudor Pamfile”, „Ghilușul”, „Suflet oltenesc”, „Comoara satelor”, „Scinteia” ș.a.

Pe fondul acestor curente, prin folosirea fragmentară a unora din ideile de bază, și-a făcut — paralel — loc concepția asupra originii aristocratice a folclorului (a epicii versificate, mai ales, susținută de jurnalistul Al. Lambrior și, mai târziu, de eclecticul — în folcloristică — N. Iorga.

De un interes accentuat s-a bucurat și orientarea psihologicistă care n-a rămas fără implicații diferențiate ca intensitate, în diversele epoci de dezvoltare social-economică. Întîlnite mai întîi în opera lui C. Bolliac, într-o măsură atent determinată, mai târziu ideile psihologiciste, la B. P. Hasdeu — de pildă — vor duce spre fundarea unei reviste de demopsihologie (este vorba de „Columna lui Traian”), iar la Ovid Densusianu — în prima parte a activității sale — spre poziții larg susținute și documentate. Veacul al XX-lea însă, mai ales epoca interbelică, excelează prin suprasolicitarea elementului etnic și a celui mistic. Prefigurată firav de semănătorism, poziția aceasta, îmbrățișată ulterior de gîndirism, va provoca apariția unor încercări folcloristice aberante. Este epoca în care se vorbește despre o „viziune” particular-românească a lumii, în care aceasta este determinată în baza patologicului din spiritualitatea românească folclorică.

Tributare inegal acestor curente de orientare, școlile profilate în cercetarea folcloristică românească dovedesc relativ rapidă receptivitate față de încercările similare europene. Fără a lipsi cu totul, punctele de vedere metodologice care apropiu folcloristica de științele naturii, punctează evoluția ideilor despre creația populară, mai mult ca niște momente de extremă curiozitate. Trebuie amintite în acest sens, tendințele etnografului R. Vuia, de a se raporta adesea la tezele biologiste. Mai bine conturată, școala geografică n-a fost lipsită de reprezentanții și susținătorii săi, deoarece ei îi corespund eforturile unor cercetători de a face folclor comparat. Este vorba, mai întîi de Lazăr Șăineanu, și — mult mai târziu — de D. Caracostea, Tache Papahagi ș.a.

Din păcate, cercetarea raporturilor reale dintre etnografie și folcloristică rămîne o problemă puțin atacată, opiniile lui G. Vilsan — ca și, în general, cele ale clujenilor — și încercările lui I. Diaconu, reprezentînd un început care rămîne vag. Marele merit în această privință

revine culegătorilor binecunoscuți, ca Simion Florea Marian, Tudor Pamfile, C. Rădulescu-Codin ș. a. care, intuitiv, au găsit calea spre considerarea atentă a relațiilor folcloristico-etnografice.

Scolile apropiate metodologic de disciplinele istorice au ocupat însă un loc însemnat. O astfel de natură a avut școala lui Alecsandri care — în chip neașteptat — schițează bine conturata orientare latinistă din folcloristică (e drept, cu dorite implicații în opiniile culturale internaționale și în cele politice), tirzie în raport cu epoca Școlii ardelenne. Se va ajunge chiar, la sfârșitul veacului XIX, la o școală arheologică în folcloristică, pe care N. Densușianu, în „Dacia preistorică”, o dăltuiește slăbitor. Din păcate, școlile istorice poartă o pecete comună compromițătoare, a falsului sau — în cazul cel mai fericit — a exagerării.

Mențiuni deosebite solicită școlile filologice din folcloristica românească. Începînd prin apropierea de dialectologie apărută de Ovid Densușianu, I. A. Candrea, Emil Petrovici, Sextil Pușcariu — preocupare concretizată mai ales în primele trei decenii ale veacului al XX-lea — o dată cu deceniul IV se remarcă o mai susținută apropiere de domeniul științei literaturii, promovată de D. Caracostea, G. Călinescu ș.a. Urmărea directă a acestei situații a fost crearea în cadrul diverselor centre de cercetare ale Academiei Române, a unor secții de limbă și folclor sau de istorie literară și folclor, a căror existență poate fi remarcată și astăzi (cea dintîi la Cluj, cea de a doua la București); sau mixte (ca la Iași — „de lingvistică, istorie literară și folclor”).

În deceniul III se mai remarcă și tendința de a cerceta problemele creației populare în strînsă legătură cu cele ale artei populare în general, G. Oprescu fiind susținătorul inițial al direcției respective. În deceniul IV, sintetizînd experiența străină și românească în această direcție, apare lucrarea *Conceptul de artă populară*, în care Al. Dima susține cercetarea folclorică în complexitatea sa.

Nu pot fi încheiate mențiunile despre școlile folcloristice românești fără a aminti de școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Concepțiile acesteia stau departe de înțelegerea corespunzătoare a conținutului de clasă al societății, de analiza — din acest punct de vedere — a mediilor folclorice dar, raportate la concepțiile altor școli, au meritul de a atrage atenția asupra folosirii unor metode cu totul noi.

Desigur, acestea sînt doar unele din pozițiile existente în legătură cu cercetarea folclorului pe plan românesc.

Atît pe plan mondial, cit și pe plan național, răspîndirea ideilor marxismului a influențat corespunzător și domeniul nostru de activitate. Folcloristica, în aceste condiții de orientare ideologică nouă, a avut de realizat progrese deosebite.

Este de remarcant că orientarea generală marxist-leninistă în folcloristică devine reală acolo unde victoria revoluției socialiste a creat condiții corespunzătoare. Despre o folcloristică marxist-leninistă poate fi vorba în Uniunea Sovietică și în țările de democrație populară, unele încercări similare făcîndu-se simțite și în orientarea cercetării din alte țări, ca urmare a progresului firesc al gîndirii.

Unii folcloriști sovietici ca Bogatîrev, I. M. Socolov, V. I. Cicerov, au subliniat contribuțiile aduse în mod direct de clasicii marxism-leninismului în legătură cu interpretarea unor elemente ale folclorului. Este firesc ca principalii apărători ai intereselor oamenilor muncii să fi făcut unele însemnări despre operele folclorice. Dar ceea ce datorează folcloristica acestor gânditori, filozofiei marxist-leniniste, întrece cu mult cadrul unor sumare adnotări.

Schimbările determinate de marxism-leninism în cadrul folcloristicii sînt atît de importante încît afectează o varietate întreagă de probleme; pentru că nu este vorba numai de o nouă interpretare pe care o primește creația populară, ci chiar de o delimitare și deci definire a obiectului folcloristicii, a folclorului. Așa cum s-a putut vedea din expunerea asupra numeroaselor curente și școli din folcloristica prēmărxistă, acestea au realizat cel mai adesea o imagine confuză și deformată a creației populare. Ignorînd esența dialectică a folclorului, tezele emise de folcloristica idealistă au făcut să se înțeleagă prin folclor manifestările spirituale ale maselor populare, care țin mai ales de domeniul trecutului. Obiectul folcloristicii era limitat deci în mod arbitrar. Marxism-leninismul a arătat însă că nu poate fi vorba de folclor ca despre un element al trecutului (sau numai al trecutului), că esența sa dialectică necesită totdeauna abordarea și a aspectelor sale contemporane. Din nenumăratele referiri pe care Lenin le-a lăsat cu privire la felul cum va arăta cultura maselor populare în socialism și comunism, problemele dezvoltării ulterioare a creației populare pot fi discutate în mod deosebit. La înțelegerea conținutului noțiunii de *folclor*, leninismul a mai adus un element de o deosebită importanță. În locul afirmației vagi că acesta ar fi o creație a poporului, el a adus indicația sigură și hotărîtă că folclorul reprezintă cultura maselor populare. Dezvoltînd teza cu privire la existență, în cadrul orînduirilor sociale bazate pe clase antagonice, a două culturi opuse, V. I. Lenin a precizat implicit caracterul de clasă general-progresist al folclorului, al culturii populare.

Folcloristica actuală nu poate trece indiferentă pe lingă concepțiile exprimate deja în legătură cu creația populară. „Ceea ce importă este de a ști *cui folosesc aceste concepții, aceste propuneri*”¹⁷. Lenin a subliniat că „marxismul... și-a însușit și a prelucrat tot ceea ce a fost mai de preț în dezvoltarea de mai bine de două mii de ani a gîndirii și a culturii umane”¹⁸. Așadar, ceea ce aparține vechii cercetări și este valoros trebuie preluat și dezvoltat creator. Într-o *Schiță de rezoluție cu privire la cultura proletară*, datată 8 octombrie 1920, Lenin nota: „Nu născocirea unei noi culturi proletare, ci dezvoltarea celor mai bune modele, tradiții, rezultate ale culturii existente, din punctul de vedere al concepției marxiste despre lume și al condițiilor de viață și de luptă a proletariatului în epoca dictaturii sale”¹⁹.

¹⁷ V. I. Lenin, *Despre cultură și artă*, Buc., EPLP, 1957, p. 157.

¹⁸ *Idem*, p. 325.

¹⁹ *Ibidem*.

Cercetătorii orientați prin prisma filozofiei marxist-leniniste au izbutit să găsească totdeauna substratul de clasă al concepțiilor despre creația populară, exprimate pînă în prezent.

Folcloristica veche a determinat caracterele specifice ale creației populare. Printre acestea se numără caracterul colectiv, oralitatea, anonimatul, aspectul tradițional (care însă nici într-un caz nu poate fi separat de cel inovator, cum s-a făcut adesea) etc. Dar adîncirea acestor atribute ale creației folclorice, de pe o platformă care ignorează esența dialectică a obiectului înșușit, este incompletă și dăunătoare. Leninsmul a combătut totdeauna ideea imuabilului, a staticului. Folclorul evoluind o dată cu societatea care îi dă naștere, transformîndu-se va aduce cu sine și transformarea atributelor care îl însoțesc. Folcloristica marxist-leninistă studiază, de aceea, trăsăturile specifice creației populare, accentuînd asupra caracterului lor istoric.

Deosebit de importante sînt pentru folcloristică precizările aduse de filozofia materialist-dialectică, în ceea ce privește unitatea dintre singular și general, în privința elucidării problemelor actului creației folclorice. Folcloristica veche înclina să acorde înfietație cînd individului, cînd colectivului. Noile studii au subliniat însă că un bun artistic folcloric este rezultatul sintezei dintre ins și societate. Individul crează, numai colectivitatea folclorizează în raport cu oglindirea veridică în opera respectivă a idealurilor social-artistice populare. Cîm mai spuneam, sînt apreciate corespunzător creațiile contemporane și nu sînt regretate nici o clipă acele părți ale folclorului, care dispar pe măsura evoluției conștiinței sociale.

Cît privește posibilitatea distingerii unor curente și școli în folcloristica marxistă, se poate aprecia că ea există și că va fi mai pronunțată pe măsura dezvoltării corespunzătoare a studiilor de specialitate. Am face aprecierea că, în aceste condiții noi, este posibilă mai ales manifestarea unor școli de cercetare.

Așa cum s-a putut vedea, aproape toate curente și școlile din folcloristică și-au pus cu privire la folclor următoarele întrebări: ce este folclorul, cine și cînd l-a creat.

Ca răspuns la cea dintîi întrebare care urmărește să limpezească chestiunea ce este folclorul, pe baza investigațiilor pe care le-am făcut se poate schița deci următoarea definiție: Folclorul este totalitatea manifestărilor spirituale ale maselor populare, manifestări concretizate în creații artistice și forme de cugetare. Creațiile artistice, după modalitatea de realizare, se grupează în: literare, muzicale, dramatice, coregrafice și plastice. Formele de cugetare, după epoca apariției lor, se exprimă prin credințele, superstițiile, obiceiurile (ca forme ale eticii) și unele din operele literare care au un caracter direct dominat de această trăsătură.

Încă din primele momente de existență a folcloristicii, chestiunea cine a creat folclorul a interesat suficient de mult ca să se propună și unele soluții de rezolvare. Pînă nu de mult — și uneori din păcate, astăzi chiar — folclorul a fost pus în general pe seama *poporului*. Se știe

că sociologia veche dădea noțiunii de popor un înțeles larg, determinat mai ales pe criterii etnice și naționale, or, în acest sens, în cazul nostru, termenul se dovedește a fi inutilizabil.

Crează oare, totdeauna, întregul popor, opere folclorice? Răspunsul unic care se poate da este *nu*. Pentru că, istoria culturii de pretutindeni evidențiază faptul că în societatea bazată pe clase antagonice, clasele exploatare au o cultură proprie, opusă masei populare, opusă culturii acestora. Lipsite de posibilitatea unei activități exclusiv creatoare de bunuri spirituale, masele populare își construiesc singure o cultură care tocmai datorită acestui fapt are avantajul de a fi totdeauna pozitivă și realistă, militantă, progresistă (cu toate inevitabilele sale limite). Fără îndoială că în timp, raporturile osmotice dintre cele două culturi vizează tocmai acele elemente care în esența lor au unele trăsături comune, dar nu despre aceasta este cazul să vorbim pe larg acum. Avem de reținut doar ideea că masele populare și nu poporul — privit în ansamblul său — crează folclor; de unde și caracterul de clasă al acestuia.

Cît despre întrebarea care privește timpul în care poate fi plasată crearea folclorului, așa cum s-a putut vedea, unele răspunsuri date de folcloristica veche, înclinau să identifice epoca de formare a creației populare cu epocile mai vechi din istoria societății. Se susținea astfel teza că folclorul aparține nemijlocit trecutului, că nu are elemente comune cu prezentul. Or, această poziție poate fi combătută prin simpla referire la colecțiile apărute în zilele noastre și alcătuite din materiale culese în zilele noastre.

Cumulînd acum răspunsurile la întrebările care au însoțit stăruitor cercetarea chestiunii definirii folclorului: ce este acesta, cine l-a creat și cînd, așa cum au apărut ele din toate încercările amintite, putem propune următoarea definiție a creației populare generale: totalitatea manifestărilor spirituale (artistice: literare, muzicale, dramatice, coregrafice, plastice și formelor de cugetare: credințe, superstiții, obiceiuri) realizate de masele populare de-a lungul istoriei.

Cu studiul folclorului general se ocupă știința numită folcloristică.

LA CONTRIBUTION DES DIVERS COURANTS ET ECOLES DE FOLKLORE DANS LA FIXATION DES CONCEPTS DE FOLKLORE ET DE FOLKLORISTIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur passe en revue brièvement les principaux courants (romantique, traditionaliste, ruraliste, psychologiciste) et les écoles les plus importantes (anthropologique, biologiste, géographique, ethnographique, historique, philologique, sociologique, etc.) qui se sont créés dans

l'histoire de la science mondiale et roumaine du folklore. Il montre ensuite dans quelle mesure ces courants et ces écoles ont contribué à donner les réponses nécessaires pour établir la définition scientifique moderne des notions de *folklore* et de *science du folklore* („folkloristique”).

On propose en conclusion la définition du folklore général qui représente : „la totalité des manifestations spirituelles (artistiques : littéraires, musicales, dramatiques, chorégraphiques, plastiques, et des formes de pensée : croyances, superstitions, coutumes) réalisées par les masses populaires le long de l'histoire”.

- Culpeper *et al.* 2003 = Jonathan Culpeper, Derek Bousfield, Anne Wichmann, *Impoliteness Revisited: with Special Reference to Dynamic and Prosodic Aspects*, in "Journal of Pragmatics", XXXV, 10–11, October–November, p. 1545–1579.
- Culpeper 2011 = Jonathan Culpeper, *Impoliteness: Using and Understanding the Language of Offence*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ermida 2008 = Isabel Ermida, *The Language of Comic Narratives: Humor Construction in Short Stories*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Norrick, Chiaro (eds.) 2009 = Neal Norrick, Delia Chiaro (eds.), *Humor in Interaction*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Zajdman 1995 = Anat Zajdman, *Humorous Face –Threatening Acts: Humor as Strategy*, in "Journal of Pragmatics", XXIII, 3, March, p. 325–339.

FAILED HUMOR AND ITS EFFECTS IN CONVERSATION

ABSTRACT

The humor, one of the most important socio-pragmatic strategies, has a great significance in coordinating the daily conversations. Nevertheless, the humor does not always have positive effects on interactants. Humor can affect them, and this often causes misunderstanding or confusion in conversation, leading to failed communication. Or, what is funny for the emitter can be rude or offensive to the receiver.

In this article, we inquire the issue of communication failure in terms of unperceived or rejected humor. The research is based on the American film "Meet the Fockers". Failure in conversation and, respectively, the situations of failed humor, happen when it prevails a disagreement between the interactants' styles of expression.

Key-words: *failed humor, unperceived humor, rejected humor, unsuccessful conversation, politeness, impoliteness, sender, recipient, strategy.*

CUPTORUL ȘI PRAGUL – REPERE SACRE ÎN SPAȚIUL CASNIC: OBICEIURI LA NAȘTERE

ADINA HULUBAȘ*

Cercurile concentrice trasate în jurul mamei și al oricărei persoane ce trece printr-o schimbare de statut ontologic se conturează pe două tipuri de coordonate: temporală și spațială. Aflate în directă legătură, timpul și locul de reclusiune impun respectul față de divinitățile casnice cu care se identifică un anumit punct al gospodăriei, fiindcă acestea sunt capabile să asigure binele familiei, dar și să pedepsească în mod crunt impietățile.

Nucleul existenței umane îl constituie, la români și multe alte popoare, *vatra* casei, un spațiu care unifică planurile multiple ale lumii. Pentru dimensiunea fenomenală a prezentului, ea oferă căldură și hrană. Divinațiile și invocațiile făcute la gura cuptorului influențează în plan magic evenimentele din viitor, în timp ce cultul strămoșilor care se întrezărește în sacralizarea acestui spațiu face legătura cu trecutul neamului. Acest *summum* al percepției omenești vine din milenii de istorie culturală și de pe teritorii uriașe ale globului pământesc locuite de civilizații diverse. Petru Caraman a sintetizat amploarea fenomenului în studiul dedicat obiceiului ce poartă numele *căderea pe vatră* (Caraman 1988). Semnificația cuptorului are o valență sinecdotică, fiindcă el reprezintă gospodăria însăși și adeseori țara natală. Vatra se identifică astfel cu divinitatea focului ce protejează casa și devine, în opinia savantului ieșean, un altar și un lăcaș al spiritului sacru tutelar.

Cultul vetrei apare la popoarele romanice, germanice, fino-ugrice, turco-tătare, slave și la neogreci, iar dintre divinitățile focului adulate de acestea, Petru Caraman menționează pe Hestia de la greci, Vesta la romani, Tabiti (sciți), Agni, din vechea Indie, Polengabia de la prusaci, Ponyke și Aspelene, întâlnite la lituanieni, popor la care există și zeitatea Gabija, cu aceleași atribute (vezi și Greimas 1997: 182). Cărturarul ieșean face o subliniere relevantă în cazul poporului iranian care venerază pe *nmânô-paiti*, care, în traducere, înseamnă „stăpânul casei”. La romani, divinitatea focului cumulează atributele Penaților, spiritele părinților și strămoșilor, responsabili mai ales cu bunăstarea materială, ale Larilor, entități telurice, și ale Manilor, în care se transformau sufletele morților îngropați în incinta casei. Obiceiul

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

acesta supraviețuiește în Moldova prin intermediul poeziei ritual-ceremoniale de înmormântare, în care se invocă practica funerară în cauză, ca modalitate de păstrare a legăturii cu cel dispărut.

Vatra reușește să unifice și obiceiurile familiale: la naștere, copilul este închinat divinității focului (prin gesturi asupra cărora vom reveni), la nuntă, mireasa ațâță focul din vatra soacrei pentru a anunța sosirea ei în neam sau, pentru a forța căsătoria, se pune sub protecția spiritului tutelar al vetrei ca să-și răscumpere statutul prejudiciat de feciorul care a înșelat-o, iar la înmormântare, mortul se așază pe vatră pentru a fi spălat (Băuțar – Caraș-Severin) (*Sărbători* 2002: 134). La acestea se adaugă obiceiul calendaristic al colindatului, în cadrul căruia soarele este ajutat simbolic prin intermediul succedaneului său casnic: pițărăii intră în casele colindate și ațâță focul din vatră cu bețele lor.

Este deja evident faptul că lăcașul focului din gospodărie acționează asemenea unui canal între lumi, tot așa cum fântâna din spațiul comunitar permite comunicarea dintre nivelurile diferite ale universului. Practicile magice desfășurate la gura focului valorifică deschiderea spre sacru, exemple grăitoare fiind vrăjile de *învelire a focului* pentru aducerea ursitului sau, schimbând palierul existențial, medierea contactului cu lumea morților. „Când murea cineva, apărătoarea sobei se deschidea, pentru a face drum sufletului. Evident, pentru a-l vedea pe mort erau utilizate aceleași elemente: doritorul, stând pe sobă, se uită (prin frâu, sită) la masă, unde de obicei era așezat mortul” (Olteanu 1999: 496). Apropiindu-ne de riturile de naștere, vom remarca că ființele sacre intră în casă prin horn (Pamfile 1997: 17), iar la gura acestuia se „aprind lumânări sfințite” pentru a feri femeia aflată în travaliu de strigoi (Olteanu 2009: 111).

Cuptorul constituie, de altfel, un punct de referință de-a lungul obiceiurilor de naștere din Moldova și din restul țării. Încă din faza de anticipație a acestor obiceiuri, atenția specială a femeii se îndreaptă spre locul în care ea își petrece cea mai mare parte a vieții. Petru Caraman consideră că această valență a vetrei a fost preluată de la divinitatea numită de romani *Lar Familiaris* și constă în potențialul acesteia nu numai de „a proteja nașterile, ci și de a provoca la nevoie – atunci când este implorată – fecunditatea tinerei soții”. Astfel ar putea fi înțeleasă practica atestată de Simeon Florea Marian menită să trateze sterilitatea: femeia bea „nouă fire de usturoi în jumătate de litru de rachiu lăsat nouă zile pe horn și înghițit nouă zile la rând” (Marian 1995: 9). Dincolo de fenomenul de macerație accelerată cauzat de căldura hornului, trebuie luate în considerare implicațiile magice, cu atât mai mult cu cât repetiția numărului nouă (căruia i se atribuie totalitatea formelor de manifestare) atrage atenția în mod deosebit.

Pe timpul gravidității apare o măsură de precauție al cărei sens poate fi lesne pierdut printre interpretări raționale ale unui fapt aparent absurd. În aproape toate județele Moldovei se întâlnește superstiția că *femeia groasă* nu are voie să stea cu spatele la sobă, fiindcă pruncul ei se prinde de șale și nu mai poate fi născut. E necesar aici să facem trimitere la o practică terapeutică pe care Antoaneta Olteanu a întâlnit-o în antologia Elenei Niculiță-Voronca: „Când te doare spatele să te lași

pe horn și să zici: «Ce-i în spatele mele să fie în horn, și ce-i în horn, în spatele mele»” (Olteanu 2009: 112). Acest schimb de energie numinoasă are loc datorită magiei prin contact și o atingere necontrolată de vatră poate produce la nivel magic un soi de „aspirare” a fătului către lumea de care este legat cuptorul. Ca întotdeauna, învelișul logic al lucrurilor (căldura excesivă provoacă lipire prin topirea materialului expus) are și un strat de adâncime în care se pot întrevedea tiparele arhetipale.

Un alt tabu cere gravidei să nu sufle în cuptor. El figurează pântecul matern (mai ales în practicile magice de refacere a nașterii), și precauțiile din timpul gestației vizează ducerea la bun sfârșit a concepției. Paralela copil – coptură devine limpede în convingerea că, introducând în cuptor doi colaci odată pe lopată, gravida va ajunge să poarte o sarcină gemelară (Godinești – Bacău)¹. Instrumentul de lemn folosit pentru așezarea copturilor are valoare magică și în riturile de anticipație din Bihor: „Pentru ca o femeie să nască mai ușor, «să ia lopata de la cuptor, o pune jos și mătura și rade de pe colțurile meșii răzătură de aluat». Trece peste lopată și zice «Atât să mă ție durerile, cât stă pita pe lopată!»” (Pavelescu 1945: 59). În mod evident, repunerea aluaturilor la copt atrage o naștere grea (Curtești – Botoșani), putând chiar ucide fătul (Ștefănești – Botoșani), din cauza întoarcerii anormale a pruncului în pântec (Păltiniș – Botoșani). Aceeași recomandare este făcută gravidelor ucrainene, să se abțină a da pâinea înapoi în cuptor dacă e crudă, fiindcă, la naștere, fătul se va întoarce în uter înainte de expulzare (Kabakova 1992: 59).

Metafora pâinii în cuptor este decodată în mod conștient cu sensul de ‘concepție’, simbolistica uterină adăugându-se implicațiilor deja discutate ale cultului vetrei. Din punct de vedere etimologic, se pare că sensul de „aluat copt” a condus la apariția expresiei *placentă uterină*, utilizată prima oară de anatomistul italian Realdo Colombo, în secolul al XVI-lea. În latină, *placenta* înseamnă „prăjitură plată”, aspectul pe care îl are membrana la expulzare fiind cel care a inspirat numele. La rândul său, cuvântul latinesc provine din grecescul *plakóenta*, forma de acuzativ a lui *plakóeis*, derivat de la *pláx* (genitiv *plakós*) „plat”. „Coptura uterină” pare să fi fost, așadar, o analogie timpurie în istoria culturală a lumii. În limbajul tradițional este frecventă denumirea de *plăcintă*, iar aparenta stâlcire a termenului literar provoacă adeseori zâmbete condescendente. Poate că nu este tocmai arbitrar acest fonetism, pe care o locuitoare din Stulpicani – Suceava îl așază în opoziție cu denumirea *locul copilului* în relatările sale: „doctorii îi spun plăcintă” (Diacon 1992: 189). Coptură, prăjitură sau plăcintă, toate conțin metafora unei transformări miraculoase, iar fecunditatea pe care o are simbolul cuptorului nu se oprește la fenomenul concepției, ci se spiritualizează și mai mult în accepțiunile lui alchimice, unde acesta devine mistic.

Gestica viitoareii mame în preajma focului are repercusiuni directe asupra fătului: dacă ea răstoarnă lemnele în sobă (Bolovăniș – Bacău) sau dă înapoi în

¹ Informațiile etnografice din spațiul moldovenesc a căror sursă nu este precizată fac parte din Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB).

cuptor pâinea necoaptă, scoasă prea devreme (Berezlogi – Iași), copilul se va naște într-o poziție dificilă, nu va avea o prezentare craniană. Tot ucrainencele se fereșă să pună bușteni deja arși pe foc, dacă sunt însărcinate, fiindcă pruncul se va naște cu un ten bronzat, măsliniu; ele nu pun nici lemne ascuțite, ca să nu facă hernie fătul (Kabakova 1992: 59). Cuptorul este omolog pântecelui și, în plus, în acesta veghează spirite puternice, a căror ofensare poate fi fatală ființei în formare.

Revenind la interdicția de a sufla în cuptor, apare esențial faptul că urmările negative sunt suportate de copilul din pântec, care se va naște cu limba prinsă (Marian 1995: 14). Aparatul vocal al mamei a comis greșeala, și „sudarea” celui care abia se forma în momentul critic respectă toate regulile unei sancțiuni rituale. În Ucraina se crede că pruncul ce se afla în pântecul mamei în timp ce aceasta sufla în cuptor va găfâi (Kabakova 1992: 33), va avea o respirație sonoră. Efectul se încadrează în categoria analogiilor magice dintre comportamentul mamei și caracteristicile copilului, în timp ce convingerea românească are implicații punitive, vizibile și într-o superstiție din localitatea Fânață, județul Bihor: „să nu sufle în cuptor, că capătă [copilul] suspin” (Pavelescu 1945: 59). Denumită *plânsori* în Moldova sau *plâns rău* în Trăsnea – Sălaj, afecțiunea ce are cauze magice constă în insomnie și plâns convulsiv.

Așa cum ne-o arată seria de volume *Sărbători și obiceiuri*, nașterea propriu-zisă se desfășura frecvent în preajma vetrei sau a sobei. Acum mai bine de o sută de ani, în localitatea Rast din Dolj, femeile nășteau „pe vatra focului, ținându-se cu mâinile de lanțurile de dupe coș, de care se spânzură căldarea când fac mămăligă” (Laugier 1910: 49). Ulterior, ele stăteau trei zile pe paie „lângă vatra focului sau lângă sobă, ca să fugă relele de copil, cum fug de foc (Desa, Ciuperceii Vechi, Bucovăț – Dolj)” (Laugier 1910: 49). Puterea apotropaică a flăcărilor are la bază geniul protector al vetrei și funcția de altar a acestei construcții din casă. *Atlasul lingvistic român* a consemnat în trei localități din Argeș și Dâmbovița chiar expresia (*femeia*) *dă pă vatră*, cu sensul „naște”. Ștefan Giosu a glosat locuțiunea într-un mod etnografic: „acest răspuns se explică prin condițiile de acasă în care, altădată, nășteau femeile, vatra fiind o suprafață plană în prelungirea cuptorului sau sobei și pe care se poate ședea sau dormi” (Giosu 1996: 58).

Practicile de ușurare a nașterii includeau contactul cu acest altar casnic (în sensul argumentat de Petru Caraman) și invocațiile. Atunci când căldura dată de vatră și proximitatea cu ea nu erau suficiente, și chinurile travaliului se prelungeau, femeia era așezată pe marginea hornului și folosea următoarea formulă pentru a crea o corespondență magică, o reacție simpatetică, așadar: „Cum iese fumul pe horn, așa să iasă repede copilul!” (Costinești – Botoșani). O practică identică se întâlnește în Croația: femeia se adresează vetrei spunând: „Să iasă copilul din mine repede cum iese fumul din vatră” (Kabakova 1992: 33). Dacă pântecul este figurat de cuptorul în care se coace pâinea, canalul de naștere are un corespondent simbolic în horn, pe care se face accesul între lumi, după cum am văzut, și pruncul poate intra în *lumea albă*.

Contactul cu acest liant între lumi apare și în ceremonialul funebru, ca dovadă a puterilor deținute de vatra focului: „pentru a nu se teme de morți sau

pentru a se feri de acțiunea lor nefastă, ca strigoi, oamenii își lipeau mâinile de sobă sau, dând la o parte apărătoarea, se uitau în sobă” (Olteanu 1999: 496). În acest context, atingerea capătă valențe adulatoare, parcă de invocare a unui spirit tutelar într-un moment critic.

Privitul în foc se leagă la nivel magic cu invocațiile pe care le făceau altădată moașele în gura vetrei, când nașterea copilului era anevoioasă. Ținând în mână o ulcică în care se aflau apă și busuioc, *bunica* descânta ingenuncheată lângă vatră: „Hai vinî, vinî! Vinî cât digrabî cî ț-am deschis ușa! De-a ci băiat/ Sî cii împărat/ S-ajungi mari gospodar!/ De-a ci fatî/ Sî cii o bunî gospodinî,/ Lăudată/ Șî di părint apreciați,/ Di flăcăi căutați!” (Ibănești – Botoșani)². Moașa mensește copilului calități superlative pentru mediul social, un procedeu magic ce amintește de motivul *refuzului de a se naște* din basme precum *Tinerete fără bătrânețe*, unde Constantin Noica descoperă „toate incidentele și implicațiile modelului ontologic” (Noica 1996: 110), pentru care ivirea pe lume *întru dea* măreț reprezintă nucleul generator. Țelul ce motivează „căderea în timp” trebuie să fie, așadar, unul îndeajuns de înalt (împărăție, succes social, tinerețe veșnică) pentru a compensa chinul existențial implicit. Copilul este momit să părăsească pântecul protector, tot așa cum, în cazul agoniilor prelungite, sufletul omului este chemat afară din trup în ritualurile de ușurare a morții.

În Ucraina, moașa se ruga la cuptor, întocmai ca la un altar: „Vatră-mamă, ajut-o pe aceasta să nască! Și voi, martiri, veniți în ajutorul ei! Porți ale Paradisului, deschideți-vă, chei de fier, deschideți-vă, ajutați-o pe această roabă a lui Dumnezeu! Ajutați copilul să se nască, lăsați-l să vină în această lume” (Kabakova 1992: 33). Invocarea spiritelor defuncților în acest spațiu casnic certifică faptul că vatra este un sălaș al Manilor, în timp ce îndemnul imperativ de deschidere, cu un corespondent în gestică moașei (care avea grijă să nu rămână închise ferestrele, ușile și alte simboluri ale ferecării), urmărește crearea unei replici anatomice, ceea ce ar scurta travaliul femeii. Tot în Ucraina, în regiunea Nipru, moașa deschide și ușa de la sobă, în seria gesturilor magice de deblocare a trecerii (desfacerea nodurilor și despletirea părului gravidei și ale tuturor celor prezenți), dar închide ferestrele și ușa (Boriak 2002: 34), contrar practicilor obișnuite în momentele critice. Este limpede că prin sobă trebuie să sosească un tip de energie sacră, chiar un spirit care aparține exclusiv gospodăriei în cauză și, de aceea, puterile lui sunt ținute în interiorul căminului. Deschiderea ușii este urmată, în zona slavă menționată, de gestul magic al moașei menit să provoace reacția divinităților vetrei în maniera specifică pentru principiul ignic: ea suflă în horn (Boriak 2002: 34). Echivalența dintre descântecul la gura sobei (expresia cu care suntem obișnuiți capătă în acest context o semnificație profundă), convertit în rugăciune, și suflarea în horn este dată de același tipar al invocației către spiritul tutelar, trezit din amorțeală pentru a-și ajuta familia pe care o veghează.

Hornul pare a fi poarta de intrare în lumea contingentului, dar și mediul prin care mesajele ajung în planul sacru. Acest canal de emisie este folosit în situații

² AFMB, Cd. 1006, inf. Aurelia Racu, 70 ani.

diferite ale vieții: „meșteri, ca croitorii, ciobotarii ș.a., ca să le vină mușterii îi chiue duminica până a nu răsări soarele, pe gura hornului, zicând: U! hu! hu, voi cei de pe la țară care aveți de cusut, de făcut ciobote, hai la... cutare (numele lui), hai!” (Murgeni – Vaslui) („Ion Creangă” 2007: 177). Recuperarea animalelor pierdute folosește același procedeu: „vrăjitorul care a fost chemat întru ajutor merge la casa celui cu paguba și, după ce mormăie niște cuvinte numai de el înțelese, se urcă pe hornul casei și strigă pe nume vita” (Marian 1994: 108) printr-o formulă ritualizată, de patru ori în fiecare punct cardinal. De asemenea, practicile maritale conțin descântece ce se declamă pe horn și cheamă în ajutor focul pentru realizarea cuplului dorit. Vindecarea ameteților, puse uneori pe baza intoxicării cu monoxid de carbon de la sobă și descrise prin sintagmele *m-o bătut cahla*, *m-o bătut soba*, se face în Băcani – Vaslui prin strigarea unei rude decedate la gura sobei (Ciubotaru 2005: 110). Chemarea în ajutor a strămoșului are menirea de a converti energia nefastă a focului în scop terapeutic, de a contracara la nivel numinos efectul sacrului stâng încorporat în principiul ignic.

Analizând obiceiul moldovenesc de a striga pe horn animalele pierdute, Petru Caraman consideră că se invocă un „geniu protector al casei, aflat în șemineu, care vine în ajutorul omului, plecând în căutarea animalelor pierdute pentru a le aduce înapoi la casă. Dar astăzi acest geniu sau această divinitate domestică au căzut în desuetudine și nu mai există decât acest atribut al șemineului prin care ele transpar” (Caraman 1988: 131). Multitudinea cazurilor în care hornul își dovedește eficiența magică justifică, totodată, intensitatea tabuurilor impuse persoanelor impure, specifice pentru protejarea unui spațiu sacru.

Odată născut, copilul lua contact cu vatra prin intermediul moașei, care îl ținea deasupra focului să i se întărească oasele (Cucuieti – Doftana – Bacău, Vlădiceni – Neamț) sau îl lovea ușor de sobă (Sodomeni – Iași, Laza – Vaslui), să fie tare ca ea, după cum se exprimă locuitorii din Sodomeni – Iași și Spiridonești – Neamț. Dincolo de sensurile augurale ale gestului, este evident că apropierea de foc are rolul de a anunța strămoșii și divinitățile vetrei că un nou membru al familiei a venit pe lume.

Viața tradițională implică o legătură strânsă între sănătatea cornutelor mari și bunăstarea familiei, fapt ce a dus la permutarea unor practici din ceremonialul omenesc mai cu seamă la specia bovină. Explicațiile tradiționale se adaptează contextului: „când fată vaca un vițel, să-l iei în brațe și să-l dai de horn, zicând: «Când a mânca lupul hornul aista, atunci să te mănânce și pe tine!»” (Olteanu 2009: 114). Dacă această închinare a animalului la vatră se leagă de practica de recuperare a animalului prin intermediul instanței ignice, obiceiul de la rodini subliniază sinecdoca vatră-gospodărie și sugerează o ofrandă. La Gălănești – Suceava, femeia venită la lehză cu o găină în dar trecea pasărea de trei ori pe deasupra sobei și spunea: „Cum nu fuge soba din casă, așa să nu fugă nici găina!”. Practica nu este specializată pentru acest moment ritual, ci relevă o funcționalitate generală. „Când cumperi o găină sau ți-o dăruiește cineva o dai de trei ori pe după stâlpul hornei, zicând: «Cum se ține stâlpul de horn, așa să te ții tu de casa mea!»”

(„Ion Creangă” 2007: 206). În mod similar, „atunci când dădeai lapte cu împrumut, pentru ca o dată cu acesta să nu dai și mana, trebuia să treci de trei ori cea oală pe după stâlpul hornului” (Olteanu 1999: 498). Toate aceste raportări magice la vatră urmăresc o așezare sub protecția divinității rezidente în focul casnic, ceea ce provoacă o atracție de tip magic și nu permite o îndepărtare îndelungată de gospodărie.

În Antichitatea greacă sunt atestate practici similare celor de la naștere din România secolului trecut. În cadrul ritualului numit *Amfidromii*, care avea loc la cinci, șapte sau zece zile de la naștere, copilul primea un nume, era așezat direct pe pământ și apoi avea loc „hora noului născut, ținut în brațe (cel sau cei care îl poartă alergând goi în jurul vetrei)” (Vernant 1995: 221). Molitva care încă se mai face la opt zile de la naștere se mai numește și „molifta de nume”, cât despre celelalte două gesturi rituale asemenea este mai mult decât grăitoare, din perspectiva arhaicității culturale.

La români, chiar și atunci când mama nu naștea pe vatră, copilul era așezat imediat după naștere pe platforma acesteia și, în felul acesta, spiritul tutelar al casei îl lua sub pavăza sa. Răspunsurile la chestionarele Atlasului etnografic român au atestat această practică în Petrova – Maramureș, Zagra – Bistrița-Năsăud, Hobița – Hunedoara. Ea a fost explicată prin înrâurirea magică întâlnită și în Moldova: „Se pune copilul pe cuptor (care era făcut din piatră), ca el să fie trainic ca piatra și tare ca hornul” (Șanț – Bistrița-Năsăud) (*Sărbători* 2003: 337). Gestul pare instinctiv într-o povestire autobiografică înregistrată în iulie 2009 în localitatea Ibănești din județul Botoșani: femeia a născut singură acasă și a pus copilul pe cuptor până la sosirea moașei, având convingerea că fătul este mort. Atunci când a sosit, *bunica* a descoperit că acesta trăiește și a îndeplinit toate gesturile necesare unui nou-născut³.

Lovitul ușor de sobă și așezarea nou-născutului pe vatră se află în aceeași categorie a semanticii magice ca și curățarea copilului imediat după naștere în Pleșoiu – Dolj: „se spală copilul cu apă rece dintr-o oală nouă, ținându-l pe vatra focului; din oală nouă ca să aibe glas ca oala nouă și pe vatra focului, ca să fugă relele de el ca de foc” (Laugier 1910: 51). Lustrația pare dublă în acest rit, fiindcă ea se face grație celor două elemente primordiale – apa și focul. În plus, spiritul ce sălășluiește în vatră veghează asupra mutației existențiale a copilului. Ritualul *mâneșilor moașei*, cunoscut în Ucraina sub numele „turnarea apei”, este securizat în zona menționată prin vărsarea sub sobă a agheasmei rămase după curățarea mâinilor (Boriak 2002: 41). Practica unifică stratul cultural anterior cu credința în elementul acvatic specific creștinismului.

Importanța majoră a focului din vatră face să se officieze nunți și botezuri în fața acesteia. Petru Caraman a arătat cum simpla atingere a fetei de vatra din casa băiatului care a înșelat-o îi schimbă statutul și ea devine femeie măritată. „Nimeni nu mai are dreptul să o alunge din casă și deci putem spune că mariajul este un fapt împlinit, fiindcă ceremonia religioasă, ce poate avea loc sau nu după acest moment,

³ AFMB, Cd. 1006, Inf. Aurelia Racu, 70 ani.

reprezintă o chestiune secundară” (Caraman 1988: 101). În același registru se situează practica botezului grabnic, care evită catastrofa ontologică a morții unui copilul nebotezat. În localitatea Bratuiu din Gorj, „obiceiul se numea botezul la vatra focului, cu apă și busuioc. Botezul îl făcea orice femeie, rudă, care se nimerea acolo” (Sărbători 2001: 37). Reminiscențele în planul inconștientului colectiv ale valenței de altar unde erauenerate divinități precum Hestia, Agnis și alții au dus la persistența unor asemenea practici echivalente cu ceremonialele creștine. Altarul bisericesc și vatra casei devin sinonime în plan cultural, datorită tiparului spiritual comun al adulării instanțelor supreme.

Dacă în faza liminară apropierea femeii de foc corespunde prescripțiilor rituale, etapa postliminară, a lehziei, se află la un antipod simbolic, prin tabuul impus proaspetei mame. Fiind „necurată”, aceasta nu trebuie să întineze spațiul consacrat din casă, tot așa cum nu are voie să intre în biserică. „Vatra este considerată sacră la cele mai multe dintre popoarele moderne. Nimic impur nu trebuie să se găsească nici pe ea, nici după ea, cu atât mai mult în focul din vatră, fiindcă este un păcat, după credința populară. Reiese în mod clar că avem de-a face cu reminiscențele unui cult religios din care nu a mai rămas decât acest respect pentru locul ce era cândva altar și sălaș al divinităților complet dispărute din tradiție astăzi” (Caraman 1988: 120–121).

Primul cerc trasat de noua condiție existențială delimitează sursa de căldură a gospodăriei și oprește contactul lehuzei cu focul. În primele opt zile după naștere, cea mai fermă coerciție se referă la vatră: femeia nu are voie să facă focul, să pună lemne în sobă, să se apropie de plită și mai ales i se interzice să facă mâncare. Profanarea vetrei prin apropierea de ea în stare impură are repercusiuni nefaste asupra copilului, care va avea de suferit de pe urma principiului ignic, întrupat în divinitatea Hestia la greci: el „tcici pi plifi” (Dolheștii Mari – Suceava), se frige (Copălău – Botoșani, Bira – Neamț), fiindcă resimte o atracție către flăcări, după cum se crede în Ruginoasa – Neamț și Mogoșești-Siret – Iași. Urmările *hybris*-ului sunt permanente, ceea ce constituie un argument suplimentar pentru intensitatea și profunzimea pe care cultul vetrei o întregistrează în mentalul arhaic românesc. Pe de o parte, copilul va suferi de patima focului (Cucuieti–Dofteana – Bacău), iar, pe de altă parte, va avea o teamă patologică de flăcări, cred sătenii din Rocna – Neamț. Afecțiunea dermatologică denumită *focușoare* (Rocna și Bârjovani – Neamț) va aminti în permanență de încălcarea tabuului, iar pericolul de a suferi arsuri va fi constant de-a lungul vieții copilului, după convingerea locuitorilor din Spiridonesti – Neamț. Spiritul vetrei este, așadar, unul ambivalent. Ca divinitate locală, el apără și ajută pe membrii gospodăriei, dar devine necruțător atunci când au loc gesturi de întinare.

Dacă mama nu încalcă tabuul legat de foc, nou-născutul beneficiază doar de protecția vetrei, adeseori manifestată printr-un *benghi* menit să distragă atenția nedorită a oaspeților. Deși este obținut în mod frecvent din praful de pe călcăiele mamei sau ale moașei, semnul negru de pe fruntea copilului se mai face și cu funingine de pe sobă (Poiana–Nicoresți – Galați) sau de pe cuptor (Zănești –

Neamț). Așezarea sub pavăza divinității vetrei devine limpede în aruncarea răului pe însuși simbolul purificării: „Să se prindă deochiul de cărbuni!”, spunea altădată moașa din Andronești – Suceava, în timp ce lua de pe ușa sobei zgură și făcea cruce cu ea pe fruntea copilului.

Obiceiul de a lăsa nou-născutul pe cuptor după naștere pare a fi o simplificare a practicii consemnate de Petru Caraman în satul Cetea din județul Bihor: „la nașterea unei fete, prima grijă a moașei este de a pune copilul pe o lopată și de a-l introduce în cuptor ca și cum ar pune la copt o pâine; uneori moașa doar mimează că îl introduce”. În Germania, ritul are menirea de a preveni apariția pistruiilor mai târziu pe pielea copilului (Caraman 1988: 135), în timp ce, în Europa de Sud-Est, el are o funcție terapeutică, după confirmarea suspiciunii că pruncul are rahitism, nu crește sau nu vorbește. Așa cum, uneori copilul este trecut prin cămașa mamei imediat după naștere – în mod preventiv, și nu după apariția *rociilor* –, tot astfel, moașele introduceau copiii în cuptor în virtutea unei profilaxii magice ce se bazează pe „reîntoarceri la matrice, regresioni la starea embrionară în vederea unei noi nașteri. Cuptorul este acel creuzet unde se înfăptuiește unirea, sânul matern în care se pregătește renașterea. Numele de sân matern era dat în mod expres cuptorului vechilor emailori europeni” (Chevalier, Gheerbrant I 1995: 420).

În satul sucevean Frătăuții Noi, obiceiul este folosit pentru vindecarea *socotelor*, o afecțiune înrudită cu atrepsia: „se pune pe lopata de pâine făină, face copilul urmă în cruce, îl dai în cuptor și se face copilul gras”. În Tansa – Iași, cuptorul este „conștientizat” asupra procedurii de terapie magică, fiindcă mama spune în timpul practicii: „Nu bag pâni, bag un copil slab”. Această a doua naștere a copilului are valoarea unei „înnoiri”, în termenii lui C.G. Jung, o restaurație care i se „întâmplă” bolnavului pentru a avea parte de o transformare magică (Jung 2003: 136).

Vatra are puterea de a reconfigura zămislirea sub auspiciile dorite. Introducerea în spațiul de ardere simbolizează o moarte a ființei bolnăvicioase, în timp ce scoaterea în chip de coptură are proporțiile unui renașteri consacrate. În Galiția, copilul suferind este introdus în cuptor de nouă ori pe lopată, iar în Ucraina un dialog completează ritualul de expiere a bolii: „vindecătoarea introduce bolnavul în cuptorul rece și face focul în porțița lui. Mama care o asistă trebuie să înconjoare casa de trei ori și s-o întrebe de fiecare dată: «Ce faci tu, bunică?», pentru a răspunde un răspuns stereotip: «Coc pâine». În Polesia, unde se practică același tratament, dialogul este mai complet: «Ce faceți?» întreabă asistenta de pe culoar: «Noi coacem bătrânețea»; «Coaceți, coaceți, trebuie coaptă bine!»» (Kabakova 1992: 34). La fel ca în cazul altor rituri de reparație simbolică, planul conversațional vine să întărească gestică magică printr-o vizibilitate publică și un joc de măști rituale. Metaforele folosite pentru copil, pâinea, gânsacul, buturuga de vie, constituie imagini-cheie pentru statutul existențial de moment și fac parte dintr-un cod cunoscut de întreaga comunitate.

Înconjurarea casei apare și în cadrul riturilor funebre, imediat după survenirea decesului în familie (cu rolul de a opri răspândirea morbului funest, de a scoate gospodăria din plan social prin delimitarea cu focul catartic al lumânării). Revenind

la riturile de naștere, în Malaezia, „după perioada de izolare, mama iese și poziționează picioarele copilului pe pământ. Apoi, ea îl ia din nou în brațe și face turul casei sale de trei ori, pentru ca, hai să spunem așa, pruncul să-și amintească de vatra sa de origine” (Bartoli 2007: 237). Asemenea găinii care este învărtită după horn pentru a nu se depărta de casă, pruncul devine „legat” pe cale magică de casa părintească. Ritul este sintetic, pentru că topește implicațiile de integrare a copilului în mediul social, sugerate de prima ieșire a mamei și luarea în posesiune a pământului prin așezarea piciorușelor pe sol, în venerarea spațiului casnic. Acest ultim cult menționat are și la noi scopuri apotropaice: „ritul circumambulatoriu urmărea înșelarea spiritelor rău-voitoare. Acestea trebuiau să piardă urma copilului bolnav, nu numai prin faptul că i se schimbese numele, ci și pe calea pecetluirii locului unde se afla, prin forța *cercului magic* multiplicat de trei ori” (Ciubotaru 2011: 10).

Multitudinea implicațiilor trecute în revistă poate explica un motiv din ciclul de basme *Călătoria lui Dumnezeu pe pământ*, în care copilul din leagăn este pus pe vatra fierbinte sau în cuptorul încins. Spre surprinderea gospodarilor, pe vatră crește iarbă, iar pruncul este găsit jucându-se cu mere de aur (Șăineanu 1978: 387). Miracolul poate fi pus pe seama Larilor și Penaților ce nu permit distrugerea ființelor aflate sub protecția/ocrotirea lor, cu atât mai mult în spațiul care are funcția unui altar pentru adularea lor.

Vatra are puterea de a anula și contagiunile cu spiritele răuvoitoare despre care se spune că bântuie după lăsarea întinericului. O grijă importantă a mamelor, în special până la botez, este de a nu uita scutecele copilului pe sârmă afară, după apus. Remedierea acestei greșeli constă, după relatările suvenilor din Fundu Moldovei, Glodu, Sadova și Vama, în scuturarea rufelor deasupra sobei. Petru Caraman completează în studiul său această informație cu date etnografice din București și Cetea – Bihor, localități în care scutecele se scutură pe vatră sau în fața ei, pe șemineu sau chiar în fața aragazului. Spiritele malefice sunt alungate „nu datorită purificării prin focul ce se face aici, dat fiind că e posibil să nu existe foc în vatră, ci grație unui anumit geniu protector ce se află în sălașul său din vatră (sau în cuptor, șemineu, aragaz)” (Caraman 1988: 130–131). Orice s-ar fi prins de pelincile nou-născutului cade pe spațiul sacru și este anulat de puterile benefice ale spiritului tutelar al casei.

Este evident deja că existența vetrei și a cuptorului constituia un centru al existenței tradiționale, sursa binelui material și spiritual. În acest context, distrugerea lui devenea sinonimă cu năruirea familiei în plan fizic și spiritual. Practica descolindatului pedepsea astfel în mod hiperbolic gospodăria care a refuzat obiceiul calendaristic. Sunt vizate hornul, și prin el vatra, dar și cuptorul de pâine, care este distrus cu toiegele rituale (Caraman 1997: 216–217). Anularea lăcașului în care se află spiritele tutelare ale casei atrage atât o răzbunare asupra familiei ce a ofensat colindătorii, cât și un abandon din partea spiritelor protectoare. Rămasă fără pavază magică, familia avea de înfruntat o soartă nefastă, iar eventualele întâmplări nefericite confirmau fără urmă de îndoială această cauzalitate mistică în ochii mediului social.

Călătorii contemporani în țările locuite de mongoli află curând că nu au voie să se apropie de vatra din casa pe care o vizitează. Spațiul consacrat din microcosmosul familial este astfel păzit de influențele nefaste concentrate de simbolul străinului. Același popor interzicea pe vremea lui Genghis-Han atingerea pragului unui așezământ la intrarea în acesta, iar încălcarea prescripției atrăgea instantaneu sentința decapitării. Potrivit relatării lui Plano Carpini din secolul al XIII-lea, „oricine atinge pragul unei colibe sau cort al vreunui prinț tătar era scos cu forța printr-o gaură făcută special sub colibă sau cort și, apoi, omorât fără milă” (Frazer 1995: 188). Analizând preceptul din *Vechiul Testament* conform căruia pășitul peste prag este un păcat, J.G. Frazer oferă o sumedenie de exemple de la civilizații diferite ale lumii. Filistinii, sirienii, chinezii din Pekin, iranienii, africanii din Nandi, marocanii, dar și indigenii Korva (Mirzapur) sau Kurmi (India) și kalmucii evită atingerea pragului unei case. În provinciile centrale ale Indiei, explicația este revelatoare: „Nimeni nu trebuie să se așeze pe pragul unei case; este reședința lui Lakshmi, zeița bogăției, și așezându-te acolo înseamnă că n-o respecti” (Frazer 1995: 190). În continuarea analizei, Frazer pune acest spațiu în legătură cu zeița castă Vesta, cu paznicul divin Lumentinus și cu practica îngropării morților din familie la prag.

Un punct comun între cele două spații, vatra și pragul, este faptul că nașterile se petreceau aici, sub veghea divinităților familiale. În Tamil Nadu, stat aflat în sudul Indiei, femeile încă mai preferă să nască în pragul casei (Van Hollen 2003: 3), decât să meargă în spitale, locuri impersonale și expuse hazardului. De asemenea, atât vatra, cât și pragul reprezintă spații în care se îngropau altădată morții și, până de curând, placentele nou-născuților, dar și buricul uscat, toate considerate niște rezervoare de energie vitală care nu trebuie înstrăinate de gospodărie. La fel ca în Anglia, unde se crede în plus că placenta îngropată la prag păzește gospodăria de incendii sau alte dezastre (Franklin 2005: 93) sau în Rusia (Haney 1999: 56), la Ibănești – Botoșani *locul copilului* se îngropa în spațiul de sub ușă „sî nu sî prindî nimic di copil și di femei”. Tot aici era introdus buricul care se usca și cădea după prima săptămână de viață, din dorința de a securiza ambele ființe ale căror țesuturi au fost depozitate în punctul sacru de convergență a lumilor. În anul 2000, cercetători bucureșteni au cules informații similare din Hunedoara, în localitățile Boșorod și Cioclovina, unde femeile obișnuiau să îngroape *locul copilului* la streășina casei (Țircomnicu, David 2002: 378). Tot la prag se îngropa în Danzig (Polonia) părul tăiat, într-un sac special (Frazer 1980: 210), gest din care transpare clar ofranda către spiritul protector al casei ce își are reședința în spațiul de sub ușă.

Datorită principiului homeopatic al magiei, placenta și buricul asigură prezența spiritului tutelar alături de persoanele cărora le-au aparținut, constituind în același timp o ofrandă. La populația rurală din Carolina de Nord, Statele Unite ale Americii, la începutul secolului trecut încă se mai arunca buricul mumificat în sobă (Mongeau, Smith, Maney 1961: 501), și putem intui în acest gest mai degrabă o intenție magică, decât una igienică. Ca și în cazul suviței tăiate din părul defunctului înainte de plecarea la cimitir, aceste elemente corporale trebuie să

rămână la casă, pentru că ele concentrează norocul gospodăriei, energia vitală a membrilor ei. Din aceleași rațiuni magice, în Boșorod – Hunedoara, buricul mumificat era păstrat la grindă sau la streășina casei (Țircomnicu, David 2002: 377–378). Deși maniera atestată pe continentul american pare contrastantă, focul din sobă nu distruge rezervorul de energie vitală, ci îl transportă direct către receptorul ofrandei, în perspectiva magică asupra lumii.

Concentrarea semnificațiilor sacre provenite atât de la divinitățile rezidente la prag, cât și din stocarea substanțelor organice investite cu putere numinoasă justifică multitudinea superstițiilor încă vii astăzi, chiar și în mediul urban, de tipul tabuului marcat de îmbrățișarea în prag, gestul de a da ceva de pomană peste prag sau trecerea miresei în brațe peste prag. Ieșirea din casă restricționează acțiunile umane și confirmă statutul ei special: „peste prag nu pot vorbi doi, unul în tindă și unul afară ori în casă” („Ion Creangă” 2007: 306). Tabuul este menit să protejeze încărcătura sacră care poate fi irosită prin gesturi din profan și care devine totodată periculoasă, dacă se comit ofensări involuntare ale spiritului locului.

La nivel paremiologic, spațiul de trecere beneficiază de o serie de expresii relevante: *a pune piciorul în prag* – cu sensul de asumare a autorității într-o situație, deci de preluare simbolică a spiritelor tutelare ale locului și momentului; *a trece pragul cuiva* – „a face o vizită”; *a da cu capul de pragul de sus* – însemnând „a te confrunța cu anumite circumstanțe dificile”. Ultima formulă cristalizată poate avea o bază etnografică, în directă legătură cu arhitectura caselor tradiționale, la care ușa foarte mică și limita de jos proeminentă obligă o poziționare sfioasă a corpului în momentul intrării și face imposibilă călcarea pragului, în deplină conformitate cu credințele arhaice atestate de J.G. Frazer și alții. În acest mod are loc o atenționare asupra unui punct important, precizat în a doua parte a zicerii: *până nu dai cu capul de pragul de sus, nu îl vezi pe cel de jos*. Două formule consemnate de Iuliu Zanne în anul 1899 sunt mai transparente în ceea ce privește funcția sacră a pragului. Se spune „a bé pentru pragul ușei – a bé când nu mai ți-e sete” și „a fi pragul casei – a fi cel mai de sémă în casă” (Zanne 1899: 322). Ofranda din prima expresie completează semnificația din cea de a doua, în care pragul, și nu stâlpu de susținere, conform formulei mai cunoscute, reprezintă elementul fundamental al gospodăriei. Fără divinitatea de la pragul casei, familia ar fi lipsită de protecție și s-ar destrăma curând sub puterea forțelor negative ce pătrund în cămin nestingherite.

În etapa preliminară a gravidității, pragul constituie un loc marcat negativ pentru viitoarea mamă. Convingerea că zăbovirea femeii însărcinate în ușă provoacă un travaliu prelungit (deoarece copilul va copia reacția mamei și nu va ști dacă să iasă ori ba) este cunoscută în numeroase puncte de pe glob, din Sierra Leone, Indonezia (Lefèber, Voorhoeve 1998: 10), Canada (tribul Nootka) (Dundes 2003: 89) și Taiwan (Bartoli 2007: 99), până la Ghigoiești – Neamț, cu formulări foarte asemănătoare. În Moldova se crede că pruncul va sta și el în prag la naștere, dar și că va avea de suferit în plan estetic în urma greșelii comise de mamă. „Buza

de iepure” cu care se naște copilul este cauzată de faptul că pe timpul sarcinii femeia a stat în ușă și un răuvoitor a lovit pragul cu secura (Lichitișeni – Bacău) ori de faptul că gravida a tăiat lemne pe prag (Farcașa – Neamț, Gohor – Galați). Alt tip de însemnare fizică a pruncului constă în modificarea patologică a coloanei vertebrale: dacă mama lui a stat în prag în timpul sarcinii, copilul se va naște cu gheb, consideră localnicii din Drăgănești – Neamț. Și pruncul ce ține gura căscată în primele secunde de viață poartă un stigmat al nesocotirii locului sfânt, potrivit gălățenilor din Brăhășești. Ofensa adusă spiritelor pragului condamnă, pe de o parte, mama la chinuri prelungite, iar, pe de altă parte, mutilează copilul încă nenăscut în momentul sacrilegiului.

Momentul critic al nașterii este amânat de zăbovirea în ușă, fiindcă spațiul de intrare în casă este traversat de multe persoane și gravida trebuie să aștepte trecerea lor pentru un timp (Petru Vodă – Neamț) cu durată magică. Izbirea pragului cu piciorul este o practică de ușurare a nașterii întâlnită în majoritatea localităților moldovenești și pare a încerca o remediere a greșelii comise în timpul sarcinii. Gravida dădea cu piciorul în prag de trei ori potrivit relatărilor întâlnite în patru județe sau de atâtea ori câți oameni l-au trecut (Humosu-Iași). Raportarea la traficul găzduit de acest spațiu intră în sfera magiei simpatetice: „cum merge lumea repede peste prag, așa să iasă copilul repede” (Păltiniș – Botoșani).

Pusă de bunică să lovească pragul, femeia în travaliu spunea: „Uși, ușî, cum te-ai dischis tu, așa sî nasc eu” (Tecuci – Galați) sau: „Hai, pragule, c-o să fac!”, de trei ori (Covasna – Iași). Dincolo de analogia magică vizibilă în prima formulă este necesar să remarcăm o nouă similitudine între spațiul destinat focului și ieșirea din casă, adăugând o altă informație etnografică din Rădeana – Bacău. Aici, viitoarea mamă dădea cu piciorul în vatra sobei pentru a-și scurta suferința. La fel ca în momentul în care femeia se prinde cu mâinile de cuptor pentru a expulza mai ușor fătul, datul cu piciorul în prag și lovitul sobei constituie acte de invocare a spiritelor casei și a străbunilor, o rugăciune profană declarativă chiar sub forma „Hai, pragule, c-o să fac!”. Asemenea gestului apotropaic de a bate în lemn când un gând negativ ne tulbură, modalitatea de atingere a locului privilegiat (sau a substanței, în cazul lemnului) trebuie să fie atentă și nu brutală, doar pentru a trezi divinitățile aflate în acel punct consacrat, pentru a le atenționa că este nevoie de ajutorul lor. În aceeași categorie de semnalare magică intră lovirea copilului nou-născut de sobă și practica moașelor de a-și târâi picioarele de prag (Ibănești – Botoșani). Aparent mai violente sunt modalitățile de avertizare a spiritelor tutelare cu ajutorul fierului: crestarea de trei ori în formă de cruce a pragului (Bistricioara – Neamț), lovirea lui cu toporul ori despicarea unei bucăți de lemn din prag (Dragosloveni – Neamț). Obiceiul din urmă amintește de practica de prevenire a avortului spontan, atestată în Mitoc – Botoșani. Aici, femeii amenințate să piardă sarcina i se tăia o așchie de la icoană sau din colțurile casei, ceea ce creează un raport de sinonimie magică între cele trei elemente, deși nu fac parte din aceleași perioade culturale, din punct de vedere istoric (cultul pragului premerge iconolatria creștină).

Paralel cu spălarea nou-născutului pe vatră apare obiceiul curățării acestuia în spațiul de trecere dinspre universul familial intim către domeniul amplu al gospodăriei și al satului: „se duce copilul la ușa de către o femeie și i se toarnă apă rece în cap, pentru ca în viața lui să rabde de frig” (Grindeni – Dolj) (Laugier 1910: 51). Divinitățile vetrei și ale pragului sunt luate ca martori ai ceremonialului de integrare a pruncului și, în aceleași timp, sunt solicitate să ia sub aripa lor protectoare noul locatar al casei pe care ele o patronează.

Tot un moment liminar îl reprezintă aducerea pruncului creștinat acasă de către nași. În Lituania, „când se aduce de la biserică un copil care tocmai a fost botezat, tatăl îl ține un moment deasupra pragului, ca să pună noul membru al familiei sub protecția divinităților domestice” (Frazer 1995: 193). Gestul din spațiul baltic provoacă imediat asocierea cu obiceiul general românesc de a stinge lumânarea de botez prin presarea de pragul de sus, în semnul crucii. Înainte de a fi dus la lăcașul de cult, pruncul trecea peste zahăr, busuioc și jăraticul așezat pe prag (Rogoșești – Botoșani). Prima ieșire din spațiul familial se făcea prin această poartă de foc, „să nu cadă ceva rău pe copil”, sensul apotropaic fiind completat de puterea augurală a alimentului dulce și a plantei sacralizate.

Alte obiceiuri împlinite în acest punct al casei se referă la deprinderea mersului, întărcare și aflarea viitoareii meserii. Toate aceste rituri de început îl pun pe copil sub pavăza divinității locale, ceea ce aduce auspiciile dorite pe tot parcursul vieții. Piedica nevăzută care oprește pașii copilului se secționează în satele ieșene Mogoșești-Siret și Costești pe prag, întocmai ca în Stâncășeni – Vaslui și Bogza – Vrancea. În Moldoveni – Neamț, obiectele menite să indice ocupația pe care o va avea copilul sunt așezate pe prag, care devine un decor sacralizat cu putere de revelare a viitorului. Mai frecventă este practica de a așeza după prag sau la ușa un ou și alte lucruri atrăgătoare pentru copilul care trebuie să se dezvețe de supt. Ritul de trecere are un corespondent arhitectural conștientizat în localitatea ieșeană Uda: „Cum o trecut pragu, așa sî uiti el di țâțl!”, spune mama ce supraveghează mersul șovăielnic al pruncului său.

În cazul riturilor de reparație simbolică, „a sta pe prag înseamnă a te pune sub protecția stăpânului casei: zeu, demnitar, simplu țăran” (Chevalier, Gheerbrant III 1995: 420). În mod evident, corectarea defectelor din naștere se adresează unei instanțe divine, iar nu umane. În Transilvania anulul 1913, obiceiul se desfășura astfel: „când nou născutul are ceva semn pe corp, nasul turtit, capul mare etc. e credința că mamă-sa când a fost însărcinată cu el s-a mirat pe cineva, care are defectul același. În trei dumineci dimineța, când trage prima dată la biserică clopotul, mama pune mătura cruciș peste pragul ușei și luând copilul în brațe, cu lumina de la cununia ei în mână, se pune pe mătură și dă țâță copilașului cugetând la cele persoane, pe cari le bănuiește că s-ar fi mirat pe ele. Această să poate face cu efect numai până la etatea copilașului de șase săptămâni” („Ion Creangă” 2007: 21). În prezent, practica este cunoscută și aplicată în multe localități din Moldova, urmărindu-se remedierea semnelor din naștere, a gușii sau a strabismului. Alăptarea în pragul casei se face, pentru trei săptămâni la rând, duminica (la fel ca

acum un secol) în Bivolari – Iași și satele sucevene Frasin și Vama, în timp ce mamele din Breaza și Horodniceni – Suceava îndeplinesc ritualul concomitent cu activitatea din biserică (se toacă sau se trag clopotele), în șase duminici consecutive. O altă asemănare în timp și spațiu între practicile terapeutice constă în convingerea că numai pe durata primelor șase săptămâni de viață (deci în etapa liminară a ritului de trecere) metoda magică are puterea de a remedia greșelile comise în timpul sarcinii, după cum relatează sătenii din Rânghilești – Botoșani și Frătăuții Noi – Suceava. Prin extensie și contaminare semantică, pragul bisericii capătă aceleași proprietăți vindecătoare în Ceahlău – Neamț și Zănești – Suceava. În plan lingvistic, se face paralela între slujba religioasă și vindecare: „Popa toacă, buba saci!” (Uda – Iași) sau „Popa toacă, sammu ista saci!” (Horodniceni – Suceava). Tiparul magic este același cu metoda de tratare a umflăturii numite *broască*: „Poapa toacă, / Broasca saci” (Șendrești – Bacău) (Ciubotaru 2005: 129), performată, de asemenea, în prag.

Analogia cu momentul religios reprezintă un antidot magic și pentru muțenie. Mama stă în prag în timp ce se aude sunetul ceremonial și spune: „Cum toacă popa, așa să-i umble și gura băiatului” (Hârja – Bacău). Și tragerea clopotului este de ajutor, dacă are loc simultan cu gestul copilului tăcut de a bea apă dintr-un clopoțel (Cucuieti – Doftana – Bacău). *Tăierea piedicii* nevăzute a copilului care învață să meargă se face, în multe localități moldovene, când se toacă, se trag clopotele sau doar se ține slujbă în biserică. În spațiul sloven, momentul acționării clopotelor a intrat în textul ritual al unui descântec, ca dovadă a puterii sale apotropaice: „All the blessed churchbells ring, ring/And chase away the black fog” [„Toate clopotele binecuvântate sună, sună/ Și alungă ceața neagră”] (Kropej 2009: 146). Și alte momente ale serviciului religios sunt valorificate magic, cum ar fi ieșirea preotului din biserică (Ciubotaru 2005: 166) sau evangheliile citite în Joia Patimilor (Timotin 2010: 310), care au putere împotriva frigurilor.

Dacă pentru semnele din naștere mama stă cu copilul în pragul casei și îl alăptează înainte de răsăritul soarelui (Bivolari – Iași, Frătăuții Noi și Vicovu de Jos – Suceava), în cazul *aprinderii de creieri*, la Rânghilești – Botoșani, perioada de la amurg are puterea de a preveni insolația. Bolnavul „era așezat pe prag, cu fruntea legată și ochii spre cer, ținând pe cap o strachină cu apă, și nu vorbea cu nimeni până la asfințit, «să nu i se aprindă creierii»” (Ciubotaru 2005: 114). Scăderea intensității luminii solare contracarează efectul astrului din miezul zilei, în timp ce răsăritul are menirea de a induce o dezvoltare benefică atât la nivel fizic, cât și al capacităților de exprimare verbală. O profilaxie a deranjamentului gastric la sugari consta în alăptarea în prag a copilului, dacă mama se întorcea înfierbântată de la câmp. În plus, ea își așeza mătura și cleștele sub picior (Tansa – Iași), obiecte casnice valorificate în special sub ipostaza de paznici ai pruncului nebotezat. În Drăguș – Brașov, în anul 1929, mama remedia defectele copilul într-un mod similar: „dacă mama s-a mirat de vreun purcel, porumbel și copilul face ca ei, mama îi dă țâță în prag cu picioarele pe mătură, privind în casă în trei

vineri” (Cristescu-Golopenția 1944: 56). Invocarea spiritului casei este întărită prin concentrarea privirii în interiorul casei ce se află sub tutela simbolică a Vestei.

O practică de refacere simbolică a nașterii, culeasă în satul ieșean Tansa, cumulează virtuțile terapeutice ale cuptorului cu cele ale pragului, în care se mimează coacerea: „dacă era copilul slab, omu și dizbracă și umblă călari pi lopati și pi corciovî. Femeia sta în prag cu ceaunu pi chirostei. El când trecea, întreba: «Ce faci acolo?». «Cerb carni slabî s-o făc grasî». Întreba de trei ori. Se făcea în trei duminici”. Înconjurarea casei apare și în ritualul care vizează deprinderea abilităților de vorbire de către copil, dar și în faza preliminară a obiceiurilor de înmormântare, când separarea gospodăriei de restul comunității are o funcție profilactică.

În Motoșeni – Bacău, spargerea unei oale de lut de pragul casei avea menirea de a opri seria deceselor în rândul copiilor din casă. În plus față de mimarea secvenței de final a etapei liminare a ritului funebru, când mortul este scos din casă pentru a fi dus la cimitir, gestul are ca receptor direct spiritul tutelar al casei, care este atenționat în mod brutal și luat ca martor în fața sortii că pruncul a pierit, deci poate fi lăsat în pace de boală.

Pragul are o conotație accentuat funerară în reparația simbolică înfăptuită la înmormântarea copilului căruia nu i s-au dat colacii de botez. În multe sate din județul Neamț, copturile și celelalte elemente menite să răscumpere pruncul de la părinții săi spirituali sunt puse într-o sită pe prag, de unde îi ridică nașul. Obiceiul are ca variantă așezarea darurilor pe sol (Secuia – Vaslui, Priponești – Galați), raportul fiind, în mod evident, de sinonimie magică. Poarta spre lumea morților este totuna cu spațiul de ieșire din casă în special datorită obiceiului străvechi de îngropare a membrilor familiei în acest punct al gospodăriei. Colacii sau pomul de înmormântare dat de pomană pe prag se transsubstanțializează în lumea morților și încheie un ciclu ontologic în două lumi concomitent: în plan fenomenal, nașul își primește răsplata, în timp ce, în postexistență, copilul va beneficia de liniștea unei datini împlinite. „Simbol al separației” (Chevalier, Gheerbrant 1995 III: 230) compatibil cu riturile de trecere, sita întoarsă pe care se dau colacii pentru copilul mort primește o utilitate magică și în vrăjile de dragoste. Grijă cu care este manevrată în viața gospodărească atrage atenția că ea face parte din categoria obiectelor sacralizate, printre care mai regăsim și lingura, meșteșul sau jugul boilor.

BIBLIOGRAFIE

- Bartoli 2007 = Lise Bartoli, *Venir au monde. Les rites de l'enfantement sur les cinq continents*, Paris, Édition Payot & Rivages.
- Boriak 2002 = Olena Boriak, *The Midwife in Traditional Ukrainian Culture: Ritual, Folklore and Mythology*, în „Folklorica. Journal of the Slavic and East European Folklore Association”, vol. VII, nr. 2, p. 29–49.
- Caraman 1988 = Petru Caraman, *Une ancienne coutume de mariage. Étude d'ethnographie du Sud-Est européen*, în vol. *Studii de folclor*, vol. II, ediție îngrijită de Viorica Săvulescu, studiu introductiv și tabel cronologic de Iordan Datcu, București, Editura Minerva.

- Caraman 1997 = Petru Caraman, *Descolindat în Orientul și Sud-Estul Europei. Studiu de folclor comparat*, ediție îngrijită și postfață de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Chevalier, Gheerbrant 1995 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simbouri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. I–III, București, Editura Artemis.
- Ciubotaru 2005 = Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ciubotaru 2011 = Ion H. Ciubotaru, *Introducere la Petru Caraman, Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei*, ediție îngrijită, indice și bibliografie de Silvia Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Cristescu-Golopenția 1944 = Ștefania Cristescu-Golopenția, *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale. Credințe și rituri magice*, București, Institutul de Științe Sociale al României.
- Diacon 2002 = Vasile Diacon, *Etnografie și folclor pe Suha bucovineană. Obiceiuri și credințe*, Iași, Editura Unirea.
- Dundes 2003 = Lauren Dundes (ed.), *The Manner Born: Birth Rites in Cross-Cultural Perspective*, Walnut Creek, AltaMira Press.
- Franklin 2005 = Rosalind Franklin, *Baby Lore. Superstitions & Old Wives Tales from the World Over, Related to Pregnancy, Birth & Baby care*, West Sussex, Diggory Press.
- Frazer 1980 = James George Frazer, *Creanga de aur*, vol. II, traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva.
- Frazer 1995 = James George Frazer, *Folclorul în Vechiul Testament*, traducere și adaptare Harry Kuller, București, Editura Scripta.
- Giosu 1996 = Ștefan Giosu, *Sinonime regionale ale verbului a (se) naște*, în „Analele Universității din Iași”, seria IIIe. Lingvistică, tomul XLI–XLII/1995–1996, p. 55–63.
- Greimas 1997 = Algirdas Julien Greimas, *Despre zei și despre oameni. Studii de mitologie lituaniană*, traducere de Rodica Paliga, glosar de termeni și divinități lituaniene de Sorin Paliga, București, Editura Meridiane.
- „Ion Creangă” 2007 = „Ion Creangă”. Revistă de limbă, literatură și artă populară, ediție anastatică, vol. VII (ediție inițiată și coordonată de Rodica Pop, Vaslui).
- Jung 2003 = C.G. Jung, *Opere complete*, vol. I, *Arhetipurile și inconștientul colectiv*, traducere din limba germană de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei.
- Kabakova 1992 = Galina Kabakova, *Les femmes-recipientes, les enfants-produits*, în „Études et documents balkaniques et méditerranéens”, no. 16, Paris, p. 27–36.
- Kropej 2009 = Monika Kropej, *Slovenian Charms between South Slavic and Central European Tradition*, în *Charms, Charmers and Charming. International Research on Verbal Magic*, edited by Jonathan Roper, Hampshire, New York, Palgrave Macmillan.
- Laugier 1910 = Ch.H. Laugier, *Sănătatea în Dolj. Monografie sanitară*, Craiova, Institutul Grafic „Samitca”.
- Lefèber, Voorhoeve 1998 = Yvonne Lefèber, H.W.A. Voorhoeve, *Indigenous Customs in Childbirth and Child Care*, Assen, Van Gorcum.
- Marian 1994 = Simeon Florea Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, vol. II, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Marian 1995 = Simeon Florea Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*, ediție critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilișiu, text stabilit de Teofil Teaha, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”.
- Mongeau, Smith, Maney 1961 = Beatrice Mongeau, Harvey L. Smith, Ann C. Maney, *The “Granny” Midwife: Changing Roles and Functions of a Folk Practitioner*, în „The American Journal of Sociology”, vol. 66, nr. 5, p. 497–505.
- Noica 1996 = Constantin Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Editura Humanitas.
- Olteanu 1999 = Antoaneta Olteanu, *Școala de solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Editura Paideia.

- Olteanu 2009 = Antoaneta Olteanu, *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*, București, Editura Paideia.
- Pamfile 1997 = Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovici, București, Editura ALLFA.
- Pavelescu 1945 = Gh. Pavelescu, *Cercetări folclorice în sudul județului Bihor*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, VII, Sibiu, p. 35–122.
- Sărbători 2001 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. I, *Oltenia*, București, Editura Enciclopedică.
- Sărbători 2002 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, București, Editura Enciclopedică.
- Sărbători 2003 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. III, *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică.
- Șăineanu 1978 = Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva.
- Haney 1999 = Jack V. Haney, *An Introduction to the Russian Folktale*, New York, M.E. Sharpe Inc.
- Timotin 2010: Emanuela Timotin, *Descăntecele manuscrise românești (secolele al XVII – al XIX-lea)*, ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, Editura Academiei Române.
- Țircomnicu, David 2002 = Emil Țircomnicu, Lucian David, *Cercetări de teren în Platforma Luncani – obiceiurile din ciclul familial*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, t. 11–13/2000–2002, București, p. 367–394.
- Van Hollen 2003 = Cecilia Coale Van Hollen, *Birth on the Threshold: Childbirth and Modernity in South India*, University of California Press.
- Vernant 1995 = Jean-Pierre Vernant, *Mit și gândire în Grecia Antică. Studii de psihologie istorică*, traducere de Zoe Petre și Andrei Niculescu, cuvânt-înainte de Zoe Petre, București, Editura Meridiane.
- Zanne 1899 = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. III, București, Editura Librăriei Socec & Comp.

THE HEARTH AND THE THRESHOLD – SACRED SPACES FROM CHILDBIRTH CUSTOMS

ABSTRACT

The hearth and the threshold are sacred spaces ever since the human mankind started to live in houses. The article focuses on childbirth beliefs from Moldova in order to add more arguments for the importance these domestic boundaries play in the life of the traditional man. The data presented here is filed in the “Bukovina and Moldova Folklore Archive”, and has been gathered from 1969 to our days. The archive was established by professor Ion H. Ciubotaru 41 years ago.

The information is presented as active, since the field work I carried for the last 6 years proved that the beliefs are familiar to most of the village inhabitants from five out of the eight Moldavian districts. The only disappearance that has to be noticed is that of the traditional birth attendant and of the superstitions she mastered. The change came from the imposed regulations that threatened the grandmothers to stop delivering babies at home, for the drop of the infant deaths.

The article uses several foreign sources but starts from the discoveries of Petru Caraman, a great scholar from Iași. He noticed that the hearth treasures forces that used to be conferred to the Greek Hestia or to the Roman Vesta.

Key-words: *folklore, childbirth beliefs, threshold, hearth, house deities.*

LE LANGAGE DIVIN. LE LANGAGE DES OISEAUX

SILVIU LUPAȘCU*

Le discours étymologique de Platon (vers 427–348/347 a.è.c.), inclus en *Kratilos* (cf. Platon 1837 : 1–157, *Kratilos* 388e–426d), est compris par Andrei Pleșu comme *cratophanie*, tentative de contempler la langue, de rechercher le langage tant dans l'espace incertain, insondable, de ses limites, que dans l'espace infini, ouvert par la transgression de ces limites, une expérience en mesure de rappeler la puissance (*ménos*) du dire primordial. Dans la présence du Nomothète invisible (*nomothêtes, onomatoúrgos, demiourgòs onómáton*), l'anamnèse linguistique platonicienne vise la dialectique des « noms primitifs » (*tà prôta onómata*) et des « noms dérivés » (*tà ústera onómata*), et cette dialectique révèle *palaià phoné*, l'« ancienneté de la langue », qui est composée seulement de noms primitifs, de noms donnés par les dieux. De cette perspective, Platon décrit la déchéance ou dégénérescence du langage humain, de *palaià phoné* à *néa phoné*, « notre langue d'aujourd'hui », par la solemnisation (*tragodeîn*), par l'embellissement (*kallopismós*) ou par l'érosion sémantique provoquée par le passage du temps (cf. Pleșu 1994 : 16–21). La langue primordiale n'est pas investie seulement avec la force d'exprimer le monde, mais aussi avec la force de créer le monde, et le « nom originaire » (*ónoma*) est un être (*ón*) et une chose (*rhêma*), avant d'être un sens (*nóema*). Le Nomothète imite la nature de chaque chose (*oúsia*) par des lettres et des syllabes, et la « vertu » (*dínamis*) des lettres met en évidence la « vertu des nombres » qui contiennent les lettres. L'onomaturge imprime la forme du « nom en soi » dans des matériaux différents pour l'usage des différents peuples, et les « noms dérivés » sont les couleurs de la lumière constante des « nombres primes », situés au-delà du temps, dans le présent éternel des idées. Les lettres se définissent comme des éléments ou des entités chargés d'énergie, comme des êtres ou des esprits de la langue, et le cosmos des lettres est consubstantiel avec l'univers composé de ciel et terre (cf. Pleșu 1994 : 38–42, 46–47).

L'antynomie entre *phúsei* et *théseí* (« motivé – non motivé ») exprime la relation d'opposition et de complémentarité entre l'ontologie des « noms primitifs » et l'ontologie des « noms dérivés » : monter vers les « noms primitifs » signifie, pour

* Universitatea Dunărea de Jos, Galați, str. Domnească, nr. 47, România

DIRECȚII DE ABORDARE A PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL ȘI LIMITELE LOR

ADINA HULUBAȘ*

Relativ recent pătruns în literatura de specialitate din România, conceptul de „patrimoniu cultural imaterial” a înregistrat, în egală măsură, susținători entuziaști și contestatari fermi. Dincolo de redefinirea moștenirii spirituale cu o terminologie universal recunoscută și de limitele limbajului uman, esențială este preocuparea forurilor legislative pentru forma tradițională de cunoaștere a lumii și pentru transmiterea ei neîntreruptă.

Istoria unui concept

Cea de a 17 sesiune a Conferinței Generale UNESCO, desfășurată la Paris între 17 octombrie și 21 noiembrie 1972 avea să dea un caracter instituțional unor temeri legate de protejarea patrimoniului universal, născute încă de la încheierea Primului Război Mondial. Ideea unui „Trust Internațional pentru Patrimoniu” se va fi conturat anterior, în cadrul unei conferințe ținute la Casa Albă, în Washington, în anul 1965 și trei ani mai târziu, în cadrul Uniunii Internaționale pentru Conservarea Naturii, dar abia în data de 16 noiembrie 1972 se semnează *Recomandările privind protecția la nivel național a patrimoniului cultural și natural*.

Definiția dată atunci pentru patrimoniul cultural se limita la ceea ce astăzi este identificat drept dimensiune materială a culturii unui neam: monumente, grupuri de clădiri și creații ale omului, toate caracterizate de o „valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, științific sau artistic”¹ (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html). De-a lungul timpului, lista monumentelor naturale și culturale a adunat 1 007 elemente protejate, din 161 de state semnatare ale *Convenției*.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ În acest caz și, *infra*, pentru toate citatele din surse în limbi străine, traducerea ne aparține.

România va semna și ea acest manifest pentru protejarea valorilor spirituale și ecologice în data de 16 mai 1990. În anul următor se fac 13 propuneri comisiei UNESCO, dar este aprobat doar dosarul Deltei Dunării. Încă șase simboluri culturale vor primi prestigioasă protecție, trei în anul 1993 (mănăstirile din Moldova, Mănăstirea Horezu și satele cu biserici fortificate din Transilvania) și încă trei în anul 1999 (fortăreața dacică din Munții Orăștiei, centrul istoric al Sighișoarei și bisericile din lemn maramureșene).

Limitarea la elementele materiale ale spiritualității universale a fost percepută în mod acut abia în anul 2001, când s-a organizat la Torino o masă rotundă cu participare internațională. UNESCO a folosit atunci o serie de chestionare pentru Comisiile Naționale ale statelor membre privitoare la legislația în vigoare și la terminologia în uz, pentru a ajunge la următoarea definiție dată *moștenirii culturale intangibile*, i.e. patrimoniului cultural imaterial: „Procese umane deprinse alături de cunoașterea, talentele și creativitatea care se fac cunoscute și care rezultă în urma acestor procese, produsele pe care le creează și resursele, spațiile și alte aspecte ale contextului natural și social necesare susținerii lor; aceste procese conferă comunităților existente un sentiment de continuitate cu generațiile anterioare și sunt importante pentru identitatea culturală, cât și pentru salvagardarea diversității culturale și a creativității umanității” (http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&meeting_id=00047). Definiția suferă în mod evident de un registru prea ambiguu, tributar științelor cognitive.

Anterior au mai existat totuși demersuri pentru protejarea spiritualității populare. În anul 1989, tot în cadrul Conferinței Generale UNESCO de la Paris, s-au semnat *Recomandările pentru salvagardarea culturii tradiționale și a folclorului*, în cadrul cărora se sugerau modalități de identificare a folclorului pe teren, de conservare, protejare și diseminare a lui și se propuneau colaborări internaționale. La acea dată, folclorul rămânea conceptul de lucru. Zece ani mai târziu, în cadrul unei conferințe UNESCO – Smithsonian din Washington, s-a făcut evaluarea acestui program de salvagardare, iar întâlnirea de la Torino avea să valorifice clarificările conceptuale și operaționale ce au rezultat în urma analizei.

Masa rotundă din martie 2001, de la Torino, intitulată *Definiții de lucru pentru patrimoniul cultural imaterial*, sugera forurilor UNESCO pregătirea unui instrument normativ internațional cu obiective precum conservarea creațiilor aflate în pericol de dispariție, asigurarea unei recunoașteri mondiale a acestora, consolidarea identităților culturale, facilitarea cooperării sociale în cadrul grupurilor și între acestea, asigurarea continuității istorice, susținerea diversității creative a lumii și favorizarea accesului la roadele acestei creativități. Recunoaștem deja tușele groase ale legiferării patrimoniului cultural imaterial din cadrul bine-cunoscutei *Convenții pentru salvagardare...*, semnate în data de 17 octombrie 2003.

Între masa rotundă de la Torino și proclamarea *Convenției*, nu mai puțin de șase întâlniri internaționale au fost organizate pe tema patrimoniului cultural imaterial, în vederea stabilirii domeniilor, a glosarului și a formei preliminare a

documentului care va acorda statut legal acestui nou domeniu al culturii universale. Alte trei asemenea întâlniri au premers celei de a 32-a Conferințe Generale UNESCO, în cadrul căreia s-a ratificat *Convenția pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial*. În acest document, atent cântărit de numeroși experți internaționali, conceptul ce face obiectul lucrării de față este definit astfel: „practici, reprezentări, expresii, cunoștințe, abilități – precum și instrumente, obiecte, artefacte și spații culturale asociate lor – pe care comunitățile, grupurile și, în unele cazuri, indivizii le recunosc ca parte a moștenirii lor culturale”. Documentul oferă și alte lămuriri contextuale: „Acest patrimoniu cultural imaterial, transmis din generație în generație, este recreat continuu de către comunități și grupuri ca reacție la mediul lor, la interacțiunea lor cu natura și istoria proprie și le asigură un sentiment de identitate și continuitate, promovând astfel respectul pentru diversitatea culturală și creativitatea umană”. Domeniile în care se regăsește patrimoniul cultural imaterial sunt menționate, fără pretenții de exhaustivitate, a fi „a) tradițiile orale și expresiile, inclusiv limba ca vehicul al patrimoniului cultural imaterial; b) artele spectacolului; c) practicile sociale, ritualurile și evenimentele festive; d) cunoștințele și abilitățile privitoare la natură și univers; e) meșteșugurile tradiționale” (<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171e.pdf>).

O problemă de semantică

Documentele consultate în limba engleză propun spectrul semantic al *moștenirii intangibile*, în timp ce spațiul francofon folosește sintagma *patrimoniu imaterial*, determinantul cultural fiind comun ambelor denumiri. Deși se află în relație de sinonimie parțială cu *patrimoniu*, în limba engleză a fost preferat termenul *moștenire*. Limba latină reprezintă sursa primară, *patrimonium* semnificând „moștenire din partea tatălui”. În limba engleză, cuvântul a intrat prin franceza veche, în secolul al 12-lea. E posibil ca accepțiunile de „proprietate a unei biserici” și de „moștenire spirituală a lui Hristos” să fi făcut cuvântul *patrimony* mai puțin potrivit pentru scopul legiferat, deși semnificația de „lucruri *imateriale* transmise din trecut” este atestată de dicționare ca prezentă în limbă din anul 1580 (<http://dictionary.reference.com/browse/patrimony>).

Termenii din perechea *intangibil – imaterial* devin, în acest context, sinonime totale, deși primul termen, preferat în formulările englezești, refuză la nivel ideatic doar simțul tactil atunci când se intră în contact cu cultura tradițională, nu și cel vizual, auditiv, olfactiv sau gustativ. Spațiul francofon generalizează însă dificultățile de percepție fizică a spiritualității populare și preferă termenul *imaterial*. Paradoxul acestor concepte este că includ, în final, atât elemente tangibile, cât și materiale, dar numai ca rezultat al unor acte artistice. Acesta este punctul fragil al definițiilor care au făcut obiectul unor îndreptățite obiecții. Materialitatea scoartelor tradiționale, spre exemplu, nu trebuie privită ca fundament al patrimoniului fizic, ci ca valorificare a cunoștințelor și talentelor puse la lucru în

planul proceselor creative. Am dat acest exemplu, fiindcă dosarul *Tehnici tradiționale de realizare a scoarței în România și Republica Moldova* va fi propus în anul 2015 pentru *Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial* de către Comisia pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial a Ministerului Culturii românesc. Tehnicile străvechi, așadar, fac obiectul acestei inițiative, și nu dimensiunea materială a meșteșugului, tot așa cum, în cadrul dosarului Mărțișorului, depus cu un an înainte, ansamblul de credințe și practici din jurul firului alb-roșu purtat primăvara trebuie să capteze atenția forurilor legislative.

Ceea ce nu are materialitate și nu poate fi atins este și inefabil, greu de cuprins în termeni și definiții. Am văzut în retrospectiva acestei inițiative UNESCO că a fost nevoie de o perioadă lungă de timp și de elaborate investigații teoretice și practice pentru a ajunge la formula acceptată în prezent. Toate statele membre au colaborat în vederea decelării celor mai importante feluri în care poate fi denumită spiritualitatea populară. *Patrimoniu cultural imaterial* se afla în uz la data investigațiilor UNESCO în Africa, potrivit Organizației Africane pentru Proprietate Intelectuală și în arealul islamic, conform unei organizații omologe. În primul caz, expresia se referă la „ansamblul de producții umane, materiale și imateriale, caracteristice pentru un popor într-un anumit moment și spațiu. Aceste producții privesc folclorul, siturile și monumentele și ansamblurile” (<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>). În mod evident, o asemenea definiție creează necesitatea clarificării conceptului de „folclor”, aflat în uz încă din anul 1846, când anticarul englez William Thoms l-a creat și folosit într-o scrisoare publicată în revista londoneză „Ateneum”. Organizația culturală, științifică și educațională islamică definește *patrimoniul cultural imaterial* exclusiv prin prisma valorilor produse de doctrina specifică, ca un „ansamblu de valori, idei, credințe, obiceiuri, practici și legi moștenite de o anumită societate” (*ibidem*).

Pe lângă aceste două organizații guvernamentale, a mai indicat expresia în discuție și rețeaua internațională non-guvernamentală „Traditions for Tomorrow”, explicând-o astfel: „un ansamblu de elemente intangibile care constituie o rețea internațională de valori și care definește profilul general al unei culturi” (<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>). Iată că terminologia începe să descrie un cerc conceptual, cele două apelative folosite pentru cultura tradițională explicându-se unul pe altul fără un profit prea mare la nivel semantic. Și pentru ca lucrurile să devină și mai complicate se indică și expresia *patrimoniu oral*, atât de către ultima organizație non-guvernamentală indicată, cât și de instituția islamică menționată anterior. Dacă în mediul musulman expresia în cauză face raportare doar la creațiile literare transmise pe cale orală, „Traditions for Tomorrow” detaliază acest segment al culturii tradiționale: „cunoștințe netranscrise și neînregistrate prin nici o modalitate tehnică existentă, transmise din generație în generație. Pentru că nu sunt fixe, aceste cunoștințe sunt supuse unor evoluții și influențe puternice. Aceasta le conferă, succesiv, bogăție și vulnerabilitate.

[Patrimoniul oral] poate conține atât elemente tehnice, cât și istorice și mitice. Nu există o definiție limitată și validitatea lor rezultă în mod direct din existența și transmiterea lor” (*ibidem*). Textul *Convenției pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* include între domeniile vizate expresiile și tradițiile orale, incluzând astfel dimensiunea lingvistică a zestrei culturale în sfera semantică a inefabilului spiritului uman.

Anul trecut, Chiara Bartolotto nota despre perioada în care se întreprindeau febrile căutări terminologice: „când utilizăm expresia «patrimoniul imaterial» la reuniuni sau la schimburile de experiență cu interlocutori instituționali ai Comisiei [Europene] experții în patrimoniu zâmbeau cu suficiență și non-specialiștii o preluau într-un mod extrem de îndepărtat de definiția propusă de UNESCO: drept un patrimoniu dematerializat sau virtual (baze de date ori metadate) sau ca pe o componentă conceptuală a artei contemporane” (2014: 107). Nici astăzi neajunsurile terminologice nu sunt trecute cu vederea.

Cealaltă încercare (din mediul anglofon) de a cuprinde implicațiile socio-antropologice ale culturii tradiționale folosește expresia *moștenire intangibilă*, dar UNESCO se pune la început la adăpost de eventualele neajunsuri terminologice furnizând imediat un sinonim: „Moștenirea culturală intangibilă, cunoscută, de asemenea, drept *moștenire vie*, se referă la practici, reprezentări, expresii, cunoștințe și abilități transmise de comunități din generație în generație” (<http://en.unesco.org/themes/intangible-cultural-heritage>). Ideea de practici active, de manifestări colective care au fost deprinse de la antecesorii și sunt transmise în continuare este cuprinsă în conceptul de *viu* (engl. *living*) și are o continuitate firească în programul internațional „Living Human Treasures”, implementat de UNESCO și în România sub denumirea de „Tezaure umane vii”. În 1993, Republica Coreea a propus Comitetului Executiv al UNESCO fondarea acestui program de recompensare a purtătorilor excepționali de cunoaștere tradițională, iar Comitetul a adoptat o decizie care invita statele membre să fondeze asemenea sisteme. De atunci, au fost organizate câteva ședințe și workshop-uri internaționale în vederea popularizării conceptului și pentru încurajarea fondării sistemelor naționale. Definirea propriu-zisă a termenului *moștenire* se face pe site-ul UNESCO într-un mod aproape tautologic: „moștenirea este dreptul nostru succesoral (engl. *legacy*), ceva cu care trăim azi și pe care îl transmitem generațiilor viitoare” (<http://whc.unesco.org/en/about/>).

Consiliul Internațional pentru Muzica Tradițională, o altă organizație nonguvernamentală consultată de UNESCO în anul 2001 asupra terminologiei potrivite, a analizat proprietatea cuvântului *moștenire*, cu conotațiile sale genetice și asociate posesiunii, precum și sensul determinantului *cultural* în expresia cunoscută, menit să diferențieze, alături de *intangibil*, ceea ce ni se transmite la nivel spiritual de alte tipuri de succesiune. Concluzia oferită a fost că „moștenirea culturală imaterială este un fenomen reprezentat de un set de reguli care pot fi

predate și învățate, transformate și mutate în timp și spațiu și folosite pentru a crea manifestări expresive precum performanțe artistice, puneri în scenă, producerea de obiecte etc.” (<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>).

Studiile privitoare la patrimoniu/moștenire sunt numeroase, dar ele concordă asupra distincției dintre *intangibil* și *tangibil* și asupra faptului că granițele dintre acestea se întrepătrund. Mournir Bouchenaki include în prima categorie muzica, poveștile, ritualurile, cunoașterea tradițională sistemică și dezvoltările epice, iar în a doua monumentele și siturile arheologice, atrăgând atenția asupra interdependenței acestor două categorii ale culturii universale (http://openarchive.icomos.org/468/1/2_-_Allocution_Bouchenaki.pdf).

Aceste eforturi conceptuale și de cuprindere abstractă a bagajului de informații străvechi reperabil în zilele noastre au în comun în principal ideea unei vechimi considerabile, aspect care se intersectează semantic cu noțiunea de „tradiție”. În plus, ansamblul de date etnofolclorice are o funcție identitară, conferă un statut specific unei comunități, care poate fi înrudită sau distinctă de alte asemenea grupuri culturale în paleta diversității de pe glob. Un ultim aspect este indicat de termenul *viu*; cultura tradițională aflată în atenția *Convenției pentru salvagardare...* este activă și în plină transmitere, ideea de moștenire sau patrimoniu acoperind toate cele trei dimensiuni temporale: trecut, prezent și viitor, un viitor fericit sperat, pentru care lucrează legislația actuală.

Acțiuni europene privitoare la patrimoniul cultural imaterial

În anul 2013, Centrul Francez al Patrimoniului Cultural Imaterial de pe lângă Maison des Cultures du Monde a dedicat un volum din seria *Caietelor* sale organizării și reglementării prin proceduri specifice a domeniului în discuție. În lucrarea colectivă sunt semnalate diferite aspecte ale gestionării *moștenirii intangibile* din Franța, Elveția, Germania, Spania, Belgia și Italia. Înainte de a valorifica aceste informații, trebuie menționat faptul că articolul 12 al *Convenției* UNESCO din 2003 include, în cadrul măsurilor naționale de salvagardare a patrimoniului cultural imaterial, identificarea și redactarea unui singur sau a mai multor repertorii specifice, cu o aducere la zi constantă. Rapoartele periodice ale statelor membre către Comitetul UNESCO trebuie să conțină informații relevante despre aceste repertorii naționale ale patrimoniului cultural imaterial.

În România au apărut deja două volume ale acestui inventar (Ispas 2009), iar în Republica Moldova volumul a fost coordonat de eminenta cercetătoare Varvara Buzilă (2013). La noi, volumele pot fi consultate în format pdf pe site-ul Ministerului Culturii (http://cultura.ro/uploads/files/Patrimoniu-cultural-imaterial-2009-1-ro_fara-imagini.pdf și http://www.cultura.ro/uploads/files/repII_redus_dpi.pdf), o facilitare la care au apelat și alte țări, precum Franța (<http://www.inventaire.culture.gouv.fr/>), Estonia (<http://www.rahvakultuur.ee/?s=2428>) sau Danemarca (<http://immaterieelerfgoed.nl/>). În plus față de aceste prezentări sintetice, cu intenție de exhaustivitate, ale

elementelor de cultură și identitate locală, *Convenția* sugerează statelor membre semnatare elaborarea de programe, proiecte și activități menite să conserve și să transmită mai departe informația tradițională.

În Scoția s-a pus problema unei presiuni în ceea ce privește schematizarea unui patrimoniu cultural imaterial cu specific urban, construit cel mai frecvent ca urmare a diversității culturale locale. Festivalurile de peste an (<http://www.unesco.org.uk/uploads/ICHinScotlandFullReport-July08.pdf>) primesc, așadar, atenția etnologilor, antropologilor și sociologilor, acest interes fiind specific țărilor aflate în etape de urbanizare avansate. Dacă la noi, în urma recensământului din anul 2011, s-a estimat un raport de 52,8% în favoarea populației din mediul urban, încă din anul 1963 s-a ajuns la concluzia că, în Belgia, raportul pune mediul rural în inferioritate, Olanda nu mai are localități rurale propriu-zise, în timp ce în Suedia puține regiuni mai mențineau tradițiile și legăturile rurale specifice. Finlanda a devenit progresiv urbană și industrializată după anul 1945, în Germania exodul urban a început din anii 1870, iar Elveția a avut parte de cea mai timpurie industrializare, ajunsă deja departe (Beijer 1963). Specialiștii din Franța au declamat de câteva decenii dispariția domeniului popular (de Certeau 1980: 64) și au estimat că exodul rural către orașe a început în secolul al XIX-lea, când încă se mai purtau straie tradiționale prin sate și „puteau fi culese fără dificultate povești populare” în așezările rurale (Ariès 1993: 263).

Revenind în Scoția, autoritățile locale au înțeles repede că transmiterea patrimoniului cultural imaterial către generațiile viitoare devine mai eficientă prin intermediul școlii, astfel încât programa educațională adresată vârstelor cuprinse între 3 și 18 ani conține numeroase elemente de spiritualitate populară. Această cale de promovare a specificului etnofolcloric a reținut și atenția Teodorei Konach, care subliniază faptul că o astfel de educație în școli contribuie semnificativ la conturarea unei identități culturale aparte. Mai exact, autoarea propune „un model de educație inovativ, holistic, pentru o instruire permanentă de-a lungul vieții. Un asemenea model de educație este un concept cu mai multe niveluri, ce implică toate grupurile interesate: entități guvernamentale, profesori, elevi, comunități locale, organizații non-guvernamentale” (Konach 2013: 245–246). Pe acest plan, România suferă acut. Nu există nici măcar o oră cu statut opțional prevăzută în programele școlare, educația estetică lipsește cu desăvârșire și astfel se ajunge la vulnerabilitate în fața *kitsch*-ului, din imposibilitatea unui discernământ valoric, la punerea în circulație a obiectelor în serie (mărțișoarele fabricate în China, de exemplu) atunci când există alternative locale, precum și la aculturație, prin adoptarea unor sărbători americane, cu o puternică dominantă comercială. Școala poate schimba societatea, nu doar mentalitățile.

O prezentare atractivă, adaptată psihologiei vârstei școlare, a sărbătorilor românești poate „salvgarda” practicile locale pe o perioadă mult mai lungă decât orice proiect. Desigur, înființarea unor asemenea curricule școlare implică o instruire inițială riguroasă a cadrelor didactice și astfel ajungem la un alt tip de programă școlară, cea universitară și din unitățile educaționale cu profil pedagogic.

E nevoie ca mai întâi acolo să se acorde atenție patrimoniului cultural imaterial, departe de interpretări superficiale și de metode moderniste, pentru ca mediul școlar să beneficieze de o instruire corespunzătoare. Abia așa decadele următoare vor putea oferi protecție socială identității culturale românești de profunzime.

Întorcându-ne la volumul pe tema gestionării europene a patrimoniului cultural imaterial, aflăm că, în Franța, implementarea *Convenției* UNESCO din anul 2003 s-a lovit de câteva situații paradoxale, precum absența unui cadru legislativ național, așteptat să fie soluționat în 2014, de o coordonare administrativă precară și de evoluția divergentă a studiului etnologic față de cel al patrimoniului. Colaborarea dintre asociații și comunități a avut, totuși, rezultate pozitive, în Bretania înființându-se, de exemplu, o organizație non-guvernamentală dedicată strict patrimoniului cultural imaterial: „Bretagne Culture Diversité” (Hottin 2013: 30). Din nou, această sugestie s-ar putea dovedi inspirată în mediul social românesc, cu atât mai mult cu cât Bretania și anumite zone etnografice din România (Maramureșul, sudul țării) au beneficiat de influențe culturale străvechi comune, cu ocazia invaziilor celtice.

Politicile culturale din Elveția sunt construite în jurul conceptului de *subsidiaritate*, o modalitate administrativă de descentralizare, ca să folosim un termen cunoscut din limbajul de specialitate românesc. Principiul supleanței completează în Elveția cadrul legal în care patrimoniul cultural imaterial este administrat, ceea ce înseamnă că „responsabilitatea unei acțiuni publice [...] trebuie să-i fie încredințată celei mai mici entități capabile să rezolve problema”, dar „atunci când problemele o depășesc instanța superioară trebuie să îi acorde susținere” (Vitali, Dao 2013: 37). Tot în Elveția, ideea unui repertoriu al patrimoniului imaterial a fost transformată într-o bază de date virtuală, o bibliotecă numerică ce poate fi consultată în cele patru limbi naționale și în limba engleză (<http://www.lebendigetraditionen.ch/kantone/index.html?lang=fr>). Facilitățile tehnice sunt remarcabile, iar cuprinderea practicilor rurale alături de cele urbane pe lista reprezentativă a identității culturale elvețiene caracterizează, la fel ca în cazul Scoției, o societate industrială avansată.

Un ultim exemplu citat aici va fi cel al Germaniei, un stat care a ezitat să semneze *Convenția* UNESCO până în luna mai a anului 2012, din motive administrative: „nu deținea fundamente legale sau procese instituționale” specializate pentru domeniul patrimoniului cultural imaterial (Koch, Hanke 2013: 48). De la implementarea actului normativ, Germania s-a concentrat pe promovarea către mass-media și marele public în general a ideii de patrimoniu cultural imaterial, pe consilierea grupurilor și specialiștilor asupra acestei probleme și pe stabilirea unui comitet de experți pentru redactarea repertoriului național al patrimoniului (*ibidem*: 50). Atât elvețienii, care au creat baza de date a „tradițiilor vii”, sau germanii, care utilizează formula de „moștenire culturală vie”, ca să facem o traducere literală, cât și site-ul UNESCO pun accent pe ideea de practici culturale active, cu o recunoaștere socială considerabilă. Acesta este, cel mai probabil, nucleul conceptual pentru sfera semantică a culturii spirituale, ca să folosim dihotomia inițială,

vizibilă, de exemplu în volumele lui Valer Butură: *Etnografia poporului român. Cultura materială* (1978) și *Cultura spirituală românească* (1992).

Un accent din ce în ce mai apăsător se pune astăzi pe valoarea strategică a moștenirii culturale în Europa. În luna iulie a anului 2014, Comisia Europeană a redactat comunicatul *Pentru o abordare integrativă a moștenirii culturale în Europa*, în care se specifică dubla valoare a patrimoniului: „o avere și o responsabilitate a tuturor” (http://ec.europa.eu/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf). În final, nu terminologia convențională (denunțată definitiv de W. Shakespeare, în *Romeo și Julieta*: „Un nume ce-i? Un trandafir/ Oricum îi spui exală același scump parfum!”), ci acțiunile întreprinse în scopuri culturale eficiente trebuie să ne ocupe atenția ca specialiști și ca purtători de informație tradițională.

BIBLIOGRAFIE

- Ariès 1993 = Philippe Ariès, *Essais de mémoire, 1943–1983*, Paris, Éditions du Seuil.
- Bartolotto 2014 = Chiara Bartolotto, *Le transfert d'un standard international. Le patrimoine culturel immatériel vu par la France*, în Julien Bondaz, Florence Graezer-Bideau, Cyril Isnart, Anaïs Leblon (coord.), *Les vocabulaires locaux du « patrimoine ». Traductions, négociations et transformations*, Zürich, Lit Verlag, p. 107–122.
- Beijer 1963 = G. Beijer, *Rural Migrants in Urban Setting. An Analysis of the Literature on the problem consequent on the internal migration from rural to urban areas in 12 European countries (1945–1961)*, The Hague, Martinus Nijhoff.
- Butură 1978 = Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Butură 1992 = Valer Butură, *Cultura spirituală românească*, București, Editura Minerva.
- Buzilă 2013 = Varvara Buzilă (coord.), *Registrul național al patrimoniului cultural imaterial din Republica Moldova*, vol. A, Chișinău, Editura Lumina.
- Certeau (de) 1980 = Michel de Certeau, *La Culture au pluriel*, Paris, Christian Bourgois Éditeur.
- Constantinescu 2014 = Nicolae Constantinescu (coord.), *Patrimoniul cultural imaterial din România*, vol. II (A), București, Editura Etnologică.
- Hottin 2013 = Christian Hottin, *Le patrimoine culturel immatériel en France: des paradoxes évolutifs*, în *L'administration*: 12–35.
- Ispas 2009 = Sabina Ispas (coord.), *Patrimoniul cultural imaterial din România*, vol. I, Institutul de Memorie Culturală.
- Konach 2013 = Teodora Konach, *Shaping cultural identity: intangible cultural heritage in primary schools*, în *Rethinking Education*, Bruxelles, European House for Culture, p. 231–255.
- L'administration = L'administration du patrimoine culturel immatériel en Europe. Organisation, réglementation et procédures*, [s.l.], Maison des Cultures du Monde.
- Vitali, Dao 2013 = David Vitali, Julia Dao, *L'administration du patrimoine culturel immatériel en Suisse*, în *L'administration*: 36–45.
- Koch, Hanke 2013 = Gertrude Koch, Benjamin Hanke, *Get to know and appreciate the living cultural heritage in Germany*, în *L'administration*: 46–56.

Surse electronice

http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13087&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&meeting_id=00047
<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171e.pdf>

<http://dictionary.reference.com/browse/patrimony>
<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>
<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>
<http://en.unesco.org/themes/intangible-cultural-heritage>
<http://whc.unesco.org/en/about/>
<http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/05307.pdf>
http://openarchive.icomos.org/468/1/2_-_Allocution_Bouchenaki.pdf
http://cultura.ro/uploads/files/Patrimoniu-cultural-imaterial-2009-1-ro_fara-imagini.pdf
http://www.cultura.ro/uploads/files/repII_redus_dpi.pdf
<http://www.inventaire.culture.gouv.fr/>
<http://www.rahvakultuur.ee/?s=2428>
<http://immaterieelerfgoed.nl/>
<http://www.unesco.org.uk/uploads/ICHinScotlandFullReport-July08.pdf>
<http://www.lebendigetraditionen.ch/kantone/index.html?lang=fr>
http://ec.europa.eu/culture/library/publications/2014-heritage-communication_en.pdf

APPROACHES TOWARDS THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THEIR LIMITS

ABSTRACT

The article discusses the European context of the scientific and legal preoccupations for the universal intangible cultural heritage. UNESCO began its fostering cultural activity in 1972. Since then, numerous programmes were designed to preserve and transmit further the spiritual information. The scientific quest for the appropriate terminology is presented with several comparisons with the Romanian ethnological context. Nevertheless, the limitations of definitions derive from the vastness of folklore and from its ambivalence: although it bears a spiritual, intangible form, it also produces material, palpable objects (traditional carpets, pottery and so on). The author suggests that a better and sooner esthetical training of the children would help the safeguarding process and invokes similar initiatives from European countries.

Keywords: *intangible cultural heritage, folklore, UNESCO, tradition, folk knowledge.*

FENOMENUL INDO-EUROPEAN ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

ADRIAN PORUCIUC*

Articolul de față se încadrează într-o serie de lucrări pe care, de-a lungul anilor (începând cu două decenii și jumătate în urmă), le-am dedicat activității lingvistului G. Ivănescu¹. Estimând realizările lui Ivănescu în domeniul studiilor indo-europene², a trebuit să mă întorc și la unele aprecieri pe care le-am exprimat deja cu alte ocazii. Asemenea întoarceri sunt menite a sugera că acele aprecieri rămân valabile și în prezent. Partea finală a articolului face referire la unele aspecte indo-europenistice de dată mai recentă, pe care le-am expus, foarte pe scurt, în comunicarea mea la Colocviul Internațional „G. Ivănescu – 100 ani de la naștere” (Academia Română, Filiala Iași, 2012).

Voi remarca din nou că în toate lucrările de maturitate ale lui Ivănescu se simte o impresionantă deschidere, ca și o înaltă capacitate de abordare interdisciplinară. Savantul ieșean nu avea doar vaste cunoștințe, ci era direct angajat, cu pasiune și competență, într-o întreagă serie de domenii: lingvistica generală, istoria românilor și a limbii române³, indo-europenistica, tracologia, dialectologia indo-europeană și romanică, fonetica, morfosintaxa, onomastica etc. Ținând seamă de volumele pe care le-a publicat în ultimii ani de viață, putem spune că, în perioada respectivă, Ivănescu a ținut să aducă sub tipar concluzii proprii pe două direcții principale: istoria limbii române și fenomenul indo-european. Ca dovadă, la un an după publicarea volumului fundamental *Istoria limbii române* (Iași, Editura Junimea, 1980), apărarea și *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981),

* Institutul de Arheologie, Iași, str. L. Catargi, nr. 16, România.

¹ Îl revendic pe G. Ivănescu (aici, ca și cu alte ocazii) ca îndrumător al primelor mele încercări pe terenul studiilor indo-europene. De fapt, al doilea meu articol lingvistic, în engleză (Poruciuc 1988), se prezenta ca o analiză a celor mai importante lucrări de indo-europenistică ale sale. Din păcate, articolul respectiv a fost publicat la câteva luni după ce Profesorul plecase dintre noi.

² În citate au fost menținute grafiile *indoeuropean*, *indoeuropenistică* etc. utilizate de G. Ivănescu și Th. Simenschy.

³ La cele mai importante păreri ale lui Ivănescu în privința etno- și glotogenezei românești, m-am referit mai ales într-un articol din 2008 (Poruciuc 2008).

o cuprinzătoare sinteză, în care materialul elaborat de G. Ivănescu se împletea armonios cu cel lăsat în manuscris de un alt indo-europenist ieșean, Theofil Simenschy⁴.

Pentru a scoate în evidență unele constante semnificative în activitatea lui Ivănescu în domeniul indo-european, mă voi referi doar la unele dintre lucrările sale importante publicate între 1957 și 1981⁵. Acele lucrări demonstrează că Ivănescu avea păreri ferme (și originale) cu privire la anumite aspecte de interes general indo-european: problema substraturilor mediterano-caucaziene; „patria primitivă” și expansiunea dialectelor proto-indo-europene; clasificarea acelor dialecte și a limbilor istorice dezvoltate din ele.

Merită menționată aici atitudinea lui Ivănescu față de curentul cunoscut sub numele de „marrism”. În anii '20-'30 ai secolului trecut, lingvistul sovietic N.I. Marr și discipolii săi încercaseră să impună o linie teoretică „paleontologică”, care, printre altele, exagera importanța unui substrat „iafetic” în formarea idiomurilor indo-europene. Comunitatea academică a reacționat contestând aproape toate punctele acelei viziuni (care, în principal, căuta să evidențieze înrudiri între bască, etruscă, sumeriană, elamită și limbile caucaziene)⁶. Cu toată reacția respectivă, Ivănescu a publicat – aparent neașteptat și tardiv (în *Studia et acta orientalia*, I, 1957) – studiul *Le rôle des Japhétites dans la formation des peuples et des cultures antiques*, care conține multe argumente credibile în favoarea unor aspecte ale teoriei iafetice. Chiar dacă respingea și el exagerările marriștilor, Ivănescu evidențiază puncte credibile dintr-o lucrare mai timpurie a lui N.I. Marr (tradusă în germană cu titlul *Das japhetische Kaukasus und der dritte ethnische Element im Bildungsprozess der mittelländischen Kultur*, Leipzig, 1923). Ivănescu (1957) se baza și pe date preluate din lucrări ale altor savanți de seamă (Trombetti, Menghin,

⁴ Voi aminti că în anii '60-'80 ai secolului trecut a existat o solidă școală de indo-europenistică la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cei trei piloni ai școlii respective fiind Theofil Simenschy, Gheorghe Ivănescu și Arion Vraciu. Deși formați la școli lingvistice diferite, cei trei au împărtășit interesul atât pentru problemele indo-europenistice generale, cât și pentru glotogeneza românească. Este vorba de o tradiție care ar merita să fie continuată la Iași.

⁵ Iau în considerație aici doar lucrări de indo-europenistică generală publicate de Ivănescu. Nu voi discuta și cursurile de lingvistică indo-europeană ținute de el la Iași și Timișoara, nici unele lucrări ale sale referitoare la aspecte particulare, precum *La formation du panthéon vedique* (în „*Studia et acta orientalia*”, V-VI, 1967), *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes* (în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIe Congrès des linguistes à Oslo, 1957*, București, 1957), *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive* (în „*Studii și cercetări lingvistice*”, XVIII, 2, 1977). De asemenea, nu voi discuta consistentele recenzii ale lui Ivănescu la lucrări de Georgiev, Hubschmid, Dečev, Devoto și alții.

⁶ Pe o direcție asemănătoare a mers și un reprezentant al exilului românesc, Nicolae Lahovary (mult hulit, la noi, în perioada stalinistă). Cel mai important volum al lui Lahovary, *Dravidian Origins and the West*, a fost publicat postum în India, la Bombay, în 1963. Pe adevăratul Lahovary l-am citit cu întârziere; nu pot uita însă că, anterior, când am îndrăznit să-mi exprim unele păreri istorico-lingvistice personale, o autoritate universitară ieșeană mi-a recomandat să nu bat câmpii „ca Lahovary”. Nu știam atunci nici cine era Lahovary, și nici că respectivul exilat era (încă din 1958) *doctor honoris causa* al unui important institut de istorie din Madrid (cum am aflat ulterior dintr-o notă editorială adăugată volumului său din 1963). Aș zice acum că Lahovary dovedea mai multă clarviziune în probleme care aveau să fie mai recent dezbătute și intens mediatizate de către școala „nostratică” (sovieto-israeliano-americană).

Hubschmid, Dumézil etc.), prelucrând critic acele date și făcând largiri necesare și distincții mai clare, precum cea dintre substratul iafetic propriu-zis și cel mediteran⁷.

Ca în toate lucrările sale cu subiecte pre-indo-europene și indo-europene, în studiul din 1957 Ivănescu a știut să-și valorifice cunoștințele de lingvistică, arheologie, antropologie, istorie, mitologie și etnologie. Un subcapitol special (*Le fondement archéologique*) se axează pe posibila legătură dintre apariția, în Europa preistorică, a unei populații de păstori-metalurgi (clasificați ca brahicefali, din punctul de vedere al antropologiei fizice) și introducerea unor noi tipuri de ceramică. Ivănescu încearcă să evidențieze relații între asemenea aspecte arheologic-antropologice și anumite relicve lexicale referitoare cu precădere la păstorit și la prelucrarea metalelor⁸. El a insistat asupra corespondențelor dintre, pe de o parte, limba bască, limbile caucaziene și central-asiatice, iar, pe de altă parte, anumite limbi indo-europene, precum limbile indo-iraniene, hitita, celtica, germanica, albaneza și limbile romane. Printre exemplele sale ilustrative Ivănescu include și unele cuvinte românești considerate a fi de sorginte autohtonă. De exemplu, rom. *bâr* (ca interjecție pentru mânat oile) este explicat în legătură cu un radical *berr-*, care apare în albaneză și în unele dialecte romanice cu sensurile de ‘berbec, miel, capră’ (cf. alb. *berr* ‘miel’). Menționat de Ivănescu este și rom. (dial.) *dașu* ‘miel’, trimis la alb. *dash*, cecen. *dac* și etrusc. *dasi* ‘berbec’.

Argumentele lui Ivănescu (1957) privesc mai ales nivelul lexical (inclusiv toponimic), dar și câteva aspecte gramaticale și fonetice. De exemplu, următoarele trăsături sunt prezentate ca relicve pre-indo-europene: (1) mult discutatele sufixe toponimice *-nthos* și *-ssos* (în variante grecești), specifice unei largi arii anatoliano-balcano-italice⁹; (2) prefixul de plural *le-* (vizibil în vechiul etnonim care îi desemna pe *lelegi*)¹⁰; (3) două aspecte fonologice: lipsa unei opoziții fonemice între consoanele explozive surde și sonore (de observat în hitită, etruscă, ca și în idiomuri caucaziene) și o mutație consonantică de tipul celei vizibile în limbile germanice („legea lui Grimm”), ca și în vechea macedoneană, în armeană și în

⁷ M-am referit, cu altă ocazie, la o oarecare divergență între opinia lui G. Ivănescu și cea a lui Johannes Hubschmid cu privire la clasificarea substraturilor mediterano-caucaziene (vezi Adrian Poruciuc, *The 'Japhetic Connection' as Suggested by Etymologic-Mythologic Correspondences like Hittite Istanus ~ Hung. Isten and Old Norse Thunarr ~ Turkish Tanrı*, în „*Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași*”, secțiunea III, XXXIII, 1987, p. 27).

⁸ Printre altele, în studiul din 1957 se găsesc exemple de corespondențe, precum următoarele două: basc. *zidar/zilhar* ‘argint’ ~ got. *silubr* ~ slav. *sirebro* ~ lituan. *sidabras* (toate trei cu sensul ‘argint’) ~ grec. *sideros* ‘fier’; basc. *urraida* ~ ‘cupru’ ~ sumer. *urud* ‘metal, minereu’ ~ v.germ.s. *aruzzi* (> germ. *Erz*) ‘minereu’.

⁹ V. Georgiev (în *Introduzione alla storia delle lingue indeuropee*, Roma, Ateneo, 1966, p. 206) a încercat și el să stabilească originile larg răspânditelor sufixe transcrise de el ca *nt* (*nd*), respectiv *ss* (*tt*). Însă tendința generală a lui Georgiev (spre deosebire de Ivănescu) era să „indo-europenizeze” și elemente pe care alți savanți le considerau a fi pre-indoeuropene.

¹⁰ La cele spuse de Ivănescu, pot adăuga că *le-* a funcționat ca marcă de plural și în hatică, adică în limba care a reprezentat un substrat autohton al hititei (vezi, de exemplu, termenul hatic *binu* ‘copil’, pl. *lebinu* ‘copii’ – cf. C. Daniel și A. Negoită, *Gândirea hitită în texte*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 138).

limbile caucaziene¹¹. În același studiu, tot pentru a evidenția importanța factorului iafetic, Ivănescu folosește și argumente mitologice, menționând unele atribute preluate de zei indo-europeni (de tip *deus*) de la zei iafetici imaginați ca stăpâni ai stihțiilor cerești. Unele dintre argumentele respective aveau să fie reluate în studiul *Divinités indo-européennes empruntées aux populations de l'Asie Antérieure et de la Méditerranée* (în „Studia et acta orientalia”, III, 1961–1962), în care Ivănescu analizează numele și funcțiile unor zei indo-europeni precum Indra, Tyndareos, Taranis și Donar. În finalul studiului în discuție, Ivănescu trage interesante concluzii privitoare la „patria primitivă a arienilor” (adică a indo-iranienilor). El consideră, printre altele, că similitudinile existente între sistemul fonetic arian și cel armeno-caucazian s-ar explica printr-un substrat iafetic comun, pe care s-ar fi suprapus superstraturi indo-europene în regiuni caucaziene, respectiv indo-iraniene.

În 1968, Ivănescu publică studiul *Albanais et japhétites* (în „Studia et acta orientalia”, VII), al cărui conținut demonstrează că savantul nu renunțase la ideea contribuției iafetice la evoluțiile etnolingvistice din sud-estul Europei. Acel nou studiu era menit să evidențieze cu precădere rolul elementelor de substrat iafetic „în facerea poporului ilir” și, implicit, în facerea albanezilor¹². Pe lângă argumentul terminologiei pastorale și metalurgice de probabilă proveniență non-indo-europeană, demonstrația din această lucrare (Ivănescu 1968) face apel la etnonime și toponime, precum *Albani*, *Albania* (ambele reprezentate atât în Caucaz, cât și în zona Adriatică) și *shqiptar*, denumirea etnică a albanezilor de azi. Respectiva denumire ar fi legată – după părerea lui Lambertz, preluată de Ivănescu – de termenul albanez *shqiponjë* ‘vultur’. Tot acolo însă Ivănescu (fără a face exemplificări) menționează că etnonimul *shqiptar* poate fi interpretat etimologic și pe alte direcții decât cea propusă de Lambertz¹³. În studiul din 1968, ca și în alte lucrări ale sale, Ivănescu demonstrează că nu se poate face indo-europenistică fără abordare interdisciplinară, el găsiind sprijin nu doar în lingvistica istorică, ci și în arheologie, istorie și etnologie. Printre altele, Ivănescu insistă pe existența unui cult al păsărilor, cu antecedente preistorice în Balcani și cu o posibilă prelungire în chiar identificarea albanezilor cu vulturii¹⁴. Studiul din 1968 se încheie cu o importantă precizare: prin evidențierea unor rădăcini „pelasgice și caucaziene” ale albanezilor, autorul are în vedere doar populația, nu și limba albaneză, aceasta din urmă fiind indo-europeană și conținând doar un anumit număr de cuvinte „de origine caucaziană”.

¹¹ Respectiva mutație consonantică (*Lautverschiebung*) implică două tendințe principale: sonor > surd, respectiv exploziv > africat > fricativ.

¹² Ivănescu a apărut cu tenacitate unele opinii ale maestrului său, A. Philippide. Printre acele opinii se numără teoria bazei articulatorii ca factor fundamental în schimbările fonetice, precum și teza originii ilire a albanezilor (teză aflată în contradicție cu cea a lui V. Georgiev, conform căreia albanezii ar fi de origine daco-moesiană).

¹³ În chestiunea respectivă, ar putea exista o legătură etimologică între etnonimul *shqiptar* și verbul albanez *shqiptoj* ‘a rosti, a pronunța’.

¹⁴ Nu este de neglijat faptul că și pe steagul Albaniei de azi apare pajura bicefală (*shqiponja dykrenare*).

La consistenta contribuție a lui Ivănescu (în calitate de coautor) la realizarea vastei sinteze intitulate *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981; în continuare, GCLIE) m-am referit pe larg cu alte ocazii (vezi mai ales Poruciuc 2006b). Voi reafirma aici că GCLIE este o carte care nu s-a bucurat de toată atenția pe care ar fi meritat-o, de vină fiind și faptul că nu a fost tradusă într-o limbă de circulație¹⁵. După cum se știe, o parte din acea carte reprezintă opera postumă a lui Theofil Simenschy (m. 1968), cealaltă parte fiind reprezentată de adaosurile fundamentale datorate lui G. Ivănescu. Rămân convinși că GCLIE poate fi considerată a fi prima sinteză indo-europeană completă publicată în perioada postbelică, chiar la nivel mondial¹⁶. Am în vedere faptul că GCLIE are o foarte consistentă introducere teoretică și un detaliat istoric al domeniului, ambele elaborate de Ivănescu, în rest fiind vorba de textul lui Simenschy (privitor la indo-europeana primitivă și la limbile indo-europene istorice), la care s-au adăugat parantezele, notele și subcapitolele aducătoare la zi datorate tot lui Ivănescu. În GCLIE sunt abordate, practic, toate aspectele de interes indo-europenistic – de la problemele „patriei primitive”, la reconstituirea gramaticii proto-indo-europene și la religia indo-europenilor preistorici. Iar în ce privește fundamentarea teoretică, Simenschy și Ivănescu au formulat, în perioada de după mijlocul secolului trecut, păreri care aveau să fie confirmate în decenii mai recente.

Ca o notă particulară, Ivănescu dovedește și în paginile GCLIE că nu și-a uitat maestrul, așa cum vedem în capitolul privitor la „istoricul lingvisticii indoeuropene” și la „sarcinile actuale ale indoeuropenisticii” (p. 97–98):

„O poziție cu totul izolată în lingvistica dintre 1900 și 1930 reprezintă susținerile lingvistului român Alexandru Philippide (1859–1933), profesor la Universitatea din Iași. [...] Concepția sa despre limbă, care a avut puțin răsunet în lumea lingviștilor, mi se pare una dintre cele mai juste din câte au fost create până astăzi. Ea este expusă în unele pasaje ale cărții sale monumentale, *Originea românilor* [...]. După dânsul, schimbările fonetice sânt determinate de schimbări în forma organelor articulatorii sau în deprinderile (obișnuințele, habitudinile, aptitudinile) articulatorii înăscute ale colectivității lingvistice respective și constituie o adaptare a părții materiale a limbii [...] la organele articulatorii”¹⁷.

De un înaintaș mai timpuriu (dar mult mai influent decât Philippide), anume de August Schleicher, Ivănescu s-a detașat însă radical, evidențiind și unele

¹⁵ Chiar în anul în care Ivănescu publica GCLIE (1981), apărea la Sofia varianta în engleză (*Introduction to the History of Indo-European Languages*) a volumului pe care V. Georgiev îl publicase mai întâi în italiană, în 1966.

¹⁶ Deși, în secolul trecut, prezentări sintetice ale unor trăsături specifice limbilor indo-europene fuseseră publicate și înainte de 1981 (de către savanți precum H. Krahe, O. Szemerényi, V. Georgiev etc.), GCLIE ar fi comparabilă, ca sinteză cuprinzătoare, mai degrabă cu lucrări indo-europenistice de amploare publicate ulterior, precum Martinet 1986 sau Mallory 1989.

¹⁷ În același context, Ivănescu menționează și viziunea lui Philippide asupra albanezei și albanezilor, în raport cu româna și românii: „Din dezvoltarea fonetică a limbii române și a albanezei, Philippide a tras concluzii asupra bazei articulatorii a românilor și albanezilor și, indirect, asupra originii celor două popoare. [...] El a formulat, de asemenea mai bine decât până la dânsul, ideea că dezvoltarea fonetică este provocată de influența substratului”.

neajunsuri majore ale teoriei „arborelui genealogic” (la care se mai recurge și acum în domeniul discutat aici). Într-un subcapitol special dedicat lui Schleicher (GCLIE, p. 50), Ivănescu face următoarele afirmații:

„Din cauza asemănării dintre schema imaginată de A. Schleicher în ce privește scindarea limbii indoeuropene primitive în limbile din epoca istorică [...] și un arbore genealogic, autorul și-a denumit ipoteza teoria arborelui genealogic (*Stammbaumtheorie*). S-a afirmat că această concepție despre nașterea limbilor se explică [...] prin influența științelor biologice și că ea este deci o manifestare a naturalismului în lingvistică. Trebuie să spunem, însă, că nu caracterul ei naturalist este ceea ce ne determină să aprobăm sau să respingem concepția lui Schleicher. [...] Schleicher își imagina limba indoeuropeană primitivă ca perfect unitară, neînțelegând că triburile indoeuropene primitive vorbeau dialecte sau subdialecte ale acestei limbi”.

Viziunea indo-europeană a lui Ivănescu nu s-a bazat însă doar pe receptarea de către el a scrierilor înaintașilor. După cum am evidențiat și în unele puncte de mai sus, el s-a dovedit a fi foarte atent și receptiv la afirmațiile unor contemporani de marcă. Iar într-un anumit caz el chiar a anticipat succesul de care avea să se bucure o anumită teorie, care, în perioada în care Ivănescu pregătea publicarea GCLIE, era încă în facere. Mă refer la ipoteza „kurganică” lansată de savanta lituaniano-americană Marija Gimbutas, care, în anii '70-'80 ai secolului trecut, încă nu ajunsese la concluzii definitive cu privire la expansiunea triburilor preistorice vorbitoare de dialecte proto-indo-europene. Și totuși, după ce luase cunoștință doar de unele articole publicate de Gimbutas (asupra problemei respective), Ivănescu îi dedica un întreg subcapitol din GCLIE și se arăta convins de plauzibilitatea viziunii ei, în comparație cu ce propuseseră alți savanți (p. 175):

„Un arheolog ca P. Bosch Gimpera și un lingvist ca Giacomo Devoto persistă în a considera drept indoeuropeni și pe creatorii culturilor cu ceramică bandată. Ei pierdeau din vedere faptul că tot ce știm despre indoeuropeni, despre ocupația și structura societății lor (spirit războinic, patriarhat, păstoritul ca ocupație dominantă etc.) este în contradicție cu conținutul culturilor danubiene, care au fost create de o populație pașnică, caracterizată prin agricultură și matriarhat. [...] Descoperirile arheologice de după 1950, din U.R.S.S., trebuiau să ducă la o nouă concepție despre migrațiile indoeuropene [...]. Ceea ce până atunci era o concluzie logică devine acum o constatare. Pentru prima dată s-a identificat fără putință de tăgadă cultura materială a poporului indoeuropean primitiv. Meritul acestei extraordinare realizări revine cercetătoarei americane de origine lituaniană, Marija Gimbutas”¹⁸.

Din nou iese în evidență capacitatea lui Ivănescu de a face observații și a trage concluzii pertinente pe un teren eminamente interdisciplinar. Iar în ce o privește pe Marija Gimbutas (m. 1994)¹⁹, ea avea să tragă concluzii definitive – cu privire la procesul care a dus la indo-europenizarea Vechii Europe – abia în

¹⁸ Cu privire la citatul de mai sus, așa face doar observația că cei mai serioși specialiști în materie din zilele noastre nu mai consideră că în comunitățile de agricultori ai neoliticului danubian ar fi existat „matriarhat”, ci mai degrabă un „matricentrism” încadrat în structuri sociale egalitare.

¹⁹ În 1984, când Ivănescu era încă în viață, Marija Gimbutas a participat la Iași la un simpozion dedicat culturii Cucuteni. Nu am putut afla dacă cei doi mari savanți s-au întâlnit cu aceea ocazie sau nu.

volumele sale finale, din 1989, respectiv 1991. În cele din urmă, Gimbutas își prezintă varianta finală a ipotezei proprii privitoare la indo-europenizare într-un capitol intitulat (în traducere) *Sfârșitul Vechii Europe – Pătrunderea pastoralistilor stepici din sudul Rusiei și transformarea Europei*. Din respectivul capitol am extras următorul pasaj, în care, după ce înfățișează indo-europenizarea Vechii Europe neo-eneolitice ca pe o adevărată încleștare între două ideologii și două tipuri de structuri socio-economice, Marija Gimbutas ne transmite următoarea imagine panoramică (p. 352 – traducere și paranteză de A.P.):

„Proto-indoeuropenii și indoeuropenii timpurii, cărora eu le-am aplicat eticheta de «kurganici» [pornind de la mormintele tumulare de tip *kurgan* specifice lor], au venit călare, dinspre est, din sudul Rusiei actuale. Prima lor luare de contact cu teritoriile marginale ale Vechii Europe, pe Niprul inferior și la vest de Marea Neagră a început pe la mijlocul mileniului V î.Hr. S-a declanșat un flux continuu de influențe și de populație înspre Europa estic-centrală, proces care a durat două milenii. Ca urmare a coliziunii culturilor, Vechea Europă s-a transformat, iar preistoria Europei a devenit după aceea un amalgam de elemente non-indoeuropene și indoeuropene. Existența ulterioară a unui foarte puternic substrat lingvistic și mitologic non-indoeuropean nu poate fi trecută cu vederea”.

Putem fi convinși că, oricâte critici de amănunt ar fi fost înclinat să mai facă pe marginea unor asemenea păreri²⁰, Ivănescu ar fi fost încântat să acorde în continuare credit ipotezei „kurganice” propuse de Marija Gimbutas, așa cum au făcut-o (cu argumente proprii) și alți savanți, precum Martinet (1986), Mallory (1989) și Anthony (2007). Asta nu înseamnă că viziunea Marijei Gimbutas nu a fost atacată și că nu s-au propus (și se propun în continuare) ipoteze cu totul diferite.

Voi încheia tocmai prin menționarea unei ipoteze foarte recente, ai cărei autori se prezintă, pe un site academic (*KU Leuven News* 2012), ca o echipă interdisciplinară compusă din „virologi și lingviști”. Un titlu cu ton decisiv ne transmite că „Turcia este locul de naștere al familiei de limbi indo-europene”, iar sub acel titlu ne sunt oferite următoarele informații și opinii (trad. A.P.):

„Cea mai populară ipoteză susține că limbile [indoeuropene] au început să se răspândească din stepa pontică [...] cu aproximativ 6000 de ani în urmă [...]. O ipoteză alternativă susține că proto-indoeuropeana își are originea mai la sud, în Anatolia [...] și că trebuie să ne întoarcem înapoi cu 8000 sau 9000 de ani ca să-i găsim începutul. Limbile din familia în discuție s-ar fi răspândit din zona menționată odată cu agricultura [...]. Noile dovezi, obținute prin metode de cercetare din domeniul epidemiologiei, revigorează ipoteza până acum considerată a fi «cea mai puțin plauzibilă». Philippe Lemey, virolog la Rega Institute, afirmă: [...] «Atât tulpinile limbilor, cât și cele ale virusilor se bazează pe identificarea similitudinilor, dar modelul nostru viral este mult mai precis. [...] În consecință, am reușit să demonstrăm că proto-indoeuropeana trebuie să aibă o vechime de 8000 sau 9000 de ani, ceea ce este în acord cu mai puțin populara 'ipoteză agricolă'. Mai mult, am localizat 'rădăcina' arborelui lingvistic (patria originară a limbii indoeuropene) în Anatolia [...]»”.

²⁰ Printre altele, specialiști mai recenti au considerat că proto-europenii, ca îmblânzitori de cai, nu s-au deplasat de la început călare (cum afirmă Marija Gimbutas), ci au folosit caii mai degrabă la tracțiune și ca sursă de hrană.

Este evident că echipa promovată de *KU Leuven News* dorește să respingă „ipoteza cea mai populară” (evident, cea care poate fi desemnată ca Gimbutas–Martinet–Mallory) și să o promoveze pe cea considerată (pe drept, așa zice) „cea mai puțin plauzibilă”, în speță cea lansată de arheologul britanic Colin Renfrew (1987)²¹. Revenirea la simplistul „arbore genealogic” schleicherian este însă neavenită, așa cum este și confuzia între limbă și populație, adică exact confuzia pe care Martinet a vrut să o prevină prin chiar subtitlul volumului său „pro-stepic” din 1986. Mai pe șleau, voi pune o întrebare retorică: ce relevanță – pentru viro-lingviști precum cei citați mai sus – ar avea vreo tulpină de viruși africani încă detectabilă la milioanele de africano-americani care azi nu vorbesc decât limbi indo-europene precum engleza și spaniola? Am putea să ne întrebăm și ce ar fi zis Ivănescu de recenta „virusare” (cu aură academică) a domeniului indo-europenistic.

BIBLIOGRAFIE

- Anthony 2007 = David W. Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language. How Bronze Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*, Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Gimbutas 1989 = Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row.
- Gimbutas 1991 = Marija Gimbutas, *The Civilization of the Goddess – The World of Old Europe*, ed. Joan Marler, San Francisco, Harper.
- KU Leuven News* 2012 = *KU Leuven News* (<http://www.sciencemag.org/content/337/6097/957>, 27.08.2012).
- Mallory 1989 = James P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans*, London, Thames & Hudson.
- Martinet 1986 = André Martinet, *Des steppes aux océans – L'indo-européen et les 'Indo-Européens'*, Paris, Payot.
- Poruciuc 1988 = Adrian Poruciuc, *Gheorghe Ivănescu's Contribution to the Study of Indo-European*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Secțiunea IIIe. Lingvistică, XXXIV, p. 82–92.
- Poruciuc 2006 = Adrian Poruciuc, *Lingvistica istorică ieșeană: între realizări și promisiuni de onorat*, în „Philologica Jassyensia”, II, nr. 2, p. 283–294.
- Poruciuc 2006a = Adrian Poruciuc, *Contribuția lui Gheorghe Ivănescu în domeniul studiilor indoeuropene*, în vol. *Ideea europeană în filosofia românească*, I (coord. Ștefan Afloroei), număr special al revistei „Hermeneia” (Iași), p. 96–104.
- Poruciuc 2008 = Adrian Poruciuc, *Ivănescu față cu neo-roeslerienii*, în vol. *Comunicarea: ipoteze și ipostaze*, coord. Luminița Hoară Cărașu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 28–43.
- Renfrew 1987 = Colin Renfrew, *Archaeology and Language*, Cambridge University Press.
- Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

²¹ Foarte pe scurt, ceea ce a căutat să demonstreze Renfrew era că proto-indo-europeana a fost inițial vorbită de neoliticii din Anatolia, cei care au răspândit și în alte zone atât agricultura, cât și limba proprie. Ipoteza respectivă a fost considerată a fi inacceptabilă de către majoritatea indo-europeniștilor.

G. IVĂNESCU'S VISION OF THE INDO-EUROPEAN PHENOMENON

ABSTRACT

The author of the present article aims to point out some of G. Ivănescu's remarkable achievements in the field of Indo-European studies. The Romanian scholar under discussion had his own opinions on pre-Indo-European substrata, on the classification of proto-Indo-European dialects and of historical Indo-European languages, as well as on the tasks of Indo-European linguistics in general. This author strongly believes that Simenschy and Ivănescu's comprehensive volume of 1981 (*Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*) can be considered as the first complete synthetic volume of Indo-European linguistics published in Europe after World War II. Also, in regard to the process of Indo-Europeanization, Ivănescu's support for Marija Gimbutas's "Kurganic" vision can be regarded as definitely more credible than the recent hypothesis according to which certain epidemiological arguments decisively sustain Renfrew's assumption of a Proto-Indo-European homeland in Anatolia.

Keywords: *Ivănescu, Indo-European studies, substratal elements, Gimbutas, virology.*

**„GENIUL” ÎMPOTRIVA „DUHULUI”.
CONCEPTUALIZAREA CREATIVITĂȚII NAȚIONALE
LA ÎNCEPUTURILE LITERATURII ROMÂNE**

ADRIAN TUDURACHI*

Conceptualizarea „genialității” a fost esențială pentru constituirea culturii literare în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea. Dincolo de toate clișeele pe care le-a generat (geniul României, geniul limbii române, geniul poeziei populare etc.), aceasta avea misiunea de a identifica puterile creatoare care rezidă în resursele elementare pe care un popor abia ajuns la conștiință națională le are la dispoziție. Ca o literatură națională să se facă „din nimic”, fără scriitori, fără instituții și tradiții literare, era necesară supoziția unei capacități colective, diseminate în practicile cele mai banale: în limbă, în vorbire, în versificația populară – adică în tot ceea ar putea deține, în mod spontan, calitățile necesare creației de valori literare. Literatura română nu se putea concepe în absența unei ficțiuni a propriei genialități. Toate literaturile naționale refondate la începutul secolului al XIX-lea și lipsite de un capital literar simbolic au fost silite să presupună existența unei forțe spirituale distribuite difuz în formele culturii naționale.

Mă voi ocupa în acest articol de problema numelui care s-a dat sferei puterilor creatoare. În cultura română, oamenii „începutului de drum” au avut la dispoziție două cuvinte și, ca orice alegere lexicală în care sunt implicate ipostaze majore ale unei societăți, și aceasta e profund semnificativă. Ceea ce trebuie subliniat de la început e disimetria opțiunilor, diferențele dintre cei doi termeni. Pe de o parte, era *geniul*, abia intrat în limba română. Prima dată, cuvântul apare la Barbu Paris Mumuleanu, în 1825; *Lexiconul de la Buda*, tipărit în același an, nu îl menționează. De cealaltă parte, era *duhul*, termen vechi, bogat, bine fixat în vocabularul religios. Dincolo de nuanțele semantice prin care cele două cuvinte puteau reprezenta sfera creativității colective, e evident decalajul dintre ele din perspectiva percepției publice și a sentimentului vorbitorului. Un om al vremii

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, România.

făcea imediat diferența între termenul „nou” și jargonard, ale cărui înțelesuri nu le cuprindea în întregime, și expresia „naturală”, pe care o auzea în fiecare duminică, repetată de sute de ori la slujba de duminică. Astăzi știm că istoria a evoluat în sens invers. În vreme ce *duh* și-a îngustat progresiv sfera de aplicație, ajungând un cuvânt specializat, strict legat de utilizările cultive, *geniu* s-a generalizat, devenind o prezență comună în discursul public. Acest rezultat nu ar fi putut fi anticipat în epocă, când forța de circulație și prestigiul avantajau termenul *duh*. Timp de aproape cincisprezece ani, din 1825 până înspre 1840, cele două cuvinte au concurat pentru reprezentarea capacităților creatoare ale noii literaturi. Între cuvântul transmis de înaintași, cu o memorie multiseclară, și cel nou, care nici măcar nu se stabilizase grafic, s-a purtat atunci o luptă scurtă și violentă. Și abia după ce forța de iradiere a *duhului* a încetat, *geniul* a triumfat cu adevărat. Dacă în prezent spunem *geniu național*, nu *duh național*, *geniu eminescian*, nu *duh eminescian* e pentru că termenul geamăn, mai vechi și mai legitim, a fost refutat. Ne putem desigur întreba cum a reușit *geniul* să câștige această luptă; deși poate că ar fi mai important să înțelegem de ce *duhul* a pierdut-o.

„Geniul” ca neologism

Ceea ce surprinde mai întâi e gradul ridicat de improprietate a *geniului*. Barbu Paris Mumuleanu a folosit cuvântul în volumul din 1825, *Characteruri*, mai întâi în prefață, apoi într-un poem și la urmă în glosarul cu *Zicerile cele streine*. Nu era încă sigur cum trebuie să îl scrie și de aceea, de-a lungul textului, grafia oscilează. Într-un loc *jenie*, în altul *genie*, din nou *jenie*. Vocabularul de la sfârșitul cărții îl înregistrează la litera *j*, după *jaluze* și înainte de *jurnal*. Evident, ar vrea să noteze cuvântul după ureche, așa cum îl pronunță francezii. Heliade povestește în singura biografie contemporană că scriitorul a crescut și s-a format la curtea boierului Filipescu, în discuțiile cu străinii „de deosebite nații” care se întâmpla să treacă pe acolo. Așa ajungea să priceapă referințele mitologice de care literatura epocii era plină, așa auzea despre capodopere și mari personalități literare, așa își forma ideile despre poezie. Punea întrebări, iscodea, prindea din zbor, se școlea prin conversații. „I-a fost un fel de educație” (*Barbu Paris Mumuleanu*, în Heliade-Rădulescu 1979 : 315), spune Heliade. Nu avem niciun semn că *geniul* ar fi mai mult decât atât, o idee trivializată într-un dialog inteligent și apoi preluată ezitant. Oricum, simpla înregistrare a termenului în cadrul unui vocabular al cuvintelor „străine” arată rezerva vorbitorului, percepție care se va menține de-a lungul secolului al XIX-lea.

În 1828, termenul se găsește deja în prefața *Gramaticii* lui Heliade; iar în 1831, în traducerea din Lévizac a *Gramaticii poeziei*, e prezent din abundență. Câțiva ani mai târziu, cuvântul e pretutindeni, devenind unul dintre cele mai frecventate locuri ale noii ideologii. Însă asta nu înseamnă că a devenit mai familiar pentru vorbitorii români. În 1848, I.D. Negulici, prietenul lui Heliade, unul dintre cei mai insistenți utilizatori ai ideii de geniu, îl înregistrează în seria cuvintelor „radicale”. Rodica Zafiu (2003: 12) a explicat cum a funcționat această categorie pentru generația pașoptistă. „Radical”

facea trimitere la rădăcină. Erau cuvintele împrumutate din limbi străine pe baza unei rădăcini existente și în limba română. Pentru că româna cunoștea deja substantivul *figură*, se putea justifica importul din franceză al verbului (a) *figura* sau a adjectivului *figurativ*. Era o tentativă de a legitima împrumutul lexical, un fel de a spune că nu se transferă cuvinte noi, ci se reconstituie în laborator o posibilitate a cuvântului autohton. De aceea, Negulici putea să asocieze în titlul dicționarului său arhaicitatea și ideea de import: *Vocabular român de toate vorbele străbune reprimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai primi d-acum înainte, și mai ales în științe*. Sigur, după ce justificările complexe ale generației pașoptiste au fost uitate sau abandonate, cuvintele „radicale” au rămas simple neologisme. Și asta s-a întâmplat și cu *geniul* care a apărut decenii la rând în dicționarele de împrumuturi recente. Îl găsim în dicționarul din 1862 al lui G.M. Antonescu, *Dicționar român. Mic repertor de cunoștințe generali cuprinzând vorbe streine cu etimologia, termini tehnici, numini proprii, notițiuni historice șcl.*, sau în cel al lui Adolphe Steinberg, din 1887, *Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tălmăcirea cuvintelor radicale și zicerilor streine din limba română*. Adică la șaizeci de ani de la introducerea lui Mumuleanu, *geniul* tot „nou” rămăsese. Asta nu înseamnă că era un cuvânt rar. Toată lumea îl folosea, desigur. Dar prezența lui în dicționarele de cuvinte radicale reflecta în continuare același sentiment al vorbitorului: în *geniu* se simte „străinul”.

Un singur exemplu, care ne poate da măsura acestei percepții publice. În 1874, I.L. Caragiale publica în „Ghimpele”, la rubrica *Cronică literară*, un pamflet – devenit între timp celebru – în care ironiza ambițiile aristocratice ale tânărului Macedonski (Caragiale 1938: 283–284). Acesta revendicase descendența poloneză din conții Geiadevsky (Cioculescu 1939: 162). Caragiale prinde ocazia și deformează ușor numele pentru a-l apropia de reprezentarea grafică a cuvântului „geniu”. Obține „Contele de Geniadevsky”. De aici, tot articolul curge prin spumoase jocuri de descompunere fals-etimologică: „te face să presupui neapărat amestecul Providinței la făurirea acestui nume – primele trei silabe ale conției arată, scurt și coprinzător, ce-i plătește osul contelui: Geniadevsky. Genia. Geniu”. Evident, în centrul acestor transformări ludice stă sentimentul cuvântului străin. Originea poloneză, terminația slavă, dar și reminiscențe franțuzești se amestecă în variațiunile inspirate de *geniu*. Cuvântul e pus în serie exclusiv cu neologisme, asociate unor realități sociale exotice: „nobilele și genialele meu gentilom de Geniadevsky”. Nu e nimic întâmplător aici. Același Caragiale avea să pună în gura lui Rică Venturiano invocarea „Geniu bun al venitorului României!”, alături de toate celelalte excese neologice ale personajului. „Geniul României” merge cu „angel radios” sau cu „mancarea Sfintei Constituțiuni”. Și asta se întâmpla în 1878, cu câțiva ani înainte ca „geniul” să devină o instituție națională. Toate „geniile” proclamate în momentul de clasicizare a literaturii române, Alecsandri, Bolintineanu, Eminescu, sunt etichetate cu un material pe care vorbitorii îl resimt ca nou. Atitudinea admirativă se forjează într-un material lexical care presupune distanța.

„Duhul”, între tradiția ortodoxă și revoluția naționalistă

Cu totul diferită era situația *duhului*. Înainte de apariția *geniului*, el era promițător, complex și, mai ales, disponibil. Ocurențele înregistrate de *Dicționarul-tezaur al limbii române* pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea indică bogăția sintagmelor pe care cuvântul era capabil să le compună. Se putea spune pe atunci: *duhul libertății, duh de republican, duh al partidei, duhul convențiilor sau al tratatelor* etc. Ceea ce vedem în asemenea contexte e plasticitatea unei noțiuni puse la încercare pentru exprimarea de noi realități istorice, psihologice sau sociale. *Duhul* putea în acel moment să își extindă domeniul în afara disciplinei religioase. Era un cuvânt care trecea printr-un proces marcat de modernizare și de adaptare la noile discursuri pe care le implica evoluția societății românești.

Trebuie spus că, între cuvintele de origine slavonă împrumutate pe cale cărturărească (cf. Petrovici 1948: 191) pentru constituirea discursului bisericesc, *duhul* se bucură, paradoxal, de multă libertate. Dogma însăși autorizează expansiunea lui dincolo de sfera religioasă. *Duhul* se raportează la persoane, spune Evdokimov. Dacă Fiul asigură unitatea tuturor ființelor într-un singur trup, Duhul Sfânt se deschide spre pluralitate „după un mod unic, personal, fiecăruia”. Și continuă, citând din Sfinții Părinți: „Suntem topiți într-un singur Trup, dar împărțiți în persoane” (Evdokimov 2004: 122). Din perspectiva reprezentării religioase, *duhul* e o instanță imaterială dedicată populării vieții spirituale individuale, locuind subiectul, instalându-se în intimitatea lui, conjugându-se cu sufletul lui. De aici figura „purătorilor de duh”, pe care o găsim și în tradiția noastră, de pildă în *Cartea de învățătură* din 1643. Fiecare creștin e un asemenea „purător” care interiorizează *duhul*, îl adaptează la măsura sa, îl primește alături și în cadrul propriilor sale trăiri. În cuvintele aceluiași Evdokimov: „acționează din interiorul naturii umane, devine realitate interioară a firii umane” (*ibidem*: 132).

Se înțelege relativ ușor care a fost influența exercitată de o asemenea noțiune asupra universului de reprezentări psihice. Într-o cultură cu puține resurse savante de figurare a interiorității, *duhul* permitea disocieri rafinate, inaccesibile pe altă cale simțului comun. El transmitea o memorie cărturărească a traducerii Bibliei în greacă, actualiza distincția dintre *pneuma* și *psyché* (Peters 1993: 228–239, 236–250; cf. Munteanu 2008: 475), dintre spiritul cosmic și sufletul animal; chiar dacă nu toate subtilitățile filosofice erau menite să fie asimilate în mentalul colectiv, rămânea o viziune mai complexă și etajată a sufletului. „Mă voi ruga cu duhul, mă voi ruga și cu mintea, voi căuta cu duhul și voi căuta și cu mintea”, avea să formuleze memorabil Dosoftei spre sfârșitul secolului al XVII-lea (Kogălniceanu 1946: 635–654). Rugăciunea cu *duhul* este aici o formă de activitate interioară „ce sufletul grăiește în taină”, opusă rugăciunii publice, „de înțeles”; altfel spus, o interiorizare profundă, ininteligibilă, lipsită de articulația de sens specifică schimbului social. *Duhul* s-a specializat în descrierea capacităților interioare, fie că e vorba de inteligență, de adâncimile insondabile ori de caracter. De aceea, la

începutul secolului al XIX-lea, cuvântul nu era nicidecum un simplu vestigiu al jargonului slavon bisericesc. În zorii noii sensibilități romantice, el putea vorbi despre o lume populată de interiorități care se exprimă, fiecare în felul ei, după o logică diferențiată și constantă. Era termenul potrivit să transmită intuiția unei matrici spirituale, a unei „firi” – adică o interioritate non-accidentală, stabilă, profundă și modelatoare în același timp.

La această redefinire a *duhului* în cadrul ideologiei romantice a contribuit și modelul german al revoluțiilor naționaliste. Conceptul pe care Herder l-a lansat în 1774 ca să înarmeze emanciparea culturilor mici a fost *Volksgeist*. *Volk* și *Geist*, adică „spiritul poporului”, ca și în Spiritul Sfânt (*Der Heilige Geist*). De fapt, în sens strict, „duhul național” e formula legitimă sub care ideile revoluționare germane puteau fi transferate la noi. De aceea expresii precum *duhul poporului* sau *duh românesc* au fost o prezență importantă în primii ani ai noii culturi literare. Mărturie stau versurile lui Heliade din 1836: „Orice rumân în preajmă-i subț steagu-i se adună/ Și-și apără pământul cu brațul, cu duh românesc” (*O noapte pe ruinele Târgoviștii*, în Heliade-Rădulescu 1939: 180) și, mai ales, celebra diatribă a lui Kogălniceanu împotriva imitațiilor străine din programul „Daciei literare”: „dorul imitației [...] omoară în noi duhul național” (M. Kogălniceanu, *Introducere la „Dacia literară”*, în Ivașcu 1967: 293).

Faptul că expresia apare în cel mai important program al literaturii naționale, chiar sub pana lui Kogălniceanu, care își făcuse școala la Berlin, nu arată decât că – până la un punct – s-a întâmplat ceea ce era de așteptat să se întâmple. Insistența cu care acesta revine asupra sintagmei *duh național* e ilustrativă pentru eforturile de impunere a termenului în cadrul herderian al unei revoluții naționaliste. La trei ani după celebrul manifest din „Dacia literară”, în *Cuvântul pentru deschiderea Cursului de istorie națională*, Kogălniceanu folosește *duhul național* în sintagmă fixă peste tot unde vrea să denumească latențele spiritului colectiv, ca și cum expresia ar fi fost deja acceptată în această formă: „Petru Maior de fericită aducere aminte, prin cartea sa *Despre începutul românilor*, publicată pentru întâiași dată la anul 1812, ca un nou Moise, a deșteptat duhul național” (Kogălniceanu 1946: 646) sau „Bărbați râvnitori dezvoltă literatura și duhul național” (*ibidem*: 650) sau „Întâmplărilor de la 1821 suntem datori cu orice propășire ce am făcut de atunci, căci ele ne-au deșteptat duhul național ce era adormit cu totul” (*ibidem*: 652). Se văd aici atât accentele revoluționare (deșteptare, propășire) care evocă ideologia romantică din spatele sintagmei, cât și voința lui Kogălniceanu de a raționaliza utilizarea cuvântului, prin stabilizarea tehnică a semnificației sale. În același text apare și *geniu*, însă doar pentru a numi un joc al facultăților spirituale ce caracterizează exclusiv singularitatea unei personalități. De pildă, în „nu s-a văzut mai în zilele noastre un alt Alexandru, Carl XII, deșteptându-și geniul spre izbânzi și slavă” (*ibidem*: 636) sau în formularea involuntar comică „inima de erou și geniul bărbătesc a doamnelor Elena și Florica” (*ibidem*: 641). Pentru Kogălniceanu, cele două cuvinte și-au separat ariile de competență. În vreme ce *geniul* e rezervat exclusiv manifestărilor individuale, *duhul* poate să exprime fenomenul colectiv.

Cum a fost posibil ca *duhul* să piardă într-un raport cu sfera creativității naționale care îl avantaja? Ce nu a funcționat?

Explicații pentru un eșec

Au existat două motive pentru eșecul *duhului* în cultura română.

Mai întâi, faptul că la noi se traducea mai mult din franceză decât din germană. Duhul nu a transpus doar *Geist*, ci și *esprit*. Titlul lui Montesquieu, *Esprit des lois* a trecut în română ca *Duhul legilor*, iar în traducerea *Artei poetice* a lui Boileau, Heliade folosește *duhul* peste tot unde e vorba de intervenția rațiunii și a bunului-simț în temperarea exceselor lirice. Or, aceste valori erau deja compromise istoric și denunțate de o întreagă vulgată romantică. Pe cât de revoluționar era *Geist*, pe atât de retrograd părea *esprit*. În jocul aproape întâmplător al traducerilor și al echivalențelor, *duhul* a fost prins într-o bătălie de import și a căzut de partea greșită a baricadei. Când Heliade vrea să traducă în 1831 câteva elemente de teorie a literaturii pentru familiarizarea publicului românesc cu principalele noțiuni ale domeniului, unul dintre primele capitole vorbește despre opoziția dintre *Duh* și *Geniu* (Heliade Rădulescu, *Regulile sau Gramatica poeziei*, în Ivașcu 1967: 121–160). De o parte stă inteligența ilustrată în conversația de salon, de cealaltă, spiritul investit în fantezie, imaginație, forță creatoare etc. Contrastul e voit polemic și net defavorabil *duhului*. Niciuna dintre proprietățile opoziției nu e concepută pe teren românesc (nu sunt decât ecouri ale unor dezbateri purtate în spațiul francez). Dar stigmatul a prins. Șase ani mai târziu, Heliade situează deja termenul fără ezitare în opoziția dintre minte și imaginație, dintre rațiune și simțire, ca și cum ar fi vorba de un loc comun. „Plin de duh și fără inimă” (*Domnul Sarsailă autorul*, în Heliade-Rădulescu 1939: 255) va scrie el despre Sarsailă autorul. Unde *plin de duh* nu păstrează decât carcasa unei foste aprecieri pozitive. În fond, e o nedreptate și o trădare în raport cu tradiția autohtonă care desemna prin *duh* spiritualitatea insondabilă și irațională, inaccesibilă inteligenței sociale. Înainte de a fi compromis, *duhul* a fost deci oarecum pervertit. Se poate spune despre el – ceea ce se spune în general despre transferurile unor noțiuni culturale inefabile – că s-a pierdut în traducere. Numai că aici nu e vorba de un export care eșuează, ci de un import care corupe: personalitatea noțiunii împrumutate se imprimă pe cuvântul-gazdă, până la a-i deturna destinul.

În al doilea rând, a fost de vină și o specializare a cuvântului în raport cu domeniul literaturii. Cu insistență, *duhul* a fost asociat cu spiritualitatea cititorilor sau a spectatorilor și implicat mai ales în procesele de receptare: lectură, ascultare, privire. „Duhurile ascultătorilor”, cum formula autorul unei retorici din 1833 (Simeon Marcovici, *Introducere (la Curs de retorică)*, în Ivașcu 1967: 174). Nu e vorba aici de o evoluție semantică sau de un accident de parcurs. Nu asistăm la o reinvenție a conținutului. „Duhurile ascultătorilor” sunt o dezvoltare perfect integrată în tradiția cuvântului. Problema e că în schema comunicării literare numai

cititorii tind să posede *duh*, nu și autorii. Interioritatea bogată, etajată și profundă pe care o reprezintă vechiul termen ortodox merge într-o singură direcție, ca și cum numai activitatea consumatorului de artă ar putea fi descrisă prin jocul complex al facultăților interioare, nu și aceea a producătorului ei. Or, nu putem să nu observăm că astfel cuvântul e distribuit într-un rol pasiv. Duhul e „hrănit”, trebuie „îmblânzit”, asupra lui „se lucrează”. „Duhurile cele servile ale mulțimii”, spune Heliade în 1834 (I. Heliade Rădulescu, *Asupra traducției lui Omer*, în Ivașcu 1967: 226). Ceea ce pare foarte greu de conceput e o interioritate activă, care să participe la producția de bunuri spirituale. Nu de acolo era așteptată creația de literatură, nu din fluxurile sufletești ascunse, nu din adâncurile în care Dosoftei își spunea rugăciunea.

Să nu se înțeleagă greșit: reprezentarea cititorilor și a spectatorilor era foarte importantă pentru cultura română în acel moment. Constituirea a ceea ce Benedict Anderson avea să numească o „comunitate imaginată” – iar societatea tuturor spectatorilor și a cititorilor nu e altceva – era esențială proiectului naționalist. Și, în această privință, *duhul* avea în continuare un rol însemnat. Ceea ce pierduse însă era participarea la proiectul culturii literare, posibilitatea de a numi capacitățile care sunt la lucru în edificarea noii literaturi. Și abia faptul că aceste puteri au fost atribuite unui neologism arată sensul în care se îndrepta spiritul public. Dacă în acei ani *geniul* s-a desprins de *duh*, dacă între aceste două cuvinte a apărut mai întâi o tensiune și apoi un conflict ireductibil, acest lucru trebuie privit ca un simptom: sfera puterilor creatoare ale noii literaturi nu reclama instrumente care să analizeze forțele interioare implicate în producția de bunuri spirituale, nu avea nevoie de structuri sufletești etajate, nu cerea o filosofie a resurselor ascunse. Dimpotrivă, toate aceste reprezentări care se conțineau în noțiunea *duhului*, care îi confereau cuvântului un conținut ușor de determinat s-au dovedit dispensabile. Curios, lucrurile s-au petrecut atunci ca și cum oamenii de cultură ar fi vrut să renunțe la cuvintele clare și încărcate de semnificație, în favoarea unor barbarisme confuze, ca și cum memoria, bogăția și rafinamentul ar fi fost nu un atu, ci o povară.

Aproape treizeci de ani a durat agonia *duhului*, împărțit între tradiția ortodoxă, versiunea revoluționară de influență germană și versiunea conservatoare de influență franceză. La capăt, el devine un simbol exclusiv negativ și, oricum, nesemnificativ. În 1869, Heliade, care la aproape 70 de ani făcea bilanțul și visa la un amplu poem epic care să îi reprezinte întreaga viață, își imagina o înfruntare titanică a *duhului* cu *geniul*: „a pune pe scenă toate duhoarele infernale răsculându-se asupra geniurilor și virtuților cerești” (Heliade Rădulescu 1916: 99). *Duhoarea* – în realitate un fals derivat rezultat din contaminarea slavului *duhu* cu bulgărescul *buh* („miros rău”) – rămânea ultima formă sub care alesese să mențină în scrierile lui *duhul*. În acel moment, cuvântul nu mai avea nicio forță de reprezentare în spațiul public. *Geniul* câștigase și luase totul. Iar din perspectiva lui Heliade, chiar și pozițiile ocupate în virtutea tradiției ortodoxe puteau fi redistribuite: spiritul divin e

explicat în *Biblicele* ca *geniu mare* (Heliade Rădulescu 1858: 137)¹. Nu am avut decât pentru scurt timp un *duh național* în literatură, dar era cât pe ce să avem un *geniu* în Sfânta Treime.

Concluzii

La capătul unui text celebru din 1941, *Apologie pour l'histoire*, Marc Bloch își pune problema raportului dintre nume și realități. O făcea din perspectiva istoricului care trebuie să discearnă în inerția materiei lingvistice urmele schimbărilor spirituale sau sociale: „Căci, spre marea disperare a istoricilor, oamenii nu au obiceiul să își schimbe și vocabularul de fiecare dată când își schimbă moravurile” (Bloch 1952: 80). Există un atașament pentru cuvântul moștenit, pentru patrimoniul lexical transmis de înaintași, oamenii continuând să folosească aceleași cuvinte, chiar dacă lucrurile s-au schimbat în jurul lor. „Aceasta e urmarea naturală a caracterului tradiționalist inerent oricărui limbaj, observă Bloch, precum și a capacității slabe de invenție a oamenilor de rând” (*ibidem*). Istoricul subliniază totuși că schimbările realității se reflectă în grade diferite în limbaj. O invenție tehnologică solicită cuvintele noi mult mai urgent decât o nouă stare de spirit sau o nouă dispoziție morală. Explicația pentru Bloch e simplă: cu cât sunt mai aproape de ordinea spiritului, cu atât schimbările sunt mai greu de sesizat. „Transformările într-un asemenea caz se operează prea lent pentru a fi perceptibile de către oamenii pe care îi afectează. Nu au nevoie să schimbe etichetele pentru că schimbarea conținutului le scapă” (*ibidem*: 81).

Problema genialității ne confruntă într-un fel cu situația inversă. Deși realitatea pe care o descrie (forța creatoare colectivă) ar trebui să fie o prezență spirituală constantă, desemnată de un cuvânt vechi – *geniul* este, după cum s-a putut constata, o noutate. Chiar mai mult, *duhul*, termenul vechi, este cel abandonat. Societatea românească a ales să pună la baza producției de literatură neologismul, în ciuda tuturor dificultăților pe care acesta le presupunea. A renunțat la un cuvânt complex, nuanțat, rafinat pentru unul imprecis și adesea ridicol.

Ce am pierdut abandonând *duhul*? În cultura germană, termenul care corespunde *duhului național* și care l-a inspirat, *Volksgeist*, are o posteritate impresionantă. L-a stimulat pe Humboldt, care îl evocă de mai multe ori în reflecția lui în marginea caracterului național; mai târziu, pe Hegel, care avea să îl folosească pentru identificarea esențelor spirituale naționale. Iar în 1851 îl regăsim în centrul unui vast proiect de regândire a științelor sociale condus de H. Steinthal

¹ Într-o dezbatere paralelă privitoare la modernizarea vocabularului biblic, care nu ne interesează aici în mod direct, Heliade a militat pentru înlocuirea „duhului” cu „spiritul”. Detalii la Munteanu 2008: 474–476.

și Moritz Lazarus pentru a numi spiritul supraindividual specific unei comunități, ca un ansamblu structurat, guvernat de legi. *Volksgeist* anticipă astfel, prin ideea unei „gramatici” care să codifice activitățile, opiniile, concepțiile unui grup uman, preocupările lui Wilhelm Wundt pentru fondarea pe baze științifice a unei „psihologii a poporului” (*Völkerpsychologie*) (Kalamar 1987: 671–690). Ceea ce vedem e o sintagmă-slogan care a reușit să treacă din contexte ale militantismului naționalist în științe și filosofie, fiind omologată pentru aproape un secol ca instrument legitim al cunoașterii. Evident, eliminând *duhul* din dezbaterea publică în jurul capacităților colective am pierdut șansa de a construi o instituție a creativității naționale bazată pe factorul sufletesc. Putem înțelege dimensiunile acestei „pierderi” raportându-ne la proiectul blagian de morfologie a culturii. *Trilogia culturii* abundă în ocurențe ale *duhului*. E vizibil efortul lui Blaga nu numai de a reactualiza termenul, ci și de a-i asigura o rigoare conceptuală. Îl regăsim în sintagme noi, cu valoare de descriere științifică: „Să ni se arate când și unde realități atât de străine pentru continentul nostru, cum sunt duhul african, sau duhul antic – și medieval-american, sau duhul asiatic, au mai fost obiectul unei atât de comprehensive simpatii ca astăzi” (Blaga 1944: 15) sau ca sinonim al conceptului german al culturii: „în unul și același peisaj pot să coexiste culturi sau duhuri cu orizonturi spațiale diferite”, spune Blaga într-un paragraf celebru din *Spațiul mioritic* (*ibidem*: 166). Însă e evidentă în același timp singularitatea acestui proiect, născut fără predecesori și dispărut fără urmași, care arată – tocmai prin golul din jurul lui – discontinuitatea unei instituții a puterilor naționale. Blaga reabilitează cuvântul, după un lung interval de uitare, și o face cu conștiința unei resuscitări: redescoperirea *duhului* e și ea parte a „revoltei fondului nostru nelatin” – o întoarcere a refulatului.

Nu trebuie să calculăm numai bilanțul negativ al acestei înfruntări terminologice de la începuturile literaturii române moderne. Să observăm că *geniul* a permis un joc mai liber al atitudinilor sociale față de fenomenul creativității. A decuplat conceptul puterilor spirituale de elementul sufletesc și de stările interioare. Mai mult, acest cuvânt nou și neașant a introdus în dezbaterea despre sursa creativității naționale un factor de distanță. *Geniul* a susținut o investiție socială ambivalentă în literatură: de-a lungul întregului secol, cultura literară a funcționat atât ca un simbol al emancipării naționale, cât și ca realitate grotescă, de care se poate râde. Să ne gândim la ridicolul care a însoțit acțiunea literară, de la satirele lui Alecsandri și Negruzzi, până la pamfletele lui Caragiale. Această atitudine nu ar fi putut fi justificată de o cultură a *duhului*, monocord în gravitatea lui; era nevoie de amestecul de înstrăinare și opacitate implicat de *geniu* în descrierea puterilor colective creatoare.

Desigur, analiza concurenței dintre două cuvinte nu poate lămuri până la capăt asemenea probleme, însă ne asigură un bun început de reflecție asupra reprezentării creativității în cultura română.

BIBLIOGRAFIE

- Blaga 1944 = Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Bloch 1952 = Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Paris, Armand Colin.
- Caragiale 1938 = I.L. Caragiale, *Cronica literară*, în *Opere IV*, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă, p. 283–284.
- Cioculescu 1939 = Șerban Cioculescu, *Către un nou destin al operei lui Macedonski*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VI, 5, p. 399–414.
- Crépon 1996 = Marc Crépon, Pierre Caussat, Dariusz Adamski, *La langue source de la nation*, Bruxelles, Mardaga.
- Crépon 2000 = Marc Crépon, *Le malin génie des langues*, Paris, Vrin.
- Heliade Rădulescu 1858 = I. Heliade Rădulescu, *Biblicele sau Notitii historice, philosophice, religioase si politice asupra Bibliei*, Paris, Preve si Comp.
- Heliade Rădulescu 1916 = I. Heliade Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, I, ediție îngrijită de P.V. Haneș, București, Editura Minerva.
- Heliade-Rădulescu 1939 = I. Heliade-Rădulescu, *Opere*, I, ediție îngrijită de D. Popovici, București, FRLA.
- Ivașcu 1967 = George Ivașcu, *Din istoria teoriei și a criticii literare românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Jefferson 2014 = Ann Jefferson, *Genius in France: An Idea and Its Uses*, Princeton University Press.
- Kalamar 1987 = Ivan Kalamar, *The Volkerpsychologie of Lazarus and Steinthal and the Modern Concept of Culture*, în „Journal of the History of Ideas”, 48, 4, oct.–dec. 1987, p. 671–690.
- Kogălniceanu 1946 = Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*, în *Opere*, I. *Scrieri istorice*, ediție îngrijită de Andrei Oțetea, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, p. 635–654.
- Munteanu 1995 = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Pénisson 1992 = Pierre Pénisson, *J.G. Herder, la raison dans les peuples*, Paris, Editions du Cerf.
- Peters 1993 = Francis E. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, traducere de Dragan Stoianovici, București, Editura Humanitas.
- Petrovici 1948 = E. Petrovici, *Note slavo-române III*, în „Dacoromania”, XI, p. 184–193.
- Zafiu 2003 = Rodica Zafiu, *Radical*, în „România literară”, XXXVI, 4, 12.

THE “GENIUS” AGAINST THE “SPIRIT”. THE CONCEPTUALIZATION OF
NATIONAL CREATIVITY AT THE BEGINNING OF THE ROMANIAN LITERATURE

ABSTRACT

The conceptualization of the spheres of creative powers in the modern Romanian literature has been determined, at the beginning of the 19th century, by the confrontation of two distinct words: *duh* (‘spirit’), imposed by a long clerical tradition, and *geniu* (‘genius’), a recent borrowing. The paper analyses the semantical particularities of the two words, as well as their social understanding. Our goal is to explain why the word of Slavic origin, *duh*, failed to persist, while the neologism *geniu* survived, as well as to discuss the consequences of this cultural preference.

Keywords: *spirit, genius, Volksgeist, representation of collective creativity, beginnings of the modern Romanian literature.*

RIMA ÎN POEZIA LUI ION BARBU

ADRIAN VOICA

În versurile de început – publicate în „Sburătorul” dar și în alte reviste cum ar fi „Umanitatea” și „Cuvîntul liber” – preocuparea pentru rimă nu depășește decît rar nivelul informațional impus de context. În sonete mai ales, numărul claselor morfologice din care provin rimele este limitat, dar acest lucru se explică și prin constrîngerile formale pe care le impune creatorului acest tip de poezie cu formă fixă. Dacă analizăm din acest punct de vedere rimele din catrele sonetului *Munții*, publicat în 1919, vom observa că una din serii cuprinde numai rime sincategoriale: „înlănțuire / întocmire / strălucire / fire”. Față de rimele menționate, provenind din substantive, cealaltă serie cuprinde și termeni aparținînd altor clase morfologice: „încremenit” (adj.) / „granit” (subst.) / „nebiruit” (adj.) / „l-a-mpietrit” (verb).

Totuși, în același an Ion Barbu publică un alt sonet, *Banchizele*, (scris nu în endecasilabi, ci în alexandrini românești cu varianta lor catalectică) în care apare și o rimă rară: „fir / Ofir”. De altfel, el va prefera metrul impus de I. Heliade Rădulescu și pe acest considerent: versul fiind mai lung (14/13 silabe), autorul va dispune de o mai mare libertate în gruparea cuvintelor, iar preocuparea pentru *calitatea rimelor* va crește și ea. Efectul se produce destul de repede, căci în *Panteism* se recurge la două rime rare: „bazalt / înalt” și „Cybelă / femelă”. Deja caracterul lor *evocator* se impune cu pregnanță – conferindu-le valoare estetică – deoarece, extrase din context, primele sugerează grandiosul, iar celelalte, prin vocalele deschise *e* și *ă*, au darul să mîngîie auzul, sugerînd tandrețea feminină. Rime notabile sînt și în *Arca*: „scufundă/undă” și „Ararat / -ntunecat”. Aceste poezii nu sînt sonete, specie la care îl va interesa tot mai puțin. Desfășurarea amplă este caracteristică unor poezii ca *Umbra*, *Dionisiacă*, *Peisagiu retrospectiv*, *Fulgii* etc., în care unele perechi rimice se impun atenției: „ogivă / corosivă”, „sfios / Brimos”, „iară / tiară”, „adaste / vaste”, „alintă / hiacintă”. Lor li se adaugă „nor / Kohinor” din *Cucerire* și „crin / Lohengrin” din *Luntrea*. În cazul acestora din urmă se

observă că ele pot defini o anumită tonalitate picturală – închisă, în prima pereche, luminoasă în cealaltă. Așadar, concluzia la care ajunge Ion Barbu însuși este că rimele pot avea și altă valoare decât pe cea informațională.

Cronologic, poemul *După melci* (1921) este expresia unei deschideri prozodice hotărâtoare. Posibilitatea individualizării catrenelor (specifică primei perioade) este foarte rară, iar atunci când aceste catrene există, versurile care le formează au rime perechi: *aa/bb*. Dimpotrivă, când apare îmbinarea rimică *abba* – caracteristică sonetului românesc în general – catrenul respectiv este înglobat într-o strofă mai mare, în care celelalte versuri au rime perechi:

„Cînd paresimi da prin lunci,	(a)
Cu pietrișul de albine,	(b)
Ne părea la toți mai bine:	(b)
Ținci ursuzi,	(c)
Desculți și uzi,	(c)
Fetișcane	(d)
Cozi plăvane	(d)
Înfășate-n lungi zăvelci	(e)
O porneau în turnă bleagă	(f)
Să culeagă	(f)
Ierburi moi, crăițe, melci...	(e)
Era umed în bordei	(g)
Și tuleam și eu cu ei“.	(g)

Versul cu rimă *a* își găsește perechea într-unul anterior, transcris independent: „Eram mult mai prost pe-atunci...”

Faptul că versurile au măsuri diferite și că rimele se îmbină după modelul menționat își află explicația în influența exercitată de o anumită parte a folclorului autohton. În mod fatal – atunci când se vorbește despre acest poem – se insistă asupra folclorului infantil (mai precis a *descîntecelor*, a căror înfrîurire este vizibilă). Dar în fragmentul:

„Melc, melc	- / -	(a)
Cotobeic	vv-	(a)
Ghem vărgat	- v-	(b)
Și fermecat	vvv-	(b)
Lasă noaptea din găoace	-v -v vv-v	(c)
Melc năîng, și fă-te-ncoace“	- v-/ v-v-v	(c)

numai primele două versuri conțin un eșantion folcloric autentic. Distihul următor, apropiat ca formă de primul, este însă o construcție proprie. Versurile 5 și 6, constituite de asemenea în distih, se deosebesc de cele anterioare și prin măsură.

Prin fragmentarea textului în versuri cu lungimi diferite, Ion Barbu are posibilitatea – pe care sonetul i-o refuza – de a-și alege rimele dintr-un

cîmp semantic practic nelimitat. Aşa se face că în *După melci* asonanţele („tîrîş / hîrîş“, „prinşi / frunziş“, „dîrdîind / argint“) stau alături de rimele suficiente („mreji / gîteji“, „bordei / retevei“, „colnic / arpagic“, „cîng / stîng“) sau rimele bogate (păroase / bărbăoase“, „tăciunii / păunii“, „biciuiască / iască“, „lunecuşul / urcuşul“, „cîntec / descîntec). Totuşi, multe perechi din exemplele citate atrag atenţia asupra valorii lor expresive.

Rigoarea formală caracterizează poeziile din perioada imediat următoare, incluse în volumul *Joc secund* (1930). Cele mai multe sînt scrise în alexandrinii româneşti şi ele se află în primul ciclu al volumului. Alese nu numai pentru valoarea lor informaţională ci şi după alte criterii, ţinînd de expresivitate şi de capacitatea de a iradia semnificaţii multiple, rimele din poezia liminară sînt puse în evidenţă şi de structura versului. Căci, alegînd alexandrinul românesc, Ion Barbu poate să recurgă la împărţirea lui în emisii egale (7A + 7B) sau uşor inegale (7A + 6B, cînd versul este catalectic) şi să situeze cuvîntul-cheie la sfîrşit (adică în rimă). De asemenea, acest tip de vers îi permite autorului să utilizeze cezura cu bune rezultate în transmiterea mesajului poetic. Două rime („azur“, „pur“¹), precum şi un cuvînt aflat înaintea cezurii („ogîndă“) sînt definitorii pentru capacitatea lui Ion Barbu de a situa cît mai bine, în cadrul versului, cuvintele ce pot contribui la decodarea mesajului său. O singură pereche („creste / agreste“), valoroasă prin ea însăşi pentru noutatea absolută, se sustrage intenţiei autorului de a face din rimă centrul de greutate al versului. Totuşi, prerechea rimică menţionată atrage atenţia asupra *refuzului rimelor muzicale*, specific acestei perioade, numărul consoanelor conţinute fiind aici net superior vocalelor. Dar iată cum sună primul catren:

„Din ceas, dedus, adîncul acestei calme creste
Intră prin *ogîndă* / în mîntuit *azur*
Tăind pe lunecarea cirezilor agreste
În grupurile apei, un joc secund, mai *pur*“.

Acelaşi tip de vers este folosit şi în *Timbru*, numai că în cele două strofe ale poeziei autorul nu utilizează decît două rime îmbrăţişate: abba / abba („drum / tare / despuire / cum // precum / sare / răsare / fum“). *Ingambamentul* există şi el, dar nu desfiinţează total pauza cerută de versurile lungi:

„Ar trebui un cîntec încăpător, *precum*
Foşnirea mătăsoasă a mărilor cu sare“.

Ceea ce conferă unitate poeziilor din acest ciclu este extrema lor concentrare. Niciodată ele nu vor depăşi trei strofe, iar atunci cînd recurge la distihuri, ca în *Orbite*, însumarea acestora se opreşte la cifra 12. Există, fireşte, o diversitate apreciabilă a măsurilor şi chiar a ritmurilor, alături de cele bisilabice,

¹ Prozodic, schema rimei configurează un iamb (v-), exprimînd sintagma „mai pur“.

Ion Barbu recurgînd și la cel mai răspîdit ritm trisilabic din lirica noastră: amfibrahul.

O particularitate a creațiilor din acest prim ciclu al *Jocului secund* îl constituie faptul că, uneori, poeziile încep printr-o unitate trohaică (sau numai o silabă independentă accentuată), deși poeziile respective sînt scrise în ritm iambic sau amfibrahic. Iată cîteva exemple:

„Fulger străin, desparte această piatră-adîncă“.

-v v-/v-v v-v -v-v

(*Înecatul*)

„Mire, văzut ca femeea“

-v/v- vv-v

(*Aura*)

„Rîu încuiat în cerul omogen“

- vv- v-v vv-

(*Steaua imnului*)

În aceste condiții, grija pentru rimă se materializează pe mai multe planuri, dintre care două ni se par esențiale: dispunerea lor diversă (rime îmbrățișate, încrucișate sau plate), uneori chiar în cadrul aceleiași creații și noutatea absolută a unora dintre ele, deși au structura unor rime foarte bogate sau chiar leonine.

În privința dispunerii diverse a rimelor vom cita *Grup*, *Orbite*, *Statură*, *Încreat*, *Lemn sfînt* care au rime încrucișate (*abab*), spre deosebire de *Aura*, în care numai în prima strofă ele sînt structurate în acest mod. În strofele următoare acestea sînt grupate după modelul rimelor îmbrățișate (*abba*). În schimb, în *Poartă*, deși poezia este scrisă în catrene, rimele sînt plate, specifice distihurilor: *aa / bb / cc*. Dar, fie că sînt asonanțe, rime suficiente, rare etc., ele se disting prin noutate: „crește / agreste“ (*Joc secund*), „benții / Juvenții“ (*Orbite*); „stîngi / frîngi“ (*Grup*); „gale/egale“ și „sund / sunt“ (*Încreat*); „roșii / pîntecoșii“ (*Izbăvită ardere*); „trimeși / măceși“ (*Poartă*) etc.

În *Legendă* (care are trei strofe cu versuri de 9/8 silabe concepute în ritm iambic) rimele încrucișate prezintă interes nu numai pentru noutatea lor. Acest lucru este fără îndoială important, deoarece fiecare strofă conține o asemenea pereche². Dar ceea ce ni se pare mai demn de remarcat este preocuparea pentru rima rară, *devenită constantă de aici înainte*. Poezia imediat următoare (*Aura*) o conține. Se observă și o licență, în privința măsurii, în chiar prima strofă (citabilă în primul rînd pentru rima rară din versurile impare), alternanța nemaifiind riguroasă:

„Mire, văzut ca femeea,
Cu părul săpat în volute,
De Mercur cumpănit, nu de Gee,
Căi lungi înapoi revolute.

² I. („unghii/înjunghii“); II. („pale/animale“); III. („scad/Galaad“).

-v/v- vv-v	(8)	1	4	7		
v-v v- vv-v	(9)	2	5	8		
vv- vv- / -v -v	(10)	3	6	7	9	
v- vv- vv-v	(9)	2	5	8		

Ion Barbu rimează „Țările-de-Jos/fosforos“ (*Margini de seară*) sau „omogen / Betleem“ (*Steaua innului*) și „maică/drăgaică“ (*Suflet petrecut*) urmărind adesea surprize de ordin fonetic. Totuși, nu omofonia perfectă îl preocupă, cât apropierea insolită a cuvintelor care încheie versurile. Astfel el recurge la rimele „înting/zinc“ / în *Steaua innului*, „potcap / nap“ în *Suflet petrecut*, „infoliu / doliu“ și „cruciș / măraciniș“ în *Dioptrie*.

Păunul – poezia cu care se deschide ciclul *Uvedenrode* – face legătura, sub aspect prozodic, cu cele din prima parte a volumului. Concentrarea ideatică se exprimă și aici prin existența a două strofe, numai că endecasilabilor din primul catren le corespunde, în cel următor, alternanța 11/10 silabe. Acest lucru înseamnă, automat, că alături de rimele paroxitone apar și cele oxitone.

Extrasă din context, perechea „moale / poale“ amintește de Eminescu, dar alte două îmbinări rimice sînt cu totul noi: „ciugulească / ceașcă“ și „scufă / rufă“. Prima ar putea intra în categoria rimelor bogate, dar alternanța s/s o împiedică, rămîine doar o asonanță de efect. Să menționăm și faptul că asonanțele intraseră deja în atenția poetului dar că ele apar în număr mai mare în poemele cu versuri heterometrice din acest volum.

Riga Crypto și laponă Enigel, Oul dogmatic și Ritmuri pentru nunțile necesare – aflate în această ordine în sumarul volumului din 1930 – ilustrează evoluția concepției lui Ion Barbu în legătură cu problemele versificației. Astfel, dacă în primul poem citat majoritatea strofelor sînt catrene, acestea nu mai sînt atît de numeroase în *Oul dogmatic*, pînă la *Ritmuri pentru nunțile necesare* ele să constituie o raritate.

Dacă limităm discuția numai la dispunerea și calitatea rimelor, vom spune că ele apar obligatoriu împerecheate numai în versurile pare. În versurile impare omofonia presupusă de rimă este facultativă. Această situație se întîlnește în *Riga Crypto și laponă Enigel*. În schimb, în *Oul dogmatic*, majoritatea rimelor sînt plate. Acest tip rimic este prezent și în *Ritmuri pentru nunțile necesare*, ceea ce înseamnă că, pe parcurs, din necesitatea de a face comunicarea mai fluentă, Ion Barbu îl preferă.

În privința *calității rimelor*, subliniem iarăși caracterul de noutate al multora dintre ele. Numele propriu *Enigel*, de pildă, este o construcție proprie – cum vom întîlni multe în acest ciclu. El se află în rimă de patru ori – prezent cînd în versurile pare, cînd în cele impare: „menestrel / Enigel“, „el / Enigel“, „Enigel / măcel“ și „Enigel / ușurel“. *Crypto* – o altă inovație lexicală – apare de două ori într-o rimă compusă, făcînd pereche cu un verb și un pronume: „(mi-a) fript-o / Crypto“ și „Crypto / înfîpt-o“. Oricum, sonoritățile deosebite ale acestor

rime, precum și invenția lexicală cu totul aparte trebuie menționate, deoarece sînt definitorii pentru cel care afirmă în 1927: „...mi-am poleit versul cu cît mai multe sonorități”³ astfel încît „Pe lîngă unitatea spirituală, adaug și una fonetică”⁴.

Rețin atenția și alte rime din *Riga Crypto* și *lapona Enigel*: „parcă / mînătarcă”, „toporași / năvăș”, „iacă / buiacă”, „blestem / mă tem”, „firavă / otravă”, „Laurul-Balaurul / aurul”.

În *Oul dogmatic* versurile izometrice, structurate în catrene, coexistă cu cele avînd lungimi diferite. Schemele rimice preferate vizează monorima și rimele îmbrățișate. Transcriind strofa următoare, facem totodată mențiunea că, fragmentînd comunicarea, autorul are posibilitatea de a scoate rima în relief, subliniindu-i noutatea. Căci, cu cît versul este mai scurt, cu atît sporește relevanța rimei:

„Dar plodul?	3/a
De foarte sus	4/b
Din polul plus	4/b
De unde glodul	5/a
Pămînturilor n-a ajuns	8/b
Acordă lin	4/c
Și masculin	4/c
Albușului în hialin:	8/c
Sărutul plin	4/c

Din *Oul dogmatic* se rețin și alte rime. Prin construcție, multe dintre ele intră în categoria celor suficiente (sau asonante), dar apropierea termenilor este adesea neașteptată: „norod / plod”, „ou / cavou”, „întocma / dogma”, „Sfîntul Duh / stuh”, „Paște / cunoaște”, „icudar / minutar”.

În *Ritmuri pentru nunțile necesare* apar și rimele dactilice: „Soarelui / Marelui”, precum și „inimă / minimă”, structurate asemeni rimelor leonine. Cunoașterea rațională – simbolizată în viziunea lui Ion Barbu de *Mercur* – îi permite asocierea (previzibilă) a doi termeni esențiali în vocabularul său poetic. Astfel, „Mercur” va rima cu „pur” și „azur”.

Însă poemul de față rezervă cercetătorului surprize și de altă natură. Uneori versul se reduce la un singur cuvînt, iar acela devine rimă pentru versul următor, format în același mod:

³ I. Valerian: *De vorbă cu domnul Ion Barbu* („Viața literară” din 5 februarie 1927) în vol. Ion Barbu, *Versuri și proză*, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Dinu Pillat, București, Ed. Minerva, 1970, p. 174.

⁴ Loc. cit.

„Paj al Venerii,
Oral
Papagal!“

Iar cînd îmbinarea rimică este neașteptată, ca în exemplul menționat, ea poate provoca și *incantația sonoră*, urmărită de fiecare dată cu atenție.

Uvedenrode se înscrie pe linia aceleiași concepții: majoritatea rimelor șochează prin insolitul lor. Un nume propriu – de fapt o creație lexicală – este pus să rimeze cu o specie de moluște: „*Uvedenrode / gasteropode*“. Toț așa, plecînd de la respectiva specie, Ion Barbu delimitează un termen care ar numi ființele de gen masculin, alăturîndu-l unui cuvînt mult utilizat în antichitate: „*Gasteropozi / rapsozi*“. Sub formă de adjectiv, un derivat al acestei noi familii lingvistice apare de asemenea în rimă: „*zale / Gasteropodale*“.

Ar fi suficient să menționăm numai aceste rime – unicat, a căror folosire ulterioară devine imposibilă deoarece „marca“ autorului este foarte puternică – pentru a demonstra că *Uvedenrode* constituie, din acest punct de vedere, o excepție. Dar mai sînt și alte rime care conferă poeziei respective o valoare aparte: „*paralogic / mitologic*“, „*cavală / spirală*“, „*lente / atente*“

Ca un corolar, în ultima strofă numele propriu creat de fantezia sa poetică este pus să rimeze din nou: „*mode / Uvedenrode*“.

Fără îndoială că aici, mai mult decît în alte locuri, Ion Barbu se arată preocupat de sonorități verbale pure, iar atunci cînd limba literară nu i le oferă, el le inventează. Prima strofă a poeziei conține această idee, deși nu explicit:

„La rîpa Uvedenrode
 Ce multe gasteropode!
 Supraxexuale,
 Supramuzicale“.

De altfel, autorul însuși insistă asupra acestui aspect în interviul acordat lui I. Valerian. Adăugînd *unității spirituale* și pe cea de *natură fonetică*, Ion Barbu conchide: „În acest sens, poezia *Uvedenrode* o consider ca o extremă a producțiunii mele...”⁵

Cu *Nastratin Hoge* la *Isarlik* pătrundem într-o altă secțiune a creației lui Ion Barbu, cunoscută sub numele de ciclul „balcanic și oriental“. În acest poem individualizarea unor rime rare sau insolite este posibilă, dar se dovedește insuficientă în explicarea specificului respectivei creații. Aici autorul nu mai procedează ca în *Uvedenrode*, unde era preocupat mai ales de sonoritățile pure. De data aceasta versul este amplu, corespunzînd alexandrinului românesc cu

⁵ I. Valerian, *art. cit.*, în *vol. cit.*, p. 174.

variantea lui catalectică, iar rimele pigmentează un tablou deja viu colorat. Nu întâmplător imaginile vizuale sînt precumpănitoare, ca în fragmentul următor:

„Un drum băteam, aproape de alba Isarlîk
 v- v- / v-v// v-v vv
 Cu ziduri forfecate, sucite minarete
 v-v vv-v // v-v vv-v
 Și slujitori cu ochii rotunzi ca de erete
 vvv- v-v // ' v- vvv-v
 Și, azmuțit cîmpiei, un fluviu leșios“
 - / vv- v-v// v-v vv-

Desigur că „Isarlîk“ – cetatea fabuloasă al cărei nume își găsește rima („parmalîk“) într-un vers anterior – se situează în apropierea unei alte perechi notabile: „minarete / erete“. Dar un vers ca acesta: „Cu ziduri forfecate, sucite minarete“ nu scoate în evidență numai cuvîntul de rimă – respectiv „minarete“ – ci și pe cel cu care se încheie primul emistih: „forfecate“, deoarece versul citat este armonios construit din punct de vedere prozodic.

Cele două emistihuri (A și B) au un număr egal de silabe, dar se deosebesc în privința poziției pe care-o ocupă epitetul specific, astfel că cele două adjective se întîlnesc, deși cezura fixă le desparte:

„Cu ziduri forfecate //
 v-v vv-v (A = substantiv + adjectiv)
 sucite minarete“
 v-v vv-v (B = adjectiv + substantiv)

„Șale / pașale“, „nădragi / vagi“, „bîmă / cîrnă“ și „sumedenii / mirodenii“ sînt alte cîteva rime de efect, însă rolul lor în cadrul poeziei de față este modest, dacă ținem cont de explicațiile date deja. *Nastrastin Hogeia la Isarlîk* se impune în primul rînd prin crearea unei atmosfere unice ca și prin exaltarea unor culori – reale sau numai imaginare – ca în tabloul rufelor puse la uscat pe acel „preaciudat caic“:

„Dar jos, pe lunga sfoară, cusute între ele
 v- / v-v -v// v-v vv-v
 Uscau la vînt și soare tot felul de obiele,
 v- v- v-v// -v vv-v
 Pulpane de caftane, ori tururi de nădragi;
 v-v vv-v// v-v vv-
 Și, prin cîrpești pestrițe și prîntre cute vagi
 - / vv- v-v// v-v -v
 Un vînt umfla bulboane dăntuitoare încă“
 v- v- v-v // vvv-v -v

În schimb, în *Domnișoara Hus* Ion Barbu revine la versul scurt care pune în evidență rima. Iată o strofă cuprinzând numeroase metonimii în care *dansul* este sugerat prin calitatea pașilor:

„Pași agale
Cu pașale,
Pași bătuți
Cu arnăuți.
Sprinteni, spornici
Cu polcovnici
De tot sprinteni,
De tot sus,
De strigau, pierduți, ibovnici:
– Ișală, domniță Hus!“

În fragmentul citat rimele au o valoare estetică evidentă. De obicei, substantivele sînt puse să rimeze cu adjective sau adverbe – rimele definindu-se deci ca heterocategoriale. Substantivele denumesc un rang administrativ sau un grad militar – și, în acest caz, dansul va fi specific fiecăruia. Astfel, dansul lent, cu mișcări lascive, de tip oriental este evocat de rima „agale / pașale“. Arnăuții, prin natura preocupărilor, preferau jocul dinamic, surprins de autor în rima „bătuți / arnăuți“. La rîndul lor, polcovnicii ruși, renumiți pentru vigoarea mișcărilor și măiestria cu care știau să danseze, sînt menționați în versuri aparte. De data aceasta autorul consideră că rima singură nu poate sugera intensitatea momentului. De aceea, elementul determinant („pași“) este sprijinit nu numai de determinatul existent în rimă („spornici“), ci de încă unul („sprinteni“), care ocupă spațiul versului respectiv. Așadar:

„Sprinteni, spornici
Cu polcovnici“.

Procedeul este continuat în finalul strofei, în care trimiterile sînt mai nuanțate. Deși provin din lumi diferite, dansatorii au fost, sînt sau vor fi „ibovnicii“ domnișoarei Hus. Ea știe să le aște dorința prin gesturi de curtezană, astfel încît termenii slavoni și turcești se concentrează asupra acelui-aș tablou:

„De tot sprinteni,
De tot sus,
De strigau, pierduți, ibovnici:
– Ișală, domniță Hus!“

*

Sintetizînd, se poate afirma că rimele capătă în lirica lui Ion Barbu funcții diferite ca urmare a intenției care a stat la baza conceperii lor. Între cuvîntul

AFRICATELE $\hat{c}$ ($\acute{c}$) ȘI $\hat{g}$ ($\acute{d}$) ÎN GRAIURILE DE TIP MOLDOVENESC ȘI BĂNĂȚEAN, PE BAZA ALR

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

0.1. În repartitia graiurilor românești schițată de Emil Petrovici pe baza datelor oferite de *Atlasul lingvistic român*, pe primul loc s-a situat, printre criteriile fonetice, pronunțarea africatelor gi și ci (în transcriere fonetică, $\hat{g}$ și $\hat{c}$). Referitor la pronunțarea acestor sunete în zonele în care se vorbesc graiurile de tip moldovenesc și bănățean Emil Petrovici arată că: „În Moldova, Bucovina și estul Ardealului, în locul africatei se rostește o fricativă apropiată de j , dar avînd un puternic timbru palatal, în transcriere fonetică $\hat{z}$. Aceeași fricativă se aude și în Banat și sud-vestul Ardealului”¹; „În Moldova și Banat, în locul africatei se pronunță o fricativă apropiată de $\acute{s}$, dar cu un puternic timbru palatal (în transcriere fonetică $\acute{s}$)” (*op. cit.*, p. 43 și harta 5)². Acestui criteriu i se acordă aceeași importanță de către cercetătorii care au continuat demonstrația lui Emil Petrovici afirmînd hotărît existența a cinci subdiviziuni teritoriale principale ale dacoromânei sau numai au acceptat această împărțire, chiar cu unele rezerve³. Ion Gheție, care a supus unui examen critic valoarea criteriilor de la baza acestei împărțiri și a analizat posibilitățile de a susține, pornind tot de la datele oferite de ALR, existența a două subdialecte, nordic și sudic, enumeră realizarea ca o fricativă a africatei $\hat{g}$ (notată $\acute{g}$)

¹ Repartitia graiurilor dacoromâne pe baza *Atlasului lingvistic român*, în vol. *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 42; v. și harta 5.

² Remarcăm, în comparație cu transcrierea obișnuită din ALR II, că nu se face diferențierea între bn. $\hat{z}$, $\acute{s}$ și md. $\hat{z}$, $\acute{s}$.

³ Romulus Fodoran, *Cu privire la repartitia teritorială a graiurilor dacoromâne*, LR V, 1956, nr. 2, p. 39, 50; Ion Pătruș, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, „Romanoslavica”, I, 1958 p. 35; v. și Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, care prezintă dialectele muntean, moldovean, bănățean, crișean și graiul din Maramureș.

printre faptele de limbă comune ariei nordice⁴. Deși are altă valoare decât tratamentul lui $\hat{g}$ pentru delimitarea subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei, trecerea lui $\hat{c}$ la $\hat{s}$ și $\hat{s}$ caracterizează graiurile din Banat și, respectiv, din Moldova (*op. cit.*, p. 327, 330). Pentru Emanuel Vasiliu, după care teritoriul dacoromân este împărțit între grupul dialectelor de tip muntean și grupul celor de tip moldovean, $[\hat{c}, \hat{g}] > [\hat{s}, \hat{z}]$ reprezintă o trăsătură a dialectelor de tipul al doilea; sînt excluse dialectele din Maramureș, unde $\hat{c}, \hat{g}$ sînt păstrați, și cele din Crișana, unde $\hat{g} > j$, dar $\hat{c}$ rămîne intact⁵.

0.2. Apariția unor fricative ($\hat{z}/\hat{z}$ și $\hat{s}/\hat{s}$) în locul africatelor $\hat{g}$ și $\hat{c}$ în graiurile de tip moldovenesc și bănățean, considerate ca formînd subdialecte aparte sau în cadrul unei comunități dialectale nord-dacoromane, a fost, în cele mai multe dintre studiile citate mai sus, calificată, mai mult sau mai puțin explicit, ca o lege fonetică. Faptul are la Emil Petrovici valoarea unei corespondențe fonetice între graiuri, întrucît „se repetă în sute de cuvinte” (*op. cit.*, p. 42). Romulus Todoran socoate această particularitate ca avînd „caracter de «lege» fonetică, în anumite condiții, în mai multe cuvinte” (*op. cit.*, p. 39). Pentru Ion Gheție corespondențele fonetice dialectale $\hat{g}-j-\hat{z}-\hat{z}-\hat{g}$ și $\hat{c}-s-\hat{s}-\hat{c}$ sînt fapte cu caracter de lege fonetică, noțiunea de *lege fonetică* urmînd să fie interpretată într-un sens mai larg: noțiunea se aplică „fenomenelor care, dacă nu se repetă în absolut toate cuvintele, în anumite condiții date, apar în foarte multe dintre ele” (*op. cit.*, p. 327).

0.3. În perspectiva cercetării pe care o întreprindem, ne interesează și datarea fenomenului. Apariția lui $\hat{s}$ ($< \hat{c}$) și a lui $\hat{z}$ ($< \hat{g}$) în graiurile de tip moldovenesc a fost încadrată de Romulus Todoran între secolul al XV-lea și al XVIII-lea. Pentru $\hat{c} > \hat{s}$ autorul interpretează prezența slovei III în cuvintele *oblușița* (la Ion Neculce) și *păpuși* (într-un manuscris din Urmeniș, Turda) ca reflectînd o pronunție $\hat{s}$, pentru care nu exista o altă modalitate de transcriere. Trecerea lui $\hat{g} > \hat{z}$ este probată indirect, prin interpretarea lui *gi* din *logit* (tot la Neculce) ca o formă hipercorectă pentru *ložit*⁶. Ambele izvoare sînt de la începutul secolului al XVIII-lea. Trecerea africatelor $\hat{c}, \hat{g}$ la fricative ($\hat{s}, \hat{z}$) în Transilvania este probată de Ion Gheție tot pentru începutul secolului al XVIII-lea⁷. Din studiile citate se pot reține ca note comune: apariția fricativelor este probată pe baza interpretării unor grafii; faptele sînt apreciate în funcție de norma literară⁸, cunoscută

⁴ Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, SCL XV, 1964, nr. 3, p. 332, 343.

⁵ Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 177.

⁶ O problemă de dialectologie istorică: $\hat{c} > \hat{s}$ și $\hat{g} > \hat{z}$ în graiurile moldovenești, în CL X, 1965, nr. 1, p. 91–93.

⁷ Evoluția africatelor $\hat{c}$ și $\hat{g}$ la fricative în Transilvania după 1700, în FD VI, 1969, p. 44, 45, 47.

⁸ Romulus Todoran, O problemă de dialectologie istorică..., p. 92, Ion Gheție, *Evoluția africatelor $\hat{c}$ și $\hat{g}$...*, p. 44–45.

de oamenii cultivați care au scris textele respective. Trebuie reținută și observația lui Ion Gheție că există neconcordanțe în ceea ce privește epoca trecerii lui *ć* la *ś* și a lui *ğ* la *ž*⁹.

1. În urma excerptării materialului din ALR I și II am constatat numeroase abateri de la această lege, mai ales în privința lui *ć*. În articolul de față ne propunem să examinăm semnificația acestora, respectiv apariția africatelor *ć* (*č*) și *ğ* (*đ*) în ariile *ś* (*š*) și *ž* (*ž*).

1.1. O operație preliminară, necesară, este precizarea acestor arii, pornind de la limitele care apar la Emil Petrovici, *Repartiția...*, harta 5. Pe baza cercetării întreg materialului publicat în ALR I și II reiese că punctele 51, din Banat, 159 și 230, din sudul Transilvaniei, toate din rețeaua ALR I, trebuie considerate în afara ariei *ś* (*š*), întrucât în acestea apare consecvent *ć*. Punctul 704, din sudul Moldovei, tot din rețeaua ALR I, trebuie însă inclus în această arie, căci aici întâlnim cam în aceeași proporție *ś* și *ć*, ca în punctele 150 și 194 de exemplu, care sînt incluse în aria *ś*. Pentru consecvență, din aria *ž* trebuie exclus punctul 596 din sudul Moldovei, unde s-a notat numai *ğ* (chiar dacă aici *ğ* și *ć* sînt datorate influenței limbii literare, cum arată Sever Pop în *Jurnalul* din timpul anchetelor). Pe hărțile nr. 1, 2 și 5 am marcat aceste corectări prin linii punctate. Pentru stabilirea unor arii de acest fel, singura soluție este considerarea întreg ansamblului răspunsurilor din *Atlas*. Aceasta întrucât *ś*, de exemplu, nu apare consecvent în locul lui *ć*, și pe baza a diferite hărți se pot trasa diferite arii pentru același fapt¹⁰.

1.2. Parcurgerea tuturor răspunsurilor înregistrate de Emil Petrovici și Sever Pop din volumele de hărți, material necartografiat și texte ne confirmă că, în afara punctelor indicate sub 1.1, în ariile *ž* (*ž*) și *ś* (*š*) stabilite de Emil Petrovici trecerea africatelor *ğ* și *ć* la fricative apare ca o tendință generală. Dar, în spatele acestei caracterizări de ansamblu, avem de-a face cu o situație complexă, diferențiată pentru fiecare dintre aceste sunete.

1.2.1. Africata *ć* a fost notată în toate punctele anchetate de Emil Petrovici care se încadrează în aria moldovenească-transilvăneană *ś* și în cea mai mare parte a punctelor din rețeaua Pop. În aria bănățeană *ś*, africata apare atît ca *ć* cît și ca *č*, înregistrată mai frecvent de Petrovici în punctele care se încadrează acestei arii, dar prezentă și în puncte anchetate de Sever Pop (vezi harta 1). Frecvența apariției lui *ć* începe de la o singură înregistrare, ca în punctul 514 din rețeaua Petrovici (în cuvîntul *ćică*, pe h. 1470) sau în punctul 49 din rețeaua Pop (*incîls(ć)it* pe h. 66).

⁹ Ion Gheție, *Africatele Ć și Ğ în textele bănățene scrise cu litere latine și ortografie maghiară din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, în LR XV, 1966, nr. 1, p. 38; v. și Ion Coteanu, *Cînd apar fricativele moldovenesti ś și ž*, în LR XV, 1966, nr. 3, p. 308.

¹⁰ Ariile *ś* (*š*) și *ž* (*ž*) apar cu alt contur decît cel trasat de Emil Petrovici la Romulus Todoran, *O problemă de dialectologie istorică...*, p. 88, care urmărește sunetele *ć* și *ğ* în cuvintele *mîncîci* și *sînge*.

Se ajunge însă la concurența între *č* și *š*, ca în punctele 365 și 531 din rețeaua Petrovici, sau 704 din rețeaua Pop.

1.2.2. Africata *g* apare mai rar și într-un număr mai mic de puncte din Moldova și Transilvania; aceeași este situația și în Banat, unde este notată atât *g* cât și *d* (vezi harta 2).

1.3. Pentru explicarea prezenței africatelor *č* (*č*) și *g* (*d*) în ariile *š* (*š*) și *ž* (*ž*) sugestiile pe care ni le dau frecvența acestor sunete în anumite puncte, în funcție de poziția lor pe hartă (de ex. 704) sînt insuficiente. Accentul trebuie să cadă pe cercetarea semnificației prezenței lor, respectiv dacă este vorba de conservarea africatelor sau pătrunderea lor recentă. Delimitînd aceste situații, vom da și toate atestările pentru punctele semnalate pe h. 1 și 2, rezervate pentru această fază, pentru a nu fi nevoiți să reluăm aceleași date.

2. Din formulările citate după studiile la care ne-am referit în cursul expunerii de sub 0.1 - 0.3 se poate observa că nu a fost exclusă posibilitatea unor excepții, dar existența și semnificația acestora nu a fost luată în discuție. Într-un articol recent, Galina Ghiculete semnalează existența, pe baza hărților din ALRM I, a africatelor *č* și *g* într-un număr de puncte din nordul și sudul Moldovei, încercînd și o explicație a faptului¹¹.

2.1. Surse externe. 2.1.1. Galina Ghiculete invocă influența subdialectelor vecine, care cunosc africatele *č* și *g*, pentru a explica prezența acestor sunete în zonele respective din Moldova. Concluzia ei este că „fenomenul [treccrea africatelor la fricative] este consecvent și unitar doar în partea centrală a Moldovei”; „în sud se observă influența subdialectului muntean, unde, așa cum se știe, africatele *č* și *g* sînt nealterate, iar în nord, și mai ales în nord-vest, cea a graiurilor din nord-estul Ardealului, unde aceste consoane se mențin de asemenea” (*loc cit.*, p. 100; v. și p. 105). Față de aceste afirmații trebuie făcute următoarele rezerve:

a) Întrucît autoarea acceptă (*loc. cit.*, p. 97) existența a cinci subdialecte, după Petrovici, *Repartiția...*, și Todoran, *Cu privire la repartiția...*, după care subdialectul moldovenesc se caracterizează tocmai prin *č* > *š*; *g* > *ž*¹², se impunea ca, urmărind prezența africatelor *č* și *g* în acest subdialect, să țină seama de izofonele *š* și *ž* trasate de Petrovici, cu atât mai mult cu cît nu acceptă existența pe teritoriul Moldovei a unor arii cu africatele nealterate (p. 100). Înscriind însă subdialectul moldovenesc în limitele provinciei istorice Moldova autoarea a luat în discuție prezența africatelor în punctele 596, 584 și 582 din sudul Moldovei, și 363, 370, 375 și 387, din nord, care se află în afara ariei *š*. În afara ariei *ž* se află punctele 582 și 584 din sud și 363, 370 și 387 din

¹¹ *Fonetica graiurilor moldovenesti de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenesti din sud*, în FD VI, 1969, p. 99 și urm.

¹² E. Petrovici, *op. cit.*, p. 42 și 43; vezi și R. Todoran, *Cu privire la repartiția...*, p. 39, 40, 50.

nord¹³. Verificarea întregului material din ALR I ne-a confirmat consecvența prezenței lui ȥ și Ȣ în punctele enumerate. Prin urmare, ele nu trebuiau puse pe același plan cu punctele din interiorul ariilor conturate de izofonele ȣ și Ȥ pentru a putea cerceta cu succes urmele influenței subdialectelor vecine. Întrucît în privința altor trăsături graiurile din majoritatea punctelor respective merg cu subdialectul moldovenesc, se poate afirma, cel puțin pentru nord, că există graiuri de tip moldovenesc în care ȥ și Ȣ nu au trecut la ȣ, Ȥ. Deoarece faza cu africcate este mai veche, iar nordul este cunoscut și pentru alte arhaisme (în fonetică și în morfologie), influența graiurilor vecine pare să fie numai una din explicațiile pentru prezența sunetelor ȥ și Ȣ în puncte din această zonă a Moldovei.

b) Dintre hărțile consacrate sunetului ȥ din ALRM I, vol. I și II, nu sînt luate în considerație h. 156, *sunetul ȥ în bube dulci*, 265, *cei în băieții cei mari* și 420, *sunetul ȥ în cruce*. Dacă h. 265 nu aduce nimic nou în discuție, h. 420 atestă prezența lui ȥ într-un punct situat în centrul Moldovei (516), iar h. 156 adaugă la acesta încă alte 20 de puncte, situate în întreaga Moldovă: 610, 594, 592, 588, 590, 618, 508, 528, 530, 536, 538, 540, 542, 552, 518, 424, 385, 388; în 550 și 704 cu nuanță intermediară: ȥ(ȣ)¹⁴. Dintre hărțile consacrate sunetului Ȣ din ALRM I, vol. I și II, sînt cuprinse sub „etc.” hărțile 46, 87, care prezintă sunetul Ȣ în cuvintele *gingie* și *genunchi*; de pe ultima se putea extrage prezența lui Ȣ și în punctul 614, nesemnlată de autoare. Este evident că o hartă ca 156, care atestă prezența lui ȥ pe întreg teritoriul Moldovei, fapt care vine în contradicție cu concluzia autoarei, nu trebuia omisă din discuție.

c) Chiar de pe hărțile luate în discuție de Galina Ghiculete au fost omise unele puncte cu ȥ care se află în centrul Moldovei. Așa este punctul 510 de pe h. 181 și punctele 536 și 542 de pe harta/186. La acestea se poate adăuga punctul 214 din nordul Moldovei.

d) Nu s-a adîncit cercetarea, prin consultarea hărților mari ale *Atlasului*. Situația, cu totul deosebită de cele constatate de Galina Ghiculete, pe care o atestă h. 156, *sunetul ȥ în bube dulci*, este întrutotul confirmată de h. 16 din ALR I, vol. I, *urcior (la ochi)*. Pe această hartă, cuvîntul *ulcior* (cum se pronunță în această regiune) este notat cu ȥ în 24 de puncte din sudul, centrul și nordul Moldovei¹⁵. Asupra hărților 156 din ALRM I și 16 din ALR I vom reveni mai jos.

2.1.2. Este sigur că influența unor graiuri de tip maramureșean, crișean și muntenesc poate fi invocată pentru a explica prezența africcatelor ȥ și Ȣ în graiuri de tip moldovenesc. Pe lîngă vecinătatea Maramureșului, Crișanei sau Munteniei trebuie să se țină seama însă și de plasarea acestor

¹³ Vezi plasarea acestor puncte (cu rezerva făcută pentru 704) în funcție de izofonele ȣ, Ȥ pe hărțile 1 și 2 de mai sus.

¹⁴ Semnele suprapuse, folosite pentru a reda sunete intermediare, le-am dat în cursul articolului, din motive tipografice, între paranteze (), după semnul de dedesubt. Cf. și E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, p. 26.

¹⁵ În două puncte apar nuanțe intermediare: ȣ (ȥ) [590] și ȥ (Ȣ) [704].

puncte în interiorul zonelor *ś*, *ž*. Există asemenea cazuri, dar ele explică prezența lui *č* și *ǵ* numai pentru un număr redus de puncte, și nu în toată aria ocupată de subdialectul moldovenesc (vezi hărțile 1 și 2). Întrucât este vorba mai ales de *cuvinte* specifice Maramureșului, Crișanei și Munteniei, care au pătruns în Moldova și în centrul Transilvaniei, problema va fi discutată mai jos. Înainte chiar de a lua în discuție întregul material din ALR, subliniem că prin însăși plasarea punctelor cu *č* și *ǵ* în zonele *ś* (*ś*) și *ž* (*ž*) explicația prezenței acestor africte în graiurile de tip moldovenesc și bănățean prin influența subdialectelor vecine nu poate fi decît limitată.

2.2. Surse interne. 2.2.1. Africatele *č* și *ǵ* (în loc de *ś/ś* și *ž/ž*, numite în continuare africte de tip A) în graiurile moldovenești și bănățene pot fi puse în relație și cu existența în unele zone ale subdialectului moldovenesc și în Banat a africteilor *č* (*č*) și *ǵ* (*ǵ*) provenite din africatizarea dentalelor *t* și *d*. Pentru a epuiza toate sursele vom lua în considerație și africtele (inclusiv nuanțele intermediare de africte) provenite din redarea ca aceleași sunete a ocluserelor velare palatalizate *k* și *g*, originare sau, pentru Transilvania și nordul Moldovei, provenind din palatalizarea labialelor *p* și *b* (+ *e*, *i*) (numite în continuare africte de tip B). Pentru edificare, prezentăm hărțile nr. 3 și 4, alcătuite pe baza ALRM I, vol. I și II și ALRM II¹⁶.

Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie*, p. 62 — 63, discută urmările acestei asemănări dintre sunetele din sistemul fonetic bănățean și sistemul fonetic al limbii literare în perspectiva adaptării pronunțării locale (dialectale) la cea literară. Această supoziție este dovedită de cazuri în care pronunțarea unui neologism (redată pentru limba literată cu africata *č* sau *ǵ*) este notată în Banat cu semnul prin care se indică de regulă o africată de tip B. Exemple:

farmacist II 112/29¹⁷

dămedănă MN II 3924/47; cf. 2 (vezi mai jos 3.2.1.)

Faptul este confirmat și printr-o observație a lui Emil Petrovici din cursul anchetei în punctul 105: „Subiectul V identifică pe *ce*, *ci*, *ge*, *gi* literari cu *č*(*t'*), *d*(*d'*) din dialect“.

2.2.2. Posibilitatea stabilirii relației între cele două tipuri de africte este probată indirect și de confundarea lor de către unii vorbitori, în sensul că și africtele de tip B pot fi redade ca niște fricative.

2.2.2.1. În general, vorbitorii din zonele cu africte de tip B realizează africtele de tip A ca fricative, distincția fiind netă. Exemple:

¹⁶ Pe aceste hărți am trasat numai limitele absolute ale fenomenului, fără să putem marca riguros, din cauza condițiilor tehnice, proveniența africteilor din fiecare din sursele urmărite.

¹⁷ Folosim abreviații simplificate pentru volumele *Atlasului*. Vezi tabelul de la sfârșit.

În Banat: — ȇ — ȣ

să *șicâscă*¹⁸ T/2, p. 2, T/29, p. 27

să *șciț* *șici* T/27, p. 17

bicișele T/29, p. 24

lunaciș T/76, p. 44

să *șcêrșe* T/47, p. 36, T/76, p. 45

— ȡ — Ȥ

ȡezet; *ȡeziȡe* I 50/5; cf. 9, 12, 18, 837, 840

În Transilvania: — ȇ(ȇ) — ȣ

pȃișor T/219, p. 101

rașiu, *ȃci* — *sășerat*, *crușe* T/228, p. 105

șc(t)ie — *pogășa* T/250, p. 116

ȃipu — *șevă* T/260, p. 123

șenunȡe I 57/214, 223, 360

— Ȣ — Ȥ

Ȣem 'ghem' — *leȢ* T/219, p. 101, respectiv 100

liȢioile — (să) *băȢe* T/228, p. 106

clăȢim — *arȢint*, *strînȢem* T/260, p. 124

În Bucovina: — ȇ — ȣ

ȃinȢ — *fășim* T/365, p. 163

așăla diuăȃi T/365, p. 164

— Ȣ — Ȥ

Ȣorgi T/365, p. 164 — *ȃinȢ*, *șprănȢ* *ibid.*, p. 163.

2.2.2.2. Totuși, în puncte din zona cu africcate de tip B aparținând subdialectului moldovenesc întâlnim cuvinte în care:

$k > ȇ > ȣ$ și $Ȣ > Ȣ > Ȥ$

Exemple:

să șămă (subliniat de E. Petrovici) T/365, p. 165, de 5 ori

șugurnișér (subliniat de E. Petrovici) T/365, p. 165, de 2 ori

șag (subliniat de E. Petrovici) *ibid.*, p. 165, de 3 ori

urêș; *urêșe* II₂ 409/365 *birȢidêu* T/365, p. 165.

În notele din timpul anchetei în punctul 365, de unde sînt exemplele de mai sus, Petrovici semnală la doi dintre informatori această tendinȡă, pe care o numește „hiperurbanism“ (*ȃpă > șăpă* — *urieiȃi > urieși*). Că nu este vorba totuși de un caz izolat ne-o dovedesc exemplele din hărȡile ALR:

deȃșe M I 332/259

suȢiȢ I 84/215, 217, 218, 223, 227, 268, 269, 360 (în Transilvania); 214, 388, 542 (în Bucovina și Moldova). Cf. și M I h. 127, M II 59/228, 260, 365.

vanȢêlie MN II 2759/250; *vanȢêlie* *ib.* 228

privêȢ I 295/214

¹⁸ În toate exemplele citate în acest articol dăm transcrierea fonetică numai pentru sunetele pe care am urmărit să le subliniem. Am notat, de asemenea, accentul cuvintelor.

lăturzie MN II 2756/228

înzie I 52/268; cf. M I h. 80.

Fenomenul a mai fost semnalat pentru aceeași zonă a ariei *z* (nord-estul Transilvaniei) și de G. Istrate, tot pentru epoca anchetelor pentru ALR: „uneori *g* din *albgină*, *albgesc* se transformă în *z*, sunet foarte des întâlnit în regiunea noastră și care vom vedea că înlocuiește pe *g* în majoritatea cazurilor”¹⁹.

2.2.3. Întrucît însă în zonele cu africcate de tip B nu se semnalează (cu excepția punctului 365, vezi mai jos) o frecvență mai mare a africanțelor de tip A, conchidem că influența surselor interne este, de asemenea, limitată. Pentru graiurile de pe teritoriul Moldovei problema acestei influențe se pune cu atît mai puțin cu cît punctele cu africcate de tip B sînt rare.

3. Cercetarea materialului din ALR I și II dovedește că pentru africanțele de tip A apărute în punctele reprezentînd graiuri de tip moldovenesc și bănățean explicația trebuie căutată în:

a) contextul sonor al unor cuvinte

b) receptivitatea informatorilor față de modelul oferit de limba literară sau alte graiuri.

În funcție de aceste criterii putem vorbi de:

a¹) păstrarea sporadică a africanței *č* (pentru *g* acest lucru este mai puțin probabil) în cuvinte vechi, moștenite sau împrumutate înainte de a se fi produs evoluția *č* > *š* (*g* > *ž*);

b¹) introducerea africanțelor *č* și *g* prin cuvinte noi, împrumutate de regulă de la un nivel superior, limba literară, dar și din graiuri aparținînd unor subdialecte care se caracterizează prin prezența acestor sunete.

Din cauza cunoașterii încă insuficiente a istoricului, în limba comună, dar mai ales în graiuri, a tuturor cuvintelor în care apar *č* și *g*, ele nu pot fi grupate după cum ar putea primi explicația de sub a¹ sau b¹. De aceea, ne vom ocupa mai întîi de situațiile pentru care există argumente convingătoare pentru a invoca una dintre cele două soluții.

Ca observație de ordin general notăm că există diferențe între situația lui *č* față de *g* și între graiurile de tip moldovenesc față de cele din Banat în ceea ce privește frecvența apariției africanțelor de tip A și modul cum sînt realizate aceste sunete.

3.1. Într-o serie de cuvinte africanța *č* apare după *l*. Majoritatea atestărilor sînt din puncte reprezentînd graiuri de tip moldovenesc; pentru graiurile de tip bănățean această situație este rar întâlnită. Sînt reprezentate următoarele părți de vorbire:

Substantive a) la singular:

ulčor — vezi harta 5, după ALR I, I h. 16, *urcior la ochi*;

— alte atestări pentru același cuvînt; „vas de lut” II₂ 1037/219, 235, 365, 531, 537, 551, 574, 605;

— „damigeană” MN II 3924/574

¹⁹ *Graiul satului Nepos* (jud. Năsăud), în BIFR IV, 1937, p. 69.

ul'cică — II 172/531²⁰, T/531, p. 204; T/386, p. 166

ul'cicuță — T/386, p. 169

sălcie — II₂, 606, 627, 628/605; 628/531

al'cer 'arcer' — II₂ 514/235, 260

văl'cică — II₂ 816/531, 605

bel'cug — II₂ 288/574

căl'ce 'nume de plantă' — II₂ 645/365, 386

cobél'ci 'melc' — II₂ 729/365, 386

mél'cu [a] 'cotorul' T/235, p. 113

bul'ci 'bîlci' — II₂ 1621/219

tol'cer 'pîlnie' II₂ 234/260

dul'curi (pl) 'prăjituri' — II₂ 1081/551.

b) cu funcția de marcă a pluralului:

gîl'ci — I 116/588; II 118/386, 531, 574, 605; 551 [cu ȣ], 537 [cu ȣ(ȣ)]; cf. II 119/520 [cu ȣ(ȣ)] și 431; cf. MN II 6950/386, 531, 537.

făl'ci — I 23/540; 530, 618 [ambele cu ȣ(ȣ)]; 518 [cu ȣ(ȣ)]; cf. 401, 406

bul'ci „pînișoare” — II₂ 1070/386.

Adjective:

dul'ce (sg. și pl.) vezi harta 5, după ALRM I, I h. 156, ȣ în *bube dul'ci*. Alte atestări pentru același cuvînt: I 160/194, 223, 229, 243, 360, 573, (frate *dul'ce*); I 173/229, 360, 571, și 175/148, 194, 215, 217, 223, 227, 229, 243, 259, 360, 571, 573, 576 (văr *dul'ce*); I 176/ în aceleași puncte, mai puțin 223 (vară *dul'ce*); M II 66/219, 228, 235, 260, 365, 386, 414, 531, 537, 551, 574, 605, 833 (*dul'ce*; apar toate punctele din aria ȣ de pe harta 1, mai puțin pct. 250, 514 și 520; din aria ȣ apare cu ȣ numai punctul 833)²¹, II₂ 415/219, 414, 531 (caș *dul'ce*; în pct. 219 un informator ocazional [*] a pronunțat *dul'se*, iar informatorul [I] a precizat: „se zice *dul'cē*”; II₂ 1081/537, (*dul'c(ȣ)e*) II₂ 1107/574 (paprică *dul'ce*); T/219, p. 101 și T/260, p. 122 (lapte *dul't(ȣ)e*)

dul'cie — II₂ 1129/235

indul'cît — T/228, p. 109

săl'cie — II₂ 1129/531, 537, 551, 605

incîl'cît — I 66/40, 558, 49 [cu ȣ(ȣ)].

Verbe:

(se) *incîl'cēsc* etc. (reflexiv) II₂ 468/235, 365, 386, 531, 551, 574; T/235, p. 113

(să) *căl'ce* (conjunctiv) II₂ 1339/531, 537, 574, 605

(să se) *cûl'ce* (reflexiv) MN II S 4903/537.

Pentru ȣ în aceeași poziție avem doar cîteva atestări:

ful'gi (subst., pl.) II₂ 798, 799/605 [cu ȣ(ȣ)]

mul'g(ȣ)i (verb, pers. 2, indic. prez.) II₂ 1721/605

smul'g(ȣ)em (verb, pers. 4, indic. prez.) II₂ 1359/537.

²⁰ Cifrele subliniate (culese cursiv) trimit la fonetisme subliniate de Emil Petrovici și Sever Pop.

²¹ Harta citată a fost semnalată pentru frecvența apariției a lui ȣ de Iorgu Iordan încă într-o recenzie a ALRM II publicată în BIFR VII-VIII, 1940—1941, p. 364.

3.1.1. Prezența lui *ĉ* după *l* nu poate fi socotită întâmplătoare, deoarece ea este atestată în toate cuvintele notate în *Atlas* în care cele două sunete ocupă locurile indicate, ceea ce nu se poate afirma despre vreo altă poziție a lui *ĉ*. De altfel, aceste cuvinte sînt, cu excepțiile evidente, cele mai frecvent folosite dintre cuvintele din limba română în care există grupul *lē*, lucru verificat în listele din *Dicționarul invers*²². Pentru cuvinte ca *ulĉor*, *dulĉe*, care reprezintă răspunsul expres la o întrebare din chestionarul *Atlasului*, cînd pentru a denumi noțiunea urmărită nu s-au înregistrat mai mulți termeni, sau pentru situațiile cînd cuvîntul care ne interesează este cel mai des utilizat (*gilĉi*, *se încilĉesc*, și într-o proporție mai mică, *să calĉe* și *sălĉie*) concludent este și faptul că aceeași situație este notată în majoritatea sau într-un mare număr de puncte. Nu pot fi accidentale re-venirea grupului *lē* în aceleași cuvinte pe diferite hărți și în textele dialectale (vezi în special la *dulĉe*), concordanța în notarea și sublinierea lui *ĉ* de către Emil Petrovici și Sever Pop și, în sfîrșit, persistența grupului în cuvintele derivate (*dulĉe* — *dulĉuri* — *dulĉie* — *îndulĉit*; *sălĉie* — *sălĉie*; cf. și relația dintre *ulĉor* și *ulĉică* — *ulĉicuță*). La informațiile furnizate de *Atlas*, putem adăuga semnalarea aceluiăși fenomen pentru un grai din aria *ŝ* (*ŝ*) de către G. Istrate, în aceleași cuvinte: *dulce*, *încilcit*, *mulge*, *zmulge* (și *fulger*)²³. Poate nu este lipsit de importanță să remarcăm, paralel, păstrarea lui *ĉ* în aceeași poziție în dialectul aromân, în unele din cuvintele discutate mai sus: *ulĉor* (< lat. *urceolus*, dar și din lat. **hordiceolus*²⁴ și pl. *fălĉi* (I 23/08 și 07, în ultimul punct cu *ĉ* (*ŕ'*))²⁵.

3.1.2. Pentru a fi vorba de păstrarea lui *ĉ* (și, eventual, a lui *g*), interesează în primul rînd vechimea în limba română a cuvintelor citate sub 3.1. Avînd în vedere acest aspect, se exclud din discuție cuvintele de origine latină (*ulĉior*, *sălĉie*, *calĉe*, *dulĉe*, a *mulge*, a *smulge*), cea mai mare parte dintre cele formate pe teren românesc (*ulĉică*, *ulĉicuță*, *vălĉică*²⁶, *dulĉie*, *îndulĉit*, *sălĉie*) și formele flexionare de la cuvintele de origine latină (pl. *fălĉi*, *să calĉe*, *să se culĉe*, pl. *fulgi*), cuvintele de origine veche slavă (*belciug*) sau formate pe teren românesc din cuvinte de această origi-

²² *Dicționar invers*, București, 1957, v. p. 11, 75–76, 93, 239, 260, 263, 383, 403–404, 411.

²³ *Op. cit.*, p. 76; prezența africateri este explicată prin poziția acesteia: „...*ĉ* și *g* se păstrează din cauză a lui *l* imediat precedent”. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 364, vorbea de menținerea lui *ĉ* (și mai puțin a lui *g*) după o consoană. Pentru diferența dintre pronunțarea lui *dulĉe* în Moldova și în Banat cf. și Boris Cazacu, *Studii de dialectologie română*, p. 83, 106.

²⁴ Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 324, și Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, s.v.; în ultimul izvor apare însă consecvent *dulĉe*. Asupra unui *ĉ* originar în aromână (> *ŕ*), v. discuția la Radu Sp. Popescu, în CL XV, 1970, 1, p. 47 și urm.

²⁵ Cf. și Sextil Pușcariu, în DR IX, 1938, p. 412.

²⁶ Pentru *ulĉea*, *-ică* și *vîlĉea*, *-ică*, DM trimite la lat. **ollicella*, respectiv **vallicella*. Credem că *ulĉică* și *vîlĉică* (*vălĉică*) au rezultat prin sincoparea lui *-i-* din diminutivele românești *ollicică* și *vălĉică*, la fel ca și *pielĉică* (< *pielicică*) considerat un diminutiv al lui *piele* (cf. DM, s.v.).

ne (a se *incîlci*). Dintre cuvintele rămase, *bîlci* (< mgh. *bolcsu*), formele de singular *cubelci* și *melci*, cu etimologie necunoscută, care stau la baza singularelor refăcute *cubelc* (> *culbec*) și *melc*, sînt atestate în scris, după DA, din secolul al XVII-lea (Dosoftei).

Rămîne astfel să se aprecieze vechimea lui *gîlcă* (pl. *gîlci*), termen din medicina populară cu etimologie nesigură, cu atestări a căror vechime nu se poate preciza (este atestat în dicționare mai ales în texte din colecțiile de folclor, cf. DA, s.v.), *alcer* variantă a lui *arcer*, răspîdită mai ales în Crișana (semnalată și în Bucovina, cf. DA, s.v.), cu etimologie necunoscută. În funcție de realitățile denumite, ambele cuvinte par să fie însă vechi. Mai greu este de apreciat vechimea regionalismelor *tolcer* < mgh. *tölcsér*, *bulcă* (-pl. *bulci*), < ucr. *bulka* și, dintre cuvintele formate pe teren românesc, a colectivului *dulciuri*. Se poate însă conchide că aproape toate cuvintele în care s-a notat grupul *lc* sînt vechi în limba română, fiind atestate înaintea perioadei cînd s-a produs *č* > *ș*.

3.1.3. Urmărind comparativ modul cum se articulează grupurile *lc* și *ls* constatăm următoarele. Ținînd seama de faptul că africata reprezintă o combinație a lui *t* cu *s*²⁷, deosebirea dintre cele două alveopalatale, africata *č* și fricativa *ș*, constă tocmai în existența momentului de articulare a ocluzivei *t* în prima fază a realizării africatei. Or, locul de articulare a lui *t* („virful superior al limbii e aplicat pe fața posterioară a incisivilor superiori, sau ceva mai înapoi...”, Rosetti. *op. cit.*, p. 68) este apropiat de locul de articulare a lui *l* (virful limbii „atinge incisivii superiori sau alveolele”, *ibidem*). Din această cauză, după *l* e mai lesnicioasă pronunțarea lui *č* decît a lui *ș*. O verificare a acestei afirmații se poate face comparînd pronunțarea cuvîntului *baltă* cu a unui logatom *balșă* (evident situațiile sînt asemănătoare numai în parte). Cu alte cuvinte, în cazurile de mai sus, după cum a arătat Sextil Pușcariu, vorbind de păstrarea lui *č* în *dulče*, „*l* precedent a menținut mai mult timp elementul ocluziv al africatei”²⁸.

Ca probe pentru comoditatea articulării unei africate după *l* cităm pronunția *gîlcăș* (II 118/551) care arată că *č* se poate chiar interpune între *l* și *ș*, și faptul că în puncte din aria *ș*, în cuvinte din cele citate mai sus, *č* din grupul *lc* a fost înlocuit tot de o africată: *veri(-e) dulč* (I 175/259; 176/259); *ulčior* (II, 1037/414).

În sfîrșit, pentru păstrarea sunetului mai pledează situația privilegiată pe care i-o conferă poziția sa în cuvîntul fonetic. În cele mai multe din cuvintele date sub 3.1.1., *č* (și *ċ*) este o inițială de silabă, după consoană, în interiorul cuvîntului (gradul 2 de forță în articulare după scara dată de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 82).

²⁷ Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1963, p. 63. Cf. Maria Mărdărescu, *Durata semiocluзивelor prepalatale în limba română literară*, în FD VI, 1969, p. 59 și urm.

²⁸ *Limba română*, II, Rostirea, p. 328, cf. p. 310, 337 și hărțile 33, 35. Pentru succesiunea ocluzivă + fricativă în articularea lui *č* și *ċ*, vezi Maria Mărdărescu, *op. cit.*, p. 67–68. Același lucru se poate dovedi ascultînd derularea inversă a imprimării sonore a înregistrării la sonagraf a cuvîntului *bač*, din care rezultă succesiunea de sunete *ș - t - a - b*.

3.1.4. Datorită alfabetelor folosite în scrierea românească și faptului că pronunțarea fricativei *ș* a fost considerată dialectală, nu putem urmări, pe bază de texte, evoluția grupului *lc* față de *č* în alte poziții. De reținut că însăși atestarea apariției fricativelor *ś*, *ž* nu se poate face decât pe baza unor scăpări de la normele limbii scrise (v. mai sus 0.3). Dacă se admite însă că *č* > *ś* a avut loc în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea²⁹, este mai greu de presupus că s-a produs mai întâi o generalizare a fenomenului, iar că mai apoi, într-un timp relativ scurt, fără cauze deosebite, asistăm la refacerea cu predilecție a stadiului inițial într-o serie de cuvinte care se aseamănă, în ceea ce privește contextul sonor, prin poziția pe care o ocupă africata. Cauzele care ar putea favoriza astăzi articularea africatei după / într-o serie de cuvinte vechi, de mare circulație, au putut determina și păstrarea acestui sunet.

3.1.5. Pe baza atestărilor pe care le deținem (vezi 3.1) nu putem stabili o analogie între africatele *č* și *ğ* precedate de *l*.

3.1.6. Păstrarea africatei *č* după *l* trebuie considerată totuși numai locală și sporadică deoarece marea majoritate a exemplelor citate sînt din puncte reprezentînd graiuri de tip moldovenesc și că pe unele hărți s-a notat, chiar în Moldova, *lș* în proporție egală cu *lc* (vezi, de exemplu, h. 468 din ALR II, *se încîlcesc*). În sfîrșit, pentru că în același punct putem întîlni ambele forme: *gîlș* și *dulče* (II 118/365, respectiv M II 66/365). În aceste condiții considerăm apariția grupului *lș* ca un semn al tendinței de generalizare a trecerii lui *č* la *ś*.

3.2. Africatele *č* (*ć*) și *ğ* (*đ*) se întîlnesc în corpul sonor al unor cuvinte noi, intrate în graiurile de tip moldovenesc și bănățean din limba literară, constituind următoarele grupe:

a) neologisme propriu-zise;

b) cuvinte ale limbii comune resimțite ca neologisme în anumite provincii ale țării, numite în continuare *neologisme zonale*. O situație aparte o au cuvintele aparținînd stilului oficial. Apariția africatelor *č*, *ğ* în cuvinte reprezentînd influența limbii literare asupra graiurilor populare indică modalitatea cea mai sigură, și cea mai productivă în viitor, de pătrundere a africatelor în graiurile de tip moldovenesc și bănățean.

3.2.1. Unii informatori conservă în pronunțarea neologismelor africatele *č*, *ğ*, ca în limba literară. Numărul de puncte, relativ redus, în care apar *č*, *ğ* este în același timp o dovadă că în majoritatea punctelor pronunțarea neologismelor a fost adaptată la sistemul fonetic al graiurilor.

Substantive:

a) la singular:

abečedár — II₂ 913/219, 260, 365, 531, 605 [cu *ś*(*č*)]

²⁹ Vezi I. Coteanu, *Cînd apar fricativele moldovenești...*, p. 308. După Em. Vasiliu, *Fonologia istorică...*, perioada atestării fenomenului, sec. al XVIII-lea, ar putea fi considerată perioada apariției lui (p. 177).

bičiclétă — II₂ 886/414 (punctul 414 este în Moldova, dar aici Petrovici a notat aproape consecvent fricativa alveolopalatală surdă sub forma *š*).

čerculăr 'fierăstrău circular' — II₂ 622/531

čirculă 'id.' — II₂ 622/260

cončédiu — II₂ 960/365, 531, 551; *cončédiu* II₂ 960/76, 105, (cu *č* [t]); variante: *cončéd* — II₂ 960/47, 219, 235, 574, *cončéd* — II₂ 960/29, 36

farmăčist — II 112/531; *farmăčist* II 112/29

frančéz — II₂ 879/520, 537, 605, 833

ličităție — II₂ 1013/250, 365

lučifér — II 184/36

perčéptie — II₂ 896/76; varianta *pricéptie* II₂ 896/29

b) cu funcție de marcă a pluralului:

binoăče — II₂ 950/531

bănči — II₂ 1007/365.

Adjective:

artifičidlă — II₂ 1160/219.

Verbe:

ličitează (pers. 3, indic. prez.) II₂ 1013/228; a *ličităt* (pers. 3., indic. perf. compus) II₂ 1013/250.

Neologisme cu *ġ* (*đ*)

Substantive:

anġilér 'inginer' II₂ 897/228; varianta *inġ(š)inér* II₂ 897/531

dimiġănă MN II 3924/551; *dămedănă* MN II 3924/47; *demedănă* MN II 3924/2

farmăġist II 112/386

đ[d']enerál II₂ 956/105; variante: *ġinirál* II₂ 956/365, 386; *ġinărăr* II₂ 956/219, 228, 260, [cu *ġ* (*d'*)]; ultima variantă poate să reprezinte și forme cu *ġ* > *ĝ*; vezi plasarea acestor puncte pe h. 4j

reġimént II₂ 953/47, 219.

Adjective:

ġermină (în limba ~) II₂ 281/365.

Există oscilații în pronunțarea neologismelor care arată că fonetismul nou, literar, este conștient. Este vorba de pronunțarea cuvântului și cu *č* și cu *š* (*š*) (*cončédiu* — *conšédiu* pct. 551; *frančéz* — *franšéz*, pct. 833) sau de corectarea în sens regresiv a pronunției, ținând seama de scopul anchetei, de a înregistra graiul local:

č [k] [σ] *š*: *abečedăr* — *abešedăr* (pct. 365)

č [k] [f]: *ličităție* — *lišităție* (pct. 365); *ličitează* — *lišiteădă* (pct. 228).

3.2.2. Același regim îl au neologismele zonale. Punctul de vedere al vorbitorilor se justifică prin istoria pătrunderii cuvântului în zonele respective sau în vocabularul informatorului dintr-un punct, care opune cuvântul aparținând limbii literare sinonimului său regional:

čai II₂ 1131/228, 365, 386, 574; *čai* II₂ 1131/2 47, 105 (cu *č* (*t'*)); din notațiile de pe marginea hărții se vede că în Transilvania, Banat și Bucovina e un cuvânt nou);

cobăni II₂ 398/228, 574; 394/574 (în aria *păcurar*)
corăpi II₂ 1210/235 (opus lui *ștrimfi*), 520 (opus lui *colțuni*). Cîteva dintre acestea sînt muntenisme, pătrunse în Moldova sau Transilvania:
ćimitir I 301/194, 412, 516 (în aceste două puncte alternează cu formele cu *ś*), 530, 588, 594, 600, 614
brićag II₂ 1051/235, cf. 574
doići (plural) I 222/194
mărăćine II₂ 629/365.

3.2.3. Africata *ć* (*č*) mai apare într-o serie de cuvinte aparținînd stilului oficial, terminologiei religiei creștine, cazuri pentru care influența limbii literare este afirmată de vorbitori sau perceptibilă.

Nume de localități și de persoane:

Furćeni II₂ 2/605 (formă învățată la școală, rostită *lento*; într-o pronunție *allegro* apare cu *ś*)

Pecinėșca II 2/2 (formă oficială; curent se pronunță cu *ś*)

Voinicēni II 2/235

Ćocănēști II 2/365 (Cf. și observațiile din pct. 53 și 414)

Ćocān T/365, p. 163, 164.

Din terminologia religiei creștine:

crúće I 300/194, 516; (ziua) *crúćii* II 207/365; (frate de) *crúće* MN II 2627/365, 605; ca nume pentru diferite părți de la căruță, război etc.; II₂ 345, 450, 453, 462/365. Derivate: *crúćis* I 68/194, 268, *incrućisāt* I 68/600, 610

čer II 185/365, II₂ 1217/365 (cf. și II 185/455: *čer* și *șer* prima formă auzită de la preot în biserică)

većérnā MN II 2757/365; *vecérnā* MN II 2757/36; variantă: *vicérnā* MN II 2757/29

ćirilice (adjectiv) II₂ 924/250; cf. 235: *ćiriźle*

inwājāćél II₂ 500/228; (cf. și *ćimitir*, 3.2.2).

3.2.4. În grupul de cuvinte reprezentînd neologismele propriu-zise raportul dintre *ć* — *ġ* este cel mai echilibrat (vezi 3.2.1.), față de situația întîlnită în grupurile de cuvinte cercetate pînă acum. De asemenea, este mai puțin pronunțat decalajul dintre atestările reprezentînd graiuri de tip moldovenesc față de cele de tip bănățean.

3.2.5. Faptul că dintre neologismele care în limba literară au în corpul lor fonetic africaterle *ć* și *ġ* numai o parte le păstrează în graiuri neacomodate la pronunțarea locală arată că influența limbii literare sub raport fonetic era încă destul de limitată. Totuși se poate constata că informatorii ale căror graiuri se caracterizează prin *ć* > *ś* (*ġ* > *ź*) disting africaterle specifice limbii literare și le pot folosi în locul fricativelor specifice graiurilor proprii (v. 3.2.1, 3.2.3).

4. Rămîne un număr destul de mare de cuvinte în care s-au mai notat africaterle *ć* (*č*) și *ġ* (*č*), în special prima, pentru care explicațiile date în cap. 3 ar putea să fie valabile alternativ, de la caz la caz, întrucît

este vorba fie de cuvinte vechi, aparținând fondului principal lexical sau cu circulație regională, fie de altele mai noi, cu mare circulație. Date fiind aceste elemente, prezența africatelor s-ar putea explica, mai întâi, prin conservarea lor; în favoarea acestui fapt nu există însă indicii suficiente, mai ales pentru a putea extinde explicația, mai mult sau mai puțin sigură pentru un cuvânt, la toate cazurile în care africata este în aceeași poziție. În al doilea rând, putem vorbi de reintroducerea în diferite etape a africatei prin pătrunderea în graiurile de tip moldovenesc și bănățean a unor cuvinte de origine turcă și maghiară și a unor regionalisme din graiurile de tip maramureșean și crișean, eventual muntenesc. În al treilea rând este perceptibil, în mod cert, începutul acțiunii normei impunând pronunțări cu *ĉ* și *ĝ*, după modelul limbii literare favorizată și de condițiile create de faptele prezentate mai sus. Atrage atenția în mod deosebit numărul mare de exemple din punctele 365 și 531. Punctul 365, Ciocănești, ține, de fapt, de aria din nordul Moldovei în care africatele *ĉ* și *ĝ* originare s-au păstrat nealterate. În momentul anchetei, Emil Petrovici a surprins însă pătrunderea lui *ś* și *ź*, aduși de bărbați, care circulă spre sud, în Moldova (vezi notele din jurnal). Petrovici a notat că la bărbați *ś* și *ź* apar frecvent, iar *ĉ* și *ĝ* mai rar, pe când la femei lucrurile se prezintă invers. În aceste condiții, nu am eliminat acest punct din aria izofonelor *ś* și *ź*. Pentru punctul 531, date fiind comentariile informatorului, formele hipercorecte și sublinierile lui Emil Petrovici (confirmate de notele de jurnal din cursul anchetei), modelarea vorbirii după pronunțarea literară este evidentă. În listele care urmează, am separat, pentru a le pune în evidență, cuvintele cu *ĉ* și *ĝ* notate numai în aceste două puncte, pentru care prezența africatelor are explicații diametral opuse.

4.1. În aproape 50% din atestările africatei *ĉ* în puncte reprezentând graiuri de tip moldovenesc acest sunet este inițiala cuvântului³⁰. Ca și până acum, numărul cuvintelor începând cu *ĝ* este mai mic.

Cuvinte cu *ĉ* (*ĉ*)

Substantive:

ĉăfă M I 51/148, 150, 194, 268, 576, 704 [cu *ś* (*ĉ*)], M II 3/235, 365; 531, 574; *ĉără* I 209/194, II₂ 273/365; *ĉepăc* 'calota pălăriei' II₂ 1161/833; *ĉeucă* (pl. *ĉeuce*) II₂ 691/365 (și varianta *ĉocă*, pct. 235); *ĉoc* II₂ 695/228, 235; *ĉocăn* M II 409/235, 365, II₂ 498/531 (pl.); *ĉocănițoare* (și variante) II₂ 705/228, 235, 574; cf. II₂ 1049/235; *ĉocnițoare* 'id.' II₂ 705/29; *ĉolomădă* II₂ 120/235; *ĉireddă* II₂ 319/365, 386; *ĉirêșe* (pl.) II₂ 208/365; 208, 209/520, 531; *ĉirîz* 'cleiul pantofarului' II₂ 520/228, 235, 260 (și var. *ĉirîș*, pct. 76, 105 [cu *ĉ* (*t'*)]); *ĉucăldie* (pl.) 'sens neprecizat' T/235, p. 110; *ĉucuri* II₂ 1205/235, 365; *ś(ĉ)urdă* II₂ 319/235; *ĉătură* 'țevă la ciubuc' II₂ 1148/235; *ĉizmă* T/228, p. 106, 107. Atestate numai în punctul 365: *ĉăpă* II₂ 192; *ś(ĉ)aun* II₂ 407; *ĉerĉei* (pl.) II₂ 1201; *ĉercuri* (pl.) II₂ 341; *ĉerneală* II₂ 1214; *ĉenușer* II₂ 1225; *ĉeucă* 'stăncuță' II₂ 691 (cf. și pl. *ĉeuce*);

³⁰ Cf. și observația lui Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 364.

cir II₂ 1114; *čubăr* MN II 3918; *čubótă* II₂ 1194; *čumā* II 126/365. Atestate numai în punctul 531; *čártă* II₂ 971; *čas* II₂ 756; *čepărăš* 'burghiu' II₂ 531; *čismăr* II₂ 518/531. În ambele puncte: *čoáreči* 'izmene' II₂ 1176/365; 'șoareci' II₂ 673/531; *čubúc* II₂ 1148/365, 1149/531 [cu *č(š)*]; *čenúša* II₂ 1331/365, 531.

Verbe (la modul, timpul și persoana în care apare *č*): *čocăneste* MN II 3801/228; *čocnéște* 'ciugulește (găina)' II₂ 370/574, cf. II₂ 1270/235, 365, 574; *čocnéște* II₂ 370/29; *čoplit* II₂ 539/574; *čiripesc* (și alte persoane) II₂ 1462/531, 574, II₂ 693, 701/365; *čipirésc* 'id.' II₂ 1462/365; *čiriclésc* 'id.' II₂ 1462/235; *čučult* II₂ 1157/365, 1450/574; *čupelésc* 'jumulesc' II₂ 362/235. Atestate numai în punctul 365: *čugulésc* II₂ 230; *čumedză* II₂ 126. Atestate numai în punctul 531: *č(š)er* II₂ 165; *čupésc* II₂ 230.

Adverbe: *čicā* II₂ 1470/219, 514, 531 [cu *š(č)*]; T/551, p. 223.

Adjective: *čumpav* II₂ 732/365, 386; *činstită* I 248/420, 558, 837 *čobănesc* II₂ 662/531.

Articole adjectivale: *čel* II₂ 1614/365, 531 [cu *č(š)*], II₂ 1615/365, 520 [cu *š(č)*], cf. II₂ 1605/520, MN II 3873/531; *čea* I 194/150, 516, 614, T/531, p. 202, *š(č)ei* I 186/530; *čelea* I 195/194.

Pronume: *čine* I 200/194, II₂ 1680/365, 531 [cu *č(š)*]; cf. 1630/365, T/228, p. 107; *činevá* MN II 3801/531; *čevá* I 98/194, II₂ 1376, 1393/365; *čeva* I 98/150 (cf. și formele compuse *oričine* II₂ 1739/365; *oarečine* I 291/194; *oarečevá* I 233/194); *čéea* II₂ 1737/365; *č(š)éle* II₂ 1185/365; *če* II₂ 1419/531, 1687/365.

Numerale: *činci* T/365, p. 165 (cf. și *činzés*), II₂ 1771/365).

Interjecții: *čea!* 'strigăt cu care se mîna boii spre dreapta' II₂ 324/219, 228, 235, 260, 574; *čea!* 'id.' II₂ 324/2, 27, 36, 47, 76; *čeála(-ă)!* 'id.' II₂ 324/386, 531, 605; cf. II₂ 325/365.

Cuvinte cu *č(đ)*:

Substantive: *čánă* I 17/40 'pleoapă', 20/704; *čémeni* (pl.) I 210/40, 49, 704 [cu *š(č)*]; *čdiámăn* I 210/49; *čénunchi* I 57/614; *čénunče* I 57/213; *čínere* I 259/610, 704; *čínčini* (pl.) I 32/618.

Verbe: *č(š)éme* M II 46, 48/531.

Nume proprii: *Đicā* II₂ 1513/76; *Ġorgică* II₂ 1513/219, 365, 250 [cu *č(đ')*], 260 [cu *š(č)*].

4.1.1. Pe lângă numărul mare al cuvintelor începînd cu *č*, atrage atenția situația specială a unora dintre ele. Astfel, interjecția *cea!* este pronunțată cu o africată (*č*) în întreaga arie *š*, cu excepția punctului 105 (unde s-a notat *ša!*), ceea ce constituie un fapt cu totul ieșit din comun pentru Banat (în unele puncte, 27 de exemplu, acesta este singurul caz cînd se înregistrează o africată de tip A). În aria *š* situația este asemănătoare (un singur punct cu fricativă *š*, 250), cu rezerva că în punctele 414, 514, 537 și 551 s-a notat varianta *jala!* (vezi harta 6). În *cea!* cuvînt vechi, de mare circulație printre vorbitorii din categoria informatorilor pentru ALR,

e posibil ca africata să fie conservată³¹. O situație specială în cadrul vocabularului care a putut influența asupra formei cuvintelor respective au instrumentele gramaticale (articolele demonstrative, adjectivele) sau pronumele interogativ-relative, demonstrative și nehotărâte prezente în lista de mai sus. În sfârșit, poate ar trebui amintite aici și derivatele de la onomatopee (*ĉiripi* și variantele, *ĉiocni*) sau care numai pot sugera o legătură de acest tip (*ĉiocăni*, *ĉiocănitore* și variantele) a căror redare nu este cu totul indiferentă. Nu este exclus ca în unele din aceste cazuri africata să reprezinte sunetul originar, nealterat.

4.1.2. În sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aprecia importanța pe care a putut s-o aibă faptul că în aceste situații *ĉ* este inițială de cuvânt, poziție care conferă sunetului cel mai mare grad de forță în cuvântul fonetic (Rosetti, *op. cit.*, p. 82). Semnalăm, cu titlu de curiozitate, păstrarea lui *ĉ*- și într-o serie de cuvinte de origine latină din aromână, nu numai în graiul aromânilor din Olimp (unde *ĉ* e frecvent și în alte poziții: *cerb*, *ceară*, *circel* dar și *sufrecauă* 'sprinceană', *aducem*, *taci*, *vicin*, *ce zici*), ci și în alte regiuni, dacă nu cumva formele cu *ĉ* sînt singurele: *cinușă cires*, *cireașă*³², *ciumă* (*ibid.*, p. 324) și, ca și mai sus (3.1.3), înlocuirea lui, *ĉ* din interjecția *ĉeala!* tot cu o africată, *ȣ*, în cea mai mare parte a Moldovei³³.

4.1.3. Evident, invocarea vechimii considerabile a marii majorități a cuvintelor cu *ĉ*- și *ȣ*- (avînd etimonuri latinești sau vechi slave) nu este concludentă, de vreme ce în altele, care se află în aceeași situație, s-a notat numai o fricativă. Ni se pare însă interesant de observat că, dacă *ĉ* a fost conservat într-unele din aceste cuvinte, pătrunderea unor împrumuturi cu *ĉ*- din maghiară (*cizmă*, *ciucalaie*, *ciuciuli*), turcă (*ciubuc*, *ciriș*), rusă (*ciubotă*) etc., iar mai apoi a unor neologisme (cf. 3.2.1 și 3.2.2), în perioada cît avea loc trecerea africategi la o fricativă, a putut avea drept efect întîrzierea generalizării fenomenului.

4.1.4. Se poate observa menținerea diferenței între cuvintele începînd cu *ĉ* față de cele cu *ȣ* și, de asemenea, diferența apreciabilă în ceea ce privește numărul mare de atestări pentru aria transilvăneană-moldovenească și cele cîteva atestări pentru aria bănățeană.

4.2. Printre celelalte cuvinte în care s-a mai notat *ĉ* (și mai rar *ȣ*) sînt reprezentate următoarele părți de vorbire:

³¹ DM nu acceptă etimologia propusă pentru acest cuvînt de Al. Philippide și Gr. Nandriș, citată cu rezerve de DA; după acești autori „...*cea* ar fi scurtat din *cea parte*, adică de la minător, partea cealaltă” (cf. DA, s.v.).

³² Pe care Th. Capidan, *Aromânii*, p. 323 le explică însă prin trecerea lui *ȣ*, normal în aromână, la *ĉ*, datorită „lui *ȣ* din silaba următoare” ca și în *cîrșescu* (*ibid.*, cf. și Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, s.v.). Ambele izvoare atestă însă pe *ĉ* și în *arici*, *feciu* (aorist de la *a face*), *sturcin* (*stulcin*) 'strivesc, zdrobesc', *zdruncin* 'id.' ș.a.

³³ În notele din timpul anchetei, Sever Pop a consemnat declarația unui preot din Șchei (Brașov) că înainte localnicii ziceau *ȣelor* nu *celor* în rugăciunea *Tatăl nostru* (punctul 180).

Substantive :

a) *cócîină* II 263/47; *cócîș* 'vizitiu' II₂ 281/365, 574; *cópćie* 'copcă la cămașă' II₂ 1166/228, 235 (și var. *coápće*, pct. 574); *fićóri* (pl.) I 187/85, I 252/194, T/219, p. 99; *ghićitoăre* II₂ 1285/365, 605; *ghioćél* '(semn de) deochi' I 243/77; *îmbătăćune* (de cap) 'epilepsie' I 143/259; *minigóci* 'urcior (la ochi)' I 16/839; *norónći* (sg. și pl.) 'portocală' II₂ 1140/260; *pădućél* M I 186/536, 542; *pîntice* (și variante) I 232/194, 590, 704 [cu *ś* (*ć*)], cf. I 42/590; *plăćinte* (pl.) T/228, p. 107; *pićór* I 55/40, 194, 516, II₂ 664/531, cf. I 126/194, I 150/40; *pogăće* II₂ 1073/551; *sprîncănă* I 20/194, I 21/40, 378, 614; *sugăći* I 226/194; *ućeníc* II₂ 500/250, 531.

b) Cu funcția de marcă a pluralului: *bitánći* 'copil din flori' I 211/194, 229; *culbécí* II₂ 729/520, 531; *dăići* 'doică' I 222/150; *ibóvnići* I 247/194; *limbrići* M I 181/704; *veći* (în *temniță pe veci*) II₂ 999/574; *vo[i]nići* T/228, p. 107.

Atestate numai în punctul 365: a) *arcér* II₂ 514; *cîrcéie* II₂ 24; *co-ćórvă* II₂ 1059; *începút* T, p. 165, *sećerát*, *sećerîș* II₂ 48; *surćică* II 254; *tăćune* II₂ 111; b) *ăće* II₂ 1211; *alivînci* II₂ 1077; *cocostîrci* II₂ 694; *cojoăće* II₂ 1185 (într-o suită: *cojoăće de ćele lung*); *drući* II₂ 130; *gînsăci* II₂ 1115; *halíci* II₂ 725; *măńće* 'doică' I 222/378, 552; *mîpúci* II₂ 628; *općînci* II₂ 1186/365; *poléći* 'polonezi' II₂ 878; *poloníće* II₂ 1047; *spoăńć(ś)e* 'copcii' II₂ 1166; *turéci* II₂ 1195; *vaći* II₂ 319.

Atestate numai în punctul 531: a) *rădăćînă* II₂ 1539; *toćilár* II₂ 509/531 *tući* II₂ 579/531; *ućigáš* II₂ 981; b) *butúći* II₂ 614; *măstăćini* II₂ 602.

În ambele puncte: *įarći* II₂ 692/365, 531.

Verbe :

făće T/228, p. 107; *începe* II₂ 124/574, *întoărc(ś)em* II₂ 127/574; *măńîńci* I 80/194, 704; *mîńci* I 80/40, 150; *plăće* I 246/150, T/228, p. 107; *vindeći* I 137/150; *ziće* T/228, p. 107. Atestate numai în punctul 365: *boćesc* II 170; (se) *încolăćește* II₂ 736; *prićép* II₂ 910; (se) *sucăće* II₂ 443. Atestate numai în punctul 531: *îńćudă* II₂ 1407; (se) *răvăćește* II₂ 246.

Adjective :

fećoără (în *fată fećoară*) ; I 248/704, II 141/531, T/219, p. 99 (cf. și *fećoără*, în *Maria fećoara* MN II 2740/36); *mići* (pl.) I 195/150, 194; *mijloćiu* I 61/194; *neputîńcós* I 63/512; *sălbătiće* (pl.) II₂ 721/531; *stîńgăći* M I 103/194; *zuitóći* 'uituci' I 64/40.

Pronume: *acéia* T/365, p. 164; *acéstui* T/605, p. 219; *acéla* II₂ 1330/574.

Numerale: *śéće* II₂ 1764/365, 531 [cu *ć* (*ś*)].

Adverbe: *îńćét* I 103/194, 378; *îńcoăće* I 198/40.

Conjunctii: *ńići* T/228, p. 107.

Interjecții: *cúćiu!* II₂ 665/386, 520, 537; *cúćiu* II₂ 665/36, 76, 47 [cu *ć* (*t'*)].

Cuvinte cu $\hat{g}$ ($\hat{d}$)

Substantive:

a) *arpădic* II₂ 192/2; *dédet* I 50/28, II 51/29, cf. MN II 2178/29, II₂ 800, 1604/29; *géget* 50/24, cf. 10, 850 (pentru *dédet* și *géget* trebuie să se aibă în vedere și influența asimilatoare a africateri inițiale, provenită dintr-o dentală); *lége* (în *fără de lege* I 277/375; *než(ĝ)él* I 51/704; *pindéle* II₂ 1192/29; *ruĝină* II₂ 1129/365 (în contextul *trăze a ruĝină*); *sînge* II 65/365;

b) Cu funcția de marcă a pluralului:
boșorôg(ș)i I 136/704; *ĉinĝi* 'chingi' II 226/365; *doăĝ(ș)ele* MN II 3915/365; *dunĝi* II₂ 1158/365; *moșnégi* I 189/571; *veriĝi* II 24/365.

Verbe:

atind(d)e II₂ 1321/105 (în contextul: nu *ĉ(t)* – *ac(t)ind(d)e*; *baĝi* T/228, p. 107; *dež(ĝ)erát* I 149/610; *ĝeĝerát* I 149/24, *dégeră* I 149/28 (aceeași situație ca și mai sus, la *dédet*); (a-) *nĝenunĉet* II 189/365; *mérĝ(ș)e* I 240/704; *pindelêște* II₂ 1192/29; *plînge* I 231/150; *stînge* MN II 3880/365, M II 330/365.

Adjective: *lunĝi* (pl.) II₂ 1185/365.

4.2.1. În afară de alte situații, mai greu de depistat însă, conservarea africateri este posibilă în cuvinte ca *bitanĉi*, *coĉiș*, *copĉie*, *îmbătăciune* (de cap), *noronĉi* majoritatea de origine maghiară, care, după cum atestă hărțile de referință din ALR, sînt utilizate mai ales în Crișana și Maramureș, dar ale căror arii de circulație se întind din zona cu $\hat{c}$ cuprinzînd și porțiuni din aria $\hat{s}$ ($\hat{ș}$); în aceeași situație se află și mt. *daică*; pl. *dăici* sau *mancă*; pl. *manĉe*, pătruns dinspre nord. În aceste cuvinte africata $\hat{c}$ poate fi păstrată, sau poate reprezenta o inovație (ca în cazul neologismelor propriu-zise sau ale neologismelor zonale), în funcție de vechimea pătrunderii lor în graiurile cu $\hat{c} > \hat{s}$.

4.2.2. Observînd graiul localnicilor, cei doi anchetatori își alegeau cu grijă informatorii și după criteriul conservării unor forme mai vechi (cf. însemnările zilnice din timpul anchetelor din punctele 95, 705, 833 la E. Petrovici și 35, 424, 540, 556, 618 la Sever Pop); uneori insistau ca aceste forme să fie menținute în cursul anchetei (de exemplu, în punctul 540). Totuși, influența limbii literare, semnalată frecvent în însemnările citate, mai ales pentru graiurile din Moldova, dar și din Muntenia (în special pentru evitarea palatalizării labialelor), se face simțită în aria $\hat{s}$ și prin eliminarea conștientă de către informatori a fricativei în favoarea lui $\hat{c}$ (vezi, în special, notele lui Petrovici din punctele 219, 520, 531, 574 și ale lui Pop din punctele 412, 418, 530, 540, 552, 596, 610, 614, 618). De altfel, în acest sens sînt probante unele împrejurări în care apar formele cu africateri.

4.2.2.1. Cunoscînd condițiile în care se desfășoară o anchetă dialectală, putem considera că oscilația informatorilor între $\hat{c}$ și $\hat{s}$ ($\hat{ș}$) la același cuvînt (*ĉafă* – *șafă* M II 3/531, 574; *ĉartă* – *șartă* II₂ 971/531; *oĉenic*

— *oșenic* II₂ 500/250), mai ales cînd apare la repetarea cuvîntului, pentru forma de plural sau singular:

fișor; fișori I 187/85

ghișitoare; ghișitori II₂ 1285/365

sprîncene; sprînsană I 21/614

șinstită; șinstitute I 248/837

șînșînă; șînșîni I 32/618,

dovedește că răspunsurile se resimt de condițiile în care este înregistrată vorbirea: prezența unei persoane străine, instruite, preocuparea informatorului de a compara forme flexionare. Aceste împrejurări sînt de natură să determine supravegherea vorbirii.

4.2.2.2. Atenția informatorului față de pronunție este dovedită de apariția formelor cu africte în rostirea *lento*:

[L] *ačela*, [K] *așela* II₂ 1330/574

[L] *Furčeni*, [AL] *Furșeni* II 2/605

[AL] *măstașini*, [L] *măstačini* II₂ 602/531

pogașe, [L] *pogače* II₂ 1073/551,

dar, mai ales, de corectarea, din proprie inițiativă, a formelor literare: apărute spontan (cf. și mai sus 3.2.1) pentru a furniza fonetisme locale,

șîmpav [K] *șîmpav* II₂ 327/386

șîreșe [K] *șîreșe* II₂ 208, 209/520

ș(č)el [K] *šel* II₂ 1605/520

coșină [K] *coșînă* II 263/47

culbeči [K] *culbeși* II₂ 729/250

ghișitoare [K] *ghișitoare* II₂ 1285/605.

ușigaș [K] *ușigaș* II₂ 981/531.

Interesant de observat că uneori corectarea se face la sugestia anchetatorului: *čéia* [σ] *ašéia* II₂ 1737/365. De altfel, Emil Petrovici, după constatarea apariției frecvente a lui *č* în punctul 365, subliniază adeseori prezența lui *š* în acest grai care aparține totuși subdialectului moldovenesc.

4.2.2.3. Frecvența deosebită a unor fonetisme aparținînd sistemului limbii literare în strigăturile înregistrate în punctul 228 sugerează și o altă împrejurare în care pronunțarea poate fi mai supravegheată: cînd vorbitorii se adresează, într-o situație specială, unui public. În cîteva strigături aparținînd aceluiași informator apar formele: *čîzmă* (de 2 ori), *vo[ɨ]niči*, *baği*, *plăčinte*, *ziče*, *miči*, *čîne* (de 2 ori) și *fače-plače*, ultimele două în rimă (în majoritatea exemplelor *č* este subliniat de Emil Petrovici, T/228, p. 106—107). Emil Petrovici constata existența, în textele folclorice, a unor „particularități proprii limbilor literare, deosebite de cele ale graiului de toate zilele“ (*ibid.*, p. VII), prin care explică conservarea unor arhaisme; evident că același lucru se poate susține și cu privire la aspectele inovatoare din vorbirea informatorilor. Este elocvent, pentru aceasta, faptul că în chiar strigăturile la care ne-am referit mai sus, Petrovici subliniază și *mi* pentru *mî*, *n* pentru *nî*, *z* pentru *č*.

4.2.3. În volumele *Atlasului* și în texte, peste tot, prezența africatelor $\hat{c}$ și $\hat{g}$ trebuie pusă în legătură și cu alte fonetisme subliniate de anchetatori pentru contrastul cu formele obișnuite în graiul local. Același regim ca și $\hat{c}$ ($\hat{g}$), în sensul că nu numai că apar spontan sunete aparținând sistemului fonetic al limbii literare, dar se stabilește și corelația cu sunetele corespunzătoare din sistemul propriu, cu care primele sînt adesea înlocuite prin corectarea vorbirii, îl au labialele p ($-k'$, pk' etc.), b ($-g$, bg etc), f ($-h'$), v ($-z$, y , g), m ($-n$, mn), la fel ca și n ($-ñ$) sau z ($-d$). Sînt mai rar atestate corectările atunci cînd e vorba de corespondența j - $\hat{z}$ ($\hat{z}$), pentru Moldova și Banat, sau de forme verbale iotacizate și neiotacizate. Remarcate numai de anchetatori sînt dentalele t și d nepalatalizate, în Transilvania, sau unele vocale finale deschise în Moldova. Chiar numai din această enumerare se poate vedea că sînt mai ales fapte caracteristice subdialectului moldovenesc și, în special, Moldovei (de altfel lucrurile se prezintă la fel și în ceea ce privește frecvența atestărilor), unde aspectele fonetice de origine muntenească ale limbii literare s-au putut impune mai devreme; sînt mai rare paralelisme de acest fel în Banat.

5. Concluzii. Față de cele constatate în articolul de față rezultă că studierea hărților ALR I și II, izvor pe baza căruia s-a făcut împărțirea dialectală a teritoriului dacoromân, aduce cîteva precizări în legătură cu unul dintre criteriile de la baza acestei împărțiri.

5.1. Pe lîngă diferențele semnalate pînă acum între valoarea lui $\hat{g} > \hat{z}$ față de $\hat{c} > \hat{s}$ pentru delimitarea subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei, trebuie ținut seama și de gradul diferit în care cele două africate trec la fricative. Față de trecerea lui $\hat{g}$ (d) la $\hat{z}$ (z), întîlnită aproape consecvent în cuvintele vechi și, cu puține excepții, în cuvintele mai noi, atît în graiurile de tip moldovenesc, cît și în cele de tip bănățean, africata $\hat{c}$ s-a păstrat, sporadic, nealterată în graiurile de tip moldovenesc. Cu toate că faptele aduse în discuție nu modifică situația de ansamblu privind tratamentul africatei $\hat{c}$ în graiurile din Moldova și nord-estul Transilvaniei este evidentă semnificația lor în analiza procesului de diferențiere dialectală din cadrul dacoromânei.

5.2. Rezultatele diferite la care s-a ajuns cu privire la tratamentul celor două sunete pot fi și urmare a diferenței între perioada cînd s-a produs trecerea la o fricativă a lui $\hat{g}$, față de $\hat{c}$. De altfel, ca un semn al generalizării trecerii lui $\hat{g}$ la $\hat{z}$ putem interpreta faptul că încă din perioada anchetelor pentru ALR informatorii semnalau graiurile cu fricative exclusiv prin prezența lui $\hat{s}$ ($= \hat{s}$).

5.3. Pentru situația specială a lui $\hat{c}$ în graiurile de tip moldovenesc se pot invoca și alte fapte. Întrucît *ci* a apărut consecvent în scris, prezența lui a putut menține, la oamenii cultivați din Moldova, ideea unei norme literare mai vechi, păstrate poate chiar la un anumit nivel al limbii vorbite, dinainte de a fi apărut ca o trăsătură muntenească. Există apoi o influență reciprocă între conservarea, chiar sporadică, a lui $\hat{c}$ originar în

Moldova și păstrarea lui nealterat într-o serie de împrumuturi din turcă, maghiară, rusă etc. și, mai apoi, în neologisme. Efectele lipsei acestei influențe se pot constata în Banat prin acomodarea mai consecventă a pronunțării acestor cuvinte la sistemul fonetic al graiurilor.

5.4. În condițiile influenței limbii literare asupra graiurilor populare constatăm pătrunderea, încă din perioada anchetelor pentru *Atlasul lingvistic român*, a africatelor *č* și *ǵ* în graiurile de tip moldovenesc și bănățean, însoțită de fenomenele caracteristice unui asemenea proces.

ABREVIATIILE FOLOSITE

I = ALR I; vol. I hărțile 1 – 150; vol. II h. 151 – 302

M I = ALRM I; vol. I h. 1 – 208; vol. II h. 209 – 424

II = ALR II; vol. I h. 1 – 296

M II = ALRM II; vol. I h. 1 – 416

II S = ALR II Supliment, h. 1 – 20

II₂ = ALR II, serie nouă; vol. I h. 1 – 274; vol. II h. 275 – 622; vol. III h. 623 – 909; vol. IV h. 910 – 1236; vol. V h. 1237 – 1570; vol. VI h. 1571 – 1850

M II₂ = ALRM II, serie nouă, vol. I, h. 1 – 424.

Pentru toate acestea după abreviație se indică harta, urmată de punctele de pe aceasta.

T = ALRT; se indică punctul și pagina din volum.

MN II = ALR II, vol. I, material necartografiat.

MN II S = ALR II Supliment, material necartografiat. Pentru MN se indică întrebarea și punctele cu răspunsuri.

LES AFFRIQUÉES *č* (*č*) ET *ǵ* (*d*) DANS LES PARLERS DE TYPE MOLDAVE ET DE BANAT D'APRÈS L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN

RÉSUMÉ

La manière dont sont reflétées les affriquées originaires *č* et *ǵ* constitue un critère d'après lequel on a fait la division dialectale du dacoroumain. Le reflet de ces affriquées comme des fricatives (*š*/*š* et *ž*/*ž*) dans les sousdialectes de Moldavie et de Banat a été considéré comme une caractéristique de ceux-ci.

Sur la base du matériel recueilli dans toutes les cartes et dans les volumes publiés de l'ALR I et II, l'auteur arrive à la conclusion qu'aux différences constatées antérieurement entre *ǵ* > *ž* (*ž*) et *č* > *š* (*š*) comme critère de délimitation des sousdialectes du dacoroumain, s'en ajoute encore une. Le passage de l'affriquée sonore *ǵ* à une fricative s'est généralisé, aussi bien pour les parlers de Banat, que pour ceux de type moldave. Son analogue sourd *č* s'est conservé encore sporadiquement dans les parlers de type moldave dans des mots qui contiennent le groupe *lc*, hérités du latin (du type *dulce* < latin *dulcis*), créés sur le territoire roumain (du type *vâlcică* < *vălcică*, diminutif de *vale* < latin *vallis*), ou de l'ancienne langue slave (*belciug*, anneau de métal). Par cette voie, le son a pu se conserver sans s'adapter à la prononciation locale, également dans une série d'emprunts plus récents du hongrois, du turc etc. et, surtout, dans les néologismes, dont la prononciation avec *č* est attestée par les cartes de l'Atlas pour la Moldavie et la Transylvanie du nord-est.

Dans les conditions de l'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires, on constate la pénétration des affriquées *č* et *ǵ*, caractéristiques pour la prononciation littéraire, dans les parlers de type moldave et ceux de Banat dès l'époque des enquêtes pour l'Atlas linguistique roumain. Cette pénétration est accompagnée de phénomènes caractéristiques dans un processus pareil.

LIMBA ȘI STILUL PRESEI ROMÎNEȘTI ÎN PERIOADA 1829 — 1860

DE

AL. ANDRIESCU.

Primele periodice românești au apărut în deceniul al treilea din secolul trecut. Destui de tirziu deci, după cum se constată, de altfel, și în înștiințările de apariție a primelor noastre foi periodice, mai ales dacă ne gândim că, la aceeași dată, publicistica avea, în alte părți ale lumii, un trecut de cel puțin două secole. Fără să facem un istoric amănunțit al periodicelor românești¹, este necesar să menționăm câteva date mai importante și, bineînțeles, numele acelora care au meritul de a fi contribuit, în mod efectiv, cu inițiativa și cu munca lor, la apariția și dezvoltarea publicisticii românești.

Cu toate încercările anterioare², începuturile presei românești se datoresc lui Ion Eliade Rădulescu în Țara Românească și lui Gh. Asachi în Moldova, prin apariția, în același an (1829), a publicațiilor „Curierul românesc”, la 8 aprilie, și „Albina românească”, la 1 iunie. Necesitatea imediată de a difuza dispozițiile și comunicatele militare, în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829³ coincide cu dorința publicului românesc, resimțită cu mulți ani înainte, după cum o dovedesc cele

¹ Pentru aceasta, vezi *Publicațiile periodice românești* (ziare, gazete, reviste), descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan Bianu, t. I (1820—1906), București, 1913, și N. Iorga, *Istoria presei românești*, Sindicalul ziaristilor, București, 1922.

² Se semnalează astfel de încercări ale românilor din imperiul habsburgic încă din anul 1789, însă în afara unor înștiințări ale viitorilor redactori și a cererilor respinse de oficialitățile imperiale nu se cunosc alte rezultate ale acestor întreprinderi. Abia în 1820, Teodor Racoccea reușește să scată *Crestomaticul românesc*, iar Zaharia Carcalechi publică, un an mai târziu, prima parte din *Biblioteca românească*. În 1828, apare la Lipsca gazeta „Fama Lipscăi” din care nu se cunoaște nici un număr (Vezi *Publicațiile periodice românești*, p. VII—XIX).

³ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 39.

cîteva tentative anterioare anului 1829, de a avea publicații periodice în limba națională. Dezvoltarea burgheziei românești, înlesnită de avantajele economice create de pacea de la Adrianopol, organizarea politică și administrativă nouă ajută la consolidarea acestei întreprinderi, în cadrul general al dezvoltării noastre culturale. Ni se pare semnificativă, în acest sens, o însemnare asupra dezvoltării țărilor noastre, în primele patru decenii ale secolului trecut, pe care o desprindem din cotidianul „România”, nr. 53, 1838: „În acești patruzeci de ani din urmă, românii din Țara Românească, Moldova, Transilvania, Banat și Ungaria au scris mai mult decît în patru sute de ani trecuți! Și de cînd s-au dat acestor două prințipaturi organizația cea nouă și dezvoltare învățaturii obștești, în acești 4—5 ani din urmă s-au tipărit mai multe cărți decît în acei 40 ani” (p. 209). În acest progres al culturii, adus de prefacerile structurale prin care treceau țările noastre, presa își are locul ei. Rînd pe rînd, în prima jumătate a secolului apar, pe lîngă „Albina” și „Curierul”, o serie de publicații periodice oficiale, semi-oficiale și neoficiale, cu un caracter foarte variat, administrativ, politic, comercial, literar etc.

În afara „Buletinului, gazetă administrativă”, București, 1832, menționăm, pentru Țara Românească, publicațiile lui Eliade: „Gazeta Teatrului Național” (1835—1836), „Muzeul național, gazetă literară și industrială” (1836—1838), „Curier de ambe sexe, jurnal literar” (1836—1847), „Curiosul, gazetă de literatură, industrie, agricultură și noutăți” (1836—1837), redactor Cezar Bolliac, „România” lui F. Aaron și G. Hill (1838), primul cotidian românesc⁴, „Vestitorul românesc” (1843—1857), „gazetă semioficială”, redactor Zaharia Carcalechi și, în sfîrșit, gazetele anului 1848, „Pruncul român”, „Poporul suveran”, „Constituționalul” și „România”. Ultimul periodic este rezultatul fuziunii „Constituționalului” cu „Propaganda”⁵. Printre animatorii gazetelor muntene din 1848 îi menționăm pe D. Bolintineanu, N. Bălcescu, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, Al. Zane, Gr. Alexandrescu, C. Vișoreanu, G. A. Barozzi ș.a.

În Moldova, pe lîngă „Buletin, foaie oficială” (1833—1859), apar, în aceeași perioadă, o serie de publicații dintre care cele mai importante și mai numeroase sînt scoase de cercul lui Asachi sau Kogălniceanu: „Alăuta românească” (1837), suplimentul literar al „Albinei”, „Icoana lumii, foaie pentru îndeletnicirea moldo-românilor” (1840), „Dacia literară” (1840), „Spicuitorul, foaie științifică, literară și industrială” (1841), „Propășirea, foaie științifică și literară” (1844). În Moldova, spre deosebire de Muntenia, preocupările literare și pentru popularizarea științei și culturii sînt mai susținute în paginile acestor

⁴ Pentru contribuția acestei gazete la dezvoltarea stilului publicistic, vezi Gh. Bulgăr, *O contribuție la dezvoltarea stilului publicistic: „România”, primul nostru cotidian (1 ian. — 31 dec. 1838)*, în *Limba și literatură*, IV, 1960, p. 27—38.

⁵ Vezi articolul *Apel la toți românii*, în „România”, 1848, nr. 1, p. 1.

periodică. În schimb, presa politică este mult mai slab reprezentată, mai ales în anul 1848, când ea cunoaște un moment de mare înflorire la București.

Deși încercările de a pune bazele unor publicații periodice românești sînt mai vechi peste munți decît în Principate, se înregistrează rezultate mai însemnate în această privință abia către sfîrșitul deceniului al 4-lea din secolul trecut. În 1837 apare la Brașov „Foaia Duminicii spre înmulțirea cei de obște folositoare cunoștințe”. Cea mai importantă publicație care se tipărește peste munți, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, este, însă, „Gazeta de Transilvania”⁶, scoasă de G. Bariț, începînd din anul 1838, tot la Brașov. Mai greoaie ca limbă, în unele privințe, „foaia politică” de la Brașov depășește gazetele din Principate printr-o mai bună organizare. Redactorul ei își dă seama de importanța așa-numitelor „articole deslușitoare” (articole de fond) și încearcă, în preajma anului revoluționar 1848, să creeze, cu ajutorul gazetei, o opinie largă în favoarea ideilor înaintate ale vremii. Gazetele din Principate aveau, în această perioadă, pînă la 1848, un caracter mult mai oficial: Vom vedea, la locul potrivit, care sînt consecințele stilistice impuse de această evoluție deosebită a gazetelor noastre în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Trebuie să adăugăm că G. Bariț mai scoate la Brașov, în 1838, pentru o viață tot atît de lungă ca și „Gazeta de Transilvania”, un periodic cu preocupări mai variate, științifice și literare, „Foaie pentru minte, inimă și literatură” (1838—1865), care apare în locul revistei „Foaie literară” (1838).

Nu pot fi rupte de aceeași etapă în evoluția stilului publicistic periodicele care apar între anii 1840 și 1860. Diferențierea stilului publicistic, în cadrul general al limbii romîne literare, se adîncește după 1840 și este terminată, în liniile ei mari, în 1860. Publicații periodice ca: „Romînia viitoare”, scoasă de Bălcescu la Paris (1850), „Gazeta de Moldavia” (1850), continuatoarea „Albinei” lui Asachi, „Zimbrul” (1850); cu titlul modificat, în 1858, „Zimbrul și vulturul”, ziar unionist, „Steaua Dunării” (1855), una din publicațiile importante ale lui M. Kogălniceanu, „Buciumul” lui C. Bolliac (1857), apărut la Paris, „Romînul” lui C. A. Rosetti (1857), „Telegraful romîn” (1853), scos de Florian Aaron la Sibiu, aduc o contribuție foarte importantă în procesul de fixare a însușirilor lingvistice specifice noului stil. Diferențierea stilului publicistic de celelalte stiluri ale limbii literare fiind, în această perioadă, aproape de încheiere, nu mai este necesar să menționăm, cum am procedat pentru perioada anterioară, și publicațiile cu caracter științific sau literar. Gazetele politice și de informație largă se deosebesc, de altfel, ca profil, tot mai mult de celelalte. Dacă în primul an de apariție „Steaua Dunării” poartă subtitlul „jurnal politic, literar și comercial”, acesta devine îndată necorespunzător și, din 1856,

⁶ De la 1 decembrie 1849, ziarul lui G. Bariț apare cu titlul modificat, „Gazeta Transilvaniei”.

este abandonat. Această specializare mai strictă a publicațiilor periodice românești de pe la mijlocul secolului trecut are ca rezultat o adincire mai rapidă a unor trăsături distincte în cadrul stilurilor limbii romine literare, cu variantele lor.

Pe baza materialului cules din presa rominească din perioada 1829—1860⁷, vom încerca să arătăm: 1) care este partea de contribuție a acestor publicații la dezvoltarea limbii literare în general, în special între anii 1829—1840, până la 1855, când stilul publicistic nu este încă pe deplin format și 2) cum s-au format și cum au evoluat, în procesul desprinderii stilului publicistic de celelalte, între anii 1840—1860, elementele care îi sint specifice.

I. Contribuția presei la dezvoltarea și modernizarea limbii romine literare

Două sint problemele importante care concentrează energiile tuturor cărturarilor romini din secolul al XIX-lea în privința limbii literare: a) îmbogățirea vocabularului cu cuvintele cerute de dezvoltarea științelor, tehnicii și culturii și b) stabilirea unor norme fonetice și gramaticale unice. Contribuția presei, în ambele direcții, este foarte importantă, cu toate că vom întâlni încă numeroase oscilații fonetice și gramaticale.

1) Presa rominească, cu un profil foarte variat, mai ales în primele ei decenii de existență, a fost un factor important în modernizarea lexicului limbii literare. Unul din aspectele cele mai izbitoare pe care îl prezintă coloanele gazetelor românești din această perioadă îl oferă numeroasele neologisme, din cele mai diverse sectoare, glosate în cuprinsul articolelor sau în josul paginilor. Cu toată grija redactorilor, cititorii cărora le erau adresate aceste publicații, lipsiți adeseori de un nivel cultural corespunzător, întâmpinau greutăți în înțelegerea unor articole. Într-o mențiune din „Albina”, se atrage atenția, cu cea mai mare claritate, asupra acestui mare neajuns: „Nu este la noi per-soană carea să nu laude așăzămintul gazetei carile este aducătoare unui șir necurmat de novitale și de istorisiri curioaze, dar totodată să aud unii zicind că nu înțeleg bine gazeta, aflind în ea oarecare cuvinte străine” (1833, nr. 5, p. 21). Atrăgând atenția că a existat poate „o rivnă prea timpurie pentru neologhizm”, se arată, în același loc, că „de mult redacția, întru alcătuirea foei să povățuește de cea mai mare cumpănire, întrebuintând numai la nevoie cuvinte împrumutate, pe-carile le și tilcuiește”. Această poziție chibzuită a „Albinei” în difuzarea termenilor noi de cultură este dovedită, în mod practic, mai în fiecare număr al gazetei. Dindu-și seama de faptul că „zicerile cele

⁷ Pentru perioada 1829—1840, vezi și Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii romine literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, 1958, p. 75—113.

tehnice (a meșteșugului) și noima acestor științe sînt acele care, pricinuind cititorului nedumerire, îl lipsesc de dorita mulțămire", după cum se precizează în aceeași însemnare, redacția „Albinei” se va strădui să publice cît mai multe articole de popularizare, în cele mai diverse domenii. „Curierul românesc” și „Gazeta de Transilvania” dovedesc același interes pentru difuzarea terminologiei științifice, chiar dacă nu se înscriu lîngă „Albina” în ceea ce privește numărul articolelor de popularizare a cuceririlor științei și tehnicii moderne. Cu intenția de a ilustra sectoare cît mai variate de activitate (artă, științe, tehnică etc.), cităm cîțiva termeni noi, explicați, de multe ori detaliat, în gazetele menționate: *barometru* (greomesor), A, 1829, nr. 2, p. 7⁸; *disecat* (tăiat), A, 1839, nr. 2, p. 8; *fabula* (băsna), A, 1829, nr. 5, p. 19; *gazul* (sau aerul apei), A, 1829, nr. 7, p. 28; *insecte* (mici vietăți), A, 1829, nr. 48, p. 195; *insulă* (ostrov), C, 1832, nr. 76, p. 294; *locomotiv* (mișcător din loc), A, 1839, nr. 41, p. 164; *termometru* (caldomesor), A, 1829, nr. 2, p. 7; *vulcani* (munți focovărsători), A, 1837, nr. 71, p. 300 etc.⁹ Notarea în paranteză a unui echivalent mai vechi sau a unui calc sau înșirarea termenilor noi alături de sinonime cunoscute (*siezile* și *contraversile*, A, 1839, nr. 10, p. 37) este însoțită, în alte cazuri, de citarea unor definiții și explicații foarte amănunțite în subsol sau în altă parte. Reproducem cîte o definiție a unui termen de cultură din fiecare gazetă folosită ca izvor: „*dramă* să zice povestire poeticească care să joacă pe teatru” (GT, 1838, nr. 6, p. 22); „*parabolă* este cimilitură—și alegorie în care se învălește oarecare adevăr însemnător” (A, 1841, nr. 12, p. 45); „*Satira* este o zugrăveală sau descriere a vîtiului și a ridicolului prin vorbe sau prin acție” (C, 1840, nr. 7, p. 26). Aceeași grijă se manifestă, bineînțeles, și pentru termenii tehnici din alte domenii. Iată lămurirea pe care o dă redacția „Albinei”, în subsol, termenului *telegraf*; „Un instrument prin carele cu minunată iuteală se împărtășesc din loc în loc veștile și poruncile” (A, 1829, nr. 11, p. 43).

Întotdeauna mai receptivă la inovații, presa a fost un factor important care a contribuit la înlocuirea calcurilor lingvistice prin împrumuturi directe în limba romină literară¹⁰. Astfel, dacă pînă pe la 1840 mai întîlnim, de obicei, alături de împrumuturi directe ca și în unele exemple de mai sus, calcuri ca: *briul pămîntului* „ecuador” (A, 1829, nr. 5, p. 19), *Casa păstrătoare* > Sparkasse „casă de economii” (GT, 1838, nr. 3, p. 9), *mergere înainte* „progres” (GT, 1839, nr. 7, p. 25),

⁸ Folosim următoarele abrevieri: A = „Albina românească”, B = „Buciumul”, C = „Curierul românesc”, GM = „Gazeta de Moldavia”, GT = „Gazeta de Transilvania”, PS = „Poporul suveran”, R, 1838 = „România”, 1838, R, 1848 = „România”, 1848, „Romînul”, SD = „Steaua Dunării”, V = „Vestitorul”, Z = „Zimbrul”.

⁹ Asupra rolului presei în difuzarea terminologiei științifice, atrage atenția N. A. Ursu, în *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura științifică, 1962. Vezi *Introducere*, p. 9—10, și *Indicele de cuvinte și forme*, p. 139—300.

¹⁰ Pentru situația calcurilor lingvistice în stilul științific, vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 117—129.

naufringere „naufragiu” (A. 1841, nr. 58, p. 138), *spinzură* „depinde” (C. 1833, nr. 1, p. 2), *stare împrejur* „circumstanță” (GT. 1838, nr. 1, p. 4) etc., după această dată termenul de largă circulație în limba presei este numai împrumutul direct, iar greoaiele formații perifrastice care încercau să-l „copie”, izolate, apar doar ca simple curiozități lingvistice.

Aceeași grijă o întâlnim, în paginile primelor noastre publicații periodice, și pentru difuzarea și „tălmăcirea” termenilor administrativi noi. Cităm mai întâi, în acest sens, o mărturie concludentă din „Cunierul românesc”: „Redactorul luase răspunderea asupra sa și nu-și întrebuinta foaia decât spre darea afară de noutăți, spre deslușirea termenilor întrebuintați în Regulamentul organic, spre încurajarea celor ce se ostenea, spre lauda celor ce adăuga oricât de puțin la prunca noastră literatură” (1839, nr. 165, p. 658). „Deslușirea” termenilor administrativi este mărturisită de redactorul „Curierului” ca un scop important pe care îl urmărește gazeta. Acest scop a fost urmărit la fel de stăruitor și de redacția „Albinei”. Mărturie ca cea pe care am citat-o din paginile „Curierului”, adăugate la cele privitoare la rolul gazetelor în difuzarea termenilor științifici și tehnici, confirmate de numeroase fapte de limbă, impun concluzia că până la 1840 și, în unele privințe, chiar și după această dată, stilurile limbii române literare erau încă prea puțin diferențiate.

Cităm o listă de termeni administrativi culeși din primele noastre periodice, până la 1848, pentru a putea observa, pe de o parte, înnoirile care se produc și, pe de altă parte, fondul vechi pe care vin să-l înlocuiască împrumuturile recente. Se impune atenției, mai întâi, un strat vechi, compus din termeni ca: *logofăt, pravilă, vel vornic* etc., la care se adaugă termenii pătrunși o dată cu administrația otomană: *berat* „diplomă”, *caimacam, firman, mehmedar* „funcționar atașat pe lingă un înalt demnitar străin”, *raia* etc., termenii, mult mai numeroși, de origine rusească: *cinovnic* „funcționar”, *delă* „pricină, proces”, *gubernie* „provincie”, *otnoșenie* „raport”, *predlojenie* „propunere”, *predstavlenie* „prezentare”, *spraică* „anchetă”, *ucaz* etc. sau de origine romanică pătrunși prin filieră rusească: *miliție, ofis, „decret”* etc. și în sfârșit, împrumuturile directe de termeni administrativi din limbile române, în special din franceză: *autoritate, decret, municipalitate, prefect, raport, subaltern* etc. Ca și în cazul terminologiei științifice, explicațiile din paranteze alternează cu precizări mai largi, după împrejurări: „Agiutorul șefului miliției se numește *nacialnic* ștabului mării sale” (C. 1834, nr. 30, p. 63).

Exemplele citate, selectate dintr-un număr foarte ridicat, ne permit să urmărim evoluția stilului administrativ de la origini și până la faza oglindită în gazetele românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este necesar să arătăm, măcar în treacăt, măsura în care aceste gazete au putut influența dezvoltarea stilului administrativ. Această influență devine evidentă dacă cercetăm atitudinea presei ro-

mînești din acea vreme față de straturile amintite din terminologia administrativă. Este cunoscut caracterul tradițional al stilului administrativ, în raport cu receptivitatea foarte ridicată a stilului publicistic față de elementele noi. Presa devine, așadar, chiar de la primele ei manifestări, un factor important de difuzare a împrumuturilor recente și de izolare a elementelor vechi din stilul administrativ. Mai mult decît atît, în paginile „Curierului românesc” se atrage atenția, după un timp destul de scurt, asupra situației unor elemente lexicale impuse de Regulamentul Organic, repede depășite, în circulație, de împrumuturile mai noi sau chiar concomitente: „Cu nouele legiuri ale regulamentului, s-au înmulțit și felul adreselor, adică, *raport, oțnoșenie, adres, sprafca* și altele” (C, 1839, nr. 52, p. 206). În același loc se atrage atenția și asupra faptului că unii din acești termeni sînt circumscriși numai în sfera foarte îngustă a cancelariei: „Zicerea de *sprafca* să urmează de obște numai pînă cancelarii”. Sub presiunea unor elemente mai noi, popularizate larg în coloanele presei, astfel de termeni vor fi eliminați și din cancelarie, împreună cu alții mult mai vechi. „Curierul românesc”, întotdeauna în fruntea înnoirilor, propune de pe acum înlocuirea unor termeni ca cei în discuție: *oțnoșenie, sprafca, oțis, delă și cionră* (ibid., p. 207). Contactele stilului publicistic cu stilul administrativ ajută, în această perioadă, la îmbunătățirea celui din urmă.

O mențiune specială, față de cele spuse în legătură cu terminologia științifică și administrativă, merită bogata terminologie politică cu care masa cititorilor romîni este pusă pentru prima dată în contact direct tot în paginile acestor publicații. Terminologia politică, mai mult decît cea legată de alte sectoare de activitate, împrumută stilului publicistic un caracter particular. Așa cum terminologia științifică și tehnică a fost fixată de literatura de specialitate, cu concursul manualelor și periodicelor în primul rînd, ajungînd, pînă la urmă, să fie elementul de bază care diferențiază stilul științific de celelalte, terminologia politică a fost difuzată, după ce a fost adaptată la sistemul nostru lexical, mai ales de presa politică. Din această cauză stilul publicistic le apare unor cercetători¹¹ strîns legat de terminologia politică. Se impune atenției și faptul că numărul cel mai mare de exemple care ilustrează această legătură, restrîns foarte mult de noi, imprimă limbii literare, dacă trecem peste unele dificultăți de adaptare, un profund caracter modern: *abolitionist* (GT, 1839, nr. 20, p. 78), *absolutist* (GT, 1848, nr. 34, p. 141), *anarșist* (C, 1833, nr. 3, p. 9), *balotaj* (GT, 1838, nr. 2, p. 7), *capitalist* (A, 1839, nr. 1, p. 1), *clasă* (C, 1839, nr. 51, p. 204), *comunism* (GT, nr. 59, p. 241), *congres* (C, 1829, nr. 61, p. 260; GT, nr. 100, p. 397), *conjurați* (GT, 1840, nr. 49, p. 193), *constituțional* (GT, 1843, nr. 73, p. 291), *constituantă* (PS, 1848, nr. 24, p. 96), *contrarevoluție* (GT, 1848, nr. 5, p. 212; V, 1848, nr. 20, p. 76), *democrație* (C, 1848, nr. 23, p. 92), *despotism* (C, 1844, nr. 27, p. 107).

¹¹ Vezi Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii romîne literare*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1961, nr. 1, p. 38—39.

dictatură (GT, 1838, nr. 21, p. 51), *emigrant* (GT, 1843, nr. 88, p. 351), *esil* (GT, 1845, nr. 70, p. 279), *libertate* (C. 1843, nr. 24, p. 96), *insurecție* (răscoală) (A. 1829, nr. 10, p. 39), *meeting* (C. 1843, nr. 60, p. 183), *oposiție* (GT, 1846, nr. 11, p. 41), *parlament* (adunarea țării) (GT, 1838, nr. 2, p. 7), *partid* (C. 1832, nr. 41, p. 162), *proletari* (GT, 1848, nr. 91, p. 374), *republică democratică* (A. 1849, nr. 29, p. 117), *revoluție* (A. 1829, nr. 2, p. 7), *roialist* (C. 1837, nr. 41, p. 163), *sistemă reprezentativă* (C. 1843, nr. 95, p. 344), *soțietate* (GT, 1838, nr. 3, p. 10).

Lărgind observația asupra termenilor din toate domeniile de care ne-am ocupat și din toate gazetele citate, se cuvine să remarcăm că această grijă pentru indicarea înțelesului neologismelor se manifestă mai ales în primii ani de existență ai presei și descrește o dată cu înmulțirea și cu pătrunderea lor tot mai adincă în limbă. Situația aceasta provoacă și unele nemulțumiri, la care „Gazeta de Transilvania” se vede nevoită să facă următoarea precizare: „A esplica zicerile acum necunoscute: care domnilor? Altele sînt necunoscute ardelenilor și ungurenilor, altele muntenilor și iarăși altele moldovenilor. Adaogă la acestea mulțimea lătinismelor ce se grămădesc în stilurile noastre de cițiva ani încoace. De vei sta a face tot stelițe, parenteze și perifraze, jurnalul ți se preface în frazeologie și lecsicon, prin care vom ajunge de batjocura străinilor. [...] Cu toate acestea noi totuș ne vom face datoria oriunde simțim neapărată trebuință” (GT, 1843, nr. 60, p. 240). Avem aici o mărturie foarte clară asupra procedeelelor folosite pentru explicare termenilor noi, cele pe care le-am putut observa și în exemplele citate, cit și asupra factorilor obiectivi care, începînd cu deceniul al cincilea, fac inoportună glosarea lor masivă în articolul în care apar.

Primele noastre gazete au avut un rol tot atît de important nu numai în difuzarea terminologiei științifice, administrative sau politice, ci și în adaptarea corectă a cuvintelor împrumutate. În acest sens, „Curierul românesc” depășește atît „Albina”, care renunță mai greu la unele forme învechite, cit și „Gazeta de Transilvania”, în paginile căreia pot fi observate, în adaptarea neologismelor, influențe germane sau maghiare.

Lui Eliade îi revine, în primul rînd, meritul mare de a fi cerut, în paginile „Curierului”, ca și în prefața gramaticii de la 1828, să se renunțe la formele grecizate sau franțuzite ale neologismelor. Interesante sînt, în acest sens, unele afirmații din articolul, publicat în mai multe numere din „Curierul”, *Asupra limbii romînești*: „Să venim acum la mijlocul împrumutării care este ertat fieștecăruia la vreme de trebuință. Limba noastră și-a luat forma sa și drumul său atît în glăsuirea zicerilor cit și în mehanismul ei încă de la strămoșii noștri și orice împrumutare se va face este lege obștească la toate națiile că zicerea străină să se conformeze după însușirea limbii” (C. nr. 88 din 15 dec. 1832, p. 344). Pornind de la acest principiu, Eliade va respinge formele neadaptate, indiferent de limba din care provin.

Exemple ca cele la care se referă Eliade se găsesc în număr destul de ridicat în gazetele vremii și mai cu seamă în paginile „Albinei”, în care elementele vechi se împerechează mai strident cu cele noi, din cauza cunoscutei tendințe conservatoare în problemele limbii literare: *corpos* (A, 1837, nr. 86, p. 355), *crisis* (C, 1833, nr. 24, p. 92), *entuziasmos* (A, 1834, nr. 76, p. 293), *iroisimos* (A, 1829, nr. 6, p. 23), *scopos* (GT, 1838, nr. 3, p. 10), *adaptarisil* (A, 1837, nr. 55, p. 237), *caractirisi* (A, 1829, nr. 57, p. 288), *costisi* (A, 1841, nr. 3, p. 10), *siguripsi* (A, 1829, nr. 6, p. 24), *tractarisi* (A, 1837, nr. 76, p. 317) etc. În multe cazuri rezultatele neasimilate sau prost asimilate ale influenței franceze se suprapun cu cele neogrecești, mai vechi, într-o împerechere bizară, care a devenit mai târziu, în teatrul lui Alecsandri și Caragiale, obiectul unei satire necruțătoare: „*corposul diplomatic și noblesa capitalei*” (A, 1834, nr. 73, p. 289), *reziume sau perilipsis* (A, 1835, nr. 26, p. 94), *contrandiu* (A, 1838, nr. 30, p. 123), *reviue* (A, 1839, nr. 101, p. 409), *eta major* (A, 1838, nr. 67, p. 285) etc. Astfel de excese se întâlnesc și în celelalte gazete. Intervenția lui Eliade vizează, așadar, în primul rând anumite lipsuri care se manifestă ca piedici mari în calea unificării limbii literare, în adaptarea neologismelor, dar, în același timp, și o tendință specifică stilului publicistic, mai receptiv decât altele față de împrumuturile din limbi străine, adeseori insuficient sau de loc adaptate. Din nefericire, această tendință, rezultată dintr-un fel de aspirație către un „stil distins”, în care influențele străine găsesc un teren potrivit pentru a se manifesta abuziv, poate fi observată, în special după 1840, și în paginile „Curierului” sau ale gazetelor care vor urma direcția italianistă, într-o vreme când această lua tot mai mult și aspectul unei maniere stilistice dăunătoare. Cităm doar câteva exemple dintr-un număr mult mai ridicat: *belă* (C, 1846, nr. 3, p. 9), *fortună* (C, 1846, nr. 90, p. 257), *guera* (C, 1846, nr. 94, p. 373), *popol* (C, 1844, nr. 37, p. 135), *secondare* (C, 1846, nr. 90, p. 257), *șena* (C, 1834, nr. 41, p. 77) etc.

2) Presa, datorită difuzării ei largi, a fost un factor important în unificarea limbii literare. Paginile gazetelor românești din prima jumătate a secolului trecut sînt o mărturie vie a eforturilor făcute în acest sens. Atît articolele teoretice asupra chestiunilor legate de unificarea limbii literare, cît și rezultatele practice, oglindite în limbă articolelor și știrilor publicate, sînt dovezi la fel de concludente. Părerea că presa poate fi unul din factorii de primă importanță în acțiunea de cultivare a limbii o găsim foarte precis formulată în „Albina”: „Cu plăcere videm că publicarea foilor periodice în limba patriei are asupra cultivării limbii o înriurare folositoare” (nr. 56, p. 221, 1843). La un interval de cîțiva ani, în paginile aceleiași publicații se atrage atenția că rolul gazetelor nu este numai de „a încunoștiința pe cetitori de timpările și faptele urmate în lume, dar chemarea lor este mai cu samă a preluera limba” (*Jurnalismul în România*, în nr. 3, p. 11, 1847). Această opinie fermă cu privire la datoria gazetelor de a cultiva limba moti-

vează cât se poate de bine spațiul mare acordat, de cele mai importante publicații ale vremii, dezbaterilor privitoare la stabilirea unor norme unice, fonetice și gramaticale, în limba română literară, supusă unor mari oscilații în toată prima jumătate a secolului trecut.

În problema unificării limbii literare, cu toată dezbaterea aprinsă asupra „provințialismului” de nuanță moldovenească sau de nuanță muntească, pe care și-l reproșau, pe rînd, „Curierul” și „Albina”, redactorii lor se află, la un moment dat, pe un teren comun. Ambele publicații recomandă ca normă literară limba din scrierile religioase, cu o tradiție bogată în această privință, consolidată în cel puțin două secole de existență neîntreruptă. În numeroase articole tipărite atît în „Albina” cît și în „Curierul” se atrage atenția, în modul cel mai explicit, asupra importanței textelor vechi în stabilirea unor norme unice pentru limba literară din secolul al XIX-lea. „Albina” are meritul de a fi arătat, prin Asachi și Săulescu, influența, fără îndoială, și de M. Kogălniceanu, pasionat cercetător al cronicilor, că trebuie luate în considerație, în procesul de formare a limbii literare, și manuscrisele vechi, nu numai tipăriturile.

Părerea lui Eliade, exprimată încă în prefața gramaticii sale din 1828, cu privire la importanța literaturii bisericești în unificarea limbii literare, este, în general, foarte cunoscută. În diferite contribuții sau în intervențiile polemice din „Curierul”, această idee apare mereu. În gazeta lui Asachi se fac afirmații asemănătoare pînă la un punct. Cîtăm o recomandare făcută literaților ardeleni în 1837: „de dorit este ca soțietatea învățaților, însărcinată cu redacția acestei foi¹², să pășască cu stilul limbii într-o unire cu acele ce să urmează în prințipaturi, și care să cuvine a fi întemeetă pe stilul cărților bisericești vechi tipărite, și de dialectul acelor romîni care au păstrat rostirea lor oarece mai curată, căci numai prin păzirea unei singure sisteme, va putea spori literatura romînilor, carii deși vorbesc deosebite dialecturi, după deosebitele provincii în care lăcuesc, dar limba literară să cade a fi una, precum li este acea bisericească” (nr. 36, p. 157). Deși se recunoaște și în alte contribuții, de mai tîrziu, că scrierile religioase „au păstrat uniformitatea graiului”, după părerea redactorilor „Albinei”, în cazul de față a lui Săulescu, „domnii reformatori”, prin care autorul îi înțelege pe publicisții și literații din cercul lui Eliade, nu sînt îndreptățiți în pretenția lor de „a se face. toscanezii și castilienii Dacicilor”¹³. După părerea redactorilor „Albinei”, exprimată prin Săulescu, în același loc, nu pot fi obligați „toți romîinii să urmeze provințialismul lor”. Între recomandarea cărților bisericești ca model și realizarea unității limbii literare, în fonetică mai ales, pe baza graiului muntean, moldovenii din cercul lui Asachi nu văd o legătură necesară. Ce recomandări fac, în schimb, redactorii „Albinei”? Acestea se desprind

¹² Este vorba de „Foia duminicii”, Brașov, 2 ianuarie — 25 decembrie 1837.

¹³ Vezi *Observații gramaticești asupra limbii romînești*, în suplimentul 51 al „Albinei”, din 29 iunie 1839.

mai clar, într-o formă mai organizată, din articolul citat deja, *Jurnalismul în România*: Limba literară să aibă „drept temei și model cărțile bisericești cele vechi, asemenea manuscriptele și documentele vechi, cuvintele cele prețioase ce se păstrează în gura popoarelor deosebitelor provincii române, compunerile de cuvinte trebuitoare ce se pot face chiar din cuvintele noastre, și întrebuințarea cuvintelor tehnice după pilda tuturor națiilor civilizate” (loc. cit., p. 11). Față de unele recomandări juste, apare distonant, depășit, punctul de vedere care pleda, în preajma anului 1848, pentru „reînnoirea cuvintelor păraginite”, într-un moment când se realizaseră progrese mari în limba presei românești ca și în limba literară în general. Publicațiile lui Asachi încep să apară tot mai întârziate ca limbă de aici înainte.

Eliade, cât timp a recomandat înnoirile fără excese, a jucat un rol de seamă în orientarea chibzuită a limbii publicațiilor sale și în unele contribuții de după 1840. Ne reține atenția, printre altele, această concluzie judicioasă din articolul *Literații români*¹⁴: „Prin urmare, vrînd a ne cultiva limba, trebuie a o curăți cît se va putea de străinism și provincialism; și a lăsa caracteristicile ei prin care va putea deveni o limbă cultivată romină iar nu un gerg latin nici un gerg provincial”. Această curățire de „provincialism”, care avea să ducă la unificarea normelor limbii literare, a dat, prin contribuția „Curierului”, rezultatele cele mai bune. În schimb, zelul depus pentru curățirea limbii de „străinism” avea să-l încurce pe redactorul „Curierului”, tot mai mult, în plasele italianismului. Efectele nocive ale acestei influențe vor putea fi urmărite, în limbajul presei, cu excepția publicațiilor moldovenești, pînă după 1860.

Pentru că în felul acesta putem urmări mai ușor contribuția presei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la unificarea limbii literare, socotim util să arătăm cum vedea Eliade soluționarea unei probleme atît de dificile, cum era, fără îndoială, operația de triere a elementelor regionale.

A fost Eliade un partizan fanatic al fonetismului muntean în limba literară, așa cum îl prezintă redactorii „Albinei”, în frunte cu filologul Săulescu, nemulțumiți cînd se vedeau comentări în paginile „Curierului”, uneori pe două coloane, din cauza preferinței lor vădite pentru particularitățile moldovenești? Nu există probe temeinice pentru susținerea acestei afirmații. Dimpotrivă, într-o scrisoare către C. Negruzi din 1839, publicată în „Curierul”, Eliade se dovedește foarte ponderat în această privință, cînd vorbește de necesitatea de a „alege din deosebitele noroade ruminești ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit” pentru a putea realiza o limbă literară „corectă și perfectă, adăugînd ce îi lipsește din dicșionerul latin” (nr. 35, p. 142)¹⁵. În *Încheiere la băgările de seamă din partea Curierului rumînesc la observațiile Dlui S...*, reproșîndu-i autorului tonul polemic, Eliade face

¹⁴ Vezi „Curierul românesc”, nr. 8, 1844.

¹⁵ Vezi „Curierul românesc”, nr. 34 și 35 și suplimentul la nr. 35, 1839.

apel la unire și înțelegere : „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănățenii, bucovinenii, multe au bune macedonenii, multe au bune muntenii : dar multe au toți și rele” (nr. 128, 1839, p. 446). Eliade a arătat și practic, în multe din intervențiile sale din această vreme, ca și în normele pe care le fixează „Curierului”, ce se poate și trebuie să fie reținut în limba literară din graiurile menționate. Prins tot mai mult, în anii următori, de planurile reformiste, acest bun sfătuitor în problemele limbii își pierde autoritatea. Asachi, din cauza arhaismului, Eliade, din cauza italianismului, devin, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la fel de anacronici, după ce au înscris trepte importante nu numai în evoluția stilului publicistic, dar și în evoluția limbii române literare în general.

Prin discuții creatoare, ca cele pe care le-am amintit, precum și prin unele rezultate obținute în practică, gazetele românești din prima jumătate a veacului trecut și în primul rînd cele scoase de Eliade, urmate de publicații ardeleni și chiar de unii din scriitorii moldoveni, cum este cazul lui C. Negruzzi, au adus o contribuție de seamă la unificarea limbii literare. Rezultatele mai bogate ale acestei mari frămînțări se vor vedea însă în a doua jumătate a secolului, cînd vor fi abandonate definitiv o serie de particularități arhaice și regionale. Lupta dintre elementele vechi și cele noi, în fonetică și gramatică, precum și lupta dintre elementele regionale pentru impunerea unei singure variante fonetice ca literară se desfășoară, în forme mai vii sau mai ascunse, dar în mod permanent, în paginile gazetelor românești din prima jumătate a secolului trecut. Cele trei gazete importante din acest timp, „Albina românească”, „Curierul românesc” și „Gazeta Transilvaniei”, cuprind încă numeroase particularități fonetice și gramaticale regionale. Acestea se întîlnesc alături de unele reminiscențe din limba veche. Este necesar să consemnăm și aceste aspecte în limba presei din perioada pe care o cercetăm, urmărindu-le uneori și după 1850. Ele ne vor ajuta să cunoaștem mai bine dificultățile mari care stăteau în calea realizării unor norme unice în limba română literară și vor scoate în evidență și mai puternic eforturile depuse de cărturarii romîni din secolul trecut pentru a găsi, în mijlocul unui adevărat haos de variante fonetice regionale, soluția admisă de toți ca normă unică.

În fonetică, mai ales, moldovenii renunță cu destulă greutate, în vremea aceasta, la unele particularități regionale. Eliade, comentînd textele pe care le reproduce din „Albina”, în note foarte bogate în unele cazuri, indică, cu multă înțelegere pentru evoluția viitoare a limbii literare, variante fonetice mai potrivite, cu șanse mai mari de a se impune ca literare. Sint interesante, pentru că arată cu claritate evoluția viitoare a limbii literare, aceste exemple pe care le culegem din comentariile lui Eliade la *Doctorul și Coteleta*, în „Curierul românesc”, 1839, nr. 1 și următoarele. Reproducînd acest text din „Albina”, redactorul „Curierului” are din nou prilejul, de care a profitat și în alte împrejurări, de a alătura fonetismelor moldovenești echivalentele

ce aveau să se impună ca literare : *înțăleg* — *înțeleg* (p. 335), *însuș* — *însuși*, *sară* — *seară*, *discoperit* — *descoperit*, *singură* — *singură* (p. 336), *judică* — *judecă*, *crieri* — *creeri* (p. 337); *trii* — *trei*, *me* — *mea* (p. 338). Am reținut, dintr-un număr mai mare de exemple, doar câteva care sînt mai concludente pentru eforturile „Curierului” în direcția unificării limbii literare din punct de vedere fonetic. Trebuie remarcat, în mod deosebit, pentru că pune într-o lumină nouă această contribuție, faptul că redactorul „Curierului” își dă seama că, în unele cazuri, varianta folosită în presa din Moldova este preferabilă și se grăbește s-o recomande confrăților. Așa este cazul cu fonetismul *amenințat*, recomandat în locul variantei folosite în presa din Muntenia (*amerințat*) și al lui *aud* față de nuntenismul *auz*. În ultimul caz, Eliade arată chiar și de ce este preferabilă forma nebisericască : „*Audă* este și mai obștesc și mai clasic decît *auză* al nostru, cu toate că e mai bisericesc” (p. 339).

Lupta împotriva regionalismelor nu va găsi de îndată cel mai larg ecou în presa moldovenească. Așa se explică de ce în deceniul al șaselea, uneori chiar și mai tîrziu, vor mai apărea fenomene ca cele ilustrate de exemplele citate din „Albina” după „Curier” : a) prefarea lui *e* în *ă*, a lui *i* în *î* și *ea* în *a* după *j*, *ș*, *s*, *z*, *ț*, consoane rostite dur în Moldova : *sară* (Z, 1851, nr. 28, p. 110; GM, 1852, nr. 13, p. 49), *samă* (Z, 1851, nr. 29, p. 115), *cetățănimii* (Z, 1851, nr. 49, p. 183), *stîns* (GM, 1854, nr. 5, p. 19), *pășască* (GM, 1857, nr. 90, p. 357) etc.; b) transformarea lui *e* neaccentuat în *i* : *unile* (Z, 1850, nr. 19, p. 73); *alegirile* (Z, 1850, nr. 26, p. 141), *căpitenie* (Z, 1851, nr. 35, p. 138), *cerire* (Z, 1851, nr. 53, p. 209); c) pronunțarea ca *e* deschis a lui *ea*, în poziție finală : *vidé* (Z, 1851, nr. 80, p. 315), *avé* (Z, 1855, nr. 66, p. 262); d) apariția lui *gi* în locul lui *j* : *gios* (Z, 1855, nr. 7, p. 27), *agiunul* (GM, 1852, nr. 1, p. 3), *agiuns*, *gioc* (GM, 1852, nr. 9, p. 33); e) notarea lui *dz* pentru *z* : *dzilei* (GM, 1855, nr. 38, p. 154), *dzace* (GM, 1855, nr. 46, p. 181), *aslădzi* (GM, 1855, nr. 3, p. 9); f) varianta regională : *ghibace* (Z, 1855, nr. 77, p. 307), *ghibăcie* (GM, 1856, p. 277) pentru *dibace*, *dibăcie* etc. Multe din aceste fonetisme regionale — și în această listă au fost notate doar câteva mai importante — sînt într-o continuă scădere, începînd chiar cu deceniul al șaselea. Poate fi citată, în acest sens, în primul rînd „Steaua Dunării”, care apare, datorită lui Kogălniceanu, într-o limbă mult mai evoluată față de „Albina” sau de „Gazeta de Moldavia”, publicațiile lui Asachi. Acest progres poate fi urmărit și în fonetică. În locul fonetismelor moldovenești, întîlnim în „jurnalul” lui Kogălniceanu tot mai des variantele literare, comune pentru toate țările românești : *aslăzi* (nr. 1, p. 1, 1855), *însemnate* (nr. 1, p. 1, 1855), *semn* (nr. 9, p. 35, 1855), *însuși* (nr. 1, p. 33, 1855), *înțelege* (nr. 5, p. 17, 1855), *vedea* (nr. 5, p. 18, 1855) etc. Se mai mențin bineînțeles și o serie de particularități locale cum ar fi *samă* (nr. 6, p. 21, 1855), *ivală* (nr. 1, p. 2, 1855), *gios* (nr. 5, p. 18, 1855) etc.

Dintre particularitățile fonetice regionale întâlnite în publicațiile din Muntenia, rețin atenția câteva prin frecvența lor ridicată: a) trecerea lui *e* la *ă*, în special în cazul prepozițiilor *pe* și *de*, mai rar în alte exemple: *pă* („Plutirea *pă* Dunăre cu vapor *pă* anul 1836”, C, 1836, nr. 9, p. 36), *dă* (C, 1833, nr. 13, p. 51), *dăslușirile* (C, 1839, nr. 52, p. 207), *adăvărat* (PS, 1848, nr. 3, p. 10); b) elidarea vocalei *e* din prepozițiile menționate, înaintea unui cuvânt care începe cu o vocală: *d-amăruntul* (C, 1836, nr. 1, p. 1), *d-opotrivă* (C, 1836, nr. 21, p. 83); c) prepoziția *prin* apare sub forma *pîn* (C, 1839, nr. 52, p. 206); d) *ă* > *e* după *ș* și *j*: *cenușe* (PS, 1848, nr. 25, p. 97), *trufășe* (V, 1848, nr. 13, p. 49); e) prepoziția *după* este notată cu *ă* > *e*: *dupe* (C, 1839, nr. 52, p. 205); f) lipsa lui *h* inițial în exemple ca: *aide* (C, 1847, nr. 38, p. 152); g) disimilarea lui *n* în *amăruntul* (C, 1836, nr. 1, p. 1), *amerintat* (R, 1838, nr. 120, p. 480); h) iotocizarea verbelor: *să vază* (C, 1839, p. 335, nr. 101); *crez* (C, 1859, nr. 149, p. 520); *respunz* (C, 1843, nr. 25, p. 104), *pătrunză* (PS, 1848, nr. 9, p. 33); *spui* (C, 1847, nr. 30, p. 120), *simț* (PS, 1848, nr. 3, p. 11) etc.

Întâlnim în gazetele din Țara Românească, pe lângă fenomenele semnalate, și altele cu o arie de circulație mai largă, cuprinzând atît Moldova cît și Transilvania. Spre deosebire de primele, acestea nu apar cu atîta regularitate în gazetele din Muntenia. Mai frecvente sînt următoarele: *e* > *ă* după *s* sau *ș*, în special, dar și după alte consoane: *orășāl* (R, 1838, nr. 125, p. 500), *sărbat* (R, 1838, nr. 214, p. 603), *deșărtăciune* (R, 1838, nr. 212, p. 848), *împărecherile* (R, 1838, nr. 121, p. 484); *izvoară* (R, 1838, nr. 138, p. 550); *e* neac. > *i*: *casile* (C, 1848, nr. 3, p. 11), *judică* (C, 1839, nr. 128, p. 445), *încoaci* (R, 1838, nr. 155, p. 616). Mai rar, pot fi notate și cazuri cînd *ea* > *é*: *privighé* (C, 1843, nr. 4, p. 196), *j* > *gi*: *giumătate* (C, 1843, nr. 48, p. 196) etc. Pentru explicarea folosirii acestor fonetisme în gazetele din Muntenia, trebuie să ținem seama atît de oscilațiile frecvente în limba literară din această perioadă, cît și de faptul că multe din materialele reproduse din gazetele care apăreau în Moldova sau Transilvania păstrau, măcar în parte, un număr de particularități locale.

În publicațiile periodice din Transilvania întîlnim un număr destul de ridicat de fonetisme comune atît cu Moldova cît și cu Muntenia. Această situație se explică, pe de o parte, prin ariile dialectale care împart Transilvania în două, legîndu-i sudul de Muntenia și nordul de Moldova, iar, pe de altă parte, prin faptul că G. Bariț s-a orientat foarte mult, în ceea ce privește normele pe care le-a fixat în limba foilor sale, după gazetele din București.

a) Particularități regionale comune cu Moldova: *însămnările* (GT, 1838, nr. 2, p. 5), *înșălepește* (GT, 1838, nr. 3, p. 9), *sărbare* (GT, 1838, nr. 5, p. 17), *secretari* (GT, 1838, nr. 6, p. 21), *spori* (GT, 1838 nr. 6, p. 22), *șinutul* (GT, 1839, nr. 2, p. 6), *blăstămați* (GT, 1839, nr. 2, p. 6); *gici* (GT, 1839, nr. 31, p. 121), *nemțască* (GT, 1841, nr. 4, p. 15), *feliuri* (GT, 1841, nr. 34, p. 136), *înșală* (GT, 1841, nr. 42, p. 166), *silă* (GT, 1843, nr. 23, p. 91), *îngiosîți* (GT, 1843, nr. 96, p. 384).

b) Particularități regionale comune cu Muntenia: *să crează* (GT, 1838, nr. 1, p. 2) *răspunz* (GT, 1838, nr. 13, p. 52), *pă* (GT, 1838, nr. 4, p. 15), *amerințează* (GT, 1838, II, nr. 19, p. 75) etc. Mai importante sînt oscilațiile dintre unele fonetisme muntenesti și din sudul Transilvaniei și corespondentele lor din nordul acestei provincii și din Moldova: *seara* și *sara*, (GT, 1839, nr. 19, p. 76), *ținut* și *finut* (GT, 1839, nr. 11, p. 41) etc. Apariția unui număr tot mai mare de fonetisme muntenesti și din sudul Transilvaniei, în anii viitori, indică drumul pe care se va orienta, tot mai ferm, limba romină literară în fonetică.

c) Particularități regionale specifice unor arii ardelenesti mai ales: *sărină* (GT, 1838, nr. 17, p. 65) *curund* (GT, 1838, nr. 1, p. 1), *tinără* (GT, 1839, nr. 1, p. 2), *airea* (GT, 1839, nr. 2, p. 1), *beutură* (GT, 1843, nr. 1, p. 2), *lăpăda* (GT, 1843, nr. 13, p. 49), *acurat* (GT, 1843, nr. 21, p. 81) etc.

După cum se poate observa din exemplele înșirate, în limba presei din prima jumătate a secolului al XIX-lea particularitățile fonetice regionale specifice Moldovei, Munteniei și Transilvaniei apar într-un număr destul de ridicat. Încă din această perioadă, și mai evident în deceniul următor, încep să se răspîndească tot mai mult variantele care aveau să se impună ca literare. Reproducerea știrilor dintr-o gazetă în alta face și mai evidentă nevoia unificării normelor fonetice și ortografice, ajutînd la difuzarea variantelor cu circulația cea mai largă, dată de răspîndirea lor în textele vechi.

Nu lipsesc, din paginile gazetelor din perioada de care ne ocupăm, nici unele fonetisme arhaice. Cităm doar cîteva exemple caracterizate printr-o rezistență mai mare în limba literară din secolul al XIX-lea, ceea ce determină și răspîndirea lor în limba presei: *dupre* (Z, 1851, nr. 21, p. 81), *pre* (GM, 1857, nr. 90, p. 357), *priimească* (R, 1838, nr. 130, p. 517), *depre* (GT, 1838, nr. 4, p. 13), *biserica* (GT, 1838, nr. 5, p. 17), *îndărăpt* (GT, 1839, nr. 1, p. 1), *preste* (GT, 1945, nr. 5, p. 18), *jirtfei* (GT, 1845, nr. 39, p. 370) etc. Alături de aceste variante fonetice vechi apar, într-un număr mult mai ridicat, în cele mai multe cazuri, dubletele noi.

Aspectul, neomogen, în fonetica limbii literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea, este sporit și de dificultățile de adaptare a neologismelor. Influențele care se exercitau asupra limbii romine au impus temporar aspecte variate neologismelor. Acestea sînt mult mai evidente în limba presei, în care își fac loc cu mai multă ușurință împrumuturile din alte limbi, așa după cum am văzut și în altă parte. Aspectul învechit al unor neologisme este abandonat mai repede în stilul publicistic decît în altele, cu excepția unor publicații mai conservatoare în limbă, cum este „Albina”, sau care evoluau în sfere de influențe deosebite, cum este cazul „Gazetei de Transilvania”. În locul neologismelor cu aspect fonetic vechi, care trădează influențe neogrecești, rusești sau germane: *epocha* (A, 1829, nr. 5, p. 18), *ofițială* (A, 1829, nr. 6, p. 21), *finanțială* (GT, 1838, nr. 12, p. 48), *orighine* (A, 1841,

nr. 61, p. 149) etc., apar tot mai multe neologisme care păstrează un aspect francez: *anonsa* (C, 1846, nr. 31, p. 121), *avantură* (A, 1841, nr. 71, p. 285), *discusii* (A, 1839, nr. 101, p. 404) etc. sau italian: *curiozita* (A, 1829, nr. 7, p. 36), *rarita* (A, 1841, nr. 60, p. 148), *reflesii* (C, 1846, nr. 91, p. 361), *stropială* (A, nr. 75, p. 308), *svaporate* (C, 1847, nr. 29, p. 125) etc.

Rezultate firești ale procesului de adaptare, aceste fonetisme străine nu vor avea o circulație îndelungată în limba literară, învinse repede de variantele impuse de sistemul fonetic al limbii noastre. În limba presei, mai ales în cronicile teatrale și mondene și chiar în revista jurnalelor străine, ele au avut, într-o perioadă, o circulație destul de largă. În protestul împotriva rezultatelor bizare pe care le-a avut aplicarea diverselor sisteme ortografice de după 1840, cu consecințe grave și în pronunțare, mai ales în cercurile mai puțin instruite, intră și împrumuturile insuficient adaptate. La acest protest, inițiat de scriitorii progresiști din generația de la 1848, se alătură și presa, prin ziarul lui Kogălniceanu „Steaua Dunării”: „Vom combate dar din toate puterile noastre direcția falsă pe care o parte din scriitorii de astăzi se încearcă a o da limbii și literaturii” (nr. 1, p. 2). Această afirmație din cuvântul introductiv la „Steaua Dunării” stabilește o legătură evidentă cu programul „Daciei literare”.

În morfologie, ca și în fonetică, acțiunea de unificare a limbii literare trebuia să înfrângă unele forme vechi, cit'și unele forme populare și regionale. În același timp, din variantele numeroase produse de procesul dificil de adaptare a neologismelor trebuiau reținute cele mai potrivite cu sistemul limbii noastre.

În limba presei din prima jumătate a secolului al XIX-lea, uneori și mai târziu, mai pot fi întâlnite câteva particularități gramaticale vechi, în continuă descreștere: întrebuintarea singularului în locul pluralului, după modelul din cronici, procedeu, de altfel și popular („să dicteze pace *turcului*”, GT, 1839, nr. 32, p. 127); păstrarea unor forme de plural în -e (*rane*, GT, 1841, nr. 43, p. 126; *pușce* GT, 1839, nr. 2, p. 5); articularea pronumelui relativ *care* (*carele*, C, 1842, nr. 2, p. 8; *carile*, GM, 1852, nr. 84, p. 231; *careu*, GT, 1845, nr. 90, p. 357); forma de auxiliar *au* pentru singular, pers. III (*au sosit* pentru *a sosit*, GT, nr. 5, p. 17) etc.

Mai numeroase decît particularitățile morfologice arhaice, cu care limba presei putea stabili mai puține contacte, sînt cele populare, comune de altfel, în unele cazuri, cu limba veche: *vîlădichi* [i] (C, 1843, nr. 95, p. 342), *righi* [i] (C, 1842, nr. 2, p. 7), *feji* [i] (R, 1839, nr. 16), *cest* (C, 1842, nr. 92, p. 356), *ist* (GM, 1852, nr. 44, p. 173), *ista* (GM, 1855, nr. 90, p. 357), *cevași* (GT, 1840, nr. 7, p. 25), *lucră* (GT, 1845, nr. 58, p. 229) *dăduși*, *învățași*, *spuseși* (C, 1848, nr. 86, p. 354), *dideseseși* (C, 1848, nr. 31, p. 123), *au fost poruncit* (GT, 1841, nr. 30, p. 118), *i s-au iost trimis* (V, 1848, nr. 43, p. 171), *s-au iost prins* (Z, 1851, nr. 55, p. 217), *să aibi* (C, 1847, nr. 49, p. 106), *amu* (GM, 1852, nr. 84, p. 231), *estimp* (GT, 1839, nr. 3, p. 11) etc.

În raport cu exemplele citate pînă aici, mult mai numeroase și mai specifice pentru limba presei, în această perioadă, sînt oscilațiile în declinare și conjugare, ca urmare a greutăților ivite în încadrarea morfologică a neologismelor: *aplaus* (R, 1838, nr. 38, p. 151), *favor* (R, 1838, nr. 123, p. 490), *bazuri* (PS, 1848, nr. 3, p. 9), *individuri* (C, 1847, nr. 13, p. 51) *ghimnazia* (A, 1843, supl. la nr. 58), *sistemă* (A, 1829, nr. 12, p. 47; R, 1838, nr. 135, p. 539), *rolă* (GT, 1845, nr. 13, p. 49), *spație* (Z, 1851, nr. 69, p. 273), *tractarisi* (A, 1829, nr. 12, p. 48), *pretenda* (C, 1840, nr. 8, p. 31), *comprometa* (PS, 1848, nr. 2, p. 7), *construa* (Z, 1855, nr. 25, p. 27) etc. Dificultățile de adaptare a verbelor împrumutate sînt probate, printre altele, și de numeroasele oscilații între formele cu sau fără -ez și -esc: *imiteze* (R, 1838, nr. 136, p. 652), *aprobează* (C, 1847, nr. 28, p. 112), *circulează* (GT, 1848, nr. 81, p. 85), *să dezvolteze* (PS, 1848, nr. 15, p. 67), *să-l areste* (C, 1842, nr. 85, p. 340), *să prezide* (C, 1842, nr. 57, p. 226), *să-și serve* (C, 1847, nr. 41, p. 164), *le dispreță* (C, 1847, nr. 46, p. 185).

În deceniile următoare, aceste forme se vor împutîna simțitor. De pe acum se poate observa, în intervențiile lui Eliade mai ales, o încercare de triere a lor, prin eliminarea unora din dubletele prea îndepărtate de „însușirea limbii”, după cum se exprimă redactorul „Curierului”.

Sînt a x a presei românești este destul de greoaie în primii ei ani de existență. Păstrarea unor legături destul de puternice cu stilul cărților bisericești, a documentelor și cronicilor vechi explică, în mare măsură, această situație. Pot fi citate numeroase exemple în care aceste legături sînt evidente. Uneori fraza nu suferă prea mult din cauza întorsăturilor arhaice și-și păstrează destul de bine limpezimea. Simpla înșirare a unor propoziții principale amintește, de asemenea, de textele vechi ca și de uzul popular: „Însă toate aceste nimic ajută. Timpul se înaintează neîncetat. Pacea favorează disvălirea ideilor. Pretutindene țintește mintea de a îndeplini științele mehanice și hemice” (A, 1841, nr. 3, p. 9). În alte cazuri, însă, din nefericire mai numeroase, fraza este mai complicată, lipsită de eleganță și cu suficiente obscurități, din cauza legăturii nesigure între unitățile care o compun: „Pînă într-atît dorea dē mult cei incunjurați, spre a să scăpa de grozăviile asaltului ce să hotărîse să se facă, cit de frică, ca nu care cumvași vreo fără de veste întimplare să rupă învoirea ce să făcuse la ziua de 18, vrînd să ne dea semne de a lor bună credință, Serd Mahmud pașa au venit tot într-aceeași seară a să da prinși la noi, măcar că nici un articol de ale învoirii nu-l supunea la o astfel de grabnică urmare” (C, 1829, nr. 28, p. 155). Anacolutul, construcțiile gerundivale, ca și propozițiile introduse de *ce* sau *care*, creează lungimi inutile, rup simetria frazei și-i întunecă înțelesul. Astfel de construcții încărcate, mai ales în redactarea informațiilor și reportajelor, nu vor rezista mult timp în stilul publicistic, care apare, în deceniul următor, cu o frază mult mai clară, în special în gazetele din Principate. Pot fi citate ca model de construcție clară frazele din cotidianul „Romînia” (1838).

Evoluind în sfera de influență a ziarelor germane și maghiare, presa din Transilvania va avea de luptat cu greutatea mai mari din acest punct de vedere. Tendința de a menține unele construcții arhaice va putea fi urmărită un timp mai îndelungat în coloanele ei. De asemenea, cazurile de topică străină sînt mai numeroase în presa din Transilvania. Dacă exemplele din prima categorie sînt mai puține: „strălucita această zi o au cîstit” (GT, 1838, nr. 5, p. 17); „Nimic era mai firesc” (GT, 1846, nr. 24, p. 94); „anevoie foarte” (GT, 1846, nr. 93, p. 131) „bogată foarte” (GT, 1846, nr. 74, p. 294) etc., în schimb în cea de a doua numărul lor este mult mai ridicat. De altfel, construcțiile arhaice, cum ar fi de pildă cazurile în care verbul este așezat la sfîrșit, aduse în limba veche tot de influențele străine, se pot confunda cu rezultatele unor influențe recente în sintaxă, cum ar fi cea germană. Cităm cîteva construcții nefirești, care reproduc modele străine, cîteodată cu atîta fidelitate încît fraza devine obscură: „În Viena sînt vești sigure, cum că în pricina Spaniei ca să ție un congres a puterilor Europei” (GT, 1839, nr. 1, p. 1); „De curînd este să așeze un teatru la Constantinopol, în care nu numai italieneste și franțozeste, dar și drame turcești sînt să joace” (GT, 1839, nr. 4, p. 15); „Deși pașii pînă acum făcuți nu arată rezultate mari, totuși încheind de la cercetările cele mai bune astăzi făcute” (GT, 1840, nr. 5, p. 9).

Structura frazelor în gazetele din Principate este, în general, mai modernă decît în publicațiile de peste munți. În 1838, cînd apare „Gazeta de Transilvania”, tradiția gazetelor romînești care puteau constitui un model de limbă și stil pentru publicațiile de dincolo de munți nu avea suficientă adîncime. Cu timpul însă, contactul strîns dintre gazetele din Transilvania și cele din Principate va contribui la crearea unor condiții favorabile pentru înlăturarea unor construcții depășite sau chiar străine de firea limbii noastre. Abia în practica scrisului contactele dintre diversele periodice romînești au putut să-și arate efectele salutare.

II. Dezvoltarea elementelor specifice stilului publicistic în perioada 1829—1860

1) O dată cu apariția primelor periodice romînești se ivește nevoia fixării unor noi termeni tehnici în limba noastră. Fără ca însușirile specifice ale stilului publicistic să depindă, într-o măsură prea mare, de terminologia tehnică folosită în presă, acești termeni pot contribui, prin frecvența lor ridicată, mai ales cînd se fixează și într-o serie de formulări tipice, la crearea unor trăsături distincte. Iată de ce cercetarea elementelor specifice stilului publicistic trebuie începută cu acești termeni, fixați în limba romînă cam în aceeași perioadă în care s-a format întreaga terminologie științifică și tehnică, adică în jurul anului 1860¹⁶. Fără să avem intenția de a prezenta lista lor completă, cităm

¹⁶ Vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 125—126.

următoarele exemple: *colaborator* (GT, 1843, nr. 93, p. 370), *coloană* (C, 1843, nr. 93, p. 369), *corespondent* (GT, 1843, nr. 93, p. 389), *corespondință* (SD, 1855, nr. 6, p. 23), *cronica politică* (C, 1859, nr. 1, p. 2), *cronica străină* „știri externe” (C, 1847, nr. 7, p. 27), *facte diverse* (SD, 1855, nr. 1, p. 4), *foileton* (A, 1837, nr. 88, p. 386), *foiță* „foileton” (SD, 1860), *gazetă* (A. C, 1829), *gazetar* (R, 1838, nr. 5), *gazetime* (C, 1829, nr. 1), *jurnal* (A, 1829, nr. 48, p. 190), *jurnalism* (A, 1847, nr. 3, p. 11), *jurnalist* (C, 1844, nr. 1, p. 4), *jurnalistică* (GT, 1839, nr. 4, p. 15), *nuvele politicești* (GT, 1848, nr. 8, p. 29), *publicist* (GT, 1843, nr. 93, p. 369), *publicitate* (C, 1843, nr. 67), *redactor* (A, C, 1829, GT, 1838), *redactor răspunzător* (C, 1840, nr. 28, p. 109), *redacție* (A, 1829, nr. 1, p. 2), *revista de jurnale* „revista presei” (GT, 1845, nr. 3, p. 11), *revista politică* (Z, 1851, nr. 31, p. 121), *rubrică* (GT, 1843, nr. 74, p. 295), *supliment extraordinariu* „ediție specială” (A, 1829, nr. 2), *știri dinlăuntru* (C, 1837), *știri dinafară* (C, 1837). O importanță mare prezintă acest vocabular tehnic pentru cunoașterea profilului presei noastre din această perioadă. Din acest punct de vedere observăm că se acordă o atenție deosebită știrilor interne, reproduse, de cele mai multe ori, din surse și după documente oficiale, precum și știrile externe, traduse din presa străină.

2) Cultivarea cu precădere a știrilor, în prima fază din evoluția presei românești, pe lângă faptul că a determinat formarea terminologiei profesionale de specialitate, a înlesnit stabilirea unor unități frazeologice specifice. Mai frapante sînt cele care precizează sursa sau caracterul acestor știri. Aceste formulări sînt alcătuite în așa fel încît să cîștige încrederea cititorului, solicitat mai adînc de cuvintele cu sensuri figurate sau de epitetul revelator: „cercurile prea informate” (C, 1843, nr. 54, p. 159); „circulă știrea” (C, 1846, nr. 96, p. 382); „o nuvelă circulă de cîteva zile în public” (C, 1844, nr. 40, p. 167); „din toate părțile zboară știrile” (GT, II, 1838, nr. 15, p. 58); „corespondență respectabilă” (GT, 1845, nr. 55, p. 231); „izvoară autentice” (GT, 1852, nr. 1, p. 3); „izvoare cu totul sigure” (GT, 1843, nr. 1, p. 2); „persoane vrednice de credință” (C, 1847, nr. 16, p. 64); „cele mai proaspete știri” (GT, 1839, nr. 52, p. 205); „știrile noastre mai nouă, autentice” (GT, 1848, nr. 80, p. 331) etc.

Pot fi citate alături și o serie de formulări tipice pentru stilul presei, care se referă la evenimentul cuprins în știrea respectivă, la reacțiunea și părerea cititorilor sau la modul de prezentare a faptelor: „cursul evenimentelor” (GT, 1848, nr. 49, p. 202); „cursul întîmplărilor” (A, 1829, nr. 37, p. 148); „în cursul serioaselor întîmplări politice” (A, 1839, nr. 98, p. 398); „multa sau puțina gravitate a evenimentelor” (C, 1843, nr. 56, p. 168); „a pricinuit cel mai viu entuziasm” (C, 1836, nr. 32, p. 125); „ca dovadă: a interesului viu” (C, 1841, nr. 7, p. 28); „Ce vie impresie va fi făcut acest decret” (GT, 1848, nr. 15, p. 61); „a pricinuit

aici o profundă senzație" (C, 1843, nr. 91, p. 324); „împărtășim opinia" (A, 1844, nr. 96, p. 394); „opinia publică" (A, 1847, nr. 45, p. 181).

3) Tot în această etapă de dezvoltare a stilului publicistic, paralel cu fixarea terminologiei și a frazeologiei specifice știrilor, încep să fie folosite, din ce în ce mai stăruitor, o serie de epitete care oglindesc o preferință vădită pentru senzațional. Dezvoltarea reportajului și înmulțirea coloanelor rezervate „faptelor diverse" contribuie mult la sporirea acestor exemple. Trebuie să observăm că cele mai multe din ele, chiar când exprimă superlativul, nu reușesc să adincească emoția și introduc o notă convențională, de entuziasm sau de compasiune profesională, în comunicare. Unele din aceste epitete sînt de circulație curentă în limba romină. Altele, mai numeroase, sînt împrumuturi recente. Ambele categorii îndeplinesc aceleași funcții stilistice. Cităm mai întii cîteva exemple din prima categorie: „vestea *cumplitei* conspirații" (GT, 1838, nr. 2, p. 6); „o ucidere *înfricoșată*" (A, 1841, nr. 27, p. 101); „asupra *minunatelor* progrese" (C, 1846, nr. 90); „aurora cea mai *măreață* a vieții noastre" (GT, 1852, nr. 54, p. 205); „armile lor cele *strălucite*" (A, 1829, nr. 12, p. 45); „*strălucită* țeremonie" (C, 1834, nr. 48, p. 105); „*triste*le evenimente" (GT, 1848, nr. 82, p. 338) etc.

Foarte numeroase sînt împrumuturile recente care se adaugă la seria epitetelor citate: „*celebra* cantatriță" (C, 1847, nr. 52, p. 207); „*lucruri colosale*" (C, 1839, nr. 6, p. 24); „*armamente considerabile*" (C, 1847, nr. 11, p. 44); „*înțelegere cordială*" (C, 1844, nr. 28, p. 109); „*împrejurări cu totul grele și critice*" (GT, 1839, nr. 6, p. 22); „*eroica* noastră armată" (GT, 1848, nr. 7, p. 23); „*escelentul comic*" (C, 1848, nr. 16, p. 63); „un fenomen din cele mai *extraordinaire*" (A, 1835, nr. 15, p. 64); „o luptă *gigantică*" (GT, 1849, nr. 20, p. 76); „*turburări grave*" (C, 1844, nr. 68, p. 269); „*himerice scorniri*" (GT, 1839, nr. 51, p. 301); „*bucurie infernală*" (GT, 1845, nr. 90, p. 360); „*cuvinte maghice*" (A, 1841, nr. 21, p. 79); „*omul misterios*" (A, 1841, nr. 87, p. 351); „*monstruoasa absurditate*" (C, 1836, nr. 47, p. 186); „*oribila întimplare*" (C, 1847, nr. 21, p. 82); „*îmbunătățiri radicale*" (GT, 1848, nr. 49, p. 204); „*cauza sacră*" (PS, 1848, nr. 13, p. 49); „*ochi scrutători*" (C, 1840, nr. 65, p. 301); „*în cursul serioaselor întimplări*" (A, 1839, nr. 98, p. 395); „*reflesie sinceră*" (GT, 1846, nr. 53, p. 209); „*intrarea sa solemnă*" (GT, II, 1838, nr. 12, p. 46); „un fenomen cu totul *straniu*" (C, 1843, nr. 20, p. 81); „a pași către scopul cel *sublim*" (C, 1846, nr. 90, p. 357); „*aer superb*" (C, 1847, nr. 17, p. 67); „*izbirea a fost teribilă*" (C, 1847, nr. 5, p. 17); „*interesul vital*" (SD, 1855, nr. 1, p. 1); „*condiția vitală*" (SD, 1855, nr. 1, p. 3) etc.

După cum s-a putut observa din contextele mai largi în care au fost citate, cele mai multe din exemplele înșirate au proprietatea de a forma, împreună cu cuvintele pe care le determină, unități mai mult sau mai puțin strînse, un fel de șabloane ușor de recunoscut, care dau stilului publicistic, în varianta lui gazetărească, un caracter aparte

față de celelalte stiluri ale limbii. O mențiune specială merită unele adjective din categoriile citate care apar ca determinări obligatorii pe lângă substantive ce le sugerează prin conținutul lor: „jalnică catastrofă” (GT, 1840, nr. 26, p. 102); „cumplita catastrofă” (GT, 1848, nr. 77, p. 330); „fatală calamitate” (PS, 1848, nr. 21, p. 81) etc. În aceste exemple este evidentă, mai mult decât în altele, o anume înclinare către senzational în stilul gazetelor din acea vreme. Tot astfel se explică și tendința de a trece prin gradele de comparație o serie de adjective care au, în mod obișnuit, o formă unică: „un fenomen din cele mai extraordinare” (A, 1829, nr. 2, p. 6); „știrea cea mai fatală” (GT, 1848, nr. 78, p. 324); „cele mai formidabile” (A, 1849, nr. 1, p. 1); „sub auspicii atât de formidabile” (GT, 1851, nr. 12, p. 53); „cele mai gigantice construcții” (C, 1847, nr. 3, p. 10); „un bal foarte splendid” (C, 1843, nr. 48, p. 193); „mai frumoasă și mai sublimă” (C, 1847, nr. 32, p. 128) etc.

Toate exemplele citate, indiferent de categoria în care au fost notate, pun cu putere în evidență o trăsătură esențială a stilului publicistic-gazetăresc: numărul ridicat al îmbinărilor cu caracter fix dintre anumite substantive și adjective. Aici trebuie căutată una din sursele cele mai importante de îmbogățire a șabloanelor din aceste stil.

Utilizarea acestor adjective-epitete, în enumerări mai scurte sau mai bogate, imprimă stilului publicistic o notă retorică, mai pronunțată sau mai puțin pronunțată, ca în exemplele: „Cea mai mare, cea mai directă și cea mai nescusabilă violație a tratatului de la Viena” (C, 1846, nr. 90, p. 361); „toate aceste lucruri mari, nobile, tari, trăinice” (GT, 1843, nr. 30, p. 120); „Lucrul e înfiorător, trist, crudel, infanț, însă rezultatul astădată e cu totul fericitoriu” (GT, 1848, nr. 51, p. 221).

Cu vremea, necesitatea reală de a lărgi seria acestor determinări gazetărești s-a transformat tot mai mult într-un fel de manieră viciată de tendințe cosmopolite, de purism și de bombasticism. Începuturile în acest sens pot fi urmărite, pe o scară mai redusă, încă în primele numere ale gazetelor noastre, cu toate că rezultatele cele mai bogate ale acestor influențe aparțin perioadei 1840—1860, pînă la 1870: „june și bele dame care decorați cu frumusețea voastră lojele Teatrului Național” (C, 1846, nr. 90, p. 358); „belă Romînie” (PS, 1848, nr. 23, p. 89); „măreață întreprindere belică” (GT, 1849, nr. 16, p. 59); „brilante loalete” (A, 1834, nr. 76, p. 294); „în urma evenimentelor novissime din România” (GT, 1848, nr. 50, p. 207); „solenă deschidere” (GT, 1853, nr. 67, p. 270) etc. Astfel de tendințe primejdioase în stilul gazetelor noastre din secolul trecut au provocat protestul scriitorilor progresiști ai epocii.

4) Se impun atenției și numeroasele cazuri în care termenii științifici și tehnici apar în stilul publicistic cu sensuri figurate, dînd naștere unor îmbinări frazeologice specifice, cu valoare metaforică: „anomalie cu totul singulară” (GT, 1848, nr. 48, p. 197); „posturile cardinale” (GT, 1846, nr. 81, p. 322); „Italia, acel vulcan care fierbe așa de nădușit, începe a-și căta o crateră ici și colo” (Z, 1855, nr. 146,

p. 581); „O nouă eră s-au deschis de vreo cițiva ani pentru Moldova” (Z, 1855, nr. 11, p. 41); „*fisionomia* cîmpului de război” (GT, 1855, nr. 24, p. 95); interesul (..) în gradul *superlativ*” (GT, 1847, nr. 63, p. 249); „Sînt 15 ani de cînd Moldova se trezi din *letargia* în care zăcea adormită” (GT, 1846, nr. 70, p. 280); „Un meteor din cele mai brilante ce se înfățișează pe *orizontul* artistic” (A, 1847, nr. 3); „a le vedea cu *microscopul*” (V, 1848, nr. 44, p. 173); „cumplită *plagă*” (GT, 1845, nr. 18, p. 312); „o națiune poate *vegeta*” (B, 1857, nr. 1, p. 1); „în *sfera* acestei puternice tinere împărății” (GT, 1841, nr. 34, p. 136) etc. Sensurile figurate ale termenilor subliniați fac evidentă deosebirea față de stilul științific. De altfel se observă și aici foarte bine tendința, generală în stilul publicistic, de fixare a cuvintelor cu sensuri figurate în formule specifice.

5) Preferința vădită pentru neologisme în stilul publicistic, ținta unor reproșuri stăruitoare în rubricile de cultivare a limbii, nu limitează, după cum s-ar putea crede, locul termenilor populari și regionali în publicațiile românești din secolul al XIX-lea. Sărăcia vocabularului limbii române literare, mai ales în prima jumătate a secolului trecut, nevoia de a găsi un mod potrivit de comunicare cu un cerc cit mai larg de cititori, violența polemicelor sînt cîteva din cauzele care explică prezența acestor elemente în lexicul gazetelor noastre din secolul al XIX-lea: *aiptare* (GT, 1839, nr. 18, p. 71), *aleșuire* (GT, 1838, nr. 12, p. 47), *cășuna* (GT, 1848, nr. 70, p. 292), *corcitură* (GT, 1845, nr. 24, p. 93), *desvolbi* (GT, 1841, nr. 6, p. 22), *foale* (GT, 1845, nr. 47, p. 187), *glodos* (Z, 1855, nr. 7, p. 27), *hăbăuc* (GT, 1850, nr. 11, p. 41), *hulubi* (Z, II, 1852, nr. 55, p. 207), *îmbăla* („Romînul”, 1861, p. 818), *mîneca* (GT, 1846, nr. 51, p. 202), *nea* (GT, 1849, nr. 11, p. 31); *potricăli* (GT, 1854, nr. 19, p. 75), *ramașag* (GT, 1855, nr. 62, p. 245), *tămăduire* (C, 1840, nr. 1, p. 2), *fișină* (GT, 1841, nr. 10, p. 37).

6) Alături de acești termeni populari și regionali, mai numeroși, în prima jumătate a secolului trecut, în gazetele din Transilvania și Moldova, trebuie pomenite și locuțiunile, expresiile, proverbele și zicătoarele care reprezintă aceleași tendințe stilistice: „din lac în puț” (GT, 1848, nr. 48, p. 200); „n-ar mai căuta noduri în papură” (GT, 1848, nr. 32, p. 131); „a înoda ițele” (Z, 1855, nr. 84, p. 343); „ne batem gura de clacă” (Z, 1855, nr. 19); „Apa trece pietrele rămîn” (Z, 1855, nr. 28) etc. Tot acest material popular servește foarte bine intențiile polemice.

7) În stilul publicistic figurile de stil au altă structură și servesc alte scopuri decît în stilul beletristic. Pe cînd în poezie, în mod deosebit, dar și în proza artistică, originalitatea asociației stabilite cu ajutorul imaginii este obligatorie, în stilul publicistic, ca și în limba vorbită, ea se bazează pe analogii previzibile, care nu cer, de obicei, nici un efort de imaginație. Iată de ce cele mai multe din imaginile pe care le cităm în continuare se aseamănă, în ceea ce privește funcțiile, cu cele din limba vorbită: „coardele cele delicate ale pasiunii” (C, 1846, nr. 90, p. 357); „lumina veacului” (GT, 1843, nr. 93, p. 369); „soarele

fericirii" (GT, 1846, nr. 76, p. 301); „glasul timpului" (GT, 1848, nr. 8, p. 29); „cîmpul politic" (GT, 1849, nr. 18, p. 67); „lupta de opinii" (Z, 1855, nr. 77, p. 306); „cirma statului" (Z, 1855, nr. 81, p. 322); „fiii progresului" (Z, 1855, nr. 257, p. 1026); „visul de aur" (SD, 1855, nr. 1, p. 1) etc.

O treaptă importantă în progresul stilistic pe care îl face presa noastră, în tendința de a se desprinde de stilul administrativ, promovat de caracterul oficial al primelor noastre gazete, este marcată de înmulțirea expresiilor figurate. Între acestea, după cum am văzut, joacă un rol important cele care se bazează pe termeni științifici și tehnici din cele mai diverse ramuri de activitate. Afirmația noastră nu are în vedere unele excese evidente, provocate de înclinarea, constatată și cu alt prilej, către senzational, în metafore ca: „bucurie electrică" (GT, 1843, nr. 13, p. 371); „compasul progresului" (GT, 1856, nr. 17, p. 379); „zeul pianului" (C, 1846, nr. 94, p. 373); „curier schiop al ernii, primăvară" (R, 1838, nr. 70, p. 279) etc.

8) Interferențele stilistice în construcția frazei sînt foarte evidente în stilul publicistic. În primii ani, presa din Principate era tributară excesiv, în unele materiale, stilului administrativ, destul de greoi în acea perioadă, după cum se poate observa și din exemplul următor: „Buletinul oficial sub nr. 4 coprinde următoarea poruncă a mării sale către sfatul administrativ, prin care s-au făcut schimbările trecute în minister ce s-au publicat prin nr. 63 al „Curierului" și prin care se vede curat că nu a mijlocit nici un fel de demisie din partea d.d. foștilor miniștri, ci că redacția fără a se rezema pe vreo hîrtie oficială au fost făcut publicarea sa din numărul pomenit" (C, 1835, nr. 69, p. 165).

Nu mai puțin evidente sînt rezultatele contactului cu stilul științific în construcția frazei. Pentru că nu luăm în considerație articolele de popularizare a științei, care se publică cu regularitate în presa vremii, ne vom folosi de materialul bogat și concludent în acest sens din articolele de fond. Tendința către o frază mai savant construită și-a găsit un teren potrivit, la începutul presei românești, în articolele de orientare politică pe care le publica Bariț, cu destulă regularitate, în „Gazeta de Transilvania". În aceste „articole deslușitoare" întîlnim uneori perioade destul de bine construite, ca în exemplul următor: „Știm bine că ideea libertății nu se suge nici se învață numai din coloanele jurnalelor, ci din alte izvoare cu mult mai bogate, cum este istoria staturilor celor mai renumite și viețuirea practică în țările unde adevărata libertate au produs roduri sănătoase și mîntuitoare; cu toate acestea trebuința cere să se deschidă uneori și coloanele foilor publice unor asemenea idei în folosul aceloră carii nu prea au mijloace a străbate la izvoare, precum sînt cele mai sus atinse, și totuși se află prea de multe ori în pericol de a fi amăgiți și duși la rătăcire sau prin unii demagoghi sau prin unii dușmani ai adevăratei

libertăți, carii de acest scump cuvânt se folosesc în interesul lor" (GT, 1845, nr. 90, p. 357). Deși se vorbește de necesitatea unor articole de orientare pentru publicul larg, stilul este savant.

Stilul publicistic are nevoie de o frază alcătuită după o schemă mai simplă, dispunând, însă, de o mare mobilitate, necunoscută nici în stilul administrativ, nici în stilul științific, ambele prea mult îndepărtate și de construcțiile populare și de mijloacele stilului beletristic. Bineînțeles, astfel de fraze, caracterizate prin mai multă suplețe, reninți măcar din articolele de fond, după cum observăm și în exemplul următor: „Scurt, contribuția și purtarea greutăților în vremurile acestora mai nouă au căzut numai asupra clasei mai neavute. Facerea legilor precum și administrarea lor, astăzi ca și în vremurile cele mai vechi, au rămas exclusive numai în mîna privilegiaților. În privința aceasta dar soarta lor nu s-au făcut mai rea, ci ea este și astăzi tocmai în acea stare în care au fost cu cîteva veacuri mai înainte" (GT, 1846, nr. 74, p. 294). Construcțiile de felul celor citate, din care se elimină orice element de prisos, vor da rezultate mai valoroase în stilul publicistic, mai puțin receptiv la modelele savante, de multe ori aglomerate de mulțimea determinărilor.

Pe lângă rezultatele amintite, în direcția eliberării stilului publicistic de sub tutela stilului administrativ și a stilului științific, în sintaxă, se cuvine să înscriem, printre cele mai importante, consacrarea unui tip de frază caracteristic pentru informațiile interne și externe. Cele mai mari merite îi revin, în această privință, presei din Principate. În exemplul următor, pe lângă structura modernă a frazei, se impun atenției formulările cu caracter fix, care intră ca element principal în componența ei: „Acele amănunte vor fi destule fără îndoială spre a *justifica adinca senzație ce a produs la Constantinopol* cererea Marii Britanii de a schimba o stare de lucruri ce este privită ca *baza organizației sociale* a vieții domestice din imperiul otoman" (C, 1846, nr. 90, p. 358).

Între construcțiile sintactice specifice pe care le dezvoltă stilul publicistic, cele mai importante pentru secolul al XIX-lea sînt, fără îndoială, cele retorice. În foarte multe cazuri articolul de fond din ziarele vremii se deosebea prea puțin de cuvîntările politice, publicate pe tot mai multe coloane în cursul revoluției de la 1848 sau în preajma și în timpul Unirii Principatelor.

Observăm, în ceea ce privește elementele retorice, două tendințe mai importante în construcția frazei: una ține de aspectul scris și alta de aspectul oral al cuvîntării. În primul caz, rezultatul cel mai însemnat este perioada retorică, chibzuit construită, în care unitățile componente, numeroase, se sprijină și se reiau mereu una pe alta. În al doilea caz, rezultatele sînt concretizate într-o frază dialogată, extrem de mobilă, apropiată de oralitatea populară.

Prinul caz poate fi ilustrat cu numeroase exemple, dintre care ne-am oprit la această frază foarte întinsă în care este evidentă intenția autorului de a atrage atenția și grafic asupra ideilor pe care vrea să le pună în lumină :

„Românii din principatul Valahiei, după mai multe veacuri de amărăciune și robie, românii al căror nume fu alungat dintre numele celorlalte nații ca o floare ce uscându-se pe ghirlanda strălucită se smulge și se alungă în pulbere; românii ce păreau că nu au încă brațele decît numai a le fi încinse în fiarele robiei și nu au capul decît spre a-l pleca înaintea apăsătorilor tirani”.

„La 11 iunie se ridică la glasul libertății, de care erau însătoșați...” (PS, 1848, nr. 1, p. 1). În acest exemplu este evidentă nu numai intenția de a sprijini concluzia, trecută în alineatul următor, cu premise cît mai numeroase, dar și aceea de a sublinia data de 11 iunie, moment important în desfășurarea revoluției de la 1848 în Țara Românească.

Tendința contrară, care se afirmă în fraze strîns legate de oralitatea populară, poate fi ilustrată la fel de bogat : „Bani, negoț, economie, cîștig ! Împregiurul acestora se întoarce ca pe lingă niște osii lumea fizică și morală în zilele noastre. În zilele noastre ? Ba din cele mai bătrîne veacuri și pînă astăzi...” (GT; 1839, nr. 42, p. 160). Elipsa, interogația și exclamația sau repetiția spontană se încadrează perfect în această tehnică orală. Trebuie să observăm că începuturile în acest sens au fost făcute, în publicistica românească, de Ion Eliade Rădulescu. Redactorul „Curierului” se angajează, în multe din articolele pe care le-a publicat, chiar și în cazul unor teme grave, într-o discuție directă, spirituală, ironică, polemică, după împrejurări, cu cititorul, în fraze dezlegate de stilul profetic, contaminat de retorica religioasă, din alte contribuții. Astfel de exemple pot fi urmărite aproape de-a lungul întregii sale activități publicistice : „Bine, domnilor, eu ca om cu păcatele mele, cu epoha mea, cu neajungerile mele, mi-am avut nevoile sau erorile, dumneavoastră însă, ce aveți de vă țineți de dinsele ca orbul de gard ?” (C, 1847, nr. 38, p. 152).

Elementele retorice în construcția frazei, pe care le-am amintit mai sus, sînt condiționate sau de nevoia de a elogia fără nici o rezervă sau de nevoia de a respinge, tot fără limite, ceea ce vine în contradicție cu obiectivul urmărit. După abandonarea idealurilor revoluției de la 1848, cînd elogiul cu astfel de mijloace începuse a suna fals, ele încep să se fixeze cu predilecție în stilul polemic, în pamflete, iar în literatură în creațiile satirice, ilustrate magistral, mai tîrziu, de Ion Luca Caragiale.

Împrumutînd, după cum se observă cu claritate în exemplele citate, elemente din toate stilurile limbii în construcția frazei, stilul publicistic le adaptează funcțiilor sale, dîndu-le un colorit particular. Fraza dispune de o mobilitate mai ridicată în stilul publicistic față de stilul științific sau de stilul beletristic, din cauza numeroaselor îmbinări frazeologice specifice.

Materialul parcurs ne permite să desprindem următoarele concluzii asupra dezvoltării stilului publicistic în limba romină literară din perioada 1829—1860:

a) Până la 1840, stilul publicistic apare prea puțin diferențiat de celelalte stiluri ale limbii. Din cauza conținutului foarte variat, presa este, la începuturile ei, un excelent mijloc de difuzare a terminologiei științifice, tehnice, administrative și politice în cercurile cele mai largi ale cititorilor și contribuie, în același timp, la fixarea normelor unice ale limbii romine literare. Se văd progrese evidente în adaptarea neologismelor și eliminarea treptată a unor fonetisme și particularități gramaticale vechi și regionale, cu toate că se mai întâlnesc încă și numeroase oscilații. Se fixează o parte din terminologia tehnică folosită în presă și, de asemenea, se înmulțesc formulările gazetărești specifice știrilor interne și externe.

b) Înmulțirea speciilor gazetărești, între 1840—1860, apariția articolelor de fond, a foiletoanelor, a reportajelor și cronicilor, alături de articolele de popularizare a științei, în descreștere în această perioadă, abandonarea tonului oficial contribuie la adâncirea deosebirilor dintre stilul publicistic și celelalte. Pe lângă mijloacele dezvoltate în cadrul stilului publicistic, în această perioadă crește și numărul elementelor împrumutate din alte stiluri. Toate aceste împrumuturi se fixează într-o serie de unități frazeologice specifice stilului publicistic. Tendința de adâncire a diferențelor specifice conduce, către sfârșitul perioadei, la unele excese în lexic și frazeologie.

c) Diferențierea stilului publicistic întregeste limba romină literară cu un aspect nou, important. Stilul publicistic, format, în mare măsură, prin asimilarea unor elemente din alte stiluri, exercită o influență tot mai sensibilă asupra acestora, restituind împrumuturile cu valori noi, în îmbinări necunoscute înainte.

ЯЗЫК И СТИЛЬ РУМЫНСКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ В ПЕРИОД 1829 — 1860 Д.Г.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Данная работа имеет целью проследить пути развития публицистического стиля румынского литературного языка в период 1829—1860 д.г. На основании изученного материала автор приходит к следующим выводам:

1. — До 1840 года публицистический стиль очень мало отличался от остальных стилей языка. Однако в это время наблюдался ощутимый прогресс в отношении установления технической терминологии, используемой в печати, и стали появляться газетные формулировки, специфические для статей о внутренних и внешних событиях.

В период своего зарождения, благодаря весьма разнообразному содержанию, румынская публицистика являлась важным средством распространения научной, технической и общественно-политической терминологии в широких кругах читателей и в то же время способствовала закреплению единых норм румынского литературного языка.

2. — В период 1840—1860 г.г., наряду со статьями научно-характера, количество которых в это время уменьшалось, стали появляться реферативные и обзорные статьи, фельетоны и очерки. Всё это, как и отказ от официального тона, способствовало углублению отличий публицистического стиля от остальных стилей языка. Помимо развивавшихся стилистических приёмов, характерных публицистике того времени, возрастало также и количество элементов, заимствованных из других стилей. Все эти заимствования закреплялись в фразеологических оборотах, характерных для публицистического стиля. Тенденция к углублению дифференциации между стилями вызвала к концу данного периода некоторые излишества в лексике и фразеологии.

3. — Публицистический стиль, основные элементы которого формировались в первой половине XIX века, стал отшлифовываться примерно к 1860 году и в последующие десятилетия путём борьбы за устранение излишеств и за введение новых стилистических приёмов, более подходящих для его специфической функций.

4. — Дифференциация публицистического стиля пополняет румынский литературный язык новым, очень важным аспектом. Публицистический стиль, сформировавшийся главным образом путём ассимиляции некоторых элементов других стилей, оказывает всё более ощутимое влияние на последние, возвращая им заимствования в форме новых, неизвестных до сих пор словосочетаний.

DEZVOLTAREA TEORIEI LITERARE ÎN ANII PUTERII POPULARE

DE
AL. DIMA

Dezvoltarea literaturii și artei noastre în anii puterii populare exprimă, în mod organic, conștiința socialistă a poporului român, formarea și creșterea revoluționară a acesteia. Ea reflectă marile transformări ale țării înlăptuite după 23 August prin opera de construire și desăvîrșire a edificiului socialist, devenind — totodată — unul din cei mai activi factori ai frontului ideologic.

Literatura trăiește astăzi o înflorire continuă a tuturor genurilor și speciilor ei clasice ca și a altora noi, a poeziei și a prozei îndeosebi, a traducerilor și comentariilor privind literatura universală și națională, dar și a transpunerii valorilor românești în limbi străine.

Paralel cu dezvoltarea creației literare s-a ivit, firesc, și interesul pentru cercetarea ei științifică, prin contribuțiile specifice ale istoriei, criticii și teoriei literare, a științei literaturii, cu un cuvînt. Aceasta exprimă însă, cu luciditate și pregnanță, după cum se știe, conștiința filozofică și socială a literaturii, stăpînirea cu mijloace conceptuale a numeroase aspecte ale creației, cu scopul caracterizării ei ample și profunde, dar și a sprijinirii continue a dezvoltării ei. Prin educarea marxist-leninistă a scriitorilor, artiștilor și cercetătorilor, aceștia și-au însușit concepția materialismului dialectic și istoric, ceea ce a dus la o amplificare și adîncire semnificativă a creației și a studiului ei. Teoria literară și-a lărgit, la rîndu-i, în mod hotărîtor, orizontul abandonînd perspectivele înguste ale concepțiilor autonomiste ale literaturii și artei aparținînd succesiunii postkantiene, dezvoltate la extrem, în perioada imperialistă. În acest fel, cercetarea literaturii a purces pe drumul adevăratei investigații științifice, la capătul căreia va trebui să culeagă roadele generalizării înălțate inductiv.

Un reazim de seamă al dezvoltării teoriei noastre literare îl alcătuiește, desigur, propria noastră tradiție, în acest domeniu. În lupta dintre cele două culturi, reflectată deopotrivă în literatură ca și în teoria acesteia, istoria ideilor noastre literare a înregistrat importante momente și remarcabile contribuții ce se cer amintite ca unele ce premerg și înfruesc evoluția contemporană.

Frontul ideologic al revoluției din 1848 îndeosebi, care a dezvoltat cu fermitate ideea unei literaturi militante în slujba cauzei naționale și sociale a timpului, cel puțin prin pana unui Kogălniceanu, Russo sau Cezar Bolliac, se cade să fie evocat cel dintii. Moștenirea lui s-a perpetuat necurmat în a doua jumătate a veacului trecut, pătrunzind pînă și în cuprinsul junimismului față de care marii noștri clasici au adoptat poziții independente și sub înfririri pașoptiste. Cînd, spre sfîrșitul veacului, va apărea „Contemporanul”, tradițiile teoriei literare înaintate vor cunoaște o nouă înflorire sub imboldul energic al luptei maselor, a muncitorimii și a primelor ei formații politice. Literatura ca reflectare a vieții sociale de pe poziția păturilor asuprite, identificarea bazei de clasă a literaturii și artei; tendenționismul organic al creației, accentuarea largă a funcțiunilor educative, etice și sociale ale artei, primatul actualității — au impus concepțiile despre artă și literatură ale „Contemporanului” împotriva esteticii metafizice și idealiste a junimismului. Contribuțiile lui Gherea și ale școalei lui, cuprinzînd — către sfîrșitul veacului — pe G. Ibrăileanu și pe I. Ionescu-Rion, cu toate văditele lor limite ideologice, au menținut și întărit linia teoriei realiste și tendenționiste a artei și literaturii.

După 1900, în ciuda curentelor diversioniste ale timpului, ale esteticii metafizice a lui Mihail Dragomirescu sau a celei dominant impresioniste a lui Eugen Lovinescu, prezența unei teorii literare realiste și militante s-a afirmat la „Viața românească” prin eminenta contribuție a lui Ibrăileanu și, mai tirziu, după primul război mondial, prin cea a lui Mihai Ralea. Teoria specificului național, fără înfririri rasiste sau șoviniste, tendenționismul încadrat organic realismului, ideea moralității în artă, importanța acordată considerării dialectice a raportului dintre conținut și formă — în cadrul măiestriei artistice — sînt idei pe care „Viața românească” le-a susținut necurmat și cu care a intrat definitiv în istoria gândirii noastre progresiste.

Perioada dintre cele două războaie apoi, în cuprinsul căreia lupta ideilor literare a devenit tot mai aprigă, concomitent cu accentuarea contradicțiilor politice în vremea fascismului, a adus noi contribuții istoriei teoriei realiste și democratice a literaturii. Deceniul al IV-lea al veacului nostru, mai cu seamă, prin înfririrea directă sau indirectă a partidului clasei muncitoare, a afirmat — cu o nouă tărie — tendințele largi democratice ale literaturii și a deschis calea spre o creație specifică a proletariatului prin numeroase reviste de scurtă durată, dar nu fără prelungi ecouri, ca „Bluze albastre”, „Era nouă”, „Clop-

tul". „Reporter" etc. Teoria literară progresistă dintre cele două războaie a luptat împotriva decadentismului, împotriva modernismului și a variațelor lui forme, împotriva misticismului și a autohtonismului naționalist. Se înțelege că o astfel de tradiție teoretică, de mai bine de un veac, a întărit bazele teoriei noastre literare contemporane, așa cum s-a constituit aceasta în cadrul consecvent al învățaturii marxist-leniniste, teorie despre a cărei dezvoltare, în anii puterii populare, urmează să ne ocupăm de-acum mai pe larg.

*

Dezvoltarea teoriei noastre literare s-a produs, și în ultimele două decenii, cum era și firesc, în strinsă legătură cu munca înfăptuită de celelalte două discipline ce compun știința literară: istoria și critica literară. Reprezentanții ai tuturor generațiilor, cercetători cu veche experiență ca academicienii T. Vianu, G. Călinescu sau Perpessicius, alături de alții mai tineri din aceeași perioadă și de cei apăruiți în acest domeniu în anii puterii populare — alcătuiesc frontul de luptă actual al criticii și istoriei noastre literare, care a dăruit științei literare o întreagă serie de succese unanim recunoscute și care lămuresc deopotrivă fenomenul literar contemporan ca și istoria lui, văzută în perspectivă marxistă. Toate aceste contribuții presupun, în mod implicit, prezența unor puncte de plecare și ajungere de caracter teoretic, ceea ce înseamnă că dezvoltarea teoriei noastre literare și artistice actuale e legată, organic, și de progresele criticii și istoriei literare contemporane.

Dezvoltarea teoriei literare în anii puterii populare s-a produs, ca de obicei, în două direcții, una îndreptată spre istoria ideilor literare, alta spre cercetarea problemelor actualității. Cercetătorii noștri s-au străduit, pe de o parte, să studieze istoria ideilor literare, iar pe de alta să lămurească aspectele fundamentale ale teoriei literare contemporane. Este de la sine înțeles că aceste două domenii nu se opun, ci se racordează, o dată ce studiul istoriei ideilor aduce cu sine, de fapt, revalorificarea moștenirii teoretice și pentru idealurile prezentului realist-socialist, după cum — așa cum observam și mai sus — evocarea finalităților trecutului e condusă de firul călăuzitor al științei marxiste contemporane.

Referindu-ne, mai întâi, la cercetările de caracter istoric, observăm că tematica lor cuprinde câteva din cele mai de seamă perioade ale istoriei ideilor noastre literare și anume epoca pașoptistă, „Contemporanul" și școala lui ca și perioada „Vieții românești", îndeosebi remarcabila operă a criticului G. Ibrăileanu și acum, în urmă, analiza criticii lui T. Maiorescu.

Epoca pașoptistă a fost prezentată mai cu seamă prin cercetările privind preocupările de teorie literară ale lui Alecu Russo (*Preocupări de teorie literară la Alecu Russo*, de Al. Dima, din vol. *Studii de istorie a teoriei literare românești*, 1962), în care se urmărește realizarea ideilor militante ale scriitorului și înrîuririle lui asupra epocii sale. Ca

o prelungire a pașoptismului, după stingerea revoluției și înaintea junimismului, trebuie socotită și activitatea, în acest domeniu, a lui B. P. Hasdeu, ale cărui idei literare au format de asemenea obiectul unei cercetări, speciale (B. P. Hasdeu, *critic și teoretician literar în perioada începuturilor sale*, din vol. mai sus-citat).

Rodnica moștenire a „Contemporanului” a format obiectul mai multor studii adâncite a căror misiune a constat în fixarea adevăratului rol al mișcării legate de această revistă și despre care vechea istorie a ideilor literare abia pomenea. Teoria literară a „Contemporanului” a fost tratată în mai multe studii în cadrul curentului întreg (Savin Bratu și Zoe Dumitrescu, „*Contemporanul*” și vremea lui, 1953, sau în ciclul de cercetări al Filialei Iași a Academiei R.P.R. prin studiul despre *Teoria literară la „Contemporanul”*, din vol. citat mai sus).

Din perioada curentelor de după 1900, cercetarea s-a îndreptat îndeosebi asupra poporanismului și în speță a teoriei literare a lui G. Ibrăileanu, asupra căreia s-au scris temeinice studii de reconsiderare (Al. Dima, *Concepția despre artă și literatură a lui G. Ibrăileanu*, 1955, Savin Bratu, *Moștenirea lui G. Ibrăileanu*, 1955, Al. Piru, *Opera lui Ibrăileanu*, 1959).

Cercetările privind istoria teoriei noastre literare s-au referit în ultimii ani și la studiul unor curente semnificative pentru epoca lor, ca de pildă, junimismul și mai cu seamă activitatea criticului Titu Maiorescu, repus în vie discuție și analizat într-o serie de articole apărute în „*Viața românească*” și în „*Contemporanul*” („*Viața românească*”, 1963, nr. 1, p. 9 și 12 și „*Contemporanul*”, 1963, nr. 34), după ce întreaga problemă fusese cercetată mai înainte de colectivul de istorie literară al Filialei Iași a Academiei R.P.R.

O altă serie de studii s-a referit apoi la semănătorism, poporanism și simbolism care au început, și ele, a fi discutate în periodice.

În ce privește teoria literară dintre cele două războaie, s-au întreprins studii privind critica curentelor decadente și combaterea lor (N. Tertulian, *Eugen Lovinescu sau contradicțiile estetismului*, 1959; Eugen Simion, *Critica ideologiei și a literaturii trăiriste în presa democratică a vremii*, în „*Viața românească*”, 1963, nr. 6—7), critica impresionistă a lui Eugen Lovinescu sau, cu prilejul unei antologii literare marxiste a timpului, o cercetare cu privire la tradițiile acesteia (Ileana Yrancea, *Tradiții ale criticii literare marxiste din România, 1930—1940*, 1962).

Ne aflăm, firește, în fața unor remarcabile studii, dar ele nu încheagă decît imaginea parțială a unei istorii a teoriei literare românești, care așteaptă încă să fie realizată printr-o cercetare completă și profundă.

În ce privește, mai departe, *problemele actuale* ale teoriei literare și artistice, cercetarea și adîncirea principiilor ei s-au dezvoltat sub direcția îndrumare a partidului prin importante documente emise cu

prilejul Congresului al II-lea și al III-lea, apoi prin dezbaterile și rezoluțiile primei conferințe pe țară a scriitorilor, din 1949, ale primului congres al Uniunii scriitorilor, din 1956 și prin conferința pe țară a Uniunii din 1962. Presa de partid în frunte cu „Scinteia” și „Lupta de clasă”, organe teoretice și politice ale C.C. al P.M.R., urmată de întreaga presă literară a vremii noastre cuprinzând și revistele în limba maghiară, germană și sîrbă, au militat necontenit pentru lămurirea și difuzarea principalelor idei literare marxist-leniniste. Aceste idei s-au integrat, de fapt, în lupta generală a frontului ideologic al clasei muncitoare pentru triumful ideilor socialiste, în cadrul specific al realismului socialist.

La cel de al III-lea Congres al partidului, raportul C.C. a recomandat cu lărie: „...se va acorda, în toate ramurile științei, *atenția cuvenită cercetărilor cu caracter teoretic*, care lărgesc bazele dezvoltării de perspectivă a muncii științifice”, stimulînd astfel și activitatea creatoare în domeniul teoriei literare.

Pornind de la ideea că activitatea ideologică este astăzi terenul principal al luptei de clasă, al luptei dintre vechi și nou, mai sus-citatele documente de partid au combătut cu fermitate și susținută intensitate ploconirea față de variatele forme ale ideologiei burgheze, față de naționalism și șovinism, față de obiectivism și subiectivism sau față de liberalism, trăsături fidel reflectate în arta și literatura burgheză și care au lăsat uneori urme și în conștiința unora dintre scriitorii care au purces pe drumul realismului socialist. Îndrumările partidului s-au referit la educarea marxist-leninistă a oamenilor științei și artei, la însușirea metodei realismului socialist cu principiul ei fundamental care e cel al partinității, au recomandat o tematică actuală care să reflecte realitatea în devenire revoluționară, și-au arătat grija pentru un bogat conținut de idei și pentru o înaltă măiestrie ca și, totodată, pentru dezvoltarea liberă a personalității creatoare, declarîndu-se dușmane nivelării și uniformizării stilurilor în cadrul realismului socialist. Presa de partid a susținut, cu toate prilejurile, aceste directive, sprijinite, de asemenea, de activitatea Uniunii scriitorilor din R.P.R., care nu s-au mărginit numai la studierea și difuzarea marilor principii călăuzitoare, ci s-a referit — în munca ei — și la problemele speciale ale diferitelor genuri și specii literare și artistice, dezbătînd de pildă — de mai multe ori — problemele poeziei, prozei, dramaturgiei, traducerilor sau criticii. Primul congres al Uniunii scriitorilor a precizat, prin raportul și concluziile acad. Mihai Beniuc, marile axe ale teoriei marxist-leniniste a literaturii, recomandînd valorificarea critică a moștenirii literare ca și o critică combativă, luptătoare împotriva dogmatismului, a tendințelor apologetice și a tuturor rămășițelor înapoiate din conștiința scriitorilor și artiștilor. S-a cerut, de asemenea, atunci, cultivarea unor stiluri variate în cadrul realismului socialist, cultivarea tezaurului limbii noastre literare ca și valorificarea experienței întregii literaturi mondiale înaintate.

Îndrumările partidului și, ca expresie a acestora, cele ale Uniunii scriitorilor din R.P.R., au statornicit, prin urmare, liniile principale ale dezvoltării teoriei noastre literare, stimulind în mod continuu cercetarea problemelor și temelor ei constitutive. Aceasta s-a îndreptat spre trei direcții principale: cercetarea caracterelor generale ale literaturii, adîncirea structurii operei literare, spre lămurirea evoluției procesului literar, în sfîrșit.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la cele mai de seamă contribuții ale teoriei noastre literare din ultimele două decenii.

*

În cadrul cercetării caracterelor generale ale literaturii, una din preocupările cele mai frecvente și mai asidue a insistat — de numeroase ori — asupra principiului partinității și, concomitent, a purtat o luptă necurmată împotriva autonomiei esteticului. Articole, studii, debateri din cele mai vii și susținute, de mai multe ori reluate, au alcătuit o întreagă bibliografie, din care vom cita cu titlu ilustrativ doar studiile publicate în culegerea de articole despre *realismul socialist*, cu prilejul aniversării a 15 ani de la Eliberare.

În toate aceste cercetări a fost prezentată istoric și sistematic concepția partinității în opoziție cu teza burgheză a autonomiei esteticului. S-a înfățișat evoluția ideii tendențiozității de la Marx și Engels și pînă la Lenin, în noile condiții istorice ale începutului secolului nostru, depășindu-se poziția implicită a lui Engels spre partinitatea comunistă, spre contopirea organică și conștientă a scriitorului și artistului cu concepția despre lume a partidului clasei muncitoare, idee expusă de Lenin în renumitul său articol din 1905, identificîndu-se totodată, în principiul partinității, forma cea mai înaltă a poziției de clasă și a caracterului popular al artei realist-socialiste.

O altă serie de articole și studii s-a îndrumat în direcția criticii lucrărilor mai vechi sau mai recente ale ideologiei burgheze, de la cele ale unui Gaetan Picon, André Malraux sau Michel Dufrenne.

Diferitele funcțiuni generale ale literaturii și artei ca, de pildă, cea instructivă și educativă, au fost de asemenea prezentate în numeroase articole și studii, insistîndu-se deosebi asupra scopurilor morale și sociale ale artei realist-socialiste și ale caracterului ei expres, de bun al poporului.

În cadrul acestui grup de cercetări, trebuie amintită studiarea funcțiunii cognitive a artei într-o lucrare de sinteză ca cea a lui Marcel Breazu (*Cunoașterea artistică*, 1960) care, de altfel, nu tratează problema în mod izolat, ci o leagă organic de funcțiunile social-educative și estetice ale creației artistice. Autorul analizează, mai întîi, componentele actului cunoașterii artistice pe care-l concepe just ca o sinteză a însușirii realității cu aprecierea acesteia în spirit partinic și cu operația necesară a comunicării, ceea ce conferă artei caracterul ei popular și posibilitatea educării, prin ea, a maselor. Cercetătorul se referă, mai departe, la obiectul cunoașterii artistice, după ce combate argumentat teoriile agnostice ale ideologiei burgheze și conchide

că scopul suprem al artei și literaturii constă în cunoașterea realității, în centrul căreia se află — în mod virtual sau actual — omul ca ființă socială, angrenat în sistemul de relații ce-l înconjoară, omul văzut în tot complexul și ansamblul alcătuirii sale. Autorul lucrării, despre care vorbim, se ocupă, în sfârșit, și de căile particulare ale cunoașterii artistice care străbate o treaptă senzorială de caracter individual, apoi se ridică la nivelul generalizării, sintetizând printr-o imagine tipică în care generalul se exprimă prin particular, elementul esențial al cunoașterii pe care-l valorifică totodată de pe pozițiile clasei sociale respective. Studiul lui Marcel Breazu dezvoltă, în fond, soluția marxistă a problemei cognitive a artei ca reflectare a realității în cadrul căreia se situează omul actual, constructor al comunismului. Anumite aspecte ale problemei se mai cer, desigur, încă adâncite ca, de pildă, analiza tipicului și rolul imaginației creatoare; ca și accentuarea relațiilor dintre diferitele funcțiuni ale artei, dar lucrarea reprezintă — în ansamblul ei — o merituoasă sinteză cu privire la tema tratată.

În cadrul preocupărilor generale ce prezentăm, estetica marxist-leninistă a dat o importanță deosebită vechii probleme a categoriilor estetice, dar mai cu seamă celor legate de practica vieții sociale ca, de pildă, frumosului, tragicului sau comicului, acum în urmă și sublimului. Frumosul, mai cu seamă, a reținut pe cercetători mai îndelung și anume nu numai cel specializat în formele artei și literaturii, ci și cel legat de aspectele naturii și civilizației în cuprinsul căreia trăim, ceea ce se numește tot mai mult astăzi, „frumosul cotidian”. O largă discuție s-a dezvoltat în jurul acestei leme și o revistă, cum e „Contemporanul”, îi dedică o rubrică permanentă. Într-adevăr, în condițiile actuale ale construcției planificate a socialismului, preocuparea de frumos n-a putut lipsi din cadrul educației generale a maselor. Deși problema nu aparține direct teoriei literare, o considerăm prea importantă, totuși, spre a nu o aminti în legătură cu dezvoltarea actuală a interesului pentru preocuparea estetică.

Institutul de filozofie al Academiei R.P.R. a organizat, în 1962, o consfătuire la care a invitat nu numai pe specialiștii esteticieni, ci și pe constructorii de clădiri; sate și orașe, pe ingineri, arhitecți, decoratori etc. spre a dezbate împreună un plan de lucru care să cuprindă cercetarea aspectului estetic al produselor de consum ca atribut al calității lor, să se preocupe de configurația estetică a locului de muncă (birouri, laboratoare, biblioteci, uzine etc.), de estetica satelor și orașelor ca ansambluri de locuințe, apoi — deopotrivă — de estetica vestimentară și a ținutei sociale a oamenilor muncii, ca și, în sfârșit, de estetica ceremoniilor, atât de frecvente în viața contemporană. Dezbaterile consfătuirii s-au purtat asupra deosebirilor dintre frumosul intrupat în artă și literatură și cel cotidian al naturii și condițiilor generale de trai, asupra raportului dintre valoarea estetică și utilitate, asupra caracterului estetic al relațiilor dintre oameni în cadrul orînduirii

socialiste, în raport cu cele anterioare. Altădată mai ales speculativă și metafizică, estetica a devenit astăzi și practică, fără a-și aliena specificul domeniului ei propriu.

Preocuparea pentru frumosul cotidian e apoi însoțită de un interes crescând pentru problemele educației estetice a maselor cu ajutorul literaturii și artei. Alcătuind, de fapt, bunuri ale poporului, după cum spunea Lenin, creațiile artei ca instrumente educative au fost tot mai mult discutate în ultima vreme ca, de pildă, în paginile revistei „Cercetări filozofice”, insistându-se asupra organizațiilor de masă ce promovează ampla mișcare a amatorilor de artă și literatură.

Categoriile estetice ale tragicului și comicului au fost, de asemenea, discutate ca unele care reflectă, mai de aproape, aspecte esențiale ale vieții sociale. Cu puține excepții, cercetările au avut, în genere, în vedere problemele legate de arta dramatică. În domeniul tragicului s-a insistat, mai ales, asupra elementelor lui pozitive, tonice, asupra lucrării spre optimism în sensul perspectivei prin care se aprinde lumina speranței în biruința viitoare a eroului tragic, speranță justificată prin cauza socială dreaptă pentru care luptă eroul.

Comicul a interesat pe cronicarii dramaticei și pe criticii literari mai cu seamă prin ascuțișul lui satiric, îndreptat împotriva reprezentanților vechilor orânduirii și a rămășițelor trecutului în conștiința oamenilor de azi.

Printre categoriile estetice reflectate în literatură a reținut recent, după cum observăm, și categoria sublimului, determinată și ea de altfel, de practica socialismului în cadrul căruia faptele eroice individuale și cele ale maselor, făuritoare de istorie, inspiră înaltul sentiment al sublimului. Deși cercetările în această direcție sînt încă la început, un interesant și complex studiu ca cel al lui I. Ianoși (*Romanul monumental și secolul al XX-lea*, 1963) se oprește asupra sublimului într-un capitol introductiv, de caracter teoretic. Se fixează acolo cîteva însușiri dominante ale sublimului ca obiectivitatea, considerarea lui în perspectivă, aplicarea la activitatea istorică a poporului, „principalul izvor și sferă de manifestare a sublimului”, spre a se trece apoi, mai pe larg, la incorporarea sublimului în artă și literatură, autorul fiind preocupat numai de una din modalitățile sublimului, de cea pe care o numește „monumentală”. Pe aceasta o cercetează el insistînd, cu drept cuvînt, asupra bazei larg democratice a sublimului în cadrul realismului socialist, îndeosebi în domeniul romanului.

Referindu-se, în continuare, la cel de al doilea grup de probleme și anume la cele ridicate de structura operei literare însăși, numeroase articole, studii și discuții au prezentat aspecte ale conținutului și formei, dintre care vom aminti aci doar pe cele care au ieșit în relief în timpul dezbaterilor.

Dintre problemele conținutului, discuții aprinse au fost purtate la congresul și consfătuirea Uniunii scriitorilor sau în presa de partid și cea literară, cu privire la tematică. Nu e necesar să înregistrăm aci

decît rezultatele generale ale acestor dezbateri care au arătat, în spiritul esteticii marxist-leniniste, importanța primatului conținutului și a unei tematici actuale, reflectînd realitatea socială în devenire revoluționară, fără ignorarea tematicii trecutului național văzut în lumina concepției materialist-istorice, în așa fel încît literatura să devină într-adevăr factor activ și imediat al progresului social.

Între problemele formei s-au bucurat de o tratare mai susținută cele cu privire la personaje și compoziție. Interesul acordat studierii personajelor a izvorit, îndeosebi, din problemele legate de eroul pozitiv. Umanismul socialist a recomandat într-adevăr un tip de om nou, creat de realitatea pe care literatura o reflectă în mod fidel, luptînd totodată pentru transformarea ei revoluționară. Acest erou a devenit personajul principal al literaturii realist-socialiste, fiind opus personajelor negative, reprezentante ale lumii vechi pe toate planurile. Unele articole și studii s-au referit asupra modalității descrierii personajelor, fiind preocupate, mai cu seamă, de prezentarea lor neveridică, explicabilă printr-o documentare insuficientă și superficială.

O problemă de seamă a acestui domeniu o înfățișează unitatea personajului literar. Vechea tehnică a clasicismului recomanda ca normă unitatea și consecvența personajului, îl descria abstract și fără localizări istorice. Tehnica romantismului începe a disloca apoi această unitate printr-unul din procedeele ei tipice, prin antiteză, dar personajul cîștigă, în acest fel, în veridicitate prin așezare în mediul lui istoric firesc. Realismul critic, la rîndu-i, înmulțind și îngreunînd amănuntele realității sporește capacitatea verosimilului, dar dezvoltă totodată complexitatea personajului sugerînd, într-o măsură, lipsa lui de unitate. Curente decedente au dus la continua dizolvare a unității și consecvenței personajului, descompunîndu-l, pulverizîndu-l aproape ca, de pildă, în literatura subiectivistă și solipsistă. Schițînd aceste priviri istorice, un studiu teoretic ca cel al lui Silviu Iosifescu (*Transformările personajului*, din vol. *În jurul romanului*, 1961), se oprește asupra tehnicii descriptive a personajului în cadrul realismului socialist. Acesta înglobează bunele procedee ale metodelor istorice anterioare, dar le depășește spre o sinteză care se concentrează asupra dialecticii personajului, a dinamicii lui în raport cu realitatea pe care o trăiește și a cărei perspectivă istorică, revoluționară, o cunoaște.

De problema personajului și de cea a subiectului se leagă și cea a compoziției, arhitectonica generală a operei. După cercetările pe care le-a întreprins în această direcție acad. Tudor Vianu ca, de pildă, în studiul despre construcția specifică, pe mai multe planuri, a romanului lui Lev Tolstoi *Ana Karenina* (din vol. *Probleme de stil și artă literară*, 1955), s-a revenit — de mai multe ori — asupra temei, cu referiri multiple asupra artei romanului. Compoziția nu mai este privită în estetica marxist-leninistă ca o operație secundară și adăugită materialului faptic și subiectului, ci ca o organizare stringentă a imaginii artistice, ceea ce presupune o anume concepție despre lume, care se

lectează faptele din cuprinsul operei, accentuând însemnătatea unora, evitând sublinierea altora, ierarhizându-le — în sfârșit — conform acelei concepții. Cu astfel de opinii unele articole ca, de pildă, cele ale lui Silvian Iosifescu asupra *Romanului și compoziției* (din vol. citat), descriu diferitele modalități ale compoziției romanului (succesiunea faptelor conform realității, intervertirea temporală, abordarea mai multor planuri deodată etc.), fără a recomanda însă rețete, tehnica variind în funcție de materialul cuprins, de concepția autorului și de obiectivele sale specifice.

Atît problemele personajului cit și cele ale compoziției solicită însă, desigur, tratări mai ample, mai sistematice și cu tendințe de generalizare mai accentuate, cu care cercetările ne-au rămas încă datorate, unele ca cele citate mai sus rămînînd încă tributare procedurii eseistice.

Teoria noastră literară a acordat însă o atenție corespunzătoare și susținută mijloacelor expresiei lingvistice, unei fațete a măiestriei artistice prin urmare, despre care s-a vorbit mult în ultimii ani.

Unele reviste ca, de exemplu, „Contemporanul” au provocat și întreținut vii discuții în jurul problemelor limbii operei literare, căreia unii scriitori tineri nu-i acordau însemnătatea cuvenită. Au participat la aceste discuții nu numai oameni de știință ca academicienii Tudor Vianu și Iorgu Iordan, ci și scriitori ca Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Alex. Philippide etc. Concluziile dezbaterilor au fost fructuoase, ele scoțînd în relief legătura nemijlocită dintre limba și gîndirea scriitorului, dintre limbă și conținutul tematico-ideologic al operei, dintre limbă și felul personal de a gîndi al artistului, subliniînd, de asemenea, calitățile expresive și cele comunicative ale limbii artistice, pe baza largilor ei fundamente populare.

Între fațetele formei, cercetarea stilului artistic s-a dovedit deosebit de fecundă în ultimii ani. Au apărut numeroase studii și articole cu această temă, dar ceea ce ne va reține pe noi va fi numai întemeierea metodică a cercetării stilistice, ceea ce se datorește contribuției eminente a acad. Tudor Vianu.

În mai multe studii și articole și mai cu seamă în *Cercetarea stilului* (din vol. *Probleme de stil și de artă literară*, 1955), și *Stilistica literară și lingvistică* (din vol. *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, 1957), acad. Tudor Vianu integrează cercetarea stilisticii literare în lingvistică, ceea ce a produs însă obiecții din partea unor filologi de seamă. Pentru Tudor Vianu, cercetarea stilului beletristic constituie una din formele cele mai înalte ale științei lingvistice, și criticilor și istoricilor literari li se prescrie însușirea acestei științe. Sarcina principală a stilisticii literare e, după acad. Tudor Vianu, să descrie modul cum scriitorii folosesc instrumentul obștesc al limbii naționale spre a exprima conținutul operei lor. Faptul lingvistic, observă regretatul nostru cercetător, nu e numai un mijloc de comunicare, ci și unul expresiv cuprinzînd aspecte ale afectivității. Cercetarea sti-

lului în cadrul operei literare, ceea ce ne interesează îndeosebi aci, urmăază de aproape principalele categorii lingvistice: fonetica, lexicul, morfologia, sintaxa părților de cuvânt, topica, sintaxa frazei, ordinea contextului. Cercetarea stilului operei literare va avea să urmărească deci faptele stilisticii fonetice în măsura expresivității lor, pe cele ale stilisticii lexicului, morfologiei, sintaxei etc. la care se adaugă studiul tropilor sau figurilor de stil, legate de stilistica lexicului sau de cea a substituirii cuvintelor. Misiunea criticului e însă să identifice trăsăturile stilului particular și original al scriitorului, spre a ajunge la caracterizarea lui specifică. De asemenea, se ivește aci necesitatea perspectivei istorice prin încadrarea în timp și spațiu a configurației stilistice a unui scriitor, ceea ce duce la colaborarea firească a stilisticii literare cu istoria și critica literară.

După cum se vede, drumuri noi se deschid cercetării cu adevărat științifice a stilului ca expresie a conținutului său de idei și sentimente, abandonându-se vechile căi ale improvizatiei și impresionismului. Se înțelege că prin cercetarea stilistică pătrundem dincolo de individualitatea scriitorului pînă la condițiile lui sociale și pînă la poporul din care face parte.

Acad. Tudor Vianu nu s-a mărginit numai la fundamentarea metodologică a stilisticii literare și artistice, ci a trecut și la cercetări speciale, ocupîndu-se îndeosebi de *Problemele metaforei* (1957), cărora le-a dedicat un amplu studiu de caracter teoretic, ce trebuie citat — în mod firesc — aci. Cercetătorul se ocupă pe larg în capitolele temeinic informate și profund gîndite, de originile metaforei, de funcțiunile ei cele mai de seamă, insistînd asupra celor estetice și, în sfîrșit, de categoriile formale ale metaforei și de relațiile ei cu ceilalți tropi și anume cu metonimia, comparația, sinecdoca, personificarea, alegoria etc. E o vastă monografie de care cercetătorul nostru literar nu se poate lipsi.

Acad. Tudor Vianu a mai studiat apoi, tot în cadrul stilisticii, valorile estetice ale timpurilor verbale, pe cele ale imperfectului, mai mult ca perfectului, prezentului etern etc. În studiile lui aplicative privind pe scriitorii romîni (N. Bălcescu, Al. Odobescu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Geo. Bogza) sau străini (Rabelais, Hugo, Tolstoi), s-au adus contribuții nu numai criticii și istoriei literare, ci și teoriei literare și artistice prin lămurirea problemelor genérale ale stilului cu ajutorul exemplelor vii.

La studiul diferitelor fețe ale conținutului și formei, teoria noastră literară a adăugat și analize privind raporturile dintre ele. Acesta e, de pildă, obiectivul principal al monografiei sintetice a lui Andrei Băleanu cu privire la *Conținutul și formă* (1959); lucrare care alinge însă nu numai tema pe care și-a propus-o, ci și alte motive adiacente, înbrățișînd un cîmp larg al problematicii estetice. Cercetarea, compusă cu patos combativ îndreptat împotriva teoriilor burgheze despre artă, analizează pe rînd conținutul și forma operei artistice, ca și re-

lațiile dialectice dintre cele două aspecte fundamentale. Definind și el conținutul artei ca reflectare a realității umane, concrete, înrădăcinate social, autorul demonstrează — cu drept cuvânt — că specificul artei constă și în felul particular al conținutului ei, care-l cuprinde pe om cu ansamblul funcțiunilor sale, ceea ce nu alcătuiește obiectul științelor speciale, de pildă. Forma e concepută, apoi, ca structurare și organizare a conținutului, reliefindu-se și de către autor, caracterul senzorial, concret și individual al acesteia, după care se enumeră procedeele și mijloacele de expresie ale formei. Înfrățind raporturile dialectice dintre conținut și formă, unitatea lor stringentă, dar și even-tualele lor contradicții, A. Băleanu conchide subliniind însemnătatea practică a tezelor marxist-leniniste cu privire la conținut și formă pentru dezvoltarea vie și complexă a realismului socialist. Bogat, variat și sistematic în ansamblul lui, cu o bună orientare marxistă, studiul solicită încă unele completări referitoare la informația istorică, la tratărea problemelor formei și la adîncirea analizei materialului ilustrativ.

În grupul de probleme privind structura operei, integrăm și preocupările teoriei noastre literare contemporane referitoare la genurile și speciile literare.

Estetica literară marxist-leninistă nu împărtășește concepția negării genurilor și speciilor, așa cum o preconizează, de pildă, Benedetto Croce. Ea recunoaște existența relativ specializată a acestora ca niște concepte estetice cu un grad mai mare de generalitate, cuprinzînd fiecare speciile ce reflectă — în mod analog — realitatea umană prin autoexprimare, narațiune sau acțiune reprezentativă. Atît genurile cît și speciile au un caracter istoric, evoluează și se modifică ne-curmat, se influențează și se contamenează reciproc, dar rămîn distincte în liniile lor dominante. O astfel de vedere e schițată, de pildă, în articolele lui Silviu Iosifescu din volumul citat.

Speciile la care s-a referit de mai multe ori teoria noastră actuală sînt, desigur, cele legate mai strîns de reflectarea imediată a preocupărilor sociale contemporane: satira și comedia, romanul apoi. Cel din urmă, mai cu seamă, atît de cultivat în literatura contemporană, s-a bucurat de o cercetare mai susținută, privind modalitatea lui științifico-fantastică, cea istorică sau cea social-actuală, care s-a dezvoltat mai fecund în cadrul realismului socialist. A interesat, mai întîi, definiția însăși a speciei și după o succintă trecere în revistă a diferitelor ei sensuri ca și a evoluției romanului în literatura mondială însăși, un cercetător ca acel citat mai sus a desprins, pe cale inductivă, cîteva din trăsăturile distinctive ale romanului, fără tendințe exhaustive. Romanul e privit astfel, cu drept cuvînt, ca o specie „proteică”, flexibilă, liberă de canoane și posedînd capacitatea cuprinderii largi a realității sociale, potrivit unei concepții de viață legată de optica de clasă, „un document și o tribună” totodată, ceea ce caracterizează, îndeosebi, structura romanului nostru actual. La aceste trăsături care nu sînt,

desigur, singurele, autorul adaugă îmbogățirea romanului cu unele procedee ale genului dramatic, ceea ce îi va crește veridicitatea, capacitatea reflectării realiste a lumii.

Printre speciile romanului asupra cărora s-a insistat în ultimii ani, o cercetare minuțioasă s-a referit, așa cum am observat și anterior, la ceea ce a fost numit de autorul studiului în discuție „romanul monumental”, formulă utilizată în locul termenilor obișnuiți de roman-ciclu, de roman-cronică, roman-epopee, roman-fluviu, roman-frescă etc., față de care lucrarea despre care vorbim își notează rezervele și își precizează atitudinile. Pentru I. Ianoși, autorul studiului *Romanul monumental și secolul al XX-lea*, cercetare de caracter mai mult istoric și critic, — dar cu firești implicații teoretice, — esența acestei modalități particulare a speciei constă în zugrăvirea devotată a maselor populare. Observind, cu justețe, că la temelia oricărei generalizări trebuie să se așeze practica artistică, autorul trece de la definiția abstractă a „romanului mondial” la analiza concretă a unor romane reputele aparținând deopotrivă realismului critic sau celui socialist. Este o cercetare tipologic-istorică, prin care se ilustrează cu exemple concrete trăsăturile dominante ale romanului monumental, înfățișarea dinamică a maselor populare și a istoriei făurită de ele, viziune macrocosmică, sinteză social-istorică a poporului.

Referindu-ne, în sfârșit, la ultimul grup de probleme ce se organizează în jurul tematicii și evoluției procesului literar și la contribuțiile teoriei noastre literare contemporane în acest domeniu, poposim mai întâi în marginea moștenirii literare. După cum se știe, sub îndemnul partidului, s-a acordat scriitorilor noștri din trecut o atenție și o prețuire care nu poate fi asemănată cu nici una din atitudinile anterioare. Larga editare a clasicii literaturii universale și a celor mai de seamă scriitori români, organizarea cu grijă a comemorării lui Eminescu, Caragiale și aniversărilor lui Sadoveanu, numeroasele prefete și introduceri care reconsideră opera scriitorilor români și străini, monografiile ce li s-au consacrat au dovedit, cu prisosință, marele interes ce s-a arătat literaturii noastre și celei universale din trecut. Ceea ce ne preocupă însă, aci, e numai problema teoretică a moștenirii literare pe care îndrumările partidului, consfătuirile Uniunii scriitorilor ca și presa noastră beletristică și științifică, a ridicat-o de numeroase ori prin articole, studii și dezbateri. Consemnăm doar rezultatele generale ale acestora prin soluțiile la care s-a ajuns și care constau în respingerea preluării în bloc a moștenirii literare și în selectarea ei critică, potrivit concepției leniniste.

O problemă care a preocupat și preocupă, în mod asiduu, pe teoreicienii noștri literari e cea a definirii conceptului de literatură universală. Problema a fost ridicată cu prilejul reformei învățământului nostru superior din 1948, când s-a introdus pentru prima oară în facultățile de filologie și la institutele de teatru un curs de istorie a literaturii universale. Cel dintâi titular al unui astfel de curs, acad. Tudor

Vianu și-a expus concepția, printre altele, și cu prilejul unor comunicări difuzate la congresele internaționale de istorie literară, susținând — în esență, — că prin literatura universală nu trebuie să se înțeleagă o simplă sumă sau juxtapunere a literaturilor naționale, ci tezaurul acelor opere care, reprezentând timpul și locul lor de apariție, au izbutit totuși să se impună pînă în zilele noastre. În timp ce studiul literaturii naționale se întreprinde prin secțiuni verticale, în cadrul cronologiei, cel al literaturii universale urmărește, prin secțiuni transversale, aspectele mondiale ale fenomenului literar.

Cu privire la conceptul de literatură universală, revista „Secolul XX” a publicat o serie de articole iscălite de specialiști romini și străini care au amănunțit problema sau i-au dezvăluit noi laturi. S-a discutat, astfel, în contradictoriu, asupra momentului apariției literaturii universale, asupra întinderii domeniului ei prin depășirea concepției europo-centriste care ignora tendențios contribuțiile din afara continentului nostru, s-a respins diferențierea dintre „națiunile mari” și cele „mici” și s-au precizat caracterele universalității prin notele specificului național, ale valorii ideologice a operelor și a realizării lor artistice, determinându-se totodată principalele modalități ale universalității (paralelismul, influența și difuziunea valorilor literare), însemnătatea și raporturile dintre ele (în studiul *Conceptul de literatură universală*, de Al. Dima, rev. cit., 1962, nr. 6).

Studiile de teorie a literaturii universale au accentuat de asemenea înaltul scop educativ al acestei discipline, menite să întărească solidaritatea internațională și să servească — pe cale ideologică — nobilele idealuri ale păcii.

Teoria noastră literară a mai fost preocupată, în ultimii ani, și de problema metodelor și curenților literare, după unele cercetări istorice privind marile curente ale literaturii mondiale sau pe cele ale literaturii noastre. S-au studiat, cu acest prilej, principiile studiului marxist al curenților literare și a influenței lor asupra evoluției scriitorilor, prin determinarea curenților, în ultimă instanță, de către baza economică a societății, luîndu-se însă în considerare și intervenția factorilor care duc la o relativă independență a formelor conștiinței sociale. Articolele care s-au ocupat cu această temă au înfățișat importanța și semnificația ideologică a curenților literare, complexitatea și contradicțiile lor lăuntrice, raportul scriitorilor cu ele etc.

O problemă specială a fost cea a evocării istorice, în lumina diferitelor curente mondiale, ceea ce a trebuit să implice și priviri teoretice asupra definiției și explicației conceptului de curent literar. O lucrare ca cea a Verei Călin a tratat cu succes această temă, scoțînd în relief esența ideologică a curentului literar ca unul care include o anumită poziție față de societatea contemporană lui, dar și față de trecutul istoric (vol. *Curențele literare și evocarea istorică*, 1963).

Între curențele și metodele creației literare și artistice, o importanță deosebită a trebuit să se dea problemelor realismului în genere și celor ale realismului socialist, în special. Între 1956—1957, de altfel,

discuțiile despre realism s-au extins pe plan mondial, cuprinzând deopotrivă lumea socialistă ca și pe cea capitalistă, și au luat aspectul unei adevărate lupte ideologice.

Principalele probleme care au fost ridicate, cu acest prilej, fiind dezbătute parțial și în presă și studiile noastre teoretice, au cuprins, definirea realismului, momentul apariției lui în istoria literaturii mondiale, raportul lui cu celelalte curente etc. În periodicele noastre și în lucrarea specială a lui Mihai Novicov despre *Realism, realism critic, realism socialist* (1961), au fost mai întâi popularizate discuțiile din străinătate cu privire la aceste probleme, insistându-se — în ce privește momentul apariției istorice a realismului — asupra soluțiilor propuse (vivirea lui în antichitate, în Renaștere, în perioada iluministă sau abia în secolul al XIX-lea când s-a constituit sub forma unui masiv curent literar, cel al realismului critic).

Unii dintre cercetătorii noștri (M. Novicov, de pildă) au înclinat nu spre situarea istorică a începuturilor realismului, ci spre considerarea lui ca o trăsătură specifică a artei, ca o calitate esențială a ei, ceea ce duce — pe plan istoric — la apariția lui, cu structură de curent, doar în momentul când s-au ivit condițiile sociale prielnice ale afirmării lui intense. Potrivit acestei concepții, pe care o împărtășim și noi, problema definiției realismului se rezolvă în sensul că el alcătuiește, de fapt, o caracteristică organică a creației artistice prin care realitatea e reflectată sub optica celei mai înaintate ideologii a epocii respective.

Problemele realismului socialist, forma cea mai de seamă a realismului, au fost — se înțelege — dezbătute mai pe larg, atât pe plan mondial, îndeosebi în țările socialiste, cât și la noi. Discuțiile s-au purtat asupra genezei realismului socialist, asupra raportului său cu moștenirea literară și cu celelalte curente ale literaturii contemporane, s-au referit, în sfârșit, la particularitățile estetice ale realismului socialist. Teoria noastră literară a fost preocupată îndeosebi de caracterizarea ideologică și artistică a curentului, de tematica lui actuală, de principiile lui constitutive, de varietatea stilurilor individuale ce i se integrează și de modalitățile lui artistice. Realismul socialist a fost tratat, așa cum se cuvine, ca expresie artistică a umanismului socialist, ca o metodă și un curent a căror temă fundamentală constă în zugrăvirea estetică a omului creator al unei noi orinduirii, a celei socialiste și comuniste.

Cu prilejul aniversării a 15 ani de la Eliberare, unele din cele mai de seamă laturi ale problematicei realismului socialist au fost tratate în culegerea de studii mai sus amintită, sub titlul *Probleme actuale ale literaturii realist-socialiste* (1959). Este important de subliniat că în cadrul acelorasi probleme, cercetătorii noștri au fost preocupați și de tradițiile proprii ale realismului socialist la noi, care a dezvoltat, în noile condiții ale regimului democrat-popular, un valoros trecut revoluționar precum și unele elemente realiste din perioada dintre cele

două războaie ce prelungesc vechi ecouri din epoca pașoptistă și de după aceasta. S-au subliniat, mai cu seamă, acțiunile revistelor înaintate din cel de al IV-lea deceniu al veacului nostru și contribuția activă a unor scriitori ca Al. Sahia, N. D. Cocea, M. Beniuc, Ion Călugăru, Miron Radu Paraschivescu, Geo Bogza, sub influența mișcării muncitorești și a partidului.

Caracterul metafizic și speculativ al vechii estetici și-a părăsit locul lui, cedându-l în favoarea unei teorii strins legate de transformările sociale ale vremii noastre, teorie generată direct de acestea și destinată să le sprijine, ideologic, dezvoltarea. Unele sectoare ale disciplinei ca, de pildă, cel privitor la funcțiunile generale ale literaturii și artei, la structura operei literare și îndeosebi la problemele stilistice ca și la unele aspecte ale procesului literar, ca cele referitoare la realism în genere și la realismul socialist îndeosebi, s-au bucurat de o tratare mai extinsă și mai profundă, în timp ce altele ca, de exemplu, numeroasele probleme ale formei și cele privind curentele literare — solicită încă o atenție incordată și de lungă durată. Se mai impune încă adîncirea cercetării prin extinderea multilaterală a informației și aplicarea nuanțată și suplă a metodelor științifice ca și prin cultivarea și mai stringentă a relațiilor dintre practica și teoria literaturii. E deosebit de important, de asemenea, să se acorde o grijă și mai vie cercetării condițiilor particulare ale dezvoltării literaturii noastre contemporane, o dată cu lărgirea utilizării experienței artistice înaintate din toată lumea.

Sarcinile principale și imediate ale viitorului, față de care Academia R.P.R. are de spus cuvîntul ei hotărîtor, se referă la alcătuirea unei istorii și a unui tratat de teorie literară, care să devină lucrările fundamentale ale acestei discipline. Nu ne îndoim că ele vor fi împlinite prin conlucrarea tuturor forțelor specializate, la înălțimea științei marxist-leniniste.

DIE ENTWICKLUNG DER LITERATURTHEORIE IN DEN JAHREN DER VOLKSMACHT

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegende Studie entwirft ein allgemeines Bild der Entwicklung der rumänischen Literaturtheorie in den letzten zwei Jahrzehnten. Es werden vorerst die nationalen Traditionen der zeitgenössischen Literaturtheorie besprochen, beginnend mit der Epoche der 1848 Revolution bis zum heutigen Tage. Weiterhin zeigt der Verfasser, dass

die Entwicklung unserer Literaturtheorie in zwei Richtungen erfolgte, in einer geschichtlichen, durch Erforschung der fortschrittlichen Vergangenheit, sowie in einer gegenwärtigen, durch das Studium der Prinzipien der marxistisch-leninistischen Ästhetik.

Auf geschichtlichem Gebiet stellt die Studie die Beiträge der Forschung betreffend die 1848-te Epoche, die „Junimea“, die Zeitschrift „Contemporanul“ sowie einige literarische Strömungen nach 1900 dar.

Was das aktuelle Gebiet anbetrifft, systematisiert der Verfasser die Beiträge der letzten zwei Jahrzehnte in drei Gruppen von Problemen: die allgemeinen Charakteristiken und Funktionen der Literatur, die Struktur des literarischen Werks sowie den literarischen Prozess.

Im Rahmen der Problematik der allgemeinen Charakteristiken wird die Bedeutung der Wegweisung durch die Partei auf dem Gebiete der Literatur dargelegt. Der Verfasser zitiert danach die bedeutendsten dem Prinzip der Parteilichkeit sowohl als auch der Widerlegung der bürgerlichen Ästhetik sowie den kognitiven Funktionen der Kunst und den ästhetischen Kategorien gewidmeten Werke.

Im Rahmen der Problematik der Struktur des Literaturwerks werden die Thematik, die Personen und die Komposition, der sprachliche Ausdruck (die literarische Sprache und die literarische Stilistik), die Beziehungen zwischen Gehalt und Form, die literarischen Gattungen und Genres kritisch besprochen.

Im Rahmen der Problematik des literarischen Prozess bezieht sich, schliesslich, der Verfasser — in kritischer Weise — auf die das literarische Erbe, das Konzept der Weltliteratur sowie die Literaturströmungen, insbesondere den sozialistischen Realismus, betreffenden Beiträge.

Das Bild wird durch eine Darstellung der Aufgaben der rumänischen Literaturtheorie beendet.

CREAȚIA LUI EMINESCU PE BAZE FOLCLORICE (ASPECTE ȘI COMENTARII)

DE

AL. TEODORESCU

Creatorul *Luceafărului* dispunea în cel mai înalt grad de virtuți care, folosite, l-ar fi impus printre marii noștri folcloriști (poate nu de amploarea și avântul lui B. P. Hasdeu). Principala cauză pentru care Eminescu n-a devenit un Tocilescu sau un G. Dem. Teodorescu este de natură subiectivă și constă în aceea că poetul n-a intenționat niciodată să se dedice disciplinei în exclusivitate, iar bogata culegere nu intră în zestrea scriitorului decît ca material pentru laboratorul său poetic.

În ipostaza de creator pe baze folclorice a fost eclipsat de Alecsandri, datorită tardivității cunoașterii culegerilor și prelucrărilor sale, cu toate că în această direcție, și în ciuda prestigiului culegătorului și șlefuitorului *Mioriței*, își depășește înaintașul pe care-l prețuia, atît în planul orizontal al cunoașterii ample și largi a tuturor manifestărilor folclorice cît și în planul profunzimii și adîncirii fenomenului creației populare. La Eminescu preferința pentru arta creatorilor anonimi nu are nimic idilic, ocazional ori gratuit, ci se încadrează organic în concepția sa despre cultura națională ai cărei piloni de susținere, retrospectiv și în perspectivă, sînt tocmai arta și literatura populară.

Pierderea unui folclorist de seamă este suplinită de poetul a cărui operă își are rădăcinile solid împlîntate în mitologia populară romînească, de creatorul care a ridicat pe culmi încă neatinse prestigiul basmului și cîntecului liric de pe meleagurile noastre.

Cunoașterea și apropierea de producțiile orale trebuie împinse, în ceea ce-l privește pe Eminescu, pînă spre anii copilăriei petrecute în peisajul codrilor de la Ipotești și vor fi început cu poveștile spuse de Raluca, fiica stolnicului Jurașcu de la Joldești, mama poetului, sau de vreo bătrînă oploșită la curtea căminarului Gheorghe Eminovici. Această preferință este, în același timp, nemijlocit legată de raporturile cu

copiii de țărani din satul natal, prietenii lui de joacă, de fermecătoarele povești pe care însuși le spunea, mai apoi, acelei suave și purea neuitate „iubite de la Ipotești”.

„Părea că te-am uitat,
Că n-oi mai auzi
Că-mi amintește vo zi
Din viața mea de sat!
Mai poți să-ți amintești
Cum noi imblam disculți

Și tu steteai s-ascuți
Duiosase-mi povești?
Spuneam cum au imblat
Frumos fecior de crai
În lume nouă ai
Iubita de-au aflat!”¹

Magia amintirii, poveștile din copilărie, primii fiori de iubire juvenilă au constituit din totdeauna subiecte exploatare copios de mai toți poeții și sint oaze de fericire, cu iz patriarhal, pentru cei mai mulți dintre oameni. La Eminescu însă această inițiere în tainele codrului și cerului, prin intermediul producțiilor spirituale ale poporului, nu va fi anulată, în planul creației, cum îndeobște se întâmplă, de pregătirea sistematică, filozofică și științifică de mai târziu, ci o va potența pe aceasta din urmă, îi va adăuga o aureolă. Zborurile cosmice ale *Luceafărului* sînt nemijlocit legate de lumea basmului românesc și tocmai această legătură face din Eminescu poetul cel mai reprezentativ al poporului nostru, creatorul care a ridicat spre aștri și „rîul” și „ramul” poeziei populare.

Acestei preferințe inițiale, sentimentală într-o anumită măsură, i se adaugă activitatea ulterioară de culegător și profund cunoscător de folclor, de cititor pasionat și posesor de manuscrise de literatură populară și îndeosebi marele număr de creații personale inspirate din acest izvor „pururi întineritor”. Pe acea primă inițiere se imprimă culegerile făcute cu prilejul peregrinărilor prin mai toată țara, apartenența la societatea „Orientul”, studiile la Viena și Berlin, unde va întâlni o atmosferă de interes pentru psihologia și arta populară, prețuirea superlativă a lui Alecsandri și cunoașterea lui Creangă, etape prin care se întregesc portretul folcloristului și poetului popular Eminescu.

O cercetare a operei originale a poetului în raport cu rădăcinile ei folclorice nu înseamnă numai a căuta analogii (mai apropiate sau doar sugerate) între cele două planuri ale producției spirituale ale unui popor, ci trebuie să fie o încercare de a se explica un fenomen mult mai complex, cum este acel al desăvîrșirii artistice, al durabilității și universalității creației eminesciene, tocmai prin această sudură între talentul individual și opera anonimă. Eminescu nu este doar influențat de producția spirituală și de viața materială a poporului său, ci trăiește, își însușește întregul ansamblu al culturii și mentalității folclorice, de la basmul, balada și doina păstorului, pînă la felul frugal și modest al traiului de toate zilele al țaranului. Contaminarea a fost așa de puternică, încît chiar în unele din articolele politice nu face altceva decît să transpună subiectul și înțelesul alegoric al unui basm. Poate nu-i hazardat să presupunem că activitatea de gazetar la o oficiină conservatoare (și care l-a obligat la un duel continuu cu virfurile liberale), printr-un explicabil

¹ M. Eminescu, *Poezii*, ediție îngrijită de Perpessicius, ESPLA, 1958, p. 415.

ricoseu, determinat și de cunoașterea apropiată a moravurilor politicianismului, îi întărește convingerea, teoretizată anterior, că singura clasă pozitivă și unica păstrătoare a specificului național în artă și obiceiuri este clasa care muncește și produce.

Încă o dată, o asemenea cercetare poate să demonstreze că elementul național de esență populară este implicit, dacă nu indispensabil unei creații de valoare universală. Eminescu nu numai că și-a asimilat manifestările artistice populare ci re trăind întreaga spiritualitate și mentalitate folclorică a ajuns în situația de a putea fi confundat cu un autentic bard popular, evident cu o comportare mai liberă, mai lipsită de venație față de tradiție. „Este dar în poezia lui Eminescu — scrie G. Călinescu — o complexă îmbinare de mitologie populară și filosofie a nimicului, într-o formă care pare lineară, dar care totuși e de o savantă împletitură. Nu mai întâlnim nici un stil, nici o retorică, nici măcar metafore, fiindcă imaginile sînt ideile înșiși ale poemului, nici măcar „farmecul” eminescian, uneori așa de supărător prin exces. Poezia a devenit anonimă, s-a coborît deci la modul folcloric. Cea mai mare însușire a lui Eminescu este de a face poezii populare, fără să imite și cu idei culte, de a se coborî la acel sublim impersonalism poporan”². Ilustrativ este citată poezia *Codrile, Măria Ta*:

„Codrile, Măria Ta
Lasă-mă sub poala ta,
Că nimica n-oi strica
Fără num-o rămurea
Să-mi atîrn armele-n ea
Să le-atîrn la capui meu,

Unde mi-oi așterne eu
Sub cel tei, bătut de vînt
Cu floare pîn-la pămînt,
Să mă culc cu fața-n sus
Și să dorm, dormire-aș dus;”

pe care, scrie același exeget, „...un țăran care ar auzi-o ar spune-o mai departe”³. În sprijinul aceleiași afirmații poate fi invocat, cu mai multă iluzie de autenticitate, un fragment din *Miron și frumoașa fără corp*:

„— Măi ciobane ortomane
Unde mergi așa pe frig
— Da la rîșniță la Dane
Și la borș la Pipirig.
Ce era să spun? Iac-asta

Mi-a făcut băiat nevasta
Nu vă fie cu bănat
Să-mi veniți și Dumneavoastră
Că așa-mi sînteți din sat”.

Capacitatea deosebită a poetului de a crea pe canavaua folclorică se manifestă cu precădere în *Ursitoarele*, unde accentul cade pe descriptiv, cu insistență asupra unor elemente (cum este prezentarea frumuseții robuste a mamei în dorința ei nelimitată la bunuri posibile în tradiție, ci vizînd absolutul, imposibilul, unicul) pe care, de obicei, poetul popular le neglijează. Rezultatul obținut, prin particularitățile lexicale și prozodice, prin umorul și optimismul degajat, prin întreaga atmosferă este de o mare autenticitate. „În locul ideilor de speță, Eminescu folosește de astă dată descripția, ceea ce nu-i în tradiția poeziei populare, dar

² G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, V. Buc., 1936, p. 205—206.

³ G. Călinescu, *op. cit.*, vol. V, p. 206.

face acest lucru cu un vocabular atât de neaș, fără culori prea vii, și într-un spirit de țărănie atât de autentic încât balada e posibilă ca producție de folclor"⁴.

Exemplele citate anterior nu trădează pe un virtuos, ci atestă prezența unui poet de o puternică originalitate, pentru care producțiile folclorice nu sînt numai material al laboratorului poetic ci element fundamental în formarea și definirea personalității, legătura cu tradiția cea mai puternică și cea mai veche a literaturii românești"⁵.

Menționăm la început că aria speciilor folclorice care l-au interesat, pe care le-a cunoscut și folosit poetul este foarte largă. Așa, de pildă, întîlnim în culegerile sale balade și basme în proză, doine și irmoase (culese direct sau copiate din marele infoliu al vornicului Iordache Golescu) bocete și blesteme, strigături și jocuri de copii, colinde, plugușoare și orații de nuntă, proverbe și cîntece de lume. Prezența hulitelor cîntece de lume în manuscrisele sale a trezit rezerva cercetătorilor, și pe nedrept, pentru că pe paleta unui mare creator trebuie să existe toată gama de culori, întrucît realitatea pe care o zugrăvește (fie materială, fie spirituală) are și lumini dar și umbre. De altfel, și nu e aici locul pentru o discuție pe marginea valorii sau non valorii lor artistice și morale, ele au reprezentat totuși un mod de viață și în pofida lipsei de discreție și a „năivității de expresie” n-au reușit.să anuleze nici adîncimea, nici varietatea sentimentelor reale"⁶. Cunoașterea acestei literaturi pendulind între folclor și creația cultă, în parte anonime, în parte provenită de la poeți cunoscuți ca Văcăreștii, C. Conachi, A. Pann, constituie în același timp o punte de legătură cu tradiția literară anterioară.

Amploarea viziunii eminesciene în raport cu producțiile orale și aderența la întreaga mentalitate populară reiese din încercarea sa de a reface ori de a recrea o mitologie românească, cu *Dochia și Traian*, *Ur-sitoarele*, *Mușatin și codrul*, *Basmul lui Arghir*, fragmente despre *Dragoș* și despre *Ștefan*.

Evident, că un studiu monografic exhaustiv, complet și sistematic asupra raporturilor multiple dintre „model și creație” (după formula în-cetățenită de D. Murarașu, unul dintre cercetătorii cei mai valoroși în această direcție) trebuie să țină seamă, în primă instanță, de calitatea de culegător propriu-zis, de faptul că basme ca *Frumoasa lumii* (fragmente), *Călin-Nebunul*, multe din poeziile lirice ori balade sînt valoroase nu numai sub aspectul conținutului, ca piese, ci sînt înregistrate după toate criteriile științifice, încît un cunoscut specialist contemporan a putut să afirme: „M. Eminescu ne-a oferit, cu opt decenii înainte de înregistrările sonore, culegeri cu a căror exactitate ar putea să se mîndrească orice folclorist de astăzi, culegeri ce sub acest aspect, nu au fost atinse

⁴ G. Călinescu, op. cit., vol. V, p. 214—215.

⁵ M. Pop, *Eminescu și literatura populară*, „Gazeta literară”, nr. 25 din 18 iunie.

⁶ Perpessicius, *Jurnal de lector copleat cu eminesciana*, Casa Școalelor, s.a. p. 275.

decît de transcrierile migăloase obținute astăzi cu banda de magnetofon"⁷. A îmbrățișa acest subiect înseamnă în fapt a avea în vedere cea mai mare parte din opera eminesciană, pentru că acolo unde este greu de stabilit o înrîurire directă a spiritului folcloric, sub raportul conținutului de idei și fapte, el se face simțit prin suflul lui optimist, prin vigoare, prin umor, prin forme poetice și prozodice, prin simpatia pentru cadrul natural și de viață al poporului, care respiră din întreaga-i operă.

Consecințele acestei aderențe au făcut obiectul exegezei eminesciene. Așa de pildă, pentru Tudor Vianu „... însemnătatea lui Eminescu pentru romîni este faptul de a fi întrunit, în opera lui, direcția națională și populară cu perspectivele cele mai întinse ale cugetării filosofice”⁸. „Secretul artei lui Eminescu stă. — scrie acad. Al. Rosetti — în însușirea desăvîrșită a materialului folcloric și a stilului poeziei populare, în izgonirea convenționalismului și a artificialității din expresia poetică, în îmbogățirea limbii cu expresii și cuvinte din textele vechi și din limba vorbită, lărgind astfel posibilitățile de expresie ale limbii”⁹.

Cum cercetarea de față nu-și poate îngădui proporțiile pe care le-ar reclama tratarea amănunțită a problemei, ne vom limita, în speranța că putem sugera prin cîteva exemple caracteristice perspectiva întregului ansamblu, la etapele succesive în elaborarea poemelor *Călin*, *Luceafărul*, a basmului *Făt-Frumos din lacrimă* și a *Scrisorii a III-a*.

Pasiunea pentru lumea basmelor și a celorlalte specii ale folclorului este prezentă în opera poetului sub forma comentariului liric. Postuma *Cînd crivățul cu iarna* oglindește o frecventare permanentă a întregului ansamblu al culturii și literaturii orale :

Cînd crivățul cu iarna din nord vine în spate

Îmi place-atuncea-n scaun să stau în drept de valtră

S-aud cîinii sub garduri că scheaună și latră

Jăralicul să-l potol, să-l sfarm cu lunge clești

Să cuget basme mîndre, poetice povești.

Pe jos să șadă fete pe țolul așternut

Să scarmene cu mîna lîna, cu gura glume

Iar eu s-ascult pe gînduri și să mă uit de lume

Cu mîntea s-umblu drumul poveștilor ce-aud.

Dar toate-acele basme în somnu-mi mă urnează,

Se-mbină, se-nfășoară, se luptă, se desfac,

Copilele din basmu, cu ochii cu dulci raze,

Cu părul negru coade, cu chipul dulce drag,

Și feți-frumoși cu plete în haine luminoase,

Cu ochi căprii, nalți, mîndri ca arborii de fag

În visele din somnu-mi s-adun să se imbine

Fac nunți de patru zile și de patru nopți pline.

Îmi pare-atunci că mîndră Ileană Cosînzeană,

Cu ochi albastre stele, blondă, un spic de grîu.

⁷ M. Pop, articolul citat, „Gazeta literară”, nr. 25/18 iunie, 1964.

⁸ Comentarii despre Eminescu în „Luceafărul”, nr. 12/6 iunie 1964.

⁹ *Ibidem*.

În mine se-ndrăgește și-ușoară-aeriană
S-așază pe genunchi-mi, cunjură gîtul meu" ¹⁰.

(1872)

Anul redactării postumei se încadrează celei mai fructuoase perioade în care poetul utilizează basmul și poezia populară ca sursă de inspirație. Cu doi ani înainte apăruse în „Convorbiri literare” *Făt-Frumos din lacrimă*, prima manifestare a lui Eminescu în direcția aceasta. Se presupunea, cu cele mai sigure șanse de a fi confirmată, existența unui basm autentic popular în spatele acestei opere de puternică amprentă personală. Confirmarea n-a venit decît după aproape un secol, mai precis cu cîțiva ani în urmă. S-a mai pus în circulație și ideea că basmul i-ar aparține lui Slavici, iar Eminescu n-ar fi făcut decît să corecteze proza autorului *Marei* (înainte ca acesta să fi învățat bine romînește). Particularitățile de limbă, patosul romantic, cunoscuta probitate a poetului și în ultimă analiză faptul că meritul nu aparține informatorului popular, în cazul unei creații de natura acesteia, decît sub raportul relatării desfășurării epice, fac neavenită această suspiciune provenind de la A. de Herz ¹¹.

O paralelă între originalul popular, cules de curînd și basmul apărut în revista ieșeană ni se pare revelatoare și pentru diferența dintre cele două planuri și, în general, pentru întregul proces de creație eminesciană.

„*Sfăt frumos crescut din lacrimă*

A fost on împărat și el n-o avut prunci pa nîmî. Ș-atunce altu-împarat o avut tîri feciori și ceala n-o avut nici unu și el tăt o trimis cărti la ceala ce n-o avut nici unu să meargă la bătaie și împarateasa o ramas și tăt o plîns căt-o icoană. Icoana o fos maica sfîntă și pă maica sfîntă o scapat o lacrimă și împarateasa o-nghîtit-o, o baut-o ș-atunce o-ndalit groasă ș-o facut on prunc” ¹².

Basmul eminescian :

„În vremea veche, pe cînd oamenii, cum sînt ei azi, nu erau de cit în germeii viitorului, pe cînd Dumnezeu călca încă cu picioarele sale sfînte pietroasele pustii ale pămîntului, — în vremea veche trăia un împărat întunecat și gînditor ca miază-noaptea și avea o împărăteasă tină și zimbitoare ca miezul luminos al zilei.

Cinci zeci de ani de cînd împăratul purta război c-un vecin al lui. Murise vecinul și lăsase de moștenire fiilor și nepoților ura și vrajbă de singe. Cînzeci de ani și numai împăratul trăia singur, ca un leu imblîzit, slăbit de lupte și suferințe, — împărat ce-n viața lui nu risese niciodată, care nu zimbea nici la cîntecul nevinovat al copilului, nici la surîsul plin de amor al soției lui tinere, nici la poveștile bătrîne și glumețe a ostașilor înălbiți în bătălie și nevoi. Se simțea slab, se simțea murind și n-avea cui să lase moștenirea urei lui...” ¹³.

¹⁰ Mihai Eminescu, *Poezii*, ed. Perpessicius, ESPLA, 1958, p. 243 și 244.

¹¹ Vezi răspunsul dat acestuia în „Viața romînească”, nr. 1/ian. 1926, p. 126.

¹² Teofil Teaha, *Gîtaul din Valea Crișului Negru*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1961, p. 187. Menționăm că n-am respectat transcrierea cu semne diacritice, ci am încercat o transpunere obișnuită, în vederea cunoașterii faptelor.

¹³ Mihai Eminescu, *Opere*, VI, *Literatura populară*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 317.

În lipsa unei alte înregistrări, pentru că apropierea ar putea trezi obiecții prin faptul că originalul popular a fost cules ulterior, dintr-o altă regiune (deși atât Slavici cit și Miron Pompiliu, care publicau basme în „Convorbiri literare” în aceeași perioadă, sînt din preajma regiunii Crișului Negru) și evident de la un alt informator, ne limităm la singura existentă: Juxtapunerea celor două episoade inițiale este concludentă pentru felul cum înțelegea Eminescu să transfigureze o producție care prezintă interes doar sub raport etnografic, într-o operă cu totul personală, de circulație în medii variate. Turnura frazei, unele formulări, atmosfera, antiteza romantică prezentă din primele fraze sînt produse de atelier artistic, rod al meditației și lecturilor, subtilități cu totul străine povestitorului anonim, receptiv doar la succesiunea faptelor.

Concluziile cele mai probante sînt cele desprinse din urmărirea procesului de elaborare și transformări succesive pe care le suferă basmul *Călin-Nebunul*, devenit poemul independent *Călin (File din poveste)*. Între data primei mențiuni asupra acestui subiect, sub forma unui scurt rezumat pe puncte, și fastuosul tablou din poemul apărut în revista „Convorbiri literare” de la 1 noiembrie 1876, au trecut mai bine de cinci ani. În acest interval este cules basmul, cu particularitățile topice, lexicale și fonetice populare, are loc versificarea, fidelă sub multe aspecte modelului, ia naștere *File din poveste*. O paralelă între basmul în proză și cel în versuri se impune:

„Era odat-un împărat ș-avea trei fete și erau așa de frumoase, de la soare te puteai uita, da la dinsele ba. Acum cele două era cum era, dar cea mijlocie nici se mai povestește frumusețea ei. Acu cîți feciori de-mpărați și de ginărari a cerut-o, împăratul n-a vrut să li-o deie. Acu-ntr-o seară a venit trei tineri și le-o cerut, dar el n-o vrut să le dea. Acu ei o ieșit afară și unul dintr-inșii a prins a fluiera cît s-o făcut un nor mare și nu s-o mai văzut nici ei, nici fetele. Le-a răpit”¹⁴.

Înregistrarea directă după un povestitor moldovean, mai receptiv la frumosul natural și artistic decît informatorul din Valea Crișului Negru, nu poate fi pusă la îndoială. Prezența obositoare a adverbului *acu* prin care se încep patru din cele cinci fraze ale primului episod, particularitate frecventă în povestirea populară, pledează pentru autenticitatea textului. Existența unor sintagme ale limbii vorbite în varianta versificată nu poate face pe cititorul avizat să se îndoiască de faptul că este produsă în laboratorul eminescian:

„Fost-a împărat odată și trei fete el avea
Cît puteai privi la soare, da la ele ca mai ba.
Una decît alta este mai frumoasă de poveste
Dar din ele — acuma două mai era cum mai era,
Nu că doar ai puté spune cum c-a fost așa ș-așa,
Nici o vorbă de poveste, cer cu steie presărat
Nu ajung la frumusețea ăstör fete de-mpărat.
Dar deși nu-ți poți da vorba despre ele cu cuvîntul,
Mintea tot le-atinge umbra, ochii lor i-ajunge gîndul
Dar de cea mai mijlocie nici un gînd să n-o măsoare,
E o floarea de pe mare, cine-i cată-n față moare”¹⁵.

¹⁴ M. Eminescu, *Opere*, VI, ediția citată, p. 239.

¹⁵ M. Eminescu, *op. cit.*, p. 23.

Eminescu era capabil în același grad să respecte aidoma forma și succesiunea faptelor, cum era în măsură să zugrăvească o amplă compoziție pe baza unei simple mențiuni. Ilustrativă pentru prima aserțiune este virtuozitatea manifestată în versificarea finalului din basmul în proză.

„Și el o făcut o nuntă strașnică... Da el nu era așa tare la inimă ca să ție pe acelea de rău, ca aceia pe asta a lui, el tot ținca ca la cumnatele lui. S-o făcut un bal strașnic și erau și eu acolo... și ei o făcut o ulcicută de papară și m-o dat pe us-afară. Da, mie mi-o fost ciudă și m-am dus în grajd și mi-am ales un cal cu șeava de aur, cu trupu de criță, cu picioarele de ceară, cu coada de fuior, cu capul de curechi, cu ochii de neghină, ș-am pornit pe-un deal de cremene: picioarele se topeau, coada-i piriia, ochii pocnea. Ș-am încălicat pe-a prăjină și ți-am spus o minciună, ș-am încălicat pe-o poartă și ți-am spus-o toată”¹⁶.

„Și Călin rămâne singur, rău îi pare ca la nime,
Dară nici c-avu ce face. Împăcat de-astă dreptate,
Lasă-n pace să trăiască tinerele lui cumnate
Și făcu o nuntă mare dup-opt ai de-nstrăinare.
Multă lume se dusesse ca să vad-așa serbare.
Fui și eu... Dar cum făcură o ulică cu papară,
Mi-au bătut căciula-n creștet și m-a dat pe us-afară.
Mă-nciudai urit. În grajduri pusei mina pe-un cal graur,
Cu picioarele de ceară și cu șeava numai aur,
De fuior îi era coada, capul lui era curechi.
Avea ochii de neghină și gîndaci avea-n urechi,
Ș-am pornit pe-un deal de cremeni... picioarele se topeau,
Coada piriile-ndărātu-i, ochii-n capul lui pocneau.
Cum văzui că nu-i de bine încălecai pe-o prăjină
Și mergînd pe ea de-a hale v-am spus și eu o minciună.
Și încălecînd pe-o șea, v-am spus-o toată așa”¹⁷.

Pentru trecerea spre *Călin* (*File din poveste*) în basmul în proză nu există nici un pasaj asemănător. În transpunerea versificată apare un fragment descriptiv, înainte ca zmeii conduși de Călin să ajungă la castelul Împăratului Roș:

„Luna ese dintre codri, noaptea toată stă s-o vadă
Zugrăvește umbre negre peste giulgiuri de zăpadă”¹⁸.

și care ar putea constitui punctul de plecare pentru poem.

O amplă și documentată analiză a procesului de creație, de la basm la poemă, a fost întreprinsă de D. Murărașu într-un studiu publicat independent¹⁹ și în prefața la ediția *Literatura populară* publicată în urmă cu aproape treizeci de ani. S-au relevat atât fidelitatea față de model cît și modificările, minime de altfel, din cursul versificării. În exegeza eminesciană anterioară a fost scoasă în evidență imbinarea dintre elementele pur fantastice și desfășurarea lor într-un decor natural rural și într-o ambianță socială stratificată. „Cu un umor rar, descripția toată e pusă

¹⁶ Ibidem, p. 337.

¹⁷ Ibidem, p. 46.

¹⁸ Ibidem, p. 28.

¹⁹ M. Eminescu, *Călin Nebunul*, Buc., 1934.

la modul țărănesc. Împăratul șade în „sal”, boierii sînt „fruntași”, oamenii de treabă sînt „birnici”, în vreme ce Călin care e un visător și un erou îi „cam prost”, „șui”²⁰.

Este de necontestat utilitatea studierii operei originale a lui Eminescu în funcție de modelul existent în folclorul românesc în general ori cel prezent în culegerea poetului și care prin transfigurarea artistică este greu de recunoscut, dar în intenția de a da prioritate lucrărilor antume, nu trebuie subapreciate cele publicate după moartea poetului. *Călin-Nebunul*, *Miron și frumoasa fără corp*, *Fata în grădina de aur* și atîtea altele în care întîlnim elemente ce se vor transfera parțial în *Călin* sau în *Luceafărul* nu pot fi considerate doar etape, fragmente și izvoare cu valoarea documentară, utile doar ca material pentru studiu. Și *Călin-Nebunul* și *Fata în grădina de aur* au individualitate, valoare proprie și independentă față de stadiile ulterioare și, evident, superioare. „Deși scoasă la iveală de peste trizeci de ani, povestea *Călin-Nebunul* n-a părut nimănui vrednică de luare aminte, atît de tare este încă respectul pentru lucrul publicat de Maiorescu; în cazul de față „filele de poveste” *Călin*. Și totuși, *Călin-Nebunul* este o capodoperă de epopee fabuloasă în stil țărănesc, superioară prin invenție verbală și imaginație poetică variantei culte. Nu-i vorbă, Eminescu însuși a renunțat la forma veche, avînd acum idei mai artistice, tendința aceea de a lustrui pinza zugrăvită, de a vărsa peste tot lumină de lună și „farmec”, dar *Călin-Nebunul* a fost scris dintr-o aruncătură, după o însemnare în proză a unei povești auzite. Sînt aici miresme de vorbire incomunicabile, chicote de humor folcloric, dar și idei poetice ce pîot fi înțelese și de străini prin analogie...

În realitate, *Călin-Nebunul* este și el desăvîrșit în felul lui. Deși dulcegăria retorică, descriția microscopică a feței, senzualitatea, decorația prea teatrală și mai ales lustrul de care am vorbit produc un soi de saturație, nu se poate tăgădui frumusețea variantei scurte. Dar fragmentul corespunzător din *Călin-Nebunul* are meritele lui și în marginile întregii povestiri e mai potrivit. E mai țărănos, mai bărbătesc, dînd, cum se cade la un viteaz grăbit, mai puțină atenție romanticăriei lascive, stilul e mai sec și mai lemnos, în sfîrșit limba e mai metaforică²¹.

Ceea ce caracterizează întregul proces al creației eminesciene pe motive folclorice este diminuarea iar alteori pierderea structurii epice și accentuarea caracterului descriptiv, liric, psihologic. Așa, de pildă, scena de duioasă regăsire a iubitei și copilului, descrierea plină de umor cald a bordeiului în care fuseseră exilați, nu-și au corespondent în basmul în proză, dar cunosce de dezvoltare amplă în varianta versificată și mai cu seamă în poem.

Pe măsură ce ne îndepărtăm de original se accentuează elementele specifice unei creații culte cum ar fi insistența ori preponderența portretului fizic și moral al eroilor, fastuoase tablouri ale naturii, se manifestă

²⁰ G. Călinescu, *Opera lui M. Eminescu*, V, Buc., 1936, p. 227.

²¹ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 225—226 și 229—230.

adeziunea față de viața patriarhală, particularități care în producțiile autentice populare fie că lipsesc cu desăvîrșire, fie că sînt expediate prin formule fixe consacrate în tradiția poetică. În fragmentele, transcrise după auz, din basmul *Frumoasa lumii*, episodul pătrunderii copilului în grădina subterană este prezentat într-o frază: „Da, acolo așa era o min-dreață, grădină cu pomi, cu poame de aur... încît băietul s-o mirat cînd a intrat acolo, și știi, ca copilul, mai degrabă a alergat la pere și la mere decît la cheia moșneagului”²².

Eminescu a versificat acest episod al expediției subpămîntene a copilului în căutarea cheii vrăjite, dezvoltînd tocmai cadrul natural. Co-respondentul în versuri pentru fraza menționată cuprinde opt strofe a cîte patru versuri²³.

Critica eminesciană, care nu s-a limitat la venerația nemărginită față de producțiile definitive, ci a încercat să pătrundă în laboratorul de „alhimist” al poetului pentru a contempla „miracolul eminescian... în schița lui premergătoare și în mecanismul lui demontat”²⁴, referin-du-se la domeniul creațiilor cu rădăcini în folclor, conchidea: „Peste materia comună și citeva detalii stilistice ale povestirii; păstrate din ar-senalul povestitorului popular, cum sînt de pildă, frazele stereotipe re-senalul povestitorului popular, cum sînt de pildă, frazele stereotipe re-venind ori de cîte ori anumite situații analogice se refac, elementele ar-tistice ale povestirii se dilată și cresc mult peste nivelul obicinuit popo-rului. Intensitatea fastuoasă a colorii deosebește basmul lui Eminescu de modelul lui popular în măsura care separă un banchet princiar de un simplu ospăț țărănesc. Dar există în stilizarea eminesciană a basmului nu numai mai mult aur și argint, mai multe pietre prețioase, nu numai o intensificare a ornamentului fabulos, dar și o atitudine descriptivă, atentă la nuanțele aparentei și ale expresiunii, prin care simțim lămurit că po-etul a părăsit terenul propriu-zis al artei populare”²⁵.

Una din cele mai interesante probleme pe care le ridică prelucrarea artistică a izvoarelor în procesul creării operelor personale este aceea a diminuării, alteori a pierderii caracterului fantastic, mitologic, a modi-ficării semnificațiilor originare. În basmul autentic și în versificarea lui, fundamental deosebite ca desfășurare a întîmplărilor, ca personaje și ca simbol, de poemul definitiv, toată schelăria, toate conflictele se rezolvă prin intervenția puterilor supranaturale. În *File din povești* însă centrul de greutate nu mai cade pe fabulos, pe înfruntarea lui Călin cu zmeii și cu frații lui. Întreaga intrigă se reduce, în ultimă analiză, la o „iubire cu păcat”, pedepsită inițial, dar care pînă la urmă se termină în mod fericit cu o nuntă ca-n povești. Simburele dramatic este un fapt din cele mai obișnuite, ca să nu spunem banale, iar întreaga desfășurare a peripețiilor fabuloase din basm se reduce la o intrigă comună, de domeniul experien-ței umane, dar totul este scăldat într-un cadru feeric, în care persona-jele din primul plan sînt luna, codrul și gîzele. Natura silvestră, geolo-

²² M. Eminescu, *Opere*, VI, ediția citată, p. 339.

²³ *Ibidem*, p. 618—619.

²⁴ Tudor Vianu, *Artă prozatorilor romîni*, Editura contemporană, 1941, p. 101.

²⁵ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 108—109.

gică și cosmică obligă parcă pe părintele neînțelept să se supună legilor naturale ale iubirii care nu cunoaște conveniențe și nu se împiedică de bariere paterne sau oficiale. Pornind de la o sugestie din modelul popular, Eminescu a desfășurat imensele sale resurse imaginative și a pus la contribuție toată gama de culori a paletelor pentru a da la iveală acel amplu și de neuitat tablou al naturii.

Ceea ce s-a pierdut sub aspect epic este suplinat prin intensitate și adîncime. „Adîncimea este — ca să spunem așa — calitatea afectului eminescian, intensitatea este cantitatea lui”²⁶.

Este inoportun a încerca să discutăm asupra tuturor problemelor pe care le ridică bogata literatură referitoare la poemul *Luceafărul*, cu rădăcinile și implicațiile lui folclorice și filozofice, pentru care cititorul se poate adresa textelor apărute și în speță volumului de literatură populară culeasă de Eminescu, editat de D. Murărașu, dar mai ales ediției monumentale a academicianului Perpessicius, din care de curînd a apărut volumul VI cuprinzînd literatura populară. Fiecare din operele poetului este tratată în această exemplară ediție în chip monografic, cu o informație coplesitoare și care nu mai lasă nici o speranță temerarului care ar mai încerca să aducă măcar unele amendamente. Este un fapt cunoscut că rădăcinile celei mai personale, mai individuale opere eminesciene sînt tot în folclor, în basmele culese în Țările Romîne de germanul R. Kunisch.

Problema raportului dintre basmul popular și poem se pune în aceeași măsură și pentru *Luceafărul* ca și pentru *Călin*, întrucît atît *Miron și frumoașa fără corp* cît mai cu seamă *Fata în grădina de aur* nu sînt doar ciorne, încercări, exerciții de atelier în perspectiva etapei ultime, ci reprezintă realizări independente, cu particularități și valori proprii. „În această privință — scria G. Călinescu — trebuie să ne întrebăm dacă *Luceafărul* e mai valoros decît *Fata în grădina de aur*. Întrebarea este scandalosă pentru cine a crescut în sfințeniile vechi, dar ne deschide mijloace temeinice de comparațiune și de cîntărire poetică. Nu. *Fata în grădina de aur* nu poate lupta în cele din urmă cu *Luceafărul*. E acolo o lipsă de încordare uneori, o apă iezită care nu curge și care înfățișează numai versificarea grăbită a punctelor basmului poporan. Cu toate astea poemul acesta nu e numai o simplă schiță pregătitoare, cu valoarea documentară ci e o compunere dintre cele mai substanțiale, cu elemente proprii, ce nu se mai regăsesc în *Luceafărul*. Occidentalul obicinuit cu epica fabuloasă a Renașterii și mai receptiv la poetica metaforică va întui prin el mai bine pe Eminescu și capacitatea intelectuală a mitologiei noastre, pregătindu-se pentru lirismul abstract, geometric al *Luceafărului*. În poemul nou structura epică a dispărut cu totul și cu ea curiozitatea pentru desfășurarea faptelor și pentru dialectica simbolurilor. Noul poem e numai liric (întriga epică fiind elementară și de la început formulată) iar lirismul e totdeauna fragmentar”²⁷.

²⁶ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 107.

²⁷ G. Călinescu, *op. cit.*, vol. V, p. 225.

Autocritic vorbind, cercetarea de față nu-și poate revendica decît meritul de a readuce în discuție, cu prilejul comemorării a 75 de ani de la moartea celui mai mare poet român, unele aspecte rezolvate definitiv în exegeza eminesciană de pînă acum. Numai referirea la bibliografia datorată lui Tudor Vianu, Perpessicius și mai cu seamă la fundamentala monografie asupra vieții și operei poetului scrisă de G. Călinescu este dezarmantă pentru cine își face iluzia că ar mai putea aduce vreo contribuție esențială în acest domeniu. În paranteză fie zis, examenul de consacrare în critica și istoria noastră literară se pare că implică neapărat studierea lui Eminescu, iar valorile indiscutabile ale acestei discipline confirmă cu prisosință ipoteza. Cei care se apropie de opera lui Eminescu cu intenția de a o studia, după lectura volumelor elaborate de G. Călinescu, se găsesc într-o situație mai ingrată decît specialistul în istorie, de acum două decenii, pentru care Iorga „...a sorbit apa tuturor”²⁸. Am spune chiar că și minima plăcere de a corecta ori spori în amănunt îi este răpită epigonului, pentru că G. Călinescu posedă în plus față de ilustrul istoric un spirit critic mai accentuat, dublat de intuiția unui creator de valori artistice și care-l pun în poziția ideală a surprinderii și judecării procesului de creație, dinlăuntru, nu din afară, cum procedează indeobște cercetătorul care nu-i în aceeași măsură creator.

Dacă în poemul *Călin* (*File din poveste*) împletitura complicată a peripețiilor din basmul cules este redusă la o dragoste cu păcat, în *Luceafărul* procesul este desigur mult mai complex, dar în linii mari procedeul este intrucitva similar. Fabulosul basmelor care stau la baza acestei opere este redus sub raportul conflictului epic la o intrigă de iubire în care, în limbaj comun, simplificat, prozaic mai bine-zis, fata de împărat jertfește iubirea ideală pe altarul iubirii instinctuale. Cu alte cuvinte Cătălina se înamorează de solitarul astru al nopților senine, dar se consolează cu pajul. Evident că printr-o asemenea reducere nu se urmărește în niciun chip depoetizarea ori banalizarea acestei culmi în creația poetului, ci se încearcă a se demonstra că îndepărtarea de structura fabuloasă și intelectuală a mitului nu-i diminuează valoarea, ci ne certifică apropierea de experiența umană, de viața socială.

În valoarea simbolică a *Luceafărului*, în succesiunea variantelor, se infiltrază treptat existența spirituală și socială a scriitorului. Schema abstractă a celor două basme se umanizează prin integrarea în simbol a zbuciumului vieții concrete, devine mai naturală, capătă dinamism și justificare psihologică. În laboratorul poetului epurarea treptată de elemente fabuloase și mitice, apropierea de modalitățile umane de comportare și motivarea psihologică a unor reacții se traduc între altele prin eliminarea episodului claustrării fetei și prin înlăturarea florii fermecate cu ajutorul căreia Florin îi cîștigă dragostea. Spre deosebire de model, poemul definitiv plasează momentul în care fata se înamorează de luceafăr la vîrsta primilor fiori, atunci cînd disponibilitățile psihice sînt

²⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii romine de la origini pînă astăzi*, Buc., 1941, p. 542.

mai fără obiect. Transformarea, și nominală, a lui Florin în Cătălin se produce prin eliminarea atributelor eroice, prin reducere și declasare, impunându-i-se chiar o condiție socială subalternă. Urmărirea evoluției și transformărilor în desfășurarea epică și a modificărilor în psihologia (de ce nu și în sociologia) personajelor confirmă și pe plan artistic mărturia poetului asupra originii și înțelesului alegoric al poemului: „În descrierea unui voiaj în Țările Române, germanul K(unisch) povestește legenda *Luceafărului*. Aceasta e povestea. Iar înțelesul alegoric ce i-am dat este că dacă geniul nu cunoaște nici moarte și numele lui scapă de noaptea uitării, pe de altă parte aici pe pământ nici e capabil a fericii pe cineva, nici capabil de a fi fericit. El n-are moarte, nici noroc. Mi s-a părut că soarta *Luceafărului* din poveste seamănă mult cu soarta geniului pe pământ și i-am dat acest înțeles alegoric”²⁹.

Înlăturarea unor elemente fabuloase și circumscrierea conflictului, umanizarea lui, nu înseamnă nicidecum coborîrea la nivelul mediu de înțelegere și adeviune. Ceea ce pierde în densitate cîștigă în intensitate. Dacă eroul Florin a devenit pajul Cătălin și e preferatul fiicei de împărat, zmeul, devenit luceafăr, s-a depărtat la mii de ani lumină. Orgoliul rănit al astrului îndrăgostit de o muritoare este transpunerea în planul ficțiunii a înaltelor aspirații ale poetului, a imposibilității zborurilor sale în condițiile vieții și epocii în care a trăit. Dintr-un abstract conflict intelectual s-a transformat într-un acut conflict moral. Antinomia, incompatibilitatea nu mai provin din diferențe de structură ci sînt de natură morală, psihologică, socială. Umanizarea nu diminuează conflictul, ci-l potențează, îi conferă noi dimensiuni și o mai mare intensitate, reflexivitate.

Sub raport epic și filozofic poemul eminescian își are punctul de plecare în partea a doua a basmului *Fata în grădina de aur*, prima parte fiind un episod obișnuit mai tuturor basmelor. Motivul îndrăgostirii unei ființe supranaturale de o pămînteancă este amplificat, potențat de influența exercitată de cel de al doilea basm *Miron și frumoasa fără corp*, în care viteazul tărîmurilor noastre este mistuit de pasiunea pentru o zeităte. Tinctura filozofică a modelelor a trezit un ecou adînc în sufletul creatorului. Sîmburele alegoric al mitului, zestre comună a popoarelor și timpurilor a încolțit pe terenul propice al unei structuri lirice, meditative și filozofice și s-a transformat în urma unui travaliu artistic de un deceniu, într-o simfonie cu acorduri celeste izvorîte însă din acea unică sinteză dintre zbuciumul unei existențe geniale și zestrea spirituală a unui întreg popor. Împletirea dintre motivul folcloric și experiența personală a generat cel mai original poem eminescian, ale cărui rădăcini și implicații temporale și spațiale îl fac, în același timp, reprezentativ pentru literatura română și o realizare de prim ordin (pe linia motivului cel puțin) în literatura universală. Frămîntările de totdeauna ale oamenilor, pendularea inerentă naturii umane între atracțiile îmbietoare ale pămîntului și predispoziția pentru puritatea culmilor și pentru seninul

²⁹ Citat după M. Eminescu, *Opere*, vol. II, Ediția citată, Buc. 1939, p. 403.

cerului este mesajul manifest al poemului. Concluzia acidă care se degajă este că nu poate fi depășită condiția comună decît printr-o pasiune devastatoare, prin devotamentul și credința într-un ideal căruia să-i jertfești totul. Arald obține înfrîngerea legilor firii și-o redobîndește pe Maria, blonda regină dunăreană, așa cum fulgerînd printre stele luceafărul își reneagă nemurirea, dar amîndoi, fie coborînd, fie urcînd pe verticală sînt devorați de pasiune.

Scrisoarea a III-a, cea mai caldă mărturie a patriotismului eminescian, pe lîngă alte fragmente cu rădăcini în poezia populară, conține și acel intermezzo al scrisorii pe care fiul lui Mircea o adresează „dragei sale, de la Argeș mai departe”. Originile ei populare au fost de mult identificate, iar în intenția acestor note pe marginea vastului subiect care este raportul dintre opera originală a lui Eminescu și folclorul românesc, în totalitatea manifestărilor lui, nu este decît să încerce a diminua două obiecții ridicate acestei scrisori.

Prima vizează autenticitatea, mai bine spus iluzia de autenticitate a scrisorii ca producție în spirit popular: „Scrisoarea pe care feciorul de domn o trimite dragei sale, la Argeș, în care se amestecă ritmul popular cu elemente aulice, spre deosebire de atîtea compuneri eminesciene în mod poporan conține o măsură de falsitate”³⁰. Evident, „măsură de falsitate” în comparație cu alte poezii în care conjugarea a două mentalități poetice este realizată desăvîrșit. Chiar și sub acest aspect s-ar putea invoca o motivare prin aceea că poetul nu vedea în retrospectiva istorică diferențe între mentalitatea curții și cea a mulțimii, accepta, pentru perioada respectivă, existența unor relații patriarhale. Dacă sub aspectul diferențierii sociale și economice este greu de admis o asemenea viziune, sub raport psihologic și cultural, atît fiul de domn cît și țărănul aveau aceleași reacții și se foloseau de aceeași zestre poetică. O asemenea unitate este cu atît mai probabilă în situația pericolului care amenința existența țării. Dar valoarea acestei infiltrații lirice ni se pare că rezidă în funcția ei artistică, judecată nu independent, ci în ansamblul poeziei. Prin intermediul scrisorii se pune capăt freamătului și înclăstării bătăliei. Versurile populare sugerează, dau mai multă veridicitate și naturalețe atmosferei de odihnă și liniște de care e cuprinsă ostirea victorioasă a domnitorului. O dată datorită ostășească împlinită, primul gînd se îndreaptă spre iubită, și prin ea către țară, ca peisaj, bogății, oameni. Fiorul liric al acestei „scrisorele” de gingășie populară nu trebuie conceput ca valoare în sine. Această imixtiune trebuie raportată și judecată în funcție de economia întregului poem.

O altă obiecție este ridicată de Șerban Cioculescu într-un articol despre critica socială eminesciană, marginalii la „Scrisoarea a III-a” în care se comentează: „Cu simplu caracter de paranteză, admirînd cum se cuvine proaspătul lirism popular al misivei, am observa totuși că în rîndurile adresate soției lui („Grăim, Doamnă către tine”, — doamnă, nu domniță), tînărul uită să răspundă tinerei îngrijorate, poate în

³⁰ G. Călinescu, *Opera lui Eminescu*, vol. IV, Buc., 1936, p. 161.

refugiu, „mai departe” de cetatea de scaun, uită să o pună în curent cu esențialul, cu bătălia și cu sorții ei norocoși, trimițându-i ca mesageri ulterioari oastea *tatălui său* (iar nu *a sa*!). Cum nu cunoștea tinărul sufletul curios al fiicelor Evei! Dar, încă o dată, aceasta nu întunecă frumusețea mesajului necircumstanțial³¹. Obiecția este, evident, de altă natură. Despre faptul că tinărul oștean și fecior de domn nu cunoștea curiozitatea fiicelor Evei, iar uneia dintre ele, în calitate de soție îngrijorată a unui participant la o bătălie cu un adversar de temut, uită să-i comunice „esențialul”, credem că s-ar putea invoca argumente care să infirme o atare interpretare. În adevăr, „misiva” nu conține explicit cezariana formulă „Am învins”. Implicit însă, și nu putem ignora discreția oșteanului, deznodământul fericit al înclăștării este comunicat prin tonul senin și voit desprins de înclăștarea luptei. Fiul unui domnitor care ar fi suferit o înfrângere nu putea trimite „ca mesageri ulterioari oastea tatălui său” și, am adăuga noi, *cu flamurile*. Este de neînțeles insistența asupra faptului că „mesagerii” ar fi oastea tatălui, cind în text scrie clar „oastea mea cu flamurile”. Documentele atestă în mod frecvent pe fiii domnitorilor în calitate de comandanți ai unei părți a oștirii. În eventualitatea unei catastrofe militare care ar fi adus după sine invazia otomană asupra țării, o asemenea „misivă” nici nu era de conceput și în nici un caz într-un asemenea ton. Am opinia chiar ca *astfel* și numai astfel concepută scrisoarea comunică mai mult decât infatuatul și neutrul „Am învins”. Sentimentul datoriei împlinite față de țară și implicit față de „draga sa”, conștiința înlăturării pericolului îi dau liniștea, detașarea și siguranța care respiră din întreaga scrisoare. De ce să nu credem că în mod voit poetul a neglijat să comunice deznodământul luptei, așa de evident totuși. De astfel, aducătorul va fi fost el însuși martor și participant la înfruntarea oștirilor și, implicit, putea satisface curiozitatea doamnei.

Fără a adera la punctul de vedere al necesității unei structuri didactice și a oportunității unor concluzii finale, care pot, cu același efect, să fie consemnate, difuzate și deduse din cuprinsul cercetării, îndrăznim a afirma că prețuirea superlativă pe care a acordat-o poporului și manifestărilor lui spirituale l-au făcut pe Eminescu să-l determine pe prietenul său I. Creangă să-și obiectiveze prin scris tezaurul său de basme și amintiri. Nu va fi fiind aceasta cea mai de seamă, deși indirectă, contribuție a poetului în acest domeniu?

³¹ Șerban Cioculescu, *Aspecte de critică socială eminesciană. Marginalii la „Scrisoarea III”*, „Viața românească”, nr. 4—5/aprilie—mai, 1964, p. 238.

LA CREATION D'EMINESCU A BASE FOLKLORIQUE

RÉSUMÉ

Cette étude ne tente pas de dépister les racines folkloriques de l'oeuvre d'Eminescu ; dans les limites des recherches déjà entreprises de ce côté-là, l'auteur poursuit le processus d'élaborations successives, à partir du texte original populaire jusqu' à la version finale, afin de mettre en évidence justement la contribution personnelle du poète. L'étude de ces rapports entre la création originale et ses prémisses orales ne se borne pas à signaler certaines analogies ; elle essaie de démontrer que, dans le cas d'Eminescu, la fusion intime des deux plans artistiques et l'assimilation de tout le trésor de la culture et de la mentalité folklorique roumaine, confère à l'oeuvre sa durée et sa valeur universelle. L'élément national d'essence populaire est implicite et indispensable à une création de portée universelle.

La poursuite des étapes de la création d'Eminescu ainsi que l'étude de ses variantes intermédiaires ont permis à l'auteur de surprendre tout le travail d'élaboration artistique du poète, révélé par sa manière personnelle d'atténuer certaines particularités ou, parfois, par l'effacement de la signification de l'original folklorique.

La contribution d'Eminescu se manifeste en général par ses initiatives à écarter l'élément fabuleux, à circonscrire et humaniser le conflit, enfin par son lyrisme et son intensité.

„A-L APUCA PE DUMNEZEU DE (UN) PICIOR”*

EUGENIU COȘERIU

1.1. În articolul său *Il cuide Dieu tenir par les piez* (*Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson*, Göteborg, 1952, p. 351–355), A. Långfors a atras atenția asupra acestei expresii utilizate în franceza veche și medie pentru a exprima în mod plastic o „bucurie exuberantă” (sau o „fericire perfectă”), semnalând totodată faptul că locuțiunea – deși în forme parțial diferite – apare în textele literare între secolele al XII-lea – al XV-lea. El găsește într-adevăr la Tobler–Lommatzsch cinci exemple, la care va adăuga un al șaselea, mult mai tardiv, și le clasifică în felul următor:

a) formulă „completă”: *Par les piés cuide Dieu tenir* (Gautier de Coinci, *Miracle d’un chevalier qui aimoit une dame*) și: „[la vieille] de joye emprise, cuidant Dieu tenir par les piez, lève de haulte heure...” (*Cent nouvelles nouvelles*);

b) formulă fără verbul *cuidier*: „si fud plus liez/ Que s’il tenist Dieu par les piez” (Ambroise, *Estoire de la Guerre Sainte*, tradusă de Gaston Paris prin „Il fut plus content que s’il avoit tenu Dieu par les pieds” // „fu mai bucuros decât dacă l-ar fi ținut pe Dumnezeu de picioare” //); *Com s’il tenist Dieu par les piés* (Robert le Diable); „fu si liez qu’il ne vousist mie Dieu tenir par les piez” (*Récits d’un ménestrel de Reims*);

c) formulă fără *cuidier* și fără *piez*: „Et ne samblast que Dieu tenist” (*Escanor*).

În ceea ce privește sensul acestei expresii, Långfors este de părere că ideea fundamentală și specifică redată este cea de decepție, aspect ce ar fi, de asemenea,

* Articolul, cu titlul „*Tenir Dieu par les pieds*”, a apărut în *Mélanges d’études romanes offerts à Leiv Flydal*, „Études Romanes de l’Université de Copenhague”, *Revue Romane*, numéro spécial 18, 1979, Akademisk Forlag. Traducerea, din limba franceză, îi aparține doamnei prof. Anca Gâță, de la Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați. În text, între bare oblice duble //...//, a fost plasată transpunerea, adeseori voit literală, a enunțurilor pentru care s-a apreciat că este necesară și reproducerea variantei în limba franceză. Forma finală a textului de față reprezintă rezultatul reviziei redacționale (n.red.).

implicat de verbul *cuidier*¹. Doar variantele fără *cuidier* ar părea că nu exprimă decât o „bucurie exuberantă” și că nu conțin nici o „idee de nerealizare” (*op.cit.*, p. 355). Dar acest lucru este puțin probabil, deoarece verbul *cuidier* nu se referă, în mod evident, decât la imposibilitatea justificării metaforice a bucuriei (faptul de a fi apucat picioarele lui Dumnezeu), explicație care, bineînțeles, nu poate fi decât imaginară, așa cum remarcă de altfel însuși Långfors, în același context: „Imposibilitatea gestului enunțat [...] este subliniată de prezența [...] verbului *cuidier* «a crede, a-și imagina»” (*ibidem*, p. 352). Pe de altă parte, formulele „reduse” nu sunt de fapt decât înlocuiri ocazionale ale formulelor „complete”, astfel încât ele nu pot avea un alt sens decât acestea din urmă². Dimpotrivă, este

¹ „Ideea esențială este decepția, nerealizarea speranței nutrite” (*op.cit.*, p. 352); „cred că, în expresia pe care o studiem, sensul de nerealizare este primar: ea enunță o bucurie care se dovedește prematură, himerică, ideea decepției fiind imediat sugerată de prezența verbului *cuidier*” (*op. cit.*, p. 355).

² Dat fiind că găsește deja formula „redușă” („slăbită”) în texte vechi, iar formula „completă” atât într-un text vechi (la Gautier de Coinci), cât și într-unul destul de recent (*Cent nouvelles nouvelles*), Långfors crede că a avut loc de timpuriu o veritabilă reducere a expresiei și că cele două variante au conviețuit apoi una alături de cealaltă „timp de trei secole și mai bine” (*ibidem*). Însă aceasta este o interpretare care nu poate fi acceptată. În cazul acestor locuțiuni este vorba despre fenomenul de «discurs repetat» (cf., cu privire la această noțiune, articolul nostru *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. Actes du Premier Congrès international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, p. 194–198), iar una dintre proprietățile unităților de «discurs repetat» este că ele pot fi totdeauna reprezentate prin unele din părțile lor. Dacă astăzi cineva nu spune decât *Tant va la cruche à l'eau* sau *Il s'en moque comme du quart*, aceasta nu înseamnă că aceste formule „reduse” există ca veritabile „variante” alături de „formulele complexe” care le corespund, căci, în realitate, la acestea din urmă se face aluzie, ele nefiind spuse decât pe jumătate. De altfel, *com si*, în exemplul extras din *Robert le Diable*, are aceeași funcție textuală ca și *cuidier* în formula completă. Este același caz, sau este aproape aceeași situație, și în ceea ce privește *samblast* în exemplul din *Escanor*. Și chiar în cazul exemplului din Ambroise nu este mai puțin evident că ar fi vorba doar de ceva presupus.

** Informația cu privire la tratarea expresiei în *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele A-B, București, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuției în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera P (*pe-pînar*), București, Editura Academiei, 1974, s.v. *picioar*, după cum urmează: „*parcă (l-)a prins* (sau *apucat*) *pe Dumnezeu de (un) picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare și neașteptată”. În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coșeriu citează mai multe dicționare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, și la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul și după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcției” („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior și nu i-ar fi părut așa de bine”). Menționăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din textul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coșeriu privind moștenirea din latină a expresiei discutate, în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găsește la Stelian Dumistrăcel, în articolul „*A prinde (a apuca) pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieși cu bine dintr-o încurcătură”, din dicționarul intitulat *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Institutul European, 2001, p. 130. Printre altele, este semnalată soluția de compromis la care recurge

foarte adevărat că expresia noastră, așa cum vom constata noi înșine mai jos, poate fi „ironică” (*ibidem*, p. 352) – este ironică, într-adevăr, atunci când este aplicată nu celui care vorbește (ceea ce se întâmplă arareori), ci altor persoane (ceea ce constituie cazul cel mai frecvent).

1.2. Aceeași locuțiune – *crede* (sau *i se pare*) *că a apucat* (sau *a prins*) *pe Dumnezeu de (un) picior*, *parcă ar fi apucat (prins) pe Dumnezeu de (un) picior* – și exact cu același sens (adică referitor la o bucurie excesivă și orgolioasă) există și în română, unde este chiar folosită în mod curent. În *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA), găsim: „*A apuca pe Dumnezeu de (un) picior* se zice despre cel ce nu mai poate de bucurie sau de îngâmfare (crezând că cine știe ce lucru mare a săvârșit)”, cu un exemplu care începe cu verbul *a socoti* „a crede, a presupune”, din Ispirescu; la Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1903–1924): „*Crede că a apucat pe Dumnezeu de picior*, er glaubt, Wunder was erreicht zu haben”; la Candrea (în Candrea–Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* [1926–1931]): „*parcă a apucat pe Dumnezeu de un picior*, se zice despre cineva care are o bucurie neașteptată”; la A. Scriban (*Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939): „*Apuc pe Dumnezeu de picior*, dau de o mare fericire”; și în *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958): „*A apuca pe Dumnezeu de picior*, a simți o mare bucurie”^{**}.

1.3. Pornind de la articolul lui Långfors, D. Găzdaru („*Tomar el cielo con las manos*” en las lenguas románicas, în Societas Academica Dacoromana, „Acta Philologica”, II, Roma, 1959, p. 225–231) a menționat această expresie românească, aproape identică cu cea din franceza veche, și citează un exemplu din Creangă („Lui Ițic i s-a părea c-a prins pe Dumnezeu de un picior, când te-a vedea acasă”, *Moș Nichifor Coțcariul*), comparând-o cu sp. *tocar el cielo con la(s) mano(s)*, cu it. *toccare el cielo con un dito*, dar și cu sp. *tomar (asir, coger) el cielo con las manos*. Pentru expresia italiană, Găzdaru reproduce explicația lui Rigutini–Fanfani (*Vocabolario italiano della lingua parlata*): „dicesi proverbialmente di chi, per avere ottenuto alcuna cosa fuori della propria aspettazione, prova grandissimo contento, più spesso mescolato di un po’ d’orgoglio [NB]”, iar cu privire la cea de a doua expresie spaniolă notează că, dacă este adevărat că în Spania ea este interpretată ca fiind corespunzătoare cu „recibir gran enfado o enojo por alguna cosa, manifestán dolo con demonstraciones ruidosas”, totuși, în Argentina, ea „înseamnă” practic același lucru ca și expresia italiană *toccare il cielo con un dito*.

Însă, spre deosebire de Långfors, Găzdaru pune, de asemenea – și chiar pe primul plan –, problema etimologiei acestor locuțiuni. El se întreabă mai ales cum s-ar putea explica paralelismul izbitor între română și franceză și este mai întâi

I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coșeriu): pentru „*Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*”, găsim „crezu că l-a apucat pe Jupiter de picior” (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Națională”, București, 1923, p. 45) (n.red.).

tentat să admită o influență a francezei vechi asupra românei (influență exercitată prin intermediul literaturii), aceasta părăndu-i soluția cea mai verosimilă. Cercetătorul admite totuși și posibilitatea unui împrumut în ambele limbi, care ar putea proveni dintr-o a treia limbă neidentificată. Însă, dat fiind faptul că găsește locuțiuni analoge în poloneză și în croată (*szczęśliwy jakby Pana Bga za nogę złapał* „fericit de parcă l-ar fi apucat pe Domnul Dumnezeu nostru de picior” și *zar misliš da si dragoga Boga za bradu uhvatio?* „crezi poate că l-ai apucat pe bunul Dumnezeu de barbă?”), concluzionează printr-o presupunere pe care o consideră în cele din urmă ca „tal vez más cercana a la realidad”: aceste locuțiuni ar fi putut apărea în mod independent în cele două limbi, în virtutea unei „capacidad imaginativa común del espíritu francés y rumano”. El elimină în mod hotărât doar ipoteza unei origini comune reprezentată de latină, în baza faptului că în latină nu găsește expresii analoge.

2.1. De altfel, locuțiunea noastră există și în franceza modernă. Ea este înregistrată ca „populară” s.v. *pied* la Littré („il croit tenir Dieu par les pieds se dit d'un homme très joyeux de quelque affaire” // „crede că îl ține pe Dumnezeu de picioare se spune despre cineva foarte bucuros de ceva”//) și ca „figurată și populară” în *Dictionnaire de l'Académie* („Croire tenir Dieu par les pieds, éprouver une vive satisfaction dont on exagère le sujet” // „a crede că îl ține pe Dumnezeu de picioare, a simți o mare satisfacție al cărei motiv este exagerat”//); și am văzut că Gaston Paris o utiliza traducând din franceza veche. Este adevărat că, în cazul dicționarilor, ar putea fi vorba despre o locuțiune învechită, preluată în mod mecanic din alte dicționare mai vechi³, iar la Gaston Paris ar putea fi o traducere în mod deliberat literală. Însă aceeași locuțiune (*i tié l'bon Dié pa les piés, i pinse qu'i tié l'bon Dié pa les piés* etc.) a fost semnalată de P. Ruelle ca funcțională în franceza din Belgia, mai ales în graiurile wallone (într-o recenzie a articolului lui Långfors, „Neuphilologische Mitteilungen”, 54, 1953, p. 85–87). Ruelle explică expresia belgiană prin „crede că a atins fericirea deplină, că are un noroc nemaipomenit” și – lucru și mai important – dă și varianta *téni'l bon Dieu pa'l barbe*.

2.2. Mai mult, documentarea cu privire la acest tip de locuțiuni poate fi extinsă și la alte limbi. În albaneză găsim, într-adevăr, *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a apucat pe Dumnezeu cu mâna”, explicat la A. Leotti (*Dizionario albanese-*

³ Într-adevăr, locuțiunea figurează, de exemplu, la Furetière și în *Dictionarul* lui Trévoux. Însă W. Gottschalk (*Die sprichwörtlichen Redensarten des französischen Sprache*, I, Heidelberg, 1930, p. 357) o semnalează ca „învechită”: „croire tenir Dieu par les pieds (über den Erfolg einer Sache glücklich sein: 1750, 1787, veraltet)”. Data 1750, menționată de Gottschalk, face referire la *Dictionnaire des proverbes français* (Frankfurt și Mainz, 1750), iar 1787 se referă la Leroux, *Dictionnaire comique, satirique, critique...* (ediție nouă, Pamplona și Amsterdam, 2 vol., 1786–1787).

italiano, Roma 1937, s.v. *perëndi*), prin „si è insuperbito straordinariamente”. Iar Á. Rosenblat menționează, pentru spaniola din Venezuela, *agarrar a Dios* (sau *a Papa Dios*) *por la chiva* „a-l apuca pe Dumnezeu de barbă”, expresie pe care o explică astfel: „es alcanzar algo extraordinario: «Ése como que agarró a Papa Dios por la chiva». Y por esso se dice del que se ufana por algo: «Se cree que agarró a Papa Dios por la chiva»” (*Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, Caracas–Madrid, 1956, p. 140). Cf. și expresiile îndeaproape înrudite cu tipul *toccare il cielo con un dito*: it. *Nessuno può toccare il cielo col dito*, sp. *Nadie puede coger* (sau *tomar*) *el cielo con las manos*, care figurează la W. Gottschalk, *Die bildhaften Sprichwörter der Romanen* (I, Heidelberg, 1935, p. 2) și cărora li se poate adăuga și locuțiunea paralelă din catalană *voler tocar el cel amb la mà* „a vrea să atingă cerul cu mână”, adică „pretendre coses impossibles” (Fabra, *Diccionari general*, s.v. *cel*).

3.1. Cu privire la toate aceste locuțiuni – cu excepția celor din urmă, care au un sens diferit – trebuie subliniate două aspecte. Pe de o parte, este vorba de o bucurie exuberantă și orgolioasă, ca și când cineva ar fi obținut ceva absolut ieșit din comun, și motivul acestei bucurii este prezentat prin intermediul expresiei în cauză ca ceva presupus, crezut sau gândit de către cel la care se referă locuțiunea (cf. sensul identic din acest punct de vedere al fr. *cuidier*, com si, *penser*, rom. *a crede*, *a i se părea*, *a socoti*, *parcă*, polon. *jakby*, croat. *misliti*, sp. din Venezuela *como que*, *se cree que*). Pe de altă parte, de fapt, este vorba despre expresii diferite. Într-adevăr, ele constituie în primul rând două grupuri absolut distincte: în primul grup (A), se crede că a fost atins cerul (cu un deget, cu mână, cu mâinile): tip it. *toccare il cielo con un dito*. În al doilea grup (B), se crede că a fost apucat Dumnezeu de o parte a corpului: tip fr. *cuidier Dieu tenir par les piez*. În acest al doilea grup, „Dieu” // „Dumnezeu” // și „attraper” // „a apuca” // (sau „saisir” // „a apuca, a prinde; a ține” //) reprezintă, la rândul lor, aspectele comune ale locuțiunilor luate în discuție, în timp ce partea corpului de care este apucat Dumnezeu apare adesea ca fiind diferită: picioarele (franceză), un picior (sau laba piciorului) (română, poloneză), barba (croată, wallonă, spaniola din Venezuela), sau chiar nu este deloc numită (cum este cazul expresiei albaneze). Aceste fapte implică următoarele: dacă locuțiunile din cel de-al doilea grup au aceeași origine, ar fi trebuit să existe în expresia care a constituit punctul de plecare ceva care, pentru un motiv oarecare, trebuia înlocuit și care a fost înlocuit în diverse moduri (sau chiar, uneori, suprimat).

3.2. Mai mult, dacă cele două grupuri sunt separate, concordanțele care există în interiorul fiecărui grup sunt de așa natură încât nu ar putea fi explicate printr-o poligeneză. Unitatea de gândire umană este în general suficientă, fără îndoială, ca justificare generică a unor expresii ca cele aparținând grupurilor A și B (cât și a altor expresii asemănătoare, ca fr. *voir les cieux ouverts*, *se sentir au septième ciel*,

être aux anges // a vedea deschizându-se porțile raiului, a se simți în al șaptelea cer//, it. *essere al settimo cielo*) – adică pentru a explica faptul că expresii asemănătoare pot apărea în orice limbă –, însă această justificare nu este suficientă pentru a explica faptul că, în două limbi îndeaproape înrudite, cerul este cel atins (și anume cu mâna sau cu un deget). Și nu este suficientă nici pentru a explica faptul că, în alte trei limbi atât de îndeaproape înrudite, Dumnezeu este prins de o parte a corpului. Aceste locuțiuni trebuie deci să aibă, în fiecare dintre cele două grupuri, o origine comună⁴.

3.3. În plus, expresiile discutate, în măsura în care sunt utilizate în zilele noastre, sunt peste tot expresii evident populare (și Găzdaru observă că locuțiunile românești sunt „familiare”), astfel încât este dificil să admitem că s-au răspândit datorită literaturii. Pentru italiană și spaniolă, pe de o parte, pentru franceză și română, pe de altă parte (și, în acest caz, și pentru spaniolă, dacă locuțiunea care, până în prezent, nu a fost semnalată decât în Venezuela, este totuși, așa cum ne este permis să credem, destul de veche), trebuie, deci, mai înainte de orice să presupunem baze latine.

4.1. Or, cele două turnuri existau în latină, și anume chiar cu același sens și aceleași trăsături caracteristice.

4.2. Prima se găsește, de exemplu, la Cicero (*Ad Atticum*, II, 1, 7): *nostri principes digito se caelum putant attingere* și, într-o formă ușor diferită însă de această dată, cu simptomaticele „ut aiunt”, care introduce dictoane, la Symmachus (*Epistolae Familiares*, 1, 52/46): *ne ego digito, ut aiunt, supera connexa tetigissem* (cf. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarter der Römer*, Leipzig, 1890, p. 63). În dicționarul Lewis-Short, *digito caelum attingere* este tradus, s.v. *caelum*, prin „to be extremely fortunate”; iar F. Calonghi, în a doua parte a lucrării sale *Dizionario della lingua latina* (ed. a 3-a, Torino, 1957), explică it. *toccare il cielo col dito* prin „essere felice” și îl „traduce” în latină doar prin *digito caelum attingere*. La rândul său, această expresie latinească era evident preluată din greacă, în care *τη κεφαλή του ουρανού ψαύειν*, literalmente „a atinge cerul cu capul”, era o locuțiune absolut curentă și se utiliza exact în același sens (cf. A. Otto, *op.cit.*, loc.cit.). Este vorba, de altfel, de o expresie bine-cunoscută și nu ne vom ocupa de ea aici.

4.3.1. Cea de a doua locuțiune apare, după părerea noastră, la Petronius (51, 5), în celebra istorisire despre împărat (Tiberius) și sticlărul care a inventat un sortiment de sticlă incasabilă și flexibilă (istorisire reluată între alții și de Isidor din

⁴ Cu privire la sensul istoric al soluțiilor „poligenetice” (care în realitate nu sunt soluții, ci constituie doar un mod de a pune problemele respective), cf. E. Coseriu, *¿Arabismos o romanismos?* („Nueva revista de filología hispánica”, 15, 1961, 1–2, *Homenaje a Alfonso Reyes*, I, p. 17–18) și „Tomo y me voy”. *Ein Problem vergleichender europäischer Syntax* („Vox Romanica”, 25, 1966, p. 44).

Sevilla, *Etymologiae*, XVI, 16, 6). Iată această istorioară, cu fragmentul care ne interesează:

Fuit tamen faber qui fecit phialam uitream, quae non frangebatur. Admissus ergo Caesarem est cum suo munere, deinde fecit reporrigere Caesari et illam in pauimentum proiecit. Caesar non pote ualdius quam expauit. At ille sustulit phialam de terra; colissa erat tamquam uasum aeneum. Deinde martiolum de sino protulit et phialam otio belle correxit. *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*, utique postquam [Caesar] illi dixit: „Numquid alius scit hanc condituram uitreorum?”...

Fără îndoială, fragmentul subliniat înseamnă, în traducere literală, „Acestea duse la bun sfârșit, el credea că îl ține (sau: l-a apucat) pe Jupiter de c...”, sp. „Hecho esto, creía haber asido a Júpiter por un c...”, însă sensul pe care îl putem deduce cu ușurință din context este evident: că „sticlarul era cuprins de bucurie și foarte mândru, adică credea că-l ține pe Dumnezeu de un picior”, dat fiind mai ales faptul că fusese întrebat dacă și altcineva mai cunoștea secretul minunatei sticle (căci, firește, nu putea bănuși că, de îndată după aceea, împăratul avea să-l decapiteze).

4.3.2. Cât despre lecțiunea *coleum*, aceasta poate fi considerată ca fiind pe deplin garantată. Este lecțiunea din *Codex Traguriensis* și în prezent ea este acceptată, practic, de toți filologii, îndeosebi, de A. Ernout (în ediția sa *Pétrone. Le Satiricon*, ed. a 3-a, Paris, 1950, p. 48), de A. Maiuri (*La Cena di Trimalchione di Petronio Arbitro*, Napoli, 1945, p. 117), de E.V. Marmorale (*Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, ed. a 2-a, Florența, 1961, p. 84), de P. Perrochat (*Le Festin de Trimalcion. Commentaire exégétique et critique*, ed. a 2-a, Paris, 1952, p. 82) etc. În trecut, editorii (și comentatorii) „corectau” în general *coleum*, pe care îl preschimbau în *solium*, sprijinindu-se pe pasajul din Horațiu, *Epistole*, I, 17, 34⁵, *attingit solium Iouis*, căruia Maiuri (*op. cit.*, loc.cit.) îi aduce obiecții foarte îndreptățite: „Gli editori che correggono in *solium Iouis* si richiamano all’oraziano *attingit solium Iouis* [...], ma ciò non autorizza a distaccarsi dalla lezione del codice e a rinunciare alla plebea ma più efficace espressione di Trimalchione”⁶.

⁵ Este ceea ce face deja N. Heinsius (în ediția lui P. Burmann, Utrecht, 1709; a 2-a ed., Amsterdam, 1743), urmat de Buechler, Friedländer etc.

⁶ John of Salisbury (Johannes Saresberiensis, cca 1120–1180), care introduce în al său *Policraticus* o parafrază a textului lui Petronius, dă în acest loc *coelum* (cf. *Policraticus*, ediția Giles, Oxford, 1847–1848, IV, 5, p. 232), ceea ce, după Marmorale (*op.cit.*, loc.cit.), „fa supporre o che gli abbia letto male *coleum* o che abbia voluto ripulire il testo”. Adică John of Salisbury, care, bineînțeles, urma un manuscris cu mult mai vechi (dispărut apoi) al *Satiricon*-ului (*Codex Traguriensis* datează, se știe, de-abia din secolul al XV-lea), avea tocmai *coleum* în exemplarul pe care îl utiliza. Isidor din Sevilla, care, de altfel, reproduce cuvânt cu cuvânt istorioara lui Petronius,

4.3.3. Marmorale, care în această privință este de aceeași părere, adaugă totuși: „L'espressione è grossolana, ma piena di forza, come avviene sempre quando il popolo modifica frasi viete e consunte” (*op.cit.*, loc.cit.). Adică, pare să creadă că enunțul *coleum Iouis tenere* constituie o imitație și deformare voluntară a expresiei *solium Iouis attingere*, expresie pe care o consideră evident o locuțiune tradițională („frase vieta e consunta”). Este și opinia multor altor autori, de exemplu Otto și Perrochat. Însă e oare într-adevăr vorba, în cazul acestei expresii, despre o imitație a expresiei *solium Iouis attingere*? Iar această ultimă expresie (care, de altfel, nu este semnalată în această formă decât la Horațiu) era într-adevăr o locuțiune? Ne permitem să ne îndoim. În chiar textul lui Horațiu, invocat în această discuție, expresia pare a fi mai curând utilizată în sensul său propriu, dat fiind că învingătorii urcau într-adevăr în templul lui Jupiter Capitolinus. Și la fel se întâmplă și cu celelalte două ocurențe ale sintagmei *solium Iouis* citate de Marmorale: *Sine tui solium Iouis, et virtute parata/ Astra tenes* (Statius, *Silvae*, III, 1, 25–26) și *cum deinde tremendi ad solium uenere Iouis* (Valerius Flaccus, 3, 384–385)⁷. Acestea nu sunt locuțiuni, ci construcții libere care, în afara faptului că în cadrul lor este menționat Jupiter, nu au nicio asemănare anume cu expresia lui Petronius. Mai curând, *putabat se coleum Iouis tenere* prezintă toate aparențele unei locuțiuni cu caracter fix și proverbial.

5.1. În orice caz, nu există nici un motiv pentru a crede că această expresie ar fi fost creată de Petronius, nici că el ar fi fost primul care ar fi utilizat-o în această formă. Chiar dimpotrivă: nu este lipsit de sens să presupunem că, și în acest caz, este vorba despre o expresie care exista deja înaintea lui Petronius în limbajul popular și pe care Petronius a adoptat-o. Se știe că multe locuțiuni latine populare atestate pentru prima dată (sau chiar exclusiv) în *Satiricon* supraviețuiesc în limbile romanice (și, bineînțeles, nu datorită acestui text, ci transmitându-se în mod direct). Această presupunere ar fi confirmată dacă s-ar adeveri că expresiile romanice luate în discuție mai sus continuă locuțiunea folosită de Petronius.

5.2. Or, acest lucru este măcar foarte probabil și avem o serie de bune motive pentru a admite aceasta. Argumentul cel mai puternic în această privință este chiar sensul expresiei cu pricina, care este identic cu cel al expresiilor romanice⁸. Un al

continuă după *phialam correxuit* în modul următor: *Hoc facto Caesar dixit artificii [...]*. Aceasta înseamnă că pur și simplu el omite pasajul *putabat [...] tenere*, ceea ce ne arată că și el citea *coleum* în textul de care dispunea și că a suprimat toată fraza pentru a evita reproducerea acestui cuvânt.

⁷ Cu privire la Statius, E. Otto remarcă în mod explicit (*op.cit.*, loc.cit., notă) că la acesta este vorba chiar de primirea între zei.

⁸ A. Ernout, care, pe bună dreptate, nu raportează *coleum* la *solium*, presupune că locuțiunea *coleus Iouis* desemna „fără îndoială un fel de talisman” (*op.cit.*, loc.cit.); la fel, Perrochat, *op. cit.*, loc.cit. Această presupunere este totuși lipsită de fundament; mai mult, o asemenea desemnare nu ar conveni contextului. Însă chiar dacă expresia *coleus Iouis* ar fi trebuit să desemneze o amuleta, tot ar însemna și „coleus Iouis”, iar sensul fragmentului ar fi, în orice caz, că sticlarul era cuprins de bucurie

doilea argument este furnizat de analogia perfectă între structura expresiei latinești și cea a locuțiunilor romanice: în expresia latinească găsim și „a-l fi apucat” sau „prins” (*tenere*), și un zeu (Jupiter), și o parte a corpului de care zeul este apucat; mai mult, există în expresie chiar acel „credea” (*putabat*) care introduce atât de des expresiile romanice. Însă, un argument suplimentar și la fel de convingător este furnizat chiar de faptul că expresiile romanice și, respectiv, cele neromanice nu sunt în întregime identice, adică de faptul că în aceste expresii referirea se face adesea la părți ale corpului diferite. Într-adevăr, această diversitate poate fi justificată ca o consecință a unei înlocuiri eufemistice: în momentul în care Jupiter a fost înlocuit în locuțiune de Dumnezeu creștinilor, trebuia totodată neapărat înlocuit și *coleum*, și anume prin termeni mai decenti, corespunzători imaginii creștine a lui Dumnezeu.

6. Problema etimologică a expresiilor din franceza veche și din română poate fi deci considerată ca și rezolvată: este vorba, foarte probabil, de locuțiuni moștenite din latină, anume de modificarea prin eufemisme a lat. *putabat se coleum Iouis tenere*. Și acest lucru este valabil și pentru expresia din albaneză. Dimpotrivă, rămâne de stabilit în ce mod și pe ce cale locuțiunea a fost introdusă și în croată și poloneză.

Universitatea din Tübingen

*

Eseul nostru, a cărui idee centrală (referitoare la etimologia expresiei examinate) își are originea într-un seminar despre latina vulgară ținut în 1956, fusese deja expedit redacției acestor *Mélanges* [vezi p. 9, n.red.] când M.K. Baldinger ne-a semnalat articolul lui J. Thomas, *De Pétrone aux Patois Modernes: „Croire tenir Dieu par les pieds”* („Zeitschrift für romanische Philologie, 74, 1958, p. 413–423), care scăpase atenției noastre. Thomas, bazându-se numai pe faptele franceze (la care adaugă însă o întreagă serie de noi exemple belgiene exemplelor deja oferite de P. Ruelle), ajunge la aceeași concluzie cu privire la etimologia expresiei noastre, soluție pe care o prezintă „cu titlu de ipoteză” (p. 420). Estimăm că și această coincidență fortuită, precum și rezultatele la care am ajuns și faptele pe care le-am semnalat (mai ales existența acestui tip de expresii în mai multe limbi romanice și neromanice, dar și diversitatea lor în ceea ce privește partea corpului pe care o numesc) confirmă pe deplin ipoteza lui Thomas. Dimpotrivă, nu se poate ține cont de ipoteza emisă, nu fără ezitări, de către P. Ruelle (*art.cit.*, p. 87), conform căreia expresiile în discuție ar putea proveni din expresia folosită în Evanghelie (Matei, 28,8,9) *tenuerunt pedes eius* [ale lui Christos]. De fapt, această ipoteză ar putea fi luată în considerație, la urma

și de mândrie după „performanța” sa aparte. Otto (care adoptă totuși lecțiunea *solium*) interpretează foarte bine sensul expresiei în cauză: „er hielt sich für einen Gott” (*op.cit.*, loc.cit.). Cu privire la distincția între *desemnare*, *semnificat* și *sens*, cf. lucrarea noastră *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 9.

urmei, doar pentru franceză și pentru locuțiunea *tenir Dieu par les pieds*, dar nu și pentru celelalte limbi romanice, respectiv neromanice care cunosc acest tip de locuțiuni, nici pentru diferitele variante în care acestea apar în limbile respective. Și chiar în expresiile din franceza veche, *tenir* nu este folosit cu sensul „soutenir” // „a susține, a sprijini” //, germ. „halten”, ci mai curând cu sensul „avoir attrapé” // „a(-l) fi apucat” // (sau „saisi” // „prins” //), care este și cel al lat. *tenere* în textul lui Petronius [E.C.].

1938, 303; 14. George Popa, *Șerban Bascovici*, „Destăinuiri”, „Lanuri”, V, 1938, 4–5; 15. Ștefan Baciș, *Șerban Bascovici*, „Destăinuiri”, „Sfarmă Piatră”, IV, 1938, 132; 16. Constantin Stelian, *Șerban Bascovici*, „Destăinuiri”, „Decembrie”, I, 1938, 5–6; 17. Perpessicius, *Opere*, VII, E. P. L., 1975, 321–325; 18. I. Anestin, *Schiță pentru istoria teatrului românesc*, București, Editura Vremea, 1939, 116; 19. Vasile Damaschin, *Poetul Șerban Bascovici*, „Seara”, III, 1940, 728; 20. Paul Papadopol, *Din poezia de azi*, „Preocupări literare”, V, 1940, 4; 21. Încrестări, „Tribuna”, Cluj, III, 1940, 115; 22. Vasile Damaschin, *Baudelaire în românește*, „Seara”, III, 1940, 870; 23. „Florile răului”, *culegere și tălmăcirii din Charles Baudelaire*, „Cele trei Crișuri”, XXI, 1940, 9–10; 24. L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, Editura Cugetarea, 1940, 88; 25. Vasile Cărăbiș, *Charles Baudelaire*, „Florile răului”, *alese și tălmăcite în versuri de Șerban Bascovici*, „Gorjanul”, XVIII, 1941, 1; 26. C. A. R. [Virgil Carianopol], *Oameni și cărți*, „Gazeta refugiaților”, II, 1941, 34; 27. *De vorbă cu poetul Șerban Bascovici*, „Evenimentul zilei”, V, 1943, 1551; 28. Ion Pas, *Carte despre vremuri multe*, București, E. P. L., 1963, 346–350; 29. Lidia Bote, *Simbolismul românesc*, București, E. P. L., 1966, 146–148; 30. Adriana Iliescu, *Literatorul*, E. L., 1968, 120–124; 31. Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900–1918*, Iași, Editura Junimea, 1970, 444–445; 32. Emil Manu, *Reviste românești de poezie*, București, Editura Academiei, 1972, 85; 33. Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*, III, București, E. P. L., 1974, 81–88; 34. T. Opreș, *Reviste literare ale elevilor*, București, E. D. P., 1977, 58–59, 73; 35. D. Micu, *Scriitori, cărți, reviste*, București, Editura Eminescu, 1980, 105–106; 36. Nae Antonescu, *Șerban Bascovici*, „România literară”, XXIV, 1991, 1.

ALEXANDRU BUSUIOCEANU

REMUS ZĂSTROIU

BUSUIOCEANU, Alexandru (10. VI. 1896, Slatina – 23. III. 1961, Madrid). Este fiul Alexandrinei (născută Ionescu) și al administratorului financiar Alexandru Busuioceanu, funcționar provincial cu un orizont intelectual deosebit, continuator prin preocupări al tradițiilor unei familii care numără între înaintași pe Grigore R. Busuioceanu, scriitor și ziarist unionist. **B.** învață mai întâi la școala primară și la gimnaziul din urbea natală, apoi trece la Liceul „Sf. Petru și Pavel” din Ploiești, unde în anul 1912 era elev în clasa a șaptea. Aici își va fi dat și bacalaureatul, probabil în vara lui 1914, de vreme ce câteva luni mai târziu figura printre studenții Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București, fiind

coleg cu Mihail Ralea, Dragoș Protopopescu, Tache Papahagi. Beneficiar al unor premii din fondul Hilel și al unor ajutoare acordate studenților merituosi, **B.** își întrerupe totuși studiile o dată cu intrarea României în război și pleacă voluntar pe front. Sfârșitul luptelor îl găsește la Iași, unde, în perioada încă nesigură a anului 1918, intră ca redactor politic la gazetele „Arena”, a lui Alfred Hefter, și „Depeșa”. Întors la București, spre sfârșitul anului, își reia studiile, fără a renunța la activitatea de publicist, continuată în „Lamura”, revistă scoasă de Al. Vlahuță și I. Al. Brătescu-Voinești, și la cotidianul „Dacia”, aflat sub aceeași conducere. La ambele periodice, și la fel la „Luceafărul” lui Octavian C. Tăslăuanu, el împarte povara treburilor redacționale cu Nichifor Crainic, de care îl lega, încă din anii neutralității, când **B.** era redactor la „Lumina nouă” (1915–1916), o prietenie trainică. În ianuarie 1920, își susține teza de licență în filologie modernă, într-o serie de absolvenți din care mai făceau parte Al. Rosetti și Mariana Rarincescu, obținând calificativul *magna cum laude*. Din toamna aceluiași an se află la Viena, pentru specializare în istoria artei, coleg de studii aici cu Nichifor Crainic și, pentru puțin timp, cu Lucian Blaga. Mai înainte, trecuse examenul de capacitate și fusese numit profesor de limba și literatura franceză la Liceul „Gh. Barițiu” din Cluj (1920). În capitala Austriei, urmează cursurile unor profesori de mare autoritate, ca Josef Strzygowski. Se gândea, chiar de atunci, la o carieră universitară într-un domeniu pentru care în țară nu existau decât puțini specialiști. Colaborarea lui cu versuri și articole la reviste și ziare precum „Luceafărul” (1919) sau „Gândirea” (1921–1938), printre ai cărei fondatori se numără, îi asigură o reputație de scriitor și critic literar, întărită și de apariția, în 1922, a culegerii de articole și studii *Figuri și cărți*. Totuși, el se îndepărtează cu încetul de viața literară, îndreptându-și eforturile către cercetările de istoria artei. Din 1922, se numără printre consilierii editurii Cultura Națională. Un an mai târziu, pleacă din nou în străinătate, la Școala Română din Roma, datorită lui Vasile Pârvan, profesor, îndrumător și model intelectual niciodată uitat. Cele patru semestre petrecute în Italia au fost hotărâtoare pentru viitorul lui **B.** Contactul direct cu lumea științifică europeană îi dă încredere, iar lucrările dedicate picturii italiene primitive îi aduc prețuirea colegilor italieni, dar și recunoașterea meritelor din partea unor somități ale disciplinei, între care Solomon Reinach sau Adolfo Venturi, la a cărui revistă, „L'Arte”, a și colaborat. În 1925 își susține teza de doctorat, *Un ciclo di affreschi del Secolo XI: S. Urbano alla Caffarella*, la Universitatea din București, în fața unei comisii prezidate de Charles Drouhet, având referent pe G. Murnu, iar coreferent pe V. Pârvan. **B.** pornește iar pe drumurile Europei, în noiembrie 1925, de data aceasta ca funcționar al Institutului Internațional pentru Cooperare Intelectuală de la Paris. Intră în legătură cu mari învățați germani și francezi, își publică studiile în reviste dintre cele mai cunoscute, participă la congrese internaționale de istoria artei, organizează expoziții, se străduiește să atragă atenția asupra artei românești culte și populare. La congresul de istoria artei de la Stockholm (1933), propune organizarea unei expoziții El Greco, pe care, cu o risipă uimitoare de energie, o și realizează în 1938 la Paris.

Din 1928, când se transferă ca profesor la Liceul „Mihai Viteazul” din București, **B.** este și docent liber la catedra de istoria artei a Facultății de Litere și Filosofie, cumulând aceste funcții cu acelea de consilier tehnic, apoi și de subdirector la Direcția Presei și Propagandei din Ministerul de Externe. Examenul de docență din 1929 confirmă calitățile tânărului învățat. De aceea, când, în 1931, catedra de istoria artei de la Universitatea din București se vacantează, el nu ezită să se înscrie la concurs. Rezultatul nu-i este favorabil, deoarece preferințele comisiei s-au îndreptat către G. Oprescu. O reparație, care însă nu putea face uitată amărăciunea acestui insucces, a primit **B.** în 1935, când a devenit suplinitor și apoi, din 1938, titular al conferinței de istoria artei la Academia de Arte Frumoase. Profesorul **B.** a lăsat celor ce i-au fost studenți amintirea unei prezențe ieșite din comun. Varietatea informației de specialitate, greu de egalat, se însoțea armonios cu interesul pentru metode moderne de cercetare. Între 1935 și 1940, el ține cursuri despre arta plastică a Renașterii italiene, despre baroc, despre istoria criticii de artă ș. a. Un catalog în patru volume al colecției regale de pictură este sub multe aspecte încă neîntrecut. Mai multe lucrări monografice, între care cele despre *Iser* (1932), *Andreescu* (1935), *Preziosi* (1936), deschizătoare de drum pentru cunoașterea artiștilor respectivi, apar în colecția de artă „Apollo”, pe care o inițiază și conduce. Cronicarul plastic este o altă fațetă a unei personalități prodigioase. Conducător al Direcției de Studii și Propagandă a Ministerului Propagandei, din 1940, el concentrează aici tineri intelectuali (Ion Frunzetti, Mihai Pop ș. a.), și pentru a-i feri de greutățile războiului. În 1941, **B.** a fost numit consilier cultural al legației române de la Madrid. Așa se face că nu mai era în țară spre sfârșitul anului, când publică *Ethos*, o culegere de studii și eseuri apărute mai întâi prin reviste, cele mai multe în „Gândirea” (1925–1933). Mai înainte, sub titlul *Pârvan gânditorul*, alăturase două studii cu un pronunțat caracter memorialistic, *Alegenor* (1927) și *Omul singuratic* (1933), într-o carte ce cunoscuse la vremea ei un adevărat succes, fiind tipărită în două ediții succesive (1933 și 1934). În Spania, țară vizitată adesea și în perioada pregătirilor pentru expoziția El Greco, organizează cicluri de conferințe, publică articole în reviste literare sau de artă, obține, în toamna anului 1942, înființarea la universitatea madrilenă a unei catedre de limba și literatura română, al cărei titular a fost până la sfârșitul vieții, iar, din 1943, a Institutului Român de Cultură (1943–1945). După război, **B.** își continuă activitatea universitară în capitala Spaniei, face critică de artă – este ales membru al Academiei „celor unsprezece” înființată de Eugenio d’Ors (Academia de Critică de Artă) – și revine, încercând poate în felul acesta să afle remedii pentru însingurarea și dezamăgirile exilului, la poezie. Versurile lui, compuse acum în castiliană, au un neașteptat ecou. Noile preocupări nu îl fac să uite însă de altele vechi, și caută cu înfrigurare în arhive sau în lucrări erudite din evul mediu urme ale istoriei românilor, începând cu dacii și împăratul Traian, într-o linie de continuitate spirituală ce conduce, înapoi în timp, spre lucrările lui Vasile Pârvan.

Debutul lui **B.**, din septembrie 1912, în revista școlară „Curierul liceului” din Ploiești, cu mici contribuții publicistice, îl arată de pe atunci preocupat deopotrivă

de literatură și de unele aspecte mai generale, cum ar fi situația românilor macedoneni. Un articol cu caracter patriotic este trimis în 1914 la o altă revistă a elevilor, „Junimea”, din Pitești. Dar adevăratul său început de drum în gazetăria politică și culturală îl prilejuiește apariția, în noiembrie 1915, a revistei „Lumina nouă” (București), în jurul căreia se strâng studenți, mai ales de la Facultatea de Litere și Filosofie. Între ei, își amintește peste ani, se găseau la „dreapta” Nichifor Crainic și Dragoș Protopopescu, la „stânga”, Mihail Ralea, iar la „centru”, B. însuși, Tudor Vianu și Paul Papadopol. Nu toți au colaborat însă la publicația al cărei redactor, în ultimele luni înainte de intrarea în război (iunie–iulie 1916), a fost chiar B. Câteva articole în care se ocupă de rolul tradiției în cultura noastră, mărturisind influența unui curent de gândire francez (Henri Bordeaux, Maurice Barrès, Charles Péguy), îl arată pe tânărul care abia începea al doilea an de studii hotărât să se delimiteze de un mod de gândire artistică și socială, cel sămănătorist, pe care îl socotea, cu superbia vârstei, dar nu fără dreptate, depășit. „Solia”, „Viața literară” (Craiova), „Drum drept” și efemera „Vremuri nouă” îi adăpostesc tot atunci alte contribuții. El își reia activitatea publicistică de abia în 1918, la gazetele ieșene „Arena” și „Depeșa”, trece apoi, după întoarcerea la București, la „Luceafărul”, „Lamura” și „Dacia” (1919–1920; cronici literare și dramatice, articole și comentarii sociale), dar scrie, mai rar, și la „Cartea vremii”, „Revista critică”, „Ramuri” (1919–1934, cu mari întreruperi), „Transilvania”. Anii de la Viena (1921–1922) sunt și cei ai întâiilor colaborări la „Gândirea”, în ale cărei pagini mai publică din când în când, până în 1938. De fapt, B. se îndepărtează treptat de revista gândiristă – între ai cărei inițiatori trebuie numărat. Explicațiile sunt de căutat în primul rând în limpezirea și nuanțarea modului său de a judeca ideologia grupării, mai ales exagerările mistice. Alte colaborări, datând din anii când se afla la Roma, publicate în „Cugetul românesc” (câteva articole și traduceri din poezia lui Walt Whitman) și în „Ephemeris dacoromana”, îl arată tot mai absorbit în sfera căutărilor proprii. După trecerea doctoratului, B. se hotărăște să-și reia locul în critica literară a momentului, profitând de înființarea, în 1924, a cotidianului „Cuvântul”. Din toamna anului 1925, săptămânal, apar în foiletonul gazetei ultimele sale cronici literare. Plecând la Paris, spre sfârșitul lunii noiembrie, este înlocuit de un alt fost colaborator al revistei „Lumina nouă”, Tudor Vianu. Această plecare aduce însă și despărțirea, din păcate definitivă, de o activitate, aceea de critic literar, pentru care își probase vocația; o dovadă este și faptul că în secțiunea *Critica nouă* din *Istoria literaturii române contemporane* (1926), E. Lovinescu nu ezită să-l alăture lui Paul Zarifopol, Camil Petrescu sau Pompiliu Constantinescu, comentând, în linii mari, favorabil scrisul tânărului publicist.

Întors de la Paris, probabil în prima parte a anului 1928, B. intră în febra luptei pentru o catedră universitară. Din cauza acestei adevărate campanii, poate și pentru că ecourile suscitade de publicistica lui literară nu îi sunt, toate, favorabile, el a abordat în continuare numai chestiuni de strictă specialitate – cronici plastice, studii și articole de istorie a artei – în „Curentul” (1928), „Universul literar” (1928), „Revista Societății”, „Tinerimea română” și „Calendarul” (1932), „Convorbiri literare” (1934), „Studii italiene” (1934), „Viața românească” (1936), „România”

(1938–1940). Încă din anii douăzeci numele începe să îi apară și în reviste sau gazete din străinătate, între multe altele în „Deutsche Willkermagazin” (Berlin, 1928), „Revue archéologique” (Paris, 1928), „Les Nouvelles littéraires” (Paris, 1928), „Chicago Tribune” (1931), „Gazette des Beaux Arts” (Paris, 1934), „Echo de Varsovie” (1934), „L’Arte” (Torino, 1937), publicație editată de Adolfo și Lionello Venturi, „The Burlington Magazine” (Londra, 1940), „Deutsche Allgemeine Zeitung” (1943), „Arriba” (Madrid, 1946), „Escorial” (Madrid, 1947), „Insula” (Madrid, 1948–1955), la care este și redactor, „La Espadaña”, „Platero”, „Escorial”, „Cuadernos hispano-americanos” (Madrid, 1950), „Destin” (Madrid, 1952), „Revue des études roumaines” (Paris, 1953) ș. a. A mai semnat cu inițiale, dar și Abs., iar în revista „Lumina nouă”, cu pseudonimul Rector.

Tradiționalismul lui B., concept schițat în linii mari încă din 1915 (articolele *Ne trebuia tradiția* și *În contra individualismului* din „Lumea nouă”), își are un punct de plecare în acela al lui N. Iorga și în lecturile franceze ale adolescentului. De la Barrès, poate și sub influența lui N. I. Apostolescu, provine atracția pentru cultul „vetrei”, pentru cel al morților. Tot în publicistica lui Iorga își are sursa legătura cu trecutul, cu „pământul”, ca și protestul împotriva imitării străinilor, a „cosmopolitismului”. Tradiția este „moștenirea” unui neam, prin ea se individualizează popoarele, în ea sunt ascunse elementele unei „conștiințe naționale”. Individualismul dezintegrator nu poate fi combătut decât printr-o comuniune sufletească, aceea a unei „ființe colective” – poporul; un mijloc eficient al acestui proces este literatura („crainic al adâncului”, „izvor de curățare sufletească”), născută din realitatea națională, înfățișând o „viață aieva și nu plăsmuită” (*Cântul pe care nu-l avem*). B. citează exemplul Franței, unde câțiva scriitori, pornind de la tradiție, printr-o literatură „sănătoasă și rodnică”, au declanșat în pragul războiului o „mare regenerare” (*Individualism și tradiționalism*). Ecoul acestor opinii subzistă și după ani, în articole din „Luceafărul”, „Lamura”, „Gândirea”, deși o surdină, o măsură de autocontrol le așază în subtextul contribuțiilor critice noi, le atenuază aspectul declarativ. El se dovedește astfel și în publicistica literară un om al afirmațiilor ponderate, calme, controlate de umor și autoironie, al deschiderii către diverse orientări estetice. Modernismul, bunăoară, nu-l sperie pe cel ce crede a detecta în lirica lui Gr. Alexandrescu primele semne ale unei astfel de orientări la noi. Analiza lui este întotdeauna critică, lucidă, personală, cu observații îndreptățite în cea mai mare parte. Comentând literatura de limbă spaniolă din America, nu pierde prilejul să compare propensiunea spre mijloace inedite de expresie a acesteia cu orientarea de la „Vieța nouă”. Dar concluziile sunt defavorabile poeziei „candide și clorotice” promovate de revista bucureșteană. O nuvelă a lui I. C. Visarion, în schimb, este privită favorabil, mai ales pentru zugrăvirea „admirabilă” a sufletului țărănesc. De la primele articole de după război, B. pare a-și fi aflat un drum propriu, la fel ca Lucian Blaga sau Cezar Petrescu, nelăsându-se dominat de concepția gândiristă. Critica lui este una a valorilor perene, căutând în opera de artă

trăsăturile constitutive, specificitatea. Demersul critic este și un pretext de autodefinire din perspectiva „temperamentului”, care determină în raport cu opera o atitudine de „simpatie” sau de „antipatie”. Simpatia presupune o „integrare” a două personalități – artistul și criticul – marcată de subiectivismul celui de al doilea (*Temperamentul în artă*). Aceste idei se întâlnesc și în articolele despre Rabindranath Tagore, Walt Whitman, Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal sau Charles Péguy, el plecând de fiecare dată de la un caz particular pentru a ajunge la idei generale. Metoda nu este abandonată nici în cronicile dedicate poeziei lui Nichifor Crainic, despre care scrisese întâia dată în 1916, sau aceleia a lui Lucian Blaga. S-au folosit, în epocă, pentru critica lui B., termenii „impresionism” și „neimpresionism”, după cum s-a observat și o anume înclinație către misticismul oriental. Cu *Întoarceri sufletești* (1923), eseu în care B. încearcă, pornind de la expresionism, să demonstreze că direcția firească a evoluției artei europene este una către „mister și destrămare a realității”, într-o aprigă nevoie de „transcendere, de evadare din realitate, de străbătore până la rădăcinile ei spirituale”, se consumă încă o tentativă de raliere la gândirism a criticului, tentativă care rămâne însă mai mult de domeniul terminologiei. Un alt eseu, *Ethos* (1926), surprinde concepția estetică a lui B., așezată definitiv pe un fâgaș doar al ei, apropiat de acela gândirist, dar refuzând punctele de contact. Prin *ethos* B. înțelege un proces de desăvârșire morală, aspirația către un ideal etic, singurul care poate conferi valoare operei și, implicit, unei epoci sau unei orientări anume. În această căutare de ideal moral trebuie situat punctul de plecare al criticii lui, criteriul tradiționalismului militant fiind trecut într-un plan secund. Poezia este definită nu ca o formă de artă, ci ca o modalitate de cunoaștere. Pentru cunoașterea poetică, metafora este un mijloc de pătrundere la fel de eficient ca și axioma pentru matematică, existând independent de acela mistic, metafizic sau istoric. Teoria – sub denumirea „epifanism” – își are succesul și aderenții ei între scriitorii și criticii de limbă spaniolă. În schimb, el consideră gândirea o depășire a realului, o evadare în ireal. Dacă armătura de idei a studiului despre simbolism (*La sfârșitul unui capitol*, 1922) este șubrezită de o poziție partizană, care îl face să nege orientării nu doar validitatea istorică în cadrul literaturii noastre, ci și orice realizare de natură artistică, alte studii au constituit contribuții remarcabile în exegeza creației unor scriitori ca Panait Istrati, Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, I. Pillat, V. Voiculescu ș. a., precum și la readucerea în atenție a literaturii lui Gr. Alexandrescu și A. I. Odobescu.

În revista „Junimea” (Pitești, 1914), întâiul articol de critică al lui B. era un comentariu dedicat unei opere dramatice (*Însemnări cu privire la „Domnul notar”*). El continuă în anii următori, până la sfârșitul lui 1919, să urmărească literatura dramatică și spectacolul teatral. Într-un șir de articole din „Revista critică” (1918–1919), așezate sub titlul *Note de psihologie dramatică*, analizează mai întâi raportul dintre interpretarea actorului și realitatea vieții. Tot aici încearcă

o schiță a evoluției textului dramatic, pornind de la cel antic pentru a ajunge la Ibsen și la teatrul de după acesta, și o privire asupra tehnicii teatrale, punând în relație evoluția „formelor” (spectacolul teatral) cu aceea a „sufletelor” (spectatorii). Este discutată, de asemenea, specificitatea teatrului în raport cu literatura. Din opunerea teatrului lui Shakespeare („arta”) celui al lui Ibsen („filosofia”), B. se crede îndreptățit să extragă argumente în sprijinul unei superiorități a dramaturgiei ibseniene. Teatrul este pentru el și viață (spectatorul se identifică profund cu personajul scenic) și intuiție a vieții (care duce la convenție teatrală, dar nu numai atât). Acești doi termeni sunt într-o contradicție care trebuie acceptată. Un proces dialectic domină evoluția artei teatrale, în trecerea de la patetism la dramatic, de la subiectiv la obiectiv, într-o tentativă de apropiere de realitate, dar și de esențializare.

Cele două eseuri având ca subiect personalitatea controversată a lui V. Pârvan (*Alegenor* și *Omul singuratic*) reprezintă cea mai credibilă încercare de până la 1940 de reconstituire a universului sufletesc al unui om care își reprima orice slăbiciune, orice exteriorizare a sentimentelor. Îmbinând inspirat analiza psihologică și propriile amintiri, B. izbuteste un portret interior impresionant, lăsând necenzurată, ca în puține alte rânduri, propria emoție. În aceste pagini, la fel ca în multe altele, și scriitura atent supravegheată, concentrată, a eseistului, și aceea tăioasă, cu fulgerări de ironie, a criticului ce se simte atras deopotrivă de pamflet, fac loc alteia, care dezvăluie un prozator potențial, mai ales un memorialist. De la el au rămas însă puține încercări în proză sau versuri, care se alătură traducerilor din Walt Whitman sau Rainer Maria Rilke. Tentația literaturii, mereu prezentă, este întotdeauna reprimată. Autocontrolul excesiv, poate și orgoliul nu au putut fi învinse decât în ultimele decenii ale vieții, când singurătatea, dezamăgirea, apropierea sfârșitului s-au dovedit mai tari decât rezerva în care cărturarul, dotat cu voință de construcție, cu mari disponibilități intelectuale și de sensibilitate, stăruise aproape cincizeci de ani. *Sticlufa cu parfum* (1916) este o schiță în linia prozei realiste de observație, cum vor fi și *Seceta* sau *Boier Tache* (1919). De pe atunci, B. ezita însă între această modalitate, ale cărei rădăcini sunt de aflat în sămănătorism, și o alta, de evaziune în visare, în fantezie și mister – *Visătorii*, *Semnele* ori seria de *Miniaturi* apărute în „Gândirea” (1921). Filonul memorialistic al acestei ultime scrieri nu trebuie neglijat. Amintirile lui, întoarcere spre copilărie și adolescență (*O amintire*, *Prietenie*), sunt cele ale unui moralist care ezită între melancolie, autoironie și o nuanță de sarcasm. Rândurile inspirate de personalitatea fascinantă a lui Pârvan îl arată stăpân pe mijloacele prozei memorialistice, capabil să reconstituie din gesturi întâmplătoare, fragmente de conversație și impresii fugitive un portret veridic, impresionant.

Despre poezia de maturitate a lui B., compusă probabil toată în limba spaniolă, s-a scris într-o manieră superlativă. Dar începuturile, nu scutite de incertitudini, stau și ele sub semnul renunțării. Versurile naive intitulate *În parcul lui Eros* au rămas uitate în paginile revistei „Lumina nouă” (1915). Va fi scris și

altele, totuși nu mai tipărește nimic până în 1925, când în „Gândirea” îi apar trei poeme, *Dimineață*, *Cântec pentru fapte mari* și *Noapte. Liniște adâncă. Stele*, însuflețite de un dinamism de factură whitmaniană, dar conservând și accente expresioniste. El publicase între timp traduceri din poetul american, strânse într-o plachetă sub titlul *Poeme* (1923), precum și o versiune românească a câtorva poezii ale lui Tagore. Din 1928 și până în 1947, dacă sunt reale informațiile pe care autorul le dă în volumul *Fructul de a trăi* (Paris, 1963), nu a mai scris poezie. Ciclurile *Zodii* și *Înfrângeri* (1947), *Timp înalt* (1948), *Semne și noime* (1948–1953), *Mit* (1953–1954), *Caietele de la miezul nopții* (1953–1954), *Libertate libertate* (1953–1955), *Aproximații* (1954–1960), *Totul începe din nou* (1956) sunt concepute, după terminarea războiului, în Spania. Prima încercare de a reda un vestmânt românesc unora dintre aceste poeme aparține altcuiva. Nemulțumit pesemne de rezultat, le „traduce” singur, reintegrându-le unui spațiu cultural în care erau normal să se afle. *Trepte uitate* este denumirea aleasă pentru ciclul de versuri pe care le scrisese în țară. Fiecare dintre aceste poeme e o interogație, o încercare de a descifra rosturile artei, de a dura o punte între poet și lume. „Copac puternic și învîlt”, cu nervii desfăcuți, asemenea unor ramuri spre înalt, cu inima bătând la unison cu pulsațiile din adâncuri, artistul, puternic, liber, simte „sufletul cum crește-n soare”, „cum crapă ca un mugur năpădit de sevă”. Din preaplinul acestei energii, trecerea la întrebări existențiale, însoțită de umbra unei discrete melancolii, fără tristețea metafizică din poezia lui Blaga, pare totuși firească. Versurile din etapa spaniolă aparțin unui alt B., însemnat de trecerea timpului, copleșit de neliniște, ars de dorul țării. Sunt rugăciuni și blesteme ori incantații – mărturii ale unei conștiințe zbuciumate. Poetul nu poate admite că rezultatul confruntării lui cu destinul este o înfrângere. El este un vizionar, dar viziunile, torturante, se concentrează în una singură: prăbușirea în neființă. Poezia lui nu poate fi decât una a disperării, o antipoezie; ultimele versuri, din ciclul *Libertate libertate*, în care încearcă și o expresie poetică nouă, sunt titrate *Antipoem 1* și *Antipoem 2*. În spaniolă au apărut sub semnătura lui B. cărțile de versuri *Poemas patéticos* (1948), ciclul *Innominada Luz* (1947), publicat în revista „Escorial”, reluat în antologia cu același titlu din 1949, precum și *Proporción de vivir* (1954). Redactor al altei publicații, „Insula”, condusă de Enrique Canito, el a ținut și o rubrică intitulată *Cronica ideilor*, în care a prezentat scriitori puțin cunoscuți în mediile spaniole: Pierre Jean Jouve, Jean Paulhan, Lucian Blaga ș. a. A tradus, de asemenea, în spaniolă, opera unor poeți francezi. În manuscris i-au rămas multe tălmăciri în limba română din poezia spaniolă, în vreme ce fragmente din jurnalul său, *Caietele de la miezul nopții*, s-au tipărit în volum de abia în 2001.

– *Figuri și cărți*, București, Cartea Românească, 1922; *Iser*, Craiova, Ramuri, 1930; *Pârvan gânditorul*, București, Cartea Românească, 1933; ed. 2, Craiova, Ramuri, 1934; *Andreescu*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1936; *Ethos*, București, Cugetarea, 1941; *Dacios y Romanos en los Cárpatos*, Madrid, Publicaciones del Instituto Rumano de Cultura, 1943; *Poemas patéticos*,

Madrid, col. Mensajes, 1948; *Innominada Luz*, Madrid, Escorial, 1949; *Don Juan Valera y Lucia Paladi*, Madrid, 1952; *Proporción de vivir*, Madrid, „Insula”, 1954; *Utopia getică*, Madrid, 1954; *Fructul de a trăi*, îngr. și pref. de Virgil Ierunca, Paris, Fundația Regală Universitară Carol I, 1963; *Opt poeme din ciclul „Nenumita lumină”*, tr. de George Ciorănescu, introd. de Alexandru Ciorănescu, Paris, 1963; *Scrieri despre artă*, tr. de Oana Busuiocanu, pref. de Ion Frunzetti, ed. îngr. de Oana Busuiocanu, Th. Enescu, V. I. Stoichiță, București, Meridiane, 1982; *Zamolxis sau Mitul dacic în istoria și legende spaniole*, îngr. de Dan Slușanschi, evocare de Eugenio Batisti, București, Meridiane, 1985; *Istoria literaturii române. Compendiu*, ediție bilingvă, ed. îngr. de Nicolae Florescu, cuvânt înainte de Alexandru Ciorănescu, postfață de Andrei Ionescu, București, 1998; *Caietele de la miezul nopții (jurnal 1934–1957)*, ed. îngr. și pref. de C. Popescu-Cadem, București, 2001. – **Traduceri:** Blaise Pascal, *Din „Cugetări asupra religiei”*, „Curierul liceului”, VII, 1912, 3; Rabindranath Tagore, *Murmurele sufletului*, „Lamura”, III, 1922, 5, 8, *Naționalismul*, pref. de Nichifor Crainic, București, Cultura Națională, 1922; Walt Whitman, *Poeme*, pref. trad., București, Cultura Națională, 1925; *Fragmente din jurnalul său intim*, „Universul literar”, XLIV, 1928, 37; Otokar Brezina, *Orașul, Nopti*, „Universul literar”, XLIV, 1928, 38; Miguel de Unamuno, *Comentariu la „Don Quijote”*, „Universul literar”, XLIV, 1928, 39; Arturo Marpicati, *Psalm disperat, Pauză, Marile mulțimi proletare*, „Gândirea”, XIV, 1935, 9.

– 1. Pamfil Șeicaru, *O carte tânără*, „Gândirea”, II, 1922, 7; 2. Tudor Teodorescu-Braniște, *Al. Busuiocanu, „Figuri și cărți”*, „Aurora” II, 1922, 317; 3. Idem, *Al. Busuiocanu, „Figuri și cărți”*, „Lamura”, IV, 1922, 2–3; 4. [Em. Bucuța], *Al. Busuiocanu, „Figuri și cărți”*, „Ideea europeană”, IV, 1922, 107; 5. Camil Petrescu, *„Figuri și cărți” de Alexandru Busuiocanu*, „Revista vremii”, II, 1922, 24; 6. C. A. [C. Adrian], *„Figuri și cărți”*, „Foaia tinerimii”, VI, 1922, 19; 7. Scarlat Struțeanu, *„Figuri și cărți”*, „Bul. Inst. de lit.”, 1922, partea III; 8. Rabindranath Tagore, *„Sadhana–Calea desăvârșirii”*, „Lamura”, IV, 1923; 9. Scarlat Struțeanu, *Al. Busuiocanu, „Figuri și cărți”*, „Flacăra” VIII, 1923, 4; 10. *„Figuri și cărți”*, „Înfrățirea”, III, 1923, 708; 11. Vasile Munteanu [B. Munteanu], *Al. Busuiocanu, „Figuri și cărți”*, „Cugetul românesc”, II, 1923, 2; 12. V. Pârvan, *Despre activitatea lui Al. Busuiocanu*, „Anal. Acad. Rom.”, partea administrativă, XLIV, 1923–1924, XLV, 1924–1925; 13. Mihail Dragomirescu, *O ediție tendențioasă („Grigore Alexandrescu”)*, „Viitorul”, XVII, 1924, 4817; 14. Leca Morariu, *Critică ieftină*, „Junimea literară”, XIII, 1924, 5–6; 15. Cronicar, *Walt Whitman, „Poeme”*, „Patria”, VII, 1925, 116; 16. E. Lovinescu, *Scrieri*, IV, 349–352, 419; 17. D. T. [D. Tomescu], *„Gândirea”*, „Scrișul românesc”, I, 1927, 1; 18. Al. Busuiocanu, *Memoriu de titluri și lucrări*, București, 1927; 19. I. Bianu, *Școala română din Roma*, Macon, Protat, 1928, 5; 20. Perpessicius, *Opere*, IV, 17–18, VI, 20–22; 21. Vladimir Elka, *Un interpret al pictorului Iser*, „Mișcarea” XXIV, 1931, 37; 22. Nichifor Crainic, *Colecția „Apollo”*, „Gândirea” XI, 1931 6–8; 23. Sandu Tzigara-Samurçaș, *A. I. Odobescu, „Pseudokynegeticos”*, ediție de

- Al. Busuioceanu*, „Convorbiri literare”, LXV, 1932, 1; 24. Radu Vulpe, *Al. Busuioceanu*, „Pârvan gânditorul”, „Azi”, II, 1933, 2; 25. Nichifor Crainic, *Al. Busuioceanu*, „Pârvan gânditorul”, „Gândirea”, XIII, 1933, 3; 26. N. Bagdasar, *Al. Busuioceanu*, „Pârvan gânditorul”, „Revista de filosofie”, XIX, 1934, 1; 27. M. D. Ioanid, „*Al. Busuioceanu*, „Pârvan gânditorul”, „Ramuri”, XXVI, 1934, 2; 28. Octav Șuluțiu, „*Al. Busuioceanu*, „Pârvan gânditorul”, „Familia”, I, 1934, 7; 29. Al. Marcu, *Al. Busuioceanu*, „Preziosi”, „Studii italiene”, II, 1935; 30. Ilarie Voronca, *O carte cu imagini*, „Adevărul”, L, 1936, 16043; 31. V. Beneș, *Al. Busuioceanu*, „*Andreescu*”, „Gând românesc” IV, 1936, 5; 32. Vintilă Horia, „*Andreescu*”, „Sfarmă-Piatră”, II, 1936, 26; 33. Ionel Jianu, *De vorbă cu d-l Al. Busuioceanu*, „Rampa”, XX, 1937, 5908; 34. Nichifor Crainic, *Al. Busuioceanu*, „Gândirea”, XVI, 1937, 9; 35. Jacques Lassaigne, „*Andreescu*”, „Almanach des arts”, 1937, 256–257; 36. Lucian Blaga, *Începuturile și cadrul unei prietenii*, „Gândirea”, XIX, 1940, 4; 37. C. Dan Pantazescu, Mircea Streinul, *Istoria literaturii române. Îndrumări pentru tineret*, București, 1941, 141–142; 38. Nichifor Crainic, „*Lucașul*”, „Gândirea”, XXI, 1942, 1; 39. D. P. [Dan Petrașincu], *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „Viața”, II, 1942, 320; 40. Ladmiss Andreescu, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „Gazeta refugiaților”, II, 1942, 58; 41. Ion Ghica, „*Ethos*”, „Citadela”, I, 1942, 10; 42. P. V. [Pan M. Vizirescu], „*Ethos*”, „Gândirea”, XXI, 1942, 3; 43. Ioan Șt. Botez, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „Orizonturi”, IV, 1942, 3–12; 44. C. D. Papastate, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, *Ramuri*, XXXIV, 1942, 3; 45. Mihai Niculescu, „*Ethos*”, „Universul”, LI, 1942, 15; 46. Nicolae Roșu, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „Gândirea”, XXI, 1942, 4; 47. Eugeniu Todoran, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „Transilvania” (Sibiu), LXXIII, 1942, 6; 48. Dumitru Imbrescu, *Al. Busuioceanu*, „*Ethos*”, „*Ramuri*” XXXIV, 1942, 9–10; 49. *De vorbă cu d. prof. Al. Busuioceanu despre Spania și legăturile ei spirituale cu România*, „Viața”, II, 1942, 547; 50. Petru Comarnescu, *Patru cărți despre arta de la noi*, „Revista Fundațiilor”, V, 1942, 12; 51. Ion Băleanu, *Raporturi culturale româno-hispanice*, „Viața” III, 1943, 819; 52. George Ciorănescu, *Un poete roumain en Espagne: Alexandre Busuioceanu*, Paris, Fundația Regală Universitară Carol I, 1962; 53. Alexandru Ciorănescu, *Introducere*, la *Al. Busuioceanu*, *Opt poeme din ciclul „Nenumita lumină”*, Paris, 1963; 54. Virgil Ierunca, [Introducere], la *Al. Busuioceanu*, *Fructul de a trăi*, Paris, Fundația Regală Universitară Carol I, 1963; 55. Radu Bogdan, *Document și interpretare în studiul artei*, „Revista de filosofie”, tomul 12, 1965, 12; 56. Radu Bogdan, *Andreescu*, I, București, Meridiane, 1969, 9, II, București, Meridiane, 1982, *passim*; 57. Crohmălniceanu, *Literatura română și expresionismul*, București, Eminescu, 1971, 58; 58. Ion Cazaban, *Poziții estetice în teatrul românesc la sfârșitul primului război mondial*, „Studii și cercetări de istoria artei”, seria teatru, muzică, cinema, t. 20, 1972, 1; 59. Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, București, Minerva, 1975, 385; 60. D. Micu, *Gândirea și gândirismul*, București, Minerva, 1975, *passim*; 61. Gh. Macarie, *Din corespondența lui*

Șt. Dumitrescu, „Studii și cercetări de istoria artei”, t. 24, 1977; 62. Tudor Opreș, *Reviste ale elevilor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, 1977, 66–67; 63. Thomas A. Perry, *How the Romanian Has Read American Literature*, „Cahiers roumains d'études littéraires” 1979, 1; 64. Ion Frunzetti, *Evocare*, în Al. Busuioceanu, *Studii despre artă*, București, Meridiane, 1980; 65. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Eminescu, 1980, *passim*; 66. George Ciorănescu, *Al. Busuioceanu, istoric și poet al luminii*, „Revista scriitorilor români” (München), XIX, 1982; 67. Dan Slușanschi, *Cuvânt înainte*, la Al. Busuioceanu, *Zamolxis*, Meridiane, 1985; 68. Eugenio Battisti, *Evocare*, în Al. Busuioceanu, *Zamolxis*, București, Meridiane, 1985; 69. Alexandru Balaci, „Un spirit emblematic”, „Jurnalul literar”, 1999, 3–4; 70. Ion Pop, *Poezia lui Alexandru Busuioceanu*, „România literară”, XXXII, 1999, 13–14; 71. C. Popescu-Cadem, *Busuioceanu și „Jurnalul” său de miezul nopții*, „Jurnalul literar”, 2000, 7–8.

LUCA ION CARAGIALE

OFELIA ICHIM

CARAGIALE, Luca Ion (3. VII. 1893, București – 7. VI. 1921, București), poet, prozator, publicist. Fiu al lui Ion Luca Caragiale și al Alexandrinei Caragiale (n. Burelly), frate cu Mateiu I. Caragiale, își petrece o parte a copilăriei și adolescenței la Berlin, unde tatăl său se stabilește definitiv, împreună cu familia, în 1905. Dată fiind frica tatălui de a nu-și pierde copiii, așa cum i se întâmplase cu cele două fetițe, moarte în 1892, C. își face studiile în particular, avându-l, printre alții, ca profesor, la Berlin, pe Panait Cerna. Deși copilăria îi este frustrată de plăcerea jocurilor și a libertăților specifice vârstei, C. își găsește universul favorabil în studiu, maturizându-se înainte de vreme. Având o memorie prodigioasă, recită versuri de Racine, Molière, Shakespeare și încearcă să-l facă pe tatăl său să înțeleagă poezia lui Verlaine. Apreciindu-i calitățile intelectuale, Ion Luca îi încredința manuscrisele pentru a i le transcrie, ocupație migăloasă, mai cu seamă după ce avea loc „pieptănătura stilului”.

Tânărul C. este influențat, în oarecare măsură, de ideile socialiste ale familiei Dobrogeanu-Gherea, soția sa provenind din aceeași familie, a criticului cu vederi de stânga. În colaborare cu Ioan D. Gherea, fiul criticului Constantin Dobrogeanu-Gherea, semnează romanul *Nevinovățiile viclene*. Timid în fața cuvântului tipărit, C. colaborează, sporadic, la câteva periodice, trimițând versuri, recenzii, însemnări

ALEXANDRU DIMA (1905—1979)

În după amiaza zilei de 19 martie 1979, s-a stins din viață la București profesorul Alexandru Dima, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, fost director al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor.

S-a născut la 17 octombrie 1905, la Turnu Severin, în familia unui mecanic ceferist, într-un mediu care avea să-i ofere prilejul de a deprinde o chibzuită cumpanire a lucrurilor, un realism al înfruntării cu dificultățile vieții. După anii de școală primară și de gimnaziu, se înscrie la liceul „Traian“, din orașul natal, pe care îl termină în 1925. Asupra tuturor adolescentul firav produce o adâncă impresie, prin maturitatea dovedită fără ostentație, prin înclinația firească spre studiu. În clasele mai mari, Alexandru Dima simbolizează deja un ideal, pe care ceilalți se vor strădui să-l ajungă. Amintirile

foștilor colegi nu se sfiesc să mărturisească aproape venerația de care tinărul era înconjurat de colegi mai tineri sau de aceeași vîrstă. Desigur, nu este nici pe departe vorba de o legendă și nici de infructuoase omagii postume, ci de recunoașterea unui fapt real, a unei autentice și necontrafăcute superiorități intelectuale. Nu se poate spune că tinărul licean nu încercă să cunoască viața, să o studieze, chiar să o prețuiască și din alte puncte de vedere decît ale studio-sului. O iubire plină de respect față de aceea care îi va deveni tovarăsa de o viață îl încintă încă de pe acum și versurile scrise în acești ani vin să certifice nu numai delicate sentimente și gingașe împliniri, dar și o exprimare surprinzător de proaspătă, o cunoaștere a anumitor posibilități expresive și melodice ale vocabulei: „În strîngerea de mînă / Ce tu mi-ai dat azi noapte, / Eu am

simțit norocul / Sosind, / Adus de șoapte / Îndepărtate.“¹ Încredințează tiparului alte versuri, care vor apărea în „Datina“, începînd cu 1925. O prelucrare după Sully Prudhomme, un pastel, apoi scurte poeme în proză, „meditații recreative“ și note de drum apar tot acolo, între 1925 și 1928.

Pentru cine l-a cunoscut tîrziu pe Alexandru Dima, lectura paginilor beletristice din tinerețe constituie o surpriză ce întărește intuirea unei laturi importante a firii sale: o candoare copilărească, o naivitate adesea uimitoare și neprefăcută, o capacitate de a reacționa dureros la nedreptăți. „Și cu melancolie și fericire mă gîndesc că dintre toate darurile ce pot împodobi un suflet de om, copilăria e cel mai ales, cel mai minunat“ — se destăinuia Alexandru Dima². Au fost însușiri pe care le-a păstrat ascunse mai tuturor celor din preajmă și tocmai de aceea și-a semnat versurile cu pseudonim. Un sentimentalism discret îl animă pe tînărul acestor ani, imaginile pe care și le închipuie sînt vapoaze, tinzînd spre intangibil, într-o simbolică livrescă uneori, dar suplu articulată: „Într-un tîrziu, se desprinsese din depărtări de vis un medalion alb închipuind o amintire. Pămîntul înțelese. Luna era dragostea lui de odinioară. Și stelele nu-l mai sărutară.

În noaptea aceea, smaragdul se-ntunecă“ (*O nouă primăvară*, în „Datina“, IV, nr. 3—4, martie-aprilie 1926, p. 42).

Ne-am înșela dacă am crede că severineanul smead și cu ochii mari, negri, era doar un visător fascinat de căi siderale. Dimpotrivă, medita foarte realist asupra condiției umane și nu agrea defel rigiditatea clasică a academismului, reclamînd individului naturalețe în marginile socialului: „Dorim desigur cu toată lumea linia eroică a drumului ce vizează înalta valoare a moralității.

Numai că voim să notăm aci cît de dureroasă e această tendință a sufletului. Fiindcă îi deformează grația naturală, care nu totdeauna înseamnă imoralitate, și dă un produs inestetic ce chinuie mult sufletul.

Oamenii plătesc scump splendoarea eroismului moral, atît de scump că nici n-o socotiseră umană. De aceea au și dăruit-o cu o șireată generozitate semizeilor și zeilor.

De ce să nu lăsăm cîteodată pe oameni să fie umani?“ (*Meditații recreative*, *idem*, V, nr. 7—8, septembrie-octombrie 1927, p. 160).

Pe an ce trece, intrînd tot mai mult în viltoarea vieții, Alexandru Dima este atras de aspectele durabile, solide și palpabile ale realității, lăsîndu-le celorlalte loc în tainite la care prea puțini aveau prilejul să ajungă. În goană pe drumuri bănălene marchează această întoarcere către suferințele celor din jur, către mediul care îl zămislise și în care vede apocalipse prevestitoare: „Și în locul priveliștii din poveste se-nfiripă în minte formidabila cruciadă a mașinilor în fabrici uriașe, cu lucrători trudnic încordați, cu fețe bronzate și severe. Și amestecul de carne și fum durează încă, brutal, profanînd sălbăticia divină a pădurilor din jur“ („Datina“, VI, nr. 3—4, martie-aprilie 1928, p. 113).

Din 1925, Alexandru Dima este student al Universității bucureștene, avîndu-i ca profesori pe Dimitrie Gusti, C. Rădulescu-Motru, Mircea Florinn,

¹ Comunicat, împreună cu fragmentele următoare de scrisori, de doamna prof. Olga Dima, căreia îi mulțumim și pe această cale pentru deosebita amabilitate.

² Fragment din scrisoarea din 11 iulie 1930, comunicată de doamna prof. Olga Dima.

P. P. Negulescu și alții. Colaborările sale la „Datina” se înmulțesc, devin tot mai substanțiale și de la umila „revistă a revistelor” studentul va trece curînd la articole de temeinică analiză a unor fenomene literare. Viața nu era dintre cele mai ușoare, lipsurile par a-l copleși, dar nu-l îndepărtează de la muncă: „lucrez groaznic. Am ajuns un semischelet. Mă simt foarte obosit, dar n-am ce face. De altfel, de asta sunt aici” — mărturisește studentul viitoarei soții³. Citește enorm, completîndu-și lecturile — și așa bogate — din liceu. Participarea sa la seminarii este remarcată îndată și toți colegii îi recunosc maturitatea intelectuală, vizibilă în acuratețea răspunsurilor, diversitatea abordării problemelor, siguranța de sine⁴. Studia în principal filozofia, iar în secundar — limba și literatura italiană. Aprofundarea sistematică a celei dintîi discipline îi va aduce nu numai un spor de ordonare a gândirii, dar și un trainic fundament tuturor lucrărilor sale ulterioare, de la acelea consacrate artei populare, la acelea despre literatura comparată.

Și pentru că nu rareori studierea filozofiei se asocia cu un trai nu prea îmbelșugat, Alexandru Dima nu face excepție de la regulă: „Epistola mea trecută a avut o culoare puțin cam tristă. Era ecoul ce-l produce în mine lipsa completă de sume de bani. Azi am început să mă veselesc, fiindcă mi s-a dat bursa și mi-am umplut punga cu o sumă pe care nu cred ca portmoneul să o fi avut vreodată... Și mi-e, dragă, cîteodată o foame așa de lup, că-mi vine să înghit pe toți domnii și d-șoarele cu care știau acum la bibliotecă și scriu scrisoarea asta”⁵.

Privățiunile și regimul aspru de muncă îi vor învinge însă curînd rezistența și Alexandru Dima, grav bolnav, va fi nevoit să-și întrerupă studiile și să stea luni în sir într-un sanatoriu din Banat. La afișierul decanatului apăruse chiar o înștiințare asupra morții sale. Lupta cu boala a fost dură și colegii, impresionați de voința supraomenească a prietenului lor, îi vor păstra amintirea peste aproape o jumătate de veac⁶. Întors la viață, Alexandru Dima va ști să o prețuiască în alt chip, deschizîndu-se înainte-i alte porți ale înțelegerii. Personajul unui roman, pe care Alexandru Dima avea intenția să-l scrie, întreprinde, într-o scrisoare, un gest simbolic, de mirifică resurrecție în bucuria luminii: „adună mînnunchiuri de soare și le azvîrle ca pe niște spice de grîu peste lume”⁷.

În 1931, își trece examenul de capacitate pentru învățămîntul secundar, la filozofie și română — principal și la drept — secundar, fiind numit profesor la Rîmnicul Vilcea, în același an. În anul următor, se transferă la Sibiu, profesor de română la liceul „Gh. Lazăr”, al cărui director va deveni peste cîțiva ani. Concomitent, colaborează la „Datina”, „Secolul” și „Roma”, articolele publicate aici înmănușîndu-le în volumul *Aspecte și atitudini ideologice* (1933).

Anul 1935 va însemna și pătrunderea lui Alexandru Dima printre personalitățile îndrumătoare ale ideologiei culturii noastre naționale, prin arti-

³ Fragment dintr-o scrisoare din 1926, comunicată de doamna prof. Olga Dima.

⁴ Cf. Ion Zamfirescu, *Însemnări despre om și profesor*, în „Cronica”, XV, 1980, nr. 43, din 24 octombrie, p. 7.

⁵ Fragment dintr-o scrisoare din 1926, comunicat de doamna prof. Olga Dima.

⁶ Cf. scrisoarea lui Ion Biberi către Alexandru Dima, din 15 octombrie 1978, comunicată de doamna prof. Olga Dima.

⁷ Fragment dintr-o scrisoare nedatată, comunicat de doamna prof. Olga Dima.

colul-manifest *Localismul creator*, apărut în „Familia“, apoi în „Blajul“ și în „Revista Fundațiilor regale“. Izvorite din experiența grupării intelectuale „Thesis“, înființată la Sibiu în 1932, rindurile lui Alexandru Dima cunosc pretutindeni o primire mai mult decât favorabilă, deoarece îndemnau către o „mai profundă ancorare în realitate, în concret, în viața autentică și imediată“, permițând cunoașterea realității și valorificarea în creație a latențelor specifice unui loc geografic dat, adâncirea particularităților naționale în propria lor substanță.

Încercării de a pătrunde specificul locului, tradițiile lui, precum și contemporaneitatea i se datorează monografia *Sibiu* (1940), plină de pagini de vibrantă evocare și fină expresie artistică.

Din anul 1936 pînă în 1939, Alexandru Dima se specializează în estetică, istoria artelor și etnografie la Berlin și München, susținându-și între timp (1938) doctoratul la Universitatea din București cu lucrarea *Conceptul de artă populară*. Concomitent cu activitatea didactică desfășurată la Sibiu, Alexandru Dima colaborează la „Revista Fundațiilor regale“, „Ramuri“, „Luceafărul“. La 26 noiembrie 1943, se înscrie la concursul ținut de Universitatea ieșeană pentru conferința de estetică filozofică, fiind numit conferențiar de estetică și critică literară, din 1945. La Iași, Alexandru Dima va predă, pînă la sfîrșitul anului universitar 1965/1966, cursuri nu numai de estetică, dar și de teoria literaturii, de literatură universală și comparată. Din 1963, a fost și directorul Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei R. S. România. „Iașul e paradisul meu pierdut“, îi va mărturisii Alexandru Dima lui G. C. Ursu, după mutarea la București. În capitala țării, va fi, între 1966—1975, conducătorul catedrei de literatură universală și comparată, succedîndu-i lui Tudor Vianu, iar din 1967 pînă în 1973, directorul Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu“. Membru al Societății scriitorilor români (1936), al Fundației „Humboldt“ (1939), membru corespondent al Academiei R. S. România (1964), membru în biroul Asociației internaționale de literatură comparată, conducător al Laboratorului de literatură comparată al Universității bucureștene (1972—1975), Alexandru Dima a fost și secretar al revistei „Datina“ (1920—1932), redactor al revistei „Transilvania“ (1934—1940), membru în comitetele de redacție ale revistelor „Provincia literară“, „Iașul literar“, „Cronica“, director al publicațiilor „Anuar de lingvistică și istorie literară“ și „Revista de istorie și teorie literară“.

Fundamentală pentru activitatea lui Alexandru Dima a fost înclinația sa timpurie pentru o disciplină care, deși bine constituită, oscila încă între filozofie și etnografie: sociologia. Filozof prin pregătirea sa universitară, s-a adîncit, sub conducerea lui Dimitrie Gusti, în studiul sociologiei, spre a surprinde specificul național și tradiția, elemente între care, încă din 1927, vedea o strînsă legătură (*Specific național și tradiție*, în „Datina“, V, nr. 5—6, mai-iunie 1927), în sensul acțiunii determinante a celei din urmă. Contrar înțeleșului ortodoxist acordat de gîndirism tradiției, Alexandru Dima va afirma necesitatea combaterii latențelor mistice și cultivării „virtualităților active“ ale poporului român. Alături de C. Rădulescu-Motru sau Mihai Ralea, el subliniază rolul distructiv al misticismului, cerînd „înălțarea lui Toma Alimoș la rangul unui îndreptar al societății românești“ (*Aspecte și atitudini ideologice*, T. Severin, Datina, 1933, p. 26).

Spre a aprofunda sensul exact al „tradiției“, Alexandru Dima participă la o amplă anchetă sociologică, în iunie-iulie 1929, în satul făgărășean Drăguș, sub conducerea lui Gusti, în echipă fiind cuprinși Tudor Vianu, H. H. Stahl, Paul Sterian, Fr. Rainer, Const. Brăiloiu, Tr. Herseni, P. Comarnescu. Cu prilejul acelei anchete totale, care cerceta cadrul cosmic, biologic, istoric și psihic al drăgușenilor, manifestările spirituale, economice, juridice, politico-administrative, unitățile și subunitățile sociale din sat și relațiile dintre ele, tânărului student îi revine sarcina de a studia împodobirea porților, interioarele caselor și opiniile despre frumos ale locuitorilor satului. Lucrarea, publicată abia în 1945, va înregistra minuțios toate datele oferite de materialele investigate, le va clasifica și sistematiza temeinic, dar mai presus de toate va marca tot mai vizibilă apropiere a lui Alexandru Dima de estetică și literatură, ambele considerate dintr-o incontestabilă perspectivă sociologică.

În 1939, apare *Conceptul de artă populară*, rod al unei minuțioase pregătiri și documentări, în care sînt studiate probleme principale, precum descrierea fenomenului artistic popular, procesul de creație și circulație (ca element definitoriu). Studiul este călăuzit de concluziile oferite de ancheta de la Drăguș. În consecință, „arta populară“ este considerată un fenomen spiritual care, urmărind adesea scopuri extraestetice, dominat de utilitar și social, se deosebește de „arta cultă“, la care se observă propensiunea spre estetic. Către aceasta tinde și arta populară, deosebindu-se astfel de arta primitivă. Artă populară, se afirmă, reprezintă spiritualitatea colectivității manifestată prin individualitate (să precizăm că nu numai satului îi este rezervat rolul de creator).

Preocupări în această direcție a vădit Alexandru Dima și mai tirziu, cînd cercetează (1942) fundamentul folcloric al povestirii *Dănilă Prepeleac*, dovedindu-se familiarizat cu uneltele specifice folcloristului și folosind o largă informație. Cam în același timp, îngrijește apariția în limba germană, la Leipzig, a unei antologii de basme românești (*Rumänische Märchen*, 1944). Se cuvine subliniat faptul că în permanență Alexandru Dima a făcut frecvente referiri la arta populară, în numeroase din studiile sale. Să amintim doar unul din acestea, apărut în 1936 și primit extrem de favorabil. *Zăcămintele folclorice în poezia noastră contemporană* este o replică deschisă adresată formalismului estetizant și literaturii care se vrea mai curînd o colonie a curentelor occidentale, decît o expresie a specificului național. Investigațiile pe care Alexandru Dima le întreprinde în opera unor poeți români de valoare (precum T. Arghezi, I. Barbu, L. Blaga, V. Voiculescu, I. Pillat, A. Măniu, N. Crainic) scot la iveală credințe, obiceiuri și influențe ale literaturii populare care au contribuit substanțial la închegarea unor modalități artistice particulare. Cei mai de seamă poeți români ai vremii au respins înfeudarea față de curentele cosmopolite și, apelînd la elemente profund populare, au dat viață unor versuri de o puternică originalitate și de un lirism care, animat de impulsul de a sonda subconștientul, a găsit în folclor o zonă fertilă.

Dacă ar fi să încercăm o caracterizare a modalității predominante de abordare a fenomenului literar cult în scrierile lui Alexandru Dima, atunci nu încape îndoială că intră în discuție, în primul rînd, abordarea sociologică vizibilă chiar din primele studii.

Însăși participarea la campania împotriva ortodoxismului gîndirist are temeiuri profund sociologice, pe linia străluciților oameni de știință care i-au fost mentori spirituali — C. Rădulescu-Motru și D. Gusti. Un concept mereu în atenția lui Alexandru Dima a fost „tradiția“, ca promotoare a „specificului național“. Un prim și serios studiu, din 1929, se referea la tradiționalismul eminescian, în care vedea o reacție față de imixtiunile străine și din care urmau a fi îndepărtate elementele izvorîte din necesitățile demonstrației și convingerii. Nu peste multă vreme, Alexandru Dima scrie cea dintîi lucrare românească dedicată sociologiei literare: *O istorie a literaturii românești din punct de vedere sociologic*, reluare a unui studiu anterior, apărut acum, în 1938, în volumul *Fenomenul românesc sub noi priviri critice*. Recunoscînd întîietatea și predominanța factorului estetic, Alexandru Dima precizează că fenomenul literar (românesc) nu poate fi înțeles în mod complet fără considerarea întregii lui problematice sociologice, a cimpului de factori nu rareori decisivi pe care societatea îi propulsează în planul artei. Trecînd în fugă peste potențarea conștiinței de grup, pe care o întreprinde literatura, precum și peste alte aspecte, cum ar fi condiția istorică, relațiile cu unități sociale determinate — familie, instituții, diverse grupări — sau cu tehnica, Alexandru Dima se oprește pe larg asupra condiționării economice a literaturii noastre. Cu acest prilej, sînt subliniate înfrîuririle pe care păstoritul și agricultura le-au avut asupra literaturii populare și culte, apariția unei problematice legată de afirmarea proletariatului; în sfîrșit, starea materială a scriitorului și munca sînt privite ca factori importanți în elucidarea determinării economice. În cadrul condiționării spirituale a literaturii, Alexandru Dima cercetează factorul religios, prilej de a evidenția urme ale magiei și ale religiei creștine, iar cu prilejul analizării condiționărilor etico-juridice discută nu numai fluctuațiile raportului literatură-etică, dar și înfrîuririle statutului social al scriitorului (proprietatea artistică, relațiile cu editorii). În sfîrșit, un ultim capitol, studiînd condiționările politice ale literaturii noastre, scoate în relief rolul determinant, de-a lungul istoriei, al vieții politice, în sens conservator sau progresist.

Este singura lucrare teoretică amplă pe care Alexandru Dima a scris-o privind în mod special sociologia literaturii, deși în practică i-a aplicat consecvent metoda, precum în monografia dedicată lui Alecu Russo (1957), unde biografie, operă și societate sînt considerate în interacțiunile lor numeroase și variate, cu rezultate rodnice și incursiuni documentare surprinzătoare. Teoretician al specificului național, Alecu Russo l-a atras pe Alexandru Dima tocmai din acest motiv. În mod consecvent, Alexandru Dima s-a atașat unui critic cu certe înclinații către domeniul amintit — G. Ibrăileanu, al cărui *Spirit critic...* îl aprecia încă din 1929 (*Problema mișcării ortodoxiste*, în „Datina“, VII, nr. 10—12, octombrie-decembrie 1929). Îi va rezerva un loc în *Gîndirea românească în estetică* (1943), în 1947 îi studiază concepția literară într-un amplu volum, prilej de a reliefa cu claritate „estetica sociologică“ a criticului ieșean, asupra căruia va mai poposi în 1955 (*Concepția despre artă și literatură a lui G. Ibrăileanu*), 1973 (*Constantele teoriei literare a lui G. Ibrăileanu*) și 1977 (*Ibrăileanu după patru decenii*). În sfîrșit, fără să adere întru totul la determinismul prea rigid al lui Dobrogeanu-Gherea, a pus în evidență (1967) întîietatea criticului român, pe plan european, față

de Paul Lafargue, Fr. Mehring și G. V. Plehanov, în apariția unei critici materialist-dialectice.

Este locul să amintim, de asemenea, că Alexandru Dima a avut constant în vedere relația literatură-societate, cu deosebire când s-a referit la chestiunea periodizării literaturii române, exprimându-și preferința pentru încadrarea ei în mari perioade istorico-sociale, cu respectarea criteriului estetic. Din aceeași perspectivă sînt alcătuite și studiile despre *Ghilgameș*, Goethe, Gogol, Whitman, Th. Mann (1967), după opinia, afirmată cu claritate în 1977: „valoarea estetică întrupată în opere implică așadar studiul istoric al evoluției lor prin relațiile cu cronologia epocii” (*Dezbateri critice*, București, Eminescu, 1977, p. 14). Fragmentară și intermitentă, activitatea de critic literar a lui Alexandru Dima s-a supus unui principiu statornic încă din 1927, când, în articolul *Despre funcțiunea criticii* („Datina”, V, nr. 7—8, septembrie-octombrie 1927, p. 163), afirma că rolul criticii este numai de a explica opera și nu de a interveni cu puncte de vedere personale. Consecvențe acestei poziții sînt studiile despre Odobescu, Coșbuc, M. Codreanu, cu excursuri explicative în istoria formelor și a speciilor și comentarii adecvate. Un loc aparte îl ocupă lucrările despre Eminescu, asupra căruia Alexandru Dima a scris pagini intrate în bibliografia curentă de referință, fie că este vorba de tradiționalismul poetului, ori de motivul cosmic în opera lui.

Preferința vizibilă a lui Alexandru Dima față de principiile sociologiei (literare) se întemeia pe o constatare fundamentală, făcută cu prilejul anchetei de la Drăguș, anume că „frumosul popular” trebuie să aibă „stringentă legătură cu viața”. Nici principiile esteticii sale generale nu au renunțat vreodată la această corolație, este drept, foarte generală, dar tocmai de aceea încăpătoare și elastică. Oprindu-se asupra esteticii și studiindu-i fundamentele, Alexandru Dima preferă fenomenologia tocmai pentru că aceasta i se pare a stabili o legătură mai directă cu viața. În ansamblu însă, gîndirea promovată în numeroasele volume de estetică pe care le-a publicat se arată îndatorată unui eclectism superior, înrudit cu al lui Tudor Vianu, mentor evocat și invocat frecvent. Tendința predominantă este de încorporare a acelor concepții care, afirmînd autonomia esteticului, oferă suport cunoașterii obiective.

Domeniul esteticii. Privire sintetică introductivă (1947) analizează în adîncime unele concepte estetice, într-un context cuprinzător, prin delimitări succesive efectuate pe baza unei intuiții pătrunzătoare, argumentată de bogate lecturi. Definițiile comportă claritate și mai ales o relativizare a afirmațiilor categorice ale altora, întreprinsă în lumina unei priviri atente ce descopere esențialul. În 1943, apăruseră alte două volume, unul dedicat aspectelor contemporane ale *Gîndirii românești în estetică*, iar celălalt unor *Probleme estetice*. În rînduri de o remarcabilă și concisă claritate, Alexandru Dima trece în revistă, uneori polemic, nu o dată ironic, însă de fiecare dată într-o înaltă ținută intelectuală, concepții estetice fragmentare (precum ale lui Ibrăileanu ori Zarifopol), forme sceptice (Lovinescu și Călinescu), forme metafizice (Blaga, Crainic, Liviu Rusu, M. Dragomirescu), concepția vitalistă a lui E. Speranția sau perspectiva etică a lui Vianu.

Limpezimea expunerii unor „probleme estetice” dificile, precum frumosul natural și artistic, funcția epistemologică a artei, clasificarea artelor, provine și din respingerea speculațiilor sterile, a divagațiilor de amator,

precum și din tendința, programatică, spre academismul clasic. O continuare a acestor preocupări o constituie și studiile dedicate teoriei literare românești, așa cum a fost ea înțeleasă de Alecu Russo, B. P. Hasdeu, I. L. Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Gherea și mișcarea de la „Contemporanul”.

Din împreunarea formației sociologice cu preocuparea față de estetică au rezultat și studiile de literatură comparată. De la analiza specificului național la corelarea lui cu sistemul de valori europene sau universale pasul a fost făcut lesne, chiar cu o anume dăruire. Puncte de vedere mai vechi, exprimate în studii ca *Motive hegeliene în scrisul eminescian* (1934), au înlesnit trecerea. Studiarea naționalului, socialului și a universalului literaturii române îi îngăduie să-i analizeze originalitatea și să aprecieze că aceasta ar fi, ca o formă generală, „clasicismul realist”. Tot mai numeroasele studii comparatiste sînt întrunite în volumele *Conceptul de literatură universală și comparată* (1967), *Aspecte naționale ale curentelor literare internaționale* (1973), *Dezbateri critice* (1977). Lucrarea care a impus autoritatea lui Alexandru Dima și în acest domeniu este însă *Principii de literatură comparată* (1968; ed. II, 1972; traducere în limba rusă în 1977), o introducere sintetică, operînd pe baza unei riguroase sistematizări, a cunoștințelor vaste și profunde asupra domeniului și a respingerii eficiente atât a metodelor vetuste, cît și a celor de ultimă oră, necontrolate de timp.

Punctul de vedere general al lui Alexandru Dima este însă mai vechi și s-a afirmat cu deosebită claritate în *Afinități elective: Titu Maiorescu și Goethe* (1940), studiu programatic în care cercetarea „izvoarelor” și a „influențelor” este înlocuită cu o alta, de esență superioară, a investigării „înrușirilor spirituale”, cu alte cuvinte — a ceea ce mai tîrziu vor fi numite „paralelisme”. Alături de relațiile directe și de independență, paralelismele vor constitui una din cele trei căi de abordare a operei literare de către literatura comparată, domeniu în al cărui centru se află structura specifică a individualității operei. Reluînd un principiu întîlnit nu o dată în scrierile sale, Alexandru Dima afirmă că universal nu poate ajunge decît ceea ce este particular. Spiritul academic moderator determină o atitudine în ansamblu sceptică față de punctele de vedere foarte recente, dar și afirmarea unei poziții cu adînci ramificații umaniste, dovedite în paginile în care se discută proiectul unei istorii a literaturilor europene. Potrivit lui Alexandru Dima, specificul național (al unei literaturi) nu poate fi înțeles fără o raportare la contextul cultural și artistic european și universal; iar literatura comparată va deveni cu adevărat utilă numai în măsura în care va contribui efectiv la surprinderea particularităților unei anume literaturi.

Întreaga activitate a lui Alexandru Dima, desfășurată timp de peste o jumătate de secol, în domenii diferite, dar, în același timp, perfect unitară în varietatea ei, a împletit criterii estetice cu acel sociologic, ultimul rămî-nînd fundamentul tuturor demersurilor sale, nu atât în evaluarea lucrărilor literare, cît în generalizările asupra lor și în încadrarea sferei esteticului în cîmpul mai larg al culturii. Însăși istoria literaturii nu l-a interesat decît în măsura în care trecutul oferă argumente privirilor teoretice. Și, din acest punct de vedere, scrierile lui Alexandru Dima sînt bogate în generalizări pline de substanță, întemeiate pe o cultură sistematică, întinsă și într-atît asimilată, încît s-a transformat într-un simplu factor de fundal. Spirit raționalist, era atras de rigoare și disciplină metodologică, fără să acorde credit

meticulozității decît atunci cînd aceasta era însoțită de o perspectivă largă. Discreția polemicii, tactul semnalării erorilor l-au călăuzit nu numai în publicistică, dar și în activitatea de la catedră. Cu acest din urmă prilej, căuta să dezvolte la studenți originalitatea gîndirii, capacitatea sistematizării și a organizării sintezelor.

Celor din preajmă li se dezvăluia cu greu, nu era un expansiv, dimpotrivă, își supraveghea atitudinea, vorbele, gesturile. Efuziunile erau rare, dar clipele de entuziasm interior nu puteau trece neobservate, ca și plăcerea dialogului, în care venea totdeauna cu puncte de vedere originale și de o înaltă ținută intelectuală, pe care le oferea spre dezbattere, întreținînd în juru-i o vie efervescență spirituală.

Disparația lui Alexandru Dima constituie o grea pierdere pentru literatura noastră.

DAN MĂNUCĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

**ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ**

T. LXI • 2021

NUMĂR SPECIAL

DONUM NATALICUM – COȘERIU 100

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2021

Volum proiectat și realizat de
Stelian DUMISTRĂCEL și Luminița BOTOȘINEANU

având colaborarea colegilor
Remus Zăstroiu, Daniela Butnaru, Astrid Cambose
și Maricica Munteanu

Eugeniu Coșeriu
1921–2002

SUMAR

STELIAN DUMISTRĂCEL, <i>A fost printre noi, am fost împreună.... (Cuvânt-înainte)</i>	9
---	---

*

EUGEN MUNTEANU, <i>Portret: Eugeniu Coșeriu</i>	15
---	----

STUDII, ARTICOLE, NOTE

ION DUMENIUK, NICOLAE MĂTCAȘ, <i>Eugen Coșeriu în interpretarea unor lingviști sovietici</i>	21
STELIAN DUMISTRĂCEL, <i>Eugen Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului</i>	31
DUMITRU IRIMIA, <i>Literatura lui Eugeniu Coșeriu în limba italiană [1]; Omul față cu limba [2]</i> ..	45
DAN MĂNUCĂ, <i>Coșeriu și literatura alegorică</i>	57
ION EȚCU, <i>Probleme de etică lingvistică și de glotoetică în interpretarea prof. Eugeniu Coșeriu</i> ...	63
MIHAI CIMPOI, <i>Eugeniu Coșeriu: limbajul poetic ca limbaj absolut</i>	67
MIRCEA BORCILĂ, <i>Eugeniu Coșeriu și fundamentarea lingvisticii ca știință a culturii</i>	75
ANATOL CIOBANU, <i>Unele aspecte teoretico-didactice ale doctrinei profesorului Eugeniu Coșeriu</i>	87
NICOLAE MĂTCAȘ, <i>Colosul din Tübingen</i>	93
ALEXANDRU BANTOȘ, <i>Eugeniu Coșeriu și realitățile lingvistice din Republica Moldova</i>	97
PETRONELA SAVIN, <i>De la Eugeniu Coșeriu la Stelian Dumistrăcel pe terenul „discursului repetat”</i>	107
LUMINIȚA FASSEL, <i>Eugen Coșeriu și filologia români. Contribuții documentare</i>	117
„Pentru noi, romanistica a fost, așa cum am învățat-o de la Coșeriu, catalizatorul care ne-a dezvăluit problemele și metodologia lingvisticii romanice și generale” (Interviu cu Rudolf Windisch realizat de Cristinel Munteanu).....	127
DINU MOSCAL, <i>Contribuția lui Eugenio Coșeriu la evoluția conceptului de „câmp lexical”</i>	141
IOAN MILICĂ, <i>Stilistica, în concepția lui E. Coșeriu. Note de lectură</i>	157
ADRIANA MARIA ROBU, <i>Specificul funcțiilor textuale coșeriene cu privire la discursul publicitar</i>	165
CRISTINEL MUNTEANU, <i>La originea ideii coșeriene de „colaj discursiv”: Platon – Phaidros</i> ..	173
GHEORGHE POPA, <i>Conceptul coșerian de „creativitate”</i>	183

EUGENIA BOJOGA, <i>Limba română din Republica Moldova și problemele ei. Reflecțiile „reci” pe o temă „fierbinte” ale lui Eugeniu Coșeriu</i>	193
CRISTINA BLEORȚU, CRISTINEL MUNTEANU (traducere și editare), <i>Două documente din perioada sosirii lui Eugeniu Coșeriu la Montevideo</i>	213
ALA SAINENCO, <i>Repere în definirea limbajului poetic: Eugeniu Coșeriu și Dumitru Irimia</i>	235
STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ, <i>Eugenio Coseriu: une perspective romane dans l'étude de la phraséologie roumaine</i>	243
Lista contributorilor	259

CONTENTS

STELIAN DUMISTRĂCEL, <i>He Was Among Us, We Were Together... (Foreword)</i>	9
---	---

*

EUGEN MUNTEANU, <i>Portrait of Eugenio Coseriu</i>	15
--	----

STUDIES, ARTICLES, NOTES

ION DUMENIUK, NICOLAE MĂTCAȘ, <i>Eugenio Coseriu Read by Soviet Linguists</i>	21
STELIAN DUMISTRĂCEL, <i>Eugenio Coseriu: The Questions and Promises of the Beginning</i>	31
DUMITRU IRIMIA, <i>Eugenio Coseriu's Literary Work in Italian [1]; Human Versus Language [2]</i>	45
DAN MĂNUCĂ, <i>Coseriu and the Allegorical Literature</i>	57
ION EȚCU, <i>Linguistic Ethics and Gloto-Ethics Issues in the Interpretation of Professor Eugenio Coseriu</i>	63
MIHAI CIMPOI, <i>Eugenio Coseriu: Poetic Language as an Absolute Language</i>	67
MIRCEA BORCILĂ, <i>Eugenio Coseriu and the Establishing of Linguistics as Cultural Science</i>	75
ANATOL CIOBANU, <i>Some Theoretical and Didactic Aspects of the Coserian Conception</i>	87
NICOLAE MĂTCAȘ, <i>The Colossus of Tübingen</i>	93
ALEXANDRU BANTOȘ, <i>Eugenio Coseriu and the Linguistic Reality in the Republic of Moldova</i>	97
PETRONELA SAVIN, <i>From Eugenio Coseriu to Stelian Dumitrăcel on "Repeated Discourse"</i>	107
LUMINIȚA FASSEL, <i>Eugenio Coseriu and the Romanian Philologists. Bibliographic Contributions</i>	117
„To Us, Romance Linguistics Was, as We Learnt It from Coseriu, the Catalyzer Which Revealed to Us the Problems and the Methodology of Both Romance Linguistics and General Linguistics” (Interview with Rudolf Windisch realized by Cristinel Munteanu)	127
DINU MOSCAL, <i>Eugenio Coseriu's Contribution to the Evolution of the Concept of "Lexical Field"</i>	141
IOAN MILICĂ, <i>E. Coseriu's View on Stylistics. Reading Notes</i>	157
ADRIANA MARIA ROBU, <i>The Specific of Coseriu's Textual Functions with Reference to the Advertising Discourse</i>	165

CRISTINEL MUNTEANU, <i>To the Origins of the Coserian Idea of “Discursive Collage”: Plato’s Phedrus</i>	173
GHEORGHE POPA, <i>Coserian’s Concept of “Creativity”</i>	183
EUGENIA BOJOGA (translation and editing), <i>The Romanian Language in the Republic of Moldova and Its Problems. Eugenio Coseriu’s “Cold” Reflections on a “Hot” Topic ...</i>	193
CRISTINA BLEORȚU, CRISTINEL MUNTEANU (translation and editing), <i>Two Documents from the Epoch of Eugenio Coseriu’s Arrival at Montevideo</i>	213
ALA SAINENCO, <i>Key Points in Defining Poetic Language. Eugenio Coseriu and Dumitru Irimia</i>	235
STELIAN DUMISTRĂCEL, DOINA HREAPCĂ, <i>Eugenio Coseriu: A Romance Perspective in the Study of Romanian Phraseology</i>	243
List of contributors	259

UN JUNIMIST AROMÂN: IOAN CARAGIANI

NISTOR BARDU*

1. Cei mai cunoscuți memorialiști ai „Junimii” din perioada ei de glorie, George Panu (*Amintiri de la „Junimea” din Iași, 1901–1906*) și Iacob Negruzzi (*Amintiri din „Junimea”, 1921*), îl evocă pe junimistul Ioan Caragiani mai cu seamă în ipostaza lui de „anecdotist” pitoresc și exotic.

George Panu își amintește că ședințele „Junimii” din perioada ieșeană, la care participa și macedoromânul Caragiani, ar fi putut să nu se mai termine niciodată, de atâta bună dispoziție creată de anecdotele lui: „...la fiecare pas d-sa întrerupea ca să spună o anecdotă – o anecdotă cu un sârb, cu un bulgar, cu un turc, cu un țigan etc. Caragiani le istorisea cu un farmec nespus; accentul care trăda origina sa exotică dădea istorisirii sale un gust mai mult. «Junimea» își ținea coastele de râs, iar anecdotele cam pipărate înnebuneau de plăcere pe dl Pogor. Ca și la teatru, de multe ori noi ceream la altă ședință ca să repete o anecdotă care ne plăcuse, iar dl Caragiani, ca un artist binevoitor, se executa și, ca surprindere plăcută, mai adăuga încă una nouă” (Panu 1971: 163).

Se știe că, alături de spiritul filosofic, spiritul oratoric, gustul clasic și academic, spiritul critic, bazat pe argumentația științifică, ironia, zeflemeaua, anecdota și hazul se aflau la ele acasă la ședințele „Junimii” (cf. Cioculescu, Streinu, Vianu 1971: 144–147; Cap-Bun 2003: 13–23). Vasile Pogor a sintetizat această dimensiune a spiritului junimist printr-o maximă conform căreia la „Junimea” anecdota primează¹. Apostrofarea glumeață a lui P. Carp, „Gogomanilor!”, adresată deopotrivă celor prezenți în clipele de destindere ale vreunei ședințe, a fost acceptată cu umor de către junimiști, devenind un fel de titlu de glorie pentru membrii societății, care, „manifestând ironia împotriva tuturor, știau s-o suporte ei înșiși” (Cioculescu, Streinu, Vianu 1971: 146–147).

* Universitatea „Ovidius” din Constanța, România (nistor_bardu@yahoo.com).

¹ Menționând că deviza „anecdota primează” avea la „Junimea” valoarea unei axiome, Ioan Slavici scria în *Amintirile* sale: „orișicât de aprinse și de interesante ar fi fost discuțiunile, ele erau întrerupte îndată ce vreunul dintre cei de față avea vreo anecdotă de spus. Toate se puteau ierta, dar anecdota nu putea să fie amânată nici de azi pe mâine, nici de acum pe mai târziu. Iar între junimiști erau câțiva care care aveau sacul plin cu minciuni totdeauna plin și erau mari maeștri în ale povestirii. Între aceștia era și Alecsandri și Caragiali; Eminescu mai puțin, dar era o adevărată plăcere să-l vezi râzând” (*Junimea* 142).

Și pentru Iacob Negruzzi junimistul Caragiani este în primul rând un neîntrecut rostitor de istorii comice: „Caragiani, meșter mare, ne făcea să râdem până la lacrimi!” (Negruzzi 2011: 201). Spre deosebire însă de George Panu, Iacob Negruzzi remarcă unele exagerări ale lui Caragiani în această privință: „Din toți conferențiarul noștri cel mai ciudat a fost poate macedoromânul Ion (sic!) Caragiani. Fața sa plină și jovială, surâsul său vecinic te îndeamnă la râs chiar când nu vorbește, cu cât mai mult când se pune pe istorisit. În orele de anecdote la „Junimea”, Caragiani era neprețuit, căci el nu povestea numai cu gura, ci și cu gesturile și cu mișcările feței, așa încât figura lui te pregătea, treptat, mai mult chiar decât cuvintele, la concluzia comică ce avea să vie...” (Negruzzi 2011: 212).

Spuse în cercul amical intim al ședințelor „Junimii”, anecdotele lui Ioan Caragiani au plăcut întodeauna, dar inserate în timpul unei prelecțiuni, ce se voia academică, și când conferențiarul era îmbrăcat în frac și cu mănuși albe, acestea deveneau de-a dreptul deplasate. Iacob Negruzzi își amintește că publicul prezent la conferința despre *Răs și comedie*, susținută de Caragiani, a surâs la început, a râs în hohote apoi, iar mai târziu, văzând că oratorul nu mai înceta cu anecdotele, care nu-și mai aveau rostul în contextul respectiv, începu a părăsi sala nemulțumit (Negruzzi 2011: 212 – 213).

În aceeași semantică a zeflemelei, a anecdotei și a hazului practicate la „Junimea”, dar și în concordanță cu gustul clasic, asemenea altor colegi ai săi², Ioan Caragiani primise și un epitet la numele său: „bine hrănitul Caragiani”. Fiind profesor de limba și literatura greacă la Universitatea din Iași și traducător din Homer, dar și în spiritul cunoscutelor „definiții” sintetice din *Iliada* („Achile cel iute de picior”, „Minerva cu ochi de bou”), într-o seară, pe când Caragiani intra pe ușă, „plin la față, gras și gros” Vasile Pogor îl întâmpină cu aceste cuvinte: „Iată și pe bine hrănitul Caragiani!” (Panu 1971: 163 – 164).

2. Dar cine era aromânul Ioan Caragiani și cum a ajuns el din Balcani la universitatea ieșeană, în 1865, la puțini ani de la înființarea acesteia (1860)? Răspuns, în parte, la această întrebare găsim în „Nota biografică” cu care Pericle Papahagi prefătează prima ediție postumă, din 1929, a operei lui Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică* (Caragiani 1929)³.

Ioan Caragiani s-a născut în 1840, în comuna Avdela, din Munții Pindului, într-o familie de celnici, care obișnuia ca, iarna, asemenea multor aromâni, să coboare cu turmele de oi în locuri mai prielnice. Ca școlar, mai

² Profesorul și poetul Anton Naum era „pudicul Naum”, Al. Lambrior, V. Tassu și G. Panu fuseseră supranumiți cu toții „cei trei români”, Iacob Negruzzi, datorită fanteziei din povestirile sale, „carul cu minciuni” etc. (cf. Panu 1971: 162, Cioculescu, Streinu, Vianu 1971: 146–147).

³ Lucrarea a apărut inițial în 1891, sub îngrijirea autorului (cf. Balaciu, Chiriacescu 1978: 91).

întâi în comuna natală, a învățat cu dascăli tocmiți de localnici. Mai târziu, la Gureanță și Vlahoclisura, unde și-a continuat studiile, tânărul Caragiani l-a avut ca învățător și îndrumător pe Apostol Mărgărit, viitorul inspector al școlilor românești din Balcani. Absolvent al gimnaziului grecesc din Ianina, în care se făcea și carte grecească veche, Apostol Mărgărit l-a atras pe elevul Caragiani către studiul autorilor antici greci, învățându-l să-i interpreteze pe Homer, Aristotel etc. și destinându-l astfel, foarte probabil, unei cariere didactice.

La 16 ani, Ioan Caragiani devine student al Universității din Atena. Cei trei ani de studii petrecuți aici au fost decisivi pentru formarea sa intelectuală și pentru formarea conștiinței sale naționale. Cunoscând direct pe unii dintre participanții (haiducii) aromâni la marile bătălii din anii 1821 și 1828, care au condus la formarea și independența Greciei moderne, și aflându-le durerile și dezamăgirile, dar și adevărurile pentru care luptaseră, lui Ioan Caragiani îi va fi încolțit în minte încă de acum ideea unei istorii a aromânilor. Împletind informațiile obținute de la luptătorii aromâni cu date din surse cărturărești, studentul Ioan Caragiani ajunge să lege ideea romanității aromânilor cu aceea a românității lor. De aceea, după încheierea studiilor, hotărârea sa a fost de a se stabili într-un loc unde putea continua să militeze pentru emanciparea neamului său, iar acest loc nu putea fi decât Principatele Românești unite de puțină vreme, cunoscute în limbajul aromânilor din Peninsula Balcanică sub numele de *Vlăhia*. Iată ce scrie în acest sens Pericle Papahagi: „După sfârșirea studiilor sale din Atena, cum era firesc, numai gânduri de așezare în Grecia nu-l preocupau pe I. Caragiani. Dar nici în Turcia nu se putea stabili, unde de asemenea nu era loc pentru creștini și cărturari. Numai Vlăhia era țara care-l putea atrage, căci Vlăhia se bucura, în toată Peninsula Balcanică și mai cu seamă în Epir, de renumele de a fi o țară ospitalieră, unde-și puteau găsi refugiu toți cei nevoiți să se expatrieze din pricina vitregiei împrejurărilor, căpitani de haiduci și haiduci simpli, strânși cu ușa de autoritățile turcești, cum erau: Blahava, Bucuvala, Giuvăra și alții. Aci își găseau rost tinerii care nu-și puteau agonisi existența în munții Pindului. Și tot aici, în binecuvântata Vlăhie, aflau adăpost laolaltă nu numai amărâți de tot felul, dar și învățații, cari nu aveau în țara natală câmp liber de dezvoltare a energiei și a cunoștințelor lor. Și I. Caragiani, ca toată lumea din Epir și Tesalia, știa aceasta” (Papahagi, în Caragiani 1929: V–VI).

Călătoriile dinspre Epir spre București și înapoi se organizau pe vremea aceea cu caravanele, de două ori pe an: primăvara și toamna. Cu o astfel de caravană a ajuns Ioan Caragiani la București.

Abia sosit, tânărul licențiat i-a cunoscut pe compatrioții Zisu Sideri, frații Goga, frații Zappa, Dan Vasile și alți aromâni stabiliți la București, militanți cu toții pentru salvarea aromânilor din Peninsula Balcanică, prin dobândirea pentru ei, din partea autorităților turcești, a dreptului de a-și întrebuița limba nativă în școală, în biserică și în afaceri, garanție a identității naționale (Papahagi, în Caragiani

1929: VI). În eforturile lor nobile, ei erau sprijiniți de mari și influenți oameni politici ai vremii, precum Cristian Tell, Cezar Bolliac, Dimitrie Bolintineanu, D. Brătianu, Mihail Kogălniceanu, V.A. Urechia etc. (Zbucnea 1999: 50). Curând, el intră în legătură strânsă cu părintele Averchie, fost călugăr la Muntele Athos, care părăsise preocupările monahale pentru a se dedica emancipării prin învățătură a fraților săi din Macedonia⁴. Nu de mult, prin străduința și sacrificiile lui Dimitrie Atanasescu și cu sprijinul domnitorului Alexandru Ioan Cuza însuși, se deschisese în localitatea Târnova din Macedonia prima școală românească (*Românii de la sud de Dunăre*: 156, doc. 50)⁵. Într-un asemenea context, Ioan Caragiani devine, împreună cu Averchie, inițiator al aducerii la București de tineri aromâni „spre a fi pregătiți și retrimiși în Peninsula Balcanică ca luminători ai aromânilor”. Mai târziu, între anii 1877 și 1882, Caragiani va fi, alături de fostul său învățător Apostol Mărgărit, un susținător al cauzei naționale a aromânilor din ținuturile balcanice Pind și Tesalia (cf. Caragiani 1929: VII).

3. Ca tânăr licențiat, Ioan Caragiani este, pentru scurtă vreme, profesor secundar la un gimnaziu din București, după care, în 1865, este numit profesor de limba și literatura elenă la Universitatea din Iași, funcție pe care o ocupă până la pensionare. În această calitate, el devine membru al „Junimii” din Iași, remarcându-se printre junimiști, așa cum am văzut deja *supra*, prin umorul său molipsitor. Din cele expuse însă sub 2 reiese cu prisosință că junimistul Ioan Caragiani și-a înțeles menirea de profesor și de membru al Academiei Române, în care a fost ales de la înființarea acesteia, împreună cu confratele D. Cazacovici, ca reprezentant al aromânilor. Lucrările elaborate și publicate de el reflectă dimensiunea științifică a spiritului junimist de care a fost animat universitarul Ioan Caragiani.

În activitatea sa la catedră, profesorul Ioan Caragiani va fi resimțit nevoia studenților săi de a avea la îndemână un instrument didactic pentru învățarea limbii grecești. În acest scop, probabil, elaborează și publică un *Cursu completu de*

⁴ Ajuns în București (la Mănăstirea Radu Vodă, închinată Sfântului Munte) pentru rezolvarea unor probleme administrative și privind, în 1862, defilarea prin fața domnitorului Alexandru Ioan Cuza, a primelor detașamente de armată română modernă, Averchie trăi până la lacrimi emoția și revelația de a face și el parte din poporul care, unit de curând, începuse să-și creeze un nou destin european. „Și eu huiu armân”, izbucni el în lacrimi, în mijlocul unei tăceri generale. Pentru el, Bucureștiul s-a dovedit a fi „o văsălie creștinească și armânească”. De acum începe implicarea sa în dezvoltarea învățământului românesc în Balcani. În perioada 1865–1871, la Școala de la Sfinții Apostoli din București, înființată special de guvern în vederea pregătirii învățătorilor pentru școlile din Macedonia, prin eforturile lui Averchie, 40 de tineri aromâni au fost aduși și s-au format aici pentru a preda apoi carte (a)românească copiilor aromâni din peninsula Balcanică (Diamandi 1940: 301–302).

⁵ Pentru mai multe informații privind învățământul românesc în Peninsula Balcanică, cf. Berciu-Drăghicescu, Petre 2004: *passim*.

grammatica ellena (I–II, Iași, 1870–1872), lucrare care se adresa fără îndoială publicului instruit din fosta capitală a Moldovei, și nu numai.

Un alt studiu al său, *Românii din Macedonia și poezia lor populară*, apărut în „Convorbiri literare” din 1868–1869 (p. 335–340, 355–359, 368–370, 381–388), abordează nu numai folclorul aromânesc (materialul folcloric este constituit din 10 cântece), așa cum indică titlul, ci și unele aspecte istorice și lingvistice ale ramurii balcanice a românilor, numele⁶ și răspândirea lor etc. (Capidan 1932: 94–96). În ceea ce privește dialectul vorbit de aromâni, Caragiani remarcă pronunțarea lui *ce*, *ci* ca *ȣe*, *ȣi*, a lui *ge*, *gi* ca *dze*, *dzi*, palatalizarea labialelor etc.⁷

Cea mai importantă operă a lui Ioan Caragiani este considerată *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică* (Supliment la „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. VI, 1891, aflată atunci sub conducerea lui Gr.G. Tocilescu), lucrare căreia autorul i-a consacrat ani îndelungi de elaborare. Deși neterminată, această *opera magna* se definește ca o operă complexă, istorică, etnografică și de onomastică, totodată. Pe baza numelor, autorul tratează în ea originea aromânilor din munții Suli din Epir, care erau fărșeroți, iar nu cu albanezii, cum credeau grecii și scriitorii străini care se refereau la ei. Bogăția de material onomastic strâns de autor din diferite comune aromânești precum Avdela, satul său natal, Vlahoclisura, Perivoli etc., ca și numeroasele nume de armatoli aromâni din zona respectivă sunt impresionante. Chiar dacă, după cum arată același Th. Capidan, unele din lămuririle și expunerile sale sunt uneori forțate și neconvingătoare, multe din concluziile la care ajunge sunt adevărate și pot fi de folos în studiile de onomastică (Capidan 1932: 96–97).

O altă dimensiune a personalității creatoare a lui Ioan Caragiani este aceea de traducător. Bun cunoscător de greacă, el a tradus în română operele lui Homer *Odiseea* și *Batrachomyomachia* (Iași, 1876). Din *Retorica* lui Aristotel, autorul a tradus *Cartea a II-a* (București, 1884). În revista „Convorbiri literare”, i-au mai apărut traduceri din *Iliada* (în anii 1870–1871) și din Teocrit.

*

Fără a fi epuizat enumerarea tuturor scrierilor sale publicate în timpul vieții⁸, am conturat, credem, în rândurile de față, spiritul creator al lui Ioan

⁶ Ioan Caragiani consideră că numele de *macedo-român*, folosit atunci în mod frecvent, nu era potrivit, din motivul că aromânii nu se aflau trăitori doar în Macedonia, ci și în alte regiuni. În locul acestui nume, el propunea pe acela de *rumelioți*, derivat de la *Rumelia*. Th. Capidan va arăta mai târziu că această denumire este și mai nepotrivită decât prima, întrucât aromânii din regiunile numite Rumelia sunt mult mai puțini decât cei din Macedonia (Capidan 1932: 95).

⁷ Observațiile lingvistice asupra dialectului aromân sunt examinate cu atenție de către Th. Capidan (1932: 95–97), care evidențiază ideile pertinente ale lui Ioan Caragiani, dar și inexactitățile cuprinse în considerațiile sale din studiul în cauză, care arată că autorul nu avea pregătirea lingvistică necesară în această direcție.

⁸ Vezi în acest sens lista *Scrierilor lui Ioan Caragiani* din volumul Caragiani 2000: IX.

Caragiani. Deși nu a fost un conferențiar strălucit al „Junimii”, deși a rămas în amintirile lui G. Panu și ale lui Iacob Negruzzi în primul rând pentru talentul său de a spune anecdote ca nimeni altul, Ioan Caragiani este în esență sa un junimist autentic. Chiar dacă nu face parte din primele rânduri ale vestitei societăți culturale ieșene, în ceea ce privește modul în care a înțeles să-și facă datoria față de frații aromâni din Peninsula Balcanică, Ioan Caragiani îi depășește pe mulți dintre contemporanii săi.

BIBLIOGRAFIE

A. Surse

- Caragiani 1929 = Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, prefață de Pericle Papahagi, București, Editura Cultura Națională.
Caragiani 2000 = Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, Editura Litera Internațional.
Caragiani 2008 = Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc.

B. Referințe

- Balacciu, Chiriacescu 1978 = Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Editura Albatros.
Berciu-Drăghicescu, Petre 2004 = Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864–1948)*, I, București, Editura Universității din București.
Cap-Bun 2003 = Marina Cap-Bun, *Literatura marilor clasici*, vol. I, *Spiritul critic junimist între teoria și practica literară*, Constanța, Ovius University Press.
Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, Imprimeria Națională.
Cioculescu, Streinu, Vianu 1971 = Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Diamandi 1940 = Sterie Diamandi, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, București, Editura Cugetarea.
DLRO = *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
Junimea = *Junimea. Amintiri, studii, scrisori, documente*, I–II, București, Editura Albatros, 1971.
Negruzzi 2011 = Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, Editura Humanitas.
Panu 1971 = George Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, București, Editura Minerva.
Românii de la sud de Dunăre = *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucnea (coord.), București, 1997.
Zbucnea 1999 = Gheorghe Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanica. Secolul XVII–XX*, București, Editura Bucureștilor.

**A MACEDO-ROMANIAN MEMBER OF “JUNIMEA” SOCIETY:
IOAN CARAGIANI**

ABSTRACT

Remaining in the specialized literary field of “Junimea” in its Iași period, the present article depicts the manner in which a Macedo-Romanian member of the literary circle, Ioan Caragiani (1841–1921), imposed himself in the Romanian culture of the time, especially due to his theatrical presence, but also due to other merits. Professor of Greek language and literature at the University of Iași, Caragiani reflected the scientific spirit of “Junimea” through his studies of the history, language and folklore of the nation from which he descended. Moreover, he was aware of the fact that he had to help his fellow Macedo-Romanians preserve their ethnic Macedo-Romanian identity and thus save themselves from assimilation by the majority of the populations in the Balkans, among whom they lived. It can be said, therefore, that through his scientific and civic attitude, Ioan Caragiani fulfilled, both in Romanian culture and the Romanian Academy, of which he was a member since its beginnings, the mission of representing the southern Danube branch of the Romanian people.

Keywords: *anecdote, Aromanians, Balkans, history, “Junimea” society, professor, writings.*

EDITAREA TEXTELOR DIALECTALE FOLOSIND TRANSCRIEREA FONETICĂ SPECIFICĂ LIMBII ROMÂNE¹

SILVIU-IOAN BEJINARIU*, RAMONA LUCA**, VASILE APOPEI**,
FLORIN IFTENE*

1. Introducere

Această lucrare este un omagiu dedicat Domnului Profesor Stelian-Traian Dumistrăcel și în același timp un rezultat al colaborării cu colectivul din care a făcut parte. Sunt prezentate cele mai importante provocări întâlnite și soluțiile adoptate pe parcursul unei cooperări interdisciplinare inițiate în urmă cu mai mult de 20 de ani între Institutul de Informatică Teoretică și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din cadrul Academiei Române, Filiala Iași. Dacă facem referire doar la domeniul geografiei lingvistice, colaborarea s-a materializat prin proiectarea și implementarea sistemului informatic care a permis publicarea a trei volume din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR–Mold. Bucov.). Una dintre cele mai dificile și incitante probleme a fost și rămâne cea a editării transcrierilor fonetice specifice limbii române pentru care a fost proiectat un sistem de sinteză grafică în timp real a imaginii grafemelor. În această lucrare propunem un sistem inovativ pentru editarea transcrierilor fonetice în cel mai folosit editor de text. A fost implementată o aplicație pentru generarea automată a grafemelor pentru toate cele 112 791 de combinații de simboluri și fenomene fonetice în zona de coduri private a fonturilor TrueType și de asemenea un AddIn ce permite utilizarea acestora pentru scrierea fonetică în editorul Microsoft Word.

¹ This work presented in this paper was partially supported by the research grant from the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation CNCS = UEFISCDI, project no. PN-III-P4-ID-PCE-2020-0451.

* Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române – Filiala Iași/ Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România (silviu.bejinariu@iit.academiaromana-is.ro / florin.iftene@iit.academiaromana-is.ro).

** Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române – Filiala Iași, România (ramona.luca@iit.academiaromana-is.ro / vasile.apopei@iit.academiaromana-is.ro).

Colaborarea interdisciplinară între cercetătorii de la Institutul de Informatică Teoretică și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” a început la inițiativa domnului profesor Ioan Florea, care a cerut sprijin în implementarea unui sistem de editare a transcrierilor fonetice pentru atlasele lingvistice. Pentru început au fost sistematizate și clasificate simbolurile utilizate în transcrierea fonetică. Deși numărul total de simboluri teoretic posibile, având în vedere aplicarea simultană de până la 5 fenomene fonetice, era suficient de mare, într-o primă etapă a fost încercată soluția de a proiecta manual câte un font pentru fiecare combinație de fenomene fonetice și chiar au fost realizate fonturile pentru simboluri cu unul și două fenomene fonetice. Având în vedere dificultatea procesului de editare din cauza numărului mare de fonturi utilizate, a fost

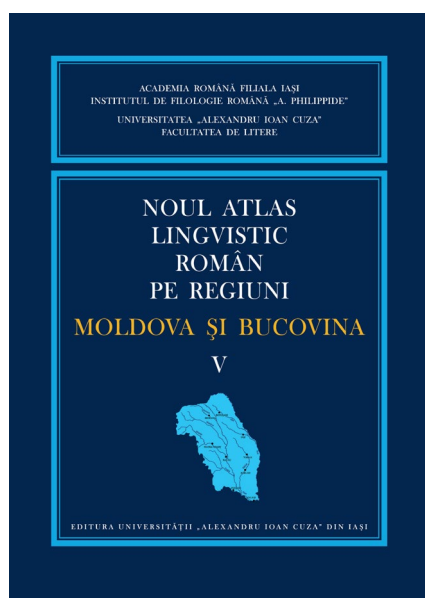

Figura 1. Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina, vol. V

proiectat un nou sistem de transcrieri fonetice bazat pe sinteza grafică în timp real a imaginii simbolurilor. Astfel, utilizând un singur font specializat ce conține doar glyph-urile de bază, imaginea unui grafem cu orice combinație de fenomene fonetice este sintetizată din imaginile componentelor sale (fenomene fonetice asociate). Din punctul de vedere al editării propriu-zise, este necesară introducerea grafemului de bază cu ajutorul tastaturii, după care fenomenele fonetice sunt selectate folosind comenzile disponibile pe bara de instrumente a aplicației. Folosind această modalitate de realizare a transcrierilor fonetice implementată în aplicația *ALR-MB* (Bejinariu *et al.* 2021b), colectivul de dialectologie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” condus de domnul profesor Stelian Dumitrăcel a publicat trei volume ale

atlasului lingvistic regional al Moldovei și Bucovinei în anii 2007, 2014 și 2022 (vezi NALR–Mold. Bucov. V). Rețeaua conține 210 puncte, iar anchetele s-au desfășurat între 1960 și 1980 (Dumitrăcel 1976). În atlas sunt incluse planșe cu hărți analitice, hărți sintetice interpretative, precum și planșe cu material necartografiat (Olariu, Olariu 2010).

Același sistem pentru editarea transcrierilor fonetice a fost implementat și în aplicația *AlrMaps*, utilizată de colegii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române (ILIR) pentru realizarea hărților lingvistice din volumul al doilea al lucrării *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, publicat în 2020 (ALAR II).

Aplicațiile *ALR-MB* și *AlrMaps* sunt specializate pentru introducerea informațiilor dialectale în bazele de date și redactarea asistată de calculator a planșelor atlaselor lingvistice. Cele două aplicații sunt însoțite și de editoare de text (*EditTD* și respectiv *AlrLibrary*), specializate în editarea textelor dialectale, care folosesc același sistem de realizare pentru grafemele utilizate în transcrierea fonetică. Deși sunt disponibile funcții de editare care răspund cerințelor de bază ale unui editor de texte, *EditTD* și *AlrLibrary* nu se pot compara cu un editor profesional. Aplicația *AlrLibrary* include și o componentă multimedia care permite parcurgerea textului cu redarea sincronizată a înregistrării audio în cazul în care aceasta este disponibilă.

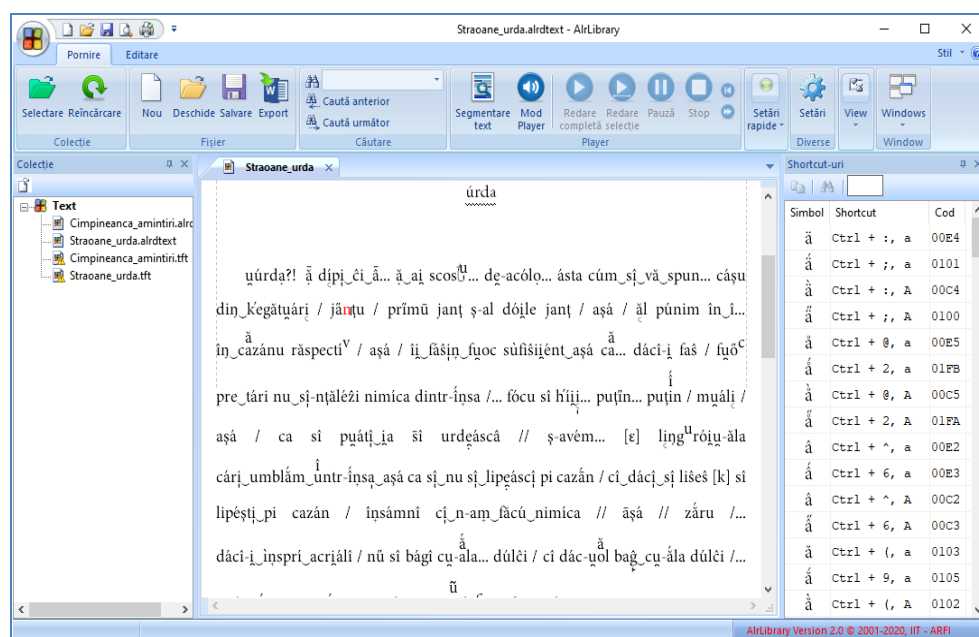

Figura 2. Interfața aplicației AlrLibrary pentru editarea textelor dialectale

Totuși, această metodă de editare în transcriere fonetică poate fi realizată doar în aplicațiile menționate, nu și în editoarele de text uzuale. Iar una dintre cerințele permanente, pe parcursul colaborării de peste 20 de ani cu cercetătorii dialectologi, a fost posibilitatea de a folosi transcrierile fonetice în Microsoft Word. Din acest motiv ne-am propus construirea de fonturi TrueType și implementarea în Word a unei interfețe prietenoase cu utilizatorul care să permită accesul facil la toate simbolurile posibile fără a fi necesară memorarea unui număr imens de shortcut-uri. În secțiunile următoare sunt descrise unele aspecte legate de implementarea componentei *Alr_Word_AddIn* pentru editarea textelor în transcriere fonetică în Microsoft Word.

2. Fonturi pentru editarea în Word a textelor dialectale

2.1. Simboluri de bază și fenomene fonetice

În transcrierea fonetică a limbii române sunt utilizate simboluri de bază ce corespund sunetelor primare având corespondent în setul de caractere obișnuit și simboluri ce corespund sunetelor primare afectate de unul sau mai multe fenomene fonetice. Lista acestor simboluri a fost sistematizată la începutul anilor 2000 de echipa interdisciplinară de cercetători de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” și Institutul de Informatică Teoretică (Bejinariu *et al.* 2009).

Vocale

În tabelul de mai jos (Fig. 3) sunt prezentate cele 19 vocale primare utilizate în transcrierea fonetică a limbii române, cu observația că variantele de vocale din ultimele două coloane nu au fost implementate în versiunea inițială a sistemului. Pentru fiecare dintre aceste vocale există și câte trei variante accentuate (a - á, â, ă), prin urmare numărul total de simboluri reprezentând vocale primare este de $19 * 4 = 76$.

Simple	Diacritice					
a	ă	ă	â	â	â	â
e	ě	ě				
i			î		î	ı
o	ö	ö				
u	ü		û			

Figura 3. Vocale primare folosite în transcrierea fonetică

Consoane

În Fig. 4 sunt prezentate simbolurile corespunzătoare consoanelor primare utilizate în transcrierea fonetică a limbii române.

b	c	ć	č	č	č	d	đ	đ	f	g	ğ	ğ	ğ	ğ	γ	h	ħ	h	χ	j	k	l	ł
m	ṁ	n	ṇ	ṇ	p	q	r	ṛ	ṛ	s	ś	ś	t	ṭ	ṭ	v	w	x	y	z	ž	ž	

Figura 4. Consoane primare folosite în transcrierea fonetică

Fenomene fonetice

Fenomenele fonetice ce pot fi aplicate vocalelor sunt în număr de 12 și au fost clasificate în 5 grupe (Fig. 5). Ele pot fi aplicate simultan, dar nu mai mult de unul din fiecare grupă. În cazul vocalelor nu a fost posibilă definirea de reguli de combinare a fenomenelor și, prin urmare, folosind aplicațiile de editare, pot fi

realizate orice combinații, chiar dacă multe dintre ele nu sunt posibile în practică. Menționăm de asemenea că simbolul pentru sunet semivocalic este tratat în aplicație asemănător cu fenomenele fonetice. Astfel, în implementarea propriu-zisă sunt 13 fenomene fonetice împărțite în șase grupe.

În ceea ce privește consoanele, fenomenele fonetice care pot fi aplicate sunt în număr de nouă, împărțite tot în cinci grupe (Fig. 6). În acest caz nu pot fi aplicate mai mult de două fenomene simultan, care nu pot fi din aceeași grupă. Pentru consoane au fost stabilite unele reguli de combinare a fenomenelor fonetice, de aceea în procesul de editare unele combinații nu vor fi acceptate.

Grupe	Fenomen	Exemplu
Durată	Scurtime	ě ě ě ě
	Semilungime	ē ē ē ē
	Lungime	ē ē ē ē
Nazalizare	Seminazalizare	ě ě ě ě
	Nazalizare	ē ē ē ē
Ocluzie glotală	Coup de glotte	‘e ‘e ‘e ‘e
Deschidere	Închidere	ē ē ē ē
	Semideschidere	ē ē ē ē
	Deschidere	ē ē ē ē
	Deschidere mare	ē ē ē ē
Afonizare	Semiafonizare	ē ē ē ē
	Afonizare	ē ē ē ē

Grupe	Fenomen
Durată	Semilungime
	Lungime
Palatalizare	Semipalatalizare
	Palatalizare
	Palatalizare mare
Explozie	Explozie
Caracter silabic	Caracter silabic
Afonizare	Semiafonizare
	Afonizare

Figura 5. Fenomene fonetice aplicate vocalelor, Figura 6. Fenomene fonetice aplicate consoanelor cu exemple (Bejinariu *et al.* 2009)

Din punctul de vedere al simbolurilor grafice ce conțin vocale cu mai multe fenomene, acestea sunt aplicate în ordinea grupelor din care fac parte, iar eventualele accente sunt aplicate la sfârșit, așa cum este exemplificat în Fig. 7.

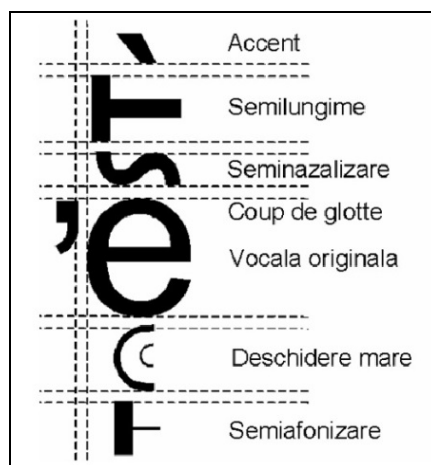

Figura 7. Exemplu de simbol căruia i-au fost aplicate fenomene fonetice (Bejinariu *et al.* 2009)

Este evident faptul că numărul de simboluri posibile este foarte mare ($> 100\,000$), aproape imposibil de proiectat manual folosind un editor standard de fonturi. Folosind experiența în domeniul procesării de imagini din Institutul de Informatică Teoretică, a fost realizat un sistem de sinteză grafică în timp real a imaginii simbolurilor. Astfel, pentru realizarea transcrierilor fonetice este folosit un singur font TrueType pentru literele mici și un alt font pentru literele mari. Inițial au fost utilizate fonturile *ALR_Baza* și *ALR_Baza_Caps*, derivate din Arial, iar apoi au fost proiectate fonturile *ALR_MinionPro* și *ALR_MinionPro_Caps*, derivate din fontul Minion Pro. Sistemul a fost utilizat pentru publicarea ultimelor trei volume ale NALR–Mold. Bucov., precum și publicarea unui volum al *Atlasului lingvistic al dialectului aromân*. Totuși, acest sistem poate fi utilizat doar în aplicațiile specializate și din acest motiv propunem în continuare un sistem inovativ pentru editarea transcrierilor fonetice folosind editoare standard de text.

2.2. Codificarea Unicode pe 32 de biți în fonturile TrueType

Codificarea Unicode pe 16 biți utilizată anterior permite definirea a maximum $2^{16} - 1 = 65\,535$ glyph-uri. Totuși, în codificarea Unicode, o parte dintre caractere sunt standardizate prin convenția *Unicode Consortium* și nu este recomandabilă modificarea lor deoarece în anumite situații sistemul de operare poate modifica automat glyphul utilizat în afișare. În acest caz vor fi afișate caractere incorecte și, prin urmare, numărul de poziții disponibile este mult redus. Folosind codificarea UTF-32 (*32 bit Unicode Transformation Format*), numărul de poziții disponibile poate fi extins. Chiar dacă reprezentarea unui caracter este codificată pe lungimea fixă de 32 de biți, o parte dintre aceștia au valoarea fixă 0 și nu pot fi utilizați. Astfel, doar 21 dintre cei 32 de biți sunt disponibili pentru reprezentarea unui caracter (Unicode 2011).

Pozițiile care pot fi personalizate de utilizator sunt organizate în așa-numitele *Private Use Area (PUA)* – intervale de coduri care nu sunt asignate prin convenția *Unicode Consortium*, după cum urmează (limitele intervalelor sunt exprimate în hexazecimal):

- Private Use Area; Interval: U+0xE000 – U+0xF8FF; 6400 coduri,
- Supplementary Private Use Area A; Interval: U+0xF0000 – U+0xFFFFD;
65 534 coduri;
- Supplementary Private Use Area B; Interval: U+0x100000 – U+0x10FFFFD;
65 534 coduri.

Aceste zone private vor fi utilizate pentru definirea celor 112791 glyph-uri pentru toate simbolurile specifice transcrierii fonetice din limba română și toate

variantele lor obținute prin aplicarea tuturor combinațiilor posibile de fenomene fonetice.

În mod evident, numărul de poziții disponibile în PUA este suficient pentru toate combinațiile de simboluri și fenomene. Dar, în funcție de numărul de fenomene fonetice aplicate (fie deasupra simbolului de bază, fie sub acesta), atributele Ascent și Descent ale fonturilor TrueType au valori diferite. Dacă toate simbolurile ar fi în același fișier-font, cele două atribute vor avea valorile maxime, ceea ce se va traduce printr-o distanță mult prea mare între rândurile de text, chiar dacă numărul de fenomene aplicate este redus. Din acest motiv a fost aleasă soluția de a genera fonturi diferite în funcție de numărul de fenomene aplicate:

- *ALR_MP_0.ttf* – fontul de bază fără nici un fenomen aplicat. Acesta conține glyph-urile pentru simbolurile de bază precum și cele ale fenomenelor fonetice ce urmează a fi aplicate.
- *ALR_MP_1.ttf* – *ALR_MP_6.ttf* – fonturile pentru simbolurile cărora le-au fost aplicate de la 1 până la 6 fenomene fonetice. Numărul de 6 fenomene provine din cele 5 fenomene propriu-zise în cazul vocalelor plus semnul corespunzător sunetului semivocalic.

2.3. Proiectarea fontului de bază *ALR_MP_0.ttf*

Toate glyph-urile simbolurilor de bază sunt descrise pe pozițiile 0x0100 – 0x01BA (Fig. 8) din fontul *ALR_MP_0.ttf*. Pentru păstrarea compatibilității dintre fonturi și pentru a reduce numărul de schimbări de font în cursul editării, simbolurile de bază se află pe aceleași poziții și în celelalte 6 fonturi TrueType.

Aceste glyph-uri sunt editate folosind editorul de fonturi *FontForge*, un software gratuit de tip open-source. O parte dintre ele provin din fontul Mignon Pro, disponibil în sistemul de operare Windows, iar altele au fost editate manual cu aplicația *FontForge*. Între cele 175 de glyph-uri se află simbolurile de bază, dar și fenomenele fonetice, accentele și celelalte simboluri speciale provenite din alfabetul grecesc care sunt utilizate în transcrieri (codurile sunt exprimate în hexazecimal):

– Vocale, litere mici:	0x0100 – 0x0112
– Consoane, litere mici:	0x0113 – 0x0146
– Vocale, litere mari:	0x0148 – 0x015A
– Consoane, litere mari:	0x015B – 0x018E
– Alte simboluri:	0x0190 – 0x0198
– Fenomene pentru vocale:	0x01A0 – 0x01AC
– Accente:	0x01AE – 0x01b0
– Fenomene pentru consoane:	0x01B2 – 0x01BA

0100	0101	0102	0103	0104	0105	0106	0107	0108	0109	010a	010b	010c	010d	010e	010f
a	ă	â	â	ă	ă	e	ë	ě	i	î	î	ı	o	ö	õ
0110	0111	0112	0113	0114	0115	0116	0117	0118	0119	011a	011b	011c	011d	011e	011f
u	ü	û	b	c	ć	ê	ê	č	d	đ	đ	δ	f	g	
0120	0121	0122	0123	0124	0125	0126	0127	0128	0129	012a	012b	012c	012d	012e	012f
ğ	ğ	ğ	ğ	γ	h	ħ	h	χ	j	k	l	ł	m	n	
0130	0131	0132	0133	0134	0135	0136	0137	0138	0139	013a	013b	013c	013d	013e	013f
ñ	ŋ	ŋ	p	q	r	ř	ř	ρ	s	ș	ș	ș	t	ț	θ
0140	0141	0142	0143	0144	0145	0146	0147	0148	0149	014a	014b	014c	014d	014e	014f
v	w	x	y	z	ž	ž	×	A	Ä	Ä	Ä	Ä	Ä	E	Ë
0150	0151	0152	0153	0154	0155	0156	0157	0158	0159	015a	015b	015c	015d	015e	015f
Ë	I	Î	Î	I	O	Ö	Ö	U	Ü	Û	B	C	Ć	Ê	Ê
0160	0161	0162	0163	0164	0165	0166	0167	0168	0169	016a	016b	016c	016d	016e	016f
Ĉ	Ĉ	D	D	Đ	Δ	F	G	Ĝ	Ĝ	Ĝ	G	Γ	H	H	H
0170	0171	0172	0173	0174	0175	0176	0177	0178	0179	017a	017b	017c	017d	017e	017f
X	J	K	L	Ł	M	M	N	N	N	N	P	Q	R	Ř	R
0180	0181	0182	0183	0184	0185	0186	0187	0188	0189	018a	018b	018c	018d	018e	018f
P	S	Ŝ	Ŝ	Ş	T	Ț	Θ	V	W	X	Y	Z	Ž	Ž	×
0190	0191	0192	0193	0194	0195	0196	0197	0198	0199	019a	019b	019c	019d	019e	019f
ε	∞	ρ	σ	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł	ł
01a0	01a1	01a2	01a3	01a4	01a5	01a6	01a7	01a8	01a9	01aa	01ab	01ac	01ad	01ae	01af
<	ı	-	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
01b0	01b1	01b2	01b3	01b4	01b5	01b6	01b7	01b8	01b9	01ba	01bb	01bc	01bd	01be	01bf
"	×	ı	-	v	'	"	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
01c0	01c1	01c2	01c3	01c4	01c5	01c6	01c7	01c8	01c9	01ca	01cb	01cc	01cd	01ce	01cf
ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı

Figura 8. Glyph-urile simbolurilor de bază (captură din aplicația FontForge)

Crearea glyph-urilor reprezentând grafeme cu fenomene fonetice

Pentru a genera glyph-urile reprezentând simbolurile de bază cărora le-au fost aplicate fenomene fonetice s-a profitat de faptul că editorul de fonturi *FontForge* pune la dispoziție o interfață cu limbajul Python (*FontForge* 2022). A fost implementată o aplicație în limbaj Python care generează în mod automat toate glyph-urile reprezentând simbolurile compuse.

Generarea combinațiilor de fenomene fonetice

Având în vedere faptul că vorbim despre un număr foarte mare de simboluri, peste 112 000, chiar fiind împărțite în 6 fișiere font, este evident că nu poate fi utilizată o listă de corespondențe între coduri și fenomenele aplicate simbolului respectiv. De fapt, corespondența este stabilită folosind câteva formule de calcul. Pentru a simplifica aceste formule, poziționarea glyph-urilor în *Private Use Area* este definită după cum urmează mai jos, folosind scrierea hexazecimală. Deoarece numărul de simboluri este diferit în funcție de numărul de fenomene fonetice

aplicate, este indicată doar poziția de început a fiecărui grup în toate cele 6 fișiere font (*ALR_MP_1.ttf* – *ALR_MP_6.ttf*):

– Vocale, litere mici:	0x000F0000
– Consoane, litere mici:	0x000F2000
– Vocale, litere mici, cu accent grav	0x000F4000
– Vocale, litere mici, cu accent ascuțit:	0x000F8000
– Vocale, litere mici, cu accent dublu ascuțit:	0x000FC000
– Vocale, litere mari:	0x00100000
– Consoane, litere mari:	0x00102000
– Vocale, litere mari, cu accent grav:	0x00104000
– Vocale, litere mari, cu accent ascuțit:	0x00108000
– Vocale, litere mari, cu accent dublu ascuțit:	0x0010C000

După cum a fost deja menționat, a fost urmărită posibilitatea de a identifica rapid codul caracterului pentru orice combinație de fenomene fonetice, dar și invers, fenomenele fonetice corespunzătoare unui anumit cod de caracter. Astfel, valoarea Code / 0x4000 indică tipul caracterului (vocală sau consoană), dacă este literă mică sau mare, precum și tipul accentului (dacă există), în timp ce valoarea Code % 0x4000 identifică în mod unic caracterul și fenomenele fonetice aplicate.

Fenomenele fonetice pot fi aplicate în număr de cel mult 5+1 în cazul vocalelor, respectiv cel mult două în cazul consoanelor, dar nu mai mult de unul din fiecare grupă. Pentru a verifica aceste condiționări, au fost realizate următoarele:

a. A fost definit câte un set de măști pentru vocale, respectiv consoane, care modelează grupele de fenomene. Acestea sunt descrise în continuare folosind sintaxa limbajului Python. Măștile sunt reprezentate ca valori binare, fiecare poziție reprezentând un fenomen fonetic și fiecare mască conținând toate fenomenele din aceeași grupă.

```

masks_vowels_phenomena = [
    0b00000000000000111,      # durată
    0b000000000000011000,     # nazalizare
    0b00000000000100000,     # ocluzie glotală
    0b00000001111000000,     # deschidere
    0b00000110000000000,     # afonizare
    0b00010000000000000     # semivocala
]

masks_consonants_phenomena = [
    0b00000000000000011,     # durată
    0b000000000001111100,    # palatalizare, explozie și silabic
    0b00000000110000000     # afonizare
]

```

În cazul consoanelor, grupele *palatalizare*, *explozie* și *caracter silabic* sunt unificate într-o singură mască, deoarece fenomenele respective se exclud reciproc și, prin urmare, nu pot fi aplicate simultan.

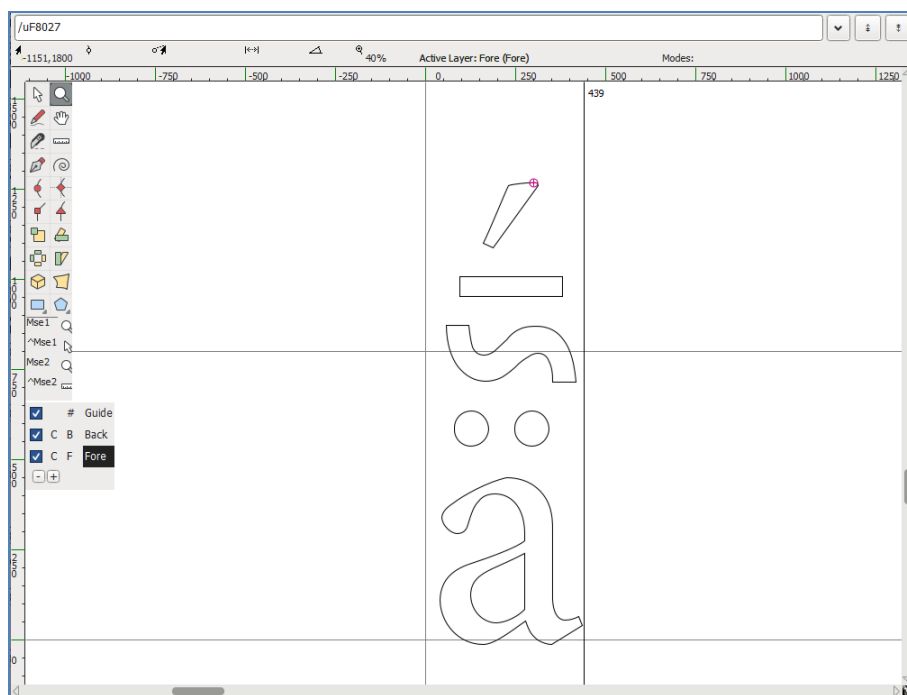

Figura 10. Exemplu cu rezultatul aplicării automate a fenomenelor pentru un singur caracter (captură din aplicația FontForge)

Add-in pentru editarea textelor dialectale în Microsoft Word

Editarea textelor dialectale presupune selecția caracterelor dintr-un set de peste 112 000 glyph-uri, codul acestora fiind rezultatul aplicării unei formule de calcul, precum și poziționări particularizate ale acestora, ceea ce este practic imposibil folosind doar tastatura. Prin urmare, a fost implementată o componentă *ALR_Word_AddIn* pentru Microsoft Word, care, după instalare, adaugă un panou în bara de instrumente a aplicației în care sunt puse la dispoziție toate comenzile de editare necesare (Fig. 11). Astfel, este posibilă păstrarea compatibilității cu alte aplicații, precum și utilizarea formatului .docx standard. Un alt avantaj față de versiunile anterioare ale editoarelor de texte dialectale este acela că selecția caracterelor de bază este realizată exclusiv folosind comenzile disponibile pe bara de instrumente și nu necesită memorarea niciunui shortcut sau combinații de taste. O versiune preliminară a acestei componente este prezentată și în Bejinariu *et al.* 2021a.

Figura 11. Bara de instrumente *ALR_Word_AddIn*

Componenta *ALR_Word_AddIn* a fost implementată în limbajul C# folosind mediul de dezvoltare Visual Studio 2022 și este compatibilă cu versiunile 2010 sau mai noi ale editorului de texte Microsoft Word și cu sistemele de operare Windows 7 sau mai noi.

Interfața pentru editare

Pentru editarea de texte în transcriere fonetică trebuie instalată componenta *ALR_Word_AddIn* care adaugă panoul *ALR* în bara de instrumente. Deoarece, în cursul editării, toate interacțiunile utilizatorului cu sistemul sunt interceptate și prelucrate, pentru a nu face greoaie editarea textelor normale, este necesară activarea interfeței, folosind prima comandă de pe bara de instrumente. Aceasta conține 8 panouri pe care sunt grupate comenzile de editare: *Master*, *Formatare*, *Variante simbol*, *Accente*, *Fenomene vocale*, *Fenomene consoane*, *Speciale* și *Diverse*.

Panoul Master

În acest panou sunt incluse comenzi generale de editare care sunt descrise mai jos:

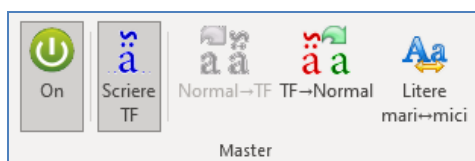

Figura 12. Panoul Master din bara de instrumente *ALR_Word_AddIn*

On	Buton On/Off care permite activarea/ dezactivarea completă a componentei pentru editarea transcrierilor fonetice.
Scriere TF	Activează/ dezactivează scrierea în transcriere fonetică. Dacă este dezactivat, editarea se face folosind fonturile normale.
Normal ⇒ TF	Conversia textului curent selectat din text normal în text de tip transcriere fonetică.
TF ⇒ Normal	Conversia textului curent selectat din text de tip transcriere fonetică în text normal.
Litere mari ⇔ mici	Conversia textului selectat din litere mari în litere mici și invers.

Comenzile de conversie menționate mai sus funcționează doar în cazul în care întreaga selecție poate fi supusă conversiei. Cu alte cuvinte, conversia din text normal în transcriere fonetică funcționează doar dacă toate caracterele din textul selectat sunt de tip text normal.

Panoul *Formatare*

În acest panou sunt incluse comenzi generale de editare. Iconițele utilizate sunt sugestive deoarece sunt asemănătoare celor asociate comenzilor uzuale din Word. Primul grup este aplicabil și secvențelor de mai multe caractere selectate și conține comenzile de formatare la nivel de caracter: Bold, Italic, Underline1 și Underline2. Al doilea grup de comenzi este specific formătărilor la nivel de paragraf: aliniere stânga, centrat, aliniere dreapta, justify. Al treilea grup de comenzi este utilizat pentru modificarea poziției pe verticală a unui singur caracter: poziționare „în umăr”, respectiv suprapunere.

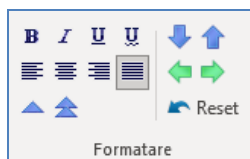

Figura 13. Panoul Formatare din bara de instrumente ALR_Word_AddIn

Comenzile din partea dreaptă sunt utilizate pentru deplasarea mai fină a simbolurilor poziționate „în umăr” sau suprapuse, permițând deplasarea acestora la nivel de pixel în cele 4 direcții. Comenzile au fost utilizate în faza de implementare și testare dar ele pot fi utile și în utilizarea curentă. Ultima comandă permite resetarea poziției caracterelor.

Panoul *Variante simbol*

Variante simbol este un panou dinamic în care sunt afișate variantele posibile ale simbolului curent. În faza de editare trebuie folosită tastatura internațională, nefiind necesară introducerea diacriticelor specifice limbii române. Dacă este activă scrierea în transcriere fonetică, apăsarea unei taste este interceptată și interpretată, iar în panoul *Variante simbol* sunt afișate toate variantele simbolului corespunzător tastei apăsate. Selecția uneia dintre aceste variante produce înlocuirea simbolului curent cu cel corespunzător variantei selectate. Conținutul acestui panou este modificat dinamic, în funcție de caracterul curent selectat.

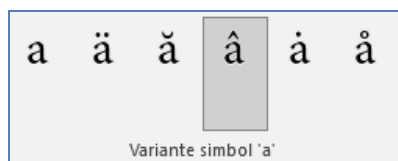

Figura 14. Panoul Variante simbol din bara de instrumente ALR_Word_AddIn

Panourile *Accente*, *Fenomene fonetice* și *Speciale*

În aceste panouri sunt disponibile comenzile pentru aplicarea accentelor (grav, ascuțit și dublu ascuțit) și a fenomenelor (13 fenomene fonetice pentru

vocale și respectiv 9 fenomene ce pot fi aplicate consoanelor). De asemenea, sunt disponibile comenzi pentru introducerea de caractere speciale (litere din alfabetul grec, legato etc.). Grupul de comenzi pentru aplicarea de fenomene fonetice este similar ca funcționalitate cu cel utilizat în variantele anterioare ale editoarelor de texte dialectale. Și în acest caz, selecția unui fenomen sau accent produce înlocuirea caracterului curent selectat cu un nou caracter ce include fenomenul respectiv în glyph. Este evident că, fiind vorba de un număr diferit de fenomene aplicate, este schimbat și fontul selectat pentru caracterul respectiv.

Figura 15. Panourile pentru aplicarea fenomenelor fonetice din bara de instrumente *ALR_Word_AddIn*

Panoul *Diverse*

În panoul *Diverse* (Fig. 16) sunt incluse două comenzi: *Settings* (care permite modificarea setărilor curente ale componentei) și *Despre ALR* (care produce afișarea ferestrei de dialog cu informații despre aceasta).

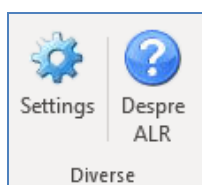

Figura 16. Panoul *Diverse* din bara de instrumente *ALR_Word_AddIn*

Activarea componentei *ALR_Word_AddIn*

Componenta pentru editarea transcrierilor fonetice este gratuită pentru utilizarea în activități de cercetare și învățământ; totuși, pentru a fi utilizată fără nicio restricție, este necesară activarea acesteia. Activarea este realizată cu ajutorul unei chei de activare obținute după ce sunt transmise informațiile de contact ale utilizatorului (nume, afiliere, adresă de email). Aceste informații sunt necesare pentru a avea o evaluare a numărului de utilizatori, dar și pentru transmiterea către aceștia de informații importante sau pentru trimiterea noilor versiuni ale componentei. În cazul utilizării componentei fără activare, funcțiile principale sunt disponibile, cu observația că din când în când este afișată o fereastră de avertisment în care este cerută activarea.

În figurile 17 și 18 sunt prezentate fereastra de editare a textelor dialectale în Word, respectiv un text complet editat.

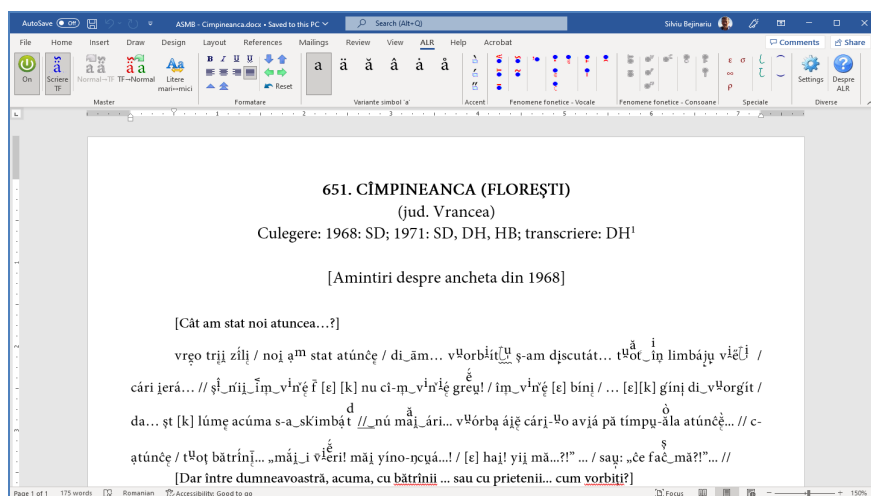

Figura 17. Fereastra principală Microsoft Word cu ALR_Word_AddIn activat în bara de instrumente

3. Concluzii

Componenta *ALR_Word_AddIn* reprezintă rezultatul colaborării dintre cercetătorii de la Institutul de Informatică Teoretică, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”. Componenta este funcțională și este utilizată de lingviști pentru editarea textelor dialectale. Prin colaborarea interdisciplinară între colective pot fi identificate posibilități de îmbunătățire și adăugare de noi facilități sistemului de editare propus.

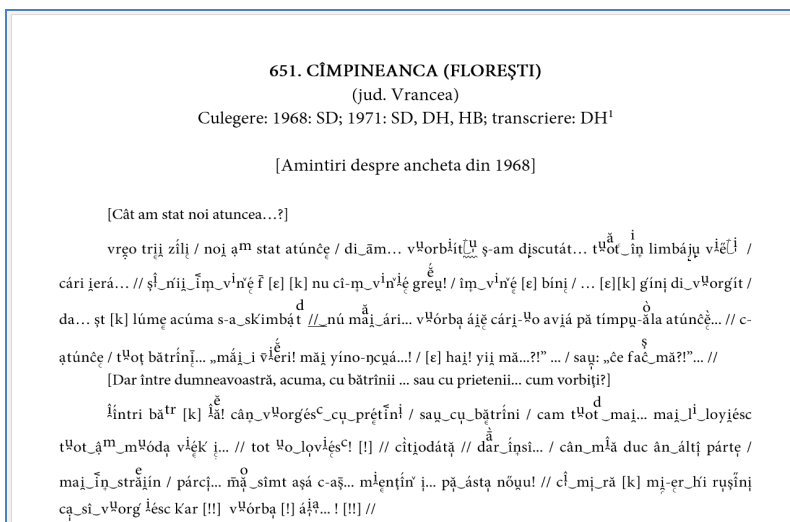

Figura 18. Exemplu de text dialectal editat în Microsoft Word

BIBLIOGRAFIE

- ALAR II = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2020.
- Bejinariu *et al.* 2009 = Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Stelian Dumistrăcel, Horia-Nicolai Teodorescu, *Overview of the Integrated system for dialectal text editing and Romanian Linguistic Atlas publishing – 2009*, în *Proceedings of the 13-th International Conference Inventica 2009*, Iași, Editura Performantica, p. 564 – 572.
- Bejinariu *et al.* 2021a = Silviu-Ioan Bejinariu, Vasile Apopei, Florin Iftene, *Geolingvistica românească în era digitală*, în M. Nevaci, I. Floarea, I.-M. Farcaș (editori), **Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu**, Alessandria, Edizioni dell’Orso («La colonna infinita» 14), p. 163–176.
- Bejinariu *et al.* 2021b = S.-I. Bejinariu, F. Iftene, M. Nevaci, C.I. Floarea, *Preservation of Romanian Linguistic Heritage. Framework for Dialectal Data Management*, în *Proceedings of 16th Edition of The International Conference on Linguistic Resources and Tools for Natural Language Processing – ConsILR-2021*, 13–14 December 2021, Iași.
- Dumistrăcel 1976 = Stelian Dumistrăcel, **Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării**, în „Limba română”, anul XXV, nr. 5, p. 547–558.
- FontForge 2022 = FontForge Documentation, <https://fontforge.org/docs/index.html>, ultima accesare la 25.08.2022.
- NALR–Mold. Bucov. V = **Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina**, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și redactat de Stelian Dumistrăcel, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022.
- Olariu, Olariu 2010 = Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, *O sută de ani de cartografie lingvistică românească – un bilanț deschis*, în „Philologica Jassyensia”, anul VI, nr. 1 (11), p. 89–118.
- Unicode 2011 = Unicode Consortium, *The Unicode Standard Version 6.0 – Core Specification, Ch. 16: Special Areas and Format Characters*, <https://www.unicode.org/versions/Unicode6.0.0/ch16.pdf>, ultima accesare la 25.08.2022.

EDITING DIALECTAL TEXTS USING THE PHONETIC TRANSCRIPTION
SPECIFIC TO THE ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This work is a tribute dedicated to Professor Stelian-Traian Dumistrăcel and at the same time a result of the collaboration with the team he was part of. It deals with the most important problems encountered and the solutions adopted during an interdisciplinary cooperation initiated more than 20 years ago between the Institute of Computer Science and the “Alexandru Philippide” Institute of

Romanian Philology of the Romanian Academy Iasi Branch. If we refer only to the field of linguistic geography, the aforementioned collaboration materialized through the design and implementation of the information system that allowed the publication of three volumes of the *New Romanian Linguistic Atlas by Regions – Moldavia and Bukovina*. One of the most difficult and challenging problems was that of editing the phonetic transcriptions specific to the Romanian language, for which a system of real-time graphic synthesis of the image of graphemes needed to be designed. In this paper we propose an innovative system for editing phonetic transcriptions, a system that can be used by any common text editor. An application was implemented for the automatic generation of graphemes for all the 112 791 combinations of symbols and phonetic phenomena in the private code area of TrueType fonts, and also an AddIn that allows their use for phonetic writing in the Microsoft Word editor.

Keywords: *Linguistic atlas, Dialectal text, Phonetic transcription, Text editor, TrueType font.*

DRUMURI BUNE! O NOUĂ TRADIȚIE DISCURSIVĂ?¹

CRISTINA BLEORȚU*

1. Introducere

Cu ocazia acestui număr dedicat lingvistului Stelian Dumistrăcel, care s-a interesat de vorbirea reală (Dumistrăcel *et al.* 1997, printre alte studii), am decis să oferim un studiu legat de o inovație lingvistică: apariția urării *drumuri bune!* în limba română. Aceasta, destul de puțin studiată, prezintă un mare interes pentru studiul variației și schimbării lingvistice. Dacă luăm în considerare studiile lui Kabatek (2015), Coșeriu (2000), Munteanu (2006), privind tradiționalitatea textuală, putem spune că expresii precum *Bună ziua!*, *Drum bun!* nu fac parte din sistemul lingvistic ca tehnică a posibilităților, ci sunt texte „care se repetă la nesfârșit”, *tradiții discursive* (TD) care se manifestă „conform unei tradiții stabilite, dincolo de regulile limbii – câteodată chiar contrară regulilor actuale ale ei” (Kabatek 2015: 151). Mai mult decât atât: aceste tradiții discursive se pot repeta în întregime sau parțial:

Acest „ceva” poate fi repetiția întregului text, ca în cazul formulei „bună ziua”, dar poate fi și numai repetiția parțială sau chiar absența totală a repetării concrete și numai repetiția unei forme textuale, ca, de exemplu, în cazul a două sonete, legate printr-o tradiție formală, chiar dacă nu conțin niciun element concret în comun (Kabatek 2015: 152).

Cu toate acestea, limbajul uman nu este doar repetiție, ci și activitate creatoare (*energeia*). Nu știm dacă în cazul pluralului *drumuri bune!* este vorba doar de o repetiție parțială, de rezultatul *energeiei* sau de o modificare a unei TD deja existente care începe să prindă contur în alte grupuri decât cel în care a luat naștere, adică cel al șoferilor.

E. Coșeriu (1997) menționează patru faze de schimbare lingvistică: 1) inovația care apare în vorbire; 2) adoptarea de către alți vorbitori; 3) selectarea

¹ Aș dori să-i mulțumesc lui Laurențiu Opariuc pentru toate materialele pe care mi le-a trimis pentru a documenta această lucrare. Totodată aș dori să-i mulțumesc lui Johannes Kabatek, care m-a încurajat să cercetez acest fenomen, și Laviniei Seiciuc, pentru toate sfaturile pe care mi le-a dat.

* Universitatea din Zürich, Elveția (cristina.bleortu@uzh.ch).

uneia dintre forme; 4) răspândirea acelei forme. Inovația este individuală, dar asta nu înseamnă că este făcută de un singur individ, ea este individuală „chiar dacă au făcut-o cincizeci de indivizi” (Saramandu 1996: 72). În cazul urării *drumuri bune!*, așa cum se va vedea în analiza noastră, se pare că inovația pluralului a apărut în grupul șoferilor, care au fost creatori de limbaj pentru alți vorbitori. Dacă ar fi să concepem limbile ca fiind organisme, am putea crede că aceasta este o eroare, însă limbile nu sunt organisme, astfel încât „o eroare nu este pur și simplu o eroare” (Coșeriu 1997: 21). Șoferii, ca indivizi istorici, cunosc o serie de tradiții de care pot dispune sau pe care le pot transforma în funcție de anumite circumstanțe:

Limba se schimbă tocmai pentru că *nu este făcută*, ci *se face* continuu prin activitatea lingvistică. Altfel spus, se schimbă pentru că este vorbită: pentru că ea există numai ca tehnică și modalitate a vorbirii. Vorbirea este o activitate creatoare, liberă și finalistă, și este întotdeauna nouă, în măsura în care este determinată de o finalitate expresivă individuală, actuală și inedită². Vorbitorul își creează sau își structurează exprimarea utilizând o tehnică anterioară și un material anterior, pe care i le furnizează „știința” sa lingvistică. Limba, așadar, *nu i se impune* vorbitorului, ci i se oferă: vorbitorul *dispune* de ea pentru a-și materializa libertatea de expresie (Coșeriu 1997: 61–62).

În cazul nostru avem prima parte a schimbării lingvistice, și anume inovația, iar în unele cazuri chiar și adoptarea de către alți vorbitori; totuși, este foarte posibil ca mulți vorbitori să nu accepte acest plural deoarece nu îl regăsesc în limba literară:

When speaking about innovation and tendencies in the development of a language, the referent is not always obvious. For many speakers, there is only one “true” language: the cultivated variant, which is subject to norms and is relatively stable and unitary. The rest – the popular, spontaneous oral language – does not count (even though they themselves use it, to certain degrees and in given circumstances); it is a “non-language”, a mere succession of mistakes. In linguistic disputes it is sometimes claimed that certain words, meanings or grammatical constructions simply do not exist, since dictionaries and grammar books do not mention them (Zafiu 2010: 56).

2. Urarea *Drum bun!*

Expresia *Drum bun!*, cu substantivul la singular, este foarte cunoscută; dacă ne uităm în DEX (*Dicționarul explicativ al limbii române*), vedem că *Drum bun!* apare ca o urare adresată cuiva care pleacă într-o călătorie: <https://dexonline.ro/definiție/drum>, iar *Drumuri bune!* nu este menționată. Dacă comparăm această urare din română cu cele din alte limbi romanice, vedem că ea apare peste tot la singular:

² S-a eliminat nota de subsol.

Tabelul 1. Urarea *Drum bun!* în alte limbi romanice

Bon voyage! (fr.)
Boa viagem! (port.)
¡Buen viaje! (sp.)
Buon viaggio! (it.)
Bon viaxe! (ast.)
Boa viaxe! (gal.)
Bun viadi! (ret.)

Chiar și în engleză și în germană această urare apare la singular (*Have a nice trip!*, *Gute Reise!*). Ba mai mult, comparând alte urări din limba română cu alte limbi, putem observa că limba română preferă singularul: *noapte bună!*, *vacanță plăcută!*, *bună seara!*, *bună ziua!*, cu o singură excepție: *sărbători fericite!*

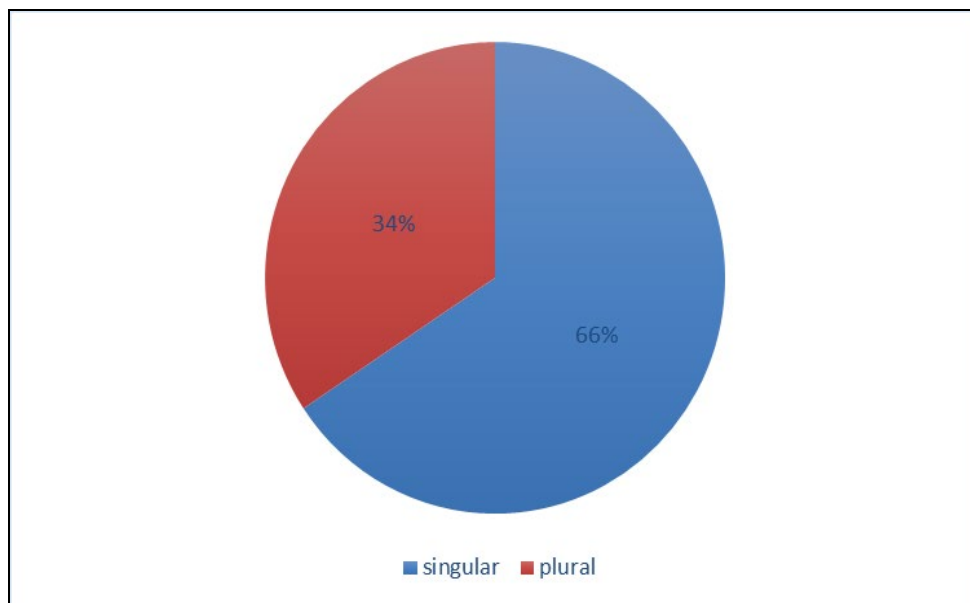
Tabelul 2. TD în diferite limbi

română	spaniolă	franceză	portugheză	italiană	Asturiană	galiciană	catalană	retoromană	germană	engleză
Sărbători fericite!	¡Felices fiestas!	Joyeuses fêtes! / Bonnes fêtes!	Boas Festas!	Buone Feste!	Felices fiestas!	Felices vacaciós!	Bones festes!	Bunas festas!	Schöne Ferien!	Happy Holidays!
Vacanță plăcută!	¡Buenas vacaciones!	Bonnes vacances!	Boas férias!	Buone vacanze!	Bones vacaciones!	Boas vacaciós!	Bones vacances!	Bunas vacanzas!	Schöne Ferien!	Happy Holidays!
Bună ziua!	¡Buenos días!	Bonjour!	Bom dia!	Buongiorno!	Bonos dies!	Boa día!	Bon dia!	Bun di!	Guten Morgen!	Good morning!
Bună seara!	¡Buenas tardes!	Bon après-midi!	Boa tarde!	Buon pomeriggio!	Bones tardes!	Boas tardes!	Bona tarda!	Bun di!	Guten Tag!	Good afternoon!
Noapte bună!	¡Buenas noches!	Bonne nuit!	Boa noite!	Buona notte!	Bones nueches!	Boas noites!	Bona nit!	Buna notg!	Gute Nacht!	Good night!

3. Corpusul folosit și rezultatele obținute

Pentru a analiza acest fenomen am decis să folosim *Sketch Engine* (roTenTen 16³), un macrocorpus de 2.640.496.763 de cuvinte, 3.142.636.172 de tokens, 132.876.032 de fraze și 9.302.262 de documente, care folosește MULTTEXT-East (*Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages*) pentru etichetarea morfosintactică. Acest corpus dispune de un set masiv de date online care pot fi o sursă bună pentru studierea unor fenomene care nu sunt documentate în dicționare și care sunt specifice vorbirii colocviale (Estrada Arráez, De Benito Moreno 2016, de Octavio de Toledo y Huerta 2016). Aici am găsit 6131 de cazuri pentru singular și 3205 pentru plural:

³ <https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2FroTenTen16>.

Deoarece eram interesați de urarea *Drum bun!* / *Drumuri bune!*, am extras toate exemplele într-un Excel și am eliminat cazurile care nu aveau nicio legătură cu subiectul nostru sau care erau neclare. Unele dintre aceste exemple pe care nu le-am inclus sunt următoarele⁴:

Am ajuns ud fleasca la Alba, unde am stat la un prieten. Dupa ce ca eram rupt de oboseala, 2 beri m-au pus in cap! Am avut parte de toate in ziua asta, soare, ploaie, *drumuri bune*, drumuri rele, drumuri fff rele dar frumoase, de toate pentru toti.

C4 am eu si pot sa iti spun ca este o masina extraordinara pentru *drumuri bune*, altfel apar probleme (bine, banuiesc ca nu vrei sa faci off-road, dar este bine sa stii). Altfel , confort, dotari.

Nu în toate localitățile există apeduct, gazificare, nu există *drumuri bune*, o economie rurală dezvoltată...

Uitându-ne unde și când apare inovația, am putut observa prezența pluralului pentru prima oară în anul 2007 pe blogul *logan.ro*. În continuare prezentăm o mică mostră (96 de cazuri); astfel putem observa unde și când⁵ apare urarea *drumuri bune!*:

⁴ Am redat întocmai citatele, fără a corecta greșelile ori lipsa diacriticelor.

⁵ Nu toate exemplele sunt, din păcate, datate.

Tabelul 3. Pagini web unde apare urarea *Drumuri bune!*

Motociclism.ro	2014	Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2012
Skytrip.ro	2011	Soferii.ro	2014	Soferdetir.ro	2014
Autovit.ro	2012	Soferii.ro	2014	Barcaholic.ro	2010
clubmercedes.ro	2012	Amfostacolo.ro	2016	Soferii.ro	2013
turismcultural	2010	Clubmazda.ro	-	Soferii.ro	2013
skodafriends	2011	Soferii.ro	2013	Soferii.ro	2013
romaniasalbatica	-	Clubc4.ro	2015	Soferii.ro	2011
Clubrv.ro	2015	Smartmotor.ro	-	Soferii.ro	2011
Soferii.ro	2010	Smartmotor.ro	-	Soferii.ro	2011
Soferii.ro	2010	Peundemerg.ro	2013	Soferii.ro	2014
Soferii.ro	2010	Clubchevrolet.ro	-	Soferii.ro	2014
Logan.ro	2011	Soferii.ro	2012	Clubrv.ro	2014
Logan.ro	2007	Clubc4.ro	2016	Traby.ro	2015
Clubc4.ro	2012	Clubc4.ro	2014	Clubrv.ro	2008
Piticu.ro	2014	Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2011
Soferdetir.ro	2016	Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2016
Alfaclub.ro	2014	Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2014
Alfaclub.ro	2014	Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2016
Buhnici.ro	-	Soferii.ro	2014	Clubkia.ro	2010
Clubrv.ro	2016	Soferii.ro	2014	Clubkia.ro	2008
Clubaudi.ro	2015	Soferii.ro	2014	Clubkia.ro	2008
Clubaudi.ro	2015	Costin. ro	-	Clubkia.ro	2010
Peundemerg.ro	2013	Soferii.ro	2011	Tedoo.ro	2009
Soferii.ro	-	Soferii.ro	2011	Silvique.ro	2015
Soferii.ro	-	Soferii.ro	2011	Silvique.ro	2015
Smartmotor.ro	-	Soferii.ro	2011	Burgman.ro	-
Traby.ro	2013	Soferii.ro	2011	Peundemerg.ro	2014
Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2011	Soferii.ro	2013
Soferii.ro	2014	Soferii.ro	2011	Soferii.ro	2013
Soferii.ro	2014	Peundemerg.ro	2015	Soferii.ro	2011
Soferii.ro	2014	Passatb5.ro	-	Soferii.ro	2011
Soferii.ro	2014	Clubaudi.ro	2011	Soferii.ro	2011

Pluralul apare, în mod normal, pe bloguri care au ca teme: 1) șoferii; 2) vânzarea mașinilor; 3) turismul.

(1)

Eu as merge pe jante de 17, de w210. Am vopsit-o si eu recent pe-a mea, la Casa Auto. *Drumuri bune!*

Pana la varsta asta nu am reusit sa imi intemeiez o familie, dar nu ii asta problema. Va urez *drumuri bune* si multa bafta!!!! Ciao

VA ROG MULT SA MA AJUTATI!!!!!!!!!! *Drumuri bune* sa aveti..!!! VIATA ARE PRIORITATE...!!!

Timpul de condus de 4,5 ore nu-l depasisem.am ajuns la descarcare, am facut pauza vreo ora iar cand am plecat nu a mai facut. Este vreun coleg ce-mi poate da o explicatie? *Drumuri bune!*

pe mine nu ma afecteaza, probabil patronu plateste amenda la nevoie. Va salut si va respect! *Drumuri bune!* salut! stimati colegi, eu programul as stii sa mi-l fac in functie de nevoi, in conformitate cu legea.

(2)

Sticker-ul de la Danes inca arata foarte bine! Numai bine si *drumuri bune* iti doresc! Mersi de urari Remus, si tie la fel.

(3)

Nu stim sa inotam, iar faptul ca am citit ca apa ar fi cam adanca la mal, a fost un motiv sa nu mergem pana acum in [...] – ecoul complet. Va multumesc tuturor pentru ecouri, vacante frumoase si *drumuri bune* oriunde veti merge!

reorganizați-vă imediat după încheierea ședinței foto, ca să fiți gata pentru următoarea provocare. *Drumuri bune* și poze frumoase! [...]

De maine incepe exodul spre Grecia!!! Va doresc tuturor *drumuri bune* si lipsite de surprize neplacute! Celor care inca nu stiu, le reamintesc faptul ca iesirea de pe autostrada Egnatia [...]

Urarea la plural, din câte am putut observa, nu a fost studiată⁶ până acum. Cu privire la impunerea pluralului nu avem o explicație. Cum credem că liderii acestei inovații au fost șoferii, este posibil că aceștia au adaptat singularul la necesitățile lor de exprimare, făcând referire la drumurile pe care le parcurg și nu doar la un singur drum; aceasta este o urare care se adaptează la necesitățile de exprimare ale acestui grup și care continuă să funcționeze ca limbă în măsura în care alți vorbitori o folosesc.

⁶ Am găsit un singur articol care face referire la această urare: <https://www.academiakatavencu.info/actualitate/drumuri-bune-pe-la-altii-15280>.

4. Concluzii

Considerând deschisă discuția asupra urării *Drumuri bune!*, lăsăm adevăratele concluzii asupra acestui fenomen pentru un alt studiu. Totuși, am vrea să facem anumite precizări referitoare la ce s-a observat până acum:

- se pare că *Drumuri bune!* este o nouă urare care a luat naștere în grupul șoferilor;
- nu știm dacă în cazul pluralului *drumuri bune!* este vorba doar de o repetiție parțială, de rezultatul *energeiei* sau de o modificare a unei TD deja existente, care începe să fie folosită de alți vorbitori și nu doar de șoferi – cei care par a fi liderii acestei inovații;
- din datele din roTenTen2016 se poate observa că apare pentru prima dată în anul 2007 și că are o pondere destul de ridicată (34% față de 66% pentru singular);
- apare nu doar pe bloguri legate de șoferi și mașini, ci și pe cele de turism.

Pentru a avea niște răspunsuri mai clare și pentru a completa studiul, în viitor va trebui să completăm aceste date cu unele de pe Twitter, Facebook, Youtube și alte rețele de socializare.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura Arc.
- Estrada Arráez, De Benito Moreno 2016 = Ana Estrada Arráez, Carlota de Benito Moreno, *Variación en las redes sociales: datos twilectales*, în „Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana” (RILI), 2 (28), p. 77–114.
- Dumistrăcel *et al.* 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Kabatek 2015 = Johannes Kabatek, *Tradiții discursive. Studii*, volum îngrijit de Cristina Bleorțu, Adrian Turculeț, Carlota de Benito Moreno și Miguel Cuevas Alonso, traducere de Cristina Bleorțu și Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române.
- Munteanu 2006 = Cristinel Munteanu, *Forme ale discursului repetat ca tradiții literare europene inserate în tradiția lingvistică românească*, în Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim, Laura Manea, și Florin-Teodor Olariu (eds), *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Iași, Editura ALFA, p. 235–240.
- Octavio de Toledo y Huerta 2016 = Álvaro S. Octavio de Toledo y Huerta, *Sin CORDE pero con red: algotras fuentes de datos*, în „Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana” (RILI), 2 (28), p. 19–48.
- Saramandu 1996 = Nicolae Saramandu, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, București, Editura Fundației Culturale Române.

Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *Present-Day Tendencies in the Romanian Language*, în „Linguistics, stylistics and translation”, 2 (2), p. 55–66.

***DRUMURI BUNE!* [‘HAVE A NICE TRIP’]
A NEW DISCURSIVE TRADITION?**

ABSTRACT

During the last few years researchers started to investigate semantic and syntactic variation or language innovations (Estrada Arráez and de Benito Moreno 2016, de Octavio de Toledo y Huerta 2016, among others) using massive online dataset because these corpora can be a good source if one wishes to study phenomena that are not documented in dictionaries and are specific to colloquial speech. The aim of this paper is to offer a first overview and to examine the plural of the Romanian expression *Drum bun!* (*Drumuri bune!*) [‘Have a nice trip!'], which is a substandard phenomenon and is mostly present in the speech of drivers. We have used Sketch Engine as data base.

Keywords: *language innovations, colloquial speech, drivers, “drumuri bune!”, “drum bun!”.*

OMAGIU LUI STELIAN DUMISTRĂCEL: JURNALUL DE ANCHETĂ DIALECTALĂ CA PARATEXT¹

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*, ANA-MARIA MINUȚ**

1. Momentul zero, paratextul literar

De la studiul fundamental din 1987 al lui Gérard Genette (*Seuils*) și până în prezent, importanța fenomenologiei paratextuale a fost convingător demonstrată, din multiple perspective: hermeneutică, stilistică, semiotică, pragmatică. Studiile consacrate paratextului privilegiază constant arta literară, fără a ignora, însă, total, alte forme ale manifestării artistice precum muzica și pictura².

Recunoscându-i implicarea decisivă în condiția estetică a operei literare, lucrările de specialitate pun accentul pe rolul paratextului în configurarea relației autor – cititor și în orientarea receptării. Indiferent de direcția din care este analizată relația text (literar) – paratext (literar), aceeași observație s-a desprins cu evidență: plasând în centrul atenției textul, s-a observat că „fiecare lume ficțională reclamă funcții specifice pentru propria aură paratextuală”, că „ficțiunea își păstrează modul de articulare internă și prin faptul că elementele de paratext o proiectează dincolo de ea însăși” (Stancu 2006: 42, 184); privind relația din cealaltă direcție, s-a afirmat frecvent că paratextul literar („autentică” și) „susține” caracterul ficțional al textului, „continuă” universul ficțiunii, participă la instituirea unei poetici particulare, atribuind trăsături specifice lumii imaginate (Stancu 2006: 61, 253).

¹ Acest text reia, într-o formă revăzută și adăugită, articolul cu titlul *Un altfel de paratext: jurnalul de anchetă dialectală*, de Ana-Maria Minuț și Luminița Botoșineanu, publicat în „Studii și cercetări științifice”, Seria Filologie, nr. 28/2012, p. 73–84.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (lumi.botosineanu@gmail.com).

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (a_minut@hotmail.com).

² Extinderea perspectivei a dus inclusiv la o reconsiderare a termenului de *paratext*, care în cazul altor arte ar putea fi considerat impropriu din moment ce face referire și la elemente care nu sunt neapărat de ordin textual (scriptural) – a se vedea Stancu 2006: 255.

2. De la paratext la epitext

În condițiile în care analiza paratextului vizează, curent, elemente „obligatorii”, precum pagina de titlu, coperta și supracoperta, numele autorului, subtilurile, mottoul, dedicația, prefața și postfața, eventual chiar interviurile acordate de autor (încadrate de Genette 1987 fie la paratextul editorial, exterior, fie la cel intern, constituit din elemente subordonate instanței auctoriale), atragerea în sfera procedurilor paratextuale a unui jurnal de anchetă dialectală ar putea părea hazardată. Fără a intra în detaliile concepției lui G. Genette, reamintim trei aspecte care constituie tot atâtea argumente relevante în abordarea pe care o propunem. Un prim aspect se referă la faptul că, în opinia lui Genette, paratextul „conferă textului un cadru (variabil) și uneori un comentariu, oficial sau oficios, de care cititorul cel mai purist și cel mai puțin influențat de erudiția externă nu poate să dispună oricând atât de ușor pe cât ar vrea sau pe cât o pretinde”. În al doilea rând, specificul paratextului este dat, conform lui Genette, de trei trăsături considerate esențiale: eterogenitatea practicilor lingvistice și discursive, comanda asupra lecturii și asemănarea de statut cu textul propriu-zis (Genette 1982: 9). În fine, al treilea aspect și cel mai important în discuția de față se referă la distincția operată de Genette, după un criteriu „spațial” (mai exact, al situării în spațiul operei) între *peritext*, aflat în același volum cu textul (titluri, mottouri, prefețe, intertitluri, note etc., adică principalele elemente considerate propriu-zis paratext) și *epitext*, definit ca „orice element paratextual care nu este materialmente anexat textului în același volum” (Genette 1987: 316). Epitextul este reprezentat, așadar, de scrierile „exterioare” textului, dar complementare acestuia din punct de vedere funcțional; interviurile, convorbirile, dezbaterile constituie *epitextul public*, în timp ce scrisorile, confidențele orale și jurnalele se încadrează în așa-numitul *epitext privat* (*ibidem*: 317).

3. Jurnalul de anchetă ca paratext

Abordarea unui jurnal de anchetă dialectală ca paratext (mai exact, în terminologia lui Genette 1987, ca epitext) al unui atlas lingvistic devine, prin prisma acestor clarificări, justificată. În plus, ideea că elementele paratextuale sunt „indiciale pentru statutul de act de comunicare al unui text, indiferent de caracteristicile sale funcționale, tematice sau compoziționale” (Cvasnîi Cătănescu 2010: 45) se potrivește extrem de exact unui jurnal de anchetă, știut fiind că investigația dialectală este ea însăși, mai presus de orice, o „formă de comunicare”; s-a subliniat adesea că valoarea unei astfel de investigații depinde în mod esențial de capacitatea obiectivă și subiectivă a participanților implicați de a apropia cât mai mult ancheta dialectală de o formă de comunicare propriu-zisă (cf. Dumistrăcel, *Introducere*, în Dumistrăcel *et al.* 1997: 32). Apoi, ca punere în scenă a unui chestionar, ancheta poate fi socotită ea însăși un paratext al acestuia, formele peritextuale de diverse tipuri (indicații,

clarificări, completări, reformulări) transformându-se, în paginile jurnalului, în epitext. Prin urmare, având în vedere repertoriul variat al formelor paratextuale specifice jurnalului de anchetă, evaluarea impactului acestora asupra textului propriu-zis, cu care paratextul nu intră într-o relație de tip concurențial, ci într-o evidentă complementaritate, se impune ca firească.

Jurnalul de anchetă pe care-l avem în vedere este inclus în volumul *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*; calificat, cu ponderație, în *Cuvânt-înainte*, drept „complement documentar”, jurnalul le facilitează cititorilor (inclusiv lingviștilor din afara cercului restrâns al dialectologilor) înțelegerea procesului de comunicare și a modelului de interacțiune pe care le implică ancheta dialectală. Jurnalul are, din acest motiv, nu doar un rol descriptiv, ci și unul funcțional, fiind o modalitate de acces la conținutul propriu-zis al anchetelor dialectale efectuate pentru *NALR. Moldova și Bucovina*: confruntând constant problemele teoretice cu realitatea „obiectului” supus cercetării, jurnalul devine spațiul unor dezbateri lingvistice și metodologice sui-generis și al unor reflecții metatextuale, dar și ideologice, chiar autobiografice, care conferă o doză suplimentară de autenticitate și motivează reacții, interpretări, atitudini.

Ideea nu este nouă: „Am considerat utilă publicarea acestui complement documentar ținând seama de aprecierea pe care a făcut-o un maestru al domeniului, Sever Pop, cu privire la preocuparea dialectologului francez Antonin Duraffour de a transmite experiența practică dobândită în urma unei asemenea activități: «Duraffour a pleinement raison lorsqu'il affirme que ces confidences, non seulement s'excusent, mais encore s'imposent»” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 9), iar anchetatorii *Atlasului lingvistic român*, Sever Pop și Emil Petrovici, s-au conformat acestui imperativ, consemnând, la rândul lor, circumstanțele anchetei, precum și reacțiile și comentariile subiecților (cf. Dumistrăcel 2007).

3.1. De ce paratext? Pentru că în toate studiile care i-au fost consacrate, paratextul este considerat un spațiu discursiv având ca trăsătură specifică deschiderea (Stancu 2006: 253), iar jurnalul dialectal este, în chip evident, o „poartă”, mai exact, una care permite accesul la specificul și convențiile anchetei. De ce *un altfel de paratext*? Pentru că, dacă paratextul literar este un spațiu al tranzacției/ medierii între ficțiune și realitate, în cazul jurnalului de anchetă, lucrurile stau diferit. Jurnalul însuși, ca text, este unul „referențial”, trimite la o realitate a cărei imagine fidelă o redă: nu e un text de ficțiune și nici nu se raportează la un text de ficțiune. În plus, și în cazul jurnalului de anchetă se verifică faptul că elementele paratextuale sunt implicate în „pactul de lectură” dintre autor și cititor, numai că în acest caz „pactul de lectură” conține trei „clauze”³: una de natură strict științifică, care asigură corectitudinea informațiilor de specialitate transmise; una referențială, care garantează sinceritatea „mesajului” și, în sfârșit, una de natură autobiografică subiacentă, care, legitimând emițătorul, garantează autenticitatea mesajului acestuia și îi consolidează veridicitatea.

³ A se vedea, pentru paratextul literar, Mollaret 1993: 165.

De asemenea, în timp ce prefetele și postfețele (ca peritext literar) sau interviurile și convorbirile (ca epitext literar) sunt adesea false/nesincere, ambigue, ludice, programatice ori publicitare, jurnalul de anchetă pune „la dispoziția cititorului interesat de cunoașterea înfățișării *reale* [subl.n.] a lucrurilor observații din jurnalul de anchetă al unui cercetător de teren, cuprinzând, de fapt, paralel cu însemnările inițiale, rezultatul confruntărilor în cadrul unei echipe de lucru” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 9); astfel, jurnalul le permite receptorilor să înțeleagă „funcționarea” anchetei dialectale, fiind, totodată, un spațiu în care se pot face cunoscute o serie de decizii luate de anchetatori sau date amănunțite cu privire la informatori sau la alte „instanțe” implicate în anchetă.

În partea secundă a jurnalului de anchetă (după *Cadrul general al anchetei*), respectiv *Relațiile cu subiecții și caracterizarea acestora*, „care semnalează, în formularea primei receptări, o problematică de studiu privind mecanismul și rezultatele generale ale investigării (perceperea «diferențelor» fonetice și reacția la acestea, la aspectele morfologice și lexicale – semantică, sinonimie, frazeologie)”, autorul precizează că a adăugat „și numeroase note din caietele în care am înregistrat răspunsurile la întrebările din *Chestionar*, pe baza cărora am redactat, în 1976–1977, «caracterizări» mai cuprinzătoare ale subiecților, după modelul Jaberg-Jud, proiectate inițial pentru volumul introductiv la NALR–Mold. Bucov., *Date despre localități și informatori* (tipărit în 1987), unde, însă, pentru o «echilibrare» [...] a părților ansamblului, am publicat variante abreviate” (*Jurnal*: 257). Dar, avertizează el în continuare, „tabloul general al prezentării anchetei și al caracterizării subiecților poate fi realizat numai prin lectura informațiilor din volumul *Date...*, paralel cu observațiile de față” (*ibidem*), afirmație în care identificăm o caracteristică esențială a paratextului: raportul de interdependență cu textul propriu-zis.

3.2. Pornind de la „schema” cunoscută, constând în consemnarea (relatarea în scris) evenimentelor în succesiunea lor, jurnalul face posibilă instituirea unei variante „în acțiune” (în sincronie) a anchetei dialectale, actualizând practic ancheta și, în același timp, completând-o, detaliind-o.

Astfel, privilegiind succesiunea cronologică, autorul își structurează însemnările în funcție de prima vizită (având în vedere faptul că majoritatea localităților au fost investigate în mai multe rânduri), urmând ca notele ulterioare, de diferite tipuri (rememorări, scrisori) asupra unui punct de anchetă să fie grupate după același criteriu; în ce privește comentariile din momentul primei redactări (1993–1994), acestea au fost marcate prin prezentarea textului între paranteze (cf. *Jurnal*: 257).

3.3. Corelarea secvențelor textuale este realizată de cititor în conformitate cu anumite exigențe de ordin semantic, iar lectura este dirijată de nucleeele semantice indicate chiar în subtitlurile celor două părți: contactul cu localnicii, condițiile desfășurării investigațiilor, relațiile cu subiecții și caracterizarea acestora din punctul de vedere al personalității și al prestației. Aspectul sintactic al textului

aduce în atenție „distribuția textuală”, care permite operarea unor distincții între secvențele propriu-zise care „construiesc” jurnalul și secvențele reprezentând diverse forme de deschidere paratextuală (paratext cu propriile elemente de paratext!).

4. Aplicație

4.1. Despre gramaticalizare și logicizare

Ca negociere între un emițător și un receptor, cu schimbarea rolurilor acestora după modelul general al comunicării (deși într-o manieră disproporționată la extrem), ancheta dialectală nu este o simplă prelevare mecanică de material, ci o formă de comunicare pusă în act prin valorificarea uneia dintre funcțiile secundare și derivate ale limbajului: subiecților atribuindu-li-se „posibilitatea și capacitatea de a «înțelege», se realizează forma numită de Eugen Coșeriu «a comunica ceva despre ceva» [...] după o «convenție»” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 31). Dacă, în cazul limbajelor tehnice, profesionale, faptele de limbă, „provocate”, iar nu „recoltate” din comunicarea uzuală, ilustrează competența idiomatică a subiecților, alta este situația în cazul în care obiectul chestionării îl constituie faptele morfologice, când ancheta înregistrează reflexe ale competenței expresive. Pus în situația de „a comenta felul cum vorbește” (în virtutea principiului formulat de Coșeriu, conform căruia „opiniile vorbitorilor asupra limbajului aparțin și ele obiectului «limbajului» și nu pot să nu fie luate în seamă” – apud *ibidem*: 32), informatorul „este constrâns spre *epistemologie*” (*ibidem*: 31).

Întrucât, parafrazându-l pe Wittgenstein, „limitele lumii impun limitele limbii”, *Jurnalul* consemnează interesante cazuri de blocaj produse în cursul anchetei atunci când informatorii sunt puși în situația de a opera generalizări și abstractizări pentru a ajunge la forme gramaticale nesustținute de logica exterioară limbii, în fapt de exemplele prelevate de vorbitor din sfera familiarului. Astfel, flexiunea nominală ridică probleme în cazul substantivelor care, deși prezintă un tablou flexionar complet, au ca referent fie un obiect unic (situație în care subiectul poate refuza forma de plural): [pentru *cășărie*:] „nu există mai multe *cășării* la o stână!” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 314); [pentru pl. de la *comarnic*:] „fiecare stână cu *comarnicul* ei” (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 321); [pentru *oaie stearpă*:] inf. refuză să dea pl., considerat „nesemnificativ, întrucât «cele MAI MULTE au miei»” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313); „de la «vamă», pl. este «mai multe kilograme» – «nu poți da mai multe *vân*’»” (628. Epureni, jud. Vaslui, p. 358). Într-o variantă extremă, deruta subiecților în fața aspectelor morfologice ale anchetei se manifestă chiar în ce privește paradigma substantivelor concrete din universul familiar imediat, care nu ridică astfel de probleme: „Am fost pur și simplu uluiți de incapacitatea lui [a IS] de a formula pl. substantivelor. De ex., îi arătam cele două uși, de la camera la care

lucram și pe cea de la sală, cerându-i pl. de la *ușă*; degeaba, rămânea la enunțul «ușa de la casă și ușa cealaltă» etc. etc.” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 285).

În cazul substantivelor care au ca referent obiecte formate în mod logic din mai multe elemente (substantive desemnând obiecte-perechi sau substantive colective), subiectul poate refuza singularul: „chiar dacă acceptă să formuleze [sg.] pentru obiecte care la războiul de țesut sunt perechi, [IS] precizează mereu: «două punem, unul la vătale, unul la ițe» (pentru *bețe*, *băț*); «sunt două: cu unul nu poți țese» (*brațe*; *braț* / la vătale)” (637. Frumușița, jud. Galați, p. 312–313); „sg. de la «cruci» la vârteniță este formulat de circumstanță, pentru că, de fapt, «sunt două: așa se formează»” (628. Epureni, jud. Vaslui, p. 358).

Logicizarea prin ancorarea în familiar este, se pare, invers proporțională cu gradul de înțelegere a „sistematicii” anchetei de către informator, tentat uneori să explice și să *își* explice plurale precum *miei* („justificat prin «și doi chiar» [poate să fete o oaie]”, 637. Frumușița, jud. Galați, p. 312), *gălbenușuri* („sunt și ouă cu două ~”, 650. Liești, jud. Galați, p. 324), *curcubăie* („ies și câte două ~”, *ibidem*); *fețe* („două *fețe*, mai mulți oameni”, 627. Fălciu, jud. Vaslui, p. 305) și până și un informator excelent precum IP din 646. Belcești, Ivești, jud. Vaslui (p. 318) găsește necesar să justifice, ca o excepție, pl. *luceferi* („este și dinspre ziuă”).

Gândirea marcat concretă, care operează mai curând cu elemente particulare și respinge de regulă termenul generic, îi conduce pe subiecți la forjarea unor perechi opoziționale *sui-generis* pentru categoria de număr, unele dintre ele aflate într-o relație de tip metonimic: „de la pl. *fructe*, sg. este... «un măr»” (649. Matca, jud. Galați, p. 323); „Față de colectivul «zarzavaturi», sg. ar fi «o ceapă», «un morcov»” (628. Epureni, jud. Vaslui, p. 358); „De la «roată», pl. e simplu: «patru roate»” (*ibidem*), „la fântână sunt *ghizdele*, deci sg. ar fi «bucată de ghizdea» (*ibidem*); „de la «pantaloni», «izmene», sg. ar fi «o pereche de...»” (*ibidem*), „după pl. *zarzavaturi*, pentru sg. dă *pătrunjel*, *țelină*, *ridiche*; după *vase*, sg. «normal» este «o farfurie»” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 332); „pl. pentru «mănunchi» este «două părți de mănunchi» (650. Liești, jud. Galați, p. 324), „ca singular pentru *lacrimi* dă «picătură»” (637. Frumușița, jud. Galați, p. 312).

Observațiile cu privire la blocajul informatorilor se verifică și în cazul paradigmei unor verbe, defectivă, în opinia informatorilor, pe considerente de logică elementară: inf. din pct. 638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați (p. 313) refuză să ofere „diferite persoane la prez. indicativ al verbului (a) *jânțui*: «nu poate oricine ~!»” (*ibidem*). Neobișnuit cu conjugarea, un alt IP imaginează acțiuni corelative: „(eu?) «deschid», (el?) «închide»” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 289) sau „La verb, în loc de o simplă înșirare de forme, asistăm la un soi de «confruntare» de complinire: (eu?) *cânt*, (tu?) *joci*; (tu?) *dai*, (el?) *primește*” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313).

La polul opus, informatorii „cu viziune lingvistică”, așa cum îi numește autorul, decodează logica structurării chestionarului și anticipă unele întrebări care intră într-o paradigmă: „Nu întâmpin nicio dificultate în ceea ce privește aspectele

morfologice ale anchetei; IP are o minte logică, organizată. În ultima zi, conjugă, pur și simplu, fiecare «timp» verbal (chiar m.m.c.p.), după prima întrebare, de precizare a momentului acțiunii. O reacție tipică pentru un astfel de subiect: întrucât răspunsurile sale (sau cea mai mare parte a acestora) nu mă iau prin surprindere, mă întrebă dacă n-aș putea nota și singur răspunsurile!» (645. Adam, Drăgușeni, jud. Galați, p. 348); „[Informatoarea] are un deosebit simț al limbii [...]. Excelentă în ceea ce privește aspectele morfologice; la verbe, face observația: «și la trecut și la prezent și la viitor!»; la (a) *fugi*, după primul răspuns pentru acest timp, obținut prin sugestie mai mult decât prin întrebare, se interesează: «la viitor?»” 643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339); „Subiectul ales pentru ancheta cu QG este deosebit de dotat. [...] Remarcabil pentru aspectele morfologice; nu numai că formulează singur pl. substantivelor și adjectivelor, ci oferă, spontan, și verbele corespunzătoare: de la *logodnă*, *logodesc*” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 319–320).

4.2. Despre „instinctul expresiv”

Relația de contiguitate text – paratext poate fi urmărită și cu privire la componenta „afectivă” a răspunsurilor subiecților: notele de pe marginea hărților incluse în atlas, suplimentele informaționale din textele de tip material necartografiat sau din subsolul volumelor de etno- și sociotexte, la care se adaugă diferite simboluri, care indică intenții și reacții comportamentale (ale anchetatorului sau ale subiectului), toate pot fi substanțial îmbogățite și eficient evaluate cu ajutorul observațiilor puse la dispoziție în *Jurnal*. Constatându-se că „în special AD pentru înregistrarea de texte” reprezintă, pentru subiecții „mai dotați ca sensibilitate de tip «artistic»”, „un teren propice de manifestare”, anchetatorii au urmărit, în comportamentul lingvistic al informatorilor, exprimarea, concomitentă, a denotației și a conotației, amintind în context și existența, în produsele vorbirii populare, a unei dihotomii identificate, printre alții, de Manlio Cortelazzo, între „volontà comunicativa” și „istinto espressivo” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 188).

Jurnalul consemnează, de pildă, comentarii diverse exprimate în formule cvasi-paremiologice, precum cele despre avantajele „răritului” în prașila a doua la porumb: „«dăcă-i rar/ «úmpli cáru/ dăcă-i des/ «úmpli fêsu»” (669. Soveja, jud. Vrancea, p. 311), despre anumite tipuri umane: „«ca curca-n lemne» – despre o fată prostuță, stângace; «ca piatra-n baltă» – despre un om prost; «stă ca molia în fundul ghemului» – despre un om tăcut” (615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, p. 364) sau despre importanța și valoarea, pentru apicultor, a primului roi: „primul roi valorează cât un car cu boi, al doilea cât o găină grasă, al treilea – nici cât un fulg de găină” (642. Costache Negri, jud. Galați, p. 341).

Răspunsurile informatorilor beneficiază adesea în paginile *Jurnalului* de „etichetări” concise, caracterizând reacții ale subiectului sau sintetizând unele trăsături de caracter ale acestuia:

– *expresivitate*: „pentru «mă îmbăt», dă răspunsurile «m-am făcut praf, ~ pământ»; pentru «cherchelit» – «ai lins coada cepului»”; „pentru nuci, *harbuji*, ouă”, inf. folosește expresia „marfă chioară”, căci „nu știi ce cumperi” (627. Fălciu, jud. Vaslui, p. 360);

– *umor*: „pentru «a pune ochelarii» – «pun în patru» (ca la jug, două perechi de boi), «a îngropa (mortul)» – «îl bagă sub sol!» (ironizând terminologia agricolă actuală) (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 320), „despre femeia beată – «bolnavă de oală»” (649. Matca, jud. Galați, p. 323);

– *exprimare colorată*: „pentru «bețiv» – «îi de meserie»; în legătură cu «cherchelit» – «în doi peri, s-o udat la picioare» (poate pentru că încă nu i s-a urcat la cap!); antena de televizor este «borună»: «o urcat boruna pe casă!»” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 320);

– *ironie*: „după «se revarsă zorile» (cam suspectă această formulă!) – «se crăcănează de ziuă!»” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 336); „«mânzat» (este la fel) ca «flăcăușul», iar bou «ca flăcăul»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „*chel* «cum sunt eu», [femeie] *beată* «îi stă bine!»” (640. Piscu, jud. Galați, p. 317);

– *încălnație spre glumă*: „«cu coada ochiului, ca hulpea!»; (femeie) *starpă* «ca vaca» [!]; *chelbos* «pe de-a rândul» (= complet)” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339).

Tot în sfera aprecierii „stilului” se situează reflecții cu privire la: „(copil) *făcut din flori*: «a mers și s-a jucat prin flori»” (653. Mircești Vechi, Vânători, jud. Vrancea, p. 335), „*moare* «zeamă de varză»: dar cine *moare*?” (535. Fârțânești, jud. Galați, p. 325), secvențe în măsură să illustreze performanța expresivă a subiecților.

4.3. Despre variația diatopică

(1) Perspectiva informatorului

Jurnalul suprinde perspectiva informatorilor asupra variabilității diatopice, prin consemnarea unor puncte de vedere, subiective, referitoare la diferențele regionale, mai cu seamă la nivel *intradialectal* (a), dar și *interdialectal* (b).

(a) Formulările își au originea în perspectiva contrastivă asupra vorbirii din diverse zone ale Moldovei, creatoare de:

(a1) proiecții empirice ale variabilității lingvistice teritoriale („Pentru IP, «limba *deviază* [= variază] de la sat la sat»; de ex., limba celor din Popeni este «cam țigănească» [fără să poată preciza ceva]” – 629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337);

(a2) constatări cu privire la variația lexicală („la Zorleni, pentru «floarea-soarelui» se zice *sorică*; la Odaia Bursucani se zice *húța*, *húța*! pentru «cea!» și *hu@hís*! pentru «hăis!»” – 629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337; „*tăt*, nu *tot*, se zice «pe la Iași»” – 663. Pralea, Căiuți, jud. Bacău, p. 360) sau fonetică („Cei din Glăvănești vorbesc cu «*êe*» pentru *k/e*, *mocănește*” – 615. Muncelu,

Glăvănești, jud. Bacău, p. 363); „Subiectul [...] semnalează în vorbirea moldovenilor de la șes sunetul *ș*” (670. Hârja, Oituz, jud. Bacău, p. 321); „*zeci*, nu *zăși*, *șapte*, nu *șăpti*, pe care [IP] le crede specifice moldovenilor de pe la Mărășești, Bacău” (651. Câmpineanca (Florești), jud. Vrancea, p. 322).

(b) contactul, direct, dar de cele mai multe ori mediat, cu unități diatopice care nu se află în continuitate cu propriul idiom conduce informatorii la:

(b1) încercări de tipologizare: „... [informatorul] este foarte atent la problema folosirii diferitelor registre ale limbii: fiicei sale, care învață la un liceu din Bistrița-Năsăud, i-a pus în vedere să nu vie cu «vorba schimbată» din Transilvania!” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 336);

(b2) precizarea ariei de răspândire (și a isoglozelor corespunzătoare) a anumitor fapte de limbă, de natură lexicală: „în Teleorman, pentru «clacă» se zice «șezătoare» sau «blană»; «crumpli» pentru «cartofi» se spune în Transilvania; «pilotă» a văzut în Ungaria; «chimir» la mocani și la «găzari»” (636. Cuca, jud. Galați, p. 344); „... în Transilvania s-ar zice *fecôr* pentru ‘mire’, ‘ginere’” (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 320); „...*bulz* se folosește «în Ardeal, [spunea] tata!»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „...*muiere* se zice în Oltenia” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „«Cuvinte și lucruri» în viziunea IS pentru Agricultură, Viticultură: «prepeleac» a văzut în Bucovina, «îmblăciu» în zona Botoșanilor, iar «codârlă» în Argeș” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342); „... pentru «din buruiene» (‘bastard’), în Basarabia se zice *baistruc*; tot aici, pentru «furcă» se zice «iabă», iar pentru «pepene» – «harbuz»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352); „[IP] Respinge termenul *puț*: «puțu-i oltenesc!»” (627. Fălciu, jud. Vaslui, p. 305); „o ardeleană (din sat) îi spune *magari* la snopul... [de deasupra clăii de fân] (*râde*); noi râdem de ea” (660. Bolotești, jud. Vrancea, p. 219); „un oltean ar tăia un *mânz* când îi ceri să taie un *cârlan*” (670. Hârja, jud. Vrancea, p. 274); „*cină* și *cinăm* se spune «în Banat»” (646. Belcești, Ivești, jud. Vaslui, p. 318); „*șógur* se spune pentru ‘cumnat’ la Brașov” (646. Belcești, Ivești, jud. Vaslui, p. 318).

(2) Perspectiva anchetatorului

La polul opus, anchetatorul, dotat cu instrumentele investigației științifice și cu un acut spirit de observație, consemnează, într-un raport de complementaritate cu informația furnizată în notele *Atlasului* (hărți, MN, texte) sau în volumul de *Date* și în mod cert cu beneficii evidente în ce privește interpretarea răspunsurilor de bază din atlasul lingvistic:

(a) delimitări, după criteriile fonetice, morfosintactice și lexicale, operate în peisajul lingvistic complex al sudului Moldovei. Anchetatorul disociază fonetismul muntenesc de influența literară: „Vorbirea «muntenească» e foarte aproape de limba literară la acest subiect [...]. Dar [informatorul] nu evită fonetismele dialectale de tip sudic: *g'enunk'e*, *dă*, *pă*; sonorizările sunt «în floare»: *padlagină*, *corazlă*, *chijleac*, *plojniță*, [...] *zmântână*; foarte clar un *ș* «muiat» pe care îl transcriu *șⁱ*: *albușⁱ*, *gălbănușⁱ*” (670. Hârja, Oituz, jud. Bacău, p. 274). „În sat se

vorbește un grai de tip «muntenesc», fapt semnalat de către Sever Pop din 1934 [...]. Caracteristici: *ê/ġ*; *e* și *i* după *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*; diftongul *ġa*; finalele *ă* și *e* [...]; prepozițiile *dă*, *pă*; pron. și adj, demonstrative *ăla*, *aia*, *ăia*, *alea*; lexic caracteristic” (670. Hârja, Oituz, jud. Bacău, p. 321); „Graiul local este unul de tip muntenească, păstrat cu destul de slabe imixtiuni «moldovenești» (de fapt, unele forme reprezintă fonetisme «regionale» sau «populare». Câteva trăsături: *s*, *z*, *ț*, *ș* «muiati» (în *frasin*, *secară*, *urzesc*, *să grebleze*, *țes*, finala *șⁱ* în *țapușⁱ*, ca și *țⁱ*, *zⁱ*, în *cuțⁱ*, *livezⁱ*, *solzⁱ*; vezi, apoi, diftongul *ġa*, în *coseam*, *seacă*, *mințeam*” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331);

(b) interferențe dintre graiurile moldovenești indigene și idiomurile enclavizate de tip muntenească, care coexistă în aria sud-moldovenească: „La diverși vorbitori (și în proporții diferite) se observă efectele interferențelor cu graiul de tip moldovenesc din zona Mărășești, unde locuitorii au pământ [...]; astfel, apar oscilații în ceea ce privește pronunțarea africatelor *ê/ġ* și «palatalizarea» labialelor” (669. Soveja, jud. Vrancea, p. 311), „Graiul local este unul de tip muntenească, păstrat cu destul de slabe imixtiuni «moldovenești» (de fapt, unele forme reprezintă fonetisme «regionale» sau «populare»)” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331); „Pentru texte, am găsit, până la urmă, subiecți buni, păstrători ai graiului de tip muntenească al enclavei, deși se pot observa și «contaminații» datorate graiurilor moldovenești (cel mai frecvent, vocale finale închise). Impresionează, însă, pronunția netă, «energică», atât de deosebită de a graiurilor dominante ale zonei” (664. Cașin, jud. Bacău, p. 315);

(c) fapte de limbă specifice zonei: „fonetisme regionale (de exemplu, *u* «final») apar la mai mulți subiecți” (634. Vârlezi, jud. Galați, p. 272); „aici înregistrez sensuri aparte ale apelativului, *munte* însemnând, de exemplu, ‘pășune’ și ‘pădure’ ca proprietăți ale vechilor obști” (668. Nereju, jud. Vrancea, p. 280); „cel mai bine sunt reprezentate în vorbire *-u* (final) și *df* (dintre fonetismele specifice zonei)” (644. Corod, jud. Galați, p. 294).

4.4. Despre variația diacronică

Ancheta dialectală preconizează și înregistrează observații diverse asupra variației diacronice, consemnând, în manieră de regulă opozitivă, forme recente și forme vechi, calificate ca atare fie de către anchetator, ca observator profesionist al realității lingvistice, fie de către informatorii înșiși, stimulați la un efort epistemologic de tipul special de contract de comunicare pe care îl presupune ancheta. Simbolurilor [B] (explicitat prin „așa zic bătrânii”) și [T] („așa zic tinerii”), respectiv [R] („formă recentă”) și [V] („formă veche”), mai rare în *Jurnal* („... de la colectivul *vesélă*, [B] *blide*, sg. este... *farfurie*!” – 626. Vetrișoiaia, jud. Vaslui, p. 369; „IS confirmă că [B] ziceau *puț*” – 655. Ionășeni, Nicorești, jud. Galați, p. 293; „Din proprie inițiativă, compară registre ale vorbirii: [V] *mă-mbúng*’; [V] *maiá*, [R] *drójdj*, [R] *fúlgeră*, [V] *scápără*” – 637. Frumușița, jud. Galați, p. 312), le corespund formule perifrastice, care plasează faptele de

limbă în diacronie: „[subiectul] vorbește «pe vechi», nu fără tentația modernizării, când, după cum i se pare chiar lui, «își dă în petic»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „... *scuip* se spune «pe limbă mai tânără»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „... «saltea, mindir, păier» – zic bătrânii” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352); „insistă asupra formelor vechi *hórbă* și *horg’esc*” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313). Reperul este vorbirea generației anterioare, specificul procesului constând în circumscrierea sa curentă în sfera familiarului, în speță raportarea la vorbirea părinților subiectului (de altfel, despre IP din pct. 633. Oancea, jud. Galați, se consemnează chiar, într-o paranteză, că, „sub notația [B], pentru diferite răspunsuri, reproduce vorbirea mamei sale”, p. 352): „«Polonicului» cu care se bea apă la stână, părinții lui îi spuneau *găvan*; acum i se zice «lingură»” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 337); „... tatăl său spunea *carman’uálă* pentru «joagăr»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352). Alteori, inactualitatea unui fapt de limbă este sugerată doar de timpul verbului predicat (care apare la imperfect: *se zicea*, *se scria* etc.): „... «putineiului», vasul «de-o vacă», în care se alege untul, la stână i se zicea *ștean*” (667. Nistorești, jud. Vrancea, p. 337); „... *grif* ‘condeiul cu care se scria pe tăblița de ardezie’” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351).

Jurnalul face cunoscute, în fine, mecanismele subtile ale catalogării unui termen drept vechi, procesul de așezare pe axa cronologică putând fi, izolat, irelevant și apărând doar ca reacție psihologică, cu intenție eufemizantă, perfect explicabilă (și decodabilă) pentru anchetatorul informat în legătură cu povestea de viață a subiectului: despre IP din pct. 615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, care avea un copil conceput în afara căsătoriei, aflăm că, „după ce (la î. 519 [chiar î. despre *copil ilegítim*, n.n.]), a răspuns «copilu... făcut în văduvie», am revenit, obținând «buruienar», caracterizat drept «vechi». Primul răspuns pare să fie eufemismul pe care-l utilizează cu referire la ea” (p. 365).

4.5. Despre variația diafazică și despre variația diastratică

Deși, în esență, dialectologul urmărește variația diatopică și diacronică, în cursul anchetei erup uneori și fapte diafazice, eventual de factură diastratică. Setul de trăsături diafazice și diastratice, semnalate în atlas și în paratextul acestuia în mod sintetic, prin semne și simboluri⁴, sau în manieră analitică, prin descrieri condensate ale multiplelor manifestări ale comunicării, aduc informații prețioase, pe de o parte, cu privire la reacțiile subiectului, relevante sub aspectul variației de

⁴ Iată o listă a acestor semne și simboluri: [!] („întrebarea l-a făcut pe informator să rădă”), [F] („așa zic femeile”), [E] („informatorul a ezitat”), [K] (răspuns „corectat”), ultimele situații privind, în principiu, „disponibilitatea vocabularului (sau oscilații în ceea ce privește pronunția)”, dar putând fi interpretate „și sub aspectul unei variații de registru al vorbirii, neprecizată, dar, adesea, detectabilă” (vezi, în Dumistrăcel *et al.* 2012: 56, o discuție de ultimă oră asupra avantajelor digitalizării atlaselor lingvistice, între altele, cu privire la evidențierea trăsăturilor cu valoare de variație diastratică sau diafazică).

stil/registru, iar, pe de altă parte, în mod explicit, referitoare la constatările acestuia care induc disocieri între sociolecte (caracteristice diferitelor grupuri sociale).

Delimitările de tip diafasic sunt operate în funcție de trăsături (de regulă lexicale, dar și fonetice) care, deși necuantificabile, au o relevanță specială prin surprinderea perspectivei empirice a subiecților asupra variabilității lingvistice: astfel, „limba lată”/„lat”, „urât”, funcționează în contrast cu „elegant”, „vorbă frumoasă”, „(mai) ajustat”, „subțire”, „(pe limbaj mai) delicat”: „... *fă!* (pentru vocativ) «nu este o vorbă frumoasă!»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 334); „se spune «muier» pentru «femeie», dar nu este elegant” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „Când, în prima seară [...], stăm de vorbă cu familia Topliceanu asupra scopului anchetelor și exemplific pronunțiile *kîl* pentru *pi* și *y* pentru *vi*, gazdele contestă asemenea «tărănii» pe la ei. Fără să se mai supravegheze, soțul mă îndeamnă apoi la un pahar de *yin!* Râdem (era și directorul școlii de față), iar gazda se rușinează; mai târziu, pronunță «am *klicat!*». Soția, care vorbește afectat, prețios, «se dezumflă» și-l admonestează” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 345); „Pentru el [pentru informator, n.n.], «mai *ajustat*» înseamnă «literar»: *mez* (este) «mai ajustat», [k] *hez*, [...] *zâhâr* «mai ajustat», [k] *zahâr*” (638. Odaia Manolache, Vânători, jud. Galați, p. 313); „... *fometez* ‘vomit’ este «pe limbaj mai delicat»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337); „Mielul îl *beleșt*^C, dar «vine urât!»” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 347); „... față de «neamuri», «rude» este «delicat»” (616. Băcani, jud. Vaslui, p. 367).

Organizarea diastratică a vorbirii este ilustrată prin covariația acesteia paralel cu o serie de factori sociali, semnalată prin etichete tipice precum „popular” sau „(mai) pe boierește”, eventual prin catalogarea drept „înapoiți” a membrilor grupurilor de vorbitori mai conservatori: „față de «intestine», *mafe* este «popular»” (641. Pechea, jud. Galați, p. 333); „... *vin* pentru *yin* este «mai pe boierește»” (636. Cuca, jud. Galați, p. 343); „Cei «înapoiți» pronunță *puntru* «pentru» sau *fumei* «femei»” (615. Muncelu, Glăvănești, jud. Bacău, p. 363). Sursa faptului de limbă sau, la rigoare, canalul de pătrundere în idiolect („/auzit/ la radio”, „/învățat/ la/din școală”, „în carte”), precum și contextul comunicării (*acasă, la spital, la dispensar*) se constituie, metonimic, în tot atâtea etichete, relevante, pentru identificarea sociolectului: „*mână*, «din școală *antibraț*»”, „de *fragă* a auzit la «aparat» (de radio)” (635. Fârțânești, jud. Galați, p. 325); „*agricultor* este «învățat la școală»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352); „*muier* se zice; «nu des, dar așa scrie și în carte»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352); „IS de la *Meserii* este disprețuitor la adresa uneltelor vechi și vrea să-și demonstreze informația «din carte»; deci, ceea ce notez este terminologia «literară» (cu pronunția corespunzătoare)” (651. Câmpineanca (Florești), jud. Vrancea, p. 322); „*Ovăz* e «în cartea de agricultură», eu zic *ovăsc*” (649. Matca, jud. Galați, p. 323); „La dispensar spui *ženúnk*, acasă *zenúnk*” (630. Berești-Sat, Berești, jud. Galați, p. 315); „Identifică registre sociolingvistice: „față de *Ńerbinjali* și *ársiți*, «temperatură» este «pe medicină»” (629. Frunțișeni, Grivița, jud. Vaslui, p. 337).

Alteori, diferențele diatopice pot fi convertite în trăsături cu relevanță diastratică: „*păcurar* este termen auzit «la aparat; [înseamnă] cioban, în Transilvania»” (633. Oancea, jud. Galați, p. 351–352). Pe de altă parte, conservatorismul, ca trăsătură comună „limbii femeilor” și „vorbirii populare” (registru familial), se constituie în fundamentul unei identificări a celor două variante socioculturale ale vorbirii: astfel, pentru informatorul „de la *Meserii*, vorbirea populară este «limba femeilor» (ceea ce observase cândva și D. Cantemir!)” (631. Cârja, Murgeni, jud. Vaslui, p. 356).

Clasele curente de variație surprinse de vorbitori implică conștientizarea propriului inventar de registre ale vorbirii, coroborată cu adoptarea conștientă, conform protocolului anchetei, a subcodului „jos”, corespunzător sistemului graiului local: „Inf. este conștient că folosește registrul regional (care este, de altfel, cel uzual), dar desfide pe cel care n-ar înțelege că astfel ne oferă ceea ce urmărim noi!” (660. Bolotești, jud. Vrancea, p. 349); „Deși stăpânește elementele esențiale ale registrului fonetic literar, nu se lasă «influențat» și transpune cu ușurință în registru local, fiind un colaborator inteligent” (658. Păunești, jud. Vrancea, p. 319); „Colaboratoarea noastră [...] vorbește graiul local fără ezitări, deși problema registrului literar nu-i este «străină»; întrucât ea pronunță labialele palatalizate, vecinii au observat că nu și-a «schimbat» vorba, este tot cu «limba lată» (probabil că adjectivul a fost selectat prin contrast cu ceea ce se numește „subțire”, a se «subția», cu referire la rafinament, civilizație)” (657. Borșani, Coțofănești, jud. Bacău, p. 331); „Ar putea vorbi fără greș «literar», dar este prea inteligent pentru așa ceva, dat fiind că înțelege perfect ce urmăresc. Pronunță aproape invariabil *y*, *Ń* *k* (<*pi*), *g* (<*bi*); subliniază frecvent pronunția *š* (foarte rar apare și *č*)” (668. Nereju, jud. Vrancea, p. 329).

De multe ori însă, anchetatorul notează alunecarea, neconștientizată, a informatorului de la un registru la altul, paralel cu accesul, uneori limitat, la subcodul „înalt”, literar: „IP ne oferă fonetismul graiului local fără a se controla (măcar aparent!). Fonetismele literare apar cel mai des în două situații: a) când în încăperea unde lucrăm se află «oficialități» (să mai vadă ce facem noi pe aici!); în asemenea situații am înregistrat chiar *-ă* (la feminine); b) când, fiind obosit, trebuie să dea forme verbale” (647. Priponești, jud. Galați, p. 354); „Pronunțiile literare sunt emfatice și hipercorecte, căci subiectul stăpânește numai aproximativ registrul vorbirii literare” (661. Mera, jud. Vrancea, p. 319); „În ceea ce privește aspectele fonetice: nu are un «sistem de corespondențe» cu registrul literar, dar evită cumva instinctiv palatalizarea labialelor și labiodentalelor, iar *č/g* par destul de rar” (659. Străoane, jud. Vrancea, p. 311); „Frecvente oscilații între fonetismele dialectale și cele literare («palatalizarea») recunoscute ca atare, dar și în legătură cu unele necontrolate în mod vizibil” (637. Frumușița, jud. Galați, p. 312); „Fonetisme literare emfatice și hipercorecte (veșnicul *mituri* pentru *nituri*, prin falsă analiză)” (642. Costache Negri, jud. Galați, p. 340).

Delimitarea imprecisă între cele două registre conduce la intervenții cu valoare normativă, în care subiecții operează corectări regresive, actualizând perechi fonetice cu funcționare sinonimică interregistru: „... *žumătati*, nu *jumătati*, *rețătă*, nu *rețetă*” (643. Cudalbi, jud. Galați, p. 339); „Corectează «scăpări» de pronunție destul de «subtile»: *mércuri* în *hîércuri*, *nisip* în *năsîp* etc.” (655. Ionășești, Nicorești, jud. Galați, p. 346).

4.6. Despre manifestările forței ilocuționare

Cum discursul în general nu e constituit, în viziunea lingvisticii integrale, „din fraze, ci din unități de sens care se combină unele cu altele și care dau mereu un sens unitar superior” (Coșeriu, apud Stancu 68), și tipul de discurs paratextual poate fi abordat din perspectiva „unităților de sens”, adică a actelor de vobire, mai exact a actelor ilocuționare.

De exemplu, reacția față de anchetă a subiecților se materializează, cel mai frecvent, în acte expresive (în clasificarea lui J. Searle), atitudinile variind între aprecierea față de propria prestație: „Vi le-am dat frumoase!” (646. Belcești, Ivești, jud. Vaslui, p. 318) sau față de cea a anchetatorului: „nu trăiți degeaba!” (666. Negriștești, Bârsești, jud. Vrancea), „ești ușor la *kez/d* (= îndemânatic)”, caracterizări ale chestionarului și ale autorilor acestuia: „cârticica-i legată de toată viața!” (630. Brești-Sat, jud. Galați, p. 315); „ăsta [autorul] a fost cioban, nu profesor!” (631. Cârja, Murgeni, jud. Vaslui, p. 356) și evaluarea efectelor produse de anchetă asupra propriei persoane, de la „n-ai farmat tot creieru” (632. Suceveni (Oarba), jud. Galați, p. 356) și „mai bine la lopată!” (647. Priponești, jud. Galați, p. 354), la „i-un roman pentru mine, rămâne o amintire pentru mine!” (665. Rotileștii Mari, Câmpuri, jud. Vrancea, p. 353).

În plus față de atlas, jurnalul permite observarea efectelor perlocuționare care, după cum se știe, „nu au indicatori expliciți în structura enunțurilor, ci sunt legate de mecanisme exterioare planului verbal” (DȘL, s.v. *perlocuționar*, p. 384); în pasajul de mai jos pot fi observate consecințele perlocuționare atât asupra poziției subiecților, cât și asupra atitudinii empatice a anchetatorului:

„Pentru IS *Morărit*: soțul rezervat, soția chiar ostilă, atitudine care l-a jenat pe soț, astfel că putem lucra; după o jumătate de oră, chiar soția participă activ la anchetă! La sfârșit mi-au dat pâine de casă cu slănină și vin. Au avut moară cu motor, făcută cu un «gălățean», în 1942, care le-a fost naționalizată (iar eu vin, din partea *stăpânirii*, să aflu cum lucrau la moară!)” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342).

Tot la Braniștea (jud. Galați), informatoarea de la *Apicultură*, de această dată, „m-a legitimat (!), era de-a dreptul arțăgoasă, bombănea tot timpul. Am «înmuiat-o», cu câteva vorbe «alese», de «obraz subțire»”. Strategia utilizată în acest caz de către anchetator pentru performarea solicitărilor constă în exprimarea indirectă a forței ilocuționare: „ca să obțin fonetismul și lexicul «local», a trebuit să insist mereu: «cum zicea tatăl matale?» (deși însăși «colaboratoarea» mea are 72 de ani!” (639. Braniștea, jud. Galați, p. 342)

5. Concluzii

Conform precizărilor autorului (*Jurnal*: 257), jurnalul de anchetă a trecut, de-a lungul elaborării sale, prin mai multe faze: de la adunarea, în ordine cronologică, a însemnărilor inițiale din vizitele succesive în localitățile anchetate, la adăugarea unor însemnări ulterioare, de diverse tipuri (rememorări, scrisori), la o prima redactare (1993–1994), până la publicarea, în 1997, în paginile volumului *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Editat astfel, jurnalul, poate fi receptat, în mod evident, și ca un text autonom (extrem de interesant și prin prisma talentului literar cu care este scris!), dar relaționarea sa, în calitate de paratext, cu NALR–*Moldova și Bucovina*, pe care îl „prelungeste” și îl „acompaniază”, le oferă, mai cu seamă lingviștilor, o perspectivă totalizantă și integratoare asupra anchetei dialectale. Dacă paratextul reprezintă „locul privilegiat al unei strategii, al unei acțiuni asupra publicului în slujba unei receptări mai bune a textului și a unei lecturi mai pertinente” (Genette 1987: 8), atunci jurnalul de anchetă se înscrie întru totul în limitele acestei caracterizări. În același timp, jurnalul oferă o imagine exemplară prin demnitatea itinerariului profesional, dar și existențial al autorului său: un om de știință liber, pentru care vorbitorul rămâne instanța ultimă și pentru care, conform principiului formulat de Leibniz, „știința, cu cât este mai teoretică, cu atât este mai practică”.

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

Jurnal = Stelian Dumistrăcel, *Jurnal de anchetă*, în Dumistrăcel *et al.* 1997: 257–370.

b. Literatură secundară

Cvasnîi Cătănescu 2010 = Maria Cvasnîi Cătănescu, *Paratextualitate medievală. Dedicăția în textele românești în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, în volumul *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din București, p. 45–52.

DȘL = Angela Bidu-Vrâncianu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.

Dumistrăcel 2007 = Stelian Dumistrăcel, *Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a însăși condiției umane*, interviu cu..., realizat de Cristinel Munteanu, în „Limba Română” (Chișinău), anul XVII, nr. 7–9.

Dumistrăcel *et al.* 1997 = Stelian Dumistrăcel, în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.

Dumistrăcel *et al.* 2012 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *The digitalization of both oral and written corpora and the analysis of discursal spaces and registers*, în volumul *Towards Multilingual Europe 2020: A Romanian*

Perspective (Actele Conferinței „Diaspora în Cercetarea Științifică și Învățământul Superior din România”, workshopul exploratoriu *Tehnologii lingvistice în cercetarea românească din țară și diaspora*, București, 25–28 septembrie 2012), editori: Dan Tufiș, Vasile Rus, Corina Forăscu, București, Editura Academiei Române, p. 53–78.

Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Editions du Seuil.

Genette 1987 = Gérard Genette, *Seuils*, Paris, Editions du Seuil.

Mollaret 1993 = Marie-Anne Mollaret, *Texte, paratexte et contrats de lecture dans Il quinto stato de Ferdinando Camon*, în „Chroniques italiennes”, no. 33/34, p. 159–167.

Stancu 2006 = Valeriu P. Stancu, *Paratextul. Poetica discursului liminar în comunicarea artistică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

TRIBUTE TO STELIAN DUMISTRĂCEL: THE DIARY OF THE DIALECTAL INVESTIGATION AS A PARATEXT

If most of the works dedicated to the paratext refer to the literary paratext, this article attempts to apply the categories enumerated by G. Genette to an investigation log. The diary as a paratext – more precisely, in Genette’s terminology, as an epitext – of a linguistic atlas (namely, NALR–*Moldova și Bucovina*) helps us understand the communication process and the interaction model during a dialectal research. The analysis considers the “linguistic vision” of the informants and their “expressive instinct”, the diatopic, diachronic, diaphasic and diastratic variation and the manifestations of the illocutionary force.

Keywords: *dialectal investigation, variation, linguistic atlas, investigation log, paratext, epitext.*

PROFESORUL NOSTRU¹

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*, FLORIN-TEODOR OLARIU*

Cercetătorii de la Departamentul de dialectologie și sociolingvistică al Institutului de Filologie Română regretă profund pierderea mentorului și coordonatorului nostru, prof.univ.dr. Stelian-Traian Dumistrăcel (1937–2022), dialectolog de vocație, teoretician rafinat, spirit novator și om de știință de înaltă clasă, eminent reprezentant al lingvisticii ieșene în România și în lume. Lider al echipei de cercetare care realizează *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, domnul profesor ocupa în același timp o poziție simbolică în prima linie a domeniului la nivel național. Deschiderea spre arii majore ale dialectologiei, dificil de cuprins într-o viață de om – atlas, etno- și sociotexte, teorie și metodologie – îl proiecta ca pe o sinteză fericită între Sever Pop, atlasistul și teoreticianul, și Emil Petrovici, anchetatorul și autorul de atlas –, fapt care l-a recomandat firesc ca membru în comitetul național român al *Atlas linguarum Europae* (ALE) și colaborator la *Atlas linguistique roman* (ALiR), proiecte europene de mare anvergură. În interiorul laboratorului de cercetare pe care l-a coordonat cu strălucire și – paradoxal poate – cu discreție, s-au realizat tomurile de hărți și material necartografiat sau culegerile de texte ale NALR. *Moldova și Bucovina* și, începând cu volumul al III-lea al atlasului nostru, s-a pășit într-o nouă eră în cartografia lingvistică, aceea a editării integrale cu ajutorul tehnologiei digitale.

Mereu aproape de noi, lipsit de complexe inhibitoare, deși aflat în contradicție cu mediocritatea, nu părea niciodată a ținti transformarea mai tinerilor săi colegi în performeri ai științei reci, ci în primul rând sensibilizarea noastră la viața limbii, dorința de a ne transmite emoția, fascinația pe care o trăia la observarea fenomenelor acesteia. Neobosit cercetător al faptului de limbă, îl extrăgea din aparența de banalitate și îl scotea la lumina științei. Îl vedea pe teren

¹ Textul de față reproduce, cu minime intervenții de natură preponderent tehnoredacțională, evocarea cu același titlu apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, anul XXII, nr. 1, ianuarie–martie 2022, p. 13–15.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (lumi.botosineanu@gmail.com / olariuft@yahoo.com).

sau îi simțea potențialul în urma unor insistente și zilnice lecturi, cu care își hrănea continuu excepționala curiozitate intelectuală. Astfel, Ideea, luminată de creativitate și de finețe analitică, edificată cu rigoare și consecvență, se transforma în cercetări exemplare (materializate în 10 volume de autor și peste 250 de studii și articole științifice), adevărate modele, aflate în vecinătatea impecabilului, incontestabile pentru orice specialist în dialectologie sau fonetică, geografie lingvistică sau istoria limbii, limbă literară sau stilistică, frazeologie sau etimologie, cultivarea limbii, antropologie culturală, lexicologie sau pragmatică. Toate aceste rezultate ale muncii și creativității neobosite nu au fost rezervate exclusiv apariției în reviste de specialitate, ci au fost împărtășite cu regularitate și masei mai largi a cititorilor, de exemplu prin intermediul unor rubrici permanente în publicații de informare sau de cultură – probă a înțeleșului particular și generos pe care domnul profesor îl atribuia misiunii omului de știință în spațiul public.

Toate discursurile sale, publice sau private, de la comunicări științifice și conferințe la dialoguri spontane, aveau savoarea și spectaculozitatea conexiunii efective cu interlocutorul, fascinat nu doar de virtuozitatea demonstrației, ci și de bucuria comunicării cu Profesorul. Dacă în scris era livresc, de un rafinament care străbătea fraze lungi și sofisticate, în expresia orală era mai nonformal, fondul erudit permițându-i să transforme detaliul aparent nesemnificativ în prilej de digresiuni docte, dezvoltate cu un entuziasm iradiant. Când se pasiona de vreun subiect, făcea excursuri bogate și provoca discuții conduse maieutic cu discipolii pe care îi atrăgea magnetic în raza lui de influență, îi orienta spre performanță și îi încuraja spre un anume tip, special, de nemulțumire de sine, generatoare de progres. Componenta socială, convivială a personalității sale transpărea și în emoționante flashbackuri care îi prilejuiau ba schițarea portretului vreunui profesor de acum jumătate de secol, care se reanima creionat în tușe sigure – ironice sau duioase, după caz –, ba evocarea vreunei întâmplări memorabile, în care se ancorau, firește, discuții savante pe teme de specialitate. Întunecații ani '50-'60 îi stârneau emoții inedite, eminamente intelectuale, și vorbea cu însuflețire despre subterfugiile lingvisticii acelor timpuri, care, fără a face prea multe concesii, s-a salvat de la sufocare de sub mormanul de maculatură comunistă.

Profesor la școala rigorii întotdeauna temperate *cum grano salis*, disprețuia confortul căilor bătătorite și era întotdeauna gata să urmărească *până-n pânzele albe* rădăcinile uitate ale expresiilor și detaliile revelatoare ale realității lingvistice. Severitatea omului de știință autentic, caracterul neconcesiv al opiniilor sale, formulate pe un ton constructiv și elegant, prin interogații și autointerogații, prin nuanțări și rezerve argumentative, amenda prompt superficialitatea, iar purtătorii ei se lămureau aproape de la sine că au nimerit pe teritorii străine. Totuși, această exigență era mereu și natural împlănită, contrabalansată, de afecțiunea lui constitutivă, pe care o revărsa deopotrivă asupra oamenilor și a necuvântătoarelor, de nevoia de a avea aproape frumosul în toate formele sale, de la natură la artă – și mai cu seamă de pasiunea cu care citea, lucra, studia, descoperea, căci

devotamentul față de profesie, în primul rând ca trăire fundamentală și apoi ca raliere din convingere la obiectivele culturale înalte ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, pe care l-a slujit o viață (peste șase decenii!), a fost o constantă în viața domnului profesor.

Ne-a lăsat datoria de a-i continua activitatea, în primul rând la atlasul lingvistic pe care l-a coordonat, la revista „Anuar de lingvistică și istorie literară” unde a îndeplinit mai multe decenii funcția de redactor-șef, precum și în toate celelalte proiecte, având în minte, ca un ideal, dorința de a-i copia atitudinea științifică exemplară și mai cu seamă devotamentul și dragostea cu care interacționa în egală măsură cu subiectele de cercetare și cu oamenii din jurul lui. Nu avem nicio îndoială că personalitatea lui iradiantă va continua să ne încălzească sufletele și că profilul lui de om de știință aparte, pentru care măsura era un companion permanent al valorii, s-a înscris deja în galeria cercetătorilor români autentici.

OUR PROFESSOR

ABSTRACT

Professor Stelian Dumitrăcel (1937–2022) was one of the most important Romanian specialists in dialectology, phonetics, socio- and psycholinguistics, cultural anthropology, pragmalinguistics and lexicology. This article portrays him mainly inside his working laboratory, attending to his relationship with us, his closest collaborators, to the matters of his work, and to the expectations of his fellows or of the general public.

Keywords: *Stelian Dumitrăcel, dialectology, phonetics, sociolinguistics, psycholinguistics, cultural anthropology.*

DE LA FRAZEOLOGISME VERBALE LA COMPUSE SUBSTANTIVALE. O TRĂSĂTURĂ *SUI-GENERIS* A LIMBII ROMÂNE¹

CRISTINEL MUNTEANU*

1. Obiectivele lucrării

Compusele de tipul „coupe-papier” sunt specifice limbilor romanice, fiind întâlnite ca atare și în limba română. În cele ce urmează îmi propun să fac o caracterizare amănunțită a modului original în care s-a manifestat pe teren românesc acest procedeu general romanic de formare a cuvintelor, încercând să pun în evidență, totodată, și legătura acestuia cu frazeologia, fiindcă tocmai o asemenea relație pare să ilustreze o trăsătură *sui generis* a limbii române în raport cu celelalte limbi neolatine.

2. Compusele de tipul „coupe-papier” în limbile romanice

Pentru început, voi prezenta succint tipul de compunere în cauză, așa cum apare el reprezentat în lumea romanică (sau în ansamblul limbilor romanice), după care voi menționa părerile unor specialiști români cu privire la această problemă, oferind în același timp un foarte bogat inventar de exemple românești pentru a ilustra diversele aspecte ale procedurii examinate.

2.1. Explicațiile lui Eugeniu Coșeriu (perspectiva lexematică)

În studiul *La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo «coupe-papier»)* [1976], Eugeniu Coșeriu se ocupă în detaliu de tipul de compuse care ne interesează aici (fr. *coupe-papier*, it. *tagliacarte*,

¹ Acest articol reprezintă o versiune îmbunătățită, parțial rescrisă, a unui capitol din cartea mea, *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (Iași, Institutul European, 2013). Versiunea originală a acestui text (înainte de a fi fost inclusă în cartea mai sus menționată) a constituit contribuția mea la un articol (scris în colaborare cu Rudolf Windisch) care a apărut, în limba germană, sub titlul *Züge sui generis der rumänischen Komposita des Typs frz. «coupe-papier»*, în „Romanistisches Jahrbuch”, vol. 67/2016, p. 67–102.

* Universitatea „Danubius” din Galați, România (citismun@gmail.com).

sp. *cortapapeles*, port. *corta-papel* etc.). El observă că acest tip este caracteristic limbilor romanice, fiind însă puternic dezvoltat mai ales în unele dintre aceste limbi, și anume în franceză și italiană. Procedul are origini indoeuropene: exista în sanscrită și în vechea persană și este atestat din plin în greaca veche (vezi, de pildă, σεισίχθων, ca epitet al lui Poseidon; cf. fr. *secoue-terre* sau it. *scuotiterra*). Se pare că tocmai greaca veche a contribuit la nașterea și la dezvoltarea acestui tip în limbile romanice (Coseriu 1987: 239–240). În alte limbi europene (precum engleza și germana), fenomenul apare doar sporadic, datorându-se, cel mai probabil, imitării modelelor romanice (cf. engl. *breakfast*, *pickpocket*²; germ. *Taugenichts* etc.). Articolul lui Coșeriu abundă în exemple din felurite limbi, în special din cele romanice. Pentru română, sunt selectate însă doar următoarele exemple: *papă-lapte*, *pierde-vară*, *Strâmbă-lemne*, *Sfarmă-piatră* și (ceva mai încolo) *împușcă-n-lună*³, alături de constatarea că “este tipo es poco productivo en rumano, donde, además, está limitado casi exclusivamente a la designación antonomástica (y a menudo peyorativa) de personas” (*ibidem*: 262).

2.1.1. Desigur, Coșeriu face și o trecere în revistă a părerilor specialiștilor despre acest compus și se arată preocupat de întrebarea dacă forma aparent „verbală” ce se prezintă în acest tip de compunere este „verbală” într-adevăr și – dacă este așa – despre ce formă a verbului ar fi vorba: “¿es la tercera persona singular del presente de indicativo?, ¿o quizá la segunda persona?, ¿o es un imperativo?” (*ibidem*: 240). Printre numeroasele interpretări, Coșeriu găsește (deși mai rar) și explicația corectă: “se trata simplemente del tema verbal puro”, după cum a susținut, încă din 1930, A. Pagliaro “con argumentos mucho más convincentes, teóricos y sincrónico-funcionales” (*ibidem*: 241)⁴. În urma analizei semantice pe care Coșeriu o întreprinde (și asupra căreia voi reveni), rezultă că așa-numitul „element verbal” din acest tip de compunere “no es un imperativo, ni ninguna otra forma verbal conjugada, sino una derivación regresiva que corresponde aproximadamente al respectivo tema verbal (y que coincide materialmente con el imperativo sólo en la medida en que también éste se expresa a menudo por el tema verbal puro)” (*ibidem*: 260). De altminteri, din punct de vedere funcțional, “esta forma no es siquiera un verbo, sino un sustantivo: si se quiere, una especie de participio sustantivado” (Coseriu 1987: 260).

² Vezi, pentru engleză, și *scare-crow* ‘sperietoare de ciori’. Un personaj din basmul lui L. Frank Baum, *The Wizard of Oz*, se numește chiar *Scare-Crow* și este interesant că în traducerea românească a acestui basm numele respectiv apare redat (firesc) drept *Sperie-Ciori* (și nu **Sperie-Cioară*), deși în limba română forma consacrată de uz este *sperietoare de ciori*.

³ Este adăugat și rom. *codobatură*, care, din punctul de vedere al conținutului (deși sub o configurație materială diferită), reprezintă o formație analogă tipului de compunere discutat (cf. și germ. *Federhalter*, it. *pescivendolo*, *fruttivendolo*). De fapt, *codobatură* constituie un subtip al tipului *coupe-papier* sau *tagliacarte*, una dintre denumirile „codobaturii” în italiană fiind chiar *batticoda* (Coseriu 1987: 264; cf. și Iordan, Manoliu-Manea 1965: 242).

⁴ Vezi, de pildă, și cele spuse de Charles Bally: „On peut citer cependant le type *porte-plume*, *essuie-mains*, etc., où l'élément verbal n'a plus la valeur ni d'un impératif ni d'un indicatif, mais est un pur radical; *porte-plume* correspond à peu près à ce qui serait en grec *pherekálamos*” (Bally 1965: 95).

2.1.1.1. Un inventar al principalelor opinii pentru acest caz particular a fost alcătuit și de Fulvia Ciobanu (vezi Ciobanu, Hasan 1970: 105–106). După ce apreciază că formele de tipul *papă-lapte*, *Sfarmă-Piatră* pot fi interpretate „atât ca structură, cât și ca valoare, fie drept indicativ prezent, persoana a III-a singular, fie drept imperativ, persoana a II-a singular” (Ciobanu, Hasan 1970: 105)⁵, Fulvia Ciobanu face o sinteză a diverselor explicații întâlnite, sinteză pe care îmi permit să o reproduc aici *in extenso*:

„Deoarece și în alte limbi romanice există compuse în care forma verbului este ambiguă, discuțiile în legătură cu modul, timpul și persoana verbului s-au purtat de obicei pe plan general romanic. Majoritatea lingviștilor, printre care Arsène Darmesteter și Meyer-Lübke, pornind de la cele mai vechi formații de acest fel atestate în texte și de la unele compuse romanice în care imperativul are altă formă decât indicativul prezent, susțin că verbul este la imperativ. Construcții ca lat. *portat candelam*, ca și unele nume de locuri spaniole (*Cantaelgallo*, *Cantalapiedra*), i-au determinat pe alți lingviști, printre care Cl. Merlo și F. Tollemache, să presupună că verbul este la indicativ prezent persoana a III-a singular. În sfârșit, mai pot fi amintite și alte două teorii mai puțin cunoscute și acceptate: forma verbală este o simplă temă fără valoare temporală sau personală; nu este vorba de o formă verbală, ci de un substantiv deverbal. Dintre aceste două teorii, prima a fost susținută mai întâi de A. Boucherie la sfârșitul secolului trecut și reluată de Antonino Pagliaro în 1930 și, mai recent, de Robert A. Hall în 1948. Cea de-a doua teorie a fost susținută de Hermann Osthoff. În ceea ce privește limba română, cei mai mulți lingviști, printre care trebuie să menționăm în primul rând pe N. Drăganu și Iorgu Iordan, susțin că verbul este la imperativ. Pentru indicativ opinează numai Rudolf Weidelt. Argumentele aduse în sprijinul uneia sau a alteia dintre teorii nu sunt însă suficient de convingătoare pentru a impune cu certitudine unul dintre cele două puncte de vedere” (Ciobanu, Hasan 1970: 105–106).

2.1.1.2. La prima vedere, încadrarea pe care i-o face Fulvia Ciobanu, în această privință, lui Iorgu Iordan este corectă (vezi, bunăoară, Iordan, Manoliu-Manea 1965: 241–242, unde sunt prezentate/discutate astfel de compuse în context romanic, alături de diverse explicații date de lingviști celebri). La rigoare, trebuie spus însă că nici Iorgu Iordan – cel puțin în faza mai târzie a activității sale – nu este împotriva punctului de vedere exprimat de A. Pagliaro, fiindcă admite forma de imperativ numai la originea procedului, iar nu și pentru etapele ulterioare. În ediția definitivă a cărții sale, *Stilistica limbii române*, descoperim următoarele: „Sentimentul românilor (probabil și al francezilor, italienilor etc.) este că au a face

⁵ În mod curios, explicația lui A. Pagliaro este trecută printre cele „mai puțin cunoscute și acceptate” (Ciobanu, Hasan 1970: 106). Totuși, în același loc, într-o notă de subsol, Fulvia Ciobanu observă că „teoria” lui Pagliaro „pare să câștige din ce în ce mai mult teren” în ultima vreme, printre adepții acestei idei fiind amintiți Charles Bally, J. Marouzeau, Halina Lewicka ș.a. De altfel – aș adăuga eu –, o dovadă că opinia respectivă devenise destul de cunoscută și acceptată în epocă o reprezintă și faptul că Maurice Grevisse a admis explicația lui J. Marouzeau (trimitând la un articol al acestuia din 1952), vorbind și el (într-o carte de largă circulație) doar de „temă verbală” în tratarea compuselor de tipul *coupe-papier* (vezi Grevisse 1975: 102).

cu indicativul. Totuși lingviștii au susținut și dovedit că-i vorba de imperativ”. În acest sens, este invocată autoritatea lui W. Meyer-Lübke. Dar, ceva mai încolo, Iordan precizează că – deși la origine va fi fost vorba de imperativ – cu trecerea vremii „verbul n-a mai fost simțit ca imperativ, ci ca o simplă temă verbală: pentru conștiința subiectelor vorbitoare el arată numai acțiunea, fără nicio referință de natură modală, temporală etc.” (Iordan 1975: 198).

2.1.2. Coșeriu susține că, în cazul acestui tip de compuse, asistăm la o combinare între o „compunere lexematică” și o „compunere prolexematică”. Pentru a înțelege mai bine explicația lui Coșeriu, este necesar să expunem pe scurt concepția sa despre formarea cuvintelor, care se încadrează într-o teorie complexă și coerentă privind structurile semantice/lexematice⁶. În viziunea lui Coșeriu, structurile semantice sunt *α) paradigmatică* și *β) sintagmatică*. Cele paradigmatică sunt, la rândul lor, *primare* (în cadrul cărora se disting *câmpul* și *clasa*) și *secundare* (în care se includ *modificarea*, *dezvoltarea* și *compunerea*). Cele sintagmatică sunt de trei feluri: *afinitatea*, *selecția* și *implicația*.

Pentru discuția noastră prezintă interes doar structurile paradigmatică secundare:

a) *modificarea* (cf. sp. *modificación*), ce reprezintă o „relație lexicală minimală în limbă, care nu implică o funcțiune propozițională”; în acest caz, „nu se schimbă categoria verbală; verbul rămâne verb, substantivul rămâne substantiv, adjectivul rămâne adjectiv” (Coșeriu 1994: 90); de exemplu: rom. *cal* → *căluș*, *fag* → *făget*; fr. *crier* → *criailler*; sp. *rojo* → *rojizo* etc. (Coseriu 1987: 231);

b) *dezvoltarea* (cf. sp. *desarrollo*) – o structură în care „baza este considerată cu o funcțiune propozițională implicită, și cu această funcțiune propozițională implicită e «înapoiată» vocabularului” (Coșeriu 1994: 90); în acest caz, se schimbă întotdeauna categoria verbală; de exemplu: rom. *a pleca* → *plecare*, *frumos* → *frumusețe*; sp. *bello* → *belleza*, *salir* → *salida*; fr. *partir* → *départ* etc. (Coseriu 1987: 232);

c) *compunerea* (cf. sp. *composición*), ce constă în combinarea a două elemente aflate într-un raport gramatical sau paragramatical. Atunci când ambele elemente combinate sunt lexeme, avem de-a face cu o *compunere lexematică* (de pildă, germ. *Apfel* + *Baum* → *Apfelbaum*; sp. *rojo* + *pelo* → *pelirrojo* etc.); dacă unul dintre cele două elemente implicate este de natură pronominală, atunci avem de-a face cu o *compunere prolexematică*; de pildă: „agent pronominal” + rom. *a deștepta* → *deșteptător*; „agent pronominal” + sp. *despertar* → *despertador* (Coșeriu 1994: 91 și Coseriu 1987: 232)⁷.

⁶ Pentru structurile lexematice, vezi, mai pe larg, Coseriu 1977: 163–184 și Coseriu 1987: 229–235, dar și (pentru o prezentare cu exemple românești) Coșeriu 1994: 87–92.

⁷ Undeva, E. Coșeriu precizează că cel de-al doilea tip de compunere (cea *prolexematică*) corespunde unei secțiuni din ceea ce se numește, în mod tradițional, „derivare” (care, de altminteri, privește și *modificarea*, și *dezvoltarea*, în sens coșerian). În schimb, *compunerea lexematică* – cu excepția așa-numitei „compuneri verbale”, pe care Coșeriu o încadrează la *modificare* – corespunde procedurii cunoscut, prin tradiție, drept „compunere” (Coseriu 1977: 181–182).

Toate aceste structuri secundare se pot combina între ele, inclusiv cele două tipuri de compunere; de pildă: „agent pronominal” + germ. *lehren* ‘a învăța’ → *Lehrer* (compunere prolexematică) + *Schule* ‘școală’ → *Schullehrer* (compunere lexematică) (Coseriu 1987: 232). Or, după părerea lui Coșeriu, cu această posibilitate a procedeelor formative de a se combina între ele de mai multe ori se relaționează și compusele de tipul „coupe-papier”.

În analiză, este necesar să se pornească întotdeauna de la „semnificatul sistematic” corespondent, adică ar trebui să ne întrebăm: „Ce știm noi dacă – de pildă, pentru italiană – cunoaștem ce înseamnă cuvintele *tagliare* și *carte* și, în plus, cunoaștem și în ce constă procedeul compunerii în cauză, dar nu știm, efectiv, ce înseamnă un «tagliacarte»? Știm doar că este vorba de «cineva (sau ceva) care taie hârtii» [“Sé que se trata de «qualcuno (o qualcosa) che taglia carte»”]” (Coseriu 1987: 258). Se observă lesne că sintagma „cineva (sau ceva) care taie”/“qualcuno (o qualcosa) che taglia” este o parafrază pentru o compunere prolexematică de genul rom. *tăietor (-toare)* / it. *tagliatore (-trice)*. Deci, în cazul compunerii noastre, lui *tagliatore* i se adaugă lexemul *carte*: se combină o compunere prolexematică de tipul *tagliatore (-trice)* cu o compunere lexematică („tagliatore, -trice” + *carte* → *tagliacarte*) (Coseriu 1987: 259)⁸. Din studiul lui Coșeriu se cuvine să mai reținem încă (cel puțin) două constatări: una care ține de aspectul material (al expresiei) și una care ține de aspectul semantic (al conținutului).

2.1.2.1. Din punct de vedere material, procedeul respectiv se caracterizează prin aceea că, într-o fază corespunzătoare compunerii lexematice, compusul prolexematic se reduce prin suprimarea posibilelor sufixe; în aceeași fază dispar și prepozițiile care, în sintaxa normală, se utilizează în construcția unui compus prolexematic substantival cu un alt substantiv (cf. rom. *tăietor de lemne*, sp. *tenedor de libros* etc.)⁹. Totuși, există și unele situații în care prepoziția s-a menținut: de pildă, în it. *saltimbanco*, *saltimbocca*, *nasciinguerra*, fr. *saute-en-barque*, *meurt-de-faim*, rom. *împușcă-n-lună* etc. (Coseriu 1987: 259–260).

2.1.2.2. Compusele – indiferent de tip – sunt create (după Coșeriu) pentru a corespunde unor necesități ale desemnării. De exemplu, în cazul germ.

⁸ De altfel, într-un studiu scris cu câțiva ani înainte (*Las estructuras lexemáticas* [1968]), fără să intre în detalii, Coșeriu susținuse aceeași opinie: „El tipo románico esp. *cortapapeles*, it. *tagliacarte*, fr. *coupe-papier*, también representa una combinación de los dos tipos, puesto que implica una composición genérica [= prolexemática, n.m., C.M.] con derivativo de expresión cero (*cortar* → *corta-* [equivalente de «que corta», «cortador»] y una composición específica [= lexemática, nota mea, C.M.]: compuesto genérico *corta-* + *papeles*)” (Coseriu 1977: 182). După cum se vede, într-o primă fază a lexematiei sale, Coșeriu întrebuița termenii *composición genérica* și *composición específica*, în locul celor consacrați ulterior.

⁹ Coșeriu are grijă să precizeze că, în majoritatea cazurilor, cel de-al doilea element al compunerii lexematice este un substantiv (cel mai adesea cu funcție sintactică de obiect direct), însă poate fi uneori și un adjectiv (cf. it. *cascamorto*), un adverb (cf. it. *Tirinnanzi*), ba chiar și un numeral (cf. sp. *matasiete*, it. *ammazzasette*), având diverse funcții sintactice: nume predicativ, complement circumstanțial de loc etc. (Coseriu 1987: 259).

Goldwaage, cunoașterea generală a lucrurilor ne spune că avem de-a face, probabil, fie cu o balanță *de* aur, fie cu o balanță *pentru* aur. Abia într-o situație concretă putem afirma în mod cert că ne aflăm în fața unei balanțe *pentru* [cântărit] aur (Coseriu 1987: 246). Reamintim că distincția tripartită *desemnare* – *semnificat* – *sens*, operată în planul conținutului lingvistic, este esențială în cadrul teoriei coșeriene. *Desemnarea* reprezintă doar referirea (referința) la realitatea extralingvistică, în timp ce *semnificatul* (semnificația) este conținutul dat exclusiv de limbă și numai prin intermediul limbii (este virtuală, însumând doar posibilitățile de desemnare); iar *sensul* – conținutul unui act concret de comunicare (al unui text/discurs). Astfel, ca să dau și un exemplu românesc, compusul *papă-lapte* ar semnifica, din perspectiva sistemului limbii române (sau a cunoașterii limbii), ‘cineva care papă lapte’ și nimic mai mult. Se știe însă că *a păpa* (< lat. *pappare*) ‘a mânca’ se folosește în limbajul copiilor. În consecință, *papă-lapte* rostit cu privire la un adult nu poate desemna altceva decât o persoană lipsită de energie sau de inițiativă, un om bleg. Cu vremea, desemnarea se poate transforma în semnificație, fixându-se în normă, aspect pe care îl subliniază și Coseriu: “Entre el significado dado por el sistema de la lengua y el conocimiento general de las cosas, habría, sin embargo, que añadir todavía la eventual fijación por la norma de la lengua” (Coseriu 1987: 246).

2.2. Compusele românești de tipul „papă-lapte”: caracterizare generală

De aici încolo, voi avea în vedere îndeosebi compusele românești corespunzătoare acestui procedeu de compunere general romanic. În vol. I, *Compunerea*, al tratatului elaborat de Academie, *Formarea cuvintelor în limba română* (1970), Fulvia Ciobanu se ocupă, într-o secțiune aparte, și de *Substantive compuse din cuvinte întregi existente și independent în limba română*. Se constată dintru început că „posibilitățile de combinare a părților de vorbire care alcătuiesc substantivul compus sunt variate” și că unul dintre tipurile de compuse bine reprezentate în limba actuală ar fi „verb la un mod personal (interjecție) + (prepoziție +) substantiv, adverb sau participiu (compuse de tip propoziție: *fluieră-n-biserică*, *zgârie-brânză*; *Cată-n-Sus*)” (Ciobanu, Hasan 1970: 37)¹⁰. Se apreciază, de asemenea, că aceste compuse-propoziții „sunt mai puțin variate ca tipuri sintactice și morfologice și mai puțin bogate în informații decât compusele-părți de propoziții, prezentându-se totodată ca o categorie mult mai unitară decât acestea” (*ibidem*: 40). Cele mai frecvente sunt formațiile ce aparțin tipului: predicat + complement direct (de pildă, *zgârie-brânză*). Tot la compuse-propoziții este încadrat și următorul tip sintactic: „predicat + complement circumstanțial,

¹⁰ Pentru structura care înglobează o interjecție în locul verbului personal, nu am găsit în lucrările consultate niciun exemplu convenabil. Ar fi putut fi amintit, totuși, [un] *scârța-scârța pe hârtie* ‘funcționar, conștopist’. Ca nume generic depreciativ, există și compusul sinonim (ce include tema verbală corespunzătoare respectivei interjecții) *Zgârie-hârtie*, atestat chiar într-unul dintre articolele lui Mihai Eminescu (vezi Milică 2013: 107).

reprezentat prin: verb + (prepoziție +) substantiv sau adverb (*fluieră-n-biserică, Cată-n-Sus, Cată-Rău*)” (*ibidem*: 40). În fine, după această introducere în problematica generală, chestiunea care ne interesează este tratată pe larg în secțiunea *Verb la un mod personal sau interjecție + alte părți de vorbire* (*ibidem*: 103–114). Fulvia Ciobanu face acestui tip de compuse și o caracterizare stilistică: „Compusele substantive comune sunt în marea lor majoritate epitete, care, de cele mai multe ori, au ca punct de plecare o hiperbolă: *calcă-n străchini* ‘om stângaci, prost’, *fluieră-n biserică* ‘om de nimic’, *fluieră-n bute și roade-litrele* ‘bețiv’, *înghite-câlți* ‘pehlihan, panglicar’, *linge-talere* (sau *talgere*) ‘lingău’, *papă-lapte* ‘om lipsit de energie, moale’, *papă-tot* ‘mâncăcios, lacom’, *sare-garduri* ‘bărbat afemeiat, muieratic’, *soarbe-zeamă* ‘om prost, găgăuță’, *taie-babă* ‘fricos’, *taie-câinilor-frunză* ‘borfaș, leneș’, *frige-linte* și *zgârie-brânză* ‘zgârcit’, (înv.) *pușcă-n lună* și *zboară-n lună* ‘om exaltat, excentric’ [etc.]” (*ibidem*: 103).

Tot din punct de vedere stilistic, dar referindu-se, totodată, și la orice alt fapt expresiv al limbii, Iorgu Iordan încearcă să ofere o explicație a modului în care iau naștere (și) astfel de compuse: „Majoritatea lor sunt și produsul fantaziei [sic!] noastre, nu numai al afectului: *zgârie-brânză, brânză-n sticlă* etc. trezesc în mintea ascultătorului imaginea omului care, de teamă să nu mănânce mai mult decât îi permite avariția, de-abia atinge (zgârie!) brânza din farfurie sau o pune pur și simplu într-o sticlă (ca să... risipească și mai puțin!)” (Iordan 1975: 13)¹¹. Într-o tratare specială a acestor compuse, același lingvist consideră că „izvorul marii expresivități a acestor formații” rezidă în aceea că „acțiunea exprimată de verb se transmite asupra unui obiect concret sau cel puțin cunoscut, așa că ne putem reprezenta, fără vreo efortare deosebită, situația reală, aș putea spune scena menită să înfățișeze personajul respectiv” (Iordan 1975: 199).

2.2.1. Este adevărat că, de cele mai multe ori, imaginea de la baza sintagmei împietrită este ușor de reconstituit tocmai datorită cunoașterii „lucrurilor” (și a ideilor/opiniilor despre „lucruri”) la care apelăm în permanență. Totuși, în unele cazuri, originea este greu de întrezărit. Din acest motiv se produc, pe alocuri, false analize și, în consecință, resemantizări. De pildă, astăzi, compusul *târâie-brâu* este întrebuințat preponderent cu semnificația ‘om leneș, neglijent’ (la fel ca *târâie-obială*¹²), tocmai pentru că nu se mai cunoaște contextul istoric inițial; la început, însă, *târâie-brâu* desemna omul certăreț, buclucaș: brâu – obiect vestimentar prețios în trecut – era lăsat, în mod intenționat (cel mai adesea), să atârne pe jos de

¹¹ Compusul *brânză-n sticlă* intră în aceeași categorie, fiindcă trebuie să fi fost la origine – cel puțin în mintea celui care l-a rostit prima oară – [un] **pune-brânză-n sticlă*. De altfel, la scriitorul Mihail Sadoveanu am întâlnit un context edificator: „Se spune despre unii dintre noi că *punem brânza în sticlă* și dăm oțet mâței, dar asta nu-i adevărat. Oricât de cărpănoși am fi, asta nu facem” (în romanul *Frații Jderi*, vol. 3).

¹² Ca indiciu pentru originea acestui compus, iată un fragment ilustrativ aparținându-i lui Ion Creangă: „Și cum ajung, odată intră buluc în ogradă, tușese. Harap-Alb înainte și ceilalți în urmă, care de care mai chipos și mai îmbrăcat, de *se târâiau așele și curgeau obielele* după dâșii, parcă era oastea lui Papuc Hogea Hogegarul” (*Povestea lui Harap-Alb*).

către cei care căutau dinadins ceartă, cu scopul de a provoca un conflict „spontan” (vezi Ciobanu, Hasan 1970: 103 și, mai ales, Dumistrăcel 2001: 56–58).

Încă și mai obscură este originea lui *spală-varză* (laolaltă cu variantele *spală-linte* și *spală-poamă*), care (conform MDA) înseamnă fie ‘sabie’, fie ‘om fricos’, fie ‘om de nimic/golan’. Aici discuția ar trebui, probabil, împărțită în două, fiindcă ar putea fi vorba și de o interferență. *Spală-varză* cu sensul de ‘sabie’ merită o tratare separată, deoarece se referă la un obiect, și nu la o persoană (cf. Munteanu 2013: 129–130).

2.2.2. Cu ultimul exemplu menționat atingem o particularitate aparte a limbii noastre. În română, acest tip de compunere este – după cum observase și Coșeriu – destul de puțin productiv, fiind limitat aproape exclusiv la desemnarea antonomastică (cel mai adesea, peiorativă) de persoane: *pierde-vară*, *papă-lapte*, *Strâmbă-lemne* etc. Pentru desemnarea obiectelor – dacă lăsăm la o parte calcuri precum *zgârie-nori* < germ. *Wolkenkratzer* (cf. și fr. *gratte-ciel*, engl. *sky-scraper* etc.); *sparge-gheață* < fr. *brise-glace*; *sparge-val*, *bate-pupa*, *apără-roate* etc. (provenind, în general, din franceză; dar poate fi invocată și etimologia multiplă) și chiar *mulge-capre* (după lat. *caprimulgus*)¹³ –, româna preferă compunerea prolexematică (în terminologie coșeriană): [un] *tocător (de) legume*, ~ (de) *paie* etc., și nu [un] **toacă-legume*, [un] **toacă-paie* etc. Un spaniol poate spune fie *cuentakilómetros*, fie *contador de kilómetros*, iar un francez, fie *porteur de drapeau*, fie *port-drapeau*, în timp ce un român nu dispune de ambele variante.

Pentru situația din celelalte limbi romanice, în care procedeul a proliferat spre zona denumirii obiectelor, uneltelor etc., deținem o explicație dată de Leo Spitzer (1952: 42–61), pe care o rezumă într-o notă de subsol și Fulvia Ciobanu: „După Leo Spitzer [...] cele mai vechi formații din verb (imperativ) + substantiv (complement) sunt porecle cu valoare ironică, folosite de păturile cele mai de jos ale societății. Asemenea porecle au devenit ulterior substantive comune denumind profesii specializate, din care s-au putut dezvolta numele de unelte” (Ciobanu, Hasan 1970: 111).

Dacă o asemenea lămurire este corectă, ar rezulta că – și în această privință – limba română este mai conservatoare decât celelalte surori romanice, fiindcă s-a oprit la un stadiu mai vechi, depășit de respectivele idiomuri neolatine. Într-adevăr, din datele pe care le avem rezultă că poreclele obținute astfel – și devenite frecvent nume proprii de familie – sunt mai numeroase decât compusele-apelative.

2.2.3. Iorgu Iordan – pasionat de chestiunile onomastice (în special de antroponimie și toponimie¹⁴) –, cunoscând foarte bine faptele de limbă în cauză,

¹³ Fulvia Ciobanu (Ciobanu, Hasan 1970: 103–104) menționează câteva denumiri de plante și de păsări întâlnite în limba populară (*suge-pin* ‘sugătoare’, eventual, *unge-căi* [nesigur; mai degrabă *unghia-căii*], *simți-vară* ‘pițigoi’, *pișcă-n-floare* sau *chișcă-floare* ‘grangur’ și *cap-întoarce/cap-sucește/gât-întoarce*, ca variante pentru *capîntortură*), dar despre acestea nu se poate spune că desemnează „obiecte”.

¹⁴ Celebrul romanist a lucrat mai multe decenii la două lucrări de specialitate voluminoase, foarte bogate în material: *Toponimia românească* (1963) și *Dicționar de nume de familie românești* (1983).

face o evaluare justă și în cazul numelor proprii create după acest model: „Am afirmat că *târâie-brâu*, *pierde-vară* și alte compuse asemănătoare fac impresia unor nume de persoane, mai exact a unor porecle, căci ele caracterizează un individ prin trăsătura lui psihologică, eventual fizică, predominantă și totodată conțin o nuanță satirică foarte precisă. Antroponimia noastră este bogată în numiri de soiul acesta, care, prin natura lor, ocupă un loc mijlociu între *târâie-brâu* etc., simțite ca epitete propriu-zise, deci mai degrabă nume apelative, și *Strâmbă-lemne* etc., adevărate nume proprii (indiferent dacă posesorii lor sunt ființe reale sau nu). De ex. *Beli-vacă* (< *beli*), *Frige-vacă*, *Linge-blide*, *Rade-oală* etc., toate porecle, la origine, dar ca atâtea altele, devenite, cu vremea, patronimice” (Iordan 1975: 199).

Dar, înaintea lui Iordan, ar trebui amintit eruditul filolog Vasile Bogrea, care, într-o comunicare din 1926, *Glose românești în patronimicele armenesti din Ardeal* (publicată în Bogrea 1971: 332–353), a tratat în mod adecvat și problema care ne interesează aici, deși își propusese atingerea unui scop mai limitat, adică să demonstreze că „adevărata recoltă de românisme o oferă [sic!] grosul numelor armene pe de-a-ntregul românești: simple, derivate, compuse” (Bogrea 1971: 336). În corpul lucrării propriu-zise, Bogrea menționează câteva nume proprii compuse dintre cele mai expresive, printre care apar: *Taiebucat* (< *taie* + *bucata*), *Frigeborș*, *Cată-rău*, *Catănsus* și altele¹⁵. Însă informațiile cu adevărat importante pentru noi sunt cele date în notele de la sfârșitul articolului. Într-una foarte consistentă se spune: „E tipul clasic: *cantagallo*, *cantamerlo*, *cantalupo*, *cantacapra*, *cantalapiedra*, *salimbene*, *frangipane*, *patifame* etc.” (Bogrea 1971: 348). Valoroase sunt datele prin care acest iscoditor cercetător atestă, după izvoare/documente istorice, numele următoare: *Belibou* (cu var. *Belibău* și *Belebou*), *Belivacă* și *Belibabă*, *Belicăne* (*Belikine*, i.e. ‘excorians canes’, porecla lui Ioan-Vodă cel Cumplit, la Bandini), *Frige-vacă*, *Pârlivie* (< *pârli* + [*viță de*] *vie*), *Rade-neagră* (< *rade* + [*barbă*] *neagră*), *Taie-babă*, *Sprăvale-babă*, *Pișcă-babă*, *Cacă-fân* (‘român’, porecla românilor la sași, după I. Zanne), *Cacă-mei* (atestat încă de la 1592), *Papăjemnă* (cf. it. *Mangiapane*), *Taeîncoș* (încă de la 1446), *Cadegios*. Bogrea îl discută și pe megl. *Sarea-apu* (< *sare* + *apa*), nume de cascădă (cf. rom. *săritoare*) și nume al unei localități (Bogrea 1971: 349, nota 57). Într-o altă notă (nr. 60), sunt consemnate și numele *Calcăntaur* (< *calcă într-aur*) și *Calcăntaramă*.

Printre numele românești vechi adunate, tot după surse istorice, în dicționarul onomastic al lui N.A. Constantinescu (din 1963), am identificat următoarele nume create conform aceluiași procedeu (într-o redare grafică mai mult sau mai puțin apropiată de cea actuală): *Bătăcui* (< [probabil] *bate* + *cui*), *Beazăce* (< *bea* + *zece*), *Beasecu* (< *bea* + *secu*?), *Belibou*, *Belibău*, *Belicăne*, *Belivacă*, *Cadejos*, *Cadehrib*, *Curăvale* (< *cură* ‘curge’ + *vale*), *Cherdivarenco* (< *pierde-vară*, cu

¹⁵ Aici și peste tot, consemnez compusele așa cum le-am întâlnit transcrie/redate în lucrările consultate; din acest motiv, fie liniuța de unire, fie cratima nu apar întotdeauna cum ar cere-o normele ortografice în vigoare.

sufix ucrainean), *Pupă* [sic!]-*lapte*, *Roade-mei*, *Roadi-deal*, *Sorbizamă*, *Spălă-varză*, *Tae-ncoș*, *Tăindel* (< *tae-în-deal*), *Tăilac* (< *tae-n lac?*) (Constantinescu 1963: 193–454).

Spre deosebire de Iorgu Iordan, Fulvia Ciobanu consideră că „numele proprii compuse de tip propoziție sunt puțin numeroase”¹⁶, insistând mai mult pe cele descoperite în basmele populare, cum ar fi: *Strâmbă-Lemne*, *Cârnă-Lemne*, *Jimbă-Lemne*, *Sfarmă-Munte*, *Sfarmă-Piatră*, *Scutură-Munți*, *Rumpe-Haine* etc. Din literatura cultă este amintit *Arhonda Suflăvânt*, numele unui personaj din *Țiganiada* lui Ioan Budai-Deleanu¹⁷. Specialista pune în evidență și faptul că „unele nume geografice sunt la origine nume proprii de persoană: *Belibou*, *Belecăine*, *Jugă-Urs*, *Plânge-Banul*” (Ciobanu, Hasan 1970: 104 și 112)¹⁸. În același timp, autoarea constată că astfel de compuse apar extrem de rar în textele noastre vechi, întrucât caracterul popular și afectiv al acestor forme este într-un contrast vizibil cu stilul textelor din acea vreme (*ibidem*: 112–113)¹⁹.

Într-adevăr, în limba populară asemenea compuse trebuie să fi fost mult mai numeroase și nu putem decât să regretăm că multe dintre ele s-au pierdut fără să fi apucat să fie înregistrate. Marii scriitori, foarte atenți la sursele expresive ale limbii, au meritul de a fi notat unele exemple rare. De pildă, prozatorul (și dramaturgul) Barbu Ștefănescu-Delavrancea (1858–1918), într-un articol intitulat *Verbul plastic în creațiunile poporane* (având la bază o serie de prelegeri ținute la Universitatea din București în anul 1892), menționează forme (pe care le consideră „porecle”) precum: *surpă-mal* ‘om puternic, voinic’, *rupe-urs* ‘viteaz, erou’, *înghite-poște* ‘om rapid, bun alergător’ [*ține?*]-*ghioagă-n-pumn* ‘atlet’, *macină-apă* ‘încet la minte/în gândire’, *sare-n-sus* ‘irascibil’ (*apud* Bulgăr 1966: 184). La fel, într-o listă de nume populare expresive oferite de povestitorul contemporan Fănuș Neagu (în tableta *Ursitoare de mesteacăn*) descoperim câteva compuse inedite, precum *Trage-Pisica*, *Frige-Vulpe*, *Strânge-Flancu*. Tot așa, Ioan Milică indică și discută o serie de exemple relevante: *Ardefoc*, *Roadedeal*, *Spălăsapă*, *Taievorbă* etc. (vezi Milică 2018: 3–4).

2.2.4. Este cazul să ne întrebăm ce anume a împiedicat în limba română apariția compuselor care să desemneze obiecte, așa cum s-a petrecut în celelalte

¹⁶ În afară de cele deja înregistrate de predecesori (cum sunt *Calcântraur*, *Cătă-n-sus* etc.), Fulvia Ciobanu (Ciobanu, Hasan 1970: 104) îl semnalează și pe *Tulbură-Apă*.

¹⁷ Merită amintit și Neagu *Rupe-Piele*, numele sugestiv al unui personaj creat de Nicolae Filimon, în romanul *Ciocoii vechi și noi* (1863): „Între acești noi ciocoi, aleși de Păturică după chipul și asemănarea sa, era și unul numit Neagu Rupe-Piele, om născut să fie călău și care se silea prin cruzimi nemaiauzite a nu-și strica reputațiunea prenumelui său”. Exemplele din literatură pot fi înmulțite; de pildă, un personaj din romanul *Moromeții* al lui Marin Preda se numește Năstase *Besensac*.

¹⁸ *Plânge-banul* este amintit și de Domnița Tomescu (2001: 34), alături de *Roade-oală* și *Beazăce*. Eu însumi cunosc o persoană al cărei nume de familie este *Roadevin*.

¹⁹ Acesta este, probabil, și motivul pentru care, în recentul tratat dedicat formării cuvintelor din perioada secolelor XVI–XVIII (vezi Popescu-Marin 2007), compusele în cauză nu sunt luate în considerație.

limbi romanice. De ce a fost oprită o asemenea evoluție? Ce factor a condus la această „neputință” a sistemului limbii noastre? Dincolo de faptul notabil că româna a rămas izolată de restul Romaniei, nefiind atinsă de unele influențe la care au fost supuse celelalte limbi neolatine, presupun că explicația (sau cel puțin o parte a ei) trebuie căutată într-o altă trăsătură specifică a acestui idiom: *apariția*²⁰ sau (deja) *existența articolului hotărât enclitic*. Avem de-a face, așadar, cu un obstacol de natură formală (pe care celelalte limbi nu-l întâmpină). În mod firesc, în limba română nu se zice **Am văzut zgârie-noriul/sparge-valul* sau **Sunt de acord cu fațada zgârie-noriului/utilitatea sparge-valului* etc., deoarece sunt încălcate normele gramaticale. Desigur, există soluții de compromis, precum *Am văzut acel zgârie-nori* sau *Îmi plac ferestrele celui zgârie-nori* etc., dar acestea incomodează în cele din urmă, mai ales că, cel mai frecvent, funcțiile sintactice pe care le-ar avea astfel de compuse ar fi cea de complement direct (în Ac.) și cea de atribut substantival (în G.); or, asemenea poziții cer și articolul hotărât. În acest sens, se cuvine să reamintim constatarea (mereu valabilă) a lui Roman Jakobson, după care limbile se deosebesc prin ceea ce *trebuie* să zică, și nu prin ceea ce *pot* să zică.

Interesante sunt observațiile făcute de Nicolae Saramandu și Manuela Nevaci (2013: 95–99) cu privire la materialul înregistrat pe harta SANGSUE din *Atlasul lingvistic romanic* (ALiR). După cum se știe, pentru forma *hirudo*, *-inis* ‘lipitoare’ din latina clasică, exista în latina vulgară echivalentul *sanguisuga* < *sanguis* ‘sânge’ + *sugere* ‘a suge’, care a rezistat (sub diverse forme derivate uneori) în toate limbile romanice occidentale. Deoarece termenul respectiv și-a pierdut, cu vremea, „transparența”, au apărut și sinonime „motivate” cu ordinea cuvintelor schimbată, de pildă: *succia-sangue* (în italiana meridională) și chiar *tête-vaches* (în franceza dialectală). Semnificativ este că în dacoromână există termenul *lipitoare*, folosit exclusiv pentru a desemna o atare vietate. Deși verbul *a lipi* (de origine slavă) se găsește și în celelalte dialecte ale limbii române (aromân, meglenoromân și istroromân), acestea din urmă nu cunosc și cuvântul *lipitoare* utilizat cu o astfel de accepție. După Saramandu și Nevaci, *lipitoare* ar fi o creație relativ recentă, ce va fi apărut „după separarea istroromânilor, adică după secolul al XII-lea” (Saramandu, Nevaci 2013: 99). În consecință, se cuvine să remarcăm încă o dată „tendința” limbii române de a evita formele „nepersonale” de tipul (ipoteticului) **suge-sânge*.

În cazul compuselor-apelative (*papă-lapte*, *pierde-vară*, *vântură-lume* etc.), se observă că dificultățile sunt mai puține: α) pe de o parte, fiindcă limba română

²⁰ Într-o notă de subsol, Fulvia Ciobanu face referire la Meyer-Lübke, potrivit căruia „inovația” (adică apariția acestui tip de compunere) ar fi ulterioară secolului al VIII-lea, dar îl amintește și pe Sextil Pușcariu, care – în discursul său de recepție la Academia Română, *Locul limbii române între limbile romanice* (1920) – estima că tipul de compunere în cauză va fi apărut cu cel puțin 2-3 secole înaintea epocii avansate de Meyer-Lübke (vezi Pușcariu 1974: 168), adică – adaug eu – cam în perioada în care, după majoritatea specialiștilor, începea să se formeze articolul în limbile romanice (totuși, cf. și opinia lui Coșeriu privind influența vechii eline, *supra*, 2.1.).

are și ceea ce se numește „gen personal”, impunând, în astfel de situații (când complementul direct este o „persoană”), utilizarea prepoziției *pe* și anticiparea prin pronume personal (formă neaccentuată): *L-am văzut pe papă-lapte/pierde-vară* etc.; β) *pe* de altă parte, fiindcă (vezi *supra*, 2.2.3., constatarea lui Iordan) acestea se apropie foarte mult de statutul numelor proprii (al poreclelor), funcționând ca atare.

Din acest punct de vedere, numele proprii create pe un atare tipar (*Belivacă*, *Strâmbă-Lemne* etc.) au putut lua naștere și s-au manifestat fără opreliște. Se știe că „numele propriu se caracterizează formal prin «morfemul negativ» de nedeterminare, ceea ce înseamnă că este totdeauna nume al unui «singular» (acest A) și niciodată al unui «particular» (un A)” (Coșeriu 2004a: 283). Altfel spus, numele proprii „conțin” prin însăși natura lor ideea/categoria exprimată de articolul hotărât: „numele proprii, fiind individuale, rar au nevoie de actualizatori (dat fiind că la ele desemnarea coincide cu denotarea)” (Coșeriu 2004b: 313)²¹.

2.2.5. Întrucât ne lipsesc, în general, atestările pentru secolele mai îndepărtate, este dificil de estimat „vârsta” celor mai multe dintre compusele curente astăzi. Se presupune că unele, precum *Strâmbă-Lemne*, *Sfarmă-Piatră* (întâlnite în basme), sunt destul de vechi, adică dinaintea secolului al XIX-lea, când încep să fie înregistrate în texte majoritatea exemplelor amintite. În anii '40, Iorgu Iordan (*apud* Ciobanu, Hasan 1970: 113) aprecia că unele forme încetățenite în limbă serveau deja ca bază (prin analogie²²) unor compuse noi: de la *târâie-brâu* s-a ajuns la *târâie-vătrai* ‘polițist’, iar de la *vântură-lume* și *vântură-țară* a luat naștere, probabil, *vântură-vorbă*.

Același lingvist considera că tipul de compunere discutat este în continuare viabil: „...s-a creat o obișnuință a conștiinței noastre lingvistice cu acest mijloc de «compunere»: procedeul însuși a devenit expresiv, indiferent aproape de cuvintele care se combină” (Iordan 1975: 199). Fulvia Ciobanu pare să-i dea dreptate lui Iordan, insistând asupra capacității acestui model de a genera ocazionalisme: „În ce privește evoluția acestui tip de compunere, se poate spune în linii mari că, deși viu în limbă și ușor de mânuit, folosit în special pentru a crea compuse ocazionale cu rol de epitete, nu a fost totuși prea productiv în trecut” (Ciobanu/Hasan 1970: 114).

Într-adevăr, în vorbirea familiară și/sau argotică, procedeul continuă să se manifeste. Dintre creațiile mai recente, pot fi menționate: *Fură-Becu(l)*²³ ‘persoană foarte înaltă’ (de exemplu, vedeta de televiziune Roxana Ciuhulescu, un fotomodel de 1,92 m, fusese poreclită în copilărie *A lui Fură-Becu*; *pupă-n cur* (de la care

²¹ După Coșeriu (2004b: 300), „actualizatorul prin excelență este articolul «definit» sau «hotărât»”.

²² Vezi și observația lui A. Philippide: „Compusele, ca și formele gramaticale bazate pe dănele, odată născute prin izolare, se înmulțesc prin analogie, și nu este prin urmare de trebuință ca la baza fiecărui compus să fie o izolare” (Philippide 1984: 72). Despre compuse, ca izolări, vezi și Hermann Paul (1891, §566–567).

²³ Substantivele din cadrul compuselor de tip propoziție sunt, de regulă, nearticulate, însă aceasta nu este o normă obligatorie (vezi, de pildă, *roade-litrele*, *Plânge-Banul* etc.).

trebuie să se fi format *pupincurist* ‘lingușitor’, foarte des folosit); *mute-fuște* (vezi Zafiu 2010: 78), intervertirea sunetelor inițiale producându-se din rațiuni... eufemistice (cf. și *f...-vânt* ‘om de nimic’, care ar fi, după H. Tiktin, forma originală pentru *fluieră-vânt*; vezi Dumistrăcel 2001: 452; popular, *f...-vânt* este și o altă denumire a codobaturii, cf. și *it fottivento*).

Dar și literatura artistică oferă astfel de surprize. Scriitorii, care își permit mai multe libertăți decât alți vorbitori, creând adesea în virtutea sistemului (de posibilități) al limbii (și nu a normei acesteia), pot specula și ei acest procedeu. De pildă, un exemplu ca *strivește-muguri* este original și poetic în același timp: „Primăvara s-a învățat o dată/ și a căzut în cioc lipindu-se de pământ/ fără ea vom fi bezmetici degeaba/ niște *strivește-muguri*,/ niște *fluieră-vânt*/ fără ea vom fi doar golanii/ alungați din cartierul de vis...” (versuri din poezia *Din veacul trecut* de Nicolae Dan Fruntelată).

3. Relația dintre compuse și frazeologisme

În cea de-a treia secțiune (și ultima) a acestei lucrări, mă voi ocupa de legătura unora dintre compusele-propoziție românești de tipul „coupe-papier” cu frazeologia sau cu frazeologismele, luând în considerație și o serie de contribuții lingvistice aparținând unor înaintași.

3.1. Relaționări implicite

Mai întâi, trebuie spus că statutul respectivelor compuse a fost, încă de la început, destul de neclar în literatura de specialitate, nefăcându-se o disociere riguroasă a acestora de expresii și locuțiuni (ca unități frazeologice). De remarcă că, acum mai bine de un secol, A. Philippide includea majoritatea compuselor (printre care și *fluieră-vânt*, *gură-cască*, *pierde-vară*, *zgârie-brânză*) în clasa „idiotizmelor” (vezi Philippide 1984: 76–77).

3.1.1. Din perspectivă gramaticală, unii autori le consideră, pur și simplu, niște locuțiuni, fie substantivale, fie adjectivale. Este și cazul lui Vladimir Robu, care citează, la rândul său, și alte păreri: „...locuțiunile substantivale [...] prezintă opoziții de număr și caz: *un târâie-brâu* – *unui târâie-brâu*, *un zgârie-brânză* – *niște zgârie-brânză*” (Iordan, Robu 1978: 337); sau: „D.R. Ioanițescu consideră locuțiuni substantivale sintagmele *un burtă-verde*, *un calcă-n gropi*, *un coate-goale*, *un gură-cască*, *un ducă-se pe pustii*, *un pierde-vară*, *un târâie-brâu*, *un zgârie-brânză* (la care se pot adăuga *un papă-lapte*, *un terchea-berchea*, *un lasă-mă-să-te-las*), dintre care cele mai multe sunt locuțiuni adjectivale formate din propoziții lexicalizate (afară de *burtă-verde*, *coate-goale* și *terchea-berchea*), substantivate prin marca *un*” (Iordan, Robu 1978: 367).

3.1.2. Din perspectivă (etno)stilistică și etimologică, astfel de construcții interesează doar ca expresii (idiomatice), nefiind necesară întotdeauna o încadrare

foarte exactă. Astfel, Stelian Dumistrăcel tratează în bloc, ca „expresii românești”, și compusele *fluieră-vânt*, *fluieră-n biserică*, *paște-vânt* (Dumistrăcel 2001: 449–453)²⁴. Așadar, chiar dacă nu este precizată în mod explicit, relația dintre frazeologisme și (unele) compuse este confirmată și de asemenea abordări.

3.1.3. Am văzut deja (*supra*, 2.1. și 2.1.2.1.) că, în opinia lui Coșeriu, sintagma *împușcă-n-lună* este, îndubitabil, un compus. Aceasta însă nu îl împiedică pe marele lingvist să pună în relație „expresia” în cauză cu tehnica discursului repetat/vorbirii repetate (cf. sp. *discurso repetido* și germ. *wiederholte Rede*), atunci când vorbește despre distincția dintre desemnare și semnificat (ori dintre cunoașterea lucrurilor și cunoașterea limbii): „...când spunem *împușcă-n lună*, știm că este «ceva sau cineva care împușcă în lună». Că e *cineva* și nu *ceva*, sau că nici nu împușcă în lună, asta limba nu ne-o spune. Este deja o tradiție, nu a tehnicii libere, ci a vorbirii repetate, care ne spune că, atunci când se zice despre cineva că este *un împușcă-n lună*, se zice metaforic, căci, în realitate, nu împușcă în lună” (Coșeriu 1996: 138).

În cazul acestui ultim exemplu, legătura cu frazeologia este evidentă pentru oricine, limba română înregistrând mai multe expresii sinonime ce au la bază imagini similare. De la *a da cu barda în Dumnezeu* și *a da/zvârli cu barda în lună* ‘a acționa necugetat sau îndrăzneț’ s-au format (odată cu evoluția tehnicii), prin derivare sinonimică, *a da cu pușca-n Dumnezeu*, respectiv *a da cu pușca-n lună* (încă din vremea în care *pușcă* mai însemna ‘tun’). De aici s-a ajuns la compusul *împușcă-n-lună*, destul de curent pe la mijlocul secolului al XIX-lea: „Lumea totuși de departe ne numește cu fiori/ Ucigași, *împușcă-n lună*, hoți, tâlhari, omorători” (B.P. Hasdeu, *Răzvan și Vidra*); „Ce *împușcă-n lună!*” exclamă și Chirița lui Alecsandri, cu privire la Leonaș (în *Chirița în provincie*)²⁵. Nu am descoperit nicăieri un compus de tipul *împușcă-n-Dumnezeu*; în schimb, la Caragiale, la o lectură atentă (în replica lui Leonida, care vorbește despre oamenii lui „Galibardi”), poate fi identificată sintagma *dă cu pușca-n Dumnezeu* într-o întrebuintare foarte apropiată de cea a unui compus: „Ai mai prima, domnule, aleși pe sprânceană, care mai de care, [niște] *dă cu pușca-n Dumnezeu...*” (*Conu Leonida față cu Reacțiunea*). În principiu, este destul de dificil, din punct de vedere formal, ca un compus de tipul „coupe-papier” să încorporeze o întreagă locuțiune verbală (*a da cu pușca*), în locul unui simplu verb/unei teme verbale (*împușcă*), dar nu este imposibil²⁶.

²⁴ Desigur, sunt incluse și explicate și alte tipuri de compuse, cum ar fi, bunăoară, *burtă-verde* (Dumistrăcel 2001: 444–446).

²⁵ Cu veleități de lingvist, într-o carte dedicată explicitării originilor unor „vorbe” românești, gazetarul/scriitorul Ioan Adam oferă și el acest exemplu din Alecsandri, fără să dea semne că recunoaște aici un compus, utilizând doar termenul *expresie*: „În *Chirița în provincie*, isprăvniceasa folosește o expresie înrudită [cu *a da cu pușca-n Dumnezeu*; n.m., C.M.], referindu-se la ingeniosul Leonaș: «Bre! Ce *împușcă-n lună!*»” (Adam 2007: 28).

²⁶ O expresie idiomatică (verbală) poate conține, la rândul-i, o locuțiune verbală. De exemplu, se spune fie *a-și arăta arama*, fie *a-și da arama pe față* (unde *a da pe față* este o locuțiune sinonimă cu *a arăta*).

3.2. Relaționări explicite

Dacă în paragrafele de mai sus am arătat că unii specialiști români au trasat, fie implicit, fie intuitiv, o legătură a compuselor-propoziție cu domeniul frazeologiei, aici vom cerceta dacă sunt și lingviști (de aceeași naționalitate) care au evidențiat în mod explicit relația respectivă.

Revenind la tratatul elaborat de Academie (Ciobanu, Hasan 1970), trebuie remarcat că ceea ce frappează în capitolul redactat de Fulvia Ciobanu este că nicăieri nu se precizează că există o reală diferență, în ceea ce privește conținutul lingvistic și chiar modul de constituire, între formule precum *calcă-n străchini*, pe de o parte, și *papă-lapte*, pe de altă parte, sau între *taie-câinilor-frunză* și *zgârie-brânză* sau între *împușcă-n lună* și *soarbe-zeamă* etc. Se prezintă și se discută lucrurile exclusiv din punctul de vedere al formei/expresiei (vezi *supra*, 2.2.), fără să se observe că la baza unor compuse mai complexe avem frazeologisme verbale: *a călca în străchini*, *a fluiera în biserică*, *a tăia frunză la câini*, *a (îm)pușca/a da cu pușca în lună* – de altfel, mult mai cunoscute și mai frecvent utilizate decât compusele aferente²⁷. O constatare a Fulviei Ciobanu pare să mă contrazică: „În ce privește compusele de tipul *fluieră-baston* [< *fluieră-n baston*; *n.m.*, C.M.], se poate presupune că ele provin din *expresii* [*subl.m.*, C.M.] din care au fost omise prepoziția sau adverbul sub influența numeroaselor compuse alcătuite din verb + substantiv” (Ciobanu, Hasan 1970: 105). În realitate, constatarea în cauză se referă la alte compuse (*fluieră-vânt*, *fluieră-baston* etc.; nu și *fluieră în biserică!*), iar prin *expresii* (inclusiv din contextul extins al discuției) autoarea dă impresia că înțelege mai curând construcțiile sintactice obișnuite (deci, îmbinările libere).

În perioada în care Fulvia Ciobanu s-a ocupat de această chestiune, studiile de frazeologie românească (justificate și teoretic) erau abia la început, așa că nu trebuie să ne mire lipsa unei abordări mai adecvate. Dar, după consolidarea disciplinei aferente acestui domeniu – mai ales prin contribuțiile lui Theodor Hristea –, modul de a privi problema s-a schimbat. Felul în care Liviu Groza vorbește despre compunere și schimbarea valorii gramaticale într-un manual de lexicologie indică o reacție critică („mascată”) la unele aspecte tratate de Fulvia Ciobanu: „Denumirile ironice ale unor tipuri de caractere omenești provin din substantivarea expresiilor frazeologice corespondente ale căror elemente componente se regăsesc în compusele de felul: *calcă-n-străchini*; *cată-ceartă*; *coate-goale*; *fluieră-n-biserică*; *fluieră-n-vânt*; *înghite-câlți*; *linge-blide*; *pierde-vară*; *roade-litere* [sic!] etc. (cf. *a călca în străchini*; *a căuta ceartă*; *a fi cu coatele goale*; *a fluiera în*

²⁷ Și Laura Vasiliu, într-un articol de dicționar referitor la compunerea în limbile romanice, după ce menționează compuse precum *gură-cască* și *târâie-brâu* (la structura verb + subst.), adaugă formele *calcă-n-străchini* și *fluieră-n-biserică* (la structura verb + prep. + subst.), fără să-și pună problema provenienței lor frazeologice (în Avram, Sala 1989: 67).

biserică; a fluiera în vânt; a înghiți câlți; [a linge blide;] a pierde vara; a roade literele [sic!] etc.).” (Groza 2004: 118)²⁸.

Ca să înțelegem mai bine la ce se referă Liviu Groza atunci când invocă *substantivarea expresiilor frazeologice*, este necesar să facem o scurtă prezentare, în ordine cronologică, a etapelor care au dus la conturarea conceptului de „derivare frazeologică” în literatura românească de specialitate.

3.2.1. Într-un capitol din monografia dedicată locuțiunilor verbale²⁹ din limba română, Florica Dimitrescu se ocupă și de rolul acestora în formarea cuvintelor, identificând principalele mijloace prin care se face acest lucru.

(1) Cel mai productiv procedeu îl reprezintă *schimbarea valorii gramaticale* (Dimitrescu 1958: 139–140); cel care suferă transformarea este întotdeauna verbul din îmbinare, care ajunge să fie întrebuințat fie ca substantiv (provenind din infinitivul lung: *ieșire din minți, aducere aminte* etc.; sau, eventual, din supin: *luatul în primire* etc.), fie ca adjectiv (din participiul trecut: *ieșit din minți, luat de suflet* etc.).

(2) Un alt procedeu, mai slab reprezentat decât cel amintit mai sus, este considerat a fi *derivarea cu sufixe* (Dimitrescu 1958: 140–141), care duce la formarea de substantive (ce pot fi și adjective), cel mai adesea cu ajutorul sufixului *-tor (-toare)*: *băgător în seamă, luător aminte* etc.

(3) În fine, este menționat și procedeul *compunerii*, despre care se afirmă că este „ca inexistent în cazul locuțiunilor”. Ca o excepție, este oferit cuvântul *batjocură* („compus din *bat* + *joc*, căruia i s-a adăugat și elementul *-ură*”), care figurează atât la compunere, cât și la derivare, pentru că „s-a creat printr-o acumulare de mijloace de formare” (Dimitrescu 1958: 141)³⁰. Pe aceeași pagină, într-o notă de subsol, autoarea simte nevoia unei reveniri: „Problema compunerii nu se pune (excepție făcând *batjocură*) pentru că, păstrând proporțiile, în măsura în care acest procedeu nu este frecvent în limba română, nu apare nici în acest caz special al formațiilor de la locuțiunile verbale” (Dimitrescu 1958: 141). Vom vedea însă că lucrurile nu stau chiar așa. Pesemne că Florică Dimitrescu i-au lipsit exemplele care să o facă să-și reconsidere părerea.

Pe lângă cele trei procedee discutate, aceeași cercetătoare notează că „limba se mai îmbogățește de la locuțiunile verbale prin formațiile noi în care apare în

²⁸ Evident, în ambele locuri din înșiruii (așa cum îl consemnează și Fulvia Ciobanu), termenul corect este *litră* (unitate de măsură echivalentă cu un sfert de litru), și nu *literă*.

²⁹ Prin *locuțiuni verbale*, Florica Dimitrescu înțelege, de fapt, orice frazeologism verbal (adică atât expresii, cât și locuțiuni propriu-zise).

³⁰ După cum am văzut deja din prezentarea concepției coșeriene (vezi *supra*, 2.1.2.), procedeele se pot combina între ele. Felul în care a fost creat *batjocură* nu este pe deplin clarificat (vezi Dimitrescu 1958: 133–134). El a fost apropiat de compuse precum *mână-ștergură, cap-în-tortură, codobatură* (pentru cel din urmă a fost însă reconstituită și o formă **codo-batulla*), precizându-se că ar fi trebuit să fie, mai degrabă, **jocabatură*. În orice caz, dacă admitem „că *batjocură* este refăcut din pluralul *batjocuri*, *-ură* este desinență, dar această desinență n-ar fi putut apărea dacă n-ar fi existat în limbă un sufix *-ură* la alte cuvinte (*mână-ștergură, cap-în-tortură*)” (Dimitrescu 1958: 141).

primul loc un cuvânt din aceeași familie cu verbul respectiv, dar originar diferit (de exemplu, *bătaie de joc*)” (Dimitrescu 1958: 141–142). Într-adevăr, deși infinitivul lung *batere* corespunde sistemului limbii (în sens coșerian), el nu este acceptat de normă (în cele mai multe cazuri; cf. însă *batere de monedă*); deci, nu se poate zice **batere de joc*.

3.2.2. Pentru Theodor Hristea, mijloacele de formare a cuvintelor trecute în revistă de Florica Dimitrescu (cu excepția compunerii) se includ în sfera conceptului de *derivare frazeologică* (termenul îi aparține tot Th. Hristea), concept definit în felul următor: „ori de câte ori de la o combinație de cuvinte cu caracter constant se formează o altă îmbinare lexicală stabilă, avem de-a face cu ceea ce numim derivare frazeologică” (Hristea 1984: 154). Printre exemplele date (*băgare de seamă*, *aducere aminte* etc.) este trecută și izolarea *bătaie de cap*, ceea ce confirmă dorința lingvistului bucureștean de a folosi termenul *derivare* într-o accepție foarte largă. Judecând după exemplele oferite, ar putea părea că Th. Hristea a avut în vedere, ca bază pentru derivarea frazeologică, mai ales locuțiunile verbale. O astfel de presupunere ar fi lipsită de temei, întrucât, într-o discuție anterioară (anticipând definiția și exemplele de mai sus), Hristea luase în considerație în mod explicit și expresiile: „O serie de unități frazeologice (cu valoare substantivală ori adjectivală) s-au născut în interiorul limbii române de la locuțiuni și expresii verbale sau tot substantivale printr-un procedeu pe care l-am numit *derivare frazeologică*” (Hristea 1984: 148). De altminteri, în acel loc, procedul fusese ilustrat numai cu frazeologismul (expresia) *a pescui în apă tulbure*, de la care a fost derivat *pescuitor în apă tulbure* (întâlnit, de pildă, în teatrul lui Camil Petrescu).

3.2.3. Discipol al lui Th. Hristea, Liviu Groza a preluat de la maestrul său conceptul (și termenul) *derivare frazeologică*, aducând (într-un articol din 2000) o serie de precizări suplimentare cu privire la sfera de aplicare a acestuia. Eforturile specialistului nominalizat s-au îndreptat mai cu seamă în direcția cercetării mijloacelor de realizare a *substantizării frazeologismelor verbale* (vezi Groza 2011: 106–119). Aceasta din urmă este considerată a fi un aspect al derivării frazeologice și este definită simplu drept „procedul prin care o unitate frazeologică verbală, un frazeologism verbal, devine o unitate frazeologică substantivală” (Groza 2011: 106). Într-o manieră mai detaliată, cu numeroase exemple extrase din presă, cercetătorul bucureștean rafinează și îmbogățește tipologia transformărilor discutate cu jumătate de secol mai înainte de către Florica Dimitrescu. Astfel, în cadrul secțiunii rezervate *schimbării categoriei lexico-gramaticale a centrului verbal*³¹, și Liviu Groza se ocupă pe larg de *substantivarea*

³¹ Liviu Groza mai are în vedere și alte mijloace de realizare a substantivizării frazeologismelor verbale, precum *schimbarea diatezei centrului verbal*, *elipsa* și *derivarea lexicală propriu-zisă* (aceasta în special cu ajutorul sufixelor *-tor* și *-ură*, corespunzând, deci, compunerii prolexematice, evidențiată de Coșeriu).

infinitivului lung și de substantivarea supinului, dar, spre deosebire de precusora sa, se oprește și asupra substantivării unor forme verbale personale.

Indiferent dacă acceptăm sau nu ideea că „centrul verbal” al compuselor în cauză este un verb la un mod personal (indicativ sau imperativ) – cum susține autorul –, trebuie să recunoaștem că Liviu Groza este primul (după informațiile noastre) care a pus în legătură explicit unele compuse cu frazeologismele corespondente: „Compusele formate din verb + substantiv, de felul: *fluieră-n biserică, fluieră-vânt, încurcă-lume, linge-blide, târâie-brâu* etc. au la bază expresii frazeologice: *a fluiera în biserică, a fluiera în vânt, a încurca lumea (degeaba), a linge blidele, a-și târâi brâul* etc. Substantivizarea s-a realizat prin desprinderea unităților frazeologice amintite din flexiunea verbală și folosirea ca substantiv a formei de indicativ prezent persoana a treia a acestor expresii frazeologice, ceea ce a favorizat tendința spre aglutinare (cf. *tu calci în străchini* cu *el calcă-n străchini* > *un calcă-n străchini*)” (Groza 2011: 98).

Ideea este reiterată și cu altă ocazie: „La formațiile vechi, de felul *fluieră-n biserică; fluieră-vânt; calcă-n-străchini; încurcă-lume; linge-blide* (cf. *a fluiera în biserică; a călca în străchini, a încurca lumea degeaba; a linge blidele*) se constată o tendință de aglutinare a elementelor componente, ceea ce face ca asemenea construcții să fie considerate cuvinte compuse” (Groza 2011: 111)³². Modul în care s-a realizat substantivarea este lămurit în mod similar, așa că nu mai repetăm întreaga explicație.

3.3. Compuse substantivale de proveniență frazeologică

Afirmațiile lui Liviu Groza conțin o doză de exagerare, întrucât nu se poate susține că toate compusele enumerate s-au format pornind de la frazeologisme. **A linge blide(le)*, **a roade litrele*, **a înghiți călți* și **a târâi brâu(l)*, bunăoară, ar fi trebuit să fie înregistrate și ca expresii stabile, cu sens figurat; or, așa ceva nu s-a întâmplat. Tipul de compunere despre care a fost vorba în această lucrare are, fără îndoială, un statut aparte/individualitate proprie și numai într-un anumit punct are atingere cu frazeologia (din ce am putut vedea, doar pe teren românesc, se pare); în consecință, apariția majorității compuselor create pe acest tipar (în primul rând, a numeroaselor nume proprii provenite din porecle, deci peiorative la origine) nu poate fi pusă pe seama frazeologismelor. Există, cu certitudine, o zonă comună celor două categorii de fapte lingvistice – în planul imaginarului („fantaziei”, cum îi spunea Iorgu Iordan) și al expresivității –, însă aceasta se referă deja la o altă problemă.

În ceea ce privește exemplele în cazul cărora legătura cu frazeologismele nu poate fi negată, cred că interpretarea trebuie făcută luând în considerație următoarele:

³² Pentru exemple și pentru respectiva încadrare în rândul „cuvintelor compuse” (cu care se vede că nu este de acord), Liviu Groza trimite la capitolul redactat de Fulvia Ciobanu (1970), la care am făcut și eu referire deseori.

(1) Unele frazeologisme (destul de puține însă) „s-au folosit” de procedeul compunerii pentru a se substantiva. Procedura a fost posibilă pentru că, în cele câteva cazuri, au existat factori favorizanți atât din punct de vedere formal, cât și din punct de vedere semantic.

(2) Substantivarea „centrului verbal”, pentru cazul care ne interesează aici, apare din necesitatea de a denumi autorul/agentul unei acțiuni (fie aceasta absurdă, exagerată ș.a.m.d.). Lăsând la o parte, deocamdată, aspectul expresivității, reamintim o observație anterioară potrivit căreia, în general, celelalte limbi romanice dispun de două posibilități pentru a exprima acest lucru, chiar dacă, în planul normei, posibilitățile nu se concretizează (sau, mai degrabă, nu se fixează) întotdeauna. În schimb, în limba română, cel puțin pentru desemnarea de „obiecte”, pare să nu existe decât o posibilitate, și anume *compunerea prolexematică*: [un] *tocător (de) legume*, ~ *(de) paie* etc., și nu [un] **toacă-legume*, [un] **toacă-paie* etc. (vezi *supra*, 2.2.2.).

(3) Și frazeologismele verbale se pot substantiva apelând la compunerea prolexematică, transformarea exercitându-se în mod obligatoriu asupra verbului: agent pronominal + *a tăia (frunză la câini)* → *tăietor de frunză la câini*; agent pronominal + *a fluiera (în biserică)* → *fluierător în biserică* etc. Chiar și în exemplul dat de Th. Hristea pentru a ilustra derivarea frazeologică avem de-a face tot cu o compunere prolexematică: agent pronominal + *a pescui (în apă tulbure)* → *pescuitor în apă tulbure*. La fel, despre cineva care *caută nod în papură*, se poate spune (și chiar se spune) că este un *căutător de noduri în papură*. Despre cineva care *caută pete (în soare)* se zice că este un *căutător de pete (în soare)*: „Nici soarele elenic n-a fost scutit de *căutători-de-pete*” (Bogrea 1971: 371)³³. Că procedeul este încă productiv o dovedesc suficiente atestări, ce pot fi extrase din presa actuală sau, mai ales, din comentariile on-line scrise de cititorii articolelor jurnalistice (pentru exemple înregistrate, vezi Munteanu 2013: 141–142). În continuare voi avea în vedere următoarele cazuri, pe care le voi pune în paralel cu cele create prin celălalt procedeu: *tăietor de frunză la câini*; *fluierător în biserică*; *călcător în/prin străchini*; *frecător de mentă* (foarte frecvent întâlnit³⁴).

(4) Și în cazul frazeologismelor verbale (al expresiilor îndeosebi) putem asista la acea combinație între compunerea prolexematică și compunerea lexematică de care vorbea Coșeriu, la fel ca la compusele propriu-zise de tipul „coupe-papier”. Ca exemple ce merg în paralel cu cele de dinainte, m-am oprit la acestea (atestare; vezi Munteanu 2013: 142–144): [un/niște] *taie-câinilor-frunză* (destul de vechi, ca apariție): „Ci ca fugi și d-ta de la fereastră! Ce tot te zgâiești și te uiți la toți d-alde *taie câinilor frunză*” (Petre Ispirescu; cf. Munteanu 2007: 173–174). Și H. Tiktin înregistrează compusul „frazeologic” în aceeași formă, dând un exemplu din

³³ Lingviștii sau filologii sunt și ei vorbitori și se comportă ca atare. Iată un alt exemplu de derivare frazeologică, descoperit fără prea mult efort la Vasile Bogrea: „această pornire spre *luare-în-răs* a românilor” (Bogrea 1971: 374).

³⁴ Așa cum se întâlnește, bunăoară, și *cântător(i) în strună*.

Al. Vlahuță: „...pentru a-și masca poziția sa de «*taie-câinilor-frunză*»..., se introducea printre slujbașii legației române de acolo” (vezi Tiktin 1985, vol. 1, s.v. *câine*)³⁵; [un/niște] *fluieră-n-biserică*; *calcă-n-străchini*; *freacă-menta*. Compusul *freacă-menta*, ce se bucură de o mare circulație în ultima vreme, este de dată destul de recentă (de altfel, nici *frecător de mentă* nu este mai vechi). Această popularitate a condus și la apariția unui verb nou, *a frecmenta* ‘a pierde vremea/a lenevi’ – un sinonim perfect (dar ceva mai flexibil în utilizare) al frazeologismului din care provine (*a freca menta*).

(5) Ar părea că procedeul descris și exemplificat la punctul (4) reprezintă un concurent serios pentru cel de la punctul (3). În realitate, cel de la (4) are o sferă redusă de aplicare, afectând doar câteva expresii (nu și locuțiuni) verbale, în timp ce procedeul de la (3) se poate aplica, în principiu, la orice frazeologism verbal (fie expresie, fie locuțiune). Din acest motiv, el a atras atenția mult mai ușor, stând la baza conceptului de „derivare frazeologică” teoretizat de Th. Hristea. Mai mult decât atât, existența procedeului de la (4), ce implică și compunerea lexematică, este condiționată de manifestarea, în prealabil, a procedeului de la (3), adică a compunerii prolexematice. Altfel spus, o structură precum *calcă-n-străchini* presupune, mai întâi, îmbinarea *călcător în străchini*.

(6) Spuneam că sfera redusă de aplicare a procedeului de la (4) se explică prin unele restricții de ordin semantic, dar și de natură formală. Înainte de toate, ca să devină un compus de tipul „*calcă-n-străchini*”, este nevoie ca frazeologismul ce „candidează” la acest statut „să convină” din punctul de vedere al conținutului: el trebuie să se refere la o acțiune specific umană, exprimată metaforic, hiperbolic sau ironic (producând, eventual, efecte comice), așa cum o fac deja compusele autentice (*papă-lapte*, *zgârâie-brânză* etc.). Evident, acțiunea specific umană este una în mod necesar constantă sau durativă. Din acest motiv, nici nu se poate forma un compus de genul **spală-putină* (ori *~putina*) de la expresia *a spăla putina* ‘a pleca în grabă’ (cu excepția cazului, absurd sau puțin probabil, în care cineva chiar își face obiceiul de a proceda așa în orice situație). În schimb, nu văd niciun impediment în a crea compuse ca [un] **freacă-ridiche(a)* (de la *a-i freca* (cuiva) *ridichea* ‘a bate, a mostra, a fi prea exigent cu cineva’) ori [un] **arde-gaz(ul)* (de la *a arde gazul (de pomană)* ‘a lenevi, a pierde vremea’). Restricțiile de ordin formal diminuează și ele șansele unor frazeologisme de a dezvolta, prin substantivare, astfel de compuse. Fiindcă forma „standard” a compuselor în cauză cuprinde doar doi termeni/două lexeme (căci nu se iau în calcul prepozițiile), rezultă că o seamă de expresii mai lungi sunt excluse, chiar dacă ele corespund semantic. După cum am văzut, se poate zice *căutător de nod(uri) în papură* sau *pescuitor în ape tulburi/apă tulbure*, dar nimeni nu va zice [un] **ca(u)tă-nod-în-papură* ‘cârcotaș’

³⁵ Expresia de la care s-a format acest compus s-a încetățenit în varianta *a tăia frunză la câini*, dar, uneori, mai poate fi întâlnită și în versiunea *a tăia frunză câinilor*. A. Philippide consemnează izolarea doar sub forma *a tăia câinilor frunză* (Philippide 1984: 82), adică exact cu inversiunea prezentă în compusul rezultat.

sau [un] **pescuie(ște)-în-ape-tulburi* ‘profitor’, din motive lesne de înțeles. Există, totuși, un caz excepțional: [un] *taie-câinilor-frunză* (deși mai firească ar fi fost o altă topică: *taie-frunză-câinilor/la-câini*). Este, de asemenea, posibil ca numele-poreclă *Trage-Pisica* (vezi *supra*, 2.2.3.) să provină (în formă eliptică) din expresia *a trage mâța/pisica de coadă* ‘a o duce greu’.

(7) Așa-numita „lege a minimului efort”, dublată de nevoia unei mai mari expresivități, ar motiva, mai curând, crearea și utilizarea unui (de pildă) ipotetic **freacă-ridiche(a)* (sau *~ridichi*), decât a unui *frecător de ridiche/ridichi* (care figurează deja cu suficiente atestări pe Internet). Ce-i drept, astfel de exemple întăresc cele spuse la punctul (5), dar situația se poate prezenta și invers, fără să infirme deloc regula enunțată, deoarece compusele prolexematice de tipul „agent pronominal” + verb pot exista uneori doar în sistem, nu și în normă. Sistemul permite să spunem și *păpător de lapte*, *lingător de blide*, *pierzător de vară*, *târâtor de brâu*, *strâmbător de lemne* etc., dar aceasta nu înseamnă că asemenea forme au fost efectiv rostite înainte de crearea celorlalte (*papă-lapte*, *linge-blide* etc.). Ele sunt însă presupuse în mod obligatoriu în analiză (vezi *supra*, 2.1.2.). Așadar, compusele de tipul „pierde-vară” apar în mod spontan, odată ce tehnica a fost învățată. Aici poate fi invocat iarăși Coșeriu, care, discutând despre *dezvoltare* (cf. *supra*, 2.1.2.), observa că unele cuvinte provin de la baze nerealizate în normă: de pildă, lat. *barbatus*, nu s-a format direct de la *barba*, ci de la un **barbare* (inexistent, ca atare); la fel, rom. *neobrăzat*, presupune „existența” virtuală a verbului **a (ne)obrăza* (vezi Coșeriu 1994: 91)³⁶.

(8) Eugeniu Coșeriu (vezi *supra*, 2.1.2.2.) susținea că, în general, compusele apar din necesități de desemnare și că – în cazul unui compus de tipul „coupe-papier” – limba nu ne spune decât că avem de-a face cu „cineva (sau ceva) care acționează într-un anume fel”. Ideea se verifică, într-o măsură³⁷, și în cazul compuselor românești de tipul „papă-lapte”. Trebuie subliniat însă că, atunci când vine vorba de compusele ce provin din frazeologisme, desemnarea nu mai prezintă aceeași importanță, întrucât „semnificatul sistematic” (menționat de Coșeriu) conține deja semnificatul expresiei frazeologice. În acest sens, un *taie-câinilor-frunză* este analizat drept „cineva care *taie frunză câinilor* (sau *~ la câini*)”, numai că – deoarece vorbitorii știu ce înseamnă *a tăia frunză la câini* – semnificatul sistematic este aici, de fapt, convertit într-un semnificat de limbă: ‘cineva care lenevește/pierde vremea’. Altfel spus, compusul respectiv este înțeles rapid, fără să se mai apeleze la desemnare, la cunoașterea „lucrurilor” etc.

³⁶ Iată și alte exemple date de Coșeriu, laolaltă cu respectiva constatare: „...aunque a este respecto hay que advertir que puede tratarse también de bases no realizadas como tales en la norma de la lengua; cf. fr. *Gascon* → [verbo] → *gasconnade*, esp. *gaucho* → [verbo] → *gauchada*, it. *americano* → [verbo] → *americanata*, donde los verbos implicados por estos desarrollos – **gasconner*, **gauchar*, **americanare* – no existen en la norma del francés, del español y del italiano” (Coșeriu 1987: 251).

³⁷ Mă refer la punctul de plecare, fiindcă, ulterior, în cazul compuselor încetățenite, desemnarea se fixează ca semnificație.

(9) Spre deosebire de Liviu Groza, care plasează la originea fiecărui compus expresiv un frazeologism (vezi *supra*, 3.2.), apreciez că se cuvine să cercetăm fiecare caz în parte înainte de a face generalizări. Numărul foarte mic de exemple de acest gen (cf. *supra*, la punctul (4), doar patru forme atestate³⁸) mă îndeamnă să fiu mai rezervat. Practic, s-a întâmplat ca unele frazeologisme (expresii) să corespundă atât de bine „rețetei” care stă la baza producerii compuselor autentice (precum *zgârie-brânză*, *Calcă-ntr-aur*, *Taie-n-coș*), încât au „glisat” cu ușurință pe modelul acestora. În pofida exemplelor rarissime, se poate emite, totuși, o observație cu caracter general, însă doar cu referire la sistem: în limba română există posibilitatea limitată (mai mult latentă) de a substantiva (unele) expresii conform unei tehnici creatoare de compuse-propoziție, posibilitate care constituie un slab concurent în fața derivării frazeologice propriu-zise.

(10) Mai rămâne să ne întrebăm dacă, în urma trecerii prin operația de *substantivare* (care se realizează fie numai printr-o compunere prolexematică, fie printr-o combinare a compunerii prolexematice cu cea lexematică), ceea ce rezultă reprezintă tot frazeologisme. Liviu Groza, de pe poziția frazeologului, consideră că avem de-a face tot cu frazeologisme (substantivale). De pe poziția lexicologului, acestea ar fi, pur și simplu, compuse, indiferent de originea lor³⁹ (și cred că ar fi o încadrare corectă). Ca o soluție de compromis (aparent), s-ar putea utiliza o terminologie convenabilă ambelor tabere: să fie numite, de pildă, compuse frazeologice prolexematice sintagmele de tipul *fluierător în biserică*, *frecător de mentă* etc. și compuse frazeologice lexematice sintagmele de tipul *fluieră-n-biserică*, *freacă-menta* etc. O altă soluție ar putea fi aceea ca frazeologia (în calitate de disciplină) să înglobeze în obiectul său de studiu și compusele expresive (idee acceptată deja de unii specialiști). Oricum ar fi, trebuie subliniat faptul că există mai multe grade de „stabilitate”/„fixitate” ale îmbinărilor (și, deci, tot atâtea „gramatici”) ce corespund diverselor specii care intră în sfera «discursului repetat»: colocații, frazeologisme (în sens strict), compuse etc. Din acest punct de vedere, se poate afirma că la o extremă se găsesc îmbinările libere de cuvinte (ce se opun discursului repetat), iar la cealaltă, compusele, ce suferă procesul de aglutinare în cea mai mare măsură.

4. Concluzii

Izolată de celelalte limbi romanice, româna și-a urmat drumul propriu, dezvoltând o serie de trăsături și elemente *sui-generis*, între care se înscrie și felul „original” în care s-a manifestat pe teren românesc tipul de compunere general

³⁸ La care se poate adăuga și varianta [un] *calcă-n-gropi* (ce are la bază o interferență între *a da în gropi* [de prost] și *a călca în străchini*), formă reprodușă de Vladimir Robu (vezi *supra*, 3.1.1.).

³⁹ În consecință, Vasile Bogrea (vezi *supra*, 3.3.) proceda just scriind *căutători-de-pete* și *luare-în-răs* cu liniuțe de unire, la fel ca în cazul oricărui alt compus.

romanic discutat aici. După cum remarcase Coșeriu (și după cum am putut constata din bogatul material prezentat), procedeul în cauză s-a specializat (aproape) exclusiv în direcția desemnării antonomastice de persoane, aspect pe care am încercat să-l explic prin statutul aparte pe care îl are articolul hotărât enclitic în limba noastră. Rămâne de văzut însă de ce compusele respective sunt, de cele mai multe ori, peiorative. Aceasta – ne-ar spune, pesemne, etnopsihologia – se va fi datorând „firii” românului, mai înclinat către glumă și ironie, decât spre lucrurile grave. O astfel de atitudine lasă urme adânci și în limbă, sub forma a ceea ce K. Jaberg a numit cândva, foarte inspirat, *Spiel und Scherz in der Sprache*.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- Adam 2007 = Ioan Adam, *Povestea vorbelor. O istorie secretă a limbii române*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Bally 1965 = Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, quatrième édition revue et corrigée, Berne, Éditions Francke Berne.
- Bogrea 1971 = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, Editura Dacia.
- Bulgăr 1966 = Gh. Bulgăr, *Problemele limbii literare în concepția scriitorilor români*, antologie, studiu introductiv, comentarii, glosar, prefață de Perpessiciu, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Ciobanu, Hasan 1970 = Fulvia Ciobanu, Finuța Hasan, *Compunerea*, în Al. Graur, M. Avram (redactori responsabili), *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul I, București, Editura Academiei.
- Constantinescu 1963 = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei.
- Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo «coupe-papier») [1976]*, în Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional [1978]*, Segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos, p. 239–264.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A, Lingvistică, tomXXXIII (1992–1993), Iași, p. 1–187.
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 2004a = Eugen Coșeriu, *Pluralul numelor proprii [1955]*, în Eugen Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, p. 265–285.
- Coșeriu 2004b = Eugen Coșeriu, *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii [1957]*, în Eugen Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*.

- Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, p. 287–329.
- Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pînzele albe. Expresii românești*, ediția a II-a revăzută și augmentată, Iași, Institutul European.
- Grevisse 1975 = M. Grevisse, *Le bon usage. Grammaire française avec de remarques sur la langue française d'aujourd'hui*, dixième édition revue, Gembloux (Belgique), Éditions J. Duculot.
- Groza 2004 = Liviu Groza, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațional.
- Groza 2011 = Liviu Groza, *Probleme de frazeologie*, București, Editura Universității din București.
- Hristea 1984 = Theodor Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în Theodor Hristea (ed.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, București, Editura Albatros, p. 134–160.
- Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediția a II-a, definitivă, București, Editura Științifică.
- Iordan, Manoliu-Manea 1965 = Iorgu Iordan, Maria Manoliu-Manea, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Iordan/Robu 1978 = Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- MDA = *Micul dicționar academic*, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I (A–C), 2001; vol. II (D–H), 2002; vol. III (I–Pr), 2003; vol. IV (Pr–Z), 2003.
- Milică 2013 = Ioan Milică, *Lumi discursive. Studii de lingvistică aplicată*, Iași, Editura Junimea.
- Milică 2018 = Ioan Milică, *Fosile vii* (I și II), în „Cronica veche”, anul VIII, nr. 1/2018, p. 3 și nr. 2/2018, p. 4.
- Munteanu 2007 = Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Pitești, Editura Independența Economică.
- Munteanu 2013 = Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Institutul European.
- Paul 1891 = Hermann Paul, *Principles of the History of Language*, translated from the second edition of the original by H.A. Strong, New and revised edition (1890), London, Longmans, Green, and Co.
- Philippide 1984 = A. Philippide, *Principii de istoria limbii* [1894], în A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.
- Popescu-Marin 2007 = M. Popescu-Marin (ed.), *Formarea cuvintelor din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva.
- Tiktin 1985–2001 = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 vol., București, Staatsdruckerei, 1903–1925; 2. Auflage, überarb. u. ergänzt, Paul Miron-Elsa Lüder, Wiesbaden, Harrassowitz, Bde. 1–3, 1985–2001.
- Tomescu 2001 = Domnița Tomescu, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, București, Editura Univers Enciclopedic.

- Sala 1989 = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu, Nevaci 2013 = Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, *Sinteze de dialectologie română*, București, Editura Universitară.
- Spitzer 1952 = Leo Spitzer, *Sur quelques emplois métaphoriques de l'impératif. Un chapitre de syntaxe comparative*, în „Romania”, nr. 83, p. 42–61.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas.

**FROM VERBAL PHRASEOLOGISMS TO COMPOUND NOUNS.
A *SUI GENERIS* FEATURE OF THE ROMANIAN LANGUAGE**

ABSTRACT

In this article, I tried to prove that some verbal phraseologisms, while being substantivized, thanks to their semantic content, have glided to a compounding procedure specific to Romance languages also found in examples such as the Fr. *coupe-papier*, It. *taglia-carte*, Rom. *papă-lapte*, *pierde-vară*, etc. The fact that this type of compounds got specialized in Romanian almost exclusively in the direction of antonomastic pejorative designation (see also the proper names created as such: *Strâmbă-Lemne*, *Sfarmă-Piatră*, *Roadevin*, etc.) has contributed to drawing some of the phrases to this pattern. What is more, I think that this link between some phraseologisms and the procedure of compounding already mentioned could constitute a *sui-generis* feature of the Romanian language as compared to the other Romance languages. One must mention the fact that the possibilities of applying this procedure to phraseology are quite restricted. In fact, the respective procedure, so productive in other languages, has significantly reduced its usage in Romanian on account of the fact that it characterizes mainly the colloquial or vernacular language.

Keywords: *Romanian compounds, proper names, idioms, phraseological derivation, lexematics.*

SCRISORI ȘI INTRODUCERI SEMNATE DE RESPONDENȚII LA CESTIONARUL LINGUISTIC AL LUI B.P. HASDEU

ASTRID CAMBOSE*

În anul 2016, cu proiectul realizării unei ediții critice integrale a răspunsurilor manuscrise la chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu, îl contactam prin e-mail pe fostul meu profesor de la Universitatea din București, Mircea Anghelescu, adresându-i rugămintea de a participa, în calitate de specialist în varii aspecte literare ale secolului al XIX-lea, la revizia viitoarei transcrieri. Îmi îngădui să citez aici un fragment din răspunsul primit: „Cred că ideea de a publica dosarele răspunsurilor la chestionare este excelentă și va da rezultate de mare importanță. Mi-ar fi plăcut să particip cu mulți ani în urmă: îi spuneam, de altfel, acum vreo zece ani profesorului N.A. Ursu că vreau să lucrez la o istorie a felului în care învățătorii au participat la transformarea culturală a României până la Primul Război Mondial (evident, am un străbunic învățător printre cei care au dat răspunsuri la chestionarul lui Hasdeu)”. Străbunicul menționat, pe nume Gh. Săpunaru, învățător în comuna Urechești, de lângă Focșani, se numără printre respondenții la chestionarul juridic hasdeian. Mi-aș fi dorit să pot transcrie, la aniversarea profesorului Mircea Anghelescu, filele străbunicului său, învățător, care și-ar fi găsit în destinatarul darului cel mai avizat și mai implicat cititor. Moștenirea culturală trece din generație în generație în feluri, uneori, nespuse de încurajatoare, precum în cazul acestei povești de familie întrevăzute pentru o clipă prin fereastra modernă a unui e-mail. Dar, din păcate, nu am avut în timp util acces la Arhivele Naționale de la București, unde se găsesc răspunsurile la chestionarul juridic.

În trecutul recent al scrierii acestor rânduri, un alt dascăl al multora dintre noi se retrăgea în polul opus, cel trist, al spectrului evenimentelor, în tărâmul ascuns privirii noastre: profesorul ieșean Stelian Dumitrăcel. Așa se vor fi ascuns, de-a rândul, toți învățătorii „poporului” care au răspuns la întrebările lui Hasdeu, lăsând în urmă file de care aveau să se ocupe, timp de secole, urmașii.

Pentru o istorie a felului în care învățătorii au participat la transformarea culturală a României până la Primul Război Mondial merită în continuare strânse

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

informații din toate sursele posibile. Paginile de față se dedică, așadar, dascălilor¹. Ele transcriu câteva dintre textele de prezentare care însoțesc răspunsurile la chestionarul lingvistic hasdeian (cel de care mă ocup și ale cărui volume le-am fotografiat). Sunt pagini în care, prin excepție de la regula de „intermediari discreți”, respondenții vorbesc despre ei înșiși, se prezintă, se justifică, îndrăznesc sau, dimpotrivă, se rețin de la exprimări prea sincere, dar, sub toate aceste forme diverse, poartă un dialog cu marele Hasdeu – care avea nevoie de ei. Printre învățătorii respondenți vor fi fiind mulți pe care profesorii noștri i-au întâlnit în scrierile lor de specialitate și, poate, chiar câțiva vechi dascăli care, pe căi neștiute nouă, îl vor fi întâlnit cândva și pe Gh. Săpunaru, colegul lor din celălalt chestionar.

George Barițiu republica în foaia „Transilvania”, în 1887, la trei ani după lansarea broșurii intitulată *Dotățiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*², mai cunoscută astăzi cu subtitlul *Cestionar lingvistic*, întrebările cuprinse în chestionarul lingvistic hasdeian, cu intenția să dea publicului un îndemn mobilizator spre a participa la acțiunea de culegere:

Acea programă sau, dacă mai voiți, *Cestionariu* formulat de către auctorul său în 206 de întrebări cu rară agerime de minte, are de scop a pătrunde la toate tesaurele limbei noastre, care în scurtul period cam de *optuieci* de ani de când părinții noștri începuseră a ne cultiva limba și a-i aduna materialul ei în *vocabularie*, iară formele în gramatice, încă tot au mai rămas ascunse de ochii sufletești ai literaților noștri. [...] Pe acelea le caută, după acelea întreabă dn. Hasdeu în 206 moduri [întrebări, *n.m.*, A.C.] de trei ani încoace. *Cestionariul* său s-a tipărit înainte cu trei ani în câteva mii de exemplarie, din care s-au trimis în toate țările locuite de români, cu rugare ca acest studiu inocent să se împartă la literați și la alți cărturari. [...] Și oare la românii locuitori în Transilvania și în părțile Ungariei să nu se afle tesaure foarte prețioase, dară până acuma necunoscute, ale limbei noastre?³ (Barițiu 1887: 121).

Reluarea chestionarului în Ardealul unguresc presupunea, desigur, asumarea unui gest cultural cu potențial politic periculos; dincolo de patriotismul republicării transpare însă și nemulțumirea. Fără să fi fost nicidecum puține, răspunsurile, care actualmente se găsesc în fondul de manuscrise românești al Bibliotecii Academiei Române, București, „legate în 19 volume, format mare, având, după caz, de la 300 la 650 de file utilizate recto-verso, totalizând peste 8 500 de pagini scrise propriu-zise” (Cambose 2018: 393), nu atinseseră limita superioară a răspândirii teritoriale și chiar

¹ Prezenta introducere are rolul de a oferi o contextualizare a întâlnirii mele cu manuscrisele descrise în paginile care urmează. Or, accesul mi-a fost mediat de o serie de „dascăli”.

² Prima ediție a apărut la Tipografia Academiei Române, București, în 1884.

³ Am redat textul în transcriere actualizată, cu excepția câtorva termeni preluați *tale quale*, pe care i-am semnalat prin cursive. Ar fi interesant de comparat ortografia lui Hasdeu însuși, din ediția 1884 a chestionarului, cu ortografia lui Barițiu, care „corectează” și reface formele cuvintelor, conform propriilor vederi lingvistice.

a valorii documentare propriu-zise anticipate de Academia emitentă. Pionieratul specific atătora dintre actele lui Hasdeu trezise numai parțial entuziasmul scontat în rândul destinatarilor. Este soarta tuturor culegerilor indirecte. Chiar și în aceste condiții, materialele adunate sunt considerate în prezent „cel mai important fond folcloric manuscris din cultura noastră” (Mușlea, Bîrlea 2010: 25).

Respondenții lui B.P. Hasdeu, dintre care majoritatea erau învățători (sau, în rare cazuri, învățătoare), puțini erau profesori, unii erau preoți, economi, sachelari, egumeni, preoți învățători, și numai în mod excepțional culegători de folclor (Alexiu Viciu, I. Pop Reteganul, Romul Simu, Nicolau Grancea, Iuliu Tuducescu, Sofroniu Liuba, Tit Bud), își prefăteză de obicei răspunsurile printr-o scrisoare introductivă adresată marelui filolog la al cărui chestionar răspundeau, desigur, „cu onor”, cu „prea distinsă considerațiune”, cu „deosebită stimă și devotament” și „cu cel mai profund respect”, însă din însărcinarea și mai ales la ordinul ministrului Gheorghe Chițu, care transmisese circulara ministerială prefectului local, care dăduse, la rândul lui, ordin subprefectului, primarului, revizorului școlar sau protopopului în subordinea căruia funcționau:

Prin adresa primăriei locale, no. 4572, primind un exemplar [din] *Programa adunării datelor pentru limba română*, urmată ordinului d-lui subprefect, no. 4383, acesta de a d-lui prefect, no. 9997, derivat și acesta de adresa d-lui revisor școlar, no. 165, precum și aceasta de ordinul d-lui ministru [al] Cultelor și Instrucțiunii Publice, no. 7597, invitându-ne de a da răspunsurile cele mai bune la întrebările din menționata programă, subscrisul, cercetând în cuprinsul comunei cu amănuntul, am format aci anexatele răspunsuri, pe care, cu onoare, vi le transmit, spre a dvs. regulă (ms. rom. 3420, f. 422^r)⁴.

Am respectul, onor. domn, a vi-l înainta anexat de aceasta; spre regulă, vă rog a mi se elibera dovada cuvenită (ms. rom. 3431, f. 300^r).

Scrisoarea introductivă însoțește, după cum anunță expeditorii, un „tablău”/„tablou” (ms. rom. 3419, f. 2^r, 202^r, 206^r, ms. rom. 3420, f. 142^r etc.), un „bucet de date” (ms. rom. 3424, f. 411^r), un „caiet” (ms. rom. 3419, f. 138^r, 307^r, ms. rom. 3420, f. 100^r etc.), un „manuscris”/„manuscript” (ms. rom. 3419, f. 164^r, ms. rom. 3428, f. 439^r), un „script” (ms. rom. 3428, f. 2^r), un „memuar”/„memoriu” (ms. rom. 3425, f. 339^r, ms. rom. 3427, f. 16^r), un „esamplar”/„esemplar” (ms. rom. 3420, f. 106^r, ms. rom. 3421, f. 112^r), un „pachet” (ms. rom. 3420, f. 114^r), un „dosier” (ms. rom. 3421, f. 21^r), o „colecțiune” (ms. rom. 3423, f. 6^r, ms. rom. 3427, f. 48^r), un „catalog” (ms. rom. 3421, f. 317^r, ms. rom. 3422, f. 285^r, 286^r), o „copie” (ms. rom. 3421, f. 15^v), un „text”/„thecst” (ms. rom. 3422, f. 46^r, ms. rom. 3422, f. 205^r, ms. rom. 3423, f. 47^r, ms. rom. 3428, f. 182^r) sau o „listă” (ms. rom. 3419, f. 188^r, ms. rom. 3421, f. 310^r) cu răspunsurile propriu-zise. Deși în broșura chestionarului se indica respondenților ca „răspunsurile să se adreseze d-lui

⁴ Am transcris într-o formă cât mai apropiată de original răspunsurile manuscrite citate în corpul articolului, iar în anexă le-am dat atât sub forma din manuscris, cât și în transcriere actualizată.

B.P. Hasdeu, la București”, unii dintre expeditori le adresează fie revizorului școlar, fie ministrului Gheorghe Chițu, arătând în acest fel cui anume i se datora de fapt osteneala lor de a scrie respectivele răspunsuri. Tabloul general al scrisorilor introductive arată, pe de o parte, faima lui Hasdeu și a Academiei Române, întrucât majoritatea răspunsurilor au în vedere satisfacerea cerințelor onoratului membru ori ale înaltului for, și, pe de altă parte, limitele practice ale acestei faime și complianța mai frecventă a respondenților la ordine și/sau presiuni administrative.

Privit prin lupa ideologiei demistificatoare pe care ne este mai comod – cel puțin unora dintre noi – s-o activăm cu orice ocazie, corpusul răspunsurilor ar putea părea o „regie” a elitelor în reprezentarea unei culturi fals populare. Privit prin lupa potrivnică, a ideologiei naționaliste și paseiste, corpusul riscă să fie luat drept un îndreptar de folclor „național”. Niciuna dintre cele două vederi extreme nu se pliază însă pe fizionomia acestui macrotext cu sute de autori, extrem de ofertant la toate nivelurile de analiză și la fel de puțin unitar, în ciuda faptului că punctul de pornire al tuturor pieselor care-l compun a fost același: chestionarul cu 206 întrebări al lui Hasdeu. Ne vom opri, în rândurile ce urmează, mai ales asupra unor detalii revelatoare pentru implicarea practică a respondenților în adunarea și redactarea materialelor. Vom insista asupra faptului că respondenții erau *persoane concrete*.

Unele reproșuri ale respondenților, nespecific adresate, însă menite, desigur, cui ordonase culegerea datelor de teren, transpar cu ușurință din scrisorile de prezentare a materialului: că li se impusese să răspundă până la finele lunii în care primiseră broșura cu întrebări (ms. rom. 3418, f. 13^r), iar „pentru asemenea programă ar fi trebuit un timp mai îndelungat, spre a ne putea procura idei mai esacte, ca să putem conrespunde cerințelor d-astră” (ms. rom. 3427, f. 393^r), că nu mai aveau timp și pentru „cultura intelectuală”, odată ce erau siliți să muncească la câmp spre a-și întreține familia (ms. rom. 3418, f. 290^v), că au lucrat suplimentar pentru chestionarul lui Hasdeu, „întrebuințându-mi timpul de recreații pentru consultațiuni cu poporul” (ms. 3420, f. 235^r), astfel încât „în tot timpul cât am fost liniștit am procedat cu scrierea acestuia” (ms. rom. 3421, f. 233^v), în condițiile în care retribuția de învățător era inacceptabil de mică, „deși fără familie, dar aci în țeară la noi din un salariu dăscălesc de abia poate omul trăi de pe o zi pe alta, necum să mai poată pune ceva la o parte pentru afaceri literarie, ori chiar pentru zile negre” (I. Pop-Reteganul, ms. rom. 3435, f. 266^v).

Majoritatea expeditorilor consideră însă o onoare să răspundă la chestionarul și la cărțile poștale ulterioare prin care îi consulta distinsul membru al Academiei. Craioveanul N.P. Guran, pasionat etnograf și culegător de folclor, se adresează din proprie inițiativă lui Hasdeu, trimițându-i un valoros material cu explicații și desene, însoțit de promisiunea unor viitoare servicii de același fel: „Ocupațiunile mele punându-mă foarte adeseori în contact cu țăranii, aș fi foarte fericit dacă// mi-ați da voie a vă servi și în viitor cu orice v-ar trebui relativ la agricultură și alte meșteșuguri țăărănești” (ms. rom. 3422, f. 143^r, 144^r). Învățătorul T. Poppescu, din Chiojdu-Bâsca,

plaiul Buzău, își completează răspunsurile cu lămuriri suplimentare, la cererea lui Hasdeu: „Am onoare a răspunde cât mai urgent la cele trei cestiuni pretinse de d-voastră prin cartea poștală din 14 oct[ombrie] c[urent], pe care am priimit-o la 21, această lună” (ms. rom. 3419, f. 44^r), și încheie arătându-și disponibilitatea: „Sum gata a vă servi la orice cerere” (ms. rom. 3419, f. 47^v). La fel, învățătorul N. Coman, din Maxenu, plasa Câmpul, expediază după numai trei zile lămuririle suplimentare cerute: „La întrebările ce Domnia Voastră-mi faceți prin cartia poștală din 2 iunie 1885, pe dată am și notat mai pe larg următoarele răspunsuri ce eu am putut culege, precum se arată mai jos, pe care mă grăbesc a le trimite Domniei Voastre, spre cele de cuviință” (ms. rom. 3419, f. 136^v). Un foarte valoros set de răspunsuri, tratând primele 143 de întrebări din totalul de 206, se încheie cu o frază în spatele căreia întrevădem o dramă personală: „N.B. M-am oprit aci deoarece boala de care sufăr de 4 luni nu m-a iertat să merg mai departe. Învățător, B. Ionescu” (ms. rom. 3421, f. 260^v).

O parte dintre scrisori conțin aprecieri la superlativ, destinate atât „venerabilului” domn Hasdeu, cât și „sacrei lucrări propuse” (ms. rom. 3420, f. 446^r), „sublimul dumneavoastră [de]mers” (ms. rom. 3432, f. 294^r), „edificiul sacru, columna, piramida eternă a rostirii, a limbei poporului” (ms. rom. 3428, f. 350^r). Admirație dublată de realism dovedesc unele aprecieri juste privind „prețioasa, dar colosala operă ce v-ați propus” (ms. rom. 3422, f. 3^r). Desigur, realistă era și temerea din cuvintele regelui Carol I, finanțator al *Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română*: „Într-adevăr, lucrarea aceasta este foarte întinsă, poate chiar nemărginită” (Hasdeu 1884: 2); în ciuda temerii exprimate însă, regele a știut să încline balanța în sensul optimismului, intuind că se va naște o operă care, chiar dacă amenința să rămână neîncheiată, va avea o valoare culturală de excepție. Una dintre cele mai inspirate formule de prezentare îi aparține învățătorului doljean D. Constantinescu, din Negoiești, plasa Amaradia, care își numește contribuția „tributul văduvei”, făcând aluzie la bine-cunoscuta parabolă evanghelică: „Este incontestabil că lucrarea Domniei Voastre în ce privește marele etymologic al României este una din cele mai de căpetenie, pentru care la rândul-mi dau tributul văduvii” (ms. rom. 3422, f. 330^r).

Uneori, respondenții apreciază că scopul lui Hasdeu nu se prea poate ilustra prin exemple luate din vorbirea și obiceiurile comunei lor, care „s-a modernizat” (!): „Văzând întrebările Domniei Voastre prin care voți a afla vorbele stricate (*sic!*), vorbele străine, credințele, moravurile, obiceiurile și apucăturile poporului din localitate, cu onoare vin a vă face cunoscut că nu voi putea răspunde decât la câteva întrebări, deoarece vorbirea în această comună este pe cât se poate de regulată. Cuvintele, obiceiurile și apucăturile locuitorilor sunt pe cât se poate corecte, căci comuna este formată de însurăței, mai toți rezerviști, cari știu puține *moftologii bătrânești* [subl. m., A.C.] și se leapădă chiar de cele ce știu” (ms. rom. 3432, f. 233^r).

Unii respondenți se implică entuziast în munca de culegere a datelor, mai ales dacă intervine și un interes personal. Așa este cazul învățătorului N. Țărcuș, din

comuna Piscu, plasa Siret, județul Vaslui, care îi trimite lui Hasdeu, alături de materiale, o scrisoare, „rugându-vă cu astă ocazie, onor. Domn, că, dacă aceste răspunsuri vor trece prin essamenarea Domn[iei] Voastre, [răspunsuri] la care am tractat multe cestiuini de la țeară, precum nunta țerenească cu toate obiceiurile ei populare, descântecele, burueni etc. etc. și constatându-le că merită o deosebită atențiune, atunci vă rog respectos ca această// lucrare să mi se considere ca temă pentru al patrulea gradație ce cu începerea zilei de 15 octomvrie viitoriu an[ului] cur[ent] 1885, intru în al 20-lea an al misiunei mele de învățători rural” (ms. 3420, f. 356^{r-v}). Învățătorul Țarcuș avea conștiință de autor privind micromonografiile redactate și spera ca munca să-i folosească și lui, nu doar patriei. Cu sânguință lucrează la adunarea datelor într-un „memuar” și învățătorul ieșean I. Vasiliu, din Gropnița, plasa Copou, adăugând la materialele trimise și o epistolă în care dezvoltă „rugămintea sufletească” de a primi, prin intervenția lui Hasdeu, un transfer din satul Gropnița în satul Focuri, unde își avea casa părintească⁵ (ms. rom. 3425, f. 337^r–338^v).

Învățătorul buzoian Al. Georgescu, din Găvănești, plasa Câmpul, capacitat după citirea integrală a întrebărilor, redefiinește chestionarul, dându-i fără să bage de seamă un alt nume, mai adecvat conținutului decât cel dat de Hasdeu însuși: *Cestionaru relativ la adunarea datinelor* [subl. m., A.C.] *usate și întrebuințate în limba poporului* (ms. rom. 3419, f. 86^r); tot despre un chestionar asupra datinilor se vorbește în scrisoarea introductivă a învățătorului V. Magheru, din Cuca, plasa Siret (ms. rom. 3420, f. 83^r), și în cea a preoților Th. Sirieanu și D. Râpă, din Smulți, plasa Siret (ms. rom. 3420, f. 406^r, 414^r) ș.a. La fel înțelege solicitarea hasdeiană și învățătorul constănțean Gh. Adam, din Urum-bei, plasa Hârșova, rebotezând chestionarul *Programa datelor relativ la obiceiuri și pronunțare* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 321^r).

Foarte bine informat, învățătorul D. Gavrilăscu din Gârliciu, plasa Hârșova, notează ca titlu al materialelor trimise: *Răspunsurile date la întrebările prevăzute în Chestionarul privitor la întocmirea marelui Etimologic al limbei române* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 270^r); va fi discutat despre chestionar, poate, cu învățătorul din Topal, C. Mihăilescu, în reformularea căruia se oglindește respectul, nu însă și înțelegerea de fond: *Răspuns la cestionarul pentru întocmirea etimologiei* [sic] *române* [subl. m., A.C.] (ms. rom. 3419, f. 319^r).

Unii respondenți înțeleg greșit însă fondul acțiunii lui Hasdeu. Astfel, scuzându-se pentru numărul redus de întrebări la care răspunsese, învățătorul I. Verdianu, din Cârliști, plasa Muntele, îl asigură pe Hasdeu că motivul nu e neglijența, „căci și eu port tot acel interes ca și d-voastră, de a vede uă dată stabilită forma scrierii și a vorbirei prin o gramatică radicală, ca astfel să nu mai fie parțialități, ci o singură uniformitate [subl. m., A.C.], după cum este în alte țări” (ms. rom. 3428, f. 128^r). Pe dos decât Hasdeu însuși vedea lucrurile și preotul învățător mehedintean G. Pășcășanu, din Braniște, plasa Câmpul (ceea ce nu l-a

⁵ A se vedea textul integral în anexă.

împiedicat să dea răspunsuri foarte potrivite cu așteptările filologului): „Văzând mult prețioasa operațiune a Domniei Voastre prin care *vreți a pune uă corectă vorbire în limba poporului român* [subl. m., A.C.], subsemnatul am format alăturata programă despre vorbirile poporului cum le usază în această localitate” (ms. 3427, f. 22^r). Cucerit de ideea de corectitudine, învățătorul C. Drăghicescu, din Bistrița, plasa Ocolul, Mehedinți, îi demonstrează lui Hasdeu într-un „memoriu” că „dialectul limbei” unui popor este măsura culturii și civilizației sale, „când este bogat de vorbe pronunciate după regulile gramaticale și fără forme diferite după localități”, iar credințele și obiceiurile sale „sunt uniforme și nu deviază de la regulile bunei cuviințe, în toată întinderea teritoriului aceluia popor” (ms. rom. 3427, f. 16^r). Hotărât lucru, în regiune sufla un teribil vânt al progresismului, încât și un alt învățător din zonă își transmite cu patos inocent convingerile, inverse față de toată filosofia pe care se sprijinea ideea *Dotațiunii Carol I* și a marelui dicționar etimologic: „Colecțiune de toate obiceiurile (usurile) ce să consideră ca deviațiuni de la limba maternă, de la credința pură, și formează în mijlocul societății românului un blam [subl. m., A.C.], reducându-l prin aceasta la a fi considerat ca nedeslipit de acele timpuri triste. Memorii adunate de M. Sărbulescu, învățătorul școlii din comuna Comănești, plasa Cloșani, jud. Mehedinți” (ms. rom. 3427, f. 48^r). Amuzantă trebuie să fi fost pentru Hasdeu mai ales scrisoarea în care învățătorul Ioan Negrescu, din Rogoșeni, plasa Prut-Horincea, îl anunța nici mai mult, nici mai puțin decât că îi trimite anexat „un esemplar Etymologicum magnum Romaniae, care conține toate cuvintele vechi ce le vorbește poporul nostru de aici” (ms. rom. 3420, f. 126^r, 127^r)!

Învățătorul din comuna buzoiană Glod Siliștea se arată prudent: nu-și trece numele pe răspunsurile trimise; nu este singurul care omite să se semneze, dar cazul lui este interesant deoarece în același timp inovează în domeniul ortografiei: folosește un semn diacritic special, punând pe *e* un punct ca la *i*, astfel încât grafia rezultată (*carê*, *localitățêi*) să îl mulțumească pe onoratul academician atât dacă acesta ar fi preferat forma *care* și genitivul în *-ei*, cât și dacă ar fi preferat forma *cari* și genitivul în *-ii*... Nu este un caz izolat. Intimidați de faima marelui B.P. Hasdeu, mulți respondenți încercau să evite, în fel și chip, ca niște școlari prinși cu lecția neînvățată, aprecierile critice ale profesorului. Unii își cereau anticipat scuze pentru greșeli. „Formând” un caiet cu răspunsurile, învățătorul Petru Petrovici, din Berești, plasa Horincea, nota: „Astăzi vă înaintesc [*sic*] acel caiet, rugându-vă respectos a fi scusat de orice greșale voi fi făcut în scriere și compunere, fiind grăbit de autoritatea în drept” (ms. rom. 3420, f. 42^r); învățătorul teleormănean I. Comănescu, din Voivoda, plasa Marginea, mărturisea că autorul răspunsurilor anexate (adică el), „din lipsa de timp, mai cu seamă, face parte dintr-o clasă de oameni puțin inițiați pe târâmurile teoretice și practice ale luptelor științifice ce au de bază educațiunea și instrucțiunea poporului român” (ms. rom. 3432, f. 294^v); învățătorul dâmbovițean Ștefan Istrătescu, din Cobia, plasa Cobia, solicita „să binevoiți a scusa erorile de stil ce se vor fi strecurat” (ms. 3421, f. 80^r); preotul C. Alessandrescu, din Bistricioara, plasa Muntele, ruga „pre onorabilii

cetitori pentru a nu lua în considerație greșelile ce vor găsi, atât gramaticește, precum și ortografic” (ms. rom. 3428, f. 39^v); „corpul învățătoresc” de la „școala grănițerească din Sina [Jina], pretura Mercurei, comitatul Sibiului”, cerea „scusă pentru erorile obveninde în decursul acestei lucrări” (ms. rom. 3435, f. 328^v) – trebuie subliniat însă faptul că unii dintre cei care își exprimau astfel de temeri au dat răspunsuri excelente din toate punctele de vedere, iar nesiguranța reprezenta, în cazul lor, mai degrabă o *prise de conscience* asupra dificultăților sarcinii de care se achitau.

În preambulul *Dotațiunii Carol I*, Hasdeu le cerea viitorilor respondenți „1. A nu răspunde la toate cestiunile, ci numai la acelea în privința cărora corespondentul e în deplină cunoștință de cauză. [...] 4. A transcrie vorbele și frazele cât se poate mai fonetic, adecă întocmai așa cum le rostește poporul” (Hasdeu 1884: 4). Prima cerință a fost îndeobște respectată, dovadă fiind numărul mic de confuzii care există în răspunsurile primite. Cât despre cea de a doua, privind adecvarea la formele graiului local, întărită și de îndemnul de a se aduna „datele” cu precădere de la bătrânii satelor, spre a rezulta un tablou cât mai adevărat al vechii civilizații românești, ea a dat naștere unei impresionante varietăți de notare în scris a discursului oral la care se raporta fiecare dintre sutele de respondenți la chestionarul lingvistic hasdeian. Problema ortografiei de sfârșit de secol XIX este una extrem de complexă. Am mai abordat-o în alte articole, fără a o epuiza, desigur:

Pentru contextualizare, este necesară mai întâi o schiță a peisajului filologic al sfârșitului de secol XIX, când își elaborau respondenții lui Hasdeu materialele. Alfabetul latin era numit, în anii 1880, „alfabetul adoptat”. El era obligatoriu, dar punea serioase probleme de scriere chiar și învățaților vremii. Scrierea fonetică (cu alfabet latin) era asimilată principial celei chirilice și reprezenta tendința novatoare, în vreme ce Academia moștenește o lungă tradiție latinizantă. Erudiții se înfruntau copios în bătălia ortografică etimologico-fonetică. Rezultatul acestor tulburări a fost o nesiguranță generalizată cu privire la forma scrisă a limbii. Astfel, *principiul fonetic* și cel *etimologic* își creau, pe rând, adepți și oponenți care schimbau uneori taberele (cum a făcut-o, de altfel, și Hasdeu). Dacă teoria era instabilă, în practică, tipăriturile care promovau teoriile lingvistice în vogă se resimțeau și ele de pe urma instabilității ortografice, fiind greu de descifrat la o primă privire. [...] În 1881 – cu numai trei ani înainte de lansarea chestionarului lingvistic hasdeian – se publicau „primele reguli ortografice ale Academiei Române, menite să ducă la unificarea aspectului *scris* [subl. m., A.C.] al limbii literare” (Gheție 1978: 20). Așadar, nici măcar limba *literară* nu era fixată și nu era ușor de redat în scris la acel moment. Cu atât mai mare era dificultatea de a atinge standardele lui Hasdeu, care le cerea respondenților săi să redea aspectul *vorbit*, adică să transcrie *fonetic* limba *țăranilor*. Fiecare dintre respondenții lui Hasdeu trebuia, pur și simplu, să reia pe cont propriu lupta pe care Titu Maiorescu o dusesse cu puțin timp în urmă, în anii 1860, când imaginase o primă formă, aproximativă, a sistemului general de redare cu alfabet latin a unei limbi până

atunci transpusă prin slove chirilice. Fiecare învățător, fără a fi un Maiorescu (adică fără instrucția și calitățile excepționale ale criticului junimist), trebuia să caute *ad-hoc* modul grafic de a reda niște cuvinte pe care la școală nu le predă și care, mai mult, erau chiar acele cuvinte pe care Academia se străduia, prin eforturile lui Hasdeu, să le afle din gura poporului și să le tezaurizeze. Respondenții aveau, deci, sarcina deloc ușoară de a imagina, adeseori în premieră, forma grafică a unor cuvinte, expresii și enunțuri care circulau numai oral. Cu atât mai greu de făcut era acest lucru, cu cât graiul răspunsurilor era mai intim, mai regional, mai expresiv. Tocmai ceea ce căuta Hasdeu – „fântânele” limbii vii a poporului – era cel mai greu de gestionat în scris pentru niște oameni de multe ori educați în școala veche, obișnuiți cu tipărituri și cu manuscrise chirilice (cum erau în special preoții respondenți), iar altele stângaci mânători ai unui condei nu prea încercat. *Rusticitatea* și *urbanitatea* au fost, cum se știe, tendințe antagonice pregnante în limba română a sfârșitului de secol XIX. Or, Hasdeu le cerea informatorilor săi – majoritatea utilizatori ai scrierii etimologice la modă în epocă – să redea fonetic și cât mai autentic acel *sermo rusticus* pe care lingvistul l-ar fi putut asculta pretutindeni în jur în acel moment, cu condiția să aibă deprinderea acestui fel de observație/ascultare; orientați însă, prin educație și prin aspirațiile personale, spre urbanitate, intelectualii de la sate deveniți peste noapte „colegi” ai lui Hasdeu – cum îi numea el, cu intenția de *captatio benevolentiae* – sigur că nu s-au putut achita decât imperfect de sarcina impusă (Cambose 2018: 395–396).

Mișcătoarea scrisoare introductivă a învățătorului N. Isbășanu, din Albești, Muscel, mărturisea dificultatea lucrării impuse lui „nemaivând niciodată ocasiune a scrie astfel de cuvinte sau în vreun autor ce cunosc să le găsesc”⁶ (ms. rom. 3427, f. 138^r). Putem aprecia că buna-credință a fost regula în încercările ortografice ale respondenților, în general. Unii dintre ei s-au pliat foarte bine cel puțin pe cerințele de culegere de la sursă formulate de Hasdeu. Dovezi în acest sens pot fi considerate scrisoarea învățătorului I. Tacu, din Braniștea, plasa Siret („Acele răspunsuri parte am avut eu cunoștință de ele, ca fiu de sătean născut și crescut în comuna Smulții, plasa Siret, județ[ul] Covurlui, cât și din convorbirele ce am avut în timp de 10 ani, de când servesc ca învățător, ocupându-mă și cu puțină plugărie, ca părinții și consătenii mei, d-ale căror obiceiuri și deprinderi sănătoase nu m-am despărțit niciun moment”, ms. 3420, f. 62^r), și cea a lui A. Popovici, învățător din comuna vasluiană Doagile, care se adresa lui Hasdeu rugându-l „a scuza greșelile și ștersăturile făcute în chestionar, căci nifiind cunoscător pe deplin al vorbelor locuitorilor d-aci, am fost nevoit de a sta în mijlocul lor și a scri toate vorbile după cum mi s-au spus, fără de a mai ține cont de regulile gramaticale” (ms. rom. 3434, f. 157^r). (Având în vedere aceste particularități, în transcrierea actualizată a antroponimelor, a toponimelor și a fragmentelor de text citate am intervenit cât mai puțin posibil asupra formelor manuscrise, cu intenția de a lăsa să transpară fizionomia lingvistică a fiecărui document.)

⁶ A se vedea textul integral în anexă.

După cum constata Hasdeu însuși, în prefața *Etymologicului*, corpul de materiale primit ca urmare a lansării *Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română* a fost impresionant. „În interval de un an, mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de pe la învățători sătești: vro câteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape niciunul din care să nu se tragă o brumă de folos. [...] În casuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o cartă postală cu întrebări suplimentare și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămadit un nou teanc din epistole primite” (Hasdeu 1886: XVIII).

Nimic nu poate înlocui, pentru un filolog, „textura” manuscrisului răsfoit de el însuși. În lipsa acesteia, o variantă *second best* ar fi transcrierea *tale quale* a documentelor. Anexa de mai jos oferă așadar cititorului filolog textul transcris în forma sa autentică, iar cititorului nefilolog, specialist în alte direcții ale umanioarelor, o variantă actualizată, cu speranța de a trezi curiozitatea, plăcerea și interesul față de detaliu, singurul în măsură să ne vorbească fără să ne mintă.

ANEXĂ
BAR, ms. rom. 3418

[1]

Fila 5^r

Am vazut coprinderea *Dotațiunei Carol* <I>⁷ și cu totul am fost mișcat. În mai multe sărbă<tori> am ținut consult cu mulți din săteni și mai cu deosebire din cei bătrâni. După cercetarea opiniu<nii> și vorbirei ce există pe aici, nu s-a putut în<telege> toate cestiunile, adică acelea ce nu există pe aici, și așa voi răspunde la cestiunile în privința <cărora> suntem pe deplin încredințați despre orice vorbă cu unu sau mai multe sensuri.//

Fila 11^r

[...] Ceea ce am auzit și eu din gura poporului, aceea am și scris; iar cestiunile ce nu sunt aci rezolvate, acelea nu s-a cunoscut, nici s-a pomenit și pentru aceea n-am avut nici ce scri.

1885, Ianuarⁱ 28,

Preot Dimitrie Receanu,
comuna Slobozia, plasa Cotmeana–Gălășești, județ Argeșⁱ.//

Fila 5^r

Am vadută Coprinderea Dotațiunei Carol <...> și cu totul am fost mișcatu. În mai multe serba<...> am ținutu consultu cu mulți din săteni și mai cu deosebire din cei Bătrînî. După cercetarea opiniu<...> și vorbirei ce esista pe aici nu sa pututu în<...> tote cestiunile adică: acelea ce nu esista pe aici și așa voi respundea, la cestiunile în privința <...> suntem pe deplin încredințați despre ori-ce vorba cu unu sau mai Multe sensuri.//

Fila 11^r

[...] Ceea ce am auđitu și eu din gura poporului aceea am și scrisă; iar cestiunile ce nu sunt aci rezolvate acelea nu sa cunoscutu, nici s'a pomenitu și pentru aceea n'am avutu nici ce scri.

1885 Ianuariu 28,

Preotu Dimitrie Receanu
Comuna Slobozia
Plasa Cotmeana-Gălesesci
Județu Argeșiu.//

[2]

Fila 13^r

Domnului B. P. Hajdeu, București

Primind la 15 ianuar a.c. un exemplar din *Dotațiunea Carol I*, privitor la datele limbii române, cu îndatorire de a răspunde la el până la finele zisei luni, m-am silit pe cât posibil a vă răspunde la toate întrebările privitoare la pronunțarea limbistică și a diferitelor ei forme

⁷ Între paranteze unghiulare < > se introduc fragmente/cuvinte care au fost scrise în manuscrisul original, dar nu sunt lizibile din diferite cauze, cel mai adesea mecanice. În cazurile în care s-au adăugat la text, în transcriere, diverse compliniri gramaticale, completări, clarificări inexistente în textul manuscris, acestea au fost scrise între croșete [].

dialectale; nu tot așa însă și în ceea ce privește credințele superstițioase ale populației de aici, cum și descântecelor, și aceasta din următoarele două motive: a) nici credințele tuturor sunt aceleași, și chiar oricare ar fi, au un fel de jană [sic!]⁸ a le mărturisi, și cari de almintrelea, după cum sau nu diferă deloc de cele ale tuturor înșilor din Moldova de sus; b) în privința descântecelor nu poți afla nimic, deoarece știutorii le-au monopolizat, așa-zicând, încât pentru nimic din lume nu le-ar divulga, și aceasta pe credința că îndată ce le-ar comunica și altora-și perd influința – valoarea intrinsecă. Rezum: deocamdată, cătând a fi sermetor⁹ și ordinului ce însoția mencionatul chestionar, răspund la tot ce privește limbistica în localitate, cum și asupra chestiunilor de a căror securanță pot garanta – exclud însă pe acele de o securanță suspectă și care de almentrelea n-ar avea o influență reală decât asupra corespondenței. //

Fila 14^v

Aceste fiind cele ce deocamdată pot a vă înainta, rugându-vă a vă asigura de perfecta mea stu<...>¹⁰ mi permit a termina arătând și oarecare deziderate, rugându-vă a le aprecia:

a) O operă ca lecsiconul la care se adoperă¹¹ Academia fiind adevărată comoară limbistică și de cre<a>țiune, ar trebui ca onor. Academie să-ntervină către înaltul guvern [pentru] a înzestra până și bibliote<cile> școlilor rurale cu câte un exemplar, chiar și atunci când ar înscrie costul lor în bugetele comunit<...>¹².

b) Timpul scurt, cum și lipsa de o călăuză în adunarea acestor date dau, sum secur, un rezultat<at> aproape nul, de aceea dacă dv. veți binevoi și condițiunile materiale permit, să depuneți la revizoratele <șco>lare în fiecare an un specim<en> din lucrare, ca cu ocaziunea conferințelor să se-ncerce pe cât posibil ei¹³ cole<cțio>narea și [a] deosebitelor cuvinte vechi ce individual m-am refuzat a le scrie de frica [de] a nu fi fost prevenit.

<...>¹⁴ corespondent, I. Petrescu,

Învățătoru comunei Brăteni, p[lasa] Ștefănești, jud[etul] Botoșani,

1885 februar 10.//

Fila 13^r

Domnului B.P. Hajdeu,

Bucurescii

Primindu la 15 ianuar a.c. unu exemplaru din „dotațiunea Carol I”, privitoru la datele limbii romane, cu indatorire de a raspunde la elu pînă la finele dîisei luni, m’amu

⁸ Nu este imposibil ca respondentul, știind că termenul este de origine franceză (*gêne*), să-l fi „franzuzit” suplimentar, nazalizând greșit și excesiv *e*-ul aflat înainte de *n* (*jenă > jană*).

⁹ Termen neînregistrat în DLR.

¹⁰ Câteva litere ilizibile.

¹¹ A (se) *adopera*, vb., este un latinism specific finalului de secol XIX, cu sensul de ‘a se angaja la un *operat*’, la o scriere, la o operă; spre comparație, a se vedea s.n. *operat*: „Unii docenți de la școalele granițare l-au dat [răspunsul la întrebarea retorică dacă există date lingvistice relevante în Ardeal, n.m., A.C.] în faptă și foarte frumos prin *operatele* lor”, „toate *operatele* câte s-ar pregăti” (Barițiu 1887: 122).

¹² Câteva litere ilizibile.

¹³ Revizorii școlari.

¹⁴ Un cuvânt ilizibil.

silitu pe catu posibilu a Ve raspunde la tote intrebarile privitoare la pronunțarea limbistică și a diferitelor ei forme dialectale; nu tot așa însă, și în ceea ce privește credințele superstitioase ale populației de aici, cum și descantecelor și aceasta din următoarele două motive: a) nici credințele tuturor sunt aceleași și chiar ori-care aru fi au un felu de jănă a le marturisi și cari de almintrelea, dupe cum sau nu difera de locu de cele ale tuturor înșiloru din Moldova de Sus; b) în privința descantecelor nu poți afla nimic, de ore-ce știutorii le-au monopolizat – așa dicendu, în căt pentru nimic din lume nu le-aru divulga și aceasta pe credința că îndată ce le'aru comunica și altora'și perdu influința – valoarea intrinsecă. Resumu: de ocamdata, catându a fi sermetoru și ordinului ce însoțea menționatulu Cuestionaru, răspundu la tot ce privește limbistica în localitate cum și asupra chestiunilor de a caroru securanța potu garanta – excludu însă pe acele de o securanță suspectă și care de almentrilea n'aru avea o influența reală de căt asupra corespondentei.//

Fila 14^v

Aceste fiind cele ce de o cam data pot a ve înainta, rugându-ve a ve asigura de perfectă mea stu<...>mi permit a termina arătând și ore care desiderate, rugându-ve a le aprecia:

a) O opera ca Leksiconulu la care se adopera Academia fiind adevărată comoră limbistică și de cre<...>tiune ar trebui ca Onor. Academie să'ntervina către înaltul guvernă a îndestra pene și bibliote<...> școlilor rurale cu câte unu exemplar, chiar și atunci când ar înscrie costulu lor în bugetele comunit<...>

b) Timpul scurt cum și lipsa de o calauză în adunarea acestor date dau, – sum secur, unu result<...> aproape nul de aceea dacă Dv. veți bine voi și condițiunile materiale permit să depuneți la revisoratele <...> lare în fiecare anu unu specim<...> din lucrare, ca cu ocaziunea conferințelor să se'ncerce pe cât posibil ei cole<...> narea și deosebitelor cuvinte vechi ce individual m'am refuzat ale scrie de frică a nu fi fost prevenitu.

<...> corespondentu. –

I. Petrescu,

Inetatoru Comunei Bratenii

P. Stefanescii Jud. Botosanii

1885 Februar 10//

[3]

Fila 115^r

Stimabile domnule Hașdău,

Mă grăbesc a răspunde, cu deosebit respect, la carta poștală ce am priimit de la Domnia Voastră și a da lămuriri amănunțite asupra cuvintelor *hârbar* și *pandelă*.

1) Cuvântul *hârbar* se întrebuințează foarte des în vorbire p-aici și se zice despre porci când mănâncă cu lăcomie orice.

Se mai întrebuințează și între persoane, în mod alegoric, când bunăoară un om este prea obraznic, sau când dă năvală să afle tot ce nu-l interesează pe el; d. es., doi sau mai mulți vorbesc și acelu ce vine de se amestecă în vorbă i se zice *hârbar*, sau//

Fila 115v

când unii mănâncă și acel[ui] ce se pune la masă nechemat i se zice iarăși *hârbar* – sau când un om caută și răscolește diferitele lucruri din casele pe unde se duce, se zice iarăși că este *hârbar* – și în alte împrejurări de felul acestora.

2) Cuvântul *pandelă*, asemenea, se întrebuințează mai în toate zilele de toți locuitorii d-aici și mai cu seamă de muncitorii din orașul Brăila. El se intonează pe silaba a 2-a. Prin el se înțelege mezul zilei. Câteodată se pune și ca nume de oameni sau de femei, d.es. Pandlele¹⁵ sau Pandela.//

Fila 116r

Acest cuvânt poate că și-a luat naștere de la streinii veniți sau carii veniau la Brăila pentru comerț, și iată cum: muncitorii din Brăila lucrau la încărcarea sau descărcarea vapoarelor, corăbiilor etc. sosite în port, până când o *pandelă*, sau drapel, sau steag care era ridicat se lăsa jos, adică la mezul zilei, când după un cias sau 2 se ridica și iarăși începeau să lucreze – și se poate că acest cuvânt l-a împrumutat numai locuitorii ce veniau pe la porturi ca să-și desfacă produsele lor agricole și așa s-a lăsat cunoașterea lui//

Fila 116v

în comunele de pe lângă porturi.

Aceste sunt lămuririle ce le pot da eu.

Sunt, cu toată stima,

Al Domniei Voastre serv,

T. N. Popârlan

Învățător, comuna Cazasu, jud[eu]l Brăila

1885, octombrie 18//

Fila 115r

Stimabile Domnule Hașdău,

*Mă grăbesc să ă răspund, cu deosebită respect, la carta poștală ce am primit de la Domnia Voastră, și a da lămuriri amănunțite asupra cuvintelor **hârbar** și **pandelă**.*

*1. Cuvântul **hârbar** se întrebuințează foarte des în vorbire p'aici, și se ăice despre porci când mănâncă cu lăcomie oră-ce.*

*Se mai întrebuințează și între persoane în modă alegorică, când bune-ora ună omă este prea obrasnică, sau când dă năvală se afle totă ce nu 'lă interesează pe elă. d.es. 2 saă maă mulă vorbescă și acelă ce vine de se amestecă în vorbă 'ă-se ăice **hârbar**, saă//*

Fila 115v

*când ună mănâncă și acelă ce se pune la masă nechemat, ă se ăice iarăși **hârbar** – saă când ună omă caută și rescolesce diferitele lucruri din casele pe unde se duce, se ăice iarăși că este **hârbar** – și în alte împrejurări de felulă acestora.*

*Cuvântul **pandelă** asemenea se întrebuințează maă în tôte ăilele de toă locuitoră d'aici și maă cu sémă de muncitoră din orașulă Braila. Elă se intoneză pe silaba a 2^a. Prin*

¹⁵ Apropiere sau deducție greșită a respondentului. *Pandlele* provine din *Pantelimon* (< ngr. Παντελείμων/ *Panteleimon*, 'atotmilostiv').

elū se înțelege meșulū Țilei. Câte o dată se pune și ca nume de ómenī saū de femeī d.es. Pandele saū Pandela.//

Fila 116'

*Acestū cuvēntū pôte că și-a luatū nascere de la streiniī veniți saū cariī veniaū la Braila pentru comerciū, și iată cumū: muncitoriī din Braila lucraū la încărcarea saū descărcarea vapórelorū, corăbielorū etc. sosite în portū, până când o **pandelă**, saū drapelū saū steagū care erā ridicatū se lăsa josū, adică la meșulū Țilei, când după unū ciasū saū 2 se ridica și iarăși începēū să lucreze, – și se pôte că acestū cuvēntū la împrumutatū numai locuitoriī ce veniaū pe la porturi ca să 'și desfacă productele lorū agricole, și așa sa lățitū cunóscerea lui//*

Fila 116'

în comunele de pe lēngă porturi.

Aceste suntū lămuririle ce le potū da eū.

Suntū cu tótă stima

Al Domniei Vóstre servū

T. N. Popârlan

Învețătorū comuna

Cazasu jud. Braila

1885 Octombrie 18//

[4]

Fila 251'

Răspuns la întrebările din cestionarul domnului B.P. Hâsdău

Învățătorul școlii din comuna Naziru, plasa Vădeni, judeciul¹⁶ Brăila

V. Mocanu

Naziru, 1885, aprilie 27

Înainte de a începe răspunsul la parte din întrebările cuprinsă în cestionar, simt necesar a da prin câteva cuvinte espicare, ca să poată fi înțelesă cele scrisă.

Citind cestionarulu, după părerea mea am împărțit întrebările în două: partea întâia sunt relative numai vorbirei și//

Fila 251'

limbei poporului, și partea din urmă au de scop de a afla <mai> mult obiceiurile, decât limba.

Să fie bine înțeles că la întrebările relative limbei la care n-am răspuns, poporul vorbește bine; iară la cele relative <mai> mult obiceiurilor, n-am răspuns numai la acelea care nu sunt cunoscute deloc prin localitate.

Așa, întrebările asupra cărora am de<plină> cunoștință spre a răspunde sunt următoarele. [...]

¹⁶ Ca peste tot în transcrierea actualizată a materialelor, am păstrat ortografiile depășite, când le-am considerat relevante din punct de vedere cultural.

Fila 251^r

*Responsă la întrebările din cestionarul domnului B. P. Hâsdeu.
Învățătorul școlii din comuna Naziru, plas'a Vădeni judeciulu Brail'a
V. Mocanu*

Naziru, 1885, Aprilie 27

Inainte de a începe responsulu la parte din întrebările coprinsă în cestionaru, simtu necesaru a da prin cateva cuvinte espicare, ca să pôtă fi întelesă cele scrisă.

Citindu cestionarulu, după parerea mé am înparțitu întrebările în doue: partea antaia suntu relative numai vorbirei și//

Fila 251^v

limbei poporului, și partea din urmă au de scopu de a afla <...> multu obiceiurile de catu limb'a.

Să fiă bine înțelesu că la întrebările relative limbei la care n'am responsu, poporulu vorbesce bine; érá la cele relative <...> multu obiceiuriloru, n'am responsă numai la acelea care nu suntu cunoscute deloc prin localitate.

Asé întrebările asupra căror'a am de<...> cunoscința spre a respunde suntu urmetórele. [...]

[5]

Fila 290^v

[...] Greșalile ce veți găsi atât în scris, cât și în vorbire, le veți atribui stării materiale în care ne aflăm noi, preoții de la comunele rurale; căci suntem siliți a întrebuința timpul mai mult la munca câmpului, spre a putea întreține familiile cum trebuie, decât pentru cultura intelectuală.

Preotul Șarban Ioniță

D-sale, domnului B. Petricescu [sic]-Hasdeu, București//

Fila 290^v

[...] Greșalile, ce veți găsi atît în scris, cît și în vorbire, le veți atribui stări materiale, în care ne aflăm noi Preoți de la comunele rurale; căci sîntem siliți a întrebuința timpul mai multu la munca cîmpului, spre a putea întreține familiile cum trebuie, de cît pentru cultura intelectuală.

Preotul Șarban Ioniță

d-sale

domnului B. Petricescu-Hasdeu, Bucurescî.//

BAR, ms. rom. 3419

[6]

Fila 2^r

România

Învățătorul școlii din comuna Beceni, județu Buzău

No. 6

anul 1885, mai 12

Domnule,

Respectos înaintez Domniei Voastre, pe lângă aceasta, un tablău de răspunsurile ce am putut culege la Programa pentru adunarea datelor.

Primiți, vă rog, domnule, stima și devotamentul ce vă păstrez.

Învățător I. Constantinescu

Domniei Sale, domnu B. P. Hasdeu, la București//

Fila 2^r

Romania

Învățătorul Școlei

Din comuna Beceni

Județul Buzău

Anul 1885, Maiu 12

No. 6

Domnule

Respectos înainteu, Domniei-Voastre, pe lângă acesta unu tablău de răspunsurile, ce am putut culege la programa pentru adunarea datelor.

Primiți, Vă rogu, Domnule, Stima și devotamentulu ce vă păstrezu.

Învățătoru I. Constantinescu

Domniei-Sale,

Domnu B. P. Hasdeu la Bucuresci//

[7]

Fila 20^r

România

Învățătorul școalei de băieți, comuna Boldești

No. 35

1885, aprilie 10

Domnule Hasdeu,

Fiind însărcinați a răspunde la întrebările puse de D-voastră în broșura cu titlul *Dotațiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, respectos vă supun la cunoștința D-voastră numai răspunsurile acelea de care am deplină cunoștință și pe care le-am aflat cu di-amănuntul de la cei bătrâni.

Binevoiți, vă rog, domnule Hasdeu, a primi semnele adâncului respect și înaltei considerații ce vă păstrez.

Învățător T. Răducăneanu

Domniei Sale, domnului B. P. Hasdeu, București//

Fila 20^r

1885, Aprilie 10

România

Învățătorul scôlei de băeți

Comuna Boldești

No. 35

Domnule Hasdeu,

Fiindu însărcinați a responde la întrebările puse de D-vastră în broșura cu titlulă Dotațiunea Carolă I. Programa pentru adunaria Dateloră privitoare la limba Româna. Respectosă vă supună la cunoșcința D-vastră, numai respunsurile acelea de care am deplină cunoșcință și pe care le-am aflată cu diamênuntulă de la cei bătrâni.

Bine-voiți, ve rogu, Domnule Hasdeu, a primi semnele adânculăi respectă și înaltei considerații, ce vă păstrează.

Invețatoră T. Răducăneanu

Domniei-Sale,

Domnului B. P. Hasdeu București//

[8]

Fila 114^r

Învățătorul școalei din comuna Glod-Siliștea, plasa Tohani, județul Buzău

No. 39

Adunarea datelor pentru limba română

Onor. domnului B. P. Hajdeu,

Profesor și membru Academiei Române, la București//

Fila 115^r

Am răspuns numai la acele întrebări cari¹⁷ privesc localitatea și de cari am avut deplină cunoștință.

N-am răspuns la acelea cari nu conrespund localității și la acelea cari am crezut că sunt generale și al căror răspuns e același în toată țara.//

Fila 114^r

Învățătorul Scôlei din Comuna Glod Silistea

Plasa Tohani Județul Budeu

No. 39

Adunarea Dateloră pentru Limba Română

Onoru

Domnului B. P. Hajdeu,

Profesoră și membru Academiei Române.

La București//

Fila 115^r

Amă respunsă numai la acele întrebări, care privesc localitatea, și de care amă avută deplină cunoșcință.

¹⁷ Semn diacritic special: respondentul pune pe *e* un punct ca la *i*, astfel încât grafia rezultată este „dublă” (*carē, localitățēi*). Am transcris *cari* prin comparație cu alte locuri din răspunsurile învățătorului.

Nam răspunsă la acelea cari nu conrespundă localității, și la acelea care am creșut că sîntă generale și al căror răspunsă, e același în totă țara.//

BAR, ms. rom. 3420

[9]

Fila 2^r

1885, aprilie 13/27

Regatul României

Învățătorul școlii de băieți din comuna Băleni, plasa Siret, județul Covurlui

No. 22

Domnule membru!

Spre satisfacerea ord. domnului prefect al acestui judeciu, sub no. 9997, motivat de ord. domnului revisor școlar al acestui judeciu, no. 165, și acesta derivat din ord. circular al domnului ministru al instrucțiunii publice no. 7597, subsemnatul respectos vă presint alăturat de aciasta răspunsul la Programa Domniei Voastre pentru adunarea datelor privitoare la limba română, ca să binevoiți a regula cele cuvinite.

Binevoiți, vă rog, domnule membru, a primi asigurarea respectului ce vă păstrez.

Învățător Paul S. Mităchesku

Domniei Seale,

Domnului B. P. Hasdeu, membru în Consiliul permanent al instrucțiunii și membru Academiei Române, București//

Fila 2^r

1885 Aprilie 13/ 27

Regatul Romaniei

Învățătorul școlii de băieți

din

Comuna Băleni

Plasa Siret, Județul Covurlui

No. 22

Domnule Membru!

Spre satisfacerea ord. Domnului Prefect al acestui judeciu sub No. 9,997, motivat de ord. Domnului Revisor școlar al acestui judeciu No. 165 și acesta derivat din ord. Circular al Domnului Ministru al instrucțiunii publice No. 7,597; subsemnatul respectos vă presint alăturat de aciasta răspunsul la programa Domniei-Văstre pentru adunarea datelor privitoare la limba Română, ca să binevoiți a regula cele cuvinite.

Binevoiți vă rog Domnule Membru, a primi asigurarea respectului ce vă pastrez.

Învățător, Paul S. Mităchesku

Domniei-Selle,

Domnului B. P. Hasdeu membru în Consiliul permanent al Instrucțiunii și membru Academiei Române

București//

[10]

Fila 28^r

România

Învățătorul școalei micste¹⁸ din comuna Baneș

No. 88

1885, iunie 1

Domnule,

Cu onoare alăturat pe lângă aceasta vi să înainteste [*sic*] răspunsurile la chestionariul Domniei Voastre, spre cuvenita regulă.

Binevoii, vă rog, domnule, a primi încredințarea preaosebitei mele considerații și respectul ce vă conserv.

Învățător, Al. Grossu

Domniei Sale,

Domnului B. P. Hșdeu [*sic*], la București//Fila 33^v

[...] Aceste puține ecpresiuni culese din gura locuitorilor în diferite ocațiuni la convorbirele cu ei, de cele mai multe ori pe la primărie, duminica și sărbătoaria, și la alte afaceri ce am avut pentru a pute să fur cum și ce și în care mod vorbesc ei mai mult; pentru cari subscriu ca învățător al școalei micste din comuna Băneasa, plasa Horincia, judeciu Covurlui.

1885, mai 15

Învățător Al. Grossu//

Fila 28^r

România

Învețătorul Scolei

micste din

Comuna Banes

No. 88

1885 Iunie I

Domnule,

Cu onore Aleturatu pe langa acésta vi să înainteste respunsurile la chestionariul Domniei Vostre spre cuvenita regula.

Bine voiți ve rog Domnule a primi încredințaria pré osebitei mele considerații și respectul ce ve conservu.

Învețător Al. Grossu

Domniei Salle

Domnului B. P. Hșdeu la București//

¹⁸ Păstrăm în transcrierea actualizată grafia cu *cs*, în cazuri precum acesta, spre a diferenția respondenții care foloseau litera *x* de cei care nu o foloseau – un indiciu al școlii lingvistice pe care o urmau (și, poate, al prezenței sau absenței cunoștințelor de limbă franceză, care i-ar fi familiarizat cu utilizarea literei *x*).

Fila 33^v

[...] Aceste puține ecspresiuni culese din gura locuitoriloru în diferite ocațiuni la convorbirele cu ei de cele mai multe ori pe la Primarie Duminica și sarbatoria și la alte afacere ce am avutu pentru a pute să furu cum și ce și în care modu vorbescu ei mai multu, pentru cari subscriu ca Învățător alu Scólei micste din comuna Bănesa, Plasa Horincia judeciu Covurlui.

1885 Maiu 15

Învețător Al. Grossu//

BAR, ms. rom. 3422

[11]

Fila 129^r

România

Învățătorul școalei rurale grd. II Ciupercenii din plasa Câmpu, jud[ețul] Dolji

No. 51

30 aprilie 1885

Stimabile domn,

Aș fi răspuns de mai nainte la chestionarul Domniei Voastre, însă am avut o mare piedică: după ce am terminat serviciul militar – în care mă aflam în timpul când ni s-a trimis chestionarul Domniei Voastre, am fost isbit de o inflamație catarală a ochilor, cu roșeață și dureri înțepătoare (interne), așa că din luna lui ianuarie și până în prezent n-am putut lucra (scrierea mai cu seamă) decât ziua, iar noaptea, la lumină, scrierea-mi este cu neputință (pedepsitoare).

Nădăjduiam să aflu vreo doctorie, ca tămăduindu-mă să poci lucra; seau așteptam să răspund în vacanția cea mare (când este timp la îndemână, nefiind classă); dar, primind ordinul domnului revisor, urmat după al onorab. minister, cu respect mă grăbesc a vă trimite răspunsurile ce am adunat până acum la întrebările asupra cărora am cunoștiință mai lămurită. [...]

Fila 130^r

[...] Primiți, vă rog, stimabile domn, încredințarea adâncului respect și înaltei stime ce vă păstrez.

Învățător, I. Georgescu//

Fila 129^r

30 Aprilie 1885

România

Învățătorul școalei rurale grd. II

„Ciupercenii”

din plasa Câmpu, jud. Doljiu

No. 51

Stimabile Domnă,

Aș fi răspuns de mai nainte la chestionarul Domniei-Vóstre, însă am avut o mare piedică: După ce am terminat serviciul militar – în care mă aflam în timpul când ni s'a trimis chestionarul Domniei-Vóstre, am fost isbit de o inflamație catarală a ochilor

cu roșată și dureri înțepătoare (interne); așa că din luna lui Ianuarie și până în prezent n'am putut lucra (scrierea mai cu seamă) de cât ziua; iar noaptea la lumină, scrierea mi este cu neputință (pedepsitoare).

Nădăjduiam să aflu vre-o doctorie ca tămăduindu-mă să pociu lucra; séu așteptam să răspund în vacanția cea mare (când este timp la îndemână nefiind classă); dar, primind ordinul Domnului Revisor, urmat după alți Onorab. Minister, cu respect mă grăbesc a Vă trimite răspunsurile, ce am adunat până acum, la întrebările asupra cărora am cunoscință mai lămurită. [...]

Fila 130^r

[...] Primiți Vă rog, Stimabile Domn, încredințarea adăncului respect și înaltei stime ce Vă păstrează.

Învățător I. Georgescu//

BAR, ms. rom. 3425

[12]

Fila 337^r

Prea respectabile domnule Hasdeu!

Permiteți-mi, vă rog, că ieu îndrăsneala, silit de poziția mea socială, să vă propun o rugămintă sufletească ca la o persoană ce nu v-am văzut niciodată, precum nici Domnia Voastră pe mine; cu toate acestea, am mare credință că înalta știință și favoarea cu care v-a înzestrat bunul D-zeu poate să facă c-un sângur cuvânt//

Fila 337^v

fericită pe o ființă fără sprijin...

Iată acea rugămintă:

Vă rog foarte mult să binevoiți a fi protectorul meu la București în împrejurarea următoare:

De doi ani stăruie pe lângă șeful meu imediat ca să mă permute la cotuna Focurile, din comuna Belcești, pl[asa] Bahlui, județul Iași, unde-mi am părinții bătrâni și infirmii, proprietatea mea și a nevestei mele (opt fâlcă de pământ și casă), iar la Gropnița țin case cu chirie și fără local de școală, dacă vroiesc să cultiv puțin, plătesc cât nu//

Fila 338^r

face pe pământ, iar pământul meu de la Focuri sunt nevoit de a-l da în dar, mai fără niciun profit, și câte alte neajunsuri, din care cauză întimpin cele mai mari greuți, atât ca învățător (de 10 ani), cât și ca gospodar.

Cu toate acestea, sub pretext foarte întunecat nu mi se acordă această favoare de către șeful meu, deși sunt la o școală de gr[adul] I^a, iar aceia unde vroiesc să mă permut este de grad[ul] II și cu-n învățător holtei. – Acesta însă, în paguba sănătății, reputației mele de învățător, precum mai mult și a poziției mele sociale, pentru că sunt lipsit de sprijin, //

Fila 338^v

iar din partea șefului meu nu e altceva decât o simplă ambițiune care mă mână din an [în an].

Sunt, cu cel mai profund respect, al dv. serv,

I. Vassiliu

P.S. În asemenea descurajare fiind, vă rog sfătuiți-mă ce-i de făcut sau altfel, cum veți binevoi... Căci D-zeu pentru acest mare bine va revărsa binefacerile Sale peste dv. și urmașii dv.

Gropnița, 2 Iunie 1885//

Fila 337^r

Prea Respectabile Domnule Hasdeu!

Permiteți-mi vă rog că ieș îndrăsnela silitu de poziția mea socială să vă propun o rugămintă sufletescă ca la o persoană ce nu v'am vădută nici o dată precumă nici Domnia voastră pe mine; cu toate aceste am mare credință că înalta știință și favoarea cu care v'a înzestratu bunul D-zeu, poate se facă c'un singur cuvânt//

Fila 337^v

fericită pe o ființă fără sprijin...

Iată acea rugămintă:

Vă rog foarte multu se bine voiți a fi protectorul meu la București în împrejurarea următoare:

De doi ani stăruș pe lângă șeful meu imediatu ca se mă permut la cotuna Focurile din comuna Belcești, pl. Bahlui județul Iași, unde'm am părinții bătrâni și infirm, proprietatea mea și a nevestei mele (optu falci de pământu și casă), iar la Gropnița țin case cu chirie și fără localu de școală, dacă vroescu să cultiv puțin plătesc câtu nu//

Fila 338^r

face pe pământu; iar pământul meu de la Focuri suntu nevoitu de a'l da în dar, mai fără nici un profitu, și câte alte ne ajunsuri, din care cauză întimpin cele mai mari greutăți, atâtă ca învețătoru (de 10 ani), câtu și ca gospodaru.

Cu toate aceste sub pretextu foarte întunecatu nu mi-se acordă această favoare de către șeful meu, de și suntu la o școală de gr. I^a iar aceia unde vroescu se mă permutu este de grad. II și cu'n învețătoru holtei. – Acesta înse în paguba sănătăței, reputațiunei mele de învețătoru precum mai multu și a poziției mele sociale, pentru că suntu lipsitu de sprijinu, //

Fila 338^v

iar din partea șefului meu nu e alt ce-va de câtu o simplă ambițiune care mă mână din anu.

Suntu cu cel mai profund respectu al D. v. servu

I. Vassiliu

P.S. În asemenea descurajare fiindu vă rog sfătuiți-mă cei de făcutu sau alt-fel cum veți bine voi...

Căci D-zeu pentru acestu mare bine, va revarsa bine facerile Sale peste DV și urmașii DV.

Gropnița, 2 Iunie 1885//

BAR, ms. rom. 3427

[13]

Fila 138^r

România

Învățătorul școlii din comuna Albești, jud[ețul] Muscel

No. 3

1885, iulie 8

Respectabile domn,

Subsemnatul, deși am primit cu rezinațiune personală un exemplar de Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, totuși incomoditatea localului de școală, fiind construcție veche, și aglomerațiunea elevilor, în număr de peste 50, divisați în 5 clase și-n aceeași sală, m-a pus în regretabila pozițiune a nu putea trimete răspunsurile în chestiune până astăzi.

Vă anexez, dar, cu tot respectul, un n[r]. de 95 răspunsuri, cu rugăciune să binevoiți a-mi scusa atât stilul, care m-am silit a-l reproduce curat al poporului, cât și etimologia, nemaivând niciodată ocaziune a scrie astfel de cuvinte sau în vreun autor ce cunosc să le găsesc.

Binevoiți, domnule, a priimi respectele mele cele mai depline.

Învățător, N. Isbășanu

Domniei Seale,

D-lui D[ir.?] B. P. Hasdeu, la București

Fila 138^r

1885, Iulie 8

România

Învețătorul școlii

din

Comuna Albesci

Jud. Muscel

No. 3

Respectabile Domn,

Sub-semnatul de și am primit cu rezinațiune personală un exemplar de programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, totuși incomoditatea localului de școală fiind construcție veche și aglomerațiunea elevilor în număr de peste 50 divisați în 5 clase și'n aceeași sală, m'a pus în regretabila pozițiune a nu putea trimete răspunsurile în chestiune până astăzi.

Vă anexez dar cu tot respectul un N. de 95 răspunsuri cu rugăciune să bine voiți a'mi scusa atât stilul, care m'am silit a-l reproduce curat al poporului, cât și etimologia, nema având nici o dată ocaziune a scrie ast-fel de cuvinte sau în vre un autor, ce cunosc, să le găsesc.

Bine voiți, Domnule, a priimi respectele mele cele mai depline.

Învețător, N. Isbășanu

Domniei-Séle

D-lui D[?] B. P. Hasdeu

La București

BAR, ms. rom. 3431

[14]

Fila 478^r

Regatul României

Școala rurală [a] comunei Țigănești, plasa Bârlad, județul Tecuci

No. 65

Domnule Hasdeu,

În sânul poporului stă ascunsă o bogată literatură, oamenii de știință au văzut acest tesa[u]r, de aceia din ce în ce-și dau silințele a pipăi, a scrie și a cunoaște acest precious odor ce posedă poporul.

În toate țările culte oamenii de știință s-a pus a culege, a studiia și a da la lumină prin tipărire modul cum simția, cugeta și obiceiurile lui din secolele trecute.

Pătruns și Domnia Voastră de această măriață ocupațiune, ați combinat un cesteonar, făcându-ne și nouă, învățătorilor din popor, onoare trâmășându-l, invitându-ne a vă procura cuvinte de care poporul se servește pe la noi, la

Domniei Seale

Domnului B. P. Hasdeu, membru în Academia Română//

Fila 478^v

care mă grăbesc a răspunde, deși numai în parte, poate, voi satisface ardintele Domniei Voastre dorințe.

Sperez, onorab[ile] domnule Hasdeu, că Domnia Voastră, care totdeauna ați văzut limpede și simțit patriotic lipsurile națiunei române, veți binevoi a primi și neînsemnatul meu manuscris ce cu respect vă-l înaintez, conform regulilor stabilite în această privință, odată cu acest raport.

Primiți, vă rog, onor. domnule Hasdeu, divotamentul și multă stimă ce vă port.

Învățător, C. Decusară

1884, octombri 28//

Fila 478^r

Regatul României

Școala rurală

Comunei Țigănesci, plasa

Bârladu județulu

Tecuci

No. 65

Domnule Hasdeu,

În sinul poporului stă ascunse o bogată litiratură, ómenii de sciințe au vedutǎ acestu tesarǎ de aceia din ce in ce'și dau silințele: a pipăi, a scrie și a cunósce acestǎ precious odorǎ ce posede poporulǎ.

În tóte țările culte ómenii de sciințe sa pusǎ a culege, a studiia și a da la lumină prin tipărire modulǎ cum simția, cugeta și obiceiurile lui din secolele trecute.

Pătrunsă și Domnia-Voastră, de această măriașe ocupațiune ați combinat un cesteonoră, facandu-ne și nouă, Învățătorilor din popor onore trameșindu-lă, invitandu-ne a Ve procura cuvinte de care poporul se servește pe la noi la

Domniei-Séle

Domnului B. P. Hasdeu, membru în Academia Română//

Fila 478^v

care mă grăbesc a răspunde, de și numai în parte poți voi satisface ardintele Domniei-Voștre dorințe.

Spereză, Onorab. Domnule Hasdeu, ca Domnia-Voastră, care tot-d'a-una ați veștă limpede și simțit patriotic lipsurile națiunii române veti bine voi a primi și neînsemnatul meu manuscris ce cu respect ve-lă înaintesă conformă regulilor stabilite în această privință – odata cu acest raport.

Primiți, Vă rog, Onor. Domnule Hasdeu, divotamentului și multă stimă ce Ve portu.

Învățătoră, C. Decusară

1884, Octombrie 28//

BIBLIOGRAFIE

- Barițiu 1887 = George Barițiu, *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română, de B.P. Hasdeu*, în „Transilvania”, anul XVIII, nr. 15–16.
- Cambose 2018 = Astrid Cambose, *Fonduri arhivistice inedite: răspunsurile la Chestionarul lingvistic B.P. Hasdeu*, în Ofelia Ichim, Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Veronica Olariu (editori), *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 393–404.
- Gheție 1978 = Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Hasdeu 1884 = B.P. Hasdeu, *Dotațiunea Carol I. Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, București, Tipografia Academiei Române.
- Hasdeu 1886 = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomul I, București, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu.
- Muşlea, Bîrlea 2010 = Ion Muşlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele B.P. Hasdeu*, cu un cuvânt-înainte de Ion Taloş, ediția a doua revăzută și întregită de Ioan I. Muşlea, București, Editura Academiei Române.

LETTERS AND INTRODUCTIONS FROM THE RESPONDENTS TO B.P. HASDEU'S LINGUISTIC QUESTIONNAIRE

ABSTRACT

The responses received by B.P. Hasdeu to the linguistic questionnaire he launched in 1884 (namely, *King Carol the First's donation. The programme for gathering data on Romanian*

language) came from hundreds of primary and secondary school teachers, priests, abbots, church treasurers etc. and only from a very few folklore collectors. Therefore, many collections are prefaced by letters and introductions signalling a wide range of perspectives, motivations, reasonings and understandings of Hasdeu's undertaking from the part of his respondents. The present article focuses on the peculiarities of the most relevant of these openings, analysing the social, economic, administrative and cultural contexts they speak of. The main idea is that the more than 8500 files of this great fund, considered the most important Romanian manuscript collection of folklore, have not come solely and perhaps not even mainly out of romantic enthusiasm; on the contrary, many respondents have been pressed to answer the questionnaire by the church, the Ministry of Education or other political authorities. Nonetheless, the information it offers is very reach and, apart from the fund in itself, one could also analyse the relevant contexts provided in the introductions.

Keywords: *Romanian 19th century folklore, B.P. Hasdeu, 1884 linguistic questionnaire, respondents, introductions.*

CÂTEVA PRECIZĂRI ASUPRA COMENTARIILOR METALINGVISTICE ÎN NALR

ROZALIA COLCIAR*

1. Lingvistica ultimelor decenii situează rezultatele cercetării dialectale între reprezentarea idiomului și cea a vorbirii, ancheta dialectală fiind privită drept „o formă specială de comunicare” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 46) ce reflectă nu numai competența „idiomatică” a subiectului, ci și pe cea „expresivă” (Coșeriu 1992–1993: 22), respectiv capacitatea acestuia de a structura „discursuri» în conformitate cu circumstanțele” (Coșeriu 1994: 136). Din această perspectivă, dialectologia este, după Jacques Chaurand (1972: 204), o disciplină lingvistică ce se apleacă asupra „comunicării în curs de a se înlăptui”, ea vizând nu numai studierea varietății diatopice a limbajului, ci și variația în raport cu statutul vorbitorului ca deținător al unei anumite competențe lingvistice. Atlasul lingvistic devine astfel un instrument fundamental de cercetare a limbii române vorbite, Sever Pop notând că „l’atlas enregistre notamment les manifestations individuelles, [...] l’atlas renferme la parole” (Pop 1927: 17).

În cursul anchetei dialectale (chiar dacă aceasta are la bază o convenție), reacțiile informatorilor sunt însoțite adesea de *comentarii* referitoare la răspunsurile date, răspunsuri consemnate în atlasele lingvistice și în culegerile de texte dialectale. Alături de reacțiile implicite de tip ezitare, autocorectare sau acceptarea sugestiei anchetatorului, aceste comentarii reprezintă fenomene de limbă specifice comunicării de tip oral, spontan, care reflectă „conștiința lingvistică” (Teaha 1970: 41) a vorbitorului și presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul de comunicare și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat. În *Dictionnaire de linguistique* (2002: 301, s.v. *métalinguistique*), elaborat de Dubois *et al.*, funcția metalingvistică este definită drept „la fonction du langage par laquelle le locuteur prend le code qu’il utilise comme objet de description, comme objet de son discours, du moins sur un point particulier”.

2. În dialectologia și geografia lingvistică românească s-au înregistrat, de-a lungul timpului, o serie de contribuții care au avut ca temă reacția implicită (neformulată) sau explicită (formulată în comentarii metalingvistice) a subiectului

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România (rozaliac@yahoo.com).

vorbitor față de fenomenele lingvistice, contribuții semnate de lingviști precum: Boris Cazacu (1957: 189–199), Marius Sala (1957: 190–194), Teofil Teaha (1970: 41–48), Magdalena Vulpe ([1970]/2004: 419–423), Ioan Faiciuc (1985: 43–51), Stelian Dumistrăcel *et al.* (1997: 106–108), Margareta Manu Magda (2018: 170–191), Rozalia Colciar (2019a: 119–126, 2019b: 133–142, 2020: 277–283).

Preluând terminologia propusă în sociolingvistică de către Henry M. Hoenigswald (1966: 16–26), care vorbește despre o „lingvistică populară” („folk linguistics”), Magdalena Vulpe (2004: 419) consideră comentariile lingvistice drept *reacții terțiare*, care reprezintă „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist” și care, la rândul lor, sunt de două categorii: comentarii *provocate* și comentarii *spontane*. În timp ce *comentariile provocate* sunt solicitate și dirijate de anchetator prin întrebări programate, *comentariile spontane*, accidentale și generate de nevoia de exprimare proprie a subiectului, reprezintă în primul rând indicații cu rol de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, provenind din dorința subiectului de a fi cât mai bine înțeles de către interlocutor. Deși aceste comentarii sunt mai numeroase în textele dialectale, unde subiectul se desfășoară mai liber, și în cursul anchetei dialectale bazate pe întrebări și răspunsuri s-a remarcat tendința informatorului de a observa și de a compara faptele de limbă. Referindu-se la reacția subiectului vorbitor în cursul anchetei pentru ALR, Marius Sala (1957: 199) afirma: „les parleurs ont une attitude active et consciente envers la langue”, iar Teofil Teaha (1970: 43) remarcă faptul că „les nombreuses précisions et les commentaires que les sujets enquêtés font pendant l’enquête dialectale prouvent qu’ils sont conscients de la différence qui sépare leur patois des autres patois”.

Un important studiu dedicat variației dialectale reflectate în atlasele lingvistice românești este cel semnat de Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă, *La variation linguistique sous la perspective de l’informatisation des atlas régionaux roumains* (2008: 107–123), în care se subliniază statutul multidisciplinar al cercetării dialectale; autorii afirmă că „la dialectologie [...] peut devenir une discipline intégrale si, à travers les atlas linguistiques, elle prend en considération toutes les modalités de manifestation de la variation linguistique” (p. 6), obiectivul principal al atlaselor lingvistice fiind deci cunoașterea aprofundată a variației diatopice, dar cu o deschidere interdisciplinară spre variația diastratică și diafazică (vezi și propunerea autorilor de organizare a materialului din hărțile lingvistice interpretative după criteriile amintite, reflectată în *Tabelul 2*, p. 122).

3. De altfel, ancheta dialectală nu este altceva decât un șir de fapte metalingvistice orientate, înainte de toate, asupra codului utilizat. Este vorba despre aprecieri referitoare în special la fapte de natură lexicală, cuprinse în legendele hărților sau, în cazul planșelor cu material necartografiat, imediat după numărul corespunzător punctului de anchetă.

Lucrarea de față urmărește modul de exprimare a reacției/atitudinii subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice pe baza unui material excerptat

din NALR (vezi infra, *Surse*). Ne vom referi în special la acele comentarii care vizează diferențe de natură diastratică și, uneori, diafazică.

3.1. Alături de termenii *diatopic* și *diastratic*, preluați de la lingvistul norvegian L. Flydal (1951: 240–257), Eugen Coșeriu (1992–1993: 57–58) introduce termenul *diafazic* și utilizează acești termeni atunci când vorbește despre organizarea varietăților unei limbi „naturale” sau „istorice” în funcție de trei variabile: geografică, socioculturală și stilistică/expresivă. Afirmând că „în orice limbă [...] deosebim o varietate în spațiu (diatopică), o varietate între păturile socioculturale ale comunității (diastratică) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică (diafazică)” (Coșeriu 1995: 16), lingvistul român susține că, datorită alterității, aceste varietăți de limbă generează la rândul lor unități omogene: sintopice (variante teritoriale: dialecte, subdialecte, graiuri), sinstratice (așa-numitele „dialecte sociale”, precum: limbaje profesionale, termeni tehnici și științifici, jargon, argou etc.) și sinfazice (variante stilistico-contextuale sau stiluri de limbă), toate acestea caracterizând limba „funcțională”, respectiv structura limbii (cf. și Coșeriu 2000: 263). În opinia lui Coșeriu (1995: 16), în cazul limbii române, „aproape că nu există diferențe între limba comună, care reprezintă o varietate regională, și limba exemplară, adică limba standard”, micile diferențe manifestându-se mai mult la nivel fonetic și lexical, fapt remarcat și de Florin-Teodor Olariu (2017: 14), potrivit căruia o „marcată unitate diatopică” este unul dintre elementele ce individualizează limba română în context romanic.

Ținând cont de faptul că rezultatele anchetei dialectale reflectă și influența factorilor extralingvistici, contextuali, se poate afirma că între perspectiva diatopică, diastratică și cea diafazică există o relație strânsă, iar comentariile metalingvistice din atlase pun în evidență elocvent acest lucru.

3.2. Diferențierea *diastratică* se referă la „diferențierea între straturile socioculturale ale comunității” (DȘL, s.v. *diastratic*, -ă).

Comentariile metalingvistice cu această conotație reflectă, așa cum reiese din exemplele prezentate mai jos¹, diferențe demografice sau sociale, precum:

a) limbajul persoanelor în vârstă vs limbajul tinerilor:

Băiețel: *cocón*, *copíl*; leg. „Întrebat direct, informatorul susține că numai **bătrânii** spun, destul de rar, *cocón*” (ALRR–Mar., I, h. 204/234);

Mă lau: *mă leșii*; leg. „**vórbă bătrânească**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 6/712);

Gât: *gât*, *grumáz*; leg. „*grumáz*, mai **bătrânește**” (ALRR–Trans., I, h. 110/302);

Pântece: *búrtă*, [V] *pántice*; leg. „informatorul susține că cei mai **tineri** spun *búrtă*” (*ibidem*, h. 146/303);

¹ Precizăm că exemplele citate, în fața cărora apare de obicei abrevierea [leg.] = ‘legendă’, sunt redată, pentru o mai bună receptare a lor, într-o formă literarizată; între paranteze, după sigla atlasului, apare abrevierea hărții – [h.] și numărul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă.

Şold: *chici*, [B] *şold*; leg. „şold [se spune] **pe bătrânețe**” (NALR–Ban., I, h. 33/25);

Stă pe vine: *stă pe vine, stă încimpit, stă pup*; leg. „stă pup zic **copiii** când se joacă” (*ibidem*, h. 135/31);

Cazma: *hârléz*; leg. „**pă bătrânește**” (NALR–Criș., III, h. 560/115);

(Albina) înțeapă: leg. „Informatorul afirmă că doar **tinerii** zic *m-o-nțepăt*” (*ibidem*, h. 615/174);

Vomez: *debordéz, vârs*; leg. „vârs, **pe bătrânește**” (NALR–Olt., I, h. 54/970);

Fiere: „*fkére* [!] cum spun **bábele**” (*ibidem*, h. 107/969) – diferențiere în funcție de vârstă, dar și de sex (vezi infra, b);

Ficat: leg. „Aști mai **tineri** spun *ficát*, că îs mai umblați, da **bătrânii** tot așa spun, tot *mai*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 77/565);

b) limbajul femeilor vs limbajul bărbaților:

Cercei: *cercéi, icușári*; leg. „*icușári* îi ziceă **feméile**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 22/781);

Hernie: *boșorogeálă*; leg. „cum îi spúne **feméile**, da d-stră nu scriți! Așa zic **bătrânii** care nu știu să vorbească” (*ibidem*, h. 104/817) – diferențiere după sex, după vârstă, dar și după categoria socială;

Şold: *chici, şold*; leg. „*chici* zic mai mult **feméile**” (NALR–Ban., I, h. 33/49);

Mătreață: *tărățe, [k] mătreață*; leg. „*mătreață* îi zic **foméile**” (NALR–Olt., I, h. 22/976);

(Îi) curge (nasul): *cúrge násu*; leg. „câte-o **feméie** mai zice și *cúră násu*, s-a mai modernizat și la noi vórba” (*ibidem*, h. 52/913);

c) limbajul unor persoane din straturi sociale diferite, respectiv din mediul rural vs mediul urban (sociolect):

Sicriu: *copârșău, sălăș*; leg. „*sălăș* se zice **domnéște**” (ALRR–Mar., I, h. 242/230);

Diaree: *áre boálă de pântice*; leg. „**Prostéște** se zice că *sáre dint-él*” (*ibidem*, h. 157/227);

Amigdale: *jgótii, mandúle*; leg. „*jgótii* se spúne **țărănește**” (*ibidem*, h. 95/222);

Pistru: *picurii, pestríți, pátă* [sg.]; „**la orăș** spúne *pestrúi*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 27/816);

Vomez: *vârs*; leg. „**la Bucuréști** să zice *debortéz*” (*ibidem*, h. 30/864);

Se bărbierește: *să bărbieréște* sau *să ráde*; leg. „*să ráde* să spúne mai **pe țărănește**” (*ibidem*, h. 47/671);

Astmă: *nădúf, ásmă*; leg. „[*boierii* îi zic] *ásmă*” (*ibidem*, h. 62/873);

Bărbier: *bărbier, [R] frizér*; leg. „*frizér* zice acúşa **pă politică**” (*ibidem*, h. 48/886) – diferenţierea are nu numai conotaţie diastratică (limbajul sătenilor vs limbajul orăşenilor), ci şi diacronică, ultima formă fiind considerată mai recentă, aşa cum se şi precizează;

Coapsă: *púlpă*; leg. „**ăştia mai cu ştiinţă** zice *coápsă*” (*ibidem*, h. 89/894);

Deget: *déget; dégete sau deşt; déşte*; leg. „*déşte* spúne **un om mai înjosít**” (= situat pe o treaptă socială mai joasă, un om fără studii – n. n. R. C.) (*ibidem*, h. 78/690);

Tâmplă: *ósu ál móale, támplă*; leg. „*támplă* [se spune] **pă domnéşte**” (ALRR–Trans., I, h. 35/304);

Urcior (la ochi): *ulciór*; leg. „Conjunctivitei i se spune **în sat nimát**” (*ibidem*, h. 56/295);

Voméz: *boráşte, [R] vársă*; leg. „**dómnii** zic *voméáză*” (*ibidem*, h. 68/246); *várs, [B] vom*; leg. „*vom* îi mai **pă ţărănéşte**” (NALR–Ban., I, h. 148/81);

Creieri: leg. „*dóuă créiere, doi créieri, pră domnéşte*” (*ibidem*, h. 7/51);

Cireadă: *grámádă de vaci*; leg. „**la ţără**-i *ciúrdă*, dar aici nu se adună-n *ciúrdă*” (NALR–Criş., III, h. 447/159);

(Îi) curge (nasul): *curg múcii*; leg. „**între ţărâni** aşá zice” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 39/485);

Stomac: „la noi **la ţără** se spúne *búrtă; burţi*” (*ibidem*, h. 74/520);

Blond: *plăvíţ*; leg. „la făţă, ásta se vorbése că-i ómu alb la făţă, **pe ţărănéşte**” (NALR–Olt., I, h. 11/919);

Brunetă: *oácheşă*; leg. „*brunetă, pe boieréşte*” (*ibidem*, h. 10/994);

Vomez: *debordéz, várs*; leg. „*várs, vórbă ţărâneáscă*” (*ibidem*, h. 54/965);

d) grai vs limbă standard/literară:

Pleoapă: leg. „Informatorul a dat termenul *pleoápă*, dar a precizat că acesta e **literar**” (ALRR–Mar., I, h. 40/233);

Țeastă: *ţéasta căpului, crániu*; leg. „*crániu* – **ştinţific** [se zice]” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 3/782), leg. „*schilét*, după cum am învăţát **prin cárte**” (ALRR–Trans., I, h. 8/246);

Brunetă: *oácheşă*; leg. „**dúpă cárte**: *brúnă, brunetă, şaténă*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 8/825);

Picior: *piciór; -cioáre*; leg. „*picére* spun cei căre **nu ştiu cárte**” (*ibidem*, h. 82/820);

Pastile: *pastile sau năsturi*; leg. „*pastile mai radical* sau *năsturi pe țărănește*” (*ibidem*, h. 98/686);

Arcer: *piatră, cûte*; leg. „*grăsă se zice după carte*” (NALR–Ban., I, h. 78/41);

Tuberculos: *beteág de tuse, [R] tuberculós*; leg. „*ăre tusa, după limbăju nosr*” (*ibidem*, h. 98/61);

Chel: *pelég, pleș, chel*; leg. „*chel se spune mai pă mare* (= în limba standard/literară – n.n., R.C.)” (*ibidem*, h. 23/95);

Junincă: *jurincúță, jurincă*; leg. „*științific : junincă*” (NALR–Criș., III, h. 444/210);

Am obosit: *m-am urât*; leg. „*[Asta-i] cum ai zice că-i obosit*” (*ibidem*, h. 558/169) – informatorul cunoaște și forma literară;

Vomez: *vărs*; leg. „*în știință: vomit*” (NALR–Olt., I, h. 54/969);

Strănut: *străfîg sau strănút*; leg. „*strănút (scrie) în carte*” (*ibidem*, h. 59/956);

Măduvă: *mădúhă*; leg. „*coréct se zice mădúvă*” (*ibidem*, h. 90/913) – locutorul e conștient de diferența dintre forma din graiul său și cea din limba standard/literară, pe care o și utilizează, dar modificată, sub influența accentului din grai;

e) limbajul utilizat în diverse medii profesionale (de exemplu, limbajul medical, militar, limbajul oierilor sau cel al frizerilor):

Slab (fără putere): *slăbít, debil*; leg. „*debíl vine în limba medicinálă*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 35/820);

Hernie: *surpătúrá sau iernie*; leg. „*iernie în limbăju doctorésc*” (*ibidem*, h. 104/833);

Epilepsie: *epidepsie sau boála copiilor*; leg. „*epidepsie [e] pă chéstie medicálă*” (*ibidem*, h. 115/816);

Castrez (purcelul): *jugănesc*; leg. „*núma căță dom dóctor zic castréz*” (NALR–Criș., III, h. 493/184) – informatorul diferențiază forma din graiul său de cea din limbajul medical, pe care o cunoaște și o utilizează în relație cu „outsider”-ul, cu persoana din afara comunității, respectiv cu medicul;

Injectie: *injecție*; leg. „*.... sau inoculát, pe medicină*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 94/661);

Amigdale: *gâlci sau migdalite*; leg. „*dóctoru le spune migdalite*” (NALR–Olt., I, h. 84/955) – deși confundă termenul utilizat pentru desemnarea organului cu cel pentru desemnarea bolii, informatorul dorește să diferențieze cuvântul din grai de cel din limbajul de specialitate;

Constipat: *constipát, intoxicát*; leg. „*intoxicát se zice cam pe medicină*” (*ibidem*, h. 104/982);

(Albina) înțeapă: *múșcă*; leg. „álții zic înțeápă, **un profesor!**” (*ibidem*, h. 615/203);

Deget: *déget*; *dégete*, *deșt*; *dêște*; leg. „*dêște* [e] mai pă țuțuienêște, **pă mocănêște**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 78/677) – termen utilizat pentru a-i desemna pe ciobani, de obicei, ardeleni, denumiți *mocani*;

Fluier (din degete): *șúier*; leg. „[Este] semnál **mocănêsc**” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 59/640);

Stă pe vine: *stă pup*; leg. „**la armătă** se spúne că *stă broáscă*” (NALR–Ban., I, h. 135/72);

Pistru: *stálniți*, *stálníțe*, *aluníțe*; leg. „*stálníți* sânt și álea la cáre, **în armătă**, li se spúne *plôșnițe*” (*ibidem*, h. 50/40);

Păduche: *pădúche*; leg. „**căpitánu** nóstru le zíce *blindáți* la pădúchi” (NALR–Olt., I, h. 19/976) – informatorul face diferențierea dintre termenul din graiul său și un termen argotic, utilizat în limbajul militar;

Se bărbiereste: *să bărbierêște*, *să ráde*; leg. „**la frezér** să spúne *să ráde*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 47/814).

După cum se poate constata din exemplele citate *supra*, redate în ordinea alfabetică a denumirii atlaselor, ancheta dialectală reflectă și aspecte sociolingvistice, iar între variația diatopică și cea diastratică există o relație de interdependență – a se vedea variația structurilor lingvistice în funcție de spațiu (*mediu rural* vs *mediu urban*), de vârstă (*limbajul tinerilor* vs *limbajul persoanelor în vârstă*) și de sex (*limbajul femeilor* vs *limbajul bărbaților*).

În toate atlasele lingvistice din rețeaua NALR consultate, precizările referitoare la diferențierile lingvistice dintre generații sunt numeroase. La nivel diastratic, „inovația lingvistică se transmite mai rapid prin intermediul generațiilor tinere de vorbitori și, în general, prin bărbați”, după cum constata Nicolae Saramandu (1981: 97), graiul femeilor fiind mai conservator, după cum se știe, fapt ce reiese și din comentariile informatorilor (*mai zic „femeile” sau „babele”*).

Din perspectivă diastratică, unele diferențieri, precum aceea dintre *grai* vs *limbă literară* sau limbajul unor persoane din *mediul rural* vs *urban*, sunt destul de mici, dar le-am propus având în vedere mici nuanțe ce contribuie, totuși, la o diferențiere diastratică. De exemplu, limbajul utilizat în mediul urban nu înseamnă neapărat limbă literară, ci mai degrabă se poate vorbi de limba standard, fapt reflectat și de sintagmele utilizate de informatori în comentarii (*științific*, *pe politică*, *mai radical*, *pe mare*), iar diferențierea propusă vizează în special mediul sau categoria socială la care se referă forma lingvistică în discuție, după cum reiese și din termenii folosiți de informatori: *domni* (*domnește*), *boieri* (*pe boierește*) vs *țărani* (*pe țărănește*) sau *oameni „cu știință”* vs *oameni „înjosiți”* (*prostește*).

De asemenea, în diferențierea dintre *grai* vs *limbă standard/literară*, trebuie avut în vedere și statutul anchetei dialectale ca formă de comunicare bazată pe

principiul cooperării interlocutorilor, în cadrul unui contract comunicativ sau al unei „convenții”. Din acest punct de vedere, anchetatorul, care este un „outsider”, utilizează un cod lingvistic diferit de cel al comunității căreia îi aparține subiectului anchetat, fapt de care acesta din urmă este pe deplin conștient și pe care îl semnalează în comentariile lui (prin sintagme de tipul „corect” sau „cum ai zice”), după cum este conștient și de diferența dintre codul său lingvistic și cel întâlnit în alte medii sociale sau profesionale (medical, militar etc.).

3.3. În ceea ce privește variația *diafazică*, aceasta se referă la „diferențierea între tipurile de modalitate expresivă, în funcție de circumstanțele constante ale vorbirii (vorbitor, ascultător, situație sau ocazie, subiect tratat)” (DȘL, s.v. *diafazic*, -ă/ *diafatic*, -ă). Denumită de Coșeriu (2000: 263) și „varietate situațională sau stilistică”, ea se concretizează în funcție de elemente extralingvistice independente de locutor și are implicații nu numai stilistice, ci și sociolingvistice, deoarece, cum arăta Marina Ciolac (1999: 69), „selectarea adecvată a varietăților stilistice [...] este reglată, în orice comunitate lingvistică, de un ansamblu de reguli oficiale care alcătuiesc *norma sociolingvistică*” (cf. și Olariu 2017: 116). Definind tendința locutorului de a se adapta contextului sau situației de comunicare, variația diafazică se produce pe axa sintagmatică, pe orizontală, și vizează nivelul individual, în funcție de factori motivaționali și atitudinali, spre deosebire de variația diastratică, care are loc pe axa paradigmatică, pe verticală (cf. Gadet 1996: 22).

Locutorul poate să intercaleze în discursul său elemente variaționale care pot să-l claseze, după context, într-o anumită clasă socială sau într-un anumit spațiu geografic, după cum pot să-l apropie sau să-l distanțeze de interlocutorul său. Aceste scopuri expresive sunt reflectate și în comentariile metalingvistice ale informatorilor, precum:

Soacră!: leg. „Informatorul susține că el și cei mai mulți spun *bábă*; *o sámă* ‘unii’ spun *soácră*” (ALRR–Mar., I, h. 233/227);

Piept: *piept*, *kept*; leg. „*kept* îi zic, da *io mă iau după dumneavoastră*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 56/838) – locutorul preia și folosește și termenul din codul interlocutorului său (anchetatorul), pentru a crea o apropiere de acesta, conform principiului cooperării și al politeții, care guvernează ancheta dialectală;

Os: *os*; leg. „mai *zic o sámă* [și] *ciont*” (ALRR–Trans., I, h. 124/264);

Suspin: *suspînă*, *oftéz*; leg. „*suspînă e mai obișnuít*” (*ibidem*, h. 138/265);

Deget: *dégít*, *déget*; leg. „*ș-áșa, ș-áșa* să spúne” (NALR–Ban., I, h. 124/38);

Văcar: *gulés*; leg. „*zic únii și păstór*” (NALR–Criș., III, h. 445/182);

Bivol: *bívol*; leg. „*bíbol, bívol, tătúna-í*” (*ibidem*, h. 443/160);

Creștetul capului: leg. „*io așá-i zic: vârvu căpului*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 3/501);

Orb: *orb* sau [B] *chior*; leg. „*orb* îi mai *delicát*” (*ibidem*, h. 18/566);

Pleoapă: *pleoápă*; leg. „[Am auzit pe **un om din sat spunând**] *clápă*” (*ibidem*, h. 26/492);

Vomez: leg. „*vărsát* îi mai **civilizát** și *borát* îi mai, ceva mai **murdár**” (*ibidem*, h. 40/496), „*vomit*, mai **elegant**” (pct. 632), „*borásc* e **scârbós**, *várs* [e] mai **frumós**” (pct. 670);

Mustață: leg. „[o **femeie**, care a stat în Banat] **și-a ascuțit limba** și zice: *musteáță*, *pirsionál* [= tren personal], *poteácă* [= potecă]” (NALR–Olt., I, h. 55/956);

Măduvă: *mădúvă*, *mădúhă*; leg. „(se zice) **cum nimére**” (*ibidem*, h. 90/945).

Așa cum reiese din comentariile de mai sus, factorul subiectiv este cel care predomină în alegerea și utilizarea unui fapt lingvistic de către locutor („*io așa-i zic*”), care este conștient de existența altor forme lingvistice pentru noțiunea aflată în discuție. Preferința acestuia pentru o formă sau alta se realizează după criteriile de natură individuală, stilistică (cf. Pușcariu 1936–1938: 430), deci la nivel diafasic. Uneori s-a răspuns cu două forme utilizate în egală măsură în grai, conform preferințelor vorbitorului („*ș-așa*, *ș-așa*”, „*tătuna-î*”, „*cum nimere*”) sau informatorul e conștient că alți membrii ai comunității folosesc un alt termen sau o altă formă („*zic uni*”, „*zic o samă*”, „*un om din sat spunând*”). Unii termeni, de obicei cei recenți, intrați în limbă sub influența limbii standard/literare, sunt considerați de către subiect ca fiind mai frumoși („*frumos*”, „*delicat*”, „*elegant*”, „*civilizat*”), spre deosebire de termenii sinonimi din grai, mai vechi, care sunt văzuți ca aflându-se într-un registru stilistic inferior („*murdar*”, „*scârbos*”).

Din punct de vedere pragmatic-discursiv, schimbul conversațional dintre subiectul anchetat și anchetator reprezintă nu numai o interacțiune verbală, ci și socială, realizată într-o dublă perspectivă: interacțională și ilocuționară (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, Colciar 2018). Coparticiparea interlocutorilor în actul comunicativ, specifică discursului de tip oral, imprimă mesajului transmis un grad ridicat de subiectivitate. Expresia lingvistică a acestei subiectivități se regăsește, de exemplu, în prezența unui element specific adresării directe, dar reverențioase, a locutorului (vorbitor de grai) către alocutor (anchetator), precum termenul protocolar *dumneavoastră*, pronume personal de politețe care marchează, după GALR II (851) „un raport social de nonintimitate sau distanță ierarhică dintre locutor și alocutor (în favoarea acestuia din urmă)” – această distanță socială este sesizabilă în sintagma „*da io mă iau după dumneavoastră*”, dintr-un exemplu citat *supra*. Încă o dată se relevă faptul că ancheta dialectală nu rămâne doar la stadiul de formă de „culegere” de material, ci este o „formă de comunicare” bazată pe principiul cooperării interlocutorilor și are drept scop reușita comunicării.

4. Comentariile metalingvistice avute în vedere în studiul de față exprimă, pe lângă capacitatea de reflectare de către subiectul vorbitor a faptelor lingvistice aparținând propriului grai, și capacitatea de descriere și explicitare a acestora, ca formă de manifestare a conștiinței lingvistice. Diferențierile de natură diastratică și

diafază pe care am încercat să le evidențiem în cadrul acestor comentarii, aflate de altfel într-o strânsă interdependență (inclusiv cu cele diatopice, care nu au constituit obiectul analizei noastre), constituie o dovadă elocventă, în opinia noastră, a necesității integrării factorilor contextuali, extralingvistici, în cercetarea dialectologică. Într-o nouă paradigmă a științelor limbajului, dialectologia poate beneficia cu succes de instrumente teoretice puse la dispoziție de științe precum pragmalingvistica, etnolingvistica și, nu în ultimul rând, sociolingvistica.

BIBLIOGRAFIE

a) Surse

- ALRR–Mar. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, vol. I, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei, 1969.
- ALRR–Munt. Dobr. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. I, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. I, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române, 1992.
- NALR–Ban. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, vol. I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei, 1980.
- NALR–Criș. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Crișana*, vol. III, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan și Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2011.
- NALR–Mold. Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumitrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1967.

b) Abrevieri bibliografice

- Cazacu 1957 = Boris Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, p. 189–199.
- Chaurand 1972 = Jacques Chaurand, *Introduction à la dialectologie française*, Paris/Bruxelles/Montréal, Bordas.
- Ciolac 1999 = Marina Ciolac, *Sociolingvistică românească*, București, Editura Universității din București.
- Colciar 2018 = Rozalia Colciar, *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Colciar 2019a = Rozalia Colciar, *Comentarii metalingvistice în textul dialectal*, în *Din dragoste de dascăl și de voroavă. Omagiu Doamnei Profesor Elena Dragoș* –

- La aniversare*. Adrian Chircu, Maria Aldea (eds), Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 119–126.
- Colciar 2019b = Rozalia Colciar, *Atlasele lingvistice românești din perspectivă socio- și pragmalingvistică*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, 20, tomul 1, p. 133–142.
- Colciar 2020 = Rozalia Colciar, *Atitudine descriptivă și comentariu metalingvistic în ALRR–Transilvania*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa” (SRAZ), LXV, Zagreb, p. 277–283.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, t. XXXIII.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”.
- Coșeriu 1995 = Eugen Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în *Limba română și variațiile ei locale*, București, Editura Academiei Române, p. 11–19.
- Coșeriu 2000 = Eugen Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, Chișinău, Editura Arc.
- DȘL = Angela Bidu-Vrănceanu et al., *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2005.
- Dubois et al. 2002 = Jean Dubois et al., *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse.
- Dumistrăcel et al. 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Dumistrăcel, Hreapcă 2008 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *La variation linguistique sous la perspective de l’informatisation des atlas régionaux roumains*, în „Revue roumaine de linguistique”, LIII, 1–2, p. 107–123.
- Faiciuc 1985 = Ioan Faiciuc, *Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR–Banat*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, t. XXX, p. 43–51.
- Flydal 1951 = Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l’état de la langue*, în *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Bind XIII, Oslo, Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, p. 240–257.
- Gadet 1996 = Françoise Gadet, *Niveaux de langue et variation intrinsèque*, în *Niveaux de langue et registres de la traduction*, sous la direction de P. Bensimon, „Palimpsestes”, 10, p. 17–40.
- GALR II = *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Hoenigswald 1966 = Henry M. Hoenigswald, *A Proposal for the Study of Folk-Linguistics*, în *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, The Hague/Paris, p. 16–26.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1995 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația: structuri și strategii*, București, Editura ALL.
- Manu Magda 2018 = Margareta Manu Magda, *Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc*, în *Lucrările celui de-al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Veronica Ana Vlasin, Dumitru Loșonți, Nicolae Mocanu (eds), Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, p. 170–191.

- Olariu 2017 = Florin-Teodor Olariu, *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*, Iași, Editura Institutul European.
- Pop 1927 = Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, II-e partie, 1926, Paris, Librairie J. Gamber.
- Pușcariu 1936–1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, Cluj, IX, p. 403–446.
- Sala 1957 = Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas linguistique roumain*, în *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, Editura Academiei, p. 189–199.
- Saramandu 1981 = Nicolae Saramandu, *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în *Logos Semantikos: Studia Linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Brigitte Schlieben-Lange (ed.), Berlin, Walter de Gruyter, p. 89–98.
- Teaha 1970 = Teofil Teaha, *Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août-2 septembre 1967*, II, București, Editura Academiei, p. 41–48.
- Vulpe 2004 = Magdalena Vulpe, *Comentarii metalingvistice în textele dialectale*, în *Opera lingvistică*, I. *Dialectal. Popular. Vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium [prima publicare: 1970], p. 419–423.

REMARKS ON THE METALINGUISTIC COMMENTS IN NALR

ABSTRACT

Our work approaches, based on NALR, the metalinguistic comments having a diastratic and diaphasic connotation. The diastratic differentiations refer to demographic and social aspects, such as: the speech of the old vs. the young, women's speech vs. men's speech, the speech of people belonging to different social strata, rural vs. urban environment, subdialect vs. standard/literary language, etc. The diaphasic differentiations, also called “situational” or “stylistic”, regard the individual and expressive levels, influenced by motivational and attitudinal factors. Being tightly interdependent, these differentiations, together with the diatopic ones, represent an illustrative proof pleading for integrating the contextual, extra-linguistic factors into the dialectological research. On the other hand, the metalinguistic comments express, beside the subject's ability to reflect the linguistic facts belonging to his/her own subdialect, the ability to describe and explain them, too, as a form of linguistic conscience.

Keywords: *metalinguistic comments, linguistic conscience, dialectal atlas, diastratic differentiations, diaphasic differentiations.*

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ANUAR DE LINGVISTICĂ

ȘI

ISTORIE LITERARĂ

T. LXII • 2022

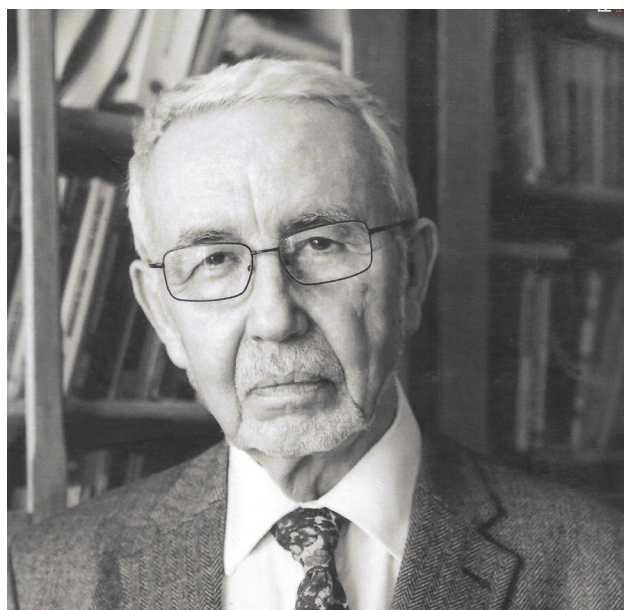
NUMĂR SPECIAL

IN MEMORIAM STELIAN DUMISTRĂCEL

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2023

Volum proiectat și realizat de
Luminița BOTOȘINEANU, Daniela BUTNARU
și Florin-Teodor OLARIU

STELIAN-TRAIAN DUMISTRĂCEL
(1937–2022)

SUMAR

PORTRETE, EVOCĂRI

LUMINIȚA BOTOȘINEANU, FLORIN-TEODOR OLARIU, <i>Profesorul nostru</i>	9
DAN S. STOICA, <i>Cuvinte noi? În memoria profesorului Stelian-Traian Dumistrăcel</i>	13
RUDOLF WINDISCH, <i>In Erinnerung an Stelian Dumistrăcel (19.08.1937 – 18.03.2022)</i>	17
REMUS ZĂSTROIU, <i>Stelian Dumistrăcel – omul, cercetătorul, profesorul</i>	25

STUDII, ARTICOLE, NOTE

NISTOR BARDU, <i>Un junimist aromân: Ioan Caragiani</i>	29
SILVIU-IOAN BEJNARIU, RAMONA LUCA, VASILE APOPEI, FLORIN IFTENE, <i>Editarea textelor dialectale folosind transcrierea fonetică specifică limbii române</i>	37
CRISTINA BLEORȚU, <i>Drumuri bune! O nouă tradiție discursivă?</i>	55
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>Omagiu lui Stelian Dumistrăcel: jurnalul de anchetă dialectală ca paratext</i>	63
ASTRID CAMBOSE, <i>Scrisori și introduceri semnate de respondenții la Cestionarul linguistic al lui B.P. Hasdeu</i>	79
ROZALIA COLCIAR, <i>Câteva precizări asupra comentariilor metalingvistice în NALR</i>	107
MIOARA DRAGOMIR, <i>Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române (Litera B)</i>	119
ALIN-MIHAI GHERMAN, <i>Câteva note lexicale</i>	145
DUMITRU LOȘONȚI, <i>Rectificări și contribuții etimologice (III)</i>	159
MARIA MARIN, <i>Despre o construcție arhaică atestată în graiurile românești din Banatul sârbesc</i>	181

ION MĂRII, <i>Note lexicografice</i>	185
CRISTINEL MUNTEANU, <i>De la frazeologisme verbale la compuse substantive.</i> <i>O trăsătură sui-generis a limbii române</i>	207
ALA SAINENCO, <i>Laudatio</i> pentru profesorul Stelian Dumistrăcel la conferirea titlului de <i>Doctor Honoris Causa</i> al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți (29 martie 2012)	233
PETRONELA SAVIN, <i>Practicile orale de partajare a rețetelor culinare</i>	241

CONTENTS

PORTTRAITS, REMEMBERING

LUMINIȚA BOTOȘINEANU, FLORIN-TEODOR OLARIU, <i>Our Professor</i>	9
DAN S. STOICA, <i>New Words? In Memory of Stelian-Traian Dumistrăcel</i>	13
RUDOLF WINDISCH, <i>In Memory of Stelian Dumistrăcel (19.08.1937 – 18.03.2022)</i>	17
REMUS ZĂSTROIU, <i>Stelian Dumistrăcel – the Man, the Researcher, the Professor</i>	25

STUDIES, ARTICLES, NOTES

NISTOR BARDU, <i>A Macedo-Romanian Member of "Junimea" Society: Ioan Caragiani</i>	29
SILVIU-IOAN BEJNARIU, RAMONA LUCA, VASILE APOPEI, FLORIN IFTENE, <i>Editing Dialectal Texts Using the Phonetic Transcription Specific to the Romanian Language</i>	37
CRISTINA BLEORȚU, <i>Drumuri bune! ['Have a Nice Trip'] A New Discursive Tradition?</i>	55
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>Tribute to Stelian Dumistrăcel: the Diary of the Dialectal Investigation as a Paratext</i>	63
ASTRID CAMBOSE, <i>Letters and Introductions from the Respondents to B.P. Hasdeu's Linguistic Questionnaire</i>	79
ROZALIA COLCIAR, <i>Remarks on the Metalinguistic Comments in NALR</i>	107
MIOARA DRAGOMIR, <i>Lexical Rarities in Hronograf den începutul lumii [Chronicle from the Beginning of the World] (ms. 3517) – Analysis for Prospective Work of the Dictionary of the Romanian Language and on the Etymological Dictionary Edited under the Aegis of the Romanian Academy (Letter B)</i>	119
ALIN-MIHAI GHERMAN, <i>Some Lexical Notes</i>	145
DUMITRU LOȘONȚI, <i>Etymological Corrections and Contributions (III)</i>	159
MARIA MARIN, <i>On an Archaic Construction Attested in Daco-Romanian Idioms from the Serbian Banat</i>	181

ION MĂRII, <i>Lexicographical Notes</i>	185
CRISTINEL MUNTEANU, <i>From Verbal Phraseologisms to Compound Nouns. A Sui-Generis Feature of the Romanian Language</i>	207
ALA SAINENCO, <i>Laudatio of Professor Stelian Dumistrăcel on Becoming Doctor Honoris Causa of “Alecru Russo” University of Bălți, 29 March 2012</i>	233
PETRONELA SAVIN, <i>Oral Practices for Sharing Recipes</i>	241

RARITĂȚI LEXICALE ÎN *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII* (MS. 3517 CCA 1658–1661) – ANALIZĂ ÎN VEDEREA LUCRULUI LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE ȘI LA DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*, REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE (LITERA B)

MIOARA DRAGOMIR*

1. Continuăm seria articolelor care a debutat în 2019 cu analiza cuvintelor cu litera A¹ excerptate din manuscrisul 3517 (608 foi recto-verso), prototip a peste 50 de copii (Mihăescu 2006: 176)² răspândite în toate regiunile istorice românești de-a lungul secolelor; manuscrisul 3517 cuprinde două texte, între care cel mai amplu (f. 1^r – f. 592^r) este traducerea din limba greacă *Hronograf den începutul lumii*. Corelând o seamă de informații, am datat traducerea ca fiind realizată în perioada 1658–1661 și am ajuns la concluzia că ms. 3517 a putut fi copiat după această dată și ante 1672 (Dragomir 2007), când *Hronograful* de pe acest ms. a fost copiat în ms. 86 (Ștrempel 1998, 1999). Am argumentat în lucrări ample, pe de o parte cu argumente filologice ce au reieșit în special din comparația cu sursele grecești, pe de altă parte cu argumente de ordin lingvistic, îndeosebi lexicale, că traducerea *Hronograf den începutul lumii* este o operă a cărturarului moldovean Nicolae Milescu Spătarul (Dragomir 2007, Dragomir 2017).

2. Din prezentarea cuvintelor cu litera B, pe care o realizăm în acest articol, se poate observa, de asemenea, varietatea lexicului *Hronografului* și faptul că cele 108 lexeme pe care le avem în vedere prezintă interes sub aspect lexicologic și lexicografic: ca prime atestări sau ca atestări rare de la mijlocul secolului al XVII-lea, ca atestări unice chiar (întregind lista de cuvinte acolo unde cuvântul nu a fost înregistrat în dicționare), de asemenea, prin semantismul sau prin forma lor,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (mioaradragomir_2006@yahoo.com).

¹ *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române, redactate sub egida Academiei Române (litera A)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIX–LX, 2019–2020, p. 7–42.

² Din manuscrisele cronografului de acest tip, tradus în sinteză după originalul grecesc al lui Dorotheos de Monemvasia și al lui Matheos Kigalas, autorul spune însă că s-au răspândit peste 70 de copii (Mihăescu 2006: 173, 240).

ori prin contextul gramatical în care apar. Am analizat 25 din acești termeni în lucrarea despre lexicul *Hronografului* publicată în 2017, însă și aceștia au fost reluați în acest articol, cu date suplimentare, raportate la atestările din epoca veche aflate în DA și în DELR: *bail*, *barát*, *bărbier*, *bătrânească*, *beglerbei*, *bețiv*, *bezăstem*, *bogoboreș*, *bogonosăș*, *bogoslov*, *bogoslovie*, *boierie*, *bolnăvi*, *bortășa*, *bostangi* *bașa*, *bucium*, *bucățea*, *bucuros*, *buhăvie*, *buimăci*, *buiurdium*, *buluc*, *bunătate*, *bute*, *butuc*.

În unele locuri am oferit și alte atestări din texte vechi, pe care le-am întâlnit în demersul de cercetare a lexicului *Hronografului* sau cu vreun alt prilej de studiu, atestări care vor putea fi folosite în redactări, în statistici sau în cercetarea lexicului vechi sub diverse aspecte.

ba adv., interj. < sl. (bg., sb., rus., rut., pol.) *ba*, cf. DA³. Cuvântul, considerat interjecție sau conjuncție și tratat pe mai mult de două pagini, este ilustrat în special cu exemple din texte populare sau din Creangă, Coșbuc etc. și mai puțin din texte vechi. În *Hronograf* am observat câteva situații în care acest cuvânt se întâlnește de mai multe ori în contexte de tip colocvial. **1.** O situație este utilizarea „ca răspuns la întrebări, adesea oratorice, puse anume ca să li se dea un răspuns negativ și introduse de cele mai multe ori prin *au*, *oare*”. Acest sens este printre puținele ilustrat și cu citate din limba veche (CORESI, ap. GCR, VARLAAM, C.). *Acum, că ieșiră aceaste odoară scumpe den săcrieș, are vrio cinste, au ba?* În cadrul acestei situații, cuvântul se utilizează cu o nuanță pentru care în DA se specifică „foarte obicinuît în alternative” și se oferă un exemplu din CAZANIA (1644). Această utilizare se întâlnește în *Hronograf* de câteva ori, valoarea gramaticală a termenului fiind cea de adverb: *Întrebați-l să știț: muiere-i ieste, au ba?* f. 15^r; *Cumu-i pare, putea-va înfrânge pre Crisu să-l biruiască, au ba?* f. 119^r; *Putea-va hi până la sorocu, au ba?* f. 251^v; *Să să mai cearce: direptu s-au giudecat au ba* f. 456^v. **2.** În DA, referitor la acest context lingvistic, se precizează: „sensul original al lui *ba* e deci (indiferent dacă în răspunsul nostru se cuprinde, în mod obiectiv, o afirmare sau o negare) «dimpotrivă, din contra!»”. Această situație nu este ilustrată cu exemple din limba veche. În *Hronograf* o întâlnim în contextele: „*Bătrân ești și slabu, sărace, și nu vei putea agiunge la tabără [...]. Iară acel unchiași dzăsă cătră împăratul, fără nici o frică: „Ba, cinstite împărate, nu sânt slabu, ce mai tare sânt acumu”* f. 437^r; *Ba n-are acumu nice o cinste săcrieșul, ce au rămas un lucru săcu și fără prețu* f. 345^v.

băier s.n. – v. *baie*, cf. *îmbăiera*, *dezbăiera*, cf. DA; CIORĂNESCU: „origine incertă. În general se consideră ca etimon lat. *bājūlus*, -i «hamal» [...], trebuie să presupunem o pronunțare pop. a lui *baiulus*, de tipul **baliulus*”, lat. *baiula*, cf. DELR (s.v. *baieră*). Cu sensul din *Hronograf*, „parte a unui obiect (de obicei o împletitură sau o curea), de care acesta atârână sau de care poate fi apucat”,

³ Pentru siglele din *Dicționarul limbii române* (seria veche), vezi *Bibliografia* din DA.

cuvântul nu prezintă nicio atestare în limba veche (DA s.v. *baier*, *baieră*). În DELR, prima atestare datează din anul 1765. În *Hronograf* se află o atestare anterioară cu un secol: *Purta un baier la piept cu o iconiță mică* f. 388^r.

băil subst. – et. nec. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. Probabil înseamnă, după cum rezultă din context, „căpitan de oaste”: *Era pre aceaia vreama acolo, la Anapli, mai mare bail și căpitan anume Vitorie Garțoni* f. 515^r.

balăor s.m.⁴ – în DA (s.v. *balaur*) se precizează că etimologia este necunoscută și se face o scurtă discuție, în care se arată că termenul „e înrudit cu alb. (tosic) *boľę* «șarpe mare», (gegic) *buuroję* «un fel de șarpe mare», *bulār* «șarpe acvatic» și cu sb. (în Muntenegru și în Ragusa) *blavor*, *blavur*, *blaor*, *babor*, *blavor*, *blavorak*, *blavoruša*, *blor*, *bloruša* «un fel de șarpe mare»”; SCRIBAN propune ca etimologii sb. *blavur*, *blavor*, d. alb. *bolă*, din **bolvā*, *balaur*, care vine d. lat. *bēlūa* „dihanie”. Sensul din *Hronograf* „monstru cu înfățișare feroasă, având formă de șarpe, acoperit cu solzi verzi sau aurii, cu coadă lungă, mai adesea înaripat, cu unul, șapte, nouă sau doisprezece capete (încornorate), care cresc la loc, uneori în număr mai mare când i se taie; cf. zmeu” este atestat în VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. și în BIBLIA 1688, în mai multe locuri (DA s.v. *balaur*). Prima atestare din DELR este un antroponim din anul 1480. În *Hronograf* se află câteva dintre primele atestări din secolul al XVII-lea, după VARLAAM, C.: *Să feace un balaor mare și înghiți pre șerpui celoralalți* f. 32^v; *Vaviloneanii credea într-un balaor mare, ce dzicea că iește dumnădzău viu* f. 122^v.

băltă s.f. – element de substrat, cf. alb. *baltë* „nămol, noroi, mocirlă”, cf. DELR, unde se prezintă, între altele, și etimologia vsl. *blato*. Cu sensul „o întindere mai mare de apă stătătoare”, acest cuvânt apare în PS. SCH., în anul 1655, în anul 1682, în 1693, în BIBLIA 1688, în Radu GRECEANU (1691), M. COSTIN, LET. În DELR, prima atestare este toponimul *Bald*, din 1334. Oferim și o atestare din *Hronograf*, de la mijlocul secolului, printre primele atestări dintre cele pomenite anterior: *Un moru, adecă un arap de cei negri, ce-au fost subaș pre un sat, l-au fost zărit când au intrat în baltă, în paporă* f. 510^v.

ban s.n. – în DA se spune că termenul are etimologie necunoscută, dar se face o discuție mai întinsă, referitoare la circulația lui în dialectele sud-dunărene și la alte chestiuni care ar putea fi sugestii în stabilirea etimologiei; în DELR se indică în primul rând etimologia propusă de H. Mihăescu, lat. med. *banus* „monedă” (< sud-sl. *ban*). Pentru explicația „ca nume generic, *ban* înseamnă orice monedă (sau hârtie care reprezintă valoarea unei monete) recunoscută ca instrument de schimb și ca mijloc de plată”, cuvântul este înregistrat în ANON. CAR., N. TEST., PSALT. 1651, PRAVILA MOLD, VARLAAM, URECHE, LET., M. COSTIN, LET., DOSOFTEI, V.S. În DELR se indică o primă atestare din anul 1413. În *Hronograf* se află atestări de la mijlocul secolului: *Veniia den toate țărăle cu*

⁴ Prezintă cuvintele exact cu forma lor din *Hronograf*, care, în unele situații, nu este forma de cuvânt-titlu, ci variantă lexicală.

bani la faraon împărat pentru pâinea f. 22^v; Eu Ț-am gătat de tot de ce trebuiește pentru casa lui Dumnădzău: aur, argintu, și **bani** de aramă, și **bani** de hier f. 72^r; Și-ș strânsă și el oști turcești și **pre bani** și să dusă spre răsărit f. 475^v ș.a.

barát s.n. < tc. *berat*, cf. DA (s.v. *berat*), ȘIO II₂, DELR (s.v. *berat*). Cu sensul „diplomă sau brevet de investitură dat de Înalta Poartă mai ales domnilor românești, la instalarea în domnie”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. I, N. COSTIN, LET. II (DA s.v. *berat*). În DELR, prima atestare este din anul 1675. În SUCIU, D. se precizează că prima atestare datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. În *Hronograf*, termenul nu se referă la realități românești, dar sensul este apropiat: „act care are semnătura sultanului și prin care cel care îl posedă are libertatea de a folosi un anumit bun, de a face o anumită acțiune etc.”: *Și-i întrebă cu ce tărie țin ei, niște ghiauri, un lucru împărătesc ca acela, scump, de să închină ei, că-i harnic de a să închina sânghur împăratul într-aceaia besearecă. Iară ei arătară baraturi făcute de la sultan Mehmet și de la sultan Paiazăt și și de la alți împărați* f. 522^v.

bárdă s.f. < magh. *bárd*, cf. DA, etimologie indicată și în DELR. Cu sensul „un fel de secure mică cu tăișul mai lung și (de obicei) ceva curbat și cu coada scurtă etc.”, cuvântul se află în CUV. D. BĂTR. și în BIBLIA 1688. În DELR se indică o primă atestare în jurul anului 1600. Atestarea din *Hronograf* complineste aceste puține atestări: *Purtându-l pren Țarigrad, trecutu-l-au și pre la niște mesărniță. Iar un mesărciu, ca să facă și el voia împăratului, l-au lovit cu //* f. 349^r o **bardă** preste picioare.

băște s.f. (pl. *băște*, *băștiuri* s.n.) < pol. *baszta*, cf. DA (s.v. *baștă*); pol. *baszta*, magh. *bástya*, cf. DELR și SCRIBAN. 1. Cu sensul „masiv de pământ (acoperit cu iarbă sau întărit cu zidărie sau cu îngrădituri de nuiete umplute cu pământ) ridicat în afara liniei fortificațiilor principale, spre a le proteja pe acestea; meterez, tabie (și neologisme) bastion, tranșee, retranșament, redută”, cuvântul este ilustrat în M. COSTIN, LET. I, în mai multe locuri, BIBLIA 1688, la N. COSTIN, LET. I și la NECULCE, LET. II. În DELR se indică drept primă atestare o utilizare de la anul 1600. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *Tocmi zidiurili și băștele cetățâi Efhaitei* f. 439^r; *Și ceru loc la greci, sultanul acesta, de-i deaderă ca să-ș facă ceta<te> deasupra farului, aproape de Țarigrad. Și o făcea cu țării de zădiuri și <cu> băștiuri* f. 476^r; *Dobândiră zidiurili ceale mare și pusără steaguri prentre-însa și pren băște* f. 477^v. 2. În *Hronograf*, cuvântul are și sensul de „turn”, prin care se glosează un turcism, considerat a fi mai puțin cunoscut: *Închisără-l într-o culă de piatră în mare [...]. Iară împăratul [...] au trimis acolo unde era închis, într-acea culă, adecă băștea, ș-au învățat de l-au orbit* f. 275^v.

bâte vb. III tranz. – lat. *battere* (*battuere*), cf. DA, DELR. 1. Cu sensul „(despre instrumente muzicale, clopot, ceasornic etc., care produc un zgomot ritmic prin bătaia «limbii» sau ciocanului în clopot etc.) a suna în mod ritmic”, cuvântul este înregistrat în secolul al XVIII-lea în AMIRAS, LET. III. *Hronograful* prezintă

o atestare anterioară: *Și vru să puie ceasornice în Țarigrad, să bată ceasuri, ca și la Veneția* f. 523^r. **2.** În DA este ilustrată situația „despre soare se zice că bate mai ales atunci când dogorește etc.”, dar nu și „(despre stele) a străluci”, așa cum apare în *Hronograf*: *Au fostu răsărindu soarele fără radză, până ce au fostu apuindu și s-au fostu bătându stealele ceriului, cât părea că vor să cadză den ceriu* f. 267^r.

băgá vb. I tranz. – et. nec.; în DA se face o discuție mai largă asupra unor posibile etimologii. **1.** Nu am întâlnit tratată situația în care verbul la forma reflexivă se află în construcția *a se băga cu scârbă, zăzanie, zavistie* etc., cu sensul „a interveni în defavoarea cuiva”: *Iar Sara nu suferi, ce să băgă cu scârbă cătră Avraam și goniră pre Agar* f. 8^v. **2.** De asemenea, nu am întâlnit construcția *a băga cu cuvinte rele*, cu sensul „a cleveti”, din contextul: *Unii dentru boiării împărăției, având zavistie mari la inema lor și fiind neprieteni și voitori de rău împărăteasăi, [...] băgară cu cuvinte rreale spre împărăteasa pre fiu-său, Costantin împărat* f. 358^v. **3.** Cu valoare de reflexiv, cuvântul are sensul „a se duce, a merge”, în contextul: *Cu acesta cumpăt să purtă nebunul de împărat, să să bage el sânșur noaptea pre întunearec, să margă atâta cali cu Theodosăie* f. 371^v.

bănat subst. < magh. *bánat*, în DA, DELR. **1.** În DA, cuvântul este înregistrat în expresia *a (-i) fi (cuiva) cu bănat* și are sensul „a fi supărat, a se supăra (pe cineva și pentru ceva)”, care în DM apare doar cu forma negativă a verbului: *a nu-i fi cuiva cu bănat*, cu sensul „a nu lua în nume de rău rugămintea sau întrebarea cuiva”. Expresia nu are corespondent în textul grecesc și apare în *Hronograf* în câteva locuri, cu sensul din DA. În dicționarul-tezaur nu este ilustrată cu citate din epoca veche, dar este înregistrată o dată, cu inversarea construcției, *cu bănat să nu fie*, în MUSTE, MAG. IST. În *Hronograf* expresia apare în contextele: *De voi muri atunce, nu-m va hi bănat* f. 94^r; *Să nu hie cu bănat măriei tale, că pre cât vom ști și vom cunoaște, pre direptate spune-vom* f. 115^r; *Părintele nostru n-au vrut să ne cheame de față să ne hie bănat unuia pre altul, ce singur cu mâna sa au scris ș-au iscălit* f. 204^v. **2.** Sensul care apare și în *Hronograf*, „măhnire, supărare, cf. s u p ă r”, cunoaște mai multe atestări în epocă: DOSOFTEI, V.S., M. COSTIN, LET. I, N. COSTIN, LET. II, CANTEMIR, IST. (DA, s.v. *bănat*). În DELR se indică drept primă atestare intervalul 1561–1563. *Hronograful* oferă atestări anterioare celor din DA: *Pentru să nu aibă împărăteasa bănat despre năroade și blăstăm pre urmă, [...] dzăsă împărăteasa de cumpăniră avuția* f. 396^r; *Iară Svântul Ethimie, toate //f. 427^v aceastea le priimiia și le suferiia, fără nice un bănat*.

bărbát s.m., adj. – lat. *barbatus*, -a, -um „cu barbă, bărbos”, cf. DA, DELR.

1. Cu sensul „om matur (spre deosebire de copil, băiat, flăcău, june, pe de o parte, de bătrân, moș, moșneag (ghiuș, vâj), pe de altă parte) de sex masculin (în opoziție cu femeie sau muiere)”, cuvântul este atestat în COD. VOR. și PRAVILA. *Hronograful* prezintă o nouă atestare: *Pe după moartea lui Mihail Făicavul stătu împărat fiu-său, Theofil. Și era în vârstă de bărbat și om deplin* f. 379^v. **2.** Cu sensul „plin de curaj bărbătesc, inimos, energic, viteaz, voinic”, cuvântul este

ilustrat cu citate din MOXA și dintr-un ms. din anul 1694, ap. GCR. În *Hronograf* se află o altă atestare: *Aleasără dentru dânși doisprece oameni carii știia ei că sânt mai bărbat și mai chitiț de oaste* f. 449^r.

bărbăție s.f. < *bărbat* + suf. *-ie*, cf. DA. Cu sensul „curaj, vitejie, energie”, cuvântul este înregistrat în MOXA și N. COSTIN, LET. În *Hronograf*, cuvântul este utilizat de mai multe ori cu acest sens: *Fiț cu nădeajde și staț cu bărbăție mare, că și împăratul iată că sosește într-agiutoriul vostru* f. 378^r; *Iară un boiëriu al său, domestihul de școală nu-l lăsă, ce-i dzăsă să stea cu bărbăție, ca un împărat* f. 451^v, cf. f. 289^v, f. 428^v, f. 602^v. 2. Cu sensul „faptă vitejească, bravură”, cuvântul se află înregistrat într-un ms. din secolul al XVII-lea și în ANTIM, P. În *Hronograf* se întâlnește în contextele: *În dzălele tătâne-său, lui Costantin, au făcut multe izbânde și bărbăți spre sarachineanii de la răsărit* f. 434^r; *Nichifor Foca dacă feace aceale bărbăți mare și izbânde, veni la Țarigrad pobeđuitor* f. 434^v.

bărbiiër s.m. – „neologism intrat de timpuriu în limbă, prin filiațiune neogrecescă (μπαρμπιέρης idem), din it. *barbiere*, idem” (DA). Cu sensul cunoscut, „acela care are meseria de a rade barba și de a tunde părul”, cuvântul este reprezentat prin citate din FLOAREA DARURILOR (1700) și dintr-un text din anul 1754. În DELR (s.v. *barbă*) este dată o primă atestare din anul 1561 și etimonul var. (inv.) *bărbiaru* < μπαρμπιέρης; var. *barbir* < săs. *Barbier*. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celor din DA: *Au chemat pre bărbiiëriu și i-au ras acei 7 peri den capul lui* f. 59^r.

bătrâneăță s.f. < derivat din *bătrân* + suf. *-ețe (eață)*, cf. DA. Cu sensul „(abstract) vârstă înaintată, vârsta omului bătrân (în opoziție cu: *tinerețe, junete*)”, cuvântul este înregistrat în VARLAAM, C., NECULCE, LET. II. În DELR se indică intervalul 1573–1583. *Hronograful* oferă alte atestări: *Iară maică-sa nu vrea să-l lasă, ca să aștepte o hrănească la bătrâneăță* f. 402^r; *Iară nu l-au fost otrăvit nime, ce s-au otrăvit sângur de voia rea și de ciudă, unde-l scoseasă den împărăție la bătrâneățale lui* f. 504^r; *Doftori, duhovnici și bărbați chitiți cu svaturi, fiiule, să ții pre lângă tine și să-i aibi întru toată viața dzălelor tale și cu dânșii să petreci, de ți-i voia să-ți fie bătrâneățale cinstite* f. 597^r.

beat adj. – lat. *bibitus*, cf. DA. Cu sensul „cu mintea turburată de băuturi alcoolice etc.”, cuvântul este atestat la CORESI, PS., VARLAAM, C., BIBLIA 1688, NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se întâlnesc alte atestări, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Să nu-l întâmpine vriun nebun sau vriun bat, să-l lovască* f. 425^r; *Și tot îmbla bat și amețat. Și unde știia vreun bețav și nebun, pre unii ca aceia trimitea domni pre la cetăț și pren orașe* f. 442^r; *Încălecară beți, amețat, precum le ieste lor obiceiul și fără nice un cumpăt deaderă năvală asupra porții împăratului* f. 470^r, cf. f. 407^r, f. 466^r.

beci s.n. – „cuvânt de origine cumană (cf. *beči el* «urbs munită»; în turcește se găsește numai în numele propriu *Beč* = Viena, cuvânt trecut și la cronicari și, prin mijlocire ungurească, și la românii din Ardeal)”, cf. DA; în DELR se indică în primul rând etimologia propusă de Vl. Drimba, cuman. **beč* (= *peč* „cuptor”).

Cu sensul „încăpere boltită (la o casă) sub nivelul pământului, subsol boltit etc.”, cuvântul se întâlnește la NECULCE și în anul 1780. În DELR se indică o primă atestare din anul 1680. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară: *Arsă și curțale unde era scaunul patriiarhului, ce să chema Thomait, care curț avea beciur[fi] pe dedesuptu boltite; și era acolo toate izvoadele cărțelor careli au scris Ioan Zlataust f. 360^r.*

becisnic adj. < vsl. *безъчъстъникъ* „fără cinste, infam”, cf. DA. Cu sensul mai rar „nevoiaș (ca forță fizică), slăbuț (trupește)”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful* oferă o atestare: *Fiind tot bolnav și becisnic, i-au făcut tată-său parte și lui de împărăție și i s-au venit cetatea Solomul f. 466^v.*

becisnicie s.f. < *becisnic* + suf. *-ie*, cf. DA. Sensul „stare jalnică, slăbiciune fizică, neputință” nu este înregistrat în DA. *Hronograful* prezintă o atestare: *Ștefan au trăpit becisniciia și urgiia cu mari tărie, ca un bărbat deplin, noaspreace ai, până ce-au murit f. 433^r.*

beglerbēi s.m. < tc. *Begler-begi* (*beyler-beyi*), cf. DA, ȘIO II₂. Cu sensul care apare și în *Hronograf*, „guvernator general, pașă cu trei tuiuri”, cuvântul este înregistrat în MAG. IST. I (DA s.v. *beilerbei*). L-am întâlnit și la URECHE, L. 74, 75, R. GR. 177. În DELR se indică o primă atestare din anul 1479 (s.v. *bei*). În *Hronograf* apar două atestări anterioare celor din DA: *Apoi îl puseasă beglerbei apusului f. 491^r; Iară beglerbeiul acela, fiind și el dentr-aceaia sămințâie proclească ce era și Theolipt, întră îndată satana la inema lui f. 522^v.*

beli vb. IV tranz. < bg. *bělъ*, cf. DA; în DELR se indică în primul rând etimologia propusă de Gh. Mihăilă, vsl. *běliti* „a albi”, cf. bg. *belja* „a curăța de coajă”. Cu sensul „a desface sau a lua (toată) pielea de pe o vietate sau de pe un întreg membru al corpului”, cuvântul este ilustrat cu citate din DOSOFTEI, V.S., N. COSTIN, LET., MINEIUL 1776. În DELR, prima atestare este din anul 1582. În *Hronograf* se află o serie de atestări anterioare celor din DA, între care remarcăm de câteva ori situația în care verbul este însoțit de determinarea *de viu*: *Iară Saporu l-au belit de viu ș-au murit f. 169^r; Au belit de viu pre Sveati Chiril diacon ș-apoi l-au spintecatu și i-au scos rândza cu plămânile f. 211^r; Au prinsu pre un boiēr mare al său, ce s-au fostu rădicatu cu oști asupra împăratului, pre anume Evghenie, și l-au belitu de viu f. 232^v; Pre mulți boiēri creștini au tăiet ș-au urgisitu și totu cugetul lui era cum va mai beli oamenii și ce greime le va mai pune în spate f. 263^v; Când fu peste noapte, muri calul și-l beli cumpărătoriul și-i scoasă pielea în târg f. 424^r; f. 367^v, f. 441^r.*

besearecă s.f. – în *Hronograf*, cuvântul este utilizat și într-o sintagmă, ca determinare pe lângă substantivul *carte*, anume *carte de besearecă*, cu sensul „(carte) religioasă”, prin opoziție cu *(carte) elinească* „de filosofie; p. ext. laică”: *O deaderă părințâi de o învățară carte, filosofie elinească, de adâncu, și carte de besearecă și den dzî în dzî îi creștea înainte vâlfă f. 414^r; Casâiia, știind carte elinească foarte cu învățătură mare și carte de besearecă și gata a dare răspunsuri ritorilor și învățaților f. 425^v.*

beșică s.f. – lat. *vessica*, cf. DA, lat. *uessica*, cf. DELR. Cu sensul „umflătură sub epidermă produsă prin iritarea sau inflamarea pielii etc.”, în DA cuvântul nu are atestări din epoca veche. În DELR, prima atestare este din anul 1684. În *Hronograf*, cuvântul are atestări anterioare celei din DELR: *Marea Moartă... atâta-i de veninată și de otrăvită, cât, de-ș va pune om mâna într-însă, scote-o-va cu beșici, atâta ieste întop<să>cată* f. 9^v; *Deade Dumnădzău den pravul aceii spudză de să făcură tot beșici peste toate trupurile oamenilor ș-a vitelor* f. 34^v.

bețâv adj. < *beat* + suf. -*iu* („devenit -iv, poate sub influența paleosl. *пижанивъ*, idem”), cf. DA. Cu sensul „care are patima (sau darul) beției, care e dat la beție”, cuvântul este atestat în CORESI, E., MARGĂRITARE (1691), N. COSTIN, LET. II. În *Hronograf* se află atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Bețâvul de Mihail împărat, vădzând că n-are să mai cheltuiască să-ș facă pofteli inemii lui, s-au apucat de au strâcat acel lucru scumpu* f. 397^r; *Și tot îmbla bat și ametât. Și unde știia vreun bețâv și nebun, pre unii ca aceia trimitea domni pre la cetăț și pren orașe* f. 442^r, cf. f. 589^v.

beție s.f. < *beat* + suf. -*ie*, cf. DA. **1.** Cu sensul „starea în care se află omul beat, turburare a minții etc.”, cuvântul este atestat într-un text al mitropolitului Dosoftei, în N. COSTIN, LET. II, NECULCE, LET. II. În DELR (s.v. *beat*) se indică o primă atestare din 1563–1583. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *El, de ametala bețâii, nu putea să clătească den patu-ș* f. 294^v; *Rafail atâta era trivarvar, și bețâv, și becisnic, cât odănăoară în toată săptămâna cea mare, naintea Paștelor, el de bețâie nu putea să stea în scaunu-și* f. 491^v. **2.** Cu sensul „petrecere cu băutură (cântece și joc), chef”, cuvântul este înregistrat mai ales la plural, în COD. VOR., CORESI, ap. GCR I, VARLAAM, C., URECHE, LET., NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Au chemat împărăteasa pre toți boiării sfatului și le arătă toată avuțâia împărățâii, vădzând pre fiu-său că apucă începătură rrea de curvie, și de bețâi, și de răsâpa împărățâii* f. 396^r. *Dimitrie despot să purta rrău și petrecea viața lui în bețâi și în mândrii* f. 487^v.

bezăstém s.n. – cuvântul nu este înregistrat în DA și nici în DELR. Este discutat în SUCIU, D., unde se indică etimologia tc. *bezesten*, (învechit) *bezestan*, *bezistan*, cf. bg. *bezisten*, scr. *bezîsten*, *bezîstan*, alb. *bezestén*, *bezistán*, ngr. *μπεζεστάρι*, magh. *bezeszten bezesten*, arom. *bizusténe*, cu sensul „piață acoperită, hală comercială”. În *Hronograf*, cuvântul se află în contextul: *Și să feaceră jacuri și apucături pre la bezăstemuri, și pre la dugheane, și pre la magopii* f. 282^r.

béznă s.f. < vsl. *вездъна* „abyssus”, „propriu: «fără-fund»”, cf. DA. **1.** Cu sensul „abis, adâncime fără fund, hău, (învechit) fără-fund; cf. genune; spec. (în scrieri religioase) adâncimea iadului”, cuvântul a fost înregistrat în COD. VOR., CORESI, E., VARLAAM, C., N. TEST. 1648, BIBLIA 1688. *Hronograful* oferă o altă atestare: *I-au luat procleații sufletul de l-au dus în tartaru // f. 174^r și-n băznă, cum ș-au agonisit*. **2.** Cuvântul este utilizat și cu sensul „loc îndepărtat, ascuns”: *Așea să*

*amistuia cinul // f. 351^r călugărescu de groaza lui Copronim și a tiranilor lui și-ș spăsăia sufletele și trupurili pren pustii și pren **bezne**.*

bíci s.n. < vsl. **вичь**, cf. DA, DELR. Cu sensul „instrument cu care se dau lovături etc.”, cuvântul este atestat în anul 1765, ap. GCR II. În DELR se indică o primă atestare din anul 1563. În *Hronograf* există o atestare anterioară celei din DA: *I-au purtat goli pren tot Țarigradul și i-au bătut cu **bice** f. 447^v.*

bidivíu s.m. < tc. *bedevi*, cf. DA, DELR. Cu sensul „cal (de călărie) de rasă arabă etc.”, cuvântul este ilustrat cu citate din MOXA și ALEXANDRIA. În DELR se indică o primă atestare din anul 1511. *Hronograful* oferă o atestare de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Avea 40 de mii de iape de prăsilă și 10 mii de armăsari sireapi și 3 mii de **bidivii** învățați povodnici, tot cu șeale ferecate și cu toltarele de mătasă f. 76^r.*

biet adj. < cf. vsl. **вѣдѣнь**, cf. DA. Cu sensul „vrednic de compătimire, sărac, sărman (când acestea au funcțiune de atribut pus înaintea substantivului)”, cuvântul nu este înregistrat cu atestări din epoca veche. În DELR se indică o primă atestare din anul 1673 a cuvântului cu acest sens. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Purta pre **bietul** patriarhu la giudeațe și la divanuri în toate dzâle f. 520^r.*

bîlă s.f. < bg. *било*, cf. DA; SCRIBAN indică etimologiile „vsl. **било**, *bârnă*, rut. *biló*, trunchi, cotor, rus. *било*, mai (ciocan)”; CADE propune ca etimologie bg. *било*; aceeași etimologie se indică în TDRG, DM, NDU, DEXI și CIORĂNESCU. Sensul din *Hronograf*, „trunchiul (sau parte din trunchiul) unui copac; bârnă”, nu are atestări pentru epoca veche în DA (s.v.), iar în DELR termenul este atestat la anul 1815. În textul nostru, cuvântul este utilizat mai devreme cu circa un secol și jumătate și apare în contextul: *Pluteli de suptu picioarele <lor> sânt făcute cruci de **bili** groasă, ca niști trunchi f. 452^r.*

bîne adv., s.n. < lat. *bene*, cf. DA. **1.** s.n. Cu sensul „ceea ce aduce cuiva mulțumire, satisfacție, folos, avantaj etc.; stare de mulțumire, noroc, îndeostulare, belșug; viață fericită, trai bun etc.”, cuvântul este înregistrat la NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Ț-am trimis datorii mea, cu ce îți sântu, toată, adecă capeteli, și iată că Ț-am trimis și dobânda și priimește și foarte-ț mulțămăscu de **bini** f. 336^v; Și **binele** gătirei lui, după cum fu zădirea lui, poroncă bună era-i sosată, că fiindu împreunate și mesâmeriia, adecă potrivala de dzâle și patruspreace a lunii pe după mesimerie și dzua a șeasă f. 540^r. Într-o altă situație, cu același sens, articulat (și nearticulat) și precedat de adjectivul nehotărât *tot*, cuvântul se află de câteva ori în construcția *de tot binele*: *Și-i era țara sătulă de toată mana și de tot **binele**, numai ce le era grijea a rugarea pre Dumnădzău f. 90^v; Eu v-am credzut că sântet pravoslavnici creștini și drept și aveț de tot **binele**. Și socotescu că v-ar agiunge să vă țâneț cu al vostru și să nu asupriți săracii și să fiț apucători bucatelor lor f. 284^r; Toate oștili într-un glas lăuda pre Dumnădzău și pre împăratul și-i mulțămii, că să împlusă toț de tot **binele** f. 302^r; Au petrecut bini cu dânsul pren țări streini și-au tot izbândit și au dobândit de tot **bine**, de era toț avuț f. 310^v; Încărcându-ș corabiia de tot **binele** și venind cătră**

*casa lui pre mare, iară pentru zavistnicul diiavol, cela ce nu va bini oamenilor pururea, să feace o furtună groaznică pre mare, atâta cât s-au svărâmat corabiia f. 335^v. 2. Cu sensul care „arată situația subiectivă a vorbitorului (față de ceva sau cineva) care e plăcută, favorabilă, mulțumitoare etc.”, cuvântul nu este ilustrat cu atestări din epoca veche. În *Hronograf: De ți-i credința întreagă, de bine să-ți fie giurământul și de bucurie; iară de-ț va fi credința păgână și destrămțată, Domnul Dumnădzău de sârgu să facă plată* f. 544^v.*

bir s.n. < magh. *bér*, cf. DA. 1. Cu sensul „dare către stat, contribuție, impozit”, cuvântul este atestat în TETRAEV. (1574), MOXA, într-un document din anul 1684, ap. HEM. În DELR, o primă atestare este din anul 1441. *Hronograful* oferă o altă atestare, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Nu să mai apuca de altă, ce tot ședea de gândiia și sâmlăuia ce biruri și dări va mai scoate pre oameni* f. 367^r. 2. Cu sensul „tribut”, cuvântul este atestat în NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Și legă pace cu împăratul tare și încredințată, însă să-i dea împăratul bir pre an* f. 299^r; *Să dea împăratul biru pre an câte trei mii de galbeni* f. 312^r; *Să dea bir turcii și sarachineanii grecilor* f. 314^v.

birui vb. IV tranz. < magh. *birni*, cf. DA, magh. *bir*, cf. DELR. Cu sensul „a putea ajunge, a izbuti, a răzbi, a avea vreme sau puțință, a fi în stare, a ieși la cale etc.”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., M. COSTIN, LET. I, DOSOFTEI, V.S., N. COSTIN, LET. II. În DELR o primă atestare este din anul 1500. *Hronograful* prezintă una din primele atestări raportate la cele din DA: *Fugiia suindu-să într-un munte și până la un loc, cât i-au putut calul, au fugit călare, iară dacă nu i-au mai biruit calul, l-au lăsat ș-au fugit pedestru* f. 441^r.

biv subst. < magh. *bő, bőv*, cf. DA; magh. *bő, bög*, cf. DELR (prima atestare de la 1563–1583). Cuvântul este înregistrat și în locuțiunea *de biv*, cu sensul „din belșug”, ilustrată cu citate din epoca veche: COD. VOR., N. TEST. 1648, DOSOFTEI, N. COSTIN, LET. II, CANTEMIR, IST. *Hronograful* oferă o altă atestare: *Ședzu Ilie prorocu acolo cu acea văduvă și le tot agiunsără de biv de au mâncat* f. 82^r.

bívol s.m. < bg. *bivol*, cf. DA, vsl. *byvolŭ*, cf. DELR. Cu sensul „specie de rumegătoare cu corp robust și greoi, cu coarne late etc.”, în forma *bivol*, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET., iar în forma *bibol*, în BIBLIA 1688. În DELR, o primă atestare este din intervalul 1575–1577. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *Era pavăța îmbrăcată cu 7 piei de bivol* f. 141^r; *Multe cămile, și cai, și bivoli, și de alte dobitoace au pierit de acea iarnă mare* f. 327^r.

bizui vb. IV tranz. < magh. *bizni*, cf. DA, magh. *biz*, cf. DELR (prima atestare din 1582). Pentru sensul „a se încrede în puterile sale, a se crede destoinic, vrednic, harnic, capabil să..., (deci) a se încumeta, a îndrăzni, a cuteza să...”, nu există atestări din epoca veche. În *Hronograf*, cuvântul este utilizat cu acest sens de mai multe ori: *De mare lucru te apuci și ești prea tinerelu și nu vei putea sta împotriva lui Golianthu. Iară de te bizuiеști, tu pasă* f. 63^v; *Și era întâiu foarte*

dreptu lui Dumnădzău și cu credință mare, iară apoi ș-au prea înălțat inema și pre nime nu mai ținea în samă. Atâta s-au // f. 91^v **bizuitu**, câtu s-au cutezat ș-au vrut să între în oltariul Sionului; Iară un fecior a unui boiëriu mare, anume Artenavru, numai acela n-au fostu vrându să bage cuvintele Chirei în samă, că să **bizuia** unde era fecior acelui boiër mare f. 117^r.

blăznă s.f. < sl. **блaзнѣ** (**блaзнѣ**, **блaзнa**), cf. DA. DA înregistrează sensul din *Hronograf*, „om nătâng, prostănac”, în cronograful lui MOXA, tot cu valoare adjectivală. În DELR, o primă atestare este din 1573–1583. În *Hronograf* cuvântul se află în contextul: *Iară blazna de împărat, numai cum i-au grăitu, atâta au și prinsu bucuros să le hie pre voie* f. 205^r.

blămă vb. I intrans. – pentru formele de singular și plural *blăm* și *blămaș* ale verbului *a umbla*, în *Hronograf* există următoarele atestări: *De nu mă creadeți dumnevoastră, blămași cu mine acmu să grăiți și cu soțiile mele și să vedeți dumnevoastră că sintu omu dreptu* f. 250^r; *Blămași să vedem corabiia împărăteasă, că sosește* f. 382^r; *Blăm, c-au venitu omul cela ce au mai venitu* f. 55^v.

blăstămatör adj. < *blestema* + suf. *-ător*; cu sensul „care blestemă”, cuvântul este înregistrat în DA (s.v. *blestema*) în ANON. CAR. și în secolul al XVI-lea, în CUV. D. BĂTR. În DELR se indică o primă atestare din anul 1580. *Hronograful* oferă o altă atestare din secolul al XVII-lea: *Tu, spurcate și fără leage Arie, îndrăznești a-ți deșchide gura ta cea blăstămatoare și eretică* f. 535^r.

blid s.n. < vsl. **блюдѣ** (**блюда**), cf. DA. Cu sensul „vas de pământ sau de metal (mai rar de lemn), în care se pun bucatele ce se servesc la masă”, cuvântul este atestat în TETRAEV. (1574), în BIBLIA 1688, în anul 1745 și în anul 1780. În DELR se arată că prima atestare este într-un antroponim din anul 1486. *Hronograful* oferă alte atestări: *Așijdirea, și câte tepsâi, și blide, și medelnițe, și talgeri, și linguri, toate le-au topit și le-au făcut bani* f. 397^r; *Și-l dusă de-l aruncă dirept pre masă, în mijlocul blidelor* f. 404^r.

boághe s.f. < magh. *bagoly*, cf. DA, CADE, CIORĂNESCU, TDRG³, DELR; SCRIBAN indică magh. *bogoly*; NDU, DEXI propun magh. *boglya*. Cu sensul „buhă, bufniță” este atestat în CANTEMIR (ap. TDRG) (DA s.v.). Cuvântul este atestat și în BIBLIA 1688 (vezi studiul lui V. Arvinte din MLD III Lev.: 21). În DELR se arată că prima atestare este din jurul anului 1685. În *Hronograf*, aparent cu același sens, am identificat o atestare mai timpurie. Acest pasaj este o amplificare a narațiunii care aparține traducătorului, deci nu are corespondent în K [тѣѣ'] (= p. 365). Trebuie remarcat că, în contextul din *Hronograf*, cuvântul este folosit ca termen de comparație; este posibil ca structura *ca o boaghe în gura unui lup* să fi fost o comparație utilizată în limbă în epocă în zona Moldovei: *Iar bulgarul să iziia în mâni lui ca o boaghe în gura unui lup* f. 404^r.

boășă s.f. – lat. **byrsea*, *-am*, cf. DA. Cu sensul „punga care cuprinde testiculele”, cuvântul a fost înregistrat în MINEIUL 1766. În DELR se arată că prima atestare este din anul 1682. În *Hronograf* se află mai multe atestări

anterioare: *Era, acesta episcop Pavăl, arse boasele cu totul* f. 196^v; *Și-i agiunsără cu mărturii și dzisă împăratul de le-au tăiatu boasele* f. 267^r; *Că-i ieșiră bube reale prentre coapsă și la boasi* f. 352^v; *Cunoscură că partea trupului cea tainic[ă] au fost arsă și veștedzâtă cu boasi cu tot* f. 393^v.

bob s.m. < sl. бобъ, cf. DA. Sensul din *Hronograf* se referă la „planta alimentară din familia leguminoaselor, cu flori albe sau trandafirii și cu păstăi mari și puțin umflate”. În *Hronograf* apare o restricție semantică, întrucât se are în vedere „fructul acestei plante (și mai ales) sămânța (scoasă din păstare)”, pentru care nu au fost găsite ocurențe din epoca veche. În DELR se arată că o primă atestare este într-un antroponim din anul 1421. *Hronograf* oferă două atestări: *Dzicea să le dea de alte legumi, cum ar hi bobu muiatu, și curechiu murat, și de alte legumi* f. 100^r; *Nice pâine n-a mai mâncat, nice vinu n-au mai băut, ce numai ce-ș ținea sufletul cu legumi, și cu buruiene, și cu bob muiat* f. 113^r.

boboti vb. IV intrans. < sb. *bobotati*, bg. боботѣ, cf. DA. Cu sensul „a arde cu bobot, cu vâlvătai, cu zgomot, cu trosnituri”, cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v.), iar în DELR prima atestare este din anul 1683. *Hronograful* oferă o atestare anterioară, iar cuvântul are sens figurat: *Spurcatul împărat Leon, necum să-ș potoali eresăia, ce încă mai tare o au bobotit asupra svintelor icoani ș-a a creștinilor* f. 376^r.

bocet s.n. < derivat din *boci*, cu suf. -et, cf. DA; în DELR nu este lucrat. Cu sensul „vaiete prelungite sau cuvinte prin care își exprimă cineva o durere mare, mai ales sufletească”, cuvântul a fost înregistrat în PRAV. MOLD. și DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf*, cuvântul este utilizat de mai multe ori: *Era plângeri și bocete, cât să audzâia în ceriu* f. 37^r; *Să audziia glasul și bocetul den cetate den Troada până la tabăra oștilor elenești* f. 141^v; *Era vaiete, și bocete, și chiote în toate părțile, că muriia de foame* f. 161^r; *Maica lui Leon, de dorul fiu-său [...] tot plângea în taină și să tânguia cu bocet și cu amar și cu glas hăoliia pre Leon, fiu-său* f. 415^v, cf. f. 145^r, f. 443^v, f. 478^r.

boci vb. IV tranz. < derivat din *boace*, cf. DA. Cu sensul „a-și exprima durerea prin bocete pentru vreo nenorocire, a jeli”, cuvântul este înregistrat în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se întâlnesc atestări anterioare: *Luară brazde de pământu de-ș pusără în cap și plângea cu amar și bociiia pre Irimiia* f. 110^r; *Cânta cu jeale, ca și când ar fi bocind aiëve glas de fămeaie, pre fiu-său* f. 416^r.

bogat adj. < vsl. богатъ, cf. DA. Cu sensul „în cantitate mare, mult, numeros”, cuvântul este înregistrat în MOXA, ÎNDREPTAREA LEGII și NECULCE, LET. II și ANTIM, P. În *Hronograf* se află mai multe atestări în care adjectivul determină un substantiv care se referă fie la o realitate numărabilă, fie fie la o abstracțiune, situație în care exprimă intensitatea: *Încă mai deinte, când au fost Moisi viu, au avut și el bogat amar împreună pentru jidovi* f. 49^v; *L-au furat somnul de au ațipit acolo și i s-au fostu prilejit de au adormit cu ochii deșchiși, cum dormu bogat oameni* f. 96^v; *Sosî și Filipic, cumnatul împăratului, și stătu naintea împăratului cu bogată frică* f. 292^r; *Chematu-l-am și pre dânsu*

ieri, ce au spus și el bogate îmbălături și minciuni f. 341^r; *Toma să sămești tare și făcea bogate rrăutăț creștinilor pre locul împăratului* f. 378^v; *Împăratul de la Antiohiia purceasă spre Țarigrad, bătut și ovilit și veni la Țarigrad cu bogată necinste* f. 444^v.

bogáz, boáz s.n. < tc. *boghaz*, cf. DA, tc. *boğaz*, cf. DELR (s.v. *bogaz*). Cu sensul din *Hronograf*, „canal, strâmtoare”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, HR., M. COSTIN și N. COSTIN (DA s.v. *bogaz*). L-am întâlnit și în HERODOT, I. 336, 337. DELR menționează o primă atestare din intervalul 1667–1669. În SUCIU, D. se află o atestare din 1645 și mai multe forme ale cuvântului. În *Hronograf* avem atestări anterioare celor din DA și DELR: *Veniră de agiunsără până la Halchidona, împotriva Țarigradului*, // f. 296^r *peste boazul mării, despre răsărit; Trecu bogazul, adecă gâltanul mării ce treace pentre Țarigrad și pentre Scutari, ce să cheamă decinde pământul răsăritului* f. 301^v; *Trecură bogazul, adecă gâltanul mării den ceasta parte, la Țarigrad* f. 435^r.

bogăție s.f. – Sensul cuvântului în contextul din *Hronograf* este nedefinit și, cel mai probabil, este vorba de un calc semantic. Îl prezentăm aici în ideea că ar putea fi de folos dacă redactorul va avea la dispoziție și alte contexte similare. *Acesta ieste Dumnădzău fără părinte și sânșur el părinte; și părinte și fecioru sânșur iară El și cu trei bogății și iar* // f. 582^r *sânșur neîmpărțât*.

bogoborēt s.m. < sl. *богоборѣцъ*, cf. DA. Cu sensul „luptător împotriva lui Dumnezeu”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *bogo-*). În DELR o primă atestare este din anul 1683. În *Hronograf* se află atestări mai timpurii: *Spurcății eretici și bogoboreții să mahniră și să rușinară, iară creștinii pravoslavnici să bucurară* f. 355^v; *Eresăia cea noă despre iconoboreș și bogoboreți, pre după ce o vestiră minciunoasă, pre toți iconoboreții îi anathematisără svinții oteți* f. 559^r.

bogonosăt s.m. < sl. *богослѣцъ*, cf. DA. Cu sensul din *Hronograf* „cu frica lui Dumnezeu (propriu: care poartă pe Dumnezeu)”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *bogo-*). În DELR o primă atestare este din anul 1683. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Acel părinte bogonosăt s-au închinat cu fața până la pământ, cerșind iertăciune despre Dumnădzău* f. 295^v; *Pre alți bogonosăți părinți și bărbați svinți i-au anathematisat acesta spurcat de împărat* f. 348^r.

bogoslóv s.m. < sl. *богословъ*, cf. DA. Cu sensul „teolog (propriu: de Dumnezeu cuvântător)”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688) (DA s.v. *bogo-*). În DELR se dă o primă atestare din anul 1581. *Hronograf* oferă atestări mai timpurii decât cele din DA și, cu o singură excepție, cuvântul apare numai în nume proprii: *Au trimis pre Sveati Ioan Bogoslov în urgie la ostrovul* // f. 163^v *Patmului; Sveate Grigorie Bogoslov au stătut patriarh Costantinagrada* f. 222^v; *Marele Grigorie Bogoslov au început a face cazanii ș-a vesti numele lui Dumnădzău în beseareca Țarigradului* f. 226^r,

Precum mărturiseaște marele **bogoslov** Grigorie Nazianzu la cazaniia ce arată f. 553^v, cf. f. 228^r, f. 239^v, f. 258^r, f. 377^v, f. 442^r, f. 455^r ș.a.

bogoslovie s.f. < *bogoslov* + suf. -ie. Cu sensul din *Hronograf*, „teologie”, cuvântul este ilustrat printr-un citat din DOSOFTEI, V.S. (DA s.v. *bogo*-). În epocă apare și în N. COSTIN, L. 17⁵. În DELR se indică prima atestare din anul 1642. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din DA: *Iară mai audz, omule, și socoteaște întru cugetul tău pentru Hristos, Fiiul lui Dumnădzău, și nu fii îndoit, că când audz că să laudă Fiiul, atunce să arată edina slavnago, edino săștestvo, edina bojestvo (= o mărire, și o ființă, și o dumnezeire) și alte bogoslovii, ce să cuvine, ca unui Dumnădzău f. 550^r.*

boiëren s.m. < bg. *българ(ин)ъ*, cf. DA (s.v. *boier*). În *Hronograf*, forma veche și etimologică apare în mai multe locuri: *Un boiërenu a lui Ualentian, împărat de la Apus, ce-l chema pre anume Preposit, au făcut păcate unii muieri văduve f. 220^v; Au // f. 215^v fostu Artemie, boiëren mare den Eghipet; Foarte să vă luaț aminte și // f. 244^r să hie învățătura după boiërenul meu; Îndată au dat știre pre taină la mulț prițteni ai săi, țarigrădeani și boiëreni f. 317^v.*

boierî vb. IV tranz. – derivat din *boier*, cf. DA. Cu sensul „a face pe cineva boier (conferindu-i totodată privilegii și funcție), a conferi cuiva o boierie, a face (pe cineva) nobil, a înnobila”, cuvântul a fost înregistrat în ANON. CAR., URECHE, LET. I, DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* oferă câteva atestări: *Pre Tatiian l-au boieritu și l-au // f. 259^v pus [eparhu], cum s-ari chema dvornicu și cap mai mare prespre totu Țarigradul; Acesta păgân de împărat avea prietenșug mare cu Mihail cel Făicav, pre carele îl boierisă acest împărat cu o boierie ce să chema patrichiu, cum am dzăce vornic mare f. 373^v; Boieri împăratul pre tatăl featei, pre Țauța. Și l-au pus o boierie ce să chema vasâlopator f. 420^r; Iară împăratul boieri pre socru-său, Roman, și-l feace vasâlopator f. 429^r.*

boierie s.f. < *boier* + suf. -ie, cf. DA. Cu sensul „rang sau calitate de boier etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., PRAV. MOLD., NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află mai multe atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Era boieri la împărăție la o boierie ce să chema asângrit f. 367^r; Stătu împărat Mihail Rangave, fiind boieri și acesta într-o boierie ce să dzăcea curopalat f. 368^r; Și dăruî împăratul pre Petrona... și-l boieri cu o boierie de cinste mare, carea să chema domeastih de școali f. 399^v; Era un preot den clirosul besearecii Patriarhiei, carele să chema că are boierie, că toți clericii den clirosul Besearecii ceii Mari, adecă a Patriarhiei, toți au // f. 421^r boierii.*

bóiniță s.f. < sl. (rus.) *божница*, cf. DA. Cuvântul este înregistrat în DA (s.v.) cu sensul „loc de luptă”, cu precizarea (numai la Dosoftei) și este atestat în V.S.⁶ În textul *Hronografului*, cuvântul are alt sens, prin care se traduce cuvântul τὰ

⁵ În N. COSTIN, L. 17, cuvântul *bogoslovie* apare în următorul pasaj: „Învățat-au Noe pre ficiorii săi și pre săminția sa *bogoslov* și învățături întru lucrurile dumnădzăești”.

⁶ N.A. Ursu (1999: 12) precizează că acest cuvânt este prezent în *Viața și petreacerea svinților*, unde glosează cuvântul *stadiu*.

πορνεία „bordeluri”: *Pre svinte măcinițe, feate curate, le au fostu trimițindu la boinița cea de curvărie ș-au fostu trimițindu slujitorii săi să-ș rădză de dînsăle* f. 170^v. Cuvântul *boiniță* traduce grecescul πορνεία din pasajul: Τὰς παρθένοὺς ἑβαλλὼν εἰς τὰ πορνεία διὰ ὕβριν [ρπα] (p. 181). (= Pe fecioare le-au dus la bordeluri, pentru batjocură).

boleác, -acă adj. < cf. rus Болнага, DA; SCRIBAN „d. boală; rut. boeak „buboi”; CADE, TDRG fac trimitere la *boală*. În DELR se indică etimologia ucr. dial. *bolják*, iar termenul este atestat prima dată în 1675. Cu sensul „bolnav, bolnăvicios, beteag, suferind”, cuvântul este înregistrat în M. COSTIN, LET. I, în mai multe locuri, și în CANTEMIR, HR. (DA s.v.). *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: *Cum s-au războlit, cum au și chemat pre un nepot al său, anume Iustinian, și l-au și rădicat împărat în locul său. Ș-au fostu boleacu și viu împreună cu Iustinian* f. 266^r; *Fiindu el tot boleac, să războli și mai rrău* f. 287^v.

bolí vb. IV intrans. < vsl. болѣти, cf. DA. Cu sensul „a pătîmi sau a suferi (de o boală lungă sau cronică), a fi beteag sau boleac, a zăcea bolnav”, cuvântul este atestat în CORESI, E., MOXA, VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* prezintă o altă atestare; am remarcat că verbul pe care traducătorul îl folosește frecvent este *a se războli*: *Și-l dusără până la curțile împărătești cu carăta și boli* vreamă multă f. 454^r.

bolnăví vb. IV intrans. < derivat de la *bolnav*, cf. DA. Cu sensul „a cădea bolnav, a cădea la pat”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688, NECULCE, LET. II, ANTIM, P. În DELR se arată că prima atestare este din anul 1566. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *Sampsóáne, au ți-i voia de grija ta să mă bolnăvăscu și să moriu?* f. 58^r; *Apoi au bolnăvitu și s-au săvârșitu la Eghipetu* f. 127^r; *Iară putearnicul Dumnădzău, în pripă i-au și arătatu, c-au bolnăvit și dzăcea* f. 215^r, cf. 125^v, f. 163^v, f. 164^r, f. 167^v etc.

bolniță s.f. < sl. болница, cf. DA. Cuvântul, cu sensul din *Hronograf* „spital (pe lângă o mănăstire, un așezământ de binefacere), infirmerie, cf. orfanotrofie”, este bine reprezentat în epocă, în PRAV. MOLD., VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. ș.a. (DA s.v.). În *Hronograf* se află o altă atestare: *Altora le-au dat să facă bolniță de săraci și de bolnavi și să-i hrănească și să-i îmbrace* f. 201^v.

boltă s.f. < bg. (sb.) *bolta*, cf. DA. Cu sensul „construcțiune (de piatră, de zidărie, de metal) în formă de arc, alcătuind de cele mai multe ori un tavan concav deasupra unei încăperi etc.”, cuvântul este atestat în anul 1643, în DOSOFTEI, V.S., CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Pre deasupra raclei ș-a mormântului lui Hristos ieste făcut ca o boltă turnul micu și stă pre 12 stâlpi, tot de marmure porhiru* f. 187^r; *Și ieste făcut ș-acolea cu boltă iscusită, pre 4 stâlpi de marmure în cruciș* f. 188^v; *De acolea te pogor 48 de scări și acolo ieste boltă mare și făcută de marmure* f. 190^v.

boltít adj. < *bolti*, derivat din *boltă*, cf. DA. Cuvântul este atestat în anul 1654, ap. GCR I. În *Hronograf* se află alte atestări: *Svânta Golgofta ieste făcută boltită în crucișu* f. 188^r; *Arsă și curțile unde era scaunul patriiarhului ce să*

*chema Thomait, care curț avea beciul pe dedesuptu **boltite**; și era acolo toate izvoadele cărțelor careli au scris Ioan Zlataust f. 360^r.*

bónic adj. < sl. *bojnikъ*, cf. DA. Cu sensul „luptător, atlet, gladiator”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* prezintă o altă atestare: *Bulgarii aceia, solii, avea și ei un viteaz bun, **bonic** și luptător mari foarte f. 403^r.*

bóniță s.f. – et. nec. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare cu această formă, dar este posibil să fie o variantă a lui *bolniță*. Sensul pare să fie același. În *Hronograf*, varianta *boniță* apare de mai multe ori: *Plachila... au fostu spălându ranele săracilor cu mâinile sale și-au fostu mărgându cu sine la **bonițele** cu săracii de i-au fostu spălându și i-au fostu curățindu f. 229^v; Și-au făcutu Pulheriia mănăstiri minunate și casă de era de să răpăosa mișei și alte casă de le împărția obroace de bucate și pâine și **bonițe** de bolnavi f. 244^r; Aceștea galbeni i-au împărțat împăratul pre la mișei și pre la **boniță** cu oameni bolnavi f. 281^v; Acesta împărat multe odihne și lucruri bune au făcut creștinilor, adecă școli de învățături de dascălii, și de filosofii, și de alte featuri de învățături, de toate, [...] și **bonițe** de mișei și de bolnavi f. 464^r.*

bortășă vb. I, tranz. < derivat de la *bortă*. Cuvântul nu este înregistrat în DA și nici în alte dicționare, ci apare numai sensul substantivului de la care traducătorul a format verbul, *bortă*, „gaură în trunchiul unui arbore, scorbură” (DA s.v. *bortă*). A *bortășa* înseamnă deci, în *Hronograf*, „a face găuri, a găuri (un trunchi de copac)”: *Copaciul, până nu-l mănâncă furnicele și gândacii cei den lăuntru, de-l putredesc și-l **bortășadză**, nu cade cu ramurili în gios f. 417^v.*

bostangi băsea s.m. < tc. *bostanğı başy*, cf. ȘIO II₂; și în DA sunt atestate ambele cuvinte, dar tratate separat: *bostangi* < *bostanğy* și *baş*. În ȘIO II₂, cuvântul este definit „căpetenia bostangiilor și a hasechilor, șeful gardei imperiale și al grădinilor Seraiului; el prezida executarea celor mari condamnați la moarte și inspecta închisoarea unde funcționarii erau supuși torturii; tot el conducea caiul sultanului”. Prima atestare în ȘIO II₂ este din CANTEMIR, IST. În DELR. cuvântul *bostangiu* prezintă o primă atestare din jurul anului 1725. Am întâlnit sintagma *bostangi-baş* și în R. POP. 269 (în cronica scrisă între 1718 și 1729). În *Hronograf* se găsește o atestare mai timpurie: *Îndată omorî [...] pre cumnatu-său, și pre **bostangi băsea**, și pre cadil escheri f. 507^v.*

botedză vb. IV tranz. – lat. *baptizare*, cf. DA. Cu sensul „a face pe cineva să primească botezul, să se creștineze, a pune să se dea botezul cuiva, a converti la creștinism”, cuvântul este înregistrat în M. COSTIN, LET. I. În *Hronograf* se află mai multe atestări anterioare: *Cunoașteți svințiile voastre și știți că eu, dentru nașterea mea, am fostu elenu adevăratu. Iară cu agiutoriul marelui Dumnădzău, am credzut și m-am **botedzatu** și sintu întru adevărată leage creștinească f. 197^v; Și o au **botedzatu**, că era elenă, și i-au pus numele Evdochiiia f. 245^v; Mulț credzură și să **botedzară**, de să feaceră creștini. Alțai rămasără iaraș în păgânătatea lor, de nu credzură f. 338^r; Fiind Pelerih nebotedzat, l-au **botedzat***

f. 354^r; *Așijdirea iarăși și pre rus, iarăș îndemnarea acestui împărat i-au făcut de s-au botedzat, că au trimis la dânși un arhiereu foarte om despuitori și cărtulariu* f. 413^r.

boț s.m. < lat. pop. **bottium* (*bottia*), cf. DA. Sensul din *Hronograf* „bucată de materie în formă de gogonea etc.; cocoloș”, este înregistrat la CANTEMIR, IST. (DA s.v.). În DELR se arată că este atestat prima oară într-un antroponim din anul 1421. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celei din DA: *Au luat smoolă și său și păru de capră și le-au frământatu toate la un loc ș-au făcut ca niște pite de mari, 12 boți de aceia smoolă cu său și cu păru* f. 122^v.

boți vb. IV tranz. < derivat de la *boț*, cf. DA. Cu sensul „a se îngrămădi, a se aduna”, cuvântul este ilustrat cu atestări din NECULCE, LET. II și CANTEMIR, IST. În DELR este atestat în 1645 cu sensul „a mototoli”. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celor din DA: *S-au strânsu oameni mulți la Ierusalim să facă Paștile. Și s-au boțit la poartă unul peste alaltu și s-au călcatu și s-au omorât mai multu de 100 de mii de oameni* f. 156^v.

brăzdă s.f. < vsl. *бразда*, cf. DA. Cu sensul „bucăți mici de pământ”, cuvântul nu este atestat în DA. **1.** În *Hronograf*, acest termen apare în contextul: *Și luară brazde de pământu de-ș pusără în cap și plângea cu amar și bocia pre Irimia* f. 110^r. **2.** În *Hronograf*, cuvântul este utilizat și cu sensul „bucată mare de pământ dislocat”: *Și cum au lovit pre margenea viei, minunea mare, cum au ruptu pământul brazdă cât au ținut catarga de largu și au intrat pren pământu întreg ș-au despărțitu viia aceaia în patru cornuri* f. 255^r.

brici s.n. < vsl. (sau bg.) *бричь*, cf. DA și DELR. Cuvântul din *Hronograf*, cu sensul „instrument cu limbă de oțel, cu tăiș foarte ascuțit, cu care se rade barba”, este atestat în CORESI, PS., BIBLIA 1688, DOSOFTEI, V.S. (DA s.v.). L-am întâlnit și în VARLAAM, L. 330. În DELR se indică faptul că prima atestare a fost identificată în intervalul 1551-1553. *Hronograful* îmbogățește redactarea cu atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Să nu-i pui brici // f. 55^r în cap, să-l radzi; Pre capul meu încă până acmu briciu n-am pus, că am 7 peri în capul meu, aleși den ceialalți peri* f. 58^v; *Iară lui Theodor și lui Mitrofan, frațâlor amânduror, învăță de le scrisără în frunte // f. 386^v slove de carte și nu cu altă, ce cu sâmceali de brici, mici ș-ascuâte.*

brâu s.n. – et. nec. „cuvântul e străvechi în limbă”, cf. DA; în DELR se propune în primul rând etimologia lui A. Philippide, care consideră cuvântul element de substrat, cf. alb. *brez* „brâu”. **1.** Cu sensul „ornament vopsit (o dungă lată de altă culoare) sau plastic care înconjură, ca un brâu, pereții, ușile, ferestrele etc.”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful* oferă o atestare pentru acest sens: *De unde să prindea a să înceape brâul turlei în gios, ieste zugrăvită beseareca peste tot cu șart și prisne cu aur* f. 186^v. **2.** Cuvântul apare în textul nostru și cu sensul mai răspândit „cingătoare lată etc.”: *Pre aceaia vreame au adus și brâul Preacistii de la Ierusalim* f. 261^v.

broască s.f. – lat. pop. **broasca*. Cu sensul „animal amfibiu din ordinul batracienilor, cu gura largă și cu ochii bulbucăți și ieșiți din cap”, cuvântul este atestat în limba veche numai în ANON CAR. (DA s.v.). Cuvântul apare în DOSOFTEI, V.S. (Manea 2006: 52), în BIBLIA 1688 (MLD II Ex.: 100–101) și cu siguranță și în alte scrieri. În DELR, prima atestare este un antroponim din 1528.

1. Textul nostru prezintă câteva ocurențe de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Au izvorât broaște [...]. Atâta era de multe, cât le râniia den casă cu lopățale* f. 33^r. **2.** În câteva locuri, cuvântul este utilizat și în comparație: *Și să tăbărară penpregiurul Țarigradului ca broaștele și ca lăcustele de la Poarta cea de aur până la poarta de la Vlaherne* f. 320^v; *Turcii [...] feace loitre pre den toate părțale și să suiră ca broașteli preste zidiuri, pretutindirea* f. 492^v; *Turcii [...] au dat năvală ca broaște[le], pre unde au socotit că sântu zădiurile mai nu înalte* f. 499^r. **3.** Cu sensul înregistrat în DA sub forma cuvântului compus *broască-țestoasă* sau *cu țește*, cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful* prezintă o atestare: *Făcut-au întâiu două broaște de marmure mari, în chipul broaștelor cu țăstu* f. 423^v.

brúdiu adj. < cf. *zburda, zburdalnic*, DA. Cu sensul „tânăr, crud, fraged, nevârstnic, minor”, cuvântul este înregistrat în MOXA, URECHE, LET. I, PRAV. MOLD., DOSOFTEI, V.S., CANTEMIR, HR. și IST. În *Hronograf* întâlnim următoarele atestări: *Vei vedea măriia ta că iēste un prunc brudiu* f. 29^v; *Nu numai feate în vârstă au fostu muncindu, ce și cuconi brudii și cucoane* f. 170^v; *Până și pruncii ce[i] mici și brudii vor vesti numeli Domnului* f. 553^v.

brúmă s.f. – lat. *bruma*, -am, cf. DA, DELR. Cu sensul „rouă înghețată (pe plante, pe pământ sau pe suprafața corpurilor)”, cuvântul este înregistrat în CORESI, PS., M. COSTIN, LET. I, NECULCE, LET. II, CANTEMIR, HR. În DELR, prima atestare este din jurul anului 1500. Atestarea din *Hronograf*, tot veche, este totuși mai târzie: *Frâmseațăle obrazului stau până la o vreme: de-acii să trec și să veștedzăscu, ca buruiēnele câmpului când le loveaște bruma* f. 598^r.

brundz subst. < ngr. μπρούτζος, cf. DNR, DELR; fr. *bronze* (< it. *bronzo*), cf. DA. În DELR, prima atestare este din anul 1689. În *Hronograf*, în contextul *Să puie într-o căldare mare de toate amestecătorele, să să amistuiască, să să hiarbă la un loc, [...] aur, argint, pietri scumpe [...] brundz, cristal* f. 270^r, este tradus prin *bronz* cuvântul grecesc :@8\ \$0 „plumb”. Într-un alt pasaj, *Ș-au adus și doi stâlpi vărsaț de brundz, adecă de malamă galbănă* f. 514^v, se poate recunoaște rădăcina μπρούτζ- în adjectivul προύτζιναίς „de bronz”, cf. K (p. 462). Sensul din *Hronograf* este și cel actual, pentru care nu au fost înregistrate în DA atestări din epoca veche: „metal tare și sonor format dintr-un aliaj de aramă și cositor, la care se adaugă câteodată zinc ori plumb și chiar argint și din care se toarnă statui, clopote, candelabre, tunuri, medalii etc.” (DA s.v. *bronz*). Prin urmare, *Hronograful* rezintă două atestări rare, care sunt anterioare și celei din DELR.

brústure s.m. < vsl. *brošti*, cu sg. reconstruit pe baza pl. *brusturi*, ca *ciucure*, *fagure* etc. sau gepidicul **brustilô* „mătase” [...] sau comel. *bruskandol* „hamei”, cf. CIORĂNESCU, SCRIBAN; DEXI îl consideră cuvânt autohton, cf. alb.

brushtullē. În DELR se propune în primul rând etimologia lui I.I. Rusu, care consideră acest cuvânt element de substrat, cf. alb. *brushtull* „iederă”. În DELR se indică drept primă atestare toponimul *Mănăstirea Brusturi*, anul 1518. Cu sensul din *Hronograf*, „plantă ierboasă, cu foi foarte mari”, cuvântul nu prezintă atestări din textele vechi în DA (s.v.). În *Hronograf* apare în mai multe locuri, de fiecare dată într-o comparație: *Și-i tăiară acolo noaptea pân-a să face dzioă, ca pre niște brusturi* f. 53^v; *Începură într-înși a-i tăieri ca pre niște brusturi* f. 66^r; *Și-i lua Ector viteazul în hiula calului și-i tăia ca pre niște brusturi într-îmbe mâinile* f. 139^r; *Sângur Svinția Sa era de mergea în fruntea oștilor, și tăia vrăjmașii ca brusturii* f. 438^v.

bubós adj. < *bubă* + suf. -os, cf. DA. Cu sensul „cu bube, plin de bube”, cuvântul este înregistrat în VARLAAM, C. cf. și DELR. În *Hronograf* se află o altă atestare: *Domnu a toată lumea, Iisus Hristos, carele au dat orbilor vedere [...] vindecă mânu ciunte și picioare oloage și deznodate și curăță buboșii și învisă morțai* f. 532^r.

bucătă s.f. – lat. *buccata* „îmbucătură”, cf. DA. Cu sensul „o parte de loc; distanță”, cuvântul nu prezintă atestări din epoca veche. În *Hronograf* este utilizat de mai multe ori: *Dacă s-au dus o bucătă de loc, dzăsă Iosif să-i întoarcă și-i întoarsără* f. 24^r; *Și înfrânsă Maxentie deodată pre Costantinu împăratu și-l goni o bucătă bună* f. 174^v; *Ș-au trimis la împărăteasa Theodora la Țarigrad cu rugăminte să-i dea vrio bucătă de loc acolo, în hotarul lor* f. 392^v.

bucățeă s.f. < *bucată* + suf. -ea. În DELR, o primă atestare este din anul 1582. Cu sensul din *Hronograf*, diminutiv de la *bucată*, „parte dintr-un aliment solid, tăiată sau ruptă din întreg; bucătură”, cuvântul nu este ilustrat în DA (s.v. *bucată*) cu atestări din limba veche. *Hronograful* oferă o atestare: *Pre mitropolitul acel curățat de preuție acolo, la un metoh a Mitropoliei, și să-l puie într-o chilie, să-i dea pâine și bucățeale cât să-ș ție sufletul* f. 448^v.

búciūm¹ s.n. – lat. *bucina*, *bucinum*, cf. DELR. Cu sensul „instrument muzical de suflat” (DELR), cuvântul este atestat în jurul anului 1500. În DA se află atestări din CORESI, PS., MOXA, VALRAAM, C., anul 1650, URECHE, LET. I, DOSOFTEI, PS., BIBLIA 1688. Și în *Hronograf* se află câteva atestări: *Veți audzi glasuri de buciūme și de trâmbiță și de alte // f. 102^r feliuri de musice; Îndată // f. 102^v ce veți audzi dându în buciūme și într-alte musăce, să cădeți la pământ; Veni Irimiia și cu Varuh la zidiurile cetății și audziră glasuri multe de buciūme* f. 105^r; *Iară îngerii lui Dumnădzău buciūmară în buciūmi și să răsăpiră zidiurile cetății și cădzură neatinsă de nime* f. 106^r.

búciūm² s.m. < et. nesig., probabil identic cu *buciūm*¹, cuvântul este atestat în DELR în anul 1426. Cu sensul „trunchi de arbore etc.”, în DA (s.v.) cuvântul este atestat în ANON. CAR., PALIA (1582) (ap. GCR), N. TEST., BIBLIA 1688. *Hronograful* prezintă o altă ocurență: *Să săgeta și să tăia în toate dzile unii pre alalții, de dzăcea trupurele oamenilor ca butucii și ca buciūmii* f. 144^r.

buciumá vb. I intrans. – lat. *bucinare*, cf. DA. Cu sensul „a sufla din bucium”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., BIBLIA 1688. În *Hronograf* se află o altă atestare: *Îngerii lui Dumnădzău buciumară în buciumi și să răsăpiră zidiurile cetății și cădzură neatinsă de nime* f. 106^r.

bucurá vb. I tranz. < alb. *bukuron*, cf. DA; în DELR se indică în primul rând etimologia propusă de A. Philippide, care îl consideră un element de substrat, cf. alb. *bukur* „frumos”, *bukuroj* „a înfrumuseța”. În DELR se propune o primă atestare din jurul anului 1500. Cu sensul „a simți bucurie” și în construcție cu dativul, cuvântul se află în *Hronograf* în contextul: *Spurcata Dalida, muierea lui Sampson, s-au bucuratu galbenilor ș-au prinsu bucuroasă* f. 57^v.

bucurós adv. < *bucura* + suf. -os, cf. DA. Cuvântul este atestat în ANON. CAR., NECULCE, LET. II. În DELR se propune o primă atestare din jurul anului 1500. *Hronograful* oferă o altă consemnare: *De va putea Dumnădzăul vostru să facă ciude mai mari decât acești // f. 32^v oameni, eu bucuroș să las pre jidovi să margă*.

bucurie s.f. < derivat de la *bucura*, cf. DA. Cu sensul „impresie de o vie plăcere”, cuvântul este atestat în COD. VOR., N. TEST. 1648, VARLAAM, C., DOSOFTEI, PS., BIBLIA 1688. În DELR se indică o primă atestare în jurul anului 1500. *Hronograful* prezintă o atestare, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *De ți-i credința întreagă, de bine să-ți fie giurământul și de bucurie; iară de-ț va fi credința păgână și destrămțată, Domnul Dumnădzău de sânge să facă plată* f. 544^v.

bugegiune s.f. < *buged* + suf. -iune. Cuvântul nu apare nici în DA, nici în alte dicționare. În DA este prezent numai adjectivul *buged*, cu sensul „care suferă de boala oedema (transsudat în țesutul subcutanat al feții sau al corpului), p. ext. buhăit, buhav, umflat (la față)” (DA s.v. *buged*). În *Hronograf* se află următoarea atestare: *S-au înflat de bugegiune ș-au muritu* f. 167^v.

buhăví vb. IV intrans. < derivat de la *buhav* (variantă a lui *puhav*). Aceasta este o formă a termenului *puhăvi*, după cum *buhav* este varianta lui *puhav*. Cu sensul „a se face buhav la față (de beție, de somn, de boală)”, cuvântul nu are atestări din epoca veche (s.v. *buhăi*); varianta *buhăvi* este înregistrată în dicționare. În *Hronograf*, cuvântul are sensul „a se umfla”: *Onorie [...], dac-au oblicit c-au luat cetatea Râmului, de voie rea și de amar, au cădzut în friguri cu langoare ș-au buhăvit și s-au înflat ș-au murit* f. 244^v.

buhăvie s.f. < *buhav* + suf. -ie. Această formă a cuvântului este o variantă a termenului *puhăvie*, neînregistrat în DLR. În DA apare numai adjectivul *buhav* (v. mai sus) „umflat, palid și moale la față (de beție, de somn, de boală), buged” (DA s.v.). În *Hronograf*, cuvântul are același sens ca *bugegiune* (v. mai sus): *Pentr-acesta i-au trimis Dumnădzău boală asuprită de s-au înflat de buhăvie și i s-au spart trupul peste tot* f. 153^r.

búhnet s.n. < a *buŋni* (*buhni*) + suf. -et. Sensul verbului de la care derivă sensul substantivului din *Hronograf* este „a produce un sunet înfundat, scurt, dar

puternic”, cu specificarea „despre arme de foc, atestat numai sub forma *buhni*, cf. *pocni*”. Cu sensul „sunet puternic”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II, CANTEMIR, HR. și IST. (DA s.v. *bufni*). În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Și acela războiu vrăjmașu să feace, cât cine poate să scrie trăsnetele și buhneteli de puști, și de sâneată, și de chioteli oamenilor?* f. 516^v.

buieci vb. IV intrans., refl. < derivat de la *buiac* < sl. *буйнакъ*, cf. rut. *buják*, magh. *buják*, cf. DA. Sensul din *Hronograf* este „a se obrăznic; a deveni violent” probabil un subsens de la „a nu-și mai încăpea în piele, a se îngâmfă”, cu precizarea „despre oameni”, atestat în DA în CANTEMIR, HR. (DA s.v. *buieci*). În DELR, prima atestare este din anul 1643. În *Hronograf* este prezentă o atestare anterioară celei din DA: *Iară unui dentru boiéri și den slujitori, vădzând pre împăratul că iēste așea om blând și lîn și nu faci nemărui certare, să buieciră și făcea rreale multe și apucături și morț* f. 368^r.

buimăci vb. IV tranz. < *buimac*, cf. DA. Cu valoare tranzitivă și sensul „a face pe cineva buimac, a ameți, a zăpăci”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. Prima atestare în DELR este din anul 1835. *Hronograful* oferă o atestare anterioară celei din DELR: *De ce, atâta o au fărâncat și o au buimăcit, câtu-i părea împărăteasăi că iēste Nehtenav frumos ca soarele* f. 126^r.

buiurdium s.n. < tc. *buyur(ul)du*, cf. DA, ȘIO II₂. Cu specificarea „turcism din epoca fanarioților”, sensul cuvântului este „ordinul unui pașă sau al marelui vizir pentru Constantinopol (în opoziție cu firman, destinat provinciilor); p. ext. ordin sau decret domnesc, cf. *anafora*”. Termenul nu are atestări din epoca veche (DA s.v. *buiurdiu*). În DELR este atestat prima dată în jurul anului 1730. A fost semnalat și la R. POP. (în cronica scrisă între 1718 și 1729; vezi Pascu 1922: 146). *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celei din DELR: *Le deade și buiurdium, adecă scrisoare de la mâna împăratului* f. 513^v.

bulci s.n. < magh. *bolcsú* (*búcsú*), cf. DA; magh. *bulcsú*, *bolcsú*, cf. DELR. Cu sensul din *Hronograf*, „serbare bisericească aniversară, praznic, hram; cf. *chirvai*”, cuvântul este atestat în mai multe locuri în DOSOFTEI, V.S. și în BIBLIA (1688) (DA s.v. *bâlci*). În DELR este atestat în anul 1682. *Hronograful* prezintă deci atestări anterioare: *Să să strângă toți să facă bulci acelu chip, cum să dzâce svințenie* f. 101^v; *Iară preamândrul Marco duhovnicul [...] s-au rugat împăratului să nu să facă răspunsul acesta, ca să să strâce bulciul acela de la acea svântă mănăstire* f. 422^v. Cuvântul este prezent în text și cu extensiunea semantică „serbare în cinstea unui zeu”: *Menelau împărat [...] s-au dus și el acolo, la Crit, unde au fost acel bulci elenescu, cum le-au fost obicina bodzilor lor* f. 132^v; *Dzâsă spurcatul împărat de să să facă cum ar hi bulciu, să să strângă oameni mulț și năroade la ipodrom* f. 350^r.

buldzi vb. IV – Semnalăm prezența acestei variante a verbului *a îmbulzi* în *Hronograf*: *Și au fostu chitindu să-l apuce de cătră câmpu, să-l buldzască cu oștile spre apă, ca pentru să dea Costantin împărat cu oștile pre podu și să să rupă podul* f. 175^r.

bulúc s.n. < tc. *bölük*, cf. DA; tc. *bülük* (*bölük*), cf. DELR. **1.** Cu sensul din *Hronograf*, „cu rândurile strânse, în masă compactă, toți laolaltă și deodată”, cu valoare adverbială, cuvântul este atestat la M. COSTIN, LET. I (DA s.v.). În DELR, o primă atestare este din anul 1675. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Să aleasă de o parte buluc și nu să da gotfilor?, ce ș-au apărât capetele* f. 225^r. **2.** Cu precizarea „azi mai ales în legătură cu verbele: *a da, a intra, a năvăli, a veni, a cădea, a se aduna* etc.” și sensul „grămadă, năvală, p. ext. buzna, iute”, cuvântul nu are consemnări în epoca veche (DA s.v.). *Hronograful* prezintă două atestări: *N-au știut că ieste sânur împăratul grecescu acolo, într-acel buluc, și cu boierii săi* f. 479^r; *Slujitorii și cetățeanii îi tot tăia vartos, cum intra buluc pre porț* f. 493^r.

bun adj. – lat. *bonus*, -a, -um, cf. DA. **1.** Cu sensul „(adesea complinit prin de urmat de un subst., cu deosebire de un part.-subst.) potrivit (la, pentru...), care are calitățile cerute (de, la, pentru...)”, cuvântul este atestat în NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *David, dacă luă voie de la împăratul, să dusă și căută de luă cu sine o praștie și niște pietri rătunde, bune de aruncatu* f. 63^v. **2.** Cu pluralul *bune* și sensul învechit „faptă bună”, cuvântul este ilustrat prin citate din BIBLIA 1688. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Iară Roman, dacă stătu împărat, multe bune feace, că era om bun și de fire* f. 443^r. **3.** Cu sensul „(despre meșteșugari, artiști etc.) priceput, iscusit, harnic, destoinic, capabil, îndemânatic, abil, ghibaci, conștiincios”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, IST., ANTIM. P. În *Hronograf* se află o atestare mai timpurie: *Sultan Mehmet împărat, audzând că l-au ales de bun și de destoinic de l-au pus creștinii patriarhu, l-au poftit de au mârșu înaintea sa în casăle împărătești și-i deade, în loc de cârje, toiag de argint poleit de mult prețu* f. 481^v.

bunăătate s.f. – lat. *bonitas*, -atem, cf. DA. Cu sensul învechit (primar) „însușirea caracteristică a omului bun, însușirea sau calitate (bună, morală), cf. virtute, bun”, cuvântul este ilustrat cu citate din anul 1654, DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688, N. COSTIN, LET. II, AXINTE URICARIUL, LET. II. În *Hronograf* se află mai multe atestări, cu forma de plural: *Aceasta arată seamnele puterii dumnădzăiești și bunățățile părțai trupești ceii cuvântătoare* f. 543^v; *Fii răhnitoriu și poftitor învățăturilor a dumnădzăieștilor scrisori și bunățăților înțălepciunii* f. 593^r; *Toate altele ce vei face, lumești lucruri scumpe și neprețăluite să fie, toate aceastea moarte și putrede sântu și nefolosătoare sufletului, fără numai bunățățile aceastea, carele mai sus scrisăm* f. 593^r; *Și fii ascultătoriu întru tot și până la apoia viețai tale învățăturilor maicei tale besearecei, că aceasta ieste cap tuturoru bunățăților* f. 593^v; *De te vei îndirepta a mearge pre această cale, carea te îndireptu eu, părintele tău, bine să știi că nici vei greși, nici vei rătăci, ce mărghându dreptu, te pomeni nemerindu în hotarăle ceale fericite și svinte a bunățăților* f. 597^v; *Bunățățile sufletești covârșescu prespre toate spodobiiile și cinstile lumești* f. 600^r, cf. f. 524^v.

burá vb. I intrans. impers. < derivat de la *bură*², et. nec.; „cuvântul pare a fi înrudit cu *boare* și a fi de origine latină”, DA. În DELR, prima atestare este din anul 1839. Cu sensul din *Hronograf*, „a ploua mărunț și des”, termenul nu are atestări din limba veche în DA. Oferim o atestare din textul nostru: *Era pământul can mázgos, că și can burasă* f. 403^v.

burdúv, burdúh s.n. < cf. *burduhan*, DA; NDU: probabil dintr-un primitiv *burd* înrudit cu *burtă*; DEXI face trimitere la ucr. *бурдюк* „burduf”. Cu sensul din *Hronograf*, „sac făcut din pielea netăbăcită, uneori din stomacul (argăsit) al unui animal (capră, oaie, bivoli), în care se păstrează sau se transportă alimente (brânză, făină, apă), bani, tutun etc.” (DA, s.v. *burduf*), am întâlnit cuvântul în MLD I Gen., în ms. 45 (21.14); vezi studiul lui V. Arvinte din MLD I Gen.: 66. *Hronograful* prezintă atestări anterioare: *Iar dac-audzi Avraam așa, el împlu un burduh de apă* f. 11^v; *Ș-au lăsat la acea besearecă un burduh de untu de lemn, să hie de treaba besearecii* f. 200^v; *Numai cum au sosit, au și aflat 12 burduje* // f. 271^v *pline de galbeni*; *Învăță de feaceră burduje multe și pusă ră apă de cale* f. 508^v, cf. f. 269^r.

buríc s.n. – lat. *umbilicus*, cf. DA. În sintagma *buricul pământului*, cu sensul „centrul pământului (despre care poporul crede că e la Ierusalim)”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. În *Hronograf* se află o atestare mai timpurie: *Suptu turla cea mai denlăuntru, gios, pre fața besearecii, ieste polileu și ieste buricul pământului, adecă mijlocul lumii* f. 187^v.

buruiănă s.f. < sl. (rus., ucr., bg., sb.) *бурьянъ*, cf. DA. 1. Cu sensul din *Hronograf*, „nume pentru diverse plante erbacee necultivate (afară de iarbă), care dăunează semănăturilor când cresc printre ele” (DM s.v., cf. NDU, DEXI), cuvântul este atestat în N. TEST. (1648) și în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v.). Se întâlnește și în BIBLIA 1688, în MLD, I, Gen. (1.11, 12) și în ms. 45 (idem), cu forma *buruiian*. *Hronograful* prezintă atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Să curățăști mărirea ta o buruiiană amară den mijlocul unii grădine îngrădite și împodobite cu de toate florile și poamele* f. 197^v. Termenul se află și într-o comparație: *Frâmseațăle obrazului stau până la o vreme: de-acii să trec și să veștedzăscu, ca buruienele câmpului când le lovește bruma* f. 598^r. 2. Cu sensul „zarzavaturi, legume (proaspete); p. ext. plante comestibile”, cuvântul nu este atestat în DA. *Hronograful* oferă o atestare: *Nice pâine n-a mai mâncat, nice vinu n-au mai băut, ce numai ce-ș ținea sufletul cu legumi, și cu buruiene, și cu bob muiat* f. 113^r; *Iară mîncarea ei era numai veardză, adecă buruieni hierte* f. 419^r.

búte s.f. – lat. pop. *buttis*, cf. DA. Cu sensul din *Hronograf*, „vas mare de lemn pentru conservarea lichidelor (mai ales a vinului), mai larg la mijloc decât la capete, alcătuit din doage (de stejar) prinse în cercuri de lemn sau de fier, închis la capete cu două funduri de lemn”, cuvântul este atestat în ANON. CAR. și NECULCE, LET. II (DA s.v.). În DELR, prima atestare este din anul 1525. *Hronograful* prezintă alte ocurențe: *Era mai mult de 20 000 de buți de var gata* f. 216^r; *Începură a face scări cu buț deșearțe și cu scânduri pretutindirea să să suie preste zădiuri să facă năvală în Țarigrad* f. 476^v.

butúc s.m. – lat. **bottum*, cf. CIORĂNESCU; SCRIBAN indică gep. **buttuk*. **1.** Cu sensul din *Hronograf*, „trunchi de arbore tăiat, curățit de crengi (și de coajă); bucată mai mare tăiată dintr-un astfel de trunchi; bucată groasă de lemn”, cuvântul nu cunoaște atestări din limba veche (DA s.v.). *Hronograful* oferă câteva atestări în care cuvântul se află în cadrul comparației: *Și unde-i vădzu numai a doa dzi că dzac ca butucii, numai ce s-au spământat* f. 93^r; *Nu cutedza să iasă den cetate, că vedea cum dzac troadeanii tăieși ca butucii* f. 137^v; *Dzăcea trupurele oamenilor ca butucii și ca buciumii* f. 144^r. **2.** Cu sensul „bucată groasă de lemn cu o gaură (sau cu două) în mijloc, în care se prindeau picioarele, mâinile sau gâtul prizonierilor și făcătorilor de rele; obezi, cătușe, fiare”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. (DA s.v.). L-am întâlnit și în HERODOT, I. 447. În DELR, o primă atestare este din anul 1601. În textul nostru, se întâlnesc atestări anterioare celei din DA: *Alții-i pune la legătură, alții cu picioarele în butuci și pre alții în lațușe de hier* f. 147^v; *Acoalea ieste și butucul care a fost pus în picioarele lui Hristos* f. 187^v; *I-au fost pus Ghizerih pre toți în butuci și legați* f. 259^v.

buzdugán s.n. < tc. *bozdogan* „ghioagă, măciucă”, cf. DA; tc. *bozdoğan*, cf. DELR. **1.** Cu sensul „măciucă (scurtă) de fier [...] servind de armă în timpurile vechi [...] sau de sceptru etc.”, cuvântul este ilustrat cu citate din N. COSTIN, LET. II și BIBLIA 1688. În DELR, prima atestare este într-un antroponim din anul 1446. În *Hronograf* se întâlnește o atestare anterioară celor din DA: *Și-i trimisă împăratul căftan și buzdugan, să fie domnu și țărâi Sâriei, cum ieste Misiriului* f. 512^v.

2. Cu sensul figurat „putere domnească”, cuvântul nu are atestări din epoca veche în DA. În *Hronograf*, termenul se află în contextul: *Ienicearilor le trebuie pururea bozduhanul de pre cap să nu le mai lipsască, că atunce sânt buni și lini* f. 504^v.

BIBLIOGRAFIE ȘI SIGLE

- CIORĂNESCU = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601. Letopiseșul Țării Moldovei de la 1709 la 1711* [I–II], în *Opere*, I, ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D–De. București, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I: F–I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J–lacustru. București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă–lepăda. București, Tipografia Ziarului

- „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda-Lojniță*. București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, Volumul I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coordonator științific: Eugenia Dima, autori: Eugenia Dima, Doina Cobet, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoșineanu, Chișinău, Editura Arc – Editura Gunivas, 2007.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas.
- Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517). Studiu lexicologic*, vol I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerele mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia.
- R.GR. = Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, io Costandin Brâncoveanu Basarab-voievod, dă când Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile și întâmplările ce în pământul acesta în zilele mării-sale s-au întâmplat*, în *Cronici brâncovenesti*, antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1988.
- HERODOT, I. = Herodot, *Istoriei*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984.
- K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορῶν ἱστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.
- Manea 2006 = Laura Manea, *Viața și petrecerea svinților*, partea 1, *Studiu lingvistic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Mihăescu 2006 = Doru Mihăescu, *Cronografele românești*, București, Editura Academiei Române.
- MLD I Gen. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Pars I, *Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1995.
- MLD II Ex. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Pars II, *Exodus*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1991.
- MLD III Lev. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche Pars III, *Leviticus*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993.
- NDU = *Noul dicționar universal al limbii române*, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, București, Editura Litera Internațional, 2006.
- Pascu 1922 = G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul al XVII-lea*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească” S.A.
- R. POP. = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I. Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul Cantacuzinesc. Radu Popescu, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- SCRIBAN = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme), edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.

- SUCIU, D. = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Ștrempel 1998, 1999 = *Cronograf*, tradus din grecește de Pătrașco Danovici, ediție îngrijită și cuvânt-înainte de Gabriel Ștrempel, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, vol. I, 1998, vol. II, 1999.
- URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura Minerva, 1987.
- Ursu 1999 = N.A. Ursu, *Ediția cronografului numit „tip Danovici” și problema paternității traducerii lui*, în „Cronica”, serie nouă, XXXIV.
- VARLAAM, L. = Varlaam, *Leastvița sau scara raiului de Ioan Scărarul*, ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite, prefată și revizuirea transcrierii interpretative de Eugen Munteanu, Iași, Editura Trinitas, 2007.

**LEXICAL RARITIES IN *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII*
[CHRONICLE FROM THE BEGINNING OF THE WORLD] (ms. 3517) –
ANALYSIS FOR PROSPECTIVE WORK OF THE *DICTIONARY
OF THE ROMANIAN LANGUAGE* AND ON THE *ETYMOLOGICAL
DICTIONARY* EDITED UNDER THE AEGIS OF THE ROMANIAN ACADEMY
(LETTER B)**

ABSTRACT

We continue our series of articles which started in 2019, when we analyzed the words with the initial letter A in the manuscript no. 3517 (608 sheets recto-verso). The manuscript is the prototype for over 50 copies spread all over the Romanian historical regions throughout the centuries and includes the Greek translation *Chronicle from the Beginning of the World*. In our presentation of the words starting with the letter B, in the present article, we can also remark the wide variety of the *Chronicle*'s lexis and the fact that all of the 108 terms we have analysed are very interesting from a lexicological and lexicographic point of view: as first attestations or, simply, as attestations from the mid-XVIIth century, as unique attestations even, in the completion of the list of words in cases where the word had not been recorded in the dictionary, from the point of view of their meaning or their form, or of the grammatical context in which they appear. We have analysed 25 of these terms in our book on the lexis of the *Chronicle* (published in 2017), but they are also resumed in this article, with additional information, related to the attestations of the old period in the *Dictionary of the Romanian Language* (DA, DLR): *bail*, *barat*, *bărbier*, *bătrânească*, *beglerbei*, *bețiv*, *bezăstem*, *bogoboreț*, *bogonosăț*, *bogoslov*, *bogoslovie*, *boierie*, *bolnăvi*, *bortășa*, *bostangi bașa*, *bucium*, *bucățea*, *bucuroș*, *buhăvie*, *buimăci*, *buiurdium*, *buluc*, *bunățate*, *bute*, *butuc*.

We have offered some other attestations from old texts, quoting examples which we have encountered in our research on the lexis of *Chronicle* or with other occasions, attestations that can be used in papers, in statistics or in the research on the lexis of the old period under various aspects.

Keywords: *old period*, *old manuscript*, *rare lexeme*, *new meaning*, *lexical variant*, *lexicographic scheme*, *The Dictionary of the Romanian Language* (DA, DLR), *The Etymological Dictionary of the Romanian Language* (DELR).

CÂTEVA NOTE LEXICALE

ALIN-MIHAI GHERMAN*

Păstrat în trei copii manuscrise din secolul al XVIII-lea¹, textul *Istoria oștirii ce s-au făcut asupra Moreii în anul 7223 [1715]* a fost editat de Nicolae Iorga ca un important document românesc cu referire la istoria universală². Bogăția lexicului de origine turcă și neogreacă a atras atenția lingviștilor, multe din cuvinte fiind incluse în surse bine cunoscute precum *Dicționar româno-german* al lui H. Tiktin (București, 1903–1925), *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. 2. *Vocabularul* a lui Lazăr Șăineanu (București, 1900) sau *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes* a lui Ladislav Gáldi (Budapest, 1939), lexicul excerptat apărând sub cele mai diverse sigle: *Mscr. 1715 ARH.ROM II* (Tiktin), Ist. (Șăineanu) sau Iorga, Mor. (Gáldi). *Istoria oștirii ce s-au făcut asupra Moreii* a fost înregistrată, probabil pentru prima sa parte, în care descrie martiriul lui Constantin Brâncoveanu, între cronicile interne (Crăciun, Ilieș 1963), dar a suscitat, din păcate, în prea mică măsură interesul istoricilor români și străini.

S-a considerat îndeobște că textul a fost redactat în anul 1715, ultima dată consemnată în text fiind 12 noiembrie (după calendarul gregorian, 23 noiembrie), însă o datare mai precaută ne obligă să lărgim intervalul până la 21 ianuarie [1 februarie s.n.] 1716, data mazilirii domnitorului Ștefan Cantacuzino, despre care Diichiti vorbește ca fiind încă în funcție.

Atribuită de Nicolae Iorga cu bune argumente lui Constantin Diichiti – grec din Fanar apropiat al familiei Cantacuzino, care a avut, se pare, o contribuție importantă în căderea lui Constantin Brâncoveanu –, manuscrisul se dovedește de un mare interes pentru istoria literaturii române, fiind un prim jurnal de călătorie cu ample

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România (diortositor@gmail.com).

¹ BAR Ms. 1855, Ms. 239, Ms. 264. Manuscrisul 239 a fost publicat de Mihail Kogălniceanu în colecția sa de cronici interne.

² *Cronica expediției turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de Neculai Iorga*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1913 (în același volum e publicată și o traducere a textului în limba franceză, cu o foaie de titlu diferită: *Chronique de l'expédition des Turcs en Morée, 1715, attribuée à Costantin Dioikétés et publiée par Nicolas Iorga*).

interferențe cu beletristicul, căci, comparativ cu jurnalul arid al ambasadorului francez la Constantinopol, Benjamin Brue³ (Gherman 2020), textul atribuit lui Constantin Diichiti aduce, pe lângă foarte multe informații încă necunoscute cercetătorilor străini, multe elemente (descriseri, dialoguri, portrete ale diferitelor persoane implicate în conflict etc.) cu evidente valențe artistice. Un argument în această atribuire poate fi furnizat de faptul că autorul este un bun cunoscător al limbilor neogreacă și turcă, dar și de interesul pe care scriitorul îl prezintă față de monumentele bizantine (cetăți, biserici, mănăstiri) întâlnite în drum.

Descriind campania militară turcă din 1715 pentru recucerirea peninsulei Peloponez (Moreea) aflată pentru patruzeci de ani sub stăpânire venețiană, textul lui Constantin Diichiti abundă în cuvinte de origine neogreacă sau turcă, destinate să denumească obiecte, noțiuni și, mai ales, elemente ale lexicului militar insolite pentru cititorul contemporan lui (și, cu atât mai mult pentru cel din zilele noastre). Foarte probabil o explicație pentru unele dintre cuvintele de origine neogreacă vine și din faptul că autorului, grec din Fanar venit în Țara Românească la curtea Cantacuzinilor, îi „scapă” unele cuvinte din limba sa maternă (este de semnalat că multe din grecismele prezente aici își află prima atestare în textele scrise în aceeași epocă de Dimitrie Cantemir). De multe ori este greu de stabilit dacă un anumit cuvânt provine din limba turcă sau din neogreacă, între care, de altfel, constatăm foarte multe împrumuturi reciproce. Uneori cuvinte de origine occidentală (latine sau neolatine) au fost împrumutate în mediul cosmopolit al Constantinopolului (în turcă și/sau în neogreacă). Nu de puține ori, aceste cuvinte sunt dublate de sinonime cunoscute cititorului: „adalet-chioșchiu⁴ adecă foișorul dreptății”, „muhlet, adecă soroc”, „esnafurile, adecă toate rufeturile”, „alaiul dumanalei, adecă armadiei”, „sarnăciuri, adecă stearne”, „ghecit, adecă trecătoare, vale îngustă”, „mutfahurile, adecă kuhnea”, „tuzula, adecă αλατισμένο, sărătură”, „tuzimini, adecă cămărașul de sare” etc. În cazul toponimelor grecești sau turcești provenite din lexicul comun, Diichiti apelează la aceeași soluție: „Boș-Torvala, adecă Traistă Goală”, „Gisri-Izdin, adecă Podul Izdinului”, „Ahlando-Cambo, adecă Câmpul cu Perile Moi” etc. Alteori, el echivalează toponimul turcesc cu cel grecesc: „Stife, adecă Thiva”, „Menzil-Magare, adecă la Megar”, „Maneșche, adecă la Monvasia” etc.

În cercetarea noastră ne propunem să evidențiem o serie de cuvinte neincluse până acum în dicționarele limbii române, dar să și semnalăm unele prime atestări și sensuri necunoscute sau să facem corecții cu privire la etimologia unor cuvinte. Dintre cuvintele necunoscute menționăm:

adalet-chioschiu, s.n. turn sau chioșc de observație (tc. *adalet kiosku* 'turnul judecății'): „s-au suit vizirul în foișorul de priveală, ce să chieamă *adalet-chioșchiu*”, „vizirul în adalet-chioșchiu să suise, de privia ce va arăta sfârșitul”.

³ Benjamin Brue, *Journal de la campagne que le grand vesir Ali Pasha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Paris, Ernest Thorin, Libraire-éditeur, 1870.

⁴ În tc. „chioșcul judecății”.

afierosi, vb. a dedica, a destina (ngr. ἀφοιερώσω): „acei bani sânt afierosiți vacuf, la mănăstiri, la săraci milă și la alte locuri s-au dat ca pentru sufletele lor; ce nu să pot face acest obicei să dea lucruri străine și afierosite”.

alai-topciu, s.m. regiment de artileriști (tc. alay topçu): „Au purces gebegibaşa cu toți gebegii și topcibaşa cu topcii cu gebhaneaoa, cu 350 alaiu-topcii cu 12 balghemezuri”.

alepalilie, s.f. fapt consecutiv, repetiție (ngr. ἀλλεπάλληλοι): „au intrat în cetate și au abătut ca săbiile prin frânci și în raiale, aşjderea și frâncii – în turci și, făcându-se alepalilie tăiere într-înșii, au căzut mulți din turci”.

anapolitean, s.m. locuitor al Naupliei (Amapoli): „aşa au făcut că întâiu pe anapoliteani i-au mințit cu cuvânt de ajutor că iaste să le vie, apoi pe cei de la Mothoni”.

apofasi, vb. a decide (ngr. αποφασίζω): „Deci a doua zi, strângându-să după poruncă la saraiul vizirului și apofasindu-să oastea asupra Moreii, au făcut și davaoa după obicei și s-au scos și tuiurile”.

Cuvântul **apofasis**, s.f. (ngr. απόφαση) prezintă un sens – ‘decizie’ – și o etimologie diferită de cele menționate în DEX s.v. *apofază*: „Și, după poruncă strângându-să și mușaverea făcând, această apofasis au dat ca să apuce iar de bătaie”.

aposchevi, s.n. material de intențență (la o campanie militară) (ngr. αποσκευή): „Găsind turcii vreame de liniște și fiind gata mihminaturile și aposchevi ale oștirii și pe marea și pe uscat, fost-au scris și raielele moraiți încă cu multă vreame mai înainte la Poartă”; „i-au dat și 30 tunuri și două havan-toplară cu mihimatul lor, adecă cu aposchevi”.

avlac, s.n. șanț (ngr. αβλάκι): „printre copaci, pe marginea avlacurilor [se află] tot tufe de rozmarin”; „grădinile le au răzorite, osebite una de alta cu avlacuri”.

bagace, s.f. grădină (tc. bahçe): „Purcegând de la Mistra am conăcit la Purivoli la bagaceale, adică la grădini, tot pe luncă și pe râul lui Mistra, mergând ceasuri 3”; „Prin care casaba curge o gârlișoară frumoasă, de dă în Carasu, pe lângă care să face orez mult, bumbac și alte sămănături. Are și vii multe și bagaceale”.

bail, s.m. titlul ambasadorului venețian la Poarta Otomană (it. *bailo*): „au închis și pe solul, bailul venețianilor, ce să afla în Țarigrad la Stavrodromi”⁵.

banio, s.f. muncă de servitute (tc. *banyo* 'baie'): „să-i puie în vase pe toți cu tot ce vor scoate, apoi să le ia tot ce vor avea [...] și pe ceialalți să-i trimită la Țarigrad la banio și lopată, iar pe ghenărariul să-l trimită la dânsul”.

bastarda, s.f. fregată (it., dialectul venețian: [*nave*] *bastarda*): „întrând în caicul vizirului, care iaste cu coviltir și acoperit cu postav vearde [...] și, mergând și ei la bastarda, unde iaste Capitan-Paşa, să suie amândoi sus”; „Acolea la Salonic au venit și Capitan-Paşa cu bastarda și cu alte catarge”.

⁵ Cuvântul apare în textele noastre moderne de istorie a Veneției și a Imperiului Otoman.

baș-galion, s.n. nava de comandă: „60 de galioane mari înarmate cu multe tunuri și cu mulți leventi, iar cel mai mare baș-galion, ce l-au înarmat într-acest an, care să chieamă și *utuci-ambarlama*”.

bezesten, s. n. bazar acoperit (tc. *bezesten*, *bezestan*, *bedesten*): „Acest Ghemi-Săleri iaste oraș casaba mare, iar nu cetate, târg frumos cu prăvălii multe cu bezesten”; „Acolea, la Gheni-Șelari au lăsat vizirul hazneaoa, puind-o în bezesten în târg înlăuntru”.

bostangibașa, s.m. comandantul bostangiilor (tc. *bostancıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanul Țarigradului, caziascherii cu toate ulemalele și baș-capigibaș cu inicer-aga cu toată inicerimea, gebegiibașa cu gebegii, topcibașa cu topcii, saxongibașa, zagargibașa și alți ogiaș-agalari, bostangibașa cu bostangii”; „iaste făcut zidiu și poartă, de să închide, la care șade hasechiu despre partea bostangibașa de păzește”.

boță, s.n. (pl. *boțe*) butelie, vas rotund pentru lichide (it. *bozza*): „au dat jaf prin bisearici, prin case, prin magazii, prin prăvălii de răpiia cine ce putea și fugiia: cine potire, cine discoase, [...] cine sticle, cine clondire, cine păhară, cine boțe, cine destie, cine burie”.

calamboli, s.m. porumb (ngr. *καλαμπόκι*): „La acest oraș își țin grăunțele, adecă grăul, orzul, calamboli prin gropi”.

canuha, s.f. caier din fibre textile (it. *canocchia*): „cine ce putea apuca, pe poartă ieșia: [...] cine cu haine, cine cu așternute, cine cu postave, cu canuhale”.

capigilar-chehaie, s.m. intendentul-șef al vizirului (tc. *kapıcılar kehaya*): „După aceaia, scoțând sângeacul din haznea, îl ia ceașbașa cu capigilar-chehaiesi, de-l duc înaintea împăratului”; „După aceaia, Capitan-Pașa din bătrânii ce era acolo au trimis pe câțiva capigilar-chehaiasă ai lui la vizirul, cari capigilar-chehaiasă, după ce au mers la vizirul cu această veaste, au luat mare bucurie”.

capugibașa, s.m. căpetenia paznicilor Porții, echivalentul *cămărașului* în Țările Române și al șambelanului în cele occidentale (tc. *kapıcıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanul Țarigradului, caziascherii cu toate ulemalele și capigibaș cu inicer-aga”.

catadichi, s.f. condamnare, sentință (ngr. *κατάδικη*): „Care catadichi și nevoie văzând-o un popă și, știind ierbăria, acolea au intrat înlăuntru și, făcându-și cruce, au dat foc în iarbă”.

catargă, s.f. confiscare (ngr. *κατάργηση*): „neguțitorilor venițieni le-au dat poruncă ca până în trei zile să-și rădice tot ce vor avea și să întră în corabie ca să ducă la țara lor, iar oricarele din trei zile va mai zăbovi la catargă va să puie”.

caticumenă, catihumenă, s.f. pronaos, spațiu rezervat catecumenilor (ngr. *κατεχόμενος*): „stâlpii dverilor și ai icoanelor sânt tot de somachi, părății și 4 coloane ce sânt boltele pe dânsle zidite, căptușite tot cu lespezi de somachi; deasupra are catihumena ca și Sveti Sofia și ceaialaltă făptură a bisearicii pe

sămuierea Sfintei Sofii iaste”; „în coasta bisearicii ceii mari iaste altă bisericuce, făcută de treaba împărăteasii, și aceia frumoasă, iar nu cu lespezi de somachi, din care iase ușă la catihumena pe jos, de întră în cea mare”.

căltuc, s.n. scaun, fotoliu (tc. *koltuk*); în expresia *a face căltuc* 'a lenevi': „nu era ei nici de o treabă, ce numai doar cât făcea căltăc și foamete în tabără”.

câzlar-aga, s.m. titlu purtat de eunucul-șef al haremului (tc. *kuşlar-ağasi* „domnul păsărilor”): „s-au făcut alaiul validelei, a împărăteasei, ieșind cu tot haremul cu câzlar-aga cu parataxis după obiceiul”.

cealău, s.n. tufă, tufiș (tc. *çalı*): „până la Aidarla sânt feațe de dealuri foarte frumoase cu livezi, iar sânt și măracini, cealăi, crâng”.

ceaușbașa, s.m.⁶ oficial otoman, care este șeful sergenților din Dîvân-ı Hümâyûn, un fel de adjutant-șef al sultanului (tc. *ceavuşbaşı*): „au venit defterdariul și reis-efendi și ceaușbașa și le-au poruncit să meargă la cetate”; „ia sângeacul [...], îl tinde la vizirul și vizirul, sărutând pământul înaintea împăratului, îl priimește și, sărutându-l și el, îl ia iară ceaușbașa”.

ceoașăt, ceașăt, s.m. iscoadă, spion (tc. *çüst* 'iscoadă', *casus* 'spion'): „Într-această zi la Stife au prins pre un ceașăt sclavun găsindu-l ascuns în casa imamului de acoloa”; „mărturisind sclavunul că iaste ceașăt trimis de ghenerariul de la Anapoli să vază câtă oaste iaste, sclavunului ca unui ceașăt și imamului ca unui iatac, au poruncit de le-au tăiat capetele”.

chemer, s.n. conductă (tc. *kemer* 'curea'): „apă multă și bună, carea de la un loc iaste adusă pe chemeriuri de pîiatră înalte, până ce întră în cetate”.

chesne-caldărâm, s.n. drum pavat sau tăiat în stîncă (tc. *kesme* 'tăiat', *kaldırım* 'drum'): „Și să înceape pe coastele muntelui chesne-caldărâm, care să suie și să pogoară”; „Iar pogorâșul care pleacă spre poiana lui Menxil-Cară iaste cale strîmtă, chesne-caldărâm săpat în pîiatră”; „iaste [...] cale rea, strîmtă, povârnișuri mari, cale făcută tot cu ciocanul, chesnea-caldărâm”.

chiromasticon, s.n. smalt, mastic de ceară (ngr. *κηρομαστίχων*): „Iar icoana Preacistii iaste de chiromastihon nezugrăvită de mână de om”.

ciacon, s.m. locuitor al regiunii Ciacona: „Portul manioților și ciaconilor sânt zeghi albe, scurte, și în cap unii poartă câte o tichie de fier, care o au și în loc de zărculă”.

corfos, s.n. golf (ngr. *κόρφος*): „să face și acoloa corfos de mare schilă, de vin corăbii”; „Și cetatea iaste rătundă, căci are corfos și de o parte, și de alta, unde și corăbii vin din toate părțile, fiind schilă”; „De la Platamonas să veade cetatea Salonicului, căci și până acoloa tot corfosul Salonicului să chiamă”.

costișa, vb.; **costișitură**, s.f.: vezi *încostișa*, *încostișătură*.

cumbarahanea, s.f. manufactură de grenade și obuze (tc. *kumbarahâne*): „Și până la cumbarahanea ține ca un ceas și jumătate cale strîmtă, surpături, iar de la cumbarahanea la vale înceape a să lărgi calea”; „Acolo la cumbarahanea iaste și derbent, de păzesc martalogi”.

⁶ Cuvântul este prezent doar în Șăineanu 1929: *ceauș-baş*.

cușluc, s.n interval de timp între dimineață și prânz, prânzul mic (tc. *kuşluk*): „Și, fiind năvala și focul până la vreme de cușluc în prânzul mic, după multa moarte, s-au învrednicit turcii de au scos pe frânci din tabiia cea neisprăvită”.

dereli, s.n. pârau (tc. *dereli*); *dereli de sat* 'canal la marginea drumului în localități; canal': „Iar la conac la dereli iaste dereli, podgorie de vii”; „Mai la deal iaste dereli de sat și de la sat la vale un puț de piază foarte adânc”.

destie, s.f. distilator (corupt din it. *distillatore*?): „răpiia cine ce putea și fugiia: cine potire, cine discoase, [...] cine clondire, cine păhară, cine boțe, cine destie, cine burie, cine năstrăpi”.

diba, s.f. țesătură subțire de mătase brodată cu aur și argint, brocart (tc. *dibâ*): „înaintea lor ducea oamenii lui silihdar-aga caftanul, sabia și buzduganul, fiindu-le în dibale învăluite”; „după dâșii, veniia oile înțolite tot cu țoluri cusute cu sirmă, cu dibale cu serasir și încinse cu brâne de argint”.

dunamna, s.f. forțele navale ale unui stat (tc. *donanma*): „mergând ei cu dumanooa, adecă cu armada la ostrovul Tiro l-au luat”; „după ce au sosit Capitan-Pașa cu dumanooa, au trimis la prevedorul și la creștinii ce era acolo, ca să dea cetatea cu bine”.

egir, s.n. răsplată (spirituală sau materială) (tc. *ecir*): „să ne batem pentru lege și egirul împăratului să murim!, că la aceia au venit!”; „și le zise să poruncească [...] să meargă la cetate, să facă deseară un hugiun în egirul împăratului”.

emet, s.n. indemnizație, câștig suplimentar (tc. *himmet*): „Și pricina tăierii au fost că au fost mers o seamă de spahii de au dat arzihal la împăratul, jăluindu-să cum că le-au tăiat emetele, cărțile de leafă”.

fet, s.n. acaparare a unei țări sau regiuni (tc. *feth* 'cuprindere, cucerire'): „puternicul și înaltul Dumnezeu a binevrut de s-au făcut țara aceasta feth, adecă s-au deșchis și raialele au venit de s-au închinat”.

gebegibașa, s.m. comandantul ienicerilor de la intendență (tc. *cebecibaşı*): „toată pedestrima inicerilor mergând înainte și, după dâșii, zagargibașa, saxonagibașa, topcibașa, gebegibașa și alți ogiaac-agalră ciorbagii, îmbrăcați toți în za cu paveze”; „S-au făcut alaiul topcibașii cu topcii lui cu parataxis, precum și gebegibașa”.

hinaron, s.n. torent (ngr. *χείμαρρος* 'torrent'): „după ce pogoară la vale, iaste xiropodami, adecă hinaron numai când ploaia curge, iar în ceaia vreme seacă și rămân scursuri”.

hugiu, s.n. construcție defensivă, cazemată (tc. *hug*): „Și cetatea de jur-împrejur are hugiuri, adecă bedenuri”.

încostișa, vb. a înainta oblic: „pogorâșul cest mai de pe urmă iaste mai rău și să încostișează în multe părți”; „calea la vale și să încostișează pe după un alt deal, după carele iaste iarăș o poieniță”; „Calea să încostișează într-o parte și într-alta”.

încostișătură, s.f. drum oblic (zigzagat) pe un povârniș: „dinlăuntru, iaste calea ce pogoară în vale la cetate, cu treapte, scalopatii multe, povârniș la vale

dintr-o încostișătură până într-alta”; „Pe la care încostișături [se află] cășcioare de zidiu ghebhanea, unde țin iarba”.

jăcos, adj. jăcaș, jefuitor (*jac+os*): „cu mănie zicând pașa că nu-i trebuie lui oameni hoți și jăcoși, au porunit acu pe loc de i-au tăiat capul”.

lăgea, alagea, s.f. băi termale (tc. *ilaç, ilâç* 'medicinal'): „Iar iaste o lăgea, băi calde, care le zic therma, la cari în luna maiu mearge mulțime de oameni de să scaldă și beau, că iaste curățitoare și tămăduitoare”; „iasă un izvor mare de apă caldă, ce-i zice turceaște lăgea, adecă băi calde, fierbinți”; „De la alagea, izvorul ce am zis mai sus, mergând calea pe supt munte diastimă ca un ceas și jumătate iaste de supt munte alt izvor iarăși fierbinte, lăgea, izvor foarte mare”.

leilec-ceadâr, s.n. cartierul general, cortul vizirului (tc. *leylek* 'barză', *çadır* 'cort de pâslă'): „au poruncit de le-au tăiat capetele la leilec-ceadâr”; „aducându-l și pe dânsul, au poruncit de i-au tăiat capul la leilec-ceadâr”; „Iar au poruncit de au tăiat acolea, la leilec-ceadâr, pe cei 7 inși greci”.

magună, s.f. navă masivă de război cu cinci rânduri de vâsle (it. *magona*): „s-au arătat și Dolfin, capitan-gheneral, cu armada frânească și, viind până supt cetate cu câteva galioane, iar cealelalte împreună și cu trei magune mari”.

mascaroană, s.f. personaj deghizat, mascaradă (ngr. *μασκαράς* 'cel care se deghizează'): „nu era roata lor îmbrăcată în haine de ostași, precum mai sus s-au zis, ci era în cojoace de lup, în cojoace de oaie, în cojoace de pisică și în altele și în cap cu multe fealiuri de căciuli făcute în chip de mascaroane”; „Iar cel mai-mare a lor era îmbrăcat cu cujoc lățos cu mascaroană îmbrăcat și pe măgar încălecat”.

mersin, s.m. mirt (tc. *mersin*, ngr. *μερσίνη* 'mirtus communis'): „lângă vâlcea, de ceasta parte și de ceaialtă sânt tufe multe, crânguleațe de zmiceale de mersini, frunza lui și lemnul samănă cu mălinul, numai borboanele sânt mai roșioare și mai mici”.

mistriot, s.m. locuitor al Mistrei (ngr. *μιστριώτης*): „după ce-au venit vizirul acolea la Mistra, venit-au din mai-marii bătrânii mistrioților la vizirul de s-au închinat”.

morait, s.m. locuitor al Moreii (ngr. *μωραΐτης*): „fost-au scris și raielele moraiți încă cu multă vreamă mai înainte la Poartă, rugându-să ca să facă milă cu dânșii, să-i mântuiască din robia frâncilor”; „Care vale ține până la Sfeti Ioan, la mănăstire, ce iaste despre stânga, pe deal, împotriva lui Colosirti, unde și sat iaste, de lăcuiesc neguțătoarași moraiți”.

muferih, adj. înviorător (tc. *müferih*): „Căci curg izvoare multe din muntele lui Mistra, care adapă și grădinile, iar, afară din apa aceasta, au și puțuri cu apă bună de băut; loc foarte frumos, aer bun, muferih”; „Pentru aceaia mulți din cei mari să duc la Turnavo de șed, ceale doao luni, fiind aerul muferih, adecă ușor”.

muhabereci-bașa, s.m. semnalizator naval (tc. *muhabereci*): „Înaintea cărora, trimițând Capitan-Pașa pe baș-ciohodar și pe muhabereci, i-au luat, de i-au dus la capetanerie de i-au dat în pază”.

muhlet, s.n. răgaz, soroc (tc. *mühlet*): „Iarăși chemând vizirul pe solul, i-au dat zapisele și i-au zis că până-n atâtea zile muhlet, adecă soroc, să vie banii negreșit”.

muhzur aga, s.m. ofițer de ieniceri însărcinat cu paza marelui vizir (tc. *muhzur ağa*): „îndată au poruncit muhzur-agăi de au rădicat pe sol cu necinste și pre oamenii lui de acolo, de la casa de împreunare”; „Deci l-au luat muhzur-aga și, făcând veaste chehaialii, l-au dezlegat și l-au dus înlăuntru la vizirul”.

mujdea, s.f. veste bună, miracol (tc. *müjde*): „Însă cu această mujdea trimețând chehaioa și cu inicer-aga pe doi iniceri la vizirul și spunând cum că tabiia s-au făcut zapt și s-au luat”; „Într-această zi s-au născut împăratului o cucoană, a căria mujdea mergând la împăratul în ordie [...] a dat mare bucurie și au făcut mari șanlăcuri”.

nevruz, s.n. sărbătoarea musulmană „Ieșirea din iarnă”, cu ocazia echinocțiului de primăvară, 21 martie (tc. *nevruz*): „dându-să mari porunci pe la toți pașii și pe la toți beii și pe la toate chehaiele și ciuturile ca să să gătească toți și mai înainte de nevruz să să afle în câmpul Odriului”.

ogeac-aga, s.m. comandantul unui sălaș de ieniceri (tc. *ocak aga*): „Și îndată au dat poruncă ca să să strângă ulemalele și ogeag-agalâr a doua zi sâmbătă la divan”; „pedestrimea inicerilor mergând înainte și, după dânșii, zagargibașa, saxonagibașa, topcibașa, gebegibașa și alți ogiaç-agalră ciorbagii”.

orni, s.n. furie intensă, mânie (ngr. οργή): „au făcut iar năvală mare și, cu năvala, dând și focuri neîncetate din puști și, silindu-să cu mare orni asupra tabiilor...”.

prevedor, s.m. guvernator militar (it. *prevedore*, *preveditore*): „Însă luarea ei au fost într-acest chip, că fiind într-însa un prevedor frâncesc cu vreo 50 de soldați de o păzii”; „dar creștinii, înfricoșându-să, au mers la prevedorul de i-au zis să nu stea împotrivă, ci să dea cetatea”.

reis, reiz⁷, s.m. căpitan de navă (tc. *reis*): „Atuncea, după luarea tabiei, s-au întors chehaioa și defetrdariul și cu reisul la corturi la vizirul”.

reis-efendi⁸, s.m. ministrul de externe în Imperiul Otoman (tc. *reis efendi*): „au venit defetrdariul și reis-efendi și ceaușbașa și le-au poruncit să meargă la cetate să stea acolo”; „după porunca vizirului s-au sculat chehaioa însuși de au mers acolo la meterez împreună cu defetrdariul și cu reis-efendi și cu alții din agiîi Porții”.

riaiet, s.n. act sau gest de supunere (tc. *riâiet*, *riayet*): „Și vizirul bine au făcut riaietul ce i s-au căzut”.

ricab-caimakan, richiab-caimacan, s.m. conducătorul deputaților (autorităților) care rămâneau în Istanbul (tc. *rikâb kaymakam*): „ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, ricab-caimacan, caimacanul Țarigradului”.

⁷ Este atestat doar în Scriban.

⁸ Se găsește atestat doar în Șăineanu, ed. 6.

sarnăci, s.n. cisternă (tc. *sarnıç*): „Iar înlăuntru în cetate, în afară de apa aceasta adusă, are și sarnăciuri, adecă stearne și puțuri”.

saxongibași, s.m. înalt ofițer de ieniceri care se ocupa inițial cu creșterea câinilor sultanului, ulterior având funcții de ceremonial (tc. *saksoncubaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, [...] saxongibașa, zagargibașa și alți ogiac-agalari”; „au perit și saxongibașa și zagargibașa, zburând în slava norilor cu multe fealiuri de aripi”.

sănducea⁹, s.f. cufăr mic, casetă (tc. *sandukçe* 'cufăraș'): „pe ticăloasele de jupânease, pe care grea, pe care cu copilași mici le trăgea pe jos desculțe, dezvălitate, cu oglinjoarele, cu sănducealele, cu steclișoarele”.

scalopatie, s.f. treaptă (ngr. *σκαλοπάτι*): „dinlăuntru, iaste calea ce pogoară în vale la cetate, cu treapte, scalopatii multe, povârniș la vale dintr-o încostișătură”.

serdengheciții-aga, s.m. „îndrăzneții”, „disperații”, termen folosit în secolul al XVII-lea pentru a denumi elita avangardei ienicerilor (tc. *serdengeçti ağası*): „mergi acum în cest ceas și adună pe mai-marii ogeagului și le zise să poruncească la toate ortalele, la serdengheciții-agasă și să rădice cu mic, cu mare”.

serdenghecițiu, s.m. soldat aventurier (tc. *serdengeçti*): „S-au dat poruncă ca să meargă inicerii și serdengheciții la meterez”; „să mai meargă și din serdengheciții, din spahii, din arnăuții să suie cătră Palamid, să-l încungiure pe de toate părțile”; „fiind mulțime de iniceri, serdengheciții și de arnăuți strânși, adunați acolo, au început pe departe a sui către Palamid”.

sifat, s.n. îndatorire, rost (tc. *sifat*): „tabiile [...] caută spre Pelagos, fieștecare cu sifaturile lor, cu unghiuri, cu treapte, cu porțițe de la una până la alta”; „partea șanțurilor de jos, pe unde iaste cărare de mearge către poarta cetății de jos are și alte sifaturi multe”.

straordinario, straorinarion, s.m. administrator delegat special pe o durată limitată de timp (it. *straordinario*): „după ce au sosit și vizirul cu toate oștile, îndată au gătit pe un agă și l-au trimis la cetate la straoordinario și la prevedorul cu solie să le zică să dea cetatea cu bine”; „El au zis că vor să o dea, că pentru aceaia l-au trimis straoordinariul să spuie ca să poruncească să nu mai sloboază focuri, că vor să scoată bairac alb”.

su-iolu, s.n. canal, cale navigabilă (tc. *su yolu*): „doao izvoare mari de apă. Ci unul curge de să face pârâu, iar altul [...] iaste făcută hazna cu boltă de pîiatră și de la hazna făcută cale, adecă su-iolu...”.

suluc, s.n. căuș (tc. *suluk*): „apa lor iaste în puțuri adânci, că întră omul de o adună cu sulucul, iar apă bună, reace, mai puțintică”.

surgenie, s.f. exil, surghiunire (tc. *sürgün*): „în loc ce oștirea să vie poruncă de slobozenie, au venit dimpotrivă, ca să-i ducă la surgenie”.

șamata, s.n. spectacol (ngr. *σκέμματα* 'scheme', tc. *şamata* 'agitație'): „avea și veveriți vii și vulpi avea și lupi umpluți cu fân, de făcea șamatale”.

⁹ Este cunoscută doar forma nediminutivală *sănduc*¹ „cufăr”.

şehid, s.m. mucenic, martir (tc. *şehid*, *şehit*): „pomenirea a şapte turci paşi, ce zic că au căzut în războiu, pe vremea când au luat Salonicul, cărora şi şehid le zic, adică mucenici”.

şeşchinlic, s.n. deosebire, selecție (tc. *şeşkinlik* 'exclusivitate'): „Raialele încă văzând nevoia şi făcându-să şeşchinlic între dânşii înlăuntru care încotro va lua, au dat năvală la poartă de au deschis poarta”.

tamaşa, s.f. spectacol comic (aici cu sensul 'pantomimă') (tc. *temâşül*): „au venit pitarii cu cuptoriul făcut pe roate cu podoabele lui, unde şed oamenii de cern, frământă, tind pe lopată, bagă în cuptor, scot, aruncă pe la oameni de fac tamaşale”; „oştire tâmplându-să şi făcându-să tamaşa i-au fost chemat înlăuntru aşa cu mascaroanele, cum era”.

telsin, s.n. ceremonie de întâmpinare (tc. *tılsım*; din gr. τελέσμος): „După «telsim» şi «aferim» ce le-au zis, i-au dăruit cu câte 200 de taleri”.

terma, **therma**, s.f. băi termale (ngr. θερμῶν): „Iar iaste o lăgea, băi calde, care le zic therma, la cari în luna maiu mearge mulțime de oameni de să scaldă şi beau, că iaste curăţitoare şi tămăduitoare”.

tihodromion, s.n. drum protejat cu ziduri laterale (ngr. τεῖχος 'zid', δρομίων 'drum'): „De la care la vale iaste făcut şanţ adânc cu pietri încheiate, prin care iaste apă din mare adusă, de înconjură până la un loc, unde pogoară tihodromion al lui Palamid”; „Iar unde să sfâşesc treaptele iaste laolaltă de piatră cu tihodromion, care pogoară pe lângă şanţul porţii cetăţii de jos”.

topcibaşa, s.m. comandantul artileriei (tc. *topçubaşı*): „ducându-să, l-au trecut iarăşi de ceaia parte la Stăvrodromi şi l-au închis în saraiul topcibaşii cel vechiu cu câţi oameni să afla lângă dânsul”; „S-au făcut alaiul topcibaşii cu topcii lui cu parataxis, precum şi gebegibaşa”.

toxatis, s.m. arcaş (ngr. τοξότης): „au găsit patru sute de chiemănţes, meşteri toxates, săgetători buni”.

tuzimin, s.m. concesionarul sărăriei (tc. *tuz emin*): „opresc apa de mare şi, închegându-să, să face sare şi aceaia o strâng de o fac grămezi; unde şi casă sânt, de şade tuzimini”.

ţaglă, s.f. Deşi cunoscut din dicţionarul lui Tiktin, cuvântul necesită câteva comentarii. Sensul lui este 'ghemotoc', iar etimonul este turcescul *çağla* 'migdală (caisă, prună) necoaptă': „în vârful săgeţilor acest feal de ţagle au găsit cu socoteala lor”; „acest sămn iaste toată ţagla care pune în căpătâiul săgeţii, însă măciuca ţaglei de sus iaste cu peane de să deschid şi să închid”.

teca, s.f. officină profilată pe imprimarea monedelor; *la zecca* veneţiană avea şi funcţia de bancă (it. *zecca*): „având împăratul luate de la Costandin vodă nişte zapise de banii lui ce avea puşi la Sfeti Marco la Țeca Veneţiei, chemat-au vizirul pe sol”; „iaste porunca împăratului să dea şi banii lui Costandin vodă ce sânt în Țeca [...], de vreme ce acei bani sânt împărăteşti”.

ucirum, **ucărâm**, s.n. povârniş (tc. *uçurum*): „Iar mai nainte, unde iaste pogorâşul cel mai rău, de unde în jos – şi vale adâncă, ucirum”; „pogorâşul care

pleacă spre poiana lui Menxil-Cară iaste cale strâmtă, chesne-caldărâm săpat în pîiatră, iar din cale la vale ucărûm”.

valide-chehaia, s.m. administratorul averii valideei (tc. *valide kâhya*): „au făcut și valide-chehaiesei, Stambol-caimacan pricină ca să-l omoare, să-i ia avuția, fiind om bogat, pre care l-au și omorât”.

vera, s.f. credință, jurământ, onestitate (it. *véra* 'credință, inel de căsătorie', ngr. βέρα 'inel de căsătorie', tc. *vera* 'jurământ'): „cuprinzând și pe unii și pe alții frică mare, au dat cuvânt de vera la Capitan-Pașa cu tocmeală ca aceia ca pe frânci să-i lase să ducă la Corifus”; „frâncii dinlăuntru, fără știrea creștinilor, au scos bairac alb de vera, precum socotise”; „văzând ei că nu le vine de nicăiri nici un fel de ajutor de oaste, vrea ca să dea vera de pace”.

xiropodami, s.m. vale seacă, râu uscat (ngr. ξηρός ποταμός 'râu uscat'): „De la Leondari la vale iaste pogorâș rău, pe unde și tufe sânt, iar, după ce pogoară la vale, iaste xiropodami, adecă hinaron numai când ploaia curge”.

zagargibașa, s.m. comandantul celui de-al șaizeci și patruze corp de ieniceri, care era unul dintre cei mai înalți aga din corpul ienicerilor (tc. *zağarcıbaşı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, [...], topcibașa cu topcii, saxongibașa, zagargibașa și alți ogiaç-agalari”, „cum le-au deschis, au intrat gebegibașa, topibașa, saxongibașa, zagargibașa și alții din cei mari ca să facă zapt mihmaturilor ce vor fi înlăuntru și altora ce să vor afla, ca să nu jăcuiască”.

zulufliu, s.m. baltașiu din garda sultanului, numit după ciucurii turbanului (tc. *zülüflü baltacı*): „S-au făcut alaiul împăratului, ieșind împăratul, șehzudea, coconul împăratului, vizirul, muftiul, [...] baltacii, halvagii, hasechii, zuluflii și alte rânduiele împărătești”.

Sensuri deosebite față de cele menționate în dicționare primesc cuvinte ca: *bogaz*, s.n. 'strâmtoare în munți sau în mare, canal, trecătoare' (tc. *boğaz*); *col*, s.m. 'patrulă militară cu misiune polițienească' (tc. *kol*); *cul*, s.m. 'sclav, prizonier' (tc. *köle*); *cumbara*, s.f. 'grenadă' (tc. *kumbara*); *sclavon*, *sclavun*, s.m. 'croat'; *stei*, s.f. 'stâncă'; trebuie menționată valoarea adjectivală: adj. în expresia *piatră steaie* 'piatră golașă' („munți înalți groaznici, pîiatră steaie”; „de acolo la deal pe munte, pe pîiatră steaie”). Unele dintre ele cunosc aici prima atestare în limba română.

O serie de cuvinte își găsesc în *Istoriia oștirii ce s-au făcut asupra Moreii* prima atestare sau o serie de sensuri necunoscute în dicționarele noastre; lista noastră cuprinde, atunci când s-a considerat necesar, și etimologia cuvintelor. Dintre acestea trebuie amintite: *aman!* interj.; *arnăut*, s.m.; *arpalâc*, s.n. (tc. *arpalık*); *bairac*, s.n.; *baş-ciohadar*, s.m. (tc. *baş+çuhadar*); *başıbuzuc*, s.n. (tc. *başıbozuk*); *bosniac*, *boșneag*, s.m. (tc. *boşnakça*); *bostangiu*, s.m. 'soldat din garda sultanului' (tc. *bostancı*); *bozagiu*, s.m. 'bragagiu, fabricant și negustor de bragă' (boza) (tc. *bozacı*); *caicciu*, s.m. (tc. *kayıkçı*); *canara*, s.f. 'stâncă în munți sau în mare' (tc. dial. *kanara*, bg. канара); *căpitan-pașa*, *capitan-pașa*, s.m. 'cel mai mare comandant militar și civil al marinei, căpitan amiral, care a fost ministrul

naval și comandantul marinei în Imperiul Otoman' (tc. *kaptan paşa, kaptanpaşa*); *călăciu*, s.n. 'sabie' (tc. *kılıç*); *călifar*, s.m. (cf. bg. калѣфар); *căpitănie, capetanie*, s.f. (ngr. καπεταναίοι); *cearcagiu*, s.m. 'soldat din trupele de avangardă otomane' (tc. *çarkacı*); *ceauşlar-emin*, s.m. 'ofiţer de ceauşi aflat în serviciul tribunalului de pe lângă marele-vizir' (tc. *çavuşlar emin*); *celeng*, s.n. 'surgaci, blazon din metal, argint sau aur purtat ca insignă pe turbanul militarilor turci merituoşi' (tc. *çelenk*); *chiuşcibaşa*, s.m.(tc. *kuşçubaşı*); *ciŃlăc, ciŃlic*, s.n. (tc. *çiftlik*); *coconar*, s.m. (ngr. κουκουναριά); *costiş*, adj., adv. (*coastă+-iş*); *costişa*, vb.; *dava*, s.f. (tc. *dâvâ*); *dervent, derbent*, s.n. 1. 'pasaj îngust, strâmtoare în munţi; 2. avanpost militar la frontieră' (tc. *derbent, derbend*); *dizdar*, s.m. 'soldat însărcinat cu paza unei cetăţi sau fortăreţe' (tc. *dizdar*); *dveră*, s.f. 'uşa iconostasului' (vsl. двѣрь); *exocastron*, s.n. 'suburbie în afara zidurilor cetăţii' (ngr. ἐξώκαστρον); *felucă*, s.f. 'velier îngust de mici dimensiuni' (it. *feluca*, ngr. φελοῦκα); *flamand, flameng*, s.m. 'om din Țările de Jos' (it. *fiamengo*); *frâncesc*, adj. 'italian, veneţian'; *gebhanea, ghebhanea*, s.f. (tc. *cephânè, cephane*); *gerah*, s.m. (tc. *cerrah*); *gerid, giret*, s.n. (tc. *cirit*); *grădiş*, s.n. (cf. bg. градиште); *grenadier, granatiariu*, s.m. (it. *granatiere*, ngr. γρεναδιέρως, fr. *grenadier*); *hal*, s.n. (tc. *hal*); *hasechiu*, s.m. (tc. *haseki*); *havalea*, s.f. '1. îndatorire militară a civililor; 2. zid protector' (tc. *havâle*); *havan-toplar, havan*, s.n. (tc. *havan topları*); *hazechiu, hasichiu*, s.m. (tc. *hasseki*); *horvat*, adj. și s.m. (vsl. хѣрват, tc. *hurvat*); *hunie*, s.f. '„defileu”' (tc. *huni, hunî* 'pâlnie, tot ce are forma unei pâlnii', bg. хуиня); *iama, iagma*, s.f. (tc. *yama* 'irupere'); *invazie, envasie*, s.f. 'debarcader, punct de imbarcare' (ngr. εναβασια); *isnaf, esnaf*, s.n. (tc. *esnaf*); *menzil*, s.n. (tc. *menzil*); *meterez*, s.n. (tc., *müteriza, muteriz*); *misirliu*, s.m. 'egiptean' (tc. *mısırlı*); *molalâc*, s.n. (tc. *mollalık*); *muhemat*¹⁰, *mihimat*, s.n. (tc. *mühimmat*); *musu, musiu*, s.m. (fr. *monsieur*); *muşaverea*, s.f. (tc. *müşavere*); *muzacherea, muzecherea*, s.f. 'solicitare sau cerere oficială' (tc. *müzâkere, müzakere*); *naramz*, s.m. (bg. неpaнза); *ordin, ordinie*, s.m. (,au da ordinie"); *orta*, s.f. (tc. *orta*); *oturac*, s.n. (tc. *oturak*); *parataxis*, s.f. (ngr. παράταξη); *ponir*, adj. (ngr. πονηρός); *revărsătură*, s.f.; *richiab*, s.m. 'ienicer protector din garda sultanului, care însoţeşte calul acestuia' (tc. *rikâb*); *rovinos*, adj.; *sămuire*, s.f.; *somachi*, s.n. (ngr. σομακί); *şenlâc, şinlâc*, s.m. (tc. *esenlik*); *şfăţesc*, adj. 'suedez' (*şved+ -esc*); *tahmin*, s.n. (tc. *tahmin*); *teslim*, s.f. (tc. *teslim*); *ţaganus*, s.m. 'crab' (tc. *çağanoz*); *vişti*, vb. refl. (lat. *gestire).

Parcursarea textului *Istoriei oştirii ce s-au făcut asupra Moreii* ne permite și o mică completare etimologică asupra unor cuvinte (inexistente în acest text) cărora lexicografia noastră nu le-a găsit până acum o explicație etimologică. Este vorba despre *satârgiu și satârgibaşa*, cărora DLR și, înaintea lui, și alte dicționare, le dau ca etimon forme inexistente în limba turcă, respectiv *satırcı* și *satırcı başa* (probabil s-a făcut confuzia cu tc. *satırbaşı*, care are sensul 'început de paragraf în

¹⁰ Cuvânt prezent doar în Scriban și în DER, fără mențiunea primei atestări.

vechea scriere turcească') și cu atestări începând cu cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea (cea mai veche este din *Ciocoi vechi și noi* a lui Nicolae Filimon). Adevăratul etimon este tc. *zağarcıbaşı* 'comandantul celui de-al șaizeci și patrulea corp de ieniceri, care era unul dintre cei mai înalți aga din corpul ienicerilor'; datorită funcției militare pe care o avea ostașul respectiv, cuvântul a suferit o etimologie populară prin apropierea și contaminarea cu *satâr* (tc. *satır*), fiind deci o creație lexicală pe teren românesc (de altfel, forma *zagargibașa* face parte din lista de cuvinte necunoscute menționate în lucrarea de față).

BIBLIOGRAFIE

- Crăciun, Ilieș 1963 = Ioachim Crăciun, Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVIII*, București, Editura Academiei.
- Gáldi 1939 = Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, în „Magyar-görög tanulmányok” (Budapest), nr. 9.
- Gherman 2020 = Alin-Mihai Gherman, *Textul între istorie și literatură*, în *Spre pământul făgăduinței, între Balcani și Bugeac. Omagiu doamnei profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Brăila, Editura Istros, p. 73–86.
- Șăineanu 1900 = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*, vol. II. *Vocabularul*, București, Editura Tipografiei Gutenberg, Joseph Göbl.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a șasea edițiune revăzută și adaogită, București, Editura Scrisul Românesc S.A.
- TDRG = H. Tiktin, *Dicționar româno-german/Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903–1925.

SOME LEXICAL NOTES

ABSTRACT

The study aims to present a series of words excerpted from a 1715 Romanian manuscript, *Istoriia cum au luat turcii Morea* [The history of how the Turks conquered Morea]. Those words, not included in our dictionaries (most of them having an ephemeral existence in the Romanian language), are borrowed from Turkish, Neo-Greek or Italian. The author also proposes some discussions on the meaning and etymology of the said words, with a special attention paid to the word *satârgiu*, which turns out to be a case of popular etymology.

Keywords: *Turkish language, Modern Greek, lexicography, etymology.*

RECTIFICĂRI ȘI CONTRIBUȚII ETIMOLOGICE (III)*

DUMITRU LOȘONȚI**

AZGĂURI. „Azgăuri = când te uiți unde nu-ți fierbe oala” este o formă verbală comunicată din Rășinari SB (CHEST. I 142/47). Nu e cunoscută de dicționare.

A rezultat prin proteza lui *a* la *a zgăuri*, variantă a lui *a zgăura* ‘a se holba; a fixa cu privirea fără un anumit scop’, ‘(în forma *zgăuri*, comunicată tot din Rășinari!) a se amesteca, a se vârî în chestiuni mărunte’, verb comparat în DLR cu *gaură*. Pentru etimologie, vezi Loșonți 2021: 336, 337.

Precizăm că la niciun verb corespondentul nu dă particula *a*, deci nu putem suspecta că este o greșeală (scrierea particulei împreună cu verbul). Pentru *a azgăuri* < *a zgăura*, cf. sinonimul *a astăura* < *a stăura*, vezi Todoran 1998: 129–131.

BĂRÂIAC, BĂRÂIÉC, BÂRÂIÉC. *Bârâiec* ‘(rar, în Mold.) miel’ este cunoscut de DA dintr-un singur citat, în care însă forma este *bârâieci* (pl.), și este „derivat din *bârâi*, prin apropiere de cuvântul *berbec*”. Această explicație este acceptată de MDA și DELR.

Ținând seamă că diftongul *îă* se pronunță în Moldova *îé* (cf. *băiat* > *băiet*), *bârâiec* (*bârâieci*) trebuie literarizat *bârâiác*.

Nu are nicio legătură formală cu cuvântul *berbec*, fiind un derivat, cu suf. *-ac*, de la *a bârâi/a bârâi*.

BĂRCÁN (pl. *bărcâne*) ‘unealta cu care zidarul face modele (ieșituri sau adâncituri) pe tencuială, ciubucar’ (Drăguș BV: ALRR–Trans. 2517/422) este o variantă, necunoscută de DLR, a lui *părcán* [= *parcán*] ‘idem’, rezultată prin sonorizarea lui *p*.

BĂTĂTOÁRE (pl. *bătătóri*) ‘îngrăditură din stâlpi, crengi și pietre, cu care se abate apa spre moară; zăgaz’ (Drăguș BV: ALRR–Trans. 2402/422) este o variantă, rezultată prin afereza lui *a-*, din *abătătoáre*, un derivat, cu suf. *-ătoáre*, de la *a abate*.

* Prima parte a articolului de față a apărut în volumul *Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G.G. Neamțu la 70 de ani*, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor & Argonaut, 2015, p. 393–409. Partea a doua este sub tipar, în „România Orientală”, XXXV, 2022.

** Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, România.

BIMBĂU, BIMBÓU. *Bimbău* (pl. *bimboáúă*) ‘boboc de floare’ (Moftinu Mic SM: ALR II SN III h. 660/334), *bimbóu* (pl. *bimboáúă*) ‘idem’ (Chiraleu BH, Vășad BH, Pișcolt SM, Sânmiclăuș SM, Moftinu Mic: NALR–Criș. IV h. 662/163, 174, 190, 194, 195), cuvânt necunoscut de dicționare, este un împrumut din magh. *bimbó* ‘idem’.

BOĂȘCĂ, BÓȘCĂ. *Bóșcă*, cu varianta *boășcă* 1. ‘grămadă de lemne acoperite cu iarbă, care se carbonizează în aer liber’; 2. ‘pivniță mică (pentru legume)’, lăsat în MDA cu etimologia necunoscută, este o variantă, provenită prin metateză, din *bocșă* ‘idem’.

BOUȚĂREĂNA ‘horă’ a fost comunicat din Hațeg HD („Danțul adecă hora, jocul de mână bouțăreana, toboșanca seamănă cu ardeleana și cu sârba”: H XVII 101).

E un derivat, cu suf. *-(e)an*, *-(e)ană*, de la *Bouțăr*, variantă populară a lui *Băuțar* [băuțărî] CS.

Lipsește nejustificat din DA, MDA.

BUCIUMĂR ‘sfredelul cu care se găuresc buciumii roților’ (Hațeg HD: H XVII 98) lipsește nejustificat din DA și MDA.

Este un derivat, cu suf. *-ar*, de la *bucium*.

BUDURÓI, BURDULÓI. *Burduloi* ‘buturugă’ a fost comunicat din Rudina MH („burduloi e uă turugă”: H IX 87).

DA îl menționează între derivatele lui *burduhan* ‘burtă de animale’, iar MDA îl dă cu etimologia necunoscută. DELR îl inserează, fără vreo precizare, în familia lui *buduroi* ‘vas de lemn; stup primitiv; ghizd de fântână; horn’, cuvânt explicat, cu probabilitate, din „**budunoi* < **budon* < magh. *bodon* ‘putină’ [sic!]”.

Suntem de părere că *burduloi* provine, prin metateză, din **budurlói*, variantă a lui *buduroi*, cu „despicarea” lui *-r-* în *-rl-*. La rândul lui, *buduroi* a rezultat, prin sonorizarea lui *t*, din **buturói*, un derivat, cu suf. *-oi*, de la *butură* I. 1. ‘butuc, trunchi de copac scurtat; buturugă’ (DA).

Buduroi ‘vas de lemn; stup primitiv; ghizd de fântână; horn’ este același cuvânt, aceste sensuri provenind tot de la *butură*, care înseamnă și I. 2. ‘trunchi scorburos’; II. ‘scorbura’ (DA).

În trecut, din trunchiuri de copac scorburoase se făceau recipiente, stupi primitivi și (îngropate în pământ) ghizduri la izvoare sau fântâni puțin adânci.

BULBUȘIE. Pentru ‘o floare care n-a înflorit, care nu s-a deschis’, după răspunsul *bulbúc* (pl. *bulbúci*), informatorul din Supuru de Jos SM a răspuns: „îi în *bulbușie*” (NALR–Criș. IV h. 662/190 leg.).

Bulbușie este o variantă, rezultată prin metateză, din *bubușlie* (pl. *bubușlii*) ‘boboc de floare’ (Beclean BN: ALR II SN III h. 660/260), același cu *bubujlie* ‘idem’ (Călinești-Oaș SM și Moșișeni SM: NALR–Criș. IV h. 662/217, 220), un derivat din *boboș* (vezi DELR).

BUTICÉL ‘vas în care se ține cheagul’ (Baia de Fier GJ: CHEST. V 134/3 [fost 33]), derivat greșit de MDA din „*bute* + *-icel*, s-a format, cu suf. *-el*, de la *butic* (< *bute*).

BUTURÎȘCĂ. Pentru noțiunea ‘lingură mare cu care se ia urda din căldare’, informatorul din Ghilad TM a răspuns *cu tioc de lemn cu buturișche* ‘găuri’ (vezi ALR II SN II h. 419/36).

Buturișche este pl. lui *buturișcă*, cuvânt necunoscut de dicționare, derivat, cu suf. *-ișcă*, de la *bútură* ‘gaură’.

CÂNEPEĂ „un fel de buruiană mare, înrudită cu cânepa” (Bociu CJ) e un derivat, necunoscut de dicționare, de la *cânepă*, cu suf. *-ea*. La *Părău Cânepii* „se face cânepa de-aia”.

CÂRMĂLUI, CERMĂLÍ. *A cârmălui* ‘a amesteca (cărțile de joc)’ a fost înregistrat de Emil Petrovici în Negrești-Oaș SM (vezi ALR II SN V h. 1272/346).

Claudia Tudose (1978: 63) crede că este un derivat cu suf. *-ălui*, dar nu precizează baza.

Avem a face cu o variantă (greu de explicat) a lui *a cermăli* ‘idem’ (Sânmihaiu Almașului SJ: ALR II SN V h. 1272/284), cuvânt familiar și nouă din graiul natal (Bonțida CJ). Tamás (1966), care-l cunoaște doar din Frata CJ cu sensul ‘a încurca sau a se încurca în facerea unei socoteli’, îl explică din magh. *csermál*.

CHISTOSÉLE ‘piftie’ figurează în MDA, din DA ms., cu etimologia necunoscută.

Avem a face cu o formă literarizată, care redă fonetismul [kistoséle], cu *k* rezultat din palatalizarea lui *p*.

Literarizându-l, obținem *pistoséle*, pl. lui *pistoseálă* ‘idem’ (vezi DLR).

L-am notat și noi, în Săcele BV: [kistoséle], [R] [răciturí] (ALRR–Trans. IV h. 539/445).

CIUCĂU. Numele *Ciucău*, atribuit unui om „pentru că era lung și subțire ca un cocean de cucuruz” (Coșbuc BN: CHEST. IV 157/264a), este o evidentă poreclă.

Petre Coman Gl o transformă în substantiv comun: „*ciucău* s. ‘poreclă ce se aplică unui om lung și subțire (ca un cocean de cucuruz)’”.

Îl preia MDA, care-l glosează ‘lungan’, fără să-i poată stabili etimologia.

Porecla provine din *ciucău* ‘cocean de cucuruz, știulete curățat de boabe’, viu în localitate (vezi CHEST. III 115/250) și în zonă, absent nejustificat din MDA, pentru că figurează, din Sângeorz-Băi BN, în Pașca 1928. Indicația a. [= ambigen] dată aici ni se pare mai mult decât suspectă. În această localitate, Gr. Rusu l-a înregistrat ca masculin: *ciucău*, pl. *ciucăi* (vezi ALRR–Trans. IV h. 421/246). Tot așa îl găsim la Mircea Prahase 2008, cules din Zagra BN (sat apropiat de Coșbuc), și l-am notat și noi în Runcu Salvei BN (sat vecin cu Coșbuc).

Ciucău ‘lungan’ va trebui eliminat din dicționarele viitoare.

CIUCIULÍ. Verbul *a ciuciuli* a fost înregistrat de Emil Petrovici cu sensul ‘a boți cămașa, hainele’ în Ciocănești SV (*Nu le ciuciuli tăte!*: ALR II SN IV h. 1157/365) și ‘a face (strânge) cocoloș’, în Livezi HR ([lâna] *a ciuciulit-o*: *ibid.* V h. 1501/574).

Este un derivat, cu suf. *-uli*, de la *ciuci* ‘cocoloș’, notat de la același informator din Ciocănești.

CLĂIÉTIC (pl. *clăiétice*) ‘grămadă de fân rotundă, mai mare (decât căpița); claie’ (Rozavlea MM, Săcel MM: ALRR–Mar. II h. 423/332, 335; Dealu Ștefăniței BN). Informatorul din Dealu Ștefăniței, localitate vecină cu Săcelul, ne-a precizat că *clăiéticul* ‘se face rotund, pe lângă par, din mai multe furcături’.

E un derivat, necunoscut de dicționare, de la *cláie* cu suf. *-etic* (< *-atic*). Pentru acest sufix, vezi *Formarea cuvintelor* IV 394–402.

CLOȚĂÍ, CLOȚÍ. *A cloțai* ‘a tăia în bucăți trunchiul unui copac’ a fost înregistrat de Sever Pop în Ciumbrud AB (‘Îl cloțaim, îl facem cloțuri’: ALR I 984/138), iar *a cloți* ‘idem’, în Mediaș SB, Daneș MS și Ighișu Vechi SB (*ibid.* 984/144, 156, 160).

Nu sunt cunoscute de dicționare.

S-au format, cu suf. *-ăi*, respectiv *-i*, de la *cloț* (pl. *clóțuri*) ‘bucată dintr-un trunchi de copac’.

COLĂTĂCÍ, ÎNCOLĂTĂCÍ, ÎNCOLOTOCÍ, ÎNCOTOLOCÍ. În DA, *a se încolătaci* și *a se încolotoci* sunt date ca variante ale lui *a se încolăci*, explicate prin contaminare cu *împleteci*. Această ipoteză a fost preluată de DM, DEX^{1,2} și MDA.

Tot ca variantă a lui *a se încolăci* e dată și forma verbală *încotoloci* ‘a învârti pe lângă ceva, a încolăci, a se învârti, cuprinde’ (Straja SV), explicată ‘cu metateză sau contaminare între *cotoc* ‘cotoi’ și *încolăci*’.

În MDA, *a încotoloci*¹ e dat ca variantă a lui *a se încolătăci*, fără să fie menționată ca atare sub acesta.

Forma *încotoloci* nu apare (sau, mai precis, a fost mutilată în ‘*încotoloci*² v vz *încolăci*’).

După CADE, *încolătăci*, cu var. *încolătuci*, a rezultat din contaminarea lui *încolăci* cu *învălătuci*. CDER menționează pe (*în*)*colătăci* printre derivatele lui *colac*, fără vreo precizare.

Pentru noțiunea ‘(șarpele) se încolăcește’, Emil Petrovici a notat și următoarele forme verbale: *se colătăcește* (Măgura BC: ALR II SN III h. 736/531), *se-ncolătăcește* (Toplița HR, Somova TL: *ibid.* h. 736/228, 682), *se-ncolotocește* (Cristești BT: *ibid.* h. 736/414) și *încolotocit* [part.] (Coropcenii IS: *ibid.* h. 736/514).

După părerea noastră, forma originală este **a se încotolăci*, un derivat, cu prefixul *în-* și sufixul verbal *-i*, de la *cotolác*, pe care DA îl cunoaște din Moldova cu sensul ‘cotitură, cotlon’ (ION CR. V 152).

Cotolác este comparat cu *cotuleț* (DA) și (după mențiunea că etimologia este nesigură) cu *cot* (MDA). DELR îl explică (prin asimilarea *o-u > o-o*) din **cotulac*, iar acesta din „*cotuleț*, cu substit. sufixului”.

Cotolac a fost atestat și în Banat: „[șarpele] se face cotolac, colac” (Secășeni CS: ALR II SN III h. 763/29).

Nu avem a face cu o formație românească, ci cu una de singular refăcută din **cotolaci*, care este împrumutat din sb. *kotolač*, substantiv regional întrebuintat numai în expresia *okupiti se u kotolač* ‘a se aduna în cerc, a face un cerc’ (Tomici 1998–1999). Cf. *copac*, refăcut din *copaci*.

Din forma primară **a se încotolăci* au rezultat: 1. (prin asimilarea *o-o-ă > o-o*) *a se încotoloci*, care (prin metateză) a dat *a se încolotoci*; 2. (prin asimilarea *o-ă > ă-ă*) **a se încotălăci*, care (prin metateză) a dat *a se încolătăci* > (prin omiterea prefixului) *a se colătăci*.

CORCORÉȚ ‘măr pădureț, acru’ este comparat în DA cu *corcos*. După mențiunea că etimologia este nesigură, și MDA (unde forma e greșită: *corcorét*) îl compară cu *corcos*.

Lipsește nejustificat din DELR.

După părerea noastră, a rezultat din contaminarea lui *corcos* cu *pădureț*.

COROÁBĂ (pl. *coroábe*) ‘umflătura lemnoasă, rotundă, de mărimea unei nuci, care se formează pe stejari, dar și pe alți arbori sau arbuști; gală’ este un sens, necunoscut de dicționare, pe care l-am întâlnit în partea de nord a Transilvaniei și Crișanei (Măgoaja CJ: „*Coroábe* se fac la stâjeri. Le mai folosesc la feșturi [= vopsituri]”; Dăbâceni SJ: „*Coroába* e cea făcută în stejar, cât o nucă; tăta [= toată]-i cu clințuri; cu aceasta se tăbăcește” etc.).

COTĂZÍT ‘mârșav, murdar, scârnăv’ se găsește în DA, MDA și DELR, din fostul județ Fălțiceni, cu etimologia necunoscută.

Este o variantă a lui *cotozít* ‘idem’, participiul lui *a (se) cotozi*, care are și sensul ‘a (se) mânji, a (se) murdări’.

COTLÉGE s.n. ‘resturi de fân’ (Ostra SV: LRg II 116) este o variantă, necunoscută de dicționare, a lui *cotrénci* ‘cotoare de fân’. Pentru alte variante, vezi Loșonți 2001: 51–52.

DIRIȘĂ. Printre epitetele (numele) care se dau caprelor în Criștioru de Sus BH, a fost comunicată și forma *dirișă* (scrisă *dirișe*: CHEST. V 76/26 [fost 43]).

Este o variantă, absentă nejustificat din DLR, a lui *déreș*, -ă ‘care are părul roșu amestecat (sau pătat) cu alb (și cu negru)’ (< magh. *deres*: DLR).

DODRÁNC, DODREÁN, DODREÁNC, DRODEÁN, DRODENÓS, DRODÓS. *Dodreán* este lucrat în DLR, cu variantele *dodránc, dodreánc, drodeán* și sensurile 1. ‘(învechit și regional) ogrinji’, ‘(regional) fân pentru vite’, ‘(prin vestul Olt.; cu sens colectiv) cotoarele cocenilor și ale buruienilor, care rămân după ce au fost hrănite vitele’; 2. ‘(regional) gunoi, bălegar’.

CADE și MDA lasă cuvântul cu etimologia necunoscută. DLR îl compară cu sb. *doderati* ‘a rupe în bucăți, a jupui, a face praf’.

După părerea noastră, forma inițială este *drodeán*, un derivat, cu suf. *-ean*, de la *drod*, variantă a lui *drot* ‘sârmă’.

În Pecica AR, pentru ‘fân cu fire de ierburi înalte, colariu, beldios, fâșcos’ s-a înregistrat răspunsul *fân drosos*, urmat de completarea: „ca drodu = ca sârma” (ALR II 5248/53). Adjectivul *drodós* a fost notat și pentru ‘fân cu rogoz, țâf, șovar; fân cotrincios, rogozos, șovăros’ (Boiu Mare MM: *ibid.* 5247/272).

Lipsește nejustificat din DLR.

Este un derivat, cu suf. *-os*, de la *drod*.

Tot nejustificat lipsește din DLR și derivatul *drodenós*, notat, alături de *drodeán*, în Strehaia MH (ALR II 5248/848).

Dodrean a rezultat, prin metateză, din *drodean*.

DÓRNIC (pl. *dórnice*) ‘dorn’ (Bătrâna HD, Dâlja Mare HD: ALRR–Trans. 2488/404, 458) este un derivat, cu suf. *-nic*, de la *dorn*.

DUNGĂR ‘rindea cu care se netezesc dungile pieselor de lemn’ a fost comunicat din Hațeg HD („*dungariu* = ghiluie pe dungă”: H XVII 98).

Lipsește nejustificat din dicționare (inclusiv DLR).

Este un derivat, cu suf. *-ar*, de la *dungă*.

FAGANIȘ, FĂGĂNIȘ. Forma *faganiș* e semnalată de Șt. Pașca (1948: 67) dintr-un răspuns la *Chestionarul...* IV și enumerată între derivatele cu suf. *-iș*, alături de *aluniș*, *ariniș*, *bradaniș*, *păltiniș* și *stejăriș*. Forma *faganiș* provine dintr-un grai în care *ă* protonic este substituit cu *a* sau este o greșeală de scriere a corespondentului (prin omiterea involuntară a căciulii celor doi *ă*). Așadar, forma literarizată (corectă) este *făgăniș*.

Redactorii MDA nu și-au dat seama de acest lucru, dând forma titlu din sursă și, în plus, o explică din „*fag* + *-(an)iș*”.

Este un derivat, cu suf. *-iș*, de la *făgân*, cunoscut de acest dicționar cu sensul ‘fag tânăr, cu coroana bogată’.

FĂLCĂ, FĂLCĂU, FĂLCÚI. *Falcă* ‘(depreciativ) gură’ (Dragomirești MM: Faiciuc D 756. „Atâta mai bați din falcă!”, Poienile Zagrei BN) este un sens necunoscut de dicționare.

Derivatul *fălcău* are și sensul, ‘guraliv’ (Poienile Zagrei BN, Zagra BN etc.). „Așa-i de fălcău = îi bun de gură, nu-i mai tace falca, vorbește mult” (Poienile Zagrei), „*fălcău* = om guriș [= gureș], om ce povestește verzi și uscate” (Zagra).

Nici verbul *a fălcui* ‘a fi rău de gură’ (Dragomirești: Faiciuc D 756. „Tătă ziua fălcuiesti, nici on pic nu taci”) nu se găsește în dicționare.

Este un derivat, cu suf. verbal *-ui*, de la *falcă*.

FĂMĂR, ȚIMĂR, ȚIMĂR, ȚIMĂRIȚĂ. În MDA e dat *fămăr* ‘copil care păzește oile sterpe’, lăsat cu etimologia necunoscută. Indicația bibliografică

(CHEST. V 30) este incompletă și greșită, 30 putând fi numărul întrebării sau al localității.

După toate probabilitățile, este vorba *țimăr* din Arieșeni AB (CHEST. V 31/1), dat, de altfel, bine în DLR (și din Nimăiești BH: CHEST. V 31/51), dar tot cu etimologia necunoscută.

Este adevărat că lipsește sedila la litera *T* și felul în care corespondentul din Arieșeni face litera *T* seamănă cu *F*.

În consecință, *fămăr* se va elimina din dicționarele viitoare. La întrebarea 30, răspunsul din Arieșeni este *sterpar*. Lazăr Morcan (originar din Costești, com. Albac AB; 2007: 394) dă cuvintele *țimăr* [țimăr] (pl. *țimări*) ‘om de serviciu (și de pază) la cabana forestieră sau la casa pădurarului’ și *țimăriță* (pl. *țimărițe*) ‘femeie de serviciu la cabana muncitorilor forestieri’. Pădurarul Horea Boncuț din Valea Bistrii (sat aparținător orașului Câmpeni) ne-a comunicat formele *țimăr* [țimăr] și *țimăriță*, cu aceleași sensuri.

FÂȘCĂI, FÂȘCĂU. *Fâșcăi* ‘fân cu fire de ierburi înalte, colariu, beldios, fâșcos’ a fost notat de Emil Petrovici în Voiniceni MS (vezi ALR II 5248/235).

Nu se găsește în dicționare.

Este un derivat, cu suf. *-ai*, de la *fâșcă* ‘colilie’. Cf. *mirigăi* (< **mirugăi* < *mirúg* < **rumíg* < *rămíg* < *ram*), *smidăi/zmidăi*, *tufăi* (vezi Loșonți 2021: 240–241).

Deoarece *fâșca* e un „soi de iarbă înaltă și subțire care *fâșâie* când o bate vântul sau se trece prin ea” (Mocanu 2015: 124), *fâșcăi* se poate explica și ca un deverbial de la *a fâșcăi* (cf. *durai* ‘sfărâmături de stâncă, pietriș ce alunecă la vale pe coasta unui deal sau munte; grohotiș’ < *a durăi*, *țarai* ‘idem’ < *a țărăi*, *zurăi* ‘idem’ < *a zurăi* (Loșonți 2007: 84–85).

Fâșcău ‘specie de iarbă nedefinită mai de aproape’ se găsește în DA și MDA cu etimologie necunoscută.

Este un derivat, cu suf. *-ău*, de la *fâșcă* sau *a fâșcăi*.

FLĂȘCĂU, FRĂȘCĂU. *Frășcău* ‘flăcău, holtei, burlac, becher’ e dat (din RETEGANUL P. II 73) în DA și MDA, fără explicație etimologică. Coman 1939 înregistrează forma *flășcău* ‘flăcău’, cu varianta *plășcău*. După mențiunea că etimologia e nesigură, MDA îl compară pe *flășcău* cu *flăcău*.

Flășcău și *frășcău* sunt variante, rezultate prin substituția lui *p* cu *f*, ale lui *prașcău* (*plășcău*, *prășcău*) ‘(popular; de obicei depreciativ) adolescent, băiețandru, flăcău, holtei’, bine atestat în DLR, dar nesoluționat nici el din punct de vedere etimologic.

FLOÁCĂ ‘om bătrân și slab’ (Bonț: CHEST. II 489/345) e reținut în Pașca 1928, cu indicația greșită „s. m.”.

Deși DA precizează că *floacă* este un singular nou refăcut din *floáce*, pl. lui *floc*, în MDA s-a redactat „minunea” (una din miile de „minuni”!) *floacă* 1–2. ‘floc’; 3. (reg.) ‘om bătrân și slab’, cu mențiunea „E: nct” [= etimologia necunoscută].

Evident, sensul ‘om bătrân și slab’ este figurat.

FOCĂRIȚĂ (pl. *focărițe*) ‘chibrit’, cunoscut de DA din Albac AB și Arada AB, nu este un derivat de la *focar* [‘foc mare’], cu suf. *-iță*, cum se indică în DA, MDA, ci un derivat, cu suf. *-ăriță*, de la *foc*. Cf. *desăgăriță* (< *desagă*), *găletăriță* (< *găleată*), *cenușăriță* (< *cenușă*), *sărăriță* (< *sare*) (Pascu 1916: 261), *gozăriță* ‘făraș, vătrai’ (< *goz*), cuvânt răspândit în partea de nord-vest a Transilvaniei (vezi ALRR–Trans. III h. 333) etc.

Focăriță a mai fost înregistrat în Ghețari AB, Avrămești AB, Cocești AB și Giurgești HD (vezi *ibid.* h. 329/327–329, 349).

FOLCĂLŪȚ ‘burduf în care se păstra sau se transporta brânza’ este explicat în MDA de la *foale*.

S-a putut forma din *folcél*, prin substituirea lui *-el* cu suf. *-ăluț*, sau din **folceluț* (< *folcél* + suf. *-uț*), prin contaminare cu sinonimul *folcúț*. Cf. *molcăluț* (Pascu 1928: 158, Loșonți 2021: 247).

FUMIGĂR, FUNIGĂR. *Funigar* ‘construcție specială (amenajată) deasupra vetrei sau cuptorului, care captează fumul sau scântele la casele fără horn’ figurează în MDA cu etimologia necunoscută.

Sursa este incomplet dată (CHEST. II 340), lipsind cifra localității din care s-a comunicat.

Până acum n-am reușit să aflăm despre ce localitate este vorba, ca să putem verifica forma în sursa respectivă.

Cu toate acestea, nu avem îndoială că *funigar* este o greșeală, probabil de fișare, pentru *fumigăr* < **fumegăr*, un derivat, cu suf. *-ar*, de la *a fumega*.

FUNDĂREȚE, FUNDĂREȚE. În MDA figurează, din Ștefănești VL, *fundărețe* ‘copil scurt și gras’ explicat de la *fund*.

Fundărețe este formă greșită în loc de *fundărețe*, cum este în sursa indicată (ARH. OLT. XXI 265).

Avem de-a face, desigur, cu un epitet dat unui copil scurt și gros și cu un singular refăcut din *fundăreți*, pl. lui *fundăreț*, un derivat, cu suf. *-ăreț*, de la *fund*.

Prin Oltenia, *fundărete* se întrebuințează cu sensul ‘mezel preparat în cecul porcului’ (Marin *et al.* 2009–2010).

FUSÉI ‘fasole’. Această formă se găsește în ALECSANDRI, P.P. 359 (apud DA): „Hai, mândro, pe deal în sus,/ C-a făcut fuseiul fus,/ Și nici haragi nu i-am pus”. În DA, este inserată între variantele lui *fasole* și se apreciază că a rezultat „prin apropiere de cuvântul *fus* sau prin prefacerea lui *ă* > *u* după labiale”. În MDA, e lucrată cuvânt independent, cu varianta *fusoi*, și, după mențiunea „etimologia nesigură”, este comparat cu *fus*.

Nu știm să fie întâlnită această formă în cercetările pe teren.

Nu apare ca răspuns nici la chestiunea 848 ‘fasole’ din ALR I, nici în harta 1096 ‘fasole prăjită’ din ALR II SN IV.

În concluzie, suspectăm că e vorba de o greșeală, probabil de tipar, în sursă, în loc de *fusoi*.

FUȘOI ‘cotor de plantă’ este cunoscut din versurile: „Semănat-am păpușoi./ Au ieșit iarbă-n fușoi” (ALECSANDRI P.P. 238, apud DA).

După DA, „pare a fi derivat din *fâșâi*”. În MDA, după mențiunea „etimologia nesigură”, este comparat cu *a fâșâi*.

Credem că avem a face cu o formă redusă din **fuștoi*, pentru a rima cu *păpușoi*, **fuștoi* fiind un derivat, cu suf. aug. *-oi*, de la *fuște* (*fuștă*, *fuști*), cuvânt atestat cu sensurile ‘cotorul de usturoi în vârful căruia se fac semințele’, ‘cotorul de ceapă în vârful căruia se fac semințele’, ‘cotorul de varză crescut în sus pe care se fac semințele’ (vezi CADE, DA, SDLR și Grecu 1990: 65–66, autoarea semnalând, la p. 66, și derivatul *fuștan*, cu variantele *flostan*, *floștan*, *fluștan*, *foștan*).

GHINĂR (pl. *ghinăre*) ‘unealtă cu care se curăță pe dinăuntru muchiile la vasele mici, zgârci’ (Lupșa AB: ALRR–Trans. 2493/332) nu se găsește în dicționare.

E un derivat, cu suf. *-ar*, de la *a ghina* (< *ghin*).

GOIOĂBĂ (pl. *goioábe*) ‘cocoloș (bilă) de aluat, mămăligă sau noroi, pe care copiii îl (o) pun în vârful unei nuiete și o aruncă’ (Bonț CJ) este o formă de feminin refăcută după *goioábe*, pl. lui *goiób*, cuvânt atestat cu sensul ‘glonț de pușcă’ (Deda MS: MCD: 174), pentru care cf. *goiobiș* ‘bilă’ < magh. *golyóbis* ‘idem’ (vezi Tamás 1966).

În Bonțida CJ, Iclozel CJ etc., *goiób* (pl. *goioábe*) se numește ‘umflătura lemnoasă, rotundă, de mărimea unei nuci, care se formează pe stejari, dar și pe alți arbori sau arbuști; gală’.

HARCOTĂR, HÁRCOTĂ. După o comunicare a lui B. Marcov din Stohunaia-Orhei, în Coman Gl se găsesc substantivele *hárcota* (greșeală pentru *hárcotă*) ‘marfă adusă de negustorii ambulanți’ și *harcotár* ‘negustor ambulant’, cuvânt care „vine de la *Harcov*, de unde aducea marfă”.

În MDA, *harcotă* este comparat cu *harcotar*, iar acesta este explicat de la *Harcov*.

După părerea noastră, lucrurile stau tocmai invers. *Harcotă* este derivat de la *Harcov*, iar *harcotár* este format, cu suf. *-ar*, de la *harcotă*.

HORĂU. „Numele *Horău*”, atribuit unei persoane „pentru că cânta sau horea” (Coșbuc BN: CHEST. IV 157/264a), este o poreclă.

Petru Coman Gl o transformă în substantiv comun: „*horău* s. m. ‘cel care «horește» (cântă)’ ”.

De aici îl preia MDA, care-i fabrică forma de plural *horăi*, și-l explică greșit din „*horă* + *-ău*”.

Porecla provine de la verbul *a hori* ‘a cânta’.

Ca substantiv comun se va elimina din dicționarele viitoare.

HUDITÓR (pl. *huditoáre*) ‘dorn’ (Zam HD: ALRR–Trans. 2488/371) nu se găsește în dicționare.

Este un derivat, cu suf. *-(i)tor*, de la **a hudi* ‘a găuri’ (< *hudă* ‘gaură’).

ÎMBUMBĂ, ÎMBUMBÍ, *ÎMBUMBURÍ. Verbul *a îmbumbi* ‘a înmuguri’, cu varianta *a îmbumba*, este cunoscut de DA din PONTBRIANT și PAMFILE A. 247.

În paragraful etimologic se menționează că „stă în legătură cu ung. *bomb-* ‘mugur’ (cf. *bombovalni*, *bombozni* ‘a înmuguri’, *bimbó* ‘boboc’). Cf. *b u m b i*, *b o m b i*, *d e s b u m b i*”. În MDA, după mențiunea „etimologia nesigură”, este comparat cu magh. *bomb*. DELR îl consideră derivat românesc de la *bumb* ‘nasture’ (< magh. *gomb*).

A îmbumbi este într-adevăr un derivat românesc, dar de la *bumb* ‘mugur, boboc de floare’ (< magh. *bomb-*), cuvânt neatestat de dicționare, dar viu în unele graiuri populare: Bistreț DJ (*îmbumbește*, *se revarsă bumbul*: ALR I 969/870; *bumb*: *ibid.* 970/870), Bocșa SJ (*bumb de floare*: ALR II SN III h. 660/279), Livezi HR (*bumbul florii*, pl. *bumbi*: *ibid.* h. 660/574), Măceșu de Jos DJ (*bumb*, pl. *bumburi*: *ibid.* h. 660/872), Hereclean SJ (*bumb de floare*, pl. *bumbi*: NALR–Criș IV h. 662/180).

De la pl. *bumburi* s-a format verbul *a îmbumburi* ‘a îmboboci’, al cărui participiu devenit adjectiv l-am înregistrat în Arini BV (*floare îmbumburită* ‘floare îmbobocită’: ALRR–Trans. IV h. 513/387 leg.).

ÎMPĂRȚITOÁRE, PĂRȚITOÁRE. Pentru *părțitoare* ‘parte a șurii în care se păstrează nutrețul’, DLR are două atestări, din sudul Transilvaniei. Tot acolo l-am atestat și noi, cu sensul de ‘loc acoperit în care se păstrează fânul, paieile’ (Augustin BV: ALRR–Trans. 2064/383).

DLR îl explică greșit „din *părți* [sic!] + suf. *-toare*. Cf. *despărțitoare*”.

A rezultat, prin afereza prefixului, din *împărțitoare* ‘idem’ (Mateiaș BV: *ibid.* 2064/382). Cf. *chegătoare* ‘vas de închegat laptele’ < *închegătoare*, *cuietoare* ‘încuietoare de lemn’ < *încuietoare*, *gropătoare* ‘cimitir’ < *îngropătoare*, *petecătoare* ‘piedică’ < *împetecătoare* (vezi Loșonți 2007: 100).

ÎNVÂRCOLĂCI, ÎNCOVÂRLĂCI, ÎNCOVÂRLĂCITURĂ, VÂRCOLÁC. Verbul *a se învârcolăci* ‘(despre șarpe) a se încolăci’, notat de Emil Petrovici în Pecica AR (*se-nvârcolăcește roata*: ALR II SN III h. 736/53), nu e cunoscut de dicționare.

A rezultat din contaminarea sinonimelor *a se (în)vârcoli* și *a se încolăci*. Teoretic, s-ar putea explica și ca derivat de la *vârcolac* (vezi *infra*).

Prin metateză a rezultat varianta *a se încovârlăci*, notată în (punctul vecin) Chizătău TM (*se-ncovârlăcește*: *ibid.* h. 736/76), absentă și ea din dicționare.

În această localitate a fost înregistrat și adjectivul *încovârlăcit*, provenit din participiul acestui verb: *drum încovârlăcit* (*ibid.* h. 860/76).

Încovârlăcitură ‘încolăcitură’, explicat în DA și MDA prin contaminarea între *încolăcitură* și *învârtitură*, este derivat, cu suf. *-(i)tură* de la *a (se) încovârlăci*.

La cuvântul *vârcolac* 1. ‘(în credințele populare) ființă fabuloasă despre care se crede că mănâncă luna și soarele (provocând fazele lunii și eclipsele);

întruchipare într-o astfel de ființă a unui om (care a murit nebotezat) sau a unui animal', DLR și MDA dau și sensul (al III-lea, în DLR, al V-lea, în MDA) 'vânt puternic cu vârtejuri, volbură' (Osica de Jos OT: ALR I 1979/878).

Nu putem înțelege cum au văzut redactorii vreo legătură între aceste sensuri. *Vârcolac* 'vânt...' este un alt cuvânt, care s-a putut forma din contaminarea lui *vârcol* 'idem' (*ibid.*) cu *colac*. Teoretic, se poate explica și ca deverbal de la *a se învârcolăci*.

JOVORÍNE s.f. pl. „pielețele de prune ce rămân în strecurător când se strecură chiselita când se face magiunul” (Ghiolț, localitate desființată, contopită în 1968 cu Țaga CJ) nu e cunoscut de MDA.

Este același cuvânt cu *vojinine* 'drojdii, dreve' (Frata CJ: Pașca GI), pe care DLR îl compară cu *voji*.

MALĂȘTINĂ, MĂLĂȘTINÓS, MĂRĂȘTINĂ. *Malăștină* 'loc apăsător, pe care crește pipirig; mlaștină' (Mesteacăn SJ) este o variantă, necunoscută de DLR, a lui *mlăștină*, rezultată prin epenteza lui *a*.

Tot în Mesteacăn, dar și în Țăud SJ, sat vecin, am înregistrat varianta *mărăștină* (pl. *mărăștini*), absentă și ea din DLR, provenită prin substituirea lui *l* cu *r* și închiderea lui *a* la *ă*.

Și adjectivul *mălăștinós*, pe care l-am notat în Ardeova CJ (*Șároșă* „îi on loc mai mălăștinós; se face pipirig, fân pentru cai, cu coada calului”) și Sarmizegetusa HD (*Trestia* „teren arabil și fânaț; loc mai rovinos, mălăștinós, pământ ce ține umiditate”), este absent din DLR.

MĂLÓS, MELÓS. Adjectivul *mălós*, -oasă 'despre un loc) cu meal' nu se găsește în DLR.

Este un derivat, cu suf. -os, de la *mal*, variantă a lui *meal*.

Poiana Malului este „o poiană măloasă” (Năsăud BN), cu „...pământ mălos, care se ia ca un fel de spoială” (Dolheni SJ).

De la *meal*, se întâlnește forma derivată *melós*. *Férica* „îi cam spălat, melos, costos, neproductiv”, *Ulmu* „loc de față; îi și melos și și mai bun de recoltă” (Ceru-Băcăinți AB).

După părerea noastră, în DLR *melos*² figurează greșit ca variantă a lui *mâlos*.

MEJDĂLUÍ, MEJDÍ, MEJDIÁȘ, MEJDÍȘ, MEJDUÍ. Verbele *a se mejdălui* 'a se învecina' (*se mejdăluiește*: Șanț BN), *a se mejdi* 'idem' (*se mejdește*: Bichigiu BN, *La Obârșie* „acolo se mejdește cu Rebrisoara, Coșbuc și Năsăud”: Năsăud), *a se mejdui* 'idem' („unde se mejduiește”: Sângeorz-Băi BN) și adverbele *mejdíăș* 'vecin, învecinat' (Valea Hodinului „îi mejdie..., îi mejdiaș (locul acesta) cu hotarul Hodinului [= Huiedinului]”: Brășor CJ), *mejdíș* 'idem' (*Dealul Călinii* „deal mejdiș cu Purcăreții”: Coșbuc BN) nu se găsesc în DLR.

A se mejdălui, *a se mejdi*, *mejdíș* și *a se mejdui* sunt derivate (cu sufixele -lui, -i, -iș, respectiv -ui) de la *méjdă* 'hat, hotar (care desparte două ogoare, două proprietăți)', iar *mejdíăș* este derivat (cu suf. -aș) de la varianta *méjdie*.

MOLÁȘȚINĂ, MOLÁȘȚINĂ. În DLR, forma *moláștină* are două atestări din „Albina românească”, iar forma *moraștină*, o atestare din Copăcel BV (H XVII 14) și alta din REV. CRIT. IV 337.

Andrei Avram (1997: 85), după ce apreciază că sensul de ‘mlaștină’ și forma cuvântului (învechit...) „dovedesc existența unei legături între *molastină* și *mlaștină*”, e de părere că „o legătură există însă [...] și între *molastină* și germ. *Morast*, cu același sens: cuvântul împrumutat din germană a fost modificat (înlocuirea lui [r] cu [l], adăugarea terminației *-ină*) după modelul sinonimului mai vechi; un fenomen asemănător a dus la apariția variantei regionale *moraștină* (de data aceasta, [r] s-a menținut, dar [s] a fost înlocuit cu [ș]; *-ină* a apărut, și aici, ca în *molastină*)”.

Avem mari îndoieli în ce privește autenticitatea formei *molastină*. Când nu știam de existența ei (în DLR), am înregistrat, în Ileanda SJ, toponimul *Moláștina* („o ieșit valea și o molit”) și apelativul *moláștină* ‘mlaștină’, în Bârsău Mare SJ (*Molățelele* „loc arabil, lângă Someș” I, „cândva poate acolo o fost ceva moláștină, molitură de Someș” III) (TTRT S: 203), Câțcău CJ (*Molăturile* „e [loc] chiar lângă Someș; se vărsa Someșul și s-o înmolit; s-o făcut ca un fel de moláștină”), Frâncenii de Piatră SJ („cân[d] vine apa și îmolește, molește, se zice că acolo e moláștină de vale”).

Cuvântul a fost comunicat, alături de *molitură*, din Ciocmani SJ, ortografiat *moláșkină*, cu *k* pentru *t' < t + e, i* (CHEST. IV 45/273; vezi și *ibid.* 63/273).

Lipsește nejustificat din DLR.

Este un derivat de la *mol* [= mâl] sau, mult mai probabil, de la *a moli* [= *a málî*], cu suf. *-aștină*, sufix productiv în zonă (Crișana, nordul Transilvaniei, Maramureș): *cosaștină*, *cucuruzaștină*, *împărtaștină* (Loșonți 2021: 123), *curățăștină* ‘curătură’ (Lunca Ilvei BN: ALRR–Trans. IV h. 502/249), *despărțăștină* (pl. *despărțăștini*) ‘hat, hotar’ (Frâncenii de Piatră SJ, Târgușor CJ etc.), *dosaștină*, *podaștină* (Loșonți 2000: 207), *golăștină* (pl. *golăștini*) ‘loc fără copaci într-o pădure’ (Boierenii MM), *lăzaștină* ‘laz’, *văraștină* ‘varniță’ (DLR) etc.

MOLÍȘȚINĂ ‘loc [zărdós], în care nu poți umbla cu carul sau cu vitele că se scufundă’ (Măgoaja CJ) nu se găsește în DLR.

E un derivat, cu suf. *-iștină*, de la *a moli* ‘a înămolii’ sau de la *moale*.

MUNTĂRI. Verbul *a muntări* ‘a lucra în gospodăria de vară de la munte’ (Mușca AB: Popa 2021: 101), curent în zona Munților Apuseni, nu figurează în DLR. L-am întâlnit și noi în multe localități: Beliș CJ (*Stâna* „îi câmp mare, frumos, cu multe stâne. Pe vremuri muntăreau acolo arădanii [= locuitorii din Arada AB] și albăcenii [= locuitorii din Albac AB]), Măguri CJ (*Gârda* „îi munte; aici muntărim noi”), Poiana Horea CJ (*Scorușetu* „o fost on câmp de muntărea oamenii cu vitele”) etc.

Este un derivat, cu suf. verbal *-i*, de la *muntăr* (pl. *muntări*) ‘persoană care îngrijește vitele trimise la pășune (în munte), le mulge, face untul, brânza etc.’ (cf. și DLR).

PÁHA, PÍHA, PÚHA. În DLR s-a lucrat *piha*¹, interjecție, '(Trans.) exclamație care exprimă a) mirare, admirație; b) greață, neplăcere'.

În paragraful etimologic, după ce se arată că este o „onomatopee”, se compară cu magh. *pihá*, rom. *phi*.

*Piha*² e dată, ca și *púha*, variantă a lui *páha* '(învechit și regional; în superstiții) unul dintre numele dracului', cuvânt lăsat cu etimologia necunoscută.

Fără nicio îndoială, *páha* și *púha* sunt variante ale lui *piha*², care nu e cuvânt independent, ci un sens dezvoltat de la interjecția *piha*¹ care exprimă greața, groaza, frica etc. de drac, un împrumut din magh. *piha* [așa găsesc forma în DMR] 'phi, phiu, pi'.

PÁHNĀ figurează în DLR cu sensul 'noroi', din citatul: „Când e frig, când pahna e întărită și ochiurile de apă sunt înghețate, distanțele se parcurg ca pe o șosea bătută”.

Pentru etimologie, este comparat cu *bahnă*.

Fără nicio îndoială, e o variantă a lui *bahnă*.

Sensul a rezultat prin extensiune.

PĀRCĀNĀR (pl. *pārcānāre*) 'unealta cu care zidarul face modele (ieșituri sau adâncituri) pe tencuială, ciubucar, șablon' (Clopotiva HD: ALRR–Trans. 2517/448), *pārcānēr* (pl. *pārcānére*) 'idem' (Mada HD: *ibid.* 2517/374) sunt cuvinte necunoscute de DLR, derivate, cu sufixele *-ar*, respectiv *-er*, de la *parcan*.

PIRIFTÍ, PIFTIRÍ, TIRIFTÍ. A se *tirifti* '(regional; despre sânge) a se închea, a se coagula' se găsește în DLR, după o comunicare din Zagra BN, cu citatul ilustrativ „Se tiriftește sângele în vine” și cu etimologia necunoscută.

În Zagra, *ĉ* poate proveni din *t + e, i*, din *p + i, ĵe* sau din *k*: [cum ĉe ĉamă?] = Cum te cheamă?, [ĉept] = piept. Forma din grai trebuie să fie [ĉirifĉi]. Persoana care a literarizat fonetismul local a crezut că [ĉ] provine (în acest cuvânt) din *t*.

Fără nicio îndoială, forma trebuie literarizată *a se pirifti*, și a rezultat, prin metateză, din *a se piftiri*, un derivat, cu suf. verbal *-i*, de la *piftire*, variantă, existentă în zonă, a lui *piftie* (vezi ALRR–Mar. II h. 532). Cf. sinonimele *a se piftii* 'a se face, a se închea ca piftia' (DLR) < *piftie* + suf. verbal *-i*, și *a se piftui* 'idem' < *piftie* + suf. *-ui* (*ibid.*).

În Telciu BN, localitate apropiată de Zagra, am întâlnit verbul *a se piftiri* [a să tift'iri] cu sensul '(despre pălăria îmbătrânită sau cu viermi a unei ciuperci) a se lăsa în jos'.

PIȘĀLCIÓS, *PIȘOLCÁ, *PIȘOLCÍ, PIȘOLCĀTÚRĀ. *Pișolcătúră* (pl. *pișolcătúri*) 'persoană care urinează des în pat, pișo(a)lcă' (Dragomirești MM: Faiciuc D 765) nu figurează în dicționare.

Este un derivat, cu suf. *-(ă)tură*, de la **a se pișolca* 'a urina', care, la rândul lui, s-a format de la *pișo(a)lcă*. Cf. *pișolcit* 1. '(despre copii) pișăcios'; 2. '(despre oameni) prăpădit; moale; leneș; nehotărât'; 3. '(despre vreme) umed; ploios;

moinos', explicat în DLR „de la *pișoalcă*”, dar care presupune varianta de conjugare a IV-a **a se pișolci* ‘a urina’ (< *pișoălcă*), și *a se pișorcăi* ‘idem’ (< *pișoărcă* [= *pișoălcă*] + suf. -ăi: DLR).

Pișălcios 1. ‘(mai ales despre copiii mici) pișăcios’; 2. (fig., despre oameni) lipsit de energie, de voință, moale; nevoiaș, prăpădit’ este derivat în DLR din „*pișa* + suf. -ălcios”, sufix care nu există în limba română. Cuvântul este o variantă a lui *pișăcios*, rezultată sub influența lui *pișo(a)lcă* sau *pișolcós*.

PLAI (pl. *plăiuri*, rar *plăie*) ‘fir cu plumb’ se întâlnește în jumătatea de nord a Transilvaniei (vezi ALRR–Trans. 2514/242, 244, 257, 258, 272, 275, 291, 295, 307, 308, 310, 323, 343, 356, 364).

După cum am arătat în 1965 (vezi Loșonți 1965: 71), este un împrumut din germ. *Blei* ‘plumb’.

PLĂINIC (pl. *plăinice*) ‘fir cu plumb, cumpănă’ (Glogoveț AB: ALRR–Trans. 2514/367) nu figurează în DLR.

Este un derivat, cu suf. -nic, de la *plai* ‘idem’ (vezi supra). Pentru derivare, vezi (supra) *dórníc* < *dorn*.

ROSTEÁ (pl. *rostele*) ‘unealtă cu care se împart dinții ferăstrăului sau ai beschiei, unul la stânga și altul la dreapta pânzei, pentru ca aceasta să taie mai ușor în lemn; dințar’ (Peștera BV: ALR–Trans. 2501/451) nu figurează în DLR.

Este un derivat, cu suf. -ea, de la *a rosta/a rosti* ‘a înclina dinții ferăstrăului sau ai beschiei, unul la stânga și altul la dreapta pânzei, pentru ca aceasta să poată tăia mai ușor’. Cf. *cheie de rostat* ‘dințar’ (Măgoaja CJ, Blăjenii de Jos BN, Satu Nou BN: ALRR–Trans. 2501/244, 263, 264), *cheie de rostit* ‘idem’ (Crăciunelu de Sus AB: *ibid.* 2501/356).

SCĂPĂRÚȘĂ. Pe baza atestării din Cetea AB (*scăpărúșe* ‘chibrite, lemnușe, aprinjoare’: Viciu GI), în DLR s-a lucrat *scăpărúșă* (pl. *scăpărúșe*) ‘chibrit’, cuvânt explicat din „*a scăpăra* + suf. -ușă”.

În aceeași localitate a fost înregistrat, tot numai în forma de plural, și de ALRR–Trans. III h. 329/353.

Nu știm dacă forma de sg. este *scăpărușă*, cum au fabricat, în mod nepermis, redactorii, sau *scăpăruș*.

Este la marginea ariei lui *lemnúș* ‘idem’ (vezi harta menționată). Dacă sg. e *scăpărúș*, a rezultat din contaminarea lui *a scăpăra* cu *lemnúș*.

SCĂRÉTE. *Scăréți* ‘viermi intestinali localizați în intestinul gros al vitelor mari și din pricina cărora sunt mereu agitate’ (Jina SB: Pamfil 1998: 221) este pluralul lui *scăréte*, variantă, cu s- (protetic), necunoscută de DLR, a lui *căréte*.

Din Sibiel SB, localitate apropiată de Jina, cuvântul a fost semnalat în expresia *a face scăreți* = a da semne de neastâmpăr (LRg II 63).

În forma *scaréți*, l-am întâlnit în Fundata BV, definit de informatori „râia lemnului, la casele vechi”.

SCRIVEĂLĂ (pl. *scrivele*) ‘scaun de obezi’ (Sălașu de Sus HD: ALRR–Trans. 2484/449) nu figurează în DLR.

Este o variantă, cu s- (protetic), a lui *criveală* = *crivălă*. Pentru etimologie, vezi DELR.

SUHĂRI. Verbul *a suhări* este cunoscut de SDLR din Bucovina, cu sensul ‘a păzi [animalele] la păscut’, și explicat din *suhat*. Aceeași soluție e dată și în DLR.

A putut proveni, prin sincoparea silabei -tă-, din **suhătări*, un derivat, cu suf. -ări, de la *suhat*.

TIGLICIOS, -OĂSĂ ‘(despre noroi, tină) în care te prinzi’, notat de S. Pop în Zlaști, sat desființat, înglobat la municipiul Hunedoara HD (*tină tiglicioasă* ‘noroii în care te prinzi, glod’: ALR I 398/112), lipsește nejustificat din DLR.

S-a format din contaminarea sinonimelor *tiglos* și *lipicios*.

TOMEĂLĂ [tomălă] (pl. *toméle*) ‘eufemism pentru organul genital al bărbatului’ (Dragomirești MM. „Trage-ți gatile pe tine că ți se văd tomelele”: Faiciuc 2008: 769) nu apare în DLR (s.v. *tocmeală*, care are, printre altele, și sensul figurat ‘socoteală’). Cf. *socoteală* ‘(eufemistic) penis’ (DLR).

TROCĂLI, TROCĂLIT. Verbul *a (se) trocăli* ‘a (se) face ca o troacă’ nu e inclus în DLR. Participiul lui l-am întâlnit în Sărăcsău AB (*Poiána Scufundoasă* „o poiană [informatorul face gestul unei troace]; îi trocălită”).

E un derivat, cu suf. -ăli, de la *troacă*.

ȚĂPUCU. Corespondentul precizează că „numele «Țăpucu» îl poartă tatăl fam.”, căruia „îi zice așa pentru că are mutra unui țap” (Coșbuc BN: CHEST. IV 157/264a).

Porecla, substantiv propriu, este modificată în Coman 1939 în substantiv comun: „*țăpucu* [sic!] s.m. ‘poreclă celui cu mutră de țap’ ”.

Este inserat în DLR, ca ‘epitet depreciativ dat unei persoane a cărei figură este asemănătoare cu a unui țap’. Se va elimina din dicționarele viitoare.

ȚĂGRUI, ȚUGRUI. *Țăgrui* (pl. *țăgruie*), cu varianta *țugrui*, este cunoscut de DLR de prin vestul Olteniei, cu sensurile 1. ‘trepied de lemn pe care se pune vârtelnița’; 2. ‘suport de lemn în care stă nicovala și care se înfige în pământ când se bate coasa’.

Nu i s-a putut preciza etimologia.

Este un împrumut din sb. *cagrije* ‘pirostrii’.

ȚÂNCOAIE. E. Demian precizează că „numele *Țâncoaie*, numele fam. este *Zăgrean*, îl poartă descendenții din fam.”, căroră „le zic așa pentru [că] tatăl lor era om mic și era sprinten ca un câine sau «țânc» domnesc” (Coșbuc BN: CHEST. IV 157/264a).

Țâncoaie este supranumele atribuit soției celui poreclit *Țâncu*. Din acest supranume (individual), substantiv propriu, Coman 1939 face, în mod cu totul

nepermis, un substantiv comun: „*țâncoaie*, s. f. ‘poreclă ce se dă celor mici la stat, ca un câine sau «țânc» domnesc’ ” [sic!].

Din Coman 1939 a ajuns în DLR și MDA, unde e definit ‘(regional; depreciativ) persoană mică de statură’.

Se va elimina din dicționarele viitoare.

ȚURGULŪȘ. Apelativul *țurgulūș* ‘strat de pământ format din sfărâmarea stâncilor, slab, cu pătură roditoare subțire’ se găsește în DLR, pe baza unei comunicări din Vadu Crișului BH.

După mențiunea „etimologia necunoscută”, este comparat cu *țur*, *țurană*.

A rezultat, prin asimilarea *ă-u > u-u*, din **țurgăluș* ‘idem’, un derivat, cu suf. *-uș*, de la *țurgălui*, dat în DLR ca variantă a lui *a zurgăli*, sau de la *a țurgăli*, necunoscut de DLR, înregistrat de noi în Frâncenii de Piatră SJ. „În *Gáura Pișóii* sună apa și țurgălesc bolovanii”.

Cf. sinonimul *zurúș* ‘grohotiș’, întâlnit și el în zona Munților Apuseni (vezi TTRT H: 122).

UMBRĂREĂȚĂ ‘zăcătoare’ (*Moldovăneása* „fântână și umbrăreăță la animale” I, „o preluță cu vălaie în pășunatul boilor” II: Sartăș AB) este un derivat, absent din DLR, de la *a umbrări* ‘(prin nord-vestul Trans.; despre vite) a se odihni vara la umbră’, cu suf. *-eață*.

ZÁICĂ, ZÁIȚĂ, ZEIC, ZÉICĂ. *Záică* ‘gaiță’ a fost lăsat cu etimologia necunoscută (DU, DEX^{1,2}), considerat variantă a lui *gáiță* (TDRG^{1,3}), explicat din bg. *zajči* ‘de iepure’, *zajčarŭ* ‘vultur iepurar’ (CADE), comparat cu *gáiță* (DLR și, după mențiunea că etimologia e nesigură, MDA).

Cum a arătat Tamás 1966, este o variantă a lui *sáică* ‘idem’, un împrumut din magh. *szajkó* ‘idem’.

Variantă *zaiță* a rezultat din contaminarea lui *záică* cu *gáiță*.

La *záică*, în DLR și MDA e dat și un al III-lea sens, anume ‘haină de postav făcută în casă, recăl’, care n-are nimic cu *záica* (pasăre), fiind un alt cuvânt. Acesta are și formele *zeic* (pl. *zéice* și *zéicuri*) ‘idem’ (Bonțida, satul nostru natal: Loșonți 1965: 81), *zéică* (pl. *zeici*) ‘idem’ (Mocanu 2015).

ZÉNCLU (pl. *zéncluri*) ‘fir cu plumb, cumpănă’ (Mogoș AB: ALRR–Trans. 2514/347) este împrumutat din germ. *Senkel*.

Nu e cunoscut de DLR.

ZBIȚĂȘ, ZBIȚÓS. În H IV 176 (pe verso) se găsește, din Comloșu Mare TM, răspunsul: „Oi bârsane care au lâna zbițăsă” [sic!].

Presupunând că litera *s* e o scăpare în loc de *ș*, redactorii DLR-ului au redactat adjectivul *zbițăș*, *-ă* ‘(despre lâna oilor; cu sens neprecizat, probabil) aspru’.

Pentru etimologie, compară cuvântul cu *zbiťós*.

După părerea noastră, litera *á* este o greșeală a corespondentului în loc de *ó*, prin care, în perioada respectivă, se nota diftongul *oa*.

Dacă respondentul nu a pus accentul și pe celelalte cuvinte comunicate, este vorba, fără nicio îndoială, de *zbițoásă*, o variantă, necunoscută de DLR, cu *z-* (protetic), a lui *bițoásă* ‘(despre oaie) cu lâna lungă și care-i atârână aproape până jos, vițoasă’, adjectiv notat în Banat (unde e Comloșu Mare) în localitățile Ogradena MH, Dalboșeț CS, Răcășdia CS, Văliug CS, Berini TM, Firiteaz AR, Vermeș CS, Curtea TM și Chelmac AR (ALRR–Banat V, p. 221/2379/3, 11, 19, 29, 46, 67, 77, 91, 100), un derivat, cu suf. *-os*, de la *biț* (pl. *biți*, *bîțe*, *bîțuri*) ‘(în Banat) viță de păr sau de lână, părul (firele mai lungi ce se aleg din lână la pieptănat)’ (vezi, mai pe larg, Teaha 2005: 320–327).

Răspunsurile pentru noțiunea ‘(despre oaie) vițoasă’ (vezi supra) sunt urmate uneori de precizări („cu bițurile lungi”, în Sacoșu Mare TM: ALRR–Ban. V, p. 221/2379/78 leg.; „că-i biț lung”, în Herendești TM: *ibid.* p. 221/2379/80 leg.) sau sunt constituite din numele soiului (rasei) de oi cu lâna vițoasă (*bârțană* [= bârșană], în Berecuța TM, Foeni TM, și Bucovăț (com. Remetea Mare) TM: *ibid.* p. 221/2379/39, 43, 53).

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALR I = Material inedit adunat de Sever Pop pentru *Atlasul lingvistic român*, partea I.
 ALR II = Material inedit adunat de Emil Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a.
 ALR II SN = *Atlasul lingvistic român* [II], serie nouă, I–V, [București], Editura Academiei Române, 1956–1966.
 ALRR–Ban. V = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat*, vol. V, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 2011.
 ALRR–Mar. II = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, vol. II, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, [București], Editura Academiei Române, 1971.
 ALRR–Trans. = Material inedit adunat pentru *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*.
 ALRR–Trans. III, IV = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. III, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți. Colaborator: Rozalia Groza, București, Editura Academiei Române, 2002; vol. IV, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți. Colaboratori: Rozalia Colciar, Veronica Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2006.
 Avram 1997 = Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
 CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, București, Editura Cartea Românească, [1931].

- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- CHEST. I = Răspunsuri la *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române*, I. Calul, Cluj, 1922 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității).
- CHEST. II = Răspunsuri la *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, 1926 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității).
- CHEST. III = Răspunsuri la *Chestionarul III. Firul*, Cluj, 1929 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității).
- CHEST. IV = Răspunsuri la *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, 1930 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității. În unele localități, pe lângă răspunsurile la întrebările chestionarului, s-au comunicat, de obicei la sfârșit, ca adaos, și alte cuvinte. În cazul unui asemenea cuvânt, în locul numărului întrebării se dă abrevierea Ad. [= Adaos]).
- CHEST. V = Răspunsuri la *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, Cluj, 1931 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității. În unele localități, pe lângă răspunsurile la întrebările chestionarului, s-au comunicat, de obicei la sfârșit, ca adaos, și alte cuvinte. În cazul unui asemenea cuvânt, în locul numărului întrebării se dă abrevierea Ad. [= Adaos]).
- Coman 1939 = Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare, Seria III, t. IX, Mem. 5).
- DA = *Dicționarul limbii române* [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913–1949.
- DELIR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2012; vol. II, Litera C. Partea 1, Ca–Cizmă, București, Editura Academiei Române, 2015.
- DEX^{1,2} = *Dicționarul explicativ al limbii române*, [București], Editura Academiei, 1975; ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], tomul VI [M], București, 1965 ș.u.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, [București], Editura Academiei, 1958.
- DMR = *Dicționar maghiar-român*, vol. I, A–J, volumul II, K–ZS, București, Editura Academiei Române, 2010–2011.
- DU = Lazăr Săineanu, *Dicționar universal al limbei române*, a cincea edițiune, revăzută și adăugită, [Craiova], Editura Scrisul Românesc S.A., [1925].
- Faiciuc 2008 = Elisabeta Faiciuc, *Dragomirești între tradiție și modernism*, ediția a doua, revizuită și adăugită, a monografiei, cu o *Antologie de folclor și Considerații muzicale*, de Elena Hlinca-Drăgan, Cluj-Napoca, Editura Limes.
- Formarea cuvintelor IV = *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al IV-lea, *Derivarea nominală și adverbială*, partea 1. Coordonator: Marina Rădulescu Sala, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Grecu 1990 = Doina Grecu, *Note lexicale și etimologice*, în „Cercetări de lingvistică”, XXXV, nr. 1.

- H I–XVIII = Răspunsuri la *Chestionarul lingvistic* al lui B.P. Hasdeu (manuscris legat în 18 volume. Cifra romană indică volumul manuscrisului, cea arabă, localitatea anchetată).
- Loșonți 1965 = Dumitru Loșonți, *Graiul din Bonțida*, lucrare de licență, Cluj-Napoca.
- Loșonți 2000 = Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Loșonți 2001 = Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Loșonți 2007 = Dumitru Loșonți, *Certitudini și ipoteze etimologice*, București, Editura Academiei Române.
- Loșonți 2021 = Dumitru Loșonți, *Convingeri și propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române.
- LRg I, II = *Lexic regional*, I, București, Editura Academiei, 1960; II, București, Editura Științifică, 1967.
- Marin *et al.* 2009–2010 = Ion Ionică, Maria Marin (coord.), Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, București, Editura Academiei Române.
- Matei *et al.* 1998 = Pamfil Matei, Vasile Ursan, Dorin Bogdănel, *Toponimia comunei Jina*, Sibiu, Editura Imago.
- MCD = *Materiale și cercetări dialectale*, I, [București], Editura Academiei, 1960.
- MDA = *Micul dicționar academic*, I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Mocanu 2015 = Augustin Mocanu, *Glosar regional din Ardeal*, Slobozia, Editura Star Tipp.
- Morcan 2007 = Lazăr Morcan, *Lumina de sub geana Muntelui*, Cluj-Napoca, Editura Grinta.
- NALR–Criș. IV = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, IV, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan și Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Pascu 1916 = Dr. G. Pascu, *Sufixe românești*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Pașca 1928 = Stefan Pașca, *Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, București, Cultura Națională (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare, Seria III, t. IV, Mem. 3).
- Pașca 1948 = Șt. Pașca, *Contribuții toponomastice*, 1. *Apelative topice derivate cu sufixe colective și locale de la nume de plante*, în „Dacoromania”, vol. XI, p. 60–83.
- Popa 2021 = Ioan-Nicolae Popa, *Vorbe: și bune, și grele, din țărână și din stele*, Cluj-Napoca, Editura Curs.
- Prahase 2008 = Mircea Prahase, *Glosar regional (județul Bistrița-Năsăud)*, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Editura Napoca Star.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, Akadémiai Kiadó.
- TDRG^{1,3} = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, [Band I–III], Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1924; 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Bukarest, Band I: A–C, Band II: D–O, Band III: P–Z, Cluj-Napoca, Clusium, 2000–2005.

- Teaha 2005 = Teofil Teaha, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile românești actuale*, București, Editura Academiei Române.
- Todoran 1998 = Romulus Todoran, *Contribuții la studiul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Tomici 1998–1999 = Mile Tomici, *Dicționar sârb-român*, I–III, Temišvar, Editura Savez Srba u Rumuniji.
- TTRT H = *Tezaurul toponimic al României. Transilvania (TTRT). Valea Hășdății*. Redactori: Dumitru Loșonți și Sabin Vlad, București, Editura Academiei Române, 2006.
- TTRT S = *Tezaurul toponimic al României. Transilvania (TTRT). Județul Sălaj*. Redactori: Eugen Pavel, Augustin Pop, Ion Roșianu, Gabriel Vasiliu. Colaboratori: Dumitru Loșonți, Ileana Neiescu, București, Editura Academiei Române, 2006.
- Tudose 1978 = Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, Tipografia Universității din București.

ABREVIERI

aug.	= augmentativ	[part.]	= participiu
cf.	= (lat.) <i>confer</i>	pl.	= plural
fig.	= figurat	[R]	= formă recentă
h.	= hartă, hărți	reg.	= regional
<i>ibid.</i>	= <i>ibidem</i>	s.	= substantiv
leg.	= legendă	sb.	= sârb
magh.	= maghiar(ă)	sg.	= singular
Mold.	= Moldova	s.f.	= substantiv feminin
ms.	= manuscris	suf.	= sufix
nr.	= număr	Trans.	= Transilvania
Olt.	= Oltenia	vol.	= volum
p.	= pagină	ung.	= unguresc

SIMBOLURILE PENTRU JUDEȚE

AB	= Alba	IS	= Iași
AR	= Arad	MH	= Mehedinți
BC	= Bacău	MM	= Maramureș
BH	= Bihor	MS	= Mureș
BN	= Bistrița-Năsăud	OT	= Olt
BT	= Botoșani	SB	= Sibiu
BV	= Brașov	SJ	= Sălaj
CJ	= Cluj	SM	= Satu Mare
CS	= Caraș-Severin	SV	= Suceava
DJ	= Dolj	VL	= Vâlcea
GJ	= Gorj	TM	= Timiș
HD	= Hunedoara	TL	= Tulcea
HR	= Harghita		

Când ne referim la materialul încă nepublicat adunat pentru atlase, după sigla fiecăruia urmează numărul întrebării din chestionarul respectiv (ALR I, ALR II, NALR), despărțit prin bară oblică de numărul (numerele) cartografic(e) al(e) localității (localităților) anchetate.

În cazul unor cuvinte sau sensuri menționate după DA, DLR ori MDA, am indicat și sursele de unde aceste dicționare le extrag, utilizând abrevierile lor.

Dacă în cadrul unui articol numele unei localități se repetă, n-a mai fost indicat județul.

Prin I, II etc. sunt notați informatorii principali dintr-o localitate, iar prin [*], [**] etc., informatorii ocazionali. Răspunsurile lor sunt reproduse literarizat, între ghilimele.

ETYMOLOGICAL CORRECTIONS AND CONTRIBUTIONS (III)

ABSTRACT

Based on the material presented in the Romanian linguistic atlases or collected through personal investigations in different Transylvanian regions, the author discusses a series of regional words, some of them unknown to dictionaries, others known, but wrongly or insufficiently explained.

Keywords: *etymology, regional words, dictionaries, linguistic atlases, derivatives, lexical variants.*

NOTE LEXICOGRAFICE

ION MĂRII*

Precizare: Prezentele note lexicografice fac parte dintr-un serial de astfel de texte lingvistice. Direct, aceste note, în secțiunea a II-a, cea consacrată *observațiilor*, se referă, critic (și nu criticist), la MDA; indirect, însă, ele vizează, desigur, și reredactarea, pe sau în baza fișierului marelui nostru dicționar academic, ca DLR (serie nouă) a DA sau, riguros și (foarte) adevărat, a DA ms, lucrare lexicografică academică integral redactată și revizuită (din păcate chiar și ideologic) prin efortul lexicografilor clujeni (în perioada 1942–1952) și a celor bucureșteni (în perioada 1949–1952). Această versiune, finalizată în anul 1952, a DLR academic nu a fost, din motive extralingvistice (= politico-ideologice), publicată, fapt pentru care acest dicționar, aflat în manuscris la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, este cunoscut (și citat), de către specialiști, prin sigla DA ms sau, mai rar, de către redactorii DLR (serie nouă), prin sigla DA-bază, pentru că, în anul 1959, când DLR-ul pușcarian se reia, DA ms este folosit ca bază în redactarea (începând cu litera *M*) a DLR, serie nouă, de către lexicografii bucureșteni, clujeni și ieșeni ai celor trei institute de specialitate ale Academiei Române (pe atunci, Academia Republicii Populare Române). Să mai precizăm (și aici) că, pentru partea din DLR (serie veche) = DA, parte elaborată și publicată sub conducerea reală a lui Sextil Pușcariu, DA ms a constituit și adevărata bază a rescrierii, din păcate, **necritice** și **restrictiv** actualizate (= doar neologic) a respectivelor articole lexicografice în insolitul mic dicționar academic (MDA).

Neavând, pentru moment, posibilitatea unei consultări (directe sau indirecte) a DA ms, regretăm profund faptul că, pentru articolele din MDA reproduse în prima parte (= I) a notelor noastre lexicografice, nu am putut să reproducem, integral, și articolele corespunzătoare din DA ms, cele care, aceste articole și nu cele din DA, au fost, cu adevărat, rescrise de redacția MDA. Reproducerea, după articolele din DA, și a acestor articole din DA ms ar fi fost, cu siguranță, foarte instructivă și foarte lămuritoare din multe puncte de vedere.

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România.

1. CHICI = CLICI

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1940: 349 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CHICIU** s. a. (Anat.) *Hanche*. – (Banat) Şold [...], coapsă [...] de animal [...]. *Stă cu mâinile în chiciuri*. Com. MICULA şi Petrovici. [...] [Plur. *chiciuri*]”.

1.2. Tot în DA 1940, dar la p. 553, este lucrat următorul articol lexicografic (tot) independent:

„**CLICIU** s. m. *Hanche*. – (Banat, Arad, Bihor, Hunedoara) Spată (la cal DR, V 318); p. ext. şold (DR, V 320). [...] *Nu-mi sta cu mâinile în clici; prinde şi tu ceva!* (Boiţa, Hunedoara). VICIU, GL. – Identic cu cuvântul *chiciu*, amândouă din sârb. **ključ** «claviculă» (propriu «cârlig, cheie»; cf. bulg. *ključ* «cheie», *klič* «laţ, ochiu»)”.

2.1. În MDA 2001: 492 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chiciu**¹ *sn* [At: LIUBA-IANA, M./ A: nct/ Pl: nct/ E: nct] (Atm) **1.** (Ban) Şold. **2.** Coapsă (de animal)”.

2.2. Tot în MDA 2001, dar la p. 566, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**clici** *sm* [At: PALIA (1581), 133/3/ Pl: ~/ E: srb **ključ**] (Îrg) **1.** (La cal) Spată. **2.** (Pex) Şold”.

3.1. În DELR 2015: 198 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CHICI**¹ s. n. (Ban.) «şold-hanche» 1890. – Et. nes., tc. *kiç* «parte posterioară, fesă, spate, (dial.) picior, crupă» (identic cu *chici*²) Suciu, IT II, 180 sau ← *clici* (< scr. *ključ* «cheie, claviculă») DA (s. v. *cliciu*), CDER 1761”.

3.2. În DELR 2018: 201 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CLICI** s. m. (Ban., S–V Trans.) «spată (la cal, la porc), şold». – Scr. **ključ** sau vsl. **ključī** «cheie, claviculă»”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom observa că, în toate cele trei dicționare academice precitate (v., *supra*, I.), cele două forme lexicale regionale **chici** şi **clici** sunt, din

păcate, lucrate sub forma a două articole lexicografice *i n d e p e n d e n t e*, considerându-se, astfel, că ele reprezintă în MDA și DELR (nu, însă, vezi *infra*, și în DA) două unități lexicale distincte și nu o singură unitate lexicală (=, tradițional glăsuind, un cuvânt) biformal(ă), cum, absolut corect, sunt ele considerate de Gheție, Mareș 1974: 279, poziția 28: „CLICIU «coapsă»”, forma lexicală **cliciu** (=, actualizată ortografic, **clici**) fiind considerată „cuvânt (=, de fapt, formă)-titlu”, iar forma **chiciu** (=, actualizată ortografic, **chici**), variantă lexicală.

Notă. Pentru prezența în DA 1940 a celor două articole lexicografice independente, vezi observația următoare.

2. În al doilea rând, vom preciza faptul că cele două articole lexicografice independente **chiciu** și **cliciu**, publicate, în volum, în DA 1940 (v., *supra*, I.1.1. și I.2.) au fost tipărite, fragmentar, în decembrie 1929, coala de tipar nr. 22 (articolul consacrat formei-titlu **chiciu**) și, respectiv, în decembrie 1931, coala tipografică nr. 35 (articolul consacrat formei-titlu **cliciu**). Am ținut să facem și această precizare pentru a motiva de ce redacția DA a fost nevoită să redacteze și să publice două articole lexicografice independente, avertizând, însă, în secțiunea consacrată etimologiei, că semnificantul **cliciu** (= **clici**) este „i d e n t i c c u c u v â n t u l c h i c i u [= **chici**], a m â n d o u ă d i n s â r b. k l j u č [...]” (cu spațierea și parantezele n. – I. M.), avertisment lexicologic și lexicografic de care au ținut seama marii filologi și lingviști Ion Gheție și Al. Mareș (v., *supra*, observația de sub I.). Din păcate și de neînțeles, avertismentul redacției pușcariene nu a fost luat în seamă de redacțiile MDA și DELR.

Notă. În ceea ce ne privește, vom spune, referitor la DA, că n-am înțeles de ce, în locul avertismentului, nu s-a redactat și publicat (ca în alte asemănătoare cazuri) un articol lexicografic *r e c u p e r a t o r* sau *i n t r e g i t o r*, articol pentru care vezi în mod special Mării 2021: 143–163.

3. În al treilea rând, în privința articolelor lexicografice independente din MDA 2001 (v., *supra*, I.2.1. și 2.2.) vom observa următoarele:

3.1. N-am înțeles de ce formele-titlu **chiciu** și **cliciu** din DA sunt ortografiate, una, **chiciu**¹, iar a doua, **clici**?!

Notă. Tot ca pe vremea redactării DA, sunt ortografiate și omonimele **chiciu**², **chiciu**³ (v. MDA 2001: 492).

3.2. N-am înțeles de ce, în cazul ambelor articole, se menționează informația „A: nct” = „accentul necunoscut” de vreme ce formele lexicale în discuție sunt, în realitate, monosilabice, dar ortografiate, în DA, bisilabic?!

3.3. Pluralul formei **chici** nu este necunoscut din moment ce în DA 1940: 349 (v., *supra*, I.1.1.) el este clar indicat: **chiciuri**.

3.4. Forma lexicală **clici** nu este de genul masculin (cum tot așa apare și în DA 1940: 553 și în DELR 2018: 201) având pl.: *clici*, identic cu singularul, ci, după o rapidă documentare realizată de noi (cu ajutorul bunilor noștri colegi Nicolae Mocanu și Veronica Vlasin, cărora le mulțumesc și pe această cale), forma lexicală **clici** este de genul neutru, având pluralul: *cliciuri*, cum rezultă, clar, din ALR II 1940, MN, p. 41 [2221]/ punctele cartografice 95 (plural confirmat și de N. Mocanu, originar din celebra localitate „Scărișoara–Câmpeni”), 310; ALR I 1938, h. 56/ punctul de anchetă 87; NALR–*Ban.* 1980, h. 133 (în toate punctele de anchetă în care s-a răspuns cu forma lexicală **clici**, pluralul este numai *cliciuri*).

3.5. Neținând seama de avertizarea etimologică din cadrul articolului lexicografic consacrat formei lexicale **cliciu** în DA 1940: 553, redacția MDA indică pentru forma lexicală **chiciu**¹ (= **chici**¹) „E: nct” =, adică, etimologie necunoscută.

4. În al patrulea rând, în ceea ce privește redacția DELR surprinde (neplăcut, desigur) redactarea și publicarea, precum redacția MDA, tot a două articole lexicografice independente, chiar dacă, pentru etimologia formei lexicale **chici**¹, este menționată, după soluția (căci este, desigur, și aceasta o soluție etimologică): „et. nes.” (= „etimologie nesigură”), și (pe primul loc chiar) soluția avansată de „Suciu, IT II, 180” (=, în abrevierea utilizată de noi, Suciu 2010: 180), soluție propusă încă din 2006 (v. Suciu 2006: 43–44) și care, această soluție, o considerăm total neconvingătoare; rom. **chici** nu are nimic de-a face cu tc. **kiç**.

5. În al cincilea (și ultimul) rând, încheind această notă lexicografică, vom (mai) spune că redacția ieșeană a DLR, s. n., litera C va trebui să redacteze, considerăm, un singur articol lexicografic, cu forma-titlu **clici** și variantele lexicale **chici** + **cluci** (formă lexicală înregistrată de Sever Pop în ALR I 1938, h. 56/ punctul de anchetă 87 = localitatea Săvârșin). Notată fonetic, în (tran)scrierea fonetică promovată de autorii ALR, *cluș* (pl.: *clușuri*), această formă a fost reținută (pe bună dreptate) de Gheție, Mareș 1974: 279 ca o altă variantă lexicală a formei-titlu **clici**. L i t e r a l i z a t ă corect, ea trebuie ortografiată *cluși* (și nu *cluș*, cum, greșit, o literalizează CADE 1931, s. v. și Gămulescu 1974: 114), iar, l i t e r a r i z a t ă (tot corect), **cluci**.

2. CHILĂVÎȚĂ

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1940: 353 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CHILĂVÎȚĂ** s. f. (Oltenia, Banat) (*Petite*) *bêche*. – Casmă (VÂRCOL), săpuță (Detta, Banat, VICIU, GL.), sapă ocnățească ascuțită, cu coada scurtă (LIUBA-IANA, M. 46). Cf. H. XVIII 142. [Și: **chiloviță** s. f. = unealtă de săpat pământul pietros, c i o c a n, g h e u n o i u (Conop, Arad). Com. ITTU,

(+ *chilom*) **chilomíță** s. f. = târnăcop cu două părți, una lată și una ascuțită. CONV. LIT. LIV 165]”.

1.2. Tot în DA 1940, dar la p. 357, sunt lucrate (și) următoarele articole lexicografice de trimitere:

1.2.1. „**CHILOMÍȚĂ** s. f. v. **chilăviță**”.

1.2.2. „**CHÍLOVIȚĂ** s. f. v. **chilăviță**”.

2.1. În MDA 2001: 494 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chilăviță** *sf* [At: DA/ V: ~lov~, ~lomi~/ Pl: ~țe/ E: **chilev** + -iță] (Olt; Ban) 1 Cazma. 2–3 (Șhp) Sapă (mică). 4 Sapă de mină, ascuțită, cu coada scurtă. 5 Unealtă de săpat pământul pietros. 6 Târnăcop cu două părți, una lată și una ascuțită”.

2.2. Tot în MDA 2001, dar la p. 495, sunt lucrate (și) următoarele articole lexicografice de trimitere:

2.2.1. „**chilomiță** *sf* vz **chilăviță**”.

2.2.2. „**chiloviță** *sf* vz **chilăviță**”.

3. În DELR 2015: 201 este lucrat următorul articol lexicografic:

„**CHILĂVIȚĂ** s. f. (Olt., Ban.) «cazma; sapă mică folosită în minerit; târnăcop – petite bêche» 1885, var. (Mehed.) *chilaviță*, (Arad) *chiloviță*, *chilomiță*. Scr. *kilavica* «ciocan de miner» ^o// ← *chilău* «ciocan» CDER 1776; et. nec. DA”.

II. Observații:

1. În primul rând, n-am înțeles și nu înțelegem nici acum când redactăm această notă lexicografică de ce, în MDA 2001: 494 (v., *supra*, I.2.1.), pentru „prima atestare a cuvântului-titlu”, a fost menționat DA și nu cea mai veche dintre sursele citate de redacția pușcariană a marelui dicționar academic?!

Notă. Referitor la norma metodologică adoptată de redacția micului dicționar academic în indicarea, absolut necesară, a primei atestări a „cuvântului-titlu” (v., pentru cea de a treia secțiune a structurii unui articol lexicografic independent, MDA 2001: IX), considerăm (cum am mai precizat și altă dată) că este greșit a menționa tot prima atestare a formei-titlu și în cazul (foarte frecvent al) cuvintelor *literare* și/sau *regionale* care, pe lângă forma-titlu, prezintă și o altă formă lexicală sau (adesea) alte forme lexicale cu statut lexicografic de variantă/e lexicală/e dintre care nu forma aleasă drept titlu al articolului lexicografic, ci varianta (în cazul cuvântului biformal) sau una dintre variante (în cazul cuvântului multiformal) constituie [evident, pe sau în baza surselor citate în DA, DA ms și DLR, s. n.] prima

atestare a cuvântului bi- sau multiformal. În toate aceste cazuri, c o r e c t a procedat *Dicționarul etimologic al limbii române* (v., în acest sens, DELR 2011: XXII, 9.2.2.).

2. În al doilea rând, vom observa că varianta lexicală **chiloviță** din DA (v., *supra*, I.1.1.) și din DELR (v., *supra*, 3.), cu accentul pe prima silabă, este redată g r e ș i t prin formula: „~lov~”. Corect trebuia menționată forma lexicală în întregime: **chiloviță** =, adică, ortografiat normal, **chiloviță**.

3. În al treilea rând, vom observa că, pe de o parte, în DA 1940: 353, nu este menționată nicio formă de plural, iar, pe de altă parte, în MDA 2001: 494 se indică pluralul „~țe” = *chilăvițe*, formă care, trebuie precizat, în ALR II 1956, vol. I/ h. 27 = *Târnăcop* a fost înregistrată de Emil Petrovici în punctul de anchetă 2 (= Pecenișca): *kilăviță* =, literarizat, *chilăvițe*, formă identică (în rostirea locală) cu forma de singular: *kilăviță* = **chilăviță**. În celelalte două puncte cartografice (tot din Banat), în care a fost înregistrat regionalismul în discuție, s-a consemnat forma de pl. (redată de noi literarizat): *chilăviți*, pentru sg. **chilăviță**/27 (= Glimboca), **chilăviță**/29 (= Secășeni).

Notă. Pentru alte informații referitoare la cele trei localități bănățene anchetate de Emil Petrovici, v. Petrovici 1988: 1, 12, 15.

4. În al patrulea rând, vom observa că redacția DA nu propune, pentru forma-titlu, nicio etimologie. Este etimologizată doar varianta lexicală **chilomîță**, explicată prin contaminarea formei-titlu cu cuvântul **chilom**.

Redacția MDA consideră că, etimologic, **chilăviță** ar fi un derivat lexical de la cuvântul **chilev** + sufixul diminutival *-iță*. Câtă vreme baza derivatului (adică termenul **chilev**) nu se regăsește în MDA (și nici în DA), această etimologie trebuie abandonată. Etimologia exactă este dată, însă, de DELR (v., *supra*, I.3.). Pentru etimonul „propus de comisia de revizie a DELR”, propunere evidențiată grafic printr-un cerculeț plasat la sfârșitul menționării soluției, a se vedea, însă, și ALR II 1956, I, h. 27/ punctul de anchetă 25, punct de anchetă ce reprezintă graiul sârbesc vorbit în localitatea bănățeană Carașova, unde, pentru „târnăcop”, s-a răspuns *kilavița* (v. și Petrovici 1935: 133).

5. În al cincilea (și ultimul) rând, vom mai preciza că forma lexicală **chilăviță**, menționată de DELR 2015: 201 (v., *supra*, I.3.) ca variantă lexicală, a fost înregistrată și în ALR II 1956, I, h. 27/29 (v., *supra*, observația 3.).

3. CHILÍ = P I L Í

I. Articol lexicografic:

1. În DA 1940: 354 este redactat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**CHILÍ** vb. IV^a (ș. d.) v. **pili** ș. d.”.

2. În MDA 2001: 494 este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**chili** v vz **pili**”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom preciza că forma lexicală **chilí** din DA și MDA nu este (folosindu-ne de o frecvență exprimare promovată, în lexicografia noastră academică, de redacția DA) decât „rostirea dialectală” (cu *k*- = **chi**- dialectal pentru literarul **pi**-), **generală** și **colectivă**, a cuvântului (dialectal și) literar **pilí** (< **pilă**). În DLR (s. n.), MDA și DELR, formele fonematice dialectale regulate sau legice, literale sau literalizate, inclusiv cele ale cuvintelor numai regionale, nu au, **principial**, statut de variante lexicale, fapt pentru care ele sunt literarizate (în funcție de știința sau neștiința redactorilor).

Spre deosebire de cele trei dicționare academice precitate, redacția DA a acordat, (tot) **principial**, statut de variante lexicale formelor fonematice dialectale, lucrate atât sub articolul subordonator, cât și (precum în cazul discutat în această notă lexicografică) ca articole lexicografice de trimitere (sau subordonate).

Notă. Pentru distincțiile *literal/literar*, *literaliza/lierariza*, *literalizare/literarizare*, *literalizat/literarizat*, v., pe larg, Mării 2004: 70–75.

2. În al doilea rând, vom observa că, rescriind *m e c a n i c* articolul din DA (v., *supra*, I.1.), redacția MDA „acordă” (și nu numai în acest caz) statut de variantă lexicală formei fonematice dialectale **chilí**, redactorul articolului lexicografic subordonator neavând curiozitatea de a consulta DLR 1974: 601, articolul lexicografic independent **pili**¹.

3. În al treilea rând, vom observa că, în DLR 1974: 605, forma lexicală **chili** nu este menționată în articolul lexicografic independent, menționat mai sus, sub observația 2., cum, de altfel, nu este menționată nici în MDA 2003, III: 1049, în cadrul articolului lexicografic *i n d e p e n d e n t* **pili**¹ (și nu **pili**, cum apare în MDA 2001: 494).

4. În al patrulea (și ultimul) rând, vom spune că articolul lexicografic de trimitere: „**chili** v. vz **pili**” din MDA 2001: 494 nu este – prin raportare la articolul lexicografic **pili** din MDA 2003, III: 1049 – decât una dintre numeroasele minciuni lexicografice academice adăpostite de al nostru mic dicționar academic.

4. CHILÍP = C Ă L E Á P

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1940: 356 este lucrat următorul articol lexicografic *r e c u p e r a t o r*:

„**CHILÍP** s. a. = **căleap**. S p e c. Scul de borangic (Măgurele, în Teleorman, com. OLMAZU)”.

1.2. În DA 1940: 48 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CĂLEÁP** s. a. 1°. *Petit dévidoir*. 2°. *Écheveau*. – (Mold.). 1°. Mic rășchitor (MARIAN), ca de 5–5 1/2 palme [...]. 2°. P. ext. Firele de tort rășchiate, s c u l, b u c a t ă [II 4°], j u r e b i e, j u r u b i ț ă [...]. (Plur. *-lepe*, *-lepi* și *-leapuri*. MARIAN, CH. 32/ Și: **căleáp** [...], **căláp** [...], **căleápă** [...]). – Din turc. **keleb** «rășchitor» (bulg. **калър** «Flachsdocke zum Spinnen»”.

1.3. Tot în DA 1940 sunt lucrate și următoarele articole lexicografice de trimitere:

1.3.1. „**CĂLÁP** s. a. v. **căleap**” (p. 31).

1.3.2. „**CĂLEÁPĂ** s. f. v. **căleap**” (p. 48).

1.3.3. „**CĂLÉP** s. a. v. **căleap**” (p. 49).

2.1. În MDA 2001: 495 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chilip** *sn* [At: DA/ Pl: nct/ E: nct] (Reg) Căleap”.

2.2. În MDA 2001: 417 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**căleap** *sn* [At: CREANGĂ, GL./ V: **~lap**, **~lapă**, **~pă** *sf*, **~lep**/ Pl: *~e*, *~uri*/ E: tc: **keleb**] 1 Rășchitor. 2 (Pex) Scul”.

2.3. Tot în MDA 2001 sunt lucrate și următoarele articole lexicografice de trimitere:

2.3.1. „**căláp** *sn* vz **căleap**” (p. 414).

2.3.2. „**călápă** *sf* vz **căleap**” (p. 414).

2.3.3. „**căleapă** *sf* vz **căleap**” (p. 417).

2.3.4. „**călep** *sn* vz **căleap**” (p. 417).

3. În DELR 2015: 109 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CĂLEAP** s. n. (Mold.) «rășchitor mic; scul – petit dévidoir; écheveau» 1868, var. *căláp*, *căleapă* s. f., *călep*, (Teleorman) *chilip*. Tc. *kelep*, (dial.) *kilap*. Var. *căleapă* ← pl. *călepe* (sg. refăcut)”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom observa, prin comparație desigur, că redacția DA elaborează, motivat, un articol lexicografic independent plus un articol lexicografic

recuperator sau întregitor, pe de o parte, iar, pe de altă parte, redacția MDA, dovedind (ca în atâtea alte dăți) ignoranță lexicografică, elaborează, profund greșit, două articole lexicografice independente, considerând, astfel, că, în realitate, am avea nu o unică unitate lexicală (cum, corect, consideră DA 1940 și DLR 2015), ci două unități lexicale, una (cea de sub I.2.2.) cu patru variante lexicale și etimologia cunoscută, iar o a doua (cea de sub I.2.1.) monoformală, cu pluralul și etimologia necunoscute.

2. În al doilea rând, ne-am întrebat și întrebăm de ce, în MDA, forma lexicală **chilip** este considerată, pe bună dreptate, ca fiind regională, iar forma lexicală **căleap** și variantele ei lexicale nu sunt, și ele, tot regionalisme?

3. În al treilea rând, în DA 1940: 356, forma lexicală **căleap** este menționată, absolut corect, ca formă-titlu, dar, în același timp, incorect, ea apărând, dintr-o (considerăm) evidentă greșeală de tipar, și ca variantă lexicală. În locul ei trebuia să fie menționată forma lexicală **căllep**, cum rezultă din articolul lexicografic de trimitere, reprodus de noi sub I.1.3.3.

4. În al patrulea (și ultimul) rând, redacția ieșeană care redactează DLR, s. n., litera C va elabora, desigur, un singur articol lexicografic independent prin recuperarea informației lingvistice prezente în articolul lexicografic recuperator **chilip** din DA 1940: 356 (v., *supra*, I.1.1.) în locul căruia va redacta doar un articol lexicografic de trimitere: **CHILIP** s. n. v. **căleap**.

5. CHIMÉT = C U M Ă T

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1940: 358 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CHIMÉT** s. m. *Conseiller municipal*. – (Sârbism, la românii din Serbia) Consilier comunal. GIUGLEA-VÂLSAN, R. S. [...]. – Din sârb. **kmět**, «țăran chiabur; judecător» (v.-sârb. *kъmet* «nobil»). Cf. dubletul c o m i t e, c o n t e”.

1.2. În DA 1940: 975 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**CUMĂT** s. m. *Échevin*. – (Sârbism, în Banat) Jurat (H. XVIII 315), consilier comunal (CADE). [...]. [Și: **cumét** Com. A. COCA]”. – Din v. sârb. **kūmetī** (azi sârb. **kmet** «fruntaș al satului; jude»; bulg. *kmet* «bătrân al satului», *gradski kmet* «primar»).

2.1. În MDA 2001: 495 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chimet** sm [At: GIUGLEA-VÂLSAN, R. S./ Pl: ~uri/ E: srb **kmět**] (Sbm) Consilier comunal”.

2.2. Tot în MDA 2001, dar la p. 749, este lucrat (și) articolul lexicografic *i n d e p e n d e n t*:

„**cumăt** *sm* [At: CADE/ V: ~**met**/ Pl: ~*meți*/ E: srb **kmet**] (Ban; sbm) **1** Jurat.
2. Consilier comunal”.

2.2.1. În MDA 2001: 750 este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**cumet** *sm* vz **cumăt**”.

3. În DELR 2015: 203 este lucrat următorul articol lexicografic *i n d e p e n d e n t*:

„**CHIMET** s. m. (la românii din Serbia) «c o n s i l i e r comunal – conseiller communal” 1913.

Scr. *kmet* «primar comunal, judecător comunal» (< *kūmeti* < lat. med. *comes*, *-itis*). [...]”.

II. O b s e r v a Ț i i:

1. În primul rând, vom observa că pentru formele lexicale regionale **chimét**, **cumăt** și **cumét** care, formal și semantic, < scr. **kmet** (v. Gămulescu 1974: 124), redacția DA 1940 elaborează și publică, greșit, două articole lexicografice independente (v., *supra*, 1.1. și 1.2.), soluție lexicografică adoptată, mecanic, și de redacția MDA 2001 lăsându-ne să înțelegem că, lexicologic, am avea două unități lexicale, **chimét**, pe de o parte, și **cumăt** (cu varianta lexicală **cumét**), pe de altă parte.

2. Spre deosebire de DA 1940 și MDA 2001, redacția DELR elaborează un singur articol lexicografic independent, omițând, însă formele lexicale **cumăt** și **cumet**. Tot un singur articol lexicografic elaborează și Gămulescu 1974: 124, omițând, însă, forma lexicală **chimet**.

3. În al treilea rând, vom observa că, în DA 1940, varianta lexicală **cumet** a formei-titlu **cumăt** nu apare și la locul ei alfabetic ca articol lexicografic de trimitere.

4. În al patrulea rând, vom observa că, în MDA 2001/495, pentru forma-titlu **chimét** = s. m. se menționează, în mod evident greșit, că pluralul acestei forme lexicale ar fi *chimeturi*.

5. În al cincilea (și ultimul) rând, redacția ieșeană a DLR, s. n., litera C va elabora, desigur, doar un articol lexicografic independent, cu forma-titlu **chimét** și variantele lexicale: **cumet**, **cumăt**.

6. CHINTÚȘ = CLENTÚȘ = CLIENTÚȘ = C Ó N T Ă Ș

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1940: 743–744 este lucrat următorul articol lexicografic *i n d e p e n d e n t*:

„**CÓNTĂȘ** s. a. (Îmbrăc.) ¹⁰. *Pelisse*. ²⁰. *Espèce de vêtement de dessus*. ¹⁰. (Mai de mult) Haină bărbătească de deasupra, de modă apuseană (poloneză), lungă și blănită, purtată de domni și boieri. [...]. [Plur. *contășe*.] Și: **cónteș** s. a., **contós** s. a.; ANON. CAR. **cóntuș** s. a.; (< ung. *köntös* «haină»; azi în Banat); **chínteș** s. a. [...], **chintúș** s. a. = laibăr, brusliuc, pieptar de lână fără mâneci (H. 18, 279), **clientúș** s. a. = pieptar de dimie, GR. BĂN./ D i m i n u t i v: [...]/ D e r i v a t e [...]. – Din pol. **kontusz**, (cf. ung. *köntös* [sic!], bg. *kontóš*, v.-sârb. *kontušu*, n.-sârb. *kuntaš*, rus.-dial. *kuntošu*, turc. *kontoš* [...])”.

1.1.1. Și tot în DA 1940, dar la alte pagini, sunt lucrate și următoarele articole lexicografice de trimitere:

1.1.1.1. „**CHÍNTEȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș**” (p. 365).

1.1.1.2. „**CHINTÚȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș** (p. 365).

1.1.1.3. „**CLIENTÚȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș** (p. 553).

1.1.1.4. „**CÓNTEȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș** (p. 746).

1.1.1.5. „**CÓNTOȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș**” (p. 749).

1.1.1.6. „**CÓNTUȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **contăș**” (p. 757).

1.2. În DA 1940: 548 este lucrat următorul articol lexicografic (v., *infra*, II.1.):

„**CLENTÚȘ** s. a. (Îmbrăc.) *Gilet*. – (Banat) Pieptar (H. XVIII 269) bărbătesc din pănură, fără mâneci (Com. COCA), prâsluc. [Și: **clintúș** s. a. Pieptariul, carele se numește și prâsluc, ciurtariu și *clintuș*, e un veșmânt din lână albă sau vânăță, [...]. LIUBA-IANA, M. 18.] – Hiperurbanism (de pe vremea când *cl'* devenea *ch*) din *chentuș* (*chintuș*), iar acesta din ung. **köntös** «haină», cf. c o n t â ș”.

1.2.1. Și tot în DA 1940, dar la p. 556, este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**CLINTÚȘ** s. a. (Îmbrăc.) v. **clentuș**”.

2.1. În MDA 2001: 498 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chintuș** *sn* [At: CUV. D. BĂTR. I, 251/ V: ~teș/ Pl: ~e/ E: mg **köntös**] (Ban) 1 Laibăr. 2 Pieptar de lână fără mâneci”.

2.1.1. Tot în MDA 2001: 498 este lucrat (și) următorul articol lexicografic de trimitere:

„**chinteș** *sn* vz **chintuș**”.

2.2. În MDA 2001: 565 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**clentuș** *sn* [At: H XVIII, 269/ V: **clin**~/ Pl: ~*e*/ E: *nct*] (Ban) **1** Pieptar din pânură. **2** Veșmânt din lână albă sau gri, nedefinit mai îndeaproape”.

2.2.1. În MDA 2001: 568 este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**clintuș** *sn* vz **clentuș**”.

2.3. În MDA 2001: 498 este lucrat și următorul articol lexicografic independent:

„**clientuș** *sn* [At: GR. BĂN./ Pl: ~*e*/ E: mg **köntös**] (Reg) Pieptar de dimie”.

2.4.1. În MDA 2001: 647 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**contăș** *sn* [At: NECULCE, ap. LET. II, 203/32/ V: ~**teș**, ~**toș**, ~**tuș**/ Pl: ~*e*/ E: pn **kontusz**] [... = 4 sensuri, n. n. I. M.]”.

2.4.2. Tot în MDA 2001, dar la alte pagini, sunt lucrate următoarele trei articole lexicografice de trimitere:

2.4.2.1. „**contes** [sic!] *sn* vz **contas** [sic!]” (p. 648).

2.4.2.2. „**contoș** *sn* vz **contăș**” (p. 649).

2.4.2.3. „**contuș** *sn* vz **contăș**” (p. 656).

II. Observații:

1. În primul rând, vom observa că, pentru una și aceeași unitate lexicală multiformală, redacția DA 1940 elaborează două articole lexicografice, un articol lexicografic independent (= cel de sub I.1.1.), consacrat formei-titlu **cóntăș** și celor șase forme lexicale considerate variante lexicale (**chínteș**, **chintúș**, **clientúș**, **cónteș**, **cóntoș** și **cóntuș**), pe de o parte, iar, pe de altă parte, un (al doilea) articol lexicografic consacrat formei-titlu **clentuș** și variantei lexicale **clintúș**, precizând că forma lexicală **clentuș** este, desigur, aceeași cu forma (tot bisilabică) scrisă **clientuș**, formă lucrată în DA 1940 ca variantă lexicală a formei-titlu **contăș** (v., *supra*, I.1.1.1.3.), iar în MDA 2001: 498 (v., *supra*, I.2.3.) ca formă-titlu (cu varianta lexicală **clintuș**, înregistrată doar în MDA), adică, (și) altfel spus, ca un cuvânt aparte. Ținând seama de organizarea și permanenta (cel puțin principial) deschidere a fișierului marelui dicționar academic al limbii române, pe de o parte, și, pe de altă parte, de faptul că materialul redactat, revizuit de Sextil Pușcariu, se tipărea fragmentar (în coli tipografice) înainte de publicarea în volum, prezența în volumele tipărite, pentru una și aceeași unitate lexicală, a două (sau chiar mai multe) articole lexicografice este (precum am semnalat în legătură cu alte cuvinte discutate în notele noastre lexicografice) pe deplin motivată. Nemotivat, însă, este faptul că în cazul formelor lexicale **clentuș** și **clintuș** nu s-a redactat, (și) formal, un articol lexicografic recuperator, pentru că (cel puțin pentru noi), în mod foarte clar, din punctul de vedere al conținutului acestui articol lexicografic,

ne găsim în fața unui alt articol lexicografic întregitor, întregire pe care redacția MDA ar fi trebuit, desigur, să o îndeplinească, operație științifică pe care, însă, nu avea cum să o îndeplinească din moment ce, în îndeplinirea prematură a acestui foarte ciudat dicționar academic, nu s-a adoptat o reredactare critică și întregitoare (exceptând neologismele) a DA (via DA ms) și DLR (s. n.).

2. În al doilea rând, vom observa și preciza că redacția MDA, pentru același material lexical *regional* (astăzi), a redactat și publicat, *nemotivată*, nu un singur articol lexicografic *independent*, cuprinzând, sub forma-titlu **cóntăș**, toate formele lexicale înregistrate de DA și DA ms (inclusiv forma **chentuș**, menționată de DA 1940: 548, în cadrul secțiunii de etimologie), ci, din păcate, nici mai mult – nici mai puțin decât *patru* articole lexicografice independente, lăsându-i pe cei ce vor să se instruiască consultând acest dicționar să înțeleagă că, în realitate, am avea, lexicologic evaluate aceste forme lexicale, nu un singur cuvânt poliformal, ci patru unități lexicale =, adică, patru cuvinte cu patru semne lingvistice lexicale.

3. În al treilea (și ultimul) rând, vom mai spune că redacția ieșeană a DLR, s. n., litera C va avea de elaborat doar un singur articol lexicografic independent, cu forma-titlu **cóntăș** și etimologie multiplă.

Notă. Pentru forme, sensuri și etimologie, a se vedea, cu mare folos (și) lexicografic, studiul de referință al expertei noastre nr. 1 în terminologia portului popular românesc, distinsa etnolingvistă Zamfira Mihail, din cartea căreia consacrată acestei terminologii îmi îngădui, încheind această notă lexicografică, să reproduc următoarele fraze:

„Numele hainei a pătruns în lb. rom. pe mai multe căi. În Mold., Munt., Dobr. și prin Olt. termenul care apare în formele *contăș*, *conțeș*, *contoș*, *contuș* este sigur din pol. *kontusz*, alături de care se poate cita tc. *kontoş* și chiar scr. *kontuș*. Forma *contuș* din ANON. CAR. poate fi din scr.

Termenul de astăzi din graiurile din Trans. și Ban. are forme cu *che-*, *chi-*: *chentuș* [...], *chintuș* [...], *chinteș*, *chintiș*, *chentuș* [...]. El face parte dintre împrumuturile din lb. magh. (< *köntös*, cf. *kentes*, *kentös*, *köntes*, *köntüs* TEW 258).

Variantele fonetice care se delimitează pe arii distincte indică clar că termenul are etim. multiplă în lb. rom. și istoria sa are două etape: 1. denumire a piesei din costumul de curte; 2. denumire a piesei din costumul popular. În Trans., Ban., Criș., Maram. termenul a fost împrumutat direct ca denumire a piesei din costumul popular. Etim. multiplă indică CADE, SD, DM” (Mihail 1978: 119).

7. DAIÁC¹

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1949: 27 este lucrat următorul articol lexicografic *independent*:

„**DAIÁC** s. m. (Pesc.) *Pilotis*. – Unul din stâlpii pe care se reazimă, cătră apă, schela pescărească. *De daiacul de sus e legată sârma ținătoare* ANTIPA, P. 382. – Cf. bulg. *dalian*, sârb. *daljan* «un instrument de prins pești»”.

2. În MDA 2002: 6 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**daiac**¹ *sn* [At: ANTIPA, P. 382/ S și: *daeac*/ Pl: ~aci/ E: nct] (Reg) Stâlp de susținere Si: *pilot*”.

3. În DLR 2006: 31 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**DAIÁC** s. n. (Regional) *P i l o t*² (1). *Cei doi piloți dinspre apă se numesc daeaci*. ANTIPA, P. 382. *De daecul de sus e legată sârma ținătoare*. id. *ib.*, cf. MDA. – Pl.: *daiaci*. – Din tc. **dayak**”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom preciza că articolul lexicografic din DLR 2006: 31 a fost redactat (nu, însă, și definitivat pentru tipar) până în anul 1996, cum rezultă, clar, din fragmentul **dăbilă – davlagiu**, revizuit (pentru utilizarea materialului din ALR I și II) de Doina Grecu și subsemnatul în anul 1996, cum, epistolar, l-am înștiințat pe regretatul mare lingvist Marius Sala în 21 martie 2005. Am ținut să facem această primă precizare pentru a înțelege de ce articolul din MDA 2002: 6 (vezi-l, *supra*, I.2.) seamănă și nu seamănă cu articolul din DLR 2006: 31. În realitate, trebuie spus, pentru rigoare, că articolul din MDA seamănă leit cu articolul din DLR ms.

2. În al doilea rând, trebuie musai să precizăm că sursa „ANTIPA, P. 382” constituie nu numai prima atestare a cuvântului **daiác**, dar și u n i c a atestare pe care, până acum, au avut-o la îndemână redacțiile DA, DA ms, DLR ms, MDA și DLR, s. n.

Notă. Informația comunicată mai sus este rezultatul unei documentări fulger înfăptuite de noi și nu, din păcate, din lectura articolului publicat în MDA 2002/6, cum era firesc dacă și numai dacă redacția MDA ar fi procedat precum redacția DELR, care, în astfel de situații, a folosit, corect, termenul *hapax*, plasat înaintea sursei, adică: „hapax ANTIPA, P. 382” și nu doar: „ANTIPA, P. 382”, ca în cazurile când „cuvânt-titlu” este atestat și în alte surse.

3. În al treilea rând, după precizările de sub observația nr. 2., menționarea din MDA 2002: 6: „S și: *daeac*” =, corect, „Scrie *daeac*”.

4. În al patrulea rând, vom observa că MDA este citat, ca sursă, în DLR 2006: 31. Citarea MDA, ca sursă în redactarea articolelor din DLR (s. n.), este (iertată să-mi fie exprimarea) hilară.

Notă. Pentru citarea MDA, ca sursă lexicografică în redactarea DLR (s. n.), v. Mării 2022: 355, nota lexicografică 2.17.

5. În al cincilea rând, vom observa că, referitor la genul regionalismului în discuție, DA menționează: substantiv masculin, pe de o parte, iar, pe de altă parte, MDA și DLR, substantiv neutru, deși MDA 2002: 6 și DLR 2006: 31 indică, pentru categoria morfologică a numărului, forma de plural: *daiaci*, formă atestată de „ANTIPA, P. 382”, dar pe care, neînțelegând de ce, redacția DA nu o menționează, indicând, însă, corect, că avem de-a face cu un substantiv masculin și nu cu unul de genul neutru.

6. În al șaselea rând, vom observa că etimologia cuvântului nu este necunoscută, cum menționează redacția MDA, ci ea este foarte bine cunoscută încă din 1960. Este adevărat că etimologia propusă de redacția DA 1949: 27 este greșită (v. mai jos), dar tot atât de adevărat este că etimologia corectă, preluată de redacția bucureșteană a DLR 2006: 31, a fost dată de eminentul lingvist Vladimir Drimba în următoarea notă etimologică:

„**daiac** «unul din stâlpii pe care se reazemă, către apă, schela pescărească», pentru care DA trimite la bg. *dalian* și scr. *daljan* «instrument de prins pești», este în realitate de origine turcă: *dayak* «reazem, rezemătoare, proptea»” (Drimba 1960: 22, notă reproducă, întocmai, în Drimba 2001: 292).

Aceeași etimologie a fost dată, necunoscând nota lui Vladimir Drimba, și de Emil Suci:

„**daiac** s. m. «stâlp de susținere, pilon, pilot pe care se sprijină, în partea dinspre apă, schela la care acostează bărcile pescărești» este înregistrat în DA (cu un citat din Antipa, P.), fiind comparat, pentru etimologie, cu bg. *dalian*, scr. *daljan* «un instrument de prins pești». Explicația sa etimologică este însă alta: tc. *dayak* «reazem, proptea, stâlp de susținere, pilon, arac, suport» (TS, Redhouse, Youssouf), specializat în română pentru domeniul pescuitului” (Suci 2006: 58–59).

7. În al șaptelea (și ultimul) rând, vom mai observa că, în MDA 2002: 6, în menționarea sinonimului, formularea corectă este nu: „Si: *pilot*”, ci, conform normelor lexicografice adoptate, „Si: *pilot*²”, precizând că, după sinonimul *pilot*², trebuie indicată, între paranteze rotunde, și cifra sensului (= noțiunii = lucrului/obiectului = referentului etc.) termenului **pilot**², sens pentru care, exclusiv dintr-o perspectivă onomasiologică, **daiac**¹ și **pilot**² sunt s i n o n i m e p e r f e c t e **nonfuncționale**, cum sunt, de fapt, majoritatea termenilor dacă și numai dacă îi evaluăm, r e a l i s t, **nu** de la stânga la dreapta semnului lingvistic l e x i c a l b i n a r = b i m e m b r u (=, adică, schematic, de la $E \rightarrow „C”$), punct de vedere ce aparține (totdeauna) lexicologului semasiolog și lexicografului (semasiolog, prin excelență), **ci** de la dreapta la stânga (=, adică, dinspre „C” $\rightarrow E$), punct de vedere ce aparține (totdeauna) v o r b i t o r u l u i și lexicologului onomasiolog, realizator, în primul rând, de atlase lingvistice lexicale.

8. DICHILÍN = DE CHILÍN = DI CHILÍN = C H I L Í N

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1940: 355–356 este lucrat următorul articol lexicografic independent de tipul „c u i b l e x i c a l” = familie lexicală:

„CHILÍN, -Ă adj. adv. s. a. 1°. *Divers, distinct, séparé.* 2°. *Séparément.* 3°. *Tas.*

1°. † A d j. Deosebit, diferit, separat. Cf. LB. [...] / Întrebuițat astăzi, în Transilv., în l o c. a d v. și a d j.) **De chilin** = deosebit, separat, despărțit, la o parte [...]

2°. † A d v. Deosebit, separat. Cf. LB. *kilin'* = seorsim. ANON. CAR.

3°. (Rar) S u b s t. Grămadă. *Frunzele* [de tutun] *se pun în chilinuri mici (grămăzi)*. I. IONESCU, P. 413. [...] – Din ung. **külön**, idem”.

2.1. În MDA 2001: 494 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**chilin**, ~ă [At: DOSOFTEI, PS. 378/ V: (reg) **cil**~/ Pl: ~i, ~e/ E: mg **külön**] (Îrg) 1 a Deosebit. 2–3 (Îla) **De**~ Deosebit. 4–5 (Îal) Separat. 6 av Deosebit. 7 sn (rar) Grămadă”.

2.2. În MDA 2002: 155, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**dichilin** av [At: LEXIC REG. 14/ V: **dec**~/ E: nct.] (Mar) Separat”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom observa că articolul lexicografic independent **dichilín** (cu varianta lexicală **dechilín**) din MDA 2002: 155 lipsește, pe foarte bună dreptate, din DLR 2007, ceea ce nu înseamnă, însă, că acest articol nu ar fi existat în DLR ms. Mai mult, cel puțin pentru noi (cunoscând conținutul dicționarului și cum a fost el lucrat), articolul cu forma-titlu **dichilín** din MDA (v., *supra*, I.2.2.) constituie rescrierea (= reredactarea) unui articol prezent (până la un moment dat) în DLR ms, abandonat, apoi, de la un moment dat (=, desigur, înainte de predarea la tipar a volumului apărut în 2007), dar care, din păcate, a fost menținut în MDA 2002: 155 (neștiind, ca de atâtea ori, stânga ce face dreapta).

2. În al doilea rând, vom observa că redacția MDA, pentru unul și același conținut lexicografic (omițând, desigur, familia lexicală = „cuibul lexical” prezent în DA 1940: 355–356), elaborează, g r e ș i t, două articole lexicografice independente (v., *supra*, I.2.1. și 2.2.), unul consacrat adjectivului, adverbului și („rar”) substantivului **chilín** (cu varianta lexicală **cilín** și șapte sensuri) < magh. **külön**, iar un al doilea, adverbului (sic!) **dichilín** (cu varianta lexicală **dechilín**, un sens și cu „etimologia necunoscută”).

3. În al treilea rând, vom preciza că forma-titlu **dichilín** și varianta ei lexicală **dechilín** nu au, cum indică redacția MDA, etimologia necunoscută, ci ele, dacă sunt cu adevărat adverbe, provin, precum locuțiunea adverbială **de chilin** (și, desigur, locuțiunea adjectivală **de chilin**), din prepoziția **de** (=, dialectal, *di*) + a d v e r b u l **chilín** sau, poate și mai bine exprimat acest adevăr, din adverbializarea locuțiunii **de chilin** sau ***di chilin**.

4. În al patrulea rând, ne-am întrebat și întrebăm dacă, cu adevărat, formele **dichilín** și **dechilín** sunt reale, adică au fost auzite, iar, apoi, ortografiate ca reprezentând un singur cuvânt sudat (situație în care avem de a face, desigur, cu un adverb și nu cu o locuțiune adverbială) și nu două cuvinte, ortografiate cu blank (situație în care avem de a face, desigur, cu o locuțiune adverbială și nu cu un adverb). În majoritatea surselor consultate de noi (v., spre exemplu, DA 1940: 355–356; ALRT II 1943: 81, 123, 328; Marcu 1960: 164, Tamás 1966: 202; DOOM 2005: 142; Chircu 2022: 150 etc.) este înregistrată doar locuțiunea adverbială **de chilín**. Forma ortografiată **dechilin** este prezentă în LB 1825: 168 (ap. Tamás, *op. cit.*), precum și, mai ales, în LEXIC REG. 1960: 90; LEXIC REG. 1967: 45 (cu accentul pe prima silabă: **déchilin**). În LEXIC REG. 1960: 14, adverbul are forma **dichilín**, formă lexicală numai dialectală, aleasă însă ca formă-titlu, în detrimentul forme (dialectale și) literare **dechilín**. De ce oare?!

5. În al cincilea rând, ne-am întrebat și ne întrebăm dacă ortografierea (în LEXIC REG. 1960, 1967) **dechilín**, **déchilin** și **dichilín** (ceea ce, automat, înseamnă că gramatical ele sunt adverbe) și nu **de chilín** sau **di chilín** (ceea ce, automat, înseamnă că gramatical ele sunt locuțiuni adverbiale) aparține autorilor listelor de regionalisme sau, cum am fost tentați să credem, celor doi redactori ai volumelor precitate. Ortografierea **dechilín**, **déchilin**, **dichilín** poate aparține, cu siguranță, autorilor dacă și numai dacă vom admite că formele rostite și auzite reprezintă un singur cuvânt și nu două – aparțin, de fapt, nu vorbirii normale, ci unei vorbiri allegro.

6. Referitor la reredactarea articolului lexicografic **chilín**, -ă din MDA 2001: 494 (v., *supra*, I.2.1.), avem de făcut următoarele observații (nu însă înainte de a preciza că articolul din MDA rescrie articolul din DA 1940: 355–356):

6.1. Forma lexicală **cilín** nu este una regională, cum menționează redacția MDA, ci, folosind terminologia (exactă, a) DA, una dialectală, redată literalizat. Redată literarizat, această formă lexicală (prezentă, desigur, în graiurile în care lui *k* = **chi** literar și etimologic îi corespunde, legic, *ĉ* = *ci*) devine (în haina-i de sărbătoare) **chilín**, precum forma-titlu.

6.2. N-am înțeles și nu înțelegem de ce, în partea semasiologică a articolului, nu este înregistrată și locuțiunea adverbială **de chilin**, așa cum este înregistrată locuțiunea adjectivală **de chilin**?!

6.3. Dacă pentru valoarea adjectivală a cuvântului-titlu **chilín**, -ă, pluralul feminin în -e este atestat de redacția DA în citatele menționate, pluralul masculin în -i nu este atestat în DA, astfel încât întrebăm dacă el este real sau este o creație a redacției MDA?

6.4. Pentru valoarea substantivală a lui **chilín**, în DA este atestat pl. *chilinúri*, nemenționat în MDA.

7. În al șaptelea (și ultimul) rând, considerăm că redacția ieșeană a DLR, s. n., litera C trebuie să elaboreze un singur articol lexicografic independent.

9. DITÉI = GHICHÉI

I. Articol lexicografic:

În MDA 2002: 188 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„*ditei* *sn* [At: ALR I, 821/355/ Pl: ~uri/ E: nct] (Reg) Coviltir”.

II. Observații:

1. În primul rând, vom preciza că, în sursa exact indicată, s-a înregistrat, pentru noțiunea „coviltir”, în notație fonetică forma lexicală *d'it'ěi*, cu precizarea informatorului că „aici nu umblă”, adică, altfel spus, că referentul (= desemnatul) nu este utilizat în localitatea Firiza (=, astăzi, localitate componentă a orașului Baia Mare).

2. În al doilea rând, vom preciza că forma-titlu **ditéi** este greșit literarizată, fiind, recurgând la formula utilizată (frecvent chiar) de redacția DA în asemenea cazuri, o formă scrisă greșit. Corect literalizată, forma fonetică *d'it'ěi* trebuie ortografiată **ghichéi**, formă ce, în acest caz, coincide cu forma obținută prin literarizare.

3. În al treilea rând, forma lexicală **ghichéi** este înrudită etimologic, formal și semantic (= semasiologic), cu formele lexice **ghichín** și **ghechín**, pentru care a se vedea Mării 2022: 356, nota 2.18.

4. În al patrulea rând, vom preciza că forma-titlu din MDA (v., *supra*, I.1.) nu are etimologia necunoscută, ci ea provine din magh. **gyékény** (v. Mării 2022: 356).

5. În al cincilea (și ultimul) rând, vom mai spune că redacția clujeană a DLR, s. n., litera G va elabora un singur articol lexicografic independent pentru valorificarea lexicografică a formelor lexice **ghichín**, **ghechín** (v., pentru aceste două forme, Mării 2022: 356), **ghichéi** și **zichéi** (indiferent cum se explică apariția acestei forme înregistrate tot în ALR I 821, punctul de anchetă 357 = Berința, tot o localitate maramureșeană), dintre care una va avea statut lexicografic de formă-titlu, iar celelalte trei fi-vor variante lexice.

10. LICASTĂU

I. Articole lexicografice:

1.1. În DLR 2008: 34–35 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**LICASTĂU** s. n. (Prin Transilv.) Priboi¹ (1). Cf. CL 1956, 162, SCL 1959, 217, ALR SN II h 545. ♦ (Regional) Daltă (Groși – Baia Mare). Cf. ALR SN II h 546/349, ALRM SN I h 365. ♦ (Regional) Potricală (1) (Sânmihaiu Almașului – Zalău). Cf. ALR II 6624/284. – Pl.: *licastăuă*. – Și: (regional) **licostău** (ALR SN II h 545/574), **iucastău** (CL 1956, 162, SCL 1959, 217, ALR SN II h 545), **iucostău** (ALR SN II h 545) s. n. – Din magh. *lyukasztó*, dial. *likasztó*”.

1.2. Tot în DLR 2008, dar la p. 54, este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**LICOSTĂU** s. n. v. **licastău**”.

2.1. În MDA 2003, III: 360 este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**licastău** *sn* [At: CL 1956, 162/ V: (reg) **inc~**, **incos~**, **~cos~**/ Pl: *~tauă*/ E: mg *lyukasztó*] 1 (Trs) Priboi. 2 (Reg) Daltă. 3 (Reg) Potricală”.

2.2. În MDA 2003, III: 364 este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**licostău** *sn* vz **licastău**”.

II. O b s e r v a Ț i i:

1. În primul rând, vom preciza că articolul publicat în MDA 2003, III: 360 (v., *supra*, I.2.1.) a fost redactat pe baza informației lingvistice, organizate lexicografic în maniera promovată în lexicografia românească de către redacția DLR (s. n.), informație transmisă (la cerere) redacției MDA de către redacția clujeană a DLR, în perioada când, la Cluj, se lucra de zor la partea a 2-a a literei *L*, porțiunea *li – luzulă*.

2. În al doilea rând, vom preciza că variantele lexicale **incastău** și **incostău** trebuie citite **iucastău**, **iucostău** (cum, corect = real, apar ele în DLR 2008: 35).

3. În al treilea rând vom sublinia că variantele **incastău*** și **incostău*** nu apar, din fericire, și la locul lor alfabetic, ca articole lexicografice de trimitere.

4. În al patrulea rând, vom preciza că etimonul *lyukasztó* =, ortografiat corect, *lyukasztó*, adică cu grafemul **k** (ce corespunde lui **c** rom.) și nu cu grafemul **c** (ce corespunde lui **ț** rom.).

5. În al cincilea (și ultimul) rând, vom mai preciza că redacția clujeană a DLR, s. n., litera *I* va elabora două articole lexicografice de trimitere pentru formele lexicale reale **iucastău** și **iucostău** (vezi în DLR 2008: 35) și nu și pentru irealele forme lexicale **incastău** și **incostău**, prezente, din păcate (indiferent de explicația prezenței lor), în MDA 2003, III: 360.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALR I 1938 = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop, vol. I, Sibiu – Leipzig, Otto Harrassowitz.
- ALR II 1940; 1956 = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, 1940, Otto Harrassowitz; *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruț, vol. I, București, 1956, Editura Academiei.
- ALRT II 1943 = Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de...* Suplement la *Atlasul lingvistic român* II, Muzeul Limbii Române, Sibiu – Leipzig.
- CADE 1931 = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească.
- Chircu 2022 = Adrian Chircu, *Adverbul în graiurile bistrițene*, în *In Honorem Magistri Dumitru Loșonți – 80*, editori: Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 140–161.
- DA 1940, 1949 = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I, partea II: C, 1940; tomul I, partea III, fascicula I: D–de, 1949, București.
- DELR 2011, 2015, 2018 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, 2011; vol. II, partea 1: ca – cizmă, 2015; vol. II, partea 2: clac – cyborg, 2018, București, Editura Academiei Române.
- DLR 2006, 2007, 2008 = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul I, partea a 3-a, litera D: d – deînmulțit, 2006; tomul I, partea a 5-a, litera D: deținut – discopotiriu, 2007; tomul V, litera L: li – luzulă, 2008, București, Editura Academiei Române.
- DOOM 2005 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Drimba 2001 = Vladimir Drimba, *Cercetări etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic (colecția „Etymologica” 8).
- Gămulescu 1974 = Dorin Gămulescu, *Elemente(le) de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București – Pančevo, Editura Academiei – Novinsko preduzeće „Libertatea”.
- Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- LB 1825 = *Lexiconul de la Buda* (v. acum și ediția amendată și prelucrată electronic, coordonată de Maria Aldea).
- LEXIC REG. 1960; 1967 = Societatea de Științe Istorice și Filologice, *Lexic regional*, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, București, Editura Academiei, 1960; vol. 2, redactor coordonator: Lucreția Mareș, București, Editura Științifică, 1967.
- Marcu 1960 = Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda, raionul Toplița, Regiunea Autonomă Maghiară*, în „Materiale și cercetări dialectale”, I, p. 143 ș.u.
- Mării 2004 = I. Mării, *Contribuții la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.

- Mării 2021 = Ion Mării, *Rescrierea articolelor lexicografice întregitoare (= recuperatoare) din DLR (serie nouă) în MDA. Însemnare lexicografică*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, V, Cluj-Napoca, Scriptor•Argonaut, p. 143–163.
- Mării 2022 = Ion Mării, *Deosebiri de conținut lingvistic existente între DLR (s. n.) și MDA, literele D și L. Însemnare lexicografică*, în *In Honorem Magistri Dumitru Loșonți – 80*, editori: Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 342–365.
- MDA 2001; 2002; 2003, III = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, vol. I, A–C, 2001; vol. II, D–H, 2002; vol. III, I–Pr, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Mihail 1978 = Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, Editura Academiei.
- NALR–Ban. 1980 = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltech, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. I, București, Editura Academiei.
- Petrovici 1935 = Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București.
- Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, vol. redactat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară.
- Suciu 2006 = Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române (colecția „Etymologica” 21).
- Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.
- Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

LEXICOGRAPHICAL NOTES

ABSTRACT

The author presents 10 lexicographical notes (1) **chici** = **clici**; (2) **chilăvîță**; (3) **chilî** = **pilî**; (4) **chilîp** = **căleáp**; (5) **chimét** = **cumăt**; (6) **chintúș** = **clentúș** = **clientúș** = **cóntăș**; (7) **daiác¹**; (8) **dichilîn** = **de chilîn** = **di chilîn** = **chilîn**; (9) **ditéi** = **ghichéi**; (10) **licastău**. Directly, these notes critically (but not criticistically) refer to the MDA, in the second section dedicated to commentaries; indirectly, they refer, based on the files collected, to the editing of the DLR, the old series (= DA) and also DLR, the new series.

Keywords: *lexicography, lexicology, etymology, chici = clici, chilăvîță, chilî = pilî, chilîp = căleáp, chimét = cumăt, chintúș = clentúș = clientúș = cóntăș, daiác¹, dichilîn = de chilîn = di chilîn = chilîn, ditei = ghichéi, licastău.*

DESPRE O CONSTRUCȚIE ARHAICĂ ATESTATĂ ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI DIN BANATUL SÂRBESC

MARIA MARIN*

1. Graiurile românești din Banatul sârbesc păstrează o serie de particularități învechite sau arhaice, dintre care unele au fost discutate de noi în două intervenții anterioare (Marin 2020, 2022) sau în lucrarea *Graiuri românești din Banatul sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar* (în curs de apariție la Editura Academiei Române), realizată de un colectiv de cercetătoare de la Sectorul de dialectologie și sociolingvistică din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, echipă formată din Maria Marin (coordonator), Viviana-Monica Fătu-Ilie, Mara-Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu și Dana-Mihaela Zamfir.

2. De această dată ne oprim asupra construcției epistemice *poate fi*, cu semnificația „poate, e posibil”, în care *poate* precedă infinitivul (*a*) *fi*.

Numită *construcție* (Zafiu 2006: 481 și urm.), *formație* (Iordan 1956: 472), *locuțiune* (Zafiu, *loc. cit.*), îmbinarea de cuvinte la care ne referim, întâlnită în limba română veche, se află la originea lui *poate* folosit adverbial (Iordan, *loc. cit.*), la fel ca *parcă* < *pare că*, *oare* < lat. pop. *volet* (pers. a 3-a sg. a latinescului *volere*, care, în general, nu mai este luat în seamă ca având origine verbală, v. Iordan 1956: 472) sau ca regionalismele *basám* „pesemne, probabil”, *mătincă* „mă tem că, am impresia că, probabil că” ș.a. (v. Iordan 1956: 472; cf. Zafiu 2006: 478).

3. Textele vechi atestă construcția sub forma *poate fi* pentru secolul al XVI-lea în *Cazania* lui Coresi (CC¹: 377, Densusianu 1938: 271; Frâncu 2009: 137), în *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (DÎ: 145, Frâncu 2009: 191), precum și, mai târziu, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în scrierile lui Gr. Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir¹ sau în

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România (dialectologie@yahoo.com).

¹ O atentă și bogată trecere în revistă a atestărilor construcției *poate fi* (precum și ale altor ipostaze ale lui *poate*) în româna veche se găsește în Zafiu 2006: 483–487.

variantea *poate a hi*, întâlnită în *Documentele Hurmuzachi* (DH XI: 369, apud Densusianu 1938: 271).

4. Dicționarele o consemnează sub verbul *a putea*, respectiv, în DLR este notată construcția *poate fi* (*că...* sau *de...*) = probabil (*că*), posibil (*să*), cu citate din Varlaam, Dosoftei, Ureche, Neculce, Cantemir, continuând până la începutul secolului al XVIII-lea; în MDA, s.v. *poate* 10°, formula *poate fi* cu semnificația ‘probabil că’ este prezentată drept învechită.

5.1. În perioada actuală, după informațiile noastre, expresia pare a nu se mai utiliza decât în zone ale subdialectului bănățean, unde a fost notată la o informatoare de 61 de ani din localitatea Dubova, comuna Plavișevița, județul Mehedinți, situată în zona Porțile de Fier: *dumhéǵǵu scíje cum ǵerá/ pǵáće fi cá...* [lupul] *să răpedǵa la ǵa* [la față] (*TD–Porțile de Fier*: 7), construcție cu atestare unică în lucrarea respectivă, în al cărei glosar nu este consemnată. S-ar părea, după informațiile de care dispunem, că nu a mai fost atestată în alte surse dialectale până acum.

5.2. Cercetările recente efectuate la românii din Banatul sârbesc prezintă o situație deosebită din acest punct de vedere. Reținem astfel, nu fără surprindere, că particularitatea la care ne referim beneficiază în aria cercetată de noi de nouă atestări (dintre care una pierdută din motive tehnice) înregistrate de la șapte informatori, care, cu o excepție, respectiv un bărbat de 40 de ani din localitatea Lokve (fostă Sân Mihai) (LVI), reprezintă categoria de vorbitori în vârstă; menționând că de la o informatoare avem chiar două exemple, este vorba de cinci femei, majoritatea (respectiv patru) peste 70 de ani.

6. Așa după cum era de așteptat, construcția este utilizată în texte variate din punctul de vedere al conținutului și al formei de redare.

6.1. Astfel, o parte dintre exemple sunt extrase din texte *n a r a t i v e*, redând întâmplări, situații din viața satului sau din experiența personală:

1. *ǵştia care or vîndút alǵa* [casa, averea] *pǵáće fi cá li-ǵjelǵ c-or vîndút/ ǵi nu pot să mǵi vîná* [înapoi în sat] (LVI).
2. *ǵel* [= soțul] *o cam băút/ pǵáće fi kǵ ǵi dá la băutúrǵ* [s-a îmbolnăvit] (BVIIa).
3. *cáre mǵ véde socǵáće pǵáće fi cá vǵd/ da ǵo nu vǵd²* (MsvII).

6.2. O altă serie de exemple provin din texte *d e s c r i p t i v e* care redau obiceiuri din lumea satului:

4. *pǵáće fi cá să dá* [de pomană] *la cǵne vǵne* [la casa celui care împarte] (RVIIa).
5. [Colindătorii] *împart între ei* [ceea ce primesc de la gazdele colindate] *cǵǵi* *is, pǵáće fi cá is dǵǵǵǵǵǵ/ ǵi mǵi mult/ de eǵ/ de copǵǵ* (RVIIb).

² Informatoarea este oarbă.

6. *îeste p~~o~~ate fi căre p~~u~~ne* [la tocană ori la diferite alte mâncăruri] *fl~~o~~i d~~e~~ d~~a~~fin/ no~~i~~n-am pus* (RVIIb).

7. În privința tipului de construcție sub care se perpetuează, așa după cum se poate observa din exemplele citate, majoritatea covârșitoare se prezintă sub forma *poate fi că*, în care propoziția subiectivă subordonată lui *poate fi* ‘se poate întâmpla’ este introdusă prin *că* (vezi exemplele citate sub 1, 2, 3, 4, 5, precum și pe cel din zona Porțile de Fier), adică exact așa cum este atestată încă din limba română veche, și doar unul este alcătuit după modelul *poate fi care* (v. exemplul 6).

8. Prezența acestei construcții în limba română veche (atestată încă din texte aparținând secolului al XVI-lea) ne determină să o etichetăm drept arhaică, încadrând-o între arhaismele conservate în anumite arii dialectale într-un mod demn de reținut și de subliniat. Constatarea ne motivează, ne obligă chiar să evidențiem, încă o dată (cf. Marin 2022), stabilitatea remarcabilă a graiurilor românești din Banatul sârbesc și, implicit, să susținem importanța studierii minuțioase, din toate punctele de vedere, a limbii române vorbite în afara granițelor României.

LISTA ȘI SIGLELE LOCALITĂȚILOR ANCHETATE

B = Barie
E = Ecica
G = Glogoni
I = Iancaid
Ib = Iabuca
L = Locve
M = Marcovăț
Ms = Mesici
O = Ovcea
R = Râtișor
S = Straja
TM = Toracu Mic
V = Voivodinți
VI = Vlaicovăț

BIBLIOGRAFIE

Densusianu 1938 = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II. *Le seizième siècle*, Paris, Librairie Ernest Leroux.
DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, București, Editura Academiei, 1965 ș.u.

- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, [București], Editura Ministerului Învățământului.
- Marin 2021 = Maria Marin, *Graiurile din afara granițelor României, păstrătoare ale unor elemente de limbă română veche*, în „Limba română”, LXVI, nr. 3: *Omagiu lui Gheorghe Chivu, la aniversarea a 70 de ani*, p. 350–354.
- Marin 2022 = Maria Marin, *Câteva elemente de limbă română veche în graiurile românești din Banatul sârbesc*, în *Lucrările Simpozionului de dialectologie*, septembrie 2020, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor/ Argonaut.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Micul dicționar academic*, cuvânt-înainte de Marius Sala, vol. IV. *Pr–Z*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003.
- TD–*Porțile de Fier* = Cornelia Cohuț și Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”. Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, 1973.
- Zafiu 2006 = Rodica Zafiu, *Observații asupra originii și a evoluției adverbului modal poate*, în *Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. În memoria Mioarei Avram*, coordonator: acad. Marius Sala, București, Editura Academiei Române, p. 478–490.

ON AN ARCHAIC CONSTRUCTION ATTESTED IN DACO-ROMANIAN IDIOMS FROM THE SERBIAN BANAT

ABSTRACT

The author returns to the specific particularities of old Romanian that appear to be preserved (only) in Romanian sub-dialects from the Serbian Banat. It is about the construction *poate fi că* ‘it is possible that, it can be that, maybe’, which is the origin of *poate* with adverbial use and which appears to be encountered today in only seven examples that were registered with six subjects from five localities among the 14 ones with Romanian population in north-east Serbia. The localities were researched for the volume *Graiuri românești din Banatul sârbesc (Romanian sub-dialects from the Serbian Banat)*, elaborated by a team of researchers from The Dialectology and Sociolinguistics Department at the ‘Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti’ Institute of Linguistics, The Romanian Academy. The volume is due to appear at the Romanian Academy Publishing House in Bucharest.

Keywords: *archaic construction, epistemic idiom, adverbial “poate”, subjective subordinate clause, linguistic stability.*

**LAUDATIO PENTRU PROFESORUL STELIAN DUMISTRĂCEL
LA CONFERIREA TITLULUI DE *DOCTOR HONORIS CAUSA*
AL UNIVERSITĂȚII DE STAT „ALECU RUSSO” DIN BĂLȚI,
29 MARTIE 2012**

ALA SAINENCO*

În 2012, Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți îi acorda profesorului Stelian Dumistrăcel titlul de *Doctor Honoris Causa*. A fost și rămâne un gest firesc pentru parcursul Domniei sale, în care consunau recunoștința și gratitudinea universitarilor filologi bălțeni pentru profesorul care a încurajat și a susținut eforturile de aliniere la sistemul de învățământ și cercetare din țară. Am făcut parte din comisia de *laudatio*. Ocupându-mă nemijlocit cu redactarea textului de *laudatio*, am avut ocazia de a mă apropia de profesorul Stelian Dumistrăcel din necesitatea de a-i urmări parcursul și a-i reciti lucrările, fiind într-o continuă comunicare și consultare asupra elogiului. Redăm mai jos, cu mici ajustări, dictate, cele mai multe, firesc, de distanța temporală, textul agreat de Stelian Dumistrăcel.

*

Biografiile și autobiografiile profesorului Stelian Dumistrăcel punctează ca borne profesionale relația sa cu Iașiul: absolvent al Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1958); doctor în filologie al aceleiași Universități (1974); conducător de doctorat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași din 1990 în specialitatea „filologie”. Fiind legată, în primul rând, de universitatea ieșeană, activitatea și formarea profesorului Stelian Dumistrăcel au înscris însă spații de formare mai întinse ca arie geografică și forme de activitate mai diverse decât cea a unui lingvist specializat strict într-un domeniu:

a) *specializări și stagii de documentare*:

– în Germania: 1967, 1969, la Berlin (cu Werner Bahner) și ca bursier DAAD în 1975 la Tübingen (cu Eugenio Coseriu), Heidelberg (cu K. Baldinger), Bonn (cu H. Meier), Marburg/Lahn (cu L.-E. Schmidt), în 1991 la Tübingen, Heidelberg, Mannheim;

* Memorialul Ipotești – Centrul Național de Studii „Mihai Eminescu”, Ipotești, România (alasainenco2@gmail.com).

– în Franța, 1977, la Paris (cu M.-R. Aurembou), Lyon (cu Gaston Tuaillon), Toulouse (cu J.-L. Fossat, X. Ravier);

b) *activitate didactică și de cercetare:*

– cercetător științific (principal) la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române (1958–1997);

– cercetător științific principal gr. I cu ½ normă (1997–2014);

– profesor invitat pentru cursuri la Departamentul de limbă și literatură română pentru studenți străini (din Republica Moldova și din Ucraina) al Facultății de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1992–2000);

– profesor titular la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați; cursuri la ciclul licență: istoria limbii române, etnolinguistică, introducere în lexicografie; și masterat: la secția de Litere (*Linguistica textului*) și de Istorie (*Etnolinguistică danubiană*) (1997–2000);

– profesor asociat (din 1997), profesor titular (din 2001), profesor invitat (din 2004) la Departamentul de jurnalistică și științele comunicării al Universității „Alexandru Ioan Cuza”; cursuri la ciclul licență: *Discursul jurnalistic (fonetică aplicată, gramatică, lexic; stilistică și retorică); Elemente de pragmatică a comunicării*; la masteratul de profil;

– cursuri la Școala Doctorală a Facultății de Litere (din 2005): *Stilistică generală* și *Filosofia limbajului*; anterior: cursuri de dialectologie, ca suplینire, la Facultatea de Litere (1993–1998); profesor asociat la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” – cursuri de etnolinguistică (1991–2000);

– profesor invitat la „Friedrich-Schiller-Universität Jena” (semestrul de iarnă al anului universitar 1996–1997);

– profesor invitat pentru conferințe la Universitățile din Jena (1995, 1996) și Heidelberg (1996);

– profesor invitat pentru ciclul de lecții *Frazeologia românească și „discursul repetat”* la Universitatea „Alecu Russo” din Bălți, Republica Moldova (2003);

c) *activitate în comisii pentru acordarea de titluri științifice:*

– în comisii de doctorat la Universitățile din Iași, București și Cluj-Napoca și în comisia pentru acordarea titlului de doctor habilitat în științe filologice la Universitatea de Stat din Moldova;

– în comisiile de *laudatio* pentru acordarea titlului de doctor *honoris causa* următorilor lingviști și filologi: Eugeniu Coșeriu (Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2000, și Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 2001); G. Tohăneanu și Ion Brezeanu (Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 2000); Marius Sala (Universitatea „Ștefan cel Mare”, 2006; Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, 2010);

– membru al Seminarului științific pentru discutarea tezelor de doctor și doctor habilitat în Filologie la specialitățile „limba română” și „lingvistică generală” al Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți (2011–2022);

d) *activitate de management*:

– șef al Sectorului de lexicologie-lexicografie, dialectologie și toponimie (1970–1974);

– director adjunct onorific al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române (1975–1984);

– șef al Departamentului de dialectologie (1990–2010);

e) *participări la manifestări științifice*: la congresele internaționale de lingvistică și filologie romanică de la București (1968) și de la Napoli (1974), la manifestări internaționale de românistică (München, 1993; Tübingen, 1995), la congrese de dialectologie romanică (Aix-en-Provence, 1974; Palermo, 1990), la colocviile comitetului internațional pentru *Atlas linguistique roman* (Aussois, Franța, 1992; Barcelona, 1994; Grenoble, 1996), la numeroase manifestări științifice desfășurate, între 1991 și 2022, la Bălți și Chișinău;

f) *membru în colegiul de redacție* al publicației Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române „Anuar de lingvistică și istorie literară” (secretar științific de redacție în 1962; redactor-șef din 1990), reprezentând colaborarea la apariția a 43 de tomuri), și al revistei „Limba română” (Chișinău); *membru în comitetul științific* al publicației „Philologica Jassyensis”;

g) *colaborator la reviste* („Iașul literar”, „Convorbiri literare”, „Semn”, „Dacia literară”, „Cronica”, „Revista română”, „Contemporanul”) și la cotidiene („Monitorul”, „Ziarul de Iași”, „Lumina”) și colaborări la Radio Iași și la Radio România Cultural; *consultant*, în mass-media, în probleme de pragmatică a comunicării, de socio- și psiholingvistică și de cultivare a limbii; *realizator al unei emisiuni de profil* („Limba ce-o vorbim” – canalul „Europa Nova”, 1995–1997);

h) *membru al Uniunii Scriitorilor din România* (din 2010);

i) doctor *honoris causa* al Universității „Dunărea de Jos” din Galați (2011)¹.

„Enciclopedist original, dominat de rigoarea omului de știință”, „cu disponibilități superioare de relaționare” (Zugun 2002: 18), profesorul Stelian Dumistrăcel nu și-a limitat demersul epistemologic la un singur domeniu, nu a părăsit și nu a renunțat la domenii de studii, ci doar le-a amplificat, conferindu-le alte dimensiuni. Orientarea inițială spre *dialectologie*, „benefică formativ pentru orice lingvist, căci dialectologia înseamnă, mai întâi, contactul cu vorbitorul și cu vorbirea, iar, apoi, pentru cei interesați sau cu «înclinații», orientarea spre socio- și psiholingvistică și, la urma urmelor, plasarea în problematica majoră a antropologiei culturale” – așa cum afirma Stelian Dumistrăcel însuși – i-a favorizat „împliniri” și i-a adus „satisfacții” pe mai multe planuri: „participarea, în calitate de membru al comitetului național român pentru realizarea lucrărilor respective, la proiectele internaționale *Atlas linguarum Europae* (ALE) și *Atlas linguistique roman* (ALiR) și, nu în ultimul rând, șansa de a lansa, în 1990, cu sprijinul larg al acad. Silviu Berejan, proiectul *Graiuri românești de la Est de Carpați. Etnotexte*,

¹ Ulterior, doctor *honoris causa* al Universității „Alec Russo” din Bălți (2012) și al Universității „Vasile Alecsandri” din Bacău (2017).

de colaborare cu dialectologii de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Vasile Pavel, Valentina Corcimari, Valeriu Sclifos, realizând anchete în 30 de localități din România, Republica Moldova și Ucraina, în vederea publicării unor volume de etno- și sociotexte)” (Dumistrăcel 2007: 101).

Volumele realizate individual sau în colaborare, articolele și recenziile sunt dovada contribuției „unuia din cei mai avizați specialiști în problematica generală a dialectologiei” (Beltechi 2007: 131) la abordarea raporturilor dintre limba literară și graiurile dacoromâne din perspectivă socio- și psiholingvistică. Ar fi suficient să amintim, în acest sens, titlurile recenziilor la lucrările de dialectologie ale profesorului Stelian Dumistrăcel și numele celor care le-au semnat:

– *O contribuție importantă la studiul unei etape de o deosebită complexitate din istoria fonetismului graiurilor dacoromâne*, de Dorin N. Urițescu (Urițescu 1979), pentru *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* (Dumistrăcel 1978), distinsă și cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române;

– *O lucrare nouă, unică în domeniu din mai multe puncte de vedere*, de Mircea Ciubotaru (Ciubotaru 1998: 120) și *Adevărată premieră în domeniul teoriei și metodologiei cercetării graiurilor*, de Valentina Corcimari (Corcimari 1997: 5), pentru *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Dumistrăcel et al. 1997).

În același domeniu al dialectologiei se impune ca relevantă și contribuția lui Stelian Dumistrăcel la introducerea informatizării, prin tehnoredactarea asistată de calculator, în cartografia lingvistică românească, în colaborare cu Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, precum și lansarea, în colaborare cu Institutul de Lingvistică de la Chișinău, a proiectului de recuperare, în spiritul activității Școlii sociologice *Gusti*, a moștenirii culturale aparținând comunităților rurale din localitățile dispărute și strămutate în cursul regimurilor totalitare din a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin anchete desfășurate în Moldova istorică.

Transcenderea spre alte domenii ale științelor filologice, ca urmare a ceea ce însuși Stelian Dumistrăcel aprecia ca fiind o „viziune de antropologie culturală”, a însemnat transferul unor posibilități de interpretare și orientarea spre domenii interdisciplinare. Din materialul oferit de atlase lingvistice, dicționare, literatura cultă și populară, Stelian Dumistrăcel a construit eșafodajul pentru elaborarea studiilor de istorie a limbii, limbă literară, lexicologie, stilistică (etimologie, semantică, cultivarea limbii, limba și stilul scriitorilor). Sunt relevante, în acest sens, contribuția la *Dicționarul limbii române* (serie nouă), t. X, partea a II-a (1987), partea a III-a (1990) și partea a IV-a (1992), București, Editura Academiei Române; apoi la *Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române* (coord. Eugenia Dima), Chișinău, Editurile Arc și Gunivas, 2007 și în sfârșit studiile sale de stilistică literară și istoria limbii.

Un alt domeniu „care l-a acaparat începând din anii '80” și cu care numele Stelian Dumistrăcel se identifică nu mai puțin decât cu dialectologia este *frazologia*.

Aportul său, într-o formulare rezumativă, vizează: (1) promovarea cercetării monografice, interdisciplinare a elementelor autohtone din vocabularul limbii române; (2) schițarea tipologiei genealogice și funcționale a frazeologismelor românești; (3) realizarea unui dicționar de expresii din perspectiva antropologiei culturale.

Cele trei lucrări semnate de Stelian Dumistrăcel – *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (Dumistrăcel 1980; Dumistrăcel 2011), *Expresii românești. Biografii – motivații* (Dumistrăcel 1997), *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații* (Dumistrăcel 2001) – oferă cea mai plauzibilă explicație, susținută, așa cum considera că este necesar, de „cercetarea aprofundată a lucrurilor și a obiceiurilor, ceea ce înseamnă cunoașterea culturii materiale și spirituale rurale”, orientată „spre grupări referitoare la expresii reflectând orientarea în spațiu și perceperea timpului, ocupațiile primordiale (de la stadiul de „prădători” la acela de producători), practicile magice și credințele religioase, vechile obiceiuri familiale, dreptul cutumiar și, în sfârșit, confruntarea cu alte etnii și civilizații”, toate acestea însemnând, în fond, „lingvistică din perspectiva antropologiei culturale”.

Referințele critice la aceste volume subliniază importanța demersului realizat de Stelian Dumistrăcel în explicarea imaginarului lingvistic românesc:

– „Marele merit al autorului e, în această carte, finețea analizei. [...] Cu prudența necesară, lingvistul disociază, compară, evaluează diferite ipoteze și adesea lasă mai multe căi deschise interpretării”, menționa Rodica Zafiu (Zafiu 1998: 16) cu referire la *Expresii românești. Biografii – motivații*;

– „Lingvistul ieșean Stelian Dumistrăcel umple golul lexicografic din acest domeniu și, prin contribuțiile de *teorie lingvistică* aduse în cele două *Prefețe*, bazate pe dicționarul său, impune definitiv o temă specifică de studiu al limbii române din toate timpurile, deci de când limba română este atestată”, afirma Petru Zugun (Zugun 2002: 18) despre *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești*;

– „Il s’ensuit que la méthode synchronique doit être corroborée avec les méthodes diachronique et de la géographie linguistique, toutes ces méthodes étant nécessaires et se complétant mutuellement. Grâce à ce procédé, nous avons la satisfaction de lire des explications véridiques pour bon nombre de mots, de métaphores et d’expressions dont la forme ultime et la sphère d’activité actuelle ne sont pas faciles à comprendre”, aprecia Haralambie Mihăescu, membru corespondent al Academiei Române (Mihăescu 1981: 197), cu referire la *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*.

N-am putea trece peste două aprecieri, de care, după cum recunoaște Stelian Dumistrăcel, s-a bucurat enorm: după ce a citit, într-o noapte, la Tübingen, *Expresii românești*, profesorul Eugeniu Coșeriu i-a spus: „frumoasă carte ai scris!”, iar când, la „Colocviile filologice gălățene” (2001), a prezentat o primă comunicare având ca obiect modificarea enunțului aparținând discursului repetat, Magistrul l-a felicitat: „Domnule Dumistrăcel, ne-ai copleșit!”.

Preocupările pentru dialectologie, ca dialectologie a vorbitorului, descoperirea principiilor „mecanismului modificării «enunțurilor aparținând

discursului repetat»”, activitatea didactică la Departamentul de jurnalistică și științele comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, cursurile de stilistică a vorbirii și de retorică au contribuit la apariția și dezvoltarea unui interes deosebit pentru discursul jurnalistic. Orientarea spre acest domeniu i-a prilejuit „reevaluarea, din perspectiva retoricii clasice și a pragmaticii moderne, a statutului «stilurilor funcționale» ale limbii române, pornind de la analiza limbajului publicistic”. După cum afirmă Stelian Dumistrăcel însuși, „mutația de interes o reprezintă reorientarea de la stilistica limbii literare (având ca obiect de studiu dezvoltări culturale, stilul beletristic și pe cel științific, în principal), spre aceea a limbajului, a vorbirii, care a dispus de miezul tuturor stilurilor și limbajelor funcționale din limba «exemplară» de mai târziu” (Dumistrăcel 2007: 105–106).

„Stelian Dumistrăcel, afirmă Rodica Zafiu, corectează interpretările reduționiste ale *funcției fatice*, care a fost uneori înțeleasă ca o simplă operație de menținere și verificare, prin formula ritualizată, a canalului fizic [...]. Acoperirea mai largă a conceptului este clarificată printr-o revenire la surse – la antropolingvistica lui Malinowski – și prin raportare la „funcția de apel” din modelul lui K. Bühler, care acoperă deopotrivă faticul și conativul”; „ideea esențialității funcției fatice [...] este susținută de autor cu argumente solide; se contracarează astfel opinia, destul de răspândită, conform căreia reprezentativă pentru discursul presei ar fi funcția conativă” (Zafiu 2007: 143).

Relevantă este și apropierea tot mai insistentă a profesorului Stelian Dumistrăcel de teoria integralistă despre limbaj. Așa cum observă și Dan S. Stoica, „coșerian declarat, Stelian Dumistrăcel raportează la construcțiile Magistrului de la Tübingen propriile sale viziuni asupra stilului funcțional” (Stoica 2007: 138). Lucrarea care îi este consacrată memoriei lui Eugeniu Coșeriu și care constituie „un model în ceea ce privește aplicarea principiilor recomandate de Eugeniu Coșeriu pentru cercetare” (Munteanu 2007: 137) este *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media* (Dumistrăcel 2006), „un veritabil tratat de lingvistică a textului”.

Raportarea la Eugeniu Coșeriu, de la care, așa cum afirmă Stelian Dumistrăcel, „peste toate”, a învățat „o lecție de bază Coșeriu: cercetarea trebuie să fie critică, recuperatoare și integratoare”, devine o constantă a demersurilor sale epistemologice: articole publicate în volume colective și în reviste, comunicări la conferințe, cursuri, toate acestea pun în valoare concepte coșeriene despre limbaj, oferă modele de abordare integralistă, promovează cea mai amplă teorie asupra limbajului.

Nu doar raportarea la teoria coșeriană, încadrabilă în limitele propriilor lucrări, definește însă activitatea de promovare de către profesorul Stelian Dumistrăcel a integralismului lingvistic. Primul volum al lui Eugeniu Coșeriu – *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii* – apare la o editură din Republica Moldova (Coșeriu 1994a), prin contribuția lui Stelian Dumistrăcel și a lui Silviu Berejan. În aceeași perioadă, Stelian Dumistrăcel contribuie și la apariția volumului *Prelegeri și conferințe (1992–1993)* (Coșeriu 1994b).

Împreună cu „principiile lingvisticii ca știință a culturii”, Stelian Dumistrăcel a ținut însă să le transmită studenților și doctoranzilor săi lecția de deontologie epistemologică, creând o veritabilă școală lingvistică, prin propunerea și conducerea a 15 teze de doctorat pe teme de lingvistică coșeriană.

Strict geografic, școala lingvistică întemeiată de Stelian Dumistrăcel se află la Iași, acolo unde se află și creatorul ei. Cei care se înscriu însă pe această linie a dezvoltării științifice, care, direct sau indirect, au venit în contact cu principiile și teoriile promovate de profesorul Stelian Dumistrăcel, le-au preluat, au beneficiat de ele și le-au promovat, nu pot fi circumscrise geografic. Universitatea din Bălți, ca un caz particular al contactului cu Profesorul Stelian Dumistrăcel, l-a avut drept profesor în repetate rânduri, participant la conferințe și colocvii, membru în colegii de redacție și în Seminarul științific de profil, colaborator la reviste („Semn”), recenzent al tezelor de doctor.

Oferite cu generozitate, consultațiile și sugestiile profesorului Stelian Dumistrăcel, la mese rotunde sau în pauzele dintre conferințe, i-au ajutat pe mulți dintre cei prezenți să-și nuanțeze, iar uneori chiar să-și restructureze esențial demersurile în domeniile lor de cercetare.

Nu mai puțin important însă, s-a conturat pentru noi, prin Stelian Dumistrăcel, modelul cercetătorului obiectiv și riguros, modelul profesorului exigent și competent și, nu în ultimul rând, modelul omului Stelian Dumistrăcel, inteligent și sociabil, binevoitor, dar intransigent, trăsături care conturează individualitatea unei personalități umane inconfundabile.

BIBLIOGRAFIE

- Beltechi 2007 = Eugen Beltechi, *Unul din cei mai avizați specialiști în problematica dialectologiei*, în „Limba română”, 7–9 (145–147), p. 131–133.
- Ciubotaru 1998 = Mircea Ciubotaru, *O lucrare nouă, unică în domeniu din mai multe puncte de vedere*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, 2, p. 120–123.
- Corcimari 1997 = Valentina Corcimari, *Adevărată premieră în domeniul teoriei și metodologiei cercetării graiurilor*, în „Revista română”, III, p. 5.
- Coșeriu 1994a = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de S. Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știința.
- Coșeriu 1994b = Eugeniu Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, Seria A, Lingvistică, Iași.
- Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel 1980 = Stelian-Traian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel 1997 = Stelian Dumistrăcel, *Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Editura Institutul European.

- Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, Iași, Editura Institutul European.
- Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dumistrăcel 2007 = Stelian Dumistrăcel, *Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a însăși condiției umane*, în „Limba română”, 7–9 (145–147), p. 99–112.
- Dumistrăcel 2011 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus.
- Dumistrăcel et al. 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Mihăescu 1981 = Haralambie Mihăescu, *St. Dumistrăcel, „Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii”*, în „Revue des études sud-est européennes”, XIX, 1, p. 197.
- Munteanu 2007 = Cristinel Munteanu, *Un veritabil tratat de lingvistică a textului*, în „Limba română”, 7–9 (145–147), p. 134–137.
- Stoica 2007 = Dan S. Stoica, *Défence et illustration*, în „Limba română”, 7–9 (145–147), p. 138–140.
- Urișescu 1979 = Dorin N. Urișescu, *O contribuție importantă la studiul unei etape de o deosebită complexitate din istoria fonetismului graiurilor dacoromâne*, în „Limba și literatura”, III, p. 430–436.
- Zafiu 1998 = Rodica Zafiu, *Expresii explicate*, în „România literară”, 51–52, p. 16.
- Zafiu 2007 = Rodica Zafiu, *Interpretarea limbajului jurnalistic*, în „Limba română”, 7–9 (145–147), p. 141–146.
- Zugun 2002 = Petru Zugun, *Un important dicționar de expresii românești*, în „Cronica”, XXXVII, nr. 2, p. 18.

**LAUDATION OF PROFESSOR STELIAN DUMISTRĂCEL ON BECOMING
DOCTOR *HONORIS CAUSA* OF „ALECU RUSSO” UNIVERSITY OF BĂLȚI,
29 MARCH 2012**

ABSTRACT

On March 29, 2012, the “Alec Russo” State University of Bălți awarded Professor Stelian Dumistrăcel the title of Honorary Doctorate, in recognition of his entire activity, a title reflecting the gratitude of the university philologists from Bălți towards the professor who had encouraged and supported the efforts of alignment with the Romanian education and research system. I was part of the laudation committee. Dealing directly with the drafting of the *Laudatio* text, I had the opportunity to get close to Professor Stelian Dumistrăcel out of the necessity to follow his activity and to read his works once again, and we have permanently communicated and referred to the text. The text below, with small adjustments, most of them imposed, naturally, by the temporal distance, is the one agreed by Stelian Dumistrăcel.

Keywords: *Laudatio, Stelian Dumistrăcel, “Alec Russo” State University of Bălți, professor, researcher.*

PRACTICILE ORALE DE PARTAJARE A REȚETELOR CULINARE¹

PETRONELA SAVIN*

0. PREAMBUL

Această lucrare este dedicată memoriei Profesorului Stelian Dumistrăcel care a fost coordonatorul cercetărilor noastre doctorale și membru al proiectului *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD* (PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390; 1.10.2016–30.10.2018). Profesorul a contribuit definitoriu la fundamentarea traseului de cercetare valorificat în acest articol, și anume studierea discursurilor populare cu privire la alimentație din perspectiva antropologiei comunicării. Tema hranei pe coordonate de analiză a desprinderii omului de animalitate și așezării sale în cultură, așa cum e reflectată în discursurile populare înregistrate prin anchetele de teren, a beneficiat de acumulările științifice de decenii ale Magistrului. Este vorba despre experiența Domniei Sale dobândită prin coordonarea proiectului *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (1967–2017), exercitarea calității de membru în Comitetul Național Român pentru *Atlas linguarum Europae* (ALE) și *Atlas linguistique roman* (ALiR), precum și de experiența colaborării în anii '90 la proiectul *Graiuri românești de la est de Carpați. Etnotexte*, împreună cu dialectologii de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Toate aceste proiecte au stat la baza publicării unor studii care au fundamentat metodologic experiența cercetării discursurilor populare. Este vorba despre volumele *Sate dispărute – sate amenințate*, Iași, Editura Institutul European, 1995, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (în colaborare), Iași, Editura Academiei Române, 1997 și despre studiul «*Graiul pâinii*» în lumina «*lingvisticii integrale*» coșeriene, publicat în „Limba română”, XIII, 2003, 4–5, p. 118–131.

Stelian Dumistrăcel a fost autorul unor contribuții fundamentale în domeniul dialectologiei, psiholingvisticii, lexicografiei și stilisticii, cercetări care se pot

¹ Acest articol reprezintă versiunea în română, cu adăugiri, a articolului publicat în engleză: Petronela Savin, *Oral Practices for Sharing Recipes*, în „Transylvanian Review”, vol. XXX, 2021, Supplement 2: Multi-Track Research on Food. Building the Romanian File (eds. Otilia Hedeșan, Cosmina Timoc-Mocanu), p. 151–162.

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău (savin.petronela@ub.ro).

subsuma etichetei unui fișier tematic – „viziune de antropologie culturală”. Cercetările prezentate în acest articol reprezintă un răspuns la încrederea Domniei Sale în marile șanse pe care le oferă studiul limbajului popular din perspectiva universalității culturii. Acum, în anul trecerii sale în neființă, ținem să omagiem, prin acest articol, contribuția acestui cercetător remarcabil la lingvistica românească și la științele culturii în general.

1. Contextul cercetării

Întotdeauna oamenii au simțit nevoia să împărtășească cunoașterea culinară. Deja în privința rețetelor scrise putem vorbi de o tradiție de milenii. Tablițele de lut vechi de 3 700 de ani din vechea Mesopotamie (Irakul modern), care includ rețete de tocane de porumbei și gazele, ceaiuri și preparate cu rol medicinal, demonstrează acest lucru (Bottéro 2004: 3). În schimb, transmiterea orală, adică a spune sau a arăta cuiva cum să gătească, reprezintă un fapt atât de firesc, încât pare că nu are istorie, doar existență. Spre deosebire de rețetele din cărțile de bucate care au o autonomie discursivă conferită de scrisul însuși, o structură în general standardizată, practicile orale de partajare a rețetelor culinare, care sunt rezultatul unei împărtășiri de moment, în timpul actului pregătirii mâncării sau chiar în afara lui, sunt efemere, fără un corp discursiv sigur, întotdeauna situate într-un context extraverbal care le determină. Din acest punct de vedere, sunt deseori ignorate în literatura academică, atât în spațiul studiilor discursive, cât și în cel al studiilor sociologice sau antropologice.

Această lucrare își propune să analizeze practicile orale de partajare a rețetelor culinare documentate prin anchetele de teren în 51 de localități din centrul regiunii Moldovei², pe care le-am întreprins în perioada 2016–2022 în cadrul unor proiecte care au avut ca scop înregistrarea patrimoniului alimentar din diferite zone ale României³. În cercetările derulate s-a urmărit înregistrarea

² Prezentăm, în ordinea cronologică a anchetării, cele 51 de localități anchetate – 39 de localități din județul Bacău: Frumușelu (Glăvănești), Glăvănești, Muncelu (Glăvănești), Ludași (Balcani), Balcani, Rățeni (Balcani), Buda (Blăgești), Apa Asău (Asău), Valea Mică (Roșiori), Gioseni, Galbeni (Nicolae Bălcescu), Bălăneasa (Livezi), Mănăstirea Cașin (Cașin), Cașin, Blidari (Căiuți), Pârjol, Berești (Sascut), Somușca (Cleja), Țârdanii Mici (Blăgești), Chetriș (Tamași), Prăjești, Faraoani (Faraoani), Pustiana (Pîrjol), Mălosu (Lipova), Dumbrava (Gura Văii), Vâlcele (Târgu-Ocna), Răchitiș (Ghimeș-Făget), Berzunți, Scurta (Orbeni), Pâncești, Răstoaca (Răcăciuni), Pâncești (Sascut), Sascut-Sat (Sascut), Oituz, Agăș, Turluianu (Berești-Tazlău), Sărata, Comănești, Chiricel (Comănești) și 12 localități din alte județe din țară: Ciumârna (Vatra Moldoviței), Fundu Moldovei, Cajvana, județul Suceava; Grăjdeni (Frunțișeni), Bălteni (Bălteni), județul Vaslui; Bârgăuani, județul Neamț; Izvoru Mureșului, Băile Tușnad, județul Harghita; Focșani, Dragoslaveni (Soveja), Stupina (Măicănești), județul Vrancea; Gropeni, județul Brăila.

³ Este vorba despre proiectele *Digitalizarea patrimoniului cultural alimentar. Regiunea Bacău – eCULTFOOD* (PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390; 1.10.2016–30.10.2018), coordonat de Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău alături de partenerii Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și

audio–video a unei situații firești de transmitere a cunoașterii care însoțește actul pregătirii unui fel de mâncare, dublată de o comunicare despre alte preparate învățate din familie. Echipa de cercetare a fost alcătuită, de cele mai multe ori, din două persoane, un lider de comunicare și un partener care asigura suportul tehnic și intervenea în conversație în funcție de context. Întâlnirea a fost organizată în teren de către un mediator, persoană din comunitate, cu autoritate, de obicei profesoară, preoteasă sau călugăriță, care, de cele mai multe ori, lua parte la situația de anchetă. Au fost intervievate 121 de persoane, în cele mai multe cazuri femei, alese în funcție de priceperea și disponibilitatea de a găti și de a povesti despre gătit. Este vorba, așadar, atât de practici orale de partajare a rețetelor care sunt pregătite sub ochiul cercetătorului, cât și de practici orale de partajare a rețetelor din memorie.

A fost întreprins, așadar, un demers de cercetare calitativă⁴ care a combinat interviul cu observația participativă⁵. Ca atare, interviurile realizate în timpul acestor cercetări au fost concepute dintr-un punct de vedere etnografic senzorial, urmărind să creeze contextul unei comunicări despre o rețetă care era împărtășită în timpul pregătirii ei. Actul preparării, atingerea, mirosul și gustul mâncării au redimensionat actul comunicării. Am încercat să obținem în mod strategic natura evocativă, senzorială a experienței de comunicare de tipul lecției de gătit. Am dorit să observăm nu numai procedeul, ci și modul în care experiența mâncării evocă amintirea (Holtzman 2006: 365, vezi și Sutton 2005), felul în care pregătirea unei mâncări considerate tradiționale aduce împreună întreg repertoriul moștenirii culinare, comemorând perioade din trecut, onorând membrii familiei și legând momentele prezente de evenimentele trăite.

Bucătăria, ca spațiu de realizare a interviului filmat, nu a fost numai locul firesc în care s-a pus în act practica culinară, ci și spațiul care a permis relaxarea și adoptarea unui comportament natural, specific unei activități uzuale. Unul dintre obiectivele (și dificultățile) cercetării calitative este studiarea lucrurilor în mediile lor naturale și interpretarea fenomenelor în termeni de semnificații pe care oamenii

Asociația Culturală „Artă–Tradiții–Patrimoniu fără Frontiere” din Bacău și de proiectul *Colecție digitală a patrimoniului alimentar românesc și transfer spre societate – FOODie* (PN-III-P2-2.1-PED-2019-5092; 1.11.2020-31.10.2022), coordonat de Universitatea de Vest, Timișoara, alături de partenerii Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Academia Română, Filiala Cluj și Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava. Baza de date rezultată în urma cercetărilor poate fi accesată la adresa ecultfood.ub.ro.

⁴ Pentru o descriere detaliată a demersului de cercetare propus, vezi și Savin 2018: 109–113.

⁵ Ghidul de interviu a avut la bază lucrarea lui Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, publicată în 2000, repertoriul elementelor de patrimoniu imaterial alimentar alcătuit de Narcisa Știucă (2009: 133–140), categoriile delimitate în *Atlasul etnografic român*, vol. III, *Tehnica populară. Alimentația*, la care s-au adăugat elemente de context ceremonial, documentate de Otilia Hedeșan și Doina Ișfănoni (2009: 139–172) și informațiile obținute de noi din anchetele de teren. Multe dintre preceptele metodologice ale realizării anchetelor de teren au avut la bază principiile formulate de Stelian Dumistrăcel (1997 și 1995).

le aduc (Denzin, Lincoln 2018: 10). Din acest punct de vedere, spațiul bucătăriei a oferit posibilitatea cercetării practicii culinare în condițiile firești ale comunicării care însoțește actul culinar.

2. Tipuri de practici orale de partajare a rețetelor culinare

Cercetarea actului de a găti, sub aspectul transmiterii cunoașterii, ne-a permis analiza tipurilor de practici de partajare orală a rețetelor culinare în funcție de performarea actului sau evocarea acestuia. Înțelegem prin practici orale de partajare a rețetelor culinare orice comunicare ce are scopul de a învăța pe cineva să gătească, fie preparând o mâncare și explicând pașii, fie prezentând din memorie o rețetă. Analizăm, în cele ce urmează, fiecare dintre aceste două situații înregistrate în anchetele realizate în localitățile din regiunea centrală a Moldovei.

2.1. Practicile orale de partajare a rețetelor culinare însoțite de performare

Înregistrând interlocutorii ce găteau în propriile lor bucătării, interacțiunile s-au desfășurat sub semnul unor lecții de gătit. Gazda, pregătită cu tot ce avea nevoie, începea sub privirea noastră și a obiectivului camerei de filmat să gătească felul de mâncare pe care l-a ales. Femeile, care nu erau familiarizate cu prezentările rețetelor prin mijloacele media, ne prezentau actul obișnuit al pregătirii unei mâncări în viața de zi cu zi. De cele mai multe ori, după ce ne întâmpinau, se apucau să gătească fără nicio introducere. Era gestul firesc al realizării unui act care, de obicei, se execută, nu se prezintă. Foarte rar gazda spunea numele preparatului fără să fie întrebată sau verbaliza pașii pe care îi executa. Mai degrabă oferea sfaturi legate de gătit decât să prezinte procedura care se vedea oricum. Precizarea acțiunilor desfășurate în timp real, cu indicarea ingredientelor, a măsurilor sau a instrumentelor folosite, se realiza, în cele mai multe cazuri, ca răspuns la întrebările insistente ale cercetătorului. Asta pentru că gătitul este mai degrabă ceva de făcut decât ceva de spus, înseamnă a pune în practică un act până corpul însuși învață tehnica și regulile, de aceea, gestul primează. Reușita în bucătărie înseamnă îndemânare, atenție și autocontrol, iar cuvântul nu poate exprima în întregime actul. Un preparat cu același nume, uneori chiar și cu aceleași ingrediente, poate avea metode de preparare foarte variate și pentru că cunoașterea transmisă prin act este greu de standardizat. Spre deosebire de rețetele scrise, în practicile orale de partajare a rețetelor culinare se păstrează cunoașterea transmisă prin gesturi, care nu este verbalizată decât parțial („cernem”, „frământăm”, „călim” etc).

Când cineva învață pe cineva să gătească nu descrie doar acțiunile, adică ce să faci, ci și cum să faci ca mâncarea respectivă să îți reușească. Așa cum afirmă Adam (2001: 12), putem vorbi nu doar de un discurs procedural, ci și de un discurs al incitării la acțiune, un discurs al oferirii de sfaturi, de consiliere, care înseamnă a indica cuiva ce trebuie să facă și ce să nu facă, iar acest ghidaj are scopul de a îndruma, avertiza, recomanda, persuadea, convinge. Toate aceste componente ale

învățării care țin de modalitate, de tehnică, de atitudine se împlinesc în practicile orale de partajare a cunoașterii culinare prin gest și cuvânt. Întregul demers este guvernat de un contract de adevăr care garantează succesul dacă sunt respectate sfaturile cu ambele dimensiuni, acțională și verbală (Adam 2001: 23). Expertul care gătește oferă garanția că, dacă sunt respectate procedurile și recomandările prezentate, preparatul va fi unul reușit. Acest contract explică și caracterul impersonal al exprimării procedurii („se toacă”, „se adăugă”, „se lasă la fiert”), care garantează caracterul obiectiv al demersului, punctat însă și de intervenții subiective („eu însă mai pun și...”), asumate ca elemente de inovație rezultate din experiența personală.

Un alt principiu al partajării orale a cunoașterii culinare este acela că cel care învață nu este total străin de bucătărie. Problema cea mai importantă a comunicării culinare este negocierea raportului dintre fondul comun de cunoștințe al celui care predă și al celui care învață, care deseori stă la baza a ceea ce este implicit, aluziv sau nespus în rețete. Din categoria acestui tip de negociere, face parte apelul la aproximări („cât e nevoie”, „după gust”) și enunțarea unor operațiuni considerate ca știute („se călește ceapa”). În practicile orale de partajare a rețetelor culinare există întotdeauna o componentă de *savoir faire* care nu poate fi exprimată, există un contract de comunicare între cel ce enunță și cel ce ascultă, negociindu-se ce trebuie explicat și ce este evident, ce este implicit și ceea ce este explicit. Cercetătorul joacă rolul învățăcelului inocent, propunând încă de la început celui ce gătește să explice ce face ca și cum s-ar adresa unui necunosător, însă această convenție este deseori încălcată.

Atunci când scenariul general al unei activități de cercetare e condus după etapele pregătirii unei mâncări în timp real, fiecare acțiune, cu datele ei de situare în timp și spațiu, cu gradul de implicare pe care îl revendică, influențează în mod definitoriu situația de comunicare. Practicile orale de partajare a rețetelor culinare prin însuși actul pregătirii presupun secvențe compuse din gesturi și proceduri ordonate, astfel încât să conducă la rezultatul final, preparatul. Un astfel de demers este condus de expertul care știe, dar reușita acțiunilor sale depinde de resursele de care dispune, de calitatea ingredientelor, de instrumentele și instalațiile folosite, de timpul și de ajutorul pe care îl are la dispoziție. Este cunoscut faptul că ingredientele influențează în mare măsură nu numai calitatea finală a produsului, ci și procedura de a găti. Instrumentele și aparatele de gătit (mixer, mașină de tocat, cuptor), acționate sau supravegheate de om, jalonează, de asemenea, activitatea în bucătărie. Din acest punct de vedere, timpul este esențial nu numai în ce privește cronologia acțiunilor, ci și în privința modulării acțiunilor (ce se face în paralel, ce se repetă, care este ritmul acțiunii, lent sau rapid). De asemenea, faptul că preparatele au secvențe de program autonome permite să se facă mai multe lucruri deodată și să fie executate de mai multe persoane care pot ajuta. Așadar, actul preparării este unul colectiv, în sensul în care cel ce gătește beneficiază de o serie de resurse care-i condiționează succesul. Toate aceste resurse jalonează practica de transmitere orală a cunoașterii culinare.

În cazul activității de cercetare pe care am întreprins-o, cercetătorul a întreținut cu cel ce gătește o conversație prin care a cerut verbalizarea acțiunilor sale, în contextul în care acesta știa că este filmat. Faptul că, actualmente, oricine vrea să învețe o rețetă nouă apelează la internet, iar emisiunile culinare au un mare succes, face ca transmiterea orală a cunoașterii culinare să fie influențată de aceste mijloace de transmitere. Cea mai mare inovație a comunicării prin aceste medii este imaginea care surprinde actul, rețeta fiind redată ca un spectacol, pas cu pas, derulându-se în fața ochilor. Din acest punct de vedere, mai ales interlocutorii tineri pe care i-am intervievat tindeau să adopte strategii de comunicare și de prezentare a actului culinar după modelul celor văzute la televizor sau pe internet. Astfel, ei aranjau bucătăria în care urmau să gătească, asigurându-se că au la îndemână toate instrumentele și instalațiile de care au nevoie, pregăteau ingredientele și le prezentau, executau etapele pe rând, verbalizau procedura, sfaturile constituind accente în comunicarea care era de cele mai multe ori impersonală. Inevitabil, acest tip de transmitere se încheia cu urarea „Poftă bună!”

Crearea unei comunicări de tipul conversației firești legată de prepararea efectivă a unui anumit fel de mâncare, cu deschideri către un repertoriu mai larg de rețete știute de interlocutor a fost miza demersului nostru de cercetare. Discursul înglobant al conversației a permis rețetelor culinare să dezvolte dimensiuni diferite. Spre deosebire de discursul strict procedural al rețetelor scrise, care este mai degrabă neutru în timp, rețeta orală se poate deplasa între trecut, prezent și viitor, fiind un construct marcat de variabila timp (Supski 2013: 31; vezi și Tompkins 2013). Rețeta aparține tuturor, în sensul că numai în cazuri rare și foarte specifice rețetele sunt protejate conform legii dreptului de autor (Rousseau 2012); cu toate acestea, în conversație, rețetele devin ale cuiva. Ele actualizează toate însemnele punerii în act: se spun într-o bucătărie anume, într-un fel anume, urmăresc îndeaproape referirea la tehnici specifice, obiecte, instrumente, instalații ale cuiva. Rețetele spuse, mai ales dacă sunt simultane cu actul pregătirii, se definesc printr-un implicit permanent ce se referă la context, la receptarea plurisenzorială („din ochi”, „după gust”, „cât cuprinde”), la gestualitate („se simte la mână”), dar și la cunoașterea anterioară legată de gătit a celor ce participă la comunicare („ca un tort” „cu o consistență ca de clătite”). Cuvântul nu spune totul, e completat de act, care întotdeauna e negociat, potrivit, adaptat. Astfel, o rețetă pregătită sub ochii cuiva sau prezentată în contextul unei conversații capătă inevitabil o identitate conferită de toate aceste date ale punerii în act de către cineva anume. Identitatea nu este una doar personală, ci și una de grup. Rețetele mărturisesc apartenența la o comunitate (rețete specifice comunităților de ceangăi), dar, în același timp, aparțin unei familii (rețete de la mamă, de la mătușă), pot evidenția cine primește sau nu calitatea de membru al unui grup (femei alese să gătească pentru hramul

bisericii), cine este „celălalt” care gătește altfel (vecinii de altă religie). Rețetele însă se dovedesc într-o dinamică permanentă, au fost într-un fel în vremurile de altă dată (turtele pentru Ajunul Crăciunului se făceau cu julfă), dar sunt adaptate și vremurilor actuale (acum se fac mai ales turte cu nucă).

2.2. Practicile orale de partajare a rețetelor culinare din memorie

Așa cum am precizat, pe trunchiul discursului general legat de modul de realizare a unui preparat s-au deschis căi de comunicare despre întreg repertoriul de rețete știut de interlocutor. De exemplu, așa cum vom vedea mai jos, gazda a pregătit sub ochii noștri sarmale cu păsat, dar am aflat de la ea și rețete pentru laptele cu păsat, chișca cu păsat, mălai, ghisman, mîncărică de urzici, de hasmațuchi etc. În esență, rețetele prezentate din memorie în contextul unei comunicări sunt greu de plasat într-o singură categorie. Așa cum afirma N.R. Norrick (2011), rețetele conversaționale sunt viraje cu mai multe unități, cu deschideri și închideri caracteristice. Rețetele se pot continua în narațiuni sau apărea din narațiuni, având totuși relief ca discurs al procedurii, marcate lingvistic prin elemente caracteristice, inclusiv prin schimbări de sintaxă a comunicării, de timp și persoană, de terminologie specifică. O deosebire esențială între rețetele prezentate din memorie și discursul performării unui fel de mâncare este aceea că, în primul caz avem de a face cu un discurs sintetic care nu beneficiază de referință, pe când, în cazul rețetelor pregătite, discursul este destructurat de actul preparării culinare. Adesea, în împărtășirea practicilor alimentare devine dificil să se stabilească unde începe și unde se termină cu adevărat rețeta. Natura îmbinată, împletită, încorporată a rețetelor într-o practică de comunicare de tipul interviului, așa cum l-am descris anterior, conferă rețetelor statutul de semn în discurs. Ca atare, obținerea unor rețete din memorie, într-o practică conversațională care are la bază actul preparării unui fel de mâncare, conferă discursului procedural statut de argument tehnic în economia unei comunicări despre cunoașterile alimentare.

O categorie aparte a rețetelor culinare prezentate din memorie o reprezintă rețetele care condensează prin discurs procesul pregătirii unui fel de mâncare. În anchetele noastre, după ce a fost înregistrat întreg procesul de realizare a unui preparat, am cerut gospodinei o scurtă sinteză a procesului pregătirii. Este vorba, așadar, despre prezentarea din memorie a rețetei unui preparat gata făcut, aflat în fața vorbitorului. Din acest punct de vedere, este evident că discursul acestor rețete este sintetic, însă totuși este influențat de acțiunea care s-a petrecut aproape de timpul vorbirii. Această formă de reluare pe scurt a unui discurs care tocmai s-a încheiat este, inevitabil, marcată de elipsă și de referințe deictice. De asemenea, prezența preparatului propriu-zis determină evitarea convertirii în discurs a întregului context de comunicare.

Prezentăm mai jos câteva secvențe dintr-un interviu care reflectă cele două ipostaze ale partajării rețetelor culinare pe care le-am descris.

3. Studiu de caz: Pregătirea sarmalelor cu păsat de către Maria Budău, satul Galbeni, județul Bacău

În cele ce urmează, dorim să oferim o probă a complexității situației de comunicare generate de partajarea orală a unei rețete de sarmale cu păsat. Analizăm în continuare două secvențe ale interviului care surprind o etapă din pregătirea sarmalelor: cernerea și spălatul păsatului, precum și prezentarea rezumativă a rețetei de *sărmăluțe cu păsat* la finalul preparării⁶. În etapa pregătirii păsatului, povestitoarea prezintă din memorie și rețetele pentru *lapte cu păsat* și *chișcă cu păsat*.

Maria Budău, cernând păsatul pentru sarmale

Maria Budău, interlocutoarea noastră, este născută în anul 1950 și locuiește în satul Galbeni din comuna Nicolae Bălcescu, situat la aproximativ 15 km de Bacău, pe malul drept al Siretului, la confluența cu râul Bistrița. Locuitorii satului sunt în cea mai mare parte ceangăi de religie romano-catolică. Cei mai în vârstă dintre aceștia sunt bilingvi, vorbind alături de română un grai matern de origine maghiară. Este și cazul Mariei Budău, pe care am ajuns să o interviuăm pe 21 ianuarie 2017, pe 26 noiembrie 2018, și pe 7 decembrie 2020, cu ajutorul învățătoarei Petronela Condreț, care a ales-o drept interlocutoare pentru dezinvoltura în comunicare și pentru cunoștințele din domeniul bucătăriei, recunoscute de întreaga comunitate. Interviul pe care îl prezentăm s-a petrecut la prima întâlnire, în bucătăria Mariei Budău, o anexă la casă, alcătuită din două camere, una de dormit și una în care se pregătește mâncarea, având comună soba care deservește ambele camere. La activitatea de gătit au ajutat și viitoarea noră și nepoata. La toate întâlnirile noi am

⁶ Întreg procesul de realizarea a sărmăluțelor cu păsat poate fi vizionat consultând platforma eCULTFOOD la adresa <http://ecultfood.ub.ro/items/show/1826>.

filmat și aceasta a condus interviul singură, în comunicare intervenind din când în când și învățătoarea Petronela Condreț.

Odată intrați în casa Mariei Budău, după ce ne-am dat binețe și am mulțumit pentru bunăvoința de a ne lăsa să filmăm cum se fac sarmalele cu păsat, gazda noastră s-a și pornit la cernut păsatul, o făină de porumb măcinată mai mare. Deseori informatorii, instruiți deja despre scopul venirii noastre, nu prelungesc momentul conversației preparatorii și pornesc treaba chiar înainte de a ajunge. Prima replică filmată⁷ înregistrează rugămintea adresată gazdei de a vorbi despre ceea ce face:

C. *Numai spuneți de fiecare dată când faceți ceva...*

M.B. *Da, da, da, deci noi... fac cernutu la păsat. Astăzi facim niște sarmăluțe din păsat*⁸.

Prima intervenție este revelatoare pentru interesul pentru comunicare al gazdei, dar înregistrează și nesiguranța specifică începutului de dialog. Unele structuri lingvistice nefirești pentru limba română sunt însă consecința bilingvismului interlocutoarei.

De obicei, informatorii, când se ocupă de gătit, nu vorbesc, verbalizând ce fac doar la rugămintea cercetătorului, dar, dacă sunt implicați într-o acțiune repetitivă care nu necesită o mare concentrare, e cel mai bun moment pentru a iniția o comunicare mai complexă despre preparatul ce se gătește sau despre alte preparate. Absorbită de muncă, vorbitoarea devine mai liberă în exprimare, uneori chiar uitând de aparatul de filmat. Astfel, luând drept pretext curiozitatea doamnei învățătoare care a organizat întâlnirea, am provocat interlocutoarea care cernea continuu să ne explice ce este păsatul, ingredient de bază în sarmale altădată, dar care astăzi este înlocuit, de cele mai multe ori, de orez. Acest ingredient nu mai este folosit aproape de loc în bucătăria românească actuală, de aceea sunt importante detaliile legate de obținerea lui:

C. *Ne povestiți? Doamna vrea să știe ce e acela păsat...*

M.B. *Acum, păsatul e făcută din porumb... la moară...*

Gospodina precizează că este un ingredient făcut din porumbul măcinat, dar nu dă mai multe detalii. Încă domină încărcătura începutului de comunicare, iar întrebarea formulată pentru un răspuns de tipul definiției a fost pusă prea devreme. Remarcând începutul mai anevoios al discuției legate de prima etapă a preparatului care tocmai se executa, a părut o opțiune mai bună pentru deschiderea conversației despre alte preparate care au la bază acest ingredient, păsatul:

C. *Mai puneți păsat și-n altceva?*

M.B. *Numai în sarmale... Mai facem lapte... pentru copii. Da ce-i de bun! Cu asta am crescut zece copii.*

⁷ Filmul poate fi vizionat consultând platforma eCULTFOOD la adresa <http://ecultfood.ub.ro/items/show/1826>.

⁸ În transcrierea discursului oral în limba română, ne-am condus după principiul redării particularităților dialectale numai cu ajutorul literelor alfabetului limbii române, respectând normele generale ale ortografiei actuale.

Cu acest răspuns sesizăm un fenomen foarte interesant de reformulare a răspunsului în acord cu așteptările celui care întreabă. Întrebarea se referea la prezent, iar primul răspuns confirmă faptul că păsatul este un ingredient actualmente pe cale de dispariție, care se pune *numai în sarmale*. Însă informatoarea știe că ne interesează mâncăruri vechi, așa că aduce în actualitate o rețetă pe care n-a mai făcut-o de mult. Amintirea își face loc, vocea se schimbă și Maria Budău ne spune că punea păsat și în lapte, cu asta a crescut zece copii. Rețeta *laptelui cu păsat* înregistrată pe platforma eCULTFOOD e dovada acestui moment al retrăirii unei amintiri, cu greu de recreat prin cuvinte⁹:

C. Zece copii ați avut? Să vă trăiască! Și puneți așa păsat în laptele fierț?

M.B. Când fierbe laptele... am pus la fierț laptele... pun și păsatul, sare, zahăr. Și atâta îl învârt până când se moaie exact ca mămăliga... Și, pe urmă, li scot cu lingura. Ție, ție, ție, la toată gașca...

C. Și cum se cheamă mâncarea asta?

M.B. Mâncare făcută... din..., lapte făcut din păsat.

Rețeta de lapte cu păsat pe care Maria Budău o făcea copiilor săi, dincolo de faptul că reactualizează o rețetă simplă, înlocuită astăzi de laptele cu orez, aduce în prezent și sentimentul hrănirii ca ipostază esențială a maternității. De remarcat este faptul că interlocutoarea leagă reușita preparării de modalitatea continuă de a învârti până se ajunge la o consistență cunoscută, termenul uzual de comparație fiind mămăliga. Dificultatea de a da nume rețetei e un fapt pe care l-am întâlnit foarte des la interlocutori, descrierea preparatului ținând loc de nume.

Am profitat de context să verificăm existența unui alt preparat care în prezent se face foarte rar, chișca cu păsat¹⁰:

C. Și la chișcă puneți cumva păsat?

M.B. Da... tot la fel, și la chișcă punem tot la fel. [...]. Din plămânul porcului, din ceafă, o bucățică de carne, date prin mașină... Și, pe urmă, punim la muier, în oleacă de ulei, jumătate din ceapă și jumătate din morcov, și-l amestecăm. Piper, boia, condimente în toate, și sare. Și chișca o ieșit.

C. Și, de fapt, puneți păsatul în loc de orez sau cum? [...]

M.B. Orez separat facem la chișcă. Aici băgăm o mână de orez. Ca să deie un gust mai bun.

C. Deci și cu orez și cu păsat. Înainte, pe vremuri, se făcea numai cu păsat?

M.B. Da, atunci, bătrânii, acum vreo optzeci de ani, bunică-mea așa am găsit-o, nu mai știa de orez, ei făceau cârnați din carne cu păsat.

Foarte interesant este faptul că Maria Budău continuă să dea răspunsuri conform așteptărilor noastre. Ea ne oferă în primă instanță o rețetă de chișcă pe care o făcea bunica sa, care, pe lângă carnea de porc tocată, prăjeala de ceapă și

⁹ Filmul poate fi vizionat consultând platforma eCULTFOOD la adresa <http://ecultfood.ub.ro/items/show/1813>.

¹⁰ Filmul poate fi vizionat consultând platforma eCULTFOOD la adresa <http://ecultfood.ub.ro/items/show/1803>.

morcov, folosea și păsat. La întrebarea dacă ea pune și astăzi păsat în sarmale, ne spune că de fapt, în prezent, face chișca și cu păsat și cu orez *ca să deie un gust mai bun*. E de analizat această coexistență a două ingrediente care au același rol, păsatul și orezul. Ingredientul considerat mai nobil, orezul, înlocuiește astăzi păsatul în majoritatea preparatelor. Totuși, în satele ceangăiești pe care le-am investigat păsatul mai este păstrat ca ingredient, chiar dacă alături de orez. Motivul credem că este caracterul conservator al acestor comunități care păstrează obiceiuri culinare ca semn al propriei identități. Conștientizarea importanței păstrării acestor obiceiuri este confirmată și de faptul că în sat mai există moară care macină porumb pentru păsat, proprietar fiind chiar fiul gazdei noastre.

Dialogul despre preparatele din păsat este întrerupt brusc de sfârșitul primei etape de realizare a sarmalelor, cernutul păsatului, și începutul alteia, spălătul păsatului. În același timp, Maria Budău dă semn nepoatei și nurorii să se apuce de tocat legumele:

M.B. *Gata, așa... Acuma spălăm păsatul...*

C. *De ce îl spălăm?*

M.B. *Fiindcă din ea iese coaja ceea a porumbului...*

Și pe urmă începem... Puteți [fetelor] să vă apucați la ceapă, la morcov, la toate cele!

După cum se observă, pregătirea păsatului, ingredientul care definește acest preparat, are două etape: cernerea, astfel încât să rămână numai măcinișul mare, și spălarea de mai multe ori, cu apă caldă, pentru a îndepărta coaja porumbului care a mai rămas în urma măcinării. De pregătirea păsatului s-a ocupat numai gazda noastră, dovadă că ea consideră că este o etapă foarte importantă, pe când tocarea legumelor este delegată ajutoarelor, nepoata și nora. Faptul că tehnica de pregătire a păsatului este esențială pentru reușita preparatului este confirmat de precizarea: *Apî caldă pun eu la spălat păsatul să mi se umfle un pic, când începe să fiarbă, atuncea, sarmalele nu se sfarmă*. Așadar în cazul rețetelor pregătite, mai degrabă se verbalizează componenta de ghidaj, oferirea de sfaturi considerându-se mai importantă decât precizarea etapelor care se văd oricum.

Pentru a înțelege mai bine întreg contextul de comunicare creat, prezentăm pe scurt întregul proces al pregătirii sarmalelor cu păsat, filmat în casa Mariei Budău. Așadar, după ce povestitoarea a cernut și spălat păsatul, cele două fete care o ajutau, nepoata și nora, au tăiat mărunț legumele pentru sarmale: ceapă, morcov, ardei, țelină, păstârnac, varză crudă, pătrunjel verde. Maria Budău a călit în ulei jumătate din cantitatea de legume tocate, peste care a adăugat o lingură de jumări. A pregătit compoziția pentru sarmale adăugând, peste păsat, legumele crude, tăiate mărunț, prăjeala din legumele călite, carnea tocată, de porc și vită, bulion de ardei și roșii, bulion de morcovi, roșii și verdețuri, sare, piper, zahăr și cimbru dat prin sită. Nora, nepoata și învățătoarea s-au ocupat de învelirea sarmalelor. Maria Budău a pregătit fundul ceaunului, punând un rând de tulpini de cimbru și un strat de cotoare de varză murată, o lingură de untură și puțin ulei. Odată puse în vas,

sarmalele au fost acoperite de cotoarele de varză murată rămase de la frunzele pentru învelit și au fost cuprinse cu apă. A acoperit ceaunul de sarmale cu o pungă de nailon peste care a așezat o farfurie. După o oră și jumătate, sarmalele erau gata. Cu sarmalele în farfurie, am rugat-o pe Maria Budău să ne zică pe scurt cum le-a făcut.

C. Bunică, ne povestești pe scurt cum ai făcut sarmalele?

M.B. Prima și prima dată se spală păsatul. După ce s-a spălat păsatul, se taie condimentele într-însa, ardei, ceapă, varză, pătrunjel, mărar, carne. În care... jumătate din condimente se prăjește, jumătate, nu. După ce am făcut treaba asta, băgăm bulionu de ardei, bulionu de roșii, piperu și încă, dacă ne mai cere, sare. Din care îl amestecăm, îl facem și gustăm. Dacă ne mai cere... bun, dacă nu mai cere... și ulei, și oleacă de ăsta... jumeri. Băgăm și jumeri, băgăm și ulei, și le-amestecăm, și gustăm, și-apucăm de făcut. Le-am înfășurat în varză murată...

Povestind pe scurt, la sfârșit, cum a făcut sarmalele, Maria Budău a prezentat în primă instanță doar etapele principale ale realizării umpluturii: spălarea păsatului, pregătirea legumelor, călirea unei jumătăți din cantitatea de legume, amestecarea ingredientelor. Însă, prepararea sarmalelor sub ochii noștri ne-a confirmat faptul că, în prezentarea de la final, gospodina operează o selecție a informațiilor pe care le consideră importante. Astfel, urmărind prepararea sarmalelor, am văzut că Maria Budău cerne păsatul înainte de a-l spăla, fapt neprecizat în rețeta din memorie, apa cu care îl spală este caldă, motivând că „atuncea, sarmalele nu se sfarmă”. Spre deosebire de rețeta umpluturii spusă din memorie, la gătit, Maria Budău a adăugat în compoziție cimbru dat prin sită și puțin zahăr. Este clar că memoria a reținut ingredientele și etapele considerate indispensabile sau, poate, general valabile, dar actul de a găti dezvăluie cu adevărat tehnica și gustul gospodinei.

Pe parcursul întregului proces de pregătire a sarmalelor, Maria Budău ne-a spus din memorie alte 35 de rețete¹¹, pentru pită, ghițman, cozonac, mâncărică de urzici, de hasmațuchi, mâncărică de roșii, de vinete, tocăniță de melci, costiță cu zeamă de varză, costiță cu fasole și coarne, friptură, borș cu carne, pește cu ceapă, borșul cu pește, magiun din prune etc. Toate aceste rețete s-au ivit în comunicarea care s-a creat în jurul acțiunii principale de a găti sarmalele cu păsat, dovedind importanța climatului din bucătărie pentru configurarea profilului bucătăresei.

Analizând fie și aceste fragmente relativ scurte de interviu, precum realizarea unei etape a unui preparat și prezentarea rezumativă a rețetei la finalul pregătirii, se pot identifica trăsăturile generale ale practicilor de partajare orală a rețetelor culinare discutate în prima parte. În cazul comunicării din timpul pregătirii sarmalelor, se remarcă o continuă negociere în ceea ce privește raportul dintre așteptările intervievatorului și răspunsurile primite. Faptul că păsatul este

¹¹ Cele 35 de rețete filmate, care oferă posibilitatea urmăririi întregului context de comunicare, pot fi accesate on line pe platforma eCULTFOOD la adresa <http://ecultfood.ub.ro/collections/show/16>.

ingredientul care definește rețeta sarmalelor e conștientizat de gazda care insistă asupra pregătirii lui. Pe trunchiul comunicării despre pregătirea păsatului, Maria Budău, sesizând interesul echipei față de mâncărurile considerate vechi, oferă și alte rețete cu păsat pe care le făcea în tinerețe pentru copii – laptele cu păsat, sau pe care le mai face încă – chișca cu orez și păsat. Rețetele sunt plasate într-un context de viață semnificativ, faptele din prezent cu cele din trecut contopindu-se. Se observă limpede dinamica practicilor culinare care se adaptează resurselor prezentului, dovadă că în sarmale se pune și orez, dar păstrează și amprenta trecutului, păsatul rămânând un ingredient de bază. În privința rețetei performate, gestul substituie des cuvântul. De cele mai multe ori, etapele sunt verbalizate la rugămintea cercetătorului sau ca semnal pentru orientarea atenției către alt program de gătit. Cunoașterea se transmite prin act, iar cuvântul modulează, consiliază, seduce. În rețetele prezentate din memorie, chiar și în cele ce rezumă procedura care tocmai s-a încheiat, sunt selectate informațiile considerate relevante pentru ascultător. Amprenta bucătăresei se poate urmări cel mai limpede analizând rețetele performate. Însă, atât la nivelul discursului care înfățișează rețeta pregătită sub ochiul cercetătorului, cât și la nivelul discursului prin care se prezintă rețete din memorie, se remarcă utilizarea unei întregi strategii de ghidaj, de stimulare a interesului, spre seducerea și incitarea la acțiune a celui ce asistă. Este vorba despre actualizarea specificului oricărui discurs de partajare a unei cunoașteri, care, prin definiție, este unul didactic, de consiliere.

Cercetările care vizează discursul practicilor de partajare a rețetelor culinare permit exprimarea întregului, reprezentând un discurs al vieții, iar transmiterea orală a cunoașterii rămâne calea cea mai vie de a păstra o moștenire culturală care ne definește prezentul, legându-ne prin fire invizibile viitorul de trecut. O experiență comună împărtășită de majoritatea indivizilor, actul de a arăta sau a zice cuiva cum să facă un preparat culinar este o interacțiune pe cât de obișnuită, pe atât de valoroasă pentru cercetarea relației dintre alimentație și comunicare, relație care se poate dovedi o cheie de a înțelege omul în general. Analizarea rețetelor în procesul comunicării înseamnă, așa cum descrie Wharton (2010: 71), a investiga modul în care acestea reușesc să transmită lumea.

BIBLIOGRAFIE

- Adam 2001 = Jean-Michel Adam, *Entre conseil et consigne: les genres de l'incitation à l'action*, în „Pratiques: linguistique, littérature, didactique. Les consignes dans et hors l'école”, 111–112, p. 7–38.
- Bottéro 2004 = Jean Bottéro, *The oldest cuisine in the world: cooking in Mesopotamia*, Chicago/Londra, The University of Chicago Press.
- Claxton 2019 = A. Claxton, *Cooking Lessons: Oral Recipe Sharing in the Southern Kitchen*, Electronic Theses and Dissertations, paper 3550. <https://dc.etsu.edu/etd/3550>.

- Denzin, Lincoln 2018 = Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, *The SAGE handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, CA, SAGE Publications, Inc.
- Dumistrăcel 1995 = Stelian Dumistrăcel, *Sate dispărute – sate amenințate*, Iași, Editura Institutul European.
- Dumistrăcel 1997 = Stelian Dumistrăcel (coord.), Doina Hreapcă, Ion-Horia Birleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Dumistrăcel 2003 = Stelian Dumistrăcel, „Graiul pâinii” în lumina „lingvisticii integrale” coșeriene, în „Limba română”, XIII, 4–5, p. 118–131.
- Ghinoiu 2008 = Ion Ghinoiu (ed.), *Atlasul etnografic român*, vol. III. *Tehnica populară. Alimentația*, București, Editura Academiei Române.
- Hedeșan, Ișfănoni 2009 = Otilia Hedeșan, Doina Ișfănoni, *Sărbători, obiceiuri și tradiții*, în *Patrimoniul cultural imaterial din România, Repertoriul 1*, editor Sabina Ispas, București, Institutul de Memorie Culturală, p. 139–172.
- Holtzman 2006 = Jon D. Holtzman, *Food and memory*, în „The Annual Review of Anthropology”, 35, p. 361–378.
- Lupescu 2000 = Mihai Lupescu, *Din bucătăria țaranului român*, București, Editura Paideia.
- Marrone 2016 = Gianfranco Marrone, *Food meaning: From tasty to flavorful*, în „Semiotica”, 211, p. 187–201.
- Milică, Guia 2017 = Ioan Milică, Sorin Guia, *Rețete culinare: oralitate și scripturalitate*, în „Diacronia”, 5, p. 1–12.
- Norrick 2011 = Neal R. Norrick, *Conversational recipe telling*, în „Journal of Pragmatics”, 43, p. 2740–2761.
- O'Reilly 2005 = Karen O'Reilly, *Ethnographic methods*, London&New York, Routledge.
- Pink 2012 = Sarah Pink, *Doing sensory ethnography*, Ltd., London, SAGE Publications.
- Rousseau 2012 = Signa Rousseau, *Food and social media: You are what you tweet*, Lanham, MD AltaMiraPress.
- Savin 2018 = Petronela Savin, *Bucate din bătrâni. Frazeologie și cultură românească*, Iași, Editura Institutul European.
- Savin 2021 = Petronela Savin, *Oral Practices for Sharing Recipes*, în „Transylvanian Review”, vol. XXX, 2021, Supplement 2: *MultiTrack Research on Food. Building the Romanian File*, p. 151–162.
- Supski 2013 = Sian Supski, *Aunty Sylvie's sponge: Foodmaking, cookbooks, and nostalgia*, în „Cultural Studies Review”, 19/1, p. 28–49.
- Știucă 2009 = N.-A. Știucă, *Alimentație tradițională*, în *Patrimoniul cultural imaterial din România, Repertoriul 1*, editor Sabina Ispas, București, Institutul de Memorie Culturală, p. 295–310.
- Sutton 2005 = David E. Sutton, *Synesthesia, memory, and the taste of home*, în *The taste culture reader: Experiencing food and drink*, editor C. Korsmeyer, New York, Berg, p. 304–316.
- Tompkins 2013 = Kila Tompkins, *Consider the recipe*, în „J19: The Journal of Nineteenth-Century Americanists”, 1/2, p. 439–445.
- Wharton 2010 = Tim Wharton, *Recipes: Beyond the words*, în „Gastronomica. The Journal of Food and Culture”, 10/4, p. 67–73.

ORAL PRACTICES FOR SHARING RECIPES

ABSTRACT

This paper analyses the oral practices of recipe transmission that have been the subject of field studies we carried out in 2016-2022, as part of food heritage recording projects in different areas of Romania. The researchers and participants were involved in the preparation of a recipe, which formed the basis for a semi-structured interview about the food recipes inherited from the family. Both oral practices (of passing on recipes prepared under the researcher's eyes and passing on recipes from memory) have been documented. A qualitative research approach was adopted, combining the interview with participant observation in the theoretical context of sensory ethnology. This approach allowed us to characterize the practices of oral transmission of the recipes we documented.

Keywords: *culinary recipes, oral practices, field studies.*

Acknowledgements: This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P2-2.1-PED-2019-5092, within PNCDI III.

CUVINTE NOI?
ÎN MEMORIA PROFESORULUI
STELIAN-TRAIAN DUMISTRĂCEL

DAN S. STOICA*

Am avut noroc. Am fost dintre cei care l-au putut admira de-aproape pe Profesorul Stelian Dumistrăcel. Exerciții de admirație, mi se pare că e sintagma oportun adusă în limbă de cineva, nici nu mai știu de cine. Am făcut cu delectare astfel de exerciții stând în preajma acestui adevărat erudit care a fost Profesorul. Am fost pătruns de o stare de încântare când mi-am dat seama că avea, la rândul-i, o imensă admirație pentru Magistrul Eugeniu Coșeriu: simțeam că mă înscriu într-o ierarhie de priviri admirative îndreptate mereu către în sus. Ce sentiment, ce emulație!

În mesaje – care erau pe cele mai diverse teme, deși toate aveau atingere cu studiul limbii, al limbajului și al comunicării – am promovat de la „Stimate Domnule Profesor”, la „Stimate Domnule Coleg” și, mai apoi, la „Stimate Domnule Coleg și drag Prieten”. Deși părea că vorbim de la egal la egal, Profesorul Stelian Dumistrăcel mi-a fost far pentru o bună perioadă de timp. Vorbeam adesea, deși nu atât de des pe cât mi-aș fi dorit eu, dar aveam respect pentru timpul celuilalt, mai cu seamă în perioade aglomerate în plan profesional. Subiectele conversațiilor noastre erau din toate domeniile, dar, chiar și atunci când veneau din cotidianul mărunț, mereu alunecau spre limbaj și comunicare. Eram, de pildă, la o coadă, într-un loc unde speram să cumpărăm lapte de calitate pentru pisicile noastre. Desigur, am schimbat câteva scurte povești despre animalele noastre dragi, dar Profesorul tocmai văzuse într-o scriere de-a mea o referire la conceptul de contract de lectură (al lui Eliseo Verón) și astfel s-a terminat cu evocarea pisicilor. I-am vorbit mai mult despre conceptul care-l intrigase și mi-a spus: dar dacă lărgim perspectiva și vorbim despre contract de comunicare? O coadă la lapte, în doi cu Profesorul, s-a transformat într-o discuție înflăcărată pe o chestiune de comunicare! Nu mult după aceea, Profesorul Dumistrăcel introducea și la curs

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (dstoicaro@gmail.com).

conceptul pe care-l crease și la care reflectase încă ceva vreme și am găsit la studenții noștri cunoașterea clară a conceptului, de care aveam să fac uz eu însumi. De unde le vorbisem despre contract de lectură, puteam acum dezvolta ideea și-i puteam avea buni parteneri de discuție pentru că erau deja formați de la cursul Profesorului.

Mai era ceva ce împărtășeam cu Profesorul Dumistrăcel: admirația pentru specialiștii în informatică. Ne străduiserăm – fiecare în felul său și în funcție de oportunitățile fiecăruia de a colabora cu specialiști în *computer sciences* – să înțelegem știința care stătea la baza diverselor aplicații pe care ajunseserăm să le folosim. Prezența neofitilor în domenii care se învecinau cu informatica era, însă, un subiect care nu putea scăpa atenției noastre și, cum numărul acestor „împătimiți de implementare” (cum avea să se declare o doamnă de la o mare bibliotecă) crescuse îngrijorător, subiecte legate de noul fenomen deveniseră curente în discuțiile de la întâlnirile cu Profesorul Dumistrăcel. Uneori, eram ușor iritați sau chiar agasați de insistența unora de a avea păreri într-un domeniu pe care nu se străduiseră destul să-l înțeleagă. Alteori, comentam situații care ni se păreau amuzante.

Avem adesea motive de amuzament în compania Profesorului. Se potrivea să aflăm, amândoi cam în același timp, câte ceva nostim, fie din viața academică, fie din existența urbei sau chiar din lumea largă. Dacă noutățile amuzante vizau zona lingvisticii, Profesorul își preceda remarcile pufnind ironic sau, după caz, doar amuzat. Pentru o perioadă destul de îndelungată am avut material pentru comentarii adesea ironice legate de uluirea, mai ales a tinerilor, înaintea unor cuvinte pe care – credeau ei – le căpătase limba noastră din fericita dezvoltare a tehnologiilor din zona informației și comunicațiilor. Cum mulți studenți de la Jurnalism ajunseseră la concluzia certă că „dacă ceva nu este pe calculator, nu există”, era de așteptat și corolarul acestei constatări: ceva își are existența tocmai pentru că este pe calculator. Asistam la mulțumirea superioară a tinerilor noștri parteneri într-ale studiului limbii și al comunicării în fața descoperirii unor cuvinte noi. Aflam și noi că există hipertext (desigur, doar pentru că internetul căpătase aplicația World Wide Web), că au apărut datele, ba chiar și metadatele, documentele multimedia, iar mai târziu șansa noastră a fost să apară rețelele sociale. Reacția noastră era, de fiecare dată, să căutăm exemple din viața de dinainte de computer și de internet, pentru a le semnală studenților că ar mai fi avut motive de exaltare dinaintea acestor cuvinte pentru că ele chiar preexistau noilor realități aduse de informatică. Că datele sunt dintotdeauna forma fizică efectivă a simbolurilor care reprezintă informația era un adevăr menit să-i facă pe studenți să caute în experiențele lor trecute prezența unor asemenea realități. Dacă aveam să le semnalăm tinerilor – gândeam noi, și Profesorul, și eu – că un dicționar arată ca un hipertext, întrucât se construiește explicitându-se la fiecare pas, că o pagină cu note de subsol este un hipertext, că o bibliotecă este un hipertext gigantic, în care fiecare carte își poate găsi completarea/explicitarea în altele și așa mai departe, aveam posibilitatea să le

demonstrăm că ei deja știau ce este un hipertext și chiar știau să-l folosească. Tot legat de bibliotecă, dacă le-am fi descris filosofia construirii cataloagelor și a bibliografiilor, i-am fi făcut să înțeleagă că ei știau de ceva vreme ce sunt metadatele, iar adnotările din unele descrieri bibliografice, rezumatele, recenziile nu sunt altceva decât metadiscursuri. O carte cu anexe de tip hărți sau fotografii ori o carte pentru copii, care, la răsfoire, lasă să se ridice din unele pagini volume reprezentând obiecte despre care se vorbește în textul său nu sunt altceva decât documente multimedia, deși nu au nimic electronic în alcătuirea lor. În fine, rețelele sociale! După ce ne-am străduit să găsim echivalente din alte limbi pentru radio-șanț (eram destul de mulțumiți cu formula *hearing through the grapevine* din engleză, dar nu destul de satisfăcuți cu franțuzescul *radio commères* și nici cu *de bouche à l'oreille*), ne-am oprit gândul la modele de rețele sociale cunoscute în istoria neamului nostru, precum claca sau adunările bărbaților din sate, unde un exemplu era celebra Poiană a lui Iocan. Am revăzut mental discuțiile cu Profesorul pe această temă când am găsit un articol în varianta online a publicației „The Guardian”, despre descoperirea unor cercetători: interpretarea unor urme, în Africa, arată că a existat o rețea socială a crescătorilor de animale încă de acum 50 000 de ani!

Ce s-ar mai fi amuzat Profesorul! Din bogăția imposibil de măsurat a celor ce mi-au rămas din viața mea cu Profesorul Dumistrăcel, am ales să mă rezum la ironia vremurilor actuale, când unii descoperă cuvinte noi, numind realități noi, furați de sonoritatea acelor termeni și mai ales de faptul că acești termeni le-au ajuns la urechi grație internetului. Ironia ne-a fost instrument în încercarea de a domoli entuziasmul studenților dinaintea noilor descoperiri și parcă aş zice că am înregistrat succese.

NEW WORDS? IN MEMORY OF STELIAN-TRAIAN DUMISTRĂCEL

ABSTRACT

The enthusiasm of our young students at the contact with words they thought were coming from computer science and mainly in relation to Internet was a topic Professor Stelian Dumistracel and myself found both interesting and amusing. We tried to signalize to the students that those words, as well as the realities they designate, are well known from some time. *Hypertext, metadata, multimedia* or *social network* are just a few examples.

Keywords: *computer science terminology, words, new uses, Internet, hypertext, metadata, multimedia, social networking.*

IN ERINNERUNG AN STELIAN DUMISTRĂCEL (19.8.1937 – 18.3.2022)

RUDOLF WINDISCH*

Als ich Ende März vom Tode des verehrten Kollegen und Freundes aus langjährigen Kontakten in Iași erfuhr, erinnerte ich mich an einen unter seinen zahlreichen Beiträgen, wie *Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze* (Dumistrăcel 2009). Ich hatte Stelians Aufsatz bereits 2017 in einer Festschrift für eine langjährige Kollegin Gabriele Beck-Busse, Ehefrau meines ‚uralten‘ Freundes und Coseriu-Schülers Winfried Busse kommentiert (Windisch 2017). Worin aber bestehen, mit Blick auf die beiden großen Rumänisten/ Romanisten und Balkanphilologen Philippide und Weigand, diese *Hypostasen*, zu Deutsch ‚Unterstellungen‘ eines Sachverhaltes, der so tatsächlich gemeint war? Laut Dumistrăcel handelt es sich um eine bei Philippide während seiner grundlegenden Forschung zu den *Principii de istoria limbii* gegenüber dem Leipziger Weigand angestaute ‚*animozitatea*‘. Weigand war Begründer des Instituts für Rumänische Sprache/ Rumänisches Seminar zu Leipzig (1893), Herausgeber der „Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache“ (ab 1894, 15 Bde. bis 1910), Verfasser des *Linguistischen Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets* (LADS; Leipzig, 1908) und zahlreicher weiterer Publikationen auf dem Gebiet der Balkanphilologie. Philippide kritisiert Weigands Arbeiten zum Rumänischen in polemischer Form: *Un specialist român la Lipsca* (Iași, 1909); Weigands *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache* (Leipzig, 1903) war für Philippide eine *gramatică românească „poreclită“* ‚Scherz von einer rumänischen Grammatik‘. Weiter schmerzt Philippide vor allem, dass Weigand „auf unserer Sprache herumreitet/ *ne stâlcește limba* und unseren Volksnamen verändern und uns statt *Români* zu *Rumâni* taufen möchte“ (1909: 38) – eine längst überholte Diskussion um die Variante *u* im dt. Ethnonym *rumänisch*, hier noch zu einer politischen Diskriminierung stilisiert. Unser Freund Dumistrăcel nennt diese Polemik Philippides zu Recht eine *Hypostase* im Sinne einer unberechtigten Verdinglichung linguistischer Details, denen mit Blick auf die komplexe

* Universität Rostock, Deutschland (rudolf.windisch@yahoo.de).

Sprachgeschichte des Rumänischen keinerlei Relevanz zukommt. Möglicherweise entzündete sich Philippides Animosität auch an Weigands Kritik an einem der Schüler Philippides, nämlich Giorge Pascu. In einer ‚Retourkutsche‘ bezweifelt Philippide dafür Weigands Rumänisch-Kenntnisse: „Da musste noch ein Deutscher aus Leipzig kommen, der Rumänisch ‚kauderwelscht‘/ *baraguinează românește* – und mutwillig die Sprache unseres Creangă verändert, das wäre der Gipfel des Mutwillens“ (Dumistrăcel 2009: 29).

Gleichsam zum Abschluss der Kontroverse bestreitet Philippide auch den Wert der von Weigand herausgegebenen „Jahresberichte“, und global, die wissenschaftliche Qualifikation von 29 [*sic*] bei Weigand angefertigten Dissertationen; allerdings ist Philippide auch zu positiver Bewertung bereit, so im Fall der Arbeit von Weigands Schüler Arthur Byhan (1872–1942) über *Die Entwicklung von e vor Nasalen in den lateinischen Elementen des Rumänischen* (cf. Dumistrăcel 2009: 29) – oder gab hier die zeitgemäße historische Lautlehre, exemplifiziert an einem Einzelphänomen, gar an einem rumänischen, den Ausschlag für Philippides positive Bewertung? Dies hieße, dem Kritiker patriotische Voreingenommenheit zu unterstellen. Davor schien der große Linguist Philippide aber gefeit, denn seine Kritik in Richtung Leipziger Rumänisten macht auch nicht Halt vor dem *rumänischen* Studenten Sextil Pușcariu und dessen etymologischen Untersuchungen über die lateinischen Elemente im *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* (1870/1879) von Alexandru Cihac (1825–1887). Die spätere Rolle Pușcariu – dem zweifellos bedeutendsten Schüler Weigands – bei der Ausarbeitung einer neuen, methodisch stringenten und über Philippides *Originea* hinausgehenden rumänischen Sprachgeschichte, der *Limba română I, Privire generală* sowie sein *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I. Lateinisches Element* (1905/1975), die Gründung des *Muzeul Limbii Române* in Cluj/ Klausenburg sowie die Herausgabe der Zeitschrift „Dacoromania“ (1948 eingestellt; Bd. I, neu hrsg. 1994/1995, Cluj-Napoca), muss hier, bibliographisch, nicht nachgezeichnet werden.

Eine weitere *ipostaze* sieht Dumistrăcel (2009: 33/34) im Einsatz von Weigands rumänischem Dialektmaterial, das Philippide – in Auswahl – für seine *Originea II* wiederholt verwendet hatte; waren denn Weigands Dialektaufnahmen im LADS tatsächlich *răsuflate*/ ‚hingehaucht‘, wenn PHILIPPIDE sie selbst, in Teilen, noch eingesetzt hatte? Bei der Ausarbeitung des *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*, als Fortsetzer des *Atlas lingvistic român* (ALR I, II, 1938, 1942) nach 1945 erwies sich die negative Beurteilung Philippides als unmotiviert. Weigands Notierungen stellten sich bei späteren, von rumän. Dialektologen durchgeführten Neuaufnahmen, teilweise noch als zutreffend heraus.

Als *Redactor-șef* der Zeitschrift „Anuar de lingvistică și istorie literară“, gab Stelian Dumistrăcel, in Zusammenarbeit mit Luminița Botoșineanu, eine *Număr special, Donum Natalicum – Coșeriu 100* heraus (die mir Frau Botoșineanu – ihr gilt mein Dank! – geschickt hat). Der Titel von Stelians Anfangsbeitrag (p. 9–14)

stimmt den Leser, im Rückblick auf den Geehrten, unser aller großer Lehrer Coșeriu (27. Juli 1921, Mihăileni, Bălți – 4. September 2002, Tübingen), traurig ein: *A fost printre noi, am fost împreună...* Er war unter uns, wir waren zusammen. Dumistrăcel bezieht hier auch jene Menschen ein, etwa aus dem Bereich der historischen Moldova, die nach 1989 von dort weggegangen sind, im Gedenken an die Erfahrungen der Moldauer aus Iași, Suceava, Piatra Neamț oder auch aus Galați, wie auch jene aus Chișinău oder Bălți stammenden Rumäninnen und Rumänen, die ihre Geburtsorte oder ihre Arbeitsstätte verlassen haben, so z.B. die Kolleginnen Luminița Fassel, eine *ieșeancă*, jetzt in Deutschland, Cristina Bleortu, *suceveancă*, heute in der Schweiz tätig, oder wie Eugenia Bojoga, die *bălțeană*, Nichte von E. Coșeriu, in Cluj-Napoca tätig, etc. Unter den *ne-moldoveni*, die mit dem Geehrten irgendwann in Kontakt standen und über seine Arbeiten berichtet haben, erwähnt Dumistrăcel auch den „neamțul“ Rudolf WINDISCH, Coseriu-Schüler in Tübingen, mit akademischer Tätigkeit in Cluj-Napoca und Oradea in den Jahren 2003–2009. Ich, dieser *neamțul*, konnte in dieser Zeit, unterstützt von den dortigen rumänischen Kolleginnen und Kollegen, über meine Arbeit berichten, auch über die meiner Tübinger Kommilitonen und Kommilitoninnen aus jener Zeit bei unserem ‚Lehrer aus Rumänien‘. Coseriu hatte mich 1972 an der Universität Tübingen zum Dr. phil. promoviert und mir die Tätigkeit als DAAD-Lektor in Cluj/ Klausenburg, 1972–1974, empfohlen. Ich habe – wie es sich für einen *neamț* gehört – dem Lehrer gehorcht und meinen Dienst am 1. Nov. 1972, der *Ziua morților*, angetreten, *și am avut baftă*. War ich auf diesem langen Wege, *lung e drumul Clujului...*, nicht irgendwie ‚zuhaus‘ angekommen?

Schließlich darf ich die Lektüre der *Studii*, *Articole* oder die *Note* im DONUM NATALICUM, aus der Feder rumänisch-moldauischer Autorinnen und Autoren, allen Coseriu-Verehrer:innen zur gefälligen Lektüre empfehlen.

Den Hinweis auf den weiteren Beitrag von Dumistrăcel im „Anuar“ (T. LXI, 2021, p. 31–44): *Eugen Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului*, verdanke ich Luminița Fassel, die ihn bereits von Stelian erhalten hatte. Ich habe Luminița und ihren Mann, Horst Fassel, ebenso wie St. Dumistrăcel, Eugen Munteanu, Adrian Poruciuc, Alexandru Zub und weitere Kollegen in Iași bei Gesprächen über Forschungsprojekte zwischen der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg (Rektor Volker SCHUPP) und der Universitatea „Al. I. Cuza“ Iași (Profres. Mihai Todosia, Viorel Barbu, Vasile Arvinte u.a.) kennengelernt. Diese Treffen fanden zwischen 1975–1985, wechselseitig, in Iași und in Freiburg statt. Beraten wurde in Iași zunächst über eine Edition der *BIBLIA de la București 1688* (MLD/ Monumenta Linguae Dacoromanorum; Windisch 2018) unter Leitung von Paul Miron, Freiburg. An weitere geplante Projekte erinnere ich mich nicht mehr.

Offensichtlich hatte Luminița Fassel unmittelbar nach dem 18. März 2022 von Stelians Tod erfahren, so dass ihr persönlich-freundschaftlich gehaltener Beitrag „Stelian Dumistrăcel în permanent dialog“ schon bald in der „Limba Română“ erscheinen konnte (Fassel 2022, mit einem charmanten Foto von

Luminița und Stelian, etwa von 2003/2004). Hier erinnert sie in einem persönlich gefassten Bericht über ihre langjährige Arbeit in Iași als Linguistin unter Leitung ihres damaligen Lehrers Dumistrăcel, den sie nicht nur wegen seiner akademisch-professionellen Unterstützung lobt, sondern auch aufgrund seiner menschlichen Zuwendung im Dienst, vor allem in den Jahren bis 1989. Dasselbe Lob teilt sie auch dem von ihr genannten Jassyer Prof. Dan Mănuță aus. Verf. darf diese kollegial-freundschaftliche Zuwendung für sich selbst in Anspruch nehmen: so händigte mir Prof. Mănuță während eines Treffens zur *La ediția a XII-a a zilelor Revistei* („Convorbiri literare“, 1867) in Iași, 9–11 Mai 2008, einen Preis aus: *Premiul pentru Excelență în relațiile culturale româno-germane* aus.

Nochmals zu Luminița, die in ihrem Nachruf auch an Stelians *întrebările și promisiunile începutului* erinnert. Stelian hatte diesen Aufsatz bereits 1991/1992 als Bericht über die beiden ersten Aufsätze Coserius, noch Student an der Universität Iași, veröffentlicht: E. Coseriu, *Material lingvistic basarabean* („Arhiva“, nr. 1–2, 1940) und *Limbă și folklor din Basarabia* („Revista critică“, nr. 2–3, 1940) (Dumistrăcel 1992). Wie von beiden Titeln her ableitbar ist, und von Coseriu selbst vermerkt, habe er sein Wortmaterial ‚zum größten Teil in der Gemeinde Mihăileni, Bezirk Bălți – also seinem Geburtsort – gesammelt‘ (cf. Dumistrăcel 2021: 35). Wie Luminița weiter vermerkt, hatte Coseriu Stelians Aufsatz *întrebările* im Jahr 1992 gelesen und bedauert, dass er ‚leider auf Rumänisch geschrieben sei‘ (*din păcate e scris în română*). Er hätte sich eine deutsche Übersetzung gewünscht! Für Luminița bedeutete dieser Wunsch Coserius eine Auszeichnung des Linguisten Stelian Dumistrăcel – nur darf ein Ex-Coseriu-Schüler fragen, ob heutige (deutsche) Romanisten und Romanistinnen überhaupt noch ein Interesse an Coserius Arbeiten zeigen würden? Könnte also die Übersetzung von Dumistrăcels Kommentar zu Coserius frühen Arbeiten heute noch Beachtung finden? Vermutlich würde ein am Moldauischen interessierter Romanist/ Rumänist oder Dialektologe dann den Атласул Лингвистик Молдовенеск (ALM) – soweit in Deutschland zugänglich – konsultieren. Über diesen Атласул und eine – mögliche – dialektgeographische Neubearbeitung des Moldauischen würde man sich am besten im Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL) informieren (Winkelmann, Lausberg 2001: 1015/6). Nicht zu vergessen wären in diesem Zusammenhang auch die kompetenten Beiträge von Eugenia Bojoga zum Moldauischen, wie zuletzt im „Anuar“, t. LXI, *Limba română din Moldova și problemele ei...* (Bojoga 2021: 193–211)¹. Hier verteidigt sie die Zugehörigkeit des Moldauischen zum Rumänischen, ganz im Sinne Coserius, der – laut Stelian (Dumistrăcel 2021: 33) – eine „...mișcarea politică și începuturile renașterii culturii naționale în Moldova dintre Prut și Nistru...“/ eine politische Bewegung und die Anfänge der Neugeburt der nationalen Kultur in der Moldau zwischen Pruth und Nistru ersehne. Handelte es hierbei doch um die Muttersprache

¹ Cf. *Limba română – „între paranteze“? Despre statul actual al limbii române din Republica Moldova*, Chișinău, Editura Arc, 2013.

des Tübinger Professors, der uns Studenten, in kleinem Kreis, einmal ‚aufklärte‘: „nu sunt din România, vin din Basarabia!“.

Fazit: Für die Mehrzahl der Romanisten dürfte Rumänisch heute seltener zu der von ihnen angestrebten (‚westromanischen‘) Fremdsprachenkompetenz Französisch, Spanisch, Italienisch oder Portugiesisch zählen! Ohnehin galt unser Interesse zu Beginn von Coserius Lehrtigkeit in Bonn (1961–1963) und dann in Tübingen (1963–1991) bevorzugt seinen Arbeiten, die er in Montevideo/ Uruguay, bereits geschrieben hatte und deren (spanische) Titel uns ein weites, bisher unbekanntes linguistisches Arbeitsfeld erahnen ließen, bevor wir dann, je nach Sprachkenntnis, die Originale einsehen konnten, bzw. bis es deren erste Übersetzungen gab, so z.B. die *Sincronía, diacronía e historia* (1958, Madrid 1973), oder zur *Teoría del lenguaje y lingüística general* (1962, Madrid 1973); auch wurde uns bald *Das sogenannte „Vulgärlatein“ und die ersten Differenzierungen in der Romania* bekannt². Sollte also doch einer der frühen Tübinger Coseriu-Schüler, etwa Rudolf Windisch, Stelian Dumistrăcel zitierten Beitrag zu Coseriu, in Erinnerung an beide, leider nicht mehr unter uns weilende Koryphäen der Linguistik/ Romanistik, doch noch übersetzen?

Ende 2021 erschien in Tübingen eine Festschrift für Rudolf Windisch, *Geschichte der romanischen Länder, Innerromanischer und deutsch romanischer Sprachvergleich, Mit besondere Berücksichtigung der Dacoromania*³. Beiträge haben Kolleginnen und Kollegen auch aus Rumänien geliefert, z.B. Eugenia Bojoga, Adrian Chircu, Luminița Fassel, Ana-Maria Gînsac & Mădălina Ungureanu, Dinu Moscal, Cristinel Munteanu, Wolfgang Dahmen / Eugen Munteanu (Iași), aus Deutschland Winfried Busse / Gabriele Beck-Busse, Hans-Martin Gauger, Thorsten Greiner, Thede Kahl, Thomas Krefeld und Peter Mario Kreuter. Stelian Dumistrăcel war wohl nicht eingeladen worden, war aber von Luminița über das Erscheinen des Bandes informiert worden. Sie übermittelte mir Stelians Bitte, ihm ein Exemplar an seine Privat-Adresse nach București zu schicken, was ich umgehend tat. In einer Mail vom 8. Januar 2022 schlug er mir vor, im nächsten Band der „Limba Română“ (Chișinău) einen Beitrag zur Festschrift unter dem Titel *Restitutio!* zu schreiben und bat mich um ein Foto der Gruppe von Kolleginnen und Kollegen vor dem *Liceul Eugeniu Coșeriu* in Bălți; wir hatten alle an dem von Prof. Eugen Munteanu, Universität Iași, und Rektor Prof. Popa, Universität Bălți, organisierten *Colocviul Internațional Eugeniu Coșeriu – 90 ani de la naștere (27–29 iulie 2011)* teilgenommen. In seiner letzten Mail vom 22. Januar 2022 bestätigte mir Stelian den Erhalt dieses Fotos (cf. Foto im Anhang). Wir beide waren – im Kreis aller Freunde und Kollegen – auf dem Foto bestens zu erkennen. Stelians letzter Gruß an mich: „Cu bine, o zi bună, cu sănătate și curaj! Stelian“.

² Unveröffentlichtes span. Manuskript, Montevideo 1954; dt. Übertragung Wulf Oesterreicher / Hansbert Bertsch; Tübingen 2008.

³ Jörn Albrecht, Gunter Narr (Hrsg.), Narr Francke Attempto Verlag GmbH, ISBN 978-3-8233-9523-2 PDF.

Mit den ersten neun Beiträgen in der „Limba Română“⁴, so z.B. von Herrn Prof. Alexandru Bantoș, der mir den Band geschickt hat, wurde ein erster ‚Gedenkstein‘ von Seiten der rumänischen Kolleginnen und Kollegen für ihn gelegt. Weitere dürften folgen, vielleicht auch aus Tübingen, wo Stelian als DAAD-Stipendiat 1975 Vorlesungen Coserius hörte und mit ihm über dessen *La geografă lingvistică* und eine mögliche Übertragung sozio- und psycholinguistischer Gegebenheiten auf das Rumänische diskutierte. Wieweit ließe sich diese Sicht mit Blick auf die östlich der Karpaten verschwundenen Dörfer als Beitrag zur Rettung der Tradition eines „modelului cultural“ auch auf das Dacoromänische übertragen? Weiter erwähnt Stelian Coserius „großes Interesse an einer politischen Bewegung und die Anfänge einer national-kulturellen Renaissance in der Moldau zwischen Pruth und Nistru“/ ...marele interes... pentru mișcarea politică și pentru începuturile renașterii culturii naționale în Moldova dintre Prut și Nistru (cf. „Anuar“, t. LXI, 2021, p. 33). Sprach das nicht für eine Rückbesinnung des ‚Rumänen‘ Coseriu auf seine moldauische Heimat, ein allzu menschliches Gefühl der Verbundenheit, das der Lehrer uns gegenüber aber nicht zum Ausdruck brachte?

Ich darf Stelians Gruß an Coseriu aus dem DONUM NATALICUM („Anuar“, 2021, p. 9–14) hier an ihn selbst zurücksenden: „*A fost printre noi, am fost împreună...*“.

BIBLIOGRAPHIE

- ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea II, *Lexiconul corpului omenesc. Familia*, Кишинэу/Chișinău, (1968–) 1973 (Co-Edit. Vasile Melnik).
- Bojoga 2021 = Eugenia Bojoga, *Limba română din Moldova și problemele ei. Reflecțiile „reci“ pe o temă „fierbinte“ ale lui Eugeniu Coșeriu*, in „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. LXI, p. 193–211.
- Dumistrăcel 1992/2021 = Stelian Dumistrăcel, *Eugeniu Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului*, in „Revista de lingvistică și știință literară“, Chișinău, nr. 5, 53–63; „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. LXI, p. 31–44.
- Dumistrăcel 2009 = Stelian Dumistrăcel, *Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*, in „Philologica Jassyensia“, V, 1 (9), 27–42.
- Fassel 2022 = Luminița Fassel, *Stelian Dumistrăcel în permanent dialog*, in „Limba Română“, Chișinău, anul XXXII, nr. 3–4.
- LADS = *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*, Leipzig, Barth, 1908.
- Windisch 2017 = Rudolf Windisch, *Alexandru Philippide, Originea Românilor I/II, Iași, 1923–1927 – ein Monument der rumänischen Sprachgeschichtsschreibung*, in Astrid Lohöfer, Kirsten Süselbeck (Hrsg.), *Streifzüge durch die Romania, Festschrift für Gabriele Beck-Busse zum 60. Geburtstag*, Stuttgart, ibidem-Verlag, 115–148.

⁴ „Limba Română“ (Chișinău), nr. 3–4, anul XXXII, 2022, *In memoriam Stelian Dumistrăcel* (www.limbaromana.md)

- Windisch 2018 = Rudolf Windisch, Rez. zu: *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, Pars XVII (2015): *Osee, Ioel, Amos, Abdias, Ionas, Michaea*; Pars XX (2014): *Sapientia, Ecclesiasticus, Susanna De Belo Sive Dracone Babylonico*; Pars XXI (2015): *Machabaeorum I, Machabaeorum II, Machabaeorum III*; in „Revue de Linguistique Romane“, N^{oes} 327–328, juillet-décembre, tome 82, 551–565.
- Winkelmann, Lausberg 2001 = Otto Winkelmann, Uta Lausberg, *Romanische Sprachatlanten*, in Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, 1, 2: *Methodologie (Sprache in der Gesellschaft/ Sprache und Klassifikation/ Datensammlung und -verarbeitung)*, Tübingen, Niemeyer, 1004–1068, hier S. 1015/6: *Bessarabien, Nordbukowina und Transnistrien*.

**IN MEMORY OF STELIAN DUMISTRĂCEL
(19.8.1937 – 18.3.2022)**

ABSTRACT

Stelian Dumistrăcel was a professor at the “Al. I. Cuza” University, Iași, Romania and also worked at the Institute of Romanian Philology “A. Philippide”, Iași, Romania, being interested in dialectology, sociolinguistics, psycholinguistics and ethnoinguistics, cultural anthropology, pragmalinguistics, lexicology, lexicography, journalism and Romance philology. I met him several times in the circle of Romanian colleagues in Iași. We exchanged experiences through our joint teacher Eugenio Coseriu, Tübingen. Together with Ms. Botoșineanu (Iași), Stelian Dumistrăcel had published a *Donum Natalicum* on the 100th anniversary of Coseriu’s birth (Sept. 4, 2002) as chief editor of the journal “Anuar de lingvistică și istorie literară” (t. LXI, Bucharest, 2021). A sad hint: *A fost printre noi, am fost împreună* (He was among us, we were together). Stelian Dumistrăcel wanted to write for me a *Restituto* in memory of our friendship, as he had already done for Coseriu, with a photo of all the colleagues who gathered in front of Coseriu’s Lyceum in Bălți/Moldova in July 2011 for Coseriu’s 90th birthday. He did not come to fulfill this work; he left us on March 18, 2022. In my post, I preserved the memory of him with the same emotion he had already felt for Coseriu: *He was among us, we were together!*

Keywords: *Stelian Dumistrăcel, “Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), Donum Natalicum – Coșeriu 100, “Limba Română” (Chișinău), Eugeniu Coșeriu.*

**RARITĂȚI LEXICALE ÎN *HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII*
(MS. 3517, CCA 1658–1661) – ANALIZĂ ÎN VEDEREA LUCRULUI
LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE ȘI LA DICȚIONARUL
ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*
REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE
(LITERA C, *capăt* – *chizășie*)**

MIOARA DRAGOMIR*

Lexemele cu litera C pe care le-am extras din *Hronograf den începutul lumii*, ms. 3517 pentru analiză, sunt în număr de aproximativ 300, astfel că lista este mai lungă decât a lexemelor analizate la literele A¹ (130 de lexeme) și B² (108 de lexeme), luate în ansamblu. Datorită faptului că materialul se întinde pe multe pagini, pentru publicare, am împărțit lista în mai multe părți. Astfel, în lucrarea de față prezentăm 103 lexeme³: *capăt*, *capigiu*, *capiște*, *carătă*, *gardinal* (variantă de la *cardinal*), *care*, *careleși*, *carne*, *carte*, *casă*, *catadisă*, *catapetasmă* (variantă de la *catapeteasmă*), *cataroi*, *catargă*, *catastiv* (variantă pentru *catastif*), *catavasie*, *catâr*, *catran*, *cazanie*, *cădea*, *cădelniță*, *căftan*, *căi*, *căitură*, *călare*, *călămară*, *călăreaște*, *călăreț*, *călărie*, *călărime*, *călător*, *călători*, *călătorie*, *călca*, *călcător*, *căldare*, *căldărar(iu)*, *căldărărie*, *călugăraș*, *călugări*, *călugăriță*, *cămară*, *cămăraș*, *cămilă*, *cănaș*, *căpătâi*, *căpetenie*, *căpitan*, *căptușit*, *cărăiman*, *cărămidă*, *cărtular* (variantă de la *cărturar*), *căsaș*, *căsca*, *cășcioară*, *cătinel*, *cătră*, *căuta*, *căzâlbaș*, *căzni*, *căznitor*, *ceaea*, *ceas*, *ceasornic*, *ceată*, *ceață*, *ceauș*, *cenușă*, *cerb*, *cerca*, *cercare*, *cercăta*, *cerceta*, *cerchez*, *cerere*, *țărămonie/țărmonie/țirimonie* (variante de la *ceremonie*), *ceresc*, *cetaș*, *cetățean*, *cetenie*, *chentină*, *chervăsărie*, *chesar(i)* (variantă de la *cezar*), *chică*, *chiclop* (variantă de la *ciclop*), *chil*, *chilie*, *chin*, *chinui*,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, Iași, România (mioaradragomir_2006@yahoo.com).

¹ Prima parte a lucrării de față, vezi Dragomir 2020.

² Partea referitoare la litera B, vezi Dragomir 2022a.

³ Termenii sunt ordonați alfabetic, dar cuvintele din aceeași familie lexicală au fost analizate după termenul din care sunt derivate (ex.: *căldare*, *căldărar(iu)*, *căldărărie*) și urmează ordinea alfabetică în interiorul aceleiași familii lexicale (ex. *călugăraș*, *călugări*, *călugăriță*; *cămară*, *cămăraș*). De asemenea, acolo unde varianta lexicală a unui cuvânt începe cu altă literă, ea urmează în șirul unde ar fi fost cuvântul-titlu, iar acesta este precizat (ex. *gardinal*, variantă de la *cardinal*; *țărmonie*, *țirimonie*, variante de la *ceremonie*).

chinson, chion, chiot, chip, chiparis (variantă de la *chiparos*), *chirie, chișită, chit, chiti, chitit, chiuhăilan, chiui, chivot, chizășie*.

O parte dintre acestea au fost descrise în cartea noastră despre lexicul *Hronografului* (Dragomir 2017), în capitolele despre cuvintele de diferite origini, despre derivare sau în legătură cu alte chestiuni privitoare la lexic, dar fără o raportare la situația lexicografică din DA și DELR⁴ pe care o realizăm aici, reluând și informațiile precizate în carte și, uneori, lărgindu-le. Pentru o seamă de cuvinte am prezentat și alte atestări din epocă, din fișierul propriu, realizat de-a lungul timpului, pentru diverse studii.

Aceste lexeme au fost selectate din textul *Hronografului* pe aceleași considerente precizate la analiza cuvintelor care încep cu literele *A* și *B* și la prima parte din litera *C*⁵ și vor putea fi utilizate în redactarea la cele două dicționare academice, mai cu seamă că *Dicționarul limbii române* este în lucru, la ediția a doua: actualmente literele *A* și *B* se lucrează la Departamentul de lexicografie și etimologie de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, iar litera *C* se redactează la Departamentul de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași.

căpăt s.n. – „singular nou, refăcut din *capete*, plur. lui *cap*”, cf. DA (s.v.). În *Hronograf* apare o utilizare pentru care nu este clar sensul. În K (p. 319), nu se află un cuvânt echivalent, iar sensul este cu atât mai greu de înțeles cu cât cuvântul face parte dintr-o glosă. Probabil că, având o documentare mai bogată, redactorul acestui cuvânt va putea defini sensul și va găsi citatului din *Hronograf* locul potrivit în schema lexicografică: *Ț-am trimis datorii mea, cu ce îți sântu, toată, adecă capeteli, și iată că Ț-am trimis și dobânda și priimește și foarte-ț mulțămăscu de bini* f. 336^v.

capigiu s.m. < tc. *kapuğy*, cf. DA (s.v.); tc. *kapuci, kapıcı*, cf. DELR (s.v. *capugiu*); tc. *kapıcı*, (înv.) *kapuğu, kapuğı, kapuçi*, cf. SUCIU, D. Cu sensul „portar al seraiului; căpitanul lor (însoțit de capigii) era trimis în Țările Române în caz de mazilire a domnului sau la inaugurarea unei domnii noi”, cuvântul este atestat în LET. I (M. COSTIN⁶) (DA s.v.). Cuvântul se întâlnește și la URECHE, L. 165⁷, iar în sintagma *capigi-bașa*, este folost în R. GR. 12, 61⁸ și în CR. ANON. 277, 298⁹. În DELR (s.v. *capugiu*), prima atestare este din anul 1640. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celei din DA: *Acel om s-au fost turcit și l-au fost pus capigiu* f. 520^r.

⁴ Siglele menționate din DA și DLR pot fi consultate în *Bibliografia* dicționarului.

⁵ Pentru prima parte a lucrării care se referă la cuvintele cu litera *C* vezi Dragomir 2022b.

⁶ Pentru siglele din *Dicționarul limbii române* (seria veche), vezi *Bibliografia* din DA.

⁷ La URECHE, L. 165, cuvântul se află în contextul: „L-au tâmpinat *capigii* împărătești, viind ca să-l ia din scaun și să-l ducă la împărăție”.

⁸ În R. GR. 12, cuvântul se află în pasajul: „Era un *capigi-bașa* împărătesc anume Ahmet-aga, care mai nainte venise cu trebi la domnul”.

⁹ În CR. ANON. 277, cuvântul apare în pasajul: „Să ia un *capigi-bașa* al împăratului și un balgi-baș al hanului și pă alți turci”.

căpiște s.f. < paleosl. *kapište*, cf. DA. Cu sensul „templu (sau altar) păgânesc”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., VARLAAM, C., BIBLIA (1688), LET. I, CANTEMIR, IST., MINEIUL (1776). În DELR prima atestare este din anul 1620. În *Hronograf* se află mai multe atestări înainte de BIBLIA (1688): *În cetatea Troadei era o căpiște ce să chema a lui Apolon dumnădzău* f. 142^v; *Sveata besearecă aceasta și lăcașul lui Dumnădzău să feace căpiște și mecit ismailteanilor* f. 478^v, cf. f. 303^r, f. 574^r, f. 576^r, f. 580^v.

carătă s.f. < rus. *kapera* (< it. *caretta*), cf. DA. Cu sensul „trăsură elegantă cu patru roți, închisă (cu coș, cu uși și cu geamuri)”, *carătă* este atestat în NEAGOE, ÎNV., DOSOFTEI, V.S.¹⁰, LET. I, LET. II (DA s.v.). În DELR, prima atestare este din anul 1634. Termenul se află și în cronograful tradus de Dosoftei, *Novă adunare de istorii...*¹¹, în BIBLIA 1688 și în NECULCE, L.² 16¹². Referitor la acest cuvânt, V. Arvinte precizează: „Prezența cuvântului *carătă* în HERODOT, I. (p. 349, 359, 460)¹³ constituie un indiciu că termenul îi era cunoscut lui Nicolae Milescu, care l-a folosit și în traducerea *Bibliei*, păstrată în ms. 45 și tipărită în BB”¹⁴. Acest cuvânt apare și în R. GR. 102, 131, 132, 139, 193¹⁵. În *Hronograf* se întâlnesc atestări dintre cele mai timpurii: *Avea Solomon 700 de carâte, tot ferecate cu aur și cu argint și împlute cu pietri scumpe și avea 2 mii de cai învățați de treaba carătelor* f. 76^r; *Făcusă acestu împărat o carătă scumpă, tot cu aur, și ședea într-însă el și cu boierii lui* f. 120^v; *Ș-au fostu avându împăratul făcute carâte cu cafasuri mari și largi, de-au fostu făcute ca o cușcă ș-au fostu ședzându împărăteasa și cu featele când au fostu ieșind la primblare* f. 226^v; cf. f. 121^r, f. 235^v, f. 293^v, f. 380^v, f. 454^r ș.a.

gardinal, variantă de la *cardinal*, s.m. < ngr. καρδινάλεος K (417), în *Hronograf* este un împrumut contextual; DA indică etimologia lat. *cardinālis*, -e. Acesta este unul dintre cuvintele cu etimologie latino-romană intrat în limba română prin intermediul traducerilor grecești. Cu sensul „fiecare din cei 70 de prelați catolici (episcopi, preoți, diaconi) care alcătuiesc «sacru colegiu» care alege pe papa și dintre care se alege papa și care sunt miniștri și consilieri ai săi”, cuvântul este atestat în LET. I (URECHE) (DA s.v. *cardinal*). În epocă, am întâlnit termenul și în N. COSTIN, L.¹⁶, cu forma *cardinal*, dar și *gardinal*. În *Hronograf* cuvântul are numai forma *gardinal*, care se poate datora pronunției din grecește a ocluzivei *c* după nazala *n*: τῶν (τῶν) καρδινάλεων. *Hronograful* oferă câteva dintre primele atestări, de la jumătatea secolului al XVII-lea: *Scrisă papa carte*

¹⁰ Vezi și Manea 2006: 69, 301.

¹¹ În *Novă adunare de istorii...*, cuvântul se întâlnește în pasajul: „Iară împărăteasa, primblându-să cu carăta, zări vie săracii rodită” f. 156^r.

¹² În NECULCE, L.² 16, cuvântul se află în pasajul: „Au triimis boierii și mitropolitul haine scumpe domnești și carătă domnească cu slujitori”.

¹³ Autorul face referire la ediția realizată de L. Onu (HERODOT, I.).

¹⁴ Vezi V. Arvinte, *Studiu lingvistic*, în MLD IV Num.: 21.

¹⁵ În R. GR. 102, cuvântul apare în pasajul: „Pogorându-să din carătă, l-au suit coconii până sus în case”.

¹⁶ În N. COSTIN, L. se întâlnește în pasaje: „Zbigneu Oslenschi, moșul lui Zbigneu, ci-au fostu pe urmă și episcop Crăcăului și cardinal” (p. 76); „Fost-au la acel săbor Hristofor papa cu gardinalii săi” (p. 85).

cătră împăratul, can de la toț **gardinalii** și sănatorii și împomcișară pre împăratul cu cuvântul f. 344^r; Nu numai papa au dat vasă pre mare și cheltuială pentru venirea aceasta a împăratului, ce încă și **gardinalii** au dat f. 467^v; Au rămas la papa la Râm și-i feace papa **gardinali** f. 468^v, cf. f. 344^v, f. 457^v.

căre pron. – lat. *qualis*, -em, cf. DA. Cu valoare de pronume nehotărât și sensul „fiecare”, este atestat în VARLAAM, C. În textul nostru sunt prezente o seamă de atestări ale pronumelui cu această valoare, atât la singular, cu sau fără articol, cât și la plural: *I-au spus și de oamenii cei vechi dentâiu, carele cum au fostu* f. 31^r; *Vădzu pre împăratul Ioas ședzându în scaun și pre toț boiërii, carele unde-i era locul* f. 90^v; *Le deade învățătură să să ducă care pre la locurile lor* f. 439^v; *Cându va fi în dzeace dzâle a lunii, să iei oi, carii după casă-și părințască, adecă după gloată ce avea* f. 538^v ș.a.

căreleși, variantă de la *căreși*, pron. < *care* + -și, cf. DA. Cu valoare de pronume nehotărât și sensul „fiecare”, termenul este înregistrat la MOXA, C., VARLAAM, C., DOSOFTEI, PS. și V.S., PSALTIRE (1680), BIBLIA (1688), LET. I. *Hronograful* oferă o atestare înainte de Dosoftei: *Pre după ce să va înnoi lumea și vor învia morțai, să vor giudeca la giudețul cel fără fățarie și fără mită și careleș după deala sa sau după bune fapte ș-or lua [...] răspunsul și vor merge carele unde-ș va fi gătit* f. 595^r.

cârne s.f. – lat. *caro*, *carnem*, cf. DA. **1.** Cu sensul „mușchii corpului omului sau al animalelor vii sau moarte [...] spre deosebire de oase, zgârciuri, vine, piele, păr”, cuvântul este atestat într-o traducere a lui Coresi, ap. GCR I. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500. *Hronograful* oferă noi atestări: *Au învisat îmmă-sa cum s-au pogorât de sus un hultur ș-au apucat o bucată de carne den plămânele mâne-sa ș-au zburat cu dânsa* f. 149^r; *Și cum o au dezvălitu, minunea mare, au aflatu cum are hi fostu carne den trup de om* f. 235^r; **2.** Cu sensul specializat „carne (1) (de mamifere și păsări), întrebuințată ca aliment (crudă, gătită, friptă, fiartă, tocată, afumată, sărată etc.)”, cuvântul este atestat în LET. III și în anul 1776. În *Hronograf* se află atestări mai timpurii: *Acesta împăratu era obrezuit, adecă tăiatu ca jidovii, și nu vrea să mănânce carne de mascur* f. 167^r; *Oamenii și cu slujitori amestecaș trasără trupul cel spurcat a Focăi pren mijlocul trăgului, pre unde era mesărnițăli de să vindea carnea dobitoacelor* f. 297^r; *Iară lăsarea // f. 278^r săcului de carne, au făcutu-l în feurar, în 4 dzili; Veniia pren trăgul ce să vindea bucatele și negoățale și cerca cum să vinde pâinea, carnea și toate fealiurile de bucate* f. 382^v, cf. f. 215^r ș.a. Cuvântul este utilizat într-un context și cu o variantă veche de plural a substantivului: *Să mănânce cârnile acealea într-acea noapte friptă pre focu și adzâme cu jlăteaniță (= verdeață)* f. 538^v.

cărte s.f. – lat. *charta*, -am, cf. DA. **1.** Cu sensul „scrisoare, epistolă”, cuvântul apare în mai multe texte vechi: COD. VOR., CORESI, E., ANON. CAR., N. TESTAMENT (1648), BIBLIA (1688), URECHE, LET., PRAV. MOLD., N. COSTIN, LET. II, cronică lui NECULCE. În DELR o primă atestare a cuvântului este din anul 1500. În *Hronograf*, termenul cu acest sens se află în contextul: *Pe după aceasta au scris împăratul Vasălie carte la Foca Rrăul și-i dzăsă așea* f. 441^v; **2.** Cu sensul „ordin (domnesc) în scris”, cuvântul este utilizat în *Hronograf* în contextele: *Nu trebuie să trimiți așea, cu poronca, numai să-l aducă hiecum,*

ce trebuiște să trimiți măriia ta scrisoare cu rugămintă, căce că un omu urgisitu nu poate veni de unde ieste fără **carte** împărătească f. 254^r; Purceasă cu **cartea** sluga aceia și o deade acelui [...] călugăr f. 371^r; 3. Cu sensul „arta de a citi și scrie, învățatură, studiu, știință, instrucție, erudiție, cultură”, cuvântul este atestat în DA în COD. VOR., într-un document din secolul al XVI-lea, N. TESTAMENT (1648), BIBLIA (1688), M. COSTIN, LET. I, N. COSTIN, LET. II, în cronica lui Neculce, MINEIUL (1776). Hronograful oferă alte atestări, înainte de BIBLIA (1688): Iară școala unde învăța // f. 286^v copilul jidovului **carte** era aproape de beseareca creștinească cea mare, adecă de patriarhie, unde învăța și copii de creștin **carte**; Deaderă știre împărăfții, cum ieste om rrău și fără ispravă și nu știe **carte** nemică f. 521^r; Era omu bun foarte și vasu dumnădzăescu, iară prostu de răspunsuri și moale den fire și puțanu den **carte**, iară mare și multu la credință f. 536^v; 4. În Hronograf, termenul are și sensul „alfabet”: Să scriia slove de **carte** în stâlpu, cu numele cutăruia împărat f. 431^r; 5. Cu sensul „scrierea (de conținut literar, științific, didactic etc.) unui autor, apărută în formă de carte”, cuvântul este atestat în CORESI, E., NECULCE, LET. II, CHEIA ÎNȚELESULUI. Hronograful oferă o nouă atestare: Șii adusă ră scaun împărătescu de ședzu împăratul lângă cămara, adecă vistieria Patriarhiei, și să luă în voroavă cu patriarhul. Și den voroavă începură a grăi, și den **carte** f. 482^v; 6. Cu sensul „un număr mai mare de foi, broșate sau legate la un loc, cuprinzând un manuscris sau (azi, de obicei) o carte tipărită”, cf. DA, cuvântul este înregistrat în CORESI, E. În Hronograf se găsește o atestare rară: Nu mai am **cărți** și vreame să-ț mai povestescu îndelungat, omule f. 563^v.

casă s.f. Sub sensul „clădire (mare) cu destinație special, publică sau particular”, sunt surprinse mai multe sintagme. În Hronograf apar sintagmele *casă de hrană de săraci* și *casă de odihnă de bătrâni*: Acesta împărat multe odihne și lucruri bune au făcut creștinilor [...]. Așijdirea și **casă** de hrană de săraci și alte **casă** de odihnă de bătrâni și de hrană și bonițe de mișei și de bolnavi f. 464^r.

cătađisă s.f. pl. (în manuscris, cuvântul este dublu accentuat) < ngr. κατόδυση „scufundare”, cf. DNR. Cuvântul nu este atestat în dicționare. În Hronograf este un grecism și are sensul „scufundare, afundare în apă”. Cuvântul este dublu accentuat: Avem învățatură... a botezarea pruncu cu trei **catadisă**, adecă de tri ori să-l udz preste tot într-apa botezului f. 565^r.

catapetăzmă s.f., variantă de la *catapeteásmă* < paleosl. *katapetazma* (< gr. καταπέτασμα), cf. DA. 1. Cu sensul „(În templul din Ierusalim) Vălul care despărțea partea numită Sfânta Sfințelor, unde se afla chivotul legii, toiagul lui Aron, și mana sa”, cuvântul apare în BIBLIA (1688). În DELR (s.v.) cuvântul este atestat în anul 1648. Hronograful ne oferă atestări mai timpurii decât cea din DA: Pre vreamea carea despuitoriul nostru Iisus Hristos și-au dat duhul pre cinstita cruci, atunce mormânturili s-au destupat și multe trupuri a svinți morți au învis, soarele s-au întunecat, **catapetazma** besearecii s-au despicat și cutremur în toată lumea s-au făcut f. 527^r; Dacă să răstigni Hristos pre cruce [...], vădzu diavolul minunele ce să feaceră atunce [...], că soare s-au întunecat, pământul s-au cutremurat, pietrile s-au despicat, **catapetazma** au crăpat de sus până gios f. 551^v; 2. Cu sensul „(astăzi, în biserica ortodoxă) despărțitura împodobită cu icoane dintre

altar și navă (nartex), tâmplă”, cf. DA, termenul este atestat în MARDARIE, L., MUSTE, LET. III, MINEIUL (1776). În *Hronograf* se află o atestare, înainte de MUSTE, LET. III: *Pe după ce luară venețeanii Țarigradul și împărăția [...], au luat și templul, ce să dzăce catapetazma besearecii, fiind făcut tot de argint lamură și poleit cu aur vărsat, minunat* f. 459^v.

catárgă s.f. < gr. κότεργον, trecut și la ruși, cf. DA. În DELR prima atestare este din 1646 și se specifică faptul că termenul a putut fi preluat și din neogreacă: ngr. κότεργον (< v. gr. κότεργον). Termenul există în PRAV. și PRAV. MUNT., M. COSTIN, LET. I, CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află câteva atestări înainte de cronică lui M. Costin: *Atâta caice, și șeici, și catarge era pre mare, câtu nu să mai vedea apa mării prentre Țarigrad și pentre Scutari* f. 255^r; *Gătară cătarga cea împărătească și o împodobiră frumos și o într-armară bini* f. 430^r; *Și era cu Mustafa pașea pre mare oști, cu alte vasă, trei sute de mii, fără oaste ce era în catarge și în doaă magune* f. 498^v, cf. f. 133^r, 321^v, f. 459^v, f. 575^v.

cataroi subst. < ngr. καταρροή, cf. DA. În K nu apare un text corespondent traducerii, ceea ce înseamnă că este posibil ca acest pasaj să aparțină traducătorului. Cu specificarea „învechit, astăzi numai dialectal, cu înțeles nedeslușit” și sensul „dambă, apoplexie, gută, moarte repede ca de trăsnet, boală de om sau de vite”, cuvântul este atestat în N. COSTIN, LET. II, NECULCE, LET. II (DA s.v.). În DELR prima atestare este din 1712. În textul nostru se află o atestare mai timpurie decât în ambele dicționare: *Alțai scoasă ră cuvânt cum l-au lovit cataroi den cap și acoperiră moartea împăratului* f. 313^r.

catastiv s.n., variantă pentru *catastif* < ngr. κατάστιχον, cf. DA. Cu sensul „(aproape ieșit din uz și înlocuit prin) registru, carte, catalog, caiet, listă, jurnal, condică (de socoteli), protocol”, cuvântul este înregistrat în mai multe documente și texte, cu diferite forme. În DELR, prima atestare este din anul 1588. *Hronograful* oferă atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Iosif s-au sculat să să ducă la moșia lui, la Iudea, ca să scrie în catastivul lui Irod de la Ierusalim* f. 151^v; *Deaderă poclonul împăratului // f. 491^r doaă mii de galbeni de aur, precum au fost dat valedaaoa pentru patriarhul Dionisăie. Că așea s-au găsat în catastivul tefterdariului, și i-au luat deplin; În dzăleli acestuia s-au făcut scrisoare întâiu în lume, de au scris pre toți oamenii den toată lumea în catastivul împărătescu* f. 578^v.

catavásie s.f. < paleosl. katavásije (< gr. κατάβασις), cf. DA. Cu sensul „irmosul care completează fiecare din cele nouă cântări ale canoanelor” (DA s.v. *catavasie*), termenul este înregistrat în MINEIUL (1776). În DELR prima atestare este din anul 1698. În *Hronograf* se află o atestare mai timpurie decât în ambele dicționare: *Acolea făcea și Casăia catavasăili velico săbor, ca o învățată de carte ce era* f. 425^v.

catâr s.m. < tc. katyr, cf. DA, tc. katır, cf. bg. katâr, scr. katura, magh. katâr, kater, cf. SUCIU, D. Cu sensul „animal produs din împerecherea unei iepe cu un măgar sau unei măgărițe cu un armăsar”, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., în anul 1692, în N. COSTIN, LET. A. I, ALEXANDRIA. În *Hronograf* se află atestări rare, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Mărgând mai înainte împăratul,*

petrecu o primejdie mare, atâta cât ș-au pierdut fără veaste caii, și cămilele, și **catârâi** f. 492^v; Și-ș lăsară corturili, și **catârâi**, și cămilele cu totul și den povodnicii împăratului rămasără f. 493^t; Ș-au <aflat> cărăimanii vreamea atunce de-i loviră pre pers [...] și le luară tot <du>iumul și toată dobânda ce luasă de la turci și de <la> dânși [...]: cai, cămile și **catâr**, cu bu<cate> și cu arme f. 501^v.

catrán, accentuat și **cátran**, subst. < tc. *katran*, intrat la noi și prin mijlocire slavă (bg. *катран*, sb. *katran*, rus. *катрану*, iar în Ardeal prin mijlocire ungurească, *katrány*, cf. DA, tc. *katran*, (înv.) *katiran*, *kītran*, cf. SUCIU, D. Cu sensul „gudron (din distilarea cărbunilor); p. ext. păcură groasă cu care se ung corăbiile, funiile de la corăbii etc. spre a nu se strica de apă; dohot, smoală”, cuvântul este atestat la N. COSTIN, LET. I și CANTEMIR, IST. (DA s.v. *catran*). În DELR prima atestare este din 1683. Prin urmare, în textul nostru întâlnim atestări mai timpurii decât în ambele dicționare: *Era aprinsă peștiia aceea de ardea cu foc de cătran*, și de iarbă pucioasă f. 102^t; *Iară oamenilor celor ce să afla la dânșii svinteli moști, le ungea capeteli cu cătran și cu untdelemn și le aprindea* f. 351^t; *Le trimisă Dumnădzău un vântu hierbinte pre mare, ca și cum ar hi suflând cu pară de foc, și li să înhierbâ[n]tară cătranul de la corabii și să topi* f. 410^t; *Și i-au hiert de vii corintheanii în niște căldări cu catran de corabii* f. 411^v, cf. f. 327^v, f. 342^v.

cazanie s. f. < v. sb. *kazanije* sau din pol. *kazanie*, cf. DA. Cu sensul „predică, omilie (citită dintr-o carte anume) etc.”, cuvântul este atestat în câteva documente și texte vechi. În DELR prima atestare este din 1635. În *Hronograf* se află mai multe atestări utile pentru redactare: *Acolo, într-aceaia besearecă, au // f. 189^v fostu spuindu Dumnădzău cazanii jidovilor; Când au fostu la svânta liturghie, după slujbă, s-au suitu arhiereul în amvon sus ș-au început cazanie frumoasă, cât n-au mai audzit ei alta ca aceia f. 253^t; Fiind patriarhul acesta dascal mare, și filosof, și cu lățame multă la cuvinte, făcea cazanii în toate dumineci f. 493^v; Domnul Hristos, când îmbla pre pământu și spunea cazanii pren școalele jidovești și făcea minuni, iară fiind om Svințiia Sa, mulți oameni să lăsa după însu ascultându-i cazaniile și prăvindu-i minunele* f. 552^v, cf. f. 226^t, f. 247^t, f. 590^t.

cădeá vb. II – lat. *cado*, cf. DA. Cuvântul este utilizat cu mai multe sensuri în *Hronograf*. 1. Cu sensul „p . e x t . A ajunge (printr-o întâmplare norocoasă, printr-o hotărâre neprevăzută etc.) la o situație sau într-un rang superior, a deveni, a se face”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. I, NECULCE, LET. II. În *Hronograf* am întâlnit o atestare mai timpurie: *Nici cutedza nime a să apropiia, până au cădzut la Râm un papă svântu și au mârșu acolo, la acel copaci, cu preoți mulți, și cu vlădice, și cu litii, și cu rugăminți spre Dumnădzău și i-au răsipit pre toți de acolo* f. 159^t; 2. Cu sensul „a se pleca la pământ înaintea lui Dumnezeu spre a i se închina sau în fața unui om spre a-i arăta supunere, spre a-i cere iertare ori ajutor; p . e x t . (învechit) a se închina (lui Dumnezeu), a ruga (pe cineva) cu stăruință (adesea complinit prin: în genunchi, la picioarele cuiva sau cu rugămintea)”, cuvântul este atestat în CUV. D. BĂTR., MOLITVELNIC 1633, URECHE, LET. I, DOSOFTEI, V.S., două documente din anii 1725 și 1757, N. COSTIN, LET. II. În *Hronograf* se află în contextele: *Năroadele creștinești den*

*Țarigrad, dacă audzără cuvinteli lor, // f. 305^v să mahniră rrău foarte și de la adâncul inemilor lor numai ce suspina și cădzură cu tofâi a să rugarea spre Domnul Dumnădzău Iisus Hristos și spre Preacurata și Născătoarea Sa Maică; Și cădzu la văru-său, la veziriul, să-i facă acea pohtă pre voie, să o ia și să-l cunune patriarhul f. 484^v; Iară mitropolitul Monemvasiia să pusă tare pentru patriarhul și cădzu la solul de la craiul de Franța și stătu solul tare și-l scoasă den chisoari pre chizășiia lui f. 520^r; 3. În construcțiile „despre sorți, cărți, bobi etc.”, cuvântul se află în PALIA, DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II. Hronograful prezintă o altă atestare, înainte de Dosoftei: *Feaceră sorț, pre cine va cădea, acela să fie împărat* f. 453^v; 4. Cu sensul „fig. (despre boli, necazuri, noroc neprevăzut, sentimente etc.) a fi lovit sau ajuns de..., a da de..., a-i veni, a se face; a-i prinde, a-i părea”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. II, MUSTE, LET. III. În Hronograf se află atestări anterioare: *Iar împăratului, pe după ce muri fiu-său, Constantin, i-au cădzut toată dragostea // f. 414^r pespre fiu-său, pre Leon, și împăratului, și și împărăteasăi, maică-sa; Cum o au vădzut, cum i-au cădzut la inemă dragă și i-au cădzut toată pohta și cugetul la dânsa f. 484^v; Vezârrii aceia carii era lăsați de sultan Murat să fie epitropi împărățâii fiu-său, lui sultan Mehmet, vădzând că nu-i ascultă împăratul de ce-l învăța și lucrurile ceale de apoi nu vor cădea buni, au și scris cătră sultan Murat bătrânul f. 469^r; 5. Cu sensul „a ajunge într-o situație rea, a da de un necaz, de o nenorocire, de o boală etc.”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, LET. II, DOSOFTEI, V.S., N. COSTIN, LET. I, MINEIUL 1776. Hronograful oferă o atestare anterioară celor din DA: *Și de la o vreamă cădzu în boala ce să cheamă dropica f. 449^v; 6. Cu sensul „a-i veni cuiva (ca parte din ceva), a i se cuveni după drept, a-i fi cu cale sau cu dreptate, a îndreptăți pe cineva; p. ext. a merita”, cuvântul se află atestat în CORESI, E., PRAV. MOLD., VARLAAM, C., DOSOFTEI, V.S. În Hronograf se află în contextele: *Iară împăratul Mihail, pentru scumpeata lui, mai mult au pierdut, că nu vru să-l dăruiască o dată măcar, precum i să cădea, să-l aibă prieten, ce-l feace vrăjmași f. 474^r; Nu i să cade ei împărăția, unii muieri și unii cerchează, fiind de altă limbă, ce lor să cade împărăția f. 362^r; Dzăsără să trimiță să aducă pre Ieremiia de la Rodos, să-l puie patriarhu, că lui să cade f. 521^v; 7. Cu sensul „a se cuveni cuiva, a-i șede (bine), a i se potrivi”, cuvântul se află la Coresi, în BIBLIA 1688, M. COSTIN, LET. I, N. COSTIN, LET. II, într-un document din anul 1762. Hronograful prezintă, de asemenea, o atestare: *Și l-au pus pre o cămilă și-l purta pren mijlocul Alexandriei cum nu să cădea f. 211^r; cf. f. 480^r.*****

cădelniță s.f. < sl. *kadilnica* (schimbat după suf. *-elniță*), cf. DA, cu sensul „vas de argint, aur sau alt metal, atârnat de lanțuri și în care se pun cărbuni aprinși și tămâie, cu care preotul aduce în cursul slujbei religioase jertfa de fum de tămâie, afumătoare, tămâietoare”, se află într-un document din anul 1588, în VARLAAM, C. și în câteva texte de după 1680. În DELR, prima atestare este din anul 1561. Hronograful prezintă o seamă de atestări pentru secolul al XVII-lea: *Văsminte multe au făcut, și evanghelii scumpe, tot cu aur învăscute, și chivote, și cădelnițe, și sfeășnice f. 257^r; Acolo i-au ieșit înainte Patriarhul Ignatie cu toți arhieriei și cu tot clirosul besearecii, cu evanghelii, și cu chivote, și cu cădelniță pren mâni*

f. 409^r, cf. f. 229^v, f. 268^r, f. 459^v. **căftán** s.n., variantă de la *caftán* < tc. *kaftan*, cf. DA (s.v. *caftan*), SUCIU, D. Cu sensul din *Hronograf* „manta orientală, albă, lungă și largă, împodobită cu fir de aur sau de mătase, pe care o purtau domnitorii și boierii români” (MDA s.v.; în DA se face trimitere la „cabaniță, feregea” și se ilustrează cu mai multe atestări din N. COSTIN, LET. II), cuvântul apare și în M. COSTIN, O., cf. *Glosarul*. În DELR prima atestare este din anul 1485. În *Hronograf*, întâlnim atestări anterioare celor din DA: *Adusără vășmânt împărătesc, adecă căftan, de-l îmbrăcară și-l întări să fie eparhu și patrichiu, adecă credincios curțai împărătești* f. 285^v; *I-au îmbrăcat pre toți cu căftani scumpe* f. 501^r; *Și-i trimisă împăratul căftan și buzdugan, să fie domnu și țărâi Sâriei cum ieste Misiriului* f. 512^v, cf. f. 481^v. În primul exemplu, cuvântul glosează o sintagmă, ceea ce indică faptul că traducătorul considera acest cuvânt de origine turcă destul de cunoscut pentru a clarifica sensul sintagmei *veșmânt împărătesc*.

căi vb. IV < paleosl. *kajati*, cf. DA. 1. Cu valoare tranzitivă și sensul „a compătimi, a plânge pe cineva”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., N. COSTIN, LET. În *Hronograf* se află alte atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Casa carea ai făcut întru numele mieu, voi u osăbi-o despre fața mea și cine va treace și o va vedea, tot o va căi* f. 75^r; *Iară a doa dzî, dacă să oblici, vorovii mult și o foarte căiia, în ce chip o scoasă de împărțâie, în sălă* f. 364^r; *Năroadeli Țarigradului o au căit toț și plângea după dânsa, aducându-ș aminte toț de cât bine și milă avuseasă toț den mânule ei și toț cu totul o pomeniia* f. 365^r; 2. Cu valoare reflexivă și sensul „a simți remușcări, a avea muștrări de cuget și părere de rău, a-i părea rău, a regreta o greșeală făcută, fiind în același timp hotărât de a nu o mai face în viitor”, cuvântul este atestat în vâteva texte vechi. *Hronograful* oferă două atestări: *Ș-au adus aminte de prietnecul său, de viteazul Velisarie, și plângea și să căiia ce au făcut, de l-au orbitu pre cuvintele boiêrilor zavistnici* f. 278^v; *Hadiha, muiêrea lui Mehmet, vădzându-l că să căzneasțe așea cu greu, să căiia ce-au făcut de l-au priimit să-i fie bărbat* f. 471^v.

căitură s.f. < *căi* + suf. -*tură*. Cuvântul nu este înregistrat în DA și nici în DELR. În *Hronograf* are sensul „căință, pocăire”: *Și măcar cât te vei căi și te vei amări, nemică nu vei mai folosi, precum să dzâce: căiturile de apoi întru nemică nu sânt* f. 605^r.

călăre, cu varianta *călări* adj., adv. – lat. *caballaris*, -em, cf. DA. Cu sensul „pe cal”, cuvântul este atestat la URECHE, LET. I, în LET. I, DOSOFTEI, PS. *Hronograful* oferă alte atestări, înainte de Dosoftei: *Persâi [...] trimisără oști multe, călări și pedestri* f. 301^v; *Făcea un chip de om iarăș de marmure cioplit, cum era chipul celui împărat, ori pedestru, ori călare* f. 431^r; *Turcii fură gata și călări, și pedestri și deaderă năvală mare la ruptura zidiului* f. 477^v; *Nemică nu putu faci, fiind locuri pietroasă, și munț, și stânci, și căi rreale tăiête cu ciocanul, de nu era de străbătut om pedestru, dară încă călări* f. 498^r.

călămără s. f., variantă de la *călimără* < ngr. *καλαμάρις* (în parte, prin mijlocire slavă: bg. *каламар*, *калимар*, sb. *каламар*, *каламара*, ucr. *kalamar*), cf. DA (s.v. *călimară*). Cu sensul „vas mic (de sticlă, porțelan, metal sau de lemn),

în care se ține cerneala”, cuvântul nu are atestări pentru epoca veche (DA s.v. *călimară*). În DELR prima atestare este din anul 1594. *Hronograful* oferă câteva atestări: *Ceru Mihail de la papîia hârtie și călămări, de-i deade și scrisă Mihail la trei prieteni ai săi credincioș* f. 374^v; *Învăță de-i adusă hârtie și călămări și scrisă denaintea săborului așea* f. 432^r, cf. f. 199^r, f. 426^v. Am întâlnit cuvântul și în DOSOFTEI, V.S.,¹⁷ în R. GR. 172¹⁸, cu pluralul *călimeri*, și, probabil, apare și în alte scrieri.

călărește adv. < *călare* + suf. adv. *-ește*, cf. DA. Cu sensul „călare, de-a călarele, pe cal, călărind”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., MOXA, NECULCE, LET. II. În *Hronograf* se află o altă atestare: *Să dusăra acei boiəri la poartă, acolo, și-l găsiră pre acel vonicu stând călărește pre un calu albu, minunatu* f. 269^r.

călăreț s.m. < *călariu* sau *călare* + suf. *-eț* (sau dintr-un lat. pop. **caballaricius*, -a, -um), cf. DA. Cu sensul „soldat de cavalerie”, cuvântul este consemnat în M. COSTIN, LET. În *Hronograf* se află o seamă de atestări mai timpurii: *Marea să împlușă de catarge, iară pământul nu să vedea de călăreț și pedestri* f. 305^r; *Să adeveri și împăratul că le va da doaspreace mii de oaste, călăreț buni* f. 458^r; *Să împutânără călărețai turcilor, adecă spahii, foarte, și rămasă împăratul sprinteni și cu puțânei oameni* f. 469^v; *Ș-au venit cu mulț<âme> // f. 475^r de oaste mare de călăreț și de pedestraș ș-au cuprinsu oștile acestuia*, cf. f. 38^r, f. 39^r, f. 86^r, f. 146^r, f. 327^r, f. 458^v, f. 473^v, f. 508^r, f. 572^v.

călărie s.f. < *călariu* sau *călare* + suf. *-ie*, cf. DA. Cu sensul „acțiunea sau arta de a călări; călărit”, cuvântul este atestat la URECHE, LET. I. În DELR prima atestare este din anul 1640. *Hronograful* prezintă o atestare pentru acest termen, mai rar întâlnit în texte: *Iară împăratului trebuind cai pentru călăriia sa, au scris în toate părț să afle și să-i trimiță* f. 384^r.

călărime s.f. < *călariu* sau *călare* + suf. *-ime*, cf. DA. Cu sensul „(în opoziție cu pedestrime) mulțime de călăreți, cavalerie”, cuvântul este atestat la URECHE, LET. I, în M. COSTIN, LET. I, în BIBLIA (1688), în anul 1773. În DELR prima atestare este din anul 1640. *Hronograf* oferă una din atestările timpurii în raport cu cele din DA, înainte de cronică lui Miron Costin: *Să suiră turcii pre deasupra zidiului despre partea ce să dzăcea a lui Sveati Róman, mulț ca lăscustele, ieneceari, pedestri și călărimea* f. 479^r.

călător s.m., în text adj. < derivat vechi din *cale*, cf. DA. În *Hronograf*, în afară de utilizarea frecventă, cuvântul prezintă și o utilizare rară, cu valoare adjectivală: *Pre-aceaia vreame, mărgând un om călători pre drum, au fost având și un dulău cu dânsul* f. 315^v.

călătorî vb. IV < derivat din *călător*, cf. DA. Cu valoare reflexivă și sensul „a pleca, a porni la drum”, cuvântul are o atestare din STOLNICUL DUMITRACHE. *Hronograful* prezintă o atestare mai timpurie: *Iară gramaticul cel de taină a împăratului [...] dzăsă: „Să știi, putearnici împărate, că turcii s-au*

¹⁷ Vezi și Manca 2006: 112.

¹⁸ În R. GR. 172, cuvântul este folosit în contextul: „I-au trimis și o păreche de călimeri dă argint”.

călătorit cu puteare de oști greale și vin asupra împărății tali” f. 397^v;
 2. Cu valoare intransitivă și sensul „a face un drum (pe jos, călare, în trăsură, cu trenul); pe uscat, pe mare etc.) spre a ajunge într-un loc mai îndepărtat (într-alt oraș, într-altă țară etc.), a fi pe drum (nu acasă)”, cuvântul apare în BIBLIA (1688), N. COSTIN, LET. I, în anul 1784. *Hronograful* prezintă o atestare mai timpurie, importantă și pentru forma învechită, de persoana a III-a, plural: *Pentru căce le-au dzâsu să fie cu ciuboteli încălțați pren picioare, aceasta iarăș le arată să pravopreaveștască cuvântul lui Dumnădzău și să călătoreadză cu nădeajde* f. 543^v.

călătorie s.f. < călători + suf. -ie, cf. DA. Cu o posibilă folosire figurată, în DA, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În DELR (s.v. cale) prima atestare este din anul 1643. Atestarea va putea fi utilizată în funcție de celelalte atestări de care va dispune redactorul cuvântului. În *Hronograf*, se află în contextul: *Bunătățile aceastea [...] să urmedzi, că aceastea fiț-vor vii, nemoarte, și neputrede, și <soțai> săbornice călătoriei sufletului* f. 593^r.

călcă vb. I – lat. calcare, cf. DA. 1. Cu sensul figurat „a asupri, a umili, a persecuta, a nedreptăți”, cuvântul apare în CORESI, PS., NECULCE, LET. II, CANTEMIR, IST. și într-un citat din CUV. D. BĂTR. *Hronograful* prezintă atestări înainte de cronică lui Neculce: *Săracii de creștini era muncit și călcaț în tot chipul, și căzniț, și înfricoșeaț de groazăle spurcațelor împăraț* f. 355^v; *Și călcă rrău rodul creștinescu și să pobrăzi fără cinste despre turci și despre toate limbile, pentru fapteli călugărilor ș-a mirenilor* f. 522^v; 2. Cu sensul figurat „a zdrobi, a nimici, a abolii, a oborî”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Au nu sânt aceastea minuni? [...] O, putearnici împărate, dară tu căce le calci și le dzâci că sânt bodz și idoli?* f. 341^r; *Să vor întoarce întru eresăia lui și vor călca cinstea svintelor icoani și le vor defăima* f. 387^r; 3. Cu sensul figurat „a ajunge, a bate”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află o atestare: *Iară putearnicul Dumnădzău, cela ce veade toate, ș-au trimis osânda, că pre împăratul începu a-l călca acea boală cumplită* f. 523^v.

călcător s.m. < călca + suf. -ător (cf. lat. calcatorium), cf. DA. Cu sensul învechit „cel sau cea care nu ține (un jurământ, o făgăduială etc.), cuvântul este atestat în câteva texte vechi. *Hronograful* prezintă câteva atestări ale substantivului cu diferite determinări, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Te arătași vicleanu și călcător de giurământ* f. 364^v; *Patriarhul, necum să-i dea voie să să cunune, ce nici lăsa pre nime să-i grăiască sau să-i pomenească de aceasta, ca să să facă el preastâpnic și călcător svintelor pravile* f. 485^r; *Acesta părinte Eremita, patriarhul, toate aceastea le-au oblicit de la Ierusalim și feace acolo săbor cu alți patriarhi împreună [...] și afurisără și anathematisără pre Ionichie ca pre un preastâpnic și călcătoriu de svintele pravile* f. 518^r; *Au dzâs cătră oamenii lui cap aga să-l ierte, că el nu să va face preastâpnic și călcătoriu de pravilă* f. 520^v.

căldăre s.f. – lat. caldaria, -am, cf. DA. Cu sensul „vas mare de aramă în care fierbe apă etc.”, cuvântul este prezent în ANON. CAR., într-un document din CUV. D. BĂTR., VARLAAM, C., N. COSTIN, LET. II și în câteva texte din secolul al XVIII-lea. În DELR prima atestare este din anul 1500. Textul nostru prezintă câteva consemnări: *Ciocănescu și batu în niște căldări și s-aude gâlceavă de oameni mulți* f. 188^r; *Unul dentru hadâmbii împăratului [...] au și nebunitu ș-au*

alergatu la feredeuл împărătescu ș-au sărit în căldarea cu apa cea hierbinte f. 224^f; I-au hiert de vii corintheanii, în niște căldări cu catran de corabii f. 411^v.

căldărăr(iu) s.m. < *căldare* + suf. -ar. Cu sensul „meșteșugar care face sau repară căldări și alte vase de aramă; negustor de căldări și alte vase de aramă”, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., CANTEMIR, IST. (DA s.v. *căldărăr*). În DELR prima atestare este din anul 1535. *Hronograful* oferă atestări înainte de Cantemir: *Când s-au împlutu 41 de ai de împărăția lui, era un sânagog jidovăscu în Țarigrad, pre ulița căldărarilor f. 258^f; Să arată un om pre anume Andreiu. Și era căldărari și avea un căne roșiu f. 277^f.*

căldărărie s.f. < *căldare* + suf. -ărie. Cu sensul „atelierul unde se fabrică sau (mai rar) prăvălia unde se vând căldări și alte vase de aramă”, cuvântul nu are atestări în epoca veche (DA s.v.). În DELR, cuvântul este consemnat în perioada 1678–1689. *Hronograful* oferă atestări anterioare, care sunt utilizări ca nume proprii, ce se referă la anumite locuri din Constantinopol: *În Țarigrad, la beseareca Căldărăriei, ieste o icoană a despuitorului Hristos f. 335^v; Spăsește-te, svânta besearecă a Preacuratei Bogorodiță de la Halcoprătii, adecă de la Căldărărie den Țarigrad f. 353^f.*

călugărăș s.m. < *călugăr* + suf. -aș, cf. DA. 1. Cu sensul „călugăr tânăr, mic, drag; frate, novice” sau „spec. călugăr ce poartă icoana lui Dumnezeu în brațe, umblând din casă în casă spre a căpăta ceva”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., în anul 1736, în MINEIUL (1776). În *Hronograf* se află o atestare anterioară, care se referă la sensul inițial precizat: *Au prinsu cu sâla pre un călugărașu tânăru și l-au dezbrăcatu și l-au legatu într-un patu f. 171^v; 2. Cu un alt sens, care în Hronograf pare a fi diminutiv pentru călugăr, cu sensul special „călugăr care se nevoiește în pustiu; pustnic, sihastru”, cuvântul se află în contextele: *I-au fostu calea preste un munte unde au fostu un călugărașu zahastru și svântu, într-acel munte f. 218^f; Acel dracu i-au spus de totu, cum ieste acel călugăraș într-acel munte, anume Puplie f. 218^f; 3. În alt context, cuvântul este un diminutiv pentru „călugăr, monah”: *Daca intra în svânta besearecă, găsi acoloa pre un călugăraș foarte bun și om svânt preajdovidniț [= înainte vădător], careli poslușiaa acei svinte beseareci f. 419^f; Multe munci feaceră călugărașilor și pieriră fără samă f. 437^f; Trimisă pre la mănăstiri, pe la duhovnici și pre la călugărași milostenie, și pre la preuți, de-i făcea paraclisă și bdenii f. 449^v; Vădzu pre patriarhul și pre toți călugărașii și creștinii cumu-i căznia și-i frământa sarachineanii f. 457^v, cf. f. 454^f, f. 508^f, f. 518^f, f. 558^f.***

călugări vb. IV < *călugăr* + suf. verbal -i, cf. bg. *kalugerjá*, cf. DA. Cu valoare reflexivă și sensul „a se face călugăr(iță), a se tunde într-un monahism, a se duce (sau a intra) la mănăstire într-un călugărie”, cf. DA, cuvântul este atestat în PRAV. MOLD. și M. COSTIN, LET. I. în DA (s.v.). În DELR prima consemnare este din anul 1581. *Hronograful* prezintă o altă ocurență, anterioară cronicii lui Miron Costin: *S-au dus la o mănăstiri de s-au călugărit și ș-au petrecut viața sa dumnădzăiești, până s-au săvârșit f. 368^f.*

călugăriță s.f. < paleosl. *kalugERICA*, cf. DA. Cu sensul „fată sau femeie (văduvă ori despărțită de bărbat) care, după ce a stat câțva timp ca soră într-o mănăstire, a depus jurământul de viață monahală; monahă, (intitulată adesea)

maică”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., MINEIUL (1698), în anul 1735. În DELR prima atestare este din perioada 1591–1600. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *Să ducea pre la călugăriță carele le știia că sânt slabe și bătrâne și le lua urcioarele de le aducea pre la toate apă* f. 420^r; *Careli dentru preuți va vrea să să facă arhiereu și va avea preuteasă [...], să să facă preuteasa călugăriță și să margă și în mănăstire* f. 457^r; *Ceru de la împărăția de-i deaderă altă besearecă, ce au fost petrecând călugăriță, feate curate, într-însă* f. 482^r.

cămară s.f. < ngr. *καμάρα*, lat. *cāmāra*, *cāmēra*, -ae, cf. DA. Cu sensul „vistierie” cuvântul este atestat în MARDARIE, L. și DOSOFTEI, V.S. (DA s.v.). În DELR prima atestare este din anul 1561. În *Hronograf* există o consemnare care îmbogățește redactarea termenului, anterioară celei din Dosoftei: *Și-i adusără scaun împărătescu de ședzu împăratul lângă cămara, adecă vistieria Patriarhiei, și să luă în voroavă cu patriarhul* f. 482^v.

cămăraș s.m. < *cămară* + suf. nom. de agent -aș, cf. magh. *kamarás*, cf. DA. În DA (s.v.) este înregistrată sintagma *cămăraș(ul) de izvoade* „boier de rangul trei, numit și logofăt de taină”, cu atestări din GHEORGACHI LOGOFĂȚUL, LET. III. În *Hronograf*, într-o înșiruire de funcții și boierii deținute anterior de patriarhi, apar sintagmele *cămărașul cărților* și *cămărașul de cărț*, care este posibil să aibă același sens ca sintagma din DA sau să se refere la cel care îngrijea biblioteca domnului: *Petrea, cămărașul cărților și apoi iconom pre la împărăția lui Costatin [...], 12 ai și 4 luni* f. f. 586^v; *Thoma, diiacon și cămăraș de cărț, 9 ai și 9 luni* f. 586^v; *Ioannu, iar cămăraș de cărț, 5 ai și 9 luni* f. 586^v. De asemenea, este utilizată sintagma *cămărașul besearecii*, în contextul: *Costantin, cămărașul besearecii, pre la împărăția lui Costantin Pogonat, și-l scoasără, 2 ai și 3 luni* f. 586^v.

cămilă s.f. < paleosl. *kamil* (gr. *καμήλα*), cf. DA. Cu sensul „animal mare din regiunile calde, patruped și rumegător, cu picioare înalte, cu gâtul foarte lung, cu una sau două cocoase în spate, întrebuințat în Orient la călărit și la cărat poveri”, cuvântul este atestat în TETRAEV. (1574), în ANON. CAR., URECHE, LET. I, BIBLIA (1688), N. COSTIN, LET. I. În DELR prima atestare este din anul 1561. *Hronograful* prezintă mai multe atestări: *Să băgasă nămit la o muiere bogată și săracă de bărbat, pre anume Hadiha [...], și-i păștea cămilele aceii muieri* f. 471^r; *Le luară tot duiumul și [...] câtă povoară au avut: cai, cămile și catâri, cu bucate și cu arme* f. 501^v, cf. f. 211^r, f. 327^r, f. 449^r, f. 507^r.

cănáf s.n., variantă de la *canáf* < magh. *kanaf*, cf. DA. Cu sensul „ciucure”, cuvântul este atestat în anul 1588, în N. COSTIN, LET. I. În DELR prima atestare este din anul 1518. *Hronograful* oferă o atestare pentru acest termen, înainte de scrierea lui N. Costin: *Mai era alt vășmânt mai scurt, până // f. 47^r la genunchi, ce să chema loma și-i agiungea poala denapoi, ș-aceluia, până în pământ și era cu flori și cu cănafi.*

căpătâi s.n. – lat. *capitaneum*, cf. DA. 1. Cu sensul „partea (patului sau a mormântului) unde vine capul”, cuvântul este atestat în MĂRGĂRITARE (1746). În *Hronograf* se află o serie de atestări anterioare: *Vădzură acea svântă icoană cu Hristos răstignit, că era pusă icoana într-un unghiu deasupra căpătuiului jidovcei ceii lehusă* f. 337^v; *Au găsât împăratul la căpătâiul împărăteasăi, în casa ei cea de*

taină, doaă icoani f. 354^r; *Și preveghindu-l noaptea, au adormit și împărăteasa pespre căpătâiul împăratului, fiindu trudită* f. 387^v; **2.** Cu sensul „p . e x t . perină umplută paie, cu vreji de cucuruz sau cu fulgi etc., p . e x t . orice obiect ce se pune sub cap, ca astfel omul să stea cu capul mai ridicat când se culcă”, cuvântul este atestat în N. TEST., ANON. CAR., DOSOFTEI, V.S., în anul 1798, cf. DA. *Hronograful* oferă o atestare înainte de traducerea lui Dosoftei: *Iară ea, preafericită, îș arunca o rogojină la pământ gios și-ș pune a piatră căpă* // f. 420^r *tâiu și să culca.*

căpeténie s.f. < derivat din *capete* (pl. lui *cap*), prin suf. *-enie*, cf. DA. Cu sensul „persoană care stă în fruntea unei întreprinderi sau instituții, șef, mai-mare, conducător (suprem), președinte (al unei adunări etc.), comandant, cap (al unui complot, al unei intrigi, al unei armate etc.), persoană principală”, cuvântul este atestat în LET. I, II, III, DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688). În DELR prima atestare este din anul 1675. *Hronograful* prezintă o serie de atestări dintre cele mai timpurii, înainte de cea din DELR și de LET. II: *Cine era căpetenii a altor sămințai, făcură sfat și să giudecară cum are putea să dobândească pre Sampson la mâna lor* f. 57^v; *Au luatu și ceaia carne într-o măframă și s-au dus cu dânsă de au arătat la carii era căpetenii Iérusalímului* f. 161^r; *Sârguiră de deaderă la toate căpeteniili țarigrădeani veaste să să păzască, că vor să piară de slujitori, toț, într-acea noapte* f. 317^v, cf. 260^r.

căpitán s.m. < it. *capitano*, trecut la noi mai demult prin mijlocire slavă (bg. *kapitan*, rus. *kapitan*/л) sau ungurească (*kapitány*), mai târziu ca neologism, cf. DA. Cu sensul „(învechit, azi înlocuit prin comandant) cel care comandă o trupă mai mare de ostași (făcând parte dintr-o oaste sau armată întreagă având un comandant suprem)”, cuvântul se află în ANON. CAR., PRAVILA MOLD., DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688), CANTEMIR, IST. În DELR prima atestare este din anul 1563. *Hronograful* prezintă câteva atestări care întregesc redactarea cuvântului, anterioare traducerii lui Dosoftei: *Ș-au și trimis mai de sirgu pre un căpitan cu trei sute de oameni să ducă pre Elisăiu* f. 86^v; *Iară Tain, împărat a Indiei, prinsă bucu* // f. 142^r *ros și trimisă cu oști multe pre Memnu, căpitanul său; Alesără cu toții pre Iovianu, carele era căpitan, mai-mare pre 1000 de oameni* f. 219^v; *Căpitanul frâncescu [...] au și năvălit asupra lui Barac cu doaă corabii frâncești mari, căror le dzâc galioani* f. 498^v; cf. f. 63^r, f. 207^v, f. 220^r, f. 259^v, f. 266^v, f. 515^r.

căptușit adj. < *căptuși* cu sensul dezvoltat, prin analogie, „a îmbrăca sau acoperi ceva pe dinăuntru sau pe dinafară cu un strat (subțire), d. ex. lemn (scânduri, lați, trunchi, dulapi), cu hârtie, etc.”, se află în BIBLIA (1688). În DELR prima atestare este din anul 1650. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celei din DA: *Ceialaltă trulă ieste acoperită cu plumbu și pre denlăuntru și ieste căptușită cu lemnu până pre la mijlocu* f. 186^v.

cărăimán s.m. – cuvântul nu este înregistrat în DA; provine din tc. *karaman* cu sensul ‘caramanlău, locuitor al Caramaniei, persoană originară din Caramania (= regiune din Asia Mică)’, tc. *karaman*, cf. bg. *karamán*, scr. *karàman*, *karìman*, magh. *karamán*, cf. SUCIU, D. În limba română, cuvântul este un turcism cu diferite forme, atestat prima dată în MOXA, C., și, ulterior, în alte scrieri

(cf. SUCIU, D.). Traducătorul *Hronografului* a întâlnit acest cuvânt și în K (p. 450), κεραμίνοϋς, de unde l-a preluat și l-a adaptat fonetic, dar îl putea cunoaște și direct din limba turcă. *Hronograful* oferă câteva atestări: *Au chemat o samă de capete den cărăimani și i-au îmbrăcat pre toți cu căftani scumpe* f. 501^r; *Ș-au aflat cărăimanii vreama atunci de-i loviră pre pers și-i înfrânsără* f. 501^v; *Au trecut cu catargile la cărăimani și la Tripolea și tot căra oșteani și-i lepăda în Țara Chiprosului* f. 516^v, cf. f. 497^v, f. 500^v, f. 505^v.

cărămidă s.f. < mgr. κεραμίδα (poate prin mijlocirea paleosl. *keramida*), cf. DA. Cu sensul „bucată de lut frământat (uneori amestecat cu paie) pusă într-un tipar, uscată apoi la soare, în urmă (de obicei) arsă în cuptoare; se întrebuițează la zidit etc.”, cuvântul este atestat în LET. I, MARDARIE, L., BIBLIA (1688), CANTEMIR, IST. În DELR prima atestare este din anul 1364. În *Hronograf* se găsesc o serie de atestări înainte de textul biblic, care întregesc redactarea cuvântului: *Începură a pune pre jidovi la lucru, de săpa pământu să facă cărămidz, să hie de făcut cetăț* f. 28^r; *Împăratul au luat în <mână> elu sânгур varu și cărămidă ș-au începutu temeul și pe <după> // f. 268^v dânsul au început meșterii a lucra; Pusără Svântul obraz acolo, suptu un sclip ce era deasupra porții cetățâi, și-i aprinsără o candilă nainte și pe împregiur zădiri cu cărămidă* f. 332^v; *Vădzu împăratul acolo o casă frumoasă și acoperită cu cărămidz noaă* f. 505^f, cf. f. 73^v, f. 198^v, f. 333^f.

cărtulăr s.m., variantă de la *cărturăr* < mgr. χαρτουλάριος „arhivar, scriitor de documente”, cf. DA (s.v. *cărturar*)¹⁹. 1. Cu sensul rezultat prin extensie semantică „care știe citi și scrie; (mai ales) cunoscător de carte, care știe carte (multă), învățat, erudit, (om) cult, cultivat”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., MOXA, C., DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500. În *Hronograf* cuvântul este utilizat de multe ori cu acest sens: *Sinteț dentr-o siminție bună și cinstită și să află dentru voi oameni bătrâni, cărtulari și sfinți* f. 128^v, *În locul lui Eftihie, pusă <pa> triarhu pre altul, anume Ioanichie, cel de la școală, om învățat și cărtu<lar>* f. 283^f, cf. f. 165^v, f. 179^v, f. 184^f, f. 356^v, f. 372^v, f. 400^f, f. 440^v, f. 483^v, f. 571^v ș.a. Acest cuvânt se află și în sintagma *cărtulariul cel mare* f. 571^v < ngr. ὁ μέγας χαρτουλλάριος, K (p. 526). În *Hronograf* este folosită și forma de feminin: *Au oblicit și de Casâiia // f. 426^r cum ieste cărtulare și-i în rând cu tvorețâi, de faci irmoase și samoglasne*, cf. f. 253^f. De asemenea, în textul nostru se întâlnește și derivatul negativ: *Turcii era neînvățați și necărtulari, ce făcea răvași de leamne și cresta pre dânsă și le era în loc de băgare samă, că altă samă nu știia, până ce-i învățară pre cătinel grecii* f. 481^f; 2. Cu sensul „învățat evreu, cunoscător și tălmăcitor al legii”, cuvântul este atestat în COD. VOR., CORESI, E., TETRAEV., N. TESTAMENT 1648, VARLAAM, C., BIBLIA (1688). *Hronograful* oferă o altă atestare pentru secolul al XVII-lea: *S-au sculat Neemiia și cu Ezdra, cărtularii cei mari jidovești, și s-au dus la Ierusalim ș-au dires iarăș Ierusalimul* f. 125^v.

căsăș s.m. < casă + suf. substantival -aș, cf. DA. Cu sensul „(uneori în funcțiune adjectivală) om stabilit, cu casă, soț, care are o casă, căsătorit”, cuvântul

¹⁹ Vezi și V. Arvinte, *Studii lingvistic*, în MLD V Deuter.: 38.

se află în VARLAAM, C., PRAV., M., COSTIN, LET. I, NECULCE, LET. II. În DELR prima atestare este din anul 1632. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară scrierii lui Miron Costin, care întregeste redactarea termenului: *Trimisă împăratul pren țară, pre afară den Țarigrad, pren cetăț, și pren // f. 480^v sate, și orași și învăță să aducă oameni căsași cu totul, să lăcuiască în Țarigrad.*

căscă vb. I – lat. pop. *casco, -are (gr. *χάσκω*), cf. DA. Cu valoare tranzitivă și sensul „(complementul e gura [...]) a deschide gura mare spre a vorbi, a striga, a-și da sufletul etc.”, cuvântul este atestat într-o scriere a lui Miron Costin, ap. CGR I. În DELR prima atestare este din anul 1561. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celei din DA: *Atâta dureare mare avea, cât căscasă gura mare de i să vedea toate plămâneli și măruntaiele dentr-însul f. 387^v.*

cășcioară s. f. – diminutiv al lui *casă*, atestat în PSALT., LET. II, cf. DA (s.v. *casă*). În DELR prima atestare este din anul 1469. *Hronograful* oferă o atestare, care întregeste redactarea cuvântului: *În cășcioara unde ședea acel ficior de împărat mut, avea o icoană a lui Sveati Grigorie Bogoslov în casă de să închina f. 377^r.*

căținel adv. –lat. pop. *cautelīnus sau *cautelēnus, cf. DA. Cu sensul „încetinel, încetișor, domol, lin”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., NECULCE, LET. II. În DELR prima atestare este din perioada 1563-1583. În *Hronograf* se află o seamă de atestări anterioare celor din DA: *Sara sta den dosul lui Avraam și, dac-au audzât de născut, ea răsă căținel dentru dânsă f. 11^r; Ședzindu Sampson acolo, în chisoare, începură pre căținel a-i creaște perii capului f. 59^r; Turcii era neînvățați și necărtulari, ce făcea răvași de leamne și cresta pre dânsă și le era în loc de băgare samă, că altă samă nu știia, până ce-i învățară pre căținel grecii f. 481^r.*

cătră prep. – lat. *contra*, cf. DA. Cu sensul „(în legătură cu noțiuni temporale; mai ales precedat de pre. *de*) spre, pe la, aproape de”, cuvântul se află în VARLAAM, C., BIBLIA (1688), N. COSTIN, LET. II. În *Hronograf* se află o altă atestare anterioară textului biblic, importantă pentru completarea redactării cu citate din secolul al XVII-lea: *Iară pentru căce dzâce să să giunghe oaia de cătră sară, așea și agnețul lui Dumnădzău, spre apusul soarelui, la noaă ceasuri s-au giunghiat f. 542^v.*

căută vb. I – lat. *cavitare, cf. DA (explicația etimologică este mai largă).

1. Cu sensul „a avea privirea îndreptată (spre...), a privi, a se uita (spre) etc.; a privi, a se uita”, cuvântul apare într-o serie de texte vechi. În *Hronograf* se află o atestare în contextul: *Ian întrebați-l, ce nu lasă carăta să margă tare, ce tot căută înapoi așea desu? f. 121^r; 2.* Cu sensul special „[...] a prezice, a încerca să afli trecutul și mai ales viitorul din diferite semne și arătări”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. În textul nostru cuvântul este utilizat o dată cu acest sens: *Că-i spuseasă niște vrăjitori de ceia ce căută în steale că va mai fi împărat Iustiniian încă o dată f. 319^v; 3.* Cu valoare impersonală și sensul „a trebui, a fi nevoit să..., a-i veni vremea să...”, cuvântul se află în VARLAAM, C., PRAVILA MOLD., LET. I, LET. II, CANTEMIR, IST. *Hronograful* oferă o altă atestare: *Stătură tare spre îndemnarea lui Tarasâie, ca numai să primască să fie patriiarhu. De ce, și can fară voia lui, numai ce-i căută a priimi f. 357^v.*

căzâlbăș s.f. < tc. *kızyl-baş*, cf. DA, ȘIO II₂; tc. *kızılbaş* (literal, ‘cap roșu’), tc. *kızılbaş*, cu trimitere la diferite limbi balcanice, cf. SUCIU, D. (s.v. *cazâlbăș*). Cu sensul ‘persan’, cuvântul este atestat în LET. I (M. COSTIN), în mai multe locuri (DA s.v.). Acest termen apare și la URECHE, L. 149, într-un pasaj al lui AXINTE URIC., cu forma *cazâlbăș*²⁰. În DELR, prima atestare este din anul 1675. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară celor din DA și DELR: *Și-i socotiia Hosroi și-i țânea la cînste mare și mai aleși den căzâlbășii lui, unde i-au vădzut că au făcut atâta bărbăția la pers f. 440^v.*

căzni vb. IV < sl. *kazniti* (cf. pol. *kazniti* ‘a pedepsi’, rus. *kaznitĭ* ‘a pedepsi aspru, a executa’, (refl.) ‘a se chinui, a se pocăi, a-i părea rău’, rut. *kaznyty*, sb. *kazniti* ‘a pedepsi’), cf. DA. 1. Cu sensul ‘a chinui, a munci, a canoni, a face cuiva caznă’, a supune la torturi; a silui’, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688), NECULCE, LET. II, ANTIM, ap. TDRG. În *Hronograf* apar atestări timpurii în raport cu majoritatea celor din DA: *Săracii de creștini era muncii, și călcaț în tot chipul, și căzniț, și înfricoșeaț de groazăle spurcațelor împăraț f. 355^v; Începu și acesta spurcat a-ș arăta arama și eresăia și începu a căzni creștinii, pentru svinteli icoane f. 376^v; 2. Cu valoare reflexivă (rar intransitivă) și sensul ‘a suferi chinuri, a se chinui’, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* se află atestări anterioare: ‘*O, vai de mini, ocainicul [= ticălosul], cum mă muncescu pentru svintele icoani*’. *Și izbindu-să și căznindu-să ca cum era mai cumplit și deșchisă ochii, împăratul, și căută grozav și hlubav f. 388^f; Hadiha, muierea lui Mehmet, vădzându-l că să căzneaste așa ea greu, să căiia ce-au făcut de l-au priimit să-i fie bărbat. Nu numai căce că era sărac, ce unde avea și acea boală scârnavă și urâtă f. 471^v.**

căznitor s.m. < *căzni* + suf. -tor. Cuvântul este atestat în MARDARIE, L. În DELR prima atestare este din anul 1649. Cu sensul ‘persoană care provoacă dureri, chinuri cuiva’, cuvântul are o utilizare și în textul nostru: *Dentr-aceale năroade, vădzând că vor pieri cu toțâi, deaderă foc temnițâi și slobodzâră vinovațâi și să luară căznitorii Focăi și cu Foca după sunetul vinovațâlor și fugiră f. 294^v.*

ceăea adj. dem. < variantă (din cauze de fonetică sintactică) a lui *acel*, cf. DA. În expresia *ce(e)a lume* cu sensul ‘lumea cealaltă sau de apoi, (în basme) celălalt tărâm’, cuvântul nu are atestări din epoca veche (DA s.v.). În *Hronograf* este utilizat de două ori în această expresie, prima dată în opoziție cu *ceastă lume*: *De cum au datu el mișeilor pentru numele mieu, eu încă-i dau de o sută de ori mai cu asupră pre această lume. Iară pre ceăea lume, îi voi da viață veacinică f. 96^f; Datu-le-au învățătură cum [...] fieștecare, precum au vițuit pre această lume, ori cu avuțâie, ori cu sărăcie, așa va vițui și pre ceăea lume f. 472^f.*

ceas s.n. < paleosl. *časū*, cf. DA. Cuvântul este bogat semantic și acest fapt se reflectă și în utilizările în *Hronograf*. 1. Cu sensul ‘timp cuprinzând a 24-a parte a zilei sau 60 de minute; o(a)ră’, acest termen apare în COD. VOR., N. TESTAMENT (1648), BIBLIA (1688), CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află multe atestări ale acestui sens: *Ș-au stătut soarele încă 6 ceasuri de cum au fostu*

²⁰ La URECHE, L. 149, acest cuvânt se întâlnește în contextul: ‘Sultan Amurat [...] vârtoase războaie au făcut cu haldei, ce să numescu acum *cazâlbășii*’.

să apuie, până au tăiatu pre toț vrăjmașii săi f. 49^r; Când au fost în șeasă **ceasuri** de noapte, cum fu cuvântul lui Dumnădzău, veni Írimia și cu Varuh la zidiurile cetății f. 105^r; Toate despre Dânsu să feaceră, adecă și veacii, și aii, și împărțala de dzâle și de nopt, și de **ceasuri** f. 535^r; Ș-au întinsu mânuli în pomul raiului în șeasă **ceasuri**, de au luat strămoșii Adam și Évva de au mâncat f. 552^r, cf. f. 208^v, f. 256^r, f. 290^r, f. 317^r, f. 357^v, f. 542^v etc.; 2. Cu sensul „moment, clipă”, cuvântul este atestat la CORESI, EV., DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* termenul este folosit cu acest sens de multe ori: Și dentr-acela **ceas** ce au făcut pruncul, începu a-ndrăgi Avraam pre Agar f. 9^r; Și dentr-acela **ceas** și începu a scădea putearea lui Solomon și toată isprava lui f. 78^r; Dentr-acela **ceas** l-au și luat împăratul în curțale împărătești f. 404^r; Pre aceasta țâne țâie visteariu ne- // f. 594^r clătît, și neprădat, și de pururea bogatu și avut, carea fu țâie hrănitore și aplecătoare den **ceasul** ce te-am născut, cf. f. 16^v, f. 19^v, f. 57^v, f. 256^v, f. 330^v; 3. În expresia într-acela **ceas**, cu sensul învechi și dialectal „în momentul acela, atunci, imediat, îndată, pe loc”, cuvântul este înregistrat în COD. VOR., MARDARIE, L., N. TESTAMENT (1648), BIBLIA (1688), PRAV., PRAV. MOLD., ANTIM, P., AXINTE URICARIUL, LET. II, MINEIUL (1776). *Hronograful* oferă alte atestări din secolul al XVII-lea. Remarcăm că această expresie este des folosită în textul nostru: Iar într-acela **ceas** i-au venit glas de la Dumnădzău și-i dzăsă f. 7^r; Într-acela **ceas** sosî și Isaf de la vânatu și făcu bucate cumu-l învățasă tată-său f. 16^v, cf. f. 25^v, f. 33^r, f. 58^r, f. 110^r, f. 120^r, f. 224^r, f. 280^r, f. 306^r, f. 431^r, f. 532^v ș.a.; 4. În expresia într-acest **ceas**, cu sensul „acum, la moment, imediat, momentan”, cuvântul nu a fost înregistrat în texte din epoca veche. În *Hronograf*, expresia se află în contextele: Într-acest **ceas** să pierim și noi, și tu, și tot Țarigradul să să pustiască f. 503^v; Într-acesta **ceas** să vă arătaț libovul și vitejiia, că, cu agiutoriu lui Dumnădzău, astădz vom să dobândim țara aceasta f. 509^r; 5. Cuvântul se află în *Hronograf* și într-un proverb: Și-ș îndelungă vreamea și nu știe ce naște fapta până a treace **ceasul**, adecă agiunge-va să fie viu până mâine, să să pocăiască, au nu va agiunge f. 27^v; 6. În expresia în **ceasul** ce..., cu sensul „când, în clipa sau momentul în care”, cuvântul este înregistrat în PRAV. MOLD., BIBLIA (1688) și în anul 1784. *Hronograful* oferă alte atestări, anterioare textului biblic: În **ceasul** ce veți audzi glasuri de buciume, și de trâmbiță, și de alte // f. 102^r fealiuri de musíce [...], toți voi să cădeți cu fața la pământ și să vă închinați chipului celui de aur ce au făcut Năvuhodonósor împărat; Și arătă Avimeleleh smochine de 70 de ai, cum era proaspete și cum era, ca în **ceasul** ce le-au luat den smochinu f. 108^v; De va cunoaște el dentru Duhul Svânt, în **ceasul** ce vom sosî, că ești împărăția ta și cu mine și ne va dzăce pre nume, trebuie, den ce ne va da învățătură, numai să facem f. 370^v; 7. Cu sensul „prilej, ocazie”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. *Hronograful* oferă o atestare: Iară el ș-au fost pascăndu prilejul cându-ș va găsi vreamea și **ceasul** ca să omoar[ă] pre împăratul f. 166^v; 8. Cuvântul este folosit și în construcția a-și aștepta **ceasul**, probabil o expresie – dacă între atestările redactorului se mai adaugă și alte atestări –, cu sensul „a fi gata de moarte, a fi pregătit să moară”, neînregistrată: Și toț corăbierii amuțăsă și-ș aștepta **ceasul** ca numai să să înneace f. 320^r; 9. În sintagma **ceasul** morții,

cu sensul „clipele imediat premurgătoare (unui eveniment important), cuvântul nu are atestări din epoca veche. Apare o atestare din ALEXANDRIA 1799, în sintagma *ceasul de naștere*, lucrată în același loc. *Hronograful* oferă o atestare: *O, fraților, astăzi ne sosî ceasul morții sau a robirei* f. 479^r; **10.** Precedat de articol nehotărât, împreună cu care constituie o locuțiune adverbială, cu sensul „deloc”, termenul se află în contextele: *Iară Daniil prorocu foarte avea cîste mare la Chira împărat, cât nu putea împăratul un ceas să hie fără Daniil proroc* f. 121^v; *Ahileu craiu, dacă-l pusără mai mare oștilor, au luat oștile elenești și pre Palamidu filosoful cu dânsu, că foarte-i era drag și nu putea un ceas fără dânsu* f. 138^r; **11.** Cu sensul „moment în care se întâmplă un anumit eveniment (predestinat)”, cuvântul se află în contextele: *Iară Hristos n-au vrut să dea jidovilor, că încă nu era sosātu ceasul acela* f. 540^r; *Și cătră ucenicii săi dzăsă: „Venit-au ceasul ca pentru să slăvească Fiul omenescu”* f. 540^v; *Să ruga Părintelui dzăcând să-l treacă potiriul <cel> de moartea de pre cruce, să nu-l bea, că încă n-au fost sosât ceasul* f. 551^v; *„Acum dzăcu, acum sufletul meu s-au cutremurat, Părinte, mîntuiește-mă de ceasul aceasta”* f. 556^v; *Mai multu să te păzăști de moarte și de ceasul ei cel cumplit și amaru; că-ți va //* f. 597^{r21} *îndrăzni ca unui om prostu, și nu împărat; 12.* Semnalăm faptul că termenul se află în *Hronograf* și în sintagma *mică de ceas* „clipă, secundă” (cf. DLR s.v. *mică*), în contextele: *Și iar să rugară lui Dumnădzău Moisi și Aaron și să rășchirară într-aceaia mică de ceas, cât nu să mai vădzură nice unul, necăiuri* f. 33^v; *În locu trimisă Dumnădzău pară de focu den ceriu și arsă acea jirtfă cum era, cu apă, cu leamne, cu pietri, cu totului tot și încă și locul unde au fostu era a<scru>mat, într-aceaia mică de ceas* f. 83^r.

ceasórnic s.n. < bg. (sau v. rus.) часовник, apropiat de *ornic*, cf. DA. Cu sensul „aparat care arată ceasurile, ceas, ornic; orologiu, pendulă”, cuvântul este atestat prima dată în ANON. CAR. În DELR prima atestare este din anul 1650. L-am întâlnit și în M. COSTIN, O., cf. *Glosar*²² și în R. GR. 171, cu forma *ceasornec*²³. *Hronograful* îmbogățește redactarea cu o atestare: *Vru să puie ceasornice în Țarigrad, să bată ceasuri, ca și la Veneția, ce nu-l lăsară imamii, adecă dascălii* f. 523^r.

ceată s.f. < paleosl. *četa*, cf. DA. **1.** Cu sensul „clasă sau corporațiune de oameni de aceeași condițiune sau situație socială, tagmă, cin”, în sintagme specializate ca *ceata sfinților*, *cetele îngerești* sau *de îngeri*, cuvântul apare în VARLAAM, C. În DELR prima atestare este din anul 1500. În *Hronograf*, lexemul este utilizat cu acest sens și în sintagme de același tip ca cele din DA: *Să mă pui și pre mine în ceata lui arhidiaconu Ștefan, căce că eu încă mă trag dentru simințiia lui* f. 186^r; *L-au luat și l-au dus acolo, într-acea peștere cu draci mulți și i-au chematu, acel vrăjitoriu, și sosi un căpitan cu toată ceata* sa f. 207^v;

²¹ În ms., la legare, a fost numerotat greșit, f. 598^r, iar foaia a fost legată greșit, după f. 598^r (numerotată 599^r).

²² Cu forma *ceasnic*, cuvântul este atestat și în cronica lui Radu Greceanu, cf. DENSUSIANU, O. III, p. 125.

²³ În R. GR. 171, cuvântul este prezent în pasajul: „Trimițând măriile-sale și semn de dragoste un *ceasornec*”.

S-au înfricoșat foarte și pururea să rugă lui Dumnădzău să-l spăsască și să-l destonicească în **ceatele** direpțâlor f. 392^v; Și vădzu **ceatele** toate a direpțâlor în raiu și **ceatele** păcătoșilor în iad, ș-au adus aminte de cuvintele lui Theodosâie și de a surori-sa f. 392^v; Vor să să facă **ceata** direpțâlor, și **ceata** prorocilor, și **ceata** apostolilor f. 553^v; 2. Cu sensul „un număr oarecare de persoane adunate la un loc (pentru o acțiune comună) etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., LET. II, CANTEMIR, IST. În *Hronograf* întâlnim o atestare anterioară: *Pe după săvârșirea Theodorii, nemaifiind rudă de împărați, rămasă tot primenindu-să și îndesându-să boiării și făcându-să ceate, carii pe cine vor pune împărat* f. 453^v.

ceăță s.f. – lat. pop. (în glose) *caecia*, cf. DA. Cu sensul „aburi de apă necomplet condensați care plutesc în aer etc.”, cuvântul este atestat în BIBLIA (1688), DOSOFTEI, PS. și în anul 1784. În DELR prima atestare este din anul 1640. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celor din DA: *Vădzură fără veaste unde au apucat pre un copilaș o ceățu ca un nuoru și l-au suit în naltul ceriului* f. 256^r.

ceaúș s.m. < tc. *čajuș*, cf. DA, ȘIO II₁, V. Arvințe, MLD II Ex.: 39, tc. *çavuş*, cf. DELR, SUCIU, D. Prezența termenului în *Hronograf* a putut fi influențată și de cuvântul *τζαούσιος* din textul grecesc. Cu specificarea „la turci” și sensul „funcționar inferior al sultanului turcesc, făcând mai ales serviciu de ușier la Curte, de curier însărcinat să transmită poruncile în toate părțile imperiului sau de aprod aducând pe vinovați înaintea justiției”, cuvântul este atestat în LET. I (M. COSTIN) (DA s.v.). În DELR prima atestare este din 1535–1545. În *Hronograf* se întâlnesc atestări mai timpurii decât cele din DA: *Eparhul trimisă pre un ceaúș la stolnicul să-l cheame să vie la giudeț de față, precumu-i obicina* f. 284^v; *Cu voia săborului, trimisără ceaúși după Theolipt să-l aducă* f. 522^r, cf. f. 572^r. În *Hronograf*, cuvântul se întâlnește și în sintagma: *ceaúșul cel mare* f. 572^r, care corespunde sintagmei din K (p. 526) *ὁ μέγας τζαούσιος* și care se află și într-un alt context: *Patriarhul au chemat tot clirosul besearecii și au luat și pre ceaúșul cel mare a împăratului* f. 495^r.

cenúșă s.f. – lat. **cinusia*, cf. DA. Cu sensul „substanță minerală prăfoasă și (de obicei) răcită (în opoziție cu spuza, care e fierbinte) care rămâne după arderea unor corpuri organice (lemne, cărbuni etc.)”, cuvântul apare în ANON. CAR. și PSALT. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500. *Hronograf*ul oferă atestări din secolul al XVII-lea: *Prorocul scoasă un ciur plin de cenușe și începu den fundul capiștii a veni înapoi cu dosul cătră ușe* f. 122^r; *Atâta au arsu de rău, cât și pietrili s-au amistuit în foc, de s-au făcut cenușe* f. 507^v.

cerb s.m. – lat. *cervus*, cf. DA. Cu sensul „mamifer patruped rumegător, cu coarne ramificate, care cad și se înnoiesc în fiecare an”, cuvântul este prezent în PSALT., CORESI, PS., ANON, CAR., LET. II, DOSOFTEI, V.S., LET. III. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500. *Hronograf*ul oferă alte atestări, anterioare celor din letopiseț: *Mai tare va hi oaste de cerbi sălbateci și de altă hiară, când vor avea capu mai mare un leu să fie pre dânșii, decât o oaste de lei vrăjmași, când voru avea un cerbu mai mare să li hie cap pre dânșii* f. 261^v.

cercă vb. I – lat. *circare*, cf. DA. 1. Cu valoare tranzitivă și sensul „a examina, a supune unei cercetări, a cerceta (cu de-amănuntul) etc.”, cuvântul se află într-o serie de texte vechi. Oferim atestări și din *Hronograf*: *Străgară toț*

creștinii ca **să să mai cearce** acest giudeț... și li rămasă lucrul așa f. 521^f; De va hi vreo îndoială la vriun giudețu, precum nu i s-au giudecat giudețul pre direptul, // f. 545^v acestuia giudețu să nu să rupă, ce să să dea vreamă și soroc **să să mai cearce**; 2. Cu valoare tranzitivă și sensul „a căuta (adesea în opoziție cu afla sau găsi)”, cuvântul se află în diverse scrieri vechi. Prezentăm și o atestare din *Hronograf*: *Voroava loru era pentru Dechie împăratu, cumu-i va hi cercându să-i găscă, pentru să-i muncească* f. 248^v; *Iară pre Ștefan Persul, caimacamul, [...] cercară-l și-l prinsără, și încă pre un călugăr, pre anume Theodor, ce au fost și el musaip la taineli împăratului ceale rreale* f. 318^f.

cercăre s.f. < vb. *cerca*. 1. Cu sensul care provine din primul sens al verbului prezentat anterior, „cercetare, examinare (cu de-amănuntul)”, lexemul nu are atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află în contextele: *Adusă pre tatăl copilului, pre jidov, și feace împăratul cercare mare pentr-aceasta și să află așa adevărat* f. 287^v; *Îndată feace cercare mare pentru moartea tătâne-său, cum au fost, și să oblici* f. 313^v; 2. Cu sens care s-a dezvoltat din al doilea sens al verbului prezentat aici, „căutare”, cuvântul apare în *Hronograf* în contextul: *Îndată feace împăratul cercare și-l aflară și dzâsă de-l închisără* f. 360^f; 3. Cu sensul „căutare, iscodire, ispitire”, termenul se află în contextul: *Tu, audzându că s-au făcut Dumnădzău omu, nu-ți turbura cugetul a mai cercarea, fără ce să credz minunea a lui Dumnădzău cea adâncă și cu firea necuprinsă* f. 549^f, cf. f. 544^f ș.a.

cercătă vb. I < contaminare din *cerceta* și *căta*, cf. DA, SCRIBAN, CIORĂNESCU. În DELR se consideră că aceasta este o variantă a verbului *a cerceta* (s.v.). În *Hronograf*, termenul are sensul „a cerceta; a studia, a medita (asupra unui lucru), a cântări; a scruta”. Cu această formă, cuvântul este atestat la DOSOFTEI V.S.²⁴, dar cu sensul „a cerceta; a se interesa de cineva (spre a-i veni în ajutor), a vedea de cineva, a avea grija cuiva, a îngriji, a căuta”. 1. În *Hronograf*, cuvântul are sensul „a examina (cu de-amănuntul), a cerceta” și se află în contextul: *Va cercăta de amărunt cuvântul acesta și va sămălui aii făcând începătură de la Ishoda Cniga* f. 529^v; 2. Cuvântul are și sensul „a căuta, a iscodi; a ispiti”: *Slăveaște putearea Urdzătorului și nu te mai sâli a cercătarea adâncurile lui Dumnădzău, nice să te înșeale firea* f. 549^f.

cercetă vb. I – lat. *circito*, -ăre DA. 1. Cu sensul „a căuta să știi, să afli, a te informa, a face întrebare”, în DA cuvântul este atestat în TETRAEV. (cca. 1650–1675). În DELR prima consemnare este din anul 1567. În *Hronograf* întâlnim una din primele atestări, cu o formă conjugată veche de conjunctiv, persoana a III-a sg.: *Ce au și trimis mai de sirgu să cearcete carii-i sint aceia ce au scornit întâi aceastea lucruri, de s-au potrivit împăratului pentru Ioanu Zlataustu* f. 241^f; 2. Cu sensul „a examina (cu de-amănuntul), a cerca”, cuvântul se află în contextul: *Nice să cuvine să creadză giudețul fiece cuvinte cu pâră și cu ce defaimuri, fără să nu cearcete bine și de amăruntul* f. 545^v.

cerchéz s.m. < tc. *čerkez*, cf. DA, tc. *Çerkez*, *Çerkes*, (dial.) *čerkez*, *çerkes*, cf. DELR, SUCIU, D. Cu sensul „numele unei seminții arice din grupa vestică

²⁴ Vezi și Manea 2006: 336, unde autoarea aduce și un alt exemplu decât cel din DA, din DOSOFTEI, V.S.: „Venii [...] de cercăta pre toți călugărașii pre la chilioi” (sept. 24^v/7).

a popoarelor din Caucaz”, cuvântul are atestări din anul 1642, M. COSTIN, LET. I, cronică lui Neculce. În DELR prima atestare este din anul 1587. *Hronograful* oferă mai multe atestări cu forma de feminin și de masculin plural, anterioare scrierii lui Miron Costin: *Să cutremură Iustinian și să vorovi cu muierea-și și o trimisă la cercheazi, de o aședză* f. 320^r; *Împăratul trimisă catarge multe ca să-i aducă împărăteasa de la cercheji, de unde o trimiseasă* f. 321^v; *Au născut împăratului fiiu de cerchiaza Irina, fata haganului* f. 348^r; *Nu i să cade ei împărăția, unii muieri și unii cerchează, fiind de altă limbă, ce lor să cade împărăția* f. 362^r, cf. 583^r.

cérere s.f. – de la verbul *cere*. Cuvântul apare într-o serie de texte vechi, cu diferite sensuri. În *Hronograf* se întâlnește cu sensul „solicitare”, îndeplinind funcția de complement intern: *Nu uita pre ceia ce-ț vor ceare vreo cearere, ori să-i dăruiești cu vreun daru, ori cu vreo mesărie de boierie sau cu altu daru cuvenit și cu cinste* f. 607^v.

țărămonie, țarimonie, țirimonie, variante de la *ceremonie*, s.f. – un neologism intrat în limba veche prin pol. *ceremonia*, *cerymonia* sau rus. черемония, iar mai târziu, din latină *caerēmōnīa*, -ae sau it. *cerimonia*, cf. DA (s.v. *ceremonie*). Cu sensul 'forme exterioare și regulate și de oarecare pompă, la săvârșirea unui cult religios', cuvântul este atestat în LET. II și CANTEMIR, I. În DELR se prezintă o primă consemnare din anul 1648. Am întâlnit cuvântul și în R. GR. 131²⁵. *Hronograful* conține atestări anterioare celor din DA, în contextele: *Scrisă împăratul Iovianu la marele Athanasie, să-i scrie toate învățăturile și țirimoniile a svintei legi creștinești și să știe și mai bine* f. 220^r; *Mâncând și bând cu o samă de boieri, multe să hvăluia și-i urla capul pentru svântul săbor și pentru alte țarimonii a svintei besearecei* f. 323^v; *În locul acestuia patriarhu [...] au fost pus pre mitropolitul de la Larisa, anume Ieremiia, om bun și cărtular mare, iară gros den fire și nechitit cu țărămoniile călugărești și cu obicinile* f. 519^r.

cerésc adj. < *cer* + suf. -esc. Cu sensul „dumnezeiesc, divin”, cuvântul apare în COD. VOR., N. TEST., BIBLIA (1688), DOSOFTEI, PS. În DELR prima atestare este din perioada 1563–1583. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară textului biblic: *Aceasta împodobește împărăția și agonisește nume cinstit și bun împărăților pururea și despre toț lăudaț întru această viață, iar întru ceia ce ni să meneaște fericire cerească și bucurie nesăvârșită și veacinică* f. 593^r.

cetăș s.m. < *ceată* + suf. -aș. Cu sensul „părtaș, soț, tovarăș etc.”, cuvântul apare într-o serie de texte vechi. În DELR prima atestare este din anul 1610. *Hronograful* oferă o altă atestare: *Iară el, spurcatul, pe după ce-l bătură, s-au svătuț cu o samă de cetași ai lui, iconoboreți ca și dânsul, ca să năpăstuiască pre Svântul Methodie* f. 393^r.

cetățean s.m. < *cetate* + suf. -ean. Cu sensul „locuitor cu îndatoriri militare al unei cetăți, al unei fortărețe sau al unui oraș întărit”, cuvântul este folosit în LET.

²⁵ În R. GR., p. 131, cuvântul se întâlnește în pasajul: „Cu litie în biserică întrându și făcându-și termoniile cele de cinste ce i s-au căzut”.

I, DOSOFTEI, V.S.²⁶, MINEIUL (1776). Conform DELR, prima atestare datează din perioada 1563–1583. Textul nostru oferă următoarele ocurențe, utile pentru redactare, anterioare celei din scrierea lui Dosoftei: *Oamenii, cetățeanii de Solom, multă rrăutate trasără, și moarte, și robie, de-i lua robi și-i despărțâia* f. 467^r; *Iară cetățeanii, de păreare bună, să pogorâră la dânși, de să întreba de sănătate și da mâna unii cu alți* f. 499^r.

ceténie, citénie s.f. < slavona bisericească (paleosl. *čiteije, četanije*, rus.-bis. *čitanija*, bg. *četine*, sb. *čitanje*), cf. DA s.v. *citanie*. Cu sensul învechit „faptul de a lua cunoștință de conținutul unei scrieri (cărți), instruire prin citit, citeală; lectură, studiu”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., într-un HRONOGRAF, ap. GCR, I, în DOSOFTEI, V.S., MINEIUL (1776). În DELR prima consemnare datează din perioada 1563–1583. În *Hronograf* se află alte atestări, de la mijlocul secolului al XVII-lea. Două dintre acestea care se referă la citirea din cărțile bisericești și se pare că au un sens într-o anumită măsură diferit față de sensul prezentat. Acest sens va putea fi definit de către redactorul cuvântului, care va realiza schema lexicografică pe baza mai multor atestări: *Somnul ei era numai cât ațâpiia și să și scula la rugă și la cetenie* f. 420^r; *Cnigele de cetenii a necărtularilor, chipurile sântu, adecă icoanele, și laudă de cinstea svințâlor* f. 563^v; *În ce chip trupul să hrănească și să îngrășe de bucateli care mănâncă, într-acesta chip și sufletul să întărească și să hrănească dentru cuvintele ceale duhovnicești și dentru citenii și ucenii (= învățăture)* f. 604^r, cf. f. 592^v, f. 604^r.

chentinăr s.n. < ngr. κεντηνόριον (= m. lat. *centēnārium*), cf. DA (s.v. *chindinar*). Cuvântul are sensul „măsura de greutate de 150 de litre” și este atestat în MOXA, cu forma *chindinar* (specificat „numai la Moxa”) (DA s.v. *chindinar*). În *Hronograf* este un împrumut contextual, κεντηνόριον, în K (p. 272). Traducătorul îl consideră mai puțin cunoscut și, de aceea, îl glosează în context. Acest termen a fost preluat din K și în traducerea lui Dosoftei, *Novă adunare de istorii...*²⁷. În *Hronograf*, cuvântul apare în câteva locuri: *Ș-au și trimis împăratul 50 de chentinari de galbeni* f. 266^r; *Cheltuiala care era să cheltuiască iarăși într-acealea dzăle, adecă 12 chentinare de galbeni, adecă cântare [...], îi arunca împăratul la năroade, de să făcea bucurii și veselii* f. 281^v; *Cumpăniră aurul și ieși o mie și noadzăci de chentinare, adecă cântare, iară argint să aflară trei mii de chentinari* f. 396^r; cf. f. 269^r, f. 329^v, f. 353^v, f. 397^r, f. 440^r ș.a.

chervăsărie s.f., variantă de la *carvasarâ* < tc. *kervan seray*, cf. DA (s.v. *carvasara*) „edificiul în care se afla vama turcească, în care trăgeau în gazdă negustorii turci cu mărfurile lor”. În SUCIU, D. se indică etimologia tc. *kervansaray*, (învechit) *karvansaray*, *kervanseray*, *karvanseray*, **karvasaray*, **karvasariye*. În DA, termenul a fost identificat în câteva texte vechi. *Hronograful* oferă o altă atestare: *Să făcea vlădici și episcopi și procleațai și era toate lucrurile făcute fără pravilă și fără leage, cum era mai rrău. Că mai să făcusă Patriarhiia chervăsărie și lacaș de curvie* f. 519^r.

²⁶ Cuvântul este semnalat și în Manea 2006: 274.

²⁷ În Dosoftei 1689, pe care l-am fișat pentru diferite studii, acest termen apare în pasajul: „Cinci sute de țentinare (pe margine: cântar de aur) am îngropat” f. 236^v.

chesár(i) s.m., variantă de la *cezár* – lat. *Caesār*, -ăris, cf. DA. Termenul putea fi cunoscut traducătorului *Hronografului* și din limba latină, dar cel mai probabil l-a preluat din K (p. 526 ș.a.). 1. Cu precizarea „termen literar; învechit” și sensul „împărat (roman), imperator, cezar”, cuvântul este atestat în COD. VOR., N. TEST. (1648), M. COSTIN, O., BIBLIA (1688) (DA s.v. *cezar*). În *Hronograf*, lexemul se întâlnește în contextele și atestările sunt anterioare celor din scrierea lui M. Costin: *Adusără acoalea și pre Tiverie chesari* f. 288^f; *Pre Domnul Hristos, cându l-au întrebat ucenicii săi au ieste a să darea chinon lui chesaru*, *adecă poclon, iară Hristos, încă îi întrebă* f. 565^v; *Să dați de a chesarului*, *lui chesaru*, *și de a lui Dumnădzău*, *lui Dumnădzău* f. 565^v; *Era împărat samodârjeșu acesta împărat Avgust chesariu și oblădui toată lumea suptu ascultarea lui* f. 580^v; 2. Cu sensul „titlu dat unor demnitari în Imperiul Bizantin, care ocupau locul al doilea, după împăratul” (DA s.v. *cezar*), cuvântul nu este atestat în epoca veche. În *Hronograf* este folosit de mai multe ori: *Când s-au împlut 30 de ai de împărăția lui, au pus chesaru pre o slugă a sa, anume Dalmatie* f. 203^f; *Feace pre Galu chesaru la răsărit și-i pusă numele pre numele său, și-i dzicea Galu Costantin chesaru* f. 208^v; *Au stătut împăratu Vasiliscu și au pus chesaru pre un fecioru al său* f. 262^v; *Pre acesta l-au luat împăratul fiind și omul lui și l-au făcut chesariu Răsăritului, cum am dzăce pașe la Misirliu* f. 286^f; *Dacă-ș mărită featele, feace pre amândoi ginerii chesari: pre Mavrichie la Răsărit, iară pre Gherman la Apus* f. 289^f; *Feace împăratul pre Roman, socru-său, chesari, să fie toate treabeli împărăției după dânsu, șa oștilor, cum s-ari dzăce veziri* f. 429^f, cf. f. 353^v, f. 429^f, f. 435^v.

chică s.f. < sl. *кика*, bg. *кика*, sb. *kíka*, rus. *кика*, cf. DA. 1. Cu sensul „părul capului în întregime, crescute lung, (astăzi, numai) părul care cade pe ceafă sau pe spate la bărbați, dar mai ales la fete, neîmpletit sau împletit etc.” (DA s.v.), cuvântul este atestat în ANON. CAR., BIBLIA 1688, BERTOLD (1779), TREPETNIC (1779). În DELR prima atestare este din anul 1575. *Hronograful* oferă o atestare anterioară textului biblic: *Dzăsă de-i tăiară chica capului și-l dezbrăcară* f. 285^f; 2. În *Hronograf* se află și o utilizare figurată, care se referă la dâra luminoasă lăsată pe cer de comete: *S-au arătat o stea cu chică spre răsărit, foarte luminoasă* f. 348^v; *Să arătă un luceafăr, comit, cum am dzăce, cu chică și // f. 453^f mergea despre răsărit spre apus.*

chiclóp s.m., variantă de la *ciclóp* < gr. *Κύκλωψ*; în DA (s.v. *ciclop*) este considerat neologism din fr. *cyclope*, provenit din lat. *cyclops*, iar acesta este preluat din grecește. Cu sensul „figură mitică de uriaș cu un ochi în frunte”, cuvântul nu are atestări pentru epoca veche. În DELR prima atestare este din perioada 1794–1820. În *Hronograf* este un împrumut contextual și pare a fi nume propriu, *Κύκλωπος* K (252). Cu toate acestea l-am înregistrat, pentru că termenul este utilizat și ca substantiv comun, fapt care va reieși mai bine din atestările deținute de redactor: *Să cheamă așea acea țară, pre mâna lui Chiclop. Acesta Chiclop au fost, precum spune filosoful Omir, că n-au fost ca alți oameni, ce au fost având numai un ochi în frunte* f. 575^f.

chil s.n. – în DA (s.v. *chilogram*) este considerat neologism din franceză (compoziție savantă din gr. *χίλιοι* „o mie” și *γράμμα* „gram”). Prezența

cuvântului în forma *chil*, considerată în DA variantă de la termenul *chilogram*, indică faptul că acesta a fost un cuvânt de sine stătător, independent de neologism: *Avea acel bodzu obroc mare den visteriia împărăției, că-i ducea în toate dzileli 12 chile de făină de făcea pâine* f. 121^r; *Ioan, frатели împăratului [...], au și trimis pre la Elada, și la Peloponis, și pre aiurea, de au cumpărat o sută de modii de grâu. Și modiu – câte de optu chili* f. 448^r.

chilie s.f. < paleosl. *kelĭja*, *kelija* (rus. *kélĭia*, *kéliia*, bg. *kelĭja*, *kilĭja*), din gr. *κελλί(ον)*, cf. DA. 1. Cu sensul „odăiță în cuprinsul mănăstirei, în care locuiește un călugăr sau o călugăriță, odăiță de sihastru, cămară, cămăruță”, cuvântul apare în ANON. CAR., LET. II și într-un text al mitropolitului Dosoftei, ap. CGR I. În DELR prima atestare este din anul 1529. În *Hronograf* întâlnim câteva atestări, anterioare scrierii lui Dosoftei: *Ș-au luat iertăciune de la toți și-au intrat în chilie-ș* f. 201^v; *Au mărșu singur la chiliia lui Sveatii Vasile și-i cădzu la picioare, rugându-să să-l ierte și să roage lui Dumnădzău* f. 224^v; *Aceastea învățături dzâsă Svântul patriarh Gherman cătră împărăteasa și să dusă la chilie-și* f. 389^v, cf. 520^v; 2. Cu sensul „pivniță”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. Textul nostru oferă un exemplu cu acest sens: *Pre Theofan l-au închis întâiu în Curțile Slobode, ce era făcute de Irina împărăteasa, într-o chilie întunecoasă, și l-au ținut acolo închis doi ai, de-l leșina de foame și de seate* f. 373^v.

chin s.n. < magh. *kin*, cf. DA. Cu sensul „suferință fizică (crudă), caznă, muncă, tortură, supliciu, (învechit) patimă”, cuvântul apare într-o serie de scrieri vechi. Conform DELR, prima atestare este din jurul anului 1500. Unul din contextele sugestive și bune pentru ilustrare semantică din *Hronograf*, este următorul: *Precum cuvântul naște den gându fără chinu, așa și Cuvântul lui Dumnădzău au născut den Părintele fără chinu* f. 536^r.

chinui vb. IV < *chin* + suf. *-ui*, cf. DA. Cu utilizare învechită, cu valoare intransitivă și sensul „a suferi (torturi), a pătimi, a răbda (chinuri), a se canoni; a păți (ceva)”, cuvântul se află într-o serie de scrieri vechi. Prima atestare din DELR este din jurul anului 1500. În *Hronograf* verbul se întâlnește în contextele: *În ce chip raza soarelui nice să taie, nice să rănească, așa și dumnăzăirea lui Hristos, neusăbită fiind de trup, chinuia trupul, iară dumnăzăirea nu chinuia* f. 530^v; *Și strastiile lui Hristos, adecă când chinui trupeaște, într-aceia vreamă s-au făcut* f. 540^r.

chinson s.n. (cuvântul nu are accent în manuscris) < gr. ecl. *κήνσος* 1. un fel de monedă; 2. impozit pe cap de om, cf. GHIOVANIS; cuvântul este glosat în context prin „plocon”, „dare” și preluat din cronograful grecesc cu forma de acuzativ: *Pre Domnul Hristos, cându l-au întrebat ucenicii săi, au ieste a să darea chinson lui chesaru, adecă poclon, iară Hristos, încă îi întreabă* f. 565^v. În K [φιζ] (= 517), cuvântul se află în pasajul: *ὅταν ἐρωτήθη, εἰ ἔξεστι δῶναι κήνσον καίσαρι*.

Acest termen a fost preluat ca atare și în cronograful tradus de Dosoftei după K, *Novă adunare de osăbite istorii...*, ms. 3456 și este folosit fără glosă: *Toate câte era în cort, și Domnul Hristos, când s-au întrebat: oare cad-se chinson chesariului?* f. 354^r.

chíon s.n. < ngr. κίονας „stâlp, coloană”, cf. GHIOVANIS. Cuvântul nu este înregistrat în DA. În *Hronograf* este un împrumut contextual, cum, foarte probabil, a fost preluat și în alte traduceri după texte grecești în epocă: *Iară gios, pre fața besearecei, suptu oglașenii, sintu 16 stâlpi și 10 chioane mare și foarte groș* f. 187^r. Cuvântul apare în diverse locuri în K. În cronograful tradus de Dosoftei a fost împrumutat în mai multe contexte, inclusiv cu pluralul ca în grecește, ca un neologism pe care cărturarul l-a considerat un cuvânt ca atare, fără a-l adapta fonetic întotdeauna. Într-una din situații apare însoțit de sinonim: *Sint și stâlpi de marmuri, 8, de lungi de 8 picioare, scoși în afară. Și gios la pomosteală, sint stâlpi 16 și chionii groase dzece* f. 112^r; *Toată curte Sântului mormânt este cu marmuri cu ozoră împistrită pre gios pomosteala și sint patru stâlpișori, chionia* f. 114^r; *Ș-au pus-o pre 12 picioare, chionii de argint și o au înscăunat* f. 187^v.

chíot s.n. < derivat din onomatopeea *chiu* + suf. -ot. Prima atestare în DELR este din anul 1581. **1.** Cu sensul „strigăt de durere, vaiet, țipăt”, cuvântul este consemnat în CUV. D. BĂTR. II, MOXA. În *Hronograf* se află alte atestări: *Cum i-au lovit fără veaste, au început a să face chioate și vaiete și fugiia toți în toate părțile* f. 65^v; *Și să feace un chiot, și un trăsnet, și vaiete, și bocete, cât să cutermura pământul și să audziia vaietele și chioatele până la ceriu* f. 145^r; *I s-au făcut plângeri, și boacete, și chioate, cât s-au fost audzind glasurile și țipetele în ceriu* f. 230^v ș.a.; **2.** Cu sensul „strigăt de bucurie, de veselie, de biruință”, cuvântul este folosit în DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* este prezentă o atestare anterioară: *Să pogorî Moisi den măgură și veni până supt poala muntelui și ascultă și audzi //* f. 41^v *chioate, și glasuri, și cântece, și jocuri cu tâmpene, în vesăliia vițâlului*; **3.** Cu sensul „strigăt de vânătoare, de goană (cu care se alungă fiarele)”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Iară într-altă dată iarăș au ieșit împăratul la vânat. Și, de chioatele oamenilor și de străgări, au ieșit un lup mare, de fugiia* f. 405^r; **4.** Cu sensul învechit „(întrebuințat aproape numai la singular, cu înțeles colectiv) strigăte de luptă, de atac”, cuvântul este folosit în BIBLIA 1688, DOSOFTEI, PS., CANTEMIR, HR. ș.a. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Să feace o năvală mare și un chiot și gâlceavă, cât să audziia glasurile până în ceriu. Iară săgețile și sulețile cădea asupra lor ca ploaia den nuori* f. 140^v; *Ș-au datu amândoi foarte război tare și iute, câtu să audziia trăsnetele și chioatele până la ceriu* f. 228^v; *Și acela războiu vrăjmașu să feace, cât cine poate să scrie trăsnetele și buhneteli de pușci, și de sâneăț, și de chioteli oamenilor?* f. 516^v.

chip s.n. < magh. *kép* (dial. *kíp*), cf. DA. Prima atestare din DELR este din jurul anului 1500. **1.** Cu sensul „plan (al unei clădiri, al unei cetăți)”, cuvântul apare în LET. II și în DOSOFTEI, V.S. În *Hronograf* există o atestare anterioară: *Deade David scrisoare pre mâna lui Solomon tot chipul besearecii, cumu-l va face și-i deade izvod de heruvimi, cumu-i va face și cum să le hie aripile întinsă, să să agiungă unul de la altul* f. 72^v; **2.** Cu sensul „statuie”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C. *Hronograful* oferă noi consemnări: *De libovul lui Hristos, iară acea muiere au cheltuit ș-au făcut un chip cum au fostu a lui Hristos și l-au pus în mijlocul cetății, naintea casăi sale* f. 213^r; *Dac-au pus acel chip a împărăteasei*

acolo, în toată vremea strânga haburi și jocuri, cu surle și cu tâmpeni f. 238^f; Atunce au cădzut și stanul de pîiatră cu **chipul** lui Arcadie împărat, și altor împăraș **chipuri** de pren stanuri de pîiatră, au cădzut f. 344^v; 3. Cu sensul „înfățișare a unei persoane sau a unui obiect prin desen, pictură ș.a.: tablou, icoană, desen, pictură, zugrăveală etc.”, acest termen este atestat în PRAVILA MOLD., CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află alte atestări, mai timpurii decât în scrierea lui Cantemir: *Să te scoli să te duci la poarta cetățîi și să cauț de-o parte deasupra porțîi cetățîi, să tai cu un ciocan în pîatră, că vei găsi un chipu a lui Hristos* f. 333^f; *Tu, în ce chip vei defăima, o, necredincioasă, chipurili* icoanelor, carele ieste învățatură de pravilă să să facă? f. 561^v; 4. Cu sensul „înfățișare, aparență, aspect, exterior, ipostas, figură”, cuvântul apare în CORESI, EV., DOSOFTEI, V.S., LET. III, MINEIUL (1776). În *Hronograf* se află atestări anterioare celei din scrierea lui Dosoftei: *Acesta ce era și ieste slăvit și mărit despre heruvimi și despre serafimi, s-au plecat pre sâne și luă chip* // f. 554^v de om; *Carele nu să va închina icoanei, acela nice Fiului lui Dumnădzău nu să închină, carele ieste chip viu și nedespărțît a nevădzutului Dumnădzău și Părinte* f. 562^v; *Să facem omu în chipul nostru și în podoaba noastră, ca pentru să adevereadză pre Fiul și pre Duhul Svânt* f. 526^f; 5. Cu sensul „apariție, vedenie, arătare, spectru, imagine”, cuvântul este prezent în DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* oferă o atestare mai timpurie: *Ascultă Dumnădzău ruga lui Costantin și-i arăta în ceriu chipul svintei cruci, făcut cu steale* f. 175^f; 6. În locuțiunea prepozițională în *chipul* cu sensul „în felul, în calitate, de, ca, la fel cu etc.”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., VARLAAM, C., PRAV., LET. I, AMIRAS, CANTEMIR, IST. *Hronograful* prezintă o atestare de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Era Svinția sa în trup de vârstă nici prea mare, nici iarăș mică: svânta față îi era în chipul grâului, albă și rumănă* f. 580^f; 7. Cu sensul „gen, sex”, cuvântul nu este înregistrat în DA. În *Hronograf* apare cu acest înțeles de două ori: *Au scris capu de pravilă Theodosie împărat, să nu să mai facă chip* muierescu diiaconi în besearecă, până nu să vor face de 60 de ai f. 229^v; *Chiamă-să și Fiul omenescu, pentru căce ș-au împreunat dumnădzăirea cu întruparea și pentru noi au suferit naștere den chipu* muierescu f. 555^f; 8. Cu sensul „față, obraz, figură”, cuvântul se află în MARDARIE, L., MINEIUL (1776). *Hronograful* oferă o atestare anterioară celei din Minei: *Au zugravii datorie a zugrăvi chipurile* oamenilor f. 594^f; 9. Cuvântul nu a fost înregistrat în locuțiunea adjectivală cu *chip*, cu sensul „chipeș, arătos”, care apare în textul nostru: *Era om cu chip și arătos, și creștin bun, și pravoslavnic* f. 313^v; 10. Locuțiunea adverbială într-alt *chip* (magh. más kép), cu sensul „altfel, altcum, în alt mod; de altcum”, apare în PRAVILA DE GOVORA (1640), LET. II. *Hronograful* oferă o altă atestare: *Și nu era bun, ce era om vicleani și sprânțar. Iară într-alt chip, era om frumos, și de-a firea, și foarte săgetătoriu bun* f. 489^f; 11. În locuțiunea adverbială în ce *chip* (magh. milyenkép), cu sensul „cum, în ce fel, în ce mod”, cuvântul este atestat în COD. VOR., CORESI, EV., PSALT., N. TESTAMENT (1648), BIBLIA (1688), PRAV. În *Hronograf* această locuțiune este foarte des utilizată: *În ce chip voiui întinde mâna mea cea de paiu uscatu, să apucu focul cel iute?* f. 154^f; *Dacă nu vom slăvi chipul svințîlor cu urdzâre de scrisoari, ca și când îi vedem avidoma, dară pre svinți că nu-i vedem, nice-i știm în*

ce **chipu** îi vom slăvi? f. 562^r ș.a.; **12.** Cu sensul „fel, mod, modalitate, posibilitate, rost etc.”, cuvântul este folosit în PRAV. Textul nostru oferă noi atestări: *Să batgiocurească și să potopască* // f. 350^v ori în ce **chip**, *ca să nu mai fie cinul călugărescu necăiri, nici să să mai audză de călugări; Și-ș spusă toată taina cătră dânsul, cum adecă-i ieste voia, ori în ce chip*, *să să apuci să fie împărat* f. 365^v; *Purta tot vășminte nebăgate în văpseale, ce numai precum vrea fi den firea lor, nevăpsâte, or negru, or albu, ori în ce chip*, *să nu aibă altă văpsală* f. 580^r.

chiparis s.m., variantă de la *chiparós* < ngr. κυπαρίσσι, κυπάρισσος, cf. DA. Cu sensul „frumos arbore rășinos din familia coniferelor, cu frunziș verde închis, care nu se veștejește iarna, plantat cu predilecție în cimitire, lângă morminte”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S.²⁸, BIBLIA 1688 (DA s.v. *chiparos*). Prima atestare menționată în DELR datează din anul 1642. L-am întâlnit și în VARLAAM, L. 228²⁹. În *Hronograf* se află o atestare anterioară celor din DA, cu forma apropiată de cea grecească: *Vădzu în vis unde crescusă în ograda ei un chiparis frumos* f. 403^r.

chirie s.f. < tc. *kirij* sau bg. *кириа*, cf. DA. Conform DELR, prima atestare este din anul 1632. În *Hronograf* cuvântul apare în locuțiunea adjectivală *cu chirie*, cu sensul „închiriat”, care în epocă este înregistrată în PRAV., LET. II (DA s.v.): *Într-o casă cu chirie ședzusa un creștin, că o tocmisă într-un an* f. 337^v. Această locuțiune se întâlnește și în HERODOT, I. 28: *Și așa luă cu chirie casa faurului*.

chișiță s.f. < sb. *кишица* și bg. *китица*, cf. DA. Cu sensul „moțul de păr la încheietura dindărăt deasupra copitei calului sau a boului; pinten; p. ext. scobitura de deasupra copitei, glezna calului”, cuvântul este atestat în ANON. CAR. (DA s.v.). În DELR prima atestare este din anul 1825 și se specifică faptul că „atestarea din TDRG³ nu este sigură, deoarece trimite la un cuvânt neglosat din ANON. CAR.”. *Hronograful* oferă două atestări ale acestui cuvânt, care se întâlnește rar, cel puțin în epoca veche: *I-au lovit marele Costantinu de patru părți și i-au tăiat, cât au fostu îmblându în sânge cu caii până în chișiță, peste tot locul* f. 202^v; *Și-i tăiară și-i giunghiară cu suliișle, cât îmbla în sânge până în chișiță* f. 304^v.

chit s.m. < paleosl. *kit* (gr. κῆτος), cf. DA. Cuvântul este atestat în PALIA, CORESI, EV., VARLAAM, C., DOSOFTEI, PS., V.S. Prima atestare în DELR este din anul 1570. În *Hronograf* se află noi exemple: *Au dzis apelor să scoată dentru dânsăle toate lucrurile, adecă chiții cei mari, și peștii, și toate zburătoarele* // f. 154^v *ceriului; În dzâlele acestui împărat s-au arătat un chit în mare, adecă un pește carele au fost înneacănd corabii multe pre-ngă Țarigrad* f. 283^r.

chiti vb. IV < sb. *kititi* „a găti, a împodobi” sau bg. *китити* „fac buchete, împodobesc”, cf. DA. Cu valoare tranzitivă și sensul „(mai ales în Mold.) a plănui, a-și face socoteala, a socoti, a gândi să faci ceva cât mai bine; p. gener. a judeca, a cugeta, a (se) gândi, a crede, a propune, a fi de părere”, cuvântul este atestat în PRAVILA DE LA GOVORA (1640), DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688),

²⁸ Cuvântul este semnalat și în Manea 2006: 136.

²⁹ În scrierea mitropolitului Varlaam, cuvântul se află în contextul: „Cum nu să pleacă chiparisul gios la pământ, așa și cel cu inimă buiacă nu suferă să să plece supt ascultare”.

CANTEMIR, IST. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară scrierii lui Dosoftei: *Au fostu **chitindu** să-l apuce de cătră câmpu, să-l buldască cu oștile spre apă, ca pentru să dea Costantin împărat cu oștile pre podu și să să rupă podul* f. 175^f.

chitit adj. – Prima atestare în DELR este din anul 1686. Cu sensul „socotit, chibzuit; priceput”, cuvântul nu prezintă atestări din epoca veche în DA. Cuvântul este de câteva ori folosit în *Hronograf*, care oferă atestări mai timpurii pentru ambele dicționare: *Acestu împăratu au fostu și om viteazu, și **chititu** cu oștile* f. 264^v; *Trimisă pre un sărdariu anume Flavianu, foarte om viteazu și **chitit** cu oștile* f. 209^f; *Hatman preste oști puseasă pre unul ce-l chema pre anume Iustiniian, om **chitit** și învățat a purta oști* f. 288^v; *Aleasără dentru dânși doispreace oameni carii știia ei că sânt mai bărbat și mai **chitiț** de oaste* f. 449^f; *Doftori, duhovnici și bărbați **chitiți** cu svaturi, fiuile, să țai pre lângă tine și să-i aibi întru toată viața dzâlelor tale și cu dânșii să petreci, de ți-i voia să-ți fie bătrâneățale cinstite* f. 597^r, cf. f. 226^v, f. 438^r.

chiuhăilân s.m. – probabil un turcism. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. În contextul din *Hronograf* se deduce că are sensul „rasă de cai arăbești”: *Să împlură de avuțâie și de cai arăpești **chiuhăilani*** f. 355^v.

chiuî vb. IV < derivat din *chiu*, cf. DA. În DELR prima atestare este din anul 1645. Cu sensul „a scoate un strigăt tare, ascuțit și prelungit, de bucurie”, cuvântul a fost înregistrat din BIBLIA (1688). În *Hronograf* se află o utilizare anterioară celei din DA: *Daca să îmbăta, el lua surlarii, și trâmbicearii, și alăutarii, și toți orgănarii și să ducea noaptea pre la curve și pre la cârcime și bea și **chiuia*** f. 157^r.

chivot s.n. < paleosl. *kivot* (< gr. *κιβωτός*), cf. DA. Prima atestare din DELR este din jurul anului 1500. **1.** Cu sensul „templu la evrei”, cuvântul apare în contextul: *Atunce au făcut **chivotul**, cum s-ari chema beseareca, și casă lui Dumnădzău* f. 44^v; **2.** Cu sensul specializat, cu precizarea (numit și) *chivotul legii sau mărturiei* „lada în care evreii țineau tablele legii și toiagul lui Aron”, cuvântul este atestat în NEAGOE, ÎNV., BIBLIA 1688, într-un text al mitropolitului Dosoftei, ap. TDRG și într-un HRONOGRAF din jurul anului 1650. În *Hronograf* se află noi atestări, în care cuvântul este și glosat: *Și în toț să fie curaț când vor vedea că vor rădica **chivotul**, adecă un săcrii ce era făcut de aur și era într-îns pravila lui Dumnădzău, acela să chema **chivotul*** f. 48^r; *Pentru scriptura chipurilor, adecă a icoanelor, tâlcuiște căce atunceș, pre aceaia vreame, au învățat Domnul Dumnădzău să închipuiască în șatra cu **chivotul** heruvimii* f. 561^r; **3.** Cu sensul specializat „(În biserica creștină) dulăpiorul sau cutia de argint, așezată pe sfânta masa (din altar), în care se păstrează cuminecătura, sfântul mir, moaște sau alte obiecte sfințite, tabernacul”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S. și într-un alt text al mitropolitului, într-un HRONOGRAF (1760) și în anul 1768. *Hronograful* oferă atestări mai timpurii: *Le lua bodzii cei de aur și de argintu și-i făcia **chivote**, și evanghelii, și cădelniță* f. 229^v; *Acolo i-au ieșit înaintea Patriarhul Ignatie cu toți arhieriei și cu tot clirosul besearecii, cu evanghelii, și cu **chivote**, și cu cădelniță pren mâni* f. 409^f; *Luară [...] și **chivoteli** ceale scumpe de aur și tot cu pietri scumpe, și repidele ceale făcute ca dardele, ce mergea ipodiiaconii ținându-le în mâni când ieșiia cu svinteli daruri în cap preotul* f. 459^v.

chizăšie s.f., variantă de la *chezăšie* < *chezaș* + suf. -ie. Cu sensul „garantare, garanție etc.”, cuvântul se află într-o serie de texte vechi, mai ales din secolul al XVIII-lea³⁰. În DELR, prima atestare este din anul 1626. *Hronograful* oferă atestări de la mijlocul secolului al XVII-lea, anterioare celor din DA: *Iată, acesta ieste Hristos, careli mă ia pre chizăšie, și pre acesta-ț puii chezeasu și mărturie, ca, de mă voiu învârteji sănătos, să-ț dau și galbenii deplin, și și dobânda lor* f. 336^f; *Mitropolitul Monemvasiia să pusă tare pentru patriarhul și cădzu la solul de la craiul de Franța și stătu solul tare și-l scoasă den chisoari pre chizășiia* lui f. 520^f.

BIBLIOGRAFIE ȘI SIGLE

- M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Opere*, I. *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. S. Stoide și I. Lăzărescu, prefată de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- CR. ANON. = *Cronica anonimă despre Brâncoveanu, Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*, în *Cronici brâncovenești*, Antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1988.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A-B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D-de, București, Întreprindere Industrială a Statului, 1949; Tomul II. Partea I: F-I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J-lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă-lepăda, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: Lepăda-lojniță, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1948.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. II, *Ca-cizmă*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- DENSUSIANU, O. III = Ov. Densusianu, *Opere*, III, ediție îngrijită de Valeriu Rusu, București, Editura Minerva, 1977.
- Dosoftei 1689 = Mitropolitul Dosoftei, *Novă adunare de osebite istorii, începînd de la fapitul lumii...*, traducere de mitropolitul Dosoftei, în 1689, după cronograful lui Matheos Kigalas; păstrată în ms. 3456, Biblioteca Academiei Române (BAR).
- Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517)*. Studiu lexicologic, vol. I. *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceriile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*; vol. II. *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie*. *Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia.
- Dragomir 2020 = Mioara Dragomir, *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la*

³⁰ Cuvântul este semnalat și în Manea 2006: 127.

- Dicționarul etimologic al limbii române**, redactate sub egida Academiei Române (litera A), în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIX–LX/2019–2020, p. 7–42.
- Dragomir 2022a = Mioara Dragomir, *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517)* – analiză în vederea lucrului la **Dicționarul limbii române** și la **Dicționarul eEtimologic al limbii române**, redactate sub egida Academiei Române (litera B), în vol. *In memoriam Stelian Dumistrăcel*, nr. special al revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LXII, p. 119–144.
- Dragomir 2022b = Mioara Dragomir, *Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517 cca 1658–1661)* – analiză în vederea lucrului la **Dicționarul limbii române** și la **Dicționarul etimologic al limbii române**, redactate sub egida Academiei Române (litera C, partea I, *Cădă–cap*), în vol. *Actele Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*, 2020–2021, coordonatori: Marius-Radu Clim, Elena Isabelle Tamba, editori: Alina-Mihaela Bursuc, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Claudius Teodorescu, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2022, p. 51–61.
- GHIOVANIS = Γιοβάνης Χρήστος, *Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσά, Αθήνα, Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμός* (f.a.).
- R. GR. = Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, io Costandin Brâncoveanu Basarab-voievod, dă când Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile și întâmplările ce în pământul acesta în zilele mării-sale s-au întâmplat, în Cronici brâncovenești*, antologie, postfață, glosar și bibliografie de Dan Horia Mazilu, București, Editura Minerva, 1988.
- HERODOT, I. = Herodot, *Istории*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984.
- K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύνοψις διαφορών ιστοριών αρχομένη από κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.
- Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petreacerea svinților. Studiu lingvistic*, partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Doru Mihăescu, *Cronografele românești*, București, Editura Academiei, Române, 2006.
- MLD II Ex. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Pars II, *Exodus*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” 1991.
- MLD IV Num. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Pars IV, *Numeri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1994.
- MLD V Deuter. = *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Pars V, *Deuteronomium*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997.
- NECULCE, L.² = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită și glosar de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1980.
- R. POP. = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I. Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul Cantacuzinesc. Radu Popescu, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, *Studiu introductiv* de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- SUCIU, D. = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- ȘIO II₂ = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturei române*. II. *Vocabularul*. 2. *Vorbe istorice*, București, Socec, 1900.
- URECHE, L. = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu, București, Editura Minerva, 1987.

VARLAAM L. = Varlaam, *Leastăvița sau scara raiului de Ioan Scărarul*, ediție, notă asupra ediției și glosar de Oana Panaite, *Prefață și revizuirea transcrierii interpretative* de Eugen Munteanu, Iași, Editura Trinitas, 2007.

**LEXICAL RARITIES IN CHRONICLE FROM THE BEGINNING
OF THE WORLD (MS. 3517) – ANALYSIS FOR PROSPECTIVE WORK
ON THE DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE
AND ON THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY EDITED UNDER
THE AEGIS OF THE ROMANIAN ACADEMY
(LETTER C, *capăt* – *chizășie*)**

ABSTRACT

Our list of lexemes that start with *C* which we extracted from the *Chronicle from the Beginning of the World*, manuscript no. 3517, comprises around 300 items in total, more than those with *A* (130 lexemes) and *B* (108 lexemes) that we have previously analysed. Due to the large volume of our research, we decided to divide the list into two parts. Thus, in the first part of this paper, we are analysing 104 lexemes.

Some of these lexemes have been described in our book on the lexis of the *Chronicle* (Dragomir 2017), in the chapters on words of different origins, on derivation or in connection with other issues related to the lexis, but with no reference to the lexicographical situation in DA and DELR, as we make here, resuming the information presented in the book.

These lexemes were selected from the text of *The Chronograph* on the same grounds we specified in the analysis of the words that begin with the letters *A* and *B* and the first part of the letter *C* and can be used in the compiling of the two academic dictionaries, especially since the second edition of *The Romanian Language Dictionary* is in progress. Currently, the letters *A* and *B* are being edited at the Department of Lexicography of the “Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” Institute of Linguistics from Bucharest, and the letter *C* is being edited at the Department of Lexicology and Lexicography of the “Alexandru Philippide” Institute of Romanian Philology from Iași.

Keywords: *old period, old manuscript, rare lexeme, new meaning, lexical variant, lexicographic scheme, XVIIth century attestations, The Dictionary of the Romanian Language (DLR), The Etymological Dictionary of the Romanian Language (DELR).*

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA UNELE DICȚIONARE GERMANO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

ANA-MARIA MINUȚ¹, ION LIHACIU*

1. INTRODUCERE

Atunci când se ia în discuție evoluția diferită a românei, inclusiv în ipostaza de limbă literară, față de limbile romanice occidentale, este evidențiată, printre altele, continuitatea mai redusă, în cazul ei, între faza veche și cea modernă. Dacă idiomurile neolatine occidentale au avut în modelul latin, a cărui persistență a fost asigurată de biserică și de cultura medievală, o sursă constantă de îmbogățire și perfecționare, în schimb româna, mult timp izolată de romanitatea occidentală, lipsită de prezența continuă a modelului latin, influențată de limbi numeroase și puternic marcată la nivel cult de slavonă și de neogreacă, a rămas într-o poziție diferită, iar conștientizarea originii latine a avut o puternică țință identitară. Perioada de după 1780, de intense și numeroase transformări, se caracterizează printr-o activitate amplă de cultivare a limbii, generată de constatarea posibilităților de expresie mai reduse ale românei în comparație cu idiomurile occidentale. Atitudinea pragmatică a cărturarilor Școlii Ardelene, pe deplin adaptată la realitățile politice, sociale, culturale ale timpului, s-a concretizat, pe de o parte, în elaborarea de dicționare și gramatici, care aveau rolul de a face din româna literară un instrument de comunicare perfecționat. Pe de altă parte, iluminiștii ardeleni au meritul fundamental de a fi inițiat acțiuni organizate de difuzare, prin lucrările lor teoretice și practice, traduceri și originale, a științei și culturii Occidentului latin.

Dacă, pentru Școala Ardeleană, prima treaptă în modernizarea limbii române a constat în „regăsirea latinității” (Oprea, Nagy 2002: 78), etapa următoare a urmărit perfecționarea mijloacelor ei în special pe baza latinei și apoi pe baza limbilor romanice. Celelalte influențe (neromanice), inclusiv cea germană, au fost evaluate și raportate la situația din latină și au avut șanse să se impună pe termen lung în special dacă ofereau elemente cu pornirea în latină. În această perioadă, sunt unanim recunoscute utilitatea și însemnătatea germanei pentru amplificarea vocabularului intelectual, caracterizat până în acel moment prin numeroase „goluri” ale posibilităților expresive. Latiniștii recunoșteau pe deplin importanța germanei și se raportau la ea având în vedere atât statutul ei de „lingua franca” în interiorul

¹ Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (minut@uaic.ro / lihaciu@uaic.ro).

Monarhiei Habsburgice, cât și superioritatea culturii germane, așa cum rezultă din gramaticile româno-germane, dicționarele bilingve și poliglote care au în componență germana sau lucrările din diverse domenii traduse sau prelucrate din germană.

Mărturie stă, astfel, *Lexiconul românesc-nemțesc* încheiat în 1818 de Ion Budai-Deleanu, „chesaro-crăiescul sfetnic la județul nemeșilor în Livău”, din a cărui prefață aflăm că imperativele epocii și-au pus amprenta asupra deciziei autorului de a-și începe vastul proiect lexicografic „în cinci părți și în zece tomuri” (român–latin/ latin–român, român–grecesc/ grecesc–român, român–italian/ italian–român, român–francez/ francez–român, român–german/ german–român), nu cu dicționarul român–latin (așa cum mărturisește că și-ar fi dorit), ci cu cel român–german: „Am trebuit să aleg pentru parte întâia acea limbă care este pentru românii de supt împărăția Austrii cea mai de trebuință, adică: limba nemțească” (Budai-Deleanu 1970: 168). Nu doar considerente de ordin practic, legate de nevoia de comunicare, sunt însă invocate de autor, ci și prestigiul culturii germane, care a „ajuns la acel grad, cât și franțozii și italienii tălmăcesc cărțile nemților pre limba sa” (*ibidem*: 169). De altfel, pentru Ion Budai-Deleanu, germana a constituit un model în ceea ce privește instituirea normelor limbii literare. El a raportat româna, limbă de cultură aflată încă în curs de constituire, la germană, ca la o *Dachsprache* (apud Munteanu 2008: 12), atât în ipostaza ei de limbă oficială, cât și în calitatea de limbă de cultură deja constituită, mediatoare a unei culturi prestigioase. De aceea, în câteva rânduri, Budai-Deleanu, reprezentantul Școlii Ardelene care s-a exprimat cel mai clar în legătură cu necesitatea realizării unei limbi literare care să reprezinte un aspect distinct în raport cu cea populară, invocă în prefața dicționarului exemplul limbii germane pentru a-și justifica propunerile de normare a limbii literare. Considerând o serie de forme aberante, în raport cu latina, autorul cerea revenirea asupra lor. Astfel, i se părea nefirească pierderea infinitivului lung în *-re*, a cărui reintroducere o recomandă, apelând la un exemplu din germană. Constatând că în uz, adică în „obiceiul norodului, care obicei la limba învățată cu atâta mai puțin să poate urma, cu cât este împotriva bunei ortografii”, nu este rostit *-re* la infinitivul verbelor, autorul dă exemplul limbii germane care, în stabilirea normelor limbii „învățate” (adică literare) nu se lasă condusă de uz; chiar dacă *e* nu se pronunță în unele forme verbale: „nemții, la vorba lor de obște[...] în loc de *gewesen*, dzic *gwesn*” (Budai-Deleanu 1970: 176), totuși în scris este notat întotdeauna. Pe baza acestui exemplu, recomandă redarea în scris a lui *-re* la infinitivul verbelor, chiar dacă nu se pronunță.

Pe seama nevoilor practice imediate (de comunicare în spațiul multicultural și multilingvistic al Monarhiei Habsburgice) este pusă și apariția, la Buda, în 1821, a dicționarului lui Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsch und deutsch-walachisches Wörterbuch*, urmat, la scurt timp, de *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, elaborat de Ioan Piuriu-Molnar și publicat la Sibiu, în 1822. Deși considerate modeste ca realizare științifică, nedepășind stadiul pe care Ion Budai-Deleanu l-ar fi numit, după criteriile sale, „de nomenclator”, ambele dicționare s-au bucurat în Transilvania de un mare succes și de o circulație remarcabilă, servind „nevoilor didactice, traducătorilor, cititorilor și vorbitorilor din această provincie până la mijlocul

secolului al XIX-lea” (Seche 1966: 36). Aceste instrumente lexicografice le erau utile nu doar românilor din provinciile aflate la acea dată în componența Imperiului Austro-Ungar, ci și nemților care veneau în contact cu limba română.

Interesul pentru dicționarele de limbă germană este dovedit de elaborarea, în decursul secolului al XIX-lea, a unui număr considerabil de opere lexicografice care au în componență această limbă. Chiar dacă unele dintre lucrările pe care se întemeiază observațiile formulate în articolul de față nu au rămas, în istoria lexicografiei, ca opere marcante, ci sunt încadrate mai degrabă printre realizările „minore”, „neconsacrate”, unele rămânând chiar necunoscute, se cuvine subliniată importanța și utilitatea lor în epocă, în condițiile în care necesitatea unor dicționare care să explice numeroasele împrumuturi recent pătrunse în română era atât de acută, încât cititorilor „din clasa de mijloc” li s-a adresat la un moment dat îndemnul de a-și întocmi singuri, pentru uzul propriu, un „vocabulariu manuscris”, în care să consemneze cuvintele necunoscute „venite în foi din timp în timp” („Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1842, nr. 39, p. 305–306, apud Seche 1966: 87).

2. NEOLOGISMELE LATINO-ROMANICE ÎN DICȚIONARELE GERMANO-ROMÂNE

Cum germana, a cărei autoritate, ca limbă oficială, s-a exercitat în toate provinciile Monarhiei Habsburgice, era, la rândul ei, puternic influențată de latină și franceză, dicționarele germano-române au contribuit inclusiv la punerea în circulație și la popularizarea unui număr mare de neologisme latino-romanice, în condițiile în care „occidentalizarea romanică a românei moderne a fost, mai întâi, o problemă de necesitate stringentă științifică și tehnică, decurgând dintr-o normală utilizare a vocabularului administrativ și ecleziastic de pe teritoriul austro-ungar și abia mai târziu, o problemă de cultură” (Niculescu 1978: 24–25). Parcurgând lista de cuvinte a dicționarelor germano-române apărute în secolul al XIX-lea, se poate observa că numeroase cuvinte-titlu pe care germana le-a preluat din latină sau din franceză au drept echivalent în română o formă adaptată a cuvântului respectiv, ceea ce confirmă observația că germana a servit ca intermediar pentru pătrunderea neologismelor latino-romanice (Oprea, Nagy 2002: 287).

Unul dintre dicționarele care susține această observație este, de exemplu, cel elaborat de învățătorul Chiric Crecana (Quiricus Krekana) și publicat în 1848, la Sibiu, în Tipografia lui Gheorghiu de Clozius, cu titlul complet *Fremdwörterbuch, oder Sammlung mehrer in der deutschen Sprache und Literatur häufig vorkommenden aus fremden Sprachen entlehnten Wörter mit deutsch und walachisch ausgelegter Bedeutung. Ein höchst nützliches, ja nothwendiges, alphabetisch geordnetes Handbuch für Geschäftsmänner, Zeitungsleser, Lehrer sowohl als Schüler höherer Klassen. Nebst einem Verzeichniß einiger in Siebenbürgen wildwachsenden Giftpflanzen*, respectiv, în română, *Carte de cuvinte străine ori adunare de mai multe cuvinte străine, ce vin adese în limba și literatura germană, cu semnificarea și explicarea lor în limba germană și română. Manual foarte de lipsă și trebuincios pentru oameni în diregătorie, neguțători, cetitori de*

novele, profesori și studenți de clase mai înalte. Cu o specificare de unele plânțe veninoase ce cresc în Ardeal (144 de pagini).

În introducerea dicționarului, scrisă atât în germană (*Vorwort*), cât și în română (*Precuvântare*) și redată pe două coloane paralele, autorul pleacă de la constatarea că scriitorii germani „din veacurile trecute” s-au adresat unor cititori învățați, „adăpați în științe”, care nu aveau dificultăți în înțelegerea cuvintelor străine preluate din limba latină, întrucât aceasta „tuturor era cunoscută”, sau din „cea francească, mai peste tot locul lătită”. Împrumuturile au câștigat treptat tot mai mulți adepți, astfel încât „ni se pare că aflăm plăcere deosebită și în zioa de astăzi a ne fâli cu cuvinte luate din limbi străine”, mărturie stând „orice carte”, dar și „toată foaia gazetelor de astăzi”. În condițiile în care „pofta lecturii” i-a cuprins și pe cei cu „mai puțină cunoștință de științe”, „s-au hotărât mai mulți bărbați învățați” să le explice acestora, în mod „acurat”, împrumuturile, alcătuind, în acest sens, dicționare de cuvinte străine. Inventariind neajunsurile unor dicționare de acest fel – formatul mare și voluminos, explicațiile excesiv de amănunțite, prețurile prea mari – și observând „crescândă poftă de a ceti și a se folosi de învățătură”, autorul „s-a îngrijit” ca în dicționarul său, pe lângă lămuririle în limba germană, „să fie alăturată explicarea cuvintelor străine și în limba română”.

Cuvintele-titlu sunt neologisme pătrunse în limba germană, cărora li se indică mai întâi, tot în germană, o explicație analitică (de proporții variabile) sau o explicație printr-un sinonim mai vechi (sau mai multe sinonime). Urmează explicația în limba română, care poate fi, de asemenea, analitică (traducerea celei germane, cel mai frecvent) sau poate consta într-un cuvânt, echivalent semantic:

Amnestie, Vergebung und Vergessenheit alles Vorgefallenen – iertarea și uitarea celor întâmplate.

Amphitheater, länglich rundes Schauspiel Gebäude in Halbzirkel mit immer höher steigenden Bänken – zidire de comedie rătundă, lungăreață, cu mese tot mai sus una decât alta.

Appellation, Berufung auf ein höheres Gericht – căutarea dreptului său la o judecată mai sus.

Amant, Liebhaber; Geliebter – draguț; amator; amoretz.

Ambassade, Botschaft; Gesandtschaft – solie.

Annachoret, Einsiedler; Waldbruder – sihastru; pusnic; eremit.

Pädagogie, Erziehungslehre – învățătura creșterei.

În mod frecvent, echivalentul în limba română (sau unul din echivalentele românești indicate) este reprezentat chiar de o formă adaptată a neologismului explicat:

Ambition, Ehrliche; Ehrgefühl – *ambițiune*; iubire și simțire de cinste, de onoare.

Billet, ein Briefzettelchen; Handschein – țădulă; cărțulie; *bilet*.

Călibat, eheloser Stand – *celibatul*; statul necăsătorit.

Capitalist, ein Geldreicher – *capitalist*; bogat de bani; bănos.

Cisterne, gemauerter Wasserbehälter, Wassergrube – groapă ziduită unde să țină apă; *cisternă*.

Decret, schriftlicher Ausspruch eines Höhern oder Amtes – *decret*; poruncă în scris a unui mai mare.

Dependenz, Abhängigkeit – *dependință*; atârnare de la altul.

Dialog, Gespräch – vorbire între doi; *dialog*.

Egoist, Selbstsüchtig – *egoist*; sumet în sine; iubitoriu numai de sine.

Fragment, Bruchstück – *fragment*; dărab; rămășiță.

Indolenz, Unempfindlichkeit – *indolență*; nesimțire.

Interessant, anziehend; einnehmend – *interesant*; cu poftire, căzătoriu la inimă.

Modifizieren, abändern; gestalten – *a modifica*; a schimba.

Monopol, Alleinhandel – *monopol*; neguțatorie sângură.

Opinion, Meinung – *opiniune*; socoteală; părere.

Pragmatisch, lehrreich; belehrend – *pragmatic*; cu multă învățătură.

Dicționarul consemnează, astfel, un număr considerabil de neologisme latino-romanece pătrunse nu doar în germană, ci și în română, adaptate, în cea mai mare parte, în forma în care s-au păstrat până astăzi.

Theodor Stamati, care a urmat cursuri de filosofie, matematică, fizică și istorie naturală la Viena, unde a obținut și titlul de doctor în 1838, a publicat în 1852 singurul dicționar bilingv german-român apărut în Moldova în secolul al XIX-lea: *Wörterbuch der deutschen und romanischen Sprache mit Hinzufügung der gewöhnlichsten in der Umgangssprache vorkommenden Fremdwörter*, von Theodor Stamati. Doctor der Philosophie und der schönen Wissenschaften, öffentlichem Professor der Physik an der Academie zu Iassi, wirklichem Mitglied der Gesellschaft der Ärzte und Naturforscher in dem Fürstenthume Moldau, Gedruckt in der Buchdruckerei des römischen Schäfers, Iassi, 1852./ *Vocabulariu de limba germană și română* cu adăogirea celor mai obicinuite și în conversațiune primite cuvinte streine de pah.[= paharnicul] Teodor Stamati. Doctor de filosofie și de frumoasele arte, profesor public de fizică și de istoria naturei la Academia din Iași, mădulariu efectiv al Soțietăței de Medici și Naturaliști din principatul Moldovei, Tipografia Buciumului Roman, Iași, 1852 (757 de pagini).

După ce explică, în prefața („precuvântarea”) *Vocabulariului de limba germană și română* că activitatea de „compunere și prelucrare a dicționarului” „se privește de învățați ca o lucrare de cele mai grele, mai ostinicioase și mai migăitoare”, T. Stamati indică modelul pe care l-a urmat: dicționarul „foarte preferat de germani” al lui Ferdinand Adolf Weber, *Erklärendes Handbuch der Fremdwörter, welches in der deutschen Schrift- und Umgangssprache gebräuchlich sind*, apărut la Leipzig, în 1839 (care a avut cincisprezece ediții de-a lungul secolului al XIX-lea). Dintre eventualele critici la adresa dicționarului anticipate de T. Stamati, reținem reproșul ipotetic legat de echivalentele românești prea concise ale cuvintelor-titlu germane; în replică, autorul ar invoca intenția sa de „a fi precis, adecă a rosti o idee cu un singur cuvânt sau precât se poate prin mai puține cuvinte, iară nu prin descrieri lungi și de prisos, căci alt feliu vom ajunge a înțelege limba germană, iară niciodată nu vom fi în stare a face o traducere potrivită în limba română”.

Într-o „deosebită tăbliță” numită *Lămurirea prescurtărilor*, cititorului îi sunt explicate abrevierile utilizate în cuprinsul dicționarului, de tipul: a. „ajectiv”, ad. „adverb”, v.a.h. „verb activ cu *haben*”, v.n.h. „verb neutru cu *haben*”, v.n.s. „verb neutru cu *sein*”, v.r. „verb reciproc”, f. „feminin”, m. „masculin”, n. „neutru” etc.

Atrag atenția, în această „tăbliță”, două semne distinctive: asteriscul și cruciulița. Asteriscul marchează, „la margine” (deci când precedă cuvântul), un verb neregulat, iar „înlontru” (în interiorul explicației semantice), o „însemnare figurată”. Cruciulița este plasată înaintea „cuvintelor străine” (este de vorba de împrumuturile recente); astfel, cuvintele-titlu germane care reprezintă împrumuturi latino-romanice sunt precedate de semnul † și însoțite frecvent de indicații de rostire; echivalentele românești sunt, cel mai frecvent, forme adaptate ale aceluiași neologisme (însoțite, eventual, de sinonime mai vechi sau de explicații analitice):

- †*Abonnement* (zi: aboneman), m. -s, abonamânt, n.
- †*Ambassadeur* (zi: ambassadeur), m. -s, ambasador, sol, elciu, m.
- †*Bombardement* (zi: bombardeman), n. -s, bombardement, n., detunare cu bombă, f.
- †*Bombasin* (zi: bombasen), m. -e, bombasin (materie țesută), n.
- †*Budget* (zi: budget), n. buget, n.
- †*Carambolage* (zi: carambolaj), f. -n (la biliart) carambolagiu, n., lovire, atingere deodată a mai multor bile, f.
- †*Costume* (zi: costum), n. costum, port, n.
- †*Debut* (zi: debiu), m. -s, debiut, n., cea întâie reprezentare a unui actor pe scenă, f.
- †*Decadence* (zi: decadans), f., decădență, scăpătare (a unui stat), f.
- †*Detachement* (zi: detașeman), n. -s, detașement (ceată de soldați), n.
- †*Diligence* (zi: diligeans), f. -n, diligeană, f., car iute, m.
- †*Emballage* (zi: embalaj), f. -n, îmbălagiu, n.
- †*Employiren* (zi: amplotiiren), v.a.h. amplotia, pune în deregătorie; întrebuința.
- †*Guirlande* (zi: ghirlande), f. -n, ghirlandă (de flori), f.
- †*Manœuvre* (zi: manevr), n. manevră.

Mai rar, neologismelor le corespunde în română doar explicația analitică sau explicația printr-un sinonim mai vechi:

- †*Boudoir* (zi: buduar), n. -s, camară de odihnă, de îmbrăcarea unei dame, f.
- †*debauschiren* (zi: deboșiren), v.n.h. petrece în desfrânări.
- †*Depense* (zi: depans), f., cheltuială zădarnică, degeaba, de prisos, resipă, irosire, f.
- †*Derangement* (zi: deranjeman), n. -s, desrânduire, nerânduială, f.
- †*Eloge* (zi: eloj), f. -n, laudă, f., cuvânt de laudă, n.
- †*Malice* (zi: malis), f. reutate, f.
- †*Mechant* (zi: meșan), a și ad. reu.
- †*Potage* (zi: potaj), f. -n, supă, ciorbă (numai zeamă), f. etc.

În lucrarea lui Joseph Stahl, *Taschenwörterbuch der deutschen und walachischen Sprache mit einer Anleitung der Aussprache der walachischen Buchstaben*, Buchdruckerei F. Ohm, Bukarest, 1855 (440 de pagini), sunt numeroase cazurile în care cuvântului-titlu neologic îi corespunde în română doar forma adaptată a cuvântului respectiv:

Adjutant, m., adjutant; *Admiral*, m., admiral; *Akademie*, f., academie; *Alchimie*, f., alhimie; *Aristokratie*, f., aristocrație; *Barometer*, m., barometru; *Castellan*, m., castelan; *central*, adj., central; *Client*, m., client; *Congreß*, m., congres; *delikat*, adj., delicat; *Demagog*, m., demagog; *Demoiselle*, f., demoazelă, coconiță; *Deputat*, n., deputat; *ekliptisch*, adj., ecliptic; *Emigrant*, m., emigrant; *Factor*, m., factor; *Facultät*, f., facultate; *Fundament*, n., fundament; *Instinkt*, m., instinct; *Institut*,

n., institut; *Intrigue*, f., intrigă; *Meteorologie*, f., meteorologie; *Neutralität*, f., neutralitate; *Obligation*, f., obligație; *Pantomime*, f., pantomimă; *Pedanterie*, f., pedanterie; *Representation*, f., reprezentație; *Spekulation*, f., speculație; *Symphonie*, f., simfonie; *Temperatur*, f., temperatură etc.

Simpla parcurgere a dicționarelor menționate permite sesizarea discrepanței dintre scrierea cu alfabet de tranziție a cuvintelor și a pasajelor în limba română – Theodor Stamati justificându-și, în prefață, decizia, prin „gradul culturei românilor” și prin „nestatornicirea încă a ortografiei în scriere cu litere”, care „se vor putea întrebuința hotărât numai atunci când vom avea un dicționar general românesc” – și numărul considerabil al neologismelor pe care le pun în circulație, contribuind astfel la modernizarea, după model occidental, a societății și a culturii românești.

3. ÎNREGISTRAREA SENSURILOR CUVÂNTULUI-TITLU POLISEMANTIC

Observații interesante prilejuiește dicționarul lui Ioan Piuaru-Molnar, *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc*, tipărit postum, în 1822, la editura lui Martin v. Hochmeister din Sibiu. Într-o scurtă prefață, semnată Editorul, acesta precizează că „merituosul autor al *Gramaticii germano-române*, domnul Joh. Molnar v. Müllersheim, a adăugat la sfârșitul acesteia un repertoriu al tuturor cuvintelor germane care se găsesc în lucrare”. Cum însă „mulți dintre cei care au nevoie de limba română doar temporar consideră achiziția acesteia ca fiind prea costisitoare, a fost cules din repertoriul anexat gramaticii acest *Dicționar german-român*”, cu mențiunea că au fost inserate „mai multe adăugiri, în special ale tuturor denumirilor de plante care cresc în Transilvania”. Martin Hochmeister îi asigură, de asemenea, pe cei interesați, că „această cărticică [...] îl ajută pe neamț atunci când are nevoie de limba română și îi este folositoare românului știutor de carte atunci când folosește limba germană”. „Repertoriul” la care face referire editorul este, mai exact, indicele de cuvinte, *Deutsches Register*, întocmit de Molnar și inserat la finalul gramaticii sale (*Deutsch-wallachische Sprachlehre*, Viena, 1788), în care sunt ordonate alfabetic (pe două coloane, de-a lungul a 79 de pagini) toate cuvintele germane întrebuințate în lucrare, cu trimiterea la pagină.

Dicționarul lui Molnar este structurat în trei părți, de dimensiuni diferite. Partea germano-română, *Wörterbüchlein Deutsch und Wallachisches. Vocabularium nemțesc și românesc* (p. 1–181), cuprinde peste 8 000 de cuvinte-titlu, cărora li se indică un corespondent (sau mai multe corespondente) în limba română. Această parte este urmată de un scurt inventar, *Deutsch und Wallachische Benennung der Ortschaften Siebenbürgens. Denumiri germane și românești ale localităților din Transilvania* (p. 182–184), în care sunt înregistrate 83 de oiconime în germană, respectiv în română. Cea de a treia secțiune, *Wallachisches Register zu den deutsch-wallachischen Vocabularium. Reghister românesc adăogat vocabulariului celui nemțesc și românesc*, conține 84 de pagini nenumerate și este concepută ca un indice alfabetic al echivalentelor românești indicate în prima parte (germano-română)

a dicționarului, cu trimiterea la pagină; această secțiune ține practic locul unui dicționar român-german, cu precizarea că nu toate corespondentele românești sunt înregistrate, inventarul numărând aproximativ 5 500 de cuvinte.

În primele două secțiuni ale dicționarului, cuvântul-titlu german este urmat de echivalentul românesc, scris mai întâi cu litere latine, în conformitate cu regulile fonetice ale ortografiei germane, și apoi cu caractere chirilice. În cazul în care se indică mai multe cuvinte echivalente în limba română, doar primul este scris atât cu caractere latine, cât și chirilice; celelalte echivalente românești sunt scrise doar cu alfabet chirilic. În *Reghisterul românesc*, cuvintele românești sunt scrise, de asemenea, numai cu caractere chirilice.

În transcrierea cu litere latine a cuvintelor românești, pe care a făcut-o pentru a veni în sprijinul cititorului german, autorul a identificat, pentru fiecare slovă din alfabetul chirilic, grafemul din alfabetul latin care are aceeași valoare fonetică. Se poate întâmpla ca unei anumite valori fonetice să îi corespundă un grafem în scrierea limbii germane, dar alt grafem în scrierea limbii române. În acest caz, Molnar indică drept corespondent pentru slova respectivă grafemul (cu aceeași valoare fonetică) folosit în scrierea limbii germane, exprimându-și speranța că „acest tip de prezentare a pronunției prin litere latine îl poate ghida întrucâtva pe iubitorul de limbă română”. Autorul a apelat, atunci când a fost posibil, la soluții oferite de ortografia germană pentru a nota anumite foneme. De exemplu, slovei *и* (ți), care notează consoana redată în scrierea cu alfabet latin prin *t*, îi corespunde litera *z*; echivalentul lui *ц* (cerfu), care notează africata *č*, este grupul de litere *tsch* (nu *c* + *e*, *i*); echivalentul lui *г* (gea) este grupul de litere *dsch* (nu *g* + *e*, *i*); slovele *ш* (șa) și *ж* (juvete) sunt redată prin grupul de litere *sch*; slovei *ш* (ștea) îi corespunde grupul de litere *scht*; Molnar propune două semne grafice noi pentru vocalele care s-au impus în scrierea cu alfabet latin a limbii române cu notațiile *ă*, respectiv *â/î*: *è* și *æ*. În redarea exemplelor din dicționar pe care le-am selectat mai jos, am încadrat între paranteze pătrate transcrierea cu litere latine a cuvintelor românești pe care Molnar a făcut-o pentru cititorul german, delimitând-o, astfel, de transcrierea noastră din alfabet chirilic în alfabet latin.

O caracteristică a dicționarului lui Molnar constă în înregistrarea consecventă a diverselor sensuri ale cuvântului polisemantic ca intrări separate. Pentru a individualiza un anumit sens din sfera semantică a cuvântului, se introduc frecvent, la cuvintele-titlu substantive, determinante adjectivale:

Weib [muere] muiere, femeie.

Weib (*altes*) [babē] babă.

Weib (*junges*) [nevalstē] nevăastă.

Bauer (*roher*) [mokan] mocan.

Bauer (*sächsischer*) [kiborean] chiborean.

Wörterbuch [Lexikon] lexicon.

Wörterbuch (*kleines*) [Vokabularium] vocabulárium.

Flasche (*hölzerne*) [plošské] ploscă.

Flasche (*gläserne*) [stiklé] sticlă.

Frau [doamnă] doamnă.

Frau (junge) [nevasstè] nevastă.

Frau (edle) [nemeschoaikè] nemeșoaică, nemeșiță.

Sprache [graiu] graiu, rost.

Sprache (deutsche, lateinische u.s.f.) [limbè] limbă.

Herr [domn] domn.

Herr (gemeiner) [schupæn] jupân.

Herr (unumschränkter) [Ssuverin] suverin.

Eisen [fier] fier.

Eisen (krummes) [kuschbè] cujbă.

Fenster [fereafstrè] fereastră.

Fenster (blindes) [îsfirdè] sfirdă.

Kohle [kèrbune] cărbune.

Kohle (glühende) [schar] jar.

Kuh [vakè] vacă.

Kuh (junge) [schuninkè] junincă.

Limonade [lemonadè] lemonadă.

Limonade (türkische) [scherbet] șerbet.

Luft [aer] aer.

Luft (kühle) [boare] boare, vielniță.

Mädchen [fatè] fată.

Mädchen (kleines) [prunkè] pruncă, copilă.

Mann [bèrbat] bărbat.

Mann (wackerer) [voinik] voinic.

Mann (alter) [mosch] moș.

Mütze [kètschulè] căciulă.

Mütze (runde) [komænak] comânac.

Ofen [kuptoriu] cuptoriu.

Ofen (eiserne) [îsobè] sobă.

Perle [mèrdschea] mărgăea.

Perle (kostbare) [mèrgèritariu] mărgăritariu.

Thier [dobitoakè] dobitoacă.

Thier (wildes) [fiarè] fiară.

Alteori, clarificarea unui anumit sens se face prin intermediul unei determinări substantivale:

Flecken [peatek] peatec.

Flecken (im Auge) [albeazè] albeață.

Flocke [flok] flocc.

Flocke (vom Schnee) [flotak] flotac.

Geschlecht [neam] neam.

Geschlecht (der Thiere) [foiu] soiu.

Kleid [hainé] haină, vejmânt.

Kleid (ohne Aermel) [kontesch] contés.

Korb [korfè] corfă.

Korb (aus Schilfrohr) [zikire] țichire.

Weiche [molétate] molătate.

Weiche (am Körper) [flémænzare] flămânzare.

Ladung (der Waaren) [énkèrkéturè] încărcătură.

Ladung (des Gewehrs) [umpléturè] umplătură.

Rinde (am Baum) [fskoarzè] scoartă.

Rinde (am Brot) [koaschè] coajă.

Schale (am Obst) [koaschè] coajă.

Schale (am Messer) [pléfsea] plăsea.

Schnalle [kètèramè] cătaramă.

Schnalle (an der Thür) [keizè] cheiță, vériver.

Schuppe (am Fisch) [fsolz] solz.

Schuppe (auf dem Kopf) [fskamè] scamă.

Wolle [lænè] lână.

Wolle (eines jährigen Schafes) [mizè] miță.

Schlag [loviturè] lovitură.

Schlag (der Uhr) [batere] batere.

La cuvintele-titlu verbe, un anumit sens poate fi explicat prin intermediul unui:

– circumstanțial instrumental:

beschlagen (mit Hufeisen) [a potkovi] a potcovi.

beschlagen (mit Spangen) [a zintui] a ținui.

blasen [a fsufla] a sufla.

blasen (mit dem Horn oder Trompete) [a butschina] a bucina.

essen [a mènænka] a mânâncă.

essen (mit dem Löffel) [a linguri] a linguri.

klopfen (mit hölzernen Klöppeln) [a toka] a toca.

klopfen (mit einem Hammer) [a tschokèni] a ciocăni.

schießen [a puschkă] a pușca.

schießen (mit dem Pfeil) [a fsédsheta] a săgeta.

umgeben [a okoli] a ocoli, împrejura, împresura.

umgeben (mit Reifen) [a tscherkui] a cercui.

züchtigen vezi strafen.

züchtigen (mit Worten) [a muștra] a muștra.

fahren [a kèra] a căra.

fahren (mit einem Lastwagen) [a kéréuschi] a cărăuși.

– complement direct:

laden (den Wagen) [a ênkérka] a încărca.

laden (das Schießgewehr) [a umplea] a umplea.

suchen [a kèuta] a căuta.

suchen (Flöhe) [apureka] a pureca.

suchen (Läuse) [pèdukea] a păduchia.

spannen [a êntinde] a întinde.

spannen (die Saiten) [a ênkorda] a încorda.

rollen (Papier) [a ênvêli] a învâli.

rollen (Wäsche) [a mêngêlui] a mângălui.

schlagen [a bate] a bate.

schlagen (Feuer) [a fšképéra] a scăpăra.

schlagen (Wolle) [a drevui] a drevui.

schneiden [a tēja] a tăia.

schneiden (Frucht) [a fsetschera] a secera.

treten [a kélka] a călca.

treten (das Korn) [a treera] a treiera.

– circumstanțial de timp:

speisen (zu Mittag) [a prænzi] a prânzi.

speisen (zu Abend) [a tschina] a cina.

– circumstanțial de loc:

steigen [a fsè fsui] a să sui.

steigen (aufs Pferd) [a ênkéleka] a încăleca.

verweisen [a probози] a probози, dojeni, mustra.

verweisen (aus einem Ort) [a izgoni] a izgoni, surguni.

– predicativ suplimentar:

herrschen [a domni] a domni.

herrschen (als Kaiser) [a ênpèrèzi] a împărăți.

leben (als Jüngling) [a schuni] a juni.

leben (als Jungfer) [a feti] a feti.

leben (als junge Frau) [a nevefsti] a nevستی.

weißen (widmen) [a ênkina] a închina.

weißen (zum Priester) [a preozi] a preoți, hirotoni.

weißen (zum Diaconus) [a diiakoni] a diiaconi.

– subiect:

kauen [a mēfsteka] a mesteca.

kauen (das Vieh) [a rumega] a rumega.

fallen [a kèdea] a cădea.

fallen (*Schneegestöber*) [a fluschtura] a fluștura.

Specializarea semantică poate fi introdusă și printr-un sinonim care corespunde unui anumit sens al cuvântului-titlu polisemantic:

wirken [a lukra] a lucra.

wirken (*weben*) [a zelse] a țese.

frisch [proafspèt] proaspăt.

frisch (*muthig*) [îfstez] isteț.

Gang [merfs] mers, umblet, mergere.

Gang (*Mühwaltung*) [trapéd] trápăd.

Stück [bukaté] bucată, dărab, ștuc.

Stück (*Ackerfeld*) [lab] lab.

Versicherung [énkredinzare] încredințare.

Versicherung (*Ehrenwort*) [parolè] parolă.

Zotte [zbikè] zbică.

Zotte (*Quaste*) [tsukur] ciucur.

verzinsen [a dèschdui] a dăjdui, plăti chirie.

verzinsen (*verinteressieren*) [a mitui] a mitui, cămătări.

Deși mai puțin numeroase față de parantezele din dreptul cuvântului-titlu german, cele care însoțesc echivalentul românesc introduc, la rândul lor, explicitări semantice necesare, care extind structurile primare, uneori fiind decelabile planuri diferite ale comunicării:

laut [tare] tare (ca să se audă).

Kienruß [funindschine] funingine (care să vinde).

untergraben [a fsépa] a săpa (ca să se surpe).

Mond [lunè] lună (noptatecă).

lehren [a ênvèza] a învăța (pre oarecine).

Waschlappen [fspèlètoare] spălătoare (cu carea să spală vasele).

4. ORGANIZAREA MATERIALULUI ÎN CUIBURI LEXICALE

Spre deosebire de dicționarul lui Molnar, în care înregistrarea aparține a sensurilor cuvintelor polisemantice are ca efect dispersarea materialului lexical, în alte lucrări lexicografice germano-române (speciale sau generale) se observă dispunerea acestuia în cuiburi, care concentrează într-un articol unic atât cuvântul-titlu, cât și alte cuvinte din familia lui lexicală. În această manieră sunt organizate informațiile, de exemplu, într-o lucrare consacrată „limbii române în oficiu” (adică oficiale), elaborată de Ioan Pușcariu (unchiul lingvistului Sextil Pușcariu, care a fost prefect, judecător, funcționar la Cancelaria Imperială din Viena între 1861 și 1862, iar ulterior, la Budapesta, înalt funcționar ministerial și judecător al Curții Supreme, între 1869 și 1890): *Die romanische Amtssprache*.

Ein Compendium der romanischen Sprachlehre, mit einer Sammlung der im ämtlichen Verkehre am häufigsten vorkommenden Ausdrücke. Gedruckt in der Diözesan-Druckerei, Hermannstadt, 1860 (154 de pagini). În afara părții de gramatică, *Der grammatische Theil* (care oferă informații despre morfologia limbii române, dar include și aspecte referitoare la fonetică, ortografie, formarea cuvintelor și sintaxă), lucrarea conține „un vocabular germano-român cu litere latine” al cuvintelor uzuale în ceea ce autorul numește „limba română în oficiu”, adică în „corespondențele oficioase”.

În prefața în limba germană, Ioan Pușcariu arată că, în urma decretului din 20 octombrie 1860, *Kaiserliches Diplom zur Regelung der inneren staatsrechtlichen Verhältnisse der Monarchie*, care recunoștea dreptul fiecărei națiuni din imperiu de a folosi limba maternă în relațiile cu administrația, românii, care „în Austria formează o populație de aproape trei milioane de locuitori între râul Tisa și Carpați [...], sunt hotărâți să facă uz de acest drept”, motiv pentru care „organele guvernamentale care administrează părți cu populație românească vor trebui să cunoască și să folosească limba poporului”. Obiecția „foarte frecventă” conform căreia „limba română nu a ajuns la nivelul necesar pentru a putea fi utilizată în administrație” este catalogată ca „nefondată”. Argumentele că „româna posedă o sursă inepuizabilă în latină, limba maternă a întregii legislații”, că „două țări cu cinci milioane de suflete sunt guvernate și administrate în această limbă” și că „biserica românilor, care numără peste opt milioane de suflete, are o literatură națională veche de trei sute de ani” fac ca această obiecție să fie „complet nulă și neavenită”. De asemenea, motivul invocat uneori de „înaltele autorități centrale” conform căruia scrierea cu caractere latine a limbii române ar fi insuficient fixată este considerat „irelevant”, neputând afecta dreptul de a folosi această limbă; dezbaterile, aflate în curs, pe teme ortografice, vor avea ca rezultat declararea oficială a celei mai potrivite („mai naturale”) metode de scriere.

Atunci când a fost cazul, autorul a organizat materialul în cuiburi lexicale, tratând într-un articol unic atât cuvântul-titlu, cât și alte cuvinte din familia lui lexicală; în ceea ce privește selecția, adaptarea și ortografierea cuvintelor românești, se poate observa conformarea fidelă la principiile direcției latiniste:

Ablösen deslegare, abolire; *–ung* rescumparatura; *–bar* rescumperaveru.

Amt oficiu, n; *–lich* oficiosu; *–sbehörde* oficiolatu; *–sbericht* reportu oficiosu; *–sbescheid* rezoluțiune oficioasă; *–sbewerber* competitoriu de oficiu; *–sbezirk* cercu-lu oficiu-lui; *–sblatt* buletin; *–sbote* curieriu-lu, cursoriu-lu oficiului; *–sdiener* servitore-le oficiu-lui; *–geschäft* afacere, tréba, agenda oficiale s. oficioasă; *–sgewalt* putere oficiale; *–shandlung* lucrare, pertractare oficioasă; *–sleiter* conducătoriu de oficiu; *–spflicht* obligatiune, detoria oficioasă, oficiale; *–sprotokoll* protocolu oficiale; *–ssiegel* sigilu-lu oficiului; *–stag* reportu, dâua de audientia; *–sthätigkeit* activitate oficioasă; *–surkunde* documentu oficiosu; *–sverrichtung* indeplinirea funcțiunei oficioase, funcțiune; *–svorstand* presedinte-le oficiu-lui; *–swirksamkeit* activitatea oficioasă; *–swirkungskreis* jurisdicțiune, sfera da activitate; *von –swegen* din oficiu; *Bezirks–* pretura; *Bezirks– als Gericht* pretura ca județiu; *Kreis–* prefectura; *Bau–* oficiu edile; *Steuer–* oficiu perceptorale; *Orts–* oficiu locale; *Forst–* oficiu silvanu; *Mißbrauch der Amtsgewalt* abusu de potestate oficiale.

Besitz posesiune; *-en* posedere; *-störung* smintire, turburare în posesiune; *-störungsfall* casu de turburare în posesiune; *-störungstreitigkeit* contraversia despre turburarea posesiunei; *-ergreifung* apropiatiunea de posesiune, luare în posesiune; *-fähig* capaveru de posesiune; *-nahme* ocupațiune de posesiune; *-recht* dreptu de posesiune; *-thum* posesiune; *rechtmäßiger Besitz* posesiune legale; *redlicher* – drépta posesiune.

Această manieră de organizare a materialului se va menține și în partea româno-germană, adăugată în a doua ediție a lucrării, din 1864:

Actu Akt; *-ariu* Aktuar; *-tiune* Aktion; *-tivu* thätig; *-tivate* Aktivität; *-tore* Schauspieler; *-tuale* wirksam; *-tia* Akzie; *-tionariu* Aktionär.

Acusa Anklage; *-are* anklagen; *decisu de -are* Anklagebeschluß; *-atoru* Ankläger; *-atu* Beschuldigter, Angeklagter.

Cassa Kasse; *-ieriu* Cassier; *-are* cassiren; *-tiune* Cassation; *curte de -tiune* Cassationshof.

O altă lucrare lexicografică germano-română care a îndeplinit rolul unui instrument de informare profesională este *Dicționarul juridic-politic* al lui Aurel Onciul și Florea Lupu, Tipo-litografia conces. Archiep. Silvestru Morariu-Andrievici, Cernăuți, 1895 (232 de pagini). Într-o scurtă *Precuvântare*, Aurel Onciul (avocat și politician bucovinean) și Florea Lupu (jurist, judecător și politician bucovinean) precizează că dicționarul lor are „în prima linie” „menința de a înlesni secretarilor comunali, la cas de trebuință, aflarea terminilor juridici potriviți”, dar poate „să servească [...] și publicului mare drept sfătuitor pentru trebuințele zilnice”. Este subliniat scopul practic al lucrării care, „fără a reclama oareșcare valoare științifică”, s-a „născut” din „lipsa momentană”. Cum introducerea limbii române „în acte și corespondențe” era în curs, autorilor li se pare firească elaborarea unor mijloace „cari fac posibilă realizarea acestei idei”, modelul indicat explicit fiind „terminologia legiurii din Regat”.

Și în acest dicționar, cuvântului-titlu german i se alătură în mod consecvent compusele sau îmbinările stabile care îl conțin, alături de traducerea în română:

Anklage aculare; *Anklage-Beschluss* decisiunea de aculare, de a acula, hotărâre de acula; *Anklage-Punkt* articol, punct de aculare; *Anklage-Schrift* act de aculare; *Anklage-Stand, Versetzung in den* punerea în stare de acula, punerea sub acula; *Anklage-Kammer* camera de aculare; *Anklage-Prinzip* principiul de aculare; *Anklage-Prozess* procesul de aculare; *Anklage-Überschreitung* trecerea peste marginele aculării.

Bank bancă; *Bank-Actie* acție de bancă; *Bank-Anstalt* bancă, institut de bancă; *Bank-Anweisung* asinație de bancă; *Bank-Billet* bilet de bancă; *Bank-Fond* fond de bancă; *Bank-Note* bancnotă, bilet de bancă; *Bank-Pfandbrief* obligațiune de bancă, obligațiune ipotecară de bancă.

Umgang ocolire, circulațiune, procesiune; *Umgang pflegen mit jemandem* a sta în relațiuni, în legătură cu cineva; *Umgang nehmen von etwas* a ceda la ceva, a se lăsa de ceva, a dispensa, a abstrage.

Zeugnis atestat, testimoniu, mărturie; *mündliches Zeugnis* mărturie orală; *schriftliches Zeugnis* mărturie scrisuală; *Armuths-Zeugnis* testimoniu de paupertate; *Mittellosigkeits-Zeugnis* testimoniu de paupertate; *Sitten-Zeugnis* testimoniu de

moralitate; *Vermögens-Zeugnis* testimoniu de avere; *Zeugnis-Pflicht* obligațiunea de a mărturisi, mărturie obligatorie.

Între lucrările lexicografice bilingve de mari dimensiuni care se înmulțesc spre finalul secolului al XIX-lea, figurează dicționarul germano-român, în două volume (însușind 1641 de pagini), al lui Theodor Codrescu: *Dicționarul germano-roman*, după sistemul d-lui M.A. Thibaut. Volumul I, A–J, Tipo-Litografia Buciumului Român, Iassi, 1882 (719 pagini). *Dicționarul germano-român* după Thibaut și alți autori. Volumul II, K–Z, Tipo-Litografia Buciumului Român, Iassi, 1886 (922 de pagini).

Dacă în titlul „volumenului” I (A–J) este indicat ca model „sistemul d-lui M.A. Thibaut”, în titlul volumului al II-lea (K–Z) sunt menționați „Thibaut și alți autori”. M.A. Thibaut este pseudonimul pedagogului și lexicografului german Johann Gottfried Haas, care a publicat în 1786, la Leipzig, *Neues Teutsches und Französisches Wörterbuch: der Jugend zum Gebrauch bequem eingerichtet* și *Dictionnaire des langues française et allemande: nouvellement accommodé à l'usage des jeunes gens*; ulterior, la cererea editorilor care au dobândit drepturile de publicare, dicționarele au fost completate și reeditate după același tipar lexicografic. Începând cu a treia ediție, din 1821, pe coperta celor două dicționare apare mențiunea „revue et corrigée” de M.A. Thibaut. Numeroasele ediții ulterioare, continuu extinse și completate de diferiți autori, au fost publicate cu acest pseudonim a lui J.G. Haas, care devenise o marcă, ajungându-se în 1852 la ediția cu numărul 19, în 1871 la ediția cu numărul 59, iar în 1904 la ediția cu numărul 150 (Fränkel 1904: 692–694).

Bogatul material este organizat (cu unele excepții) în cuiburi, care concentrează într-un articol unic cuvintele dintr-o familie lexicală:

Abänder –lich adj. care poate fi schimbat, modificat; (gra.) declinabil, variabil; *nicht –*, invariabil. *–lichkeit*, f. variabilitate; (gra.) declinabilitate. *–n*, v.a.h. 1) a schimba, a varia; 2) a corecta, a modifica; (gra.) a declina. *–ung*, f. 1) schimbare; *–en treffen*, a face schimbări; 2) modifi cațiune; (gra.) declinațiune.

Kaffe m. cafea; *–trinken*, a bea cafea; *–baum*, m. cafiar, arborele care face cafeaoa. *–bitter*, n. compoziție chimică de un gust amar preparată din cafea. *–bohne*, f. boabă de cafea; n. cafea nerășnită, care este încă în boabe. *–braun*, adj. cafeniu, de colorul cafelei. *–brett*, n. tava pe care se pun ceștele din care se bea cafea. *–geschirr* sau *–geräth*, n. servis de cafea. *–haus*, n. cafenea. *–kanne*, f. ibric de cafea. *–löffel*, m. linguriță, lingură mică. *–mühle*, f. rășniță de cafea. *–pflanzung*, f. plantațiune de cafea. *–fatz*, m. drojdie de cafea. *–schale*, f. ceașcă de băut cafea. *–schwester*, f. cumătră, femeie căreia-i place să bea multă cafea. *–tasse*, tasă, f. vezi Kaffeeschale. *–tiegel*, m. tigăiță mică de prăjit cafea. *–tisch*, m. mesuță pe care se bea cafea. *–topf*, m. oală, ibric de cafea. *–trichter*, m. strecurătoare de cafea. *–trommel*, f. frigare de prăjit cafea. *–zeug*, vezi Kaffeesgeschirr. *–wirth*, m. cafegiu, stăpânul unei cafenele.

În interiorul articolelor lexicografice, atenția acordată polisemiei se poate observa din separarea prin numere a diferitelor sensuri, marcarea prin abrevierea *fig.* a sensurilor figurate, alăturarea mărcilor diastratice, precizările dintre paranteze (atât în germană, cât și în română) cu rol de clarificare a sensului; de asemenea,

în același articol lexicografic sunt consemnate diverse îmbinări stabile și îmbinări libere în care este ocurent cuvântul-titlu:

Ablauf m. 1) scurgere; descărcare; 2) (eines Termins) expirațiune; (eines Wechsels) expirarea unui termen (al unei poliți, trate); fig. – *einer Sache*, rezultatul unei afaceri; *nach – des Monats*, la expirarea lunii; 3) congediu. –*en*, v.a. h. 1) a strica, a rupe (ciubotele) fugind; 2) a învinge, a întrece în fugă; fig. *jemm. den Rang* –, a înfunda pe cineva; 3) (e.m.) *das Erz* –, a conduce (mineralul) la puțul de extracțiune; –, v.n. s. 1) a scurge, a curge; *das Licht läuft ab*, lumânarea curge; 2) a se desfășura; a fini călătoria (o corabie); *die Uhr ist abgelaufen*, ceasornicul, ornicul a stat; nu este întors; fig. (com.) *der Wechsel ist abgelaufen*, polița este expirată; 3) *gut* –, a reuși, a avea succes; *schlimm* –, a reuși rău, a nu isbuti; fam. *jemn. – lassen*, a da pe cineva afară, (scrim.) *seinen Segner – lassen*, a apăra lovitura adversariului său; *ein Schiff – lassen*, a arunca o corabie în apă; *sich* –, v. refl. ner. h. a se osteni fugind, a nu mai putea de osteneală din cauza fugei; fig. fam. *sich die Hörner* –, a se lovi cu capul de pragul uși; *er hat sich die Beine nach dieser Stelle abgelaufen*, el și-au dat toate ostenelile pentru a căpăta acest post. –*en*, n. scurgere, strecurare.

Un alt dicționar general bilingv este cel al lui Lazăr Șăineanu: *Dicționar germanoromân conținând nomenclatura completă a vocabularului german; termenii tehnici și neologismele cele mai întrebuițate; indicarea etimologiei, a accentului și a pronunțării; fraseologia și expresiunile idiomatice*, Editura Librăriei SOCEC & Comp., București, 1887 (502 pagini). În prefață, autorul oferă informații în legătură cu selecția cuvintelor în dicționar, insistând (deși este vorba de un dicționar german-român) în special asupra cuvintelor românești. Sunt menționate, astfel, pe lângă cuvintele din „literatura generală”, cele din „limba familiară zilnică”, inclusiv „termenii populari” („acolo unde puteau mai bine reda noțiunile corespunzătoare”). S-a ținut seama, de asemenea, de „cuvintele cari circulă în special în Moldova și Transilvania”, căci în felul acesta „dicționarul nostru va putea fi deopotrivă folositor tuturor românilor”. „O mare extensiune” s-a acordat nomenclurii „indigene a faunei și în special a florei române”; sunt menționate, de asemenea, terminologia medicală și „terminologia tehnică” („întrucât a ajuns la o întrebuițare mai generală”), atunci „când formele respective difer în cele două limbi”. Cum în ultimele decenii „limba română a luat un mare avânt”, lexicograful nu putea ignora „comoara de cuvinte cu care se îmbogățește zilnic”, de aceea „ele au fost utilizate cu îngrijire în cursul lucrării de față”. Dintre modalitățile de indicare a echivalentului românesc – printr-un singur cuvânt sau prin perifrază –, autorul se pronunță în favoarea primei variante, arătând că a evitat „înainte de toate[...] perifrasede și definițiunile, de cari s-a abuzat atâta”. Proverbele și idiotismele „din domeniul metaforic”, „cu totul neglijat de predecesori”, au fost redată „după spiritul ambelor idiome”. Cu privire la selecția cuvintelor din germană, autorul precizează că, în condițiile în care această limbă este „una din cele mai susceptibile pentru compuneri și combinațiuni de tot felul”, a „căutat a admite numai pe acelea cari ofer niscăi greutate în privința traducerii; celelalte se pot suplini cu cea mai mare ușurință”.

Cum în elaborarea dicționarului a ținut seama „mai ales de trebuințele școalei”, autorul a acordat atenție elementelor care puteau sluji „folosului

pedagogic”, preferând, din acest motiv, să organizeze materialul în cuiburi lexicale, care prezintă avantajul „de a putea avea ca într-un tablou sinoptic întreaga familie a cuvântului german”:

Ab-bild *n.* chip, figură, portret; copă. –*en* *v.* a închipui, a zugrăvi; *fig.* a depinge. –*ung* *f.* reprezentare, înfățișare.

Bier [cf. *brauen*] *n.* bere. –*bank* *fam.* bererie. –*brauer* *m.* berar. –*brauerei* *f.* bererie. –*fiedler* *m.* lăutar de cârcimă. –*geld* *n.* bacșiș. –*haus* *n.* bererie. –*kaltschale* *f.* (băutură din) bere cu pâine.

Fabel [l. *fabula*] *f.* 1. fabulă; 2. poveste, basm. –*buch* *n.* carte de fabule. –*dichter* *m.* fabulist. –*haft* *a.* fabulos. –*land* *n.* țară fabuloasă. –*lehre* *f.* mitologie. –*lese* *f.* culegere de fabule. –*n* *v.* a născoci; a vorbi în bobote, a fleoncăni. –*reich* *n.*, –*welt* *f.* domeniul fabulei.

Lazăr Șăineanu a menținut aceeași modalitate de dispunere a materialului lexical și în dicționarul invers, român–german, apărut doi ani mai târziu (*Dicționar româno-german conținând nomenclatura completă a vocabularului român; termenii tehnici și neologismele cele mai întrebuintate; indicarea etimologiei și a accentului; fraseologia și expresiunile idiomatice*, 1889, Librăria SOCEC & Comp., București, 429 pagini):

Aprób [l.] *v.* billigen, genehmigen. –*äre* *f.* Zustimmung.

Ascult [l. *auscultare*] *v.* 1. hören, anhören, aushören; 2. (la ușă) horchen, lauschen; 3. (a se supune) gehorchen; 4. (o rugăciune) erhören. –*äre* *f.* 1. Gehör; 2. Gehorsam. –*ător* *a.* gehorsam; *m.* Zuhörer.

Tot spre finalul secolului al XIX-lea, profesorul Em. Grigorovitz a elaborat un dicționar adecvat nevoilor didactice, așa cum rezultă și din cele trei anexe ale lucrării: *Rumänisch-deutsches und deutsch-rumänisches Schulwörterbuch nebst einem orthogr. Wörterverzeichnis, allen Schreibregeln und einer übersichtlichen Darstellung der deutschen Grammatik/ Dicționar școlar român–german și german–român*. Cuprinde ca suplamente: I. Colecțiune alfabetică de cuvinte cu scriere dificilă și dubioasă. II. Regule ortografice și de interpuncție. III. Conspect general asupra gramaticii germane pentru orientare și repetiție, Leipzig, Oscar Brandstetter / Bukarest, E. Graeve & Co., 1893 (247 de pagini).

Atât în secțiunea germano-română, *Deutsch-Rumänisches Wörterbuch* (p. 1–100), cât și în cea româno-germană, *Dicționar român–german* (numerotat aparte, de la p. 1 la p. 85), principala caracteristică lexicografică constă în organizarea materialului în cuiburi lexicale, deci în concentrarea într-un articol unic a cuvântului-bază și a derivatelor și compuselor sale:

Amt, das, *Ämter*, oficiul; *amtlich*, oficial; *der Amtmann*, oficianul.

Anfang, der, *Anfänge*, începutul; *anfangen*, a începe; *der Anfänger*, începătorul; *anfangs*, *anfänglich*, la început.

Bedarf, der, trebuință, necesitatea; *bedürfen*, a avea trebuință, a avea nevoie; *bedürftig*, nevoiaș; *das Bedürfnis*, -se, trebuință.

Eigen, propriu; *die Eigenschaft*, -en, proprietatea, însușirea; *das Eigentum*, proprietatea; *der Eigentümer*, proprietarul; *eigentlich*, propriu, curios; *eigentlich*, anume; *der Eigennutz*, egoismul; *eigennützig*, egoist; *eigenhändig*, cu mâna proprie;

die Eigenheit, particularitatea; *eigenmächtig*, arbitrar, fără permisiune; *die Eigenmächtigkeit*, -en, arbitrarul.

Administrez, verwalten; *administrațiune*, die Verwaltung, -en; *administrator*, der Verwalter, s.

Bine, gut, wohl; *binișor*, ziemlich gut; *a binecuvânta*, segnen; *a binevoi*, wohlwollen; *binevoitor*, wohlwollend.

Larg, weit, breit; *a lărgi*, erweitern; *lărgime*, die Weite, -n, Breite, -n; *lărgire*, die Erweiterung, -en.

Recunosc, wiedererkennen; *recunoscința*, die Erkenntlichkeit, -en, der Dank, es; *recunoscător*, erkenntlich, dankbar.

5. CONCLUZII

Modernizarea profundă, după model occidental, a societății și a culturii românești pe parcursul secolului al XIX-lea, care a avut ca efect îmbogățirea fără precedent a lexicului limbii române, se reflectă și în lexicografia germano-română a epocii.

Mai multe considerații generale formulate de Mircea Seche cu privirea la lexicografia bilingvă din secolul al XIX-lea sunt confirmate de analiza dicționarilor germano-române ale perioadei. Se confirmă, de exemplu, progresele constante înregistrate în privința inventarierii și a organizării materialului lexical, ceea ce explică înmulțirea, spre finalul secolului al XIX-lea, a dicționarilor de mari dimensiuni (Seche 1969: 290). Pe de altă parte, s-a remarcat o anumită „șablonizare” a unor opere lexicografice, din dorința de a corespunde unui anumit tip de nevoie practică; mai mult decât atât, dicționarele germano-române consacrate unor terminologii demonstrează că lexicografia bilingvă începe să își asume și rolul de instrument de informare profesională, în interiorul anumitor domenii (Seche 1969: 287–288). Putem adăuga, de asemenea, că numărul mare de *Dialoguri* bilingve și poliglote, asemănătoare ghidurilor de conversație din zilele noastre (multe republicate în mai multe ediții de-a lungul secolului al XIX-lea) reprezintă o dovadă în plus a succesului de care s-a bucurat în epocă lexicografia germano-română.

BIBLIOGRAFIE

- Budai-Deleanu 1970 = Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, București, Editura Științifică.
- Fränkel 1904 = Ludwig Fränkel, Haas, *Johann Gottfried*, în *Allgemeine Deutsche Biographie. (KaiserHanstein)*, editor: Rochus von Liliencron, Leipzig, Duncker&Humblot Verlag, p. 692–694.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Niculescu 1978 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții socioculturale*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Oprea, Nagy 2002 = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Suceava, Editura Universității Suceava.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, București, Editura Științifică.

OBSERVATIONS ON SOME 19TH CENTURY GERMAN-ROMANIAN DICTIONARIES

ABSTRACT

The observations stated in this article focus on the composition of the word lists and the way of organizing the lexical material in some German-Romanian dictionaries from the 19th century. On the one hand, we analyse the role of German-Romanian dictionaries in putting into circulation and popularizing in Romanian a large number of Latin-Romanic neologisms. On the other hand, we focus on their different ways of organizing the dispersed lexical material by the separate registration of the polysemantic, or concentrated word meanings, by including words from an entire lexical family in the same lexicographic article.

Keywords: *literary language, German-Romanian lexicography, Latin-Romanic neologism, polysemy, lexical nesting.*

DIALECTOLOGIE ȘI TOPONIMIE: CORELAȚII DIATOPICE ȘI SEMANTICE (TERMINOLOGIA FORMELOR DE RELIEF)

MIRCEA CIUBOTARU*

Al cincilea volum din seria NALR–Mold. Bucov.¹ (volumul I, din anul 1987, a apărut concomitent cu un volum introductiv, *Date despre localități și informatori*) a ieșit de sub tipar în ritmul rezonabil al posibilității redactării unei lucrări atât de complexe, dificile științific și tehnic, de un colectiv restrâns, dar experimentat, la opt ani după cel anterior (2014). Realizarea acestei opere lingvistice de interes național este aportul a trei generații de dialectologi ieșeni. Acum, este și momentul unei despărțiri fizice, prin dispariția profesorului Stelian Dumistrăcel, ultima verigă umană în lanțul care leagă primele două echipe de culegători și redactori de cea de a treia, exclusiv de redactori, aceștia deja ajunși la vârsta maturității biologice și științifice, a căror sarcină este finalizarea seriei atlasului prin următoarele două volume.

Structura recentului volum, cuprinzând *Lista localităților anchetate*, *Indice alfabetic al cuvintelor-titlu*, *Indice tematic al hărților lingvistice interpretative*, *Transcrierea fonetică*, *Abrevieri*, *Atlase lingvistice romanice și românești*. *Abrevieri*, *Indice de cuvinte și forme din hărți (H) și din materialul lingvistic necartografiat (MN)*, este consecvent păstrată, încât aici este necesară doar semnalarea unor diferențe cantitative și noutățile tehnice (enunțate, de altfel într-o prefață cu precizări utile, *Un atlas între tradiție și inovație*, cu traducere în franceză), care au constituit o preocupare permanentă a autorilor, începând cu redactarea asistată de calculator a volumului III (2007), continuând cu reproducerea fotografică a unor obiecte etnografice ilustrative pentru unele răspunsuri consemnate în H și MN și selectarea unor scurte relatări tematice din volumele de texte dialectale publicate de autorii Atlasului, informații referitoare la graiurile huțule din Bucovina (jud. Suceava), proceduri propuse în vol. IV (2014) și regăsite și în acest volum. S-a renunțat, pentru simplificare și evitarea redundanțelor, din motive subiective și obiective, amplu explicitate și convingător argumentate la p. XIII–XVI din *Introducere*, și la corespondențele cu textele

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (mircea.ciubotaru944@gmail.com).

¹ *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, V, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și redactat de Stelian Dumistrăcel, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, LXX + 418 p.

dialectale, copios adunate și ilustrate fotografic în două volume cu trei părți (1993, 1995 și 2002), suficiente pentru realizarea unei arhive de etno- și sociotexte dialectale. În materialul acestui volum nu au fost identificate suficiente elemente pentru întocmirea unor hărți ilustrative care ar delimita unele arii dialectale din estul și vestul și, respectiv, nordul și sudul Moldovei, ca în volumul IV, această abordare fiind poate cea mai interesantă noutate în acel volum. În schimb, de mare efect vizual, favorizând mai buna percepție a spațiului investigat lingvistic, este realizarea hărților fizice policrome pentru toate H.

Sunt aici 152 de hărți lingvistice analitice (H), însoțite de 133 de hărți interpretative simple (h), întocmite cu efortul și competența lui Florin-Teodor Olariu, și 171 de planșe sintetice tematice (MN), redactate cu maximă acribie de Luminița Botoșineanu, prelucrând materialul din răspunsurile la 323 de întrebări selectate din cele cu nr. 1526–2000 din *Chestionar* (cap. 11–14), și, în final, alte 23 de hărți sintetice și interpretative, cu informații cumulate din mai multe H și teme MN. Indicii întocmiți fără erori sunt de mare utilitate și indispensabili pentru identificarea tuturor cuvintelor și formelor din acest complex de hărți și MN, de o bogăție și varietate greu de urmărit fără instrumente adecvate și precis înfăptuite. Această muncă nu va fi niciodată îndeștul de apreciată pentru valoarea sa intrinsecă.

Tematica volumului V, mai restrânsă decât în cel anterior, cuprinde: *Timpul; fenomene meteorologice, Terenul; relieful, Școala; armata; administrația, Meserii; comerț și Diverse*, acest ultim grupaj de hărți și MN ilustrând diverse fenomene și realizări fonetice și gramaticale în substantive, verbe, adjective, pronume, numere, adverbe și interjecții.

Materialul documentar cuprins în acest volum (și din toate celelalte anterioare) poate suscita interesul mai multor cercetători din domenii conexe dialectologiei, foneticieni și gramerieni, istorici ai limbii române comune și literare, stilisticieni, lexicografi, etimologiști și toponimiști, precum și al etnografilor și etnologilor. Semnalez, din perspectiva unui toponimist, mai multe informații prețioase pentru interpretarea și valorizarea unor apelative și entopice regăsite în diverse structuri toponimice, în sensul sporirii preciziei etimologice și motivării denominației geografice. Comparațiile cu atlasele dialectale ale celorlalte regiuni istorice conduc spre constatări și generalizări cu un grad sporit de cunoaștere a evoluției limbii române.

H 518. *Calea Lactee* oferă mai multe sintagme, între care cele mai frecvente sunt *drumul/calea robilor* și *drumul orbilor*, ultima probabil rezultată prin metateză și difracție semantică, împotriva logicii realităților, acestea cartografiate ca zone compacte în teritoriul dintre Siret și Prut, din nordul și centrul Moldovei, cele dintâi, și în sud-est, cea din urmă, cu mici enclave sau puncte izolate în care au fost înregistrate *drumul țiganilor* și *calea laptelui*. Etnologii și folcloriștii vor trebui să coreleze aceste repartiții cu informațiile din Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu (vezi Fochi 1976: 332–334), pentru a constata eventuale evoluții, dispariții și nivelurile sociolingvistice ale astronimelor. Aici, semnalez doar răspunsul ocazional al unui copil de 13 ani din Cudalbi, jud. Galați, *calea laptelui*, rezultat al interferenței între forma cultă, *lactee*, auzită, desigur, la școală, și apel. pop. *lapte*. Toponimistul care urmărește repartiția teritorială a denumirilor

Calea/Drumul lui Traian și *Troianul*, preocupat, eventual, și de etimologia apel. *troian*, va observa pronunțiile astronimelor *Trăian* la Cârlibaba și Șarul Dornei, jud. Suceava, la Burdusaci, com. Răchitoasa, jud. Bacău, și *Traian* în satul Ceahlău, jud. Neamț, în patru sate (Cârlibaba, Deluț, Șarul Dornei și Lungeni) din jud. Suceava, la Matca, jud. Galați, forme clar culte, promovate de antroponimia ardeleană și de istoria școlară din secolul al XIX-lea, în timp ce documentele istorice atestă în aceste zone forma ent. pop. *troian*.

H 528. *Troian*, apelativ cu sensul „grămadă mare de zăpadă adunată de vânt”, cu derivatele verbale *a troieni* și *întroieni*, este găsit frecvent în toate județele Moldovei. Trebuie observat faptul că nu se constată decât la Burdusaci coexistența astronimului *Drumul lui Trăian* cu apel. *troian* și verbul *a troieni*, în timp ce în punctele de anchetă din jud. Neamț și Suceava, unde s-au consemnat formele *Traian/Trăian*, apel. *troian* nu este cunoscut, fiind suplinat de *vi(s)colitură* (*žicolitúra*). Faptul argumentează caracterul autentic popular al apel. *troian* și cel cult (secolul al XIX-lea) al astronimului cu determinantul *Traian/Trăian*, în legătură cu difuziunea cultului împăratului Traian de către Școala Ardeleană. Nu apar în NALR puncte de anchetă în care să fi fost înregistrat sensul „val de apărare” sau „șanț, ravenă, hogaș”, traseu negativ natural, al apel. *troian*, atestat totuși în Moldova, în documente istorice. Evident, acest sens a fost de mult uitat.

Planșa 343. MN *Prislop*. Într-un mic studiu din anul 1944, *Les slaves en Grèce et en Dacie* (republicat în Petrovici 1970: 145–151), Emil Petrovici includea oronimul *Prislop* în lista toponimelor vechi slave atestate sau semnalate într-un vast spațiu, din România și până în Grecia (*ibidem*: 147), și în aceea a apelativelor (entopice) românești de aceeași origine (precum *dumbravă*, *izvor*, *laz*, *luncă*, *ostrov*, *peșteră*, *poiană*, *ponor*, *slatină*, *topliță*, *vârtop*), toate regăsite și ca toponime create de români, nefiind exclusă însă și originea slavă a unora dintre acestea, dificil sau chiar imposibil de identificat cu precizie. Distincția, de importanță metodologică pentru cunoașterea evoluției toponimiei românești și a straturilor sale denominative, a fost reluată, iar listele sporite, în cunoscutul studiu *Românii creatori de toponime „slave”* (1968, republicat în *ibidem*: 292–303). Concluzia că acest inventar toponimic și onomasiologic nu poate fi utilizat pentru delimitarea zonelor de locuire a slavilor din perioada simbiozei etnice cu românii rămâne un bun câștigat, dar adesea ignorat în studiile toponimiștilor marcați de partizanat naționalist slav. Nici unii istorici și lingviști români nu au realizat totdeauna posibilitatea formării de nume topice cu aspect slav (pseudoslave) cu material lexical (adesea și antroponimic) al limbii române. Dintre aceștia sunt citați A. de Cihac, Ioan Bogdan, N. Drăganu și Iorgu Iordan. Asemenea etimologii slave eronate sunt exemplificate și cu toponimele *Grădiște*, *Pociovaliște*, *Predeal*, *Prihod*, *Prihodiște*, considerate de E. Petrovici vechi apelative românești, ieșite din uz. Autorul argumentează originea românească a denumirilor din această serie cu indici fonetici, gramaticali, derivativi (sufixe) și cu observarea ariilor dialectale ale entopicelelor și toponimelor în discuție. Este abordată și problema toponimelor create în cancelariile de limbă slavonă ale țărilor române și sunt repertoriate

numele recente date de oficialități unor localități și străzi în amintirea bătrânilor din anii 1877–1878 din Bulgaria (Grivița, Plevna, Rahova și Smârdan). În final, se formulează criteriul decisiv pentru identificarea toponimelor slave, acelea provenite din elemente lexicale și derivate cu sufixe inexistente în română.

Un studiu separat a rezervat E. Petrovici acestui oronim în *Rolul împrumuturilor în crearea toponimelor (în legătură cu toponimul românesc Prislop)*, din anul 1962, cu bogată documentație geografică, istorică și cu prețioase constatări lingvistice (republicat în *ibidem*: 225–235). Reținem rezumativ prezența toponimului în toate regiunile muntoase și deluroase ale României, desemnând înălțimi și trecători (pasuri), formele nearticulate și articulate (*Prislop*, *Prislopul*, *Prisloapa*), de plural (*Prisloapele*), derivate (*Prislopelul* și *Prislopașul*), variante fonetice și grafice străine în graiuri și documente istorice maghiare și slavone (magh. *Priszlop*, *Preslop*, *Prezlop*, *Prozlop*, *Pryzlop* etc.), *Prislip* și *Pryslop* în graiul huțul din nordul Moldovei și Ardealului, considerat apelativ împrumutat din română, urmând însă incertitudinea originii toponimului corespunzător (românesc sau huțul). Toponimele românești au fost considerate slave de Fr. Miklosich, G. Weigand, J. Kniezsa, A. de Cihac, N. Drăganu, Iorgu Iordan și alții. Termenul este găsit ca entopic românesc la Porucic (1931), în monografiile locale, glosare, dicționare și chestionare dialectale. Derivatele *a prislopi*, *a prisloci*, *prislocpit* dovedesc difuziunea sa în graiurile populare. În maghiară, top. *Prislop* este împrumut românesc. Se constată prezența toponimului și în Polonia, Ucraina, Slovacia, Cehia (Moravia), Serbia, Croația, Macedonia, Bulgaria și Grecia și se reiterează ideea că, în unele locuri din România, toponimul ar putea fi și o creație slavă, dar imposibil de știut cu certitudine în care anume dintre ele. În legătură cu forma toponimelor cu prefixul *pri-/pry-*, pentru sl. comun **per-*, se discută cu prudență posibilitatea apariției acestora în polonă, ucraineană (huțulă) și slovacă prin forma rom. *prislop*, difuzată de păstorii „valahi”, vorbitori probabil ai unor graiuri slave, sau de localnicii slavi. Termenul începe să nu mai fie cunoscut (de fapt, procesul uitării termenului și sensului este mai vechi), dovadă fiind și apariția sintagmelor tautologice *Pasul/ Trecătoarea/ Curmătura Prislop*. Sunt semnalati și termenii sinonimici *Cheie*, *Tarniță*, *Fereastră*, *Hagău*, *Poartă*, *Predeal*, *Prihod* și *Prihodiște*, *Scară*, *Scărișoară*, *Strungă*, *Șa*². Prețioasă, competentă și detaliată este discuția etimonului slav al apelativului românesc *prislop*, având același înțeles, reconstituit ca v. sl. meridional (bulg.) **prēslopŭ* (*ibidem*: 230–233).

Câteva observații și completări pot face pe marginea acestor chestiuni temeinic argumentate, cu materialul recent pus în circulație de NALR-Mold.Bucov, V, și de atlasele redactate pentru celelalte regiuni istorice. Mai întâi, argumentul care ar proba originea și vechimea toponimelor românești provenite din cuvinte străine, prin situarea lor, „de obicei, în arii toponimice curat românești” (*ibidem*: 229, nota 38), este cel mai șubred, fiindcă, de pildă, toponime majore sau chiar minore într-o anumită zonă, îndeosebi hidronime, precum, de exemplu, *Cacova*,

² Toponimele *Prihodul*, *Prihodiște* 1963, republicat în *ibidem*: 237–240, și *Nume românești de trecători peste culmi*, 1966, republicat în *ibidem*: 264–273.

Coșna, Ocea, Răchitna, Trestiana sau *Ușița* din bazinul superior al Bârladului, sunt mai vechi decât toată masa toponimică constituită din zeci de denumiri cu bază lexicală sau antroponimică românească din jurul fiecăruia dintre acestea, desemnând pâraie de doar 2–5 km lungime. Așadar, oronimul *Prislopul Secului* de pe muntele Humorului din jud. Suceava nu poate fi considerat românesc doar prin considerentul vecinătății foarte relative cu *Gura Breazii, Măgura, Feredeul, Opcina Mare, Neagra, Straja* etc., cum considera E. Petrovici, acest criteriu de includere în listă putând fi imediat anulat de cel de excludere, prin invocarea toponimelor slave zonale *Ilva, Lușca, Rebra, Salva, Telciu, Zagra*, prin care N. Drăganu argumenta originea slavă a oronimului *Prislop* aflat în arealul acestor denumiri din jud. Bistrița-Năsăud (Drăganu 1933: 471), considerat românesc de E. Petrovici.

Trebuie observată și o anume formulare insuficient definită a lui E. Petrovici în chestiunea zonelor geografice locuite de romanici și de români în perioada etnogenezei, autorul părând a adopta fără comentarii necesare teza istoriografiei mai vechi despre formarea poporului român exclusiv sau prioritar în zonele muntoase și coborârea spre dealuri și câmpii în evul mediu timpuriu. Ca urmare, simbioza româno-slavă nu s-ar fi produs și în zona montană a României (desigur, nici în alte regiuni sud-dunărene), unde totuși toponimia slavă abundă de hidronime vechi (Bistrițe, Crasne, Putne, Suha, Suceava etc.). De acolo ar fi coborât „des montagnards roumains de leur nids carpathiques” în zonele de dealuri și câmpii, în Transilvania și regiunile extracarpătice, unde s-a produs romanizarea, prin asimilarea slavilor care au dat numeroase topice și în aceste regiuni³. Teza despre retragerea populației romanizate în afara spațiului agricol, într-o civilizație preponderent pastorală, nu poate însă explica păstrarea marelui fond lexical latin referitor la viața agrară (cereale, lucrări, unelte, rituri agrare).

Entopicele românești din câmpul semantic „trecătoare prin locuri înalte și strâmte” sunt mai noi decât *prislop* (sau *prihodiște*), fiind fie rezultate din sensuri figurate (*scară, șa, tarniță*), fie derivate postverbale (*curmătură, trecătoare*), *pas* e neologism geografic (< germ. *Pass*) și doar *strungă*, din substrat, este arhaic, dar tot cu sens figurat ca entopic și toponim. Această stratificare lexicală impune și o stratificare toponimică și observarea unei pseudosinonimii a sintagmelor toponimice formate cu acești termeni, precum și necesitatea corelațiilor dintre acestea cu locul, poziția, altitudinea, căile de comunicații și gradul de acoperire a teritoriului cu păduri din zonele locuite. Este în logica istorică axioma că denumirile nu au putut să apară decât în împrejurările frecventării de către oameni a unor spații antropizate, în speță, în momentul în care au fost deschise poteci și drumuri prin codrii munților, pentru trecerea dintr-un bazin hidrografic în altul, când formele reliefului au devenit vizibile prin defrișări și când așezările s-au îndesit. Pentru zona Moldovei de Nord, de pildă, este aproape sigur că primele prisloape denumite au fost acelea de la est de Borșa, actualul Pas Prislop, care permitea trecerea spre Maramureșul istoric, în bazinul Vișeuului, și cele dintre bazinele Bistriței, Moldovei, Moldoviței, Suceviței și Sucevei, pe văi cu drumuri accesibile (Putnele slave). Acele trecători au devenit treptat repere majore într-o

³ *Les slaves en Grèce et en Dacie* (în Petrovici 1970: 151).

regiune întinsă și au putut fi cunoscute, nominal, de la mare distanță, îndeosebi în vremurile moderne, prin circulație intensă și prin instrucție școlară, geografică. Nu este întâmplătoare apariția prisloapelor importante în cele mai vechi atestări ale oronimului, cel din jud. Bistrița-Năsăud în anul 1392, altele în hotarnice ale braniștilor mănăstirești din secolul al XVI-lea. Primele oronime, neidentificate, au fost slave, cele ulterioare, presupuse cu relativă probabilitate, au fost create de români, după secolul al X-lea. Două prisloape din hotarul Mănăstirii Sucevița, Prislopul Vețului, la Voitin, și Prislopul Popii, între Valea Moldoviței și Valea Humorului, sunt menționate la 6 august 1583 (DRH, A, VII: 717–718, uric fals, dar care nu poate fi inexact în mențiunea reperelor topografice ale braniștei), iar Prislopul Săcuilor din hotarul muntelui Măgura al Mănăstirii Humor, de la vest de Vatra Moldoviței, la 12 iulie 1594 (*ibidem*, IX: 164). E greu de presupus că aceste denumiri sunt anterioare apariției așezărilor mănăstirești din secolul al XV-lea, dovadă fiind și determinanții personali din sintagmele toponimice. Ele sunt românești cu mare probabilitate.

În Carpații răsăriteni și de nord, denumirea *Prislop* apare cel mai mai frecvent în fosta Bucovină, inclusiv în partea din Ucraina, la Corapcin și Vijnița de pe Ceremuș, la Berhomete, pe Prut, la izvoarele Siretului, la Crasna și Crăsnioara, la Lucavăț și Pătrăuții de Sus. În România, o găsim în nordul extrem, la Straja și Ulma, în braniștile Mănăstirilor Sucevița, Moldovița și Putna (Grămadă 1996, I: 104–105). Cu NALR–Mold. Bucov., V, adăugăm la Prisloapele din jud. Suceava pe cele din jud. Neamț, la Gârcina, pct. 567, și Ceahlău, pct. 572, ca nume de munte, și la Fărcașa, pct. 574, ca denumire de pârau. În Vrancea, toponimul apare numai o dată, la Mera, pct. 661, pe Milcov, dar ca nume de pădure (planșa 344 MN). O fostă mahala Prislop, probabil în partea de nord a vetrei Târgului Ocna, unde locuiau birnici și oameni ai salinei la 1774 (REC. POP.: 334), atestă o mai veche trecătoare spre satul actual Vâlcele. Anchetele relativ recente evidențiază faptul că oronimul a devenit uneori polarizator pentru denumiri de pâraie, păduri, o stână, o cărare și că ent. *prislop* nu mai este de mult activ, a ieșit firește din uz sau s-a desemantizat. Fiindcă formele de relief nu dispar și nu apar ca obiectele sociogeografice (așezările) sau ca locurile rezultate din activitatea umană (curături, poieni, runcuri, căi de comunicație etc.), acestea cu denumiri adesea uitate, schimbate, extinse sau polarizate, alte noi utilizări ale ent. *prislop* nu sunt posibile. Ca oronime majore, *Prislopul* și *Prisloapele* s-au conservat vreme de veacuri, sunt cunoscute direct de localnici sau, prin turism și alte căi culturale, la distanțe mari, precum Pasul Prislop de la Borșa, de notorietate națională. Nu este, așadar, surprinzător că informatori din localități îndepărtate au auzit de numele *Prislop*, în diverse împrejurări sau la școală, dar nu îi pot preciza sensul. Din păcate, o deficiență a tuturor atlaselor regionale, rezultat al unei insuficiente insistențe în anchetele dialectale, constă în absența indicilor de cunoaștere *de facto* de către informatori a locurilor denumite de toponimele presupus știute. Astfel, de regulă, subiecții spun că știu sau au auzit de un munte sau loc *Prislop*, *Prihodiște*, *Tarniță* etc., dar nu este clar dacă acele toponime sunt în arealul localității de anchetă sau în alte regiuni. Toponimistul va trebui să dețină propriile sale surse pentru identificarea eventualelor locuri doar semnalate în ancheta dialectală.

În Bucovina, numai la Argel, pct. 467, termenul *prislop* este definit ca o lășătură între două dealuri, la Vama, pct. 481, ca așezătură pe deal, aproape de vârf, iar la Vatra Moldoviței, pct. 474, se știe de un munte Prislop și se echivalează ent. *prislop* cu *tarniță*, deci și aici sensul este cunoscut. Dar chiar în aceste localități este posibil ca informatorii să fi dedus sensul apelativului din caracteristica geografică a muntelui cunoscut. Atrage atenția înregistrarea nesigură *pirislop* de la Vetrișoia, pct. 661, de pe Prut, din jud. Vaslui, cuvânt poate auzit undeva, căci în zonă nu putea exista vreun prislop. Forma entopicului este *prislip* în graiul din satele huțule din Bucovina.

Faptul că toponimele *Prislop* apar, de regulă, în zonele montane din Carpați este de natura evidenței, dat fiind sensul entopicului. Observația a fost făcută și de Luminița Botoșineanu, redactorul Planșei 343. MN, p. 331, dar constat că regula nu este strictă, toponime *Prislop*, mai rare, fiind cunoscute și în zone de dealuri, de pildă la Tătărușii și Miroslăveștii de pe Siret, din jud. Iași. Iese în evidență, neașteptat, și singurul loc cu denumirea *Prislop* din spațiul deluros dintre Siret și Prut, atestată documentar și încă în uz, consemnat în aceeași planșă MN și în anchetă personală (1994), desemnând o înălțime de peste 440 m, de la cca 4 km nord de satul Tansa, jud. Iași, oronim atestat începând din anul 1706 (ARH. BUC., *Achiziții noi*, MMDCCV/11 (copie din anul 1793); rezumat în CAT. MOLD. V: 149). Rețeaua de pâraie cu nume slave din zona acestui Prislop, anume *Gârbovăț*, *Răchitna*, *Șacovăț* și *Veja*, din bazinul superior al râului Bârlad, ar sugera originea slavă a oronimului, dar probabilitatea unei denominații românești, cu ent. *prislop*, este mult mai mare, date fiind locuirea rară și târzie în zonă, poate de prin secolele al XIII-lea și următorul, precum și izolarea locului, împădurit și nefrecventat înainte de anul 1400, circumstanțe care nu susțin un etimon slav al toponimului. Nu aceleași sunt condițiile și pentru apariția oronimelor *Holmul* din aceeași zonă geografică, acestea având o reliefare puternică în peisaj și fiind vizibile de la mare distanță.

Atestarea și răspândirea toponimelor *Prislopul*, *Prislopelul* și *Prisloapele*, ca oronime și hodonime (pentru trecători peste munți și dealuri) și, prin polarizări, ca nume de sate, cătune, văi, păduri, pâraie și diverse locuri în Țara Românească, între 1415 și 1545, în documente slavone (DERS: 194–195), în jud. Argeș, Bistrița-Năsăud, Caraș-Severin, Gorj, Mehedinți, Muscel, Neamț, Prahova, Sălaj, Sibiu și Vâlcea, în Maramureșul istoric (MDG, V: 103; Ghinea 2000: 433; DTRO, V: 269–270; TTRT-S: 265), documentează temeinic existența entopicului românesc de origine slavă, admis și consemnat în DLR VIII/5, s.v., dar cu sărace exemplificări, deduse din oronime și cu atestări târzii (*Prislopul Secului*, 1737). Singura utilizare certă a apel. *prislop* pe care o cunoaște DLR este ilustrată cu un text folcloric în care sensul nu este explicit: *Vândui via și-un prislop*. Un înțeles ‘gropi de hotar’ al unui pl. *prislopi* dintr-un glosar (Coman 1939: 63) este în contrasens cu toate atestările și suspect de resemantizare neobservată de autor sau de neînțelegere a contextului unei hotarnice. Dicționarul nu a reținut nici derivatele verbale *a prislopi*, *a prislopoci*, cu sensul „a turti, a face adâncituri în ceva neted”, și *a se prislopi* „a se năru”, comunicate în 1962 de E. Petrovici (*Rolul împrumuturilor...*, în Petrovici 1970: 229).

În NALR–Olt., II, **Planșa 47. MN *Prislop*** atestă prezența entopicului și a toponimului în Gorj și Mehedinți, ca nume de munte, deal, pășune, drum, cuvânt aproape complet desemantizat sau resemantizat: *prislov* „teren băgat într-o văgăună, de unde nu se pot scoate lemnele sau fânul” (pct. 914, Oteșani, jud. Gorj) sau „bucată de pământ pe câmp, între holde, rămasă nelucrată” (pct. 945, Cireșu, jud. Mehedinți). Numai în pct. 937 (Călugăreni) și pct. 938 (Peștișani, jud. Gorj) *prizlop* este știut ca „loc mai jos între două dealuri”.

Planșa *Prislop*. MN din harta 534, din ALRR–Munt.Dobr., IV, indică prezența ent. *prislop* (*prizlop*) în jud. Vâlcea, Argeș și Prahova, în doar opt localități din zonele nordice, având ca referenți munți, dar și un drum în pădure, un vârf neted de deal izolat. În jud. Argeș, trei sate *Prislop*, cel din com. Vlădești și cele două din com. Drăganu și com. Bascov, de la nord-vest de Pitești, mai mențin în uzul lingvistic un cuvânt devenit obscur. Un informator din Filipeștii de Pădure (jud. Prahova) știe de *Prislopul* din Bucovina, iar la Valea Doftanei și Trăisteni este menționat un cătun *Prislop*, neidentificat. În cele mai multe puncte de anchetă, termenul nu este cunoscut, iar în Dobrogea nu se constată nicio urmă.

Planșa 359–360. MN *Tarniță* din NALR–Mold.Bucov., V, aduce informații noi față de constatările lui E. Petrovici (*Nume românești de trecători peste culmi*, în Petrovici 1970: 272–273, cu Harta *tarniță* ‘șă’, *ibidem*: 274), care delimitează cu material din ALR numai două arii ale ent. *tarniță* ‘șă’, una mai mare, cuprinzând Bucovina românească, nordul jud. Neamț și Maramureșul, și alta, restrânsă, în Munții Apuseni, la Abrud și în nordul acestei localități, cu o singură înregistrare a sensului ‘trecătoare’, la Pipirig, jud. Neamț. În realitate, răspândirea apel. *tarniță* și a entopicului figurat este probată de prezența toponimelor corespunzătoare într-o arie mai mare, cu extensie în Bucovina ucraineană (la Bănila, Comărești, Crasna de Sus; vezi Grămadă 1996, I: 154, 235, 242, 246; II: 449) și în regiuni din sud și sud-vestul României, fie și doar semnalată de satele *Tarnița*, cel înglobat în municipiul Curtea de Argeș, cel din com. Buceș, jud. Hunedoara, și cel înglobat în orașul Baia de Aramă, jud. Mehedinți (Ghinea 2000: 531). În harta interpretativă CDXXX, p. 418, din NALR–Mold. Bucov., V, cuvântul *tarniță* este cartat cu sensul propriu ‘șă de lemn’ și cel figurat, geografic, ‘trecătoare peste o culme de munte sau de deal ca o șă’, separate sau ambele în aceleași puncte de anchetă din jud. Suceava, Neamț și câteva localități din jud. Bacău, dar exclusiv ca entopic numai la Brodina și Vatra Moldoviței, jud. Suceava, Pipirig, Ceahlău și Poiana, jud. Neamț, Dealul Morii, jud. Bacău și la Trușești, jud. Botoșani. În alte localități, sunt cunoscute toponimele *Tarnița* ca nume ale unor sate din apropiere, precum acelea din com. Dagâța, jud. Iași, com. Oncești, jud. Bacău, al fostului Schit *Tarnița* de la Vităneștii de sub Măgură, com. Bolotești, sau al unei vechi moșii *Tarnița* de la Vizantea Mănăstirească din jud. Vrancea. Desigur, anchetele viitoare vor aduce la lumină și alte toponime minore *Tarnița*, de pildă, acela care desemnează șaua dintre Dealul Golanilor și Dealul Valea Ursului, de la cca 1,5 km nord-vest de satul Valea Ursului, jud. Neamț. În unele cazuri, trebuie propus un etimon antroponimic, care este foarte probabil pentru oron. *Tarnița* sau *Tarnițoaia*, numele unui vârf de munte de lângă orașul Moinești, jud. Bacău (MDG, V: 545). Derivatul fem. *Tarnițoaia*

presupune un nume de familie masc. *Tarniță*, atestat în Moldova (un răzeș Andreica Tarniță, în anul 1654, la moșia Todireni, com. Pădureni, jud. Vaslui; ARH. IȘ., *Documente Spiridonie*, pachet XVIII/12), probabil și în alte zone.

Planșa 48. MN *Tarniță* din NALR–Olt., IV, cartează toponime cunoscute în multe locuri din jud. Mehedinți și jud. Gorj, ca denumiri de munți, dealuri, diverse locuri, o comună, dar nicăieri nu se cunoaște sensul primar de ‘șă’ al apel. sau ent. *tarniță*, ci numai acela de ‘ladă în care se pregătește varul pentru tencuială’, la pct. 901, Căineni, pct. 904, Brezoi și pct. 910, Zmeuratu, jud. Gorj. Aici, se constată un proces de desemantizare toponimică mai avansat decât în Moldova, paralel cu o restrângere a ariilor entopicelor și a apelativelor primare.

O concluzie cu caracter de generalitate este faptul că ent. *curmătură*, *prislop* și *tarniță* din același câmp semantic nu sunt sinonime, ariile lor nu se suprapun, iar uzul acestora este determinat de caracteristicile specifice ale formelor de relief desemnate.

Desemantizările și restrângerea ariilor apelativelor și entopicelor vechi din clasa termenilor referitori la locuri de trecere peste relieful înalt vor continua, martorii de eroziune semantică – toponimele (oiconime, oronime și hodonime) – rămânând neatinși de trecerea timpului.

ABREVIERI

apel. = apelativ
bulg. = bulgar
com. = comună
ent. = entopic
fem. = feminin
germ. = german
jud. = județ
magh. = maghiar
masc. = masculin

oron. = oronim
pct. = punct (cartografic)
pl. = plural
pop. = popular
rom. = românesc
sl. = slav
top. = toponim
v. sl. = vechi slav

BIBLIOGRAFIE

- ALRR–Munt. Dobr., IV = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 2004.
- ARH. BUC. = Arhivele Naționale din București.
- ARH. IȘ. = Arhivele Naționale din municipiul Iași.
- CAT. MOLD. V = *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. V (1701–1720), întocmit de Veronica Vasilescu și Doina Duca-Tinculescu, București, 1975.
- Coman 1939 = Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.
- DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, București, Editura Academiei, 1981.

- DLR VIII/5 = Academia Română, *Dicționarul limbii române. Serie nouă*, redactori responsabili: Iorgu Iordan, Al. Graur și Ion Coteanu, tomul VIII, partea a 5-a, Litera P (*presin-puzzolană*), București, Editura Academiei, 1984.
- Drăganu 1933 = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională
- DRH, A, VII, IX = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. VII (1571–1584), întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2012; vol. IX (1593–1598), întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, 2014.
- DTRO, V = *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, sub redacția lui Gheorghe Bolocan, vol. V, Craiova, Editura Universitaria, 2005.
- Fochi 1976 = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Editura Minerva.
- Ghinea 2000 = Dan Ghinea, Eliza Ghinea, *Localitățile din România*, București, Editura Enciclopedică.
- Grămadă 1996 = Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, ediție de Ion Popescu-Sireteanu, I–II, Centrul de Studii „Bucovina”, București, Editura Anima.
- MDG, V = *Marele dicționar geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe, de George Ioan Lahovari, General C.I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, vol. V, București, Stab. Grafic J.V. Socecă, 1902.
- NALR–Mold. Bucov., V = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. V, material cules de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și redactat de Stelian Dumistrăcel, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Alexandru-Laurențiu Cohal, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022.
- NALR–Olt., II, IV = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. II, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1970; vol. IV, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1980.
- Petrovici 1970 = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei.
- Porucic 1931 = T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia* (extras), Chișinău.
- REC. POP. = *Moldova în epoca feudalizmului*, vol. VII, partea I, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773*, editor P. Gh. Dmitriev, Chișinău, Editura Știința, 1975.
- TTRT–S = *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Județul Sălaj*, București, Editura Academiei Române, 2006.

DIALECTOLOGY AND TOPONYMY: DIATOPIC AND SEMANTIC CORRELATIONS (TERMINOLOGY OF LANDFORMS)

ABSTRACT

NALR–Mold. Bucov., vol. V, 2022, includes several maps, but also unmapped materials from the onomasiological group of landform terminology, which also involves some aspects of Romanian toponyms. The territorial distribution covered by these materials sheds light on their diachronic

relationship with the corresponding names of Slavic or pseudo-Slavic origins, as mentioned by Emil Petrovici, and highlights either the popular or the cultivated character of some formal variants. Thus, the names *Calea* or *Drumul lui Traian* are confirmed as learned forms, promoted by the Transylvanian anthroponymy and the ideology of the 19th century, while the historical documents in Moldova and Bucovina attest the pop. ent. form *Trojan*.

There are no survey points in the NALR that list the meaning of “defence wave” or “ditch, gully, log” attached to the recorded appellative “trojan”. Obviously, this meaning has long been forgotten. Romanian entopics for the semantic field meaning “passing through high and narrow places” are newer than *prislop* (or *prihodiște*), and are the result of either figurative meanings (i.e., *scară*, *șa*, *tarniță*) or post-verbal derivatives (i.e., *curmătură*, *trecătoare*). *Pas* is a geographical neologism (from germ. *Pass*) and only *strungă* (“lathe”), from the substrate, is archaic, but still with figurative meaning as an entopic and toponym.

The most reliable argument that would prove the origin and antiquity of the Romanian toponyms derived from foreign words is their positioning in “usually purely Romanian toponymic areas”, as E. Petrovici noticed. Thus, the oronym *Prislopul Secului* cannot be considered Romanian only by considering its very close proximity to Gura Breazii, Măgura, Feredeul, Opcina Mare, Neagra, Straja, etc.

The fact that the toponym *Prislop* appears, as a rule, in the mountainous areas of the Carpathians is evident, given its entopic meaning, but the only place named *Prislop* in the hilly area between Siret and Prut, from about 4 km north of the village of Tansa, Iași county, should be pointed out, the oronym being attested since 1706. The rare and late habitation in this area, dating perhaps from the 13th century, as well as the isolation of the place, wooded and uninhabited before 1400, are circumstances that do not support a Slavic etymon of the toponym. NALR–Muntenia and Dobrogea, vol. IV, indicates the presence of ent. *prislop* (*prizlop*) in Vâlcea, Argeș and Prahova counties, in only eight localities of the Northern areas, but there is no trace of this word in Dobrogea. E. Petrovici uses material from ALR to restrict the geographical spread of the ent. *tarniță* ‘șa’ to only two areas – a larger one, including the Romanian Bucovina, the North of Neamț county, and the Maramureș, and a narrower one, in the Apuseni Mountains, at Abrud and to the North of this location, with only one record of the meaning of “passing”, at Pipirig, Neamț county. In reality, the spread of the appellative *tarnița*, which has extensions into the Ukrainian Bucovina, and of its figurative entopic is proven by the presence of the corresponding toponyms in a larger area, found in the Tarnița villages in the regions of Southern and Southwestern Romania, in Argeș, Hunedoara and Mehedinți counties. The de-semanticization and narrowing of the areas of the old appellatives and entopics from the class of terms referring to places of passage over the high ridges will continue, but the witnesses of semantic erosion, the toponyms (oiconyms, oronyms and hodonyms), will remain untouched by the passage of time.

Keywords: *entopics, toponyms, trojan, prislop, tarnița.*

TOPONIMIA CA TEZAU LINGVISTIC ȘI PATRIMONIU CULTURAL

VLAD COJOCARU*

1. INTRODUCERE

Este toponimia ca știință, dar și ca totalitate a numelor geografice, doar o *ancilla* a istoriei, geografiei, lingvisticii sau ea reprezintă și altceva, mai nobil și mai important, ca de exemplu un adevărat tezaur lingvistic sau, mai mult, o componentă a patrimoniului cultural național? Pentru a găsi un răspuns la această întrebare, vom utiliza ca argumente nu numai rezultatele cercetărilor efectuate la Departamentul de toponimie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, ci și unele demersuri contemporane similare asupra statutului toponimiei în cele două accepțiuni ale sale, schițând implicit o sincronizare a preocupărilor noastre cu cercetarea internațională din domeniu.

Aplicarea principiilor lexicografiei structurale în toponimie (în MDTM) așteaptă încă un ecou în comunitatea științifică de profil. Încercările noastre de a recupera prin acest demers întreaga valoare a numelor de locuri nu au provocat o confirmare clară a impactului noii teorii a câmpurilor toponimice¹ asupra cercetărilor onomastice. Eforturile de a utiliza programatic conceptul de *etimologie toponimică*, introdus de Dragoș Moldovanu² în locul conceptului de *etimologie lingvistică*, pentru a explica astfel raportul de desemnare stabilit între un toponim și referentul geografic la care acesta trimite, plasând astfel numele de loc în contextul istoric, lingvistic, social, cultural originar, își așteaptă încă validarea în cercetări similare din domeniul toponomasticii. Este adevărat că un demers etimologic serios a încercat întotdeauna să ofere o clarificare punctuală a originii unui nume de loc,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași (vldcojocar@yahoo.com).

¹ Pentru informații complete asupra *teoriei câmpurilor toponimice*, vezi Moldovanu 2010a.

² „Etimologia unui toponim nu se reduce la descoperirea unei baze antroponimice sau lexicale, ci trebuie să justifice un raport între semnul lingvistic și obiectul (socio-)geografic. Cele mai multe dicționare oferă etimologii lingvistice, identificând numele de persoană sau apelativul inclus în toponim; în ce ne privește, am uzat de o amplă documentare pentru a încerca să răspundem la întrebarea «de ce se cheamă (sau s-a chemat) așa?»» (Moldovanu 2014: I–II). Conceptul aplicat în MDTM a fost propus încă din 1972: „Motivarea toponimică nu se reduce la existența unei baze apelative (care, de fapt, este certă numai în toponimia descriptivă), ci la justificarea unui raport între un semn lingvistic și un obiect geografic” (Moldovanu 1972: 75).

cu referire la un anumit obiect geografic denumit, și nu la orice obiect geografic pasibil de a purta acel nume. Această tendință a putut fi aplicată, evident, în limitele impuse de informațiile lingvistice, istorice și geografice disponibile.

2. TOPONIMIA ȘI ȘTIINȚELE GEOGRAFICE

2.1. Toponimia ca substitut al documentelor juridice

O primă relație între cercetările noastre și cele din alte spații geografice și, implicit, lingvistice ne este oferită de un studiu de toponimie dintr-un areal cu un amestec de culturi, într-o perioadă în care numele de locuri veneau în sprijinul conceptului de proprietate (Cole, Hart 2021). Este vorba de toponimele ca certificare a posesiei teritoriale (relația teritoriu – posesor care transpune în etimologia toponimei personale). Autorii studiului analizează relația dintre știința cartografică a coloniștilor euro-americo-canadieni și cunoștințele intuitive de același tip ale populației indigene canadiene. Deși ultima nu avea acces la punerea pe hârtie a tezaurului de nume create de-a lungul timpului de locuitorii nativi ai Americii de Nord, aceștia posedau o „știință mentală” cartografică, am zice noi o tradiție toponimică orală, referitoare la mediul înconjurător, așezări umane, populații, teritorii, căi de comunicație³. Mai mult, autorii studiului relevă și modul în care coloniștii europeni au profitat de această știință toponimică orală a populației indigene în alcătuirea propriilor hărți asupra teritoriilor pe care încercau să pună stăpânire⁴.

Despre aceeași competență toponimică a locuitorilor unei zone este vorba și în cercetările asupra modului în care își culegeau informațiile geografice de la populația din Moldova echipele de cartografi care au stat la baza întocmirii hărților lui Bawr, Otzellowitz sau Harta rusă de la 1835; formele dialectale ale unor toponime din menționatele hărți cercetate la Iași trădează sursa populară a acestora, adică relația directă a cartografilor cu populația locală⁵.

Un fapt inedit relevat de autorii studiului canadian îl reprezintă utilizarea manipulatorie de către indigeni a cunoștințelor lor geografice, în speță inducerea în eroare a exploratorilor euro-americani prin această transmitere a tezaurului de nume⁶.

În trecut, cartografierea unor teritorii avea drept motivație cunoașterea amănunțită a locurilor și, volens-nolens, orientarea exactă în acel teritoriu prin

³ „Although Native Americans/American Indians/First Nations did not originally have access to paper for their map creation, many of them nonetheless had excellent cognitive cartography concerning their environment, settlements, populations, territories, trails and trade routes” (Cole, Hart 2021: 1).

⁴ „They were often able to communicate this spatial knowledge to Euro-Americans who were mapping said lands by drafting maps (on paper, deerskin, or on the ground in dirt and snow) and providing place-names. These maps and toponymy essentially describe how well Indigenous peoples understood the geography of their lands” (Cole, Hart 2021: 1).

⁵ Pentru detalii, vezi *Studiul introductiv* la Moldovanu 2005, precum și Cojocaru 2002–2003.

⁶ „Sometimes Native guides intentionally led Europeans astray” (Cole, Hart 2021: 1).

mijlocirea denumirilor geografice, în ipoteza unui eventual conflict teritorial. Dovezi ale intenției informatorilor locali de a induce în eroare pe cartografi-anchetatori nu avem în spațiul moldovenesc studiat de noi, aceștia din urmă nefiind probabil percepuți ca potențiali dușmani în momentul anchetelor toponimico-geografice. Erorile uneori flagrante, în special de localizare, dar și deformările relevate de Dragoș Moldovanu în studiile sale sunt consecința stadiului științei cartografice din acea vreme, cum a arătat același cercetător⁷. Contactul direct al cartografilor cu utilizatorii locali ai toponimelor este relevant indirect prin rezultatele activității acestora. După cum puncta lingvistul ieșean, interesul pentru nomenclatura geografică nu se reduce la descoperirea formelor etimologice, ci se extinde asupra variantelor fonetice și morfologice regionale sau arhaice, mai mult sau mai puțin disimulate de cartografi, reprezentând aspecte ale evoluției expresiei (Moldovanu 2005: XVI). Este evident că menționatele variante denominative ale toponimelor nu puteau fi obținute decât de la utilizatorii nativi ai acestora. Prin urmare, cercetările toponimice din zona Moldovei au relevat și ele relația care a existat între competența toponimică orală a vorbitorilor nativi și știința cartografică a geografilor străini care au cules nomenclatura geografică din această parte a României.

Așadar, la populațiile primitive, toponimele reprezintă actul lor de proprietate și arhiva lor, valoare confirmată iarăși și în spațiul nostru toponimic prin conservatorismul păstrării unor denumiri de pe hotarul unei posesii, chiar și atunci când aceste denumiri se golesc de sens sau devin nemotivate, uneori chiar neînțelese, importanța lor vitală rezidând în păstrarea cu exactitate a localizării lor. Noi am atestat chiar și situații de contestare a dreptului de proprietate prin negarea autenticității denumirii (moșia X nu există pentru că toponimul care denumea moșia X nu există: refuzul referentului geografic prin negarea toponimului – de obicei din motive de proprietate, în litigii iscate în această privință). (Cojocaru 2017: 188–189).

Ca o primă concluzie, numele de locuri reprezentau nu doar mijloacele de orientare spațială, de inserție a unei comunități în acel spațiu⁸, ele constituiau și un tezaur juridic, am putea spune, substituindu-se pe atunci actelor de proprietate neoperante în acea fază a dezvoltării comunității.

2.2. Toponimia ca sursă de informații geografice

Un alt studiu, de această dată din spațiul mediteraneeen hispanic, ne permite să rămânem cu discuția în planul relației dintre toponimie și geografie: *Naming singularities of the Pine Islands. The Mediterranean nature of an island landscape*

⁷ „Finalitate militară vor avea și hărțile austriece la scară mare din perioada Războiului austro-ruso-turc (1787–1792), între care se remarcă, printr-o exactitate deosebită, cele realizate de Hora von Otzellowitz” (Moldovanu 2005: XIII). „Alte erori se explică prin insuficiențele cunoașterii geografice [sau] se datorează particularităților de reprezentare cartografică” (*ibidem*: XX).

⁸ Despre o inserție a *individului* într-un spațiu nu este adecvat să se vorbească, pentru că procesul de denominare toponimică se împlinește într-o comunitate de indivizi, fie aceasta cât de mică.

seen through geographical names (Ordinas, Binimelis 2022: 303–321). În demersul lor de a apela la toponimie ca la o sursă de informații relevante în cel mai înalt grad pentru descrierea geografică a unui teritoriu, geografii, după cum relevă autorii studiului, invocă principiile de transparență și de semnificație teritorială care ar sta la baza procesului de denominare toponimică, deducând de aici capacitatea toponimiei de a încifra caracteristicile generale, dar și individuale, particulare ale unui teritoriu⁹. Afirmția directă de considerare a toponimiei ca instrument de cunoaștere teritorială ar părea un truism, dacă nu ar fi și specificarea că nu este vorba de un instrument banal, ci de unul care transformă geografia într-o știință inovativă¹⁰.

Explicația ultimei afirmații o găsim în definirea scopului cu care este înnobilită știința geografică: acela de a analiza relațiile dintre om și mediul fizic în care el activează, din această interacțiune dintre forțele naturale și cele sociale rezultând mediul geografic, a cărui expresie este peisajul în accepția autorilor. În această accepție, peisajul reprezintă un martor al identității culturale. Însă din ecuația peisaj = natura + omul și din axioma conform căreia cucerirea unui teritoriu de către om este acompaniată de apariția toponimelor, rezultă relația dintre identitatea culturală a unui teritoriu geografic și numele geografice de acolo.

Discutând despre valoarea peisajului ca identitate culturală¹¹, autorii studiului definesc scopul ultim al geografiei, dincolo de simpla contemplare la care te invită frumusețea unui peisaj:

„Pero más allá de la mera contemplación a la que pueda invitar la belleza del paisaje, como disciplina científica, la Geografía analiza las relaciones entre el hombre y el medio físico que le rodea. De la confluencia de las fuerzas naturales y de las sociales surge el medio geográfico, cuya expresión es el paisaje”¹² (Ordinas, Binimelis 2022: 304).

Parafrazând în continuare ideile emise de autorii studiului în discuție, putem afirma că toponimele sunt expresia unei anumite organizări a mediului și a teritoriului. Ele sunt expresia cea mai umană a proceselor de luare în posesie a

⁹ „This article continues an area of research undertaken and applied in Minorca and main aim is to verify how an analysis of names can provide an important source of geographical information. [...] A qualitative and quantitative analysis of the largest corpus of names in the Pine Islands (Ibiza and Formentera) confirms compliance with the principles of transparency and territorial significance with which the general characteristics and singularities of the island landscapes are described” (Ordinas, Binimelis 2022: 303).

¹⁰ „Both the methodology and results are suggested as a template and contribution to progress to geography as an innovative science that uses names (or toponymy) as a tool for territorial knowledge” [subl. n.] (*ibidem*).

¹¹ „[...] el valor del paisaje como identidad cultural” (Martínez de Pisón, 2010 apud Ordinas, Binimelis 2022: 304).

¹² „Însă, dincolo de simpla contemplare la care te poate invita frumusețea peisajului, ca disciplină științifică, Geografia analizează relațiile dintre om și mediul fizic care îl înconjură. Din întâlnirea forțelor naturale și a celor sociale rezultă mediul geografic, a cărui expresie este peisajul” [trad. n.].

teritoriului și de structurare a unor peisaje (peisaje care reprezintă rezultatul unei transformări colective a mediului natural, fiind așadar un concept antropoc) ¹³.

Să fie menționată structurarea a unor peisaje prin activitatea umană de cucerire a unui spațiu natural o iluzie a sau o aluzie la structurile sau câmpurile toponimice? Cerința unei etimologii toponimice, dincolo de o etimologie lingvistică nespecifică, neindividualizantă, cerință aplicată în MDTM, vine tocmai în conformitate cu principiile de transparență și semnificație teritorială postulate în studiul discutat în aceste rânduri. Etimologia toponimică individualizantă deschide mai multe căi, nu numai cea a deciptării geografice, mai ales în cazul mediilor antropice fosile, dispărute. Menționăm ca exemplificare calea deciptării relațiilor, în plan social, dar și lingvistic, dintre comunități de limbi diferite care au fost în contact pe anumite teritorii de-a lungul istoriei ¹⁴. Toponimia reprezintă o mnemotehnică a unui peisaj, adică a unui mediu antropoc, cu alte cuvinte ea se constituie într-o memorie plurivalentă a unui mediu natural în care a intervenit activitatea umană.

2.3. Toponimia ca sursă de informații istorice /de geografie istorică

O trimitere involuntară la conceptul de *etimologie toponimică*, concept pus în aplicare în cercetările toponimice de la Iași, o oferă același studiu prin analiza toponimelor descriptive, incluzând un termen generic și un determinant individualizant. Termenul generic, care indică uneori categoria toponimică, redă caracteristicile generale ale unei zone, dar interesanți sunt termenii determinanți, care particularizează și care aduc o bogăție de informații diverse, geografice, istorice, antropice. Acești determinanți conferă valoarea enciclopedică a toponimiei: referirea la persoane, fapte istorice, plante, animale, activități umane, morfologia terenului, religie sau superstiții ¹⁵. Ceea ce afirmă Martinez de Pison

¹³ „El paisaje es el resultado de una transformación colectiva de la naturaleza. La actividad humana crea los paisajes, modificando la sucesión natural y manteniendo estados antrópicos intermedios convenientes para sus fines. Y al respecto, los topónimos como una de las expresiones más humanas de los procesos de ocupación del medio y de la compleja construcción de los paisajes, se constituyen no sólo en referente también de la cartografía, instrumento propio del geógrafo, sino que también expresan una determinada organización del medio y del territorio. Aún más, la toponimia, en su papel de herramienta geográfica y humanística, permite al geógrafo demostrar su valor en la organización cultural de unos paisajes vividos a lo largo de milenios” [subl.n.] (Mateu 2000, apud Ordinas, Binimelis 2022: 304).

¹⁴ O astfel de deciptare a unor relații interlingvistice și sociale o poate oferi, de exemplu, etimologia *Elanului* – de la *alan* la *jalan* cu preiotarea slavă: v.tc. *alan* „șes, pășune, luncă” (cu referire la caracteristica zonei prin care curge pârâul), cu iotacizarea lui *a-* inițial sub influența slavei de est (Moldovanu 2010b: 55); sau etimologia *Oituzului* – de la v.tc. *ohtuz* la *ohtuz*, prin filieră maghiară (*ibidem*: 60).

¹⁵ „La numerosa y valiosa información transmitida por los topónimos puede proceder tanto por su parte genérica como por su parte determinante. En los genéricos o apelativos toponímicos aparece a menudo la terminología geográfica que describe las características generales del país, mientras que en los determinantes de los topónimos abundan los detalles específicos que ahondan en la información particular de cada lugar denominado aportando un amplio abanico de potencialidades referidas a múltiples aspectos de carácter muy diverso (geográfico, histórico, antroponímico...). Al respecto, resultan especialmente ilustrativas las palabras del ibicenco Marià Torres (1995)

redefinește ceea ce Dragoș Moldovanu denumea prin conceptul de *etimologie toponimică* (de ce un loc se cheamă așa?): toponimia nu ține doar de lingvistică, ci este mai degrabă o referință geografică, ce ascunde o enigmă și cere o explicație coerentă în raport cu trăsături teritoriale actuale sau, mai frecvent, din trecut, este un document cheie al *istoriei* unei relații teritoriale¹⁶. Așadar, autorii nu se mulțumesc numai cu planul general lingvistic, ci țintesc spre planul etimologiei toponimice.

În fine, deși geografi de formație, autorii studiului insistă și asupra dimensiunii diacronice a cercetării mediului natural tocmai plecând de la toponimie, de la numele de locuri, la care se adaugă ajutorul altor științe, precum arheologia, antropologia, istoria, socio-ecologia¹⁷. Autorii continuă precizările asupra dimensiunii diacronice implicite oricărui toponim, care permite studiul istoric al referentului geografic, așadar o perspectivă nouă asupra tripletei toponimie – geografie – istorie¹⁸. Prin urmare, avem relevată de către un geograf, în consonanță cu opiniile toponimiștilor, dimensiunea *diacronică* a toponimiei, de o mare importanță în înțelegerea acesteia în adevărata sa lumină, dincolo de platitudinea sincronică, de lipsa de adâncime a unei mape toponimice oarecare.

Sintetizând ceea ce ne propune acest studiu realizat din perspectiva unui geograf, toponimia pare a fi considerată un tezaur al patrimoniului cultural al unei comunități. Toponimia devine sursă de informații pentru științele geografice – o aparentă inversare a relației dintre știința toponimiei și geografie: dacă pentru un toponimist geografia reprezintă o sursă principală de informații necesare explicării numelor de locuri, se pare că această relație este biunivocă uneori, de vreme ce și geografii pot apela la informațiile toponimice ca la o sursă de primă

al remarcar el valor enciclopédico o interdisciplinar que brota de la toponimia: personas, hechos históricos, plantas y animales, pesca y navegación, la morfología del terreno, religiosidad y superstición, aspectos que recogen el amplio espacio que existe entre el hombre y la naturaleza” [subl.n.] (Ordinas, Binimelis 2022: 304-305).

¹⁶ „La toponimia no es sólo una especialidad lingüística ni un repertorio de nombres azarosos, sino también y muy directamente una referencia geográfica. Primero para designar puntos, y sobre todo porque encierra un enigma y pide una explicación coherente con los hechos territoriales, los de hoy o, más frecuentemente, los de ayer. Porque es un documento clave de la historia de una relación territorial. Esto lo sabían antes los geógrafos, no era necesario decirlo, pero hoy es preciso volver a ejercitarlo” [subl.n.] (Martínez de Pisón 2010: 24–25, apud Ordinas, Binimelis 2022: 305).

¹⁷ „El encuadre metodológico de los paisajes históricos [...] tiene en cuenta la toponimia documental y oral. [...] El espesor histórico de un área paisajística, esto es, la sucesiva imprimación del territorio por la actividad humana desde siglos remotos, es una de las claves del carácter de los paisajes; la reconstrucción de paisajes antiguos saca partido de los nombres de lugar, combinados con aportaciones de la arqueología, antropología, historia, socio-ecología y otras disciplinas concurrentes” (Riesco 2010: 27, apud Ordinas, Binimelis 2022: 305).

¹⁸ „Por otro lado, y entroncando con la utilización cartográfica de la toponimia, permite abordar el estudio histórico del paisaje, pues los topónimos sobre el mapa sirven al geógrafo para rescatar paisajes perdidos de forma que el conocimiento histórico sumado al del terreno [...] permiten identificar sus significados paisajísticos y sus sencillas conceptualizaciones de los lugares. Por ello se afirma que la toponimia es parte de la historia del paisaje” [subl.n.] (Martínez de Pisón 2010: 17, apud Ordinas, Binimelis 2022: 305).

mână pentru o știință geografică inovativă și în progres, ca la un instrument de cunoaștere teritorială, mai mult chiar de definire a caracteristicilor proprii unui teritoriu. Toponimia este considerată un tezaur istoric și cultural, de vreme ce ea înlesnește definirea identității istorice și culturale a unui teritoriu.

3. TOPONIMIA CA DOCUMENT LINGVISTIC

Un ultim studiu, intitulat *La Toponymie, branche de la Linguistique et Science auxiliaire*, pleacă de la postularea toponimiei ca știință în primul rând lingvistică, ca parte a lingvisticii¹⁹. Se reamintește statutul mai vechi al științei toponomastice de auxiliar al științei arheologice, ulterior chiar de alternativă a acesteia, citând pe A. Dauzat, conform căruia numele de locuri reprezintă adevărate „fosile geologice antropice”²⁰. În aceeași direcție este menționată și opinia lui Charles Higounet, care „la considéraient comme la seule source pour fournir aux historiens des informations perdues, en particulier celles qui remontent aux périodes allant de la fin de l'époque antique jusqu'au début du Moyen Âge (environ cinq siècles) et dont nous ne savons rien, car il n'en est resté aucun vestige archéologique” (Chouèry 2021: 470). Însă utilizarea tehnicilor moderne de datare în arheologie au subminat acest rol al toponimiei, care trebuie considerată doar un auxiliar al arheologiei, și nu un substitut al acesteia²¹.

Autorul plasează toponimia între științele limbii cu argumentul importanței primordiale a studiului etimologic al numelor de locuri: „La Toponymie étudie les noms de lieux en les reliant à leurs racines linguistiques” (Chouèry 2021: 471). Numele de loc, afirmă autorul, „est identité et il reflète ainsi la civilisation et constitue une authentique composante linguistique” (*ibidem*: 472). Considerând toponimia ca o componentă a patrimoniului oral, în primul rând prin relevanța sa pentru descifrarea procesului originar al denominării toponimice, este punctată implicit importanța primordială a studiului etimologic în toponimie, fapt ce o înscrie decisiv printre științele limbii²². Pledoaria pentru latura etimologică a acestei științe este continuată cu noi argumente, valoarea numelor proprii de locuri și de persoane, ca parte importantă a vocabularului unei limbi, lăsându-se

¹⁹ „Elle fait essentiellement partie de la Linguistique, compte tenu que le nom, quel qu'il soit, dérive de la langue ; c'est un mot, il a ses règles, ses connotations et ses dimensions sémantiques, et il est chargé de maintes significations” (Chouèry 2021: 467).

²⁰ „Les noms de lieux sont « des fossiles géologiques humains », et que cette analogie est un fait justifié étant donné que les noms de lieux apparaissent sous la forme de « strates historiques successives, empilées les unes sur les autres en tant que couches géologiques »” (Dauzat 1946: 13, apud Chouèry 2021: 469).

²¹ „Les noms, quelles que soient les informations précieuses qu'ils contiennent, ne peuvent à eux seuls constituer un matériau suffisant pour une analyse historique complète. La notion dominante selon laquelle les noms sont des couches historiques accumulées et équivalents en termes de valeur aux classes archéologiques, est devenu une image exagérée en quelque sorte et la meilleure solution qui s'est finalement imposée, c'est dans la classification des toponymes comme aide à l'Archéologie et non un substitut” (Chouèry 2021: 470).

²² „Il appartient d'abord au patrimoine oral ; nous le considérons comme un fossile linguistique, qui préserve la parole originelle du peuple fondateur” (Chouèry 2021: 471).

descoperită printr-o cunoaștere aprofundată a limbii din care acestea fac parte²³. Numai această cunoaștere lingvistică ne permite să descifrăm înțelesul denumirii într-un anumit moment și referitor la un anumit referent geografic, cu alte cuvinte să plasăm numele în contextul geografic, istoric și lingvistic inițial, cel al denominării²⁴. În acest sens este considerat numele ca fiind o veche fosilă socială, și nu doar lingvistică. Acest lucru îi conferă și o valoare antropologică, alături de cea istorică, toponimul având un anumit conținut care trimite la aspecte ținând de gândirea umană, comportament, inovații în modul de viață etc.²⁵. Iar analiza lingvistică a numelor de locuri constituie tocmai modalitatea de a cunoaște latura lor culturală, adică originea lor²⁶.

4. CERCETĂRILE TOPONIMICE STRUCTURALE ȘI RECUPERAREA VALORII DE PATRINOMIU A NUMELOR DE LOCURI

MDTM, I-II, un dicționar structural și etimologic, și-a propus să ofere explicația originară a utilizării unui nume pentru a identifica un anumit referent geografic. Altfel spus, utilizând argumentația de mai sus, „la connaissance approfondie de la langue nous fait révéler, non seulement le contenu du nom, mais nous permet de le réinstaller dans le temps et l'espace, de sorte que, comme mentionné ci-dessus, le nom est considéré comme un ancien fossile social qui nous est parvenu tel qu'il fut il y a des milliers d'années” (v. *supra* nota 24). Un nume de loc se naște, în principiu, într-un anumit context lingvistic, istoric, geografic, social, cultural și este absolut normal să păstreze de o anumită manieră informațiile de acest tip în forma sa. La fel de firesc este ca aceste informații originare să fie distorsionate în timp, într-o anumită măsură, prin utilizarea sa în vorbire, toponimul încărcându-se în diacronie cu noi informații, martori ai modificărilor apărute în contextul lingvistic, istoric, geografic, social, cultural. În calitate de dicționar etimologic – prin oferirea unei etimologii toponimice, și nu doar a uneia general lingvistice –, MDTM încearcă să plaseze numele de loc în contextul originar istoric, lingvistic, social, acela din momentul apariției sale. Calitatea sa de dicționar

²³ „Les noms en général et les noms de lieux en particulier ne sont qu'une partie importante des langues et qui ne peuvent être négligées en Archéologie. Ils en constituent le premier pilier et l'épine dorsale, d'où l'importance des noms de lieux et des noms de personnes en termes d'analyse verbale et contextuel, autrement dit de par leur sens” (Chouèry 2021: 472).

²⁴ „En fait, la connaissance approfondie de la langue nous fait révéler, non seulement le contenu du nom, mais nous permet de le réinstaller dans le temps et l'espace, de sorte que, comme mentionné ci-dessus, le nom est considéré comme un ancien fossile social qui nous est parvenu tel qu'il fut il y a des milliers d'années” (Chouèry 2021: 472).

²⁵ „Cela donne aux noms une valeur anthropologique pure et en fait une source de connaissances historiques, comme l'Archéologie qui étudie les aspects matériels de l'histoire humaine, car chaque nom contient un contenu qui nous reflète un aspect de la pensée humaine, du comportement, de l'innovation dans les modes de vie et de l'urbanisme” (Chouèry 2021: 472).

²⁶ „L'analyse physiologique et étymologique des noms convient comme un outil pour connaître la source culturelle de ces noms, c'est-à-dire leur première origine” (Chouèry 2021: 472).

structural, adică prelucrarea materialului pe câmpuri toponimice, îi permite să dea seamă și de utilizarea numelor de locuri în comunitate în diacronie, cu alte cuvinte să surprindă dezvoltarea și evoluția acestor câmpuri. Așadar, prelucrarea de acest tip a informațiilor încearcă să recupereze întreaga valoare lingvistică, istorică, geografică, culturală a numelor de locuri.

Dăm un singur exemplu care ilustrează ingerința pragmaticii în destinul unui nume: actualul top. *Balta Raței* trimite imediat la pasărea care se potrivește atât de bine cu apelativul *baltă*, trădând, însă, fără niciun scrupul, sensul său originar, *Balta lui Rațea*, formă atestată la 1662 (cf. MDTM, I, s.v.).

Ilustrăm ideea de recuperare a multiplelor valențe ale numelor de locuri prin câteva exemple din volumul al II-lea al MDTM I și II, cuprinzând toponime cu bază descriptivă.

ÁLBA¹ [pârâu, sat și un deal *Albele*] – Etim.: adjectivul **alb** în funcție toponimică, acordat cu entopicul *vale* sau *apă*, motivat de prezența pietrelor de culoare albă în albia pârâului; în zonă există și o stâncă Piatra Albă. – Etimologia populară încearcă și ea să descopere explicația originară a denumirii: numele satului ar veni de la cel al Dealului Albele, numit astfel pentru că aici „s-a oprit valul de ninsori dinspre Transilvania”.

ANALÓGUL [teren și sat] – Etim.: entopicul **analog** „parte de teren neagricol (atribuită unui proprietar, în urma împărțirii unei moșii răzeșești) corespunzător proporțională terenului agricol stăpânit după spița neamului”.

ARGÉSTRUL [cu varianta *Agestrul*; pârâu, sat, pădure, deal] – Etim.: entopicul **agestrul** „grămadă de aluviuni aduse de un curs de apă” în funcție toponimică, motivat de existența unui „mare con de depunere (argestrul)” la gura pârâului Argestrul.

ÁRȘITA¹ [poiană, pârâu și sat] – Etim.: entopicul **arșită** „loc unde a ars pădurea” în funcție toponimică, motivat de faptul că „acolo a ars cândva o bucată din Pădurea Bogdănașilor”.

ÁRȘITA² [munte și sat] – Etim.: entopicul **arșită** „suprafață de teren expusă soarelui” în funcție toponimică, coasta dealului fiind orientată spre sud.

ASÁUL [pârâu, sat, luncă] – Etim.: magh. **aszó** „vale seacă, uscată” în funcție toponimică, cu obișnuita redare în română a magh. *ó* prin *-ou* (faza veche, anterioară monoftongării) > *-ău* (KIRÁLY, C. 107, 141); etimologia este motivată de faptul că, în verile secetoase, pârâul seacă.

AVÁNTUL [sat] – Etim.: toponim oficial arbitrar, cu funcție hortativă, urmărind să influențeze prin nume, în sens pozitiv, destinul social al locuitorilor.

BÁHNA² [pârâu și sat] – Etim.: entopicul **bahnă** în funcție toponimică; terenul străbătut de pârâul Bahna Mare și afluenții săi este argilos, iar în perioadele ploioase apa bălțește.

BÁIA [sat, deal, luncă] – Etim.: ent. **baie** „mină” în funcție toponimică; informații documentare și arheologice arată că târgul Baia a fost întemeiat de o colonie de sași, instalată aici pentru a exploata minereuri auro-argintifere și fieroase descoperite în partea sudică a satului Baia.

BÁLTA ÁRSĂ [lac, pârau, sat, deal] – Etim.: sintagmă în funcție toponimică, desemnând „o baltă fără apă, cu stuf și lozii, care a fost arșă”.

BĂLTÉNI [sat] – Etim.: nume de grup **bălteni** (< entopicul *baltă* + sufixul colectiv *-eni*) în funcție toponimică; satul este amplasat într-o zonă inundabilă, cu multe bălți provenite din revărsări ale râului Prut și schimbări de matcă ale acestuia.

BICĂZUL [munte, râu, oraș, defileu, poiană, pădure, lac, luncă] – Etim.: (A) apelativul **bicaz** (variantă a lui *bicaș* „piatră albă, strălucitoare”) în funcție toponimică, motivat probabil de prezența Pietrei Luciului în partea de N a muntelui. Corespondentul germ. și cel rom. de la (9) [*Krötendorf*, respectiv *Broasca*] sunt etimologii populare, prin asocierea oiconimului *Bicaz* cu magh. *béka* „broască”.

CÂMPULUNGUL MOLDOVENESC [oraș, depresiune, munte] – Etim.: sintagma **câmp lung**, desemnând cea mai lungă depresiune intramontană din Carpații Orientali (cca 8 km), situată în șesul râului Moldova, între punctele de confluență cu pâraul Sadova (la vest) și cu pâraul Șandru (la est), în care s-a înființat localitatea Câmpulungul Moldovenesc.

CÂMPURILE [sat] – Etim.: entopicul **câmp** „întindere plană de pământ, fără pădure, folosită pentru arătură, opunându-se, la nivel popular, codrului” (cf. TUFESCU, N. 176, DA S.V.²⁷) la pl., în funcție toponimică. Câmpul de pe valea Șușitei este prielnic agriculturii (PUȘCĂ, Ș. 58), așa cum arată și un document din secolul al XVIII-lea, când aici se cultiva „grâu, păpușoi, orzu, mălaiu”.

CIȘMEÁUA [cișmea, sat, deal, iaz] – Etim.: apelativul **cișmea** în funcție toponimică, în partea de vest a satului fiind o cișmea pe care tradiția locală o datează de pe vremea lui Ștefan cel Mare (MDG, II, 443/2).

COLÁCUL¹ [pârau, sat, deal, pădure, poiană] – Etim.: entopicul **colac** „loc unde un râu formează un cot” în funcție toponimică; în această zonă, râul Moldova face o cotitură de forma unui colac, o cârligătură (în apropiere existând și toponimul *Dealul Cârligăturii* ANCH. și *Pâraul Cârligăturii* HARTA MIL.). Astăzi apelativul nu mai este cunoscut de către localnici.

COLÁCUL² [pârau, sat, deal] – Etim.: apelativul **colac** „loc unde apa unui râu formează un cot” în funcție toponimică, râul Putna înconjurând odinioară terenul de la E de satul Colacul, numit Podeciul.

CRĂPĂTÚRILE [ravenă, pârau, sat] – Etim.: entopicul **crăpătură** la pl. în funcție toponimică; denumirea este motivată de prezența în zonă a unui teren accidentat (Râpa Popeștilor), cu pereți verticali, secționați de torenți care lasă impresia unor crăpături.

CRÚHLA [poiană, sat, deal, pârau, plai] – Etim.: adjectivul huțul **kruhla** „rotundă” (JANITSEK, C. 12) în funcție toponimică, desemnând poiana cu această formă, numită în trecut și Poiana Rotundă.

²⁷ Redăm întocmai sursele citate în MDTM I și II.

CUMPĂRĂȚURA [sat] – Etim.: apelativul **cumpărătură** „teren obținut prin cumpărare” în funcție toponimică absolută; denumirea este motivată de faptul că satul a fost întemeiat de câțiva locuitori din satul vecin Bosanci, care au cumpărat acest teren după Al Doilea Război Mondial.

DARABÁNII [oraș, pădure, deal] – Etim.: nume de grup **darabani** „dorobanți” în funcție toponimică, motivat de prezența unui corp de darabani în sat (Căbicieni), unde aveau o căpitănie; aceștia aveau statutul de „ostași de pază a drumurilor mari și îndeosebi a punctelor importante de trecere, întrucât în apropiere drumul mare al Hotinului trecea peste Prut”.

DRÉPTUL [pârâu, sat, poiană, munte] – Etim.: adjectivul **drept** cu valoare substantivală în funcție toponimică, cu referire la cursul pârâului, fără meandre, cu o „orientare aproape rectilinie, ceea ce se remarcă cu claritate când este privit dinspre obârșie, de pe muntele Grințieșul Mare”.

ÉISENAU [sat] – Etim.: compus germ. **Eisenau** „Valea Fierului” în funcție toponimică, cu referire la locul unde funcționau topitoriile de metal ale industriașului Anton Manz von Mariensee și unde s-a înființat colonia germană de „țipțeri” (veniți din comitatul Zips), muncitori în aceste topitorii.

FIÉRUL¹ [munte, pârâu, sat, pădure, poiană] – Etim.: apelativul **fier** în funcție toponimică, motivat de existența minereurilor metalifere în subsolul muntelui.

IZVÓRUL ALB [pârâu, munte, luncă, sat] – Etim.: sintagmă formată din apelativul **izvor** „torent” și determinantul adjectival **alb**, motivat de „stâncăriile și fragmentele din dolomito-calcare mezozoice de culoare albă din albia și versantele care o încadrează”.

MAGAZÍA [sat] – Etim.: apelativul **magazie** în funcție toponimică absolută, motivat de faptul că în zonă exista „magazia unei velnițe în care se fabrica spirt”.

MÁLUL¹ [râpă, sat] – Etim.: entopicul **mal** „deal abrupt/ parte abruptă a unui deal” în funcție toponimică absolută.

MÁRGINEA [sat] – Etim.: apelativul **marginie** în funcție toponimică absolută, motivat de amplasarea satului la hotarul județului Bacău cu județul Neamț.

MOÁRA DOMNEÁSCĂ [moară, sat] – Etim.: sintagmă în funcție toponimică absolută, motivată de existența unei mori de apă în apropiere de orașul Vaslui. Moara a fost înființată în timpul domniei lui Mihai Racoviță, care avea în proprietate pământul din zonă.

MOVILÉNII² [sat] – Etim.: nume de grup **movileni** în funcție toponimică, motivat de faptul că la N de sat se găsesc patru movile mari de pământ, dispuse sub formă de dreptunghi.

NĂMOLOÁSA [sat] – Etim.: adjectivul **nămolos** la feminin, pentru a se acorda cu entopicul *moșie*, în funcție toponimică, motivat de așezarea satului într-o zonă mlăștinoasă, nămolosă din cauza revărsărilor râului Siret.

NEÁGRA¹ [pârâu, deal, sat, defileu] – Etim.: adjectivul **negru** la feminin, pentru a se acorda cu entopicul *vale*, în funcție toponimică, motivat de fragmentele de roci andezitice de culoare neagră, specifice Munților Călimani, care tapisează albia pârâului.

ORTOÁIA [pârâu, sat, munte] – Etim.: apelativul regional **ortoaie** „cotitură” (< verbul *a ortoi/ a hortoi* „a coti, a întoarce”) în funcție toponimică, motivat de faptul că râul Bistrița face un cot brusc în zona de confluență cu pârâul Ortoaia.

PODÉNII [sat, pârâu, deal] – Etim.: nume de grup **podeni** în funcție toponimică, motivat de existența a peste 40 de poduri și punți din lemn peste Pârâul Podeni, care permit trecerea spre locuințele așezate pe mal.

PRÁGURILE [deal, sat, pădure] – Etim.: entopicul la plural **praguri** în funcție toponimică, motivat de geografia zonei, la SV așezării găsiindu-se „ogașe și ravene, cu maluri abrupte cu rupturi de pantă și numeroase *praguri* în canalul de scurgere”.

PUCIÓSUL [pârâu, munte, sat] – Etim.: adjectivul **pucios** în funcție toponimică, motivat de existența a două izvoare sulfuroase pe stânga pârâului, la circa 500 m în amonte de locul unde se varsă în Bistrița.

PUȚÉNII [sat, șes] – Etim.: nume de grup **puțeni** „cei de lângă puțuri” în funcție toponimică, motivat de prezența unor puțuri care au fost săpate încă din vechime în vatra actualului sat, în apropierea albiei pârâului Gerul.

5. CONCLUZII

În afară de importanța sa lingvistică, prin statutul de parte a tezaurului de limbă a unei comunități, toponimia este, fără îndoială, și parte a patrimoniului cultural al acelei comunități, pentru că ea reprezintă creația unei comunități lingvistice și culturale. Această idee este susținută nu numai de rezultatele oferite de MDTM, I–II, ci și de studiile analizate mai sus, din care am dat citate *in extenso* pentru a ilustra fără niciun dubiu credința cercetătorilor de diverse specializări în valoarea inestimabilă a tezaurului toponimic al oricărui spațiu geografic și lingvistic.

BIBLIOGRAFIE

- Chouèry 2021 = Viviane Hanna Chouèry, *La Toponymie, branche de la Linguistique et Science auxiliaire*, în „Jordan Journal of Modern Languages and Literatures”, XIII, 3, p. 467–476 (<https://doi.org/10.47012/jjml.13.3.6>).
- Cojocaru 2002–2003 = Vlad Cojocaru, *Două surse cartografice rusești vechi ca documente lingvistice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XLII–XLIII, p. 103–117.
- Cojocaru 2017 = Vlad Cojocaru, *Provocări istorice și geografice ale toponimiei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LVII, p. 185–194.

- Cole, Hart 2021 = Daniel G. Cole, E. Richard Hart, *The Importance of Indigenous Cartography and Toponymy to Historical Land Tenure and Contributions to Euro/American/Canadian Cartography*, în „International Journal of Geo-Information”, X, 397, p. 1–14 (<https://doi.org/10.3390/ijgi10060397>).
- Dauzat 1926 = Albert Dauzat, *Les noms de lieux, origine et évolution; villes et villages--pays--cours d'eau--montagnes--lieux-dits*, Paris, Delagrave (apud Chouèry 2021: 469).
- Martínez de Pisón 2010 = E. Martínez de Pisón, *Valores e identidades*, în E. Martínez de Pisón y N. Ortega Cantero (Eds.), *El paisaje: valores e identidades*, Madrid, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, p. 11–45 (apud Ordinas, Binimelis 2022).
- Mateu 2000 = J.F. Mateu, *Vicenç M. Rosselló i la toponomàstica valenciana*, în *Estudis de Toponímia Valenciana*, Valencia, Ed. Denes, p. 1–9 (apud Ordinas, Binimelis 2022).
- MDTM, I = Daniela Butnaru, Dinu Aurel Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), Dragoș Moldovanu (coord.), *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, Partea 1. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- MDTM, II = Daniela Butnaru, Dinu Aurel Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, Partea a 2-a. *Toponime descriptive*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.
- Moldovanu 1972 = Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIII, p. 73–100.
- Moldovanu 2005 = Dragoș Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Moldovanu 2010a = Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Moldovanu 2010b = Dragoș Moldovanu, *Hydronyms of Old Turkic origin in the South of Moldavia*, în „Beiträge zur Namenforschung”, XLV, 1, p. 45–67.
- Moldovanu 2014 = Dragoș Moldovanu, *Introducere la MDTM, I*.
- Ordinas, Binimelis 2022 = Antoni Ordinas Garau, Jaume Binimelis Sebastián, *Singularidades toponímicas de las islas Pitiusas. La mediterraneidad de un paisaje insular a través de los nombres geográficos / Naming singularities of the Pine Islands. The Mediterranean nature of an island landscape seen through geographical names*, în „Investigaciones Geográficas”, LXXVII, p. 303–321 (<https://doi.org/10.14198/INGEO.19650>).
- Riesco 2010 = P. Riesco, *Nombres en el paisaje: la toponímia, Fuente de conocimiento y aprecio del territorio*, în „Cuadernos Geográficos”, XLVI, 1, p. 7–34 (apud Ordinas, Binimelis 2022).

THE TOPONYMY AS A CULTURAL AND LINGUISTIC PATRIMONY

ABSTRACT

The author of the study tries to debate on the issue whether the toponymy, either as a science or as the totality of geographical names, is no more than the *ancilla* of history, geography, linguistics, or it represents something nobler and more important, and should therefore be considered an authentic linguistic thesaurus and a component of national cultural patrimony. To answer this question,

the study presents some relevant results of the toponymic research undertaken at the Institute of Romanian Philology in Iași, Department of Toponymy, together with other contemporary scientific approaches on the status of toponymic sciences. There are two key concepts of the theory of toponymic fields which stand on the foundation of the *Toponymic Dictionary, Structural and Etymological* elaborated at the Institut of Iași: *the toponymic field* and *the toponymic etymology*. The use of these two concepts in the processing of the toponymic data places the geographical names in the historical, linguistic, geographical, social, cultural context of their origin. Thus it is stressed the fact that the toponymy is the creation of a linguistic and cultural community.

Keywords: *toponymic field, toponymic etymology, cultural patrimony, social fossile, diachrony, plurivalent memory.*

CONSIDERAȚII PRIVIND TOPONIMIA LOCALITĂȚILOR URBANE DIN BASARABIA

ANATOL EREMIA*

Orașele și satele își au destinul lor: un început, o perioadă de creștere și dezvoltare, cu urcușuri, dar și cu decăderi, cu evenimente, fapte și întâmplări care le-au grăbit sau le-au încetinit evoluția. „Omul, înainte de neam, și-a iubit familia, înainte de lume, și-a iubit neamul și partea sa de pământ, fie mare, fie mică, unde au trăit părinții, unde el s-a născut și și-a petrecut anii de copilărie ce nu se mai întorc” (M. Kogălniceanu, *apud* Soroca 1991: 4). Nostalgia casei părintești, dorul și dragostea față de meleagurile natale ne înnobilează sufletul și le ducem cu noi peste vremi, peste mări și țări, pentru a ne regăsi în ele identitatea.

Cele mai vechi localități basarabene sunt vetre de viață umană cu continuitate de secole sauciar de milenii. Istoria neamului și a ținuturilor noastre se compune și din micile istorii ale constelației de așezări rurale și urbane. Pe teritoriul multora dintre actualele așezări umane au fost descoperite vestigii arheologice ce datează din epoci preistorice, apoi urme de activități umane din perioada romană a Daciei, dar mai numeroase sunt vestigiile datând din Evul Mediu, din perioadele timpurii sau de mai târziu. Vechile hrisoave ne amintesc de obștile satești și de conducătorii lor (juzi, cnezi, vătămăni). Dinastiile domnești și vechile familii nobiliare sunt legate și ele de acest spațiu istoric. Au stăpânit aici moșii și sate domnitorii, oștenii, dregătorii și demnitarii de curte de pe timpul lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu.

Oamenii și faptele lor, principalele momente din viața materială și spirituală a locuitorilor, modul lor de viață, ocupațiile, obiceiurile, tradițiile, perioadele și etapele de dezvoltare a localităților, evenimentele și întâmplările prin care au trecut comunitățile urbane din cele mai vechi timpuri până astăzi – toate și-au găsit reflectare în toponimia istorică și actuală. Pentru a le pune în lumină, au fost cercetate sursele documentare vechi, materialele de arhivă, studiile de specialitate. Informații valoroase au fost obținute și prin cercetările de teren, cu ajutorul unor chestionare speciale, completate de specialiști și de reprezentanții administrației publice locale.

Importante sunt apoi datele informative privind orașele cercetate: poziția geografică, primele atestări documentare și selectiv cele ulterioare, suprafața terenurilor agricole, numărul gospodăriilor individuale, dinamica populației locale.

* Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu Hasdeu”, Chișinău, Republica Moldova (eremia.anatol@gmail.com).

Pentru informațiile prezentate au servit ca bază sursele documentare și de arhivă (hrisoavele, cronicile, cataografiile, lucrările cartografice).

În acest studiu sunt cercetate principalele localități urbane din porțiunea literelor A–L din cadrul *Dicționarului toponimic, geografic și istoric*, actualmente în curs de elaborare. Sunt puse în lumină căile de formare și evoluție a comunităților urbane; astfel, se elucidează unele aspecte ale vieții oamenilor, se prezintă etapele și procesele constituirii sistemului toponomastic basarabean în ansamblu și, în directă legătură cu aceasta, se abordează unele probleme de toponimie zonală românească.

Cititorilor interesați li se oferă astfel posibilitatea să cunoască trecutul și prezentul orașelor din spațiul basarabean.

Anenii Noi, oraș, centrul administrativ al raionului Anenii Noi. Este situat pe partea dreaptă a văii râului Bâc, afluent de dreapta al Nistrului. Atestat documentar în 1731. Coordonate geografice: 46°52'53" lat. N, 29°13'56" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 44 m. Suprafața orașului – 6,2 km². Apartamente, gospodării individuale – 3.265. Populația – 8.358 de locuitori în 2004, 10.872 de locuitori în 2014. În subordinea administrativă a orașului se află satele Albinița, Beriozchi, Hârbovățul Nou, Ruseni și Socoleni. Distanțe: 38 km până la Chișinău, 32 km până la Tighina. Stații de cale ferată la Bulboaca (5 km) și Tighina (34 km). Cod poștal: MD-6501. Mențiuni documentare: *Pașcani*, sat atestat în 1731 pe locul actualului oraș Anenii Noi. Atestări documentare ulterioare: *Anini* în 1910, 1913; *Aneni* în 1925, 1930; *Anenii Noi* în 1959, 1970, 1979, 1994. Etimologia: *Aneni*, oiconim entopic, format de la apelativul *anină* (pl. *anini*) „nisip” („nisipuri”), toponimul redând la origine o particularitate a solului – „loc nisipos”, „nisipuri”. Modificarea *Anini* > *Aneni* s-a produs sub influența modelului derivațional cu formantul *-eni*, obișnuit și deosebit de productiv la formarea numelor de localități românești. Nume de locuri: *Aninii*, *Bâcul*, *Hectarele*, *La Movilă*, *Pădurea Veche*, *Șesul*, *Valea Adâncă*, *Valea Albinuței*.

Bălți, oraș, centru administrativ municipal. Este situat în partea de nord a Republicii Moldova, pe valea Răutului. Atestat documentar în 1772 cu denumirea *Bălțile*. Coordonate geografice: 47°45'42" lat. N, 27°55'44" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 60 m. Suprafața orașului – 78 km². Apartamente, gospodării individuale – 45.800 (în 2014). Populația – 122.669 de locuitori în 2004, 123.857 în 2014. Structura etnică (în 2004): 53,08% români, 24,18% ucraineni, 19,84% ruși, 0,24% bulgari, 0,33% evrei, 0,70% polonezi ș.a. Monumente de cult: *Catedrala episcopală Sfinții Împărați Constantin și Elena* (1924–1935), *Catedrala Sfântul Nicolae* (1791–1795), *Biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel* (1927), *Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil* (1888), *Biserica Adormirea Maicii Domnului* (1930), *Biserica Sfânta Cuvioasa Parascheva* (1934). În subordinea administrativă a orașului se află satele *Elizaveta* și *Sadovoe*. Distanța până la Chișinău – 138 km. Stație de cale ferată în localitate. Cod poștal: MD-3100. Mențiuni documentare: *Bălțile*, sat în țin. Soroca (1772),

Bălți, târg (1803), oraș (1818), municipiu (1994). Alte atestări documentare: 1835, 1859, 1870, 1897, 1904, 1930, 1940, 1959, 1994. Etimologia: *Bălți*, la origine *Bălțile*, oiconim topografic, având la bază denumirea zonei cu bălți de pe valea Răutului. Nume de locuri: *Bălțile Răutului*, *Coasta*, *Hârtopul*, *Loturile*, *Odaia*, *Pământeni*, *Răutul*, *Răuțelul*, *Strâmboiu*, *Chetrăria*, *Șleahul Vechi*, *Teioasa*, *Valea Adâncă*, *Valea Șipotelor*, *Zavadinele*.

Cahul, oraș, centrul administrativ al raionului Cahul. Este situat în partea central-vestică a raionului, pe un platou din preajma Prutului. Existent ca oraș din 1835. Coordonate geografice: 45°54'19" lat. N, 28°11'46" long. E. Altitudinea orașului față de nivelul mării – 119 m. Suprafața orașului: 31 km². Lungimea străzilor din oraș – 461 km. Populația: 35.488 loc. în 2004, 36.019 în 2014. Structura etnică: 65,45% români, 17,11% ruși, 11,04% ucraineni, 6,67% bulgari, 3,26% găgăuzi ș.a. Monumente de cult: *Catedrala Sfântul Arhangel Mihail* (1850), *Bisericile Marele Mucenic Dumitru* (1899) și *Acoperământul Maicii Domnului* (sec. XIX). Localitate subordonată administrativ orașului Cahul – comuna *Cotihana*. Distanțe: 6 km până la centrul vamal de frontieră Cahul–Oancea (România), 175 km până la Chișinău. Stația de cale ferată Cahul (1 km). Cod poștal: MD-3901. Mențiuni documentare: orașul a fost fondat în anul 1835 pe locul satului Frumoasa. Sursele mai vechi ne informează că, până la Frumoasa, aici a existat o așezare și mai veche (din timpul domniei lui Alexandru cel Bun), denumită *Șcheia*. Cea mai veche mărturie despre existența satului Șcheia o avem din 2 iulie 1502. Cu numele latinizat *Formoza*, localitatea apare menționată pe harta lui Dimitrie Cantemir din 1716. Despre moșia satului Frumoasa aflăm că la 1742 se găsea în cuprinsul olatului Grecenilor. Recensământul din 1772 ne informează că satul Frumoasa din țin. Greceni avea 95 de gospodării și că moșia aparținea mănăstirii Putna. Alte atestări documentare: *Frumoasa* în 1756, 1785, 1803, 1809; *Cahul* în 1835, 1856, 1878, 1897, 1920, 1930, 1941, 1959, 1979, 1994. Etimologia: toponimul *Șcheia* reproduce, într-o formă modificată, antroponimul *Șcheau*, adaptat la modelul toponimic derivațional cu formantul *-a/-ea*. Numele topic *Șcheia* va fi însemnat la origine locul de așezare al unui oarecare Șcheau, satul descendenților dintr-un strămoș comun sau moșia celor care formau o comunitate de oameni, numită în trecut obște satească, avându-l în frunte pe Șcheau, conducătorul (judele, cnezul sau vătămanul) comunității satești. Printr-un decret imperial din 18 decembrie 1835, târgului Frumoasa, denumit la origine după râulețul Frumoasa, pe valea căruia era situat, i s-a atribuit statut de oraș. Tot atunci i-a fost schimbată denumirea în Cahul. Motivele redenumirii localității au fost, după unii istorici, comemorarea a 65 de ani din ziua de 21 iulie 1770 când oștirile turcești au fost înfrânte în lupta de pe râul Cahul, iar după alți cercetători – factorul geografic, pentru că râul Cahul izvorăște din pădurile de la nord-est de oraș. De fapt, ambele elemente au putut servi ca punct de plecare pentru schimbarea denumirii localității. Cod poștal: MD-3901. Nume de locuri: *Balacea*, *Barcul cel Mare*, *Băiacul*, *Cantonul*, *Corneasa*, *Curnușul*, *Dealul Mărănzii*, *Frumoasa*, *Grindul*, *Hidrarea*, *Izvoarele*, *Lacul Sărat*, *Lemnosul*, *Răcariul*, *Roșul Mare*, *Roșul Mic*, *Șleahul Baimacliei*, *Valea Cotihăanii*, *Valea Lată*.

Călărași, oraș, centrul administrativ al raionului Călărași. Este situat la nord-vest de Chișinău, pe cursul superior al râului Bâc. Atestat documentar ca sat în anul 1784. Coordonate geografice: 47°15' lat N, 28°18' long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 124 m. Suprafața orașului – 42,35 km². Gospodării individuale, apartamente – 5.867 (2004). Populația – 14.516 loc. în 2004, 14.754 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 90,68% români, 4,36% ruși, 3,24% ucraineni, 0,23% bulgari, 0,19% găgăuzi, 0,14% evrei, 0,03% polonezi ș.a. Monumente de cult: *Biserica Sfântul Alexandru Nevski* (1885) și *Biserica Sfânta Treime* (1888). Orașul include în componența sa satul *Oricova*. Distanțe: 49 km până la Chișinău. Stația de cale ferată Călărași. Mențiuni documentare: *Călărași*, localitate fondată pe teritoriul satelor Tuzara și Bărăiac, menționat ca sat în 1784 și ca târg în 1832. Atestări documentare: *Tuzara* în 1432, 1440, 1568; *Tuzara și Bărăiac* în 1738, 1774; *Călărași* în 1784, 1832, 1873, 1904, 1922, 1941, 1959, 1994. Statutul de oraș i s-a atribuit în 1940, când a devenit și centrul administrativ al raionului Călărași. Cod poștal: MD-4401. Etimologia: *Călărași* are la origine numele de grup *călărășii*, însemnând „oșteni de cavalerie în vechea armată a țărilor românești”. În 1734, Constantin Vodă Mavrocordat scutește de toate dijelele călărășii de Bărăiac, lăsându-i „să poarte grija menzilorului”¹ din Bărăiac. Căpitanul călărășilor din Bărăiac e menționat în 1762. Nume de locuri: *Bâcul*, *Budălăul*, *Bulboana*, *Capul Dealului*, *Coada Iazului*, *Dumbrava*, *Hârtopul*, *Prisaca*, *Rădiul*, *Sărăturile*, *Staniștea*, *Stuhăria*, *Șesul Bâcului*, *Șleahul Chișinăului*, *Valea Adâncă*, *Vătămăneasa*.

Cantemir, oraș, centrul administrativ al raionului Cantemir. Este situat pe malul drept al râului Tigheci, aproape de confluența acestuia cu Prutul, pe stânga traseului Leova–Cahul. Fondat în anul 1973. Coordonate geografice: 46°17' lat. N, 28°12' long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 61 m. Suprafața orașului – 3,4 km². Gospodării individuale (apartamente, case particulare) – 1.550 (în 2012). Populația – 3.872 loc. în 2004, 5.077 loc. în 2014. Distanțe: 24 km până la Leova, 59 km până la Cahul, 124 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Cantemir, gara Prut (1 km). Pod de cale ferată peste Prut. Cod poștal: MD-7301. Mențiuni documentare: orașul *Cantemir* a luat ființă ca centru agroindustrial, ulterior fiind desemnat ca reședință a raionului Cantemir, format la 6 aprilie 1973. Până în 1940, în această zonă a existat un centru de plasă în componența jud. Cahul, denumită *Cantemir*, cuprinzând localitățile Antonești, Cania, Cociulia, Epureni, Filipeni, Hănăsenii de Pădure, Hănăsenii Noi, Lingura, Leca, Mingir, Orac, Porumbesti, Tigheci, Toceni, Vozneseni ș.a. Bazele noii localități au fost puse în luna noiembrie 1967 prin construirea mai multor blocuri de locuit pentru muncitorii de la Fabrica de conserve „Prut”. La 6 aprilie 1973, cu ocazia aniversării a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, localității i s-a dat denumirea comemorativă *Cantemir*. Ca unitate administrativ-teritorială de tip orășenesc localitatea apare menționată în actele oficiale din 1974. Atestări ulterioare: 1979, 1989, 1994, 2004, 2014. Etimologia: *Cantemir*, denumire comemorativă, care evocă numele lui Dimitrie Cantemir (1673–1723), domn al Moldovei, personalitate

¹ *Menzil* ‘han pentru călători, stație a poștei de cai’.

a culturii românești și europene, savant umanist, autor de scrieri istorice, geografice, filozofice, literare. Nume de locuri: *Bălacea, Cania Nouă, Coturile Antoneștilor, Fundacul, Gara Cania, În Baltă, Podișul, Podul Fălciului, Ponoara, Prutul, Tigheciul*.

Chișinău, oraș, centru administrativ municipal, capitala Republicii Moldova. Este situat în partea centrală a republicii, pe valea râului Bâc. Atestat documentar în anul 1436. Coordonate geografice: 47°01' lat. N, 28°52' long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 90 m. Suprafața orașului – 123 km². Din componența municipiului fac parte: 5 sectoare – *Botanica, Buiucani, Centru, Ciocana, Râșcani* –, 6 orașe – *Codru, Cricova, Durești, Sângera, Vadul lui Vodă, Vatra* – și 28 de localități rurale. Apartamente, gospodării– 210.216 în 2004, 234.120 în 2014. Populația municipiului: 712.218 loc. în 2004), 772.783 loc în 2014. Structura etnică (2004): 69,95% români, 8,84% ucraineni, 15,06% ruși, 0,97% găgăuzi, 1,34% bulgari, 0,41% evrei, 0,12% polonezi, 3,30% alte etnii. Îeste înfrățit cu 19 orașe din diferite țări. Monumente vechi de cult: *Catedrala Nașterea Domnului* (1830–1836), *Biserica Mazarachi* (1752–1777), *Biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena* (1777), *Biserica Bunavestire* (1795) ș.a. Stație de cale ferată. Aeroport internațional. Cod poștal: MD-2020. Mențiuni documentare: *Chișinău*, sat „pe Bâc, de cealaltă parte a râului” (17 iulie 1436), sat în țin. Lăpușna, stăpânit de mai mulți proprietari (1517, 1576), sat în proprietatea mănăstirilor Sfânta Vineri, Galata și Frumoasa din Iași (sec. XVII), târg în țin. Lăpușna (1666), târg regional (1712). Atestări documentare ulterioare: 1739, 1756, 1774, 1818, 1835, 1859, 1870, 1897, 1904, 1930, 1941, 1959, 1994. Etimologie: *Chișinău*, la origine *Chișnău*, oiconim topografic, având la bază un vechi termen entopic românesc, ulterior dispărut, *chișnău* „izvor, cișmea”, raportat etimologic la lat. *pisso, *pissare „a țâșni”, „a izvorî” (Bogaci 1959: 94-95). Nume de locuri: *Albișoara, Bariera Sculeni, Botanica, Buiucani, Bulboaca, Ciocana, Calea Ieșilor, Calea Orheiului, Galata, Ghețeoani, Hrusca, Malina Mare, Malina Mică, Muncești, Otovasca, Petricani, Porțile Orașului, Poșta Veche, Râșcani, Schinoasa, Valea Morilor, Visternicenii, Vovințeni*.

Cimișlia, oraș, centrul administrativ al raionului Cimișlia. Este situat în partea de sud a Republicii Moldova, pe valea râului Cogâlnic. Atestat cartografic în 1770. Coordonate geografice: 46°30'08" lat. N, 28°48'05" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 85 m. Suprafața urbană totală – 96,70 km². Gospodării individuale, apartamente – 5.269 (2004). Populația – 12.858 loc. în 2004, 12.545 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 86,90% români, 4,37% ucraineni, 4,28% ruși, 2,63% bulgari, 0,96% găgăuzi ș.a. Între monumente, se remarcă *Biserica Adormirea Maicii Domnului* (1865). Sate subordonate orașului: *Bogdanovca Nouă, Bogdanovca Veche, Dimitrovca*. Distanțe: 75 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Mihailovca (14 km). Cod poștal: MD-4101. Mențiuni documentare: notat ca așezare tătaro-nogaică cu denumirea *Ciumecili* pe hărți din 1770 și 1776. Așezare repopulată de români după evacuarea triburilor tătărăști din Bugeac la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Reminiscențe de cultură materială autohtonă din perioadele premongolo-tătără (sec. XIII) și pretătaro-nogaică

(sec. XVI). Atestări documentare ulterioare: 1817, 1835, 1859, 1875, 1904, 1930, 1943, 1959, 1994. Etimologia: toponim tătaru-nogaic, dedus din numele tribal *ciumecili* „trib cu dangaua în formă de căuș” (< tăt. *ciumeci* „căuș” + sufixul apartenenței *-li*). Triburile nogaice dispuneau de anumite dangale, niște figuri folosite ca semne de identificare a proprietăților, întrebuințate uneori și ca peceteți, steme. Nume de locuri: *Cogâlnicul*, *Dealul Bogdanovcii*, *Drumul Gării*, *La Movilă*, *Loturile*, *Movila Sfatului*, *Podișul*, *Schinoasa*, *Suhatul*, *Suta de Hectare*, *Toloaca*, *Troianul*, *Valea Cenacului*.

Cornești, oraș, reședință de comună în raionul Ungheni. Este situat în partea centrală a Republicii Moldova, în zona Codrilor Moldovei, la izvoarele râului Bâc, afluent de dreapta al Nistrului. Orașul a fost întemeiat în anul 1867, pe culmea unui deal de lângă satul Cornești², odată cu construcția căii ferate Chișinău–Ungheni. Coordonate geografice: 47°22'03" lat. N, 27°59'58" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 252 m. Suprafața – 10,94 km². Gospodării individuale, apartamente în oraș – 920 (2004). Populația – 2.038 loc. în 2004, 2.528 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 99,21% români, 0,39% ruși, 0,29% ucraineni ș.a. Distanțe: 30 km până la Ungheni, 84 km până la Chișinău. Stația de cale ferată Cornești. Cod poștal: MD-3608. Etimologia: *Cornești*, oiconim, care poate fi explicat: 1. din antrop. *Cornea* + form. *-ești* sau 2. de la un vechi nume de loc *Cornu* + form. *-ești*. *Cornu* ar putea fi denumirea unei păduri de corn din partea locului. Inițial, *Corneștii* a fost numele comun al locuitorilor din sat – „oameni trăitori pe moșia (în satul) lui Cornea” sau „locuitori stabiliți în preajma pădurii Cornu (sau pe moșia Cornului)”. Nume de locuri: *Armășoia*, *Balta cu Sălcii*, *Budăul*, *Calancea*, *Coturile*, *Dealul Cornului*, *Delia*, *Frumușica*, *Holmul*, *Lupoaica*, *Năsăpăria*, *Pârlita*, *Plopișul*, *Poiana*, *Ponorul Alb*, *Râmnicul*, *Repedea*, *Schitul*, *Staniștea*, *Șipotul*, *Tinosul*, *Țiglăul*, *Urzucușul*.

Criuleni, oraș, centrul administrativ al raionului Criuleni. Este situat la nord-est de Chișinău, pe malul drept al Nistrului. Atestat documentar în anul 1607. Coordonate geografice: 47°13'02" lat. N, 29°09'05" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 32 m. Suprafața orașului – 14,6 km². Apartamente, gospodării individuale – 2.930 (în 2004). Populația – 7.138 loc. în 2004, 7.397 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 85,95% români, 6,68% ruși, 5,87% ucraineni, 0,31% găgăuzi, 0,28% bulgari ș.a. Monument istoric: *Biserica Sfântul Arhanghel Mihail* (1796). Orașul include în componența sa și satele *Ohrince* și *Zoloncenii*. Distanțe: 45 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Chișinău (47 km). Cod poștal: MD-4801. Mențiuni documentare: *Crivenii* și *Crivlenii*, sat pe Nistru, mai jos de gura Răutului (1607). Atestări documentare ulterioare: 1616, 1661, 1774, 1817, 1835, 1859, 1870, 1904, 1930, 1941, 1959, 1979, 1994. Etimologia: oiconim antroponimic, din num. pers. *Crivu* (*Crivul*) + form. *-eni*. Radicalul *крив-* (din rus. *кривой*, ucr. *кривий* „strâmb”, „schilod”) îl conține antroponimele slave: *Криволапов*, *Кривонозов*, *Кривоносов*, *Криворукий*, *Кривошеев*. Nume de locuri: *Chetrișul*, *Cumpărătura*, *Dealul Volnii*, *Drumul Central*, *Movila Turcească*,

² Satul Cornești este menționat în hrisoavele domnești din secolul al XVI-lea.

Nadelurile, Nistrul, Odaia, Rădiul, Rănia, Repejiunea, Stavila, Stinca, Șăbana, Toloaca.

Dondușeni, oraș, centrul administrativ al raionului Dondușeni. Este situat în partea de nord a Republicii Moldova, la izvoarele râulețului Țaul, afluent de dreapta al râului Cubolta. Atestat documentar în anul 1897. Coordonate geografice: 48°13' lat. N, 27°35' long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 239 m. Suprafața orașului – 4,49 km². Apartamente, gospodării individuale – 3.900 (2004). Populația – 9.801 loc. în 2004, 9.440 loc. la recensământul din 2014. Structura etnică (în 2004): 66,27% români, 20,97% ucraineni, 11,69% ruși, 0,17% bulgari, 0,12% evrei, 0,07% polonezi ș.a. Monument de cult principal: *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae* (1925). Distanțe: 30 km până la Edineț, 197 km până la Chișinău. Stație de cale ferată. Cod poștal: MD-5100. Mențiuni documentare: *Dondușeni*, sat pe lângă gara feroviară Dondușeni (1897). Atestări documentare ulterioare: 1904, 1930, 1940, 1959, 1994. Etimologia: *Dondușeni*, localitate denumită după satul mai vechi din apropiere Dondușeni. Oraș din 1958, centru administrativ raional din 1963. Nume de locuri: *Cubolta, Dealul Plopului, Grochile, Harapoaica, Hârtopul, Linia Ferată, Movila Hotarului, Pădurea Corbului, La Uncu, Răutul, Sub Pădure.*

Drochia, oraș, centrul administrativ al raionului Drochia. Este situat în nord-estul Câmpiei Moldovei de Nord, în interfluviul Răut–Cubolta. Atestat documentar în anul 1889. Coordonate geografice: 48°21' lat. N, 27°45' long. S. Altitudinea localității față de nivelul mării – 220 m. Suprafața orașului – 7,5 km². Gospodării individuale, apartamente – 6.300 (2014). Populația – 16.600 loc. (2004), 13.150 loc. (2014). Structura etnică (în 2004): 77,47% români, 15,65% ucraineni, 5,94% ruși, 0,13% bulgari ș.a. Monumente de cult: *Catedrala Adormirea Maicii Domnului, Biserica Sfântul Marele Mucenic Dumitru* (1998). Distanțe: 30 km până la Bălți, 168 km până la Chișinău. Stație de cale ferată. Cod poștal: MD-5200. Mențiuni documentare: *Drochia*, localitate pe lângă stația de cale ferată Drochia (1889). Atestări documentare ulterioare: 1905, 1930, 1940, 1959, 1979, 1994. Oraș din 1954, centru administrativ de raion din 1966. Etimologia: *Drochia*, gară și localitate denumite după satul mai vechi din apropiere Drochia. Nume de locuri: *Chetrăria, Cubolta, Dealul Cubolții, Drumul Dondușeniului, În Optzeci, Năsăpăria, Pe-a Țarigradului, Răutul, Șleahul Râșcanilor, Tărăsenii, Valea Crucii, Valea Odăii.*

Dubăsari, oraș, centrul administrativ al raionului Dubăsari. Este situat în partea central-estică a Republicii Moldova, pe malul stâng al Nistrului. Menționat documentar pentru prima dată în anul 1523. Coordonate geografice: 47°16' 09" lat. N, 29°10' 23" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 30 m. Suprafața orașului – 15,52 km². Apartamente, gospodării individuale – 9.300 (în 2004). Populația – 23.650 loc. în 2004, 21.876 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 43,23% români, 30,15% ucraineni, 23,34% ruși, 0,20% bulgari ș.a. Monument de cult: *Biserica Adormirea Maicii Domnului* (1788). Distanțe: 50 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Chișinău (52 km). Cod poștal: MD-4500. Mențiuni documentare: *Dubăsarii Noi*, localitate de stânga Nistrului (1772). Atestări documentare ulterioare: 1792, 1799, 1812, 1859, 1906, 1930, 1940, 1959,

1994. Etimologia: *Dubăsari*, inițial *Dubăsaii Noi*, a fost numită după satul mai vechi Dubăsari (ulterior Dubăsarii Vechi), acesta situat pe malul drept al Nistrului (Bogaci 1982: 82–83). Nume de locuri: *Clinul, Colacul, Cotul Mare, Damba, În Baltă, Lacul, Malul Mare, Nestru, Ostrovul, Rănia, Sub Zare, Șleahul, Toloaca, Valea Corjovei, Zarea Dealului*.

Edineț, oraș, centrul administrativ al raionului Edineț. Este situat în nord-estul Câmpiei Moldovei de Nord, în interfluviul Raovăț–Ciuhur. Localitate atestată documentar în anul 1431. Coordonate geografice: 48°10'14" lat. N, 27°18'16" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 228 m. Suprafața orașului – 7,61 km². Gospodării individuale, apartamente – 5.722 (în 2014). Populația – 15.624 loc. la recensământul din 2004, 15.520 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 56,82% români, 17,16% ucraineni, 21,72% ruși, 0,24% bulgari, 0,12% evrei, 0,15% găgăuzi ș.a. Principalul monument de cult: *Biserica Sfântul Vasile* (1870). Distanțe: 202 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Brătușeni (8 km). Cod poștal: MD-4601. Mențiuni documentare: *Edineț*, notat *Vidinți*, sat în țin. Hotin (la 1431). Atestări documentare ulterioare: 1466, 1772, 1817, 1859, 1870, 1904, 1930, 1940, 1959, 1979, 1994. Oraș din 1964. Etimologia: *Edineț*, la origine *Vidinți*, înregistrat și cu formele *Iadinți*, *Edinți*, oiconim antroponimic de formație slavă, din antrop. *Viden* și form. *-inți*, *videnți* fiind numele comun al locuitorilor – „comunitate de oameni coborâtori dintr-un strămoș comun *Viden*” sau „oameni stabiliți cu traiul pe moșia (în satul) lui *Viden*”. Compară pren. bg. *Viden*, hipocoristic al lui *Videnov*, explicat prin bg. *vuden* „cinstit, stimat, venerat” (Ilcev 1969: 109). Nume de locuri: *Odaia, Poiana, Posăria, Racovățul, Răchita, Sărăturile, Sutele de Hectare, Șihorul, Valea Ciofului, Valea Edinețului, Valea Izvoarelor*.

Fălești, oraș, centrul administrativ al raionului Fălești. Este situat pe o vâlcea de dreapta văii râului Șovăț, afluent de stânga al Prutului. Atestat documentar în 1429. Coordonate geografice: 47°34'25" lat. N, 27°42'33" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 119 m. Suprafața orașului – 4,29 km². Gospodării individuale, apartamente – 5.227 (2004). Populația – 14.931 loc. în 2004, 12.074 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 74,09% români, 16,33% ucraineni, 8,55% ruși, 0,11% bulgari ș.a. *Biserica Sfântul Nicolae* (1795). Distanțe: 129 km până la Chișinău. Stație de cale ferată în localitate. Cod poștal: MD-5900. Mențiuni documentare: domnitorul Alexandru cel Bun, prin uricul din 3 iunie 1429, întărește unor proprietari locuri „pentru 10 sate peste Prut”, între care și „locul de la Vârful Uscat, unde iaste Ivan Falevici”. Atestări documentare ulterioare: *Folești*, seliște (1457, 1513, 1649, 1773, 1803, 1835), *Fălești*, sat și târg (1859, 1870, 1897), *Fălești*, târgușor (1904, 1912), *Fălești*, târg și oraș (1920, 1930, 1941, 1959, 1970, 1994). Propuneri etimologice: 1) din antrop. *Falevici*, ulterior modificat fonetic; 2) din antrop. *Folea*, derivat cu suf. *-ești*, versiune verosimilă. Documentele vechi atestă antroponimele: *Stoian Folea* (1443), *Dumitru Folea*, diac (1611). Nume de locuri: *Băhniile, După Deal, Fânețele, Găunoasa, Holmul, Iazul, Pălămida, Roata, Șesul, Șovățul, Toloaca*.

Florești, oraș, centrul administrativ al raionului Florești. Este situat în partea de nord a Republicii Moldova, pe stânga văii Răutului. Atestat în anul 1588.

Coordonate geografice: 47°53'36" lat. N, 28°18'5" log. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 117 m. Suprafața orașului – 5,10 km². Apartamente, gospodării individuale (la recensământul din 2004) – 4.850. Populația – 13.164 loc. în 2004, 13.304 loc. în 2014. Structura etnică (în 2004): 80,42% români, 10,52% ucraineni, 7,71% ruși, 0,17% bulgari, 0,13% evrei, 0,11% polonezi, 0,42 romi ș.a. Monumente de cult: *Catedrala Sfântul Mitrofan* (1853), *Biserica Sfântul Ierarh Nicolae* (1807). Localități intrate în componența orașului: *Florești*, *Ghindești*, *Mărculești*. Distanțe: 131 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Florești (2 km). Cod poștal: MD-5001. Mențiuni documentare: *Florești*, sat pe Răut, în țin. Soroca (1588). Atestări documentare ulterioare: 1772, 1817, 1859, 1870, 1904, 1930, 1940, 1959, 1970, 1994. Etimologia: *Florești*, oiconim antroponimic, derivat cu form. *-ești* „al lui *Florea*”, *floreștii* însemnând la origine „oameni trăitori pe moșia (în satul) lui *Florea*”. Nume de locuri: *Bahna*, *Chetrăria*, *Chiscurile*, *Cotul Răutului*, *Cucuieții*, *Imașul*, *În Baltă*, *Odaia*, *Rădiul*, *Răutul*, *Suta de Hectare*, *Toloaca*.

Grigoriopol, oraș, centrul administrativ al raionului Grigoriopol. Este situat pe malul stâng al Nistrului. Atestat documentar în anul 1792. Coordonațe geografice: 47°09'01" lat. N, 29°17'33" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 27 m. Suprafața satului – 6,56 km². Apartamente, gospodării individuale (în 2004) – 6.930. Populația – 11.473 loc. în 2004, 10.865 loc. în 2015. Monument de cult: *Biserica Sfântul Marele Mucenic Gheorghe*. Distanțe: 55 km până la Tiraspol, 60 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Tiraspol (56 km). Cod poștal: MD-4001. Mențiuni documentare: *Grigoriopol*, oraș în jud. Tiraspol, gubernia Herson (1792). Atestări documentare ulterioare: 1799, 1804, 1870, 1924, 1940, 1959, 1994. Etimologia: *Grigoriopol*, oiconim hagianimic, fosta colonie armenească fiind numită după Sfântul Grigore, protectorul armenilor și al întregii Armenii. Nume de locuri: *Costișa*, *Cotul Mare*, *Grochile*, *La Movilă*, *Malul Galben*, *Nestru*, *Ostrovul*, *Podișul*, *Rănia*, *Stanișta*, *Tomașlăcul*, *Vadul Nestrului*.

Hâncești, oraș, centrul administrativ al raionului Hâncești. Este situat în partea central sud-vestică a Republicii Moldova, pe valea râului Cogâlnic. Existent în sec. al XV-lea. Coordonațe geografice: 46°49'42" lat. N, 28°35'39" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 123 m. Suprafața satului – 4,56 km². Apartamente, gospodării individuale (în 2004) – 5.031. Populația – 15.821 loc. în 2004, 15.256 loc. la recensământul din 2014. Structura etnică (în 2004): 87,89% români, 4,66% ucraineni, 5,37% ruși, 0,69% bulgari, 0,25% găgăuzi, 0,60% romi ș.a. Între monumentele importante: *Biserica Sfântul Arhanghel Mihail*. Distanțe: 36 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Chișinău (37 km). Cod poștal: MD-3401. Mențiuni documentare: *Hâncești*, sat în țin. Lăpușna (1522). Atestări documentare ulterioare: 1686, 1731, 1772, 1803, 1817, 1859, 1870, 1904, 1930, 1940, 1959, 1994. Etimologia: *Hâncești*, oiconim antroponimic, satul de altădată ar fi fost denumit după moșia locală a hânceștenilor, neam de viță veche răzeșească, care se trage de pe un vechi strămoș Hâncu. Nume de locuri: *Budăiul*, *Chilumașul*, *Chilumul*, *Cogâlnicul*, *Galbena*, *Glădișăria*, *Hârtoapele*, *Podișul*, *Poiana*,

Rătunda, Valea Cornului, Valea Gladișului, Valea Oii, Valea Slodunului, Valea Timircan.

Ialoveni, oraș, centrul administrativ al raionului Ialoveni. Este situat la sud de Chișinău, pe valea râului Ișnovăț. Atestat în anul 1528 în sintagma *Cheile Ișnovățului*. Cu actuala denumire datează din anul 1639. Coordonate geografice: 46°57' lat. N, 28°47' long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 82 m. Suprafața orașului – 31,65 km². Gospodării individuale (apartamente, case particulare) – 6.700 (2012). Populația – 15.041 loc. în 2004, 15.967 loc. în 2014. Structura etnică (în anul 2004): 91,30% români, 3,66% ruși, 2,90% ucraineni ș.a. Biserică importantă: *Sfânta Parascheva*. Distanțe: 12 km până la Chișinău. Stație de cale ferată la Chișinău (13 km). Cod poștal: MD-6801. Mențiuni documentare: 1528, 1639, 1724, 1817, 1835, 1859, 1870, 1897, 1904. Etimologia: *Ialoveni*, prima dată atestat cu forma *Iloveni*, local rostit și astăzi *Iloveni*, termenul *ilovenii* fiind numele comun al vechilor locuitori – „descendenți ai unui strămoș comun Ilovan” sau „comunitatea de oameni stabiliți pe moșia (în satul) lui Ilovan”. Documentele vechi atestă antroponimele similare: *Ilovan*, vornic de Ilova (1678), *Ilovan*, păcurar din Călărași (1774), *Sava Ilovan*, răzeș din Iloveni (1827). Eronată este explicația dedusă din slav. *ialovița* „loc sterp, fără vegetație”. Străină și neacceptată de localnici a fost și rămâne denumirea *Kutuzov*, impusă de autoritățile sovietice între anii 1977–1990. Nume de locuri: *Albeni, Bozu, Comarnicul, Dealul Socitenilor, Holmurile, Iazul, Iezurcanele, Ișnovățul, Lacul, Lanul, Podișul, Poiana, Pojogana, Salcia, Schinoasa, Șesul, Șipotul, Voloaca*.

Leova, oraș-municipiu, centrul administrativ al raionului Leova. Este situat pe un platou din stânga văii râului Prut, pe traseul Chișinău–Hâncești–Leova–Cahul. Zona de așezare a localității face parte din Podișul Moldovei Centrale, subzona Depresiunea Săratei. Identificat cu vechiul târg Sărata din 1489. Coordonate geografice: 46°29' lat. N, 28°15' long. E. Altitudinea orașului față de nivelul mării – 45 m. Suprafața orașului – 34,15 km². Teritoriul intra- și extravilan – 62,03 km². Apartamente, case individuale – 3.700 (în 2004). Populația – 12.183 loc. în 1994, 10.027 loc. în 2004, 10.133 loc. în 2014. Municipiul Leova include în componența sa orașul Iargara. Distanțe: 100 km până la Chișinău, 64 km până la Hâncești, 25 km până la Cantemir, 73 km până la Cahul. Stație de cale ferată la Iargara (23 km). Monumente de cult: *Biserica Sfânta Parascheva, Biserica Sfântul Ioan Botezătorul*. Cod poștal: MD-6301. Mențiuni documentare: 1489, 1495, 1521, 1560, 1606, 1670, 1791, 1803, 1817, 1835, 1859, 1870, 1897, 1904, 1918, 1930. Etimologia: oiconim antroponimic, având ca etimon num. pers. *Leua* (*Leva*) – o variantă deformată a prenumelui *Leon*, hipocoristic al lui *Leonte* (*Leontie*). Variantele onimice *Leua* și *Leva* apar frecvent menționate în documente (1521, 1560, 1636, 1774). Particularitățile fizico-geografice și naturale și unele aspecte ale vieții comunității leovene și-au găsit reflectare în toponimia minoră a urbei și a localităților din apropiere: lacuri – *Băltogul, Bogatul, Bujorul, Potcoava, Prutețul, Vetrișoaia*; văi – *Chipriana, Lupa, Șerpoaica, Țicănăuca, Valea Teiului*; dealuri, movile – *Chiscul Mare, Dealul Morilor, Holbanul, Movila Troianului, Movila Pandelei, Movila Verde, Podișul*; terenuri agricole – *Cânepăria, Harbuzăria, Hectarele, Păpușoaiele, Răzeșia, Valea Mălaiului* (Eremia 2018: 32–34).

Lipcani, oraș în raionul Briceni, situat de stânga văii râului Prut, la confluența cu râul Medveja. Localitate cu atestări documentare de la începutul secolului al XVII-lea. Coordonate geografice: 48°15'56" lat. N, 28°48'14" long. E. Altitudinea localității față de nivelul mării – 112 m. Suprafața orașului – 1188 ha. Gospodării individuale, apartamente – 2.419 (1994), 2 765 (2004). Populația – 5.465 loc. în 2004, 5.317 loc. în 2014. Structura etnică (la recensământul din 2004): 49,91% români, 37,30% ucraineni, 10,90% ruși, 0,11% găgăuzi, 0,49% evrei, 0,03% polonezi ș.a. Monument de cult: *Biserica Sfânta Marea Muceniță Ecaterina* (existentă în sec. al XVIII-lea, reconstruită în anul 1837). Distanțe: 30 km până la Briceni, 260 km până la Chișinău. Stație de cale ferată, gara Lipcani. Cod poștal: MD-4706. Mențiuni documentare: 1654, 1739, 1774, 1817, 1759, 1870, 1897, 1904. Etimologia: oiconim din categoria toponimeloe etnonimice: *Lipcani* din *lipcani* „tătari curieri”, etnonim explicat prin tatar *lipca* „tătari lituanieni” (*Lipca* fiind echivalentul tătaresc al rus. *Litva* „Lituania”). Nume de locuri: *Bahna*, *Calea Ferată*, *Cruhleacul*, *Dealul Turcului*, *Haiocul*, *Larga*, *Meșceanscaia*, *Ostrovul*, *Pădurea Cotelei*, *Pădurea Hotarului*, *Planurile Noi*, *Podul Lipcanilor*, *Prutul*, *Vadul*, *Vale Budăiului*, *Zelena* (Eremia 2022: 13).

Observăm deci că majoritatea localităților urbane basarabene sunt așezări umane cu vechime de veacuri. Unele datează din sec. XV–XVI, altele din perioade mai târzii (sec. XVII–XVIII). Denumirile lor reprezintă în fond formații onimice de limbă română, având la bază cuvinte și termeni din lexicul comun sau nume proprii de persoane românești. Modele derivaționale aparte reprezintă oiconimele cu formații *-eni* și *-ești*. Oiconimele istorice reflectă diferite aspecte ale vieții societății umane din diverse perioade de vreme. Unele denumiri evocă raporturi economice, juridice și administrative dintre membrii societății. Altele ne amintesc de foștii conducători de obști sătești, de unii demnitari cu anumite funcții și atribuțiuni în vechea organizare a statului. Toponimia, toate categoriile de nume topice, cum sublinia acad. Iorgu Iordan, „poate fi socotită o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea multor evenimente, întâmplări și fapte, mai mult sau mai puțin vechi sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul oamenilor” (Iordan 1963: 2).

BIBLIOGRAFIE

- Bogaci 1959 = Gheorghe Bogaci, *Zametki po moldavskoi toponimike i ideomatike*, în „Izvestia Moldavckogo foliala AN SSSR” (Chișinău), XII, p. 94–95.
- Bogaci 1982 = Gheorghe Bogaci, *În lumea cuvintelor*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească.
- Eremia 2018 = Anatol Eremia, *Leova. Localități, oameni, tradiții*, Chișinău, Editura „Tehnica-Info”.
- Eremia 2022 = Anatol Eremia, *Vetrele noastre strămoșești: Lipcani*, în „Natura” (Chișinău), XI, p. 13.
- Ilcev 1969 = Stefan Ilcev, *Recinik na licinite i familni imena u bălgarite*, Sofia, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademia na Naukite.

Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.
Sorocea 1991 = Ion Sorocea, *Mihail Kogălniceanu: viața și opera*, în „Literatura și arta”, CLIX, p. 4.

Surse documentare

Carte de la Moldavie pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs. Levée par l'Etat Major sous la direction de F.g. de Bawr, Amsterdam, 1783.
Costăchescu, M., *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.
Costăchescu, M., *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, vol. I–II, 1931–1932.
Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, București, vol. I, 1975 și urm.
Documente privind istoria României, A, Moldova, București, vol. I, 1954 și urm.
Karta Bessarabskoi oblasti, Sankt-Petersburg, 1820.
Moldova în epoca feudalismului, Chișinău, vol. I–IX, 1961–2004.
Perecen' naseleonnâh mest (1870-1978). Bessarabkaia gubernia, Chișinău, 1912.
Sava, Aurel, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937.
Sava, Aurel, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944.
Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774, în *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, vol. VII, partea 1–2, 1975.

CONSIDERATIONS ON TOPONYMY OF URBAN LOCALITIES IN BASSARABIA

ABSTRACT

The article examines the methods of formation and evolution of urban communities, the stages and processes of the establishment of the urban toponomic system and, in connection with this, some problems of Romanian zonal toponymy. The information on the Bessarabian localities refers to their geographical position, the first and subsequent documentary attestations, the area of the cities, the number of individual households, the dynamics of the urban population. The oiconyms are researched from a lexical, etymological and derivational point of view. Royal charters, cartographies, archival materials, cartographic works have served as a documentary basis.

Keywords: name, derivation, etymology, lexicon, oiconym, city, toponymy.

DICTIONAR DE ETNO-HORONIMIE ROMÂNEASCĂ

MĂDĂLINA UNGUREANU*, MARIA MORUZ*

1. CONTEXT

Anglia/ Englitera (Inglitera)/ Anglitera/ Britania (Vretania)/ Albion/ Regatul Unit/ Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord; Grecia (Greția)/ Elada/ Țara Grecească (Țara Grețască); neamț/ german (gherman)/ alaman; polon/ polac/ polonez/ leah sunt forme alternative înregistrate de-a lungul istoriei scrisului în limba română pentru a denumi aceeași realitate. În general, studiul etnonimelor (mai ales al exonimelor) și al horonimelor în diacronie pune în evidență opțiuni diferite pentru denumirea aceleiași entități, foarte profitabile și provocatoare din punctul de vedere al cercetării. Acest fapt este și mai provocator pentru că lipsește o perspectivă de ansamblu asupra modului în care s-au format și au evoluat aceste procedee denominative. În ultimele două decenii, au fost elaborate studii asupra numelor de țări și popoare, dar acestea nu și-au propus o tratare exhaustivă a subiectului, fiind focalizate asupra anumitor perioade. Arvinte 2008 este o lucrare de referință care studiază mecanismele prin care sunt formate numele de țări în limba română înainte de perioada modernă. Gînsac *et al.* 2017 este un studiu monografic al modalităților de transfer al numelor proprii în traducerile în limba română din perioada premodernă. De altfel, eforturile de standardizare a modalităților de transfer al numelor proprii din alte limbi sunt întâlnite abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în culturile Europei occidentale; oscilația între mai multe variante în sincronie și evoluția sistemelor denominative prin acțiunea mai multor factori nu este numai o trăsătură a limbii române. Această evoluție este însă dificil de observat în absența unui inventar al tuturor formelor înregistrate, în diacronie, lucru realizabil printr-un dicționar.

1.1. EHR conceptualizat de Eugen Munteanu

Un astfel de dicționar a fost conceptualizat de Eugen Munteanu, în contextul unui proiect de cercetare intitulat „Etnonimia românească. Dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în limba română” (grant CNCS 1394, competiția

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Cercetări Interdisciplinare – Departamentul de Științe Socio-Umane, Iași, România (andreea.ungureanu@uaic.ro; maria.moruz@uaic.ro).

2005, perioada de derulare: 2006–2008, acronim: EHR), care și-a propus realizarea etapelor premergătoare redactării unui dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în limba română de la cele mai vechi texte (secolul al XVI-lea) până în perioada contemporană, anume: stabilirea conceptelor, a izvoarelor (primare și secundare) și a bibliografiei, documentarea, redactarea de modele de articole lexicografice. În cadrul proiectului au fost realizate cca 20.000 de fișe de atestare lexicografică de unități lexicale etno-horonimice, în format clasic, pe hârtie, care au fost ordonate alfabetic și au fost grupate pe cuvinte-titlu. Au fost stabilite principiile alcătuirii dicționarului, macro- și microstructura acestuia și au fost redactate câteva articole de dicționar.

Eugen Munteanu stabilește principiile alcătuirii dicționarului, un „dicționar istoric de tip lingvistic, fundamentat pe principiile onomasiologiei istorice” (Munteanu 2005: 300), definește cele două categorii onomastice (etnonimele și horonimele) și le circumscrie domeniului de referință (categoriile de realii pe care le desemnează fiecare dintre ele) (*ibidem*: 301–302). Sunt precizate baza documentară și tipurile de izvoare (*ibidem*: 304–305). Astfel, izvoarele trebuie să fie reprezentative pentru toate secolele de cultură scrisă românească, începând cu secolul al XVI-lea și până în prezent, cu accent pe textele istorice și geografice, pe lucrările cu caracter lexicografic și de geografie lingvistică. Tipurile de izvoare avute în vedere sunt: colecții de documente istorice, dicționare și enciclopedii, atlase lingvistice și culegeri de literatură populară, traduceri și scrieri originale, principalele publicații periodice. Sunt descrise apoi macrostructura și microstructura dicționarului. Macrostructura dicționarului este constituită de horonimele și etnonimele identificate în limba română pentru perioada stabilită, organizate conform principiilor onomasiologiei, ordonate alfabetic în funcție de forma actuală a horonimului (sau, acolo unde acesta nu există, a etnonimului). La nivel microstructural, intrările vor fi organizate în cuiburi lexicale. Se preconizează că titlul va fi urmat de definiția de tip enciclopedic, redusă, întrucât dicționarul este în primul rând lingvistic. Vor fi apoi prezentate, în ordinea strict istorică a celei mai vechi atestări scrise, eventualele horonime concurente (*Grecia/ Elada, Israel/ Iudeea, Roma/ Râm* etc.), notate cu litere mari (A, B etc.). Sub fiecare dintre horonimele majore se vor insera etnonimele corespondente (cu 1, 2 etc.), ale căror sensuri vor fi diferențiate în paragrafe aparte (numerotate cu a), b) etc.). Fiecare intrare va fi ilustrată prin citate. Succesiunea citatelor în cadrul fiecărui articol (de la prima atestare până în prezent) va sugera dinamica și evoluția respectivului etnonim în limba română. Urmează subcategoria derivatelor de la baze etnonimice/ horonimice, cu precizarea sensurilor multiple, acolo unde este cazul, fiecare ilustrat prin citate. Această modalitate de prezentare a materialului face posibilă identificarea fenomenelor și a relațiilor semantice din interiorul câmpurilor etno-horonimice (polinomie, omonimie, extindere a desemnării, substituie de desemnare, dezvoltare semantică, *ibidem*: 308). Fiecare unitate onomastică va avea și o explicație etimologică; în cazul numelor de țări, aceasta va cuprinde și formele din limbile de împrumut, „explicându-se și mecanismul de împrumut” (*ibidem*: 309).

În sfârșit, o parte consistentă a studiului este dedicată unui articol-model din dicționarul proiectat, *Grecia (ibidem: 314–321)*¹.

1.2. Preocupări anterioare pentru realizarea de dicționare de etnonime

Astfel de lucrări complexe asupra etnonimelor și a horonimelor sunt rare și în alte culturi. O excepție este *Deonomasticon Italicum* (Schweickard 2002–2013), un dicționar istoric al derivatelor deonomastice din limba italiană, în patru volume, la care se adaugă două volume de suplimente bibliografice. Dicționare de horonime au alcătuit Losique (1971) și Cherpillod (1986), dar numai cu informații enciclopedice și etimologice, fără dimensiune diacronică. Adesea, mai ales în studiile recente, în centrul discuției este pus conceptul de etnicitate, urmărindu-se realizarea lingvistică a acestui concept, inclusiv prin etnonime, mai ales în zonele geografice unde problema etnicității este o chestiune controversată, ca, de exemplu, zona Balcanilor; vezi, de exemplu, Lanchev 2014, care își propune să stabilească, pe baza prezenței etnonimelor în toponimie, traseele migrației diverselor triburi istorice în Peninsula Balcanică. Diverse studii se opresc asupra etnonimelor în anumite perioade și regiuni geografice sau asupra unor probleme punctuale, dar nu studiază această categorie onomastică exhaustiv și, mai ales, nu din punct de vedere diacronic. Asupra etnonimelor ca izvoare istorice se oprește Löttsch (2000).

În ceea ce privește limba română, există studii asupra celor două categorii lexicale (pentru o privire de ansamblu asupra cercetărilor românești de onomastică, vezi Sala, Tomescu 1995). Dintre acestea, ne oprim asupra unui proiect de dicționar. Constantin Dominte (2005) vorbește despre realizarea unui *Lexicon românesc de etnonime*, din care prezintă, în articolul citat, „porțiuni”. Un articol lexicografic din lucrarea proiectată are următoarea structură (vezi Dominte 2005: 129–130): cuvântul-titlu (lexemul românesc), mențiunile etnonimului în lexicografia românească anterioară (inclusiv, pentru literatura veche, în Chivu *et al.* 1992), apoi echivalentul vechi grecesc și/ sau latin (deci etimonul), numele autorilor clasici la care este înregistrat etnonimul, definiția semantică (localizare geografică a populației, încadrare etnică, toponime și antroponime specifice, alte date istorice și geografice, uneori cu citate minimale), trimiterea la eventualele variante. Lista de intrări de la p. 132–149, cuprinzând nume de populații germanice din izvoarele antice, ilustrează această structură.

Se observă deci că cele două dicționare (ambele, deocamdată, doar în stadiul de proiect) nu se suprapun. Alături de faptul că, pe lângă etnonime, EHR își propune să includă și horonimele aferente, acolo unde acestea există, dicționarul proiectat de E. Munteanu are o importantă dimensiune diacronică, în aceasta constând, de fapt, provocarea: în a observa modul în care sistemul denominativ al numelor de țări și popoare se constituie de-a lungul evoluției limbii române și felul în care el funcționează și interacționează cu celelalte microsisteme onomastice.

¹ În cadrul proiectului a fost redactat un număr mic de intrări de dicționar, care nu au fost publicate (dar care au fost folosite, prin materialul oferit, pentru documentare în redactarea altor articole).

2. UN DICȚIONAR DE ETNONIME ȘI HORONIME: LA CE BUN?

De ce un dicționar istoric? În primul rând, un dicționar oferă o privire sintetică asupra unui domeniu. Spre deosebire de etnolexiconul propus de Lalchev (2014), EHR are în vedere mai ales studiul lingvistic al etno-horonimelor ca parte a lexicului românesc și ca ilustrator al mecanismelor de formare și evoluție a acestuia, urmărind să ofere o imagine cât mai completă și nuanțată asupra dinamicii istorice a evoluției numelor de țări și de popoare în limba română. Dacă perioada veche a limbii române scrise se caracterizează, în formarea horonimelor, prin conflictul dintre modelul autohton (sintagme de tipul *Țara/Împărăția* + adjectiv cu bază horonimică, e.g. *Țara Nemțească*) și cel al limbilor de cultură (greacă, latină) (v. și Arvinte 2008), începând cu secolul al XVIII-lea tipurile de horonime se diversifică, incluzând și modelul limbilor moderne, mai ales în traduceri, sub influența textului-sursă, manifestată nu numai la nivel fonetic, ci și la nivel morfologic și, uneori, chiar grafic (de exemplu, în traduceri românești tipărite cu alfabet chirilic în perioada 1780–1830, unele horonime sunt notate atât cu alfabet chirilic, cât și cu alfabet latin, vezi Gînsac *et al.* 2017). Încercările sistematice de normare se produc abia la mijlocul secolului al XX-lea, prin eforturile specialiștilor; un număr al revistei „Limba română” (5/1961) este dedicat principiilor transferului numelor proprii străine în limba română. EHR urmărește să pună în evidență tocmai evoluția acestor mecanisme de-a lungul existenței istorice a limbii române scrise, oferind, prin dispunerea materialului, posibilitatea unei priviri sintetice asupra unui astfel de microcâmp. Un exemplu de privire sintetică care valorifică o intrare din acest dicționar o găsim la Butnaru 2007 (p. 374–375), asupra denumirilor Elveției: forma folosită și azi, *Elveția*, este atestată din secolul al XVII-lea, împreună cu forma livrescă *Helveția* (din lat. *Helvetia*) și cu formula sintagmatică țară + numele poporului (*Țara Zvițirilor*, *Helveția* – *adec<ă> Țara Sfițirilor*), în secolul al XIX-lea apar forme influențate de alte limbi: *Svițera* (it. *Svizzera*), *Șvițera* (sub infl. germ. *Schweiz*), *Suisia* (după fr. *Suisse*). Pentru etnonim: alături de *svițir*, *zvițir* (din *Svițera*, sub influența it. *svizzero*), întâlnite în secolul al XVII-lea, apar, în secolul următor, *elvet* și *helvet*, iar la începutul secolului al XIX-lea începe să fie folosit etnonimul *elvețian*, obținut din numele propriu *Elveția* și suf. *-ean*.

Studiul diacronic al acestor denumiri, facilitat de dicționar, permite surprinderea evoluției sistemului la nivel formal, inclusiv influențele pe care le suportă din partea diverselor surse de traducere, integrarea unităților etno-horonimice în unități frazeologice și evoluția mentalităților reflectată de această integrare; are a face cu bilingvismul sau cu confruntarea dintre limba-sursă și limba-țintă, în cazul traducerilor, ori dintre limba vernaculară și limba de cultură, în cazul modelelor lingvistice. Pe alt plan, etnonimele reprezintă modele de structurare și reprezentare a lumii politice și reflectă schimbările pe care le suferă aceasta (Pohl 2018); inventarierea lor și observarea funcționării lor textuale ne permit studiul imaginii altor etnii, așa cum este ea reflectată în textele originale care formează baza de documentare.

3. DIFICULTĂȚI ÎN ALCĂȚUIREA UNUI DICȚIONAR AL ETNONIMELOR ȘI HORONIMELOR DIN LIMBA ROMÂNĂ

Desigur, o primă dificultate o reprezintă chiar denumirea și identificarea celor două categorii, din mai multe puncte de vedere.

În primul rând, terminologia onomastică nu este încă bine fixată. Noi utilizăm în articolul de față terminologia din ICOS Key of Onomastic Terms (<https://icosweb.net/wp/wp-content/uploads/2019/05/ICOS-Terms-en.pdf>), ca propunere de unificare terminologică, dar există dezbateri asupra divergențelor terminologice din domeniul onomasticii (vezi Harvalik, Caffarelli 2007). Astfel, după lista propusă de International Council of Onomastic Sciences, „ethnonym = proper name of an ethnic group (a tribe, a folk, a clan etc.), or a member of this group”; „choronym – proper name of a larger geographical or administrative unit of land – e.g. Africa, Sibir’ (Siberia), Suomi, Dalmacija, Toscana, Bretagne, Steiermark, Castilla, La Mancha”. Pentru *horonim*, însă, se folosesc și alte denumiri, ca, de exemplu, *macrotoponim*. Apoi, chiar și aceste definiții trebuie adaptate la specificul lucrării pe care o avem în vedere. De exemplu, definiția horonimului, ca desemnând o unitate toponimică mai mare, indiferent că este considerată din punct de vedere geografic sau administrativ, este, pentru scopul dicționarului, vagă. Dacă avem în vedere numele de țări, atunci unitățile administrative ca districtele sau județele, constituite exclusiv prin decizia unei administrații și care nu reflectă existența unei autonomii într-o anumită epocă istorică, nu au de ce să fie incluse în lista criteriilor de delimitare a horonimelor (vezi Munteanu 2005: 301–302). De asemenea, avem dubii în privința includerii între aceleași criterii de delimitare a horonimelor a unităților fizico-geografice precum insulele, peninsulele etc. (*ibidem*). Așadar, din lista criteriilor care definesc horonimele, le vom reține numai pe acelea care privesc funcționarea, într-o anumită epocă istorică, a unei regiuni ca „unitate etnico-culturală sau politico-istorică instituită de a lungul istoriei antice, medievale sau moderne” (Munteanu 2005: 301), deci presupunând o anumită autonomie față de alte unități de rang superior, fie că această unitate a fost constituită în realitate, în mitologie sau ficțiune. Adăugăm la această discuție terminologică faptul că termenul *horonim* nici măcar nu este înregistrat în dicționarele limbii române, nici chiar în DOOM, spre deosebire de etnonim, care apare în dicționarele de neologisme, în ediții succesive ale DOOM și în *Micul dicționar academic* (2010).

În al doilea rând, dificultatea definirii etnonimelor și a horonimelor se datorează fluidității structurilor sociale și politice, în spațiu și în timp. Definiția etnonimelor, în unele dicționare, este „nume de popoare” (DLR, MDN, MDA 2010); conceptul de „popor” este și el problematic, mai ales raportat la epoca dinaintea secolului al XIX-lea (pentru unele zone geografice, chiar și astăzi); de aceea, a fost preferat cel de „etnie”, „grup etnic”. Totuși, există grupuri percepute ca etnice (i.e. conglomerate de oameni asociate cu o entitate politică sau geografică prin origine, rezidență sau cetățenie, cf. Rader 1989), dar construite mai degrabă în jurul unei trășături religioase. Probleme de circumscriere a zonei denominative apar și în cazul horonimelor (termenul nu este înregistrat în dicționarele limbii

române). Noțiunea de „țară”, cu granițe delimitate, este una relativ nouă, ca și cea de „națiune”. Realitatea desemnată de horonim se modifică, implicând dificultăți în definirea enciclopedică a acestuia (rezolvabile prin apelul la enciclopedii). De aceea, zona de referință a celor două concepte, „etnonim” și „horonim”, trebuie clar stabilită și delimitată (vezi Munteanu 2005). O discuție similară despre fluiditatea definiției etnonimelor se găsește și la Dominte 2005: 119:

„Precizez că prin e t n o n i m e am înțeles, în cursul acestei cercetări, «nume de neamuri» sau «de seminții», în acord cu concepte proprii Antichității. Dar în definiții am recurs la conceptele «nume de (uniuni de) triburi» și «de populații», în conformitate cu interpretările exegetice consultate, ca și «nume de popoare», după aceleași surse interpretative folosite, deși conceptul «popor» se referea în Antichitate mai cu seamă la elini și la romani, având o sferă mai largă de aplicabilitate abia în Evul Mediu. Numai rareori se găsesc în listă unități lexicale a căror prezență ar da termenului o accepție puțin mai largă; este vorba de unele p o l i t o n i m e («nume de cetățenie»)” (Dominte 2005: 119).

O altă dificultate vine din faptul că studiul etnonimelor este legat de cel al etnicității, care poate fi afectat de ideologii, fiind „politically sensitive” (vezi Žugić, Vuković-Stamatović 2021). În ceea ce privește etnonimele, dificultăți ridică și statutul lor, aflat între numele proprii și numele comune, care face prin urmare, ca ele să fie înregistrate neomogen în dicționare.

Firește că gradul și tipul de dificultate în redactarea intrărilor de dicționar variază de la o intrare la alta, în funcție de realitatea pe care o desemnează unitatea onomastică respectivă și de evoluția ei istorică.

4. STUDIU DE CAZ

Prezentăm, ca ilustrare (pe lângă articolul lexicografic din Munteanu 2005), o intrare redactată pentru EHR, rămasă în arhiva proiectului, urmată de o discuție referitoare la dificultățile ridicate de ea și la observațiile care rezultă din conținutul ei.

4.1. Cumania

1. Exonim latin care desemna confederația triburilor cumane și kipčak (unele lucrări consideră că acestea erau triburile dominante, în timp ce în altele sunt considerate denumiri diferite pentru aceleași triburi; vezi Curta 2019: 171). Aceste triburi erau așezate în partea de vest a stepei euroasiatice, între secolele al X-lea și al XIII-lea. În izvoare islamice, Cumania este cunoscută ca Desht-i Qipchaq, „stea kipčakilor”, iar în arabă, ca al-Qumāniyîn.

2. Diverse teritorii cucerite de cumani de-a lungul Evului mediu, inclusiv o parte a României actuale. Cf. și Cumania Maior, Cumania Minor (Graesse/Benedict/Plechl 1972, s.v.).

Cumania, -ei, s. f. Variantă: **Comania**. *La anul 1330 [...], Carol cel preavestit, de a cărui putere [...] Lodomeria, Cumania, Bulgaria [...] tremura de*

frică (a. 1812), MAIOR, IST. 88². *Le-au mai dăruit dincolo de munți o parte neîmblată din Comania* (a. 1830), ȘINCAI, HR. I, 394. *Teodorit se numi episcop de Cumania* (a. 1852), ASACHI, O. II, 26. *Craiul Ungariei, Dalmației, Croației, Romei, Serbiei, Galliției, Lodomeriei și al Comaniei, pururea* (a. 1860), ARHIVA R. I, 4. *În toate fântânile istorice din secolul XIII Cumania este anume Moldova actuală* (a. 1870), HASDEU, STUD. I, 143. *Ei se intitulau întotdeauna regi ai Cumaniei, adică ai Munteniei răsăritene și ai Moldovei* (a. 1889), XENOPOL, IST. ROM. II, 23. Cf. ȘĂINEANU. Cf. BARCIANU. *Politica teutonilor în Bârsa și Cumania vecină* (a. 1901), IORGA, S. D. I, XVI. *În Moldova și în Valahia răsăriteană, care amândouă la un loc până în al doispzezecelea secol se numiau Cumania* (a. 1923), PHILIPPIDE, OR. R. I, 671. *În seculu XIII, Moldova și Țara Românească se numea Cumania* (a. 1939), SCRIBAN, D. 27. *Le va fi mai cu folos ioanișilor [...] dreptul de a scoate sare dintr-o ocnă din Transilvania cu care să îndestuleze teritoriile primite, dar și „părțile dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania”*, MAG. IST. 4/1976, 3. ♦ (În sintagma) *Cumania Mare = Moldova. Moldova s-au numit oarecând Cumania Mare* (a. 1830), ȘINCAI, HR. II, 71. *S-au numit craiul Comanilor ceii Mari și ceii Mici, ce sânt în Ungaria de-acum* (a. 1830), *ibidem*. *Țările Domnitorului Cutene ce se întinseră de la Dunărea până la Volga și se împărțeau în Cumania mare și mică*, IST. M. 1845. ♦ (În sintagma) *Cumania Mică = Regiune locuită de cumani, localizată în Ungaria de astăzi. La 1075 câștigară superioritatea asupra Moldovei, care se denumi Cumania Mică* (a. 1839), ASACHI, O. II, 54. *Dându-li-se țara dintre Tisa și Dunăre [...] partea aceea de loc unde ii au lăcuit se numește și astăzi Cumania Mică*, IST. M. 1845, 20. *Cea mai mare parte din tătari s-au retras [...], rămâind numai în Cumania Mică* (a. 1852), ASACHI, O. II, 25. *Va doborî toată puterea romanilor și a elinilor până în țara Madiam și Egiptul [...] până în [...] Cumania Mică* (a. 1982), FONTES, IV, 137. ♦ (În sintagma) *Cumania Albă = Teritoriul locuit de cumani, plasat de unele surse în Ucraina de astăzi. Unnii [...] amândouă Cumaniiile, cea albă și cea neagră, au supus* (a. 1717), CANTEMIR, HR. I, 248. ♦ (În sintagma) *Cumania Neagră = Teritoriu cucerit de cumani, plasat de unele surse în Muntenia-estul Moldovei. Părțile sud-ostice a Moldavei numită pe atunci Cumania neagră*. IST. M. 1845, 37. Cf. ȘĂINEANU.

Etim.: din lat. *Cumania*.

cuman, cumană, cumani, cumane, s.m. și f., adj. Variantă (la masc. pl.): **comani**.

a) Subst. (mai ales la masc. pl.). Populație de neam turcic care, migrând din stepele de la nordul Mării Negre la sfârșitul secolului al XI-lea, s-a așezat în Țările Române. De aici, cumanii au făcut incursiuni în regiunile învecinate. Mulți dintre ei au fost asimilați de populația băștinașă, în urma conviețuirii. Alungați de mongoli, cumanii s-au refugiat în stepa ungară, fiind asimilați de populația

² A fost păstrat sistemul de siglare folosit în dicționarul EHR, pe care nu l-am reprodus aici, pentru a nu încărca textul; întrucât articolul urmărește să atragă atenția asupra caracteristicilor unei astfel de lucrări și asupra dificultăților pe care le implică ea, am considerat irelevantă reproducerea listei izvoarelor, cu atât mai mult cu cât fiecare siglă este datată.

autohtonă. Vorbeau o limbă din familia altaică, ramura turcică (vezi Curta 2019: 169-178). *Prădară cumanii Țara Grecească* (a. 1620), MOXA, 169. *Riuric au început [...] a stăpâni [...] toată Rusia slovenilor, carii atunci să numii cumanii* (cca 1694–97), BRANCOVICI, CR. 47. *Pe vreme Belii acii comani au fost lăcuind prin Podoliia Țărâi Leșești* (a. 1717), CANTEMIR, HR. I, 125. *Ladislau [...] au fost omorât de cumani* (cca 1792), MICU, SC. CUN. 39. *Ținutul [...] l-au cuprins oarecarele ducă Glad, eșind din cetatea Vidinului cu ajutorul cumanilor* (a. 1812), MAIOR, IST. 175. *Până ce au lăcuît în Dacia comanii și paținații au fost și românii [...] acolo* (cca 1818), BUDAI-DELEANU, SCR. INED. 183. *Călcați de la începutul lor de atâtea popoare barbare, [...] pecenegi, cumani, tătari, ... ei își păstrară naționalitatea lor* (a. 1845), N. Bălcescu, în PLR I, 106. *Pe la 1200 [...] doi frați români [...] răsculară pe bulgari, pe cumani și pe români* (a. 1861), ODOBESCU, O. II, 24. *Principii [...] n-au fost nici chiar români [...] ci comani sau tătari* (a. 1863), HASDEU, STUD. I, 63. *Ipoteza că românii ar fi putut să-l capete în Evul Mediu de la pecenegi, de la cumani sau de la vreun alt popor turcic [...] nu este admisibilă* (a. 1879), HASDEU, CUV. BĂTR. II, 400. *Creștinii schismatici din episcopatul cumanilor care se întindea [...] prin Moldova sudică* (a. 1889), XENOPOL, IST. ROM. II, 30. Cf. BARCIANU. Cf. ȘĂINEANU. *Suferă multe neajunsuri de la cumani și picenați* (a. 1902), PÂRVAN, IST. MED. MOD. 47. *Vlahii [...] luaseră parte [...] în lupta în contra Cumanilor* (a. 1927), DR, IV, 200. *Ascunse sub scoarța stăpânirii ungurilor la nord și a cumanilor la sud* (a. 1937), LUPAȘ, IST. UNIR. 63. *Pecenegii [...] trăiră așa până ce se asimilă cu Cumanii* (a. 1939), SCRIBAN, D. 27. *Papa Grigore al IX-lea comunica [...] îngrijorarea sa, pricinuită de știrile [...] cu privire la „valahii” din episcopatul catolic al cumanilor* MAG. IST. 3/1967, 60. *Cei care, sub conducerea lui Pudila, l-au ajutat pe Alexios Comnenul în războiul contra cumanilor, erau [...] cercetași*. Ibidem, 2/1977, 21. *Densusianu [...] pune termenul pe seama limbii cumanilor* (a. 1983), BRÂNCUȘ, V. A. 112. *Lingua franca a stepei, vorbită și de pecenegi și cumani [...], ar fi fost o veche formă de slavă* (a. 1996), IDENT. 62. *Mama era cumană, Tata parte secu, parte român* DILEMA VECHE, 103/2006, 9. ♦ *Denumire dată în Evul mediu românilor de la sudul Dunării. Românii [...] de-a dreapta Dunărei [...] s-au numit [...] întâiu români [...], după aceia comani și paținachite* (a. 1830), ȘINCAI, HR. I, 49. *„Cumanii”, adică românii de dincoace de Dunăre, îi ajutară mai mult decât bulgarii Mesiei și Traciei* (a. 1915), IORGA, EV. MED. 57. ♦ (rar) Ceangău. *Cumanii, sub nume de mocani catolici [...], încă locuiesc în politia Neamțu* (a. 1852), ASACHI, O. II, 26. ♦ *Peceneg. Popor sarmatic (picinegii sau cumanii)* (a. 1911), PÂRVAN, IST. MED. MOD. 341. ♦ *Antroponim. Spatarul Coman [...] era oștean bătrân* (a. 1845), ASACHI, O. II, 458. *Acestea s-au găsit de un George Coman, locuitor în această comună* (a. 1877), ODOBESCU, O. V, 125. *Vladislav Cumanul (1272–1290)* (a. 1889), XENOPOL, IST. ROM. II, 30. ♦ În toponimie. *Două ape din același district se cheamă: una Neamț și cealaltă Coman* (a. 1870), HASDEU, STUD. I, 144. *Se mărginește [...] spre miază-noapte cu comuna Comanii* (a. 1877), ODOBESCU, O. V, 135. *[Localitate] numită astăzi Cumanii* (a. 1888), XENOPOL, IST. ROM. I, 363. Cf. IORDAN, NL I, 227–228. ♦ (În sintagma) Vadul

Cumanilor = toponim. [*Localitate*] numită [...] *Vadul Cumanilor* (a. 1888), XENOPOL, IST. ROM. I, 363.

b) Adj. Care aparține cumanilor; referitor la cumani. *Končak este numele unui celebru principe cuman* (a. 1878), HASDEU, CUV. BĂTR. I, 195. *Făcând abstracție de românii pomeniți numai ca populație a episcopatului cuman* (a. 1906), PÂRVAN, IST. MED. MOD. 207. *Unii istorici cred că kükülö, kökény, spin, ar putea deriva din kukul, vorbă de origine cumană* (a. 1939), LISSEANU, IZV. 23. *În 1211, când fusese invocat pericolul cuman. MAG. IST. 4/1976, 3. Scipio Nasica, îndemnat de niște versuri cumane a adus statuia zeiței la Roma. AMM. MARC. 1982, 305. ♦ (Și substantivizat) Glotonim. Explicația prin pecenegă sau cumană [...] nu convinge* (a. 1983), BRÂNCUȘ, V. A. 32.

Etim.: din slavon. коумани (pl.; sg. коуманинъ) < m. gr. κουμάνος (cuvânt de origine turcică, raportat la *quman, qoman* „palid; gălbui”, probabil cu referire la părul blond sau pielea deschisă prin care s-ar fi evidențiat această populație, cf. numele lor în limbile slave de est: *polovci* < *polovŭ* „blond, palid”, sl. com. **polvŭ*), mai târziu și lat. neol. *Cumanus*, posibil și fr. *Couman(s)*. Cf. DELR.

În compuse:

cumano-peceneg, -ă, adj. *Influențele culturale [...] slavă, cumano-pecenegă [...], italiană, franceză* (a. 1981), I.I. RUSSU, ETN. ROM. 141.

peceneg-cuman, -ă, adj. *Drumul ales de Ion Conea [...], cel al coborârii sale asupra toponimiei și antroponimiei peceneg-cumane* (a. 1987), MAG. IST. 5/1987, 16.

româno-cuman, -ă, adj. *În loc de amalgame [...] româno-cumane [...] apar [...] straturi exclusivamente române* (a. 1873), HASDEU, IST. CRIT. I, 5. *Sunt menționate primele contacte româno-cumane*, MAG. IST. 7/1982, 13.

Derivate:

Comanca, s. f. Toponim. *Se mărginește [...] spre miazăzi cu comuna Comanca* (a. 1877), ODOBESCU, O.V, 135. *În apropiere de Caracal sunt și alte toponime de origine cumană: Comanca și Comani*, MAG. IST. 11/2005, 42.

Etim.: din *coman* + suf. -că.

cumănesc, -ească, adj. Variantă: **comănesc**. Cuman. Cf. CORBEA, DICT. (cca 1691–1697). *Beln, dintr-a Trachiei munți pietroși, / S-au suit gonind o zână din Carpatul cel dăchesc, / Ș-au rămas a sa sămânță în Câmpulung cumănesc* (a. 1840), POGOR, S. 37. ♦ Toponim. *Comănești se pare a fi fost reședința regelui aceluia popor* (a. 1839), ASACHI, O. II, 55.

Etim.: *cuman* + suf. -esc.

cumanic, -ă, adj. Cuman. Variantă: **comanic**. Numile proprii *comanice*, conservate în cronicile din evul mediu, sunt toate turce (a. 1875), HASDEU, STUD. II, 76. *În vocabularul cumanic din secolul XIV, arka însemnează „umăr”* (a. 1889), HASDEU, ETYM. II. 272. *Numele de Carăcal e cumanic* (a. 1939), SCRIBAN, D. 39.

În compuse: **latino-perso-cumanic**, -ă, adj. *Limba Cumanilor, [...], ne-a fost păstrată în codex cumanicus, un vocabular latino-perso-cumanic* (a. 1939), SCRIBAN, D. 39.

Etim.: din *cuman* + suf. -ic.

4.2. Discuții

Am reprodus mai sus o intrare redactată în cadrul proiectului EHR, conform principiilor și normelor stabilite acolo, la care am adus câteva modificări, iar altele vor fi propuse în cele ce urmează.

Mai întâi, despre dificultățile pe care le-a ridicat redactarea acestei intrări.

Cea mai importantă dintre ele și cea mai cronofagă se referă la dificultatea stabilirii informației enciclopedice. Întrucât este vorba despre un popor migrator medieval, sursele sunt adesea contradictorii, la fel ca informațiile din literatura de specialitate, atât în ceea ce privește locul de origine al cumanilor, cât și în privința numelui, a horonimului, mai ales că sintagmele „Cumania Mică” și „Cumania Mare”, ca și „Cumania Albă” și „Cumania Neagră”, sunt utilizate în surse diferite pentru a desemna spații diferite (vezi, de exemplu, *supra*, sensul sintagmei „Cumania Mică” prin comparație cu sensul din ASACHI, O. II, 54). În acest caz, redactorul nu poate face altceva decât să se sprijine pe sursa enciclopedică cea mai credibilă. Din această cauză, am propus ca, pentru astfel de definiții problematice, informația enciclopedică să fie însoțită de referința la sursa de unde a fost extrasă (de exemplu, pentru informațiile despre cumani, Curta 2019, vezi *supra*). În fond, într-un astfel de dicționar, clarificarea dezbaterilor cu privire la referent nu este importantă, lucrarea fiind focalizată asupra perspectivei lingvistice.

O altă dificultate se referă la cuvântul-titlu al cuibului etno-horonimic. După principiul general adoptat în redactarea EHR, cuvântul-titlu este forma actuală a horonimului respectiv sau, în cazul în care el nu există/ nu este atestat, forma actuală a etnonimului. Totuși, în cazul ilustrat de noi, etnonimul este mult mai cunoscut și mai frecvent decât horonimul și nu este exclus ca el să stea chiar la originea horonimului, având în vedere faptul că este atestat cu aproape un secol mai devreme; acest lucru nu înseamnă că etnonimul ar trebui să fie cuvântul-coordonator?

O observație: multe dintre izvoarele primare sunt preocupate tocmai de definirea etnonimului și a horonimului (chiar dacă această definire este inexactă sau indecisă); acest lucru este valabil mai ales pentru lucrările de istorie din secolul al XIX-lea. De exemplu, preocupați de delimitarea zonei de desemnare a horonimului *Cumania*, fie direct, fie prin glosare, sunt Hasdeu, Xenopol, Philippide, Scriban: *În toate fântânile istorice din secolul XIII Cumania este anume Moldova actuală* (a. 1870), HASDEU, STUD. I, 143. *Ei se intitulau întotdeauna regi ai Cumaniei, adică ai Munteniei răsăritene și ai Moldovei* (a. 1889), XENOPOL, IST. ROM. II, 23. *În Moldova și în Valahia răsăriteană, care amândouă la un loc până în al doisprezecelea secol se numiau Cumania* (a. 1923), PHILIPPIDE, OR. R. I, 671. *În secolul XIII, Moldova și Țara Românească se numea Cumania* (a. 1939), SCRIBAN, D. 27. Definiții ale etnonimului găsim la Brancovici: *Riuric au început [...] a stăpâni [...] toată Rusia slovenilor, carii atuncea să numii cumanii* (cca 1694–1697), BRANCOVICI, CR. 47 și Iorga: „*Cumanii*”, *adică românii de dincoace de Dunăre, îi ajutară mai mult decât bulgarii Mesiei și Traciei* (a. 1915), IORGA, EV. MED. 57.

Altă observație privește includerea în dicționar a compuselor cu etnonime sau derivate de la etnonime. Suntem de părere că acestea nu sunt relevante; nu aduc noutăți

nici la nivel formal, nici la nivel semantic și, în afară de aceasta, nu exprimă decât o parte dintre posibilitățile combinatorii ale etno-horonimelor. Spre deosebire de acestea, derivatele sunt importante pentru că indică posibilitățile generative ale unităților etno-horonimice, pe de o parte, și ale afixelor limbii române, pe de alta, precum și pentru că reprezintă unități semantice noi. Compusele ar putea fi incluse, însă, într-o variantă electronică a dicționarului, care nu mai este supusă restricțiilor de spațiu.

De asemenea, lista de izvoare trebuie extinsă, incluzând cât mai multe texte românești din perioada de până la 1830.

5. CONCLUZII

Un dicționar istoric al etnonimelor și horonimelor din limba română ar fi un instrument util nu doar pentru onomastică și istoria limbii române, ci și pentru lexicografi (inventarierea etnonimelor ar scoate la lumină cu siguranță forme inedite), pentru cercetările de etnofrazeologie, pentru studiile de imagine. O astfel de lucrare ar ajuta la găsirea de răspunsuri la următoarele întrebări: Care sunt caracteristicile microsistemului etno-horonimic românesc? Care sunt direcțiile evoluției sale înainte de a fi normat? Ce funcții îndeplinesc aceste categorii onomastice, în afară de cea de desemnare specifică numelor proprii? Cum se reflectă concepțiile, stereotipurile, mentalitățile în etnonime și cum pot fi acestea studiate? Ar fi puse astfel în lumină mecanismele de formare a unităților etnonimice și horonimice și evoluția lor, în relație cu realitățile istorice și culturale, în contextul contactelor lingvistice în diversele lor forme.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 2008 = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, Iași, Editura Demiurg.
- Butnaru 2007 = Daniela Butnaru, *Fenomenul polinomiei reflectat în etno-horonimia românească*, în volumul *Limba română. Abordări tradiționale și moderne. Actele colocviului internațional organizat de Catedra de limba română și de Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 19–20 octombrie 2007*, G.G. Neamțu, Ștefan Geancărau, Adrian Chircu (ed.), Cluj, Presa Universitară Clujeană, p. 373–378.
- Cherpillod 1986 = André Cherpillod, *Dictionnaire étymologique des noms géographiques*, Paris, Éd. Masson.
- Chivu et al. 1992 = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul elementelor latino-romanice în limba română veche*, București, Editura Științifică.
- Curta 2019 = Florin Curta, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, Leiden, Brill.
- Dominte 2005 = Constantin Dominte, *Nume de populații și de triburi germanice în Antichitate într-un viitor lexicon românesc de etnonime*, în „Analele Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică”, 2005, LI, p. 117–152.
- Gînsac et al. 2017 = Ana-Maria Gînsac (coord.), Iosif Camară, Dinu Moscal, Mădălina Ungureanu, *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

- Graesse 1972 = J.G.T. Graesse, *Lexikon lateinischer geographischer Namen des Mittelalters und der Neuzeit*, Grossausgabe, bearb. und hrsg. von Helmut Plechl unter Mitarbeit von Sophie-Charlotte Plechl, Braunschweig, Klinkhardt & Biermann.
- Harvalik, Caggarelli 2007 = Milan Harvalik, Caffarelli Enzo (a cura di), *Onomastic terminology: an international survey – Terminologia onomastica: un'inchiesta internazionale*, în „Rivista italiana di onomastica”, XIII, nr. 1, p. 181–213.
- Lalchev 2014 = Dragomir Lalchev, *Designing a dictionary of archaic names of the tribes in the Balkan Peninsula*, în „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, VII, nr. 1–2, p. 84–87.
- Losique 1971 = Serge Losique, *Dictionnaire étymologique des noms de pays et de peuples*, Paris, Editions Klincksieck.
- Lötzsch 2000 = R. Lötzsch, *Ethnonyme als Geschichtsquelle*, în „Sitzungsberichte der Leibniz-Sozietät”, 39, p. 133–147.
- Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Etno-horonimia românească (EHR). Dicționar istoric al numelor de țări și de popoare în română. Prezentarea unui proiect*, în „Analele Universității Alexandru Ioan Cuza din Iași. Secțiunea IIIe. Lingvistică”, LI, p. 299–321.
- Pohl 2018 = Walter Pohl, *Ethnonyms and Early Medieval Ethnicity: Methodological Reflections*, în „The Hungarian Historical Review”, VII, nr. 1, p. 5–17.
- Rader 1989 = James Rader, *People and Language Names in Anglo-American Dictionaries*, în „Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America”, XI, p. 125–138.
- Sala, Tomescu 1995 = Marius Sala, Domnița Tomescu, *La recherche onomastique en Roumanie*, în 1. *Halbband: Ein internationales Handbuch zur Onomastik*, E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, L. Zgusta (ed.), Berlin/New York, De Gruyter Mouton, p. 171–175.
- Schweickard 2002–2013 = W. Schweickard, *Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona*, vol. 1. *Derivati da nomi geografici: A–E* (2002), vol. 2. *Derivati da nomi geografici: F–L* (2006), vol. 3. *Derivati da nomi geografici: M–Q* (2009), vol. 4. *Derivati da nomi geografici: R–Z* (2013), Tübingen, Niemeyer.
- Žugić, Vuković-Stamatović 2021 = Dragica Žugić, Milica Vuković-Stamatović, *Problems in Defining Ethnicity Terms in Dictionaries*, în „Lexikos”, 31, nr. 1, p. 177–194.

ABOUT A DICTIONARY OF ROMANIAN ETHNONYMS AND CHORONYMS

ABSTRACT

The article aims to revisit the subject of a Romanian dictionary of ethnonyms and choronyms, starting from the dictionary conceived by Eugen Munteanu within the project “Romanian Ethnonymy. A historical dictionary of peoples and countries names in Romanian” (financed by CNCS, project no. 1394, 2006–2008). After presenting the principles of the dictionary, by comparison with the dictionary of ethnonyms proposed by Constantin Dominte (2005), the difficulties of such work are discussed, an entry written within the framework of the project is reproduced and some modifications are proposed.

Keywords: *ethnonyms, choronyms, historical dictionary, Romanian, lexicography.*

UN INVENTAR AL LEXICOANELOR (DIGITALE) PENTRU LIMBA ROMÂNĂ. PERIOADA 1973–2022

CLAUDIUS-MARIAN TEODORESCU*

1. INTRODUCERE

În prezentul articol voi trece în revistă lexicoane sau resurse similare, digitale sau nu, concepute în România în perioada 1973–2022. Termenul *lexicon* este aici înțeles în sensul gramaticilor formale de tip generativ (Bidu-Vrănceanu *et al.* 2005: 289–290). Pentru această prezentare, am luat în considerație inițiativele modelare și de construire a unui lexicon, indiferent de gradul acestuia de cuprindere și indiferent de specificul unității de cercetare, de utilitate publică sau privată.

Criteriul de selecție al proiectelor de lexicoane prezentate (în număr de 19) este acela ca produsul final al proiectului analizat să fie un lexicon, eventual digital, sau o resursă, eventual digitală, care să poată fi asimilată cu un lexicon, chiar dacă resursa nu a fost elaborată efectiv, cum vom vedea că a fost cazul uneori. Prezentarea este cronologică, cu ordonarea făcută după anul de început al perioadei de elaborare a lexiconului. Pentru fiecare inițiativă am urmărit să compilez, din informațiile disponibile, modelul de date.

2. CRITERII PRIVIND ANALIZA, RESPECTIV SINTEZA DATELOR DE CERCETARE

Am ales opt seturi de informații despre fiecare proiect, fiecare set fiind inclus într-o secțiune separată, astfel încât să asigur o prezentare și o analiză caracterizate prin cuprindere și uniformitate. Secțiunile urmărite sistematic sunt următoarele: descriere, obiective, echipă, finanțare, date de intrare, metodologie de lucru, model pentru date și rezultate obținute. Mai jos se găsesc unele precizări despre câteva dintre aceste secțiuni.

2.1. Secțiunea *Finanțare*

Secțiunea despre finanțare a fost redactată urmărindu-se cu rigurozitate toate sursele de finanțare, eventual cu indicarea finanțatorilor și a sumelor denuminate conform cu denominarea realizată în anul 2005. Acolo unde proiectele nu aveau

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași / Universitatea „Transilvania” din Brașov, România (claudius.teodorescu@gmail.com).

menționată nicio sursă de finanțare, am ales să consider, pornind de la contextul de dezvoltare a proiectului respectiv și chiar de la anumite mențiuni în planurile de cercetare anuale ale unității de cercetare în cadrul căreia s-a desfășurat proiectul, că finanțarea a fost asigurată prin includerea respectivului proiect în planul de cercetare al instituției.

2.2. Secțiunea *Date de intrare*

Am considerat necesară o secțiune referitoare la datele de intrare pentru proiect, pentru a se putea delimita și cuantifica într-un mod cât mai precis rezultatele proiectului, dar și pentru a avea o evaluare realistă a metodologiei de lucru. Această perspectivă a permis, de exemplu, să fie identificate cazurile fericite în care unele echipe de cercetare au primit finanțări pentru rafinări succesive ale metodologiei de lucru aplicate la aceleași date de intrare, cu rezultate din ce în ce mai bune.

2.3. Secțiunea *Metodologie de lucru*

Stabilirea metodologiei de lucru pentru fiecare proiect a implicat, în destule cazuri, un efort de a corela datele despre proiect din mai multe articole sau capitole de cărți. Rezultatele compilării cu rigurozitate a acestor informații ar putea să devină cu adevărat vizibile în contextul stabilirii metodologiei de lucru pentru realizarea unui lexicon digital pentru limba română.

2.4. Secțiunea *Model pentru date*

Pentru secțiunea privitoare la modelul pentru date, am făcut, dacă a fost necesar, conversii terminologice, deoarece unele proiecte, cele realizate în principal de cercetători informaticieni, folosesc mai curând o terminologie informatică decât una lingvistică ori filologică.

3. INVENTAR

3.1. Dicționar morfologic al limbii române (1973–1974)

Descriere

Acest dicționar a fost elaborat folosind un computer FELIX C-256 și limbajul de asamblare ASSIRIS.

Obiective

Obiectivul proiectului a fost realizarea unui algoritm pentru generarea de paradigme ale cuvintelor limbii române (Bocșa 1974b: 35).

Echipă

A fost formată din specialiști de la Facultatea de Matematică–Mecanică a Universității din Timișoara și de la Centrul Teritorial de Calcul Electronic Timișoara. Coordonarea a fost asumată de Minerva Bocșa.

Finanțare

A fost asigurată prin includerea în planul de cercetare al celor două instituții sus-menționate.

Date de intrare

Au fost inventariate „cca 2.000 cuvinte regulate, substantive, adjective și verbe, majoritatea cuprinse în listele de cuvinte din *Morfologia structurală a limbii române* de Valeria Guțu Romalo” (*ibidem*).

Metodologie de lucru

Au fost alese „doar *formele sintetice* (compuse dintr-un singur cuvânt)” dintre cuvintele din lucrarea *Morfologia structurală a limbii române* (*ibidem*). Pentru codificarea alternanțelor fonetice s-a folosit conceptul de *litere variabile*, elaborat de Gr. Moisil (*ibidem*: 36).

Model pentru date

Modelul pentru date este următorul: formă de bază; codificarea formei de bază, folosind sistemul de litere variabile; categoria gramaticală; numărul de alomorfe; numărul de caractere ale codificării formei de bază; numărul de caractere ale rădăcinii formei de bază; clasa flexionară (Bocșa 1974a: 43, Bocșa 1974b: 41).

Rezultate obținute

S-au obținut un dicționar morfologic cu 2.058 de cuvinte (Bocșa 1974a: 39), un automat pentru flexionare, respectiv un automat pentru lematizare sau lematizator (Bocșa 1974b: 50).

3.2. Banca de date fono-morfo-semantică a limbii române (1979–1996)**Descriere**

În Dănăilă, Michăescu (1980) este prezentat un concept de bază de date pentru limba română, numită *Banca de date fono-morfo-semantică a limbii române* (BANDASEM) și destinată să fie „întocmită și exploatată exclusiv prin computerizare” (*ibidem*: 472), care să acopere „marile domenii de studiere a limbii române: fonetica și fonologia, ortografia și ortoepia, gramatica (morfologia și sintaxa), lexicul (semantica, formarea cuvintelor și etimologia) și stilistica” (*ibidem*: 475–476), din punct de vedere sincron și diacronic. Această idee a fost prezentată consiliului științific al Institutului de Lingvistică din București în anul 1979 (Dănăilă 1996: 177).

Conceptul este foarte cuprinzător: „limita lui va coincide, în ultimă instanță, cu numărul de cuvinte distincte reperate în vocabularul limbii române” (*ibidem*: 473) sau „banca va include, în final, nu numai termenii comuni, ci și pe cei proprii (toponime și antroponime în sens larg)” (*ibidem*: 475).

Obiective

Proiectul și-a propus, pe de o parte, elaborarea de dicționare: dicționar general de frecvență a cuvintelor; dicționar de sinonime, analogii, asociații, antonime, omonime, paronime etc.; dicționar de frecvență grafo-fonematică; dicționar al tuturor formelor flexionare (*ibidem*: 471), *Dicționar confruntativ de*

omonime (DCO), *Dicționar confruntativ de sinonime, de analogii și de asociații* (DCSAAS) (ultimul în curs de elaborare în anul 1980) (*ibidem*: 472) și, pe de altă parte, obținerea, pentru fiecare sens al unui cuvânt, de liste cu sinonime explicite (sinonimele propriu-zise) și cu sinonime implicite (analogii și asociații), ordonate după diverse criterii (Dănăilă 1993: 63).

Echipă

Acest concept i-a avut ca autori pe Ion Dănăilă și pe Radu Michăescu, iar inițiativa creării unei bănci de date semantice pentru limba română îi aparține acad. Ion Coteanu.

Finanțare

Finanțarea a fost asigurată prin includerea temei în planul de cercetare al Institutului de Lingvistică din București încă din 1979 (Dănăilă, Michăescu 1980: 471).

Date de intrare

S-a folosit *Dicționarul explicativ al limbii române*, deși se preconiza folosirea *Dicționarului limbii române* și a altor dicționare.

Metodologie de lucru

Se intenționa ca introducerea datelor să fie făcută în conformitate cu modelele tipurilor de intrări, după specific: date în clar sau date codificate (abrevieri, tipuri, subtipuri etc.). De asemenea, echipa își propunea să introducă mai întâi date sincronice, apoi date diacronice (*ibidem*: 476).

Model pentru date

Sunt propuse patru tipuri de modele (*ibidem*: 474–475): formă lexicală invariantă; formă lexicală variantă – sincronică (dublet literar, formă regională ori populară) sau diacronică (forme învechite); formă flexionară invariantă – formă gramaticală din paradigmele cuvintelor flexibile care este conformă cu normele limbii literare de astăzi; formă flexionară variantă – variațiile formale sincronice (dublete literare, forme gramaticale regionale sau populare) sau diacronice (forme gramaticale învechite).

Modelul unui articol de tipul formă lexicală invariantă este următorul: cuvânt-titlu; silabație; categorie lexico-gramaticală; indicații privind domeniile de folosire; rangul în vocabular; prima atestare; sens (număr de ordine; definiție lexicografică; sinonime; antonime; paronime; formele paradigmei; etimologie (limbă, etimon).

Modelul unui articol de tipul formă lexicală variantă este următorul: cuvânt-titlu; categorie lexico-gramaticală; indicații privind aria de răspândire; trimitere la forma lexicală invariantă de bază.

Modelul unui articol de tipul formă flexionară invariantă este următorul: cuvânt-titlu; categorie lexico-gramaticală; formele paradigmei.

Modelul unui articol de tipul formă flexionară variantă este următorul: cuvânt-titlu; categorie lexico-gramaticală; trimitere la forma flexionară invariantă de bază.

Rezultate obținute

Conform lui Dănăilă (1993: 61), au fost realizate modulele software pentru secțiunea de fonetică, respectiv pentru *Dicționarul confruntativ de sinonime*,

de analogii și de asociații al limbii române (DCSAAS). Partea de lexicografie a fost dezvoltată în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, iar secțiunile de fonetică-fonologie, morfologie și stilistică au revenit Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca (Șerban *et al.* 1996: 157).

În Vintilă-Rădulescu (2002: 29) se precizează că redactarea DCSAAS a ajuns până la litera S, apoi a fost întreruptă în favoarea lucrărilor prioritare ale Academiei; de asemenea, se adaugă că secțiunile de fonetică-fonologie, morfologie, respectiv stilistică ale BANDASEM au fost cedate Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.

Din Dănăilă (1996: 178) aflăm că activitatea la DCSAAS s-a desfășurat sporadic până în anul 1995 și că urma să continue cu mai multe resurse începând cu anul 1996.

3.3. Lexiconul tezaur CEI (1981–1997)

Descriere

Acest lexicon tezaur cuprinde concepte din domeniul electrotehnicii și termeni asociați în mai multe limbi. A fost elaborat în cadrul Comisiei Electrotehnice Internaționale, care este cel mai vechi organism internațional pentru standardizare. Activitatea de standardizare a terminologiei din domeniul electrotehnicii a început încă din 1910 (Timotin, Tănăsescu 1997: 105).

Obiective

Obiectivul acestui proiect a fost acela de a se realiza un instrument complementar pentru dicționarele tehnice, deoarece „definițiile dintr-un dicționar tehnic, în special cele stabilite ca rezultat al unui acord internațional, rămân deschise la critică și adesea exprimă un punct de vedere eficient și pragmatic, dar particular, ceea ce le reduce durata de viață” (Timotin, Tănăsescu 1997: 105). Un astfel de instrument, „mai puțin precis, dar mai flexibil, bogat în corelații și mai durabil”, ar fi „mai bine adaptat pentru o descriere semantică simplă a unei limbi” (Timotin, Tănăsescu 1997: 105).

Echipă

Echipa, compusă din specialiști din România, a fost coordonată de dr. Remus (Baziliu) Răduleț și dr. Florin Teodor Tănăsescu (Timotin, Tănăsescu 1997: 105–106).

Finanțare

A fost asigurată, în mai multe tranșe, de către Comisia Electrotehnică Internațională (Timotin, Tănăsescu 1997: 105–106).

Date de intrare

Datele de intrare au fost constituite de texte de specialitate.

Metodologie de lucru

Arborele de concepte a fost elaborat menționându-se mai multe tipuri de relații, după cum urmează: relații logice (specie–gen), ontologice (vecinătate în spațiu, timp, determinare sau incluziune), ierarhice (ascendente și descendente) și asociative (simetrice) (Tănăsescu 2009: 112; Timotin, Tănăsescu 1997: 108–112).

Model pentru date

Baza de date cuprinde o listă de concepte și liste de termeni asociați, în mai multe limbi.

Modelul pentru datele din listele de termeni este următorul (Timotin, Tănăsescu 1997: 113–116): forma de bază; sinonime acceptate; sinonime nerecomandate (învechite); abrevieri; simboluri literale; traduceri în alte limbi; domeniu de folosire; relații semantice (cu arborele de concepte); surse (tip; ediție; an etc.).

Rezultate obținute

Prima versiune, din octombrie 1983, conținea 120.000 de expresii, inclusiv sinonime, în două limbi (franceză și engleză) (Timotin, Tănăsescu 1997: 105). În 1986 a apărut o ediție în limba franceză, ca o „listă ordonată alfabetic de termeni, descriptori și sinonime, într-un volum de 900 de pagini, fiecare descriptor fiind însoțit de vecinătatea semantică cea mai apropiată și de referințe la publicațiile sursă” (Timotin, Tănăsescu 1997: 106). În 1989 a apărut o „ediție bilingvă, în franceză și engleză, cu 26.000 de concepte” (Timotin, Tănăsescu 1997: 106). În 1993 s-a început adăugarea la baza de date a definițiilor în cea de-a treia limbă, româna (Timotin, Tănăsescu 1997: 106). Ediția din 1997 a tezaurului cuprindea „circa 30.000 de concepte și circa 33.000 de termeni în fiecare dintre cele trei limbi” (Timotin, Tănăsescu 1997: 106). Fondul de termeni ai acestui lexicon tezaur a fost pus la dispoziția Academiei Române prin acad. Eugen Simion (Tănăsescu 2009: 119).

3.4. Inventarul lexical al limbii române (1984)

Descriere

Proiectul *Inventarul lexical al limbii române* (ILEX), elaborat de Ion Dănăilă, a fost inclus în planul de cercetare pentru anul 1984 al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, dar activitatea nu a început, deoarece au fost elaborate alte lucrări. ILEX reprezintă o modificare a proiectului BANDASEM (Dănăilă, Michăescu 1980), cu schimbări bazate pe diverse criterii, dintre care cel mai important este că „nu va fi o lucrare de semantică prin excelență” (Dănăilă 1993: 61), așa cum se dorea a fi BANDASEM, dar se intenționa să cuprindă „date grafo-fonematice, semantice, morfologice, stilistice, dialectologice, de istorie a limbii etc.” (*ibidem*: 63).

Obiective

ILEX și-a propus obținerea de prime atestări, arii de folosire, liste de cuvinte cu diverse particularități fonetice, morfologice, stilistice (*ibidem*) și, prin aceasta, „să înregistreze, cu ajutorul calculatorului, lexicul românesc de astăzi și din toate vremurile” (*ibidem*: 61).

Echipă

Echipa era constituită din cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, sub coordonarea lui Ion Dănăilă.

Finanțare

A fost asigurată prin includerea proiectului în planul de cercetare al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București.

Date de intrare

Ca date de intrare pentru ILEX, urmau să fie folosite „dicționarele explicative generale, enciclopediile, lexicoanele, dicționarele speciale [...], dicționarele de terminologii tehnico-științifice [...] glosarele regionale (din volume sau din periodice)” (*ibidem*: 62), atât din România, cât și „din Basarabia și din Bucovina” (*ibidem*: 67).

Metodologie de lucru

Se propunea ca ILEX „să cuprindă toate cuvintele (împreună cu variantele lor lexicale) comune și proprii din limba română de astăzi și din toate timpurile”, estimările fiind după cum urmează: circa 240.000 de cuvinte comune, circa 60.000–160.000 de cuvinte din terminologiile tehnico-științifice și circa 200.000 de toponime și antroponime, rezultând astfel un total de circa 500.000–600.000 de cuvinte, împărțite în *Inventarul lexical de cuvinte comune al limbii române* (ILEXCOM) și, respectiv, *Inventarul lexical de onomastică al limbii române* (ILEXON) (*ibidem*: 65).

În ceea ce privește lexicul comun, se dorea înregistrarea, din perspectivă sincronică și diacronică, a tuturor cuvintelor comune din următoarele registre: limba română literară generală, limbajul literaturii artistice (culte sau populare), limbajele tehnico-științifice, limbajele speciale, limbajul familiar, vorbirea populară, graiuri, argouri, jargoane (*ibidem*: 66).

Model pentru date

Sunt propuse două tipuri de modele: articole propriu-zise; articole de trimitere a variantelor la forma-bază (*ibidem*: 67).

Modelul unui articol propriu-zis este următorul: cod de identificare; cuvânt-titlu; categorie lexico-gramaticală; indicații privind domeniile de folosire; indicații privind aria de răspândire; prima atestare (an; sursă); variante.

Modelul unui articol de trimitere a variantei la forma-bază este următorul: cod de identificare; cuvânt-titlu; trimitere la forma de bază; categorie lexico-gramaticală; indicații privind domeniile de folosire; indicații privind aria de răspândire; prima atestare (an; sursă).

Rezultate obținute

Proiectul nu a fost pus în practică.

3.5. Dicționar sintactic al verbelor românești (1991–1994)

Descriere

Acest dicționar este un proiect comun al Departamentului de gramatică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București și al Institutului de Lingvistică din Chișinău (Șerbănescu 1994: 133).

Obiective

Prin acest dicționar sintactic s-a dorit o „schimbare de perspectivă” față de dicționarele explicative tradiționale, în sensul concentrării pe „comportamentul sintagmatic al unităților lexicale, pe posibilitățile lor combinatorii” (Șerbănescu 1994: 134).

Echipă

A fost formată din specialiști de la cele două instituții menționate mai sus, coordonarea fiind realizată de dr. Mioara Avram.

Finanțare

A fost asigurată prin includerea în planul de cercetare al fiecărei unități de cercetare implicate.

Date de intrare

Au fost selectate verbele din *Dicționarul explicativ al limbii române* și din *Suplimentul la Dicționarul explicativ al limbii române*.

Metodologie de lucru

„S-a operat o selecție în sensul eliminării variantelor, al limitării regionalismelor și arhaismelor, a sensurilor regionale și arhaice” (*ibidem*: 135). Au fost enumerate formulele sintactice, dar nu au fost înregistrate „fenomenele de omonimie sintactică și sinonimie sintactică (în accepție generativă)” (*ibidem*). În unele cazuri, au fost comasate sensuri care aveau aceeași formulă sintactică sau au fost separate sensuri cu formule sintactice diferite (*ibidem*: 145).

Model pentru date

Modelul a fost următorul (*ibidem*: 137): forma de bază; sensuri (definiție; formulă sintactică; citate).

Rezultate obținute

Dicționarul a ajuns doar în faza fișării materialului.

3.6. Sistem lexico-morfologic computerizat (1992–1994)**Descriere**

Proiectul *Sistem lexico-morfologie computerizat* (SILEX) cuprinde un set de produse informatice pentru studiul și prelucrarea automată a limbii române, considerat de autori a fi „o primă realizare de acest fel în cadrul limbii române” (Cherata, Mihăescu 1994–1995: 201).

Obiective

Conform aceleiași surse (*ibidem*: 203), SILEX permite următoarele aplicații: dicționar ortografic și morfologic în format digital; corector ortografic și morfologic pentru limba română; diverse studii statistice lexicale și gramaticale pentru limba română; concordanțe; verificare automată a textelor românești în privința greșelilor de ortografie (aplicație deosebit de utilă în activitatea editurilor); studierea asistată de calculator a limbii române.

Proiectul a vizat realizarea a trei resurse digitale (*ibidem*: 202): un dicționar care să cuprindă un lexic de 50.000 de intrări; un generator de forme flexionare (*ibidem*: 277–279); un lematizator (*ibidem*: 273–277).

Echipă

SILEX a fost rezultatul unei colaborări între S.C. Software ITC S.A. din Cluj-Napoca și Centrul de Analiză a Textului de la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (*ibidem*: 273).

Finanțare

A fost asigurată prin includerea în planurile de lucru ale celor două unități de cercetare.

Date de intrare

Datele de intrare pentru dicționar sunt cele cuprinse în *Dicționarul explicativ al limbii române, Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române și Gramatica Academiei*, cu „corectarea erorilor de descriere lingvistică și integrarea unor soluții propuse și validate în lucrări de specialitate mai recente” (*ibidem*: 204).

Metodologie de lucru

Pentru a obține un dicționar mai restrâns ca mărime, nu au fost incluse: participiile, inclusiv participiile-adjective, substantivele provenite din infinitivul lung, substantivele și adjectivele derivate din radical verbal cu ajutorul sufixului *-tor*, substantivele omografe cu adjectivele, substantivele, adjectivele și verbele derivate din radical verbal cu prefixele *ne-* și *re-*, ceea ce a permis o economie de circa 17.000 de articole de dicționar.

Model pentru date

Autorii prezintă modelele pentru articolele din dicționar diferențiate după clasa lexicală a cuvântului-titlu. Din rațiuni care țin de unitatea prezentării tuturor acestor proiecte, voi include mai jos o sinteză a acestor modele.

Modelul sintetic este următorul: cuvânt-titlu; categorie lexico-gramaticală; posibilități de conversiune sau de derivare; formele paradigmei sau radicalul/radicalii paradigmei plus liste de terminații; omografele (adjective cu substantive).

Rezultate obținute

Folosindu-se „formalizarea și codificarea unei descrieri lingvistice preexistente”, dar și „soluții descriptive originale” (*ibidem*: 212), s-au obținut liste de terminații pentru generarea automată de forme flexionare și pentru realizarea de derivări lexicale, iar dicționarul conține 31.000 de intrări. Prima utilizare reală a automatului pentru flexionare a fost „pentru verificarea corectitudinii datelor din dicționar și din listele de terminații” (*ibidem*: 279).

3.7. Lexicon EGLU (1993–1997)**Descriere**

Acest lexicon a fost elaborat în două etape de dezvoltare: în prima (1993–1995) ca parte a sistemului Environnement Generique Linguistique d’Unification (EGLU), care mai conținea un analizor de text și un generator de text (Tufiș *et al.* 1997: 84), iar în a doua (1995–1997) – în cadrul proiectului MULTTEXT-East¹.

¹ <http://nl.ijs.si/ME/>

Obiective

Prima etapă de dezvoltare a vizat realizarea unei „codificări a morfologiei limbii române și a unui lexicon asociat” (*ibidem*).

În cadrul proiectului MULTEXT-East, se urmărea ca lexiconul să fie dezvoltat cu mai multe secțiuni: fonologie, morfologie, sintaxă, clasificare terminologică, semantică lexicală (Tufiş *et al.* 1996: 94) și să fie folosit pentru prelucrarea de corpusuri, în cadrul platformei de prelucrare de corpusuri MULTEXT (*ibidem*: 98).

Echipă

În decursul ambelor etape de dezvoltare, acest lexicon a fost proiectat și dezvoltat în cadrul Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București, de un colectiv coordonat de către acad. Dan Tufiş.

Finanțare

Pentru prima etapă, finanțarea a fost asigurată prin includerea în planul de cercetare al Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București. În cea de a doua etapă, proiectul a fost finanțat de Comisia Europeană, prin grantul 0106-33181, în valoare de 320.000 de euro (<https://cordis.europa.eu/project/id/0106-33181>). Proiectul MULTEXT-East a avut mai multe obiective, în afara acestui lexicon.

Date de intrare

Datele de intrare sunt reprezentate de circa 80% dintre intrările din *Dicționarul explicativ al limbii române* (*ibidem*: 93).

Metodologie de lucru

Pentru prima etapă, s-a dezvoltat produsul informatic necesar; s-a realizat „o descriere cuprinzătoare a morfologiei limbii române folosind un limbaj neutru și reversibil (reprezentare atribut plat-valoare)”, reprezentare care a fost ulterior convertită în formalismul EGLU (*ibidem*: 84–85). În a doua etapă au fost inventariate toate intrările din *Dicționarul explicativ al limbii române*, apoi acestea au fost introduse în baza de date și au fost testate (*ibidem*: 98).

Model pentru date

A fost folosit formalismul Mac-ELU, care implică o clasificare după categorii majore și minore care sunt ordonate sub forma unui graf orientat aciclic (–: 94). Acesta este derivat din formalismul PATR-II (Shieber *et al.* 1983), destinat pentru scrierea de gramatici. Modelul propus este următorul: formă flexionară; formă de bază; categorie lexicală; set de categorii gramaticale (în cursul operațiilor automate de prelucrare de text, categoria gramaticală corectă este selectată în funcție de afixul lexical sau gramatical asociat); reguli de derivare; reguli de flexionare; formule sintactice (Tufiş *et al.* 1997: 87 și 94).

Rezultate obținute

S-au realizat un lexicon care cuprinde „aproximativ 50 000 cuvinte din fondul de cuvinte al limbii române” (*ibidem*: 98), un automat pentru lematizare, un automat pentru derivare, un automat pentru flexionare (*ibidem*: 87), precum și un corector ortografic (*ibidem*: 92). Lexiconul a permis generarea unui lexicon de forme

flexionare cu peste 1.000.000 de forme (*ibidem*), care este disponibil la adresa web <https://clarin.si/repository/xmlui/bitstream/handle/11356/1041/wfl-ro.txt.gz>.

3.8. Lexiconul din Baza de cunoștințe lingvistice pentru limba română (1996)

Descriere

Proiectul descrie un „model de reprezentare unitară a cunoștințelor lingvistice despre limba română”; aceste cunoștințe includ „un lexicon, regulile lexico-sintagmatice, precum și regulile gramaticale și reprezentările semantice” (Curteanu *et al.* 1996: 101).

Obiective

Această bază de cunoștințe este destinată pentru „analizarea și generarea textelor” (*ibidem*), pentru analiză morfologică, pentru consultarea lexiconului, a setului de reguli lexico-sintagmatice și a setului de reguli pentru analiză sintactică, pentru analiză semantică, precum și pentru analiza discursului (*ibidem*: 102). Generarea implică folosirea unei reprezentări logico-semantică a textului de generat, apoi se folosesc regulile semantice, cele sintactice și cele lexico-sintagmatice (*ibidem*: 102–103).

Echipă

Proiectul a fost elaborat în cadrul Institutului de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași, de o echipă coordonată de către dr. Neculai Curteanu.

Finanțare

A fost asigurată prin includerea în planul de cercetare al Institutului de Informatică Teoretică al Academiei Române, Filiala Iași.

Date de intrare

Nu există date de intrare, deoarece implementarea a fost parțială, iar lexiconul nu a fost elaborat.

Metodologie de lucru

Au fost implementate seturile de reguli și au fost dezvoltate automatele informatice.

Model pentru date

Modelul unei intrări din lexicon este următorul (codificarea informațiilor este făcută în conformitate cu teoria Head-Driven Phrase Structure Grammar): cuvânt-titlu; categorie gramaticală; categorie lexicală; caracteristici morfologice; valențe; sintagme și grupuri sintagmatice din care poate face parte cuvântul-titlu; informații semantice (*ibidem*: 103).

Rezultate obținute

Au fost dezvoltate un automat informatic pentru analiză morfologică și unul pentru analiză sintactică, un automat informatic pentru generarea de text plecând de la modelul de reprezentare a limbii, precum și unele seturi de reguli privind organizarea lexiconului și reprezentările sintactice și logice (*ibidem*: 102).

3.9. Lexiconul român (1996–2011)

Descriere

Este vorba despre un lexicon care conține „informații fonologice, morfologice, sintactice etc.” (Cojocaru 1996: 37).

Obiective

Pentru procesarea limbajului natural: restabilire diacritice, clasificare documente, dezambiguizare morfologică (Petic 2014: 248).

Echipă

Lexiconul a fost elaborat în cadrul Institutului de Matematică și Știința Computerelor al Academiei de Științe din Republica Moldova, de o echipă coordonată de dr. Constantin Ciubotaru.

Finanțare

A fost asigurată printr-o serie de granturi acordate de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Științe a Republicii Moldova: *Aplicații ale resurselor reutilizabile pentru tehnologia limbajului natural*² (2003–2005) și RoLTech. *Platforme pentru tehnologia limbii române: resurse, instrumental și interfețe*³ (2006–2008).

Date de intrare

Dicționarul explicativ al limbii române și *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*.

Metodologie de lucru

Pentru generarea paradigmei fiecărui cuvânt, a fost dezvoltat un automat informatic pentru flexionare, care folosește regulile din lucrarea *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine* de Alf Lombard și Constantin Gâdei. Aceste reguli au fost formalizate, în vederea procesării automate, în cadrul unei gramatici automate, rezultând 866 de reguli și 320 de seturi de terminații (Petic 2014: 246).

Dintre regulile de flexionare formalizate în cadrul acestui proiect, le menționez, pentru utilizări ulterioare, pe cele legate de numărul de forme flexionare pentru fiecare categorie gramaticală: douăsprezece pentru substantive, 20 pentru adjective și 35, 39 sau 40 pentru verbe (Boian *et al.* 2011: 684).

S-a realizat verificarea integrității datelor din baza de date cu ajutorul verficatorului ortografic al aplicației informatice MS Word și de către specialiști (*ibidem*: 683).

Model pentru date

Fiecare intrare conține următoarele informații: formă de bază; categorie gramaticală; indicație de folosire; forme flexionare (cu informații morfologice); posibile funcții sintactice (*ibidem*: 682–683, Petic 2014: 247).

² <https://math.md/projects/064110303P/>

³ <http://math.md/projects/INTAS05-104-7633/>

Rezultate obținute

Un lexicon cu circa 100.000 de cuvinte-titlu, un corector ortografic, un automat de flexionare și un algoritm de căutare pentru pagini web (Boian *et al.* 2011: 685). Lexiconul este disponibil la adresa web https://math.md/elrr/res_main.php?main=Main+page.

3.10. Lexiconul TEZAROM (1992–2010)

Descriere

Lexiconul TEZAROM a fost dezvoltat succesiv în cadrul a șase proiecte de cercetare, prima etapă realizându-se după desprinderea din proiectul *Inventar lexical al limbii române* (vezi *supra*).

Cele șase etape sunt următoarele: *Banca de date pentru limba română*, în perioada 1992–1996; *Tezaur computerizat al limbii române pentru procesarea textelor scrise*, în perioada 1996–1998, în cadrul programului național ORIZONT 2000; *Model formalizat complet al morfologiei limbii române. Dicționar morfologic computerizat*, în perioada 2001–2002, în cadrul programului național RELANSIN; *Sinteza din text a vorbirii în limba română pe baza unui sistem expert lingvistic pentru interfețe multisenzoriale*, în perioada 2004–2006, în cadrul programului național INFOSOC; *Sistem informatic pentru analiza sintagmatică a textelor în limba română* (SIASTRO), nr. 86 CEEEX II 03/ 31.07.2006, în perioada 2006–2008; *Sistem interactiv de analiză gramaticală pentru limba română scrisă. Model teoretic și tehnologie de implementare* (SINTEGRO), în perioada 2007–2010, în cadrul programului național PNCDI.

Obiective

Obiectivul comun al celor șase proiecte de cercetare a fost elaborarea unei baze de date și a unor instrumente digitale pentru analiza textelor scrise în limba română.

Dintre obiectivele specifice fiecăruia dintre cele șase proiecte, menționez următoarele (RoLingva 2009):

1. „procesare electronică a unei analize, realizate în prealabil de lingvist (pe foi de programare), asupra întregului stoc de cuvinte” (Șerban *et al.* 1996: 157); „studierea structurii fonetice a limbii române, asistată de calculator”; „elaborarea unui program de analiză automată a versificației în limba română”; „realizarea unui dicționar ortografic-ortoepic al limbii române” (*ibidem*: 159); realizarea unor dicționare de autor, pentru „Dosoftei, Eminescu, Sadoveanu, Blaga sau Agârbiceanu” (*ibidem*), în vederea cunoașterii „inventarului lexical și a sensurilor contextuale”, adică a stilului de autor (*ibidem*), și a obținerii de atestări mai vechi, de cuvinte noi și de sensuri noi;

2. începerea formalizării morfologiei limbii române;

3. finalizarea formalizării morfologiei limbii române, formalizarea silabației, precum și a accentuării cuvintelor;

4. realizarea *Dicționarului morfologic român*;

5. formalizarea fonologiei și adăugarea de reguli și atribute fonologice la resursele lingvistice existente;

6. extinderea *Dicționarului morfologic român*, precum și „analiza sintactico-semantică a textelor românești, cu aplicații dintre cele mai diverse: corectoare gramaticale, sisteme de asistare a învățării limbii române (atât de către vorbitorii nativi, cât și de către cei străini), sisteme de adnotare a corpusurilor, sisteme de traducere automată etc.” (Tămăianu-Morita *et al.* 2006–2007: 83).

Analizorul sintagmatic dezvoltat în cadrul celui de al șaselea proiect se bazează pe opera gramaticală a lui D.D. Drașoveanu, permițând „punerea în evidență a tuturor flectivelor și conectorilor dintr-un text”, determinându-se astfel toate sintagmele din textul respectiv (Vîlcu 2008: 117).

Echipă

Pentru cele șase proiecte, echipele au avut varii componente, fiind formate din specialiști de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, de la S.C. Software ITC S.A. din Cluj-Napoca, de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, respectiv de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca. Primul proiect a fost coordonat de dr. Felicia Șerban, al patrulea proiect de dr. Sanda Cherata, al cincilea proiect de dr. Emma Tămăianu-Morita, iar al șaselea de dr. Manuela Mihăescu.

Finanțare

A fost asigurată prin granturile menționate mai sus. Pentru prima etapă, finanțarea a fost asigurată prin includerea proiectului în planul de cercetare al Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”. Pentru etapa a cincea, finanțarea a fost de 1.438.155 lei, iar pentru etapa a șasea, de 2.000.000 lei.

Date de intrare

Pentru primul proiect, au fost 50.000 de intrări ale *Dicționarului explicativ al limbii române*, ediția din 1975, iar pentru celelalte au fost datele din *Dicționarul morfologic român*, precum și diversele formalisme elaborate.

Metodologie de lucru

Au fost elaborate formalizările morfologică (Cherata, Mihăescu 2008: 154), respectiv fonologică, iar pe baza lor au fost elaborate dicționarul morfologic și celelalte produse informatice. Intrărilor din *Dicționarul morfologic român* li s-au adăugat informații morfosintactice. Au fost studiate formatele de reprezentare a datelor lexico-morfologice și sintactice care să permită și extinderea spre bazele de date terminologice (*ibidem*: 165).

Model pentru date

Modelul global pentru intrările din lexicon este următorul: forma de bază; limba articolului; categoria gramaticală; indicații privind domeniul de folosire; definiție; informații morfologice; informații sintactice; informații „despre elemente fonetice, cum ar fi silaba fonetică, accent, împreună cu regulile de migrare a acestuia în cadrul flexiunii” (*ibidem*: 161).

Rezultate obținute

Voi menționa în mod global rezultatele proiectelor, deoarece unele dintre rezultate au fost obținute în cursul a două sau mai multe etape ale proiectului global:

- pachetul lingvistic *Ortograf*, care cuprinde un corector de texte pentru limba română, „un despărțitor în silabe la sfârșit de rând și un dicționar de sinonime” și care „a fost cumpărat de firma Microsoft pentru a fi inclus în produsele de tip Office” (RoLingva 2009); în RoLingva 2009 se precizează un fapt remarcabil: „respectarea teoriei lingvistice clasice a permis formalizarea regulilor de silabație și obținerea unui algoritm de silabisire cu rezultate 100% corecte”; unele detalii despre modelul de formalizare a generării automate de forme flexionare sunt date în Peev *et al.* 1997;

- *Dicționar morfologic român*, cu peste 80.000 de cuvinte-titlu și peste 2.000.000 de forme flexionare;

- un automat pentru analize sintagmatice care permite realizarea unui extractor de termeni, descrierea formală a sintagmelor limbii române, un automat pentru analize morfologice și un automat pentru analize sintactice (Cherata, Mihăescu 2008: 165 și Tămăianu-Morita *et al.* 2006–2007: 80–82);

- în privința formalizării fonologiei limbii române, în RoLingva 2009 este menționat un alt fapt remarcabil, și anume: „corectitudinea confruntării modelului fonetic cu realitatea a fost de 100%”;

- un extractor de termeni-candidați pentru terminologii (Peev, Șerban 2008).

3.11. RoWordNet (2001–2013)

Descriere

Acest lexicon este o „implementare în limba română a șirurilor sinonimice din wordnet-ul englezesc” (Tufiș *et al.* 2006: 17). Lexiconul a fost dezvoltat în două etape de lucru: prima etapă a fost în cadrul proiectului BalkaNET⁴, cod IST-2000 29388, desfășurat în perioada 2001–2004, finanțat de Uniunea Europeană și cofinanțat de Ministerul Educației și Cercetării prin programul CORINT; a doua etapă s-a desfășurat în cadrul unor proiecte de cercetare (ROTEL⁵, STAR⁶, SIR-RESDEC⁷, ACCURAT⁸, METANET4U⁹) și în cadrul planului de cercetare al Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București, în perioada 2004–2008 (Tufiș 2008: 3, Mititelu *et al.* 2014: 268).

Obiective

Pentru prima etapă, obiectivul proiectului BalkaNET a fost elaborarea a câte o bază de date lexicală de tipul WordNet pentru fiecare dintre limbile din Balcani. Aceste baze de date urmau să fie aliniate prin intermediul *Indexului Interlingual*¹⁰. Încea de a doua etapă, proiectul a vizat îmbunătățirea bazelor de date.

⁴ <http://dmlab.upatras.gr/balkanet/>

⁵ http://ai.ici.ro/rotel_eng/index.htm

⁶ <https://racai.ro/en/research-activities/national-projects/>

⁷ <https://racai.ro/en/research-activities/national-projects/>

⁸ <http://accurat-project.eu/>

⁹ <http://metanet4u.eu/>

¹⁰ <https://uni-tuebingen.de/fakultaeten/philosophische-fakultaet/fachbereiche/neuphilologie/seminar-fuer-sprachwissenschaft/arbeitsbereiche/allg-sprachwissenschaft-computerlinguistik/ressourcen/lexica/germanet-1/beschreibung/interlingual-index/>

Echipă

Consortiul proiectul BalkaNET a fost format din următorii parteneri: Universitatea din Patras (Grecia), Institutul de Cercetare Academică în Tehnologia Computerelor din Patras (Grecia), Universitatea din Atena (Grecia), Institutul Limbii Bulgare al Academiei Bulgare de Științe din Sofia (Bulgaria), Universitatea din Plovdiv (Bulgaria), Universitatea Sabanci din Istanbul (Turcia), Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Centrul pentru Cercetări Avansate în Învățarea Automată al Academiei Române din București, Universitatea Masaryk – Facultatea de Informatică din Brno (Cehia), firma Memodata din Dumont d’Urville, Franța. Activitatea a fost coordonată de dr. Dimitris Christodoulakis. Pentru etapa a doua, echipa a fost formată din specialiști de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București, iar coordonarea a fost asigurată de dr. Dan Tufiș.

Finanțare

Pentru prima etapă, finanțarea din partea Uniunii Europene a fost de 1.542.253 de euro. Pentru cea de a doua etapă, finanțarea a fost asigurată prin includerea proiectului în planul de lucru al Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București.

Date de intrare

Pentru prima etapă s-au avut în vedere *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția din 1996), *Dicționarul de sinonime al limbii române*, precum și un dicționar român–englez elaborat în cadrul Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București (Tufiș *et al.* 2004: 108). La acestea s-au adăugat un corpus de limbă română contemporană, segmentat și adnotat morfosintactic, și un corpus paralel român–englez (*ibidem*: 110). Pentru cea de a doua etapă, datele de intrare au fost datele de ieșire ale primei etape, datele din corpusul EuroWordNet¹¹, lexiconul VerbNet¹², corpusul 1984¹³, corpusul Acquis Communautaire și tezaurul Eurovoc¹⁴, precum și cuvinte din inventarul lexical al versiunii în limba română a Wikipedia (Mititelu *et al.* 2014: 268).

Metodologie de lucru

Pentru prima etapă: toate dicționarele, odată aduse în formă digitală, au fost codificate cu ajutorul standardului XML¹⁵. *Dicționarul de sinonime al limbii române* a fost digitizat și stocat într-o bază de date de tip ACCESS (Tufiș, Cristea 2002: 3); din el au fost excluse variantele arhaice și variantele regionale (Tufiș *et al.* 2004: 110); dicționarul român–englez a fost extras în mod automat dintr-un corpus paralel român–englez (*ibidem*). La seriile de sinonime din *Dicționarul de sinonime al limbii române* au fost adăugate definițiile din *Dicționarul explicativ al limbii române* și au fost etichetate sensurile (Tufiș *et al.* 2004: 111). Pentru a doua etapă s-au realizat „clasificarea tuturor șirurilor de sinonime în conformitate cu

¹¹ <https://archive.illc.uva.nl/EuroWordNet/>

¹² <https://verbs.colorado.edu/~mpalmer/projects/verbnet.html>

¹³ <http://nl.ijs.si/ME/Vault/CD/docs/1984.html>

¹⁴ https://joint-research-centre.ec.europa.eu/language-technology-resources/jrc-acquis_en

¹⁵ <https://w3.org/TR/xml/>

taxonomia DOMAINS 3.1¹⁶, alinierea tuturor șirurilor de sinonime cu conceptele ontologiei SUMO&MILO¹⁷, etichetarea fiecărui șir de sinonime cu un marcaj de subiectivitate de tip SentiWordNet¹⁸ și s-au stabilit și relații de tip sintagmatic între cuvinte, nu doar de tip paradigmatic (Tufiș 2008: 3–4).

Model pentru date

Pentru prima etapă, modelul pentru date a fost: identificator WordNet (pentru punere în corespondență cu WordNet-ul); șir de sinonime (pentru fiecare sinonim: formă de bază, număr de sens); identificator și tip de relație cu Indexul interlingual; definiție; citate de redactor (Tufiș *et al.* 2004: 111). În cea de-a doua etapă, modelul de date a fost următorul: identificator WordNet (pentru punere în corespondență cu WordNet-ul); categorie gramaticală; șir de sinonime (pentru fiecare sinonim: formă de bază, număr de sens); definiție; identificator și tip de relație cu Indexul interlingual; marcator pentru seturi de concepte de bază; domeniu de folosire; identificator pentru concept SUMO și tip relație de corespondență (RoWordNet 2013).

Rezultate obținute

„La sfârșitul celor trei ani ai proiectului BalkaNet, WordNet-ul românesc conținea 20.381 de șiruri de sinonime cu peste 36.000 de cuvinte-titlu (leme) și o platformă software dedicată” (Tufiș 2008: 3), iar lexiconul aferent avea circa 70.000 de intrări (Tufiș *et al.* 2004: 108). La sfârșitul celei de-a doua etape, RoWordNet-ul conținea 48.541 de șiruri de sinonime și 43.037 de leme (Tufiș 2008: 4). Baza de date, în formă binară, se găsește la adresa web <https://github.com/dumitrescustefan/RoWordNet/blob/master/rowordnet/rowordnet.pickle>.

3.12. Lexiconul RoMorphoDict (2002–2005)

Descriere

Acest lexicon a fost constituit sub forma unui dicționar de forme flexionare, la care au fost adăugate formele despărțite în silabe (Barbu 2008: 1937). Activitatea de elaborare a lexiconului s-a desfășurat în două etape, 2002–2004, respectiv 2004–2005.

Obiective

Obiectivul comun al celor două proiecte a fost realizarea unui lexicon de forme flexionare.

Echipă

Pentru prima etapă, echipa a fost formată din specialiști de la Universitatea din București și de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București. Coordonarea proiectului a fost asigurată de dr. Emil Ionescu. Pentru a doua etapă, activitatea de cercetare a fost asumată exclusiv de dr. Ana-Maria Barbu.

¹⁶ <https://wndomains.fbk.eu/>

¹⁷ <https://ontologyportal.org/>

¹⁸ <https://github.com/aesuli/SentiWordNet>

Finanțare

Pentru prima etapă – proiectul *Dicționar morfologic în format electronic al limbii române contemporane* –, finanțarea a fost asigurată prin grantul nr. 33549/18A/2002, acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS), iar pentru a doua etapă – proiectul *Silabisitor* –, prin grantul nr. 8/2005, acordat autoarei, dr. Ana-Maria Barbu, de Institutul Limbii Române (*ibidem*: 1941).

Date de intrare

În prima etapă, au fost cele circa 65.000 de intrări din versiunea digitală a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (ediția din 1989) (*ibidem*: 1937). Pentru cea de a doua etapă, datele de intrare au fost datele de ieșire ale primei etape (*ibidem*: 1940).

Metodologie de lucru

Pentru prima etapă, au fost elaborate două gramatici pentru „analizarea intrărilor verbale, respectiv a intrărilor nominale (substantive și adjective)”, iar pronumele au fost tratate manual; după aceea, paradigma a fost completată (*ibidem*: 1938). În cea de a doua etapă, s-au folosit indicațiile privind silabația, care sunt prezente în *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, un automat informatic pentru silabație și un inventar cu diftongii și triftongii limbii române (*ibidem*: 1940).

Model pentru date

Pentru prima etapă, modelul a fost următorul: categorie gramaticală; paradigmă (cod; forme flexionare cu informații morfologice pentru fiecare formă flexionară); formă de bază; glosă (*ibidem*: 1939). Pentru cea de a doua etapă, s-a adăugat forma despărțită în silabe pentru fiecare formă flexionară; forma despărțită în silabe prezintă și accent (*ibidem*: 1940–1941).

Rezultate obținute

După prima etapă, lexiconul de forme flexionare conținea 775.969 de forme flexionare, care corespund la circa 65.000 de forme de bază (*ibidem*: 1938). Pentru cea de a doua etapă, s-a adăugat forma despărțită în silabe pentru un număr de 525.530 de forme flexionare (*ibidem*: 1940).

3.13. DCVLR (2005–2018)

Descriere

Dicționarul de contexte verbale pentru limba română (DCVLR) conține „reprezentări de tip HPSG¹⁹ ale valențelor verbale pentru limba română” (Barbu *et al.* 2006: 2467). Dezvoltarea acestui lexicon s-a făcut în două etape: perioada 2005–2007, respectiv perioada 2008–2018.

¹⁹ Head-Driven Phrase Structure Grammar (Gramatica centrilor de sintagmă) (Barbu, Ionescu 2008: 296).

Obiective

Pentru ambele etape de dezvoltare s-a urmărit „umplerea unui gol în domeniul resurselor și instrumentelor pentru limba română”, deoarece, în momentul respectiv, limba română nu avea „un dicționar de valențe, atât în versiune pe hârtie, cât și în format electronic” (*ibidem*).

Echipă

Pentru prima etapă, echipa a fost formată din „lingviști, informaticieni și studenți de la Universitatea din București, de la Academia Română, precum și din domeniul industrial” (*ibidem*). Pentru cea de a doua etapă, echipa a fost formată doar din dr. Ana-Maria Barbu (Barbu 2018: 412).

Finanțare

Pentru prima etapă de dezvoltare, finanțarea a fost asigurată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS), prin grantul nr. 1156/2005, denumit *Bază de date sintactico-semantică în format XML: valențele combinatorii ale verbelor românești în reprezentare HPSG* (*ibidem*: 411). În cea de a doua etapă nu a existat finanțare (*ibidem*: 412).

Date de intrare

Pentru ambele etape de dezvoltare, datele de intrare au fost preluate din publicații online (*ibidem*: 411).

Metodologie de lucru

Prima etapă a implicat faptul că „descrierea valențelor a fost limitată în principal la complementele obligatorii (valențele minimale) și la sensurile verbelor” (*ibidem*). În cadrul celei de-a doua etape, s-a „acordat o atenție specială complementelor facultative sau opționale și elementelor similare cu adjuncții (sau modificatorii)” (*ibidem*: 412).

Model pentru date

Pentru ambele etape de cercetare, modelul pentru date este următorul: forma de bază; formule sintactice; sensuri (pentru fiecare sens sunt date: definiție; citate); îmbinări de cuvinte (*ibidem*: 414).

Rezultate obținute

Lexiconul cuprinde „628 de verbe românești pentru care au fost create în mod manual 2.372 de grile de subcategorizare și au fost definite 2.476 de sensuri sau subsensuri” (Barbu *et al.* 2022: 3). Lexiconul este disponibil la adresa web <http://dcv.lingv.ro/>.

3.14. Lexiconul GRAALAN (2007–2013, 2014–2017)

Descriere

Acest lexicon a fost elaborat în cadrul a trei proiecte de cercetare succesive, și anume: *Pachet de aplicații lingvistice pentru limba română* (PALIROM), care s-a desfășurat în perioada 2007–2010, *Dezambiguizarea sensurilor cuvintelor folosind rețele lexicon* (SenDiS), realizat în perioada 2010–2013, și *Analiza fonetică a limbii române: studiu și aplicații informatice* (AFLR), desfășurat în perioada 2014–2017.

Obiective

Proiectul PALIROM a avut următoarele obiective: crearea unui limbaj de programare necesar pentru codificarea informațiilor lingvistice (alfabet, silabificare, morfologie, flexiune, lexicon, sintaxă), numit GRAALAN (Grammar Abstract Language); elaborarea unui generator de forme flexionare; elaborarea unui automat pentru despărțirea în silabe; crearea unui lexicon. De asemenea, în cadrul proiectului PALIROM se propunea ca resursele digitale elaborate să fie folosite pentru obținerea de analizatoare morfologice, verificatoare gramaticale, generatoare de forme flexionare, aplicații pentru indexare / căutare, lematizatoare, corectoare ortografice, automate pentru despărțirea în silabe, lexicoane, traducerea asistată de calculator (Diaconescu, Dumitrașcu 2007: 228, 237).

Scopul proiectului SenDIS a fost „concepția, proiectarea și implementarea unui sistem de dezambiguizare cu caracter general (i.e. utilizabil pentru orice limbă naturală)”, care să fie integrat „într-un set de aplicații de prelucrare a limbajului natural (Natural Language Processing – NLP), dintre care un rol important îl va avea sistemul de traducere automată” (SenDIS 2017).

Obiectivele proiectului AFLR au fost: actualizarea lexiconului GRAALAN, prin adăugarea, cu ajutorul unui produs informatic dezvoltat tot în cadrul proiectului, a transcrierilor fonetice, atât pentru formele de bază, cât și pentru formele flexionare; generarea „unui dicționar fonetic al tuturor silabelor limbii române și al cuvintelor ce acoperă aceste silabe”; „dezvoltarea unei aplicații de recunoaștere a vorbirii pentru limba română bazată pe analiza fonetică a silabelor cuvintelor” (AFLR 2017).

Echipă

Pentru proiectul PALIROM, echipa a fost constituită din angajați ai următoarelor companii și instituții: SC SOFTWIN SRL din București, Universitatea „Politehnica” din București – Facultatea de Electronică, Telecomunicații și Tehnologia Informației, Universitatea „Politehnica” din București – Facultatea de Automatică și Calculatoare, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, Universitatea din București – Facultatea de Litere și Institutul de Matematică „Simion Stoilow” al Academiei Române din București (PALIROM 2010). Echipa a fost coordonată de către ing. Ștefan Stelian Diaconescu.

Pentru proiectul SenDIS, membrii echipei au fost de la Universitatea din București – Facultatea de Matematică și Informatică, SC SOFTWIN SRL din București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București, Universitatea din București, Institutul de Matematică „Simion Stoilow” al Academiei Române din București și Universitatea „Politehnica” din București – Facultatea de Automatică și Calculatoare (SenDIS 2017). Echipa a fost coordonată de către prof. dr. Alin Ștefănescu.

Pentru proiectul AFLR, membrii echipei au fost de la SC SOFTWIN SRL din București, Universitatea „Politehnica” din București – Facultatea de Electronică, Telecomunicații și Tehnologia Informației și Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” din București (AFLR 2017). Echipa a fost coordonată de ing. Ștefan Stelian Diaconescu.

Finanțare

Pentru proiectul PALIROM, finanțarea a fost asigurată prin grantul nr. 54/26.09.2007, acordat prin Planul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare (PNCI). Proiectul SenDIS a fost finanțat prin grantul nr. 207/20.07.2010, în valoare de 2.175.000 de lei, acordat de Fondul European de Dezvoltare Regională (SenDIS 2017). Proiectul AFLR a fost finanțat prin grantul cu codul PN-II-PT-PCCA-2013-4-1451, în valoare de 1.559.405 lei, acordat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI).

Date de intrare

Pentru proiectul PALIROM, au fost intrările din *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția din anul 1998 și, parțial, intrările din *Micul dicționar academic*, respectiv din *Dicționarul tezaur al limbii române* (Holban et al. 2014: 128). Pentru proiectul SenDIS, datele de intrare au fost datele de ieșire din proiectul PALIROM (SenDIS 2017). În sfârșit, pentru proiectul AFLR, datele de intrare au fost datele de ieșire din proiectul SenDIS (AFLR 2017).

Metodologie de lucru

În cadrul proiectului PALIROM, au fost parcurse următoarele etape de lucru: elaborarea limbajului GRAALAN și a unui interpretor pentru acest limbaj, proiectarea bazelor de date și a interfețelor de acces la acestea, introducerea datelor, realizarea prototipurilor produselor informatice asociate: verificador ortografic și verificador gramatical (PALIROM 2010).

Pentru proiectul SenDIS, pornind de la datele rezultate din proiectul PALIROM, „textul definițiilor a fost actualizat în conformitate cu regulile morfologice, ortoepice și ortografice din *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a” (Holban et al. 2014: 128) și a fost realizat produsul informatic pentru dezambiguizare (SenDIS 2017). Apoi, fiecare cuvânt din fiecare definiție a fost adnotat (Holban et al. 2014: 130).

În cadrul proiectului PALIROM, au fost actualizate cuvintele-titlu din lexiconul GRAALAN, au fost realizate transcrierile fonetice pentru formele de bază și pentru formele flexionare din lexicon și au fost extrase dicționarele menționate ca obiective ale proiectului (AFLR 2017).

Model pentru date

Conform informațiilor din Diaconescu 2006: 2, Diaconescu, Dumitrașcu 2007: 234 și Diaconescu et al. 2009: 102, lexiconul cuprinde următoarele categorii de intrări: morfeme (rădăcini, prefixe, sufixe, prefixoide, sufixoide etc.); leme și forme flexionare; unități frazeologice, cărora li se indică și structura sub forma unui arbore de dependențe.

Fiecare intrare a fost proiectată să conțină următoarele informații: cuvânt-titlu; transcrierea fonetică a cuvântului-titlu; informații privind despărțirea în silabe a cuvântului-titlu (despărțirea în silabe a cuvântului-titlu scris în alfabet obișnuit, despărțirea în silabe a cuvântului-titlu scris în alfabet fonetic și despărțirea în silabe a cuvântului-titlu scris în alfabet fonetic, dar cu unele restricții legate de structura morfematică a cuvântului-titlu); arborele de dependențe pentru unitățile

frazeologice; regula de flexionare, în formă codificată; informații semantice (sinonime, antonime, paronime, hiperonime, hiponime, meronime, omonime, conotații), etimologice (limba originară, forma originară, transliterarea formei originare în alfabetul limbii curente), morfologice. Pentru același cuvânt-titlu, intrările din lexicon sunt separate conform cu categoria gramaticală, cu „genul, tranzitivitatea, reflexivitatea etc.” (Holban *et al.* 2014: 129).

În cadrul proiectului SenDIS, au fost adăugate semnături semantice pentru fiecare sens al fiecărei intrări din lexicon (Mincă, Diaconescu 2013: 444).

În cadrul proiectului AFLR, au fost adăugate transcrierile fonetice ale formelor de bază și ale formelor flexionare din lexicon (AFLR 2017).

Rezultate obținute

Pentru proiectul PALIROM, lexiconul GRAALAN conține circa 76.000 de leme, 115.000 de sensuri, 103.000 de forme flexionare și 12.700 de unități frazeologice. Automatul pentru despărțirea în silabe conține 723 de reguli pentru despărțirea în silabe a cuvântului-titlu scris cu alfabet normal și același număr de reguli pentru despărțirea în silabe a cuvântului-titlu scris cu alfabet fonetic. A fost produs și un lexicon de forme flexionare, care conține 9.946.686 de forme flexionare (Diaconescu *et al.* 2009: 102–104).

Pentru proiectul SenDIS, s-a obținut un lexicon adnotat semantic, cu 130.000 de sensuri interconectate de peste 600.000 de relații semantice, precum și un automat pentru adnotare semantică. S-a elaborat un set de reguli specifice de adnotare a sensurilor gloselor românești (Holban *et al.* 2014: 131). Pentru realizarea scopului proiectului, dezambiguizarea sensurilor, au fost calculate semnături semantice pentru fiecare sens al fiecărei intrări din lexicon (Mincă, Diaconescu 2013: 444).

În cadrul proiectului AFLR, au fost publicate lucrările *Dicționarul morfologic și fonetic al limbii române* (ISBN 978-1514315125), respectiv *Fonetica limbii române* (ISBN 978-1514315422), a fost îmbunătățit lexiconul GRAALAN și a fost realizat un automat pentru recunoașterea vorbirii (AFLR 2017).

După încheierea celor trei proiecte, lexiconul GRAALAN număra circa 100.000 de leme și peste 13.700.000 de forme flexionare (AFLR 2017).

3.15. Lexicon UaicPosTagger (2009–2016)

Descriere

Acest lexicon face parte dintr-un set de instrumente pentru procesarea limbajelor naturale, numit *UaicNlpToolkit*.

Obiective

Obiectivul proiectului a fost dezvoltarea unui set de instrumente pentru administrare și procesare de corpusuri, prin segmentare, lematizare și adnotare morfosintactică.

Echipă

Activitatea în cadrul proiectului a fost desfășurată de dr. Radu V. Simionescu, în cursul studiilor sale masterale, respectiv doctorale.

Finanțare

Finanțarea a fost asigurată, după cum am arătat mai sus, de la bugetul de stat, în cadrul studiilor universitare efectuate de Radu V. Simionescu.

Date de intrare

Sunt reprezentate de intrările din mai multe dicționare în format digital, la care s-au adăugat 100.000 de nume proprii de persoane, orașe, companii și țări (Simionescu 2011: 26).

Metodologie de lucru

Datele de intrare au fost corectate manual, apoi au fost adăugate 100.000 de nume proprii (*ibidem*).

Model pentru date

Conform informațiilor din Simionescu 2011: 26, modelul este următorul: formă flexionară; informații morfologice; formă de bază.

Rezultate obținute

Un lexicon de forme flexionare, care cuprinde 1.925.022 de forme flexionare, disponibil la adresa web https://github.com/radsimu/UaicNlpToolkit/blob/master/ResourceData/unzip_me_here.zip.

3.16. Lexicon chirilic român (2013–2021)**Descriere**

Lexicon chirilic român (LexCYR) este un proiect de generare a unui lexicon românesc scris cu alfabet chirilic, prin transliterare automată, pornind de la un lexicon românesc scris cu alfabet latin.

Obiective

Este destinat a fi folosit pentru digitizarea și transliterarea textelor cu alfabet chirilic publicate în Republica Moldova în perioada 1967–1989 (Ciubotaru *et al.* 2019: 310).

Echipă

Proiectul de lexicon a fost elaborat în cadrul Institutului de matematică și știința computerelor al Academiei de Științe din Republica Moldova, de către o echipă coordonată de dr. Constantin Ciubotaru.

Finanțare

Finanțarea studiilor pentru elaborarea algoritmilor de transliterare și a testelor de transliterare a fost asigurată prin includerea proiectului în planul de cercetare al Institutului de Matematică și Știința Computerelor al Academiei de Științe din Republica Moldova.

Date de intrare

Pentru teste au fost folosite, cu unele adaptări, datele din Lexiconul român (LexROM) elaborat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (Ciubotaru 2021: 137). LexROM conține 1.096.674 cuvinte-titlu (Ciubotaru *et al.* 2019: 314).

Metodologie de lucru

În cadrul testelor, datele de intrare (articolele de la litera C din lexiconul de intrare) au fost filtrate, eliminându-se numele proprii și cuvintele de origine străină, iar ortografia tuturor cuvintelor-titlu și a tuturor formelor flexionare a fost actualizată prin folosirea lui „â”, conform cu normele Academiei Române (Ciubotaru 2021: 137). S-a aplicat, la datele de intrare, un algoritm de transliterare din alfabet chirilic (*ibidem*: 138). Rezultatele obținute trebuie verificate de specialiști, iar algoritmul de transliterare trebuie modificat, după caz.

Model pentru date

Modelul datelor din LexCYR este următorul (*ibidem*: 141): formă flexionară (transliterată din alfabet chirilic); indicații gramaticale; formă de bază (transliterată din alfabet chirilic).

Rezultate obținute

În urma activității de cercetare s-au obținut un algoritm pentru transliterarea cuvintelor românești din alfabet latin în alfabet chirilic (Ciubotaru *et al.* 2019: 311) și un algoritm pentru transliterarea cuvintelor românești din alfabet latin în alfabet chirilic (*ibidem*: 312).

3.17. Lexicon MaRePhoR (2014–2017)

Descriere

Lexiconul Machine-Readable Phonetic Dictionary for Romanian (MaRePhoR) este un lexicon fonetic pentru limba română, cu acces liber (Toma *et al.* 2017: 1).

Obiective

Acest lexicon este destinat pentru a servi ca instrument în cadrul activităților de cercetare în domeniile sinteză vocală sau recunoaștere vocală (*ibidem*).

Echipă

A fost formată din cercetători de la Academia Tehnică Militară din București și Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca.

Finanțare

A fost asigurată parțial prin grantul PN-II-PT-PCCA-2013-4/2014, acordat de Ministerul Educației și Cercetării.

Date de intrare

Sunt cuvintele-titlu din lista oficială de cuvinte a Federației Române de Scrabble și cele 15.517 cuvinte-titlu ale unui lexicon elaborat în cadrul Academiei Tehnice Militare în anul 2013.

Metodologie de lucru

S-a realizat transcrierea fonetică în mod automat, apoi aceasta a fost verificată și corectată manual de patru specialiști (*ibidem*: 1–2).

Model pentru date

Pentru notarea cuvintelor-titlu în baza de date, s-a ales convenția de scriere cu minuscule a literelor cu diacritice și cu majuscule a literelor fără diacritice (*ibidem*).

Modelul este următorul: cuvânt-titlu; forma despărțită în silabe a cuvântului-titlu; forma accentuată a cuvântului-titlu; transcrierea fonetică a cuvântului-titlu, folosind codificarea SAMPA²⁰.

Rezultate obținute

S-a elaborat un lexicon care conține 72.375 cuvinte-titlu, cu transcrierea fonetică a acestora.

3.18. Lexicon MARCELL (2018–2020)

Descriere

Acest lexicon a fost dezvoltat în cadrul proiectului *Multilingual Resources for CEF.AT in Legal Domain* (MARCELL).

Obiective

Obiectivele acestui proiect au fost: procesarea tezaurului multilingual bazat pe ontologie EUROVOC²¹ (EU Vocabularies, bază de date multilinguală și multidisciplinară a UE) și procesarea corpusului de legi în limbile respective, în vederea asigurării de resurse digitale pentru traducere automată pentru CEF.AT²².

Echipă

Echipa a fost constituită din specialiști de la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Maghiare de Științe, Institutul pentru Limba Bulgară „Prof. Lyubomir Andreychin” (Bulgaria), Facultatea de Științe Umaniste și Sociale a Universității din Zagreb (Croatia), Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu”, București, Institutul de Lingvistică al Academiei Slovace de Științe și Institutul „Jožef Stefan” din Liubliana (Slovenia). Coordonarea a fost asigurată de Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Maghiare de Științe.

Finanțare

Finanțarea a fost asigurată printr-un grant în valoare de 1.883.715 euro, acordat de EU – CEF (Connecting Europe Facility).

Date de intrare

Peste 144.000 de texte legislative, emise începând cu anul 1881 (Tufiş *et al.* 2020: 2773).

Metodologie de lucru

S-au parcurs următoarele etape de lucru: elaborarea unui corpus monolingual național de texte legislative, segmentat și annotat morfosintactic, pentru fiecare dintre cele șapte limbi incluse în proiect; s-au identificat termenii IATE²³ (Interactive Terminology for Europe) și EUROVOC în texte și au fost clasificate textele în conformitate cu cele 21 de domenii principale din EUROVOC (*ibidem*: 2773).

²⁰ <https://phon.ucl.ac.uk/home/sampa/romanian.htm>

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/browse/eurovoc.html?locale=ro>

²² <https://cef-at-service-catalogue.eu/>

²³ <https://iate.europa.eu>

Model pentru date

Modelul este următorul (*ibidem*: 2776): identificator; formă flexionară; formă de bază; categorie gramaticală; informații morfologice; cap de grup sintagmatic; relație cu capul de grup sintagmatic; identificator IATE; identificator EUROVOC.

Rezultate obținute

S-a obținut un corpus cu 163 274 de texte adnotate, disponibil la adresa web <https://live.european-language-grid.eu/catalogue/corpus/19464/download/>. Forma de adnotare permite o extragere facilă a unui lexicon de forme flexionare.

3.19. Lexicon RoLEX (2018–2022)**Descriere**

Acest lexicon a fost dezvoltat în cadrul proiectului complex ReTeRom, format din patru proiecte.

Obiective

Acest proiect a avut următoarele obiective: „crearea unui corpus bimodal pentru limba română adnotat pe multiple niveluri (COBILIRO)”; elaborarea unui set de „tehnologii pentru procesarea limbajului natural – text (TEPROLIN)”; elaborarea unui set de „tehnologii pentru adnotarea automată a datelor audio și pentru realizarea interfețelor de recunoaștere automată a vorbirii (TADARAV)”; elaborarea unui set de „tehnologii de realizare a interfețelor om-mașină pentru sinteza text-vorbire cu expresivitate (SINTERO)” (ReTeRom 2022).

Echipă

A fost formată din cercetători de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Universitatea „Politehnica” din București și Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Echipa a fost coordonată de dr. Dan Tufiş.

Finanțare

A fost asigurată prin grantul PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0818 – 73/2018, acordat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI).

Date de intrare

S-au folosit transcrieri ale unor înregistrări audio, precum și lexiconul TBL dezvoltat în cadrul Institutului de Cercetări pentru Inteligență Artificială „Mihai Drăgănescu” din București. Alte informații lexicale (silabizare, accent, transcriere fonetică) au fost parțial preluate din RoSyllabiDict (Barbu 2008) și MaRePhor (Toma *et al.* 2017) și au fost calculate parțial în mod automat.

Metodologie de lucru

S-au corectat, actualizat și îmbunătățit datele de intrare, atât în mod automat, cât și manual. Datele de intrare au fost apoi agregate (ReTeRom 2022).

Model pentru date

Modelul este următorul: formă flexionară; formă de bază; informații gramaticale; forma despărțită în silabe; forma transcrisă fonetic, folosind codificarea SAMPA (*ibidem*).

Rezultate obținute

A fost elaborat un lexicon de forme flexionare cu 330.866 de intrări (*ibidem*), disponibil la adresa web https://racai.ro/p/reterom/rapoarte/lexicon_reterom_final.zip.

4. SINTEZĂ A REZULTATELOR OBȚINUTE

Dintre cele 19 proiecte analizate, un număr de 15 au produs lexicoane. Pe lângă acestea, au mai fost dezvoltate următoarele tipuri de produse informatice:

- descriere formală a sintagmelor limbii române (vezi 3.10);
- descriere formală a fonologiei limbii române (vezi 3.10);
- descriere formală a regulilor de silabație (vezi 3.10);
- descriere formală a regulilor de flexionare (vezi 3.10);
- algoritm pentru flexionare (vezi 3.6);
- algoritm pentru transcriere în și din alfabet chirilic în alfabet latin (vezi 3.16);
- algoritm pentru adnotare semantică (vezi 3.14);
- algoritm pentru despărțire în silabe (vezi 3.10);
- automat pentru flexionare (vezi 3.1, 3.6, 3.7, 3.10);
- automat pentru lematizare (vezi 3.1, 3.7);
- automat pentru derivări lexicale (vezi 3.6, 3.7);
- corector ortografic (vezi 3.7, 3.10);
- automat pentru analize morfologice (vezi 3.8, 3.10);
- automat pentru analize sintactice (vezi 3.8, 3.10);
- automat pentru analize sintagmatice (vezi 3.10);
- automat pentru analize semantice (vezi 3.14);
- automat pentru analize fonetice (vezi 3.10);
- automat pentru generarea de texte (vezi 3.8);
- automat pentru despărțire în silabe (vezi 3.10, 3.14);
- automat pentru recunoașterea vorbirii (vezi 3.14);
- extractor de termeni pentru terminologii (vezi 3.10).

5. CONCLUZII

Se observă o producție destul de bogată de lexicoane, care arată interesul crescut pentru asigurarea de instrumente (digitale) pentru sistematizarea cunoașterii privind limba română. De asemenea, există o producție crescută de produse informatice adiționale, de o complexitate destul de crescută, realizate, în cea mai mare parte, conform unor standarde cu largă răspândire pe plan internațional.

Din punctul de vedere al metodologiei de lucru, se observă că proiectele se pot împărți în două categorii: proiecte cu metodologie informatică și proiecte cu metodologie lingvistică. Astfel, în cazul automatelor pentru flexionare, doar trei dintre proiecte (vezi 3.6, 3.12, 3.14) conțin algoritmi și liste de terminații, arătând astfel o abordare lingvistică asistată de calculator, pe când alte cinci (vezi 3.7, 3.9, 3.15, 3.18, 3.19) conțin liste de forme flexionare, în unele cazuri în număr de milioane, aceasta denotând o abordare informatică.

Această subtilă divergență se manifestă, de asemenea, în privința terminologiei și a finalității temelor de cercetare.

BIBLIOGRAFIE

- AFLR 2017 = AFLR. *Analiza fonetică a limbii române: studiu și aplicații informatice* (<http://softwinresearch.ro/index.php/ro/proiecte/aflr>, accesat la data de 29.07.2022).
- Barbu *et al.* 2006 = Ana-Maria Barbu, Emil Ionescu, Verginica Barbu Mititelu, *Romanian Valence Dictionary in XML Format*, în *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC '06)*, mai 2006, Genova, Italia, p. 2467–2470 http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2006/pdf/295_pdf.pdf, accesat la data de 07.08.2022).
- Barbu, Ionescu 2008 = Ana-Maria Barbu, Emil Ionescu, *Proiectarea unui dicționar de valențe verbale destinat prelucrării limbajului natural*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LIX, nr. 2, p. 295–306.
- Barbu 2008 = Ana-Maria Barbu, *Romanian Lexical Data Bases: Inflected and Syllabic Forms Dictionaries*, în *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'08)*, mai 2008, Marrakech, Maroc, p. 1937–1941 (http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2008/pdf/495_paper.pdf, accesat la data de 07.05.2023).
- Barbu 2018 = Ana-Maria Barbu, *Dictionary of Verbal Contexts for the Romanian Language*, în *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*, Ljubljana, Ljubljana University Press, Facultatea de Arte, p. 411–422 (<https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202018/118-4-2912-1-10-20180820.pdf>, accesat la data de 07.08.2022).
- Barbu *et al.* 2022 = Ana-Maria Barbu, Verginica Barbu Mititelu, Cătălin Mititelu, *Aligning the Romanian Reference Treebank and the Valence Lexicon of Romanian Verbs*, în *Proceedings of the Thirteenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'22)*, 20–25 iunie 2022, Marsilia, Franța (<https://aclanthology.org/2022.lrec-1.714>, accesat la data de 07.05.2023).
- Bidu-Vrânceanu *et al.* 2005 = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a doua, București, Nemira & Co.
- Bocșa 1974a = Minerva Bocșa, *Technique: Letters with Variable Values and the Mechanical Inflection of Rumanian Words*, în „American Journal of Computational Linguistics”, decembrie, p. 38–52 (<https://aclanthology.org/J74-3003.pdf>, accesat la data de 13.08.2022).
- Bocșa 1974b = Minerva Bocșa, *Un algoritm pentru generarea cuvintelor limbii române*, în „Revista de analiză numerică și teoria aproximației”, vol. 3, fascicula 1, p. 35–51 (<https://ictp.acad.ro/ranta-ro-72-74/journal/article/view/40/40>, accesat la data de 13.08.2022).
- Boian *et al.* 2011 = Elena Boian, Constantin Ciubotaru, Svetlana Cojocar, Alexandru Colesnicov, Ludmila Malahov, Mircea Petic, *Creation and Development of the Romanian Lexical Resources*, în *Proceedings of Recent Advances in Natural Language Processing*, RANLP 12–14 septembrie 2011, Hissar, Bulgaria, p. 678–685.
- Cherata *et al.* 1994–1995 = Sanda Cherata, Teodor Vușcan, Emma Tămăianu, *SILEX – Un sistem lexico-morfologic computerizat pentru analiza textelor românești*, în „Dacoromania” (serie nouă), I, p. 201–212.

- Cherata *et al.* 1996–1997 = Sanda Cherata, Teodor Vușcan, Emma Tămăianu, *Silex – Funcțiile de lematizare și de generare a paradigmelor*, în „Dacoromania” (serie nouă), II, p. 273–285.
- Cherata, Mihăescu 2008 = Sanda Cherata, Manuela Mihăescu, *Modele formale de reprezentare a informațiilor lexicale și terminologice în proiectul SIASTRO*, în „Dacoromania” (serie nouă), XIII, nr. 2, p. 151–169.
- Ciubotaru *et al.* 2019 = Constantin Ciubotaru, Valentina Demidova, Tudor Bumbu, *Generation of the Romanian Cyrillic lexicon for the period 1967 – 1989*, în *Proceedings of the Fifth Conference of Mathematical Society of Moldova IMCS-55*, 28 septembrie – 1 octombrie 2019, Chișinău, Republica Moldova, p. 309–316 (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/309-316_1.pdf, accesat la data de 13.07.2022).
- Ciubotaru 2021 = Constantin Ciubotaru, *Backtracking algorithm for lexicon generation*, în „Computer Science Journal Of Moldova”, vol. 29, nr. 1 (85), p. 135–152 ([http://math.md/files/csjm/v29-n1/v29-n1-\(pp135-152\).pdf](http://math.md/files/csjm/v29-n1/v29-n1-(pp135-152).pdf), accesat la data de 13.07.2022).
- Cojocaru 1996 = Svetlana Cojocaru, *Lexicon român: instrumentar, implementare, utilizare*, în Dan Tufiș (editor), *Limba și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 37–39.
- Curteanu *et al.* 1996 = Neculai Curteanu, G. Holban, S. Negulescu, C. Păvăloi, I. Păvăloi, A. Todirașcu, *Bază de cunoștințe lingvistice pentru limba română*, în Dan Tufiș (editor), *Limba și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 101–108.
- Dănăilă, Michăescu 1980 = Ion Dănăilă, Radu Michăescu, *Banca de date fonο-morfo-semantică a limbii române (BANDASEM)*, în „Limba română”, vol. XXIX, nr. 5, p. 471–476.
- Dănăilă 1993 = Ion Dănăilă, *Pentru un inventar general al lexicului limbii române*, în „Limba română”, vol. XLII, nr. 2, p. 61–68.
- Dănăilă 1996 = Ion Dănăilă, *Primul proiect românesc de dicționar lingvistic computerizat. Dicționarul confruntativ de sinonime, de analogii și de asociații al limbii române (DCSAAs)*, în Dan Tufiș (editor), *Limba și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 177–179.
- Diaconescu 2006 = Ștefan Diaconescu, *Crearea resurselor lingvistice cu ajutorul unui limbaj specializat*, în *Workshop on Linguistic resources and tools for Romanian language processing*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Diaconescu, Dumitrașcu 2007 = Ștefan Diaconescu, Ionuț Dumitrașcu, *Complex Natural Language Processing System Architecture*, în Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu (ed.), *Advances in Spoken Language Technology*, București, Editura Academiei Române, p. 228–240.
- Diaconescu *et al.* 2009 = Ștefan Diaconescu, Cristi Ingineru, Felicia Codîrlaşu, Monica Rizea, Oana Bulibașu, *General System for Normal and Phonetic Inflection*, în Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu (ed.), *From Speech Processing to Spoken Language Technology. Proceedings of the 5th Conference on Speech Technology and Human-Computer Dialogue “SpeD 2009”*, București, Editura Academiei Române, p. 98–107.
- Holban *et al.* 2014 = Corina Holban, Felicia Codîrlaşu, Andrei Mincă, Ștefan Diaconescu, *Sense-tagging of Romanian glosses*, în Mihaela Colhon, Adrian Iftene, Verginica Barbu Mititelu, Dan Cristea, Dan Tufiș (ed.), *Proceedings of the 10th International*

- Conference on Linguistic Resources and Technologies for Romanian Language (ConsILR 2014)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 125–132.
- Mincă, Diaconescu 2013 = Andrei Mincă, Ștefan Diaconescu, *An Approach to Reduce Part of Speech Ambiguity Using Semantically Annotated Lexicon Definitions*, în *Proceedings of the 2nd International Conference on Management Science and Industrial Engineering (MSIE 2013)*, noiembrie 2013 (<https://www.atlantispress.com/proceedings/msie-13/9764>, accesat la data de 08.06.2023; DOI: 10.2991/msie-13.2013.94).
- Mititelu et al. 2014 = Verginica Barbu Mititelu, Ștefan Daniel Dumitrescu, Dan Tufiș, *News about the Romanian Wordnet*, în *Proceedings of the Seventh Global Wordnet Conference*, ianuarie 2014, Tartu, Estonia, p. 268–275 (<https://aclanthology.org/W14-0137.pdf>, accesat la data de 06.08.2022).
- PALIROM 2010 = PALIROM. *Pachet de aplicații lingvistice pentru limba română* (<http://softwinresearch.ro/index.php/ro/proiecte/palirom>, accesat la data de 28.07.2022).
- Peev et al. 1997 = Luciana Peev, Lidia Bibolar, Jodal Endre, *A Formalization Model of the Romanian Morphology*, în Dan Tufiș, Poul Andresen (ed.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, București, Editura Academiei Române, p. 72–77.
- Peev, Șerban 2008 = Luciana Peev, Felicia Șerban, *Metode de analiză lingvistică a textelor în limba română pentru extragerea terminologică. Instrumente și resurse*, în *Actele Seminarului Internațional „Instrumente pentru asistarea traducerii”*, 28–29 februarie 2008, București (<https://unilat.org/Library/Handlers/File.ashx?id=c5da92d6-ef18-4e7d-b853-0769a17a4f0c>, accesat la data de 13.08.2022).
- Petic 2014 = Mircea Petic, *Tendențe actuale în procesarea limbajului natural pentru limba română*, în Mircea Petic, *Tradiție și inovare în cercetarea științifică*, ediția a 3-a, Materialele Colloquia Professorum, 12 octombrie 2012, Bălți, Editura Universității de Stat „Alecu Russo”, p. 245–249.
- ReTeRom 2022 = ReTeRom. *Resurse și tehnologii pentru dezvoltarea interfețelor om-mașină în limba română* (<https://racai.ro/p/reterom>, accesat la data de 30.07.2022).
- RoLingva 2009 = RoLingva. *Colectiv RoLingva – SC Software ITC Cluj SA, Cluj-Napoca* (<https://web.archive.org/web/20090227061255/http://rolingva.ro/rolingva.php>, accesat la data de 12.08.2022).
- RoWordNet 2013 = RoWordNet. *Romanian WordNet* (<http://ws.racai.ro:9191/narratives/batch1/RoWordNet.pdf>, accesat la data de 06.08.2022).
- SenDIS 2017 = SenDIS. *Dezambiguizarea sensurilor cuvintelor folosind rețele lexicon* (<http://softwinresearch.ro/index.php/ro/proiecte/sendis>, accesat la data de 28.07.2022).
- Shieber et al. 1983 = Stuart Shieber, Hans Uszkoreit, Fernando Pereira, Jane Robinson și Mabry Tyson, *The Formalism and Implementation of PATR-II*, în Barbara J. Grosz and Mark E. Stickel (ed.), *Research on Interactive Acquisition and Use of Knowledge (Final report of SRI Project 1894)*, Menlo Park, California, SRI International Publishing House (<https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/23492376/formalism%20and%20implementation%20of%20patr-ii%20-%20shieber%20-%201983.pdf>, accesat la data de 14.07.2022).
- Simionescu 2011 = Radu Simionescu, *Hybrid POS Tagger*, în *Proceedings of the Workshop “Language Resources and Tools with Industrial Applications”*, 30–31 august 2011, Cluj-Napoca, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 21–28.

- Șerban *et al.* 1996 = Felicia Șerban, Luciana Peev, Lidia Bibolar, Dana Bucerzan, *Baza de date a limbii române. Fonetică și fonologie*, în Dan Tufiș (editor), *Limbaj și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 157–160.
- Șerbănescu 1994 = Andra Șerbănescu, *Pentru un dicționar sintactic al verbelor românești*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLV, nr. 3–4, București, p. 133–150.
- Tămăianu-Morita *et al.* 2006–2007 = Emma Tămăianu-Morita, Sanda Cherata, Cornel Vilcu, *Analiza sintagmatică a textelor românești prin mijloace informatice: proiectul SIASTRO*, în „Dacoromania” (serie nouă), XI–XII, p. 77–87.
- Tănăsescu 2009 = Florin-Teodor Tănăsescu, *Remus Răduleț și terminologia tehnică*, în *Studii și comunicări*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Mega Print, p. 97–120 (https://studii.crifst.ro/doc/2009/2009_06.pdf, accesat la data de 11.08.2022).
- Timotin, Tănăsescu 1997 = Alexandru Timotin, Florin Teodor Tănăsescu, *Structures for a Thesaurus of Technical Terminology*, în Dan Tufiș, Poul Andresen (ed.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, București, Editura Academiei Române, p. 105–120.
- Toma *et al.* 2017 = Ștefan-Adrian Toma, Adriana Stan, Mihai-Lica Pura, Traian Bârsan, *MaRePhoR – An Open Access Machine-Readable Phonetic Dictionary for Romanian*, în *Proceedings of the 9th Conference on Speech Technology and Human-Computer Dialogue (SpeD)*, București (http://adrianastan.com/papers/2017_SPED_Marephor.pdf, accesat la data de 29.07.2022).
- Tufiș *et al.* 1996 = Dan Tufiș, Lidia Diaconu, Călin Diaconu, Ana Maria Barbu, *Dicționar al limbii române destinat traducerii automate*, în Dan Tufiș (editor), *Limbaj și tehnologie*, București, Editura Academiei Române, p. 93–100.
- Tufiș *et al.* 1997 = Dan Tufiș, Ana-Maria Barbu, *A Reversible and Reusable Morpho-Lexical Description of Romanian*, în Dan Tufiș, Poul Andresen (ed.), *Recent Advances in Romanian Language Technology*, București, Editura Academiei Române, p. 83–93.
- Tufiș, Cristea 2002 = Dan Tufiș, Dan Cristea, *Methodological issues in building the Romanian Wordnet and consistency checks in Balkanet*, în *Proceedings of The Third International Conference on Language Resources and Evaluation*, Las Palmas, Insulele Canare, Spania, 29 mai – 31 mai 2002 (<https://racai.ro/media/Tufis-Cristea-LREC2002.pdf>, accesat la data de 03.08.2022).
- Tufiș *et al.* 2004 = Dan Tufiș, Eduard Barbu, Verginica Barbu Mititelu, Radu Ion, Luigi Bozianu, *The Romanian Wordnet*, în *Romanian Journal of Information Science and Technology*, vol. 7, nr. 1–2, 2004, p. 107–124 (http://dblab.upatras.gr/balkanet/journal/12_Romanian1RJIST-RACAI1corect.pdf, accesat la data de 03.08.2022).
- Tufiș *et al.* 2006 = Dan Tufiș, Verginica Barbu Mititelu, Alexandru Ceașu, Luigi Bozianu, Cătălin Mihăilă, Margareta Manu Magda, *Noi dezvoltări ale WordNET-ului românesc*, în Corina Forăscu, Dan Tufiș, Dan Cristea (ed.), *Lucrările atelierului Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 17–21.
- Tufiș 2008 = Dan Tufiș, *Ro-WordNet: ontologie lexicală pentru limba română*, în „Academica”, XVIII, nr. 208–209, februarie–martie, p. 30–34.
- Tufiș *et al.* 2020 = Dan Tufiș, Maria Mitrofan, Vasile Păiș, Radu Ion, Andrei Coman, *Collection and Annotation of the Romanian Legal Corpus*, în *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*, 11–16 May 2020, Marseille, p. 2773–2777 (<http://lrec-conf.org/proceedings/lrec2020/pdf/2020.lrec-1.337.pdf>, accesat la data de 31.07.2022).

- Vintilă-Rădulescu 2002 = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice pentru limba română elaborate la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”*, în Dan Tufiş, Florin Gh. Filip (coordonatori), *Limba română în societatea informațională – societatea cunoașterii*, București, Editura Expert, p. 21–33.
- Vîlcu 2008 = Cornel Vîlcu, *Preliminarii teoretice la analiza gramaticală în proiectul SIASTRO: nivelul sintagmatic*, în „Dacoromania” (serie nouă), XIII, nr. 2, p. 117–126.

INVENTORY OF (DIGITAL) LEXICONS FOR THE ROMANIAN LANGUAGE. PERIOD 1973–2022

ABSTRACT

This article aims to present the lexicons (or resources that are similar to lexicons), which were elaborated in Romania during the period 1973–2022, in all media forms, from the written to the digital. The term *lexicon* is hereby understood as it is used within the field of generative grammar.

For each project I considered the following pieces of information: description, objectives, team, funding, input data, work methodology, data model and, respectively, the results. As to the data model, I have made terminological conversions, due to the fact that some projects, especially those realised by researchers with an Information Technology background, use a terminology that is more specific to Information Technology field than to linguistics or philology.

Keywords: *digital lexicon, Romanian language, XML, natural language processing, linguistics.*

CONCEPTUL DE *INSERAT BIBLIC* – DEFINIȚIE. TIPOLOGIZARE. EXEMPLE

MARIANA NASTASIA*

1. „Rațiunea dominantă” a vieții medievale constă în interpretarea în cheie religioasă a tot ce înseamnă lucru sau acțiune. Lumea Evului Mediu este puternic impregnată de simboluri biblice, astfel încât „fiecare eveniment istoric sau literar are tendința de a se cristaliza într-o parabolă, într-un exemplu moral, într-un argument; fiecare raționament într-o sentință, într-un text biblic, într-o maximă” (Huizinga 1970: 363). Datorită acestui mod de înțelegere a lucrurilor, *Biblia* capătă instrumentalitate culturală (cf. Lobrichon 2003: 28) și se afirmă ca autoritate și în afara Bisericii și a dogmelor religioase. Astfel, *Sfânta Scriptură* se impune și ca o sursă prolifică a literaturii și a istoriei lumii: „fiecare argumentație serioasă se bazează pe un text biblic, ca punct de sprijin sau de pornire” (Huizinga 1970: 363).

Creațiile medievale se sprijină atât pe surse biblice primare, adică pe fragmente sau cărți ale *Noului* și *Vechiului Testament*, cât și pe surse biblice de gradul al doilea, precum textele liturgice sau rugăciunile reprezentative, cum ar fi *Rugăciunea domnească* sau *Simbolul credinței*. Traducerea *Bibliei* în limbile vernaculare contribuie la răspândirea și cunoașterea conținutului ei și asigură definirea unor precepte morale esențiale pentru civilizația bizantină sau occidentală. Se observă așadar că *Sfânta Scriptură* deține atât valoare culturală, cât și valoare simbolică: paginile ei ascund codul creștinismului, or, „entre les pages de ce code sommeillent d’innombrables potentialités que le Moyen Âge occidental a su brillamment exploiter” (Riché, Lobrichon 1984: 25).

2. Una dintre modalitățile de receptare a *Bibliei*, pe care o cercetăm în principal din perspectivă lingvistică, este ceea ce am numit *inserat biblic*. Definim acest concept în strânsă legătură cu problematica intertextualității, pe care am analizat-o în contribuții care aparțin atât teoriei lingvistice, cât și teoriei literaturii. Privind acest aspect dinspre rezultatele lingvisticii, ne raliem ideilor expuse de Eugeniu Coșeriu în cadrul teoriei discursului repetat și urmărim implicațiile modelului coșerian în formularea conceptului de *tradiție discursivă*, propus de Peter Koch și dezvoltat de Johannes Kabatek. Din perspectiva științei literaturii, avem în vedere abordarea *intertextualității* în concepția Juliei Kristeva, a lui Michael Riffaterre și a lui Gérard Genette.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, România (mariananastasia@yahoo.com).

Constatăm că la confluența acestor două domenii de cercetare, al teoriei literaturii și al teoriei lingvistice, sistemele teoretice se completează reciproc, depășind granițele disciplinelor pe care le reprezintă. Cercetând aceste aspecte, am identificat un numitor comun între teoria expusă de Julia Kristeva (1969) cu privire la fenomenul intertextualității și argumentele formulate de Peter Koch (1987, 1997) pentru validarea conceptului de tradiție discursivă. Pe de o parte, ceea ce este denumit la Peter Koch *intersubiectivitate* – înțelesă ca discurs individual care aparține unui anumit gen sau unei anumite orientări stilistice și care se înscrie, datorită caracteristicilor sale, într-una sau mai multe tradiții discursive – corespunde la Julia Kristeva conceptului de *intertextualitate extensivă* – care se referă la raporturile pe care textele le stabilesc cu sistemele semiotice socioculturale în sens larg. Pe de altă parte, termenului de *intertextualitate* definit de Koch ca trăsătură proprie discursului literar, în care se regăsesc aluzii la un discurs concret, îi corespunde la Kristeva *intertextualitatea intensivă* – ce cuprinde raporturile pe care textele le stabilesc cu alte structuri verbale –, adică intertextualitatea *stricto sensu*. Conceptul de *intertextualitate* și cel de *intertextualitate intensivă* converg cu ceea ce înțelege Gérard Genette (1982) prin *transtextualitate* – relația de „coprezență a două sau mai multe texte” (Genette 1982: 8) [trad. n.].

În observațiile lui Peter Koch se găsesc elemente comune și cu sistemul teoretic dezvoltat de Michael Riffaterre (1981, 1990). Ambii teoreticieni avansează ideea că, pentru identificarea intertextului, trebuie urmărite regulile de construire a discursului, fapt ce permite reactualizarea textului original, la care se face trimitere. De asemenea, ideile lui Gérard Genette privind *transtextualitatea* au un nucleu comun cu teoria coșeriană a discursului repetat – „ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut” (Coșeriu 2000: 258–259) – și se reflectă în teoria lui Johannes Kabatek cu privire la tradițiile discursive – „repetiția unui text sau a unei forme textuale ori a unei maniere particulare de a scrie sau de a vorbi care capătă valoare de semn propriu (prin urmare este semnificativă)” (Kabatek 2015: 154).

Fiecare dintre conceptele propuse de aceste teorii pot fi folosite pentru abordarea, dintr-o anumită perspectivă, a raportului intertextual care se stabilește între textul biblic și alte tipuri de texte. Totuși, niciuna nu poate acoperi pe deplin nevoile reclamate de acest exercițiu științific, întrucât nu oferă o tipologizare clară și completă care să acopere întreaga gamă de excerptări și prelucrări biblice. Din contribuțiile teoreticienilor menționați pot fi preluate, în fiecare caz, anumite elemente, cum ar fi unele tipuri de intertext identificate de Genette (precum *citatul* sau *aluzia*), elementele care exemplifică *discursul repetat* (*citate*, *aluzii*, *expresii metaforice*, *construcții sentențioase*), precum și subcategoriile tradițiilor discursive identificate de Kabatek în planul conținutului. La autorii menționați, există însă o serie de concepte foarte importante pentru studiul intertextualității ca fenomen, precum intertextualitatea extensivă, intersubiectivitatea și transtextualitatea, care au o aplicabilitate destul de redusă în studiul particular al interferențelor biblice în literatură.

3. Receptarea textului *Bibliei* în literatură este una deosebit de complexă. Pentru o abordare în sens exhaustiv, vedem necesitatea creării unui instrument de analiză, care să cuprindă în unul și același concept atât modalitatea de utilizare a textului biblic, cât și funcțiile textuale și mărcile lingvistice de recunoaștere a acestuia. În urma cercetării teoriilor amintite, precum și ca urmare a necesității de a studia interferențele biblice de orice tip în textele vechi românești, ar fi oportun, ca element într-un sistem de analiză, un nou concept, care să cuprindă cât mai multe aspecte din procesul receptării textului sacru în diferitele forme de cultură, exprimate în scris, cum ar fi citatele, motivele, temele, simbolurile, aluziile, imaginile, personajele, parafrazele, povestirile, rescrierile etc., de sorginte biblică.

Astfel, propunem conceptul de *inserat biblic*, prin care înțelegem *orice structură textuală care conține o temă, o imagine, un mesaj, o idee, un personaj etc. de sorginte biblică, ce poate fi reperată într-un anumit text sau în cadrul unei tradiții textologice și care este utilizată într-o formă mai mult sau mai puțin elaborată, cu funcție ilustrativă, argumentativă, moralizatoare, doxologică etc.*

Trăsătura definitorie a acestui concept constă în faptul că inseratul biblic are la bază structuri cu o anumită organizare formală sau de conținut, care se repetă. Ceea ce desparte inseratul biblic de conceptele enunțate mai sus vizează *intenționalitatea* întrebuirii lor¹. Această trăsătură se reflectă în structuri simple sau într-un discurs (naratorial, descriptiv, omiletic etc.) elaborat, de o anumită complexitate, care are la bază cunoașterea în profunzime a tradiției biblice.

4. Am clasificat inseratele biblice după *tipul de reactualizare a informației*, ținând seama de două aspecte. Primul se referă, pe de o parte, la atitudinea autorului și la efectul pe care acesta intenționează să îl producă asupra receptorului, iar, pe de altă parte, la disponibilitatea autorului de a explicita sau nu conținutul biblic la care recurge. Din această perspectivă, inseratele biblice pot fi *directe* și *indirecte*. În cadrul celor două tipuri de inserate, am constatat mai multe subcategorii, care pot fi stabilite pe baza unui indicator de recunoaștere a sursei biblice, aflat în strânsă legătură cu gradul de explicitare a conținutului *Scripturii*. Putem numi acest indicator *marcă intertextuală*. Inseratele directe sunt structuri textuale cu un *grad maxim de explicitare*, în care precizarea sursei este exactă, în timp ce inseratele indirecte fie oferă indicații aproximative ale sursei, fie nu precizează deloc sursa, adică este vorba despre *explicitare minimă*.

Clasificarea inseratelor biblice după acest prim criteriu se poate realiza și în funcție de receptor și de atitudinea acestuia față de text. Având în vedere faptul că textul de referință este întotdeauna *Biblia* sau un text religios derivat din *Biblie*, în legătură cu care receptorii au anumite cunoștințe, mărcile intertextuale specifice inseratelor biblice întrebuirate pot fi reperate sau nu, în funcție de experiența cititorului și de felul în care se raportează acesta la textul sacru.

¹ Am formulat această trăsătură a inseratului biblic pornind de la observația lui Riffaterre privind dubla orientare a lecturii, care constă, „pe de o parte, în înțelegerea cuvântului în funcție de regulile limbajului și de constrângerile contextului și, pe de altă parte, în conștientizarea cuvântului ca element al unui ansamblu în care joacă deja un rol bine definit” (Riffaterre 1981: 6) [trad. n.].

Considerăm necesară completarea tipologiei inseratelor biblice după criteriul privind tipul de reactualizare a informației cu exemple excerptate din texte literare ale culturii române vechi, care se deosebește de celelalte epoci culturale prin componenta religioasă pregnantă. Totodată, atragem atenția asupra faptului că taxonomia pe care o propunem este valabilă indiferent de tipul de text sau de epoca literară la care ne raportăm atunci când avem în vedere problematica receptării textului biblic în literatură.

A. În strânsă legătură cu disponibilitatea autorului de a explicita cât mai precis conținutul biblic, astfel încât să producă un efect asupra receptorului și să ghideze interpretarea în acord cu sensurile *Scripturii*, se delimitează *inseratul biblic direct*, care prezintă ca mărci lingvistice *verbele de declarație*, însoțite de *construcții cu valoare declarativă* (interjecția *iată*, conjuncția *căci*, adverbul pronominal *precum* ș.a.), *trimiterile exacte la capitole și versete*, *punctuația corespunzătoare*, *vorbirea directă*.

a) *Inseratul direct cu marcă intertextuală explicită* se caracterizează prin redarea exactă a textului biblic, cu sau fără ghilimele, și indicarea tuturor coordonatelor sursei biblice. Acest tip de inserat este introdus, de regulă, prin *verba dicendi* sau este integrat direct în text și semnalat prin punctuație corespunzătoare.

(1) [...] precum *mărturisște* David prorocul, la *psalom 39:37*: „Răbdând am așteptat pre Domnul, și mi-au luat aminte, și au ascultat ruga mea, și m-au scos din groapa patimilor și din tina cea adâncă, și au pus pre piatră picioarele mele”, i proci (NECULCE, 540).

(2) Precum singur ziditoriul ei, Domnul Hristos *dzice*: „Ceriul și pământul să va trece” (*Math., glav. 5, sh. 18*) și altul, aceasta urmând, *învață*: „Toate le are vrémea și cu vremile sale vor trece toate” (*Eclisiias. Glav. 3, sh. 1*) (DIVANUL, 64).

(3) Așijderea și fericitul Pavel *zice la 13 capete către ovrăi*: „Fraților, plecați-vă învățătorilor voștri și vă cucerit lor că priveghiază pentru sufletele voastre, ca cum ar fi să dea cuvânt, ca cu bucurie / aceasta să facă, iar nu suspinând, că nu iaste de folos voao aceasta” (DIDAHII, 22).

b) *Inseratul direct cu marcă intertextuală implicită* este acel tip de inserat biblic care apare în text fără indicarea (completă) a coordonatelor sursei. Aceste inserate pot fi introduse, de asemenea, prin *verba dicendi* și prezintă, totodată, referiri la titlul în sine al textului sacru sau la diferite cărți biblice, dar, în comparație cu inseratele directe din categoria anterioară, lipsesc trimiterile precise la capitole și versete.

(1) [...] cum l-au descoperitu dumnedzău (după cum *dzice Sfânta Scriptură*: groapa au săpat și au cădzut într-însa²) (COSTIN N., 294).

² *Pilde 26:27*: „Cine sapă groapa altuia cade singur în ea” (Toate exemplele din notele de subsol care explicitează coordonatele inseratelor biblice sunt citate după *Biblia 2019*).

(2) Dară însă voi să te întreb, de vreme ce dzici că *Svinta Scriptură* citești: au nu dzice într-un loc: „Ia aminte paserile ceriului, că nice ară, nice samănă și hrana nu le lipséște?”³ (DIVANUL, 46).

(3) *Solomon* dzise: „De toate lucrurile te svătuiaste și apoi nu te căi”⁴ (FL. DARURILOR, 145).

B. În afară de inserate biblice directe, în literatura română veche apare adesea și un alt tip de inserat, care, de cele mai multe ori, face corp comun cu textul, fără a fi evidențiat de autor. Am numit acest tip *inseratul biblic indirect*. Autorul intervine mai puțin în ghidarea lecturii și a interpretării, adică gradul de explicitare se diminuează invers proporțional cu participarea receptorului la identificarea conținutului biblic. În funcție de raportarea la textul *Bibliei*, diferențiem două tipuri de mărci: *explicite* și *implicite*. Mărcile explicite anunță intenția autorului de a produce un anumit efect asupra receptorului, în timp ce mărcile implicite indică un grad redus de implicare din partea acestuia. Categoriile de inserat indirect care presupun anumite prelucrări ale materialului biblic activează competența receptorului de a le recunoaște și de a le interpreta în lumina noilor sensuri, dobândite prin contextualizare. Inseratul biblic indirect cuprinde mai multe categorii:

a) *Inseratul indirect de tip aluziv cu marcă intertextuală explicită* poate fi introdus prin *verba dicendi*, dar, spre deosebire de inseratele directe semnalate prin aceeași formulă, secvența biblică la care se face referire cu ajutorul acestui tip de inserat este prezentată într-o formă prelucrată. Totodată, inseratele indirecte din această categorie sunt indicate în texte prin construcții cu valoare declarativă de tipul *e scris* sau *spune la carte*, care conferă autoritate textului și semnalează statutul special al mesajului transmis cu ajutorul lor. Indicarea explicită a faptului că urmează un inserat biblic de tip aluziv determină realizarea unor operații de înțelegere și de interpretare a sensurilor rezultate prin diferitele contextualizări ale acestui tip de inserat.

(1) Învață, drept acéia, pre cei bogați, pentru căci fiind el prea bogat făcea comoară în ceriuri, *după evanghelizeasca poruncă*⁵ (DIDAHII, 118).

(2) Precum *iaste scris*, că nu iaste care să stea împotriva lui Dumnezeu⁶ (LET. CANT., 169).

(3) *Grăia cartea* că nu easte în lume mai mare păcat de scumpeatea⁷ (FL. DARURILOR, 139).

³ *Matei* 6:26: „Priviți la păsările cerului, că nu seamănă, nici nu seceră, nici nu adună în jitnițe, și Tatăl vostru Cel ceresc le hrănește”.

⁴ *Pilde* 19:20: „Ascultă sfatul și primește învățătura, ca să fii înțelept toată viața ta”.

⁵ *Matei* 19:21: „Iisus i-a zis: Dacă voiești să fii desăvârșit, du-te, vinde averea ta, dă-o săracilor și vei avea comoară în cer”.

⁶ *Isaia* 43:13: „Eu sunt Dumnezeu din veșnicie și de aici încolo Eu sunt! Nimeni nu poate să iasă de sub puterea Mea și ceea ce fac Eu, cine poate strica?”.

⁷ *Pilde* 1:19: „Aceasta este soarta celor lacomi de câștig; lăcomia le aduce pierderea vieții”.

b) *Inseratul indirect de tip aluziv cu marcă intertextuală implicită* este integrat în text fără un indicator de recunoaștere a sursei sau, destul de rar, cu indicarea incompletă a coordonatelor sursei biblice, iar conținutul biblic la care se face referire este redat parțial sau într-o formă prelucrată. În această categorie se încadrează orice secvență care, datorită unor nuclee lexicale sugestive, poate fi corelată cu un episod biblic sau care activează în memorie un tablou din *Scriptură*.

(1) Cu întriagă credință *céle cerești cerșind, împreună și céle pămîntești ți să vor da*⁸ (DIVANUL, 44).

(2) Pentru aceasta dar în toate dzilele vieții tale, *cînd spre dormire te culci, spre moarte gata să fii, de vrîme ce cînd scularea îți va fi nu știi*⁹ (DIVANUL, 112–113).

(3) Că de ar fi ascultat Adam porunca lui Dumnezeu¹⁰, n-ar fi venit la atîta osîndă neamul omenesc; și noi acum, de am asculta pe Hristos, n-am fi într-atîtea scârbe și nevoi (DIDAII, 55).

(4) Că, adevăr, la acéste 2 târguri era spurcăciuni multe de voie și *asemănară Sodomului și Gomorului*¹¹. Iar plată încă luară (LET. CANT., 183).

c) *Inseratul indirect cu reactualizare prin parafrază* cuprinde orice formă de expunere prin parafrază, de tipul rezumatului, al repovestirii, al reformulării unei idei preluate din *Biblie*. Asemenea inseratelor indirecte din categoria anterioară (b), și inseratele biblice cu reactualizare prin parafrază sunt identificate de receptori pe baza unor nuclee lexicale sugestive. Există și situații când, datorită caracterului narativ al acestui tip de inserat, mărcile explicite și cele implicite coexistă. Astfel, actualizarea unui episod din *Sfînta Scriptură* se face menționându-se cartea biblică din care a fost preluat.

(1) La mortul cel dintîi, carele era fata lui Iair, *zice evanghelistul Mathei* cum cînd au mers Hristos să o învieze n-au zis un cuvînt, numai au apucat-o de mînă și s-au sculat fata¹² (DIDAII, 144).

(2) [...] și *mai gîos scrie că*, luînd pre Virsaviia, fiica lui Eliav, muiarea lui Urie Hetteul, au curvit cu dînsa; și, după acesta păcat făcut, au adus pre Urie, căci era la oaste cu Ioav, vezirul lui David, și după ce au venit iară l-au trimis și scriind carte și cu mîna lui trimisă la Ioav, ca dacă va mîrge, să-l puie unde va fi războiul mai greu; și Ioav așe făcînd, căce l-au pus la cetate, unde era bărbați mai vîrtoși, și ieșind din cetate și dînd război și ucigînd pre mulți, au perit și Urie Hetteul¹³ (DIVANUL, 79).

⁸ Matei 6:19–20: „Nu vă adunați comori pe pămînt [...] Ci adunați-vă comori în cer”.

⁹ Ps. 12:4: „Caută, auzi-mă, Doamne, Dumnezeu meu, luminează ochii mei, ca nu cumva să adorm întru moarte”.

¹⁰ Aluzie la căderea adamică, *Facerea* 3:12: „Zis-a Adam: «Femeia care mi-ai dat-o să fie cu mine, aceea mi-a dat din pom și am mîncat»”.

¹¹ *Facerea* 19:28: „Și, căutînd spre Sodoma și Gomora și spre toate împrejurimile lor, a văzut ridicîndu-se de la pămînt fumegare, ca fumul dintr-un cuptor”.

¹² Luca 8:54: „Iar El, scoțînd pe toți afară și apucînd-o de mînă, a strigat, zicînd: «Copilă, scoală-te!»”.

¹³ *Cartea a doua a Regilor*, diferite versete din capitolele 11 și 12.

d) *Inseratul indirect de tip paremiologic* cuprinde structurile de origine biblică întipărite în mentalul colectiv, caracterizate prin faptul că cititorul nu mai recunoaște originea lor, astfel că, de multe ori, ele seamănă, până la identificare, cu elementele populare. Forme ale acestui tip de inserat sunt și expresiile biblice. Aceste expresii reprezintă „din punctul de vedere al originii, al felului în care s-au constituit, o categorie eterogenă de unități frazeologice” și „au legătură cu textul canonizat al *Bibliei*” (Groza 2015: 115). Expresiile biblice au fost reținute cu ușurință și s-au răspândit, apoi, pe cale orală sau în diferite forme de cultură scrisă, datorită modelelor frazeologice și paremiologice existente în limbă (cf. Groza 2015: 117).

(1) Adecă înțeleptul cu duhul găti-și casă împărăția ceriului, pre carea în céle a Duhului șépte daruri o au întemeiat și sufletul într-însa a viețui ș-au aședzat, căruia smintială sau răzsipire nu va fi; fiind *pre piatră zidită, viind povoiul nu o vă săpa* (DIVANUL, 107–108).

(2) ... și nu să socotiia becisnicul că *cel ce groapa altuia o săpa* să brodește acela într-înse cade, și nu să domirește (GRECEANU, 181).

(3) El era *alfa și omega* atuncea în Țara Moldovii (NECULCE, 298).

(4) Iară di pe acéle vrémi să cunoaște *păharul lui Dumnedzău* aproape de schimbare și curundū spre alte mai cumplite vrémi (COSTIN, 120).

e) *Inseratul indirect de reactualizare a unor teme și motive biblice* cuprinde temele și motivele dezvoltate în *Scriptură*, care sunt integrate apoi în literatura de inspirație bisericească sau în literatura laică:

(1) Însă iarăși nu numai pentru mine voi sili, ce și altora voi nevoi a le folosi; și mai vârtos ca și pe alții darului mieu, de la stăpânul mieu dat, părtași să-i fac, și neguțitorind *talantșii* miei, mai multă dobândă să fac (DIVANUL, 46).

(2) ... și măcar că toți aceia mai nainte de la Dumnezeu plata s-au luat, iar nici Staico de *dumnezeiasca judecată* n-au scăpat (GRECEANU, 57).

(3) ... fiindu-le capetele pline de *fumuri și de dășărtăciuni* (POPESCU, 508).

(4) O, puternice doamne, cum ai plătit acelora, plătește și acestora, că au călcat poruncile tale, carele zicea: „Iubiți pre frații voștri și pre vecinii voștri și *cine cum va măsura, așa i să va măsura*” (LET. CANT., 199).

(5) Cându-i *mila lui Dumnedzău*, slujesște și minte omului, și banii folosăscu; iar cându-i *mânie de la Dumnedzău*, nice minte nu slujesște, nicé prietinii, nice banii, precum mai înainte la rândul său să va ar<ă>ta (NECULCE, 364).

(6) Iară di pe acéle vrémi să cunoaște *păharul lui Dumnedzău* aproape de schimbare și curundū spre alte mai cumplite vrémi. Că era la mare zburdăciune țărăle acéste. Și care țări să suie prēla mare bivșuguri, zburdeadză hirea omenească peste măsură și zburdăciunea naște păcatul și pre păcatul urmadză *mânia lui Dumnedzău* (COSTIN, 120).

f) *Inseratul indirect de evocare a unor figuri biblice* are în vedere personajele exemplare sau personajele antitetice ale *Bibliei*, astfel că evocarea lor contribuie la transmiterea unor învățături sau la ilustrarea unor trăsături umane pozitive sau negative.

(1) Împlinindu-se sorocul sfatului lui Dumnezeu, cel mai nainte de toț vécii și sosind vrémea și ceasul acela, aflându-se și vase alése ca acélia, binevoi Dumnezeu dă dăzlegă sterpiciunea *Annei* și născu prin făgăduință, după cum au născut *Sarra* pre *Isaac*, *Rebecca* pre *Iacov*, *Rahil* pre *Iosif*, făméia lui *Manoe* pre *Sampson*, *Anna*, făméia lui *Elcana* pre *Samuil* și *Elisaveth* pre Ioann Botezătorul (DIDAHII, 44).

(2) Minunată vorbă și alése soții are astăzi *Hristos*, cu adevărat și i să cuvenia să aibă soții ca acéstia, pentru că *Hristos* iaste *Mesiia*, că *Moisi* iaste făcătoriu de lége, *Ilie* iaste proroc mare (DIDAHII, 77).

(3) Ce și eu n-am vrut să mă fac al doile Iudă sau să-l viclenesc, să fug de la dânsul. Că de aș fi făcut așa ce laud-aș fi dobândit? Ce numai osândă de la Dumnedzeu și ocară de la oameni (NECULCE, 539).

(4) Că nimeni nici s-au mai aflat în lume asémenea lui *Iov*, carele toate ca acéle réle și mai multe să-i vie pe lume și să rabde, și să tacă la toate, pe nimeni vinuind, pe nimeni blestemând până în săvârșit, cum *Biblia* sfântă în viața lui scrie și adeverează (CANTACUZINO, 47).

(5) Pă<n>tru darul tăriei scrie // în *Leagea Veache* că era oarecine de-1 chema *Sampson* ce era mai cu vârtute de toț câți era pe lume. Și făcu multe tării și nu le scrisem acealea cicea, ce sânt în Cartea *Veache* scrise. Și tărie avea în trup și daru lui era în capu (FL. DAR., 160).

(6) Și va sparge *Hristos* iadul și atunce să vor slobozi și toate sufletele și vor slobo<zi> și pre *Adam* și pre *Eva* până la judecată (ALEXANDRIA, 139).

5. Utilizarea unei categorii de inserat biblic, dintre cele expuse mai sus, depinde, în mare măsură, și de tipul de organizare discursivă. Prin urmare, considerăm necesară stabilirea unui al doilea criteriu de clasificare a inseratelor biblice, care se referă la *formulele sau mărcile lingvistice de introducere a acestora în text*. Elementele frastice și transfrastice care semnalează prezența inseratelor biblice în plan discursiv marchează contextualizările diferite ale acestora și contribuie la stabilirea funcțiilor pe care inseratele biblice le pot îndeplini în texte. Formulele de introducere a inseratelor biblice în text semnalează, totodată, modalitatea de organizare a conținuturilor și, asemenea conectorilor de structurare discursivă, contribuie la „decuparea secvențelor textuale și, implicit, la decodarea sensului global al textului” (GALR II 2008: 775).

În textele analizate, identificăm mai multe astfel de formule, de semnalare a utilizării inseratelor biblice de către autorii lor. Pe de o parte, aceste formule asigură coerența discursului și ordonarea argumentelor, iar, pe de altă parte, ele oferă informații privitoare la atitudinea și intențiile emițătorului. Dintre formulele introductive cel mai des întrebuițate în textele literare românești din epoca veche, le semnalăm pe următoarele:

1. *Verbe de declarație*. Atât în textele cronicarilor moldoveni și munteni, cât și în literatura parenetică sau în textele de învățătură ale mitropoliților Varlaam și Dosoftei ori în creațiile lui Dimitrie Cantemir, în special în *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul*, principala formulă de introducere a inseratelor biblice în text constă în întrebuițarea unui verb de

declarație sau a unui verb care, contextual, prezintă valoare declarativă. Aceste verbe pot fi la diateza activă (*zice/dzice, vorovéște, învață, scrie, mărturiséște, spune, adevereadză/adeveréște, să cunoscu, strigă, grăiesc, propovéduiăște, să ruga, arată, urmadză* etc.) sau pasivă (*iaste scris, stă scris*), la diferite moduri și timpuri verbale, cu rol în evidențierea forței ilocuționare a discursului.

Funcția ilustrativă a unor inserate biblice introduse prin această formulă este semnalată prin antepunerea locuțiunii conjuncționale *după cum* sau a adverbelor relative *precum, cum*, care marchează un raport sintactic de subordonare. Aceste elemente indică prezența circumstanțialului de mod metadiscursiv explicit (vezi Dindelegan 2020: 202) și dețin rol argumentativ de justificare sau de confirmare a mesajului transmis de emițător (GALR II 2008: 773). Verbele de declarație sunt utilizate și alături de pronume relative și conjuncții.

De cele mai multe ori, verbul de declarație este antepus inseratului biblic, dar am întâlnit și situații în care apare după acesta. Exemplele în care verbul este intercalat în structura inseratului biblic sunt sporadice.

(1) ... fără cât numai pă țară au păgubit cu o sumă de bani, precum s-au zis mai înainte, care spre mult rău le-au ieșit mai pă urmă, că cela ce sapă groapa altuia și cade el într-însa, precum iar cel ce s-au zis Solomon, *zice*: „că cel ce să bucură de căderea altuia, Dumnezeu ia sarcina aceia și o pune asupra celui alaltu” (GRECEANU, 111).

(2) Iar fie-său, Mihai spătarul, au luat pre Dumnezeu într-ajutor și au purces de acolo de s-au dus pân' la Sinai de s-au închinat sfântului loc, unde au făcut Dumnezeu vorbă cu Moisi proroc și i-au arătat multe ciudése dumnezeiești, precum *iaste scris* (LET. CANT., 210).

(3) ... nici te întrista, precum Prorocul te *învață*: „Nu te téme când să îmbogățește omul și când să va înmulți slava casii lui” (Psalm 48, sh. 17); „Căci plecată iaste spre moarte casa lui și la céle dedesupt cărările lui” (Pilde gl. 2, sh. 18) (DIVANUL, 66).

(4) Dară ce voi zice? Mă tem că să va prinde la noi cuvântul Isaiei ce *zice* la al șaselea cap: „S-au îngărășat inima norodului acestuia și cu urechile greu au înțeleș și ochii lor au închis”; și aceasta este pricina (DIDAHI, 148).

2. *Adverbe pronominale și de modalitate*. Adverbul „pronominal cu valoare explicită sau implicită” (cf. DLR) *precum* semnalează, de asemenea, independent de un verb declarativ, inseratele biblice. De obicei, este folosit alături de inserate indirecte cu reactualizare prin parafrază sau care marchează evocarea unor figuri biblice. Împreună cu adverbul demonstrativ cu valoare deictică *așa*, acest element de introducere a inseratului biblic construiește o comparație cu implicații în plan stilistic. Efectul produs este fie de dinamizare a discursului, fie de creare a unui cadru descriptiv de tipul portretizării unor personaje.

(1) *Precum* preaiubitoriul dă Hristos domnu avea mare râvnă și fierbinte dragoste spre a zidi și a înfrumuseța lăcașile lui Dumnezeu, asemene [era] mării-sale și luminată și preacreștina lui doamnă Maria, cu aceea iarăși către cele dumnezeiești râvnă fiind, măcar că și alte multe zidiri, biserici au făcut și cu dă toate podoabele minunat le-au înfrumusețat și le-au grijit (GRECEANU, 209).

(2) Iar ei neluând-o că acea îngăduială iaste despre partea miloserdiei lui Dumnezeu ci den destoinicia lor, că ce să văd așa, prind nărav și așa nemaicurmându-l de la dânsii, cad și ca într-acéle stingeri și cu sunet să piiarde pomenirea lor, *cum* cântă și împăratul proroc David în psalm[ul] 9, precum și a ovreilor s-au pierdut, vedem, împărăția, stăpânirea, preoția și alte bunătăți multe și până la sfârșitul lumii vor să fie pierdute și stinse (CANTACUZINO, 28).

În contexte similare și cu aceleași funcții este întrebuințat și adverbul *așijderea*, însoțit de comentarii explicative.

(1) Acele lacrimi și suspini ale creștinilor pre ei la osândă ca acéia i-au adus, că „strigare săracului ascultă Dumnezeu”, zice Iov, și David *așijderea*, „că nu desăvârșit săracul să va uita, și răbdarea săracilor nu desăvârșit va peri, că am cunoscut, zice, că domnul judecata săracilor va face și dreptatea méserilor” (GRECEANU, 59).

(2) *Așijderea* pre fiul său, Solomon, din înțelepciune carele mai multă și întriagă decât toți oamenii pre pământ avea, mai nebun decât toată lumea l-au prefăcut; că precum cartea la *A treia împărăție* (gl. 11, sh. 1), că iubind Solomon muieri multe de alt niam și de a lor dragoste nebunăște cuprins fiind, capiște lui Hamos, idolului lui Moav, au zidit, și singur Domnul de a doa oară arătându-i-să și acéstea a nu face poruncindu-i, nu ascultă (DIVANUL, 79).

(3) *Așijderea* cei 7 frați Maccavei, carii ai maicii lor învățătură fiind și ascultând, pre tiran nu ascultară și porcină a mânca légea nu călcară, moartea și focul în samă nu băgară; și de carii să-ți mai pomenesc? Că ca aceștia mulți și nenumărați vei afla, carii multe și nenumărate, în copilărie fiind, bătrânești și de laudă vrédnice au lucrat și fapte au arătat (DIVANUL, 114).

3. *Conjuncții subordonatoare*. Conjuncția subordonatoare *căci* este o altă formulă prin care inseratele biblice sunt introduse în text. De regulă, întrebuințarea acestei mărci lingvistice, care introduce propoziții cauzale explicative și poate avea rol argumentativ sau explicativ „pentru ceea ce s-a spus în enunțul anterior” (GALR II 2008: 769), relevă caracterul didactic și moralizator al conținutului, precum și folosirea inseratului biblic de pe o poziție de autoritate. De asemenea, în texte apare și conjuncția subordonatoare *că*, al cărei rol constă, la nivel discursiv, în marcarea planului explicației sau al exemplificării.

(1) Ca acéstea și mai mult zicându-i acel Leon papă, unde dară, iată cum și altele toate alalte stăpâniri și iaste? *Căci* când iaste să se mute, nebunindu-i Dumnezeu cum și prorocul David în Psalm zice: „Nebunăște Dumnezeu norodul pre carele va să-l piarză”, i proci (CANTACUZINO, 63).

(2) *Căci* chiar Hristos pe deplin a avut-o în sine, căci însuși el a arătat și a zis: „luați învățătură de la mine, căci eu blând sânt și din inimă îngăduitor” (GRECEANU, 8).

(3) Aceasta iaste biruința pământească, care fu dată lui dinceput și iaste un lucru de minune, *căci* că omul mai nainte, pân' ce nu greșește, el fu dăruit cu atâta cinste, iar deaca greși, iată că nu-l urgisi Dumnezeu, nice-l lipsi de cinstea care i-o dédese mai nainte. Ce zice: „cu puținel oarecare l-ai mai micșorat decât îngerii”, cum s-ar zice, după ce greși, judecă-l și-l osândi cu moartea (ÎNVĂȚĂTURILE, 25).

4. *Interjecții*. O altă formulă de introducere a inseratelor biblice în text este marca *iată*, definită în DA ca „interjecție demonstrativă, întrebuințată spre a atrage luarea-aminte asupra celor exprimate în propozițiunea sau cuvântul ce urmează”. În construcția *iată dară*, de asemenea frecventă în contextele de semnalare a inseratelor biblice, această interjecție demonstrativă îndeplinește rol de prezentare și de introducere a unor exemplificări privitoare la diferite situații sau învățături din *Biblie*.

(1) *Iată*, iar vine cuvântul să să sfârșască la sfârșitul cel mai dântâi, unde zice: „Doamne, Domnul nostru, cât e de minunat numele tău peste tot pământul!” (ÎNVĂȚĂTURILE, 27).

(2) *Iată*, auzindu noi acéste mile și daruri ale lui Dumnezeu, care sântu spre noi, să păzim dreptatea și légea lui Dumnezeu, cum zice prorocul: „Fericiți cei ce păzescu judecata și fac dreptate în toată vrémea”, și mustrează pre cei ce judecă strâmbu! (ÎNVĂȚĂTURILE, 27).

(3) *Iată* aievea a lui Dumnezeu plată după cum zice proorocul că: „domnul, trufașilor, stă împotrivă” (GRECEANU, 93).

(4) *Iată*, și aici să întâmplă cum și de dămunt, în légea véche, Saul și-au ieșit din minte și Ionathan au căzut de sabie, iar David fu rădicat împărat (LET. CANT., 98–99).

(5) După izbândă cu noroc ce făcuse Bogdan Vodă în Țara Leșască, *iată*-i veni de la Dumnezeu osânda asupră, cum grăiaște și prorocul David, psalm 7: „Lac săpă și-l scurmă și căzu în groapa care au făcut”, așa petrecu Bogdan vodă, că nu era încă bine ieșit din Țara Leșască, *iată* craiul strângându oaste degrab, au silit să apuce pre Bogdan Vodă încă în țara sa și nu au putut de o boală ce avea (URECHE, 139–140).

5. *Structuri de referință care conțin substantivele cuvânt sau vorbă*. În strânsă legătură cu formulele introductive semnalate la punctul anterior se află construcții de tipul *cuvintele acestea sunt ale...* sau *după cuvântul...*, urmate de denumirile cărților biblice, de diferite modalități de denumire a Cărții Sfinte sau de numele unui personaj din *Scriptură*.

(1) ... și, după *cuvântul Evangheliei*: „Să pogorî ploae și veniră râurile și suflară vânturile și loviră casa acéia și nu căzu, că era întemeiată pre piatră (DIDAHI, 50).

(2) Ci *iată* că nici o taină, nici nici o ascunzătoare lumească, duple nemincios *cuvântul* domnului, la Luca 8, nu e, care să nu să afle și la iveală să nu iasă (CANTACUZINO, 20).

(3) Ce turcii cu săgeți de bumbacū ucig pre oameni și lor pot să slujască acéle *cuvente* a *Sfintei Scripturi*: [...] <Muiatu-s-au cuventele lor mai mult decât untū-de-lemn și acele sânt săgeți> (COSTIN, 102).

6. Inserate biblice utilizate *fără mărci introductive*. Multe inserate biblice sunt întrebuințate în scrierile românești vechi fără formule care indică prezența lor în texte. De obicei, aceste inserate pot fi recunoscute de către receptor pe baza unui lexem care conține semantismul întregului pasaj biblic, funcționând astfel ca un fel de ancoră în recunoașterea inseratelor biblice și în decodarea sensurilor generate prin diferitele contextualizări ale inseratelor biblice.

(1) Și cu alte frumuseți, cu de toate o împodobi și o făcu asémene raiului lui Dumnezeu. Iar în mijloc era acea casă dumnezeiască stând ca și *pomul acela al cunoștinței*. Ci însă nu așa, că dintr-acela mâncară strămoșii noștri pomana morții; iar dintru acesta să mănâncă dătătorul de viață trup și sânge al domnului nostru *Isus Hristos, care să junghe* în toate zilele într-o iertare a păcatelor și viața de veci (LET. CANT., 112).

(2) Aședzat-au Dumnezeu atunci judecata ca cei ucigași de oameni, / cu aceiaș moarte să se pedepsască, cu care au omorât și ei pre alții, den socotiala județului, și acelor vărsători de sînge, așijderea să li se verse sângele, de vreme ce *omul este în chipul lui Dumnezeu* făcut (COSTIN N., 16).

În lucrarea de față propunem, prin conceptul de *inșerat biblic*, o sintagmă terminologică generală care denușește ceea ce în teoria literaturii și lingvistica textului este cunoscut ca citat, motiv, temă, simbol, aluzie, imagine, personaj, parafrază, povestire, rescriere etc., de sorginte biblică. Inșeratele biblice pot fi clasificate în diferite categorii, ținând seama de acțiunea lor în texte și de elementele lingvistice după care pot fi identificate.

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

- ALEXANDRIA = *Alexandria*. Cea mai veche versiune păstrată, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, XI, coordonator: Alexandru Mareș, studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2006.
- CANTACUZINO = Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- COSTIN = Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, de unde este părășit de Ureche vornicul de Țara de Gios*. Scos de... vornicul de Țara de Gios, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.
- COSTIN N. = Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și Letopiseșul Țării Moldovei de la 1709 la 1711*, în *Opere*, I, ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, Editura Junimea, 1976.
- DIDAHII = Antim Ivireanul, *Didahii* (1709–1716), în *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- DIVANUL = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul*, text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea, postfață și bibliografie de Al. Dușu, București, Editura Minerva, 1990.
- FL. DARURILOR = *Floarea darurilor*, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, coordonatori: Ion Gheție și Al. Mareș, București, Editura Minerva, 1963.
- GRECEANU = Radu Greceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului Domnului Țării Rumânești*, Io Costandin Brâncoveanu Basarab-Voievod..., în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, Editura pentru Literatură, 1961.

- ÎNVĂȚĂTURILE = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Chișinău, Editura Litera, 1998.
- LET. CANT. = *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini sau Letopiseșul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- NECULCE = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat și O samă de cuvinte*, în *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982.
- POPESCU = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- URECHE = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă*, ediție a doua, îngrijită și introducere de P.P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

b. Literatură secundară

- Biblia 2019 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, București, Editura Institutul Biblic de Misiune Ortodoxă.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, versiune românească de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc.
- Dindelegan 2020 = Gabriela Pană Dindelegan et alii, *Dicționar de interpretări gramaticale. Cuvinte mici, dificultăți mari*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul II. Partea I: F–I [de fapt: IÎ], București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; ediție digitală anastatică în CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius-Marian Teodorescu, 2021–2022, <https://clre.solirom.ro/>.
- DLR = *Dicționarul limbii române. (DLR)*. Serie nouă. [Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă]. Tomul VIII. Litera P: Partea a 4-a: *pogrienie–presimțire*, București, Editura Academiei, 1980; ediție digitală anastatică în CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic*, realizat în cadrul Departamentului de lexicologie și lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române – Filiala Iași, de Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius-Marian Teodorescu, 2021–2022, <https://clre.solirom.ro/>.
- GALR II = *Gramatica limbii române, II. Enunțul*, Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, [Coordonator: Valeria Guțu Romalo], București, Editura Academiei Române, 2008.
- Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes: La Littérature au second degré*, Paris, Éditions du Seuil.
- Groza 2015 = Liviu Groza, *Expresii biblice, parabiblice și bisericești în frazeologia limbii române*, în Eugen Munteanu (coord.), *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie*. Lucrările Simpozionului Internațional „Explorări

- în tradiția biblică românească și europeană” (ediția a IV-a, Iași, 8–10 mai 2014), p. 115–122.
- Huizinga 1970 = Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu. Studii despre formele de viață și gândire din secolele al XIV-lea și al XV-lea în Franța și în Țările de Jos*, versiune românească de H.R. Rodian, București, Editura Univers.
- Kabatek 2015 = Johannes Kabatek, *Tradiții discursive. Studii*, editori: Cristina Bleorțu, Adrian Turculeț, Carlota de Benito Morena, Miguel Cuevas-Alonso, București, Editura Academiei Române.
- Koch 1987 = Peter Koch, *Distanz im Dictamen. Zur Schriftlichkeit und Pragmatik-mittelalterlicher Brief- und Redemodelle in Italien*, Habilitationsschrift, Freiburg im Breisgau.
- Koch 1997 = Peter Koch, *Diskurstraditionen: zu ihren sprachtheoretischen Status und zu ihrer Dynamik*, în Barbare Frank, Thomas Haye, Doris Tophike (Hrsg.), *Gattungen mittelalterlicher Schriftlichkeit*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Kristeva 1969 = Julia Kristeva, *Semeiotike. Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Éditions du Seuil.
- Lobrichon 2003 = Guy Lobrichon, *Usages de la Bible*, în *La Bible au Moyen Âge*, sous la direction de Guy Lobrichon, Paris, Picard, p. 28–54.
- Riché, Lobrichon 1984 = Pierre Riché, Guy Lobrichon, *Le Moyen Âge et la Bible. Bible de tous le temps*, Paris, Beauchesne.
- Riffaterre 1981 = Michael Riffaterre, *L'intertexte inconnu*, în „Littérature”, nr. 41, numéro thématique *Intertextualité et roman en France, au Moyen Âge*, p. 4–7.
- Riffaterre 1990 = Michael Riffaterre, *Compulsory Reader Response. The Intertextual Drive*, în Michael Worton, Judith Still (ed.), *Intertextuality. Theories and practices*, Manchester University Press, p. 56–78.

THE CONCEPT OF BIBLICAL INSERT. DEFINITION. TIPOLOGY. EXAMPLES

ABSTRACT

The term biblical insert (Rom. *insertat biblic*) refers to a concept that can encompass all types of interpretations and representations of biblical content in literature. This concept is useful for analyzing texts, whether they are translations or original works, at various stages of literary development. This concept involves aspects specific to both literary theory and textual linguistics and describes what is known in literary theory and textual linguistics as quotation, motif, theme, symbol, allusion, image, character, paraphrase, biblical story.

Biblical inserts can be classified into several categories, which we have named according to the criteria we developed and the action of each type of insert in the text.

Keywords: *biblical intertextuality, biblical insert, theory of literature, linguistics of the text.*

„ORBII CARE CÂNTĂ CÂNTECE CU POVEȘTI ȘI MINUNI” SAU DESPRE INTERTEXTUALITATE LA CERVANTES ȘI HOMER

VICTOR CELAC*

În acest studiu am abordat câteva pasaje din cunoscutul roman *Don Quijote* al scriitorului spaniol Miguel de Cervantes, încercând să argumentez că pot fi stabilite conexiuni semnificative cu universul epopeilor homerice și, în subsidiar, cu un pasaj din scrierile gânditorului francez Blaise Pascal. Aceste conexiuni reprezintă, prin definiție, nivelul intertextualității, solicitând în mod particular imaginația celor care se apropie și se lasă cucerii de universul celui mai celebru cavaler rătăcitor¹.

Intertextualitatea este un concept central în teoria literaturii (fără să fie limitat la aceasta, fiind aplicabil la diverse alte domenii artistice: cinematografie, muzică, arhitectură, sculptură, pictură etc.), propus și dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XX-lea, prin contribuțiile fondatoare ale unor specialiști și gânditori precum Julia Kristeva (1969, 1974), Gérard Genette (1982)² sau Michael Riffaterre (1971, 1979).

În sens restrâns, intertextualitatea poate fi înțeleasă ca „interacțiune între două (sau mai multe texte), rod al intenției emițătorului” (Popescu 2002: 111) și ca preluare, dintr-un text în altul, „ca atare sau în forme modificate, a unei secvențe (fragment de text, titlu, expresie etc. sau a altor elemente precum cele de tip prozodic, de pildă)” (*ibidem*). În sens mai larg, intertextualitatea este „proprietatea oricărui text [...] de a fi inevitabil legat de texte anterioare” (*ibidem*). Valențele culturale și stilistice ale intertextualității, ca și modalitățile ei de manifestare, sunt foarte variate. Poate fi vorba de „citate, false citate, parodii, aluzii, colaje, imitații la nivel fonetic, morfologic, sintactic, lexical și prozodic” (*ibidem*: 110).

Una dintre trăsăturile definitorii ale intertextualității ține de încercarea autorului de a-l invita pe cititor *să coopereze*, adică să depășească nivelul textului și să decodeze referința sau aluzia, să facă legătura dintre cele două (sau mai multe) texte. Alternativa,

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București, România (victor_celac@yahoo.com).

¹ Versiuni anterioare ale acestui articol au fost citite de Mihaela Popescu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București), Raluca Sinu (Universitatea „Transilvania”, Brașov), Anca Crivăț (Universitatea din București), precum și de doi evaluatori anonimi din colegiul editorial al revistei. Le mulțumesc pe această cale pentru numeroasele observații și sugestii, foarte utile, ce mi-au permis să ameliores textul în mod substanțial.

² În lucrarea citată, Genette propune un cadru teoretic mai amplu și dezvoltă teoria *transtextualității*, cu referire la ansamblul relațiilor ce pot fi identificate între texte, distingând cinci tipuri de relații transtextuale: *intertextualitatea*, *paratextualitatea*, *metatextualitatea*, *hypertextualitatea* și *architextualitatea*.

în care cititorul nu percepe și nu decodează procedeul intertextual, reprezintă un eșec (mai mult sau mai puțin punctual) al actului de comunicare care este opera de artă literară. Cu alte cuvinte, cititorul se află în fața unei „ghicitori”. Primul pas al cooperării este reprezentat de etapa în care cititorul doar își dă seama că e vorba de o „ghicitoare”. Apoi, cititorul trebuie să realizeze că răspunsul corect se află dincolo de text, așadar, că e necesară depășirea nivelului textual. În fine, „traseul cooperării” se încheie cu accederea la acea stare virtuală de „comuniune” dintre autor și cititor. Într-un fel, cititorul se ridică la nivelul autorului, al creatorului.

Cred că *plăcerea estetică* este, în mare parte, legată de această cooperare, în planul intertextualității, dintre autor și cititor (sau receptor, în general; așa cum am afirmat mai sus, intertextualitatea nu este apanajul literaturii)³.

Intertextualitatea nu apare odată cu arta modernă și postmodernă. Comediile din Antichitate – ale lui Aristofan, Menandru, Plaut și ale altora –, dominate de parodie (și considerate un gen literar umil), se raportează nu numai la realitatea propriu-zisă, ci și – cum altfel decât prin ceea ce numim intertextualitate? – la genurile literare considerate înalte (epopeea și tragedia). De altfel, dintre toate procedeele literaturii beletristice, probabil *parodia* se identifică cel mai mult cu intertextualitatea⁴.

*

Don Quijote, capodopera scriitorului spaniol Miguel de Cervantes (1547–1616), este un roman prin excelență parodic. Cum se știe, una dintre trăsăturile constante și explicite, definitorii pentru acest roman, este parodiarea literaturii cavalierești, pline de personaje legendare, evenimente fabuloase și minuni, extrem de populare în epocă. Dincolo de acest nivel, să zicem, primar și dincolo de zăgrăvirea societății și a epocii în care a apărut, romanul *Don Quijote* îi atrage pe cititori spre o reflecție constantă asupra unor probleme fundamentale, precum esența artei și a naturii umane⁵.

În partea a doua a romanului *Don Quijote* (publicată în 1615), scutierului Sancho Panza i se încredințează funcția de guvernator al unei „insule”, numită „Barataria”. E vorba de o veche și mereu reiterată promisiune, prin care cavaletul rătăcitor Don Quijote l-a convins pe „vrednicul său scutier” să-l urmeze în peregrinările sale. Cel care, în cele din urmă, îi oferă lui Sancho funcția de guvernator al „insulei Barataria” este un duce, care i-a primit cu onoruri în castelul său pe Don Quijote și pe Sancho. Ducele și soția sa, ducesa, citiseră cu plăcere prima parte a romanului, publicată în 1605, și acum erau absolut încântați să-i întâlnească și să-i găzduiască pe celebrul cavaler rătăcitor și pe scutierul său⁶.

³ O amplă discuție despre comuniunea dintre autor și cititor se găsește la Călinescu 2017.

⁴ „Parodiarea este un procedeu prin care se imită, cu intenții ironice sau umoristice, fragmente sau texte întregi anterioare, în general foarte cunoscute” (Popescu 2002: 186).

⁵ Menționăm din bibliografia enormă consacrată celui mai mare scriitor spaniol, câteva lucrări relativ recente, în care apar, între altele, considerații substanțiale privind dimensiunea intertextuală a romanului *Don Quijote*: Riley 1989; Redondo 1998; Pageaux 2005; Brunel 2006. Pentru o panoramă bibliografică esențială și consistentă asupra universului cervantin (ca și pentru diverse alte aspecte relevante), a se vedea <http://donquijotedelamancha.free.fr/biblio.html>.

⁶ Acesta ar fi un „conflict” între nivelurile textual și extratextual. Ducele și ducesa sunt personaje în partea a doua a romanului, apărând în calitate de cititori ai primei părți a romanului.

La fel de bucuroși erau și să pună la cale diverse farse pe seama celor două „personaje”. Numele „insulei” date lui Sancho spre guvernare vorbește de la sine:

„Îl deslușiră că se numea ostrovul Barataria, fie pentru că numele satului era Baratario, fie pentru că ocârmuirea dată lui Sancho era o păcăleală” (Cervantes 1993, II: 273. –; *barato* înseamnă în spaniolă „glumă, păcăleală, farsă, înșelăciune”)⁷.

Farsa cu guvernarea insulei a ținut vreo șapte zile. Doritorii se pot delecta cu felul cum s-a descurcat Sancho cu această guvernare și cum a fost, în cele din urmă, dat afară (în șuturi, în sensul cel mai propriu; partea a doua, capitolele 45–53 (Cervantes 1993, II: 273–330).

M-a intrigat în mod particular un amănunt (evidențiat în citatul următor) din „Legiuirile statornicite de guvernatorul Sancho”, într-una din ultimele zile ale cârmuirii sale:

„[Decretă că...] acela care ar boteza vinul cu apă sau l-ar da sub un alt nume ar urma să fie osândit la moarte din această pricină; coborî prețurile la toate încălțările, mai cu seamă la conduri, socotind că erau din cale-afară de mari; puse bir pe simbriile slugilor, care prea se repezeau la câștig; statornici pedepse cât se poate de grele pentru cei ce cântau cântece necuviincioase și cu măscări, atât în timpul nopții, cât și-n al zilei; *porunci ca niciun cerșetor orb să nu mai cânte cântece în care-i vorba de povești și minuni dacă nu aduce mărturii vrednice de crezare că acele minuni sunt adevărate, socotind că cele mai multe din poveștile pe care le cântă orbii nu-s altceva decât scorneli, răspândite în paguba minunilor celor adevărate*” (Cervantes 1993, II: 319)⁸.

Pasajul este cât se poate de comic, prin amănuntele, uneori bizare, la care se referă aceste reglementări, dar și prin modul cum sunt ele juxtapuse. Modalitatea primară de a „citi” și „înțelege” prevederile stabilite de guvernatorul Sancho este la nivel *textual*, adică rămânând în interiorul universului creat și propus de Cervantes, prin romanul său. Pe primele le înțelegem fără dificultate, pentru că au legătură cu situații absolut plauzibile din „viața reală”, practic, din toate epocile. Falsificarea vinului cu apă merită pedepsită (deși, poate, nu cu atâta severitate cum decide Sancho). Nici prețurile la încălțări (sau la alte produse de primă necesitate) și nici salariile unor categorii de lucrători nu trebuie lăsate să crească în mod exagerat. Comportamentele și manifestările necuviincioase, care atentează la morala publică, trebuie descurajate și, după caz, pedepsite.

Să ne întrebăm acum în ce măsură prevederea care urmează, cea prin care se *interzice orbilor să cânte cântece cu povești și minuni, dacă nu au mărturii vrednice de crezare că acele minuni sunt adevărate*, poate fi „citită” și „înțeleasă” rămânând

⁷ În original: „Diéronle a entender que se llamaba «la ínsula Barataria», o ya porque el lugar se llamaba «Baratario» o ya por el barato con que se le había dado el gobierno”. Citez după ediția lui Francisco Rico, disponibilă pe site-ul <https://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/quijote/>.

⁸ În original: „[...] Ordenó que [...] el que lo aguase [el vino] o le mudase el nombre perdiese la vida por ello. Moderó el precio de todo calzado, principalmente el de los zapatos, por parecerle que corría con exorbitancia; puso tasa en los salarios de los criados, que caminaban a rienda suelta por el camino del interesse; puso gravísimas penas a los que cantasen cantares lascivos y descompuestos, ni de noche ni de día; *ordenó que ningún ciego cantase milagro en coplas si no trujese testimonio auténtico de ser verdadero, por parecerle que los más que los ciegos cantan son fingidos, en perjuicio de los verdaderos*”.

la același nivel, al raportării la realități mai mult sau mai puțin familiare, din viața reală. Pentru cititorii din prezent, ea poate părea, în mare măsură, neclară, dar pentru cei din vremea lui Cervantes era o aluzie la un fenomen bine cunoscut, ce luase amploare în epocă. E vorba de o congregație a cerșetorilor orbi (*hermandad de loc ciegos*), care recitau în public rugăciuni adresate sfinților, pe care le „înfloreau” cu aspecte fabuloase, minuni, pentru a impresiona cât mai mult. Acești cerșetori orbi mai exercitau totodată un comerț cu un fel de „foi volante”, conținând texte mai mult sau mai puțin improvizate despre sfinți și minunile lor⁹.

Dar mi se pare că putem să nu ne limităm, în înțelegerea acestui pasaj, la conexiunea cu acel fenomen al frăției cerșetorilor orbi, din epoca lui Cervantes. Referindu-se exclusiv la cerșetorii *orbi*, prevederea generează câteva deducții logice care aproape se impun: trebuie să înțelegem că oricine altcineva are voie să cânte cântece cu povești și minuni, chiar și fără dovezi despre veridicitatea lor – cu condiția să nu fie orb! E posibilă și deducția că „performerii” care posedă facultatea văzului, prin însuși acest fapt, nu pot cânta decât cântece cu povești și minuni adevărate; deci că, automat, nu e cazul să li se ceară dovezi. (Ar fi un sofism dintre cele mai nostime, sugerat totuși de textul lui Cervantes.) Poate aceste mici „infracțiuni logice” au un rol al lor, acela de a ne face să bănuim că ceva „nu e în regulă” și că trebuie să depășim nivelul textului, pentru ca „lucrurile să se lege”.

Gândindu-mă la caracterul *deschis* al capodoperei lui Cervantes și la constantele ei valențe intertextuale, mă întreb în ce măsură putem vedea aici o aluzie la legendarul Homer, poetul și cântărețul orb, autorul *Iliadei* și al *Odiseei*, considerat primul și cel mai mare scriitor grec.

E știut faptul că o parte dintre valorile de la baza culturii, a literaturilor și a imaginarului din spațiul european, provin, în cele din urmă, din poemele homerice. Romanele cavalești medievale, parodiate genial de Cervantes, își au și ele, în ultimă instanță, o parte din rădăcini acolo. „Poveștile” și „minunile” din poemele homerice nu mai trebuie amintite. A se vedea, în mod special, interacțiunile curente dintre lumea oamenilor și cea a zeilor, așadar, dintre ordinea firească și cea „supranaturală”¹⁰.

Problema (pare să spună Cervantes, o dată în plus, într-un mod criptat, după ce au spus-o expres, naratorul sau diverse personaje, de atâtea ori, de-a lungul romanului) e că unii, precum Don Quijote, ajung să creadă că faptele eroice extraordinare și întâmplările miraculoase – din poemele homerice, din romanele cavalești medievale, din cadrul diverselor tradiții religioase etc. – s-au produs întocmai. Ajung să piardă deosebirea dintre mit, legendă și imaginar, pe de o parte, și realitate și fapt istoric verificabil, pe de altă parte. Așadar, ajung să se smintească. De aceea, Cervantes, prin „legiuirile guvernatorului Sancho”, încearcă să îndrepte lucrurile¹¹. *Cervantes și Homer ar fi, în această interpretare, rivali*¹².

⁹ A se vedea comentariul din nota aferentă textului, în ediția spaniolă citată.

¹⁰ Pentru rolul fondator și director al poemelor homerice, în contextul culturii europene, bibliografia este enormă. Menționez un singur titlu: Buffière 1987.

¹¹ În orice caz, putem recunoaște aici o manifestare a atitudinii în favoarea *verosimilului*, o chestiune de teorie literară care îl preocupă intens pe Cervantes.

¹² Menționez un amplu și foarte interesant studiu în care sunt prezentate, contrastiv, diferite aspecte definitorii ale imaginarului din universul homeric și din cel al lui Cervantes: García Álvarez 2008.

Ar fi, după părerea mea, acel tip de rivalitate dintre un creator, un artist care abia își face un loc sub soare, încercând să se afirme, și modelul venerabil, validat de tradiție, cu care vrea să se măsoare și să intre în competiție¹³. Romanul lui Cervantes – la fel ca epopeile homerice – conține reflecții asidue, exprimate prin gura celor mai diverse personaje, despre faima adevărată și despre cea falsă, despre gloria faptelor eroice și despre cea obținută prin geniu artistic, creator. Niște indicii ce mi-au atras atenția în mod special, în acest sens, sunt cele două pasaje din partea a doua a romanului, unde personajele ajung să discute despre marele succes de care s-ar bucura prima parte, publicată cu zece ani înainte, ca și despre viitoarea faimă mondială a romanului lui Cervantes. Întâi bacalaureatul Samsón Carrasco, dorind să-l măgulească pe Don Quijote, vorbește despre succesul primei părți a romanului și, totodată, își exprimă convingerea că *romanul urmează să fie tradus în toate limbile pământului*:

„Pot să vă încredințez că până-n ziua de azi au fost tipărite mai bine de douăsprezece mii de cărți cu povestea asta; dacă nu mă crezi, întreabă în Portugalia, la Barcelona și la Valencia, unde cartea s-a tipărit. Și mai umblă zvonul că ea s-ar tipări și la Anvers, iar eu știu dinainte că nu va fi nici un neam care să n-o cunoască și nici un grai în care ea să nu fie tălmăcită” (Cervantes 1993, II: 23)¹⁴.

Apoi însuși Don Quijote, întâlnindu-se cu un drumeț necunoscut, se recomandă în felul următor, anticipând publicarea, în viitor, a *treizeci de milioane de exemplare* cu romanul al cărui personaj principal este:

„Și așa, prin vitejeștile, prea multele și creștineștile mele isprăvi, am meritat să trec tipărit prin cărți, pe la toate sau pe la cele mai multe seminții ale lumii. Treizeci de mii de tomuri au ieșit din tiparnițe, înșirându-mi povestea și, dacă cerul nu va fi împotriva, încă de o mie de ori treizeci de mii mai sunt pe cale de a se tipări” (Cervantes 1993, II: 96–97)¹⁵.

Aceste pasaje (și altele, la care nu mă voi mai opri) îmi arată că Cervantes știa că adevărata lui măsură e reprezentată de marii creatori ai omenirii, de adevăratele genii. Cervantes știa că se află în „competiție” cu aceștia (nu cu romanele cavaleresti medievale, pe care le-a satirizat fără cruțare¹⁶). I se părea

¹³ În legătură cu postulata rivalitate dintre Homer și Cervantes, a se vedea contribuția lui Bloom 1997 [1973], unde este tratată *in extenso* ideea că poeții aflați „în activitate” sunt de regulă conștienți de faptul că sursa lor de inspirație nu este numai lumea înconjurătoare și propriile lor experiențe, trăiri, ci și, în mod semnificativ, creațiile poetice ale predecesorilor, care i-au format, i-au motivat și i-au inspirat în mare măsură. Este pus astfel în evidență un conflict generat de strădania poeților de a rămâne, în ochii posterității, ca niște creatori originali, dorință în raport cu care influența predecesorilor le poate inspira un constant sentiment de anxietate.

¹⁴ În original: „Tengo para mí que el día de hoy están impresos más de doce mil libros de la tal historia: si no, dígalo Portugal, Barcelona y Valencia, donde se han impreso, y aun hay fama que se está imprimiendo en Amberes; y a mí se me trasluce que no ha de haber nación ni lengua donde no se traduzga”.

¹⁵ În original: „Y así, por mis valerosas, muchas y cristianas hazañas, he merecido andar ya en estampa en casi todas o las más naciones del mundo: treinta mil volúmenes se han impreso de mi historia, y lleva camino de imprimirse treinta mil veces de millares, si el cielo no lo remedia”.

¹⁶ Romanele cavaleresti medievale au ieșit complet din actualitate și probabil că doar specialiștii în literatura medievală le mai vizitează. Poate nu aș greși prea mult dacă aș aprecia că acum avem, în locul lor, cinematografia și literatura de consum.

probabil nedrept handicapul pe care îl avea el, Cervantes, în vremea lui, în comparație cu un model canonizat precum Homer. Dar timpul a dat fiecăruia ce i se cuvine. *Sub specie aeternitatis*, Homer și Cervantes au devenit egali.

*

Să revenim la pasajul de mai sus, cu prevederile statuate de guvernatorul Sancho, pentru a urmări și a admira gradația reprezentată acolo. Întâi e vorba de *falsificarea vinului cu apă* (și de pedeapsa capitală instituită pentru această faptă); apoi, de reglementarea unor *prețuri și salarii*. Până aici suntem la nivelul unor fapte și situații banale, cu implicații ce rămân în planul concretului. Spre deosebire de acestea, următoarea prevedere se referă la ordinea morală – e despre cei ce *cântă cântece necuviincioase și cu mășcări* și despre pedepsele statornicite (în mod curios, nu se precizează care sunt acelea, dar se spune că sunt *cât se poate de grele* [= *gravísimas penas*]). Am apreciat că și aceasta poate fi înțeleasă, fără dificultate, de orice cititor, rămânând la *nivel textual*, prin corelare cu ceea ce cititorul știe din viața reală (competența sau *background*-ul enciclopedic). În fine, prevederea referitoare la *orbii care cântă cântece cu povești și minuni* se referă la planul creației artistice, al invenției și al ficțiunii. Și aceasta poate fi înțeleasă ca o aluzie la un fenomen istoric contemporan (acele congregații de cerșetori orbi), dar, totodată, poate că e vorba și de o aluzie intertextuală (criptată) la Homer, legendarul poet orb. Cum am afirmat mai înainte, intertextualitatea reprezintă prin excelență nivelul estetic. Intertextualitatea și esteticul sunt, adesea, consubstanțiale.

Cele trei „trepte” ale „scării” pe care, prin acest extras din legiurile lui Sancho, o sugerează Cervantes ar fi:

(1) *Nivelul faptelor banale și concrete*, care sunt încorporate, în mod firesc, în operele de artă de mare întindere, precum romanele, fără a avea, obligatoriu, implicații și semnificații deosebite la nivel estetic. (Altfel, se știe că, în marile opere de artă, nici un detaliu nu e lipsit de semnificație; dar se știe și că, în același timp, operele de artă de mare întindere conțin și o anumită proporție de „material de umplură”, necesar pentru a fi posibil un contrast, în raport cu părțile sau scenele „suprasaturate” de sens.)

(2) *Nivelul moral*, despre care s-a crezut că se suprapune cu esteticul, mai mult sau mai puțin (reflecția gânditorilor și a literaților pe această temă este de lungă durată și complicată).

(3) *Nivelul intertextual, prin excelență estetic*. La acest nivel se poate realiza plenar comuniunea dintre autor și cititor.

*

Să mai remarcăm că prevederea despre *cântăreții orbi* nu este însoțită de sancțiuni sau pedepse pentru nerespectarea ei, ca majoritatea prevederilor precedente. E un fel de a spune că arta și creația nu se supun legilor și cârmuirii lumești, că timpul este singurul lor judecător. În schimb, aici ni se oferă o motivare: *minunile false și scornelile cântăreților orbi trebuie interzise pentru că*

ele sunt răspândite spre paguba adevăratelor minuni. Există, așadar, *minuni false* și *minuni adevărate* și nu se cuvine ca prin răspândirea și colportarea de minuni false să fie discreditate minunile adevărate! (Cred, și o spun fără nicio urmă de ironie, că un guvernator – sau un conducător de orice nivel – care se îngrijește să protejeze *adevăratele minuni* e demn de cel mai mare respect).

Probabil că aici Cervantes (prin gura personajului Sancho-guvernatorul) „instrumentalizează” un motiv recurent din reflecția filozofică a epocii sale. Motivul se regăsește cel puțin la filosoful francez Blaise Pascal (1623–1662), în *Cugetări*, doar că aici el este orientat într-o direcție argumentativă opusă, în raport cu ceea ce am văzut la Cervantes:

„În loc să conchidem că nu există minuni adevărate pentru că există atât de multe mincinoase, ar trebui, dimpotrivă, să spunem că există cu siguranță minuni adevărate tocmai pentru că există cele mincinoase și că sunt și din cele mincinoase tocmai pentru că sunt și din cele adevărate” (Pascal 1998: 518)¹⁷.

*

În concluzie, cred că referirea la *orbii care cântă cântece cu povești și minuni*, din fragmentul discutat, poate fi văzută nu numai ca o aluzie la un fenomen istoric contemporan, ci și ca o aluzie intertextuală a lui Cervantes la legendarul poet grec, autorul *Iliadei* și al *Odiseei*. Cum am văzut, această aluzie este destul de criptată. După părerea mea, probabilitatea ca un cititor mediu din vremea lui Cervantes să o decripteze erau cel puțin egale cu șansele unui cititor mediu din prezent. În secolul lui Cervantes, așadar în zorii modernității europene, Homer, împreună cu celelalte mari valori ale Antichității, își făceau loc din ce în ce mai mult în conștiința publică. În plus față de aluzia intertextuală discutată, romanul *Don Quijote* conține mai multe *mențiuni exprese* ale lui Homer (și ale unor personaje homerice, precum Ulise). Ultima mențiune expresă a lui Homer apare chiar în finalul romanului. În interpretarea propusă în paginile precedente, am vorbit, la un moment dat, despre *rivalitatea dintre Cervantes și Homer*. Dar se pare că, în final, echilibrul este restabilit, pentru că *personajul Don Quijote* se „înfrățește”, simbolic, cu *legendarul poet Homer* (devenit și el personaj?). Aflăm acest lucru când ni se dezvăluie motivul pentru care naratorul fictiv, Cide Hamete Benengeli, nu a dorit să precizeze numele satului de baștină al celui mai faimos dintre toți cavalerii rătăcitori:

„Astfel se stinse din viață iscusitul hidalgo de La Mancha, al cărui loc de obârșie n-a vrut Cide Hamete să-l spună deslușit, tocmai pentru a lăsa toate cetățile și satele din La Mancha să se sfădească între ele, fiecare dintr-însele vrând să-l înfieze și să-l facă al ei, așa cum se sfădiră și cele șapte cetăți ale Greciei pentru Homer” (Cervantes 1993, II: 445)¹⁸.

¹⁷ În original: „Au lieu de conclure qu’il n’y a point de vrais miracles, puisqu’il y en a de faux, il faut dire, au contraire, qu’il y a de vrais miracles, puisqu’il y en a tant de faux; et qu’il n’y en a de faux que par cette raison qu’il y en a de vrais” (Pascal 1819: 345).

¹⁸ În original: „Este fin tuvo el ingenioso hidalgo de la Mancha, cuyo lugar no quiso poner Cide Hamete puntualmente, por dejar que todas las villas y lugares de la Mancha contendiesen entre sí por ahijarse y tenerse por suyo, como contendieron las siete ciudades de Grecia por Homero”.

BIBLIOGRAFIE

- Bloom 1997 [1973] = *Harold Bloom, The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*, second edition, New York / Oxford, Oxford University Press. [Ediția întâi: 1973].
- Brunel 2006 = Pierre Brunel, *Don Quichotte et le roman malgré lui*, Paris, Klincksieck.
- Buffière 1987 = Félix Buffière, *Miturile lui Homer și gândirea greacă*, traducere și prefată de Gh. Ceașescu, București, Editura Univers.
- Călinescu 2017 = Matei Călinescu, *A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii*, traducere din engleză de Virgil Stanciu, București, Editura Humanitas.
- García Álvarez 2008 = César García Álvarez, *Notas sobre el imaginario épico del héroe (de Homero a Cervantes)*, în „Byzantion Nea Hellás” [revistă online], nr. 27, <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=363844247002>, (accesat pe data de 11.11. 2021).
- Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Paris, Seuil.
- Kristeva 1969 = Julia Kristeva, *Sémiotikè, Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil.
- Kristeva 1974 = Julia Kristeva, *La Révolution du langage poétique*, Paris, Seuil.
- Pageaux 2005 = Daniel-Henri Pageaux, *Les aventures de la lecture. Cinq essais sur le « Don Quichotte »*, Paris, L'Harmattan.
- Pascal 1819 = Blaise Pascal, *Œuvres*, nouvelle édition, tome second, *Pensées de Pascal*, Paris, Lefèvre.
- Pascal 1998 = Pascal, *Cugetări*, text integral, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Oradea, Editura Aion, 1998.
- Popescu 2002 = Mihaela Popescu, *Dicționar de stilistică*, București, All Educational.
- Redondo 1998 = Augustin Redondo, *Otra manera de leer el « Quijote »*, Madrid, Castalia.
- Riffaterre 1979 = Michael Riffaterre, *La Production du texte*, Paris, Seuil.
- Riffaterre 1971 = Michael Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, Flammarion.
- Riley 1989 = Edward C. Riley, *Teoría de la novela en Cervantes*, Madrid, Taurus.

„THE BLINDS WHO SING SONGS WITH STORIES AND MIRACLES”. INTERTEXTUALITY IN CERVANTES AND HOMER

ABSTRACT

In this article I deal with some small fragments from the renowned novel *Don Quixote* by the Spanish writer Miguel de Cervantes. I argue that significant connections can be established with the universe of the Homeric epics and, subsidiarily, with a passage from the writings of the French philosopher Blaise Pascal. These connections represent, by definition, the level of intertextuality, particularly challenging the imagination of those who approach and let themselves be conquered by the universe of the most famous errant knight.

Intertextuality is a central concept in the theory of literature, without being limited to this – it is applicable to various other artistic fields: cinematography, music, architecture, sculpture, painting, etc. This concept has been proposed and developed during the second half of the 20th century, through the founding contributions of specialists and thinkers such as Julia Kristeva (1969, 1974), Gérard Genette (1982), or Michael Riffaterre (1971, 1979).

Keywords: *intertextuality, parody, Cervantes, Don Quixote, Homer.*

„POPORUL” DESPRE „FEMEIE”, LA 1900. STEREOTIPURI ȘI PREJUDECĂȚI DE GEN ÎN GR. G. TOCILESCU, *MATERIALURI FOLKLORISTICE*

ASTRID CAMBOSE*

Motto: „S-au întrecut Dumnezeu cu Dracul a face fiecare câte-o ființă.
Dumnezeu a făcut pe Adam (barbat), iar Dracul pe Eva (femeie)”.
(Hasdeu 1885: 201’)

1. O COLECȚIE DE TEXTE POPULARE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Grigore Tocilescu, filolog, istoric și folclorist, obținea în 1897 stipendii ministeriale de la Spiru Haret spre a realiza, prin mijlocirea unei echipe formate din șapte membri, o culegere generală de texte folclorice, în versuri și în proză. În 1900 publică, sub titlul *Materialuri folkloristice*, două tomuri masive, cuprinzând peste 4.000 de texte, dintre care majoritatea au fost culese de absolventul de Litere care semna Chr[istea] N. Țapu. O serie de scandaluri au însoțit apariția valoroasei colecții, despre care Ovidiu Bîrlea afirma că „putea aspira la rangul de model” (Bîrlea 1974: 312). Societatea, prin vocea înaltă a lui N. Iorga, a protestat vehement împotriva conținutului considerat inacceptabil al unora dintre texte – în fapt, „culegătorii au notat cu fidelitate ceea ce au auzit – cu unele obscenități fiind chiar prea zeloși în autenticitate¹” (*ibidem*). Tocmai întrucât reflectă nemijlocit atitudini și reprezentări populare ale vremii, această colecție este potrivită spre a cerceta, prin intermediul ei, mentalul rural de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Care sunt ipostazele tipice în care se regăsește femeia în *Materialuri folkloristice*? Am identificat câteva, pe care le-am grupat, pe cât posibil, antitetic, pentru a sugera paleta relativ largă de perspective puse la contribuție de imaginarul colectiv asupra femeii, într-o ruralitate târzie (predominant muntenească, în corpusul cercetat) de lungă respirație temporală, care include secolul al XIX-lea și cel puțin prima parte a secolului următor.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Filiala Iași, România (astrid.iasi@yahoo.com).

¹ Autenticitatea transcrierii discursului oral nu suportă nuanțe; culegătorii au fost corect instruiți să preia materialele ca atare. Cel care s-ar fi putut ocupa de suprimarea cuvintelor indigeste din perspectiva reprezentărilor vremii asupra a ceea ce trebuie să fie, și implicit să conțină, folclorul național, era coordonatorul colecției. Dacă Tocilescu a ales să publice materialele necenzurate, opțiunea trebuie pusă (și) pe seama viziunii sale exploratorii, care merită o cercetare aparte. Astăzi nu mai sunt relevante motivele care au condus la războiul publicistic declanșat la începutul secolului al XX-lea împotriva acestei colecții.

1.1. Călugărița misterioasă

Călugărița misterioasă, fără nume, care îl învie și îl răpește de la stână pe ciobanul ucis de tovarăși – „Cucia-mi venea,/ Măre mi-aducea/ D-o călugăriță/ Albă la peliță/ Neagră la hăiniță./ [...] Și ea mi-l jelea/ Și mi-l deștepta./ În brațe că-l lua/ În cucie mi-l pune/ Și acasă că mi-l ducea” (*Miorița*, Tocilescu 1900a: 4) – este, poate, aceeași care îl găzduiește în patul ei pe tânărul amoretat: „Stai, băiete, nu te duce,/ Că eu ți-oi așterne/ [...] În pat la picere,/ La buzili mele” (*Verde, verde și-o crăiță*, Tocilescu 1900b: 787). Ideea subiacentă este a sexualității libere a călugărițelor, prilej de speculații și fantezii masculine care se puteau naște cu atât mai mult, având în vedere vârsta la care erau călugărite fetele, de obicei împotriva voinței lor, de către familiile nevoiașе, sau vârsta la care deveneau călugărițe femeile din familii de vază, condamnate la contumacie în mănăstiri pentru abateri maritale. Călugărița care trece episodic prin *Materialurile* lui Tocilescu mărturisește indirect tratamentele (pe care astăzi nu le-am putea considera decât abuzive) la care societatea vremii supunea femeile, pe temeiul spaimii față de sexualitatea nestăpânită care se imputa implicit genului.

1.2. Fata greșită

Fetele mari nu sunt dorite ca neveste, ci doar ca drăguțe: „De-aș iubi-o p-a mai mică,/ Dar mi-e frică că se strică/ Și s-alipește de mine/ Ca lipitoarea de vine!” (*Foaie verde castravete*, *ibidem*: 867).

Fata este *înșelată* de flăcăul de care se lasă iubită înainte de a o lua de nevastă; vina îi aparține însă femeii, care nu ar fi trebuit să se lase pradă seducției. Societatea vremii pune în seama femeii obligația morală de a „rezista” avansurilor masculine, bărbaților lăsându-li-se întreaga libertate de a folosi orice mijloace spre a le subjugă erotic: „Gură dulce ce mi-ai dat/ Poci trăi și ne-nsurat!” (*D-auzit-am, d-auzit*, *ibidem*: 893). „Ce te ții, fată, măreață/ C-ai dormit la neica-n brață!” (*Frunză verde iarbă creață*, *ibidem*: 995). Vinovăția fetei greșite este nemilos sancționată în plan familial și social: „Mărită-mă, măiculiță,/ Că mi-o venit lapte-n țâță/ Și copilu-i cât o mătă!/- De ți-ar veni și corastră,/ Dacă ți-o fost mîntea proastă!” (*Mărită-mă, măiculiță*, *ibidem*: 954), „Foaie verde lapte dulce,/ Mândra leagănă și plînge./ Leagănă, mândro, și taci,/ Ce-ai făcut să nu mai faci!” (*Foaie verde lapte dulce*, *ibidem*: 964).

O mândră înșelată se plînge în grai moldovenesc: „Nu ți-i milă și pacat,/ M-ai iubit și m-ai lasat,/ M-ai iubit ca pi-o copchilă,/ M-ai lăsat ca pi-o străină” (*Frunză verde lemn tocht*, *ibidem*: 820). Alta îi reproșează cu amar „jendarului”: „Arză focu simbria,/ Că mi-ai mâncat fetia./ Nu-s în rînd cu fetile,/ Nici cu nevestile,/ Numa-n rînd cu curvile!” (*Prin pădurea cu stejaru*, *ibidem*: 780, *Sus la vîrf, la vîrtitură*, *ibidem*: 997). Multe texte pun în pagină blestemele fetei înșelate de drăguț (*Frunză verde de susai*, *Frunza-n vie-i tot rînduri*). Nunta însăși este reprezentată dramatic ca o vânătoare și o „înșelare” a fetei devenite nevastă, după cum atestă orațiile și iertăciunile de nuntă.

1.3. Fata îndărătnică și fata bătrână

Fata îndărătnică fuge de măritiș. Abordarea masculină a subiectului pune în scenă „goana” erotică, cu un notabil grad de violență, măcar simbolică: „În brațe te-oi lua/ Și te-oi săruta/ Și-oi fi tot a mea,/ Plesni-ți-ar fierea!” (*Mierla și sturzul*, Tocilescu 1900a: 5). Unele versuri ilustrează greșita interpretare populară de sfârșit de secol al XIX-lea atribuită termenului arhaic *protivnică/ potrivnică/ potrivnică*, pus în sinonimie cu *dușmancă*: „Să bea și dușmanca mea/ Care mă iubiam cu ea/ Din copilăria mea!” (*Foaie verde matostat*, Tocilescu 1900b: 816). Femeia nemăritată va ajunge de râsul satului, ca fată bătrână: „Mărită-te, horholină,/ Nu ședea fată bătrână,/ Că și dracu s-o-nsurat/ Și tu nu te-ai măritat!” (*Mărită-te, horholină*, *ibidem*: 959).

1.4. Mama bună, fiica bună, sora bună

Există ipostaze feminine față de care textele din colecția Tocilescu mărturisesc o foarte mare admirație. În baladele despre fetele răpite, „Mândra Șandruleasă,/ Cinstită cârciumăreasă/ Și cu sprâncenile trase” (*Ilinca Șandrului*, Tocilescu 1900a: 35) și Sârba ar vrea să-și salveze fata (pe Ilinca sau pe Niculca) de turci, o ascund și pretind că a murit. Fiica, la rândul ei, își salvează mama, predându-se de bunăvoie răpitorilor ei, iar finalul este sinuciderea etică (*Ilinca Șandrului, Niculca*). Variantele baladei *Voichița* pun în circulație finalul duios al reîntâlnirii nesperate între mamă și fiica măritată departe și conduc deznodământul fie spre moartea amândurora, îmbrățișate, fie spre moartea mamei, căreia fiica îi va purta apoi slujbele de pomenire cuvenite.

Mama haiducului Corbea, „Babă slabă și de treabă,/ La cuvinte de ispravă”, se milogește la Ștefan-Vodă să îl elibereze din temniță pe fiul ei, apoi mijlocește o evadare comună spectaculoasă. Cuplul mamă-fiu este indestructibil. De dragul mamei care a căzut la pat de inimă rea, feciorul își părăsește mândra: „Că decăt fără măicuță/ Mai bine fără mândruță” (*Foaie verde trei soroace*, Tocilescu 1900b: 738).

Sora lui Miu haiducul îi este atât de devotată, încât fuge desculță din București în codru ca să-și înștiințeze fratele că Ștefan-Vodă vine cu oaste asupra lui.

Una dintre mizele acestor texte și ale altora cu subiect asemănător este de a ilustra rezistența legăturilor de sânge. În familie, femeile pot avea roluri pozitive, consacrate ca atare în imaginarul popular prin opțiunea lor pentru sacrificiul de sine.

1.5. Mama denaturată versus mândra bună

Mama în durerile facerii sau ale alăptării îi promite zadarnic pruncului averi, moșii și „hoții”, apoi îl blestemă: „Culcă-mi-te, lulă-mi-te,/ Pui de șerpe sugă-mi-te/ De supt talpa casii noastre” (*Cântecul șerpoaicei*, Tocilescu 1900a: 6), „Suge-mi, maică, țâțele/ Sugă-ți șerpui sângele” (*Cântecul șarpelui*, *ibidem*: 11). Ajuns flăcău de zece ani, copilul se pregătește să plece în lume și cere cu viclenie să sugă încă o dată țâță pe sub talpa casei, mama acceptă, iar el „Talpa pe țât-o lăsa,/ Mă-sa începea d-a răcnia” (*Cântecul șerpoaicei*, *ibidem*: 6) și astfel o constrânge să-i spună cum l-a

blestemat. Șarpele din blestem îl urmărește, îl înghite până la brâu, dar este ucis de un tovarăș al băiatului, „ăl voinic din Ciobârcie”, iar cei doi tineri se prind frați de cruce. Finalul este crud: reîntors acasă, fiul blestemat își judecă mama și, ca să nu se mai repete soarta lui, o ucide: „Maică, măculița mea,/ Te văd că ești tinerea/ Și mi-e că-i păcătui,/ Și mai faci vrutul ca mine/ Și o petrece ca și mine” (*ibidem*: 9), „În două că mi-o făcea,/ Cu frate-său că pleca” (*ibidem*), „Capul maică-si că-l lua;/ Mergea trupul șovăind/ Și capul bolborisind/ Nu știu ce dracu zicând!” (*Cântecul șearpelui, ibidem*: 11). Textele sunt ofertante la analiză. Cruzimea ocupă prim-planul poetic, mai ales în deznodământul din ultima variantă citată, în care trupul fără cap al mamei se zbate precum cel al unei găini tăiate. Nicio empatie nu transpare față de femeia care naște în chinuri; o condamnare irevocabilă o lovește, datorită culpei morale absolute care este blestemul de mamă (despre care se credea că întotdeauna se împlinește) – ceea ce constituie miza etică a textelor.

Mamă denaturată este și cea care refuză să-și riște viața pentru copilul ei, care pretinde că are un șarpe în sân și cere ajutor membrilor familiei. Mai presus decât mama este ibovnica, fiindcă ea nu are frică de primejdie; ibovnica este răsplătită cu aur și cu buna concluzie a poetului popular: „Decât tată, decât mumă,/ Mai bine o amantă bună” (*Cântecul lui Mircea, ibidem*: 29), „Decât cu tată și mumă,/ Mai bine cu-o mândră bună” (*Cântecul lui Milea, ibidem*: 31).

Imaginea mândrei ideale se încadrează seriei de chipuri ale desăvârșirii din estetica populară, remarcabil fiind faptul că metrica și tonul sunt cele din portretul ciobănașului mioritic: „Fețișoara ei/ Ca floarea de tei,/ Coală de hârtie/ Vara-n prăvălie,/ Logofeți mi-o scie./ Ochișorii ei,/ Doi luceferei,/ Două mure negre/ Într-un povrag verde,/ Puse la pământ,/ Neatinse de vânt” (*Cântecul Crișului, ibidem*: 32). Eroine fără prihană dau titlurile baladelor *Chira* sau *Ilincuța Șandruului*; pline de abnegație pentru legea creștină strămoșească, virtutea acestor femei-model constă în amestecul de frumusețe și bună-cuviință.

1.6. Femeia-ispită

Locul comun paremiologic „De n-ar fi ochi și sprâncene/ N-ar mai fi păcate grele” (*Foaie verde nucă seacă*, Tocilescu 1900b: 754), „Ochii și sprâncenile/ C-alea fac păcatele” (*Ai, noroc, noroc*, Tocilescu 1900a: 241) sugerează aspectul conflictual, dar pe deplin acceptat, al atracției erotice. Principalul atribut erotic al feminității fruste, mai presus și dincolo de orice reprezentare socială, este un sân întrezărit pe fugă: „Trece mândra pe șosea [...]/ Cu cămașă subțirea,/ Se vede țăța prin ea,/ Mușcare-ar neica din ea!” (*Foaie verde și-o lealea*, Tocilescu 1900b: 755, *Am iubit cât am iubit*, Tocilescu 1900a: 247). Bărbatul oftează, iar oftatul devine mijloc al unei irezistibile seducții: „Trecui asară călare/ Pe la poarta dumitale,/ Te zării la lumânare/ Cu cămașa ca o floare,/ Mă ofticași, frățioare!/ Mă uitai pântre porțițe,/ Văzui botu unei țate,/ Mă prăpădiși, dăiculiță!/ Să-ți fi văzut țăța toată,/ M-ai fi găsit mort la poartă!” (*Când oi zice trei sarmale, ibidem*: 246). În *Materialurile* lui Tocilescu apar doar sporadic, mai ales în portretele unor cuconițe din balade, frânturi din imaginea femeii fatale a folclorului, îmbrăcată cât mai bogat, ca o domniță sau ca o cadână, încărcată de bijuterii, cu rochii, șaluri și

brâie scumpe, scurteică de catifea, papuci galbeni turcești ș.a.m.d.; nevăzută de soare, cu pielea fină, cu sprâncenele trase și cu buzele puse la rumeneală, ea furniza imaginației poetului popular un fior al exoticii, al distanței, al intangibilității – reprezentând, probabil, reflexia poetică a fulgurantelor apariții ale ficicelor sau nevestelor de boieri în alaiurile de sărbătoare.

Amorul este îngăduit sub toate formele imaginabile, dar numai până la păcatul carnal; astfel, căprarul Vasile „O lună și jumătate/ Se iubi cu Rada-n dreptate,/ De la o lună jumătate/ Începură a face păcate” (*Rădița, ibidem*: 90). Femeia este o ispită, în aceste texte concepute aproape exclusiv din perspectivă masculină. Unele femei, precum Rădița, scot din minți cu frumusețea lor o țară întreagă. Altele, precum nevasta lui Ghiță Cătănuță, au tragicul dar al cântării excepționale, de tip orfic, care răscolește munții, văile și codrii, dar și amintirea fostului ibovnic, *harambașa* de haiduci, Lotreanu Lotrenilor sau Pană Roșiană; de notat că lupta dintre soț și ibovnic îi este indiferentă ca rezultat femeii – „Care vă veți birui/ Tot o soție mi-o fi!” –, iar finalul excelează prin cruzimea răzbunării soțului atât față de nevasta necredincioasă, cât și față de mama acesteia, spre groaza întregului neam femeiesc: „Cine la Ghiță asculta,/ Fete mari se-mbolnăvia,/ Nevestele se stârpia!” (*Cântecul lui Ghiță Cătănuță, ibidem*: 169, 170). Miza textului este să ofere o revanșă simbolică bărbaților înșelați și, în același timp, să dea o lecție cât mai aspră femeilor necredincioase. Căci femeia poartă întotdeauna vina, inclusiv – sau mai ales! – pentru păcatele bărbaților: „Subt călcâiu cizmei mele/ Șade dracul și-o muiere/ Și mă-nvaț-a face rele” (*Subt călcâiu cizmei mele, Tocilescu 1900b*: 887).

O situație psihologică deseori oglindită în textele din *Materialuri* este raportul erotic extramarital, adică ceea ce legislația religioasă din secolele anterioare numea *preacurvie*. Nevasta altuia este iubită cu foc, până la moarte: „Dumnezeu să te păzească/ De dragoste femeiască;/ Te uscă, te face iască!” (*Foaie verde lobodă, ibidem*: 756), „Că dragostea nevestească/ Te bagă-n boală câinească/ Și mă scoate-n primăvară/ Galben ca turta de ceară!” (*Foaie verde măr ce-ar fi, ibidem*: 856). Lungile secole de căsătorii forțate au lăsat urme în mentalul colectiv, una dintre acestea fiind aversiunea principală față de partenerul oficial: „O! să las la moartea mea/ Să-mi trimet nevastica/ Să-mi aducă amanta/ Să mor cu ochii la ea” (*Foaie verde și-o lalea, ibidem*: 799).

Bărbatul înșelat de nevastă ar putea tolera fapta în sine, dar nu și lipsa de discreție a amantilor: „Cucoana lui Gheorghită/ Mult e mândră drăguliță,/ Din creștet până-n pământ/ Numai aur și argint,/ De la piept pân’ la guriță/ Parcă e o porumbiță”, iar Moldovean, căpitan peste zapcii, o sărută de față cu bărbatul ei, ceea ce stârnește un conflict de orgolii sociale, căci Gheorghită îi reproșează: „N-o duseși în grădină la bascea,/ S-o săruți tu cum oi vrea,/ Ș-o săruțași la iveală,/ Mă secași la inimioară!” (*Gheorghită Poianu, Tocilescu 1900a*: 137).

1.7. Fecioara, femeia sau nevasta cuminte

Din seria portretelor feminine pozitive pe care le oferă *Materialurile* fac parte și cele ale căror protagoniste au ca principală calitate cumințenia. Cea mai bună soție este fie săracă, ascultătoare și nepretențioasă – „Mai bine una săracă,/ Ce-oi

porunci ea să-mi facă;/ Când i-oi da un pumn să tacă./ Să ias-afară plângând,/ Să intre-n casă râzând,/ Să mă ia de după cap/ Să mă-ntrebe de ce-am dat” (*Nevasta cu avuție*, Tocilescu 1900b: 820) –, fie bogată și de neam, cu vorba dulce, devotată bărbatului până la a presimți în vis primejdiile care-l pasc (cum este nevasta din balada *Stoian Bulibașa*). Soția este proprietatea soțului. La mare nevoie, nevasta frumoasă este ultimul bun pe care îl vinde Mocan Oleac, sărăcit de biruri grele; femeia se supune, este vândută unui turc și apoi constată că turcul era chiar era fratele ei, luat rob de copil; deznodământul fericit este reunirea familiei, care acum îl cuprinde și pe noul cumnat.

Supusă bărbatului ei, pe care-l salvează de la moarte, este și frumoasa Băduleasă, „Fată de cârciumăreasă/ Cu ochii de curv-aleasă” (*Cântecul lui Badu cârciumaru*, Tocilescu 1900a: 72). Stanca, nevasta lui Mogoș, își pâraște propriii frați la Domnie fiindcă i-au ucis bărbatul și îi blestemă: „Să vă văd pe trei legați/ Și pe patru spânzurați (*Mogoș vornicul*, *ibidem*: 120). Miza etică a textelor din această microserie este deplina ascultare a soției față de soț.

„Cucoana Manoli” din cele patru variante ale baladei înregistrate în colecție este întruchiparea feminității absolute: soție devotată, supusă, iubitoare până la moarte, răbdătoare până la moarte, mamă chiar și dincolo de moarte. Paradoxal, calitățile ei, precum și suferința supraomenească pe care și-o învinge meșterul Manoli în actul zidirii sunt menite să potențeze efectul psihologic al grozăviei – una dintre mizele estetice ale baladei fiind cruzimea, care devine cu atât mai șocantă, cu cât protagoniștii sunt mai nevinovați. Obiectivul fixează reacțiile femeii în instantanee poetice de mare finețe: „Ea că se râdea,/ Gândeă că glumea” (*Cântecul lui Manole*, *ibidem*: 20), „Ori nu-ți mai ajungă/ Atâta glumă lungă?” (*Cântecul lui Manolea*, *ibidem*: 24), „Ți-ajungă de șagă,/ Că nu-i bună, dragă!” (*ibidem*: 27), „Rupea d-a plângea/ Și mi se ruga” (*Cântecul lui Manole*, *ibidem*: 20). Ca să își disculpe bărbatul, mai degrabă bănuiește farmece făcute de altă femeie: „Nu ți-o fi păcat,/ Că n-oi fi *legat*,/ La ce m-ai mai luat?” (*ibidem*: 20). După sacrificiu, femeia se transformă în izvor cu apă bună: „O lină ceșmea/ Care bea lumea din ea” (*Cântecul lui Manolea*, *ibidem*: 28). Sunt două întemeieri aici: a Mănăstirii Argeșului și a fântânii sau a izvorului, pomană supremă a sufletului în lumea de dincolo. Legenda de întemeiere se concentrează îndelung asupra celei dintâi, iar pe cea de a doua o include doar ca deznodământ și consacrare divină – căci izvorul apare spontan, nu din voință omenească. Însă, în perspectivă antropologică, ambele ctitorii sunt esențiale. Una dintre mizele etice ale textului este tăria credinței maritale *feminine*.

1.8. Logodnica sau nevasta necredincioasă

Logodnica necredincioasă, care și-a așteptat nouă ani logodnicul plecat la armată la turci, dar nu l-a mai putut aștepta încă nouă zile și s-a măritat cu altul, este legată, judecată și arsă în foc de fostul logodnic, care în felul acesta înfăptuiește un act de dreptate față de „curva” care l-a înșelat și care nici după moarte nu se lasă de rele: „Din ea rugi verzi că ieșea,/ Care împiedică lumea,/ D-a dracului ce era!” (*Moșneagul*, *ibidem*: 97).

Nevestele nu pot fi păzite nicicum, căci necredința le stă în fire: „Arză-te focu, bărbate,/ C-am dat în multe păcate;/ [...] Ibovnicu-mi dă friptură,/ Tu nu-mi dai nici udătură!” (*Arză-te focu, bărbate*, Tocilescu 1900b: 755). Femeia necredincioasă este un acolit al demonului: „Trimisei dracul mai mare,/ Vine pe mândra călare,/ Prin gloduri și prin colțane,/ Cu tăgârta cu bomboane./ Că muierea, fiștecare,/ Umblă pe dracu călare./ Ia cârpa și-și leagă capul,/ Ca să mi-o crează bărbatul” (*Ucigă-te crucea, drace*, Tocilescu 1900a: 428). De altfel, multe neveste cunosc farmece pentru a-și orbi bărbații să nu le vadă păcatele: „Mai frică mi-e de bărbat,/ Că cu el m-am cununat/ Și l-am pus *proptea la gard*” (*Spune-mi mie, ibomnică*, *ibidem*: 459). Sexualitatea feminină este condamnată aprioric: „Foaie verde lobodă,/ Fă cu mine, fa dodă,/ [...] Dacă n-ai face cu mine,/ Dracu tot face cu tine!” (*Foaie verde lobodă*, *ibidem*: 430).

O dramă de familie este înfățișată cu nedisimulată plăcere misogină. Nevasta necredincioasă uneltește să-și omoare bărbatul și să rămână cu iubitul. Poetul anonim o numește, alternativ și oarecum paradoxal, atât „curvă”, cât și cu diminutivul „Neguța”. Neaga apelează la ajutorul unei vrăjitoare țigănci ca să-și otrăvească soțul; cruzimea crește exponențial pe măsura derulării evenimentelor: îl otrăvește, îl sugrumă, îl îngroapă încă viu în pivniță și încuie lacătul în urma ei, apoi se gătește și își așteaptă drăguțul; Vlaicu vine, stau la masă și Neaga îi mărturisește că pentru el și-a omorât bărbatul. Finalul este încununarea moralei patriarhale: drăguțul o judecă aspru – „Ai sictir, curvă cătea,/ Ți-ai omorât pe Oancea,/ [...] Care mâine și poimâine/ O să mă omori și pe mine!” (*Cântecul lui Oancea chirigiu*, *ibidem*: 49) –, o leagă de un stejar din curte și o pedepsește arzând-o ca pe o vrăjitoare pe rug: „Arde Neaga și plesnește,/ Vlaicu bea se-nveselește” (*ibidem*). În final, Vlaicu îl plânge și îl îngroapă creștinește pe Oancea, pe care se înțelege că nu l-a considerat niciodată un rival. Textul pune câteva accente binevenite: se desprinde imaginea unei societăți în care femeia este o proprietate destinată plăcerii bărbatului, respectiv a drăguțului, și toată lumea acceptă tacit aceste raporturi; atunci când motivația erotică a femeii depășește limitele banalității, societatea, chiar prin bărbatul iubit cu pasiune, o pedepsește fără milă, căci în lumea românească veche *femeia nu are drepturi sufletești*.

1.9. Nevasta nefericită

Proverbul „Femeia nebătuță, ca moara nefericită” (*ibidem*: 708) este general cunoscut. Violența domestică era la 1900 o regulă cu extrem de rare excepții. Femeia măritată este din principiu sortită traiului rău și dorului după iubitul din fetie: „Și dacă mă măritai,/ Mânânc pâine cu legume/ Și umblu jalnică în lume!” (*Frunză verde, foaie lată*, Tocilescu 1900b: 741); „Dar de când m-am măritat/ Și-s nevestă cu bărbat,/ Mânânc pâine și beau vin,/ La inimă pun venin!” (*Frunză verde, foaie lată*, *ibidem*: 770). Solidaritatea familiei se manifestă intergenerațional, prin antagonismul față de noii membri intrați prin alianță într-un „neam” care îi va vedea totuși mereu ca intruși: „Rea soacră mi-am căpătat,/ Rea soacră și rău bărbat./ Când dă-n câine/ Dă și-n mine./ În câine dă num’o dată,/ Pe mine rupe-o lopată!” (*Tinerea m-am măritat*, *ibidem*: 814). Nostalgia după prima iubire devine

loc comun: „Nevestică tinerică,/ Şezi la masă de mănâncă./ Nu mănânc, mâncare-aş foc/ Dacă n-am avut noroc/ Să fiu cu neica pe-un loc!” (*Nevestică tinerică*, *ibidem*: 761).

1.10. Femeia proastă şi cu avere

„Dar femeia,/ Ca femeia:/ Poale lungi/ Şi minte scurtă” (*Badiu, ibidem*: 729) este un laitmotiv paremiologic inserat în numeroase texte lirice şi epice. Sarcasmul masculin proiectează spectrul însurătorii cu o femeie proastă, urâtă şi dizgraţioasă: „Însura-m-aş, însura,/ Proastă tare n-aş lua” (*Însura-m-aş, însura, ibidem*: 882), „Că toanta şade pe vatră/ Cu gura mare căscată,/ Bat-o Dumnezeu s-o bată!” (*Aseară m-am îmbătat, ibidem*: 890). Voica şi soacră-sa îlucid, din prostie, pe viteazul Tudorel, apoi nevasta îl opreşte pe unul dintre ciobanii lui ca soţ, fiindcă acela semăna cu Tudor (confuzia narativă este sporită de vagul discursului, care nu propune nicio apreciere morală a situaţiei, cu excepţia prostiei evidente a femeilor, cauză a morţii bărbatului). Asemenea texte sunt o revanşă a bărbaţilor pentru propriile căsnicii nefericite, dar şi o justificare a propriei violenţe, prin învinovăţirea implicită a partenerei. Un caz social bine individualizat este însurătoarea pentru avere, acceptată cu mult simţ practic de către soţ şi întotdeauna regretată ulterior ca o capcană, aşa cum reiese din câteva strigături de horă, devenite locuri comune: „Săracile sutele,/ Cum mărită slutele!” (*Hai, săracu sulimanu*, Tocilescu 1900a: 419).

1.11. Femeia-bărbat (ca rol erotic sau ca rol social)

Miza textelor din această miniserie este raportul de putere, tradus în raport erotic. Femeia experimentată şi/sau mult mai vârstnică formează un cuplu nepotrivit cu flăcăul care se plânge că a fost înşelat: „Foaie verde trei lămâi/ Tu,-n vârstă de cinci copii/ Mă-nşelaşi de te iubii!” (*Fată de cantaragiu*, Tocilescu 1900b: 840); „N-am făcut ca să-ţi desfac,/ Ți-am făcut că mi-ai fost drag,/ C-ai fost băieţel curat,/ De vinişor nestricat/ Şi la femeie nedat” (*Desfă-mi, puică, ce-ai făcut, ibidem*: 868). Femeia matură este dominatoare, dar sancţionabilă prin oprobriul social: „Nu Ți-am făcut să-ţi desfac,/ Ți-am făcut că mi-ai fost drag,/ Că ești băiet drăgăstos, La cuvinte cuvios,/ De vinişor nestricat/ Şi la femeie nedat” (*Nu Ți-a fost milă şi păcat, ibidem*: 880), „Tu nevastă, eu flăcău,/ Să vedem cui şade rău” (*Foaie verde sălcioară*, Tocilescu 1900a: 250).

„Bărbăţia” este o trăsătură psihologică acceptabilă pentru o femeie numai atunci când se subordonează unui context familial sacrificial. Femeia are voie să facă uz de astfel de calităţi, dar nu pentru ea însăşi. De pildă, fata cea mică a lui Mizil-crai se tunde, se travesteşte şi pleacă în slujbă la împăratul de la Țarigrad, salvând astfel situaţia tatălui său, vasal turcilor.

1.12. Femeia publică

Negustorul Neculcea, fratele eroului din balada *Badiu*, se veseleşte „Cu trei curve pe genunche:/ Una-l pişcă,/ Una-l muşcă,/ Una cu vin [î]l stropeşte,/

Fețișoara-i rumenește” (*Badiu*, Tocilescu 1900b: 730), plăceri pe potriva cuiva care „A vândut cirezele/ Și-acum bea dobândeale,/ Și gustă vinul de bun,/ Crâșmăreasa/ De frumoasă” (*ibidem*:731). Idealul de lux este pentru poetul popular, exponent al societății masculine, acest fel de petrecere a timpului. Dar nu oricine are parte de așa ceva: „Eu o rog și ea nu vrea,/ Cu parale nu geaba!” (*Verde, verde foi spanac*, Tocilescu 1900a: 491, *Frunzuliță și-o lalea*, Tocilescu 1900b: 806). „De frumoasă n-are preț,/ De curvă n-are județ!” (*Frumoasă-i mândruța mea*, Tocilescu 1900b: 892), se plânge ibovnicul înșelat, poate chiar din cauza faptului că a rămas sărac, așa cum pretinde el: „Când mi-era punguța plină/ Mă culca puica pe mână;/ Când fu pe jumătate/ Mă dădu puica la spate;/ Când povârnea pe fund/ Mă luă cu prăjina-n lung” (*De trei zile beau la bere*, Tocilescu 1900a: 398). Disprețul violent este singura consolare a celui căruia i-au fost înșelate așteptările: „Nici n-o rog, nici n-o poftesc,/ Căci ca ea multe găsesc,/ Mai de neam/ Și mai de viță,/ Nu ca ea, o rămășiță/ Ce-și dă gura pe-o leiță/ Și mie și lui Gheorghită;/ Mai de neam/ Și mai ceva,/ Nu ca ea, o harțaba/ Ce-și dă gura pe-o para/ Și mie și altuia” (*Ia vezi*, Tocilescu 1900b: 831), „Mai de neam și mai ceva,/ Nu ca dânsa farfana,/ Dă-și dă gura-ntr-o para!” (*Foaie verde foi de fragă*, Tocilescu 1900a: 486).

2. CONCLUZII DESCHISE

Am încercat să citim materialele analizate cu ochiul antropologului care caută în texte reflexii ale unor convingeri, judecăți și prejudecăți, reprezentări, stereotipuri ș.a.m.d., privind tematica aleasă – în acest caz, am dorit să recompunem imaginea populară a femeii în societatea românească tradițională a vremii din care datează textele. Datele sunt încadrabile în câteva microserii tematice, cărora le-am atribuit titluri sugestive folosind (de regulă) sintagme populare, preluate pentru plasticitatea lor.

Dacă am căuta să extragem din *Materialuri* o imagine generală asupra preferințelor feminine ale „poporului” la 1900, am descoperi un portret ideal foarte asemănător cu cel din imaginarul livresc al secolului al XVIII-lea și al XIX-lea. În cadrul familiei, femeia bună este în primul rând foarte supusă bărbatului, și în al doilea rând frumoasă. Dar femeia care atrage se află în afara cadrului marital, de unde îl ademenește pe bărbat ca ibovnică. Irezistibilă este și crâșmărița, pe a cărei frumusețe și moralitate suplă se întemeiază câștigurile localului. Prin comparație, fata frumoasă, dar simplă, este distribuită de „popor” doar în rolul victimei. Am atașat cuvântului *popor* ghilimelele de rigoare pentru a sublinia reprezentarea monolitică a omului folcloric în ideologia naționalistă a vremii.

S-a schimbat, oare, peisajul uman de la 1900 până în prezentul vorbirii? Au dispărut stereotipurile despre femeie? Durata lungă a reprezentărilor colective este o certitudine pe care am putea-o verifica, fiecare dintre noi, la nivel antropologic, dacă ne lăsăm pentru o clipă deoparte principiile induse prin educația modernă și analizăm obiectiv judecățile spontane și reacțiile pe care le avem față de sexualitatea *celorlalți*.

BIBLIOGRAFIE

- Bîrlea 1974 = Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Hasdeu 1885 = Răspuns la *Chestionarul lingvistic* – B. P. Hasdeu, ms. 3426, București, Biblioteca Academiei Române, culegător învățător Mancaș, Sârca, plasa Cârligătura, județul Iași.
- Tocilescu 1900a = Gr.G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, vol. I, *Poesia poporană*, partea I, București, Tipografia Corpului Didactic.
- Tocilescu 1900b = Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, vol. I, *Poesia poporană*, partea a II-a, București, Tipografia Corpului Didactic.

„THE PEOPLE” ON „WOMEN” IN RURAL ROMANIA, AROUND THE YEAR 1900. GENDER STEREOTYPES AND PREJUDICES IN GR. G. TOCILESCU’S COLLECTION *MATERIALURI FOLKLORISTICE*

ABSTRACT

The article is an analysis of Romanian popular cultural representations and stereotypes about women, as they emerge from the versified materials collected in the period 1897–1900 by the team coordinated by the historian philologist Gr. Tocilescu.

From the more than 4000 folklore pieces in the massive volumes, several anthropological categories stand out that mark the vision of a male and religious society on women. They are generally assigned negative roles. The texts contain reflections of some conceptions dating from the pre-modern Romanian world, according to which women are associated with the devil, being the instrument of temptation, deceptions and curses by which men feel permanently threatened. The article proposes a breakdown of the categories that make up the stereotypical image of women at the end of the 19th century. A certain complexity is reflected by opposite images that are both documented in these texts. Thus, we meet the maiden, but also the old spinster, the public woman and the “dishonest” girl cheated on by her lover; the good wife, the unhappy fiancée or wife, the good daughter, sister or mother, but also the perverted mother, the unfaithful wife; women are more faithful as lovers than they are as wives; the mysterious nun may be opposed to the woman-man figure; wealth in women is seen as a trap, being usually accompanied by a poor mind and a very bad temperament. I have insisted on the examples, mainly because of the plasticity with which they render the underlying conceptions.

In the light of such synthesis, we may ask ourselves, in the perspective of the long duration theorized by anthropologists, how much of these prejudices are still active today.

Keywords: *gender stereotypes, Romanian folklore, Gr. Tocilescu, text analysis, popular 19th century representations.*

NOȚIUNEA DE *INSCRIPTIONARE* ÎN ANTROPOLOGIA ABSENȚEI* (I)

ANDI MIHALACHE**

Readuc la viață o întrebare pe care Adrian Marino o pune încă din 1973: „Ce n-a devenit în ultima vreme «eseu»?” (vezi *Eseul*, în Marino 1973: 604). Inițial, Marino lua act de sensurile primare ale cuvântului, preluându-le de la Michel de Montaigne: cântărire, experiență, degustare, tentativă, încercare, exercițiu (*ibidem*: 604–605). Ulterior, Marino dezvoltă însă semantica acestei noțiuni. Voi reda, în continuare, numai câteva din justificările/criticile sale:

„Impulsul de bază, tendința eseistică fundamentală este în mod necesar cunoașterea. Orice eseu constituie un *act de cunoaștere*, de un anume tip: orientat spre universal, prin «metode» individuale. Poate mai bine spus: o aspirație spre general prin procedee particulare. Atitudinea și altitudinea specifică eseistică aceasta este: ridicare la universalitate prin particularizare, dezbateri de «probleme conceptuale», formulate și rezolvate în funcție de «ocazii» și «situații concrete». [...] În felul acesta, accidentalul devine pretextul și motivarea generalizării teoretice. De unde profunda instabilitate, contradicție internă și ambiguitate a eseului. Căci în timp ce individualul devine obiect de intuiție și imagine, universalul nu poate fi cuprins decât conceptual. [...] Orice eseu pare oarecum riscant, construit pe antiteze, suspendat și oscilant, prin interferență continuă de elemente obiective și subiective greu controlabile: concept și imagine, principii și experiență concretă, idee și «trăire», absolut și relativ, etern și temporal, teoretic și estetic. [...] Obiectul cunoașterii eseistice, divergentă în direcțiile sale de bază, este, firește, «adevărul». Dar un *adevăr sui generis*, care reflectă aceeași situație contradictorie: personalizat, particularizat, gândit și exprimat în singularitatea sa sensibilă, nu în generalitatea sa abstractă. Un adevăr concret, experimental, posibil, eventual, nu unul conceptual, discursiv, tradițional. [...] De aici decurge permanenta subiectivizare a obiectivității eseului, tensiunea emoțională a ideilor, incitarea meditației proprii, care nu angajează decât ființa eseistului și cititorul care-l urmează. Iată de ce, în eseu, impulsul de cunoaștere este condus, dominat și determinat în cele din urmă de *subiectivitatea* eseistului. Suflul animator al eseului nu poate fi stringența logică, ci reflecția subiectivă, unilaterală. Eseistul doar «încearcă» diferite soluții și răspunsuri. Își pune sieși și altora întrebări. Monologhează și dialoghează într-un spirit de deplină independență față de «obiectivitatea» curentă. Ceea ce el descoperă și proclamă va fi, în mod inevitabil, doar adevărul său, individualizat și asumat, într-o mare libertate a conștiinței. Din care

* Fragment din volumul în pregătire *Grafemele absenței: îndolieri, inscripționări, anamneze*.

** Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași, (mihalache_emanuel andi@yahoo.com).

cauză, eseu, pornit la drum fie și cu cele mai stricte intenții, sfârșește prin a se subiectiviza, a-și deplasa întreaga perspectivă, întoarsă spre profesiune de credință, soliloc [monolog] și reflexie personală. Avem deci a face cu un eseu autentic ori de câte ori o teză, un principiu, o idee generală sunt expuse în termenii lor subiectivi, printr-un act deschis de adeziune. Doar ideile trăite, încorporate, îmbrățișate de subiectul uman fac eseu. Ideile solitare, frigide, încorsetate rigid țin de ființa studiului și a tratatului clasic¹ (Marino 1973: 608–609).

Din această pledoarie decurge și viziunea mea asupra textelor pe care, în mod subiectiv, le-am ales ca să-mi illustreze ideile, indiferent dacă că sunt mai apropiate de istorie sau dacă datorează mult ficțiunii. Valoarea de adevăr a fiecărei cărți citate aici este fluctuantă, un pasaj ficțional putând fi mai detaliat decât unul strict evocator. Aduc argumente în acest sens nume consacrate din istoria culturii:

„Aflat pe patul de moarte, Balzac cere să vină unul dintre doctorii din *La comédie humaine*. Există o legătură directă între masa imaterială și impactul nedorit și memorabilitate. *Ficțiunea devine prin ea însăși de neuitat* [...]. Așa cum susținea Aristotel, nevoia de a imita, plăcerea generată de *mimesis* și *imitatio* se regăsesc în mod universal la maimuțe și oameni. Oglinda este o fereastră care nu încetează să fascineze, chiar și atunci când ridiculizează. În artele reprezentative, în literatură și, cel mai evident, în perioada de început a genului dramatic, *imitația trebuie să fi fost resortul original. Există un impuls elementar care-l determină pe individ să deseneze imagini pe pereții peșterilor, să spună și să interpreteze întâmplări și situații, să reproducă peisaje și populația lor animală sau umană, pe scurt, să recreeze viața sub forma recognoscibilă a veridicului*. Astfel, *realismul rămâne punctul de neclintit, moștenirea unei nevoi reproductive instinctuale, detectabilă chiar și în plâsmuirile cele mai fantastice, non-obiective* (centaurul rămâne jumătate om și jumătate cal). În special *observația mimetică alimentează personajele. Ficțiunea imită realitatea observată, înregistrată, explorată*. Întreaga artă este, la un anumit nivel, *à clé* [cu cheie]. Este mai mult sau mai puțin transparentă în raport cu sursa sa concretă, cu materialul brut și felurit al existentului. Personajele sunt, de regulă, un amestec de diverse fragmente

¹ Adrian Marino consideră eseu un *act de cunoaștere*. În termeni mai adecvați zilelor noastre, am considera că eseu este un *act de imagine*: „Omul, de la primele lui forme de exprimare corporală, trebuie înțeles ca *animal symbolicum*: în afara acestui context simbolic, el este incapabil să descopere «lumea». Concluzia aceasta nu-și dobândește dimensiunea dialectică decât în sfera imaginilor formate de om [gestaltet], care înzestrează lumea ce-i stă împotrivă cu ingredientele autonomiei și ale inaccesibilității. În această sferă, *animal sybolicum* e confruntat cu imagini (ca stimuli ai actului de imagine). Când persoana care privește sau atinge intră în contact cu ele, imaginile pot elibera o *energeia* [manifestare incomensurabilă și atemporală, anterioară intrării sale în act] latentă, susceptibilă să confirme conceptul de *viață*: ca entitate singulară, schimbătoare, capabilă să se reproducă, dar și să moară. Din dreptul de viață al imaginilor, care decurge de aici, se desprinde necesitatea de a avea grijă de ele, de a le folosi, dar și de a le critica. Imaginile nu sunt suporturi pasive; dimpotrivă, ele dau naștere unor experiențe și acțiuni de natură perceptivă. Aceasta este chintesența teoriei despre actul de imagine. Actul de imagine guvernează sferele vieții, ale schimburilor și ale formei, el include schema, substituția și acțiunea intrinsecă – dispensată de orice scop – a formei [...]. În schimb, actul de imagine substitutiv nu evocă «viul» din imagini, ci înlocuiește unele cu altele imaginile și corpurile; în felul acesta se obțin efecte nemijlocite și chiar mortale, dacă substituția e însoțită de acte de distrugere. [...] Eul devine mai puternic dacă se relativizează în raport cu activitatea imaginii. Imaginile nu pot fi situate în fața sau înapoia realității, întrucât participă activ la constituirea ei. Ele nu sunt o realitate derivată, ci o condiție necesară a realității” (Bredenkamp 2018: 326, 328).

și piese, ca într-un mozaic. Cu excepția caricaturii sau a satirei *ad hominem*, ele nu sunt un facsimil exact. Colajul și montajul reprezintă două modalități de a imita mult mai vechi decât Homer. Și în acest caz, procesul este combinatoriu. Nimeni, incluzând aici și autorul, nu poate să spună câte fragmente din viață, interne și externe, câte resurse naturale au intrat în asamblarea lui Ahile sau în fabricarea lui Malvolio [personaj shakespearean din *A douăsprezecea noapte*]² (Steiner 2015: 182–183).

În articolul de față nu reîncălzesc supa. Inventariez istoriografic opinii noi și vechi, reunite prin strădania de a utiliza *corpul* drept pretext de a reevalua urma, amprenta, absența, vestigiul, reminiscența etc. Sunt un simplu arhivar de opinii. Cooptez idei pestrițe și pun cititorii pe urmele cărților necitite. Nu desfigurez algoritmul cunoașterii actuale și nu contest pe nimeni. Îmi țin însă aproape filmul lui Babak Anvari³ (*I came by*, 2022), despre doi amatori de *graffiti* ilegale, anti-sistem, hărțuitoare; parcă mai mult glumețe decât protestatare. Băieții intrau prin efracție în reședințe englezești luxoase și bine păzite, ca să lase pe ziduri, ca sfidare, mesajul *I came by*; tradus la noi: *Am trecut pe acolo*. Cu toate că nu scriau altceva, autoritățile aveau senzația că semnificația acelei inscripții creștea prin însăși recurența ei. E o propoziție-deviză aplicabilă și mie. Nu insult laborios sau direct; dar văzându-mi, imperturbabil, de scrisul meu, îmi conserv stilul provocator adoptat încă din anii facultății. Am destui martori în acest sens, și-mi reiterez crezul prin vorbele altora:

„Raportul acesta va avea forma unei istorisiri, deoarece pe planeta mea natală am fost învățat, încă din copilărie, că Adevărul este un produs al imaginației. Un fapt incontestabil poate fi acceptat sau respins după felul în care este relatat; adevărul al celui neasemuită bijuterii organice din mările noastre, care strălucește pe pieptul unei femei, dar, purtată de o altă, pălește și se preschimbă în colb. Faptele nu sunt mai solide, mai coerente și mai reale decât perlele. Dar sunt la fel de sensibile. Povestea nu este doar a mea și n-o voi relata singur. De fapt, nici nu știu cui aparține; cititorul o să judece mai bine. Formează însă un întreg și dacă, pe alocuri, faptele par să se modifice odată cu naratorul, atunci puteți alege ceea ce vă place mai mult; cu toate acestea, nimic nu este fals și totul alcătuiește o singură istorie [s.n., A.M.] (Le Guin 2022: 7).

După *Confesiuni* (Mihalache 2019), ce mai era de zis? E bun și covidul la ceva:

„Lucrurile pe care sfârșești prin a ți le aminti nu sunt întotdeauna aceleași cu lucrurile la care ai asistat. Trăim în timp – el ne ține și ne modelează –, însă n-am avut niciodată impresia că l-am înțeles foarte bine. Și nu mă refer la teoriile despre cum se curbează și se întoarce sau despre posibila lui existență în alte părți, în versiuni paralele. Nu, mă gândesc la timpul obișnuit, de zi cu zi, despre care ceasurile de perete și de mână ne asigură că trece regulat: tic-tac, ding-dong. Există oare ceva mai plauzibil decât un secundar? Totuși, el își asumă doar plăcerea sau durerea minusculă de-a ne învăța despre maleabilitatea timpului. Unele emoții îl accelerează, altele îl

² Nu e prima oară când pledez, prin intermediul unor autorități ale domeniului, pentru democratizarea surselor cercetării; deși știu că asta presupune mai mult efort intelectual.

³ Regizorul (n. 1982) este britanic de origine iraniană și a câștigat premiul BAFTA.

încetinesc; uneori, dă impresia că dispare – până în punctul final când dispare de-a binelea și nu se mai întoarce niciodată. [...] Chiar cred că suferim cu toții traume, într-un fel sau altul. Și cum ar putea fi altfel, în afară de cazul când am trăi într-o lume de părinți, frați, vecini și companioni perfecți? Iar pe urmă vine întrebarea de care depind extrem de multe, legată de felul în care reacționăm la traume: dacă le recunoaștem sau le reprimăm și în ce fel ne afectează asta în relațiile cu ceilalți. Unii recunosc traumele și încearcă să le atenueze; alții își petrec viața străduindu-se să-i ajute pe cei care au trecut prin traume; și mai există și cei a căror preocupare principală este să evite cu orice preț alte traume posibile. Aceștia din urmă sunt necruțători și trebuie să-i abordăm cu mare precauție. [...] În a doua parte a vieții, te aștepti să te mai și odihnești, nu? Crezi că ți se cuvine. Eu am crezut, oricum. Însă pe urmă începi să-ți dai seama că nu e treaba vieții să te răsplătească pentru merite. [...] Dar timpul... Cum ne ține consemnați la început și ne derutează după aceea. Ne credeam maturi, dar eram doar în siguranță. Ne imaginam răspunzători, dar eram doar lași. Ceea ce numeam realism s-a dovedit a fi o modalitate de-a evita lucrurile, nu de-a le aborda fățiș. Timpul... dați-ne destul timp și cel mai bine argumentate hotărâri vor părea șovăielnice, iar certitudinile noastre vor fi capricioase” (Barnes 2020: 9–10, 56, 73, 112).

Adaug aici poveștilor deja evocate alte istorii; cernute, ca de obicei, prin filtrul experiențelor personale din ultimii trei-patru ani⁴; dar și prin lentila altor lecturi și tendințe din istoria culturii. Eu, cel de atunci, nu bănuiam prea multe despre mine, cel de acum. Oricum, fericite de aceia mai puțin atenți la ei înșiși, mai indiferenți la ceea ce sunt. Eu îmi asum subiectivitatea prezumțiilor mele; căci din a sta cu ochii pe mintea mea am făcut o meserie. Alții au exprimat, poate, cu mult mai bine ceea ce numeam cândva *istoria eului cursiv*. Marea traducătoare rusă Liliana Lunghina (1920–1998) o exemplifică cum nu se poate mai nimerit:

„Am totuși șaptezeci și șapte de ani – foarte mult, a venit vremea să trag linie. [...] Ce fel de bilanț al vieții poți face? Cred că bilanțul vieții e viața însăși. E suma tuturor momentelor fericite și nefericite, luminoase și serbede, e suma tuturor minutelor, orelor, zilelor, e chiar viața în ce are ea esențial – acesta e bilanțul vieții și nimic altceva. De aceea vreau acum să-mi amintesc. Mă trage ața să mă uit la fotografiile vechi. Țin minte bine momentul când eu sunt eu, că sunt diferită de ceilalți. Am o fotografie cu mine stând pe genunchii tatei – ea înfățișează exact acel moment. Îmi iubeam mult tatăl, mă răsfăța teribil. *Până atunci simțisem că sunt*

⁴ Mă regăsesc cum nu se poate mai bine în ceea ce mărturisește Annie Ernaux: „Aș putea să mă opresc la fraza precedentă și să mă prefac că nimic din ce se produce în lume și în viața mea n-ar mai putea interveni în acest text. Să-l consider drept ieșit în afara timpului, de fapt gata de citit. Însă atâta vreme cât aceste pagini sunt încă personale, la îndemână, așa cum sunt ele astăzi, scriitura e mereu deschisă. Mi pare mai important să adaug ce a adus realitatea între timp, decât să modific locul unui adjectiv. [...] Am înaintat în scrierea acestui text fără să privesc înapoi. Mi se pare că toate acestea ar fi putut fi scrise altfel, ca un raport de fapte neprelucrate, de exemplu. [...] Absența sensului evenimentului trăit în momentul în care îl trăim este cea care înmulțește posibilitățile de a scrie. Deja amintirea a ceea ce am scris se estompează. Nu știu exact ce este acest text. S-a dizolvat chiar și ceea ce urmăream în timp ce scriam cartea. Am găsit printre hârtiile mele un fel de notă de intenție: «Să explorez prăpastia dintre realitatea înspăimântătoare a ceea ce se întâmplă în momentul în care se întâmplă și irealitatea ciudată în care se înfășoară, după trecerea anilor, ceea ce s-a întâmplat»” (Ernaux 2022: 46, 205).

totuna cu el și cu toată lumea, dar dintr-o dată m-am perceput ca fiind cu totul diferită de el și toți cei din jurul meu. Am fost conștientă că mă disting ca individualitate, ca personalitate. Până în momentul acela crescusem, ca să spun așa, după cum fusesem programată genetic, cu tot ce se investise în mine din naștere. Din momentul când am priceput că sunt diferită de lumea din jur, lumea a început să mă influențeze. Și tot ce exista în mine s-a modificat încetul cu încetul, a fost prelucrat și șlefuit sub influența lumii exterioare, a vieții năvalnice din jurul meu. Altfel spus, experiența mea, toate încercările prin care am trecut, toate situațiile în care m-am pomenit, alegerile pe care le-am făcut, relațiile mele – în toate astea se simțea din ce în ce mai puternic zbuciumul lumii înconjurătoare. De aceea m-am gândit că, povestindu-mi viața, n-o să vorbesc despre mine, nu numai despre mine. [...] Poate că merită să încep să vorbesc despre mine ca despre un organism care a absorbit în el elemente din lumea atât de complicată și de contradictorie din jur. În felul acesta rezultă o experiență de viață, adică ceva obiectiv. Și dacă e obiectiv, poate fi și valoros. [...] Poate că e un lucru important să fie păstrate cât mai multe crâmpoie din viața pe care am trăit-o în secolul XX și, prin părinții noștri, în secolul al XIX-lea. Cu cât vor fi mai mulți cei care vor mărturisi încercările prin care au trecut, cu atât mai multe mărturii vor fi păstrate în memoria colectivă, și astfel vom reuși până la urmă să recompunem din crâmpoiele astea un tablou mai mult sau mai puțin complet al omenescului vieții, al societății cu chip uman, cum ne place să spunem acum. Ceva, ceva o să iasă de aici, ceva care o să fie de folos în vreun fel secolului XXI. Am în vedere, bineînțeles, suma acestor mărturii, din care mărturia mea nu este nici măcar o picătură. Și uite că mi s-a cerut să mă implic și eu cumva, cu un strop de mărturie. În felul acesta pot să încerc să spun câteva vorbe despre mine, prin ce am trecut și cum am trăit” (Lunghina 2015: 7).

În fond, trecutul nu poate fi părăsit; este o sumă de prezenturi ce-și adaugă unele altora propriile lor antecedente; de aceea, multe amintiri sunt copleșite de explicațiile care le contextualizează, paratextul copleșind uneori textul:

„Memoriile acestea au fost făcute în epoci diferite și în diferite țări: de aici și necesitatea prologurilor care să zugrăvească locurile pe care le vedeam, sentimentele de care eram animat în clipa când se reînnoadă firul povestirii mele. Formele schimbătoare ale vieții mele au intrat astfel unele într-altele: mi s-a întâmplat ca, ducând un trai prosper, să trebuiască să vorbesc despre vremurile mele de mizerie; în zilele mele de zbucium, să-mi înfățișez zilele fericite. Tinerețea pătrunzându-mi în bătrânețe, gravitatea vârstei mature întristându-mi vârsta frivolă, razele soarelui meu, de la auroră până la asfințit, intersectându-se și confundându-se, au produs în povestirile mele un fel de confuzie sau, dacă se poate spune așa, un fel de nedefinită unitate; la mine, leagănul are ceva din mormânt, iar mormântul are ceva din leagăn: suferințele mi se preschimbă-n plăceri, plăcerile în dureri, astfel că, sfârșind de citit aceste Memorii, nu mai știu dacă sunt ale unui cap brunet sau cărunt [s.n., A.M.]”⁵ (Chateaubriand 2021: 20).

⁵ Fragmentul aceasta este o mostră de *melting memories*, însă eu l-aș pune sub tutela „sinelui rebel” al lui Antonio Damasio: „Sinele, pe care îl imaginez capabil să devină rebel, este un eveniment recent, de ordinul a mii de ani, o clipă doar la scara de timp a evoluției. Acest sine folosește trăsăturile creierului uman, dobândite, după toate probabilitățile, în perioada îndelungată a pleistocenului. El depinde de capacitatea creierului de a păstra ample înregistrări de amintiri, nu doar ale abilităților

După modernitate și postmodernitate, ar urma, cred unii, o epocă fără nume, „caracterizată atât prin refuzul simplificărilor, cât mai ales prin opțiunea pentru tot ceea ce e durabil. [...] Evoluăm de la reminiscență la memorie. Or, dacă aceasta păstrează, o face distingând” (Gleizal 1999: 96). Cu alte cuvinte, nuanțând și ramificând realitățile luate în analiză, așa adăuga eu. Ne și întrebăm: are absența grade de comparație sau este una și rea și ireductibilă? Poți fi absent din ochii unora și chiar din urmele tale, poți absenta din tine însuși, poți absenta din universul întreg, chit că el nu conștientizează asta. Esențial este reperul mobil sau, dimpotrivă, rigid față de care stabilim deficitul de participare. Și nu depinde totul de celebritatea sau de anonimatul vieții cuiva⁶. Contează cum este investită simbolic pierderea unui individ, astfel încât să ne fie dor și de marele George Enescu, dar și de sărmanul Erou necunoscut⁷. Dacă nu este clară confluența dintre corp, absență și simbol, anumite deslușiri ne parvin de la Erich Fromm:

motorii, ci și ale lucrurilor și evenimentelor, mai ales ale lucrurilor și evenimentelor personale, cele care compun eșafodajul biografiei, al calității de persoană și al identității individuale. Depinde de abilitatea de a reconstrui și a folosi înregistrările din memorie într-un spațiu cerebral de lucru paralel cu spațiul perceptiv, o zonă de păstrare offline, unde timpul se poate suspenda o perioadă, iar deciziile se pot elibera de tirania răspunsurilor imediate. Depinde de abilitatea creierului de a produce nu doar reprezentări mintale care imită realitatea servil și mimetic, ci și reprezentări care simbolizează acțiuni și obiecte și indivizi. Sinele rebel depinde de abilitatea creierului de a comunica stări mintale, mai ales stări de sentiment, prin gesturi ale corpului și mâinilor, ca și prin voce, sub forma sunetelor muzicale și a limbajului verbal. În ultimul rând, depinde de inventarea sistemelor de memorie externă, paralele cu cele deținute de fiecare creier, prin care înțeleg reprezentările vizuale oferite de primele picturi, gravuri și sculpturi, unelte, bijuterii, arhitectură funerară și, mult după apariția limbajului, de înregistrările scrise, cu siguranță cea mai importantă variantă de memorie externă până destul de recent. Odată ce sinele autobiografic poate funcționa pe baza cunoștințelor întipărite în circuitele cerebrale și în înregistrările externe pe piatră, lut sau hârtie, oamenii devin capabili să-și ridice nevoile biologice individuale la nivelul înțelepciunii acumulate. Astfel începe un lung proces de investigare, reflecție și răspuns, exprimat, în întreaga istorie umană înregistrată, în mituri, religii, arte și diverse structuri inventate pentru a guverna comportamentul social – moralitatea, sistemele de justiție, economia, politica, știința și tehnologia construite. Consecințele ultime ale conștiinței apar sub forma memoriei. Este memoria dobândită prin filtrul valorii biologice și animată de rațiune” (Damasio 2016: 321–322).

⁶ Despre actuala angoasă a *înscrierii numelor ca simptom al împușinării existențiale* vorbește Pascal Bruckner, folosindu-se de registrele hoteliere ce captează cât mai lapidar biografiile noastre: „Se întinse pe patul care scârțâia, acoperit cu o cuvertură cam ternă. Atunci îi apărură în fața ochilor, deasupra unei comode, ceea ce nu văzuse mai înainte: un panou mural uriaș intitulat *Our customers/ Clienții noștri*. Afișa lista tuturor clienților care stătuseră în acea cameră, de la deschiderea hotelului. Data sejurului lor, numărul de nopți petrecute de fiecare acolo, totul însoțit de mici poze de identitate; bătrâni, tineri, copii, asiatici, africani, sud-americani. În dreptul unora era trecută o cruciuliță, care indica faptul că erau morți. Există un loc liber pentru o poză. Se gândi imediat; a mea. Și-și reprimă o tresărire. Avea impresia că auzea șoaptele tuturor celor care trecuseră pe acolo, răsuflarea lor întretăiată. Panoul pendula între un monument funerar și un tablou al angajaților model ai unei întreprinderi. Să știe că într-o bună zi numele și portretul ei puteau să fie afișate în camera asta în făcea pielea de găină. [...] La ce bun să te întorci în lume, din moment ce lumea întreagă e conținută în acest hotel?” (Bruckner 2019: 52–53, 232). Romanul citat aici pleacă de la o realitate simplă ce ilustrează însă o idee-cheie a cărții mele, aceea de *rest*: Bruckner știe că birourile de obiecte pierdute din Franța păstrează un an și o zi lucrurile încredințate.

⁷ Zilele noastre ni se par monotone. Pare că țin ceva pentru ele, iar pe noi ne hrănesc numai cu recurențe. Contemporanii au născocit așadar o idee de eroism în care noblețea sacrificării de sine

„Ce este un simbol? Un simbol este definit de obicei ca fiind «ceva ce reprezintă altceva». Această definiție pare dezamăgitoare, dar devine mai interesantă dacă ne îndreptăm atenția către acele simboluri care sunt expresii senzoriale ale văzului, auzului, mirosului, atingerii și care exprimă «acel ceva» care este de fapt o experiență internă, un sentiment sau un gând. Un simbol de acest fel este ceva care se află în fața noastră, [...] iar ceea ce simbolizează el este ceva din interiorul nostru. Limbajul simbolic este limbajul în care exprimăm experiența interioară ca și cum ar fi o experiență senzorială, ca și cum noi am fi făcut ceva sau ni s-a făcut ceva dinspre lumea obiectelor. [...] Nu este nicio surpriză în faptul că un fenomen din lumea fizică poate fi o expresie adecvată a unei experiențe lăuntrice, că lumea obiectelor poate fi un simbol al lumii psihice. Cu toții știm că trupurile noastre sunt expresia psihicului nostru. [...] Simbolul universal este singurul în care relația dintre simbol și ceea ce simbolizează nu este o coincidență, ci se bazează pe o legătură intrinsecă. Este înrădăcinat în sesizarea unei afinități dintre o emoție (un gând), pe de o parte, și o experiență senzorială, pe de cealaltă parte. Poate fi numit universal pentru că este împărtășit de toți oamenii, în contrast atât cu simbolul accidental, care este prin natura sa strict personal, cât și cu simbolul convențional, care este limitat la un grup de persoane ce împărtășesc aceeași convenție. Simbolul universal este înrădăcinat în însușirile corpului, simțurilor și minții omului, care sunt comune tuturor și care, astfel, nu sunt limitate la nivel individual sau la nivelul anumitor grupuri. Într-adevăr, limbajul simbolurilor universale este singura limbă comună dezvoltată de rasa umană, o limbă pe care a uitat-o înainte de a reuși să dezvolte un limbaj universal convențional” (Fromm 2019: 20, 24–25).

Analizând, în termenii lui Fromm, un modest monument ce deplânge, la o margine de șosea, un tragic accident⁸, am putea spune că: textul comemorativ este

pălește în fața brutalității cu care ucidem și, prin asta, ne sinucidem. Am vrea să murim într-un mod special, dar închidem ochii la fel ca ultimul dintre mediocri. E un paradox care scapă militanților arabi, mari căutători de căi mai scurte către ceruri: „Ești tare cu toate limbile străine pe care le-ai învățat. Te-am văzut cum te-ai descurcat și cuăștia de aici. Dar să nu uiți... Singurul limbaj universal e violența. Un polițist cu fața spartă înseamnă același lucru în fiecare limbă a lumii. N-ai nevoie de translator. Toată lumea înțelege exact ce este de înțeles». [...] De ce inițiez discuții pe care nu vreau să le port? De ce lansez idei pe care nu am nicio intenție să le susțin? Mi-a venit, dar am renunțat instantaneu, să-i recit câteva cuvinte pe care tot de la tata le-am învățat: «Dacă un călăreț intenționează să-mi scurteze viața, i-o iau eu pe a lui în schimb, fiindcă atunci când vezi un leu arătându-și colții, nicio clipă nu crede că el îți zâmbește». Numai că sensul pe care tata mi-l explica era exact invers celui spus de Rebel. Dacă tu îți arăți colții, ca un leu, ceilalți vor ști că ești violent și-ți vor lua viața înainte ca tu să o scurtezi pe a lor. Oricât de violent ai deveni, totdeauna va fi cineva mai violent decât tine. Sau cum ar fi să-i povestesc despre Farid și despre celălalt Farid, amândoi tineri, frumoși, încăpățânați și proști, convinși până în adâncurile mândriei lor că violența lor e curată și a celorlalți e mizerabilă, *dar când unul dintre ei a fost să moară, a murit de moartea tuturor*. Și tot ce a rămas din frumusețea lor sunt mizeria schilodului, jalea părinților și amintirile cui le mai are [s.n., A.M.]” (Teodorescu 2019: 245–246).

⁸ „Telefonul Lisei începuse să vibreze la sosirea mesajului. Într-un moment de neatenție, cu privirea fixată pe ecran, mâna ei o eliberase pe cea a lui Théo, se auzise un scrâșnet de frână, zgomotul surd al unei lovituri violente și apoi totul devenise gol, neant. Până la sosirea pompierilor care nu mai avuseseră altceva de făcut decât să constate decesul băiețelului, Lisa rămăsese aplecată peste fiul ei, ca pentru a-l proteja, dar era prea târziu, viața se scursese din trupul firav. Lisa repeta la nesfârșit aceeași frază: – Totuși, a trecut atunci când «domnul semafor era verde!»” (Combes 2022: 15).

un *simbol convențional*, rezervat oricărei persoane care-l citește; fotografia este un *simbol accidental*, inteligibil numai celor care l-au cunoscut pe decedat; crucea este un simbol pe care l-am considera *universal*, oricine, creștin ori ba, știind ce semnifică. Spre surprinderea noastră, descoperim preocuparea pentru acest însemn creștin în 1958, chiar în tărâmul fără zei al Kolâmei⁹ sovietice:

„Mătușa Polia muri și fu îngropată în cimitirul spitalului. Acesta era un cimitir mare la poalele unui munte (în loc de «a muri», bolnavii spuneau «a nimeri sub colină») cu gropile comune A, B, C și D și câteva șiruri de morminte separate. Nici directorul, nici soția lui, nici părintele Piotr n-au fost la înmormântarea mătușii Polia. Ceremonia s-a făcut ca de obicei: dispecerul a legat de gamba stângă a mătușii Polia o tăbliță cu un număr. Acesta era numărul dosarului ei. Conform regulamentului, numărul trebuia scris cu un creion negru, nicidecum cu unul chimic, ca pe creștăturile de pe reperele topografice din pădure. Ca de obicei, infirmierii gropari au acoperit cu pietre trupul uscățiv al mătușii Polia, iar dispecerul a fixat între pietre un băț pe care a scris același număr al dosarului. Trecură câteva zile și în spital apărură părintele Piotr. Fusesse la cimitir și acum tuna și fulgera la biroul administrativ. – Trebuie pusă o cruce. O cruce. – Și mai ce? întrebă dispecerul. S-au certat urât multă vreme. În final, părintele Piotr a declarat: – Vă dau termen de o săptămână. Dacă în această săptămână n-o să fie pusă crucea, am să fac o plângere împotriva dumneavoastră la directorul administrativ. Dacă acesta n-o să facă nimic, am să scriu directorului de la Dalstroï. Dacă voi fi refuzat, am să mă plâng la Sovnarkom. Dacă și acolo sunt respins, am să scriu la Sinod, urla părintele Piotr. Dispecerul era un deținut cu state vechi și cunoștea bine «țara miracolelor»: știa că aici se pot petrece lucrurile cele mai neașteptate. După ce stătu o clipă pe gânduri, se hotărî să raporteze toată istoria

⁹ Kolâma este inima Gulagului unde, potrivit lui Varlam Șalamov, care se exprimă în termeni *corporalizanți*, „frigul comprima mușchii, strivea tâmpile ca un cerc” (Șalamov 2015: 281). Accentelor corporalizante, Șalamov le alătură și inflexiuni *temporalizante*: „Pe atunci am observat un lucru uimitor: în munca de atâtea ore în șir, doar primele șase-șapte sunt grele, chinuitoare de grele. După aceea pierzi noțiunea timpului, urmărind instinctiv doar să nu îngheți: bați pasul pe loc, îți agiți lopata, fără să te gândești la nimic, fără nicio speranță” (*ibidem*: 109). *Corpul și timpul deținutului interferează în memoria acestuia*. Iar Șalamov este, în această situație, un cobai, un martor, un analist: „Este foarte greu să-ți urnești memoria într-un creier uscat și flămând, efortul de a-mi aminti era însoțit de o durere acută, un soi de durere cu adevărat fizică. Colțișoarele memoriei măturaseră de mult tot gunoiul inutil, cam ca versurile. Un gând mai important, mai etern decât arta se încorda, răsuna, dar nu izbutea nicidecum să pătrundă în vocabularul meu de atunci, în puținele porțiuni ale creierului pe care le mai folosea mintea mea de mierlitor. *Parcă degetele de fier ale cuiva îmi striveau memoria, ca pe un tub cu clei stricat*, storcând, împingând spre ieșire picătura, stropul care mai păstra trăsături umane. Acest proces al aducerii aminte, la care participa întregul corp – sudoarea rece, care se ivise pe pielea uscată, nici măcar sudoare nu aveam, ca să mă ajute să accelerez procesul – s-a încheiat cu o victorie... [s.n., A.M.]” (Șalamov 2015b: 367–368). Șalamov se oprește și la ideea de *rămășiță*; dar nu oricare, ci aceea de ordin *existențial*, pe care o percepem prin falimentul *corporal*: „Îmi permit să-mi declar prioritatea în ceea ce privește neologismul «sleire» sau cel puțin în ceea ce privește forma lui vremelnică. Mierlitorul, cel care «s-a sleit», nu ajunge astfel într-o singură zi. Se acumulează niște pierderi, la început fizice, apoi morale – rămășițele acelor nervi, vase și țesuturi nu mai sunt de ajuns ca să mențină vechile sentimente. În schimbul lor vin altele noi, un surogat de sentimente, un surogat de speranțe. În procesul «sleirii» există o anumită limită, când se pierd ultimele puncte de sprijin, acel hotar după care totul se află dincolo de bine și de rău, și chiar procesul «sleirii» prinde viteză ca o avalanșă. E o reacție în lanț, ca să ne exprimăm într-un limbaj modern” (*ibidem*: 369).

medicului-șef. Medicul-șef, care cândva fusese ministru sau ministru adjunct, îl sfătuia să nu discute și să pună o cruce pe mormântul mătușii Polia. – Dacă popa vorbește atât de sigur pe el înseamnă că e ceva la mijloc. Știe el ceva. Totul e posibil, totul e posibil, mormăi fostul ministru. *Puseră o cruce, prima în cimitirul acesta. Se zărea de departe. Și, deși era unica, ea dădea locului un aer de cimitir adevărat. Toți bolnavii care se mai țineau pe picioare treceau pe acolo să se uite la cruce. A fost bătută în cuie și o tăbliță cu o inscripție în chenar negru.* Inscripția i-a fost încredințată unui pictor bătrân care zăcea în spital de un an și mai bine. La drept vorbind, pictorul nu zăcea, ci doar figura ca bolnav, în timp ce el își cheltuia tot timpul scoțând în serie trei reproduceri după *Toamna de aur*, *Trei bogatâri* și *Moartea lui Ivan cel Groaznic*. Se jura că poate picta cu ochii închiși aceste reproduceri. Clienții lui erau toate oficialitățile satului și ale spitalului. Dar el acceptă să facă și tăblița pe crucea mătușii Polia. Întrebă ce trebuie să scrie pe ea. Dispecerul începu să caute în liste. – Nu găsesc nimic în afară de inițiale, spuse el. Timoșenko P. I. Scrie: Polina Ivanovna. Decedată în ziua de... Pictorul, care nu-și contrazicea niciodată clienții, scrisese întocmai. Dar exact după o săptămână, apărură Petka Abramov, adică părintele Piotr. El îi informă că pe mătușa Polia n-o chema Polina, ci Praskovia, și nu Ivanovna, ci Ilinicina. Le comunică data nașterii și le pretinse s-o scrie pe inscripția funerară. Au rectificat inscripția în prezența părintelui Piotr [s.n., A.M.]¹⁰ (Șalamov 2015a: 115–116).

Poate că amplitudinea absenței este direct proporțională cu eforturile de a suplini golul creat de o plecare definitivă¹¹. Care ar fi atunci diferența dintre *a lipsi* și *a absentă*¹²? O teoretizează Bruno Latour:

¹⁰ În mod neașteptat, Șalamov are și o părere coerent formulată despre *relația dintre adevăr și ficțiune*: „Istoria aceasta este adevărată într-un fel anume, este adevărul realității înseși. Dar aici nu este vorba de un reportaj, ci de o povestire. Cum să fac din ea o proză a viitorului, ceva în genul povestirilor lui Saint-Exupéry care ne-a făcut să descoperim cerul? În trecut, ca și în prezent, ca să aibă succes, scriitorul trebuia să fie într-un fel străin de țara despre care scria. Ca să poată scrie despre interesele și ideile oamenilor în mijlocul cărora crescuse și-și formase deprinderile, gusturile, opiniile, din punctul lor de vedere. Scriitorul doar scrie în limba acelora în numele cărora vorbește. Nimic mai mult. Dacă scriitorul cunoaște prea bine materialul, cei pentru care scrie nu-l vor înțelege. În cazul acesta, scriitorul îi trădează, trece de partea materialului. Nu trebuie să cunoști prea bine materialul despre care scrii. Așa sunt toți scriitorii din trecut și din prezent, însă proza viitorului cere altceva. Nu scriitorii se vor adresa cititorilor, ci oameni de meserie, înzestrați cu har scriitoricesc. Iar aceștia vor povesti doar despre ceea ce știu bine și au văzut cu ochii lor. Autenticitatea – iată forța literaturii viitorului. Dar poate că reflecțiile n-au nici un rost și lucrul cel mai important este să te străduiești să-ți amintești [s.n., A.M.]” (Șalamov 2015a: 117).

¹¹ Într-un capitol de carte, sugestiv intitulat *Un corps, une personne: les racines de la singularité du Soi*, Antonio Damasio notează: „Un esprit est si étroitement façonné par le corps et destiné à le servir que seul un et seul esprit pouvait se trouver y faire son apparition. Pas de corps, jamais d'esprit. Pour n'importe quel corps, jamais plus d'un seul esprit [s.n., A.M.]” (Damasio 1999: 148–149). În același volum, autorul vine cu alte aprecieri în jurul ideii de stabilizare a sinelui: „Dans toutes les sortes de Soi que nous pouvons envisager, il ya une notion qui occupe toujours la place centrale: c'est celle d'individu, un individu unique, délimité, dont les changements à travers le temps se font très en douceur, mais qui, d'une manière ou d'une autre, semble rester le même. En mettant l'accent sur la stabilité, je n'entends pas suggérer que le Soi, sous quelque version que soit, est une entité cognitive ou neuronale immuable, mais plutôt qu'il doit posséder un degré remarquable d'invariance structurelle, s'il veut pouvoir offrir une continuité de référence sur de longues périodes de temps. La continuité de référence est en effet ce que le Soi doit pouvoir proposer” (*ibidem*: 140).

„Și operele populează lumea, dar o fac în felul lor. Cititorul trebuie să-și amintească faptul că lumea în care Modernii vor putea pătrunde este acum spațioasă, că e plină de firide și ascunzișuri, sau, mai precis, că încercăm să o golim de toate aceste umpluturi induse – Natură, Societate, Limbaj – care o împiedicau să acorde diferitelor moduri de existență justa lor greutate ontologică. La fel ca în picturile japoneze, trăsăturile și tușele de pensulă se conturează acum pe fundalul hârtiei virgine – iar dacă adăugăm câteva ideograme, acestea nu se găsesc nici deasupra și nici dedesubtul spațiului pictat, ci direct pe alb, de-ți dau amețeli. [...] Invizibilele pe care trebuie să le reintroducem pentru a alunga reprezentările sunt perfect atribuibile, iar dacă dispar pentru o clipă, e pentru că ființele invizibile sar în existență conform unei mișcări ale cărei chei de interpretare nu au mai nimic misterios, mai irațional decât cele ale metamorfozei sau ale tehnicii. A spune că ființele de ficțiune populează lumea înseamnă a spune că vin înspre noi și că ni se impun, cu diferența că au nevoie, în plus, [...] de *solicitudinea noastră*. [...] Dar dacă nu reluăm aceste ființe, dacă nu le îngrijim, dacă nu le apreciem, riscă să dispară de-a binelea. Ceea ce ele au deosebit este că obiectivitatea lor depinde de reluarea lor de către subiectivități care nici ele n-ar exista dacă aceste ființe nu le-ar fi făcut posibil” (Latour 2015: 216–217).

Și ca să înțelegem la ce se referă Bruno Latour, putem invoca modul în care dialectica prezent–absent¹² este ilustrată de o povestire a lui Haruki Murakami:

„Pe vremea aceea, mi se întâmpla ca o dată sau cel mult de două ori pe an să-mi pierd suflul. Cred că făceam un fel hiperventilație pe bază de stres. Când mă supăra ceva mai tare, mi se congestionau căile respiratorii și nu mai intra suficient aer în plămâni. Era ca și cum m-ar fi atras un vârtej, fără scăpare, și mă cuprindea panica. Corpul îmi înțepenea și nu-l mai controlam. Tot ce puteam face era să mă așez ghemuit, cu ochii închiși, și să aștept cu răbdare să-mi revin la ritmul obișnuit. Cu vârsta, manifestările acestea au dispărut (și, în același timp, am încetat să mai roșesc din senin, ca altădată), dar pe atunci încă mă confruntam cu asemenea probleme. Așezat pe banca de lângă pavilion, am închis ochii, m-am încovrigat și am așteptat să ies din starea de blocaj. Au trecut cinci minute, sau poate cincisprezece, nu-mi dau seama. În tot acel

¹² „Metafizica este o gândire care se întemeiază pe reprezentarea unui sens alterat, uitat sau pierdut și care trebuie restaurat sau reanimat. Reprezentarea sensului-la-distanță semnifică, iar această semnificație este întotdeauna dată sau prezentă, ca «idee regulatoare», «valoare» sau «presentiment». Semnificația are, așadar, în tradiția noastră filosofică, funcția de a aduce sensul absent în prezentă. Sensul este identic cu semnificatul într-o absență recuperabilă, iar semnificația constă în regăsirea și recuperarea acestei absențe într-o prezentă inteligibilă” (Mihali 2001: 47).

¹³ Sau, cu un termen recent, „*imprezenței* (nici prezentă, nici absență)” (Sarr 2022: 126). Spre final de viață unii devin mai implicați în toate cele, socotind că micul lor exces de prezentă n-o să retrogradeze prea mult după deces și o să fie penalizați doar cu o absență ambiguă; numai că nu ei decid acest târg, totul depinzând de adâncimea urmelor lăsate în memoria contemporanilor. Cam asta desprindem din mărturisirea lui Alain Sauteraud: „În felul meu, continui să progrez. Pretutindeni, tot timpul, întotdeauna. Viața înseamnă mișcare. Că vrem sau nu, progresăm, fie chiar și întorcându-ne din drum pentru a o apuca pe altul. Iar anii care trec? «Dacă tinerii ar ști, dacă bătrânii ar putea», spune o maximă. Prin urmare, tineri sau bătrâni, toți progresăm în felul nostru. Acum, proiectul este să fiu «mai prezent». Mai prezent în ceea ce fac, ascult, simt, în relația cu persoana cu care mă întâlnesc, în ceea ce îmi spune, adică să am o atenție mai puțin șovăielnică, să ascult mai puțin de reveriile sau ruminările mele, să îmi țin în frâu imaginația. Pentru unii pare simplu, dar pentru mine este dificil. Cred că este felul meu de a mă pregăti pentru moarte [s.n., A.M.]” (Sauteraud 2016: 271).

răstimp, vedeam în fața ochilor niște forme ciudate, care se iveau în întuneric și apoi dispăreau, și le număram încercând să-mi controlez respirația. Inima îmi bătea în piept ca un șoarece care zbate într-o cursă. Fiindcă eram concentrat să număr, a durat un pic până am sesizat o prezență. Mi se părea că cineva stă chiar în fața mea și mă fixează cu privirea. [...] Fără ca eu să-l fi observat, pe banca din fața mea se așezase un bătrân care mă privea. [...] Stăteam pe bancă, străduindu-mă să-mi controlez respirația, iar el mă studia în tăcere. [...] Am mai stat așa o vreme, apoi bătrânul a spus, din senin: – Un cerc cu mai multe centre. [...] Nu i-am putut răspunde nimic, iar el a repetat, cu o voce calmă: – Un cerc cu mai multe centre. Habar n-aveam ce voia să zică. [...] – Un cerc? l-am întrebat fără prea mare tragere de inimă. [...] – Un cerc cu mai multe centre – ba chiar, câteodată, cu un număr infinit de centre. Și, în plus, n-are circumferință, a spus bătrânul încruntându-se. Poți să-ți imaginezi un asemenea cerc? [...] – Nu pot, i-am răspuns. [...] Nu cred că am învățat la ora de matematică despre așa ceva, am adăugat cu glas sleit. Bătrânul a clătinat încet din cap. – Sigur că nu! La școală nu se predau lucrurile importante. Doar știi și dumneata. Știam și eu? Ce-l făcea să creadă asta? – Dar există un astfel de cerc în realitate? l-am întrebat eu. – Bineînțeles că există! mi-a răspuns dând din cap de mai multe ori. Există bine-mersi. Doar că nu-l poate vedea oricine. – Dumneavoastră îl vedeți? Bătrânul n-a răspuns. Întrebarea mea a mai plutit o vreme prin aer, apoi s-a diluat și a dispărut cu totul. [...] Avem nevoie de mai multe indicii. [...] Însă bătrânul nu mai era acolo. M-am uitat de jur împrejur, dar nici urmă de el. Ca și cum nici n-ar fi existat. Poate avusesem o halucinație? Nu, imposibil. Categorical, bătrânul fusese acolo, în fața ochilor mei, cu umbrela pe care o ținea strâns în mâini, și-mi vorbise calm, lăsând în urmă o întrebare cât se poate de ciudată. Mi-am dat seama că respir din nou normal. Vârtejul dispăruse [...]. Uneori am senzația că deslușesc, cât de cât, cum e acel cerc, însă, dacă analizez mai profund, iarăși nu mai înțeleg nimic. Așa mi se întâmplă mereu. Nu cred că e vorba de figura geometrică concretă, reală, pe care noi o numim cerc, ci de unul care există numai în conștiința noastră. Atunci când iubim pe cineva din toată inima, sau când suntem cuprinși de o milă adâncă, sau când avem o viziune ideală despre cum ar trebui să fie lumea în care trăim, sau când descoperim credința (ori ceva asemănător), atunci înțelegem într-un mod foarte firesc cercul cu mai multe centre și fără circumferință și-l acceptăm ca atare. Cel puțin asta e teoria mea. De-asta ai cap, ca să reflectezi la lucruri dificile. Ca să înțelegi ce ți se părea de neînțeles. Asta devine crema vieții tale. Nimic altceva n-are valoare” (Murakami 2022: 33–39, 42–43).

Ce-i absența și ce-i lipsa? La 14 februarie 1967, Emil Cioran își mărturisea sieși o aparentă amnezie; un fel de amortizare în care se înscrie de fapt travaliul doliului:

„Azi după-amiază m-am gândit din nou că din mama și din soră-mea nu a rămas nimic, că au dispărut ca și cum n-ar fi trăit niciodată, și că același lucru ni se întâmplă tuturor, că așa a fost mereu și așa va rămâne, ineluctabil. *Nimic, nimic* – să-ți vină să înnebunești. Lucrul acesta l-am știut totuși întotdeauna, și sunt uimit văzându-mă, la vârsta mea, pradă unor spaime naive. Mama și soră-mea au murit acum trei luni, dar abia *azi* am *înțeles* cu adevărat că nu mai sunt. Tristețe cu acțiune întârziată. Mai *vie*, poate, decât cealaltă [s.a.]” (Cioran 2016: 447).

După Emil Cioran, lipsa decide amputări, absența construiește continuări. Una retează, cealaltă perpetuează. Absența e latentă, lipsa e abruptă. Ce ar mai fi de

spus? Absența: a nu fi într-un loc ce-ți revendică insistent prezența nu înseamnă să respingi un altul, care te dorește neapărat. Dimpotrivă, lipsind cu emfază, e totuna cu a te ascunde într-o istorie care nici n-a debutat încă¹⁴. A absentă e ca și cum ai trăi deghizat. Una este să te ții cu îndârjire sub zero (lipsa), alta e să subziști pe sponci (absența)¹⁵. Absența e o deficiență funcțională, lipsa e o impasibilitate drastică. Lipsa e o zgârcenie a ființei, absența e doar o carență a acesteia. Lipsa este o auto-limitare inocentă a existenței, absența este minusul ei, pe deplin conștientizat. Lipsa este de la început, ne ia de la zero¹⁶. Nu cunoaște un *înainte de*: cum să regreți lucruri despre care nu ai reprezentări? Și nu dispune de semnificații, de precedente, de jindui, de posterități. Lipsa e dintotdeauna, absența e de ceva vreme¹⁷; sau periodică, sau intermitentă sau cum vrea ea și nu putem noi¹⁸. Ultima este preponderent retrospectivă. Ne forțează să căutăm surogaturi, urme, substitute, amprente, suplinitori, reminiscențe¹⁹. Lipsa nu iese din peisaj, e predestinat monotonă. Absența, din contra, e intermitentă. Lipsa se ascunde într-o asemănare obeză cu toate cele. Absența mizează pe un provizorat uscățiv; pe o diferență hrănită de puține repere. Lipsa e tăcută. Absența însă e vorbăreată. Lipsa e neștiută, absența-i desemnată. Lipsa e nenumită, absența, din contra, vrea majusculă²⁰. E un mod aparte de a rosti lumea:

¹⁴ „Ceva o tracasează; un lucru nerezolvat, parcă în suspans, care-i provoacă o angoasă difuză, un sentiment neplăcut de lipsă” (Baydar 2013: 311).

¹⁵ Absența și lipsa se suportă oarecum sub auspiciile morții, ce rarefiază cu hârnicie ființarea; e clar că lipsa nu lasă urme, absența însă trăiește din ele; altminteri, a compara *lipsa* cu *absența* e ca și cum ai calcula cât vid conține fiecare; și lipsa o să iasă mereu mai bogată în absolut-nimicuri: „Un geam trântit. Și uși neîncuiate./ Sunt clipe grele, când n-ar trebui... /Pătrunde moartea-n lucrurile toate,/ Ca și când lucrurile ar mai fi./ [...] Când... vezi?... când mai la toți ne piere glasul/ și se-nfiripă din păreri de rău/ Un țarm pe care imitându-ți pasul,/ Va merge moartea, dar cu mersul tău... [...] Și umbra mâinilor cresc – pereche/ Ce intră-n cercul morții dintr-un salt/ Moartea o porți ca o brățară veche/ La brațul rău, sau chiar la celălalt” [subl.n., A.M.] (Șerban 2018: 61–62).

¹⁶ „The argument is that each particular thing that exists could have not existed, from which we can conclude that there could have been nothing” (Mumford 2021: 61). De asemenea, autorul dezvoltă ideea de *empty world* (*ibidem*: 66–69).

¹⁷ În Sighetu Marmăției, horthyștii organizaseră două ghetouri. Iar evreii căutasă să se acomodeze situației până când, în vara lui 1944, sosi știrea că vor fi evacuați într-o direcție necunoscută: „Curtea noastră se transformase într-un fel de iarmaroc. Obiecte de valoare, covoare de preț, candelabre de argint, cărți de rugăciune, biblie și alte obiecte de cult zăceau de-a valma pe jos, pline de praf, sub un cer minunat de albastru, biete lucruri care păreau că nu aparținuseră niciodată cuiva” (Wiesel 2020: 53). Așa că vom spune: dacă absența ne deposează de toate ale noastre, lipsa este ea însăși un cadou – dacă n-ai ce să pierzi, n-ai ce să regreți.

¹⁸ „Lăsând în urmă zăngănitul general al lucrurilor care trebuiau făcute, agățate la locurile lor, terminate, casa devenea un loc mai straniu, în care oamenii și munca de zi cu zi care le rânduia viața se estompau până la dispariție, întrebuițările pe care le dădeau tuturor obiectelor din jur se estompau și ele, toată mobila se retrăgea în sine însăși și înceta să existe pentru că nimeni nu-i mai dădea nicio atenție” (Munro 2020: 333).

¹⁹ „Continuam să nu mâncăm, să nu vorbesc, fumam și fumam și scriam tot ce vedeam, tot ce auzeam. Pieream de la o zi la alta, râdeam ca un ecou, existam ca o copie xerox” (Kalman 2016: 193).

²⁰ Lipsa e un hău interior: deloc ezitant, cât mai ferm; poate fi învins, dar nu și convins; se opune la orice, dar la definițiile ce i se dau nu rezistă: „Aproape și nu tocmai corp, aproape și extrem de departe e lumea. Cine am fost și cine sunt și cine voi fi. Iată definiția lumii, pe dale scrisă, în distanța dintre atelier și balcon: locurile locuirii. Gândesc protector sau nici măcar nu mai gândesc,

„– *Bunicul tău nu voia să spună Kadiș!* Fratele mamei a fost deportat și dus la muncă forțată. La vârsta de 17 ani. A fost pur și simplu ridicat de la școală și dus undeva în Ucraina, într-un lagăr de muncă forțată. *Nimeni nu știa cu exactitate unde. A dispărut, pur și simplu.* Familia Rappaport, familia noastră, era disperată. Când și când mai veneau vești. Îngrozitoare. Nesigure. Confuze. Însăpăimântătoare. Nimic clar. Părinții și bunicii mei erau disperați. Scăpaseră printr-o minune, printr-o întâmplare... hazard... de deportare. Arestările se opriseră la colțul străzii lor. Dorohoi. Tanti Leia, bunicii mamei, alte rude și prieteni au fost duși. Unii în lagăre de muncă, alții în lagăre de exterminare. Cei mai mulți nu s-au mai întors. Niciodată. Ei scăpaseră. *Și acum fiul lor, Isaac Rappaport, a dispărut. Fără urmă. Fără certitudine.* Incertitudinea asta îi ucidea pe părinți – Idel și Anetta Rappaport, și pe surori – Itta, Sara (mama) și Yenta. Bunicul meu – Idel Rappaport – a plecat în necunoscut, să-și caute fiul. Nicăieri. Informații contradictorii și confuze. Speranțe spulberate. Bunicul și-a lăsat barba să crească. În semn de doliu. – *Dar Kadiș, rugăciunea ce trebuie spusă atunci când moare un om, nu a vrut să spună.* A refuzat! Îmi povestește acum Puiu Rappaport. Îmi e drag ca un frate. Într-o noapte s-a auzit un fluierat de tren. Prelung. Bunicul se hotărâse să plece în Siberia, să își caute fiul. Nădejde neîmpărtășită de nimeni. – *Fiul tău a pierit, ca mulți alții din familia noastră. Renunță, Reb Idel! Spune Kadiș, cum cere tradiția, și mergi mai departe îl povățuiau mulți.* Bunicul era neîmpăcat. – Eu merg să-mi caut băiatul! În Siberia! a hotărât el. – Dar e o nebunie! În noaptea de dinaintea plecării, un fluierat de tren a sfâșiat întunericul, ca un urlat. – Tata s-a făcut palid, alb, ca hârtia. Am crezut o clipă că o să-i stea inima, mi-a povestit mama. – E Isaac! E fiul meu! Titi, unchiul meu – Isaac Rappaport – se întorcea acasă. 27 ianuarie. Ziua Internațională de Comemorare a Victimelor Holocaustului”²¹ (Morgenstern 2020: 114–116).

Ce învățăm de aici? Mai întâi, că *urma* este un sfert de certitudine. Mai apoi, că uneori cuvântul expulzează, iar tăcerea include²². În această frumoasă poveste

am devenit un instinct al gândului. *Nu există pași care anunță acțiunea mea de a gândi, eu sunt cel ce gândește cu de la sine înțelegere, etern în timp și nelimitat în spațiu, deosebit de toate lucrurile pentru că toate m-au refuzat. Când s-a împărțit lumea, eu am fost dat uitării. Nu mi s-a mai dat nimic și numele meu a fost uitat, în margine, în gol, agățat ca o haină exact într-un loc care nu poate fi definit decât cu departele. [...] Nimic nu e relevant, totul e irrelevant. Gata, iată adevărul cu care voi parcurge lucrurile. Un adevăr punctual, nimic ca un punct în el. Adevărul de dinaintea conceptului de adevăr, fără spațiu, fără timp, al meu. Știu, e inimaginabil [s.n., A.M.]” (Fulaș 2019: 86–87).*

²¹ Din aceleași însemnări deducem că numele devine o poreclă (ori marcă a excluderii, marginalizării sau diferențierii) dacă ți-e tatuat în auz ca echivalent al unui etnonim; așa se explică și titlul cărții, unul prin care autoarea nu e foarte prezentă în ea însăși: „Profesoara de geografie citea catalogul. Fața i s-a schimonosit. Ajunsese la numele meu. – Morrrrrgânștern! a strigat. Am sărit în picioare. Eram obișnuită să fiu strigată pe numele de familie. Cu toții eram obișnuiți. Așa ne chemau profesorii în general. A fi strigat pe numele mic era o mare favoare. N-o obțineai oricine, oricând. Ba chiar și între noi, copiii, ajunseserăm să ne strigăm pe numele de familie. Numai prietenii își spuneau pe nume. – Morrrrrgânștern! – Eu sunt! Am răspuns automat. Îmi învătasem lecția. Desenaseam și harta. Nu-mi era frică. Nu azi. Putea să mă asculte, să mă scoată la tablă chiar. Știam. – Morrrrrgânștern??? Tu ești ovreică?... Profesoara a râs. Rânjetul, cu toți dinții aceia gălbejiți, mă speria. Ba nu! Mă fascina! Nu puteam să-mi iau ochii de la dinții aceia falși, mânjiți cu ruj. – Ești ovreică, Morrrrrgânștern?? – Eu? Nu, nu sunt eu! am răspuns fără să înțeleg prea bine ce. – Nu? Nu ești ovreică? Atunci poate ești jidancă... Nu știam ce să răspund. Nu cunoșteam cuvântul. Tăceam. [s.n., A.M.]” (Morgenstern 2020: 120).

²² Nu dăm la o parte situațiile contrarii, când un cuvânt rostit sau gândit, tipat ori doar pronunțat pe interior îți tatuează viața cu o secundă de neuitat. E altă poveste de lagăr, cu mamă, tată

despre Kadiş iese în evidență refuzul de a instala, prin limbajul tipizat al rugăciunii, rânduirea celui drag – și prin minune viu – în tărâmul celor neaflați și cu siguranță, morți. Omul e un corp de cuvinte. În mai toate codurile culturale se întâmplă același fenomen: retragerea din trup e o fugă din traviul spunerii. O arăta, în felul său tăios, Yukio Mishima:

„De câte ori n-au evadat oamenii din durerile propriilor trupuri cu ajutorul aceluia aspect sentimental al imaginației care ne face să simțim suferințele altora ca și cum ar fi ale noastre! [...] Așa au ajuns oamenii să nu mai poată intra în contact decât cu umbrele și să-și piardă curajul de a se simți liniștiți în interacțiunea cu propriul corp. [...] Moartea începuse încă din momentul în care mă pornisem să îmi însușesc o existență în afara cuvintelor. Oricât de distrugătoare le-ar fi veșmintele, cuvintele erau adânc înrădăcinate în instinctul meu de supraviețuire, făceau parte din viața mea. Începusem să le folosesc în modul productiv atunci când simțisem pentru prima dată dorința de a trăi. Ele mă vor ține în viață până când voi muri de moarte naturală. [...] Mă obseda ideea de a-mi reflecta trupul prin intermediul cuvintelor, deși nu posedam un trup care să merite a fi reflectat, și le proiectam către viitor (sau către moarte), împovărate de melancoliile mele, precum un porumbel voiajor cu un mesaj în tubul metalic atașat de picior. Deși procesul în sine ar putea fi descris ca fiind unul care nu permitea cuvintelor să își atingă sfârșitul, era o oarecare beție în el” (Mishima 2022: 35–36, 69).

Te naști fără un braț sau îl pierzi într-un accident. Asta-i diferența dintre lipsă și absență, dintre imposibilul zero și semnul minus. Exemplul la îndemână este dat de turnurile de la World Trade Center din New-York. Fie că le-ai văzut cândva, fie că nu, te gândești că, după 11 septembrie 2001, locul unde the Twins

și fiu (Alice și Leopold, cu băiețelul lui Stephan) internați la Theresienstadt: „Într-o zi, Alice a azvârlit deodată scula, în timp ce lucra, țâșnind afară din baracă. Se plimba prin fața ușii, ca un leu în cușcă. N-avea nicio scăpare! În aceste momente de profundă disperare, disciplina ei de fier și gândirea pozitivă s-au impus. Un glas interior i-a amintit de puterea ei de a supraviețui: «Rezistă!» Aceste cuvinte erau mai degrabă o revelație decât o avertizare, astfel încât s-a întors, mai puternică, la băncile de lucru” (Müller, Piechocki 2016: 236). Volumul citat este unul al obiectelor care șchiopătează în amintirile celor care le pierd. Mai întâi ar fi *inelul* pe care Alice îl primise de la mama lui Leopold: „De inelul cu cele două diamante i-a părut nespuse de rău lui Alice – simboliza legătura strânsă cu soacra ei. – Inelul acesta să-ți amintească mereu că, dintre toți copiii mei, tu îmi ești cea mai dragă” (*ibidem*: 134). Mai e apoi povestea tristă a *lingurii* lui Leopold, marcă a neînținerii lui: „Era deja mijlocul lunii august 1945 – dimineață petrecută la pian, când sunetul neașteptat al soneriei a smuls-o din liniștea sa. Străinul din fața ușii purta caftan. [...] Bărbatul vorbea cutremurător de liniștit. Nici soția, nici fiicele sale nu se mai întorseseră. [...] Au urmat clipe de tăcere, care lui Alice i s-au părut nesfârșite. În zadar căuta vorbe de consolare. «Leopold», urla în mintea ei. Închise ochii, instinctiv, ca și cum întunericul ar fi putut s-o apere de adevăr. L-e-o-p-o-l-d, îi răspundea ecoul dinlăuntrul ei. [...] Când a ridicat privirea, ca să-și tragă sufletul, oaspetele a început din nou să vorbească, rar. [...] Dachau. A stat alături de Leopold Sommer, prici lângă prici. Toți se îmbolnăviseră de tifos. Când Leopold a simțit că-l părăseau puterile, l-a rugat pe tovarășul său de suferință să meargă, în locul lui, la Alice și Stephan. [...] Oaspetele a vârat mâna în buzunarul de la palton, scoțând un pachetel rulat în hârtie de ziar, pe care i l-a întins lui Alice. Alice a încuviințat, din cap, spunând să-l desfacă. O lingură de tablă, strâmbă. Lingura lui Leopold, pe care o luase cu el pretutindeni – de la Praga la Theresienstadt, la Auschwitz, la Flossenbürg, la Dachau. [...] Alice avea să păstreze lingura toată viața ei” (*ibidem*: 288–289). Alice Herz-Sommer a murit la 23 februarie 2014, la vârsta de 110 ani.

nu mai sunt este pentru totdeauna „știrb”, chiar dacă cei doi zgârie-nori ar fi ridicăți din nou. Pe 7 august 1974, francezul Philippe Petit (n. 13 august 1949) făcuse echilibristică între cele două uriașe clădiri. A reușit și unele jonglerii care au entuziasmat publicul, dar au necăjit poliția. Documentarul *Man on Wire – Om pe sârmă* (2008), regizat de James Marsh (cu Philippe Petit jucându-și propriul rol), a luat un premiu Oscar, apoi unul BAFTA, adăugându-și totodată două distincții Sundance. Pelicula e dedicată fetei acrobatului, decedată la 9 ani. În 2015, povestea lui Petit a devenit și film artistic (*The Walk: sfidează limitele*), datorită regizorului Robert Zemeckis și actorului Joseph Gordon Levitt. După ce își ducea planul la capăt (ba chiar se semna pe unul din turnuri, punând și data evenimentului), acrobatul mulțumea complicilor săi; prilej cu care ei îi dezvăluiau care-i adevăratul lui succes; schimbase identitatea turnurilor, dându-le un prestigiu simbolic greu de intuit până atunci; le pusese pe harta sentimentală a orașului: „Sunt diferite. Philippe, sunt diferite acum. [...] Sunt diferite pentru că ai mers pe-acolo. Fiecare new-yorkez cu care vorbesc spune că îi plac turnurile. Poate că le-ai adus la viață, le-ai dat un suflet”. Chiar nu vor mai fi reclădite, Gemelele vor fi mereu acolo, înălțându-și absența pe rănilor marii metropole. Și așa *cochetăm întruna cu fantasma unei lumi în care noi nu mai suntem deja*. Dar ne auto-convingem că absența este episodică/viageră, pe când lipsa este atemporală²³.

²³ Am utilizat cuvântul *atemporal* în sensul dat de Renate Daniel, de „suspendare a timpului”. El precizează de altfel: „Ce este de fapt eternitatea? O definiție ne spune că eternitatea e ceva care nu are nici început, nici sfârșit și există independent de fenomenul timp. Aceasta este atemporalitatea” (Daniel 2021: 151). Atemporalitatea și nemurirea nu sunt totuna, dar în culturile premoderne cele două noțiuni ating o sinonimie parțială. „Se vorbește puțin în *Biblie* despre sarcofag sau despre mormânt. Omul își sfârșește viața în mormânt, în *sheol* sau în infern. Însă Yahve poate să-i reînvie pe cei răposați. [...] Altfel spus, cel care se refugiază în Yahve beneficiază de eternitatea lui. În cartea întâi a Macabeilor, Simon, mare preot și etnarh al evreilor, construiește un mausoleu familial [...]. Mausoleul lui Simon este remarcabil în ceea ce privește alcătuirea: cele șapte piramide, care îi reunesc pe toți membrii familiei, reprezintă o plenitudine în afara timpului; cele șapte piramide sunt înconjurate de stâlpi. Este un templu funerar care le va permite defuncțiilor să-și refacă unitatea, adică să treacă dincolo de timp. Forma de piramidă, caracteristică artei funerare a vremii, este în sine o structură prin care cuaternitatea de la bază redevine una la vârf, deopotrivă simbol al polului și al centrului. Nu fără motiv aleseseră egiptenii piramida ca monument funerar în Egiptul antic. Timpul nu există pentru Yahve, în consecință, a-i fi credincios echivalează cu o ieșire din timp și cu o pătrundere în eternitate. [...] Aceasta înseamnă că timpul nu există în eternitate, iar momentul prezent (ziua de ieri, care a trecut) reprezintă simultan toate virtualitățile. Toate evenimentele temporale se realizează în același timp, totul este sincron. Multiplul se reduce la Unu în duhul luminii lui Yahve. Calea către veșnicie nu este nimic altceva decât o cale în afara timpului; iar această noțiune era deja foarte prezentă în gândirea filosofilor și profeților israeliți. Piatra, după cum spuneau alchimiștii, trebuie să fie tăiată în patru pentru a putea extrage de acolo miezul care este spiritul. Cu alte cuvinte, numai traseul cuaternar în timp ne îngăduie să găsim «sensul», iar obiectivul nostru și al lumii este acela de a ieși din timpul fizic. În acest caz, piatra este o închisoare a morții-învieri, din care trebuie (putem) să ne extragem în măsura în care îi izbutim sacralizarea sau în care facem din ea o piatră verticală. Israelitul credea că, divinizând piatra pentru a o transforma în Stâncă Domnului, se venera pe sine. Construindu-și Templul, el pătrundea în verticalitatea sa ultimă”, după cum rezumă vocea *Piatra de mormânt* dintr-un dicționar biblic (Behaeghel 2010: 168–171).

Absența nu este neapărat o excizie. E mai curând o depunere. Este câte un pic din orice. E praful de pe obiecte²⁴, dar și acela de pe tobă; absența vine dintr-o vară toridă ce cade acum în stropii burniței de toamnă; nu pică nici din soare, se naște dintr-o mazăgă a sensului²⁵. De altfel, toate absențele își apără *locul*²⁶. Desigur, timpul transformă urmele în cicatrici, însă adevărul căutat îndelung redeschide vechile uitări, confirmându-le astfel geografia afectivă, adică multitudinea de nume care o compun. Și amintirile altora au să doară ca și cum ar fi ale noastre; cu atât mai mult cu cât sălașul acestor readuceri aminte nu se lasă descoperit prea lesne:

„Am închiriat o cameră la hotelul Le Régent din Paris, pe rue Dauphine, la numărul 61. Etajul patru, camera din capătul holului, cu vedere la stradă. Aceeași cameră în care locuia mama și unde mergeam să stau cu ea, pe durata vacanței școlare. [...] Încerc s-o descos. – Povestește-mi cum arăta! – Ei, știi doar! Chipeș, deștept, avea talent la muzică. Mama, așezată la pianină, cu degetele pe claviatură, privește cu ochi triști undeva în depărtare. Încep să lovesc clapele cu furie. – M-am săturat! De fiecare dată îmi turui aceeași poveste! Mă ridică pe genunchii ei. – Am plecat împreună cu tatăl tău în refugiu la Nisa. El mergea adeseori acolo. Făcea parte din

²⁴ Descoperind că *praful* ar fi o prezență recurentă în lirica eminesciană – ca simbol al naturii trecătoare a omului – George Vulturescu îl surprinde sub toate formele în care apare: stânca, ruina, mușuroiul, pulberea. Ca să argumenteze ideea că acest colb învechit pe lucruri ar fi, după gândirea romanticilor, hieroglifa absenței noastre din cele ce-am fost și din cele ce n-am izbutit să fim, Vulturescu își începe ancheta cu cele dintâi civilizații umane. Și insistă oarecum asupra accepțiilor prafului în discursul Vechiului Testament; care „va surprinde omul pe mai multe trepte de devenire: *lutul* – *țărâna* – *pulberea* – *praful*. Fiecare «treaptă» are o bogată semnificație, totdeauna aparte: 1. *lutul* – este prezent în sensul mitic «de alcătuire», cum ar spune L. Blaga; material al creației demiurgice, trimițând la fragilitate [...]; 2. *țărâna* – are sens de totalitate, de unitate materială a lumii în degradare [...]; 3. *pulberea* – cel mai reprezentat termen al temei apare deja ca un rezultat al degradării, al trecerii timpului [...]; 4. *praful* – este ultimul strat al degradării elementelor. El simbolizează sfârșitul, nimicul [...]» (Vulturescu 2015: 13–14).

²⁵ În toate universurile postapocaliptice/amnezice create în literatură, lucrurile se destramă pentru că oamenii pierd înțelesul cuvintelor cu care le desemnau. Astfel, obiectele fără noimă devin niște zdrențe ale rostului pe care limbajul li-l dădea cândva: „Aici se vorbește despre orice, mai ales despre lucrurile pe care nu le știe nimeni. *Ceea ce mi se pare ciudat nu e că totul se năruie, ci că atâtea lucruri rămân totuși în picioare*. Durează mult ca o lume să dispară, mult mai mult decât ai crede. Viețile continuă să fie trăite și fiecare dintre noi rămâne martorul propriei sale mici drame. E drept că nu mai sunt școli, că ultimul film a fost văzut cu mai mult de cinci ani în urmă, că vinul a devenit o raritate pe care numai unii bogați și-o pot permite. Dar asta înseamnă să trăiești? *Lasă totul să dispară și apoi să vedem ce rămâne. Poate că asta e cea mai interesantă întrebare: să vedem ce se întâmplă după ce n-a mai rămas nimic și dacă vom supraviețui și acestei încercări* [s.n., A.M.]” (Auster 2005: 35–36).

²⁶ Una din formele de apărare psihică a internaților în lagăr era *de-situarea mentală*: își închipuiau că nu se chinuiau între sârmele ghimpate, ci se găseau altundeva; într-un loc, mai degrabă cultural decât geografic, unde viața lor avusese sens: „Am încercat în repetate rânduri să mă distanțez de suferința din jur, încercând să o obiectivez. Îmi amintesc că într-o dimineață am ieșit mărșăluind din tabără spre locul de muncă, străduindu-mă să fac față foamei, frigului și durerii picioarelor mele umflate și, prin urmare, înțepenite, înghețate și supurând în pantofii deschiși. Situația mea părea sumbră și fără speranță. Atunci m-am imaginat stând la un pupitru într-o sală de conferințe mare, frumoasă, caldă și luminoasă. Urma să țin publicului interesat o prelegere cu titlul «Experiențe psihoterapeutice în lagărul de concentrare» [...], în care aveam să povestesc despre ceea ce trăiam atunci. Credeți-mă, doamnelor și domnilor, în acel moment nu îndrăzneam să sper că într-o zi voi putea să țin cu adevărat o astfel de prelegere” (Frankl 2022: 123).

Rezistență. – Și cum a fost prins? – Dacă vrei, vezi că e niște tort foarte bun în frigider. Astăzi mă aflu în aceeași cameră de hotel, dar sunt singură. Mă întind pe pat, încremenită. Au dispărut și pianina, și frigiderul. [...] *Alung din minte vestigiile acestea chinuitoare. Dar cât le voi mai face față așa? [...] Păzește-te de amintirile urâte, de zumzetul care-ar putea lua în stăpânire acest preaplin. [...] Ajung, fără să-mi dau seama cum, pe rue Geoffroy-l'Asnier, la Memorialul Shoahului. Îmi place să trec prin detectorul de la intrare, să ating cu palmele zidul imens pe care sunt gravate miile de nume ale victimelor nazismului. Caut o inscripție anume în multitudinea de evrei uciși. O găsesc cu greu. E undeva sus de tot, în stânga: Isaac Abramovici, născut în 11 noiembrie 1914, la Pitești, România. Ce-ar fi să merg să caut la arhive? Să-i mai pronunț numele o dată. [...] Sunt clipe în care am senzația că toată această poveste mă strivește. De ce nu o dau uitării, o dată pentru totdeauna? De ce caut să refac conturul umbrelor? De ce țin cu tot dinadinsul să dezgrop trupurile fără de morminte? [...] Când am văzut pentru prima dată caligrafia delicată a tatălui meu, am admirat nu numai forma literelor, felul în care se alungeau, spațiul lăsat între ele, eleganța cu care se înălțau și coborau; m-a impresionat și energia pe care o emanau semnele acelea, încremenite de altminteri. Literale dansau prin fața ochilor mei. Cerneala părea să se elibereze, învălătucindu-se, din strânsoarea rândurilor. Mângâiam ușor foaia de hârtie. Imaginea tatei se înfiripa aievea lângă mine. [...] Pe zidurile de cărămidă ale gării Kovno, din Lituania, câteva zvastici proaspăt vopsite cu alb. Într-o dimineață rece de toamnă, sosesc la Fortul IX, destinația finală a Convoifului 73. O poartă masivă profilându-se în negură, garduri de sârmă ghimpată, curtea închisorii presărată cu turnuri de observație, trepte întunecoase, coridoare pline de umezeală, celule sinistre. Pe zidurile scrijelite sper să zăresc, printre desenele tuturor acelor condamnați la moarte, o semnătură care i-ar putea aparține tatălui meu. Vântul se dezlănțuie pe întinderea câmpiei. Mai multe sculpturi impunătoare de beton marchează locurile macabre ale carnagiilor descoperite la Eliberare. Deasupra unei gropi comune, turba a acoperit placa prin care se comemora dispariția celor 878 de oameni asasinați din Convoiful 73. 878. Izu se număra printre ei. Zgării cu unghiile pământul negru și umed. Iau cu mine un pumn de țărână, într-o cutie de fildeș sculptat, urna mea funerară. Poate că e aici și o părticică din el, rămasă-n așteptare de-a lungul anilor? Realitatea nu mai există. [...] Mă aflu la Pravieniškės. [...] Stâlpi din piatră roasă de timp, zale ruginite, dale năpădite de buruieni. Niciun indiciu că ne-am afla într-un lagăr sau într-o închisoare. [...] Pe o piatră, steaua evreiască incrustată spune povestea Istoriei îngropate în frunze. Descopăr un fel de mausoleu înconjurat de un lanț de fier ruginit [...]. Câteva găze zboară pe lângă o stelă de piatră mâncată de mușchi. E chiar locul unde a fost omorât tata”²⁷ (Abramovici 2017: 5–7, 9, 94, 156, 189–190).*

Numele celor uciși nu este citit. E pipăit și mângâiat; eliberat de toate scoriile timpului, naturii, amneziei²⁸. În fond, chiar și lipsa unei inscripții este tot o

²⁷ Cercetătorii opinează că, în rememorarea unei traume, amnezia nu echivalează cu o ștergere completă a amintirii.

²⁸ Nu e numai cazul evreilor. Două filme complementare produse de HBO, *Last Letters Home* (*Ultimele scrisori acasă*, regia Bill Couturié, 2008) și *Section 60* (*Cimitirul eroilor*, regia Jon Alpert & Matthew O'Neill, 2004), evidențiază modul cum absentează, din familiile lor, soldații americani căzuți în Irak sau Afganistan. Și mai sugerează că aceia rămași acasă simt ceva simetric, îndeosebi frustrarea că nu iau parte, mai mult, la viața postumă a celui drag, așa cum și-o închipuie fiecare. Mai ales că își pot exprima cumva trauma, de vreme ce secțiunea 60 (parcele) din cimitirul Arlington

inscripție²⁹. Oricum ar arăta, ea îl conține pe cel căutat. E o metonimie a întregii lui vieți, nu a momentului care i-a pus capăt. Din păcate, scrisul este totdeauna prea

este dedicată militarilor americani pierduți în Irak și în Afganistan. Spuneam că cele două pelicule colaborează: ultima scrisoare le dă morților o voce perpetuă, iar piatra de mormânt un surogat de trup. Nu lipsesc micile fetișuri: scrisori, păpuși, amulete, sticle din berea preferată cândva, îngerași, stegulețe, soldăței de jucărie, cântece de leagăn. Părinții lui Michelle M. Witmer, ucisă în Irak la 9 aprilie 2004, la numai 20 de ani, recitesc ultimul ei mesaj, din 30 martie 2004, și îl comentează: „Suntem foarte departe de a accepta și de a ne exprima sentimentele. Au trecut doar trei luni. E ca atunci când pierzi o mână sau un picior. La început, nici măcar nu te poți uita. Apoi, într-un final, te poți uita la rană și poți să o atingi, dar durează foarte mult timp până începi să înțelegi ce s-a întâmplat. Iar noi suntem foarte departe de asta [tatăl]. Momentan, suntem amorțiți [mama]. Ești într-o stare de șoc [tatăl]. Apoi șocul începe să treacă. În acest moment ne aflăm în stadiul în care șocul pierderii ei începe să treacă și durerea începe să se aștearnă și este greu să confrunți durerea [tatăl]. Ni s-a spus că durerea va trece într-un final [mama]. Am auzit că suferi la fel de mult pe cât i-ai iubit. Știi că voi suferi toată viața [sora]”. Celălalt documentar începe cu o tânără mamă care își aduce copilul de câteva luni la Arlington; îi vorbește bebelușului de parcă puștiul ar fi putut înțelege ce înseamnă o piatră tombală: „E rece. Simți? E tata. Tata e acolo. Stai în picioare. Spune: «Tată, pot să stau în picioare». Femeia atinge cu mâna fiecare literă de pe mormântul soțului său *ssg US ARMY Yance T. Gray (AUG 4 1981 – SEP 10 2007). Tactilul ne consolează, orice ar fi, mult mai convingător decât vizualul*”. Urmărind procesul de metonimizare a mormântului pe care documentatul *Section 60* îl reflectă din plin, observăm că predomină mame de felul celei care plânge și mângâie piatra funerară a lui Carl W. Johnson II. Alte două femei îndurerate se disting prin dialogul lor. Merg la un prim mormânt și mama celui îngropat acolo o întreabă pe cealaltă: „Vrei să-mi vezi puilul?” „Desigur”, răspunde însoțitoarea. „Puilul” nu mai era demult copil (și nici în viață), însă mama, în proces de negație psihică, îl „menține” pe eroul Eric William Herzberg în stadiul infantil. Băiatul fusese ucis de un lunetist, tot la vârsta de 20 de ani. Relatând cum îl pierduse, prima mamă nu încetează să țină mâna pe piatra de la căpătâi. Și mărturisește: „Ne e tare dor de el”. Apoi își conștientizează gestul: „Fac asta mereu. E ceva... Fac asta. E plăcut să mângâi piatra...”. Apoi, cea de-a doua mamă, o prietenă probabil, completează: „E ca și cum i-ai mângâia fața”. Și sărutând și ea piatra lui Eric, îi zice la plecare: „Ai grijă de prietenii tăi”. Observase deja că, în doi ani, apăruseră cinci rânduri de morminte. Apoi cele două mame merg la celălalt mormânt, al lui Bob, adică Robert T. Mininger. Plângând și mângâind piatra, cea de-a doua mamă i se adresează lui Bob în aceeași manieră: „Puilul meu... Te iubesc. Am venit să te salut”. Prima mamă îndeplinește același ritual de a săruta și mângâia literele numelui care conservă-n el o viață. Sunt și cazuri când mormântul e vizitat de grupuri mai numeroase, dar în final oamenii se retrag, lăsând-o puțin singură pe soția-văduvă. Inspirat din moartea soldatului Chance Phelps (1984–2004), filmul lui Ross Katz, *Taking Chance/Ultimul drum al soldatului Chance* (2009), înșiruie *flash back*-uri cu întregul parcurs (ritual) ce delimitează distanța dintre momentul decesului și acela al coborârii în groapă: igienizarea corpului, alegerea unei uniforme de gală, colectarea obiectelor „personale” (tăblița de înmatriculare, cruciulițe, medalioane, ceasuri etc.), scrisoarea elogios-funebră a comandantului de pluton. Reținem însă gândurile ofițerului însărcinat să ducă sicriul acasă (jucat de Kevin Bacon): „Am privit cum l-au purtat pe ultimii 15 m. Aveam impresia că atât timp cât era în mișcare era oarecum în viață. Când l-au coborât în mormânt, a încetat să se mai miște. Nu l-am cunoscut pe Chance Phelps înainte să moară. Dar astăzi mi-e dor de el”.

²⁹ Dar și distrugerea unei inscripții tot o inscripție este; mai ales dacă e vorba de mărci funerare evreiești, vandalizate sub acoperirea unui cod cultural străvechi, pe care astăzi îl conștientizăm puțin sau deloc; dar îl „inscripționăm” cu lovituri de ciocan, cu simboluri naziste sau cu lozinci antisemite. „În ziua de 2 martie 2016, la Iași, în cartierul Tătărași, într-o margine a parcului din zona Ciurchi, a fost inaugurat, în prezența ambasadoarei Israelului în România și a reprezentanților Comunității Evreiești, un monument pe care scrie: «Aici a fost înființat primul cimitir evreiesc de pe teritoriul României înainte de anul 1400». Ce nu aflăm de pe acest monument, pe care mai scrie că a fost «ridicat din grija Primăriei Municipiului Iași», este modul în care a fost desființat acest cimitir istoric. Răspunsul, pe scurt, ar fi: samavolnic, de către regimul Antonescu. Această informație ar fi trebuit să

sărac. Dar ne face coprezenți; ca și cum am trasa împreună – noi, cei de azi, și ei, de cine știe când – parcursul unui destin comun; pe care urmașii victimei țin să și-l însușească de parcă ar fi fost și ei în lagăr:

„Spre deosebire de natură însă, cei etern dispăruți ne permit să facem cu ei tot ce ne trece prin cap. Nu există interpretare căreia să i se împotrivescă; nu există nicio formă de înjosire față de care s-ar putea revolta: existența lor este deliberat în afara zonei dreptății, în afara oricărui *fair play*. Cultura se raportează la trecut ca un stat primitiv la resursele lui naturale – storcând tot ce se poate din ele; parazitarea morților pare o meserie profitabilă. Ei suportă toate astea cu blândețea indiferentă a copacilor. Ușurința cu care morții acceptă tot ce facem cu ei îi provoacă pe cei vii să meargă tot mai departe. Ei folosesc o realitate străină ca pe o materie primă potrivită pentru prelucrare. E ceva înfricoșător în poșetele și agendele noi de pe care te privesc chipuri din vechi fotografii, care și-au pierdut de mult numele și destinele; e ceva umilitor în poveștile adevărate trimise la plimbare prin romanele sentimentale «dintr-o altă viață», de parcă textul dintre coperte n-ar putea prinde viață fără un aport de sânge viu. Toate acestea sunt forme ale unei perversiuni stranie, care ne condamnă la dezumanizarea propriilor strămoși: le impunem pasiunile și slăbiciunile noastre, distracțiile și aparatele noastre optice, scoțându-i pas cu pas din lume, îmbrăcându-ne în hainele lor ca și cum pentru noi ar fi fost croite. Trecutul stă în fața noastră ca o lume uriașă, numai bună de colonizat – de jefuit rapid și de reconstruit încet. S-ar zice că toate forțele culturii sunt concentrate în păstrarea puținului rămas; orice efort memorialistic devine motiv de triumf. Din neființă răsar noi și noi figuri ale tăcerii, oameni uitați de propria epocă și descoperiți ca o insulă: pionieri ai fotografiei stradale, mici cântărețe, jurnaliști de teren. Ar fi ușor să ne bucurăm de această sărbătoare – o prăvălie cu mărfuri coloniale proaspăt deschisă, unde poți să-ți alegi orice suvenir indigen, interpretându-l după propriul gust, fără a ține seama de ce însemna masca sau zdrăngănitoea la vremea și la locul ei. Prezentul este atât de convins că posedă trecutul – ca pe vremuri ambele Indii, știind despre el tot atâta cât se știa odinioară despre acestea –, încât abia dacă observă ce fantome bântuie de colo-colo, ignorând granițele statale. [...] Memoria evreilor se dovedește a fi liberă de nevoia de a pomeni tot ce s-a întâmplat de-a lungul istoriei, liberă să aleagă ceea ce este semnificativ și indispensabil – și să elimine ceea ce este neesențial. Îngrădirile ei sunt de un alt tip; necesitatea de *a nu uita* coincide cu obligația de *a nu te lăsa distras* – fie și de propria istorie, când amănuntele ei devin redundante și te împiedică să reții ceea ce este fundamental. [...] Dar și imaginația naziștilor funcționa parcă în interiorul logicii lumii iudaice – astfel, părea că își doreau cu ardoare să confirme sau să infirme ceva, să verifice puterea legământului acestor oameni cu Dumnezeu lor. Acțiunile punitive erau planificate în conformitate cu un calendar străin, fără a distinge însă între zilele de sărbătoare și cele de post. Executarea evreilor la Bai Iar, lângă Kiev, a fost programată în ajunul zilei de Iom Kipur; distrugerea ghetoului din Minsk a avut loc de Simhat-Tora; evacuarea ghetoului din Varșovia a început de Pesah. Dacă stai să te gândești, până și astfel de *plonjări* în gaura neagră a cunoașterii

se găsească pe monument. *Holocaustul nu a fost doar o agresiune asupra evreilor ca ființe, ci și asupra memoriei, a patrimoniului și a morților lor* [subl.n., A.M.]” (Cioflâncă 2016: 5). Aici întrezărim diferența dintre *lipsă*, vecină cu neantul, cu inexistentul sau amnezia, pe de o parte, și *absență*, care trage după ea, prin timp, rememorări mai solide ori mai firave, însă, orice ar fi, persistente, pe de alta.

catastrofice pot fi considerate un fel de confirmări. Neputința de a uita își caută borne, înălțimi, stânci sau ravene familiare – și *nu vrea să fie consolată pentru că ele nu există*. Zahor, carte despre memorie, dar și despre mari făcători de bine, se termină cu un fel de rugăciune pentru uitare: pentru ca ea să înceteze să mai fie un păcat, pentru ca rupturile și găurile să poată rămâne ceea ce sunt, să nu mai fie tulburate, să fie lăsate în pace. *Dibbuk* înseamnă «cel care lipsește» sau «se agață»; când se descrie cum se petrece acest lucru, se vorbește și despre replantare – ca și cum ar fi vorba despre acele experimente în care un grădinar înțelept altoiește un măr cu un păr sau un trandafir de grădină cu unul sălbatic. Sufletul neîmpăcat despre care vorbește o legendă așkenază nu poate nicicum să-și ia rămas bun de la această lume, fie pentru că îl ține captiv pe pământ greutatea păcatelor, fie pentru că pur și simplu s-a împotmolit cu ochii la ceva viu și nu mai poate găsi drumul spre casă. Cei a căror moarte a fost cumplită sau rușinoasă, cei care nu acceptă să se despartă de bucuriile lor de aici merg din prag în prag în căutarea unei crăpături în care să se ascundă – a unui om în care să intre ca într-o casă curată și ordonată. Acesta poate fi un bătrân slăbit de o boală îndelungată, care nu mai poate să păzească granițele propriului trup, sau o femeie chinuită de așteptare, sau cineva al cărui suflet nu stă locului și se leagănă dintr-o parte într-alta, ca pendulul unui ceas. Atașându-se de un om, înfingându-și rădăcinile în el, acest suflet nu vrea să plece cu niciun chip, îi e cald și bine; unsprezece oameni îmbrăcați în giulgiuri și suflând în șofare care îl imploră să părăsească trupul nu pot întotdeauna să-l convingă. El plânge amarnic, le vorbește celor care-l chinuie pe diferite voci, îl cheamă pe nume, le enumeră păcatele tainice, neștiute de nimeni până atunci, și semnele din naștere, și porecele din copilărie. La fel și trecutul, când nu vrea să plece, se agață de prezent, i se strecoară sub piele și își lasă acolo sporii, și vorbește în limbi, și sună din clopoței, astfel că omul nu are bucurie mai mare decât să asculte și să-și amintească tot ce i s-a întâmplat, și să plângă după lucrurile pe care nu le-a cunoscut niciodată, și să-i cheme pe nume pe cei pe care nu i-a văzut [s.a.]” (Stepanova 2000: 108–109, 195–197).

Nume, semne, trupuri și inscripționări care constituie subiectul meu de cercetare sunt cuprinse cu măiestrie în acest fragment. Teoretic, un gând bun mărește speranța de viață a zilei de azi. O s-o sporească și mâine?

BIBLIOGRAFIE

- Abramovici 2017 = Mireille Abramovici, *Pe urmele tatălui. O poveste de iubire*, traducere de Adina Cobuz, București, Editura Humanitas.
- Auster 2005 = Paul Auster, *În țara ultimelor lucruri*, traducere de Alexandra Maria Rusu, București, Editura Humanitas.
- Barnes 2020 = Julian Barnes, *Sentimentul unui sfârșit*, traducere de Radu Paraschivescu, București, Editura Nemira.
- Baydar 2013 = Oya Baydar, *Cuvântul pierdut*, traducere de Leila Ünal, București, Editura Univers.
- Behaeghel 2010 = Julien Behaeghel, *Biblia în lumina simbolurilor*, traducere de Rita Chirian, Pitești, Editura Paralela 45.
- Bredekamp 2018 = Horst Bredekamp, *Actul de imagine*, traducere de Andrei Anastasescu, Cluj-Napoca, Editura Tact.

- Bruckner 2019 = Pascal Bruckner, *Un an și o zi*, traducere de Nadine Vlădescu, București, Editura Trei.
- Cioflâncă 2016 = Adrian Cioflâncă, *Martelarea memoriei. Distrugerea vechilor cimitire evreiești din București și din Iași în timpul regimului Ion Antonescu*, București, Editura Hasefer.
- Cioran 2016 = Emil Cioran, *Caiete (1957–1972)*, traducere de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Editura Humanitas.
- Chateaubriand 2021 = Francois-René de Chateaubriand, *Memorii de dincolo de mormânt*, vol. I, traducere de Marina Vazaca, București, Editura Vreimea.
- Combes 2022 = Bruno Combes, *Partea îngerilor*, traducere de Eduard Claudiu Brăileanu, București, Editura Litera.
- Damasio 1999 = Antonio Damasio, *Le sentiment même de Soi. Corps, émotions, conscience*, Paris, Éditions Odile Jacob.
- Damasio 2016 = Antonio Damasio, *Sinele. Construirea creierului conștient*, traducere de Doina Lică, București, Editura Humanitas.
- Daniel 2021 = Renate Daniel, *Sinele. Bazele și implicațiile unui concept central din psihologia analitică*, traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Trei.
- Érnaux 2022 = Annie Ernaux, *Pasiune simplă. Confesiunea adolescentei*, traducere de Mădălina Ghiu, Vasile Zincenco, București, Editura Pandora M.
- Frankl 2022 = Viktor E. Frankl, *Ce nu am scris în cărțile mele. Memorii*, traducere de Monica Oprinoiu, București, Editura Litera.
- Fromm 2019 = Erich Fromm, *Limbajul uitat. O introducere în înțelegerea viselor, basmelor și miturilor*, traducere de Costel Popa, București, Editura Trei.
- Fulaș 2019 = Cristian Fulaș, *După plâns*, Iași, Editura Polirom.
- Gleizal 1999 = Jean-Jacques Gleizal, *Arta și politicul. Eseu despre mediație*, traducere de Sanda Oprescu, București, Editura Meridiane.
- Kalman 2016 = Julia Kalman, *Antimemoriile unei muze*, București, Editura Pandora M.
- Latour 2015 = Bruno Latour, *Cercetare asupra modurilor de existență. O antropologie a Modernilor*, traducere de Alexandru Matei, Cluj-Napoca, Editura Tact.
- Le Guin 2022 = Ursula K. Le Guin, *Mâna stângă a întinericului*, traducere de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Nemira.
- Lughina 2015 = Liliana Lughina, *Cuvânt cu cuvânt*, traducere de Gabriela Russo, București, Editura Humanitas.
- Marino 1973 = Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, București, Editura Eminescu.
- Mihalache 2019 = Andi Mihalache, *Confesiuni, vestigii, temporalități*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Mihali 2001 = Ciprian Mihali, *Sensus communis. Pentru o hermeneutică a cotidianului*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Mishima 2022 = Yukio Mishima, *Soare și oțel*, traducere de George T. Șipoș, București, Editura Humanitas.
- Morgenstern 2020 = Maia Morgenstern, *Nu sunt eu*, București, Editura Litera.
- Mumford 2021 = Stephen Mumford, *Absence and Nothing. The Philosophy of What There is Not*, Oxford University Press.
- Munro 2020 = Alice Munro, *Noaptea, în Dragă viață*, traducere de Justina Bandol, București, Editura Litera.
- Murakami 2022 = Haruki Murakami, *Persoana întâi singular*, traducere de Andreea Sion, Iași, Editura Polirom.
- Müller, Piechocki 2016 = Melissa Müller, Reinhard Piechocki, *Alice Herz-Sommer: Grădina Edenului în mijlocul Iadului*, traducere de Alexandra-Catrina Ciornei, București, Meteor Publishing.

- Sarr 2022 = Mohamed Mbougar Sarr, *Cea mai tainică amintire a oamenilor*, traducere de Ovidiu Nimigean, București, Editura Pandora M.
- Sauterand 2016 = Alain Sauterand, *Psihiatria, o poveste care nu se sfârșește niciodată*, în Christophe André (coord.), *Confesiuni psy. Psihologii, psihiatrii și psihoterapeuții se destăinuie*, traducere de Anca Mihăilescu, București, Editura Trei.
- Steiner 2015 = George Steiner, *Gramaticile creației*, traducere de Adina Avramescu, București, Editura Humanitas.
- Stepanova 2021 = Maria Stepanova, *În amintirea memoriei*, traducere de Luana Schidu, București, Editura Humanitas.
- Șalamov 2015a = Varlam Șalamov, *Povestiri din Kolâma*, vol. 1, traducere de Ana-Maria Brezuleanu și Magda Achim, Iași, Editura Polirom.
- Șalamov 2015b = Varlam Șalamov, *Povestiri din Kolâma*, vol. 2, traducere de Ana-Maria Brezuleanu și Magda Achim, Iași, Editura Polirom.
- Șerban 2018 = Radu R. Șerban, *Despre moarte*, în *Puterea neștiută. Opera poetică (1985–1991)*, București, Editura Baroque Books & Arts.
- Teodorescu 2019 = Bogdan Teodorescu, *Și vom muri cu toții în chinuri*, Iași, Editura Polirom.
- Vulturescu 2015 = George Vulturescu, „Complexul Ghilgameș”. *Eseu despre motivul prafului în opera lui M. Eminescu*, Iași, Editura Junimea.
- Wiesel 2020 = Elie Wiesel, *Noaptea*, traducere de Lia Decei, București, Editura Art.

THE NOTION OF MARKING IN THE ANTHROPOLOGY OF ABSENCE

ABSTRACT

This article is the first part of an essay on the notion of *marking*, belonging to the anthropology of absence. We believe the essay to be the best formal approach to this topic and have therefore tried to support our view by examining various theories on the relevance of subjective knowledge in search of the fundamentals of (human) truth. The present attempt proceeds by engaging in a dialogue of ideas with numerous other authors interested in themes such as loss, absence, marking, memory process, oblivion, death anticipation, therapeutic life stories. In so doing, we have tried to let other voices pronounce their expertise on the matter.

We insisted on the deep analysis of *absence* versus *loss*, and on the scrutiny of the virtually infinite ways in which human mind is marked (hence, the notion of *marking* used in the title) by the perceived absence of anything that would have been of major importance to the victim of the loss.

Making use of a very large quantity of quotations from recent and up to date works of writers, as well as historians, art scholars, scientists or literary critics who have pondered over some related aspects of absence as a main phenomenon in mankind's representations, this article tries to identify the finest nuances, the only ones that may really matter within such a delicate topic. It is intended as an interrogation, as much as a hermeneutic reflection on the stupendous cultural signature of absence.

Keywords: *anthropology of absence, loss, marking, subjective knowledge, psychological insight.*

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

**ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ**

T. LXIII • 2023

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2023

SUMAR

STUDII, ARTICOLE, NOTE

MIOARA DRAGOMIR, <i>Rarități lexicale în Hronograf den începutul lumii (ms. 3517 cca 1658–1661) – analiză în vederea lucrului la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române</i> , redactate sub egida Academiei Române (Litera C, capăt–chizășie)	7
ANA-MARIA MINUȚ, ION LIHACIU, <i>Observații cu privire la unele dicționare germano-române din secolul al XIX-lea</i>	39
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Dialectologie și toponimie: corelații diatopice și semantice (terminologia formelor de relief)</i>	59
VLAD COJOCARU, <i>Toponimia ca tezaur lingvistic și patrimoniu cultural</i>	71
ANATOL EREMIA, <i>Considerații privind toponimia localităților urbane din Basarabia</i>	85
MĂDĂLINA UNGUREANU, MARIA MORUZ, <i>Dicționar de etno-horonimie românească</i>	97
CLAUDIUS-MARIAN TEODORESCU, <i>Un inventar al lexicoanelor (digitale) pentru limba română. Perioada 1973–2022</i>	109
MARIANA NASTASIA, <i>Conceptul de inserat biblic – Definiție. Tipologizare. Exemple</i>	141
VICTOR CELAC, <i>„Orbii care cântă cântece cu povești și minuni” sau despre intertextualitate la Cervantes și Homer</i>	155
ASTRID CAMBOSE, <i>„Poporul” despre „femeie”, la 1900. Stereotipuri și prejudecăți de gen în Gr.G. Tocilescu, Materialuri folkloristice</i>	163
ANDI MIHALACHE, <i>Noțiunea de inscripționare în antropologia absenței (I)</i>	173

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

VALI GANEA, <i>Valea Sălăuței. Repere onomastice</i> , Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2020, 208 p. (Daniela Butnaru)	195
IUSTINA NICA BURCI, <i>Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și în Oltenia</i> , București, Editura Pro Universitaria, 2021, 272 p. (Ana-Maria Prisacaru)	198

CONTENTS

STUDIES, ARTICLES, NOTES

MIOARA DRAGOMIR, <i>Lexical Rarities in Chronicle From the Beginning of the World (ms. 3517 cca 1658–1661) – Analysis For Prospective Work on the Dictionary of the Romanian Language and on the Etymological Dictionary, Edited under the Aegis of the Romanian Academy (Letter C, capăt – chizășie)</i>	7
ANA-MARIA MINUȚ, ION LIHACIU, <i>Observations on Some 19th Century German-Romanian Dictionaries</i>	39
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Dialectology and Toponymy: Diatopic and semantic correlations (Terminology of Landforms)</i>	59
VLAD COJOCARU, <i>The Toponymy as a Cultural and Linguistic Patrimony</i>	71
ANATOL EREMIA, <i>Considerations on Toponymy of Urban Localities in Bassarabia</i>	85
MĂDĂLINA UNGUREANU, MARIA MORUZ, <i>About a Dictionary of Romanian Ethnonyms and Choronyms</i>	97
CLAUDIUS-MARIAN TEODORESCU, <i>Inventory of (Digital) Lexicons for the Romanian Language. Period 1973–2022</i>	109
MARIANA NASTASIA, <i>The Concept of Biblical Insert. Definition. Tipology. Examples</i>	141
VICTOR CELAC, <i>„The Blinds Who Sing Songs with Stories and Miracles”. Intertextuality in Cervantes and Homer</i>	155
ASTRID CAMBOSE, <i>„The People” On „Women” In Rural Romania, Around The Year 1900. Gender Stereotypes and Prejudices in Gr. G. Tocilescu’s Collection Materialuri folkloristice</i>	163
ANDI MIHALACHE, <i>The Notion of Marking in the Anthropology of Absence (I)</i>	173

REVIEWS AND BOOKS/JOURNALS PRESENTATIONS

VALI GANEA, <i>Valea Sălăuței. Repere onomastice, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2020, 208 p. (Daniela Butnaru)</i>	195
IUSTINA NICA BURCI, <i>Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și în Oltenia, București, Editura Pro Universitaria, 2021, 272 p. (Ana-Maria Prisacaru)</i>	198

VALI GANEA, *Valea Sălăuței. Repere onomastice*, Cluj-Napoca, editura Mega, 2020, 208 P.

Lucrarea de față este o monografie antroponimică privind satele așezate în Valea Sălăuței, județul Bistrița-Năsăud. Mărturisim că titlul ne-a făcut să credem că sub umbrela „reper onomastice” vor fi adunate și analizate informații despre cât mai multe tipuri de nume proprii (toponime, antroponime, nume de firme etc. din zona respectivă). În realitate, la baza cărții stă teza de doctorat *Configurații antroponimice pe Valea Sălăuței*, căreia i-a fost modificat titlul, poate mai degrabă din considerente comerciale¹, căci argumentul de la p. 164 (v. *infra*) nu ne convinge.

Cuvântul *antroponimie* a fost preluat în limba română din fr. *anthroponymie* („ramură a onomasticii având ca obiect studiul numelor de persoană”², având la bază gr. *ἀνθρωπος* „om” și *ὄνομα* „nume”), la fel ca termenul generic *onomastică* (< fr. *onomastique* „1. Care se referă la nume proprii; care conține nume proprii; 2. Disciplină având ca obiect de studiu numele proprii și cuprinzând diverse ramuri precum antroponimia, hidronimia, toponimia etc., din gr. *ὀνομαστικός*”³). Chiar dacă inițial redă definiția *onomasticii* din DEX („disciplină lingvistică al cărei obiect de studiu este originea, formarea și evoluția numelor proprii; totalitatea numelor proprii dintr-o limbă, dintr-o regiune, dintr-o epocă etc.”), susținută cu exemple de lucrări în care termenul este folosit cu același sens, autoarea preferă să ia în considerare mai degrabă două surse în care *onomastică* acoperă ideea de „disciplină lingvistică care studiază nume de persoană”, fiind de părere „că se cuvine să ne apropiem, în utilizarea termenului, accepțiunea dată aici, «nume proprii de persoane»” (p. 164).

Lucrarea prezintă totuși și câteva informații toponimice, cele despre numele satelor situate în bazinul Sălăuței, incluse în capitolul *Reper istorico-geografice ale zonei cercetate*. Autoarea preia etimologii stabilite de Nicolae Drăganu pentru *Bichigiu*, *Hordou*⁴, *Salva*, *Telciu* sau propune ea însăși unele (*Dealul Ștefăniței* ar proveni de la prenumele feminin *Ștefănița*⁵, *Fiad*⁶ din magh. *fia* și sufixul toponimic -d – v. p. 25). De asemenea, în

¹ Este adevărat, termenii *antroponimie/antroponimic* nu sunt foarte cunoscuți de publicul larg, dar s-ar fi putut folosi sintagma mai transparentă *nume de persoane*.

² Cf. *Trésor de la langue française informatisée* (*infra*, TLFi) (stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?58;s=584922315); [trad.n.].

³ Cf. TLFi (stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?33;s=584922315); [trad.n.].

⁴ Emil Petrovici îl combate pe Nicolae Drăganu, considerându-l vechi ucrainean (v. Emil Petrovici, *Toponime slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române I. Toponime prezentând h provenit din g*, în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 49).

⁵ Considerăm că nu este exclus ca baza să fie un antroponim masculin *Ștefăniță*, a cărui terminație în vocală să facă posibil genitivul sintetic *Ștefăniței* și, ulterior, prin hipercorecție, *Ștefăniței*. În toponimia veche, antroponimele feminine rareori au căpătat funcție toponimică și uneori poate fi vorba despre o adaptare a determinantului la genul entopului. În cazul de față, pe o hartă din secolul al XVIII-lea este atestată, nu departe de satul de astăzi, între izvoarele Sălăuței și cele ale Văii Glodului, *Pojana Stepaniutza* (v. harta *Großfürstentum Siebenbürgen (1769–1773) – First Military Survey* | *Arcanum Maps*, consultată pe 10.03.2023). Ulterior, apare notat *Dealul Ștefănița*, ale cărui poale erau la confluența dintre Valea Sălăuța și Valea Frumoșica, unde este notat *Podul Frumoșelii*, unde s-a dezvoltat localitatea numită astăzi Dealul Ștefăniței (v. harta *Europe in the XIX. century (with the Third Military Survey)* | *Arcanum Maps*, consultată pe 10.03.2023). La 1815 este atestat *Vârful Ștefăniții* (vezi Al. Ciplea, *O delimitare de graniță între Maramureș și districtul Năsăudului*, în „Arhiva Someșană”, nr. 1, 1924, p. 52).

capitolul *Din istoricul cercetărilor de onomastică în Țara Năsăudului* sunt consemnate alte câteva nume de locuri care au făcut obiectul analizei unor lucrări de specialitate. .

Capitolul dedicat efectiv studiului antroponimiei, intitulat *Onomastică*, este structurat pe patru părți: *Nume de familie*, *Nume de botez*, *Fapte de limbă* și *Diminutive și hipocoristice*. Informația din primele două este prezentată cronologic, pe secole (XVIII-XXI). Considerăm că ar fi fost mai potrivit să fie analizate mai întâi prenumele, dat fiind că numele de familie au început să se impună pe scară largă mai târziu, odată cu primele recensăminte. În vederea analizei antroponimiei din secolul al XVIII-lea, autoarea a folosit liste corespunzătoare doar satelor Hordou și Telciu (recuperate din două monografii, p. 59). Pentru perioada anterioară a identificat doar trei prenume ale unor cneji ori voievozi (de la începutul secolului al XVI-lea), dar este imposibil ca documentele să nu păstreze mai multe antroponime vechi din zona aflată în discuție⁷. În privința numelor consemnate în secolul al XVIII-lea, există două mari categorii: sintagme genitivale (sintetice sau analitice) și sintagme nominale formate din prenumele individului recenzat și prenumele tatălui acestuia. Sunt identificate și exemple în care numele de familie indică etnia, meseria, porecla sau proveniența. La baza analizei numelor de familie din secolul al XIX-lea stau tot recensăminte publicate în cele două monografii ale satelor Hordou și Telciu; comparația cu situația din listele anterioare relevă diferențe (nu mai predomină numele tatălui ca determinant individualizator, au dispărut unele nume de familie, dar au apărut altele – indicatori ai mobilității populației, dar și ai unui sistem antroponimic aflat într-o perioadă de formare), iar în satul Telciu sunt identificate și antroponime străine, dovadă a unui mozaic etnic. Totuși, evoluția observată de autoare în privința celui de-al doilea termen din componența numelor persoanelor, de la prenumele tatălui, specific listelor din secolul al XVIII-lea, la alte tipuri care indică meseria, proveniența ori porecla, ne conduce la întrebarea dacă acest al doilea nume din listele din secolul al XVIII-lea era într-adevăr nume de familie sau doar un determinant folosit *ad hoc* de recenzori, pentru a diferenția localnicii cu același prenume.

Analiza numelor de familie continuă pentru secolele XX și XXI, plecând de la consemnarea acestora în Registrele agricole ale primăriilor, și nu de la liste electorale (mult mai bogate în informații), poate pentru a păstra specificul listelor folosite pentru secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, și anume înregistrarea cu preponderență a capilor de familie, a proprietarilor. Folosindu-se de dicționare și bibliografie de specialitate, Vali Ganea indică, de foarte multe ori, etimologia numelor (sunt totuși necesare câteva corectări, preluarea critică a unor etimologii propuse de alți autori⁸); informațiile statistice, care arată clar

⁶ Este importantă informația de la 1814, care menționează toponimul *Gura Fiadului*, pentru că dovedește că numele *Fiad* a desemnat inițial un curs de apă (Al. Ciplea, *op. cit.*, p. 59), apoi o localitate, atestată pentru prima dată, conform lucrării semnate de Vali Ganea, la 1954 (p. 25).

⁷ Volume cuprinzând documente vechi ar fi trebuit, desigur, consultate. De exemplu, în *Crestomația limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), ediția a II-a, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 173 (anii 1602–1617), sunt menționate câteva persoane din Telciu, iar în *Documente privitoare la familia Callimachi*, adunate, publicate și întovărite de o prefață de N. Iorga, vol. II, București, Institutul de arte grafice și editură „Minerva”, 1903, p. 165, sunt atestate câteva antroponime din Telciu, dar și *Coșbucenii* din Hordou (anul 1761).

⁸ Doar câteva exemple: în secolul al XIX-lea, antroponimul *Coman* nu mai indica etnia; în cazul numelui *Rusu*, format de la etnonimul *rus*, trebuia precizat că în acea perioadă *rus* avea mai ales sensul de „ucrainean” (p. 78); *Câmpeanu*, dacă provine din substantivul *câmpean*, nu este format dintr-un oiconim (p. 79); *Molocu* (p. 79) ar putea proveni de la varianta *moloc* a lui *malac* – cf. DLR; *Sigartău* (p. 94) pare să provină mai degrabă din substantivul comun omonim cu sensul de „curelar” (cf. MDA 2010, pe care, dacă privim bibliografia, autoarea l-a consultat doar parțial – vol. I); *Reperuc* nu poate proveni din *reper* + suf. *-uc* (p. 94), ci mai degrabă de la un nume de familie german sau austriac *Repper*; *Stăncuța* nu poate proveni de la toponimul omonim (p. 94).

ponderea tipurilor de nume și diferențe între unele localități, sunt binevenite. Este interesant cum documentele au surprins, uneori, schimbări ale numelor persoanelor sau adăugarea unor alte nume (*Maștei Iacobu recte Runcanu, Iftinie Turda recte Miron*, p. 57), dovadă că sistemul antroponimic nu era încă stabil la acea epocă.

Paginile dedicate numelor de botez urmează același tipar, cronologic, cu lămuriri etimologice (unde ar trebui mai multă atenție pentru a se evita confuzia care apare uneori între sursa antroponimului românesc și cea a numelui de origine) și comparații între localități, în diferite perioade.

Subcapitolul extrem de sumar *Diminutive și hipocoristice* conține câteva exemple de sufixe folosite pentru formarea unor antroponime.

Citatele fără indicarea lucrării de unde au fost extrase (p. 27, p. 57) sau precizarea primelor atestări documentare ale unor localități fără indicarea sursei (p. 23–32), precum și promovarea unor inexactități (de exemplu, este preluată dintr-un text din 1926 explicația dată de un localnic, în secolul al XVIII-lea, pentru *Săcuet*: „fiind⁹ foarte săraci, umblau a milă de la casă la casă, și strângându-și poalele țundrei făceau din ea săculeț, zicând oamenilor să pună în el pâinea, și de aceea îi numeau: *Săcuiet*” – p. 43, care de fapt este doar o etimologie populară) scad valoarea științifică a lucrării de față. Nu pot avea valoare istorică niște „date transmise pe cale orală” (p. 20) despre așezarea primilor locuitori ai Telciului, dat fiind că localitatea este atestată în anul 1440; memoria colectivă este mult mai scurtă. Autoarei și redactorului cărții în discuție le-au scăpat nepermis de multe greșeli de redactare (amestecuri de litere drepte cu litere în italic în același cuvânt, exemple scrise când cu caractere marcate prin italic, când cu caractere drepte), la care se adaugă scrierea greșită (*Drăgan*) a numelui lui Nicolae Drăganu peste tot unde este citat sau alte erori (cum ar fi *întrutotul* la p. 54).

Uneori, citatele sunt mai multe decât ar fi fost nevoie, unele neavând relevanță pentru această monografie (vezi, de exemplu, citatele care redau părerile unor călători despre gradul de cultură al românilor, despre înființarea unui liceu în Năsăud sau a școlilor în ținutul Năsăudului (p. 36–37).

Un indice al numelor de persoană cuprinse în această carte ar fi fost mult mai de folos decât indicele de autori (p. 205–208), care, din păcate, nu este complet. Apoi, în multe cazuri, trimerile sunt inutile, făcând referire doar la prezența respectivilor autori în *Bibliografia* de la paginile 193–204 (Bașotă, B. 194, Bolocan, Gh. 193, Bolovan, Ioan 201, Bureacă, I. 195, Busuioc, Monica Mihaela 193, Ciplea, Al. 203, Coteanu, I. 196 ș.a.), dar nu și la paginile din monografie unde sunt citați.

Analiza antroponimiei din diverse regiuni/ comunități este de un real folos pentru surprinderea evoluției și a caracteristicilor sistemului denominativ, în strânsă legătură cu istoria locurilor și mentalitatea localnicilor. De aceea, în ciuda inconvenientelor semnalate mai sus, apreciem efortul autoarei de a fi evidențiat principalele aspecte ale specificității denominației personale din zona Văii Sălăuței.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

al Academiei Române, Iași, Str. Th. Codrescu, nr. 2

(d_butnaru@yahoo.com)

⁹ De fapt, Vali Ganea modifică puțin citatul, în original fiind: „au fost foarte săraci...” (vezi „Arhiva Someșană”, nr. 5, 1926, p. 65).

IUSTINA NICA BURCI, *Despre proprietate. categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și în Oltenia*, București, Editura Pro Universitaria, 2021, 272 P.

Iustina Nica Burci, cercetător științific în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, aduce în atenția publicului interesat o lucrare menită a face clarificări cuprinzătoare asupra conceptului de *proprietate* privit din perspectiva onomasticii istorice, atât în context juridic, ca element esențial al sistemului dreptului cutumiar, cât și în plan lexical, prin prisma termenilor care au exprimat de-a lungul timpului deținerea și transmiterea patrimoniului unui individ către urmașii acestuia.

Titlul volumului, *Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și în Oltenia*, anunță abordarea chestiunilor propuse în două părți ale lucrării și restrângerea cercetării la doar două dintre provinciile românești. De altfel, autoarea declară în *Introducere* (p. 9–10) că la baza analizei stau rezultatele obținute în cadrul unui proiect realizat la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova în perioada 2016–2019, anume *Evoluția istorică și social-economică a Olteniei reflectată în toponimie*, cu precizarea că în acest volum cercetarea este extinsă și asupra Munteniei. Scopul declarat al demersului analitic este „prezentarea și analizarea acelor elemente lexicale (onimizate) de factură socioeconomică și istorică, care au marcat succesiv evoluția societății noastre” (p. 10) și evidențierea „parteneriatului” dintre toponimie și istoria locală a comunităților, care a condus la învestirea unor lexeme comune cu funcție toponimică, ceea ce le-a asigurat „durabilitate” în afara epocii și/sau a ariei de folosire (p. 9).

Partea întâi a lucrării este dedicată entopiceilor care implică ideea de proprietate/moștenire, în special termenilor *moșie*, *ocină* și *ohabă*, dar și altor apelative din sfera dreptului cutumiar cu o frecvență mai restrânsă în plan toponimic: *braniște*, *danie*, *dijmă*, *lege*, *leguire* etc. Capitolul incipient, *Câteva noțiuni generale* (p. 23–32), reprezintă o succintă trecere în revistă a particularităților sistemului juridic de tip cutumiar, specific vechilor comunități rurale românești, fiind punctat și fenomenul trecerii de la proprietatea colectivă bazată pe devălmășie absolută la proprietatea individuală rezultată prin fărâmițarea patrimoniilor. Intrarea pământurilor în posesia indivizilor era posibilă prin moștenire legală, *danie* domnească, vânzare-cumpărare, deștelenirea sau defrișarea terenurilor (p. 27). În acest context, atenția autoarei este îndreptată asupra termenilor „care au desemnat cândva vechi forme de proprietate” (p. 29), analiza fiind fundamentată pe materialul oferit de dicționarele toponimice realizate pentru regiunile Oltenia și Muntenia¹⁰. Printre termenii atestați în documentele vechi ca făcând referire la proprietate se numără *baștină*, *dedină*, *delniță*, *moșie*, *ocină*, *ohabă*, *uric* și *vislujenie*. Toponimia din Oltenia și Muntenia mai conservă doar trei dintre entopicele menționate, anume *moșie*, *ocină* și *ohabă*, care vor fi subiectul următoarelor două capitole din această primă parte a volumului: *Prezența apelativului moșie în toponimia actuală* (p. 33–59) și *Ocurența apelativelor slave ocină și ohabă în toponimia românească actuală* (p. 60–80). Termenul *moșie*, cu cele mai multe ocurențe în documentele de arhivă, era „sinonim, de regulă, cu noțiunea *pământ*” (p. 33), însă utilizarea sa a fost extinsă și în afara sferei bunurilor funciare, apelativul indicând sporadic una sau mai multe persoane de care puteau dispune stăpânii (rumâni, țigani sau chiar moșneni). *Ocină* (< v.sl. *očina*, din *otičina* „patrimoniu”, „patrie”, *otičinŭ* „părintesc”,

¹⁰ *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, Gh. Bolocan (coordonator), vol. 1 (A–B), Craiova, Editura Universitaria, 1993 și urm.; *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, Nicolae Saramandu (coordonator), vol. 1 (A–B), București, Editura Academiei Române, 2005 și urm.

*otici, otecî, otecû „tată”, p. 31, nota 32) și ohabă (< v.sl. ohaba „proprietate deplină”, din ohabiti „a opri”, adică „moșie oprită de a fi înstrăinată”, p. 31, nota 33) au făcut parte din lexicul vechiului obicei al pământului, termenii fiind utilizați în acte de moștenire, donație, imputernicire domnească, vânzare-cumpărare, înfrățire, zalogire etc. (p. 60–61). Ulterior, apelativul *ocină* a fost înlocuit de termenul *proprietate* în limbajul juridic și de termenul *baștină* în limbajul colocvial. *Ohabă*, frecvent întâlnit în expresia „să fie de ohabă” – care făcea referire fie la un obiect geografic sau la o construcție, fie la anumite persoane (ca în cazul apelativului *moșie*) –, este considerat astăzi un termen arhaic și regional. Toate aceste apelative se regăsesc în plan toponimic fie ca denumiri monomembre, fie ca părți ale unor sintagme toponimice, în care determinantul poate fi un antroponim, un toponim, un substantiv comun sau un adjectiv.*

Un subcapitol aparte este dedicat toponimelor cu marca „partea (lui)...”, considerate reminiscențe ale vechiului drept cutumiar românesc (p. 60–80). Astfel de construcții au apărut în contextul împărțirii proprietății funciare a unei familii în mai multe cote-părți, desemnate la nivel toponimic prin structuri bimembre indicând obiectul posedat (adesea prin apelativul *partea*) și posesorul: *Partea Bălănească, Partea lui Albuță, Partea Florii* etc. (p. 85).

Articolul *Apelativul „vie” în toponimia actuală din Oltenia* (p. 81–146) aduce în atenția cititorilor un lexic care, deși nu aparține terminologiei juridice, desemnează o parte a „patrimoniului bunurilor pe care le dețineau (și le tranzacționau) oamenii” (p. 102). Fiind unul dintre entopicele frecvent utilizate pentru identificarea locurilor, termenul *vie* intră în componența multor structuri toponimice în care determinantul este reprezentat cel mai adesea de un antroponim. De altfel, pe baza a numeroase exemple, autoarea oferă o imagine cuprinzătoare a tuturor posibilităților combinatorii ale acestor sintagme toponimice: cu determinant antroponimic (*Via Ciortescu, Via Ducului, Via lu Alecu Jianu* etc.; p. 112–126), modelul cu prepoziții (*Via cu Gutui, Via de la Curături, În Via Boierească* etc.; p. 126–140) și construcții cu adjective (*Via Tătărăscă, Via Bătrână, Via Părăsită* etc.; p. 140–145).

Capitolul *Locuri marcate de interdicție în sistemul vechii proprietăți românești: braniștile* (p. 146–158) are ca punct de plecare fenomenul defrișării pădurilor: în locul acestora, adevărate bariere în calea năvălitorilor, au apărut încă din secolul al XV-lea braniștile, care funcționau ca spații protejate, unde erau interzise activități precum tăierea copacilor, cositul, păscutul vitelor, pescuitul, vânătoarea, culesul fructelor etc. Braniștile erau domnești, bisericești și boierești, dar puteau fi și în proprietatea moșnenilor. Analizându-l aici ca micromodel toponimic pe baza materialului cules din dicționarele toponimice ale Olteniei și Munteniei, autoarea remarcă că termenul *braniște* (< bg. *браниште* „pădure oprită”, p. 146) apare de obicei ca denumire unică, la singular. Însă, faptul că aceste terenuri au făcut obiectul moștenirilor, donațiilor sau tranzacțiilor a condus la integrarea acestui entopic și în structuri toponimice cu determinant antroponimic, toponimic sau substantival.

Ultimul capitol al acestei prime părți a lucrării este intitulat *Termeni referitori la proprietatea asupra pământului, la delimitarea lui, la lege și fiscalitate* (p. 159–181). Pe baza materialului excerptat din dicționarele toponimice sus-menționate, autoarea inventariază și prezintă alfabetic termenii vechi care fac referire la chestiunile anunțate în titlu (*ales, artéa, completare, comun, coroană, cosac, danie, delimitare, despărțire, dijmă, dram, dric, embatic, falcă, gloabă, întreală, jug, jurebie, lab, lege, legiuire, litră, lot, lotaș/lotar, masă, mejdina, mertic, otașniță, obraț, parcelă, parchet, pământenire, pătrime, pogon, prisos, pristos, redevență, regulament, repartiție, rest, rezervă, ristos, sfert, slobozenie, stânjen, șugubină, tablă, tovărășie, trăsură, trup, valma, vâlmășie*), pentru fiecare dintre aceștia fiind indicate definiția și ocurențele în plan toponimic.

Partea a doua a volumului aduce în discuție diferite categorii sociale, de la cei care emiteau/impuneau legile (domnitori, boieri) până la cei care trebuiau să le respecte (moșneni/moșteni, dar și bandiți, birnici, clăcași, fugari, hoți, prigonii, tâlhari etc.). Se știe că ponderea numelor de locuri personale este semnificativă în contextul întregii toponimii românești, așa încât următoarele trei capitole inventariază, plecând tot de la dicționarele toponimice realizate pentru Oltenia și Muntenia, antroponime desemnând atât oameni de notorietate, cu funcții importante, adesea proprietari ai realiilor denumite, cât și oameni simpli, la care se face apel, în general, pentru identificarea spațială a unui obiect geografic. Clasele sociale avute în vedere de autoare sunt reprezentate de domnitori, aflați în vârful piramidei sociale (*Nume de domnitori în toponimia actuală din Muntenia și Oltenia*, p. 186–205), de boieri (*Reminiscențe toponimice ale unei categorii sociale din trecut: boierii*, p. 206–221), dar și de indivizi aflați la periferia socială (*Categorii sociale periferice în toponimia din Muntenia și Oltenia*, p. 222–256). Numele de domnitori intră în componența toponimelor encomiastice și comemorative. Dacă microtoponimele de acest tip sunt motivate adesea de evenimente memorabile pentru comunitatea locală, în care protagoniști sunt domnitorii evocați (*Drumu lu Cuza, Lazu lu Vintilă Vodă, Țeapa lui Vlad Țepeș*; p. 194), în cazul macrotoponimelor (nume de orașe și sate) denumirile sunt de cele mai multe ori arbitrare, impuse pe cale oficială.

Seria lexemelor desemnând categorii sociale care se regăsesc și pe teren toponimic este întregită de apelativele *boier* și *moșnean/moștean* (sinonim pentru *răzeș*, *megieș*), desemnând proprietarii liberi, posesori de pământ moștenit de la un străbun comun. Însă deosebit de ofertantă este categoria persoanelor aflate la marginea societății, între acestea distingându-se, pe de o parte, indivizii cu un comportament deliberat, care își asumă poziția marginală (*bandit*, *fur*, *hoț*, *haiduc*, *haimana*, *mișel*, *nemernic*, *ocnaș*, *tâlhac* etc.) și, pe de altă parte, victimele impunerilor legislative și fiscale defavorizante (*băjenar*, *birnic*, *calic*, *clăcaș*, *fugar*, *obidit*, *pribeag*, *prigonit*, *dez/robit*, *rumân*, *sărac*, *scutelnic*, *sudit*, *șerb* etc.). Fiecare dintre acești termeni reclamă o cercetare riguroasă care implică stabilirea sensului cu care sunt utilizate aceste apelative în plan toponimic (vezi *blestemat*, *nemernic*, *rumân*), determinarea frecvenței și a distribuției teritoriale actuale a lexemelor analizate, clasificarea denumirilor toponimice în funcție de tipul structural (simple, derivate, compuse), de calitatea elementelor componente (entopic + antroponim/toponim/substantiv/adjectiv) și de posibilitățile combinatorii (structuri cu determinant în nominativ, genitiv, acuzativ) etc. Deși unele toponime oferite spre exemplificare comportă și o altă soluție etimologică¹¹, Iustina Nica Burci se achită în mod onorabil de toate sarcinile pe care le presupune demersul laborios de

¹¹ În stabilirea etimologiei toponimelor discutate în acest capitol al lucrării, autoarea distinge, pe cât posibil, între bazele lexicale sau antroponimice ale acestora, admitând, pe bună dreptate, că sunt situații care „reclamă [...] analize *sui-generis*” (p. 254) pentru identificarea etimonului corect. În unele cazuri, privilegierea verigii antroponimice pe care o presupun toponimele analizate relevă posibilitatea altor interpretări etimologice: *Păgubanii* și *Păgubeștii* este puțin probabil să aibă ca etimon adjectivul *păgubit*, la baza lor stând un antroponim precum *Pagubă/Păgubea*, ipoteză susținută și de prezența sufixelor colective; la fel, pentru *Mărat* sau *Mărăței*, plauzibilă este și raportarea la o bază antroponimică *Mărat*, pe lângă adjectivul substantivizat *mărat* „sărman, năpăstuit”; improbabilă ni se pare și etimologia apelativică *jerpelești* pentru toponimul omonim, aici putând fi invocată tot o bază antroponimică. Alte etimologii propuse de autoare ar putea fi infirmate de apartenența toponimelor la un câmp toponimic: pentru *Hojeasca*, de pildă, este mai puțin indicată asocierea cu o femeie hoată (p. 239), toponimul fiind cel mai probabil o formă obținută prin derivare regresivă de la *Hojești*; *Izvorul Furului* și *Râpa Furului*, amplasate în aceeași localitate, ar putea fi subordonate aceluiași nucleu toponimic, *Furu(l)*, caz în care determinanții sunt în ambele cazuri toponime, și nu toponim vs nume comun, cum consideră autoarea (p. 237).

inventariere exhaustivă a tuturor acestor termeni și a ocurențelor lor în toponimia Munteniei și Olteniei.

Lucrarea se încheie cu o amplă bibliografie (p. 265–272), dovadă în plus a documentării scrupuloase pe care a fost fundamentată abordarea multidisciplinară a aspectelor vizate. Căci acest volum nu este doar o demonstrație izbutită a interdependenței lexicologiei cu toponimie, ci și o lăudabilă incursiune în istoria dreptului cutumiar (a vechiului *obicei al pământului*) și a sistemului de ierarhizare a indivizilor în societatea românească din Evul Mediu.

Ana-Maria Prisacaru
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române
Iași, Str. Th. Codrescu, nr. 2
(carpanamaria@yahoo.co.uk)

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

**ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ**

T. LXIV • 2024

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2024

SUMAR

STUDII, ARTICOLE, NOTE

MIOARA DRAGOMIR, <i>Contribuții lexicale la Dicționarul limbii române și la Dicționarul etimologic al limbii române</i> , redactate sub egida Academiei Române – ms. 3517 BAR: Nicolae Mănescu Spătarul, <i>Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături</i> (cca 1658–1661) (Litera C, cleric – cuvântător)	7
DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, <i>Din nou despre vocabularul religios moștenit: cu privire la fondul lexical panroman</i>	35
DANIELA BUTNARU, <i>Terminologia astronomică populară într-un text inedit de la 1896</i>	51
CHITSUKO FUKUSHIMA, <i>The Linguistic Atlas of Asia and the Linguistic Atlas of Asia and Africa</i>	61
DAIANA FELECAN, SIMONA KONRADI, <i>Valorificarea discursului literar la ora de limbă și literatură română prin abordări interdisciplinare</i>	67
ȘERBAN AXINTE, <i>Horia Sima. Memorie și mistificare</i>	79
BOGDAN CREȚU, <i>Gabriela Melinescu. De la „anxietatea influenței” la hybris</i>	87
DORIS MIRONESCU, <i>The Novel of Transition: Subversive Temporalities in Early Postcommunist Romanian Literature</i>	97
ANDI MIHALACHE, <i>Noțiunea de inscripționare în antropologia absenței</i> (II)	107

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

SILVESTRO AMELIO, <i>Conciones Latinae Muldavo</i> , studii introductive, ediție de text și glosar de Gh. Chivu și Florentina Nicolae, București, Editura Academiei Române, 2023, 599 p. (Olivia Felecan)	125
MIOARA DRAGOMIR (ed.), <i>Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături</i> (Ms. 3517 BAR), traducere atribuită lui Nicolae Mănescu Spătarul, ediție critică, 5 volume, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2024, 3065 p. (Mariana Nastasia)	126
<i>Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat</i> , sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. VI, partea 1, <i>Material lingvistic necartografiat</i> , de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, CLXXXIV + 618 p.; partea a 2-a, <i>Hărți lingvistice interpretative</i> , de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, LXIX + 481 p. București, Editura Academiei Române, 2023 (Luminița Botoșineanu)	132
ALIL, t. LXIV, 2024, București, p. 1–170	

<i>Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)</i> , vol. II, partea a 2-a, <i>Toponime descriptive</i> , Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 396 p. (Cristina Florescu)	138
MIRCEA CIUBOTARU, „ <i>Misterele</i> ” <i>onomastice ale Iașilor</i> , vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, Heidelberg, Herlo Verlag UG, 2021, 438 p. + 358 p. (Daniela Butnaru)	140
CRISTINA FLORESCU (coordonator), CRISTINA FLORESCU, LAURA MANEA, ELENA ISABELLE TAMBA, ALINA-MIHAELA BURSUC, DANIELA BUTNARU, CRISTINA-MARIANA CĂRĂBUȘ, MARIA-MARILENA CIOBANU, CĂTĂLIN GALEȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, CLAUDIUS TEODORESCU și GABRIELA-ANA AZANFIREI (autori), <i>Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații</i> (TAFOC), Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2023, 842 p. (Rebeca-Ioana Gîț)	146
B. FUNDOIANU, <i>Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită</i> , ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, București, Editura Tracus Arte, 2023, 236 p. (Astrid Cambose)	150
RADU MĂRZA, <i>Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900</i> , Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p. (Nicoleta Borcea)	153
PATRICK JOYCE, <i>Remembering Peasants. A Personal History of a Vanished World</i> , Milton Keynes, Allen Lane, Penguin Random House, 2024, 384 p. (Ioana Baskerville)	155
MIRCEA PĂDURARU, <i>Fondul interzis. Incursiune în antropologia folclorului licențios</i> , vol. 1, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, 302 p. (Astrid Cambose)	158
<i>Transhumanța carpatică a oilor țurcane. Continuitatea elementelor arhaice pastorale în mileniul al III-lea</i> , coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2021, 156 p.; <i>Elemente de continuitate ale păstoritului transhumant în Vaideeni</i> , coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2022, 156 p.; <i>Peisajul cultural carpatic. Transhumanța în Țara Loviștei</i> , coord. Lucian David și Ionuț Semuc, București, Editura Etnologică, 2023, 260 p. (Adina Hulubaș)	161
<i>La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire</i> , Michel Tamine (coord.), Paris, L'Harmattan, 2024, 368 p. (Ana-Maria Prisacaru)	163
„ <i>Studii și cercetări de onomastică și lexicologie</i> ” (SCOL), anul XVI, nr. 1–2/ 2023, Craiova, Editura Universitaria, 450 p. (Vlad Cojocaru)	166

CONTENTS

STUDIES, ARTICLES, NOTES

MIOARA DRAGOMIR, <i>Lexical Contributions to the Romanian Language Dictionary and the Romanian Etymological Dictionary</i> , Edited under the Aegis of Romanian Academy – ms 3517: Nicolae Milescu Spătarul, <i>Chronicle from the Beginning of the World. A Collection of Teachings</i> (ca. 1658–1661) (Letter C, cleric – cuvântător)	7
DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ, <i>Once Again About the Inherited Religious Vocabulary: with a Special Focus on the Pan-Romance Lexical Fund</i>	35
DANIELA BUTNARU, <i>Popular Astronomical Terminology in an Unpublished Text from 1896</i>	51
CHITSUKO FUKUSHIMA, <i>The Linguistic Atlas of Asia and the Linguistic Atlas of Asia and Africa</i>	61
DAIANA FELECAN, SIMONA KONRADI, <i>The Valorization of the Literary Discourse at the Romanian Literature Class through Interdisciplinary Approaches</i>	67
ȘERBAN AXINTE, <i>Horia Sima. Memory and Mystification</i>	79
BOGDAN CREȚU, <i>Gabriela Melinescu. From the “Influence Anxiety” to Hybris</i>	87
DORIS MIRONESCU, <i>The Novel of Transition: Subversive Temporalities in Early Postcommunist Romanian Literature</i>	97
ANDI MIHALACHE, <i>The Notion of Marking in the Anthropology of Absence</i>	107

REVIEWS AND BOOKS/JOURNALS PRESENTATIONS

SILVESTRO AMELIO, <i>Conciones Latinae Muldavo</i> , studii introductive, ediție de text și glosar de Gh. Chivu și Florentina Nicolae, București, Editura Academiei Române, 2023, 599 p. (Olivia Felecan)	125
MIOARA DRAGOMIR (ed.), <i>Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături</i> (Ms. 3517 BAR), traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică, 5 volume, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2024, 3065 p. (Mariana Nastasia)	126
<i>Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat</i> , sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. VI, partea 1, <i>Material lingvistic necartografiat</i> , de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, CLXXXIV + 618 p.; partea a 2-a, <i>Hărți lingvistice interpretative</i> , de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, LXIX + 481 p. București, Editura Academiei Române, 2023 (Luminița Botoșineanu)	132
ALIL, t. LXIV, 2024, București, p. 1–170	

<i>Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)</i> , vol. II, partea a 2-a, <i>Toponime descriptive</i> , Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 396 p. (Cristina Florescu)	138
MIRCEA CIUBOTARU, „Misterele” <i>onomastice ale Iașilor</i> , vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, Heidelberg, Herlo Verlag UG, 2021, 438 p. + 358 p. (Daniela Butnaru)	140
CRISTINA FLORESCU (coordonator), CRISTINA FLORESCU, LAURA MANEA, ELENA ISABELLE TAMBA, ALINA-MIHAELA BURSUC, DANIELA BUTNARU, CRISTINA-MARIANA CĂRĂBUȘ, MARIA-MARILENA CIOBANU, CĂTĂLIN GALEȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, CLAUDIUS TEODORESCU și GABRIELA-ANA AZANFIREI (autori), <i>Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații</i> (TAFOC), Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2023, 842 p. (Rebeca-Ioana Gîț)	146
B. FUNDIOIANU, <i>Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită</i> , ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, București, Editura Tracus Arte, 2023, 236 p. (Astrid Cambose)	150
RADU MÂRZA, <i>Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900</i> , Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p. (Nicoleta Borcea)	153
PATRICK JOYCE, <i>Remembering Peasants. A Personal History of a Vanished World</i> , Milton Keynes, Allen Lane, Penguin Random House, 2024, 384 p. (Ioana Baskerville)	155
MIRCEA PĂDURARU, <i>Fondul interzis. Incursiune în antropologia folclorului licențios</i> , vol. 1, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, 302 p. (Astrid Cambose)	158
<i>Transhumanța carpatică a oilor țurcane. Continuitatea elementelor arhaice pastorale în mileniul al III-lea</i> , coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2021, 156 p.; <i>Elemente de continuitate ale păstoritului transhumant în Vaideeni</i> , coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2022, 156 p.; <i>Peisajul cultural carpatic. Transhumanța în Țara Loviștei</i> , coord. Lucian David și Ionuț Semuc, București, Editura Etnologică, 2023, 260 p. (Adina Hulubaș)	161
<i>La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire</i> , Michel Tamine (coord.), Paris, L'Harmattan, 2024, 368 p. (Ana-Maria Prisacaru)	163
„ <i>Studii și cercetări de onomastică și lexicologie</i> ” (SCOL), anul XVI, nr. 1–2/ 2023, Craiova, Editura Universitaria, 450 p. (Vlad Cojocaru)	166

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

**ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ**

T. LXV • 2025

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2025

SUMAR

STUDII, ARTICOLE, NOTE

ANA CATANĂ-SPENCHIU, <i>Note asupra cărții biblice Leviticul din Biblia de la Blaj (1795) și manuscrisele traducerii</i>	7
VERONICA OLARIU, <i>Evoluții lexicale în traducerea textelor biblice românești – câteva aspecte</i>	17
IUSTINA NICA, <i>Catagrafia Romanișului – sursă-cheie în studiul antroponimiei etnice actuale din Oltenia</i>	35
ASTRID CAMBOSE, B.P. Hasdeu și editarea manuscriselor de secol XIX. Responsabilitate și transparență editorială	49
LURDES DE CASTRO MOUTINHO, ALBERTO GÓMEZ BAUTISTA, <i>Configurations prosodiques en mirandais : une étude de cas</i>	59
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>O trăsătură dialectală în morfosintaxa verbului dacoromânesc: trecerea analogică de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a (I)</i>	73
LAVINIA NASTA, <i>Pe marginea jocurilor de copii în câteva chestionare lingvistice și etnografice</i>	95
SILVIU-IOAN BEJINARIU, FLORIN-TEODOR OLARIU, RAMONA LUCA, VERONICA OLARIU, LUMINIȚA BOTOȘINEANU, TUDOR BUMBU, LUDMILA MALAHOV, <i>Atlasele lingvistice ca resurse lexicografice: de la versiunea tipărită la formatul digital</i> ...	109
DAIANA FELECAN, <i>Code-switching-ul: premise ale unui proiect</i>	125
RADU PAVEL GHEO, <i>Scriitori clasici sub cenzura post imprimatur: Ion Ghica și Nicolae Filimon</i>	139
VICTORIA BARCARU, <i>O abordare pragmatică a categoriei genului. Evaluarea</i>	165

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

CONSTANTIN DIICHITI, <i>Istoriia oștirea ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (=1715), ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2025, 286 p. (Gabriela Haja)</i>	177
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. III, Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic), București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe (Vlad Cojocaru)</i> ...	178

ROZALIA COLCIAR, <i>Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică</i> , Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p. (Daniela Butnaru)	181
IOAN CANCIUC, <i>Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri</i> , Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p. (Ana-Maria Prisacaru)	184
CODRUȚA COZMA, <i>Elemente de pragmatilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 319 p. (Florina Babici)	187
MARINA CAP-BUN, <i>Literatura clasicilor de la Junimea</i> , București, Editura Universitară, 2024, 622 p. (Florentina Nicolae)	193
OXANA GHERMAN, <i>Ființa plurală. Reflecții critice</i> , cuvânt însoțitor de Nina Corcinschi, Iași, Editura Junimea, 2025, 184 p. (Doris Mironescu)	196
GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), <i>Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”</i> (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p. (Alina-Mihaela Bursuc)	198

CONTENTS

STUDIES, ARTICLES, NOTES

ANA CATANĂ-SPENCHIU, <i>Notes on the Biblical Book Leviticus from the Blaj Bible (1795) and the Manuscripts of the Translation</i>	7
VERONICA OLARIU, <i>Lexical Evolutions in the Translation of Romanian Biblical Texts – Some Aspects</i>	17
IUSTINA NICA, <i>The Census of Romanafi – a Key Source in the Study of the Current Ethnic Anthroponymy in Oltenia</i>	35
ASTRID CAMBOSE, <i>B.P. Hasdeu and the Editing of 19th-Century Romanian Manuscripts. Responsibility and Editorial Transparency</i>	49
LURDES DE CASTRO MOUTINHO, ALBERTO GÓMEZ BAUTISTA, <i>Prosodic Configurations in Mirandese: a Case Study</i>	59
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>A Dialectal Trait in the Morphosyntax of Daco-Romanian Verbs: the Analogical Transition from Third to Second Conjugation (I)</i>	73
LAVINIA NASTA, <i>About Children’s Games in Some Linguistic and Ethnographic Questionnaires</i>	95
SILVIU-IOAN BEJINARIU, FLORIN-TEODOR OLARIU, RAMONA LUCA, VERONICA OLARIU, LUMINIȚA BOTOȘINEANU, TUDOR BUMBU, LUDMILA MALAHOV, <i>Linguistic Atlases as Lexicographic Resources: from Printed Editions to Digital Format</i> ...	109
DAIANA FELECAN, <i>Code-switching: Conceptual Premises of a Project</i>	125
RADU PAVEL GHEO, <i>Classic Writers under Post Imprimatur Censorship: Ion Ghica and Nicolae Filimon</i>	139
VICTORIA BARCARU, <i>A Pragmatic Approach of the Gender Category. Evaluation</i>	165

REVIEWS AND BOOKS/JOURNALS PRESENTATIONS

CONSTANTIN DIICHITI, <i>Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (=1715), ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2025, 286 p. (Gabriela Haja)</i>	177
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. III, Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic), București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe (Vlad Cojocaru)</i> ...	178

ROZALIA COLCIAR, <i>Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică</i> , Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p. (Daniela Butnaru)	181
IOAN CANCIUC, <i>Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri</i> , Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p. (Ana-Maria Prisacaru)	184
CODRUȚA COZMA, <i>Elemente de pragmatilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 319 p. (Florina Babici)	187
MARINA CAP-BUN, <i>Literatura clasicilor de la Junimea</i> , București, Editura Universitară, 2024, 622 p. (Florentina Nicolae).....	193
OXANA GHERMAN, <i>Ființa plurală. Reflecții critice</i> , cuvânt însoțitor de Nina Corcinschi, Iași, Editura Junimea, 2025, 184 p. (Doris Mironescu)	196
GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), <i>Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”</i> (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p. (Alina-Mihaela Bursuc)	198

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

**ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ**

T. LXV • 2025

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2025

SUMAR

STUDII, ARTICOLE, NOTE

ANA CATANĂ-SPENCHIU, <i>Note asupra cărții biblice Leviticul din Biblia de la Blaj (1795) și manuscrisele traducerii</i>	7
VERONICA OLARIU, <i>Evoluții lexicale în traducerea textelor biblice românești – câteva aspecte</i>	17
IUSTINA NICA, <i>Catagrafia Romanișului – sursă-cheie în studiul antroponimiei etnice actuale din Oltenia</i>	35
ASTRID CAMBOSE, B.P. Hasdeu și editarea manuscriselor de secol XIX. Responsabilitate și transparență editorială	49
LURDES DE CASTRO MOUTINHO, ALBERTO GÓMEZ BAUTISTA, <i>Configurations prosodiques en mirandais : une étude de cas</i>	59
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>O trăsătură dialectală în morfosintaxa verbului dacoromânesc: trecerea analogică de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a (I)</i>	73
LAVINIA NASTA, <i>Pe marginea jocurilor de copii în câteva chestionare lingvistice și etnografice</i>	95
SILVIU-IOAN BEJINARIU, FLORIN-TEODOR OLARIU, RAMONA LUCA, VERONICA OLARIU, LUMINIȚA BOTOȘINEANU, TUDOR BUMBU, LUDMILA MALAHOV, <i>Atlasele lingvistice ca resurse lexicografice: de la versiunea tipărită la formatul digital</i> ...	109
DAIANA FELECAN, <i>Code-switching-ul: premise ale unui proiect</i>	125
RADU PAVEL GHEO, <i>Scriitori clasici sub cenzura post imprimatur: Ion Ghica și Nicolae Filimon</i>	139
VICTORIA BARCARU, <i>O abordare pragmatică a categoriei genului. Evaluarea</i>	165

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

CONSTANTIN DIICHITI, <i>Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (=1715), ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2025, 286 p. (Gabriela Haja)</i>	177
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. III, Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic), București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe (Vlad Cojocaru)</i> ...	178

ROZALIA COLCIAR, <i>Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică</i> , Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p. (Daniela Butnaru)	181
IOAN CANCIUC, <i>Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri</i> , Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p. (Ana-Maria Prisacaru)	184
CODRUȚA COZMA, <i>Elemente de pragmatilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 319 p. (Florina Babici)	187
MARINA CAP-BUN, <i>Literatura clasicilor de la Junimea</i> , București, Editura Universitară, 2024, 622 p. (Florentina Nicolae)	193
OXANA GHERMAN, <i>Ființa plurală. Reflecții critice</i> , cuvânt însoțitor de Nina Corcinschi, Iași, Editura Junimea, 2025, 184 p. (Doris Mironescu)	196
GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), <i>Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”</i> (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p. (Alina-Mihaela Bursuc)	198

CONTENTS

STUDIES, ARTICLES, NOTES

ANA CATANĂ-SPENCHIU, <i>Notes on the Biblical Book Leviticus from the Blaj Bible (1795) and the Manuscripts of the Translation</i>	7
VERONICA OLARIU, <i>Lexical Evolutions in the Translation of Romanian Biblical Texts – Some Aspects</i>	17
IUSTINA NICA, <i>The Census of Romanafi – a Key Source in the Study of the Current Ethnic Anthroponymy in Oltenia</i>	35
ASTRID CAMBOSE, <i>B.P. Hasdeu and the Editing of 19th-Century Romanian Manuscripts. Responsibility and Editorial Transparency</i>	49
LURDES DE CASTRO MOUTINHO, ALBERTO GÓMEZ BAUTISTA, <i>Prosodic Configurations in Mirandese: a Case Study</i>	59
LUMINIȚA BOTOȘINEANU, ANA-MARIA MINUȚ, <i>A Dialectal Trait in the Morphosyntax of Daco-Romanian Verbs: the Analogical Transition from Third to Second Conjugation (I)</i>	73
LAVINIA NASTA, <i>About Children’s Games in Some Linguistic and Ethnographic Questionnaires</i>	95
SILVIU-IOAN BEJINARIU, FLORIN-TEODOR OLARIU, RAMONA LUCA, VERONICA OLARIU, LUMINIȚA BOTOȘINEANU, TUDOR BUMBU, LUDMILA MALAHOV, <i>Linguistic Atlases as Lexicographic Resources: from Printed Editions to Digital Format</i> ...	109
DAIANA FELECAN, <i>Code-switching: Conceptual Premises of a Project</i>	125
RADU PAVEL GHEO, <i>Classic Writers under Post Imprimatur Censorship: Ion Ghica and Nicolae Filimon</i>	139
VICTORIA BARCARU, <i>A Pragmatic Approach of the Gender Category. Evaluation</i>	165

REVIEWS AND BOOKS/JOURNALS PRESENTATIONS

CONSTANTIN DIICHITI, <i>Istoriia oștirei ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223 (=1715), ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin Mihai Gherman, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2025, 286 p. (Gabriela Haja)</i>	177
MIRCEA CIUBOTARU, <i>Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. III, Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic), București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV p. + 696 p. + 41 planșe (Vlad Cojocaru)</i> ...	178

ROZALIA COLCIAR, <i>Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică</i> , Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, 226 p. (Daniela Butnaru)	181
IOAN CANCIUC, <i>Protopopiatul Săveni. Contribuții monografice asupra localităților, bisericii și învățământului, cu completări și adaosuri</i> , Iași, Editura StudIS, 2024, vol. 1 – 504 p., vol. 2 – 474 p. (Ana-Maria Prisacaru)	184
CODRUȚA COZMA, <i>Elemente de pragmatilistică și de retorică în opera lui Mihail Sadoveanu</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, 2024, 319 p. (Florina Babici)	187
MARINA CAP-BUN, <i>Literatura clasicilor de la Junimea</i> , București, Editura Universitară, 2024, 622 p. (Florentina Nicolae).....	193
OXANA GHERMAN, <i>Ființa plurală. Reflecții critice</i> , cuvânt însoțitor de Nina Corcinschi, Iași, Editura Junimea, 2025, 184 p. (Doris Mironescu)	196
GABRIELA VIOLETA ADAM, COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA, ELENA FAUR (ed.), <i>Caietele Sextil Pușcariu, VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”</i> (ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023), Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, 643 p. (Alina-Mihaela Bursuc)	198

HORIA SIMA. MEMORIE ȘI MISTIFICARE

ȘERBAN AXINTE*

MEMORIA CA DISTORSIUNE

Există multe lucrări ce tratează impactul ideologiilor asupra literaturii, la fel cum există numeroase studii ce pun în lumină legăturile dintre istorie și modalitățile prin care este generată ficțiunea. Conceptele de *ficțiune istorică* și cel de *mistificiune*, ambele cu multiple valențe și aplicații, se dovedesc uneori insuficient de elastice pentru ca, prin intermediul acestora, să se poată face lectura unor așa zise „documente subiective” menite poate să contribuie la cunoașterea mai în detaliu a fenomenelor cum a fost cel reprezentat de *Mișcarea legionară*, instituție politică ce a generat fanatism, haos și violență în societatea interbelică românească. Memorialistica include și scrieri ce conțin mesaje revanșarde. De regulă, cel în cauză își face cunoscut propriul lui adevăr în speranța că istoria va ține într-un fel cont și de mărturia sa nemijlocită referitoare la unele evenimente ce au determinat schimbări semnificative de natură socială, culturală etc. *Memoriile* lui Horia Sima trebuie examinate însă cu foarte multă suspiciune deoarece, se va vedea, revanșa acestuia nu e altceva decât o tentativă de contrazicere a unui adevăr istoric stabilit cât se poate de clar prin nenumărate studii de specialitate, acela că formațiunea de extremă dreaptă a avut un rol malign la aproape toate nivelurile asupra cărora a acționat, dincolo de lozincile ce reclamau scopuri înalte, nobile și profunde. Rememorarea trunchiată are consecințe pe termen îndelungat și alimentează *gândirea captivă* căreia i-au căzut victime inclusiv unele dintre cele mai luminate minți ale secolului XX. Cazul „tinerei generații”, în frunte cu reprezentantul ei de vârf la nivel mondial, cum a fost Mircea Eliade, e un exemplu în acest sens.

Horia Sima a fost unul dintre cei mai controversați oameni politici ai vremii sale. A fost al doilea conducător al *Gărzii de Fier* (*Legiunea Arhanghelului Mihail, Mișcarea legionară*). Din comanda lui s-au produs multe atrocități, cel mai violent pogrom din istoria Munteniei, precum și Pogromul de la București. O vreme a fost un apropiat al Generalului Antonescu, până la Rebeliunea Legionară condusă de Horia Sima împotriva lui Antonescu și aceea a armatei române. A publicat o serie

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România (serbanaxinte2002@yahoo.com).

de lucrări de factură ideologică și doctrinară, printre care *Doctrina legionară*, *Menirea naționalismului*, *Omul nou – elemente de doctrină legionară*, precum și o serie de șapte *Antologii legionare* ce adună la un loc articolele scrise de ideologii mișcării.

În deschiderea cărții sale de memorii, *Era libertății. Statul național-legionar*, Horia Sima descrie starea de entuziasm a poporului provocată de înlăturarea de la putere a regelui Carol al II-lea și „a regimului său odios”. Din perspectiva autorului, întreaga țară s-a ridicat în picioare, ca un act de adeziune la revoluția legionară: „Acea mistică națională, de care vorbește Căpitanul, acum se pusese în marș, pentru a afirma drepturile poporului nostru” (Sima 2004: 6). Horia Sima susține că un alt aspect al manifestărilor populare desfășurate în toată țara după 6 septembrie a fost „ordinea desăvârșită”: „Nu s-a tras nicio palmă unui evreu, nu li s-au spart geamurile, nu li s-au jefuit prăvăliile și n-a fost ucis nimeni dintre ei” (*ibidem*). Memorialistul subliniază faptul că au existat și „răuvoitori, din tagma celor înfrânți” care au condamnat acele manifestări populare din cauză că, în urma Dictatului de la Viena, România pierduse Ardealul. Horia Sima le răspunde astfel:

„Nu, domnilor, legionarii sunt și ei îndurerăți de pierderea Ardealului și au făcut tot ce le-a stat în putință ca să apere pământul țării. Legionarii, și cu ei întreg poporul, își strigă bucuria pe străzi pentru că au scăpat de regimul responsabil de aceste pierderi teritoriale” (*ibidem*).

Un amănunt care ar fi putut duce la șubrezierea conducerii Legiunii a fost acela că profesorul Codreanu s-a autointitulat șef al Legiunii, doar pentru că fusese tatăl Căpitanului, dorind să aplice principiul eredității, pe care tocmai fiul său îl invalidase. Bineînțeles că nu i-a fost permisă de către conducătorii de drept ai Legiunii această ascensiune. Profesorul Codreanu ar fi putut avea un alt rol:

„Profesorul nu și-a înțeles chemarea după 6 septembrie. Misiunea lui nu era în mișcare, făcându-mi mie greutate la reorganizarea ei, ci în afara mișcării, în câmpul politic, în dezbaterile care s-au deschis între noi și Generalul Antonescu pentru proiectarea Legiunii în noul Stat. Aici, cu experiența lui de parlamentar, cu autoritatea lui, cu prestigiul ce i-l dădea jertfa fiului său, ar fi fost de mare folos” (*ibidem*: 9)

Horia Sima nu uită unele detalii foarte importante pentru răspândirea ideilor legionare în rândul populației: difuzarea la radio a cântecului *Sfântă tinerețe legionară*, manifestul părintelui Bodleanu, care aducea la cunoștința publicului viața scandalosă a regelui, păcatele și viciile lui și reapariția ziarului „Buna Vestire”, organ de presă înființat în 1937 și „strangulat” de dictatura carlistă. Horia Sima aduce numeroase amănunte despre înmormântarea eroilor legionari, despre lichidarea structurilor carliste și, mai ales, despre tratativele privind formarea guvernului. În ceea ce privește Noua Constituție, ea ar fi putut suferi niște modificări substanțiale (alegeri democratice pentru legalizarea revoluției), dacă nu

s-ar fi opus Generalul Antonescu dornic să-și păstreze puterea deplină pe care i-a conferit-o Regele Mihai. În ceea ce privește împărțirea ministerelor,

„La sfârșitul acestor tratative, Generalul Antonescu era stăpân absolut pe Ministerele Armatei și al Justiției și anexase aproape în întregime sectorul economic. Mișcarea legionară deținea Ministerele de Externe și Interne și toate Ministerele Sociale. Dar, în realitate, nici la aceste Minister puterea nu era deplină, căci toate numirile, legile și deciziile importante, prezentate de titularii lor, depindeau de aprobarea Conducătorului Statului” (*ibidem*: 15).

Nevoit de realitățile politice ale acelei perioade (pretențiile mult prea mari ale lui George Brătianu de a controla cele mai importante ministere și faptul că Iuliu Maniu era cunoscut drept un adversar al puterilor Axei ceea ce ar fi dăunat politicii externe), generalul Antonescu a fost pus în situația de a forma un guvern doar cu mișcarea legionară. În urma constituirii noului text constituțional, Statul român devine Stat național-legionar, generalul Antonescu devine conducătorul Statului național-legionar și șeful Regimului legionar, iar lui Horia Sima îi revine înalta funcție de Comandant al Mișcării legionare, poziție ce-l ridică la rangul de factor constituțional, alături de Rege și General. Ca întotdeauna, cei veniți la putere au trebuit să depună jurământul, iar Horia Sima descrie cu lux de amănunte acest moment solemn. Este descrisă de asemenea și întoarcerea din exil a Reginei-mamă Elena:

„Generalul Antonescu, în telegrama ce i-a trimis-o, prin care o invita să se întoarcă în țară, publicată în ziare, a avut indelicatetea să o jignească din primul moment al relațiilor lor. Regina era rechemată în țară «pentru a completa educația fiului său». După umilințele ce le-a îndurat din partea Regelui Carol, Antonescu n-a scăpat nici un prilej ca să-i pună în vedere că statutul ei nu va fi acela al unei Regine influente, ci va juca mai mult rolul unei guvernante pentru a îndruma educația fiului său” (*ibidem*: 22).

Din perspectiva lui Horia Sima, Statul național-legionar devenise o realitate. Conducătorul Legiunii consemnează cu lux de amănunte numeroasele prefaceri și schimbări de situație care intervin în alcătuirea acestui Stat Nou și al guvernului acestuia. Sunt amintite și unele greutăți ale guvernării legionare, greutăți ce derivă din comportamentul Generalului Antonescu. Horia Sima se dovedește un bun portretist:

„Generalul Antonescu avea cultul propriei lui personalități. Tot ce se întâmpla raporta la sine și judeca în funcție de sine. Nu suferea pe nimeni să-i întunece autoritatea sau gloria. N-am întâlnit în viața mea un om mai lipsit de modestie, mai încrezut în capacitatea și valoarea lui. «Eu am făcut România Mare, Domnule Sima, și eu voi reface-o în vechile ei hotare». Mi-era penibil să-l aud adeseori vorbind între noi doi la persoana a treia despre el însuși: «Generalul Antonescu... nu poate tolera aceasta, nu se poate compromite în fața istoriei». Pe colaboratorii săi îi aprecia după gradul de servilism și era extrem de sensibil la laudele altora. Cu această structură

sufletească bolnăvicioasă, ușor cădea victimă lingușitorilor și oamenilor fără scrupule care știau să-i cultive vanitatea. Întocmai ca și Regele Carol, țelul lui era să acumuleze în propria-i mână toate puterile statului. Ceea ce îi era insuportabil era să sufere vreo limitare în exercițiul puterii. Înțelegerea cu mișcarea avea pentru el o valoare provizorie, până ce alte împrejurări îi vor permite să ajungă și Șeful Legiunii” (*ibidem*: 32).

Din cauza egocentrismului său, Generalul Antonescu nu lua de fiecare dată deciziile cele mai potrivite contextului politic dat. Horia Sima nu uită să consemneze și slăbiciunile omenеști ale Generalului, acestea fiind derivate din frica de a nu fi răsturnat peste noapte de forțele carliste. Frica l-a determinat pe General să-i comande lui Horia Sima înființarea unei poliții legionare. Autorul rememorează numeroase amănunte legate de *Ziua eroilor și martirilor legiunii*. De asemenea, numește unele acțiuni importante ale legiunii: demnitari legionari în ministere, numirea prefecților, refacerea organizației legionare, încadrarea legionarilor întorși din Germania, reorganizarea studențimii. Toate acestea pentru a pune în evidență popularitatea și forța Legiunii. Autorul susține că revoluția din 6 septembrie nu a condus la pierderi de vieți omenеști. Însăși doctrina ei nu permitea acest lucru:

„Călăuzit de aceste convingeri, am frânat în germen orice tendințe ca legionarii să se substituie justiției, pedepsindu-i prin execuții sumare pe asasinii camarazilor lor, și am impus o normă și o conștiință superioară în problema sancțiunilor. Și în relațiile cu foștii noștri dușmani, care ne-au făcut atâta rău și care acumă zăceau neputincioși la pământ, ne-am purtat cu echitate și ponderație” (*ibidem*: 54)

Cu toate acestea, au existat unele arestări spontane. Autorul amintește și de două sinucideri. Acea a maiorului Sidorovici și a profesorului ieșean Petre Andrei, un cunoscut opozant al Legiunii.

AMBIGUITATE ȘI MANIPULARE

Proclamarea Statului-Național Legionar a creat panică în rândul evreimii. Aceștia, deși nu erau prea iubiți de regale Carol al II-lea, se simțeau la adăpost, în virtutea faptului că „antisemitismul” Regelui era mai mult de conjunctură. După 6 septembrie, evreii nu au mai găsit nicăieri nici un sprijin, mai ales că partidele care-i tolerau nu se mai aflau la putere. A urmat un exod spre Grecia în așteptarea vizei pentru America. Aceștia trăiau cu impresia că schimbarea din România se petrecuse cu ajutorul lui Hitler. Horia Sima neagă vehement acest lucru. Tot la fel de vehement, memorialistul neagă existența pogromurilor în România:

„Pogromurile imaginate de evrei nu s-au întâmplat. Au rămas în imaginația lor, nu pentru că n-ar fi fost vinovați de crimele săvârșite sub Regele Carol, ci pentru că noi nu gândeam după mentalitatea lor: ochi pentru ochi și dinte pentru dinte. Noi eram

creștini. Evreii n-au avut nimic de suferit fizic în timpul guvernării legionare. Firește, aveam intenția ca, mai târziu, să propunem Generalului Antonescu o serie de măsuri destinate să slăbească presiunea lor asupra românilor în domeniul economic, unde ei dețineau peste 70 la sută din bogățiile țării” (*ibidem*: 65).

Pe de altă parte, Francisco Veiga contrazice în lucrarea sa, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941*, spusele lui Horia Sima: „Într-o serie de vitrine au apărut cadavre măcelărite, în timp ce la abator un număr nedeterminat de evrei au fost atârnați de cârlige după ce fuseseră executați, săvârșindu-se tot felul de excese pe cadavrele lor” (Veiga 1994: 298). Starea de panică ce pusesese stăpânire pe evrei i-au făcut pe aceștia să-și vândă bogățiile germanilor, aducând prejudicii statului român. Ca să se evite trecerea întreprinderilor comerciale și industriale din proprietatea evreilor în posesia străinilor, s-au luat o serie de măsuri, pentru ca poporul român să nu piardă acest prilej de emancipare economică. Tot legat de evrei, s-a înființat legea comisiilor de românizare, ce avea drept scop blocarea achiziționării marilor întreprinderi românești de către germani. Astfel a fost posibilă, nu cu puține eforturi, achiziționarea bunurilor evreiești de către români:

„Marea majoritate a întreprinderilor și magazinelor evreiești achiziționate în timpul guvernării noastre au fost cumpărate în condiții corecte, prin bună învoire și prin încheiere de acte. Abia din a doua jumătate a lunii decembrie s-au produs incidente regretabile. Au fost cazuri de prăvălii luate sub presiune de către elemente iresponsabile. Aceasta se datorează stării de nervozitate generală care domnea pe atunci în țară. Se multiplicau semnele că Antonescu pregătește ceva contra Legiunii. Trebuie apoi avut în vedere că aceste fenomene de dezordine și anarhie sunt caracteristice oricărei revoluții și trebuie să treacă oarecare timp până ce valurile ei se integrează în Stat” (Sima 2004: 72).

Au fost luate două măsuri împotriva evreilor: prima dintre acestea vizează faptul că evreii nu mai pot stăpâni, dobândi sau deține terenuri arabile, fânețe, iazuri, conacuri, parcuri etc. Al doilea decret vizează exproprierea pădurilor, a industriilor forestiere, a fabricilor de spirt, a morilor etc: „Cu aceste două decrete, evreii au pierdut posesiile lor din mediul rural și un vechi deziderat al celor mai mari gânditori ai neamului nostru a fost îndeplinit. Țărâtimea a fost eliberată de vâscul care îi înăbușea puterile ei vitale” (*ibidem*: 87).

Horia Sima face numeroase comentarii la situația economică și politică a României. Concomitent, se arată foarte interesat de felul în care este privită Legiunea de marile puteri europene. Autorul nu uită să amintească de o serbare la care au participat tineretul fascist și cel legionar. Cele două forțe aveau, cel puțin parțial, aceeași doctrină politică. Autorul este de părere că istoricii legiunii au comis o mare greșală, considerând că puterea era împărțită între General și legionari. Din punctul de vedere al memorialistului, lucrurile nu stăteau deloc așa. Toată puterea se afla în mâinile lui Antonescu, iar Horia Sima amintește de multe dezacorduri dintre Legiune și General, dezacorduri care au condus la situații catastrofale. Ca o concluzie, memorialistul afirmă că

„Legionarii și cititorii acestor rânduri să nu-și închipuie ca noi am fi căzut de la putere din cauza acestor dezordini, care ar fi demonstrat incapacitatea noastră de a guverna. N-are nimic în comun una cu alta. Acestea puteau fi ușor îndreptate, dacă aveam la conducerea Statului un Aliat și nu un Dușman. N-am căzut de la putere pentru greșelile și păcatele noastre, ci pentru virtuțile noastre. Pentru puterea creatoare a Mișcării. Pentru vitalitatea acestui regim, capabil să înfrângă toate obstacolele. Pentru elanul cu care ne-am pus la treabă vindecând rănila națiunii. Pentru formidabila capacitate de dăruire a legionarilor în slujba patriei. Pentru realizările noastre uriașe. Această ofensivă creatoare a Mișcării în toate domeniile i-a îngrozit pe dușmani și i-a determinat să se coalizeze pentru a împiedica Legiunea să devină piatra din capul unghiului a unei ere de renaștere națională” (*ibidem*: 221).

TĂCERI ȘI CONSECINȚE

Politician fascist pe linia Hitler–Mussolini, Horia Sima a scris această lucrare *pro domo* cu intenția clară de a falsifica istoria. Multe dintre acțiunile Gărzii de Fier sunt redade de Horia Sima în cu totul alt mod decât s-au petrecut ele în realitate. Crimele comandate de el asupra unor Armand Călinescu, Nicolae Iorga și Virgil Madgearu îl indică drept unul dintre marii asasini politici din istoria țării noastre. Cercetătorul Traian Sandu aduce nenumărate dovezi care contrazic punctual multe dintre afirmațiile lui Sima. După o analiză solidă a principiilor ideologiei legionare, stabilește legăturile dintre fascism, nazism și legionarism, explicând totodată succesul mișcării în rândul populației și capacitatea ei de a influența gândirea unor intelectuali, reprezentanți de marcă ai „tinerei generații”:

„Două pârgii mari caracterizează deci inima ireductibilă a ideologiei fasciste. Mai întâi, capacitatea de popularizare a ultranaționalismului, metisându-l cu numeroase alte influențe ideologice pentru a-l face să acopere întregul spectru spiritual al unui tineret eclectic. Apoi, dinamica inversă, anume capacitatea de a cristaliza acest conglomerat menit să atragă alegătorii cei mai diverși într-un sistem cu atât mai eficient cu cât fiecare găsea în el aspirații ideologice de împrumut, subit încastrate într-un sincretism unificat prin promisiuni de renaștere națională” (Sandu 2019: 20–21).

Cunoașterea adevărului nu e utilă doar pentru stabilirea corectă a unor coordonate istorice. Aceasta e necesară și pentru înțelegerea unor aspecte ce depășesc contextele inițiale de manifestare a fenomenului în discuție. Bunăoară, o lucrare publicată în 2024, *Secrets, Lies and Consequences. A Great Scholar's Hidden Past and his Protégé's Unsolved Murder*, semnată de cercetătorul american Bruce Lincoln, indică felul în care latura ascunsă a activității unui mare savant român, Mircea Eliade, a ajuns să aibă un impact direct asupra destinului unor oameni, cazul cel mai relevant fiind asasinarea în 1991 a discipolului acestuia Ioan Petru Culianu, tocmai când era pe punctul de a publica traduceri

în limba engleză a „textelor legionare” ale maestrului său. Teza principală a lucrării este chiar ascunderea trecutului savantului român din perioada 1935–1938 și nu numai. Bruce Lincoln aduce dovezi conform cărora cel mai mare istoric al religiilor nu s-a dezis niciodată de fascism. Impresia că Eliade s-ar fi dezis totuși de trecut nu are drept fundament decât niște afirmații verbale, ambigue, confuze, puse în circulație de unii apropiați ai savantului, la rândul lor niște victime ale dezinformării.

Considerăm că această trimitere la situația lui Eliade e utilă pentru a ilustra cum anume poate fi „albit” un trecut sinistru, cu trimitere de această dată la cel al lui Horia Sima. Tentativa de alchimizare a răului prin rememorare poate da naștere unor interpretări menite să slăbească vigilența ce are drept scop aflarea și prezervarea adevărului. Prin această carte, Sima a vrut să-și arate fața umană și să relativizeze până la negare acțiunile de o cruzime inimaginabilă ale „Gărzii de Fier”, dar „adevărul” personal nu are prea multe lucruri în comun cu adevărul istoric, în ciuda tuturor eforturilor de obnubilare a acestuia.

BIBLIOGRAFIE

- Lincoln 2024 = Bruce Lincoln, *Secrets, Lies and Consequences. A Great Scholar's Hidden Past and his Protégé's Unsolved Murder*, New York, Oxford University Press.
- Ornea 1994 = Zigu Ornea, *Horia Sima sau abilitatea eșuată* în „România literară”, nr. 10, p. 9.
- Sandu 2019 = Traian Sandu, *Istoria Gărzii de Fier. Un fascism românesc*, traducere de Simona Modreanu, Chișinău, Editura Cartier.
- Sima 2004 = Horia Sima, *Era libertății. Statul național legionar*, vol. I, Constanța, Editura Metafora.
- Veiga 1995 = Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas.

HORIA SIMA. MEMORY AND MYSTIFICATION

ABSTRACT

The present paper deals in a descriptive-analytical manner with Horia Sima's memoirs published under the title *Era of Freedom. The national-legionary state*. Such a pro domo writing must be examined with great suspicion, however, because it represents nothing more than an attempt to contradict a historical truth established as clearly as possible through countless specialized studies, but the far-right formation had a malignant role on almost every level on which it acted, beyond the slogans that claimed high, noble and deep purposes. The selective recall has long-term consequences and feeds the captive thinking, infecting some of the most enlightened minds of the 20th century. The case of the young generation, led by a worldwide representative, such as Mircea Eliade, is an example. The direct links between fascism, Nazism and legionnaires are also discussed, as well as those elements that have led to the success of the legionary movement in the ranks of the population. Horia Sima names some real historical events, giving them completely different

meanings and causalities. With the help of reference works on the History of the Iron Guard, signed by names such as Francisco Veiga or Traian Sandu, those manipulation attempts that Horia Sima does in his pro domo approach are brought to light. Some recent discoveries, such as those related to the hidden past of Mircea Eliade, a legionary past that the Romanian scholar never denied, according to researcher Bruce Lincoln, is proof of the fact that the manipulation of the truth, such as Horia Sima's one, has long term consequences.

Keywords: *Horia Sima, legionaries, Nazism, pro domo discourse, memoirs, Era of Freedom.*

TERMINOLOGIA ASTRONOMICĂ POPULARĂ ÎNTR-UN TEXT INEDIT DE LA 1896

DANIELA BUTNARU*

La finalul secolului al XIX-lea, în țara noastră a avut loc o susținută acțiune de recuperare a cât mai multor fapte de limbă, date arheologice, mitologice și despre tradițiile istorice populare, obiceiuri și credințe ale poporului ș.a. prin intermediul unor chestionare trimise intelectualilor (mai cu seamă învățătorilor) de la sate. Este vorba de *Chestionarul arheologic* alcătuit de Alexandru Odobescu (ale cărui răspunsuri, primite între 1771 și 1774, sunt arhivate la Biblioteca Academiei Române din București, ms. 223–230), de *Chestionarul juridic* și *Chestionarul lingvistic* întocmite de B.P. Hasdeu în 1878 și 1884 (răspunsurile sunt păstrate tot la BAR, ms. 3437–3438, respectiv ms. 3418–3436), de *Chestionarul istoric* în două părți al lui N. Densușianu (1893 și 1896, răspunsurile primite se păstrează la BAR, ms. 4545–4561) și de *Chestionarul folcloristic* trimis de Grigore Tocilescu în 1898. Despre necesitatea valorificării răspunsurilor primite la toate aceste chestionare păstrate la BAR s-a atras atenția de multe ori (vezi, de exemplu, Opreșan 1975, Cândea, Croitoru 2015, Cambose 2015, Ciuciu 2016, Clit 2019 ș.a.), s-au făcut studii și clasificări (Mușlea, Bîrlea 1970, Fochi 1976, Densușianu 1975 etc.), unele răspunsuri au fost publicate parțial, în funcție de temele unor cercetări. Totuși, ediții critice ale acelor documente încă nu au fost realizate, date fiind dificultățile pe care le-ar presupune astfel de lucrări, printre care volumul important de documente și numărul mare al respondenților, ceea ce înseamnă mai ales caligrafii și ortografii diferite, în condițiile instabilități ortografice din acea perioadă (cf. Cambose 2018: 393).

În colecția *Manuscrise* aflată în fondurile Bibliotecii Academiei Române din București, se află, așadar, și răspunsurile primite la cele două părți ale *Cestionariului despre tradițiunile istorice și anticități ale țărilor locuite de Români* (cunoscut mai ales sub denumirea *Chestionarul istoric*), inițiativă prin care Nicolae Densușianu urmărea mai ales „să scoatem la lumină *partea istorică* din aceste credințe și tradițiuni antice ale poporului român” (Densușianu 1975: XV). Așa cum arăta I. Opreșan, răspunsurile primite la acest chestionar prezintă interes pentru numeroase domenii și discipline: istorie și arheologie, istorie literară, psihologie, filozofia culturii, lingvistică și etnografie (Opreșan 1975: XXXVIII–XXXIX).

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România (d_butnaru@yahoo.com).

Ne vom opri, în cele ce urmează, asupra unui text inedit, intitulat *Memoriu asupra numelui ce poartă diferite constelațiuni la poporul din această localitate* și semnat de Sava Demetrescu, învățătorul de la școala din comuna Socariciu (din, la acea epocă, județul Râmnicul Sărat)¹. Acesta este inclus în volumul cu numărul de inventar ms. 4558, printre răspunsuri primite la partea a doua a *Chestionarului istoric*. Textul la care ne referim aici este diferit, în primul rând prin titlu, de celelalte documente din manuscris, intitulate, cu unele variațiuni, *Răspuns la Chestionarul istoric al Academiei Române* sau *Răspuns la Chestionarul tradițiunilor istorice*. O altă diferență constă în numărul întrebărilor la care sunt oferite răspunsuri (partea a doua a *Chestionarului* lui Densușianu conține 280 de întrebări, la care s-a răspuns, e adevărat, în măsură diferită, în funcție de cunoștințele și conștiinciozitatea respondentului, iar răspunsurile din *Memoriu* sunt numerotate numai până la 33). În plus, ele nu pot fi considerate ca fiind doar răspunsuri la primele întrebări ale lui N. Densușianu, deoarece sunt diferite de acestea în privința tematicii.

Asemănările constau în faptul că respondentul *Memoriului* este învățător, ca și majoritatea celor care au dat răspunsurile la *Chestionarul istoric*, iar pe prima pagină este notat, cu același scris ca și la restul scrisorilor, numele satului și al județului de unde a fost expediat documentul.

Tot în anul 1896, o acțiune de documentare asemănătoare ca metodă, dar cu temă diferită, era realizată de profesorul de matematică pasionat de astronomie Ion Otescu (1859–1932), după cum aflăm din primele pagini ale lucrării sale *Credințele țaranului român despre cer și stele*:

„încă din anul 1896, am făcut o hartă a cerului, proiectată pe orizontul Bucureștilor (a se vedea la fine planșa I). În ea am pus toate constelațiunile astronomice cari se văd în România, așa cum sunt ele grupate în Astronomie, adică gruparea clasică greco-latină; și am însoțit această hartă de o explicare amănunțită, pentru a se putea bine recunoaște constelațiunile astronomice. Am trimis harta, împreună cu explicațiunile, la toți învățătorii din țară, nelăsând de o parte nici Dobrogea, cu o adresă, în care-i rugam ca să cerceteze între țaranii mai bătrâni, ce constelațiuni formează ei, cum le numesc, legende și credințele din moși strămoși asupra lor și asupra cerului în genere, precum și asupra Pământului, Soarelui, Lunii, eclipselor, tunetului, trăsnetului, norilor, ploii, etc., și tot ce vor afla să-mi comunice” (Otescu 1907: 426).

La sfârșitul lucrării *Credințele țaranului român despre cer și stele*, autorul a adăugat textul trimis, împreună cu harta cerului, către învățătorii satești din țară în februarie 1896 – *Indicațiuni asupra hărții constelațiunilor astronomice principale vizibile în România (1)* –, unde sunt furnizate denumiri și informații pentru cei care

¹ În tabelul ce inventariază răspunsurile la *Chestionarul istoric* (Densușianu 1975: 334) este scris *Socariciu*, deoarece în notația (probabil a lui Nicolae Densușianu) din partea superioară de pe fila 488^r este, într-adevăr, scris cu litera Ș, dar pe aceeași pagină și pe fila următoare, respondentul a notat *Socariciu*.

aveau să culeagă date de la localnici (Otescu 1907: 503–506). Comparând conținutul *Indicațiunilor* cu cel al *Memoriului*, dar și ținând cont de informațiile prezentate până aici, considerăm că acest text reprezintă unul din răspunsurile la sondajul inițiat de Ion Otescu, scrisoarea ajungând, poate din greșeală, la Nicolae Densușianu.

Memoriul conține prezentarea stelelor și asterismelor² observate „în câteva nopți senine și fără lună din iulie”, așa cum le-a aflat învățătorul Sava Demetrescu de la „Ion Ene Pernă, fost cioban de oi mult timp, acum sătean de aici în etate de 68 ani”. Datele prezentate au la bază în mod evident informațiile din *Indicațiunile* trimise de I. Otescu, care sunt completate cu date obținute de la localnicul-informator. Așadar, putem vorbi de o perspectivă diastatică – științific vs popular³.

În ultima parte a secolului al XIX-lea, unele informații despre astronomie ajungeau la publicul larg prin intermediul unor lucrări de popularizare a științei (de exemplu, revistele „Natura” și „Revista științifică”), calendare sau dicționare (*Vocabular româno-frances*. Lucrat dupe Dicționarul Academiei Franceze dupe al lui Napoleone Landais și alte dicționare latine, italiene etc. de Ion Costinescu, I–II, București, Tipografia Națională Antreprenor C.N. Rădulescu, 1870, A.T. Laurian, I.C. Massim, *Dicționarul limbei române*, I–III, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871–1877), dar și prin școală, deoarece existau capitole sau chiar manuale întregi dedicate „cosmografiei” (Mathei M. Drăghiceanu, *Elemente de cosmographia prelucrate în usul școalelor secundare*, București, Librăria H.C. Wartha, Tipografia St. Rasidescu, 1866; Neculai Culianu, *Curs de cosmografie*, pentru usul școalelor secundare, Iași, Tipografia Națională, 1893; capitolul *Noțiuni de cosmografie. Generalități*, în V.C. Buțureanu, *Introducere în științele fizico-naturale*, pentru clasa I-a secundară, Iași, Editura Librăriei Isr. Kupermann, 1894 ș.a.), încât nu este exclus ca, pe lângă informațiile pe care le-a căpătat „în parte” de la informatorul amintit, învățătorul să fi avut și el câteva cunoștințe despre numele corpurilor cerești, pe care să le fi inclus în *Memoriu*.

Vom arăta ce aduce în plus textul respondentului din Socariciu față de informațiile din Otescu 1907 (lucrare care sintetizează răspunsurile la chestionarul amintit, dar conține și informații de cultură generală și științifice) și Pamfile 1915 (care prezintă multe din rezultatele anchetelor realizate de el, dar preia, după cum el însuși precizează, și material din Otescu 1907).

Privind descrierea Carului-Mare (sinonim parțial cu Ursa-Mare – cf. DAFOC 2023, s.v. *Car*), în *Indicațiunile* sale, Otescu (1907: 503) arăta doar că este format

² Forme proiectate pe bolta cerească prin trasarea unor linii imaginare între anumite stele (vezi DAFOC 2023, s.v. *asterism*).

³ Importanța studierii terminologiei științifice românești din această dublă dimensiune a fost demonstrată de echipa de cercetare (formată din specialiști lingviști și matematicieni-astronomi) a proiectului *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații*, coordonat de CS I dr. Cristina Florescu. În perioada 2021–2023, acest proiect, desfășurat la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, a fost finanțat de UEFISCDI (cod proiect PN-III-P4-ID-PCE-2020-1277), iar în prezent cercetarea continuă în mod independent, fără susținere financiară.

„din 7 stele, din cari 4 formează Corpul-Ursei sau Roatele-Carului, iar celelalte trei Coadă-Ursei sau Oiștea-Carului; Roatele din urmă ale Carului se zic Custozii-Ursei”. În urma răspunsurilor primite din alte localități, matematicianul-astronom a prezentat în lucrarea din 1907 o serie de variante denominative populare ale stelilor și asterismelor din cuprinsul Ursei-Mari: „Cele patru stele ce formează trapezul din ele, [sic!] se numesc Roatele-Carului, iar celelalte trei Proțapul, sau Tânjala-Carului, sau Oiștea” (Otescu 1907: 428); în unele părți i se spune „Ursul-Mare [...], trapezul celor patru stele fiind Trupul-Ursului și celelalte trei Coadă-Ursului” (*ibidem*). „În Carul-Mare, lângă a doua stea din Proțap, e o stea mică care abia se vede, numită Alcor sau Saidac în astronomie. [...] Țăranii văd bine și această stea, [sic!] și o numesc unii Căraușul, care mână boii carului; iar alții o numesc Cățelușă, care merge pe lângă car; și unii chiar zic pe nume acestei cățelușe, numind-o Paloschița. Unii însă păstrează și Căraușul și Cățelușă, dar pe Cățelușă o văd în steaua ce e lângă Roata-Carului, de unde începe Proțapul” (*ibidem*: 429). În *Memoriu* identificăm o primă deosebire, anume referitoare la mica stea care se poate observa lângă steaua din mijloc a Oiștii: „de unii se numește *Lup*⁴ voind a mânca boii; iar de alții i se zice *Cărauș*” (*Memoriu* 1896: 488^r), cele trei stele care alcătuiesc oiștea reprezentând, la Socariciu, boii – în număr de 6 – care trag carul⁵. În Otescu 1907: 429 și Pamfile 1915: 189, Lupul (sau Ursul) este ultima stea din cele trei care formează Oiștea (Otescu 1907: 429, Pamfile 1915: 189).

Informațiile despre Steaua Polară și constelația Balaurul sunt aceleași cu cele din *Indicațiuni*, așadar nu se aduc elemente noi. Pentru constelațiile Hercule și Cefeu, învățătorul Demetrescu nu a obținut niciun nume de la localnicul Ion Ene Pernă, însă apar alte două informații, care nu coincid cu cele din alte lucrări (cf. Otescu 1907, Pamfile 1915, DLR), și anume denumirile *Sfredel* și *Fata-cu-Cobilița* sau *Cobilița*. Semnatarul *Memoriului* pune denumirea *Sfredel* în legătură cu „cele 4 stele ce formează vârful constelațiunii [Hercule] lângă Drumul-Robilor” (*Memoriu* 1896: 488^r), indicație neconfirmată de alte surse pe care le-am consultat. Conform DAFOC 2023, lucrare care prezintă, într-o manieră obiectivă, susținută de citate, termeni astronomici atât populari, cât și oficiali, folosindu-se de lucrări de etnografie, lingvistică, astronomie, beletristică și dicționare, *Sfredelul* este numele popular pentru constelația Câinele-Mic (cf. DAFOC 2023, s.v. *Câinele*) sau pentru asterismul format din Trisfetitele și steaua Betelgeuse din Orion (cf. DAFOC 2023, s.v. *Betelgeuse*)⁶, iar *Sfredelul-Mic*

⁴ Am notat numele proprii cu inițială majusculă și, în cazul compuselor, am pus cratimă între termeni, conform normelor ortografice acum în vigoare, chiar dacă în manuscrisul pe care îl prezentăm ele sunt scrise uneori cu inițială mică (vezi finalul articolului).

⁵ Din alte două localități (Grigoreni din Bacău și cătunul Mănăstirea Bistrița din Neamț) a fost primită aceeași reprezentare: „Fiecare din cele trei stele ale Proțapului fiind închipuită că este câte o pereche de boi” (Otescu 1907: 430, nota 5), în majoritatea răspunsurilor doar primele două stele fiind văzute ca Boii-Carului (*ibidem*: 429).

⁶ Deoarece *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (DAFOC) din cadrul TAFOC 2023 a fost redactat, deocamdată, doar până la litera K, am extras informațiile prezentate din interiorul altor articole sau din studiile din TAFOC.

sau *Sfredelul-Pământului* este sinonim pentru asterismul Burghiul, alcătuit din trei stele aflate în constelația Vizitiul (cf. DAFOC 2023, s.v. *Burghiul*). DLR, s.v. *sfredel*, adaugă și un al treilea sens astronomic: „(regional) nume dat unui grup de două stele din constelația Lirei”. Nici pentru *Cobilița* sau *Fata-cu-Cobilița* nu este confirmată în alte surse echivalența cu „cele trei stele așezate în linie curbă” din constelația Cefeu (*Memoriu* 1896: 488^r). Conform DAFOC 2023, s.v. *Cobilița* și s.v. *Fata*, aceste denumiri sunt folosite pentru a denumi diferite asterisme, precum Centura-lui-Orion și constelația Lebăda, nu și o parte din Cefeu. Așadar, cele două informații privind *Sfredelul* și (*Fata-cu-*) *Colibița* sunt fie greșite, fie încă neatestare/neidentificate și în alte surse.

Noutăți denominative reprezintă echivalentul popular *Vaca* pentru steaua Vega, cea mai strălucitoare din constelația Lira, și *Vișelul* pentru o stea vecină Vegăi, probabil Zeta¹ Lyrae. *Vișelul* este atestat, în DLR, s.v., ca nume popular, folosit în vechime, pentru constelația *Taur*, însă nu l-am mai găsit nicăieri folosit pentru a desemna o stea din constelația Lira.

Și în privința constelației *Vulturul*, învățătorul Demetrescu aduce o informație nouă, și anume că stelei Altair i se spune *Ciocul* [-*Vulturului*] (*Memoriu* 1896: 488^v), și nu *Capul-Vulturului*, cum precizează Otescu în *Indicațiunile* expediate.

Steaua Gemma din constelația Hora („o roată de stele” – *ibidem*) are un nume popular inedit: *Mireasa*. Nu l-am aflat atestat în alte lucrări (cf. DAFOC 2023, s.v. *Gemma*). În harta realizată de Otescu, constelația Boarul era numită *Văcarul*, iar steaua principală – *Arcturus*; în Socariciu, aflăm din raportul învățătorului Demetrescu, se știa că „alături cu Hora e *Cireada*, steaua *Arcturus* se zice *Văcar*” (*Memoriu* 1896: 488^v). Așadar, steaua principală a preluat aici numele constelației. De altfel, acest sens astronomic, „Numele unei constelații din emisfera boreală, situată în prelungirea carului-mare; p. r e s t r. numele stelei *Arcturus* din această constelație”, este inclus în DLR, s.v. *văcar*. În schimb, nu am mai întâlnit sinonimul popular *Cireada*.

O informație prețioasă, care ajută la dezlegarea unei necunoscute din DLR, găsim la f. 488^v: „Pegasul se cunoaște sub numele de «Vârtelnița»”. În DLR, s.v. *vârtelniță*, sensul **V.** este „(Regional) Numele unei stele sau al unei constelații nedefinite mai îndeaproape”, informație preluată din răspunsurile manuscrise la *Chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu* (acestea provin din comuna Rusăneștii de Jos, fostul județ Romanai⁷ și din comuna Greci, județul Tulcea⁸); este foarte posibil ca și în alte părți ale țării să fi fost folosit acest nume popular pentru desemnarea constelației Pegas.

Memoriul de față ne aduce și o atestare mai veche decât cele cunoscute până acum, precum și o variantă pentru asterismul *Brâul-lui-Orion*: „în direcția Caprei trecând peste Drumul-Robilor se găsesc câteva stele de o mărime deosebită. Trei din ele se numesc pe aici «*Brâul-lui-Arion*» (acela e Orionul), unii le mai zic și «*Cei-trei-Crai*»” (*Memoriu* 1896: 488^v). Conform DAFOC 2023, s.v. *centură*,

⁷ H. 3430: f. 262v: *Vârtelniță*.

⁸ H. 3432: f. 353v: *Vârtelnița*.

asterismul format din stelele δ Orionis, ϵ Orionis și ξ Orionis, situate în centrul constelației Orion, este cunoscut, atât la nivel științific, cât și popular, cu denumirea *Centura-lui-Orion*, *Cingătoarea-Regelui*, *Cingătoarea-Regelui-Orion*; folosite strict la nivel științific ar fi sinonimele *Brâul-lui-Orion* și *Toiagul-lui-Aron*, iar doar pe palierul popular sunt întâlnite echivalentele *Cei-Trei-Cosași*, *Cei-Trei-Crai*, *Cei-Trei-Crai-de-la-Răsărit*, *Cei-Trei-Magi*, *Craii-de-la-Răsărit*, *Toiegele*, *Trei-Crai*, *Trei-Crai-de-la-Răsărit*, *Trisfetitele*. Recuperarea variantei *Brâul-lui-Arion* din acest text de la 1896 impune o mică schimbare de perspectivă diastratică, și anume cu privire la cele două compuse considerate a fi folosite doar la nivel științific (informație preluată din Otescu 1907: 456). Ele au circulat, așadar, și la nivelul vorbitorului comun, astfel putând fi explicat determinantul *lui Arion*, rezultat din contaminarea dintre *Orion* și *Aron*.

Considerăm că, dacă ar fi ajuns la expeditorul chestionarului despre cer, *Memoriul* prezentat în aceste pagini ar fi avut șanse, datorită informațiilor pe care le conține, să fie inclus în lucrarea lui I. Otescu⁹, care mărturisea că „din comunicările primite multe mai nu spun nimic, sau aproape nimic; p.e. «țărani din această comună nu mi-au putut spune nimic, căci nici ei nu știau»” (*ibidem*: 426).

Nu este exclus ca unele din „noutățile” cuprinse în *Memoriul* prezentat de noi să fi fost notate și în alte răspunsuri, însă putem bănuși că Otescu nu a ales pentru lucrarea sa decât o parte dintre ele, cele care i se păreau sigure, conform mărturisirii autorului: „Pe lângă acordul dintre ele, aceste răspunsuri erau în acord și cu cele ce știam eu, ceea ce m-a încurajat mult; și am mai cercetat și în urmă spre a verifica totul, mai ales acolo unde se iviau unele îndoieli” (*ibidem*: 427).

Raportându-ne la dicționarele limbii române care prezintă prime atestări și la lucrări de astronomie din secolul al XIX-lea, ajungem la concluzia conform căreia câțiva termeni desemnând corpuri cerești sunt menționați aici pentru prima dată. Este cazul substantivului *Lup*, echivalentul popular pentru steaua Alcor, *Vaca* pentru Vega și *Vișelul* probabil pentru Zeta¹ Lyrae, *Cireada* pentru constelația Văcarul, *Vârtelnița* pentru constelația Pegas. De asemenea, textul atestă varianta *Brâul-lui-Arion* pentru asterismul *Brâul-lui-Orion* și varianta *oiște*¹⁰, neînregistrată de DLR, a substantivului *oiște* (*Memoriu* 1896: 488^r). În unul din cazurile în care face referire la Steaua Polară, învățătorul Demetrescu folosește doar determinantul în forma articulată: *Polara* (*ibidem*: 488^v).

Având în vedere informațiile importante care se găsesc în manuscrisele cuprinzând răspunsurile la *Chestionarul istoric al lui Densușianu*, din care noi am surprins, în acest articol, doar o parte infimă, considerăm că se impune realizarea unei ediții critice sau cel puțin scanarea și punerea lor la dispoziția publicului interesat de acest tezaur al limbii și culturii românești.

⁹ Din lista localităților alese de Otescu, în funcție de bogăția răspunsurilor, pentru realizarea lucrării *Credințele țărânului român despre cer și stele*, lipsește Socariciu, satul unde era învățător semnatul *Memoriului*.

¹⁰ În acest caz se pune întrebarea dacă finalul cuvântului este cu hiat (ceea ce ar crea o autentică variantă lexicală) sau cu diftong (ilustrare a unei pronunții populare, deci ar fi vorba doar de o variantă fonetică, nelexicalizată).

*

Redăm, în continuare, textul *Memoriului* 1896. După ezitări între scrierea etimologică și cea fonetică, la sfârșitul secolului al XIX-lea, Academia Română publica primele reguli ortografice, astfel încât este firesc să întâlnim în textele redactate la acea epocă inconsecvențe ortografice sau greșeli de scriere. În transcrierea textului am operat următoarele modificări: *ó* a fost redat prin *oa*, *é* = *ea*, *q* = *z*, *ě* = *ă*, *ê* = *î*, *sce* = *ște*, *sci* = *ști*. Nu am aplicat normele DOOM₃ în privința scrierii numelor de astre și asterisme, păstrându-le forma așa cum apare ea în textul original, încercând să surprindem astfel o etapă din evoluția terminologiei, dar am respectat în restul cazurilor (numele lunilor, ale punctelor cardinale ș.a.) ortografia actuală. Am folosit regulile în vigoare în cazuri precum *cele alte* = *celelalte*, *din napoi* = *dinapoi*, *de din apoi* = *de dinapoi*, *nici un* = *niciun*, *de cât* = *decât*, *de și* = *deși* etc. De asemenea, am intervenit la nivelul punctuației, eliminând unele virgule care erau în plus și introducând semne de punctuație acolo unde era necesar. Am corectat tacit unele erori precum *întorse* = *întoarse*, *rotele* = *roatele*, *se însiră* = *se înșiră*. Am marcat cu italic cuvintele care sunt subliniate, probabil de Densușianu, cu creion albastru. Am marcat finalul unei pagini de manuscris prin indicarea filei, între paranteze pătrate [].

*Memoriu asupra numelui ce poartă diferite constelațiuni
la poporul din această localitate*

de Sava Demetrescu, învățătorul școlii din comuna Socariciu (R. Sărat)

1) În câteva din nopțile senine și fără lună din iulie, stând cu fața cam către nord-vest, am putut distinge destul de bine *Carul mare*, care e format din 7 stele dintre care 4 în chip de roate, iar 3 în chip de oiștie. Se zice că cele 3 stele ce formează oiștia ar fi cei 6 boi ai carului. Lângă a doua stea a oiștiei se vede o mică stea care de unii se numește *lup* voind a mânca boii; iar de alții i se zice *cărăuș*.

2) Mai sus și cam spre est de la carul mare, pe o linie dreaptă cu roatele *dinapoi* ale carului mare, se observă o stea tot de mărimea stelelor din carul mare și ceva mai luminoasă, „Steaua polară”, numită vârful coadei ursului; celelalte stele se numesc „*Urs*” și sunt întoarse invers cu cele din car.

3) Chiar din dreptul liniei ce se poate duce de la roatele carului mare de *dinapoi* la Coadă ursului, se înșiră o mulțime de stele licărind în diferite direcțiuni, formând și 2 patrulatere. Acela se numește *balaur*.

4) Ceva mai spre sud de capul *balaurului* se găsește *Hercule*, care n-are niciun nume cunoscut în gura poporului, decât că cele 4 stele ce formează vârful constelațiunii lângă drumul robilor se cunoaște sub numele de *sfredel*.

5) Cefeul, deși se distinge, nu se cunoaște sub niciun nume, numai cele trei stele așezate în linie curbă se zic „fata cu *Cobilița*”, de obicei „*Cobiliță*”.

6) *Vega* din Lira se cunoaște sub numele de *Vaca*, steaua cea mică de alături se numește *vițel*. [f. 488r]

7) Crucea ce se găsește în drumul robilor se cunoaște tot sub acel nume.

8) Luând seama bine aproape de vârful crucei și tot cam în drum se găsește *Vulturul* care are tot acel nume. Steaua *Altair* se numește *Ciocul lui*.

9) În drumul robilor și alături sunt nenumăratele stele ale lui Ophiucus care se cunosc sub numele de *șarpe*, parte din ele însă nu sunt cunoscute.

10) Lângă Capul șarpelui se vede o roată de stele. Aceea se numește *Hora* după felul cum sunt așezate. Steaua „Gema” se zice mireasă.

11) Alături cu Hora e *cireada*, steaua Arcturus se zice *Văcar*.

12) Leul mic nu se cunoaște sub niciun nume.

13) Plecând cu privirea de la Coadă ursului (Steaua polară) și spre drumul robilor, se găsește *Capra* cunoscută sub același nume.

14) și 15) Perseul și Casiope nu sunt cunoscute.

16) Pegasul se cunoaște sub numele de *Vârtelnița*.

17) Andromeda nu se cunoaște.

18) Mai departe de așa-numita Vârtelniță (Pegas) se găsesc niște șiruri de stele în formă de *pești*. Poartă deci acest nume.

19) Berbecul nu se cunoaște.

20) Partea din taur numită Pleadele se cunoaște sub numele de *Cloșcă*.

21) Departe mult de carul mare și înspre drumul robilor se găsește *racul* care poartă tot acest nume.

22)-32) Constelațiunile de la no. 22 până la 32 nu se cunosc sub niciun nume.

33) La o distanță destul de mare de la Coadă ursului (polara) și în direcția Caprei trecând peste drumul robilor, se găsesc câteva stele de o mărime deosebită. Trei din ele se numesc pe aici „*Brâul lui Arion*” (acela e Orionul), unii le mai zic și „*cei trei Crai*”. [f. 488v]

Constelațiunile de la Vizitiul no. 34 până la 41 nu se cunosc.

Calea albă ce se vede pe cer se zice „*Drumul robilor*”.

Cunoștințele din acest memoriu le-am putut căpăta în parte de la Ion Ene Pernă, fost cioban de oi mult timp, acum sătean de aici în etate de 68 ani.

1896 iulie 25

S. Demetrescu

Învățător com. Socariciu

Jud. R. Sărat [f. 489^v]

BIBLIOGRAFIE

Sursă

Memoriu 1896 = *Memoriu asupra numelui ce poartă diferite constelațiuni la poporul din această localitate*, întocmit de învățătorul Sava Demetrescu (comuna Socariciu, județul Râmnicul Sărat), aflat în ms. 4558 ce conține răspunsuri la *Chestionarul istoric* al lui N. Densușianu, partea a II-a, Biblioteca Academiei Române, București, f. 488-489.

Literatură de specialitate

Cambose 2015 = Astrid Cambose, „*Viitorul trecutului*”. *Revitalizarea arhivelor de manuscrise cu ajutorul tehnicii actuale (xerocopiare, fotografiere, facsimilare, digitalizare)*. *Studiu de caz*, în Ileana Benga (coord.), *Nașterea documentului de folk-lore. Răspântii metodologice*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, p. 371–377.

- Cambose 2018 = Astrid Cambose, *Fonduri arhivistice inedite: răspunsurile la Chestionarul lingvistic* B. P. Hasdeu, în *Clasic și modern în cercetarea filologică românească actuală*, Ofelia Ichim, Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Veronica Olariu (editori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 393–404.
- Cândea, Croitoru 2015 = Ionel Căndea, Costin Croitoru (editori), *Documente privind istoria Brăilei. Răspunsurile la Chestionarele Odobescu și Hasdeu, pentru județul Brăila*, Brăila, Editura Istros.
- Ciuciu 2016 = Marian Ciuciu, *Chestionarul arheologic al lui Alexandru I. Odobescu. Aspecte inedite*, în Laura Jiga Iliescu și Mihaela Nubert Chețan (coord.), *Deschideri etnologice. In honorem Sabina Ispas la 75 de ani*, București, Editura Etnologică, p. 39–46.
- Clit 2019 = Constantin Clit, *Răspunsurile învățătorilor din județul Fălciu la chestionarul Odobescu din 1871 și 1873*, în „Horeb”. Revistă anuală de spiritualitate și actualitate, nr. 1, p. 125–147.
- DAFOC 2023 = *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații (DAFOC)*, în TAFOC 2023, p. 269–766.
- Densușianu 1975 = Nic. Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893–1897)*, text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indice și glosar de I. Opreșan, București, Editura Minerva.
- Fochi 1976 = Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva.
- H. = Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu, Biblioteca Academiei Române, București, cotele 3430 și 3432.
- Mușlea, Bîrlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Opreșan 1975 = I. Opreșan, *Istoricul și valoarea colecției de folclor a lui Nic. Densușianu*, în Densușianu 1975, p. V–LV.
- Otescu 1907 = I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, extras din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii literare, Seria II, t. XXIX, p. 425–506.
- Pamfile 1915 = Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român*, București – Leipzig – Viena, Librăriile Socec & Comp., Pavel Suru, C. Sfetea – Otto Harrassowitz – Gerold & Comp.
- TAFOC 2023 = *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, Cristina Florescu (coordonator), Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărbăuș, Maria-Marilena Ciobanu, Cătălin Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei (autori), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.

POPULAR ASTRONOMICAL TERMINOLOGY IN AN UNPUBLISHED TEXT FROM 1896

ABSTRACT

The aim of our article is to analyse the popular astronomical terminology found in a small text from 1896, inserted into a manuscript that includes answers to Densușianu's Historical Questionnaire. In the *Memoriu* sent by the teacher Sava Demetrescu, we

identified different popular names for some stars and constellations or variants of some known names: the noun *Lup*, the popular equivalent for the star Alcor, *Vaca* for Vega and *Vițelul* probably for Zeta¹ Lyrae, *Cireada* for the constellation Văcarul, *Vârtelnița* for the constellation Pegasus. The text also attests to the variant *Brâul-lui-Arion* for the *Brâul-lui-Orion*, *Polara* for *Steaua Polară* and the variant *oiște*, not recorded in Romanian dictionaries, of the noun *oiște*.

The pages we analysed represent only a small sample of the rich (socio)linguistic, ethnographic, historical and cultural information from the end of the 19th century, as found in the answers to the questionnaires initiated by scholars such as Odobescu, Hasdeu, Densușianu, Otescu.

Keywords: *popular astronomical terminology, manuscript archives, N. Densușianu, Ion Otescu, constellations names, star names, Romanian language.*

GABRIELA MELINESCU. DE LA „ANXIETATEA INFLUENȚEI” LA *HYBRIS*

BOGDAN CREȚU*

Prima reparație pe care i-o datorăm Gabrielei Melinescu este nu numai să o aducem cât mai des în actualitate, în calitatea ei de scriitoare importantă, ci și să-i dezlipim imaginea de aceea a lui Nichita Stănescu. Asta nu înseamnă că trebuie să negăm influența, puternică, vreme de două volume, a poeziei lui asupra versurilor sale: ar însemna să falsificăm o realitate de altfel conștientizată și asumată. Cred că partea cea mai bună a poeziei sale este însă aceea care reușit să se elibereze de „anxietatea influenței”. Gabriela Melinescu a fost, încă de la prima carte, o autoare cu un imaginar concret, carnal, visceral uneori, pe care și l-a îmblânzit împingându-l spre abstractizare, metaforizare, în anii atât de intensi de conviețuire nu cu un mare poet, ci mai ales cu viziunile lui electrizante, sufocante poate. În orice caz, a o mai eticheta ca pe o anexă a lui Nichita („marea iubire a lui”, „logodnica lui” etc.) mi se pare profund nedrept și chiar imoral. Am intrat înăuntrul acestei povești de iubire tragică atunci când mi-am documentat romanul despre Nichita și am intuit că ruptura a fost condiția pentru ca Gabriela Melinescu să poată să rămână poeta care nu mai putea fi alături de mult mai celebrul ei partener. Nu e numai o intrigă amoroasă, e și o luptă pentru a-și păstra identitatea, o smulgere din umbră. În plus, dacă adăugăm poeziei sale romanele, eseurile, jurnalul (care este o lecție de demnitate și inteligență), traducerile – obținem profilul uneia dintre cele mai interesante personalități literare, de o complexitate suficientă ca să anuleze orice tentativă de „colonizare” literară.

Dacă volumul ei de debut, *Ceremonia de iarnă* (1965), a fost primit cu entuziasm (pe bună dreptate, pentru că, după cum am să arăt, el face figură aparte în cadrul generației), cărțile ulterioare sunt acceptate ca un fel de resturi ale unui festin poetic la care autoarea participa ca invitat, ca martor, dar nu ca protagonist: ele au fost înregistrate ca reflexii ale marilor cărți ale lui Nichita Stănescu, care tocmai veneau atunci, între 1965 și 1972, în serie și căpătaseră o uriașă notorietate, făcând ca tot ceea ce urma aceeași direcție a dizolvării concretului în abstracțiuni diafane să fie resimțit ca imitație. Așa îmi explic receptarea apatică sau cel mult protocolară de care au parte volumele *Ființele abstracte* (1966), *Interiorul legii* (1968) ori *Boala de origine divină* (1970), deși Gabriela Melinescu a căutat de

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România (bogdancretu1978@gmail.com).

fiecare dată să spargă convenția fie prin revizitarea exotismului sau pitorescului lexical balcanic, fie prin izbucniri de corporalitate neconformă cu „rețeta” în care părea să se fixeze. Mai personalul *Jurământ de sărăcie, castitate și supunere* (1972) a fost și el primit ca o acceptare a supunerii față de poezia orbitoare a lui Nichita, deși era mai curând o ruptură. *Împotriva celui drag* (1975), partea cea mai densă, cea mai tensionată a poeziei sale, o carte a doliului, a vinovăției, a pierderii seninătății, a obsesiei morții, nu a mai reușit să schimbe percepția pietrificată. Și, aș spune, cu rare excepții (cea mai notabilă mi se pare a lui Ion Pop din *Poezia românească neomodernistă*), poezia Gabrielei Melinescu nu a avut parte de o relectură calmă, dincolo de temperatura epocii în care a apărut, de pozițiile de „putere” din sistem. Polul minus al receptării (dacă poate fi numită „receptare”) este cel al unui critic rafinat, dar capricios, precum Ion Negoïtescu; acesta nu a reușit să aleagă decât patru-cinci mostre din toată opera, pe care o considera un eșec: „Destul de multe la număr, parcurgerea plachetelor de versuri ale Gabrielei Melinescu (publicate între 1965 și 1975) e – mai ales prin cantitate – dezolantă. Câteva oaze de lirism veritabil nu compensează decât în prea mică măsură efortul” (Negoïtescu 1994: 281). Să spunem că îi iert anacolutul de la începutul frazei, pe care-l consider un semn de oboseală, dar mai ales al regimului pripit al redactării.

Un alt simptom al unei receptări „leneșe” sau care-și propune să problematizeze clișeistic este nesfârșita discuție legată de „feminitatea” poeziei sale. Atât negarea de mai ieri a relevanței acestui aspect, cât și stimularea obeză a lui de azi sunt deficiențe interpretative. Poezia Gabrielei Melinescu merită, firește, să fie recuperată și din această perspectivă, dar nu e unicul și nici cel mai relevant merit al ei. Un critic excelent de poezie, cu multiple posibilități teoretice, cu fler, dar de data asta grăbit – l-am numit pe Marin Mincu – a expediat subiectul în termeni categorici: „În polemică implicită cu așa-zisa poezie feminină, demersul esențial merge în direcția unor căutări intelectuale autoreflexive, tentațiile luciferice, în sens blagian, fiind mai puternice decât cele sentimentaliste. Gabriela Melinescu a scris totdeauna ca și cum ar fi fost bărbat, argumentând postulatul conform căruia poezia nu are sex” (Mincu 2000): 200). Mi-e greu să fiu de acord cu astfel de considerații. Întâi, că există mereu semnele unei identități de gen asumate în poezie. La Gabriela Melinescu, cel puțin în prima carte, dar de fapt în toate, abstractizarea nu merge atât de departe încât să „purifice” identitatea eului care își exprimă căutările, neliniștile, dilemele, stuporile, durerea sau exuberanța. Dimpotrivă, tocmai asumarea, expunerea fac specificul unora dintre cele mai reușite poeme.

Ceremonie de iarnă, debutul, arată cât de departe putea ajunge poezia Gabrielei Melinescu în direcția confesiunii și a asumării unor neliniști identitare, ale descoperirii unui sine atipic, ale exuberanței erotice, dacă nu se lăsa fascinată de modelul convertirii figurativului în abstracțiune impus în epocă de Nichita Stănescu. E aici mai mult curaj și mai multă frondă, ieșire din contur decât în orice alt debut șaizecist și, cred, o încălcare a tabuului nu doar tematic (sexualitatea se cerea cel mult transfigurată, diafanizată, mai ales în poezia „feminină”), ci și poetic, pentru că lirica vremii ezita să adopte tonalități confesive directe, vocea textului nu se identifica franc, nefiltrat, nemetaforizat până la dizolvare, cu aceea

a autorului / autoarei. Pe scurt, poezia nu era individuație, ci căutare generică a esenței. Or, Gabriela Melinescu își asumă tensiunea ieșirii din vârsta ingenuității, își exprimă șocul descoperirii pulsatile a celuilalt. Nu-mi vine acum în minte un caz similar în poezia șaizecistă, iar singurul precedent pe care-l pot identifica este cel al Mariei Banuș, cu *Țara fetelor*, din 1937.

Critica reacționează prudent, dar entuziast la această carte. Volumul de debut este, după calculele mele empirice, cel mai bine primit din cariera autoarei. Din motive strategice, pentru a nu se pune reflectorul pe ceea ce e resimțit ca neconvențional, de nu chiar incisiv, anume descrierea tranșantă a tensiunii erotice, comentatorii insistă asupra candorii, a naivității. Sigur, destule poeme sunt voit „inocente”, dar trebuie remarcat că ele înregistrează nu atât ingenuitatea copilăriei, cât neliniștea desprinderii de aceasta. Nu e nici o traumă, senzația e mai curând de amplitudine senzorială. Un nou teritoriu, fascinant, e descoperit. În *Vis*, totul e diafan, abia perceput instinctiv: „Era o toamnă-n timp, universală,/ Rodiseră pământurile-oriunde/ și presimțeam pe buze rumenind/ cuvintele de dragoste rotunde”. Imaginile, deși metaforice, nu sunt deloc „nevinovate”: rodul e o trimitere către procreare, buzele nu au doar un rol senzorial, ci și senzual, cuvintele capătă rotunjimi afrodisiace. E o încordare a așteptării, e o stare de provizorat, totul este echivoc, încordarea dinaintea experienței sau, așa cum rezumă ironic Marin Sorescu într-o frumoasă cronică, „senzații și ofuri adolescente” (Sorescu 2005: 369).

Treptat, încep să străbată prin poemele debutantei nu doar plăsmuiri onirice sau spectre ale imaginației, ci și siluete masculine concrete. Sau, cum remarcă același ludic poet, „aproape că nu-i poezie în care să nu fie vorba de băieți” (*ibidem*: 370). Întâi, e „băiatul din vis”, întâlnit accidental într-o gară, suficient ca să-i tulbure liniștea, pe care-l mai poate regăsi numai în vis. Scenariul e sentimental, dar unele versuri indică tresăriri de poetă (deja) adevărată: „Ne-am căutat cât ține privirea.../ Altcineva azi mă iubește și-mi scrie.../ Dar eu rănesc aerul iernii cântând,/ și-l aștept în gările toate să vie”. În *Cenușăreasa* însă convenția basmului e o simplă metodă de a masca starea de ardoare, tensiunea descoperirii primilor fiori ai dragostei. Sau, mai precis, semnele unei neliniști care este erotică: „Eu nu-i vedeam, îi auzeam râzând./ Băieții fluierau frumos pe stradă./ Rufe spălăm în curte, sub un pom/ și frică îmi era c-or să mă vadă./ Simțeam cum înfloară drumul./ iubeam și pietrele pe care ei călcau./ Pe garduri aplecați ca peste umeri/ abia-nfloriții trandafiri ardeau./ Umezi mi-erău ca la sălbăticiune ochii.../ Pe sârmă vântul cuprindea în dans/ mijlocul strâmt al unei rochii”. Trimiterea la cunoscutul basm e diversiune. O mască purtată mai degrabă sfidător, decât circumspect. Tânăra poetă nici măcar nu se străduiește să-și deghizeze tresărirea. Ceea ce trebuie spus clar este faptul că *nu e vorba aici de viziunile idealiste ale unei adolescente, ci de tensiunea ei erotică*. Pentru cutumele poeziei de la 1965, abia ieșită din realismul socialist și orientată, poate ca gest de autoapărare, în zona abstracțiunilor care fixează idealuri, nu gesticulații telurice, un astfel de text reprezenta un act de curaj. Supus unui minimal exercițiu de *close reading*, textul se arată a fi premeditat, atent construit. E aici un fel de ritual erotic, o ceremonie cu

dublă participare: fata e încordată, cu simțurile armate, băieții, probabil la fel de neștiutori, dar și de tensionați, își semnalează prezența. Efectul? Totul se erotizează: drumul e înfiorat, pietrele călcate devin obiecte-fetiș, trandafirii indiscreți ard, ochii capătă sclipiri sălbatice, iar rochia, banală, o strânge. E, oricum am lua-o, un șoc erotic, nu o plăsmuire evanescentă, vagă. Nu e poezie de dragoste, protagonista nu e toropită de visare, nu suspină stereotip după o poveste ca-n romanele de amor sau ca în filme. Dimpotrivă, totul e concret, cât se poate de simplu, de firesc: prezența băieților o tulbură și-o mută într-o altă etapă a vieții. Ruptura nu e cognitivă, nici istorică, nici socială, nici metafizică. E cât se poate de fizică, de carnală. Marin Sorescu rezumă, în stilu-i caracteristic: „Trec băieții, pleacă băieții, vin soldații, pleacă soldații, unde-s derbedeii?, vecina noastră naște o fată, se însoară nu știu cine, – iată că am pătruns în chiar miezul problematicii cărții” (*ibidem*). Dacă ne decuplăm de la ironia comentariului, verdictul e corect. Pentru că „problematica” principală a cărții este tocmai înregistrarea și asumarea frământării erotice. Aceeași ca-n *Sburătorul* lui Heliade-Rădulescu. Scenariul e, în unele poeme, foarte asemănător cu situația din unele poeme ale lui Coșbuc, nefrecventate în școală, mai puțin nota de detașare auctorială, ironică și ea. *Cântec de fată* e o baladă stilizată care mărturisește tocmai felul în care puritatea este tulburată de neliniștea erotică. Simpla prezență a „puștilor” sau a „derbedeilor” care pleacă în armată e suficientă să dea totul peste cap și să stârnească un *furor* erotic. Simțindu-se ținta unor priviri stângace, dar pofticioase, adolescenta este stârnită, presimte că dorința e semnul candorii, nu e, cum s-ar spune azi, *male gaze*, agresiv. Dimpotrivă, o încearcă regretul gândindu-se că „derbedeii” se vor maturiza și se vor supune normelor sociale și vor descoperi rușinea: „cu doi ani mai maturi știu, s-or rușina/ să încerce vreunul iar să mă sărute./ Îmi vor da binețe serioși și gravi,/ cu șapca deasupra capului zburată/ și pe străzi vor trece pașii mei dansând/ c-au sosit băieții din armată.” Totul se petrece în cadrul unui ritual prestabilit, al unei „ceremonii de iarnă” care supraveghează erotismul. Dacă e naivitate în asemenea poeme, e una jucată, atent înscenată. E și amuzament, stârnită de stângăcia „băieților” pe care rolul social atribuit i-a distribuit în ipostaza curtezanilor, o stângăcie care se oglindește în cea pe care aceleași roluri sociale au plasat-o în poziția pasivă. Nimic din aceste convenții nu mai rezistă însă.

Întreg volumul se cere citit în această cheie: e o confesiune directă a furiei erotice (post-)adolescentine. „Dacă ating pereții se aprind. Cu sângele, cu sensul fericită...” – temperatura trupului care dorește se revarsă și asupra lumii materiale. De peste tot dogorește carnea, trupul. Cauza șocului care nu se mai lasă camuflat este tocmai conștientizarea trupului, ca obiect care dorește și este dorit. Ca mijloc al unei plăceri încă negustate, dar acut presimțite. „Mă înconjoari cu haine de femeie/ și-mi tăinuiești frumosul, trupul gol”. În *Cântec cu toată gura*, dorința izbucnește, e lăsată să se manifeste plenar, natural, nu mai e cenzurată și nici edulcorată ludic, mimând ingenuitatea. „Mi-au rămas în simțuri pentru totdeauna/ mâinile prelungi de băiețandru...”: nimic nu se scrisese mai concret, mai carnal, mai asumat în poezia noastră de decenii bune. Înainte de a fi metaforizată, purificată prin concept sau prin abstracțiuni, realitatea este cât se poate de concretă

pentru că devine o reflexie a dorinței: „Și este luna Dorului de Ducă/ și pân’ la roșu arde viața mea./ și inima îmi stă ca un magnet/ fărâmițat peste pământ și nins/ lipit de lucrurile toate/ pe care simțurile tale le-au atins”.

Cum să comentezi o astfel de poezie considerând-o „asexuală”? Nici problematica, nici vocea nu sunt neutre, nu sunt nici non-binare, ci apăsate și asumate feminine. Nici Constanța Buzea, nici Ana Blandiana, nici Ileana Mălăncioiu, nici măcar Angela Marinescu nu vor îndrăzni, cel puțin la primele cărți, să se angajeze atât de direct, de frust-confesiv, sfidând normele vremii, care nu erau numai literare, ci mentale.

Odată cu *Ființele abstracte* (1966), poezia Gabrielei Melinescu își pierde incisivitatea. Nichita Stănescu, „tartorul” acestei modificări, înregistrează cu satisfacție schimbarea, într-un articol care prefigura apariția volumului: „După volumul *Ceremonie de iarnă*, cristalizând o copilărie pe jumătate dăruită dinamicii jocului și jumătate reveriei de basm, saltul la ideea poetică care s-a și produs își păstrează încă faciesul copilăresc, conservând într-o altă zonă, în noua conjunctură logică, vechiul impuls de candoare” (Stănescu 2003: 326). După cum am sugerat mai sus, nu de „copilărie” e vorba în primul volum, ci de ieșirea din infanțilitate. Sintagma-cheie de aici este însă „saltul la ideea poetică”, exigență căreia poezia Gabrielei Melinescu va căuta, câțiva ani, să i se supună. Și care, poate greșesc, nu se potrivește temperamentului și sensibilității sale. Și poemele reușite din această etapă au, oricât de autentic grave ar fi, oricât ar transfigura o experiență existențială, un ton mimetic. Se percepe efortul impersonalizării, al eterizării eului, care caută să exprime adevăruri generice, în loc de a-și înregistra palpațiile, căutările. În *Somn de vară*, sinele e înconjurat de forme arhetipale și înscris într-un tipar preexistent: „În încăperea/ liniștea e așezată în vase de lut/ câni enorme cu vine albastre./ stăpânul casei umblă nevăzut/ și aruncă câte-un fruct mirositor/ și colorează tăcerea în portocaliu./ armele plutesc în aburii/ din rana unui animal cu trupul viu./ Și aburii mă ling pe chip./ mirosul fructelor încet mă otrăvește./ adorm într-o femeie tânără/ pe care forma fructelor o încercuiește”. E un poem nu despre sine, ci despre senzații și percepții, care par independente; e un poem nu despre sine, ci despre conștiința de sine. Trupul s-a dematerializat și se lasă contemplat ca una dintre formele care dau un sens spațiului. Perspectiva concretă, viscerală, din primul volum lasă acum loc unei metode a abstractizării realului. De apt, în *Ființele abstracte*, *Interiorul legii* și *Boala de origine divină*, influența lui Nichita Stănescu este copleșitoare. Vocile se amestecă, cernelurile la fel, cei doi par a construi aceeași viziune, care-și are epicentrul în *11 elegii*. Are loc în poezia Gabrielei Melinescu o metaforizare excesivă a realului, o regândire a lumii într-o nouă sintaxă. Multe versuri par decupate din poemele stănesciene: „Orice loc este o trecere spre altul,/ o grabă a materiei spre viitor,/ un ochi aprins/ pe câmpul nesfârșit/ cu trupuri verticale nins”. Sau: „Dar eu spun: caii noștri/ și noi suntem o presupunere a cailor,/ Și soarele numit mereu de alții/ ca o presupunere a lor./ Mă închin lui pe placul meu/ și în dreptul subțiorii îi stau./ Nu știu cine geme nefericit/ în imaginația altor lucruri.” Ori: „Înseamnă că aici exist./ De gâtul ca un mâner mă prinde/ cineva mai trist/ decât mine,/ în alb-vioriul din grinde./ Te rog,

desfrânatule sunet,/ în propriul tău interior,/ sunt asemeni vitezei/ pe tălpile unui schior./ Când vine prietena albă/ un chip îmi sare din sare/ prea repede,/ prea repede mi se consumă/ mișcarea căzând în mișcare”. Am decupat din volume diferite, tocmai pentru a etala o continuitate care e, mai curând, un blocaj. La început estompat, sugerat, ulterior tot mai explicit, critica a remarcat această „supunere” voită, ca exercițiu al smereniei parcă, a poeziei Gabrielei Melinescu față de aceea, mai prestigioasă, a autorului *Dreptului la timp*: „Lecția lirică stănesciană modelează într-o oarecare măsură această nouă etapă”, remarca Ion Pop (2018: 644). Dar măsura e copleșitoare, iar reușitele din aceste cărți de ucenicie sunt tocmai acelea în care poeta recuperează senzorialul, simțul concretului, în care eul izbucnește agresiv, fără să se mai lase posedat de greutatea temei sau de o concepție maximalistă asupra poeziei. Uneori, deși există un tipar mitologic sau biblic, poemul este martorul unei stări-limită, a percepției condiției catastrofale a iubirii, ca în *Somn dulce*, dedicat chiar „lui N.”: „Somnul dulce pe un talger,/ Capul Sfântului Ioan/ nu se bea, nu se mănâncă.../ mușc dintr-un pahar de sticlă,/ stropi îmi curg pe buze, ning,/ te iubesc și te sărut pe gură,/ trupul care nu există îl ating./ Capul tău lipit pe trupul meu/ vine o femeie și îl cere/ și retează din greșeală capul meu/ oaspeților ei pentru plăcere”. Textul construiește o parabolă plastică emoționantă tocmai pentru că reușește să combine firesc, fără să complice inutil desenul, erosul și thanaticul. În plus, se poate percepe somatizarea spaimei, trupul nu a fost dematerializat, ridicat în concept. Nu e un trup spectral, un simbol al unei stări, ci e asumat, în cele mai bune poeme, la modul visceral. Sălbăticiunea care avea toți porii deschiși către lume în primul volum e încă la pândă, absoarbe lacomă realitatea și uneori uită, spre norocul poeziei, să o filtreze, să o decoloreze spre nonfigurativ. Iubirea nu e numai un sentiment-sinteză, un resort al cosmogoniei, ci și unul carnal, care presupune, adică, împingerea trupului până la limită: „La miezul nopții să mă ocrotești/ când vin cu măruntaiele vărsate,/ ca animalul blând, sfâșiat/ de colții celui mai puternic./ O uriașă lege mă acoperă”. Care este această uriașă lege, din interiorul căreia poeta își urlă cântecele negre? E legea firii, care obligă la asumarea unui *hybris* inevitabil. Este vârsta lucidității, când încrederea în puritate nu mai e posibilă, când candoarea se lasă cel mult recuperată prin poezie.

Parcă pentru a șterge amprenta influenței lui Nichita Stănescu, autoarea include în aceste volume și ample cicluri balcanice, din care răzbate modelul Anton Pann–Ion Barbu–Miron Radu Paraschivescu. Nu aici e de găsit însă autenticitatea Gabrielei Melinescu. Sunt jocuri poetice abile, uneori la marginea virtuozității, mizând pe asonanțe, ritm, exotism și pe infantilizarea vocii. Când și când, ecouri argheziene sau bacoviene, bine asimilate.

Dar originalitatea Gabrielei Melinescu vine din asumarea directă, chiar dacă estompată, a unor experiențe tragice. Odată cu *Jurământ de sărăcie, castitate și supunere*, își face loc vinovăția. Din jurnalul autoarei știm că experiența care i-a sfâșiat viața a fost sinuciderea tatălui: „Sunt criticată chiar de cea care mi-a dat naștere și singurul meu aliat a fost mereu tata, care-mi apărea în visele ce se transformau în adevărate coșmaruri: tata era plin de sânge, cu aceeași față

tumefiată din ziua sinuciderii. Nu-mi spunea nimic, dar ca întotdeauna, fără să mă critice, îmi întindea o mână frântă în cădere, dar fermă. Mâna celui care avusese curajul să rupă definitiv cu mizerabila viață și să-i arunce în față chiar Creatorului darul prețios al vieții. Când scriu acest jurnal, viața mea s-a schimbat radical, dar gândul la sinuciderea tatălui meu mă urmărește oriunde m-aș duce. E ceva eroic să refuzi viața când ea te silește la degradare, să putrezești de viu și să mori de două ori, nu o dată. În acel inel de timp cu sinuciderea tatălui meu stă ceva puternic, o esență conținând chiar enigma vieții. A sta ochi în ochi cu tot ce are viața mai îngrozitor: acest lucru, în mod paradoxal, mă ajută să supraviețuiesc și chiar să trăiesc o înaltă jubilație” (Melinescu 2003: 7). Prezența traumei nu conduce însă și la asumarea ei directă, nemediată, confesivă. Poezia nu este nici spovedanie, nici fișă clinică. Va fi nevoie să mai treacă două-trei decenii pentru ca șocul existențial să inunde direct, necizelat, brut poemul. Cred că asta se va întâmpla abia în poezia generației 2000. Gabriela Melinescu este însă o șaizecistă tipică, ea simte nevoia să-și rafineze îndelung criza, suferința. Un caz similar este cel al lui Mircea Ivănescu, care construiește o întreagă poetică a disimulării pentru a ocroti nodulul existențial malign care a fost sinuciderea fratelui său, extraordinarul Emil Ivănescu. În astfel de cazuri, trebuie pornit dinspre biografie înspre bibliografie. Dar Gabriela Melinescu își putea exprima direct bucuriile, mirările, exuberanța. Pentru durerea sfâșietoare însă e nevoie de o rețea de simboluri, scenarii mitologice, abstractizări. De ce? Pentru că ea capătă contur și sens numai dacă e înscrisă într-o lege supraumană, universală. Versul care constituie cheia de boltă a acestui volum și a întregii poezii din etapa aceasta este cel care deschide o baladă: „Tată strălucitor împotriva îndrăgostiților”. Moartea se opune iubirii de la sine. Nu o anulează, dar nici nu o mai lasă în pace, nu îi mai dă posibilitatea de a fi o stare de grație, de manifestare plenară a vitalității. De fapt, o mută din efervescență în tensiunea limitei. E o poezie care caută să accepte ireparabilul, o poezie de doliu, un *kaddish* care presupune ritualizarea durerii: „Când l-am văzut fără suflet parcă/ dormind, la început surprins/ de ceea ce se-ntâmplă înlăuntrul lui/ de vagul celor care nu există nins,/ eu m-am apropiat să-l strig:/ trezește-te și amintește-ți despre tine/ recheamă-ți sufletul și dă-mi și mie sens/ și depășește-ți greul care ne închide/ cu forța-n pântecul imens”. Dacă descoperirii erosului i se poate supraviețui, lecția despre moarte este mult mai dură. Poate pentru că ea conține ceva ce nu trebuie acceptat. Ceva care se opune vitalității. Dacă moartea e definitivă, tot ce există devine întâmplător. Sau iluzoriu. Nimic nu mai poate răscumpăra certitudinea că există un capăt de drum. Tot ce mai există va sta sub semnul morții. Nimic nu mai poate fi pur, naivitatea nu mai e nici ea posibilă. Există un moment-zero, de la care totul s-a așezat în alte tipare. Trecutul și viitorul devin totuna. Bucuria nu mai e posibilă, nici efuziunea sentimentală, pentru că ele presupun naivitatea. Sau candoarea: „Ultimele gânduri luate de frig/ și înghețate pe tălpile de cerșetori,/ părinte te conjur să-ți iei/ mănusa catifelată/ de pe orbitele pline de flori./ [...] Și adevărul freneziei mele în genunchi,/ încet îl șoptii cu nerușinare;/ ca o capelă verde îmi e viața,/ părintele, pielea mirositoare a creierului în continuare./ În dimineața tuturor zilelor mele/ lângă părintele înghețat de o iluminare,/ adevărul

freneziei mele, în genunchi./ încet îl șoptii cu nerușinare”. Cine capătă conștiința morții nu mai poate fi însă senin, cel puțin nu fără un îndelung exercițiu spiritual. De fapt, acesta devine rostul poeziei: să împace, să ajute la acceptare. Să conducă spre o atitudine calmă, stoică, spiritualizată. În cele din urmă, aceasta este marea reușită a poeziei Gabrielei Melinescu: că ea devine un spațiu al căutărilor, al rupturilor, al împăcărilor cu lumea și cu sine.

Nu o dată, textele amintesc de poemele sumbre ale Ilenei Mălăncioiu. Fără să fie vorba de o influență directă, e vorba mai ales de o emulație sau de o potrivire temperamentală. De asumarea unei traume, de ritualizarea ei prin poezie. Erosul se lasă și el contaminat de apăsarea conștientizării traumei. *Împotriva celui drag* este, cred, punctul cel mai de sus al operei Gabrielei Melinescu. Erosul este condiționat de vinovăție, pare o ieșire din doliu, o încercare de uitare. O ieșire din suferință, care este singura stare pură. Ion Pop a prins formula acestei poezii: „Aspirația din mai vechile poeme de a transgresa limitele concretului material impur și a ancora într-un teritoriu esențial primește în felul acesta conotații inedite, îmbogățindu-se cu un fel de aură tragică, întrucât, în fața morții, proiecția în închipuire a unei realități a iubirii ce nu mai poate fi trăită nemediat apare ca singură soluție vindecătoare” (Pop 2018: 647). Moartea nu este abstractă, e forma cea mai lipsită de imaginație a concretului.

Erosul, în schimb, este iluzoriu. Ceea ce poate el oferi e otrăvitor. Seducția a fost înlocuită cu respingerea și, uneori, cu blazarea. Sau cu o anumită indiferență existențială. Iubirea rămâne posibilă, dar nu în starea ei plină. De aceea, tonul este apodictic, s-a strecurat în poezie o înțelepciune care are pedagogia ei aspră: „Nu mă iubi sau iubește-mă, frate al meu./ Curat, ales este sfatul meu./ Ca bobul de grâu gata de pus în pământ ești tu./ Știu, ah, știu cât preț are în ochii tăi/ neînsemnata ta viață./ Precum falnica Persephona eu sunt,/ dezvelesc acest trup sacru/ precum ea, cârlionțata, cu coarne de regină pe frunte,/ eu viață am, dar și moarte./ la mine îi chem numai pe cei pe care vreau să-i nimicesc/ din dorința copilărească de a face binele./ Frate al meu/ mai bine rămâi stingher,/ sau mai bine nu,/ ca bobul de grâu îngroapă-te de viu în pământ/ murind să dai roade”. E aici ceva din ritualizarea erosului din *Cântarea cântărilor*, dar este și asumarea tragicului ca un sigiliu de noblețe, de neșters. Măștile mitologice adâncesc realitatea, codifică, transparent de altfel, o experiență care nu se lasă devoalată prin intermediul biografemelor. Acest amestec de tragic și joc livresc nu sucombă în abstract: poezia Gabrielei Melinescu și-a recăpătat materialitatea și, odată cu ea, vigoarea. Adesea, un erotism carnal își face loc în poem și efectul este frisonant: „Eu sunt răul care vine spre tine/ și binele pe care-l pierzi. Foame îmi este./ M-am gândit la mâinile tale fără număr/ risipite în dansuri,/ la ochii tăi făcuți coroană în jurul capului,/ la chipurile tale în toate părțile deodată;/ încheieturile tale încordate le iubesc/ ca gleznelor zvelte ale cailor –/ cu picioare ca ale tale se poate umbla pe ape./ ascunde-le în părul meu când mă pieptăn/ să cazi din el/ mai frumos decât ai fost!”.

În mod evident, magnetismul este erotic. Numai că de data aceasta erotismul mai conține un ingredient care-i dă adâncime: moartea. Altfel spus, cea care iubește

și este iubită, cea care simte dorința și stârnește dorință a trecut prin rai și prin iad, cunoaște nu numai bucuriile vieții, ci și partea cea mai întunecată a ei. Adică moartea. Tocmai de aceea iubirea nu mai poate rămâne doar iubire. Celălalt nu mai e un simplu obiect al pasiunii, ci se metamorfozează, capătă un statut hibrid: e când iubit, când frate, când dușman. Poemul a căpătat și el tonalități grave, s-a clasicizat, are ceva din precizia textelor antice eroice (mai ales că se intitulează *Descrierea unui dușman*): „Veniți să întocmim descrierea/ celui ce stăpânește arme de argint/ și poartă în loc de inimă un ogar alb./ O, tu, cu părul de aur, care vrei/ să înghiți carnea mea/ pentru că astăzi carnea ta nu mai crește,/ pentru că, sclipitor, osul tău înlemneste./ Tu calci pe pietre înghețate,/ copil al șuierului de cuțite,/ în vizuina casei te aștept să vii/ cu nările încordate ca arcurile de pod./ Sunt aici, îmi răcoresc mânia/ privind cum stelele se sting/ în noi precum deasupra laptelui culoarea”. Nu îmi pot reprimă ispita de a citi în acest text declararea tranșantă a unei rupturi definitive de Nichita. Știu că e nivelul cel mai de jos al interpretării, dar nu mi se pare imposibil un asemenea substrat biografic. Deși există în text și un substrat poetic, imaginar, care trimite la poezia lui Nichita.

Cărțile de după plecarea în Suedia, *Casa de fum* și *Lumina din lumină*, denotă o atitudine mai clasică, o spiritualizare care nu estompează, dar dă formă de efigie durerii. Tonul lor este melancolic, apăsător, privirea e permanent aruncată peste umăr, trecutul e scrutat cu ochi ageri și neiertători. Sub masca lui Sappho, poeta constată că „am decis să mor înaintea morții mele” și constată că „frumusețea nu e nimic dacă n-are cine s-o prețuiască!”. De fapt, e înregistrată acum fixarea într-o atemporalitate care nu e decât o prefigurare a morții. Sau a vieții de după prima moarte. Poezia pare șoptită, nu mai are energia de altădată, deși a rămas coerentă cu sine tematic. Împăcarea, acceptarea, ataraxia sunt stări înregistrate fără tresărire, cu un puls reglat în timp: „Nu beau, nu mănânc, nu respir./M-am oprit deodată./ Ce prețioasă e odihna ta,/ spune fratele meu,/ viermele care nu doarme niciodată./ Nu-mi fac casă, nu vând, nu cumpăr,/ nu iubesc, nu urăsc, nu îndurez,/ nu implor./ Plăcerea ta face să crească truda mea,/ spune fratele meu,/ viermele care nu doarme niciodată./ Ca și cum n-aș fi mă stăpânesc./ Ascult inima cum încetează să bată./ Un somn de mii de ani va fi trezirea/ spune fratele meu,/ viermele care nu doarme niciodată”.

Treptat, textele sunt tot mai astmatice, poezia Gabrielei Melinescu parcă se stinge de la sine. Semn că nu mai e nevoie de ea. Împăcarea s-a petrecut. Poezia a devenit o așteptare a sfârșitului. Cu mult înainte de sfârșit.

BIBLIOGRAFIE

- Melinescu 2003 = Gabriela Melinescu, *Jurnal suedez I* (1976–1983), Iași, Editura Polirom.
Mincu 2000 = Marin Mincu, *Poeticitate românească postbelică*, Constanța, Editura Pontica.
Negoîtescu 1994 = Ion Negoîtescu, *Scriitori contemporani*, Cluj, Editura Dacia.
Pop 2018 = Ion Pop, *Poezia românească neomodernistă*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană.

- Sorescu 2005 = Marin Sorescu, *Gabriela Melinescu, Ceremonie de iarnă*, în *Opere, V. Publicistică*, ediție îngrijită de Mihaela Constantinescu-Podocea, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic (text apărut în revista „Luceafărul”, nr. 17, 14 august 1965).
- Stănescu 2003 = Nichita Stănescu, *Gabriela Melinescu, Vânătoare în vis*, în *Opere, V. Publicistică. Corespondență. Grafică*, ediție alcătuită de Mircea Coloșenco, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic (articol apărut inițial în revista „Amfiteatru”, nr. 1, ianuarie 1966).

GABRIELA MELINESCU. FROM THE “INFLUENCE ANXIETY” TO *HYBRIS*

ABSTRACT

The first reparation we owe to Gabriela Melinescu is not only to bring her to the public attention as often as possible, as an important writer, but also to disentangle her image from that of Nichita Stănescu. This does not mean that we have to deny the strong influence, spanning two volumes, of his poetry on her lyrics; to do so would be to falsify an otherwise aware and assumed reality. However, I think that the best part of her poetry is the one that managed to get free from the influence of her famous partner. While her debut volume, *Winter Ceremony* (1965), was received with enthusiasm, the subsequent books are accepted as reflections of Nichita Stănescu's great books. This explains the apathetic or, at most, protocolar reception of the next books, although Gabriela Melinescu sought each time to break the convention, either by revisiting exoticism or the picturesque Balkan lexicon, or through bursts of corporeality not conforming to the “recipe” in which her poetry seemed to be confined. The more personal *Oath of Poverty, Chastity and Submission* (1972) was also received as an acceptance of submission to the dazzling poetry of Nichita Stănescu, although it was more of a rupture. *Against the Beloved* (1975), the most intense of her works, a book of mourning, of guilt, of loss of serenity, of the obsession with death, could no longer change the petrified perception. With rare exceptions, Gabriela Melinescu's poetry did not receive a calm re-reading, beyond the temperature of the era in which was published, and the positions of “power” in the literary system. The present study aims to compensate for this situation.

Keywords: *abstract poetry, erotic poetry, influence, Nichita Stănescu.*

**CONTRIBUȚII LEXICALE LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE*
ȘI LA *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE*,
REDACTATE SUB EGIDA ACADEMIEI ROMÂNE –
MS. 3517 BAR: NICOLAE MILESCU SPĂTARUL,
HRONOGRAF DEN ÎNCEPUTUL LUMII.
O SAMĂ DE ÎNVĂȚĂȚURI (CCA 1658–1661)
(LITERA C, CLIRIC – CUVÂNTĂTOR)**

MIOARA DRAGOMIR*

I. INTRODUCERE

1. Continuăm studiul¹ referitor la analiza cuvintelor din traducerile ms. 3517, *Hronograf den începutul lumii* (f. 1^r–f. 592^v) și *O samă de învățături* (f. 592^v–f. 608^v), care prezintă interes, din diverse perspective, pentru redactarea dicționarului Academiei Române, respectiv *Dicționarul limbii române* (DLR) și *Dicționarul etimologic al limbii române* (ELR). Am cuprins datarea celor două texte din manuscris în intervalul 1658–1661. În ipoteza noastră, argumentată cu numeroase elemente rezultate din analiza lingvistică și filologică, ele sunt operă de traducere a învățatului boier moldovean Nicolae Milescu Spătarul².

2. Analiza termenilor din seria cu inițiala C se întinde în lucrarea de față cu 127 de cuvinte și forme. Dintre aceștia, o parte au fost analizați în lucrarea *Hronograf den începutul lumii. Studiu lexicologic* (Dragomir 2017), din punct de vedere lexicologic și ca suport de analiză pentru susținerea metodei pe care o propunem în această carte, între metodele de identificare a autorului/traducătorului în textele vechi românești. Desigur, mare parte dintre acești termeni sunt înregistrați și în *Studiul lexicologic* al ediției citate, fără contexte însă – care se vor regăsi în textul transcris –, și fără o analiză lărgită. În studiul de față analizăm aceste cuvinte cu precădere din perspectiva lexicografică a redactorului cu experiență la *Dicționarul limbii române*, prezentând fie diferite forme ale cuvintelor, fie grafii, fie sensuri unice sau cuvinte neînregistrate, fie atestări rare –

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, România (mioaradragomir_2006@yahoo.com).

¹ Am început această serie în anul 2018 și am publicat-o sub formă de articole în *Actele Colocviului internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”* (2020–2023) și sub formă de studiu în mai multe părți în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (2019–2023).

² Am publicat, foarte recent, ediția critică a acestui manuscris (Dragomir 2024).

în special raportat la normele DLR, conform cărora este ideal de a introduce zece atestări pe secol –, fie prime atestări, propuneri de etimologii sau definiții, în sfârșit, locul accentului sau diferite alte elemente importante pentru clarificarea redactării respectivului cuvânt în DLR. Datorită importanței lor pentru redactarea articolelor lexicografice respective din DLR, am numit aceste elemente, de-a lungul timpului, *rarity* *lexicale*. De asemenea, ca pe fapte interesante, izvorâte din specificul acestor traduceri numite *cronograme*, remarcăm posibilitatea de a prezenta cuvinte polisemantice și familii de cuvinte, cu raportare la redactarea lor în seria veche a *Dicționarului limbii române* (DA). În plus, compararea textului celor două traduceri cu *cronograful* grecesc ne-a dat posibilitatea de a oferi certitudinea că avem de-a face cu împrumuturi contextuale sau chiar de a oferi etimologii sau forme care se regăsesc în original.

3. Cuvintele și formele pe care le analizăm sunt: *cliric*, *cliros*, *clisâiarh*, *clisâieș*, *clopoșal*, *cneadz*, *cnigă*, *coace*, *coadă*, *coamă*, *coapsă*, *coardă*, *coastă*, *cobză*, *codică*, *coif*, *colac*, *colibă*, *colivă*, *comis*, *comit*, *concenie*, *condei*, *conef*, *conie*, *consul*, *conte* (*contea*), *conteneală*, *conteni*, *copie*, *copt*, *corb*, *corcodil*, *corivantiu*, *corn*¹, *corn*², *cositor*, *cosiță*, *costandă*, *coș*, *coși*, *coșniță*, *covârși*, *covârșit*, *-ă*, *covârșitor*, *-oare*, *crai*, *crâiasă*, *crăi*, *crăie*, *crăpa*, *crede*, *credzătoriu*, *-oare*, *credzut*, *-ă*, *credincios*, *-oasă*, *credință*, *cresta*, *crește*, *creștin*, *-ă*, *creștina*, *creștinare*, *creștinătate*, *cristal*, *crivăț*, *crivățean*, *-ă*, *crâng*, *crâșmar*, *croitor*, *cruciș*, *crud*, *-ă*, *crunt*, *-ă*, *ctitor*, *cubuz* (*cobuz*), *cucearnic*, *-ă*, *cuconaș*, *cuhne*, *cuib*, *culă*, *cum*, *cumătru*, *cumenecătură*, *cumpănă*, *cumpăni*, *cumpăt*, *cumpăta*, *cumpătar*, *cumpătare*, *cumpătareș*, *-ă*, *cumpătătoriu*, *cunoaște*, *cununa*, *cunună*, *cununie*, *cupac*, *cupar*, *cupelă* (*cupeli*), *cuprinde*, *cuptoriu*, *curat*, *-ă*, *curățenie*, *curățî*, *curățire*, *curcubăță*, *curcubău*, *curechi*, *curopolat* (*curopalatis*), *cursă*, *cursură*, *curte*, *curteni*, *curvitoriu*, *custa*, *cușcă*, *cutare*, *cutremura*, *cutedza*, *cuțat*, *cuțovlah*, *cuvni*, *cuvicularie*, *cuviință*, *cuvios*, *-oasă*, *cuvânt*, *cuvântare*, *cuvântător*, *-oare*.

II. ANALIZA LEXICALĂ: SENSURI, ATESTĂRI, FORME, GRAFII, ACCENT, DEFINIȚII, ETIMOLOGII ETC.

cliric s.m., pl. **clirici**, **cliriceani**, **cliricheani** – „în limba veche, din paleosl. *klirikŭ* (< gr. κληρικὸς); de la începutul sec. XIX încoace, neologism din lat. *clericus*, -um” (DA, s.v. *cleric*). Cu sensul „membru al clerului, față bisericească etc.”, cuvântul este atestat în IORGA, S.D., ÎNDREPTAREA LEGII, GCR I, PRAVILA MUNT., DOSOFTEI, V.S.³ *Hronograful* oferă o serie de atestări, care, în ordine cronologică, se află înaintea scrierii lui Dosoftei. În afară de aceasta, remarcăm faptul că acest cuvânt prezintă în *Hronograf* trei forme de plural: **Cliricii** *besearecii și ș-alți oameni ce să prilejisă acolo, dacă vădzură minunea aceia, să oșărără și să cutremurără* f. 280^v; *Țărigrădeanii, călugării, duhovnicii și preuțai, egumenii și ermonahi și cliricii besearecilor și ș-alte năroade, nu vrea nice mână*

³ Pentru siglele menționate din DA, DLR și DELR, vezi *Bibliografia* dicționarului respective.

cu arhieriei cei ce venisă de la Italia, să dea f. 468^r; Iar **cliriceanii** beserecii au mai adaos // f. 590^v poclonul împărătesc cu 500 de galbeni roșii; Să puie legătură cum să nu să însoare **cliricheanii** mireani, carii sântu den clîrosul beserecii f. 537^r; cf. **clirici**: f. 427^r, f. 483^r, f. 486^r, f. 490^r, f. 505^r, f. 518^v, f. 519^v, f. 520^r; f. 590^v și **cliriceani**, **cliricheani** f. 325^v, f. 445^v, f. 448^v.

clîros s.n. – „cuvânt literar pătruns în limba veche din slavona bisericească (*cliros* < *kliros* < gr. κληρος), apoi din limba neogrecescă (*clir* < gr. κληρος, cf. sb. *klir*, rus. *klir*ŭ). De pe la începutul sec. XIX începe să fie înlocuit prin forma actuală, *cler*, care e forma latină (*clerus*) a cuvântului grecesc, pătrunsă la noi, probabil mai întâi în Transilvania, prin catolicii germani (*Klerus*)” (DA, s.v. *cler*). Cuvântul are o serie de atestări din textele vechi. Cu această formă preluată din textul grecesc, neadaptată limbii române, mai apare în acest secol la CORESI, EV., PRAV., DOSOFTEI, V.S. Atestările din Hronograf se află înainte de cele din scrierea mitropolitului Dosoftei: *Și-l priimi patriiarhul și cu tot clîrosul beserecei cu pohfală și cu cinste* f. 300^v; cf. f. 343^v, f. 393^r, f. 409^r, f. 420^v, f. 448^v, f. 495^r, f. 537^r.

clisâiăr s.m. „variantă populară a lui *eclesiarh*” (DA, s.v. *clisiarh*). Cu sensul „paraclisier; țarcovnic etc.”, cuvântul este atestat în PRAVILA (a. 1640), DOSOFTEI, V.S. În Hronograf se află o altă atestare, cu forma lexicală *clisâiăr*, înainte de scrierea lui Dosoftei: *Dacă goniră pre patriiarhul cu atâta urgie și necinste, rămăsașă treaba Patriarhiei după clisâiărul* f. 485^r.

clisiș s.m. – „formă scurtată din *paraclisier*” (DA, s.v. *clisier*). Cuvântul se află atestat în IORGA, S.D. Hronograful oferă câteva atestări, cu varianta *clisiș*, înregistrată numai în anul 1666 (IORGA, S. D. XI); echivalentul din K este ἐκκλησιόρχης [τοδ’]: *De aceasta audzi și împăratul și veziriul și mult s-au minunat și vădzură că s-au făcut sâlă cu năpaste patriarhului și clisâișului* f. 485^v; Alexie, *clisișul de la Studenți, pre la împărăția Arghiropului ș-a lui Pamflagon*, 4 ai f. 588^r; cf. f. 419^r, f. 589^v.

clopoțel s.m. „derivat din *clopot*, cu suf. dim. -el” (DA, s.v. *clopoțel*). Cu sensul „clopot mic etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., MARDARIE, L., BIBLIA 1688. În DELR prima atestare este din anul 1582 (PO). Hronograful oferă o atestare înainte de BIBLIA 1688, o variantă cu velarizare: *Avea la fereastră den afară un clopoțel mic pus și ștreangul careli era legat clopotul agiungea până gios, la pământ* f. 382^v.

cneadz s.m. – pentru sensul din Hronograf DA (s.v.) dă ca etimon rus. *knjaz* „prinț” (paleosl. *kŭnedzъ*, împrumutat din goticul **kuniggs* = germ. *König*) etc. Cu sensul „(mai ales în Mold., începând din sec. XVII-lea) prinț rus; p. gener. prinț (și ca titlu de noblețe purtat de unele familii nobile românești cu legături în Rusia); p. ext. principe, duce, guvernator, stăpânitor, căpetenie, domn etc.”, cuvântul este atestat în LET. I, LET. I A, DOSOFTEI, V.S., DIONISIE, C., ISTORIA ROSILOR (1750). În DELR, prima atestare a cuvântului cu acest sens este din anul 1623. Hronograful oferă o serie de atestări mai timpurii decât DOSOFTEI, V.S. Cel mai probabil, în redactarea din noua ediție DLR cuvântul va fi reorganizat semantic iar atestările din Hronograf vor putea fi atestări de bază pentru sensurile cuprinse acum cu diferite alunecări semantice, în aceeași definiție: *Au învis sânгур Hristos*

pre feciorul celui **cneadzu** ce era mai mare pre giudeațe f. 155^r; *Scriseasă cătră Artemie să să ducă la Ghervelin, cneadzul bulgarilor, că-i va da oști într-agiutori* f. 329^v; *Pre urmă îi rămasără doaă feate. De ce, pre una o au luat craiul de sârbi de la Bosna, iară pre ceialaltă o au luat cneadzul Rusâii ceii Mare* f. 487^r; *Den cneadz ieși den Vithleemu și păstoriu lui Israil să feaci, celuia ce-i fu ishoda mai deinte de dzâlele veacilor și mai întâiu decât soarele și nespus numele Lui* f. 530^r.

cnigă s.f. < slav. *kniga* „carte”, cf. DA. În DA cuvântul este înregistrat cu sensul „registru”, fără atestări din texte. În DELR prima atestare este dintr-o copie a *Hronografului*, din perioada 1678–1689. În *Hronograf*, cuvântul, cu sensul generic „carte”, este anterior cu un deceniu acestei date. Atestările din *Hronograf* sunt importante pentru ambele dicționare academice; este foarte posibil ca, în funcție de celelalte fișe, redactorul să aibă posibilitatea de a nuanța semantismul atestărilor din *Hronograf*: *De pre atunci înainte nu mai lipsâia cniga aceia a lui Sveati Grigorie den mânuli lui* f. 377^v; *Pre acesta ce spunem noi așea, îl vor găsi și întru pisanii cnigelor ce am lăsat pre urma noastră* f. 455^v; *Dzăsără de-i adusără o cnigă, carte de besearecă, să cetească înaintea cadiilor ș-a nărodului* f. 521^v; cf. f. 464^r, f. 483^r, f. 526^r, f. 539^r, f. 563^v, f. 566^r.

coăce vb. III lat. pop. **coco* (clas. *coquo*), *coxi*, *coctum*, *cocere* (clas. *coquere*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „(despre bube și inflamațiuni) a face puroi etc.”, cuvântul nu are în DA atestări în epoca veche. *Hronograful* oferă o consemnare: *Iară sultan Sălim, dacă să aședză la Țarigrad, au bolnăvit de mușchi și să copseasă de curea apă și venin multu și avea în tot trupul hierbinteală mare* f. 511^v.

coadă s.f. lat. *coda*, -am, cf. DA (s.v.). Cu sensul figurat „partea cu care se termină ceva, bucata de la sfârșitul unui lucru, margine, capăt etc.”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688. *Hronograful* prezintă o atestare mai timpurie: *Oamenii cei de oaste să puneă toț în coada catargii. De ce, catarga să rădica de piscu sus și să aședza denapoi de greimea oamenilor și cu piscul covârșia preste lanțuh, până aproape de giumătate de catargă* f. 476^v.

coamă s.f. lat. *coma*, -am, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „părul des, stufos și mai lung decât părul corpului, de pe ceafa, greabănul sau de pe întreaga spinare a unor animale etc.”, cuvântul nu are în DA atestări din epoca veche. În DELR prima atestare este circa din anul 1700 (Lex. Mars). *Hronograful* oferă o atestare mai timpurie, importantă pentru ambele dicționare: *Lovi greul fierului în coama calului, preste grumadz, iară capul toiagului de fier agiunsă pre Varda* f. 440^r. 2. Cu sensul considerat poetic „mănunchiul des al razelor solare; (literar) fâșia luminoasă, coada unei comete”, cuvântul nu are atestări din epoca veche. Prezentăm două atestări din *Hronograf*, care pot conduce la o reorganizare semantică, în sensul considerării acestui cuvânt ca parte dintr-o sintagmă, *stea cu coamă, luceafăr cu coamă* „cometă”: *Într-acea noapte s-au arătat stea cu coamă în ceriu, carea să chiamă Sirlia* f. 292^v; *Când fu în luna lui avgust, s-au arătat luceafăr cu coamă, ce să chiamă Pogonia* f. 438^v.

coăpsă s.f. lat. *coxa*, -am, cf. DA (s.v.). Cu sensul „femurul cu musculatura în care e îmbrăcat etc.”, cuvântul este atestat în CORESI, PS., MARDARIE, L., PRAV., BIBLIA 1688, în anul 1743, ap. GCR I. În DELR prima atestare este

din jurul anului 1500 (Psalt. Hur.). *Hronograful* prezintă o atestare situată cronologic înainte de BIBLIA 1688: *Și-i era capul acelui om de aur, iară umerele lui și mânuile-i era tot de argintu, iară pânțele și coapsăle-i era de aramă* f. 100^v.

coárdă s.f. lat. *chorda*, -am, cf. DA. Cu sensul „funie sau sfoară cu care legi sau încingi ceva”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., DOSOFTEI, V.S. În DELR prima atestare este într-un toponim din anul 1534. *Hronograful* oferă încă o atestare din secolul al XVII-lea: *De mi-or lega mânuile cu 7 coarde de vine ude, nu mai poate de atâta tărie mea* f. 58^r.

coastă s.f. lat. *costa*, -am, cf. DA (s.v.). Cu sensul „latură, margine”, cuvântul nu are în DA atestări din epoca veche. În DELR prima atestare este din anul 1463. *Hronograful* îl conține în următorul context: *Când călăfătuiesc cu curabiili sânt în mare, pre apă, și le răstoarnă pre coaste, într-apă, până pre giurămate* f. 452^r.

cobúz, cubúz s.n. < tc. *kopuz* (tătar *kobuz*), DA; tc. *kopuz*, (înv.) *kobuz, kubuz, kupuz*, cf. DELR; tc. *kopuz*, (înv.) *kobuz, kubuz, kupuz*, cf. SUCIU, D. Referitor la acest cuvânt, în DA se specifică: „cuvântul, care înseamnă un instrument cu coarde, nu pare a fi fost niciodată răspândit și fixat în limbă, precum dovedesc multe variante și nevoia de a-l glosa (la DOSOFTEI, V.S. prin „ceteră”, la MARDARIE, L. prin „alăută”, slav. „gusli”). În poezia populară *cobuzul* se păstrează până azi, fiind însă înțeles ca un fel de fluier sau caval”. Cuvântul este atestat în HERODOT, I., LET. I (M. COSTIN), DOSOFTEI, V.S., BIBLIA (1688) (DA, s.v. *cobuz*). În DELR prima atestare este din anul 1649 (Mardarie, L.). În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DA: *Ș-au fost ducând și surlari, și tâmpănari, și de alte fealiuri de cubuză și de canoane, în tot chipul* f. 274^r; *Între lei era făcuți organe, cum am dzăce surle, cobuze, cimpoi, alăute și alte glasuri de musacă* f. 396^v.

cóbză s.f. < rut. (și rus., pol., ceh.) *кобза*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „instrument muzical cu coarde, cu cutia de rezonanță foarte bombată, întrebuințat îndeosebi la acompaniament”, cuvântul nu are atestări din epoca veche în DA. Prima atestare din DELR este într-un antroponim din perioada 1718–1729. *Hronograful* oferă, așadar, chiar prima atestare pentru DLR și DELR: *Deaderă în surle, și în nagarali, și în toate organeli și cobzăli* f. 404^r.

códică s.f. < ngr. *κώδιξ*, -ικος și ngr. *κώδικας*, cf. DA. Cu sensul „registru de însemnări cu caracter istoric”, cuvântul se află în ANTIM, P. În DELR prima atestare este din anul 1652 (Îndr. leg.). *Hronograful* oferă încă o atestare, care este anterioară celei din DA (s.v. *condică*): *Feace săbor cu toț și să iertă el de bună voie den cinstea Patriarhiei ș-a scaunului. Și ș-au scris el sângur mărturiia de iertare în kódica Besearecii ceii Mari, adecă a Patriarhiei* f. 483^v.

coif s.n. lat. *târzie cofea* „căiță”, cf. DA. Cu sensul „acoperământ de metal (mai rar de piele groasă) pentru protecția capului etc.”, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., VARLAAM, C., HERODOT, BIBLIA 1688. În DELR prima atestare este din anul 1566 (Coresi, L.). În *Hronograf* se află alte atestări, înainte de HERODOT: *Să îmbracă cu platoșe și cu coifu și-ș pusă și peste obrazu acoperemântu de hier* f. 64^r; *Era tot oameni viteași eleni și îmbrăcați tot în hieru, cu platoșe și cu coifori, ca unul* f. 135^v.

colác s.n. < slav. *kolači*, cf. DA (s.v.). 1. În *Hronograf*, cuvântul are sensul „recompensă”, fără atestare în epoca veche în DA (s.v.): *Unde ai aflat pre aceasta piatră scumpă, de mare preț, că sint acmu trei ai încheiați de când au pierit aceasta piatră [...]. Ce te scoală și te du la arhiereul de aici de loc, că vei avea colac mare pentr-acesta lucru, că iēste a lui* f. 95^v. 2. Cuvântul apare și în expresia *a lua colac* (DA, s.v.), cu sensul „a da de știre, a informa pe cineva despre (ceva) rău”, fără atestări în epoca veche. În *Hronograf*, expresia este utilizată de două ori, pe aceeași foaie: *Alergară roabele împăratului și-ș luară colac c-au născut cucon împărăteasa* f. 94^v; *Iar acii pre locu sosiră ș-alte roabe și iar ș-au luat colacu, c-au născut ș-altu cucon* f. 94^v.

colibă s.f. < bg. sau sb. *koliba* (gr. < *κλόβη*), cf. DA. Cu sensul „adăpost pentru oameni (rar pentru animale) făcut din bârne, crengi de brad sau din nuiiele etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., TETRAEV. (1574), PSALT., CORESI, EV., anul 1620 (ap. GCR I), MARDARIE, L., HERODOT, BIBLIA 1688, în anul 1743 IORGA, S.D., în anul 1760 GCR II. În *Hronograf* se află o altă atestare din secolul al XVII-lea, înainte de HERODOT: *Și-ncepură jidovii a fugirea pren câmpi și pren pustii, aș face colibi* f. 52^r; *Au făcut colibi în tot pustiiul acestui pământ și-ș făcusa vite, de le păștea* f. 471^r.

colivă, accentuat **cólivă**, după termenul grecesc, s.f. < paleosl. *koliva* (*kolivo*) (gr. *κόληβον*, *κόληβα*), cf. DA (s.v.). Cu sensul „grâu fiert amestecat cu zahăr pisat etc.”, cuvântul apare în anul 1588 (CUV. D. BĂTR.), dar și în ÎNDREPTAREA LEGII, DOSOFTEI, PS., MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află o atestare înainte de DOSOFTEI, PS.: *Grâu să hiarbă și să mănânce, că să vor sătura, adecă cólivă* f. 213^r.

cómis și **cómita** s.m. < mgr. *κόμης* (din lat. mediev. *cōmēs stābuli*), sl. *komisъ*, cf. DA (s.v.). Pentru sensul „scutier (rang de mică boierie)”, în DA, s.v., cuvântul nu are atestări pentru epoca veche. Am întâlnit cuvântul în *Glosarele* din M. COSTIN, O. și în DOSOFTEI V.S. (Manea 2006: 123). În TDRG³ și în DELR este atestat în anul 1415 (DERS). Prezintă din *Hronograf* următoarele atestări, care se situează cronologic înainte de scrierea lui Miron Costin și ar constitui, deci, o primă atestare: *Preste oști pusă voievod pre Mavrichie, carele au fost și comis* f. 289^r; *S-au spăriiat calul ș-au început a sărirea ș-a țâparea și nu l-au mai putut țâne comișii, ce l-au scăpat* f. 404^v. În *Hronograf*, cuvântul apare și cu forma *cómita*: *Luă pre Tivérie cómīta, adecă scutar, ce era lucrurile casăi de pre denafară, era pre sama lui, câteși e<ra> împărătești* f. 286^r.

comít s.m. – pentru perioada veche, „intrat în limba română pe diferite căi: lat. *cometa*, gr. *κομήτης* (propriu, stea cu coamă, cu plete lungi, cu chică)”, cf. DA. Cu sensul „corp ceresc de aspect nebulos etc.” (DA, s.v. *cometă*), cuvântul este atestat în MOXA, LET. II, CANTEMIR, HR. În DELR, prima atestare este din anul 1620 (Moxa, C.). Și *Hronograful* prezintă o atestare, înainte de CANTEMIR, HR.: *Să arătă un luceafăr, comit, cum am dzâce, cu chică și //* f. 453^r *mergea despre răsărit spre apus*.

concénie s.f. < slav. *koničanije*, cf. DA. Cu sensul „sfârșit”, cuvântul se află în TETRAEV. (1574), LET. I. În DELR, prima atestare este din 1560–1561 (Coresi, Tetr.). *Hronograful* prezintă o atestare în plus pentru secolul al XVII-lea:

Și-l îndelunga cu cuvântul, ca doară-i va da Dumnădzău **concenie**, să nu străce pre acel împărat făcut și gata f. 427^v.

condéi s.n. < mgr. χονδύλι(ov), cf. DA. Cu sensul „(în general) unealtă de scris”, cuvântul apare la DOSOFTEI, PS., CANTEMIR, HR. În DELR prima atestare este din anul 1620 (Moxa, C.). *Hronograful* prezintă atestări anterioare celor din DA: *Împăratul apucă un condeiu să iscălească în cartea cea de mazălie* f. 224^v; *Alțâi fărăma condeaie de peane și de trestii și-i arunca în barbă* f. 427^r.

conet s.n. < sl. *konĭci*, bg. *konec*, cf. DA (s.v.); SCRIBAN indică etimonul sl. *konĭci*, rus. *konéc*; DM, DEX², NDU. sl. *konĭčĭ*; DEXI: bg., rus. *конец*. Cu sensul „sfârșit, capăt, încheiere”, cuvântul este atestat în anul 1650 (ap. GCR I), DOSOFTEI, V.S. și CANTEMIR, IST. În TDRG³ este atestat în CHRON. (ap. GCR, I) și în SPĂT. MIL., LET.², I. În epocă l-am întâlnit și în CRON. ANON. 268⁴. În *Hronograf* se află atestări anterioare celor din DOSOFTEI, V.S.: *Săborul acesta s-au strânsu de s-au făcut cătră ereticul Orighen, carele dzăcea cu nebuniia lui că are conetu munca iadului* f. 279^v; *La conetul poslaniei scrisă slove jidovești* f. 331^v; *Cădea stealele den ceriu atâtea de multe și de deasă, cât dzăcea toată lumea că ieste conetul lumii*; cf. f. 349^r, f. 418^r, f. 449^v, f. 524^v, f. 569^v. Cu sensul „moarte”, cuvântul se află atestat în DUMITRACHE. *Hronograful* oferă o atestare rară, anterioară: *Și așea i-au fost conetul și săvârșirea, ca unui om rrău și fără leage* f. 297^r.

cónie s.f. < ngr. κώνειον, cf. K (p. 255), DNR. Cuvântul nu este înregistrat în dicționare⁵. În grecește are sensurile „cucută” și „otrava care se extrage din cucută”. După cum se constată din glosă, în *Hronograf* cuvântul prezintă al doilea sens și este un împrumut contextual: *Pre acealea vremi, filosoful Socrat, mâniindu-să pre athineani și de ciuda lor, au băut conie, adecă otravă, ș-au murit* f. 578^r.

consúl s.m. < lat. *consul*, cf. DA. Cu sensul „în republica romană, unul din cei doi înalți magistrați aleși anual de popor, care exercitau puterea executivă supremă”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., LET. I. În DELR prima atestare este tot din DOSOFTEI, V.S. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Pre după ce au gonit râmleanii pre Tarcuinie Supervul den părăție, n-au vrut să mai puie împărat, ce [...] au pus doi boiéri giudeț, cum le dzicu //* f. 148^r în limba lor, **consúli**.

cónte, cóntea s.m. < ngr. κώνειον, cf. K (p. 407)⁶. În DA cuvântul este considerat un neologism din epoca modernă < fr. *comte* (cf. it. *conte*; din lat. *cōmēs*, -itis „tovarăș”, apoi titlu de demnitar în Imperiul Roman și sub regimul feudal). În *Hronograf* cuvântul este preluat din textul grecesc și, la fel ca în situația termenului *armata (armada)*⁷, acesta este un cuvânt italian intrat prin filiera

⁴ În CRON. ANON. 268 apare în pasajul: „Așa va avea conet și războiul acesta”.

⁵ Vezi și MIHĂESCU 2005: 129, care presupune, fără a face proba, că este un împrumut din original și, de aceea, are în vedere o altă etimologie „fie ngr. *kovía* «praf; nisip; cenușă», «leșie», «var», fie o sintagmă incluzând acest termen”. Cuvântul se întâlnește fără nici un dubiu în *cronograful* lui Kigalas, cu forma κώνειον, și are chiar sensul „otravă”, prin care îl glosează traducătorul.

⁶ Vezi și MIHĂESCU 2005: 137–138.

⁷ Vezi Dragomir 2017 (I): 114–115.

tipăriturilor venețiene, în cazul de față, cronograful lui Kigalas. Sensul este „demnitar de rangul al treilea, între viconte și marchiz; titlu de noblețe al acestui demnitar, comite, grof” (DA, s.v.). În DELR prima atestare este din anul 1735. În *Hronograf* se află atestări anterioare, cu două forme: *Feaceră domn țărâi Sâriei și Ierusalimului pre conte Fren de Pugliia* f. 458^r; *Iară un domnu dentr-aceștia, ce să chema contea de Lonza, cu oștili lui, n-au venit să treacă pre la Venețâie* f. 458^v.

conteneală s.f. *conteni* + suf. *-eală*. Sensul „abținere, înfrânare”, al cuvântului nu a fost înregistrat: Acesta pare să fie sensul din al doilea text al manuscrisului, *O samă de învățături*, în contextul: *Ceia ce o vor urma cu poftă și cu umilință, de mare folosânță sufletului și trupului le va fi, unora pentru neprigetearea sufleteaște cu cetenii a Svinte Scrisori cetindu, cu minte întreagă, și cu inemă [...]. Alțai iarăși pentru conteneala și ferirea poftelor lumești, adecă pentru pângărirea trupului, carele-i să fie vasu curat sufletului* f. 592^v.

conteni vb. IV lat. pop. **cunctino*, *-are*, derivat din *cuncto(r)*, cf. DA. 1. Cu sensul „a înfrâna, a ține în frâu, a stăpâni, a domina, a potoli”, cuvântul este atestat în CORESI, PS., DOSOFTEI, V.S., NEAGOE, ÎNV. În *Hronograf* se află alte atestări din secolul al XVII-lea, anterioare scrierii lui Dosoftei: *Și năroadele străga rrău pre împăratul, iară Vasălie audzâia și nu-i părea bini. Pentr-aceasta îl conteniia Vasălie și-l învăța, pentru cinstea și viața împăratului* f. 406^v. În textul *O samă de învățături*, cuvântul se află în următorul context: *De care lucru, fietecarele, de nu să va nevoi pre sâne dentru voia și firea sa, să-ș calce poftel trupului și să le contenească, nu va lua plată despre plătitoriul Dumnădzău* f. 601^r. 2. Cu sensul „a opri, a popri, a împiedica, a reține (pe cineva de la ceva sau să facă ceva)”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., MĂRGĂRITARE, CANTEMIR, IST. *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Iară împăratul, ca un înțăleptu, cu cuvinte dulci și cu învățături bune conteniia pre împărăteasa, să nu-ș mai facă scârbă* f. 413^v.

cópie s.f. < slav. bis. *kopije* (< gr. *κοπίς* „pumnal, cuțit mare”), cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „cuțit cu două tăișuri, întrebuințat în biserică la tăiatul prescurii”, cuvântul este atestat la POPA IOAN DIN VINȚ (ap. GCR I), în anul 1757 și în anul 1765. În DELR prima atestare este din anul 1570 (Coresi, Lit.). În *Hronograf* se află o altă atestare, anterioară celei din GCR: *Au luat svânta copie și au scos ochiul cel drept den icoana svântului* f. 341^r. 2. Cu sensul „lance” sau „suliță” (redactorul care va avea și alte atestări, va decide sensul cu mai mare exactitate), cuvântul se află în contextul: *Aici, unde l-au împunsu cu copiiia când l-au răstignit moșii noștri, aicea îl împungu cu cuțâtu și eu și-l giunghiu* f. 338^r.

copt participiu, subst. – de la verbul *a coace*, cu sensul „a ajunge la maturitate, a îmbătrâni”, cuvântul cu sensul „maturitate” nu are atestări din epoca veche (DA, s.v.). În *Hronograf* există o atestare, în care participiul este substantivat prin articulare: *De // f. 117^r micu încă arăta Dumnădzău cum va hi până la coptul său*.

În textul nostru se află și o utilizare participială, ca adjectiv: *Ahileu era un om mare de trup [...] și-i era pavăța îmbrăcată cu 7 piei de bivol și era un om copt, în toată vârsta* f. 141^r.

corb s.m. lat. *corvus*, cf. DA. Cu sensul „pasăre răpitoare, cu penele foarte negre etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., LEX. MARS., PSALT., MOXA,

PRAV. (1640), CANTEMIR, IST. *Hronograful* prezintă alte atestări, înainte de scrierea lui Cantemir, care vor putea fi utilizate între cele zece ocurențe pe secol: *Daca scădzură apele, trimisă Noe pre un corb, să vadză doar s-au aședzat potopul* f. 2^v; cf. f. 340^r.

corcódil s.m. n[neologism] intrat în limbă în diferite timpuri, pe diverse căi: grec. Κροκόδειλος, lat. *crōcōdīlus*, slav. *krokodilŭ*, cf. DA (s.v. *crocodil*). Definit „reptilă amfibie în forma unei șopârle uriașe, puternică și foarte mândăcioasă, care trăiește de-a lungul fluviilor din țările tropicale și mai ales în apele Nilului” (DA, s.v. *crocodil*), cuvântul este atestat în HERODOT și, cu o altă variantă, în BIBLIA 1688. În DELR prima atestare este din anul 1648. În *Hronograf* poate fi un neologism, dar apariția lui în text este influențată și de existența în K (288). Textul nostru prezintă o atestare mai timpurie decât cele din DA și o variantă a cuvântului, formată prin metateză: *Pre atunce au ieșit și corcodili dentr-acea apă a Nilului și mulț oameni au mâncat ș-au pierit de dânși* f. 290^r.

corivantiu s.n. < ngr. κορυβάντιον, K (68). Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. A fost preluat de traducător din cronograful grecesc și, după cum se deduce din context, în *Hronograf* are sensul „obiect din vestimentația vechilor preoți evrei, care se purta pe cap”: *Iară în cap puneă corivantiu, cum ar hi mitră vlădicească* f. 47^r.

corn¹ s.n. lat. *cornŭ*, -us, etimologie general acceptată în dicționare. **1.** Cu sensul din *Hronograf* „fieceare din cele două mânere ale plugului, de care ține omul la arat etc.”, cuvântul nu este ilustrat cu atestări din limba veche (DA, s.v.). *Hronograful* oferă o atestare importantă: *Au ucis într-o dzî cu un corn // f. 51^v de plug 600 de oameni hananei.* **2.** Cu sensul „diverse vase sau recipiente făcute din corn sau în formă de corn”; (învechit) „vas de ținut untdelemnul”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688 și în TEOFILACT (ap. GCR I). *Hronograful* oferă o atestare anterioară: *Când au fostu vrându să puie împăratu, au fost îmblându prorocii cu un cornu cu undelemn, cum s-ari dzici de miru, ș-au fostu turnându în capul celuia ce era datu de la Dumnădzău să hie împărat* f. 62^v. **3.** Cu sensul „colț, unghi, ungher, capăt, margine”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., în CHRONOGRAF (a. 1650) (datarea este relativă), BIBLIA 1688, în anul 1741. *Hronograful* prezintă atestări anterioare celor din DA: *Și cum au lovit pre margenea viei, minunea mare, cum au ruptu pământu brazdă cât au ținut catarga de largu și au intrat pren pământu întreg ș-au despărțitu viia aceaia în patru cornuri, cum au fostu, dentr-alte vii împărătești* f. 255^r; *Acesta împărat, în dzâleli sale, au făcut un mecit foarte mare și frumos. Și în patru cornuri a mecitului au pus patru minareale nalte preste samă, întru careli să suie hoga de strâgă* f. 524^r.

corn² s.m. lat. *cornus*, cf. DA. Cu sensul „arbore frumos, cu ramurile verzi și cu flori galbene etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., în anul 1705 (ap. GCR I). *Hronograful* oferă o altă atestare: *Și cimpoti asupra împăratului cu un toiag mare și gros de cornu și deade să lovască pe împăratul* f. 422^r.

cositor s.m. sg. < paleosl. *kositerŭ*, cf. DA. Cu sensul „metal albicios-argintiu, foarte maleabil și mai ușor decât plumbul etc.”, cuvântul este atestat în MARDARIE, L., LEX. MARS., în anul 1654, HERODOT, în anul 1734, CARTE

DE BUCATE. În DELR prima atestare este din 1649 (Mardarie, L.). În *Hronograf* se află atestări înainte de HERODOT; în primul context, cuvântul apare într-o comparație: *Ai strânsu aurul ca **cositoriul** și argintul ca și p[l]umbul* f. 77^r; cf. f. 270^r.

cosiță s.f. < bg. *kosica* „codiță”, cf. sb. *kosica* „păr frumos” (diminutivul lui *kosa* „păr”), cf. DA. SCRIBAN propune etimologia sl., bg., sb. *kosa*, „coamă, păr”; rus. *kosá*, dim. *kosíca*. Cu sensul „părul capului femeilor crescut lung și, de regulă, împletit într-o coadă sau în două, etc.”, cuvântul apare atestat în ANON. CAR., DOSOFTEI, V.S. (DA, s.v.). În TDRG³ și în DELR cuvântul este atestat în anul 1612 (ap. BGL). *Hronograful* oferă alte două atestări prețioase pentru sec. XVII: *S-au îngrozit toți, c-au găsit muieri moarte și spindzurate de **cosiță*** f. 219^r; *Au trimis și pre împărăteasa la ostrovul Pringhipului și învăță să o și călugărească, cât or duce-o, și să-i taie **cosățale**, adecă să o tundză* f. 451^r.

costândă s.f. < n. grec. *κωνσταντινάτο*, cf. DA (s.v.). Cu sensul „veche monedă de argint etc.”, cuvântul este atestat în sec. XVI (CUV. D. BĂTR.), în anul 1642, MARDARIE, L., NEAGOE. ÎNV., CANTEMIR, IST. În DELR prima atestare este din anul 1602. În *Hronograf* se află o altă atestare, înainte de scrierea lui Cantemir: *Haganul i-a și mai poroncit, ș-al treilea rând, să-i trimețcă câte un argint de patru aspri, adecă câte o **costandă*** f. 290^v.

coș s.n. < paleosl. *koši*, bg., sb. *koš*, rus. *košŭ*, cf. DA. Cu sensul „torace”, cuvântul este atestat în LET. IA, CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află atestări anterioare: *Iară nice grozăviia nu o otloji [= lepăda], că darul și minte nu știi în care **coș** și cap lăcuiște* f. 599^v; *Era la inema împăratului, pentru căce că era sloveasnic [= meșter la cuvânt] și învățat foarte. Iară **coșul** lui au fost sălaș și lăcuiță de diiavoli* f. 414^v; cf. f. 1^v, f. 159^r.

coși vb. IV < rut. *košiti sja*, cf. DA (s.v.). Sensul „a se coji” al cuvântului, pentru care se specifică „prin apropiere de coajă”, nu are atestări în DA pentru epoca veche. *Hronograful* prezintă o atestare: *Iară, de multe ori, și chipul acela de pre icoană vechindu-să și **coșindu-să** șarurile, de cad, cât nu să cunoaște chipul de pre lemnul acela ce era icoană odănoară, ardem lemnul acela* f. 566^v.

cóșniță s.f. < slav. *košinica* (v. bg. *košinica*, bg. *kóšnica*, sb. *kőšnica*, rut. *kóšnica*, rus. *košnica*, cf. DA. Cu sensul „coș mic de nuiiele sau de papură pentru târguit zarzavaturi sau de dus bucatele la câmp; are de obicei formă emisferică”, cuvântul este atestat în PALIA (1581), VARLAAM, C., ANON. CAR., MARDARIE, L., HERODOT, DOSOFTEI, V.S., BIBLIA 1688 și în anul 1785. În DELR prima atestare este din anul 1582 (PO). În *Hronograf* cuvântul este utilizat cu o extensie semantică de la acest sens, sau posibil, cu un alt sens, pe care îl va decide redactorul: *Voi lega o **coșniță** mare cu o fune tare și-l voi trage în scripțu cu alte doaă roabe a meale* f. 424^v; *Acolea legă funea tare de un lemn, ce puseasă cruciș în fereastră, și-l lăsă pre împăratul spândzurat cu **coșnița*** f. 425^r.

covârși vb. IV – „derivat din expresia cu vârș”, cf. DA (s.v.). 1. Cu sensul „a fi [...] peste măsura obișnuită..., a depăși, a întrece etc.”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., HERODOT, DOSOFTEI, P.S., M. COSTIN, LET. I, MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află altă atestare, înainte de DOSOFTEI, P.S., deci între primele atestări din secolul al XVII-lea: *Câte răutăți au audzit c-au făcut*

moșu-său, la toate s-au nevoit să-l agiungă și să-l și **covârșască** f. 163^r. În textul *O samă de învățături* se află în contextul: *Te aleasă Dumnădzău [...] ca să-i poț oblădui pre dânși și să-i întreci și să-i covârșești și cu bunătățile sufletului, precumu-i covârșești cu stăpâniia* f. 600^r. 2. Cu sensul „a se ridica sau a trece peste vârful unei înălțimi sau unui lucru, a trece pe deasupra etc.”, cuvântul este folosit în LET. I, II, HERODOT, BIBLIA 1688, CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află o atestare anterioară, adică o primă atestare: *Oamenii cei de oaste să puna toț în coada catargii. De ce, catarga să rădica de piscu sus și să aședza denapoi de greimea oamenilor și cu piscul covârșiia preste lanțuh, până aproape de giumătate de catargă* f. 476^v.

covârșit, -ă adj. – participiul de la *covârși*. Cu sensul „foarte mare, numeros”, cuvântul este atestat în LET. II. Textul *O samă de învățături* prezintă o altă atestare: *Nu poate fi nice o faptă rrea fără muncă și pedeapsă dumnădzăiască și iarăș nice un bine ce să va face nu poate fi fără vozmездie, adecă deplin[ă] plată și fără scumpărare mai covârșită, pentru una cu o sută* f. 595^v.

covârșitor, -oăre adj. *covârși* + suf. -tor. Cu sensul „care covârșește, care întrece, domină”, cuvântul se află în GCR II, DOSOFTEI, V.S. Textul *O samă de învățături* oferă o altă atestare, mai timpurie decât cea din scrierea lui Dosoftei: *Să te chemi împărat deplin, pobeduitoriu trupeaște și sufleteaște și cu bunătățile pespre toți covârșitoriu și Domnului tău slugă dreaptă și lăudătoriu* f. 600^v.

crai s.m. < slav. (paleosl., bg., sb.) *kral'i*, cf. DA. Cu sensul „rege”, cuvântul este atestat în PALIA 1581, LEX. MARS., GCR I, VARLAAM, C., PRAV., ANON. CAR., SICRIUL DE AUR, DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* se află alte atestări din secolul al XVII-lea: *Să să ducă sânșur împăratul la Italiia, la frânci, și să să roage papei de Râm și altor crai de la apus, pentru să-i dea agiutor* f. 465^r; cf. f. 520^r.

crăi vb. IV – de la *crai*. În DELR prima atestare este din anul 1650 (Anon. Car.). *Hronograful* oferă o atestare importantă pentru sensul „a stăpâni”, utilizat în contextul: *Apoi pe după acesta, au crăit într-acei orașu, în Sâlva, un feal de oameni ce să dzăcea eniadzâi, în 331 ai* f. 577^r.

crăiasă s.f. *crai* + suf. -asă. Cu sensul „regină”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., DOSOFTEI, PS., în anul 1746. În DELR prima atestare este din anul 1650 (Anon. Car.). În *Hronograf* se află alte atestări timpurii, înainte de DOSOFTEI, PS.: *Vițui crăiasa cu cinstie împărătească întră toată viața sa* f. 487^r; cf. f. 575^v.

crăie s.f. *crăi* + suf. -ie. Cu sensul „țară stăpânită de un crai, regat”, cuvântul este atestat, conform DA, în ANON. CAR., HERODOT, EVSTATIE (1650), LET. I, M. COSTIN, CANTEMIR, PS., CANTEMIR, HR. și în anul 1756. În *Hronograf* se află atestări anterioare față de scrierea lui Miron Costin: *De va veni domnul vostru să să bată cu mini și de să va întoarce biruit de mini, de o muiere, fi-va defăimat și rușinat de toate crăiile și împărățiile și eu voi fi lăudată pre cât va fi el defăimat* f. 391^r; cf. f. 517^r.

crăpă vb. I lat. *crepo*, -are, cf. DA. 1. Cu sensul „a se desface (în două) în mod brusc (și cu zgomot), a se despica etc.”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI,

V.S., în anul 1756, în anul 1799. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Pământul s-au cutremurat, pietrile s-au despiciat, catapetazma au crăpat de sus până gios* f. 551^v. 2. Cu extensia semantică „(despre oameni; în glumă, în dispreț sau în imprecății) a muri, a-și da sufletul, a pieri etc.”, cuvântul este atestat în PRAV., LET. I, DOSOFTEI, V.S., LET. III. *Hronograful* oferă încă o atestare pentru sec. XVII: *Vădzând c-au agiunsu la bătrânețe în necinste și-l goniră den scaunu-ș ca pre un om prost și de nimic, n-au mai putut răbda, ce-au crăpat plin de venin și de amar* f. 504^r.

crâng s.n. < rus. *krugŭ* sau sb. *krug* „cerc”, cf. DA (s.v. *crug*); rus *krug*, scr. *krug* „cerc” < v.sl. *krŏgŭ*, cf. DELR. Cu precizarea „rar, învechit”, la sensul unde este prezentată sintagma „*crângul cerului* = bolta cerească, firmamentul, crugul”, cuvântul nu cunoaște atestări în limba veche. În DA a fost înregistrat acest cuvânt cu sensul „circuit, direcție, mers” în sintagma *crângul anului*, la DOSOFTEI, V.S. În DELR prima atestare este din anul 1667 (M. Costin, Ist. Cr. Ung.). *Hronograful* prezintă atestări anterioare celor din ambele dicționare academice: *Au pus nume celor șapte planite a ceriului și-a crângului și-au priceput și cum să întoarcă ceriul* f. 1^r; *Așijdirea și planiteli, și crângul, și toată tocmala de pe supt ceriu știe* f. 75^v.

crâșmăr s.m. *crâșmă* + suf. -ar. În DA cuvintele *crâșmar* și *cârciumar* sunt tratate împreună și înseamnă „cel care ține o cârciumă”. La DOSOFTEI, V.S., apare forma *cârșmariu*. În *Hronograf* întâlnim forma *crâșmar*, cu o atestare anterioară: *Iară omul acela, fiind fost crâșmariu, au rămas și dulăul acolea la crâșmă* f. 315^v.

crède vb. III lat. *credo, credere*, cf. DA. Cu sensul „Ești de părere?”, cuvântul este atestat în SIMEON DASC. *Hronograful* oferă o nouă atestare: **Credz**, noi am aruncat în foc trei și acmu vădzu că sântu patru. Și al patrulea samănă la față cu Fiiul lui Dumnădzău f. 102^v.

credzător, -oăre adj. *crede* + suf. -ător. Sensul cu care cuvântul apare în *Hronograf*, „care crede în divinitate; p. ext. evlavios”, nu este înregistrat în DA. În *Hronograf* apare atât în situația în care divinitatea este una în afara religiei creștine, cât și în situația în care se referă la creștinism: *Fiind și om învățat și sloveasnic și fiind bulgarii o samă până atunce credzător de bodz și varvari, iară Theodosâie având voroavă cu domnul bulgarilor, că le-au fost știind și limba, i-au fost spuind foarte multe și adevărate pentru credința noastră, a creștinilor* f. 391^v; *De va muri, te vor creade toți că ești credzătoriu în Dumnădzău vășeadrăjiteliu [= atotțiitorul]* f. 532^r.

credzút, -ă adj. – participiul de la verbul *a crede*. Sensul din *Hronograf* „care este demn de încredere, care inspiră încredere; cinstit”, nu este înregistrat în DA. În *Hronograf* se află în câteva locuri: *Ce, pentru să nu i să străce masa, fiind capul împăratului plin de drojdii și de nebunie, trimisă om al său credzut și sfărâmară acel lucru minunat de oglindă, de o feaceră în mici fărâme* f. 398^r; cf. f. 424^v, f. 460^r.

credinciós, -oásă adj. lat. pop. **credentiosus*, -a, -um (derivat cu suf. -osus din **credentia*), cf. DA. În DA, este surprins și un sens specializat al cuvântului, în domeniul comercial, „om de încredere, care e însărcinat cu supravegherea

la confecționarea mărfurilor, supraveghetor”, fără atestări în textele vechi. În *Hronograf* este utilizat cuvântul cu sensul „supraveghetor” în două contexte: *Iară împăratul boieri pre socru-său, Roman, și-l feace vasâlopator, cum am dzâce părinte de împăraț și credincios la toate și den casă, și de afară* f. 429^r; *Deade-i împăratul altă boierie mai mare, ce să chema pantheu, credincios în casă* f. 445^r.

credință s.f. lat. pop. **credentia*, cf. DA. Cu sensul „faptul de a crede, de a fi convins despre adevărul unui lucru etc.”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., ANON. CAR., PRAV. În *Hronograf* apare o altă atestare, de la mijlocul secolului al XVII-lea: *Și, ca pentru să aibu credință și să vă încredințați și Svințâile voastre, iată că adevărescu dreptatea* f. 389^r;

crestă vb. I „derivat (cu sau fără prefixul în-) din *creastă*”, cf. DA. Cu sensul „(crestăturile pe răboj fiind în vremile vechi sistemul obicinuit de socoteală) a ține socoteală de el, a-l băga în seamă etc.”, cuvântul nu are atestări din epoca veche și nici din cea modernă. *Hronograful* oferă o atestare: *Căce că turcii era neînvățați și necărtulari, ce făcea răvași de leamne și cresta pre dânsă și le era în loc de băgare samă, că altă samă nu știia, până ce-i învățară pre cătinel grecii* f. 481^r.

crește vb. III lat. *cresco*, -ere, cf. DA. 1. Cu valoare tranzitivă și sensul „a lua proporții, a se înmulți, a spori etc.”, cuvântul este atestat în PSALT., CORESI, EV., PRAVILA ALEASĂ (1632), DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* se află o altă atestare pentru sec. al XVII-lea: *Eu te am pus acolo pentru să crești țara și să mulțăști oamenii și să întărești Leagea, să hii împăratu tare* f. 221^v. 2. Cu sensul analogic „a deveni mai mare, mai lung sau mai puternic (despre un sunet, zile etc.), a se adaoge, a spori etc.”, cuvântul este atestat în PRAVILA DE TÂRGOVIȘTE (1652), DOSOFTEI, PS. În *Hronograf* se află o altă atestare, anterioară scrierii lui Dosoftei: *Dumnădzău îi întăriia cu bini // f. 334^v și le creștea dzâlele*. 3. Cu sensul „a se naște ... și a se mări treptat etc.; p. ext. a-și duce viața”, cuvântul se află în COD. VOR., CORESI, EV., ANON. CAR., LEX. MARS., MARDARIE, L., MOXA, CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află o altă atestare, înainte de scrierea lui Cantemir⁸: *Iată că-ț arătaiu nașterea lui Hristos. Pentru cum au crescut împreună cu oamenii ș-au fost de-a valoma, ascultă pre prorocul Ieremiia* f. 526^v.

creștin, -ă s.m., adj. lat. *christianus*, -a, -um, cf. DA. Cuvântul apare în *Hronograf* într-o construcție în care are valoare substantivală: *Iară un creștin de om, i se prileji calea pre acolea și deade de acel trup ucis și neîngropat și i să feace milă și săpă acolo și-l îngropă* f. 315^v.

creștină vb. I – de la *creștin*; cu sensul „a se face creștin, a (se) boteza, a se întoarce la creștinătate, a se converti la creștinism”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., BIBLIA 1688, CANTEMIR. În *Hronograful* prezintă atestări importante, înainte de textul Bibliei: *Jidovul Zamvri și cu toț ceialalți jidovi, soțiile lui, vâdzându minunea aceasta, rămasără ca morțâi și să ciudiră și îndată // f. 533^r cădzură toț la picioarele Svântului Silvestru, cerând svântul botedzu, să să creștineadză; cf. f. 264^v.*

⁸ Deși este un sens mai des întâlnit, am păstrat exemplificarea pentru a reprezenta polisemantismul cuvântului în acest manuscris; oricum, și această atestare complinește cele zece atestări pe secol, pe care ar trebui să le prezinte redactorul.

creștinare s.f. – de la verbul *a creștina*, cf. DA, care îl semnalează în DICT. *Hronograful* oferă o atestare: *Feaceră pre fiica lor, aceasta, și la creștinari, pusă-ă-i numeli Theofana* f. 414^r.

creștinătate s.f. – derivat de la *creștin* + suf. -*ătate*. **1.** Cu sensul „religia creștină, credința sau legea creștinească, creștinism, purtare creștinească”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., CUV. D. BĂTR., PRAVILĂ (1632), VARLAAM, C., NOUL TESTAMENT 1648, DOSOFTEI, V.S., LET. I, ANTIM, P., MINEIUL 1776. *Hronograful* prezintă o altă atestare pentru sec. XVII: *Socotia să-ș vestească și să-ș cinstească Zamvri numeli său și rodul său și să arate minuni drăcești cumpline, cât ca să poată întoarce și pre țariu Costantin den creștinătate către jidovii lor* f. 525^r; **2.** Cu sensul „toți creștinii, toate țările sau toate popoarele creștine din lume, obștea creștinească”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., LET. II, CATECHISMUL MIC (1774). În *Hronograf* se află alte atestări, înainte de LET. II: *Atâta s-au și arătat pre creștinătate și spre besearca lui Dumnădzău, ca și niște lupi turbați* f. 170^r; cf. f. 173^v, f. 355^v.

cristál s.n. „neologism venit pe mai multe căi în limbă. În vremile mai vechi, din gr. κρύσταλλος (în sensul originar: „gheață”) sau lat. *crystallus*, intrat uneori prin mijlocire polonă sau ungurească etc.” Cu sensul „sticlă albă foarte transparentă, care prin limpezimea și sonoritatea ei imită bine cristalul și din care se fac oglinzi, vase, obiecte de lux; cleștar” DA (s.v.), cuvântul este atestat în LET. II, în anul 1726–1733. În DELR prima atestare este din 1651–1680 (Milescu Spătarul, A. O.). În *Hronograf* cuvântul se întâlnește în mai multe locuri, cu atestări anterioare celor din DA. Prezența cuvântului în traducere este influențată de textul grecesc, K, unde apare cu forma (adjectivală) κρυστάλλινοϝ (237): *Socoti să facă un grajdiiu tot de sticlă de cristal* f. 127^v; cf. f. 270^v.

crivăț subst. < bg. *krivéc*, cf. DA, DM, NDU. SCRIBAN indică vsl. **krivíci*, d. *krivŭ*, „cotit, strâmb”, adică „vânt care suflă strâmb”, nsl. *krivec*, „crivăț”, sb. *krivac*; CADE sb. *krivac*, bg. *krivecŭ*; CIORĂNESCU bg., slov., cr. *krivec*, sb. *krivac*, din sl. *krivŭ*; DEXI bg. *krivec*, sb. *krivac*, vsl. *кривѣ*. Cu sensul „miazănoapte, nord (-est)”, cuvântul este atestat la CANTEMIR, HR. (DA, s.v.). În *Hronograf* se întâlnesc atestări mai timpurii: *Celui mai micu, lui Iafethu, i-au datu toată Midiia și câtu țâne partea despre miadzănoapte, și partea crivățului, și tot apusul* f. 5^r; *Spre crivățu meneaște a face cale* f. 570^v.

crivețean, -ă adj. *crivăț* + suf. -*ean*. Cu sensul „de miazănoapte, nordic, septentrional”, cuvântul este atestat în două locuri în CANTEMIR, HR. În DELR prima atestare este citată după lucrarea noastră (Dragomir 2017). Textul *Hronograful* oferă o atestare anterioară celei din DA: *Iar mulțamea, / ca cât frundza, s-or săbori cu crivețeanii de pre mare / și de pre uscat* f. 570^v.

croitor s.m. *croi* + suf. -*tor*. Cu sensul „meșterul (mai ales cel de la oraș) care croiește și coase haine”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., MARDARIE, L., LET. II. În DELR prima atestare este un antroponim din anul 1448. În *Hronograf* se află o atestare de la mijlocul secolului al XVII-lea, cuvântul fiind folosit într-o comparație: *Cându giudecă neștine dreptu, ieste un lucru micu către năroade, că să asămănă legiuitorii ca și croitorii ceia ce cârpăscu hainele oamenilor ceale sparte și străcate* f. 578^v.

cruciș adv. *cruce* + suf. adv. *-iș*, cf. DA. Cu sensul „de-a latul etc.”, în DA cuvântul nu este atestat în texte vechi, dar în DELR prima atestare este din anul 1597. *Hronograful* oferă o atestare importantă pentru DLR: *Acolea legă funea tare de un lemn, ce puseasă **cruciș** în fereastră, și-l lăsă pre împăratul spândzurat cu coșnița* f. 425^r.

În locuțiunea *în cruciș*, cuvântul este atestat în N. COSTIN, L. În *Hronograf* se află o atestare anterioară, adică o primă atestare: *Svânta Golgofta iește făcută boltită în **crucișu*** f. 188^r.

crud, **-ă** adj. lat. *crudus*, *-a*, *-um*, cf. DA. Cu sensul „sângeros, violent etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., LET. II, în anul 1746. În DELR prima atestare este într-un antroponim din anul 1557. *Hronograful* îmbogățește redactarea cu o altă atestare: *Aceasta pierire le au trimis Dumnădzău, pentru rrăul ce au făcut cetățâi Troadei și-ș arătară toată neomeniia și firea cea **crudă** și fără nice o milă* f. 577^v.

crunt, **-ă** adj. lat. *cruentus*, *-a*, *-um*, cf. DA. Cu „(sens învechit, păstrat în unele regiuni și în unele expresii) plin de sânge, muiat în sânge etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., MOXA, în intervalul 1660–1680, ap. GCR I, LET. I, II, DOSOFTEI, V.S. și PS. Cu acest sens, cuvântul se află în mai multe locuri în *Hronograf*, după cronograful lui Moxa: *Giunghiară un ied ș-au împistrelit cu sânge acel vășmânt a lui Iosif și să sculară cu toțâi și marsără naintea tătâne-său, lui Iacov, plângând și arătară vășmântul **crunt** și dzăsără că l-au mâncat gadenele* f. 20^r; *Și-ncepură a-i tăia ș-ai goni și atâta-i tăiasse istrailteanii pre madiiani, cât era **crunți** cu mânu cu tot, până-n pieptu* f. 53^v; *Și alerga toț în toate părțale, **crunț** ca vârcolacii, de să tăia și să giunghea, cum era mai rrău, cât nu rămasără nice a treia parte* f. 306^r, cf. f. 219^r, f. 340^v, f. 419^r.

ctitor s.m. < paleosl. *ktitorŭ* (< gr. κτήτωρ), cf. DA. Cu sensul „persoana care suportă (sau contribuie în parte la) cheltuielile pentru ridicarea și înzestrarea (cu odoare sfinte) a unei biserici sau mănăstiri etc.”, cuvântul este atestat în anul 1610, în GCR I, LET. II, DOSOFTEI, V.S. În DELR prima atestare este din anul 1570 (Coresi, Lit.). În *Hronograf* se află o altă ocurență, înainte de LET. II: *Și daca // f. 523^v o luară, săpă mormânturili împărațâlor creștinești, a **ctitorilor**, și le arunca oasăle pre drumuri*.

cuceárnic, **-ă** adj. *cuceri* + suf. *-nic*, cf. DA. Cu sensul „drept, cinstit, cu purtare bună”, cf. DA, cuvântul este atestat în LET. II, ANTIM, P. În DELR prima atestare este din intervalul 1642–1647 (Ureche, L.). *Hronograful* prezintă a atestare anterioară celor din DA: *Acesta Mehmet era om **cucearnic** și amăgitor cu cuvântul* f. 471^v.

cuconăș s.m. *cocon* + suf. *-aș*, cf. DA. Cu sensul „cocon mic, domnișor”, cf. DA, cuvântul este înregistrat în MOXA, MINEIUL 1776. În DELR prima atestare este tot din anul 1620 (Moxa, C.). *Hronograful* prezintă o atestare prețioasă, anterioară celei din Minei: *Pre doamna acelui domnu de Athina o au luat și o au dus la Țarigrad, cu **cuconași** ce-au avut* f. 484^v.

cúhne s.f. < slav. *kúhina* (cf. rut. *kuhna*, rus. *kúhja*, pol. *kuchnia* dial. *kuchynia*, sb. *kuhina*, *kúhinja*, *kùina*, *kujna*, de unde și magh. *konyha*), cf. DA; ucr. *kuhna*, pol. *kuchnia*, cf. DELR. Cu sensul „bucătărie etc.”, cuvântul nu are

în DA atestări din epoca veche. În DELR prima atestare este din intervalul 1642–1647 (Ureche, L.). *Hronograful* oferă încă o ocurență pentru sec. XVII: *Luară pre un cucon acelu armăș și-l dusără la **cuħne** și învăță împăratul să-i taie capul* f. 118^r.

cuib s.n. lat. pop. **cubium*, cf. DA. Cu extensiunea semantică „culcuș, bârlog”, cuvântul se află în DOSOFTEI, V.S., GCR II. În *Hronograf* se află atestări anterioare, cu sens figurat: *Nu putea nici într-un chip să-i pleace, că-i cuprinseasă diiavolul, de-ș făcusă **cuib** în coșurile lor* f. 1^v; *Nu să afla la sufletul lui frica lui Dumnădzău, cât ar fi fost măcar o sămânță de muștar, ce era de tot și cu totul **cuibu** și sălașu dracilor* f. 345^r.

culă s.f. < tc. (cf. și alb., bg., sb., ngr.) *kula*, cf. DA; tc. *kule*, cf. DELR; tc. *kule*, (înv.) *kula*, SUCIU, D. Cu sensul „turn circular, cupolă, boltă; turn de observație”, cuvântul este atestat în limba veche la M. COSTIN (ap. GÂDEI), în numele propriu *Edicule*, adică din șapte turnuri (DA, s.v.). În DELR prima atestare este din anul 1649 (Mardarie, L.). Cuvântul *se află* și în ms. 4389⁹, scris pe margine ca sinonim al cuvântului „tărie”; deci, în acest ultim exemplu, nu prezintă sensul „turn”. În *Hronograf* se întâlnește o atestare anterioară celei din DA, în care cuvântul este glosat, ceea ce demonstrează că nu era cunoscut în epocă în Țările Române: *Închisără-l într-o **culă** de piatră în mare, care iește și până astădz și să cheamă cula lui Velisarie [...]. Iară împăratul [...] au trimis acolo unde era închis, într-acea **culă**, adecă baștea, ș-au învățat de l-au orbit* f. 275^v.

cum adv. lat. *quōmodo* (*quō modō* „în ce fel”), cf. DELR. Cu sensul „introduce o exclamație de mirare, indignare, părere de rău, mânie, necaz, ciudă, nerăbdare etc”, având ca sinonim conjuncția *că*, cuvântul nu se află atestat în texte vechi. În *Hronograf* se întâlnește în contextul: *Împăratul era pre aceaia vreamă bolnav foarte, cât nu să putea întoarce sânġur, ce-l întorcea alġai și suspina de la inemă **cum** nu-i sănătos să margă asupra acelu persu sânġur, cu capul său* f. 501^r.

cumătru s.m. lat. *commater* (cu o explicație lărgită), cf. DA. Cu sensul „titlu de înrudire spirituală care se dă nașului (nașei) – pe alocuri și nunului (nunei) – din partea părinților finei”, cuvântul este atestat în PRAV., CUV. D. BĂTR., LET. II. *Hronograful* oferă o atestare înainte de LET. II: *Pe după ce l-au scos den mijlocul turcilor, nu i-au mai dzăsu pre nume, ce totu-i dzăcea spasitel moi, adecă mântuitorul mieu, și-l feace **cumătru**, împăratul* f. 385^v.

cumenecătură s.f. *cumineca* + suf. *-ătură*, cf. DA. Cu sensul „a treia din cele șapte taine ale credinței creștine, împărtășanie”, cuvântul se află în CORESI, EV., VARLAAM, C., ANTIM, P. În DELR prima atestare este din anul 1566 (Coresi, L.). Și în *Hronograf* sunt prezente atestări, anterioare celei din scrierea lui Antim: *S-au dus și la machidoniēni și au lătu **cumenecătură** și de la dănșii și iarăș s-au dus de o au datu la muiere-și* f. 235^r; cf. f. 312^r.

cúmpănă s.f. < paleosl. *kōpona*, cf. DA; vsl. *kōpona*, cf. DELR. **1**. Cu sensul „aparat de cântărit constând dintr-o pârghe mobilă cu două brațe egale etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., PRAV., și într-un document. *Hronograful*

⁹ Vezi V. Arvinte, *Studiul lingvistic* din MLD, I, GEN., p. 92. În note se indică o însemnare în care sinonimul cuvântului este *temniță*, același ca în B 1688, iar în ms. 45 corespondentul este *tărie* (41.14).

oferă următoarele atestări pentru acest secol: *Banii împăraților mai de demult au fost mai grei de argint la **cumpănă**, iară banii lui era mai iușori* f. 436^v; *Palamid filosoful. Acesta au scornit **cumpenile** cu dramurile* f. 139^r. **2.** Cu înțelesul „primejdie, pericol, încercare, nenorocire etc.”, cuvântul se află atestat în PRAV., LET., în anul 1670, CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află alte atestări, anterioare anului 1670: *Acest arhiereu [...] au găsat pre domnul rusâlor într-o **cumpănă** mari și întru niști gânduri multe* f. 413^r; cf. f. 195^v, f. 208^r, f. 414^v, f. 469^r, f. 503^v, f. 536^v.

cumpănî vb. IV – derivat din *cumpănă*, cf. DA. **1.** Cu sensul „a determina cu ajutorul cumpenei greutatea unui obiect, a cântări, a măsura”, cuvântul nu are în DA atestări din epoca veche. *Hronograful* oferă două atestări: ***Cumpăniră** aurul și ieși o mie și noadzăci de chentinare, adecă cântare, iară argint să aflară trei mii de chentinari* f. 396^r; cf. f. 397^r. **2.** În *Hronograf* cuvântul este utilizat și cu sensul „a fi pe punctul de a se întâmpla ceva”: *Multe griji și // f. 71^v multe amaruri au datu de sufletul lui David, cum ați audzit că s-au rădicatu fiu-său, Avesalom, pre dânsul, de i **s-au cumpănit**u cu moartea nu numai o dată, ce de multe ori.* **3.** Cu sensul „a avea de gând, a intenționa etc.”, cuvântul este atestat în PRAV., LET. II, COD. PUȘC., CANTEMIR, IST. În *Hronograf* se află alte atestări, înainte de LET. II: *La atâta sărăcie și lipsă agiunseasă, cât să **cumpăniia** să-ș vândză ficiorii* f. 335^v; cf. f. 415^r, f. 431^r, f. 443^r.

cúmpăt s.n. lat. *compitum*, -i, cf. DA. **1.** Cu sensul „chibzuință, reflexiune, discernământ etc.”, cuvântul este atestat în LET. A. *Hronograful* prezintă alte câteva importante atestări: *O, fără **cumpăt** și fără sfat om, cum nu putuș trimite doaă sau trei catarge să-ț aducă muierea, ce trimisăș atâta mulțame de catarge;* cf. f. 321^v f. 371^v, f. 382^v. **2.** În locuțiunea adverbială *pre supt cumpăt*, cu sensul „într-ascuns, în taină, pe din dos etc.”, cuvântul este atestat în LET. III. În *Hronograf* se află o atestare anterioară: *Apropiindu-să oștîli, au trimis pașii pre supt **cumpăt** de au chemat o samă de capete* f. 501^r.

cumpătă vb. I – derivat de la *cumpăt*, cf. DA. **1.** În *Hronograf*, cuvântul este utilizat în multe locuri cu sensul „a stăpâni, a conduce”: *Patriarhul Ghenadie înțeleptul și cărtulariul **cumpătă** svânta besearecă a lui Hristos întru păstoriia Patriarhiei în cinci ai și doaă luni* f. 483^r; *Cred în zodii, și în vrăji, și în năroc și uită pre Dumnădzău, cela ce le **cumpăteadză** toate și-i putearnic a face și bine și rău* f. 14^r; cf. f. 344^r, f. 395^r, f. 496^r, f. 517^v. Verbul este folosit și cu formă reflexiv-pasivă: *Împărăția aceasta, precum ieste îndeșartă și amăgitoare și den lume petrecătoare, așea să țâne și // f. 417^v să **cumpătă** și cu mai buni, și cu mai rrăi, și cu mai drept, și cu mai sprânțari.* **2.** Cuvântul are și o utilizare în care sensul nu este prea clar, dar, între atestările de care dispune redactorul acestui cuvânt, este posibil să fie și alte citate cu sens asemănător, care să deslușească înțelesul și definiția. Cuvântul ar putea însemna aici „a-i fi de folos; a sluji”: *Toate stihiiile pentru om sânt făcute, să-l **cumpăte** și să-l mărească și, câte-s pre pământ și pre supt ceriu, toate pentru treaba omului sânt făcute și omul ieste stăpân acestora toate* f. 550^v.

cumpătăr s.m. *cumpăt* + suf. -ar. Cuvântul nu este înregistrat în DA și în DELR. În *Hronograf* are sensul „cel care conduce, conducător, cârmuitor”:

Iară împăratul Vasălie, **cumpătariul** împărățâii, trimisă voivodz cu oști asupra Vardei Focăi f. 441^r.

cumpătare s.f. – de la verbul *a cumpăta*. **1.** Cuvântul nu apare înregistrat cu sensul „conducere, cârmuire”; în *Hronograf* se află în contextul: *Ș-au făcut și canoane săboarele aceaste de loc întru tăria și cumpătarea svintei beseareci* f. 559^v. **2.** Sensul „înțelepciune; echilibru” nu este înregistrat în DA. În textul *O samă de învățături*, acest cuvânt se află în contextul: *Într-acesta chip să asemănă și învățăturile; când lipsăscu de la suflet, toate lucrurile sânt turburate și fără cumpătare* f. 593^r.

cumpătareț, -ă s.m., adj. < *cumpăt* + suf. *-areț*. Cuvântul nu este înregistrat în DA. **1.** Ca adjectiv, cu sensul „bun chibzuitor; echilibrat”, cuvântul se află în *Hronograf* în contextul: *Acesta împărat la toate treabeli era bun și cumpătareț*, numai ce avea turbare mare spre svinteli icoani f. 385^v. **2.** Cu sensul „care are capacitatea de a conduce, de a fi cârmuitor”, cuvântul se află în mai multe contexte: *Iară fiu-său, împăratul, era pre atunce în vârstă de doaădzăci de ai, om harnic și viteazu, bun și îndrăznețu a fi cap și cumpătarețu oștilor și împărățâiei* f. 358^r; cf. f. 445^v, f. 448^r. **3.** Ca substantiv, cu sensul „cârmuitor, stăpân”, cuvântul apare în contextele: *Lăsă epitrop și cumpătareț împărățâiei pre maghistrul Mihail, cumătru-său, ce-au botedzat pre Mihail, fiu-său* f. 388^r; *Cu dânsul lăsasă tată-său, bătrânul sultan Murat, vezâri înțălept și cumpătareț buni, anume pre Halil pașea și pre Ibrahim pașea* f. 468^v.

cumpătătoriu s.m. *cumpăt* + suf. *-ător*. Cuvântul nu este înregistrat în DA, iar în DELR prezintă prima atestare din perioada 1678–1689, într-o copie ulterioară a *Hronografului* din ms. 3517. În *Hronograf*, are același înțeles ca și *cumpătar*, „cel care conduce, conducător, cârmuitor”: *Rămasă numai Varda sânghur svețnic, și epitrop, și cumpătătoriu împărățâiei și făcea ce-i era voia* f. 395^v; *Și era cumpătător împărățâii Vasălie, frateți cel mai mare* f. 439^v.

cunoaște vb. III lat. pop. **connosco*, -*ere* (din clas. *cognosco*, -*ere*), cf. DA. **1.** Cu valoare reflexivă și sensul „a se afla, a ieși la iveală, a se da pe față”, cuvântul este atestat, conform DA, în LET. II. În *Hronograf* este prezentă o atestare mai timpurie: *Omul acela începu a-ș da sama rrău și încălcit și să cunoscu că are seamne de a firea om rrău* f. 316^r. **2.** Cu sensul „a-și da seama (din anumite indicii) că are să urmeze ceva, a prevedea (un anumit eveniment)”, în DA nu sunt prezentate atestări pentru epoca veche. *Hronograful* oferă o atestare: *Împăratul cunoscu că nu va mai faci nemic, nice să va mai izbăvi: iș cunoscu că i să apropie conețul dzâlelor* f. 449^v.

cunună vb. I lat. *corono*, -*are*, cf. DA. Cu sensul „(despre preoți) a îndeplini serviciul religios al cununiei, a consfinți prin acest serviciu căsătoria cuiva”, cuvântul este atestat în GCR I. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500 (Psalt. Hur.). În *Hronograf* este prezentă o atestare importantă: *Îndată chemă pre potropopul den curțale împărătești, pre anume Stipiiu, și cunună pre împărăteasa Zoia cu Costantin Monomah* f. 452^v.

cunună s.f. lat. *corona*, -*am*, cf. DA. **1.** Cu sensul „(vechi și pop.; complinit mai adesea prin împărătească) coroană”, cuvântul este atestat într-o serie de scrieri

vechi: PSALT. SCH., CUV. D. BĂTR., MOXA, VARLAAM, C., LET. I, în anul 1745, MINEIUL 1776. În *Hronograf* apare o atestare din secolul al XVII-lea, înainte de LET. I: *Iară când fu în dzua de Peatideseatniță (= Rusalii), au luat împăratul pre Vasălie și l-au dus la Svânta Sofie și-l feace namesnic de împărăție și-i pusă și **cunună** în cap f. 406^r. 2. Cu sensul „faptul de a fi împărat; demnitatea împărăției”, cuvântul este prezent în textul *O samă de învățături*, în contextul: **Cunună** și destonicie, de la Dumnădzău ți-i trimisă, de te-au încununat și te-au spodobit (= învrednicit) cinstii aceștiia a firea împărat și nacialnic năroadelor Sale f. 606^v. 3. Cu sens figurat, cuvântul se află în contextul: *Începură o samă de arhieriei a împodobi precinstit capu a împăratului cu **cununi** de cuvinte lăudate de flori de mult prețu și alții îl podobiiia cu blagoslovenii* f. 534^r.*

cununie s.f. *cunună* + suf. -ie. Cu sensul „una (a șasea) din tainele bisericii creștine, unirea legitimă, printr-o anumită slujbă religioasă, între un bărbat și o femeie”, cuvântul este atestat în PRAV., GCR I, în documente din URICARIUL, XVII, IORGA, S.D. În DELR prima atestare este din intervalul 1567–1568 (Coresi, T. Ev. – Mol.). *Hronograf* prezintă alte contexte: *Multe daruri scumpe adeveri să-i dea și încă să-l facă ginere, să-i dea pre fiică-sa, să-i fie soțu cu **cununie*** f. 320^v; cf. f. 485^v.

cupác s.m. – cuvântul *copac* este prezent în *Hronograf* și cu varianta *cupac*, în contextul: *Luna lui martu ieste aceasta întru care dzăsă Dumnădzău să să facă toate florile, și // f. 540^r toate ierbile, și toți pomii, și **cupacii** cei cu roadă și fără roadă.*

cupár s.m. „derivat din *cupă* cu suf. nom. agent -ar”, cf. DA. Cu sensul „un boierinaș, ajutor al paharnicului etc.”, cuvântul este atestat în ANON. CAR., GCR I, HERODOT, LET. III ș.a. În DELR, prima atestare este din anul 1591. *Hronograful* prezintă două atestări, anterioare celei din HERODOT: *Să agiunsără cu **cupariul** împăratului și-i deaderă daruri mari și-i spusără taina cu otrava* f. 439^r; *Theodor cel cu paci bună și-i dzâcea și **cupariu**, 1 an și 4 luni* f. 588^v.

cupéli, cupelă s.f. probabil o extensie semantică de la ngr. κύπελλο „un fel de pahar, cupă”, „cupă care se oferă la jocuri ca premiu”, cf. GHIOVANIS. În context, acest termen are sensul „vas în care se botează (copiii mici); cristelniță”: *L-au luat pre acel prunc și l-au pus în svânta **cupelă** să-l botedză* f. 264^r; *Pe după ce să botedză Avgar, ieși den svânta **cupeli** curat și izbăvit dentru toată boala lui* f. 332^r; cf. f. 329^v.

cuprinde vb. III lat. *comprendo* (= *comprehendo*), -ensum, -endĕre, cf. DA. 1. Cu sensul „complementul e o persoană sau o armată; complinit uneori prin din sau de toate părțile) a împresura, a înconjura (cu scopul de a prinde, de a pune mâna pe... etc.”, cuvântul se află în LET. III, MINEIUL 1776. În *Hronograf* se află o atestare anterioară, adică o primă atestare: *Și avea ei și cale cuvintelor și dreptate, dară nu li să prindea, că apucasă împărăteasa de-i împlusă pre toți și-i **cuprinseasă*** f. 362^v. 2. Cu sensul „a ocupa prin cucerire (o țară, o cetate), a supune, a cotorpi etc.”, cuvântul este atestat în BIBLIA 1688, LET. I, CANTEMIR, HR. În *Hronograf* se află, de asemenea, o primă atestare: *Trimisă împăratul pre stratigopol, de-i bătu și-i tăia ca mișei de ei, și-i **cuprinsără** pre toț în Țarigrad* f. 460^v. 3. Cu sensul „a lua, a aduna în mână”, cuvântul se află în contextul: *Scoasă*

împăratul galbeni den buzunar cât putu cuprinde cu mâna și-i pusă acoloa suptu trătăși f. 426^v. **4.** Cu sensul „a închide (dintr-o parte) o trecătoare, un drum, un loc, a tăia (cuiva) calea”, cuvântul nu are în DA atestări din epoca veche. În *Hronograf* se află o atestare prețioasă: *Cuprinsără amândoaă în mijloc pre corabiia lui Barac Răiz și aruncară lanțuji de fier de să încleștară tustreale și să legară de să bătea cu foc den tunuri* f. 498^v.

cuptór s.n. lat. *coctorium (de la coquere „a coace”), cf. DA. Cu sensul „instalație de zid (de cărămidă), de piatră, de lut sau de pământ care servește [...] la coacerea pâinii etc.”, cuvântul este atestat în PALIA 1581, LEX. MARS., VARLAAM, C., BIBLIA1688. În DELR prima atestare este din 1582 (PO). În *Hronograf* se află mai multe atestări înainte de BIBLIA 1688: *Luați cenușe den cuptoriu, să fie hierbinte* f. 34^r; cf. f. 286^r, f. 352^v, f. 172^r, f. 287^r. În *Hronograf*, cuvântul se află și într-o comparație: *Ș-au vădzut un luceafăr mare și luminos și dintr-însu au fostu ieșindu fum multu, ca dentr-un cuptoriu* f. 203^v.

curát, -ă adj. – „în cuvântul românesc s-a amestecat lat. colatus, -a, -um (de la colo, -are) și curatus, -a, -um (de la curo, -are)”, cf. DA. **1.** Cu sensul „(despre Iisus Hristos) fără păcate; sfânt”, cuvântul se află în contextul: *Precum lămureaște focul friptura și scură tot, de nu rămâne necurat într-însă nemică, așea iêste curat, fără altu ameastec, și trupul lui Hristos* f. 543^r. **2.** Cu sensul „cast, virgin, neprihănit”, cuvântul este atestat în CORESI, EV., ANON. CAR., PRAV. În *Hronograf*, cuvântul se află în citatul următor: *Dentru curata deaviță Mariia născut, pre carea Mariia și de pururea curată, ca pre o adevărată Născatoare a lui Dumnădzău propeveduim și vestimu precum născu pre Dumnădzău, dentru însa întrupat* f. 548^r. **3.** În *Hronograf*, termenul este în mai multe locuri folosit cu sensul „care urmează învățăturile creștine, cu frica lui Dumnezeu; pur”: *S-au arătat în vis îngerul unui om curat ce au fostu la Antiohiia* f. 267^v; cf. f. 541^r; f. 354^r. Cu același sens, se află și în textul *O samă de învățături: Curatu și nepângărit să te ferești pre tine și nu numai dentru ale trupului, ce și dentru ale gândului, pentru folosul sufletului* f. 605^v. **4.** Cu o extensie semantică de la acest sens, cuvântul apare în textul *O samă de învățături*, în contextul: *Viața curată apropie pre omu, de-l împrieteneaște cu Dumnădzău* f. 605^v. **5.** Cu sensul „neîntinat, neînceput; primordial” cuvântul apare în contextul: *Pământul den care să zădi Adam [...], bine dzăsăș și adevărat c-au fost nestrăcat și deaviș curat, căce că încă nu i să dideasă blăstăm să odrăslească mărăcini și ciuline, nice om nu s-au fost încă îngropat într-însu, pentr-acea să chema nestrăcat și curat* f. 527^v. **6.** Cu sensul „(despre inimă, suflet, cuget, conștiință, cuvânt etc.) sincer, deschis, leal, nefățarnic, din inimă, bine intenționat etc.”, cuvântul apare în COD. VOR., PSALT., CORESI, EV., DOSOFTEI, PS., LET. II. În *Hronograf* se află o atestare înainte de scrierea lui Dosoftei: *Țânea pren mânnule lor tot stâlpări de maslinu și cu făclii aprinsă și priimiră pre împăratul cu bucurie mare și cu inemă curată, dându laudă lui Dumnădzău* f. 309^v. **7.** Cu sensul „(despre metale prețioase, bani etc.; în opoziție cu spurcat, calp, fals) fără aliajii, prisne, lamură”, termenul este atestat în ANON. CAR., PRAV., HERODOT. În *Hronograf* se află o atestare înainte de HERODOT: *Așjidirea au mai luat sveșnicile ceali mari și ceale mici, tot de argint curat și poleite* f. 459^v. **8.** În *Hronograf* se află și o atestare a cuvântului cu sensul

figurat „(despre oase) fără carne”: *Au belit capul acela a împăratului și l-au curățât, cât rămasă numai țăstul, osul curat* f. 367^v.

curățenie s.f. „derivat din *curățit*, prin suf. abstr. -enie”, cf. DA. **1.** Cu sensul „castitate, feciorie”, cuvântul apare în MINEIUL 1776. *Hronograful* prezintă o atestare anterioară: *De are fi născut Hristos ca un om numai, nu ar fi fostu putut feri curățănii Maicei Sale neatinsă și nestrăcată* f. 548^r. **2.** Cu sensul figurat „curățire, ispășirea păcatelor, purificare”, cuvântul este atestat în N. TEST. 1648, MARGARITUL 1691. În textul *O samă de cuvinte* se află o altă atestare, înainte de traducerea fraților Greceni: *De nu vei iubi // f. 606^{r10} tu, nacialnicul și stăpânul, curățănii și conținerea trupului, în ce chip și cum vei învăța și vei face să aibă curățanie pre ceia ce sânt suptu ascultarea sa?* **3.** Cu sensul „tratament (al unei boale), vindecare, tămăduire”, cuvântul este atestat prima dată în anul 1813, URICARIUL I. *Honograful* prezintă două atestări anterioare: *Iară Ioan, fratele împăratului, să găti să ia iarba de curățanie. Iară împărăteasa au și chemat pre doftor pre taină și l-au învățat să dea otravă lui Ioan în ierbi, să moară și să-l socotească cu ce-ș va pohti* f. 448^v; *Iară doftorii să apucară tare de dânsul și-i deaderă // f. 484^r ierbi de curățanie și-l izbăviră.*

curăți vb. IV – derivat din *curat*, cf. DA. **1.** Cu sensul „a face (să fie) curat, a face să dispară murdăria de pe ceva etc.”, termenul este atestat în ANON. CAR., LEX. MARS., PRAVILA DE LA GOVORA 1640, VARLAAM, C. *Hronograful* prezintă o atestare: *Aceasta treabă făcea dzua; iară dacă însăra nu să mai mișca, ca niște pietri moarte, iară cât să lumina, iarăși purcedea și curățăia Țarigradul, de nu lăsa nemic necurat într-însul* f. 423. Într-un alt context din textul nostru, cuvântul are și utilizare figurată: *Trimisă pre îngerul său către Noe, să le spuie că Dumnădzău va să omoară toată lumea și va să curățască pământul de tot nărodul omenesc și de tot dobitocul și de toate trupuril[e] câte sânt pre pământ* f. 1^v. **2.** În *Hronograf* termenul este folosit de două ori cu sensul „a scoate pe cineva dintr-o funcție, din arhieria în care a fost pus etc.”: *Numai mi-i voia să meargeț voi întâiu, să curățât pre cât am hirotonisât eu vlădici, să fie curățât de tot darul arhieriei și de toate osveșteno dianii (= lucrurile cele făcătoare de sfințenie) și să anathematisiț și împărățai carii i-am încununat eu cu stema de împărățâie* f. 448^r; cf. f. 448^v. **3.** Cuvântul cu sensul „a castra, a scopi” se află în contextul: *De câte ori au fost întrebându-i Alexandru pentru cucon să-l curățască, să-l facă hadâmbu, ei tot da samă că-i mic și nu i-i vreamea, că-i numai de șeasă ai* f. 427^v.

curățire s.f. – abstractul verbal de la *curăți*. Cuvântul este înregistrat în diferite citate, fără decelare semantică și fără definiție, în VARLAAM, C., MINEIUL 1776. În *Hronograf* apare în două contexte. Sensurile vor putea fi stabilite mai clar când se va realiza schema semantică a cuvântului de către redactor. **1.** Unul din sensurile utilizate în *Hronograf* ar putea fi „izbăvire de păcate”: *Trupul lui Hristos giunghe-să și sângele lui varsă-să, pentru iertarea a năroadelor lui Israil cel tânăr și încredințat, carele ieste înfierat cu sângele și cu apa cea de curățare a svântului botedzu* f. 542^v. **2.** Celălalt sens este figurat: *Într-acesta an să arate înnoirea omului și curățarea vacului ș-a anului* f. 539^v.

¹⁰ În fotocopia este legat greșit, după f. 606^v, iar aceasta este numerotată f. 606 (adică recto).

curcubătă s.f. lat. *cūcurbīta*, -ae, cf. DA. Cu sensul „plantă cățăărătoare, cu tulpina acoperită cu peri rigizi, întinsă pe pământ, cu cărcei ramificați, cu frunzele mari și aspre la pipăit, cu flori mari galbene”, cuvântul se întâlnește atestat în ANON. CAR. (DA, s.v. *curcubetă*). În DELR prima atestare este într-un toponim din anul 1530. *Hronograful* aduce, deci, una din primele atestări: *Acolo i-au datu-i să mănânce curcubătă amară și veninoasă, iară Elisei o au îndulcit cu făină și nu i-au mai cunoscut amărămea* f. 85^v.

curcubău s.n. et. nec. Cuvântul, cu sensul „meteor atmosferic ce apare pe bolta cerească înainte sau după ploaie, în partea opusă soarelui etc.” este atestat în MARDARIE, L., LET. I (URECHE), ANON. CAR. (DA, s.v. *curcubeu*). În DELR prima atestare este din anul 1649 (Mardarie, L.). *Hronograful* oferă două atestări importante din secolul al XVII-lea: *S-au arătat patriarhului svânta cruce în ceriu luminoasă ca soarele și pregiur cruce o cunună cum iește un curcubău în ceriu când ploaă, așea au fostu țarcu pregiur cruce* f. 209^v; cf. f. 314^r.

curéchi subst. lat. *cōlic(u)lus*, -i, cf. MDA; SCRIBAN indică drept etimologie lat. **colicūlus*, *caulicūlus*, diminutiv din *caulis* „varză”, vgr. *καυλός*; CADE lat. *coliculus*; CIORĂNESCU lat. **coliculus*; NDU lat. *cūlic(ū)lus*, -i = *caulicūlus*; DEXI: lat. *colic(u)lum*=*caulicūlus*. Cu sensul „mâncare de varză (dulce sau murată)”, cuvântul este atestat în M. COSTIN, O., DOSOFTEI, V.S. (DA, s.v.). În DELR prima atestare este din anul 1624. *Hronograful* aduce o atestare mai timpurie decât cele din DA: *Dzicea să le dea de alte legumi, cum ar hi bob muiat, și curechi murat, și de alte legumi* f. 100^r.

curopalăt, curopalătis s.m. < mgr. *κουροπαλάτης*, cf. DA. Cu sensul „majordom la curtea bizantină”, cuvântul este atestat în DOSOFTEI, V.S., CANTEMIR, HR. În DELR prima atestare este tot din Dosoftei, V.S. În *Hronograf* se află atestări anterioare, adică prime atestări: *Stătu împărat Mihail Rangave, fiind boiéri, și acesta într-o boierie ce să dzăcea curopalat* f. 368^r; *Și-l boieri împăratul cu o boierie mare, ce să dzăcea curopalat* f. 443^v; cf. f. 573^r. În *Hronograf*, cuvântul apare și cu forma grecească, în contextul enumerării boierilor: *curopalatis* f. 571^v.

cúrsă s.f. „din alb. *kurthë* sau de aceeași origine ca el”, cf. DA. Cu sensul figurat „mijloc viclean de a prinde, p. ext. de a atrage, a seduce, a amăgi pe cineva, nadă, momeală”, cuvântul este atestat în MINEIUL 1776. În DELR prima atestare este din jurul anului 1500 (Psalt. Hur.), cu sensul propriu. În *Hronograf* se află atestări anterioare celei din DA (s.v.): *Iară spurcatul și bezdușnicul împărat, dacă vădzu că nu putu aduce pre patriarhul în cursăle sale sa-l facă iconoboreț ca și dânsul, s-au mai ispitit și într-alt chip* f. 338^v. O atestare apare și în textul *O samă de învățături: Fiindu cu socoteală și cu ferire de frâmseate trupești, să nu te prindză în cursăle lor* f. 599^v.

cursură s.f. lat. *cursura*, -am „alergare”, cf. DA. Sensul cuvântului în *Hronograf* este „alergare” și pare a fi un sens etimologic; acest sens nu este înregistrat în DA: *Iară într-o dzî au ieșit cu boiérii curțâi sale la locul cel largu în Țarigrad, ce să cheamă ipodrom, adecă cursură de cai, și acolo ș-au alergat caii* f. 397^v.

cúrte s.f. „din lat. **curtis*, -em (= clas. *co(h)ors*, -tem) etc.”, cf. DA. Cu sensul „(în limba veche) boierimea care ocupa funcțiuni la palatul domnesc etc.”, cuvântul

este atestat în CORESI, EV., VARLAAM, C., LET. I, II, GCR II. *Hronograful* prezintă o altă atestare: *Altă curte a împăratului, toț, știia că-i un om rrău, și voitor tuturor de rrău, și zavisnic, și cleavetnic, și amestecători de toate vrajbele* f. 414^v.

curtení vb. IV derivat de la *curtean*, cf. DA. Cu sensul care apare și în *Hronograf* „a lua (sau a introduce) pe cineva în serviciul unei curți (domnești sau boierești)”, cuvântul este atestat în LET. III (DA, s.v.). L-am întâlnit și în FIZIOLOGUL 149¹¹. În TDRG³ este atestat în MARDARIE, L. și în DOSOFTEI, V.S. În DELR prima atestare este din anul 1649 (Mardarie, L.). *Hronograful* oferă două dintre primele atestări: *Iară Vasălie, dacă să împrietenii cu acel svânt părinte, i să rugă doară are vreun boieri prieten, să-l curtenească, să-i slujască. Iară egumănu prinșă bucuros că-l va curteni* f. 402^v.

curvitor s.m. *curvi* + suf. *-tor*. Cuvântul nu este atestat în DA. În DELR apare în intervalul 1691–1697 (T. Corbea, D.). În *Hronograf* are sensul „amant, ibovnic” și prezintă o atestare anterioară celei din DELR: *Iară împărăteasa Clitemnistra l-au îmbrăcat cu un vășmânt otrăvit, țăsut, și pusă aleșu pre Eghistu, curvitoriul ei, și găsi vream de giunghe pre Agamemnon* f. 575^v.

custá vb. I lat. *consto*, *-are*, cf. DA. Cu sensul „a trăi, a viețui etc.”, cuvântul este atestat într-o serie de texte vechi. Se află și în *Hronograf*: *Pe după potop, au mai custat Noe 350 de ai* f. 5^r.

cúșcă s.f. < rut. (rus.) *kučka* „coteț”, cf. DA. **1.** Cu sensul „colivie”, cuvântul este atestat în LET. II. *Hronograful* prezintă o primă atestare: *Acolea, într-acea cămară a împărăteasăi, era o pasăre într-o cușcă ce o aduseasă poclon împăratului tocma de la Indii* f. 415^v. **2.** Cu sensul „închisoare cu gratii de fier în care se țin fiarele sălbaticе”, cuvântul este atestat în LET. I A. *Hronograful* oferă o atestare importantă: *Prinșă pre sultan Paiazât viu, nevătămat, Țamberlanul și i-au făcut lațuh de aur de l-au băgat și de grumadz și de mâni și și de picioare și i-au făcut cușcă de fieru de l-au închis în cușcă ca pre o pasări* f. 475^v.

cutăre pron. lat. *eccu-talis*, *-em*, cf. DA. Cu sensul „oarecine”, cuvântul este atestat în VARLAAM, C., EVANGHELIE (1692), DOSOFTEI, V.S., MĂRGĂRITARE (1691) etc. În *Hronograf* apare într-o serie de contexte pe care le semnalăm, care se află înainte de textul *Evangeliei*, iar funcția și sensul vor putea fi constatate de redactor în funcție de celelalte atestări: *Cutarele ieste tată-mieu, și cutare ieste maică-mea, și cutare-i moșu-mieu* f. 249^v; *Și spusă cu mare direptate cum au venit cutare și cutareli și cu alț mai mulț cu dânși* f. 394^v; *Să scriia slove de carte în stâlp, cu numele cutăruia împărat* f. 431^r ș.a.

cutremură vb. I lat. **contremulo*, *-are*, cf. DA. **1.** Cu valoare reflexivă și sensul „a tremura, a se scutura etc.”, cuvântul este prezent în PSALT., CUV. D. BĂTR., CORESI, EV., HERODOT, LET. II. În *Hronograf* apare o atestare mai timpurie decât HERODOT: *Ieste în ceriu mărire multă de pară de focu, den care iేశă lumina fără săvârșire și fără moarte, de carea să cutremură toate: ceriul, pământul, marea și tartariurile* f. 581^v. **2.** Cu valoare reflexivă și sensul „a se înfiora, a rămâne înmărmurit, a se înfricoșă etc.”, cuvântul este atestat în PRAV.,

¹¹ Vezi *Studiul lingvistic* realizat de V. Guriuianu în *Fiziologul*, București, Editura Minerva, 1997, p. 149.

DOSOFTEI, V.S., LET. I, MINEIUL 1776. *Hronograful* oferă câteva atestări anterioare scrierii lui Dosoftei: *Împăratul Arcadie, dac-au cetitu scrisoarea de la papa și de la frate-său, Onorie, numai ce s-au cutremuratu și nu să știia ce să face* f. 241^r; cf. f. 415^r, f. 496^r.

cutedzá vb. I lat. pop. *cottizo*, -are (din gr. κοττίζω), cf. DA. Cu valoare reflexivă și sensul învechit „a îndrăzni”, cuvântul este atestat în anul 1763. În *Hronograf* apare o atestare anterioară: *Fugi de acolo împăratul. Și nu s-au cutedzat nici asupra să-i caute* f. 8^r.

cuțât s.n. lat. pop. **cotitus*, -um (de la un verb **cotire*, derivat din *cos*, -tem), cf. DA. În *Hronograf*, cuvântul se află în sintagma *cuțite tundzătoare*, glosată prin *foarfeci*: *Foarte lucru rău ieste acesta, cât are frică și să teame și de cuțătăle ceale tundzătoare, adecă de foarfeci* f. 578^v.

cuțovlăh s.m. < gr. κουτζόβλαχος, cf. DA. Cu sensul „aromân, macedo-român”, cuvântul este atestat în CANTEMIR, HR. În TDRG³ prima atestare este din anul 1657. În DELR prima atestare este din 1717–1723 (Cantemir, Hr.). A fost utilizat și de Miron Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino¹². În *Hronograf* se află două atestări mai timpurii față de cele din DA și DELR: *Și era strânși acei oameni carii au fost zâdind la acel stan mare și minunat, 70 de limbi, care sânt aceastea: [...] telanii, cuțovlahii, sicheleanii, ungurii* f. 4^r; *Mai luat-au Alvanii, adecă arbănașii și au lovit și Țara Cuțovlahilor, de o au luat, cât au putut, pre supt munț* f. 474^v.

cuvânt s.n. lat. *conventum* „înțelegere” și *conventus* „adunare” etc., cf. DA.

1. Cu sensul „dispoziție, ordin, poruncă”, termenul se află atestat în PSALT., PROPOVEDANIE (1600–1650), LET. I, II. În *Hronograf* se află următoarele atestări: *Marsă Moisi cum fu cuvântul lui Dumnădzău și cu faraon dempreună* f. 32^v; *Iară până a sosit împăratul acolo, fuseasă venit cuvânt de la un cumnat a lui Dimíttrie despot, pre anume Máthéiu Asan, domnul cetățai Corónii [...]. Acesta au poroncit cătră cumnatu-său, Dimíttrie despot, precum iș va închina cetatea împăratului* f. 486^v. 2. Cu sensul „învățătură (sfântă), predică, precept, pildă, parabolă; scriere cu subiect moralizator”, cuvântul este atestat în PSALT., CORESI, EV., PRAV., în anul 1691. În *Hronograf* se află o primă atestare din secolul al XVII-lea: „Că ceale de sus să pogoară în gios și ceale den gios, iele mărgu în sus, cum să întoarce și roata.” *Iară împăratul Chira cunoscu tâcul cuvântului, că adevărat ieste așa* f. 121^r. 3. Cu sensul „discuție (în contradictoriu), ceartă”, termenul se află în contextul: *Iară svântul stându-i împotriva și certându-l cu cuvântul, s-au mâniat împăratul și i-au tăiat nasul și limba* f. 312^v; cf. f. 345^r. 4. Cu sensul „promisiune, făgăduință, asigurare, legământ”, cuvântul se află în contextul: *Și dacă veni, începu a-l lua cu cuvinte bune și cu glume, ca să-l aducă întru sălțile lui, ca doară să va potrive și el firei ceii diavolești a împăratului* f. 330^v. 5. Cu extensiunea semantică „ceea ce exprimă cineva prin cuvinte; expresie, spuse, zise etc”, cuvântul se află în câteva texte vechi. În *Hronograf* se utilizează cuvântul și cu acest sens: „Costantin preasvințat

¹² În CANTEMIR, HR. cuvântul apare în mai multe locuri. Pentru contextele din scrierea lui Cantemir și cea a stolnicului Cantacuzino, vezi Dragomir (2004).

și a toată lumea patriiarhu, întru mulț ai”. Și acesta **cuvântu** l-au cântat peavețai den strane f. 348^r; cf. f. 419^v, cf. f. 345^v, f. 387^v, f. 451^v, f. 530^r. **6.** Cu sensul „îndemn, sfat”, termenul se află în PRAV. *Hronograful* oferă încă o atestare prețioasă: *Cinci sute de chentinari de aur am îngropat într-un loc cu învățătura tătâne-tău și cu cuvântul a frațelor tăi, a chesarilor* f. 353^v.

cuvântăre s.f. – de la verbul *a cuvânta*. Cu sensul „permisiune; blagoslovenie”, cuvântul se află în contextele: *Nu mă opri, ce-mi dă bună cuvântărea ta și mă lasă să mă duc, că nu mai poate fi într-alt chip* f. 402^r; *Iară maica lui Vasălie, dacă vădzu că nu mai ieste locu de a-l oprirea, îi deade cuvântare bun[ă], de la adâncu sufletul ei, și-i dzăsă* f. 402^r.

cuvântător, -oăre adj. *cuvânta* + suf. -ător. Cu sensul „care are facultatea de a vorbi”, cuvântul este atestat în CORESI, EV. *Hronograful* oferă o primă atestare din secolul al XVII-lea: *Aceasta arată seamnele puterii dumnădzăiești și bunățățile părțai trupești ceii cuvântătoare* f. 543^v.

cuvéní vb. IV lat. *convenio*, -ire, cf. DA. Sensul cuvântului nu reiese clar din contextul prezentat aici, totuși redăm fragmentul, pentru a fi luat în considerare în cazul în care redactorul va avea contexte asemănătoare, printre care ar trebui introdus și cel din textul *O samă de învățături: Nu poate fi cum veseliiile și mândreățele aceștii lumi și frâmseațele trupești să împodobască pre împăratul și să i să cuvie, precum îl împo- // f. 598^r dobește și-l frâmțășadză cu stemă de lumină și daru dumnădzăiescu dobro deateliu, adecă bunățățele ceale sufletești*.

cuviculărie s.m. < ngr. κουβικουλόριος, este un împrumut contextual, K (302) și se referă la o demnitate de la curtea bizantină: *Au trimis împăratul acolo, la cetate, pre un boiēr al său, anume Andreiu, cucularie i să chema boieriia* f. 312^v.

cuviință s.f. lat. *convenientia*, -am, cf. DA, cu sensul „(mai ales cu atributul mare, după slav. *velileapota* sau lat. *magnificentia*) slavă, măreție, strălucire, fast, decor, grație, frumusețe”. Cuvântul este înregistrat la DOSOFTEI, PS., MINEIUL 1776, ILIODOR 1773. În *Hronograf* este prezentă o primă atestare: *Pusără pre altul în locul lui, anume pre Antonie cel gras, rudenie împăratului, și nu avea nice un dar, ca oamenii, asupra lui, sau vrio cuviință, ce-i era graiul și limba de bou și el de tot camai bou* f. 447^v.

cuvíos, -oăsă adj. derivat din *cuvéni* + suf. adj. -ios, cf. DA. Sensul cuvântului în contextul din *Hronograf*, în care îl prezentăm, nu este prea clar. Probabil înseamnă „arătos, frumos; impunător, măreț, chipeș, plăcut, distins” și, cu acest înțeles, cuvântul este atestat în VARLAAM ȘI IOASAF (1648), LET. I, MINEIUL 1776. În *Hronograf* apare în contextul: *Au fost frumoasă și în față, și la trup, cât n-au fost având potrivnică, atâta au fost cuvioasă și de-a firea* f. 484^v.

III. CONCLUZII

Dintre termenii analizați, o parte au în *Hronograf* atestări (foarte) rare, prețioase: *clisâiarh*, *clisâiēs*, *clopoțal*, *coardă* („funie sau sfoară cu care se leagă sau se încinge ceva”), *comit*, *corn*² („arbore frumos cu ramurile verzi și cu flori galbene etc.”), *cositor*, *cosiță*, *costandă*, *crăiasă*, *a crăpa* „a muri”, *a crede* „a fi de

păreră”, *a creștina* „a boteza”, *creștinătate* („toți creștinii, toate țările sau popoarele creștine din lume”), *croitor*, *cruciș*, *crud* („sângeros, violent”), *ctitor*, *cuconaș*, *cumătru*, *cumpănă*, *cununa*, *cupar*, *curcubătă*, *curcubău*, *curte* („boierimea care ocupa funcții în palatul domnesc”), *cuțovlah*.

În alte cazuri, oferim atestări mai vechi față de cele prezentate în DA, deci atestările din *Hronograf* și din textul *O samă de învățături* sunt deosebit de importante pentru cele două dicționare academice: *cnigă*, *coadă* (cu sensul figurat „partea cu care se termină ceva, bucată de la sfârșit, margine, capăt etc.”), *condei*, *conef* („moarte”), *consul*, *conteni* („a opri, a popri, a împiedica etc.”), *copie*, *corn*² (1. „vas de ținut untdelemnul”; 2. „colț, unghi, ungher”), *coș* („torace”), *covârșitor*, *crăpa* („a se desface (în două) în mod brusc etc.”), *crâng* („boltă cerească”), *crâșmar*, *cristal*, *crivăț*, *crivățean*, *cubuz* (*cobuz*), *cuib* („culcuș, bârlog”), *culă*, *cumpăt* (în loc. *pre supt cumpăt*), *curechi*, *curopalat* (*curopalatis*), *curteni*, *cușcă*.

O parte din cuvintele prezentate nu au atestări din perioada veche în DA, deci atestările din *Hronograf* sau din textul *O samă de învățături* sunt absolut necesare: *coace* („a face puroi”), *coamă*, *coastă* („latură, margine”), *cobză*, *colac* („recompensă”), *comis* (*comita*), *copt* („maturitate”), *corn*¹ („fiecare din cele două mânere ale plugului”), *coși* („a se coji”), *credincios* („om de încredere, supraveghetor”), *cresta*, *creștinare* („botezare”), *cuhne*, *cumpăni* („a cântări” și „a fi pe punctul de a se întâmpla ceva”).

În seria de față se cuprind și cuvinte, sensuri, variante neînregistrate în DA, așadar atestările din cele două texte ale ms. 3517, analizate de noi aici, sunt foarte importante: *conteneală* („abținere, înfrânare”), o extensiune semantică de la *coșniță*, *credzător*, *-oare* („care crede în divinitate; p. ext. evlavios”), *credzut* („care este demn de încredere, care inspiră încredere, cinstit”), *cumpătar* („cârmuitor”), *cumpătare* („conducere, cârmuire”), *cumpătareț* („care are capacitatea de a conduce”), *cumpătătoriu*, *cupeli* (*cupelă*).

Între termenii prezentați se află și cuvinte polisemantice, fapt demn de reținut, întrucât prezentăm deja o decelare semantică, atestări și, atunci când este cazul definiții: *corn*¹ (cu trei sensuri), *crește* (cu trei sensuri), *cumpăni* (cu trei sensuri), *cumpătareț* (cu trei sensuri), *cunună* (cu trei sensuri), *cuprinde* (cu patru sensuri), *curat* (cu opt sensuri), *curățenie* (cu trei sensuri), *curăți* (cu trei sensuri), *cuvânt* (cu cinci sensuri).

În fine, în text se află și împrumuturi contextuale, mai mult sau mai puțin cunoscute în epocă, pe care le-am prezentat aici prin comparația cu textul grecesc, fapt notabil, care contribuie, fără doar și poate, ca și cele din situațiile anterioare prezentate în aceste concluzii, la redactarea articolelor respective pentru două dicționare academice: *conie*, *conte* (*contea*), *corcodil*, *corivantiu*, *cristal*, *curopalat* (*curopalatis*), *cuvicularie*.

BIBLIOGRAFIE

CADE I. - Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I. -Aurel Candrea; partea a II-a, *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu. București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.

- CIORĂNESCU = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001.
- CRON. ANON. = *Istoriile domnilor Țării Rumânești*. În *Cronicari munteni*, I. Stolnicul Constantin Cantacuzino. Anonimul Cantacuzinesc. Radu Popescu. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu. București, Editura pentru Literatură, 1961.
- DA = *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea II: C. București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. II, C, Partea a II-a (clac-cyborg), București, Editura Academiei Române, 2018; <https://delr.lingv.ro>.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2016.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, coordonator științific: Eugenia Dima, autori: Eugenia Dima, Doina Cobeț, Laura Manea, Elena Dănilă, Gabriela E. Dima, Andrei Dănilă, Luminița Botoșineanu, Chișinău, Editura Arc – Editura Gunivas, 2007.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- DNR = *Dicționar neogrec-român*, coordonare și redactare finală: Lia Brad-Chisacof, autori: Margarita Kondoghiorghi, Eugen Dobroiu, Ștefan Stupca, Antița Augustopoulou-Jucan, București, Editura Demiurg, 2000.
- Dragomir 2004 = *O atestare necunoscută a etnonimului „cuțovlah” în Hronograful den începutul lumii...*, în vol. *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, Editura Alfa, p. 117–123.
- Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517)*. Probleme de filologie, Iași, Editura Trinitas.
- Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (Ms. 3517)*. Studiu lexicologic, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*; vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie*. *Hronograful este traducerea lui Nicolae Mălescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia.
- Dragomir 2024 = *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături (ms. 3517 BAR)*, traducere atribuită lui Nicolae Mălescu Spătarul, vol. I, *Notă asupra ediției. Studii. Glosar*; vol. II, *Glava 6 – Împărăția altui Artaxerxu, Mână lungă*. Glava 63, *Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 1^r – f. 125^v)*; vol. III, *Începătura împărățiilor elinești*. Glava 64 – *Împărăția lui Arcadie, feciorul lui Theodosie*. Glava 132, *Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 126^r – 243^v)*; vol. IV, *Împărăția lui Theodosie cel micu*. Glava 133 – *Împărăția lui Ioan Țămischii și cu ficiorii Theofanii*. Glava 178, *Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 243^v – 439^v)*; vol. V, *Împărăția lui Vasălie ș-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rrându*. Glava 179 – *pentru prietenii, învățatură*, *Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 439^v – f. 608^v)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- FIZIOLOGUL = *Fiziologul*, Studiul lingvistic de V. Guriianu, București, Editura Minerva, 1997.
- GHIÖVANIS = Γιοβάνης Χρίστος, Νέο λεξικό θησαυρός όλης της ελληνικής γλώσσας, Αθήνας Παγκόσμιος εκδοτικός οργανισμόςς f.a.
- K = Mattheos Kigalas, *Νέα σύννομis διαφορών ιστοριών άρχομένη από κτίσεως κόσμου...*, tipărit în anul 1650, la Veneția.

- Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petrecerea svinților. Studiu lingvistic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- MDA = *Micul dicționar academic*, București, Editura Univers Enciclopedic, vol. I, A–C, 2001.
- MIHĂESCU 2005 = Doru Mihăescu, *Contribuții etimologice și lexicale*, București, Editura Academiei Române.
- MLD, I, GEN. (serie veche) = *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, seria veche, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” Albert-Ludwigs-Universität-Freiburg, vol. I, *Genesis*, 1995.
- NDU = *Noul dicționar universal al limbii române*, de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, București, Editura Litera Internațional, 2006.
- SCRIBAN = August Scriban, *Dicționarul limbii românești* (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Edițiunea întâia, Iași, Institutu de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- SUCIU, D. = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- TDRG³ = H. Tiktin, *Rumänisch – deutsches Wörterbuch*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, vol. I, 2000.

**LEXICAL CONTRIBUTIONS TO THE ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY
AND THE ROMANIAN ETYMOLOGICAL DICTIONARY, EDITED UNDER
THE AEGIS OF ROMANIAN ACADEMY – MS 3517: NICOLAE MILESCU
SPĂATARUL, CHRONICLE FROM THE BEGINNING OF THE WORLD.
A COLLECTION OF TEACHINGS (CA. 1658–1661)
(LETTER C, CLÍRIC – CUVÂNTĂTOR)**

ABSTRACT

We are continuing our previous presentation related to the analysis of ms. 3517, *Chronograph from the Beginning of the World* (f. 1^r–f. 592^r) and *Sundry Teachings* (f. 592^v–f. 608^v). From one point of view or another, these manuscripts are relevant to the Romanian Academy's dictionaries, namely *The Dictionary of the Romanian Language, Old Series* (DA) and *The Etymological Dictionary of the Romanian Language* (DELR). We have dated these translations between 1658 and 1661. In our hypothesis, the aforementioned manuscripts were translated by Nicolae Milescu Spătarul, a learned nobleman from Moldavia.

This analysis of words starting with the letter C adds 124 new terms. Some of these words are rare attestations, others are first attestations compared to those presented in the DA, while some of the words we present here have no attestations from the old period in the DA. Furthermore, the present series includes variant meanings not recorded in the DA.

Among the words we have presented there are some polysemantic words or entire word families, which, once again, show the lexical richness of the *Chronograph from the Beginning of the World* and the *Sundry Teachings* text. Moreover, the two texts contain more or less-known contextual borrowings.

Keywords: *old period, old manuscript, rare lexeme, new meaning, lexical variant, lexicographic scheme, XVIIth century attestations, The Romanian Language Dictionary (DLR), The Etymological Dictionary of Romanian Language (DELR).*

VALORIFICAREA DISCURSULUI LITERAR LA ORA DE LIMBĂ ȘI LITERATURĂ ROMÂNĂ PRIN ABORDĂRI INTERDISCIPLINARE

DAIANA FELECAN*
SIMONA KONRADI*

Învechirea unor structuri lingvistice, suprapusă peste dinamica socială, plasează discursul literar într-o zonă inaccesibilă multor elevi. Între un timp revolut, expresie a unei epoci trecute – proiectată într-un limbaj specific –, cu un mod de a trăi într-o realitate care nu mai există, și unul modern, pe care literatura îl reflectă astăzi, aparent nu se mai stabilește nicio legătură. Însă, la o privire mai atentă, dincolo de aceste diferențe, experiențele de viață, trăirile, provocările instanțelor narrative sau lirice se raportează la aceiași parametri umani, la un pattern comun, prin care oamenii se manifestă existențial în momente semnificative. Personaje provocate mereu pentru a-și depăși condiția, iar, uneori, pentru a lua decizii în împrejurări critice – care le-ar putea salva ori aduce o suferință mai mare – sau o voce care își exprimă direct afectele în raport cu lumea și experiențele prin care trece pot constitui oricând modele sau surse de inspirație în gestionarea situațiilor dificile sau a emoțiilor, devenind, în acest fel, surse de cunoaștere pentru orice elev sau cititor de astăzi.

De-a lungul timpului, literatura a fost considerată o marcă a culturii, a civilizației și a gradului de instruire a oamenilor. Fie că redă viziunea despre lume a unor autori, fie că este izvorâtă din necesități sociale, ideologice sau de altă natură ale epocii, cunoașterea ei îi conferă cititorului sentimentul apartenenței sociale sau valorice. În ultimii ani, se observă o glisare a accentului dinspre marea literatură, clasică sau modernă, ținând de genuri și specii clar definite, spre literatura de graniță sau textele nonliterare, care devin căi alternative de cunoaștere, legitimate de o deschidere a criticii de specialitate, a organismelor specializate care validează scrierile literare sau a mediilor academice orientate către acestea, manifestată și prin includerea lor în manualele școlare din România. Criteriile valorice sunt și ele foarte diferite și bine cântărite¹. Din acest motiv, programele

* Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord Baia Mare, Facultatea de Litere (daiana18felecan@yahoo.com, simona_konradi@yahoo.com).

¹ De exemplu, Premiul Nobel pentru literatură a fost acordat în anul 2023 scriitorului norvegian Jon Fosse, pentru „piesele și proza sa inovatoare care dau glas celor nespuse”, în anul precedent, scriitoarei franceze Annie Ernaux, pentru „curajul și acuitatea clinică cu care descoperă

școlare actuale propun studiul a diverse tipuri și tipare textuale, din care elevul modern își poate forma personalitatea și poate acumula cunoaștere. Abordând teme actuale, într-un limbaj accesibil, fără constrângeri în ceea ce privește efortul de a le încadra într-un un gen precis, libere ca formă, acceptând multiple manifestări ale limbajului, acestea reflectă, la rândul lor, vremurile contemporane, fluide, adesea instabile. Din acest motiv, apropierea de ele este mai ușoară pentru elevul de azi. De asemenea, într-o îmbinare complementară, textul nonliterar contribuie la producerea învățării și la dezvoltarea competențelor de comunicare ale elevilor. Astfel, în programa școlară, texte aparținând marilor clasici ai literaturii române sunt recomandate pentru studiu și stau alături de texte aparținând literaturii contemporane – române sau străine, literare sau nonliterare, continue sau discontinue – sau de texte multimodale – benzi desenate, texte din enciclopedii, reclame, toate cu scopul de a transforma cunoștințele în cunoaștere. Libertatea profesorului se manifestă prin posibilitatea alegerii textelor-suport, pe care își va fundamenta demersul didactic². Firul roșu al acestui mozaic de structuri textuale îl reprezintă respectarea criteriilor valoric, estetic și formativ, pe scurt, raportarea la un set comun de trăsături care le face să fie recunoscute și apreciate ca atare.

Condiția privilegiată a literaturii este specifică esteticii romantice, iar Dominique Maingueneau (2007: 63) afirmă în acest context că, „pentru comentatori, opera literară este net superioară textelor profane (articulului de ziar, conversațiilor, documentelor administrative...)”. Autorul (*ibidem*: 64) este de părere că „o analiză temeinică a discursului literar nu trebuie să mențină disocierea primară dintre discursul literar și cel non-literar; dimpotrivă, ea trebuie să se

rădăcinile, înstrăinările și constrângerile colective ale memoriei personale”, iar înainte, în 2020, scriitoarei Louisa Glück, pentru „vocea ei poetică înconfundabilă care, prin frumusețea sa austeră, face universală existența individuală”, în timp ce, în 2021, premiul i-a revenit lui Abdulrazak Gurnah, pentru „înțelegerea sa lipsită de compromisuri și plină de compasiune față de efectele colonialismului și față de destinul refugiaților la intersecția dintre culturi și continente” (vezi Pătrășconiu 2023).

De asemenea, în ceea ce privește premiile acordate în țara noastră, pentru scriitorii români, există diferite organisme specializate, care validează operele acestora în baza unor criterii valorice pe categorii. Spre exemplu, Uniunea Scriitorilor Români acordă premii pentru Cartea de poezie, Cartea de proză, Cartea de teatru, Cartea de debut etc., în timp ce edituri precum Humanitas acordă Premiul „Monica Lovinescu” dedicat „cărților de nonficțiune din zona umanistă și unor demersuri intelectuale de anvergură (editare de ediții critice, coordonarea unor lucrări ample, traduceri dificile din patrimoniul cultural universal)”.

² Programa de limba și literatura română pentru gimnaziu, consultată pe <https://rocnee.eu/index.php/dcee-oriz/curriculum-oriz/programe-scolare-front/programe-scolare-in-vigoare>, recomandă selecția de „texte literare și nonliterare/ficționale și nonficționale (text integral sau fragment; fără definirea conceptelor):

(a) texte continue: fabule, pasteluri, povestiri clasice și contemporane, romane din literatura română și universală pentru copii, jurnale, scrisori; e-mailuri, reportaje, știri, recenzii pe web ale unei cărți/cronici de film; regulamente;

(b) texte discontinue: grafice, diagrame, tabele, anunțuri, indexuri, glosare;

(c) texte multimodale.

Pentru narativul literar și descriptivul literar, se vor selecta, în primul rând, texte literare de bază, din operele autorilor clasici ai literaturii române. Profesorii au libertatea să aleagă texte-suport în măsură să sprijine formarea competențelor specificate în programă. Textele selectate trebuie să respecte următoarele criterii: valoric, estetic, formativ și adecvare la vârsta elevilor”.

sprijine pe concepte și metode care sunt, în mare parte, valabile și pentru alte tipuri de discurs”. Privit în acest mod, discursul literar se conectează la alte tipuri de discurs, intrând în categoria „discursurilor constituente”, bazate pe autoritatea cuvântului, care transcende spațiul literaturii (vezi *ibidem*: 64). Maingueneau definește discursurile constituente ca „discursuri care se prezintă drept discursuri de origine, validate fiind de o scenă de enunțare care se autorizează de la sine putere” și au în comun „un număr de proprietăți referitoare la condițiile lor de emergență, de funcționare și de circulație” (*ibidem*). Discursurile constituente pot avea o varietate considerabilă – discurs literar, filosofic, religios, științific – dar se raportează la o categorie specifică, aflată „în centrul producției verbale a unei societăți”, având funcția de „a fonda și de a nu fi fondat” (*ibidem*). Lingvistul citat consideră că discursurile constituente, uzând de funcția lor fondatoare, de constituire, generează centrul de autoritate al unei colectivități, numit *archeion* și reprezentat de texte puternice, purtătoare ale unor mesaje pertinente despre tradiție, adevăr, frumusețe, viață, societate. *Archeion*-ul este determinat local și dependent de grupul social care îl produce (vezi *ibidem*: 65–71). Aceste mesaje sunt transmise nu doar prin conținut, prin teme, ci și prin structura textuală sau organizarea enunțiativă a discursului. De aceea, Dominique Maingueneau consideră că „trebuie depășite străvechile opoziții din analiza textului: acțiunea și reprezentarea, fondul și forma, textul și contextul, producerea și receptarea etc. În loc să opunem conținuturi și moduri de transmitere, un interior al textului și un mediu de practici nonverbale, trebuie să dezvoltăm un dispozitiv în care activitatea enunțiativă să unifice un fel de a spune, un mod de circulație a enunțurilor și un anume tip de relaționare din partea oamenilor” (*ibidem*: 67).

Statutul de discurs constituent pune literatura în relație cu alte discipline, cu arta, religia, filosofia, științele, purtătoare, în același timp, de discursuri constituente. Această apropiere este favorabilă abordării pluridisciplinare, interdisciplinare sau transdisciplinare a textului literar și nonliterar, prin identificarea mesajelor comune despre valori și viață. Frumosul, binele, adevărul sunt nu doar categorii estetice, ci și valori, transmise în textele literare sau nonliterare, aparținând diverselor domenii ale cunoașterii, prin mesaje general valabile, ancorate în *archeion*-ul colectiv. De aici derivă un argument pentru studierea – desigur, într-o cheie modernă, adaptată timpurilor noastre – alături de texte contemporane, a unor texte din literatura clasică, chiar dacă ele sunt expresia altor vremuri. O astfel de analiză a discursului literar, în cadrul lecției de limbă română, aduce împreună nu numai domenii diferite, ci și indivizi diferiți, aceștia regăsindu-se într-un loc comun, în care experimentează trăiri și percepții individuale și colective în același timp, în armonie cu ceilalți, unindu-și experiențele personale cu alte experiențe universale, prin intermediul unor entități și fapte aparținând literaturii sau filozofiei, istoriei, religiei ori științei. Demersul transdisciplinar reprezintă o evoluție a cunoașterii, conferindu-i acesteia un caracter unificator – trecând prin diferite niveluri ale realității – și favorizează accesul la un spațiu numit de Basarab Nicolescu „zona de non-rezistență”, o zonă de transparență absolută, care este asociată sacrului (vezi Nicolescu 2007: 61–67). Așadar, înțelegând mecanismele de

funcționare ale *archeion*-ului local, elevii se pot conecta la *archeion*-ul colectiv al altui spațiu și timp, iar apoi, la un *archeion* care se revendică de pretutindeni și de nicăieri cu predilecție, acel *archeion* care ar cuprinde mesaje universale originare, din zona de transparență absolută. Aici, trăind transdisciplinaritatea, oamenii pot să-și pună în vibrație corzile transumanismului³, prin care atât valorile, cât și limbajul sunt resemnificate, influențând schimbarea mentalității și a comportamentului social (vezi *ibidem*: 166–169). Este zona în care se pot forma competențe pentru structurarea unuia dintre cei patru piloni necesari tipului de educație pentru secolul XXI, așa cum este configurat în „Raportul Delors”: *a învăța să trăiești împreună*⁴. Basarab Nicolescu consideră că „atitudinea transculturală, transreligioasă, transpolitică și transnațională poate fi învățată. Ea este înăscută, în măsura în care în fiecare ființă există un nucleu sacru, intangibil” (*ibidem*: 159).

Prin analiza textului literar și a celui nonliterar deopotrivă, lecția de limbă și literatură română poate contribui la parcurgerea acestui traseu, oferind un bun context pentru utilizarea gândirii critice, iar elevii învață să privească lucrurile din mai multe perspective – unele multidisciplinare –, să analizeze critic condițiile, să cântărească alternativele, poziționându-se conștient față de problemă și găsind soluții creative.

Văzută ca discurs constituent, literatura conectează elevul la *archeion*-ul colectiv, întărind sentimentul apartenenței și poziționându-l, în același timp, în spațiul deschis al cunoașterii.

O pledică importantă pentru acest demers o constituie însă scăderea interesului pentru lectură al elevilor, dublată de efectele tehnologizării informatice, precum minimizarea vocabularului lor activ, globalizarea limbajului prin utilizarea masivă a neologismelor provenite din limba engleză, utilizarea reducionista a cuvintelor-cod sau a abrevierilor.

În lipsa unei lecturi consistente și dirijate constant de școală ori de familie, aproape toate sursele de informare și formare a unui orizont de așteptare converg, în realitatea de azi, spre zona media sau spre cea a rețelelor sociale, devenind uneori singurele repere la care oamenii se raportează, cu toate că sunt supuse riscului instabilității, lipsei de logică și superficialității. Zona discursului social-media tinde să se transforme, din când în când, într-un fals *archeion*, un sediu caricatural al unei autorități, ale cărei mesaje nu pot fi, de cele mai multe ori, verificate și validate, în lipsa unor enunțatori pertinenti. Foarte frecvent, elevii sunt atrași de mesajele generației lor, venite din partea unor influenceri mai mult sau mai puțin valoroși. O constantă a acestor mesaje este caracterul lor puternic

³ Basarab Nicolescu (2007: 169) definește transumanismul ca „o nouă formă de umanism care oferă fiecărei ființe umane capacitatea de maximă dezvoltare culturală și spirituală. Este vorba de căutarea a ceea ce există *întru*, *printre* și *dincolo* de ființele umane”.

⁴ Comisia internațională a educației pentru secolul XXI de pe lângă UNESCO, prezidată de Jaques Delors, a elaborat în anul 1996 *Raportul Delors*, un raport asupra tensiunilor din lumea actuală care afectează ființa umană, punând accentul pe patru stâlpi ai educației ce pot asigura supraviețuirea și adaptarea la contextul mondial: a învăța să cunoști, a învăța să faci, a învăța să trăiești alături de ceilalți și a învăța să exiști (vezi *ibidem*: 155).

persuasiv, manipulator, rareori cel căruia i se adresează fiind provocat la o analiză critică a realității enunțate. De aceea, responsabilitatea școlii crește exponențial în ceea ce privește necesitatea echipării elevilor cu un set de competențe transversale (dincolo de cele generale sau specifice ale disciplinelor de studiu) pentru a putea face față schimbărilor permanente și unui viitor disruptiv, rămânând, în același timp, în armonie cu sine, cu ceilalți și cu lumea în care trăiesc.

Abordările interdisciplinare la orele de limbă română, pe de o parte, iar pe de altă parte studiul din perspectivă estetică – făcând apel la valori și emoții – și de construcție a comunicării pot apropia copiii atât de textele aparținând literaturii clasice, cât și de textele contemporane sau de frontieră, astfel încât, împreună, acestea să devină repere la care elevii să se raporteze, trăind experiențe de învățare relevantă, cu sens.

Spre exemplu, nuvela *Popa Tanda* a lui Ioan Slavici, scrisă la sfârșitul secolului al XIX-lea, prezintă destinul unui preot din Transilvania rurală, care reușește să schimbe viața unui sat, schimbându-se pe sine, după ce a trecut prin câteva încercări. Fiind expresia unei realități de mult uitată, aparent, textul nu ar prezenta interes pentru elevii de astăzi, mai ales că lectura și înțelegerea lui sunt îngreunate din perspectiva limbajului, prin prezența unui număr semnificativ de regionalisme sau cuvinte și expresii care au ca referent cutume de la țară necunoscute de către copii, stări de fapt sau obiecte care astăzi fie nu se mai întâlnesc, fie au alt aspect sau utilizare, fie copiii nu mai intră în contact cu acestea. Limbajul circumscrie un topos și contribuie la crearea atmosferei de epocă. De pildă, în secvența descriptivă „Sărăcenii? Un sat cum Sărăcenii trebuie să fie. Ici o casă, colo o casă... tot una câte una... Gardurile sunt de prisos, fiindcă n-au ce îngrađi; uliță este satul întreg. Ar fi prost lucru un horn la casă: fumul află cale și prin acoperiș. Nici muruiala pe pereții de lemn n-are înțeles, fiindcă tot cade cu vremea de pe dânșii. Câteva lemne clădite laolaltă, un acoperiș din paie amestecate cu fân, un cuptor de imală cu prispa bătrânească, un pat alcătuit din patru țapi bătuți în pământ, o ușă făcută din trei scânduri înțepenite c-un par cruciș și cu altul curmeziș... lucru scurt, lucru bun. Cui nu-i place să-și facă altul mai pe plac. În vârful satului, adecă la cel mai înălțat loc, este o alcătuială pe care sărăcenii o numesc «biserică». Ce să fie asta? Este o grămadă de groși bătrâni, puși unii peste alții în chip de pereți” (Slavici 2014: 288), regionalismele „imală” și „muruială”, desemnând un pământ umed, înmuiat, respectiv lutul pentru tencuiala pereților sau a cuptorului, „uliță” folosit pentru drum în interiorul unei localități, „țapi” și „groși”, pentru pari sau bârne din lemn, la fel ca expresiile utilizate ironic pentru a sugera superficialitatea și lenea trădată de un lucru făcut cu un efort minim: „gardurile sunt de prisos”, „fumul află cale și prin acoperiș”, „un pat alcătuit din patru țapi bătuți în pământ”, „lucru scurt, lucru bun” fac dificilă înțelegerea textului, care transmite nu doar un conținut de idei, ci are și un caracter pragmatic. Intenția discursivă din spatele acestei descrieri este aceea ca receptorul să înțeleagă și să configureze mental situația dificilă în care se afla preotul care fusese mutat în acest sat din altul în care nu reușise să se armonizeze cu oamenii. Butucani, toponim simbolic pentru un sat care și-ar fi putut lua numele, ca multe altele, de la

probabilitatea de a se afla în proximitatea unei păduri sau de la îndeletnicirea oamenilor de a prelucra lemnul, are aici și o semnificație legată de felul de a fi al sătenilor. Într-un sat cu numele provenit din derivarea substantivului „butuc”, oamenii sunt asemenea butucilor – bucăți mari de lemn, neșlefuite –, dintr-o bucată, neflexibili și, de aceea, odată cu venirea tânărului preot Trandafir, care nu rezona cu obiceiurile locului și cu petrecerile, stricând echilibrul de până atunci, l-au respins ca pe un corp străin.

După depășirea barierei lingvistice, împrietenirea elevilor cu textul se produce mai ușor atunci când demersul didactic propune o adaptare a semnificației textului la cheia transdisciplinarității, care ajută la unificarea experienței individuale de viață și de cunoaștere cu experiențele universale, ancestrale. În acest fel, îl vedem pe preotul Trandafir conștientizând că este incapabil de a se adapta la o comunitate de care are nevoie, idee întărită în discursul literar printr-o suită de metafore/anaforă menită să demonstreze că el trebuie să fie la dispoziția satului, și nu invers: „Iar fără de sat nu putea să rămână. Popă fără de sat; roată fără de car, jug fără de boi, căciulă pusă într-un vârf de par” (*ibidem*: 289). O soluție și o provocare, totodată, este ca preotul să învețe să trăiască împreună cu ceilalți, identificând în el însuși mesaje puternice, mesaje de origine, care să facă apel la valorile universale estomate pentru moment în comunitatea sărăcenilor.

Elevii pot descoperi cât de importante sunt responsabilitatea, dovedită de personaj atunci când își respectă angajamentele de preot indiferent de reacția oamenilor, perseverența, pentru că, în pofida tuturor obstacolelor, nu s-a dat bătut, reușind să schimbe satul și curajul de a îndrăzni să transforme în bine viața oamenilor, cu orice risc. De asemenea, munca îl face pe preot să se schimbe pe sine, iar apoi să antreneze schimbarea întregii comunități. Credința, pentru că nu întâmplător autorul a ales ca personaj principal un preot, conectarea la divinitate îi dau putere și îl inspiră. În același timp, modul de relaționare și comunicarea cu enoriașii au făcut ca preotul să primească două porecle: mai întâi „omul dracului”, iar în final, „omul lui Dumnezeu”. Odată ce a abandonat atitudinea și discursul agresiv, renunțând la a-i mai copleși cu sfaturile, apoi cu batjocura și ocara și după ce au început să fie vizibile schimbările, oamenii l-au urmat necondiționat. Din toate aceste întâmplări, copiii pot învăța lecții de viață general valabile și aplicabile și în zilele noastre, asistând inclusiv la devenirea unui lider, bună ocazie de a reflecta la etica interacțiunii și influențării celorlalți. Și dacă lumea de la sfârșit de secol XIX era mai așezată, supusă unor schimbări previzibile, iar preotul Trandafir a avut atâtea frământări, cu atât mai mult realitatea de astăzi, în incertitudinea ei, vine cu și mai mari provocări pentru omul modern. De aceea, chiar dacă nu poate fi vorba ca un elev din zilele noastre să copieze un mod de viață și de acțiune de acum două secole, căci ar fi nepotrivit, totuși trăsăturile de caracter, valorile și principiile care au determinat o atitudine sau alta într-o situație-limită ar putea fi o sursă de inspirație, o cale deschisă spre cunoaștere. Elevul se poate corela cu personajul prin intermediul unor valori comune. Lectura acestui text și a altora aparținând autorilor canonici, într-o cheie modernă, poate declanșa un exercițiu reflexiv valoros, prin care elevii să înțeleagă acțiunea, gesturile

sau comportamentul personajelor prin raportarea la un cod etic și spiritual al epocii. Totodată, compararea cu valorile și modul lor de manifestare în prezent i-ar ajuta să se cunoască pe ei înșiși, să înțeleagă și să recompună, din piese mici, similare în virtutea universalității acestor valori, propria existență. În acest fel, studiul textelor unor autori precum Ioan Slavici, I.L. Caragiale, Ion Creangă, Mihail Sadoveanu nu va rămâne un decupaj nefericit într-o curiculă fără nicio legătură cu experiența de viață a cititorului de azi, ci un continuum existențial care traversează timpul și diferitele niveluri ale realității, ca urmare a caracterului lui atopic.

Pentru a-și face o idee și mai clară asupra semnificației textului literar, în complementaritate pot fi analizate texte nonliterare din diferite domenii – istorie, religie – sau opere de artă, filme.

Un exemplu de text nonliterar – discurs istoric – care prezintă o imagine de ansamblu și a ierarhiei sociale în satul transilvănean de la sfârșitul secolului al XIX-lea este articolul lui Simion Retegan *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*. Acest discurs interferează cu discursul literar printr-un element comun – în acest caz, realitatea satului transilvănean din secolul al XIX-lea, cu stratificarea lui socială. Descriind statutul unui țăran bogat al acestui sat, autorul (vezi Retegan 1996: 102–103) face trimitere la nuvela lui Ioan Slavici *Gura satului*, arătând în ce fel este perceput gospodarul bogat, deținător de pământuri, de haine de sărbătoare, implicat în viața comunității prin diverse funcții deținute inclusiv la biserică și adesea naș de cununie sau de botez. La polul opus, este prezentat țăranul sărac, posesor al unei case mici, de lemn, cu mulți copii, supraviețuind cu greu de pe-o zi pe alta. Se întâlnesc astfel butucăneanul și sărăcăneanul, văzuți, de data aceasta, prin ochii și aparatul discursiv al istoricului. Acesta completează și întregește informația utilizând termeni caracterizați prin lipsa ambiguității semantice. Ceea ce se subînțelegea în nuvela lui Slavici este acum adus la lumină. Copiii află cum funcționa comunitatea rurală din Transilvania secolului al XIX-lea, prezentă ficțional în textul literar, și de ce preotul a trebuit să plece din Butucani – „bun sat și mare, oameni cu stare și cu socoteală, pomeni și ospețe de bogat” (Slavici 2014: 285) – atunci când s-a poziționat în răspăr cu aceasta (i.e. comunitatea rurală). Simion Retegan (1996: 105) constată, referindu-se la elitele satului transilvan, că „nu se poate omite faptul că în interiorul fiecărei comunități rurale cei bogați constituie prin însăși reușita vieții lor, prin cultivarea tradițiilor, la sărbători, nunți, înmormântări, botezuri, prin respectarea normelor tradiționale de comportament, a moralei, modelele de urmat”. Iar părintele Trandafir tocmai la aceste pomeni și ospețe „nu mergea bucuros” și îi judeca pe oameni.

În relația cu sărăcenenii, preotul face același lucru, fiind pe punctul de a fi mutat din nou în alt sat. Aici, oamenii aparțin însă altei categorii, nu elitei generatoare de obiceiuri și tradiții. Ei sunt probabil cei despre care autorul textului nonliterar menționează: „la cealaltă extremă, țăranul sărac, posesorul unei căscioare de lemn, pline cel mai adesea de copii mărunți, a unei grădini, a două-trei pământuri, a două animale de jug, trăiește de azi pe mâine, într-o sărăcie deprimantă, se zbate din greu pentru a supraviețui de la un an la altul, de la o

recoltă la alta” (*ibidem*: 103). Prin urmare, trăind fără reguli, acești oameni nu pot avea mesaje întemeietoare, deci nu se pot salva. Părintelui Trandafir îi revine rolul de a pune ordine în haos, de a deveni întemeietorul unei lumi, motiv pentru care îi este recunoscută autoritatea prin atribuirea poreclei „omul lui Dumnezeu”, fiind purtătorul celui mai puternic mesaj al unui discurs constituent, acela al Sfintei Scripturi. În acest punct, discursului literar i se poate alătura discursul religios, pe baza unor elemente comune. Spre exemplu, ajuns în Sărăceni, preotul își schimbă părerea despre pomeni și oștețe – pe care și le-ar fi dorit acum, ca semn de prosperitate –, invocând scena nunții din Cana Galileii: „Este un lucru folositor, zicea el, când oamenii se adună spre a se mângâia și veseli împreună. Chiar Mântuitorul a început cu pomenile și cu nunta de la Cana Galileii” (Slavici 2014: 290). Discursul biblic consemnează, în Evanghelia după Ioan, prima minune a Mântuitorului, prin transformarea apei în vin la o nuntă din Cana Galileii (vezi *Ioan* 2, 1–11), la care mirilor li se terminase vinul în toiul petrecerii⁵. Acest gest a fost interpretat de preot ca o aprobare a lui Isus pentru participarea oamenilor la evenimente colective, care celebrează momentele importante din viață, ceea ce l-a făcut să-și schimbe opinia.

Un alt exemplu de discurs religios în nuvela lui Slavici îl constituie secvența în care preotul ține prima slujbă de duminică în Sărăceni, când a fost citită Evanghelia despre Pilda fiului risipitor. Discursul biblic îl arată pe fiul răătăcit risipindu-și averea pe plăceri lumești, „și după ce a cheltuit totul, s-a făcut foamete mare în țara aceea și el a început să ducă lipsă. Și ducându-se, s-a alipit de unul din locuitorii acelei țări, iar acesta l-a trimis în țarinile sale să-i pască porcii. Și dorea să-și sature pântecele din roșcovele pe care le mâncau porcii, dar nimeni nu-i dădea. Dar venindu-și în sine, a zis: Câți argați ai tatălui meu sunt îndestulați de pâine, iar eu pier aici de foame! Sculându-mă, mă voi duce la tatăl meu și-i voi spune: Tată, greșit-am Cerului și față de tine; nu mai sunt vrednic să mă numesc fiul tău. Fă-mă ca pe unul din argații tăi” (*Luca* 15, 14–19). Cu toate că și-a pus toată iscusința în a transmite mesajul acestei pilde, explicându-le sătenilor că, așa cum fiul care cheltuise toată partea de moștenire și ajuns în sărăcie a început să muncească, și „cine nu lucrează, greu păcătuiește” și „cât este de ticăloasă viața unui pieritor de foame” (Slavici 2014: 291), preotul nu a reușit să-și convingă enoriașii. Suntem în prezența unui act de limbaj eșuat, fără forță ilocuționară⁶, la fel ca sfaturile, batjocura sau ocara de mai târziu.

⁵ „Și a treia zi s-a făcut nuntă în Cana Galileii și era și mama lui Isus acolo. Și a fost chemat și Isus și ucenicii Săi la nuntă. Și sfârșindu-se vinul, mama lui Isus a zis către El: «Nu mai au vin»... Și Isus i-a zis: «Ce ne privește, femeie, pe Mine și pe tine? Ceasul Meu încă n-a venit». Mama Sa le-a zis slujitorilor: «Orice vă va spune El, faceți!». Și erau acolo șase vase de piatră, puse pentru curățirea iudeilor, care luau câte două sau trei vedre. Zisu-le-a Isus: «Umpleți vasele cu apă». Și le-au umplut până sus. Și le-a zis: «Scoateți acum și aduceți-i nunului!» Iar ei i-au dus. Și după ce nunul a gustat apa care se făcuse vin – și el nu știa de unde este, ci doar slujitorii care scosese apă știau – l-a chemat nunul pe mire și-a zis: «Orice om pune întâi vinul cel bun și, când se ametește, pe cel mai slab; dar tu ai ținut vinul cel bun până acum». Acest început al minunilor l-a făcut Isus în Cana Galileii și Și-a arătat slava Sa; și au crezut într-Însul ucenicii Săi” (*Ioan* 2, 1–11).

⁶ Pentru lămurirea sintagmei *forță ilocuționară*, vezi Ionescu-Ruxăndoiu 2023, s.v.: 152–153.

Conexiunea realității posibile a discursului literar cu una concretă facilitează apropierea elevilor de text. Mai mult decât atât, la o căutare pe internet, copiii pot afla că există un sat în județul Bihor – Rantău – care, în trecut, purta numele de Sărăceni, din cauza populației majoritar sărace. Tot în Bihor se află canionul Valea Seacă, iar în județul Satu Mare există o localitate cu același nume.

Putem opera și o alăturare a discursului literar cu cel pictural, exemplificând cu două lucrări. Prima este pictura realizată de Ion Andreescu în 1876, *Drum pe coline*⁷. Tabloul prezintă un peisaj rural, având ca element central un drum de țară care urcă lent pe o colină, mărginit de o pădure în partea de sus. În prim-plan se vede o trăsură trasă de un cal, care trece pe lângă o țărancă ce lucrează pe câmp, la niște straturi, în apropierea unui pâlă mic de copaci. În fundal, de cealaltă parte a drumului, pasc liniștite câteva animale păzite de un copil. Drumul pare o *axis mundi* în jurul căreia se organizează tot universul. Cadrul este deschis; drumul intră prin stânga și urcă șerpuit și calm spre dreapta, de jos spre sus. Culorile sunt în mai multe tonuri de verde natural, potrivite cu vegetația. Drumul de pământ, în Siena naturală, asigură contrastul vizual. Pictura are elemente comune cu secvența descriptivă din finalul nuvelei, puternic vizuală, prin prezența grupului nominal, alcătuit din substantiv care numește elementele descrise, cu adjuncții săi, de regulă adjective. La răscrucea drumurilor dinspre Valea Seacă și Valea Răpiții este o troiță construită de sărăceni. La fel ca în tabloul lui Ion Andreescu, apare și un pâlă de opt paltini, care țin umbră în apropierea troiței. Drumul spre Sărăceni, paltinii și troița sunt elemente declanșatoare ale unui ritual al vorbirii. Sărăcaneanul, mândru de satul lui prosper, poposește la troiță, așteptând un trecător care să-l întrebe „Ce sat e acela unde se vede biserica cea frumoasă cu pereți albi și cu turn sclipitor”? Fiind întrebat astfel, el își netezește mustățile și răspunde privind fălos spre acel loc: «Acolo sus pe Gropnița? Acela e satul nostru, Sărăcenii. Dar clopotele să le auzi: ce clopote sunt în turnul acela!... S-aude cale de trei ceasuri!» (ibidem: 305). Drumul de țară care vine de la Valea Seacă și urcă spre Sărăceni este și el o *axis mundi* care fixează coordonatele unui sat profund transformat, punându-l în relație cu întreaga lume: „Drum ca acela care trece prin Valea-Seacă înspre Sărăceni giur împregiur nu este. Neteș ca masa și vârtos ca sâmburele de cireșă. [...] Pe aicea sărăcaneanul se simte acasă. [...] Aproape la tot pasul întâlnește câte un cunoscut, cu care mai schimbă vorba «de unde și până unde». Asta duce un car de var, celălalt un car de poame; mai apoi vine unul cu împletituri, altul cu un car de roate, doage, ori alt lemn lucrat. [...] Astă cale nu e pustie!» (ibidem: 305). Drumul este purtătorul unui mesaj: valea nu mai este seacă, Sărăceni nu mai este un sat sărac.

O altă lucrare plastică propusă al cărei discurs rezzonează cu discursul literar al nuvelei *Popa Tanda* este opera pictorului român de origine armeană Apcar Baltazar (1880–1909), cu titlul *Portret de bătrân*⁸, elementul comun fiind

⁷ Tabloul poate fi vizualizat pe internet la adresa <https://www.facebook.com/CultureOfRomania/photos/a.1525502120911031/4005963346198217/?type=3> (accesat în decembrie 2023).

⁸ Picura poate fi vizualizată pe https://www.artnet.com/artists/apcar-baltazar/portret-de-b%C4%83tr%C3%A2n-50LeCYGGg-p_tzjODYyc6g2 (accesat în decembrie 2023).

clarobscurul – lumina puternică vs umbra puternică. Tabloul prezintă, în stilul realismului specific sfârșitului de secol XIX, profilul unui bătrân, cu marcante detalii de fizionomie, pe un fundal minimalist. Contrastul dintre lumină și umbră este pronunțat, fața fiind singura luminată. Lumina, venită din dreapta cadrului pictural, se răsfrânge slab și pe o muchie de mobilier aflată în spatele bătrânului. Deși pare frământat de gânduri, chipul este liniștit tocmai datorită efectului luminescent creat de artist. Umbra este reprezentată prin mai multe nuanțe de brun închis și de negrul hainei și al căciulii. Aceasta se unește, în spate, cu umbra. Contrastul clarobscur poate sugera conflictul interior, iar fața orientată spre lumină, momentul de iluminare. Figura preotului, prezentă în discursul literar, apare într-o situație similară în secvența în care conflictul interior atinge un maxim de intensitate. Este singurul cadru nocturn al acțiunii. După câțiva ani de încercări nereușite de a-i face harnici pe săteni, părintele Trandafir rămâne treaz, în noapte, cuprins de griji, privindu-i neputincios pe ai săi, care dormeau: „O soție bolnavă, trei copii mici, al patrulea de lapte, o casă numai hârb: prin pereți se furișa neaua, cuptorul afuma și acoperișul era tovarăș cu vânturile, iar hambarele goale, punga deșartă și sufletul necăjit. [...] El stete multă vreme gânditor la opaițul ce arunca lumină somnoroasă... [...]. Apoi nimic nu îndeamnă mai mult spre întristare decât tocmai privegherea între cei ce dorm. [...] Sufletul îi trecea în trecut și în viitor și viitorul, în starea în care se afla, nu putea să și-l înfățișeze decât cu cele mai triste culori. Copiii lui! Soția lui! Ce va fi de dânsii!?” (*ibidem*: 295). Suferința preotului este amplificată de întunericul nopții, care poate fi interpretat drept reflexie a situației-limită din sufletul său și a încurcăturii exterioare în care se afla. Trăirile personajului se reflectă și în mediul exterior. Studiind relația dintre umbră și lumină în opera plastică din perspectivă hegeliană, Victor Ieronim Stoichiță (2008: 195) consideră că cele două se determină una pe cealaltă și „ceea ce ascunde persoana, dezvăluie umbra”. Spre deosebire de tabloul lui Apcar Baltazar, în care lumina feței este purtătoare de semnificație, în discursul literar, întunericul este semnificativ pentru momentul de conștientizare. Umbrele sunt parte a sufletului său și, odată cu acceptarea lor, încetează și controlul acestora asupra personajului. Un clarobscur în discursul literar face ca umbra puternică să atragă o lumină puternică. Integrarea umbrei îi aduce personajului iluminarea, prin întoarcerea la sine, începând de acolo schimbarea. Cu fața spre Lumină, lăsând în spate tenebrele, a doua zi, preotul merge la biserică, la fel ca altădată, dar acum „îl prinse o frică neînțeleasă, merse câțiva pași înainte, se opri, își ascunse fața în amândouă mâinile și începu să plângă greu și cu suspin înăbușit și fioros. [...] El nu credea nimic, nu gândea nimic: era purtat” (*ibidem*: 296). Este un fel de a spune „Tată, greșit-am Cerului și față de tine” (*Luca* 15, 18) pentru risipa de timp cheltuit cu batjocura și ocările. Această întoarcere a fiului risipitor îi aduce preotului soluția, la fel ca în textul biblic. El devine propriul său argat, care va amprenta ulterior o comunitate întreagă.

În concluzie, se poate spune că alăturarea acestor tipuri de discurs care au în comun elemente ce comunică valori și modul acestora de emergență, de acceptare și manifestare – calități ale discursurilor constituente – contribuie la o mai bună

înțelegere a discursului literar de către elevi și prin acesta a propriei existențe, prin stabilirea de legături cu o zonă a cunoașterii la care suntem cu toții conectați.

De asemenea, propunerea noastră de abordare interdisciplinară a textului literar studiat la clasă ajută la formarea competențelor specifice prevăzute în programele școlare de limbă și literatură română pentru gimnaziu, atât din perspectiva facilitării înțelegerii conținuturilor, cât și din aceea a formării unor atitudini, prin raportarea elevului – care a venit în contact cu noi informații sau concepte – la sine și la ceilalți. Relaționarea cu semenii va fi, în acest fel, intermediată de exersarea valorilor prin accesul la un câmp consistent de manifestare a lor prin limbaje diferite.

Operând cu structuri textuale diverse, elevii deprind exercițiul inferențelor, al gândirii critice, valoroase pentru adaptarea ființei la realitățile lumii actuale, aflate într-o dinamică rapidă.

Pe de altă parte, asocierea mai multor tipuri de discurs – literar, nonliterar, istoric, plastic – stimulează interesul elevilor pentru lectură, indiferent dacă aceasta se referă la un text sau la o imagine, ajutându-i să devină receptori avizați de mesaje artistice sau științifice.

BIBLIOGRAFIE

- Biblia sau Sfânta Scriptură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2011.
- Ionescu-Ruxăndoiu 2023 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Dicționar de pragmatică și de analiză a discursului* (DPAD), Iași, Editura Institutul European.
- Maingueneau 2007 = Dominique Maingueneau, *Discursul literar: paratopie și scenă de enunțare*, traducere de Nicoleta Loredana Moroșan, Iași, Editura Institutul European.
- Nicolescu 2007 = Basarab Nicolescu, *Transdisciplinaritatea. Manifest*, Iași, Editura Junimea.
- Pătrășconiu 2023 = Cristian Pătrășconiu, *Premiul Nobel pentru Literatură 2023: Jon Fosse*, în „România literară”, nr. 42–43, <https://romanaliterara.com/2023/10/premiul-nobel-pentru-literatura-2023-jon-fosse/> (accesat în decembrie 2023).
- Programa școlară pentru disciplina LIMBA ȘI LITERATURĂ ROMÂNĂ. Clasele a V-a – a VIII-a, Anexa nr. 2, la ordinul Ministrului Educației Naționale nr. 3393/28.02.2017, <https://rocnee.eu/index.php/dcee-oriz/curriculum-oriz/programe-scolare-front/programe-scolare-in-vigoare> (accesat în decembrie 2023).
- Retegan 1996 = Simion Retegan, *Elita satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX*, în „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A.D. Xenopol»”, IV, 1–4, Iași, http://adxenopol.academiaromana-is.ro/xenopolitana/xeno_96/xeno_96_14.pdf (accesat în decembrie 2023).
- Slavici 2014 = Ioan Slavici, *Nuvele*, București, Editura Pescăruș.
- Stoichiță 2008 = Victor Ieronim Stoichiță, *Scurtă istorie a umbrei*, București, Editura Humanitas.
- Șchiopu 2023 = Ana Maria Șchiopu, *Premiul „Monica Lovinescu”, dedicat cărților de nonficțiune și demersurilor intelectuale de anvergură. Cine sunt nominalizații primei ediții*, <https://adevarul.ro/stil-de-viata/cultura/premiul-monica-lovinescu-dedicat-cartilor-de-2297769.html> (accesat în decembrie 2023).

Pictură

Ion Andreescu, *Drum pe coline* (<https://www.facebook.com/CultureOfRomania/photos/a.1525502120911031/4005963346198217/?type=3>) (accesat în decembrie 2023).

Apcar Baltazar, *Portret de bătrân* (https://www.artnet.com/artists/apcar-baltazar/portret-de-b%C4%83tr%C3%A2n-5OLeCYGGg-p_tzjODYc6g2) (accesat în decembrie 2023).

THE VALORIZATION OF THE LITERARY DISCOURSE AT THE ROMANIAN LITERATURE CLASS THROUGH INTERDISCIPLINARY APPROACHES

ABSTRACT

In a fluid world, often changing with an atomized and unpredictable reality, the need for stable guide marks that reestablish the original connection between the parts and the whole is increasingly felt. By reflecting universal values and attitudes while conveying founding messages, the literary discourse may offer such point of stability. But the effectiveness of studying literature in the Romanian language class increases by joining other types of discourse, in an interdisciplinary approach, through which students can experience meaningful learning activities, that are relevant to real life. This article discusses some recommendations from the official curriculum for teaching Romanian literature, supporting them with commentary, contextual applications, examples of good practice, and text samples, all aimed at illustrating the importance of interdisciplinary approaches.

Keywords: *speech, interdisciplinary, transdisciplinary, literature, archaeon.*

THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA AND THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA AND AFRICA

CHITSUKO FUKUSHIMA*

1. INTRODUCTION

The *Linguistic Atlas of Asia* (LAA) and the *Linguistic Atlas of Asia and Africa* (LAAA) are linguistic atlases spanning more than one continent. I have been involved in the projects making for both of them. Here I introduce 1) the process in which Japanese scholars coordinated by Mitsuaki Endo cooperated to produce the atlases and 2) the characteristics of the two atlases.

2. BEGINNINGS OF THE PROJECT

Mitsuaki Endo and I met for the first time at the international conference on geolinguistics held at National Institute for Japanese Language and Linguistics (NINJAL) in the summer of 2007, where I took the role of the commentator for Day 1 (Fukushima, Heap 2008). Professor Endo from Aoyama Gakuin University (Tokyo), an expert in Chinese historical phonology and dialectology, had the idea that we should make a linguistic atlas of Eurasia. He seized the initiative and held the first conference on East-Eurasian geolinguistics the same year, on 23 December, at Aoyama Gakuin University. He also organized a geolinguistic research in Tokunoshima, Amami, in the summer of 2008. I prepared the questionnaire by revising the questionnaire of the research held by Linguistics Department, the University of Tokyo, thirty years before, and analyzed the data from the new research (Fukushima 2013).

Endo got the Kakenhi research fund entitled ‘Reconstruction of Macro and Micro Linguistic History Using Linguistic Maps across Countries and Language Families in Eastern Eurasia’ in 2011–2012 and held a conference on East-Eurasian geolinguistics project¹ on 11 March, 2012, at Aoyama Gakuin University. The same year, the first International Conference of Asian Geolinguistics

* Professor emerita at University of Niigata Prefecture, 471 Ebigase, Higashi-ku, Niigata, Japan (chitsukof@gmail.com).

¹ Asian Geolinguistics, <https://agsj.jimdofree.com/> (acc. April 1, 2024).

(ICAG-1) was held from 14 to 15 December at Aoyama Gakuin University. This conference has been held in various Asian cities every two years since then, and scholars from East Asia joined the conference: ICAG-2 at Chulalongkon University, Bangkok, Thailand, on 24 May, 2014; ICAG-3 at Royal University of Phnom Penh, Phnom Penh, Cambodia, from 23 to 24 May, 2016; ICAG-4 at Fakultas Ilmu Pengetahuan Budaya Universitas Indonesia, Jakarta, Indonesia, from 4 to 5 May, 2018; and after the coronavirus pandemic, ICAG-5 at the University of Social Sciences and Humanities, VNU, Ha Noi, Vietnam, from 4 to 5 May, 2023. Meanwhile, in 2019, the Geolinguistic Society of Japan² (GSJ) was established, and its first term committee members in charge of general affairs were Endo and myself.

3. THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA (LAA)

The *Linguistic Atlas of Asia* (LAA) was produced within a project which was coordinated by Mitsuaki Endo and conducted from April 2015 to March 2018. The name of the project was “ILCAA (Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa) Joint Research project: Studies in Asian Geolinguistics”. Japanese experts of languages and language groups in Asia joined the project. They drew maps of a language or language group in charge and presented at each project meeting their results. The items investigated in the project were as follows: five lexical items (‘sun’, ‘rice plant’, ‘milk’, ‘wind’, ‘iron’), two grammatical items (numeric quantification and ‘it rains’), and one prosodic item (tone/accents). After the project was finished, several reports and monographs were published via e-publication³, and finally a book, *Linguistic Atlas of Asia*, was published in 2021 (LAA: Endo *et al.* 2021). The book contained monochrome maps and descriptions for each language or language group and also included colored synthesized maps covering the entire area of Asia for each item as attachments.

4. THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA AND AFRICA (LAAA)

The *Linguistic Atlas of Asia and Africa* (LAAA) was produced within a project which was also coordinated by Mitsuaki Endo and has been conducted from April 2020 to March 2023. Its name was “ILCAA Joint Research project: Studies in Asian and African Geolinguistics”. Japanese experts of languages and language groups in Asia and Africa joined the project. They drew maps of a language or language group in charge and presented the outcomes at each project meeting, as in the previous project. The items investigated in the project were: lexical items such as animal vocabulary (‘rat/mouse’, ‘chicken’, ‘horse’, ‘dog’, ‘wolf’, ‘bear’), crop terms (‘wheat’, ‘broomcorn millet’ [*Panicum miliaceum*], ‘foxtail millet’

² https://geolinguistics.sakura.ne.jp/index_en.html (acc. April 16, 2024).

³ ILCAA Electronic Publications, <https://publication.aa-ken.jp/> (acc. April 16, 2024).

[*Setaria italica*], ‘barnyard millet’ [*Echinochloa* spp.], ‘taro’, ‘yam’), sibling term systems, and numeral systems; one grammatical item (grammatical relations or alignment); and one phonological item (stop series). Animal vocabulary and crop terms were chosen since some meetings were held as joint research meetings with “Yaponesia Genome” project⁴. In the second project, the result was published as three monographs with DOI (LAAA I, II, III: Suzuki *et al.* 2022, Suzuki *et al.* 2023, Fukushima *et al.* 2023), which contained colored maps with descriptions for each language or language groups.

5. CHARACTERISTICS OF LAA AND LAAA

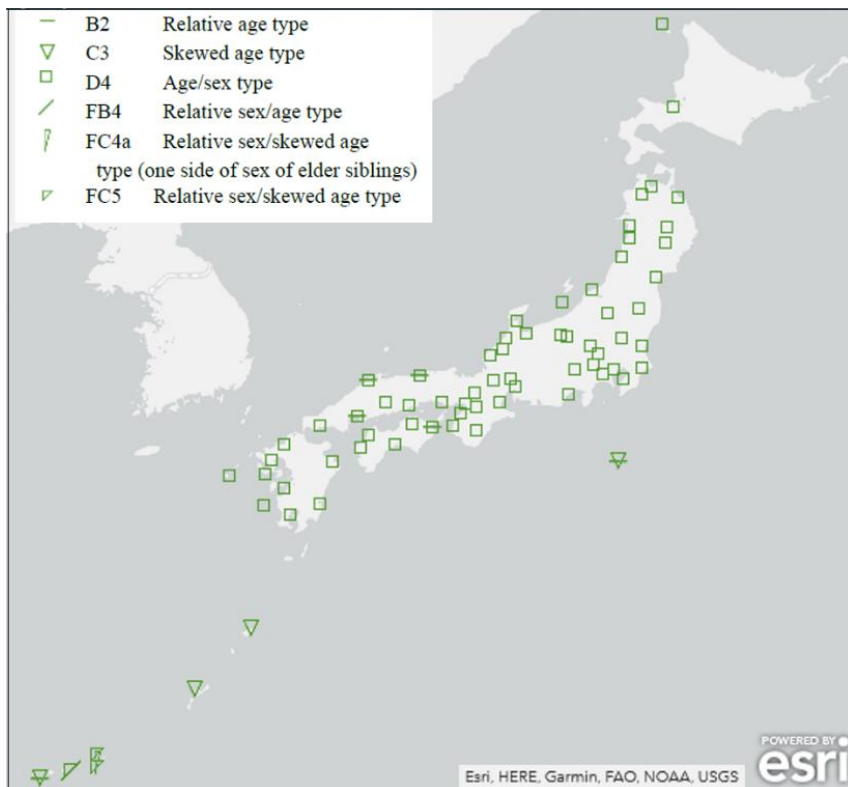

Figure 1. Systems of sibling terms in Japonic.

Original maps of each language or language group were drawn using ArcGIS online. One color, chosen among red, brown, green, orange, and blue, was assigned to each language or language family. See figure 1, which is a map of system of sibling terms in Japonic language family. The maps of each language or language group were superimposed on the screen using ArcGIS online.

⁴ Archives of the quarterly journal “Yaponesia”, <https://github.com/nosada17/Yaponesia/tree/main> (acc. April 16, 2024).

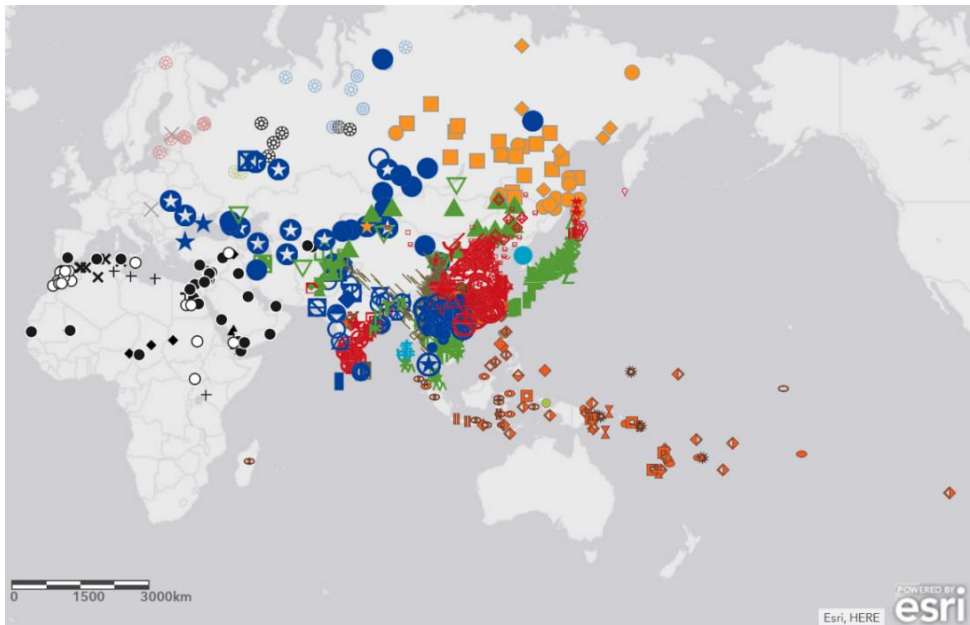

Figure 2. Superimposed map of 'the sun' on screen in LAA.

On the other hand, figure 2 is an example of synthesized map of LAA online *The Sun*. By zooming a part of the map on the screen, one can see the detailed variation of the concerned area. The data of each language or language group is analyzed by experts, which means that the information is reliable. When basic symbols are decided by the coordinator before mapping data, as in the case of grammatical relations, sibling term systems, and numeral systems, we can see the distribution of certain types ranging over languages and language groups. One example of the analysis is shown in Fukushima 2023, where he analyzed geographic typological variation of systems of sibling terms in Asia and Africa. Regarding the lexical items, we have found cases of borrowing, calques or loan translations, etc. (Fukushima 2021). Borrowings could be within or beyond a language or a language family, and, on the other hand, there are new and old borrowings. Sinitic, Indo-European, Arabic, Russian etc. are often the center of diffusion especially in the case of new borrowings. The direction of old borrowings, often treated as *Wanderwort*, is, however, difficult to be determined.

6. SUMMARY

LAA and LAAA are useful tools in order to examine the geographical variation – of the vast main area and also of the border area. They also allow studying the lexical, grammatical, and phonological/prosodic variations, some of which are typological variations. Finally, these atlases are valuable resources for the investigation of numerous cases of lexical borrowing.

ACKNOWLEDGEMENT

This work has been supported by Tokyo University of Foreign Studies, April 2015–March 2018, ILCAA Joint Research Project: Studies in Asian Geolinguistics (jrp000210), coordinator Mitsuaki Endo; Tokyo University of Foreign Studies, April 2020–March 2023 ILCAA Joint Research Project: Studies in Asian and African Geolinguistics (jrp000256), coordinator Mitsuaki Endo; and JSPS KAKENHI, grant number JP19K00555.

The members of the 2015–2018 project involved in the investigations for LAA are the following linguists: SHIRAIISHI Hidetoshi (Nivkh), FUKAZAWA Mika (Ainu), KISHIE Shunsuke (Japanese), FUKUI Rei (Korean), IWATA Rei, UETA Takashi, YAGI Kenji, SUZUKI Fumiki (Sinitic), TAGUCHI Yoshihisa (Hmong-Mien), ENDO Mitsuaki (Kra-Dai), SHIRAI Satoko, IWASA Kazue, SUZUKI Hiroyuki, EBIHARA Shiho, KURABE Keita (Tibeto-Burman), MINEGISHI Makoto, SHIMIZU Masaaki, KONDO Mika (Austroasiatic), UTSUMI Atsuko (Austronesian), MATSUMOTO Ryo (Tungusic and Uralic), SAITÔ Yoshio (Mongolic and Turkic), YOSHIOKA Noboru (South Asia), NAGATO Youichi (Semitic), NAKAO Shuichiro (Nilo-Saharan), FUKUSHIMA Chitsuko (Cartography). Also, KUREBITO Tokusu, MATSUSE Ikuko, TEERAROJANARAT Sirivilai, SHIOKAWA Nanami, SHIMIZU Yukichi, SAKOGUCHI Yukako, KUMAGAI Yasuo, ONISHI Takuichiro helped the project.

The members of the 2020–2023 project involved in the investigations for LAA are the following linguists: ONO Chikako (Chukotko-Kamchatkan), FUKAZAWA Mika (Ainu), KIBE Nobuko, NAKAZAWA Kohei, YOKOYAMA Akiko, FUKUSHIMA Chitsuko (Japonic), FUKUI Rei (Korean), YAGI Kenji, SUZUKI Fumiki (Sinitic), TAGUCHI Yoshihisa, TANG Baiyan (Hmong-Mien), HIRANO Ayaka, ENDO Mitsuaki, and TOMITA Aika (Kra-Dai), KURABE Keita, EBIHARA Shiho, IWASA Kazue, SHIRAI Satoko, SUZUKI Hiroyuki (Tibeto-Burman), SHIMIZU Masaaki, MINEGISHI Makoto (Austroasiatic), UTSUMI Atsuko (Austronesian), MATSUMOTO Ryo (Tungusic and Uralic), SAITÔ Yoshio (Mongolic and Turkic), YOSHIOKA Noboru (South Asia), KODAMA Nozomi (Dravidian), IWASAKI Takamasa (Iranian), NAGATO Youichi (Semitic), NAKAO Shuichiro (Nilo-Saharan), SHINAGAWA Daisuke, KOMORI Junko (Niger-Congo), KIMURA Kimihiko, NAKAGAWA Hiroshi (Kalahari Basin Area).

BIBLIOGRAPHY

- Endo *et al.* 2021 = Mitsuaki Endo, Makoto Minegishi, Satoko Shirai, Hiroyuki Suzuki, and Keita Kurabe (eds), *Linguistic Atlas of Asia*, Tokyo, Hituzi Syobo.
- Fukushima 2013 = Chitsuko Fukushima, *Revisiting Regional Variation on an Island after Thirty Years*, in *Proceedings of Methods XIV: Papers from the Fourteenth International Conference on Methods in Dialectology*, 2011, Alena Barysevich, David Heap (eds), Frankfurt am Main, Peter Lang, p. 305–314.
- Fukushima 2021 = Chitsuko Fukushima, *Sun in Asia, Linguistic Atlas of Asia*, Tokyo, Hituzi Syobo, p. 18–21.
- Fukushima 2023 = Chitsuko Fukushima, *Geographical Variation of Systems of Sibling Terms in Asia and Africa*, “Dialectologia et Geolinguistica”, XXXI, p. 41–54 (<https://doi.org/10.1515/dialect-2023-0003>).
- Fukushima, Heap 2008 = Chitsuko Fukushima, David Heap, *A Report on the International Conference: Geolinguistics around the World*, “Dialectologia”, núm. 1, p. 135–156 (<http://www.publicacions.ub.es/revistes/dialectologia1/>).

- Fukushima *et al.* 2023 = Chitsuko Fukushima, Satoko Shirai, Mika Fukazawa, Hiroyuki Suzuki, Mitsuaki Endo (eds), *Linguistic Atlas of Asia and Africa*, III, Tokyo, Geolinguistic Society of Japan (<https://doi.org/10.5281/zenodo.10223731>).
- Suzuki *et al.* 2022 = Hiroyuki Suzuki, Mika Fukazawa, Akiko Yokoyama, Mitsuaki Endo (eds), *Linguistic Atlas of Asia and Africa*, I, Tokyo, Geolinguistic Society of Japan (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7118188>).
- Suzuki *et al.* 2023 = Hiroyuki Suzuki, Kohei Nakazawa, Mitsuaki Endo (eds), *Linguistic Atlas of Asia and Africa*, II, Tokyo, Geolinguistic Society of Japan (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7754469>).

THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA AND THE LINGUISTIC ATLAS OF ASIA AND AFRICA

ABSTRACT

The *Linguistic Atlas of Asia* (LAA) and the *Linguistic Atlas of Asia and Africa* (LAAA) are linguistic atlases spanning more than one continent. This paper describes: 1) the process during which Japanese scholars coordinated by Mitsuaki Endo produced the atlases, and 2) the characteristics of the two atlases. These atlases are useful for understanding geographical variation of the vast main areas under study, and also of the border areas. The maps are drawn and synthesized online, allowing for the enlargement the concerned area. When symbols are assigned before mapping typological items, we can see the geographical variation of certain types in the synthesized map. Various cases of lexical borrowing can be also found using the maps drawn within our research projects. The center of diffusion in the case of borrowings is often Sinitic, Indo-European, Arabic, Russian etc. although the direction of old borrowings is difficult to determine.

Keywords: *linguistic atlas, Asian languages, African languages, typology, borrowing.*

NOȚIUNEA DE *INSCRIȚIONARE* ÎN ANTROPOLOGIA ABSENȚEI* (II) (continuare din tomul anterior)

ANDI MIHALACHE**

Poate că va exista întotdeauna un viitor al trecutului, cel puțin cu sprijinul unor *Cuvinte de rămas-bun*, cum se intitulează cartea lui Benjamin Ferencz. Vizualizăm, prin scris, aspirația ancestrală de a nu lăsa mortul singur; de a-i dăruia câte un însemn ca să-i țină de urât și să-l reacrediteze ca ființă ce ne este mereu alături:

„Am început să primesc rapoarte despre avioanele Aliaților care fuseseră doborâte și despre soarta celor care săriseră cu parașuta pe teritoriu german. Aceștia erau omorâți sistematic la sol, încălcându-se legile și cutumele războiului. Și astfel am început să lucrez la «cazurile piloților Aliaților». Mergeam cu un jeep până la locul crimei ca să strâng dovezi pentru o anchetă. Era o muncă macabră. Găseam corpurile oamenilor aruncate într-un râu sau într-un șanț. *De obicei, persoana era dezbrăcată; uneori, puteai să găsești un număr de identificare scris cu cerneală permanentă pe cusătura din interior a pantalonilor victimei.* A trebuit să fac astfel încât să fie ridicați de acolo. Era iarnă și pământul era tare, dar nu am vrut să risc folosind un târnăcop, de teamă să nu lovesc un om în cap sau să nu produc alte răni care să se confunde cu o înjunghiere sau o gaură de glonț. Legam o funie de una sau două glezne și apoi o atașam de spatele jeepului și încercam să scot încet cadavrul, sperând că am ce să scot din el, nu doar un picior. De obicei eram singurul american în acele locuri și unicul mod prin care îmi puteam exercita autoritatea era un pistol de calibrul 45 pe care îl țineam la șold. *Mai târziu, am pus pe cineva să-mi scrie cu vopsea pe vehicul, cu litere mari, cuvintele IMMER ALLEINE, care înseamnă «singur mereu»* [subl.n., A.M.]” (Ferencz, Khomami 2021: 77–78).

Nu e nevoie de război pentru ca cel ce-a fost cândva să înscrie în spațiu cercul zilelor sale, așternut în timp¹. Cu cât înaintăm în vreme, ne punem tot mai mult de-a curmeziș cu moartea: cultul sufletelor de dincolo e înlocuit încet-încet cu

* Textul de față reproduce, cu anumite modificări (în special de ordin tehnoredacțional), un fragment din volumul *Grafelemele absenței: îndolieri, inscripționări, anamneze*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura MEGA, 2023, p. 94–113.

** Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași, România (mihalache_emanuelandi@yahoo.com).

¹ „E Timpul circularului inel de timp în zi/ Credința că odată la noi vei reveni” (Mircea Stratan, *Psalm II*, în Stratan 1997: 145).

angoasa creată de ele². Asta dacă nu cumva agonia nu transpiră ironie³. Casele bântuite din miile de filme ieftine, menite, chipurile, să ne îngrozească, ar alcătui, puse una lângă alta, o adevărată metropolă:

„Despre acești *aliens* se poate spune la fiecare secundă: «Credeam că e ceva, dar când să mă întorc, *nimic*». Curios, poate că nenumăratele efecte speciale din filmele horror exprimă cel mai bine această metamorfoză specială. După cum spune Rilke, «monștrii din viața noastră nu sunt poate decât niște fete frumoase care cer să fie salvate». Invizibilitatea acestor entități nu este irațională, supranaturală, misterioasă; vine din forma lor de articulare: *le luăm drept altele pentru că ele însele se iau și ne iau drept alții*, dându-ne astfel mijloacele să devenim alții, să deviem de la traiectoria noastră, să inovăm, să creăm. [...] Ele se re-produc identice sau măcar *aproape* identice cu ele însele. Avantajul de a vorbi despre ființa-ca-altul este acela de a putea conta pe o *rezervă* de alterități din care putem extrage și alte forme de diferență” (Latour 2015: 183).

Să nu ocolim șansa de a da un exemplu. Fanii suspansului pe bigudiuri nu pot uita celebra peliculă a lui Stanley Kubrick, *Shining* (1980). Titlul se cuvine tradus nu ca „strălucire” – în niciun caz! – ci ca „emisie”, „îrădiere”, „contaminare”. Afișul filmului, nu mai puțin cunoscut, acela cu rânjetul lui Jack Nicholson, numai la ceva luminos nu ne trimite. Potrivit scenariului, trecutul pune prezentul la treabă: muncind pentru cele ce-au fost, cele ce sunt nu restituie ceva; devin ele însele bătrâne și se integrează perfect în vechile fotografii; chiar și ele, actualitățile, sunt obiect al restituirii, un tribut al zilei de azi față de cea de ieri; ca și cum o epocă

² Ca să ne convingem, e suficient acest epitaf pentru un tată: „Este insesizabilă trecerea. Și ești neputincios, asigăti fără să poți să intervii. Moartea lui a avut ceva tandru în ea, a avut liniște, candoare. În locul lui în mine a lăsat un gol, un altfel de gol decât atunci când te despați de un iubit. Nu e dor, nu e dragoste... este ceva de necuprins, infinit, ca o gaură fără energie, ca un hău care doare, ca și cum te uiți într-o prăpastie și simți că te sfășii uitându-te. Și nu ai cum să nu te uiți, fiindcă prăpastia face parte din tine, e ceea ce a lăsat absența lui, n-ai cum să o elimini, ci doar să înveți să trăiești cu ea. Îi simt prezența, dar nu mai e ceva concret, palpabil. [...] Prin plecarea lor, părinții ard o parte din tine” (Simion 2015: 250).

³ Din Craiova, I.D. Sirbu îi scria Marianeî Șora la 5 ianuarie 1985: „Se spune că [Laurențiu] Fulga, fiind aproape de exit, fu vizitat de unul din prietenii săi dușmani. Acesta-l întreabă ceremonios: «Cum te simți, domnu Fulga?». La care «domnu» i-ar fi răspuns, tot ceremonios: «Ca-n cer!» (Cancer!).” Ulterior, I.D. Sirbu scria despre propria-i suferință, sub formă ludică. Era, de altfel, convins că scrisul este un „anestezic” al morții: „Mi s-a descoperit, cu totul întâmplător, în gât, un foarte frumos, cochet și prosper cancer”, brava el în epistola către Mariana Șora, din 2 decembrie 1988. În anul următor, la 19 aprilie 1989, conștientizându-și deznodământul, I.D. Sirbu (Gary) recunoștea: „[...] de când am cancer psihicul și spiritul au coborât în pivnițe”. În prealabil, el enumerase neajunsurile fizice pe care le suporta, conchizând descrierea cu frământările existențiale; cu senzația că teribila afecțiune îl „postumiza” înainte de a închide ochii; că-l făcea, pe zi ce trecea, tot mai absent sieși și altora. „Absentizarea” deja se instalase și acest proces devenea din ce în ce mai pregnant, chiar dacă victima era încă de față. Boala îi recidiva, și încă violent. Drept ripostă, scriitorul nu renunța la ironie; prelua o butadă auzită, probabil, de la un alt pacient, care își descria patologia în verbiajul propagandistic al vremii. Astfel, la 6 iunie 1989, îi reproducea Marianeî Șora „zicerea” care-l amuzase: „Ieri, un deștept mi-a spus: «Cancerul nu e o boală, e o simplă greșală politică a organismului, necombătută încă din faza în care visul de veacuri al omenirii [...]»” (Sirbu 1993: 323–324, 510, 528, 538). Nefericitul epistolier a mai glumit până la 17 septembrie 1989.

demult apusă le-ar fi înșfăcat fără preaviz, ținându-le strict între limitele ei temporale. Ecranizare a unui roman al lui Stephen King, *Shining* plătește tribut motivului *haunted house*: personajele ajung la cabana Overlook aducând cu ele demoni adjudecați de acasă. Soțul, Jake, e alcoolic, violent și ratat ca scriitor. Soția, Wendy, e veșnic timorată și refugiată în bucătărie, ca într-un adăpost antiatomic. Danny, fiul lor, își vorbește fie cu propria voce, fie cu vocea „prietenului” său Tony, duhul care-l controlează. Este un as al inscripțiilor scrise invers/cifrat, pentru ca în oglindă să apară mesajul lor real. Astfel, REDRUM trebuie parcurs de la stânga spre dreapta, ca să iasă cuvântul MURDER. În acest film al inscripțiilor, anxioasa Wendy găsește pe masa de lucru a soțului sute de pagini bătute la mașină. Acel teanc de pagini nu indica însă vreo creativitate regăsită. Pe fiecare filă Jack scrisese același mesaj, deloc amuzant, rău vestitor: „All work and no play/ makes Jack a dull boy”; adică: „Numai muncă, fără joc,/ Face pe Jack dobitoc”. În fond, ce am vrea de la această producție a lui Kubrick? În orice caz, nu să sperie copiii. De la venirea în cabană, Jack avea senzația că mai fusese cândva acolo. Aici ar fi o cheie a înțelegerii lui *Shining*. E o probabilă aluzie la surpriza din cadrul final al filmului, când Jack apare, voios și la o vârstă eternă, într-o fotografie a revelionului organizat în cabană la 1921 (!), cu jumătate de veac în urmă.

Prezentul ne aduce oare în locuri unde el ne aștepta de mult? Reținem inscripțiile din *Shining*, ororile din restul peliculei par acum naive. Și, totuși, filmul s-a transformat într-un loc comun, fiind evocat, peste mulți ani, ca suport argumentativ pentru varii abandonuri de tine însuși, inscripționate însă în viețile celorlalți:

„În ce constau exercițiile tale de dactilografie?», mă întreabă, zeflemitor, Olivier. *All work and no play make Jake a dull boy*? Vă aduceți aminte? Terifianta mantră a lui Jack Torrance în *The Shining*. Scriitorul acela ratat care acceptă slujba de paznic în imensul hotel Overlook, rupt de tot în timpul iernii, și care se instalează acolo cu nevastă-sa și cu băiețelul său sperând că izolarea și timpul liber forțat îi vor îngădui să termine romanul de care tot trage fără să mai creadă în el de ani întregi. În fiecare dimineață se retrage într-unul dintre saloanele hotelului și își petrece, ca și mine în camera mea din Belle-Île, mai multe ore bătând la mașină. Nevastă-sa îl întreabă dacă treaba merge, dacă e mulțumit, el răspunde că da, dar nu pare deloc mulțumit, nu pare deloc că treaba merge. Chipul îi e din ce în ce mai îmbufnat, sprâncenele ca un accent circumflex ale lui Jack Nicholson se arcuiesc din ce în ce mai diabolic, iar repetatele lui vizite în îngrozitoarea cameră 237 nu-l ajută, evident, să-și mențină echilibrul psihic. Toate acestea o îngrijorează atât de mult pe nevastă-sa, încât, în lipsa lui, se strecoară în monumentalul său birou și aruncă un ochi pe foița din mașina de scris. Pe foiță, fraza aceasta: *All work and no play made Jake a dull boy*. Frază greu de tradus, pentru că trebuie să respecți atât sensul, cât și ritmul de amenințătoare cimilitură, subtitrarea în franceză a propus *Travailler sans jouer à rien rend Jack triste gamin*, ceea ce nu e realmente convingător, dar n-am nimic mai bun de propus. Momentul acesta din film devine înspăimântător nu prin fraza însăși, ci prin repetarea ei. Căci este repetată de douăzeci sau treizeci de ori, pe foița din mașina de scris, dar și de sute, de mii de ori pe foile puse teanc lângă mașina de scris. Sute, poate mii de foi pline de această frază repetată la infinit: *All work and no play made Jake a dull boy*. [...] Însăimântătoarea mantră din *Shining* m-a însoțit toată

viața mea. M-am identificat de nenumărate ori cu lamentabilul său erou. I-am cunoscut dirimanta uscăciune, groaza, cruzimea, nebunia ternă și circulară. M-am văzut, în oglinzi, făcând aceleași strâmbături ca și el. Dar nu vara aceasta. Vara aceasta, întâmpin gluma lui Olivier cu nepăsare. Căci, sub protecția noii mele mantra – *nu scriu, aduceți-vă aminte: fac exerciții de dactilografie* –, am început să copiez și să lipesc fișiere disperate la prima vedere, care aveau să alcătuiască această carte, cartea pe care o citiți [...]. Lipirea unor fragmente este prima etapă prin care ești nevoit să treci când montezi un film. În jargonul meseriei, treaba aceasta se cheamă *un urs* și nimănui nu-i place să aibă de-a face cu acest urs. Nimeni nu poate crede cu adevărat că din toate acestea o să iasă ceva ce va putea fi privit – ori citit, dacă e vorba despre o carte. Și apoi, odată ce ai depășit dorința de a lăsa totul baltă, te apuci de treabă, asamblezi, juxtapui, tai, adaugi, inversezi, încerci chestii... Încetul cu încetul, soiul acesta de magmă începe să semene a ceva, adesea a ceva neprevăzut. Sunt artiști cărora le place așa, că nimic nu seamănă cu ceea ce prevăzuseră, altora nu, pentru ei e o nenorocire. Sunt două familii. François Truffaut spunea că un film este un proces de diminuare. Între ideea pe care ți-o făcea înainte de a-l începe și rezultatul final există o distanță mai mare sau mai mică: dacă e mică, filmul e reușit, dacă e mare, filmul e ratat. Așa gândesc artiștii controlului, demiurgii care, ca Hitchcock sau Kubrick, se așteaptă ca realitatea să se încline în fața voinței și a visului lor. Pentru alții, printre care mă număr și eu, e exact invers: cu cât filmul ori cartea seamănă mai puțin cu ceea ce imaginaseră, cu cât mai lung și mai capricios se dovedește a fi drumul dintre punctul de plecare și cel de sosire, cu cât rezultatul îi surprinde mai mult, cu atât sunt mai mulțumiți. Ce contează e călătoria, nu destinația” (Carrère 2021: 334–336).

Luând în considerare teorii din lumea artei, vom afirma că *opusul absenței nu este prezența, ci întregul*⁴. Locul unde ne prăbușim, la propriu sau figurat, e un mausoleu ideatic, al absenței din viitorul pe care-l ratăm⁵. Astfel se nasc

⁴ Rudolf Arnheim consideră că, în artă, vederea de ansamblu este influențată de alte linii și planuri din jur: „Se pare că lucrurile pe care le vedem se comportă ca niște întregi. Pe de o parte, cele văzute într-o anumită zonă a câmpului vizual depind foarte mult de amplasarea și funcția lor în ansamblul contextului. Pe de altă parte, structura întregului poate fi modificată prin schimbări locale. Această interacțiune între întreg și parte nu este automată sau universală. Partea poate sau nu să fie influențată sensibil de o schimbare a structurii totale, iar o schimbare de figură sau culoare poate avea doar un efect neînsemnat asupra întregului atunci când schimbarea se produce, ca să spun așa, în afara cadrului structural. Toate acestea sunt aspecte ale faptului că orice punct vizual se comportă ca un *Gestalt* (structură). [...] Pentru torsul de marmură al Madonei lui Michelangelo n-a contat că un nebun i-a spart unul din brațe cu ciocanul... [s.n., A.M.]” (Arnheim 2011: 75).

⁵ Din șocul unui accident de mașină soldat cu moartea unui fiu, părinții săi formulează, pentru a supraviețui, un fel de algoritm ontologic, susceptibil să combine escamotarea morții cu edulcorarea absenței și cu domesticirea vinovăției. „Câteodată e greu să te ierți, dar trebuie să înveți să alungi ura față de tine însuși și față de ceilalți. E nevoie să accepți ceea ce nu se poate schimba și să-ți spui că dincolo de moarte va rămâne veșnică amintirea duioasă și liniștitoare a unei voci, a unui chip. Să te ierți nu înseamnă să uiți, ci să hotărăști să te întorci de partea vieții. [...] Ființa umană își croiește destinul plin de speranță, convinsă de forța și de înțelepciunea sa, în timp ce existența nu e decât slăbiciune, nebunie și disperare. Ferecați în lanțurile certitudinilor noastre, nu suntem decât niște impostori, ne bucurăm de trădarea ce ne-o impunem nouă, dar și celorlalți, cu o ușurință tulburătoare. Viața noastră e o piesă de teatru, adesea prost jucată. Însă cel mai rău e că noi suntem primii ei spectatori, cufundați într-un fotoliu capitonat, cu ochii pironiți la ecranul pe care se derulează o poveste despre care credem că nu e a noastră” (Combes 2022: 7, 124).

inscripționările, nu neapărat și *inscripțiile*. Așa sunt vechile locuințe (dez-locuite, nu și în-locuite) care ne readuc, odată cu tristețile firești, și bunătatea clipelor de altădată. Istoria unui bistrou de odinioară, cu împrejurimile și destinele care i-au dat o patină aparte, înglobează nu numai glosele lui Frédéric Vitoux, ci și ceea ce-aș fi putut spune eu despre un asemenea local. Putem rata o inscripție care devine inscripționare, din cauză că anii vieții sunt scriși greșit. Reparația grosieră nu reușește să dreagă ceea ce pentru unii erau doar cifre, dar pentru împricinați sunt stâlpi temporali ai ființării aici și dincolo:

„Acum câteva zile, Nicole [soția autorului] a găsit o fotografie înfățișând bistroul *Au Rendez-vous des Mariniers*, făcută de pe trotuarul din față, cu puțin înainte de închiderea lui definitivă. [...] Pe scurt, fotografia, unica fotografie găsită de Nicole, e ca o placă sensibilă, Doamne, și ce sensibilă mai e – azi i-am spune interfață – între înainte și după, între viața mea și ceea ce a precedat-o îndeaproape; ea ține deopotrivă de memoria, de imaginația și de cercetările mele menite să reconstruiască un timp pe care nu l-am trăit. [...] Oare obsesia asta, idealizarea anilor de dinaintea nașterii, o mai trăiesc și alții? [...] Ce-or fi simțind când inima pornește să le bată, creierul să înregistreze imagini și sunete, când toate încep să trăiască, să palpate, să se schimbe, să progreseze, să regreseze, să îmbătrânească, să moară și nimic nu mai poate fi oprit în loc; când totul devine motiv de spaimă, de speranță, de așteptare, de surpriză, de regret ori de iluzie, cu excepția, bineînțeles, acelei imposibile dorințe de a te-ntoarce într-un timp... în care încă nu exista timp, în vremea dinaintea păcatului original, a greșelii de neiertat de a veni pe lume? Întoarcere, de fapt, la un paradis pierdut sau la o eternă primăvară, acolo, de cealaltă parte a vieții? De altminteri, te poți întreba dacă toți reușesc cu adevărat să se convingă de încremenirea paradisiacă a «lumii de ieri», despre care vorbea Stefan Zweig, lumea care precedă propria lor naștere. [...] Tânărul, care de-abia a împlinit douăzeci și patru de ani, s-a mutat de puțină vreme pe insula Saint-Louis. Stă pe cheiul Orléans, la numărul 8, la parter. [...] Nu știu prea multe despre el, dar mă înduioșează. Pare că-și cârpește visurile ca pe niște păreri de rău. La vârsta lui să-și fi jucat – și pierdut – toții așii? Așa crede el, cel puțin [...]. Oricum, în viața tânărului care locuiește pe cheiul Orléans, la numărul 8, nu sunt prea multe mistere sentimentale sau cel puțin nu dintre cele amoroase. [...] Între cele două ferestre ale apartamentului de care pomeneam (de va fi fost acesta?!) o placă ni-l readuce aminte:

Jean de LA VILLE DE MIRMONT/ Născut la Bordeaux pe 20 decembrie 1886/

Mort pe câmpul de onoare/ La 28 noiembrie 1914./

A trăit și a scris în această casă/ Între 1911 și 1914.

Gravorul a comis însă o eroare. Poetul s-a născut pe 2 decembrie, nu pe 20. Zeroul a fost șters cu stângăcie și mai e încă vizibil, dar greșeala trebuia îndreptată, căci se cuvenea să i se recunoască celui mort în tranșee la douăzeci și șapte de ani și acele optsprezece zile trăite. În 1911, nu se vorbește încă de tranșee, de război, chiar dacă teama (iar, pentru unii, speranța Revanșei atât de așteptată!) otrăvește imaginarul vremii [...]. Noi, cei de-acum, știm urmarea. Știm că, atunci când trece pentru prima oară pragul de la *Au Rendez-vous des Mariniers*, Jean de La Ville de Mirmont nu mai are decât trei ani de trăit. De aici și tentația noastră de a pune în evidență umbrele care dau amploare personajelor și decorurilor de dinainte de război. De altminteri, înainte de război e o noțiune care nu are niciun sens pentru contemporanii ei.

Nu există un înainte de război pentru cei care trăiesc vremurile acelea, așa cum nu există niciun *înainte de*. Sunt temeri, angoase chiar, dar și clipe de bucurie și tot atâtea momente fără griji câte minute de îngrijorare. E mai cu seamă neputința de a ne închipui vreo secundă măcar că destinele individuale, ambițiile, renunțările, iubirile, lucrările viitoare și mai știu eu ce pot fi luate și topite într-o tragedie colectivă care le va mătura, le va transforma în niște numere matricole, mai înainte de a-i șterge pe prea mulți din lumea celor vii” (Vitoux 2020: 17–18, 36–39).

Numai în casele cu o absență incontestabilă a prezentului ne bucurăm de atâtea slobozenie, de atâtea reverii și recuperări; aici, adormindu-ne limbajul, toarcem, în somn, un adevăr sintactic; și-i fermentăm, pe îndelete, potriveala morfologică⁶. Sunt locuri de readucere în tine însuși; unde omenescul face o asemenea liniște încât auzi cum iarba se îngreunează sub rouă; iar pietrele, pline de spusele atâtor ani, mai că s-ar da de-a dura pe o primă rază de soare; ca să citim pe lumină cuvinte nevăzute, încrustate, pentru noi, în nervura lor de stâncă:

„*MEMORIAL*: Am revenit după o lungă despărțire în nemuritorul oraș cenușiu. Pașii au atins cu sfială creștetul de piatră al caldarâmului. Era ferm. Pietrele acestea mă cunosc. În orașe străine, pășind pe bulevarde largi și luminoase, m-am împiedicat adesea acolo unde nimeni nu se-mpiedica. Trecătorii mă priveau mirați; doar eu știam că erau ele. Ieșeau pe neașteptate din asfalt, ca mai apoi să se afunde iarăși în el. Străzi. Pivnițe. Case străvechi. Grinzi, dușumele, pervazuri care scârțâie ușor, ușor de tot, ca într-o permanentă și monotonă scurgere. Ce aveți, ce vă doare? Vă dor, sunt sigur, încheieturile și măruntaiele bătrâne. Bunică Selfige, Gegeo, mătușă Gemo, mamă-mare, Kako Pino... Voi nu mai sunteți. Dar pe suprafața pietrei, în colțurile caselor vă disting trăsăturile, umbre ce mă privesc cu ochii voștri. Sunteți acolo, împietrite pe veci, dimpreună cu semnele lăsate de cutremure, de ierni și de furtunile omenești. *Tirana 1970*” (Kadare 2012: 221).

De asemenea, un corp nu e inscripționat cultural numai pe calea tatuării, amputării, brutalizării lui. Inscripționăm un trup fie marcându-l acum, din priviri, fie descriindu-l altădată, din amintiri⁷. Inscripționările profunde nu lasă vânătăi,

⁶ „Curând se luminează de ziua și vom regreta. Pe lumină visele încep să așipească... Iar trecutul nu e decât un vis... De altfel, nici nu-mi dau seama ce anume nu este vis. Dacă mă uit cu multă atenție la prezent, mi se pare că el a și trecut... *Ce anume există când ceva există?* Și cum se întâmplă atunci când acel ceva trece? Ce se petrece-nlăuntrul celui ceva ce trece? Trebuie să vorbim, surioarelor, cu voce tare, trebuie să vorbim una cu alta... *Liniștea începe să prindă corp, începe să fie lucru...* O simt ca pe-o ceață înfășurându-mă... Ah vorbiți, continuați să vorbiți! [s.n., A.M.]” (Pessoa 2022: 27).

⁷ Monica Pillat evocă un portret pe care „Buni” (Maria Pillat, bunică paternă) îl făcuse nurorii sale, Cornelia. Femeia melancolică din fotoliu este soția scriitorului Dinu Pillat și mama memorialistei. După cum se știe, Dinu a fost condamnat la ani grei de detenție, în același proces cu alți intelectuali celebri, cum ar fi Constantin Noica. Nu am fi amintit fragmentul dacă Monica Pillat nu ar fi introdus, în evocarea tabloului, acel viitor sumbru ce nu sosise încă între ramele picturii, dar nici nu avea să absenteze prea mult: „E întristată pe moment atât de tare, încât parcă-și ferește ochii din calea celei care o pictează. Mă înfioară adâncimea cu care pare să-și scruteze viitorul. Oare presimte ce o așteaptă? Chipul ei e umbrat de premoniția încercărilor ce stau să vină. Caut să dau, dincolo de înfățișarea mamei, de Buni și de starea ei de spirit, pe când lucra la acuarelă. Acest tablou mi se arată ca o muchie de prăpastie pe care mama și bunica mea își împletesc îngândurarea” (Pillat 2021: 7–8).

ci stârnesc retrăiri. Adevăratele inscripționări nu-s la vedere. Ne ustură pe sub piele, nu la suprafața ei⁸; ne calcificiază neizbânzile, temerile, dezamăgirile, năzuirile⁹. Prin intermediul lor vom priza mai bine și complicata idee de absență.

„Avem aici una dintre originile lui REX EXTENSA, care n-ar fi în cele din urmă decât o neînțelegere inocentă asupra încrucișării dintre ficțiune și referință, un entuziasm academic care-și are originea în domeniul artelor. «Lumea cunoscută» ar decurge dintr-o estetizare a științelor! Iată un imens șantier pe care cercetarea noastră ar trebui să-l abordeze atunci când va trebui să redescopere originea a ceea ce Philippe Descola numește NATURALISM și care i-a privat pe Moderni de posibilitatea de a-i înțelege pe cei care niciodată nu combinaseră în felul acesta ficțiunile și referințele. Cei despre care se spune pe bună dreptate că, lipsiți de accesul la o «lume exterioară», n-ar fi putut percepe realitatea decât prin cețurile propriilor «reprezentări simbolice». Oare nu putem să risipim acum ceața? Nu pentru a descoperi «lumea exterioară» pe care ne-ar fi ascuns-o prea mult, ci pentru a găsi mecanismul, «mașina de ceață» care a răspândit-o peste tot. [...] Semnul nu e sensul, ci una din varietățile lui, care provine din ficțiune. Să remarcăm mai întâi că definiția canonică – semnul este ceea ce *ține locul* altui lucru și care e necesar interpretării lui – rămâne o proprietate foarte generală care ar putea defini toate tipurile de sens, ba chiar toate ființele invizibile pe care ar trebui să învețe să le capteze pentru a desena traiectoriile. Să descoperi sensul nu înseamnă mai întâi să cauți legătura dintre un cuvânt și altul, ci a unui cuvânt, a unui act de limbaj, a unui curs de acțiune cu ceea ce trebuie pus *în loc* pentru ca acestea, cuvântul, actul și cursul, *să aibă sens*, adică *să continue să existe*. Să interpretezi sensul nu înseamnă deci să lași la o parte

⁸ Cancer din nou. Tatuajul non-decorativ (fie el și cu un ruj) este o declarație. E o chemare. O resemnare. O identificare. O alegere. Și, totodată, sfidarea acestor opțiuni: „Mă îmbrac și mă postez în fața oglinzii. Cu greu mă obișnuiesc cu ce văd. Fără păr, fără sprâncene. Ai impresia că ai fost opărită. Că pălești. Ca și când ai fi pe cale să dispari definitiv. Așa că aleg un șal mov, de un mov țipător. Desenez niște sprâncene groase. E prea exagerat, îmi dau seama. Dar nu-mi pasă. Încerc să umplu contururile. Mă dau cu ruj. Mă mângâlesc. Trec cu mâna peste bărbie și încerc să mă șterg, dar culorile s-au impregnat în piele. Le las așa. Mai bine așa decât invizibilă. Decât să nu exist. Cobor cu liftul, cu poșeta sub braț. Îmi dau seama că îmi place totuși. Senzația de a fi în mișcare. În drum spre ceva. Senzația că încă nu s-a terminat, nu de tot” (Bonde 2018: 78–79).

⁹ La noi în țară, fundația HOSPICE are unul din sedii la Adunații Copăceni. Ca și în alte localități, acolo primesc îngrijiri paliative copii bolnavi de cancer. Un film și o carte inspirată din peliculă ne poartă prin lumea acelor copii însemnați exterior de absența podoabei capilare, iar pe interior înmatriculați destinal pe o listă scurtă, a așteptării deznodământului: „Șuvițele de păr îmi cădeau la foc automat. Pe gresia murdară a frizeriei vechi din cartier, părul meu lung și șaten devenise victima sigură a aparatului de tuns. Încercam să-mi distrag atenția ca să nu mă privesc în oglindă, așa că mă uitam în jur și analizam fiecare cotlon al frizeriei, doar-doar n-oi vedea părul căzând. O frizeriță cu părul blond și niște unghii lungi, date cu roșu strident, mânuia cu dibăcie aparatul de tuns cu care făcea cărare prin buclele mele [...]. – Și pe fiica mea am ras-o în cap când a terminat clasa a opta, s-a băgat ea în seamă. Zicea că vrea o schimbare de look pentru balul de absolvire. Tu ce sărbătorești? – Începutul unei noi sesiuni de citostatice, i-am răspuns eu scurt. [...] Da, aveam cancer, în cazul în care n-a fost destul de clar. [...] Am pornit pe străzile Bucureștiului, cu chelia la vedere și, așa cum mă așteptam, am stârnit reacțiile aiurea ale adulților. Două cucoane pensionare au trecut prin dreptul frizeriei uitându-se la mine ca la urs. Apoi, un nene cu pălărie, pe la vreo 50 de ani, mi-a aruncat priviri tăioase, bodogănind mai multe replici dezaprobatore, acompaniate de celebra expresie «tineretul din ziua de azi». Te-ai fi așteptat ca oamenii trecuți prin viață să nu judece un copil fără păr doar din perspectiva teribilismului. Dar na, asta-i România tolerantă. Atât putem noi” (Mănescu 2021: 5–7, 11).

orice problemă ontologică, izolând domeniul simbolicului, ci, dimpotrivă, să reiei firul rătăcit al ontologiei. Ideea că un semn, pentru a fi comprehensibil, trebuie să se lege de un alt semn nu este decât un caz particular al unei situații mult mai generale, specifică ontologiei ființei-ca-altul. Trebuie un altul în locul aceluiași pentru a persevera în ființă trecând prin hiatusul, prin mini-TRANSCENDENȚA alterării. [...] Ființa-ca-altul, într-adevăr, se alterează și se reia, nu este niciodată în ea însăși, ci întotdeauna în și prin alții” (Latour 2015: 227).

Bunăoară, doliul are nenumărate variante și infinite înțelesuri, faze de paroxism și altele mai domoale¹⁰. Cristina Jenaro Río ne înfățișează niște metode de a pune în povestire despărțirea de o ființă iubită:

„Familia încearcă să dea un sens morții discutând despre aceasta și folosind trei strategii narrative. Prima constă în includerea morții în narațiunea familiei. De exemplu, pot să scoată în evidență că persoana decedată a avut parte de o moarte bună. A împărtăși povești despre evenimentul morții îi ajută să fie de acord cu faptul că au lucrat împreună, ca familie, în etapa finală a vieții celui drag, ceea ce le-a permis să încheie o perioadă intensă a vieții lor într-un mod pozitiv. Un alt aspect important este că moartea persoanei dragi scoate la lumină, pentru fiecare generație în parte, diferite percepții asupra propriei vieți. De exemplu, pe frați îi poate face să

¹⁰ La începutul secolului XIX, „s-a sfârșit cu verdele și albastrul preromantice, iar negrul începe să învăluie totul. Comuniunii cu natura, visurilor de frumusețe și de infinit le succedă ideile mult mai sumbre ce vor ocupa prim-planul scenei artistice și literare timp aproape trei generații. A respinge suveranitatea rațiunii, a proclama domnia emoției, a vărsa lacrimi și a se înduioșa de milă față de sine nu mai este suficient: eroul romantic a devenit un personaj instabil și angoasat, care nu doar că-și revendică «inefabila fericire de a fi trist» (Victor Hugo), ci se crede marcat de fatalitate și se simte atras de moarte. [...] Este triumful nopții și al morții, al vrăjitoarelor și al cimitirelor, al straniului și al fantasticului. [...] Pretutindeni triumfă sentimentul melancoliei, acest *mal du siècle* care era în Evul Mediu o adevărată boală [...] și care devine la poezii secolului al XIX-lea o stare obligatorie, aproape o virtute. Orice poet trebuie să fie melancolic, să moară de tânăr (Novalis, Keats, Shelley, Byron) sau să se închidă într-un doliu iremediabil. [...] Același gust pentru doliu și moarte apare în teatrul anilor 1820: actorii nu ezită să arate pe scenă acte de violență și de crimă. Sfârșitul secolului al XVIII-lea îl redescoperea pe Shakespeare; romantismul merge mai departe și își apropiază mai multe din personajele sale, din care face figuri tutelare. În special Hamlet devine un erou romantic, iar faimosul său costum negru, o adevărată uniformă, cu atât mai prețiat de sensibilitatea și gusturile de moment, cu cât prea discretele straie albastre à la Werther [protagonist în romanul epistolar al lui Goethe, *Suferințele tânărului Werther*] sunt totalmente ieșite din modă. Societatea nu rămâne nici ea în urmă și face din negru culoarea dominantă a îmbrăcăminții bărbătești, și încă pentru o durată lungă. Fenomenul începe în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, se accentuează în timpul Revoluției Franceze – cetățean onest este dator să poarte un costum de postav negru –, triumfă în epoca romantică, durează de-a lungul secolului al XIX-lea și nu se epuizează decât prin 1920” – (Pastoureau 2012: 183–187). În Irlanda interbelică, se pare că negrul nu era atât de bine primit. Negritudinea nu făcea bine decât robelor preoțești. În rest, era o marcă a umilității, marginalizării și sărăciei: „Pe drumul spre casă, mă văd în vitrina unui magazin negru tot de la cărbune și mă simt bărbat, un bărbat cu un șiling în buzunar, un bărbat care a băut limonadă într-un birt cu doi bărbați negri de la cărbune și unul alb de la var. Nu mai sunt copil și aș putea foarte bine să mă las definitiv de Școala Leamy. Aș putea munci cu domnul Hannon în fiecare zi și când pe el n-o să-l mai asculte picioarele, aș putea prelua eu carul, să împart cărbune bogășilor toată viața. [...] *Lumea de pe străzi și alei se uită ciudat la mine. Fete și băieți râd și strigă ia uite-l pe coșar. Cât ne iei ca să ne cureți coșul? Ai căzut într-o groapă cu cărbune? Te-a ars întunericul?* [subl.n., A.M.]” (McCourt 2016: 324).

simtă că viața trece repede și că nu le mai rămâne mult timp. Pe copii îi poate ajuta să-și dea seama de prioritățile vieții sau de necesitatea de a se organiza sau de a lua decizii despre propriul sfârșit. Pentru nepoți, poate fi primul contact cu o pierdere importantă și pot să învețe de la părinții lor cum să gestioneze durerea pierderii. A doua strategie constă în a împărtași sau nu pierderea. Membrii familiei probabil că au nevoie să fie împreună. La diferite ocazii festive pot să își aducă aminte de persoana dispărută, dar și în discuțiile de zi cu zi. A apela la familie te poate ajuta să nu te mai simți singur. Este important să petreci timp cu ruda rămasă văduvă, organizând întâlniri, programe și zile pentru a-i fi alături. Se poate întâmpla ca membrii familiei să aleagă să nu-și împărtășească unii altora tristețea, ceea ce, în multe cazuri, se dovedește a fi o metodă de a se proteja de durere. A treia strategie presupune o continuare a reconstrucției vieții de familie. În privința acesteia, unele familii pot să simtă că lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Pentru unii, decesul presupune o eliberare, după o perioadă lungă de îngrijorare din cauza bolii sau a circumstanțelor acesteia. Alte persoane pot să gândească în termeni ca aceștia: «Trecuse mult timp de când soțul era foarte departe de mine», sau «trecuse deja mult timp de când îmi luasem rămas-bun de la ea». Moartea le permite membrilor familiilor să vorbească despre lucruri pe care înainte nu le discutaseră, precum tensiunile inerente apărute în timpul îngrijirii persoanei ce tocmai a murit. Cu toate acestea, alte familii trebuie să-și reconstruiască și să-și reconfigureze complet viața de familie. Au pierdut pe cineva care îi menținea uniți. În plus, aceste familii sunt în continuare îngrijorate pentru persoana rămasă văduvă, de aceea, au nevoie să genereze mijloace noi pentru a se implica în îngrijirea unora și altora. Acest lucru poate face ca unii dintre membrii familiei să se apropie mai mult de alții, să vorbească mai mult cu aceștia și să facă mai multe lucruri împreună. În definitiv, doliul în familii presupune să împarți o lume și să pierzi o lume. Membrii familiilor își trăiesc pierderea împreună atunci când încearcă să împărtășească unii cu alții anumite sensuri din povestea lor familială, mențin legătura în viața de zi cu zi și încearcă să recreeze viața de familie și în lipsa persoanei dragi pierdute. În pofida acestui lucru, anumiți membri pot trăi în mod diferit această situație și chiar este posibil să le fie mai greu sau să nu vrea să-și împărtășească durerea cu nimeni, ceea ce intră, de asemenea, în posibilele dinamici și poate să fie funcțional” (Río 2022: 100–102).

Nu numai cei vârstnici vor să mai îmbrățișeze lumea o ultimă oară. Și copiii au impulsuri de acest gen. Orientate însă altfel, atunci când au o tragedie în familie și un membru al ei trece „dincolo”. Cum să aplicăm suferinței un procedeu de judo? Cum s-o învățăm minte? Cum ușurăm travaliul doliului? Sugestii, și nicidecum răspunsuri, ne sunt date în filmul documentar *One Last Hug. Three Days at Grief Camp*. La noi a fost tradus, pe scurt, *O ultimă îmbrățișare* (2014, regia Irene Taylor Brodsky). Ca punere în intrigă, pelicula ne spune o poveste: în 1998, Erin Metcalf, de 15 ani, a dorit să-l cunoască pe Jamie Moyer, legenda baseballului. Era bolnavă de cancer și își făcea griji pentru familia pe care avea să o lase în urmă. După moartea lui Erin, Jamie și soția lui, Karen, au fondat tabăra „Erin”, unde psihologi experimentați, voluntari instruiți și copii își petrec împreună un weekend în care vorbesc deschis despre moarte. Există 41 de tabere „Erin” în Statele Unite și în Canada. Acolo, acest gen de așezământ se subsumează ideii de *House Grief Support Center*. Dintre copiii intervievați la „Erin” se distinge Nicole, o fetiță de 7 ani, orfană de mamă. Strângând la piept un ursuleț-fetiță, de culoare albă și cu fundițe roz, ea spune că crezuse că „mort” înseamnă „adormit”, iar când

a început să înțeleagă ce înseamnă cu adevărat a fost înspăimântător. „Vreau să mă ajute s-o văd din nou pe mama. Fiindcă mi-e dor de ea”, adaugă. La sosirea lor în tabăra de consiliere, copiii trebuie să urce pe o scenă, să-și spună numele, vârsta, numele rudei decedate (unii țin să adauge și data morții) și să-i pună fotografia pe un *memory board*. Izbucnirea în lacrimi e acoperită de aplauze încurajatoare. Una din probele terapeutice de care copiii trebuie să treacă este găsirea unor pietre ascunse de organizatori; toate sunt inscripționate cu un cuvânt ce denotă stări de spirit negative: tristețe, supărare, derută etc. După localizarea unei asemenea pietre, copiii se așază în cerc și trebuie să formuleze o frază care să includă sentimentul cu pricina. Jocul acesta e un pretext de a discuta în grup niște trăiri pe care, de unul singur, copilul nu le poate gestiona. De pildă, copiii se declară supărați de faptul că o rudă nu mai este cu ei, absența acesteia fiind percepută acut, aproape ca o trădare. Fiecare se apără însă cum crede de cuviință. Astfel, Nicole se exprimă în termenii cercetării mele: „Pe mama o chema Valesca. Ursul acesta îmi amintește de ea. Aceasta sunt eu [și arată spre ea însăși], iar aceasta [ursulețul-fetiță], ea. Despre mama vorbesc puțin. Când vorbesc mult despre ea mă întristez. *Când ating acest urs simt că încă sunt cu ea*” [subl.n., A.M]. Copiilor li se mai cere să deseneze o amintire cu cel absent, să scrie o amintire despre el, să-i relateze ce s-a mai întâmplat de la moartea lui ori, pur și simplu, să-și ia rămas bun. Umplute cu desene și texte, hârtiile cu pricina înfășoară un lampion plutitor pe care micuții îl lansează la apă în ultima seară de tabără. Li se spune și totodată li se cere să creadă: „Deși persoanele dragi vouă au murit, dragostea voastră pentru ele va dăinui [...]. Nici amintirea lor nu trebuie să moară”. Cei mai mulți nu răspund însă „tratamentului”. Nu înțeleg de ce despărțirea nu a inclus un rămas-bun, neștiind că adulții voiseră să-i protejeze de o asemenea scenă. Așa gândește și Nicole, adăugând: „Uneori o visez, alteori o văd. În visele mele întotdeauna e normală”. Nu întâmplător, unul din exercițiile din tabără le cere copiilor să își imagineze că se află într-un loc plăcut, împreună cu persoana care a murit. Cu sinceritatea vârstei lor, copiii nu satisfac întotdeauna așteptările instructorilor. De exemplu, unii recunosc că nu-și pot lua adio pentru că nu acceptă încă despărțirea. Nicole este însă mai maleabilă: își desenează chipul sub forma unui cerc tăiat pe verticală în două părți aproximativ egale; în stânga scrie BEFORE și apar niște picături albastre de plâns; iar în dreapta citim NOW și vedem o jumătate de zâmbet.

Acestea sunt luni și ani de răsuciri de-a lungul tuturor coșmarurilor. Doliul poate lua, totodată, și o alură de asceză: „O femeie era gata să mintă, ca de obicei; s-a abținut, pentru că e în doliu”, nota Jules Renard la 12 iulie 1902 (Renard 2007: 384).

În desfășurarea doliului deosebim etape, sincope, reveniri și spirale evolutive. Marca dominantă a doliului este însă sensibilitatea barocă; ea unește, după cum se pare, toate despărțirile de cei morți și toate regăsirile simbolice cu ei:

„Cei care scormoneau mai adânc se vedeau așezați în mijlocul existenței ca într-un câmp plin de ruine ale unor acțiuni incomplete și neautentice. Dar viața însăși s-a împotrivit la aceasta. Căci ea are sentimentul profund că nu-i făcută numai ca să fie devalorizată prin credință. O cuprinde o oroare profundă la gândul că întreaga ei existență s-ar putea derula astfel. Este profund îngrozită de gândul morții. Tristețea [*Trauer*] este starea de spirit în care sentimentul dă o viață nouă, ca o mască, lumii

pustiite, ca să simtă, la vederea ei, o satisfacție misterioasă. Orice sentiment este legat de un obiect aprioric, iar prezentarea acestuia este fenomenologia sa. Teoria doliului [*Trauer*], așa cum se putea întrevădea ca replică la cea a tragediei, nu se poate desfășura, deci, decât în descrierea acelei lumi care se deschide sub privirea melancolicului. Căci sentimentele, oricât de vagi ar putea să pară autopercepției, răspund, ca un comportament motor, la construcția obiectuală a lumii. Dacă pentru drama barocă [*Trauerspiel*] legile se află, în parte dezvoltate, în parte nedezvoltate, în inima doliului, prezentarea lor nu este consacrată nici sensibilității autorului, nici celei a publicului, ci este mai degrabă o simțire detașată de subiectul empiric și intim legată de plenitudinea unui obiect. O atitudine motrice care își are locul bine definit în ierarhia intențiilor și care poartă numele de sentiment, numai pentru că nu ocupă locul cel mai înalt. Acest sentiment este determinat de uimitoarea statornicie a intenției, caracteristică pe care nu o are, altminteri, niciun alt sentiment decât, poate – și n-o spun în joacă –, iubirea. Căci, dacă în domeniul afectivității, nu rareori atracția alternează cu înstrăinarea, în raportul unei intenții cu obiectul ei, tristețea are dreptul la o intensificare articulară, la o aprofundare continuă a intenției sale. Meditația profundă aparține prin excelență celui trist. Pe drumul către obiect – nu: pe drumul din obiectul însuși – această intenție avansează cu lentoarea solemnă a cortegiilor celor puternici. Participarea pasionată la pompa acțiunilor principale cu subiect politic, o evadare din limitele unei vieți cotidiene evlavioase, pe de-o parte, a apărut, pe de altă parte, din acea tendință a meditației profunde de-a se simți atrasă înspre gravitate. În ea își recunoaște propriul ritm. Aici își are rădăcinile acea înrudire dintre doliu și ostentație, așa cum o atestă, magistral, construcțiile verbale baroce; precum și cufundarea în gânduri, ce vede stând în fața ochilor ei, ca într-un joc, marile constelații ale cronicii universale, care-ar merita, poate, o privire, de dragul sensului care, de bună seamă, se poate descifra în ele, dar repetiția infinită a acestui joc împinge dezgustul de viață al viței de melancolici până la imperiul disperării” (Benjamin 2020: 152–153).

Nu abandonăm prea ușor subiectul. Ideea că arta nu se face decât în „vecinătatea teritoriilor morții” e pusă în practică îndeosebi de dramaturgul francez Jean Genet. În consecință, el cere arhitectului-scenograf

„[...] să reintroducă cimitirul în incinta orașului și să plaseze teatrul în incinta lui, ba mai mult decât atât, să-l așeze chiar printre morminte. Căci, pentru Genet, unui urbanism căruia nu-i pasă de morți nu-i pasă nici de teatru. Într-o societate în care moartea valorează tot atât cât un produs de băcănie, teatrul e sortit pieirii, în orice caz acel teatru adevărat [...] pretinde o gravitate ce implică o anumită familiaritate cu moartea. [...] Dacă Genet își dorește un «teatru printre morminte», e pentru că moartea înseamnă mister, înseamnă teatru de nepătruns, în opoziție cu spiritul analitic, cu luciditatea atotștiutoare de care dramaturgul s-a săturat până peste cap, după cum el însuși mărturisește. Avem nevoie și de tenebre, avem nevoie și de lucruri ce rămân neînțelese, iar teatrul ar putea să ni le ofere. [...] În teatru, mormintele sunt figurate prin catafalcuri goale. Și totuși gravitatea lor monumentală sugerează fără echivoc prezența morții adevărate, cimitirul real” (Borie 2007: 299–300, 302).

În concepția lui Jean Genet, moartea nu-i un moment din cursul vieții, nu este un semn de punctuație ce stopează frazările trăitului. Extincția nu este o diversiune

cronologică și nici un dat arbitrar nu pare. Este un dublu existențial ce ne însoțește clipă de clipă¹¹; se impune oricând și preia când dorește inițiativa, uzurpând voința viului. Jean Genet nu elucidează, ci ambiguizează percepțiile noastre:

„[...] căci întregul eșafodaj de cuvinte deplânge aici zădărnicia invocației funebre, sentimentul de vid și de tăcere. [...] Astfel încât tot acest ceremonial desfășurat în jurul unui cadavru prezent/absent, care nu reprezintă la Genet decât un *simulacru de ceremonial*, și tot acest univers spectral care trimite, în același timp, la vid, la absență și la piatra comemorativă par cu atât mai bizare! În aventura lui Genet, moartea dublează întotdeauna privirea, fie ea și cea mai frivolă. De asemenea, fiecare gest poartă pecetea morții. Pentru ceremonialul funebru cu mormânt gol și catafalc pe care nu e depus niciun cadavru real, orice privire, orice gest modelează vizibil o absență. [...] În *Balconul*, oglinzile multiplicare devin echivalentul mormintelor multiplicare. [...] Repetatele răsfângeri ale imaginilor anulează, în cele din urmă, realitatea, instalând o absență care transformă încăperea într-o anticameră a morții. În teatru, spectralul nu există decât dacă e înscris în vizibil, în materialitate. În teatru, adică în acea sferă paradoxală a «durei prezențe», care ține în egală măsură de rigiditatea monumentalului și de evanescența reflexului” (*ibidem*: 303, 304)¹².

¹¹ „A dispărut? S-a apropiat? Aud pe cineva la ușă... El trebuie să fie. Lemnul a crăpat. Fug spre ușă, să-l opresc, dar e deja acolo, în pragul centralei, cu cuțitul său nefiresc de lung, zâmbindu-mi, iar în privirea sa citesc tot trecutul pe care nu l-am avut niciodată, toată fantasma asta numită viață, cadavru existenței mele, care nu are să se desăvârșească niciodată, pentru că n-am fost niciodată eu, ci mereu *altcineva* a fost eu – o viață irosită între oglinzi. Îmi vine să-i spun că mi-e milă de el, că nu știu că cea mai sigură condamnare la moarte e viața însăși și că cea mai tristă judecată e să faci tocmai ce s-a pornit să faci: să-mi trăiască viața. [...] Și iată-l că face un pas spre mine, își implântă cuțitul în burta mea, apoi în inimă și simt că, parcă pentru prima dată, sunt ceva, dar nu știu ce, nu știu să-i dau glas ori formă [...]. Ba da, știu ce simt în vreme ce omul care sunt eu mă ține în brațe – mă ține să nu cad, mă sprijină, mă leagă să-mi dau duhul – și cuțitul său e încă în mine: simt milă. Milă pentru călăul meu, pentru că undeva, la distanță, între două clădiri, în spatele unui copac, îi văd următorul care poartă și el un cuțit în pumn, iar fața sa mi-e cunoscută: *chipul meu e chipul său*” (Ardelean 2019: 38).

¹² Și, pentru că am pomenit de două ori cuvântul „spectral”, cităm un roman care evocă un episod tragic din istoria Coreei de Sud: masacrul de la Gwangju, din 1981. Atunci armata a intervenit cu o brutalitate greu de imaginat, omorând sute de protestatari, inclusiv femei și copii. În acest roman, spectralul este o formă de a fi absent și totodată prezent – dar nu mai mult de jumătate – atât între cei vii, cât și între cei morți. Ultimii au, de fapt, cuvântul: „Printre cadavre aruncate la baza grămezii au fost și primele care au putrezit, iar viermi albi colcăiau pe fiecare centimetru al lor. Fără să scot un sunet, am privit cum fața mi s-a înnegrit, a putrezit și s-a descompus până când nici eu, nici altcineva nu-i mai puteam recunoaște trăsăturile. Când tenebrele nopții se adânceau, tot mai multe umbre mă încercuiau și se lăsau grele peste propria mea umbră. La fel ca întotdeauna, ne salutăm între noi, chiar dacă nu aveam ochi, mâini sau limbi. Deși nu știam cine suntem, bănuiam vag de cât de mult timp eram împreună. Când o nouă umbră se suprapunea peste propria mea umbră împreună cu una care venise acolo de la început, puteam să le deosebesc, într-un mod inexplicabil. Unele dintre ele păreau să fi trecut prin îndelungi suferințe, pe care eu nu le puteam înțelege. Să fi fost oare sufletele acelor trupuri ce aveau hainele sfâșiate și răni adânci și vineții sub fiecare unghie? De fiecare dată când celelalte umbre atingeau contururile proprii mele umbre, simțeam ecoul unei dureri violente. Oare dacă am fi avut mai mult timp am fi ajuns să ne cunoaștem, să ne înțelegem? Am fi putut găsi o cale să schimbăm câteva vorbe și gânduri?” (Kang 2018: 90–91). *Cei identificați și cei neidentificați nu sunt totuna cu cei numiți și cei nenumiți*. A identifica un decedat presupune să treci de nume și prenume. Ți se cere să stabilești semnalmamente fizice, să numeri cauzele morții, să înștiințezi familia. Deși sunt așezați în sicrie, morții din romanul lui Han Kang alcătuiesc un corp comun și indistinct, unit numai prin atmosfera putredă care îi rănește mirosul.

Colaborările teatrului cu marile culturi ale comemorării se realizează prin intermediul *corpului*. Adus pe scenă, acesta se supune unei concepții regizorale potrivit căreia, în orice clipă a desfășurării performative, trupul actorului este un instantaneu de statuie în mers. Povestea e lungă, cât toată istoria omului.

„Zei se arată în registrul corporal, dar având o dimensiune atemporală. Corpul statuar se înscrie, deci, în dimensiunea simbolului în măsura în care găzduiește o prezență efectivă. Tocmai această reprezentare umană în sculptură va conduce la trecerea de la simbol la imagine. [...] Referindu-ne la gânditorii teatrului, unii dintre ei vor privi mai degrabă spre statuia-simbol decât spre statuia-imagine, în măsura în care au în vedere o întoarcere radicală la origini, pentru a elibera teatrul de tentația mimetică și realistă. [...] Așadar, corpul se găsește în centru, ca materie primă a simbolicului, fiindcă orice construcție simbolică are la bază experiența corporalului [...]. Corpul-materie, materie inertă, este corpul mort, cadavrul care îl pune pe om în fața imaginabilului. [...] Pentru a înțelege această materialitate este nevoie să o însuflețim. Să însuflețești materia pentru a te putea gândi la ea, să încarci cu forță inerția unui corp mort: practica rituală în jurul cadavrului unui rege, la etnia africană Agni, ilustrează în mod exemplar această necesitate. Corpul mort este spălat, uns, pictat, acoperit cu aur, costumat astfel încât să devină un corp statuar [...]. Întâlnim aceeași tensiune mort/viu, corp-obiect/corp activ. [...] Lucrarea sculptorului, așa cum o concepe [Auguste] Rodin se află într-un soi de tensiune constantă între piatră și carne. Ea se sprijină „pe știința însuflețirii marmurei” care, ea însăși, se bazează pe o știință a modelului ce implică o bună cunoaștere a anatomiei și o bună interpretare a mișcărilor, deci pe o veritabilă știință a corpului. [...] Corpul viu se află mereu în centru. [...] În teatru, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea, chestiunea corpului se va înscrie tot mai puternic în miezul reflecției estetice, corpul unui actor care nu mai poate fi privit ca un simplu recitator de texte, ci căruia i se insuflă chiar ambiția de a face operă de artă cu corpul lui. Și aici apare dificultatea, fiindcă, ocupând centrul, corpul devine o problemă ce se cuvine rezolvată. Spre deosebire de artele plastice, teatrul lucrează cu ceva viu: corpul actorului. [...] Astfel, e pus în discuție corpul cotidian, corpul din carne și nervi, și privirile se îndreaptă spre modelul corpului sculptat. Totul se petrece ca și cum raportul corp de carne/corp de piatră s-ar inversa. Sculptorul [...] visează să oglindească trupul de carne în trupul cioplit în piatră, iar omul de teatru, la rândul său, visează să dea corpului de carne al actorului dimensiunea artistică a corpului sculptat” (Borie 2019: 30–35).

Piatra nu este numai un simbol deosebit de puternic al *Vechiului Testament*. Sunt exegeți care, plecând de la *Evanghelia lui Matei* (unde cuvântul *tektōn* ar însemna lucrător în materiale dure), acreditează ideea că Iosif și fiul său Iisus ar fi fost lucrători în piatră, sculptori, nu neapărat tâmplari¹³. Această ipoteză a

¹³ „Foarte probabil ca cei doi să fi fost, de fapt, cioplitori în piatră. Un tâmplar și-ar fi câștigat cu mare greutate pâinea cea de toate zilele în Nazaret, unde n-ar fi avut prea mult de lucru, mai ales în acea parte de lume unde lemnul era atât de rar și de scump. [...] Un cioplitor în piatră, pe de altă parte, putea duce o viață decentă primpregiul Nazaretului, unde piatra și argila nisipoasă erau materiale de construcție de elecție. [...] La o distanță de o oră de mers de Nazaret [...] se afla orașul roman Seforis. Acesta fusese distrus cu câțiva ani înainte de nașterea lui Iisus, atunci când romanii înăbușiseră o răscoală. În vremea copilăriei lui Iisus, romanii și evreii influenți îl reconstruiau ca cetate romană, iar pietrarii ar fi avut mult de muncă acolo. Chiar și dacă Iosif ar fi fost, într-adevăr tâmplar, tot ar fi găsit

cioplitorului ar fi mai adecvată din perspectivă teologică, din cauză că piatra, prin asprimea ei, ne pretinde mai multă trudă ca s-o modelăm. Ea se aseamănă cumva cu natura umană. Iar o eventuală reușită ne-ar purta, cu mai multă siguranță, către un „centru” autentic al ființei noastre. Să nu excludem, din caruselul opiniilor despre statutul simbolic al umilului cioplitor, ceea ce observa un exeget al artei grecești: „Grecii antici nu diferențiau inițial poziția socială a artistului-sculptor de cea a simplilor meșteșugari pietrari. Îi denuceau: *technitai*, *cheirotechnai*, *banausoi*, adică cei care-și câștigau pâinea prin munca mâinilor. [...] Cu toate că [...] în Atena, încă din vremea lui Solon, se făcuse simțită o îmbunătățire a poziției sociale a sculptorului, totuși, de-a lungul întregii perioade antice, în general, sculptorii au fost mai puțin apreciați decât pictorii” (Michalowski 1975: 136–137). Chiar și la începutul secolului al XVI-lea, în Europa renascentistă se mai credea că pictura este o artă a minții, pe când sculptura – o performanță a mușchilor (*ibidem*: 138). Abia epoca modernă va aduce o viziune demiurgică asupra sculptorului. În lirica actuală mai identificăm încă această idee: „dacă piatra e rotundă/ vei toci orice durere/ inima-ți va fi mai blândă/ fără o lingură de miere” (Grăniceru 2022: 37).

Semnificații morții nu dau o corporalitate dispariției sau nimicului; croiesc însă o carne afectivă a lipsitului, absentului, tânjitului; atunci când recuzita de mimări (nu de gesturi) și de artefacte (nu de obiecte trăite) e mânăuită de „oameni simpli”, *ireparabilul* e mai puternic semnat decât *resemnarea*¹⁴. Personajele lui

mai mult de lucru, pentru că romanii cheltuiau cu mână largă când venea vorba de clădirile publice și de casele particulare, folosind o mare cantitate de lemn scump pentru lambriuri și decorațiuni. Prin urmare, probabil că mare parte din activitatea lui Iosif, fie ea în lemn sau în piatră, se petrecea în Seforis. Când Iisus a crescut îndeajuns cât să poată parcurge pe jos o asemenea distanță, probabil că Iosif L-a luat cu el, chiar dacă era prea tânăr pentru a-și începe ucenicia” (Losch 2019: 265–266).

¹⁴ Corporalitatea (sau absența ei) este un semnificant autoritar al vieții-către-moarte, în poetica trupului din scrierile lui Fernando Pessoa: „A – Ah, dar celelalte simțuri! Ce știi că ești în gura ta? Ce simți atunci când nu simți nimic? Dar atunci când atingi brațul cu o mână, sau îi atingi fața – te gândești deja că mâna ta e cea care atinge fața, și nu că fața ta îți atinge mâna? Înclină-ți fața spre mâna ta – totdeauna va fi mâna ta cea care atinge, iar fața ta cea care e atinsă. B – Chiar și a atinge lucrurile – ce ciudat! *Dacă țin în palmă piatra aceea, nu peste mult timp nici nu o mai simt – pare că face parte din corpul meu.* Cât de misterios e totul! Să mergem să ne culcăm fiecare pentru sine. Oare cât suflet va dura somnul nostru? (*pauză*) A – Deseori, când gândesc spre foarte adânc, îmi dau seamă că sufletul și corpul sunt unul singur... *Am atunci impresia că realmente observăm lucrurile din două părți și că sufletul lucrurilor ar fi tocmai ceea ce ni se pare nouă că nu vedem la ele...* De fapt nu, nu asta voiam să-ți spun... *Vezi că eu nu știu cum să-mi gândesc gândul!* B – Da, înțeleg bine ceea ce nu mi-ai spus. *Dar poate corpul nici nu există: e doar sufletul văzut prin propria miopie [...].* B – Zeii sunt numeroși și fiecare are limbajul său, iar acel limbaj este totdeauna blând, altfel nici nu ar fi zei. Ne gândim ori de câte ori îl auzim pe unul dintre ei vorbind că el este unicul și că lumea făcută de el sigur este și cea adevărată. După care îl auzim pe altul și gândim astăzi despre el ceea ce am gândit ieri despre cel dintâi. *Fiecare dintre ei este cel adevărat numai cât timp ne vorbește. Cum suntem doar niște copii și nu știm nimic, trăim numai din poveștile ce ne sunt povestite, iar povestea ce ni se povestește în timp ce e povestită e singura poveste care a fost vreodată adevăr pe lume.* Mi-a fost dat să-i aud și pe alți zei și probabil că îi voi mai auzi și pe alții. Totdeauna cel din urmă va fi cel dintâi, dar în străfundul meu eu voi fi pentru totdeauna ignorantul care târăște cu el un trup sub nemărginita pace a stelelor [...] [subl.n., A.M.]” (Pessoa 2022: 167–168). O anumită concluzie, cumva în spiritul cercetării mele, se desprinde din această replică „SALOMEEA: Voi dansa pentru funeraliile lucrurilor ce s-au sfârșit fel ca viața. Uite, voi da un bal în lumina lunii, pentru ca totul să fie spus. *Cu corpul meu am să rostesc acest tot, fiindcă sufletul meu stă pe pielea mea* [subl.n., A.M.]” (*ibidem*: 162–163).

Bruno Combes nu tânjesc numai după Théo, băiețelul pierdut într-un stupid accident de mașină. Mutați la țară ca să mimeze, cum zice clișeul, „un alt început”, Lisa și Hugo, cei doi părinți, se lasă vizitați de trecuturi nu atât de dureroase, dar nu mai puțin îndoliate:

„Vino să mă cauți, aud doar liniștea. / Liniștea prezenței tale. [...] În clipa aceea nu se mai gândea la Théo. Ceva diferit îi atrăsese întreaga atenție. Scrutând și ultimul ungher, a făcut încet turul salonului, apoi s-a îndreptat spre bucătărie. Aceeași impresie, deși nu era nimeni acolo, nicio prezență fizică. A simțit un aer proaspăt mângâindu-i fața, s-a întors și a constatat că ușa glisantă de la bucătărie era deschisă și lăsa răcoarea nopții să intre. Hugo închidea de obicei obloanele. Însă fusese atât de nervos, încât fără îndoială uitase. Lisa a înaintat spre terasă și, la fel cum făcuse din interior, a verificat cu atenție dacă toate erau la locul lor. A profitat de moment ca să adune pernuțele din hamace. Se anunțaseră furtuni în cea de-a doua parte a nopții. Fără să știe de ce, n-a putut rămâne afară și s-a întors în casă. Știa bine că era singură, dar ceva mai puternic decât ea o copleșea. Până la urmă, a tras storurile, apoi ușa culisantă de la bucătărie și s-a întors în salon. S-a așezat și a început să aranjeze în cutie scrisorile și cărțile poștale ilustrate. În clipa aceea a cuprins-o un val de căldură blândă, liniștitoare. Și-a revăzut mama, care venea s-o ia în brațe pe vremea când, fetiță fiind, avea coșmaruri. A fost surprinsă că se gândea la acele clipe uitate și că, pe moment, îi reveneau în minte”¹⁵ (Combes 2022: 103–105).

Potrivit teoreticienilor acestui fenomen, „normal” ar fi fost ca „apariția” să-i aparțină lui Théo, fiul pierdut de curând. Însă vechile cicatrici sar în ajutorul rănilor mai noi. Să facem totuși cunoștință cu ceea ce cred specialiștii:

„Este un fapt de semnalat că aparițiile celor decedați se fac remarcate mai des în perioada imediat după moarte decât mai târziu, de parcă s-ar afla – ca să rămânem în cadrul de exprimare spiritist – «mai aproape». [...] Sentimentul prezenței lor este trezit de faptul că se întâmplă ceva ce era strâns legat de obiceiurile celui decedat. E ca și cum el încă ar zăbovi în preajma celor vii, ca și cum el – făcând abstracție de moarte – ar încerca să-și continue viața”¹⁶ (Jaffé 2015: 198).

Putem pretinde că moartea încheie viața omului, nu pe cea a sufletului său; *Prelegerile despre metafizică* ale lui Immanuel Kant oferă aceste ipoteze de lucru;

¹⁵ Corelăm acest citat cu filmul lui Frédéric Mermond, *Moka* (2016), având-o în rolul principal pe Emmanuelle Devos. O mamă își pierde fiul într-un accident rutier. Aflat la fața locului, un șofer de autobuz îi descrie atât mașina culpabilă, cât și persoanele din ea. Obsedată de pierderea care o macină încontinuu, mama (interpretată de Emmanuelle Devos) caută făptașii și-i găsește. Cumva ciudat, nu-și dezvăluie identitatea și nici nu sesizează poliția. Ea încearcă să-i cunoască mai bine, iar la momentul potrivit să-i determine să recunoască și, poate, să înțeleagă suferința pe care au provocat-o. Apelul la autorități n-o mulțumea: una este să fii *acuzat*, alta e să te simți *vinovat*. Eroina noastră are însă surpriza să constate că femeia blondă, la volan în acel moment fatidic, era covârșită de remușcări; dar se considera, la rândul-i, o *victimă a victimei*: băiatul apărut pe neașteptate în fața mașinii i-ar fi distrus viața tocmai cu imprudența lui.

¹⁶ Luăm în calcul și alte opinii: „We might describe these absent presences as the spectral agents that haunt places that are always already loaded with meaning and narratives. By their very definition places are constituted of private knowledges (including memories), displacements and effects” (Lee 2017: 2).

cu atât mai mult cu cât sufletele dușilor ar avea, potrivit marelui filosof german, o capacitate de percepere care continuă modelarea eului. Din punct de vedere metodologic, intuițiile kantiene dobândesc valoare numai prin asociere cu experimentele de psihologie extrasenzorială:

„Pentru Kant, «lumea cealaltă» este aceeași cu a noastră, numai că trăită într-o altă viziune. De aici pare a reieși mai întâi o «apropiere» constantă a spiritelor morților, care nu depinde de vizibilitatea sau invizibilitatea lor. Nu trebuie însă trecut cu vederea că expunerile lui Kant sunt deducții filozofico-psihologice și deci nu au valoare de experiențe sau de dovezi empirice. Totuși ele sunt de un interes deosebit pentru parapsihologie, și anume nu numai referitor la teoria spiritelor morților. [...] Inconștientul este cel care dispune de capacitatea unei «intuiții» nefundamentate pe simțuri: el «știe» astăzi ce va fi peste mulți ani, și știe aici ce se întâmplă acolo. Se află dincolo de spațiu și timp. [...] Rezultă o concepție după care, la urma urmei, inconștientul corespunde acelui ceva ce a fost dintotdeauna desemnat drept «lume de dincolo» sau «veșnicie» sau numit de Kant «lumea cealaltă». Noțiunea de «lume de dincolo» pune în prim-plan independența de spațiu, cea de «veșnicie», independența de timp. Imperiul psihicului ce transcende conștiința, și anume inconștientul, presupune independența față de ambele. [...] Natura, originea și extinderea inconștientului constituie un mister, care nu este cu nimic mai prejos celui al «lumii de dincolo» și al «veșniciei». *Am fi ajuns deci la un punct la care explicația spiritelor ca fiind fenomene independente de om, ce se ivesc din «lumea de dincolo», și interpretarea lor ca fiind conținuturi ale inconștientului se suprapun* [subl.a.]. [...] Apropierea depinde în mare măsură de intensitatea cu care inconștientul se impune în fața conștiinței și face ca fapăturile să devină sesizabile”¹⁷ (Jaffé 2015: 206–208).

Cum transfigurăm și cum îmbogățim aceste propensiuni? În teatru cel puțin, ne reconstituim ritual propria ființă în funcție de prăpădirea cuiva. Ne identificăm cu această ciuntire, recodificând-o, ca traumă unificatoare și ca alegorie cu potențial resurecționar. În real, raptul corporal ne des-completează emoțional; ne trunchiază întregul relațional pe care, în duhul continuității, îl formam ca familie; căci, am mai spus-o, individualitatea o deții de capul tău, pe când identitatea în împărțășire cu alții. Murind, nu te pierzi numai pe tine. Mulți alții te pierd și ei cumva. Ne păstrăm totuși aproape de povestea decedatului, reafirmand că, *dincolo de modalitățile de îndoliere*, din punct de vedere patrimonial, o axiomă anume va persista atât cât vor fi oameni pe pământ: *valoroasă ori ba, individualitatea*

¹⁷ Idei similare sunt exprimate și în ceea ce privește așa-numitul *instinct al morții*. „Dacă toate instinctele sunt într-un mod specific conservatoare, înregistrând, în vederea reproducerii, modificările impuse de condițiile exterioare, instinctul morții, prezent în fiecare celulă, este specializat în reproducerea vieții la stadiul organic care a precedat-o, ceea ce explică, de altfel, denumirea sa. Apariția instinctului morții este contemporană cu apariția vieții: odată cu primele ființe vii născute, datorită acțiunii unor forțe necunoscute, din materia anorganică, în viața incipientă apar tensiuni care pot fi suprimate prin revenirea la stadiul anorganic. Cu alte cuvinte, instinctul morții reprezintă memoria lipsei de tensiune a anorganicului, la care readuce viața pentru a o mântui de tensiunile care-i sunt inerente. În comentariul lui Marcuse, distructivitatea instinctului morții nu este gratuită, ci urmărește suprimarea suferinței, durerii, lipsei” (Zamfirescu 2016: 371).

*este un varieteu al unicității; chiar dacă am aduce lucrurile din condei, pretinzând că nu există diferențe, ci numai criterii de identificare variate*¹⁸.

BIBLIOGRAFIE

- Ardelean 2019 = Flavius Ardelean, *Câteva feluri de a dispărea*, București, Editura Nemira.
- Arnheim 2011 = Rudolf Arnheim, *Arta și percepția vizuală. O psihologie a văzului creator*, traducere de Florin Ionescu, Iași, Editura Polirom.
- Benjamin 2020 = Walter Benjamin, *Originea dramei baroce germane*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Lorin Ghiman și George State, Cluj-Napoca, Editura TACT.
- Bonde 2018 = Golnaz Hashemzadeh Bonde, *Ceea ce datorăm*, traducere de Gabriella Eftimie, Iași, Editura Polirom.
- Borie 2007 = Monique Borie, *Fantoma sau Îndoiala teatrului*, traducere de Ileana Littera, București, Editura Unifon, Iași, Editura Polirom.
- Borie 2019 = Monique Borie, *Corp de piatră, corp de carne. Sculptură și teatru*, traducere de Mihaela Stan, București, Editura Nemira.
- Carrère 2021 = Emmanuel Carrère, *Yoga*, traducere de Tristana Ir, București, Editura Trei.
- Combes 2022 = Bruno Combes, *Partea îngerilor*, traducere de Eduard Claudiu Brăileanu, București, Editura Litera.
- Ferencz, Khomami 2021 = Benjamin Ferencz, Nadia Khomami, *Cuvinte de rămas-bun. 9 lecții ale unei vieți remarcabile*, traducere de Roxana-Cristina Gheorghe, București, Editura RAO.
- Grăniceru 2022 = Nicolae Grăniceru, *Ca bucuria să fie ultimul gust*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut.
- Jaffé 2015 = Aniela Jaffé, *Apariții: fantome, vise, mituri. O interpretare psihologică*, traducere de Daniela Ștefănescu, București, Editura Humanitas.
- Kadare 2012 = Ismail Kadare, *Cronică în piatră. Vremea nebuniei*, traducere de Marius Dobrescu, București, Editura Humanitas.
- Kang 2018 = Han Kang, *Disecție*, traducere de Iolanda Prodan, București, Editura Art.
- Latour 2015 = Bruno Latour, *Cercetare asupra modurilor de existență. O antropologie a Modernilor*, traducere de Alexandru Matei, Cluj-Napoca, Editura Tact.
- Lee 2017 = Christina Lee (ed.), *Spectral Spaces and Hauntings. The Affects of Absence*, London & New York, Routledge.
- Losch 2019 = Richard R. Losch, *Dicționar enciclopedic de personaje biblice*, traducere de Raluca Mirăuță, Oradea, Editura Casa Cărții.
- Mănescu 2021 = Mihai Mănescu, *Copacul dorințelor. Amintiri din copilărie*, București, Editura Humanitas.
- McCourt 2016 = Frank McCourt, *Cenușa Angelei. O copilărie irlandeză*, traducere de Iulia Gorzo, București, Editura Art.

¹⁸ „Identitatea nu trebuie confundată cu individualitatea. Individualitatea e veche, identitatea e modernă. [...] Identitatea e redusă destul de repede la loialitate. [...] Setea de întreg nu poate fi despărțită de setea de moarte. Numai religia are destulă candoare pentru a susține asta. [...] Nu e nicio noutate în faptul că oamenii pun în propriul trecut anumite lucruri, iar apoi pretind că le-au găsit acolo. Și totuși, istoricii au oarecare dreptate. Identitatea se bazează mult pe atitudinea receptării, însă nu e vorba de atitudinea receptării prin care evoluează tradiția. O tradiție transmisă, în linii mari, așa cum e primită, nu va dura mult” (Wieseltier 1997: 36–37, 60, 90).

- Michalowski 1975 = Kazimierz Michalowski, *Cum și-au creat grecii arta*, traducere de Anda și Nicolae Mareș, București, Editura Meridiane.
- Pastoureau 2012 = Michel Pastoureau, *Negru. Istoria unei culori*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier.
- Pessoa 2022 = Fernando Pessoa, *Marinarul și alte ficțiuni*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Humanitas.
- Pillat 2021 = Monica Pillat, *Ceasuri de demult*, București, Editura Baroque & Arts.
- Renard 2007 = Jules Renard, *Jurnal*, traducere de Modest Morariu, București, Editura Nemira.
- Río 2022 = Cristina Jenaro Río, *Doliul. Cum să faci față pierderii*, traducere de Laura Trevisan, București, Editura Litera.
- Simion 2015 = Chris Simion, *40 de zile*, București, Editura Trei.
- Sîrbu 1993 = I. D. Sîrbu, *Traversarea cortinei. Corespondență cu Ion Negoițescu, Virgil Nemoianu, Mariana Șora*, Timișoara, Editura de Vest.
- Stratan 1997 = Mircea Stratan, *Mai mult ca moartea*, Botoșani, Editura AXA.
- Vitoux 2020 = Frédéric Vitoux, *La ce oră, din ce zi... Au Rendez-vous des Mariniers*, traducere de Rodica Baconsky și Alina Pelea, București, Editura Univers.
- Zamfirescu 2016 = Vasile Dem. Zamfirescu, *Filosofia inconștientului*, București, Editura Trei.
- Wieseltier 1997 = Leon Wieseltier, *Împotriva identității*, traducere de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom.

THE NOTION OF MARKING IN THE ANTHROPOLOGY OF ABSENCE

ABSTRACT

The second part of the research maintains the interdisciplinary nature of the first part, interrogating various sources, from memoirs to folklore or film production. The main theme remains the phenomenology of absence, explored through elements related to the culture of death, the cult of the soul, the aspiration for immortality, and above all, the anguish of losing loved ones.

We propose the concept of *marking*, which would translate the phenomenon that turns any place or object into a personal site of memory. Contemporary anthropology uses compelling concepts, such as the notion of *trace*. Our approach to defining *inscription* fits in the same line of thought. By investigating subtle movements of the soul as reflected in literary or visual artworks, the text is built around key concepts such as the experience of loneliness, absence, anguish, mourning, but also identity, recovery, wholeness, and the fullness of being.

Marking is a phenomenon which certifies the subjective importance that a certain absence holds for us. The latter leaves its imprint on our inner world; ultimately, this is what the experiences exemplified by the artistic works referenced in our research boil down to.

Keywords: *anthropology of absence, loss, marking, mourning, identity.*

THE NOVEL OF TRANSITION: SUBVERSIVE TEMPORALITIES IN EARLY POSTCOMMUNIST ROMANIAN LITERATURE

DORIS MIRONESCU*

This article analyses the novel of transition as a subgenre of contemporary Romanian literature, arguing for its relevance in a discussion of how post-communist literary works reflect the social reality of their time. The focus is on novels written in the narrow period between the 1990s to the mid-2000s, by authors who lived through the experience of transition and sought to capture it literarily; their works, I argue, form together the nucleus of a novelistic subgenre. The notion of literary subgenre as coined by Franco Moretti (Moretti 2000) is helpful in this instance, as it stresses the importance of novelistic subgenres as markers of social change. A subgenre, Moretti believes, is relatively short-lived and is characterized by its dependence on the shadow of recent social phenomena that permeate and organize its imagination. In Moretti's perspective, a successful novelistic subgenre usually lasts some three decades and it is characterized by a specific choice in theme and motifs, which triggers certain stylistic and compositional features. This style-theme unity generates a dynamic of its own, which feeds successively form and content, but which cannot last too long, since either the stylistic devices become outdated, or the subject becomes historically irrelevant.

Two main directions of study of the Romanian postcommunist novel emerged, one dominated by the economically-driven vision of world literature as a system, one and unequal, in articles inspired by Moretti and the Warwick Collective (Stan 2023, Contea, Pietraru 2024), and one paying tribute to memory studies (Mironescu A. 2016, Mironescu A., Mironescu D. 2020), which also subscribes to an integrated vision of world literature, but sees the world integration of literature more as a result of the revolution of information, communications and media in the 21st century. While the first is concerned with the literary reflection of global economic inequalities masked by a prevailing neoliberal consensus, and integrates the plight of former socialist countries with others coming from the Global South, the second is more geoculturally narrow and focuses on regional phenomena, such as East-European postcommunist transitions to a market economy. In this article, I propose to take a different approach from both of them.

* „Alexandru Ioan Cuza” University of Iași / „Alexandru Philippide” Institute of Romanian Philology, Romanian Academy, Iași Branch, Romania (dorismironescu@yahoo.com).

I will seek to discuss the novel of transition in relation to the concept of temporality (Hartog 2015), with a view to a pluralized vision of how modernity works, such as the one exposed by Susan Stanford Friedman (Stanford Friedman 2015). Stanford Friedman sees modernity, in opposition to the, in her opinion, overly unified and Eurocentric image proposed by the Warwick Collective, as a plural and distanced reality, a „planetary phenomenon across the millennia”, taking place wherever a “transformational rupture and rapid change” at the scale of geohistory took place (Stanford Friedman 2015: IX). The most recent transformational rupture which took place at a global scale was the 1970s–1990s transitions (Robbe 2023), in the wake of colonialism and after the fall of socialist regimes in Eastern Europe and Central Asia. In Romania, unlike other former Socialist countries, the dominant ideological narrative in postcommunism was that of an interrupted modernity, a breach in the national continuum that was operated by the intervention of a “foreign” communism after the Second World War (Petrescu C., Petrescu D. 2014). Transition was, as a result, invested with the hopes and ideals generally attached to modernity, such as progress, liberty, and a homegrown form of individualist liberalism, returning to old national aspirations to “catch up” with the West.

The French historian François Hartog describes temporalities as bearing “the multiplicity of social times, the many-layered, overlapping, and desynchronized times, each with its own rhythm” (Hartog 2015: 16). There are societies living concomitantly in very distant temporal frames, for instance rural countries neighboring high-tech capitalist societies, and there are narrow groups of people sharing a specific experience of temporality no other group in their vicinity has, for instance the circles of veterans of the same war. Also, temporality reflects a particular experience of time, one that multiple individuals in a specific historical situation have, sometimes without having the comfort of knowing that they belong to the same group. For instance, the feeling of disempowerment in the face of seemingly overwhelming events that escape the control of the individual, a frequent feeling in times of postrevolutionary social turmoil, is indicative of an emerging temporality that dissents from the official representation of the freedoms promised by neoliberal ideology. Transitions illustrate the superposition and concurrence of temporalities by their very existence: they confront nostalgia for privileges lost by some with expectations for liberation or retribution by others; they open up the claustrophobic, univocal (totalitarian or colonial) past to the plurality of political life and of diverse media; finally, they conflate divergent expectations for the future and create new categories of “winners” and “losers” in the process.

Literature is significant with regard to temporality, not only because of the modern writers’ preoccupation with time, but mostly for its concern with interiority and the way in which individuals experience time. Literature provides a window to the general perceptions of temporality at work in a society; literary success is, from this point of view, not just an indication of the mastery attained by an author, but an attestation of the convergence between the authors’ and their readers’

understanding of a common temporality. More to the point, the fact that similar representations of postsocialist transitions emerge concomitantly in a series of Romanian novels indicates the similarity of their authors' perception of temporality and the probability that this perception might in time become canonical for a wider, future readership.

In contrast with the temporalities vehiculated by the most powerful ideologies of the 1990s, a conservative and a future-oriented one, the literature of the time creates a third temporality, cautious and ironic, which I call *subversive temporality*, given its evasiveness and disengagement with political realities. It may seem paradoxical to find such a disengaged position in authors from a heavily challenged social period, but the paradox may be explained in two ways, one being the tradition established under communism for literary subversiveness rather than for open dissidence, and the other the incapacity of writers in postsocialism to capture live what was happening. In what follows, I will explore the distance between the temporalities of transition and the way they are subverted in the novels of transition.

THE MAKING OF A SUBGENRE

The novel of transition appears as one of the more self-evident examples of literary subgenres which emerged in Romania's postsocialist period. It deals with the immediately contemporary social life of Romania, in a period sharply defined by the fall of Nicolae Ceaușescu's communist dictatorship in 1989 and the accession to the European Union in 2007. A series of novelists sought to describe and, as such, 'explain' the social confusion, violence and feeling of liberation of these years, at the very time that "transition" unfolded. However, the subgenre is not to be identified with all of the Romanian novels written in this period, and it is not the only subgenre available for categorization. One can argue that the novel of transition is also written outside the narrow temporal frames here provided, since social memory exerts itself over longer periods of time. I should add that, from a Morettian perspective, the Romanian novel of transition that I propose to study here is restricted to the initial phase of manifestation of a full subgenre. Indeed, its temporal range is a little longer than a decade (1995–2007). However, I set out here to discuss the novel of transition in its most narrow incarnation, as it was practiced during the period predating accession to the European Union, as not just a reflection *on*, but also a reflection *of* the times of trouble and turmoil themselves. With all its supposed social relevance, the novel of transition is not the most prominent novelistic subgenre of postsocialism, not even quantitatively. It is heavily challenged for this position by the "novel of communism", which, some might argue, occupies the central canonical position in this period, thanks to the extensive and prestigious work of authors such as Radu Aldulescu or Mircea Cărtărescu. Other subgenres in the same epoch may be considered the "novel of the revolution" (Ghiță 2013), the "neoliberal novel" of the 2000s (Stan 2020),

and the “post-transition novel” (Cordoş 2012, Mironescu D. 2021), or the wider genre of the “novel of memory” (Mironescu A., Mironescu D. 2020).

The emergence of the novel of transition is not simultaneous with the beginning of the transition period, not surprisingly, because authors needed to absorb the novelty of the postcommunist social reality in order to proceed to reflect on it. This is why the first notable transition novel is probably Petre Barbu’s 1995 *Dumnezeu binecuvântează America* (*God Blesses America*), and the bulk of the subgenre starts to appear just after the year 2000: Petru Cimpoeşu’s *Povestea Marelui Brigand* (*The Tale of the Great Bandit*) and then *Simion Lîftnicul* (*Simeon the Liftite*) in 2001, Ovidiu Nimigean’s *Mortido* in 2003, Dan Lungu’s *Raiul găinilor* (*Cicken’s Heaven*) in 2004, Bogdan Suceavă’s *Venea din timpul diez* (*Coming from an Off-Key Time*) in 2004, Barbu again in 2006 with *Blazare* (*Depression*), and Lungu again in 2007 with *Sunt o babă comunistă!* (*I’m an Old Communist Biddy!*). Most of the authors belong to a cohort that made their literary debut in the 1990s, either because they delayed their entrance into the literary scene to avoid to compromise with the communist censors, or because they had just come of age after 1989. In any instance, they all tend to situate themselves on anticommunist positions, though they formulate their stance ironically rather than vengefully. They also tend to discuss the social problems of the 1990s in terms of a troubled national psyche, or a lack in national character, although they distance themselves vividly from the nationalist literary tradition.

There is no explicit demise of the subgenre, which continues to be illustrated to this day in Romania, but it has become historicized and acquired a place in the literary canon, as it came to be replaced in the preference of the public and writers by other subgenres. The one subgenre which competes with the transition genre and can be said to have replaced it is the post-transition novel or the post-postcommunist novel, which means precisely the novel written by authors who regard transition as a thing of the past and the transitional paradigm as insufficient for the explanation of contemporary social phenomena. The first notable canonic novel of post-transition is, in my opinion, Florina Ilis’ *Cruciada copiilor* (*The Children’s Crusade*, 2005), an ample, socially-aware novel with a strong metafictional dimension, built around a conspiratorial plot that discusses the question of those too young to remember communism and who may become victims of a society too preoccupied with ghosts of the past to confront its own, home-bread demons. The post-transition novel is mainly concerned with social inequality and the troubles of incomplete modernization, and given its more comprehensive and abstract take on the 1990s period, it tends to approach memory multidirectionally, on a global, post-national scale (Rothberg 2009). There are numerous novels of transition, and they do not stop from being written after Romania’s 2007 EU accession. In fact, the end of transition, much like the ending of Antiquity, doesn’t confine itself to a specific date, say, January 1st 2007. But novels of transition stop being accepted to the core of the canon after this date.

There is a “canon” of the transition novel and it was created by the literary critics of the 2000s, whose syntheses on literature of the time have begun to appear in the 2010s and by the mechanisms of literary canonization available (literary prizes, magazines, quotations, articles in peer-reviewed journals). In this canon feature the authors that I am commenting on: Petre Barbu (1995, 2006), Petru Cimpoeșu (2000, 2001), O. Nimigean (2003), Dan Lungu (2004, 2007), Bogdan Suceavă (2004).

When discussing genre (or what, in order to avoid confusion with classic distinctions of literary theory, I chose to call subgenre), Moretti emphasizes form as a force of canonical capability, more precisely, the way in which it models itself onto the content of the subgenre and molds the content in unique ways. His preferred example is the invention of the „clue” in detective novels of 1890s Britain, an invention which came from trial and error and which was finally selected by a wide audience for reasons difficult to penetrate (Moretti 2000). There are, of course, multiple differences between a popular genre in a country with a sound book market, such as Britain at the end of the 19th century, and a “literary”, cultish genre practiced by ambitious young authors in a society still reeling from the collapse of totalitarianism. When trying to identify the essential formal element of the transition novel, one has to take into account the most common devices used by authors who were recently liberated from the constrictions of communist-era state censorship, but were still interested in preserving the complexity of literary techniques forged by ingenious and subversive authors in the previous decades. This dual exigency is very visible not only in the novels of transition, but in other novelistic subgenres of the period as well. However, given that the novel of transition is an eminently temporal subgenre – as it is concerned with the transitory nature of the historical episode it transverses – it is more relevant than others for a study of literary temporalities and of the way in which they impact society.

TEMPORALITIES OF TRANSITION

But what are the temporalities at play in the transition period in postcommunist Romania? Probably the most outspoken ideological discourses of the era are those emitted by the people in power, the representatives of the government and of the opposition political parties, or by the actors of various international political projects vehiculated at the time. The most authoritative, verging on oppressive for some, was that of the governments in the Ion Iliescu presidencies (1990–1996, 2000–2004), a moderate post-socialist reformism which advocated for a controlled privatization of the economy, in a wannabe welfare state with very few safety nets for the population, while the state itself kept crumbling under the assault of the kleptocracy and of the black market. A large part of the population, judging by the electoral results of these political formations, shared the desire for a “conservative” transition, moderately sliding into a future that may not

be that different from the present, after all. What opposed it was the neoliberal, aggressively future-oriented doctrine, promoted by parties on the right of the political spectrum, a mere promise of indiscriminating “liberty” in a deregulated economy in the early 1990s, which proved toxic during the 1996–2000 liberal-leaning governments, with their mix of incompetence and corruption sponsored by an indiscriminate admiration for the “wisdom of the market” which resembled indifference and callousness toward the population itself. While this ideology would reach its peak in the 2000s, under the presidency of Traian Băsescu (2004–2012), it fueled a general feeling of dissatisfaction with the present in the larger public, which came to judge the 1990s as a mere prolongation of “communism” and leaned into a more and more determined anticommunism that had lost its object of adversity a long time ago. Both ideologies and the temporalities they encouraged in their electorates were scrutinized, studied and critiqued by the authors I am discussing here, who opt to represent another type of temporality, heavily relying on subversive literary tropes.

These novelists use many sophisticated devices for capturing and subverting the temporalities of transition: techniques of oblique narration such as untrustworthy narrators, fantastic episodes, metaliterary reflections, the sensational and the grotesque. They write about the new social realities (dire poverty, an explosion in homelessness due to unemployment, drug abuse), new social roles (European community activist, intermediaries for funding from Western societies, provincial politicians, bankers and investors, or simply small business owners), new gadgets, voices in the media etc. and the persistence of old forms of conformity to a social order that doesn’t exist anymore. The social connection between the inhabitants of a block of apartments (in Cimpoeșu 2001) or of a periphery street (in Lungu 2004) is shattered by old suspicions and new social distances, and a kind of miracle needs to be performed in order for the old bond to be revived, if even fleetingly. A shoemaker, in Cimpoeșu’s novel, retreats to the lift of the block and starts proselytizing. The unnamed narrator in Nimigean’s fake policier *Mortido* goes about town killing indiscriminately old Securitate informants and heroes of the anticommunist resistance, intellectuals and taxi drivers, and even infants for injuries that may or may not exist (Nimigean 2003). A family is destroyed in Barbu’s *God Blesses America* after the fall of communism and no one manages to survive their fascination for the remote and fantasized USA (Barbu 1995). In Suceavă’s *Coming from an Off-Key Time*, a Securitate officer comes back to office transformed into a cat by mysterious hostile forces, but still manages to give reports of the turbulence in the religious scenery of 1990s Bucharest (Suceavă 2004). A former commercial complex from the communist times starts sliding West across the continent in Barbu’s *Depression* and is used as a Museum of Tragedy, Despair and Death by wealthy Western patrons, healing Romanian’s crumbling economy as a result (Barbu 2006).

Two critical concepts have truly stuck to this generation: one was “*mizerabilism*” (“filthy-ism”), promoted by adversaries of the young novelists of

the 1990s, and taken up by them with pride, as an allusion to their kinship with naturalism (Iovănel 2021: 403); the other was magical realism, or a tendency to let realism spill into the fantastic with a nonchalance that never really marks a departure from realism. “Filthy-ism” refers to these novels’ relative lack of prudery, their plastic description of sexuality, sometimes their verbal truculence, which may be taken both as a sign of liberation from the absurd limitations imposed by censorship before 1990 and as a tendency to adhere sympathetically to the poverty and destitution of the new era, to its apparent lack of hope, to its social despondency. The authors try to profit from the absence of political censorship and at the same time invest their heavy legacy of intellectual sophistication and literary craftsmanship; the result is often a sophisticated novel that deals in verbal violence to describe violent realities.

Magical realism, which critic Dan C. Mihăilescu called “Bulgakovianism” (Mihăilescu 2006: 310), designates the literary mode at work in subverting temporalities in the novel of transition. The satirical approach to the fantastic allows the authors more space for literary play, but it also helps them connect the diverging planes of social critique and metaphysical problematization, to evade the insufficiently attractive terrain of social and political commentary and reach the “high” altitude of allegory. Novelists of transition evade social description by discussing “mentalities” indebted to the decades-long persistence of an absurd political regime. As one commentator put it, they are “rather nostalgic of meta-narrations, not skeptical toward them” (Terian 2007). Magical realism covers a very important requirement: it helps authors contemplate the “chaotic” transition period from the heights of allegory, and thereby give it an explanation. Satire is the main mode employed here, as it can accommodate the literary sophistication required in a frame that, dealing with immediate social realities familiar to the reader, tends to veer into the fantastic, the allegorical, and the parable to reach for their unitary “meaning”. This is usually a reference to their lack of ontological substance and existential authenticity, caused by the fact that they come from an illegitimate recent past, one that represents a historical fraud.

Allegory is the key-form of the novel of transition, the definitory literary device used by all these authors. It indicates the high aspirations of the novelists seeking to encapsulate the world of transition in a single literary work, and at the same time their desire to be validated by qualified literary critics rather than by the larger public. It indicates their refusal of social realism: the over-the-top scenes and grotesque episodes featured add to the impression of chaos and confusion in society. This feeds into the idea of „(semi-)peripheric irrealism” used by Contea and Pietraru (2024: 227) to argue that Romanian postcommunist novels respect the rule of uneven development in the integrated world literature. But the novels of transition chose irrealism also because they refuse to chime in to the ideologies of the time and because the only alternative they imagine is that of subversiveness. Faced with a reality that veers into the grotesque, novelists employ particular and sectorial temporalities, oftentimes with religious

significance, a fact which explains the “magical” component of these novels’ “realism”. Religious life, service and practice are some of the most often cited temporalities alternative to the modern world, but it is obvious that it is not in virtue of their exposing some form of “fullness of time” (Champion 2018: 1) do they feature in the satiric novels of the 1990s. In Cimpoeșu’s 2001 novel, Simeon the shoemaker has an epiphany and imitates his ancient namesake by ascending at the last floor of the block and sermonizing from the elevator. His absurd action sheds light onto the ridiculous actions of his neighbors, who go about their petty affairs, schemes and ambitions. By abruptly interrupting his neighbors’ rhythm of everyday life, Simeon distorts the temporality they live in, in order to expose its lack of substance. The same can be said of Barbu’s 2006 novel *Depression*, where a commercial complex from the communist times, transformed into a derelict ruin filled with filth, becomes a museum of communism. While the devastated building is symbolic as a place at the margins that gathers society’s residues, the fact that it becomes a museum is also significant, since museums possess a temporality of their own. But here, as well as in Cimpoeșu’s novel *Simeon the Liftite*, the function of alternative temporalities is merely to subvert the dominant temporality of the everyday in the transition period. In Suceavă’s 2004 novel *Coming from an Off-Key Time*, entire episodes are dedicated to the confrontation between apocalyptic gangs that claim direct inspiration from a divine or national figure, but their spiritual commitment is nothing more than a “fad” in the plurivocal circus of transition.

To sum up, novels of transition produce mixed, “undecided”, blurred temporalities by employing allegory and magical realism next to unmistakable references to the Romanian social reality of the 1990s. On the one hand, these novels declare their adherence to the period they write about by abundantly (and usually ironically) citing major political events, cultural disputes, brands and media personalities. Many of the neighbors in Cimpoeșu participate in the pyramid game Caritas (1992–1994) and are fascinated by the rumors around the new firebrand intellectual Horia-Roman Patapievici, whose fame was indeed massive in the 1990s. The elder couple in Dan Lungu’s *I’m an Old Communist Biddie!* is scolded by their daughter for hesitating to vote for the progressist liberals in the 2000 parliamentary elections, and for siding with the corrupt parties who bankrupted their old workplace. The cold-blooded killer in Nimigean’s *Mortido* listens on the radio to a 1990s tune by musician Gabriel Cotaș. But these references are usually given in order to further disqualify the seriousness of the social representation in the novel, by drawing attention to their characters’ lack of taste, intellectual acuity, or political awareness. The novels fail to construct a stable chronotope and refuse to provide the readers with a realist “chronicle” of the period, opting instead to evade into a magical and provisional reality, into parody and allegory. This is why the temporality in these novels is suspended, “mystified” and is projected in an irreality, thereby accentuating the feeling of disempowerment of individuals and the arbitrariness of their quotidian lives.

BIBLIOGRAPHY

- Barbu 1995 = Petre Barbu, *Dumnezeu binecuvântează America*, București, Editura Nemira.
- Barbu 2006 = Petre Barbu, *Blazare*, Iași, Editura Polirom.
- Cîmpoeșu 2001 = Petru Cîmpoeșu, *Simion Liftnicul. Roman cu îngeri și moldoveni*, București, Editura Compania.
- Contea, Pietraru 2024 = Bogdan Contea, Iulia Pietraru, *The Post-Communist Novel of Transition as Realism of Transition. Thematic Precedents in Romanian and East-Central European Literature*, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia”, 2, p. 207–228.
- Cordoș 2012 = Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, București, Editura Cartea Românească.
- Ghiță 2013 = Roxana Andreea Ghiță, *Poetica și poietica revoluției de la romantismul german la anul 1989 în romanul contemporan din Germania și România*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Hartog 2015 = François Hartog, *Regimes of Historicity. Presentism and Experiences of Time*, translated by Saskia Brown, New York, Columbia University Press.
- Iovănel 2021 = Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990–2020*, Iași, Polirom.
- Lungu 2007 = Dan Lungu, *Sunt o babă comunistă!*, Iași, Editura Polirom.
- Mihăilescu 2006 = Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceausism. II. Proza. Prezentul ca dezumanizare*, Iași, Polirom.
- Mironescu A. 2016 = Andreea Mironescu, *Postcomunismul ca spațiu al amintirii. Considerații conceptuale*, in „Transilvania”, 1, p. 34–39.
- Mironescu A., Mironescu D. 2020 = Andreea Mironescu, Doris Mironescu, *The Novel of Memory as World Genre: Exploring the Romanian Case*, in „Dacoromania litteraria”, VII, p. 97–115.
- Mironescu D. 2021 = Doris Mironescu, *Romanul românesc al post-tranziției. Trei perspective*, în Jana Palenikova (ed.), *Podoby sucasneho rumunskoho romanu*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave, p. 111–131.
- Moretti 2000 = Franco Moretti, *The Slaughterhouse of Literature*, MLQ, 61(1), p. 207–227.
- Nimigean 2003 = Ovidiu Nimigean, *Mortido*, Iași, Editura Versus.
- Petrescu C., Petrescu D. 2014 = Cristina Petrescu, Dragoș Petrescu, *The Canon of Remembering Romanian Communism: From Autobiographical Recollections to Collective Representations*, in Maria Todorova, Augusta Dimou and Stefan Troebst (eds), *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in southeast Europe*, Budapest, CEU Press, p. 43–70.
- Robbe 2023 = Ksenia Robbe, *Remembering Transition in Contemporary South African and Russian Literatures. Between Melancholia and Repair*, in Ksenia Robbe (ed.), *Remembering Transitions: Local Revisions and Global Crossings in Culture and Media*, Berlin, De Gruyter, p. 285–311.
- Rothberg 2009 = Michael Rothberg, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford, Stanford University Press.
- Stan 2020 = Adriana Stan, *Genres of Realism across the former Cold War Divide. Neoliberal Novel and Self-Fiction*, in „Dacoromania litteraria”, 7, p. 116–125.
- Stanford Friedman 2015 = Susan Stanford Friedman, *Planetary Modernisms. Provocations on Modernity Across Time*, New York, Columbia University Press.
- Suceavă 2004 = Bogdan Suceavă, *Venea din timpul diez*, Iași, Editura Polirom.
- Terian 2007 = Andrei Terian, *Sticla cu otravă*, in „Ziarul de Duminică”, 13 iulie, <https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/sticla-cu-otrava-3077599>, consultat la 15 septembrie 2024.

THE NOVEL OF TRANSITION: SUBVERSIVE TEMPORALITIES IN EARLY POSTCOMMUNIST ROMANIAN LITERATURE

ABSTRACT

In this article I analyze the novel of transition as a subgenre of contemporary Romanian literature, arguing for its relevance in a discussion of how postcommunist literary works reflect the social reality of their time. Drawing on the notion of subgenre as it was defined by Franco Moretti, I focus on novels written and published in the narrow period between the 1990s to the mid-2000s by authors who experienced the transition and sought to render it in their literary works. My focus lays particularly on temporalities in transition and on how they are captured and subverted in literature. In contrast to the temporalities vehiculated by the most powerful ideologies of the 1990s, one conservative and the other future-oriented, the literature of the time creates a third temporality, a cautious and ironic one, which I call *subversive temporality*, given its evasiveness and disengagement with political realities. I conclude by proving that this literary behavior is both an aftereffect of the subversive strategies of the literature written in late communism, and a reflection of the feeling of disempowerment in the face of rapid, overwhelming social change.

Keywords: *novel of transition, post communism, subversion, temporalities, magical realism, Romanian literature, contemporary literature.*

dar neacceptarea tehnicii lexicografice generale la nivel european creează oarece disonanțe din punctul nostru de vedere.

Lucrarea de față, la fel ca prima parte a *Micului dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, dezvoltă un complex exegetic care include o analiză pointilistă minuțioasă. Rezultatul este o descriere bine conturată a procedeelelor de formare a fiecărui toponim în parte. Sunt avute în vedere toponimele formate în limba română, dar și cele în limbi străine, toate articolele fiind derulate diacronic, de la prima atestare documentară până la cea mai recentă. Se alcătuieste o imagine de ansamblu a acestor termeni coagulați științific și integrați în câmpuri toponimice semnificative, edificatoare. Există o bine dozată ariditate științifică, inerentă, obligatorie, care capătă elasticitate în cea mai precisă secvență lexicografică, cea etimologică. Se cere apreciată, și în acest al doilea volum al MDTM, deschiderea în fața „poveștii, istoriei, narațiunii”. Este vorba de etimologia populară tratată cu tot respectul și circumspecția necesară. Prudența, asociată cu inovația bine temperată, este una dintre calitățile acestui demers exegetic. Citez situații în care se indică două duble posibile origini (de exemplu, *Arșiță* — „suprafață de teren expusă soarelui” și „suprafață de teren pe care a ars pădurea”) sau formulări de tipul: „Conform tradiției locale” ori „După tradiția locală” (ca în paragrafele etimologice ale articolelor *Bobéică*, *Bohónca*, *Cacíca*, *Frumoása*, *Gémenea*, *Pojoráta*, *Pomárla*, *Sărata*¹ etc.).

Această lucrare reprezintă, ca și partea anterioară a dicționarului, o exemplificare clară a valabilității depline a teoriei câmpurilor toponimice, aparținând lingvistului Dragoș Moldovanu. Este, în mod cert, o teorie care reasează disciplina pe temelii inovatoare, pe baza unor criterii subtile și riguroase în același timp. Repetăm cele susținute de noi în ocazii asemănătoare: ar fi foarte bine dacă toate colectivele de toponimie din țară ar prelua, fie și parțial, această teorie și metodă, extrem de complexe și atrăgătoare, de vizualizare exegetică a numelor locurilor care ne înconjoară.

Partea a doua a *Micului dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, cu referire la *Toponime descriptive*, reprezintă o reușită a toponimiei europene prin caracterul înalt științific, prin organizarea bine strunită a materialului de o complexitate ieșită din comun. Îmbinarea rezolvărilor punctuale cu sistematicitatea generală a lucrării conferă o bază de documentare fără egal în literatura românească de specialitate.

Cristina Florescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,

Academia Română, Filiala Iași, România

(cristinafl24@yahoo.fr)

MIRCEA CIUBOTARU, „*Misterele*” *onomastice ale Iașilor*, vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, Heidelberg, Herlo Verlag UG, 2021, 438 p. + 358 p.

Lucrarea la care ne vom referi în rândurile următoare nu este una de beletristică, eventual din genul polițist, cum poate ar fi tentați să creadă unii din cei care îi văd titlul. Dimpotrivă, este o lucrare de cercetare științifică de înalt nivel, semnată de Mircea Ciubotaru, unul dintre onomasticienii de valoare din România, care depune pasiune pentru cunoaștere și veridicitate științifică în tot ce realizează: cercetări de onomastică românească, de istorie și genealogie, despre istoria școlii românești (prin colecționarea și expunerea unor piese valoroase într-un muzeu al școlii, găzduit acum între colecțiile Muzeului Municipal „Regina Maria” din Iași), îndrumarea tinerilor cercetători (chiar dacă

doar informal), editare de volume (catagrafii, monografii, volume ale unor simpozioane). Provocat de nenumăratele inexactități despre istoria orașului Iași, tipărite și difuzate de-a lungul timpului – căci nu puțini sunt cei care au fost atrași de acest subiect –, autorul a căutat sub praful care acoperă dosarele din arhive și a străbătut la pas străzile și străduțele târgului ieșean, reușind să dezlege enigme ale hodonimiei ieșene de ieri și de azi. Desigur, în demersul detectivistic, un rol de seamă l-au avut cunoștințele sale istorice, filologice, geografice și culturale, însoțite de curiozitate, fler, intuiție și perseverență, fără de care cercetarea nu ar fi avut rezultatele regăsite în cele două volume impresionante ca număr de pagini și mai ales ca substanță. Multe texte din cuprinsul acestor două tomuri au apărut, sub forma unui serial, în revistele „Cronica veche”, „Expres cultural” și „Prutul”, dar, după cum mărturisește autorul, au fost necesare modificări, impuse, în primul rând, de inserarea de noi informații obținute în urma documentării arhivistice și a descoperirii recente a unor hărți extrem de importante pentru istoria orașului Iași (I: 12–13).

După capitolul introductiv, *O cercetare necesară*, în care Mircea Ciubotaru își argumentează hotărârea de a redacta această lucrare, urmează un text intitulat *Iași – ortografie, ortoepie și etimologie*, binevenit pentru elucidarea variantelor de scriere și pronunție pe care le are numele fostei capitale moldave și a etimologiei oiconimului. Lucrarea continuă, în mod firesc, cu subcapitolul *Incursiuni la obârșiiile târgului Iași*, unde sunt prezentate câteva date esențiale privind formarea și evoluția localității, a rețelei de comunicație și a procesului de denominație toponimică. Discuțiile despre misterele toponimice urmează un traseu configurat în funcție de localizarea realiilor vizate din teritoriul urban ieșean (*Vatra târgului, mahalale și cartiere, Muntenimea și Copoul, Căcaina, Șesul Bahluiului* ș.a.), dar și în funcție de tematici (*Fantasme erotice și subterane, Politică, administrație și toponimie ieșeană*). Bibliografia folosită este mai vastă decât o arată cele 24 de pagini, pentru că sutele de documente din arhive consultate de specialistul toponimist sunt, aici, adunate sub titlurile fondurilor sau colecțiilor (de exemplu, un singur rând din Bibliografie – ANI, HP = Arhivele Naționale Iași, *Hărți și planuri* – înseamnă în realitate zeci de planuri văzute, studiate, comparate, din care doar 21 au fost citate aici). Indicele antroponimic și cel toponimic de la finalul celui de-al doilea volum vin în sprijinul căutării ținute a unui nume propriu.

Lucrarea prezentată în aceste pagini este atât de bogată în informații, încât o prezentare a tuturor noutăților pe care le aflăm din cele două tomuri ar însemna o rescriere, pentru că, oriunde ai deschide volumele, la orice pagină te-ai opri, materialul istoric, geografic, cultural și lingvistic este extrem de ofertant și prezentat într-o formă „atractivă stilistic și mai accesibilă unui public cititor divers decât în varianta academică a unor discuții etimologice specioase, care rămân, de regulă, ascunse în paginile unor publicații științifice, cu difuzare limitată” (I: 5). De aceea, vom prezenta în continuare, selectiv, doar câteva exemple de bune practici de cercetare toponimică extrase din această lucrare.

Adevărata dificultate în stabilirea etimologiei toponimice este identificarea motivației care a stat la baza alegerii unui anumit nume, autorul propunând „soluții etimologice certe sau măcar probabile” (I: 12), prin identificarea unor proprietari ale căror nume au rămas legate de ulița/strada unde au locuit, prin descrierea locului sau prezentarea vreunei întâmplări care a determinat apariția unor toponime ieșene. De exemplu, strada Zmeu, tot mai cunoscută ieșenilor prin amplasarea aici, de câțiva ani, a Muzeului Municipal „Regina Maria”, amintește de spătarul Ilie Burchi, poreclit *Zmău* (I: 61), hodonimul *Strada Pădurii*, inițial *Strada Pădure*, s-a format de la numele de familie *Pădure*, atestat încă din secolul al XVIII-lea (I: 411) și nu de la o pădure, cum a presupus Ion Mitcan (I: 402), *Ulița Harabagiilor* își datorează denumirea unui mic grup purtând numele de familie *Harabagiu* (I: 412), *Trecătoarea Davidel* amintește de paharnicul D. Davidel, care locuia pe acea uliță

la 1853 (I: 176), *Strada Gândul* este motivată de terenurile aflate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în proprietatea familiei Gândul (I: 204–205) etc.

Fidel conduitei științifice impecabile cu care ne-a obișnuit, Mircea Ciubotaru citează (riguros, nu doar amintind numele autorului sau titlul lucrării, cum se mai procedează în unele lucrări, așa-zise de popularizare), după necesitate, cercetătorii care abordează tema hodonimiei ieșene, aprobându-i sau, dacă este cazul, combătându-i pe bază de documente sau alte argumente științifice, în vederea unor „răfuieli”²⁰ cu nume învăluite în negura cu care Chronos își șterge urmele sau prizoniere ale atotstăpânitoarei neștiințe” (I: 21). Notele conținând sursele informațiilor sunt amplasate abia la finalul capitolelor și nu la subsolul paginii, cum ar fi fost, poate, mai ușor de urmărit.

Onomastica a atras dintotdeauna interesul specialiștilor, dar și al nespecialiștilor, care, mai ales când au avut loc de manifestare în cărți bine promovate, în presă și, mai nou, pe internet, au făcut cunoscute ipotezele lor, uneori niște „sărace fantezii” (II: 249), publicului larg, nespecializat, care le-a adoptat fără rezerve. Iar unul din obiectivele profesorului Mircea Ciubotaru este descoperirea adevărului științific și propagarea lui, îndreptarea greșelilor care au legătură cu denotația, mai ales cea veche, a unor străzi și cartiere din Iași. Chiar dacă, adesea, legenda este mai atractivă decât realitatea.

Cercetarea documentelor de arhivă este esențială pentru aflarea motivației denominative în foarte multe cazuri. De exemplu, în paginile lucrării sunt furnizate indicații despre *Podul Spânzurătorii* sau *Spânzurătorilor*, atestat încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea și „care a dat bătaie de cap istoricilor Iașilor” (II: 180). Grație unui plan din 1840 (recent descoperit de Laurențiu Rădvan, un pasionat cercetător al istoriei urbane), unde se vede localizarea acestui pod lângă fostul bazar de sub pasajul Nicolina, peste Nicolina Seacă, Mircea Ciubotaru avansează explicația denumirii: „Pluralul determinantului din sintagma Podul Spânzurătorilor nu sugerează faptul că acolo ar fi existat (măcar) două spânzurători, ci este motivat de poziția podului ca trecere spre ulițele ce duceau către iarmaroc” (II: 181). Tot documentele pun capăt legendelor sau altor explicații greșite despre numele *Podului Verde* sau al *Podului Roș*. Dificultățile etimologice privind aceste două toponime sunt cauzate în primul rând de cele două sensuri ale termenului *pod* care s-ar fi putut aplica toponimelor menționate: „construcție pentru trecerea peste o apă sau un teren denivelat” și „pavajul de lemn al unei ulițe” (v. I: 322). A doua dificultate rezidă în explicarea rolului culorii în sintagmele respective: de ce Roș(u), de ce Verde? În privința *Podului Verde*, culoarea a fost pusă de obicei pe seama copacilor de pe marginea drumului care urca Copoul, dar de fapt se datorează culorii în care erau vopsite balustradele de lemn ale unui pod (identificat de autor într-un plan de la 1820), practică „instituită de ruși, încă din secolul al XVIII-lea, din considerente topografice militare” (I: 322). Și explicațiile care ne-au parvenit de-a lungul vremii pentru denumirea *Podul Roș*, mai mult sau mai puțin macabre – între care apa Bahluiului înroșită fie de sângele boierilor decapitați de Vodă cel Rău, fie de vitele sacrificate de măcelari sau, conform altor ipoteze, amplasarea în zonă a caselor de prostituție cu perdele roșii, buștenii de pin roșu aduși tocmai din Rusia pentru a podelui ulițele ori o inedită asociere etimologică, jumătate românească (*Podul*), jumătate evreiască (*Rosh* = cap, început) –, sunt combătute de Mircea Ciubotaru cu argumente istorice și documentare. La 1769, într-un plan rusesc, este notată și o perifrază care se traduce astfel: „Pod peste râul Bahlui numit roșu”, așadar nu era vorba de un drum podit, ci de podul peste Bahlui, al cărui „parmaclâc” a fost vopsit, din poruncă rusească, în roșu (II: 112). O altă legendă vehiculată prin cărți, ziare sau pe internet, leagă numele cartierului

²⁰ Răfuieli cu sensul „clarificări”, după cum explică însuși autorul înțelesul vechi al termenului.

Manta Roșie de cel al călăului Gavril Buzatu, care ar fi locuit într-o casă din acea zonă și ar fi purtat tot timpul manta lungă și beretă roșii; această ipoteză este combătută de detectivul onomastician cu argumente logice și istorice: acel Buzatu sigur purta o tunică roșie, uniforma de călău, și nu o manta, iar locuința sa a fost, după cum o arată diverse surse, lângă închisoarea aflată pe strada Păcurari, deci departe de casa din cartierul Manta Roșie în care presupun unii, greșit, că a locuit (II: 165–166). Argumentul decisiv îl reprezintă atestarea la 1859 a lui Vasile Manta Roșie din cătunul Cetățuia. „Nu a știut gospodarul din acea cotună cât și cum va dăinui numele său în toponimia și în imaginarul ieșean din epoca internetului!” (II: 168).

Și misterul toponimului *Podul de Fier*, numele unei cunoscute zone din Iași unde astăzi nu există niciun pod, este lămurit de Mircea Ciubotaru: Podul de Piatră (atestat încă de la 1665) a fost înlocuit cu un pod nou, de fier (construit în 1883 de o firmă franceză), necesar „pentru trecerea peste Căcaina a unei conducte generale de fontă, cu calibrul de 25 cm, dintre hidrometrele de la Spitalul «Pașcanu» și Mănăstirea Golia” (I: 422). *Strada Arcului* (fostă *Ulița Bohotineanului*) este mărturia toponimică a existenței între 1845 și 1890 a unui pasaj în formă de arc care făcea posibilă trecerea elevilor între clădirea Academiei Mihăilene și cea a Institutului gimnazial și internatului (I: 200); această stradă a purtat, de-a lungul timpului, și numele lui A.C. Cuza, dar și al militanului comunist Filimon Sârbu, pentru ca în 1964 să-și recapete numele pe care îl are și astăzi.

Ce părere are autorul în legătură cu legendarele tuneluri care, în opinia unora, ar străbate orașul, și mai ales care este adevărul privind o galerie subterană care ar fi făcut legătura, pe sub Bahlui, între Curtea Domnească și Mănăstirea Cetățuia, pentru ca pe acolo să se salveze ieșenii în timpul atacurilor dușmanilor? Pentru a ne avertiza asupra lipsei de fundament a acestor legende, Mircea Ciubotaru scrie: „Fiindcă apărarea cea mai bună era cea recomandată de strămoșeasca înțelepciune, *fuga-i rușinoasă, dar e sănătoasă*, abreviată de viteza momentului critic în locuțiunea *a luat-o la sănătoasa*, tot mama pădure protectoare, devenită din nerecunoștință filială spăimoasă Muma Pădurii din basme, precum și dosirea de circumstanță prin tainițe subterane, vechi frigidere ecologice pentru brânză și curechi, vin și carne afumată, fructe și «legumuri», erau soluțiile ieftine pentru salvarea tuturor păcătoșilor, de la vlădică la opincă, chiar și pentru vodă (Vasile Lupu, de pildă, refugiat în Codrii Căpoteștilor, în vara anului 1650), precum glăsuiesc numeroase pasaje de hronică, prea puțin eroice” (II: 228). Așa-zisele tuneluri sunt, de fapt, continuă autorul, pivnițe și canale pluviale (lagumuri) „ce străbat pe sub străzi și case zona centrală a Iașilor, majoritatea construite în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și bine documentate arhivistic sau arheologic” (*ibidem*). Subiectul este discutat pe larg, având în vedere ceea ce deja s-a scris despre el, dar și ținând cont de probele documentare și ale logicii (II: 227–236).

Dificultatea identificării unor vechi drumuri ce străbăteau târgul ieșean este cu atât mai mare în cazul unora purtând, în aceeași perioadă, nume diferite. Mircea Ciubotaru atrage atenția asupra faptului că „este esențială pentru identificarea multor ulițe din Iași secolelor al XVII-lea–al XIX-lea înțelegerea mentalității populare a denominației urbane de dinaintea impunerii sistemului oficial, de la 1866, anume coexistența în aceeași perioadă, uneori de doar câteva decenii, a două sau chiar trei nume diferite pentru aceeași uliță sau tronsoane ale sale ori a aceleiași denumiri pentru două sau trei ulițe, ca nume mai noi sau vechi, știute și declarate de martorii la diverse tranzacții de case, pivnițe sau dugheni” (I: 90–91). Fără această explicație importantă, cititorul poate considera unele referințe confuze, cum ar fi cea a echivalării actualei străzi *Elena Doamna* cu *Ulița Fânului* sau a *Fânăriei*, cu *Strada Albă* și cu *Ulița Trăpezănească*.

Multe din străzile ale căror nume sunt explicate în cele două volume ale lucrării de față au dispărut odată cu modernizarea structurii orașului: *Labirintul* (I: 409),

Ulița Harabagiilor (I: 412), *Stradela Întunecată* (I: 56), *Stradela Juraților* sau *a Jurătorilor*, *Ulița Cavacului* (I: 64), *Stradela Șubă* și *Stradela Pânzăriței* (I: 256), *Strada Dimitrie Gusti* (I: 55) etc. Altora le-a fost schimbat numele, motivat sau, mai adesea, nemotivat. *Ulița* sau *Strada Dâmbu* (a cărei denumire este atestată la 1884, I: 356) se numește, din 1909, *Strada M. Eminescu*²¹, *Ulița Târgului de Sus* este azi *Bulevardul Independenței* (I: 135), *Ulița Goliei* este *Strada Cuza-Vodă* (I: 127), o parte din *Ulița Mare* a devenit *Strada Lăpușneanu* (I: 136).

Istoria orașului este cuprinsă și în hodonime, iar detaliile prezentate de Mircea Ciubotaru ne fac să regretăm schimbările aduse de oficialități. De exemplu, *Strada Otilia Cazimir*, unde se află casa memorială a poetei, s-a numit până în 1999 *Strada Bucșinescu*. La paginile I: 65–67, autorul deslușește motivația denumirii vechi: casele vornicului Iordachi Bucșinescu, situate, la începutul secolului al XIX-lea, la intersecția a cinci drumuri, dintre care unul va primi numele vornicului. Aflăm că în *Mahalaua Băelor* (de la 1884) existau câteva feredeie evreiești (I: 409), iar hodonimul *Strada Conductelor*, atestat la sfârșitul secolului al XIX-lea, era motivat de vechiul traseu al conductei de la Zidul Apelor (I: 409). Doar *Stradela Uzinei* mai amintește de Uzina electrică (înființată în anii 1899–1900, cf. I: 178), căci *Strada Uzinei* a fost rebotezată în *Strada Sfântul Petru Movilă*. Hodonimul *Ulița lui Burghеле* (pentru că „începea de la casele spătarului Costachi Burghеле” I: 215) a fost schimbat, în 1866, după numele profesorului la Academia Mihăileană – Gheorghe Săulescu, cum se numește și astăzi. Etimologia pentru *Strada Fierbinte* „nu trebuie să înfierbânte imaginația în căutarea unei fierbinți motivații, [ci] trimite la un nume (poreclă) de persoană, absentă din documentele veacului al XVII-lea, dar care nu era un oarecare, de vreme ce un urmaș (nepot) al aceluia, Ghiorghei Herbinteală, scria zapise (1732), ca și Năstas(e) Herbinte (1765) sau Năstas(e) Herbintoiul (1768), probabil strănepot” (I: 63). *Strada Adamache* amintește de numele spătarului Adamache, fost proprietar în zona respectivă (I: 85), iar *Stradela Albă* este martoră a existenței în acea zonă a unei biserici din lemn, văruiată, și de aceea numită *Biserica Albă* (învecinarea cu acest lăcaș de cult este motivul pentru care, în 1866, *Ulița Aghenției* își schimbă numele în *Strada Albă*, astăzi *Strada Elena Doamna* I: 411). *Strada Tăietoarea* (în Nomenclatorul Primăriei Iași este notată cu forma nearticulată: *Tăietoare*) de astăzi a rămas singurul martor al locului unde era tăietoarea târgului (sau căsăpia, salhanaua); drumul este atestat la 1861 ca *Ulița Căsăpia Mare*, iar la 1884, ca *Strada Tăetoarei* sau *Strada Tăetoarei Vechi* (I: 429).

Avatarurile denominative ale căilor de comunicație sunt surprinse adesea în paginile lucrării. Astfel, strada numită astăzi *Ornescu* (denumire arbitrară, pentru că fostul primar interimar cu acest nume nu a avut casă aici) era cunoscută în trecut ca *Ulița Căcăinii*, dar și *Ulița Meserciilor* (I: 411–412); *Râpa Galbenă* (datorită lutului galben) este atestată anterior anului 1869 ca *Râpa cea Mare*, *Râpa de Sus*, *Râpa Muntenimii*, *Râpa Mărginenilor* (I: 218); *Strada Prof. Constantin Stere* era odinioară numită *Ulița Brașovenilor* (I: 35); *Ulița Târgului de Sus* a avut și numele *Gheorghe Dimitrov*, iar din 1977, *Bulevardul Independenței* (I: 135). De altfel, în ultimul capitol al lucrării, intitulat *Politică, administrație și toponimie ieșeană* (II: 238–278), care conține o amplă cercetare diacronică și sociolingvistică a toponimiei urbane, se găsesc numeroase astfel de exemple.

Dovadă a minuțiozității în cercetare este și semnalarea unui caz de înregistrare inexactă unui hodonim pe hărțile Google Maps, atât de mult folosite astăzi: *Strada Pictor Rafael*, care în nomenclatorul stradal oficial este doar *Strada Rafael* (I: 390), ca și multe

²¹ Autorul se miră, pe bună dreptate, că numele marelui poet denumesc o biată stradă, și nu un bulevard, cum s-ar cuveni.

corectări de identificări greșite ale unor imobile (precum cea a agăi Costachi Carp) sau vechi drumuri (vezi, de exemplu, discuțiile despre cele trei căi numite *Ulița Chervăsăriei* I: 90 ș.u., amendarea sinonimiei *Ulița Harabagiilor* = *Strada Elena Doamna* I: 412).

Bogata informație istorică, lingvistică și geografică ar fi putut să descurajeze cititorul, dacă autorul nu ar fi folosit un stil aparent degajat, cu trimiteri intertextuale și îmbinări ludice de termeni: „Urcând pantele Rufenilor și ajungând la poarta târâmului promițător al unui loc de vecinică verdeață, unde veghează primitori Sf. Petru și Sf. Pavel [este vorba, desigur, de poarta cimitirului ieșean „Petru și Pavel”], repede trecem nepăsători și pe lângă tâpșanul de pe care o veche moară de vânt [aici va urma explicația numelui cartierului Moara de Vânt, învecinat cu cartierul Tătărași] își învârtea disperată aripele, în nădejdea confruntării cu vreun donquijote tătărașan” (II: 10), „matrioșca toponimică” (I: 33), „cuvioasă dezgropăciune etimologică” (I: 177), „noaptea iguanelor etimologice” (II: 115), „legende etimologice potrivite pentru scenarii cinematografice și cu succes mediatice de top pe internetul de astăzi” (II: 165), „maladia tunelitei cronice” (II: 230), „și mă vizitează și pe mine o tristețe iremediabilă, mai adâncă decât cea topârceniană, în fața derapajelor gândirii” (II: 236). Acestea atrag cititorul, făcând lectura plăcută și instructivă în același timp.

Lucrarea conține destul de mulți termeni cândva de actualitate, pe care vorbitorul obișnuit de astăzi nu îi cunoaște, sau termeni regionali, pentru înțelegerea cărora este necesar să se apeleze la dicționare. Autorul vine uneori în ajutorul cititorului cu explicații scurte sau dezvoltate, precum „brudina (taxa de trecere pe pod)” (II: 120) și „brudina (taxa de trecere pentru carele cu orice încărcătură)” (I: 420), „la intrarea în orașe, la rohatce” (I: 181), chervăsărie, adică vamă (I: 52), rateșuri, adică hanuri la drumuri principale (*ibidem*). Chiar și așa, recurgerea la dicționare nu poate fi evitată, acestea facilitându-ne accesul semantic la termeni desemnând realități de odinioară, la regionalisme sau la arhaisme, care dau un farmec aparte scriiturii: *eforie* (cunoscut de cei mai mulți nespecialiști doar în sintagmele toponimice ce desemnează două stațiuni de la malul Mării Negre), *cinovnic*, *locantă*, *culucciu*, *cupeț*, *tractir* ș.a.

Îmbinând, ca și în alte lucrări ale sale, cercetarea de teren cu cea de riguroasă documentare în biblioteci și arhive, la care se adaugă excelente cunoștințe în domeniile lingvisticii, istoriei și geografiei, Mircea Ciubotaru a reușit să scrie o lucrare utilă și atractivă nu doar pentru cercetători, ci și pentru publicul larg, doritor să afle motivația care stă la baza unor nume de străzi ieșene și, implicit, istoria locurilor²². Valoarea acestei opere atât de bogat documentată a fost confirmată și de premiile cu care a fost răsplătit toponimistul ieșean: premiul „Al. Tzigara-Samurcaș” (2022), acordat de revista „Convorbiri literare”, și „Medalia pentru cercetarea istoriei orașelor” (2023), conferită de Comisia de istorie a orașelor din România a Academiei Române. Așteptăm cu interes și alte publicații, rezultate ale pasiunii sale de a elucida mistere onomastice (ieșene sau de oriunde), precum lucrarea privind toponimia din bazinul superior al Bârladului.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(d_butnaru@yahoo.com)

²² Tot în 2021 a fost publicată încă o lucrare despre trecutul urban ieșean, semnată de Mircea Ciubotaru, *Grădini, piețe, case și locuri. Studii ieșene* (Iași, Editura Doxologia), care completează în mod fericit cartea prezentată în aceste pagini.

Firește că este absolut necesar ca toate zonele etnografice în care pășunatul pendulatoriu se mai practică să fie investigate. *Transhumanța mocanilor în Bărăgan și în Dobrogea* este un alt proiect cultural câștigat de un colectiv de cercetători al Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, alături de parteneri: Asociația Culturală Moștenitorii, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Asociația Agricolă „Țara Loviștei”, A.J.C.O.C. „Păstorul Miorița” Constanța (contract nr. P0514/2024), în urma competiției lansate de Administrația Fondului Cultural Național, în toamna anului 2023. Prin realizarea acestui demers coordonat de Lucian David, va fi adus în atenția publicului larg un patrimoniu valoros, prea puțin conștientizat. Fluctuația interesului științific față de problemele păstoritului carpatic impune analiza lui ca o necesitate pentru etnologie. Implicațiile de ordin practic ale dinamicii oieritului au în vedere starea sa actuală puternic fragmentată și degradarea accelerată. Fiind o cercetare multidisciplinară, și de această dată vor fi utilizate informații, date, hărți etc. din următoarele discipline: etnografie, geografie (hărți, elemente ale cadrului natural ș.a.), istorie (documente ș.a.), astronomie (imagini satelitare, ortofotoplanuri), arhitectură (metode și modalități de construire, planuri ale stânelor, locuințelor etc.), lingvistică (terminologie). Etnologii din echipă merită, așadar, toată recunoașterea: I. Semuc, E. Țircomnicu, I. Fruntelată, I. Vlad, I. Săvulescu, C. Șerban, A. Vrăjitoriu, C. Roșiu, M. Roșianu au făcut posibilă rigurozitatea și exhaustivitatea pe care coordonatorul vizionar a căutat-o.

Adina Hulubaș
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(adina.hulubas@gmail.com)

La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire, Michel Tamine (coord.), Paris, L'Harmattan, 2024, 368 p.

Apărută în colecția „Nomino ergo sum” sub coordonarea lui Michel Tamine, profesor de lingvistică la Universitatea din Reims (Franța), lucrarea *La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire* este dedicată memoriei lingvistului Paul Fabre (1935–2023), al cărui nume este asociat, în sfera onomasticii, cu lucrări remarcabile precum *L'affluence hydronimique de la rive droite du Rhône. Essai de microhydronymie* (1980), *Les noms de lieux et de personnes en France* (în colaborare cu Christian Baylon; 1982), *Noms de lieux du Languedoc* (1995), *Les noms de personnes en France* (1998), *Dictionnaire des noms de lieux des Cévennes* (2000) ș.a.

Volumul în discuție este rezultatul celui de-al XIX-lea Colocviu al Societății Franceze de Onomastică, desfășurat la Tours în iunie 2022, ale cărui teme de dezbatere au gravitat în jurul distincției operate de Paul Fabre, în studiul *Le changement en onomastique* (în *Actes du Colloque de l'École Doctorale de l'Université de Bourgogne (dialectologie et onomastique*, 1998, p. 3–20), între schimbările onomastice de natură *morfolologică* (*naturale*, determinate de evoluția fonetică a limbii sau cauzate de „timp, mediu și spațiu”, p. 14; *accidentale*, apărute prin atracție paronimică sau remotivare; *arbitrare*, impuse pe cale oficială din motive istorico-politice și administrative) și cele de natură *metodologică*, care sunt generate de modalități diferite de interpretare a formelor onomastice, în funcție de tipul și mijloacele de analiză, și care urmăresc stabilirea unui raport plauzibil între „identificarea lingvistică”, a etimonului onomastic supus schimbărilor limbii, și „identificarea

referențială”, a persoanei sau locului desemnate, în funcție de toți factorii extralingvistici implicați în procesul denominativ.

Lucrarea debutează cu o scurtă expunere a intențiilor științifice și a cadrului tematic al colocviului (p. 13–15), urmată de o prezentare generoasă a articolelor, în ordinea includerii acestora în volum în funcție de subdomeniul abordat (p. 16–34). Ambele intervenții sunt semnate de Michel Tamine.

Cele mai multe dintre contribuțiile participanților la manifestarea științifică sus-menționată sunt subsumate unei sfere generale de discuții, anume *variația onomastică* (prima secțiune, *La variation onomastique*, p. 37–268), partea a doua a tomului, mai restrânsă, fiind dedicată bogăției ansamblului onomastic din regiunea Valea Loarei (*Richesse onomastique de la vallée de la Loire*, p. 271–368).

Prima subsecțiune a volumului (*Variations administratives et politiques*, p. 37–67) cuprinde două studii, complementare ca tematică și metodologie, care aduc în discuție anumite schimbări de natură politico-administrativă survenite în planurile toponimic (*Les changements de noms de lieux de l'époque gauloise à nos jours*, Jean-Claude Malsy) și antroponimic (*Le port du nom en droit français avant et après le décisif décret du 6 fructidor an II*, Dominique Soulas de Russel). Prima contribuție urmărește evoluția nomenclaturii toponimice din epoca galică până în prezent, identificând, pe de o parte, caracteristicile lingvistice specifice fiecărei etape a procesului denominativ mereu în schimbare și, pe de altă parte, contextele istorico-sociale care au determinat rupturile denominative: romanizarea Galiei în secolele I–II, migrarea populațiilor străine în secolele VI–XI, instaurarea monarhiei în secolele XVI–XVIII, Revoluția franceză (1789–1793), anexarea Alsaciei-Mosela după 1870 ș.a., la care se adaugă tendința actuală de standardizare europeană, care a condus la apariția noilor comune în Franța, denumite arbitrar, ceea ce a generat „un adevărat dezastru toponimic” (p. 46) prin pierderea denumirilor motivate și dificultatea reperării unor locuri. O perspectivă diacronică ne oferă și contribuția profesorului Soulas de Russel, doar că accentul este pus aici pe aspecte antroponimice, mai exact pe identificarea indivizilor prin numele lor de familie. Pe fondul disputelor sociale apărute în secolul al XVIII-lea între liberali („anti-régulateurs”, p. 57), care au pledat pentru exercitarea dreptului fiecărei persoane de a se numi după bunul plac, și cei care au militat pentru păstrarea numelor de naștere și, implicit, a unei rânduieli sociale aferente („les normaliseurs” ou „régulateurs”, p. 56), se votează decretul din 1794 („le décret du 6 fructidor an II”), prin care cetățenilor li se interzice purtarea unui alt nume decât cel înscris în actul de naștere.

A doua subsecțiune a lucrării, *Variations onomastiques dans le monde* (p. 69–158), reunește, așa cum sugerează titlul, contribuții științifice din diferite țări (Belgia, România, Belarus, Algeria, Țările de Jos, Canada). În primul studiu, *Les mutations et évolutions de toponymes majeurs en Wallonie. Hasard ou nécessité ?*, Jean Germain discută despre cauzele schimbărilor survenite în toponimia majoră din Valonia (necesitate sau hazard), accentul fiind pus pe hagiotoponime, impuse în uz mai ales prin influența bisericii care dorea ca parohiile și comunitățile religioase să fie patronate de sfinți, dar și pe toponimele comemorative („toponymes mémoriels”, p. 78), care amintesc de figuri importante ale lumii. Regăsim cu bucurie în această serie de contribuții și studiul colegei noastre Daniela Butnaru, *Une analyse diachronique des changements toponymiques en Roumanie*, unde schimbările survenite de-a lungul vremii în denumirea toponimică românească sunt abordate din perspectiva dihotomică toponimie populară – toponimie oficială. La nivel popular, sinonimele toponimice succesive se explică prin cauze firești, precum schimbarea proprietarilor sau dispariția/modificarea realității geografice, istorice, sociale sau lingvistice care a motivat apariția unui nume de loc. Schimbările impuse arbitrar de oficialități, care

afectează mai ales numele de localități și de străzi, au în general considerente de natură politică, estetică sau etică. Despre hodonimia din Belarus aflăm detalii din comunicarea semnată de Maryna Darafeyenka, *Odonymie biélorusse: noms des rues actuels, changements nominatifs au cours du XXe siècle*. Analizei comparative a sistemelor toponimice francez și slav în vederea stabilirii gradului de internaționalizare a termenilor onomastici îi urmează o parte consacrată identificării tendințelor denominative actuale reflectate în hodonimia din Polotsk și a factorilor extralingvistici care generează schimbări în configurația toponimică urbană din Belarus. Toponimia algeriană în contextul colonizării este subiectul următoarelor două contribuții, redactate de Boukhalfa Khemouche (*Des changements toponymiques en Algérie de l'Antiquité à nos jours*) și Hakima Slimani, în colaborare cu Younès Abib (*Les représentations sociolinguistiques du toponyme français chez les jeunes habitants de Chlef*). Prima cercetare oferă inițial o perspectivă diacronică asupra unor oiconime cunoscute din Algeria, supuse schimbărilor din cauza ocupațiilor succesive, prezentând apoi un repertoriu al toponimelor impuse de colonizatorii francezi după cucerirea Algeriei în 1830 și demersurile de recuperare a toponimiei autohtone („algérianisation de la toponymie du pays”, p. 116) într-o Algerie finalmente independentă. Textul semnat de Hakima Slimani și Younès Abib are la bază o anchetă de teren care-și propune să analizeze, din perspectivă sociolingvistică, opțiunile toponimice ale tinerilor din Chlef în condițiile menținerii în uz a dubletelor formate dintr-un nume de loc francez („nume vechi”) și unul arab/berber („nume nou”). În aceeași tematică a melanjului etno-lingvistic și, implicit, toponimic se încadrează și ultimele două studii ale acestei subsecțiunii, anume *Des variantes graphiques hispanisées désignant des lieux de l'Incanat*, unde Marc-Alexandre Beaulieu analizează transcrierea în spaniolă a toponimelor din limba quechua, limba orală a incașilor, în cronicile redactate în timpul dominației spaniole în Peru în secolul al XVI-lea, și *Toponymie du Québec et de la région de l'Abitibi-Témiscamingue. Occupation eurocanadienne du territoire et perte de sens*, unde Sylvain Beaupré discută despre consecințele onomastice ale conviețuirii a două populații profund diferite: autohtonii din Abitibi-Témiscamingue (*anishinaabe*) și europenii, care s-au așezat aici în secolul al XVII-lea, colonizând această regiune din Québec și generând toponime „eurocanadiene”, de origine engleză și franceză (p. 21).

A treia subsecțiune a volumului reprezintă o incursiune cuprinzătoare exclusiv în onomastica franceză de ieri și de astăzi (*Variations onomastiques en France*, p. 159–268). Domeniul toponimic revendică patru dintre cele șapte studii dedicate acestei problematice: *Des noms de frontières d'origine celtique insoupçonnés*, unde Jacques Lacroix vorbește despre „variații toponimice” văzute ca reinterpretări populare sau savante ale numelor de loc de tip frontalier, ale căror sensuri inițiale s-au pierdut odată cu trecerea timpului (v. tema *canto-*); *Le Val d'Absinthe* (Philippe Brun), care aduce în discuție toponimia monastică, cu privire specială asupra sintagmei din titlu, atestată într-o hartă din secolul al XII-lea cu forma *Vallis absinthialis*; *La toponymie selon les instituteurs au milieu du XIXe siècle*, care se înscrie în sfera variațiilor metodologice, autorul, Michel Tamine, propunându-ne analiza unor toponime „pre-științifice” regăsite într-un registru inedit ce conține răspunsurile unor cadre didactice din arondismentul Charleville la întrebările adresate de un inspector școlar în anii 1855–1856 în vederea redactării de monografii comunale; *Le légendaire sarrasin et maure en toponymie*, invitația lui Jean-Claude Bouvier de a descoperi motivația toponimelor conținând elementele *sarazin* și *maur*, demers care a necesitat atât o incursiune în trecutul celor două grupuri etnice, cât și cartografierea și stabilirea repartizării acestor nume de locuri în spațiul francez. Acest subcapitol al lucrării este încheiat de trei comunicări cu teme antroponimice deosebit de instructive: *De la dérivation du surnom et de l'hypocoristique dans le champ des noms de famille*

(Marcienne Martin), o abordare interesantă a denominației personale din perspectivă psihologică, atât supranumele, cât și hipocoristicul „traducând” lingvistic încărcătura emoțională a denominatorului; « *De l'initié à l'initié* » : *un procédé méthodologique de recueil et d'explication des formes onomastiques* (Tatiana Retinskaya), rezultatul unei anchete de teren întreprinse în perioada 2019–2020 în zece comune din departamentul Ardennes cu scopul declarat de a analiza vitalitatea poreclelor individuale văzute ca elemente importante ale fondului antroponimic din această regiune (p. 241); în fine, *Danton ou d'Anton ? Noms propres et variations* (Jean-Louis Vaxelaire), o demonstrație a variabilității numelor proprii ca urmare a factorilor extralingvistici (istorici, politici, etnologici), dar și a experiențelor personale, demontându-se astfel teoriile conform cărora numele de persoane sunt monolitice, invariabile și eterne (p. 266).

În buna tradiție a colocviilor patronate de Societatea Franceză de Onomastică, a doua secțiune a lucrărilor abordează, la fiecare ediție, onomastica regiunii care găzduiește manifestarea științifică, așa încât ultimele cinci studii din acest volum sunt consacrate Văii Loarei. Trei dintre ele aduc în discuție varietatea ansamblului toponimic regional: *Dialectologie et Toponymie dans l'ouest de la France* (Gérard Taverdet); *Le cadastre napoléonien de l'Indre-et-Loire : questions de toponymie* (Stéphane Gendron); *Baptiser les piscines publiques françaises, quand la géographie prend le pas sur l'histoire. Le cas des piscines du Centre-Val de Loire* (Emmanuel Auvray, Ivan Bellaunay), iar celelalte două se preocupă de chestiuni antroponimice: *La Petite Fadette ou le règne de la surnomination* (Claire Le Guillou) și *À la recherche d'une identité patronymique ligérienne* (Pascal Chareille, Pierre Darlu).

Problematica ofertantă care a constituit cadrul de discuții al acestui al XIX-lea Colocviu de Onomastică a adunat în acest volum studii laborioase, de mare interes pentru lumea științifică, autorii prezentând, fiecare în propria direcție de cercetare și uzând de o anumită manieră de abordare, aspecte multiple ale variațiilor toponimice și antroponimice din țări și epoci diferite.

Ana-Maria Prisacaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași
(carpanamaria@yahoo.co.uk)

„Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (SCOL), anul XVI, nr. 1–2/ 2023, Craiova, Editura Universitaria, 450 p.

Numărul pe 2023 al revistei SCOL se constituie într-un volum aniversar dedicat doamnei prof. Florica Dimitrescu la împlinirea vârstei de 95 de ani. Pe măsura staturii științifice a sărbătoritei, volumul se deschide cu un articol al acad. Gabriela Pană Dindelegan, care elogiază cei 70 de ani de prodigioasă activitate științifică (activitate care continuă și în prezent) a prof. Florica Dimitrescu în variate compartimente ale științei limbii, precum istoria limbii române vechi, lexicologie, gramatică, semantică, onomastică, editarea de texte vechi etc.

Volumul adună studii remarcabile ale unor specialiști din țară și din străinătate, în două secțiuni principale – onomastică și lexicologie, conforme cu profilul declarat al revistei –, urmate de o altă parte cuprinzând contribuții ale tinerilor cercetători și de una de recenzii și prezentări de cărți, dintre care menționăm recenzia cărții doamnei

că acest obiectiv a fost atins, iar noua generație de filologi va fi motivată, și datorită lucrărilor de acest tip și modelului de lucru propus, să-și îndrepte atenția spre manuscrisele și tipăriturile din epoca veche și premodernă a culturii române, cunoscute sau mai puțin cunoscute, care așteaptă să fie editate și studiate.

Mariana Nastasia
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Academia Română, Filiala Iași, România
(mariananastasi@yahoo.com)

Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. VI, partea 1, *Material lingvistic necartografiat*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, CLXXXIV + 618 p.; partea a 2-a, *Hărți lingvistice interpretative*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, LXIX + 481 p. București, Editura Academiei Române, 2023.

Cu cel de-al șaselea volum al NALR/ALRR–Banat, apărut în 2023 la Editura Academiei Române, se încheie „publicarea materialului dialectal adunat cu *Chestionarul NALR* [...] pentru *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni – Banat* (de la vol. III: *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Banat*)” (p. VII), după cum aflăm din succinta, dar foarte densa *Notă preliminară* (p. VII–VIII) semnată de Nicolae Mocanu, coordonatorul echipei de specialiști care și-au asumat această dificilă sarcină. Aceeași sursă aduce la cunoștință (sau, după caz, îi reamintește) cititorului date esențiale ale unui istoric al lucrării: informații cu privire la debutul anchetelor pe teren pentru atlasul regional al Banatului (începutul lunii decembrie 1969) și, implicit, la durata proiectului care s-a finalizat prin volumul al șaselea; aparițiile editoriale care constituie cele mai reprezentative repere temporale ale seriei (1980: primul volum, 2011: penultimul volum, precedent celui de față); momentul schimbării de titlu pentru care au optat autorii (începând cu volumul al treilea); conținutul volumelor, în funcție de configurația tematică a *Chestionarului NALR*, dar și de maniera de prezentare a materialului, repartizat, în baza relevanței lui diatopice, în hărți (analitice, sintetice și interpretative), respectiv material necartografiat (MN); mențiuni despre o primă variantă de redactare a materialului necartografiat, din păcate în mare măsură imposibil de recuperat, în care, „după principii mai puțin obișnuite în dialectologia românească”, se optase pentru structurarea materialului „pe fenomene lingvistice dialectale, cu observații și comentarii extinse, inclusiv de factură etimologică și sistemică, sau cu relaționări interne” (*ibidem*) etc.

Redactat acum într-o formulă mai „clasică” (așa cum arată Nicolae Mocanu, asimilând-o celei utilizate în NALR–Oltenia și în volumul anterior al NALR/ALRR–Banat), materialul necartografiat care constituie substanța părții întâi (cu subtitlul *Material lingvistic necartografiat*) a volumului al șaselea este rezultatul implicării a două generații de dialectologi, a căror contribuție (în ce privește redactarea, introducerea în calculator, verificarea, corectarea și revizia listelor MN și, pe de altă parte, fișarea pentru indice, apoi sistematizarea acestuia, corectarea și revizia) este menționată în *Nota preliminară* și consemnată detaliat într-o secțiune aparte, inserată după pagina de titlu. Astfel, într-o ordine dată de aportul cantitativ (cuantificat exact), dar și – bănuim – de relevanța angajării, grupul de lucru responsabil de redactarea acestei prime părți a volumului al șaselea a fost format din:

Nicolae Mocanu, Ioan Faiciuc, Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, apoi Gabriela Violeta Adam și Lavinia Nasta¹², componentă care sugerează, prin comparație cu lista autorilor volumelor precedente, o schimbare de generație, determinată în primul rând de cauze obiective: restrângerea nucleului inițial de anchetatori-redactori (format din Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc și Nicolae Mocanu, cărora li s-au alăturat, pentru anchete în anumite puncte, Petru Neiescu, precum și timișorenii Eugen Dorcescu și Maria Purdela-Sitaru), prin dispariția lui Eugen Beltechi și prin retragerea din echipă a lui Ioan Faiciuc.

O componentă similară are colectivul care s-a ocupat de realizarea celei de-a doua părți (subintitulată *Hărți lingvistice interpretative*): mai întâi sunt menționați redactorii hărților interpretative (în ordinea dată de contribuția la această secțiune a atlasului) – Nicolae Mocanu (care și-a asumat și alte sarcini substanțiale, precum corectura întâi și a doua și colaborare la revizia finală), Ioan Faiciuc, Cosmina-Maria Berindei (căreia i-a revenit în plus corectura întâi, parțială, și colaborare la revizia finală) și Eugen Beltechi –, cărora li s-au adăugat, pentru anumite operații, Doina Grecu (colaborare la corectura a doua) și Lavinia Nasta¹³ (corectura a treia și colaborare la revizia finală).

Înainte de a trece la prezentarea efectivă a conținutului celor două părți ale volumului, fiecare cu specificul ei, dar și cu elementele de continuitate date de abordarea unitară și de corelațiile dintre textele de tip MN și hărțile interpretative din partea a doua, facem o ultimă remarcă cu privire la maniera de redare a autorilor seriei, care, indiferent de mutațiile survenite în ultimul timp în echipa de autori-redactori, a conservat, până la acest ultim volum, formula inițială, instituită încă de la prima apariție editorială („Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu”). Situația semnalată nu reprezintă un act de reverență gratuit față de fondatori, ci vorbește despre impactul decisiv al acestora în realizarea lucrării, prin implicarea lor nu doar în colectarea materialului (etapă de importanță capitală în orice lucrare de cartografie lingvistică), ci în însăși concepția de ansamblu a unuia dintre atlasele lingvistice românești regionale cel mai bine realizate și care se constituie, din mai multe puncte de vedere, într-un adevărat etalon.

Din punct de vedere structural, **prima parte** a volumului al șaselea, cea destinată materialelor nepublicate anterior ca hărți (majoritatea, 1184, din Chestionarul general, la care se adaugă răspunsurile la două întrebări din Chestionarele speciale), urmează nu doar modelul aplicat în tomurile anterioare, ci, în linii mari, și configurația căreia i se conformează, cu unele adaptări și specificități, toate atlasele regionale românești din seria NALR/ALRR. *Notei preliminare* menționate *supra* îi succedă *Lista localităților anchetate*, cuprinzând și corespondențele dintre ALRR–Ban., ALR I, ALR II și WLAD (p. LXI–LXIII), apoi o listă minimală de *Abrevieri* (p. LXIV), foarte utilul *Indice alfabetic al cuvintelor-titlu* (p. LXV–XCVIII) și în final *Indicele alfabetic al termenilor cuprinși în MN* (p. XCIX–CLXXXIV), o adevărată bază de date lexicografice, de o extraordinară valoare intrinsecă, prin bogăția materialului astfel stocat. De altfel, amploarea și consistența lexicului înregistrat reprezintă primul element de specificitate care se remarcă la acest indice – în fapt o colecție impresionantă de cuvinte, forme și variante ale acestora, prelucrate lexicografic după o metodă ale cărei principii esențiale au fost prezentate sintetic

¹² Toți cercetătorii ai Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română – Filiala Cluj-Napoca.

Ultimele două nume sunt consemnate la rubrica, mai mult decât onorantă în contextul dat, de „colaborare științifică”. Sub eticheta de „colaborare tehnică” apar Partenie Macarie, Voichița Grămadă și Eva Mladin, responsabili de diverse operații tehnoredacționale de tip introducere a materialului în calculator, machetare sau paginare.

¹³ Care apare, la fel ca în prima parte, la „colaborare științifică”. Pentru operații de ordin tehnic, colaboratori au fost Voichița Grămadă și Partenie Macarie.

în NALR/ALRR–Ban., vol. I, nota de la p. XIX (reluată în volumele următoare într-o formă cvasiidentică). Marea majoritate a cuvintelor sunt rezultatul literarizării, operație realizată cu acuratețe. Alte intrări, mult mai puține în raport cu prima categorie, apar într-o transcriere fonetică simplificată, care recurge selectiv la semne diacritice pentru redarea unor pronunții regionale; această opțiune metodologică poate corespunde fie cuvintelor neatestate (*čecheriș*, *čeșniță*, *čilos*¹⁴, *șinghiliu*, *șinghiliu*, *tușavină* etc.), fie anumitor fonetisme, atipice pentru aria dialectală respectivă (*m̃hercuri/h̃hercuri*, *m̃here/h̃ere/nere*, *m̃herlă* etc.) sau rezultate ale unei confuzii cu sunete similare (cu mod de articulare identic și loc de articulare învecinat, ca în cazul lui *(a) pișcure*). În fine, o ultimă excepție de la regula literarizării o reprezintă accentul, indicat nu doar „când diferă de uzul obișnuit” (*ibidem*), ca de exemplu în *ghioș*, ci și, izolat, în acronime precum *ceapéu*.

Astfel sistematizat și prezentat, materialul dialectal oferă multiple oportunități de analiză, abordarea lexicografică putând fi completată de alte perspective, în funcție de nivelurile limbii. Indicele consemnează numeroase exemple de accidente fonetice (aferează: a *[a]suda*, a *[o]bișnui*, *[s]tănoagă*; proteză: *aruncaci*, a *amiroși*, a *apipăi*, *arău*, *zbici*; metateză: *frebinte*, *sflcă*, *scărtavete*, *oștie*; asimilare, totală sau parțială: a *deșcheia*, a *înconjora*, *poroi* etc.), dar și reflexe ale unor fenomene fonetice regulate, mai frecvente sau mai izolate, cu o arie mai largă sau mai restrânsă (conservarea unor fonetisme etimologice: *fracsin/frapsin*, a *îmbla*, a *îmfla*, a *împle*, a *întra*, *păreche*, *părete*, *pugn*, a *rădica*, *scamn* etc.; trecerea lui *a* protonic la *ă*: *mășină*, *păpuc*, *pântofar*, *pătroană*, *răion*, *sănită* etc.; închideri atipice ale vocalelor de apertură medie: *cânipă*, *baligă*, *diștept*, *pretin*, *acuperiș*, a *duspi* = a *dospi* etc.; velarizări după consoane pronunțate dur sau după grupuri consonantice: *stăjar*, *stărp*, *străcura*, *străche*, *săceră*, *săcure*, *șărpoaică/șărpoaie*, *trăbui* etc.; *h* fluctuant: *oaldă* = holdă, *hobadă* = obadă, *mară* = marhă, *olube* = hulube, *paar* = pahar, *hognă* = ocnă, *huliu*; măturii ale siflantizării: *albaștri*, *pește*, *șărpe*, a *tuși* etc.). Alături de alte fonetisme vechi, menționate selectiv *supra*, conservarea lui *-n* în sufixul *-on*, *-oaie* (și varianta mai nouă, *-i* semivocalic, în suf. *-oi*, *-oaie*), în numeroase contexte, cu implicații morfonologice, oferă atestări suplimentare ale faptului de limbă respectiv și, totodată, noi probe în sprijinul caracterului arhaic al ariei dialectale în chestiune. Cititorul interesat poate găsi aici și atestări ale unor schimbări de declinare în raport cu situația din limba comună (*corajă* = curaj, *lature/lătore* = latură, *pământ* = pământ, *permisă* = permisie, *potec* = potecă, *pozdară/pozdăr/pozdără/pozdăr/pozdără/puzdără/puzderă* = puzderie, *salcă* = salcie, *săcere* = seceră, *spine* = spin, *taure/taore*, *țucure* = țucăr, *pasără* = pasăre etc.), apoi exemple de refacere a singularului după plural (*gonac/gonaș*, *paș*, *scovarză* etc.) sau diferențe – tot față de limba comună – în ce privește conjugarea, în special prin lărgirea inventarului conjugării a doua în defavoarea conjugării a treia (*a făcea*, *a mergea*, *a rămânea*, *a ținea*¹⁵). Toate aceste fapte de limbă, la care se adaugă, firește, multe altele, în conformitate cu specificitatea marcată a ariei dialectale bănățene, pot fi urmărite, cu beneficii ușor de bănuț, și pe hărțile interpretative din partea a doua a volumului, în măsură să ofere date concludente în legătură cu proiecția lor cartografică.

¹⁴ Redat ca atare, fără semnul diacritic.

¹⁵ Ultimele două variante, care se justifică etimologic, ocupau, cel puțin în perioada interbelică (de când datează anchetele pentru ALR), o arie extinsă, pe tot teritoriul dialectului dacoromân existând doar câteva insule (un punct în Muntenia și trei în Oltenia) în care s-a notat, în locul formelor oxitone majoritare *rămâném*, *rămânéți* (corespunzătoare verbului *a rămânea*, de conjugarea a II-a) și *ținém*, *țineți* (corespunzătoare verbului *a ținea*, tot de conjugarea a II-a), variante accentuale paroxitone, care indică apartenența la conjugarea a III-a (cf. ALR II s.n., vol. VII, h. 1940, 1944). Restul, la care se adaugă *a fierbea*, *a pierdea*, *a prindea* și *a trimitea* (neconsemnate ca atare în indice, dar prezentând – în listele de tip MN – forme flexionare cu caracter diagnostic între care accentul oxiton – pe sufix – la persoanele I și a II-a pl. ale prezentului indicativ), sunt analogice.

Prezentând așadar beneficii semnificative și pentru alte domenii și subdomenii ale filologiei, indicele de cuvinte al volumului final al NALR/ALRR–Ban. constituie o sursă de importanță majoră pentru lexicografia și lexicologia românească, în special prin „numărul impresionant de cuvinte necunoscute dicționarilor sau glosarelor existente și, mai ales, de variante lexicale și fonetice” (p. VIII), între care *cicoș*, *ciuiavă*, *ciumârcăit/-ă*, *cloamfăr*, a se *clăusui*, *cruț*, *fălincat/-ă*, *feldean*, *ferțic*, *foștant*, *fraităr*, *ghefraităr*, *grințaiș*, *maupoanc*, *moroavă*, *morovină*, *obrislaiți* (pl.), *obrist* ș.a. Deosebit de valoroase sunt apoi raritățile lexicale (atât din punct de vedere onomasiologic, cât și semasiologic) precum *barz* ‘sur, cenușiu, cu pene de culoare albă și neagră’, *pană* ‘floare’, *pup* ‘boboc (de floare)’, cu o mențiune specială pentru cele moștenite din latină (a *cure*, a *ima*, *imos* și familia, a se *la*, *mascur*, *muire*, *păcurar*, *vintr*) sau împrumuturile care contribuie la specificul subdialectului bănățean: germ. *aizănb*, *bițicu*, *bițiglă*, *chern*, *claus*, a *fărbălu*, *iancâl*, *maistor*, *maltăr*, *paradaisă*, *parazol*, *răipeli*, *șaf* (*șafu*, *șafra* etc.), *șlăifăr*, *șnăidăr*, *șuștăr*, *tișlăr*, *țeler*, *vailing*, magh. *boitar*, *chedve*, *caisin*, *comlău*, *conci*, *fodori* (pl.), *fogaș*, *ghezeș*, *ghiob*, *hatijac*, *lașcă*, *misarăș*, *notareș*, *sabău*, *toltiș*, srb. *bic*, *ciup*, *cliuc*, *cobăț*, *colnă*, *comoviță*, *crumpir*, *fălincă*, *fras*, *fucie*, *mastilă*, *pălugă*, *pecmez* etc.

În afară de masa materialului care poate îmbogăți sursele lexicografice (în special dicționarul-tezaur), sugestii valoroase de analiză vin dinspre modul exemplar de tratare a unităților frazeologice, înțelese extensiv ca îmbinări de cuvinte în care contează nu atât caracterul constant, *figé*, cât un anume tip de disponibilitate combinatorie, foarte asemănătoare cu conceptul coșerian de solidaritate lexicală¹⁶; menționăm, în acest sens, pentru abundența de contexte consemnate, intrări precum *cap* (~ de plug, ~ul locului, după ~, ~ în ~¹⁷, amet la ~, amețit de ~, huieneală la ~, jugloi fără ~, bun de ~, ceafa ~ului, ceafa după ~, cu minte-n ~, copt la ~, dosul ~ului, huien la ~, mă lau pe ~, ne curățim ~ul, fruntea ~ului, mă leșii/leșui pe ~, osul ~ului, părul ~ului, părul de pe/din ~, se răcăie pe ~, mă spăl pe ~, ușor de ~), *da* (a «se»/«-și» ~) (~ apă, ~ canta-canta, ~ cute la coasă, ~ drumul, ~ foc, ~ luft, ~ muguri, ~ putere la foc, ~ turbu-n câni, ~ roată, ~ suflare, ~ ca orbul, ~ cu amnariul, ~ cu bățul, ~ cu cruțul, ~ cu gunoi, ~ cu peria, ~ de rău), *drum* (în ~, ~ bătut, ~ de fier, ~ în cruciș, ~ (ul ăl) mare, ~ de asfalt, ~ de cară/care, ~ de care¹⁸, ~ de piatră, ~ de țară, întra/intră ~uri, întra crucea ~ului, ~uri abătute, ~uri crucișe, cruce de ~, crucea ~ului, curmătură de ~, curmătura ~ului, îi dai ~ul, despărțire de ~, despărțitură de ~, furcă de ~, furca ~ului, împreonare de ~ uri, încrucișare de ~, poarta de la ~, răscruce de ~, ușa/ușă (de) la ~, ușa ~ului), *piatră* (~ albă (de munte), ~ arșă, ~ băuță (albă), ~ brută, ~ d-amnar, ~ de acuperit, ~ de apă, ~ de codru, ~ de cremene, ~ de foc, ~ de gheață, ~ de marmure, ~ de (la) moară, ~ de/de la munte, ~ de scăpărat, ~ moale, ~ pentru amnar, piatra morii, baie de ~, bate piatra, carieră/cariere de ~, cleanț de ~, drum de ~, groapă de ~, hognă de ~, mină de ~, mormodol de ~, ocnă de ~, pică ~, ploaie cu ~, ștrampuc de ~) etc.

Precedată de două hărți (și anume *Numele oficial al localităților studiate*, respectiv *Numele popular al localităților studiate*) care, reluate ca atare în partea inițială a tuturor volumelor atlasului regional al Banatului, facilitează o reprezentare adecvată a distribuției fenomenelor lingvistice în spațiul lingvistic investigat, *Materialul lingvistic necartografiat* (p. 5–618) – secțiunea principală și cea mai consistentă a părții I a volumului – cuprinde liste de răspunsuri la Chestionarul NALR, care, date fiind variabilitatea lor relativ redusă și/sau distribuția lor spațială mai puțin elocventă, nu au fost selectate pentru cartografiere.

¹⁶ Eugenio Coseriu, *Solidarități lexicale*, traducere de N. Roievschi, în „Revista de lingvistică și știință literară” (Chișinău), nr. 5 (143), 1992, p. 37–52.

¹⁷ De fapt, *alb în ~*.

¹⁸ Repetat (vezi sintagma anterioară).

De regulă, fiecărei liste tematice îi corespunde o întrebare din chestionar; totuși, raportul nu este unul absolut biunivoc, dacă avem în vedere faptul că, în anumite situații de polisemie sau plurisemantism, autorii au optat, cu flexibilitate, pentru comasarea materialului sub un singur cuvânt-titlu, ca, de exemplu, în cazul lui *Văduv*^{1,2}, ce cumulează materialul corespunzător întrebărilor 631 și 632, la care s-a răspuns masiv cu același cuvânt atât pentru ‘veuf’, cât și pentru ‘divorcé’. În categoria temei duble se includ și hărți precum MCCXIV, care cuprinde informații despre africata arhaică *q* în *zece* și despre aria africanizării palatalei inițiale în *gheață* (iar trimerile se fac la întrebările 1571 și 1610 din Chestionarul general).

În limitele generale ale aceluiași model consacrat în seria atlaselor românești regionale au gândit autorii-redactori și modul de prezentare a materialului lingvistic în interiorul unui MN, compus, tradițional, din cuvântul-titlu, echivalentul în franceză al acestuia și numărul întrebării conform Chestionarului, urmate, sub I, de reproducerea întrebării conform aceleiași surse (cu unele excepții, când aceasta a fost adaptată la necesitățile și specificul anchetei); în secțiunea numerotată cu II sunt redată răspunsurile din anchetă, în transcriere fonetică sau literalizate/literarizate și sistematizate după anumite criterii; sub III apar completări ale informatorului cu privire la răspunsul principal sau din aria tematică a acestuia, în vreme ce sub IV figurează informații mai eteroclite, de la observații, explicații și completări aduse de anchetator sau de redactor la diverse materiale dialectale suplimentare; în fine, în aceeași secțiune este consemnat și materialul obținut în ancheta complementară realizată de Eugen Beltechi în localitatea Ocna de Fier, situată în apropierea punctului de anchetă 34 (Biniș, jud. Caraș-Severin). În ce privește corelațiile prezente în secțiunile I și IV ale multora dintre listele de tip MN, este de remarcat că acestea au funcții diferite: sub I apar eventuale trimeri la alte materiale de tip hartă sau MN cu informații conexe (de exemplu, într-o succesiune de două sau mai multe moduri și timpuri ale aceluiași verb, trimeri la harta sau lista de tip MN conținând o formă verbală de indicativ prezent, de pers. I, a II-a sau a III-a, cea pentru care Chestionarul prevede o întrebare indirectă cu formulare tipică; apoi, în situația întrebărilor vizând substantive sau adjective referitoare la indivizi de genul feminin din regnul animal, care survin – într-o formulare adversativă cu funcție diagnostică de tipul: „Dar dacă este parte femeiască/femeie?” – după întrebări similare cu privire la corespondentul lor masculin etc.), în vreme ce rubrica notată cu IV poate cuprinde, între altele, corelații cu alte materiale din volum sau din volumele anterioare, precum și trimeri la hărțile sintetice din partea a doua, în care sunt proiectate, selectiv, anumite fapte de limbă din respectivul MN.

În raport cu alte atlase românești regionale, care, pe urmele lui Emil Petrovici (în ALR II/1), se limitează la prezentarea răspunsurilor sub forma unor liste în cadrul cărora, dincolo de gruparea faptelor de limbă identice, singurul principiu este respectarea ordinii strict crescătoare a punctelor de anchetă, indiferent de numărul de ocurențe ale unei forme sau ale alteia, ALRR–Ban. inovează în sensul sistematizării „mai articulate”, organizarea materialului lingvistic privilegiind criteriul tipologic. În interiorul fiecărui tip, diferitele variante se ordonează după frecvență, iar, sub fiecare variantă, lista punctelor de anchetă în care s-a notat același răspuns este redată crescător. În situațiile speciale reprezentate, mai întâi, de răspunsurile multiple (în serie sinonimică), apoi de răspunsurile sintagmatice, poziția acestora este în urma răspunsurilor simple (constând într-un singur lexem), prin subsumare față de tipul lexical inițial. Dimpotrivă, cuvintele din aceeași familie lexicală nu sunt grupate, ci sunt tratate ca tipuri diferite, apărând în succesiunea dată de numărul de ocurențe și de ordinea crescătoare a numărului punctului de anchetă.

Transcrierea fonetică – interpretativă, nuanțată – respectă modelul impus de ALR, apoi validat și chiar rafinat prin seria NALR/ALRR, cu o singură diferență, constând în

indicarea nuanțelor fonetice intermediare cu ajutorul unei bare oblice care, separând cele două grafeme, suplinește redarea clasică a acestei situații particulare prin suprapunere. Pe considerentul că „întreaga structură fonetică, fonologică și morfonologică a subdialectului bănățean (de sud-vest) se găsește bine documentată în hărțile analitice și sintetice publicate în volumele anterioare” (*Notă preliminară*, p. VII), autorii-redactori au privilegiat aici criteriile lexicale sau morfologice și, în consecință, au recurs la literalizare/literarizare (semnalată, la fel ca în ALRR–Mar., prin majusculare) ori de câte ori caracterul repetitiv al corpului fonetic al răspunsurilor înregistrate în diferite puncte de anchetă a făcut posibil acest tip de simplificare.

Substanța **părții a doua** a volumului al VI-lea este asigurată de cele 434 de hărți interpretative (426 de redactări) redactate pe baza celor mai relevante fapte de limbă din materialul necartografiat publicat în partea întâi a volumului curent (din Chestionarul general), la care se adaugă, la final, 55 de hărți (în 53 de redactări), realizate pornind de la materialul necartografiat (din Chestionarele speciale) publicat în volumul V. Complementaritatea celor două părți justifică opțiunea pentru esențializarea aparatului tehnic, redus aici la *Lista localităților anchetate* (p. XXXIX–XLII), *Abrevieri* (p. XLIII) și *Indicele alfabetic al cuvintelor-titlu. Hărți interpretative* (p. XLV–LXVIII). Evident, *Indicele alfabetic al termenilor* prezent în prima parte acoperă ca informație și partea a doua, unde cuvintele și formele pot fi urmărite în distribuția lor spațială, conexiunile realizându-se prin consultarea cuprinsului părții I, care conține informații corelative referitoare la „numărul chestiunii și al hărții interpretative”.

Având calitatea de a fi „interpretative”, aceste hărți au la bază în mod firesc o operație preliminară de tipologizare în urma căreia fiecărui tip (și subtip) i se atribuie o anumită manieră de reprezentare pe hartă. Autorii-redactori au optat, în funcție de configurația particulară a hărții, pentru simboluri grafice alb-negru (utilizate în redarea ariilor izolate sau fărâmițate), apoi pentru linii cu rol de isoglose/isofone/isomorfe și, probabil cel mai frecvent, pentru notarea variantei (lexicale, fonetice, morfologice) pe hartă, în mijlocul ariei pe care o ocupă (ultimele două variante de reprezentare, adesea combinate, fiind adecvate pentru arii mai întinse și mai omogene). De fapt, combinația tuturor variantelor de reprezentare este o situație curentă, ca, de exemplu, în harta CMXCVI. *Termeni pentru TENCUIALĂ*, în care variantele fonetice și lexicale sunt marcate prin simboluri (alese cu atenție pentru a sugera similarități tipologice: cerc pentru *tencuială* și variante, triunghi pentru *mortar* și variante, pătrat pentru *maltăr* și variante, romb pentru *văcăluială*), prin arii conturate și, în fine, prin scrierea formei direct pe hartă.

Un rol important în orientarea tematică este asigurat de menționarea consecventă a întrebărilor din chestionar, indicate în partea de jos a fiecărei hărți, ceea ce compensează în mod convenabil absența unei duble corelații, prin trimiteri nu doar de la planșele MN la harta interpretativă, ci și de la harta interpretativă la MN. De un interes deosebit este apoi un al doilea set de corelații, care le dublează pe cele la numărul întrebării cu trimiteri la hărți, analitice sau interpretative, din alte volume (ca, de exemplu, h. CMLI. *Alternanța ă : e în formele de ind. prez. 1 și 2 ale verbului A ARĂȚA*, cu trimitere la î. 364. *Arăt (cu degetul)* (ind. prez. 1–6), apoi la h. 657. *Să arăt (cu degetul)* (conj. prez. 1–3) și h. DCLII, din vol. IV, p. 59).

Sintezele tematice de tip MN se caracterizează în genere, din punct de vedere variațional, printr-o diversitate redusă a materialului, iar din punct de vedere diatopic, printr-o distribuție teritorială mai puțin elocventă, de aceea faptul că volumul al VI-lea al NALR/ALRR–Ban. prezintă un asemenea echilibru între partea întâi (cuprinzând materialul necartografiat) și partea a doua (dedicată în marea ei majoritate proiectării pe hartă a faptelor de limbă din prima parte) este o performanță în sine. Departate de a limita lectura, această canalizare a atenției spre elementele reținute de autorii-redactori spre a fi interpretate

cartografic se constituie într-o invitație la căutarea de noi perspective, în mod categoric posibile. La fel de posibilă este și dubla relevanță – fonetică și morfologică, fonetică și lexicală, lexicală și morfologică – a hărților, cuprinse, din cauza unor constrângeri formale, fie la o categorie, fie la alta din *Indicele alfabetic al cuvintelor-titlu*.

În ciuda convingerii autorilor, sugerată cu modestie în *Nota preliminară* (p. VII; vezi *supra*), că volumul de față aduce puține date noi în comparație cu precedentele, cantitatea de trăsături tipice (absolute sau relative)¹⁹ cu caracter diagnostic ilustrate în hărțile interpretative din partea a doua este considerabilă (conservarea unor arhaisme fonetice, ca *df*, *ĝ* – ulterior fricativizat – sau *h*; fricativizarea africatelor; conservarea labialelor; sufixul *-oń/-oańe*; formele tari ale unor verbe, precum *să cine*, *să grape*, *să mânce*; auxiliarul *reaș* al condiționalului prezent; diverse lexeme specifice etc.), ceea ce poate contribui la o ilustrare mai amplă și mai complexă a specificităților acestei arii dialectale.

Pentru autorii NALR/ALRR–Banat s-a încheiat o etapă, încununată de succes. Pentru specialiștii în dialectologie românească se deschide o nouă eră, în care materialele înregistrate în anchetele pentru a doua generație de atlase lingvistice românești (atlasele regionale) sunt din ce în ce mai aproape de obiectivul de a fi publicate integral.

Luminița Botoșineanu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Academia Română, Filiala Iași

(lumi.botosineanu@gmail.com)

Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic), vol. II, partea a 2-a, *Toponime descriptive*, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 396 p.

Lucrarea reprezintă partea a doua a celui de-al doilea volum din prestigioasa serie *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, realizată de colectivul Departamentului de toponimie din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași. Dicționarul cuprinde inventarierea, disocierea și analiza toponimelor descriptive reprezentative ale provinciei Moldova (de pe actualul teritoriu al României).

Metoda lexicografică abordată, cea structurală, a fost enunțată și exemplificată de Dragoș Moldovanu, atât inițiatorul, cât și coordonatorul seriei, într-o sumă de lucrări de specialitate deosebit de semnificative; menționăm, ca exemplu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, premiată de Academia Română cu distincția „Timotei Cipariu” în anul 2012. Spre deosebire de alte dicționare toponimice, unde denumirile sunt redactate strict alfabetic, *Micul dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, în continuare MDTM, prezintă numele de locuri în cadrul unor câmpuri toponimice – abordare inovatoare care permite o viziune diacronică asupra formării acestor câmpuri în urma unor procese structurale (*polarizare* și *diferențiere*) sau non-structurale (*extensie* și *restricție*). Se remarcă amprenta înaltului profesionalism imprimat echipei de regretatul

¹⁹ În termenii lui Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XV, 3, 1964, p. 317–346.

SILVESTRO AMELIO, *Conciones Latinae Muldavo*, studii introductive, ediție de text și glosar de Gh. Chivu și Florentina Nicolae, București, Editura Academiei Române, 2023, 599 p.

În demersul de a recenza o carte precum cea de față, ne-am amintit de o definiție a filologiei oferită de Carlo Tagliavini: în sens strict, filologia ia limba ca obiect de studiu acolo unde începe să fie atestată literar sau începe să fie expresia unei gândiri artistice. Altfel spus, „filologia studiază fazele anterioare ale limbii nu ca un scop în sine, ci ca un mijloc pentru a clarifica și a ilustra fazele atestate”. Prin urmare, „sarcina filologului este de a interpreta, a explica și a retrăi creațiile literare și artistice ale unui anumit popor”¹. Munca academicianului Gh. Chivu și a Florentinei Nicolae se încadrează perfect în definiția anterioară, întrucât oferă o mostră de metodă filologică riguroasă, bazată pe editarea critică a unui text amplu – *Conciones Latinae Muldavo* –, mai exact o versiune bilingvă latino-română a 86 de predici alcătuite de un preot misionar italian. Astfel de scrieri, datând din veacul al XVII-lea și din cel următor, elaborate de prelați catolici, au o însemnătate culturală, religioasă, literară și lingvistică deopotrivă, întrucât „aduc dovezi privitoare la limbajul religios utilizat în epocă în bisericile românești de rit catolic” (p. 5). Pe lângă latină și italiană, misionarii utilizau și româna, fapt de o importanță deosebită din perspectiva istoriei limbii literare și a dialectologiei istorice autohtone, deoarece consemnează caracteristici lingvistice și stilistice utilizate în vorbirea cotidiană a secolelor trecute.

Importanța textului pentru noi vizează nu doar întinderea sa deosebită – depășește toate celelalte scrieri latino-române și italo-române scrise în sec. XVII–XVIII de către misionari catolici la un loc –, ci și faptul că manuscrisul este păstrat „în fondul de carte veche al Bibliotecii Academiei Române” (p. 13), unde a ajuns ca donație din partea lui Duiliu Zamfirescu, fost ambasador în Italia. În plus, *Conciones* „oferă informații numeroase și extrem de interesante privind scrisul românesc vechi cu litere latine, respectiv limba română vorbită la începutul veacului al XVIII-lea” (p. 14). Caracteristicile acesteia „sunt rezultatul unui amestec interesant de norme specifice vorbirii locale, pe care misionarii italieni o utilizau în scopul unei mai mari apropieri de credincioși, cu forme, cuvinte sau structuri de tip elevat, rezultat deopotrivă al cunoașterii variantei literare moldovenești și al culturii unui prelat originar din Italia, care vorbea în mod curent limba latină” (*ibidem*).

Cartea debutează cu un *Cuvânt-înainte*, urmat de *Introducerea* semnată de Florentina Nicolae, și de o descriere detaliată, științifică, dar și culturală, elaborată de Gh. Chivu. *Nota asupra ediției* întregeste demersul explicativ necesar pentru o astfel de editare laborioasă. Abrevierile textelor biblice în limba latină încheie partea premergătoare corpului propriu-zis al volumului. Editarea critică a variantei latine îi aparține Florentinei Nicolae, în timp ce „transcrierea interpretativă a textului românesc, editarea critică a acestuia și glosarul de cuvinte și forme mai puțin sau deloc cunoscute cititorului actual au fost realizate de Gheorghe Chivu” (p. 28).

Conciones Latinae Muldavo dezvăluie un sistem ortografic mixt, în care grafia cu litere latine, specifică scrisului italian, se îmbină cu norme preluate din scrisul maghiar al epocii. Fenomenul caracterizează toate textele misionarilor italieni care au activat în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea în Moldova, fapt ce atestă apropierea de Transilvania atât a populației catolice din Moldova, cât și a misionarilor. Culegerea de omilii datorată lui Silvestro Amelio oferă

¹ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine – Introducere în Filologia romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 40.

informații importante, complexe, privitoare la istoria limbii române literare, dar și dialectale, cu referire la zona central-nordică a Moldovei. Astfel, se regăsesc câteva transformări fonetice puțin documentate pentru graiurile moldovenesti medievale, care oferă o imagine a limbii vorbite atunci sau a unor posibile rostiri și grafii particulare. Din perspectivă morfologică, textul consemnează mai multe fapte interesante pentru istoria românei, respectiv „pentru modul în care un străin cultivat percepea (și utiliza) sistemul limbii noastre” (p. 18).

Cele mai interesante particularități oferite de *Conciones* se referă la lexic, înțesat de regionalisme, cuvinte populare și arhaisme: *feredeu* „baie”, *megieș* „vecin”, *stupi* „scurpa”. Datorită faptului că autorul era un italian vorbitor de latină, în predicile adunate pot fi întâlnite mai multe neologisme, multe din sfera religioasă, unele atestate pentru prima dată în română: *benchet* „petrecere”, *iciu* „viciu, păcat”, *sacrament*. Atrag atenția și latinisme specifice ritualului catolic (*septuagesima*), derivate rare, „rezultat al adaptării unor neologisme la structura derivativă a limbii române sau al calchierii formei unor cuvinte latinești” (p. 21): *făcătură* „creație”, *măicească* „maternă”, *vremesc* „temporar”. Dificultatea înțelegerii unor astfel de termeni este surmontată prin alcătuirea unui *Glosar* consistent – 14 pagini –, în care „sunt cuprinse cuvintele cu forme sau cu accepții mai puțin sau deloc cunoscute cititorului actual, fie că erau specifice limbii epocii [...], fie că ilustrează, ca atestări singulare, limba textului” (p. 583).

În concluzie, editarea celor 86 de predici cuprinse în *Conciones Latinae Muldavo* reprezintă un eveniment filologic demn de consemnat, foarte important pentru studierea limbii române vorbite la începutul secolului al XVIII-lea, dar și pentru dialectologia diacronică sau istoria limbii române literare. Volumul este util nu doar lingviștilor, ci și teologilor, istoricilor, iubitorilor de cultură, în general.

Olivia Felecan

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord
Baia Mare, România
(olifelecan@yahoo.com)

MIOARA DRAGOMIR (ed.), *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături* (Ms. 3517 BAR), traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică, 5 volume, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2024, 3065 p. (I: 552 p.; II: 580 p.; III: 588 p.; IV: 716 p.; V: 632 p).

Ediția critică de excepție semnată de Mioara Dragomir continuă seria cercetărilor pe marginea manuscrisului 3517 – copia-prototip a unei traduceri din secolul al XVII-lea, atribuită de editoare lui Nicolae Milescu Spătarul. Lucrul propriu-zis la realizarea ediției critice a început în 2018, după cum mărturisește autoarea în *Nota asupra ediției* (p. 26), însă înainte de această dată, Mioara Dragomir a publicat numeroase studii referitoare la cronograful tradus de Milescu și două lucrări ample care au în vedere analiza *Hronografului* din perspectivă filologică și lexicologică². Cele două cărți sunt utilizate în

² Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007 și Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Studiu lexicologic*, vol. I: *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceri mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*; vol. II: *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia, 2017.

cartografic se constituie într-o invitație la căutarea de noi perspective, în mod categoric posibil. La fel de posibilă este și dubla relevanță – fonetică și morfologică, fonetică și lexicală, lexicală și morfologică – a hărților, cuprinse, din cauza unor constrângeri formale, fie la o categorie, fie la alta din *Indicele alfabetic al cuvintelor-titlu*.

În ciuda convingerii autorilor, sugerată cu modestie în *Nota preliminară* (p. VII; vezi *supra*), că volumul de față aduce puține date noi în comparație cu precedentele, cantitatea de trăsături tipice (absolute sau relative)¹⁹ cu caracter diagnostic ilustrate în hărțile interpretative din partea a doua este considerabilă (conservarea unor arhaisme fonetice, ca *df*, *ĝ* – ulterior fricativizat – sau *h*; fricativizarea africatelor; conservarea labialelor; sufixul *-oń/-oańe*; formele tari ale unor verbe, precum *să cine*, *să grape*, *să mance*; auxiliarul *reaș* al condiționalului prezent; diverse lexeme specifice etc.), ceea ce poate contribui la o ilustrare mai amplă și mai complexă a specificităților acestei arii dialectale.

Pentru autorii NALR/ALRR–Banat s-a încheiat o etapă, încununată de succes. Pentru specialiștii în dialectologie românească se deschide o nouă eră, în care materialele înregistrate în anchetele pentru a doua generație de atlase lingvistice românești (atlasele regionale) sunt din ce în ce mai aproape de obiectivul de a fi publicate integral.

Luminița Botoșineanu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Academia Română, Filiala Iași

(lumi.botosineanu@gmail.com)

Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic), vol. II, partea a 2-a, *Toponime descriptive*, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru (autori), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 396 p.

Lucrarea reprezintă partea a doua a celui de-al doilea volum din prestigioasa serie *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, realizată de colectivul Departamentului de toponimie din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași. Dicționarul cuprinde inventarierea, disocierea și analiza toponimelor descriptive reprezentative ale provinciei Moldova (de pe actualul teritoriu al României).

Metoda lexicografică abordată, cea structurală, a fost enunțată și exemplificată de Dragoș Moldovanu, atât inițiatorul, cât și coordonatorul seriei, într-o sumă de lucrări de specialitate deosebit de semnificative; menționăm, ca exemplu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, premiată de Academia Română cu distincția „Timotei Cipariu” în anul 2012. Spre deosebire de alte dicționare toponimice, unde denumirile sunt redactate strict alfabetic, *Micul dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, în continuare MDTM, prezintă numele de locuri în cadrul unor câmpuri toponimice – abordare inovatoare care permite o viziune diacronică asupra formării acestor câmpuri în urma unor procese structurale (*polarizare* și *diferențiere*) sau non-structurale (*extensie* și *restricție*). Se remarcă amprenta înaltului profesionalism imprimat echipei de regretatul

¹⁹ În termenii lui Ion Gheție, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XV, 3, 1964, p. 317–346.

coordonator: documentarea minuțioasă făcută cu spirit critic și, în același timp, cu deosebită acribie.

Lucrarea, bine și adecvat disociată pe secțiuni, cuprinde: o *Introducere* clarificatoare și sintetizantă (semnată de Vlad Cojocaru), care așează volumul actual în contextul general al cercetării toponimice ieșene, urmată de traducerea acestuia în limba franceză (demers extrem de binevenit); o *Bibliografie* extinsă; lista abrevierilor; corpul dicționarului propriu-zis; un *Indice de afixe* și un *Indice de baze etimologice*.

Structura lingvistico-lexicografică a articolelor acestei a doua părți a *Micului dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)* continuă congruent, armonios, profund justificat și sistematizat științific materialul primei părți a MDTM. Repartizarea riguroasă a substanței dicționarului între cei patru autori ai săi (cercetătorii Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru și Vlad Cojocaru) este unul dintre motivele care face ca lucrarea să conțină atât o structură lexicografică sistematică, având demonstrații riguroase ale etimologiilor (punctele de maximă dificultate a demersului), cât și nuanțe ușor personale cuprinse în fiecare articol, nuanțe corect asamblate în amplul mozaic al acestei lucrări lexicografice fără precedent în literatura de specialitate.

Opțiunea tratării separate a celor două categorii de toponime, personale și descriptive, în volume diferite ale dicționarului, își dovedește încă o dată valabilitatea. Cele stabilite adecvat de regretatul coleg Dragoș Moldovanu trasează clar și direcțiile cercetării actuale, cuprinse în cea de a doua parte a MDTM: „Reluând vechea clasificare etimologică a lui Petar Skok, făcută după natura denotantului, am reținut într-un prim volum toponimele personale (= formate de la nume de persoane), urmând ca un alt volum [cel prezentat în rândurile de față] să fie consacrat toponimelor descriptive (= formate de la apelative)” (cf. MDTM II/1, *Introducere*, p. VII).

Trebuie să subliniem că această a doua parte cuprinde, pe lângă toponimele descriptive, și toponimele care pleacă de la numele populației localității respective, *socionime*, funcționând, așadar, prin glisare extensivă, de la numele grupului social la acela al spațiului „locuit” (din multe exemple, vezi *Zabolotenii lui Beizadea Alecu Sturza*). Nu trebuie confundate aceste socionime cu toponimele care indică un nume de persoană la plural (cf. MDTM II/2, *Introducere*, p. VII) (de exemplu, *Rusenii* de la numele de persoană *Rus*, toponim inclus în MDTM II/1 ca toponim personal).

Menționăm, oarecum aleatoriu, fără a epuiza nici pe departe cele demne de a fi semnalate, articolele: *Almășul* — pentru structurarea câmpului toponimic, *Bahluiul* — pentru ierarhizarea sensurilor și minuția variantelor grafice, *Căcăina* — pentru etimologia derulată convingător, *Hușii*^{1,2} — pentru distincția omonimică specifică structurii toponimice a lucrării, *Iășii* — pentru sistematizarea numărului impresionant de variante grafice, *Lúșca*¹ — pentru etimologia complexă, derulată nuanțat, *Mîlcov* — pentru aplicarea modalității de disociere a numelor de hidronime, diferite pe parcursul aceleiași ape în funcție de zona (geografică) străbătută, *Moldova* — probabil cel mai amplu și complex articol din dicționar, *Sirét* — pentru variantele grafice și complexitatea etimologiei (care, ca și în articolul *Moldova*, de exemplu, poartă amprenta lui Dragoș Moldovanu), *Suceáva* — cu etimologie complexă, convingătoare și cu un număr impresionant de variante grafice. Semnalăm faptul (nesemnificativ, de altfel) că ultimele patru variante nu corespund ordinii alfabetică care caracterizează totdeauna șirul acestor tipologii. În aceeași idee a semnalării unor nedumeriri: ca unul dintre autorii tehnicului *Dicționar al limbii române* (DLR), acceptăm modalitatea prin care un toponim cu sens generic unic, desfăcut apoi într-o suită de secvențe lexicografice indicate prin minusculele a., b., c. etc., este, totuși, numerotat cu 1., deși articolul nu cuprinde și un sens 2. Citind cu atenția lucrarea, se înțelege motivația,

dar neacceptarea tehnicii lexicografice generale la nivel european creează oarece disonanțe din punctul nostru de vedere.

Lucrarea de față, la fel ca prima parte a *Micului dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, dezvoltă un complex exegetic care include o analiză pointilistă minuțioasă. Rezultatul este o descriere bine conturată a procedeelelor de formare a fiecărui toponim în parte. Sunt avute în vedere toponimele formate în limba română, dar și cele în limbi străine, toate articolele fiind derulate diacronic, de la prima atestare documentară până la cea mai recentă. Se alcătuiește o imagine de ansamblu a acestor termeni coagulați științific și integrați în câmpuri toponimice semnificative, edificatoare. Există o bine dozată ariditate științifică, inerentă, obligatorie, care capătă elasticitate în cea mai precisă secvență lexicografică, cea etimologică. Se cere apreciată, și în acest al doilea volum al MDTM, deschiderea în fața „poveștii, istoriei, narațiunii”. Este vorba de etimologia populară tratată cu tot respectul și circumspecția necesară. Prudența, asociată cu inovația bine temperată, este una dintre calitățile acestui demers exegetic. Citez situații în care se indică două duble posibile origini (de exemplu, *Arșiță* — „suprafață de teren expusă soarelui” și „suprafață de teren pe care a ars pădurea”) sau formulări de tipul: „Conform tradiției locale” ori „După tradiția locală” (ca în paragrafele etimologice ale articolelor *Bobéică*, *Bohónca*, *Cacíca*, *Frumoása*, *Gémenea*, *Pojoráta*, *Pomárla*, *Sărata*¹ etc.).

Această lucrare reprezintă, ca și partea anterioară a dicționarului, o exemplificare clară a valabilității depline a teoriei câmpurilor toponimice, aparținând lingvistului Dragoș Moldovanu. Este, în mod cert, o teorie care reasează disciplina pe temelii inovatoare, pe baza unor criterii subtile și riguroase în același timp. Repetăm cele susținute de noi în ocazii asemănătoare: ar fi foarte bine dacă toate colectivele de toponimie din țară ar prelua, fie și parțial, această teorie și metodă, extrem de complexe și atrăgătoare, de vizualizare exegetică a numelor locurilor care ne înconjoară.

Partea a doua a *Micului dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, cu referire la *Toponime descriptive*, reprezintă o reușită a toponimiei europene prin caracterul înalt științific, prin organizarea bine strunită a materialului de o complexitate ieșită din comun. Îmbinarea rezolvărilor punctuale cu sistematicitatea generală a lucrării conferă o bază de documentare fără egal în literatura românească de specialitate.

Cristina Florescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,

Academia Română, Filiala Iași, România

(cristinafl24@yahoo.fr)

MIRCEA CIUBOTARU, *„Misterele” onomastice ale Iașilor*, vol. I–II, București, Editura Dark Publishing, Heidelberg, Herlo Verlag UG, 2021, 438 p. + 358 p.

Lucrarea la care ne vom referi în rândurile următoare nu este una de beletristică, eventual din genul polițist, cum poate ar fi tentați să creadă unii din cei care îi văd titlul. Dimpotrivă, este o lucrare de cercetare științifică de înalt nivel, semnată de Mircea Ciubotaru, unul dintre onomasticienii de valoare din România, care depune pasiune pentru cunoaștere și veridicitate științifică în tot ce realizează: cercetări de onomastică românească, de istorie și genealogie, despre istoria școlii românești (prin colecționarea și expunerea unor piese valoroase într-un muzeu al școlii, găzduit acum între colecțiile Muzeului Municipal „Regina Maria” din Iași), îndrumarea tinerilor cercetători (chiar dacă

lingvistice, Florin-Teodor Olariu își propune să circumscrie „cartografic un număr de termeni și sintagme aparținând terminologiei astronomice, așa cum apare acest lexic pe hărțile atlaselor lingvistice românești” (p. 199) pentru a determina specificul dialectal al unor zone. Studiul pune la dispoziția publicului de specialitate termeni care desemnează momente ale zilei și fenomene cosmice, structurați în funcție de variația diatopică: Maramureș (*a se vărsa zorile/de ziuă*, *alaltămăine/alatămăne/alaltămâni*, *astară*³³), sud-vestul Transilvaniei sau nord-vestul Munteniei (*antără*³⁴, *a se guri/a se gura de ziuă*³⁵), nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei, sudul Crișanei (*a se vedera/a se vederi de ziuă*, *a se crepăta/a se crepăți*) etc. Pentru evidențierea variabilității fonetice s-a procedat la „analiza transcrierilor fonetice ale cuvintelor excerptate din atlase în direcția stabilirii formelor lexicale” (p. 214). La nivel gramatical, autorul a identificat, între altele, variații ale anumitor forme de plural: *primăvară* – *primăvări*, *primăvărori*, *primevări*, *primeveri*, *iarnă* – *ierne*, *iernuri*.

În studiul *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei* (p. 227–238), Cătălin-Bogdan Galesș remarcă progresul astronomiei, facilitat de noile metode de cercetare în domeniul cosmografiei: în urma unor misiuni spațiale de succes, s-au explorat planete, sateliți, asteroizi și comete, s-au găsit răspunsuri la numeroase probleme și s-au conturat noi provocări. Din punct de vedere terminologic, autorul reliefează diferența dintre lexicul popular și cel științific, întrucât trecutul se definește prin termenii populari, dialectali, iar prezentul și viitorul prin cuvinte specializate.

Dacă cele două studii abordează și nuanțează diferite concepte studiate pe parcursul celor trei ani de cercetare a proiectului și de elaborare a volumului, partea a doua a lucrării (p. 271–736) este reprezentată prin dicționarul propriu-zis (literele A–K), precedat de normele DAFOC. Partea lexicografică are aproximativ 1200 de intrări, fiecare articol cuprinzând „taxonomizarea lexicografică caracteristică termenului vizat: sens, subsens și/sau sintagmă (expresie, locuțiune, construcție)” (p. 263).

Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC) este un demers științific impresionant, care oferă cercetătorilor în domeniu, precum și publicului nespecializat, nu doar informații bogate și corect structurate, ci și un model de analiză coerent. Volumul consacrat lexicului astronomic, rezultat al proiectului cu același titlu coordonat de dr. Cristina Florescu, relativizează distanța dintre comun și specializat, transpunând cele două paliere analitice într-un dicționar extrem de util.

Rebeca-Ioana Giț

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Centrul Universitar Nord Baia Mare, România

(gitrebeca@yahoo.com)

B. FUNDOIANU, *Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită*, ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, București, Editura Tracus Arte, 2023, 236 p.

Mădălina Lascu, doctor în filologie, bibliograf în cadrul Serviciului „Manuscrise. Carte rară” al Bibliotecii Academiei Române, a dedicat decenii de cercetare avangardei

³³ ‘Diseară’.

³⁴ ‘Acum doi ani’.

³⁵ ‘A se crăpa de ziuă’.

românești, care îmbină literatura și artele vizuale. Lista contribuțiilor sale substanțiale, în calitate de autor – *Imaginea orașului în avangarda românească*, București, Tracus Arte, 2014 – și de editor – *M. Blecher mai puțin cunoscut*, București, Hasefer, 2000, *Epistolar avangardist*, București, Tracus Arte, 2012, *Tristan Tzara – Corespondență de familie*, București, Tracus Arte, 2018 – s-a îmbogățit recent cu un nou titlu: B. Fundoianu, *Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită*, ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, Editura Tracus Arte, București, 2023. Volumul cuprinde 106 piese de corespondență (scrisori și cărți poștale) inedite, dintre care 100 sunt adresate de poetul B. Fundoianu fie iubitei sale, Maria (Mărior) Rudich, fie surorii sale mai mari, Lina Wechsler, căsătorită Pascal, fie amicilor și colaboratorilor săi F. Brunea-Fox, Ștefan Roll, M. H. Maxy, Ion Călugăru. Câteva dintre cele șase epistole cu diverși alți expeditori, membri ai familiei, o au ca destinatar pe Lina; o anexă cu șase scrisori aparținând altor membri ai familiei și grupului de prieteni ai lui Fundoianu completează peisajul epistolar. Misivele sunt judicios grupate de editoare în corpusuri de documente, în funcție de expeditor sau de destinatar. Documentele provin din două colecții: 57 de piese aparțin academicianului Ion Pop și 49 piese de corespondență aparțin lui Christinel Popa, colecționar și fondator al Galeriei DADA, autor al unor bine-venite lămuriri în cuvânt-înainte. Epistolarul este urmat de 101 note de subsol și de o postfață a editoarei. O serie de ilustrații încheie volumul. Preluând o informație bibliografică de la Monique Jutrin, Mădălina Lascu regretă că „scrisorile Mariei Rudich au fost, se pare, distruse prin ardere, la indicația expresă a soției, Geneviève Fondane, înainte de a se călugări” (p. 212), ceea ce ne face să nu putem cunoaște cealaltă jumătate a insolitei povești de dragoste din anii 1920 între un tânăr scriitor, abia ieșit din adolescență, și frumoasa lui mătușă, Maria (Mărior) Rudich, mai mare cu 15 ani decât el, care a fost și „muza celor șase *Cântece simple* din volumul *Priveliști*” (p. 209).

B. Fundoianu/Benjamin Fondane, poet, publicist, traducător, eseist și filosof, aparține literaturii române prin opera de tinerețe din perioada 1916–1930 (*Imagini și cărți din Franța*, 1922, *Priveliști*, 1930, articole în revistele de avangardă „Integral” și „unu”, traduceri în „Contimporanul” etc.) și prin edițiile recuperatoare de care s-au bucurat postum creația și corespondența sa, după anii 1965. Plecat definitiv în Franța, în anul 1923, scriitorul aparține în egală măsură literaturii franceze, în care a compus texte cu o formulă artistică rebelă, elaborată în jurul exodului și evreității, coordonatele fundamentale ale unei identități frământate. Poemele cinematografice din *trois scénarii. paupières mûres – barre fixe – mtasipoj. cinépoèmes*, 1928, semnate b. fondane, eseurile din volumele *Rimbaud, le voyou* (1933), *La conscience malheureuse* (1936), *Faux traité d'esthétique* (1938), *Baudelaire et l'expérience du gouffre* (1947), volumele de poezie *Ulysse* (1933), *Titanic* (1937), *Exod* (1965) l-au consacrat ca scriitor francez.

Născut la Iași în 1898, în familia unui comerciant evreu, Benjamin Wechsler, care a semnat de timpuriu cu pseudonimul B. Fundoianu, va sfârși gazat la Auschwitz-Birkenau, în toamna lui 1944, la vârsta de 46 de ani, în plină putere de creație artistică. Tragismul destinului său este amplificat de circumstanțele cu totul neobișnuite, chiar și pentru acele vremuri, în care s-a produs moartea poetului: deși căsătorit cu o catolică ferventă, Geneviève Tissier Fondane, care a produs dovada că este o „ariană” și care, alături de prieteni ai scriitorului, precum Emil Cioran, a reușit să obțină eliberarea din lagăr pentru Benjamin Fondane, acesta din urmă a refuzat să părăsească locul de detenție, cerând ca împreună cu el să fie eliberată și sora lui mai mare, Lina Pascal. Ea îl precedase la plecarea în Franța și alături de ea își petrecuse toți anii parizieni, inclusiv perioada de dinainte de arestare, când stătuseră ascunși. Gestul de refuz este cu atât mai tulburător, cu cât urma Linei se pierduse deja în lagărul pentru femei și este foarte probabil ca în toamna lui 1944,

când ar fi putut părăsi Fondane lagărul, dar a ales să nu o facă, ea să fi fost deja moartă; loialitatea aceasta absolută reprezintă cea mai evidentă dovadă pentru excepționala relație pe care au avut-o cei doi frați (anticipând una din concluziile lecturii corpusului de scrisori, menționăm că loialitatea a fost reciprocă, astfel încât orice ar fi făcut Benjamin, Lina, confidenta lui absolută – „am găsit pachetul de scrisori pe cari ii le-am scris Linei la Paris și e, în ele, toată istoria dragostei noastre” (p. 104) – îl susținea necondiționat, chiar dacă acest lucru a presupus atitudini contradictorii față de oricine altcineva din familie sau din cercul de apropiați, cum a fost cazul relației între Lina și Mărior, mai întâi efervescentă și trecând peste canoanele morale ale vremii, cât timp fratele a continuat să-i aparțină interior frumoasei sale mătuși, apoi brusc transformată într-un zid opac, barieră împotriva oricărei forme de contact între foștii iubiți, atunci când Benjamin s-a angajat într-o nouă iubire, pentru viitoarea sa soție, Geneviève Tissier).

Academicianul Ion Pop, cunoscut teoretician al avangardei românești și specialist în opera lui B. Fundoianu, oferă volumului *Despre dragoste și prietenie* o consistentă *Prefață* biobibliografică în care inserează numeroase citate din corespondența publicată aici, comentându-le și contextualizându-le pe larg – în special din discursul amoros, comparat cu corespondența eminesciană și analizat ca „sol fertil al câtorva creații dintre cele mai reprezentative pentru ansamblul *Priveliștilor*” (p. 19), ciclul *Cântece simple. Mărior....* Conchide, totuși, că distanța dintre documentul de viață și poeme este considerabilă (p. 25). Numeroase detalii de istorie literară evocă, de asemenea, analiza corespondenței lui Fundoianu cu scriitori și artiști de care îl lega o veche prietenie, precum Filip Brunea-Fox, Iacob Ashel Groper, Iosif Ross, sau o comuniune de preocupări publicistice, ca în cazul lui Ștefan Roll, M.H. Maxy, Ion Călugăru, Ilarie Voronca.

Mădălina Lascu organizează cronologic materialele publicate, identifică foarte prudent (prea prudent, pe alocuri) unii destinatari ai corespondenței, traduce câteva misive scrise în original în limba franceză, semnează o scurtă *Notă asupra ediției*, realizează notele de subsol și un studiu istorico-literar final, *Câteva cuvinte de încheiere*, a cărui concluzie dă și titlul cărții: „Acest volum constituie, în substanța sa, un strigăt tulburător de iubire și prietenie” (p. 222). Din nota editorului reținem că „transcrierea textelor a păstrat întocmai ortografia originalelor” (p. 39); or, de obicei când acest lucru este anunțat, transcrierea presupune totuși o minimă adaptare tacită a textului, măcar la nivelul punctuației, care se modifică și este suplimentată după normele literare în vigoare la momentul publicării, și la un nivel de bază al corectitudinii gramaticale și ortografice – nimic din toate acestea, însă, în ediția realizată de Mădălina Lascu. Realmente, ediția redă *întocmai* originalele, cu toate erorile și particularitățile lor, inclusiv atunci când este vorba despre cratime puse greșit, despre forme de plural ori despre acorduri ratate de însuși B. Fundoianu. Această opțiune îl poate mira inițial pe cititor, însă totul se lămurește când lectura ajunge la *Anexă. Diverși emitenți și destinatari*, secțiune în care se arată cum grafia, de multe ori dialectală, reflectă fidel educația și identitatea socială a celui care scrie – motiv pentru care a unifica diversele maniere de redare a discursului ar fi fost un abuz. Așadar, considerăm că volumul acesta în care se publică texte inedite cu mai mulți autori, inclusiv membri ai familiei Wechsler, prezintă materialele *în forma lor cea mai ofertantă* pentru analiza istoricului literar, a antropologului, a sociologului ori chiar a istoricului pur și simplu.

Ne poate reține atenția un termen din studiul final al editoarei, *cruzime*: „*Mielușon*, poreclă de alint căpătată mai târziu, folosită în familie, între prieteni ori cu iubita și cu soția, disimulează, sub blândețe inocentă, o cruzime de multe ori necruțătoare” (204). Judecata livrează impactul psihologic pe care l-au avut scrisorile acestea asupra realizatoarei ediției. Desigur, virtuozitățile stilistice ale poetului îndrăgostit sunt remarcabile: „Din ce lut ești făcută Mărior că poți împăca și carnea și visul?” (p. 73), „Îmi apari câteodată că o vioară

fantastică care cântă singură după ce arcușul s-a spart și violonistul a murit” (p. 119) ș.a. Dar, dincolo chiar de moda vremii, care favoriza autenticismul în detrimentul oricărei delicateți sufletești față de intimi, sună totuși lăncinant unele fraze ale poetului, care, pe de o parte, își vrea iubita perpetuu credincioasă, chiar și după ani de despărțire fizică între ei (de altfel, deși Fondane a avut numeroase relații după plecarea în Franța, se poate bănuî că a ales-o ca soție pe Geneviève tocmai pentru că era imaculată, ceea ce corespundea simțului său posesiv absolut), iar pe de altă parte nu contenea să o avertizeze pe Mărior, metaforic sau explicit, asupra faptului că el însuși nu îi aparținea complet, nici în prezent și măcar în trecutul idealizat al relației: „Ce vrei să fac dacă nu te poate nimeni înlocui? Înțelegi? Nimeni – și e așa de absurd și e așa de delicios!” (p. 69), „Și-n nopțile când, cu trupul aprins și imaginația descusută, mă chinuiesc dansuri de trupuri – când petrec cu mintea un șir de femei cari m-au ispitit, nu îndrăznesc nici atunci să te visez pe tine, să te pun în capul lor, tu care mi-ai dat totuși fericirea trupului cea mai perfectă” (p. 96); „Aș fi putut deja întâlni aventura nouă care-mi trebuiește, ca o panică, ca un incendiu. [...] Ce-aș mai putea să-ți dau, de vreme ce ți-am dat tot – tot – în afară, firește – de speranța că a mai rămas ceva în mine neutilizat, că mai sunt mine în carnea mea cari vor exploda totuși, nu se știe când, nu se știe unde, și sub ce mână” (p. 127), „M-ai făcut, vreme de cinci ani de zile, să nu simt că eram dintr-o rasă superioară celei de la Nistru până la Tisa. [...] Tu știi la câte chemări am rezistat; la câte sirene m-am împotrivit: și știi că neplecarea mea la Paris, timp de patru ani, am botezat-o slăbiciune de voință, când era de fapt, slăbiciune de sentiment” (p. 93). În contrapartidă cu visurile de glorie literară, într-o scrisoare de la 18 ani către un amic redă în cheie autoironică o întâlnire estivală cu actrița Marioara Ventura: „Se zice însă – *dicitur* – că la rostirea numelui de Fundoianu, apele mării au vuetat, publicul de pe stradă au mers, cei cari se aflau cu berile spre gură.... au băut, un câne care se afla pe drum s-a slobozit și – o, tempora – un copil care se afla în ceartă cu-n părinte pleș a desfășurat o limbă lungă, lungă, îngrozitor de lungă” (p. 153). Scrisorile către prieteni dezvăluie un scriitor pe deplin conștient de calitățile sale, chiar cu unele complexe de superioritate.

Eliberat prin exil de „provincia incurabilă” (p. 166), poetul își cultivă neantul interior de „evreu rătăcitor” și caută să-l consume integral prin scris, spre a găsi „câțiva pumni de apă proaspătă” (p. 170) dincolo de el. Se declară apatrid și se supără când criticii francezi îl tratează drept scriitor român, în disputa cu Ilarie Voronca pe marginea precedentei asupra titlului poemului *Ulise*. Existențialismul devine în cazul lui nu doar o poetică și o filosofie, ci un destin încheiat tragic și deschis valorificării postume integrale, în care este cuprinsă și această incitantă corespondență, o probă în plus pentru libertatea de spirit cu care s-a mișcat mereu în lume scriitorul B. Fundoianu.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(astrid.iași@yahoo.com)

RADU MÂRZA, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p.

Scopurile călătoriilor, ca „locuri ale memoriei” (termen lansat de Pierre Nora și preluat de istoriografia europeană și americană), sunt diverse și își au începuturile cu 200 000 sau, după alți cercetători, chiar cu 300 000 de ani în urmă. De la îmbunătățirea

informații importante, complexe, privitoare la istoria limbii române literare, dar și dialectale, cu referire la zona central-nordică a Moldovei. Astfel, se regăsesc câteva transformări fonetice puțin documentate pentru graiurile moldovenesti medievale, care oferă o imagine a limbii vorbite atunci sau a unor posibile rostiri și grafii particulare. Din perspectivă morfologică, textul consemnează mai multe fapte interesante pentru istoria românei, respectiv „pentru modul în care un străin cultivat percepea (și utiliza) sistemul limbii noastre” (p. 18).

Cele mai interesante particularități oferite de *Conciones* se referă la lexic, înțesat de regionalisme, cuvinte populare și arhaisme: *feredeu* „baie”, *megieș* „vecin”, *stupi* „scurpa”. Datorită faptului că autorul era un italian vorbitor de latină, în predicile adunate pot fi întâlnite mai multe neologisme, multe din sfera religioasă, unele atestate pentru prima dată în română: *benchet* „petrecere”, *iciu* „viciu, păcat”, *sacrament*. Atrag atenția și latinisme specifice ritualului catolic (*septuagesima*), derivate rare, „rezultat al adaptării unor neologisme la structura derivativă a limbii române sau al calchierii formei unor cuvinte latinești” (p. 21): *făcătură* „creație”, *măicească* „maternă”, *vremesc* „temporar”. Dificultatea înțelegerii unor astfel de termeni este surmontată prin alcătuirea unui *Glosar* consistent – 14 pagini –, în care „sunt cuprinse cuvintele cu forme sau cu accepții mai puțin sau deloc cunoscute cititorului actual, fie că erau specifice limbii epocii [...], fie că ilustrează, ca atestări singulare, limba textului” (p. 583).

În concluzie, editarea celor 86 de predici cuprinse în *Conciones Latinae Muldavo* reprezintă un eveniment filologic demn de consemnat, foarte important pentru studierea limbii române vorbite la începutul secolului al XVIII-lea, dar și pentru dialectologia diacronică sau istoria limbii române literare. Volumul este util nu doar lingviștilor, ci și teologilor, istoricilor, iubitorilor de cultură, în general.

Olivia Felecan

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord
Baia Mare, România
(olifelecan@yahoo.com)

MIOARA DRAGOMIR (ed.), *Hronograf den începutul lumii. O samă de învățături* (Ms. 3517 BAR), traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică, 5 volume, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2024, 3065 p. (I: 552 p.; II: 580 p.; III: 588 p.; IV: 716 p.; V: 632 p).

Ediția critică de excepție semnată de Mioara Dragomir continuă seria cercetărilor pe marginea manuscrisului 3517 – copia-prototip a unei traduceri din secolul al XVII-lea, atribuită de editoare lui Nicolae Milescu Spătarul. Lucrul propriu-zis la realizarea ediției critice a început în 2018, după cum mărturisește autoarea în *Nota asupra ediției* (p. 26), însă înainte de această dată, Mioara Dragomir a publicat numeroase studii referitoare la cronograful tradus de Milescu și două lucrări ample care au în vedere analiza *Hronografului* din perspectivă filologică și lexicologică². Cele două cărți sunt utilizate în

² Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007 și Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (Ms. 3517). *Studiu lexicologic*, vol. I: *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traduceri mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*; vol. II: *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică și filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iași, Editura Doxologia, 2017.

lucrarea de față ca puncte de plecare pentru două dintre studiile care precedă textul transcris, pentru ilustrarea, susținerea sau completarea unor aspecte de ordin filologic, lingvistic sau cultural. Totodată, prin natura sa, ediția conține subcapitole cu analize inedite și argumente noi privind paternitatea traducerii, acesta fiind unul dintre subiectele controversate care i-au preocupat și pe alți filologi care au cercetat manuscrisul 3517³.

Între etapele realizării unei lucrări de acest tip, clarificarea conceptului de *ediție critică* este un demers absolut necesar în viziunea autoarei, în condițiile în care activitatea filologică a căpătat amploare în ultimele decenii. Astfel, în subcapitolul *Stadiile parcurse de conceptul de ediție critică în filologia română; schimbarea de paradigmă în utilizarea acestui concept în perioada actuală*, Mioara Dragomir urmărește utilizarea acestui concept la Demostene Russo (1912)⁴ și la I. Gheție și Al. Mareș (1974)⁵, de la care preia distincțiile terminologice între *ediția diplomatică*, *ediția diplomatică corectată* și *ediția critică*, arătând apoi că, printr-o modificare de sens, termenul de *ediție critică* „a ajuns să fie atribuit edițiilor diplomatice care cuprind variante, note și comentarii, studiu introductiv, indice etc.”⁶ (p. 23). Totodată, autoarea aduce în atenția cititorilor faptul că, în viziunea celor doi reprezentanți ai școlii filologice bucureștene, este necesar să se distingă între *edițiile științifice*, care au în vedere edițiile diplomatice și edițiile critice, și cele de *popularizare*, care au în vedere publicul de toate categoriile (p. 24). În plus, Mioara Dragomir semnalează o schimbare de paradigmă în ceea ce privește aplicarea conceptului de *ediție critică* în prezent. Această schimbare are în vedere, pe de o parte, „tendința vizibilă spre restrângere a activității specialiștilor pe domenii stricte, care a făcut să ia ființă în filologia românească ramuri de nișă, cum este, de exemplu, filologia biblică” și, pe de altă parte, „schimbarea manierei de lucru, datorată modernizării mijloacelor tehnice utilizate în procesul de editare” (*ibidem*). Ca o concluzie, editoarea remarcă faptul că „tendința este aceea de a considera *ediție critică* acea ediție de tip științific (academic) – ne referim și la publicarea facsimilelor – în care se regăsesc toate partițiile: notă asupra ediției, textul de bază transcris și revizuit, însoțit de note și comentarii, lista cu tipurile de semne grafice utilizate, studiul paleografic (valoarea slovelor, brahigrafiile, prozodiile etc.), studiul filologic (cu toată critica textuală – date, localizare, paternitate, descrierea manuscrisului etc.), studiul fonetic, studiul lexical, studiul gramatical, facsimile, indice sau, în situația în care textul este foarte întins, glosar de cuvinte” (*ibidem*).

Secțiunile enumerate se regăsesc în lucrarea de față după cum urmează: primul volum conține, în această ordine, nota asupra ediției, lista de semne convenționale, studiul paleografic, studiul filologic, studiul fonetic, studiul lexicologic, studiul gramatical, un glosar însoțit de nota asupra glosarului, bibliografia și siglele întrebuințate. Celelalte patru volume conțin transcrierea interpretativă a celor 608 file ale manuscrisului 3517, însoțită de

³ Ipoteza avansată de G. Ștrempel că traducătorul ar fi Pătrașcu Danovici și cea susținută de N.A. Ursu că *Hronograful den începutul lumii* ar fi fost tradus de mitropolitul Dosoftei sunt respinse de Mioara Dragomir cu numeroase argumente filologice și lingvistice (vezi Dragomir 2007). În plus, atât în studiile și cărțile anterioare, cât și în lucrarea de față, autoarea ediției susține, printr-o argumentație cuprinzătoare și convingătoare, că traducerea fost realizată de Nicolae Milescu Spătarul.

⁴ Demostene Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, București, Atelierele Grafice Socec, 1912.

⁵ Ion Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.

⁶ În lucrarea citată, I. Gheție și A. Mareș definesc ediția diplomatică prin acel tip de ediție care „își întemeiază textul pe o singură versiune, prezentând în subsol sau în a doua parte a ediției variantele din celelalte versiuni ale scrierii” (p. 144–145), în timp ce, în cazul ediției diplomatice corectate, „în subsolul paginii sunt consemnate toate greșelile de transcriere ale copistului” (p. 145).

aparatură critică din subsolul paginii, format din note filologice și comentarii, și facsimilele redată integral, atașate la finalul fiecărui volum, după porțiunea de text corespunzătoare.

Nota asupra ediției (p. 15–70) cuprinde cinci subcapitole, intitulată sugestiv 1. *Cronografele traduse în epoca veche a culturii române și în epoca de tranziție spre cultura modernă. Stadiul cercetării și situația editării*; 2. *Stadiile parcurse de conceptul de ediție critică în filologia română; schimbarea de paradigmă în utilizarea acestui concept în perioada actuală*; 3. *Ediția Hronograf den începutul lumii și O samă de învățături (Ms. 3517 BAR). Parcurș și realizare*; 4. *Fragmentul de început al traducerii Hronograf den începutul lumii, preluat din ediția ms. 86*; 5. *Fragmentul de final al traducerii O samă de învățături, preluat din ediția ms. 86*. Se observă, așadar, că, în *Notă asupra ediției*, pe lângă discutarea conceptului de *ediție critică* amintit mai sus, Mioara Dragomir prezintă stadiul cercetării cronografelor românești, urmărind contribuțiile privitoare la această specie de origine bizantină la diverși cercetători, dintre care îi amintește pe Demostene Russo, Iulian Ștefănescu, Alexandru Elian, Paul Cernovodeanu, George Mihăilă, Doru Mihăescu etc. Capitolul este completat de observații referitoare la realizarea ediției critice a *Hronografului*. Cele 608 file ale manuscrisului 3517 cuprind două texte traduse în a doua jumătate a secolului al XVII-lea din greaca postbizantină, cel mai probabil între 1658 și 1661. Copia-prototip a fost realizată, conform argumentelor prezentate de autoare, în perioada 1661–1672, „la foarte scurtă vreme după terminarea traducerii”⁷. *Hronograf den începutul lumii*, cel mai amplu dintre cele șapte tipuri de cronografe traduse în epoca veche a culturii române, se întinde de la fila 1^r până la fila 592^r, iar al doilea text – o listă de sfaturi princiare adresate de împăratul Vasile Macedon fiului său, Leon –, intitulat în formulă prescurtată *O samă de învățături*, se întinde de la fila 592^v până la sfârșitul manuscrisului (f. 608^v).

Mioara Dragomir alege, conform rigorilor reclamate de un astfel de demers științific, copia-prototip a acestei traduceri, care stă la baza celor aproximativ 70 de copii păstrate, în ciuda inconvenientelor semnalate de G. Ștrempel: lipsa celor 48 de pagini de la începutul manuscrisului și a celor 4 pagini de la final, „starea critică de conservare a volumului, cu numeroase foi pătate, murdare și uzate, cu altele restaurate (în vechime) cu hârtie opacă ce împiedică citirea scrisului” (p. 26). Pentru a completa fragmentele care lipsesc și textul în slavonă, în locurile ilizibile din manuscris, împreună cu traducerea aferentă pasajelor slavonești între paranteze drepte, autoarea utilizează ediția critică a ms. 86, realizată de G. Ștrempel⁸.

Lista de semne convenționale (p. 71–72) completează, în viziunea noastră, observațiile din *Notă asupra ediției* și cuprinde explicațiile privitoare la utilizarea, în redarea textului în transcriere interpretativă, a diferitelor tipuri de paranteze. Astfel, parantezele unghiulare au fost folosite pentru întregirea unor cuvinte sau a unor fragmente de text și pentru indicarea anilor, parantezele rotunde au fost utilizate pentru a reda traducerea unor cuvinte sau a unor secvențe slavone, iar parantezele drepte semnalează literele sau cuvintele omise de copisti.

Spre deosebire de alte ediții de text publicate, în ediția de față, Mioara Dragomir discută separat problemele de grafie într-un *Studiu paleografic* (p. 73–90) care conține precizări referitoare la inventarul slovelor și valorile atribuite fiecărui caracter chirilic,

⁷ Concluziile întregului demers argumentativ pot fi citite în Mioara Dragomir 2007: 171. În lucrarea de față, aceste idei sunt reluate și sintetizate la p. 123.

⁸ *Cronograf*, tradus din grecește de Pătrașco Danovici, vol. I, ediție îngrijită și cuvânt-înainte de Gabriel Ștrempel, studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, București, Editura Minerva, 1998; vol. II, ediție îngrijită și glosar de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1999.

problema slovelor cu valori multiple, modalitățile de accentuare, prozodiile, brahigrafia și punctuația, elemente care, de obicei, sunt discutate de către editorii unui text vechi în nota asupra ediției.

Studiul filologic ocupă peste 120 de pagini (p. 91–214) și valorifică rezultatele publicate în 2007 (vezi *supra*), cărora autoarea le adaugă observații și analize noi, organizate în numeroase subcapitole. Acest studiu conține descrierea manuscrisului și prezentarea unor fapte lexicale și socioculturale, care contribuie la stabilirea unor coordonate precum datarea traducerii și a manuscrisului, localizarea, autorul traducerii și chestiuni ce au în vedere activitatea copiștilor.

În capitolul intitulat *Identificarea traducătorului textelor din ms. 3517: Hronograf den începutul lumii și O samă de învățăture*, constituit din mai multe părți (p. 143–214), după ce evaluează metodele clasice de identificare a traducătorului, oferind o imagine de ansamblu asupra rezultatelor confruntării manuscrisului cu originalele grecești, editoarea propune o nouă metodă de stabilire a paternității, prin aplicarea conceptului de *bază psihologică* sau *spirituală* din doctrina Alexandru Philippide – G. Ivănescu⁹, care reflectă și totodată influențează modul de utilizare a lexicului. Mioara Dragomir atrage atenția asupra faptului că nu oferă „o cheie universală prin care se va afla indisputabil traducătorul sau autorul unui text”, dar că a avut în vedere faptul de a afla, „prin analiza amplă din această lucrare, o cale spre rezolvarea acestei chestiuni și [de a oferi] un exemplu concludent de aplicare în filologie a conceptului de *bază psihologică/spirituală*” (p. 30). Astfel, pe baza analizei diferitelor tipuri de categorii lexicale (derivate, calcuri de structură, elemente slavone, latine, turcești, ebraice, grecești, elemente cu etimologie multiplă, locuțiuni și expresii) și a comparației cu limba lui Dosoftei, autoarea ediției critice ajunge la concluzia că traducătorul celor două texte, *Hronograf den începutul lumii și O samă de învățăture*, trebuie să fi fost cărturarul Nicolae Milescu Spătarul.

Tot în studiul filologic, în subcapitolul *Noțiunea de cronograf – aspecte generale. Texte din epoca veche în care este atestat termenul. Definiție. Etimologie*, care reprezintă un element de noutate din perspectiva tehnicii de realizare și structurare a edițiilor critice, Mioara Dragomir, cercetător lexicograf cu experiență la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, analizează texte din epoca veche, în care este atestat termenul *cronograf*, alături de variantele sale. Pe de altă parte, editoarea consultă dicționarele limbii române în care cuvântul este înregistrat ca leamnă, cu diverse accepțiuni, și propune o definiție mai cuprinzătoare, care surprinde seme noi, ce nu apar în dicționarele menționate pe parcursul analizei. În *Dicționarul-tezaur*, seria veche, de pildă, *cronograf* este definit atât cu sensul de „cronicar, autor de cronici”, cât și ca „un fel de istorie universală cu caracter popular, care circula mult prin părțile noastre. Ea începe cu Adam și Eva și, împrumutând povestiri din cele mai variate izvoare, continua cu împărații romani și bizantini și ajungea până la domnii bulgarilor și sârbilor” (s.v.). Mioara Dragomir face o sinteză a cercetărilor pe marginea speciei istoriografice analizate, fără a pierde din vedere însă sensul de „cronicar” propus de autorii DA, și formulează o nouă definiție a cronografului, în care subliniază în special caracterul cult al unei scrieri de acest fel: „În concluzia celor prezentate, considerăm că se impune o redefinire a cuvântului cronograf cu sensul de «scriere», dar și cu sensul «scriitor». Definiția din *Dicționarul limbii române* ar trebui să cuprindă atât elementele comune, cât și diferența specifică în raport cu istoriile bizantine, cu letopisețele și cu alte tipuri de scriere [...]. Astfel, definim *cronograful* ca

⁹ Vezi în acest sens Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București-Chișinău, Editura „Litera Internațional”, 2008, capitolul *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*, p. 183–194.

specie a istoriografiei bizantine, de obicei în proză, de mari dimensiuni, destinată inițial claselor mediu instruite, care are la bază scrieri istorice, bisericești și apocrife și în care evenimente politice, religioase, curiozități etc. din istoria universală sunt prezentate cronologic, de la facerea lumii până în zilele autorului, și sunt trecute prin filtrul viziunii sale moral-creștine (sau a traducătorului)” (p. 108–109) [subl. a.].

O altă concluzie, la care Mioara Dragomir ajunge în urma demersului comparativ cu cronografele grecești, este faptul că tehnica de traducere, evaluată de către autoarea ediției ca fiind una dintre componentele originale ale *Hronografului*, este aceeași ca în *Cartea cu multe întrebări*¹⁰ și *Istoriile* lui Herodot¹¹, traduceri atribuite, de asemenea, lui Nicolae Milescu Spătarul. Urmărind această problematică, editoarea definește două modalități de traducere prezente în *Hronograf*: *traducerea neutră*, în cazul căreia „se păstrează cvasiidentice elementele semnificației, desemnarea și sensul unității de traducere grecești și, cu o excepție (calcul de structură), și valoarea morfologică a membrilor acesteia” (p. 131), și *traducerea interpretativă liberă*, care are ca trăsătură faptul că, „deși sistemul limbii permite o traducere neutră, textul prezintă reorganizarea unității de traducere în comparație cu textul grecesc, la nivelul semnificației și/sau al sensului, însoțită de reorganizarea în plan morfologic, sintactic și semantic, cu diferite grade de expresivitate” (*ibidem*) [subl. a.]. Cele două modalități de traducere și subcategoriile corespunzătoare sunt ilustrate cu numeroase exemple din text.

Argumentele lingvistice sunt completate de numeroase argumente filologice și cultural-istorice, formulate într-o analiză subtilă, relevând detalii ale textului și relații ale autorului traducerii, care apar în cronograful românesc și nu se regăsesc în cel grecesc. Deosebit de interesantă este argumentația care are în centru personalitatea lui Milescu Spătarul ca vizitator al Constantinopolului. Analiza toponimelor din *Hronograf* joacă un rol deosebit în identificarea traducătorului cu marele cărturar moldovean.

Studiul fonetic (p. 215–240) analizează fapte fonetice din diferite registre ale limbii (beletristic, istoric, religios), care clarifică problema localizării traducerii și a copiei păstrate în ms. 3517. Editoarea ajunge la concluzia că cele două părți ale manuscrisului, delimitate de aportul fiecăruia dintre cei doi copişti, prezintă particularități fonetice comune, specifice dialectului literar moldovenesc, cum ar fi prezența lichidei [r] în rostire moale, rostirea moale a şuierătoarelor [ş], [j] urmate de [-ea], [-e], [-i], trecerea lui [v] la [h], prezența exclusivă a africatelor [dz] și [g] (p. 215 ş.u.). Totodată, autoarea ediției înregistrează o serie de deosebiri fonetice între cele două părți. De exemplu, „în scrierea celui de al doilea copist, [e] este cel mai adesea velarizat (în [ă]) după consoanele [s], [f], [z] sau [dz], cu rostirea dură a acestor consoane” (p. 219), iar primul copist are tendința „de a păstra vocala [i] atunci când este precedată de [s], [f], [z] sau [dz]” (p. 220). În urma analizei unor fenomene de acest fel, autoarea constată că primul copist provenea dintr-o regiune din sudul Moldovei, iar al doilea copist era originar din nordul Moldovei. În plus, autoarea ediției semnalează faptul că al doilea copist intervine frecvent în prima parte a manuscrisului, pentru a corecta anumite grafeme care indică fenomene fonetice distincte în norma individuală.

¹⁰ *Cartea cu multe întrebări foarte de folos pentru multe trebi ale credinței noastre, tălmăcită de Nicolae Spătarul de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumânească, întru trecutul anilor de la Hristos 1661, în luna lui ghen[arie], 10 dni*, ediție îngrijită, introducere, tabel bibliografic, text stabilit, traducerea textului latin, note și comentarii de Traian S. Diaconescu, Iași, Editura Institutul European, 1997.

¹¹ Herodot, *Istории*, traducere de Nicolae Spătarul, ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, prefată, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984.

Organizat în cinci capitole ample (1. *Lexeme interne*; 2. *Lexeme interne cu sensuri și/sau structuri externe – Calcuri lingvistice*; 3. *Lexeme externe (împrumuturi)*; 4. *Locuțiuni, expresii și alte structuri cu valoare expresivă*; 5. *Serii sinonimice*), *Studiul lexicologic* (p. 241–414) reia fapte lexicale analizate în lucrarea despre lexicul *Hronografului*, publicată în 2017 (vezi *supra*), pe care le îmbogățește cu exemple noi, însoțite de comentarii amănunțite. Editoarea are în vedere sistemul derivativ al lexicului întrebuițat în manuscris, „elementele străine preluate din limba epocii, din cunoștințele de poliglot și enciclopedice ale traducătorului” (p. 241), împrumuturile contextuale, calcurile, seriile sinonimice, îmbinările stabile de cuvinte. Seriile sinonimice sunt analizate pentru prima dată în această ediție, subcapitolul dedicat acestei problematici fiind unul dintre elementele inedite ale lucrării.

Studiul gramatical ocupă cca 100 de pagini (p. 415–516) și cuprinde două subcapitole, *Morfologia* și *Elemente de sintaxă*, în care sunt analize părțile de vorbire, respectiv structurile de tip bumerang, care se referă la construcțiile sintactice discontinue „din categoria dislocărilor” (p. 499 ș.u.), părțile de propoziție și o serie de fenomene sintactice precum anacolutul, topica, acordul, negația, apozitia, elipsa.

Glosarul (p. 517–536) este precedat de o notă în care sunt semnalate criteriile de selecție a termenilor. Sunt indicate și explicate cuvintele mai puțin cunoscute în prezent sau ieșite din uz, precum și slavonisme sau alte categorii de termeni împrumutați. În general, editoarea a avut în vedere un singur termen al unei familii lexicale, dar sunt și situații în care sunt indicate mai multe elemente ale aceleiași familii lexicale, în funcție de răspândirea termenului, numărul de ocurențe din text, nuanțele semantice, prezența unor forme multiple sau dacă termenii se diferențiază într-un anumit fel de baza de derivare. O particularitate a acestui glosar constă în faptul că, pentru fiecare element lexical înregistrat, se indică fila/filele care îl conțin, contribuind astfel la identificarea lui în textul cronografului.

Transcrierea interpretativă a textului este urmată de *facsimile*, distribuite în cele patru volume astfel: f. 1^r – f. 125^v în volumul II (p. 330 – p. 579), f. 126^r – f. 243^v în volumul III (p. 231 – p. 631), f. 244^r – f. 439^r în volumul IV (p. 316 – p. 716), f. 439^v – f. 608^v în volumul V (p. 351 – p. 587). Numeroasele note din aparatul critic semnalează greșelile copiștilor, omisiuni de slove sau secvențe de text, confuzii ale slovelor, intervenții ale celui de al doilea copist în prima parte a manuscrisului, corecturile copiștilor, cuvintele scrise cu un anumit tip de cerneală. Aceste note, înregistrate cu exactitate în subsolul paginii de text transcris, oferă cititorului imaginea fidelă a filei de manuscris. În plus, atât aspectele indicate în notele filologice, cât și acribia transcrierii pot fi urmărite prin compararea lor cu filele corespunzătoare din facsimil, așa cum subliniază și autoarea ediției (p. 12).

Prin ediția critică pe care o propune, Mioara Dragomir oferă un model de realizare a unei lucrări de acest fel, care necesită competențe de cercetare multiple și o bună cunoaștere a limbii române vechi, pe de o parte, și a tradiției textuale din cultura română veche, pe de altă parte. Editarea unui cronograf reprezintă o sarcină cu atât mai dificilă, cu cât aceste texte, prin natura lor, au dimensiuni considerabile, oferă un material lexical divers, iar uneori, datorită contextului istoric și cultural în care au fost traduse, necesită investigații de ordin filologic care să stabilească datarea, localizarea, identitatea traducătorului, circumstanțele în care au fost realizate. Astfel, odată cu transcrierea și cercetarea „celui mai amplu dintre cele șapte tipuri de cronograme traduse în regiunile istorice românești în epoca veche” (p. 13), autoarea ediției își exprimă în prefața cărții dorința de a oferi „un reper pentru tânăra generație de filologi, care ar întâmpina, desigur, destule dificultăți în editarea acestor texte vaste, dar ar avea și mari satisfacții pentru studiul lor” (*ibidem*). Considerăm

că acest obiectiv a fost atins, iar noua generație de filologi va fi motivată, și datorită lucrărilor de acest tip și modelului de lucru propus, să-și îndrepte atenția spre manuscrisele și tipăriturile din epoca veche și premodernă a culturii române, cunoscute sau mai puțin cunoscute, care așteaptă să fie editate și studiate.

Mariana Nastasia
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Academia Română, Filiala Iași, România
(mariananastasi@yahoo.com)

Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Banat, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, vol. VI, partea 1, *Material lingvistic necartografiat*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, Doina Grecu, Veronica Ana Vlasin, CLXXXIV + 618 p.; partea a 2-a, *Hărți lingvistice interpretative*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu (coordonator), Cosmina-Maria Berindei, LXIX + 481 p. București, Editura Academiei Române, 2023.

Cu cel de-al șaselea volum al NALR/ALRR–Banat, apărut în 2023 la Editura Academiei Române, se încheie „publicarea materialului dialectal adunat cu *Chestionarul NALR* [...] pentru *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni – Banat* (de la vol. III: *Atlasul lingvistic român pe regiuni – Banat*)” (p. VII), după cum aflăm din succinta, dar foarte densa *Notă preliminară* (p. VII–VIII) semnată de Nicolae Mocanu, coordonatorul echipei de specialiști care și-au asumat această dificilă sarcină. Aceeași sursă aduce la cunoștință (sau, după caz, îi reamintește) cititorului date esențiale ale unui istoric al lucrării: informații cu privire la debutul anchetelor pe teren pentru atlasul regional al Banatului (începutul lunii decembrie 1969) și, implicit, la durata proiectului care s-a finalizat prin volumul al șaselea; aparițiile editoriale care constituie cele mai reprezentative repere temporale ale seriei (1980: primul volum, 2011: penultimul volum, precedent celui de față); momentul schimbării de titlu pentru care au optat autorii (începând cu volumul al treilea); conținutul volumelor, în funcție de configurația tematică a *Chestionarului NALR*, dar și de maniera de prezentare a materialului, repartizat, în baza relevanței lui diatopice, în hărți (analitice, sintetice și interpretative), respectiv material necartografiat (MN); mențiuni despre o primă variantă de redactare a materialului necartografiat, din păcate în mare măsură imposibil de recuperat, în care, „după principii mai puțin obișnuite în dialectologia românească”, se optase pentru structurarea materialului „pe fenomene lingvistice dialectale, cu observații și comentarii extinse, inclusiv de factură etimologică și sistemică, sau cu relaționări interne” (*ibidem*) etc.

Redactat acum într-o formulă mai „clasică” (așa cum arată Nicolae Mocanu, asimilând-o celei utilizate în NALR–Oltenia și în volumul anterior al NALR/ALRR–Banat), materialul necartografiat care constituie substanța părții întâi (cu subtitlul *Material lingvistic necartografiat*) a volumului al șaselea este rezultatul implicării a două generații de dialectologi, a căror contribuție (în ce privește redactarea, introducerea în calculator, verificarea, corectarea și revizia listelor MN și, pe de altă parte, fișarea pentru indice, apoi sistematizarea acestuia, corectarea și revizia) este menționată în *Nota preliminară* și consemnată detaliat într-o secțiune aparte, inserată după pagina de titlu. Astfel, într-o ordine dată de aportul cantitativ (cuantificat exact), dar și – bănuim – de relevanța angajării, grupul de lucru responsabil de redactarea acestei prime părți a volumului al șaselea a fost format din:

Reconstituirea se face cronologic, mergând până la scriitorul și jurnalistul Demostene Botez, care „visa la zborul cu avionul de la București la Karlsbad”. În capitolul I se acordă spațiu istoriei stațiunii, de la legende la atestarea documentară din secolele XIII–XIV, cu precizarea că apele vindecătoare erau cunoscute și folosite, probabil, din preistorie. În capitolul al II-lea, sunt consemnați medicii români ajunși pe meleagurile Boemiei. Medicul M. Căhănescu face o listă de 160 de medici prezenți în stațiune, dintre care 4 români. Despre vizitatorii români ai curelor binefăcătoare se poate afla din capitolul al III-lea. Istoricul Petre V. Haneș extrage din arhivele orașului lista vizitatorilor. Printre cei mai cunoscuți sunt I.C. Brătianu și familia, A.D. Xenopol, Alexandru Vaida-Voevod, George Coșbuc, I.L. Caragiale, Constantin Argetoianu, Ioan Lupaș, Octavian Goga, frații Lapedatu, Demostene Botez. Următorul capitol, *Capitala de vară a Europei*, îi prilejuiește autorului o incursiune în preocupările de politică internațională a personalităților aflate la băi. Printre acestea, multe capete încoronate: regele August al II-lea al Poloniei, țarul Petru cel Mare, Wilhelm I al Prusiei, împăratul Francisc Iosif al Austriei, Regina Maria a României. Despre „politica românească la Karlsbad” se face referire în capitolul al V-lea. Ziarele bucureștene își trimiteau corespondenții de presă în celebra stațiune; diversele întâlniri fiind, cumva, mai la adăpost de privirile scrutătoare ale publicului. Mondenitățile se desfășurau sub semnul concertelor de muzică clasică sau de jazz și charleston și al dineurilor de gală, așa cum sunt ele prezentate în capitolul al VI-lea din volum. Autorul dedică un segment din carte considerațiilor de ordin economic asupra acestor vilegiaturi de plăcere și balneare. Dezvoltarea stațiunii înregistrează o nouă etapă prin îmbutelierea apelor minerale, care ajung și în magazinele din România. Prețurile vor crește, însă, după 1918, limitând astfel numărul celor care își puteau permite o cură. Distanța mare și posibilitățile de transport sunt analizate în era dinaintea dezvoltării „drumului de fier” și după. Pentru călătorii români din Transilvania sau Bucovina era mai ușor de ajuns în stațiunea boemiană. Demostene Botez descrie cu talent lunga călătorie de la București la Karlsbad.

După o documentare admirabilă, cercetătorul Radu Mârza reușește să reconstruiască felia de viață românească din cunoscuta stațiune balneară. Mai mult decât atât, radiografiază cu mare atenție toate segmentele dezvoltării acesteia, istorică, economică ori culturală. Cartea sa dovedește, încă o dată, dacă era cazul, că românii sunt foarte integrați și conectați cu Europa, mai cu seamă prin intermediul călătoriilor pe care le întreprind și din care aduc informații necesare sincronizării cu mai îndepărtatul Apus.

Nicoleta Borcea
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(nikolet14@gmail.com)

PATRICK JOYCE, *Remembering Peasants. A Personal History of a Vanished World*, Milton Keynes, Allen Lane, Penguin Random House, 2024, 384 p.

În ciuda evidențelor demografice și a locului foarte important pe care-l ocupă lumea rurală pe Glob, studiile despre țărani (engl. *Peasant studies*) au devenit foarte târziu un domeniu autohton de studiu științific. Abia când începe diminuarea simțitoare a ponderii ocupate de această categorie socială în economia și demografia mondială, și anume în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, analize interdisciplinare asupra ruralității profunde ajung să anime antropologia, economia socială sau istoria agrară. Cartea lui Patrick Joyce

se construiește astfel ca o interfață personală, explicit subiectivă, a acestor decenii de exegeze care, într-un ritm susținut, au transformat țărănul într-un artefact multidisciplinar suficient de bine conturat. Acest interes științific pentru tema civilizației micilor agricultori se intersectează, în mod paradoxal, tocmai cu dispariția obiectului de studiu. Un sentiment de urgență animă astfel studiile școlilor conduse de Eric Wolf, Theodor Shanin sau John Berger.

În ceea ce privește motivația lui Patrick Joyce, atașamentul său față de captarea esenței aproape dispărute a unei lumi evanescente este direct legat de istoria personală a familiei din care provine – țărani irlandezi coborâți din insulă în Londra industrializată a anilor 1930. Cartea devine astfel un omagiu încărcat de nostalgie față de propriile origini, dar, dincolo de acest imperativ subiectiv, istoricul britanic reușește să configureze o istorie accesibilă și sintetică a modurilor în care țărănul vechii Europe a contribuit decisiv la modelarea lumii de astăzi. Deși avem a face cu un asumat omagiu al trecutului, melancolia adânc înrădăcinată în discursul de față este oarecum exagerată, fiindcă Joyce insistă în mod aproape supărător pe dispariție, trecut, ireversibilitatea realităților sociale prezentate, lăsându-l de multe ori pe cititor să pună sub semnul îndoielii capacitatea autorului de a rămâne totuși un analist credibil al fenomenului studiat, în ciuda tonului eseistic asumat.

Deși suspendată într-un trecut etern în construcția lui Joyce, în realitate, această Europă țărănească nu e chiar atât de îndepărtată de noi. Cel puțin nu de spațiul central, estic și sudic al continentului, regiuni în care ponderea clasei țărănești a fost una substanțială până în pragul celui de-Al Doilea Război Mondial. O spune și Joyce, dar alegerile sale cartografice nu fac dreptate celui mai substanțial și reprezentativ spațiu al țărănului târziu rămas în ale sale rânduiești, și anume estul Europei. Trei sunt, din punct de vedere geografic, etnic, lumile țărănești europene asupra cărora autorul se concentrează pentru a-și extrage exemplele și personajele, și anume sudul Italiei, Irlanda, sudul Poloniei. Alte țări exponențiale pentru lungă durată a lumilor țărănești sunt, desigur, remarcate în discursul și exemplele pe care se sprijină panorama nostalgică a lui Joyce.

Din punctul de vedere al specificului scriiturii, autorul irlandez mizează pe o zonă intermediară între eseistică și istorie socială, cu necenzurate inserții autobiografice. Istoria socială pe care o practică este însă una axată mai puțin pe documentul clasic al istoricilor și mai mult pe cel vizual (de la fotografii desprinse din arhive etnografice la picturi celebre de țărani-„personaje”, în special aparținând unor curente artistice de secol XX) și literar (romane, nuvele care au în centru sau în galeria de personaje figuri memorabile de țărani). La aceste surse se adaugă poveștile proprii familiei de țărani irlandezi și apoi călătoriile și întâlnirile sale recente cu exponenți ai civilizației pe care o studiază.

Cartea este construită din trei mari secțiuni. Prima este un consistent capitol introductiv, în care Joyce explică rațiunea rememorării acestei lumi ca pe o datorie a noastră, a tuturor. Suntem cu toții, crede istoricul cu origini irlandeze, mai de aproape sau din depărtare, urmași ai unui neam de țărani, întrucât istoria umanității, de peste câteva mii de ani, s-a suprapus cu cea a lucrătorilor pământului. A păstra în memoria colectivă, literară, științifică această probă a originilor echivalează cu a recunoaște că trecutul țărănesc continuă prin noi. Orice rememorare sau salvare de la uitarea integrală este o acțiune de natură să recunoască contribuția trecutului neuitat la prezent. Țăranii, crede cu tărie Joyce, nu pot fi uitați, fiindcă nu se poate nega impactul lor la construcția prezentului, a lumii contemporane. De asemenea, acest puternic îndemn la neuitare este cu atât mai strident cu cât o mare parte a literaturii care a tratat imaginea țărănului a făcut-o dintr-o abordare indirectă, mediată de viziuni străine realității brute a subiectului, fără să țină cont de referințele sau de vocile celor studiați. Joyce face de multe ori pe parcursul cărții o critică directă a reprezentării țărănilor în studii și analize, autorii acestora de cele mai multe ori

situându-se pe poziții de superioritate și privindu-i pe oamenii pământului din unghiuri de refracție mărginite de propriile teorii omogenizatoare. Este, de altfel, un defect de multe ori marcat în critica de specialitate și nu o noutate adusă de Joyce. Fie că vorbim despre un elogiu exagerat al țăranului, fie de plasarea lui într-o stare de inferioritate absolută, țăranul a fost de puține ori tratat echilibrat, chemat să se exprime, adus în toată complexitatea lui, și nu doar ca obiect unidimensional de studiu al economiei agrare, al studiilor de dezvoltare rurală ori, mai ales, al etnografiei.

A doua secțiune a volumului este dedicată prezentării celor mai importante laturi ale vieții țăranului. De la cultura materială (casa, natura) la cea spirituală (credințe, rituri familiale, cosmologia, creștinismul), Joyce marchează prin mici povești și personaje un specific al viziunii despre lume. Tot aici se integrează un capitol cu mai mult substrat istoric, despre revolte, suferință, ridicarea țăranilor împotriva diverselor forme de opresiune. Alegerile lui Joyce din pletora de mari evenimente istorice marcate de rolul principal pe care l-au avut țăranii sunt inspirate și evocatoare și aduc dovezi concrete asupra unor fenomene social-istorice similare, indiferent că s-au întâmplat într-un colț sau în altul al vechii Europe.

Partea finală reprezintă revenirea în prezent, acel prezent al autorului care, la mărturisita vârstă de 78 de ani, își acceptă oarecum resemnat statutul de martor al trecutui, inclusiv de martor al trecutului țăranesc.

Această secțiune este una prețioasă pentru tratarea conceptelor de memorie colectivă, memorie generațională, identitate colectivă – concepte operaționale într-o antropologie funcțională a țăranului contemporan. Cum își reamintesc țăranii propriul trecut, admitându-și identitatea istorică și colectivă în care au fost plasați? Cine sunt „ultimii” țărani ai Europei? Mai există adevărați țărani sau doar țărani de muzeu? Interesantă este aici mențiunea despre documentarele cu privire la țăranii români, ca „ultimi”, realizate de filmograful britanic Angus Macqueen, în 2003. De altfel, Joyce însuși remarcă rezistența în spațiul românesc a subiectului și, pe bună dreptate, transformarea lentă a clasei micii agriculturi de subzistență din România în idealul-fantasmă al fermelor la care aspiră politicile agrare europene. O altă metodă a „reamintirii” și a trăirii lente a finalului este muzealizarea țăranului. Autorul vorbește despre muzeu ca unul dintre cele mai importante mijloace de a păstra încă în memoria prezentului trecutul țăranesc. Oferă exemplul Muzeului Țăranului Român, însă referința este una superficială – singurul muzeu care are în centru, pe frontispiciu, țăranul.

Tot aici, spre final, aflăm și rațiunea dominantă a acestei elegii pe care Joyce o închină originilor sale. Ea stă dincolo de propria nostalgie familiară, și anume în îngrijorarea că lumea de astăzi pierde, odată cu dispariția acestei clase socio-economice, una dintre învățămintele esențiale păstrate, transmise, operaționalizate de civilizația țărănească, și anume legătura echilibrată, înțeleaptă cu natura. Desprinderea omului contemporan de această normă de comportament poate avea consecințe dureroase – o remarcă mai degrabă din domeniul climatologiei și ecologiei decât al istoriei sociale, dar care salvează esul nostalgic al lui Joyce de impresia de pasivitate și îi conferă un rol acțional.

Cartea lui Patrick Joyce este importantă pentru ridicarea unor semne de întrebare și pentru îndemnul la o reflecție asupra modului în care istoria recentă a fost cu adevărat învățată. Este o carte în care istoricii, etnologii, antropologii, sociologii, economiștii agrari, politologii pot găsi nu neapărat noi judecăți și referințe, ci o viziune de ansamblu asupra unui subiect încă prezent printre noi, la propriu și la figurat.

Ioana Baskerville

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(repciuc_i_o@yahoo.com)

fantastică care cântă singură după ce arcușul s-a spart și violonistul a murit” (p. 119) ș.a. Dar, dincolo chiar de moda vremii, care favoriza autenticismul în detrimentul oricărei delicateți sufletești față de intimi, sună totuși lancinant unele fraze ale poetului, care, pe de o parte, își vrea iubita perpetuu credincioasă, chiar și după ani de despărțire fizică între ei (de altfel, deși Fondane a avut numeroase relații după plecarea în Franța, se poate bănuî că a ales-o ca soție pe Geneviève tocmai pentru că era imaculată, ceea ce corespundea simțului său posesiv absolut), iar pe de altă parte nu contenea să o avertizeze pe Mărior, metaforic sau explicit, asupra faptului că el însuși nu îi aparținea complet, nici în prezent și măcar în trecutul idealizat al relației: „Ce vrei să fac dacă nu te poate nimeni înlocui? Înțelege? Nimeni – și e așa de absurd și e așa de delicios!” (p. 69), „Și-n nopțile când, cu trupul aprins și imaginația descusută, mă chinuiesc dansuri de trupuri – când petrec cu mintea un șir de femei cari m-au ispitit, nu îndrăznesc nici atunci să te visez pe tine, să te pun în capul lor, tu care mi-ai dat totuși fericirea trupului cea mai perfectă” (p. 96); „Aș fi putut deja întâlni aventura nouă care-mi trebuiește, ca o panică, ca un incendiu. [...] Ce-aș mai putea să-ți dau, de vreme ce ți-am dat tot – tot – în afară, firește – de speranța că a mai rămas ceva în mine neutilizat, că mai sunt mine în carnea mea cari vor exploda totuși, nu se știe când, nu se știe unde, și sub ce mână” (p. 127), „M-ai făcut, vreme de cinci ani de zile, să nu simt că eram dintr-o rasă superioară celei de la Nistru până la Tisa. [...] Tu știi la câte chemări am rezistat; la câte sirene m-am împotrivit: și știi că neplecarea mea la Paris, timp de patru ani, am botezat-o slăbiciune de voință, când era de fapt, slăbiciune de sentiment” (p. 93). În contrapartidă cu visurile de glorie literară, într-o scrisoare de la 18 ani către un amic redă în cheie autoironică o întâlnire estivală cu actrița Marioara Ventura: „Se zice însă – *dicitur* – că la rostirea numelui de Fundoianu, apele mării au vuetat, publicul de pe stradă au mers, cei cari se aflau cu berile spre gură.... au băut, un câne care se afla pe drum s-a slobozit și – o, tempora – un copil care se afla în ceartă cu-n părinte pleș a desfășurat o limbă lungă, lungă, îngrozitor de lungă” (p. 153). Scrisorile către prieteni dezvăluie un scriitor pe deplin conștient de calitățile sale, chiar cu unele complexe de superioritate.

Eliberat prin exil de „provincia incurabilă” (p. 166), poetul își cultivă neantul interior de „evreu rătăcitor” și caută să-l consume integral prin scris, spre a găsi „câțiva pumni de apă proaspătă” (p. 170) dincolo de el. Se declară apatrid și se supără când criticii francezi îl tratează drept scriitor român, în disputa cu Ilarie Voronca pe marginea precedentei asupra titlului poemului *Ulise*. Existențialismul devine în cazul lui nu doar o poetică și o filosofie, ci un destin încheiat tragic și deschis valorificării postume integrale, în care este cuprinsă și această incitantă corespondență, o probă în plus pentru libertatea de spirit cu care s-a mișcat mereu în lume scriitorul B. Fundoianu.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(astrid.iași@yahoo.com)

RADU MÂRZA, *Călători și pacienți români la Karlsbad. O istorie culturală a mersului la băi pe la 1900*, Iași, Editura Polirom, 2022, 512 p.

Scopurile călătoriilor, ca „locuri ale memoriei” (termen lansat de Pierre Nora și preluat de istoriografia europeană și americană), sunt diverse și își au începuturile cu 200 000 sau, după alți cercetători, chiar cu 300 000 de ani în urmă. De la îmbunătățirea

condițiilor de trai la salvarea din fața evenimentelor climatice amenințătoare, apoi la cucerirea și exploatarea resurselor, migrațiile își restrâng dimensiunile, societatea modernă adăugând o nouă caracteristică a voiajurilor, cea în scop vindecător, medical. Deplasările „de plăcere”, exploratorii, se combină, uneori, cu cele fortuite, de ameliorare a sănătății. O destinație celebră în acest sens este Karlsbad-ul, stațiunea balneară din nordul Boemiei, ca o ultimă (și cea mai bună) șansă de recuperare. Printre primii români care o menționează este Gheorghe Asachi, el notând cu acuratețe programul pacienților, care începea la 5 dimineața și se încheia la 9 seara, ziua petrecându-se între administrarea apelor binefăcătoare, plimbări pe alei sau prin pădurile apropiate, socializare în chioșcuri, grădini și cafenele, în acompaniamentul muzicii orchestrale. Seria celor care-și descriu pășaniile prin țări străine o deschide stolnicul Constantin Cantacuzino, care face o călătorie la 1667, de la Constantinopol la Veneția și Padova. Printre primii români ajunși la băi, și a căror experiență este documentată, se numără clucerul Știrbei, boier tânăr, de numai 30 de ani, care bea „patruzeci de porțioane de doftorii”, aduse – unele – de la Lipsa. Recuperarea experienței sale o face Nicolae Iorga, din corespondența bolnavului căruia cura de „zeamă de lamâie” recomandată de doctorul curant se pare că nu-i mai ajută. Salvarea se află departe, așa încât este timpul să meargă la băi. Pe drum, boierul, ca unul care nu cunoștea limba (o rupea, puțin, pe italienește), e înșelat la bani de călăuză, dar ajunge, după popasuri în Timișoara, Viena, Praga și, în sfârșit, la „Carălsbat”. Bolnavul merge „la fântână”, face „șpațiri” prin grădini, ascultă muzica care răsună de peste tot. Este încântat de ceilalți călători-pacienți și de atmosferă, notând: „așa trai n-am găsit de când sunt!”. Tratamentul dă rezultate, deoarece comunica într-una din epistole: „beau apă și petrec cu mila Maicei Precestei foarte bine”. Alături de „prințipi și prințese”, își depășește și bariera lingvistică, mai mult cu ajutorul tâlmaciului. Călătorește, apoi, la Pymont, unde apele binefăcătoare sunt „și de băut, și de scăldat”. De acasă, veștile sunt îngrijorătoare: soția, Catinca, preocupată de slăbiciunea la inimă a soțului – ceva mai „îndreptat” totuși –, se îmbolnăvește și ea. Pe drumul de întoarcere, bolnavul, obosit de compania capetelor încoronate și de jocul de cărți, se oprește și la Fured, stațiune de băi ungurească, deși e așteptat cu nerăbdare la Cepturoaia de soție. „Călătoria” pământească a lui Barbu Știrbei se încheie în august 1812, el găsindu-și liniștea eternă în curtea Bisericii Sfânta Troiță din Craiova.

Volumul universitarului clujean Radu Mârza vine în continuarea preocupărilor sale privitoare la identități culturale și istorice europene (este și un pasionat colecționar de cărți poștale vechi), prima carte despre voiajurile românilor apărând în 2020, cu titlul *Călători români privind pe fereastra trenului. O încercare de istorie culturală (1830–1930)*. Atras de cosmopolitismul celebrei stațiuni, autorul încearcă să recupereze, cu multă acribie, urmele românilor, beneficiari temporari ai celor mai bune tratamente balneare din epocă. Se poate face o întreagă radiografie a societății „karlsbadiene”, de la cei mai modești reprezentanți ai burgheziei, la oameni politici importanți, domnitori și principii. Organizat în opt capitole, însoțite de o atrăgătoare iconografie (hărți, cărți poștale din colecția autorului, fotografii), volumul se deschide cu o motivație a autorului, privitoare la subiectul abordat. Intrat în posesia unei broșuri, *Karlsbad de odinioară și acum*, scrisă de doi medici și publicată inclusiv în limba română în 1907, cercetătorul se simte provocat să inventarieze deplasările românilor în stațiune. În introducere, „Cel dintâi loc de cură din lume”, autorul precizează că i-ar fi fost imposibil să facă o „statistică precisă” a numărului de vizitatori români. Perioada avută în vedere este prima jumătate a secolului trecut (din jurul anului 1900 până la finele perioadei interbelice), închiderea accesului în Karlsbad având loc odată cu instaurarea Cortinei de Fier.

Reconstituirea se face cronologic, mergând până la scriitorul și jurnalistul Demostene Botez, care „visa la zborul cu avionul de la București la Karlsbad”. În capitolul I se acordă spațiu istoriei stațiunii, de la legende la atestarea documentară din secolele XIII–XIV, cu precizarea că apele vindecătoare erau cunoscute și folosite, probabil, din preistorie. În capitolul al II-lea, sunt consemnați medicii români ajunși pe meleagurile Boemiei. Medicul M. Căhănescu face o listă de 160 de medici prezenți în stațiune, dintre care 4 români. Despre vizitatorii români ai curelor binefăcătoare se poate afla din capitolul al III-lea. Istoricul Petre V. Haneș extrage din arhivele orașului lista vizitatorilor. Printre cei mai cunoscuți sunt I.C. Brătianu și familia, A.D. Xenopol, Alexandru Vaida-Voevod, George Coșbuc, I.L. Caragiale, Constantin Argetoianu, Ioan Lupaș, Octavian Goga, frații Lapedatu, Demostene Botez. Următorul capitol, *Capitala de vară a Europei*, îi prilejuiește autorului o incursiune în preocupările de politică internațională a personalităților aflate la băi. Printre acestea, multe capete încoronate: regele August al II-lea al Poloniei, țarul Petru cel Mare, Wilhelm I al Prusiei, împăratul Francisc Iosif al Austriei, Regina Maria a României. Despre „politica românească la Karlsbad” se face referire în capitolul al V-lea. Ziarele bucureștene își trimiteau corespondenții de presă în celebra stațiune; diversele întâlniri fiind, cumva, mai la adăpost de privirile scrutătoare ale publicului. Mondenitățile se desfășurau sub semnul concertelor de muzică clasică sau de jazz și charleston și al dineurilor de gală, așa cum sunt ele prezentate în capitolul al VI-lea din volum. Autorul dedică un segment din carte considerațiilor de ordin economic asupra acestor vilegiaturi de plăcere și balneare. Dezvoltarea stațiunii înregistrează o nouă etapă prin îmbutelierea apelor minerale, care ajung și în magazinele din România. Prețurile vor crește, însă, după 1918, limitând astfel numărul celor care își puteau permite o cură. Distanța mare și posibilitățile de transport sunt analizate în era dinaintea dezvoltării „drumului de fier” și după. Pentru călătorii români din Transilvania sau Bucovina era mai ușor de ajuns în stațiunea boemiană. Demostene Botez descrie cu talent lunga călătorie de la București la Karlsbad.

După o documentare admirabilă, cercetătorul Radu Mârza reușește să reconstruiască felia de viață românească din cunoscuta stațiune balneară. Mai mult decât atât, radiografiază cu mare atenție toate segmentele dezvoltării acesteia, istorică, economică ori culturală. Cartea sa dovedește, încă o dată, dacă era cazul, că românii sunt foarte integrați și conectați cu Europa, mai cu seamă prin intermediul călătoriilor pe care le întreprind și din care aduc informații necesare sincronizării cu mai îndepărtatul Apus.

Nicoleta Borcea
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(nikolet14@gmail.com)

PATRICK JOYCE, *Remembering Peasants. A Personal History of a Vanished World*, Milton Keynes, Allen Lane, Penguin Random House, 2024, 384 p.

În ciuda evidențelor demografice și a locului foarte important pe care-l ocupă lumea rurală pe Glob, studiile despre țărani (engl. *Peasant studies*) au devenit foarte târziu un domeniu autohton de studiu științific. Abia când începe diminuarea simțitoare a ponderii ocupate de această categorie socială în economia și demografia mondială, și anume în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, analize interdisciplinare asupra ruralității profunde ajung să anime antropologia, economia socială sau istoria agrară. Cartea lui Patrick Joyce

MIRCEA PĂDURARU, *Fondul interzis. Incursiune în antropologia folclorului licențios*, vol. 1, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, 302 p.

Mircea Păduraru scrie această lucrare în dubla sa calitate de etnoantropolog și de profesor. Abordează întregul domeniu propus spre cartografiere și, printr-o prezentare sintetică, cu punctuale dezvoltări analitice și cu exemplificări judicioase selectate, face macheta disciplinei etnologice pe care își propune să o instituie ca direcție de studiu cu drepturi depline într-un „discurs alternativ față de cel realizat de etnologia națională” (p. 15). Este un text-manifest, îndemnând la „o declarație de independență intelectuală a disciplinei” (p. 16). Când publicul de specialitate va fi pregătit să-l recepteze fără *parti-pris*-uri, va fi inclus între textele fondatoare ale unui domeniu al folcloristicii românești care încă nu are o denumire încetățenită, tocmai fiindcă este un domeniu de pionierat, care ar corespunde engl. *profanity folklore*.

Titlul este ademenitor pentru cititorul atras de secrete și de violarea acestora, dar termenul *interzis* vizează, conform explicațiilor autorului, nu interdicția, ci mai degrabă absența: „nu un conținut determinat, adunat și catalogat, cât însuși refuzul constituirii” (p. 35) unui fond al literaturii populare de tip *profanity*; „acest fond nu există, lipsind însăși categoria licențiosului/obscenului/pornograficului în sistemul de grupare, catalogare și indexare a materialelor” (p. 30). Poate că termenul *interzis* ar fi trebuit dat între ghilimele în titlu: fondul „interzis”, adică așa-zis interzis – de fapt, negat, ascuns, repudiat, eliminat, condamnat la o desconsiderare perpetuă, în ciuda prezenței sale masive, chiar ubicue (de pildă, în primul volum din sinteza *Folclorul românesc*, publicat în anul 1981, Ovidiu Bîrlea susținea că din cele 4 000 de snoave din repertoriul românesc al speciei, 3 000 ar fi decente și publicabile, iar 1 000 indecente și, ca atare, nepublicabile; o pătrime din ele, așadar!). Cum mai poate fi considerat reprezentativ un repertoriu din care s-a eliminat un sfert?

Mircea Păduraru ridică, prin această carte, un colț din cortina trasă abuziv peste mai multe domenii care ar fi aparținut de drept folcloristicii și etnologiei dacă nu s-ar fi interpus factori extraștiințifici care să le blocheze afirmarea. „Folcloristicile sunt, în sens autoritar, construcții naționale” (p. 73), afirmă just autorul. Domeniile respective nu au fost abordate fiindcă atât cercetătorii specialiști, cât și unii oameni politici, ideologi, educatori religioși și chiar marele public educat în spiritul distincției romantice între zone inferioare, triviale, și zone superioare ale umanității, constatând incongruența datelor concrete de teren cu tabuurile naționale, le-au preferat pe acestea din urmă. Astfel, teme de prim-rang au fost estropiate, „defilând” șchioape în orizontul etnologiei, lipsite de unele componente esențiale pentru înțelegerea lor. Spre exemplu, *nașterea*, ca temă majoră, ar fi trebuit să conțină și capitole despre practicile contraceptive, sterilitate și impotență (cu spectrul lor imaginar și medical atât de bogat reprezentat), despre maladiile feminine și mortalitatea asociate nașterii, despre bolile cu transmitere sexuală (din nou, acestea împreună cu imaginarul și terapia lor populară), despre mortalitatea infantilă etc. – din toate acestea, ca un valoros corolar, ar fi reieșit și o mai bună cunoaștere a demonologiei populare aplicate. Sporadic, temele acestea au fost tratate *en passant* în cadrul literaturii etnoantropologice, dar nu și-au atins potențialul ca teme de cercetare. *Nunta*, ca temă majoră, ar fi trebuit să trateze pe larg și despre subiecte adiacente, precum: stereotipuri sexuale, forme considerate atipice ale sexualității umane (abstenență, sex recreativ, homosexualitate, practici sexuale „perverse” și alte „pornoșaguri”, cum le numea „onorabilul oponent” de la Alba Iulia, portretizat în lucrarea Mircea Păduraru); ar fi trebuit să trateze despre mono-, dar și despre poligamie, despre parteneriate sexuale nelegitime, predominante în teren, de multe ori paralel cu uniunile conjugale, despre divorțuri și felurite

despărțenii ne- sau semioficializate, despre violența domestică, exploatarea sexuală și alte abuzuri sexuale. Aici ar fi intrat, desigur, și marele capitol de *profanity*/folclor licențios, pe care ni-l propune Mircea Păduraru în prezenta lucrare. *Moartea*, o altă temă ultraconsacrată a etnologiei românești, ar fi trebuit să cuprindă și giganticul capitol al violenței – violență simbolică și violență fizică, ambele forme vizând-o, în ultimă instanță, chiar dacă uneori numai la nivelul limbajului. Violența este una dintre cele mai nedreptățite *teme posibile* ale etnologiei noastre; bătaia cea ruptă din rai, dar și bătaia de joc prin care comunitățile își stabilesc ierarhiile informale de putere ar fi meritat – și încă mai merită! – să facă să curgă râuri de cerneală.

Fondul interzis are multe din caracteristicile unui manual. Printre acestea se numără claritatea. *Prologul* (primul *Prolog*, care ține loc de studiu introductiv, nu *Prologul autoetnografic* din partea întâi a cărții) oferă o descriere succintă a celor două volume (al doilea este în curs de apariție), punctând tematica și miza fiecărui capitol. În *Prolog*, lucrarea își expune structura academică, similară celei a unei teze de doctorat. Bibliografia volumului întâi cuprinde peste 130 de titluri.

Pe această structură clasică se plachează conținuturi critice și militante. Critica este îndreptată împotriva ipocriziei profunde a etnoantropologiei românești, care s-a pus mereu în slujba (câte³⁶) unei ideologii naționale, cu prețul anihilării libertății de studiu a cercetătorului. Militantismul este prezent pe două voci, una „tradiționalistă”, care se sprijină pe argumente raționale (obsenitatea este contextuală, fiind definită societal, iar folclorul sexual merită studiat deoarece folcloristica trebuie să reflecte întreaga creație populară, înregistrată după principiul autenticității, fără cenzură și fără epurări), și o voce apologetică, de inspirație legmaniană, care cere cercetătorului curaj în a apăra aceste „bijuterii folclorice neprețuite” (sintagma lui Mircea Păduraru este, poate, un joc de cuvinte cu trimitere la un celebru *pun* englezesc despre *family jewels*). Folclorul sexual/licențios este neinstrumentat politic, deci este mai autentic decât oricare altă ramură a literaturii populare; el a rămas viu, productiv și atașant prin efectul psihofiziologic direct asupra cercetătorului, ca și asupra colportorilor săi. Sunt tot atâtea motive ca „emanciparea sexuală a folcloristicii”³⁷ să ne pasioneze, conchide Mircea Păduraru.

Perspectivele teoretice cuprind informații despre plâpândul istoric al folclorului licențios ca domeniu al etnologiei românești, cu accent pe intruziunea ideologică, prin care folclorul sexual din teren a fost împiedicat să devină obiect de studiu, iar țăranul român a fost abuziv ficționalizat. Considerațiile din capitolul despre vocabularul politic al *fondului refuzat* sunt mostre de foarte bună analiză (o adevărată *in-depth analysis*, susținută printr-o bibliografie internațională la zi a temei), vizând fenomenologia acestei respingeri *de plano* a unei întregi categorii a folclorului. Autorul discută aici despre praguri de toleranță, percepție de sine vs derivă morală, etic vs emic, impact lingvistic și societal, marginalitate ș.a. Mircea Păduraru folosește mult, în cuprinsul cărții, termenul *politică*, poate chiar mai mult decât pe acela de *ideologie*. Politica etnologiei definește, în accepțiunea autorului, „principii ale disciplinei și cutume instituționale” (p. 28) – un sens specializat, care apare la fel și la Marin Marian-Bălașa. La ambii autori, politica reflectă un exercițiu, de obicei negativ, al puterii. (Prin comparație, sintagme neutre precum „politici ale mediului”, „politici educaționale”, „politici medicale” ș.a. utilizează sensul mai larg al termenului,

³⁶ Pluralul reflectă existența a cel puțin o ideologie națională specifică secolului al XIX-lea și a cel puțin două ideologii naționale distincte, active în secolul al XX-lea. Mircea Păduraru le înglobează pe toate într-o formă de singular generic.

³⁷ Forțare voită a limbajului, pentru efectul expresiv. Folcloristica nu se poate „emancipa sexual”, nici chiar cercetătorul nu se va emancipa sexual în calitatea sa de folclorist; ceea ce este de dorit să se emancipeze *științific* este *folclorul sexual*.

similar engl. *politics*, sugerând mai degrabă un praxis orientat, decât un accent pe grupurile de putere care impun acel praxis.)

În finalul primei părți a lucrării, ni se propune o detaliată prezentare a modului în care folclorul licențios a căpătat drept de cetate în etnologia americană, începând cu panelul *Folk Literature and the Obscene*, prezentat Societății Americane de Folclor la Philadelphia, în 1960, de către doi oameni de știință (Herbert Halpert și Horace P. Beck) și un influent intelectual neafiliat (Gershon Legman). Contextul american al anilor '60 ai secolului trecut, când, pe fondul unei deschideri sociale deja create de G. Logman și de alții, s-a putut ridica la rang de dezbatere de specialitate reintegrarea folclorului licențios în *mainstreamul* cercetării, va fi greu de creat la noi. Principalul impediment nu pare inerția „politică” a doxei etnologice, ci un element mai profund, indomptabil: educația creștină ortodoxă, catolică, protestantă, mai nou și neocreștină, a publicului general, pentru care *castitatea* va fi întotdeauna un termen înalt pozitiv, un ideal moral, iar *sexualitatea* unul negativ, matcă a numeroase vicii. O foarte mare parte din acest public este, în același timp, creator și colportor de folclor licențios, totuși, în virtutea diferenței radicale care există între orizonturile creștine teoretice și practica vieții cotidiene, în care creștinismul își câștigă o multitudine de fațete neortodoxe, până la a deveni cu greu recognoscibil. Publicul va continua să producă și să guste folclor licențios și în același timp se va dezice de el... Folcloristica pudibondă este un construct național, dar unul alimentat din ambele sensuri – și dinspre decidenții ideologici ai designului etnologiei ca știință, și dinspre publicul cultivat, care este destinatarul final al recoltei culturale a disciplinei. O a doua sursă esențială de reticență față de inventarierea și studierea folclorului sexual este asimilarea inertiată și paternalistă (în siajul romantismului european) a *scrisului*, de orice fel, cu *învățătura*; orice carte este menită, nu-i așa, să educe copilul-public, să-i creeze repere și să genereze comportamente dezirabile social. Orice „scriitor” est un „învățător” al nației. Nu ar trebui să mai fie așa. Astăzi, studiul s-a emancipat de sub pulpana *învățăturii*. Studiul înseamnă cunoaștere, iar aceasta este nișată specific, fie că vrem noi, fie că nu vrem. Suntem deci liberi să o practicăm, fără false vinovații. Miza noastră principală este astăzi cunoașterea, nu „diortosirea”.

Partea a doua a cărții lui Mircea Păduraru prezintă *culegerile* care au confluat în constituirea firavului fond de folclor licențios, prin activitatea de culegători a lui Christea N. Țapu, Béla Bartók, Emilian Novacoviciu, Gheorghe Pața (Patza). Mircea Păduraru ar putea realiza el însuși o antologie de folclor licențios românesc. Ar fi o lucrare de pionierat. Deocamdată, în acest volum, a procedat ca și Constantin Eretescu, în *Terminologia sexului în lirica populară românească* (2007), disimulând culegerea de texte într-un studiu erudit, care să-i confere legitimitate. Or, pentru ca publicul să dea o reacție genuină și în acest fel să i se testeze apetența pentru o schimbare de paradigmă privind abordarea folclorului licențios, este necesar ca pe piața culturală să fie lansată o culegere de texte cu un aparat critic minimal. Experimental, după o perioadă de „incubație”, se va putea constata cât de pregătit sau de nepregătit este publicul general pentru o astfel de abordare. Iar etnologia *mainstream* va oglindi, mai devreme sau mai târziu, mișcarea de idei impusă de public.

Partea a treia a lucrării revine pe coordonate de hermeneutică folclorică, prezentând deschiderile survenite în etnoantropologia românească după 1989 față de domeniul folclorului licențios, prin autori precum Gail Kligman, Constantin Eretescu, Constantin Bărbulescu, Andrei Oișteanu, Otilia Hedeșan, Marin Marian-Bălașa, Ioan Pop-Curșeu, Octavian Laiu-Despău, Mircea Păduraru și alții. Discuția despre autenticitate este secțiunea cea mai semnificativă din finalul lucrării, cu o binevenită readucere în prim-plan a lui Moses Schwarzfild, oponent al lui Vasile Alecsandri în problema „întocmirii” textelor populare. H.H. Stahl, Ion Diaconu, Ovidiu Bîrlea și Petru Caraman încheie *en fanfare*

dezbateră asupra locului legitim al folclorului licențios în peisajul culturii noastre populare.

Acest prim volum propus de Mircea Păduraru este dens în sugestii de reflecție, curajos ca ton, provocator ca perspectivă, asumat ca demonstrație. Un mare merit – poate cel mai mare – al lucrării este sinteza. Aveam nevoie de un bun punct de pornire pentru o dezbateră de idei care s-a amânat de prea multă vreme. Este loc pentru fiecare voce din breaslă (și, de ce nu, chiar din afara ei!) în această dezbateră. Consensul va fi, desigur, imposibil, dar miza nu este aceasta. Ci însăși trezirea și asumarea conștientă la care ne îndeamnă cartea.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(astrid.iasi@yahoo.com)

Transhumanța carpatică a oilor țurcane. Continuitatea elementelor arhaice pastorale în mileniul al III-lea, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2021, 156 p.; *Elemente de continuitate ale păstoritului transhumant în Vaideeni*, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2022, 156 p.; *Peisajul cultural carpatic. Transhumanța în Țara Loviștei*, coord. Lucian David și Ionuț Semuc, București, Editura Etnologică, 2023, 260 p.

În luna decembrie a anului 2023, elementul „Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor” a fost înscris ca dosar multinațional pe Lista Reprezentativă UNESCO a Patrimoniului Cultural al Umanității. Autorul volumelor de față a făcut parte din echipa de lucru din România, care a colaborat cu specialiști din Albania, Andora, Austria, Croația, Franța, Grecia, Italia, Luxembourg și Spania. Acest context internațional reprezintă un bun exemplu al transferului de cunoaștere științifică, dovedind fără drept de tăgadă că cercetarea fundamentală nu este ruptă de realitățile sociale și are aplicabilitate în nenumărate forme.

Prolificitatea investigațiilor desfășurate de Lucian David, cercetător la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, este cu adevărat remarcabilă. Între anii 2020 și 2023 a publicat nu mai puțin de cinci volume tematice. Primul conține 340 de pagini de resurse bibliografice, într-un demers ce amintește de acribia cu care Ion Mușlea aduna laolaltă bibliografia folclorului românesc, în timp ce cărțile care fac obiectul rândurilor de mai jos gravitează în jurul fenomenului transhumanței. Localitățile în care etnologul a desfășurat anchete sunt Nucșoara, Corbi, Vaideeni și satele denumite colectiv drept „Țara Loviștei”. Structura volumelor este unitară, cu două părți denumite *Zona cercetată*, respectiv *Documente etnografice*. Capitolele urmăresc aproximativ aceleași subiecte în cele trei volume, organizarea materialului fiindu-ne familiară din seria publicată de institutul de cercetare menționat, sub titlul *Sărbători și obiceiuri*.

Lucrările publicate de Lucian David impresionează prin ținuta grafică și multitudinea fotografiilor expresive și furnizează dovezi foarte recente pentru continuitatea ocupației păstoritului, ca fenomen atât socio-economic, cât și spiritual. Credințele magice înregistrate confirmă viabilitatea moștenirii culturale, despre care mulți se grăbesc să declare opusul.

Ramificațiile datelor etno-folclorice corolare transhumanței surprind adeseori, sub imperiul falsei impresii că ocupația de oier ține exclusiv de trecut. Până și controversata baladă *Miorița* primește în paginile monografiilor lui Lucian David un nou argument, de

(Marcienne Martin), o abordare interesantă a denominației personale din perspectivă psihologică, atât supranumele, cât și hipocoristicul „traducând” lingvistic încărcătura emoțională a denominatorului; « *De l'initié à l'initié* » : *un procédé méthodologique de recueil et d'explication des formes onomastiques* (Tatiana Retinskaya), rezultatul unei anchete de teren întreprinse în perioada 2019–2020 în zece comune din departamentul Ardennes cu scopul declarat de a analiza vitalitatea poreclelor individuale văzute ca elemente importante ale fondului antroponimic din această regiune (p. 241); în fine, *Danton ou d'Anton ? Noms propres et variations* (Jean-Louis Vaxelaire), o demonstrație a variabilității numelor proprii ca urmare a factorilor extralingvistici (istorici, politici, etnologici), dar și a experiențelor personale, demontându-se astfel teoriile conform cărora numele de persoane sunt monolitice, invariabile și eterne (p. 266).

În buna tradiție a colocviilor patronate de Societatea Franceză de Onomastică, a doua secțiune a lucrărilor abordează, la fiecare ediție, onomastica regiunii care găzduiește manifestarea științifică, așa încât ultimele cinci studii din acest volum sunt consacrate Văii Loarei. Trei dintre ele aduc în discuție varietatea ansamblului toponimic regional: *Dialectologie et Toponymie dans l'ouest de la France* (Gérard Taverdet); *Le cadastre napoléonien de l'Indre-et-Loire : questions de toponymie* (Stéphane Gendron); *Baptiser les piscines publiques françaises, quand la géographie prend le pas sur l'histoire. Le cas des piscines du Centre-Val de Loire* (Emmanuel Auvray, Ivan Bellaunay), iar celelalte două se preocupă de chestiuni antroponimice: *La Petite Fadette ou le règne de la surnomination* (Claire Le Guillou) și *À la recherche d'une identité patronymique ligérienne* (Pascal Chareille, Pierre Darlu).

Problematica ofertantă care a constituit cadrul de discuții al acestui al XIX-lea Colocviu de Onomastică a adunat în acest volum studii laborioase, de mare interes pentru lumea științifică, autorii prezentând, fiecare în propria direcție de cercetare și uzând de o anumită manieră de abordare, aspecte multiple ale variațiilor toponimice și antroponimice din țări și epoci diferite.

Ana-Maria Prisacaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași
(carpanamaria@yahoo.co.uk)

„Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (SCOL), anul XVI, nr. 1–2/ 2023, Craiova, Editura Universitaria, 450 p.

Numărul pe 2023 al revistei SCOL se constituie într-un volum aniversar dedicat doamnei prof. Florica Dimitrescu la împlinirea vârstei de 95 de ani. Pe măsura staturii științifice a sărbătoritei, volumul se deschide cu un articol al acad. Gabriela Pană Dindelegan, care elogiază cei 70 de ani de prodigioasă activitate științifică (activitate care continuă și în prezent) a prof. Florica Dimitrescu în variate compartimente ale științei limbii, precum istoria limbii române vechi, lexicologie, gramatică, semantică, onomastică, editarea de texte vechi etc.

Volumul adună studii remarcabile ale unor specialiști din țară și din străinătate, în două secțiuni principale – onomastică și lexicologie, conforme cu profilul declarat al revistei –, urmate de o altă parte cuprinzând contribuții ale tinerilor cercetători și de una de recenzii și prezentări de cărți, dintre care menționăm recenzia cărții doamnei

prof. Florica Dimitrescu, apărută în anul 2022 la Editura Academiei Române, mărturie a vitalității și valorii acesteia. Volumul se încheie cu secțiunea *Academica*, în care sunt prezentate câteva conferințe și congrese internaționale care au avut loc în țara noastră în anii 2022–2023. Utilă este și lista finală de publicații recente din onomastică și lexicologie, apărute la edituri din România, dar și din Franța, Italia sau Marea Britanie.

Secțiunea de onomastică cuprinde un număr de opt articole cu o tematică variată, oferind studii de caz, contribuții de material și corecții la probleme abordate deja în literatura de specialitate, mici sinteze ale unor tematici cercetate anterior sau puse pe tapet pentru prima dată de autorii articolelor. Un studiu de caz putem considera a fi contribuția Mariane Coancă intitulată *Analysis of Brand Naming – Naming Conventions and Linguistic Strategies Employed in Creating Names of it Companies* (p. 41–49). În urma analizei modelelor decelate în compoziția acestor denumiri și a gradului lor de expresivitate, autoarea stabilește trei categorii de nume: descriptive, sugestive și expresive. Un alt studiu de caz oferă Silvia Pitiriciu în *Éponymes dans la terminologie mineralogique (II)* (p. 118–126), o cercetare de onomastică și lexic științific internațional, având ca obiect nume comune de minerale provenind din nume proprii, o ilustrare a modului în care evoluează și se adaptează terminologia științifică.

În seria contribuțiilor de material și corecții la probleme deja abordate în literatura de specialitate am încadra studiul propus de Federica Cugno de la Universitatea din Torino (Italia) intitulat *Romania in the Italian odonymic landscape* (p. 50–57), o mică enciclopedie în aer liber care ne oferă o bază de date complexă, cu nume de străzi din repertoriul hodonimic italian cu referire la România, cu analiza tipologiei acestora și a motivațiilor creării lor. Hodonime incluzând toponimul *România* au fost atestate de către autoare în 16 din cele 20 de regiuni italiene, pentru a da un singur tip de exemplu privind astfel de nume. Dumitru Loșonți oferă, prin studiul *Nume de familie din Valea mijlocie a Arieșului* (p. 83–99), o abordare etimologică a unor antroponime din această categorie, multe fiind exemple care nu se găsesc în lucrările cunoscute, precum cea a lui Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* din 1936, *Dicționar al numelor de familie românești* din 1983 al lui Iorgu Iordan sau *Onomasticonul dobrogean* al lui Mile Tomici și Persida Andronache din anul 2005. Lista oferită cuprinde nume de familie mai rare, fiecare cu o propunere etimologică, precum *Ancău*, *Andreșel*, *Bara*, *Bădău*, *Capău*, *Ceaba*, *Cheletean*, *Cir*, *Ciurciu*, *Coțan*, *Cuciu*, *Hetea*, *Hozoi*, *Ladău* și multe altele. Unele antroponime din acest studiu se regăsesc în lucrările citate, însă autorul propune noi explicații etimologice pentru fiecare dintre acestea. În afară de contribuția etimologică, lista de nume constituie un auxiliar extrem de util și în cercetarea toponimică prin atestarea unor antroponime care pot clarifica originea unor nume de locuri din diverse regiuni. Studiul lui Anatol Eremia, declarat de autorul însuși ca reprezentând *Contribuții la studiul toponimiei zonale basarabene. Arealul Câmpia Bălților* (p. 65–82), se constituie în același timp și într-o sinteză a tematicii propuse, fiind o prezentare istorică, geografică, etnică și lingvistică a zonei. Materialul oferit sugerează uneori similitudini toponimice cu Moldova dintre Carpați și Prut, fapt deloc surprinzător dată fiind îndelungata istorie comună a celor două regiuni din stânga și din dreapta Prutului.

Rămânând la categoria contribuțiilor de material și în special a corecțiilor la un material prelucrat anterior, Maria Dobre oferă, în *Notes de toponymie. Contributions etymologiques* (p. 58–64), îndreptări la etimologii nesigure din DTRO. Menționăm doar câteva dintre denumirile discutate în acest articol: *Jaraolești*, *Jidovina*, *Jidoaia*, *Melița*, *Mirilița*, *Noagele*, *Numa Mare*, *Nusta*, *Udupu*. Se propun etimologii pentru *Filiași*, *Filcălia*, *Homeag*, *Hondorogu*, *Hortopan*, *Horga*, *Ierciu*, *Jeliște* etc. și se fac corecții pe baza reconsiderării relației dintre toponime și apelative, nume de persoană sau alte toponime

(așa-zisele derivate toponimice). Efortul autoarei de a clarifica separat originea fiecărui toponim, multe dintre ele mai rare, stă mărturie dificultății de a oferi o etimologie toponimică, și nu una general lingvistică. Exemplificăm cu câteva spețe: *Jidoaia*, râu, nu provine de la numele de persoană *Jidov*, ci este un derivat toponimic de la oronimul *Jidul* din care izvorăște – o utilizare, am putea afirma, a teoriei câmpurilor toponimice. *Miericeana*, sat din Gorj, provine de la un toponim vechi *Mierea* din aceeași comună, și nu de la numele de persoană *Mericean*. Alte corecții privesc analiza greșită a bazei apelative a toponimului: *Urziște* este, de fapt, o variantă denominativă pentru *Orziște*, neavând nicio relație cu apelativul *urzică*. O altă dificultate a etimologiei toponimice rezidă în sesizarea sensului originar al apelativului toponimizat: astfel, se face observația că *Nedeia*, nume de sat, deal și munte, provine de la sărbătoarea *nedeilor*, sensul de ‘înălțime’ fiind secundar, nu etimologic. În același spirit al exactității explicației etimologice, *Ungureni* provine de la *ungurean*, cu sensul de ‘păstor român din Transilvania’. Apreciem că studiul Mariei Dobre oferă nu doar *Contribuții etimologice*, ci reprezintă o ilustrare a complexității relației etimologice în cazul toponimelor, o demonstrație implicită a dificultăților inerente realizării unui dicționar toponimic structural, istoric și etimologic. Doar în această manieră pot fi recuperate în integralitatea lor aceste nume și redacte patrimoniului cultural imaterial din care fac parte.

Secțiunea de onomastică se continuă cu studiul *Tendances de la prénomination dans l’onomastique roumaine de la période communiste* (p. 127–140), care este în același timp o contribuție de material și o sinteză a problematicei propuse de Domnița Tomescu. Nume de referință incontestabil în onomastica românească, autoarea oferă un tablou convingător al acestor direcții din perioada menționată în titlu, prin plasarea lor în evoluția sistemului antroponomic al limbii române, cu referire la numele individual. Între antroponimie și toponimie există relații biunivoce, fapt relevat și de studiul în discuție prin discutarea unor nume detoponimice, printre multe alte tipuri formative relevate ca fiind active în perioada analizată. Cercetarea Domniței Tomescu este absolut convingătoare și instructivă și, în plus, în rezumat, ne oferă un comentariu la fel de convingător referitor la *polionimia toponimică*: cauzele acestei polionimii pot fi relevate fie din perspectiva referentului geografic, în schimbările istorico-sociale, administrative sau economice care afectează referentul, fie din perspectiva denominatorului, prin percepția modificată a locuitorilor asupra realității desemnate. Aceste despre dinamica structurilor toponimice pot constitui, la rigoare, un argument pentru tratarea materialului toponimic pe baza teoriei câmpurilor toponimice, care propune o abordare structurală și diacronică a numelor de locuri, de la relevarea și explicarea etimonului, a primului obiect denumit, până la documentarea evoluției toponimului originar, cu toate dezvoltările sale ulterioare. În această reconstituire a istoriei numelui sunt implicate tocmai ceea ce afirmă concis, dar plin de substanță, Domnița Tomescu: modificările survenite în timp la nivelul referentului geografic și modificări în percepția acestei realități denumite.

Ultima contribuție din secțiunea de onomastică a volumului este studiul Iustinei Nica Burci, *The Signification of the Word moș in Toponymy* (p. 100–117), o sinteză a problematicei propuse, și anume prezența cuvântului *moș* în numele de locuri. Cuvânt din substrat, acesta este analizat în toate accepțiunile sale, în folclor, în istoria socială (*moș* ca instituție socială = *bătrân* cu accepțiunea de parte a moșiei), cu importanța sa juridică la stabilirea drepturilor în timp și spațiu. Este punctat faptul că nu toate toponimele incluzând termenul în discuție au o explicație antroponomică sau mitologică. Unele toponime din această categorie au sensul de ‘proprietate moștenită’. Partea finală a studiului, ilustrativă sau mai curând interpretativă a toponimiei din Oltenia și Muntenia – folosind exemple excerptate din dicționarele toponimice ale acestor două regiuni – ilustrează numai anumite semnificații

ale cuvântului, discutate în prima parte, dar aceasta provine din natura materialului toponimic utilizat, nefiind un minus al studiului.

Secțiunea de lexicologie a volumului, mai amplă decât cea dedicată onomasticii, este alcătuită din studii conținând contribuții de material, studii de caz, material lexical din texte vechi, un studiu teoretic despre metaforă, conform titlului, dar care pune în fond în discuție insuficiențele relațiilor dintre realitate, gândire și limbă, sau, altfel spus, problematici care țin de ontologie, epistemologie și logică.

Acad. Gh. Chivu propune o discuție pe baza materialului lexical cuprins în volumul publicat recent intitulat *Silvestro Amalio, Conciones latinae muldavo*, studiu introductiv, ediție de text și glosar de Gh. Chivu și Florentina Nicolae, Editura Academiei Române, București, 2023. În studiul său *Cuvinte noi într-un text românesc vechi, Conciones latinae muldavo* (p. 229–237), un manuscris latin-român din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din nordul Moldovei, sunt analizate lexeme rare sau unice, absente din alte scrieri vechi românești sau cu sensuri neconsemnate anterior.

În același spirit, în studiul *Le lexique de l'habitation: approche lexicographique* (p. 141–161), Maria Aldea analizează vocabularul locuinței sau locuirii extras din *Vocabularu romano-francesu* a lui I. Costinescu de la 1870. Este un studiu interesant de dinamică lexicală, incluzând și o analiză etimologică a cuvintelor discutate. Revenind la perioada actuală, Alina-Mihaela Bursuc ne prezintă un articol intitulat *La terminologie astronomique roumaine des objets cosmiques: les noms de l'étoile Alcor* (p. 216–228), rezultat al participării autoarei la un proiect încheiat recent prin apariția volumului *Terminologia astronomică românească: științific vs popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)* (v. p. 224–225). Extrem de interesant, ca și proiectul TAFOC sub umbrela căruia a fost realizat, studiul abordează raportul denumiri științifice vs denumiri populare, acordând o atenție specială numelor sub care este cunoscută steaua Alcor, care, deși vizibilă cu ochiul liber doar de persoane cu o vedere foarte bună, are totuși numeroase variante denominative populare în limba română. Rămânând la probleme de vocabular, menționăm și *Propuneri de antedatate a unor cuvinte din dicționarele Academiei (DA, DLR)* avansate de Alexandru Ciolan (p. 238–252), mai exact ideea de a ilustra cuvintele prin citate din autori necanonici (presă ș.a.). Se impune mențiunea că, deși utile în sine, aceste atestări pot fi incluse în dicționarele menționate numai în anumite condiții, conform criteriilor stipulate prin normele de redactare ale acestora.

Rămânând la limba română actuală, Coman Lupu atacă subiectul fierbinte al „stricării” limbii standard prin elemente colocviale sau argotice, comentând starea de lucruri actuală în studiul *La langue roumaine actuelle, entre ébullition et hybridation de la norme littéraire* (p. 305–316). Atacând tematica bârfei în studiul său *Gossiping as a Speech Act and Gossip as its Discursive Realisation* (253–267), Daiana Felecan analizează caracterul expresiv, individual al bârfei, pe fondul ideii de principiu că noi nu învățăm o limbă, ci învățăm cum să creăm într-o limbă. Urmează câteva studii de caz: Nicoleta Mihai, *L'analyse lexicale d'un débat électoral. Étude de cas* (317–331) și Mariana Vârlan, *A Lexico-Semantic Family from IT Terminology: Click and its Derivatives* (p. 332–344). O dezbatere foarte amplă propune și Evija Liparte, *On Names for People (not) Wearing Masks During the Covid-19 Pandemic (in the Latvian, Lithuanian, and German Languages)* (p. 277–304). Urmează un studiu de lingvistică contrastivă, cel al lui Panagiotis Asimopoulos, *Greek, Russian and Serbian “lingual” Idiomatic Expressions* (p. 162–193), care compară unitățile idiomatiche sinonime conținând lexemul *limbă*, evidențiind asemănările și diferențele observate între greaca modernă, rusă și sârbă, plecând de la un material lexical excerptat din dicționare monolingve și bilingve, generale și frazeologice. O cercetare lexicală la nivelul limbii engleze realizează Simina Badea în studiul său

On the Terminology of Colours in English: Yellow (p. 194–203), o analiză a termenului propus sub aspectul definiției, etimologiei, derivațional și al expresiilor idiomatice, precum și al semanticii.

O ultimă mențiune, specială, o facem cu referire la studiul lui Alexandru Gafton, *Metafora ca slăbiciune* (p. 268–276), care ne propune o definiție atipică a metaforei, o incitare la o discuție teoretică asupra relației dintre realitate, gândire și limbă, altfel spus dintre ontologie, epistemologie și logică, prin analogie cu relația ontogeneză – epigeneză – filogeneză. Metafora ar reprezenta soluția pentru rezolvarea contradicției, prezente la nivelul societății, gândirii sau limbii, dintre insuficiențele capacităților și exigențele necesităților. Ajungem oare la esența lucrurilor sau rămânem la aparență, vechea dilemă a epistemologiei, implicarea instrumentului de cunoaștere și de transmitere a acestei cunoașteri care este limba nerezolvând dilema, de vreme ce acest instrument poate perverti într-o anumită măsură atât realitatea, cât și procesul de cunoaștere. Din perspectiva limbajului științific, metafora poate fi înțeleasă, într-adevăr, ca o sărăcire a preciziei comunicării. În plus, discuția despre relația complexă și complicată dintre ontogeneză, filogeneză și epigeneză, prima dintre ele negăsindu-se reduplicată perfect în cea de-a doua, filogeneza putând chiar modifica ontogeneza prin procesul complex al epigenezei, această relație ni se pare sugestivă pentru relația dintre sistem lingvistic, normă și vorbire. Sistemul nu este realizat în totalitate, prin medierea normei, în vorbire, în orice moment, aceasta din urmă putând induce schimbări în normă și chiar în sistem.

În concluzie, studiile din acest număr dublu pe anul 2023 al revistei SCOL se ridică la nivelul de excelență al doamnei profesor Florica Dimitrescu, căreia îi este dedicat acest volum.

Vlad Cojocaru
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(vldcojocaru@yahoo.com)

CRISTINA FLORESCU (coordonator), CRISTINA FLORESCU, LAURA MANEA, ELENA ISABELLE TAMBA, ALINA-MIHAELA BURSUC, DANIELA BUTNARU, CRISTINA-MARIANA CĂRĂBUȘ, MARIA-MARILENA CIOBANU, CĂTĂLIN GALEȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, CLAUDIUS TEODORESCU ȘI GABRIELA-ANA AZANFIREI (autori), *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2023, 842 p.

La Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române din Iași, în anul 2023 a fost finalizat proiectul coordonat de Cristina Florescu, *Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC), rezultat al unei bune colaborări dintre lingviști²³, informaticieni²⁴ și astronomi²⁵. Cartea în care s-a materializat cercetarea se împarte în două secțiuni: prima, cea teoretică, include nouă studii în legătură cu domeniul propus în titlu, redactate de cercetători avizați²⁶; a doua secțiune, aplicativă, conține dicționarul propriu-zis (de la A la K). Volumul conține și un indice cu termeni de specialitate care figurează în studii, o bibliografie cuprinzătoare, informații despre diseminarea proiectului în cadrul căruia s-a efectuat cercetarea de față, datele biografice ale autorilor și 4 hărți ale cerului, pentru perioade diferite din an.

Introducerea (p. 9–23) face o trecere în revistă a cadrului teoretic și metodologic pe care se bazează întregul demers – organizarea articolelor, delimitarea obiectului de studiu, întocmirea bibliografiei, raportul nume comun/nume propriu, statutul sintagmelor sau al compuselor, structura generală a *Dicționarului de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații* (siglat DAFOC), rezultatele cercetării, concluziile. Terminologia astronomică este abordată din punct de vedere diastratic, diatopic și diacronic și are în vedere diferențele dintre limbajul popular și cel științific. „Autorii acestei cercetări speră că, astfel, va fi îmbogățită cunoașterea vocabularului limbii române literare și populare, vor fi identificate sau înnoite o serie de etimologii, iar relația lexicului științific cu cel popular va fi redimensionată” (p. 22).

În *Fenomenele astronomice. Probleme generale* (p. 25–62), Laura Manea propune analiza comparativă a proceselor cosmice sub aspect lingvistic și observă că „unii termeni au intrat și în lexicul comun datorită interdisciplinarității” (p. 25). Domenii precum geografia, geologia, geofizica, geochimia, geodezia, meteorologia, electromagnetismul, planetologia, tehnologia spațială, meteorologia, radiocomunicațiile sau navigația au contribuit la difuzarea unor termeni specializați, iar dicționarul de față oferă exemple multiple în acest sens. Autoarea propune o clasificare a fenomenelor astronomice²⁷, exemplificându-le atât cu termeni științifici, cât și cu lexeme folosite la nivel popular (p. 28–30). În studiul respectiv, termenii sunt definiți, apoi analizați din perspectivă lexicală

²³ CS I dr. Laura Manea, CS I dr. Elena Isabelle Tamba, CS I dr. Florin-Teodor Olariu, CS I dr. Daniela Butnaru, CS II dr. Alina-Mihaela Bursuc, CS dr. Cristina Cărăbuș, CS dr. Maria-Marilena Ciobanu.

²⁴ CS drd. Claudiu Teodorescu.

²⁵ Prof. univ. dr. habil. CS I Cătălin Galeș și drd. Gabriela-Ana Azanfirei.

²⁶ La finalul fiecărui studiu inclus în această lucrare colectivă există câteva repere bibliografice suplimentare față de bibliografia generală a volumului, precum și rezumate în limbile engleză și franceză.

²⁷ Fenomene care definesc mișcări ale corpurilor cerești, ale unor aglomerări stelare sau ale unor componente ale acestora, fenomene rezultate din cursul mișcării diurne a unui astru, respectiv orbitale a corpurilor cerești, fenomene care stabilesc poziția astrilor pe sfera cerească, fenomene astronomice fizice, de coliziune, fenomene care indică un proces cosmologic ș.a.

(cuvinte simple: *apus*, *eclipsă* ș.a., compuse: *Crai-nou*, *Soare-apune* ș.a. sau sintagme: *apus eliac*, *radiație solară* ș.a.), gramaticală (substantive feminine, masculine, neutre: *supernovă*, *crai*, respectiv *crepuscul* etc., apoi nume proprii: *Alpha*, *Andromedide*, *Geminide*, *Urside* etc.), etimologică (etimologie simplă: *atracție* < fr. *attraction*, multiplă: *aberație* < fr., engl. *aberration*, lat. *aberratio*, -onem, elemente formate pe teren românesc: *apus*, *asfințire*, *greutate*, *exnovă*, *Soare-scapătă* ș.a., termeni moșteniți: *lună*, *soare* ș.a.).

Studiul Cristinei Cărăbuș, *Efecte ale fenomenelor astronomice* (p. 63–70) și cel al Cristinei Florescu, *Timpul ca fenomen astronomic în studiile de caz: an, lună și denumirile lunilor anului* (p. 71–98) reprezintă dezvoltări ale anumitor aspecte abordate în precedentul demers investigativ, deoarece au în vedere analiza semantică, morfologică, etimologică a termenilor care se referă la efectele fenomenelor cosmice, respectiv a timpului și denumirilor lunilor anului. Cristina Cărăbuș pornește de la definirea lexemului *efect* sau a altor termeni incluși în terminologia științifică a arealului vizat – *antigravitație*, *anomalie*, *deplasare* – și analizează 46 de îmbinări de cuvinte ale „diferitelor tipuri de efecte care pot apărea în urma fenomenelor astronomice” (p. 64). Cristina Florescu prezintă câteva aspecte generale legate de substantivele *an* sau *lună* și diverse sintagme formate cu acești termeni, subliniind, în cazul celui de-al doilea lexem, că acesta „se disociază în două idei semantice: «corp ceresc» și «interval de timp»” (p. 75). Foarte bogată este sinonimia între termenii populari care denumesc lunile anului; iată, de exemplu, pentru luna decembrie: „crăciunar; gerilă; ghețar; îndrea / undrea; luna lupilor; neios; ningău; răpciune / răpciun” (p. 91). Acest lucru poate fi urmărit cu ușurință în anexa de la finalul studiului, care completează analiza detaliată a denumirilor populare și științifice ale lunilor anului, focalizându-se pe criterii dialectale și etimologice.

În *Lexicul care desemnează momente și perioade ale unei zile* (p. 99–114), Daniela Butnaru inventariază mai ales elemente ale terminologiei populare, deoarece „lexicul folosit în registrul științific pentru a desemna momente sau perioade de timp din cursul unei zile este format [...] din termeni cunoscuți și la nivelul limbii populare, comune, cărora li s-au adăugat, în unele cazuri, determinanți specifici” (p. 104). Din punct de vedere gramatical, predomină substantivele (*amiază*, *apus*, *asfințit*, *dimineată*, *noapte*, *prânz*, *răsărit*, *zi* etc.), însă inventarul cuprinde și numeroase verbe/locuțiunile verbale (*a apune*, *a fi ziua albă*, *a ieși geană de ziuă*, *a încina*, *a înnopta*, *a înzori*, *a se face dimineată*, *a se lăsa amurgul* etc.), adverbe/locuțiunile adverbiale (*cu noaptea-n cap*, *dis-de-dimineată*, *în capul amurgului*, *în faptul zilei*, *la revărsat de zori* ș.a.), iar categoria adjectivelor este constituită dintr-un număr redus de lexeme (*ante/postmeridian*, *diurn*, *nocturn*, *seral*). Etimologic, termenii prezentați în cadrul acestei secțiuni sunt fie moșteniți (*noapte*, lat. *nox*, *noctis*), fie proveniți din slavă (*zare* < sl. *zarja*), bulgară (*miji* < bg. *miža*), greacă (*proor* < gr. *próoros*), turcă (*chindie* < tr. *ikindi*), latină (*crepuscul* < lat. *crepusculum*), fie formați pe terenul limbii române prin conversiune (*amurgire*, *crăpare*, *scăpătare* etc.), compunere (*amiazănoapte*, *aprânz*, *după-amiază* etc.) sau derivare (*mănecuș*, *zorilă* etc.) sau au etimologie necunoscută (*toacă*).

Semnat de Alina-Mihaela Bursuc, studiul *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română* (p. 115–136) prezintă „o terminologie bidimensională, complexă ca variație diastatică, diatopică și diacronică” (p. 133). Având ca punct de plecare o sursă de referință, și anume Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele* (1907)²⁸, cercetătoarea prezintă nume de obiecte cosmice urmărind aceeași schemă de analiză conturată în contribuțiile TAFOC menționate anterior. Astfel, sunt identificate riguros două micro-câmpuri – substantive comune, respectiv nume proprii ale obiectelor din diferite clase –,

²⁸ Lucrare amintită de mai multe ori în cadrul proiectului TAFOC.

care sunt ulterior analizate din punct de vedere lexical, diacronic, etimologic, cu distincții între nomenclatura științifică și populară. În cadrul primului grup, cele mai frecvente substantive sunt *exnovă*, *galaxie*, *nebuloasă*, *novă*, *planetă*, *roi*, *satelit*, *stea*, *quasar*. Autoarea definește fiecare termen în parte și menționează câteva îmbinări libere sau stabile de cuvinte conținând lexemele date. În continuarea secțiunii de față, Alina-Mihaela Bursuc configurează un adevărat traseu onomastic, care pornește de la nume de planete – *Jupiter*, *Mercur*, *Saturn*, *Venus* –, nume de sateliți – *Adrastea*, *Amalthea*, *Ananke*, *Callisto*, *Carme*, *Elara*, *Ganymede*, *Himalia*, *Io*, *Leda*, *Lysithea*, *Metis*, *Pasiphae*, *Sinope*, *Thebe* –, nume de stele – *Aldebaran*, *Betelgeuse*, *Deneb*, *Gemma* etc. –, ajungând la nume de galaxii, nebuloase și roiuri de stele – *Andromeda*, *nebuloasa Fluturului*, *Crucifixul* etc. Problema cea mai interesantă o constituie cea din urmă categorie, deoarece la nivel popular, stelele văzute cu ochiul liber prezintă denumiri variate, inclusiv din perspectivă dialectală. Concluziile pertinente ale articolului pun în lumină importanța studierii terminologiei astronomice a obiectelor cosmice, ale căror denumiri oficiale reprezintă „stratul terminologic cel mai vechi atât la nivel științific, cât și popular” (p. 133). De asemenea, datorită diversității și bogăției materialului lexical oferit, capitolul se centrează îndeosebi pe enumerarea termenilor și a îmbinărilor de cuvinte din compartimentul de referință.

În *Obiecte cosmice – asteroizi, comete, meteoriți* (p. 135–150), Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu delimitează trei clase – *asteroizi*, *comete*, *meteoriți*, pentru care autoarea oferă prima atestare: *asteroid* – Iulius Barasch, *Minunile naturii. Conversațiuni asupra deosebitelor obiecte interesante de științele naturale, fizică, chimie și astronomie* (1852), *cometă* – Mihail Moxa, *Cronica universală* (1620), *meteorit* – Vasile Conta, *Teoria undulațiilor universale* (1876–1877). Din perspectivă onomastică, abordată în subcapitolul *Desemnare unică versus sintagmă terminologică*, denumirile asteroizilor provin din nume mitologice (*Adonis*, *Ceres*, *Fortuna*, *Hermes*, *Iris* etc.), nume de astronomi (*David*) sau de provincii/teritorii care au existat/există (*Hungaria*, *Lutetia*). Denumirea cometelor este dată îndeosebi de prenumele descoperitorului – *Cometa lui Cezar*, *Daimaca*, *Donati*, *Tempel-Tuttle* etc. –, dar cuvântul apare și în cadrul unor sintagme specifice – „capul cometei”, „coada cometei”, „cometă hiperbolică”, „cometă inactivă”, „cometă parabolică”. La rândul lor, lexemele *meteor*, *meteorit* și *meteoritic* sunt întâlnite în numeroase grupuri nominale, precum „corp meteoritic”, „crater meteoritic”, „furtună de meteori”, iar curenții meteorici sunt desemnați în funcție de numele oficial al constelației în care se pot observa: *Aquaride*, *Arietide*, *Draconide*, *Geminide*. Taxonomizarea registrului terminologic vizat este realizată din perspective multiple, ținând cont de localizare, compoziție sau frecvența apariției acestora. Autoarea face precizarea că doar „clasa generică a asteroizilor este descrisă strict din punct de vedere științific, iar clasele cometelor și meteoriților sunt definite atât din punct de vedere științific, cât și popular” (p. 143). Așa cum s-a afirmat deja, poate fi observată interferența numelor obiectelor cosmice cu alte domenii precum chimia, fizica, matematica, meteorologia, geologia/geografia.

De numele constelațiilor s-a ocupat Elena Isabelle Tamba în studiul *Denumirile de constelații în terminologia astronomică românească* (p. 151–193). Remarcând încă de la început mutațiile semnificative care au marcat domeniul („terminologia astronomică reprezintă un domeniu lexical extrem de dinamic, cu o evoluție în timp impresionantă, dacă ne raportăm la prezența elementelor de astronomie în aproape toate limbile Pământului, din cele mai vechi timpuri și până acum”, p. 151), autoarea atrage atenția asupra suprapunerii, în trecut, a denumirilor de constelații cu cele ale zodiilor (*Balanță*, *Berbec*, *Capricorn*, *Fecioară*, *Gemeni*, *Leu*, *Pești*, *Rac*, *Săgetător*, *Scorpion*, *Taur*, *Vărsător*), definite ca atare în urmă cu aproximativ 6000 de ani. Celor douăsprezece constelații zodiacale menționate li s-au adăugat, cu timpul, noi constelații, descoperite de astronomi prin intermediul

observatoarelor spațiale. Suprapunerile și confuziile, remarcă autoarea, nu au lipsit, astfel încât Uniunea Astronomică Internațională a căzut de acord să stabilească un număr de 88 de constelații, toate având denumiri latinești²⁹. Referindu-se la perspectiva din care este definit conceptul de *constelație*, autoarea precizează că în limbajul științific se pune accentul pe realitate, în timp ce, în vocabularul uzual, accentul este pus pe aparență, deoarece oricine are acces la observarea constelațiilor de pe bolta cerească, fie ei specialiști sau neinițiați în domeniu. Dat fiind faptul că mediul online a cunoscut în ultimul timp o dezvoltare fără precedent, cosmografia se bucură și ea de progresul tehnologic, astfel că programele de planetariu virtual contribuie la explicarea existenței fenomenelor astrale. În continuare, Elena Tamba reliefează importanța înțelegerii noțiunii de *constelație* (cu forma arhaică *constelațiune*³⁰) și se explică deosebirile dintre întrebuințarea substantivului în registrul popular, respectiv în nomenclatura științifică: „diferența majoră între utilizarea acelor denumiri de constelații în registrul științific sau în registrul comun/popular este dată de faptul că în mentalul vorbitorului obișnuit reprezentarea constelațiilor are întotdeauna un caracter planic, spre deosebire de reprezentările din domeniul științific pur al astronomiei, unde se are în vedere reprezentarea în spațiu” (p. 163). Pentru o imagine mai clară asupra terminologiei de referință, Tamba oferă ilustrații sugestive (vezi Observatorul Astronomic „Amiral Vasile Urseanu”, www.astro-urseanu.ro). Observația că „astronomia nu preia elemente cu specific popular (uzual sau dialectal) pentru a desemna realitățile avute în vedere, ci, de obicei, informații din domeniul științific trec spre zona limbajului comun/popular” (p. 169) este susținută faptic de sursele menționate de cercetătoare: Ion Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele* (1907), Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român* (1915), Daniela Nedelcuț, *Nume de astre. Studiu onomastic al denumirilor populare și științifice* (2000). Pe baza unui inventar exhaustiv al astronimelor reprezentând nume de constelații (430 de cuvinte), Elena Isabelle Tamba propune tipologii în funcție de diferite criterii: criteriul semantic³¹ (elemente concrete din realitatea cotidiană: *Balanța*, *Lira* etc., din regnul animal: *Berbecul*, *Scorpionul* etc., referințe la ființa omenească sau la părți ale corpului: *Căpățâna*, *Părul-Berenicei* etc., meserii/ocupații: *Arcașul*, *Săgetătorul* etc., reprezentări din bestiarul imagologic sau personaje mitologice: *Andromeda*, *Dragonul* etc.), criteriul formal (nume proprii care desemnează o constelație: *Altarul*, *Aparul* ș.a., sintagme: *Crucea Cerului cea Mare*, *Crucea de Sud* etc., cuvinte compuse: *Carul-Mare*, *Carul-cu-Ogradă* etc.), criteriul circulației (dialectale: *Casa*, rare: *Cărătorul*, învechite: *Chitul*, *Hipopotamul*). Există un număr redus de denumiri populare de constelații cărora nu li s-au putut găsi echivalentul științific (*chivotul*, *dascălul*).

În *Terminologia astronomică românească – aspecte dialectale* (p. 195–225), plecând de la câteva lucrări de referință în domeniul terminologiilor³² și de la o serie de atlase

²⁹ „Din cele 88 de constelații oficiale 12 sunt zodiacale, 28 boreale și 48 australe. Cele 88 de constelații semnifică, în mare, 42 de animale, 29 de obiecte neînsuflețite și 17 oameni sau personaje mitologice” (p. 156).

³⁰ Înregistrată ca atare în dicționarul-tezaur al limbii române.

³¹ Autoarea afirmă că „un aspect extrem de interesant legat de denumirile constelațiilor este cel al semantismului lor, care, în jocul dintre realitate și aparență, reprezintă rezultatul imaginației colective. Prin prisma acestui raport dintre realitate și aparență, sistemul denominativ al constelațiilor este strâns legat de aparență, de apropierea de un element referențial imaginat de vorbitor” (p. 174).

³² Vasile Arvinte, *Terminologia exploataării lemnului și a plutăritului* (1957), N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești* (1962), Ion Nuță, *Terminologia viticolă în limba română. Denumiri pentru soiuri de structuri* (1978), Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar* (1981), Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă* (1996), Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică* (2008).

lingvistice, Florin-Teodor Olariu își propune să circumscrie „cartografic un număr de termeni și sintagme aparținând terminologiei astronomice, așa cum apare acest lexic pe hărțile atlaselor lingvistice românești” (p. 199) pentru a determina specificul dialectal al unor zone. Studiul pune la dispoziția publicului de specialitate termeni care desemnează momente ale zilei și fenomene cosmice, structurați în funcție de variația diatopică: Maramureș (*a se vărsa zorile/de ziuă*, *alaltămăine/alatămâne/alaltămâni*, *astară*³³), sud-vestul Transilvaniei sau nord-vestul Munteniei (*antără*³⁴, *a se guri/a se gura de ziuă*³⁵), nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei, sudul Crișanei (*a se vedera/a se vederi de ziuă*, *a se crepăta/a se crepăți*) etc. Pentru evidențierea variabilității fonetice s-a procedat la „analiza transcrierilor fonetice ale cuvintelor excerptate din atlase în direcția stabilirii formelor lexicale” (p. 214). La nivel gramatical, autorul a identificat, între altele, variații ale anumitor forme de plural: *primăvară* – *primăvări*, *primăvărori*, *primevări*, *primeveri*, *iarnă* – *ierne*, *iernuri*.

În studiul *Câteva repere istorice în dezvoltarea astronomiei* (p. 227–238), Cătălin-Bogdan Galesș remarcă progresul astronomiei, facilitat de noile metode de cercetare în domeniul cosmografiei: în urma unor misiuni spațiale de succes, s-au explorat planete, sateliți, asteroizi și comete, s-au găsit răspunsuri la numeroase probleme și s-au conturat noi provocări. Din punct de vedere terminologic, autorul reliefează diferența dintre lexicul popular și cel științific, întrucât trecutul se definește prin termenii populari, dialectali, iar prezentul și viitorul prin cuvinte specializate.

Dacă cele două studii abordează și nuanțează diferite concepte studiate pe parcursul celor trei ani de cercetare a proiectului și de elaborare a volumului, partea a doua a lucrării (p. 271–736) este reprezentată prin dicționarul propriu-zis (literele A–K), precedat de normele DAFOC. Partea lexicografică are aproximativ 1200 de intrări, fiecare articol cuprinzând „taxonomizarea lexicografică caracteristică termenului vizat: sens, subsens și/sau sintagmă (expresie, locuțiune, construcție)” (p. 263).

Terminologia astronomică românească științifică și populară: fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC) este un demers științific impresionant, care oferă cercetătorilor în domeniu, precum și publicului nespecializat, nu doar informații bogate și corect structurate, ci și un model de analiză coerent. Volumul consacrat lexicului astronomic, rezultat al proiectului cu același titlu coordonat de dr. Cristina Florescu, relativizează distanța dintre comun și specializat, transpunând cele două paliere analitice într-un dicționar extrem de util.

Rebeca-Ioana Giț

Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca

Centrul Universitar Nord Baia Mare, România

(gitrebeca@yahoo.com)

B. FUNDOIANU, *Despre dragoste și prietenie. Corespondență inedită*, ediție și postfață de Mădălina Lascu, prefață de Ion Pop, cuvânt-înainte de Cristinel Popa, București, Editura Tracus Arte, 2023, 236 p.

Mădălina Lascu, doctor în filologie, bibliograf în cadrul Serviciului „Manuscrise. Carte rară” al Bibliotecii Academiei Române, a dedicat decenii de cercetare avangardei

³³ ‘Diseară’.

³⁴ ‘Acum doi ani’.

³⁵ ‘A se crăpa de ziuă’.

dezbateră asupra locului legitim al folclorului licențios în peisajul culturii noastre populare.

Acest prim volum propus de Mircea Păduraru este dens în sugestii de reflecție, curajos ca ton, provocator ca perspectivă, asumat ca demonstrație. Un mare merit – poate cel mai mare – al lucrării este sinteza. Aveam nevoie de un bun punct de pornire pentru o dezbatere de idei care s-a amânat de prea multă vreme. Este loc pentru fiecare voce din breaslă (și, de ce nu, chiar din afara ei!) în această dezbatere. Consensul va fi, desigur, imposibil, dar miza nu este aceasta. Ci însăși trezirea și asumarea conștientă la care ne îndeamnă cartea.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(astrid.iasi@yahoo.com)

Transhumanța carpatică a oilor țurcane. Continuitatea elementelor arhaice pastorale în mileniul al III-lea, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2021, 156 p.; *Elemente de continuitate ale păstoritului transhumant în Vaideeni*, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2022, 156 p.; *Peisajul cultural carpatic. Transhumanța în Țara Loviștei*, coord. Lucian David și Ionuț Semuc, București, Editura Etnologică, 2023, 260 p.

În luna decembrie a anului 2023, elementul „Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor” a fost înscris ca dosar multinațional pe Lista Reprezentativă UNESCO a Patrimoniului Cultural al Umanității. Autorul volumelor de față a făcut parte din echipa de lucru din România, care a colaborat cu specialiști din Albania, Andora, Austria, Croația, Franța, Grecia, Italia, Luxembourg și Spania. Acest context internațional reprezintă un bun exemplu al transferului de cunoaștere științifică, dovedind fără drept de tăgadă că cercetarea fundamentală nu este ruptă de realitățile sociale și are aplicabilitate în nenumărate forme.

Prolificitatea investigațiilor desfășurate de Lucian David, cercetător la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, este cu adevărat remarcabilă. Între anii 2020 și 2023 a publicat nu mai puțin de cinci volume tematice. Primul conține 340 de pagini de resurse bibliografice, într-un demers ce amintește de acribia cu care Ion Mușlea aduna laolaltă bibliografia folclorului românesc, în timp ce cărțile care fac obiectul rândurilor de mai jos gravitează în jurul fenomenului transhumanței. Localitățile în care etnologul a desfășurat anchete sunt Nucșoara, Corbi, Vaideeni și satele denumite colectiv drept „Țara Loviștei”. Structura volumelor este unitară, cu două părți denumite *Zona cercetată*, respectiv *Documente etnografice*. Capitolele urmăresc aproximativ aceleași subiecte în cele trei volume, organizarea materialului fiindu-ne familiară din seria publicată de institutul de cercetare menționat, sub titlul *Sărbători și obiceiuri*.

Lucrările publicate de Lucian David impresionează prin ținuta grafică și multitudinea fotografiilor expresive și furnizează dovezi foarte recente pentru continuitatea ocupației păstoritului, ca fenomen atât socio-economic, cât și spiritual. Credințele magice înregistrate confirmă viabilitatea moștenirii culturale, despre care mulți se grăbesc să declare opusul.

Ramificațiile datelor etno-folclorice corolare transhumanței surprind adeseori, sub imperiul falsei impresii că ocupația de oier ține exclusiv de trecut. Până și controversata baladă *Miorița* primește în paginile monografiilor lui Lucian David un nou argument, de

data aceasta cu atestare recentă, pentru decodarea în cheie etnografică a semnificațiilor. Știm deja că, spre deosebire de cornutele care au tihnă, oaia din *Miorița* manifestă o neliniște generalizată. De exemplu, în textul cules din Cosmești – Galați în 1971 și înregistrat în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, ea își manifestă auditiv capacitatea supranaturală: „O mică miorea,/ Din oi s-alegea,/ În urmă rămânea/ Și mereu zbiera./ Zbiera vara,/ Zbiera primăvara”. Cu jumătate de secol mai devreme, cârturarul Petru Caraman înregistra de la un lăutar din Reghiu – Vrancea aceeași atitudine cvasianimalieră: „La apus de soare/ Ei că se vorghia/ Și se sfătuia/ Ei ca să mi-l bată/ Pe cel moldovean,/ C-are oi mai multe,/ Multe și cornute/ Și cai ne-nvățați,/ Dulăii bărbați./ Ea că-mi auzia,/ Laie, bucălaie,/ La lână țigaie,/ Și ea că-mi zgheara/ Și se văita,/ Ciobanu-o-ntreba”³⁸.

Detaliul acesta apare și în basmul *Oile cu lâna de aur* AT1137, cules de Lucia Cireș în localitatea nemțeană Gârcina, de asemenea arhivat în baza de date menționată: când intră „diavolul” la stână, „câinii o-nceput a urla, oili-o-nceput a zbiera. Ci s-o-ntâmplat, ci s-o-ntâmplat?”. Aparent nesemnificativ, acest amănunt poate fi ușor ignorat, în ideea că „animalele simt răul”. Însă informația etnografică culeasă de Lucian David din Vaideeni – Vâlcea în anul 2022, de la ciobanul Ion Cosmulete (născut în 1974), coroborată cu motivul din *Miorița*, dă adâncime culturală versurilor: se „spunea că [dacă] răcnește o oaie, aia prevestea ceva, prevestea ceva rău”³⁹. Când se fura mana de la stână, cornutele porneau alarma, după cum relatează Ion D. Vasilică, un cioban de 70 de ani înregistrat în anul 1987: „zgherau oili și zgherau oili, două zăli” (Doftreana – Bacău).

O altă mărturie valoroasă din punct de vedere etnologic se referă la „spovedania la brad”. Eventualitatea unei morți departe de familie, pe munte, nu le este străină nici azi ciobanilor, pentru că hazardul întâlnirilor cu animalele sălbatice sau al accidentelor nu s-a modificat. Păstorii înregistrați de Lucian David în munții din Vâlcea practică mărturisirea păcatelor la arbori, pe de o parte, pentru a cere protecție divină, pe de altă parte, pentru a nu comite păcatul unei eventuale morți fără iertare divină: „când ai păcate, te rogi la orice pom. Brad, stejar, fag, că Dumnezeu te vede și te iartă de păcate”[...] „Fagule și bradule sau ce ieși tu, zăc... unde m-oi duce și pă unde-oî loa-o, ferește-mă și păzește-mă dă dujmani, dă necazuri, dă toate alea. Io te rog pă tine frumos, aninule sau ce ie, brad, tu să mă ocolești (sic!), că tu ești sfânt”⁴⁰.

Privilegiul lui Lucian David și al membrilor echipei de a culege asemenea testimoniale arhaice este susținut de un efort pe măsură. Nu este la îndemâna celor mai mulți dintre cercetători să cutureie spațiul mioritic, așa cum l-a definit Lucian Blaga, vâi și munți, dar mai ales să câștige încrederea oierilor. Oameni dârji, încercați de duritatea naturii în toate formele ei (intemperii și fiare sălbatice), păstorii trebuie să facă față și unei serii întregi de probleme: coridoarele de trecere a turmelor în transhumanță, concesionarea de către primării a terenurilor pentru iernat sau măsuri eficiente de reducere a pagubelor de la stână în contextul menținerii biodiversității sunt doar câteva asemenea exemple. Cercetătorii de la București coordonați de Lucian David au avut succes în etapa delicată denumită în antropologia culturală *gaining entry*. Statutul de străini a fost neutralizat și ancheta directă a avut rezultate remarcabile prin deschiderea subiecților și împărtășirea unor informații culturale ce pot vulnerabiliza în contextul dogmei creștine, dar care demonstrează o dată în plus trăirea cosmică a religiei conceptualizată de Mircea Eliade.

³⁸ Petru Caraman, *Literatură populară*, antologie, introducere, note, indici și glosar de Ion H. Ciubotaru, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor”, III, 1982, p. 349.

³⁹ *Elemente de continuitate ale păstoritului transhumant în Vaideeni*, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2022, p. 131.

⁴⁰ *Transhumanța carpatică a oilor țurcane. Continuitatea elementelor arhaice pastorale în mileniul al III-lea*, coord. Lucian David, București, Editura Etnologică, 2021, p. 84.

Firește că este absolut necesar ca toate zonele etnografice în care pășunatul pendulatoriu se mai practică să fie investigate. *Transhumanța mocanilor în Bărăgan și în Dobrogea* este un alt proiect cultural câștigat de un colectiv de cercetători al Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București, alături de parteneri: Asociația Culturală Moștenitorii, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Asociația Agricolă „Țara Loviștei”, A.J.C.O.C. „Păstorul Miorița” Constanța (contract nr. P0514/2024), în urma competiției lansate de Administrația Fondului Cultural Național, în toamna anului 2023. Prin realizarea acestui demers coordonat de Lucian David, va fi adus în atenția publicului larg un patrimoniu valoros, prea puțin conștientizat. Fluctuația interesului științific față de problemele păstoritului carpatic impune analiza lui ca o necesitate pentru etnologie. Implicațiile de ordin practic ale dinamicii oieritului au în vedere starea sa actuală puternic fragmentată și degradarea accelerată. Fiind o cercetare multidisciplinară, și de această dată vor fi utilizate informații, date, hărți etc. din următoarele discipline: etnografie, geografie (hărți, elemente ale cadrului natural ș.a.), istorie (documente ș.a.), astronomie (imagini satelitare, ortofotoplanuri), arhitectură (metode și modalități de construire, planuri ale stânelor, locuințelor etc.), lingvistică (terminologie). Etnologii din echipă merită, așadar, toată recunoașterea: I. Semuc, E. Țircomnicu, I. Fruntelată, I. Vlad, I. Săvulescu, C. Șerban, A. Vrăjitoriu, C. Roșiu, M. Roșianu au făcut posibilă rigurozitatea și exhaustivitatea pe care coordonatorul vizionar a căutat-o.

Adina Hulubaș
Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”,
Academia Română, Filiala Iași, România
(adina.hulubas@gmail.com)

La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire, Michel Tamine (coord.), Paris, L'Harmattan, 2024, 368 p.

Apărută în colecția „Nomino ergo sum” sub coordonarea lui Michel Tamine, profesor de lingvistică la Universitatea din Reims (Franța), lucrarea *La variation onomastique. Richesse onomastique de la vallée de la Loire* este dedicată memoriei lingvistului Paul Fabre (1935–2023), al cărui nume este asociat, în sfera onomasticii, cu lucrări remarcabile precum *L'affluence hydronimique de la rive droite du Rhône. Essai de microhydronymie* (1980), *Les noms de lieux et de personnes en France* (în colaborare cu Christian Baylon; 1982), *Noms de lieux du Languedoc* (1995), *Les noms de personnes en France* (1998), *Dictionnaire des noms de lieux des Cévennes* (2000) ș.a.

Volumul în discuție este rezultatul celui de-al XIX-lea Colocviu al Societății Franceze de Onomastică, desfășurat la Tours în iunie 2022, ale cărui teme de dezbatere au gravitat în jurul distincției operate de Paul Fabre, în studiul *Le changement en onomastique* (în *Actes du Colloque de l'École Doctorale de l'Université de Bourgogne (dialectologie et onomastique*, 1998, p. 3–20), între schimbările onomastice de natură *morfolologică* (*naturale*, determinate de evoluția fonetică a limbii sau cauzate de „timp, mediu și spațiu”, p. 14; *accidentale*, apărute prin atracție paronimică sau remotivare; *arbitrare*, impuse pe cale oficială din motive istorico-politice și administrative) și cele de natură *metodologică*, care sunt generate de modalități diferite de interpretare a formelor onomastice, în funcție de tipul și mijloacele de analiză, și care urmăresc stabilirea unui raport plauzibil între „identificarea lingvistică”, a etimonului onomastic supus schimbărilor limbii, și „identificarea

DIN NOU DESPRE VOCABULARUL RELIGIOS MOȘTENIT: CU PRIVIRE LA FONDUL LEXICAL PANROMANIC

DANA-LUMINIȚA TELEOACĂ*

1. PRECIZĂRI PRELIMINARE

Studiul de față s-a putut materializa în contextul deciziei de a relua, în scopul aprofundării, al nuanțării, dar și al corectării acolo unde, desigur, se va impune, o parte dintre problemele discutate în teza noastră de doctorat consacrată terminologiei religioase a românei (vezi Teleoacă 2005), și anume chestiunea *vocabularului religios moștenit*. Aceasta presupune inclusiv un efort de aducere la zi a bibliografiei (vezi, în acest sens, valorificarea unor lucrări de specialitate recente, monografii, studii comparative și contrastive, dicționare etimologice realizate în context romanica¹ și nu numai², tratate de istoria limbii române ș.a.m.d.), astfel încât analiza în context romanica să poată fi aprofundată prin formularea unor observații consistente, dar și mai nuanțate privind similitudinile, precum și divergențele în arie romanica. O altă noutate, raportat la cercetarea din 2005, rezidă în obiectivul de urmărire a inventarului lexical delimitat în unele dintre textele bisericești moderne³ și la nivelul limbii populare⁴, remarcă valabilă cu referire la română. În aceeași ordine de idei, ne-am propus să urmărim ocurențele online în pagini actuale în limba română, în special ale anumitor sintagme în interiorul cărora lexeme ale vocabularului laic capătă accepție religioasă (vezi, de ex., *fețe bisericești*, *cinstite fețe* ș.a.). Așa cum am precizat anterior, în unele cazuri se vor impune și corijări, având în special ca reper informații de ultimă oră în domeniu. Făcând această observație, ne referim inclusiv la posibilitatea de reconsiderare

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București, România (danielateleocaca@gmail.com).

¹ Vezi, de ex., DÉRom (*Dictionnaire étymologique roman*), Nancy, ATILF/Analyse et traitement informatique de la langue française (online: <http://www.atilf.fr/DERom>).

² Vezi *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) (coord. Ion Giurgea și Cristian Moroianu), volumele apărute până în prezent la Editura Academiei Române: [A–B] 2011, [Ca–Cizmă] 2015, [Clac-cyborg] 2018, [A, serie nouă] 2021 și D [Da–Djinn] 2022 (online: <https://delr.lingv.ro/>).

³ Vezi la Bibliografie/Surse: BI 1980, BO 1988, BP 1990, CC 1993, ÎCO 1992, L 1974, M 1992, NTC 1992, Rug. 1987, Rug. 2004 și Rug. 2007.

⁴ Avem în vedere în special ocurențele termenilor religioși în bogata literatură paremiologică, așa cum figurează aceasta în colecția Zanne, dar și în cele trei volume realizate de teologul Al. Stănciulescu-Bârda (2017, 2018, 2019) pornind de la această monumentală colecție.

a apartenenței termenilor la o categorie etimologică sau alta. În acest context, de pildă, un termen cum este *quadragesima* (> rom. *păresimi* „postul mare, al Paștelui”) va fi discutat, în acord cu punctul de vedere asumat în DÉRom, în categoria termenilor cu arie largă de difuzare în România, iar nu a celor panromanici, așa cum este tratat acesta în Teleoacă (2005), pornind de la surse (romanice) etimologice mai vechi. Într-o situație similară se află și verbele *coronare* și *laudare*. Alte tipuri de modificări vor viza transferul din subcategoria cuvintelor laice utilizate contextual cu accepție religioasă în subcategoria termenilor propriu-zis religioși, reperul unei astfel de redistribuiri fiind româna, iar nu latina (vezi cazul verbului *cununa/coronare* sau al substantivelor *fin/*filianus*, *cumătru*, -ă/ (posibil lat.) *compater*, *commater* și *nun/nonnus*). Alți termeni, dimpotrivă, vor fi mutați din subcategoria termenilor religioși în subcategoria cuvintelor ce dobândesc contextual o accepție religioasă (vezi cazul subst. *lumânare/luminaria*), respectiv din subcategoria termenilor religioși sau utilizați contextual cu accepție religioasă în subclasa termenilor evocatori ai unor credințe și superstiții; este și cazul substantivelor *cărindar/calendarius* și *boace/vocem* (vezi și transferul invers, din subcategoria „credințe și superstiții” în subcategoria termenilor propriu-zis religioși, ilustrat de vb. *blestema/blasphemare*, *blastimare*).

Inventarul termenilor panromanici, ca de altfel și restul inventarelor aferente celorlalte subclase etimologice (vezi termenii cu arie largă de difuzare în România, termenii cu arie restrânsă și termenii moșteniți exclusiv în română), a fost alcătuit plecând în special de la dicționare etimologice ale limbii latine și ale limbilor romanice (vezi, în primul rând, Ernout, Meillet 1959/2001, REW 1972, dar și Corominas 1954, 1955, 1956 sau Cortelazzo, Zolli 1990, 1991, 1992). Utile s-au dovedit și datele prezente în tratate de istorie a limbii (vezi TILR 1969 și TILR 2018), precum și în unele lucrări de romanistică consacrate terminologiei religioase (vezi, de ex., Tagliavini 1963). *Dicționarul* lui Walther von Wartburg (FEW) a reprezentat o importantă sursă de documentare în ceea ce privește situația din Galoromania și nu numai, precum și un reper valoros în completarea, eventual corijarea unor aspecte din REW, dar și din alte lucrări valorificate. Nu în ultimul rând, dorim să menționăm DÉRom, dicționar care ne-a furnizat material prețios, adus la zi, ce și-a dovedit utilitatea în demersul de clasificare a lexicului (religios) moștenit.

Inventarul termenilor panromanici include un număr de 32 de lexeme, după cum urmează:

ALTARE (ALTARIUM), ANGELUS, CANTARE, CORONA, CREDERE, CRUX/CRUCEM, DEUS, DOMINUS, DULCIS, FACIA, FILIUS, FRATER, FRUCTUS, IEIUNARE (*AIUNARE), IUDEX, IUDICARE, LEX/LEGEM, NUPTIAE, PAGANUS, PARENS/PARENTEM, PASCHA, PASTOR, PAX/PACEM, POPULUS, PRESBYTER (PRAEBITER), SANCTUS, SCRIPTURA, SICCUS, SIGNUM, SORS/SORTEM, TUMBA și VOX.

Așa cum se poate observa, am distribuit aici în primul rând o serie de lexeme religioase (vezi *altare*, *angelus*, *crux*, *Deus*, *ieiunare*, *paganus*, *Pascha*, *presbyter*,

sanctus, Scriptura și tumba), precum și numeroase cuvinte ale vocabularului laic utilizate contextual cu accepție religioasă – subinventar delimitat având drept criteriu statutul semantic al termenului în română, în speță în româna actuală (vezi *cantare, corona, credere, Dominus, dulcis, facia, filius, frater, fructus, iudex, iudicare, lex, nuptiae, parens, pastor, pax, populus, siccus și signum*), respectiv doi termeni sugestivi pentru aria semiotică a „credințelor și superstițiilor” (vezi *sors și vox*).

În cele ce urmează, ne vom opri la o serie de aspecte, între care menționăm: statutul termenului/etimonului latin panroman (vezi eventuala relație a unora dintre acești termeni cu greaca [biblică], semantismul religios vs laic, atestarea epigrafică și relevanța unor atestări de acest tip, modificări formale sau/și semantice suportate de unii dintre acești termeni înainte de a fi fost moșteniți); unitatea/concordanța românei cu (celel)alte limbi romanice; factorii în relație cu care ar putea fi înțelese o serie de fapte lingvistice specifice în exclusivitate românei; regăsirea unora dintre termenii latini panromanici în albaneză; conservarea la sudul Dunării; atestarea în primele texte românești, dar și în discursul bisericesc modern/actual; ocurențele în paremiologia românească; concurența dintre unii termeni panromanici moșteniți și dubletele lor sinonimice slave bisericești; gradul de apartenență a acestui fond lexical panroman la vocabularul reprezentativ al românei, dar și al celorlalte limbi romanice ș.a.m.d.

2. TERMENI RELIGIOȘI

Unii dintre termenii latinești panromanici reprezintă la origini împrumuturi din limba greacă (biblică) (vezi, de ex., *angelus, Pascha, presbyter* sau *tumba*), în alte cazuri influența grecească fiind recognoscibilă în plan semantic (vezi termeni precum *Dominus*⁵, *sanctus* sau *scriptura*, al căror semantism religios constituie expresia unor calcuri semantice efectuate după greacă).

Cel puțin unii dintre acești termeni cunosc atestări epigrafice chiar din primele secole creștine (vezi Pârvan 1911 sau Mihăescu 1960). În acest context, atestările epigrafice furnizează argumente în favoarea faptului că sensul creștin trebuie să se fi generalizat după secolul al III-lea (vezi *angelus* sau *sanctus*, acesta din urmă menționat în inscripții chiar pentru sec. al II-lea), în alte cazuri acestea fiind concludente pentru existența în latină și a altor variante exceptând forma clasică a unui termen sau a altuia (vezi, de ex., lat. *presbyter*, pentru care au fost semnalate în inscripții și variantele populare *praebiter*, respectiv *prebiter*, cu care a fost pusă în relație și forma moștenită din română). Sunt și situații în care un termen latinesc (panroman) nu este atestat epigrafic mai devreme de secolele al IV-lea – al VI-lea, însă accepția religioasă a acestuia trebuie să fie anterioară acestei date (vezi lat. *paganus*).

⁵ Din rațiuni metodologice, am optat pentru discutarea împreună a tuturor celor trei termeni care lexicalizează accepția „divinitate creștină supremă” în română, deși numai unul dintre aceștia este termen religios panroman (este vorba despre descendentul lat. *Deus*).

Înainte de a fi fost moșteniți, o serie de termeni latini/din latina clasică au suferit modificări formale sau/și semantice. De pildă, lat. *ieiunare* a trecut în limbile romanice prin varianta intermediară **aiunare* (REW 4581; vezi și Mihăescu 1993: 298). Unele dintre modificările semantice sunt în relație cu fenomene specifice de *înnobilare semantică*, produse în contextul creștinării; perfect ilustrativ în acest sens este lat. *crux*, care la origini desemna un instrument de supliciu. *Paganus* constituie, așa cum este cunoscut, un exemplu de termen (moștenit) ce a generat numeroase polemici privind apariția și dezvoltarea semantismului religios „păgân, necreștin”, aspect discutat în relație cu una dintre opozițiile: sat/oraș (Șăineanu 1929, Goicu 1999: 10 ș.a.), civil = *collegia paganorum*/militar = *militia Christi* (Pârvan 1911: 139)⁶, respectiv particular, profan/(grup) compact, solidar, religios, creștin (Mohrmann 1965: 278–289).

Unitatea/concordanța românei cu (celel)alte limbi romanice se susține, într-o serie de cazuri, dacă vom avea ca reper fapte de limbă circumscrise arhaic, arhaico-dialectal sau dialectal. În acest context, convergențele se vor stabili mai exact dacă vom considera pentru română unele *arhaisme lexicale* sau/și *semantice* în relație cu termeni și sensuri actuale (literare, standard) din restul Romaniei. Aspectul semnalat se poate ilustra cu privire la substantivele *sânt* (arh.-pop.) „sfânt” și *scriptură*, acesta din urmă atestat în româna arhaică, dar și în limba mai veche (inclusiv) cu sensul laic „scriere”, similar heteronimelor corespunzătoare din restul limbilor romanice (actuale). Româna este și unica limbă romanică în care descendentul lat. *Deus* nu a fost reținut pentru desemnarea Divinității creștine supreme, opțiunea manifestându-se în favoarea lui *Dominedeus*, la origini o invocatie păgână (TILR 1969: 170 sq.; vezi și FEW III 1949: 131). Totuși, în limba arhaică (în vechile texte românești), formele *Dzeu*, *Dzău/Zeu*, *Zău* (< lat. *Deus*) se întrebuintau în alternanță cu *Dumnezeu*⁷ (Șăineanu 1999/1887: 88), reminiscențe ale acestui semantism păstrându-se, probabil, azi regional, și anume în Bihor, unde a fost consemnată formula *Zo te cuște!* = „Dumnezeu să te țină în viață!” (vezi, de ex., Drăganu 1920–1921: 309. La alți autori (vezi, de ex., Petrovici 1943: 354 sau Pietreanu 1984: 178), *Zo* (din urarea menționată) a fost explicat ca fiind o formă trunchiată de la *Dumnizo*, iar nu reflexul moștenit al lat. *Deus*. În același timp, continuitatea, fie și parțială, în arie romanică se va putea (re)stabili dacă vom avea în vedere inclusiv faptul că descendenți ai lat. *Dominedeus* (termen nepanroman) au fost semnați și pentru unele dintre limbile galoromanice, și anume pentru vechea franceză și vechea provensală, respectiv pentru italiana arhaico-dialectală. Uneori similitudinile vor fi validate prin considerarea unor fapte de limbă consemnate exclusiv la sud de Dunăre (vezi cazul subst. *tumba*, păstrat atât în aromână, cât și în meglenoromână cu sensurile „movilă de pământ”, și „mormânt”).

⁶ Opoziția este particularizată la Popinceanu (1964: 20 sqq.) în termeni etnici, *Romanus* fiind echivalat prin *christianus*, în timp ce *Non-romanus* corespunde lui *paganus*.

⁷ Așa cum se știe, în etapa modernă/actuală, *zeu* lexicalizează alte accepții (vezi *zeu* „zeitate de sex masculin în religiile politeiste”, în varianta *zău* acesta specializându-se ca interjecție (vezi lat. *Per Deum!*)).

Formulând observațiile de mai sus, nu putem să nu remarcăm limitele unor corespondențe de acest tip, care țin nu doar de stabilirea similitudinilor/paralelelor considerând etape distincte cronologic, ci și de faptul că, după toate probabilitățile, nu întotdeauna, poate doar uneori termenii conotați azi arhaic/arhaico-regional vor fi constituit și termenii fundamentali, utilizați într-o limbă romanică sau alta, pentru lexicalizarea unui anume concept, deși aceștia se vor fi întrebuințat la un moment dat alternativ cu termenii sinonimi reținuți în limbile actuale. În acest context, lucrurile se cuvin a fi disociate dacă vom lua în discuție substantivele *sânt* și *Zo*, după toate probabilitățile doar *sânt* reprezentând, măcar într-o anumită etapă de evoluție a românei arhaice, termenul selectat în mod predilect, chiar exclusiv (desigur, până la efectuarea împrumutului paralel din slava bisericească), pentru desemnarea noțiunii respective. În acest sens, prezintă relevanță nu doar foarte buna sa reprezentare în primele texte românești, ci și faptul că *sân(t)* (+ nume de sfinți) a putut constitui baza de creare/derivare a unor formații verbale, adjectivale și substantive (vezi, de ex., *a (se) sânvășia*, *sântiliesc*, *sânjor*), inclusiv a unor structuri onomastice (vezi, de ex., *Sâncrai*, *Sângiorz* și *Sânnicolau*) sau a unor fitonime, precum: *sânicoară*, *sângiorgel*, *sântion*, *floarea Sângiorgiului* sau *pita lui Sântion* ș.a. (Panțu 1929, Borza 1968).

Așadar, româna este o limbă romanică, dar și o limbă *altfel* romanică, observație care se poate argumenta cu referire și la alți termeni, în speță lexeme ale limbii române actuale, registrul standard. De pildă, lat. *dominus*, deși panromanic, doar în română a fost continuat (și) cu accepție religioasă, în acest context paralela cu limbile romanice occidentale stabilindu-se prin descendenții lat. *senior(em)*, un comparativ de superioritate (vezi și Tagliavini 1963: 5 sq.). *Paganus* furnizează un alt exemplu în același sens. Astfel, dacă în română acest termen s-a conservat exclusiv ca termen religios (aspect pus în relație cu pătrunderea sa mai târzie în limbă, în acest context *pagus-paganus-pagensis*, în sens profan-rural, fiind înlocuite încă de la început cu *terra* și derivatele ei), în celelalte limbi romanice au fost consemnate (inclusiv) accepții laice, accepții în relație cu sensul original al substantivului latin (vezi, de pildă, cazul limbilor spaniolă și franceză sau al unor dialecte ale limbilor retoromană și italiană)⁸. Diferențele semantice dublează uneori diferențele formale. Menționăm spre exemplificare „perechea” *pascua/Pascha*, prima dintre variante, *pascua*, fiind continuată în cele mai multe dintre limbile romanice mai degrabă cu sens generic; italiana oferă, de pildă, numeroase exemple sugestive pentru sensul generic al substantivului (it.) *pasqua* (vezi și ebr. *pesah*, care avea și sensul de „sărbătoare” în general)⁹.

Aspecte de genul celor menționate sunt susceptibile de a fi înțelese în relație cu factori precum: creștinismul păgân¹⁰ (= popular) dezvoltat în aria carpato-danubiano-pontică (vezi selectarea lat. *Dominedeus*, la origini o invocație păgână); ambianța balcanică ortodoxă (vezi, de pildă, impunerea lui *sfânt*, în detrimentul lui

⁸ Din bogata bibliografie parcursă, menționăm următoarele surse: Pârvan 1911: 141, Dauzat 1938: 541, REW 1972: 6141 și Corominas III 1954: 610.

⁹ Pentru alte detalii, vezi Tagliavini (1963: 235 sq.).

¹⁰ Concept teoretizat/argumentat la Zugravu (1997).

sânt, în contextul liturghiei ortodoxe săvârșite în limba slavonă) sau epoca pătrunderii unui anumit termen latin în română vs în celelalte limbi romanice (vezi cazul lat. *paganus*, intrat mai târziu în limba noastră).

Discuția ar putea fi aprofundată prin considerarea inclusiv a cazurilor în care româna se grupează cu unele dintre limbile/dialectele romanice, definindu-se distinct în raport cu cele mai multe dintre acestea. Astfel, dacă ne vom referi la unele divergențe în plan formal, vom constata că româna se grupează uneori cu limbi/dialecte romanice precum friulana, logudoreza sau provensala, toate acestea continuând forma *Pascha*, iar nu *Pascua*, moștenită în restul Romaniei. Alteori, româna se grupează cu italiana și sarda (vezi continuarea variantei populare de nominativ *praebiter*, iar nu a formei literare/savante *presbyter*).

*

Importanța acestui fond latin (religios panroman) este susținută și prin faptul că mulți dintre termenii considerați se regăsesc și în albaneză, în calitate de împrumuturi (vezi Vătășescu 1997): *altarium*, *angelus*, *crux*, *ieiunare*, *Pascha(e)*, *presbyter*, *paganus* (împrumutat de albaneză ca termen laic [*pëgërë* „murdar”] și, ulterior, reîmprumutat cu sens religios [*pagan*, *pogan*]) sau *tumba* (doar cu sens laic).

O parte însemnată a acestora s-au conservat și la sud de Dunăre¹¹; este vorba despre *altare*, *crux*, *Dominedeus*, *Dominus* (în meglenoromână și în istroromână, unica formă conservată pentru sensul „Dieu”), *ieiunare*/**aiunare* (păstrat în aromână, unde primul sens este cel laic, similar situației din unele limbi romanice, cum este spaniola), *Paschae* sau *presbyter/praebiter*. De altfel, mulți dintre acești termeni trebuie să fi cunoscut o frecvență notabilă în româna comună (vezi în special termenii *cruce*, *Domn(ul)*, *ajuna*, *păgân*, *Paște* sau *preot*, *apud* TILR 1969).

Toți termenii inventariați, exceptându-l pe *tumba* (conservat doar la sudul Dunării), prezintă (numeroase) ocurențe în primele texte (daco-)românești (vezi Dimitrescu 1973), unde apar uneori și derivate ale acestora: *ajuna* (atestat, printre altele, în *Pravila lui Coresi*), *altar* (cu o serie de atestări la Coresi), *înger*, *cruce*, *Dumnezeu*, *Domnul*, *păgân* (foarte bine atestat atât ca substantiv, cât și ca adjectiv), *Paște*, *preot* (apare în majoritatea textelor din sec. al XVI-lea considerate de Dimitrescu 1973, texte în care au fost consemnate și o multitudine de derivate, ca, de pildă, *preoteas*, *preoteșc*, *preoți* sau *preoție*), *Scriptură/scriptură* și, nu în ultimul rând, *sânt*. Urmărind ocurențele acestui fond religios panroman în texte circumscrise literaturii bisericești moderne/actuale, observăm că termenii atestați în româna veche se regăsesc, cu mici excepții, și în discursul religios actual. Astfel, în conformitate cu rezultatele cercetării efectuate, bine și foarte bine atestați în textul bisericesc modern sunt următorii termeni: *altar*, *înger* (consemnat frecvent în textul rugăciunii creștine, dar și în manualul catihetic), *cruce* (de asemenea, cu o recurență remarcabilă în manualul catihetic și în textul ortodox al rugăciunii

¹¹ Vezi observațiile care figurează în surse precum: P. Papahagi 1902, T. Papahagi 1932, Caragiu-Marioțeanu 1995, TILR I 2018, DÉRom ș.a.

creștine), *Dumnezeu*, *Domnul*, *Paște* (mai ales cu forma de plural *Paști*), *preot* și *Scriptură* (deosebit de frecvent în manualul de învățătură creștină ortodoxă). *Ajuna* și *sânt* nu au fost deloc consemnați în textele bisericești considerate de noi, în locul acestora optându-se pentru sinonimele slave corespunzătoare, *a posti*, respectiv *sfânt*. Slaba atestare a substantivului *păgân(i)* în economia discursului bisericesc actual se poate explica prin concurența exercitată de sinonimul maghiar *neamuri* (arh., bis.) „popoare necreștine; păgâni”¹².

Cruce, *Dumnezeu*, *Domnul* și *Paște* (mai ales în varianta *Paști*) se numără printre termenii relativ frecvent valorificați în paremiologia românească, în timp ce *altar*, *înger*, *ajuna*, *sânt* și *preot* sunt (mult) mai slab atestați. *Scriptură* apare sporadic în același cadru discursiv, unde *păgân* nu a fost deloc consemnat. Slaba valorificare a unor lexeme religioase moștenite, în câmp discursiv paremiologic, se explică prin aceea că poziția lor va fi fost dintru început subminată de unele dublete sinonimice de alte origini, în speță slavă (bisericească)¹³. Alți termeni vor fi fost percepuți foarte probabil ca fiind conotați cult/livresc, prin urmare puțin compatibili cu universul discursiv al proverbului (vezi subst. *Scriptură*).

Studiul paremiologic se poate dovedi profitabil în cazul unei terminologii cum este cea religioasă, observație a cărei validitate se susține în condițiile unui demers consacrat unei singure limbi romanice, dar și pentru abordări mai complexe, și anume comparativ-contrastive în arie romanică. De pildă, o cercetare de acest gen este susceptibilă de a oferi informații prețioase cu privire la raportul dintre doi termeni religioși sinonimi sau heteronimi. Referindu-ne la română, observăm, de pildă, că, deși atât *Dumnezeu*, cât și *Domnul* sunt selectați în proverbele românilor, totuși primul este superior reprezentat în acest cadru discursiv, ceea ce poate furniza un argument suplimentar în favoarea faptului că acesta și este termenul principal valorificat în română pentru desemnarea Divinității (creștine). Interes prezintă și variantele paremiologice lexicale, sugestive pentru utilizarea alternativă a celor doi termeni în unul și același microcontext/tipar invariant proverbial. Urmărirea distribuției acestora în proverbele românilor furnizează inclusiv argumente în sensul specializării fiecăruia dintre cei doi termeni (vezi, de ex., selectarea predilectă a substantivului *Domn(ul)* în contexte cu vocativul). Studiul paremiologic permite în egală măsură și urmărirea corespondențelor între rom. *Dumnezeu/Domnul* și descendenții lat. *Deus* în Romania Occidentală (vezi unele variante frastice interlingvistice sau unele heteronime frastice) și chiar relevarea unor similitudini/paralele între româna actuală și stadii (mai) vechi ale altor limbi romanice (vezi rom. *Dumnezeu* și it. arh.-dial. *Domeneddio*, formă atestată paremiologic).

Așa cum anticipam, același spațiu discursiv oferă și cadrul adecvat pentru observarea raporturilor dintre termeni sinonimi având origini diferite în română (latină moștenită și slavă), cum sunt și verbele *ajuna*, respectiv *posti*, primul

¹² Vezi, de ex., „Când vă rugați, nu spuneți multe ca *neamurile*” (BO/Matei 6:7). Totuși, în unele versiuni heterodoxe/catolice, cum este și NTC (1992), este selectat subst. *păgâni*. Pentru mai multe detalii, vezi Teleoacă 2017: 209, 274.

¹³ Vom reveni *infra* asupra acestui aspect.

consemnat doar sporadic în paremiologia românească, spre deosebire de împrumutul slav, cu ocurențe notabile la nivelul aceluiași cadru discursiv. O situație similară este relevată și de perechile *sânt/sfânt*, respectiv *preot/popă*. Impunerea unor termeni slavi în locul sinonimelor moștenite s-a putut produce în epoca slavonismului cultural, fiind favorizată în contextul ofierii liturghiei în limba slavonă. Sunt însă și cazuri în care concurența dintre cele două lexeme sinonime s-a finalizat cu afirmarea termenului moștenit, aspect explicat, cel puțin uneori, în relație cu faptul că terminologia părților bisericii s-a păstrat la români cu termeni latini, așa cum arată, de pildă, Onu (2000) (vezi cazul subst. *altar*, reținut în limbă în detrimentul formei cu fonetism slav, și anume *oltar*, dar și al altor slavonisme având statutul unor termeni de epocă/efemeride, precum *jrtivnic/jertvenic* sau *trebnic*).

Un exemplu pe deplin elocvent cât privește rezultatele interesante cu care se poate finaliza un studiu dedicat difuzării termenilor religioși, pe de o parte, în literatura populară, pe de altă parte, în literatura bisericească, este furnizat de perechea sinonimică ***preot – popă***. Astfel, dacă *popă* nu mai apare deloc în literatura bisericească modernă/actuală, în schimb, în proverbele românilor, substantivul în discuție prevalează net asupra sinonimului moștenit. Oarecum la antipod, *preot* monopolizează câmpul discursiv bisericesc, acest termen fiind valorificat într-o măsură mică în proverbe. Sunt aspecte ce susțin faptul că dihotomia cult/popular se menține în româna actuală, în cazul perechii *preot – popă*. Același tip de demers poate releva și unele concordante lingvistice între discursul bisericesc și cel popular/paremiologic, în calitatea acestora de *discursuri conservatoare* (vezi, de ex., unele forme flexionare arhaice, cum este și forma hibridă de G.-D *Paștelor*).

3. TERMENI CONTEXTUAL RELIGIOȘI

Unii dintre termenii incluși în această categorie aparțin terminologiei înrudirii (vezi *fiu, frate, părinte*), respectiv celei păstorești (vezi *frupt* (pop.) „produsul în lapte al animalelor mulgătoare” – DEX 2009 – și *păstor*). În acest context, este important de subliniat faptul că accepțiile religioase/creștine sunt mai mult decât niște sensuri figurate¹⁴, atâta vreme cât acestea trimit la precepte creștine esențiale, ce reflectă învățătura instituită prin textul fondator care este textul scripturistic/biblic¹⁵. În aceeași ordine de idei, nu este lipsit de importanță nici faptul că măcar unii dintre acești termeni trebuie să se fi utilizat în româna arhaică în primul rând ca termeni religioși (aceasta prin diferențiere față de situația din limba modernă/actuală). Este și cazul subst. *popor*, evitat, așa cum arată Brâncuș (1991: 103 sq.), în mod sistematic în cronici, fiind, după toate probabilitățile,

¹⁴ Așa cum acestea sunt tratate în multe dintre sursele lexicografice românești, unde, mai mult, accepțiile „figurate” sunt consemnate, într-o serie de cazuri, incomplet (v., de ex., cazul lui *păstor*).

¹⁵ Româna în speță nu dispune de alți termeni mai adecvați pentru a defini conceptele creștine în discuție.

perceput ca termen religios (vezi semnificația „colectivitate de enoriași”, *apud* Brâncuș, *loc. cit.*).

La fel de important de subliniat este și faptul că cel puțin unii dintre termenii latini aflați la baza acestor lexeme cunoșteau (și) accepții religioase, în consecință o serie de similitudini semantice între limbile romanice putându-se explica (și) în relație cu această sursă comună. Menționăm în acest sens termenii: *cantare* (un frecventativ deosebit de expresiv utilizat în latina creștină; vezi Ernout–Meillet 1959: 93), *credere* (verb a cărui traiectorie semantică a fost sinuoasă, în decursul istoriei oscilând între utilizările religioase și cele profane, deși la origini este termen religios – *ib.*: 148), *filius* și *frater* (termeni de înrudire utilizați încă din latină și cu accepții religioase; vezi, de ex., *frater* „membru al unei confrerii”, sens atestat deja la sfârșitul secolului al II-lea – *ib.*: 252), *judex* și *judicare* (termeni utilizați în limbajul juridic, precum și în limba comună, respectiv în limbajul religios – *ib.*: 329), *lex*, *pax*, *pastor*, *parens*, *populus* sau *signum* (vezi, de asemenea, informațiile care figurează în Ernout–Meillet 1959/2001). Alți termeni, precum *c(h)orona*, *facies* sau *siccus* sunt consemnați în sursele consultate ca lexeme exclusiv laice.

Într-o serie de cazuri semantismul religios caracterizează în exclusivitate termenul din română, fiind, prin urmare, elocvent pentru individualizarea pregnantă a limbii noastre în arie romanică. Fenomenele semantice identificabile în astfel de situații (sugestive cel mai adesea pentru sensuri ulterioare, mai târzii) sunt, de regulă, în relație cu factori (lingvistici și) extralingvistici proprii precum ortodoxia, importanța păstoritului sau interacțiunile specifice în arie balcanică. De pildă, doar în română reflexul moștenit al lat. *c(h)orona* a fost consemnat cu sensul religios „coroană care se așază pe capul celor care se căsătoresc după ritualul religios” (Brâncuș 1991: 10), accepție dezvoltată fără îndoială în mediul confesional ortodox¹⁶. În aceeași ordine de idei, importanța deosebită a păstoritului la români este responsabilă de utilizarea descendentului latinescului *fructus* cu un sens diferit (mai exact circumscris câmpului conceptual [+animal]) de cel al heteronimelor romanice, care cunosc în exclusivitate accepții legate de regnul vegetal¹⁷. Accepția „persoană” a substantivului *față* (vezi sintagma *față bisericească*) este expresia unui calc semantic efectuat după slavonă sau/și greacă, altfel spus reflectă un semantism dobândit în context balcanic-ortodox (DA 1934 77 sqq.), așa cum obiceiul înfățășării (vezi sintagma *frați de cruce*) este foarte probabil luat de la slavii de sud, el regăsindu-se și la albanezi (DA 1934: 66 sq.; Scurtu 1966: 122). Individualizarea românei, sub aspect semantic, în raport cu celelalte limbi romanice se poate ilustra și prin semantismul religios al subst. *parens* (atestat cu accepție religioasă atât la nordul, cât și la sudul Dunării), în acest context corespondența cu restul Romaniei fiind posibilă prin includerea în discuție a descendenților lat. *pater*, în română un latinism.

¹⁶ Respectivul ritual nupțial evocă încoronarea împăraților bizantini (Șăineanu 1999/1887: 87).

¹⁷ În limbaj bisericesc, *frupt* apare îndeosebi în sintagma *de frupt*, sinonimă cu *de dulce* (vs *de post*): în ritualul Bisericii creștine ortodoxe, cu referire la mâncăruri „care sunt permise numai în perioadele dintre posturi” (DA 1934: 183, DEX 2009), dar și la zile sau perioade „în care este îngăduit să se mănânce orice fel de aliment” (*ibidem*).

Discontinuitatea în arie romanică este relevată și de o serie de situații în care româna se grupează cu una sau două limbi romanice, cu care formează, altfel spus, o arie izolată, definindu-se distinct în raport cu cele mai multe dintre limbile romanice. Astfel, sensul „clopot” al lat. *signum* apare într-o serie de idiomuri neolatine, nu și în română, și nici în italiană, așa cum accepția „colectivitate de enoriași” a fost consemnată pentru rom. *popor*, respectiv pentru heteronimele corespunzătoare din italiană și franceză, aceasta în condițiile în care majoritatea celorlalte limbi romanice cunosc și utilizează în special descendenți ai lat. *parochia*. Discontinuități semantice am consemnat și cu privire la reflexele moștenite ale lat. *fratre/frate*, nu întotdeauna cele două accepții, laică și religioasă, regăsindu-se în toate limbile/dialectele romanice. Astfel, în unele arii, termenul a fost continuat exclusiv cu accepție laică (vezi sarda), în altele fiind păstrat doar cu sens religios (vezi italiana și limbile iberoromanice). Nu lipsesc nici ariile în care *fratre/frate* se regăsește cu ambele accepții (vezi franceza, dar și româna). De fapt, accepția „creștin; monah” s-a conservat îndeosebi în Romania Occidentală, în special în limbile iberoromanice, respectiv în italiană, aspect pus în relație cu faptul că în aceste limbi s-au impus alți termeni pentru desemnarea înruderii exprimate prin lat. *frater* (vezi, de pildă, descendenții lat. *germanus*).

În română, accepțiile religioase ale multora dintre aceste lexeme se actualizează preponderent, dar nu exclusiv, în sintagme (vezi, de ex., *fiu/Fiu*, *părinte/Părinte*, *păstor/Păstor*). *Frupt*, *dulce* și *sec* dezvoltă doar izolat sensuri religioase în afara unor sintagme/locuțiuni, în timp ce apartenența la câmpul religios a unui termen precum *față* este condiționată de ocurența sa în structuri frazeologice.

La nivelul inventarului delimitat, unele sensuri religioase sunt marcate arhaic sau arhaico-popular/regional (vezi, de ex., *lege* „credință religioasă/creștină” și *popor* „colectiv de enoriași, colectivitate religioasă; parohie”, MDA₂ 2010). Multe dintre sensurile religioase sunt cunoscute însă și azi, nefiind conotate popular/regional, așa cum se poate observa și în cazul termenilor: *cânta* „(cu referire la preot) a ține slujba religioasă”, *cunună* „coroană care se așază pe capul celor care se căsătoresc după ritualul religios”¹⁸, *a crede* „a avea credință religioasă”, *față* (*bisericească*, *dumnezeiască*) „persoană/instanță preoțească/divină”, *Fiu* (cu referire la Iisus Hristos, Fiul Domnului), *frate* „titlu pe care și-l dau călugării între ei, dar și creștinii în general”, *a judeca* „(cu referire la Dumnezeu) a hotărî la judecata de apoi cine va intra în rai și cine în iad”, *pace* „liniște veșnică, odihnă de veci a omului după moarte”, *Părinte/părinte* „Dumnezeu; preot; călugăr”, *păstor/Păstor* „preot; Dumnezeu în ipostaza hristică” ș.a.

În suficient de multe cazuri, termenii incluși în această subcategorie prezintă mai mult de o accepție religioasă; de exemplu, *fiu/Fiu* se utilizează cu referire la Iisus Hristos (vezi *Fiul lui Dumnezeu*), dar și la omul înduhovnicit (vezi *fii adevărați*) și chiar la diavol (supranumit *fiul fărădelegii* sau *fiul pierzării*).

Semantismul religios este adesea susținut și prin alte lexeme din aceeași familie, în speță prin derivate sau, mai rar, compuse, respectiv prin alți termeni

¹⁸ Sens neconotat regional/popular/arhaic în dicționarele consultate.

moșteniți care lexicalizează (inclusiv) o accepție religioasă; menționăm spre exemplificare: (*cânta* –) *preacântat* „(cu referire la Dumnezeu) preaslăvit”, *cântare* „cântec bisericesc”, *cântăreț* „persoană care execută cântările și citirile în serviciile religioase” ș.a.; (*cunună* –) *cununa*, *cununie*; (*crede* –) *credincios*, *credința* „a (în)creștina”; (*păstor* –) *păstori*, *arhipăstor* „arhiereu, episcop prelat”; (*popor* –) *poporî* „(despre preoți) a păstori credincioșii”, *poporean* „enoriaș, credincios” ș.a.

Urmărirea ocurențelor unor termeni laici utilizați contextual cu accepție religioasă în proverbele românilor furnizează argumente în favoarea faptului că termenii respectivi au fost profund asimilați în mediul (discursiv) popular românesc, (inclusiv) în calitatea acestora de termeni circumscriși vocabularului religios, ceea ce se poate observa și în cazul unor lexeme, precum: *cânta*, *crede*, *frate*, *judeca*, *lege* (al cărui semantism religios se actualizează îndeosebi la nivelul unor frazeologisme, sintagme și locuțiuni), *părinte* „preot”, *păstor* (vezi foarte multe proverbe în care *păstor* apare cu semnificația sa spirituală) ș.a.

Semantismul religios al multora dintre lexemele incluse în această subcategorie este elocvent susținut și prin ocurențele acestora în literatura bisericească modernă/actuală. De pildă, semantismul religios al verbului *a cânta*, precum și al altor termeni din aceeași familie este profund dezvoltat în relație cu dimensiunea *encomiastică* în textul psalmic, dar și în textul rugăciunii creștine (ortodoxe). Foarte bine atestat în literatura bisericească actuală este și *frate*, consemnat cu precădere în literatura biblică neotestamentară, cadru discursiv la nivelul căruia semantismul religios este aprofundat în contextul afirmării iubirii creștine față de aproapele, inclusiv față de „vrăjmaș”, revalorizat drept *frate*. Și exemplele ar putea continua.

4. TERMENI EVOCATORI AI UNOR CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII

Includerea în această subclasă a termenilor *boace*¹⁹ și *soartă* se justifică în condițiile în care ambii evocă ritualuri/convingeri ce vin în contradicție cu punctul de vedere creștin; astfel, moartea nu este un capăt de drum, cum lasă a se înțelege versurile sumbre ale bocetelor, ideea predestinației fiind, în același cadru discursiv, respinsă (omul dispune de liber-arbitru). Cei doi termeni au fost atestați și în dialectele românești de la sud de Dunăre, *sors* regăsindu-se (în calitate de împrumut) și în albaneză. *Boace* nu apare deloc în literatura bisericească actuală (unde sporadic l-am consemnat pe *a bocî*) și nici în proverbele românilor. *Soartă* cunoaște unele ocurențe în texte bisericești actuale, unde este întrebuințat însă cu semnificații distincte de cele circumscrise ariei semiotice a *superstiției*. În schimb, același substantiv este frecvent utilizat în paremiologie, cadru discursiv la nivelul căruia este valorizat pregnant în conformitate cu dimensiunea sa semantică intrinsecă, și anume în calitate de lexem sugestiv pentru aria credințelor și superstițiilor. Dacă în cazul lui *sors* constatăm concordanțe formale și semantice în

¹⁹ Termen arhaico-regional, substituit în majoritatea covârșitoare a ariilor dacoromânei prin *bocet*.

arie romanică, nu același lucru se poate afirma despre *vox*, *vocem*, în restul României fiind consemnate doar izolat unele similitudini cu rom. *boace*.

5. ÎN LOC DE CONCLUZII

O parte însemnată a termenilor (religioși) panromanici au fost selectați în vocabularul reprezentativ al limbii române, precum și în vocabularele reprezentative ale celorlalte/altor limbi romanice (vezi Sala *et al.* 1988²⁰). Faptul echivalează cu a admite că aceștia dețin o poziție privilegiată în ansamblul lexical al limbilor romanice, grație vechimii și frecvenței lor, precum și capacității acestora de a fi generat (și ca o consecință a primelor două caracteristici) un număr important de derivate, dar și de a se fi îmbogățit semantic. Astfel, din totalul celor 32 de termeni panromanici inventariați, 23 fac parte din vocabularul reprezentativ al românei, unde cel mai bine reprezentați sunt termenii panromanici care îndeplinesc criteriul uzajului/frecvenței (vezi termenii *altar*, *fiu*, *nuntă*, *pace*, *popor*, *soartă* și *zeu*), urmați, la distanță foarte mică, de subclasa termenilor panromanici care satisfac toate cele trei criterii de apartenență la vocabularul reprezentativ al românei (USD), și anume: *cruce*, *Domn*, *dulce*, *față*, *frate* și *părinte*. Restul termenilor incluși aici reprezintă cuvinte care satisfac unul dintre criteriile: US (vezi *crede*, *judeca*, *lege* și *semn*), UD (vezi *cânta*, *înger* și *preot*), D (vezi *păstor*) sau S (vezi *cunună* și *sec*). Descendenții formelor din latină *ieiunare*, *iudex*, *Pascha*, *sanctus*, *scriptura* și *vox* nu au fost reținuți în vocabularul reprezentativ al românei, în condițiile în care cei mai mulți dintre aceștia sunt conotați arhaic/arhaico-regional/-popular (vezi rom. *ajuna*, *jude*, *sânt*, *boace*); alții (vezi *Paște* și *scriptură*), deși actuali, nonregionali, nu îndeplinesc, totuși, niciunul dintre criteriile de apartenență admise în lucrarea citată²¹.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Surse

- BI 1980 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, Ierusalim, Societatea Biblică.
 BO 1988 = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
 BP 1990 = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Vechiul și Noul Testament*, Dillensburg, Germania, Gute Botschaft Verlag (GBV) [ed. I: 1989].

²⁰ Lucrare în care apartenența la *vocabularul reprezentativ* este discutată în relație cu următoarele trei criterii: frecvența/uzajul (U), puterea de derivare/D (cel puțin trei derivate), respectiv polisemia/S (minimum cinci sensuri, figurate sau proprii).

²¹ Aceștia au fost selectați însă în vocabularele reprezentative ale altor limbi romanice (de exemplu, *jejunare* este selectat în cele ale limbilor catalană și retoromană, *Pascha* – în cele ale limbilor sardă, retoromană și occitană, *scriptura*, în vocabularul reprezentativ al italienei ș.a.m.d.).

- CC 1993 = *Catehismul Bisericii Catolice*, partea I, București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București.
- ÎCO 1992 = *Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- L 1974 = *Liturghier*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.
- M 1992 = *Molitfelnic* (ediția a V-a), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
- NTC 1992 = *Noul Testament* (ediția a IV-a), tradus și adnotat de Pr. Dr. Emil Pascal, Paris, Éditions du dialogue, Société d'Éditions Internationales.
- Rug. 1987 = *Carte de rugăciuni* (ediția a VII-a), București, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București.
- Rug. 2004 = *Carte de rugăciuni pentru trebuințele și folosul creștinului ortodox*, tipărită cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul BOR, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR.
- Rug. 2007 = *Carte de rugăciuni*, tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Sale Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana.

*

- Borza 1968 = Al. Borza, *Dicționar etnobotanic. Cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, Editura Academiei.
- Ciorănescu 2007 = Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O.
- Corominas 1954, 1955, 1956 = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (vol. I: A–C; vol. II: CH–K; vol. III: L–RE), Madrid, Editorial Gredos.
- Cortelazzo, Zolli 1990, 1991, 1992 = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli.
- DA 1934 = *Dicționarul limbii române*, tomul II, partea I, F–I, București, Edițiunea Academiei Române.
- Dauzat 1938 = Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique*, Paris, Librairie Larousse.
- DEX 2009 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Ernout–Meillet 1959/2001 = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck.
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Band I: A–B, Tübingen, 1948; II: C–K–Q, Tübingen, 1949; III: D–F, Tübingen, 1949; IV (*hordeolus–iudes*), Lieferung, 1951; V (*jacere–Langobardus*), Lieferung, 1948; VI (*mercatio–mneme*), Lieferung, 1967; VII (*oculus–pannus*), Lieferung, 1954; VIII (*patavia–pelagos*), 1955; IX (*placabilia–polire*), Lieferung, 1958; X (*renovare–rex*), Lieferung, 1961 + (*rex–rosa*), Lieferung, 1962; XIII (*T–tenaculum*), Lieferung, 1965; XIV (*vibrare–viridis*), Lieferung, 1960 + (*viridis–schluss*), Lieferung, 1961.
- MDA₂ 2010 = *Micul dicționar academic*, vol. II, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Panțu 1929 = Zaharia Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane și științifice*, București, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva”.

- REW 1972 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg [prima ediție: 1935].
- Stănciulescu-Bârda 2017, 2018, 2019 = Al. Stănciulescu-Bârda, *Dicționarul proverbelor religioase românești*, vol. I, II și III, ediția a II-a, Malovăț, Editura Parohiei Malovăț.
- Șăineanu 1929 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române* (ediția a VI-a), București, Editura Scrisul Românesc.
- Zanne 1895–1903 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia* (Cu un Glosar româno-francez), vol. I–X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp.

Lucrări de referință

- Brâncuș 1991 = Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor*, București, Editura Coresi.
- Caragiu-Marioțeanu 1995 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Païen, chrétien et orthodoxe en aroumain*, în *Studi rumeni e romanzi. Omaggio a Fl. Dimitrescu e Al. Niculescu, Linguistica, etnografia, storia rumena*, vol. I, Padova, Unipress (UP), p. 52–73.
- Dimitrescu 1973 = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi (Indice lexical paralel, sec. al XVI-lea)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Drăganu 1920–1921 = Nicolae Drăganu, *Zo te cuște*, în „Dacoromania”, I, p. 308–312.
- Goicu 1999 = Simona Goicu, *Termeni creștini în onomastica românească*, Timișoara, Editura Amphora.
- Mihăescu 1960 = Haralambie Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei.
- Mihăescu 1993 = Haralambie Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Mohrmann 1965 = Christine Mohrmann, *Études sur le latin des chrétiens*. Tome III. *Latin chrétien et liturgique*, Roma, Edizioni di storia e letteratura.
- Onu 2000 = Liviu Onu, *Terminologia creștină și istoria limbii române*, în ciclul *Conferințele Academiei Române*, București, Editura Academiei Române.
- P. Papahagi 1902 = Pericle Papahagi, *Meglenoromânii* (Studiu etnografico-filologic), București, „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Literare, seria II, tomul XXV, p. 1–268.
- T. Papahagi 1932 = Tache Papahagi, *Aromânii. Grai. Folclor. Etnografie. Cu o introducere istorică* (Curs universitar litografiat), București, Facultatea de Filosofie și Litere din București.
- Pârvan 1911 = Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, Atelierele Grafice Socec & Co.
- Petrovici 1943 = Emil Petrovici, *Articole mărunte*, în „Dacoromania”, X, partea a II-a, p. 351–360.
- Pietreanu 1984 = Marica Pietreanu, *Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Popinceanu 1964 = Ion Popinceanu, *Religion, Glaube und Aberglaube in der Rumänischen Sprache*, Nürnberg, Verlag Hans Carl.
- Sala et al. 1988 = Marius Sala (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Scurtu 1966 = Vasile Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei.

- Șăineanu 1999/1887 = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura de Vest [prima ediție: 1887].
- Tagliavini 1963 = Carlo Tagliavini, *Storia di parole pagane e cristiane attraverso i tempi*, Brescia, Morcelliana.
- Teleoacă 2005 = Dana-Luminița Teleoacă, *Terminologia religioasă creștină în limba română*, București, Editura Academiei Române.
- Teleoacă 2017 = Dana-Luminița Teleoacă, *Limbaajul bisericesc actual între tradiție și modernitate. Literatura didactică și literatura beletristică*, București, Editura Universității din București.
- TILR 1969 = Ion Coteanu (coord.), *Istoria limbii române*, volumul II, București, Editura Academiei.
- TILR 2018 = Marius Sala, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Istoria limbii române*, volumul I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Vătășescu 1997 = Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Ministerul Educației, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca Thracologica, XIX.
- Zugravu 1997 = Nelu Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, Institutul Român de Thracologie, București, Vavila, EDINF SRL.

ONCE AGAIN ABOUT THE INHERITED RELIGIOUS VOCABULARY: WITH A SPECIAL FOCUS ON THE PAN-ROMANCE LEXICAL FUND

ABSTRACT

This study displays the findings of an extensive research project dedicated to the Pan-Romance religious lexicon (*Cuvinte și sensuri religioase în română și alte limbi romanice. Termeni latini panromanici/Words and Religious Meanings in Romanian and Other Romance Languages. Pan-Romance Latin Terms*, manuscript). Our research encompasses not only the religious terms *per se* (e.g., Lat. *altare* ‘altar’, Lat. *angelus* ‘angel’, Lat. *crux* ‘cross’, Lat. *Deus* ‘God’, Lat. *ieiunare* ‘fasting’, Lat. *Pascha* ‘Easter’, Lat. *presbyter* ‘priest’, Lat. *sanctus* ‘saint’, etc.), but also several secular words that have contextually acquired a religious connotation. A subset of the latter group is distinguished according to the semantic status of the term in contemporary Romanian (e.g., Lat. *cantare* ‘sing’, Lat. *corona* ‘crown’, Lat. *credere* ‘believe’, Lat. *Dominus* ‘Lord’, Lat. *filius* ‘son’, Lat. *frater* ‘brother’, Lat. *fructus* ‘fruit’, Lat. *iudicare* ‘judge’, Lat. *lex* ‘law’, Lat. *parens* ‘parent’, Lat. *pastor* ‘shepherd’, etc.). It also includes lexemes pertaining to the domain of ‘beliefs and superstitions’.

Based on current references in the field (e.g., DÉRom), we have examined multiple aspects encompassing: (i) the status of the Pan-Romance Latin term (e.g., the relationship of some of these terms with (biblical) Greek, epigraphic attestations and the relevance of such attestations, religious versus secular semantics, etc.); (ii) the unity/concordance of Romanian with (the) other Romance languages; the factors that provide insights into a series of linguistics phenomena unique to the Romanian language (e.g., popular Christianity, Orthodox religion, the importance of shepherding, the epoch of Latin term penetration into Romanian versus the rest of Romania, etc.);

(iii) the preservation of these terms in the South of the Danube; (iv) attestations in early Romanian texts, as well as in modern/current church discourse; (v) occurrences in Romanian proverbs; (vi) the competition between some inherited Pan-Romance religious terms and their Church Slavonic synonymous counterparts; (vii) the extent to which this Pan-Romance lexical fund is part of the essential vocabulary of Romanian, as well as that of other Romance languages, etc.

Keywords: *religious, Pan-Romance, continuity versus discontinuity in the Romance area, popular Christianity, Orthodox religion, representative vocabulary.*

- Russu 1975 = Ion Iosif Russu, *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae*, edendas curaverunt D.M. Pippidi et I.I. Russu, *Series Prior: Inscriptiones Daciae Romanae*, Volumen I, București, Editura Academiei.
- Stein 1944 = Arthur Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (*Dissertationes Pannonicae*, Ser. I, Fasc. 12), Budapest.
- Stolz et al. 1966 = Friedrich Stolz, Albert Debrunner, Wolfgang P. Schmid, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Berlin, Sammlung Götsche 492/492a.
- Syme 1971 = Ronald Syme, *Governors of Dacia: Arthur Stein, Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest 1944 in Ronald Syme, *Danubian Papers*, „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bibliothèque d'Études du Sud-Est Européen“, Bucharest, §XI, S. 160–76.
- Väänänen 1967 = Veiko Väänänen, *Le latin vulgaire*, Paris, Klincksieck, 1967 (³1981).
- Vetter 1953 = Emil Vetter, *Handbuch der italischen Dialekte I*, Heidelberg, Winter, 1953.
- Windisch 1988 = Rudolf Windisch, *Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov*, Frankfurt/M.–Bern–New York–Paris (*Studia Romanica et Linguistica*, SRL 21, curant Peter Wunderli et Hans-Martin Gauger).

TRACES OF POPULAR LATIN IN *INSCRIPTIONES DACIAE ET SCYTHIAE MINORIS ANTIQUAE*?

ABSTRACT

A linguistic evaluation of a number of latin *Inscriptiones* (*diplomata militaria*, *tabulae ceratae*) found in Rumania, listing a number of auxiliary-troops stationed in the new roman Provincia Dacia, conquered by the roman emperor Trajan in the second century AD, proves that the linguistic features of Rumanian, that developed in the following centuries in the former Dacia, had to acquire its very own appearance of an “oriental romance language” during the socio-historical development over the centuries in contrast to the occidental languages. As those *Inscriptiones* respect the linguistic norm of imperial roman laws, they don't show significant vestiges of spoken “Vulgar Latin” as a basis of Rumanian.

Key-words: Latin on the *Inscriptiones Daciae*; *diplomata militaria* and *tabulae ceratae*; *faliskian future-reduplication pipafō* and *old-latin perfect-reduplication fhefakēd*; the *periphrastic romance future-form cantare habeo*; “*Language Change*”; “*The Origin of the Romance Languages*”.

PALINGENEZIE ȘI DECONSTRUCȚIA LUMILOR ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ

AMALIA DRĂGULĂNESCU*

„După ce a pus sufletul în mijlocul Universului, Demiurgul l-a întins prin tot corpul acestuia și, mai mult, l-a înfășurat pe dinafara lui, formând un Univers care se rotește în cerc, unic, fără pereche, singuratic și având prin propria sa virtute puterea de a coexista cu sine, neavând nevoie de nici un altul, pe deplin conștient și iubitor de sine însuși. Din aceste motive, Demiurgul a zămislit Universul ca pe un zeu fericit” (Platon 2004: 294). „Născutul, de bună seamă, trebuie să fie corporal, și ca atare vizibil și tangibil; dar nimic vizibil nu s-ar putea naște vreodată fără foc și nimic tangibil fără ceva solid, și nici ceva solid fără pământ” (Platon 2004: 291). Desigur, *pământul* reprezintă, din multe puncte de vedere, cel mai important *tipar artistic*, în virtualitatea căruia se integrează o multitudine de alte paradigme.

„Cu punct de plecare în planul semantic al termenului în limba neutră și în imaginarul din cultura umanității, semnul poetic *pământ* dezvoltă uneori sensuri poetice în două principale direcții de semnificare, organizate în jurul semnificațiilor 1) de component al sistemului planetar și 2) de element primordial – pământul-substanță. Desfășurarea acestor trasee relevă o viziune cosmologică supraordonatoare” (Irimia 2007: 166). Conform modelului cosmologic având o anumită recunoaștere în mediile culte ale antichității, universul este o sferă care are pământul în centru. De aceea, „pământul, în ipostază de element primordial, cunoaște în primul rând o dimensiune creatoare. El este parte a orice ființează, asigură materialitatea și dinamica internă a lumii, funcționând ca matrice a ei. Expresie simbolică a *firii*, *pământul* își revelă, ca principiu ordonator al dinamicii ei interne, puterea de a redeschide procesul creației” (Irimia 2007: 169).

În creația lui Eminescu, spre deosebire de tiparele antice, unde distrugerea lumii era totală și ireversibilă, perechea deconstrucție – reconstrucție este veșnică și asimilabilă în modelul *mumei-pământ*, sub toate aspectele sale. În acest sens, ca materie primordială, *pământul*, perceput în general în dimensiunea spațială, cunoaște la acest scriitor și o ipostază temporală. Prin raportare la sine însuși, *pământul* are pentru ființa muritoare atributul veșniciei, atribut subliniat și prin

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

cuprinderea unui imaginar care intră în opoziție cu imagini ale efemerității (*valul, fumul*). El mai include sensul de spațiu al existenței umane în plan istoric, ceea ce l-a determinat pe Eminescu să întreprindă o încercare de mitologie românească, *Genaia*, care „înfățișează o ipostază cosmogonică a marcării statutului. Dacă în contextele anterioare, pământul marca, prin perspectiva pe care o oferea calitatea de ales celui ce privea, în această situație, pământul nemaifiind privit, ci *înviat*, conferă personajului statutul de creator secund” (Irimia 2007: 168).

Eminescu preia, în opera sa, în mod conștient, un model din Antichitate, subordonat unui anume imaginar, acela de *ek-pyrosis* universal. În eseurile sale, Mircea Eliade arată că mitul combustiei universale era în mare vogă în perioada dintre primul secol î.Ch. și secolul al treilea d.Ch., în lumea romano-orientală; această paradigmă a fost subsumată, pe rând, diverselor gnoze derivate din sincretismul greco-iudaic. Istoricul religiilor subliniază, în mod surprinzător, un *caracter optimist* al ideii respective, reductibil, mai ales, la conștientizarea normalității catastrofei ciclice, la certitudinea că aceasta are un sens și că nu este niciodată definitivă. „În perspectivă lunară, moartea omului, ca și moartea periodică a umanității sunt necesare, tot așa cum sunt cele trei zile de întuneric care preced renașterea lumii. Moartea omului și cea a umanității sunt indispensabile regenerării lor. O formă, oricare ar fi ea, din chiar faptul că există ca atare și că durează, slăbește și se uzează, ca să-și recapete vigoarea, trebuie să fie reabsorbită în amorf, fie și numai pentru o clipă; să fie reintegrată în unitatea primordială din care a ieșit, cu alte cuvinte, să reintre în haos (în plan cosmic), în orgie (în plan social), în întuneric (în cazul semințelor), în apă (botezul pe plan uman, Atlantida în plan istoric)” (Eliade 1991: 72).

Obsesia eternei reîntoarceri se vede exprimată în faptul că aceste concepții cosmico-mitologice confirmă repetarea ciclică a ceea ce a fost mai înainte, punând accent pe motivul gestului arhetipal regăsit în toate planurile – cosmic, biologic, istoric, uman etc. În poezia eminesciană întâlnim frecvent structura circulară a timpului care se regenerează cu fiecare nouă naștere, încât, într-un final, „timpul mort și-ntinde trupul și devine veșnicie”. Mai aplicat la creația eminesciană, exegeta Rodica Marian opinează: „Imposibilitatea *morții* în univers este corelată de teza unității universului, și această permanență este o perpetuitate a esențelor, a formei, în sens platonice, a Ideii, și nu a indivizilor care umplu aceleași veșnice tipare” (Marian 1999: 144).

„Ceea ce se numește de obicei natură, adică aspecte geologice, faună și floră, se găsesc la Eminescu sub un chip *elementar* [subl.n.]. Nu culoarea, nu varietatea sunt notele esențiale, ci dimensiunea, sau, ca să zicem așa, cantitatea”, consideră G. Călinescu (1976: 258), oferind ca exemplu versurile de excepție „Neamurile-mbătrâneau./ Crâile se treceau./ Numai codrii tăi creșteau./ Și în umbra cea de veci/ Curgeau râurile reci...”. Foarte importante în economia reprezentării pământului sunt *microelementele*, „acelea pe care ne-am obișnuit a le numi motive literare, care constituie toposurile unei mitologii poetice, ale cărei sensuri conduc către unitatea originară a universului” (Călinescu 1976: 21). Cu ajutorul unor afirmații simple, Vasile Rusu accentuează faptul că, „eternă în integralitatea ei

metamorfică, efemeră însă, în cele mii multe din elementele care o compun (dar hărăzite mereu regenerării), natura și omul se regăsesc într-o unitate de destin: eternă – omenirea, efemeră – ființa umană” (Rusu 2000: 9), deoarece, atunci când își simte efemeritatea, omul tinde înspre marele Tot etern. În aceeași ordine de idei, elementele mici par neînsemnate, însă fac parte în mod necesar dintr-un tot unitar, astfel încât „dacă iei un microscop complex îți dai seama că picătura de vin de Burgundia pe care îl bei este în fond o Mare Roșie, că pulberea de pe aripa fluturelui este o aripă de păun, mucegaiul, un câmp cu flori, iar nisipul, un morman de bijuterii”, după cum crede G. Bachelard (1999: 19).

În primul rând, *codrul* (pădurea) reprezintă un *topos* de mare rezonanță în opera eminesciană, impunându-se prin măreție și vechime, având, de asemenea, unele implicații orifice: „Vuind furtunoasa și strașnica arpă/ Trec vânturi și clatin pădurea de brad” (*Feciorul de împărat fără de stea*). Atributele vechimii nesfârșite a codrului sunt subliniate prin prezența nenumăratelor sintagme de genul *codri de secol, codru sur și vecinic, codrii bătrâni, codrii vechi de brad, păduri eterne, păduri antice, vecinica pădure* etc. În genere, „codrul este un spațiu al basmului, imaginar, răsărit din *dorința* [subl.a.] aceea permanentă de a re-crea armoniile trecutului mitic, ale vârstei de aur a omenirii, vremurile sublime când se gândea în basme și se vorbea în poezii” (Rusu 2000: 11). Pendulând între timpul echinoxial și timpul solstițial, cum denumeste Ioana Em. Petrescu fețele timpului, la Eminescu, „marcată de conștiința istoricității, gândirea se va întoarce cu nostalgie spre paradisul pierdut al timpilor originari, măsurând, ca pe un spațiu al înstrăinării, distanța ce o separă de lumea, mereu identică sieși, a începuturilor” (Petrescu 2005: 62).

Foarte frecvent la Eminescu, entitatea codru/pădure este imaginată ca ființă vie, de o superioară, regală umanitate, expresii precum *ale codrilor suspine, codrii aiurează negri, codrul simțitor răsună, codru bătut de gânduri, codru-și bate frunza lin, codrii adună urdie, tot ce codrul a gândit cu jale, pădurea lin suspină, chiar ochi de codru* însemnând tot atâtea dovezi pentru intima apropiere a poetului față de codru. Un aspect notabil, oarecum izolat, este viziunea în cadrul căreia pământul este conceput ca „titan bătrân cu aspru păr de codri”. În definitiv, „pădurea noastră empirică are o durată limitată, fiind supusă dezagregării, codrul eminescian însă *crește* peste marginile de timp ale domniilor, peste acelea ale raselor, el este de veci. Imaginea aceasta egipteană de trăinicie de-a lungul mileniilor, de vigoare gigantică, determină dimensiunea microscopică a omului și deșteaptă acel sentiment tipic eminescian de nevoie de a se lăsa în voia firii” (Călinescu 1976: 258).

De obicei, codrul sau pădurea, grădina adăpostesc esențe ca *teiul, bradul, stejarul, fagul, salcia, salcâmul, plopul, mărul, cireșul, nukul, arborii exotici (cedrul, măslinele, chiparosul)*. Toate acestea sunt subsumate unor versuri strălucitoare, unde comparațiile iau naștere pe teren biblic – „Sâni dulci și albi ca neaua cea curată/ Rotunzi ca mere dintr-un pom de rai” (de pildă, din poemul *Aveam o muză*) – sau, antitetic, unor sintagme mai austere din *Memento mori*, precum *copaci monastici. Teiul*, aparținând unui tipar imagistic specific eminescian, se regăsește cu precădere în *Luceafărul, Scrisoarea IV, Memento mori, Mai am un singur dor* și

multe altele. Selectăm doar următoarele contexte: „Iară tei cu umbra lată și cu flori până-n pământ/ Înspre apă ntunecată lin se scutură de vânt”, din *Scrisoarea IV*, unde arborii respectivi dețin rolul ursitoarelor, și „Răsare luna liniștit/ Și tremurând din apă/ Și împle cu-ale ei scânteii/ Căările din crânguri./ Sub șirul lung de mândri tei./ Ședeau doi tineri singuri” (*Luceafărul*), în care teiul devine esență cataleptică; *teiul* e legat de *narcoză*, de *stări onirice*, de o magie chimico-erotică, *parfumul* creând stări de beție amoroasă, de *voluptate* vecină cu *moartea*.

În schimb, *bradul* este un element de sorginte populară, întâlnit în versuri precum „Sus în vârful muntelui/ Crește bradul brazilor./ De mare și înfoiat/ Tot cerul l-a îmbrădat/ Soarele în cetini./ Luna între ramuri./ Mii și mii de stele/ Între rămurele”, stihuri ale căror rezonanțe se contopesc cu cele eminesciene.

Un arbore cu valențe puternice este *stejarul*, deoarece faimoasa propoziție „În sâmburul de ghindă e un stejar” devine, între alte câteva, nucleu obsedant al prozelor și, în general, al scrierilor eminesciene, indicând o schemă de gândire de tip metonimic. În vechime, stejarul era asociat cu orgoliul lui Israel; la noi, apare legat de personajele fantastice Muma-Pădurii sau Păduroiul. Iată un exemplu: „Luna tremură pe codri, se aprinde, se mărește./ Muchi de stâncă, vârf de arbor, ea pe ceruri zugrăvește./ Iar stejarii par o strajă de giganți ce-o înconjoară./ Răsăritul ei păzindu-l ca pe-o tainică comoară” (începutul *Scrisorii IV*).

În *Doña Sol* descoperim *fagul*, instrument de recuzită artemidică: „Să văz cum mâna ta îndoaie/ În arc o ramură de fag/ Și ca Diana cea bălaie/ Îți faci în codru mândru prag”. Un arbore care jalește este *salcia*, în preajma căreia, în tradiția ebraică, stă însuși regele Solomon: „E-un miros de tei în crânguri./ Dulce-i umbra de răchiți/ Și suntem atât de singuri/ Și atât de fericiți” (din *Lasă-ți lumea...*), versuri care accentuează uitarea de sine și adăpostirea îndrăgostiților la sânul pământului.

Salcâmul apare, printre altele, în poezia *O, mamă...*: „O, mamă, dulce mamă, din negură de vremi/ Pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi./ Deasupra criptei negre a negrului mormânt/ Se scutură salcâmi de toamnă și de vânt”, unde foșnetul lin al frunzelor de salcâm îndulcește atmosfera funebră; la fel, ambiguitatea din expresia *se scutură salcâmi de toamnă*, cu scop de a facilita transformarea ulterioară a atributului adjectival *de toamnă* în complement indirect și a permite înțelegerea adecvată a contextului, cu referire la îndepărtarea sentimentelor negative din meditația eului liric.

Alți arbori sălbatici întâlniți pe solul artistic eminescian sunt, după cum se știe, *plopul* (în legătură cu Iacov, cel ce se luptă cu îngerul) și, mai rar, *cornul*. În ceea ce privește arborii domestici autohtoni, *mărul* devine, în poezia eminesciană, pom al vieții și al înțelepciunii, însă trebuie avută în vedere și simbolistica sa erotică. Este foarte interesant de observat că poetul ocolește, în episodul din *Memento mori* referitor la Egipt, arborii exotici (precum palmierii, măslinii etc.), care erau mai potriviți în context, ci alege obișnuiții *meri*: „Nilu-n fund grădine are, pomi cu mere de-aur coapte”. Funcționează aici atracția unui tipar datorită căruia mitul se confundă adesea cu basmul (*Prăslea cel voinic și merele de aur*), ca în acea sintagmă eliadescă (*Le mythe est une histoire sacrée*), aducând miresme de legendă despre insula albă și tainică de tămâie Leuké, insula celor fericiți, ce poate

fi plasată în aceeași măsură și în virtutea aceluiași codificări culturale comune, tot atât de bine în cadrul bazinului Mării Mediterane, ori chiar în mijlocul Mării Negre. În această reprezentare, cultul pentru mitul vârstei de aur, la Eminescu, se întâlnește, într-o modalitate personală, cu nostalgia perenă pentru pământul natal, creând o paradigmă aparte, despre niște Câmpii Elizee situate, la modul virtual, în sud-estul Europei.

Cireșul și *vișinul* apar în următoarele versuri: „Mari cireși cu boabe negre” (*Dacă treci râul Selenei*) și în tabloul „Dacă prin codri pătrunzi dai de-o vale frumoasă și verde/ Pe-al căreia deal se întinde o mândră grădină./ Mari cireși cu boabele negre, cu frunza lor verde./ Crengile-ndoaie de greul dulcilor, negrelor boabe./ Meri, cu merele roșii ca fața cea dulce a Aurorei./ Mișcă în vânt frumoasele, mari, odorantele roade”, unde culorile sunt elocvente, *negrul* fiind eticheta pământului, iar *roșul*, atributul soarelui.

Între alte esențe, un copac aparte este *nucul*, sub umbra căruia se spune că nu crește nimic: „Vezi, rândunelele se duc./ Se scutur frunzele de nuc./ Se lasă bruma peste vii./ De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii?”. De aceea, dincolo de aliterații și asonanțe, era necesară prezența nukului, tocmai pentru a aprofunda regretul (vezi închiderea *duc – nuc*), însoțit de o firavă speranță exprimată cu ajutorul fonetismului special, de tip paronimic: *De ce nu-mi vii, de ce nu-mi vii*, care insinuează pe *a învia*.

Există și arbori exotici la Eminescu: „Prin șir de codri, palmi nălțați în soare./ Prin lunci de dafin, pe-unde cresc maslini./ Smochini s'ațin pe verzi cărări în floare./ Din prund înaltă trunchii lor arini/ În lunce risipiți, sub stânci ce pică/ Isoare sar prin mușchii rădăcinii./ [...] Și risipite prin dumbrăvi de laur/ Stau casele azile liniștite./ Pe porți sunt stihuri scrise'n limbi de maur”; codrii stau în mod firesc alături de arbori de esență rară, făcând parte dintr-un tipar poetic universal. *Chiparosul*, mai ales, un copac de mare longevitate („visătorii copaci de chiparos”) este un soi de *axis mundi*, care susține universul, căci în poemul *Mureșanu*, Dumnezeu însuși spune: „Eu sunt ca un chiparos verde. Din mine ies roadele lui”.

După arbori, metonimic, urmează crengile și ramurile eminesciene, precum și frunzele. „Uneori, întrebările retorice ale poetului despre viața omului aduc clarificări directe despre simbolistica frunzei – «Ce sunt eu azi o frunză, o nimică»” (Rusu 2000: 85).

Iarba, cea mai intim legată de *pământ*, apare emblematic în versurile „Ci trăiește, chinuiește/ Și de toate pătimește/ Și-ai s-auzi cum iarba crește” – aici, expresiile sentențioase de rezonanță folclorică, transpuse în versuri culte, desfășoară o viziune multiplă, așa cum se întâmplă, la modul condensat, în micropoeemele de sorginte japoneză, de exemplu. Ele pot fi înțelese în cel puțin trei feluri: mai întâi de toate, exprimă o legătură aproape cauzală între trăirea obișnuită a grijilor vieții și acutizarea lor, care duce la trăirea ulterioară compensatorie și cu intensitate a lucrurilor frumoase (*și-ai s-auzi cum iarba crește*); pe de altă parte, există un paralelism între suferința omului și, antinomic, *indiferența* naturii, ori, dacă există vreo legătură între cele două, natura empatizând oarecum cu omul, și în

special la Eminescu, dându-i alinare; în cele din urmă, tripla subliniere a termenilor care se aplică la *viață – viețuire (a trăi, a chinui, a pătimi)* creează o repetiție semantică progresivă și, încă o dată, întărirea ideii de *deșertăciune*, al cărei efect este inevitabil, pieirea omului, toate încadrate într-o splendidă imagine eufemistică, ambivalentă, a morții ca repaos contemplativ, făcând aluzie la simbolică din *Ecclesiast*, la care poetul trimite direct în alte locuri.

În concluzie parțială, tiparul de gândire invocată, *carpe diem*, nu poate fi echilibrat decât de către cealaltă paradigmă, *vanitas vanitatem*, devenind deodată și paradoxal, echivalente. Vasile Rusu afirmă: „Măsură a spațiului și a timpului, iarba înseamnă, deci, și o măsură a vieții, călătoria ei încununându-se într-un motiv literar de mare adâncime simbolică” (Rusu 2000: 91). Cele trei versuri sunt *Ecclesiastul* nostru eminescian, în ton minor, însă de aleasă pătrundere și de mare încărcătură ideatică și emoțională.

Trebuie să realizăm în oarecare măsură legătura între *pământ* și toate celelalte elemente pe care le înglobează. Amintind despre vegetalul acvatic, V. Rusu consideră că „[...] similitudinea dintre decorul silvestru, unde iedera împletește arborii și decorul acvatic, este încă o dovadă a unității de viziune eminesciană asupra naturii” (Rusu 2000: 97).

Florile punctează în mod frecvent peisajul terestru eminescian, ca în exemplele: „Dar am o câmpie ce unduie-n flori./ Câmpia speranțelor mele” (*Ondina*). Contextele eminesciene în care apar florile sunt nenumărate: „Cu râuri de cântări, cu flori de lumină”; „Gândindă, cum e trecătoare/ O floare”; „L-oi sămăna-n flori palizi și-n stelele de foc”; „Prin merii plini cu floare-n grădinele adânci”; „De flori troiene în loc de omăt”; „Una-i lumea-nchipuirii cu-a ei mândre flori de aur”; „Sunt păduri de flori, căci mari-s florile ca sălcii pletoase”; „Flori din neauă peste ape ce alerg fulgerătoare”; „Snopi de flori cireșii poartă pe-a lor ramuri ce se-ndoaie”; „Florile – izvorăsc pe plaiuri a lor viață de misteruri”; „Și oștiri de flori pe straturi par a fi stele topite”; „Stele de-aur ard în facle, pomi în floare se înșir”; „În a nopților grădine stele cresc în loc de flori”; „Aerul e vioriu, miroasele florilor mândre”; „C-oștiri de flori, semănături de aște”; „Floarea țărnelor o smulgi”; „Ironică-i mișcarea a florilor în vânt”; „Cu flori stereotipe, cu raze, diamante”; „O ploaie de flori albe se scutură pe ea”; „Flori roșii de jeratic frumos încălcite”; „De-ai muri copil de rege de-ale florilor miroase”; „Cum că a ta gură-i cea mai dulce floare”; „Se scuturau flori albe de migdal”; „Crengi în flori de ambră mă cuprind”; „Iar tei cu umbra lată cu flori până-n pământ”; „Mirosul florilor mormântului de sfinți își paște oile de aur”; „Îngerul păcii cu floarea luminii în mâna albă”; „Îmbrac a lumii fapte în mantie de flori”; „Amestec cu flori dalbe durerea-nnebunită”; „Și flori ș-ale soarelui raze și stele” (Eminescu 1998: 11, 18, 33, 40, 83, 94, 110, 125, 126, 131, 143, 149, 179, 206, 256, 258, 287, 320, 328, 363, 376, 380, 418, 460, 467, 537). Deși de dimensiuni mici, aparent neînsemnate, florile din poezia eminesciană sunt tot atâtea receptacule ale diversității pământului și ale frumuseții lumii.

De asemenea, *Motivele faunistice* [subl.n.] devin verigile unui sistem de semne simbolice. Vor fi întâlnite în acele poezii care dovedesc regresivitatea poetului, afectivă și conceptuală, spre tiparele originare ale mitului. Asociații vegetalului simbolic, ele

conturează un cadru – matrice, oglindă a unei sensibilități poetice geniale” (Rusu 2000: 124).

O pasăre mai deosebită este *cocorul*, regăsit în poemul *Stelele'n cer*: „Stelele'n cer/ De-asupra mărilor/ Ard depărtărilor,/ Până ce pier// [...]// Stol de cocori/ Apucă'n tinsele/ Și necuprinsele/ Drumuri de nori” (Eminescu 1998: 378).

Calul, un alt animal fantasmatic din poezia, dar și din proza eminesciană, este un fel de personaj totemic, solar și fertilizator, reprezentând fecioria, iar uneori are funcție psihopompă, în *Ondina*: „Pe un cal care soarbe prin nările-i foc/ Din ceață pustiă și rece/ Un june pe vânturi, cu capul în joc/ Cu clipa gândirii se'n trece/ Și calu-i turbat/ Sbură necurmat/ Mănat ca de-a spaimelor zână/ Bătrână” (Eminescu 1998: 471); „Ca cerbul ce s'altă în creștet de stânci,/ Urmat de săgeat' arzătoare/ E calul ce sare prăpastii adânci/ În sboru-i puternic și mare/ Cu nara arzând/ Cu coama de vânt/ Odată'ncă pinten l'împunge/ S-ajunge” (*ibidem*). Iată că un animal aparținând la prima vedere *pământului* (prin contactul direct cu acesta în alergare) se preschimbă într-un amestec de elemente, iarăși datorită codificării culturale (fiind la origine darul zeului Poseidon-Neptun făcut muritorilor) și prin transmutația artistică eminesciană (*săgeat' arzătoare, sboru-i puternic și mare; cu nara arzând, cu coama de vânt*), predominând totuși asemănarea cu *văzduhul*; calul este un micro-element integrator, în speță, datorită salturilor pe care le face, ce îl poartă împotriva oricărei gravitații, *deasupra prăpăstiilor adânci*; chiar forma tranzitivă *sare prăpăstii* imprimă sugestia că aci este, aci nu este legat de pământ, fiind un derivat ambivalent, încadrat în tiparul Pegasului modern. Acest animal se află, în acest fel, între *cer* și *mare*.

Într-o altă descriere, calul prințului din *Diamantul Nordului* prinde contur astfel: „Cum marea de valuri nu știe repaos,/ Astfel se frământă al norilor chaos,/ O stea nu lucește pe bolta cea largă –/ Pornit ca de vânturi sirepul aleargă// Un tunet cutremură lumea'n teme/ Venea parc'o oaste călare de zei.../ Cu-a lui erghelie'nspumată de cai,/ Vuind vine mândrul al mărilor crai// Cu gături întinse sirepi de omăt/ Prin norii cei negri sburau spăriet...” (Eminescu 1998: 326–327).

Dintre animalele artemidice, cel mai important în opera eminesciană este *cerbul*; îl regăsim și în ultima strofă din *Sarmis*: „Din codri singurateci un corn părea că sună/ Sălbatecele turme la țărni se adună./ Din stuful de pe mlaștini, din valurile ierbii/ Și din poteci de codru vin ciutele și cerbii,/ Iar caii albi ai mării și zimbrii Zânei Dochii/ Întind spre apă gâtul, la cer înalță ochii” (Eminescu 1998: 411). Alte animale care prezintă oarecare însemnătate în opera discutată sunt *pasărea măiastră* sau *vârcolacul*.

Iarăși, într-un registru aparent minor se află *insectarul* poetic eminescian: *furnica, albișca, păianjenul, carul*, cel din urmă simbolizând măcinarea înceată a lucrurilor aparent trainice. Mai întâi, *fluturile* din poezia eminesciană poate fi pus, ca într-o vitrină, sub emblema *sufletului* care caută să se înalțe mai sus, însă, cu anumite oscilări, dincolo de imperativul *excelsior*. În exemplul „Zbor gândaci ca pietre scumpe, zboară fluturi ca și nave” – *Memento mori* (Eminescu 1998: 125) –, fluturile se confundă cu o mică pasăre și vine în atingere cu tiparul *focului* (datorită scrierilor cromatice și *zborului*, un elan destul de însemnat pentru o ființă

miniaturală), în schimb, ambiguizarea de tip modern datorată cuvântului *navă* duce cu gândul la un micro-aeromodel, iar evocarea indirectă a apei intervine pentru a sugera jocul coloristic al fluturelui – așadar, un giuvaier zburător. Cu toate acestea, el aparține *pământului*, prin contactul nemijlocit cu florile și pentru că este supus metamorfozei.

Alt context, a cărui primă parte este mai cunoscută, „Fluturi ard, sclipind în soare, orbind ochii de îi vede./ Ca idei scăldate-n aur și-n colori de curcubău” (*Călin*) conține o descripție fascinantă a fluturelui, greu de prins în scheme și tipare: deopotrivă asociat focului (căci *arde*), scântei (transfigurate în *văzduh*), aurului *de jos* (*orbind ochii...*), iar în final, surprinzător, *ideea* este definitorie pentru fluture, tocmai ceva ce scapă tuturor definirilor. Urmând trăsăturile schițate de Eminescu în desenul fluturelui, acesta ar fi, deci, o *idee scăldată-n aur și-n colori de curcubeu*, străfundurile acestor versuri întâlnindu-se cu celelalte, din poemul *Un Phoenix e o pasăre-n vechime. Gândul, apa, pământul, eterul*, iată elementele disparate care sunt înmănușate în ființa fluturelui. Este un crochiu optimist, finalmente, ca un haiku, dovadă substantivul ultim *curcubeu*, ce fixează, din punct de vedere cultural, memorarea legământului făcut de Dumnezeu oamenilor, care promite că poporul nu se va mai repeta niciodată.

În altă parte, în versurile „Ca și fluturii de-ușor/ Saltă Eros nebunește” (*Misterele nopții*), se resimt ecouri din poezia greacă referitoare la neînfrântul Eros (gr. *Eros anikátē máhan*), din care parafrazăm, „Tu noaptea îți legeni aripa pe moi obrăjori feciorelnici”; în relație de contiguitate, redăm și versurile „Zboar-al nopții negru flutur”, în care limitele inerente dintre microcosmos și macrocosmos se întrepătrund.

„Fluturii le-nconjoară ca dulci corăbioare de colori și lumini” – iată că fluturile, acest mic vierme înaripat, terestru la origine, se află într-o metamorfoză perpetuă, înălțându-se permanent spre sferele celeste. Dacă fluturile este întruchiparea sufletului, „Credința populară, care îi dăduse lui Psyché numele sufletului și respirației, stabilește dintotdeauna o legătură între ea și vântul cel înaripat, populat de spirite ușoare. Curând s-a putut imagina că, descătușată, Psyché zboară spre spiritele elementare cu care este înrudită” (Mašek 1978: 326).

O altă vietate cu deosebite semnificații în opera eminesciană este *greierele*, din *Diamantul Nordului* și din *Călin Nebunul*: „Greieruș ce cântă sub lună/ Când pădurea sună./ Cum nu știi ce am în mine./ Greiere, străine ?/ Că te-ai duce de-ai ajunge/ Noaptea de te-ai plânge/ Ca o pasăre măiastră/ La noi în fereastră”. Asemănarea greierului cu o pasăre măiastră este datorată faptului că greierele se află pe o scară evolutivă superioară, spre deosebire de alte insecte, deoarece este singurul la care se poate identifica o anumită linie melodică în cântarea sa, este, în felul său, un unicat, însingurat ca un sihastru ce plânge cu jale la unison cu eul liric, acesta din urmă, un alt fel de pasăre măiastră.

„De aceea, mai mult decât păsările, poetul cântă insectele care n-au o realitate decât în roiuri.

Lumea aceasta înfățișează totodată infinitul mic, capătul întors al lunetei, uriașul număr de societăți pierdute în dimensiunea mică, sub puterea de percepție a

omului, pierdut și el sub roirea stelilor” (Călinescu 1976: 265). Așadar, după G. Călinescu, cariul simbolizează măcinarea înceată a lucrurilor în aparență trainice, greierul e somnul naturii, răsunetul ierbii; păianjenul închipuie năpădirea unui regn de către altul, procesul de decrepitudine; fluturile, în sfârșit, întrupează funcția sexuală, parada erotică.

Din aceeași familie cu greierele face parte *păianjenul*, păianjeni fiind din abundență în *Sărmanul Dionis*: „Păreții erau negri de șiroaiele de ploaie ce curgeau prin pod și un mucegai verde se prinsese de var; cercevele ferestrelor se curmau sub presiunea zidurilor vechi și gratiile erau rupte, numai rădăcinile lor ruginite se iveau în lemnul putred. În colțurile tavanului cu grinzi lungi și mohorâte paianjenii își esercitau tăcuta și pacinica lor industrie; într-un colț al casei, la pământ domneau una peste alta vo câteva sute de cărți vechi, multe din ele grecești, pline de învățătură bizantină; în alt colț, un pat, adecă câteva scânduri pe doi căpriori, acoperite c-un mindir de paie și c-o plapumă roșie. Înaintea patului o masă murdară al cărui lemn grunzuros de vechime era tăiat cu litere latine și gotice; pe ea hârtii, versuri, ziare rupte, o neordine într-adevăr păgânească. Luna își revărsa lumina ei cea fantastică... [...]; pânzele de păianjen străluceau vioi în lună și deasupra cărților dorminde în colț se iveau o îngerească umbră de om” (Eminescu 1977: 95).

Casa lui Dionis are următoarea înfățișare: „Casa lui de pustnic un colț întunecos și paianjinit din archiva unei cancelarii și atmosfera leneșă și flegmatică a cafenelei – asta era toată viața lui” (Eminescu 1977: 95), iar Toma Nour „locuia într-o cameră naltă, spațioasă și goală. În colțurile tavanului paianjenii își esersau pacifica și tăcuta lor industrie, într-un colț al casei, la pământ, dormeau vro câteva sute de cărți, visând fiecare din ele ceea ce coprindea...” (Eminescu 1977: 177) (înrudite genetic sunt și rândurile din *Cugețările sărmanului Dionis*: „Pe păreți cu colb, pe podul cu lungi pânze de painjen...”). Este inedit acest substantiv *industrie*, cu referire la țesătoria păianjenului; termenul este preluat din spațiul cultural anglo-saxon, unde, adjectival, *industrious* înseamnă harnic, iar poetul l-a folosit pentru a scutura în oarecare măsură vechile paradigme ale receptării literare, fiindcă, în fapt, păianjenul nu lucrează pentru nimeni decât pentru sine, însă aici există o minimă sugestie care îl privește pe creator, a cărui artă nu este utilă aparent nimănui și, cu toate acestea, înfrumusețează toată lumea.

Starea în care se află Dionis este cvasicataleptică: „ar fi voit să doarmă, să viseze, dar gerul îi îngheța pleoapele și-i painjinea ochii”... Urmează apoi celebrul fragment „...la lumina cea palidă a lunei, el întorcea foaie cu foaie uitându-se la constelațiunile ciudate. Pe o pagină găsi o mulțime de cercuri ce se tăiau, atât de multe, încât păreau un ghem de fire roș sau un painjiniș zugrăvit cu sânge” (Eminescu 1977: 99), fragment saturat de melancolie. Din aceste rânduri extragem ideea că păianjenul, această viețuitoare mică, este simbolul melancoliei prin excelență – tăcut, izolat, prins câteodată în capcanele propriei urzeli. Ieșit din tiparul lui Arachné, odată alungată de către Atena, zeița înțelepciunii, el rămâne mereu ascuns în unghere, în sine însuși; singurele fire de legătură cu realitatea sunt cele pe care le țese neîncetat, fire invizibile pentru oamenii obișnuiți, zărite însă doar de cel cuprins de melancolie.

În continuare, Dionis „privi din nou la painjinișul de linii roșii – și liniile începură a se mișca”; „Și liniile semnului astrologic se mișcau cumplit ca șerpi de jărat. Tot mai mare și mai mare devenea painjinul [...] și încet, încet, painjinul cel roș se lărgi, se diafaniză și se prefăcu într-un cer rumenit de apunerea soarelui”. Această din urmă transformare are loc sub puterea specială a contemplației: păienjenișul apare mereu, ca o marcă metaforică a fantasticului, a lumilor gigantice sau microscopice; chiar în *Sărmanul Dionis* păienjenișul e prezent din nou, în peisajul edenic al lunii, loc de refugiu al dragostei lui Dan și a Mariei.

Există paralelisme chiar în cadrul păienjenișului textual al operei lui Eminescu, astfel încât celebrului fragment „Greieri răgușiți cântau ca orologii aruncate în iarbă, iar painjeni de smarald au țesut de pe o insulă până la malul opus un pod de pânză diamantină ce steclește vioriu și transparent, încât, a lunelor raze pătrunzând prin el, înverzește râul cu miile lor unde...” îi corespunde tabloul din grădina lui Miradoniz: „Dintr-un copac într-altul numai țes/ Painjini de smarald painjinișul/ Cel rar de diamant – și greieri cântă,/ Ca orologii aruncate-n iarbă,/ Și peste râul mare, de pe-un vârful/ De arbore antic țesut-au ei/ Un pod din pânza lor diamantoasă...”. Viețuitoare eminamente terestră, legată puternic de pământ, păianjenul este, în același timp, și cea mai diafană creatură eminesciană. Posibilă metaforă a imaginarului, păienjenișul este intrarea, poarta, comunicarea cu lumea fantasticului, a poveștii, este un pod aruncat între un real al operei și imaginarul ei – *Călin (file din poveste)*: „Până văd păienjenișul între tufe, ca un pod/ Peste care trece-n zgomot o mulțime de norod”.

În *Memento mori*, în pasajul despre Dochia, regăsim aceleași paradigme: „Dintr-un arbore într-altul mreje lungi diamantine/ Vioriu sclipesc suspine într-a lunei dulci lumine/ Rar și diafan țesute de painjeni de smarald,/ Pe când greieri, ca orologii, răgușiți prin iarbă sună/ De pe-un vârful un arbor mândru țes în nopțile cu lună/ Pod de pânză diamantină peste argintosul râu...”. Tot aici, în tăcerea peisajului, luna, zâna Daciei, se înveșmântează în mister, „transparând prin diamantoasă fină de paingân pânză”. Enumerăm, în continuare, alte contexte în care revine, obsesiv, motivul păianjenului, sinonim al *tainei*: „Iar din pod până-n podele un paingân de smarald/ A țesut pânza subțire tremurând în aer cald/ [...] Și prin mreaj-asta vrăjită vedeai patul ei de flori,/ Ea cu umeri de zăpadă și cu părul lucitor...”; altădată, „lumea umbrei, umbra lunei se amestec, se-nfășoară...”; „S-adun flori în șezătoare/ De painjen tort să rumpă/ Și anină-n haina nopții/ Boabe mari de piatră scumpă” (*Crăiasa din povești*).

Sinteza elementelor esențializată în pânza de paianjen este surprinsă în versurile „Iar de sus până-n podele un paingân prins de vrajă/ A țesut subțire pânză străvezie, ca o mreajă/ Tremurând ea licurește și se pare a se rumpe/ Încărcată de o bură, de un colb de pietre scumpe./ După pânza de painjen doarme fata de-mpărat/ Încată de lumină și întinsă în crivat/ [...] Iar voinicul s-apropie și cu mâna sa el rumpe/ Pânza cea acoperită de un colb de pietre scumpe”.

În timp ce *păianjenul* semnifică, la Eminescu, distrugerea la nivel microscopic, vom purcede la deciptarea sensurilor despre aceea la nivel macrocosmic, în termeni de *geneză* și, mai ales, de *cădere* a lumilor.

Dacă nașterea de lumi este arhicunoscută în opera eminesciană, paradigma *căderii* lumilor se întrevide, de exemplu, în primele trei strofe criptice din *Amorul unei marmure*: „Oștirile-i alungă în spaimă înghețată,/ Cu sufletu-n ruină un rege-asirian./ Cum stâncelor aruncă durerea-i înspumată/ Gemândul uragan./ De ce nu sunt un rege să sfarm cu-a mea durere,/ De ce nu sunt Satana, de ce nu-s Dumnezeu./ Să fac să rump-o lume ce sfâșie-n tăcere/ Sdrobit sufletul meu./ Un leu pustiei rage turbarea lui fugindă,/ Un ocean se-mbată pe-al vânturilor joc,/ Și norii-și spun în tunet durearea lor mugindă,/ Gândirile de foc” (Eminescu 1994: 20).

În *Junii corupți*, tonul este mai virulent, deoarece se aplică unor realități istorice concrete: „Încegeți-vă spada la danțul cel de moarte,/ Aci vă poarte vântul, cum știe să vă poarte/ A topăi în joc!/ Aci vă duceți valuri în mii batalioane,/ Cum în păduri aprinse, mănât în uragane,/ Diluviul de foc./ [...] Cad putrețele tronuri în marea de urgie,/ Se sfarmă de odată cu lanțul de sclavie/ Și sceptrele de fier/ În două părți infernul portalele-și deschide,/ Spre-a încăpea cu mia răsufilele hăde/ Tiranilor ce pier !” (Eminescu 1994: 24–25).

Deosebit de important în această privință este poemul *Mortua est!*, ciclul veșnic al *morții* și al *vieții* fiind ilustrat în partea finală a poemului, cu versurile sale arhicunoscute: „O, moartea e-un chaos, o mare de stele,/ Când vieța-i o baltă de vise rebele;/ O, moartea-i un secol cu sori înflorit,/ Când vieța-i un basmu pustiu și urât”. Traseul cugetării eminesciene continuă, de la apologia morții căzând într-un soi de nihilism teoretic, de fapt simplă detașare speculativă – „Când sorii se sting și când stelele pică/ Îmi vine a crede că toate-s nimică” –, nihilism exorcizat, însă, datorită dubitativului conținut în expresia „îmi vine a crede”, la care recurge pentru a sublinia că toate lucrurile sunt părelnice, inclusiv neantul. De aceea, „Se poate ca bolta de sus să se spargă,/ Să cadă nimicul cu noaptea lui largă,/ Să văd cerul negru că lumile-și cerne/ Ca prăzi trecătoare a morții eterne...”. Stăpânit de viziunea elpidiană, Eminescu desenează contururi ale unui tablou abstract și absurd, în care *nimicul* se prăbușește, puzderia de lumi devine pleava universului, iar triumful morții, ca fiară apocaliptică, este irevocabil. Expresia *bolta de sus* confirmă faptul că asistăm nu la Geneza biblică, ci la reversul acesteia, la o Cădere finală.

Revenind pe pământ, alături de ființa iubitei, a cărei dispariție provocase aceste viziuni catastrofice, se conchide, cu intensă amărăciune: „Atunci graiu-ți dulce în veci este mut.../ Atunci acest înger n-a fost decât lut”. După cum am menționat, posibila întoarcere la starea preadamică nu provoacă decât profundă dezamăgire, între *înger* și *lut* fiind o distanță de la *cer* la *pământ*, distanță augmentată de ambivalența circumstanțialului *în veci*, benign în ipostază temporală, malign în cea modală.

Dar, în versurile „Ș-apoi cine știe de este mai bine/ A fi sau a nu fi... dar știe oricine/ Că ceea ce nu e, nu simte dureri/ Și multe dureri-s, puține plăceri”, sub aparența banalității, poetul accentuează inevitabilul unor adevăruri general valabile, complexitatea discursului creând totodată, la nivel stilistic, un fel de chiasm ideatic. Într-un plan mai adânc, accentele ironice sunt parcă scufundate, ascunse într-o exprimare extrem de simplă, tăluite sub masca melancoliei.

„A fi ? Nebunie și tristă și goală;/ Urechea te minte și ochiul te-nșală;/ Ce-un secol ne zice, ceilalți o deszic./ *Decât un vis sarbăd, mai bine nimic*”. Din nou, eul liric îmbrățișează *nimicul*, ca pe o supremă soluție la deșertăciunea lumii, și răspunde în mod ostentativ la întrebarea retorică shakespeariană, facerea și des-facerea lumilor nemairămânând decât un joc pentru creator, oricare ar fi el. Între *totul* sau *nimic*, este ales în mod deliberat *nimicul* (de fapt, *nimic mai mult*) care închide cercul erotic, deoarece omul este depășit de propriile daruri primite de la divinitate (așa cum se întâmplă cu Hyperion). Totul rămâne sub semnul întrebării: „La ce?... Oare *totul* nu e nebunie?/ Au moartea ta, înger, de ce fu să fie?/ Au e *sens* în lume? Tu chip zâmbitor,/ Trăit-ai anume ca astfel să mori ? [...]”.

În *Egiptul*, căderea lumilor este mai degrabă scufundare în nisip, uitarea unor civilizații nefiind altceva decât adâncirea lor în mentalul colectiv, de unde câteodată ies la suprafață: „Ș-atunci vântul ridicat-a tot nisipul din pustiuri,/ Astupând cu el orașe, ca gigante sicriuri/ Unei ginți ce fără vieață-ngreua pământul stors” (Eminescu 1994: 45). Imaginea inedită în cadrul căreia substantivul *pustiu* lasă loc, paralel, și adjectivului creează un soi de învălmășeală a golului și plinului, amintind de o furtună în deșert, acoperirea cu nisip a orașelor egiptene ducând, în final, la un fel de proces de mumificare a perioadei respective. Ironia istoriei este că tocmai de aceea acum, în prezent, se poate evoca splendoarea Egiptului...

În fragmentul următor, „Uraganu-acum aleargă pân' ce caii lui îi crapă/ Și în Nil numai deșertul nisipișul și-l adapă,/ Așternându-l peste câmpii cei odată înfloriți./ Memfis, Teba, țara-ntreagă coperită-i de ruine,/ Prin deșert străbat sălbatec mari familii beduine./ Sorind vieața lor de basme pe câmpie risipiți”. Aici elementul *pământ*, în ipostaza nisipului, invadează până și apa, povestea despre izvoarele Nilului rămâne tănuțită din cauza solului mai târziu infertil, iar nomazii deșertului se mângâie cu amintirea strălucirii de odinioară a Egiptului, indivizi risipiți precum fire de nisip ale pustiului. Prin urmare, „Sub nisipul din pustie cufundat e un popor”.

Accesând calea coborârii sau a *căderii în istorie*, mai departe, poemul *Împărat și proletar*, intitulat la un moment dat *Umbre pe pânza vremii*, deține drept instrument al distrugerii simbolice a lumii, *revolta* (motivată), în diverse grade, în *crescendo*: 1) „Sdrobiți orânduiala cea crudă și nedreaptă,/ Ce lumea o împarte în mizeri și bogați!”, 2) „Sfărmați statua goală a Venerei antice,/ Ardeți acele pânze cu corpuri de ninsori!”, 3) „Sfărmați tot ce atâtă inima lor bolnavă,/ Sfărmați palate, temple, ce crimele ascund,/ Svârliți statui de tirani în foc, să curgă lavă,/ Să spele de pe pietre până și urma sclavă/ Celor ce le urmează pân la al lumii fund!”. Urmărind astfel de versuri, distihuri sau strofe întregi, imediat răsună în mintea cititorului ceea ce s-a numit *simfonia eminesciană*, acorduri ample ce se aseamănă, în principal, cu simfonia beethoveniană *Destinul*.

În contraparte, tot poetul oferă soluția salvării lumilor – „Zidiți din dărmături gigantice piramide/ Ca un *memento mori* pe al istoriei plan” –, adăugând „Aceasta este arta ce sufletu-ți deschide/ Naintea vecinicii...”, deoarece, anterior, stabilise o teză anti-platoniciană („Cu umbre, care nu sunt, v-a-ntunecat vederea/ [...] Nu!

moartea cu viața a stins toată plăcerea”). Desfășurarea mai mult decât apocaliptică, aparținând domeniului infernal, închide cercul dispariției universale.

Registrul fantastic se impune în *Strigoii*, destrămarea lumilor culminând cu astfel de tablouri: „Din tronul lui de piatră bătrânul preot vede/ Și-n vânturi el ridică adâncul glas de-aramă,/ Pe soare să-l oprească el noaptea o rechiamă,/ Furtunelor dă sborul, pământul de-l distramă...”. Atât figura lui Zeus, cât și chipul lui Eol se întrupează în portretul bătrânului preot care răstoarnă ordinea firii și dezlanțuie entropia elementelor de nestăpânit.

În afara *genezei* din *Scrisoarea I* care este prea bine-cunoscută, să ne oprim din nou asupra „filmului” dispariției cosmice, cosmos a cărui *cădere* este plină de *măreție*: „Soarele, ce azi e mândru, el îl vede trist și roș/ Cum se-nchide ca o rană printre nori întunecoși,/ Cum planetei toți îngheață și s-asvârl rebeli în spaț’/ Ei, din frânele luminii și ai soarelui scăpați”.

Până aici, asistăm la reevocarea mitului solar al lui Phoebus, care scapă din frâie armăsarii tatălui său, model aplicat în poem la atracția gravitațională a planetelor din sistemul solar; soarele însuși suferă o cădere la propriu, în urma căreia devine o rană, suflul simpatetic al eului liric resimțindu-se permanent. De la o imagistică păgână se trece la una cvasicreștină – „Iar catapetasma lumii în adânc s-au înnegrit,/ Ca și frunzele de toamnă toate stelele-au pierit;/ Timpul mort și-ntinde trupul și devine vecinicie,/ Căci nimic nu se întâmplă în întinderea pustie,/ Și în noaptea neființii totul cade, totul tace,/ Căci în sine împăcată reîncep-eterna pace...” –, *întinderea pustie* rămânând singura emblemă potrivită pentru situarea finală a lumilor în lume, în cosmos.

Judecata din urmă se referă tot la *pământ*, ca loc de întâlnire ultimă a tuturor destinilor: „Poți zidi o lume-ntreagă, poți s-o sfărâmi... ori ce-ai spune,/ Peste toate o lopată de țărână se depune”, aspectul comun al expresiei accentuând... banalitatea morții, „locul comun” pentru oameni și popoare, ca să-l parafrăzăm pe Miguel de Unamuno, în care tragicul dispăre. Dacă aruncăm o privire sumară peste accentuarea acestui vers, observăm o tendință de egalizare chiar la acest nivel, în interiorul sonorităților grave intercalându-se firesc silaba accentuată, de tonalitate joasă, repetată cu ostentație (*peste toate, o lopată, de țărână, se depune*), sugerând clar implacabila nivelare a individualităților (eventual personalități de seamă, în lumea de aici, simple nume goale, în cea de dincolo).

Poemul *Andrei Mureșanu* propune un alt tip de de-construcție: „Acum pricep eu gându-ți, căci svârcolirea mării/ Trăiește-acum în mine. Pricep gândiri rebele/ Când ai smuncit infernul ca să-l arunci în stele,/ Desrădăcinași marea ca s-o împrști în soare,/ Ai vrut s-arunci în caos sistemele solare”.

În continuare, versurile „O! De-aș vedea furtuna că stelele desprinde,/ Pe cer talazuri mândre înaltă și întinde,/ Și nourii ca sloiuri de ghiață aruncate,/ Sfărâându-se de-a sferei castele înstelate –/ Cerul din rădăcină nălțându-se decade,/ Târând cu sine timpul cu miile-i decade,/ Se-nmormântează-n caos întins fără de fine,/ Sburând negre și stinse surpatele lumine” realizează un tablou apoteotic la modul negativ, în care o furtună de proporții gigantice dislocă stelele și le stinge, nourii se solidifică destrămând, de asemenea, rețelele stelare, încât cerul

însuși va fi desrădăcinat surpându-se în sine. Dualitatea cuvântului *decade* conferă viziunii dramatism și autenticitate...

Odată cu ultima suflare a universului, eul liric înțelege următoarele: „Văd caosul că este al lumilor săcrii,/ Că sori mai pâlpâi roșii gigantice făclii/ Și-apoi se sting. – Nimicul, lințoliu se întinde/ Pe spațuri deșerte, pe lumile murinde!”. Contrazicând ideea anterioară, a haosului infinit, de data aceasta Eminescu percepe marginile acestuia, văzut precum *sicriu* (un pseudoplural) *al lumilor*, pe când sorii participă la un ceremonial în care sunt lumânări la propria lor moarte; în definitiv, *nimicul* este giulgiul cu care se acoperă lumile care pier. Este important de notat folosirea în exces a substantivelor la plural (*sori*, *făclii*, *spațuri*) de către poet, din cauză că a voit să accentueze ideea pulverizării elementelor lumii, culminând cu luarea în stăpânire a ceea ce a mai rămas de către suveranul *nimic*.

Deoarece moartea este întotdeauna „vizualizată” ca spațiu închis, în *Demonism* putem citi celebrele versuri: „O raclă mare-i lumea. Stele-s cuie/ Bătute-n ea și soarele-i fereasta/ La temnița vieții. Prin el trece,/ Lumina frântă numai dintr-o lume/ Unde în loc de aer e un aur,/ Topit și transparent, mirositor/ Și cald. [...]”. Reîntorcându-ne la trăsăturile clasice, această viziune se caracterizează prin ceea ce latinii numeau *superbia*: există aici o undă de speranță, o rază de soare care reflectă, desigur, frumusețea lumii de dincolo, vămile antinomice eminesciene fiind foarte fine – lumea de aici e mai rece, cealaltă e plină de căldură, cea dintâi este opacă, raiul e transparent și înmiresmat (argintul și aurul completează opoziția realitate immanentă – realitate transcendentă).

În concordanță cu ideile derulate până aici, Eminescu adaugă o altă perspectivă, conform căreia luna este, în fapt, fereastră numită soare: „Când îngeri cântă de asupra raclei/ În lumea cerurilor – ele-albesc/ Și nu mai pătrund raze aurite/ Prin vechiu oblon – ci raze de argint/ Și pe pământ ajung țandări duiosae/ Din cântecul frumos – dar numai țandări...”.

Totuși, „Ici în sicriu, sub cel capac albastru/ Și ținuit și ferecat cu stele,/ Noi viermuim în masse în cadavru/ Cel negru de vechime și uscat/ Al vechiului pământ care ne naște/ Certându-ne-ntre noi, ființi ciudate,/ Grețose în deșertăciunea lor”. Imaginea foarte modernă, din nou ambivalentă, a *pământului* – cadavru mumificat care, uimitor, dă naștere unor ființe vii, dar în stare larvară, figurează, în fapt, ideea *morții* care generează *viața*. De asemenea duală, reprezentarea cerului (de obicei deschis) este de data aceasta înscrisă într-o claustrare aproape absolută (*sicriu*, *capac*, *ținuit*, *ferecat*); singure *stelele* susțin sugestia unor fante luminoase, salvatoare (poate întruchipări ale îngerilor) între lumea de aici și cea de dincolo.

Unele note incipiente de sublim întors, sub specia cantității, sunt minate de un grotesc atroce, prin exagerarea plastică a viermuirii/vremuirii oamenilor și printr-o subliniere dublă a șerpuitoarei consoane *s* (poate nu întâmplătoare), care conține, *in extenso*, amărăciunea pierderii în mulțime, pe vecie, a vreunui individ de excepție. Cel mai important lucru de semnalat este multipla determinare a pământului – *cel negru de vechime*, *uscat*, *vechiului* (antepus), *vechimea* fiind însușirea deosebitoare a pământului, față de altele, adică, în cele din urmă, statornicia. Dacă oamenii, ființe schimbătoare, „grețose în deșertăciunea lor”, sunt

trecători pe acest pământ/petrec în foarte sensurile, ca în *Luceafărul*, creatorul rămâne același față de sine însuși, neputând să iasă, până la urmă, din determinările inițiale („Dar moartea nu se poate”).

Așadar, Pământul este un *cadavru viu*, ampla prosopopee continuând în felul următor: „Titan bătrân cu aspru păr de codri,/ Plânge în veci pe creții feții sale/ Fluvii de lacrimi. De-aceea-i ca mort;/ Uscat... stors de dureri este adâncu-i –/ Și de dureri a devenit granit”. Ne întoarcem, inevitabil, la imaginile bachelardiene, oarecum răsturnate: „A lui gândiri încremeniră reci/ În fruntea sa de stânci și deveniră:/ Rozele dulci, rubine; foile:/ Smaralde, iară crinii/ Diamante. Sângele său/ Se prefăcu în aur, iară mușchii/ Se prefăcură în argint și fier/ Din carnea-i putrezită, din noroi/ S-au născut viermii negrului cadavru –/ Oamenii”.

Un loc aparte îl deține *muntele* în opera eminesciană, ca ipostază a eternității pământului: „Prin locul pe care îl ocupă *muntele* în imaginarul colectiv, semnul poetic respectiv vine în universul poetic eminescian cu un fascicol de virtualități semantice, cu originea în atributele fundamentale – (*primordial*, *sacru*, *înalt*, *măreț*), care generează direcții specifice de semnificare. Muntele devine în creația eminesciană 1) reprezentare a spațiului sacru, 2) imagine a dinamicii gândirii, 3) obiect al recreării prin cântec, 4) însemn al regalității 5) componentă ascensională în dinamica ființei lumii” (Irimia 2007: 157). La Eminescu, muntele se înalță doar aparent în mod antitetic față de mare, deoarece, în esență, marea conține ideea *reflectării*, și la propriu, și la figurat, iar muntele, prin cuprinderea panoramică pe care o poartă, desăvârșește *contemplația*, celălalt versant al *meditației* ambivalente.

Tot în acest sens, „contemplarea muntelui generează un vis al solidității, al rezistenței, al sfidării, prin întoarcerea ființei umane spre sinele său interior. Omul meditează la propria condiție, din perspectiva unui raport profund între componenta rațională a ființei și componenta imaginantă” (Irimia 2007: 162). Față de mare, muntele accentuează coordonate ale individualității, însă, în anumite contexte, „ca termen comparant, dezvoltă aceeași încărcătură semantică și în relevarea identității naționale a ființei umane, exprimând prin întreaga sintagmă pe care o guvernează rezistența în fața istoriei” (Irimia 2007: 163).

Muntele, vechiul *οπος ανατολών* (*muntele răsăriturilor*), din reprezentările bizantine, este un spațiu mitic, care inevitabil devine bătrânul Timp, cu majusculă, la Eminescu. Or, prin intermediul conotațiilor generale ale muntelui, și folosind cuvintele lui M. Eliade, ne reîntoarcem la considerațiile inițiale: „Mai decelăm în același timp structura ciclică a timpului care se regenerează la fiecare nouă *naștere*, în orice plan ar avea loc. Această *eternă reîntoarcere* trădează o ontologie necontaminată de timp și devenire. Tot așa cum grecii, prin mitul eternei reîntoarceri, căutau să-și satisfacă setea lor metafizică de ontic și de static (căci din punct de vedere al infinitului, devenirea lucrurilor care revin neîncetat la starea lor este, prin urmare, implicit anulată și se poate chiar afirma că *lumea stă pe loc*), la fel și primitivul, conferindu-i timpului o direcție ciclică, îi anulează ireversibilitatea. În fiecare clipă totul este reluat de la început. Trecutul nu este decât prefigurarea viitorului. Nici un eveniment nu este ireversibil și nici o transformare nu este definitivă [...]”.

Timpul face posibilă apariția și existența lucrurilor. El nu are nici o influență decisivă asupra acestei existențe – pentru că el însuși se regenerează fără încetare” (Eliade 1991: 71–72).

Astfel încât *moartea*, în creația eminesciană, nu este plină de pesimism, cum s-ar putea crede, ci este o promisiune plină de seninătate stenică, în sensul că, deși nu poate fi ignorată, ea nu înseamnă nici cufundare impersonală în nirvana buddhistă, nici chiar pierdere sartriană în neant, ci sâmbure al *vieților* ulterioare. Nu exaltăm aici credința (creștină) nu îndeajuns de convingătoare la Eminescu într-o *viață de dincolo*, însă imaginea certă și necesară a *muririi*, în scopul *perpetuării lumilor*. De aceea, chiar „muntele, înscris în imaginarul armonizării interioare a ființei umane prin iubire, este prezent și în imaginarul care generează sensul poetic al reintegrării ființei umane prin moarte în armonia lumii” (Irimia 2007: 165). Rezervându-ne pentru viitor analiza explicită a chipurilor muntelui la Eminescu, vom încheia contrazicând parțial afirmația lui G. Călinescu, care consideră că „Mai puțin trebuie să atingem tema lumii vegetale, întrucât nu găsim exprimată clar semnificația metafizică a plantei, oricât codrul din *Revedere* va face o teorie a spețelor eterne” (Călinescu 1976: 139). De fapt, plantele, în „ne-însemnătatea” lor, absorbite la rândul lor în macroelemente, ca de exemplu, *pământul*, integrează, într-un final, toate energiile creatoare eminesciene, după cum s-a putut observa de atâtea ori.

BIBLIOGRAFIE

a. Generală

- Bachelard 1999 = Gaston Bachelard, *Pământul și reveriile odihnei*, București, Editura Univers.
 Călinescu 1976 = G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, București, Editura Minerva.
 Eliade 1991 = Mircea Eliade, *Eseuri. Mitul eternei reîntoarceri*, București, Editura Științifică.
 Irimia 2007 = Dumitru Irimia (coord.), *Dicționarul limbajului poetic eminescian*, vol. II, *Elemente primordiale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
 Marian 1999 = Rodica Marian, *Lumile Luceafărului, o reinterpretare a poemelor eminesciene*, Cluj-Napoca, Editura Remus.
 Mașek 1978 = *De la Apollo la Faust: dialog între civilizații, dialog între generații*, antologie, cuvânt-înainte și note introductive de Victor Ernest Mașek, traducere de Lucian Blaga, Ion Dobrogeanu-Gherea, Ion Herdan, București, Editura Meridiane.
 Petrescu 2005 = Ioana Em. Petrescu, *Eminescu – modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Paralela 45.
 Platon 2004 = Platon, *Opere complete*, vol. IV, București, Editura Humanitas.
 Rusu 2000 = Vasile Rusu, *Eminescu – Motivele vegetale și faunistice*, Iași, Editura Junimea.

b. Ediții

- Eminescu 1977 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VII, *Proza literară*, studiu introductiv de Perpessicius, ediție îngrijită de Petru Creția (coord.), București, Editura Academiei.
 Eminescu 1994 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I, *Poezii tipărite în timpul vieții*, ediție îngrijită de Perpessicius, București, Editura Vestala – Alutus D.
 Eminescu 1998 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IV, *Poezii postume*, ediție îngrijită de Perpessicius, București, Editura Saeculum I.O.

PALINGENESIA AND THE DE-CONSTRUCTION OF THE WORLDS IN EMINESCU'S CREATION

ABSTRACT

The earth, the goddess whom, in the sacred tradition, all is sacrificed, ceased to be such an entity in Eminescu's works and becomes a symbol integrating all the elements and beings conceived by it, in the sense of the Old Testament. Formerly, the destruction and the consecutive re-construction of the worlds was named *ek-pyrosis*. In Eminescu's texts the apocalyptic representations are equilibrated by the visions concerning the resurrection of nature. First devouring all the beings, the *mother-earth* changes into the birthgiver of the multiple forms of life which take, one by one, the appearance of the trees, of the mountain, of the insects, of the dust, finally recovering all of them. Beyond the fact that *the earth/the clay* can gather all the other three elements (*the water, the air, the fire*), this represents especially the place of origin, and in the same measure, of the rest of the human being. The earth, celestial sphere, makes part from a bigger system, in the artistic thinking of Eminescu, from a supreme constellation, and can be seen in a microscopic point of view, through the relativization of the dimensions, like a blue pearl in the eyes of “poor Dionis” for example. This extremely simple apophthegm emphasizes the idea that the earth is the quintessence of all the things, because it closes the light inside, includes the air, shelters the fire, and it is a *locus amoenitas*, a place of the blessed rest.

Key-words: *palingenesia, the earth, ek-pyrosis, deconstruction, syn-elementarity.*

ROMANUL TRANZIȚIEI CA HIPERTEXT

ANDREEA MIRONESCU*

Introducere

La mijlocul anilor 2000, sintagma „roman al tranziției” apare frecvent în discursul criticii de întâmpinare pentru a caracteriza abundența de scrieri care tematizează ficțional realitatea imediată dintr-o Românie ce traversa tranziția postcomunistă. Aparținând, cu câteva excepții, unor autori asociați cu „literatura tânără”, promovată, sub acest slogan, în campaniile editoriale ale vremii, aceste opere nu impun un nou gen literar, dar circumscriu o categorie funcțională. În studiul său comparativ dedicat romanului revoluției din Germania și România, Roxana Ghiță folosește conceptul de „roman al schimbării” (*Wenderoman*) pentru a discuta metaficțiunile istoriografice (Hutcheon 1997) apărute în cele două literaturi după 1989. *Wendeliteratur*, observă Roxana Ghiță, este un concept polisemantic, care desemnează literatura unei perioade de cotitură, elaborată în această perioadă sau care este *despre* această perioadă (Ghiță 2013: 83). Astfel, coincidența între orizontul temporal al ficțiunii și „lumea noastră postcomunistă” (Cernat 2005: 13) reprezintă o trăsătură cardinală a romanelor tranziției. Prin urmare, ne vom referi în continuare la opere literare apărute în perioada 2000–2007, înainte de finalul simbolic al tranziției, odată cu integrarea României în Uniunea Europeană – interval care coincide, de altfel, cu momentul de efervescență a genului.

În paginile unor autori precum Petru Cimpoeșu (*Simion Iftnicul*, 2001; 2007), Petre Barbu (*Blazare*, 2005), Dan Lungu (*Raiul găinilor*, 2004; *Sunt o babă comunistă*, 2007), Bogdan Suceavă (*Venea din timpul diez*, 2004), Filip Florian (*Degete mici*, 2005), Florin Lăzărescu (*Trimisul nostru special*, 2005), Florina Ilis (*Cruciada copiilor*, 2007), își face loc „o imagine caleidoscopică a lumii: lumea noastră postcomunistă, consumistă, butaforică” (Cernat 2005: 13). Într-unul dintre cele mai aplicate studii dedicate romanului postdecembrist, Sanda Cordoș observă că autorii menționați reinventează narativ „o Românie de astăzi, debusolantă, terifiantă, în multe feluri insuportabilă” (Cordoș 2012: 133), făcând-o, prin transfigurare

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

artistică, „inteligibilă și accesibilă” (*ibidem*). Referința directă la realitatea imediată este, așa cum se poate observa, una dintre caracteristicile cardinale ale acestor scrieri. Critica de întâmpinare a notat, în cazul celor mai multe dintre romanele enumerate, „priza la real” a narațiunii, conotând-o pozitiv sau negativ. De unde provine însă impresia pregnantă a cititorului de familiaritate cu universul textual al acestor romane?

Dincolo de momentul istoric ușor recognoscibil, atunci când nu este semnalat direct în incipitul narațiunii, limbajul scrierilor tranziției, cu toate deosebirile de registru și gen dintre operele individuale, este unul profund intertextual. Însă, dacă am reduce intertextualitatea acestor romane la un fenomen situat exclusiv la nivelul discursului, definind-o în termeni de productivitate textuală, am judeca restrictiv. Un inepuizabil hipertext se țese continuu în ficțiunile autorilor menționați, colportând și resemantizând nu doar fragmente ale „discursului repetat” cotidian și hipotexte livrești, ci și „narațiuni” sociale sau reprezentări mediatice. Într-un univers în care referința către *altceva* este norma, obsesia personajelor pentru interpretare, convingerea lor că realitatea este o țesătură de coduri și semne devine una firească, la fel ca tentația de a sonda iar și iar lizibilitatea lumilor din cuvinte în care se mișcă.

Cuvinte, cuvinte, cuvinte

Invocarea directă a unui text literar de autoritate, deși stabilește corelații câteodată surprinzătoare, nu este, în scrierile discutate, una foarte bogată. Intertextul literar împrumută forma tradițională a mottoului în romanul *Venea din timpul diez* al lui Bogdan Suceavă:

„Bucureștii rămăsese credincios vechei sale datini de stricăciune: la fiecă pas ne aminteam că suntem la porțile Răsăritului. Și totuși desfrâul mă uimi mai puțin decât descreerarea ce domnea în toate rândurile; mărturisesc că nu mă așteptam să văd dospind țicneli atât de numeroase și de felurite, să întâlnesc atâta nebunime slobodă. Cum nu-mi fu dat să găsesc mai pe nimeni la care, mai curând sau mai târziu, să nu se dea pe față vreo meteahnă, pe care, pe neașteptate, să nu-l aud aiurând, la sfârșit pierdii nădejdea să cunosc, în carne și oase, făptură omenească pe deplin teafără la minte” (Suceavă 2014: 5).

Insistența, în fragmentul citat – excerptat din *Craii de Curtea-Veche* ai lui Mateiu Caragiale –, asupra „descreerării”, a „țicnelii”, a nebuniei și a aiurării configurează, cel puțin în intenția lui Suceavă, cadrele de lectură a inteligenței satire colective care este *Venea din timpul diez*. Roman al nebuniei sociale care ia în stăpânire capitala la începutul deceniului nouă (acțiunea debutează în seara zilei de 4 noiembrie 1992), scrierea lui Bogdan Suceavă recompune, într-un registru satirico-alegoric îmbinând verva analitică și umorul, „adevărata cronică” a anilor postdecembriști, „cu toate tainele lor și cu toată istoria lor nespusă” (Suceavă 2005: 7). Plasându-se voluntar, prin referința intertextuală, într-o tradiție a romanului de

mistere, *Venea din timpul diez* este partitura unui narator-martor care descrie, retrospectiv, mișcările ideologice ce animă cetatea Bucureștilor și tentativele „profeților” de a le impune la nivel colectiv. Mitul salvatorului, vehiculat obsesiv în presa acelor ani, fanatismul ortodox ca platformă civică și politică, teama de conspirații și înaltă trădare își găsesc locul în cartea lui Bogdan Suceavă. Toate referințele la viața publică tumultuoasă a anilor '90 (fenomenul Pieței Universității, mineriadele, dar și derizoriul atac cu cerneală la adresa Președintelui României) întrețin, de altfel, impresia de contestare permanentă a legitimității efemerilor lideri, subminând încercările de edificare a unei noi solidarități sociale. „Cum mai putem spune «noi» dacă republica socialistă nu mai există?”, se întreabă Bogdan Suceavă într-o convorbire cu Andrei Simuț (Simuț 2010), argumentând caracterul de „ficțiune politică” a romanului său (Suceavă 2005).

Dincolo de intertextul literar, invocat în mai multe locuri ale romanului – versuri ale clasicilor români devin „formule” în interiorul „codului transcendentă” care este limba română –, imaginarul colectiv al maselor mânuite de Suceavă este invadat de diverse discursuri degradate, mimate parodic, pe care închipuirea personajelor le exaltă, creând în jurul lor dezbateri de idei în stilul prozatorilor autohtoni ai anilor '30. Faptul că Bogdan Suceavă plasează în preambulul romanului său un fragment literar, care îl rezumă, sugerează, în cele din urmă, contaminarea istoriei de literatură, teoretizată de altfel în incipitul narațiunii, printr-un fragment cu caracter metatextual deghizat:

„Toate paginile pe care le definitiva [precizează naratorul, referindu-se la profesorul de istorie Diaconescu, n.n.] erau invariabil lovite de aerul literaturii. În esență, teoria lui nu conținea nimic literar, dar aspectul liric pe care-l căpătau absolut toate textele sale le dădea un caracter buimac, ce captiva pentru o clipă, doar pentru o clipă, cititorul sau spectatorul” (Suceavă 2014: 11).

Relația dintre istoria personală sau colectivă și literatură reprezintă, de asemenea, supratema romanului *Trimisul nostru special* al lui Florin Lăzărescu. Sub titlul care preia o sintagmă comună în limbajul mediatic, Lăzărescu aduce în pagină o lume decăzută, pe care literatura nu o mai poate reflecta: „Oamenii nu mai au timp de povești, bizonului îi trebuie știri” (Lăzărescu 2005: 102), exclamă unul dintre personaje. De fapt, afirmația că literatura nu mai este chemată să spună adevărul despre realitate, de vreme ce mass-media o face într-un mod mult mai eficient, reprezintă o idee comună în discutarea relevanței sociale a discursului literar după 1989. Însă în romanul lui Florin Lăzărescu invocat anterior, ca în toate scrierile sale, poveștile sunt camuflate în profan, iar mass-media produce, ea însăși, literatură, ca în schițele și comediile lui I.L. Caragiale. Personajele romancierului Lăzărescu abuzează de intertext, însă faptul se produce cu buna știință a autorului. Gesturile și, mai ales, vorbele lor au fost deja performate și rostite, nu o dată în contexte esențiale, precum travaliul cristic: Antonie, „trimisul special” al unui mare ziar românesc, își petrece copilăria și adolescența complet izolat de civilizație, iar atunci când este trimis de tatăl său să cunoască lumea, plonjează direct în societatea

mediatică de la sfârșitul anilor '90. Metafora „lumii ca ziar”, folosită de Ioana Pârvulescu pentru a surprinde esența operei caragialiene, poate fi decelată și în romanul în discuție. Resemantizarea intertextului literar prin mecanismul rescrierii, pentru a mima discursul mediatic, reprezintă unul dintre procedeele narative recurente în *Trimisul nostru special*:

„Apropo, cu ani în urmă am întâlnit un tip tare mâhnit. Stătea într-o cârciumă, cu un ziar în față și își ținea capul în mâini ca pe un craniu. [...] M-a văzut și m-a strigat. «Mă cunoașteți, domnule?», l-am întrebat.
«Normal».
Mi-am tras un scaun la masa lui.
«De unde?»
Mi-a arătat ziarul:
«Ești negustor de pește».
Era cam nebun.
«Nu-s negustor de pește».
«Atunci măcar aș vrea să fii un om de treabă».
«Ce citiți?»
A răsfoit plictisit ziarul.
«Cuvinte... Cuvinte... Cuvinte...»
[...] Vă-ntreb despre ce citiți.
Răsfoi din nou ziarul.
«Crime. În mare parte numai despre crime. Un tânăr student a omorât o babă cu toporul pentru a nu-i mai putea înapoia datoria...» (Lăzărescu 2005: 130).

Autorul înscenează în fragmentul reprodus o ipotetică situație de lectură împotriva istoriei literaturii mondiale. Un Hamlet alcoolizat și depresiv, dar nu mai puțin shakespeareian, citește în ziarul din care își citează, de altfel, și replicile consacrate, un rezumat senzațional al romanului *Crimă și pedeapsă* de Fiodor Dostoievski. Transformarea în știre de ziar a unuia dintre cele mai productive texte din istoria culturii, drama *Hamlet* a „marelui Will”, provoacă nu doar denaturalizarea discursului mediatic, prin revelarea caracterului său auto-repetitiv, ci și „dedoxificarea” (Hutcheon 1997) limbajului intertextual al literaturii înalte. Vocea unui astfel de narator mediator, care intervine oportun pentru a atrage atenția că tot ceea ce e comunicat nu sunt decât cuvinte, mai exact literatură, poate fi regăsită în majoritatea scrierilor tranziției.

Literatura și memoria socială

Așa cum am amintit, un rol esențial în crearea lumilor ficționale ale tranziției îl îndeplinesc referințele către „texte” sociale sau discursuri mediatice. De altfel, ficțiunea postmodernă a redefinit nu numai rolul intertextualității în literatură, ci și formele ei de manifestare. Prin multitudinea reprezentărilor sale mediatice, un eveniment devine un „text” nu doar în înțelesul extensiv al termenului, ci și în acela propriu, de relatare a ceva uzând de tehnicile proprii narațiunii. Confruntată, astfel,

cu o invazie de discursuri cărora în trecut le-ar fi recunoscut doar o valoare documentară, literatura devine permeabilă la aceste forme concurente de interpretare a realității. Mai mult, nu arareori le va îngloba ca atare în propria țesătură discursivă, semnalând atât caracterul lor de indici ai realului imediat, cât și failibilitatea lor ca reprezentări obiective ale acestuia.

Chiar fără a se apropia până la capăt de metaficțiunile istoriografice – deși, în cadrele schițate de Linda Hutcheon, categoria rămâne una laxă –, romanele tranziției tematizează, prelucrându-l ficțional, un interval istoric ce suferă de un exces de documentare. „Televiziunea, internetul, ziarele, fac o concurență acerbă literaturii” în deceniul postdecembrist (Burță-Cernat 2014: 45) nu numai pentru că își creează un public captiv, ci și fiindcă întrețin iluzia accesului direct către realitate, într-o perioadă de redefinire a societății ca cea de după 1989. În acest context, priza la real și la social a literaturii, ca și orientarea orizontului de așteptare al cititorilor în această direcție par o opțiune naturală. Comentând prima ediție a romanului *Simion liftnicul* de Petru Cimpoeșu, Andrei Bodiu face observația că, deși „existențe fictive, personajele lui Cimpoeșu sunt fixate în mijlocul unor evenimente reale” (Bodiu 2002). Într-adevăr, locuitorii blocului nefinisat dintr-un oraș de provincie moldovenesc participă, aproape fără a-și părăsi apartamentele, la viața publică din România deceniului nouă. Ei sunt conectați la evenimentele care se succedă în țară prin intermediul televiziunii, al discursurilor din presă și, mai cu seamă, prin intermediul zvonurilor colportate de vecini, blocul de locuințe reprezentând, printr-o sinecdocă transparentă, România însăși. Narațiunea, polemică față de literatura retro a scriitorilor moldoveni (naratorul își apelează personajele folosind întotdeauna pronumele *dumneata*), față de registrul realismului magic și *Viețile sfinților* (locatarii poartă toți nume din calendarul creștin), este contrapunctată de referințe directe la discursurile dominante în sfera publică. „O nouă mitologie, observă Andrei Bodiu, înlocuiește imaginea suprimată a lui Ceaușescu [...]. E mitologia mediatică, una în care se amestecă Ion Stoica-Caritas, Pamela Anderson, Patapievici, Bingo, 6 din 49, Vacanța Mare, meciurile naționalei” (Bodiu 2002). Desigur, lista clișeele mediatice preluate în *Simion liftnicul* este una mult mai bogată, romanul oferind o versiune vădit ficționalizată a memoriei colective a tranziției (acțiunea se petrece în „anul Domnului 1997”). Popularitatea cărții într-o altă comunitate de lectură decât cea românească, precum publicul ceh, demonstrează faptul că astfel de amintiri trans-individuale, parte a unei memorii sociale, rămân recognoscibile și dincolo de cadrele lor naționale. Așa cum mărturisește traducătorul Jiri Našinec, succesul romanului *Simion liftnicul* în Cehia nu se datorează unei tradiții literare comune, ci tocmai resurselor textuale care facilitează cititorilor o lectură empatică, de identificare, cartea fiind catalogată de critică drept „un roman ceh” (Bojoga 2008).

Un mod diferit de raportare la narațiunile sociale din perioada postdecembristă poate fi găsit în romanul lui Dan Lungu, *Sunt o babă comunistă!*. Titlul cărții preia, de altfel, una dintre replicile protagonistei, care ar fi putut trece neobservată în contextul de comunicare inițial, un dialog domestic despre alegerile parlamentare:

- „– [...] Dacă ar fi după mine, eu și mâine aş vrea să se întoarcă comunismul.
– Vai, mamă, eu ziceam că te faci, dar tu ești mai comunistă decât credeam!
– Uite că mi-am dat arama pe față. Sunt o babă comunistă, dacă nu știi. Asta sunt”
(Lungu 2011: 51).

Așezat pe frontispiciul cărții, citatul inofensiv în contextul inițial devine un text productiv, semnalizând într-o manieră ironică clișeul prin care nostalgia după regimul comunist și alcătuirea lumii din perioada respectivă sunt asociate, în mentalul colectiv, cu un anumit grup social. Emilia (Mica) Apostoae, eroina și principala voce narativă a romanului, este o fostă lucrătoare într-una din fabricile unui oraș de provincie, iar povestea ei de viață – migrația din satul natal către oraș, munca într-un atelier care produce „pentru export”, visul de a avea o fiică „ingineră”, pierderea locului de muncă odată cu privatizarea fabricii – urmează un traiect tipic pentru perioada dintre sfârșitul anilor '50 și prima jumătate a anilor '90. De altfel, hipotextul romanului reprezintă o narațiune socială documentată printr-un text nonficțional, un interviu realizat de Dan Lungu cu Florentina Ichim și reprodus în volumul *Povestirile vieții. Teorie și documente* (Lungu 2010). Această abatere de la „puritatea” ficțiunii a reprezentat principalul argument în respingerea romanului, care ar propune „un personaj valid statistic, dar fals literar” (Stan 2010: 81). Totuși, narațiunea minimalistă din *Sunt o babă comunistă!* și-ar putea revela nuanțele de adâncime tocmai printr-o lectură care să descopere interferențele celor două limbaje: cel „natural”, al persoanei intervievate, și cel literaturizat, al personajului. Prelucrarea ficțională a interviurilor cu muncitori a fost, de altfel, realizată cu succes de un scriitor ca Alexandru Monciu-Sudinski, care a publicat în anii '70 ai secolului trecut volumele *Caractere și Biografii comune*, după ce opera de debut, *Rebarbor* (1971), a fost interzisă de cenzură imediat după apariție. „Interviurile” lui Monciu-Sudinski deturneză uzul limbii de lemn, bazată pe dictoane și lozinci primite, semnalând cu viclenie forța subversivă a idiomului socialist. În cazul lui Dan Lungu, solilocviul naratoarei care își rememorează viața colportează o suită de legende urbane din timpul comunismului și frânturi de discurs propagandistic, rezultatul fiind un discurs identitar polifonic, în care se întrețes texte ce ar trebui să se excludă reciproc.

Cele două opere discutate mai sus sunt, prin referințele directe către realitatea extratextuală, reprezentative pentru relația dintre literatură și memoria socială. Dacă în anii de după căderea dictaturii romanul nu mai îndeplinește în mod tradițional funcțiile sociologiei, istoriei, politologiei și jurnalismului (Cordoș 2012: 130), acesta rămâne totuși genul ficțional predilect pentru investigarea critică a cadrelor memoriei colective. O demonstrează capodopera genului, *Cruciada copiilor* a Florinei Ilis, un roman despre lectura lumii prin intermediul mass-mediei și al hipertextului on-line. Amplă metaficțiune a memoriei colective în perioada 1990–2000, romanul are în centru o metaforă ușor decriptabilă a tranziției, aceea a trenului deturnat între gări, în spațiul cu încărcătură simbolică a bătăliei de la Posada. Pretextul narativ – un tren de vacanță, care traversează țara spre taberele de pe litoral, este cucerit de copiii străzii,

aliați cu școlarii cuminți – prelucrează în manieră postmodernă mitul cultural al cruciadei copiilor de la începutul secolului al XIII-lea. Lătmotivul cruciadei, dezvoltat în planuri diverse ale romanului, se suprapune peste acela al Revoluției din 1989, într-o fascinantă narațiune care deconstruiește, printr-un exces de mediatizare, reprezentările istoriei naționale și ale identității colective.

Mai mult decât o polifonie a zecilor de voci narative care turuie, înainte de toate, despre România (Cordoș 2012: 144), romanul reprezintă o meditație asupra percepției mediate asupra realității. De la jocurile video care formează conștiința despre lume a copiilor ce se pregătesc să devină adulți, la obiectele magice în care o vrăjitoare „citește” viitorul României, până la hipertextul găzduit de o pagină web omonimă cu titlul romanului, opera Florinei Ilis explorează moduri diferite de „lectură” a lumii înconjurătoare și reprezentările failibile pe care acestea le furnizează. Obsedate de interpretare, personajele cărții, indiferent de gradul lor de instrucție, nu rămân niciodată simpli consumatori ai textelor și discursurilor mediatice la care sunt continuu expuse, fie că e vorba de tratate științifice, reviste („Cosmopolitan” în varianta românească), ziare sau talk-show-uri. Cu toată aparența de colocvialitate, limbajul lor – avertizează de fiecare dată autoarea prin indici paratextuali – este, ca și cel al personajelor caragialiene, unul care colportează, amalgamându-le ingenios, frânturi din diverse discursuri livrate în sfera publică. Vorbirea lor nu rămâne astfel un simplu act lingvistic, transformându-se într-un act hermeneutic:

„Știi, *vorba ceea*, îi veni unui ceferist de lângă geam ideea salvatoare de a rezolva dilema existențială grea în care îi lăsase șeful de tren, Știți cum se spune că face românul când nu are bani? [...] Păi, face credite, dom'le! Și râse încântat de impresia produsă, *poanta o auzise și el prin tren și-i picase la fix*, Asta cam așa e! Toți românii au fugit să lucreze în străinătate, interveni șeful de tren [...], Nu, că nu-i condamn, să se descurce fiecare cum poate, dar statul acesta ar trebui să facă ceva ca să oprească *exodul!* cuvântul *exod* șeful de tren îl *preluase dintr-un articol de ziar*, *A doua părăsire a Daciei*, acesta era titlul articolului pe care îl citise cu mare interes în ziarul «Adevărul» [...] în acel articol renumitul jurnalist făcuse o amară referință la părăsirea Daciei de către administrația romană, Fapt care se reflectă și în zilele noastre! Sublinie șeful de tren, fără să insiste mai mult asupra explicațiilor deoarece nu izbutise să înțeleagă în profunzime semnificația analogiei exprimate în articol [subl. n.]” (Ilis 2007: 87).

Mai relevantă decât proliferarea în presa vremii, până spre mijlocul anilor 2000, a mitului dacic și a lamentărilor despre istoria națională condamnată la repetare, este observația că ideea celei de-a doua părăsiri a Daciei provine dintr-un text cultural. Ideea poate fi găsită într-un loc din *Destinul culturii românești*, operă de exil a lui Mircea Eliade, apărută în 1953. Odată decriptat, intertextul abscons dezvăluie procesul sedimentării auto-reprezentărilor colective, atrăgând atenția asupra naturalizării lor la nivelul mentalului colectiv și al limbajelor care îl exprimă.

Concluzii

Uzul intertextului în romanele tranziției nu se limitează la situația de prezență a unui text (literar sau cultural) într-un alt text (literar). Memoria literaturii este redefinită în aceste opere, similare cu metaficțiunile istoriografice: situațiile clasice de anxietate a influenței manifestate prin citat, aluzie sau parodie a unui text canonizat, coexistă cu hipotexte colportate din mass-media, clișee identitare și reprezentări sociale recognoscibile. Referințele către evenimente reale larg cunoscute sau, dimpotrivă, obscure pentru memoria noilor generații reprezintă una dintre trăsăturile comune ale acestor scrieri, dincolo de diferențele de stil și tratare. Adeseori, intertextul nu este semnalat ca loc textual privilegiat, care transcende opera gazdă și, totuși, acesta rămâne inteligibil la lectură. Desigur, limbajul în general și cel literar în special sunt oricum intertextuale, însă în cazul romanelor tranziției, competența enciclopedică (Umberto Eco) a cititorului ideal presupune participarea la o memorie socială, care să asigure identificarea cu amintirile colective ale epocii și reprezentările lor mediatice. Succesul transnațional al unor opere precum *Simion liftnicul*, în Cehia, sau *Sunt o babă comunistă!*, în Ungaria, s-a datorat aproape exclusiv unei lecturi empatică, afective, a comunităților de lectură din spațiul excomunist. Din acest punct de vedere, romanele tranziției reprezintă un gen al epocii lor, către care trimit direct sau aluziv; în același timp, operele discutate reflectă critic cadrele memoriei colective ale perioadei postdecembriste.

BIBLIOGRAFIE

- Bodiu 2002 = Andrei Bodiu, *Înapoi/înainte, la ficțiune!*, în „Observator cultural”, nr. 100, sursă online http://www.observatorcultural.ro/Inapoi/inainte-la-fictiune*articleID_364-articles_details.html, accesat la 01.05.15.
- Bojoga 2008 = Eugenia Bojoga, *Prin romanul său, Simion liftnicul, Petru Cimpoeșu a deschis larg poarta literaturii române în Cehia*, interviu cu Jiri Našinec în „Observator cultural”, nr. 405, sursă online: http://www.observatorcultural.ro/Prin-romanul-sau-Simion-Liftnicul-Petru-Cimpoesu-a-deschis-larg-poarta-literaturii-romane-in-Cehia*articleID_18992-articles_details.html, accesat la 01.05.15.
- Burța-Cernat 2014 = Bianca Burța-Cernat, *Proza românească postdecembristă. Câteva considerații*, în „Caiete critice”, nr. 2 (316), p. 44–49.
- Cernat 2005 = Paul Cernat, *Miracolul în transmisiune directă*, prefață la Florin Lăzărescu, *Trimisul nostru special*, Iași, Editura Polirom.
- Cordoș 2012 = Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*, București, Editura Cartea Românească.
- Ghiță 2013 = Roxana Ghiță, *Poetica și poietica Revoluției. De la romantismul german la anul 1989 în romanul din România și Germania*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Hutcheon 1997 = Linda Hutcheon, *Politica postmodernismului*, traducere de Mircea Deac, București, Editura Univers.
- Ilis 2007 = Florina Ilis, *Cruciada copiilor*, Iași, Editura Polirom.

- Lăzărescu 2005 = Florin Lăzărescu, *Trimisul nostru special*, Iași, Editura Polirom.
- Lungu 2010 = Dan Lungu, *Povestirile vieții. Teorie și documente*, ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Lungu 2011 = Dan Lungu, *Sunt o babă comunistă!*, ediția a III-a, Iași, Editura Polirom.
- Stan 2010 = Adriana Stan, *Noi în anul 2000, când nu vom mai fi comuniști*, în „Vatra”, nr. 10–11, p. 80–81.
- Simuț 2010 = Andrei Simuț, *Despre romanul Venea din timpul diez (un interviu cu Bogdan Suceavă)*, Liternet.ro, 12.03.2010, <http://atelier.liternet.ro/articol/9010/Andrei-Simut-Bogdan-Suceava/Despre-romanul-Venea-din-timpul-diez.html>, accesat la 01.05.2015.
- Suceavă 2005 = Bogdan Suceavă, *Când discutăm despre ficțiunea politică?*, în „Observator cultural”, nr. 256, http://www.observatorcultural.ro/Cind-discutam-despre-fictiunea-politica*articleID_12557-articles_details.html, accesat la 01.05.15.
- Suceavă 2014 = Bogdan Suceavă, *Venea din timpul diez*, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom.

THE ROMANIAN NOVEL OF TRANSITION (2000-2007) AS HYPERTEXT

ABSTRACT

The use of the intertext in the transition novels in Romania is not restricted to the presence of a (literary or cultural) text in another (literary) text. The memory of literature is redefined in these works that resemble so much to historiographical metafiction. Classical situations of anxiety of influence (illustrated by quotation, allusion or parody) coexist with hypotexts from the mass-media, identity-related clichés and representations of the collectivity. Beyond the differences in style and approach, one of the main common traits of these novels is the allusion to real events that are more or less familiar to all their readers. This paper examines the different types of intertext in the novels of Bogdan Suceavă, Florin Lăzărescu, Petru Cimpoeșu, Dan Lungu and Florina Ilis.

Keywords: *novels of transition, intertextuality, social memory, Postcommunism, Romanian literature.*

1883 — ANUL EMINESCU

DE

DUMITRU IRIMIA

Anul 1883 este marcat definitiv în istoria culturii românești de mai multe *evenimente Eminescu*, evenimente intersectându-se într-un punct (sau convergînd spre acel punct), în care destinul artistic eminescian atinge nivelul cel mai înalt al împlinirii sale iar destinul uman, gradul cel mai acut al unei sfișieri lăuntrice care nu mai putea fi dominată.

În aprilie apărea la Viena, în cel dintîi „Almanah al Societății Academice Social-Literare «România Jună»” (societate studentescă la constituirea căreia, în 1870, prin unificarea societăților „România” și „Românismul”, Eminescu, membru în amîndouă, a avut un rol important), poemul *Luceafărul*. La 4 iunie, poetul citea în cercul junimiștilor din Iași ultima lui poezie *Doina*, primită de cei prezenți cu mult entuziasm : „În contra obiceiului — nota I. Negruzzi, în 1889, în „Convorbiri literare”, din 1 iulie —, pentru înția dată de 20 de ani de cînd exista societatea un tunet de aplausuri izbucni la sfîrșitul cetirii și mai mulți dintre numeroșii membri prezenți îmbrățișară pe poet.” Poezia va apărea în paginile revistei „Convorbiri literare”, în numărul din 1 iulie 1883. Dar la 28 iunie, zăgazarile rațiunii poetului nu mai rezistaseră...

Aveau să urmeze apoi alte *evenimente Eminescu*, dar acestea cu participarea, de fapt, indirectă a poetului. La 1 august, revista „Convorbiri literare” republica poemul *Luceafărul*. Din aprilie pînă în februarie 1884, Iosif Vulcan îi tipărea în „Familia” șapte poezii (citite în serata literară de la T. Maiorescu, din 23 martie 1883 și date spre publicare lui I. Vulcan), încheind în mod tulburător un cerc deschis aici, prin debutul din 1866...

Dar peste aceste tulburătoare reveniri (societatea studentescă de la Viena, „Junimea” din Iași, revista debutului, „Familia”, revista consacării, „Convorbiri literare”), cea mai cutremurătoare se impune, la o privire retrospectivă, succesiunea *culme (artistică) — prăpastie (umană)*, succesiune atît de imediată încît devine simultaneitate. „Data cînd Eminescu se hotărăște să-și publice poema, observa T. Vianu în legătură cu *Luceafărul*, în studiul *Poesia lui Eminescu* (București, „Cartea Românească”, 1930, p. 119), coincide cu anul în care el atinge o culme, căreia nu trebuia să urmeze o pantă lină în coborîre, ci prăpastia și catastrofa.”

Simplă coincidență ? Simplu joc al întîmplării ? Sau poetul, devenit tot mai conștient de apropierea momentului în care echilibrul său psihic, din

ce în ce mai fragil, în ultimii ani, avea să se rupă, a făcut un ultim efort pentru a duce la capăt creații încifrând o dramă interioară în care se confruntau întrebări privind deopotrivă omul în general (*Luceafărul*) și omul concret, înscris în anumite coordonate temporale și sociale (*Doina*)? „S-ar spune, aprecia T. Vianu în studiul amintit (p. 119) că în prezentimentul dezastrului apropiat, Eminescu își strânge încă o dată toate puterile“. Ideea, formulată în legătură cu *Luceafărul*, se poate extinde, într-un anumit sens, și asupra *Doinei*. Și aceasta cu atât mai mult, dacă avem în vedere că poezia (începută în 1878, imediat după tratatul de la Berlin), urma să fie citită cu prilejul dezvelirii solemne a statuii lui Ștefan cel Mare din Iași, proiectată mai întâi pentru decembrie 1882 și amân timeră apoi pentru 5 iunie 1883. Poezia, care „contrasta așa de mult cu toate celelalte ode ce se compuseseră cu ocaziunea acelei strălucite serbări“ (I. Negruzzi, *art. cit.*), ar fi trebuit să fie o chemare sau o trezire la realitate, la realitatea socială și națională deopotrivă, mascată în discursurile „oficiale“ de „oameni incapabili de adevăr și dreptate“, „traficanți de credințe și de simțiri“, „negustori de vorbe și de principii“ (M. Eminescu, *În fața lui Ștefan Vodă cel Mare*, „*Timpu*l“, 18 iunie 1883; apud M. Eminescu *Opere*, (ediție îngrijită de I. Crețu), vol IV, București, „Cultura Românească“, 1938–1939, p. 553).

Definitivate aproape concomitent și publicate la un interval scurt de timp una de alta (după un an, 1882, de „tăcere artistică“), *Luceafărul* și *Doina* reprezintă ipostaze complementare ale unei personalități intelectuale și artistice de cea mai profundă complexitate, implicată deopotrivă în problematica filozofică a omului universal și în cea social-istorică.

În *Luceafărul*, Eminescu își asumă și exprimă artistic drama umanității, trăită cel mai acut de omul de geniu, a incompatibilității dintre contingent și transcendent: „Trăind în cercul vostru strîmt/Norocul vă petrece,/ Ci eu în lumea mea mă simt/Nemuritor și rece.“

Preluînd în mod sugestiv și semnificativ, ca titlu, denumirea creației populare în cel mai înalt grad expresie a identității spirituale românești și organizîndu-și poemul în sintaxa și metrica populară, Eminescu își confundă, în *Doina*, în mod absolut, eul liric cu eul național. El își asumă și exprimă artistic condiția dramatică a unui popor care își vede amenințate libertatea demnității și identitatea spirituală specifică. Exprimînd o stare de spirit marcată acut de neliniște și insecuritate, Eminescu aglomerează, într-o dezvoltare sintactică și prozodică redusă la maximum, un mare număr de substantive, proprii, concret referențiale (toponime și hidronime) și comune, cu semantică, morfologie și sintaxă populară, construind un spațiu al închiderii, sufocant.

Imagini ale cosmicității, în universul poetic al creației eminesciene, *codrul* și *izvorul* se cuprind aici, ca semne ale solidarității *om-natură*, în sintagme devenite expresie a umilirii și pustiirii: „Își dezbracă țara sinul,/ *Codrul*-frate cu românul—/De săcure se tot pleacă/Și *izvoarele* îi seacă—/Sărac în țară săracă!”. Se înscriu în felul acesta în lanțul metaforelor *distrugerii* (*puhoiul*), *sărăcirii* și *adversității* (*spinul*) și *invaziei străine* (*drumul de fier*): „De la Turnu-n Dorohoi/Curg dușmanii în *puhoi*/Și s-așează pe la noi;/Și cum vin cu *drum de fier*,/Toate cîntecele pier,/ Zboară păsările toate/De neagra străinătate;/Numai umbra *spinului*/La ușa creștinului.“

Meditație filozofică asupra dramei însingurării omului ajuns la conștiința imposibilității armonizării absolutului cu realul, *Luceafărul* este marcat de impersonalitatea aproape gnostică a expresiei: „Din sinul vecinicului ieri/ Trăiește azi ce moare,/ Un soare de s-ar stinge-n cer/ S-aprinde iarăși soare ;/ Părind pe veci a răsări/ Din urmă moartea-l paște, /Căci toți se nase spre a muri/ Și mor spre a se naște“, care se desfășoară sub semnul echilibrului, al legilor simetrice, eufoniei și euritmiei.

Doina, strigătul, de disperare și de alarmă, al unei sensibilități artistice implicate *total* în realitatea cea mai imediată a unui popor care își trăiește dramatic istoria (implicare determinând o dinamică semnificativă a categoriei gramaticale a persoanei la verb și pronume: „De la Nistru pîn-la Tisa/ Tot românul plînsu-mi-s-a“, „De la mare la Hotin/ Mereu calea ne-o ațin“, „Și străinul te tot paște/ De nu te mai poți cunoaște“, „Curg dușmanii în puhoi/ Și s-așează pe la noi“, „Tu te-nalță din mormînt/ Să te-aud din corn sunînd/ Și Moldova adunînd,,), se desfășoară într-o continuitate necenzurată a expresiei, cu un echilibru mereu subminat.

Dezvoltarea stării tensionale din plan semantic izbucnește în planul expresiei într-un ritm la fel de tensionat, care sfărmică echilibrul sintactic și prozodic de îndată ce se instituie. Structuri propoziționale concise, dense, nervoase, eliptice sau, dimpotrivă cu reluarea obsesivă, adesea tautologică, a unor vocabule sau sintagme, se aglomerează rupînd zăgazele sintaxei obiective: „Vai de biet român săracul, / Îndărăt tot dă ca racul/ Nici îi merge, nici se-ndeamnă,/ Nici îi este toamna toamnă,/ Nici e vară vara lui/ Și-i străin în țara lui“.

Blestemul, aruncat într-o libertate lexicală și sintactică specific populară, marcată de structuri anacolutice: „Cine-au îndrăgit străinii/ Mîncă-iaș inima cîinii,/ Mîncă-i-ar casa pustia/ Și neamul nemernicia!“ face loc invocăției (lui Ștefan cel Mare), aici imperativă, desfășurată într-o tepsuine sintactică și prozodică gradată, pentru a sfîrși într-o nouă imprecăție, care închide poemul definitiv, ca o lespede, în punctul cel mai înalt tensional: „Ștefane, Măria-Ta,/ Tu la Putna nu mai sta,/ Las' arhimandritului/ Toată grija schitului,/ Lasă grija sfinților/ În sama părinților,/ Clopotele să le tragă/ Ziua-întregă, noaptea-ntregă,/ Doar s-a-ndura Dumnezeu/ Ca să-ți mintui neamul tău !/ Tu te-nalță din mormînt !/ Să te-aud din corn sunînd/ Și Moldova adunînd./ De-i suna din corn o dată/ Ai s-aduni Moldova toată. De-i suna de două ori/ Îți vin codri-n ajutor, De-i suna a treia oară/ Toți dușmanii Țor să piară,/ Din hotară în hotară — / Îndrăgi-i-ar ciorile/ Și spinzurătorile !“

În *Luceafărul*, poem-sinteză, se pot cunoaște, așa cum aprecia T. Vianu (în studiul citat, p. 119: „Dacă soarta ar voi ca în noianul vremurilor viitoare întreaga operă poetică a lui Eminescu să se piardă, după cum lucrul s-a întîmplat cu atîtea opere ale antichității, și numai *Luceafărul* să se păstreze, strănepoții noștri ar putea culege din ea imaginea esențială a poetului.“), principalele categorii lirice ale creației lui Eminescu dar fără *Doina*, poemul cel mai profund din seria deschisă în 1867 prin *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, cunoașterea universului semantic și al registrului stilistic, iar, prin aceasta, a personalității sale artistice ar rămîne incompletă. *Luceafărul* este reprezentativ pentru dimensiunea filozofică a lirismului eminescian. *Doina* este un poem exemplar pentru imaginea poetului politic.

Desăvîrșirea și apariția aproape concomitentă a celor două poeme publicate în 1883, corespondențele de gândire și de expresie lingvistică și stilistică dintre *Doina* și textele publicate în ziarul „Timpul” în anii 1882 și 1883 poartă însemnele împletirii, pînă la confundare, a destinului artistic eminescian cu destinul său uman.

De această rară și tulburătoare împletire, contemporanii poetului vor deveni tot mai conștienți din momentul în care vor putea cunoaște mai în-deaproape, în ansamblu, creația sa poetică. La sfîrșitul lunii decembrie a aceluiasi an 1883, care va trebui să poarte numele de *Anul Eminescu*, se producea cel mai important eveniment editorial din istoria literaturii românești. Apărea acum, probabil în ziua de 21 decembrie, prin grija lui Titu Maiorescu, la Editura librăriei Socce & comp. din București, prima ediție de *Poesii eminesciene*. (Apariția era anunțată de ziarul „Românul” din 22 decembrie, la rubrica „Știri d-ale zilei”: „A apărut în editura Librăriei Socce din București *Poesiile* lui Mihai Eminescu într-un splendid volum de 300 pag. care face cea mai mare onoare artei tipografice...”)

Se pare că, după mai bine de un deceniu de la transcrierea, în 1869 și 1870, „caligrafică”, „ca de tipar”, în submanuscrisul *Marta*, a poeziilor publicate, între 1865—1870, „numerotate de la 1—35”, și mai tîrziu a altor poezii, pe care le voia anexate aceleiași vîrste” (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, I, 1939, p. 452), în anii imediat precedenți ediției maioresciene, Eminescu se gîndea cu o relativă insistență la pregătirea unei părți din creația sa pentru tipar. În 1881 revede sau numai recitește parte din creația publicată pînă la acea dată; stau mărturie, în acest sens, modificările aduse unor poezii deja transcrise în sms. *Marta*, ca și alăturarea anului 1881 la data inițială a poeziei de debut la „Familia”, *De-aș avea* — sept. 1865 — 1881 (cf. ediția Perpessicius, I, 245). În același timp poetul pare să se fi oprit și asupra titlului pe care ar fi urmat să-l dea volumului. Pe fila 123 a ms. 2 277, datată de Perpessicius 1882, cuprinzînd prima variantă a poeziei *Și dacă...* (făcînd parte din mănunchiul de poezii cu care pleca de la București la începutul anului 1883, Iosif Vulcan), publicată în noiembrie 1883 în „Familia” și în decembrie în ediția Maiorescu, se află, lateral, însemnarea, „redactată în chip de titlu” (Perpessicius, III, 1944, p. 79):

Lumină de lună

Versuri

lirice

Intenția poetului de a publica un volum din poeziile sale era cunoscută de Veronica Micle, care, la 10 februarie 1882, îi scria: „Je suis très contente que tu veux éditer tes beaux vers...”

Dar gîndul poetului, „totdeauna prea impersonal și prea nepăsător de soarta lucrărilor sale, pentru a fi putut fi înduplecat să se îngrijească însuși de o asemenea culegere, cu toată stăruința amicilor săi literari” (T. Maiorescu, din *Prefața* la ediție) și caracterizat printr-o exigență maximă în lupta cu cuvîntul, a trebuit să fie mereu amînat. Avea să-l înfăptuiască, prompt și foarte probabil în sensul sau aproape de intențiile poetului, Titu Maiorescu, care, după ce, în 1872, cu o intuiție exactă a geniului său artistic, considerîndu-l, după un număr restrîns de poezii publicate în „Convorbiri literare”, poet în toată puterea cuvîntului, îl situa, în studiul *Direcția nouă în poezia*

și proza română, imediat după Alecsandri, își lega în felul acesta încă o dată numele, definitiv, de destinul uman și artistic al lui Eminescu.

Prima ediție însuma 61 de poeme (sau 64, considerând autonome cele trei variante ale elegiei *Mai am un singur dor*, nenumerate de Maiorescu, așa cum făcuse cu celelalte creații, dar impuse ca atare și în aceeași ordine aproape tuturor editorilor care au urmat). Dintre acestea, 38 de poeme fuseseră publicate în „Convorbiri literare”, începînd cu anul 1870, 6 apăruseră între aprilie și noiembrie 1883, în „Familia” (necitată, însă de editor, care recursese la manuscrise ulterioare), iar 17 (sau 20, cu variantele la *Mai am un singur dor*), „absolut inedite”, „aflăte pînă acum numai în manuscris pe la unele persoane particulare”, de fapt, din lada de manuscrise a poetului, pe care criticul o avea în păstrare (ediția Perpessicius, I, p. XIV, și I. Crețu, Mihail Eminescu, *Bibliografie documentară*, București, EPL, 1968, p. 383—384).

Se publicau acum pentru prima dată *Glossă, Veneția, Din valurile vremii, Ce te legeni...*, *Peste vîrfuri* ș.a. Dintre acestea, *Ce te legeni...* și *Peste vîrfuri* mai fuseseră publicate, dar în traducere germană, în antologia *Rumänische Dichtungen*, Leipzig, 1881, realizată de Mite Kremnitz și Carmen Sylva (reeditată în 1883, cînd *Ce te legeni...* are titlul schimbat în *Doina*; cf. ediția Perpessicius, III, p. 223). În edițiile următoare vor mai fi adăugate, pe rînd, *Diana, Rugăciune, Dalila (Scrisoarea V), Oricite stele* ș.a., pînă la 73 de poezii în total, cîte va cuprinde ediția a VII-a, din 1895, după care celelalte patru ediții vor rămîne fără adaosuri.

Selecția poeziilor cuprinse în volum se întemeiază pe criteriul valorii estetice și al specificității lor poetice. Cum specificul poetic eminescian se relevă, în concepția lui Maiorescu, începînd cu colaborarea la „Convorbiri literare”, poeziile publicate în „Familia” înainte de 1870 nu sînt luate în atenție. Chiar dacă nu satisfac întru totul exigențele estetice ale criticului, primele poezii tipărite în revista ieșeană (*Venere și Madonă, Mortua est!, Egiptul, Noaptea, Înger de pază, Împărat și proletar, Rugăciune unui dac, Înger și demon*), deși „lipsite de îndreptările ce avea de gînd să le facă” (poetul), sînt incluse în volum „dintr-un simțimînt de datorie literară”. Din aceeași dorință de a pune în circulație „versuri de o unică frumusețe ce nu pot lipsi din opera lui Eminescu” (din *Prefața* la ediția a VII-a), va include ulterior creații nevăzute, nepublicate de poet și chiar nedefinitivate.

Observația criticului din prefața la prima ediție, chiar dacă lasă loc concluziei că alcătuirea sumarului se datorește exclusiv lui Titu Maiorescu, vine totodată și în sprijinul ideii că Eminescu avea în vedere publicarea unui volum și permite presupunerea că cel puțin o parte din poezii au putut fi pregătite de el însuși pentru tipar sau de Maiorescu și Eminescu împreună. Așa s-ar explica și deosebirile pe care le prezintă creațiile publicate aproape concomitent cu pregătirea ediției în „Familia” precum și *Luceafărul*, care diferă substanțial, în desfășurarea discursului Demiurgului, de varianta publicată în „Almanah” și reproducă, apoi, la cîteva luni, întocmai în „Convorbiri literare”.

Intuind caracterul de *Tot* organic al operei eminesciene, Titu Maiorescu nu ordonează în volum poeziile cronologic, ci într-o organizare semnificativă, ceea ce-l va determina pe Perpessicius — care sublinia atenția arătată de Maiorescu ordinii poeziilor: „Poeziile așa cum sînt orînduite (să se rețină *apozitia* !: intervenția și sublinierea lui Perpessicius) sunt cele mai strălucite....

(dintr-o scrisoare a lui T. Maiorescu adresată surorii sale în 6/18 decembrie, citată de Perpessicius în vol. I, p. XIV, nota 2) — să o considere „pînă astăzi modelul celei mai ideale orînduiri a poeziilor lui Eminescu...” (Perpessicius, vol. I, p. XV).

Volumul se deschide în mod semnificativ prin poemul *Singurătate*, încărcat de sugestii privind condiția actului creației, în concepția maioreșciană și eminesciană deopotrivă: detașarea de lumea exterioară și cufundarea în lumea interioară, a propriului eu, și afirmînd un principiu definitoriu al lirismului eminescian: starea de melancolie. Se încheie la fel de semnificativ, după *Luceafărul*, poem-sinteză („a categoriilor lirice mai de seamă pe care poezia lui Eminescu le-a produs mai înainte”, T. Vianu, *op. cit.*, p. 119), expresie artistică a dramei incompatibilității dintre lumea absolutului, a esenței și lumea fenomenală, relativă, trăită cel mai acut de omul de geniu, prin *Criticilor mei*, în același timp o *ars poetica* eminesciană și replică la adresa contemporanilor.

Volumul, a cărui tipărire a fost îngrijită îndeaproape de T. Maiorescu, care a făcut personal corecturile („...am trimis astăzi — seria criticul în aceeași scrisoare din 6/18 decembrie — corectura ultimei coli (nr. 20) tipografiei Socce—Teclu, care tipărește într-o admirabilă ediție poeziile lui Eminescu...”), a avut un succes imediat. Cele 1 000 de exemplare (tiraj foarte mare pe vremea aceea) s-au vîndut extrem de repede, spre uimirea editorului (volumul „... a avut cel mai mare succes, îi scria Maiorescu lui Eminescu, la 16 februarie 1884, așa încît Socce stă încă uimit. În aceste 7 săptămîni de la aparițiunea lui, s-au vîndut 700 de exemplare...”). Eminescu devenea „cel mai popular scriitor al României” (T. Maiorescu, aceeași scrisoare), iar criticul îi vorbea poetului despre necesitatea pregătirii unei a doua ediții: „... de pe acum trebuie să te gîndești la ediția doua, care va fi reclamată pentru la toamnă și în care vei putea face toate îndreptările ce le crezi de cuviință.”

Ediția lui Titu Maiorescu ocupă în seria numeroaselor ediții din opera poetului poziția *ediției de consacrare*. Se oferea pentru prima dată cititorilor o imagine amplă, organică a operei unui poet foarte puțin grăbit cu publicarea propriilor creații, pe care nu le considera niciodată în mod absolut definitive. Intemeietorul „Junimii” era pe deplin conștient de întreaga însemnătate a actului său cultural și estetic totodată, chiar dacă publicarea volumului părea să fi fost stimulată la început de cerințe de alt ordin. El a intuit cel dintîi genialitatea personalității artistice a lui Eminescu, valoarea cu totul excepțională a creației lui poetice. „Poeziile așa cum sînt orînduite, observa criticul în scrisoarea din 18 decembrie 1883 către sora sa, Emilia Humpel, *sînt cele mai strălucite din cîte s-au scris vreodată în românește și unele chiar în alte limbi*” (s.n.). Aprecierile criticului sînt, în această vreme, în care se adîncește primul în cunoașterea creației eminesciene, în toate ocaziile superlative. Într-o scrisoare către Olga Călinescu, din 22 decembrie 1883, îl considera pe Eminescu „cel dintîi poet al României”, pentru ca, în deja amintita scrisoare adresată poetului la sanatoriul Döbling din Viena, la 16 februarie 1884, să-i definească geniul poetic „cea mai înaltă incorporare a inteligenței române.” Exprimării sobre din prefața ediției: volumul trebuia „să facă mai ușor accesibile pentru iubitorii de literatura noastră toate scrierile poetice, chiar și cele începătoare, ale unui autor care a fost înzestrat cu darul de a întrupă adîncă sa simțire și cele mai înalte gîndiri într-o frumuseță

de forme, subțil al cărei farmec limba română pare a primi o nouă viață“ îi va urma, în 1889, în studiul *Eminescu și poeziile lui*, concluzia fermă a criticului privind rolul hotărâtor al creației eminesciene în revoluționarea limbajului poetic românesc: „Pe cât se poate omenește prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui, și forma limbii naționale, care și-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire pînă astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a vestimentului cugetării românești.“

Publicată într-un moment de afirmare a maturității culturii noastre, *Ediția Maiorescu* se impune ca expresie a dezvoltării conștiinței de sine a poeziei românești, căreia Eminescu îi asigură o identitate specifică în orizontul literaturii universale.

1883 — ANNO EMINESCU

RIASSUNTO

L'anno 1883 rimane, nella storia della cultura romana profondamente segnato dalla personalità di Eminescu, il cui destino umano si intreccia fino a confondersi con il suo destino artistico: è l'anno, in cui venivano pubblicati i poemi *Lucceafărul* e *Doina* e, a cura di Titu Maiorescu, la prima edizione delle sue liriche, mentre verso la fine di giugno il poeta veniva colpito da una grave malattia mentale.

Attraverso delle considerazioni poetiche e stilistiche, nello studio si mette in risalto, prima, il carattere complementare dei due poemi che rappresentano due ipostasi di una personalità artistica ed intellettuale esemplare. *Lucceafărul*, rappresentativo per la dimensione filosofica del lirismo eminesciano, è l'espressione artistica del dramma dell'umanità, vissuto più profondamente dall'uomo di genio, arrivato alla coscienza dell'incommunicabilità tra il mondo del contingente e quello del trascendente. *Doina*, poema rappresentativo per l'immagine del poeta politico, è il grido di allarme e di disperazione di una sensibilità artistica intimamente implicata nella realtà di un popolo che vive drammaticamente la sua storia.

Ma la più ampia immagine della poesia eminesciana verrà conosciuta, per la prima volta, solo alla fine dell'anno, quando uscirà l'*edizione Maiorescu* delle poesie di Eminescu; il volume *Poesii*, pubblicato da Maiorescu nel dicembre dell'1883, rappresenta il più importante avvenimento editoriale nella storia della letteratura romana. L'edizione princeps, seguita rapidamente da altre edizioni, curate dallo stesso Maiorescu e sempre arricchite di altre liriche, imporrà la poesia di Eminescu come espressione della coscienza di sé della poesia romana, portata al livello della poesia europea moderna.

L'importanza di questi avvenimenti artistici nella storia della poesia e della cultura romana determina l'autore a ritenere che l'anno 1883 potrebbe portare il nome del poeta — *Anno Eminescu*.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, 1965–2012, Academia Română, București, Editura Academiei Române.

DLR^d = Cristina Florescu (coord.), Elena Dănilă, Laura Manea, Marius-Radu Clim, *DTLRd. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008.

eDTLR = *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (director de proiect prof. univ. Dan Cristea, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Informatică), proiect complex CNCIS (2007–2010).

ROMANIAN METEOROLOGICAL SCIENTIFIC AND POPULAR TERMINOLOGY OF THE ATMOSPHERIC PHENOMENA. LINGUISTIC APPROACH

ABSTRACT

The project consists in the linguistic study of the Romanian meteorological terminology of the atmospheric phenomena, in both its scientific and dialectal aspects. This analysis is integrated in the realm of lexicological research focused on the lexico-semantic fields of the Romanian language. Considering the impressive range of the research subject, this study will be focused on the atmospheric phenomena in particular – the dominant group in the broader lexico-semantic fields of meteorology. Romanian linguists have already started to collaborate with experts in geography. The final form of the research will be presented in a 500 p. volume divided in two parts: I) a *linguistic study* of the analyzed language from the points of view of: the diastatic composition, the lexical, grammatical etc. analysis of the scientific and the dialectal terminology, the study of the dominant paradigms from the lexical field etc.; II) a *meteorological dictionary of the atmospheric phenomena* (DFA) with over 1500 lexicographic units.

Keywords: *linguistic study, meteorological Romanian terminology, the atmospheric phenomena, scientific and dialectal aspects, lexico-semantic fields, Romanian language.*

À PROPOS DE ‘CALMUZOS’ ET ‘BOCHORNOS’ : DENOMINATIONS EN GALICIEN ET EN ESPAGNOL¹

MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO*

À l’occasion du centenaire de la naissance de Gheorghe Ivanescu, cet article veut contribuer à l’hommage à ce grand savant dans une ligne de recherche qu’il a aussi explorée avec succès: celle de l’étude du lexique.

Ce travail, relevant de l’onomasiologie et de l’étymologie, mais aussi de la dialectologie, porte sur les dénominations que reçoit en galicien et en espagnol une situation météorologique caractérisée par l’existence d’un air étouffant, donc d’une chaleur elle aussi étouffante; cette chaleur est particulièrement gênante lorsqu’elle se produit en été et sur la côte, c’est-à-dire, lorsqu’elle n’est pas sèche, mais humide. La richesse lexicale des deux langues mentionnées se reflète dans une multitude de mots, tels que *bochorno* (et ses variantes), *basca*, *bochornazo*, *bochornera*, *brama*, *calina*, *calma*, *calorazo*, *calorina*, *chajuán*, *chasca*, *fogaje*, *fosca*, *fuego*, *sequero*, *sofoco*, *sofoquina*... en espagnol (tant d’Espagne que d’Amérique), sans citer des syntagmes tels que *calor sorda*, *día pardo*, *día pesao*, *día pegajoso*, *tiempo abochornau*, *tiempo azorrao*, *tiempo calmoso*, *tiempo de levante*, *tiempo embullao*, *tiempo fuerte*, *tiempo/día sofocante*, *tiempo sur*, *tiempo tormentoso*, etc.². Beaucoup de ces termes ont une distribution géographique, ainsi par exemple *caloracho*, *calorina*, *calorza* ou *quemazón*, de la région de Léon, ou *farria*, que l’on emploie dans cette région, mais aussi en Aragon. Chaque dénomination met en valeur un trait ou une conséquence donnée de cette situation atmosphérique (absence de soleil, proximité de l’orage, lourdeur...) ; il y en a qui indiquent tout simplement la chaleur excessive (*chicharrina*, *sestero*...).

¹ Cet article profite des résultats du projet *Sources de la lexicographie galicienne du XIXe siècle et du début du XXe*, financé par le Ministerio de Educación y Ciencia du Gouvernement de l’Espagne et le FEDER (HUM2005-07473-FILO), dont María Dolores Sánchez Palomino a été responsable. Il s’intègre dans le cadre des travaux du Réseau de Lexicographie (RELEX), financé par la Xunta de Galicia (CN 2012/290) et coordonné aussi par María Dolores Sánchez Palomino.

* Universidade da Coruña, A Coruña, Rúa da Maestranza, 9, España.

² On peut consulter à cet égard les atlas linguistiques portant sur la langue espagnole (ALEANR, ALEC, ALEICAN...) ou des ouvrages comme celui de González García (2008).

Il arrive de même pour le galicien, où l'on a des mots tels que *alfa*, *bochorno*, *caldelo*, *calmazo/calmizo/calmuza*, *calmón*, *calorizo*, *fogaxe*, *recalmo*, *recalmón* ou *requemón*, et des expressions comme *calor de tronada*, *tempo amaiolado*, *tempo amaiado*, *tempo atronado*, *tempo pasmón*, *tempo pesado*³, etc. Par conséquent, il faut qu'on se borne à quelques-unes de ces dénominations, particulièrement fréquentes ou intéressantes.

Probablement le mot le plus répandu en espagnol pour désigner ce concept est *bochorno*, défini de la sorte par le DRAE :

1. m. Aire caliente y molesto que se levanta en el estío.
2. m. Calor sofocante, por lo común en horas de calma o por fuego excesivo.
3. m. Encendimiento pasajero del rostro.
4. m. Desazón o sofocamiento producido por algo que ofende, molesta o avergüenza.
5. m. Encendimiento y alteración del rostro por haber recibido alguna ofensa o sentirse avergonzado.

De son côté, le dictionnaire de María Moliner distingue quatre acceptions, qui ne sont pas tout à fait équivalentes à celles de l'institution académique :

1. m. *Viento extraordinariamente caliente.
2. *Calor sofocante, particularmente cuando va acompañado de depresión atmosférica. [...]
3. Sensación de calor sofocante. Sofocación. Afluencia de sangre a la *cara por efecto de él.
4. *Vergüenza. Sonrojo⁴.

La première acception provient de la signification originale de l'étymon, le mot latin *vulturnus* (*volturnus*), 'vent de l'est' d'après le DRAE, 'du sud' d'après Corominas, 'du sud-est' d'après Alonso (1958) et 'du sud ou du sud-est' d'après le REW⁵. Dans la région méridionale européenne, il était le messager du vent du Sahara. D'ailleurs, *Vulturnus* était une déité romane correspondant à Euro, 'dieu du vent de l'est' pour les grecs, et il se peut que son nom ait rapport à *Vultur*, une montagne de la Basilicata actuelle mentionnée par Horace dans ses poèmes⁶. Ce vent de l'est était considéré comme funeste parce qu'il apportait de la chaleur et de la pluie; en fait, le symbole de la divinité était un pot retourné renversant de l'eau.

Cette étymologie n'a pas été toujours si claire. Nous ne résistons pas à reproduire l'explication impressionniste donnée par Covarrubias au XVIIe siècle (2006 [1611]: 107^r-107^v), qui met en rapport *buchorno* et « boca de horno » ('bouche de four') :

BVCHORNO, es el tiempo de mucha calor, quando corre vn viento caliente que lo abrasa todo, y dixose buchorno, quasi boca de horno : en la boca del horno, quando està encendido, cosa es notoria, que sale vn ayre calentissimo.

³ Voir, par exemple, le DRAG 2012 et l'ALG.

⁴ L'astérisque chez María Moliner indique que, dans les articles correspondants à ces mots, il y a une liste de synonymes ou de termes liés avec eux.

⁵ Il ne manque pas non plus les sources qui indiquent la signification 'vent du sud-ouest' (cf. Gaffiot 1934).

⁶ Cf. Ernout, Meillet (1994), qui reprennent Meyer-Lübke et situent la montagne dans la Campanie; ils font référence aussi à l'origine étrusque du nom.

Cette même idée est reprise par le *Diccionario de Autoridades* (1726, apud NTLEE⁷), qui admet cependant déjà la possibilité d'une évolution à partir de *Vulturnus*⁸ :

Vapór caliente y molesto que levanta el viento Solano en el Estío. Puede ser compuesto de las dos voces Boca y horno, porque el calor que da parece al que despide la boca del horno encendido; aunque tambien pudiera haverse corrompido del *Vulturnus* Latino, que es el viento Solano.

Quant aux autres significations, il est normal que le mot ait désigné, non seulement l'air chaud, mais aussi la chaleur qui entraîne et la sensation que cette chaleur produit dans le corps. Les autres dérives sémantiques sont également faciles à expliquer : nous savons tous que ce qui fait honte provoque normalement une sensation de chaleur ou de suffocation qui fait rougir; la situation elle-même de honte peut aisément recevoir cette dénomination. Toutes ces acceptions, d'après Alonso (1958), sont attestées dans la langue espagnole depuis le XVIIIe siècle. Alonso (1958) y ajoute encore une cinquième acception, parallèle à la deuxième du DRAE, qui réunit les concepts de chaleur et de calme (voir ci-dessous *calma*) : 'calor que procede de una grande calma o de haber mucho fuego'⁹.

Si l'on revient aux acceptions les plus originales, le dictionnaire de María Moliner introduit un critère atmosphérique qui est intéressant. Le mot *bochorno* est très usité dans le langage commun, mais il l'est aussi dans le domaine technique de la météorologie, où il fait allusion à un type de chaleur qui ne se produit pas généralement quand l'atmosphère est sèche, bien que les températures soient élevées. Par contre, il se produit lorsque l'atmosphère est humide. L'air sec favorise l'évaporation cutanée, ce qui nous fait sentir de la fraîcheur, puisque la température du corps est plus basse que la température ambiante. C'est donc l'humidité atmosphérique qui accentue la chaleur, en empêchant notre corps d'évaporer l'humidité sur la peau et de perdre de la température, ce qui fait inévitablement augmenter la sueur. Les météorologues parlent parfois d'un « index Humidex » ou « index de chaleur » (appelé aussi « sensation de *bochorno* » ou « température de *bochorno* ») qui, déterminé à travers une formule physique, indique la température du corps qui correspond à une température atmosphérique donnée, suivant le degré d'humidité existant. C'est ainsi que, par exemple, le 'bochorno' équivaut à une température atmosphérique de 29° avec un 65% d'humidité relative est de 38°¹⁰.

Bien que le mot standard en espagnol soit *bochorno*, il existe d'autres variantes dialectales, telles que *buchorno* et *bichorno*¹¹. Corominas (DCECH) cite

⁷ Toutes nos citations des dictionnaires académiques proviennent de ce recours en ligne.

⁸ L'allusion à « boca de horno » disparaît des éditions successives du dictionnaire académique.

⁹ Il suffit de consulter le NTLEE pour confirmer également la présence de ces significations dans la lexicographie académique espagnole du XVIIIe siècle.

¹⁰ Voir <http://www.barrabes.com/eltiempo/termino.asp?CodFen=38>. On peut trouver un tableau avec ces index de *bochorno* à <http://www.meteo.org/phenomen/humidex.htm>.

¹¹ À titre d'exemple, voir ALEANR Te501, Te205 *buchorno*, et ALEICAN LP2, LP10 *bichorno*, parmi d'autres points.

aussi un *buchurno* attesté au XIIIe siècle, qui pourrait correspondre au *Fuero General de Navarra* (1237). Quant à *buchorno*, elle a été la seule forme inventoriée par Covarrubias (2006 [1611]) et, par la suite, elle est apparue dans les dictionnaires de la Real Academia Española depuis 1726 jusqu'en 1817. Or, ce qui est intéressant à noter, c'est que depuis 1726 le texte renvoie à *bochorno* pour la définition, et surtout, qu'il est accompagné de la marque « antiq. »/« ant. » depuis 1770. Dans le *Diccionario histórico* de la même institution on mentionne plusieurs exemples anciens de cette forme depuis Alfonso de Palencia (XVe siècle).

Pour ce qui est de la forme *bochorno*, Alonso (1958) attribue également sa première attestation à Alfonso de Palencia en 1490 (*Universal vocabulario en latín y romance*). Corominas (DCECH), à son tour, mentionne Guillén de Segovia, auteur du XVe siècle aussi. Le premier exemple que l'on trouve dans le CORDE correspond à peu près à 1400; il s'agit de la *Biblia romanceada* (fol. 33 V), anonyme :

& los que enellas habitauan cortas las manos seran quebrantados & confusos seran yerua de campo & uerdura de prado yerua de terrados & *bochorno* ante de mjesse. & tu assentamiento & u sallyr & tu entrar sse & la tu yra contra mj por quanto te ayraste contra mj & el tu sossiego subio en js orejas.

D'après cette base de données, on peut constater l'existence du syntagme « viento de *bochorno* » dans la *Guia de los Perplejos de Maimónides* (1419–1432 : fol. 19R), de Pedro de Toledo; chez Alfonso de Palencia, dans l'œuvre citée (*Universal vocabulario en latín y en romance*, 1490), le mot est employé à plusieurs reprises, telles que « es viento que arde con *bochorno* & quema los fruttos » (§ 3) ou « por que el fructo del arbor que mucho produze no cayga por ventanera : o por *bochorno* del tiempo » (§ 6). En conséquence, il n'y a pas de doute du fait que ce mot se trouve dans la langue écrite espagnole au moins depuis le XVe siècle.

Il reste à commenter une autre forme apparentée à celles qu'on vient d'analyser. Il existe en espagnol aussi le mot savant *vulturno*, très peu employé, et borné à la littérature. Quoique Alonso (1958) place le début de son histoire au XVIIe siècle, date à laquelle il a été employé par Rebolledo (*Ocios*, 1660), le CORDE nous a fourni d'autres exemples bien antérieurs. On le trouve sous la graphie *bulturno* dans une œuvre du XVe siècle intitulée *Istoria de las bienandanzas e fortunas* (1471–1476), de Lope García Salazar (« El *bulturno* o *buchorno* viento se levantó entonces », § 3), mais étant donné que dans ce passage on est en train de nous raconter la guerre entre carthaginois et romains, on pourrait penser que l'auteur a recours au latinisme pour dénommer le vent (remarquons que le nom vulgaire est employé à côté). Quelque chose de semblable peut arriver dans un emploi d'Alfonso de Palencia (1490 : § 7, « por do sale el trópico de Cáncer le llamaron *vulturno* »). On a pourtant un exemple, à notre avis plus clair, du Marqués de Santillana (*Comedieta de Ponça*, 1436 : 196) : « Assi commo nieve por quien passa yelo, después comovida del *vulturno* viento, era su ymagen e forma del çielo

e todos sus actos e su movimiento »¹². Cette banque de données offre encore d'autres emplois du XVIe siècle, aussi bien de *vulturno* que de *volturno*.

D'autre part, *vulturno* apparaît dans les dictionnaires académiques depuis celui d'*Autoridades* (1739) avec la définition suivante : 'Viento, que se levanta con el Sol, y se vá volviendo con él hasta que se pone, por lo qual se llamó assi'. Or, à partir de 1803, il commence à recevoir la marque « ant. » ('ancien'). Ce qui est bizarre c'est que la marque disparaît en 1869 et elle est remplacée en 1989 par une autre : « p. us. » ('peu usité'). *Vulturno* est toujours présent dans le dictionnaire académique, où l'on nous renvoie seulement à l'acception 'air chaud' de *bochorno*, mais sans aucune précision en ce qui concerne la vitalité de son usage.

Bochorno a été considéré traditionnellement comme un mot typiquement hispanique, ou si l'on veut, caractéristique de l'espagnol. Meyer-Lübke (REW 9468) l'a fait ainsi dans son dictionnaire étymologique. Il semble que Columela (I^e siècle apr. C.), d'origine espagnole (de la ville de Cádiz, en Andalousie), a dit déjà que les habitants de la Bétique appelaient *vulturnus* le vent euro. Corominas, de son côté, écrit que « sólo se ha conservado en español, y en zonas limítrofes catalanas (Andorra, Pallars, Fraga *butorn*, *boltorn* : BDCII, 79) y gasconas (Luchon *bautourn* 'viento del S.O.' : *BhZrPh*. LXXXV, §156) ».

Or, ce mot est employé aussi en galicien et en portugais, ce qui mérite quelque commentaire. De même que Meyer-Lübke (REW 9468), García de Diego (1989 [1954] : 7290) croit que le mot portugais provient de la langue espagnole. Machado (2003 : s.v. *bochorno*) se montre moins catégorique, mais il pose aussi la question de si l'origine du portugais *bochorno* (ô) serait le mot castillan *bochorno*, *buchorno*, dont l'origine il n'ose pas non plus assurer. En réalité, on a plusieurs données à cet égard pour considérer que, en effet, on se trouve devant un mot provenant du castillan. La première a à voir avec la solution phonétique elle-même : si le résultat du groupe latin *-ũlt-* est habituellement le phonème affriqué prépalatal sourd (graphie *ch*) en espagnol, il ne va pas de même, comme on le sait, pour le portugais et le galicien : en galicien on trouve des résultats du type *-oit-* (résultat standard et le plus répandu), *-uit-*, même *-ut* (*mũltus* > *moito*, *multo*; *auscũltare* > *escoitar*, *escuitar*). Par conséquent, la forme attendue serait **boitorno*, **buitorno*.

En plus, les attestations du mot sont tardives. En portugais, la première apparition écrite correspond au XVIe siècle : « Vamo nos ora marido/deste sol deste bochorno/e acolhamo nos oo forno/que ja o pam seraa cozido » (Gil Vicente, *Triunfo do Inverno*, apud Machado 2003). Ni le DDGM ni le TMILG¹³ ne présentent non plus aucune attestation ancienne pour le galicien. Si on consulte le

¹² Dans la *General Estoria* d'Alfonso X (XIIIe siècle) apparaît le mot *vulturno* mais c'est pour dénommer la rivière et le mont.

¹³ Le corpus du TMILG comprend des textes écrits depuis le VIIIe siècle jusqu'au XVIIe siècle (1600). Le DDGM, à son tour, inclut une période plus réduite, correspondant à la phase médiévale et à la tradition commune galicienne-portugaise.

TILG, la première fois que ce mot apparaît à l'époque moderne dans le sens que nous sommes en train d'étudier correspond à 1925¹⁴, sous la variante *bichorno*; le mot lui-même apparaît depuis 1859 (SEOREI859), mais avec le sens de 'honte'. La forme *bochorno* n'est pas attestée dans les premiers dictionnaires galiciens (au XIXe siècle), sauf chez Pintos (ca. 1865)¹⁵, où il le fait néanmoins avec le sens bizarre de 'bochorno, conjunto de burbujas'. Il faudra attendre le DRAG 1913-1928 pour trouver l'acception envisagée ici : 'Bochorno. El ambiente cálido, pesado, sofocante', suivie des acceptions 'pesadez de cabeza' et 'represión, vergüenza que uno recibe por palabras agrias o afrentosas que se le dirigen', pour en finir avec l'acception anormale de Pintos, seulement avalisée par celui-ci parce que l'institution ne disposait pas d'autre attestation. À partir du dictionnaire académique, le mot n'apparaît que dans le *Glosario* de García González (1985) en tant que variante de *bichorno*. En tout cas, il convient de rappeler à cet égard que les dictionnaires du début de la tradition lexicographique galicienne ne tenaient pas compte normalement des mots que le galicien partageait avec le castillan, c'est-à-dire, des mots à forme identique dans les deux langues. Peut-être à cause de ce désir différentiel, Cuveiro (1876) et Porto Rey (ca. 1900) attestent, en revanche, la forme *buchorno*, sans qu'aucun des deux répertoires n'indique les acceptions précises du mot.

La variante *bichorno* a une plus grande tradition lexicographique, puisqu'elle apparaît déjà chez Cuveiro (1876), marquée comme « familiale » et définie seulement par l'équivalent castillan *bochorno*. *Bichorno* est aussi la forme sur laquelle nous renseigne Valladares Núñez (1884), qui cette fois-ci éclaircit ses deux significations fondamentales : 'bochorno, aire caliente y molesto' et 'insulto, afrenta, desaire'. Cette même variante apparaît aussi chez Porto Rey (ca. 1900), définie comme 'Bochorno. Viento cálido y muy templado [*sic*] que acostumbra a soplar en el estío' et comme 'Calor grande ocasionado en verano de una calma chicha'. Rodríguez González (1958-1961) rassemble les acceptions antérieures en y ajoutant encore quelque autre et offre en plus la variante *bechorno*. *Bichorno* apparaît aussi chez Franco Grande (1972) et García González (1985) avec l'équivalent castillan « bochorno » comme seule définition, mais García González (1985) ajoute encore des variantes minoritaires telles que *bachorno* et *mochorno*, même *bochorno*¹⁶. Il faut dire enfin que le mot *bochorno* est accepté par la norme

¹⁴ « Ó sul, tras dos montes adianta a modiño nebón que s'estende calado e promizo, cal nuncio do trono, da noite cal sino... O bichorno queima. N'hai ar pró respiro; hastra mesmo súan as canas do millo » (Manuel Posse Rodríguez, *Paisaxes. Versos galegos*, p. 37). Il n'y a pas vraiment beaucoup d'attestations de ce mot. Le TILG contient quelque 1500 textes écrits en galicien depuis 1612 jusqu'en 2002 à peu près.

¹⁵ Toutes les citations concernant la tradition lexicographique galicienne sont tirées du DdD; c'est pourquoi on ne donne pas la référence bibliographique complète de ces répertoires.

¹⁶ D'après l'information recueillie par García González (1985), *bichorno* serait la variante majoritaire (14 points), face à *bochorno* (6 points), ce qui ne concorde pas avec les données de l'ALG, comme on le verra. Or, le réseau de points de l'ALG est beaucoup plus grand et répond à un dessein préalable précis quant à la distribution géographique, tandis que l'ouvrage de García

standard du lexique galicien, mais seulement dans le sens de 'aire moi quente e sufocante', non pas dans celui de 'honte'; donc c'est de cette façon qu'on va le trouver normalement dans les dictionnaires modernes.

Si l'on s'arrête maintenant à l'étendue de toutes ces formes dans le territoire où l'on parle galicien (y inclus les régions limitrophes des Asturies, de León et de Zamore), on peut conclure que, d'après les cartes 40a et 40b de l'ALG (« Bochorno, calmuzo ») (voir ci-dessous), *bochorno* est sans aucun doute le mot le plus répandu pour dénommer cette 'chaleur étouffante'. Il occupe la plupart du territoire, à l'exception surtout d'une bande centrale et de quelques points de la côte occidentale et de la partie orientale. Si l'on ajoute à *bochorno* ses variantes *bichorno*¹⁷ et *bachorno*¹⁸, et celles plus rares de *bechorno*¹⁹ et *buchorno*, la situation prédominante de ce mot sur tous les autres est encore plus claire. En outre, il existe d'autres variantes avec la voyelle tonique modifiée (*becharno* P28-Baiona, dans la région de *bechorno*) ou avec la consonne initiale nasalisée (*mochorno* P16-Sanxenxo et *machorno* P15-Pontevedra, celle-ci avec une modification de la voyelle initiale aussi) et des syntagmes du type *tempo bochornoso*, *tempo bichornoso*, *tempo bachornoso*, *tempo abachornado*, même *tempo bichorno* (ALG, 40a « Bochorno, calmuzo », n. 3), ainsi que les verbes *bochornar*, *abochornar*, *bichornar* et *abichornar*, ou encore l'expression *tar bochornoso* (C35-Santiago de Compostela, ALG, 40a, n. 3).

Outre que le castillan, le galicien et le portugais, l'asturien présente aussi le mot *bochornu* et sa forme aphérétique *chornu*, qui est définie par le DALLA comme 'calor [mui afogadizo que nun dexa alendar bien]'; dans la région de la Maragatería (León), on a également *chorniu* et *churmu*. Il existe aussi des formes avec métaphonie dans certains lieux des Asturies (*buchurnu*, Mieres; *churnu*, Mieres, Ayer), ainsi que des expressions augmentatives (*chornón*) (García Arias 2000 : 204-205). García Arias (*ibidem* : n. 11) fait allusion de même à une variante « plus évoluée », *chorrón*, qui existe en galicien sous la forme *chorro* et son augmentatif *chorrazo*, ainsi que sous les formes croisées, très rares, *cachorro* et *machorro*, ou encore sous la forme *bichorro*. Or, il n'est pas à écarter ici, à l'origine de cet usage de *chorro* comme 'chaleur étouffante', l'influence du mot *chorro* en tant que 'cantidade dun líquido, dun gas ou dunha substancia en partículas, como a area, que sae con forza dunha abertura ou dun cano' (DRAG

González (1985) est le résultat d'une compilation de mémoires de licence et de thèses. D'ailleurs, il se peut que le désaccord dans certains points ne soit qu'apparent et que les deux variantes coexistent.

¹⁷ Cette forme a une distribution dispersée, bien qu'un peu plus homogène à l'est de la province d'Ourense et dans certains points voisins de la même province (O15-Ramirás, O19-Radrenda et O23-Bande), et de la province de A Coruña (C10-Sada, C11-A Coruña et C13-A Laracha; C20-Aranga et C26-Vilasantar). À Santiago de Compostela (C35), il s'agit d'une forme « propia das xeracións máis vellas » (ALG, 40a « Bochorno, calmuzo », n. 5).

¹⁸ *Bachorno* a une incidence spéciale dans certains points d'Ourense et León.

¹⁹ *Bechorno* apparaît dans les dictionnaires galiciens de Filgueira Valverde *et al.* (1926), Rodríguez González (1958-1961) et Franco Grande (1972).

2012), c'est-à-dire, comme une espèce de « propulsion » d'air chaud (cf. l'usage métaphorique *chorro de voz*). De fait, en galicien on a enregistré aussi des expressions telles que *chorro de sol* pour désigner le 'bochorno' (García González 1985 : s.v. *chorro*, à Santa Comba, et ALG, 40a, C23–Cerceda). García Arias (2000 : 205, n. 11) considère que la variante asturienne *bichornu* est un mélange de *chornu* et *bichu*, d'où la double signification de 'calor sofocante' et 'canto de bichos en días de bochorno'. En galicien il existe aussi *bichu* et *becho* qui auraient pu « contaminer » le mot de base d'après cette idée, mais ni *bichorno* ni *bechorno* ne présentent le sens attesté en asturien. Il est évident que la proximité formale de certains mots a pu exercer une influence sur quelques changements : *bichorro* est en galicien une sorte de couleuvre vénéneuse, *machorro* est un animal qui manque de la capacité de se reproduire, et surtout *cachorro* a pu jouer un rôle du point de vue sémantique aussi, puisque, en plus du petit d'un mammifère, ce vocable désigne un nuage qui annonce une tempête de tonnerres et, comme adjectif, il signifie 'qui bouge ou agit avec lenteur' (DRAG 2012). De toute façon, on a pu constater que *bochorno* est un mot extrêmement instable quant à sa forme (*bochorno*, *bichorno*, *bechorno*, *bachorno*, *buchorno*...).

De même qu'en castillan, on peut trouver en galicien et en portugais le mot savant *vulturno*. Pour ce qui est du galicien, le TILG montre deux attestations : celle de l'ouvrage *Proel* (1927), de Luís Amado Carballo, et celle de *O idioma dos animás (opúscaro de enxebreza)* (1937), de Fuco G. Gómez, où il apparaît avec les synonymes *caldelo* e *caorizo*. En ce qui concerne la tradition lexicographique, il est enregistré par le dictionnaire de Cuveiro (1876) avec la marque « ant. » et, plus modernement, par ceux de Rodríguez González (1858–1961), Franco Grande (1972) et Carré Alvarellos (1979) en tant que 'vent de l'est'.

Si on consulte un dictionnaire de galicien, on trouvera, parmi les synonymes de *bochorno*, des mots tels que *calmazo*, *calmizo* et *calmuzo*, ainsi que *recalmo*, *calmón* et *recalmón*²⁰. Il est évident que toutes ces formes ont à voir avec le substantif *calma*, qui inclut parmi ses acceptions en portugais, celle de 'chaleur du soleil'²¹, tandis qu'en espagnol il a une première acception comme 'estado de la atmósfera cuando no hay viento' et une deuxième comme 'sofoco (II sensación de calor acompañada de sudor)' (DRAE). L'idée de la chaleur rejoint celle de l'absence de vent, donc de la tranquillité.

Le mot latin *calma* provient du grec *καύμα* 'brûlure', 'chaleur', dérivé à son tour de *καίειν* 'brûler', qui a été appliqué au calme prédominant à la mer pendant la canicule (DCECH, s.v. *calma*). D'après Corominas, « la patria de este cambio semántico, así como de la sustitución de *u* por *l* parece ser la Península Ibérica, de donde se extendió a todas las demás lenguas modernas ». Sa première attestation

²⁰ *Calmán* et *recalmón* n'apparaissent pas dans le répertoire lexique du DRAG2012.

²¹ Voir Houaiss (2001, s.v. *calma*) : „1. o calor do dia, calor forte da atmosfera causado pelo sol e frequentemente acompanhado da cerração ou da redução dos ventos. 2. p. ext. a hora mais quente do dia ».

correspondrait à l'espagnol, entre 1320 et 1335 (*Libro del Caballero y del Escudero* de Juan Manuel); puis, on le trouvera en anglais (*calme*, 1393), en français (*calme*, 1418) et en italien (*calma*, 1503) avec le sens de 'calme plat'; en occitan (*cauma*, XIVe siècle) comme 'chaleur étouffante', en portugais (*calma*, 1453²²) et en catalan (*calma*, 1497) avec les deux sens de 'chaleur' et 'calme plat'. Au début on a pensé que le mot provenait de l'Italie (REW 1779, FEW 539–540), jusqu'à ce que Zaccaria a remarqué qu'il n'y avait pas d'attestations antérieures au XVIe siècle (Ariosto) en italien, alors que les exemples les plus anciens correspondaient à des traductions de l'espagnol ou du portugais. Vidos (apud DCECH, s.v. *calma*), de son côté, a fait noter que le changement d'*au* en *al* dans des hélienismes tardifs a été aussi fréquent, ou encore plus, dans la Péninsule Ibérique qu'en Italie; il semblait donc plus logique de penser que le changement sémantique ait eu lieu à l'intérieur d'une langue où l'acception étymologique de 'chaleur étouffante' coexiste avec celle secondaire de 'calme plat', ce qui arrive dans les langues ibéro-romanes (bien qu'en catalan et en espagnol la première acception soit actuellement réduite à quelques lieux ou à quelques traces). Une autre preuve supplémentaire est, à l'avis de Corominas, la grande richesse d'acceptions secondaires que ce mot a développées en castillan.

Or, quand il est question de décider quelle langue ibéro-romane pourrait être exactement l'origine de l'évolution, tandis que Vidos penche pour le portugais, Corominas le fait pour le catalan, étant donné qu'il s'agit d'un terme maritime et qu'il n'y a pas de termes de ce genre d'origine portugaise en catalan au XVe siècle (à moins qu'il ne s'agisse d'un changement hérité par les trois langues à partir de l'ibérorroman primitif). Cependant, cette hypothèse de Corominas se heurte au problème de la chronologie des attestations.

En galicien, le mot *calmazo* est la variante qui offre le moins d'attestations. Il n'est pas enregistré par la tradition lexicographique traditionnelle et il n'apparaît pas non plus parmi les sources qui constituent la base du DDGM, du TMILG et du TILG. Il n'a pas été obtenu non plus en appliquant le questionnaire de l'ALG (voir cartes 40a et 40b). Le cas de *calmuzo* et *calmizo* est assez différent : *calmuzo* apparaît pour la première fois dans le dictionnaire de Valladares Núñez (1884) avec le sens de 'bochorno, aire caliente y molesto', et puis dans le DRAG 1913–1928 avec le sens 'calor fatigoso y pesado acompañado de grande calma', employé par Pondal; par la suite, il a continué à être indexé dans les ouvrages lexicographiques. La situation est semblable pour *calmizo* : il a été enregistré par Valladares Núñez (1884) en tant que 'bochorno, aire caliente y molesto', et puis par le DRAG 1913–1928 comme 'bochorno. Ambiente cálido, pesado y sofocante', ainsi que comme adjectif ('que está en calma'), d'où il a passé à la lexicographie postérieure. Bien qu'il n'y ait pas d'attestations anciennes de ces deux formes, elles ont été utilisées modernement dans la littérature (*calmuzo* depuis 1925 et *calmizo*, plus fréquent,

²² Houaiss (2001, s.v. *calma*) situe l'origine du mot au XIVe siècle.

depuis 1937, apud TILG et CORGA). En ce qui concerne la langue vivante, l'ALG (40b) enregistre *calmuzo* et *calmucio* dans deux points de la province de A Coruña.

Parmi les mots dérivés de *calma*²³, il faut faire mention spéciale des mots galiciens *calmón*, *recalmo* et *recalmón*. C'est surtout cette dernière forme qui a une tradition lexicographique plus grande avec le sens de 'tiempo caluroso sin brisa' (Carré 1928–1931 et éditions suivantes) ou comme 'súbita y considerable disminución en la fuerza del viento' (Rodríguez González 1958–1961). Elle est aussi attestée dans la langue parlée (García González 1985), de même que *requemón*. *Recalmo* apparaît chez Rodríguez González (1958–1961) avec le sens de 'calor excesivo en día nublado y sin viento', et par la suite chez Franco Grande (1972) de la même manière. Il n'existe pas d'attestations anciennes, mais *recalmón* surtout a été employé aussi dans la langue littéraire moderne depuis 1909 (apud TILG). En espagnol, le DRAE n'attribue qu'une acception à *recalmón*, liée uniquement au trait du vent ('súbita y considerable disminución en la fuerza del viento, y en ciertos casos, de la marejada'), mais le DEA tient compte aussi du trait de la chaleur : 'estado atmosférico caracterizado por ausencia de viento y mucho calor'; en portugais le mot appartient au domaine maritime : 'calma, intervalo em meio a tempestade ou ventania em pleno mar' (Houaiss 2001).

On a commencé cette étude en faisant référence à la grande diversité de mots qui pouvaient désigner le concept de 'chaleur étouffante' en espagnol et en galicien. Bien entendu, il reste à étudier un grand nombre de dénominations, parmi lesquelles beaucoup de dénominations expressives, mais on espère avoir pu contribuer à mieux connaître l'histoire et la situation actuelle de certaines d'entre elles qui présentent un intérêt particulier.

RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- ALEANR = Manuel Alvar (dir.), *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*, 12 vols., Zaragoza, Diputación Provincial, 1979.
 ALEC = Luis Flórez (dir.), *Atlas lingüístico-etnográfico de Colombia*, 7 vols., Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1981–1983.
 ALEICAN = Manuel Alvar (dir.), *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*, Las Palmas, Cabildo Insular de Gran Canaria, 1975–1978.
 ALG = Constantino García, Antón Santamarina (dirs.), *Atlas lingüístico galego*, vol. IV. *Léxico. Tempo atmosférico e cronolóxico*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza/Instituto da Lingua Galega, 2003.
 Alonso 1958 = Martín Alonso, *Enciclopedia del idioma*, 3 vols., Madrid, Aguilar, 1958.
 CORDE = Real Academia Española, *Banco de datos (CORDE) [en línea]. Corpus diacrónico del español* (<http://www.rae.es> [17-10-2012]).

²³ Esp. *calmo* 'sin viento, tranquilo'; *calmoso* 'caluroso y sin vientos' (1543) selon Autoridades; arag. *calmudo*; galicien *calmeiro* 'ausencia de vento ou de movemento nas ondas'; port. *calmoso* 'quente, abafadizo', parmi d'autres. Quant à l'esp. *calmazo* (1831), 'calma chicha', il pourrait être de provenance catalane (cat. *calmàs* 'bochorno' et 'falta de viento', identique à l'occitan *caumàs*, très répandu dans la première acception d'après le FEW II, 538a, voir DCECH, s.v. *calma*).

- Covarrubias Orozco 2006 [1611] = Sebastián de Covarrubias Orozco, *Tesoro de la lengua castellana o española*, ed. por Ignacio Arellano y Rafael Zafra, Navarra/Madrid, Universidad/Editorial Iberoamericana, DVD-ROM, Studiolum (<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/del-origen-y-principio-de-la-lengua-castellana-o-romance-que-oy-se-vsa-en-espana-compuesto-por-el-0/html/> [17-01-2013]).
 CREA = Real Academia Española, *Banco de datos (CREA) [en línea]. Corpus de referencia del español actual* (<http://www.rae.es> [17-10-2012]).
 DALLA = Academia de la Llingua Asturiana, *Diccionariu de la Llingua Asturiana* (<http://www.academiadellalingua.com/diccionariu/index.php> [15-10-2012]).
 DdD = Antón Santamarina Fernández (coord.), *Diccionario de diccionarios. Corpus lexicográfico da lingua galega*, Seminario de Lingüística Informática-Grupo TALG/Instituto da Lingua Galega. Procesamento informático e versión para web de Xavier Gómez Guinovart, 2006–2011 (<http://sli.uvigo.es/ddd/index.html> [17-01-2013]).
 DCECH = Joan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 5 vols., Madrid, Gredos, 2ª reimpr. da 1ª ed, 1987 [1980].
 DDGM = Ernesto X. González Seoane (coord.), *Diccionario de diccionarios do galego medieval. Corpus lexicográfico medieval da lingua galega*, Seminario de Lingüística Informática-Grupo TALG/Instituto da Lingua Galega. Procesamento informático e versión para web de Xavier Gómez Guinovart, 2006–2012 (<http://sli.uvigo.es/DDGM/> [17-10-2012]).
 DEA = Manuel Seco, Olimpia Andrés & Gabino Ramos, *Diccionario del español actual*, 2 vols., Madrid, Aguilar, 1999.
 DRAE = *Diccionario de la Real Academia Española*, 1999 (<http://www.rae.es/rae.html> [15-10-2012]).
 DRAG 2012 = Real Academia Galega, *Diccionario da Real Academia Galega* (<http://www.realacademiagalega.org/diccionario> [15-10-2012]).
 Ernout, Meillet 1994 [1932] = Alfred Ernout, Meillet Antoine, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, tirage de la 4è. édition (1932) augmentée d'additions et de corrections nouvelles par Jacques André.
 FEW = Walter von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch: eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, 25 vols., Leipzig/Bonn/Bâle, Schroeder/Klopp/Teubner/Helbing & Lichtenhahn/Zbinden, 1922–2002.
 Gaffiot 1934 = Félix Gaffiot, *Dictionnaire latin-français*, Paris, Hachette (<http://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php>).
 García Arias 2000 = Xosé Lluís García Arias, *Propuestas etimolóxicas (1975–2000)*, Uviéu, Academia de la Llingua Asturiana.
 García de Diego 1989 [1954] = Vicente García de Diego, *Diccionario etimológico español e hispánico*, Madrid, Espasa-Calpe, 3ª ed. aum.
 González García 2008 = Elvira González García, *Motivación y creación léxica en las hablas populares*, Tesis de doctorado dir. por Manuel Alvar Ezquerro, Madrid, Universidad Complutense (<http://eprints.ucm.es/8180/> [10-10-2012]).
 Houaiss 2001 = Antônio Houaiss, *Dicionário Houaiss da língua portuguesa*, Rio de Janeiro, Objetiva.
 Machado 2003 = José Pedro Machado, *Dicionário etimológico da língua portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, Lisboa, Livros Horizonte.
 Moliner 2007 [1966] = María Moliner, *Diccionario de uso del español*, 2 vols., Madrid, Gredos (<http://www.diclib.com> [15-10-2012]).
 NTLLE = Real Academia Española, *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (<http://ntlle.rae.es/ntlle> [17-01-2013]).
 REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 7ª ed., 2009 [1911–1920] (<http://archive.org/details/romanischesetymo00meyeuoft> [17-10-2012]).
 TILG = Antón Santamarina Fernández (dir.), *Tesouro informatizado da lingua galega*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega, 1986– (<http://www.ti.usc.es/TILG> [17-10-2012]).
 TMLIG = Xavier Varela Barreiro (dir.), *Tesouro medieval informatizado da lingua galega*, Santiago de Compostela, Instituto da Lingua Galega, 2004– (<http://ilg.usc.es/tmilg> [17-10-2012]).
<http://www.barrabes.com/eltiempo/termino.asp?CodFen=38>.

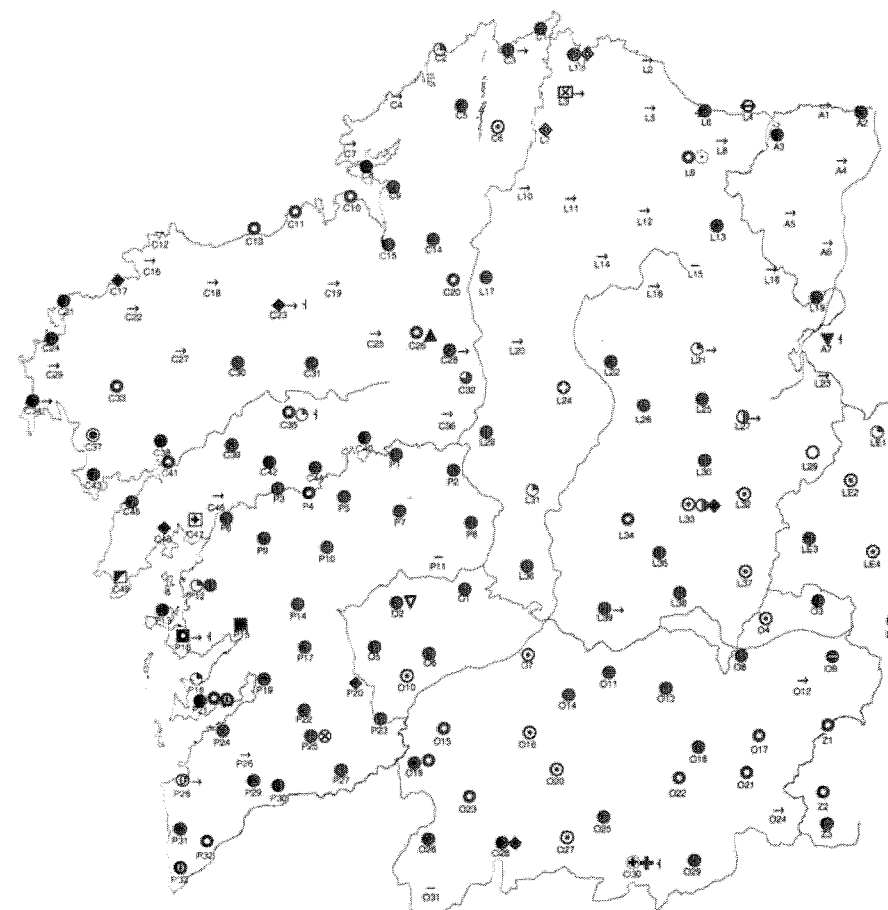
REGARDING THE 'CALMUZOS' AND 'BOCHORNOS': TERMS IN GALICIAN AND SPANISH

This paper consists of an onomasiological, etymological and historical as well as dialectological study of some terms used in Spanish and Galician to express the concept of "suffocating heat". It will focus in a specific sort of "suffocating heat" as it is used in the oral and literary levels as well as in the technical register relating to the field of meteorology. We will specifically analyze the names *bochorno* and *vulturno*, in Galician and in Spanish, and *calmazo*, *calmizo*, *calmizo* in Galician, as well as *recalmo*, *recalmón* and *requeimón*. We will also examine other Iberorromance solutions, like the ones from Asturian, Aragonese and Portuguese.

Keywords : *vocabulary, meteorology, Iberorromance, Galician, Spanish.*

ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO

MAPA 40a

MAPA 40
Bochorno, calmuz

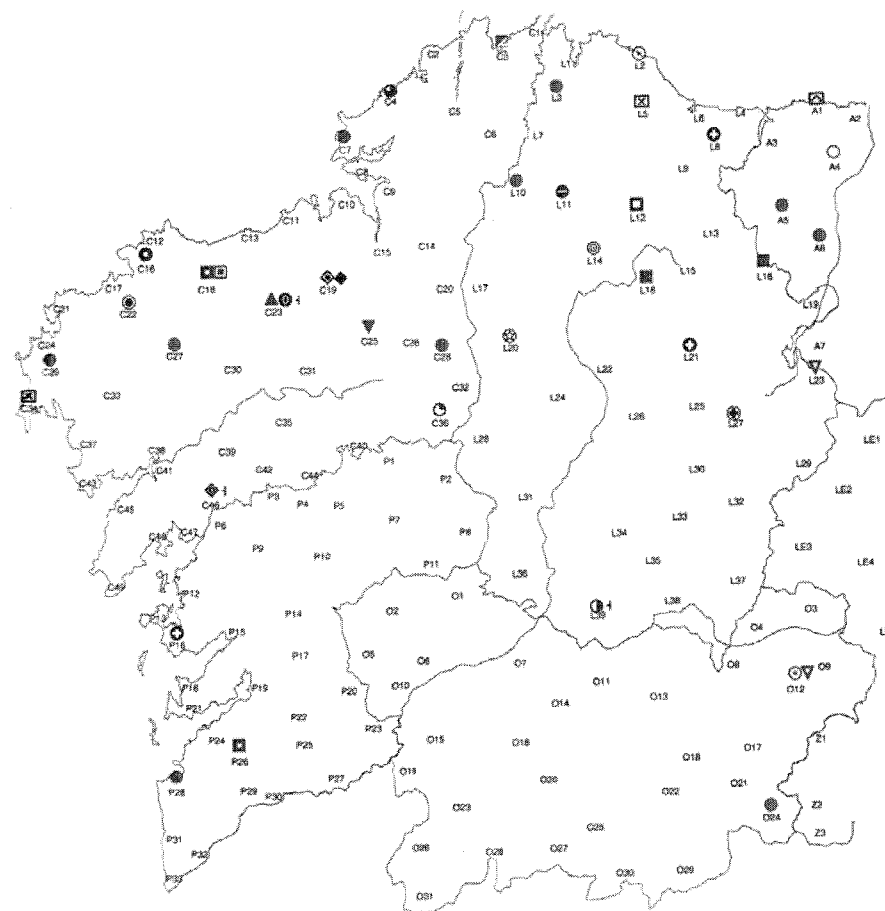
● bochorno	◆ chorro
⊙ tempo bochornoso	◊ chorrizo
✱ bochornar	⊕ cachorro
✚ abochornar	▣ machorro
⊙ bichorno	■ machorno
⊙ tempo bichornoso	▣ mochorno
⊙ bichornar	▲ fogaxa
⊙ abichornar	▼ fogaxe
⊙ bachorno	▽ foguina de sol
⊙ tempo bachornoso	⊠ estar de voltura
⊙ tempo abachornado	⊖ alfa
⊙ bechorno	⊗ bofa
⊙ bechorno	⊖ ouva
⊙ buchorno	→ véxase o mapa 40b
⊙ bichorro	- s/r

NOTAS

- Mapa elaborado a partir dos datos da pregunta 613 'tempo bochornoso, bochorno, calmuzo' do *cuest.* do *ALGa*. Cómpre ter en conta que a forma *bochorno* e as súas variantes son castelanismos.
- Para a realización fonética do «e» de *tempo véx.* *ALGa* IV, mapa 36.
- Reixistrouse *boch[ɔ]rno* en C.9, L.30, O.13, O.14 e O.19; *bich[ɔ]rno* en C.20 e O.19; *tempo bichorno* en C.10; *b[ue]chorno* en O.4; *tar bochornoso* en C.35; *fo[h]laxa* en C.26; *fo[h]laxa de sol* en O.2.
- En C.23 rexistrouse *chorro de sol non saudable*.
- En C.35 *bichorno* é forma propia das xeracións máis veellas; tamén rexistrou *abofur*, que se di cando se afoga con calor.
- En O.30 tamén se rexistrou *calor que abachornoa*.
- En P.16 *mochorno* é máis frecuente (véx. o mapa 40b).
- En A.7 tamén se rexistrou *canigulas*, propias do mes de agosto.

ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO

MAPA 40b

MAPA 40b
Bochorno, calmuzo

▲ calmuzo	⊕ sofoco
▼ calmucio	⊕ tempo sofocante
▽ c[ɛ]jo encalmado	◆ tempo amaiolado
⊙ pesadez	⊕ tempo amaiado
● tempo pesado	⊕ tempo de mal'jo]la
○ c[ɛ]jo pesado	⊕ tempo matón
○ atm[ɔ]sfera pesada	⊕ tempo ch[ɔ]co
▣ tronada	⊕ tempo momo
■ tempo atronado	⊕ tempo pasmón
▣ s[ɔ]l de tronada	⊕ tempo pachorrento
▣ calor de tronada	⊕ tempo cansado
▣ calor de torbón	⊕ día galvaneiro
▣ calor entrem[ɔ]rta	⊕ día escuro
▣ calor	⊕ chaparrón de sol

NOTAS

1. Mapa elaborado a partir dos datos da pregunta 613 'tempo bochornoso, bochorno, calmuzo' do *cuest. do ALGa*.
2. Para a realización fonética do <ɛ> de *tempo* véx. *ALGa* IV, mapa 36.
3. Registrouse c[ɛ]jo *encalmado* en O.12; *ta pesada* *la atm[ɔ]sfera* en A.4.
4. En C.23 *calmuzo* é máis frecuente.
5. En C.46 tamén se recolleu *canículas*, propias dos meses de maio e agosto.
6. En L.39 *día galvaneiro* é máis frecuente (véx. o mapa 40a).

Publicație a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” – Filiala Iași a Academiei Române –, „Anuar de lingvistică și istorie literară” continuă revista „Studii și cercetări științifice” – Filologie, Iași, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”. Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 și 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică și B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie și critică literară, folcloristică. „Anuarul” cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note și documente*, *Critică și bibliografie* și o *Cronică* asupra activității departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacției, în două copii, pe o singură față, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoțite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puțin 20 000 de semne (inclusiv spațiile și notele). Notele vor fi așezate la subsolul paginii. Rezumatul (împreună cu titlul) și cuvintele-cheie, în limba engleză, vor fi așezate după sigle sau bibliografie. Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul științific al textelor și pentru punctele de vedere prezentate în special în materialele publicate la rubricile *Discuții*, respectiv *Recenzii și prezentări de cărți și reviste*.

Revista se poate procura contra cost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 București, România;
Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax 4021-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro

Pentru comenzi vă puteți adresa la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România,
Tel/Fax 40-21-610 67 65, 40-21-210 67 87; Tel.: 0311 044 668;
e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam.
301–302, sector 1, București; Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39

DEREX COMS.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

Fechner ș.a.). Revendicându-se, în fond, din estetica hegeliană, cartea lui I. Blaga nu i se subordonează întru totul. Se recurge frecvent la explicații din domeniul psihologiei, dat fiind că adevărul estetic, conform teoriilor autorului român, a cărui concepție este empirică, se cere întotdeauna verificat prin legile psihologiei. După o expunere a cuprinsului unei tragedii, comedii sau drame, sînt cercetate personajele principale, puse în relație cu acțiunea piesei. În concluzie, se stabilesc principiile teoretice cuvenite. Exemplificările sînt făcute din literatura universală (în special din drama antică și aceea shakespeariană), dar și din cea română (piesele lui I. L. Caragiale, mai ales). Exegeza e precedată de un capitol introductiv, un fel de mic tratat, despre frumos și artă, în care, în definiții concise, sînt enunțate legile principale ale esteticii. Cartea a trezit și ecouri favorabile, dar a provocat și serioase critici. Astfel, Ghiță Pop, în revista „Convorbiri literare” (1899), o socotește defectuoasă, depășită, operă a unui teoretician învechit; unele confuzii și contradicții care ar vicia tratatul profesorului ardelean sînt puse în evidență, combătute, cîteodată cu bun simț, alteori, însă, cu argumente alături de obiect. În replică, I. Blaga, în articolul *Din estetica tragicului* (1900), retipărit în broșură, consideră teoriile criticului de la „Convorbiri literare” drept false, iar uneori chiar diletante. Se reia, cu noi precizări, discuția în chestiunile intrate în litigiu (vina tragică, eroul tragic, fatalismul în tragediile vechilor greci, efectul estetic al tragediei etc.). În estetica românească Iosif Blaga rămîne ca autor al celei dintîi cărți care se ocupă, într-un mod sistematic, de teoria dramei.

— *Morala și schițele d-lui Hodoș*, „Tribuna poporului”, I, 1897, 193, 195; *Teoria dramei cu un tractat introductiv despre frumos și artă*, Brașov, Ed. autorului, 1899; *Din estetica tragicului*, Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1900; *Excursiunea școlară în Italia cu studenții din clasa VII de la gimnaziul român din Brașov*, Brașov, Tip. A. Mureșianu, 1907.

— b., „*Teoria dramei*”, cu un tractat introductiv despre frumos și artă de Dr. Iosif Blaga, „Transilvania”, XXX, 1899, 1-2; Ghiță Pop, *Teoria dramei de I. Blaga*, „Convorbiri literare”, XXXIII, 1899, 10-11; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, București, 1940, p. 105; Lucian Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrstelor*, București, 1965, p. 107; Grigore Traian Pop, *Iosif Blaga*, „Ramuri”, VIII, 1971, 12.

Florin Faifer

ARON DENSUSIANU

S-a născut în 1837, în comuna Densuș din județul Hunedoara. Fiul preotului Pop din Densuș și-a făcut studiile la Hațeg, apoi la gimnaziul din Blaj (profesorii de aici i-au schimbat numele din Pop în Densușianu) și la Academia de drept din Sibiu. Din 1864 s-a stabilit ca avocat la Făgăraș,

devenind conducătorul opoziției politice din localitate. Activitatea publicistică, începută încă de la Blaj, la gazetele „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, „Amicul școalei“ și „Aurora română“, cu poezii, traduceri, articole politice și de critică literară, este continuată și la „Concordia“, „Albina“, „Familia“, „Federațiunea“, „Columna lui Traian“, „Transilvania“, „Revista literară și științifică“. Din cauza persecuțiilor politice, se mută la Brașov, unde scoate revista „Orientul latin“ (1874—1875), împreună cu Teofil Frîncu și I. Lăpădat, apoi, definitiv, la Iași, din 1880. Ocupă aici, după un an, catedra de limbă latină la Universitate și, din 1883, și pe cea de limbă română. Întemeiază, în 1893, „Revista critică literară“, sprijinit de fratele, Nicolae Densușianu, și de fiul său, Ovid Densusianu. A murit la Iași la 3 septembrie 1900.

Aron Densușianu a fost unul dintre primii noștri critici literari de profesie, care s-a consacrat studierii literaturii române cu perseverență și convingere. Bun cunoscător al literaturilor clasice, a practicat o critică literară doctă, profesorală, analitică, subminată, însă, de lipsa de gust. La 1868 a început în „Federațiunea“ seria articolelor sale critice, dar s-a angajat curînd într-o polemică dură cu Titu Maiorescu și direcția junimistă, reluată și peste două decenii, din care a ieșit categoric înfrînt. În 1868, concepția sa despre critică nu depășește, ca și mai târziu, faza începuturilor. Critica „trebuie să vină a alege cele bune din cele rele, a recomanda pre unele și a condamna pre altele, a îndrepta ideile rătăcite și a poli pe cele scalciate (...). Ea trebuie să încurajeze geniul cu recunoștința sa, să-l ajute cu consiliile și rațiunile sale, și din contra să abată, să îndeparte pre cei care vede că nu au vocațiune, pre carpaci, pe meșteri-strică“¹. Principalele sale studii, adunate în volumul *Cercetări literare* (1887) sînt dedicate analizei creației lui I. Budai-Deleanu (Densușianu are meritul de a fi relevat, primul, valoarea *Tiganiadei*), Andrei Mureșeanu, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, V. Alecsandri. Prefața reia problema criticii de la constatarea — devenită loc comun — că nu avem o critică literară serioasă. Se practică o critică de „impresione“, serie A. Densușianu, înțelegînd prin asta că cercetătorul operei se lasă „impresionat“ de numele autorului, de poziția sa în societate. Datoria criticului este „a-l lăuda cu judecată și fără înjosire, a desaproba cu motive și fără vătămare, în espuneri luminoase“ — vorbe frumoase de care el, primul, n-a ținut seama.

Mai mult prin studii concrete, decît prin polemică directă, A. Densușianu a opus lui Maiorescu un alt tip de critică, mai puțin necesar atunci și cu puține efecte asupra dezvoltării criticii la noi. Analizele, deși pe un ton savant, sînt rudimentare, suferă de dogmatism estetic, dar au meritul de a fi primele exegeze amănunțite, monografice, urmărind „ideile“ și „forma“ — asupra unor scriitori de valoare. D. Bolintineanu, socotit cel mai genial poet român, și A. Mureșeanu, pentru care a avut un adevărat cult, sînt elogiați fără măsură, în opoziție cu Gr. Alexandrescu și, mai ales, V. Alecsandri, contestați îndeosebi pentru neglijențele formale. Polemicile cu T. Maio-

¹) *Starea criticii literare la români*, în „Federațiunea“, 1868, nr. 58.

rescu vădesc un critic familiarizat cu esteticienii germani, dar lipsit de aptitudini speculative. Expunerea este fără stil. Tonul familiar sau pedant degenerază repede în trivialități sau injurii. Perspectiva deformantă asupra scriitorilor reprezentativi domină și *Istoria limbii și literaturii române* (1885), care rămîne, totuși, prima lucrare serioasă, informată, de acest gen în cultura noastră. Ca și într-o memorabilă încercare de sinteză anterioară (*Regenerarea literaturii române*), pornind de la ideea că formarea literaturii române a fost subordonată unor obiective culturale și naționale, Densușianu urmărește (cu inexactități și confuzii), dezvoltarea limbii române, literatura populară, literatura bisericască, istoriografia, literatura propriu-zisă, făcînd și o periodizare în bună parte judicioasă. În ediția a doua a cărții introduce un capitol despre M. Eminescu, în care, cu aere savante, înșiră enorme ineptii despre lirica poetului, văzută ca expresia confuză a unui spirit bolnav și dezechilibrat. Obtuzele atacuri împotriva lui Eminescu (începute cu mulți ani în urmă și re-luate în „Revista critică literară”: *Literatura bolnavă*, 1894) au dus la compromiterea definitivă a lui Densușianu, ca istoric și critic literar, consfințită, încă din 1886, de execuția severă a lui T. Maiorescu (*În lături*).

Aron Densușianu a fost adeptul unei literaturi naționale, în sensul întemeierii ei pe mitologia și creația populară. A scris numeroase studii și articole (cuprinse, unele, în *Cercetări literare*, altele, apărute ulterior în „Revista critică literară”) despre datini și credințe populare, însă cercetările sale etnografice și folclorice, foarte documentate, cuprind numeroase explicații și ipoteze fanteziste. A cules și publicat poezii populare, printre care și o variantă a *Mioriței* de o autenticitate contestabilă. Densușianu a cerut insistent poezilor o epopee națională care să valorifice mitologia folclorică și trecutul istoric. Pledoaria pentru epopee era anacronică, dar interesul său pentru cele mai diverse forme ale creației populare a stimulat cercetări valoroase.

Densușianu a fost un poet fecund, foarte cult, dar lipsit de talent. A scris poezii nenumărate, din tinerețe pînă la sfîrșitul vieții, o parte adunate în volumele *Hore oțelite* (1892) și *Valea vieții* (1892). În tradiția literară a Ardealului și avînd ca model pe A. Mureșeanu, a compus multe versuri patriotice și sociale sau numai legate de anumite evenimente politice și naționale. Fără valoare sînt și poeziile de dragoste, înecate într-o retorică sentimentală și manieristă. A compus și o epopee, *Negriada* (1879—1884) în douăsprezece cînturi, închinată întemeierii Țării Românești de către Negru-Vodă. Avînd ca model apropiat *Eneida* lui Virgiliu și poemele lui Tasso și Dante, el a încercat să închege, artificial, o mitologie națională alcătuită din eroi și divinități din folclorul românesc (Negru-Vodă, Dochia, Sf. Vineri ș. a.) și personaje din mitologia latină sau inventate de autor. Lipsită de unitate, epopeea este hibridă și greoaie, fără suflu poetic. În manieră clasicizantă, Densușianu a mai scris o tragedie în cinci acte (*Optum*, 1897), corect versificată, despre domnul Timișanei (anul 1031 e. n.).

A. Densușianu a tradus *Arta poetică* a lui Horațiu (1882), capitole din Dante (*Paradisul pămîntesc*) și Tasso (*Ierusalimul liberat*) și poezii din

S. Pellico și G. Leopardi. Traducerile din poezii italieni sînt neizbutite, într-o limbă lipsită de expresie. Fragmentele traduse din Eneida lui Virgiliu au rămas în manuscris.

— *Regenerarea literaturii române*, „Orientul latin“, I, 1874, 1—3, 31, 34, 73—78; *Studie asupra poeziei populare române*, „Concordia“, 1876, VI, 70, 71, 74, 75; *Negriada*, I—II, București, Tip. Curții, 1879, 1884; *Aventuri literare*, București, 1881; *Semo sancus și Sîmbele*, București, Tip. Academiei, 1882; *Istoria limbei și literaturii române*, Iași, Tip. Națională, 1885, ed. 2, Iași, Tip. H. Goldner, 1894; *Cercetări literare*, Iași, Șaraga, 1887; *Hore oțelite*, București, Tip. Göbl, 1892; *Valea Viței*, Iași, Tip. Națională, 1892; *Optum*, ed. 2, Iași, Tip. Națională, 1897; [*Poezii*], în Florin Manolescu, *Poezia criticilor*, București, 1971, p. 105—108.

— Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și literaturilor ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică*, II, București, 1875, p. 185—187; N. Quintescu, *Ar. Densușianu*, *Negriada*, „Analele Academiei Române“, tom. II, 1881, secțiunea I, partea administrativă și dezbaterile; T. Maiorescu, *Ar. Densușianu*, *Negriada*, „Analele Academiei Române“, tom VII, 1884—1885, secțiunea I, partea administrativă și dezbaterile; B. P. Hasdeu, *Raport despre Istoria limbei și literaturii române de A. Densușianu*, „Analele Academiei Române“, tom VIII, 1885—1886, secțiunea I, partea administrativă și dezbaterile; Ioan Bogdan, *Istoria limbei și literaturii române de d. Aron Densușan*, „Convorbiri literare“, XIX, 1885, 8; Titu Maiorescu, *Critice*, III, București, 1926, p. 85—100; George Pavloff, *Asupra poesiei d-lui Aron Densușianu*, „Valea Viței“, „Convorbiri literare“, XXVI, 1892—6; Verax [Ioan Nădejde], *Eminescu judecat și condamnat de d. Aron Densușianu în „Revista critică literară“*, „Evenimentul literar“, I, 1894, 33, 34, 36; D. A. Densușianu *nu s-astîmpără!*, „Evenimentul literar“, I, 1894, 39; C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, tom II, Sibiu, W. Krafft, 1900, p. 130; *Aron Densușianu*, „Gazeta Transilvaniei“, LXIII, 1900, 196; N. Iorga, *Aron Densușianu*, „Noua revistă română“, II, 1900, 18; D. Evolceanu, *O epopee românească*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 193—200; Claudiu Isopescu, *Lo scrittore romeno Aron Densușianu*, Napoli, 1936; Alexandru Marcu, *Torquato Tasso în romantica românească*, „Studii italiene“, III, 1936, p. 78—81; E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, II, București, 1940, p. 211—216; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 481; Șerban Cioculescu, VI. Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, 1944, p. 328—329; L. Volovici, „*Adversarii Junimii (1867—1880)*“, „Anuar de lingvistică și istorie literară“, tom XIX, 1968, p. 116—118; Florin Manolescu, *Poezia criticilor*, București, 1971, p. 20—23.

L. Volovici

D. TELEOR

Încă elev la liceul „Gh. Lazăr” din București, D. Teleor (pseudonim al lui Dumitru sau Demetru Constantinescu, născut la 10 mai 1858 la Atîr-nați, în județul Teleorman), s-a remarcat prin producții literare în revistele școlare și printr-o precece activitate publicistică. În 1875 scotea, împreună cu A. Drăghicescu, „Acera română”, foaie literară și științifică. A urmat cîteva ani medicina, fără a termina studiile. Mult timp a fost funcționar la Ministerul Instrucțiunii Publice. Neobosit gazetar, Teleor a colaborat, începînd din 1877, la aproape toate ziarele și revistele bucureștene din vremea sa, adaptîndu-se cu mare ușurință profilului și nivelului publicației. La „Amicul copiilor”, „Constituționalul”, „Epoca”, „Familia” (din Oradea), „Foaia pentru toți”, „Ghimpele”, „Literatorul”, „Lupta”, „Moftul român”, „Noua revistă română”, „Peleşul”, „România literară”, „Românul”, „Sămănătorul”, „Universul”, „Vieța” ș. a. este prezent cu versuri, schițe și povestiri, articole de critică, biografii. La „Generația nouă” (1899) figurează, pentru scurt timp, ca prim-redactor și publică aici schițe și scene în versuri. Deși a publicat numeroase poezii lirice, Teleor s-a consacrat ca umorist, fiind nelipsit la rubricile sau revistele de umor și întîlnindu-se uneori cu I. L. Caragiale, cu care a fost într-o perioadă în relații amicale. În „Minerva literară și artistică” (între 1909 și 1914) semnează poezii ocazionale și cronici rimate, amintiri și evocări, ține *Rubrica lui Mitică* cu „mofturi”, „miticisme” și anecdote, răvașe și epigrame, scrie snoave, farse, schițe umoristice, numeroase sonete. Întîmplări cu haz, portrete și dialoguri comice asigurau foiletonul săptămînal al revistei. A folosit, sporadic, pseudonimele : Demcon, Mitică, Rafael, Roelet, Tel., Trubadur. Răspîndite în reviste și ziare au fost, mai întîi, și schițele și nuvelele sale, adunate ulterior în volumele : *Nuvele* (1883), *Scene și portrete* (1886), *Flori de liliac* (1888). În aceeași manieră publicistică a compus portrete de oameni politici (Al. I. Cuza, Eugeniu Carada) sau de scriitori (C. A. Rosetti, C. Negri, B. P. Hasdeu, M. Eminescu ș. a.). Cu reputația unui neîntrecut om de spirit și epigramist temut, Teleor, poreclit „Țața”, a fost o figură memorabilă a boemei artistice bucureștene, ilustrînd perfect tipul publicistului literar de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, funcționar de nevoie, oscilînd veșnic între literatură și gazetărie. Un confrate îl descrie astfel la 1894 : „Mutră de burghez mulțumit numai dupe’ și ar face toate tabieturile ; judecîndu-l după față n-ai zice că sub înfățișarea-i grosolană se ascunde finul și spiritualul Teleor. Roșcat, cu mustățile negre și pleoștite și cu părul bălțat cu o pată albă pe un fond negru tuciuriu : îl vezi legănîndu-se cînd în dreapta cînd în stînga, trecînd din sală în sală la ministerul școalelor, unde dînsul e „nacialnic” (...). Boem cum n-am văzut un altul, nu se gîndește la ziua de mîine, cum nu se gîndește la nuvela lui de ieri. El trece cu aceeași nepăsare, cu aceeași veselie și prin zile albe și prin zile negre, păstrînd dintr-însele impresii nu tocmai deosebite...”. În realitate, Teleor era mai puțin boem

¹⁾ P., Teleor, în „Țara”, II, 1894, nr. 267.

și mai puțin jovial decât ținea să pară, dovadă aceste rînduri amare despre condiția socială a scriitorului român : „În ziua de astăzi este o nebunie din partea celor care n-au o poziție socială, să scrie. Din acest punct de vedere, țara noastră stă pe aceeași treaptă cu cea mai barbară țară din lume. Pentru scriitor nu există nici o considerație, nici un sprijin. Scriitorii trebuie să alerge după funcții, să scrie de silă pe la gazete : căci trebuie să mănînce. Talentul lor e mai puțin considerat decât a mai de jos însușire omenească. Și faptul se explică prin starea culturală a țării noastre. Avem prea puțini cititori (...) Starea asta de mizerie o să mai dureze probabil încă vreo cinzeci de ani, pînă se va stinge această generație, indiferentă, comercială și barbară”...². A murit, la 4 aprilie 1920, ca unul din eroii boemi ai povestirilor sale melodramatice : sărac și uitat de toți.

Primele nuvele și schițe publicate de Teleor nu se ridică peste nivelul prozei foiletonistice, convenționale și fade. Subiectele sînt exotice, cu aventuri galante sau simple anecdote amplificate. Despre veteranii războiului de independență scrie mai multe povestiri bombastice și false. Mai caracteristice scriitorului sînt grațioasele portrete de fete, de obicei sărace, aflate la prima dragoste, sau reveriile unor boemi. Abia cu *Scene și portrete*, Teleor se dezvăluie un observator ironic de caractere și tipuri, atent la detalii pitorești și la vorbirea specifică eroilor din lumea mahalalei și a micii burghezii bucureștene. Sînt creionate, uneori superficial, cu neglijențe stilistice, alteori cu o pregnanță de autor satiric, figuri de oameni politici, funcționari, gazetari, actori de provincie, poeți famelici și visători, „cărturărese“ de mahala, chiriași și proprietari. În mare măsură, e lumea momentelor lui I. L. Caragiale (eroii au chiar aceleași nume : Mitică, Mache, Lache), dar în afara replicii vioaie, atentă la efecte comice sau la obținerea unui instantaneu cu haz, Teleor nu țintește, decât rareori, spre o semnificație mai adîncă. Tipul funcționarului umil, cu preocupări derizorii, schițat de Teleor va popula mai tîrziu universul schițelor lui I. A. Bassarabescu și I. Al. Brătescu-Voinești, ca și al pieselor lui Tudor Mușatescu. Umorul lui Teleor este înduioșat și binevoitor, amestec de poezie și de proză. O înclinație deosebită are prozatorul pentru descrierea interioarelor vechi, a obiectelor de bazar sau a veșmintelor de modă veche, prilej de înșirare încîntată a unor cuvinte arhaice, turcisme și grecisme mai ales, cu mari efecte evocatoare. Cu aceeași savoare lexicală sînt realizate și siluetele dispărute ale Bucureștilor de altădată, cu vechi lăutari și cîntăreți bisericești, printre care răsare, uneori, umbra lui Anton Pann.

Volumele de versuri *Icoane* (1891) și *Realiste* (1896) cuprind sentimentale poezii de album, idile delicate, încheiate de obicei cu o glumă sau o ironie, în maniera pe care o va desăvîrși mai tîrziu G. Topîrceanu. Epigramele (adunate în volum în 1900), cronicile rimate i-au consolidat faima de umorist și au creat la noi o adevărată tradiție (G. Ranetti, *Caleidoscopul lui A. Mirea*, G. Topîrceanu). Dar talentul poetului s-a realizat pe deplin abia în ciclul de *Sonete patriarhale* (1916) și în poeziile rămase în „Minerva

²) Ce crede d. Dumitru Teleor, „Epoca“, III. 1897, nr. 547.

literară și artistică“ (1909—1914). Forma fixă a sonetului l-a silit la o rigoare și un echilibru mai puțin caracteristice temperamentului său. Multe sonete închid în stampe de epocă o lume apusă prin care se perindă beizadele și prinți bizantini, ducă și boieri în rădvane înflorate sau figuri pitorești din mahalaua bucureșteană de la sfârșitul veacului al XIX-lea. E o lume care apăruse și în proza lui, dar care aici, în sonete, e învăluită de o ironie nostalgică, generatoare de lirism. Siluetele „bizantine” au o surprinzător de rafinată grație vetustă, cu gesturi indolente și triste, cu tabieturi orientale, inaugurând un univers caracteristic, balcanic și fanariot, plin de parfumuri, culori și podoabe, impus ulterior în poezia românească de Mateiu I. Caragiale și Ion Barbu.

— *Nuvele*, pref. A. Lupul Antonescul, București, F. Göbl, 1883; *Scene și portrete*, București, Tip. Weigand, 1886; *Flori de liliac*, București, Tip. Națională, 1888; *Icoane*, București, C. Savoiu, 1891; *Nuvele alese*, București, H. Steinberg, 1894; *Realiste*, Craiova, Samitca, 1896; *Aventurile unei soacre*, București, Tip. Epoca, 1896; *Povestiri*, Craiova, Benvenisti, 1896; *Schițe umoristice*, București, C. Müller [1898]; *Alte schițe umoristice*, București, Alcalay, f. a.; *Ultimele schițe umoristice*, București, Tip. Lăzăreanu, 1900; *Epigrame*, București, F. Göbl, 1900; *Tuns și frezat*, București, L. Cazzavillan, [1902]; *Căderea guvernului*, București, Tip. Corpului didactic, 1902; *Povestiri patriotice*, București, F. Göbl, 1902; *Din viața mea de medic*, București, Eminescu, 1903; *Din junețea lui C. A. Rosetti*, București, Tip. Minerva, 1903; *Eminescu intim*, București, Gr. Luis, 1904; *Limba literară*, București, Albert Baer, 1905; *B. P. Hasdeu*, București, Tip. L'Indépendance roumaine, 1908; *Anecdote din viața lui Cuza-Vodă*, București, Lumen, f. a.; *Epigrame și proză umoristică*, București, Lumen, [1909]; *Mobilizarea*, București, Minerva, 1913; *Titi Coțofeanca și alte schițe*, București, Minerva, 1914; *Figuri mari*, București, Minerva, 1915; *Cucoana Obedeanca. C. A. Rosetti poet. Sonete patriarhale*, București, Minerva, 1916.

— Traian Demetrescu, *Profile literare*, Craiova, 1891, p. 51—57; Seraficus [Al. Antemireanu], *Realiste de Dumitru Teleor*, „Convorbiri literare“, XXXII, 1897, 12; G. G. [alaction], *Înmormântarea lui D. Teleor*, „Luceafărul“, 1920, 8—9; G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 526—528; C. Constantinescu-Cosco, *Cînd era bunica fată*, București, 1942, p. 299—304; D. Karnabatt, *Bohema de altă dată*, București, 1944, p. 135—144; G. Călinescu, *Dimitrie Teleor*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, X, 1961, 3.

L. Volovici

ARTUR GOROVEI ȘI COLECȚIILE DE FOLCLOR ALE ACADEMIEI ROMÂNE

DE

LUCIA BERDAN

Intemeietorul primei noastre reviste specializate în publicarea literaturii și tradițiilor populare, „Șezătoarea”, Fălticeni (1892—1929), s-a bucurat de aprecierile contemporanilor, personalități de seamă ale culturii noastre, printre care și membri ai Academiei Române: B. Șt. Delavrancea, Al. Philippide, Titu Maiorescu, Teodor T. Burada, Sim. Florea Marian. În scrisoarea din 30 septembrie 1893 către A. Gorovei, Titu Maiorescu apreciază: „E cumințe și bine chibzuită restrângerea ce și-o impune revista de a nu da decât ceea ce este în realitatea vorbirii și lucrării poporului, în locurile anume precizate, iar nu fantasmagorii și declamații goale”¹. Orientarea revistei și recomandările redactorului ei, privind felul cum trebuie reprodus folclorul cules, se încadrează vederilor școlii lui B. P. Hasdeu, cel care, în cadrul Academiei Române, direcționa preocupările referitoare la cultura populară. Recunoscînd valoarea revistei, importanța apariției ei — oglindă a realității vorbirii și literaturii populare, Academia Română n-a putut, din lipsă de mijloace, să sprijine material publicarea revistei. Totuși, prin bibliotecarul ei, Ion Bianu, cu care Artur Gorovei a întreținut o bogată corespondență, Academia Română i-a solicitat redactorului revista pentru specialiști din străinătate care se ocupau cu studiul limbii noastre².

Academia, prin V. Alecsandri și B. P. Hasdeu, urmărea, pe de o parte, publicarea și premierea culegerilor, mai valoroase, de literatură populară, și iniția, pe de altă parte, cercetări asupra culturii populare.

Din 1892, primul an de apariție a revistei de folclor „Șezătoarea”, activitatea lui Artur Gorovei în domeniul etnografiei și folclorului se desfășoară în strînsă legătură cu indicațiile și proiectele Academiei Române în acest sens. B. P. Hasdeu propune în ședința Academiei din 14 martie 1892, pentru premiul Eliade Rădulescu, pe anul 1895, subiectul: *Botanica populară română din punctul de vedere al credințelor, datinilor și literaturii populare*. În scrisoarea din același an din 13/25 decembrie către Eduard Gruber, Artur Gorovei îi mărturisește: „...am început să scriu *Botanica populară* din punct de vedere folcloric și pe cît s-ar putea în comparație cu literaturile populare neolatine”³ exprimîndu-și dorința de a concura la premiul Academiei. Încercarea era temerară pentru entuziastul animator, cu o cultură de autodidact în ale folclorului. De aceea, la începuturile

¹ În vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 273.

² Vezi scrisorile din 1896 și 1898 ale lui I. Bianu către Artur Gorovei în vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 29.

³ „Revista de etnografie și folclor”, III, 1958, nr. 1, p. 81.

activității sale A. Gorovei va face o operă de compilație, folosind lucrările lui B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian. Lucrarea manuscrisă, *Botanica poporului român* (1895), scrisă în colaborare cu M. Lupescu și prezentată de A. Gorovei la concursul Academiei, va fi aspru judecată de S. Fl. Marian, referentul principal al lucrărilor de folclor discutate în ședințele Academiei Române. Marian, preocupat de aceeași temă și care înțelesese dificultatea tratării ei, motiv pentru care îi va acorda ani întregi de studiu, monografia rămânând în cele din urmă nepublicată, respinge lucrarea autorilor moldoveni, reproșându-i forma defectuoasă a expunerii. Nici una din cele trei scrieri cu acest subiect, prezentate Academiei, n-a întrunit calitățile unei lucrări monografice care să trateze științific problema. Ele trădau amatorismul și diletantismul autorilor în acest domeniu. Peste câțiva ani, în 1897, S. Fl. Marian îi propune lui Artur Gorovei în schimbul unor cimilituri bucovinene să-i trimită câteva notițe despre botanica populară română⁴. O variantă a lucrării lui A. Gorovei și M. Lupescu se va tipări mult mai târziu, la Fălticeni, în 1916.

Asaltată de numeroase colecții de literatură populară, care aduceau un material bogat, dar și foarte divers, Academia Română va iniția, prin B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian, publicarea unor colecții mari, cu profil de corpus, care să înglobeze cât mai multe variante ale unei specii de literatură populară. Seria debutează cu cele zece volume monumentale de proverbe și zicători, opera lui I. A. Zanne, publicate de Academie între 1895—1903, dintre care primele șase au fost premiate. Artur Gorovei adunase prin colaboratorii revistei sale numeroase ghicitori, din care publicase o parte în „Sezătoarea”. S. Fl. Marian îi anunță că în sesiunea generală a Academiei Române din 1897 s-a hotărât să i se tipărească *Cimiliturile* într-un volum separat. Volumul va apare în editura Academiei în 1898 sub titlul *Cimiliturile românilor*. Cu profil de corpus al speciei respective, colecția cuprinde 1960 de ghicitori, de pe întreg teritoriul locuit de români, despre ființe, fenomene și obiecte, aducând, pe lângă materialul din colecțiile anterioare și un material inedit, strâns din colaborarea a 17 corespondenți. Comparativismul, ca principiu metodologic preconizat de B. P. Hasdeu în alcătuirea științifică a unei colecții de folclor, va intra în maniera de lucru atât a lui I. A. Zanne, cât și a lui A. Gorovei. Ca atare, ambele colecții vor publica și variante străine ale speciilor, în vederea comparării lor cu cele românești. Colecția lui A. Gorovei nu epuizase însă repertoriul speciei. Academia va mai publica culegeri de ghicitori populare. În 1908, în raportul lui I. Bianu despre *Cimiliturile române* de Tudor Pamfile, publicate în același an, culegătorii erau îndemnați să completeze colecția lui Gorovei până se va ajunge la „o nouă organizare sistematică a întregului material”⁵. Artur Gorovei încercase în prefața colecției sale și o introducere științifică asupra speciei, făcând distincții între ghicitori și cimilituri, între care sugerează că ar exista un raport asemănător celuiua dintre gen și specie. Datorită slabei dezvoltări a unei critici folcloristice în epocă, pretențioasele contribuții teoretice ale lui Gorovei n-au fost cenzurate la vremea respectivă, cu excepția unei recenzii a lui Șt. Orășanu din 1898 din ziarul „Tinerimea Română”. Abia în 1911 în studiul filologic și folcloric *Despre cimilituri*, publicat în *Analele Academiei Române*, G. Pascu aduce unele clarificări, precizând că, de fapt, termenul *cimilitură* este o variantă dialectală, pentru Moldova, a termenului de *ghicitoare*. Așadar, teoria lui Gorovei, care generalizase termenul *cimilituri* pentru întreg teritoriul locuit de români, cade de de la sine.

După 1900, cei doi mari specialiști autorizați în cercetarea culturii populare, B. P. Hasdeu și S. Fl. Marian, nu-și mai pot spune cuvântul în Academie, unul retrăgându-se la Cîmpina, celălalt stingându-se timpuriu, în 1907. Sarcina supravegherii orientărilor și publicațiilor despre cultura populară revine lui Ion Bianu, cu care Artur Gorovei era în bune relații de prietenie și prin corespondență, va primi în permanență, de la acesta, sfaturi și înștiințări despre publicațiile inițiate de Academia Română. Din martie 1908, la propunerea lui Ion Bianu, Academia

⁴ Scrisoarea lui S. Fl. Marian din 1/13 mai 1897, în vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 274.

⁵ „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXX (1907—1908), Secțiunea literară, p. 215.

Română va edita seria „Din viața poporului român”, colecție în care timp de 23 de ani s-au publicat 40 de volume cu materiale de literatură populară, culese din toate provinciile țării. Tot în 1908, Ion Bianu îl anunță pe Artur Gorovei de intenția sa de a-l propune membru corespondent al Academiei în Secțiunea literară. Academia Română va accepta propunerea în ședința publică din 28 mai (10 iunie) 1915 ca o recunoaștere, îndeosebi a marelui merit al neobositului cărturar făl-ticenean de a fi scos, biruind greutatea de tot felul, revista „Sezătoarea”, „cea mai bogată arhivă de folclor ce există la noi” care „poate sta cu cinste alături de multe din străinătate, unde asemenea publicații se fac de societăți organizate”⁶. De acum încolo, Artur Gorovei va lua regulat parte la sesiunile Academiei și va putea publica mai mult, sprijinit de Academia Română. În ședința Academiei din 14 mai 1914, Secțiunea literară aprobase tipărirea, în seria „Din viața poporului român” a culegerii lui A. Gorovei: *Credințe și superstiții*, care va apare în 1915. În 1914, Academia publicase și premiasse cu premiul „Adamachi” studiul amplu al lui Gh. F. Căușanu: *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*. Cunoscând studiul lui Căușanu, o primă sinteză asupra problemei, Gorovei nu s-a mai hazardat în considerații teoretice, colecția sa nefiind decât o grupare de material, 4549 de superstiții, după criteriul alfabetic, cum procedase și în *Cîmiliturile sale*. Ioan Bianu îl sfătuiește, în 1914, să facă o lucrare generală asupra descîntecelor, cu profil de corpus, dîndu-i și prețioase indicații metodologice: „Colecția să cuprindă numai inedite și să fie înzestrată cu trimiteri și legături cu toate culegerile pînă acum publicate. O bibliografie completă a descîntecelor ar fi de asemenea prețioasă împreună cu a literaturii străine relative la ele”⁷. I. Bianu l-a ținut pe prietenul său la curent cu tot ce s-a publicat în străinătate în legătură cu această temă și i-a furnizat prin Biblioteca Academiei Române cărțile necesare. În această privință, A. Gorovei a mai beneficiat și de sfatul și ajutorul competent al lui Moses Gaster. În 1911 savantul îi scria din Londra: „Mă bucur foarte mult că faci o culegere cît se poate de completă a descîntecelor și nu mă îndoiesc că o să fie o lucrare pe atît de bogată pe cît de științifică. Eu voi face tot ce-mi stă prin putință ca să te ajut”⁸. Subiectul îl pasionase pe Moses Gaster însuși care adunase cca. 1000 de descîntece, dar aflînd de lucrarea lui Gorovei, sprijinită de Academia Română, nu va întîrzia să-i trimită fotocopii de pe materialele sale pentru îmbogățirea lucrării. A. Gorovei a lucrat la această operă, cea mai valoroasă contribuție a sa de folclorist, 20 de ani, timp în care a parcurs o bibliografie vastă. Între timp, tehnica sa de cercetare a progresat, urmare a acumulării unei experiențe și a însușirii cu conștiinciozitate a sfaturilor unor specialiști avizați și a consultării unei bibliografii de specialitate. Prima mare antologie a descîntecelor noastre, *Descîntecele Românilor* a apărut în 1931 în seria *Din viața poporului român*, volum cu care își încheie apariția și seria respectivă. Corpusul conține peste 2500 de descîntece cu menționarea diferitelor tipuri, distribuite geografic, ceea ce pune în evidență aria de răspîndire, și cu bibliografia corespunzătoare. Mai bine organizat este, de astă dată, și studiul teoretic în care A. Gorovei face un detaliat istoric al practicilor vrăjitoarești, cum rezulta din diverse mitologii, la popoare antice, contemporane, neolatine, anglo-saxone, scandinave, germanice și slave, după metoda comparativă pe care și-o însușise de la B. P. Hasdeu. Valabilă rămîne teza sa despre fondul păgîn al multor obiceiuri creștine. Autorul a omis să indice doar cadrul ritual al desfășurării descîntecelor. Aprecierea lui Moses Gaster: „Cartea d-tale va rămîne un monument neprețuit și baza nestrămutată pentru cercetările științifice asupra ori-

⁶ „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXXVII (1914—1915), partea administrativă și dezbaterile, p. 198—199.

⁷ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 38.

⁸ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 102.

ginei acestor descănțece și paralelele lor în literatura universală"⁹, a lui Ovid Densușianu, precum și solicitarea lui Arnold von Gennep de a traduce împreună și a publica studiul în limba franceză, erau o recunoaștere a valorii lucrării și peste hotare.

Alături de pasiunea pentru foclor, menținută constant după publicarea „Sezătorii”, una din marile pasiuni ale lui A. Gorovei a fost aceea a descoperirii și comentării documentelor, de istorie sau de istorie literară. În comunicările sale din ședințele Academiei, publicate în „Anale”, A. Gorovei aduce și contribuții de istorie literară, dând la iveală documente din muzeul Fălticeniilor și din arhiva personală. În anul 1931, Academia Română îi premiază cu premiul „Al. Tancoviceanu”, și îi publică în „Anale” lucrarea pusă la concurs despre *Ierofthei episcopul Hușilor*, un străbun al mamei sale. În 1932 Academia Română îi publică în „Anale”, și în broșură, comunicarea *Artistul Matei Millo (Însemnări biografice)*, în care A. Gorovei aducea precizări în legătură cu originea familiei, vechimea și genealogia ei. În anii 1931, 1933 și 1938 cărturarul fălticenean venea cu noi contribuții documentare referitoare la scriitorii Const. Stamati și Nicu Gane. În anul 1935, Artur Gorovei prezintă Academiei Române la concurs pentru premiul „V. Adamachi”, lucrarea *Fălticeni* pe care o pregătea din anul 1913. În ședința generală publică a Academiei din 30 mai 1936 premiul I se acordă lui Artur Gorovei, membru corespondent al Academiei Române, pe baza raportului lui I. Nistor. Lucrarea era apreciată ca o valoroasă contribuție la istoria Moldovei, prin materialul documentar inedit, adus în discuție de autor. *Monografia Fălticeni* va apare în 1938. În 1935 i se publică studiul *Elementul popular în literatura cultă*, care apăruse în vol. II (1895) al „Sezătorii”. Studiul acesta își propune să demonstreze — mai mult la un nivel de popularizare — cu unele exemple din literatura universală și română, doar câteva aspecte ale raportului dintre literatura cultă și populară. Ambiția cercetărilor comparate l-a dus pe Gorovei, nu o dată, la rezultate dintre cele mai puțin așteptate. Un exemplu, în aceeași ordine de idei îl oferă tot o comunicare la Academic, de mai târziu, din 1941, *Popoarele balcanice în folclorul românesc*, apărută și în broșură separată. Artur Gorovei a participat ca reprezentant al țării noastre la primul Congres internațional de artă populară, care a avut loc la Praga în octombrie 1928, cu o comunicare, *Ouăle de Paști*, pe care i-o va publica Academia Română în 1937. O nouă contribuție documentară, despre *Biblioteca de la Rotopănești a lui Neculai Istrati*, Artur Gorovei o comunică în ședința Academiei din 5 aprilie 1940.

La 25 mai 1940 în ședința publică solemnă a Academiei Române sub președinția lui C. Rădulescu-Motru, Sextil Pușcariu propune pe Artur Gorovei „ca membru onorar al Academiei Române, în credința că această distincție din partea celei mai înalte instituții culturale va încununa după merit o activitate lungă și fertilă a distinsului nostru folclorist, reînviitor al trecutului românesc și scriitor de seamă”¹⁰. Și în scrisoarea adresată lui Artur Gorovei din mai 1940 în care îi anunța alegerea sa ca membru de onoare al Academiei Române, Sextil Pușcariu sublinia: „Trecîndu-vă din rîndul membrilor corespondenți în cel al membrilor de onoare, ea (Academia Română n.n.) nu a adus un omagiu numărului de ani, ci activității rodnice și variate, pe teren științific și literar, care a dat anilor aceeași noblete și drept de recunoștință unanimă”¹¹. Numirea lui Artur Gorovei ca membru de onoare al Academiei venea ca o recunoaștere supremă a meritelor celui căruia revista „Sezătoarea” îi adusese și un prestigiu internațional, ca membru la „Société des Traditions Populaires” (Paris), la „Società per le tradizioni popolari” (Roma), vicepreședinte la „International Folklore Association” (Chicago). După 1940, Artur Gorovei mai prezintă la Secția literară a Academiei și alte comunicări: *Șerpele de casă* și *Legenda arborilor îmbrățișați*,

⁹ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. 106.

¹⁰ „Analele Academiei Române”, seria II, tom LX, (1939—1940), p. 158.

¹¹ Vol. *Scrisori către Artur Gorovei*, ed. îngr. și pref. de Maria Luiza Ungureanu, București, Edit. Minerva, 1970, p. XXIII.

în 1941. Ambele sînt tot încercări de folclor comparat. În prima, autorul, pornind de la nararea unei povestiri pe această temă, culeasă de M. Lupescu din satul Crucea-Broșteni, jud. Suceava, urmărește această foarte veche credință, aparținînd tuturor popoarelor, la români și în folclorul finlandez. În final, citează copios din lucrarea unui autor finlandez, Martti Haavio. A doua comunicare este o înșiruire de variante din literatura chineză, din folclorul anglo-saxon, variante din literatura noastră populară, publicate în colecțiile lui V. Alecsandri și At. Marienescu, pentru ca, în fine, să se citeze variante inedite, majoritatea moldovene. Studiul propriu-zis asupra acestor variante, din care să se poată desprinde semnificația legendei și explicația ei, lipsește, autorul menționînd doar că în alte părți s-au făcut studii interesante. Artur Gorovei încercase în 1925 să organizeze cu colaboratorii săi de folclor din diverse provincii ale țării o asociație a folcloriștilor din țară și un congres, pentru a da o direcție științifică culegerilor de folclor. El cere, prin Ion Bianu, sprijinul Academiei, unde ar urma să se depună toate manuscrisele cu materialul adunat de membrii societății și obiectele donate, în cazul că Academia ar înființa „o secție specială a folclorului”. I. Bianu îi sugerează alegerea lui Ovid Densusianu ca președinte al acestei Societăți. Din lipsă de coeziune, această societate nu s-a mai înființat. O. Densusianu propusese Academiei Române, în 1920, un plan sistematic de culegere și publicare a materialului de literatură populară după norme științifice de transcriere și Artur Gorovei, vechiul animator al culegerilor de folclor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, salută în persoana noului academician, pe cel care va prelua ștafeta viitoarelor cercetări în domeniul culturii populare.

ASPECTE DIN SINTAXA HOMERICA

DE

TH. SIMENSCHY

A. DEZACORDUL ÎN CAZ

La Homer găsim uneori un dezacord între cazul în care stă un atribut (substantiv sau, mai des, participiu) și pronumele personal la care se referă; de ex: σῆμά τέ μοι χεῖται... /ἀνδρὸς δυστήνοιο (λ 75 sq.). Aici dezacordul în caz se datorește unei contaminări (amestec de două construcții): *dativus commodi* μοι, care atîrnă de verbul χεῖται (infinitiv aorist) și genitivul posesiv ἀνδρὸς δυστήνοιο, care depinde de σῆμα. Construcția regulată ar fi fost: ἀνδρὶ δυστήνῳ (dat.), ca apozitie pe lingă pronumele personal μοι.

În pasajul: ἄλλην δ' ἡμῖν ὁδὸν τεκμήριζτο Κίρκη, /εἰς Ἀΐδαο δόμους καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης, /ψυχῇ χρησόμενους Θηβαίου Τειρεσίαο (κ 563 sqq.) participiul χρησόμενους (acuz.) e în dezacord cu pronumele personal, ἡμῖν (dat.), la care se referă. Construcția normală ar fi fost: ἡμῖν... χρησόμενοις. Versurile din acest pasaj sînt repetarea exactă din pasajul următor, unde acuzativul χρησόμενους e justificat, căci depinde de χρῆ și se referă la ὑμᾶς, subînțeles: ἄλλην χρῆ πρῶτον ὁδὸν τελεῖσθαι καὶ ἰκέσθαι / εἰς Ἀΐδαο δόμους καὶ ἐπαινῆς Περσεφονείης, /ψυχῇ χρησόμενους Θηβαίου Τειρεσίαο (κ 490 sqq.).

Ceva asemănător cu construcția din primul exemplu de mai sus găsim uneori și în sanscrită, ca în exemplul următor: *talo vidarbhapataye damayantyah sakhījanah / nyavedayat tam asvathām damayantīm nareçvare*. (Nala 2, 5), („atunci prietenele Damayantie îi spuseră regelui, domnitorului Vidarbhillor, că Damayantie e suferindă"). Aici substantivul *vidarbhapataye* e în dativ, iar apozitia sa, *nareçvare*, în locativ. Această contaminare se datorește faptului că verbul *nyavedayat* (de la *nivedayāmi* „eu povestesc") se poate construi indiferent cu dativul sau cu locativul.

Un aspect al dezacordului în caz este *contaminația participială*, care-i un dezacord al participiului și se găsește la Homer. Acest dezacord este de două feluri :

I. Dezacordul poate proveni din faptul că anumite verbe se pot construi în două feluri, uneori chiar în aceeași propoziție, ca în exemplul din sanscrită, citat mai sus ; astfel : $\mu \epsilon \alpha \lambda \lambda \eta \sigma \alpha \iota \tau \acute{\iota} \acute{\epsilon} \theta \upsilon \mu \acute{o} \varsigma / \acute{\alpha} \mu \phi \iota \pi \acute{o} \sigma \epsilon \iota \kappa \acute{\epsilon} \lambda \epsilon \tau \alpha \iota$, $\kappa \alpha \iota \kappa \eta \delta \epsilon \acute{\alpha} \pi \epsilon \rho \pi \epsilon \pi \alpha \theta \upsilon \eta \eta$ (p 554 sq). În pasajul acesta, participiul în dativ $\pi \epsilon \pi \alpha \theta \upsilon \eta \eta$ se referă la pronumele în acuzativ $\acute{\epsilon}$. Această contaminare se datorește faptului că verbul $\kappa \acute{\epsilon} \lambda \omicron \mu \alpha \iota$ se poate construi sau cu dativul sau cu acuzativul.

Tot astfel și în pasajul de mai jos, participiul în genitiv $\epsilon \tilde{\upsilon} \xi \alpha \mu \acute{\epsilon} \nu \omicron \iota \sigma \epsilon$ se referă la pronumele în dativ $\omicron \acute{\iota}$ pentru că $\acute{\alpha} \kappa \omicron \upsilon \omega$ „a asculta” se poate construi sau cu dativul sau cu genitivul : $\delta \tau \tau \iota \omicron \acute{\iota} \tilde{\omega} \kappa ' \eta \kappa \omicron \upsilon \sigma \epsilon \mu \acute{\epsilon} \gamma \alpha \varsigma \theta \epsilon \acute{o} \varsigma \epsilon \tilde{\upsilon} \xi \alpha \mu \acute{\epsilon} \nu \omicron \iota \sigma \epsilon$. (Π 531).

Contaminația participială se datorește, în parte, și ritmului, ca în ultimul pasaj citat, unde n-ar putea sta $\epsilon \tilde{\upsilon} \xi \alpha \mu \acute{\epsilon} \nu \omega$. Cf. și pasajul λ 75 de mai sus.

II. Participiul stă la genitivul posesiv, în loc să se acorde cu pronumele personal la care se referă și care stă în dativul simpatetic. De ex. : $\delta \acute{\epsilon} \pi \alpha \varsigma \delta \acute{\epsilon} \omicron \acute{\iota} \acute{\epsilon} \kappa \pi \epsilon \sigma \epsilon \chi \epsilon \iota \rho \acute{o} \varsigma$, $/ \beta \lambda \eta \mu \acute{\epsilon} \nu \omicron \upsilon$. (χ 17 sq). — $\mu \acute{\alpha} \lambda \alpha \pi \acute{o} \upsilon \sigma \phi \iota \sigma \iota \theta \upsilon \mu \acute{o} \varsigma / \alpha \acute{\iota} \epsilon \nu \epsilon \tilde{\upsilon} \phi \rho \omicron \sigma \acute{\upsilon} \nu \eta \sigma \iota \nu \iota \alpha \acute{\iota} \nu \epsilon \tau \alpha \iota \epsilon \acute{\iota} \nu \epsilon \kappa \alpha \sigma \epsilon \acute{\iota} \omicron$, $/ \lambda \epsilon \upsilon \sigma \sigma \acute{o} \nu \tau \omega \nu \tau \omicron \iota \acute{o} \nu \delta \epsilon \theta \acute{\alpha} \lambda \omicron \varsigma \chi \omicron \rho \acute{o} \nu \epsilon \acute{\iota} \sigma \omicron \chi \eta \epsilon \upsilon \sigma \alpha \nu$. (ζ 155 sqq) — $\eta \mu \acute{\iota} \nu \delta ' \alpha \upsilon \tau \epsilon \kappa \alpha \tau \epsilon \kappa \lambda \acute{\alpha} \sigma \theta \eta \phi \acute{\iota} \lambda \omicron \nu \eta \tau \omicron \rho / \delta \epsilon \iota \sigma \acute{\alpha} \nu \tau \omega \nu \phi \theta \acute{o} \gamma \gamma \omicron \nu$. (ι 256 sqq). — $\tau \tilde{\omega} \kappa \acute{\epsilon} \omicron \acute{\iota} \acute{\epsilon} \gamma \kappa \acute{\epsilon} \phi \alpha \lambda \acute{o} \varsigma \gamma \epsilon \delta \acute{\iota} \alpha \sigma \pi \acute{\epsilon} \omicron \varsigma \acute{\alpha} \lambda \lambda \upsilon \delta \iota \varsigma \acute{\alpha} \lambda \lambda \eta / \theta \epsilon \iota \nu \omicron \mu \acute{\epsilon} \nu \omicron \upsilon \rho \acute{\alpha} \iota \omicron \iota \tau \omicron \pi \acute{\rho} \omicron \varsigma \omicron \tilde{\upsilon} \delta \epsilon \acute{\iota}$ (ι 458 sq). — $\chi \alpha \acute{\iota} \rho \epsilon \delta ' \omicron \delta \upsilon \sigma \sigma \epsilon \upsilon \varsigma / \delta \tau \iota \rho \acute{\alpha} \omicron \acute{\iota} \beta \acute{\iota} \omicron \tau \omicron \upsilon \pi \epsilon \rho \kappa \eta \delta \epsilon \tau \omicron \nu \acute{o} \sigma \phi \iota \nu \acute{\epsilon} \omicron \nu \tau \omicron \varsigma$. (ξ 526 sq). — $\lambda \acute{\alpha} \kappa \epsilon \delta \acute{\epsilon} \sigma \phi \iota \pi \epsilon \rho \acute{\iota} \chi \rho \omicron ' \acute{\iota} \chi \alpha \lambda \kappa \acute{o} \varsigma \acute{\alpha} \tau \epsilon \rho \eta \varsigma / \nu \upsilon \sigma \sigma \omicron \mu \acute{\epsilon} \nu \omega \nu \xi \acute{\iota} \phi \epsilon \sigma \iota \nu \tau \epsilon \kappa \alpha \acute{\iota} \acute{\epsilon} \gamma \chi \epsilon \sigma \iota \nu \acute{\alpha} \mu \phi \iota \gamma \acute{o} \iota \sigma \iota \nu$ (Z 25 sq). Acest dezacord al participiului, mult mai frecvent decât primul (v. I), se explică prin faptul că funcția dativului simpatetic este aproape identică cu aceea a genitivului posesiv.

În toate exemplele citate, afară de două (Π 531 și ξ 526) atributul în dezacord cu pronumele personal la care se referă, stă în versul următor sau chiar al treilea (κ 563 sqq) și este despărțit de pronume prin 3 pînă la 10 cuvinte intermediare, ca în κ 563 sqq. Faptul acesta explică și el, în parte, dezacordul, care se ivește cu atît mai ușor, cu cît atributul e mai departe de cuvîntul pe care-l determină.

B. TIMPUL TRECUT

Un aspect special pe care-l prezintă, între alte particularități, sintaxa timpurilor la Homer este și felul cum e întrebuințat adesea indicativul timpurilor secundare (imperfect, aorist și mai mult ca perfect) și al perfectului. Toate aceste „timpuri” sînt adesea echivalente între ele, putînd sta unul în locul altuia. Ele sînt timpuri narative și servesc numai ca să exprime trecutul, fără vreo nuanță deosebită. În astfel de cazuri ele nu mai corespund de loc cu timpurile

care exprimă trecutul în dialectul atic sau în limba latină. În schimb, întrebuițarea lor, excepțională la Homer, prezintă o foarte mare asemănare cu aceea pe care o au în mod permanent în limba sanscrită; v. pag. 64.

1. *Imperfectul* este adesea echivalent cu aoristul și uneori alternează cu acesta, ca în pasajele următoare: ἔδδειςεν δ' ὁ γέρων καὶ ἐπείθετο μῦθῳ. (A 33). — ὥς τότε Τυδείδης ἀνεχάζετο, εἰπέ τε λαῶ. (E 600). — νύκτα μὲν ἀέσαμεν... / ἦῶθεν δ' οἱ μὲν νέας ἔλκομεν εἰς ἄλα διῖαν (γ 151 sq.). În pasajul următor ψκτερεε poate fi sau imperfect sau aorist: τὸν δὲ ἰδὼν ψκτερεε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς/ καὶ μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα (Π 5 sq.).

Datorită echivalenței dintre imperfect și aorist se explică funcția de aorist gnomic pe care o are imperfectul în pasajul următor: ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθεται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ (A 218).

Imperfectul este uneori echivalent cu mai mult ca perfectul, ca în pasajul: ἦ δ' ἄρ' ἔπειτ' Ἰθάκηνδε κατήγετο νηὺς εὐεργής, / ἦ φέρε Τηλέμαχον Πυλόθεν. (π 322 sq.). Cf. și pasajul θ 62 sqq. citat mai jos.

2. *Aoristul* este uneori echivalent cu mai mult ca perfectul; de ex. κῆρυξ δ' ἔγγρύθεν ἦλθεν, ἄγων ἐρίηρον ἀοιδόν, / τὸν περὶ Μοῦσ' ἐφίλησε δίδου δ' ἄγαθὸν τε κακόν τε· ὀφθαλμῶν μὲν ἄμερσε, δίδου δ' ἦδεῖαν ἀοιδὴν (θ 62 sqq.). Aici aoristul ἐφίλησε e coordonat cu imperfectul δίδου și ambele verbe sînt echivalente cu mai mult ca perfectul. Tot astfel aoristul ἄμερσε, coordonat cu imperfectul δίδου.

3. *Perfectul* este echivalent cu aoristul și coordonat cu acesta în pasajul: ἔξ οὗ κείμεν ἔβη καὶ ἐμῆς ἀπελήλυθε πάτρης (τ 223).

4. *Mai mult ca perfectul* poate avea funcția de imperfect, ba chiar să fie coordonat cu acesta, ca în ex. urm.: ὄφρα μὲν ὑμῖν θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι ἐόλπει/νοστήσειν Ὀδυσῆα ... (υ 328 sq.). — πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχάροφιν μέγα καίετο, τηλόσε δ' ὀδμή/κέδρου τ' εὐκαέτοιο θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδῶδει / δαιομένων (ε 59 sqq.). — καὶ δὴ μετὰ χερσὶν ἐνώμα (s. ἰ. ἀλειςον), / ... φόνος δέ οἱ οὐκ ἐνὶ θυμῷ / μέμβλετο (χ 10 sq.).

Și mai mult ca perfectul poate avea uneori funcția de aorist, ca și imperfectul (v. 1); de ex.: ὥς φάτο. Τηλέμαχος δὲ διέκ μεγάροιο βεβήκει (τ 47).

Funcția de aorist a mai mult ca perfectului se întilnește și mai tîrziu, în proză; cf.: αὕτη μὲν Δαρείῳ ἡ γνώμη ἀπεδέδεκτο. (Her. 4,132). — εἰπερ ἐγέγονει τοῦτο (= ἐγένετο) (inscr.).

a. E. Kieckers¹ afirmă, deci, pe nedrept că „abia în perioada helenistică se întrebuițează mai mult ca perfectul în locul aoristului”; el se baza numai pe inscripția citată mai sus.

5. Din cele expuse cu privire la întrebuițarea formelor personale care exprimă trecutul la Homer rezultă următoarele:

¹ *Historische griechische Grammatik*, IV, Sammlung Göschel, 1926, p. 27 (§ 12),

Imperfectul poate avea funcția de aorist și de mai mult ca perfect.

Aoristul poate avea funcția de mai mult ca perfect.

Periectul poate fi întrebuințat ca aorist.

Mai mult ca perfectul poate fi întrebuințat în locul imperfectului sau al aoristului.

Imperfectul, perfectul și mai mult ca perfectul pot avea funcția de aorist și sînt adesea coordonate cu acesta.

Cu alte cuvinte: În loc de *imperfect* poate sta mai mult ca perfectul.

În loc de aorist pot sta imperfectul, perfectul, sau mai mult ca perfectul.

În loc de *mai mult ca perfect* pot sta imperfectul sau aoristul.

O foarte mare asemănare în ceea ce privește întrebuințarea la Homer a formelor personale care exprimă trecutul se găsește în limba sanscrită, fie vedică fie clasică. Iată ce spune sanscritistul Whitney²:

„Timpurile: imperfect, perfect, mai mult ca perfect și aorist sînt denumite astfel pentru că corespund, prin felul cum sînt formate, cu timpurile denumite la fel în alte limbi din aceeași familie, în special în grecește, și cituși de puțin datorită vreunei deosebiri de timp exprimate de ele. În nici o perioadă a limbii sanscrite n-a existat vreo expresie a timpului imperfect sau mai mult ca perfect — nici a timpului perfect, afară de limba mai veche, unde „aoristul” are acest sens; mai tirziu imperfectul, perfectul și aoristul sînt timpuri trecute sau preterite, fără vreo deosebire între ele”.

Cauza principală a atit a dezacordului în caz cit și a întrebuințării speciale a formelor temporale care exprimă trecutul este ritmul.

PARTICULARITÉS SYNTAXIQUES CHEZ HOMÈRE

RÉSUMÉ

1. LE DÉSACCORD EN CAS

Chez Homère on trouve parfois un désaccord entre le cas d'un attribut (substantif ou, plus souvent, participe) et le pronom personnel auquel il se rapporte. On rencontre quelquefois un fait semblable en sanscrit.

Un aspect du désaccord en cas est la *contamination participiale*³, qui est un désaccord du participe et apparaît chez Homère. Ce désaccord est de deux sortes :

² W. D. Whitney, *A Sanskrit Grammar*⁵, Leipzig, 1924, 532 a.

³ Cf. *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Jassy, 1949, p. 243.

1. Le désaccord peut provenir du fait que certains verbes peuvent se construire de deux manières, quelquefois dans la même proposition.

2. Le participe est au génitif possessif, au lieu de s'accorder avec le pronom personnel auquel il se rapporte et qui se trouve au datif sympathétique. Ce désaccord du participe, beaucoup plus fréquent que le premier, s'explique par le fait que la fonction du datif sympathétique est presque identique avec celle du génitif possessif.

Le désaccord en cas apparaît d'autant plus facilement que l'attribut est plus éloigné du mot qu'il détermine.

Le principal facteur qui engendre le désaccord est le rythme.

II. LE TEMPS PASSÉ

Un aspect spécial que présente, parmi d'autres particularités, la syntaxe des temps chez Homère est la manière dont est souvent employé l'indicatif des temps secondaires (imparfait, aoriste et plus-que-parfait) et du parfait. Tous ces „temps“ sont souvent équivalents et peuvent être échangés entre eux; ainsi: l'imparfait est souvent équivalent à l'aoriste et parfois il alterne avec le dernier; l'aoriste est parfois équivalent au plus-que-parfait; le parfait peut être équivalent à l'aoriste et même coordonné avec lui; le plus-que-parfait peut avoir la fonction d'imparfait et être coordonné avec celui-ci.

Donc l'imparfait, le parfait et le plus-que-parfait peuvent avoir aussi la fonction d'aoriste et être coordonnés avec lui. Ce sont des temps narratifs, qui servent seulement à exprimer le passé, sans aucune nuance accessoire. Alors ils ne correspondent plus aux temps qui expriment le passé dans le dialecte attique ou en latin. Mais leur emploi, exceptionnel chez Homère, présente une très grande ressemblance avec l'emploi qu'ils ont régulièrement en sanscrit, soit védique, soit classique.

VIRGIL IERUNCA. EXILUL ȘI POEZIA

ASTRID CAMBOSE*

Titlul trimite în mod deliberat la povestirile camusiene reunite în volumul *Exilul și împărăția*. La 4 ianuarie 1960, aflând vestea accidentului de automobil în care murise Albert Camus, Virgil Ierunca își notează în jurnal: „Moartea care pândea fiecare clipă de fervoare din «regatul» existenței sale îl «exilează» acum în iremediabil” (Ierunca 2000: 240), iar a doua zi: „Nu-mi amintesc să mă fi întristat mai mult moartea vreunui scriitor. Camus era pentru mine cel care făcea din literatură o paranteză pentru a se instala în acea zonă a conștiinței unde cuvântul mărturisește prin arsură. Sunt acum un exilat a doua oară, fără acela care-mi dădea certitudinea că în Franța sălășluiește încă speranța, că demisia poate fi încă ruinată” (*ibidem*). În scurt timp îi consacră un eseu-editorial și o conferință la Fundația Universitară „Regele Carol I”¹, ca o mărturisire publică asupra acestei vecinătăți spirituale, conjugând admirația și tristețea; eseu este reluat în volumul *Românește* (Ierunca 1964), deschizând secțiunea care poartă, în amintirea revistei unde publica Albert Camus în perioada debutului său, la începutul anilor ’40, subtitlul *Confluențe*.

Atare consonanțe nu sunt doar rodul admirației, ci și al unor similitudini de destin. Camus, născut în Algeria colonială ca fiu al unor țărani săraci, intrase la 21 de ani în partidul comunist, însă l-a părăsit repede și a devenit un protagonist al luptei împotriva doctrinelor violenței politice, exprimându-se, cu scurte intermitențe, în contra curentului de opinie francez. Reformulând filosofia cu mijloacele literaturii, el a înfățișat revolta ca pe opțiunea prin excelență a conștiinței libere – punct în care se va fi regăsit total fibra de revoltat a lui Virgil Ierunca însuși. De altfel, Camus subliniază faptul că revoltatul nu este omul resentimentului, cum le-ar fi plăcut unora să-l diagnosticheze, ci al valorilor la care face priză de conștiință: „tout mouvement de révolte invoque tacitement une valeur. [...] La conscience vient au jour avec la révolte” (*L’Homme révolté*, în Camus 1984: 424), și că, opunându-se curentului, revoltatul iese din exilul său interior și certifică o

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, Str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Fundație creată în 1950 la Paris de românii din exil, cu finanțarea Comitetului Național Român.

umanitate superioară, o avansată conștiință a propriei responsabilități: „Dans l'épreuve quotidienne qui est la nôtre, la révolte joue le même rôle que le cogito dans l'ordre de la pensée: elle est la première évidence. Mais cette évidence tire l'individu de sa solitude. Elle est un lieu commun qui fonde sur tous les hommes la première valeur. Je me révolte, donc nous sommes” (*ibidem*: 432). Pentru un asemenea om, valoarea centrală este libertatea individuală. Din această perspectivă, este grăitor faptul că, în 1948, editura Gallimard ajungea să publice a 27-a ediție a *Scrisorilor către un prieten german* (concepute cu doar câțiva ani înainte, în 1943–1944), prin care Camus se ridica împotriva nazismului în numele valorilor – chiar imperfecte – ale vieții, ale individualismului. „Je vous combats parce que votre logique est aussi criminelle que votre cœur” (*Lettres à un ami allemand, ibidem*: 82). Autorul francez nu va cunoaște aceeași audiență însă când își va exprima poziția anticomunistă, fapt care l-a incitat să și-o exprime și mai clar, mai ales după ce a constatat că un artist nu poate fi indiferent față de totalitarism: „Les tyrannies d'aujourd'hui se sont perfectionnées; elles n'admettent plus le silence, ni la neutralité. Il faut se prononcer, être pour ou contre. Bon, dans ce cas, je suis contre” (*Actuelles II; chroniques 1948–1953 – ibidem*: 800).

Prin ce anume consonează exilul și poezia lui Virgil Ierunca cu *Exilul și împărăția* lui Camus? În primul rând, prin accentul pus pe starea de exil ca situație-limită, ca „aruncare” (în lume mai întâi, apoi în istorie), pe absurdul existenței – și în același timp prin refuzul de a rămâne pasiv: „Paradoxal, cred însă că tocmai în acest impas al nenădejzii trebuie să ne investim existența prin fapte. Să nu ne încrucișăm brațele, să provocăm neconținut acea parte de demnitate din noi pentru a rămâne în picioare, într-o lume în genunchi. Și poate că fapta e mai cu rost – rodul unui adevărat a fi – atunci când nu așteaptă nicidecum răsplata” (Ierunca 2000: 317).

Exilatul se definește ca atare doar raportându-se la o patrie pierdută, la o apartenență pe care destinul i-o interzice. Pentru ambii scriitori, „patria” interzisă este, în diferite ipostaze, tocmai spațiul interior cel mai propriu. Cele șase povestiri din *L'Exil et le Royaume* desfășoară șase situații paradigmatică pentru ce înseamnă *exilul*: pentru personajul principal din *La femme adultère*, exilul reprezintă pierderea pasiunii feminine și a șansei maternității, pentru omul religios din *Le renégat*, e pierderea fervorii care dă naștere certitudinii mistice, pentru muncitorul din *Les muets*, este momentul când înțelege inutilitatea muncii sale, pentru rebelul din *L'hôte*, exilul începe odată cu îmblânzirea, în clipa când lupta nu mai are sens pentru el, iar pentru pictorul din *Jonas ou l'artiste au travail*, odată cu mușenia în fața pânzei goale. *Împărăția* va fi, prin contrast, spațiul în proiecție imaginară al fervorii. Evident, *le royaume* este pentru Virgil Ierunca țara însăși, pierdută în plan istoric și recuperată în plan poetic: „Absența te dăruie unei prezențe și mai reale. Pierzând-o, țara devine spațiu de dor” (*ibidem*: 57). Anumite ocazii – cum a fost, de exemplu, necrologul dedicat lui Mihai Cismărescu în revista „Limite” – îi oferă posibilitatea de a-și formula propriile adevăruri, comune cu ale celui evocat, cu o sinceritate liminară, fără frică de cuvinte mari sau de patetism. „Mă asculta [Mihai

Cismărescu, n.n.] cu o politețe potolită, dar pesimismul lui nu se convertise încă în acea fraternitate virilă ce conferă pesimiștilor pasiunea – ultimă – de a miza pe imposibil. Imposibilul era România. [...] Un lucru e sigur: când a descoperit România, Mihai Cismărescu a descoperit-o ca un cavaler și ca un logodnic. Cu pasiune, cu fidelitate, cu acele accente de agonie activă ce conferă intelectualului român în exil o vocație și, mai ales, o responsabilitate” (Ierunca 1983: 1). Un alt necrolog semnat de Virgil Ierunca duce și mai departe mărturisirea: „A fi obsedat de România – în exil – e o probă de sănătate morală și de responsabilitate spirituală. Mircea Eliade a fost un *astfel* de obsedat. El n-a fost însă copleșit – subit – de acest «*amour-fou*» care ne-a transformat pe unii dintre noi în niște amanți aproape suprarealiști ai țării” (Ierunca 1986: 24).

Astfel trăită, dragostea de țară se convertește în poezie.

Înainte de exil

Virgil Untaru, copil de țărani din Lădești (Vâlcea), și-a început „cariera” de *frondeur* foarte devreme. În ultima clasă de liceu, fiind plictisit de succesul previzibil cu care și-ar fi trecut bacalaureatul acasă, în Râmnicu-Vâlcea, unde era considerat o glorie locală, decide să plece la București și își dă examenul de maturitate, în 1939, la „Spiru Haret”². Ca student (la Litere și Filosofie) se situează în răspăr față de conformismul de dreapta universitar. Sugestiv în acest sens este răspunsul dat lui Nicolae Florescu la întrebarea „Ce a determinat orientarea dv. pretimpurie spre stânga?”: „Nu uitați că eu am intrat în viața publică în «anul legionar». La început mă amuzam, produceam tot felul de provocări. Țin minte când istoricul P.P. Panaitescu, pe care-l apreciam fără să știu că era legionar și că se preta să se pună până în cele mai jenante situații, a inaugurat «anul legionar» cu, firese, *Imnul regal*, m-am sculat și eu în picioare ca tot omul, dar m-am așezat imediat, ostentativ, pe bancă, în clipa când a început să se cânte *Sfântă tinerețe legionară*. Au venit doi tipi, m-au luat de brațe, m-au ridicat și m-au aruncat afară în stradă. În esență nu mi-au făcut nimic, doar m-au exclus de la sărbătoarea lor. Există un anume teribilism în atitudinea mea, un teribilism determinat și de vârstă, desigur” (Virgil Ierunca, în Corbea, Florescu 2002: 84). Dincolo de gustul pentru

² Acest comportament atipic îi va induce în eroare chiar pe unii autori de dicționare de istorie literară, precum Lucian Pricop, care, la intrarea dedicată lui Virgil Ierunca, scrie că ar fi făcut și liceul la Spiru Haret. Semnalăm și o altă confuzie, mai gravă, a dicționarului: afirmația că „Agora”, revista, pe care au scos-o – în număr unic – Virgil Ierunca și Ion Caraion, ar fi apărut în vara lui 1946 (de fapt, era vara anului 1947, dar, știind că Virgil Ierunca rămăsese la Paris încă din februarie 1947, autorul dicționarului va fi presupus că unui „fugar” nu i s-ar mai fi tipărit nimic în țara guvernată de Petru Groza. Asemenea „deducții” reflectă tendința multora dintre cercetătorii de astăzi de a simplifica lucrurile, de a considera că apele erau deja despărțite în 1947 și că dominația sovietică, cu tot cortegiul ei de represalii, era deja ferm instaurată. Nu așa au stat lucrurile: după câțiva ani de luptă pentru putere, balanța s-a înclinat definitiv pe 30 decembrie 1947, când sovieticii au reușit, în urma unui șantaj, înlăturarea regelui Mihai și abia din 1948 sovietizarea fostei Români, devenită RPR, a intrat în linie dreaptă).

provocări însă, Virgil Ierunca își explică troțkismul de extremă tinerețe ca pe un mod de a fi în același timp și împotriva lui Stalin (care ordonase în 1940 ca rivalul său să fie asasinat³), și împotriva dreptei antonesciene. La atracția „eroului” martirizat Troțki se adăugau elemente de contagiune, precum simpatia suprarealiștilor *in corpore* ori influența lecturilor din Victor Serge. Pe 24 aprilie 1960, acum matur, regăsind pe cheiurile Senei *La Ville conquise*, Virgil Ierunca își nota în jurnal: „De Victor Serge se leagă o bună parte din «troțkismul» anilor mei tineri. Aș putea spune chiar că nu Troțki, ci Victor Serge mi-a insuflat avânturile «revoluționare». De Troțki m-am apropiat din cauza rechizitoriului impecabil pe care l-a făcut lui Stalin și «revoluției trădate». Adeziunea nu era însă desăvârșită: referințele lui la un marxism ortodox, pe de o parte, și cultul unei revoluții permanente, în fond tot atât de sângeroase și absurde, pe de altă parte, mă opreau totdeauna pe pragul adeziunii. Dacă Troțki n-ar fi fost o *victimă*, poate că nici nu m-aș fi lăsat «chemat» de «proiectele» sale. Și încă ceva care demonstrează, în fond, «estetismul» meu «revoluționar»: dacă n-ar fi fost luat în brațe de André Breton, revoluționarul pur nu mi-ar fi capturat disponibilitatea de a visa visul acțiunii, angajamentului etc. Victor Serge era însă altceva. Era *intelectualul* și *victima* prin excelență, ros de feroarea ideii. [...] *La Ville conquise* [...] am citit-o prima oară într-un pătut. Era în vara fierbinte a lui 1944” (Ierunca 2000: 319).

Troțkismul a fost o opțiune – în primul rând *antistalinistă* – pentru care scriitori precum Varlam Șalamov sau Evghenia Ghinzburg au fost trimiși în lagărele din Kolîma zeci de ani. A echivala, așadar, această frondă a pe atunci foarte tânărului Virgil Ierunca (mai ales că nu a fost decât un scurt episod) cu o poziție *comunistă* articulată ca atare denotă o lectură lipsită de acuratețe și de subtilitate analitică.

Prietenii din prima tinerețe erau rebeli ca și el, bravând cenzura antonesciană; revistele la care scriau sfârșeau adesea prin a fi interzise. Alături de Geo Dumitrescu, coleg de facultate și bun amic – de la care, de altfel, a preluat pseudonimul *Ierunca*⁴ –, a inițiat revista „Albatros”, unde publica, între alții, și Dinu Pillat. Virgil Untaru semna în „Albatros” articole dure împotriva „literaturii certate cu sublimul și donquijotescul absolut” (Virgil Ierunca, apud Valea 2002: 102). După câteva luni de apariție, în vara anului 1941 „Albatrosul” e suspendat. Albatrosiștii se regroupează până în anul următor la „Tinerețea”, de unde Miron Radu Paraschivescu îi introduce la „Timpul”, continuat, din decembrie 1943, prin „Ecoul” (în care Virgil Ierunca avea o rubrică despre literatura franceză). S-a remarcat faptul că, deși „Timpul” și „Ecoul” erau subvenționate de Ministerul

³ „Data asasinării lui Troțki, 20 august 1940, a fost pentru mine crucială. Din acea zi de august am început să studiez atent opera revoluționarului și să devin, la rândul meu, ceea ce se cheamă un troțkist. Nu unul ortodox, bineînțeles, însă omorârea lui a însemnat pentru mine un fel de răstignire-în-istorie care cerea, neapărat, angajamentul. (Împlinisem, cu câteva zile înainte, douăzeci de ani!)” (Ierunca 2000: 332).

⁴ Geo Dumitrescu debutase în 1939 în revista „Cadran”, cu pseudonimul *Vladimir Ierunca*; povestea „transferului de proprietate” asupra pseudonimului *Ierunca* o aflăm din „salutul radiofonic” adresat de Geo Dumitrescu – *Un salut radiofonic de departe pentru octogenarul Virgil Ierunca*, în „Jurnalul literar”, București, nr. 15–18, august–septembrie 2000.

Propagandei, condus de Mihai Antonescu, directorul „Ecoului”, Mircea Grigorescu, le cedase comuniștilor o parte din cota de hârtie a ziarului său pentru ca ei să editeze clandestin „România liberă” (unde Virgil Ierunca făcea pagina culturală). Pe atunci apele nu erau clar despărțite și persoanele contau – încă! – mai mult decât culorile ideologice. Tabloul publicațiilor românești din perioada cuprinsă între dictatura antonesciană și instalarea regimului sovietic a fost un *puzzle* complicat. Aceiași oameni publicau atât în gazetele de dreapta, cât și în cele de stânga – era și cazul lui Virgil Ierunca, deținător al cronicii literare și la „Fapta”, care afișa fotografiile lui Antonescu, Hitler sau Franco (vezi Valea 2002, capitolul *Între adevăr și legendă*), și la „România liberă”, ziarul comuniștilor. Merită amintit că în aceeași perioadă chiar scepticul Eugen Ionescu, aflat la Paris, se apropiase de comunism (colabora la „La Roumanie Libre”, revistă pariziană pandant al celei bucureștene cu același titlu); dar era un moderat, iar de prin '46 s-a oprit (vezi Corbea, Florescu 1998). Ca orientare politică, Virgil Ierunca a fost, după cum a spus el însuși în repetate rânduri, simpatizant al „progresismului revoluționar” – fiind din 1945 membru în Mișcarea Tineretului Progresist (cu Geo Dumitrescu, Ion Caraion, Eugen Jebeleanu, Vladimir Colin, Miron Radu Paraschivescu, Petru Comarnescu, Mihnea Gheorghiu, George Tomaziu și alții). Ca prestație gazetărească propriu-zisă însă, multe îl deosebeau de colegii lui. Ion Caraion, de exemplu, nu alterna doar revistele unde publica („Axa”, „Falanga”, la extrema dreaptă, „Scânteia Tineretului” ori „România liberă”, la stânga), ci și „convingerile” exprimate, astfel încât putea să aducă elogii egale Căpitanului, în poemul legionar *Drumul robilor*⁵, sau lui Lenin, în poemul *Omul profilat pe cer*⁶.

Nu contează *unde* scrii, dar contează *ce* scrii. Din această perspectivă, publicistica din țară a lui Virgil Ierunca a fost constant de stânga, preocupată însă doar de cultură, nu de politică. Mai apelăm la o exemplificare, cu gândul la vocile care l-au acuzat, între altele, că „a făcut” „Scânteia tineretului” împreună cu Nicolae Ceaușescu. O minimă cercetare documentară lămurește situația. „Scânteia tineretului” a apărut la 5 noiembrie 1944, seria deschizându-se cu un număr aniversar dedicat Revoluției Socialiste din Octombrie; redactor responsabil era Mihnea Gheorghiu, deci un coleg din Mișcarea Tineretului Progresist. Numărul 1 al revistei conținea un editorial semnat: Nicolae Ceaușescu și un articol al lui Ion Caraion: *Majakovski, poetul revoluției*; de altfel, din primele 32 de numere, Nicolae Ceaușescu semnează în 4, Ion Caraion în 14⁷, iar Virgil Ierunca întră

⁵ În caietele de poezie „Zaratustra”, noiembrie 1940: „Străvezie liniște de aramă./ Nicadorii calcă peste vreme./ Nu mai este nimeni să ne cheme/ Răstignirea-n brațele de mamă./ Au rămas cetățile-n piroane./ Inima bolnavă de dreptăți./ C-au murit as'noapte în cetăți/ Patruzeci de arhangheli, Căpitane.../” (apud Valea 2002: 133).

⁶ În „Scânteia tineretului”, nr. 12 din 21 ianuarie 1945, număr dedicat în întregime lui V.I. Lenin, care tocmai murise.

⁷ Dintre articolele lui, amintim poemul dedicat lui Lenin, *Omul profilat pe cer*, un articol despre Maxim Gorki, altul despre migrația masivă a țăranilor spre orașe, ca urmare a condițiilor „favorabile” ce li se creează în mediul urban-muncitoresc, altele despre *Condițiile de creație* [sic!] ale scriitorului tânăr etc.

numai cu două articole: *Președintele Lincoln* și *Trebuința spectacolului*, ambele scrise curat, fără „nume sacre” din panteonul comunist, fără vocabular de lemn, fără îndemnuri politice. Virgil Ierunca a fost, așadar, departe de „a face revista”.

Totuși, aceste colaborări, câte au fost, au devenit sursa unei continue autoacuzări. Ca și Soljenițin, care, aducându-și aminte cu amărăciune de (micile) compromisuri făcute în perioada cât/când încă își mai căuta un loc printre confrății săi politic „ortodocși”, se autoînvinuia (vezi, de exemplu, Maticiuc 2014, cap. *Mărturia lui Soljenițin*) pentru acele cedări și își rescia după ani de zile proze precum romanul *Primul cerc*, Virgil Ierunca va reveni deseori asupra „păcatelor” sale împotriva României, în jurnal, dar mai ales în interviuri și convorbiri. Vina unor începuturi marxiste o împărtășeau, de altfel, în anii din preajma celui de-al Doilea Război Mondial, majoritatea intelectualilor europeni (vezi, de exemplu, Aron 1951, 1999, 2007, Bernanos 1953, Besançon 2007, Miłosz 2008). Mulți dintre ei au trăit fascinația ideologiei din care, scuturându-se, au devenit mai știutori și mai capabili să o înfrunte. Jeanne Hersch, recomandată mai târziu de Monica Lovinescu ca primul nume în problema libertății (Lovinescu 2008), își prefața esul *Idéologies et réalité* cu mărturisirea că este socialistă, membră a Internaționalei a II-a⁸; Camus, înainte de a deveni un mare apărător al valorilor democrației occidentale, a fost câțiva ani membru al Partidului Comunist; de stânga au fost, la început, și Malraux, Simone Weil, Pierre Emmanuel, Merleau-Ponty, Boris Suvarin, Koestler, Soljenițin sau Musil – și lista ar putea continua. Dar tot din partea foștilor adepți a primit totalitarismul comunist cele mai grele lovituri, după cum observa Virgil Ierunca în jurnalul său⁹.

Concluzia? „Am acceptat întotdeauna Drumul Damascului. Am crezut că așa este bine” (Virgil Ierunca, în Corbea, Florescu 2002: 104). Minunea de pe calea Damascului a fost, cum se știe, transformarea lui Saul, marele prigonitor al creștinilor, în apostolul Pavel, o *metanoia* crucială pentru evoluția creștinismului. Prin acest motiv neotestamentar este desemnată metaforic convertirea la libertate a foștilor susținători ai totalitarismului. „Drumul Damascului” înseamnă dreptul oricui de a se trezi, de a-și vedea greșeala și de a o îndrepta, pe de o parte, iar pe de alta, înțelegerea pentru cei aflați în această situație. Virgil Ierunca nu refuza nimănui acest drept, cu condiția ca trezirea să reprezinte o opțiune de conștiință autentică, deci să atragă după sine și exigența unei atare transformări. Un episod

⁸ „Lorsqu’il s’agit de choix et de valeurs, une subjectivité déclarée permet sans doute de mieux approcher le réel qu’une prétendue objectivité. Je suis socialiste, membre du Parti socialiste suisse, et à travers lui, de la IIe Internationale” (Hersch 1956: XIII).

⁹ „Încă o dată se adevărește aportul excepțional al celor care, trăind experiența comunistă din idealism, nevoie sau patimă, se trezesc pentru a striga lumii adevărul.[...] Nu e o întâmplare că loviturile cele mai grele pe care le primește bolșevismul nu vin de la adversarii lui născuți, ci făcuți. Făcuți și refăcuți de experiența tragică. De la marxiștii care iau distanțe (Raymond Aron, Jules Monnerot), de la aventurierii unei Comune intelectuale (Malraux, Sperber), de la militanții autentici revoluționari (ucenici direcți sau indirecti ai lui Troțki, un Victor Serge, un Arthur Koestler), sau pur și simplu de la oameni cinstiți, târați pe nesimțite într-un proces istoric ce s-a dovedit născător de impostură (un Boris Suvarin)” (Ierunca 2000: 84).

paradigmatic în acest sens s-a petrecut în exil în anii 1949–1950: Constantin Virgil Gheorghiu, fost redactor la „Timpul”, unde, din cauza reportajelor de război violent antisemite, avea o reputație foarte proastă (se pare că era și informator al Gestapoului), ajunge la Paris și publică la editura Plon romanul *Ora 25*, cu o prefață elogioasă scrisă de Gabriel Marcel; are un succes de vânzare imens pentru că oferea o descriere „fierbinte” a suferințelor României sub legionari, prezentate pe gustul publicului larg francez. Ironia este că traducerea din limba română, după ce a fost refuzată de Mihai Cismărescu – „Nu traduc eu asemenea bazaconii!” (*ibidem*) – a fost acceptată de Monica Lovinescu¹⁰, sub pseudonimul Monique Saint-Côme; după mărturia ei, nici nu a fost vorba de o traducere propriu-zisă, ci de o adaptare, de transformarea unui manuscris prolix de mii de pagini într-un roman de trei sute de pagini. Înainte de publicarea *Orei 25* avusese loc o scenă penibilă: C.V. Gheorghiu îngenunchease în fața lui Virgil Ierunca, în Jardin du Luxembourg, cerându-i să-l ierte pentru oportunistele bucureștene pe care acesta din urmă i le cunoștea foarte bine, deoarece din pricina unora avusese de suferit în mod direct. Reacția a fost de iertare totală: „Dle Gheorghiu, nimic! Dacă d-ta vrei să devii alt om decât cel pe care l-am cunoscut eu în București, între noi nu mai există niciun fel de divergențe sau animozități” (Ierunca 2000: 104). C.V. Gheorghiu a devenit apoi un romancier celebru la Paris. Pe 5 octombrie 1949, o intrare din jurnalul lui Virgil Ierunca surprindea desfășurarea tensionată a evenimentelor: „Const. Virgil Gheorghiu mă invită și încă: «mi-ar face o nesfârșită bucurie să te văd». Ei bine, nu. Paharul e prea plin¹¹. [...] Când am acceptat să întind mâna acestui personaj, am făcut-o pentru că socoteam că suferința, exilul l-au schimbat. Pentru mine, orice exilat e, într-un fel, pe drumul Damascului. Const. Virgil Gheorghiu, din nefericire, a redevenit ceea ce era la «Timpul», omul căruia, ani și ani, nu puteam să-i dau «bună ziua». Pe măsură ce are succes, el își descoperă identitatea, nemușcată de suferință, neconvertită de exil. Din nou, nu-i voi mai da «bună ziua»” (Ierunca 2000: 90). După *Ora 25*, C.V. Gheorghiu, dornic de triumf și pe piața americană, a scris pentru evreii de acolo *A doua șansă*, un roman în care revalorifica pasaje din reportajele sale de război antisemite (precum *Ard malurile Nistrului*) transcriindu-le în cheie inversă de lectură; naratorul se autoprezenta ca un erou *filosemit* aruncat într-o Românie mai monstruoasă chiar decât Germania nazistă (Corbea, Florescu 2002: 104–107). Atunci Virgil Ierunca a declanșat un adevărat scandal de presă citând masiv din *Ard malurile Nistrului* și demonstrând cum au fost reconvertite în noul roman fostele pasaje *antisemite*. Reacția lui a fost greu acceptată de ceilalți exilați: „Tot exilul românesc s-a supărat pe mine. M-am certat cu foarte mulți atunci:

¹⁰ „Când am spus că o s-o fac, m-am gândit că este, totuși, o carte asupra suferinței românești. Cu toate că erau acolo lucruri false, mi-am zis că se va vorbi cumva de România” (Monica Lovinescu, în Corbea, Florescu 2002: 105).

¹¹ Virgil Ierunca se referea la ingratitudea lui C.V. Gheorghiu față de Mircea Eliade și față de profesorul N.I. Herescu, care îl sprijiniseră înainte de a fi devenit celebru; la acea dată probabil nu știa și despre ingratitudea autorului *Orei 25* față de Monica Lovinescu, traducătoarea cărții, căreia refuzase să-i plătească munca.

«Ierunca a înnebunit!». Eu le-am spus: «Decât să avem un scriitor de succes întruchipat de Const. Virgil Gheorghiu, mai bine să rămânem necunoscuți încă o mie de ani»” (*ibidem*: 106). Cu alte cuvinte, drumul Damascului există, dar el nu șerpuiește către succes, ci trece – drept – prin suferință.

Din perioada de dinainte de exil a lui Virgil Ierunca, mai cunoscută este dezbaterea asupra „crizismului” declanșată de articolul său *Există o criză a culturii românești* din „România liberă” (30 septembrie 1946). „Criza culturii noastre este, în fond, și criza unui tineret și a unui stil al tinereții în cultură. [...] Tinerii refuză libertatea, pentru că au despre libertate o concepție sportivă. Sunt niște impostori importanți, care mimează definitiv conștiința și cunoștința. Ei știu întotdeauna ce vor, nu-i tulbură nimic, nicio intervenție umană, în rosturile lor precise. Sunt olimpici ca însăși ignoranța, ignoră cu sistem și fac din refuzul devenirii sau înțelegerii o curioasă aristocrație a certitudinii. [...] Maturitatea în cultură presupune respect pentru adevăr, inițiativă pentru acte, sinceritate în acte, violență revoluționară în modalitatea de a exista sincer. [...] Invitația la maturitate e singura modalitate de salvare a culturii românești – în plină și reală criză” (apud Pelin 2001: 30–31).

Un alt articol al lui, din ziua precedentă, 29 septembrie, în care reproșa lipsa unor publicații literare serioase, era o „introducere” în problema ce va fi abordată frontal pe 30 septembrie. Tarele presimțite de Virgil Ierunca atunci – instalarea în certitudine și într-un fals optimism, impostura intelectuală, ignoranța cultivată cu îndărătnicie – și-au vădit malignitatea în deceniile următoare, iar lipsa de libertate interioară, tradusă în obediența față de marxism-leninism, jdanovism și alte asemenea vânturi politice care ne-au bătut atâta timp dinspre Răsărit, a parafat actul de deces al unei mari părți din cultura noastră și își face simțite efectele până astăzi. În octombrie 1946, în „Jurnalul de dimineață” (al lui Constantin Vișoianu), Ion Caraion relua problema, încheind cu o întrebare: „[...] dacă nu există o criză a culturii, așa cum afirmă câteva voci, aparținând unor formațiuni politice, și dacă există, în schimb, o libertate de exprimare, pentru ce ziarul care și-a luat angajamentul să publice articolul-discordie al lui Virgil Ierunca nu-și ia mai departe angajamentul moral de a susține prin același colaborator sau prin alții punctul de vedere cu care a pactizat?” (apud Pelin 2001: 35). Comuniștii replicau cu teza că nu era nicidecum vorba despre o criză a culturii, ci de „zorii unei lumi noi”. În 1951, amintind într-o epistolă către Gheorghe Pintilie (Pantiușa) de anii 1946–1947, Nicolae Moraru îi numea „perioada în care maniștii au deschis campania cu privire la pretinsa criză a culturii” – iată cum Virgil Ierunca ajunsese, peste noapte, chiar și „manist”!

Ceea ce prin articolele lui Virgil Ierunca și Ion Caraion s-a impus în prim-plan ca un fenomen *acut* al vieții culturale românești era de fapt o suferință *cronică*. Semnale de alarmă referitoare la incultura poezilor tineri formulase și Ștefan Baciuc, încă din 1941–1942, în „Universul literar”, iar lipsa de libertate fusese denunțată, cu riscurile aferente, de liderul tineretului liberal, Mihai Fărcășanu

(scriitorul Mihail Villara)¹², într-o celebră conferință din 1946 – pentru a nu da decât două exemple din care se vede că problema *crizei* în cultura românească a fost un subiect de mare interes în perioada premergătoare instalării comunismului.

„Crizismul” a devenit, după 1947, un cal de bătaie. Al. Săndulescu reia în articolul *Literatura română și comunismul* câteva informații dintr-un studiu semnat de Ana Selejan, care merită citate *in extenso*: „Au loc în această perioadă tulbure, de tranziție, o serie de «campanii», inițiate, bineînțeles, de către ideologii PCR, care puneau în evidență idei și aspecte, «obiective» care au dominat presa timpului, ca «literatura pentru mase» (1944–1945), literatura «turnului de fildeș» (1945–1946), «trădarea intelectualilor» (1946), lupta contra «crizistilor» (1946–1947), contra decadentismului și a altor *-isme* (1947–1948). Se discuta acum cu insistență despre scriitorul ca luptător social; G. Călinescu susținând, nu știu cât de convins, mai degrabă demagogic, inferioritatea intelectualului, cerea «ajutor muncitoresc» (!). El trebuia să «adere», să aibă o clară opțiune politică, potrivit concepției lui Lenin: «Cine nu e cu noi e împotriva noastră». Nu era loc de nuanțe. [...] Pozițiile opuse cunoscute, independența artistului vs angajarea lui politică, sunt ireconciliabile. Din acest moment apare termenul (sintagma) de criză a culturii românești, care va genera o nouă polemică de răsunet. Dezbaterea începe în toamna lui 1946, deschisă de Virgil Ierunca. El vorbea în numele «purității culturii, al libertății și demnității actului artistic». Ideologii PCR au numit fenomenul «crizism», iar pe susținătorii lui, «crizisti». Ei, activiștii, negau criza, «crizele [...] sunt specifice culturii burgheze». [...] Anticrizisti, precum Grigore Preoteasa, Traian Șelmaru, îi numesc pe susținătorii crizei culturale «ideologi burghezi». Bineînțeles că aceștia vor fi învinși prin tot felul de constrângeri (cenzura, nerepartizarea cotei de hârtie, pușcăria) de către partizanii «sensului unic», nu alții decât reprezentanții cei mai fideli ai leninistei «literaturi de partid», care merg de aici încolo «din victorie în victorie»” (Săndulescu 2006: 7).

În decembrie 1947, Virgil Ierunca a plecat din România cu o bursă a guvernului francez; era o plecare dorită ca ruptură¹³ față de atmosfera politică și intelectuală în care nu-și mai găsea rostul¹⁴, dar și o urmare firească a admirației lui față de literatura franceză, pe care o cunoștea ca nimeni altul din generația sa. Se înscria, plecând, într-un val de intelectuali și oameni politici anticomuniști care căutau un refugiu în *lumea liberă*.

¹² Mihai Fărcășanu a fost urmărit de comuniști în legătură cu mișcarea de rezistență cunoscută sub numele de „Sumanele Negre” (care nu îi desemna doar pe membrii Gărzii de Fier – vezi informațiile din Ionescu 1965). Pe 15 iunie 1949, Virgil Ierunca își nota în jurnal: „Continui să am aceleași sentimente față de Mihai Fărcășanu. Nu pot uita conferința lui despre libertate în 1946 la Fundația Carol, scandalul dezlănțuit de agitatorii comuniști, chipul lui romantic îndurerat de apusul libertăților” (Ierunca 2000: 59).

¹³ „Mă uit înapoi și văd rolul important al fugilor în decorul existenței mele. [...] Dacă n-aș fi plecat de atâtea ori, azi aș fi liber să-mi transfer tristețile pe alt portativ” (Ierunca 2000: 159).

¹⁴ Iritați de permanentele sale insubordonări, confracții din presa de stânga îi doreau plecarea; de exemplu, Nicolae Bellu de la „România liberă” i-ar fi spus: „Pleacă, mă, la Paris, că ne distrugi!” (Monica Lovinescu, în Corbea, Florescu 2002: 79).

BIBLIOGRAFIE

- Aron 1951 = Raymond Aron, *Les guerres en chaîne*, Paris, Gallimard.
 Aron 1999 = Raymond Aron, *Spectatorul angajat*, București, Editura Nemira.
 Aron 2007 = Raymond Aron, *Opiul intelectualilor*, traducere de Adina Dinițoiu, București, Editura Curtea Veche.
 Bernanos 1953 = Georges Bernanos, *La Liberté pour quoi faire?*, Paris, Gallimard.
 Besançon 2007 = Alain Besançon, *Nenorocirea secolului*, traducere de Mona Antohi, București, Editura Humanitas.
 Camus 1984 = Albert Camus, *Essais*, Paris, Gallimard.
 Camus 1957 = Albert Camus, *L'Exil et le Royaume*, Paris, Gallimard.
 Caraion 1946 = Ion Caraion, *Criza culturii românești*, în „Jurnalul de dimineață”, 17 octombrie.
 Corbea, Florescu 1998 = Ileana Corbea, Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice și memorialistice ale literaturii exilului*, București, Editura Jurnalul Literar.
 Corbea, Florescu 2002 = Ileana Corbea, Nicolae Florescu, *Resemnarea cavalerilor: reevaluări critice și memorialistice ale literaturii exilului*, București, Editura Jurnalul Literar.
 Dumitrescu 2000 = Geo Dumitrescu, *Un salut radiofonic de departe pentru octogenarul Virgil Ierunca*, în „Jurnalul literar”, nr. 15–18, august–septembrie, p. 1.
 Hersch 1956 = Jeanne Hersch, *Idéologies et réalité. Essai d'orientation politique*, Paris, Plon.
 Ierunca 1964 = Virgil Ierunca, *Românește*, Paris, Fundația Regală Universitară Carol I.
 Ierunca 1983 = Virgil Ierunca, necrolog pentru Mihai Cismărescu, în „Limite” (Paris), nr. 40–41, decembrie, p. 1.
 Ierunca 1986 = Virgil Ierunca, *Mircea Eliade* [necrolog], în „Limite” (Paris), nr. 48–49, noiembrie, p. 24.
 Ierunca 2000 = Virgil Ierunca, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, București, Editura Humanitas.
 Ionescu 1965 = Ghiță Ionescu, *1947: ultimul an al Regatului Român*, în „Ființa românească” (Paris), nr. 3, pp. 139–149.
 Lovinescu 2008 = Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, București, Editura Humanitas.
 Maticiuc 2014 = Cecilia Maticiuc, *Proza lui Aleksandr Soljenițin. Un document artistic al Gulagului*, Iași, Editura Institutul European.
 Miłosz 2008 = Czesław Miłosz, *Gândirea captivă*, traducere de Constantin Geambașu, București, Editura Humanitas.
 Pelin 2001 = Mihai Pelin, „Artur”. *Dosarul Ion Caraion*, București, Editura Publiferom.
 Pricop 2005 = Lucian Pricop, *Dicționarul esențial al exilului românesc*, Iași, Editura Do-Minor.
 Săndulescu 2006 = Al. Săndulescu, *Literatura română și comunismul*, în „România literară”, nr. 34, p. 20.
 Valea 2002 = Lucian Valea, *Generația amânată*, Cluj-Napoca, Editura Limes.

VIRGIL IERUNCA. EXILE AND POETRY

ABSTRACT

Many essential convergences can be pointed out between Albert Camus' destiny and ethics and Virgil Ierunca's life and way of living the exile. After a rather poor childhood, they have both been drawn to the left and, in their early youth, they became members of left movements or parties. In a few years, disappointed, they produced a radical break by leaving their respective countries (Algeria, Romania) and moving to France, where they became champions of the fight against totalitarian systems. However, the exile did not cease to be felt like a painful experience. Camus' volume of short stories *Exile and the Kingdom* refers by the last metaphor to the many different figures of the interior exile. Virgil Ierunca, in his turn, repeatedly and passionately spoke about the state of exile as a tense, limit situation implying responsibility, a free conscience and a relentless fight

against the forces that made him and thousands of his contemporaries lose their homeland. He also spoke about Camus, whom he considered the closest to his own views. Before 1947, in Romania, Virgil Ierunca had been a cultural journalist, a rebel against all official currents and a promoter of existentialism. In 1946 he inaugurated the difficult debate about the crisis of Romanian literature. From 1947 to 1990, in France, he added an even sharper edge to his journalism, which became very much politically involved; Paris made him grow into a real writer, whose essays, literary criticism and poetry evolved around the theme of exile and banned homeland.

Keywords: *Virgil Ierunca, Romanian exile 1947–1990, anticommunism, poetry, journalism.*

ATLAS LINGUARUM EUROPÆ (ALE)
COMENTARIU LA ÎNTREBAREA 117, "LA CIGOGNE"

DE

V. ARVINTE

Preocuparea de a alcătui un atlas lingvistic al limbilor vorbite în Europa datează de mai bine de o jumătate de secol¹. Încă din 1929, W. Pessler, în lucrarea *Atlas der Wortgeographie von Europa — eine Notwendigkeit*, în *Donum Natalicum Schrijnen*, p. 69—75, făcea propunerea de a se trece la realizarea unei asemenea opere, în care să se reflecte, ca într-o oglindă, legăturile și contrastele, diferențele și asemănările, nu numai lingvistice, ci și culturale de pe continentul nostru. Ideea a fost preluată și susținută apoi de R. Jakobson în 1936, de K. Heeroma în 1956, de Ludwig-Erich Schmitt în 1958, de lingvistul român E. Petrovici în 1959, de Manuel de Paiva Boléo în 1964—1965, de Mario Alinei în 1965. În anii 1966—1967, lingvistul olandez A. Weijnen, directorul Centrului de cercetări dialectale și onomastice din Nimègue, a alcătuit proiectul noii lucrări. Împreună cu Mario Alinei și cu Ludwig-Erich Schmitt, el a reușit, cu sprijinul material al mai multor instituții culturale din Olanda, precum și al organizației UNESCO, să pună bazele unui amplu proiect de colaborare internațională în vederea realizării ALE².

Valoarea științifică a lucrării se dovedește a fi cu totul excepțională. Rețeaua de puncte anchetate se ridică la aproximativ 3 000. ALE nu este o simplă juxtapunere a unor atlase naționale sau regionale. El are la bază un chestionar nou, amplu, alcătuit și cu ajutorul comitetelor naționale pentru ALE. În partea referitoare la lexic, întrebările, dintre care unele lipsesc în multe atlase naționale sau regionale, au fost formulate în fraze complete, care trebuie rostite ca atare în momentul anchetei. Unele întrebări au fost însoțite de schițe ale diverselor obiecte (într-un caiet special). Metoda folosită este ancheta directă³. Avantajele științifice ale unei asemenea procedări sînt indiscutabile: răspunsurile obținute în întreaga rețea europeană au calitatea esențială de a fi *comparabile*, indiferent de originea limbilor studiate. De aici decurge posibilitatea de a studia structurile analoage din două sau mai multe limbi, indiferent de faptul dacă sînt înrudite sau nu, tipologia lingvistică

¹ Datele care urmează provin din A. Weijnen, *ATLAS LINGUARUM EUROPÆ, Introduction*, Van Gorcum et Comp., Assen, Pays Bas, 1975.

² Alte detalii privind organizarea și realizarea acestui proiect pot fi văzute în acest „Anuar”, în recenziile semnate de Stelian Dumitrăcel (vol. XXVI, 1977—1978, p. 213—214).

³ Comitetul național român pentru ALE a hotărît efectuarea unei noi anchete pe teritoriul dacoromânesc; ancheta cu Chestionarul I (lexicul) este terminată.

Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II, p. 170; pentru rom. *barz* (adj.) și rom. *barză* (s.f.), I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 260—261). Denumirea *barză* a fost la început un adjectiv, cu sensul 'albă', femininul adj. *barz* (despre păsări) 'sur, cenușiu, cu pene de culoare amestecată, albe și negre', 'alb', 'alburii'; (despre capre) 'bălțate cu negru'; (despre oameni) 'brunet, care nu-i alb la față și are părul negru' (NALR-Banat, I, h. 12, *barđ la față*, pct. 14; h. 13, *barđă* 'brunetă', pct. 14); (despre fructe) 'mere barze' (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 260). Contrar opiniei lui G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 359, 361, adj. *barz* (m.) este bine cunoscut în graiuri. El nu trebuie însoțit de asterisc. Cuvântul ar fi, după lingvistul ieșean, un împrumut tardiv (după secolul al VII-lea) din limba albaneză. „Adjectivul feminin *barză* 'albă', scrie G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 361, a devenit în dialectul muntenesc numele păsării, înlocuind un mai vechi *čicqáhe* (<lat. *cicōnia*), care se mai găsește încă în Banatul de sud. Adjectivul **barz* 'alb' a dispărut din graiul muntenilor. În restul teritoriului dacoromân adjectivul nu exista sau a dispărut în toate formele sale“. Pentru prima dată este semnalat în limba română un continuator al lat. *cicōnia*, dar fără a se menționa sursa informației⁶. Apropierea de alb. *bardhoš* 'albicios' pentru denumirile atestate în Banat și în Oltenia: *bárdăș* (m.) 'cigogne', *bárduş* (m.) 'id.', *bárdășă* (f.) 'id.' a fost făcută încă de Hasdeu, *EMR*, 2528 (vezi și *DA*, s.v., G. Pascu, *Sufixe românești*, p. 283). Aceste denumiri au fost înregistrate și în ancheta pentru *ALB*.

Adăugăm faptul că dispariția din română a lat. *cicōnia*, devenit **čicqáhe* (sau **čecqáhe*) și apoi **čicqáje* (sau **čecqáje*), s-a putut datora și omonimiei supărătoare cu urmașul lat. *coleus*, pl. **colea*.

Pentru denumiri ale berzei care pleacă de la culoarea penajului, vezi B, I. Despre sinonimul rom. *cocostîrc*, vezi B, III; tot acolo și despre *cocobarză*.

2. În domeniul germanic

1) Denumirea cea mai răspîdită are la bază radicalul i.-e. **ster-* 'starr', care în germanica comună s-a dezvoltat în **storka* (<**stργο*) și din care descind: ahd. *stora*h, mhd. *storch*, mnd., mnl., ags. *storc*, engl., dän., schwed. *stork*., anord. *storkr*. Radicalul germanic comun este înrudit, probabil, cu gr. *tórgos* 'Geier', 'Schwan' (Fr. Kluge, *Etym. Wb. dt. Spr.*, 19. Aufl., p. 759; Fr. L. K. Weigand, *Dt. Wb.*, 5. Aufl., II, p. 979; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, II, p. 629). Înrudirea cu v. sl. *strūkū*, pe plan indoeuropean, este susținută de St. Mladenov, *Etimologičeski i pravopisni rečnik na bŭlgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941, p. 698: v. sl. *strūkū* ar proveni din radicalul i.-e. *-*stār*- (cf. lit. *starkus* 'cigogne', let. *stārks*, *stārks*, *tarcinš* 'id.'). V. sl. *strūkū* stă la baza cuvintelor: s.-cr. *štrk*, bg. *stárkel*, rus. *sterch* (mai vechi *sterk*), la rîndul lor înrudite cu ahd. *storkr*, ahd. *stora*h, germ. *Storch*. Adăugăm că radicalul vechi slav se întâlnește și în dialectele românești (*stîlc*, *stîrc* 'barză', consemnate și în materialul *ALB*), precum și în cuvîntul compus *cocostîrc* 'id.'. Alți lingviști sînt însă de părere că denumirile din limbile slave și din cele baltice sînt împrumutate din limbile germanice. Astfel, Fr. Kluge, *op. cit.*, s.v., scrie: „Aslaw. *strūkū*, russ. *sterch*, lit. *starkus*, akorn. *storc* sind aus germ. Sprachen entlehnt“.

⁶ Prof. G. Ivănescu mi-a comunicat între timp că informația i-a fost furnizată de scriitorul Ion Marin Almăjan, originar din Valea Almăjului.

b) O creație germanică din elemente moștenite din indoeuropeana comună este radicalul germanic and. **odařaro* < **uda-řaran-* (> **odabaro*; cf. mnl. *odevare*, mnl. *ovievaar*, germ. *Adebar* 'cigogne'). Primul cuvînt, **ud-*, are la bază rădăcina verbală indoeuropeană **ēudh-* 'feuchten', 'fliessen', din care s-a derivat ags. *wadhum(a)* m. 'Woge', 'Strom', 'Flut', 'Meer', incluzînd ideea de 'sumplige Stelle, feuchte Wiese'. Al doilea element este germanic. *řaran* 'gehen', moștenit din indoeuropeana comună. Sensul inițial al denumirii a fost 'Sumpfgänger'. Destul de timpuriu, primul element a fost apropiat, prin etimologie populară, de asächs. *ōd*, ahd. *ōt*, anord. *audhr* 'Glück', 'Reichtum', iar al doilea de *-boro* 'Träger'. În acest mod s-a creat credința că barza ar aduce noroc în casa pe care își face cuibul, iar mai apoi și ideea că este aducătoare de copii (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 7, sub *Adebar*). Dintre numeroasele variante fonetice înregistrate de ALE, ?*ölbeR* pare a fi rezultat printr-o contaminare dintre *Adebar* și numele propriu *Adalbert*, ca și frizon. *eibert* 'id.'.

c) În cîteva puncte s-a notat răspunsul *h'anōdər* (*h'anodər*), variantă dialectală a germ. *Honoter* 'cigogne', din care se explică, probabil, și denumirea germ. dial. *l'anānodər*, înregistrată o singură dată în materialul ALE.

d) În cinci puncte izolate din Anglia și într-un punct din Irlanda apare termenul *heron* (*heronsew*). Radicalul este fr. medieval *hairon* (fr. modern *héron*), împrumutat, la rîndul său, din germanic. *haigro* 'Reiher' (=bîtlan), care a pătruns și în italiană (*aghirone, airone*). Din franceză, termenul a trecut și în spaniolă (*airón*), portugheză (*airão*), franceza de sud (*aigrú*), catalană (*agró*). Cf. și derivatele: sicil. *aretta*, prov. *aigrela* (> fr. *aigrette*) 'Silberreiher' (REW³, 3991). Radicalul germanic *haigro* a intrat și în limba finlandeză, *háikara* 'cigogne'.

e) În două puncte din Anglia și în cinci din Irlanda, ALE înregistrează răspunsul *crane* 'cigogne'. Ca și în alte cazuri, denumirea este rezultatul unei confuzii, căci radicalul, prezent și în ahd., asächs. *kranō*, mhd. *krane*, mnd. *kran*, mnl. *crane*, nnl. *kraan*, ags. *cran* (și mhd. *kruon*, mnd. *krôn*, westf. *krüne*), are peste tot sensul 'Kranich' (=cocor). Pe plan indoeuropean, aceste cuvinte sînt înrudite cu armeanul *krunk*, gr. *géranos*, v. corn., korn., bret., kymr. *garan* 'Kranich', v.gall. *trigaranos* 'mit drei Kranichen', lit. *garnỹs* 'Reiher', 'Storch', lat. *grūs* 'Kranich', toate provenind din radicalul indoeuropean **ger-* 'heiser schreien'. Prin intermediul unei forme de bază **geru-*, s-au format și lit. *gėrvė*, apress. *gerwe*, v.rus. *žeravli* 'Kranich'. Numele vest-indoeuropean al cocorului se bazează pe strigătul *gruh*, *kruh* al păsării (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 399—400). Merită a fi subliniat faptul că schimbarea semantică de la 'cocor' la 'barză' s-a petrecut în mod independent, pe de o parte în unele părți ale Insulelor Britanice, pe de altă parte pe teritoriul de limbă finlandeză, adică în regiuni în care barza nu-i cunoscută sau este cunoscută prea puțin.

f) Referitor la răspunsurile *kh'epnər*, *kn'eparnər*, vezi B, II.

3. În domeniul slav

a) Pentru reflexele slave ale v. sl. *strūkū*, vezi A, I, 2, a.

b) S.-cr. *roda* 'cigogne' (< **rādā*) face parte din familia indoeuropeană reprezentată de lat. *ardea* 'Reiher', de gr. *ῥωδιός*, *ῥωδιός* 'id.', de aisl. *arta* 'ein Vogel', de schwed. *ärtla* 'Kriekente', de anord. *erlla* 'Bachstelze' (A. Walde, *op. cit.*, p. 57; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 147).

c) Radicalul v. sl. *bolĭjanŭ* (nesigur) stă la baza denumirilor din mai multe limbi slave și din unele puncte lituaniene și letone ale *ALE*. E. Berneker, *Sl. etym. Wb.*, p. 78, înregistrează următoarele variante: pol. *bocian* 'Storch' (dial. *bocan*, *bociuń*, *bocek*, *bociiek*, *bociag*, *bocoń*, *bosiek*, *bucień*, *bocsoń*), kasch. + *kłobocian*, obersorb. *bacon*, niedersorb. *bošon*, plb. *bü'olan*. Din poloneză sînt împrumutate bielorus. *bučań*, slovac. *bociaň*, lit. *baciõnas*.

Făcînd observația că radicalul acestor variante nu poate fi folosit în discuțiile etimologice, E. Berneker apropie cuvîntul polonez de germ. *Adebar*. El relevă faptul că în secolul al XVI-lea plutașii de pe Vistula numeau barza cu expresia *ksiadz Wojtek* 'Priester Adalbert', menționînd și confuzia dintre numele propriu *Adalbert* și germ. *Adebar* în unele dialecte germane de nord, confuzie la care ne-am referit mai sus. De aceea, cuvîntul polonez *bocian* putea fi o formă coruptă a numelui *Wojcieh* (poate în vorbirea copiilor).

d) După culoarea penelor, au fost create denumirile: rus, dial. *bŭselĭ*, *bŭsel'*, *bŭsolĭ* 'Storch', ucr. *bŭsel'*, gen. -s'l'a, *bŭsko* 'id.', bielorus. *bŭseĭ*, gen. *bŭseta* 'id.', pol. dial. *busiek*, *buško*, *buś*, *busek*, *busieĭ*, *buseĭ* 'junger Storch' apoi rus, dial. *buzani* 'Storch', ucr. *bužok* 'id.', *bŭža* n. 'Junger Storch'. Aceste cuvinte stau în legătură cu rus. *bŭsyj*, 'dunkelblaugrau, dunkelgrau, aschfarben', rus. *busko* 'Tier, namentlich Katze mit so gefärbtem Fell', rus. *bŭsel'*, cu sensul dialectal 'Schimmel', 'Überzug auf stehendem Wasser' (*bosyj* este în *Cîntecul lui Igor* un epitet al lupului) și au fost folosite la început pentru a denumi specia *Ciconia nigra* (E. Berneker, *op. cit.*, p. 104). Denumirea a pătruns și în limba lituaniană: *bŭsilas* 'Storch'. Probabil că tot acestui grup aparține și varianta bielorusă, înregistrată de *ALE*, *v'es'al'ok* 'cigogne'.

e) Rus. *aist* 'schwarzer Storch', ucr. *hájster* (< pol.), pol. *haister* m. *haistra* f. 'id.' provin, probabil, din dialectul german „niederdeutsch“: holst. meckl. *heistr*, pomm., livl. *hāēstr* (și *haister*, *hāster*), care sînt reflexe dialectale ale germ. *Elster* 'Corvus pica' (E. Berneker, *op. cit.*, p. 25—26; Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 163—164).

f) În două puncte bulgărești, într-unul macedonean și în două ucrainene, pentru noțiunea „cigogne“ materialul *ALE* înregistrează răspunsul *čapla* (var. *čoplja*). Varianta *čap*, cu același sens, apare în nouă puncte depe teritoriul de limbă cehă. În alte limbi slave, acest radical are sensul 'Reiher' (= bîtlan): rus. *čáplja*, *čapura* (și *čáplja*), ucr. *čáplá*, s.-cr. *čáplja*, slov. *čaplja*, pol. *csapla*, soraba de sus *čapla*, bielorus. *čápl'a*. Radicalul pare să fie o creație expresivă (onomatopeică), cf. verbele slov. *čapljáti*, *čapkatí* 'plätschern', ucr. *čápáty s'a* 'wankend gehen', v. sl. *čapajo*, *čapati* (E. Berneker, *op. cit.*, p. 135—136). Rom. dial. *ceaclă* 'bîtlan' (*ALR s.n.*, h. 716, *billan*) este un împrumut din slavă.

g) În limbile rusă și ucraineană, *ALE* înregistrează și denumirile rus. *černágus*, *černagúzjĭ*, ucr. *čornohúz*, alcătuite din cuvintele *černo* 'negru' + *gusĭ* 'gîscă'. Denumirea a fost folosită inițial numai pentru *Ciconia nigra*.

h) Într-un singur punct bulgăresc din sud-est, la frontiera cu Turcia, s-a primit răspunsul *koj* 'cigogne', al cărui etimon este neclar.

4. În domeniul baltic

a) Pentru denumirile lit. *starka*, *starkus*, let. *starkis*, vezi A, I, 2, a.

b) Cuvîntul lituanian *gañdras* 'Storch' (v. prus. *gandarus* 'id.') a fost apropiat de unii de lat. *anser*, *-eris* 'Gans' (**hanser*), de v. ind. *hṣa-h*, *hṣī* 'ein Wasservogel', de gr. *χῆν*, *χηνός*, dor. *χῆν*, de irlandez. mediu *géis* 'Schwan', de ahd. *gans* 'Gans', de lit. *žąsis*, de v. prus. *sansy* 'Gans', de v. bg. *gosi* etc. Această explicație este respinsă de A. Walde, *Lat. etym. Wb.*, p. 46. În A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 536, cuvîntul lituanian (și cel prusian) este apropiat de germanic. **gan[d]ro* sau de sl. *gōdō*, menționîndu-se și germ. *ganta* 'eine Art Gans', ahd. *ganazzo* 'Gänserich'.

c) Lit. *garnỹs* 'bitlan', 'barză' ar avea la bază, după unii, radicalul i.-e. **ger-* (onomatopeic), din care ar proveni și : lat. *grūs*, *grūis*, gr. *γέρανος* 'cocor', cymr., corn., bret. *garan* 'id.', gall. *tarvos trigaranus* (über einem Stier mit drei Vögeln auf dem Rücken), ahd. *cranuh*, ags. *cran*, nhd. *Kranich*, *Krahn*, lit. *gėrvė*, prus. *gerwe*, v. bg. *žeravī*, arm. *krūnk* 'Kranich' (A. Walde, *op. cit.*, p. 355 ; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 592). Sensul 'cigogne' din lituaniană, atestat și în 15 puncte din ALE, este motivat de confuzia, constatată de mai multe ori în diferite limbi, dintre 'cocor' și 'barză'.

d) Lit. *gūžas*, *gužūtys* 'Storch' are la bază radicalul i.-e. **geu-* (cf. gr. *γύγης* 'Wasservogel', v. isl. *kok* 'Schlund', Gurgel', let. *guša* 'Kropf eines Vogels' (E. Berneker, *op. cit.*, p. 343, 375; cf. și rom. *gușă* 'Kropf'). Cuvîntul lituanian ar fi însemnat la început 'Vogel mit Kropf' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 559). Întrucît toate păsările au gușă, o altă explicație, mai plauzibilă, este aceea pe care o dețin de la prof. Algirdas Sabaliauskas, de la Institutul de limbă și literatura lituaniană al Academiei de științe a R. S. S. Lituaniei, Vilnius (prin bunăvoința prof. A. Vraciu de la Universitatea din Iași): după toate probabilitățile, lit. *gūžas*, *gužūtis* (diminutiv) ar sta în legătură cu vb. lit. *gūžinti* 'a merge încovoindu-se, înghesuindu-se', vb. *gūžtis* 'a se ghemui', 'a se strînge'. Denumirea a putut avea drept motivare mersul specific al acestei păsări.

e) Pentru lit. *būsilas*, vezi A, I, 3, d.

f) Neclarificate etimologic au rămas : let. *svētelis*, let. *žugure*, *žurējs* 'cigogne'.

5. În limba greacă

a) Pentru *lelekas*, care este denumirea cea mai răspîdită, de origine turcească, vezi A, III, a.

b) Gr. *pelekānos* (*pilikānus*) are atît sensul 'sorte de pelican', cît și 'cigogne'.

c) Gr. *pelarγός* este alcătuit din gr. *πελός* (*πελλός*) 'de couleur sombre, noirâtre, noir' + *αργός* 'brillant', 'blanc' (așadar 'der schwarzweisse') și are atît sensul 'Storch', cît și 'Schwan' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, II, p. 53).

d) Gr. *γλάρος*, care înseamnă 'mouette', 'goëland', este atestat într-un singur punct din nordul Greciei cu sensul 'cigogne'.

e) Tot o singură dată este notat în materialul ALE gr. *kalamokanás* 'cigogne', cuvînt alcătuit din gr. *καλάμι* 'trestie' + *κάλνι* 'picioar', la origine o metaforă : pasărea cu picioarele ca trestia.

f) Gr. *kapkānus*, atestat de ALE de asemenea într-un singur punct, a rămas neexplicat din punct de vedere etimologic.

6. În limba țigăneasă

- a) Denumirea țig. *bári ċirikli* înseamnă, după precizările date de anchetator, 'big bird'.
- b) Denumirea *ċangċngu* înseamnă 'footed one'.
- c) Denumirea *ċinċardo* înseamnă 'long one'.
- d) Denumirea *trános* 'cigogne' este împrumutată din limba suedeză (cf. *tran*, anord. *trana* 'Kranich', în A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I., p. 592).
- e) Denumirea *botsános* aparține tipului slav *bocian* (vezi I, 3, c).

7. În limba osetă (iraniană)

În două puncte din Caucaz, *ALE* înregistrează răspunsul *urs kaesaglas* 'cigogne' în limba de origine iraniană a oseților.

II. DENUMIRI ÎN LIMBILE FINO-UGRICE

a) Denumirea finlandeză *hääkara* (ca și cea estoniană *haigri*) are la bază un radical germanic **hraiġran-* (care poate fi dedus din ags. *hrāga*) > **haihran-*. În ahd. este atestată varianta *heiharo*, în mhd. *heiger*, în anord. *hēri*, *hegri*, în schwed. *häger*, în fr. *héron*. Alte variante sînt ahd. *reigaro*, mhd. *reiger* mnd. *rēger*, mnl. *reigher*, din care se explică nhd. *Reiher* 'bîtlan'. Radicalul denumea inițial strigătul răgușit pe care îl scoate bîtlanul (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 593; A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 416).

b) În estoniană, denumirea *toonekurg* 'cigogne' are înțelesul 'Kranich des Todes' (=cocorul morții) și este folosită pentru *Ciconia nigra*, care-i considerată o pasăre aducătoare de moarte. Dețin această informație, ca și cele referitoare la cuvintele următoare din estoniană, de la prof. Paul Ariste, din Tartu, membru al Academiei de științe a R. S. S. Estoniene (prin bunăvoința prof. A. Vraciu de la Universitatea din Iași).

c) Cuvîntul *kurg* 'Kranich' (=cocor) mai apare și în denumirea estoniană, înregistrată de *ALE*, *saksama kurg* (literar *saksamaa*), care înseamnă propriu-zis 'Deutschlandskranich'. De asemenea și în denumirea *kódukurg*, care are sensul 'Hauskranich'. Determinantul *saksamaa* 'german', 'din Germania' este prezent și în denumirea est. *saksama paesuke* 'cigogne', atestată o singură dată în materialul *ALE*.

d) Est. *tor's* 'cigogne' este germ. *Storch*.

e) Același radical german pare a fi prezent și în finalul denumirii udmurtiene *kuz'sturí*.

f) În limba mari-ceremișă, din familia fino-ugrică, denumirea este *ċarlange*.

g) Denumirea pentru 'cigogne' în limba maghiară, *gólya*, nu are o etimologie clară. Bérczi Géza, *Magyar Szófelfő Szótár*, Budapest, 1941, p. 95, precizează că etimologia este necunoscută, iar D. Bartha Katalin, M. Ny. XLIX, p. 463—465, admite o origine onomatopeică. Informațiile le dețin din Lajos Tamás, *Etym.-hist. Wb. d. ung. Elem. im Rum.*, Budapest, 1966, p. 387, sub *golé*.

h) Denumirea maghiară *kátrintsás módor* înseamnă 'pasăre cu catrință', fiind notată într-un punct maghiar din România. Primul element este rom. *catrință*.

III. DENUMIRI ÎN LIMBILE TURCICE

a) Turc. *leylek* (< arab. *lekkel* 'gît lung', 'pasăre cu gîtul lung') a pătruns în limba grecească (24 de puncte în materialul *ALE*), în bulgărește (8 puncte), în limba ucraineană (4 puncte) și în două puncte caraimiene de pe teritoriul de limbă lituaniană.

b) Denumirea turc. *adzi baba* (var. *hadzibaba*) este alcătuită din *haçi* 'pelerin' + *baba* 'tată'. Ultimul cuvînt este folosit și pentru denumirea altor păsări: turc. *ak baba* înseamnă 'der Geier' (= vultur), turc. *baba kindi* denumește curcanul (Truthahn) (W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, IV. Band, St. Petersbourg, 1911, p. 1564, unde, însă, *hağibaba* nu-i înregistrat).

c) Alte denumiri în cap. C, 22.

IV. DENUMIRI ÎN LIMBILE CAUCAZIENE

Vezi cap. C, 24.

B. PROCEDEE ÎN CREAREA DENUMIRILOR PENTRU „CIGOGNE“

I. DENUMIRI DUPĂ CULOAREA PENAJULUI

Pentru specia *Ciconia alba* există cîteva denumiri care au la bază adjectivul cu sensul 'alb'. Este cazul cuvintelor românești *barză* (*berzoaică*), *barz* (m.), substantive provenite dintr-un adj. *barz,-ă* 'alb,-ă'. Tot astfel rom. *bărdăș* m., *bărduș* m., *bărdășă* f. au la bază adj. de origine albaneză *bardhoș* 'albicios'. O motivare identică se găsește în numele gr. *χόκνος* 'Schwan', al cărui sens este 'der Weisse' (A. Walde — J. Pokorny, *op. cit.*, I, p. 378). Deoarece chiar la specia *Ciconia alba* virful aripilor este negru, denumirea grecească *πελαργός* (< *πελός* 'negru' + *αργός* 'alb') reflectă perfect această realitate. Cum am mai arătat, gr. *πελαργός* are și sensul 'Schwan' (= lebădă). Aceeași motivare după culorile penajului (alb și negru) o întîlrim în creația metaforică *kătrintsăs mōdor* 'cigogne', propriu-zis 'pasăre cu catrință', dintr-un punct de limbă maghiară din România. Partea neagră a penajului a fost comparată cu o fustă (catrință).

Pentru specia *Ciconia nigra*, al cărei penaj este de culoare neagră-verzuie cu reflexe metalice (numai abdomenul este de culoare albă), sînt ilustrative denumirile din mai multe limbi slave (rus., ucr., bielor., pol.) și din lituaniană, al căror radical, rus. *búsyj*, are sensul 'dunkelblaugrau', 'dunkelgrau', 'aschfarben'. Culoarea penajului, în cazul aceleiași specii, constituie motivarea și pentru denumirile: rus. *černágus* (*černagúzij*) și ucr. *čornohúz* 'cigogne', de fapt 'gîscă neagră'.

II. DENUMIRI DUPĂ COMPORTAMENT

Cuvintele din limbile germanice nhd. *Storch*, ags. *storc*, engl., dän., schwed. *stork* etc., cu numeroase variante fonetice consemnate în *ALE*, precum și denumirile echivalente din unele limbi slave (s.-cr., maced. *štrk*, slov. *štark*, *štorklja*, bg. *štárkál* etc.), din limbile baltice (lit. *starkas*, let. *starkis*) sau din română (*štárk*, *stirc*) au la bază un radical i.-e. care înseamnă 'țepăn', 'rigid': „Der Vogel ist nach seinem stelzenden Gang benannt“ (Fr. Kluge, *op. cit.*, p. 754).

Dacă explicația profesorului lituanian Algirdas Sabaliauskas, menționată mai sus, este adevărată, atunci denumirea lit. *gūžas* (*gužūtys*) este motivată de mersul caracteristic (încovoierea capului, a gîtului) al acestei păsări. De asemenea, statul ei într-un picior explică denumirea țigănească *čangingu* 'footed one', iar mărimea ei apreciabilă expresiile *bāri čirikli* 'big bird' și *ginğardo* 'long one', tot din limba țigănească. Cum am mai arătat, o metaforă stă la baza denumirii grecești *καλαμοκανός*, care înseamnă '(pasărea) cu picioarele ca trestia'. Turc. *leylek* înseamnă la origine (în arabă) '(pasăre) cu gîtul lung', iar denumirea turc. *hağibaba* se referă la faptul că berzele mi-grează.

După zgomotul caracteristic pe care îl face barza cu ciocul, s-au creat denumirile germane *khépnar*, *knéparnar*, *klāpērštaroē*, *klōprštīl* (cf. germ. *klappern* 'a clămpăni din cioc', expr. *der Storch klappert*). O creație expresivă (onomatopeică) pare a sta și la baza variantelor din unele limbi slave ale denumirii *čāplja*, eventual și a magh. *gōlya* sau a s.-cr. *škrapl'a* 'cigogne'.

Preferința berzei pentru locurile mlăștinoase a putut genera denumirile germ. *Adebar*, nl. *ooievaar* (*uiver*), al căror sens inițial a fost 'Sumpfgänger' (= cel care merge prin mlăștini). Credința că barza aduce noroc sau copii a plecat de la această denumire germană, ale cărei elemente componente au fost răstălmăcite ulterior prin etimologie populară (vezi A, 1, 2, b). Ar fi interesant de cunoscut răspîndirea în Europa a acestei credințe. Prin ea, sau prin faptul că barza este și vestitoarea primăverii, s-ar putea explica denumirea, din unele dialecte cehe și slovace, *bogdan*, *bogdál*, *bohdał* 'darul lui Dumnezeu'.

III. DENUMIRI DATORATE UNOR CONFUZII

La nivelul graiurilor populare anchetate de ALE s-au produs numeroase transferuri de denumiri, cauzate de marea asemănare a diferitelor specii ale ordinului ciconiiformelor și din necunoașterea mai îndeaproape a diferitelor specii.

În această situație se află denumiri ca : lat. *ciconia*, al cărei sens inițial a fost 'Huhn' (= găină); lit. *gañdras*, care face parte din familia indoeuropeană a denumirilor pentru 'Gans' (= gîscă); gr. *γλάρος*, care are și sensul 'moutte', 'goëland' (= pescăruș); gr. *πελεκάν* 'sorte de pelican', dar și 'cigogne'; rus. *černagus*, ucr. *čornohúz*, propriu 'gîscă neagră'.

Exemple pentru confuziile dintre *Ciconia alba* (sau *nigra*) și *Ardea cinerea* 'Reiher' (= bitlan) ni le oferă denumiri ca : s.-cr. *roda* 'cigogne', ai cărei corespondenți în alte limbi indoeuropene au sensul principal 'Reiher' (apar și sensurile 'Kriekente', 'Bachstelze'); germanic. **haigran* 'Reiher', prezent în limbi ca finlandeza, estona sau engleza, are în acestea sensul 'cigogne'. Radicalul slav *čāplja* 'Reiher' are în limbile indicate mai sus (bg., maced., ceh., etc.) sensul 'cigogne'; rom. *stîrc* 'Reiher' este folosit dialectal și cu sensul 'cigogne'.

Frecventă este înlocuirea denumirilor pentru *Ciconia alba* (sau *nigra*) prin cele folosite pentru *Grus cinerea* 'Kranich'. Astfel, lit. *garnys* 'Storch', dar și 'Reiher', este înrudit cu lat. *grus* 'Kranich', gr. *γέρανος* 'id.', v. bg. *žeravi* 'id.' etc. Sensul 'cocor' este primordial și în denumirile estoniene *toone-kurg* 'Kranich des Todes' și 'Storch', *saksamaa kurg* 'Deutschlandskranich' și 'Storch', *kõdukurg* 'Hauskranich' și 'Storch'. Denumirea țigănească *trános* 'Storch' vine din sued. *trana* 'Kranich'.

Mai neobișnuită este transferarea denumirii folosite pentru pasărea *Pica pica* 'Elster' (= coșofană, țarcă) asupra păsării *Ciconia nigra*, ca în cazul pol. *haister*, *haistra* 'schwarzer Storch', ucr. *háister*, rus. *aist* etc., a căror etimologie se clarifică prin diferite reflexe dialectale germane de nord ale germ. *Elster*.

Cu totul singulară, atât în cadrul acestui câmp onomasiologic, cât și în limba română însăși, este denumirea românească *cocostîrc* 'cigogne'. Ea a rezultat prin compunere: rom. *cocor* 'Kranich' (*Grus cinerea*) + rom. *stîrc* 'Reiher' (*Ardea cinerea*), dialectal și 'cigogne', din v.sl. *strūkū* 'Ciconia alba'. Etimologiile propuse pentru *cocor* nu sînt satisfăcătoare. Aria denumirii *cocostîrc* este întinsă, ea acoperă jumătatea de nord a teritoriului dacoromânesc (vezi C, 2, b). După modelul ei a apărut, întâi în glumă, și *cocobarză* 'cigogne', cuvînt atestat și în materialul ALE.

IV. ÎMPRUMUTURI

În acest câmp onomasiologic, cum s-a putut constata și pînă acum, împrumuturile sînt destul de numeroase. Pot fi considerate ca împrumuturi, a căror vechime, pentru cele mai multe cazuri, este greu de stabilit, denumirile care urmează:

Bg. *bárdza* < rom. *barză*.

Ucr. *kokóster* < rom. *cocostîrc*.

Ucr. dial. *gov'la* < magh. *gólya*.

Rom. *eabojíd* < germ. dial. *hóboad* (= *Adebar*).

Oland. *eibət* < frizon. *eibert* (= *Adebar*).

Rom. dial. *stîrc*, *stîlc* 'cigogne' < v. sl. *strūkū*.

Lit. *balsónas* (*balsénas*) < pol. *bocian*, bielorus. *butsán*.

Lit. *búsilas* < bielorus. *búsel*.

Rus. *aist*, ucr. *haister* < variante dialectale ale germ. *Elster*.

Udmurd. *aist* < rus. *aist*.

Udmurd. *kuzšturi* pare să aibă în partea finală germ. *Storch*.

Bg., gr., ucr. au împrumutat ture. *leylek*.

Finl. *háikara*, est. *hätgri* < germanic. **hraigran*, **haigran*.

Est. *torš* < germ. *Storch*.

Engl., irl. *heron* < fr. mediev. *hairon*.

Ţig. *bolsános* < slovac. *bocian*.

Ţig. *trános* < suedez. *trana*.

Ţig. *stórho* < germ. *Storch*.

Ţig. *štrka* < maced. *štrk*.

C. ARII LINGVISTICE PE TERITORIUL EUROPEAN

Repartiția teritorială a fiecărei denumiri nu este, de cele mai multe ori, în concordanță cu limitele diverselor comunități lingvistice naționale, în sensul că aria descrisă de un anumit radical depășește, de regulă, granițele limbii căreia îi este propriu. În urma acestei constatări, vom căuta să delimităm principalele arii descrise pe teritoriul european de denumirile mai importante, grupînd în aceeași arie variantele morfologice și fonetice care aparțin aceluiași radical. În această operație se întrepătrund punctul de vedere al geolo-

giei lingvistice (diacronic) cu cel al geografiei lingvistice (sincronic). Plecînd de la acest cadru mai larg, poate fi mai bine realizată istoria fiecărui element al cîmpului onomasiologic în discuție.

1. O primă arie este cea descrisă de urmașii lat. *cicōnia*. Abstracție făcînd de teritoriul romanic răsăritean, unde *cicōnia* a dispărut, aria cuprinde toate celelalte domenii romanice, cărora li se alătură și insula Malta, unde denumirea a fost preluată din italiană. Variantele fonetice înregistrate de *ALE* sînt în concordanță cu evoluția fonetică proprie fiecărei limbi romanice în parte. O explicație specială necesită varianta portugheză *saragonha*. Cum am mai spus, varianta wall. *šwin* provine din v. fr. *cēoine*⁷.

2. Ca în atîtea alte cazuri, româna se deosebește și în cazul acestei denumiri de celelalte limbi romanice. Teritoriul lingvistic dacoromân este împărțit în două arii.

a) În jumătatea de sud a României, într-un punct din Bulgaria și într-unul din sudul R. S. S. Moldovenești, *ALE* consemnează denumirea *barză* (pentru detalii, vezi A, I, 1, b).

b) Începînd din Banat și trecînd peste Crișana, Maramureș, jumătatea de nord a Transilvaniei, Bucovina și pînă pe la mijlocul jumătății de sud a Moldovei, se întinde aria denumirii *cocostîrc*. Acest cuvînt este general și în punctele anchetate din R. S. S. Moldovenească, exceptînd localitatea sudică, deja menționată, cu răspunsul *barză*. Formația românească participă, prin al doilea element, *stîrc*, la aria slavă cu *strūkū*, și implicit la cea germanică și lituaniană.

3. Spațiul germanic este dominat de reprezentanții radicalului i.e. **ster-* > germanic. com. **storka*. Aria se întinde din nordul Alpilor pînă în Peninsula Scandinavă, în Anglia, Irlanda și Islanda. În Anglia, aria este fărâmițată, fie pentru că nu s-a primit nici un răspuns, fie că au fost notați alți termeni, cum ar fi *heron* (*heronsew*), *crane*, *pelican* 'cigogne', acesta din urmă de proveniență cultă. În mai multe regiuni, de pildă în Scoția, dar și în cea mai mare parte a Peninsulei Scandinave, barza nu este cunoscută și, adesea, nici denumirea ei. Cum precizează un comentariu care însoțește materialul *ALE* din Suedia, această pasăre vine numai în partea de sud a acestei țări. Prin intermediul limbii de cultură, numele e cunoscut însă peste tot.

4. În nordul Germaniei, pe teritoriul de limbă olandeză și în dialectul frizon se întinde aria descendenților cuvîntului germanic **odafaro* (germ. *Adebar*, oland. *oievaar* etc.). În Germania aria lui nu este unitară. Ea este întreruptă fie de răspunsurile cu *Storch*, fie de cele cu *Klapperstorch*, *Honoter* etc.

5. Domeniul slav se caracterizează printr-o mare bogăție de etimonuri. Dintre acestea, urmașii v. sl. *strūkū* sînt atestați în materialul *ALE* numai în limbile slave meridionale. Pot fi distinse două arii. Prima, cea mai întinsă, cuprinde teritoriul Bulgariei, Macedoniei, apoi sudul și estul Iugoslaviei, de-a lungul graniței cu Bulgaria, precum și trei puncte dacoromânești de sud-vest. A doua, mai mică, dar compactă, se află în Slovenia. Cum am mai spus, radicalul este prezent și în rom. *cocostîrc*.

⁷ Referitor la fr. *cigogne*, Comitetul Național Francez pentru *ALE* face următoarea precizare: „Le mot n'a pas été dialectalisé dans l'aire gallo-romane de France; les dialectologues se sont peu occupés d'un mot qui, dans les divers parlers, semble être un mot de la langue générale, plus ou moins patoisé. D'ailleurs la cigogne n'est pas un oiseau bien connu dans toutes les régions de France”.

Radicalul în discuție a fost, foarte probabil, împrumutat din limbile germanice (**storka*), ca și echivalentele lit. *starkas* și let. *starkis*. Faptul presupune o vecinătate străveche a acestor grupuri lingvistice, aflate astăzi la o atît de mare depărtare. În orice caz, limbile slave meridionale aveau această denumire încă din patria primitivă a slavilor. Contactul lingvistic cu germanicii a avut loc, desigur, înainte de deplasarea slavilor meridionali spre sud-estul Europei (secolul al VI-lea e.n.).

6. Cele două zone sud-slave descrise de urmașii cuvîntului v.sl. *strūkū* (vezi 5) sînt separate de aria întinsă a termenului s. - cr. *roda* 'cigogne'. Radicalul acestei denumiri, absent în toate celelalte limbi slave, provine direct din indoeuropeana comună (vezi A, I, 3, b). Întrebarea care se impune este cît de veche poate fi această arie. Au avut, oare, strămoșii sîrbilor și croaților la venirea lor în Peninsula Balcanică, în secolul al VI-lea, aceeași denumire pentru barză ca și bulgarii și slovenii de astăzi, pe care apoi au părăsit-o în favoarea actualului *roda*? Sau: a existat radicalul acestui ultim termen în patria primitivă a slavilor numai la grupul sîrb și la cel croat? Sau: au preluat strămoșii sirbo-croaților denumirea *roda* de la populația autohtonă din Peninsula Balcanică? În ultimul caz va trebui dovedit că limba iliră (sau iliro-panonică) poseda, ca și latina (lat. *ardea* 'Reiher') sau greaca (gr. *ἔρως*, *ῥως* 'id.'), un reflex al i.-e. **rǝdā*. Actuala repartiție a ariilor slave meridionale referitoare la denumirile în discuție pare a sprijini ultima ipoteză. Înlocuirea denumirii *strūkū* prin *roda* a avut loc, probabil, pe teritoriul Peninsulei Balcanice.

7. În două puncte bulgărești, într-un punct macedonean și în două ucrainene, a fost înregistrat răspunsul *čápla* (*čáplja*), al cărui radical este prezent și în aria mai întinsă de pe teritoriul limbii cehe (*čap*). Fiind vorba de o creație onomatopeică, comparabilă cu cele din germană (*knepper, Klappe, Klappe*), aceste denumiri slave nu pot justifica postularea unui radical slav comun și nici a unor împrumuturi tardive între limbile slave, decît în cazuri cu totul rare. În cele trei arii, aflate la mare depărtare, denumirile au putut apărea în mod independent, ca dezvoltări convergente de la un radical onomatopeic apt să imite zgomotul făcut de barză.

8. Aria termenului *bogdan* 'cigogne' (vezi B, II) este alcătuită din 2 puncte de limbă cehă și 2 puncte de limbă slovacă.

9. Mult mai întinsă este aria descrisă de termenul *bořjanŭ* (vezi A, I, 3, c). Acesta există în Slovacia, cu excepția celor două puncte de sub 8, în două puncte ucrainene vecine cu Slovacia, în toată Polonia, într-un punct de limbă cehă situat la frontiera cu Polonia, în soraba de sus (7 puncte), în Ucraina de nord-vest (4 puncte), în aproximativ jumătatea de nord a teritoriului bielorus (13 puncte), în limba lituaniană (4 puncte) și în limba letonă (1 punct). Centrul de iradiere al acestei denumiri trebuie căutat în limba poloneză.

10. Spre răsărit și spre sud de aria precedentă, în jumătatea de nord-vest a teritoriului de limbă ucraineană și în jumătatea de sud a teritoriului bielorus, precum și, parțial, în lituaniană (4 puncte), se află aria întinsă cu reprezentanții radicalului slav răsăritean *bŭsŭj*. Într-un punct ucrainean anchetat în România apare varianta ucr. *bŭsjok*. Din punct de vedere morfologic și fonetic, aria acestei denumiri cunoaște două subdiviziuni: prima, situată în partea de sud, în care apare numai varianta ucr. *busko*, a doua,

în nord, în care apar ucr. *búsjok*, *busol*, bielorus. *busel*, lit. *bùsilas*. Între aceste două zone se află prelungirea ariei cuvîntului *bocian* (vezi 9).

11. La sudul ariei de sub 10, tot pe teritoriul ucrainean, cu prelungiri și pe teritoriul de limbă rusă, se întinde o zonă alungită, mai mare la fiecare din cele două capete, cu direcția generală sud-vest — nord-est, în care termenul pentru 'barză' este *černohuz* (*cernaguz*).

12. În partea centrală a Ucrainei, la sudul ariei de sub 11, se află zona, reprezentată pe harta *ALE* prin 4 puncte, a denumirii ucrainene (de origine turcească) *leleka* 'cigogne'.

13. Pe teritoriul de limbă rusă, termenul pentru 'cigogne' este *aist* (34 de puncte). Aria lui (în varianta *háister*) se prelungește în 5 puncte ucrainene, care formează un intrînd între ariile termenilor *černaguz* și *búseli* (vezi 10 și 11). De asemenea, rus. *aist* a pătruns spre est pînă dincolo de Volga, pe teritoriul de limbă mordvină.

14. În limbile letonă și lituaniană, aria cea mai întinsă este alcătuită de tipul *starkas*, *starkus* (lit.), *starkis* (let.) (vezi A, I, 2, a).

15. În vestul și sudul teritoriului de limbă lituaniană se află aria denumirii *gañdras* (vezi A, I, 4, b).

Teritoriul leton și lituanian mai cunoaște și alte denumiri mai mult sau mai puțin izolate: let. *svētelis*, let. *žugure*, *žūrējs* (neclarificate din punct de vedere etimologic), lit. *gužutis*, *gūžas* (vezi A, I, 4, d), lit. *garnys* (vezi A, I, 4, c).

16. La fel de lipsit de unitate se prezintă și teritoriul de limbă greacă. Materialul *ALE* indică preponderența termenului de origine turcească *lelekas*: (24 de atestări). Acest cuvînt, în afară de 3 puncte din Turcia europeană, mai apare și într-o zonă compactă din sudul Bulgariei (5 puncte), precum și într-o altă zonă, mai mică, din partea de nord-est a aceleiași țări (3 puncte). Reamintim amănuntul că etimonul turcesc este cunoscut și în sudul teritoriului de limbă ucraineană, precum și în zona de limbă tătarască.

17. Denumirile grecești mai vechi apar în zone mai restrînse sau chiar în puncte izolate. O arie compactă, alcătuită din 5 puncte, în care denumirea este *pelekános*, se găsește în nordul Greciei (în jurul orașului Tesalonie și în Peninsula Calcidică), precum și, izolat, într-o insulă din centrul Mării Egee (Naxos) și într-un punct din Cipru. Denumirea, improprie, a fost semnalată o singură dată, cum am arătat mai sus, și într-un punct din Anglia.

18. La fel de fărîmițată este aria descrisă de denumirea gr. *pelargós*: trei atestări sînt consemnate în Cipru, altele în două insule din Marca Egee (Karpathos și Lemnos) și încă două în Grecia continentală (în jurul capitalei și în nordul Peloponezului). Atestări izolate, în cite un singur punct din Grecia continentală, cunosc termenii *kalamokanás*, *kapkános* și *ylaros*. Mai ales în jumătatea de sud a teritoriului de limbă greacă sînt numeroase punctele în care anchetatorii *ALE* nu au notat nici un răspuns. Așa stau lucrurile în 6 puncte din insula Creta. Faptul stă în legătură, probabil, cu absența acestei păsări în zonele respective, situație întîlnită și în regiuni întinse din nordul și nord-estul Europei, în care, pe harta *ALE*, apare simbolul folosit pentru a nota absența răspunsului.

19. În domeniul fino-ugric avem, mai întîi, în centrul Europei, aria maghiară, unitară, cu termenul *golya*.

20. În Finlanda, denumirea *háikara* (vezi A, II, a), deși formează pe

harta *ALE* o arie destul de mare, nu este totuși populară. Faptul rezultă din comentariul care însoțește materialul lingvistic finlandez pentru *ALE*, în care se face precizarea: „Pasărea [la cigogne] nu trăiește în Finlanda. Denumirea berzei în limba literară, *háikara*, a fost consemnată în dialectele actuale numai ca nume al citorva păsări sau al unei specii neidentificate de pasăre”. În același comentariu se mai adaugă că pasărea și numele ei nu sînt cunoscute în limba laponă.

21. În regiunea în care fluviul Volga face marele cot din direcția est în direcția sud, și anume la nord și la răsărit de acest cot, se întinde o arie destul de mare în care apare denumirea din limba mari-ceremișă (familia fino-ugrică) *čarlange* 'cigogne'.

22. Pentru limbile turceice și mongole, în afară de aria termenului *lelek* (vezi 12 și 16), harta *ALE* conține și ariile cu puncte foarte rare ale denumirilor din limbile: nogaică (*šillé*), karăevo-balcară (*čille*) și calmucă (*han'-čaldú*), limbi vorbite în spațiul cuprins între nordul munților Caucaz, vestul Mării Caspice, Volga și Don.

23. În limba bașchiră, din aceeași familie turceică, denumirea este *qawdh*; aria ei se întinde la răsăritul celei de sub 21.

24. Un ultim grup de denumiri provine din regiunea Munților Caucaz. Exceptînd limba osetă, care aparține grupului indoeuropean, *ALE* conține următoarele denumiri pentru „la cigogne” din limbile caucaziene: cabard, *psəhawa* (2 puncte); čečevo-inguş, *sligalhikoharg* (3 atestări).

Principala concluzie care se desprinde din analiza de mai sus se referă la importanța științifică excepțională a acestui *Allas linguarum Europae*. În ciuda faptului că rețeaua de puncte relativ rară pentru un teritoriu atît de întins nu poate garanta înregistrarea tuturor denumirilor și a variantelor populare din limbile europene, materialul prezentat ne oferă certitudinea că principalele cuvinte și ariile descrise de acestea au fost reflectate în mod cu totul satisfăcător, astfel încît să se poată obține, atît în sincronie, cît și în diacronie, o imagine amplă și profundă, asupra cîmpului onomasiologic studiat. Dacă ne referim la domeniul românesc, care ne este mai bine cunoscut, putem spune că în rețeaua de 77 de puncte a *ALE* din România nu a scăpat neînregistrată nici una din denumirile importante ale păsării numită literar *barză*. Această constatare presupunem că este valabilă pentru toate limbile europene.

O altă concluzie se referă la rezultatele obținute în urma analizei lingvistice propriu-zise a cîmpului onomasiologic referitor la pasărea „la cigogne”. Motivațiile denumirilor principale sînt foarte variate, transferurile semantice, confuziile la nivelul denumirilor și la cel al obiectului sînt frecvente, împrumuturile dintr-o limbă în alta, petrecute de-a lungul secolelor și chiar al mileniilor, sînt destul de numeroase. O privire de ansamblu, precum și o cunoaștere profundă, în detaliu, se va putea realiza mai bine atunci cînd vor fi făcute analize asemănătoare pentru denumirile tuturor speciilor din ordinul ciconiiformelor, ca și pentru denumirile altor păsări, din cauză că, întocmai ca în alte compartimente ale lexicului referitor la nomenclaturile populare, și spre deosebire de nomenclaturile științifice, ne aflăm aici în fața unor permanente transferuri semantice, a unor confuzii onomasiologice și a unei utilizări lipsite de preciziunea nomenclaturilor științifice. O bună parte din această dorință

de cunoaștere va putea fi satisfăcută după apariția integrală a materialului ALE referitor la domeniul în discuție.

Întrucât această pasăre migratoare, de care se leagă numeroase credințe, superstiții și legende în toate comunitățile lingvistice europene, a trebuit să fie cunoscută în această parte a lumii din timpuri imemorabile, ne apare de neînțeles lipsa unei denumiri unice pentru ea în limbile indoeuropene sau măcar într-un grup mai mare al acestor limbi. Să se fi aflat, oare, patria primitivă a indoeuropenilor într-o regiune situată în afara căilor de migrație sau de popas ale acestei păsări? Sau: care a putut fi motivarea care a determinat uitarea denumirii inițiale unice, în cazul fiecărui grup lingvistic, după desfacerea din trunchiul comun indoeuropean? La aceste întrebări se va putea, probabil, răspunde numai după ce vom dispune de analize cât mai complete ale altor cimpuri onomasiologice apropiate de cel pe care îl cunoaștem acum din răspunsurile la întrebarea 117, *la cigogne*.

În acest mod, *Atlas linguarum Europae* va deveni, cu siguranță, nu numai un instrument de lucru extrem de valoros pentru cunoașterea și rezolvarea unor probleme strict lingvistice, ci va putea fi folosit ca o sursă principală, alături de datele oferite de arheologia preistorică, de etnologie, de istoria credințelor religioase și de alte discipline, la dezlegarea unor vechi taine ale trecutului omenirii. Acest atlas va aduce lumini noi atât în problema originii și a patriei primitive a popoarelor indoeuropene și neindoeuropene, cât și în problema raporturilor multimilenare dintre aceste familii de limbi. El trebuie privit ca un prim pas în intenția, deja formulată de unii lingviști, de a se ajunge la alcătuirea unui atlas lingvistic al tuturor limbilor de pe globul pământesc.

ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE) COMMENTAIRE SUR LA QUESTION 117, „LA CIGOGNE“

RÉSUMÉ

Après avoir succinctement présenté *L'Atlas linguarum Europae* (ALE), l'auteur passe à un commentaire linguistique de la carte „la cigogne“ (question n-o 117 du questionnaire ALE). Les réponses — appartenant aux langues européennes — sont étudiées du point de vue étymologique, en respectant les catégories suivantes: 1) dénominations d'origine indo-européennes (dans le domaine roman, germanique, slave, baltique, grec, iranien); 2) dénominations d'origine finno-ougrienne; 3) dénominations des langues turques; 4) dénominations des langues caucasiennes. Le paragraphe suivant présente les aspects linguistiques du processus de création de dénominations: — ayant pour point de départ la couleur du plumage; — motivées par le comportement; — résultat de certaines confusions (transferts sémantiques). Un autre paragraphe est destiné aux emprunts d'une langue à l'autre au cadre de ce champ onomasiologique.

La dernière partie est une description des aires européennes des dénominations plus importantes. On constate une certaine non-concordance entre la répartition territoriale d'une dénomination et les frontières des communautés linguistiques nationales: l'aire décrite par un certain radical dépasse — dans la plupart des cas — les frontières de la langue à laquelle celui-ci appartient. En tenant compte de l'étymologie des dénominations, on a pu établir 24 aires terminologiques plus importantes pour le territoire européen.

done across four decades, he started from the principle that “changes in language are conditioned by changes in civilization and culture”, and the history of languages has the purpose of describing and explaining what is called “linguistic change”.

The definition that Eugenio Coseriu formulated, “ethnolinguistics is the linguistic discipline that studies the variety and the variations of language in close connection with the civilization and culture of a community” presupposes more than multiplying the investigation techniques. Coseriu realized the first conceptual analysis of ethnolinguistics regarded as direction of research. He also launched the perspective of *skeology* cf. gr. *σκεῦος*, a term that can be explained by means of Coseriu’s vision related to the linguistics of speech. Yet the author admits that “the discipline is difficult to be constituted, one of the causes is the incipient stage of the linguistics of speech”.

The theoretical inheritance related to *ethnolinguistics* in general owes enormously to the two Romanian linguists coryphaei

Keywords: *ethnolinguistics, definition, border science, linguistic discipline, linguistics of speech, skeology, Coseriu, Ivănescu.*

POLEMICA G. IVĂNESCU – ION GHEȚIE CU PRIVIRE LA LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ

AURA MOCANU*

Elev al lui A. Philippide și al lui Iorgu Iordan, G. Ivănescu s-a făcut remarcat prin „pregătirea sa multilaterală și spiritul critic deosebit care i-au dat ocazia să surprindă aspecte noi ale limbajului” (Frâncu 1999: 136). Lucrările lăsate moștenire posterității „se remarcă printr-o vizibilă predilecție pentru aspectele teoretice, de lingvistică generală, autorul lor fiind cel mai mare specialist din țară în această disciplină și unul dintre marii lingviști români” (*ibidem*). Preocupările lui G. Ivănescu au fost multiple: „acest cercetător se remarcă printr-un interes și o pasiune rar întâlnite pentru lingvistică (și nu numai pentru cea românească sau romanică), precum și printr-o poziție, de obicei, originală și curajoasă față de problemele studiate” (Iordan 1978: 130).

Lucrările sale din domeniul filologiei și lingvisticii românești reprezintă și astăzi adevărate pietre de hotar. Aproape de jumătatea secolului al XX-lea, la Iași, profesorul Ivănescu își redacta teza de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, pe care a susținut-o în 1945 și care constituie și astăzi un punct de reper în studiul limbii române literare. În această operă de mare importanță pentru lingvistica românească, autorul abordează și probleme de dialectologie istorică, nu numai de istorie a limbii literare, pentru că, după cum însuși recunoaște, „numai prin rezolvarea problemelor de dialectologie am putut ajunge la rezolvarea celor privitoare la limba literară” (Ivănescu 1948: 94). Înaintea sa, au fost emise diverse teorii, dar este meritul incontestabil al lui G. Ivănescu de a fi impus o teorie viabilă privind istoria limbii române literare. Profesorul ieșean susține în lucrarea amintită „idei deosebit de originale în ceea ce privește relația dintre limba literară și dialecte: în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, româna era diversificată în dialecte literare, care se contopesc în secolul al XIX-lea și se formează limba română literară” (Frâncu 1999: 136). Astfel, teoria profesorului Ivănescu aduce lumină în noianul de teorii formulate până la el. Denumind limba literară și prin sintagma *limbă comună*, după modelul francez, G. Ivănescu întreprinde un lung studiu al acestei noțiuni, la capătul căruia formulează o serie de concluzii originale, ce au reușit să devină în literatura de specialitate un reper important.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

În concepția profesorului Ivănescu, limba română literară începe cu primul grai scris românesc, graiul maramureșean, odată cu cele dintâi traduceri de texte religioase în românește. Autorul distinge două mari epoci în formarea limbii române literare: epoca limbii literare românești vechi și epoca limbii literare românești noi sau moderne. Epoca vechii române literare a luat sfârșit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când s-a produs un import masiv de neologisme. Prin această lucrare, G. Ivănescu a impus definitiv teoria *dialectelor literare*, afirmând că, în faza de început, româna literară nu era unitară, ci prezenta variante. Teoria lui G. Ivănescu despre dialectele literare „îi asigură autorului titlul meritat de întemeietor al studiilor moderne de istorie a limbii române literare” (Gheție 1987: 549).

Profesorul ieșean consideră că, cel puțin până la un moment dat în evoluția sa, unitatea limbii literare românești este o dogmă, iar teoriile impuse de Hasdeu, Ovid Densusianu și alții ar trebui revizuite. Dialectele literare caracterizează epoca de început a unei limbi literare, dar, în cazul limbii române literare, acestea s-au perpetuat și după 1780. Poziția savantului ieșean este ferm susținută, cu argumente convingătoare: „Aceasta e realitatea: limba literară românească a avut timp de secole mai multe variante de la o regiune la alta, a avut dialecte” (Ivănescu 1948: 7). Limba română literară avea atâtea origini câte dialecte literare erau: „Nu se poate vorbi de originea muntenească sau maramureșeană a limbii române literare, căci pe vremea aceea limba literară avea atâtea origini câte dialecte literare erau” (Ivănescu 1948: 9). Toate dialectele literare au contribuit mai mult sau mai puțin la formarea limbii române literare. După un examen minuțios al faptelor lingvistice, profesorul ieșean a susținut că, pentru secolul al XVI-lea, pot fi identificate cinci „graiuri” sau „dialecte” literare: maramureșean, transilvănean, dialectul din Muntenia și Transilvania de sus, cel din Moldova și dialectul literar bănățean. Aceste dialecte nu s-au menținut de-a lungul secolelor, astfel că, în secolul al XVIII-lea, limba română literară cunoaște doar patru dialecte literare distincte, și anume: muntenesc, moldovenesc, ardelenesc și bănățean. Pentru secolul al XIX-lea, G. Ivănescu a propus tot patru dialecte literare, dar locul dialectului ardelenesc este luat de dialectul crișean-maramureșean, care în secolul al XVI-lea era rotacizant¹. Dialectul ardelenesc devine în secolul al XIX-lea, consideră G. Ivănescu, un dialect literar de tranziție, insuficient individualizat. Limba română literară unitară începe să se constituie după 1780, dar unificarea acestor dialecte „nu se produce decât pe la 1880, și limba literară rezultată atunci nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean și cel moldovean-ardelen-bănățean” (Ivănescu 1948: 375).

Modernizarea limbii române literare s-a produs în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. După instalarea regimului fanariot, numeroși termeni de origine greacă au pătruns în lexicul limbii române. În literatura de specialitate, s-a crezut că acest fenomen al împrumuturilor de termeni de origine grecească a dus „la o perioadă de slăbire a conștiinței naționale și un început de desnaționalizare”, dar, în opinia lui

¹ Pentru detalii, vezi Ivănescu 1948: 92.

G. Ivănescu, „adoptarea elementelor grecești după 1770 dovedește nevoi intelectuale și sociale superioare” (Ivănescu 1948: 35).

Unele dintre elementele teoriei lui G. Ivănescu au fost preluate de Școala lingvistică bucureșteană. Ion Gheție, reprezentant de seamă al acestei școli și unul dintre cei mai importanți filologi români din a doua jumătate a secolului al XX-lea, a studiat îndeaproape problemele limbii literare de la începuturile scrisului românesc, ajungând la unele concluzii originale. Ca rod al eforturilor depuse în cercetarea limbii române literare a apărut, în 1975, monografia sa *Baza dialectală a românei literare*, care a impus teoria formulată și de G. Ivănescu, și anume că la baza vechii române literare au stat variantele sau dialectele literare. Ion Gheție a plasat începuturile limbii române literare la debutul secolului al XVI-lea, justificând că o limbă poate fi considerată literară „în momentul în care se săvârșește un act de cultură prin scris” (Gheție 1982: 35). La baza limbii literare stă un dialect literar (la Ivănescu)/ o variantă regională literară (la Gheție) care se impune într-o anumită perioadă de timp. În ceea ce privește baza dialectală a românei literare, mai toți specialiștii sunt de acord că, la începuturile ei, limba română literară nu era unitară. G. Ivănescu este singurul care a folosit denumiri diferite pentru această realitate în lucrarea publicată în 1948. Pentru a se evita, în literatura de specialitate, o posibilă confuzie terminologică, Ion Gheție consideră că „am putea folosi termenul mai precis de variantă regională (sau realizare regională) a limbii literare” (Gheție 1975: 71), motivând și decizia lui G. Ivănescu de a folosi denumirea de dialect literar: „În fond, G. Ivănescu a optat pentru termenul de *dialect literar* pentru că e folosit, prin tradiție, în literatura străină de specialitate. El se adresează, nu o dată, și termenului de *grai literar*, ceea ce înseamnă că se gândea, în acel moment, la *dialectul dacoromân* (și nu la *limba română*) și arată, totodată, că terminologia e, în fond, relativă [...]. Ceea ce i se poate reproșa, prin urmare, lui G. Ivănescu este inconsecvența terminologică, nu însă și inventarea unor variante ale limbii literare” (*ibidem*). G. Ivănescu l-a apreciat pe Ion Gheție nu numai pentru faptul că i-a împărtășit teoria despre dialectele limbii literare², ci mai ales pentru că acesta a elaborat o lucrare pe care a considerat-o „extrem de valoroasă” (Ivănescu 1980: 509). La rândul lui, Ion Gheție aprecia că G. Ivănescu, „prin vastitatea și profunzimea cunoștințelor, rămâne, alături de fostul său student, E. Coșeriu, cel mai erudit lingvist al generației sale, probabil ultimul din seria savanților români de vocație și formație enciclopedică” (Gheție 1987: 550).

Ion Gheție a fost de acord cu teoria lui G. Ivănescu referitoare la dialectele (= variantele) literare, dar se îndepărtează de el când respinge ideea conform căreia româna literară a cunoscut două baze dialectale: una maramureșeană, apoi una munteană. Lingvistul bucureștean sublinia că „pentru a avea o înțelegere cât mai deplină a evoluției limbii literare va trebui să ne raportăm în permanență la stadiul atins în diverse perioade de graiurile populare” (Gheție 1975: 70). În același studiu,

² Această informație mi-a fost comunicată de doamna Mirela Theodorescu, soția filologului bucureștean.

Ion Gheție aprecia că G. Ivănescu este „singurul cercetător care a înțeles că problema unificării limbii române literare trebuie examinată în perspectivele dialectologiei istorice” (Gheție 1975: 70). Deosebirea dintre cele două teorii constă în faptul că, pentru secolul al XVI-lea, Ion Gheție a identificat patru variante ale limbii literare românești, în vreme ce după G. Ivănescu ar exista cinci dialecte literare. În concepția lingvistului bucureștean, cele patru variante literare regionale sunt: munteană-sud-est ardeleană, nord-moldoveană, bănățeană-hunedoreană și nord-ardeleană. Dintre aceste variante s-a impus varianta muntenească la mijlocul secolului al XVIII-lea, când tipografiile din Moldova și Transilvania și-au încetat activitatea tipografică, iar cele din București și Râmnicu-Vâlcea tipăreau tot mai multe cărți de cult: „Intensa activitate tipografică desfășurată la București și Râmnic (în condițiile în care tipografia Mitropoliei Ardealului nu mai lucra din 1702, iar cea din Iași se manifesta sporadic) a avut drept urmare o difuzare fără precedent a cărții bisericii muntene în toate provinciile românești, până în cele mai îndepărtate și ascunse locuri. Faptul s-a petrecut mai ales între anii 1720 și 1750 și a continuat și după această dată. În momentul când tipografiile din Iași și Blaj își reiau sau își intensifică activitatea, în jurul anului 1750, ele sunt silite să reproducă cărțile muntenești care pătrunseseră de mai multă vreme în biserică” (Gheție 2000: 110). Deci, în opinia filologului bucureștean, prima unificare a românei literare nu s-a produs nici în secolul al XVI-lea, nici în secolul al XIX-lea, ci s-a realizat prin consens tacit la mijlocul secolului al XVIII-lea la nivelul tipăriturilor religioase. Această primă unificare a fost numită semnificativ „momentul 1750”. Din păcate, pentru limba română literară, unificarea petrecută la jumătatea secolului al XVIII-lea a fost pierdută în perioada următoare: „Norma unică a anilor 1780 se va destrăma, încetul cu încetul, după 1780, în condițiile laicizării culturii scrise. Textele profane vor promova, cum era de așteptat, norma manuscriselor (mai apropiată de graiul vorbit în diferitele părți ale teritoriului dacoromân), căci norma unică acceptată în jurul anului 1750 fusese, înainte de toate, o normă a cărții bisericești tipărite” (Gheție 1972: 92). A doua unificare s-a produs, începând din secolul al XIX-lea și continuând cu secolul următor, grație lucrărilor normative ale Societății Academice Române.

Prin urmare, cercetarea lui Gheție aduce noi argumente bazate pe numeroase și variate fapte lingvistice. În concepția sa, limba română literară era constituită la jumătatea secolului al XVIII-lea, acesta fiind momentul când norma muntenească a fost acceptată în toate tipăriturile din cele trei țări românești. Ion Gheție a propus o periodizare mai fermă, care acceptă numai două mari epoci: epoca veche și epoca modernă. Lingvistul a renunțat la perioada de tranziție, pentru că aceasta se include în epoca modernă. Însă fiecare epocă este delimitată, la rândul ei, în două sau trei perioade. Epoca veche se împarte în două perioade: 1532–1656 și 1656–1780, iar epoca modernă cuprinde următoarele perioade: 1780–1836, 1836–1881 și 1881–1960. În *Baza dialectală a românei literare*, Ion Gheție a stabilit în interiorul aceluiași epoci alte subperioade: prima epocă cunoaște trei perioade: 1532–1588, 1588–1656 și 1656–1715, iar a doua epocă a cunoscut patru perioade: 1715–1780, 1780–1836, 1836–1881 și 1881–1960. Chiar dacă anii acestor subperioade variază, este important de observat, pe de o parte, că autorul rămâne fidel ideii potrivit

căreia în procesul de unificare lingvistică română literară a cunoscut două perioade, iar, pe de altă parte, chiar Ion Gheție a observat că „e de la sine înțeles că anii care deschid sau închid o epocă sau o perioadă sunt mai mult sau mai puțin arbitrari, ceea ce nu înseamnă, însă, că același lucru se poate spune despre epocile și perioadele delimitate” (Gheție 1975: 86).

Teoria expusă de G. Ivănescu și preluată de Ion Gheție cu unele modificări a reușit să prindă rădăcini pe solul fertil al lingvisticii românești, impunându-se în fața teoriilor formulate de-a lungul timpului. Deși există diferențe în felul în care cei doi văd anumite probleme ale limbii române de cultură, polemica dintre cei doi învățați este una de detaliu, nu de principiu, din moment ce ambii lingviști, așa cum am văzut, consideră că româna literară a avut în epoca veche dialecte/graieri (G. Ivănescu) sau variante regionale teritoriale (Ion Gheție).

Este recunoscut în lumea științifică românească faptul că cele două teorii oferă un tablou complet și coerent al formării și evoluției limbii române literare.

BIBLIOGRAFIE

- Frâncu 1999 = Constantin Frâncu, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1987 = Ion Gheție, *G. Ivănescu (1912–1987)*, în „Limba română”, XXXIV, nr. 6, p. 549–551.
- Gheție 1982 = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Gheție 1972 = Ion Gheție, *Ion Heliade-Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în „Limba română”, XXI, nr. 2, p. 91–102.
- Gheție 2000 = Ion Gheție, *Secolul al XVIII-lea și unificarea limbii române literare*, în *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 91–111.
- Iordan 1978 = Iorgu Iordan, *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, Iași, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).

THE POLEMIC OF G. IVĂNESCU – ION GHEȚIE ABOUT ROMANIAN LITERARY LANGUAGE

ABSTRACT

G. Ivănescu and Ion Gheție are two of the most important Romanian philologists in the second half of the twentieth century. Their theory about Romanian literary language was imposed in Romanian language. According to their theory, there are literary dialects in the language. Imposed in the mid twentieth century, this theory is a landmark for those who want to study this discipline.

Keywords: philology, literary language, historical dialectology, literary language variants, the unification of Romanian literary language.

complementului prin introducerea unei noi propoziții (și-a-l prăvăli de moarte), l-a orientat pe traducător spre o altă interpretare. În versiunea germană, ura intră într-o altă sferă de determinare, precizând acțiunea dușmănoasă a destinului:

*Doch da du es nicht meistern konntest,
das Schicksal, lauernd auf dein Wesen,
und seinen Hass nicht hindern konntest.
dass es zum Opiet dich erlesen...* (p. 57).

Am semnalat această nepotrivire, mai mult cu intenția de a reliefa un procedeu sintactic arghezian, greu de transpus în alte limbi, din cauza unor deosebiri esențiale în structura lor. Altfel trebuie să observăm că, în ciuda schimbării obiectului în poziția respectivă, sensul general al poeziei nu este alterat.

Concluzia care se desprinde din această cercetare a mijloacelor lexicale, imaginilor și sintaxei argheziene, așa cum apar ele transpuse în limba germană de A. Margul-Sperber, este favorabilă traducătorului. Cu excepția unor lipsuri, inerente într-o traducere, A. Margul-Sperber, lucrând cu un text extrem de dificil, dar tot atât de ispititor pentru un traducător poet, a reușit să facă accesibilă cititorului german frumusețea poeziei argheziene. Poetul Margul-Sperber, după cum era și firesc, nu s-a menținut în cadrele stricte ale unei traduceri literale, ci a căutat să urmărească zborul înalt al imaginației poetului român cu propria sa imaginație creatoare. Circulația lui Arghezi, care a depășit dimensiunile naționale, este mult înlesnită peste hotare de această frumoasă traducere.

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA CRONICARULUI ION NECULCE

DE

AURORA ILIES

Cercetătorii de pînă acum arată că în ce privește biografia lui Ion Neculce știrile nu prea abundă; de aceea ni se pare potrivit să adăugăm la cele ce se cunosc despre cronicar și unele informații, care ori că au trecut neobservate, ori n-au fost identificate în mod sigur ca referindu-se la persoana lui; aceste informații se desprind din cronică oficială a domniei lui Constantin Brîncoveanu, scrisă de logofătul Radu Greceanu:

Este îndeobște cunoscut că Brîncoveanu a dus o luptă necruțătoare împotriva lui Dimitrie Cantemir și că domnul moldovean a răspuns în aceeași măsură nu numai prin asemănătoare „amestecături” la Poartă¹, dar și în scris, în operele sale². Dimi-

¹ Neculce arată ce fel de împăcare intervenise la un moment dat între Dimitrie Cantemir și Brîncoveanu, „așe au ținut de bine această paci, pe cum țin cîinii vinerii”. *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. II de I. Iordan, București, 1959, p. 175.

² *Istoria imperiului otoman și Istoria ieroglifică*.

trie Cantemir însemnează cu satisfacție toate clevetirile care circulau pe seama lui Brîncoveanu, la care mai adaugă și propria sa fantezie³.

Dar nici Brîncoveanu nu-l iartă și cronicarul său oficial înscrie pagini vehemente, pline de invective cu privire la politica dusă de Dimitrie vodă și la rezultatele campaniei de la Prut (1711). O dată cu acesta este pomenit și cronicarul Neculce. „Iar Dumitrașcu vodă Cantemir dă unde începuse a să scrie domnu vécinic al țărilor Moldovei... împreună cu moscalii den țara lui au fugit, căruia și unii den boiari au urmat, însă cei ce cu el la sfat și la socoteală să potrivise, anume *Ion Țaruș hatmanul* (=Neculce), *carele și cumnat ii era*, Savin Smucilă vel postelnic și Ștefan Luca vel vistier, Gheorghiță vel spătar, Sandu Sturzea veș stălnec... Cu aceștea, zic, și cu alții, la Kiov au sosit și de acolo la Harcov (unde împărăția așezămînt îi didese) vrînd ca să să ducă, multă învăluială și silă le-au făcut ca și acolo să-i urmeze, cît tot Kiovul s-au turburat la purcéderea lui dă acolo.

Deci dintr-acești boiari, unii și cu voe și fără voe au mersu, iar pre *Ion hatmanul* (=Neculce), *carele nicidecum vrînd să să ducă cu el, ascunzîndu-se, umbra cercetîndu-l den casă în casă pren Kiov să-l prînză și așa aflîndu-l, sub vartă (=pază) l-au pus și cu mare ocară l-au dus. De care lucru necuvios nespūsă turburare și sgomot... în toată cetatea au făcut, ca pe ticăloșii (=nenorociții) boiari după a sa cumplită voe la supunere să-i aducă*”⁴.

Nu s-a remarcat în mod clar pînă în prezent că pasajul de mai sus s-ar referi la Neculce⁵. Cu toate rezervele ce s-ar putea păstra în ce privește unele exagerări și tonul pătimaș cu care scrie logofătul Radu Greceanu, fondul informațiilor sale se dovedește veridic⁶. De aici se desprinde numele de „Țaruș”, care pare să fie mai degrabă o poreclă a cronicarului. Rudenia lui Neculce cu Dimitrie Cantemir e arătată prin termenul de „cumnat”, care ar putea incurca pe cercetători. El era într-adevăr „cumnat” în accepțiunea mai veche a cuvîntului în limba romînă, indicînd înscrisirea cu rudele colaterale⁷. De fapt Neculce era văr al doilea după mamă cu

³ Un exemplu grăitor îl constituie următorul pasaj: „Constantin supranumit Brîncoveanu au ajuns la domnie... El ca să-și dea mai mult lustru nobilității sale a început a se servi de numele Cantacuzen în subscrierile scrisorilor sale către regii și principii străini. *Istoria imperiului otoman*, București, 1884, p. 625. Cantemir mistifică adevărul, căci Brîncoveanu s-a intitulat întotdeauna numai *Basarab* și niciodată Cantacuzino. Cf. ediția critică a cronicii lui Radu Greceanu pregătită de noi, la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R.

⁴ Radu Greceanu, *Viața lui Constantin Brîncoveanu*, București, 1906, p. 208.

⁵ G. Pascu într-o notă sumară la *Istoria literaturii romîne din sec. XVIII*, București 1926, p. 75, încearcă o identificare a lui Ion Țaruș hatmanul cu Neculce și se întreabă de ce cronicarul muntean îl numește cumnat al lui Dimitrie Cantemir.

⁶ Veracitatea afirmațiilor lui Radu cronicarul se poate confrunța cu documentul dat lui Neculce de Mihai vodă Racoviță cu prilejul restabilirii drepturilor lui Neculce asupra moșiilor luate în stăpînire de Lupu vornicul. Cf. Iulian Marinescu, *Documente relative la Ioan Neculce în Bul. Com. Ist. a Romîniei*, IV, București 1925, p. 9 și urm. și I. Neculce, *Let.*, ed. cit. p. 256.

⁷ Un caz similar în care termenul *cumnat* este folosit pentru a arăta înscrisirea cu rudele colaterale îl mai întîlnim și într-un document din această epocă. În acel document, Șerban Greceanu, fratele cronicarului Radu, este numit *cumnat* ai nepoților de frate ai Papii vistierul, pentru că Șerban era căsătorit cu fiica Papii vistierul. A se vedea explicația, pe larg la I. C. Filitti, *Cine erau frații călături Radu și Șerban Greceanu*, București, 1935, p. 4—5 extras din Rev. Ist. Romînă t. IV, (1934) fasc. 1—4.

Casandra Cantacuzino, soția lui Dimitrie Cantemir⁸, (deci era socolit cumnat cu voevodul) și înrudit cu Cantemireștii și prin soția sa, cronicarul fiind căsătorit cu o nepoată de soră a lui Dimitrie și Antioh Cantemir⁹.

Radu Greceanu ne mai dă informații asupra lui Neculce și cu prilejul venirii acestuia la curtea munteană în 1706, ca sol din partea lui Antioh Cantemir la nunta lui Constantin, fiul cel mare al lui Brîncoveanu, cu Ana Balș, fiica lui Ion Balș, vornicul din Moldova. Iată ce scrie cronică brîncovenească: „Intimplatu-s-au la această veselie a fi trimis sol de la domnul Moldovii Antiohie vodă Cantemir, *Ionîș marele spătar, (=Neculce) feciorul Mutei, den vișa și sâminșa Cantacuzineștilor* și alți mulți boiari moldoveni...”¹⁰. Informația e repetată cam în aceiași termeni cu prilejul refacerii, în 1707, a unei părți a cronicii, tot de Radu Greceanu: „Trimis-au și plini-toriu chipului și locului mării sale (=Antioh vodă) pă *Ion spătariu, feciorul Mutei...* și săvirșindu-se nunta cu fericire, făcînd solului un osebit ospăț și mulțumindu-i de osteneala, l-au înbrăcat cu conțeș cu pacele dă samur... [și] au purces dă aici, în-virteșindu-se iarăși la domnul său”¹¹.

Din citatele de mai sus se dovedește justetea afirmației unora dintre cercelători privitor la Catrina, mama cronicarului Neculce, care purta porecla de *Muta*. Nu putem preciza dacă e vorba de o infirmitate sau numai caracterizarea de a fi puțin vorbăreată¹². În orice caz, nu ne putem îndoi de cele scrise de logofătul Radu Greceanu și nu credem că e vorba de o denigrare, pentru că raporturile dintre Brîncoveanu și Antioh Cantemir, respectiv solul său Neculce, erau — după cum se vede și din ultimul citat — destul de bune, mai ales că domnul muntean reflecta la o în-cusurire cu Antioh¹³, ceea ce s-a împlinit în parte mai târziu¹⁴. Cronicarul oficial al lui Constantin Brîncoveanu trebuia să fie bine informat în privința *Mutei* (=Catrina Cantacuzino-Neculce), căci ea era vară primară cu învățatul stolnic Constantin și cu ceilalți fii și fiice ai postelnicului Constantin Cantacuzino¹⁵, acesta din urmă fiind frate alit cu Iordache, tatăl Catrinei, cit și cu Toma, cei doi Cantacuzini stabiliți în Moldova; așadar Neculce era văr al doilea cu însuși Brîncoveanu¹⁶.

*

Cu acest prilej, semnalăm și faptul că cele mai multe manuscrise cuprinzînd o-pera lui Neculce sînt copiate de Ioasaf Luca, fiul Lucăi vistierul, Cunoașten: pină

⁸ I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, Anexe: tablourile genealogice I—III (Cantacuzino). Casandra era fiica lui Ștefan vodă, vezi tabloul genealogic la p. 5.

⁹ I. Tanoviceanu, *Contribuții la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, anexa (Arborele genealogic al familiei Neculce), p. 247 și Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 7.

¹⁰ Radu Greceanu, *Viața lui Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1906 p. 157, Cf. și G. Pascu, *op. cit.*, p. 72.

¹¹ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 160.

¹² I. Tanoviceanu, *op. cit.*, susține că Ecaterina (autorul o numește greșit Alexandra) ar fi fost mută; pe de altă parte Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 5, caută să demonstreze că nu era vorba de o infirmitate. Rămîne ipoteza unei porecle.

¹³ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 160, cf. și I. Neculce, *op. cit.*, p. 180.

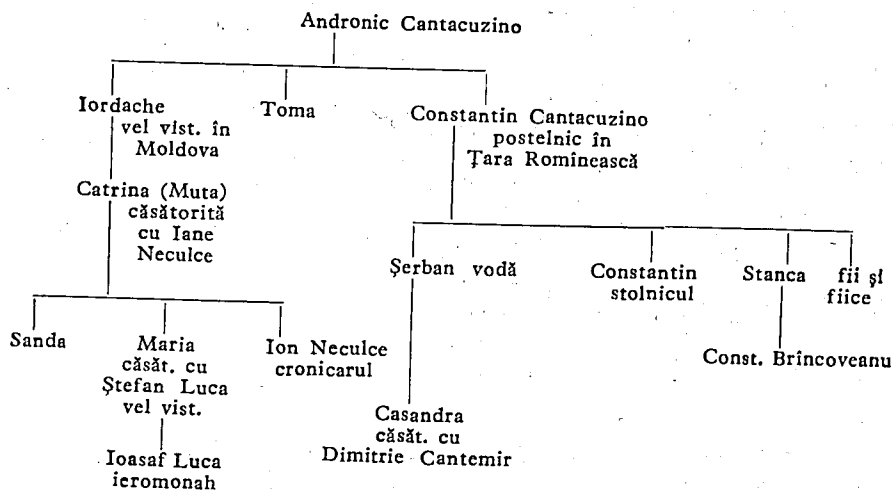
¹⁴ Radu Brîncoveanu se logodește cu fiica lui Antioh Cantemir în 1713.

¹⁵ Pentru a înțelege mai bine înrudirea lui Neculce cu Cantacuzinii, schițăm la sfîrșitul notei, un arbore genealogic, întocmit după I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, 1919, pl. I—III (Cantacuzinii) și după I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 264 (arborele genealogic).

¹⁶ Vezi arborele genealogic la subsolul paginii următoare.

în prezent șapte copii ale sale¹⁷. Ștefan Luca vistierul, tatăl lui Ioasaf, era căsătorit cu Maria, sora lui Ion Neculce¹⁸. El fusese trimis sol din partea lui Dimitrie Cantemir pentru a purta tratative cu țarul Petru I, în vederea campaniei împotriva turcilor și este nevoit să pribegască în Rusia alături de Neculce, urmîndu-și voevodul¹⁹. Deci Ioasaf nu era un copist oarecare, el era nepotul de soră al cronicarului și copiază de mai multe ori cronica unchiului său, unele din copii scriindu-le pentru rudele sale; în 1766 pentru Iordache Cantacuzino vel spătar²⁰, apoi pentru Alexandru Hurmuzachi postelnic²¹, mai tîrziu o altă copie o dăruiește nepotului său Matei Hurmuzachi, vel paharnic (1785)²². El se călugărise, căci semnează toldeana Ioasaf Luca ieromonahul sau numai Ioasaf ieromonahul. Așadar, răsbindirea cronicii lui Neculce se datorește în bună parte copiilor nepotului său de soră.

Cercetările întreprinse asupra izvoarelor documentare sau narrative, ce ne-au stat la îndemînă, nu ne-au adus confirmări suplimentare în privința acestor date biografice, totuși, dat fiind sursa din care provin ele, credem că merită să fie luate în seamă.

¹⁷ La Acad. R.P.R., se păstrează următoarele manuscrise copiate de Ioasaf: Ms. rom. nr. 53, 112, 253, 254, 3416 și 5476, iar la Iași un manuscris în colecția Paul Mihail. Cf. G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești*, București, 1959, p. 139—140 și I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1963, p. 72—74 și 113.

¹⁸ Vezi arborele genealogic.

¹⁹ Cf. Ion Neculce, *Letopisețul*, ed. citată, p. 211—213 și 256.

²⁰ Acad. R.P.R., ms. rom. 254, cf. și G. Strempel, *op. cit.*, p. 139, și I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.*, p. 74.

²¹ Acad. R.P.R., ms. rom. nr. 53 și G. Strempel, *op. cit.*, p. 140, și I. Crăciun și A. Ilieș, *op. cit.*, p. 72.

²² Acad. R.P.R., ms. rom. 252 cuprinde însemnarea autografă a lui Ioasaf Luca la f. 14—19: „Scrisoarea anilor, l-am dăruit dumisale nepotului Matei Hurmuzachi, vel paharnic, în anu de la facerea lumii 7283, iar de la nașterea domnului Isus Hristos 1775, luna ghenarie 5 zile. Și am scris ca să știe, Ioasaf Luca ieromonahul”.

LEGEA DE DISTRIBUȚIE A PRENUMELOR

DE

AURELIA ȘI IOAN STAN

În ultimul timp, pe lângă lucrările în care materialul antroponimic se studiază cu metode tradiționale, au fost publicate o serie de articole dedicate studierii prenumelor și sub aspectul lor cantitativ. Unele dintre ele¹, cu un oarecare caracter statistic, studiază repartitia prenumelor masculine și feminine în diferite unități geografico-sociale. În cazul de față, bazându-ne pe astfel de cercetări, am căutat să găsim legea care guvernează distribuția prenumelor.

Este cunoscut că după terminarea primei etape a oricărei cercetări statistice — observarea statistică — urmează centralizarea și gruparea datelor obținute, după metode specifice fenomenelor studiate.

Unitățile unei colectivități statistice au anumite proprietăți numite caracteristici, care pot fi calitative sau cantitative. În ceea ce privește caracteristicile cantitative, a căror lege de distribuție o căutăm, ele pot varia în mod continuu sau discret. În primul caz, schimbarea caracteristicii se face în mod continuu, iar în al doilea caz se face prin salturi.

Împărțind colectivitatea supusă cercetării statistice în grupe de unități cu același nivel al caracteristicii, vom determina frecvența unor astfel de grupe prin numărul care exprimă câte unități le aparțin (volumul grupei). Aceste frecvențe pot fi absolute sau relative.

Considerind că și caracteristică prenumele persoanelor dintr-o anumită unitate geografico-socială, obținem un tabel al frecvențelor acestor prenume. Notind prin n numărul total de persoane al colectivității, iar prin n_k frecvența absolută a unui prenume, adică numărul de persoane care-l poartă (prenumele este indicat prin k), introducem frecvența relativă dată de raportul

$$f_k = \frac{n_k}{n}$$

Dăm un astfel de tabel al frecvențelor prenumelor masculine din Valea Sebeșului², fiind înregistrate un număr de 609 persoane cu 87 prenume distincte, care formează fondul de prenume al colectivității înregistrate³.

¹ St. Pașca, *Circulația numelui de botez în Țara Oltului*, în „Țara Birsei”, 1931, nr. 5 și 6; Aurelia Stan, *Frecvența numelor de persoană masculine în Valea Sebeșului*, în „Cercetări de lingvistică”, II (1957), p. 265—280; Idem, *Contribution à l'étude des prenom masculins dans la Vallée de Sebeș (Alba) in Contributions Onomastiques publiées à l'occasion du VI-e Congrès Internationale des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 Août, 1958*, București; Idem, *Nume de persoană feminine în Valea Sebeșului (Alba)*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, Sec. III, Tom. IV, anul 1958, p. 211—214.

² Aurelia Stan, *art. cit.*, în CL, II (1957), p. 265.

³ Fondul de prenume al colectivității înregistrate diferă de fondul de prenume al colectivității respective, în general.

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Rang	Prenumele	Frecvența	
			Absolută	Relativă
1	1	Ioan	137	22,4
2	2	Nicolaie	65	10,6
3	3	Vasile	63	10,3
4	4	Gheorghe	44	7,2
5	5	Ilie	39	6,4
6	6	Petru	28	4,6
7	7	Dumitru	21	3,6
8	8	Gligor	19	3,1
9	9	Constantin	14	2,3
10	10	Pavel	9	1,5
11	11	Simion	8	1,3
12	12	Alexandru	7	1,1
13	13	Toma	6	1,0
14		Andrei		
15		Mihai		
16	14	Ștefan	5	0,8
17		Cornel		
18		Damian		
19	15	Luca	4	0,6
20		Marcu		
21		Irimie		
22	16	Nechifor	3	0,5
23		Teodor		
24		Zaharia		
25	17	Aftanasie	2	0,3
26		Aron		
27		Cozma		
28	18	Emilian	1	0,2
29		Iulian		
30		Savu		
31	18	Emil	1	0,2
32		Filimon		
33		Filip		
34	18	Gavril	1	0,2
35		Iacob		
36		Ilarie		
37	18	Iosif	1	0,2
38		Isidor		
39		Liviu		
40	18	Marian	1	0,2
41		Meftodie		
42		Mircea		
43	18	Miron	1	0,2
44		Octavian		
45		Pantelimon		
46	18	Romulus	1	0,2
47		Sevastian		
48		Silvestru		
49	18	Valeriu	1	0,2
50		Andronic		
51		Antonie		
52	18	Aurel	1	0,2

Tabelul nr. 1 (continuare)

Nr. crt.	Rang	Prenumele	Frecvența	
			Absolută	Relativă
53		Canditu		
54		Chirion		
55		Christian		
56		Danil		
57		Dionisie		
58		Dorin		
59		Drăgan		
60		Eftimie		
61		Geliu		
62		Iancu		
63		Ignat		
64		Ioachim		
65		Iocla		
66		Istratie		
67		Leon		
68		Leontie		
69		Macarie		
70		Marcel		
71		Maxim		
72		Moise		
73		Nistor		
74		Octavie		
75		Precup		
76		Remus		
77		Rusalin		
78		Similie		
79		Simtion		
80		Solomon		
81		Stachie		
82		Sofron		
83		Tănasă		
84		Teofil		
85		Traian		
86		Viorel		
87		Visarion		

În acest tabel am trecut atât frecvențele absolute cit și cele relative ale prenumelor.

Caracteristica considerată, prenumele persoanelor, este calitativă. Pe baza tabelului de frecvențe putem trece la o nouă caracteristică care să fie cantitativă. În acest scop luăm numărul de apariție al prenumelor ca noua caracteristică. Cu alte cuvinte, caracteristica este acum frecvența absolută a prenumelor din tabelul anterior, iar numărul de prenume ce corespund unei frecvențe date este frecvența absolută a acestei caracteristici. De exemplu, în tabelul 1, numărului de apariții 1, 2, 3 le corespund frecvențele absolute 38, 19 și 6, date de numărul de prenume ce le corespund.

Întrucît numărul de prenume și persoane înregistrate în Valea Sebeșului este relativ mic, dăm un tabel al repartiției prenumelor după numărul de apariții, întocmit pe baza unui material adunat de un colectiv⁴ în Valea Bistriței, fiind înregistrate 14307 persoane feminine cu 374 de prenume distincte.

Tabelul nr. 2

Numărul de apariții	Prenume distincte	Numărul persoanelor
1	116	116
2	43	86
3	27	81
4	22	88
5	20	100
6	12	72
7	8	56
8	9	72
9	6	54
10	2	20
11	3	33
12	6	72
13	3	39
14	4	56
15	4	60
16	3	48
17	2	34
18	3	36
19	4	76
20	3	60
21	2	42
22	1	22
23	2	46
24	1	24
25	5	125
30	3	90
50	1	50
90	1	90
125	2	200
peste	4	6448

În tabel au fost înregistrate atît numărul de prenume cît și de persoane corespunzător unui număr de apariție.

Notăm cu $x_1, x_2, \dots, x_k$ numerele de apariție 1, 2, ..., k, iar prin $P_1, P_2, \dots, P_k$ numărul de prenume (frecvențele absolute) corespunzătoare. Numărul de persoane ce revine acestor valori ale caracteristicii este dat de produsele $x_1 P_1, x_2 P_2, \dots, x_k P_k$. Numărul total de prenume distincte (fondul de prenume al colectivității înregistrate) este dat de relația

$$S_1 = \sum_{k=1}^{m \times x} P_k$$

iar numărul de persoane care le poartă de relația

⁴ Colectivul format din V. Breban, M. Homorodean, P. Neiescu, Gr. Rusu, Lidia Sîrilea și Aurelia Stan.

$$S_2 = \sum_{k=1}^{\max} x_k P_k$$

Pe baza datelor din tabelul 2 se obțin pentru S_1 și S_2 valorile $S_1 = 374$, respectiv $S_2 = 14307$.

Am obținut astfel o corespondență între un număr finit de elemente $x_1, x_2, \dots, x_k$, numerele de apariție ale prenumelor, și $P_1, P_2, \dots, P_k$, frecvențele absolute corespunzătoare. Această corespondență poartă denumirea de *funcție de distribuție empirică* a colectivității sau *distribuție statistică*.

Strins legată de distribuția statistică este densitatea distribuției, dată de raportul dintre frecvența absolută și mărimea intervalului de variație. Ea capătă o interpretare simplă dacă se introduce frecvența cumulată. Prin frecvența cumulată a unei valori a caracteristicii x_h ($1 \leq h \leq k$) înțelegem acea parte a volumului colectivității studiate, ale cărei unități corespund variantelor caracteristicii mai mici ca x_h .⁵

În cazul exemplului studiat de noi, introducem frecvența cumulată atât a prenumelor distincte

$$F_1 = \sum_{i=1}^h P_i$$

cât și a numărului de persoane care le poartă

$$F_2 = \sum_{i=1}^h x_i P_i$$

care nu este altceva decît frecvența cumulată a tuturor prenumelor, repetate și nerepetate.

Introducem de asemenea frecvența cumulată relativă, dată de relațiile

$$\phi_1 = \frac{\sum_{i=1}^h P_i}{\sum_{i=1}^k P_i} \quad \text{și} \quad \phi_2 = \frac{\sum_{i=1}^h x_i P_i}{\sum_{i=1}^k x_i P_i}.$$

Noțiunii de frecvență cumulată îi corespunde pe plan teoretic, probabilistic, funcția de repartiție⁶.

În studiul distribuțiilor statistice, un rol important îl are reprezentarea grafică, adică reprezentarea rezultatelor observării într-un sistem de axe, convenabil ales. Utilitatea rezidă în faptul că, cu ajutorul ei, se pot deduce mai ușor unele proprietăți ale dependenței funcționale dintre variabila independentă x și frecvențele distribuției P .

În cazul problemei noastre, cea mai bună reprezentare se obține utilizînd așa-numita hîrtie de probabilitate logaritmă, care este în esență cunoscuta hîrtie de probabilitate, avînd în abscisă logaritmul numărului de apariții iar ordonata spațiată după funcția erorilor este dată de frecvența cumulată relativă.

Reprezentînd grafic, pe o astfel de hîrtie de probabilitate logaritmă, valorile date de tabelul 3 coloana 3 și 5, obținem cu o bună aproximație, două drepte paralele (v. fig.).

⁵ Gh. Mihoc și V. Urseanu, *Matematici aplicate în statistică*, București, 1962.

⁶ A. G. Worthing, J. Geffner, *Prelucrarea datelor experimentale*, București, 1959.

Tabelul nr. 3

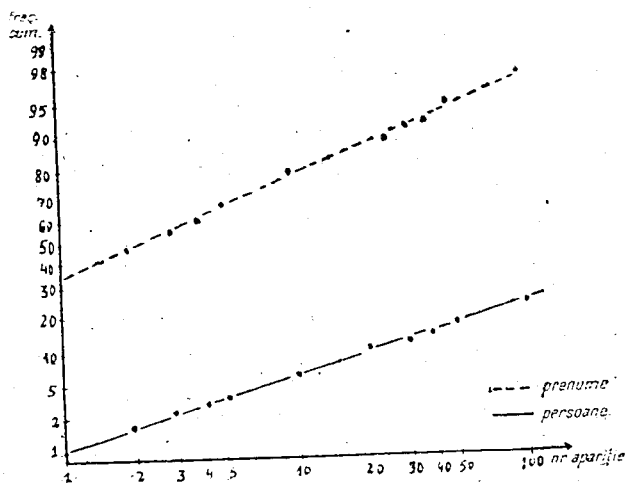
Numărul de apariții	Prenume		Persoane	
	frecvențe cumulate	frecvențe relative cumulate	frecvențe cumulate	frecvențe relative cumulate
1	116	31,0	16	0,8
2	152	42,5	202	1,4
3	185	49,7	283	1,9
4	208	55,6	371	2,6
5	228	60,9	471	3,3
6	240	64,1	543	3,8
7	248	66,3	599	4,2
8	257	69,7	671	4,7
9	263	70,3	725	5,1
10	265	70,8	745	5,2
11	268	71,6	778	5,4
12	274	73,2	850	5,9
13	277	74,0	889	6,2
14	281	75,1	945	6,6
15	285	76,2	1005	7,0
16	288	77,0	1053	7,3
17	290	77,5	1087	7,5
18	292	78,0	1123	7,8
19	296	79,1	1199	8,3
20	299	79,9	1259	8,8
21	301	80,5	1301	9,0
22	302	80,8	1323	9,2
23	304	81,2	1369	9,5
24	305	81,5	1393	9,7
25	310	82,9	1518	10,6
30	318	85,0	1717	12,0
50	332	88,7	2116	14,7
90	345	92,2	3017	21,1
125	355	94,6	3948	27,9
peste 550	374	100,0	4307	100,0

Este cunoscut însă, că dacă pe o hirtie de probabilitate obținem o linie dreaptă, distribuția corespunzătoare este distribuția normală, careia din punct de vedere probabilistic îi corespunde legea lui Gauss, dată de formula

$$f(x) = \frac{1}{\hat{\sigma}\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{x-a}{\hat{\sigma}}\right)^2}$$

unde a și $\hat{\sigma}$ sunt media aritmetică și deviația standard.

Această lege corespunde unei distribuții simetrice spre deosebire de cea studiată de noi care este asimetrică. Este însă cunoscut că o anumită clasă de distribuții asimetrice pot fi transformate în simetrice prin intermediul unei transformări logaritmice

$$X = \log x$$

Distribuția transformată se numește distribuția logaritmică normală, legea de distribuție fiind

$$p(X) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{X-\mu}{\sigma}\right)^2}$$

unde μ și σ sînt media aritmetică, respectiv deviația standard a noii variabile. Această lege de distribuție se reprezintă grafic pe o hîrtie de probabilitate logaritmică printr-o linie dreaptă.

Intrucît distribuția cumulativă empirică obținută de noi pe baza tabelului 3 atît pentru prenumele distincte cît și pentru toate prenumele, se reprezintă prin linii drepte, rezultă că legea care guvernează distribuția prenumelor unei unități geografico-sociale este legea de distribuție logaritmică normală.

La același rezultat ajunge G. Herdan pentru distribuția cuvintelor dintr-un text⁷, ceea ce înseamnă că prenumele au aceeași lege de distribuție ca și variabilele lingvistice. Acest rezultat vine să confirme încă o dată teza afirmată de noi⁸, că prenumele se comportă ca orice alte elemente ale lexicului, din punct de vedere cantitativ.

NUME DE PERSOANĂ ÎN CATAGRAFIA DIN 1820 A LOCUITORILOR DIN NORDUL MOLDOVEI

DE

EUGEN D. NECULAU

Din catagrafia locuitorilor Moldovei alcătuită în 1820, care se păstrează în Arhivele Statului din Iași¹, am cercetat, îndeosebi, partea ce se referă la satele situate pe un teritoriu care, pe atunci, aparținea ținuturilor Dorohoi, Botoșani și, în parte, Hîrlău și Iași, iar astăzi corespunde raioanelor Dorohoi, Săveni, Botoșani și, în parte, Hîrlău². Pentru cele 300 de așezări din această parte a Moldovei de sus, catagrafia arată, aproximativ, 18.000 de nume³.

⁷ G. Herdan, *Type-Token Mathematics*, Hague, 1960.

⁸ Aurelia și Ioan Stan, *Cercetări matematice asupra prenumelor*, comunicare prezentată la Seminarul internațional de lingvistică matematică, București, oct. 1963.

¹ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 16, 17, 18.

² Limita de jos a acestui teritoriu ar fi o linie care, plecînd din Siret, trece prin Hîrlău, prin Răusenii (pe Jijia) și duce la Prut. Teritoriul respectiv a aparținut fostelor județe Dorohoi și Botoșani.

³ Numele se repetă, unele mai puțin, altele de foarte multe ori; sînt și nume unice. Într-un studiu mai aprofundat cred că ar avea importanță și acest aspect statistic.

AUTORUL TRAGEDIEI *VINA* — UN SRIITOR OBSCUR?

DE

KLAUS-HENNING SCHROEDER

Istoria literaturii române publicată de Academia Română este un ajutor prețios pentru cei ce se ocupă cu literatura română sau cu studiul literaturii comparate. Dacă facem câteva observații în legătură cu un capitol al volumului al II-lea, aceasta nu înscamnă critică, ci numai o completare.

În capitolul despre Enrich Vinterhalder se spune că nu ar fi exclus ca ambele comedii (1836) ale acestui autor, *Actorul fără voie* și *Triumful amorului*, să nu fie traduceri, ci opere originale. Pentru prima piesă, cel puțin, această presupunere nu se adevărește. Este traducerea, sau mai precis, prelucrarea unei opere a lui August von Kotzebue, căreia i-a stat la bază un original francez: *Der Schauspieler wider Willen, Lustspiel in einem Aufzuge. Nach dem Französischen frei bearbeitet* (1803). A doua operă, *Triumful amorului*, este vădit o comedie italiană, pe care Vinterhalder a tradus-o, probabil, după o versiune germană. Până acum, ce-i drept, n-am putut descoperi nici textul italian, nici pe cel german¹.

Dar, mai ales în legătură cu tragedia *Vina*, pe care Vinterhalder a tradus-o în 1843, se impun câteva observații. În *Istoria literaturii române*, p. 579, se poate citi că este vorba de opera unui „foarte obscur autor german”, Adolph Müller, și două pagini mai departe, se vorbește încă o dată de un autor german obscur. Autorul tragediei *Die Schuld* (românește *Vina*) este într-adevăr necunoscut publicului actual, chiar și în Germania; în istoria literaturii germane însă opera sa ocupă un loc însemnat. Oricum, într-o vreme, acest poet a avut mai mult succes ca, de pildă, Goethe.

Este vorba de Gottfried Adolf Müllner, 1774—1829 (și nu Müller), un avocat din Weissenfels, care în 1816 și-a părăsit profesia ca să se dedice cu totul activității literare. De la el au rămas câteva lucrări juridice și destul de cunoscut a fost romanul său în două volume, *Inzeit oder der Schutzgeist von Avignon*, apărut

¹ Lui N. A. Ursu îi datorăm următoarea indicație: cartea *Operele lui Cezar Bolliac*, București, 1835, are în apendice un catalog de „cărțile ce se află în Tipografia lui Eliad și cele ce sînt a se tipări”. Între cărți „ce sînt a se tipări” sînt menționate *Triumful amorului* și *Actorul fără voie*. După ambele se află numele Șagher [Schrager?]. Nu putem lămuri ce legătură există între Schrager (care nu este menționat în bibliografiile germane ale timpului său) și Vinterhalder. În orice caz, nici Schrager nu este autorul comediei *Actorul fără voie*, după cum nu este nici autorul piesei *Triumful amorului*.

la Greiz în 1799. De la 1820 pînă la 1825, Müllner a condus, în calitate de jurnalist, foiletonul literar al ziarului „Morgenblatt für gebildete Stände“, al editorului Cotta, și, cu începere din 1826, a publicat la Braunschweig, „Mitternachtsblatt“.

Dar cel mai mare succes l-a avut în domeniul teatrului. În 1810 a înființat la Weissenfels un teatru particular, în care se reprezentau piesele sale și ale altor autori. Dintre tragediile sale (*Der 29 Februar*, 1812, *Die Schuld*, 1816, *König Yngurd*, 1817, *Die Albaneserin*, 1820), cea mai cunoscută a fost *Die Schuld*. S-a menținut multă vreme pe scenele germane și, în 1821, a apărut deja ediția a 4-a a textului. La fel de cunoscute în Germania au fost și comediile sale, scrise unele după model francez, altele sub influența lui August von Kotzebue. Este semnificativ că Müllner însuși s-a numit „umbra lui Kotzebue“ și a publicat, în 1826, o operă cu titlul *Kotzebues Literaturbriefe aus der Unterwelt*.

Tragediile lui Müllner, între altele *Die Schuld*, se găsesc pe linia literară a „Schicksalstragödie“, gen deosebit de apreciat în epoca romantismului german (mai ales între 1810 și 1820), care tratează atît subiecte istorice cît și subiecte burgheze. În această modă literară apare o concepție fatalistă. Pe un fond neliniștitor și demonic se împlinește destinul inevitabil, deseori vestit prin visuri, presimțiri sau provocat de un blestem. Această direcție literară a fost pregătită prin tragedii ca *Die Braut von Messina* de F. Schiller (1803). Printre tragediile germane care aparțin acestui gen trebuie numite opere atît de celebre ca *Die Ahnfrau* (1817) de Grillparzer, dar principalii reprezentanți ai acestei tendințe sînt Zacharias Werner (1768—1823) și Adolf Müllner. În Franța, unele dintre operele lui Victor Hugo (*Les Burgraves*) și ale lui A. Dumas se apropie de „Schicksalstragödie“ germană. În ceea ce privește literatura română, Vinterhalder n-a fost singurul care a creat o operă de acest gen, ci trebuia de asemenea menționat Al. Macedonski: tragedia sa 3 decembrie nu-i decît adaptarea dramei *Der 24. Februar* de Zacharias Werner².

Acest gen literar ia sfîrșit, mai tîrziu, cu piesele cu strigoi ale teatrului popular.

Enciclopediile și manualele de literatură germană ale secolului al XIX-lea vorbesc foarte mult despre Adolf Müllner. Una dintre cele mai importante enciclopedii, *Meyer's Conversations-Lexikon*, tomul 22, din 1852, face elogiul construcției dramatice și al limbii poetice a pieselor sale: „Erfindung, stechender Witz und Feinheit in der Ausführung des Einzelnen lassen sich Müllner nicht absprechen und bringen, verbunden mit einer glücklichen Kenntnis des menschlichen Herzens, oft grosse Effekte hervor, trotz des bedeutenden Mangels aller Wärme des Gefühls“. Este adevărat că această lipsă de căldură a sentimentelor — urmează textul — Müllner a încercat s-o ascundă printr-o limbă prea bogată în imagini și prea încărcată cu jocuri de cuvinte. Azi se poate chiar adăuga la acestea și obiecția că în dramele lui Müllner predomină anumite pseudo-probleme și căutarea efectelor ușoare. La vremea lor însă, operele lui Müllner, mai cu seamă *Die Schuld*, au avut un succes netăgăduit. Goethe personal a reprezentat la Weimar piesele lui. „*Die Schuld* a lui Müllner și *Die Ahnfrau* a lui Grillparzer erau, în vremea aceea [cam pe la 1817], la ordinea zilei și făceau senzație“, scrie J. P. Eckermann în introducerea la *Gespräche mit Goethe*.

Adolf Müllner nu este un scriitor important, dar, în nici un caz, nu este obscur. Trebuie să mai fie amintit azi? Răspundem afirmativ la această întrebare, pentru că numai cine ține seama de literatura tuturor claselor și de operele literare de toate calitățile poate zugrăvi imaginea desăvîrșită a unei epoci. Chiar și un Adolf Müllner este un reprezentant al epocii goethiene³.

² T. Vianu, *Studii de literatură română*, București, 1965, p. 430—431.

³ O mare parte dintre operele sale sînt publicate în *Vermischte Schriften*, 2 vol., Stuttgart, 1824/1826; *Dramatische Werke*, 7 vol., Braunschweig, 1828. — Studii critice: K. K. J. Schütz, *A. Müllners Leben, Charakter und Geist*, Meissen, 1830; Oskar Weller, *A. Müllner als Dramatiker* (teză de doctorat), Würzburg, 1922.

AVATARURILE MODELULUI

STĂNUȚA CREȚU

„Critica devine în felul ei propria creație. Orice tentativă de a pătrunde în labirint (în cazul operelor profunde) comportă ipoteze riscante, dacă nu o «aventură»”.

Const. Ciopraga, *Între Ulysse și Don Quijote*

Oprindu-ne asupra unui scriitor care respinge literatura-joc, „fără raport cu actul cunoașterii”¹, și care tinde să exprime o „experiență universală”², vorbind „în parabole și legende de o taină care i-a fost încredințată”³, nu putem fi uimiți să constatăm cum, la el, ideea de model cunoaște o potențare maximă. Literatura lui Mircea Eliade este, aproape în întregime, o literatură fantastică și o meditație, dat fiind că ea are drept centru dimensiunea sacrală a lumii, a omului.

„Je crois que, toujours, le transhistorique est camouflé dans l'historique, l'extraordinaire dans l'ordinaire”⁴. De unde, ambivalența evenimentului, o realitate-mască, un fantastic în plină claritate.

În hieratismul ei, lumea ce închide misterul poate fi revelatorie, dar revelația trebuie cucerită. Autorul creează indicii revelației, rețeaua lor, un cod în care cheia e dată de întâlnirea cu ceea ce ne salvează.

„Dacă Elefterescu și-a revelat secretul mitului ce-l obsedează, nu mai scapă. Ori își urmează modelul, cu riscurile pe care le implică, ori îi rezistă, și atunci e strivit”⁵, arăta un personaj din nuvela *În curte la Dionis*.

Fără a exagera cu nimic, proza lui Mircea Eliade poate fi considerată un itinerar spiritual, oprire asupra adevărilor esențiale.

Și, fie că e vorba de uitarea modelului și de pierderea de sine (în *La țigănci, Ghicitor în pietre, Podul*), fie că e vorba de căutarea lui îndârjită, prin artă, filosofie, științe (în *Uniforme de general, În curte la Dionis, Les Trois Grâces*), fie

¹ M. Eliade, *L'Épreuve du labyrinthe. Entretiens avec Claude-Henri Rocquet*, Paris, Pierre Belfond, 1978, p. 205.

² M. Eliade, *Oceanografie*, București, Ed. Cultura Poporului, 1934, p. 176-177.

³ M. Eliade, *În curte la Dionis*, București, E. P. L., 1981, p. 451.

⁴ M. Eliade, *L'Épreuve du labyrinthe*, p. 203.

⁵ P. 477.

de miracolul regăsirii și al contopirii cu el, arhetipul se înconjură de o gravitate deosebită, întrucât Iisus Cristos este văzut ca imagine paradigmatică a omenescului pe calea desăvârșirii lui.

„Omul se face printr-o serie de inițieri inconștiente sau conștiente”⁶, afirma în dialogurile cu Claude-Henri Roquet, publicate sub titlul *L'Épreuve du labyrinthe*.

Modalitatea specifică de manifestare a sacrului în conștiința umană este semnul⁷. Datoria cititorului e de a fi treaz pentru a birui labirintul semnelor și a recunoaște acele amintiri pe care fantasticul și mitologicul eliadesc le restructurează, chiar și atunci când li se dă un strai ce le-ar putea face irecognoscibile.

Am ales, de aceea, două schițe foarte cunoscute, foarte citate, însă puțin înțelese: *Douăsprezece mii de capete de vite* și *O fotografie veche de 14 ani*. În ele, modelul cristic duce la situații și soluții contrastante, iar figurile dominante, ce susțin motivul și prin care se „construiește” taina, sunt aceleași: *numărul* (numerele 12 și 14, în special) și *casa* (cu varianta „casa Domnului” – biserica).

Formula narațiunii e dată de acel realism-capcană (prin aparenta înămălire în cotidian) propriu lui, dar și literaturii moderne, marcată de înstrăinarea de divin a omului (Kafka, Beckett, Gracq, Buzzati). Un „realism” dincolo de care circulă puternicul curent al tradiției ezoterice, interesată să capteze în simboluri esențele. Căci „nu putem lucra cu instrumentele cunoașterii exacte într-o lume care nu încetează a închide în ea revelația”, susținea Mircea Eliade.

Introduși într-o cârciumă a Bucureștiului anilor de război, avem în față un om masiv, fără expresie, necioplit și plin de importanța lui de om cu bani: Iancu Gore. Să atragem atenția că la Mircea Eliade numele sunt întotdeauna semnificative. Vom vedea ce ajunge acela care, inițial, fu numit „darul lui Dumnezeu” (Ioan, diminutivat Iancu, aceasta însemna la origine⁸) și „veghețorul” (Grigore, Gore). Pentru început, diminutivarea e simțită ca depreciativă, posibil, chiar purtătoare de semn întors.

Gore comandă de băut și se uită mereu la ceas. Cârciumarului îi cere relații despre Păunescu (siglă solară, păunul e și „formă de Bodhisattva”, conotația principală fiind cea de renunțare la robia lumească⁹), Păunescu de la Finanțe (legătura de substanță, nu numai lingvistică, dintre *numen*, care desemna divinitatea, *numerus* – număr și *nummus* – monedă a fost comentată de E. Bindel în cartea sa despre *Elementele spirituale ale numerelor*¹⁰). Lui, Gore îi avansase trei milioane, ca să obțină aprobarea de a exporta 12 mii de capete de vite. Află că

⁶ P. 39.

⁷ S. Al. George, *Arhaic și universal*, București, Ed. Eminescu, 1981, p. 178.

⁸ *Dicționar biblic*, Oradea, Ed. Cartea Creștină, 1995, p. 654.

⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, Paris, Seghers, II, 1974, p. 352.

¹⁰ E. Bindel, *Elementele spirituale ale numerelor*, trad. Radu Duma, București, Ed. Herald, 1996, p. 15.

Păunescu s-a mutat după bombardament și că la numărul 14 din strada Frumoasei nu mai stă nimeni (14 e dublul lui 7, număr care făcea „trecerea de la material la nematerial”¹¹; în *Kabbalā* a șaptea sephiră e Netzah, ce se înrudește cu Nike, semnificând „victoria”, victoria spiritului).

„– E pustiul!” sunt cuvintele cârciumarului și în ele se adună toată greutatea adevăratei înțelegeri a mutării.

Sprijinindu-ne și pe învinuirile pe care Gore i le aduce lui Păunescu („Escrocull... a șters-o să se pună la adăpost. Mă lasă aici, singur, sub bombardament!”¹²), putem vedea, credem, în acesta pe Crist, cel care, înălțându-se la cer, s-a mutat din lumea oamenilor; ceea ce, în înțelegerea limitată a negustorului, se traduce prin „i-a escrocat”, „i-a părăsit”.

Presimțirile ce trimit la sens sunt doar ale noastre, Gore se mișcă într-o totală ignoranță; adevărata turnură a întâmplării sale îi scapă.

Mânios și gata să ceară socoteală, vizitează casa goală de la numărul 14. Este surprins de alarma acriană și, luându-se după afișul cu un deget arătător vopsit în negru și inscripția „La 20 de metri (număr de temut 20, „număr al durerii”¹³) adăpost antiaerian”, coboară într-o pivniță.

Se mai aflau acolo o doamnă cam la cincizeci de ani, Popovici, slujnica ei și un bătrân judecător.

Atmosfera oarecum stranie, dată de indiferența celor trei față de noul venit, nu-l impresionează pe acesta, copleșit cum e de necazul lui: „Șase mii de capete de vită... Câștig net, patruzeci de milioane. M-a legat la ochi. Și-a bătut joc de mine. L-a păcălit pe Iancu Gore!”¹⁴

După încetarea alarmei, Gore se întoarce la cârciumă, nu fără a înregistra în treacăt contrastul dintre căldura de afară (notând simbolic combustia caracteristică vieții) și „răcoarea umedă” dinăuntru (din spațiul morții). Aici va afla – fără a se tulbura, pentru că el se consideră victima bătăii de joc a celorlalți („Mama voastră de nebuni!”) – că în ziua aceea nu a fost nici o alarmă și că doamna Popovici, servitoarea și judecătorul Protopopescu muriseră în urmă cu 40 de zile (cifra consacră împlinirea Legii), într-un bombardament care a distrus în întregime adăpostul și casa de la numărul 74 (74 e de două ori 37, care, într-o interpretare prin gematrie, dă numele lui Iisus Cristos¹⁵).

Deoarece Gore insistă să adeverească versiunea sa prin mărturia doamnei Popovici, împreună cu patru muncitori, revine la locul știut. Dezorientat, trebuie să constate dispariția sub ruine a adăpostului și a unei părți a străzii. „– S-a terminat cu strada Frumoasei”, i se spune (cu aluzie la sfârșitul unei lumi a podoabei și

¹¹ *Ibidem*, p. 90.

¹² M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 148.

¹³ Alexandrian, *Istoria filosofiei oculte*, trad. Claudia Dumitriu, București, Humanitas, 1994, p. 131.

¹⁴ M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 153.

¹⁵ E. Bindel, *op. cit.*, p. 221.

părerii). „Asta-i strada Grădinilor. La capăt, e stația de tramvai – Ce-mi pasă? șuieră furios Gore... Toate astea, înțelese el, din cauza escrocului de Păunescu”¹⁶.

Ceea ce se impune atenției, fie și ignorând limbajul simbolurilor, este ruptura-scandal a timpului. Gore afirmă a fi fost în adăpost în acel prezent care susține fațada povestirii. El fusese acolo în urmă cu 40 de zile și din adăpostul distrus nimeni nu a scăpat cu viață.

Prima concluzie care s-ar impune ține de fantastic: Gore ar fi un suflet fără de odihnă. Cu atât mai mult cu cât, după o foarte răspândită credință, un mort nu părăsește locurile în care a trăit 40 de zile.

De ce prin moarte nu ajunge Iancu Gore la izbăvire? Ne-o spune chiar el, personajul, creionat ca un ins orbit de aparențe (puterea, banii, considerația) și împiedicat prin această viață goală să dea un sens morții sale, să se întoarcă la Dumnezeu. „E ceas împărătesc! L-am cumpărat la Odesa. A fost ceasul țarului... – Ia ține-l în mână! Ce zici? Cât crezi că face?” Cu ceasul lui greu, de aur, se prezintă Gore cârciumarului și în adăpost.

Aurul, de aceeași natură cu soarele spiritual, care este divinul din om, și timpul, care guvernează mișcările cosmice, putere venind de „sus” (de la țar, ori împărat, ori Atoate făcătorul), îi sunt, în esența lor, necunoscute. Darul lui Dumnezeu va fi robit în Iancu Gore stărilor inferioare și pervertit, transformat în contrariul său. Omul a devenit un „animal rapace care calculează”¹⁷.

Și totuși, Gore se autodefinește ca „om de încredere și de viitor”. Mai mult, ar putea fi văzut drept un supraveghetor, o călăuză; el avea să treacă peste „frontieră” 12 mii de capete de vite.

„Vite”, cu înțelesul biblic, nepeiorativ, de turmă care trebuie călăuzită, și 12 mii duc la imaginea fidelilor supraviețuitori din apocalipsă și susțin tema schiței: salvarea omului.

Numai că salvarea nu va fi posibilă sub conducerea lui Gore. În *Deuteronom* se arată: „Dumnezeul cel veșnic este un loc de adăpost”¹⁸. „– Dar ce căutați în adăpost?” îl întrebase cârciumarul (Caron) pe Gore, care, grosolan, inconștient, batjocoritor, nu se vădea a fi una dintre făpturile destinate cerului. De Înaltul Salvator îl leagă ranchiuna, nu iubirea, și peste el cade, ca peste Gore Pirgu, umbra grea a Celui Rău. „– Voi nu știți cine e Gore, le spuse de departe scoțându-și portmoneul. N-ați auzit de Gore, om de încredere și de viitor. Dar o să auziți. O să auziți de Iancu Gore! Și începu să numere nervos bancnotele”. „– Ionică! Unde mi-ai fost, Ionică? Te caut de un ceas, diavole!” își strigă o mamă copilul, întărind cu rostirea numelui pierdut sfârșitul premonitoriu al schiței.

Mircea Eliade impune, prin proza sa fantastică, o viziune a morții ce nu diferă în esență de cea folclorică: moartea – cale de acces către un mod superior de existență.

¹⁶ M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 158.

¹⁷ E. Bindel, *op. cit.*, p. 14.

¹⁸ *Deuteronomul*, 33, 27.

Multe dintre personajele sale vor rătăci în moarte. Această rătăcire este pandantul pierderii, înstrăinării lor de Real în viață.

O situație cu totul particulară aduce povestirea *O fotografie veche de 14 ani*: un suflet petrecut se întoarce din drumul său întru eternitate ca să mulțumească celui care l-a ajutat să se mântuiască.

Modelul mântuirii e figurat aici mult mai enigmatic, prin raportul secret dintre personaje: doctorul Martin (Duguy sau Dugay), Dumitru și soția sa, Thecla.

Dumitru este singur în casa Domnului, pe care o găsisse – ca în întâmplarea ce-i marcase destinul – firese, tocmai când începuse să se teamă că s-a rătăcit. Îl caută pe doctorul Martin, pentru a-și exprima recunoștința. În urmă cu patru ani, ilustrul predicator, care vindeca prin rugăciune tot felul de nevointe, înfăptuise miracolul asupra Theclei, bolnavă de astm din copilărie, o fotografie a ei, veche de 10 ani, substituindu-se femeii aflate acasă, la 2 mii de mile depărtare.

Îndrumat spre consiliu de ușierul ce nu-și aduce aminte de Martin, află că doctorul făcător de minuni, un escroc, de fapt, fusese închis, pentru că de la Mrs. Blith, mama unei paralizate, luase bani. Nu-i lipsea curajul, după temniță întorcându-se „la locul crimei” (este expresia din text). În același cartier cu doamna, în barul „Three Hundred”, continua să se întâlnească cu oamenii pe care-i „înșelase”.

Dumitru, neclintit în convingerea sa că Martin face minuni, îl va căuta la bar. Îl găsește, îmbătrânit, sub numele Dugay. Martin nu-l recunoaște pe Dumitru și pe Thecla cea din fotografie o confundă cu o fată din corul de la Syracuse.

Sustine, șocant, că nu înțelege de ce biserica despre care i se vorbește se poate numi Biserica Mântuirii, când Dumnezeu s-a retras în transcendent, iar transcendența se înfățișează pământenilor ca neant.

Dumitru nu se îndoiește și nu se va lăsa, cum zice, „păcălit”. Pentru el, Atotputernicul nu i-a părăsit pe oameni, El continuă să se îndure de ei și îi mântuiește. Face dovada milei dumnezeiești arătând fotografia, veche acum de 14 ani (precum în schița precedentă, numărul e semnul „contopirii”, al revenirii la unitatea universală¹⁹). *Miraculoasa schimbare care a avut loc e aceasta*: nu numai că s-a vindecat, dar femeia de 30 de ani a și întinerit, arătând, tunsă scurt, ca la 19 ani, „copilă”.

Pentru Dugay-Martin reînvie un trecut pe care el l-ar fi vrut iertat și uitat. Trebuie să-și reia responsabilitățile, căci unde doi sau trei drepti s-au adunat, biserica lui Dumnezeu, identificată cu Împărăția, există.

Nu în prezentul povestirii, ci în vecia morții se întâmplă totul. Aici e miezul misterului: aici 14 ani sunt tot atâta cât 10.

Intrarea în biserică evocă destul de clar intrarea în taina divinității. Același este și sensul revenirii lui Dumitru, după 4 ani, pe urmele lui 8 februarie, dat fiind că cifra 8 este dedicată de tradiție celor drepti și resurecției. Începșarea datelor

¹⁹ F. Ciarnău, *Numerele vii*, Piatra Neamț, Ed. Solteris, 1995, p. 42.

temporale și spațiale trimite, de asemenea, la trecerea „dincolo”: au trecut 4 ani (4 e atributul materialității), înțelegem, de la moartea Theclei; la rândul lui, acum, Dumitru vine să mulțumească Domnului. Când s-a produs minunea, Thecla era la 2 mii de mile distanță, acasă, în lumea lui 2, a dualității; când se încearcă adevărarea minunii cu proba fotografiei, ea e, tot acasă, la 12 mii de leghe, 12 mii trecând-o de partea celor salvați.

În chip enigmatic este conturată figura lui Crist. Evocată mai ales prin prisma puterii de taumaturg (autor de vindecări miraculoase), imaginea cristică pare a coincide cu figura celui ce a gândit miracolul drept o adâncire a omului în sine însuși, până la rădăcina insufleteitoare a dumnezeirii, Louis Claude de Saint-Martin (autor, la 1792, al codului *Le Nouvel homme*, în care făcuse din rugăciune centrul existenței). Cu Iisus, Dumnezeu temut devine Dumnezeu intim. Martinismul a pus un accent particular pe „calea internă”²⁰, pe experiența religioasă individuală, în regenerarea omului.

Apropierea era, pentru Mircea Eliade, seducătoare. Scriitorul va monta un semnificativ joc al avatarurilor: Iisus, Saint-Martin, Duguy, Dugay, Dumitru. Dar și în *Biblie* Cristos a schimbat, ascunzându-se în umilință, chipul de Dumnezeu cu cel de rob, iar trupul de lumină cu unul trecător. „Doar de-atunci, din pușcărie [*soma – sema*, trupul e temniță, la gnostici (nota n., S.C.)], mă consider om – om de nimic, dar totuși om”²¹, pretinde Dugay.

Și alte indicii fac posibilă apropierea celor două figuri: și Saint-Martin a fost întemnițat, și el, mistic înflăcărat și om foarte pur, a fost socotit escroc, șarlatan.

Singur Crist a coborât, după o evanghelie apocrifă, în iad, la neamuri – s-a întors, deci, în „același cartier”²² cu moartea, cu Mrs. Blith. Întâlnirea cu ea „a însemnat totodată moartea și învierea mea”²³, mărturisește Dugay.

Reflexe ale istoriei sale luminează scena de la bar.

„– Dar unde dă ochii cu ei? Unde-i întâlnește? La bar, la «Three Hundred»”²⁴. (Până la nașterea Mântuitorului, 300 de ani, *three hundred*, a durat – conform unei legende despre originea apostolilor, consemnată de Frații Grimm – somnul celor doisprezece Apleși²⁵.)

La bar, Iisus apare rece, înstrăinat, sub alt nume: este când Duguy, când Dugay; primul e format de la *guy*, ‘tip, ins’, ‘un oarecare’ al doilea, de la *gay*, însemnând ‘strălucitor’, dar și ‘homosexual’ – ‘formă profană’ (a se vedea comentariile lui M. Eliade din *Mefistofel și androginul*), căzută, pentru zeiasca androginie. („Și au făcut Elohim pe om după chipul lor; după chipul lor l-au făcut

²⁰ Vezi Alexandrian, *op. cit.*, p. 336–341 și A. Nataf, *Maeștrii ocultismului*, trad. G. Anania și Matilda Banu, București, Ed. Enciclopedică, 1995, p. 279–281.

²¹ M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 63.

²² *Ibidem*, p. 55.

²³ *Ibidem*, p. 63.

²⁴ *Ibidem*, p. 55.

²⁵ După E. Bindel, *op. cit.*, p. 105.

Elohim: l-au făcut masculin-feminin" aflăm dintr-o versiune a *Genezei*²⁶. Iar după apostolul Pavel, pria botezul în Cristos, nu va mai fi „nici parte bărbătească, nici parte femeiască, fiindcă toți suntem una în Hristos Iisus”²⁷).

Dar într-o epocă dominată de viziunea materialistă, cel ce propovăduiește viul, viața în spirit, pare ridicol, inadecvat: „... Pentru asta am plătit, îl întrerupse Dugay... Asta a fost înainte. Și pentru toate păcatele mele de-atunci am plătit. Am stat doi ani în pușcărie și când am ieșit, am fost zvârlit la gunoi [*Christ au dépotoir* este titlul unui pamflet al lui Léon Bloy (nota n., S. C.)]. Azi nu mai sunt nimic. Nu mai am nici o identitate. Dacă n-ar fi fost teologia care să mă țină în lume, aș dispărea în neant”²⁸.

O cale simplă de a ieși din atmosfera generală de damnare, rezultat al privării de Dumnezeu, e credința naivă, sădită ca un dat în sufletul țăranului venit de la Dunăre. Dumitru poate fi socotit un erou: el crede, dar își și afirmă, își și cucerește sfîntenia. Nu se izolează de Dumnezeu într-o intelectualizare sterilă și, mai ales, acționează pentru a o apropia de Dumnezeu pe Thecla.

Prea greu nu este să ghicești în acest „personaj” principiul feminin al ființei, *anima* – în traducere directă, ‘suflu’; des, ‘umbră’, *eidolon*²⁹, sau ‘image’, *eikon* (de unde și *fotografie*). Thecla și Dumitru, la care domină tăria gândului, sunt ipostazieri ale forțelor fundamentale ale omului, *psyche* (sufletul) și *nous* (inteligenta, spiritul), iar unitatea lor originară e tradusă în nuntă.

Anima este, însă, mai aproape de suportul fizic, de corp. Pătîmind în virtutea legăturilor ei cu vitalul (Van Helmont, alt taumaturg, așeza astmul, alături de isterie, între dereglările produse de imaginație și de pasiuni), va fi *îzbăvită* datorită influenței spiritului, deschis grației: „Miracolul l-a săvârșit prietenul nostru, Dumitru”³⁰.

O dată cu transfigurarea animei, devenită rezonabilă, ajunge omul – în învățătura lui Thoma d’Aquino a fixat motivul – imaginea lui Dumnezeu. Și numai susținută de statornicia, de nădejdea și de încrederea lui Dumitru în Iisus și în posibilitatea de a dobândi eternitatea prin el, Thecla cea de 30 de ani se purifică și coincide cu fecioara eternă, Maria.

Numele principiului masculin spune totul, judecat ca derivat de la Demeter: înseamnă pământul cultivat care primește bobul roditor. Alternanța trecere a zeiței prin Hades și Olimp afirmă necesitatea de sublimare a dorințelor terestre și de regenerare în lumina divinului. *Demetra*, pe urmele ei *Dumitru*, indică, de fapt, calea către nemurire.

²⁶ *Ibidem*, p. 206.

²⁷ Galateni, 3, 28.

²⁸ M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 60.

²⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, I, p. 51.

³⁰ M. Eliade, *În curte la Dionis*, p. 70.

Nu putem să nu sesizăm în această amplă și sigură concertare a semnelor, în convergența sensurilor, ideea autorului, o idee conducătoare: dialectica *modelului* este dialectica *salvării*, iar cuvântului i se oferă o șansă supremă: să traducă și să susțină aventura mistică a omului.

LES AVATARS DU MODÈLE

RÉSUMÉ

L'étude propose, en analysant des symboles numériques et les archétypes présents dans les nouvelles *Douze mille têtes de bétail* et *Une photo vieille de quatorze ans*, une interprétation du fantastique de M. Eliade sous le signe d'un de ses patterns essentiels: le Sauveur, Jésus Christ.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

DIN CORRESPONDENȚA INEDITĂ A LUI GEORGE BENGESCU

DE

V. CRISTIAN

Bucurindu-se de o frumoasă preluire în timpul vieții, peste numele lui George Bengescu s-a așternut apoi, dacă nu uiterea, cel puțin indiferența. A putut contribui la aceasta faptul că Bengescu a trăit într-o perioadă dominată de marii noștri clasici; a putut contribui, de asemenea, împrejurarea că majoritatea activității sale s-a desfășurat în străinătate. Dar tocmai activând în străinătate, el are meritul de a fi contribuit la mai buna cunoaștere peste hotare a istoriei și culturii noastre, la sporirea prestigiului științei românești. O privire, fie și sumară, asupra biografiei sale, este de natură să dovedească acest lucru.

Născut la Craiova în 1848, George Bengescu a beneficiat încă din anii copilăriei de un climat favorabil pentru formația sa literară. Tatăl său, Grigore Bengescu, era un distins bibliofil iar mama, Elena Goleșcu, provenită dintr-o familie care-i dăduse pe Dinicu și Iordache Goleșcu ca și pe câțiva dintre fruntașii revoluției de la 1848, a căutat să-i însușească încă de mic pasiunea pentru literatură. Această pasiune avea să se accentueze în perioada studiilor efectuate la Paris și ea îl va determina atunci când, în 1873, se va stabili pentru mai multă vreme în capitala Franței, să întreprindă alcătuirea unei cunoscute bibliografii a operelor lui Voltaire. Nu este locul aici să insistăm asupra acestei lucrări¹; să menționăm doar că publicarea ei ca și editarea unor lucrări ale lui Voltaire l-au făcut bine cunoscut și apreciat în cercurile specialiștilor. Academia franceză premia primul volum al bibliografiei voltairiene, iar în 1894, „Societatea de istorie literară a Franței” l-a ales în consiliul ei de administrație — alături de Faguet, Lavisse, J. Lemaitre, G. Paris, E. Picot — pentru ca în 1898 să devină chiar vicepreședinte ei. Firește că preluirea de care se bucura Bengescu se răsfrânge și asupra țării sale. De altfel, după cum singur o mărturisește², el a căutat să folosească stima de care era înconjurat și relațiile pe care și le crease în activitatea sa diplomatică desfășurată fără întrerupere în perioada 1882—1898. În același timp trebuia să facem precizarea că și diferitele funcții diplomatice pe care le-a avut — al doilea secretar de legatie la Londra în 1882, al doilea secretar și apoi, din 1885, primul secretar al legatiei române din Paris, ministru plenipotențiar la Haga și Bruxelles

¹ Vezi pentru aceasta B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 114—115 și Alice Sterescu, *Un bibliograf român al lui Voltaire*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliografie”, nr. 3, 1965, p. 337—343.

² G. Bengescu, *Cîteva suvenire ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, p. 117—118.

(1291—1898) — i-au folosit în desfășurarea activității sale literare, el avînd astfel posibilitatea să lucreze în unele din cele mai mari biblioteci ale lumii. Pe de altă parte, serviciul diplomatic l-a pus în legătură cu mari personalități ale vieții noastre culturale. La Londra a lucrat sub conducerea lui I. Ghica; la Paris (1885—1889) sub cea a lui Alecsandri. Tot la Paris a fost coleg cu Odobescu. Evident că într-un asemenea mediu preocupările sale nu puteau fi decît stimulate. În această ordine de idei merită subliniat faptul că, deși s-a impus prin studierea operei lui Voltaire, el a acordat o deosebită atenție istoriei și literaturii române și mai ales cunoașterii lor peste hotare, dovedind astfel că îndelungata ședere peste hotare nu a alterat cu nimic dragostea sa față de țară, ci dimpotrivă.

În *Suvenirele* sale, Bengescu — care avea în pupitrul său de elev la „Louis le Grand” poeziile lui Alecsandri — regretă îndepărtarea de țară și își exprimă mîndria de a fi român³, subliniind realizările prin care oamenii de știință de la noi s-au impus în fața străinătății⁴. De altfel, preocupat de răspîndirea peste hotare a cunoștințelor despre istoria românilor, va publica, împreună cu E. Picot, un studiu asupra lui Alexandru cel Bun⁵, iar mai tîrziu o ediție îmbunătățită a lucrării lui Ubicini privind originile istoriei românilor⁶. Aceeași preocupare a determinat și redactarea a două voluminoase lucrări bibliografice⁷, ca și traducerea în limba franceză a *Pastelurilor* lui Alecsandri⁸, pe care l-a stimat în mod deosebit și pe care l-a ajutat atunci cînd, poetul fiind ministru plenipotențiar la Paris, boala îl împiedica să-și îndeplinească obligațiile⁹.

În sfîrșit, prezentîndu-l pe Bengescu, nu putem omite sprijinul pe care l-a acordat în străinătate compatrioților săi. Așa a procedat, de pildă, în 1880, cînd a facilitat unui grup de artiști români, printre care Aristița Romanescu și Ion Manolescu, posibilitatea de a se perfecționa la Paris unde fuseseră trimiși de I. Ghica, pe atunci director general al teatrelor¹⁰; așa va proceda și mai tîrziu, după cum vom vedea.

Bengescu ne apare astfel, chiar fără a fi o personalitate de primă mărime, ca un bibliograf de o valoare recunoscută, ca un cercetător care a contribuit la ridicarea prestigiului științei românești peste hotare, a contribuit la cunoașterea istoriei și literaturii române în străinătate. Studiarea amănunțită a acestei activități ar avea menirea de a aduce precizări asupra anumitor aspecte ale dezvoltării culturii românești cît și a relațiilor culturale româno-franceze. Evident, o asemenea întreprindere nu poate fi realizată atît de ușor. Intervin aici mai ales dificultăți de ordin documentar. Lipsesc în special materiale privind activitatea sa de după 1900; chiar și pentru perioada anterioară însă, informațiile pe care Bengescu ni le oferă în *Suvenire* nu sînt suficiente. Pentru completarea lor este necesar să se recurgă atît la diferite materiale contemporane editate cît și la sursele manuscrise păstrate în bibliotecile din țară și din străinătate.

Secția Manuscrise a Bibliotecii Naționale din Paris păstrează în fondurile achiziționate după 1945 cîteva scrisori inedite ale lui G. Bengescu. Ele se referă la activitatea sa de bibliograf și editor al lui Voltaire, ca și la sprijinul pe care, prin relațiile sale în lumea culturală a Franței, l-a acordat lui Al. Odobescu și N. Krețulescu.

³ G. Bengescu, *Cîteva suvenire ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, p. 18.

⁴ *Ibidem*, p. 100—102.

⁵ Vienne, 1882.

⁶ A. Ubicini, *Les origines de l'histoire roumaine*, Paris, 1886.

⁷ G. Bengescu, *Bibliographie franco-roumaine du XIX-e siècle*, t. I, Bruxelles, 1896; *Idem*, *Essai d'une note bibliographique sur la Question d'Orient. Orient européen, 1821—1897*, Bruxelles-Paris, 1897.

⁸ V. Alecsandri, *Pastels. Poésies roumaines*, Bruxelles-Paris, 1902.

⁹ Pentru relațiile sale cu Alecsandri vezi *Cîteva suvenire*, p. 148—241.

¹⁰ *Ibidem*, p. 33—35.

Una din aceste scrisori ¹¹, nedată, a fost redactată probabil în 1886 și este adresată lui O. Thierry-Poux, conservatorul și subdirectorul Secției Imprimare a Bibliotecii Naționale. Ea cuprinde precizări asupra publicării scrisorilor inedite ale lui Voltaire descoperite la British Museum, asupra modului de lucru al lui Bengescu și asupra unora din principiile pe care înțelegea să le respecte în editarea textelor.

Alte două scrisori ¹² se referă la sprijinul pe care Bengescu l-a acordat lui Odobescu în munca pe care acesta o desfășura în vederea valorificării științifice a tezaurului de la Pietroasa. După cum se știe, Odobescu a acceptat, în 1880, funcția de prim secretar al legației române de la Paris tocmai având în vedere posibilitățile pe care i le oferea capitala Franței în scopul definitivării lucrării sale. În această direcție, el a fost sprijinit, în perioada în care au fost colegi (1883—1885) de Bengescu care l-a ajutat în traducerea citorva capitole ¹³. Tot Bengescu l-a pus în legătură cu G. Bapst, reputat arheolog al vremii, probabil în prima jumătate a lui 1886. O dată stabilită, legătura Odobescu-Bapst avea să dureze mai multă vreme, cei doi savanți cu preocupări arheologice făcând un schimb de păreri fie verbal ¹⁴, fie scris, atât asupra unor rezultate ale cercetărilor efectuate de Bapst în Turcia și Rusia ¹⁵, cât și asupra problemelor ridicate de tezaurul de la Pietroasa și a posibilităților de a-i face cunoscută valoarea. Am considerat util să reproducem în anexă două dintre aceste scrisori, interesante pentru preocupările și cunoștințele scriitorului ¹⁶.

În sfârșit, publicăm o scrisoare pe care Bengescu, devenit ministru plenipotențiar la Bruxelles și Haga, o trimite lui G. Paris, reputatul filolog de la sfârșitul secolului trecut. Scrisoarea are menirea să-l pună în legătură cu savantul francez pe N. Krețulescu, numit în 1891 ministru al României la Paris ¹⁷; pe lângă confirmarea sprijinului pe care Bengescu înțelegea să-l acorde compatrioților, ea oferă și o mărturie asupra preocupărilor lui N. Krețulescu în Franța, în perioada 1891—1893, perioada poate cea mai puțin cunoscută din activitatea savantului român.

Prin informațiile pe care le conțin, scrisorile publicate în anexe oferă date noi asupra activității științifice a lui George Bengescu ca și asupra preocupării sale de a face cunoscută peste graniță știința și cultura românească. Evident, aceste informații sînt fragmentare; coroborate cu altele, ele pot pune într-o lumină mai exactă activitatea aceluia pe care, în jurul anului 1890, J. Mounier îl plasa în *La Grande Encyclopédie*, cu precizarea că Bengescu este român, printre cei mai buni scriitori contemporani din Franța și cei mai buni bibliografi.

ANEXE

I

G. Bengescu către O. Poux-Thierry ¹⁸

Cher Monsieur Thierry,

Je vais publier incessamment, en même temps que le tome I-er des oeuvres choisies de Voltaire, dans la *Nouvelle Bibliothèque critique* de Jouaust une plaquette

¹¹ Anexa I.

¹² Anexa II și V.

¹³ G. Bengescu, *Cîteva suvenire*, p. 85.

¹⁴ Bibliothèque Nationale, Mss., N. a. fr., nr. 24.537, f. 153—154.

¹⁵ *Ibidem*, f. 154—155.

¹⁶ Anexele III și IV.

¹⁷ Anexa VI.

¹⁸ Bibliothèque Nationale, Mss., Nouvelles acquisitions françaises, 23.007, f. 32—33 (Autographes XIX-XX-e siècles, t. I).

renfermant une trentaine des lettres inédites de Voltaire, que j'ai eu la bonne fortune de découvrir, il y a quelques années, au British Museum.

Le correspondant auquel sont adressées la plupart de ses lettres est un poète anglais du XVIIIe siècle, nommé *Georges Keath*. La Bibliothèque possède-t-elle ses œuvres poétiques imprimées à Londres en 1781 (G. K., *The poetical works*, London 1781, 2 vol. in-8)?

Avez-vous de lui son poème sur Rome ancienne et moderne (*Ancient and modern Rome*, 1760, in-4); -son poème sur les Alpes (*The Alps, a poem*, L. 1763, in-4); -sur Ferney (*Ferney; An Epistole in verse to Mr. de Voltaire*, 1768, in-4)?

Je vous serais bien reconnaissant, cher monsieur Thierry, si vous vouliez bien me faire mettre de côté, pour lundi matin, tout ce que vous pouvez faire réunir de cet auteur, et charger Richert de me communiquer le résultat de vos recherches, lundi, lorsque j'irai à la Bibliothèque.

Au besoin, les 2 vol. de 1781 dans lesquelles tous les poèmes de K. sont réunis seront suffisants et me permettraient de faire précéder l'impression des lettres qu'il reçut de Voltaire d'une notice biographique, indispensable dans ces genres de travail.

Veuillez...

G. Bengesco

II

G. Bengescu către Germain Bapst¹⁹

Cher Monsieur,

Mon collègue et ami, M. Odobesco, qui imprime en ce moment, chez Morel, un travail de plus complet et des plus intéressant sur le trésor de Pétroussa, serait très heureux de faire votre connaissance et de causer avec vous d'un sujet sur lequel vous avez une compétence toute spéciale.

M. Odobesco, étant à la veille de partir pour Bucarest, vous serait très reconnaissant si vous vouliez bien nous désigner le jour et l'heure où nous pourrions vous rencontrer, soit chez vous, soit à votre bureau, soit enfin à la légation où les planches du Trésor sont exposées dans notre cabinet.

Veuillez agréer...

G. Bengesco

III

Al. Odobescu către Germain Bapst²⁰

Cher Monsieur,

Les cataphractes à pied et à cheval dont j'ai parlé se trouvent représentés dans le vol. in-4 des Comptes-Rendus de la Commission Impériale de St. Petersbourg, année 1872. L'article, imprimé en langue française, porte le titre: *Chambre sépulcrale avec fresques, découverte en 1872, Kertch*, par, M. Stassov. Les planches sont jointes au même volume.

¹⁹ Bibliothèque Nationale, Mss., N. a. fr. 24.526, f. 147 (Corr. G. Bapst).

²⁰ Bibliothèque Nationale, Mss., N. a. fr. 24.537, f. 154—155 (Corr. G. Bapst).

Je ne crois pas que ces guerriers soient les contemporains du cavalier en cotte de mailles qui figure sur (...) ²¹ d'or du Grand St. Miklos; mais il se pourrait bien qu'ils fussent ses ancêtres.

Il faudrait, à mon avis, tout en pensant à une autre race d'hommes, accepter une date intermédiaire à la plaque de Siverskaia.

Disons: II-e ou III-e s. ap. J.C. pour la chambre sépulcrale de Kertch; III-e au V-e pour la plaque de Kouban et du VII-e au X *au plus tard* pour les races de St. Miklos.

Tout cela, bien entendu, sous toute réserve.

Recevez...

Odobescu

Paris, le 4 mars 1887
173, rue de Courcelles

IV

Al. Odobescu către Germain Bapst ²²

En effet, cher Monsieur, vous me donnez là une très bonne nouvelle. Je serais enchanté de trouver à mon retour de Bucarest les facsimiles de notre trésor de Petrossa réunis dans un musée de Paris.

La personne qui les fabrique et les vend à Berlin, la même que tout dernièrement a réparé les originaux à Bucarest est M. Paul Telge, Berlin, Holtzgartenstrasse, nr. 3.

Le prix de la collection entière dorée et colorée est de 2.000 Marks. Mais je pense qu'en raison même de ce prix élevé, on pourrait faire avec lui des arrangements pour des paiements graduels tout en acquérant tout de suite les 12 pièces de la collection.

Je dis cela parce que je crains qu'une si forte somme à déboursier d'un seul coup n'effarouche quelque peu le Comité des Arts décoratifs.

Pour vous faciliter les moyens de persuasion je vous envoie la série d'épreuves d'après les bois que j'ai fait préparer pour mon (...) ²³.

Gardez-les pour vous en offrir les ceux dits décoratifs, selon votre connaissance.

Recevez...

Odobescu

Paris, ce 8 mars 1887

V

G. Bengescu către Germain Bapst ²⁴

Paris, le 20 février 1888
21, rue Beaujon

Comment vous remercier, Cher Monsieur, de tout l'intérêt que vous voulez me témoigner et de toutes vos démarches en ma faveur? Je compte aller voir, demain, entre 10 et 11 heures, Mr. A. Vitre, à qui j'ai envoyé les deux premiers volumes de ma bibliographie. M. P. Gille a bien signalé aux lecteurs du *Figaro*, dans le numéro de mercredi dernier, la publication du deuxième volume; mais il s'en est tenu là et a commis en outre une erreur, en annonçant que ce second volume était aussi le dernier. Dans la petite note que je remettrai demain à M. Vitre, je relèverai cette inexactitude, et j'insisterai sur l'intérêt historique et littéraire que ce travail peut offrir à tous ceux qui s'occupent du dix-huitième siècle. Je serais d'ailleurs très concis et très bref.

²¹ Cuvint indescifrabil.

²² Bibliothèque Nationale, Mss., N.a. fr. 24.537, f. 159—160 (Corr. G. Bapst)

²³ Cuvint indescifrabil.

²⁴ Bibliothèque Nationale, Mss., N.a. fr. 24.526, f. 146—147 (Corr. G. Bapst).

Merci aussi pour *La Liberté*. L'un de mes amis M. P. Oursel, S-s de division aux Affaires Etrangères, et auteur d'un ouvrage très intéressant sur les *Essais de Lord Macaulay*, a bien voulu se charger de la petite notice que je vous ferai passer ; il me l'a promise pour la fin de la semaine prochaine. Je me ferai un devoir de vous la porter moi-même, et de vous renouveler, à cette occasion, l'expression de ma gratitude pour tous vos aimables procédés.

Mon collègue, M. Odobesco, me charge de vous adresser ses remerciements pour les recherches dont vous avez bien voulu vous occuper relativement au trésor de Pétrossa. Je joins mes amitiés aux siens et je vous prie de me trouver

Votre tout dévoué

G. Bengesco

VI

G. Bengescu către Gaston Paris²⁵
Légation Royale de Roumanie

Bruxelles, le 13 mars 1892
45, rue des Deux Eglises

Monsieur,

Encouragé par mon ami et collaborateur, Mr. E. Picot, je prends la liberté, quoique n'ayant pas l'honneur d'être personnellement connu de vous, de vous faire part du très grand désir qu'aurait le nouveau ministre de Roumanie en France, Mr. N. Kretzulesco, de faire votre connaissance.

Tout à tour Président du Conseil des Ministres, Président du Sénat, Envoyé extraordinaire de Roumanie à Berlin, Rome et Saint-Petersbourg, Mr. Kretzulesco est, depuis de longues années, membre de l'Académie roumaine, qu'il a présidé à diverses reprises, et c'est surtout à ce titre qu'il serait heureux d'entrer en relation avec l'éminent directeur de la *Romania*, avec le savant traducteur de la *Grammaire des langues roumaines*, dont les remarquables travaux sont si connus et appréciés en Roumanie.

Puis-je espérer, Monsieur, que vous voudrez bien me faire savoir quel jour et à quel heure mon collègue de Paris, qui est mon très proche parent, pourrait se présenter chez vous, avec l'espoir de vous rencontrer, et sans craindre de trop vous déranger ? Vous m'obligeriez infiniment en voulant bien m'informer par un petit mot que je m'empresserai de communiquer à Mr. Kretzulesco, à Paris.

Vous voudrez bien, Monsieur, excuser ce qu'il y peut avoir d'indiscret et même d'incorrec dans ma démarche ; mais, encore une fois, c'est sur le conseil de M. Picot que je vous écris ; il a pensé et il a bien voulu me dire que mes études sur la *Bibliographie* de Voltaire, qui ont été couronnées à deux reprises par l'Académie française me recommanderaient suffisamment à vous pour que je puis adresser de Bruxelles, où je réside, la prière qui fait l'objet de cette lettre.

Je saisis avec empressement cette occasion de vous prier d'agréer, Monsieur, avec mes remerciements anticipés, les assurances de ma haute considération,

Georges Bengesco

Ministre plénipotentiaire de Roumanie
à Bruxelles et à la Haye

²⁵ Bibliothèque Nationale, N. a. fr. 24.431, f. 457—458 (Corr. Gaston Paris).

limbii române moderne (1948). An de an au urmat alte lucrări, a căror tematică, variată, din aproape toate sectoarele lingvisticii, îl apropie pe G. Ivănescu de Bogdan Petriceicu Hasdeu. În anul 1980 ne-a dat cea mai importantă carte a sa, *Istoria limbii române*, lucrare monumentală care îl plasează pe autor în rândul marilor lingviști A. Philippide, O. Densusianu, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti, iar un an mai târziu apărea *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, realizată în colaborare cu Th. Simenschy, lucrare de o importanță deosebită, aparținând unui domeniu foarte puțin abordat la noi.

Peste tot, scrierile sale au stârnit un viu interes și au contribuit efectiv la orientarea unor tineri spre domeniul specialității noastre. Nu pot trece peste faptul că, în anul 1949, imediat după reforma învățământului, colectivul de lingvistică din cadrul Filialei din Iași a Academiei Române era alcătuit numai din două persoane, G. Ivănescu și cu mine. Astăzi, în locul firavului colectiv de odinioară, avem un Institut în toată regula și mulți dintre oamenii de bază din cadrul acestui Institut s-au format sub îndrumarea profesorului Ivănescu.

Încă de tânăr, el a pus, așa cum spuneam, un preț deosebit pe lupta de opinii și nu s-a sfiit să polemizeze cu specialiști consacrați ori să se ridice împotriva unor direcții și curente, ca în cazul Școlii fonologice de la Praga. Atitudinea aceasta i-a creat, se înțelege, unele neplăceri și câteodată a stârnit animozități. Dar G. Ivănescu nu s-a lăsat impresionat și și-a urmat drumul fără abatere. Trebuie să subliniem că polemica lui n-a fost niciodată alimentată de ambiții nejustificate, că s-a fundamentat totdeauna pe rezultatul unor concluzii la care cercetătorul a ajuns după o meditare îndelungată.

Reprezentant autentic al Școlii lingvistice ieșene, el a făcut dovada unei informații exhaustive și, întocmai ca profesorii săi, a pus greutate deosebită pe activitatea la catedră. De fapt, trebuie să subliniez aici că cele două mari pasiuni ale vieții sale au fost filologia, în înțelesul cel mai larg cu putință, și profesoratul, pe care le-a servit cu un devotament rar întâlnit, cărora le-a închinat nu numai anii cei mai frumoși din viață, ci și toată puterea lui de muncă.

Animozitățile s-au estompat cu vremea, polemica s-a prelungit, în timp, doar sub forma unor ecouri îndepărtate. Efortul depus pe tărâmul lingvisticii și al filologiei s-a concretizat într-o sumă de idei și rezultate, multe dintre ele devenite bun comun, prin care școala ieșeană a ieșit îmbogățită. Numeroși elevi ai lui G. Ivănescu sunt astăzi nume cunoscute în lingvistica românească, după cum alții, foști profesori în învățământul de cultură generală, s-au remarcat și ei printr-o muncă neîntreruptă la catedră, prin contribuții dintre cele mai importante la formarea generației tinere care urmează să le ia locul în activitate.

Tânărul de ieri pe care l-am întâlnit în fața Universității ar avea toate motivele să fie mulțumit. Speranțele puse în el s-au realizat. Drumul i-a fost, adesea, barat sau accidentat. Urcușul anevoios. Dar, până la urmă, călătorul pregătit pentru asemenea cale a ajuns pe culme. Ar putea privi în urmă satisfăcut, uitând piedicile care i-au stat în cale și, întorcând capul spre a privi îndărăt, de unde a plecat, ar avea toate motivele să alunge orice îngrijorare, deoarece și-a făcut datoria pe deplin. Toți cei care l-au cunoscut sunt încredințați că prezența lui G. Ivănescu printre noi a contribuit nu numai la creșterea bunului renume al Facultății de Filologie și al Universității din Iași, ci și la sporirea prestigiului științei românești în lume.

PREOCUPĂRI FILOLOGICE ACADEMICE LA IAȘI

BOGDAN C. SIMIONESCU*

*Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan,
Dragi colegi, doamnelor și domnilor,*

Sărbătorind astăzi 100 de ani de la nașterea lui G. Ivănescu, personalitate marcantă a lingvisticii românești, Filiala din Iași a Academiei Române, prin intermediul colegilor noștri de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, își face o datorie de onoare din a aduce un omagiu unuia dintre iluștrii reprezentanți ai științei românești. Născut în anul 1912 și decedat în 1987, Gheorghe Ivănescu a fost din 1965 membru corespondent al Academiei Române, fiind precedat în această demnitate, ca filolog ieșean, de Alexandru Philippide și Iorgu Iordan. Din tradiția locală și din discuțiile cu predecesorii noștri, știm că G. Ivănescu a fost un membru foarte activ al Filialei din Iași a Academiei Române. De altfel, Biblioteca Filialei noastre deține, ca urmare a donației sale, întreaga arhivă a lui G. Ivănescu, alcătuită din câteva mii de pagini de manuscris, scrisori și diferite alte documente.

Suntem, de asemenea, la curent cu faptul că, prin numeroasele sale contribuții în cele mai diverse domenii ale lingvisticii, de la fonetică și dialectologie până la onomastică și gramatica comparată a limbilor indo-europene, G. Ivănescu s-a făcut cunoscut în mediile de specialitate din multe țări europene. *Istoria limbii române*, publicată de Ivănescu în anul 1980, a fost și este încă prima și singura istorie completă a limbii române, principala referință pentru această componentă centrală a culturii naționale.

Pe urmele profesorilor săi Alexandru Philippide, Iorgu Iordan și G. Ibrăileanu, omagiul de astăzi a militat constant pentru crearea unei școli ieșene în câmpul științelor filologice. Anvergura deosebită a manifestării științifice la care participăm astăzi, cu atâția participanți de marcă, este o dovadă că eforturile sale în această direcție nu au fost zadarnice.

În numele tuturor colegilor mei din Filiala Iași a Academiei Române, le mulțumesc organizatorilor pentru eforturile depuse. Mulțumiri le adresez, de asemenea, și oaspeților noștri din alte părți, iar tuturor participanților la Simpozion le urez succes!

* Academia Română, Filiala din Iași, bd. Carol I, nr. 8, România.

Adrian Vereea și mulți alții. Se traduce din Horațiu, Catul, Lessing, Heine, Ricarda Huch, Schiller, Shakespeare (o parte din sonete, în tălmăcirea lui Henry Marcus), Shelley, Byron, E. A. Poe, W. Withman, V. Hugo, Baudelaire, Verlaine, Fr. Coppée, A. Samain, Catulle Ménédes, Verhaeren, Carducci, Ada Negri, G. Pascoli, din poezia chineză (Al. T. Stamatiad) greacă, portugheză, ebraică, japoneză ș.a. Traducătorii cel mai des întâlniți sunt: Al. A. Philippide, Emil Dorian, Marcel Breslisca (Breslașu), Al. Vițianu, N. I. Herescu, Elena Farago. De-a lungul timpului, A.I.a. a inițiat numeroase rubrici încredințate unor scriitori precum T. Arghezi (*Tratat de morală practică*), Adrian Maniu (*Cartea cu imagini*), Al. A. Philippide și G. Călinescu (*Cronica literară*), T. Teodorescu-Braniște, Izabela Sadoveanu, D. I. Suchianu, Al. Marcu, Demostene Botez (*Cărți și reviste*), Al. O. Teodoreanu (*Cronica gastronomică*), F. Aderca (*Caleidoscop intelectual*), Șt. Tita (*Cronica fantezistă*), B. Fundoianu (*Caietele unui inactual, Din dicționarul meu domestic*) ș.a. Acestor rubrici, înțesate de idei prețioase, de note și observații critice, li se adaugă și altele (*Însemnări*, apoi *Însemnări și polemici*, *Recenzii*, *Cărțile*, *Cortina*, *Expoziții*, *Mișcarea culturală în străinătate*, *Pagini de demult*, *Curiozități literare* ș.a.) care, împreună cu paginile dedicate teatrului, muzicii, artei plastice (cronici de H. Blazian), fac din revistă una dintre cele mai importante publicații culturale, literare și artistice din prima jumătate a secolului al XX-lea.

C. [CONSTANTIN] MANOLACHE

CONSTANTIN TEODOROVICI

Constantin Manolache, prozator și autor de teatru, s-a născut în anul 1883 la Iași și a murit în anul 1954 la București. Urmează liceul militar din orașul natal, școala de ofițeri din București (absolvită în 1904), apoi devine licențiat și doctor în Drept al Universității ieșene. A fost ofițer la Roman și Iași, unde a ținut și câteva cursuri la Școala specială de infanterie (pe care le-a și publicat – *Morala militară*, 1920, *Rolul social al ofițerului modern*, 1921, *Stilistica și retorica militară*, 1922), trecând apoi în cadrul magistraturii de profil, înaintând până la gradul de general și deținând importante funcții: șef și inspector general al Justiției militare, profesor la Institutul superior de științe penale al Universității bucureștene. A debutat în „Floarea darurilor” (1907) cu traduceri ale unor poezii de V. Hugo și a continuat în anii următori să publice versuri, proprii sau tălmăciri din franceză, și în „Neamul românesc”, „Ramuri”, „Neamul românesc literar”, „Sămănătorul” ș.a. Prima apariție editorială – *Rândunica* (1914) – este ulterioară reprezentării acestei piese la Teatrul Național din Iași. Mai târziu, i-au mai apărut proză și articole în diverse periodice, mai susținute fiind colaborările la „Daruri” și „Orașul nostru” (Iași), „Adevărul literar și artistic” sau la revistele conduse de el – „Lumea militară

ilustrată” (1935–1939) și „Pandectele militare” (1937–1938). În publicistică a cultivat morala înaltă, de pe poziția unui apărător al valorilor consacrate, a unui adânc cunoscător al sufletului omenesc și a desăvârșitei bune-credințe în efortul de ameliorare a vieții sociale și morale (infestate de „otrava civilizației”), atitudine susținută și prin conferințe, de genul celei publicate sub titlul *Definiția tubirii* (1934). Pe linie juridică, a semnat câteva lucrări specifice dublei sale specializări – *Manual de drept internațional public pentru uzul ofițerilor* (1934), *Codul justiției militare și legile aferente* (1936), *Comentar la Codul de justiție militară din 1937* (1937).

În teatru, tânărul autor oscilează între dezbaterea critică a unor idei sau aspecte generale de mare interes și tentația de a-și amuza contemporanii. După piesa într-un act *Rândunica*, o mică involburare dramatică, din care o tânără demnă iese hotărâtă să nu se mai supună unui statut social-moral care nedreptățește femeile, urmează comediiile *Camaradul Vâltoare*, *Datorii uitate*, *Dragoste cu contract*, *Migrena asiatică*, jucate la Iași sau la Craiova între 1915 și 1928. (Textele pieselor nepublicate se găsesc la Arhivele Statului din Iași.) Dintre dramele reprezentate (*Când reînfloresc salcâmi*, Iași, 1928, *S-a stins candela*, Teatrul Național București, 1942, apoi la Sibiu), doar *Nebunul* (1926) ar putea reține prin încercarea de a crea un personaj excepțional, de o înaltă ținută intelectuală și morală, pe care trădarea soției, cu mult inferioară, îl distruge. Deși comună, intriga e bine articulată, nervul dramatic e activ, replicile pline de miez, iar accentele critice măresc tensiunea confruntărilor. Tot pentru scenă a tradus *Puiul vulturului* de Edmond Rostand (în versuri, 1924) și *Făcliile* de Henry Bataille (manuscris la Arhivele Statului Iași).

Volumele *Iconița Zorinei* (1931, o poveste cu morală religioasă), *Destăinuirile colonelului Mihu* (1933), *Camaradul Spiruș* (1939), cuprind proză scurtă, în special relatări simpatice din experiența sa de militar (în război) și magistrat, întâmplări din culisele teatrului sau din viața cotidiană, în care autorul reliefează atitudini și comportamente, într-o gamă ce cuprinde elogiul omeniei, duioșia, umorul, persiflarea. Primele două romane – *Sfânta dreptate* (1935, premiat de Academia Română) și *Catrinel* (1937) – urmăresc relevarea incompatibilității dintre caracterele simple, drepte, oneste, axate pe necesitatea respectării unor reguli naturale de viață și a unor relații sincere, corecte între indivizi, și realitatea socială, care nu respectă nimic, ci pervertește totul. Prezentându-și prima narațiune drept confesiune scrisă a unui ocaș mort în detenție, autorul pune o cheie dramatică compoziției sale. Scârbit de nedreptate, de lipsa loialității și solidarității sătenilor în încercarea de a-și ameliora starea și oarecât convertit la ideologia socialistă, un țăran devine proletar urban, apoi e condamnat pe nedrept la ocnă, pentru activități subversive. Setea de dreptate dă personajului o anume coerență, dar condiția personală modestă, remarcabilă doar prin energia reacției și curajul de a acționa conform cu ceea ce simte sau crede, nu-i permite să acceadă la rangul de simbol. Prezentarea mediului rural nu e nici pe departe idilică, țăranii sunt lași, fricoși,

bețivi, incapabili de a se organiza, de a lupta pentru drepturile lor. Autorul pare să fie destul de obiectiv, arată cu degetul răul care pur și simplu există indiferent de clasele sociale, criticând inclusiv modul de funcționare a justiției și de stabilire a dreptății. Atribuirea rolului de narator unui țăran „necivilizat” aduce o ușoară insolităre a percepției, înțelegerii, atitudinii și comentariului, iar povestirea în limbajul și stilul, la nivelul și modul de a gândi specific rurale, i-a impresionat pe contemporani. Sunt multe lexeme, construcții, ziceri, efecte moldovenesti, (re)puse în circulație de autor, ceea ce dovedește nu numai o bună cunoaștere a celui limbaj (și spirit), dar și încrederea în capacitatea acestuia de a mări expresivitatea, autenticitatea textului. *Târgul Mausului* (1940) și *Povara recunoștinței* (1944) au în centru personaje deosebite, exemplare, care, deși atacate puternic de mediul citadin și profesional, reușesc să se reabiliteze și să atingă poziții înalte, demonstrând că și inadaptabilii la meschinăria socială pot învinge. Primul este o incursiune într-un orașel moldovenesc, cu diversitatea lui tipologică, cu ansamblul relațiilor și moravurilor specifice. Sunt creionate câteva personaje viabile, iar conținutul factologic e destul de dens. „Scris” de o ordonanță cu vaste studii la școala vieții, textul e alert, cu inserții spirituale, cu umor, are câteva accente picarești, o ușoară atitudine șmecherească, de persiflare a oamenilor și cutumelor sociale, într-o tehnică nu departe de cea postmodernistă. Dimpotrivă, *Povara...* pare o dezbatere a unor precepte de filosofie morală, ilustrată cu cazuri concrete, soldate cu grele pedepse pentru ingrații care își lovesc josnic binefăcătorul, un om și un magistrat ireproșabil. Dincolo de intențiile critice și etice, este evidentă și strădania autorului de a sonda sufletele personajelor, de a revela procesele interioare, cauzele atitudinilor și faptelor. Limba, stilul sunt mai sigure, mai evolute decât în romanele anterioare, mai proprii, curățite de intențiile ornamentale ieftine, de rostirea lirică, afectată, „sensibilă”. În general însă, scrisul lui suferă de insistența cam manieristă asupra unor procese psihice de multe ori false și inutile, care dă impresia de aplicare a unei rețete literare. Un alt automatism pare a fi tentația de a caricaturiza anumite personaje sau comportamente, cărora prea le scoate în evidență superficialitatea, ipocrizia, necinstea, practicarea aproape oficializată a adulterului, a afacerilor oneroase, pe scurt, tot ceea ce face din comunitatea urbană, „civilizată”, o cvasi-sodomă, care se închină unor valori nu numai false, dar și nocive. Anumite stângăcii de construcție epică dau senzația de artificial, de literaturizare inabilă a realului. Interesantă este încercarea de a reconstitui *Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu* (1939), utilizând și textele scrise de aceasta, cărora le face o analiză pertinentă la nivel psihologic, într-o încercare subtilă de a revela transfigurarea stimulilor externi în impulsuri spirituale și fapte de artă, pe care le decodifică apoi cu intenția de a lumina interiorul sufletului și al laboratorului artistic al poetei. Biograful-narator rezonază la unison cu eroina la marile frumuseți și idei cu care aceasta vine în contact, dovedind o anume

consubstanțialitate, ceea ce îl ajută în demersul său de a o reînvia, făcând-o să evolueze pe un ecran virtual. Ignorat de criticii propriu-ziși, scriitorul s-a bucurat de o cvasi-unanimă apreciere a numeroși jurnaliști. Cronicarii teatrali au remarcat hazul farselor sale, succesul de public sau, în alte cazuri, caracterul dramatic puternic, dialogurile vii, dar și defecțiunile cauzate de lipsa unei adecvate viziuni scenice. Comentatorii literari au subliniat fericita îmbinare dintre o conștiință superioară și arta scrisului, capabilă să producă narațiuni atractive, viguroase epic, de un realism corect, cu personaje complexe sau au remarcat originalitatea subiectelor, a formulelor narative și a limbii, firescul povestirii și al expresiei, „frumusețea și prospețimea stilului”. Mai rezervate au fost aprecierile despre biografiile ușor romanțate *Scânteietoarea...* și *Tragedia lui Petru Cercel* (1940), scrieri hibride, între relatarea documentară și atribuirea fictivă de stări interioare și momente intime personajelor prea evident admirate, iar stilul ultimului roman – *Poezia trupului* (1947) – a fost respins categoric. Când Ș. Cioculescu i-a semnalat anumite anacronisme și inadvertențe istorice, autorul, obișnuit cu laudele, a ripostat printr-o broșură cu un titlu incriminant – *Critică și onestitate* (1941) –, nelipsită nici de contraargumente corecte, nici de nerv polemic, deși apăra o cauză pierdută.

SCRIERI: *Rândunica*, Iași, 1914; *Stilistica și retorica militară*, Iași, 1922; *Nebunul*, Iași, 1926; *Iconița Zorinei*, București, 1931; ed. 2, București, 1939; *Destăinuirile colonelului Mihu*, București, 1933; *Definiția iubirii cu Considerații finale* de Șt. Șoimescu, București, 1934; *Sfânta dreptate*, București, 1935; ed. 4, 1942; *Catrinel*, București, 1937; ed. 3, 1942; *Camaradul Spiruș*, București, 1939; *Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu*, București, 1939; ed. 3, București, 1944; *Târgul Mausului*, București, 1940; ed. 2 (*Maioreasa*), București, 1945; *Tragedia lui Petru Cercel*, București, 1940; *Critică și onestitate*, București, 1941; *S-a stins candela*, București, 1942; *Povara recunoștinței*, București, 1944; ed. 2, București, 1947; *Poezia trupului*, București, 1947. – **Traduceri:** Edmond Rostand, *Puiul vulturului* (*L'Aiglon*), Iași, 1924.

Repere bibliografice: E. V., „*Rândunica*”, „Unirea” (Iași), 1914, 37; M. Sorbul, „*Rândunica*”, „Scena”, 1914, 4; Gh. Voina, „*Camaradul Vâltoare*”, „Mișcarea”, 1915, 34; Wratislavius [Iosif Șmilovici], „*Datorii uitate*”, „Opinia”, 1924, 4980; Mihail Sadoveanu, *Preocupări de teatru*, îngr. și pref. D. Ivănescu, Iași, 1986, 287–288; Wratislavius [Iosif Șmilovici], „*Nebunul*”, „Opinia”, 1926, 5600; Ștefan George, „*Nebunul*”, „Gândul nostru”, 1926, 6; e.s. [Em. Serghie], „*Migrena asiatică*”, „Lumea”, 1927, 2776; Em. Manoliu, „*Migrena asiatică*”, „Opinia”, 1927, 6133; Em. Serghie, „*Când reînfloresc salcâmi*”, „Lumea”, 1928, 3087; I. Fr. B. [I. Fr. Botez], „*Când reînfloresc salcâmi*”, „Mișcarea”, 1928, 249; T. G., „*Iconița Zorinei*”, „Curentul”, 1931, 1056; D. V., „*Destăinuirile colonelului Mihu*”, „Curentul”, 1933, 2120; Bogdan Amaru, „*Destăinuirile colonelului Mihu*”, „Cadran”, 1934, 1; G. D. Loghin, „*Destăinuirile colonelului Mihu*”, „Litere”,

1934, 10; St., „Destăinuirile colonelului Mihu”, „Răsăritul” (Chișinău), 1934, 6; Liviu Floda, „Sfânta dreptate”, „Adevărul”, 1936, 15942; Izabela Sadoveanu, „Sfânta dreptate”, „Adevărul literar și artistic”, 1936, 788; M. D., „Sfânta dreptate”, „Dimineța”, 1936, 10441; Ovidiu Papadima, „Sfânta dreptate”, „Gândirea”, 1936, 2; Paul Daniel, „Sfânta dreptate”, „Epoca”, 1936, 2128; Lucian Boz, „Sfânta dreptate”, „Viața românească”, 1936, 2-3; Const. Răuleț, „Sfânta dreptate”, „Naționalul nou”, 1936, 609; Constantin-Stelian, „Sfânta dreptate”, „Convorbiri literare”, 1936, 4-7; I. Gruia, *Cu d. general C. Manolache despre „Catrinel”*, „Gazeta”, 1937, 1114; Mihail Șerban, *Noul roman al d-lui general C. Manolache*, „Adevărul”, 1937, 16509; Izabela Sadoveanu, „Catrinel”, „Adevărul literar și artistic”, 1937, 887; Liviu Floda, „Catrinel”, „Adevărul”, 1937, 16528; Eusebiu Camilar, „Catrinel”, „Însemnări ieșene”, 1938, 2; Constantin-Stelian, „Catrinel”, „Athenaeum”, 1938, 1; C. Panaitescu, „Catrinel”, „Gazeta”, 1938, 1226; Vlaicu Bârna, *De vorbă cu scriitorul C. Manolache*, „România”, 1938, 169; G.D. Loghin, „Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu”, „Jurnalul literar”, 1939, 23; A. Pană, „Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu”, „Convorbiri literare”, 1939, 5; N. Rahova, „Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu”, „Însemnări ieșene”, 1939, 11; Alex. Anestin, „Camaradul Spiruș”, „Ordinea”, 1940, 2361; N. Iorga, „Scânteietoarea viață a Iuliei Hasdeu”, „Gazeta cărților”, 1940, 1-2; Octav Șuluțiu, „Tragedia lui Petru Cercel”, „Gândirea”, 1941, 3-4; M.G. Samarineanu, „Tragedia lui Petru Cercel”, „Familia”, 1941, 4-5; Șerban Cioculescu, „Tragedia lui Petru Cercel”, „Revista Fundațiilor Regale”, 1941, 5; C. Dan Pantazescu, Mircea Streinul, *Istoria literaturii române*, București, 1941, 123-124; Al. Raicu, „S-a stins candela”, „Scara”, 1942, 1284; I. M. Sadoveanu, „S-a stins candela”, „Timpul”, 1942, 1705; Mihai Anastasiu, „S-a stins candela”, „Capitala”, 1942, 1797; M. G. Samarineanu, „S-a stins candela”, „Familia”, 1942, 1-2; I. E. Torouțiu, *C. Manolache (Cu prilejul premierei „S-a stins candela...”)*, „Convorbiri literare”, 1943, 3-4; Al. C. Ionescu, *Autori, actori și regisori*, București, 1943, 119-122; Victor Iancu, „S-a stins candela”, „România nouă” (Sibiu), 1945, 25; Radu Stanca, „S-a stins candela”, „Națiunea română” (Sibiu), 1945, 7; Perpessicius, *Opere*, XII, București, 1986, 214-217, 549; [Interviuri cu C. Manolache], în *Romanul românesc în interviuri*, II, partea 1, îngr. Aurel Sasu și Mariana Vartic, București, 1986, 433-442.

VINTILĂ PARASCHIVESCU

OFELIA ICHIM

Vintilă Paraschivescu, poet și prozator, s-a născut la 7 februarie 1890 la București și a murit la 6 februarie 1965 în același oraș. Fiul Anetei și al lui Vasile Paraschivescu, muncitor, P. studiază la Liceul „Gh. Lazăr” din București, ulterior frecventând cursurile Facultății de Drept a Universității din Capitală pe care le

MIJLOACE LEXICALE DE EVOCARE A MEDIULUI STRĂIN ÎN OPERA LUI MIHAIL SADOVEANU

DE
CORNELIU MORARIU

Evidență mai cu seamă în primele scrieri ale lui Mihail Sadoveanu, predilecția pentru graiul moldovenesc se menține, în fond, de-a lungul întregii sale creații. Cum însă, în operele de maturitate, scriitorul tinde să cuprindă viața poporului român sub cele mai diverse aspecte ale desfășurării ei în timp și spațiu, adoptarea unor modalități de expresie adecvate fiecărei împrejurări în parte se impune de la sine. Stilul său evoluează atât în sensul unei îmbogățiri cu elemente de limbă populară, specifice diferitelor regiuni, cât și spre o „intelectualizare”¹ a exprimării, realizată prin asimilarea neologismelor. „Este o caracteristică a creației sale mai noi metoda povestirii din propriul unghi de om cult, interpretând cu noțiunile sale oamenii, întâmplările și locurile, privindu-le dintr-o perspectivă superioară, uneori cu o superioritate ironică”². Neologisme întrebuințase scriitorul și în operele din tinerețe, dar acolo ele apăreau ca simple elemente de comunicare obiectivă. Abia în lucrările de maturitate neologismele, ca și cuvintele populare și arhaisme, de altfel, capătă un rol fundamental artistic, depășind funcția comună de desemnare. Fiecare termen sugerează o ambianță determinată, definește sfera spirituală a unui personaj. Nimic nu se poate înlocui fără ca vigoarea și exactitatea evocării să sufere.

În cuprinsul aceleiași cărți, al aceleiași pagini chiar, structura lingvistică a relatării și a dialogului se modifică în conformitate cu mediul și personajele înfățișate. Se creează, prin vocabular mai ales, subtile alternări și suprapuneri de planuri, după cum lucrurile sînt privite prin prisma unuia sau a altuia dintre personaje.

¹ Tudor Vianu, *Artă prozatorilor români*, Editura Contemporană, București, 1941, p. 238.

² *Ibid.*, p. 236

Edificatoare pentru tehnica utilizării cuvîntului sint, cu deosebire, scrierile în care se evocă viața altor popoare sau se fac referiri la persoane formate în spiritul unor civilizații străine. Transpunerea în anumite coordonate geografice și istorice se efectuează prin procedee stilistice complexe. Căci intenția scriitorului este nu numai de a reconstitui specificul cutărui mediu, ci și de a înregistra, în limitele posibilului, ceva din factura și sonoritatea particulară a limbilor pe care personajele le reprezintă. Fără a deține totdeauna prioritatea, mijloacele lexicale de evocare, asupra cărora vom insista aici, contribuie la obținerea celor mai bune efecte artistice.

În romanele consacrate Moldovei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (*Neamul Șoimăreștilor*, *Zodia Cancerului*, *Nunta domniței Ruxanda*, *Nicoară Polcoavă*) infiltrațiile de civilizație orientală nu puteau fi trecute cu vederea și ele se reflectă în limba narațiunii. Sădoveanu pare să aibă însă o adevărată pasiune pentru Orient, pentru lumea turcească în special, așa încît își poartă unii eroi raialele din sudul Dunării (Ionuț, în *Frații Jderi*) sau chiar la reședința împărăției otomane (Alec Ruset și abatele de Marenne, în *Zodia Cancerului*). Două povestiri (*Roxelana* și *Vama de la Eyub*) din volumul *Fantazii răsăritene* relatează întâmplări din Istanbul. În sfîrșit, romanul *Ostolul lupilor* are ca personaj central pe Mehmet Caimacam, turc dobrogean, reprezentant prin excelență al înțelepciunii orientale.

O adaptare a vocabularului la obiectul narațiunii se produce în toate aceste cazuri.

În primul rînd, pentru noțiuni curente, se acordă preferință termenilor de origine turcească, sugestivi prin rezonanță, intrați de mult în uzul popular românesc: *acaret*, *aliș-veriș*, *caimac*, *calabalic*, *chef* și *chief*, *cișmă*, *ciuruc*, *ghiol*, *haraba*, *huzur*, *marafet*, *matrapazlic*, *medean*, *mehenghi*, *musteriu*, *ortac*, *temenê*, *tertip*, *zărba* ș. a. Aceștia nu prezintă dificultăți de înțelegere, așa că autorul n-a simțit nevoia să le precizeze sensul în vreun fel.

Majoritatea covârșitoare o constituie însă cuvintele ce desemnează noțiuni specifice de viață materială turcească. Multe dintre acestea au circulat și în Țările Române în perioada dominației otomane. Ele se află consemnate în cronică, au servit și altor scriitori la evocarea epocii amintite și sînt cunoscute de orice român cu oarecare cultură. Cuvintele cu totul speciale, de proveniență pur livrească, sînt puține.

Mare parte din termenii la care ne referim denumesc meserii, funcții civile și militare, categorii sociale: *baclavagiu*, *beglerbei* „guvernator general al unei provincii turcești”, *bei*, *beizadê*, *bostangiu* „soldat din garda sultanului care avea grijă de grădinile seraiului”, *buluc-baș* „comandat de buluc”, *cadîu*, *cafegiu*, *capuchehale*, *ceaus*, *chihaie*, *ciorbagiu*, „comandant al unui regiment de ieniceri”, *ciubucciu*, *cîzlar-aga* „titlu purtat de marele eunuc al haremului imperial”, *hoge*, *icioglan* „paj din interiorul seraiului”, *ienicer*, *imam*, *padișah*, *rahatgiu*, *serascher* „comandant al armatei și ministru de război în vechiul imperiu

turc", *spahiu*, *șahzadè* „prinț moștenitor", *ulema* „cleric musulman", *valiu* „guvernator al unei provincii", *vizir* ș.a. Alții denumesc obiecte de îmbrăcăminte: *bûrnuz*, *calpac*, *cealma*, *teregea*, *iașmac*, *iminei*, *șalvări*, *turbân* ș.a., mâncăruri sau obiecte de tabiet: *baclava*, *chebap*, *ciubuc*, *filigean*, *imamè*, *narghilè*, *saraili*, *zarî* ș.a. sau se referă la diverse noțiuni din alte domenii: *bairam*, *buluc*, *cafes*, *caravan-serai* (și *carvasara*), *ceam*, *ceambul*, *firman*, *geamie*, *gerid*, *ghiaur*, *hadîmb*, *halcâ*, *hamger*, *hareîm*, (sultană) *hasseki* „soție favorită a sultanului", *manè*, *meterhanea*, *minaret* (și *minareâ*), *ortâ*, *raiâ*, *ramazan*, *seleai*, *serai*, *topuz*, *tui*, *vadè*, (sultană) *validè* „titlu purtat de mama sultanului", *vilalet* „provincie turcească" ș.a.

O categorie aparte formează termenii destinați să dea impresia unei percepții nemijlocite a vorbirii turcești: *adam* „om", *babâ* „tată", *unchi*, *hanîm* „femeie nobilă, doamnă", *nenè* „mamă".

Deoarece unele dintre cuvintele menționate au o circulație restrînsă sau sînt cu totul străine limbii romîne, scriitorul a trebuit să recurgă la anumite procedee de evidențiere a sensului.

Uneori e folosită explicația directă:

„Împăratul hotări să se întoarcă la Istambul, aducîndu-și aminte de o făgăduință a lui cătră frumoasa Rebia Gûlnuk, sultană *hasseki*, adică favorită" (X, 293)³.

Alteori termenul turcesc alternează cu echivalentul său romînesc:

„— La ce cugeți tu, dragul mamei? — Cuget la multe, *nenè*" (XVI, 85).

Modalitatea cea mai frecventă însă constă în plasarea cuvîntului dificil într-un context edificator:

„— Mehmet...! nu mă lăsa la nevoie; numai o dată îți cer împrumut și ți-l plătesc la *vadè*, cu dreptate. — N-am, bre Iusuf. De care *vadè* vorbești? — Îți plătesc în trei luni, Mehmet" (XVI, 42).

Formulele de adresare apar cîte o dată în original. Zebilă (*Ostrovul lupilor*) îi spune soțului *beîim* „domnul meu" sau *efendîm* „idem".

Autenticitatea replicilor e accentuată de exclamații și interjecții ca: *aferim* „bravo", *aman* (și *amâ*) „îndurare, vai", *bre* și sinonimul său *ia*:

„— *Ia* babâ Danila, a urmat la cuvînt Șaban Tatarul...; îți aduci aminte de iarna cînd au venit lupii asupra cîrlanilor și au stricat o mulțime de cîrlani?" (XVI, 31).

Mai rar, scriitorul reproduce chiar scurte propoziții turcești, al căror înțeles, deși traducerea nu se dă, e ușor de dedus din context:

„O adiere trecu printre trandafiri și prin zvonul cișmelei. Urmașul prorocului trase pe nas mîrezele grădinii și strănută c-o plăcere mare cît și explozia. — *Augurler olâ!* îl firitisi, închinîndu-se, *ava Paul*" (X, 307).

Avînd ca primă funcție precizarea cadrului, numele de locuri și de instituții intensifică, prin expresivitatea lor, senzația de participare

³ Toate trimiterile se fac la ediția de *Opere*, vol. I—XVIII, E.S.P.L.A., 1954—1959. Indicăm cu cifre romane numărul volumului, și cu cifre arabe numărul paginii.

directă la acțiune: *Arz-Odasî* „sala de audiențe a sultanului”, *Bab-i-Humaiun* „sublima poartă; poarta exterioară a seraiului”, *Bab-i-Selam* „poarta închinăciunilor”, *Balıklı, Boaz* „Bosfor”, *Bogdan-serai* „reședința din Istanbul a reprezentantului Moldovei”, *Büyük Cearși, Büyük Derë, Divan Yolù* „sala de audiențe a vizirului”, *Edi Culë, Eyub, Gül-hanë* „hanul trandafirilor”, *Marmarâ, Nuri Osmanië*, (poarta) *Saadat* „poarta fericirii” ș.a.

Lui Mahomet Cuceritorul i se spune *Mehmet Fatîh* (sau *El Fatîh*). Vorbind despre Moldova, turcii o numesc *Ac Ilac*.

Pronunția e notată adeseori cît se poate de exact. Turcii din *Ostrovul lupilor* rostesc *Küstengë*, în loc de Constanța. Mehmet Caimac, din aceeași carte, este poreclit *Nasredin*, adică Nastratin. În altă parte se pomenește despre psalmii lui *Daud* (David). Numele lui Ionuț Jder devine, în pronunțarea unui turc, *Ijder*.

Unele cuvinte turcești, fixate într-o formă modificată în limba română, sînt readuse la forma de origine: *café, cișmë, imâmë, temenë* ș.a., cu indicarea grafică a accentului. În legătură cu aceasta, ni se pare interesantă o observație a lui Sadoveanu din *Ostrovul lupilor*: „Tovarășul și prietinel meu Panaite mi-a atras atenția asupra felului cum trebuie să se pronunțe numele demult-răposatului bandit dobrogean Deli Ali. — Trebuie să lungеști silaba penultimă și să pui accent

scurt pe ultima așa ca să iasă sunetele puțintel cîntate: *Deeli-Aali* (XVI, 20). Reproducînd rostirea turcească, el scrie la un moment dat *caavë „cafea”*.

Pentru a ilustra afirmațiile de mai sus, cităm cîteva pasaje semnificative.

În romanul *Frații Jderi* se povestește despre o călătorie a lui Ionuț Jder dincolo de Dunăre. Trimis să iscodească pregătirile de război ale otomanilor, Ionuț, împreună cu slujitorul său, tătara Gheorghe Botezatu, ajunge la Oblucița, care „se cheamă în cealaltă parte a Dunării Isaccea” (XIII, 863). Profitînd de o furtună, cei doi se strecoară pe un *ceam* cu care cițiva turci, în dulame și *burnuzuri*, se muncesc să treacă peste fluviu o turmă de oi furate. Intrușii sînt descoperiți și *ceaușul* podului plutitor îi duce la *cadiu*, ca să lămurească lucrurile. Judecătorul e un om cu tabieturi:

„— Cum e treaba în pămîntul *ghiaurului*, Iscander *Ceauș*? a întrebat *cadiul*. Stăi, nu răspunde, a adăugat el îndată și a bătut de trei ori în palme.

A scos îndată capul pe ușă un *harap buzat*.

— Adă două *filigene* de *café*, a poruncit *cadiul*; cu *caimac* și dulci, a adăugat el, căci nu-i plăcea să se oprească numai la o singură poruncă. Ai auzit, *bre Ali? taatlî! caimaaci!*” (XIII, 868—869).

Ieșiți cu bine de la judecată, Ionuț și Botezatu pleacă la Sofia. Acolo, într-un *medean* din marginea tîrgului, dau de o mare mulțime de oameni adunați să vadă cum se întrec la *halcă* niște navrapi și *spahii*.

„A pășit înainte un crainic pedestru de lingă scara stîngă a lui Hrana-Beg și a strigat poruncile.

Călăreții să descălece! să facă zid împotriva norodului! ca să rămîie rotundul medeanului slobod pentru *halcă*! Nimene să nu mai steie călare decît Hrana-Beg și *ciorbagii*, *chihăile* și *ceaușii* care se află în jurul mării sale! Iar înainte de *halcă*, măriă sa Hrana-Beg vrea să vadă trînta grecească. Pentru asta se află acolo de față un *hadîmb* cu numele Uzun, vestit luptător, care pofteste să se măsoare în trei rînduri cu trei bărbați luptători" (XIII, 877).

Doi navrapi ies la vedere ca să-l înfrunte pe Uzun.

„Abia a apucat a lepăda de pe el straiul dezgolindu-se pînă la cîngătoare unul din cei doi navrapi, și Uzun *hadîmbul* a și sărit asupra lui, cercînd a-i cuprinde mijlocul:

— Balaican, Balaican! strigau unii dintre navrapi: *ilcovè baranîm!*

Îl îndeamnă să nu se lese, cugeta Jder, furnicat de nerăbdare" (XIII, 879).

Ionuț iese și el la trîntă, fiind primit cu proteste: „*Halai-halai!* strigau navrapii, nu-i de la noi" (XIII, 880). El izbutește să-l doboare pe Uzun, așa că Hrana-Beg, încîntat, îl felicită: „— *Halahal pehlivan! Tam behadîr* place la mine!" (XIII, 891).

Abatele Paul de Marenne (*Zodia Cancerului*), trecînd prin Moldova în drum spre Istanbul, se împrietenește cu *beizadè* Alecu Ruset, care îl conduce la Iași, unde Duca Vodă îi întîmpină cu *meterhaneaua*. După moda orientală, oaspetelui i se servesc *baclavale*, în timp ce oșteni cu pistoalele în *seleaf* păzesc intrările.

De Marenne ajunge la Istanbul.

„Era o zi dumnezeiască de primavară și grădinile risipeau de pretutîndeni mirezme și colori, într-un soare orbitor și subț un cer de matasă sinilie. De Marenne înălță nasul său fin ca să primească adierile delicate ale florilor și ale mării, ocolind cu grijă stîrvurile și gunoaiele din ulițele întortochiate. *Medeanuri* goale, *minarete*, subțiri, bolți înșesate de negustori și *mușterii*, *hanuri* și *cișmele*, stoluri de copii gălăgioși ca și vrăbiile din copacii încovoiați peste ziduri; femeile în *feregele* și *iașmacuri* umblînd pîlcuri cu chicote și cîrcîiri ca de țarci; gravii *osmanlii* cu *turban* și *ciubuc* binecuvîntînd prin tăcere tihna și *chieful*; *harabale* purtate de boi cu podoabe în coarne, ducînd cucoane grecoace ori armence, cu obrazurile descoperite, spre feredeie ori vizite; toate erau pentru franțuz de un interes neconținut înprospătat" (X, 287).

După cîteva zile abatele străbate orașul pentru a face o vizită *vizirului*, la *Divan Yolu*. „*Boazul* era ca o oglindă; pe *Marmarâ* licăreau fluturi de diamante; deasupra Cornului de Aur cununa *Stambulului* se desfășura cu *minaretele*-i subțiri și cu cupolele vii ale *geamiilor* pînă în fund, la sumbrul *Eyub*" (X, 293).

Solul francez „ajunse la poarta din afară a împărăției, care se chema, într-o limbă absurdă, *Bab-i-Humaiun* și se opri... *Ieniceri* țineau

straja, împodobiți cu chiverele lor cilindrice. Căpitenia de *orla* cunoștea pe franțuz ca pe un de-aproape prietin împărătesc și-l pofti să treacă făcându-i o *temenê*" (X, 295).

De Marenne trece apoi prin „*Bab-i-Selam*, adică poarta închinăciunilor" (X, 295). „De aici începeau grădinile umbroase cu balcoane, chioșcuri și *cafasure*, între scinteieri de *cișmele*, sub paza *bostan-giilor*" (X, 295).

În timpul întrevederii cu vizirul, un *icioglan* servește de interpret. *Ciubucciu*l înfățișează musafirului *ciubucul* cu *imamê* de *chilimbar*. Se aduce apoi *cafeaua* în *filigene* cu *zarf* de aur. Se discută, printre altele, despre Duca Vodă, „*beiul* de la Moldova" (X, 299).

Audiența luînd sfîrșit, solul este condus printr-o a treia poartă, „*Saadat* — a fericirii" (X, 302), în sala de primire a sultanului, *Arz-Odası*.

Vama de la Eyub e povestea unui turc, cu numele Ali, „om de treabă și bun gospodar" (XVII, 93), care, sărac fiind, rivnește să se bucure și el de „*huzur și chei*" (XVII, 93). „Trec zilele *Ramazanului* — cugetă Ali — și bine mi-ar prii... să fac un *bairam* bun cu muierea mea" (XVII, 94). Să recurgă la *tertipuri* și minciuni nu se îndură. Însă „bine-ar fi să încerce un *aliș-veriș*" (XVII, 94). Face rost de trei sute de ouă și, cîntînd o *manê*, pleacă să le vîndă la Istanbul. Cum intră în oraș, pe la *Silivri Capı*, îl oprește un ins înarmat:

„— Eu sînt *taxıldar*; dacă vrei să treci mai departe, plătește!
— Care plată? Eu nu vreau să știu de *taxıldar*. — Nu știi tu, dar știu eu. — Duc niște ouă, *bre adam*; le-am plătit cinstit, sînt ale mele, cine ce are cu mine? — Am eu, *bre*; plătește taxa și treci" (XVII, 94—95).

Ali încearcă să-l înduplece:

„— *Amâ!* Dreptcredincios ești tu, ori *ghiaur*? — Ba dreptcredincios. *La Allah, ila Allah!* — Și nu ți-i milă de un frate al tău? — Ba mi-i milă; drept aceea, să nu mai lungim vorba; dă zece ouă și treci" (XVII, 95).

Ali pleacă mai departe și dă peste alți *taxıldari*. Ajunge la un pod și e oprit iar: „— *Metallc!* strigă vameșul. — *Taxım!* adaugă altă barbă zbîrlită" (XVII, 97). Dezgustat, negustorul le dă ouăle ce-i mai rămăseseră, gîndind: „Urîtă-i viața. Mai bine cu morții decît cu viii, cum se spune în psalmii lui *sultan Daud*" (XVII, 97).

Trecînd pe lîngă cimitirul Eyub, are o inspirație fericită: se instalează la intrare și se apucă să vămuiască alaiurile de înmormîntare: „— Stați! Nu-i voie de trecere! *Taxıldarım!*" (XVII, 98). Încasează banii, apoi dă dezlegare: „— Mulțămim, *sabalaerusum*; slobodă trecerea" (XVII, 99).

După cîtva timp dregătorii află afacerea.

„— Și merge bine *marafetul*? a întrebat cel mai mare dintre dregători, zîmbind. — Slavă lui *Allah*, merge! — Lumea plătește? — Plătește. De ce să nu plătească? — *Aferim!* Atuncea rămîne bună și-ți

trimet chiar azi *firman*. Pui de o parte dreptul stăpînirii. — Îl pun, cum nu? Și dacă vrea *Allah*, m-oi mai gîndi la alt cîstit *matrapazlic* spre folosința oamenilor de treabă și a obștei" (XVII, 100).

Evocarea mediului tătarăsc, în cîteva episoade din *Nunta domniței Ruxanda* și *Nicoară Potcoavă*, se întemeiază tot pe turcisme, din categoriile discutate, la care se adaugă cîțiva termeni specifici: *han* „conducător”, *șaslic* „friptură de berbec”, *tarpan* „cal sălbatic” ș.a.

Într-o lucrare ca *Divanul persian*, concepută în maniera cărților populare rominești, atmosfera Orientului fabulos și arhaic se creează de asemenea cu ajutorul unor elemente lexicale turcești, nu prea numeroase, de altfel. Nu reconstituirea riguroasă interesează în acest caz, ci arta povestirii, „onctuozitatea savantă”⁴ a stilului, ceremonios și insinuant, perfect adaptat parabolelor orientale istorisite la un taifas îndelungat.

În măsura în care vocabularul de proveniență turcească utilizat de Sadoveanu poate fi considerat ca aparținînd și limbii romîne, el prezintă un caracter pronunțat arhaic. E vorba, în majoritatea exemplelor, de cuvinte trecute de mult în fondul pasiv, simțite de cititorul român ca vechi.

Cu totul altă impresie produce lectura scrierilor în care Sadoveanu înfățișează oameni și locuri din sfera de civilizație occidentală. Pornind de la premisa că limbile franceză și italiană, bunăoară, dispuneau încă acum cîteva sute de ani de unii termeni adoptați ulterior, ca neologisme, în vorbirea rominească, scriitorul îi folosește curent cînd vrea să dea a înțelege că personajele se exprimă în aceste limbi. Relatarea capătă astfel aerul unei traduceri în limba romînă modernă. Personajele vizate prin acest procedeu sînt, cu precădere, intelectuali, nu rareori clerici catolici, instruiți în școli latinești, așa încît schimbarea unghiului de perspectivă se impunea.

Urmărind, de data aceasta, reliefarea unui anumit grad de cultură, scriitorul recurge mai ales la termeni abstracți, caracteristici pentru modul de exprimare al oamenilor cultivați. Desigur, cuvintele privitoare la viața materială nu lipsesc, dar ele nu au alt rost decît să precizeze datele acțiunii.

Evocînd Brabantul medieval, în *Măria sa puiul pădurii*, Sadoveanu folosește termeni ca: *abate*, *arbaleță*, *armură*, *armurier*, *baron* și *baronesă*, *cancelar*, *capelan*, *castel*, *castelan* și *castelană*, *cavaler*, *coif*, *comite* și *comitesă*, *confesor*, *duce* și *ducesă*, *halebardă*, *paj*, *prinț*, *scutier*, *spadă*, *stilet* ș.a. Elementele de vocabular menționate se regăsesc și în acele povestiri din *Soarele în baltă sau aventurile șahului* a căror acțiune se desfășoară în apusul Europei. Cuvintele specifice unor anumite țări (*osterie* „cîrciumă”, *signor* „domn” pentru Italia, de exemplu) nu sînt multe.

Notă caracteristică a scrierilor inspirate de lumea apuseană e dată însă de neologismele fără semnificație limitat locală sau istorică. Vo-

⁴ Tudoi Vianu, *op. cit.*, p. 239.

cabule și expresii ca : *agreabil, amic, bastard, harnașament, temperament, a face aluzie, a avea onoarea, a atrage atenția* (sau *luarea aminte*) și foarte multe altele, citeva calcuri de tipul *domnul meu* (după fr. *monsieur*) au fost preferate aici corespondențelor populare românești tocmai pentru a marca transpunerea în alt plan de mentalitate și exprimare.

Iată un pasaj din *Măria sa puilul pădurii* :

„În lungul zilelor primăverii, străjile dormitau rezemate în *halebardele* lor, iar noaptea își *adresau* chemări prelungi și cîntate, ca să nu adoarmă. *Garnizoana* n-avea altă grijă decît să se îngrășe. Punțile pentru intrare și ieșire, ziua, erau coborîte, mai ales că doamna *comitelă* obișnuia să se ducă la bolnavii și sărmanii ei din vale.

Venise în *castel* în tot acest răstimp, în urma neguțătorilor, un singur *vizitator*, tinărul *baron* de Thun, care încă nu pornise spre Spania, în *campania cavalerilor regiunii*, din împrejurări pe care încercase a le *explica* doamnei Genoveva. Dar *castelana* îl asculta și-l privea cu nepăsare. Un *nobil* care nu-i cel dintâi la datorie *riscă* să rămîie între oamenii de rînd, ceea ce pentru un *nobil* e o adevărată *catastrofă*. Domnul Giuseppe Golo înțelesese mai bine *motivele* domnului de Thun și le judecase *valabile*. Războiul căzuse tocmai în timpul cînd domnia sa își primea moștenirea — un *castel* în destul de proastă stare a bunicului său. Deci trebuia să-l *restaureze* întăi și să-l așeze în rînduială bună de apărare. Pentru *revizuirea arsenalului* domnul de Thun ceruse *cavalerului* doi din meșterii lui *armurieri*. Golo i-i dăduse” (XI, 73).

Într-un capitol din *Soarele în băltă sau aventurile șahului* se povestește o intîmplare din Italia anului 1061. Episcopul Gerardo, făcînd parte din suita *ilustrisimului domn cardinal* Pietro Damiano, poposește la o *osterie* din vecinătatea Florenței, vestită pentru friptura de găină *à la Barbarossa* (numele patronului). Ospătarul îl anunță pe Gerardo că, printre clienții zilei, se află în local și un *sarasin*, mare jucător de șah :

„— De un sfert de oră ținăm să vă *informez* despre lucrul cel mai *important* și eram să mă cobor fără să-l fi spus. Neguțătorii, *proprietarii* și sfinții părinți de la Castél Giovanni s-au adunat tocmai pentru acest prilej *extraordinar*, pe care trebuia să vi-l *comunic* din *prima* clipă. A poposit în *osteria* mea, alaltăieri, un *sarasin*. E un om tinăr și *amabil*. Se pare însă că-i cel mai bun jucător de *șah* de la Cordova și din toată Spania. Joacă un *trei adversari* deodată, fără să vadă *tabla de șah*” (XI, 613).

Episcopul face cunoștință cu maurul și joacă o partidă, din care cauză cardinalul îl mustră cu asprime :

„— Cum e cu puțință, a zis sfîntul *cardinal*, ca un *cleric* lăudat pentru *ascetism* și curăție, să se înjosească într-o asemenea adunare proastă și să aibă plăcere a sta în față cu un *infidel*; și nu numai să stea în față cu un *infidel*, dar să se delecteze cu un joc *neonest, absurd și murdar (inhonestum, absurdum foedumque ludi-*

brum)! Se cuvine oare, a urmat *majestatea sa cardinalică*, se cuvine oare ca aceste mini, care *oferă* credincioșilor trupul Domnului Hristos, să atingă murdăria unor piese de șah! Se cuvine ca aceste buze, care trebuie să fie mijlocitoare între Dumnezeu și oameni, să *pronunțe* cuvintele *sacrilege* și fără noimă?" (XI, 617).

De bună seamă, cardinalul vorbește în limba latină. Faptul e sugerat doar prin reproducerea în original a unui crimpei de propoziție și prin înregistrarea citorva latinisme expresive.

Citate străine, asociate neologismelor caracteristice, apar și în alte pagini ale cărții. Celor considerate accesibile nici nu li se dă traducerea.

Un scamator din New-York (sintem în secolul al XIX-lea), pe nume Iosua Lincoln, asistă la demonstrațiile șahiste cu automatul inventat de Maëlzel și își dă seama că la mijloc e o șarlatanie.

„Sara, Mr. Lincoln veni să găsească pe domnul Maëlzel și-i oferi un pahar de *whisky and soda*. Apoi îi ținu următorul discurs:

— Am înțeles, *my dear Mr. Maëlzel*, că ai intenția să te transporti cu interesanta domniei tale demonstrație de șah, mai departe. Te previn că înspre vest viața orășenească e mai puțin bine așezată decât aici. Poți ajunge în locuri unde fermierii sosiți la iarmaroc, văzându-ți mașinăria, ar fi cuprinși de un atare entuziasm, încât ar trage în ea cu revolverul. Ar fi mai bine să rămii aici, ori să te întorci în Europa, în orice caz e bine să nu ne găsim amândoi în același loc. Nu-mi place concurența. În sănătatea domniei tale. *Good bye*" (XI, 662—663).

Cînd, în *Frații Jderi* și *Zodia Cancerului*, soli francezi sau italieni intră în contact cu moldovenii, distincția între felul de a vedea al străinilor și cel al localnicilor se face tot prin limbaj.

Elocvente sînt episoadele din *Zodia Cancerului* în care Moldova e privită cu ochii abatelui francez de Marenne. Vocabularul narațiunii se acordă aici cu sistemul de noțiuni al străinului. În același sens, distincțiile dintre abate și Alecu Ruset, purtate în limba franceză și prezentate sub formă de traducere, distonează vădit cu replicile schimbate între vorbitorii moldoveni.

Cităm cîteva fragmente din episodul călătoriei lui de Marenne spre Iași:

„*Cavalcada* fugea cotil, iepurește, pe valea cealaltă — fugea într-o vale de umbră, care părea că nu se mai sfîrșește. O pădure începea în dreapta și îmbrăca pămîntul în valuri, spre zări nesfîrșite. Vîntul suna în stejarii din margine. Undeva, în fundul adîncului, în *direcția* unde se cufundau călăreții înșirați cite unul, lucea un lac. Era o *fantasmagorie* de vis de nespūsă frumuseță, ca un pămînt feciorelnic descoperit întăi. Nicăieri nu se bănuia *prezența* omului... Deodată, pe neașteptate, într-o ripă nebănuită, în partea pădurii îi apără omul. Tresări, căci această *apariție* nu era în *armonie* cu *sentimentul* și cu *aprecierile* sale din clipa *precedentă*. Nu era în *armonie* nici cu

ceea ce, în chip obișnuit cunoștea el despre această *nobilă operă* a Celui-prea-puternic. Din risipiturile citorva colibe, acoperite cu stuh, grămădite în rovină, o ființă în zdrențe răsări amenințătoare, *inarmată* c-un par, rupt din lăstarii de-aproape" (X, 27).

Călătorii se opresc.

"— Unde-s gospodarii? Cine a prădat satul? întrebă căpitanul Turculeț.

— Oi, boierilor și domnilor, se tîngui deodată omul c-o voce nefirească, parcă eu pot ști cine ne-a prădat? Zic să fi fost cazaci ori leși. Alții socot c-ar fi fost oamenii stăpînirii care împlinesc birul. Acu săptămîna ne-au luat vitele. Și sculîndu-se satul s-a bătut cu ei. Așa că ne-au zdrobit, prădîndu-ne" (X, 28—29).

Nepricepînd ce se vorbește, de Marenne cere explicații lui Ruset:

"— Dar ce este? Ce s-a întîmplat? Parcă a încercat să spuie ceva. — Nu-i decît un sat prădat. — De cine? — Nu se poate ști. — Nu înțeleg. Ce face *poliția* domnească? — *Probabil* că ceea ce se vede... răspunse beizade Alecu. — Dreptatea și *ordinea* sint *primele elemente* ale unui *stat*, *obiectă abatele* de Marenne, jignit de nepăsarea tovarășului său. — Se poate, domnule *abate*, iată însă daruri cu care Dumnezeu ne va face *surpriză* într-un veac viitor. *Am onoarea a atrage* domniei tale *luarea aminte* că întîrziem și se întunecă. Avem de făcut încă drum lung. Să lăsăm deci pămîntului pe fiul său și să ne grăbim. — *Domnul meu*, încearcă să *obiecțieze abatele*, datorăm *asistență* unui om care, mi se pare, crede în Isus, ca și noi. — O, de asta te rog să nu te îngrijești, domnule *abate*, căci are un *protector* mai bun. — Mî se poate *explica* ce *protector* poate avea, în afară de Dumnezeu? — Nu-i destul? Dumnezeu a dat pădurea care se vede. Și-n această pădure fiii pămîntului știu să găsească adăpost și *protecția* de care domnia ta se îngrijește. Să mergem" (X, 29—30).

Rapoartele expediate în Italia de către solii venețieni la curtea lui Ștefan cel Mare (*Frații Jderi*) sînt concepute de asemenea în spiritul și stilul culturii apusene a vremii. Sînt semnificative aluziile la mitologia greco-latină. Giuseppe Vanini, în scrisoarea adresată ocrotitorului său, „*gran signor* Andrea Vanini, membru în consiliul de zece al Republicii" (XIII, 975), spune printre altele:

„Iată care-i părerea *curentă* a unora dintre boierii moldoveni. Mi-a împărtășit-o singurul bărbat *cultivat* din țară — afară de Voievod, în fața căruia *sînt obligat* să mă închin după *protocol* și să *accept* că are toate însușirile *prinților*. Acest singur bărbat *cultivat* din țară se numește postelnicul Ștefan Meșter. Nu-ți voi face *portretul* său *fizic*; să știi că nu e un *Adonis*; dar *spiritul* lui îmi place.

— Turcii, *argumentează* domnia sa pentru alții, sînt pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcatele noastre. Fiind de la Dumnezeu pedeapsă, nu se cuvine să ne împotrivim, ci cată să ne supunem lor.

E o *logică* neînduplecată pe care, dealtminteri, o cunoaște și Mehmet-Sultan" (XIII, 977).

În situațiile la care ne-am referit pînă acum, mijloacele lexicale dețineau rolul preponderent în caracterizarea ambianțelor, precizînd faptele geografice și istorice, reflectînd intrucitva specificul și gradul de evoluție ale limbilor vorbite, cum se dă a înțelege, de personaje. Faptul e explicabil, dacă avem în vedere că limba turcă, pe de o parte, și limbile occidentale de cultură, pe de alta, au exercitat asupra limbii române influențe puternice, oferind scriitorului instrumentele de care avea nevoie. Cuvintele provenite din aceste surse au și calitatea de a suna oarecum distinct în text, cele dintîi dînd, în general, impresia de vechime istorică, iar cele din a doua categorie, neologisme, fiind simțite ca elemente de exprimare cultă. Pus însă în fața unor limbi ale căror vocabular ori se răsfrînge în mai mică măsură și mai puțin sugestiv în vorbirea românească, ori n-are nici o legătură cu aceasta, Sadoveanu abordează cuvintele cu multă prudență, nereținînd decît ceea ce i se pare strict necesar. Așa încît, în scrierile ce urmează să le discutăm, accentul cade pe procedee de altă natură, sintactice mai ales.

În *Creanga de aur*, evocare a Bizanțului de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, restringerea vocabularului specific e firească. Termenii corespunzători noțiunilor de civilizație greacă veche, unii avînd circulație și în limba latină, sînt destul de numeroși. Dar ei se referă, aproape toți, la existența materială, desemnînd fie categorii de oameni: *autocrator*, *despînă*, *hetairă*, *iconoclast*, *kezar* „frate al împăratului, prinț”, *mag-labit* „ostaș”, *papias*, *patriciu*, *polemarh* „general de armată”, *strateg*, *varang* „mercenar originar din Scandinavia”, *varvar* (și *barbar*), *vasilevs* și *vasilisă* ș.a., fie noțiuni din alte domenii ale vieții concrete: *amfiteatru*, *catisma* „tribuna imperială din hipodrom”, *clepsidră*, *cnemidă*, *eterie* „corp al gărzii imperiale compus exclusiv din mercenari străini”, *for*, *ghinecheu*, *ghineconit*, *hipodrom*, *hlamidă*, *litieră*, *piramidion*, *scaramanghion* „haină de stofă brodată”, *simandă*, *temă* „unitate teritorială administrativă în cadrul imperiului bizantin”, *teorie* „grup de persoane înaintînd în procesiune”, *triclinion*, *trieră* ș.a.

Elemente de vorbire grecească propriu-zisă apar rar: *arghirotul* „iubit de arginți, persoană coruptibilă”, *Hiperaghia* „Maica Domnului”, *kîr* (la vocativ *kirie*) „domn”, *hirie-eleison* (în carte, cu valoare de exclamație) „doamne, miluiește”, *kirio-kir* „titlu de onoare dat clericilor”, *Panağhia* „Maica Domnului”, *porfiroghenit* „născut în purpură, aristocrat”, *romeu* „grec” ș.a.

Precizarea sensului, cînd se simte nevoia, se face cu mijloacele pe care le-am consemnat vorbind despre turcisme.

Numele de locuri și de instituții au și de data aceasta o funcție estetică bine determinată: *Arghiropatria*, (forul) *Augusteon*, (pălatul) *Elefterion*, *Halkis*, *Hevdomon*, *Hristokeras*, *Istru*, *Vlaherne* ș.a. Strimtoarea căreia în Zodia Cancerului i se spune *Boaz* e numită aici *Bosfor*. La fel, mării *Marmara* i se păstrează denumirea grecească, *Propontida*.

Ca și în alte împrejurări, scriitorul preferă forma originală a unor nume care, în pronunția românească, au suferit modificări: *Dioghenis*, *Nikeea*, *Skila* și *Haribda* ș.a.

Menționăm că eroii principali din *Creanga de aur*, vorbitori de limbă greacă, sînt oameni cultivați. Dar în exprimarea lor elementele de origine grecească din domeniul spiritual se află în număr mic și, o parte din ele, în forme care sugerează cititorului român o epocă veche: *epicureu, loghicesc, retoricesc, sofist, stoic, zoomorfie* ș.a. Termenii culți de proveniență occidentală,⁵ a căror rezonanță ar fi alterat timbrul special, de nuanță arhaică, al cărții, sînt evitați sistematic. Și totuși, bizuindu-se aproape numai pe cuvinte populare, Sadoveanu realizează, prin formulări de o anumită factură, „cu forme prevenitoare ale curteniei, cu aluzii subtile, cu maxime intercalate în vorbire”⁵, exprimări de mare rafinament. Procedeele acestea depășesc însă obiectul analizei noastre.

Vocabularul specific, căruia i se adaugă numele proprii caracteristice, constituie un factor esențial al descriției.

E instructivă o comparație între imaginea Istanbûlului vizitat de abatele de Marenne și cea a Bizanțului văzut de Kesarion Breb:

„Astfel umbla și privea acele locuri încintate, mai frumoase ca oricare altele pe pămînt, scaunul împărăției lumii, de la unghiul unde sta palatul *Halkis* la țarmul *Propontidei*, prin *forul Augusteon* unde porunea încă stătuia lui Iustinian călare, peste *hipodrom* unde fierbeau marile petreceri ale domnilor și poporului, peste toate colinele unde se înălțau sfinte biserici și mănăstiri, pînă la *Hevdomon* și *Vlaherne*. Înspre Tracia era zidul cel mare de la Constantin și de pe vremea lui Atila; înspre partea astalaltă, țarmul împodobit cu atîtea ziduri și monumente s-ar fi oglindit în *Hristokeras*, dacă acel liman n-ar fi fost plin de furnicarul bărcilor cu vele, printre care lunecau lin ori stăteau trufaș în ancore *trierele* împărătești” (XII, 31).

Bineînțeles, și societatea e alta.

„În ziua a șaptea a lunii, văzuse o clipă pe binecredincioasa împărăteasă Irina, luptătoarea pentru ortodoxie împotriva arienilor. Ieșise de la Palatul Sfînt împresurată de *patrici* și sfetnici, purtată în *litră* de slujitori în purpură. În fruntea alaiului, dregători măreți purtau semnele împărătești: sabia, varga și globul de aur. În preajma *Vasilisei*, *teorii* de *varangi* și *maglabiți* țineau strajă cu sulii și securi, cu zale și căști de aur” (XII, 32).

Dorind să-și însoare fiul, împărăteasa se sfătuiește cu episcopul Platon de la Sakkoudion:

„— Sfînte părinte, nu poruncesc, cite rog. Știu că ai darul de a vedea în vișteaz, pe Aceea căreia toți ne închinăm în toate clipele vieții noastre... Primește darurile noastre pentru *Hiperaghia*: să se milosti-vească a plini dorința noastră cit mai curînd.

Vasilisa șoptea repede și cu patimă, în dosul perdelelor grele, această rugăciune și această poruncă, pe cînd *hipodromul* își zbuciuma mădulările de balaur sub liniștea senină și eternă a lui Dumnezeu. Prostimea, zarafii, *hetairele* și hoții, oștenii încărungiți și viclenii care stăteau la pîndă și *patricii* grași și neguțătorii neliniștiți și ceilalți slu-

⁵ Tudor Vianu, op. cit., p. 239.

jitori, de la aprozi pînă la marele *papias* care avea paza cetății și a desfătărilor *hipodromului* și purta chivără înaltă cu pană de bitlan, toți nu trăiau în acea clipă decît pentru răcnetul pe care-l vărsau cu gura și-l holbau cu ochii; însuși Constantin feciorul împărătesc era amestecat cu toate simțurile în acel haos al pulberilor și al zvonului și părea prăvălit din *catisma* acolo jos. Numai împărăteasa era depărtată și străină, într-o lume a hotărîrilor celor pline de răspunderé" (XII, 43—44).

Capitolele din *Mitrea Cocor* și *Nicoară Potcoavă* a căror acțiune se desfășoară în mediul rusesc și ucrăinean conțin doar cîteva cuvinte caracteristice: *hahol*, *harașo* „bine”, *mied* „hidromel”, *molodeț* „voinic, viteaz”, *sici* „organizația cazacilor din Zaporojie (în secolele XVI—XVIII)”, *văină* „război”, *Vodianoi* „duhul apelor, în mitologia slavă” ș.a. Cele două bătrîne de la *Ciornaia Stenă* („Zid Negru”) care îngrijesc gospodăria fraților Potcoavă îl numesc pe Alexandru *Alioșă* sau, dezmiardîndu-l, îi spus *porumbelule* (calc după rus. și ucr. голубчик, diminutiv al lui *голуб* „porumbel”, însemnînd, în vorbirea familiară, „scumpule, pușor”).

Sadoveanu a desris uneori și regiuni ale Orientului îndepărtat. Mare parte din romanul *Uvar* se referă la viața iakuților. Povestirile *Țaori*, *paserea tainică* și *Punte din volumul Poveștile de la Bradu Strîmb* evocă, prima, întîmplări din pădurile Mancuriiei, iar o doua, oameni și împrejurări din Japonia feudală.

În toate aceste scrieri specificul local e dat de noțiunile caracteristice, desemnate prin termenii românești corespunzători. Rareori apar cuvinte străine, însoțite totdeauna de explicații. Numai numele proprii, destul de frecvente, aduc ceva din rezonanța limbilor respective.

În general, se poate constata că evocarea ambianțelor străine nu determină, la Sadoveanu, o depășire a limitelor limbii romine. E adevărat că el adoptă, din cînd în cînd, anumite cuvinte și expresii aparținînd exclusiv limbilor pe care personajele le reprezintă, dar metoda fundamentală constă în selectarea și dozarea bine gîndită a acelor elemente lexicale românești care, prin origine și semnificație, implică în mod firesc raportarea la mediul descris. Fără îndoială, această operație presupune, pe lîngă intuiție, o temeinică informație filologică. De altfel, capacitatea scriitorului de a găsi pentru fiecare situație termenul adecvat, arta de a diferenția subtil modalitățile de exprimare, în conformitate cu datele narațiunii, își datorează eficiența unui exercițiu îndelungat. O dovadă este și faptul că operele ce ilustrează tema lucrării de față aparțin, fără excepție, epocii de maturitate.

MOYENS LEXICAUX D'EVOCATION DU MILIEU ETRANGER DANS L'OEUVRE DE MIHAIL SADOVEANU

RÉSUMÉ

Dans ce travail, on analyse les moyens lexicaux dont se sert Mihail-Sadoveanu pour évoquer la vie des autres peuples ou pour caractériser les personnages formés dans l'esprit d'une civilisation étrangère. Il se produit, en pareils cas, une adaptation du vocabulaire à l'objet de la narration. L'intention de l'écrivain est non seulement de créer l'atmosphère spécifique, mais aussi de fixer, autant que possible, des aspects de la facture et de la sonorité particulières des langues que les personnages représentent.

En évoquant le milieu turc, Sadoveanu emploie un nombre considérable de mots d'origine turque, dont certains à circulation courante en roumain, à côté d'autres restés dans le fond passif du vocabulaire ou, ce qui est plus rare, de provenance, purement livresque; mais tous sont suggestifs par leur résonance et leur signification, capables de donner un certain timbre à la narration.

Le vocabulaire des oeuvres consacrées aux pays de civilisation occidentale (la France et l'Italie en premier lieu), dont les langues ont fourni au lexique roumain de nombreux mots, est fondé sur les néologismes issus de ces sources. Les termes relatifs aux notions du domaine spirituel y prédominent.

Ces moyens lexicaux de l'évocation accusent une fréquence réduite lorsque l'écrivain se rapporte aux langues avec lesquelles le parler roumain a peu d'affinités.

C. NEGRUZZI – OM DE TEATRU

GABRIELA HAJA

Activitatea lui C. Negruzzi în domeniul dramaturgiei trebuie înțeleasă în contextul cultural al epocii și situată în perspectiva ideilor sintetizate de M. Kogălniceanu în *Introducția* la „Dacia literară” (1840).

Ca participant la procesul de emancipare culturală din prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar prelungindu-și activitatea până după 1860, C. Negruzzi pune în evidență, în scrierile sale, două elemente importante: *dezvoltarea teatrului românesc* și *cultivarea limbii române literare* prin intermediul textului dramatic, între cele două elemente existând o continuă interdeterminare.

Aceste elemente erau vizibile și în activitatea mai bătrânului Gh. Asachi și a „răsfățatului” de public V. Alecsandri. C. Negruzzi nu este un inovator. Dar, în scrisorile pe care le trimite fie editorului său, Ion Heliade-Rădulescu, fie agăi Gh. Asachi, el teoretizează cu privire la cele două importante elemente, vădind un echilibru ce îl apropie de idealul clasic *aurea mediocritas*. Acestui echilibru i se adaugă finețea ironiei. *Scrisorile* trebuie însoțite de „precuvântările” publicate o dată cu două dintre piesele de teatru traduse și de interesantul articol *Studii asupra limbei române*.

Prima dintre scrisorile ce ne-au atras atenția, adresată lui I. Heliade-Rădulescu (GTN, 1836, 92–93), este de fapt o recenzie făcută traducerii realizate de Constantin Aristia după *Saul* de Vittorio Alfieri. Aici expeditorul enunță unul dintre principiile fundamentale ale teoriei traducerii: „Dar – pentru numele lui Apollo! – alta este a scri păgălicește, călăuzit de un dicționar, și alta a arăta în limba sa cineva chiar ideea și simțul autorului străin” (CN, P., 255). Tonul în care Negruzzi elogiaza calitatea variantei românești a tragediei *Saul* e comparabil cu acela în care, un an mai târziu, o va face Heliade cu privire la *Maria Tudor*, prima dramă hugoliană tradusă de Negruzzi: „D. Aristia, scriind în modul cel mai nemerit și mai armonios, ne-a tradus pe *Saul* așa cum însuși Alfieri nu s-ar fi tradus mai bine, când ar fi știut românește”. Aprecieri pe care o face în continuare autorul scrisorii, după care „limba lui Tasso este mai dulce și mai priincioasă auzului decât sora ei româna, căci preste aceea n-au venit năpădirile ce pe aceasta au defigurat-o” (CN, P., 256), amintește de introducerea lui Gh. Șincai la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* și de principiile ce au stat la baza procesului de modernizare a limbii române literare.

A doua scrisoare este adresată „D-sale agăi George Asachi, cavaler ș. c.”, în 21 iulie 1833. Ca „Mădular al Obșteștii obicinuite adunări”, C. Negruzzi are inițiative administrative și propune soluții pentru realizarea unui teatru național. În privința surselor bănești pentru realizarea acestui proiect și a unui conservator dramatic, soluțiile lui sunt practice, dar, din nefericire, nu au fost aplicate. Și repertoriul teatral, care trebuia să înlocuiască pe „ereoli, fantasmagoriști, baletisti, danțasi pe funie și alții care plouă pe la noi”, urma să cuprindă „piese alese și potrivite cu gustul publicului, elegante, nu triviale, comice, nu bufoane (căci românul, nefiind măscărici, nu-i place bufoneria), tragice, nu sângeroase, fără a fi împănate deocamdată de cânticele, căci nu vrea cântec moldovanul, pentru că n-are poftă de joc” (CN, P., 264). Totuși, vodevilul s-a bucurat de mare succes la publicul „moldovan”.

Involuntar poate, el face sociologie culturală și observă, cu destulă ironie, că „noi suntem de o fire foarte deșantată; ne place a maimuți pe streini și a ne defaima pe sine. [...] Am fost pe rând turcomani, grecomani, sau domnul știe ce încă; acum, din mila lui Dumnezeu, suntem franțezomani; poate curând vom trece și Manha în vreun balon aerostatic, și atunci ne vei vedea anglomani” (CN, P., 262). Dar, ca să mulțumească și „a șasa parte a publicului teatral”, „lumea frumoasă”, Negruzzi concede că „de vreme ce trebui numaidecât un teatru francez” (CN, P., 264), s-ar putea câștiga bani și de pe urma reprezentațiilor date pentru snobi.

Prima piesă tradusă și publicată de Negruzzi este *Treizeci ani sau viața unui jucător de cărți* (ediția întâi 1835, ediția a doua 1863), după melodrama *Trente ans ou la vie d'un joueur* de Victor Ducange și M. Dinaux. Piesa era recentă; avusese premiera în Franța, la Porte-Saint-Martin, în 1827, iar în Moldova, la Iași, cu trupa fraților Fouraux, în 1833, bucurându-se de un mare succes la public. Liviu Leonte observă că „hotărârea de a traduce piesa este determinată de preferințele publicului, dar și de cultivarea contrastelor melodramei în propria proză, cum se vede [...] în *Zoe*. Aceasta după ce preadolescentul Negruzzi tradusese din Le Sage și Voltaire iar, doi ani după publicarea traducerii din Ducange și Dinaux, se îndreaptă spre drama romantică hugoliană” (în CN, O. III, 445–446). Interesant ni se pare *textul ce prefațează piesa*, în care apar, *în nuce*, ideile negruzzicne privitoare la teatru, pe de o parte, și la îmbogățirea limbii române literare, pe de altă parte. Trăind într-o „epohă poeticăască a reformii ș-a civilizații”, pe care o consideră nu mai puțin și a literaturii, traducătorul „stăruie (precât și în ce poate)”, oprindu-se asupra piesei de teatru, căci tânărul traducător credea că „Teatrul îi o oglindă. Tot ce este în lume, în istorie, în om să prive. El învie pe eroul mort și, după trecire de veacuri, îl aduce de înflăcărează iarăși simțire și inima privitorului. El înfruntează pe cel rău, arătându-i subț o alegorie frumoasă toată urâciune și deșăduire năravului său și, criticând pe cel trecut, lovește și arată cu deșit pe cel de față” (CN, O. III, 446). În ceea ce privește destinul teatrului românesc, descoperim o atitudine identică aceleia a lui Gh. Asachi, exprimată cu mai bine de zece ani înainte: „Traducătorul aceștii drame o supune fără sfială criticii. Să roagă numai lui Dumnezeu să-i

dăruiască îndelungul trai a lui Matusala ca doar să va învrednici a auzi pe stenă limba patriei și a vide, în locul lui Polcinel și a lui Arlechin, reprezentându-să virtuțile și eroiceștile fapte a Stefanilor și a Alexandrilor” (CN, O. III, 447).

În ce privește modul în care transpune originalul francez în românește, autorul simte nevoia să se explice, aducând ca argument în favoarea neologismelor romanice concepția autorului *Gramaticii românești* de la 1828, I. Heliade-Rădulescu: „Cât pentru cuvintele streine ce el [traducătorul, n. n.] au întrebuințat în traducire, de îl vor întreba de unde sunt zicirile aceste, va răspunde cu un literat bărbat român, că sunt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sunt zicirile: *om, cap, ochi, urechi, nas, dinte, limbă, barbă, braț, mână, apă, vin, făină, masă, casă* ș. a. Va mai adăogi că fieștecare limbă, când au început a să cultiva, au avut trebuință de numiri nouă, pe care sau și le-au făcut de sine, sau s-au împrumutat de acolo de unde au văzut că este izvorul științelor ș-a meșteșugurilor. Grecii s-au împrumutat de la finicieni, arapi, eghiptieni, asirieni ș. a.; romanii de la greci; cestelalte nații ale Europei de la romani. Noi asemenea urmăim, mai vârtos, când avem de unde” (CN, O. III, 445). Nuanțarea pe care o face Negruzzi în continuare este discutabilă, dar acceptabilă, din considerente de strategie culturală, fiindcă el nu percepe „cuvintele streine” ca „împrumuturi”; ci „ca o moștenire de la maica noastră (latina) și ca o parte ce ne să cuvine de la surorile noastre (ital., franț., span. și port.)” (CN, O. III, 445).

Cealaltă piesă tradusă și publicată de C. Negruzzi, *Maria Tudor* (1837), este însoțită de o *Precuvântare* ce îi prilejuiește traducătorului exprimarea părerilor – preluate, așa cum arată Liviu Leonte în ediția citată, de la autorul romantic ce revoluționa teatrul francez – referitoare la repertoriul dramatic și la opțiunea pentru un curent sau altul.

Înainte de a prezenta și comenta aceste păreri, vom arăta, citându-l pe Heliade, cum era receptat la noi un autor, nou atunci, ca Victor Hugo: „Ca să vorbesc ceva de Victor Hugo, e prea puțin pana mea când de atâția ani se ocupă tiparul Europei de școala lui și când și chiar din bătrânii urmași ai școlii cei vechi, cu toate prejudețele lor, au început a recunoaște geniul și adevărul autorului acesta” (CN, O. III, 513). Urmează o observație ce ține în fondul său de teoria limbajului poetic: „Atâta zic că la ideile și geniul lui limba franțoează cea de acum pe el nu-l încap; și îl vezi a croi singur vorbe nouă, a-și numi ideile și a-și face un drum nou, *a-și face un loc și o limbă a sa*” (subl. n.) (*ibidem*). Acest limbaj particular crea, desigur, dificultăți traducătorului, care, el însuși, trebuia să adecveze o limbă încă în formare textului original. De altfel, poziția echidistantă a lui Negruzzi în disputa dintre munteni și moldoveni privitoare la graiul ce se cuvenea să stea la baza românei literare este bine pusă în evidență de editor: „D-ta, urmând pe tipul limbei noastre besericești adoptate de toți rumânii de obște, încât pentru aceea ce se atinge de ideile cele nouă și de stilul lui Hugo, ți-ai ales vorbele, frazele și chipul de a te exprima și din Țara Rumânească și din Moldova, și ai făcut un amestec fericit prin care ai putut cu atâta justeță și înnemierire să arăți rumânilor pe autorul d-tale” (*ibidem*).

Cât privește opțiunea lui Negruzzi pentru teatrul romantic, în pofida „gloatei de scriitori” care „au introdus pe teatru sistema lui Șakspir, Ghete și Șiler”, aceasta este argumentată tot prin adecvarea la un public doritor a vedea pe scenă „întâmplări adevărate”, „luate chiar dintre soțietate, precum în *Jucătorul de cărți* etc., sau din istorie, precum în *Maria Tudor* etc.”: „Traducătorul [...] voiește numai să arate că pe teatru (această școală de moral) ar trebui să se înfățișeze șene grandioase, mărețe și mai ales adevărate” (CN, O. III, 514–515).

Din nou, traducătorul simte nevoia să-și justifice selecția lexicală și predilecția pentru neologismul romanic: „Cât pentru stilul traducerii sale, el s-a silit pre cât a putut a-l face înțeles și corect, ca să poată exprima toată ideea autorului. Și zicerile ce se vor socoti streine ce le-a întrebuințat în traducerea sa sunt acelea de care limba românească pân acum era lipsită, care s-au priimit de clasice de o soțietate de bărbați literați ce au lucrat și neîncetat se ostenesc pentru cultivarea limbei” (CN, O. III, 515). Critici ai stilului s-au aflat totuși. Astfel, într-o voluminoasă cronică dramatică din „Gazeta de Iași” (19 martie 1867, 2–4), Theodor Aslan notează: „Despre traducțiune, fie ea complimentată. Două expresiuni ne-au surprins însă cu desplăcere în opul întreg”. Este vorba de „Pre legea me!” și „Drace!”; prima, observă Aslan, inventată de traducător, a doua „corespondând la acea franceză: «O, diable!»”. Prima „răsuna urât și trivial”, a doua, care, notează cronicarul, „n-am dori să se împatroneze”, s-ar fi putut înlocui cu „analogii mult mai admisibile” sau cu „La dracul”, „după cum s-a mai zis [...]. «Drace!» n-am auzit până acum”. Totuși, cele două „expresiuni” s-au „împatronat”.

Un alt dramaturg francez abordat de Negruzzi este Molière, mai aproape, prin comic, de gustul publicului românesc și de concepția traducătorului, potrivit căreia *castigat ridendo mores*, concepție explicitată în *Studii asupra limbei române*. Calitatea traducerii din *Les femmes savantes* este elogiată și de Călinescu: „Traducerea [...] este nu numai izbutită, dar sub raportul transpunerii spiritului intrinsec în alt limbaj, o operă originală, prezentând afectări și istericale la modul oriental” (Călinescu, I, 212). Amănunte despre reprezentarea *Scenelor* aflăm din cronica semnată de M. Cercez, publicată în „Albina românească” (1847), sub titlul *Reprezentăție extraordinară în folosul celor arși din București*. Cu acea ocazie, Negruzzi a jucat el însuși, alături de Matei Millo: „Mișcați de compătimirea de care au fost cuprinși la această jalnică întâmplare, au binevoit a calca în picioare toate prejudețele de care s-au văzut încungiurați, a se sui pe ștena Teatrului Național și a da în folosul nenorociților arși o reprezentație alcătuită din un vodevil în limba franțeză, un vodevil în limba națională compus de d. Vasile Alecsandri și două fragmente, asemenea în limba națională, care amândouă au fost unul tradus și altul compus de d-lor însuși” (AR, 1846, 141–142). „Reprezentăția avu un succes strălucit” (AR, 1846, 142). Despre talentul său actoricesc, Negruzzi nu prea amintește ori, dacă o face, are grijă să se înconjoare de modestia impusă de „prejudețele” epocii.

În *Studii asupra limbei române* (M 5, 1862, 76–79; LM 7, 1863, 11–15; L 10, 1863, 55–57), C. Negruzzi critică „starea” limbii române și își enunță poziția cu privire la ortografie, nu înainte de a face o largă digresiune, analizând evoluția limbii literare și influența pe care traduceriile și teatrul au putut-o avea asupra acesteia.

Iată, concentrată într-o frază cu retorică ciceroniană, imaginea limbii literare în viziunea lui Negruzzi: „E, bine! Ce s-a făcut prentu ea în curs de patrusprezeci ani? Perfecționatu-s-a limba? Statornicitu-s-au regulele ei? Nicidecum! Atâta numai că am gonit slovele și am luat literile, fără a pune și bazele după cari să le întrebuițăm în limba noastră. Atunci am văzut scriind fiecare cum îi plesnea în cap; fiecare își închipuise o ortografie” (CN, P., 245). Urmează o critică acidă la adresa „traducțiilor” care erau „în adevăr” lipsite de „zicerile turco-greco-slave, dar se introduseseră cele latino-franco-italiane”. „Și ne trezirăm cu poezii de felul acesta: *Șarmantă damigelă/ Cu ochi ca de gazelă,/ Te am, o columbelă/ Divină și mult belă...*” (CN, P., 245).

În privința teatrului românesc, „care avu o mare înrăurire asupra literaturii” și a limbii, C. Negruzzi face un scurt istoric, arătând importanta contribuție a lui Gh. Asachi, care, „cu asistența a câțiva amatori și a câțiya școlari, ne dote mai multe bucăți traduse, care, cu toată slăbiciunea actorilor de strânsură și mijloacele de care dispunea, ne dovediră că lucrul nu e așa de cu neputință precum se credea, și că limba română răsună tot atât de bine la ureche ca și sora sa italiană” (CN, P., 246–247), dar și excesele acestuia: „Însă, nemărginindu-se în reprezentații de puterea actorilor săi, vroi să ne arăte drama și opera” (CN, P., 247), rezultând un mare *fiasco*.

Perioada „impresariatului” și apoi a directoratului „fără voie” (subl. a.), în care C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu și P. M. Câmpeanu au pus bazele teatrului național la Iași, este evocată cu blând umor, dar și cu obiectivitatea celor „douăzeci și mai bine de ani” care „au trecut de atunci” (CN, P., 249).

Reușiseră „a ținea două trupe, una franceză și alta română”, cu o subvenție „de patru ori mai mică” decât la data apariției articolului. Dar nu problemele pecuniare se impuneau, entuziasmul „juneții” suplinind lipsurile, ci formarea unui teatru românesc „pentru care trebuia creat tot: decoruri, piese, personal etc.” (CN, P., 247). Astfel, „impresarii noștri se făcură profesori de declamație și de mimică: s-apucară a învăța pre actori aceea ce și ei știau, sau mai bine zicând nu știau”, „decorurile se barbuilase, se cârpise, nu mai lipsea decât materia... piesele!” (CN, P., 247). Și Negruzzi descrie precis eforturile de început ale adecvării textelor dramatice, pe de o parte, la jocul mai mult sau mai puțin diletant al actorilor și, pe de altă parte, la gustul (neformat) al publicului: „Se văzu că nu se putea da nici *Orest*, nici *Mahomet*, nici *Alzira*. Chiar cele mai ușoare din piesele lui Molier erau grele pentru noii actori. [...] Aleseră din repertoriul francez și german acele ce le părură mai lesnicioase, mai potrivite cu puterea noilor actori, și traducând, prelucrând, uneori localizând, reprezentațiile începură; publicul se mulțămî, actorii se-neuragiară și treaba mergea strună”

(CN, P., 249). În felul acesta își explică autorul selectarea pieselor traduse ori adaptate. Importantă era însă crearea unui repertoriu original, care, prin problematica pusă în scenă, răspundea necesităților educative impuse de procesul de emancipare culturală despre care pomeneam mai sus, căci, treptat, „trupa se îmbunătățește”, „repertoriul se îmbogățește” – „acestea toate avură o influență mare asupra limbei” (CN, P., 249).

În concluzie, putem afirma că C. Negruzzi, ca promotor al teatrului românesc, s-a numărat printre cei care au înțeles corect necesitatea adecvării textului dramatic la gustul în formare al publicului și la jocul neprofesionist al actorilor de la începuturi, orientându-și în acest sens activitatea de traducător. De asemenea, el s-a situat pe o poziție rațională, echidistantă în privința modernizării limbii române literare, și a acceptat soluția împrumuturilor, cu moderație, din limba latină sau din celelalte limbi romanice, textele sale constituind, ele înseși, exemple ale efortului și ale procesului de modernizare a limbii române literare.

SIGLE

- AR, 1846 = „Albina românească”, Iași, 1846.
 Călinescu, I = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1982.
 CN, O. III = Constantin Negruzzi, *Opere*, III. *Teatru*. Ediție critică de Liviu Leonte, București, Editura Minerva, 1986.
 CN, P. = Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor și alte scrieri*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959.
 GTN, 1836 = „Gazeta Teatrului Național”, București, 1836.
 L 10, 1863 = „Lumina”, Iași, nr. 10, 1863.
 LM 7, 1863 = „Lumina (din Moldova)”, Iași, nr. 7, 1863.
 M 5, 1862 = „Din Moldova”, Iași, nr. 5, 1862.

C. NEGRUZZI – HOMME DE THÉÂTRE

RÉSUMÉ

Notre étude présente les contributions de C. Negruzzi – l'un des directeurs du premier théâtre national roumain – à l'évolution du théâtre roumain en Moldavie, ainsi que sa conception en ce qui concerne le rôle de l'institution théâtrale dans la formation du goût pour l'art dramatique, dans la modernisation de la littérature et de la culture.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
 Iași, str. Codrescu, nr. 2

CÎMPUL SEMANTIC AL NOȚIUNII DE „LOC DEFRIȘAT” ÎN TOPONIMIA DIN BAZINUL UZULUI (MOLDOVA)

DE

VLAD COJOCARU

1.1. Termenii geografici pentru noțiunea de „loc defrișat” nu sînt în totalitate definiți cu exactitate, iar unii dintre ei sînt incluși fără motiv în această categorie. În vederea unei definiri mai exacte a fiecăruia este necesară o analiză a întregului cîmp semantic al noțiunii respective, pentru a surprinde relațiile diacronice și sincronice stabilite între termenii acestui cîmp. În plus, studierea tipurilor toponimice dependente de cîmpul analizat și a repartiției geografice a acestor tipuri poate suplini o documentare lacunară, ajutînd la sesizarea stratificării toponimelor dintr-o zonă dată.

Lupta împotriva pădurilor, în scopul valorificării pastorale sau agricole a pămîntului, a fost generală la noi, în timp și în spațiu. Se presupune că, după „retragerea romană”, pădurea a cîștigat teren nu numai în Dacia, ci în întreaga Românie : „Pare-se că, după căderea imperiului roman, asistăm la o adevărată invazie lentă a pădurii, pornită să recucerească, pe încetul, suprafețele de cultură ce-i fuseseră răpite”¹. În Occident, acțiunea intensă și sistematică de defrișare și, implicit, de colonizare a locurilor obținute, a atins apogeul la începutul mileniului nostru : „În jurul anului 1050 [...] se deschide o eră nouă care trebuia să se slîrbească numai în veacul al XIII-lea : aceea a marilor defrișări, după toate aparențele, cea mai mare creștere a suprafețelor de cultură care a avut loc pe pămîntul nostru, din timpuri preistorice”². Acolo, defrișarea a avut un caracter sistematic, pădurea fiind atacată după un plan vast. La noi, oamenii nu au tăiat pădurea prin mari defrișări frontale, care să ducă la completa ei stîrpire, ci au pătruns în ea prin culoare și poieni ; pădurea a fost atacată din interior, pe suprafețe mici, prin „poienire”, fiecare comunitate sătenească defrișînd cît avea nevoie. „Agricultura noastră — spune H. H. Stahl — a fost legată de codru cel puțin tot atît de puternic cît și păstoritul [...]. Poiana

¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor depălmășe românești*, vol. I, București, 1958, p. 280.

² Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, p. 5, la H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 280.

naturală sau artificială constituia așadar elementul de bază al economiei sătești și lupta împotriva pădurii era o luptă pentru mărirea și crearea poienilor³.

1.2. În bazinul Uzului, curăturile apar menționate încă din primele documente referitoare la satul Dărmănești⁴. Totuși, faptul că Bacăul era la 1837 ținutul cel mai bogat în păduri din Moldova (aproape un sfert din cele existente în întreaga provincie)⁵ dovedește că exploatarea pădurilor în această zonă a fost un proces relativ târziu. Acest fapt este confirmat și de raritatea toponimelor care reflectă fenomenul defrișării, ca și de caracterul lor recent în comparație cu alte zone, cum ar fi Bucovina. Toponimul cel mai reprezentativ pentru fenomenul analizat este *Runcul*, atestat ca oronim la sfârșitul secolului al XVIII-lea : „Die Waldung auf dem Berge *Runku Bătrîn* und *Mon-droja* besteht ebenfalls aus hochstämmigen Nadelholz⁶”. Pădurea înaltă de brad (hochstämmigen Nadelholz) de pe dealul *Runcul Bătrîn* este în cel mai înalt grad edificatoare, dat fiind faptul că *Runcul* a trebuit să denumească inițial un loc fără pădure. Ulterior, într-o hartă de la 1900, porțiunile din preajma satelor (inclusiv *Runcul Bătrîn* și *Mîndroaia*) apar fără pădure. Semnificative sînt și numele a două din satele comunei Dărmănești, situată pe cursul inferior al Uzului : *Poiana Uzului* și *Poiana Roșca* (numele vechi al satului Brătulești). În sfîrșit, Schitul Lapoș, înființat în raza actualei comune la 1737, este așezat și el într-o poiană dăruită de un satean : *Poiana Romcei*⁷.

Înainte de anul 1807, cînd satul Dărmănești intră în stăpînirea lui C. Ghi-ca, locuitorii de aici erau în relație directă cu pădurea, ca stăpîni ai acesteia⁸. Toponimele din acea perioadă au apărut ca urmare a unor „deschideri” de poieni pentru finaș sau a curățirii locurilor pentru arătură. După ce satul își pierde libertatea, defrișările vor tinde tot mai mult spre o valorificare comercială a lemnului. Pădurea era acum a statului sau a marilor proprietari. Schimbarea continuă a configurației pădurilor din zonă a lăsat urme în toponimia de aici. Pe de altă parte, distincția făcută între etapa mai nouă a defrișărilor

³ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 224 și 227.

⁴ DIR, A, XVII—II, p. 83, a. 1607 ; DRH, A, XXI, nr. 7, a. 1632.

⁵ C.C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*², București, 1976, p. 32.

⁶ Hora von Oztzellowitz, *Topografische Beschreibung der fünf Moldauischen Districten im Jahre 1788 und 1789*, comentariu la careul 78 (ms. germ. 2 B.A.-R., anexă la harta *Brouillon oder Original Aufnahme der fünf Moldauischen Districten*, 1790). Trimiterile la manuscris, care reprezintă un comentariu la fiecare careu al hărții — hartă intitulată *Brouillon* etc. — le vom face folosind sigla : Oztzellowitz, com. (+ nr. careului).

⁷ C. Bobulescu, în *Sihăstria Dărmăneștilor sau Schitul Lapoș*, din „Biserica ortodoxă română”, LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 400, spune : „Din pricina ortografiei celor vechi și a înstrăinării cu vremea a numelui adevărat, îl găsim trecut cînd «poiana a Roncei», «poiană a Roncei», «poiana Roncei», «Rîncei», «Ruci». Cred că, corect ar fi «poiana Runci» adică pluralul de la «Runc»⁸. Un asemenea plural nu este posibil, și nici un genitiv de la *Runc* în această formă. Pare a fi vorba mai curînd de un antroponim. Vezi C. Constantinescu, DOR, s.v. *Rom* ; pentru Moldova, cf. *Catalogul documentelor moldovenesti (Cat. Mold.)*, III, nr. 295, a. 1657, unde apare Scripco aprodul și alții, feciorii *Runcăi* (satul Tătărăni, Fălciu).

⁸ Pînă la 1807, Dărmăneștii erau sat domnesc de strajă, aflîndu-se lîngă graniță. Cf. D. Ciurea, *Precizări în problema evoluției marii proprietăți feudale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în „Studii”, 22, 1969, nr. 1, p. 3 ; B.P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, p. 107, și C. Istrati, *Condica lui Constantin Mavrocorlat* (ms.), doc. 612, unde sînt menționați locuitorii din Dărmănești ca păzitori ai graniței.

din ultimele două secole și o perioadă anterioară a defrișărilor agricole sau pastorale va ajuta la descrierea mapei toponimice a zonei.

1.3. Sărăcia documentelor istorice care să ateste evoluția despăduririlor din bazinul Uzului ne-a determinat să încercăm o abordare a toponimiei în perspectivă istorică, căutând modalități de departajare cronologică a formelor geografice antropice plecând de la toponimie în primul rînd. Deoarece materialul este redus la o zonă limitată⁹, analiza va fi extinsă pentru a surprinde esența fenomenelor și a da concluziilor o sferă de aplicabilitate mai largă. Paralel cu prezentarea materialului din zona anchetată, vom lua în discuție fapte din întreaga țară, pentru a analiza anumite relații ce se stabilesc între termenii care ilustrează noțiunea de defrișare.

2.1. În bazinul Uzului există două toponime formate cu entopicul *runc*: *Dealul Runcului* (deal, poiană și curmătură, lângă satul Brătulești), atestat la 1790 în forma *Runku Batrin*¹⁰; *Dealul Runcului* (lângă satul Sălătruc), cu atestări de după 1935.

În zona anchetată, toponimul *Runcul* și-a pierdut semnificația originară: nu am înregistrat aici apelativul *runc*, de la care s-a format numele de loc. Urmărind situația entopicului în alte părți ale teritoriului lingvistic românesc, observăm că el se mai păstrează în unele zone de munte și de deal, dar de cele mai multe ori cu un alt sens decît cel originar. Ca toponim, termenul în discuție acoperă o arie întinsă, care depășește granițele actuale ale țării, cuprinzînd și Galiția, Slovacia și Serbia¹¹. Implicit, aceeași răspîndire largă, cuprinzînd întreg teritoriul de limbă română, inclusiv dialectul aromân¹², a avut-o într-o epocă mai veche și apelativul corespunzător. Restrîngerea actuală a circulației entopicului la anumite zone, ca și pierderea sensului său inițial sînt simptome ale unui proces de dispariție a cuvîntului din limbă. Deja H. Tiktin, în *Dicționarul român-german*, București, 1912, s.v., îl prezintă ca învechit, răspîndit în partea de vest a țării și în Macedonia. Analizînd datele cuprinse în *Dicționarul limbii românești* al lui A. Scriban, în *Dicționarul limbii române* al Academiei R. S. România (litera R), ca și într-o serie de glosare regionale și de monografii dialectale, se pot urmări cu ușurință fenomenele de „tocire“ (S. Mehedinți) a înțelesului entopicului *runc* și de remotivare a sa.

O primă categorie o formează atestările din acele puncte în care se mai păstrează sensul inițial. Astfel, pe Valea Bistriței găsim *runc* „locul de pe care s-a tăiat pădurea“¹³, sau chiar mai dezvoltat „loc din pădure unde arborii au fost doborîți prin tăiere și pe urmă curățați prin ardere, pentru a putea fi transformați în teren de fîneață“¹⁴. O altă zonă conservatoare este Maramu-

⁹ Materialul a fost obținut prin anchete directe efectuate în bazinul Uzului între anii 1980–1982. Chestionarul folosit viza obținerea atît a toponimelor, cit și a entopicelor care circulă în zona anchetată (cf. Dragoș Moldovanu, *Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologie*, Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași, 1978).

¹⁰ Olzellowitz, car. 78.

¹¹ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 150, 330, 398, 408, 412. Toponimul este atestat încă din secolul al XV-lea, atît în Moldova, cit și în Țara Românească: la 1473. respectiv 1486 (cf. DERS).

¹² Tache Papabagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*², 1974, s.v. *arungu*.

¹³ Vasile Arvinte, *Terminologia exploatarei lemnului și a plutăritului*, în SCȘT (Iași), filol., VII, 1957, nr. 1, p. 164.

¹⁴ Cristofor Simionescu, *Termeni geografici populari din zona Bicazului*, în *Etnografia Văii Bistriței, zona Bicaz, Piatra Neamț*, 1973, p. 30.

reșul unde, la Vișeu de Sus și Borșa, a fost, de asemenea, înregistrat acest sens¹⁵. În Transilvania, el apare în zona Năsăudului și a Sebeșului¹⁶. După A. Scriban, *runc* este un sinonim pentru „curătură”, „laz”, „ogor pe un loc unde a fost pădure” și în Oltenia și Bucovina, în ultima zonă fiind înregistrat și sensul „loc din pădure unde copacii au ars”¹⁷. Verbul *a runcui* apare încă în Hațeg și, sub forma *a runculi*, „a defrișa”, în Bucovina.

Dintr-o altă serie de atestări se observă că, deși entopicul este cunoscut în punctele respective, sensul originar transpare cu greu; astfel, în Țara Oașului avem „pădure cu copaci doborâți de vînt”¹⁸, același sens fiind atestat de A. Scriban pentru Maramureș, iar de DLR în zona Sebeșului, unde am văzut că se mai păstrează și sensul originar.

Într-o ultimă categorie se grupează atestările din punctele în care sensul inițial s-a pierdut cu totul, cuvîntul fiind remotivat prin includerea unor trăsături secundare, ulterioare ale obiectului geografic denumit *Runc*. Astfel, în Oltenia, *runc* înseamnă „livadă cu fin” și chiar numai „un loc, un deal”¹⁹ (deci, imposibilitatea de a explica numele celui loc). În județul Vilcea, M. Oros găsește doar înțelesul de „deal în formă de semicerc”²⁰. La Straja (Rădăuți) și Rodna (Năsăud), el denumește „o poiană în pădure sau pe o coastă de deal” (vezi DLR, litera R, s.v.). În aceeași categorie a remotivărilor se înscrie și sensul din Maramureș „cîmp unde pase vitele” sau cel de „podiș” din Botoșani și Crucea (Valea Bistriței; *ibidem*). Prin Maramureș, *runc* a ajuns să fie sinonim cu *zmeuriș* sau, la Năsăud, cu *afiniș*, după vegetația care poate să apară pe un loc defrișat. Alături de păstrarea sa prin toponime, putem nota și inserarea termenului în sintagme de tipul celei din Maramureș, *poamă de runc* „zmeură” (ALR-Mar. II, h. 451), construcții care pot avea același rol de conservare a cuvîntului ca și poeziile populare din Bucovina în care apare verbul *a runculi*.

Rezumînd cele arătate mai sus, observăm că nu se poate vorbi de arii în care entopicul *runc* și-a păstrat sensul originar, în contrast cu altele în care este remotivat. În toate zonele în care el se mai păstrează există, alături de vechiul înțeles, și încercări de resemantizare a termenului.

Un semn al slăbirii sensului entopicului în cauză poate fi și raritatea apariției sale în documente, unde îl găsim mai bine reprezentat doar pentru Bucovina. Astfel, la 1652 este menționată o vînzare a unui „laz de fînaț, cît iaste tot și cu runcu, runcuri de păscut” făcute din „pădurea întreagă”²¹. La 1697 găsim un act de vînzare a unei moșii „cu runcuri de păscut”, iar la 1768 un inventar care cuprinde și „un runc, care a fost lăzuit de tata meu cu foc și cu securea”²².

Soarta acestui entopic a fost, de fapt, intuită deja de la sfîrșitul secolului trecut. G. Popovici remarcă faptul că în ocolul Cîmpulungului sensul acestui

¹⁵ V. Arvinte, *loc. cit.*

¹⁶ *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tom. IX, București, 1975, s.v.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 51.

¹⁹ NALR—Oltenia, III, București, 1974, MN 91.

²⁰ M. Oros, *Toponimia satelor Genuneni și Popești (jud. Vilcea)*, în SUBB (Philol.), 1970, nr. 2, p. 115.

²¹ T.V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 4.

²² G. Popovici, *Runc. Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-cîmpulungene*, în „Convorbiri Literare”, XXV, 1891, p. 712.

cuvînt este pe cale de a dispărea, trăsătura esențială fiind înlocuită arbitrar cu „note prinse din aparențele concrete ale locurilor la care se referă denumirea“²³. În prima jumătate a secolului nostru, I. Conea remarcă, totuși, că *runc* circulașe pînă nu demult ca apelativ în Lovișteș²⁴. Pentru S. Mehedintzi, însă, *runc* este unul din cele mai vechi cuvînte ale limbii române, dar cu înțelesul tocit²⁵.

În vederea unei definiri mai exacte a entopicului, vom urmări evoluția lat. *runcus* și *rîncare* în limbile romanice. Entopicul *runc* este moștenit (cf. med. lat. *runcus*, format de la verbul *runcare*, apud TDRG, CADE, SCRIBAN, D.). Lat. *runcare* înseamnă „a plivi, a prăși“²⁶ cu instrumentul numit *runco*, *-onis* („un fel de săpăligă“). El nu desemna acțiunea de defrișare, ci de îndepărtare a buruienilor și de afinare a solului²⁷. Existența instrumentului numit *runco*, *-onis* ne arată că operația se făcea nu prin smulgerea buruienilor sau a ierbii, ci prin tăierea sau scoaterea lor din pămînt. Cuvîntul italian dialectal (din Piacenta) *ronk* „pămînt deștelenit“ păstrează sensul vechi al cuvîntului latinesc²⁸. Alte atestări din italiana dialectală și din friulană ne dau posibilitatea să refaceam o evoluție semantică a acestuia de la sensul „loc curățat prin tăierea buruienilor“ la „loc curățat prin tăierea tufișurilor, scoaterea cioatelor“ și, în cele din urmă, la „loc curățat prin tăierea copacilor“, adică la „loc defrișat“, care reprezintă termenul final al procesului evolutiv, concretizat în rom. *runc* și arom. *arîngu*. Termenii intermediari ai acestui proces îi găsim în piac. *ronket* „rădăcini care se folosesc pentru foc“, în friul. *ronk* „coastă de deal în trepte plantată cu viță de vie“ (adică un loc ce a fost curățat pentru a fi plantat cu viță de vie) și în ital. *roncare* „a curăța pomii de crengi uscate“²⁹. Nota comună a cuvintelor menționate este acțiunea de curățare a unui loc, notă implicată și în rom. *runc* ca trăsătură definitorie a sa; *runc* nu cuprinde și specificarea tehnicii de defrișare folosite, apropiindu-se de entopicul *curătură* și deosebindu-se în această privință de *secătură* și *arșilă*. Evoluția semantică a lat. *runco*, *-onis* urmează pe cea a verbului *runcare* și a substantivului *runcus*: v. ital. *roncone* „cuțit mai mare“³⁰, friul. *ronkone*, *rinkone* „cuțit pentru curățat viță de vie“. Cuvîntul este atestat și în dalmată: *rancaun*³¹.

În toponimie, termenul este prezent, în afară de română³², și în italiană (*Ronco*), retoromană (engad. *Runc*, *Runcs*, *Runchetta*) și dalmată (*Runc*, *Ronco*)³³. Termenul, atît ca apelativ, cît și ca toponim, nu este atestat în vestul

²³ G. Popovici, *op. cit.*, p. 715.

²⁴ Ion Conea, *Tara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, p. 118.

²⁵ Simion Mehedintzi, *Opere alese*, București, 1967, p. 242.

²⁶ L. Quicherat et A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*⁵¹, Paris, 1922, s.v.; A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1967, s.v.

²⁷ Cf. lat. *runca*, *-ae* „herba que tollitur runcando“, la Ernout-Meillet, *op. cit.*, s.v. *runcare*.

²⁸ REW³, 7 444: *runcare* „a plivi“; 7 446: *runco*, *-one* „săpă de plivit“. Pentru urmașii romanici ai lat. *runcare* (*sarire* și *sarculare*), vezi REW³, Ernout-Meillet, *op. cit.* și O. Bloch et W. von Wartbourg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*³, Paris, 1960.

²⁹ G. Devoto, G.C. Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Florența, 1971.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Bartoli, *Das Dalmatische*, II, Viena, col. 217.

³² *Piriul Runcului*, în DERS, a. 1473.

³³ I. Iordan, *Bezeichnungen für „Rodeland“ in der rumänischen Toponomastik*, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung“, IV, 1928, p. 54.

Romaniei (fr., prov., cat., sp., port.)³⁴. Presupunem că, în limbile romanice occidentale, *runcare* a putut fi concurat de paronimul *rhonchare*, păstrat în aceste limbi (ca și substantivul *rhonchus*): log. *runku* „bot“ și *ronkare* „a zbiera“, v. fr. *ronchier*, *roncher*, v. ital. *roncare*, sp. *roncar* „a sforăi“, sp. *ronco* „sforăit“, prov. și cat. *roncar*, cat. *ronk*, *obvald. runká*³⁵. Pe de altă parte, evoluția semantică a verbului încă din latina tîrzie ar putea explica impunerea în limbile romanice a sinonimului său *sarîre* (*sarcûlare*), care s-a păstrat în franceză, spaniolă, italiană, friulană, engadină, aromână³⁶. Evoluția semantică de la „a plivi“ la „a defrișa“ este atestată și pentru o formă a lui *sarîre*, **exsarltum*, păstrat în fr. *essart*, v. prov. *eissart*³⁷. Toponime de tipul *Essards*, *Le Sars*, *Cerlémery* (din *exsarltum* + antropon. *Emery*), *Coupesarte* (lat. *curvum exsarltum*) etc., denumind locuri defrișate, sînt foarte numeroase în Franța³⁸, fiind corespondentele occidentale ale *Runcurilor* noastre.

Un alt caz de evoluție semantică de la sensul „a prăși, a plivi“ la cel de „a tăia (copaci sau cereale)“ îl găsim în obvald. *tsarkladur* (din lat. *sarculare*), care înseamnă „iulie“, adică „luna secerișului“ (și nu a plivitului, prășitului), după cum o arată și friul. *seselado* „iulie“ (de la lat. *sicilare*). Același fenomen îl întîlnim și pentru rom. *a plivi*, regional cu sensul „a tăia spice de secară, a secărați“³⁹. În aceeași categorie se înscrie și friul. *ronka* „a tăia porumbul cu seceră“.

Așadar, limba română face parte dintr-o arie de est cu continuatori ai lat. *runcus*. Substantivul *runcătură*, atestat în Bulzești — Hunedoara⁴⁰, cu sensul de „uscătură“, adică „resturile rezultate prin curățirea copacilor“, poate fi o rămășiță a unui verb neatestat, de conjugarea I, urmașul latinescului *runcare* (verbul latinesc s-a păstrat în această formă și în ital. *roncare* și friul. *ronka*). Forma actuală *a runcui* este refăcută de la substantiv⁴¹.

Sensul de „curățare“ al cuvîntului românesc îl găsim confirmat de diversele explicații date acestei tehnici de defrișare de la noi: *runc* = „loc curățat de pădure prin tăierea acesteia și scoaterea cioatelor“⁴²; „altădată au tăiat copacii și i-au scos din rădăcini cu tot și un astfel de pămînt l-au numit *runc* și apoi *curătlură*“⁴³. H. H. Stahl arată că „atunci cînd, după tăierea copacilor, se scot și rădăcinile, se obține o *curătlură* sau o *curățitură*, dar se folosește și termenul de «a runcului»⁴⁴ pentru a se obține un «runc»“⁴⁵. Merită atenție și versurile populare citate de G. Popovici, unde accentul cade pe curățirea locului de

³⁴ Nu este atestat în această arie în REW³, la A. Dauzat et CH. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1963, la J. Coromînas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1970, la R. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, I, Madrid, 1929.

³⁵ REW³, nr. 7 292.

³⁶ Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *sărel'êdu* „prășesc, plivesc“.

³⁷ REW³, nr. 3 066; vezi și nota 28.

³⁸ Dauzat-Rostaing, *op. cit.*, s.v.

³⁹ D.I.R., litera P, s.v.

⁴⁰ I. Străuț, *Vocabular regional*, în „Cum vorbim“, IV, 1952, nr. 4, s.v.

⁴¹ D.I.R., litera R, s.v.

⁴² V. Tufescu, *Pe valea Moldovei. Priveliști și evocări*, București, 1970, p. 26.

⁴³ Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, în „Codrul Cosminului“, II—III, 1925—1926, p. 136.

⁴⁴ Forma dată de Stahl (probabil din anchetele sale directe) este creată de la *runc* + suf. *-ului*.

⁴⁵ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 272.

rădăcini, fără a se mai menționa tăierea copacilor : „Și să scoată rădăcini / De copaci și mărăcini / Și să facă foc cu iască / Codru-ntreg să-l runculească“.

O altă serie de nume pleacă de la entopicul *secătură* : *Secătura Grozei* (deal, vîrf, plai, poiană, pîrîu) atestat la 1896 în forma *Pl. și Pîr. Săcătura Groza*⁴⁶ ; *Secătura Farcului* (plai, pîrîu) atestat la 1790 în forma *Pojana Sekatura Farku*⁴⁷.

În zona Uzului, tehnica de defrișare prin secare nu mai este cunoscută, deci entopicul specializat nu mai circulă⁴⁸. El este însă folosit frecvent în documente pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea : la 1641 — „au făcut săcătura prin codru“ ; la 1863 — „avînd eu dreaptă secătură, făcută cu toporu din codru mereu, de taică-meu“⁴⁹.

Acest entopic desemnează o tehnică precisă de defrișare. „Alt chip de a stîrpi pădurea a fost acela de a jupi coaja de pe trunchiul arborilor și a-i lăsa astfel să se usuce ; deoarece prin acest mijloc seca seva, izvorul de hrană, a căpătat pămîntul nimicit în acest mod numele «secătură»“⁵⁰. C.C. Giurescu aduce precizări în plus : „*Săcătură* indică și tehnica specială întrebuințată, anume cojirea circulară a copacilor de pe o anumită lățime, așa încît circulația sevei se întrerupea. În consecință, copacii se uscau «în picioare» și apoi erau tăiați.“⁵¹. Mai cităm și definiția culeasă de Stahl de la un informator din Gorj, în 1946 : „Le tai în mîzgă, pînă la 1 iulie. După aceea se închide coaja și nu se mai jupoaie, că s-a lipit mîzga de lemn. Atunci îl jupoi într-un sfert de oră. În puterea verii se usucă, dacă nu are coaja pe el“⁵².

Deși entopicul și toponimul format de la acesta apar în documente încă din secolul al XVI-lea⁵³, nici un dicționar al limbii române nu menționează pentru *secătură* sensul de „loc defrișat“, fiind înregistrat numai acela de „om sau lucru de nimic“. Doar Al. Ciorănescu, în *Diccionario etimológico rumano*, II, nr. 7653, îl ia în discuție, admitînd însă în mod eronat existența unui continuator românesc a seca „a tăia“ al verbului lat. *sēcāre*, de la care s-ar fi format cuvîntul *secătură* „loc defrișat“. Din definițiile de mai sus ale termenului în discuție se poate vedea că, deși exprimă o tehnică de defrișare, deci de înlăturare a copacilor, la baza sa stă verbul *a seca* „a usca“ (defrișarea nu implică neapărat tăierea pădurii, aceasta putînd fi înlăturată și prin alte mijloace). *Secătură* trebuie definit ca fiind un loc din pădure cu copacii secați de sevă prin tehnica arătată mai sus și lăsați să se usuce⁵⁴, termenul aplicîndu-se, prin extensie, și locului rămas după ce copacii astfel uscați au fost înlăturați prin alte mijloace (foc, tăiere). Sensul „om de nimic“ se poate explica mai ușor ca un sens figurat al entopicului, decît direct de la verbul *a seca* „a usca“. Pe

⁴⁶ Institutul Geografic al Armatei, *Moldova*, hartă, sc. 1 : 50 000, București, 1896. În continuare vom folosi abrevierea : *H. Mold. (1896)* ; trimiterea este la seria XII, coloana R.

⁴⁷ Otzellowitz, *com.* 79.

⁴⁸ Precizăm că toponimul *Secătura Farcului* desemnează un loc într-o zonă cu multe izvoare și piraie : *Pîrîul Izvoarelor* etc. ; prin urmare, nu poate fi vorba de sensul „loc lipsit de apă“.

⁴⁹ H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 160, respectiv 180, din Vrancea.

⁵⁰ Al. Bocănețu, *loc. cit.*

⁵¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 32.

⁵² H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 246.

⁵³ DERS, a. 1558, s.v.

⁵⁴ Explicația se menține și astăzi : comunicat de prof. dr. V. Arvinte, în urma unei anchete colective efectuate în Vrancea, în anul 1983.

de altă parte, verbul românesc *a seca* „a tăia“ presupus de Al. Ciorănescu (*loc. cit.* reluându-i pe I.-A. Candrea, GS, VI, 325, și Buescu) nu își află justificarea, neputându-se admite ca lat. *sēco* să fi avut un tratament al lui *s*-diferit de lat. *sēdeo* (> *săz*). Nu lipsit de importanță poate fi și faptul că, încă din latina tirzie, *sēcāre* cunoaște o specializare semantică spre sensurile „a tăia cu ferăstrăul“, „a secera, a cosi“, astfel că limbile romanice îl cunosc numai cu aceste sensuri (cf. fr. *scier*, sp. *segar*, ital. *segare*). Golul semantic creat prin această specializare a fost umplut de lat. tirziu **taliare*, moștenit și în română.

În schimb, regăsim radicalul indo-european, prezent în lat. *sēcāre* „a tăia“, în entopicul *seci*, împrumutat însă de noi din limbile slave. El denu-mește, de asemenea, un loc defrișat. În anumite zone, acesta este atestat și cu sensul de „țarc pentru fin; ocolul oilor“⁵⁵. Ovid Densusianu crede că sensul de „strungă; ocolul oilor“ din Banat se poate explica numai prin sensul din Hațeg, „finaț pe un loc unde s-a tăiat pădurea“, ultimul fiind considerat ca fază intermediară⁵⁶. Există, însă, în limbile slave, pe lângă sensul de „tăietură“, și sensurile: n. slov. *sěč* „gard viu“, srb. *sječ(a)* „crengi tăiate“. Însuși Densusianu menționează pe vechiul slav *osěkŭ* și pe srb. și slov. *osek* „țarc, strungă“⁵⁷. Așadar, este vorba de o evoluție a substantivului în limbile slave, și nu de o specializare semantică pe teren românesc. Pe de altă parte, această evoluție se poate explica direct de la sensul „tăietură“, fără a mai fi nevoie de o fază intermediară „finaț pe un loc defrișat“. Un exemplu în plus îl găsim și în Bucovina, unde a fost înregistrat pentru *seci* sensul „gard din copaci tăiați“⁵⁸. Fenomenul este similar cu cel din v. prov. *segua/sega* „gard (pentru cereale)“, cuvânt care pleacă tot de la un radical însemnând „a tăia“ (lat. *sēcāre*): „D'els si fan *segas* utils a defensa de blatz / *Segua* [...] fayta d'espinas“⁵⁹.

O discuție asemănătoare comportă un alt termen înrudit, *prisacă*, împrumutat tot din limbile slave (v. sl. **prěšěka* de la *prěšěkati* „incidere“) ⁶⁰. În Transilvania, toponimia pare să ateste sensurile de „pădure tăiată, loc curățat din codru“ și „gard, împrejmuire lată din grămezi de lemne“, denumind întărituri de apărare create, probabil, în perioada româno-slavă⁶¹. În Moldova, *prisacă* are sensul de „stupină“, pe care îl au și ucr. *pasika*, pol. *pasieka*, rus. *paseka*⁶². I. Iordan⁶³ include acest termen în categoria cuvintelor din sfera noțiunii de „defrișare“ din Moldova. Această includere se bazează pe ipoteza că *prisacă* a evoluat de la sensul „loc defrișat“ la „stupina așezată într-un loc

⁵⁵ În Almăj (Banat), la Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări)*, I. Timișoara, 1926, s.v.

⁵⁶ Ovid Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs litografiat, București, 1933—1934, p. 166.

⁵⁷ Ov. Densusianu, *loc. cit.*

⁵⁸ Satul Valea Putnei, comuna Pojorita, jud. Suceava, comunicat de D. Moldovanu. Cu același sens l-am înregistrat și în com. Dofteana, jud. Bacău, vecină cu zona în discuție.

⁵⁹ M. Raynouard, *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, V, Paris, 1836—1845, p. 179; în traducere franceză: „D'eux se font clôtures utiles à la défense des blés/Clôture [...] faite d'épines“.

⁶⁰ S. Dragomir, *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-române*, în DR, I, p. 157.

⁶¹ *Ibidem*, p. 158: „Prisecile vechi stăteau în legătură neîntreruptă unele cu altele și „ormau un veritabil brîu de apărare“.

⁶² TDRG, s.v. *prisacă*.

⁶³ I. Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 24 și 26.

defrișat“ (explicație dată și de Tikin). Însă sensul de „pădure tăiată“ nu este înregistrat direct în Moldova, ci doar în Maramureș și Muntenia (cf. SCRI-BAN, D.). A fost înregistrat, în schimb, în Transilvania *prisacă* „îngrăditură“, în sintagma *prisacă de spini*⁶⁴. Această atestare este importantă, deoarece reprezintă un rest din sensul inclus în numele vechilor *Prisăci* ardelenesti, confirmând ipoteza lui S. Dragomir asupra naturii acestora. Evoluția semantică de la „a tăia“ la „întăritură, gard făcut din crengile tăiate“ este similară cu cea petrecută în cazul lui *seci*. Este posibil ca sensul atestat de E. Petrovici în Transilvania să fi constituit punctul de plecare pentru *prisacă* „stupină“ din Moldova: înainte de a denumi totalitatea stupilor dintr-un perimetru dat, *prisacă* ar fi putut desemna gardul cu care se împrejmuiau stupii așezați în pădure, făcut pentru a-i feri de animalele sălbatice. Admițând această ipoteză — indiferent că fenomenul s-a petrecut pe terenul limbii române sau în limbile slave de est — am putea elimina entopicul *prisacă* dintre termenii pentru defrișare din Moldova. Gestul aruncării cu securea pentru a circumscrie suprafața prisăcii — un argument pentru cei care îl includ în categoria amintită — este un gest ritualic vechi, fără vreo importanță pentru problema noastră. Se arunca, de altfel, și cu piatra. Cu securea se făcea, cel mult, *curătura* în care se instala prisaca. În documente, de altfel, se face mereu o deosebire între stupină și locul pe care se află ea. La 1578, Petru Șchiopul dăruiește mănăstirii Berzunț „o prisacă cu 20 de stupi și cu locul cît va putea arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii“⁶⁵. În alt act se vorbește de „niște curături și cu prisacă, și cu grădini, însă în pădure, care sînt *curăturile* lor ce le-au curățat“⁶⁶. Prisăcile din Moldova se „întemeiau“, nu se „deschideau“ sau „curățau“⁶⁷.

Un alt termen pentru defrișare din bazinul Uzului, derivat de la un cuvînt moștenit din latină, este *curătură*. El este prezent în această zonă prin toponime de tipul *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleș*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gh. Gabor*, toate cu atestări tîrzii, din secolul nostru. După cum am mai arătat, entopicul apare, însă, menționat aici încă din secolul al XVII-lea. Sensul său este alterat, înțelegîndu-se astăzi prin el un „loc îngrădit, pentru finat“, indiferent dacă a fost sau nu pădure pe el. Ca și *runc*, *curătură* indică mai ales finalitatea acțiunii de defrișare, decît tehnica folosită. Termenul apare în documente, începînd din secolul al XVI-lea pînă tîrziu în secolul al XIX-lea, cu sensul de „loc defrișat“. La 1596 găsim: „să facă curături în pădure“⁶⁸. Este posibil ca desemantizarea să se fi petrecut și datorită concurenței entopicului *curățitură*, care este folosit în documente începînd din secolul al XVII-lea⁶⁹. Acesta a fost derivat de la verbul *a curăți*, general răspîndit în limbă, care a luat locul mai vechiului *a cura*. *Curătură* nu a dispărut din limbă, dar a pierdut din înțelesul inițial, ca urmare a pierderii sprijinului pe care îl avea de la verbul *a cura*. Desigur că desemantizarea

⁶⁴ ALR II/I, MN 3 838, p. 125, punct 260. Cf. și V. Arvinte, *op. cit.*, p. 102, care îl menționează pe *prisacă* în Maramureș (Vișeu de Sus) cu sensul de „grămadă făcută din vreascurile adunate de pe munte“.

⁶⁵ Gh. Bartoș, *Tehnica albinăritului în Țările române în epoca feudală*, în „Terra nostra“, II, 1971, p. 227.

⁶⁶ DIR, A, XVI—II, nr. 146, a. 1560.

⁶⁷ DIR, A, XV—I, nr. 48.

⁶⁸ DIR, A, XVI—IV, p. 154.

⁶⁹ La 1626: „au fost făcută curățătură din pădurea întregă“, în DRH, A, XIX, nr. 30.

acestor termeni — *curătură*, *runc*, *secătură* — se explică și prin faptul că, începînd din secolul al XIX-lea, are loc o restrîngere a activității desemnate de ele : țărani nu mai pot să-și facă unde vor și cînd vor curături sau să „sece“ pădurea⁷⁰.

Tehnica de defrișare de la noi, după cum se poate deduce din documente, include frecvent și arderea copacilor ; pădurea este înlăturată cu securea, dar și „cu foc“. De altfel, tehnica pirjului, constînd din incendierea ierburilor și a miriștilor pentru a face cîmpurile mai roditoare, este un procedeu foarte vechi, cunoscut de cele mai primitive popoare⁷¹. Deși *arsură*, *arșiță* (din lat. **arsicia*) pot desemna nu numai locuri defrișate prin ardere, ci și partea de deal (munte) expusă mai intens la soare, multe din toponimele actuale sînt legate de acțiunea de despădurire.

În bazinul Uzului, există următoarele arșițe (arsuri) : *Piciorul Arsurii*, atestat la 1896 în formele : *Pic. Arsurei* și *Pir. Arșiței*⁷² ; *Arșița Piței*, *Arșița Coporiei*, *Arșița Pinului*, *Poiana de la Arsură*, *Arșița Pălinului*, toate cu atestări de după 1935. Ultimele două toponime sînt explicate de subiecți prin incendii naturale sau din timpul războiului, celelalte rămîn fără motivare. Tehnica de defrișare prin ardere este aici inactuală, ca și cea prin secare.

Singurul entopic care mai păstrează sensul nealterat în zonă este *poiană*. Dintre toponimele formate de la acest entopic, cîteva sînt atestate la 1896 : *Poiana lui Anton* (nemotivat), *Poiana Vasiloaiei* (nemotivat), *Poiana lui Gabor*, *Poiana Bindileului* (nemotivat)⁷³. Celelalte poieni au atestări mai tîrzii : *Poiana la Caramalău*, *Poiana lui Postolache*, *Poiana Bîteii*, *Poiana lui Pavel*, *Poiana Străjii*, *Poiana Zahariei*, *Poiana Cenușăriei*, *Poiana Chibrităriei*, *Poiana la Cărbunaru*, *Poiana Bărduța*, *Poiana Finanșului*, *Poiana Boitei*, *Poiana lui Rață*, *Poiana Pincii*, *Poiana Cireșului*, *Poiana Munteanului*.

2.2. Considerînd în ansamblu totalitatea termenilor pentru noțiunea de defrișare, se pot sesiza anumite diferențieri semantice între ei. Astfel, *runc* și *curătură* au în vedere finalitatea acțiunii de defrișare — curățirea locului — pe cînd *secătură* și *arșiță* caracterizează tehnica folosită.

Datorită sinonimiei inițiale dintre *runc* și *curătură*, a fost posibilă o substituție a primului de către ultimul termen, fapt ce ar explica apariția tot mai rară a lui în documente (cu excepția unor zone, cum ar fi Bucovina). Pe de altă parte, *Runcurile* par să păstreze o autonomie față de *Curături* prin specializarea lor în a denumi suprafețe mai mari defrișate, un deal sau o coastă de deal. Curăturile sînt legate, mai ales, de acțiuni individuale de curățire a locurilor, pe suprafețe mai mici. Am putea crede și într-o specializare în plus a fiecăruia dintre cei doi termeni : *runcurile* ar fi mai ales locurile de pășune, *curăturile*, cele de arătură. Într-adevăr, marea majoritate a primelor ne apare ca atare. *Runcul Dornei* este un runc „sătesc, ca să cosească cu toții, sau să-l pască cu toții“⁷⁴. În Oltenia, *runcul* este definit ca „livadă cu fin“⁷⁵, iar la

⁷⁰ *Curățitură* desemnează un loc curățit de copaci, tufișuri, dar și o pădure curățită de uscături.

⁷¹ H.H. Stahl, *Contribuții*, I, p. 306.

⁷² H. Mold. (1896), s. XI, col. R.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Apud H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 163 (a. 1768).

⁷⁵ N.A.I.R.—*Oltenia*, III, MN 91.

Poiana Stampei este un pământ pentru pășune în proprietate obștească⁷⁶. La 1697 se vînd „runcuri de păscut“ (vezi mai sus). Proverbul citat de G. Popovici : „de pre runc nou iese brînză bună“ indică tot o întrebuintare pastorală a sa. La acestea mai adăugăm toponimul *Runcul Stinelor* de pe Tazlăul Sărat⁷⁷. Curăturile au ajuns să însemne orice loc cultivat cu porumb, etc., indiferent dacă a avut sau nu pădure⁷⁸. Astfel, îl găsim menționat la 1711 pe un Iftime „avînd mălai în curătură“⁷⁹. Mai înainte, la 1612, Ioana din Popcești are „livezi și curătură, loc de patru ogoare“. La 1719, Manole Bejenuță are „curături de livezi“⁸⁰.

Trebuie să menționăm, totuși, cîteva excepții : prima este o atestare de la 1863, din Vrancea, a unei „curături de fîn la Cremenef“, vîndută de fiii lui Șt. Budăescu⁸¹. În același sens este definită curătura ca „loc defrișat și închis în pădure, folosit ca fînaț“, la Comănești⁸². Excepții întîlnim și în cazul *runcului*. Astfel, în Loviștea (Voineasa), un Oprea cumpără la 1605 niște ogoare în *Runculeț*⁸³. Tot în Țara Românească apare toponimul *Runcul Greșului*⁸⁴, în care determinantul (dacă nu este un nume de persoană) ar putea indica destinația agricolă a runcului⁸⁵. În Crișana, toponimul *Runcurele* este definit și el ca o „față de deal cu loc arător“⁸⁶.

O diferențiere care pare să aibă mai mult suport, între *runcuri* și *curături*, este aceea pe baza prezenței unui singur individ sau a colectivității ca agenți ai defrișării. Această diferențiere este susținută de faptul că întotdeauna curăturile sînt legate de persoane particulare care le curăță, le vînd, le cumpără sau primesc întărire pentru ele. Atunci cînd apar forme de plural, ele denumesc generic mai multe locuri defrișate ale aceluiași individ sau ale unor indivizi diferiți. Așa apare, la 1745, *Poiana Curăturilor*, pentru care Constantin fustașul primește încuviințarea de a lua dijmă de la cei care-i vor lucra partea lui din aceea poiană curățată de „moșu-său“⁸⁷. Așadar, indiferent că are destinație agricolă sau este folosită pentru fîn, curătura este un loc relativ redus ca di-

⁷⁶ V. Arvinte, *loc. cit.*

⁷⁷ În anul 1643, în *Cat. Mold.*, II, nr. 1 679.

⁷⁸ S. Mehedint, *op. cit.*, p. 248.

⁷⁹ Curătura este făcută de el ; în *Cat. Mold.*, V, nr. 1 004.

⁸⁰ *Ibidem*, I, nr. 1 586 și V, nr. 1 616.

⁸¹ Apud C.G. Giurescu, *op. cit.*, p. 34.

⁸² Bazinul Trotușului, Comănești, anchetă directă, comunicat de Ion Florea.

⁸³ DIR, B. XVII - I, nr. 152.

⁸⁴ DIR, B. XXIII, nr. 207 (a. 1631).

⁸⁵ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1967, p. 280 : „Postverbalul *gres* are, ca și rutenescul *uzbrich*, și sensul de „loc rămas nearat la trecerea cu plugul“.

⁸⁶ T. Teahă, *Grăul din Valca Crișului Negru*, București, 1961, p. 139. În Bucovina, unde entopiecul *runc* apare în documente pînă în secolul al XIX-lea, avem exemplul cel mai sugestiv de specializare pastorală a acestuia. Găsim astfel „runcuri de păscut“ la 1652 (Ștefanelli, *op. cit.*, p. 4) și la 1697 (*ibid.*, p. 17) ; „un runc care se cheamă Imașul“ la 1755 (*ibid.*, p. 57) ; apoi se vînde „păscutul pe acest an — păscutul unui munte — însă cu Runculeță cu tot“, la 1793 (*ibid.*, p. 231) ; se zălogeste „on runculețu di cosit și di păscut la părăul Prascăi“, la 1801 (*ibid.*, p. 292) ; se stăpînește „puțintel runc păscătoare“, la 1804 (*ibid.*, p. 318). Această specializare pare că merge în Bucovina pînă la eliminarea sensului de „defrișare“ ; *runc* devine sinonim cu „loc de păscut“, „imaș“.

⁸⁷ Pe moșia Mirosăvestilor, în Moldova, apud V. Mîhordea, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, Moldova, București, 1966, p. 282, nr. 252. Se vede clar că în acest caz este vorba de o împărțire a curăturii inițiale pe părți, de aceea este întrebuintat pluralul, deși defrișarea a fost făcută de o singură persoană.

mensiune, aflat în proprietatea unui individ. De aceea curăturile apar în documente menționate alături de celelalte „stăpîniri locurești“ (H. H. Stahl) (*cu grădină, cu curătură, cu vii, cu pomet*), pe cînd pentru pădure, cîmp, apă se menționează dreptul *din* acestea, indiviz, neîmpărțit pe teren (*din pădure, din apă, din cîmp*). Atunci cînd apare și formularea *din curătură*, este vorba de o cumpărare, pe lîngă cea a dreptului de a stăpîni o parte nehotărnicită din pădure, cîmp etc., și a dreptului de a curăța oriunde și oricît în pădurea comună.

Situația *runcului* este cu totul alta. Foarte rar — și aceasta tîrziu, în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea — întîlnim o vînzare a unor *runcuri de păscut* (vezi mai sus), deci sub același regim ca orice stăpînire privată, ieșită din indiviziune. Majoritatea covârșitoare a exemplelor ne pune în fața unor denumiri deja fixate, ca nume de sat, deal sau munte. Pe de altă parte, faptul că un runc apare mai ales ca un loc de *pășunal* și nu de finaț poate fi și el semnificativ, pentru că pășunile erau colective, ale întregului sat, pe cînd locurile cu fin erau mai ales individuale⁸⁸. Dacă o dată apare și un loc pentru fin, se face mențiunea că „au voie toți să-l cosească“, este deci o proprietate colectivă, fapt ce n-ar fi fost posibil dacă l-ar fi făcut doar un singur individ (vezi mai jos despre *Runcul Dornei*).

Prin urmare, este probabil ca *runc* să se fi specializat în a denumi defrișările mai vechi, efectuate de comunitatea satească, diferențiindu-se de *curătură*, care se folosea pentru indicarea defrișărilor mai noi, individuale. Așa credem că putem explica și apariția „curăturii de fin“ din Vrancea, curătură care aparținea unui singur individ, membru al obștii : aici necesitatea de a distinge *individualul* de *obștesc* a copleșit pe cea de a distinge între *arabil* și *pastoral*.

Semnificativă este și comparația dintre aria curăturilor și cea a runcurilor din documentele secolelor al XV-lea — al XVII-lea. Curăturile apar în zonele cu runcuri din Moldova, mai întîi în Vrancea, apoi pe valea Troțușului, în zona Onești—Comănești, apoi urcînd pe Tazlău. O altă fișie se profilează pe valea Bistriței, pînă mai sus de Bicaz ; aceeași situație și în zona dintre Siret și Bîrlad, începînd de la izvoarele Bîrladului, pînă spre sud de orașul cu același nume. În schimb, pe valea Moldovei nu le întîlnim împreună decît în cursul inferior, pînă spre Tg. Neamț și la sud de Fălticeni. Mai sus, în amonte, pare a fi o zonă exclusiv de runcuri, fără curături⁸⁹. Ținînd seama de faptul că în ocolul Cîmpulungului Moldovenesc obștea satească a păstrat pînă aproape de zilele noastre formele vechi de organizare, scăpînd aservirii de către proprietarii feudali, și reamintindu-ne presupunerea că *runc* se diferențiasse de *curătură* specializîndu-se în denumirea unei suprafețe mai mari de teren defrișate, lucrate și stăpînite de obicei în comun, ne putem explica de ce tocmai în această zonă *runc* a rezistat mai mult concurenței din partea entopicului *curătură*.

⁸⁸ Cf. P.P. Panailescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 131 : „Pășunea era comună [...] . Nu trebuie confundată pășunea cu finatul [...] De obicei, livezile de fin constituiau proprietăți individuale, dar erau și finături mari, comune ale obștii.“

⁸⁹ *Runcul Șuvorîtei, Pirăul Runcului, Runcul Carpenilor, Runcul lui Berchez* (sec. XV—XVII) și foarte multe *Runcuri* găsite de G. Popovici : *Runcul Largei, Runcul lui Ochian* (Gura Humorului) ; *Dealul Runc* (Capul Cîmpului) ; *Runcul Tochin, Runcul* (Stulpicani) ; *Runcul Focșei, Runcul Ariniș* (Vama) ; *Runcul Rusca, Runcul Candrenilor, Runcu* (Dorna) etc.

Pricina de la 1768 pentru moșia numită *Runcul Dornei* este edificatoare : acel runc, se spune, „este sătescu, ca să cosească cu toții, sau să-l pască cu toții“^{89bis}.

Urmărind repartitia geografică a runcurilor din Țara Românească și Moldova pe baza documentelor din secolele al XV-lea — al XVII-lea, observăm că ele apar exclusiv în zone de deal și de munte, lipsind cu totul din zonele de șes acoperite cu păduri în evul mediu. De regulă, *Runcurile* desemnează dealuri sau părți de deal (munte), fiind vorba de *muchea Runcului*⁹⁰, *vîrful Runcului*⁹¹, *poalele Runcului* și *fața Runcului*⁹², *Piscul Runcului*⁹³, *Runcușorul la vîrful dealului*⁹⁴, și *apucă iarăși dealul în pădure la Runcu*⁹⁵, *în sus pînă la Runc, care este la obîrșia Frumoasei mari*⁹⁶, *vîrful Runcului*⁹⁷. Așadar pe lângă faptul că aria lor se limitează la zona de deal și de munte, de multe ori se face chiar mențiunea expresă a categoriei geografice la care se încadrează acest entopic. Sîntem siliți de fapte să includem, deci, noțiunea de „deal“ în definiția entopicalui *runc* ca pe o notă esențială a sa : deal sau parte de deal defrișate, folosite ca pășune și aflate, cel puțin la origine, în proprietatea obștii. Prin această restricție semantică, *runcul* ar intra în seria cuvintelor care, prin modificările semantice suferite, sînt o expresie a condițiilor de viață ale românilor dintr-o anumită perioadă a istoriei lor : *cărare, punte, cale*⁹⁸.

Considerăm, astfel, necesară revizuirea articolului *runc* din DLR, litera *R*, unde cuvîntul respectiv este tratat cu puțin spirit critic : definiția dată neglijează trăsături esențiale ale termenului, incluzînd însă note care constituie, de fapt, remotivări, descrieri ale obiectelor concrete la care se referă toponimele. După redactorii articolului, am ajunge la concluzia că, de exemplu, *runc* este sinonim cu *zmeuriș* sau chiar cu ... *pădure* (deal împădurit).

Continuînd ideea de mai sus, remarcăm faptul că în primele noastre documente toponimul *Poiană* apare mai ales în zonele complementare *Runcului*, și anume în cele de cîmpie⁹⁹. Desigur că, odată intrat în limbă, entopical *poiană* s-a răspîndit în toată țara, dar nu este exclus ca adoptarea lui să se fi produs începînd cu zonele de cîmpie, unde au avut loc, se pare, primele contacte dintre români și slavi¹⁰⁰.

3.1. Încercările de mai sus de a stabili unele diferențieri între entopicele exprimînd noțiunea de „defrișare“ nu ne pot ajuta singure la stratificarea toponimelor formate pe baza lor. Dezvoltarea social-istorică diferă de la o zonă la alta, raportul dintre privat și obștesc variază, fiind greu de stabilit o cronologie absolută a numelor de locuri pe baza acestor fapte. Opoziția dintre obștesc

^{89bis} Apud H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 163.

⁹⁰ *Cat. T. Rom.* II, nr. 735, a. 1616.

⁹¹ DIR, B, XVI—IV, nr. 137, a. 1574.

⁹² *Ibid.*, XVII—III, nr. 371, a. 1619.

⁹³ DRH, B, XXIV, nr. 176, a. 1633.

⁹⁴ DRH, A, II, nr. 76, a. 1458.

⁹⁵ *Ibid.*, III, nr. 96, a. 1491.

⁹⁶ *Ibid.*, nr. 100, a. 1491.

⁹⁷ *Cat. Mold.*, II, nr. 1 935, a. 1646.

⁹⁸ S. Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 40 și 41.

⁹⁹ Cf. colecțiile DIR, B și DRH, B.

¹⁰⁰ Vezi I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 140 : „Locul autohtonului *gorun* de la dealuri și cîmpii alături de *bung- (bunget)* a fost luat de *stejarul* slavon.“

și individual nu poate fi folosită cu rezultate sigure la cronologizarea formelor geografice antropice. Această cronologizare rămîne să fie făcută pe baza altor criterii. Pe de altă parte, chiar dacă am sesizat o specializare a *runcului* în denumirea de locuri de pășunat obștești și a *curăturii* în denumirea de locuri individuale, aceasta nu presupune dispariția primului într-o anumită perioadă din dezvoltarea socială a țării și apariția ultimului la o dată ulterioară. O cronologizare absolută a entopiceilor în discuție nu se poate face, cu atît mai mult cu cît ele exprimă tehnici de defrișare care nu pot fi legate strict de o anumită epocă din istoria poporului român. Așadar nu putem admite încercarea de stratificare a lor făcută de S. Mehedinți : „După *runc* am avut *arșilă*, acolo unde pămîntul era curățat prin foc, iar azi cuvîntul cel mai obișnuit e *curătură*. Și chiar *curătură* începe a-și loci sensul, înțelegîndu-se prin acest cuvînt orice loc unde se seamănă la munte porumb, chiar dacă n-a avut pădure pe el”¹⁰¹.

3.2. Considerînd faptele sub aspect geografic, putem ajunge la concluzii care să ne conducă, totuși, la o stratificare a toponimelor din categoria analizată. Un loc defrișat în scopul folosirii lui ca teren agricol sau pășune (fînăț) nu era ales la întîmplare de cel care urma să depună o muncă grea pentru a-l obține. În afară de aspectul locului, alegerea lui a fost dirijată de efortul minim pentru exploatarea sa. Astfel, H. H. Stahl observa că „terenurile de agricultură nu pot fi prea îndepărtate de vatra satului. Drumul de la casă la locul de arătură are o limită peste care nu este economic să se treacă”¹⁰². O remarcă asemănătoare face și C. I. Popa, referitor la satul Marginea, Sibiu : „Locurile de arătură ale mărginenilor sînt situate, de regulă, în apropiere de vatra satului”¹⁰³. Analizînd defrișările din secolele al XV-lea — al XVII-lea din zona Bucșoiaia — Baia, M. D. Matei și E. I. Emandi constată, de asemenea, că „cele mai intense defrișări s-au făcut în dreptul vetrei așezărilor, vatra constituind un factor important de avansare spre codru”¹⁰⁴. Este firesc ca primele locuri intrate în atenția sătenilor să fi fost cele mai apropiate de sat sau la care se putea ajunge mai ușor.

Revenind la zona noastră, am putea grupa într-un prim strat, ca vechime, toponimele desemnînd obiectele cele mai apropiate de zona locuită : *Dealul Runcului* (Runcul Bătrîn) de lîngă satul Brătulești, în dreapta Uzului, spre vîrsare ; apoi celălalt *Runc*, aflat lîngă satul Sălătruc, în apropiere de fostul Schit Lapoș : *Secătura Grozei* și *Secătura Farcului*, ambele lîngă fostul sat Poiana Uzului (din cursul mijlociu al Uzului, pe dreapta), prima în dreapta Pîrîului Grozei, ultima în stînga acestuia, pe coasta muntelui Farcu ; în sfîrșit, *Piciorul Arsurii*, situat la vest de Runcul de lîngă schit¹⁰⁵.

¹⁰¹ S. Mehedinți, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰² H.H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 14.

¹⁰³ C. Popa, *Agricultura în Mărginimea Sibiului*, în „Cibinium”, 1969—1973, vol. II, p. 59.

¹⁰⁴ Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *Habitații medievale rurale din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (Secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 71.

¹⁰⁵ Se remarcă, prin urmare, că runcurile de aici, ca și cele din Bucovina, sînt situate în imediata apropiere a vetrelor de sat. G. Popovici, *op. cit.*, p. 710, analizînd situația runcurilor din munții Bucovinei, constată că : „Locurile numite *runc* sînt în genere situate în interiorul periferiilor sătești sau în întîmă apropiere”, iar în nota 6 : „runcurile sînt situate în apropierea satului sau cel puțin a locuințelor omenești”.

În următorul strat s-ar încadra o serie de toponime care desemnează obiecte situate în zone care înaintează mai mult în munții acoperiți cu pădure din bazin : un șir de poieni pe Izvorul Negru (afluent drept al Uzului, ce se varsă mai sus de satul Brătulești), în continuarea Runcului Bătrîn : *Poiana lui Anton*, *Poiana lui Gabor*, *Poiana lui Postolache*. Apoi, o arie compactă de denumiri se conturează pe Pîrîul Mașcașului (afluent drept al Trotușului, ce se varsă în dreptul satului Brătulești), în cursul său superior, într-o zonă care, deși relativ apropiată de sat, este mai puțin accesibilă (prezintă pante cu înclinație mare) ; pe coasta acestui pîrîu se află *Poiana Vasiloaiei*, *Poiana la Caramalău*, *Poiana lui Rață*, *Poiana Mindroii*, *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleț*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gheorghe Gabor*.

Un ultim strat ar cuprinde toponime aflate în zone rămase neatinse, în inima munților, la distanțe considerabile de sat, dar cu multă pădure. Aceste toponime circumscriu o etapă a defrișărilor care se conturează începînd cu secolul al XIX-lea, etapă delimitată și pe baza altor considerente în afara celui geografic. În această perioadă se remarcă o rezistență din partea proprietarilor față de vechiul obicei al defrișărilor făcute oriunde, oricînd și de către oricare membru al obștii. Pădurea era acum a marilor proprietari sau a statului, iar defrișările se fac de către societăți specializate, pe porțiuni mari și în scopul exclusiv al folosirii materialului lemnos (dispare rolul pastoral și agricol al defrișărilor). În bazinul Uzului, caracteristic pentru această etapă este entopicul *tăietură*, folosit absolut : (*La*) *Tăietura*, *Pîrîul* și *Plaiul Tăieturii* (*Pîrîul Tăietura* este atestat în această formă la 1897 în *Harta topografică a județului Bacău*, sc. 1 : 100.000, întocmită de Institutul Geografic al Armatei). Am putea include aici și toponime create de la repere, de tipul : (*Pîrîul*) *La Jgheabul lui Timăr*, (*Pîrîul*) *La Rampa Doftenilor*, (*Pîrîul*) *La Rampa lui Bûgus*, (*Pîrîul*) *La Corcea a Treia*, sau de la antroponime ce trimit la cei care au condus operațiile de defrișare sistematică din zonă : *Pîrîul lui Póloc*, *Pîrîul lui Ghinél*. Toate se raportează la noile tehnici de defrișare și la noua funcție a defrișărilor : valorificarea comercială a lemnului, care este exploatat în cantități mari, transportat pe *jgheaburi* sau *córcii* („uluce de lemn pentru transportarea butucilor“) pînă la *rampele* de încărcare.

3.3. Pornind de la considerente social-istorice, sugerăm o altă clasificare, care ar putea fi valabilă pentru fiecare zonă geografică în parte. Se presupune că, după retragerea romană, Dacia cunoaște o perioadă lungă, de cîteva secole (III—X), de revenire la regimul obștilor sătęști și chiar gentilece. Într-o primă fază, întregul teritoriu al comunității sătęști era în stăpînirea devălmașă, comună a obștii. Membrii ei aveau un drept teoretic, indiviz, de stăpînire asupra pădurii, apei, cîmpului. Nevoia de teren agricol și de pășunat a dus la defrișări în pădurea comună, defrișări care, inițial, au putut fi realizate de întreaga colectivitate, printr-o muncă comună. Numele dat terenurilor colective se exprima, inițial, prin apelative geografice în funcție toponimică absolută (*Runcul*, *Secătura*, *Arsura* etc.), care se diferențiau între ele fie prin calitative și determinative (*Mare* — *Mic*, *Bătrîn* — *Nou*, *de Sus* — *de Jos* etc.), fie prin raportarea la alte toponime (proces numit *polarizare toponimică*)¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Conceptele de *funcție toponimică absolută* și de *polarizare toponimică* sînt precizate de D. Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. XXIII, 1972, p. 79, nota 28, respectiv, p. 81.

Pe măsura ieşirii din indiviziune, proprietatea privată cîştigă teren în faţa celei colective. Una din modalităţile de a deveni stăpîn pe un loc era şi aceea a defrişării individuale în pădurea comună. Locul astfel obţinut rămînea în folosinţa celui care muncise la deschiderea lui, fiind lăsat ca moştenire sau vindut. Faza „tinerilor private“ (H. H. Stahl) a provocat apariţia, în plan toponimic, a denumirilor care includ, alături de entopic, un determinant personal, ca semn al proprietăţii : *Poiana lui X*, *Curătura lui Y*. Aşadar, distincţiei dintre obşteşti şi privat din planul social-istoric îi corespunde, de obicei, în planul lingvistic, distincţia dintre toponimele descriptive şi toponimele personale.

În bazinul Uzului, în prima serie, cea mai veche, se grupează următoarele toponime : *Runcul (Bătrîn)*, *Dealul Runcului*, *Secătura Grozei* (= secătura de sub *Virful Grozei*)¹⁰⁷, *Secătura Farcului* (de la numele muntelui *Farcu* pe care se află), *Piciorul Arsarii*. Toate aceste denumiri trimit la defrişări colective, ale întregii comunităţi sătęşti. În seria a doua, mai nouă, a toponimelor personale, grupăm denumirile poienilor de pe Izvorul Negru şi ale poienilor şi curăturilor din cursul superior al Maşcaşului : *Poiana lui Anton*, *Poiana lui Gabor*, *Poiana lui Postolache*, *Poiana lui Pavel*, *Poiana la Caramalău*, *Poiana Vasiloaiei*, *Poiana lui Raţă*, *Curătura la Vilcu*, *Curătura la Stănuleş*, *Curătura la Docan*, *Curătura la Apetrei*, *Curătura la Gheorghe Gabor* şi în sfîrşit *Arşiţa Pişei*, la distanţă mare de sat, dar într-o zonă intens pastorală (transhumantă locală).

Se observă că această distincţie, făcută pe baza unor considerente social-istorice, ne conduce la aceleaşi rezultate ca şi cea făcută pe baza criteriului geografic. Denumirile din apropierea vetrelor de sat — presupuse de noi a fi mai vechi — fac parte toate din categoria toponimelor descriptive şi sînt, în acelaşi timp, şi o expresie a fazei proprietăţii obşteşti. Denumirile cu determinant personal, din faza mai nouă a creşterii proprietăţii private, se grupează toate în zone mai îndepărtate de sat, avute, deci, în vedere mai tîrziu de locuitori.

Prima etapă istorică — a proprietăţii obşteşti, care are ca reflex lingvistic stratul toponimelor descriptive — poate fi subdivizată în două perioade : aceea a utilizării pentru denumirea terenurilor comune a apelativelor geografice în funcţie toponimică absolută şi o perioadă ulterioară, a diferenţierii toponimelor. Diferenţierea este impusă în această fază mai nouă de pluralitatea obiectului antropic, una din modalităţile de a distinge între două omonime fiind includerea unui calificativ în numele de loc : toponimul *Runcul Bătrîn*, atestat în această formă la 1790, apare în această fază ulterioară, prin opoziţie cu celălalt *Runc* din zonă. Iniţial s-a numit, desigur, *Runcul*, cînd era singurul din bazin¹⁰⁸.

¹⁰⁷ *Dealul Grozei* serveşte ca polarizator pentru o serie de toponime din aceeaşi zonă : *Piriul Grozei*, *Virful Grozei*, *Plaiul Virful Grozei*.

¹⁰⁸ La 1790 avem atestat doar *Dealul Runcului*, acoperit cu pădure mare de brad. Forme de tipul *Poiana Runcului*, *Pădurea Runcului*, *Poiana Săcăturii*, aparent tautologice sau contradictorii, sînt şi ele expresia a două straturi toponimice : stratul mai vechi al determinantului — *Runcul*, *Secătura* — şi stratul mai nou al determinatului — *Poiana* care s-a făcut pe locul numit *Runc* sau *Secătura*, *Pădurea* care a crescut din nou pe locul numit *Runc*. În ultimul caz, putem avea şi o extensie a accepţiei toponimului *Runc* de la porţiunea strict defrişată din dealul respectiv, la întregul deal, incluzînd, deci, şi pădurea care a mai rămas pe el. În toate cele trei cazuri, toponimele complexe atestă fixarea ca nume de loc, pentru zona în cauză, a entopicelor *runc*, *secătura*.

Un alt mijloc de evitare a confuziei între omonime este acela al polarizării (vezi mai sus). Astfel, cele două *Secături* aflate în apropiere una de cealaltă s-au diferențiat între ele intrând fiecare într-o serie toponimică diferită : *Secătura Farcului*, *Muntele Farcu*, *Botul Farcului*, *Pîrîul Farcului* etc., respectiv *Secătura Grozei*, *Virful Grozei*, *Pîrîul Grozei*. Cele două straturi distinse în acest caz sînt : cel mai nou, în care intră toponimele descriptive formate prin polarizare de la cele două oronime, și un strat anterior, în care exista doar toponimul *Secătura* (de pe muntele *Farcu*). Indiciul anteriorității ultimului toponim și a formei sale *Secătura* este sinonimul *Pîrîul Secăturii* obținut pentru *Pîrîul Cenușăriei* (care izvorăște din *Secătura Farcului*), sinonim pe cale de a fi uitat (subiecții îl localizează cu greu, nefiind siguri dacă este identic cu pîrîul menționat mai sus sau cu altele ce izvorăsc tot din *Secătura Farcului*). Așadar, actuala opoziție echipolentă a rezultat dintr-o mai veche opoziție privativă : [*Secătura* : 0] → [*Secătura* : *Secătura Grozei*] → [*Secătura Farcului* : *Secătura Grozei*]¹⁰⁹.

Stratul toponimelor din etapa ultimă a defrișărilor, din secolele al XIX-lea — al XX-lea, făcute în scopul valorificării lemnului (și nu al obținerii de locuri arabile sau de pășunat), include și un entopic care apare în funcție absolută : *tăietură*. Acest fapt nu înfirmă ipoteza vechimii stratului format din entopice în această funcție. *Tăietură* nu mai caracterizează locul obținut prin defrișare (împreună cu tehnica folosită), ci exprimă doar acțiunea de tăiere în sine (singura care mai avea importanță). Pe de altă parte, folosirea absolută a acestui entopic poate fi explicată și prin faptul că reprezintă prima fază a întrebuintării numelui comun ca nume propriu în zona noastră. Neexistînd posibilitatea confuziei dintre două sau mai multe omonime, ar fi fost de prisos folosirea sa cu un determinant. Aceasta este o expresie a principiului economiei care guvernează funcționarea limbii în sincronie.

Succesiunea temporală a tipurilor lingvistice presupuse mai sus pare a fi valabilă și pentru alte spații lingvistice. Astfel, discutînd toponimele formate de la cuvîntul de origine obscură *artiga*, *artigo* „loc defrișat“, din Franța, Ch. Higounet remarcă : „Formele vechi [...] arată trecerea de la apelativ la nume de loc, se pare că mai întîi pentru terenuri mici, și adăugarea unui nume de persoană ca un prim mijloc de diferențiere“¹¹⁰.

3.4. În concluzie, diferențierea lingvistică a tipurilor toponimice dependente de cîmpul semantic al noțiunii de defrișare pare să corespundă celor

¹⁰⁹ Pentru transformarea opoziției privative în opoziție echipolentă, vezi D. Moldovanu, *op. cit.*, p. 84. Exemple ilustrative pentru fenomenul polarizării și în care putem distinge cele două straturi — mai vechi, al entopiceilor în funcție toponimică absolută și cel ulterior, al toponimelor incluzînd și un determinant — pot fi date și din alte zone. E menționată, astfel, în DIR, A, XIV—XV, vol. I, nr. 4, a. 1398, Mănăstirea Probota, „cari monastire iasti în *Poiană*, între Șomuz și între pîrîul Pobrotii“; la 1404, *ibid.*, nr. 18 : „sfintii mănăstiri, bramul sf < a > ntul ierarhu Nicolaiu, cari iasti în *Poiană*, între Șomuz și între pîrîul Pobrotii“; la 1409, *ibid.*, nr. 3 : „mănăstirii sfîntului Nicolae, care este în *Poiana Sîretului*“ (aceasta se află în dreapta gurii Șomuzului Mare, în stînga ei fiind acum *Poiana Rădăvanului*, de care s-a diferențiat). Un alt exemplu ni-l oferă atestările pentru *Runcul Frumoasei* de pe Tazlăul Sărat : la 1491, în DRH, A, III, nr. 100, apare forma simplă : „pînă la *Runc*, care este la obîrșia Frumoasei Mari“; la 1643, în *Cat. Mold.* II, nr. 1679, apare diferențiat formal de *Runcul Stinelor* din cealaltă parte a Tazlăului Sărat : *Runcul Frumoasei*.

¹¹⁰ Ch. Higounet, *Contribution à l'étude de la toponymie du défrichement : les Artigues du Bordelais et du Bazadais*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie* (Bruxelles, 1949), III, Louvain, 1951, p. 598.

două faze din dezvoltarea sistemului de proprietate. Analiza tipologică trebuie aplicată, în primul rând, fiecărei serii de toponime formate cu același entopic (vezi mai sus situația entopicului mai nou *tăietură*). Urmărind, în același timp, repartitia geografică a denumirilor din acest câmp, am putut observa că termenii generici se dispun în imediata apropiere a vechilor vetre de sat, în timp ce structurile toponimice personale caracterizează zonele mai îndepărtate. Totodată, această corespondență reflectă deosebiriile dintre terenuri sub raportul gradului de accesibilitate. Cele mai greu accesibile zone au fost defrișate parțial în a treia etapă.

Tratat diacronic, câmpul semantic al noțiunii de „defrișare” conduce la o imagine complexă a fenomenului respectiv, a cărui dublă determinare, geografică și istorică, se reflectă în repartitia și succesiunea tipurilor de denomi-nație toponimică.

Aceste sugestii pentru o departajare cronologică a formelor geografice antropice vor putea fi verificate și completate prin analiza unui material mai bogat, provenit și din alte zone ale țării.

LE CHAMP SÉMANTIQUE DE LA NOTION DE „LIEU DÉFRICHÉ” DANS LA TOPONYMIE DU BASSIN DE L'UZU (MOLDAVIE)

Résumé

Dans la première partie, l'auteur précise la sphère sémantique de quelques appellatifs fondamentaux pour la notion de „lieu défriché”, à partir des documents du XIVe—XVIIe siècles, des enquêtes toponymiques, des glossaires régionaux et à la suite de l'étude des correspondants romans et slaves des termes roumains (*runc*, *curătură*, *secătură*, *seci*, *prisacă*, *poiană*, *arsură*, *curățitură*).

Dans la deuxième partie de l'étude, on analyse les correspondants toponymiques des appellatifs géographiques, en essayant d'établir leur stratification. Pour cela, on a utilisé plusieurs critères : le critère linguistique, donné par le type toponymique (descriptif ou personnel, appellatif en fonction toponymique absolue ou en syntagmes qui incluent des déterminants) ; le critère socio-historique, donné par le type de propriété (collective ou individuelle) qui existait au temps des défrichements ; le critère géographique, c'est-à-dire le rapprochement ou l'éloignement des objets géographiques dénommés par rapport à l'enceinte du village. Aux anciennes phases du développement du système de propriété, collective et individuelle, correspondent sur le plan linguistique des types toponymiques successifs : une couche plus ancienne, celle des toponymes descriptifs, et une couche plus récente, celle des toponymes personnels. La première phase se subdivise en deux périodes : dans la première, les noms des terrains collectifs étaient exprimés par des appellatifs géographiques en fonction toponymique absolue (*Runcul*, *Secătura*, *Arsura*) ; dans la seconde, la pluralité des objets a réclamé la différenciation des appellations soit par des qualificatifs et des déterminatifs (*Runcul Bătrîn* : *Runcul Nou*), soit en les rapportant à d'autres toponymes (*Secătura Farcului* : *Secătura Grozei*, selon les noms des montagnes *Farcu* et *Groza* sur lesquelles ils sont situés). Du point de vue géographique, la couche la plus ancienne est formée par des noms de lieux situés dans la proximité des villages ou dans les zones les plus accessibles ; tandis que la couche récente est formée par des noms de lieux situés dans des zones moins accessibles ou à grande distance du village. L'auteur estime que les résultats de ses recherches sont également applicables à l'étude diachronique de la toponymie des autres contrées du pays.

Șt. Dumitrescu, „Studii și cercetări de istoria artei”, t. 24, 1977; 62. Tudor Opreș, *Reviste ale elevilor*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977, 1977, 66–67; 63. Thomas A. Perry, *How the Romanian Has Read American Literature*, „Cahiers roumains d'études littéraires” 1979, 1; 64. Ion Frunzetti, *Evocare*, în Al. Busuioceanu, *Studii despre artă*, București, Meridiane, 1980; 65. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Eminescu, 1980, *passim*; 66. George Ciorănescu, *Al. Busuioceanu, istoric și poet al luminii*, „Revista scriitorilor români” (München), XIX, 1982; 67. Dan Slușanschi, *Cuvânt înainte*, la Al. Busuioceanu, *Zamolxis*, Meridiane, 1985; 68. Eugenio Battisti, *Evocare*, în Al. Busuioceanu, *Zamolxis*, București, Meridiane, 1985; 69. Alexandru Balaci, „Un spirit emblematic”, „Jurnalul literar”, 1999, 3–4; 70. Ion Pop, *Poezia lui Alexandru Busuioceanu*, „România literară”, XXXII, 1999, 13–14; 71. C. Popescu-Cadem, *Busuioceanu și „Jurnalul” său de miezul nopții*, „Jurnalul literar”, 2000, 7–8.

LUCA ION CARAGIALE

OFELIA ICHIM

CARAGIALE, Luca Ion (3. VII. 1893, București – 7. VI. 1921, București), poet, prozator, publicist. Fiu al lui Ion Luca Caragiale și al Alexandrinei Caragiale (n. Burelly), frate cu Mateiu I. Caragiale, își petrece o parte a copilăriei și adolescenței la Berlin, unde tatăl său se stabilește definitiv, împreună cu familia, în 1905. Dată fiind frica tatălui de a nu-și pierde copiii, așa cum i se întâmplase cu cele două fetițe, moarte în 1892, C. își face studiile în particular, avându-l, printre alții, ca profesor, la Berlin, pe Panait Cerna. Deși copilăria îi este frustrată de plăcerea jocurilor și a libertăților specifice vârstei, C. își găsește universul favorabil în studiu, maturizându-se înainte de vreme. Având o memorie prodigioasă, recită versuri de Racine, Molière, Shakespeare și încearcă să-l facă pe tatăl său să înțeleagă poezia lui Verlaine. Apreciindu-i calitățile intelectuale, Ion Luca îi încredința manuscrisele pentru a i le transcrie, ocupație migăloasă, mai cu seamă după ce avea loc „pieptănătura stilului”.

Tânărul C. este influențat, în oarecare măsură, de ideile socialiste ale familiei Dobrogeanu-Gherea, soția sa provenind din aceeași familie, a criticului cu vederi de stânga. În colaborare cu Ioan D. Gherea, fiul criticului Constantin Dobrogeanu-Gherea, semnează romanul *Nevinovățiile viclene*. Timid în fața cuvântului tipărit, C. colaborează, sporadic, la câteva periodice, trimițând versuri, recenzii, însemnări

memorialistice sau chiar un studiu din domeniul strict al istoriei: astfel, în 1915 trimite revistei „Flacăra”, sub pseudonim, studiul *Un asediu memorabil al Constantinopolei*, remarcat de N. Iorga. Debutul ca poet se produce un an mai târziu, în paginile aceleiași reviste. Urmează colaborări la revistele „Sburătorul” (1919–1920), „Viața românească” (1920–1921), „Ideea europeană” (1920), „Hiena” (1921), „Adevărul literar și artistic” (1921).

Paginile dedicate amintirii tatălui cuprind însemnări despre meticolosul proces de elaborare a operei acestuia, „stilul” fiind coordonata călăuzitoare a întregii familii de scriitori Caragiale: „Claritatea, concizia erau pentru dânsul adevăratele calități ale stilului. Înfocat detractor al romantismului, arăta o adevărată ură pentru abuzul de adjective, pe care-l considera ca însăși marca celui gen literar”. Fiul sesizează aceeași simpatie a tatălui pentru clasicism și în muzică, nu numai în literatură: „Înzestrat cu o extraordinară ureche muzicală, Caragiale, care era lipsit de orice cultură specială muzicală, cunoștea pe de rost simfoniile lui Beethoven, sonatele lui, operele lui Mozart și pe «părintele» Haydn”. O altă dimensiune a personalității părintelui, surprinsă în două paragrafe elocvente, se referă la reacția acestuia în clipa în care, în Germania fiind, află despre revoltele țăranilor români din 1907: „În omul acela, care persiflase veșnic avânturile patriotice, o groaznică suferință a început să clocotească. [...] Voia să plece, să vază ce se întâmplă în țara lui, și deznădejdea iarăși îl paraliza”. Fiul cel mic a fost cel căruia, la vreme de noapte, tatăl i-a vorbit îndelung despre teatru, despre Shakespeare, fără ca nimeni să-și imagineze că avea să fie ultima noapte din viața lui I. L. Caragiale.

Deși încă din 1916 C. pregătește mai multe caiete cu versuri (*Efigiile înfiorate* – 1916, *Chipurile sulemenite* – 1917, *Izvodul vrajei* – 1917, *Dintr-un oraș de munte* – *Meditații*, 1916–1921), abia în 1921 hotărăște să încredințeze tiparului volumul de versuri *Jocul oglinzilor*. Din nefericire, volumul nu a fost publicat în timpul vieții tânărului scriitor, răpus mult prea devreme de o gripă rebelă.

Poezia lui C. evoluează pe două coordonate: cea a modernismului și cea a formelor fixe. Jocul măștilor, precum și sonoritățile minulesciene, aerul apăsător de cernit al orașului în care plouă, „publicul muced, cenușiu, resemnat”, „pensionarele” (școlărițe) „cu haine de închisoare” ce se zbat bacovian în monotonie creează un univers în care viața e simțită acut ca o durere cu mască de carnaval: „E sufletu-mi un < music-hall > de mahala/ cu-o lampă roșie la intrare/ și cu afișe zdrențuite” (*Efigiile înfiorate* – *Solilocul dintâi*). Chiar și pe acea scenă a măreției și a frumuseții care este Veneția, poetul întrevide „decadența”: aici putrezesc „în ciorchine, cerșetori”, „mucenici și sfinte Cine/ teatrale și cu cer de panoramă,/ Madone laice și-obeze,/ Hristoși copii/ hidrocefali și primitivi”. Demitizarea nu este un simplu joc, ci un gest de revoltă împotriva morții Domniței, a copilăriei și a poveștilor de dragoste. Viața este un iarmaroc, vântul – „un clown deșăntat”, totul se repetă („a fost cândva/ [...] cum va mai fi și mâine”). Un împătimit al limbii române, asemenea tatălui său, C. „scormonise toate culegerile de poezie populară,

cronicile și hrisoavele vechi și ajunsesse în timpul din urmă să fie stăpân pe o limbă de o frumusețe plastică uimitoare” (Ion Sân-Georgiu). Poezia populară este prezentă în creația sa prin rime dactilice sau, chiar, hiperdactilice. C. cultivă și formele fixe ale poeziei, precum cantilena, vilanela, madrigalul, stanța, rondelul. În multe din versurile sale se face trimitere spre un univers floral reprezentat prin mai bine de patruzeci de specii. Din punct de vedere lexical, neologismele alternează cu arhaismele. Nu de puține ori, poetul creează imagini șocante, sinestezice sau oximoronice: „Trec tramvaiele, gemând cromatic”, „clăntănesc ca oase moarte/crengile”, „iadul alb ca perna/ în care capu-ți mort/ își va-nfunda uitarea”.

O problemă care l-a preocupat pe C. a fost cea a stilului. În eseu *Despre La Rochefoucauld*, nepublicat în timpul vieții, dar datat, cu aproximație, 1920–1921, C. descoperă importanța stilului gânditorului francez în „inspirația bruscă ce i-a îngăduit să redea atât de viu gândurile lui”. Nu efortul laborios dă strălucire stilului, ci „expresia fericită a unui moment”. C. polemizează cu estetica clasicismului, unde „tot[ul] avea un loc bine indicat și de unde orice surpriză era izgonită ca un atentat la bunul gust”, așa cum în articolul *Cinstitei Firme Nicanor & Co.*, publicat în 1921 în „Viața românească”, a polemizat cu mentalitatea comodă ce atribuie criticului un rol scolastic, învechit; acesta, „în loc să se lase emoționat de ea [de opera contemporană – n. n.], se simte obligat să ia atitudine critică, uzând de mijloace apreciative învechite și, prin urmare, care dau greș în fața actualității operei”. Din nou, La Rochefoucauld devine exemplu pentru ceea ce înseamnă scrierea de geniu a stilului, dar, deopotrivă, un exemplu pentru lipsa de înțelegere a criticilor față de talentul acestuia, la vremea respectivă. Ca pentru a ilustra larga disponibilitate a registrului liric pe care-l stăpânea, C. scrie, fără a publica, versuri în limbile franceză și germană. Totodată, creează proze poetice pline de sensibilitate și lirism. Singura proză publicată în timpul vieții este romanul *Nevinovățiile viclene*, tipărit în „Viața românească” (1920). Fiind o colaborare cu Ioan D. Gherea, este mai greu de identificat participarea personală; romanul constituie o incursiune în universul fragil și sentimental al adolescenților. Precursor al idilelor ample din ciclul „Medelenilor”, romanul *Nevinovățiile viclene* reprezintă un început în literatura română.

Cunoscând bine limbile franceză, engleză și germană, C. traduce în românește *Balada* de Fr. Villon, *Corbul* și *Viermele cuceritor* de E. A. Poe, precum și romanul *Pan* de Knut Hamsun. *Corbul* este o traducere în proză a poemului. În ce privește romanul *Pan*, traducerea este un adevărat act de cultură, prezentând cititorului român un roman din creația scriitorului norvegian prea puțin cunoscut la noi până atunci. C. semnează și două recenzii: una punctând importanța editării volumului *Journaux intimes* de Charles Baudelaire (Paris, Ed. Crès, 1920), iar cealaltă consemnând apariția cărții *La petite table* de Robert de Flers (Paris, Ed. Flammarion, 1920). Prin creația sa poetică, C. figurează în rândurile moderniştilor pe linia Ion Minulescu, George Bacovia, mare parte din poezia sa,

cu puternice influențe avangardiste, fiind, din păcate, prea puțin cunoscută contemporanilor. În registrul sonurilor poetice își face loc și tendința spre perfecțiunea parnasiană, deopotrivă cu inflexiuni ale poeziei populare românești. Între principiile sale estetice stilul ocupă un loc aparte; sub pretextul acestui concept polifonic și plurisemantic, C. atacă formele învechite ale criticii, opacă în fața noului.

– [Publicistică literară]: „Flacăra”, IV, 1915, 21; *Amintiri despre Caragiale*, în *Jocul oglinzilor*, prefață de Barbu Cioculescu, București, Editura Minerva, 1972, 257–263; „Viața românească”, XII, 1920, 9; XIII, 1921, 1; „Manuscriptum”, VII, 1976, 3. – [Versuri]: „Sburătorul literar”, I, 1919, 37; I, 1920, 40; II, 1920, 1; *Poesia toamnei*, antologie de Ion Pillat, Editura Viața Românească, 1920, 180; „Adevărul literar și artistic”, II, 1921, 12, IX, 1929, 439, 447, 450; „Flacăra”, VIII, 1923, 10–11; „Rampa”, XI, 1926, 2669; „Luceafărul”, XIV, 1971, 27; *Jocul oglinzilor*, prefață de Barbu Cioculescu, București, Editura Minerva, 1972; „Manuscriptum”, X, 1979, 2. – [Proză]: *Poza vicleană*, „Gândirea”, I, 1921, 5; *Nevinovățiile viclene* (în colaborare cu Ioan D. Gherea), București, Editura Tineretului, 1969; „Gândirea”, I, 1921, 5; „Manuscriptum”, IX, 1978, 2, XIII, 1982, 1. – **Traduceri**: E. A. Poe, *Viermele cuceritor*, „Flacăra”, V, 1916, 36; Knut Hamsun, *Pan*, București, Editura Viața Românească, 1920; Fr. Villon, *Balada*, E. A. Poe, *Corbul*, în *Jocul oglinzilor*, București, Editura Minerva, 1972, 245–253.

– 1. Adrian Drăgoescu, *Knut Hamsun*, „Pan”, „Adevărul literar și artistic”, II, 1921, 16; 2. Em. Bucuța, *Luca Ion Caragiale*, „Ideea europeană”, III, 1921, 68; 3. Ioan Sân-Georgiu, *Moartea unui scriitor tânăr*, „Adevărul literar și artistic”, II, 1921, 29; 4. D. Karr, *Luca Ion Caragiale*, „Ora”, I, 1921, 55; 5. *Luca Ion Caragiale*, „Gândirea”, I, 1921, 55; 6. Cora Irineu, *Knut Hamsun*, „Pan”, „Viața românească”, XIV, 1922, 3; 7. Vintilă Russu Șirianu, *Luca Ion Caragiale*, „Flacăra”, VII, 1922, 30; 8. Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române*, I, București, Editura Minerva, 1973, 624; 9. E. Lovinescu, *Scrieri*, I, București, Editura pentru Literatură, 1969, 238; 10. Gh. Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească*, III, București, Editura Casei Școalelor, 1928, 484; 11. N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, II, București, Editura Adevărul, 1934, 285; 12. E. Lovinescu, *Scrieri*, II, București, Editura Minerva, 1970, 393; 13. Eugen Jebeleanu, *Luki Carageale*, „Adevărul”, 51, 1937, 16 389; 14. Vlaicu Bârna, *Luca Ion Caragiale*, „România”, I, 1938, 170; 15. Șerban Cioculescu, *De vorbă cu D-na Alexandrina I. L. Caragiale*, „Universul literar”, XLVII, 1938, 19; 16. L. Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, Editura Cugetarea, 1949, 170; 17. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, (1982), București, Editura Minerva, 710, 1017; 18. M. R. Paraschivescu, *Triptic*, „Timpul”, VI, 1942, 1827; 19. Gabi Michailescu, *Interviu cu Alexandrina Caragiale*, „Duminică”, I, 1942, 2; 20. Ionel Teodoreanu, *Masa umbrelor; Întoarcerea în timp*, București, E. S. P. L. A., 1957, 36; 21. Ecaterina Logadi, *Din amintirile mele despre tata*, „Viața românească”, XV, 1962, 6; 22. Al. Andriescu,

Un scriitor uitat: Luca Ion Caragiale, „Cronica”, II, 1967, 51; **23.** L. Găldi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, Editura Minerva, 1971, 315; **24.** Luca Ion Caragiale, scrisoare către G. Ibrăileanu, 10 aprilie 1920, în *Scrisori către Ibrăileanu*, III, ed. îngr. de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu, Al. Teodorescu, București, Editura Minerva, 1973, 40; **25.** Mircea Zăciu, *Ordinea și aventura*, Cluj, Editura Dacia, 1973, 179; **26.** M. Straje, *Dicționar de pseudonime*, București, Editura Minerva, 1973, 125; **27.** Șerban Cioculescu, *Caragialiana*, București, Editura Eminescu, 1987, 501; **28.** I. Negoieșcu, *Analize și sinteze*, București, Editura Albatros, 1976, 120; **29.** Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale. Caragialiana*, București, Editura Eminescu, 1977, 587; **30.** Const. Ciopraga, *Luca Ion Caragiale*, „Convorbiri literare”, 1978, 12; **31.** Dim. Păcurariu, *Dicționar de literatură română*, București, Editura Univers, 1979, 89, 32; **32.** Al. Oprea, *Mateiu I. Caragiale – un personaj; Dosar al existenței*, București, Muzeul Literaturii Române, 1979, X, XII; **33.** Marin Bucur, *Opera vieții, o biografie a lui I. L. Caragiale*, București, Editura Cartea Românească, 1989, 374, 376; **34.** Barbu Cioculescu, *Un prânz la familia Caragiale*, „Apostrof”, III, 1992, 6/7/8.

CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU

CARMEN-GABRIELA PAMFIL*

1. Opera lingvistică a lui G. Ivănescu se distinge, în primul rând, prin originalitatea ideilor¹, care șochează uneori, fapt ce a provocat o oarecare reticență în adoptarea lor. Apoi, prin vastitatea preocupărilor sub aspectul obiectelor cercetate și, mai cu seamă, prin complexitatea doctrinei care pune laolaltă și sintetizează ceea ce lingvistica din toate timpurile și de pretutindeni a creat mai valoros, făcând adesea dificilă înțelegerea pentru cititorul ale cărui cunoștințe sunt astăzi, prin forța lucrurilor, limitate, căci savantul ieșean se înscrie în seria erudiților de vocație renașcentistă, întârziat într-o lume dominată de specializări stricte și de analize schematice.

Se știe, G. Ivănescu aparține Școlii lingvistice ieșene, creată de A. Philippide, al cărui elev a fost și al cărui principal discipol și exeget a devenit. Dar, dacă Philippide și-a fondat doctrina pe baza unor direcții și curente convergente și complementare din secolul al XIX-lea (pozitivism, naturalism, etnopsihologism, materialism, neogramaticism etc.), Ivănescu, pentru edificarea doctrinei sale, a reținut, pe lângă principiile acestora, și concepții opuse, divergente, aparținând idealismului și structuralismelor din secolul al XX-lea. Filonul unificator îl constituie atenția acordată, în cercetarea limbajului, omului fizic și spiritual, cu întreaga lui realitate internă și externă, ceea ce face din cercetătorul ieșean un antropologist autentic și, în același timp, un lingvist realist, cum îi plăcea să se considere.

În aceste condiții, concepția sa este eclectică: substanțialistă (materialistă)² și deterministă (cauzalistă) în cercetarea evoluției, mai ales fonetice³, a limbii graiurilor, provocată de acțiunea bazei de articulație (sau articulatorii) și a bazei psihologice (sau spirituale) a vorbitorilor, stimulate mai mult sau mai puțin de factori socio-economici; este însă idealistă când studiază limbile de cultură, prin

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ I s-a reproșat (Iorgu Iordan) chiar un anumit exces de originalitate.

² Ivănescu nu a împărtășit ideile materialismului vulgar, promovat în secolul al XIX-lea, care reducea întreaga realitate, inclusiv conștiința, la materie, psihologismul la fiziologic, socialul la biologic (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 47).

³ Potrivit lingviștilor ieșeni Philippide și Ivănescu, schimbările lingvistice se petrec mai întâi în latura materială a limbii și apoi la nivel funcțional.

adoptarea unui punct de vedere finalist, determinismul și cauzalitatea fiind aici anulate; este logicist-tradiționalistă când analizează morfosintactica; este, apoi, structuralistă *sui-generis* când admite, pe lângă sistemul lingvistic, un structuralism mentalist în morfosintaxă și un structuralism articulatoriu în fonetică, deși sistemul articulatoriu este exterior limbii și aparține naturii, căreia Ivănescu nu-i contestă însă posibilitatea de a crea sisteme (Ivănescu 1980: 13).

Dar eclectismul doctrinei ivănesciene este unul special, identificabil adesea numai cu ajutorul trimerelor bibliografice; căci, printr-un proces de reelaborare, autorul, reinterpretând faptele, regândind și reformulând sau nuanțând soluțiile anterioare, restabilind conexiuni neașteptate, redefinind conceptele uzuale, se îndepărtează, până la anulare, de sursele originare, creând puncte de vedere originale, chiar personale, în legătură cu problemele cercetate.

Ori de câte ori a avut ocazia, Ivănescu a recunoscut – ca o virtute intelectuală generatoare de continuitate, condiție a perenității marilor idei – dependența concepției sale, până la identitate în unele privințe, față de doctrina magistrului său, A. Philippide, mai cu seamă, dar și față de celelalte modele conceptuale pe care și-a structurat gândirea. „Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene de la concepții adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generaliști, ca cea a lui G. Devoto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfomelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc.” (Prefață, în Ivănescu 1983a: 6).

Principalele domenii lingvistice în care a profesat G. Ivănescu au fost: lingvistica românească (cu toate disciplinele ei: fonetică, morfosintaxă, descriptivă și evolutivă, lexicologie, istoria limbii populare și a limbii literare, dialectologie etc.), apoi lingvistica romanică (studiul limbilor romanice occidentale), lingvistica generală, indo-europenistică, germanistică și slavistică.

Așadar, concepția lingvistică a lui G. Ivănescu este foarte complexă, chiar complicată⁴, cu explicații arborescente, cu numeroase nuanțe subtile, greu perceptibile mai ales pentru cititorul grăbit. Pentru a evita o prezentare prea stufoasă, am reținut din fondul de idei originale numai două probleme lingvistice majore, esențiale, ale căror soluții sunt definitorii pentru doctrina lingvistului ieșean, în sensul și în jurul cărora se înscriu cele mai multe din contribuțiile sale; prima se referă la *natura duală (fizică și spirituală) a limbajului* și la tratarea dihotomică a limbii; a doua, la *natura și cauzele schimbărilor lingvistice*, în special fonetice.

În vederea redactării acestei comunicări, am avut în vedere nu numai lucrările tipărite ale savantului, ci și câteva texte inedite, descoperite în arhiva G. Ivănescu,

⁴ Într-o notă ms. (a. 1938), aflată la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Ivănescu justifică astfel demersul său științific încărcat, greoi: „Ceea ce facem noi nu e o complicație de dragul complicației, ci din dorința de a explica lucrurile. Lumea e mai complicată decât credem noi obișnuit”.

aflată la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, între care deosebit de interesante sunt cele intitulate *Naturalism și idealism în lingvistică* (ms. nr. 60) și *Natura și cauza schimbărilor fonetice* (ms. nr. 34/1)⁵.

2. Simplificând mult lucrurile, se poate afirma că viziunea lui G. Ivănescu asupra fenomenelor lingvistice amintite (*natura duală a limbajului și natura și cauzele schimbărilor lingvistice*), s-a fondat pe: 1) ideile materialiste, deterministe și antropologice ale lui A. Philippide; 2) idealismul promovat de B. Croce și K. Vossler; 3) sociologismul Școlii lingvistice franceze, inițiate de A. Meillet.

Este cunoscut că personalitatea lui A. Philippide a produs asupra lui Ivănescu o adevărată fascinație a modelului, încă din studenție. Convingerea lui, întărită pe măsură ce aprofunda problemele fundamentale ale lingvisticii, era că Philippide, „unul din marii lingviști ai lumii” (Ivănescu 1983b: 87), a realizat „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor” (Ivănescu 1984: XXVI), „cea mai realistă teorie din secolul nostru” (*ibidem*: XLI). După studiile din Franța și Italia, Ivănescu a înțeles că determinismul lui Philippide (care susținea dependența limbii de organele articulatorii, chestiune despre care vom vorbi mai departe) „nu era valabil decât pentru o parte din manifestările spiritului uman, anume pentru graiurile populare și pentru formele populare de cultură, și că idealismul filozofic, cu toate erorile lui, a dovedit că o parte din spirit se comportă cu totul altfel decât natura” (*Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în Ivănescu 1983b: 89). Astfel, el a constatat că lingvistica lui Vossler – contestată de Philippide (1928: 256–301) – era corectă, dar că se aplica numai limbilor de cultură. Ceea ce Vossler, Gentile, Bertoni și alți idealiști „socoteau valabil pentru toate formele de limbaj era valabil de fapt numai pentru limbile literare”. Și conchide: „Mi-am dat seama imediat că era necesară o modificare, o transformare a lingvisticii create de ei, limitând-o la limbile literare” (*Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în Ivănescu 1983b: 89). Ivănescu a constatat atunci că „deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare și cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influența unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează determinările impuse de aceasta, menținând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi” (Ivănescu 1980: 14; cf. Ivănescu 1972: 5–25). El reușește astfel să pună de acord cele două mari direcții din lingvistica universală, aparent ireconciliabile, materialismul lingvistic, de tip pozitivist și naturalist, cultivat în secolul al XIX-lea, pe care și l-a însușit din opera lui Philippide, și idealismul secolului al XX-lea, de sorginte vossleriană.

⁵ Dacă manuscrisul din urmă, redactat inițial în 1937–1938, a beneficiat ulterior de revizuirea autorului, *Naturalism și idealism în lingvistică* nu conține un text definitiv, ci numai fragmente, reprezentând, probabil, suportul unor cursuri sau seminarii universitare ținute în 1938–1939, și aproximativ o sută de note ample. Ivănescu urma să revadă și această lucrare în vederea definitivării ei. De altfel, ambele studii „redactate provizoriu sau parțial” erau anunțate ca fiind în pregătire pentru publicare, în broșura bibliografică G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, Iași, 1982.

Prin separare și tratare distinctă, cele două varietăți lingvistice (graiul și limba literară) devin obiectul a două lingvistici dihotomice: *lingvistica limbilor populare* – *lingvistica limbilor literare*, diverse ca origini, principii și metode.

Ivănescu ținea mult la această distincție, care nu s-a impus deocamdată⁶: „Diviziunea aceasta este mai importantă decât toate celelalte, întrucât fiecare din cele două părți se ocupă cu o categorie completă de realități lingvistice, nu cu părți ale realității lingvistice, cum face fonetica, morfologia etc., și nici cu aspecte, cum face lingvistica statică și cea evolutivă sau cea generală și cea specială (romanică, germanică etc., românească, balcanică etc.). Cele două diviziuni sânt, de fapt, două lingvistici separate una de alta, care nu-și încalcă domeniile. Eu consider această diviziune, precum și [împărțirea] în generală și specială ca fiind cele mai importante și cele dintâi pe care trebuie să le pună lingvistul” (Ivănescu ms. nr. 34/1: 5□6; cf. Ivănescu ms. nr. 60)⁷.

Pentru o corectă înțelegere a doctrinei lui G. Ivănescu, se impune dintru început precizarea că la el *natura* și *spiritul* nu se găsesc în antagonismul obișnuit. Cum vom vedea, intervenția sau absența *voinței* este hotărâtoare în delimitarea științelor naturii de cele ale spiritului și, de aici, în identificarea cauzelor și, respectiv, a scopurilor în limbă. Astfel, pentru savantul ieșean, „științele naturii vor fi tratate oricând naturalist, dacă nu intervine în materie și voința omenească. Din moment ce intervine această voință, nu mai avem numai natură, ci avem și spirit. Așa că, știința despre schimbările materiei este, în acest caz, și o știință despre spiritul uman, despre voința umană. Iar *științele spiritului* nu numai că se ocupă cu spiritul, ci ele se ocupă și cu modificări ale naturii, pe care le impune spiritul” (Ivănescu ms. nr. 34/1). În această situație, teoria lui Ivănescu ar include și *un spirit*, care nu are reflecție și voință, și *o natură*, care este modificată de voința omului și care nu se mai supune, așadar, legilor naturii.

Ivănescu nu respinge categoric ideea lui Vossler de intervenție a spiritului în mișcările articulatorii, „dar numai la învățarea limbilor străine” (Ivănescu ms. nr. 34/1), când se produc schimbări de imitație, voite și gândite de vorbitor. La nivelul limbilor populare i se par de neadmis explicațiile răspândirii inovațiilor (individuale) prin imitație, reproșând susținătorilor acestora că „mai întâi, ei uită că nu se poate imita decât ceva ce cunoști bine și nu întotdeauna populațiile sânt bilingve”, apoi, atrăgând atenția că adepții imitației „reduc toate schimbările fonetice la o dublă imitație, la același individ a unui cuvânt după altul, iar la o comunitate a unui individ vorbitor după altul. Rămâne, bineînțeles, un moment inițial, anterior adică tuturor acestora, și el e cel al creației individuale și libere. Dar aici stau tocmai dificultățile. Această concepție nici nu mai admite o cauză a schimbării fonetice, ea fiind la individul creator [însuși] actul spiritual

⁶ Între puținii adepți se află Ileana Oancea, *Lingvistică generală și comparată. Elemente de filologie romanică*, Timișoara, partea I, 1979, partea a II-a, 1982, passim, și Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, cap. *Lingvistica limbii populare și lingvistica limbii literare*, Iași, 2006, p. 139–148.

⁷ Problema este reluată târziu, în Ivănescu 1972.

liber. Nu este aici, deci, vorba de o cauză psihică [cum pretindea Vossler]. E vorba că imitarea e un fenomen psihic (care se impune și în domeniul fiziologic) și, deci, liber, ca orice act psihic” (Ivănescu ms. nr. 34/1). Imediat, Ivănescu adaugă: „Să nu se creadă că dacă am respins teoria imitației unei schimbări de la un popor la altul, am respins și teoria imitației înăuntrul unei limbi literare sau comune. Nu! Lingvistica idealistă și lingvistica imitației sânt juste, dar numai pentru unele fapte. Pentru altele, lingvistica naturalistă sau pozitivistă și cea a aparițiilor independente rămân cele juste” (Ivănescu ms. nr. 34/1). Așadar, în „starea de natură”, omul stă sub influența fizicului, a organelor și deprinderilor articulatorii; în „starea de cultură”, vorbitorul acceptă conștient și voit normele dialectului impus ca limbă literară. De aici rezultă că graiurile populare stau sub semnul cauzalității, în vreme ce evoluția limbii literare este orientată spre anumite finalități (scopuri).

În concepția lui Ivănescu, naturalismul și idealismul în fonetică, în fiziologia articulațiilor, în acustică și în psihologia reprezentării sunetelor se reduce, de fapt, la problema inițiativei în schimbările fonetice: „Dacă inițiativa e în articulație sântem în naturalism, fiindcă schimbarea este a naturii, nu a spiritului uman. Dacă e în psihic, adică în reprezentări, atunci sântem în idealism lingvistic; atunci schimbarea este acceptată de articulație” (Ivănescu ms. nr. 34/1). Implicarea spiritului în natură nu se produce întotdeauna ca efect al voinței, căci – susține Ivănescu – „în mod fatal, când admiți inițiativa articulațiilor, admiți pasivitatea imaginilor și acceptarea de către spirit a sunetului produs de articulație, în vreme ce când admiți inițiativa imaginilor, admiți doar acceptarea schimbării de către ele” (Ivănescu ms. nr. 34/1). Așadar, nu este suficient să se dovedească originea (inițiativa psihică) a unor schimbări fonetice pentru a trece în idealism: „Pentru a fi siguri că sântem în idealism – insistă autorul – trebuie să mai vedem [și] dacă spiritul a făcut cu reflecție și voință schimbarea” (Ivănescu ms. nr. 34/1).

În gramatică, unde avem a face cu fapte psihice, spirituale, lui Ivănescu cercetările i se par „mai delicate”. De aceea, acest subcapitol este mult mai restrâns. Și totuși, la o întrebare ca „Sânt schimbările sintactice voite? Sau pot fi?”, Ivănescu, în 1939, răspundea: „Noi credem că și gramatica se împarte în două: una naturalistă, a dialectelor, alta idealistă, a limbilor comune și de civilizație” (Ivănescu ms. nr. 60: 8). Mai târziu, în *Curs de sintaxa limbii române moderne* (litografiat), Iași, 1947–1948 (varianta reeditată: Ivănescu 2004), profesorul ieșean va dezvolta o teorie gramaticală preponderent logicistă, dar nici aici, nici în studiul *Gramatica și logica* (Ivănescu 1963–1964) nu va detalia teoria referitoare la naturalismul și idealismul sintacticii. Anumite discuții pe această temă se află însă în *Istoria limbii române*, passim.

Distincția natural – spiritual se manifestă și în lexic. Schimbările de înțeles, fenomene sufletești prin excelență, pentru a aparține lingvisticii idealiste, trebuie să fie – după Ivănescu – și „voite, reflectate, conștiente” (Ivănescu ms. nr. 60: 13). Din această perspectivă, el distinge o lexicologie naturalistă și una idealistă, în temeiul faptului că „graiurile populare au un lexic moștenit și împrumutat. Creațiile de cuvinte în graiurile populare, care-s analogice și prin

crearea imediată (reflexe și onomatopee), sânt inconștiente. Iar împrumutul nu este, probabil, conștient și voit. El se impune în urma relațiilor politice, de vecinătate, economice etc., în urma contactului pur și simplu. Numai de la o limbă de civilizație, suprapusă lor, ar putea graiurile împrumuta câteodată voit și conștient elemente. Dar prin asta se începe o cale care duce la dispariția dialectelor” (Ivănescu ms. nr. 60: 13). Altfel se petrec lucrurile în limbile literare, unde voința, reflecția, cultura, simțul estetic etc. sunt hotărâtoare – conchide lingvistul ieșean.

3. Pentru orice lingvist român, simpla invocare a *bazei de articulație* și a *bazei psihologice* (sau *spirituale*) trimite cu gândul la doctrina celor doi mari lingviști ieșeni, A. Philippide și G. Ivănescu. În concepția lor, realitatea lingvistică are aceste două baze. În *Originea românilor*, II, definiția noțiunilor respective sună în felul următor: „*acel fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la același individ, la aceleași rase) al fizicului este *baza de articulație*” (Philippide 1928: 294); *baza psihologică* este „*firea, feliul de a fi* (essentia, ουσία, Wesen, maniere d'être) al psihicului, ca intelect și sentiment” (*ibidem*: 278). Se impune mai întâi precizarea sensului pe care îl are termenul *bază* din doctrina Philippide-Ivănescu. Accepțiunea clară apare într-un articol în care Ivănescu prezintă concepția lui Philippide, însoțită de propriile observații critice și de câteva lămuriri (Ivănescu 1969: 247; cf. și Ivănescu 1980: 5; vezi și Pamfil 2008: 124–139)⁸: „*Nous appelons base toute réalité qui détermine l'existence d'une autre réalité*”. Așadar, baza de articulație și baza psihologică determină existența, felul de a fi și de a deveni al limbii; aceste realități se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparțin limbajului. După Ivănescu: „*le langage n'existe que parce qu'il existe un contenu psychique ou intellectuel, qui doit être communiqué aux autres membres de la collectivité linguistique. Ce contenu psychique ou intellectuel constitue une des bases du langage: la base psychique et intellectuelle, l'affectivité, le tempérament, la pensée et la culture... Le contenu n'est pas un élément du langage. Le langage est constitué seulement par les éléments matériels⁹ qui expriment le contenu, qui ont cette fonction d'exprimer un contenu. Ces éléments matériels s'identifient aux vibrations de l'air, produites par certains mouvements des organes articulatoires et perceptibles par les membres de la communauté linguistique. Mais ces mouvements psycho-physiologiques qui s'intègrent dans l'acte de communication et font donc partie du langage ne sont pas possibles sans l'existence des organes articulatoires, qui constituent une seconde base pour le langage, la base articulatoire ou matérielle. Elle est constituée par l'ensemble des habitudes articulatoires innées, elles-mêmes déterminées, en grande partie, par la conformation des organes articulatoires. Cette conformation des organes articulatoires n'est pas la même sur tout le globe, comme l'affirment certains linguistes, mais elle varie d'un*

⁸ Textul care urmează rezumă prezentarea din acel loc. Cf. și Pamfil 2007.

⁹ Philippide (1928) formulase aceeași idee, anume că „limba se alcătuieste numai din semnele materiale și din legătura lor asociativă cu diversele sensuri, și că sensurile rămân în afara limbii, concepție care îl apropie de L. Bloomfield”, cum remarcă G. Ivănescu (1984: XXX, cf. și XXXII).

dialecte à l'autre, d'un peuple à l'autre” (Ivănescu 1969: 247). Din faptul că realitatea lingvistică are o *bază de articulație* (sau *articulatorie* ori *de articulare*) și o *bază psihologică* (sau *spirituală* ori *intelectuală*), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părți constitutive ale omului, care produc limba, și anume trupul și sufletul sau spiritul (vezi Ivănescu 1984: XXXIX), denumite, la rândul lor, *bază de articulație* și, respectiv, *bază psihologică*, în opera lui Ivănescu, ca și la Philippide, aceste sintagme se întâlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii și ale psihicului uman, cât și vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii și a psihicului: *baza de articulație* ori *baza psihologică a limbii române* (sau *latine, albaneze* etc.) și *baza de articulație* ori *baza psihologică a românilor* (sau *a latinilor, albanezilor* etc.). În amândouă situațiile, bazele articulatorii și psihologice se raportează la limbă, ca realități exterioare acesteia.

Ambele baze, articulatorie și psihologică, se creează și evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului. Ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guvernate de reguli și, în consecință, cu evoluții pe care lingviștii le pot explica și chiar anticipa.

Organele articulatorii și psihicul (= spiritul) constituie, așadar, elementele fără de care, în doctrina Philippide-Ivănescu, nu este posibilă nici formarea și nici evoluția limbilor. De aceea, baza de articulație și baza psihologică constituie și principalele cauze de schimbare a limbilor. Continua adaptare a sistemului fonetic al unei limbi la o bază articulatorie nouă, rezultată prin amestec etnic sau modificată în timp, prin succesiunea generațiilor, produce schimbări fonetice regulate, formulate de lingviști ca legi fonetice (vezi Ivănescu 1969: 247–248 și Ivănescu 1984: XXVIII). Un sunet precum lat. *a* neaccentuat se adaptează la baza articulatorie traco-dacică, de regulă, ca *ă* și ca *e* la baza articulatorie galică (celtică) datorită conformației diferite a organelor articulatorii ale celor două populații, în primul rând. Iată, de pildă, discuția făcută de Philippide în legătură cu transformarea sunetului *a* latinesc neaccentuat în românescul *ă*, edificatoare pentru modul general de înțelegere a schimbărilor fonetice, determinate de o anumită bază de articulație (conformația organelor articulatorii și habitudinile articulatorii ale unor anumiți vorbitori) și de fiziologia sunetelor: „Și dacă *a* neaccentuat [...] s-a schimbat în *ă* în românește, cauza este că limba *a* articulat neconținut altfel pe *a*, dar nu în feliul acela că ar fi deplasat articularea în toate direcțiile împrejurul unui punct, căci atunci timbrul sunetului ar fi rămas aproape același în vorbirea ocazională, și noțiunea lui *a*, uzul lui ar fi rămas neschimbat, ci în feliul acela că deplasarea articulației s-a făcut în mod constant în aceeași direcție, spre palatul moale, așa că limba, de unde mai înainte articulase aproape în stare de repaos, a ajuns să articuleze cu partea ei posterioară apropiată de palatul moale. Care-i cauza pentru care schimbarea articulației se face în aceeași direcție? Despre aceea că sunetul se schimbă pentru că se schimbă articularea lui fizică au gândit și au scris mulți [...], dar toți au înțeles lucrul ca *bază de articulare*, că adică sunetul se

schimbă pentru că organele articulatorii nu mai sânt aceleaș. Faptul acesta însă, că organele articulatorii nu mai sânt aceleaș, baza de articulare explică pentru ce sunetul se schimbă *altfel*, dar nu pentru ce se schimbă el, în general. Ar putea fi baza de articulare oricare, chiar foarte puțin schimbată de cum fusese, și cu toate acestea sunetul s-ar schimba, și cu toate acestea organele articulatorii l-ar articula tot schimbat în aceeaș direcție. Baza de articulare, considerată, pentru a pricepe mai lesne ce vreau să spun, în firea ei mai marcantă, explică, de pildă, pentru ce în limba română *a* neaccentuat s-a prefăcut în *ă*, iar în limba franceză s-a prefăcut în *e*, dar nu explică pentru ce s-a prefăcut în *ă* și în *e*" (Philippide 1928: 282)¹⁰. În *Istoria limbii române*, Ivănescu reia discuția în sensul propus de Philippide, cu noi lămuriri: „Dacă un sunet este *ă* sau este *e*, dacă el este *i* sau este *i*, aceasta se explică prin forma pe care o capătă organele articulatorii în timpul articulării sale. Astfel, la articularea vocalelor *ă* și *i* este necesară, pe lângă o anumită deschidere a gurii, și o ridicare a părții posterioare a limbii spre vâul palatului (omușor); la articularea vocalelor *e* și *i*, pe lângă o anumită deschidere a gurii, este necesară o ridicare a părții posterioare a limbii spre palatul tare (cerul gurii). Dacă însă unele popoare nu au *ă* și *i*, ci numai *e* și *i* (pe lângă alte vocale) (de exemplu italienii), aceasta înseamnă că, la acele popoare, în starea de repaos a organelor articulatorii, partea posterioară a limbii stă în mod normal în fața palatului tare, iar nu în fața vâului palatului. Firește, popoarele respective pot pronunța și pe *ă* și *i*" (Ivănescu 1980: 8).

În alt loc, Ivănescu preciza: „Baza articulatorie poate pronunța sunete care sânt în spiritul ei, dar și altele, nepotrivite cu ea" (Ivănescu 1984: XXXV). Concepând la fel lucrurile, Philippide atrăgea atenția, în *Originea românilor*, II, că F. de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, predat la universitatea din Geneva, între anii 1906 și 1911, „confundă baza de articulație, care este o cauză pentru care sunetele se schimbă în aceleaș împrejurări la unii oameni într-un fel și la alți oameni într-alt fel, cu capacitatea ori incapacitatea de a pronunța în mod absolut un sunet oarecare. Dacă cineva este capabil ori incapabil în mod absolut de a pronunța un sunet oarecare, aceasta face parte din baza de articulare, dar nu este baza de articulare însăș, acest lucru se comportă față de baza de articulare ca specia față de gen, ca particularul față de general" (Philippide 1928: 249–250).

Baza psihologică este răspunzătoare de felul de a fi și de transformările faptelor morfosintactice și lexicale ale unei limbi. Dacă Philippide includea în psihic toate manifestările spirituale, adică și intelectul (gândirea și cunoștințele), afectul și voința, Ivănescu, în așa-numita *bază intelectuală* sau *spirituală* (vezi Ivănescu 1984: XXIX și Ivănescu 1980: 10), distinge două realități diferite: a) gândirea, concepută ca sumă de elemente formale și de conținut, și b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic (vezi Ivănescu 1980: 4, Ivănescu ms. nr. 44: 33–34)¹¹. Mai ales în legătură cu gândirea ca act, implicată în vorbire,

¹⁰ Întreg excursul despre baza de articulație și baza psihologică este reprodus în vol. Philippide 1984: 341–398.

¹¹ Aici, Ivănescu precizează că, deși în lucrările sale Philippide a avut în vedere ambele accepțiuni ale bazei psihologice, nu le-a definit riguros și nu le-a diferențiat explicit.

Ivănescu remarcă, între altele, că „s-a făcut o greșeală destul de mare când s-au redus toate deosebiri de structură morfologică și sintactică dintre diversele limbi la deosebiri de psihologie etnică, pierzându-se cu totul din vedere că gândirea umană este relativ aceeași pretutindeni. Într-adevăr – precizează autorul –, sensurile sintactice și morfologice sânt pretutindeni aceleași, numai modul lor de exprimare este divers, ele recurgând, în acest scop, fie la topica cuvintelor în frază, fie la terminații, fie la cuvinte aparte: prepoziții, postpoziții etc. Chiar lipsa unor anumite forme gramaticale, ca articolul, sau a unor anumite conjuncții subordonatoare nu trebuie interpretată în sensul că popoarele care vorbesc astfel de limbi nu gândesc sensul exprimat prin articol și sensurile exprimate prin acele conjuncții. Trebuie să admitem numai că aceste sensuri nu au exprimare lingvistică [...] [vezi și Ivănescu 1957a, 1957b]. Abia dacă am putea admite o deosebire de la un popor la altul în ce privește topica elementelor componente ale judecății [...], care, desigur, determină însăși topica elementelor vorbirii, căci nu ne putem explica altfel ordinea cuvintelor din greacă, latină, germană, rusă etc., față de ordinea cuvintelor din română, bască etc., decât ca un reflex al unor fapte de gândire. Noi am conchide, așadar, că chipul de a gândi este aproximativ același la toți oamenii de pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînțeles întru cât este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeași. Dar dacă astfel stau lucrurile, schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decât în ce privește elementele de conținut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază însă foarte mult de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, și, deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă și foarte schimbătoare. Putem admite că înseși limbile literare (de cultură) au altă bază spirituală decât graiurile populare, putem admite o bază spirituală deosebită chiar la fiecare individ vorbitor" (Ivănescu ms. nr. 44: 37–39). Spre deosebire de baza de articulație care, ținând de natură, este oarbă și duce la dezorganizarea sistemului morfosintactic și al celui lexical, baza psihologică sau spirituală provoacă schimbări care urmăresc îmbunătățirea, ameliorarea sistemului lingvistic, a expresiei faptelor spirituale (vezi Ivănescu 1984: XXXVIII, XLV și Ivănescu 1980: 5), bulversate de acțiunea bazei articulatorii: „Schimbările impuse de baza articulatorie a limbii sânt inutile, judecate fiind din punctul de vedere al funcției limbii, căci rostul limbilor nu este acela de a se schimba mereu, ci acela de a servi ca mijloc de înțelegere între oameni și de a încorpora în ele viața spirituală a popoarelor" (Ivănescu 1980: 12).

4. Individualitatea concepției lingvistice ivănesciene se regăsește în toate domeniile de cercetare abordate, în care a avut contribuții teoretice remarcabile. Dacă ar fi să ne referim doar la câteva dintre ele, am reține faptul că, de pildă, pentru Ivănescu fonetica descriptivă, asemenea foneticii evolutive, face parte din lingvistică (vezi *Problemele și planul unui tratat de fonetică generală*, 1934, în vol. Ivănescu 1983a: 37), și nu din științele naturale, cum îndeobște se considera.

Cercetări minuțioase în fonetica generală¹² și adoptarea perspectivei vorbitorului, iar nu a specialistului, în analiza realității lingvistice, l-au condus la ideea că sunetul limbii se identifică cu sunetul fizic, cu complexul de vibrații ale aerului, că sunetele limbii au întotdeauna o funcție, fapt care nu ne-ar permite să vorbim de foneme ca despre o realitate distinctă de sunete. Ivănescu admite totuși că știința sunetelor considerate funcțional este altceva decât acustica sunetelor vorbirii și fiziologia articulațiilor, adică decât fonetica; ea este o ramură a lingvisticii care „se distinge net de fiziologia vorbirii și de acustica sunetelor vorbirii, constituind totuși împreună cu acestea știința foneticii și fiziologia vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale” (*Prefață* la vol. Ivănescu 1983a: 8).

În gramatica descriptivă (sintactică) (vezi Ivănescu 1963–1964), lingvistul ieșean propune o analiză morfosintactică a limbii prin raportare la conținut, adică preponderent la gândire, așa cum se făcuse până pe la 1850 și cum, după 1945, se va încerca nu numai în Europa, ci și în Statele Unite, prin Noam Chomsky. Aici, el descompune propoziția, ca în logică, în *sfera subiectului* și *sfera predicatului* și susține, ca mai târziu generatiștii, că părțile vorbirii (substantivul, adjectivul, numeralul, verbul, adverbul) sunt categorii universale ale limbajului.

Dăruit cu un excepțional simț al istoriei, Ivănescu a fost pasionat toată viața de problemele devenirii limbii române, reușind, în 1980, să publice *Istoria limbii române*, suma contribuțiilor sale din acest domeniu. Este urmărită cu precădere relația de cauzalitate dintre diferiți factori extralingvistici și evoluția limbii. Prezentarea fenomenelor diacronice, delimitate pe epoci, în acord cu viziunea sa teoretică, înlesnește înțelegerea modului în care s-a dezvoltat româna în fiecare etapă în parte. Cu acest prilej, el dă și o nouă explicație procesului de formare a românei, identificat în perioada de mari transformări fonetice cuprinsă între secolele al V-lea și al VII-lea, când se produce adaptarea limbii latine populare din teritoriul carpato-balcanic la organele articulatorii ale traco-dacilor, datorită transformărilor structurii sociale produse în viața dacilor romanizați după părăsirea aureliană. „Factorul determinant nu este cel politic (disoluția autorității romane), așa cum considera A. Meillet, ci cel de ordin economic – precizează Ivănescu. Mai exact, ceea ce declanșează procesul transformării latinei populare în română este trecerea de la o economie de schimb, specifică regimului sclavagist, ce permite circulația mărfurilor și a oamenilor între regiuni, la una regională, tipică regimului feudal, în cadrul căreia se elimină la maximum contactele dintre regiuni. O asemenea structură socială, lipsită de posibilitatea comunicării între zone îndepărtate sau de autoritatea vreunei culturi superioare și, implicit, de a unei norme literare care să mențină coeziunea limbii latine populare, creează condițiile schimbării limbii” (Ivănescu 1980: 25).

Atât Philippide, cât și Ivănescu au aplicat principiul celor două baze la studiul istoriei limbii române și a poporului român, dar din evoluția fonetică, morfosintactică și lexicală au tras concluzii sensibil diferite în legătură cu câteva

¹² Vezi, de pildă, Ivănescu 1938, studiu retipărit în vol. Ivănescu 1983a: 219–320.

probleme esențiale. Rezultatele diferite de ale lui Philippide la care a ajuns Ivănescu în *Istoria limbii române* nu se datorează numai surselor mai bogate și mai variate la care a recurs acesta din urmă, elaborându-și lucrarea după mai bine de o jumătate de veac, ci și unor reevaluări doctrinare. Astfel, pe Ivănescu l-au preocupat și durata de adaptare a unei limbi la o bază articulatorie și la o bază psihică străine (vezi Ivănescu 1940–1941; și în vol. Ivănescu 1983a: 198–218), aspect neglijat de Philippide în cercetarea procesului de formare a limbii române din latină și, în mod deosebit, stabilirea perioadelor favorabile manifestării acestor baze, căci, din punctul lui de vedere, „adaptarea limbii la baza articulatorie și la cea psihică nu se petrece oricând” (Ivănescu 1984: XLI). În *Istoria limbii române*, Ivănescu propune o explicație sociologică, inspirată de Școala franceză, în care structura socială și tipul economic al colectivităților sunt factori determinanți în adaptarea latinei populare la bazele articulatorii ale popoarelor din Imperiu.

Opiniile referitoare la geneza românei au fost extinse și asupra limbilor romanice occidentale, care – după Ivănescu – vor fi suferit un proces similar de formare, ca urmare a trecerii de la economia de schimb din sclavagism la economia naturală din epoca medievală (cea feudală în Apus și cea a obștilor sătești în Răsărit) (vezi Ivănescu 1961, Ivănescu 1965, Ivănescu 1968, Ivănescu 1980: 11). Problemele de lingvistică romanică ce l-au preocupat pe G. Ivănescu au fost legate cu precădere de latina populară. Direcția de rezolvare a acestora își are punctul de plecare în teoriile lui G. Devoto și G. Mohl despre formarea latinei din Latium sub influența umbrilor și oscilor. Interpretarea faptelor de limbă îl conduce la concluzii diferite de ale multor romaniști. Pentru a da un singur exemplu, pe baza terminațiilor de nominativ plural în *-as* și *-os*, Ivănescu susține că declinările I și a II-a nu prezentau o situație unitară pe terenul latinei populare, ci patru arii distincte (vezi Ivănescu 1959) și că neutru s-a întărit numai în latina apenino-balcanică după căderea consoanelor finale, româna fiind moștenitoarea acestei situații (vezi Ivănescu 1957b)¹³.

Teoria ivănesciană a dialectelor literare, dezvoltată în *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948), este astăzi acceptată de majoritatea lingviștilor români. În concepția lui Ivănescu, factori istorico-sociali au favorizat apariția limbii române literare. Dar limba română scrisă, începând din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, în fiecare provincie (cu excepția Maramureșului, în veacul al XVI-lea), nu era identică cu graiul vorbit de popor, și autorul ajunge la concluzia că existau variante ale limbii literare, pe care le-a numit *dialecte literare*. Acestea erau la origine un grai prelucrat de aristocrație și cler, de sorginte maramureșeană în Moldova și străveche muntenească în Muntenia. După Ivănescu, vechea română literară a avut norme diferite de la o regiune la alta, căci „nu exista la scriitori o conștiință lingvistică unică și identică pe tot teritoriul românesc” (Ivănescu 1980: 567). Constatăm, așadar, că viziunea lui G. Ivănescu despre limba română literară

¹³ Luminița Fassel a continuat cercetarea, aducând noi argumente în favoarea ideii susținute de Ivănescu; vezi Fassel 1969.

diferea substanțial de concepția lingviștilor bucureșteni (B.P. Hasdeu, Ov. Densusianu, Al. Rosetti și alții, susținută, după 1950 până la apariția, în 1975, a cărții lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, de cei mai mulți specialiști români), care vorbeau despre o unificare a românei literare în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea pe baza textelor coresiene sau a *Bibliei* de la București. Lingvistul ieșean distingea următoarele dialecte literare: „1. dialectul rotacizant; 2. dialectul din Ardealul propriu-zis de la nord de Mureș; 3. dialectul muntenesc, scris și în Ardealul de sud; 4. dialectul moldovenesc; 5. dialectul bănățean, scris în Banat și în regiunea Hațegului și a Orăștiei” (*ibidem*: 568). El admite o uniformizare a limbii române literare abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca un fenomen supradialectal, când intelectualii moldoveni și ardeleni acceptă normele limbii scrise în Muntenia. Până pe la 1830–1860, Ivănescu distinge „un dialect sudic și vestic, care se scria în Oltenia, Muntenia și peste munți, și un dialect moldovenesc” (*ibidem*: 569).

În sfârșit, ca indo-europenist, Ivănescu a studiat aspecte privind limba indo-europeană primitivă, mitologia vedică (a vechilor indieni), limba traco-dacică (pentru care a descoperit câteva etimologii), limba greacă și latină, slava veche (vezi Ivănescu 1967, Ivănescu 1970, Ivănescu 1975).

Am încercat să surprind câteva aspecte esențiale, definitorii, ale viziunii lui G. Ivănescu asupra limbajului, cu abordările, tratările și cu soluțiile diferite, chiar contradictorii față de punctele de vedere curente, acceptate de lumea științifică. Cum constata E. Coșeriu: „Lingvistica actuală prezintă [...] o mare varietate de curente și orientări. Aceasta, în conformitate cu una din particularitățile care îi determină unitatea ideală: focalizarea interesului asupra teoriei și metodologiei [...]. Aceste teorii și metode sunt uneori diferite, alteori chiar radical diferite. Unitatea lingvisticii actuale trebuie interpretată, prin urmare, ca unitate în diversitate; și invers, varietatea sa trebuie interpretată ca manifestare a unui principiu unic (ceea ce nu înseamnă că toate teoriile ar fi în mod egal valabile și acceptabile)” (Coșeriu 2000: 81).

Între doctrinele valabile și acceptabile, dar diferite, adesea radical diferite, se include și aceea a lui G. Ivănescu.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Fassel 1969 = Luminița Fassel, *Modificări de gen la substantivele din latina perioadei imperiale și medievale*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XX, p. 19–34.
- Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, p. 55–139.
- Ivănescu 1940–1941 = G. Ivănescu, *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, VII–VIII, p. 181–188.
- Ivănescu 1957a = G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indoeuropéennes*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, p. 23–61.

- Ivănescu 1957b = G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară și în limbile romanice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, VIII, p. 299–313.
- Ivănescu 1959 = G. Ivănescu, *Les formes du nominatif et de l'accusatif pluriels des I-re et II-e déclinaison en latin vulgaire*, în *Recueil d'études romanes publiées à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959*, București, p. 125–133 (și în extras).
- Ivănescu 1961 = G. Ivănescu, *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice și despre cauza schimbărilor fonetice*, în „Revista de filologie romanică și germanică”, V, nr. 2, p. 361–373.
- Ivănescu 1963–1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe Filologice, I, 1963, p. 259–267; II, 1964, p. 193–219 (și în extras).
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, p. 303–310 (și în extras, Madrid, 1968).
- Ivănescu 1967 = G. Ivănescu, *La formation du panthéon védique*, în „Studia et Acta Orientalia”, București, V–VI, p. 77–91 (și în extras).
- Ivănescu 1968 = G. Ivănescu, *Le problème des tendances phonétique romanes*, în *Al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, p. 409–417.
- Ivănescu 1969 = G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, București, p. 247–251.
- Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Vérité et erreur dans la recherche des dialectes proto-indoeuropéens*, în „Philologica”, I, p. 9–35 (și în extras).
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, p. 5–25.
- Ivănescu 1975 = G. Ivănescu, *Sur le vocabulaire pastoral du grec et du latin*, în *Actes du XII-e Conférence internationale du comité „Eirene”*, București, p. 159–167 (și în extras).
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1983a = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla.
- Ivănescu 1983b = G. Ivănescu, *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, Centrul de multiplicare al Universității din Iași.
- Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv la vol. Philippide 1984.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu ms. nr. 34/1 = G. Ivănescu, *Natura și cauza schimbărilor fonetice* (a. 1937–1938), manuscrisul nr. 34, dosarul 1, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu ms. nr. 44 = G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, manuscrisul nr. 44, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu ms. nr. 60 = G. Ivănescu, *Naturalism și idealism în lingvistică* (a. 1939), manuscrisul nr. 60, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”, A. Lingvistică, tomul XIII, nr. 2, p. 26–37.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional.
- Philippide 1928 = Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași.
- Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese, Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, G. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

THE LINGUISTIC UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

The article exposes the essential aspects of G. Ivănescu's linguistic doctrine, which give it distinctiveness in the scientific world. Out of his original ideas, two major linguistic problems have been brought forward, which most of his contributions are based upon; the former refers to the dualist nature (physical and spiritual) of language and, hence, its dichotomic treatment (spoken – written); the latter pertains to the nature and causes of linguistic changes, especially the phonetic ones.

The article analyses the concepts *basis of articulation* and *psychological* (or *spiritual*) *basis*, that are distinctive to the linguistic thought of the two leading representatives of the Linguistic School of Iassy: A. Philippide and G. Ivănescu.

Keywords: *basis of articulation, psychological basis, linguistic change, language is nature and spirit, written dialect.*

OMNIPREZENȚA SEMNIFICAȚIEI
ÎN CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU

OANA POPÂRDA*

Plecând de la ideea omniprezenței semnificației, G. Ivănescu concepe studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii; el anticipă, sub acest aspect, ceea ce A.-J. Greimas preciza, în lucrarea sa *Sémantique structurale*: „La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine épistémologie” (Greimas 1966: 32). Semantica, abordată global, își găsește locul ca știință a formelor; reorganizarea propusă se întâlnește, ca obiectiv, cu efortul lui O. Ducrot de a recupera combinatoria hjelmsleviană pe terenul pragmaticii-semanticii integrate.

În *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, concepția lui G. Ivănescu evoluează, ca și la Ducrot, către o anume prioritate a semanticii: „[...] o structură de sens, fondată pe relațiile din planul ontic, care dă naștere unei structuri sintactice a expresiei, a vorbirii” (Ivănescu 1986: 5). Aceasta după ce, în *Cursul de sintaxă a limbii române moderne*, autorul reconsiderase, valorificând concepția filologului Reising, domeniile respective ale sintaxei, semanticii și lexicologiei:

- sintaxa include morfologia (concepție validată de „morfosintaxă” ulterioară);
- sintaxa comportă, în afara morfologiei, o semasiologie sau semantică, contrariul sintaxei nefiind morfologia, ci lexicologia, contrariul morfologiei nefiind sintaxa, ci semantica.

Caracterul „polisistematic” al limbii îl conduce pe G. Ivănescu la o *rearanjare a gramaticii* – aceasta fiind asimilată cu lingvistica în general: „Dat fiind că obiectul gramaticii este limba, o activitate umană foarte complicată, în cadrul căreia factorii cei mai diferiți acționează împreună, ca un întreg într-o dependență reciprocă și în care, în fond, totul depinde de tot, pe această a treia cale, adică a împărțirii gramaticii nu în trei secțiuni, ci în mai multe, se poate ajunge la un sistem capabil să satisfacă aproximativ natura obiectului” (*ibidem*: 23).

Spre deosebire de Saussure, autorul concepe semnul – încă din *Cursul de sintaxă* – ca pe un obiect care este în locul altuia, pe care îl reprezintă (în

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

- Tassy 1874 = Joseph Héliodore Sagesse Vertu Garcin de Tassy, *L'islamisme d'après le Coran*, Paris, Maisonneuve et Cie.
 Wheelock 2005 = Wade T. Wheelock, *Language: Sacred Language*, in Lindsay Jones (éd.), *Encyclopedia of Religion*, IInd Edition, vol. VIII, New York, MacMillan, p. 5301–5308.

b. Sources

- Al-Hallāj 1981 = Al-Husayn Ibn Mansūr Al-Hallāj, *Diwān*, trad. Louis Massignon, Paris, Seuil.
 Al-Hujwīrī 1976 = Abū'l-Hasan 'Alī Ibn 'Uthmān Ibn 'Alī Al-Ghaznawī Al-Jullābī Al-Hujwīrī, *Kashf al-mahjūb*, trad. Reynold A. Nicholson, London, E.J.W. Gibb Memorial Trust.
 Al-Kalābādhī 1991 = Abū Bakr Muhammad Ibn Ishāk Al-Kalābādhī, *Kitāb al-ta'arruf li-madhhab ahl al-tasawwuf/The Doctrine of the Sufis*, trad. Arthur J. Arberry, Cambridge, Cambridge University Press.
 Al-Muqaddasī 1980 = Ibn Ganīm 'Abd Al-Salām Ibn Ahmad 'Izz Al-Dīn Al-Muqaddasī, *Kitāb kashf al-asrār a'n hokm at-toyur wal-azhār/Revelation of the Secrets of the Birds and Flowers*, trad. Irene Hoare, Darya Galy (d'après quatre manuscrits arabes édités par Garcin de Tassy, en 1821), London, Octagon Press.
 Al-Suhrawardī 1982 = Shihāb Al-Dīn Yahyā Al-Suhrawardī, *The Mystical and Visionary Treatises/Al-Risalah*, trad. W.M. Thackston, London, The Octagon Press.
 Arberry 1991 = Arthur J. Arberry (trad., éd.), *The Koran Interpreted*, Oxford, Oxford University Press.
 'Attār 1984 = Farīd-ud-dīn 'Attār, *Mantiq al-tayr/The Conference of the Birds*, trad. Afkham Darbandi, Dick Davis, London, Penguin Books.
 Ibn 'Abbād 1986 = Ibn 'Abbād of Ronda, *Rasā'il as-sugrā/Letters on the Sufi Path*, trad. John Renard, New York – Mahwah – Toronto: Paulist Press, The Classics of Western Spirituality.
 Massignon 1929 = Louis Massignon, *Recueil de textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
 Platon 1837 = Platon, *Œuvres*, tome XI, *Cratyle, Le Sophiste, Le Politique*, trad. Victor Cousin, Paris, Rey et Gravier.
 Rūmī 1990 = Jalāl-ud-dīn Rūmī, *Mathnawī-i ma'nawī/The Mathnawi*, trad. Reynold A. Nicholson, Cambridge, E.J.W. Gibb Memorial Trust.

THE DIVINE LANGUAGE. THE LANGUAGE OF THE BIRDS

ABSTRACT

The spiritual universe of Plato's *Cratylus* and the spiritual universe of Sufism generated two hypostasis of the theology of language. As *logos* or *kalamu-Allah*, the language can be defined as a *mise en abîme* of cosmogony and ontology. If *palaia phone* and *ta prota onomata* recollect the infinite space of the epiphany of gods' power, the language of the birds described by Farīd-ud-dīn Attar, Ibn Ganīm Ibn Ahmad Al-Dīn Al-Muqaddasī and Jalāl-ud-dīn Rūmī is connected with the religious symbol of the Simurgh, and therefore included in the divine gift of knowledge. Both literary contexts emphasize the existence-inside of the language, within the sphere of the divine, succeeded by the existence-outside of the language, its theocratical manifestation, within the sphere of humanity. According to its mystical meaning, the language of the birds proves the eternal continuity of the primordial language, its latent presence within the ontological texture of the world and of the human beings, susceptible to trigger the *anamnesis* of the divine wording. The ontological proximity between the divine language and the human language is able to redeem the reversible exile of the human nature outside the heavenly realm, crossed over by semantic trajectories apparently incomprehensible, inhabited by the messengers and the messages of the Divine Being.

Key-words: Plato, Sufism, Simurgh, Language of the Birds, Farīd-ud-dīn Attar, Ibn Ganīm Ibn Ahmad Al-Dīn Al-Muqaddasī, Jalāl-ud-dīn Rūmī.

GOTICUL REDIMENSIONAT. ARANKA, ȘTIMA LACURILOR DE CEZAR PETRESCU*

CĂTĂLIN GHIȚĂ**

Scopul acestei lucrări este acela de a oferi o grilă de interpretare coerentă a prozei semnate de Cezar Petrescu, asimilată de mine în general terifiantului de factură supranaturală și în particular unei redimensionări a goticului care făcuse furori în Europa preromantică. Ancorajul ferm în supranatural al prozei terorii își are avantajele sale, iar, cel puțin în străinătate, adepții genului nu vor ezita să le sublinieze: fantasticul împrumută cotidianului umil un veșmânt al nefamiliarului, care este condiția *sine qua non* a captării interesului cititorului, și îi excită acestuia din urmă curiozitatea euristică prin proiectarea într-o atmosferă de insecuritate distinctă. (Precizez că, în cele ce urmează, nu voi derapa într-o discuție prelungit-barocă legată de fantasticul propriu-zis¹ și de categoriile sale, atât fiindcă scopul cercetării mele este unul suficient de bine delimitat, cât și fiindcă orice dezbatere dedicată acestui subiect se sufocă, aproape invariabil, într-o mlaștină de contradicții semantice.) Dacă acceptăm cu toții premisa lui Tzvetan Todorov cu privire la literatura fantastică și la modul în care operează aceasta – „fantasticul se întemeiază în mod esențial pe o ezitare a cititorului [...] cu privire la natura unui eveniment straniu” (1973: 182), – realizăm că ezitarea aceea, fără îndoială estetică, este cea care declanșează întregul proces de receptare și de interpretare a narațiunii. Lectorul model pentru acest tip de reprezentare artistică ar putea fi reprezentat de un Roger Caillois, care strecoară, într-un limbaj simplu, implicații complexe: „Misterul mă atrage. [...] în loc să consider numaidecât că ceva nedescifrat e nedescifrabil, în loc să mă opresc uluit și copleșit în fața lui, îmi spun, dimpotrivă, că *trebuie descifrat* [subl. a.] și iau hotărârea fermă ca, într-un fel sau altul, să rezolv, dacă pot, enigma” (Caillois 1971: 13).

* Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/61968, proiect strategic ID 61968 (2009), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea din Craiova, str. Al.I. Cuza, nr. 13, România

¹ Pentru o satisfăcătoare prezentare succintă a fantasticului ca atitudine mentală a subiectului față de realitate, cf. Biberi 1970: 216–235. La noi, cele mai bune prezentări generale se găsesc la Adrian Marino (1973: I, 655–685) și la Sergiu Pavel Dan (1975: *passim*), (2005: *passim*).

Această poziție decisă constituie, dacă vreți, pandantul aproape perfect al confesiunii Virginiei Woolf cu privire la atitudinea adoptată de cititori în raport cu povestirile supranaturale cu fantome. Într-un pasaj inspirat din eseul *The Supernatural in Fiction* (1918), în ce privește povestirile supranaturale cu fantome, prozatoarea britanică spune că „[t]eama pe care o simțim atunci când citim povestirile [...] este o esență rafinată și spiritualizată de frică. Este o teamă pe care o putem examina și cu care ne putem juca. Departate de a ne disprețui că suntem înfricoșați de o povestire cu fantome, suntem mândri de această dovadă de sensibilitate” (Enright 1994: 537). Combinând aceste două atitudini, se poate afirma că proza terorii în accepțiunea sa supranaturală antrenează, pe de o parte, explorarea misterului cu care se confruntă eroul și, simultan, lectorul, iar pe de altă parte, îi permite ultimului să-și examineze cu luciditate anxietatea, chiar în momentul în care aceasta este generată, susținută și augmentată ficțional. Altfel spus, citind despre evenimente imaginare, învăț să mă descopăr și, finalmente, chiar să mă cunosc pe mine însumi. Evident, atitudinea descrisă anterior subîntinde doar categoria terifiantului, fiindcă o mare parte din fantasticul narativ ține de ceea ce s-ar putea desemna drept benign (miraculosul, feericul etc.). Această considerație, pe care mulți dintre noi ar accepta-o fără rezerve, este pusă sub semnul întrebării de Roger Caillois, care introduce în ecuație binomul fantastic–miraculos, afirmând că primul, în bloc, ar ține de registrul terorii, prin inserția violentă în universul familiar, în vreme ce ultimul rămâne cadrul tipic basmului, desfășurându-se în spațiul imaginar al feeriei infantile². Pe de altă parte, Matei Călinescu, mai prudent, se mulțumește să nuanțeze, fără a respinge însă viziunea lui Caillois, sugerând că „fantasticul nu e numaidecât terifiant. Incomprehensibilul nu ascunde numai amenințări, după cum nu toate visele sunt coșmaruri” (1970: 169). Punctul meu de vedere este că fantasticul trebuie considerat o categorie estetică mult prea largă pentru a putea fi redusă atât de drastic la terifiant. În definitiv, numai câmpul semantic al termenului implică, virtual, o infinitate de sensuri. Astfel, cred că orice eludează definiția strictă a realului poate fi revendicat, în chip perfect justificat, de semele conceptului; așadar, fantasticul înglobează cu necesitate atât feericul, cât și scenariile SF. Prin opoziție cu acesta, teroarea narativă este limitată estetic la metamorfozele unei singure emoții dominante. Desigur, discuția inițiată aici se poate prelungi, fără un câștig euristic semnificativ, practic *ad libitum*. Pentru a ilustra acest seducător și, uneori, chiar privilegiat model narativ, al terorii supranaturale în general și al goticului redimensionat în particular, am selectat spre analiză detaliată *Aranka, știma lacurilor*.

Cezar Petrescu este, simultan, unul dintre prozatorii cei mai prolifici și mai inegali din istoria literaturii române. Texte de valoare (din ce în ce mai puține după 1947, anul instalării dictaturii comuniste) se amalgamează cu producții inferioare, chiar triviale, răspunzând fie unui gust public senzaționalist, tipic interbelic, fie, mai târziu și cu egală disponibilitate din partea autorului, unor cerințe oficiale șablonizante, tipice realismului socialist. *Aranka, știma lacurilor* (1929, apărută în

² Pentru o expunere completă, cf. *Anthologie du fantastique*, 1966: I, 7–24.

volumul de nuvele cu titlu omonim, publicat în 1930) se numără printre cele mai bune proze scurte ale lui Cezar Petrescu și reprezintă una dintre reușitele prozei autohtone a terorii.

Parte dintr-un proiect recuperat, ulterior, sub titulatura „fantasticului interior”, nuvela se detașează net de celelalte componente ale ciclului elaborat între 1925 și 1931. În legătură cu această fertilă etapă de creație din viața lui Cezar Petrescu, Ion Bălu notează că „prozatorul imaginează cu voluptate o lume halucinantă, uneori *plină de teroare* [subl. n.], în care visul absurd se împletește cu fantasticul psihologic” (1972: 105) și plasează nuvela sub semnul neoromantismului. Există aici, fără îndoială, elemente de factură romantică, însă rădăcinile propriu-zise ale *Arankăi* pot fi detectate, în opinia noastră, mai ales în proza gotică, de orientare preromantică. Este vorba, mai precis, despre un gotic redimensionat, ajustat la condițiile unui spațiu special, de frontieră dintre lumea apuseană și cea răsăriteană – Transilvania.

Surprinde locvacitatea stilului, ceea ce constituie, după caz, o calitate sau un defect în scriitură. Într-o carte plină de poncifuri critice, Mihai Gafița strecoară însă și o observație pertinentă: „Structura frazei lui Cezar Petrescu e alcătuită în așa fel încât să fie ascultată, mai mult decât citită; autorul pare a presupune un auditor, mai mult decât un public cititor; scrisul său e retoric și prin canalul retoricii se introduce și lirismul” (1963: 189). Acest fapt se datorează, credem, predispoziției dialogice a autorului, dispus tot timpul să însceneze o dezbatere interactivă între narator și public. Structural, Cezar Petrescu este autorul român cel mai apropiat de estetica șocantă, cu înscenări ale macabrelui sau ale terifiantului exotic, evidențiată de Grand Guignol-ul parizian³, ale cărui capilare terifiante se prelungesc, retroactiv, până la proza gotică.

Există, de altfel, câteva invariante gotice în *Aranka*, pe care naratorul le speculează cu abilitate: *setting*-ul izolat și straniu (domeniul familiei Kemény), un personaj banal, cu o atitudine pozitivistă (obezul și complet vidatul de umor Silvestru Hotăran), slujitorii de la castel, apropiați, ca ton, mai degrabă teratologicului decât antropocului (Gușatul, incapabil, aparent, de vorbire articulată), istoria unei familii ilustre, dar decăzute, incluzând figuri cu pasiune pentru ocultism (contele Armin), în fine, spectrul care nu-și găsește liniștea, bântuindu-i cu voluptate tristă pe cei rămași în viață (*Aranka*). Dacă vorbesc, totuși, de neogotic în cazul prozatorului român este pentru că toți acești *topoi* de construcție epică sunt transferați, *in corpore*, într-o epocă pozitivistă, în care personajul central este, în proprii termeni, „contemporanul lui Ford, al radiofoniei și al Ligii Națiunilor” (enumerație menită să alunge, ca un talisman al ironiei moderne, duhurile necurate). Ca atare, codurile de lectură se modifică și ele: lectorul se confruntă cu un text hibrid, în care teroarea genuină și ironia detașată alternează programatic.

Într-un studiu publicat în 1848 și devenit, între timp, un clasic al analizei aparițiilor supranaturale, atât din punctul de vedere al accesibilității, cât și din cel al copleșitorului număr de „cazuri” certificate, *Night Side of Nature, or, Ghosts and*

³ Grand Guignol este un teatru *horror* din Paris, creat, în 1888, de Oscar Metenier și închis abia în 1962.

Ghost Seers, Catherine Crowe observă, cu morgia de care dau dovadă fetele bătrâne atunci când abordează spiristismul, că, deși spectrul îi poate apărea subiectului fie asemănător până la confuzie cu imaginea reală a persoanei, fie sub chipul diafan al unei umbre, „forma este, în fiecare caz, la fel de eterică și de imaterială” (1848: I, 348). Eroul va simți aceasta pe pielea lui, dacă ni se permite jocul de cuvinte, la finalul experienței sale terifiante, atunci când elucidează, *malgré soi*, misterul dispariției Arankăi.

Dar să nu anticipăm și să pornim *da capo*, adică de la titlu, care se dovedește mai înșelător decât s-ar bănuia la prima vedere. Precum bine observă Doina Ruști, în credința populară autohtonă, „știma este un duh al pădurii, care poate lua orice înfățișare pentru a-i ademeni pe drumeții rătăciți, dar și un spirit protector al apelor” (2009: 378). Totuși, în nuvela lui Cezar Petrescu, mai notează autoarea, „știma nu reprezintă [...] un spirit al apelor, ci este doar un suflet care își caută odihna” (2009: 379). Numai recurența ei spectrală în preajma mlaștinilor fabulos de luxuriant, întinse pe domeniul familiei Kemény, ar explica, astfel, sintagma apozitivă.

Debutul nuvelei se realizează în cheie minoră, chiar ludic-ironică: naratorul este surprins în compania unui jurist, Silvestru Hotăran, care trebuie să-l conducă la castelul Kemény, pentru a-i permite evaluarea și, eventual, cumpărarea unor cărți vechi și rare din biblioteca familiei. Suntem informați că moștenitorii legali ai domeniului sunt doar rude îndepărtate, neamul aristocratic ștergându-se odată cu dispariția contesei Aranka. Proprietatea răposatului conte este un ținut dintre cele mai stranii, mlaștinos, cu un aer nesănătos exalat de bălțile necolmatate, adevărate fiefuri ale luxuriantei insectivore. De altfel, pozitivistul și pântecosul Hotăran (numele însuși este o sursă de comic în descendența unor Alecsandri sau Caragiale) își consiliază însoțitorul să se înarmeze cu o doză cât mai consistentă de chinină: soluția farmaceutică ideală împotriva paludismului, care ar fi putut fi eradicat printr-o politică agricolă agresivă. Tânărul anofeli, nu fantomele, sunt, în opinia avocatului, adevărata plagă a domeniului Kemény.

Grație unui artificiu stilistic clasic (inserarea unei cronologii succinte, dar pedante, cuprinzând reperele biografice ale descendenților contelui Armin), naratorul acoperă intervalul 1860–1926. Conte Armin, mort în 1881, este descendentul unei ilustre familii feudale maghiare. Andor, odrasla acestuia, este obsedat de spiritism (și face chiar cercetări în domeniu), mergând până într-acolo încât să ia în căsătorie pe fiica unui țăran sibirian, Ana Porumbacu, grație exclusiv calităților ei de medium. Mai mult, tânărul conte are viziuni în care este vizitat de spiritul cavalerului Ștefan Kemény, al cărui avatar devine convins că este. În 1897, cuplului i se naște o fetiță, botezată Aranka Maria Ștefania. Mama ei, Ana, moare înecată în 1901. Pe 18 martie 1919, Aranka dispăre în mod misterios, fiind văzută, ultima oară, „seara, înainte de apusul soarelui, cu barca și cu o carabină militară” (tânăra are aptitudini cinegetice dovedite). În sfârșit, în 1926, moare și Andor, odată cu care arborele genealogic direct al familiei Kemény se curmă.

Odată închisă această indigestă paranteză diegetică, narațiunea se animă brusc: cei doi călători ajung pe domeniul părăsit. Îi întâmpină un peisaj care i-ar fi stârnit invidia unei Emily Brontë, primă sursă a terifiantului epic: „amestec de fertilitate și de putreziciune, cu flori cărnoase și păroase ca animalele vii și cu

vietăți oribile, care se ghiceau mișunând în globul gras, înnodându-se, târându-se, vânându-se; reptile și insecte cu o sută de picioare, moluște moi cu hidoase convulsii, lipitori înciotate în struguri băloși, un întreg univers vâscos și veninos, dospind ca într-o imensă etuvă”. Cadrul, presupus static, se animă grație pulsației elementare care străbate limfa geologică, atingând paroxismul în mișcarea perpetuă a vieții vegetale și animale (de remarcat aglomerația de gerunzii, ca și epitetele ornate selectate din sfera repulsivului).

Antropicul este contaminat, irepresibil, de acest bazin fojgăitor și multicolor, împrumutând, precum punctam anterior, tușe teratologice: poarta castelului este deschisă de „[o] jivină de om, păroasă, cu mâinile până la genunchi”. Șocul acestei prime întâlniri cu oamenii casei este augmentat ulterior; călătorii descoperă o altă creatură, demnă de fanteziile cinematografice ale unor Tod Browning sau Wes Craven: „un gușat cu traista de carne lucioasă, căscând ochii cârpiți, rânjind dinții galbeni într-un râs grotesc și strâmbându-se tâmp”. În sfârșit, cadrul se lărgeste suficient cât să permită înregistrarea pe retină a castelului bântuit, descoperit, într-o simultaneitate teatral-gotică, de narator și de lector: „Răspundea exact închipuirii: cu cele două rânduri de ferestre înguste și opace, cu turnurile laterale, cu ușile inexpugnabile de stejar ferecat în ținte, cu mușchiul ruginiu, crescut între blocurile de piatră”. Aici urmează eroul să petreacă trei zile în cvasisolitudine, studiind în liniște cărțile și manuscrisele (avocatul cel lipsit de umor nu-i poate ține de urât, fiindcă urgențe juridice îi solicită prezența la tribunal).

Rămas, așadar, singur cu servitorii, protagonistul încearcă să savureze comoara din bibliotecă, însă este împiedicat de atmosfera tenebroasă, respirând un aer thanatic: „Din jilțurile seculare exala miros de mort. Tablourile pereților priveau cu o fixitate inumană. Perdelele se clătinau la trecere; încuietorile scrâșneau strident; o ușă de dulap se deschise singură și atât de brusc când am ajuns în față, încât am tresărit”. În plus, comunicarea enigmatică și, fără îndoială, gravă a cuplului de bătrâni se lovește atât de obstacolul lingvistic (maghiara lor e de neînțeles), cât și de aspectul lor fizic: cei doi erau „[f]ără buze, cu pielea vântată cenușie, cu gingiile violete, dezgustătoare, boțiți de atâtea crețuri câte n-aș fi crezut vreodată că pot să încapă pe-o atât de redusă suprafață de piele, cu ochi sticloși de huhurez și cu tot scheletul împuținat”. Se dovedește, în cele din urmă, că slugile, ale căror bune intenții efasează impresia inițială de repulsie extremă, vor numai să-l determine pe intrus să nu doarmă în odăile bântuite de spectrul Arankăi, al cărei portret hipnotizează orice privire.

Atras de o chemare misterioasă către smârcurile fetide, eroul îl reîntâlnește afară pe hirsutul Gușat, figură împrumutată din imaginarul gotic apusean: acesta „se apropie ocolit cu râsul oribil, care-i dezvelea dinții galbeni și tociți, cu pieptul dezgolit care-i arăta smocurile de păr, roșcate și grețose”. Microscopat, peisajul își dezvăluie cu voluptate vintrele descompuse și contaminate de fungus: „aceeași apă băloasă, aceleași plante grase și apoase, aceleași liane fleșcăite de putrezeală, aceeași hidoasă palpație de animale moi, de păianjeni fugind spasmodic pe luciul imobil, de râme, de viermi, de larve, aceleași ciuperci obscene care se fărâmau fragile la cea mai mică atingere”.

Surescitarea protagonistului crește odată cu amurgul; înfricoșat de perspectiva unei nopți petrecute în mlaștină, acesta se grăbește să se întoarcă în odaia sa, ce pare, prin comparație cu mediul ostil de afară, o oază de securitate. Aici, încălzit de subtilul vin de Tokay lăsat de slugi pe birou, eroul descoperă că portretul Arankăi îi surâde, misterios-giocondic, de pe murii înalți. Ca într-un scenariu de atmosferă din proza englezească timpurie, un abur se adună din vaporii apelor negre de afară, inundând încăperea. Teroarea poate înflori la adăpostul întunericului: „ochii portretului scânteiau fosforic, ca ochii de topaz ai felinelor, în tufişuri, noaptea”. Aceştia devin, subit, mobili: „Când am ridicat privirea, ochii fosforici nu mai erau acolo, scânteiau lângă uşă”. Spre surprinderea eroului, care pipăie tabloul, „rama era intactă şi neclintită pe perete, dar mâna n-a dat peste pânză – înlăuntrul ramei a pipăit numai peretele gol şi aspru”.

Începe, astfel, un joc tenebros, în care ludicul pare a fi doar anticamera nebuniei perceptive: „Am sărit să prind drăceştile lumini şi luminile au săltat alături. Ochii, deprinşi acum cu întunericul, desluşeau şi-un veşmânt alb, lipindu-se de zid, făcându-mi faţă. Încă o dată m-am repezit, şi încă o dată mi-a scăpat”. Cursa continuă, într-o sarabandă a ispitelor mobile: „Ochii scânteiau pretutindeni, iar mâinile întinse nu-i puteau captura nicăieri”. Chiar şi scurta victorie este iluzorie, precum formele fantomatice care dansează: „O dată am prins mâna şi mâna s-a topit în strânsoare, fără nici o smucitură, ca ochii să-mi râdă în faţă, cu orbitoarea lor lumină, rece şi nepământească”. Timpul se pulverizează în particule irelevante şi imposibil de cuantificat raţional: „Poate a durat numai cinci minute, bezmeticul joc; poate un ceas”.

Spaţiul camerei devine prea strâmt pentru acceleraţiile spectrale: „arătarea albă s-a strecurat în coridor, deşirându-se, şi oprindu-se să mă aştepte la capătul cel mai întunecos. [...] Pe urmă, în altă încăpere şi în alta şi încă în alta, jos pe scări, în sala cu armuri”. În fine, „arătarea, neatinsă, mă aştepta în uşă. Încă o dată, m-am năpustit după ea, afară”. Sedusă, pe moment, de lumina rece a lunii, privirea protagonistului coboară „să regăsească fantasma cu ochi de fosfor, ca să nu-mi scape cumva. Mă aştepta la colţul zidului; a ocolit spre cealaltă faţă, în parcul cu mlaştini”.

Contactul epidermei cu naturalul fetid este înregistrat, în sarabanda nocturnă, cu aceeaşi oripilare experimentată diurn: „Sub tălpi, în glodul dezgustător, simţeam vietăţile băloase încovrigându-se în jurul degetelor, îmi scuturam piciorul din fugă şi goneam încă”. În afară de prezenţa spectrală, un alt personaj îşi face, subit, apariţia, asemenea ubicuului şi monstruosului Igor din filmele cu Frankenstein: „Guşatul, cu mâinile lungi, cu paşi răşchiraţi, venea şuierându-şi răsuflarea din cimpoul de carne”. Urmărirea simplă se transformă într-o dublă încatenare: „Cu toate puterile adunate, am început să gonesc mai deznădăjduit; înainte, fugărind arătarea albă, în urmă, fugărit de jivina omenească, pe care nu o ştiam ce vrea şi de ce aleargă”.

În aceste condiţii, senzaţiile de repulsie provocate de mediu încetează, iar cursa continuă: „Uneori piciorul intra până la gleznă, stropi de abces mă împrăşcau în obraz şi în ochi, simţeam în gură gustul leşatic şi spurcat al putreziciunilor fermentate, pielea mă ustura de tăieturile săbiilor de papură şi poate de muşcăturile animalelor băloase, dar nimic nu mă oprea”. Însă urmărirea încetează la fel de brusc precum a început: „alba fantomă s-a oprit. A fost atât de neaşteptat, încât nu mi-am putut

curma goana şi am trecut prin imateria veşmânt”. Protagonistul este doborât în mlaştină de o lovitură puternică: „Ceva s-a prăbuşit în creştet, trosnindu-mi ţeasta; [...] am căzut cu faţa în glodul vâscos”. Universul acvatic musteşte de viaţă elementară, iar insolitul explorator se crede înveşmântat în scafandru, contemplând adâncurile pline de „viermi, crabi, moluşte şi toate jivinele monstruoase şi fantastice”. Guşatul care-l extrage din smârcuri şi-l afundă din nou devine, în imaginaţia înfierbântată a victimei, „o caracatiţă enormă, care-şi întinde multiplele braţe, cu ventuze în capăt, să mă cuprindă”. Agitaţia înspăimântată, cu parfum agonistic, pare inutilă: „Mă zvârcolesc fără putere, cu vinele plesnind şi cu răsuflarea retezată; ochii imenşi şi neclintiţi [...] mă privesc atent, cu o crudă şi satisfăcută curiozitate – şi caracatiţa râde, râde cu glas omenesc”. Limpezirea perceptivă aduce cu sine şi dispărea misterului terifiant: „Ochii se îmbunează aplecaţi cu aceeaşi atenţie să-mi sondeze privirea, de data asta fără răutate”. Eroul îl are în faţă pe avocatul Silvestru Hotăran, iar spaţiul în care se găsesc cei doi este un banal salon dintr-un sanatoriu.

Obezul doctor juridic îşi informează, metodic, pacientul şi, odată cu el, pe lectorul curios în legătură cu desfăşurarea acţiunii din timpul hiatusului epic, provocat de obnubilarea conştiinţei naratorului (strategia nu este străină de scenariile epice ale unui Henry James, care-şi distribuie câţiva actanţi în ipostaze reflectorii, apte de a disipa enigmele ţesute pe parcursul intrigii convolute). Aflăm, astfel, că de la incidentul nocturn s-au scurs nu mai puţin de două săptămâni. Hotăran este cel care l-a găsit pe erou afundat în glod, după cum tot el a găsit, în noroiul gras al mlaştinii, cadavrul în putrefacţie al contesei dispărute. Se presupune că Aranka a murit înecat, însă, după atâţia ani, este imposibil de stabilit dacă moartea a survenit accidental sau dacă a fost vorba despre un suicid sau, mai grav, de o crimă. Moartea dovedită a contesei rezolvă, simultan, şi problemele de succesiune, singurele care-l preocupă pe vrednicul avocat. Deznodământul aduce şi o notă de umor: biblioteca atât de preţioasă a contelui Andor a fost cumpărată, la un preţ derizoriu, de un anticar din Pesta. O sută de volume însă au fost puse cu grijă deoparte pentru narator, dar, aşa cum se poate lesne bănui, acestea au doar o valoare simbolică.

Este mai presus de orice îndoială că, dacă ar fi fost scrisă într-o limbă de circulaţie europeană, *Aranka, ştima lacurilor* ar fi devenit, instantaneu, o bucată antologabilă, selectată şi discutată de adevăraţii *aficionados* ai terorii, fapt care ar fi fost, în sine, de ajuns pentru a-i asigura lui Cezar Petrescu un loc în galeria de vedete ale scriiturii terifiante. În literatura română însă, destinul ei a fost retezat de enunţul de o suficienţă exegetică manifestă al lui G. Călinescu, care opinează că „nuvela se curmă prin spaima inoportună a eroului vizitator, care află prea devreme un lucru pentru care se cerea o mare desfăşurare epică” (1982: 773). Am fi avut nevoie de intuiţia unui Lovecraft, aptă să realizeze că acest *dénouement* anticlimactic este semnul unei ironii auctoriale supreme, din aceeaşi specie cu raţionalismul rece al unei Ann Radcliffe⁴, care-şi permite luxul modern de a sfâşia fără milă pânza subţire ţesută de iluzia narativă a scenariului gotic clasic.

⁴ Prozatoarea este celebră pentru explicaţiile raţionale prin care disipează misterul aparent pur supranatural care planează asupra personajelor din romanele sale.

BIBLIOGRAFIE

a. Antologii, ediții

Anthologie = *Anthologie du fantastique*, 2 vol. Paris, Gallimard, 1966.

Enright 1994 = *The Oxford Book of the Supernatural*. Chosen and edited by D.J. Enright, Oxford and New York, Oxford University Press.

Petrescu 2002 = Cezar Petrescu, *Aranka, știma lacurilor. Nuvele fantastice*, ediție îngrijită și postfață de Aureliu Goci, București, Editura 100+1 Gramar.

b. Referințe exegetice

Bălu 1972 = Ion Bălu, *Cezar Petrescu*, București, Editura Univers.

Biberi 1982 = Ion Biberi, *Eseuri literare, filosofice și artistice*, București, Editura Cartea Românească.

Caillois 1966 = Roger Caillois, *De la fée à la science-fiction*, în *Anthologie I*: 7–24.

Caillois 1971 = Roger Caillois, *În inima fantasticului*, traducere de Iulia Soare, cuvânt introductiv de Edgar Papu, București, Editura Meridiane.

M. Călinescu 1970 = Matei Călinescu, *Eseuri despre literatura modernă*, București, Editura Eminescu.

G. Călinescu 1982 = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva.

Crowe 1848 = Catherine Crowe, *The Night Side of Nature, or, Ghosts and Ghost Seers*, 2 vol., London, T.C. Newby.

Dan 1975 = Sergiu Pavel Dan, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva.

Dan 2005 = Sergiu Pavel Dan, *Fețele fantasticului. Delimitări, clasificări și analize*, Pitești, Editura Paralela 45.

Gafița 1963 = Mihai Gafița, *Cezar Petrescu*, București, Editura pentru Literatură.

Marino 1973 = Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, vol. I (A–G), București, Editura Eminescu.

Ruști 2009 = Doina Ruști, *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, Iași, Editura Polirom.

Todorov 1973 = Tzvetan Todorov, *Introducere în literatura fantastică*, traducere de Virgil Tănase, prefață de Alexandru Sincu, București, Editura Univers.

RESIZED GOTHIC.

ARANKA, ȘTIMA LACURILOR BY CEZAR PETRESCU

ABSTRACT

My works focuses on Cezar Petrescu's novella, *Aranka, știma lacurilor*, which I interpret as a convincing example of Romanian supernatural prose. My main thesis is that Petrescu's novella constitutes a late but nonetheless original addition to the Gothic genre, fashioned according to the realities of a forlorn and mystery-imbedded corner of Eastern Europe – Transylvania.

Key-words: Romanian literature, Cezar Petrescu, short story, fantastic literature, supernatural, Gothic.

ANTROPONIMIE, ETNOLOGIE ȘI ISTORIE.
CONTRIBUȚII ALE LUI PETRU CARAMAN

MIRCEA CIUBOTARU*

Ultima lucrare inedită a savantului ieșean Petru Caraman, dintre cele douăsprezece elaborate, dar niciodată apărute la vremea lor, vede, în sfârșit, lumina tiparului¹ prin devotamentul și strădania a doi cercetători care și-au legat viața și cariera profesională și de sarcina meritorie a valorificării, pentru cultura românească, a operei unui om nedreptățit de istorie (de fapt, de oamenii care o fac și o scriu). Introducerea, intitulată *Viziunea lui Petru Caraman asupra antroponimiei*, oferă câteva informații privitoare la geneza și soarta manuscrisului și încearcă o evaluare a acestei opere în contextul cercetărilor onomastice românești și europene. Aflăm, astfel, că lucrarea, gândită ca o componentă a unei vaste cercetări a antroponimiei românești în context sud-est european, a fost elaborată de Petru Caraman începând din primii ani ai carierei sale universitare², oricum după publicarea tezei de doctorat *Datina colindatului la slavi și la români* (redactată în polonă și publicată în anul 1933) și după replica *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei* (apărută abia în 1997), și că era în curs de pregătire pentru tipar în 1967, dar vicisitudinile de acum bine știute, generate de ostracizare politică, suspiciune și oportunism, precum și dificultățile propriu-zise ale editării unui manuscris de dimensiuni descurajante au întârziat, până în prezent, apariția acestei cărți, care ar fi avut, probabil, un anume ecou în știința onomasticii românești. Traseul preocupărilor folcloristului pentru cercetarea antroponimiei românești, dificil de reconstituit în detaliile documentării și redactării diverselor lucrări, este marcat doar de puținele texte publicate, care apar ca fragmente dintr-un proiect reconstituit din manuscrise

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

¹ Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*, ediție îngrijită, indice și bibliografie de Silvia Ciubotaru, introducere de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 770 p.

² Nu credem că lucrarea a fost scrisă în cea mai mare parte (aproximativ 700 de pagini) în anii premergători celui de al Doilea Război Mondial, cum apreciază editoarea observând doar paginile îngălbenite de vreme (p. 26), fiindcă sunt numeroase trimiteri bibliografice la surse apărute după război, de pildă cărțile de telefon pentru București, din anii 1945 și 1947, citate începând chiar din primul capitol al studiului (notele 5, 9, 19, 34 etc.) și care nu sunt adaosuri ulterioare.

GRAMMAR AND LOGIC WITH G. IVĂNESCU

ABSTRACT

G. Ivănescu argues that the language structure cannot be convincingly explained but through the structure of thought, and he takes grammar, with its first compartment morphology, as a proof terrain for this assertion. Since the parts of speech are at the very centre of morphology, in where all grammatical issues have their projection, G. Ivănescu proceeds to the logical analysis of the different parts of speech. Such an analysis leads him to the conclusion that the logical point of view in morphology and syntax is not distant from, but identical with the linguistic point of view. G. Ivănescu's theoretical position is shared by Romanian as well as foreign linguists pertaining to several generations and schools, such as Otto Jespersen, J. Kurylovicz, Lucien Tesnière, Charles F. Hockett, Eugenio Coseriu.

Keywords: *language and thought, grammar and logic, morphology, parts of speech, definition of parts of speech.*

PRINCIPII ALE CERCETĂRII ISTORIEI LIMBII
LA G. IVĂNESCU

CĂTĂLIN NICOLAU*

În lucrarea de față urmărim să prezentăm, în mod sintetic, principiile pe care, în concepția lui G. Ivănescu, ar trebui să le respecte cercetătorul istoriei unei limbi. În expunerea noastră avem în vedere două planuri: pe de o parte, urmărim planul metodologiei cercetării, iar, pe de alta, planul obiectului de studiu.

1. Planul metodologiei cercetării

Planul cercetării vizează principiile de ordin metodologic pe care, după savantul ieșean, trebuie să le aplice istoricul unei limbi. Din punct de vedere doctrinar, Ivănescu este, cel puțin într-o anumită privință, un antistructuralist, în sensul că respinge unele idei ale acestei orientări, pe care le consideră limitative în studiul istoriei limbii. Potrivit doctrinei structuraliste, limba evoluează prin ea însăși, în virtutea unor tendințe interne și independent de orice influență exterioară. Ivănescu a respins din ideologia structuralistă tocmai această idee a autonomiei limbii, întrucât, în concepția sa, tendința de a explica limba numai prin ea însăși implică izolarea ei de „omul fizic, psihic și spiritual și de dezvoltarea societății” (Ivănescu 2000: 3); astfel, el a considerat că evoluția lingvistică este influențată de factorii interni limbii, însă ea este dirijată în special de factorii extralingvistici.

Din comentariile făcute de Ivănescu pe marginea felului în care diferiți cercetători au abordat fenomenul evoluției lingvistice (Ivănescu ms. nr. 52/6b)¹ putem deduce câteva trăsături care trebuie să caracterizeze orice expunere a istoriei unei limbi.

O primă condiție care trebuie respectată de cercetătorul diacroniei lingvistice este ca acesta să identifice în istoria limbii de care se ocupă etape de evoluție.

* Colegiul Tehnic „Ion Holban”, Iași, str. Pantelimon Halipa, nr. 16, România.

¹ Vezi, de asemenea, secțiunile introductive ale unor studii mai complexe, precum Ivănescu 2000 sau Ivănescu 1950.

Potrivit lui Ivănescu, istoria unei limbi trebuie studiată și prezentată etapizat, de la formarea ei până în epoca contemporană cercetătorului. El trebuie să fixeze „locul” transformărilor lingvistice identificate în istoria limbii studiate, simpla enumerare a acestora nefiind suficientă. Prin urmare, primul (și cel mai important) criteriu de clasificare a fenomenelor diacronice este cel cronologic, care se referă la plasarea transformărilor lingvistice într-o anumită etapă de evoluție lingvistică: „Dar într-o istorie a limbii române, ca și a oricărei alte limbi, marile subdiviziuni trebuie să plece numai de la fazele de evoluție ale limbii, de la epocile reale în care se descompune istoria ei. Atunci când vrem să scriem o istorie [...] a unei limbi, problema fazelor care se disting în dezvoltarea limbii este de o însemnată capitală” (Ivănescu 1950: 8). Trebuie spus că, prin introducerea acestui imperativ al cronologizării fenomenelor, Ivănescu depășește stadiul gramaticilor istorice și al dicționarelor etimologice². Odată cu repartizarea faptelor de limbă pe epoci, Ivănescu recomandă gruparea acestora, în cadrul fiecărei etape, în funcție de nivelul limbii (fonetică, morfosintaxă, lexic).

Un al doilea element de care, consideră Ivănescu, trebuie să țină cont istoricul unei limbi se referă la necesitatea ca acesta să încerce să identifice cauzele fenomenelor lingvistice. Prin urmare, pentru cercetătorul ieșean, nu este suficientă simpla ordonare cronologică a transformărilor lingvistice, demersul respectiv trebuind dublat și de justificarea acestor fenomene: lingvistul trebuie să încerce să determine, pe cât posibil, cauzele reale ale faptelor lingvistice. O asemenea abordare de tip cauzalist îl integrează pe Ivănescu în categoria pozitivistilor, apropiindu-l totodată de cercetătorii din domeniile științelor naturii³. Un element distinctiv al metodologiei acestora este preocuparea pentru determinarea cauzelor care stau la baza producerii fenomenelor studiate. Ivănescu se înscrie în maniera de studiu pozitivistă tocmai prin consecvența cu care susține necesitatea adoptării perspectivei *cauzaliste* în cercetarea fenomenelor diacronice, spre deosebire de alți savanți (precum Coșeriu), care consideră că în lingvistică trebuie să funcționeze o perspectivă *finalistă*, orientată către determinarea scopurilor fenomenelor.

A treia trăsătură a unei istorii lingvistice privește relația dintre evoluția unei limbi istorice și cea a poporului care o utilizează. Ivănescu pornește de la ideea existenței unei strânse legături între istoria unui popor și cea a limbii acestuia⁴ și, în

² Gramaticile istorice și dicționarele etimologice au reprezentat o primă etapă a studiilor lingvistice diacronice. Acestea prezentau fenomenele lingvistice înregistrate în evoluția unei limbi, însă fără a le cronologiza, ceea ce nu oferea o imagine adecvată a istoriei limbii respective, ci mai degrabă una vagă și incompletă.

³ Pentru E. Coșeriu, pozitivismul reprezintă o metodologie de cercetare specifică mai ales științelor naturii și utilizată și de lingviștii secolului al XIX-lea (Coșeriu 2000: 23 sqq.).

⁴ Ivănescu consideră că procesele de etnogeneză și glotogeneză sunt inseparabile și se implică reciproc: formarea unui popor se reflectă lingvistic prin nașterea unei limbi proprii, iar limba nou formată reprezintă o marcă a identității etnice a poporului care o vorbește de-a lungul întregii sale existențe.

baza acesteia, elaborează un principiu al coordonării celor două evoluții: etapele de dezvoltare ale unei limbi trebuie stabilite în corelație cu cele ale evoluției istorico-sociale a macrogrupului respectiv de locutori.

În al patrulea rând, G. Ivănescu avansează principiul separării studiului limbilor populare de cel al limbilor literare, susținând că limbile vorbite, pe de o parte, și cele de cultură, pe de altă parte, reprezintă două varietăți, prin natura lor diferite, ale unei limbi istorice, întrucât factorii care le dirijează evoluția sunt diferiți. Astfel, el nu doar delimitează studiul graiurilor populare de cel al limbilor literare, ci susține și necesitatea adoptării unor perspective diferite de studiu pentru cele două varietăți lingvistice; dacă, în cazul limbilor vorbite, Ivănescu propune o perspectivă cauzalistă, pentru limbile de cultură el consideră adecvată adoptarea unei perspective finaliste.

2. Planul obiectului cercetării

Celălalt plan pe care l-am avut în vedere este cel al obiectului cercetării. Ne referim la modul în care Ivănescu a conceput fenomenul diacronic: felul cum evoluează o limbă istorică, factorii care dirijează acest proces și modul în care acționează aceștia. Am arătat mai sus că savantul ieșean opinează că dezvoltarea lingvistică este un proces influențat atât de factori interni, cât, mai ales, de factori extralingvistici, grupați în trei categorii: factori de ordin material sau fiziologic (baza de articulație), factori de ordin mental (baza psihologică) și factori de ordin social (structura socială a poporului vizat).

Ivănescu preia de la mentorul său, A. Philippide, cu unele modificări, conceptul de bază de articulație, care, după acesta din urmă, se referă la conformația fizică a organelor articulatorii, socotită răspunzătoare pentru modul specific în care vorbitorii unei anumite colectivități lingvistice articulează sunetele. Ivănescu acceptă această perspectivă, însă consideră că în baza de articulație trebuie să fie inclusă și totalitatea deprinderilor articulatorii ale unui popor. Așadar, semnificația noțiunii de bază de articulație ar avea două componente, una referitoare la conformația organelor implicate în articularea sunetelor și o alta, ce vizează obișnuințele de articulare ale membrilor unei comunități lingvistice.

Baza articulatorie dirijează evoluția limbii sub aspect fonetic, fiind răspunzătoare pentru schimbările fonetice suferite de o limbă în timp. Trebuie spus că acestea sunt considerate de Ivănescu cele mai importante schimbări, întrucât ele sunt cele care modifică „aspectul sonor” al unei limbi, făcând-o de nerecunoscut la un moment dat. De asemenea, susține savantul, transformările fonetice afectează și un alt nivel al limbii, ele având ca efect și destructurarea sistemului morfologic.

Baza de articulație acționează atunci când un popor adoptă sau i se impune o limbă nouă. Într-o asemenea împrejurare istorică, vorbitorii pronunță sunetele noi

limbi în conformitate cu obișnuințele lor de articulație. Sub influența acestor habititudini, sunetele limbii recent adoptate suferă modificări parțiale sau chiar totale, limba nouă adaptându-se deprinderilor articulatorii ale vorbitorilor cărora le-a fost impusă. Cel mai la îndemână exemplu pentru aplicarea acestei teorii este procesul de transformare a latinei populare în limbile romanice: după ce latina a fost adoptată de popoarele cucerite de romani, sunetele acesteia au fost modificate de vorbitorii autohtoni diferit, în virtutea bazei lor de articulație. Acest lucru a dus la transformarea latinei populare în limbile romanice. Evoluția divergentă a latinei este considerată de Ivănescu un argument în favoarea teoriei bazei de articulație, întrucât fiecărui popor îi este specifică o anumită bază articulatorie, care impune o anumită direcție de evoluție fonetică.

Baza de articulație, atrage atenția Ivănescu, nu acționează însă oricând, ci doar în anumite condiții de ordin economic, influența ei manifestându-se în condițiile unei economii locale care nu favorizează circulația oamenilor și a mărfurilor de la o regiune la alta. Este vorba de un regim economic caracteristic epocii medievale, perioadă când s-au format limbile romanice, adică un interval în care, în condițiile unei „fixări” a populațiilor romanizate pe regiuni, au acționat tendințele articulatorii autohtone ale acestora.

Baza psihologică ține de gândirea și mentalitatea unei societăți; ea se referă la un cumul de particularități ale psihicului, intelectului și afectivității unui popor. Mai exact, ea desemnează modul specific fiecărui popor de a percepe și de a interpreta lumea⁵. Dacă baza de articulație vizează direct nivelul fonetic al limbii și indirect pe cel morfologic, baza psihologică are consecințe asupra evoluției morfologiei și sintaxei limbii. Ei i s-ar datora, după Ivănescu, mai ales tendința unor limbi către hipotaxă sau parataxă, precum și predilecția pentru o anumită ordine a cuvintelor în propoziții. O altă diferență față de baza articulatorie este faptul că baza psihologică acționează continuu, pe când acțiunea celei dintâi este, cum am văzut, condiționată de anumiți factori istorico-economici.

Factorul social, care se referă la structura societății și la relațiile economice specifice unei comunități lingvistice într-o anumită etapă a dezvoltării ei istorice, capătă o importanță deosebită în teoria lingvistică a lui Ivănescu, fapt vizibil în toate lucrările acestuia de istoria limbii. În monumentala sa *Istorie a limbii române*, savantul precedă prezentarea particularităților lingvistice specifice fiecărei etape de evoluție de câte o amplă expunere a condițiilor economico-sociale ale populației romanizate sau, mai târziu, românești din perioada analizată.

Analizând particularitățile lingvisticii moderne⁶, E. Coșeriu menționează, printre altele, preocuparea cercetătorilor pentru aspecte de ordin teoretic și

⁵ Limba, văzută ca expresie a spiritului poporului care o utilizează, este o idee de origine humboldtiană.

⁶ Prin lingvistică modernă, Coșeriu înțelege lingvistica actuală, adică a secolului al XX-lea.

metodologic: „O atare unitate nu exclude însă, ci într-un anumit sens chiar implică diferențierea internă, astfel încât lingvistica actuală prezintă, după cum s-a spus, o mare varietate de curente și orientări. Aceasta, în conformitate cu una din particularitățile care îi determină unitatea ideală: *focalizarea interesului asupra teoriei și metodologiei* [subl. n.]. Cu alte cuvinte, unitatea epistemologică «formală» este cea care justifică varietatea «substanțială» a lingvisticii actuale, motivația epistemologică formală și generică fiind aceeași: primatul atribuit teoriei și metodelor, însă aceste teorii și metode sânt uneori diferite, alteori chiar radical diferite” (Coșeriu 2000: 81). Potrivit acestei viziuni, istoria lingvistică a lui Ivănescu are o dimensiune modernă incontestabilă. În toate scrierile sale pe tema istoriei limbii române, cercetătorul ieșean manifestă o preocupare aproape obsesivă pentru precizarea și descrierea metodelor și principiilor de studiu pe care le-a considerat adecvate și pe care, în consecință, le-a aplicat în cercetarea diacroniei limbii.

Teoria diacronică a lui G. Ivănescu este una antropologistă, care pledează pentru includerea factorului uman în investigația lingvistică. Acest lucru este cu atât mai important, cu cât marele savant ieșean și-a elaborat concepția lingvistică într-o perioadă în care teoriile structuraliste, încă la modă, separau sau tindeau să separe studiul limbii de realitățile exterioare acesteia, inclusiv de vorbitori. În acest context al teoriei lingvistice, încercarea lui Ivănescu de a reintroduce în ecuație factorul uman, prin intermediul teoriei referitoare la baza de articulație și la baza psihologică, este, deopotrivă, un act de curaj și, în același timp, o continuare izbutită a teoriei lui A. Philippipe.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească și introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Ivănescu 1950 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippipe»”, XIII–XIV, 1946–1947 [1950], p. 3–48.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu ms. nr. 52/6a = G. Ivănescu, *Dreptul de a revizui lingvistica structuralistă contemporană*, manuscrisul nr. 52, dosarul 6, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu ms. nr. 52/6b = G. Ivănescu, *Principiile și metodele istoriei limbii*, manuscrisul nr. 52, dosarul 6, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.

G. IVĂNESCU'S PRINCIPLES OF RESEARCHING THE LANGUAGE HISTORY

ABSTRACT

In this paper I aimed at exposing the way G. Ivănescu understands the process of linguistic development and the manner in which this process should be studied. With regards to the first aspect, I presented the factors that, in Ivănescu's opinion, shape the evolution of languages: the basis of articulation, the psychological basis, and the social structure of the community that makes use of the respective language. I also exposed the methodological principles that must be obeyed by the language historian. First of all, Ivănescu argues that the linguistic development is to be divided into phases of evolution. The linguistic phenomena must then be grouped according to these phases. Secondly, the researcher must be interested in discovering not only the diachronic transformations, but also their causes, like any other scientist studying natural sciences. As the processes of language creation and nation formation are considered closely interrelated, Ivănescu believes that the linguist should establish the phases of linguistic evolution in relation to the phases of social development. Finally, the Iassian scholar states that the research of the spoken languages must be separated from that of written languages; the evolutions of these two linguistic variations are considered influenced by different factors and, therefore, should be treated as such by the language historian.

Keywords: *diachrony, basis of articulation, psychological basis, linguistic change, linguistic development, structuralism, language history.*

ELOGIU SPIRITULUI CREATOR: G. IVĂNESCU

ILEANA OANCEA*

„Lingvistica trebuie să explice limba, atât cât se poate ea explica, prin om și, deci, prin istoria popoarelor” (Grigore Ilisei, *Portrete în timp* [interviu acordat de G. Ivănescu lui...], Junimea, Iași, 1992, p. 138).

Venirea profesorului G. Ivănescu, în 1963, la o facultate proaspăt înființată, la care activau deja eminenți profesori formați în centre universitare puternice: Eugen Todoran, V. Iancu și, mai apoi, Șt. Munteanu, a însemnat enorm pentru evoluția acesteia. „Întemeietorii” se vor dovedi, în curând, personalități proeminente ale culturii române, dând anvergură studiilor literare din perspective moderne. Prezența acestora a permis unei facultăți tinere să ocolească marginalitatea, mai mult, a permis alăturarea facultății, nu peste multă vreme, vechilor instituții din țară, cu o tradiție prestigioasă. Facultatea filologică timișoreană devenea a patra instituție cu acest profil din țară, din punctul de vedere al valorii ei academice.

Venirea profesorului G. Ivănescu a însemnat o puternică schimbare de paradigmă în cercetarea filologică și în pregătirea filologică a tinerilor pasionați de lingvistică, aflată atunci în plină transformare în plan mondial. Căci marele lingvist aducea cu sine atmosfera de neconfundat a lașului universitar interbelic, un oraș simbol care i-a fixat destinul (cf. interviul citat, *Portrete în timp*, p. 144). Nevoia de creație și aspirația spre erudiție, dar și spre originalitate le-a învățat G. Ivănescu de la maestrul său. Tot ceea ce marile întâlniri cu A. Philippide, în primul rând, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan, dar și cu G. Călinescu au putut să aducă definitoriu în modelarea unui spirit veșnic neliniștit, avid de cunoaștere, iscoditor, aflat în formare atunci, le-a adus cu sine pentru buna alcătuire spirituală a discipolilor timișoreni. Contactul de scurtă durată cu Eugeniu Coșeriu, cel mai mare lingvist al epocii noastre, pe atunci student, l-a marcat, de asemenea, G. Ivănescu urmărind impresionanta carieră mondială a acestuia și analizându-i cu atenție lucrările într-o epocă în care Coșeriu era mai mult sau mai puțin ignorat în România.

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România

LA CENTENARUL ACADEMIEI

S-a împlinit anul acesta un secol de la constituirea, în aprilie 1866, a Societății Literare Române. Cu această titulatură, cea dintâi instituție academică națională va figura pînă în anul 1867, cînd, la prima sesiune, amînată mai bine de un an din cauza împrejurărilor interne și externe nefavorabile, va fi adoptată o denumire mai reprezentativă, Societatea Academică Română, care, la rîndul ei, în martie 1879, este transformată în Academia Română, titulatură mai cuprinzătoare și corespunzătoare unei noi etape a evoluției națiunii noastre.

Societatea Literară Română își întemeia activitatea pe tradițiile și experiența instituțiilor cu caracter academic existente pe teritoriul românesc la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de al XIX-lea, la care se adaugă amintirea vechilor așezăminte de învățămînt care au funcționat la noi, mai întîi Academia fondată la Cotnari de către Despot Vodă în anul 1561, apoi cea din Alba Iulia (1585), Academia Vasiliană (Iași, 1645) a lui Vasile Lupu și Academia de la București (1678). Intențiile celor ce puneau la Sibiu, în 1795, bazele Societății filozofesti a neamului românesc în Mare Principatul Ardealului, de a milita pentru unirea culturală și, implicit, națională, sînt zădărnice prin desființarea promptă de către stăpînirea austriacă, a noii societăți; după această dată, la Brașov (1821), București (1827, Societatea Literară), Iași (1833, Societatea de medici și naturaliști), vor fi organizate noi asociații cu predominant caracter cultural, dar și cu o orientare socială și patriotică term. conturată. Șirul acestora, înaintea evenimentelor revoluționare de la 1848, este încununat de Societatea literară (București, 1843), devenită după doi ani Asociația literară a Românilor, condusă de Iancu Văcărescu și cu un strălucit secretar în persoana istoricului Nicolae Bălcescu.

Principalele evenimente politice de la mijlocul veacului trecut, anul revoluționar 1848 și, apoi, Unirea Principatelor, dau acestor neîncetate străduințe de organizare culturală o direcție națională și mai hotărîtă, sintetizată în scopurile pe care și le propunea Astra (Asociația transilvană pentru literatura română și cultura poporului român,

1861), unind reprezentanți din ambele părți ale Carpaților și prefigurând, prin denumire și structură, viitoarea instituție academică. Experiența și mai ales greutatea întâmpinate de aceste curajoase încercări, inspirate de cele mai înalte rațiuni patriotice, au făcut evident faptul că „programul lor nu putea fi realizat decât de o societate academică, sprijinită de stat și așezată în capitala țării (A. Oțetea, Centenarul Academiei Române, în „Revista învățămîntului superior“, nr. 9, 1966). Aceasta va fi Societatea Literară Română, care își propunea, la întemeiere, „misiunea specială de a determina ortografia limbii române, de a elabora gramatica limbii române și de a începe și realiza lucrarea dicționarului român“, sarcini întrevăzute, pentru instituția respectivă, încă din 1828, de Ión Heliade-Rădulescu în prefața gramaticii sale. Activitatea în direcția întăririi și dezvoltării limbii române literare și, prin aceasta, pentru realizarea unității culturale, nu putea fi însă privită decât ca un prim stadiu al luptei pentru independență și unitate națională și acesta era scopul primordial al nou înființatei academii, semnalat, între alții, și de ardeleanul Alexandru Roman: „Fie ca unitatea literară să pregătească calea la unitatea națională“. Printre cei 21 de membri din toate ținuturile locuite de români erau I. Heliade-Rădulescu (primul președinte), C. Negruzzi, V. Alecsandri, Timotei Cipariu, George Bariț, I. Sbierea, A. T. Laurian, I. C. Massim, B. P. Hasdeu, Alexandru Roman, V. A. Ureche, C. A. Rosetti, Vincențiu Babeș, T. Maiorescu. La prima sesiune, din august 1867, A. T. Laurian sublinia faptul că „...societatea a fost convocată cu scop principal de a se ocupa cu limba și literatura română. Însă... chiar spre a putea săvîrși această lucrare cu mai mare precizie și a se arăta la finitul ei cu un product mai demn de această întreprindere a socotit... să atragă în sfera lucrărilor sale tot ce se atinge de românism“.

Organizarea pe secții (literară-filologică, istorico-arheologică și a științelor naturii) reflecta, la 1867, diversificarea preocupărilor științifice ale Societății Academice Române, fapt înregistrat și în legea din 1879, care cerea Academiei Române să susțină „cultura limbii și istoriei naționale, a literaturilor, a științelor și frumoaselor arte“. Academia Română, devine, de la 1879, o instituție de stat, cu caracter permanent și cu un program de lucru bine stabilit, ceea ce face posibilă creșterea neîncetată a influenței pe care o exercită în viața intelectuală, prin activitatea științifică a membrilor ei, prin inițiativele culturale și editoriale, prin premiile și ajutoarele de studii acordate, prin organizarea unei mari biblioteci și a colecțiilor de manuscrise, monede, stampe.

Secția literară-filologică a avut un rol de seamă în viața Academiei Române, manifestându-și orientarea științifică și maturitatea cu prilejul discuțiilor legate de ortografie sau de dicționarul pe care îl alcătuiseră A. T. Laurian și I. C. Massim. Eforturile necontenite făcute la Academie pentru întocmirea unui dicționar general al limbii române (pe rînd au fost însărcinați cu redactarea lui B. P. Hasdeu, Al.

Philippide și Sextil Pușcariu) nu au putut depăși greutatea pe care o astfel de întreprindere le ridica în acea vreme. O deosebită atenție s-a acordat studiilor filologice, care au avut drept rezultat publicarea unor valoroase ediții de vechi texte românești și a operelor scriitorilor noștri de seamă, necesare și pentru dicționarul limbii române. S-au editat astfel, printre altele, Catehismul calvinesc de la 1656, Psaltirea în versuri a mitropolitului Dosoftei, scrierile lui Dimitrie Cantemir, Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul a lui Nicolae Bălcescu, la care se adaugă monumentală lucrare Bibliografia românească veche (1508—1830), Publicațiunile periodice românești (1820—1906), Catalogul manuscriptelor românești, Catalogul manuscriptelor grecești. „Analele Academiei Române”, în care „Memoriile” apăreau separat pe secții, au publicat timp de aproape un secol lucrări științifice de mare însemnătate.

Unul din primele centre ale vieții academice românești s-a dezvoltat la Iași, unde tradițiile militantismului social și cultural al „Daciei literare”, continuat de mișcarea pașoptistă și apoi de cea unionistă au pregătit solul fertil în care a rodit programul statuat de Academie. De aici s-au ridicat primele proteste ferme, ale lui V. Alecsandri și C. Negruzzi la care s-a adăugat în curând T. Maiorescu, împotriva siluirii evoluției firești a limbii noastre literare, împotriva orientării eronate pe care, în împrejurări explicabile istoric, membrii latiniști ai Academiei încercau să o oficializeze. Revista „Convorbiri literare” a grupat numeroși academicieni, printre care V. Alecsandri, T. Maiorescu, I. Negruzzi, N. Gane, A. D. Xenopol și Al. Philippide. Cu sprijinul „Junimii” și al „Convorbirilor literare”, s-au pus la Iași bazele lingvisticii științifice românești prin Al. Lambrior, ale cărui studii au fost răspândite în publicul larg și de revista ieșeană „Contemporanul”.

În dezvoltarea școlii filologice românești, Al. Philippide ocupă o poziție centrală, prin lărgirea sterei preocupărilor disciplinei, prin aplicarea unei riguroase metode științifice. Opera sa capitală, Originea românilor (1925—1928), urmărește istoria limbii române în legătura ei indestructibilă cu istoria poporului român. Cu o putere de muncă rar întâlnită și cu un deosebit talent științific, Al. Philippide a folosit limba română, cu toate variantele ei dialectale, precum și limba albaneză ca argumente indispensabile în elucidarea problemei fundamentale a culturii românești: formarea limbii și a poporului român. Nu pot fi uitate nici contribuțiile slavistului Ilie Bărbulescu, preocupat de relațiile lingvistice slavo-române și animator al revistei „Arhiva” (1889—1940), care păstrează în paginile ei numeroase cercetări prețioase. La Iași s-a desfășurat, de asemenea, o bună parte din activitatea prof. Iorgu Iordan, orientată spre unele din preocupările lingvistice fundamentale din prima jumătate a secolului nostru: atenția acordată factorului afectiv în limbă, (Stilistica limbii române, 1944), interesul pentru stadiul actual al limbii, cercetările competente de lingvistică romanică (Introducere

numeroase volume, a imbinat creator criteriile sociale cu cele estetice, călăuzind literatura către o viziune realistă a vieții. G. Ibrăileanu a susținut necesitatea cultivării specificului național și a urmărit cu pasiune valorile literare autentice, studiile sale constituind și astăzi un model în cercetarea celor mai de seamă scriitori români. Deși a activat puțin timp la Iași, rodul activității ieșene a lui G. Călinescu este impresionant și cuprinde numeroase lucrări și studii în care documentația minuțioasă se împletește cu finețea analizei, pe fundalul unei culturi vaste și profunde. „Jurnalul literar” (1939), revistă săptăminală de critică și de informație literară condusă de G. Călinescu, a devenit o veritabilă școală pentru formarea unei noi generații de istorici și critici literari.

Din preocupările de seamă ale cărturarilor moldoveni n-a lipsit cercetarea creației populare, văzută ca un element fundamental al culturii naționale. De la atitudinea patriotic-romantică a scriitorilor din generația pașoptistă, vizibilă în culegerea poeziei populare și în entuziasmul comentării ei, s-a ajuns cu timpul la întemeierea unei adevărate școli folcloristice, la a cărei fundamentare au contribuit prin studii teoretice B. P. Hasdeu și folcloriștii formați la „Convorbiri literare” și „Contemporanul”. Urmează apoi o serie de nume de prestigiu, care au contribuit la consolidarea folcloristicii române prin studii și culegeri de o însemnată remarcabilă: S. Fl. Marian, T. T. Burada, Elena Sevastos, Tudor Pămile, Artur Goroșei.

Caracteristica esențială a preocupărilor lingvistice, de știință a literaturii și de folcloristică menționate constă în lărga lor sferă de răspindire și influență, în depășirea granițelor regionale și în impunerea, ca valori durabile, pe planul întregii culturi naționale, ceea ce conferă tradiției științifice și academice din Iași și Moldova o deosebită greutate specifică.

După instaurarea regimului democrat-popular, Academia devine un organ de stimulare și de îndrumare activă a vieții spirituale din patria noastră, cu misiunea de a promova în toate domeniile știința și cultura înaintată, în vederea ridicării neîncetate a nivelului material și cultural al poporului; îi revin, totodată, Academiei îndatoririle de a forma cadrele științifice de înaltă calificare, și, mai ales, de a folosi cele mai noi cuceriri ale științei mondiale în munca pentru construirea socialismului. Academia Republicii Socialiste România conduce astăzi activitatea unei rețele dense și variate de institute și centre științifice înzestrate cu mijloace moderne de cercetare și cu un corp larg de cercetători specializați.

Între acestea se află și Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, înființat la sfârșitul anului 1963 prin transformarea în unitate independentă a Secției de filologie a Institutului de istorie și filologie al Filialei Iași a Academiei, creat în 1950.

Stimulate în activitatea lor de exemplul bogatelor tradiții științifice ieșene, secțiile de lingvistică și de istorie literară ale Centrului

și-au orientat de la început planurile de activitate în scopul participării la realizarea unor obiective fundamentale ale disciplinelor respective, în cadrul cercetărilor de istorie a limbii române literare, al studierii graiurilor populare din Moldova, al colaborării la tratatul de Istoria limbii române, la Dicționarul general al limbii române și al valorificării critice a moștenirii literare (studii independente și colaborare la tratatul de Istoria literaturii române, ediții critice, publicarea unor documente literare inedite) sau al abordării unor probleme de literatură română contemporană și de literatură comparată.

Studierea limbii literare românești a avut ca obiect formarea terminologiei științifice, a terminologiei filozofice, istoria terminologiei românești privitoare la teatru, pictură, sculptură, arhitectură, „literarizarea”, contribuția reprezentanților școlii ardelenne la dezvoltarea limbii române literare, rolul lui I. Heliade-Rădulescu și al scriitorilor din cercul „Daciei literare” în acțiunea de unificare a normelor limbii române; s-au studiat, de asemenea, neologismele limbii române în perioada 1760—1860.

Sectorul de lexicografie și lexicologie colaborează cu sectoarele similare ale Institutelor de lingvistică din București și Cluj la redactarea Dicționarului general al limbii române.

Sectorul de dialectologie și-a îndreptat preocupările spre cercetarea graiurilor populare din Moldova, prin anchete dialectale care au permis stringerea unui bogat material lexical, folosit la redactarea unor studii despre terminologia profesiunilor, terminologia agricolă ș.a. O atenție deosebită s-a acordat concepțiilor privitoare la dialectele limbii române sau la raporturile graiurilor populare românești cu cele ale minorităților naționale. Din anul 1965, se participă la lucrările Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni prin elaborarea Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei.

Membrii secției de istorie literară și folclor colaborează la tratatul de Istoria literaturii române, prin coordonarea volumului al doilea (prof. Al. Dima) și prin redactarea capitolelor despre Axinte Uricariu, Nicolae Costin, I. Cantacuzino, C. Conachi, C. Negruzzi și Alecu Russo. Creația personalităților de frunte ale literaturii noastre s-a investigat sub multiple aspecte urmărindu-se atât întregirea informației despre viață și operă cit și realizarea de sinteze (Alecu Russo, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, G. Coșbuc, M. Sadoveanu, G. Ibrăileanu, H. Papadat-Bengescu). O îndatorire de seamă a secției a constituit-o studierea operei acelor scriitori din Moldova ale căror contribuții la dezvoltarea literaturii noastre au rămas încă insuficient puse în lumină (Jean Bart, M. Codreanu, I. I. Mironescu). S-a mai studiat ideologia cercurilor și a societăților literare și științifice care au activat în Moldova între anii 1829 și 1881 și s-au întreprins cercetări ample asupra rolului și însemnătății revistei socialiste ieșene „Contemporanul” și asupra istoriei criticii literare românești până în 1916. În continuarea preocupărilor citate până acum, s-au alcătuit ediții ale operei unor scriitori

ca Nicolae Costin, C. Conachi, Gh. Asachi, C. Negruzzi și s-au publicat documente literare inedite.

Cercetarea fenomenului literar actual a prilejuit alcătuirea unor studii despre autorii dramatici contemporani (Horia Lovinescu, Lucia Demetrius), despre poezia salirică românească, probleme ale comicalului în literatura actuală, monografia literară de astăzi și altele. Studiile de literatură comparată au urmărit evidențierea originalității literaturii noastre, interferențele ideologice și artistice între curentele literare europene și receptarea lor în cultura noastră ca și stabilirea răspîndirii marilor valori ale culturii universale și ecoul lor în conștiința cititorilor din România.

Majoritatea lucrărilor elaborate de cercetătorii Centrului s-au publicat în revista „Studii și cercetări științifice, seria Filologie” (1950—1963), transformată din anul 1964 în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”.

Bilanțul succint al muncii științifice depuse la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor se alătură cu modestie manifestărilor ocazionate de Centenarul Academiei, sărbătoare de interes național, care s-a dovedit și un prilej de analiză a realizărilor, de mobilizare, de îndemn la o activitate viitoare perseverentă și însuflețită. Sînt vii în amintirea noastră cuvintele rostite la sărbătorirea Academiei de către secretarul general al Comitetului Central al Partidului Comunist Român: „Avem convingerea că savanții, cercetătorii, oamenii de artă vor munci cu toată energia și pasiunea, punînd cunostințele, forța gîndirii și talentul lor în slujba progresului continuu al României, ridicării ei pe culmile cele mai înaintate ale civilizației umane”.

2. *erudiția bogată*, exuberantă chiar, care e atât de indispensabilă pentru înălțarea unui edificiu solid, fiindcă ea constituie *documentarea* subiectului cu întregul lui complex de probleme – deci se identifică cu însăși temelia edificiului;

3. *simțul măsurii*, ca și *al prudenței*, ceea ce-i totuna cu atitudinea critică față de ipotezele puse, față de ideile – proprii sau streine – și spre marea mea satisfacție această prețioasă calitate apare tot mai pronunțat în lucrările D-tale;

4. *punerea la contribuție a atâtor discipline auxiliare*, ceea ce reușești să faci cu atâta tact – vreau să spun cu atâta logică – și cu atâta competență;

5. *perspicacitatea rară* de care dai dovadă și care nu poate avea altă explicație decât pregătirea serioasă ce-ai știut să-ți faci și mai ales talentul cu care te-ai înzestrat maica natură.

Cred că niciunul din marii lingviști români amintiți mai-nainte nu întrunesc aceste calități în gradul în care eu le citesc în ultimele D-tale lucrări. [...] Aștept dar de la D-ta lucrarea de măsura talentului D-tale, adică acea lucrare masivă, de proporții impunătoare. O aștept în ciuda vitregiei timpului și a oamenilor cari te înconjoară și cari mă dezgustă prin micimea și josnicia lor. O așteaptă de la D-ta România cea eternă. Nu mă lăsa să plec în lumea umbrelor înainte de a o vedea, de a mă delecta citind-o și admirând-o. Este, cred, o datorie a vieții D-tale față de D-ta însuși și față de nația românească întreagă. Eu unul sânt mândru de D-ta, nu numai fiindcă ești prietenul meu – tânărul meu prieten, în care am intuit din primul moment pe omul cu un fond neobișnuit de serios – dar sânt mândru mai ales ca Român! Este vorba deci de acea mândrie, care n-are deloc a face cu cunoștința noastră personală și care, în cazul de față, primează. Dumnezeu să-ți ajute să aduci la îndeplinire ceea ce știi că poți” (*ibidem*).

Iată deci cum un mare cărturar i se adresează unui alt mare cărturar și cum spiritele înalte se întâlnesc în Idee, în acea Idee pe care am revelat-o în fragmentul din *Datoria vieții noastre* a lui Vasile Pârvan. Ceea ce dumneavoastră faceți astăzi și în zilele următoare evocând figura luminoasă a acestui mare cărturar este, ca să folosesc expresia lui Caraman, o chestiune neobișnuit de serioasă. Mă bucur personal, mă simt un dublu privilegiat să asist la deschiderea acestui eveniment academic în calitate de reprezentant, este adevărat vremelnic, al Universității care l-a format și care, o vreme, i-a oferit un mediu bun pentru lucrarea lui spirituală și intelectuală învățatului G. Ivănescu. Nu în ultimul rând, un privilegiu pentru mine este și acela de a participa la evocarea și, dacă vreți, la cinstirea memoriei unuia dintre marii noștri profesori și învățați. Cum ar spune Grigore T. Popa, un alt mare profesor al nostru, celebrăm azi supremația intelectului ca singur și efectiv element de progres real.

Vă mulțumesc frumos pentru inițiativă și pentru invitație și vă doresc să aveți un fructuos și benefic schimb de idei și să realizați în final o carte memorabilă, pentru a cinsti figura luminoasă a cărturarului care a fost G. Ivănescu.

PRIMA EDIȚIE DIN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* A LUI G. IVĂNESCU (1980)

CODRIN-LIVIU CUȚITARU*

*Doamnelor și Domnilor Academicieni, Doamnelor și Domnilor Profesori,
Domnule Președinte, Domnule Rector, stimați studenți, stimați colegi,*

Sunt foarte onorat să particip la deschiderea acestui eveniment academic care, prin tematica și prestigioasa lui participare, ar trebui să aibă un impact semnificativ atât în plan național, cât și internațional. Îmi mărturisesc, înainte de toate, în pofida cuvintelor de laudă ce mi-au precedat intervenția și pentru care sunt recunoscător, un anumit diletantism în domeniul lingvistic. Eu sunt de formație anglist, așa cum se știe, mergând pe alte profiluri culturale și științifice. Întâmplarea a făcut ca, deși nu l-am cunoscut pe marele profesor G. Ivănescu, destinul meu să se intersecteze într-o câțva, într-un mod indirect, cu opera sa. Strict biografic vorbind, din nefericire, nu l-am întâlnit pe savant, el dispărând cu doar o lună înainte ca eu să devin student al Facultății de Filologie din Iași: profesorul ne părăsea în iunie 1987, iar, în iulie 1987, eu intram la Facultate, alături de noua generație de viitori filologi ai timpului respectiv. Totuși, interacționasem deja cu cărțile profesorului Ivănescu, în primul rând cu *Istoria limbii române*, care pentru mine are, după cum se va vedea, și un conținut de *mitologie personală*.

Pe la începutul anilor '80, când aveam aproape 12 ani și eram un entuziast elev de gimnaziu, chiar la debutul vacanței de primăvară (și aici deschid o mică paranteză – probabil cei din generația mea, poate și cei din alte generații, își amintesc că acea scurtă vacanță de primăvară pe care o aveam în gimnaziu și în liceu dezvăluia o intensitate a trăirii mult mai mare decât vacanțele tradiționale, precum vacanța de Crăciun și vacanța de vară), puneam la cale, împreună cu prietenii mei, o ieșire cu bicicletele pe Splai Bahlui. Localnicii știu probabil zona – nu este, să admitem, una foarte frecventabilă. Noi, copiii, doream să exersăm senzații puternice, de sport extrem, practicam un fel de proto-*mountain biking* ceaușist. Nu aveam însă permisiunea părinților pentru o asemenea expediție. Fiind destul de ascultător din fire, nu îndrăzneam să plec fără un acord, fie el și

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

superficial. Așadar, l-am abordat pe tatăl meu (care, la vremea aceea, era redactor-șef al Editurii Junimea), puțin temător, știind, din experiențe anterioare, că atitudinea lui va fi una refractară la planurile mele. L-am abordat prin învâluire, cerându-i însă, ultimativ, suficient de inteligibil, să-mi dea voie să plec cu bicicleta pe Splai Bahlui.

Spre surprinderea mea totală, tatăl meu – foarte relaxat și cumva absent la implicațiile reale ale solicitării intempestive – mi-a spus senin: „Bineînțeles, mergi, nicio problemă”. Șocat fiind de acest acord neverosimil de rapid, i-am studiat, puțin mirat, desigur, comportamentul domestic din acea după-amiază. L-am auzit zicându-i mamei mele, și ea absolventă a Filologiei din Iași, la un moment dat: „Să știi că am reușit să scoatem *Istoria...* lui Ivănescu. Va fi una dintre cele mai importante lucrări pe care Editura Junimea din Iași le-a tipărit în ultimele decenii”. În acea clipă, numele Ivănescu și, mai ales, misterioasa *Istorie...* a acestui personaj nu însemnau absolut nimic pentru mine. Totuși, atât numele, cât și titlul s-au fixat puternic pe palierul memoriei mele, datorită contextului extrem de plăcut în care mă „loviseam” de ele. Mai târziu, ca student, aveam să le regăsesc în biblioteca familiei. Am parcurs, în noua postură, teoriile lingvistice ale profesorului Ivănescu, la recomandarea unui alt mare cărturar din Școala lingvistică ieșeană, regretatul profesor Vasile Arvinte, dispărut și el dintre noi.

Descoperind cartea în biblioteca familiei, am citit, inevitabil, și dedicația savantului, pe care aș vrea astăzi să o arăt aici, nu atât în amintirea tatălui meu, și el plecat foarte recent dintre noi, cât mai ales datorită tâlcului cultural discret, pe care l-am deslușit, pe parcursul anilor, în interiorul ei. Scrie profesorul Ivănescu: „Domnului Virgil Cuțitaru, actualul conducător al Junimii, cu noi mulțumiri pentru ajutorul dat pentru tipărirea acestei opere și cu cele mai bune urări de activitate literară în viitor”. La prima vedere, nu putem sesiza decât o cordială mulțumire, așa cum se obișnuiește, a autorului față de editor. Dar, în realitate, cuvintele fac o trimitere mai subtilă. O asemenea carte, o asemenea operă – și dumneavoastră știți mult mai bine decât mine valoarea ei – putea să apară la orice editură din țară, chiar și în acele timpuri. Probabil cu anumite eforturi, pentru că vremurile erau așa cum le știm, dar o astfel de lucrare, un astfel de tratat fundamental (iată, acea *operă fundamentală* pe care profesorul Petru Caraman o aștepta de la Ivănescu!) ar fi fost, și la vremea respectivă, un prilej de prestigiu, de onoare pentru oricare editură din România. Totuși, profesorul Ivănescu a ales Junimea din Iași. În plus, el accentuează ideea în amintita dedicație: se dedică „actualului conducător al Junimii”.

M-am întrebat multă vreme de ce. Răspunsul mi s-a limpezit în timp. Savantul închidea, prin această carte, un cerc simbolic. Un cerc cu valoare istorică pentru memoria lui culturală și afectivă. Profesorul Ivănescu era un produs al Școlii ieșene, dar el nu venise din neant. Se formase în atmosfera ideilor raționaliste, pozitivistice și a spiritului critic creionate de Junimea maioreșciană. Elev al lui Alexandru Philippide, Ivănescu s-a impregnat de timpuriu cu ideologia culturală junimistă. Multe dintre ideile lui Philippide au venit pe filiera maioreșciană: reacția împotriva latiniștilor, reacția împotriva etimologiștilor și, în sfârșit, principiile

pozitivistice care apar în *Gramatica elementară a limbii române* și în *Originea românilor*. Ivănescu l-a considerat mentor pe Philippide, așa cum mărturisește în *Prefața la Istoria limbii române*. În același timp însă, Philippide, și acest lucru este mai puțin discutat în istoria literară, chiar în problemele de istorie a lingvisticii, l-a avut la un moment dat asistent de cercetare pe G. Ibrăileanu, un alt reprezentant de seamă al culturii ieșene, așa cum bine se știe. Ibrăileanu l-a avut student, la rândul său, la începutul anilor '30, chiar înainte să dispară (în 1936), pe G. Ivănescu. Ibrăileanu însuși continuase acea teorie a spiritului critic, introdusă în cultura română de Maiorescu, în noua direcție a „Vieții românești” din perioada interbelică. Fără îndoială, Ivănescu s-a format în acest mediu post-junimist. Cum spune Shakespeare în *King Lear*, prin el (în cazul de față prin Ivănescu), „the wheel is come full circle” („roata s-a învârtit până la capăt”). Istoria și-a complinit, mai precis, semnificația, *închizând cercul*.

Profesorul Ivănescu, aș îndrăzni să spun, este cel mai prețios produs, în epoca modernă, al spiritului cultural al Junimii, și faptul că el a decis, în 1980 (cartea apăruse, dar într-o variantă fragmentară, încă din anii '50), să o dea la Junimea era ca o închidere a cercului, în viziunea lui de mare cărturar. Ca atare, noi, cei de astăzi, care ne legăm, într-un fel sau altul, de filologia ieșeană, îi datorăm, ca grup, profesorului Ivănescu continuitatea istoriei culturale ieșene.

Așa cum observă Mircea Eliade într-un interviu pe care l-a dat în 1986, chiar cu câteva luni înainte de a muri, pentru „Chicago Magazine”, istoria mare este fascinantă și toți ne raportăm, *volens nolens*, la ea cumva; dar istoria mare este făcută, totodată, din istoriile mici, din fulgerările biografiilor comune, fără de care intervalul uman nu ar putea exista, nu ar putea căpăta substanțialitate. De aceea, mi-am permis astăzi să vă vorbesc puțin despre mica mea istorie ivănesciană, fără a-l fi cunoscut direct pe marele savant. Pentru mine, această istorie mică, această *mitologie personală*, s-a proiectat în istoria mare. Vă mulțumesc foarte mult pentru că mi-ați acordat acest prilej și vă urez două zile pline de idei și de interacțiuni intelectuale fructuoase!

P.S. După prezentarea Cuvântului de salut din deschiderea Colocviului *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, dna cercet. șt. principal I dr. Carmen-Gabriela Pamfil, fostă elevă și colaboratoare a savantului, mi-a povestit câteva episoade din perioada tipării *Istoriei limbii române* la Editura Junimea. Includ aici relatarea Domniei Sale: „În anii 1979–1980, lucrarea lui G. Ivănescu predată editurii ieșene, după ce zăcuse aproape zece ani la Editura Științifică din București, intrase în lucru la tipografia Dosoftei. Din păcate, prin octombrie '79, profesorului Ivănescu i s-a declanșat o boală foarte grea, mielom multiplu, care l-a ținut mult timp la pat. Starea sănătății lui fiind atât de gravă și șansele de vindecare considerate minime, Editura Junimea a înțeles că trebuie să se mobilizeze ca să găsească soluția potrivită pentru finalizarea tipării *Istoriei limbii române*. Virgil Cuțitaru, care deținea pe atunci o funcție importantă la Editura Junimea, i-a cerut profesorului să indice o persoană devotată și competentă, care să se implice în această operație anevoioasă. G. Ivănescu a apelat la mine, colaboram în acea vreme la editarea operei lingvistice a lui A. Philippide. A urmat, cu adevărat, o muncă susținută, la care au participat atât oamenii din editură, cât și foști studenți și admiratori ai profesorului de la Institutul de Lingvistică, ce astăzi poartă numele lui A. Philippide, și de la Facultatea de Litere a Universității ieșene. Fapt remarcabil, Virgil Cuțitaru și-a luat răspunderea, foarte riscantă în perioada cenzurii comuniste, să accepte introducerea adaosurilor, completărilor de

tot felul, corecturilor deloc puțin numeroase direct în tipografie, desigur, cu acordul acesteia, fără să mai primească avizul Editurii, pentru a urgenta apariția lucrării și pentru a-i înlesni o ultimă mare satisfacție savantului ieșean condamnat de acea boală nemiloasă. Astăzi, asemenea fapte nu pot fi percepute la adevărata lor valoare. Nimic mai firesc decât totala libertate a autorului de a scrie ce dorește și de a interveni în propriul text pentru a-l îmbunătăți, chiar în timpul pregătirii cărții pentru tipar. Tot firesc a fost și faptul că Virgil Cuțitaru l-a vizitat de câteva ori pe profesorul Ivănescu la spital, asigurându-l de sprijinul și considerația sa și a Editurii. Atunci însă, asemenea gesturi care introduceau în viața socială normalitatea, firescul erau rare. Prin ele i s-a adus marelui savant o fărâmbă de bucurie, în drumul său, mereu zădărnicit și de un destin potrivit, spre marea împlinire: *Istoria limbii române*.

CUM L-AM CUNOScut PE PROFESORUL G. IVĂNESCU

C. DIMITRIU*

În locul „cuvintelor frumoase” – pe care nu i le-am spus nici când trăia (deși, dacă aș fi făcut-o, poate aș fi avut de câștigat și atunci, și mai târziu) –, relatez în cele ce urmează câteva „fapte” care mi se par semnificative în cunoașterea profesorului G. Ivănescu.

Primul contact cu profesorul Ivănescu l-am avut pe când, tânăr fiind, am avut curiozitatea științifică (dintotdeauna am fost un fel de „șoarece de bibliotecă”) să văd *ce și cum gândește* un om care a fost nevoit să plece de la Universitatea din Iași și am citit (cu creionul în mână) volumul-extras *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948). De atunci am văzut că – acceptând sau nu opinia științifică a autorului volumului citat – modul de argumentare al profesorului G. Ivănescu este *cu totul deosebit*, și pentru noi, care atunci ne formam, absența unui specialist de talia celui plecat reprezenta o pierdere reală.

Din lungul său periplu (București, Craiova, Timișoara) am reținut – pentru că m-au influențat într-un anumit sens – cele două studii privitoare la gramatică (*Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, „Analele Universității din Timișoara”, 1963; *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, „Analele Universității din Timișoara”, 1964), unde este expusă concepția învățatului ieșean cu privire la gramatică în general și la gramatică românească în special.

*

Revenirea la Universitatea din Iași (datorită și atitudinii favorabile a unui fost „puternic” în Universitatea ieșeană de atunci, căruia, *pentru aceasta*, i s-ar putea ierta multe) a pus în lumină generozitatea profesorului G. Ivănescu: întrucât cel care a contribuit la revenirea lui la Universitatea din Iași *nu a vrut* să cedeze și cursul care i se cuvenea, profesorul G. Ivănescu a spus și în public, în ședință de catedră, că va ține orice curs i se va da; în felul acesta, profesorul Ivănescu a ajuns să facă un curs special de indo-europenistică, la care, printre puținii cursanți perseverenți, era și o persoană în vârstă din afara universității (această situație este

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

COMENTARIILE ALE INFORMATORILOR PRIVIND VARIAȚIA DIALECTALĂ. NOTE PE BAZA NALR—BANAT

DE

IOAN FAICIUC

0. Între comentariile metalingvistice ale informatorilor¹, înregistrate în timpul anchetelor pe teren, cele referitoare la existența unor deosebiri sau asemănări între graiul local și alte graiuri ale aceleiași limbi² prezintă un interes aparte pentru cercetarea dialectală³.

01. Se pot distinge două categorii de comentarii privind diferențele de grai pe orizontală⁴: A. comentarii provocate și B. comentarii spontane. Primele sînt solicitate și dirijate de către anchetator prin întrebări directe, programate⁵,

¹ Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic, *implicită* (neformulată) sau *explicită* (formulată în comentarii metalingvistice), vezi B. Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 175—188; Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'«Atlas linguistique roumain»*, *ibidem*, p. 189—199; T. Teaha, *Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes, Bucarest, 28 août — 2 septembre 1967*, II, București, 1970, p. 41—48; Magdalena Vulpe, *Commentaires métalinguistiques dans les textes dialectaux*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 257—262; cf. și B. Cazacu, *Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic*, în vol. *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 41—56. Dezvoltarea sociolingvisticii a stimulat interesul pentru cercetarea reacțiilor subiective ale vorbitorilor: cf. B. Cazacu, în *Sociolingvistica și lingvistica aplicată [masă rotundă]*, în „Limba și literatură”, 1972, nr. 4, p. 619—620; L. Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, București, 1975, p. 16; cf. și William Bright, *Dimensiunile sociolingvisticii*, *ibidem*, p. 49; William Labov, *Studiul limbii în contextul ei social*, *ibidem*, p. 81—85; M. Tiugan, *Înregistrarea obiectivă a reacțiilor subiective ale informatorilor*, în „Anuarul ICED”, Seria A, I (Comunicări, 1979), 1979, p. 327—330; A. Hartular, *Considerații metalingvistice într-o anchetă lingvistică la românii din S.U.A.*, *ib.*, B, I, 1981, p. 125—147.

² Vezi B. Cazacu, *Sur la réaction...*, p. 179; *idem*, *Despre reacția...*, p. 45; T. Teaha, *op.cit.*, p. 43; Magdalena Vulpe, *op.cit.*, p. 259.

³ Elementele de dialectologie subiectivă oferite de aceste comentarii nu pot fi neglijate în studiul diferitelor aspecte ale graiurilor.

⁴ Disocierea se poate face și pentru alte domenii ale comentariilor metalingvistice (variația graiurilor după vîrstă, sex, grad de cultură, poziție socială etc.).

⁵ Importanța lor a fost relevată în preocupările unor lingviști pentru cercetarea frontierelor și a unităților dialectale subiective: vezi Y. Masc, *Une nouvelle tentative pour tracer les frontières subjectives des dialectes*, în „Orbis”, XIII, 1964, nr. 2, p. 357—379; W. A. Grootaers, *La discussion autour des frontières dialectales subjectives*, *ibidem*, p. 380—398; Manuel Paiva Boléo, *Linguistique, géographie et unités dialectales subjectives au Portugal*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 323—342.

celelalte sînt relatări incidentale, secundare, care însoțesc unele răspunsuri la chestionar sau intervin în timpul înregistrării textelor pe bandă de magnetofon⁶.

Între cele două tipuri de comentarii există evidente asemănări și deosebiri. Comentariile *provocate* sînt spontane în măsura în care exprimă experiența personală a subiectului anchetat, care, în răspunsurile la întrebări, remarcă fenomene aflate la „suprafața memoriei sale lingvistice”⁷, iar comentariile *spontane* sînt provocate de întrebarea formulată de anchetator pentru obținerea unui termen (sau a unei forme) și de răspunsul ca atare, în contextul activității metalingvistice care antrenează atît pe anchetator, cît și pe subiectul informator⁸.

1.0. În anchetele pentru NALR—*Banat*, comentariile din prima categorie au fost obținute ca răspunsuri la o singură întrebare programată în partea introductivă a chestionarului NALR⁹: „20. Care dintre localitățile învecinate se deosebește din punctul de vedere al graiului de graiul din localitatea anchetată?” Lipsa unui număr mai mare de întrebări adecvate, care să surprindă nuanțat conștiința unității și diferențierilor de grai, a fost compensată, uneori, de răspunsurile propriu-zise ale subiecților anchetați, generoase în sugestii pentru variate interpretări și noi cercetări¹⁰.

1.1. În ansamblu, comentariile provocate cuprind aprecieri *generale* și *exemple concrete* (vezi *infra*, 1.2.) de termeni, fonetisme, forme și expresii prin care graiul din localitatea anchetată se deosebește de cel al altor localități cunoscute de informator, situate, de obicei, în împrejurimi.

1.1.1. Cea mai mare parte a comentariilor generale se referă la gradul de asemănare dintre graiuri. Se pot distinge mai multe situații subiective:

a) toate localitățile apropiate, cu excepția celor cu populație aloglotă se aseamănă, în privința graiului, cu localitatea anchetată: „tot la fel vorbim” (24)¹¹, „nicicare; nu este deosebire de grai; nemții și ungurii vorbesc în limba lor” (52), „ca la noi vorbesc” (53)¹² etc.;

b) graiurile localităților apropiate se aseamănă cu cel din localitatea subiectului, dar e posibil să existe unele diferențe pe care el nu le-a sesizat¹³;

⁶ Cf. Magdalea Vulpe, *op. cit.*, p. 258.

⁷ Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959, p. 283.

⁸ Cf. B. Cazacu, *Despre reacția...*, p. 43—44.

⁹ În chestionarul introductiv al ALR I și II au fost programate două întrebări care s-au dovedit a fi complementare: „În care sate se vorbește altfel decît în comună?” și „Care sînt caracteristicile comunelor învecinate de care își bat joc localnicii?”.

¹⁰ Comentariile obținute la această întrebare au fost publicate, în mare parte, în broșura anexă la vol. I al NALR—*Banat*. *Date despre localități și informatori*, București, 1980, p. 9—154, *passim*.

¹¹ Comentariile au fost, în general, literarizate; cifrele din paranteze indică punctele cartografice din NALR—*Banat*. Sub aceleași cifre majoritatea comentariilor menționate în articolul nostru pot fi urmărite în broșura anexă, *Date...* (vezi nota precedentă).

¹² Conștiința vorbitorilor asupra unității graiurilor dacoromâne se exprimă lingvistic printr-o mare varietate de formule, iată cîteva, notate de Sever Pop în anchetele pentru ALR I, ms. [manuscris]: „(tot) la (un) fel”, „(tot) ca (și) (la) noi”, „(tot) o formă”, „tot o vorbă”, „(tot) aceeași vorbă”, „tot o limbă cu noi”, „tot una”, „tot ca aici” [se vorbește, se grăiește etc.], „se lovește limba” ș.a.

¹³ Pentru exprimarea situației se folosesc, de obicei, formule care conțin adverbe indicînd aproximarea: „cam (tot) așa”, „cam una vorbesc”, „cam cum vorbim și noi”, „aproape toți vorbesc ca mine” etc., cf. ALR I, ms.

c) graiurile din localitățile învecinate se aseamănă cu cel anchetat, dar subiectul indică repere (localități, riuri, limite ale vechilor unități administrative etc.) de unde începe schimbarea (granițe subiective) : „de la Plavișevița încolo vorbesc mai altfel“ (2), „Foroticul e în Caraș, noi *ni-s* în Torontal“ (37) ;

d) subiectul constată ușoare deosebiri între graiul său și cel din unele localități apropiate : „Au unele cuvinte [diferite]..., dar [în] lucrurile principale nu se deosebesc la nimic“ (40), „*îestă* unele cuvinte care le pronunță altfel“ (46), „nu-i vorba exact ca cum vorbim noi“ (63), „mai au vorbe diferite“ (79)¹⁴, „nu-i *deschileneală* mare“ (71) ;

e) subiectul menționează deosebiri de grai mai accentuate în una sau mai multe dintre localitățile învecinate : „Jadaniul și Muraniul nu se lovește cu noi“ (55), „în Nerău toate cuvintele nu-s ca la noi“ (56). Cele mai multe dintre localitățile pentru care se remarcă astfel de diferențe mai însemnate se caracterizează prin graiuri insulare (de olteni, ardeleni etc.), neasimilate în întregime de către graiurile bănățene majoritare (Cărbunari, Pescari, Moldova Nouă, Comloșul Mare, Sînnicolaul Mare etc.)¹⁵ sau prin fenomene lingvistice insulare (ex. s pentru ș, în Cuptoare, Terova etc.)¹⁶ ;

f) subiectul afirmă că există unele deosebiri mai accentuate față de toate (sau aproape toate) localitățile mai apropiate¹⁷ : „avem alt dialect decît pogzenii [din Bobda], beregsenii, giulvezenii, checenii. . .“ (49), „în toate părțile se vorbește [în] altă formă, nu ca și la noi“ (51), „în fiecare sat se deosebesc numirea unor lucruri“ (38), „toate se deosebesc“ (60, 61), „în fiecare sat există altfel de vorbă“ (77), „cam în toate se deosebesc, la toate nu le spune ca la noi *nicăori*“ (78), „în tot satul *zânatu* și vorba“ (92), „în toate se vorbește altfel“ (94), „nici un sat nu se lovește cu noi la vorbe“ (99) ș.a.

1.1.2. Comentariile generale mai cuprind constatări subiective privitoare la : apartenența unor sate la alte grupuri de graiuri dacoromâne : „în Seitin [...] vorbesc crișenește“ (64), „în Brest [Cruceni] vorbesc ca hunedoreni, is veniți mai noi și nu au limbaul ca pe aici“ (67) ; prezența influențelor străine mai accentuate, ca urmare a contactului lingvistic direct : „în Mănăstire sînt amestecați cu sirbi, au cuvinte sirbești“ (39) ; existența diferențelor și în plan vertical (sociocultural) : „la Ciacova vorbesc mai curat, nu ca noi, țărani“ (44), „îșelni-cenii [din Eșelnița] se țin că-s oameni mai inteligenți [și] vorbesc mai [pe] mare“ (3)¹⁸ ; ritmul vorbirii : „în Dubova vorbesc foarte *iut* 'repede'¹⁹ ; alte caracteristici : „în Igrîș [vorbesc] și mai *șod* 'ciudat'“ (60)²⁰ etc.

¹⁴ Alte expresii : „schimbă o țîră vorbele“, [se vorbește] „un picuț altmintrelea“, „puțin altfel“, cf. ALR I, ms.

¹⁵ Ex. : „Pustinișenii vorbesc tot ca noi, în Comloșu Mare vorbesc altfel [...], se spune c-ar fi olteni“ (50).

¹⁶ Ex. : „în Cuptoare sisălesc, îi dau cu s“ (29).

¹⁷ Cunoscută fiind remarcabila unitate a graiurilor dacoromâne, aceste aprecieri subiective nu se referă la diferențe totale, care ar afecta înțelegerea între două colectivități.

¹⁸ Vezi Cornelia Cobuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier“* [...], București, 1973, p. 166.

¹⁹ Idem, *ibidem*.

²⁰ Cf. și ALR I, ms. : [vorbesc] „mai după oșeni“, „mai pe ungurime“, „mai iute“, „mai rar“, „mai domol“, „mai (pe) lat“, „mai pe politică“, „mai gros“, „mai moale“, „mai sucit“, „pe dos“, „prelungesc vorba“, „îngină vorba“, „încălesc vorba“, „au vorbă mai încurcată“, „au închisă vorba“ etc.

1.2. Cazuri concrete de diferențe lingvistice s-au înregistrat în 85 de sate din cele 100 care formează rețeaua NALR — *Banat*²¹. Exemplele se referă la 142 de localități, dintre care numai 23 sînt și puncte de anchetă, pentru acestea fiind posibilă confruntarea datelor subiective cu cele din atlas. Localitățile cu graiuri insulare sau în care se întîlnesc particularități de limbă izolate colectează un număr mai mare de referințe (vezi *supra*, 1.1.1., e).

1.2.1. În majoritatea punctelor de anchetă s-au notat cîte 1—3 exemple. În altele, informatorii au menționat cîte 7—9 sau chiar mai multe exemple²². Distribuția lor geografică pare a nu fi întîmplătoare. Dacă se urmăresc pe hartă, se observă că punctele în care s-au remarcat cele mai multe cazuri de diferențe se află, în general, în fișile unde se intersectează majoritatea izoglozelor și izofonelor care delimitează fie graiurile bănățene de sud (din zona muntoasă) de cele din nord, fie pe cele de est (din zona colinară) de cele de vest (din zona de cîmpie)²³, în apropierea localităților cu graiuri izolate, puternic marcate, sau în zonele de tranziție spre alte grupuri de graiuri (crișene, ardelene etc.).

Fără a se exclude posibilitatea existenței unor cazuri izolate, contrare, explicabile printr-un complex de factori extralingvistici, pe baza materialului consultat se poate constata că, în general, numărul exemplelor de diferențe lingvistice variază în funcție de apropierea sau depărtarea de limitele ariilor celor mai multe fenomene dialectale din Banat, avînd, prin urmare, un suport obiectiv.

1.2.2. Din aproximativ 330 de exemple concrete notate în achetele pentru NALR — *Banat* ca răspunsuri la întrebarea directă privind deosebirile de grai, circa 58% sînt de natură lexicală, 36% fonetice și 6% morfologice ș.a.

1.2.2.1. Cele mai multe exemple, în ordinea descrescîndă a frecvenței, se referă la: 1. fonetismul prepoziției *de* (*dă, de, di*) [17]²⁴; 2. formele prepoziției *pe* (*pră, pă, pe, pi*) [12]; 3. termeni pentru noțiunea 'curte' (*obor, ogradă, avlie, arie, ocol, curte*) [11]; 4. termeni și variante pentru 'cartofi' (*crumperi, crumpiri, crumpi, grumpi, crumpei, crumpeni, napi, cărtofi*) [8]; 5. *r* dur sau moale (urmat de *i* sau *i*) în *tărițe, rîde, rîu* [8]; 6. arhaismul fonetic *î* în *rîie, cui, călcîi, vie, claiie* [8]; 7. termeni pentru 'chibrituri' (*răipelli, feștîli, fitili, cîbre, vatrițe, bilicele, mășini* ș.a.) [7]; 8. *s* pentru *ș* în *așa, șarpe* ș.a. sau invers, *ș* pentru *s*, în *sare* [5]; 9. termeni pentru 'corlate' (*ajuloare, bernițe, pomočițe, doringi, rudîțe, frîntare, pricegi, prîngi* etc.) [5]; 10. auxiliarul *o* sau *a* în *s-a dus, a venit, a fost* ș.a. [5]; 11. termeni pentru 'haină' (*laibăr, iancăl, iancăr, giubă, mîncar, căput* ș.a.) [5]; 12. termeni pentru 'dovleci' (*ludăi, dopleți, curcubete* ș.a.) [5]; 13. termeni pentru 'pieptar' (*pieptar, prîsluc, burduș, folar, foler, boc* etc.) [4]; 14. termeni și variante pentru 'salcîm' (*rug, băgrin,*

²¹ Numărul localităților la al căror grai se raportează subiecții variază, între 1—2 în majoritatea punctelor cartografice și 4—5 în punctele 7, 20, 38, 49, 72, 76, 92.

²² Cf. NALR — *Banat, Date...*, punctele: 4, 5, 23, 37, 38, 45, 51, 57, 65, 66, 73, 76, 86.

²³ Diferențele remarcate de informatorii nu sînt însă întotdeauna cele caracteristice pentru ariile din aceste zone.

²⁴ Cifrele dintre parantezele drepte indică frecvența, respectiv numărul de localități în care s-a notat același fenomen.

brăgan, măgrin, copaci) [4]; 15. forme ale adverbului *acolo* (*acolo, cole, co, acoló, coló, acălău, călău, caléma, coleá*) [4]²⁵.

1.2.2.2. Termenii substantivali²⁶ care rețin atenția subiecților denumesc, în general, noțiuni specifice vieții rurale: **obiecte din casă**: 'albie' (*postlavă, troacă, copaie, suvat*), 'cratiță' (*ligaie, raină, călăniță, castrolă, hîrbeică*); 'pirostrie' (*săzac, țagră, pirosteie*), 'vas pentru apă' (*canță de apă, călai, chiscant, ghiscant*); **obiecte legate de diverse activități în agricultură**: 'corlate' (*vezi supra*), 'orcie' (*dreucă, trită, dreptenie*), 'grămadă de snopi' (*petiță, cristel, cruce, petenie*), 'prepeleac' (*pripileac, sărciner, cantor*), 'coș de nuiel' (*colăriță, corfă, spene*), 'haniță' (*măsură, spene, polovică, sîrtar*), 'otic' (*raz, aritac*); **alimente**: 'gogoși' (*crofne, bubuiene*); **obiecte vestimentare**: 'haină', 'pieptar' (*vezi supra*), 'ie' (*spăcel, ciupag*), 'buzunar' (*ches, pozonar, pojnar*); **plante**: 'cartofi', 'dovleac', 'salcîm' (*vezi supra*), 'roșii' (*pîtligene, piridăisi, părădăisi, bredăisi*), 'varză' (*varză, curechi*); **anexe ale gospodăriei**: 'curte' (*vezi supra*), 'grajd' (*grajdi, ștală, ștal, tream, iștalău*), 'poartă' (*poartă, căpie*) etc.; **diverse**: 'cărare' (*poteacă, potec, cală, călare*), 'nisip' (*pesac, țărînă, țărîgă, năsip*), 'petrol' (*petrol, petrolin, ulei, apă de lampă*), 'țanc' (*țanc, bîrc*) etc.²⁷

1.2.2.3. Dintre fonetisme, în afară de cele menționate mai sus au mai fost remarcate²⁸: rostirea africativă a lui *k* în *ochi, urechi*, fricativa muială *ʒ* pentru *joc, jug*, câteva cazuri izolate de palatalizare a labialelor în *viespe, miel, piaptăn*, rostirea nefricativă a africtei *č* în *ce, a face, aici*, rostirea nealterată a dentalelor *d, t* în *deal, te, poteacă*, mai multe schimbări fonetice neregulate, accidente fonetice etc.

Nu am constatat o regulă în privința direcției din care se fac referirile. Mai frecvente sînt însă comentariile care se fac dinspre aria majoritară spre cea mai mică sau insulară și, respectiv din localități aflate în aria cu rostirea mai apropiată de cea literară²⁹.

1.2.3. Există unele coincidențe, totale sau parțiale, între fenomenele semnalate de informatori din același sat în ancheta pentru ALR și în cea pentru NALR, precum și între exemplele provenite de la doi informatori diferiți din aceeași localitate³⁰. Sînt cazuri interesante, care confirmă exactitatea observațiilor empirice ale vorbitorilor. E posibil însă ca nu întotdeauna exemplele

²⁵ A se vedea mai jos, pentru comparație, cele mai frecvent citate fenomene pe întregul teritoriu dacoromân, după ALR I, ms.: 1. *v* în *vin, vie, a veni* [27]; 2. *č* în *ce, a face* ș.a. [18]; 3. prepoziția *de* [8] și *d, t* în *unde, deal, lapte, punte* [6]; 4. termeni și variante pentru 'cartofi' [11]; 5. termeni și forme pentru *acum* [8]; 6. *ă* protonic în *pădure, pămînt, pă*, ș.a. [6]; 7. formele prepoziției *pe* [5]; 8. *s* pentru *ș* și invers în *așa, școală, sare* [5]; 9. termeni pentru 'dovleac' [4]; 10. termeni pentru 'haină' [4].

²⁶ Celălalte părți de vorbire sînt foarte puțin reprezentate în comentariile subiecților.
²⁷ Cei mai mulți dintre termenii care frapază atenția subiecților sînt împrumuturi din graiurile germane, sîrbești ș.a., denumind obiecte relativ noi (cartofi, roșii, chibrituri etc.).

²⁸ Fonetismele percepute de subiecți diferă de la o regiune la alta: cf. Stelian Dumitrăcel, *Fonetisme perceptibile și nonperceptibile pentru informatori și rezultatele anchetei dialectale*, în SCL, XXXIII, 1982, nr. 5, p. 377, care, pe baza reacțiilor implicite ale informatorilor, stabilește fonetismele perceptibile pentru graiurile din Moldova.

²⁹ Astfel, de exemplu, din 8 referiri despre rostirea lui *r* dur/moale (urmat de *i/i*) în *țările, riu*, doar o singură dată se trimite din aria cu *r* moale spre cea majoritară cu *r* urmat de *i*. Asupra acestei chestiuni vom reveni într-un articol aparte.

³⁰ Ex.: „În Clopodia se spune *s-a dus, a venit, iapure*, pentru *s-o dus, o venit, iepure*“, comentariu notat atât în ALR I, cît și în NALR—*Banat* (37).

citade de informatori să corespundă unei experiențe lingvistice proprii și reale, să se datoreze contactului direct cu graiurile respective, ci, în anumite cazuri, ele să fie transmise prin tradiție. Pentru unele fenomene insulare sau izolate pe arii restrinse s-au cristalizat formule ironice, cu finalități restrictive, care condensează un număr mai mare de exemple, avînd circulație orală, asemenea pieselor folclorice: „sasă ouă sasă lei, tot așa le-am dat și ieri” (16), „s-o suit sopîrla pã sopron” (29), „încerci noaptea înala noastră a înagră o fătut un înel negru” (56).

Tot prin tradiție se transmit și supranumele colective create pe baza unor particularități de grai ale vecinilor³¹ sau cuvintele devenite caracteristice pentru locuitorii anumitor regiuni³².

2.0. Spre deosebire de comentariile provocate, orientate și delimitate de întrebările anchetatorului, comentariile spontane, nedirijate, îi oferă subiectului libertatea comparării graiului său cu orice alt grai mai apropiat sau mai îndepărtat.

2.1. Localizarea diferențelor remarcate se face de cele mai multe ori cu aproximare, utilizîndu-se formule adecvate. Se indică fie o regiune mai mare în care poate fi întîlnit fenomenul comentat („în Ardeal”, „în Moldova”, „în Regat”, „în Crișana”, „pe Crișana”, „prin Bihor”, „prin județul Arad”, „în părțile de prin Regat”)³³, fie o zonă mai puțin precizată ca întindere, avînd, de obicei, ca reper un oraș („cătîre Oravița”, „după Oravița”, „cătîre Lugoj”, „pe la Caransebeș”)³⁴, un rîu („dincolo de Mureș”) sau o formă de relief („la pustă”, „la deal”). În unele comentarii, determinarea spațială este și mai vagă: „pe alte sate”, „în alte locuri”, „în alte părți”, „în altă parte”, „încolo” etc.³⁵.

Aceste indicații nu au, credem, în contextul anchetei dialectale, în primul rînd rolul de localizare, de marcarea a diferențelor între graiul anchetat și alte graiuri, ci de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, a răspunsului ca atare, spre a evita o eventuală neînțelegere sau o înțelegere incompletă din partea anchetatorului. În același scop se folosesc și formulele în care referirea nu se mai face la o anumită regiune sau zonă, ci la locuitorii ei, respectiv la vorbitori: „oltenii zic”, „almăjenii spun”, „zic sibienii”, „bucovinenii îi spun”, „bufenii îi spun”, „pustenii spun”, „codrenii spun”, „frățuții zic”, „alții zic”, „altul, nu de la noi spune”³⁶ etc. Referirile la sinonime sau forme corespondente din alte graiuri se fac uneori din lipsa, necunoașterea sau inexistența unui termen literar („pe mare”, „după carte”, „pe domnește”) pentru noțiunea urmărită.

³¹ Ex.: „căurmă sînt porecliți locuitorii din Felnac pentru că așa ziceau la papricaș” (59). Cf. și *fițilă* [de la termenul pentru 'chibrit'] pentru cei din Lescovița (13).

³² Ex.: „[vorbesc] cu *amu* și cu... de pe unde-or venit” (58). Cf. și ALR I, ms., pct. 764: *amușeni*, supranume pentru bihoreni.

³³ Ex. *negrișós, gákeş* 'brunet': „în Crișana se zice *bárnás*” (60), cf. NALR — Banat, vol. I, h. 12.

³⁴ Ex.: *cluș'sold*: „de la Făget încolo la vale se zice *şold*” (93), cf. NALR — Banat, vol. I, h. 133.

³⁵ Ex.: *piátră* 'țiglă': „printr-alte părți i se spune *hîrb*” (60).

³⁶ Ex.: *stă pup* 'stă pe vine': „oltenii și domenește, *pă viñe*” (62), cf. NALR — Banat, vol. I, h. 135; *lémhe d-añîlă fôcu* 'surcele': „ardelenii îi spun *găcéj*” (54).

În celelalte comentarii spontane, în care localizările se fac cu precizie³⁷ (*la, în* + numele localității), predomină dorința subiectului (devenit el însuși observator al graiurilor) de a oferi informații anchetatorului despre alte graiuri, dar nu este exclusă intenția de a preciza înțelesul termenului semnalat printr-un sinonim dialectal.

Preocuparea pentru precizări și delimitări semantice, impusă de anumite chestiuni³⁸, restrânge la minimum numărul comentariilor asupra diferențelor de grai.

2.2. Din 500 de chestiuni urmărite în acest scop, pentru cca 125 s-au notat aproximativ 250 de comentarii privind răspîndirea geografică a unor fenomene. Comentariile care conțin localizări precise, notate în peste 50 de puncte de anchetă, se referă la graiurile din alte 85 de localități, dintre care doar 13 fac parte din rețeaua atlasului. Numărul cazurilor concrete de diferențe, pe localități, este, în general, mai scăzut față de cel din comentariile provocate (vezi *supra*, 1.2.1.)³⁹, dar, pentru unele localități, se întâlnește și situația inversă.

Din totalul cazurilor semnalate de informatori în comentariile spontane, aproximativ 84% sînt de natură lexicală și 13% fonetice. Numărul scăzut de fenomene fonetice în comentariile spontane se poate explica, între altele, prin preocuparea subiectului, în timpul anchetelor de tip atlas, pentru a se face pe deplin înțeles, accentul pus pe conținut fiind cerut și sugerat, întrucîtva, chiar de organizarea chestionarului pe sfere lexicale. Este semnificativ, sub acest aspect, faptul că deși prepoziția *de*, pentru fonetismul său, este citată în 17 localități (vezi *supra*, 1.2.2.1.), în comentariile provocate, pe fișele chestiunilor *lapte de oaie* sau *bătaie de inimă*⁴⁰ nu se întâlnește nici o remarcă asupra fonetismului ei, subiecții concentrîndu-se să redea cît mai exact echivalentul în graiuri al noțiunilor respective.

Cele mai frecvente referiri, în comentariile spontane, le colectează termenii pentru noțiunile: 1. 'chibrituri' (*țîmporele, feștile, răipeli, răipelluri, mășini, chibrite* etc. [7]); 2. 'salcim' (*măgrin, băgrin, breglan, brebin, argal, arcaț, rug, copaci, pin, sălcim* etc. [6]); 3. 'curea' (*curea, chimir, prașche, prașcă*) [6]; 4. 'dovleac' (*curcubătă, dovlete, dulete, ludaie, iorghete* [5]); 5. 'curte' (*voreț, avlie, arie, ogradă, ocol, curte*) [5]; 6. 'șîștar' (*sectăr, șeștar, șîștar, șustar, cărtuș, cart*) [5]; 7. 'cartofi' (*crumpi, grumpei, crumpeți, napi, picioici* etc. [4]); 8. 'hrean' (*irean, erean, hirean, formac* [4], urmași de cei pentru 'briceag', 'jar', 'răzor', 'baniță', 'laviță', 'majun', 'nisip' etc.

În comentariile spontane, spre deosebire de cele provocate, nu apar decît foarte rar termeni pentru noțiuni neincluse în chestionar, însă numărul referirilor la chestiuni programate este mai mare. Cele două tipuri de comentarii nu se suprapun, ci sînt complementare⁴¹.

³⁷ Ex. *nunță* : „la Șeltn și Nădlac zicospăl” (64); *scamn lung* 'laviță' : „la Bănia, clupie” (20); *șuărdă* 'cîreadă' „la Tievani, gizerbă” (28) ; *rișe* : „la Hodoni se zice rișe” (57), cf. NALR — Banat, vol. I, h. 88.

³⁸ Astfel, pentru 'baniță' s-au înregistrat indicații privind diferențe terminologice pe orizontală doar în două puncte cartografice, informatorii accentuînd, în comentarii, asupra precizărilor privind mărimea obiectului.

³⁹ Cele mai multe diferențe (5 — 7) au fost remarcate în punctele 23, 66, 69, 70, 72, 77 și 86.

⁴⁰ Vezi NALR — Banat, vol. I h. 100.

⁴¹ Din 76 localități menționate în comentariile provocate și tot atîtea în cele spontane referitoare la 28 de chestiuni identice, doar 9 localități sînt comune.

3. Influențate de numeroși factori subiectivi, extralingvistici, de datele socio-culturale și psihologice ale informatorilor, de contextul concret al desfășurării anchetei dialectale, de relația care se stabilește spontan între cei doi interlocutori (anchetator și subiect informator), comentariile metalingvistice, privitoare la variația dialectală sînt regizate, în esență, de realitatea lingvistică, de existență obiectivă a diferențelor de grai. Ele sînt mai frecvente în zonele de interferență a ariilor dialectale (vezi *supra* 1.2.1.).

Comentariile cu caracter general cuprind indicii, mai greu de verificat, despre gradul de asemănare sau deosebire dintre graiurile din apropierea localităților anchetate, despre granițele subiective, sugerează studierea unor caracteristici ale limbajului neglijate adesea în cercetările de teren (ritm, timbru, sonoritate etc.).

Comentariile, constînd din exemple concrete de diferențe între graiuri permit stabilirea celor mai frecvent perceptibile fenomene lexicale, fonetice, și, mai puțin, gramaticale⁴², oferă sugestii pentru urmărirea ariilor unor fapte de limbă neprogramate în chestionar, permit stabilirea cu mai multă precizie, îndeosebi cînd rețeaua de puncte de anchetă este mai rară, a izoglozelor.

În descrierea detaliată a graiurilor, datele subiective se cer însă utilizate cu unele rezerve⁴³, chiar dacă, de cele mai multe ori, sînt exacte, căci o informație despre prezența unui fenomen într-o localitate din apropiere nu înseamnă întotdeauna că acel fenomen este singurul cunoscut în localitatea respectivă⁴⁴ sau că el nu se află și în localitatea anchetată în graiul altor subiecți⁴⁵.

Constatarea lui W. Bright că cercetătorul „nu trebuie să se lase indus în eroare considerînd că punctul de vedere al localnicilor corespunde comportamentului lingvistic real”, dar că el „trebuie să înțeleagă că punctul de vedere al localnicilor este o parte a situației sociolingvistice, care merită să fie studiată ca atare” se confirmă și pentru domeniul comentariilor privind variația dialectală.

COMMENTAIRES DES INFORMATEURS SUR LA VARIATION DIALECTALE. NOTES EN MARGE DU NALR — BANAT

RÉSUMÉ

Sur la base des données obtenues dans les enquêtes pour le NALR — Banat (comparées avec celles de l'ALR), sont analysés deux types de commentaires des sujets informateurs à propos des différences et des ressemblances entre le parler local (enquête) et d'autres parlers : A. des commentaires provoqués, sollicités et dirigés par l'enquêteur par des questions directes et B. des

⁴² Fenomenele perceptibile vor fi, în general, supuse controlului în vorbire (cf. St. Dumitrăcel, *op. cit.*, p. 377). Stabilitatea relativă a ariilor, extinderea sau micșorarea lor va fi influențată, într-o oarecare măsură, și de atitudinea subiecților față de fenomenele respective.

⁴³ Cf. B. Cazacu, *Despre reacția...*, p. 49.

⁴⁴ Cf. Y. Mase, *op. cit.*, p. 364.

⁴⁵ Confruntînd materialul NALR — Banat cu exemplele din comentariile informatorilor se pot întîlni amîndouă situațiile. Menționarea existenței unui fenomen într-un grai vecin, chiar dacă acesta se află și în localitatea anchetă este însă un indiciu aprcape sigur că el se utilizează aici cu frecvență redusă, e pe cale de a ieși din uz. Problema coincidențelor între datele subiective și cele din altas merită însă o atenție specială.

⁴⁶ Vezi W. Bright, *op. cit.*, p. 49.

commentaires spontanés, incidentaux, qui accompagnent certaines enquêtes dialectales. On relève des ressemblances et des différences commentaires, tant dans le contenu que dans les expressions.

Le matériau étudié permet des constatations dont nous

— les commentaires A comprennent de nombreuses observations en suggestions pour l'étude complexe du phénomène dialectal

— des cas concrets de différences dialectales relevées par les échantillons qu'on a en vue — sont, dans les commentaires A, dans une proportion d'à peu près 58 % et respectivement 36 % (voir 1.2.3. commentaires B, les remarques lexicales sont beaucoup plus nombreuses en rapport à seulement 13 % phonétiques, voir 2.2.), car, pendant l'enquête, prédomine la préoccupation des informateurs pour expliquer les synonymes d'autres parlers, souvent localisés approximativement

— la fréquence des commentaires subjectifs métalinguistiques dans les zones d'interférence des aires dialectales et à proximité des parlers dialectaux objective étant, pour l'essentiel, celle qui les dirige (voir 1.2.3.)

— bien que le plus souvent ils soient très exacts, les commentaires peuvent pourtant être utilisés sans réserve dans la description dialectale, leur vérification sur le terrain par le dialectologue (voir 1.2.3. e)

*Institutul de
Cluj-Napoca*

CONSECINȚE LINGVISTICE ALE MIȘCĂRILOR DE POPULAȚIE ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN MOLDOVA ȘI BUCOVINA

DE

ION-HORIA BIRLEANU

Cercetările de demografie istorică întreprinse în țara noastră au stabilit că, după întemeierea statelor feudale românești, prin acțiunea de sporire a populației, generată de nevoia sporirii numărului locuitorilor productivi, îndeosebi al țăranilor¹, în Moldova și Bucovina au venit și s-au stabilit un mare număr de români din Transilvania. Au fost studiate cauzele care au provocat migrarea, situația lor economico-socială, s-au stabilit etapele cu cele mai intense mișcări de populație, locurile de unde provin și unde s-au așezat acești oameni.

Paralel, cercetările de dialectologie au constatat existența unor trăsături specifice graiurilor transilvănene în arii care cuprind zone mai mult sau mai puțin compacte din Țara Românească și Moldova².

Lucrarea lui Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971, și studiile privind colonizarea rurală în Principatele Române, ne dau posibilitatea ca, sintetizând informațiile istorice, să fixăm pe hartă localitățile din Moldova și Bucovina, atestate în documente, în care s-au așezat românii transilvăneni și să urmărim în ce măsură se pot stabili paralelisme între datele istorice și unele fapte lingvistice oferite de *Atlasul lingvistic român*.

Mișcări de populație pe teritoriul în discuție s-au produs probabil și înainte de întemeierea statului feudal independent Moldova, fără a avea un caracter organizat, dar, datorită vechimii lor, nu au fost înregistrate în documente. Pornind de la unele datini locale, Ștefan Metes este de părere că, pînă în secolele al XII-lea și al XIII-lea, părțile de nord ale Moldovei „au format în timpurile foarte vechi cu Maramureșul o provincie deosebită cu un voievod în frunte”³. Acest

¹ Matei D. Vlad, *Mișcări demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (sec. XV—XVI)*, „Analele Universității București. Istorie”, XIX, 1970, nr. 2, p. 36.

² Observind prezența dentalelor africizate în graiurile din nord-vestul Moldovei și Bucovina, G. Weigand, în *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, p. 17, o explică doar printr-un val masiv de emigranți bănățeni; G. Ivănescu, în *Problemele capitale ale vechii române literare*, BIFR, XI—XII (1944—1945), p. 1—412, explică muierea dentalelor, africizarea lor și a palatalelor *k'*, *g'* prin influențe ale graiurilor de peste munți de după secolele al XV-lea și al XVI-lea; D. Macrea, în articolul *Palatalizarea labialelor în limba română*, DR IX, 1938, p. 92—160, arată că fonetismele *pê-ê*; *bġ-g* sint aduse în Bucovina și nordul Moldovei, în secolul al XVIII-lea, din nord-estul Transilvaniei.

³ Ștefan Metes, *Istoria neamului românesc*, I, Sibiu, 1922, p. 166, și *op. cit.*, p. 99.

fapt a putut determina deci, încă înainte de această perioadă, o continuă mișcare a populației, probabil chiar în ambele sensuri.

În legătură cu așezarea, din cele mai vechi timpuri, a unor populații transilvănene în Moldova, cronicarul Grigore Ureche scria: „Cînd păstorii din muntii ungurești, pogorînd după vinat, au nemerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpi deschise, cu ape curătoare, cu păduri dese, și îndrăgind locul au tras pre ai săi de la Maramureș, și pre alții au îndemnat de au descălecat, întîiu supt munte, mai apoi adăogîndu-se și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei, ci nici Siretul nu i-au hotărît, ce s-au întins pînă la Nistru și pînă la Mare“⁴.

După istorici, procesul aportului demografic pentru Moldova ca și pentru Țara Românească, cunoaște următoarele etape:

1. Începutul secolului al XV-lea, dar și înainte, cum arătam mai sus, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, odată cu „legarea de glie“ a țăranilor;
2. Secolul al XVII-lea, pînă la reforma fiscală a lui Antioh Cantemir (1700);
3. Secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵.

Mișcările populației românești din Transilvania, începute din secolul al XIII-lea, cunosc o perioadă de maximă intensitate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea⁶.

Principala cauză a „acestor fluctuații demografice românești n-a fost nomadismul și nici măcar o înclinație spre viața nomadă, ci opresiunea economică, socială și politică“⁷ exercitată atît de forțe interne, cît și externe. La acestea se mai adaugă și faptul că, în Moldova, populația era „micșorată și de multe războaie cu dușmanii externi, de cîumă și de alte multe nenorociri“⁸ ce se abăteau peste țară. Ca urmare, autoritățile statului feudal Moldova atrăgeau prin diferite metode un număr cît mai mare de forțe de muncă pentru agricultură, avînd în vedere întinsele suprafețe de pămînt rămase necultivate. Această tendință internă corespundea mișcării demografice dinspre Transilvania, cu atît mai mult cu cît transilvănenii erau preferați emigranților străini datorită atît strînselor relații ce au existat de-a lungul secolelor între cele două provincii⁹, cît și elementului etnic românesc comun. Acești români din Transilvania erau numiți *ungureni* și erau agricoli, locuitori ai satelor supuse pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea stăpînirii ungurești, iar apoi dominației austriece¹⁰.

Țăranii transilvăneni veniți pe teritoriul Moldovei și Bucovinei erau stabiliți de domnitori sau chiar de proprietarii de pămînturi (boieri ori administrația mănăstirilor) în sate independente cu un regim juridic de „slobozie“. Acest regim „a avut drept scop principal, încă de la început, să atragă și să lege cît mai mult pe coloniști de așezarea respectivă și să contribuie la consolidarea ei din punct de vedere demografic“¹¹. Astfel de sate erau înființate uneori special, altelei erau localități din care populația fugise din cauza exploatării la care era supusă. Amîndouă aceste aspecte au favorizat conservarea elementelor specifice în timp: particularități de grai, port, obiceiuri, tradiții.

Paralel cu această situație, în funcție de interesele domnitorului (ale boierilor ori ale mănăstirilor), țăranii ardeleni erau așezați și în anumite părți ale satelor deja populate. În aceste cazuri, preponderența elementelor etnice, prin nu-

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, Craiova, 1939, p. 9.

⁵ Această periodizare aparține lui Matei D. Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 16.

⁶ Ștefan Metes, *Emigrări...*, p. 243.

⁷ Matei D. Vlad, *Mișcări demografice...*, p. 36.

⁸ Ștefan Metes, *Emigrări...*, p. 122.

⁹ Vezi și Ștefan Metes, *Moșile Domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*, Biblioteca Semănătorul, nr. 83—84, 1925, Arad.

¹⁰ Vezi Ștefan Metes, *Emigrări...*, p. 195.

¹¹ Matei D. Vlad, *Asemănări și deosebiri între „sloboziile“ și satele de colonizare din Țara Românească și Moldova*, „Studii. Revistă de istorie“, XXV, 1972, nr. 1, p. 141.

mărul purtătorilor lor, a decedat de-a lungul secolelor asupra specificului localității respective.

Astfel, în Bucovina și în nord-vestul Moldovei, elementele transilvănene de nord și, mai rar, în sud-vestul Moldovei, elementele specifice sudului Transilvaniei¹², reprezintă în unele localități specificul graiurilor respective până astăzi; în restul teritoriului, de cele mai multe ori, aceste elemente au fost asimilate de către graiurile moldovenești. Această tendință a acționat în funcție de desimea sau de izolarea satelor nou populate, de numărul și puterea de influență a satelor existente în jur.

Populind de-a lungul veacurilor saite ale Moldovei și Bucovinei, transilvănenii au adus deci și particularitățile lor de grai. Apariția atlaselor lingvistice românești, cu o rețea uniformă de localități anchetate, oferă noi posibilități pentru investigarea structurii graiurilor dacoromâne¹³. Astfel, în urma anchetelor dialectale întreprinse în vederea elaborării *Atlasului Lingvistic Român*, Sever Pop constată că „graiul din Feleac, din câteva saite din Cimpia Transilvaniei (Tîrnava și Mureșul de Sus), ca și cele de lângă Dej (Ciccu), amintește pe cel din Moldova. Județele Năsăud și Mureș au fost în permanent contact cu ținuturile moldovene. Cînd ești pe Valea Bistriței Aurie, de pildă pe la Broșteni, sau chiar la Agapia ori în Humuleștii lui Creangă, sau chiar la Fălțiceni, ai impresia că-ți vorbește țărani din părțile Năsăudului, ale Bistriței sau ale Mureșului”¹⁴.

Dintre particularitățile lingvistice caracteristice graiurilor de peste munți și recunoscută în general ca fiind specifice vorbirii românilor transilvăneni¹⁵, vom discuta în cele ce urmează doar palatalizarea dentalelor (și africativizarea lor: $t, d + e, i > t', d'$; $t, d + e, i > \tilde{c}, \tilde{g}$), tratamentul ca t', d' și africativizarea ocluzivelor palatale ($k', g' > t', d'$; $k' g' > \tilde{c}, \tilde{g}$). Acestea vor forma obiectul discuției privind raportul care poate fi stabilit între zonele pentru care aportul de elemente românești transilvănene a fost mai intens¹⁶ și ariile formate de fonetismele amintite (vezi hărțile 2 și 3) pe teritoriul Moldovei și Bucovinei.

Palatalizarea dentalelor este răspîndită în nordul și în nord-estul teritoriului transilvănean, în Crișana și în Banat¹⁷.

În Moldova și Bucovina, palatalizarea dentalei surde t este reprezentată prin

¹² Avem în vedere existența grupurilor dialectale dacoromâne de tip muntean și moldovean (cf. Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 322, 331, 389, și Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 152).

¹³ Pe teritoriul Moldovei și Bucovinei ALR I cuprinde 48 localități, iar ALR II doar 10. Avînd rețeaua de localități anchetate mult mai deasă, 210 puncte, între care sînt incluse și cele din ALR I și II (cf. V. Arvinte, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXI, 1970, Iași, p. 11), *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei* va favoriza o cercetare mai profundă a graiurilor moldovenești actuale.

¹⁴ Sever Pop, *Limba română, romanitate, românism*. Publicație postumă de Alexandra Sever Pop, Gembloux, 1969, p. 34.

¹⁵ Emil Petrovici, în *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania”, 73, 1942, nr. 2—3, p. 149, arată că pronunția t', d', n' a consoanelor $t, d, n + e, i$ reprezintă o particularitate a graiurilor ardelenesti.

¹⁶ Vezi Lista localităților din Moldova și Bucovina populate cu români transilvăneni și harta 1, întocmită pe baza datelor extrase din: Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, „Cadrul Cosminului”, II—III, 1925—1926, Cernăuți, 1927, p. 445—553; Ștefan Metes, *Emigrări...*; Daniel Werenka, *Topographie der Bukovina zur ihrer Erwerbung durch Oesterreich*, Cernăuți, 1895. Pentru identificarea localităților am folosit: *Județele României socialiste*, București, 1969, Ion Iordan, Petre Găstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974 și G. I. Lahovari, C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, vol. I—V, București, 1898—1902.

¹⁷ Vezi Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, editura Facla, 1975, și Al. Rosetti, *Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transilvanie*, „Bulletin linguistique”, X, 1942, p. 122.

stadiile t/t' , t'/t , t' , $\acute{e}$. Din cele 48 de localități anchetate pentru ALR I se constată că dentala apare palatalizată, în una sau mai multe din formele amintite, în 28 de puncte în jumătatea de nord a Moldovei și Bucovina, exceptînd localitățile *Păltiniș* (214), *Vatra Moldoviței* (375), *Zvoriștea* (387), *Păltiniș* (402), *Todireni* (420), și — sporadic — în jumătatea de sud: *Grumezoia* (508), *Lipovăț* (510), *Șerbești* (530), *Adam* (614), *Braniștea* (704) (vezi harta 2).

O repartitie asemănătoare o are și palatalizarea dentalei sonore d , avînd stadiile d/d' , d'/d , d' , $\acute{g}$, fiind prezente numai în 22 de puncte. Față de perechea surdă, palatalizarea sonorei apare în plus în punctul 420 (d'/d), dar lipsește în zona centrală a nordului Moldovei și pe Valea Siretului pînă în apropiere de Pașcani, în localitățile *Izvoarele Sucevei* (364), *Ibănești* (394), *Nicșeni* (412), *Corni* (418), *Miron Costin* (536), *Lungeni* (554), iar în sud cuprinde aceleași puncte, mai puțin 704 (vezi harta 2).

Redarea oclusivelor palatale k' g' prin t' d' apare într-o zonă ce cuprinde nord-estul Banatului, Crișana și Transilvania, mai puțin partea de sud-est. În aceeași zonă sînt prezente și formele cu africată (k' , $g' > \acute{c}$, $\acute{g}$), formînd două arii mai mici: „una la întîlnirea granițelor dintre Banat, Crișana și județul Hunedoara și cealaltă în nordul Ardealului, formată din județul Năsăud și cîteva localități învecinate”¹⁸.

Pe teritoriul Moldovei și Bucovinei, aria tratamentului ca t' , d' și a africatizării oclusivelor palatale (k' , $g' > \acute{c}$, $\acute{g}$) este ceva mai restrînsă decît aria palatalizării dentalelor. Ea cuprinde Bucovina, dar nu în întregime, zonele învecinate de la sud și est și un singur punct (588) în sudul Moldovei (vezi harta 3). În cadrul ariei cu dentalele palatalizate, oclusivele palatale apar modificate și în localitățile *Păltiniș* (214), *Vatra Moldoviței* (375), *Păltiniș* (Botoșani) (402)¹⁹.

Sintetizînd faptele expuse mai sus, se constată că fonetismele transilvănene discutate sînt bine reprezentate în jumătatea de nord a Moldovei și Bucovina, exceptînd punctul 538, iar în sud sînt doar cinci puncte în care aceste fonetisme apar aproximativ constant pentru dentale și un punct (588) în care oclusiva palatală k' apare ca k'/t' (vezi harta 3).

Astfel, ariile formate de palatalizarea dentalelor, redarea prin t' , d' și africatizarea oclusivelor palatale cuprind zona de intens aport demografic, din Bucovina, dar depășesc mult limitele ei spre nord-est, est și sud, extinzîndu-se deci și în Cîmpia Moldovei, cu excepția localității Cozmești (538), care nu apare nici pe harta așezărilor în care s-au stabilit români veniți din Transilvania. Din consultarea răspunsurilor înregistrate de Ion Nuță, anchetator și redactor al *Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, la întrebarea 239 din *Questionarul NALR*, în nordul Moldovei, între Siret și Valea Prutului pînă la nord de Iași, am constatat că palatalizarea dentalei sonore în cuvîntul *dinte* ($d+e > d^v$) d' apare frecvent în întreaga zonă anchetată și îndeosebi în nord-est și sud-est, excepție făcînd și de această dată, localitatea Cozmești (punctul 538, ALR I).

Avînd în vedere zona cu cele mai multe localități populate cu români transilvăneni, a cărei limită este formată din localitățile *Neagra Șarului* (004), *Broșteni* (017) și *Oniceni* (085), urcînd spre nord prin *Tătăruși* (086), *Liteni* (079), *Pustoaia* (068), pînă la *Hilișeu* (069), constatăm că prezența fonetismelor transilvănene coboară în sud pînă la o limită formată de localitățile *Ceahlău*, *Gîrcina*, *Miron Costin*, *Mădîrjac*, *Ciurchi* — Iași, cuprinzînd astfel jumătatea de nord a Moldovei (vezi harta 4). În această zonă următoarele localități, după ALR I, în care apar fonetismele discutate, sînt atestate în documente ca fiind populate cu români transilvăneni: *Coșna* (002), ALR I, 213, *Straja* (011), ALR I, 388, *Pojorîta* (014), ALR I, 370, *Broșteni* (017), ALR I, 544, *Tătăruși*, (086), ALR I, 542.

Prin apariția *Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, numărul acestor

¹⁸ Ion Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, DR, X₂, 1943, p. 299.

¹⁹ WLAD, h. 13, înregistrează (pentru k' în cuvîntul *cheie*) modificarea palatalei ($k' > t'$ și $\acute{c}$) în 23 localități ($t'=9$, $\acute{c}=14$) de pe teritoriul Moldovei și Bucovinei, avînd o răspîndire asemănătoare cu muierea și africatizarea dentalelor (cf. h. 12, t în cuvîntul *teiu*).

corespondențe se va mări²⁰. Vor fi identificate astfel noi sate moldovenești și bucovinene în care s-au stabilit ardelenii și care mai păstrează încă specificul lor²¹.

Deși în jumătatea de sud a Moldovei satele atestate cu adaos de români veniți din Transilvania formează o arie de intensitate medie între *Dărmănești* (095), *Bîrsănești* (103), *Bilca* (114), *Răcoasa* (113) și *Ungureni* (112), fonetismele discutate nu apar, deoarece nu caracterizează și sud-estul Transilvaniei²², zonă din care au venit români ardeleni în această parte. Punctul 588, în care *k' > t'* în cuvîntul *șchiop*²³ reprezintă localitatea *Gura Văii* (104) atestată în documente ca fiind populată cu români veniți din nordul Transilvaniei și „dezertori nășăudeni amintiți la 1764”²⁴.

Existența unor sate în care s-au așezat români transilvăneni, nementionate în documente, și deseale mișcări ale populației pe teritoriul Moldovei și Bucovinei explică prezența fonetismelor ardelenesti și în afara zonelor de intens aport demografic (vezi harta 4). Cercetările de demografie istorică au dovedit că „spargerea” sau „pustiirea” satelor s-a produs deseori în zonele supuse unui regim economico-social mai sever, aducînd după sine necesitatea repopulării lor. Aceasta s-a făcut fie prin aducerea de oameni din altă țară, fie de preferință prin țărani români din Transilvania, prin reîntoarcerea celor fugiți sau prin aducerea unor locuitori nemulțumiți din alte localități tot moldovenești²⁵.

Prezența fonetismelor discutate mai sus pe teritoriul Moldovei și Bucovinei își găsește, așadar, explicația în populările intense cu români transilvăneni veniți din ținuturile Mureș, Alba, Bistrița-Năsăud²⁶, Turda, Cluj, Someș²⁷, din județele de nord ale Transilvaniei: Bihor, Satu Mare, Maramureș²⁸. Confirmînd rezultatele cercetărilor de demografie istorică, pe baza acestor sondaje lingvistice se poate observa corelația dintre existența fonetismelor transilvănene și stabilirea unor populații românești din Transilvania în Moldova și Bucovina.

Lista localităților din Moldova și Bucovina populate cu români transilvăneni

001 Poiana Stampei, jud. Suceava; 002 Coșna, com. Dorna Căndrenilor; 003 Poiana Negrii, com. Dorna Căndrenilor; 004 Neagra Șarului, com. Șaru Dornei; 005 Șaru Dornei; 006 Dorna Arini; 007 Ciocănești, com. Iacobeni; 008 Breaza; 009 Fundu Moldovei; 010 Satu Mare, com. Crucea; 011 Straja; 012 Moldovița; 013 Sadova; 014 Pojorita; 015 orașul Cîmpulung Moldovenesc; 016 Cojoci, com. Crucea; 017 Broșteni; 018 Colirgași, com. Broșteni; 019 Gemenea, com. Stulpicani; 020 Vama; 021 Stulpicani; 022 Ostra; 023 Bucșoia com. Frasin; 024 Voroneț, orașul Gura Humorului; 025 Gura Humorului; 026 Mănăstirea Humorului; 027 orașul Solca; 028 Horodnicul de Sus, com. Horodnic; 029 Horodnicul de Jos, com. Horodnic; 030 Vicovul de Jos; 031 Vicovul de Sus; 032 orașul Rădăuți; 033 Baineț, com. Mușenița; 034 orașul Siret; 035 Rogojești, com. Mihaileni, jud. Botoșani; 036 Milișăuți, com. Bădeuți, jud. Suceava; 037 Iașlovăț,

²⁰ În anchetele efectuate pentru înregistrarea de texte dialectale în unele localități din rețeaua NALR. *Moldova și Bucovina, Chișișeni, Brusturi, Șcheia, Muntenii de Sus*, am întîlnit fonetismele în discuție.

²¹ La Șcheia, în județul Suceava un informator în vîrstă de 67 ani, *Cristureanu Toader*, spunea că în sat locuitorii sînt „*vinîț d'i pi la Maramurej d'i pi la*

Someș... // noi samînta Cristurénilor ni trazém túma d'in Ardiál/tăt... //” (vezi și numele informatorului).

²² Vezi ALRM I, h. 13, 42, 22, 127 ș.a.

²³ Cf. ALRM I, h. 105.

²⁴ Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 231.

²⁵ Matei D. Vlad, *Colonizarea...*, „în urma procesului de spargere și pustiire a satelor... stăpînii de pămînturi goale au fost obligați să stăruie pentru reîntoarcerea bejenarilor «rășchirați» în țară și peste hotare”, p. 73.

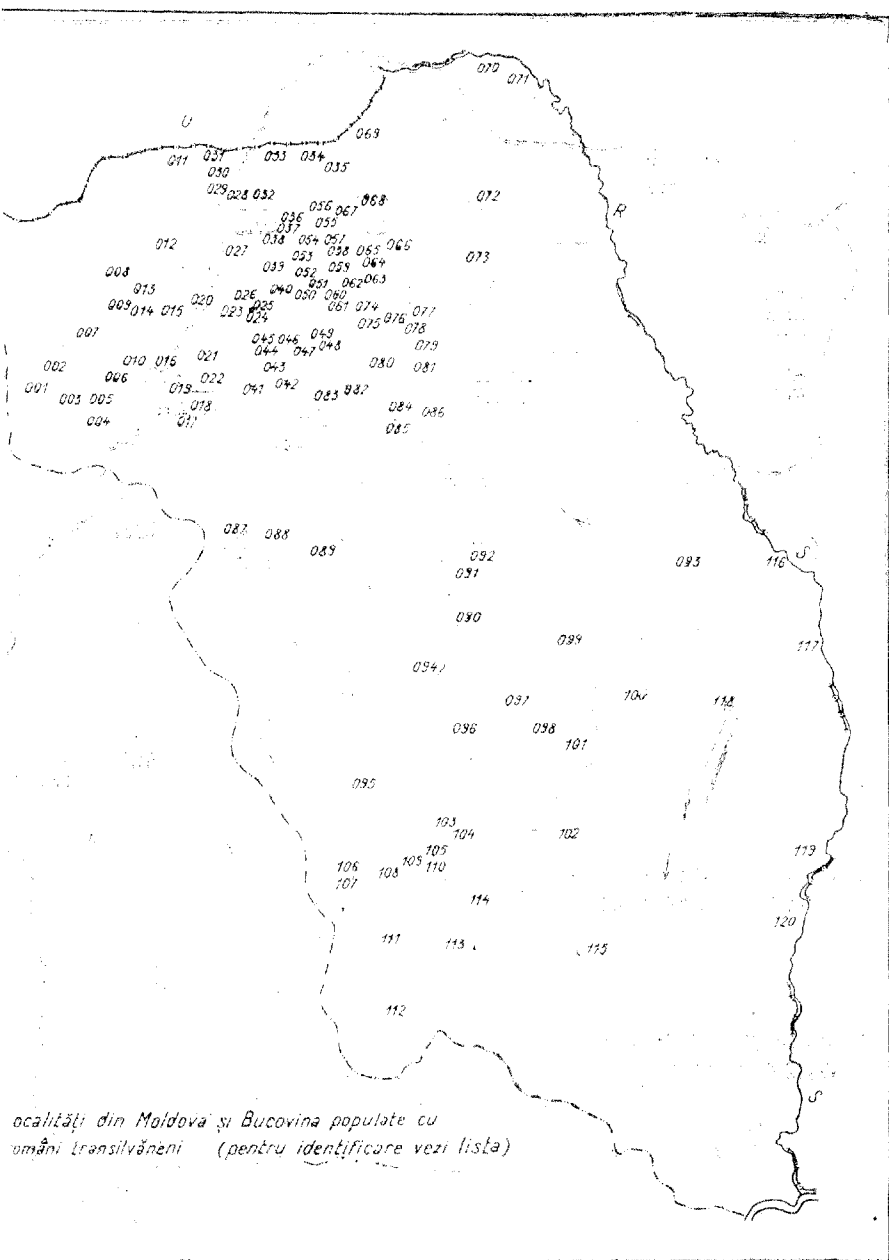
²⁶ Vezi Ștefan Meteș, *Emigrări...*, p. 136.

²⁷ *Ibidem*, p. 137.

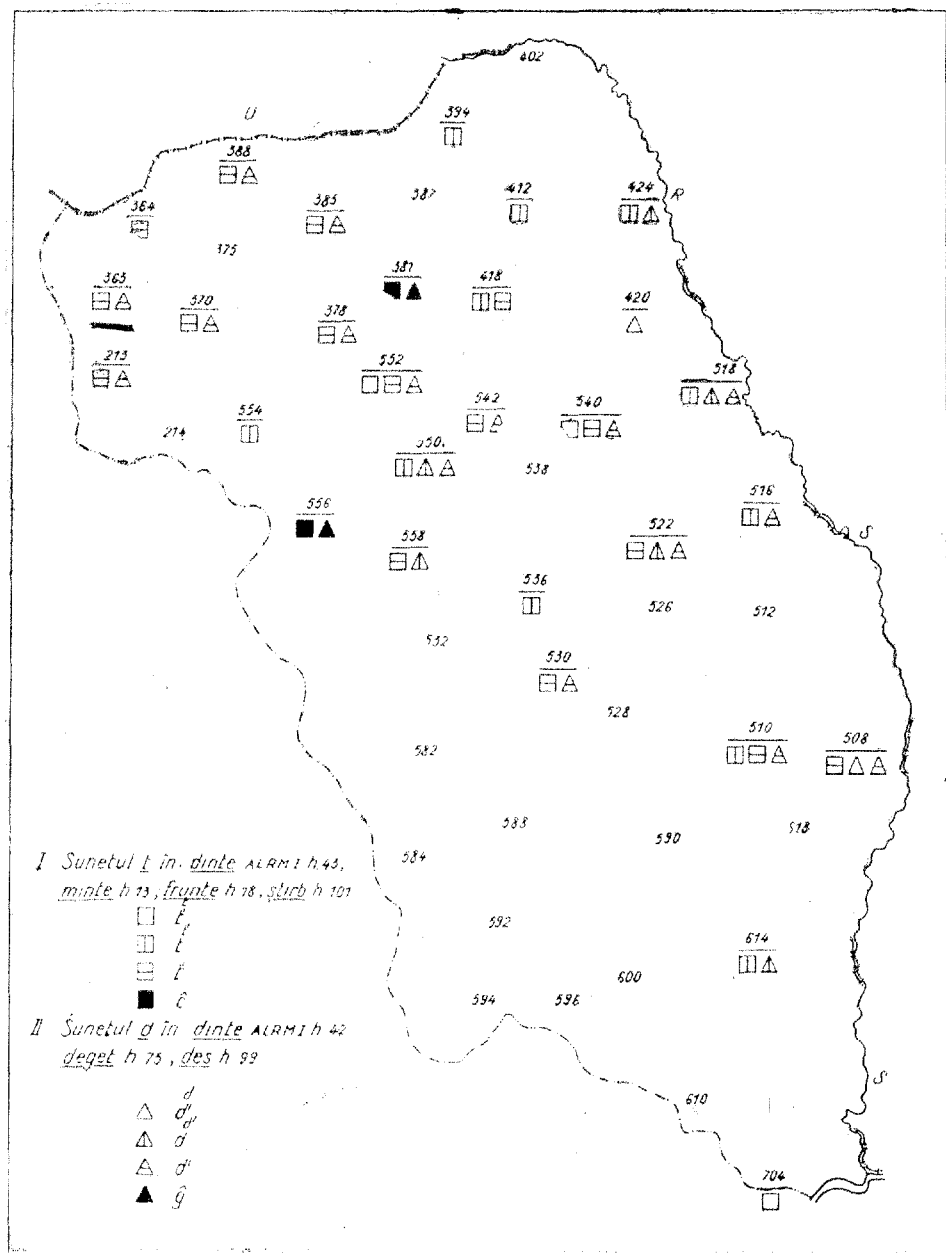
²⁸ *Ibidem*, p. 163.

com. Bădeuți; 038 Arbore; 039 Botoșana; 040 Pîrtești de Jos; 041 Valea Moldovei (în documente Valea Seacă), com. Valea Moldovei; 042 Băișești, com. Cornu Luncii; 043 Brăiești, com. Cornu Luncii; 044 Berchișești, com. Drăgoiești; 045 Capu Codrului, com. Păltinoasa; 046 Corlata, com. Drăgoiești; 047 Măzănăiești, com. Drăgoiești; 048 Lucăcești, com. Drăgoiești; 049 Drăgoiești; 050 Iliești, com. Ciprian Porumbescu; 051 Brașca, com. Ciprian Porumbescu; 052 Bălăceana, com. Ciprian Porumbescu; 053 Soloneț, com. Todirești; 054 Todirești (în documente Teodorești); 055 Iacobesti, com. Grănicești; 056 Grănicești; 057 Măriței, com. Dărmănești; 058 Pătrăuți; 059 Mihoveni, com. Șcheia; 060 Stroiești; 061 Zaharești, com. Stroiești; 062 Ițcani, orașul Suceava; 063 Suceava; 064 Burdujeni, orașul Suceava; 065 Mitocu Dragomirnei; 066 Adîncata; 067 Călinești (în documente Călinești-Cuparencu, „veche denumire a satului Arinii, înglobat la satul Călinești”²⁹, com. Calafindești; 068 Pustoaia, com. Virfu Cîmpului, jud. Botoșani; 069 Hilișeu (în documente Hilipau), com. Hilișeu Horia; 070 Slobozia (în documente Crăiniceni), com. Păltiniș; 071 Miorcani (în documente Hudești, fost sat al comunei Miorcani), com. Rădăuți-Prut; 072 Ungureni; 073 Roșiori, com. Răchiti; 074 Bosanci, jud. Suceava; 075 Securiceni, com. Udești; 076 Reusenii, com. Udești; 077 Udești; 078 Chilișeni, com. Udești; 079 Liteni; 080 Pretești; 081 Dolhești Mari, com. Dolhești; 082 Bogdănești; 083 Rîșca; 084 Uidești, com. Forăști; 085 Oniceni (în document Unișeni), com. Forăști; 086 Tătăruși, jud. Iași; 087 Ceahlău (în documente Schitu Ceahlău), jud. Neamț; 088 Hangu; 089 Cujeștii, com. Gîrcina; 090 Moldoveni (în documente Porcești); 091 Dulcești; 092 Roșiori, com. Dulcești; 093 Birnova, jud. Iași; 094 Blăgești, jud. Bacău; 095 Dărmănești; 096 Luizi-Călugăra; 097 Letea Veche; 098 Ungureni (în documente Letea-Ungureni), com. Letea Veche; 099 Racova, com. Gîrceni, jud. Vaslui; 100 Hîrșova, com. Delești; 101 Tarnița, com. Oncești, jud. Bacău; 102 Arinii (în documente Unguri); 103 Bîrsănești; 104 Gura Văii; 105 Tîrgu Trotuș; 106 Hîrja, com. Oituz; 107 Poiana Sărată, com. Oituz; 108 Grozești, com. Oituz; 109 Bogdănești; 110 Cașin; 111 Soveja, jud. Vrancea; 112 Ungureni (în documente Ungureni-Herăstrău), com. Nistorești; 113 Răcoasa; 114 Bilca, com. Coțofănești, jud. Bacău; 115 Gohor, jud. Galați; 116 Sălăgeni, com. Grozești, jud. Iași; 117 Ghermănești, com. Drînceni, jud. Vaslui; 118 Benești, com. Tanacu; 119 Rînzesti (în documente Mocani), com. Fălciu; 120 Bîrsana (sat desființat, înglobat la satul Cîrja), com. Murgeni.

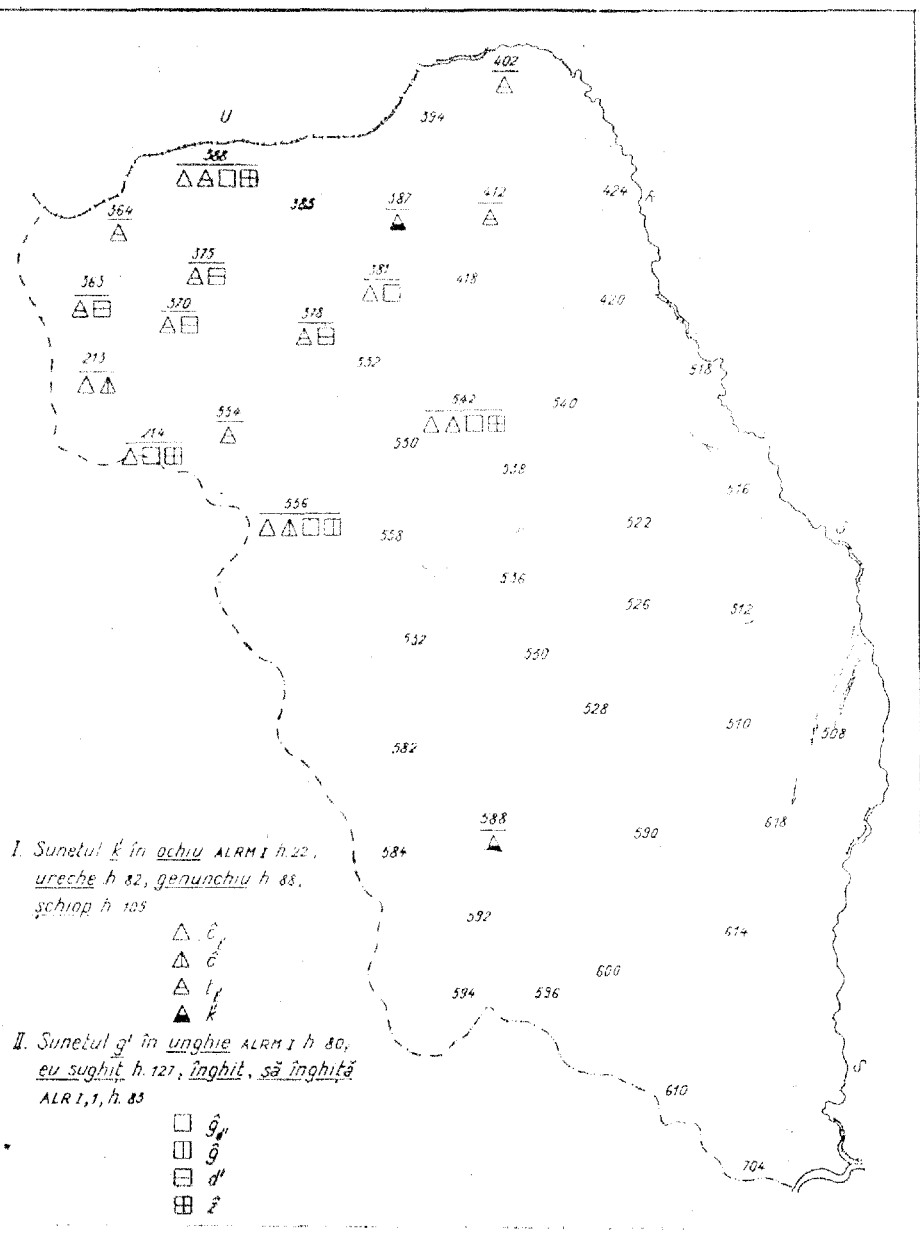
²⁹ Ion Iordan, Petre Găstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.

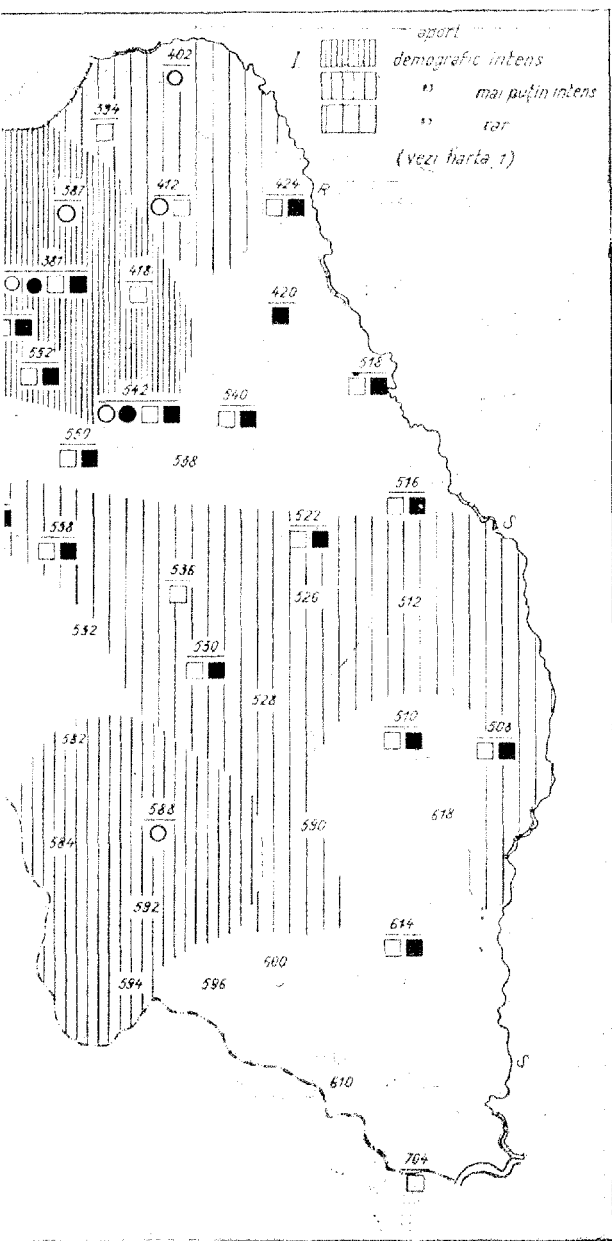
Harta 1

Harta 2

Harta 3

Harta 4

CONSTANTIN CIOPRAGA – ROMANCIER

SORINA BĂLĂNESCU

Întâmpinată cu o curiozitate condescendentă, proza criticilor suscită, de obicei, comentarii prudente. Când romancierul este nu numai un critic erudit, ci și un poet din fibra poezilor veritabili, comentariul ezită cu și mai multă prudență între judecata imprecisă și impresia laxă. La apariția sa, în toamna târzie a emblematicului an '89, romanul *Nisipul*¹ a trecut aproape neobservat: altele erau atunci comandamentele momentului. Prinși în vârtoarea evenimentelor postdecembriste, cronicarii nu au mai găsit răgazul pentru a relata o scriere de ficțiune, când memoriile și documentarul trec, firesc, în prim-planul atenției colective, măcar că există în *Nisipul* o promisiune de real netrăvestit, de consemnare a unei realități dure – războiul și prizonieratul –, ce-ar fi putut ispiti pe amatorul prizei la concretul trăirii. Surpriza ar fi fost pentru comentatori neîndoielnică: stratul referințelor exact databile, într-o perioadă când foamea de istorie autentică e atât de mare, ar fi dezamăgit prin estomparea tocmai a lucrurilor și faptelor ușor reperabile. Orașul, „locul preferat al scriitorilor și artiștilor” din anii premergători declanșării războiului, poate fi cu greu regăsit în țesătura romanului ca *loc*. Asemenea oricărui oraș imaginar, așezarea din romanul *Nisipul* este imprevizibilă în cuprinderea sa. Cu tandră și amuzată aplecare asupra realului atât de bine știut, autorul extrage tot ce-i poate fi de folos în croirea unui *spațiu* literar: așa se face că anecdote și întâmplări ale mirificului oraș colinar, rămase în memoria oralității ori în ziarele timpului antebelic, apoi crâmpie de biografii pitorești – toate se lasă prinse în matca trăirii de împrumut. Amazoane și cabotini, învățați și trágedieni cu lavalieră, pictori stilați și scapeți pe capra unor încăpătoare trăsurile fără vârstă, alături de liceeni, studenți aventuroși și bovarice soții de magistrați ajung în pagini de roman, unde patimile se domolesc subțire. Lumini bine potrivite stăruie asupra Orașului – o Florență românească, încărcată de istorie și trimiteri livești, provincie deloc vetustă, hărăzită unei tihne favorabile gândului profund ori făptuirii prin artă. Proteguitoare peste oameni și zidiri – cât de departe suntem de târgurile unde se moare încet –, proteguitoare se înalță silueta Turnului pătrat, efigie a urbei, oricând transferabilă într-o *Civitatevecchia* peninsulară. Ecouri surdinizate ale inevitabilei intrări în război răzbat pe undele hertziene ale

¹ Constantin Ciopraga, *Nisipul*, București, Editura Cartea Românească, 1989, volum la care se fac trimiteri în textul ce urmează.

zvonurilor până aici, însă Unchiul, personaj plin de farmec, fost diplomat și profesor de drept internațional, se încapățânează să le respingă. Abstras neliniștii de pe continent, Orașul respiră o viață numai a lui. Când inevitabilul se petrece, personajul-Narator, doctorul Antonin Borza, deslușește un „oraș sumbru, necunoscut și părăsit”. Borza îmbracă uniforma celor care vor trăi *la ordin*, ca și cum rostul individualității ar fi supravegheat de către o forță ascunsă, deocamdată greu de descifrat. La umbra Turnului de piatră și a mireasmelor de roze în floare el intrase în lumea caselor Pagu, unde găsise „imaginea ideală nutrită de iluzii”. Tânărul medic se retrăsese în intimitatea tandră, nepermisivă la vulgaritate și meschinărie, într-o imaginară insulă. Cei cinci asemenea – Unchiul, venerabilul Haritopol, măiestrele Rafaela și Ioana Pagu, alături de Borza – par niște plâsmuiri de basm, cu întâlnirile lor din fiecă după-amiază, cu rarele lor vizite în atelierul pictorului Baldovin, păstrând ceva din hieratismul ceremonialului extrem-oriental al ceaiului. Când ceasul războiului vine să tulbure norocoasa insulă, o întreagă lume se dezarticulează, prefăcându-se, pentru Borza, în cioburi de amintire fastă pentru mai târziu, fastă și pentru construcția de roman ce se edifică sub ochii noștri, ca scriere subiectivă, plâsmuire fără subiect aparent. Naratorul contrazice, ca personaj, așteptarea lecturii comode. Acceptat – și așteptat – în insula de liniște și caldă comunicare umană a familiei Pagu, Antonin Borza nu are nimic din stirpea ambițioșilor Rastignaci. Dezamăgită va fi și așteptarea unui conflict de roman tradițional, când tânărul protagonist nu are a întâmpina nici un singur opozant, nici măcar un rival în dragoste. Intriga romanului fără de intrigă, dar cu un subiect creator de tensiune savant încheată, este, cu certitudine, încercarea puterilor, când opozantul – și rivalul – și forța malefică fără chip reprezintă războiul. Cu războiul are a se înfrunta voinicul din poveste. Mobilizat în grabă, Naratorul străbate experiența halucinatorie a tranșelor, a marșurilor și a bombardamentelor, împărtășindu-se cu siguranță din aventura tragic asumată a romancierului însuși. Personajul traversează o reală Vale a Morții, pentru a eșua, alături de alți camarazi norocoși, în captivitatea unei Insule, topos imaginar, o Miravento – fortăreață plasată în spațiul romanului, alături de o mirifică mănăstire și de așezările unor pitorești pescari. Acum Insula nu poate fi părăsită decât cu gândul, așa că personajul evadează doar în reverie, pentru a nu pierde șirul nopților și al zilelor edenice, dar și al unor halucinatorii prospectări ale căderii în iad, personajul se lasă încercat de o tristețe dezolantă, ce face de prisos iluzia.

Suspendați într-un provizorat al nimănui, uitați de Dumnezeu și de oameni, mulți ofițeri și soldați rămăseseră pentru totdeauna îngropați în nisipul argintiu și înșelător, în „blestematul nisip” al timpului ieșit din timp, la numai cinci zile depărtare de podul unei încrâncenate bătălii. Podul de aici readuce metonimic în mintea protagonistului un alt pod, mirific, al unei împrejurimi familiare, cu cei dragi aproape, atât de reale încât insului nu-i rămâne decât să se întrebe – pentru a căta oară? – de au fost acele întâmplări aievea sau plâsmuire de vis. Din mahnire și

din regretul după timpul care fusese doar timp de bucurie, din căința după timpul pierdut într-o durată a normalității atât de scurtă se naște soluția: retragerea în fața unui ecran interior, imaginar și deocamdată confuz. Diminețile cețoase și umede de la Miravento le străjuiesc miradoare de fortăreață în stil italian, ispititor pentru ochiul atent la armoniile arhitectonice, de n-ar fi lazaretul cu muribunzi, de n-ar fi cimitirul ce primește nepăsător zecile de jertfe, de n-ar fi paznicii înarmați, în uniforme întunecate, veghind prizonierii de la înălțimea turnurilor de pază... Spectrul galben al morții suverane bântuie prin labirintul curților interioare. Până și marea, „câmpie de ape cu sclipiri neverosimile”, pare o imensă ficțiune așternută la picioarele prizonierilor din Insulă. Istoviți de așteptarea clipei care întârzie – eliberare sau moarte –, prizonierii se abandonează singurătății. „Este, trebuie să fie un înțeles în toate”, își repetă până la epuizare cei mai lucizi dintre ei. Antonin Borza încearcă să-și dea răspuns la două întrebări – cum de a fost posibil eșecul? Ce va urma? El se lasă în secret pradă unui joc mut: clădește castele de nisip pe plaja ce se prelungește, toropită de căldură în infinitul apelor. Celor rămași dincolo, sub protejuria Turnului pătrat, nu ostenește a le trimite întrebări scormonitoare. Recompune, în jocul lui, chipuri senine, vorbește cu cei absenți, le ascultă răspunsurile. Devine, în felul lui, un lunatic cu fața spre soare. Din lumea pierdută extrage, dacă nu leacul miraculos al vindecării de real, salvarea de la disperare. Incertitudinea îl pândește, și atunci se simte oprimat, redus la nerostul firului de nisip, aidoma miliardelor de fărâme aruncate fără noimă pe o plajă părăsită. Și pentru ca totuși orele lui să nu se risipească în neființă, Borza convoacă asiduu crâmpie de amintire benefică. Învăță exercițiul tenace al visării cu ochii deschiși, și atunci turnurile fortăreței îl transportă cu gândul spre palatul părăsit din piațeta orașului său. Tot metonimic, un pin ars de trăsnet se confundă cu teiul uriaș rotitor de acasă. Ciudata deprindere de a pune întrebări, tot mai profunde, îl face să iscodească mai insistent chipurile camarazilor, ba chiar și însemnările lor de jurnal, fiindcă mai toți captivii își notează, pe foi de ambalaj, impresii și gânduri, mai toți aspiră să scrie romanul aventurii umane. Uimit, descoperă în tentația scrisului că nu e deloc ușor să dezlegi sufletele oamenilor, că nici subteranele conștientului nu pot fi exploatate la infinit. Descoperă gustul eternității, nostalgia infinitului, a cărui cheie nu i-o poate oferi decât scrutarea morții tocmai de către el, medicul care văzuse și în timp de pace moartea îndeaproape. Sunt clipe rare când semne ale speranței vin să-l întărească, și atunci nisipul, din imaginea subiectivă a efemerității într-o suferință, devine un balsam împotriva dezolării. Poate crede atunci că prizonieratul nu este decât „o plecare pe câțiva ani”; până și orele nu mai seamănă atunci între ele.

Un sfârșit de roman, imprevizibil ca orice surpriză a unui romancier adevărat, vine să suspende autoiluzionarea personajului-Narator. Din Orașul de sub Turnul pătrat ajung vești cum că un bombardament ar fi risipit oameni și case din preajma Turnului. Prizonier al incertitudinii, de mai bine de un an autorul însemnărilor –

prezumtivul romancier – nu s-a mai apropiat de foaia de hârtie. O teamă surdă, bolnăvicioasă, îl împiedică să mai pună întrebări celor de departe. „Trece încă o zi și nu se face nici o minune”, constată Naratorul disperat. Nici un comunicat, nici o scrisoare nu-i spulberă temerile. La căderea întunericului personajul nu-și mai măsoară nici regretele și nici speranțele. O tristețe fără leac aburește contururile sufletești. Romancierul nu-și poate salva personajul de la căderea în fără de speranță. Sortii au decis în defavoarea veșnicului încrezător în mai bine. O certitudine rămâne însă – aceea că romanul istovit de memorie a fost scris, și întreaga aventură existențială, trăită pentru a doua oară, s-a așezat în scrierea încheiată.

CONSTANTIN CIOPRAGA – ROMANCIER

RÉSUMÉ

Imprimé à l'approche du décembre 1989, le roman de Constantin Ciopraga, *Le Sable* (Bucarest, Cartea Românească, 366 p.) a été ignoré par la critique littéraire, qui a été absorbée, pendant les années immédiatement suivantes, par la littérature de non-fiction. Un lecteur attentif pouvait ouvrir la prémisse d'une réalité dure – la guerre et la captivité – en accord avec le goût du temps pour le vécu concret. Paradoxalement, le romancier estompe des choses et des faits facilement repérables, en édifiant un *topos* imaginaire – la Ville. *Le Sable* est un roman sans intrigue, où la tension est assurée seulement par la guerre, l'unique opposant ici. Échoué dans la captivité de l'Île – un autre *topos* imaginaire – le Narrateur survivra par la baume de l'écriture: il écrit un roman, où il s'engage tout entier. *Le Sable* c'est un véritable roman poétique, sorti d'une expérience existentielle singulière.

Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Copou, nr. 11

COORDONATE BIOGRAFICE : DIMITRIE BELDIMAN, ALEXANDRU HRISOVERGHI, ECATERINA CHINEZU

DE

GHEORGHE SIBECHI

DIMITRIE BELDIMAN

Familia Beldiman, din rîndurile căreia s-au ridicat personalități ce au contribuit la pășirea culturii românești, a avut o evoluție sinuoasă, destul de interesantă. Astăzi, poate surprinde de ce Cantemir, spre exemplu, i-a ignorat existența¹ sau de ce paharnicul Sion, recunoscînd ca observator atent al familiilor boierești, i-a atribuit o modestă sorginte răzească². Conform tradiției familiei, ascendentul acesteia a fost un Beldiman nemiș, venit în Moldova din Țara Ungurească și care a viețuit la Roman, lăsînd doi urmași : Gheorghită, fiul cel mai mare, ce a ajuns vel vornic, și Grigore, mezinul, ce a devenit vel logofăt. Gheorghită a trăit la Orhei, avînd un singur urmaș, pe Mihai, care a murit într-o luptă la Podu Iloaie, stingîndu-se astfel neamul său. Grigore a trăit la Tecuci, s-a căsătorit cu o fată a Mijii și a avut un băiat, Ion. În anul 1615 Grigore a fost ucis de Ștefan Tomșa la Siret, iar averea i-a fost confiscată. După dispariția tragică a soțului, logofeteasa împreună cu Ion au pribegit în Țara Ungurească, înapoiindu-se după un timp în patrie, unde domnia, printr-un act de mărinimie, i-a restituit moșiile avute ca zestre³. Fiul său, Ion Mija, a avut descendent pe Mihai Mija cămăraș și a trăit la Hocenii, în ținutul Fălciului. Succesorul său a fost Zaharia Mija mazil, iar acesta la rîndul său, a avut un copil numit Grigore⁴, care la bătrînețe a devenit bunicul după tată al scriitorilor Alecu, Dimitrie și Iancu Beldiman.

Spre sfîrșitul secolului trecut, I. Tanoviceanu, realizînd o amplă biografie a vornicului Alecu Beldiman, de fapt cea mai completă pînă astăzi, considera ascendentul familiei pe marele logofăt Nichifor Beldiman, ucis la 1615 de Ștefan Tomșa⁵, aserțiune preluată ulterior⁶. Coroborînd însă zestre scripturală de la înaintași, se constată, surprinzător, că atît vornicul Gheorghită cît și logofătul Grigorie, nu sînt menționați în documente⁷. Cum genealogia de mai sus a fost redactată de banul Gheorghe Beldiman în 1774, să admitem că, datorită scurgerii timpului, l-a confundat pe Grigore cu Nichifor Beldiman. Apar însă neconcordanțe frapante. Nichifor Beldiman n-a avut un urmaș, ci trei : Maria, căsătorită cu Savin Prăjescu, Toader și Mihăilaș Beldiman⁸, care, în ciuda vicisitudinilor, n-au renunțat la numele de familie. După trecerea ur-

¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei R.S. România, 1973, p. 281.

² Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, „Minerva”, 1973, p. 22—23.

³ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XI./VIII.

⁴ *Ibidem*, XI./40.

⁵ I. Tanoviceanu, *Traducătorul din 1803 al „Menechmilor”*. Vornicul Alexandru Beldiman, în „Arhiva”, IX, 1898, nr. 3—4, p. 170.

⁶ Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1820*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 579.

⁷ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, VIII, 1971, p. 401—425.

⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, Ed. Enciclop. Rom., 1971, p. 349.

giei abătute asupra lor, Mihăiș a devenit vornic de poartă și trăia la 1664⁹, iar Toader e menționat la 1634; apoi, e o certitudine că fata Mijii n-a fost a doua soție a lui Nichifor, intrucit, în 1642 trăia văduva acestuia, ce se numea Ana Beldimăneasa, fiul său Mihăiș Beldiman, cit și Maria „giupineasa” fostului vornic Savin¹⁰. Admițind că fata Mijii a fost prima soție a logofătului, de care a divorțat, copilul Ion trebuia să poarte numele tatălui. Ipoteza însă cade, intrucit în 1615 fata Mijii era soția legitimă a logofătului și a emigrat după uciderea acestuia. Și apoi, cum se face că Ion, fiu de logofăt, redobândind moșiile, n-a obținut nici un rang boieresc? O singură concluzie se poate desprinde din suita de neconcordante schițate: că Nichifor Beldiman nu-i ascendentul familiei, cum nici Gheorghită și Grigore, care poate nici n-au existat. Se poate admite însă, că tatăl sau bunicul lui Ion Mija să se fi numit Beldiman — în fond, în documentele epocii apar destule persoane cu acest nume — dar să fi avut o obârșie mult mai modestă și nu de logofăt, cum pretindea Gheorghe Beldiman la 1774, făcând adăugiri fanteziste la arborele său genealogic.

Boierirea Beldimanilor de care ne ocupăm — recunoștea însăși Gheorghe Beldiman — este neîndoielnic opera lui Constantin Cantemir. Acesta, înainte de domnie, trăind în ținutul Fălciului, a avut prilejul să cunoască, între alții și pe mazelul Zaharia Mija care, presupunem, i-a făcut unele servicii. Drept recunoștință, după dobândirea tronului Moldovei, Cantemir l-a trimis pe Grigore Mija la Țarigrad, împreună cu fiii săi, unde au învățat grecește și turcește, iar la înapoierea în patrie, l-a făcut cămăraș, atribuindu-i și numele de familie Beldiman¹¹. Această funcție o deținea și la 1705 cînd Antioh Cantemir îi întărea stăpînirea unor locuri de la Buburuși și Vîrtopul lui Frățiu din ținutul Fălciu¹². Ceva mai tîrziu, la 26 iunie 1709, într-un proces pentru niște locuri din același ținut, e menționat ca fost cămăraș¹³. Dimitrie Cantemir i-a atribuit rangul de logofăt al treilea, cu care apare menționat într-un document din 21 martie 1711. După deznodămîntul bătăliei de la Stănilești nu l-a urmat pe Cantemir în exil în Rusia, preferînd să rămîie în patrie¹⁴. Sînt însă aserțiuni că printre familiile ce l-au însoțit pe cărturarul-voevod s-ar fi numărat și Beldiman¹⁵. E posibil, dar numai dacă admitem că e vorba despre alte persoane.

Nicolae Mavrocordat „i-au dat visteria în samă” la 27 aprilie 1713, figurînd cu rangul de vistiernic al doilea¹⁶. Același rang îi aparținea și la 5 noiembrie 1714, cînd cumpăra jumătate din Cornești¹⁷, ca, de la 1 martie 1718, în postura de martor, să fie consemnat ca fost vistier. În perioada cit a funcționat la visteria țării s-a căsătorit cu Anița, fiica vistiernicului Gheorghită¹⁸. În timpul lui Mihail Racoviță, ca urmare a unor învinuiri, vistiernicul Gheorghită a fost călugarit cu forța și trimis în surghiun la mănăstirea Putna, unde și-a găsit sfîrșitul zilelor. Fiii săi au fost intermițați, iar averea lor confiscată. Pentru a nu împărția o soartă similară, Grigore Beldiman și-a pus zălog moșia, oferind stăpînirii mai multe pungi de bani în schimbul libertății. Următorul domn, Grigore Ghica, a eliberat pe feciorii fostului vistier Gheorghită, iar pe Beldiman l-a făcut clucer¹⁹.

În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat (1733—1735), s-au stins din viață alți Grigore Beldiman cit și soția sa Anița, lăsînd patru urmași: Constantin, ce a murit tînr²⁰,

⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din arhiva istorică centrală a statului*, București, 1968, vol. III, nr. 1 035, p. 231. La 3 august 1665 Mihăiș Beldiman și Constantin Beldiman, feciorul lui Toader, vindeau părți de moșii din ținutul Troțuș („Uricarul”, X, p. 230).

¹⁰ *Ibidem*, vol. II, București, 1959, nr. 1 008, p. 214, 169 („Uricarul”, X, p. 169).

¹¹ Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, XL/40.

¹² *Catalogul documentelor moldovenești...*, vol. V, nr. 453, p. 120.

¹³ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiunilor, XLIX—LIII, 1938—1942*, București, 1944, p. 156.

¹⁴ Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, XL/40.

¹⁵ Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, p. 177, nota 2.

¹⁶ Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, XL/40; *Catalogul documentelor moldovenești...*, V, nr. 1 161, p. 313.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 1 273, p. 348.

¹⁸ Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, XL/40.

¹⁹ *Ibidem*. E discutabil totuși dacă a fost clucer, intrucit după moarte, documentele rețin funcția de vistiernic al doilea (*ibidem*, XL/27 și 32). Tanoviceanu opina că ar fi fost clucer (*op. cit.*, p. 170).

²⁰ Un „Constantin Beldiman și brat ego” (și fratele său) alături de „o samă de mazi și ruptași” erau sculțiți la 20 ianuarie 1764 (N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, p. 86).

Ioniță, ce a murit la Cernăuți²¹, Gheorghe și Andrei²², ce erau în viață în anul 1774. După cum nota Gheorghe Beldiman în acel an, atât el cât și frații săi au beneficiat de generozitatea lui Grigore Ghica în cea de-a doua sa domnie (1735—1741), fiind luați la curte sau trimiși la Constantinopol, ca și în Țara Românească, „unde au slujit domnilor cu dreptate”²³.

Dintre toți frații, Gheorghe Beldiman, tatăl scriitorilor cu același nume, a reușit cea mai considerabilă ascensiune în viața politică. Astfel, la 11 noiembrie 1756 era satrar și ispravnic de Fălciu, calitate în care i se poruncește să pună în drepturile ce i se cuveneau pe sulgerul C. Jora asupra moșiei care-i aparținea, Crăciunești²⁴. La 4 iunie 1757, ca biv vel sulger detinea funcția de ispravnic de Fălciu, ocupînd același post și-n anul 1759²⁵. La 10 mai 1762, tot la isprăvnicia Fălciului îi adresau o plîngere un ruptaș și un monah din Huși²⁶. În anul 1762, la 6 iulie, în calitate de această dată de ispravnic la Iași, domnitorul îi încredința misiunea să hotărînicească o moșie²⁷. Tot în același an banul Vasile Costache îi făcea o danie pentru fiul său Alexandru²⁸ — viitorul scriitor — poate în calitate de naș. Într-o scutire ce-i era acordată la 20 ianuarie 1764 era menționat ca stolnic, ocupînd și funcția de ispravnic, nu se spune unde²⁹. La 22 aprilie 1765, ca vel ban, apela la căminarul Ștefan să hotărînicească moșia Pietrosul³⁰. Apogeul carierei sale e înregistrat la 24 ianuarie 1774 cînd, bănuim, drept recompensă că s-a situat în tabăra filoruscă, i s-a oferit un loc în Divanul Moldovei³¹.

La 20 mai 1786 era biv vel ban și, împreună cu starostele Grigoras, îndeplinea funcția de ispravnic de Soroca³², iar la 6 iunie același an ambilor li se încredințase sarcina să hotărînicească Slobozia Bălților³³. În ianuarie 1783 era ban, un document reținîndu-i numele în ipostaza de martor la vânzarea unei părți a moșiei Marcoviceni³⁴. La 25 mai 1790 era vornic și-și redacta diata, lăsînd averea fiilor săi: Alexandru, Iancu, Filip³⁵ și Dumitrache³⁶. Acești copii au provenit

²¹ Un Ioniță Beldiman apare la 17 iulie 1751 ca vistiernic. La 14 dec. 1759 era biv vel căpitan, iar la 5 iunie 1760 căpitan judecător al ținutului Cernăuți (Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 102; vol. V, p. 203, 78, 147, 203, 216). În anii 1763 și 1768 e numit să hotărînicească diverse moșii din ținutul Cernăuți (N. Iorga, *Documentele familiei Callinachi*, vol. II, p. 190, 191, 198, 199). Ultima oară e menționat tot biv vel căpitan, la 21 iulie 1768 (Th. Bălan, *op. cit.*, vol. V, p. 213).

²² Andrei Beldiman era biv vtorii postelnic la 12 martie 1755, cînd i se întăreau niște locuri în Șiscani, țin. Fălciu. (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II. *Moldova*, București, Editura Academiei R.S. România, 1966, nr. 298, p. 318). La 20 ianuarie 1764, cînd i se scuteau de dări 200 stupi, era comis (N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 95, 97). La 15 ianuarie 1780 era stolnic și epitrop al schitului Hadimbu (*Documente privind relațiile agrare...*, nr. 498, p. 494). La 1792 era biv vel stolnic (Th. Bălan, *op. cit.*, vol. III, p. 202). În fine, trăia și la 25 dec. 1797 cînd depunea mărturie pentru niște părți de moșie din Budești (țin. Cîrligătura) (Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, p. 402/337).

²³ *Ibidem*, XL/40.

²⁴ *Ispisoace și zapise*, vol. V, p. I-a, p. 158.

²⁵ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor, 1938—1942*, București 1944, p. 162.

²⁶ N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 570.

²⁷ *Ibidem*, p. 460.

²⁸ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor, 1938—1942*, p. 163.

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 95.

³⁰ *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. I, p. 33—34.

³¹ *Documente privind relațiile agrare...*, nr. 460, p. 460.

³² *Ispisoace și zapise*, vol. VI, p. II-a, P. 34.

³³ *Ibidem*, p. 31.

³⁴ *Ibidem*, vol. V, p. I-a, p. 109.

³⁵ Acest Filip se pare că a îmbrăcat rasă monahală, la 20 noiembrie 1793, numîndu-se părintele Filaret Beldiman (*Biblioteca Academiei Creșterea colecțiilor...*, 1944, p. 173). La 28 noiembrie 1805 dăruia fratelui său Dimitrie părțile sale din ținutul Fălciu (*Ibidem*, p. 180). Așadar, Filip și Filaret sînt una și aceeași persoană, în caz contrar trebuind să apară ambii ca moștenitori ai vornicului Gh. Beldiman. La 27 ianuarie 1812 Filaret Beldiman era arhimandrit și egumen al mănăstirii Slatina (I. Bianu, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, p. 278—279). În fine, la 4 mai 1831 arhiereul Filaret Beldiman Apamias (posibil aceeași persoană cu antecedentul) era cooptat în Adunarea de revizie a Moldovei (Ioan C. Filitti, *Principalele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, Institutul de arte grafice Bucovina, 1934, p. 94).

³⁶ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor, XLVIII, 1937*, București, 1942, p. 79, V-79.

din a doua căsătorie a sa cu Măriuța, fata vărșoșoalei lui Lefter, grec țarigrădean, soră cu Frusinița, soția lui Enachi Kogălniceanu³⁷. Inițial a fost căsătorit cu fata paharnicului Iordachi Costache, cuplul neavind urmași. Gheorghe Beldiman mai este menționat ca vornic de aprozi la 20 noiembrie 1790³⁸, precum și în anul următor, la 12 ianuarie, cînd era în proces cu sătenii din Șișcani³⁹. S-ar deduce că s-a stîns din viață după această dată.

Fiul său Dimitrie reține atenția nu prin rangurile dobîndite, nu prin funcțiile încredințate, ci prin aceea că, scriind împreună cu C. Conachi și N. Dimachi pamfletul teatral *Comedia banului Constandin Cîntă ce-i zic Căbujaș și cavalier Căcoșu*, poate fi considerat drept unul din primii noștri dramaturgi.

Cum am văzut, Dimitrie era cel de-al patrulea — mezinul — lui Gheorghe Beldiman. Cum Alexandru, fiul cel mai mare s-a născut la 1760, admitînd că fiecare s-a născut la interval de 2 ani, ar rezulta că a văzut lumina zilei în 1766 iar dacă, admitem intervalul de 3 ani ar rezulta anul 1772, drept care încercînd o medie, presupunem că s-a născut pe la 1770. Știința de carte e posibil s-o fi dobîndit, după moda vremii, inițial în familie, de la vreun dascăl plătit sau chiar de la unul din frații mai mari, iar ulterior la Academia domnească. Intrarea sa în viața politică e semnalată la 5 septembrie 1797 — nefiind exclusă posibilitatea și a unei date anterioare — cînd paharnic fiind, elibera carte de judecată în disputa dintre Vasile Buțuică și Vasile Neculai Mancea, pentru o parte din Doljestei⁴⁰. În urma unei plîngeri adresate domnului, la 13 iunie 1803, ispravnicul Fălciului și Meletie, episcopul de Huși, primeau dispoziția să soluționeze pricina dintre Dimitrie Beldiman ce era stolnic și răzeșii din Șișcani pentru niște pămînturi. Cum au acționat cei doi nu se poate estima, dar litigiul nu fusese stîns nici în luna iulie, cînd stolnicul iarăși se adresa domniei⁴¹. În octombrie 1803 Dimitrie apare tot cu rang de stolnic iar doi ani mai tîrziu, la 18 martie 1805 era ispravnic al ținutului Hertzi, avînd coleg pe div vel serdarul Zisu⁴². În timpul războiului din 1806—1812, după cum singur mărturisea mai tîrziu, a îndeplinit diferite însărcinări derivate din ocupația Moldovei de către trupele țariste⁴³. Categorie că a fost răsplătit pentru serviciile aduse, una din recompense fiindu-i acordarea funcției de ispravnic al ținutului Roman, în intervalul de la 15 iunie 1809 la 1 mai 1810⁴⁴. În același an, la 9 septembrie, se învoia cu răzeșii din Hocenii pentru 100 stînjeni cumpărați de la ei, suprafață situată în partea de jos a moșiei⁴⁵. La 10 august 1811 a primit însărcinarea de a delimita părțile din moșia Muncelu (ținutul Roman) ce aparțineau urmașilor logofătului Mihai Sturdza⁴⁶. La începutul primăverii anului 1813 purta rang de mare ban, fiind numit, la 4 martie, împreună cu marele vornic Manolachi Dimachi — tatăl scriitorului — să hotărînicească proprietățile bisericii Talpărlari din Iași⁴⁷. Se bucură apoi de onoarea de a fi membru în Divanul Moldovei, după cum ne dezvăluie un document din 25 martie 1813⁴⁸, cînd ce-o avea și la 15 septembrie 1814⁴⁹. După acest apogeu, înregistrăm în preocupările sale activități mai mărunte. Astfel, la 21 aprilie 1814 se judeca pentru 100 fâlci cu răzeșii din Hocenii, imputîndu-i-se de aceștia că suprafața respectivă ar fi vindut-o unor rude⁵⁰. Dacă și la 15 ianuarie 1815 era ban⁵¹, în decembrie, același an, figurează cu rangul de spătar⁵². Condica vistieriei Moldovei din 1816 îl prezintă ca proprietar al moșiilor Hocenii și Cîșla din ținutul Fălciului⁵³, adică rangul era impozant, nu însă și averea.

³⁷ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XL/40.

³⁸ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 171.

³⁹ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XL/40; Acad. Rom., *Creșterea colecțiilor*, XLIX—LIII, 1938—1942, București, 1944, p. 172.

⁴⁰ Arh. St. Iași, Colecția Documente, p. 408/64.

⁴¹ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, XLVIII—LIII, 1938—1942, București, p. 178.

⁴² „Uricarul”, VII, p. 383; *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, 1930—1932, București, p. 175, doc. 221—CLXXXIX.

⁴³ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XL/50.

⁴⁴ „Arhivele Basarabiei”, VI, nr. 1, 1934, p. 109.

⁴⁵ Arh. St. Iași, Colecția Documente, p. 414/234.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 429/68.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 504/58.

⁴⁸ „Uricarul”, VII, p. 91.

⁴⁹ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, 1940, p. 63.

⁵⁰ Arh. St. Iași, Colecția Documente, p. 414/242.

⁵¹ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, ..., 1944, p. 189.

⁵² „Uricarul”, X, p. 260.

⁵³ Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei R.S. România, 1979, p. 84.

Din porunca domniei, la 20 iunie 1817 realiza hotărnicia moșiei Hărmanești din ținutul Neamț, proprietatea comisului Ilie Roset⁵⁴. Consemnăm că rang de spătar avea și la 15 martie 1818 ca, în martie 1823, să fie postelnic⁵⁵.

Înălțat la rang de vornic în timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza (1822—1828), apare ca mare vornic, membru al Divanului țării, în anul 1826⁵⁶. În același an, la începutul lui ianuarie, trecea în eternitate fratele său mai mare, Alexandru, fapt ce l-a afectat profund, încît scria la 6 ianuarie: „sînt zălud și amețit de boală și în sfîrșit de moartea prea iubitului meu frate și părinte vornicul Alecu Beldiman“⁵⁷.

În iunie 1825 ca mare vornic al Țării de Sus, primea însărcinarea, cu inginerul Kinel, să stîlpească moșiile Roșiori (Neamț) și Popești (Roman) ale banului Șt. Hermeziu, iar la 28 aprilie 1828 comunica inginerului respectiv cum să execute hotărnicirea moșii Simionești și Roșiori⁵⁸.

La 7 februarie 1828 a semnat împreună cu alți boieri anafora pentru mănăstirile închinată⁵⁹.

La 29 ianuarie 1829 era însărcinat de Divan să efectueze un transport de cherestea pentru construirea podului de peste Hirșova. A preferat să ceară păsuire de la Minciaki, acuzînd bătrînețile, efectele nefaste ale reumatismului și nepriceperea⁶⁰. Locuința sa rămînea însă deschisă elitei forțelor de ocupație. Dovadă, în vara aceleiași an, în iunie, în locuința sa a găzduit emisarul țarist Mihailovski-Danilovski ce nota în jurnalul său că fiii gazdei erau tineri cultivați⁶¹.

Deși în vîrstă, la 24 mai 1830 era deci în viață⁶², împreună cu vornicul N. Dimachi și I. Greceanu⁶³. Dacă în anul 1830 era deci în viață⁶³, în 1832 soția sa, vorniceasa Smaranda Beldiman, apare ca văduvă, beneficiind de dreptul la 40 de scutelnici⁶⁴. Ar rezulta că s-a stins din viață în anul 1831. De altfel, un document ce pare a fi datat 5 iunie 1831, cuprinde împărțirea averii de către vorniceasa Smaranda. Fiului ei, spătarul Gheorghe Beldiman, i s-au oferit moșiile Hocenii (Fălciu) și Cîrniceii (Iași), via de la Huși și Vișan și drepturile asupra moșiei Nempăuți cu condiția să-i acorde anual 200 galbeni, iar fiicei, Mărioara căsătorită Miclescu, i se lăsa casa din Iași, dată ca zestre⁶⁵. Fiul său, Gheorghe, s-a căsătorit la 8 mai 1832 cu Ecaterina (Catinca), fiica vornicului Neculai Dimachi⁶⁶.

Vorniceasa Smaranda Beldiman trăia încă în 1835 cînd solicita Sfatului Administrativ aprobarea de a ține săptămînal, duminica, zi de tîrg la moșia sa Hocenii⁶⁷.

Uitat de contemporani și de posteritate, Dimitrie Beldiman a fost adus în atenția cititorilor prin publicarea piesei la care a fost coautor, în „Convorbiri literare“ din 1903, lucrarea cunoscînd apoi și alte reeditări. Trasînd cîteva coordonate ale vieții sale, am intenționat să aducem un licăr de lumină despre unul din tîlpii noștri dramaturgi.

⁵⁴ Arh. St. Iași, Colecția Documente, p. 549/IX.

⁵⁵ Biblioteca Academiei, *Creșterea colecțiilor...*, 1944, p. 192, 196.

⁵⁶ Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri, Moldova, II, București, DGAS, 1960, p. 115, 124.

⁵⁷ I. Tanoviceanu, *op. cit.*, p. 175.

⁵⁸ Colecția de documente de la Arhivele statului Bacău, 1424—1848. Inventare arhivistice, 7, București, DGAS, 1976, p. 264, 266.

⁵⁹ „Uricarul“, VII, p. 117.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XL/50.

⁶¹ Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 265—266.

⁶² *Surete și izvoade*, XVII, p. 174.

⁶³ „Analele parlamentare ale României“, t. IV, partea a II-a, București, 1894, p. 537.

⁶⁴ *Ibidem*, t. III, partea a II-a, București, 1893, p. 257.

⁶⁵ Biblioteca Academiei, Documente, 40—CCXXXIX.

⁶⁶ Arh. St. Iași, Colecția Documente, XXVII/23. În anul 1865 el semna o lucrare „Gh. Beldiman logofăt“ (N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 274).

⁶⁷ Documente privitoare la istoria economică..., p. 197—8.

ALEXANDRU HRISOVERGHI

Datorăm lui C. Negruzzi¹ și, îndeosebi, lui Mihail Kogălniceanu² prezentarea unor bogate date și fapte biografice despre Alexandru Hrisoverghi și familia sa, fond informativ care ulterior a fost preluat total sau în parte și prezentat, fie în diferite sinteze de istoria literaturii, fie în presă.³ N-a lipsit, tangențial, nici aportul unor istorici ca O.G. Lecca⁴ și Gh. Bezviconi⁵ spre exemplu, materializat în scurte note genealogice, sau evocarea vieții romanțate a poetului de către Theodor Răscanu.⁶ Ceea ce ne reține atenția la aproape un secol și jumătate de la trecerea lui în eternitate nu este atât opera care, încărcată de patina timpului, a fost de altminteri pertinent analizată în multiple intervenții, relevându-i-se atât virtuțile cit și neîmplinirile ei, îndeosebi, versiunile generate de moartea prematură a autorului. Penuria informativă nu permite însă departajarea strictă a adevărului de legendă, ci doar avansarea unor ipoteze și reliefarea citorva amănunte genealogice despre familia poetului.

În tradiția familiei se considera că boierii Hrisoverghi erau de sorginte greacă, de spiță domnească, opinie reținută ca atare de Dimitrie Cantemir.⁷ Paharnicul Sion, investigând trecutul boierimii moldovene, ajungea la concluzia că Hrisoverghii erau descendenți de patriarh izgonit din Fanar⁸, în timp ce sondeaje mai recente (N. Stoicescu) contestă că originea acestei familii ar fi fost princiară.⁹ Dacă deocamdată lipsesc probele indubitabile spre a întări sau nega pretinsa origine a Hrisoverghilor, cert e că atestarea lor documentară în Moldova e încă din secolul al XVI-lea, din vremea lui Petru Șchiopu.¹⁰ În pofida acestei vechimi, din mijlocul lor nu s-au ridicat personalități politice proeminente care, prin rolul marcat în viața politică, să justifice pretențiile unei ilustre origini. Bunăoară, la 9 iunie 1602 era pircălab de Neamț un Nicolae Hrisoverghi.¹¹ Alt demnitar de vază din familie e semnalat abia pe la 1700 în persoana comisului Manolachi Hrisoverghi, ginerele spătarului Chiriac Sturza,¹² căsătorit cu fiica acestuia, Anastasia.¹³ Ultima oară, Manolachi e menționat la 21 martie 1737 cu rang de biv vel stolnic, dată cînd nu mai era în viață și cînd urmașii Maria, Neculai, Mihălache, Constantin și Safta,¹⁴ impart moștenirea părinților. Dintre ei, Mihălache e menționat la 19 aprilie 1722, cînd deținea proprietăți în Mindrești și în alte localități, deci era major și-și întemeiasă un cămin.¹⁵ Neculai Hrisoverghi era șatrar la 13 aprilie 1737¹⁶ și biv vel șatrar la 1 iulie 1738.¹⁷ Între descendenții

¹ A. Dumas, *Antoni*, dramă în cinci acte, tradusă în românește de Al. Hrisoverghi, București, Tipografia lui Eliade, 1837, p. 1—3.

² *Poezii a lui A. Hrisoverghi*, ediție completă, Iași, la Cantora Foaiei Sătești, 1843, p. X și urm.

³ Vezi biografia realizată de Mihai Popescu, în „Adevărul literar și artistic”, XVIII, nr. 861, din 6 iunie 1937, p. 5. O bibliografie completă în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei R.S. România, 1980, Sub voce.

⁴ Octav George Lecca, *Familiiile boeresti române, istoric și genealogic*, București, 1899, p. 274.

⁵ Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, vol. II, 1943, p. 42.

⁶ Theodor Răscanu, *Fermecătorul Hrisoverghi*, București, Editura Contemporană, 1943, 425 p.

⁷ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Academiei R.S. România, 1973, p. 283.

⁸ Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, „Minerva”, 1973, Sub voce.

⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 291, nota 40.

¹⁰ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, sec. XIV—XVII, București, Ed. encicl. rom., 1971, Sub voce.

¹¹ „Uricarul”, XVIII, p. 487; N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, t. XIII, 1971, p. 411.

¹² I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. II, p. 331.

¹³ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 42. Amănunte despre el la N. Stoicescu, *Dicționarul...*, p. 408—409.

¹⁴ Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tirgul și finutul Orheiului*, București, 1944, p. 207; *Creșterea colecțiilor la Academia Română*, XVI, 1910, oct.—dec., București, 1911, p. 280, doc. 35—CXXX.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 27—CXXXII.

¹⁶ *Ibidem*, doc. 16—CXXXII.

¹⁷ *Ibidem*, p. 281, doc. 66—CXXX.

comisului Hrisoverghi de la 1700 apar, probabil ca nepoți, fără însă a li se putea stabili riguros filiația, la 2 ianuarie 1750 vel stolnicul Manolachi Hrisoverghi¹⁸, iar la 19 martie 1763, stolnicul Ianache Hrisoverghi¹⁹ — bunicul dinspre tată al poetului. Prin 1772, Manolache era medelnicer, proprietar al satelor Cașotești (Neamț) și Cozmești (Tecuci).²⁰ La 2 decembrie 1773, era ban²¹ Ascensiunea sa a ajuns pînă la rangul de spătar, îndeplinind funcția de ispravnic de Bacău²². A fost căsătorit cu linca, fiica lui Constantin Rosetti²³, iar ulterior cu sora pitarului Teodor. Balș.²⁴ S-a stins din viață înainte de 21 martie 1794.²⁵

Ianachi Hrisoverghi n-a mai dobîndit alt rang în afară de cel de stolnic pînă la sfîrșitul vieții. La 30 mai 1800 era încă în viață²⁶, dar nu mai trăia la 24 noiembrie 1804,²⁷ cînd e menționat, totuși, ca spătar. Stolnicul Ianachi era la 1772 proprietar al moșiilor Ichimăuți (Orhei), Negrești și Olari (Vaslui).²⁸ Căsătorit cu Aneuța Callimachi, a avut mai mulți copii: Alexandru — ajuns spătar, Grigoraș — medelnicer, Nicolai — tatăl poetului, ce a dobîndit rangul de mare vornic,²⁹ precum și două fete — Zmaranda, căsătorită la 17 martie 1783 cu paharnicul Iordachi Lazu și rămasă văduvă către 1800³⁰, și Mărioara (Maria), măritată în anul 1798 cu paharnicul Răducanu Rosetti.³¹

Nașterea lui Nicolae Hrisoverghi poate fi plasată în jurul anului 1750. La 24 august 1794 deja intrase pe arena politică, fiind, ca biv vel medelnicer, împreună cu biv vel banul Ștefan Sturza, ispravnic al ținutului Tecuci. La 12 iulie 1800 era fost mare medelnicer, iar în 1803 era consemnat ca biv vel căminar.³² Cariera sa politică a cunoscut însă ascensiunea îndeosebi după 1806. Astfel, în 1807 a fost înălțat spătar de Constantin Ipsilanti.³³ În anul 1808, în intervalul 20 iunie—22 decembrie, a fost „depotat”, adică reprezentant al Moldovei la „lagărul preastrălucitului cneaz Prozorovski”, funcție onorată cu suma de 400 lei lunar.³⁴ În anul 1810 era ban³⁵,

¹⁸ *Creșterea Colecțiilor în anul 1907*, București, 1907, p. 44, col. 2.

¹⁹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 83; Gh. Ghibănescu, *O pagină din istoria finanțelor Moldovei, Sana visteriei Moldovei din 1763*, extras din „Ioan Neculce”, fasc. 5, Iași, Tipografia „Lumina Moldovei” 1925, p. 3.

²⁰ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, vol. VII, partea I-a, 1975, p. 45, 209.

²¹ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor/or*, XVI, 1910, oct.—dec., București, 1911, p. 285, doc. 35—CXXXII.

²² *Ibidem*, p. 291, doc. 85—CXXXII.

²³ *Ibidem*, p. 297, doc. 65—CXXXV; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, București, Editura „Monitorul oficial”, vol. I, 1938, p. 80, 107.

²⁴ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor/or*, XVI, 1910, oct.—dec., p. 291, doc. 85—CXXXII.

²⁵ *Ibidem*, doc. 106—CXXX.

²⁶ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 372.

²⁷ Visarion Puiu ș.a., *Documente din Basarabia*, Chișinău, „Cartea românească”, 1928, p. 224.

²⁸ *Moldova în epoca feudalismului*, Chișinău, 1975, vol. VII, Partea I-a, p. 82, 174, 181.

²⁹ Aurel V. Sava, *op. cit.*, p. 373.

³⁰ *Ibidem*, p. 371.

³¹ *Ibidem*, R. Rosetti, *op. cit.*, p. 112. Alexandru era stolnic la 1800 („Uricarul”, VII, p. 365, 383); în 1820 era spătar (*Surete și izvoade*, vol. XV, p. 242, 243), dar în 1827 nu mai era în viață („Uricarul”, VII, p. 163); Grigoraș era sulger în 1803 (*Surete și izvoade*, XV, p. 218). Ajuns între timp ban, la 13 ianuarie 1823 era făcut postelnic (*Surete și izvoade*, X, p. 265). La 19 iulie 1825, un Gheorghe Hrisoverghi — probabil acest Grigoraș — scria unui nepot că a intrat în cinul călugăresc (*Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor/or*, XVIII, 1911, apr.—sept., București, 1911, p. 156, doc. 184—CXXXV). Mama lor, Aneuța spătăreasa, trăia la 29 mai 1823 (*Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor/or*, XX, ian.—sept. 1912, p. 145, doc. 166—CXLI-III).

³² Soția sa mărturisea că a trăit „pînă la vîrsta de 70 de ani aproape” solicitînd, pentru slujbele îndeplinite, în 1851 și 1855, pensia cuvenită (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1870, f. 235). Afirmția e vădit îndoieală, deoarece ar însemna că din cei patru copii, primul-l-ar fi avut la vîrsta de 59 de ani, iar ultimul la 64 de ani. Greu de admis (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, Editura Academiei R.S. România, 1966, p. 599; *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor/or* 1920—1932, p. 171, doc. 220—CLXXXIX Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, p. 418/169).

³³ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Ist., S. II, XXXII, 1909—1910, extras, p. 58.

³⁴ „Arhivele Basarabiei”, II, nr. 1, 1930, p. 70.

³⁵ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 58.

iar în anul următor apare ca vornic. E limpede că a știut să profite plenar de regimul instaurat în țară de trupele de ocupație. În această vreme n-a dobândit numai ranguri, ci a reușit să-și amplifice și starea materială, de vreme ce, la 24 septembrie 1811 putea să-și permită să cumpere la mezat moșia Cișla (Fălciu), achitând importanta sumă de 12 000 lei.³⁶ Cert e însă că avea și velenități de cămătar, dacă în același an primea, împreună cu D. Negruț — tatăl scriitorului — suma de 15 000 lei de la Nicolae Dimachi,³⁷ sumă destinată plasării în vreo afacere considerată de cei doi ca rentabilă. Din anul 1814 și pînă în 1816 figurează ca membru al Divanului Moldovei³⁸, fiind singurul Hrisoverghi cooptat de-a lungul timpului în acest organism. Se cunoaște în general situația sa materială din anul 1816. În afară de două dughene din piatră situate în Botoșani, pe care le vinduse însă armeanului Carabei Bolfosu³⁹, avea satele: Negrești (Vaslui), Vlădeni (Iasi) și o parte din Găiceana (Tecuci)⁴⁰. La 9 mai 1818 lua în arendă, pe bază de contract pentru un an (1 iunie 1818—1 iunie 1819) căsăpiile din orașul Iași.⁴¹ Afacerea a rămas nerealizată în parte căci, la scurt timp, vornicul Hrisoverghi s-a stins din viață. Grație însemnărilor lui Dinu Negruț, știm că trăia în iulie 1818, dar numai era în viață la 15 ianuarie 1819⁴², decesul survenind în acest interval de timp, posibil chiar la sfîrșitul lui iulie 1818, vornicul lăsînd urmașilor obligația de a onora numeroase datorii contractate în intervalul 1816—1818.⁴³

Mama poetului a fost Elena Rosetti, născută la 23 mai 1790, fiica lui Iordachi Rosetti și a Ecaterinei lui Gavrilă Catargiu⁴⁴. S-a căsătorit cu Nicolae Hrisoverghi prin 1808 sau 1809.⁴⁵ În 1855 era încă în viață.⁴⁶

Se cunosc mai mulți descendenți ai lui Nicolae Hrisoverghi. Între aceștia este plasat spătarul Vasile Hrisoverghi, ce era comis în mai 1820⁴⁷ și vornic în 1825, fiind căsătorit cu Elena, fiica logofătului Constantin Catargiu.⁴⁸ Trăia în 1836 căci, în perioada 1—15 martie a aceluiași an, avea proces cu casa răposatului paharnic Dinu Negruț pentru suma de 6 386 lei.⁴⁹ Acest Vasile nu putea fi însă fiul Elenei Rosetti, căci însemna că, la 11—12 ani (în 1820 cum am arătat) să fi avut rang de comis, ceea ce e absurd. Pe de altă parte, Costache Negruzzi i-a ignorat prezența, consemnînd că, la un moment dat, Alexandru Hrisoverghi a rămas unicul sprijin al mamei sale și al fratelui mai mic. Filiația însă poate fi admisă, acceptînd că Vasile s-a născut dintr-o primă căsătorie a lui Nicolae Hrisoverghi, Elena Rosetti fiind de fapt cea de a doua soție a sa. Cu Elena Hrisoverghi a adus pe lume patru copii: doi ce s-au stins prematur, prin 1829, Nicolae născut în 1811⁵⁰, după aserțiunea lui Kogălniceanu la 27 februarie⁵¹, și Manolache — născut pe la 1814.⁵² La 9 februarie 1852 Emanoil (Manolache) era agă și demisionase din postul de vornic de aprozi, fiind succedat de T. Rășcanu.⁵³

³⁶ C.C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, Editura Științifică, 1972, p. 176.

³⁷ *Ibidem*, nota 48.

³⁸ Gh. Bezviconi, *op. cit.*, vol. I, 1940, p. 63, 79, 92, 95.

³⁹ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, XIV, ian.—mart., 1910, București, 1910, p. 51, doc. 116—CIX.

⁴⁰ Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei, R.S. România, 1979, p. 46, 76, 110.

⁴¹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 550.

⁴² *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, XVIII, apr.—sept. 1911, București, 1911, p. 151, doc. 20—CXXXVI.

⁴³ *Ibidem*, doc. 23—CXXXVI; „Buletinul Comisiei istorice a României“, VIII, București, 1929, p. 117—118.

⁴⁴ R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, p. 126.

⁴⁵ Constandin Sion, *op. cit.*, p. 300, nota 90.

⁴⁶ Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1870, f. 235.

⁴⁷ *Biblioteca Academiei. Creșterea colecțiilor*, XVIII, 1911, apr.—sept., București, p. 155, doc. 181—CXXXV; *Surete și izvoade*, XV, p. 243 — în mai 1820 era comis. Gh. Bezviconi, *op. cit.*, vol. II, p. 42.

⁴⁸ *Ibidem*, XVII, 1911, ian.—mart., București, 1911, p. 156, doc. 184—CXXXV. Vasile era nepotul lui Ghenadie Hrisoverghi.

⁴⁹ „Buletin, foaie oficială“, IV, nr. 14, din 16 feb. 1836, p. 83, col. 1, nr. 74.

⁵⁰ Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă, Inventar 617, Morți, 1809—1865, nr. 1 930.

⁵¹ Al. Hrisoverghi, *op. cit.*, p. X.

⁵² „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor unite române“, nr. 1, din 2 ian. 1863, p. 2. Atunci era în etate de 48 ani.

⁵³ *Surete și izvoade*, vol. X, p. 389.

La vârsta de 10 ani, în 1821, Alexandru Hrisoverghi s-a refugiat împreună cu familia la Chișinău, unde a locuit până în 1824, interval de timp valorificat prin inițierea în greaca veche, sub îndrumarea dascălului Constantin. Înapoiat la Iași, în 1824, s-a înscris în toamna aceluiași an la pensionul preotului Singhel, frecventându-l până în anul 1827. Din 1827 și până în 1829 s-a numărat printre elevii pensionului Monton, asimilând cunoștințe de istorie, geografie, literatură, franceză și germană, incluse în programa școlii respective. În 1829, ca urmare a unor dificultăți materiale, cit și a decesului timpuriu a doi frați, a fost constrins să se retragă din pension, continuându-și totuși instruirea în particular cu profesorul Franguli, prin intermediul căruia descoperă poezia lui André Chénier, ce-i va înfructura viitoarele creații.⁵⁴ În entuziasmul general declanșat de reînființarea armatei naționale, Hrisoverghi, ca și alți tineri animați de un sincer patriotism, s-a decis să îmbrățișeze cariera armelor, la 11 septembrie 1830 fiind praporic în divizionul de cavalerie aflat sub comanda agăi Iordachi Costachi Lătescu și având colegi pe Neculai Iamandi, Petrachi Codreanu, Alecu Gurifă și Grigori Leon.⁵⁵ Fie că-a fost decepțional de viața ostășească, fie că i-au impus, așa cum mărturisea ulterior, „casnicile pricini și intereseuri, precum și starea sănătății”, s-a retras din armată în anul 1832. În 1833 călătorește la Adrianopol, iar în 1834 publică poeziile *Odă ruinelor Celății Neam* și *Odă la ventrea domnului țării*, care i-au adus oarecare notorietate în capitala Moldovei.⁵⁶ La 1 august 1834 se adresează hatmanului miliției Moldovei, solicitând reprimirea în armată, cerere avizată favorabil la 9 august⁵⁷ fiind reintegrat în cavalerie de la 16 august 1834. Numit apoi aghiotant domnesc (la 24 decembrie 1834), este avansat căpitan la 1 ianuarie 1836. Contractând o puternică răceală la un bal mascat organizat în februarie 1836, starea sănătății i s-a agravat și fiindcă a fost trimis în aceeași vreme într-o misiune la Pribesți. Sfătuit de medici să plece în străinătate, la 2 iunie 1836 pornește spre Viena în compania fratelui său Manolache și de aici la Ischia. Cura balneară recomandată de medici venezi nu i-a adus nici vindecarea și nici măcar ameliorarea sperată, dimpotrivă, înapoiat la Iași a căzut la pat, nemaiputându-și reveni.⁵⁸ După o lungă suferință, în care spiritul i-a rămas permanent lucid, s-a stins din viață la 9 martie 1837, fiind înmormântat alături de tatăl său la cimitirul bisericii Sf. Neculai de Sus.⁵⁹ La autopsie — ne încredințează Kogălniceanu — medicii ieșeni au diagnosticat că suferința ce l-a ținut la pat până la sfârșitul vieții a fost otită la măduva spinării — în termeni științifici — *tabes dorsalis*.⁶⁰

În afară de această variantă asupra cauzelor decesului, cea mai răspândită și acceptată, se mai cunosc încă două. Prima, lansată de Gh. Sion, care la moartea lui Hrisoverghi avea 15 ani, a fost publicată în anul 1861 în „Revista Carpaților”. Autorul, confundându-l pe Hrisoverghi cu M. Cuciureanu, nota: „acest nenorocit poet se aruncă pe fereastră din camera unei amante și muri”. Ulterior, Sion a verificat și completat însemnările ce le avea, inserându-le în amintirile publicate în anul 1888. Potrivit aducerilor aminte ale acestuia, Hrisoverghi, spre a nu fi surprins de Iordache Beldiman cu soția acestuia, Ecaterina, născută Dimachi, a preferat să sară pe geam din locuința cu etaj a casei Beldiman, căzătura provocându-i fractura coloanei vertebrale, din care motiv a încetat din viață la scurt timp.⁶¹ Radu Rosetti pune, în circulație, în 1925, pe baza povestirilor înaintașilor săi, varianta că Hrisoverghi a sărit pe geam din locuința Beldiman, fiind sumar echipat — mantaua și-a uitat-o în apartament, fiind descoperită a doua zi de Iordache Beldiman, care a intentat imediat divorț de Ecaterina — soția sa — și, datorită gerului, Hrisoverghi, a contractat o puternică răceală, vindecată de medici, dar și o fuzie galopantă ce i-a fost fatală la scurt timp.⁶² Mai adăugăm că, în 1837 în trecere prin Iași, emisarul țarist Anatol de Demidoff, află despre otrăvirea lui Scavinschi și decesul lui Hrisoverghi, notând că acesta din urmă s-a dus în ceruri după constatarea că nu-i nici o slavă în eucerirea inimilor unor slabe femei.⁶³ Acestea sînt, expuse succint, relatările despre dispariția lui Hrisoverghi.

⁵⁴ Al. Hrisoverghi, *op. cit.*, p. XII—XVI.

⁵⁵ „Albina românească”, nr. 70, din 11 sept. 1830.

⁵⁶ Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, București, „Minerva”, 1973, p. 187.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Al. Hrisoverghi, *op. cit.*, p. XXVII—XXVIII; „Ioan Neculce”, fasc. V, 1925, p. 303.

⁵⁹ Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă, Inventar 617, Mări, 1809—1865 nr. 1 930.

⁶⁰ Al. Hrisoverghi, *op. cit.*, p. XXIX.

⁶¹ „Revista Carpaților”, II, din 15 sept. 1861, p. 340; Gh. Sion, *Suvenire contimporane*, București, Tipografia Academiei Române, 1888, p. 454—459.

⁶² R. Rosetti, *Ce-am auzit de la alții*, p. 219—220.

⁶³ Maria Platon „*Dacia literară*”, București, „Minerva”, 1972, p. 419.

Varianta formulată de Kogălniceanu poate fi admisă ca fiind cea mai apropiată de adevăr, cu toate că, în 1837 viitorul om politic și istoric se găsea la studii în străinătate.⁶⁴ De ce? Pregătind o ediție completă a scrierilor poetului, la cererea familiei și-a asumat rolul de a redacta prefața, pentru care a avut acces la toate manuscrisele lui Hrisoverghi, la alte documente de familie, rețete, rezultatele autopsiei etc. În plus a putut discuta cu Mamolache unele detalii privind plecarea în străinătate, consultarea diferiților medici străini etc. Unica obiecție ce s-ar putea ridica, generind o anume neîncredere, e că biografia redactată de Kogălniceanu are cumva un caracter oficial, fiind în concordanță cu vederile familiei răposatului care, mai mult ca sigur, profund cheltuielile materiale ale editării poeziilor, putea obiecta asupra oricărui cuvânt din prefață. Dincolo de aceste considerații logice, două documente recent depistate în arhivele ieșene vin să infirme indubitabil aserțiunile lui Sion și Rosetti asupra cauzelor morții poetului. Astfel, conform acestor afirmații, Hrisoverghi a sărit din casa Beldiman în februarie 1837 și, tot potrivit lor, soții Beldiman ar fi divorțat imediat, deci în martie sau aprilie 1837. Documentele menționate relevă însă că divorțul dintre soții Beldiman s-a pronunțat la 6 iunie 1836 deci cu nouă luni mai devreme. Atunci, mitropolitul Veniamin Costache consfințește desfacerea căsătoriei dintre Gheorghe Beldiman — nu Iordache cum e menționat uneori — și Ecaterina născută Dimachi.⁶⁵ Așadar, în februarie 1837 Ecaterina Dimachi nu mai avea nici o obligație matrimonială față de Gheorghe Beldiman, nu mai locuia în casele lui și deci comportarea acesteia nu putea fi controlată de fostul soț. Ca atare, chiar dacă am admite că Hrisoverghi s-ar fi întâlnit cu Ecaterina Dimachi, nu mai exista nici un motiv plauzibil să părăsească locuința acestuia escaladând geamul. E limpede așadar că fiica vornicului Dimachi n-a avut nici o implicație morală în dispariția poetului, din care considerent a fost, cum s-a afirmat și n-avem motive să nu credem, complet indiferentă la dispariția fizică a aghiotantului domnesc, „frumos ca un soare”. Se impune însă o precizare. La lumina cercetărilor recente „tabes dorsalis” nu este, așa cum credeau medicii ce i-au făcut autopsia poetului, tuberculoză la măduva spinării, ci o afecțiune mult mai severă, determinată de sifilis,⁶⁶ în fond un neurosifilis ce provoacă secționarea măduvei coloanei vertebrale. Nu e exclus ca maladia să fi fost ereditară, ea cauzând dispariția fulgerătoare a vornicului Nicolae Hrisoverghi, cît și decesul prematur al celor doi frați ai poetului, dar este posibil să fi fost contractată de poet. Acum înțelegem de ce cura balneară de la Ischia n-a avut efectul scontat: medicii tratau deteriorarea reumatismală a vertebrelor coloanei, în timp ce neurosifilisul eroda mănunchiul de nervi din măduva acesteia.

Și totuși a avut loc aventura erotică dintre poet și Calina Dimachi? Răspunsul este afirmativ, fiind justificat de mai multe considerente. Prin 1836 Iașul avea doar o populație de 40 000—50 000 de locuitori⁶⁷, deci destul de restrînsă ca faptul divers din înalta societate să se răspîndească cu repeziciune prin viu grai în toate mediile sociale. Scandalul din familia Beldiman a fost deci preluat de gura lumii și asociat cu dispariția poetului, fiind reținut de adolescentul Sion și ascendenții lui Rosetti. Cele două fapte, deși produse la anumite intervale de timp, au fost alăturate în memorie odată cu scurgerea implacabilă a timpului. Nu poate fi emisă bănuiala că Rosetti s-a inspirat din Sion, intrucît, comparîndu-le textele, rezultă detalii diferite cu care operează fiecare.

Și Kogălniceanu oferă două indicii ce converg spre admiterea aventurii dintre cei doi îndrăgostiți. Întîi, traducîndu-l pe Demidoff și publicînd fragmente din lucrarea acestuia în „Dacia literară” nu-l combate cînd acesta dezvăluie atitudinea de Don Juan a lui Hrisoverghi.⁶⁸ Apoi, în prefața poeziilor lui Hrisoverghi neputînd să scrie mai mult spre a nu declanșa proteste

⁶⁴ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Bibliografie*, București, Ed. Encicl. rom., Editura Militară, 1971, p. XXXIII. Se înapoiază în patrie la 3 martie 1838.

⁶⁵ Arh. St. Iași, *Colecția Documente*, p. XXVII/23 și p. XXVII/24.

⁶⁶ C.H. Best, N.B. Taylor, *Bazele fiziologice ale practicii medicale*, București, Editura Medicală, 1958, p. 950—951. T. Ruch, J. Fulton, *Fiziologie medicală și biofizică*, București, Editura Medicală, 1963, p. 441; Robert Hegglin, *Diagnosticul diferențial al bolilor interne*, București, Editura Medicală, ediția a XI-a, 1969, p. 935—936; A. Conu, *Dermatovenerologie*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976, p. 517. La 85 % din bolnavi reacția Wasserman este pozitivă. Circa 20 % din bărbații tabetici sînt impotenți. Bolnavii tabetici au crize gastrice, laringiene, faringiene, vegetative simpatice, anale, tulburări vezicale și sexuale etc.

⁶⁷ S. Bellanger, *Le Keroultza, Voyager en Moldo—Valachie*, Paris, 1846; D. Tappe, *A Bible Society agent in The Rumanian Principalities*, in „The Slavonic and East Europe Review”, vol. XLII, nr. 99, 1965, p. 388—402.

⁶⁸ Maria Platon, *op. cit.*, p. 419; Kogălniceanu însă îl combate pe Demidoff la p. 424, 425, 435 etc.

din partea familiei defunctului, a așternut, cu subtilitatea-i cunoscută, următoarea frază: „Iubește-mă, fiu norocit, fă-ți un nume strălucit între oameni, ca să mă acoperi și pe mine cu slava ta”.⁶⁹ Contemporanii au înțeles, iar urmașii și-au dat seama că aceste cuvinte au fost adresate prin 1835 sau 1836 frumosului efeb ieșean doar de o singură femeie orbită de frumusețea sa, dar și de setea de glorie, și aceea nu putea fi decât Catinca Dimachi, ce ulterior avea să devină prima doamnă a Moldovei, ca soție a lui Toderiță Balș. Or, dacă dragostea respectivă a existat cu certitudine, de ce n-am admite că s-a consumat și aventura respectivă, tulburată de un soț bănuitor, ce sesizase efemera atracție dintre cei doi.

În fine, documentele ieșene menționate conduc la o concluzie similară. Căsătoria, la 8 mai 1832, dintre Ecaterina Dimachi și Gheorghe Beldiman și-a consumat rapid combustia sentimentală. Ca urmare, încă din 1835 prin „două jalobe”, vornicul Dimachi a solicitat desfăcerea căsătoriei. Prin rezoluția din 2 iunie 1835 a Mitropoliei Moldovei s-a hotărât ca, pentru atenuarea neînțelegerilor, cei doi soți „o vreme a să osăbi”, dar vornicul Dimachi și-a retras zestre provocând prejudicii materiale ginerelei său. Răgazul de un an nu a avut efectul scontat, nereușind să revitalizeze sentimentele dintre cei doi soți. Documentul reține că s-a acționat „cruțind bătrînețele unui boer de amărăciunile necinstitei în isbavă a fiicei” și că spătarul Beldiman pentru încuviințarea divorțului a prezentat mitropolitului Veniamin Costachi „dovezi de necuviincioase fapte a fostei dumnealui soții”. În ce-au constatat aceste dovezi documentul nu insistă. De complezență, bine intenționat, mitropolitul a adăugat însă o propoziție contrazicând afirmațiile anterioare, scriind că „purtările dumnealor au fost neprihănite”.⁷⁰ În acest climat de suspiciuni familiale dintre soții Beldiman, pare plauzibil amorul celor doi tineri, declanșat prin 1835 sau 1836. Durerile violente încă nu se declanșaseră în februarie 1836, când Hrisoverghi mai putea dansa, participând la balul mascat menționat. În vara anului 1836, cu mersu-i tabetic, Hrisoverghi luind drumul Vienei era un om sfârșit, nemaifiind în stare să alimenteze sentimentele fluctuante ale Catinței Dimachi care, divorțată recent, căuta un partener pe măsura marilor sale ambiții. Înfocată dar efemeră, dragostea Ecaterinei Dimachi, urmată de indiferență, i-a provocat poetului, în perioada cînd acesta trecea prin mari suferințe fizice, amărăciunea pentru nestatornicia feminină.

Din cele succint prezentate se degajă implicit câteva concluzii. Poetul Hrisoverghi a fost descendentul unei vechi familii boierești de origine grecească, semnalată în Moldova încă din secolul al XV-lea, dar care, ca boieri de rang mic, n-au jucat, decît cu excepția tatălui său, vreun rol important în viața politică a Moldovei. Poetul s-a stins din viață la numai 26 de ani, ca urmare a unui neurosifilis, poate ereditar, poate contractat, ce a înregistrat o nefastă evoluție rapidă, și nu ca urmare a unei aventuri erotice cu Catinca Dimachi. Dragostea sa față de nestatornica fiică a vornicului Nicolae Dimachi a făcut vilvă în rîndurile protipendadei ieșene, adevărul fiind parțial deformat și în această manieră reținut și așternut pe hîrtie de Gh. Sion și Radu Rosetti.

⁶⁹ Al. Hrisoverghi, *op. cit.*, p. XXII–XXIII.

⁷⁰ Arh. St. Iași, Colecția *Documente*, p. XXVII/24.

ECATERINA CHINEZU

Cu câteva traduceri și scrieri originale,¹ Ecaterina Chinezu a intrat recent în istoria literaturii române². Uitată de contemporani încă din timpul vieții, scriitoarea a traversat un destin tragic, de parcă s-ar fi născut, de ar exista, sub răul augur al zodiei nefericirii. În lipsa oricărui contur biografic, încercăm a-i recompona traiectoria vieții, al cărei tragism conferă un plus de interes față de opera ei, de valoare modestă. Detaliile unui document postum permite afirmația, cu unele rezerve de aproximație, că Ecaterina a văzut lumina zilei în anul 1798.³

¹ *Urzici pentru unile femei*, în „Zimbrul”, I, 1850, p. 73; *Urzici pentru unli din bărbați*, *ibidem*, nr. 20, p. 79; *Meditația unei văduve*, în „Zimbrul”, 1851, p. 237–239.

² *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei R.S. România, 1979, p. 179.

³ Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă a municipiului Iași, morți, 1879, act. 1338.

Se poate afirma cu certitudine că tatăl Ecaterinei s-a numit Hagi Andonie (Andronachi) Cavacu, ce avea locuința în Iași, între ulițele Podului vechi și Sf. Vineri. Aceasta se deduce din însemnarea scrisoarei, prin care nota că una din surorile sale era căsătorită cu Procopie Florescu. Ori acesta, într-o cerere din 2 noiembrie 1844, menționa pe răposatul său socru Andonie Cavacu⁴. O altă soră a Ecaterinei a fost căsătorită cu unul din fiii boierilor Negură, în notele sale Ecaterina menționând adeseori pe nepotul său — de soră, zicem noi — Iancu Negură⁵. Detaliile depistate despre familia Cavacu sînt reduse. Astfel, un Panteli Cavacu deținea, în anul 1779, o poliță de 2 800 plăști a voievodului Alexandru Ipsilanti din Țara Românească. În anul 1803 poseda o crîsmă cu pivniță, la Podul de piatră din Iași, suditul rus Gheorghe Cavac. În anul 1821, un Hagi Gheorghe Cavac avea un litigiu pentru o poliță de 2 434 groși turcești cu Eufrosina Calimachi. În fine, în 1839, s-a stîns din viață, lăsîndu-și averea în mare neorînduială, căminarul Iordache Cavacu⁶. Dacă între aceste persoane și ascendenții Ecaterinei există vreo filiație e greu, deocamdată, de precizat. Cert este că bunicul dinspre tată al scriitoarei a fost un Dimitrie Cavacu, care a trăit mult timp în Moldova, unde s-a și căsătorit cu Catinea, fiica căminarului Constandin Purici, care a avut ca zestre moșile Galbeni și Tulești din ținutul Roman. Fiul lor, Andronache a îndeplinit de timpuriu diferite slujbe „pe lingă domniile de mai înainte” și îndeosebi în timpul lui Mihail Grigore Sutu (1819—1821), fiind răsplătit cu rangul de comis. În urma evenimentelor din 1821 s-a refugiat în Basarabia, unde a rămas pînă în preajma anului 1830⁷. Mama Ecaterinei al cărei nume de familie nu-l cunoaștem deocamdată, a îmbrăcat haina monahală, stingîndu-se din viață în septembrie 1849⁸. Despre familia Chinezu știm că a venit în Moldova ante 1796, fiind compusă din soți și trei copii: Dumitrachi — ajuns sulger și stîns din viață pe la 1821, Mihalachi — ce avea să devină soțul Ecaterinei, și Alecu — serdar și holtei pe la 1852⁹. Se pare că frații Chinezu au avut și o soră, căsătorită cu un Constandin Negură de la Iluși¹⁰.

Ecaterina s-a căsătorit cu Mihalachi Chinezu, înainte de 1820 căci, la recesămîntul efectuat în același an, Mihalachi era înregistrat cu rang de paharnic și dispunea de 2 sutelești în orașul Iași, deci era considerat drept cap de familie¹¹. Pentru a-și lărgi resursele materiale, în

⁴ Arh. St. Iași, Colecția *Manuscrise*, nr. 1 504, f. 20 v.; *ibidem*, Secretariatul de Stat a Moldovei, dosar 1 172, fila 1. Procopie Florescu era făcut căminar la 20 aprilie 1835, comis la 10 iunie 1837, spătar la 9 noiembrie 1839. În 1859 era postelnic (*ibidem*, fond Secretariatul de stat, dosar 345, f. 169). Trăia pe la 1876—1877, cînd se ocupa cu diverse tranzacții (Arh. St. Iași, Colecția *Documente*, p. 422, doc. 320—324). S-a stîns din viață la 13 iulie 1877 (Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă... Morți, desp. III, act. 882).

⁵ Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, București, „Minerva”, 1973, p. 190; Arh. St. Iași, Colecția *Manuscrise*, nr. 1 504, f. 23 v.

⁶ Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, Editura Științifică, 1972, p. 119, 120; *Catalogul documentelor grecești din arhivele statului de la orașul Brașov*, vol. I, București, DGAS, 1958, p. 669, nr. 2 231; Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 630.

⁷ Arh. St. Iași, Tr. 1765, op. 2 014, dosar 23, partea a II-a, f. 645 v-646. Un Costachi Purici era vel căpitan de Tecuci în 1742 (*Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* vol. II, Moldova, București, Editura Academiei. R.S. România, 1966, p. 240).

⁸ Arh. St. Iași, ms. 1 504, f. 17 v. Mențiunea de aici specifică decesul acesteia, vîineri 9 septembrie 1849, „la 8 cîasuri sara” a mamei sale monahia Zinovia. Conform opusului alfabetic de la Arhivele Statului Iași, întocmit și după mitrica bisericii Sf. Paraschiva Mîtoc (acum lipsă), aflăm că la actul 54 a fost înregistrat decesul unei monahii Zinovia, la 15 septembrie 1849, în etate de 80 de ani. Rezultă că s-a născut deci în 1769. Pare plauzibil să fie vorba de una și aceeași persoană, decesul fiind consemnat la zile diferite din cîine știe ce motive. Înseamnă că, atunci cînd s-a născut Ecaterina, mama sa avea 29 de ani, ceea ce e normal.

⁹ Alexandru (Alecu) Chinezu s-a născut la Iași, în 1796, fiind botezat de Al. Moruzzi Volevod. A învățat la școala domnească din Iași, obiectele: gramatică, retorica, poezia greacă, geografia, aritmetica, algebra, geometrie, trigonometrie, fizică și astronomie. Vorbea româna, greaca și puțin franceza, rusa, turca. De la 1 ianuarie 1832 a lucrat la secția II din vistierie (Arh. St. Iași, Tr. 1 352, op. 1 355, dosar 226, f. 8v—9). Pentru funcția de stolnic în vistierie a primit rang de clucer la 16 iunie 1835 și serdar la 10 decembrie 1835 cînd era șef de secție (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 344, f. 20; „Buletin, foale oficială”, IV, nr. 20, din 8 martie 1836, p. 166—alci cf. ofisului nr. 167/31 dec. 1835). S-a stîns din viață prin 1856.

¹⁰ Constandin Sion, *op. cit.*, p. 140, 190.

¹¹ „Ioan Neculce”, 1923, fasc. 3, p. 17.

anul 1821 a cumpărat de la vorniceasa Zoia Balș două moșii din Basarabia — Nurlănești și Vasilăuți — pe care, la rindul său, le-a arendat pentru 3 ani contra sumei de 8 000 lei pe an¹².

Din anul 1832 și pînă în 1834 a îndeplinit funcția de ispravnic al ținutului Fălciu¹³, iar prin 1837 exercită funcția de vechil al agăi Searlat Donici, calitate în care era chemat la divan, pentru a-i reprezenta interesele în mezul moșiei Cetățuia¹⁴. La 13 martie 1838 solicita să fie înaintat în rang¹⁵, doleanță care i-a fost satisfăcută la 26 ianuarie 1840 cînd, prin decretul 1 029 i s-a acordat rangul de spătar, avansare motivată prin activitatea desfășurată în calitate de ispravnic de Fălciu¹⁶.

În februarie 1842 solicita iarăși ocîrmuirii o slujbă¹⁷, la 18 februarie 1843 oferea o mărturie Mariei Peiu¹⁸. Cu toate acestea la scurt timp, probabil după o scurtă suferință, s-a stins din viață către sfîrșitul lunii aprilie 1843¹⁹, căci la 1 mai același an Ecaterina menționa într-o jalbă că „de a răposatul meu soț au rămas 3 copii nevîrstnici”: doi băieți și o fată. Dureroasa pierdere a omului iubit o determina să-și reverse suferința în slihuri, datate 7 martie 1844, în care-și deplîngea destinul neîndurător: „Din fragida mea vrastă și cred că pînă la moarte /Amărăciunea soartei, sărmana, voi gusta”²⁰.

Dacă informațiile documentare nu ne îngăduie, deocamdată, să aflăm ce lovituri i-a dat destinul pînă la data respectivă, nu poate să nu ne surprindă, în încercarea de scrutare a viitorului, anticiparea a nu puțin și cumplite suferințe morale prin care avea să treacă îmbrăcînd hainele îndoliate. Astfel, la scurt timp se stîngea din viață, la 8 ianuarie 1845, nepoata sa, Ecaterina Florescu, la numai 10 ani²¹, fiica lui Procopie Florescu. Afectată de durerea părinților acesteia, Ecaterina Chinezu compune versurile *Necrologul unei tinere copilii*, în care deplînge suferința părinților, încheind cu propriile sale regrete: „Aste versuri cel ce scris-au d-amar plîns le au udat”²².

În eforturile, de creștere și educare corespunzătoare a celor trei copii, Nicolae, Dimitrie și Smărăndița²³, a recurs în repetate rînduri, conform practicilor vremii, la diferite tranzacții, pentru procurarea sumelor de bani necesare, atît existenței cotidiene a familiei, asigurării fondurilor pentru continuarea studiilor în străinătate, la Paris, a celor 2 băieți, cit și asigurării zestrei pentru căsătoria Smărăndiței. Astfel, la 15 mai 1846 primea de la vistieria Moldovei 300 de galbeni, drept avans pentru vînzarea „casilor cavacului”, urmînd să mai încaseze la 28 iunie suma de 100 galbeni și 1 500 galbeni la 1 august²⁴. Banii respectivi, la care se adăugau probabil și alții, au fost apoi împrumutați cu dobîndă la diferite persoane.

În 1848, spre exemplu, i-a împrumutat lui Matei Mîllo — actorul — pe termen de 2 ani suma de 600 galbeni. Acesta îi restituia, anul următor, la 8 iunie jumătate de împrumut, plus 30 de galbeni dobînda²⁵. La 29 octombrie 1849 primea de la belzadea Vogoride, în contul unui alt împrumut, suma de 500 galbeni cum și dobînda lor de 57. În anumite situații, cum a fost la 2 noiembrie 1849, îi oferea tot lui Mîllo suma de 100 galbeni fără dobîndă²⁶. La 9 noiembrie 1850 încasa de la Iancu Silion o dobîndă de 48 de galbeni, întrucît îi împrumutase suma de 400 galbeni, bani cu care își achita niște datorii la cunoscutul bancher Michel Daniel, cît și la nepotul său, Iancu Negură²⁷. O altă tranzacție o realiza la 28 decembrie 1855, cînd a vîndut „o boltă” cu 500 galbeni din care 400 îi înmîna ginereii său în contul zestrei²⁸. Numeroasele combinații

¹² Teodor Vîrnav, *Istoria vieții mele, autobiografie din 1845*, București, 1908, p. 82 și urm.

¹³ Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 402, vol. II, f. 69—70.

¹⁴ I. Antonovici, *Documente Bîrlădene*, vol. II, Bîrlad, 1912, p. 306.

¹⁵ Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 402, vol. II, f. 69—70.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 345, f. 99 v.

¹⁷ *Ibidem*, fond Ministerul de justiție, Tr. 1 756, op. V, 1994, dosar 39, f. 1.

¹⁸ *Ibidem*, Colecția Documente, p. 718, doc. 30.

¹⁹ *Ibidem*, Comisia episcopicească, Tr. 1 075, op. 1 227, dosar 66, f. 1.

²⁰ *Ibidem*, ms. 1 504, f. 18.

²¹ *Ibidem*, Colecția de stare civilă, Mîtrica bis. Sf. Atanasie, act 50/1845.

²² *Ibidem*, ms. 1 504, f. 19.

²³ *Ibidem*, Colecția Documente, p. 529, doc. 72.

²⁴ *Ibidem*, ms. 1 504, f. 18 v.

²⁵ *Ibidem*, f. 22.

²⁶ *Ibidem*, f. 22—22 v.

²⁷ *Ibidem*, f. 22 v. Acest Iancu Negură era în 1849 sluger și primea cheazăle de la hatmanul Nicolae Mavrocordat pentru postul de secretar al poștelor („Buletin, foaie oficială”, XVII, nr. 25, din 27 martie 1849, p. 102).

²⁸ Arh. St. Iași, Colecția Manuscrise, nr. 1 504, f. 21 v.

financiare, din care am prezentat câteva, i-au îngăduit realizarea unei ambiții lăudabile: trimiteră fililor săi la studii la Paris. Cel mai mare, Nicolae, a pornit spre Paris la 15 august 1846 pentru a studia medicina timp de 6 ani. Interesant de cunoscut că, după estimările sale, un an de studii costa 120 de galbeni, iar drumul, de la Iași la Paris, costa 40 de galbeni²⁹. Preferințele lui Nicolae la Paris nu s-au orientat către medicină, ci spre inginerie, așa că acesta, după încercarea de participare la evenimentele de la 1848, a venit în capitala Moldovei inginer.

La 14 ianuarie 1856 „la 6 ceasuri dimineața”, plecă către Paris cel de-al doilea fiu al ei, Dumitrachi³⁰.

Între realizările sale în această perioadă trebuie consemnată logodna fiicei sale, la 14 decembrie 1852, cu Alecu Macri — ce-avea să devină căminar — căsătoria celebrându-se la 11 ianuarie 1853, nași fiind Procopie Florescu și sora sa Efrosina. Noua familie avea să-i aducă câteva raze de bucurie Ecaterinei. În noiembrie 1853 vine pe lume un nepot — Alcibiad Macri, iar la 2 mai 1855 al doilea nepot — Camil Macri, naș fiind Grigori Rizu³¹. În curând însă doliul se abate asupra familiei lui Alecu Macri. La 9 februarie 1856, Camil — în vîrstă de un an — se stinge de „spasmos”³², iar peste două săptămîni, la 26 februarie, își urnează fratele și Alcibiad, secerat de aceeași maladie³³. Și, ca Thanatos să-și completeze paleta de ravagii, la 2 mai 1857 Smărăndița rămîne văduvă deoarece „au răposat bietul nenorocitul Alecu Macri”³⁴.

Așa cum bănuia în 1844, Ecaterina Chinezu avea să treacă, în continuare, prin dramatice încercări. La 12 iulie 1866 a încetat din viață „iubitul și scumpul meu fiu Nicolai, de holeră”³⁵, căzînd victimă epidemiei ce a bîntuit în Iași și în Moldova în acel an. Doi ani mai tîrziu, la 13 februarie 1868 s-a stîns din viață și cel de-al doilea fiu, inginerul Dimitrie Chinezu, în vîrstă de 32 de ani (născut deci la 1836). Locuia, dimpreună cu mama sa, în strada Română³⁶. Odată cu acesta erau practic îngropate și toate strădanile de-o viață ale Ecaterinei Chinezu.

Grație însemnărilor sale putem afla câteva aspecte din preocupările atît față de cultură, cît și față de evenimentele politice la care a fost martoră. Urmare a legăturilor cu Matei Millo, în 1848 a primit de la acesta o lojă gratis la benoară. Anul următor, 1849, cumpără o lojă la teatru, cu 30 de galbeni, în tovărășie cu sora sa Efrosina Florescu. În anul 1851 a cumpărat tot de la Millo, cu 30 de galbeni, o lojă pentru 30 de reprezentații³⁷.

La curent cu viața politică, la 5 ianuarie 1859 Ecaterina Chinezu scria „S-au ales Domnul țării Moldovei Alexandru Ioan I Cuza și totodată Unirea cea mult dorită de români. Astăzi neamului românesc li-au răsărit soarele cel strălucitor și s-au terminat anii cei întunecați...” După care, prezentînd bucuria generală nota versurile:

„Astăzi zi de prăznuire, toți de obște să strigăm,
Să trăiască întîi unirea și-apoi domnul să-l urăm.”

La 24 ianuarie, aflînd de alegerea ca domn al Țării Românești, tot a lui Al. I. Cuza, nota: „bucuriă aceasta să va pomeni în analele vecinicii”³⁸.

Lovită cu necruțare, Ecaterina Chinezu și-a purtat durerea pînă la 4 octombrie 1879, cînd a plecat din strada Română nr. 21 din Iași, alături de soțul și fiii săi³⁹.

²⁹ Detalii despre viața și activitatea lui Nicolae Chinezu prezentăm în „Cercetări istorice”, IX—X, 1978—1979, p. 655—656.

³⁰ Arh. St. Iași, ms. 1 504, f. 23 v.

³¹ *Ibidem*, Grigori Rizu era nepotul lui Neculai Rizu, fost ispravnic de Hîrlău. În tinerețe a fost grămadnic la ispravnicul de curte Hîrlău, apoi la poște, pînă în 1837 (cf. Constandin Sion, *op. cit.*, p. 233).

³² Arh. St. Iași, Colecția de stare civilă, Mîtrica bis. Buna Vestire, act 180/1856.

³³ *Ibidem*, act. 184/1856.

³⁴ *Ibidem*, ms. 1 504, f. 23 v.

³⁵ *Ibidem*, Colecția de stare civilă a municipiului Iași, 1866, vol. III, f. 1 254, nr. 5 458 (decesul s-a produs la 7 iulie); ms. 1 504, f. 26 v.

³⁶ *Ibidem*, f. 26 v., Colecția de stare civilă, morți, 1868, act. 137.

³⁷ *Ibidem*, ms. 1504, f. 20.

³⁸ *Ibidem*, f. 26.

³⁹ *Ibidem*, Colecția de stare civilă a municipiului Iași, morți, act. 1 338/1879.

TUDOR ARGHEZI ÎN LIMBA GERMANĂ *)

DE

CORNELIA ANDRIESCU

Poezia lui Tudor Arghezi, cu o limbă atât de bogată și de plastică, a ridicat în fața traducătorului german numeroase dificultăți. Vedem aici un motiv în plus, chiar dacă nu împărtășim întotdeauna soluțiile propuse de traducător, pentru a aprecia în mod deosebit rezultatele nuncii sale, care sînt, de cele mai multe ori, remarcabile. Aceste rezultate n-ar fi putut fi obținute dacă versurile lui Arghezi n-ar fi găsit în tălmăcitorul german, Alfred Margul-Sperber, un autentic și talentat poet. La acest factor trebuie adăugată și împrejurarea că traducătorul stăpînește bine ambele limbi.

Trebuie să remarcăm, de la început, că, datorită factorilor amintiți mai sus, traducerea, chiar cînd este mai liberă, nu trădează, în genere, originalul. Dacă fidelitatea literală este ocolită, în multe din poeziile traduse, mai rar este trădat conținut de idei și păgubită fidelitatea de atmosferă. Faptul acesta ni se pare deosebit de important, dacă ne gîndim că, în numeroase cazuri, cînd este abandonată litera originalului, această distanțare ne obligă să constatăm că traducătorul a scris, de fapt, o poezie, cu meritele sau cu lipsurile ei, care îi aparține mai mult lui decît autorului pe care și-a propus să-l înfățișeze cititorilor de altă limbă. Munca lui Alfred Margul-Sperber, deși termenul „Nachdichtung” de pe copertă poate provoca nedumeriri, trebuie privită numai ca un act de traducere.

Pot fi citate numeroase poezii din culegerea de versuri din opera lui Arghezi, tipărită nu de mult la Viena, care confirmă, în mod strălucit, calitatea muncii traducătorului. Limităm exemplificarea numai la cîteva din poeziile traduse de Alfred Margul-Sperber. Dintre acestea nu poate lipsi, bineînțeles, cunoscuta poezie *Testament*, cu atât mai mult cu cît versurile ei au și semnificația unei arte poetice. Analiza ei ne va permite să trecem mai ușor și mai direct la problemele pe care le ridică transpunerea operei lui Arghezi în alte limbi. Referințele poetului român la necesitatea împrăștiării limbajului poetic cu elemente noi indică, pe de o parte, căile pe care a mers acesta în activitatea sa artistică ulterioară și, pe de altă parte, necesitatea de a urmări, în versiunea germană, echivalentele lingvistice pe care le propune traducătorul pentru a face evidente aceste înnoiri în lexic, în construcția imaginilor și în sintaxă.

Prima strofă a poeziei este tradusă destul de liber. Traducătorul face evidente eforturi să meargă în sensul metaforic din original, destinată să concretizeze munca chinuitoare a generațiilor anterioare, care au înlesnit atingerea unei trepte noi în urcușul lor anevoios și nespectaculos — creația artistică:

*În seara răzvrătită care vine
De la străbunii mei pînă la tine,
Prin ripi și gropi adînci,*

*) Tudor Arghezi, *Gedichte. Auswahl und deutsche Nachdichtung* von Alfred Margul-Sperber, Bergland Verlag, Wien, 1961.

*Suite de bătrînii mei pe brînci,
Și care, tînăr, să le urci te-așteaptă,
Cartea mea-i, fiule, o treaptă.*

(p. 9)¹

Versurile acestea, greu de tradus din cauza analogiilor îndrăznețe, a cuvintelor și expresiilor populare și a unor dificultăți sintactice, au fost transpuse astfel în limba germană:

*Wenn einst empörender der Abend flammt,
Ist von den Ahnen, welchen ich entstammt,
Zu dir, mein Sohn, dies Buch nur eine Flucht:
Sie führt durch Ackerbruch und tiefe Schlucht.
Vorbei an toten Vätern, die sich bücken —
Von dir erhoffen sie den graden Rücken.* (p. 11).

Pentru a face sensibile intervențiile traducătorului, ne permitem să cităm și traducerea literală, în proză, a versurilor respective: „Cînd vreodată seara va arde răzvrătit, cartea aceasta va fi numai o fugă, de la străbunii din care cobor, spre tine, fiul meu: ea trece prin arături și ripi adînci, pe lingă străbunii care se apleacă — ei speră ca tu să ai spinărea dreaptă”. Reținem, mai întîi, înlocuirea nemotivată a termenului *treaptă* prin *Flucht*, „fugă”, „refugiu”. În al doilea rînd observăm din cîmpărea originalului cu traducerea, că s-a produs o explicitare a metaforei — ceea ce nu se poate realiza decît în dauna ei, cu sacrificiul plasticității, dar cu un plus de precizie a ideii. Versul final din traducere: „Ei speră ca tu să ai spinărea dreaptă” (*Von dir erhoffen sie den graden Rücken*), care nu figurează în original, clarifică sensul moral și social al acestei ascensiuni, ajunsă pe o nouă treaptă a demnității și mîndriei umane, ca răspuns la umilînțele din trecut. Traducătorul n-a putut păstra, în limba germană, toată frumusețea metaforei argheziene și pentru faptul că expresia populară din versul: *Suite de bătrînii mei pe brînci* este, de fapt, intraductibilă. Traducerea, necesar liberă, a acestui vers: *Vorbei an toten Vätern die sich bücken* (*Trecînd pe lingă străbunii morți care se apleacă*) s-a impus de la sine. Fără îndoială că s-ar fi putut găsi și alte soluții pentru rezolvarea unor dificultăți ca cele pe care le-am sesizat, în traducerea acestei poezii. Trebuie să recunoaștem, însă, că tălmăcirea lui Alfred Margul-Sperber păstrează, în ciuda unor intervenții ca cele semnalate, atmosfera argheziană. Faptul acesta este confirmat mai bine de restul poeziei, care nici nu trebuie judecată decît ca un întreg. Regretînd că nu putem cita toată poezia, socotim util, pentru a putea aprecia munca traducătorului, să reproducem versurile în care poetul romîn se referă direct la limba pe care o folosește:

*Ca să schimbăm, acum, întîia oară,
Sapa-n condei și brazda-n călimară,
Bătrînii-au adunat, printre plăvani,
Sudoarea muncii suteilor de ani.*

¹ Folosim ediția Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. I—4, EPL, 1962—1963.

*Din graiul lor cu-ndemnuri pentru vite
Eu am ivit cuvintele potrivite
Și leagăne urmașilor stăpîni.*

Aceste versuri, ca și celelalte, în care poetul anunță înnoirea universului liric, sînt bine traduse de Margul-Sperber, cu o precisă cîntărire a echivalențelor lingvistice care nu înstrăinează versiunea germană de original, chiar și atunci cînd traducerea este mai liberă:

Die Ahnen mussten hinter Ochsenjochen
Jahrhundertlang im Schweiss des Sommers kochen,
Dass ich als erster, statt der Pflugschar scharf,
Im Feld des Worts, die Feder führen darf.
Aus ihrem Ruf, der nur den Tieren galt,
Schuf ich der Worte zierliche Gestalt
Und Wiegenlieder meinen stolzen Söhnen. (p. 11)²*

De pe acum se conturează o concluzie pe care vom avea mereu prilejul s-o sprijinim cu noi fapte de limbă. Argezi a lărgit enorm sfera limbajului poetic românesc, cuprinzînd sectoare noi socotite înainte nepoetice. Lexicul popular și arhaic din „graiul cu-ndemnuri pentru vite” al strămoșilor, expresiile idiomatice, și chiar unele durtăți de limbaj, în care „biciul răbdat se-n-toarce în cuvinte”, sînt tot pe atîtea obstacole ce-l pot inspăimînta pe un traducător mai puțin încercat și dotat. Toate elementele înșirate, la care se referă poetul în *Testament*, sînt, de fapt, uneltele sale poetice, care dau o savoare specifică versului arghezian. Pentru tot acest material, atît de greu de transpus în altă limbă, tocmai din cauza mării lui încărcături specifice, traducătorul s-a străduit să găsească corespondente și perifraze cît mai potrivite în limba germană.

Limba romînă literară este mult mai legată de limba populară decît germana literară, în așa fel încît prezența cuvintelor și formelor populare și regionale nu dau limbii artistice romînești un caracter dialectal, cum s-ar produce în alte limbi literare mai vechi. Traducătorul s-a ferit, din această cauză, să abuzeze de regionalismul german, în tălmăcirile sale, pentru a nu crea o impresie nepotrivită, care să-l transforme pe Argezi în scriitor dialectal. Vom vedea, în continuare, ce consecințe de ordin stilistic rezultă de aici. Deocamdată observăm, pe baza materialului din *Testament*, că traducătorul manifestă tendința de a înlocui termenul popular cu cuvinte uzuale. În cazul cînd această substituție nu este posibilă, el recurge la perifraze sau, mai rar, întrebuițează un termen cu o accepțiune metaforică. În felul acesta, *plăvani* este tradus prin *Ochsenjoch* „jug”, *căpătii* prin *Kissen* „pernă”, *sărică* prin *Wollhastrachten* „haină țărănească din lînă”, iar arhaismul *hrisov* prin metafora „prima lumină” — *das erste Licht* etc.

De găsirea unor corespondențe cît mai potrivite, capabile să reproducă măcar o parte din bogăția limbii lui Argezi, depindea, în mare măsură, succesul traducerii. Să urmărim, așadar, în continuare, soluțiile traducătorului la numeroasele greutăți pe care le ridică textul originalului. O poezie ca *Plăgule*, în general destul de fidel tra-

* Deoarece tipografia nu dispune de semnul corespunzător, folosim, în locul lui *eszett*, ss.

² „Străbunii au fost nevoiți să se coacă (să fiarbă) sute de ani în sudoarea verii, la jugul boilor, pentru ca eu, primul, să pot mîna, în locul brăzdarului ascuțit de la plug, în cîmpul cuvîntului, condeiul. Din strigătul lor, menit numai vitelor, eu am creat chipul gingaș al cuvîntelor și cîntece de leagăm fiilor mei mîndri”.

dusă, cu grijă pentru păstrarea atmosferei agreste, impunea, printre altele, găsirea unor termeni potriviți, în limba germană, pentru cuvintele *dumicat* și *zloată*, folosite de poet cu intenția de a găsi mijloace lexicale cât mai potrivite, într-un elogiu adus, nu unelei, ci aceleia care a izvodit-o și a tras cu ea prima brăzdă. În traducerea germană, cuvintelor respective li s-au găsit echivalentele *Brockensuppe* pentru *dumicat* și *Schlamm und Lache* „noroi (mocirlă) și băltoacă” (p. 15) pentru *zloată*. În cazul celui de-al doilea termen, după cum vom vedea și în alte exemple, cuvintului popular din limba română îi corespund termeni literari uzuali în limba germană. Mai evident este acest fapt într-o poezie ca *Vint de toamnă*, tradusă, de altfel, tot atât de corect, dar în care, din cauza receptivității diferite a limbii literare române și germane la elementul popular și regional, se acordă, în versiunea lui A. Margul-Sperber, un loc redus lexicului din aceste surse. În felul acesta, cuvinte ca: *grumaz*, *plocată*, *mîță*, *sorcovă* au fost traduse prin termeni germani de mare răspindire literară: *Nacken* „ceafă”, *Decke* „pătură”, *Katze* „pisică”, *Blumengewind* „împletitură de flori” (p. 20). Prin forța împrejurărilor, traducerea, lipsită de termenii populari și regionali, pierde ceva din aerul rustic al originalului. Atmosfera generală rămîne totuși, pe cît e posibil, argheziană printr-o sistematică ocolire a cuvintului și construcției savante și chiar printr-o anume undă de familiaritate, susținută de folosirea termenilor și construcțiilor uzuale.

Observăm că se produce, în unele cazuri, datorită acestei înlocuiri, uneori obligatorii, altelei evitabile, a termenilor populari și regionali prin termeni literari, o alunecare de la *concret* la *abstract*, de la *specific* la *general*. Termenii populari au o forță de individualizare pe care n-o posedă lexicul literar. Într-o poezie ca *Bărăganul*, de exemplu, substituirea termenilor *năframe*, *tulpane barișe* (I, p. 185), obligatorie de altfel, pentru că traducătorul n-a putut găsi alte corespondențe mai bune decît înșirarea materialelor din care sînt făcute aceste obiecte, (*kattunene*, *wollene*, *seidene Tücher und Weben*) se face în detrimentul imaginii, diminuîndu-i culoarea specifică.

Un anume specific autohton este, de asemenea, eliminat prin astfel de substituiți, care detașează traducerea de unele realități locale, și în traducerea poeziei *Giuvaiere*.

Aceleași probleme le ridică și substituirea unor violențe de limbaj de către traducător. Această înlocuire se face, de regulă generală, tot prin folosirea lexicului literar. Astfel, imaginea *duda țifei*, folosită de Arghezi într-un *Psalm*, este tradusă în limba germană prin *Brustbeere* „boaba sînului”; cuvîntul *golani* din *Prigoana* (I, p. 28) este tradus prin *die Armen* „sărăcii” (p. 23). Aceste înlocuiri, care nu sînt întotdeauna recomandabile, literarizează limbajul arghezian, frust, violent, nou și întotdeauna neprevăzut.

În poezia *Blesteme*, cititorul e surprins și, dacă este mai puțin obișnuit cu limbajul arghezian, de-a dreptul descumpănit, deși este vorba de una din cele mai frumoase creații ale poetului, în primul rînd datorită ineditului expresiei, în care intră numeroși termeni populari, prinși în legăturile cele mai neașteptate, în imagini unice pentru figurarea descompunerii. Faptul acesta ridică noi greutăți în fața traducătorului, obligat să găsească, în limba germană, echivalente potrivite pentru cruditățile verbale din original. Trebuie să observăm că traducătorul a realizat, transpunînd acest text, atât de dificil, în limba germană, unul din cele mai convingătoare succese ale întregii traduceri. Violenta plină de culoare a verbului și imaginii argheziene a-

pare ceva mai indulcită doar cînd traducătorului i-au lipsit, ca de obicei, corespunzătoare din aceste versuri: „Sobolii și viermii să treacă pribegi / Prin stîrvuri de glorie întregi” (I, p. 140), tradusă de Margul-Sperber în felul următor: „Maulwürfe und Würmer sollen durch Zeiten / Verwesten Ruhmes ruhlos gleiten” (Cîrțile și viermii să treacă fără odihnă / Prin timpuri de glorie putrezite) (p. 65). Remarcăm că imaginea de mai sus este tradusă foarte fidel, de altfel ca întreaga poezie. În aceeași poezie, cuvintele populare *grumaz* și *gilci* (I, p. 142) sînt traduse prin termenii literari *Hals „git”* și *Drüsen „glande”* (p. 67). În general, însă, traducătorul a reușit să păstreze întreaga tensiune și ineditul imaginilor din original, fără să recurgă la edulcorări nepotrivite, care ar fi anulat prospețimea limbajului arghezian.

Probleme asemănătoare cu cele din *Blesteme* a ridicat ciclul de poezii *Flori de mucigai*. Pe lângă înlocuirea unor termeni populari, tălmăcitorul recurge și la o traducere mai liberă. Sînt semnificative, în acest sens, versurile din cunoscuta poezie *Fătăldul*, tradusă sub titlul *Der Zwitter*:

Că din oamenii de rînd
Nu te-ai zămislit nicicînd.
Doar anăpoda și spîrc,
Cine știe din ce smîrc,
Morfolit de o copilă
De lăptură-negrăită
Cu coarne de gheață,
Cu coama de ceață,
Cu uger de omăt —
Iese așa fel de lăt (I, p. 218).

Aus der Menschen Liebesbanden
Bist du keinesfalls entstanden:
Einem Sumpf in Lieb ergeben,
Gab ein Werwolf dir das Leben,
Nur ein Schoss, vom Huï befleckt,
Eines Wesens, unentdeckt.
Aus Eis, Horn und Zähne,
Aus Nebel die Mähne,
Aus Schnee die Lenden
Kann solche Missgeburt vollenden. (p. 91)³.

În unele cazuri astfel de modificări sînt impuse de conținutul grav al poeziei, care nu permite, în traducere, preluarea tuturor durităților de limbaj din original. Așa este cazul poeziei *Dacica*. Tonul grav al acestei poezii îl determină pe traducător să procedeze la unele schimbări, care, oricîte motivări am invoca, îndepărtează traducerea de original. Versul *N-a mai rămas din el decît gunoi* (II, p. 120) este tradus liber, cu evitarea termenului „gunoi”: *Nichts zeugt von ihm als Rest in einem Grab* (nimic nu dovedește despre el ca rămasiță într-un mormînt) (p. 130). Din același motiv și versurile: *Tu poți să fii, el poate să nu fie / Zgîrietura-i teafără și vie* (II, p. 121) sînt traduse mai liber: *Und hat er nicht an deinem Leben teil, / Lebendig ist,*

³ Din legăturile de dragoste omenești / Tu n-ai apărut nicidecum: / Supus în dragoste unei băltoace (unui smîrc), / Ți-a dat viață un vircolac. / Numai un sin pătat de copita / Unei ființe nedescoperite încă / cu coarne și dinți de gheață / cu coama de ceață / cu coapsele de zăpadă / poate desăvîrși un astfel de monstru.

was er dir gab, und heil (Și dacă el nu are parte de viața ta/Viu e și nevătămat, ceea ce ți-a dat) (p. 130). La fel se explică înlocuirea familiarului *zbenghi de floare* prin *Kranz von Blumen* „cunună de flori” și a cuvintului *noroi* prin *lut* (Ton). Ocolind termenii și expresiile menționate, traducătorul s-a străduit să găsească în limba germană mijloace potrivite pentru a susține ideea și atmosfera din original, fără ca rezultatele să fie întotdeauna cele mai bune.

Am observat că, prin înlocuirea unor termeni populari și regionali, a unor asprimi de limbaj care rezultă tot din folosirea acestui material în poezia lui Arghezi, se ajunge, în traducere, la o alunecare de la un mod de exprimare mai concret și mai plastic, cu o mare doză de specificitate la un mod de exprimare mai abstract. Această tendință poate fi observată și în alte exemple. În versul acesta, de pildă, din *Duhovnicească*: *S-au povîrnit păreși / A putrezit ograda* (I, 144) elementele concrete apar într-o formulare abstractă, generală, în traducere: *Alles schwindet ohne Wiederkehr* (Totul dispare fără reîntoarcere) (p. 61). În *Poartă cernită*, de asemenea, traducătorul, reținut de comunicarea cu exactitate a ideii — inevitabilitatea morții, care ne smulge brutal din universul familiar, înstrăinându-ne de toți și de toate — nu merge, până la capăt, în direcția mijloacelor folosite de poetul român pentru a o comunica, eliminând, în traducere, obiectele din micul univers casnic al bătrinei care pășește pe „poarta cernită”. Traducătorul preferă o formulare mai generală. Versul: *Și s-au închis dulapul și bucătăria* este tradus, de aceea, *Man hat ihn einfach vergessen* (el a fost, pur și simplu, uitat) (p. 31), substituind pe care o considerăm prea liberă. De asemenea în *Har* (*Heimsuchung*), ocolind imaginea *negul cartofilor*, în favoarea unui termen mult mai general, *pămînt* (*Grund*), versurile sînt prea îndepărtate, în traducere, de exprimarea concretă din original, susținută și de adjectivul *cald*, de asemenea ne tradus:

*Și pentru negul cartofilor cald
Face descintece, ca pentru smarald* (I, p. 171).

*Über ihrem Grund die Sprüche
Murmelt er der uralten Schöpfungsküche* (p. 106).

În traducerea poeziei *Cîntec de boală*, formularea „străpuns de cuie” (II, 118) devine „wie vom Alb gequält”, adică „chinuită de un strigoi” (p. 129). În poezia de inspirație folclorică. *La treabă*, în care fantasticul ia forme foarte terestre, întocmai ca elementele mistice, în alte poezii, traducătorul, ocolind unele durități de limbaj, se oprește asupra unor formulări mai generale:

*Se puse-n calea negurii cu coarne
Și găurindu-i pintecul în zmirc
Și implintindu-i sabia în carne
Au curs din ea otravă, muci și spîrc* (II, p. 262).

*Er wirft dem Untier mutig sich entgegen
Gehörnter Nacht, und trifft es in den Bauch
Und trifft das schwarze Herz mit seinen Schlägen
Und giftiger Geifer quillt wie Nebelrauch* (p. 133)⁴

⁴ Curajos, el se aruncă în calea dihaniei (monstrului), a nopții, cu coarne, și-o lovește în pintec, și nimerește inima neagră cu loviturile sale și bale otrăvite izvo-răsc asemenea ceții.

Cercetarea echivalențelor găsite de traducător pentru imaginile din original dezvăluie noi aspecte ale acestei probleme. Am subliniat și cu alte prilejuri satisfacția pe care ne-o oferă constatarea că imaginația traducătorului o poate urmări, de cele mai multe ori cu fidelitate, pe aceea a poetului român. Vrem să semnalăm aici, pe lângă astfel de corespondențe fericite, și câteva cazuri, în care traducătorul a abandonat imaginea arghezieană pentru alte mijloace.

În prima strofă din *Cîntec de adormiți Mișura*:

*Doamne, fă-i bordei în soare,
Într-un colț de țară veche,
Nu mai nalt decît o floare
Și îngust cît o ureche (I, p. 11)*

traducătorul nu reține versurile *Într-un colț de țară veche / Nu mai nalt decît o floare*, străduindu-se, în schimb, să explicitizeze primul vers:

*Lieber Gott, schenk meinem Kinde
Klein ein Haus zum Angebinde,
Keins der grossen, stolzen Schlösser —
Wie ein Ohr nur und nich grösser (p. 13)⁵*

Atent la ineditul metaforelor și comparațiilor argheziene, atât de plastice, traducătorul, dacă renunță la comparația cu floarea, o reține pe aceea, surprinzătoare, a bordeiului cu urechea: *Și îngust cît o ureche — Wie ein Ohr nur und nich grösser*. Dacă nu putem fi de acord cu un amestec prea mare în textul originalului (în strofa a II-a a acestei poezii omiterea comparației *Cu o luntre cît chibritul* lipsește traducerea de anumite efecte umoristice), trebuie să recunoaștem că traducătorului, chiar cînd tălmăcește mai liber, nu-i scapă esențialul; el păstrează întotdeauna un element sau găsește un echivalent care face prezența poetului român foarte vie în versurile traduse.

Arghezi folosește, adeseori, în construcția imaginilor, termeni populari. Faptul acesta bineînțeles că îngreuiază găsirea unor corespondențe cît mai potrivite în traducere. În *Heruvim bolnav*, Arghezi compară cerul cu un *blid* rustic în care laptele e „amar și agurid”.

*Cerul la gust i-ajunge ca un blid
Cu laptele amar și agurid (I, p. 46).*

Versurile care cuprind aceste imagini inedite, atât în ceea ce privește analogiile stabilite, cît și în ceea ce privește materialul lexical folosit, sînt traduse astfel:

*Wie bittre Milch und Herlingsbeeren hat
Schon im Geschmack er seinen Himmel satt (p. 34).*

*(Ca de laptele amar și de aguridă
El chiar prin gust este sătul de cerul său).*

Observăm absența comparației cerului cu *blidul* din cauză că traducătorul n-a putut reproduce ineditul lexical al acestei imagini.

La fel de dificilă este și traducerea imaginilor din această strofă a poeziei *Beșug*:

⁵ Doamne dă-i copilului meu în dar o casă mică, nu un palat mare și mindru, ci numai cît o ureche, nu mai mare.

*Din plopul negru, răzimal în aer,
Noaptea, pe șesuri, se desface lină,
La nesfârșit, ca dintr-un vîr de caier,
Urzit cu fire de lumină (I. p. 50).*

Ca să reproducă efectele imagistice din original, traducătorul s-a folosit, într-un mod fericit, de verbul personificator *enthaspeln* „a desfășura”, menținind și comparația cu rusticul caier (Kunkel):

*Die Nacht enthaspelt sanft sich in die Weiten
Von einer Pappel, die in Lüften lehnt
Und einer Kunkel gleicht, aus der im Gleiten
Sich rot ein Faden letzten Lichtes strähnt (p. 36)⁶.*

Altădată traducătorul procedează, cum am mai avut prilejul să constatăm, la o substituție de termeni în imagine, ca în exemplul acesta din *Doliu*:

*Durerea mi se pierde-n fum,
Tot căutînd uă, vreasc de rost (I. p. 60)*

în care cuvîntul *vreasc* este înlocuit de cuvîntul *păr* (*Haar*) în expresia idiomatice „*sich an ein Haar klammern*”, „a se agăța de un fir de păr”. Traducătorul reușește să ne transmită întru totul ideea din original:

*Mein Denken löst in Rauch sich träg
Und klammert sich an jedes Haar (p. 40).*

Mai rar, metafora care cuprinde un termen popular nu este tradusă nici măcar printr-un echivalent cit de îndepărtat. În poezia *De-a v-ați ascuns...* de exemplu, nu întîlnim, în strofa a III-a, tradusă de altfel foarte liber, imaginea coviltirele lui Dumnezeu (I, 189):

*Ne vom iubi, negreșit, mercu
Strînși bucuroși la masă,
Sub coviltirele lui Dumnezeu.
Într-o zi piciorul va rămîne greu,
Mina stingace, ochiul, sleit, limba scîmoasă.*

*Immer werden wir einander lieben,
Um den trauten Mittagstisch vereint.
Habe ich es einst zu toll getrieben,
Ist mein Lachen plötzlich ausgeblieben,
Wenn mein Schritt erlahmt, mein Blick versteint (p. 76)⁷.*

Bineînțeles că ar fi absurdă pretenția de a cere ca imaginile, mijloace de expresie atât de sensibile și de personale, încît încă Aristotel considera, de aceea, că sînt inimitabile⁸, să fie transpuse mecanic dintr-o limbă în alta. Compararea echivalente-

⁶ Noaptea se desfășoară lină în depărtări, dintr-un plop care se reazemă în aer și care seamănă cu un caier din care alunecă un fir roșu din ultima lumină.

⁷ Toldeauna ne vom iubi/uniti în jurul intimei mese (de prînz). Dacă vreodată am fost prea zburdalnic, / Rîsul meu a încetat deodată / Cînd pasul mi-a întepenit, cînd privirea mi s-a împietrit).

⁸ Vezi Aristotel, *Poetica*, Editura științifică, Buc. 1957, p. 75.

lor aflate, printr-un efort al imaginației creatoare a traducătorului, cu modelele lor din original, este necesară pentru a putea stabili capacitatea lor de sugestie. Astfel, ideea scurgerii rapide a timpului este mai bine sugerată de metafora din original:

*Nu. Mină crîncen, timpul sparge-l cu polcoava,
S-apropiem vecia mai repede de noi.*

(*Restituiri*, I, 109)

decît de echivalentele propuse de traducător:

*Nein! Fort! Lass uns den Raum im Rausch durchwüten
Die Ewigkeit wächst näher, Stück um Stück.* (p. 54).

În schimb, socotim foarte potrivită traducerea fidelă a imaginilor alit de proaspete și de sugestive din *Psalm de taină*:

*Femeie răspîdită-n mine
Ca o mireasmă într-o pădure,
Scrisă-n visare ca o slovă,
Înliptă-n trupul meu: săcure* (I, p. 116).

*du Weib, in mich verströmt, gesogen,
wie Duft im Wald beim ersten Tauen
du Wort in meinen Traum gemeisselt,
du Beil, in meinen Stamm gehauen...* (p. 56).

Într-unul din *Psalmi*, Argezi, într-o serie de imagini, surprinzător de concrete, raportează zidirile omenești, nu fără o anumită intenție satirică ce vizează vanitatea și rapacitatea, la veșnicie. În general, sînt remarcabile echivalentele găsite de traducător pentru aceste imagini satirice: *Soarele-apune zilnic și răsare / Într-ale sale patru buzunare* (I, 131) — „Die Sonne geht täglich fröhlich und munter / in seinen vier Taschen auf und unter“ (p. 61); *Lumînd și lumina în farcul lui de zestre / O potcovi și-o puse în căpestre* — Da das Licht ihm als Erbteil zuerkannt wird / Hat er es beschlagen und geschirrt; *Faci dintr-un împărat / Nici prai cît într-un presărat / Cocoloșești o-mpărăție mare / Ca o foiță de țigare* (I, p. 132) — Von einem Kaiser allenfalls / Bleibt nicht einmal eine Prise Salz / Ein grosses Land zerknüllst du schier / Wie ein Blatt Zigarettenpapier (p. 61—62). În schimb, în versurile, din același *Psalm*, în care infinitul este redus, cu aceeași intenție satirică, la dimensiuni foarte concrete, pentru a-l strivi pe acaparatorul vanitos sub povara propriilor sale ambiții nesăbuite, materialul sensibil al imaginii apare mult mai diminuat. Se creează, în felul acesta, impresia că traducătorul s-a ferit să se angajeze, pînă la capăt, în acest joc ameștor dintre concret și abstract specific întregii creații argeziene. Cităm versurile care cuprind imaginile în discuție:

*Peretele-i veacul pătrat,
Și treapta e veacul în lat,
Și scara e toată vecia* (I, 132).
*Die Wand ist die Unendlichkeit,
Die Stufe die Vergangenheit.
Die Treppe die ganze Ewigkeit* (p. 62)⁹.

După cum s-a văzut și din exemplele de mai sus, imaginația lui Argezi nu ostenește niciodată în stabilirea unor analogii ce includ domenii cît mai variate.

⁹ Peretele este nemărginirea, / treapta este trecutul, / scara este toată veșnicia.

Traducătorul, care găsește, de cele mai multe ori, echivalente potrivite pentru imaginile argheziene, evită, în unele cazuri, traducerea lor exactă, străduindu-se, în schimb, să clarifice și să subînchieze ideea.

Arghezi nu dovedește, însă, numai o inventivitate lexicală deosebită și un surprinzător dar imagistic. El este, în același timp, și unul dintre scriitorii cu sintaxa cea mai personală din întreaga literatură română. Numeroasele construcții populare, între care încadrăm și expresiile tipice¹⁰, elemente ale vorbirii orale, cotidiene, mulțimea dislocărilor sintactice etc. dau frazei lui Arghezi un caracter specific. Este de la sine înțeles că transpunerea acestor elemente în alte limbi este foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Alfred Margul-Sperber a depus aceeași muncă, pasiune și înțelegere, pentru a-l apropia cititorului german pe Arghezi, și în direcția aceeași.

Cităm mai întâi câteva exemple în care traducătorul a încercat să rezolve dificultățile ridicate de frazeologia populară folosită de poetul român.

Pentru că expresiile idiomatice, sint. de fapt, intraductibile, cind ele nu pot fi echivate de imbinări de cuvinte tipice cu același sens în germană, se recurge la alte mijloace. De exemplu, expresia idiomatică *a umbla în dodii*, din versurile *Am pierdut mai toată vara / Umblind noaptea-asa în dodii* (II, p. 147), este tradusă astfel: *So den Sommer, Nacht um Nacht / Hab' im Sternkreis ich verbracht* (Astfel vara, noapte de noapte / am petrecut-o în cercul (în compania) stelelor) (p. 132). În alte cazuri, traducătorul suplinește expresia idiomatică din original prin trăsături de stil familiar. În acest exemplu din ciclul *Cîntare omului* (*La stele*): *Batjocora-i plătită cu viri și răzbunat* (III, p. 71), Sperber traduce astfel expresia idiomatică, modificată de Arghezi: *So ist der Schimpf vergolten und längst schon heimgezahlt* (astfel batjocora-i plătită și de mult răsplătită). Cuvîntul *heimzahlen* are și înțelesul expresiei românești „a plăti cu aceeași monedă”. Echivalentul este deci cit se poate de potrivit. Nu-i lipsit de interes să consemnăm și încercarea, pe care o face traducătorul, de a reproduce unele din formulările poetului român prin expresii idiomatice germane. Semnificativă ni se pare, în acest sens, traducerea acestui vers din *Duhovnicească*: *Eu sint risipit prin spini și bolovani* (I, p. 145). Folosindu-se de expresia germană *mit Haut und Haaren* („cu piele și cu păr”, adică „cu toată ființa, în întregime”), traducătorul comunică cu exactitate ideea și se integrează și stilului arghezian, receptiv la întorsătura de frază în stil familiar, vorbit: *Ich selber bin zerstreut mit Haut und Haaren* (p. 70). Tot pe linia găsirii unor corespondente potrivite la formulările populare, înscrim și aceste versuri din poezia intitulată, în stil oral, *A fost, n-a fost*:

Îl căltași ca-n sacul cu mălai,

Un bob de mei și n-aveai ce alegei (IV, p. 271).

traduse cu ajutorul unei expresii populare, cunoscută în ambele limbi: *Die Nadel die im Heu verloren war* (p. 173).

Expresiile și construcțiile familiare, cotidiene, la care face apel de atîtea ori Arghezi, își găsesc echivalente potrivite în traducerea lui Margul-Sperber. Un exemplu concludent îl oferă poezia *De-a v-ați ascuns*, atît de specific argheziană ca expresie, din care cităm versurile:

¹⁰ Acestea puteau fi tratate și la lexic. Pentru că ele dau sintaxei lui Arghezi un pronunțat caracter oral, am considerat că este mai potrivită discutarea lor aici.

Puii mei, bobocii mei, copiii mei!
 Așa este jocul,
 Îl joci în doi, în trei,
 Îl joci în cîte cîți vrei.
 Arde-l-ar focul! (I, p. 191).

Este necesar să consimnăm faptul că această poezie nu ne pune numai în fața unei tendințe paradoxale, a poetului român, de a comunica idei grave, cu mijloacele limbii celei mai obișnuite. Este vorba aici și de o atitudine filozofică în fața morții. Traducătorul trebuia să găsească, de aceea, mijloace de stil familiar, bine dozate, pentru a nu compromite conținutul acesta plin de gravitate, printr-o alunecare spre efectul umoristic gratuit, de limbaj, și chiar spre grotesc. Această „inițiere cu umoare în jocul morții”¹¹, cum spune acad. G. Călinescu, realizată cu mijloacele exprimării familiare de către Arghezi, este fericit tradusă de A. Margul-Sperber în limba germană:

*Meine Kinder, meine liebsten Kleinen:
 So beschaffen ist dies schöne Spiel.
 Spielen muss man es und darf nicht weinen
 Manchen mag es gar befremdlich scheinen
 Hol's der Teufel! denn es taugt nicht viel* (p. 78).

Mai mult decît construcțiile sintactice populare și familiare, topica argheziană putea ridica dificultăți traducătorului. Nu rare sînt cazurile cînd versurile lui Arghezi, sînt greu de urmărit din cauza interpolărilor care intervin în desfășurarea firească a unităților sintactice. Margul-Sperber păstrează, în numeroase cazuri, dispunerea propozițiilor și părților de propoziție ca în original:

*Floarea mică, iarba toată,
 Sub dantela albei rochi,
 Spre genunchi ridicată,
 Plină-i de pîndiri de ochi* (I, p. 32).

Traducătorul nu restabilește topica normală: „Floarea mică, iarba toată... / Plină-i de pîndiri de ochi”..., ci o păstrează întocmai pe cea din original:

*Kleine Blume, Gras von oben,
 Unterm weissen Spitzenkleid,
 Zu den Knien emporgeschoben —
 Späherblicke lauern weit* (p. 24).

Dislocările sintactice argheziene pot conduce și la interpretări greșite. În versurile:

*Dar fiindcă n-ai putut răpune
 destinul ce-ți pîndi făptura
 Și n-ai știut a-i scoate-n cale
 și-al prăvălii de moarte, ura...* (I, 118).

ura este complement drept pe lângă verbul a scoate (și n-ai știut a-i scoate-n cale ura) și precizează acțiunea celui apăsător de soartă, a femeii în cazul de față. Dislocarea

¹¹ G. Călinescu, Tudor Arghezi, „Jurnalul literar”, 1939, p. 41.

complementului prin introducerea unei noi propoziții (și-a-l prăvăli de moarte), l-a orientat pe traducător spre o altă interpretare. În versiunea germană, ura intră într-o altă sferă de determinare, precizând acțiunea dușmănoasă a destinului:

*Doch da du es nicht meistern konntest,
das Schicksal, lauernd auf dein Wesen,
und seinen Hass nicht hindern konntest.
dass es zum Opiet dich erlesen...* (p. 57).

Am semnalat această nepotrivire, mai mult cu intenția de a reliefa un procedeu sintactic arghezian, greu de transpus în alte limbi, din cauza unor deosebiri esențiale în structura lor. Altfel trebuie să observăm că, în ciuda schimbării obiectului în poziția respectivă, sensul general al poeziei nu este alterat.

Concluzia care se desprinde din această cercetare a mijloacelor lexicale, imaginilor și sintaxei argheziene, așa cum apar ele transpuse în limba germană de A. Margul-Sperber, este favorabilă traducătorului. Cu excepția unor lipsuri, inerente într-o traducere, A. Margul-Sperber, lucrând cu un text extrem de dificil, dar tot atât de ispititor pentru un traducător poet, a reușit să facă accesibilă cititorului german frumusețea poeziei argheziene. Poetul Margul-Sperber, după cum era și firesc, nu s-a menținut în cadrele stricte ale unei traduceri literale, ci a căutat să urmărească zborul înalt al imaginației poetului român cu propria sa imaginație creatoare. Circulația lui Arghezi, care a depășit dimensiunile naționale, este mult înlesnită peste hotare de această frumoasă traducere.

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA CRONICARULUI ION NECULCE

DE

AURORA ILIES

Cercetătorii de pînă acum arată că în ce privește biografia lui Ion Neculce știrile nu prea abundă; de aceea ni se pare potrivit să adăugăm la cele ce se cunosc despre cronicar și unele informații, care ori că au trecut neobservate, ori n-au fost identificate în mod sigur ca referindu-se la persoana lui; aceste informații se desprind din cronică oficială a domniei lui Constantin Brîncoveanu, scrisă de logofătul Radu Greceanu:

Este îndeobște cunoscut că Brîncoveanu a dus o luptă necruțătoare împotriva lui Dimitrie Cantemir și că domnul moldovean a răspuns în aceeași măsură nu numai prin asemănătoare „amestecături” la Poartă¹, dar și în scris, în operele sale². Dimi-

¹ Neculce arată ce fel de împăcare intervenise la un moment dat între Dimitrie Cantemir și Brîncoveanu, „așe au ținut de bine această paci, pe cum țin cîinii vinerili”. *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. II de I. Iordan, București, 1959, p. 175.

² *Istoria imperiului otoman și Istoria ieroglifică*.

G. IVĂNESCU: ETIMOLOGIA CUVINTELOR DIN ISTORIA LIMBII ROMÂNE ÎN CONTEXT ROMANIC (DÉRom)

CRISTINA FLORESCU*

1. Cadrul și scopul analizei

Lucrarea de față propune o analiză contrastivă a discuțiilor etimologice (de diverse grade de extindere și intensitate analitică) făcute de savantul lingvist G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980) și de echipa DÉRom a noii serii a REW (*Romanisches Etymologisches Wörterbuch* al lui Wilhelm Meyer-Lübke) în cadrul proiectului european *Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*), coordonat de lingviștii Éva Buchi și Wolfgang Schweickard.

În mod evident, vom avea în vedere pentru limba română numai elementele moștenite din latină.

*

O prezentare generală a lucrării ivănesciene ale cărei dimensiuni esențiale au fost analizate și apreciate de-a lungul timpului nu este în intenția acestui articol. Volumul circulă printre specialiști de peste treizeci de ani, iar nevoia consultării sale funcționale a făcut necesară o reeditare¹ care adaugă ediției originare un *Indice de cuvinte* și un *Indice de autori* utile. În lingvistica românească, *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu reprezintă una dintre cărțile de neocolit ale oricărei analize etimologice.

Proiectul franco-german DÉRom de realizare a unui dicționar etimologic al limbilor romanice are ca punct general de plecare REW. Am prezentat deja această temerară și modernă întreprindere în cadrul a două articole (Florescu 2009 și 2012), unde am arătat punctele de relevanță (continuitate și caracter specific) ale

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000.

demersului franco-german, care are o largă susținere la nivelul specialiștilor din toate idiomurile romanice. Mă voi limita acum la citarea unui singur fragment din prezentarea făcută pe site-ul proiectului de coordonatorii acestuia:

„En janvier 2008, il s'est constitué une équipe internationale, surtout franco-allemande (autour du FEW à l'ATILF et du LEI à l'Université de la Sarre), qui se propose de rebâtir l'étymologie du noyau commun du lexique héréditaire roman (quelque 500 étymons) selon la méthode de la grammaire comparée-reconstruction – méthode jugée jusque là peu rentable en romanistique en raison du témoignage massif du latin écrit – et d'en présenter l'analyse phonologique, sémantique, stratigraphique et variationnelle sous une forme lexicographique-informatique; le résultat marquera la première étape du *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)”².

2. Istoria limbii române: rezolvări etimologice ale cuvintelor moștenite

Evitând pe cât posibil intrarea într-o statistică sterilă, trebuie să facem totuși o serie de considerații numerice prealabile.

Lucrarea avută în vedere conține în jur de nouă sute de lexeme (cuvinte, forme gramaticale, elemente de compunere și derivare) puse în relație etimologică cu limba latină. Numai în primele trei părți ale cărții (în care sunt urmărite latina de la baza limbii române și formarea limbii române până la româna primitivă, încadrată de lingvistul ieșean între secolele al VII-lea și al X-lea) se analizează peste cinci sute de lexeme moștenite. Pentru a exemplifica (în limitele unui spațiu tipografic rezonabil) ultima afirmație, includem la sfârșitul articolului o *Anexă* de cuvinte românești (lexeme) urmărite etimologic în Partea I, a II-a și a III-a, din cele zece părți ale volumului (mă refer mereu la ediția originală).

În *Istoria limbii române* există diverse grade de rezolvare a ecuației etimologice a lexemelor și morfemelor românești, respectiv de relaționări etimologice izomorfe punctuale între română și latină.

Poate fi stabilită o serie graduală în cadrul acestor corelații.

2.1. Etimologiile simple cuprind trimiteri directe, fără comentarii (sau având comentarii sumare plasate într-un cadru general) în privința seriilor de transformări fonetice, gramaticale sau/și semantice. De exemplu: rom. *apă* < lat. *aqua*, p. 126; rom. *arc* < lat. *arcus*, p. 241; rom. *balșu* (mcdr.) „eșarfă” < lat. *balteus*, p. 126; rom. *braț* < lat. *brachium*, p. 126; rom. *cu* < lat. *cum*, p. 122; rom. *frunză* < lat.

² „În ianuarie 2008 s-a constituit o echipă internațională, în special franco-germană (în jurul FEW la ATILF și LEI la Universitatea din Sarre), care își propune să reconstruiască etimologia nucleului comun al lexicului ereditat roman (în jur de 500 de etimoane) după metoda gramaticii comparate-reconstrucție – metodă considerată până acum puțin rentabilă în romanistică datorită mărturiei masive a latinei scrise – și să prezinte analiza fonologică, semantică, stratigrafică și variațională a acestui nucleu, sub o formă lexicografică informatizată; rezultatul acestei cercetări va reprezenta prima etapă a *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom)” [trad. n.].

frondia, p. 126; rom. *geamăt* < lat. *gemitus*, p. 143; rom. *lătrat* < lat. *latratus*, p. 143; rom. *șarpe* < lat. *serpens*, p. 131; *tăciune* < *titione*, p. 126; rom. *ușă* < lat. *ostium*, p. 120; rom. *vânat* < lat. *venatus*, p. 143.

2.2. Etimologiile complete urmăresc întreaga serie a transformărilor fonetice suferite de cuvântul românesc în evoluția sa dinspre latină. De exemplu: rom. *întrebare* < **intreguare* < **interguare* < lat. *interrogare*, p. 126; rom. *masă* < *measă* < **mēsa* < lat. *mensa*, p. 122; rom. *nalbă* < **malba* (disimilarea lui *m* față de o labială de la începutul silabei următoare) < lat. *malva*, p. 123; rom. *urlare* < **urulare* (disimilare a primului *l* față de al doilea) < lat. *ululare*, p. 123; rom. *vechiu* < *vechus* < **vethus* < lat. *vetulus*, p. 121.

Transformările fonetice ale lat. *taeda* până la rom. *zadă* sunt reconstruite de G. Ivănescu în mod sintetic și complet: lat. *taeda* > **teda* > **tjeda* > (prin asimilație) **djedā* > *ḑeda* > *ḑedā* > *ḑeadā* > rom. *zadă*, p. 120. Acest tip de redare a evoluției diacronice poate fi considerat, prin complexitatea sa, la limita următoarei serii graduale a etimologiilor ivănesciene.

2.3. Etimologiile complexe reprezintă adevărate (micro)monografii etimologice ale unui sau altuia dintre lexemele avute în vedere. Analizele se desfășoară uneori pe parcursul a două sau trei pagini, alteori discuțiile sunt reluate, prin reveniri argumentative sau ferm concluzive, de mai multe ori, în paragrafe sau capitole diferite.

Mă voi opri numai la câteva situații, pentru a susține aceste considerații cu un caracter prea general.

Un exemplu este etimologia lui *Crăciun*³, dezvoltată în două contexte argumentative: unul în Partea a II-a (*Latina de la baza limbii române*), capitolul V (*Lexicul latinei populare meso-dacice*, p. 169–170), al doilea în Partea a III-a (*Formarea limbii române*), capitolul V (*Lexicul*, p. 242). În prima secvență, G. Ivănescu, referindu-se la o serie de inovații ale latinei populare, face unele considerații cu privire la „creștinismul mesic și dacic” (p. 169), arătând că acesta „a permis pătrunderea în limba maselor creștine din teritoriul mesodacic a unor termeni ca *draco* «drac», poate și *Creatione* «Crăciun» (sărbătoare) [...]”. Probabil, *Crăciun* este în română de origine slavă meridională [...], cum a susținut Al. Rosetti [urmează seria de citări ale lucrărilor lingvistului bucureștean] [...]. (*Creatione* ar fi trebuit să dea în română **Crečune*)” (p. 169–170). Semnificativ este faptul că, într-o a doua secvență analitică referitoare la etimologia acestui cuvânt (p. 242), G. Ivănescu face următoarele observații: „[...] numele sărbătorii nașterii lui Hristos, *Creatione*, adică «crearea lui Hristos», a devenit nume de botez: **Crečune*, **Crăciune* și apoi, prin considerarea acestuia ca un vocativ și crearea unui nou

³ Termenul fiind amplu studiat în literatura de specialitate, nu voi face acum un excurs asupra altor ipoteze și argumentații etimologice. Amintesc numai considerațiile din Pușcariu 1905 și CADE, ambele s.v. *Crăciun*. Una dintre ultimele sinteze lexicografice pe acest subiect se găsește în Vinereanu 2008 s.v.

nominativ, *Crăciun*, dacă nu cumva acesta din urmă a fost împrumutat de la slavi, care primiseră cuvântul de la români și dalmăți în chiar epoca de formare a celor două limbi⁴.

Un alt exemplu de etimologie complexă privește originea prepoziției rom. *la*: „Latina populară din unele regiuni ale Italiei de sud și din teritoriul mesodacic a creat o nouă prepoziție pentru *ad* devenit *a*: prepoziția *illac* + *ad*, născută din adverbul de loc *illac* «acolo», întrebuițat întâi ca element de întărire a prepoziției, și prepoziția *ad*. S-a ajuns, desigur, chiar în latina populară la forma **la *a*, contras apoi în **la*. Acest **la* a fost păstrat de unele dialecte italiene de sud [...] și de limba română. Dar prepoziția *a* (< *ad*) n-a dispărut din limba română decât mai târziu” (p. 153).

Etimologia rom. *rărunchi* prilejuiește savantului ieșean o paralelă între etimologia cuvintelor românești *rărunchi* și *rinichi*: „[...] la *rărunchi*, fenomenul de propagare a lui *n* a avut loc într-o formă *rărunchi*, care se găsește prin Oltenia [...] și care nu se poate explica din *reniculus*, ci numai dintr-un *renuculus*. Este greșit să se admită, după Tiktin și după S. Pop [...], o prefacere a lui *i* din *reniculus*, în *u* prin asimilare la *u* următor. Avem a face cu sufixul latin *-uculus* sau, poate, chiar cu sufixul latin *-unculus*”. Evoluția rom. *rărunchi* din lat. *renunculus* este de multă vreme acceptată în literatura de specialitate românească (cf. și DLR, MDA s.v.); autorul are în vedere și posibilitatea existenței în latina mesodacică a unei alternanțe de tip izomorfic între cele două sufixe: *-uculus* și *-unculus* (p. 111–112).

În aceeași serie de analize trebuie încadrate și considerațiile care cuprind soluția etimologică a v.rom. *nusu*: „[...] prepoziția *cum* a devenit **cun* înainte de cuvinte începătoare cu o vocală (cf. it. *con* «cu»), ceea ce explică pe *n* din v.rom. *nusu*, macedor. *nās* «dânsul» (< *ipse*)” (p. 122)⁵.

3. Dictionnaire Étymologique Roman: cuvintele limbii române

La ora actuală, proiectul DÉRom cuprinde o echipă de lucru centrală (franco-germană), extinsă printr-un grup de voluntari selectat, sistematizat și gestionat astfel încât echipa europeană largită este formată din aproximativ cincizeci de lingviști (cf. *Présentation*; numărul suferă mereu modificări, mai ales prin cooptarea de noi membri). Posibilitățile de informare în domeniul cercetărilor etimologice de pe tot parcursul Romaniei sunt impresionante. Redactările sunt îndrumate printr-un

⁴ Găsim în aceste secvențe argumentative una dintre trăsăturile caracteristice stilului științific al lui G. Ivănescu: reluările (auto)corective care, prin adăugarea unor (aparente) contexte dubitative, îmbogățesc informația științifică a problemei, fixând de fapt, cu hotărâre subtilă, suma de fapte revelatorii. În acest caz, prin plasarea discuției despre *Crăciun* în cadrul elementelor moștenite din latină, prin forma reconstruită **Crečtune* din prima secvență reluată, din perspectivă diferită, în secvența a doua, savantul intră în categoria lingviștilor care admit caracterul moștenit al numelui sărbătorii.

⁵ Unele dintre etimologiile luate în discuție au rezolvări diferite în dicționarele etimologice ale limbii române, în dicționarul lui Tiktin sau în DLR și MDA. Nu este locul aici pentru o prezentare extinsă a fiecărui caz în parte, singura relaționare fiind cu DÉRom.

sistem de revizie strict, coordonat pe paliere centralizate. Normele sunt riguroase și elastice în același timp. Se urmărește identificarea cât mai adecvat disociată a lexemelor romanice (numite: unul în raport cu celălalt – *cognat*, iar în relație cu elementul protoroman reconstruit – *corelat*) puse în relație etimologică, pe baza metodei gramaticii comparate-reconstrucție (Chambon 2007, Buchi, Schweickard 2012, Chambon 2011, Schweickard 2012), cu numitul etimon protoroman reconstruit din perspectiva limbii vorbite (Buchi 2012, Benarroch 2011a, Benarroch 2011b).

Site-ul proiectului (<http://www.atilf.fr/DERom>) prezintă amănunțit toate etapele de lucru, echipa, concepția teoretică, normele lexicografice și valorificările practice. Articolele redactate pot fi oricând vizualizate, cu o prezentare minuțioasă a contribuției fiecărui membru al echipei, indicându-se atât momentul primei postări *on line* a unui articol, cât și ultima actualizare a informațiilor și datelor de specialitate privind respectiva redacție.

Se găsesc în lucru, în diverse faze (documentare, primă redactare, revizie pe zone geografice, refacere, revizie finală – efortul aparține celor doi directori de proiect –, reconstrucție, sinteză romanică și revizie generală – responsabilitate asumată de Jean-Pierre Chambon), probabil peste două sute de articole, pe site fiind actualmente prezente în formă finală șaptezeci de articole actualizate sistematic în funcție de cercetările și corelările ulterioare⁶.

Dintre aceste articole publicate, numai un număr de patru etimoane protoromane nu au un corelat în dialectele Romaniei de sud-est (zonă în care limba română ocupă un loc central):

**/'barb-a/*² (autori: Uwe Schmidt și Wolfgang Schweickard) se regăsește în dalmată, istriotă, italiana septentrională, friulană, ladină, română;

**/esku't-a-/* (idem.) – în franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, asturiană, galego/portugheză;

**/ka'βall-a/* (autor: Ana María Cano González) – în dalmată, italiană, friulană, română;

**/mon't-ani-a/* (autor: Victor Celac) – în italiană, română, franceză, franco-provensală, occitană, gasconă, catalană, spaniolă, vechea asturiană, galego/portugheză.

4. Istoria limbii române și DÉRom

4.1. Din cele șaiszeci și șase de articole din DÉRom care cuprind actualmente⁷ corelatul românesc (cu identificarea formelor din toate dialectele limbii române), G. Ivănescu discută în *Istoria limbii române* treizeci și nouă de cuvinte; le vom reda în continuare în forma morfologică indicată în textul ivănescian, la pagina selectată din *Anexă* și ținând cont de considerațiile făcute în prezentarea listei din

⁶ De exemplu, articolul **/laks-a-/* (publicat pe site-ul DÉRom), în funcție de punctul de vedere al autoarei acestuia (Cristina Florescu), al reviziei generale (Jean Pierre Chambon), al reviziei finale (Eva Buchi) și al întregii echipe de revizori (mai ales specialiștii pentru zona lingvistică a Iberoromaniei), va fi redimensionat prin reînglobarea faptelor lingvistice a ceea ce s-a considerat inițial a fi un articol lexicografic independent: **/daks-a-/*.

⁷ Este vorba de momentul redactării prezentului articol.

Anexă: aju s.m. 205; *an* 202; *auđim* 209; *bat* (eu) 121; *beu* (eu) 209; *cađi* (tu) 209; *cai* (pl.) 205; *carne* (indirect) 142; *cere(re)* (vb.) 125; *chem* (eu) 202; *creștere* 210; *dinte* 124; *dormi* (vb.) 204; *făcui* (vb.) 161; *făurar* 121; *fân* 120; *fiu* (subst.) 120; *fugire* 209; *gust(ar)* 241; *ies* (eu) 127; *lapte* 208; *las* (eu) 127; *loc* (implicit) 143; *luare* 209; *lună* 74; *mai* 496; *marțu* (mcdr.) 241; *minte* 124; *munte* 203; *neauă* 218; *parte* (indirect) 218; *pâine* 142; *prier* 241; *punte* 203; *roată* 203; *sare* 7; *săgeată* 241; *tăciune* 126; *zece* 209.

Din aceste cuvinte, trei (*carne*, *loc* și *parte*) nu sunt prezentate etimologic în mod direct, în sensul că relația cuvânt românesc – etimon latin, fără a fi identificată explicit, se deduce în mod extrem de clar din contextul argumentativ. De exemplu, în cazul lui *carne*, în nota 2 de la pagina 142, lingvistul, discutând despre complexa problemă a evoluției neutrilor latinesc în limbile romanice⁸, comentează – referindu-se la modul în care a evoluat genul unor cuvinte – în felul următor: „[...] unele neutre, care au devenit masculine în Apus, sânt la români feminine. Dar, și acolo [în Apus, ca și la români, subl.n.], neutrul *caro* «carne» a devenit feminin”. Prin urmare, neutrul latinesc *caro* a devenit substantiv feminin în românescul *carne* (indicat numai ca traducere a termenului latinesc), ca și în celelalte limbi occidentale – deși multe alte neutre latinești au devenit masculine în limbile apusene.

Din această serie de treizeci și nouă de lexeme, numai două au rezolvări etimologice diferite. Este vorba de numele lunilor *august* și *mai*, pe care G. Ivănescu le consideră într-un cadru diferit.

Astfel, Victor Celac (în DĖRom s.v. */a'gust-u/ a. 2009, versiunea actuală din 22.11.2012) ia în considerare ca formă românească etimologică (și pe baza datelor dialectale din ALRM s.n.), forma regională *agust*, câtă vreme Ivănescu, la p. 241, ia în considerare forma *gustar*, un lexem românesc evoluat – argumentează G. Ivănescu – prin etimologie populară, prin asociere cu *gust*, din lat. *Augustus*. Nu are, prin urmare, în vedere forma *agust*, ci *gust*, la care „s-a adăugat sufixul -ar, prin analogie cu celelalte nume de luni” (loc.cit.).

De asemenea, Celac (în DĖRom s.v. */mai-u/ a. 2009, versiunea actuală din 28.09.2012), reluând documentația problemei la nivelul tuturor dialectelor limbii române, consideră, pe baza unei informații actualizate și bine susținute argumentativ în comentariile și notele articolului, că ne găsim în fața unui termen moștenit („Le caractère héréditaire du lexème nous semble avérée; il a toutefois pu être revitalisé secondairement par l'influence du slavon et du grec”); este respinsă dubla etimologie din DLR și MDA, reconsiderându-se soluția din Mihăilă 1974: 11. De asemenea, este respinsă soluția etimonului slavon dată de Ivănescu (ca și de alți lingviști) în *Istoria limbii române* (p. 496).

Trebuie să ținem cont în comparația noastră că modalitatea de disociere a intrărilor în DĖRom este făcută conform unor principii științifice și tehnico-

⁸ Chestiunea este de cea mai strictă actualitate. Unul dintre subiectele de dezbatere ale celui de-al VIII-lea Atelier DĖRom (25–26 iunie 2012) a fost modalitatea de tratare lingvistică și lexicografică a neutrilor din limbile romanice în DĖRom: „Le traitement du neutre dans le DĖRom” (cf. site-ul proiectului, rubrica *Actualités et historique*).

compuționale de ultimă oră în lingvistica romanică. Numărul articolelor din DĖRom presupune o analiză de o minuție fără precedent a raportului polisemie–omonimie al latinei cu variantele sale orale reconstruite. În acest context, faptul că, din cele șaizeci și șase de intrări DĖRom, în *Istoria limbii române* regăsim treizeci și nouă de elemente lexicale care pot fi puse în relație cu tot atâtea articole DĖRom ce conțin cel puțin un corelat din limba română (cu cele patru dialecte ale sale) este un fapt esențial. Respectivul aspect capătă o deosebită relevanță dacă avem în vedere că, din cele treizeci și nouă de lexeme discutate de Ivănescu, treizeci și șapte prezintă o soluție etimologică viabilă, acceptată de DĖRom. Numărul respectiv este impresionant dacă ținem cont de minuția și forța analitică a dicționarului actual.

4.2. Conform normelor DĖRom (vizibile pe site-ul menționat), o carte de specialitate care cuprinde istoria unei limbi romanice nu face parte din bibliografia obligatorie a dicționarului, ci din bibliografia generală. Istoriile limbilor romanice nu sunt citate decât atunci când aduc un surplus substanțial de informație de specialitate, respectiv: a) dacă dezvoltă un punct de vedere demn de a fi luat în considerare, pe care însă autorii DĖRom nu-l acceptă; b) dacă discută unele aspecte care nuanțează sau dezvoltă informațiile oferite de lucrările din bibliografia obligatorie formată mai ales din dicționare tezaur ale limbilor romanice, atlase dialectale etc.

Pe baza acestor considerente, Ivănescu este citat în patru situații semnificative.

1) În cazul mai sus discutat al articolului */a'gust-u/, în nota 1. Implicarea în articol a lucrării ivănesciene este făcută în legătură cu cele comentate de lingvistul ieșean cu privire la forma *avgust*, existentă în limba modernă:

„*avgust* s.m. (dp. 1593, Doc. Î. (XVI) 178; DA s.v. *avgust*; Ivănescu *Istoria*¹ 496 [subl.n.]; MDA s.v. *avgust*) < slav. *avgustъ* (Miklosich *Lexicon* s.v. *avgustъ*; Kramer, BA 9, 115; malgré Tiktin1 – Tiktin3 et Cioranescu n° 141, qui proposent d'y voir un hellénisme, hypothèse peu probable pour des raisons chronologiques)”.

2) În cazul articolului */eks-i/, în corpul articolului. Implicarea în articol a lucrării *Istoria limbii române* este făcută datorită comentariului lui G. Ivănescu privind păstrarea (în macedoromână, meglenoromână și în dacoromână – numai la nivel dialectal) a lui „*e* neaccentuat provenit din lat. *ē* sau *ĩ*, înainte de accent”, care „devine *i* și în dacoromână (dial. în *ișim*)”:

„*/ek's-i-re/ > dacorom. *ieși* v.intr. «aller hors d'un lieu, sortir» (dp. 1491/1516 [date du ms.], Psalt. Hur. 2138; Tiktin3; EWRS; Candrea–Densusianu n° 815; DA; Cioranescu n° 4294; MDA; Ivănescu *Istoria*¹ 204 [subl.n.]; Mihăescu *Romanité* 169; ALR SN 124, 278)” (cf. Lichtenthal în DĖRom s.v. */ek's-i-re/ a. 2010, versiunea actuală din 20.11.2012).

3) În cazul articolului */lun-a/, nota 3, G. Ivănescu este citat în seria lingviștilor români care consideră că sensul temporal al lexemului românesc *lună*

este protoroman: „Les continuateurs romans de */'lun-a/ présentent un certain nombre de sens secondaires, dont aucun ne paraît suffisamment diffusé ni documenté avec suffisamment d'ancienneté pour justifier sa reconstruction en protoroman. Plusieurs auteurs (PușcariuLimba 1, 248; Cioranescu n° 4942; MihăescuLangue 282; **IvănescuIstoria**¹ 74; cf. aussi EWRs; Candrea-Densusianu n° 1018; TLF [«mois lunaire»]) attribuent à */'lun-a/ le sens de «mois» (cf. Cadonini 2012 in DÉRom s.v. */'lun-a/, versiunea din 27.09.2012).

4) În cazul articolului */'mart-i-u/, nota 1, G. Ivănescu este una dintre sursele care susține afirmația conform căreia forma dacoromână ereditară *marț* a fost „aproape în întregime învinsă” de forma actuală *martie* datorită omonimiei parțiale cu *marți* „zi a săptămânii”: „Cette issue héréditaire s'est trouvée affaiblie en raison de son homonymie partielle avec *marți* «mardi»; aujourd'hui elle a presque entièrement été évincée par *martie* s.m. (dp. 1512, DERS = Tiktin3; Cioranescu n° 5115; DLR; **IvănescuIstoria**² 504; MDA) < slav. *martij* (MiklosichLexicon s.v. *marътъ*; Kramer, BA 9, 106)” (cf. Celac 2009 in DÉRom s.v. */'mart-i-u/, versiunea din 28.09.2012).

5. Concluzii

Analiza de față prezintă o analogie între soluțiile etimologice date în anul 1986 de G. Ivănescu în *Istoria limbii române* cuvintelor românești moștenite și etimologiile în areal romanic din proiectul european DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, cercetare strict contemporană, în derulare. Cu toată diferența de metodă, de capacitate exegetică (DÉRom este o lucrare colectivă în care sunt angajați până la ora actuală circa cincizeci de specialiști) și de structură, se poate remarca faptul că introspecțiile lingvistice ivănesciene își păstrează în cea mai mare măsură actualitatea. Caracterul profund viabil al considerațiilor savantului ieșean se datorează (dincolo de valoarea intrinsecă a muncii și intuiției recunoscute ale lingvistului român) modalității minuțioase și nuanțate în care G. Ivănescu structurează științific valorile dialectale ale latinei populare. Raportul dintre latina scrisă și realitățile reconstruite ale graiurilor populare vorbite în zona României de sud-est este mereu avut în vedere cu o acuitate prin care se poate străvedea una dintre coordonatele profunde ale metodei gramaticii comparate-reconstrucție.

BIBLIOGRAFIE

- Benarroch 2011a = Myriam Benarroch, *L'étymologie du lexique héréditaire: en quoi l'étymologie panromane est-elle plus puissante que l'étymologie idioromane? L'exemple du DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)*, în *Actes du colloque „Romania: réalité(s) et concepts”* (Nancy, 6-7 octobre 2011), Chabrolle-Cerretini, Anne-Marie (éds.), Limoges, Lambert et Lucas.
- Benarroch 2011b = Myriam Benarroch, *Latin oral et latin écrit en étymologie romane: l'exemple du DÉRom (Dictionnaire Étymologique Roman)*, în *Actes du colloque „Les rapports entre l'écrit et*

- l'oral dans les langues romanès”* (Université Paris 8, Vincennes – Saint-Denis, 9-10 décembre 2011), Maria Helena Araújo Carreira (éd.) (sub tipar).
- Buchi 2012 = Éva Buchi, *Des bienfaits de l'application de la méthode comparative à la matière romane: l'exemple de la reconstruction sémantique*, în *Methods of Etymological Practice*, Bohumil Vykypl, Vít Boček (éds.), Prague, Nakladatelství Lidové Noviny, p. 105-117.
- Buchi, Schweickard 2010 = Éva Buchi, Wolfgang Schweickard, *À la recherche du protoroman: objectifs et méthodes du futur Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*, în *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Innsbruck 2007), Maria Iliescu, Heidi Siller-Runggaldier, Paul Danler (éds.), Berlin-New York, De Gruyter, vol. 6, p. 61-68.
- CADE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dictionarul etimologic al limbii române: elementele latine (a-putea)*, București, Socec, 1907-1914.
- Chambon 2007 = Jean-Pierre Chambon, *Remarques sur la grammaire comparée-reconstruction en linguistique romane (situation, perspectives)*, în „Mémoires de la Société de linguistique de Paris”, 15, p. 57-72.
- Chambon 2011 = Jean-Pierre Chambon, *Note sur la diachronie du vocalisme accentué en istriote/istroroman et sur la place de ce groupe de parlers au sein de la branche romane*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, 106/1, p. 293-303.
- DÉRom = *Dictionnaire Étymologique Roman (Première phase: le noyau panroman)*; coord. Éva Buchi și Wolfgang Schweickard; subvenționat ANR și DFG (cf. <http://www.atilf.fr/DERom>, etapa I: anii 2008-2010, etapa a II-a: anii 2012-2014).
- DLR = *Dictionarul limbii române (DLR)*, serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965-2012.
- FEW = Walther von Wartburg et al., *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, 25 vol., Bonn-Heidelberg-Leipzig-Berlin-Bâle, Klopp-Winter-Teubner-Zbinden, 1922-2002.
- Florescu 2009 = Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom (< Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW)*, în *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Luminița Botoșineanu et al. (eds.), Iași, Editura Alfa, p. 153-159.
- Florescu 2012 = Cristina Florescu, *The Academic Dictionary of the Romanian Language (Dictionarul academic al Limbii Române – DLR). Lexicological Relevance and Romanic Context*, în „Philologica Jassyensia”, VIII, nr. 1, p. 19-26.
- Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- LEI = *Lessico Etimologico Italiano*, Max Pfister, Wolfgang Schweickard (dir.), Wiesbaden, Reichert, 1979-.
- MDA = *Micul dicționar academic*, Marius Sala, Ion Dănilă (dir.), vol. I-IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2003.
- Mihăilă 1974 = Gh. Mihăilă, *Dictionar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Pușcariu 1905 = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- REW₃ = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Winter, 1930-1935³ [1911-1920¹].
- Schweickard 2012 = Wolfgang Schweickard, *Le Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom) entre tradition et innovation*, în *Present and future research in Anglo-Norman: Proceedings of the Aberystwyth Colloquium, 21-22 July 2011*, David Trotter (ed.), Aberystwyth, The Anglo-Norman Online Hub, p. 173-178.
- Vinereanu 2008 = Mihai Vinereanu, *Dictionar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Editura Alcor Edimpex.

**G. IVĂNESCU: THE ETYMOLOGY OF THE WORDS
IN ISTORIA LIMBII ROMÂNE IN ROMANCE CONTEXT (DÉROM)**

ABSTRACT

The paper presents an analogy between the etymological solutions given in 1986 by G. Ivănescu in *Istoria limbii române* to the Romanian inherited words, and the Romance etymologies from the European project DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman*, ongoing research project. The etymological equations from Ivănescu's work concerning the lexemes inherited by the Romanian language are being analysed from the perspective of their complexity. The subsequent analysis is focused on the common elements subjected to an etymological treatment in the two works under scrutiny. In spite of the divergent methods, divergent exegetical abilities (DÉRom is a collective project, currently developed by approx. fifty specialists) and divergent structures, it is remarkable to note the degree to which Ivănescu's linguistic introspections have remained relevant. Apart from the intrinsic value of the work and intuition of the Romanian linguist, the reason for the modernity of his ideas is to be found in the thorough and nuanced manner in which G. Ivănescu structured scientifically the dialectal values of the Vulgar Latin. The relationship between the written Latin and the reconstructed spoken vulgar dialects from the South-Eastern Romance is placed under constant scrutiny with an impressive acuity, which reveals one of the essential features of the comparative-reconstructive grammar.

Keywords: *etymology, history of Romanian Language, Latin words heritage, contrastive analysis, comparative-reconstructive grammar.*

ANEXĂ

În această *Anexă* vor fi indicate numai acele elemente lexicale care cuprind în mod explicit o relație etimologică română-latină din părțile I, a II-a și a III-a dintre cele zece ale *Istoriei limbii române*, publicată de Ivănescu acum mai bine de trei decenii. Fiecare termen este citat în forma existentă în volum, indicându-se numărul unei singure pagini. În cazul mai multor citări, se preferă fie prima citare, fie cea mai semnificativă. Valoarea gramaticală și/sau cea semantică și/sau cea de circulație apar indicate numai acolo unde considerăm că se pot produce confuzii.

A 122; abia 125; acel 203; acest 203; adăpare 126; adunăm 202; afară (de) 152; așung (eu) 126; agiunse (el) 208; agiumse (mcdr.) 208; așut (eu) 126; aibă 204; aiurea 204; aju s.m. 205; ajuta 167; alantu (mcdr.) 150; alună 219; amar 202; an 202; ai (pl.) 205; anțărt 224; apă 126; aramă 132; arc 241; are (el) 233; arete 120; arie 121; armă 241; armăsar 127; aseamăn (eu) 205; asemenea 205; astămpăr (eu) 127; asud (eu) 127; aș (cânta) 159; așchie 123; atinge 167; ață 126; au (conj.) 237; aușim (noi) 209; aurar 242; avere (vb.) 209.

Ăl(a) 148.

Baț „cerc de fier” 126; bațu (mcdr.) „eșarfă” 126; bat (eu) 121; bată (subst.) 125; bărbați 209; bătaie 241; bătrân 125; berbece 125; beșică 125; beu (eu) 209; bine 202; boace 125; botez (eu) 127; braț 126; brățare 126; broască 118; bucată 249; bucă 168; bună 203; burete 205.

Ca 122; caibă 204; cași (tu) 209; cai (pl.) 205; cal 168; cald 121; cap 122; care (pron.) 126; carne (indirect) 142; carte 241; casă 202; că 126; călcăi 204; căldură 106; cămașă 104; cănunt 207; cănut (mcdr.) 207; căpătare 247; căpățână 168; căprior 121; cărbune 203; căroare (mcdr.) 106; către 152; când 126; câmp 180; cântare (v.rom.) „va cânta” 121; cântase p. 121; cântași 121; cântă (el) 153; cântămu 121; câștig 210; cât 126; ce 122; ceară 209; cep 209; cer 120; cercei 242; cere(re) (vb.) 125; cetate 122; cerc, țerel'u (mcdr.)

106; chem (eu) 202; chingă 127; cinci 125; cine 125; ciutură 126; coadă 120; coapsă 208; coc (eu) 125; corindă 170; corn 132; Crăciun 170; creastă 96; credeți (voi) 204; creștere 210; creștin 264; cot 118; cu 122; cufund (eu) 122; cuget (eu) 232; cui 121; cumpăra (vb.) 242; cunună 203; curățire 209; curechi 120; curte 120; cute 120; cutremur 208; cușit 209; cuvânt 122.

Dau (eu) 161; daune (pl.) 209; dănsu 147; de 152; deget 143; des 122; descălțat 112; desculț 112; deșchid (eu) 210; deșider (eu) (v.rom.) 209; dinte 124; doamnă 203; dogar 242; domn 121; dor 122; dormi 204; dos 122; două 146; doi 146; dor 205; duse (el) 127.

E (conj.) 163; ea 204; ei 120; era 233; erai 233; este 122; eu 122.

Fag 125; fapt 249; faptă 249; față 126; faur 209; făcui (eu) 161; făină 207; fără 152; făurar 121; fân 120; fântână 204; feciu (eu) „făcui” 161; femeie 204; fier 118; fiu 120; floare 203; Florii 204; flumin (mcdr.) „multime” 132; foaie 145; fost (part.) 118; frag 145; fragă 145; fraged 210; frasin 127; frânghie 247; freamăt 143; frunză 126; frupt 143; fugire 209; fulgera 115; funie 173; funigină 205; furcă 96.

Găină 205; geană 127; geamăt 143; gem (eu) 124; ger 132; genuchi 171; ghiață 126; ghindă 193; gras 122; gratie 122; grâu, grăv (mcdr.) 81; grec 120; greu 209; gură 168; gust 143; gust(ar) 241; gutuie 203; ġune (mcdr.) 209; ġur (= jur) „spațiu” 126.

Iapă 168; ied 120; in 205; ies (eu) 127; ieu (eu) 205; inel 124; ins 208.

Îi (vb.) 122; îmbrăca (vb.) 112; împărat 122; împlânta 245; în 152; înainte 152; înălța (vb.) 126; înălțat 126; (în)călțai (eu) 126; (în)călțare 126; (în)călțat 126; încetare 125; încet 125; închinăciune 126; încinge (vb.) 169; îndrea 241; inger 209; (în)gâmf 122; îngreca (vb.) (Maram., mcdr.) 115; îngreuna (vb.) 115; îngust 202; însă 208; însu 147; întâi 204; între 122; întrebare 126; întreg 123; întru (prep.) 152; înțeleg (eu) 234; înțelese 127; învește/invești (vb.) 112–113; is (vb.) 122; însă 208.

Jneapăn/žneapăn 123; joc/ġoc 123; joi 123; jos/ġos 122; jude 132; județ 126; june/ġune 122; jur/ġur (eu) 123.

La (prep.) 153; lapte 208; las (eu) 127; laț 126; lătrat 143; lega (vb.) 167; lemn 203; lemnar 242; ligari (mgl.) 204; limbă 126; lingură 7; loc (implicit) 143; luare 209; lui (pron.) 148; lume „lumină” 122; lună 74; lung (în lung) 152; luntre 123; lup 122; luptă 96.

Mai (adv.) 122; maiu (subst.) 205; mama 133; marmură 240; marțu (mcdr.) 241; masă 122; măcelar 242; măduvă 204; măiastră 122; măiestru 122; măr 145; mărele 242; măsea 127; măsură 122; mână 132; mâncare 167; mâncăm 234; Medru 242; merge 112–113; mieș 126; miere 118; minte 124; moare (subst.) 119; morar 242; moriș (vb.) 120; mormânt 184; mort 121; multe 123; muiere 120; munte 203; mur(ă) 120; mustru (eu) 122; mușchi 210.

Nalbă 123; năs (mcdr.) 122; neauă 218; neg 125; negoț 126; negură 125; negustor 242; nepot 219; neșchit (v. rom.) 208; nici 164; Nicoară 242; nouă (num.) 209; nouă (pron.) 209; nume 120; nusu 122; nor(ă) 110; nuntă 208.

Oameni 132; oare(cine) 226; ochi 121; olar 242; om 132; opt 208; orz 126; osânză 127; ospăț 126; ouă 209.

Până 203; pară (fruct) 145; parte (indirect) 218; patru 126; păcură 173; pădure 123; păgân 264; pământ 122; pânură 173; păr „arbore” 145; păreasimi 122; părete 120; părinc 207; păsa (vb.) 167; pășune 210; pâine 142; pește 96; piatră 202; picior 120; picul'u (mcdr.) 181; pierd (eu) 124; puiă 204; plicari (mcdr.) 204; plină 202; plumb 96; ploaie 119; poamă 145; poartă 203; porumb 96; pradă 120; prier 241; primar(ă) 224; prânz 126; pre 122; preț 126; pulicar (mcdr.) 173; pulpă 96; punte 203; purcel 124; pușchea 123; putea (vb.) 160; puț 96.

Ram 202; rază 145; rădăcină 204; rămase (el) 122; rărunchi 111; rău 124; răs 143; rău 209; roată 203; roib 119; roibă 119; român 250; roș 119; rotunzi 209; rug 125; ruga (vb.) 204; rugăciune 126; Rusal'e (mcdr.) 170; Rusal'a (mgl.) 170.

Saiu (eu) 167; sare 7; să 162; săgeată 241; sănătos 244; sărire 205; său (pron.) 119; sân 243; sânge 125; Sângeorz 241; sănt (s.m.) 208; Sândăniș 123; scald (eu) 127; scamă 202; scaun 209; scăpărare 248;

scoarță 126; scoc (eu) 127; scot (eu) 119; scriu (eu) 209; scur(g) (eu) 127; scut 241; seca (vb.) 243; secetă 131; semn 208; senin 207; senină 202; sfulgera (băn.) 115; simț(esc) 126; simță (să) 126; sănt (ei) 122; soare 203; socru 132; surori 204; soț 126; spre 225; spun (eu) 127; spuză 126; stau (eu) 161; staul 209; steauă 204; sting (eu) 125; storc (eu) 127; stric (eu) 127; sub 152; sulf 106; sunet 143; surd 96; sus 122.

Șarpe 131; șase 127; șcl'ifur 242; șed (eu) 124; și (conj.) 122; șterg (eu) 124; știu (eu) 210.

Tata 133; tăcere 202; tăciune 126; tău (pron.) 119; tâmplă 203; tânăr 124; tes (mcd.) „întins” 122; timp 124; toamnă 120; tocare 167; tră (mcd.) „între” 152; trier (eu) 209.

Țeară 209; țeastă 168; țesu (eu) 124; țest 168; ție (el) 203; țin (eu) 124.

Ucide (vb.) 167; ulcior 121; uger 125; umăr 122; umed 122; umplu (eu) 203; ura (vb.) 204; ureche 120; urî (vb.) 160; urlare 123; ursi (vb.) 209; ușă 120; ușor 127.

Vatăm (eu) 127; văz (eu) 121; vecin 209; vechiu 121; vede (ei) 153; verde 121; vie (subst.) 121; vie (vb.) 120; viers 143; viespe 114–115; vin (eu) 124; vinde (vb.) 242; vineri 124; vise (vb.) (v. rom.) 127; vânat 143; vână 124; vor (ei) 233.

Zac/dzac 123; zadă 120; zbor (eu) 125; zece 209; zgaibă 204; zgură 120; zi 209; zic (eu) 122; zici (tu) 122; zise (el) 127.

„IAȘUL L-A PIERDUT, DAR L-A CÂȘTIGAT ȚARA”

V. FRĂȚILĂ*

La 15 septembrie 1952, profesorul Gheorghe Ivănescu a fost înlăturat din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, rămânând numai cercetător științific în cadrul Academiei la Institutul de Istorie și Filologie din aceeași localitate, calitate pe care o avea încă din 1949, ca, apoi, începând cu 1 ianuarie 1956, să fie transferat la București, unde a fost numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român, al cărei președinte era acad. Iorgu Iordan. Motivul „eliberării” din funcția de profesor, după cum reiese din *Autobiografia* pe anii 1950–1955, datată 7 decembrie 1955, nu i-a fost comunicat profesorului, care crede că această „eliberare” nu a fost decât „o răzbunare pe chestiuni personale”. *Autobiografia*, pe care o dăm publicității, ca și o serie de „referințe” despre profesorul G. Ivănescu „venite” din partea unor angajați ai Universității ieșene, se află în Arhiva Universității de Vest din Timișoara.

„Autobiografie 1950–1955

Deși în anii 1950–1951 și 1951–1952 am continuat a-mi face, ca profesor de limba română și dialectele ei, la catedra cu acest nume, de la Facultatea de Filologie din Iași, datorită, cu aceeași trageră de inimă ca și mai înainte, conducerea Universității, cu care eram în conflict din anul 1949–1950, întrucât nu voisem să fiu marxist, cum îmi cerea ea, a găsit cu cale să ceară eliberarea mea din postul de profesor, lucru întâmplat la 15 septembrie 1952. Motivul eliberării nu mi s-a comunicat nici până astăzi, ceea ce mă face să cred că n-a fost decât o răzbunare pe chestiuni personale. În acești ani, eu mi-am perfectat *Istoria limbii române*¹ în trei volume pe care o redactasem numai parțial înainte și am adăugat restructurări noi ale materiei, făcute în lumina concepției despre limbă a lui I.V. Stalin².

De la 15 septembrie 1952 și până azi am fost numai cercetător științific al Academiei R.P.R., Filiala Iași. Problema fundamentală la care lucrez începând din ianuarie 1952 este aceea a

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

¹ Lucrarea, adusă cu bibliografia la zi, și, desigur, cu modificări față de cea pomenită aici, va vedea lumina tiparului abia după aproape 30 de ani: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980. După alți 20 de ani, lucrarea va cunoaște o nouă ediție, sub îngrijirea Mihaelei Paraschiv, în aceeași editură ieșeană, fiind prevăzută, de data aceasta, și cu un indice de autori și cu unul de cuvinte.

² Se referă la intervenția lui Stalin în disputa marxistă, salutăată pretutindeni de lumea științifică.

PREDICATE AND COPULA – G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

This article discusses G. Ivănescu's conception of *predication*. As a language phenomenon, the predicate is defined as a statement of something and not as something that is said about a subject. This definition includes also the sentences without a subject and focuses on the linguistic act (the sentence), not on his logic background. According to this view, the *copula* is the main element in the nominal predicate structure and the *predicative* is the specification of the sentence.

Keywords: *G. Ivănescu, grammar, verb, predicate, copula.*

DESPRE CONCEPȚIA STILISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU (SAU DESPRE JUSTEȚEA UNEI RECOMANDĂRI PRIVIND CERCETAREA STILURILOR)

CRISTINEL MUNTEANU*

În capitolul în care se ocupă de filozofia limbajului la Giambattista Vico, Eugeniu Coșeriu încearcă să explice în ce constă dificultatea de a percepe corect ideile acestui gânditor italian: „Stilul lui Vico este foarte complicat, obscur și adesea încâlcit, lectura textelor sale îl zăpăcește pe cititorul neexperimentat. Numeroasele repetări ale aceleiași idei cu variații sinonimice, adică lipsite de coerență terminologică, îngreunează înțelegerea. Cu toate că și-a rescris continuu opera [...], prezentarea nu devine mai clară și mai concisă, așa cum ne-am așteptat, ci – sub imperiul exuberanței produse de noile idei – din ce în ce mai metaforică și mai neclară” (Coșeriu 2011: 351). În consecință, la începutul demersului său hermeneutic, E. Coșeriu apreciază că, în cazul lui G. Vico, este necesar să apelăm la „un dublu cadru explicativ”: „Pentru o mai bună înțelegere a filozofiei limbajului la Vico, problematizările acestuia trebuie prezentate într-un dublu cadru interpretativ: mai întâi *ex negativo*, pe fundalul unei scheme a treptelor cunoașterii propuse de Leibniz, și apoi în manieră pozitivă, în cadrul propriei gnoseologii a lui Vico” (*ibidem*: 352).

1. *Mutatis mutandis*, cele spuse mai sus pot fi aplicate, într-o anumită măsură, și operei științifice a lui G. Ivănescu, măcar pentru unele locuri ale acesteia. Desigur, o asemenea analogie conține o doză de exagerare; de altminteri, nu am intenționat o comparație între cei doi savanți, Vico și Ivănescu (aproșiți, probabil, și din punct de vedere temperamental), ci avut de gând doar să compar unele aspecte ale scrierilor lor și ale interpretărilor ce pot fi date acestora.

1.1. Într-adevăr, deși nu putem vorbi de o obscuritate de genul celei înregistrate la Vico, și la Ivănescu întâlnim uneori o inconsecvență terminologică (după cum se poate constata și din paragrafele despre limbajul poetic, pe care le vom examina aici) și, pe alocuri, o exprimare oarecum neclară, trădând o ușoară lipsă de rigoare sau de ordine (neajunsuri pe care le-au sesizat ori i le-au reproșat și

* Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Pitești, Calea Bascovului, nr. 2A, România.

alții). Mai mult decât atât, textele lui Ivănescu prezintă în genere numeroase idei – semănate entuziast, într-o manieră cam neglijentă, dar seducătoare, totodată – insuficient argumentate, ce-și așteaptă confirmarea ori, din contră, infirmarea prin cercetările amănunțite ale altora¹.

1.2. Paginile în care Ivănescu discută despre limbajul poetic/limba poetică cuprind idei, noțiuni și distincții care se articulează într-o concepție stilistică destul de solidă, ce oferă, la rândul-i, sugestii utile pentru abordări ulterioare. Pentru o mai bună înțelegere a acestei concepții, se poate apela, și în cazul lui Ivănescu, la dublul cadru explicativ de care vorbea Coșeriu, numai că, de data aceasta, pentru modul interpretativ *ex negativo*, propun ca rolul lui Leibniz să fie preluat de Coșeriu însuși. Altfel spus, voi încerca să prezint, până la un punct, pentru mai multă claritate, ideile și intuițiile lui Ivănescu despre limbajul poetic și despre stilistică prin intermediul teoriei coșeriene – o doctrină lingvistică mai riguroasă, mai coerentă și mai unitară, constituită și dezvoltată pentru a corespunde cât mai bine realității limbajului și care, în plus, beneficiază de o terminologie foarte adecvată². Ne ajută și faptul că ambii lingviști apreciau la fel de mult moștenirea Antichității, fiind buni cunoscători ai ideilor despre limbă și stil din acea perioadă.

1.3. Așadar, scopul principal al lucrării mele este acela de a arăta însemnătatea și justetea unei recomandări făcute de G. Ivănescu pentru lingvistica modernă cu privire la cercetarea stilurilor. Însă, pentru atingerea scopului, este nevoie să ne raportăm, α) pe de o parte, la o serie de distincții esențiale referitoare la cultură, în general, și la limbaj, în special, așa cum le-a formulat clar și riguros E. Coșeriu (pe urmele unor mari gânditori); β) pe de altă parte, la ideile/concepțiile clasice referitoare la stiluri. Subliniind importanța concepției stilistice ivănesciene și indicându-i posibilitățile de dezvoltare, nu trebuie pierdut din vedere că suntem datori să-i relevăm, în același timp, și limitele (o exigență exegetică pe care E. Coșeriu o numea, în spaniolă, *alcances y límites*).

¹ Iată, în legătură cu tema noastră, dar atingând problema limbii literare, o atare idee – ca rod al reflecțiilor lui Ivănescu cu privire la limba poetică românească –, pe care o reproducem *in extenso* în cele ce urmează: „Putem admite că, în unele cazuri, termenii muntenești s-au impus în limba literară, pentru că ei aveau valoare poetică la scriitorii moldoveni, pentru care termenii moldovenești erau în mod fatal banalizați. Putem admite, cu alte cuvinte, că limbajul poetic al moldovenilor a devenit limbajul normal al tuturor românilor, când acest limbaj poetic se recruta din dialectul literar munteșc. Astfel, munteneii spuneau și spun *zăpadă*, *nor*, moldovenii spuneau și spun *omăt*, *nour*. Azi *zăpadă* și *nor*, adică formele muntene, sunt și termenii literari neutri, caracteristici limbii scrise și vorbite obișnuit de către oamenii de cultură; ceea ce nu înseamnă că *omăt* și *nour* nu pot apărea în poezie; dimpotrivă, *omăt* se întâlnește la Eminescu, care întrebuințează rar și cuvântul *zăpadă*, iar *nour* se întâlnește atât la el, cât și la Alecsandri, precum și la alți poeți moldoveni. Conștiința artistică a scriitorilor români mai însemnați, dintre 1830 și 1880, care erau moldoveni, a putut determina, în acest caz, alegerea formelor muntene ca fapte poetice, ajutând prin aceasta alegerea lor ca fapte literare comune” (Ivănescu 2000: 707).

² În acest sens, invoc și următoarea declarație a lui Eugen Munteanu: „Pentru mine, ca lingvist și ca profesor, lingvistica integrală coșeriană reprezintă lingvistica pur și simplă” (vezi Munteanu E. 2008: 57, reproduș și în Munteanu Cr. 2012: 296).

2. Pentru punctul α voi avea în vedere o triadă de distincții (alături de conceptele aferente): tipurile de *cauze* (după Aristotel), cele două *lumi* (deosebite de Kant) și cele trei feluri de *logoi* (după același Aristotel). După prezentarea acestora, în ordinea anunțată, voi insista asupra relației *sui-generis* dintre *formă* și *substanță* (materie) în cazul *obiectelor culturale*, cu referire specială la *limbaj* și, în cadrul acestuia, la *discursuri*.

2.1. Dacă prin „cauză” se înțelege ‘orice, prin care ceva se produce (ajunge să fie), se modifică sau se anulează (încetează să mai fie)’, atunci putem fi de acord cu Aristotel, care distinge (în *Physica*, II, 3 și II, 7) patru „cauze”:

a) *cauza eficientă* sau *motorul proxim* – cea care face sau produce ceva, adică agentul ca atare ori autorul acțiunii;

b) *cauza materială* sau *materia* – cea cu care se face ceva;

c) *cauza formală* sau *esența* – ideea a ceea ce se face;

d) *cauza finală* – cea în vederea căreia se face ceva (Coșeriu 1997: 176).

În activitățile omenești, caracterizate prin intenționalitate, cauza finală (sau finalitatea/scopul) este determinantă, constituind *rațiunea* prin care *motorul proxim* face ceea ce face. De pildă – ca să amintim exemplul lui Aristotel –, o casă nu s-ar putea realiza fără material și fără anumite condiții externe, însă nu acestea constituie *rațiunea* casei. Casa există pentru că omul o creează *pentru ceva*, așadar, cu un anumit scop. Prin urmare, casa nu este „produsul” unei necesități fizice, exterioare omului însuși. Astfel, devine obligatorie luarea în considerație a deosebirii nete pe care o face Kant între *lumea libertății* și *lumea necesității* (vezi *infra*, 2.2.); dar deja Aristotel, după cum am văzut, observase că motivarea finalistă este una de un tip special.

2.2. Distincția lui I. Kant (intuită, anterior, și de G. Vico) dintre „necesitate” și „libertate” este prezentată de Coșeriu însuși în felul următor: „Obiectele naturale aparțin lumii «necesității» care e guvernată de «cauze» ce produc anumite «efecte» și unde, prin urmare, constatarea a ceea ce se întâmplă în mod regulat, în anumite condiții, reprezintă o «lege naturală» sau o lege de necesitate empirică. Obiectele culturale, în schimb, aparțin lumii specific umane a libertății – activităților și creațiilor libere ale omului –, unde «faptele» create nu sunt determinate de cauze, ci se produc în vederea unei finalități și, ca realizări obținute – dacă nu este vorba de «instrumente» care au și o finalitate exterioară –, coincid cu finalitatea lor; astfel, finalitatea *Iliadei* este *Iliada* însăși” (Coșeriu 2000: 50–51).

2.3. În ceea ce privește clasificarea *logoi*-lor la Aristotel, trebuie spus că o asemenea taxinomie nu există într-un loc anume din vreo lucrare a Stagiritului. Meritul clasificării (și explicării) acestora îi revine lui E. Coșeriu, într-un exemplar efort hermeneutic desfășurat asupra operei filozofului grec. Așadar, la Aristotel, *limbajul semantic* (*lógos semantikós*) este limbajul în esența sa (adică limba ca atare), fără alte determinări ulterioare, în timp ce (1) *limbajul apofantic* (*lógos apophantikós* – enunț, judecată; poate fi „adevărat” sau „fals”), (2) *limbajul poetic* (*lógos poetikós* – uzul limbii ca expresie a imaginației) și (3) *limbajul pragmatic*

(*lógos pragmatikós* – uzul limbii ca formă de acțiune) sunt, de fapt, tipuri de *discurs*, adică „limbaj determinat ulterior”³.

2.4. Pornind de la configurarea raportului dintre *formă* (*morphé*) și *materie/substanță* (*hylé*), după Aristotel (în *Physica*, II, 2) și G. Vico (în *Scienza nuova seconda*), Coșeriu admite că obiectele se pot clasifica în trei clase:

a) *obiecte naturale*, privite ca substanțe care au luat o formă anume, în acest caz forma (F) fiind determinată prin substanță (S), altfel spus, o substanță (organică sau anorganică) anumită se cristalizează într-un anumit fel (S→F);

b) *obiecte matematice* sau *formale*, care sunt forme pure (doar F), indiferente față de substanțe (căci obiectele matematice nu au existență în afara conștiinței noastre);

c) *obiecte culturale*, în ființarea cărora determinantă este forma, dar numai prin raportare la substanță, adică forma alege substanța convenabilă (F→S).

La rigoare, clasificarea îi aparține Stagiritului, dar Coșeriu are meritul de a o fi justificat suplimentar, interesat fiind mai ales de specificul obiectelor culturale, în rândul cărora se include și limbajul (Coșeriu 1994: 8, 23).

2.4.1. Obiectele culturale sunt, de fapt, forme de conștiință pe care, pentru a le exterioriza, pentru a le face cunoscute și altora sau, cu alte cuvinte, pentru a le face intersubiective, trebuie să le transpunem într-o substanță observabilă prin simțuri. Oamenii sunt, așadar, conștiințe închise, ce nu pot comunica decât prin intermediul anumitor substanțe⁴, substanțe care nu sunt însă indiferente sau întâmplătoare. Bunăoară, grecii antici reprezentau, în sculptură, femeile, folosind marmura de Paros, întrucât aceasta permite luminii să pătrundă până la aproape un centimetru, corespunzând astfel mai bine ideii pe care ei o aveau despre feminitate; în schimb, bărbații erau reprezentați în bronz, deoarece bronzul este materie opacă și accentuează mușchii, contururile etc. În același fel, piesele muzicale se compuneau special pentru un anumit instrument (cf. Coșeriu 1994: 23; 1997: 232–233; 2000: 50).

2.4.2. Aceleași observații sunt valabile și în cazul limbajului, unde forma de conștiință (adică semnificatul) este hotărâtoare: „[...] trebuie să avertizăm că limbajul este, într-adevăr, *expresie cu semnificat*, dar că în limbaj semnificatul și nu expresia este determinantul și că, prin urmare, expresia există prin semnificat și nu invers; sau, altfel spus, că semnificatul este finalitate sau funcție a limbajului, în timp ce expresia servește doar ca instrument al acestei funcții. De aici faptul că, în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare. Prin urmare, ar fi mai potrivit să se spună că limbajul este semnificat exprimat, *semnificat cu expresie* [subl.a.], și nu invers” (Coșeriu 1967: 138; cf. și 1996: 90 și 1997: 176–177).

³ Pentru o prezentare *in extenso* a concepției Stagiritului privind limbajul, vezi Coșeriu 2011: 99–150.

⁴ Aici (și peste tot în această lucrare) termenul de *substanță*, așa cum este întrebuințat de Coșeriu, trebuie înțeles ca ‘materie’, și nu, în sens filozofic, ca ‘ființă’ (conform gr. *ousia*).

2.4.3. Ideile de mai sus își mențin valabilitatea și în privința actelor lingvistice concrete. Arătând în ce constă esența/specificul literaturii artistice (ca discurs), prin raportare la alte tipuri de discurs (cum ar fi, de pildă, cel jurnalistic⁵), Coșeriu avertizează că discursurile, ca fapte omenești intenționale, nu se pot defini prin structura lor (ce constituie *cauza lor materială*), ci numai prin *cauza finală*, determinantă în activitățile umane. După cum am văzut deja, în cultură structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea și nu invers (Coșeriu 1990: 91).

2.4.4. Însă, dacă tot ceea ce caracterizează cultura în general (vezi *supra*, 2.4.1.) este valabil și pentru limbaj, atunci – fie că este vorba de limbă, fie că este vorba de discursuri – rezultă că substanța nu este indiferentă nici aici. Deși, în limbă, „în principiu, instrumentul poate fi unul oarecare” (vezi *supra*, 2.4.2.) – cum susținea Hjelmslev, îndeosebi – Coșeriu a demonstrat (încă din 1954, în *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*) că materia sonoră nu este aleasă la întâmplare. Același lucru se poate afirma și despre discursuri, chiar dacă ne situăm într-un plan mai complex. Bunăoară, am putea considera stilurile drept *substanțe* (ori expresii) *formate* în prealabil, de care vorbitorii dispun, deloc întâmplător, în funcție de necesitățile de comunicare. Cred că în felul acesta trebuie înțelese cele spuse de Coșeriu într-o notă de subsol din celebra sa carte *Sincronie, diacronie și istorie* [1958]: „*Critica rațiunii pure* și *Fenomenologia spiritului* sunt opere reușite și sub aspect literar pentru că forma expresiei lor corespunde, chiar în sens «subiectiv», finalității lor expresive și nu ar avea această calitate dacă s-ar prezenta, de exemplu, în stilul unui roman polițist. În schimb, o istorie a filozofiei ca aceea a lui B. Russell – pe lângă alte lucruri, mai grave – supără și prin stilul ei familiar și jurnalistic” (Coșeriu 1997: 149, nota 49).

2.4.4.1. Însă ceea ce nu este întâmplător sau ceea ce este convenabil, sau ceea ce este potrivit (de obicei) nu echivalează numaidecât cu ceea ce este necesar, ori esențial, ori definitoriu. O astfel de constatare generală este, probabil, cel mai ușor de dovedit în cazul literaturii artistice (ca discurs)⁶. În mod obișnuit, se consideră că literatura trebuie realizată într-un stil „frumos” (cf. *beletristică* și *stil beletristic*). Or, de vreme ce rostul *lógos*-ului *poietikós* este acela de a construi lumi posibile (în plan imaginar), devine evident că o asemenea condiție nu este necesară (și nici măcar proprie literaturii, dacă luăm „propriul” în accepție aristotelică). Într-adevăr, o operă literară poate fi scrisă într-un stil (la o primă vedere) „nepotrivit”, de exemplu în cel administrativ (cum o face, de pildă, Kafka; vezi Coșeriu 1994: 157–159),

⁵ În *Información y literatura* [1990] Coșeriu ia, la început, atitudine împotriva unor lingviști notorii precum Charles Hockett, Roman Jakobson sau Teun van Dijk, care au eșuat în încercările lor de a arăta în ce constă esența discursului literar, după care prezintă viziunea sa în legătură cu această temă.

⁶ Dar și în cazul altor tipuri de discursuri; de pildă, pentru a demonstra că regulile elaborării unei știri se întâlnesc și în literatură, Coșeriu face trimitere la un umorist italian care a aplicat celebrele întrebări („pentagonul interogativ”) la primele trei versuri din *Divina Commedia* a lui Dante: „Nel mezzo del cammin di nostra vita” (Când?), „mi ritrovai per una selva oscura” (Cine? [pers. I] + Ce? + Unde?), „ché la dritta via era smarrita” (De ce?) (Coșeriu 1992: 185).

atâta timp cât acesta servește mai bine finalității interne a discursului respectiv. Altfel spus, stilul ales poate fi și el un factor (alături de alți factori) care să contribuie la articularea sensului global.

2.4.4.2. Știm, tot de la Aristotel, că ceea ce este formă la un nivel poate fi substanță/materie la un alt nivel (bunăoară, ca să dăm exemplul Stagiritului, sufletul este formă pentru corp, dar este materie pentru inteligență)⁷. Pe de altă parte, substanța poate fi formată (adică primește o formă) și re-formată succesiv, de mai multe ori, la diverse niveluri. Se spune că literatura este „arta cuvântului”, în sensul că materia/substanța cu care lucrează scriitorii este limba însăși⁸. Dar – așa cum într-o casă recunoaștem mai multe faze/stadii de „formare” a materiei utilizate în construcție (lutul ars ia, în prealabil, forma cărămizilor, care, apoi, sunt așezate într-o altă formă: planul casei ș.a.m.d.) – tot astfel putem identifica într-un text literar mai multe „formări” la care este supusă materia în cauză. Dincolo de stilul individual (al autorului, cf. *Le style c'est l'homme même*), avem de-a face, mai întâi, cu o substanță lingvistică formată (α) idiomatice (ca limbă istorică în toată diversitatea ei, sub forma dialectelor, a nivelurilor de limbă și a stilurilor, deci, într-un cuvânt, ca „arhitectură”) care, la rândul său, este formată (β) „textual” (prin diferite procedee de „textualizare”), putând să apară, pe de o parte, fie în proză, fie în versuri, pe de altă parte, sub diverse organizări (conform planului gândit de autor). Să reținem, deocamdată, că stilul „colectiv” (inclusiv în ipostaza de „stil funcțional”) este o expresie/substanță formată pentru a corespunde în mod imediat unui conținut.

2.4.4.3. În fine, să reiterăm ideea că, deși actualizarea acestor tipuri de forme nu este – la niciun nivel – deloc întâmplătoare, nu formele creează natura distinctă a unei anumite specii de discurs. Faptul că un text se prezintă sub formă versificată ori în proză nu schimbă esența acestuia. Însuși Aristotel observase că opera lui Herodot pusă în versuri rămâne tot istorie (vezi *Poetica*, IX, 1451b). De asemenea, nici forma simetrică ori alcătuirea meșteșugită, care conferă „frumusețe” unui text particular (și aici putem avea în vedere inclusiv etimonul cuvântului rom. *frumos*, adică lat. *formosus*), nu ne garantează că ne aflăm în fața unui text poetic. După spusele lui Coșeriu, în acest caz am avea de-a face cu „estetica minoră” ce

⁷ Observația este foarte importantă, întrucât ea poate fi constatată și la Coșeriu în privința conținutului lingvistic ca atare (vezi Munteanu Cr. 2012: 25–26). Dacă la un prim nivel *semnificatul* de limbă este *formă* (de conștiință), la un alt nivel (cel textual) *semnificatul*, determinat de desemnare, devine *substanță* (adică *semnificant*) pentru *sens* (conținutul textului/discursului): „Într-adevăr, planul sensului este, ca să spunem așa, *dublul semiotic*, deoarece în acest plan un semnificant și un semnificat de limbă constituie o primă serie de relații, urmată de altă serie, în care semnificatul de limbă (prin care desemnează) devine la rândul său ‘semnificant’ pentru *conținutul textului* sau «sens». Semnificatele lingvistice (și ceea ce ele desemnează) constituie partea materială a textului literar, fiind tocmai partea materială – «semnificantul» – *altui semn*, al cărui «semnificat» este sensul textului” (Coșeriu 2000: 247).

⁸ Sunetele/materia sonoră „din natură” ne interesează numai în măsura în care constituie o substanță (deja) formată lingvistic.

caracterizează activitatea practică: „Hablamos, en este caso, de la estética menor de lo práctico, de la dimensión estética de todo aquello que hacemos, es decir, del hecho de que al realizar las cosas entendemos que hay que hacerlas bien de acuerdo con sus normas intrínsecas; y esto no implica la universalidad de estos hechos, pues éstos se mantienen dentro de su particularidad” (Coseriu 1990: 91).

3. În lumina acestor considerații coșeriene, cred că putem examina cu mai mult succes concepția stilistică a lui G. Ivănescu. Textul de bază la care mă voi raporta în această discuție îl reprezintă *Istoria limbii române* (1980), în care lingvistul ieșean reia și reconfirmă ideile pe care le-a susținut în unele articole mai vechi. Așadar, putem spune că avem de-a face aici, probabil, cu punctul său de vedere definitiv în această chestiune. Întrucât cadrul interpretativ a fost deja expus, nu-mi rămâne decât să prezint, cu minime comentarii, câteva paragrafe ivănesciene dintre cele mai relevante pentru ceea ce ne interesează.

3.1. Făcând critica unor afirmații aparținându-i lingvistului G.V. Stepanov, G. Ivănescu precizează că, „atunci când studiem valorile artistice ale limbii, esențialul nu este izvorul faptelor lingvistice pe care le adoptă scriitorul, abătându-se de la normele limbii literare comune, ci scopul cu care le adoptă și valoarea, funcția pe care le-o dă” (Ivănescu 2000: 15). Recunoaștem în aceste rânduri ideea finalității (*causa finalis*), pe care, după cum se știe, Ivănescu nu o accepta decât în cazul limbilor literare/de cultură.

3.2. Nu este foarte clar, de fiecare dată, ce înțelege Ivănescu prin sintagma *limbă artistică*. Uneori, poate fi vorba de stilul (funcțional) beletristic, alteori, de discursul aferent acestuia. Cu toate acestea, distincțiile sale sunt corecte, ca, de pildă, atunci când deosebește „[a] limba artistică, care se naște din tendința spre frumos a omului, de [b] limba artistică cu intenții realiste și care deci, descriind o realitate veche, folosește arhaisme, descriind una populară, folosește elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocrație, folosește elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini, care nu știu bine limba, folosește elementele schimonosite ale acestei populații” (*ibidem*).

3.2.1. Se pare că prin „limba artistică cu intenții realiste” Ivănescu are în vedere discursul literaturii artistice sau limbajul poetic (*lógos poietikós*) așa cum îl înțelege, măcar în unele privințe, și Coșeriu. Pentru cel din urmă (influențat de Vico, Humboldt și Croce), limbajul poetic reprezintă deplinătatea funcțională a limbajului omenesc: pe de o parte, fiindcă scriitorii depășesc frecvent norma, utilizând posibilitățile sistemului cu scopul de a crea fapte lingvistice noi; pe de altă parte, fiindcă scriitorii actualizează în opera lor varietatea internă a unei limbi istorice (cum procedează, bunăoară, Eminescu, Sadoveanu și alții, în cazul limbii române). Or, tocmai în acest ultim sens se referă și Ivănescu la limba artistică (= discursul literaturii artistice), ca loc de întâlnire a tuturor tipurilor de varietate internă: diacronică, diatopică, diastratică și diafazică.

3.2.2. În schimb, limba artistică născută din „tendința spre frumos a omului” ilustrează ideea „esteticii minore” de care vorbea Coșeriu (vezi *supra*, 2.4.4.3.). Iată,

de altfel, pentru completare, un citat edificator, în care Ivănescu se exprimă în termeni similari: „Doar tendința spre frumos a omului se aplică obișnuit oricărei activități omenești; tocmai de aceea limbajul poetic aparține nu numai literaturii, dar și limbajului zilnic în momentele în care individul vorbitor este stăpânit de tendința spre frumos” (*ibidem*)⁹.

3.3. Fluctuația terminologică *limbă artistică* → *limbă poetică* → *limbaj poetic* este înlăturată în cele din urmă, autorul optând pentru ultimul termen din serie: „Prin *limbă poetică*, sau mai exact prin *limbaj poetic*, putem înțelege, cum se face din epoca antică, anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte și anumite figuri de stil care nu sânt uzuale și apar de obicei numai în poezia solemnă și proza poetică, creând stilul înalt, solemn. Este vorba de un limbaj specific literaturii poetice sau chiar conversației, când ea devine, măcar pentru o clipă, poezie” (*ibidem*: 16).

3.3.1. În legătură cu tipul de limbaj poetic astfel determinat, Ivănescu mai face câteva observații importante, operând o altă distincție în interiorul acestuia și, în același timp, caracterizându-l drept ceva preponderent colectiv: „Trebuie să distingem două categorii de limbaj poetic: [a] cel care constă din figurile de stil și [b] cel care constă din cuvinte neuzuale sau mai puțin uzuale, sinonime cu altele, banale, care tocmai pentru aceea au fost evitate de poet” (*ibidem*); „Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al unei limbi oarecare, aspect care se întâlnește la toți poeții sau numai la unii dintre ei” (*ibidem*). Așadar, semnalând opoziția *limbaj poetic figurat* vs *limbaj poetic nefigurat*, lingvistul ieșean rămâne în planul limbii: „Desigur, în ambele cazuri, dar mai ales în cazul limbajului poetic, este vorba de o valoare afectivă a unor fapte de limbă (cuvinte, expresii și forme gramaticale) izolate, nu luate în frază” (*ibidem*: 17).

3.3.2. O altă constatare – similară uneia dintre cele prezente și la Coșeriu (vezi *supra*, 2.4.4.1.) – este aceea că nu limbajul împodobit este cel care conferă valoare estetică unei opere literare, scriitorul putând apela uneori inclusiv la stilul științific: „Să mai adăugăm că valoarea estetică a unei opere literare nu este dată decât în parte de limbajul poetic pe care îl cuprinde ea. S-a remarcat de multe ori că poezia autentică se poate crea și în limbajul obișnuit, lipsit de podoabele stilului. Limbajul unei poezii poate să fie *întocmai cu* [subl.n.] cel dintr-o operă științifică și totuși poezia poate să fie valoroasă artistic” (*ibidem*: 18)¹⁰. Totuși, într-o notă de

⁹ Și, ca adăugire, cităm o altă frază: „[...] limbajul poetic propriu-zis există ca un stil psihologic-estetic al limbii literare sau al unui dialect, ca forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limbaj-artă, în felul în care îmbrăcămintea și locuința pot fi opere de artă” (Ivănescu 2000: 17).

¹⁰ Ca și E. Coșeriu (2000: 265), G. Ivănescu cunoștea foarte bine vechea cultură elenă și problemele stilistice pe care le ridică aceasta: „La greci situația era extrem de complicată, întrucât existau mai multe limbi poetice: una a poeziei epice (și mă refer nu numai la cea homerică, ci și la cea de mai târziu, din epoca elenistică), alta a poeziei lirice, și alta a poeziei dramatice, toate deosebite de limba obișnuită, atică, iar mai târziu de limba comună din epoca elenistică” (Ivănescu 2000: 16). În plus, Coșeriu observase că – în anumite împrejurări – un dialect poate ajunge să funcționeze ca un nivel de limbă, iar acesta din urmă ca un stil (relația manifestându-se întotdeauna în direcția: *dialect* → *nivel de limbă* → *stil*, nu și invers).

subsol de pe aceeași pagină, Ivănescu exprimă unele rezerve: „*Întocmai* este o exagerare. [...] limbajul poeziei folosește faptele sintactice care apar în graiul obișnuit, nu o serie de construcții tipice limbii științifice” (*ibidem*).

Pe de altă parte, și reciproca este valabilă, în sensul că limbajul poetic (adică stilul sublim) poate fi întâlnit și în textele științifice: „Dar un asemenea limbaj poetic sau nepoetic se găsește nu numai în poezie, ci și în operele științifice (de exemplu, în cele de istorie), căci realitățile cu care se ocupă omul de știință sunt de asemenea urâte sau frumoase” (*ibidem*). Într-adevăr – adaug eu – , un istoric precum Tucidide era plasat de Dionis din Halicarnas în rândul autorilor care ilustrează stilul sublim, iar (cu referire la cultura noastră) oricine poate constata că scrierile istorice ale lui Bălcescu, Odobescu, Xenopol, Iorga conțin și paragrafe cu adevărat poetice (din punct de vedere stilistic).

4. Probabil că cea mai interesantă parte a teoriei stilistice ivănesciene este cea referitoare la recuperarea și (parțial) reconsiderarea concepției anticilor cu privire la cele trei stiluri: *simflu*, *mediu* și *sublim*. Lingvistul român încearcă să le justifice existența și de pe poziția lingvisticii moderne, apelând la conceptul de «sistem lingvistic»¹¹: „Stilul este o particularitate a vorbirii, nu a sistemului lingvistic, adică a tezaurului de fapte de care dispune o limbă, dar își are originea într-un strat special al sistemului lingvistic. Astfel, cele trei stiluri principale discutate aici, stilul normal, banal, prozaic, în raport cu care se definesc celelalte două stiluri: stilul poetic, înalt, și stilul vulgar (ironic sau satiric), își au sursele în însuși sistemul lingvistic, unde se stratifică aceste trei categorii de fapte lingvistice, diferite prin funcția lor stilistică: faptele uzuale, faptele poetice și faptele vulgare” (Ivănescu 2000: 19).

4.1. După cum se vede, Ivănescu vorbește despre cele trei stiluri utilizând, în parte, o terminologie modificată: *stilul simflu* este numit „stilul vulgar (ironic sau satiric)”, *stilul sublim* este „stilul poetic, înalt”, iar *stilul mediu* este „stilul normal, banal, prozaic”. Ca manifestare concretă, stilul este, într-adevăr, „o particularitate a vorbirii”, dar, luat *in abstracto*, el aparține limbii istorice (în accepție coșeriană). Pe de altă parte, ca procedee retorice universale de tratare a unui subiect, cele trei stiluri țin și de nivelul individual, mai exact de competența expresivă¹². Prin „zonele”, „straturile lingvistice” de care vorbește, G. Ivănescu are în vedere, probabil, tocmai varietatea internă stilistică a unei limbi istorice (deoarece, chiar dacă nu are o denumire specială pentru așa ceva, el se referă la „bogăția de fapte ale unei limbi literare sau ale unui dialect”). Din acest motiv, el ia în considerare

¹¹ Evident, conceptul de «sistem» este întrebuințat de G. Ivănescu într-un alt sens decât cel pe care îl are în vedere E. Coșeriu în *Sistema, norma y habla* (1952).

¹² Reamintesc că E. Coșeriu distinge trei niveluri ale limbajului și, implicit, trei tipuri de competență lingvistică: *nivelul universal* → *cunoașterea elocuțională* (a ști să vorbești în general, în conformitate cu regulile gândirii și cunoașterea lucrurilor), *nivelul istoric* → *cunoașterea idiomatice* (a ști o anume limbă istorică) și *nivelul individual* → *cunoașterea expresivă* (a ști să elaborezi discursuri în situații determinate). Pentru fiecare dintre ele există (în aceeași ordine) norme de *congruență*, *corectitudine* și *adecvare* (sau *potrivire*).

(în treacăt) și așa-numitele „stiluri funcționale”: „Desigur, cele trei zone sau straturi lingvistice distinse mai sus nu epuizează toată bogăția de fapte ale unei limbi literare sau ale unui dialect. Limba literară mai are și alte straturi sau stiluri lingvistice, ca de exemplu stilul savant sau științific, caracterizat prin terminologia științifică de specialitate, care evită termenii comuni, stilul oficial, administrativ și juridic, stilul intim-familiar, caracterizat prin termeni familiari etc” (*ibidem*).

4.2. Dar, fiindcă nu am de gând să-mi arog merite necuvenite, trebuie să precizez că primul cercetător care a evaluat concepția stilistică a lui G. Ivănescu (evident, de pe o altă poziție teoretică decât cea adoptată de mine aici) a fost regretatul profesor Ștefan Munteanu, care, printre altele, a și insistat (după cum se observă chiar din titlul articolului său: *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*) asupra demersului recuperator, în planul stilisticii generale, al mentorului său. Fie-mi permis – și ca o secvență *in memoriam* pentru cel dispărut în anul 2012 – să citez *in extenso* un colaj de citate ivănesciene comentate de specialistul timișorean: „Consecvent cu sine însuși, G. Ivănescu se pronunță, după aproape două decenii de la publicarea studiului menționat [*Limba poetică românească*, în «Limbă și literatură», vol. II, 1956, p. 203 și 207, n.n.], în termeni fără echivoc despre necesitatea revenirii la conceptele Antichității (și ale clasicismului) în ce privește cercetarea stilului: «Studiul stilului unui scriitor trebuie să se întoarcă la conceptele stilistice ale Antichității și ale secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea pe care trebuie să căutăm a le înțelege și a ni le însuși». Și mai departe: «Stilistica lingvistică contemporană nu a înțeles nimic din stilistica antică și a epocii clasicismului». Acestea au meritul de a fi «determinat stilurile fundamentale valabile pentru toate epocile, întrucât sunt determinate de atitudinile fundamentale intelectual-afective ale omului față de realitate și deci și ale scriitorului față de realitatea despre care tratează el în opera de artă». (*Principiile studierii limbajului poetic* [în „Convorbiri literare”, nr. 10, 1972, n.n.]). Nu mai puțin viabilă ar rămâne modalitatea celor vechi de a distinge trei varietăți, trei tipuri de «stil», ținând seamă de felul în care conținutul operei impune mijloace diferențiate de expresie poetică. «Deja filozofii și stilisticienii Antichității grecești au înțeles că faptele de limbă se grupează în trei mari categorii stilistice după conținutul pe care îl exprimă ele și că dau naștere unor varietăți stilistice: [1] stilul înalt sau solemn, [2] stilul banal sau normal, uzual, curent, [3] stilul vulgar sau satiric, ironic. Aceste categorii de stil [citim în continuare] există în toate literaturile lumii și este regretabil că stilistica din ultimele decenii, care a întors spatele stilisticii clasice, nu se ocupă deloc cu aceste aspecte ale stilurilor.» [*Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga* (II), CL, 12, 1972, p. 11, n.n.]]” (Munteanu Șt. 1987: 76–77)¹³.

¹³ Pentru o expunere sintetică și, în general, exactă a concepției stilistice ivănesciene, vezi Corniță 1995: 67–72. De asemenea, trimiteri numeroase la ideile lui Ivănescu despre stilistică (ori poetică) se găsesc la Oancea 1999 (vezi, mai ales, p. 149).

4.3. În afară de recomandarea explicită (chiar sub formă de reproș) adresată lingvisticii moderne de a recupera bunurile stilisticii clasice (mai ales în vederea abordării corespunzătoare a discursului literaturii), cred că mai putem extrage din spusele lui Ivănescu cel puțin o sugestie care se poate dovedi utilă cercetătorilor de azi. Din afirmația că „stilurile fundamentale [sunt] valabile pentru toate epocile, întrucât sunt determinate de atitudinile fundamentale intelectual-afective ale omului față de realitate” (vezi *supra*, 4.2.) și din observația că literatura artistică poate apela, în principiu, și la stilul științific, după cum și operele științifice pot face (și fac uneori) uz de limbajul poetic (adică de stilul sublim/înalt) (vezi *supra*, 3.3. și 3.3.2.) ar putea rezulta o ipoteză de lucru, potrivit căreia cele trei stiluri fundamentale (*simplu*, *mediu* și *sublim*) se regăsesc în fiecare dintre cele trei tipuri de discurs (*apofantic*, *po(i)etic* și *pragmatic*). Dacă luăm în considerație criteriul unei adecvări „immediate”, atunci devine evident că discursului apofantic i se potrivește, în primul rând, stilul simplu, discursului *po(i)etic*, stilul mediu, iar discursului pragmatic, stilul sublim. Ceea ce vreau să subliniez însă este că *în toate cele trei tipuri de discurs (lógos) pot fi identificate cele trei stiluri (characterés)*.

4.3.1. Pentru *lógos*-ul *poietikós*, demonstrația a fost făcută de G. Ivănescu însuși cu privire la literatura română, atât pentru poezie, cât și pentru proză (vezi Ivănescu 2000: 725–733). Comentând spusele lui Duiliu Zamfirescu, după care – la sfârșitul secolului al XIX-lea – scriitorul român ar fi avut la dispoziție o limbă literară perfectă, lingvistul ieșean susține că această afirmație trebuie înțeleasă nu în sensul că limba noastră literară ar fi fost deja fixată, ci în sensul că ea oferea suficiente „posibilități de variație stilistică” (chiar de dinainte de 1878): „Cele două stiluri artistice fundamentale, cel înalt, distins sau poetic, și cel ironic-satiric, apoi stilul popularizant, ca și stilurile de caracterizare a personajelor după epoca în care au trăit și după clasa socială din care făceau parte, erau atunci puternic individualizate, și ele vor continua a avea reprezentanți iluștri și după aceea” (*ibidem*: 725). În paginile următoare, Ivănescu caută să dovedească acest lucru, ocupându-se de diverși scriitori români, fie prozatori, fie poeți.

Ștefan Munteanu remarcă, printre altele, că aplicația stilistică ivănesciană nu este completă: „Ar mai fi de observat faptul că prof. Ivănescu nu a găsit loc în literatura română și pentru «stilul mediu» din clasificările antice. Să fie oare literatura română privată de reprezentanții acestui stil, pe care cei vechi îl considerau o formă elegantă de comunicare artistică? Se pune apoi întrebarea dacă tiparele antice în care limbajul poetic era silit să intre potrivit genurilor literare fixe – ca și în celebra «roată a lui Vergiliu», imaginată de stilistica Evului Mediu – nu sunt astăzi albiu prea înguste în care cu greu ar putea încâpea o mult mai mare varietate de producții literare și deci de *stiluri* din literatura modernă, cu deosebire din secolul nostru” (Munteanu Șt. 1987: 80).

Într-adevăr, dacă ar fi să luăm ca reper canoanele stilisticii antice, nu am putea spune că G. Ivănescu a identificat vreun reprezentant al stilului mediu în literatura noastră. Dacă, în schimb, vom considera – cu exagerările de rigoare –

„stilul popularizant”, identificat și descris de către Ivănescu (pentru poezie, îndeosebi), drept un „amestec” (și) de elemente aparținând celorlalte două stiluri majore, atunci am putea spune că ne aflăm în fața unui fel de „stil mediu”, care a luat naștere „absorbînd în stilul înalt limbajul vulgar, grotesc, burlesc, cu expresii tari sau ridicole” (Ivănescu 2000: 726), tocmai din dorința de a ocoli limbajul poetic deja banalizat. Exponentul acestui stil este Arghezi, de care Ivănescu se ocupă pe larg: „Acest nou stil, popularizant, al liricii noastre, inițiat de Arghezi, se deosebește de cel al veacului trecut tocmai prin elementele neelegante, «vulgare», absorbite de el. Pe când poezia popularizantă din veacul trecut pleca de la ceea ce era «frumos», «distins», «elegant» în poezia și în limba populară, noul stil popularizant nu pregetă de a folosi tot ce se găsește în graiul popular” (*ibidem*: 729)¹⁴.

4.3.2. Ca sursă de inspirație pentru o asemenea viziune i-ar fi putut servi lui G. Ivănescu *Tratatul despre stil* al lui Demetrios, publicat la Iași, în 1943, în traducerea lui C. Balmuș. Ediția românească este foarte valoroasă și prin uriașul aparat critic (introducere, note și comentarii, ocupând cam jumătate din cartea propriu-zisă) realizat de reputatul filolog clasicist român¹⁵. După cum se știe, încercând să găsească, în sistemul său stilistic, un loc mai potrivit stilului predominant al lui Demostene, Demetrios a adăugat la cele trei stiluri (*characteres*) existente (simplu, măreț, elegant – *ischnós*, *megaloprepēs*, *glaphyrós*) pe cel de-al patrulea, cel energic (*deinós*), chiar dacă nu a folosit criterii prea convingătoare. În orice caz, clasificarea lui Demetrios s-a bucurat de autoritate veacuri de-a rândul, iar C. Balmuș socotește nimerit să facă următoarea precizare: „[...] doi engleji [sic!], E.A. Abbot și I.R. Seeley, în manualul lor practic de engleză, *English Lessons for English People* (1871), confirmă valoarea permanentă a preceptelor lui Demetrios, când întrebuințează termenii «simplu», «sublim», «grațios» și «vehement» pentru a caracteriza rând pe rând stilul lui Wordsworth, Milton, Tennyson și Shakespeare” (C. Balmuș, în Demetrios 1943: 14). Așadar, cei doi englezi, Abbot și Seeley, pot fi creditați drept precursori (chiar moderni) ai lui Ivănescu, prin demersul lor de aplicare a conceptelor stilisticii clasice la studierea literaturii engleze.

¹⁴ Pe de altă parte, Ivănescu nu excludea și o reformare a conceptelor Antichității: „Distingerea unora dintre aceste stiluri [este vorba de cele trei «stiluri fundamentale», și nu de «stilurile funcționale», la care G.I. se referise, de asemenea, n.n.] s-a făcut chiar din Antichitate, dar ele rămân să fie din nou delimitate și aprofundate în natura lor” (Ivănescu 2000: 19). În consecință, stilul popularizant poate constitui – după aceleași criterii (vezi *supra*, 4.1.) – un stil aparte, cel de-al patrulea: „Există în unele opere literare și un limbaj popular de caracterizare fără intenții satirice sau ironice, un limbaj popularizant, al prozei, ca cel al lui Creangă, limbaj care poate fi considerat drept al patrulea strat al limbii literare” (*ibidem*). În varianta desăvârșită de Arghezi, pentru poezie, stilul popularizant se evidențiază printr-un „aer de exprimare proaspătă și îndrăzneată” (*ibidem*: 727).

¹⁵ În *Istoria limbii române*, G. Ivănescu face o trimitere (într-o notă de subsol) la *Tratatul* lui Demetrios, în ediția românească a lui C. Balmuș, ca dovadă că îl citise (vezi Ivănescu 2000: 16). La fel, Ștefan Munteanu apreciază în mod deosebit notele ample furnizate de C. Balmuș, din care preia informații referitoare la istoria stilurilor (care coboară până la Teofrast) și la conceptul *tò prépon* ('potrivire') specific retoricii grecești (vezi Munteanu Șt. 1972: 23–29).

5. Revenind la ideea exprimată mai sus (vezi *supra*, 4.3.), ne putem întreba dacă nu cumva cei vechi, din Antichitatea greco-latină, vor fi avut și ei o asemenea idee, fie și la nivel de intuiție. Altfel spus, dacă nu cumva vor fi consemnat și ei (într-o formă mai mult sau mai puțin explicită) distribuția celor trei stiluri în cadrul fiecăruia dintre cele trei tipuri de discursuri aristotelice. Sunt semne că o astfel de presupunere nu este lipsită de temei.

5.1. Ca și în alte dăți, când ne oferă excelente sinteze ale chestiunilor de retorică de până la el, Quintilian face o foarte bună prezentare a celor trei stiluri: „Există o altă diviziune, tot în trei părți, prin care se pare că putem deosebi corect diferitele genuri ale elocinței. S-a stabilit un gen oratoric simplu numit *ἰσχνός*, un al doilea, amplu și puternic, denumit *ἀδρὸς*, și s-a adăugat un al treilea gen numit de unii intermediar, de alții înflorit (i se zice *ἀνθρὸς*). Natura acestor genuri este aproximativ următoarea: primul gen e considerat că țintește să lămurească, al doilea să miște, al treilea, oricum s-ar numi el, să delecteze sau să câștige simpatia auditorilor. S-ar părea că pentru a lămuri se cere finețe, pentru a câștiga simpatiile, blândețe, pentru a mișca, vigoare. Astfel, primul gen, cel simplu, va fi potrivit mai ales în narațiune și în argumentare, deși adeseori prin sine însuși, chiar fără a fi ajutat de celelalte stiluri, are destulă forță. Genul intermediar recurge mai des la metafore. Mai vesel, datorită figurilor, e plăcut prin digresiunile sale, îngrijit ca armonie, gustat pentru sentințele sale, destul de lin totuși, asemenea unui curs de apă transparent, umbrit pe ambele maluri de păduri înverzite. Iar stilul ultim, capabil să rostogolească stânci, să «se înfurie împotriva podului» [citit din Vergilius, *Eneida*, n.n.], să-și croiască o albie, abundent și năvalnic, va răpi cu el pe judecător, chiar dacă acesta i se opune, și îl va constrânge să meargă pe unde îl va țâri” (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 10, 58–61).

Fără îndoială, modelul teoretic al lui Quintilian este Cicero, care în *De oratore* și, mai cu seamă, în *Orator* (21, 69 și urm.) făcuse o descriere a celor trei stiluri¹⁶ atât din punct de vedere „formal” (de fapt, „substanțial”, aristotelic vorbind, fiindcă sunt luate în calcul inventare de mijloace expresive/de expresie)¹⁷, cât și din perspectivă „funcțională”: „In addition to this formal classification Cicero also

¹⁶ În cultura latină, cele trei stiluri apar prima dată descrise în *Rhetorica ad Herennium* (IV, 11–16), scriere atribuită (o vreme) lui Cicero. După cum se poate lesne observa, stilurile (sau modurile de expunere) erau desemnate cu diverși termeni sinonimi, care puteau varia chiar în cadrul operei unui singur teoretician (fie acesta grec sau roman). La Cicero, bunăoară, teoria celor trei stiluri se prezintă astfel: *genera dicendi* – *genus grande* (stilul înalt), *genius medium* (stilul mediu) și *genus tenue* (stilul simplu) (vezi Cicero 2007: 11). Traducând *Arta oratoriei* a lui Cicero, Traian Diaconescu precizează într-o notă: „Am tradus termenul polisemantic *genus* cu termenul polisemantic *gen*, dar, în context, acest termen are înțeles de stil, direcție literară sau specie a unui discurs” (*ibidem*: 134).

¹⁷ Demetrios – influențat de ideile retorice ale lui Aristotel și ale lui Teofrast (la care a avut acces indirect, prin intermediul peripateticilor și al stoicilor) – prezintă/discută stilurile din trei puncte de vedere: 1. după gândire sau cuprins (*diánoia* sau *prágmata*), 2. după structura frazei (*synthesis*) și 3. după expresie (*léxis*). În ultimă instanță, distincția tripartită a lui Demetrios se reduce la deosebirea pe care Teofrast o făcuse între *pragmatikòs tópos* și *lektikòs tópos* (vezi C. Balmuș, în *Introducere* la Demetrios 1943: 10–11).

defines the three styles functionally. Identifying each style with one of the *officia oratoris*, which are similar to the three modes of persuasion identified by Aristotle (*Rhet.* 1.2.) – the logical, the ethical, and the pathetic – he argues (69) that the plain style should be used to instruct (*probare*), the middle to please and charm (*delectare*), and the grand to arouse the emotions (*flectere*)” (Wooten 1987: 132)¹⁸. La fel procedează și Quintilian, scoțând în evidență și natura funcțională a celor trei stiluri: „[...] primul gen e considerat că țintește să lămurească, al doilea să miște, al treilea, oricum s-ar numi el, să delecteze sau să câștige simpatia auditorilor”¹⁹.

Deși – din cele spuse de Quintilian – se înțelege că logosul pragmatic uzează de toate cele trei stiluri/genuri, preferința oratorului trebuie să meargă spre cel numit *hadrós* (amplu și puternic): „De aceea, dacă va fi absolut necesar să alegem unul singur dintre aceste trei genuri, cine va sta la îndoielă să-l prefere tuturor pe cel din urmă, care, de altminteri, e și cel mai puternic și cel mai acomodată pentru orice cauză foarte importantă?” (*ibidem*, XII, 10, 63).

5.2. Atât de mare era, în Antichitate, prestigiul unor oratori sau scriitori, încât aceștia ajunseseră să fie socotiți drept personificări ori ilustrări perfecte ale unora dintre stilurile menționate. Inversând cuvintele lui Buffon, am putea zice că, în acea vreme, ar fi fost valabilă sentința *Omnia sunt stilus in seipso*. De altfel, C. Balmuș notează un amănunt surprinzător: vechii greci inventaseră chiar și un verb, *gorgiázēin*, însemnând ‘a se exprima ca Gorgias’ (vezi nota de subsol, în Demetrios 1943: 36). Iată însă – cu referire la cele trei stiluri – cum scrie Quintilian: „Homer i-a dat lui Menelau o elocvență concisă dar plăcută, cu termeni preciși (căci aceasta înseamnă expresia «care nu greșește în cuvinte», dușmană a tot ce e inutil; acestea sunt calitățile genului prim. Tot Homer spune că din gura lui Nestor «curgeau vorbe mai dulci ca mierea» și, desigur, nu se poate închipui ceva mai agreabil. Dar voind el să arate, în Ulise, culmea oratoriei, îi atribuie o voce puternică și o vorbire viguroasă, comparând-o pentru bogăția și avalanșa de cuvinte cu ninsorile iernii: «Cu el niciun muritor nu-și va încerca puterile; oamenii se uită la el ca la zeu». Această vigoare și această rapiditate o admiră Eupolis la Pericle; iar Aristofan o compară cu fulgerul. Aceasta este adevărata elocință” (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 64–65).

Încă și mai util perspectivei adoptate aici se dovedește a fi Aulus Gellius, care, în *Noptile atice*, face, la rândul său, o sinteză (și mai concentrată) a trăsăturilor celor trei stiluri²⁰, dar care, în plus, sporește numărul „personificărilor”

¹⁸ Vezi și Harry Caplan (într-o notă de subsol la Cicero 1954: 252–253) „[...] each of the styles represents a function of the orator, the plain (*subtile*) serving for proof (*probare*), the middle (*modicum*) for delight (*delectare*), and the vigorous (*vehemens*) for swaying the hearers (*flectere*)”.

¹⁹ În original: *Quorum tamen ea fere ratio est, ut primum docendi, secundum movendi, tertium illud, utroque est nomine, delectandi sive, ut alii dicunt, conciliandi praestare videatur officium, in docendo autem acumen, in conciliando lenitas, in movendo vis exigi videatur. Itaque illo subtili praecipue ratio narrandi probandique consistet, estque id etiam detractis ceteris virtutibus suo genere plenum* (Quintilianus, *Institutio oratoria*, XII, 10, 59).

²⁰ Iată sinteza respectivă: „Și în poezie și în proză trei sunt modurile de expunere admise, pe care grecii le numesc *χαρακτήρες* (forme, trăsături, caractere) dintre care unul e numit de ei *ἁδρός*

stilistice. Gellius amintește cele trei personaje legendare (menționate de Quintilian) pentru a-l completa pe M. Varro, care afirmase că „în limba latină se găsesc exemple de aceste feluri de stil în forma desăvârșită și nealterată, și anume Pacuvius are bogăție de stil, Lucilius simplitate, Terențiu stil temperat” (*Noptile atice*, VI, 12, 2–14, 6). Chiar dacă sunt personaje (probabil) imaginare, luate din opera lui Homer, cei trei, Nestor, Menelau și Ulise, ilustrează tipuri de oratori, de vorbitori în public, altfel spus de reprezentanți ai *lógos*-ului *pragmatikós*. În schimb, Pacuvius (poet tragic), Lucilius (poet satiric) și Terențiu (poet comic) sunt scriitori în toată puterea cuvântului, deci reprezentanți ai *lógos*-ului *poietikós*.

Tot A. Gellius ne mai oferă un exemplu care ne îndeamnă să credem că împărțirea în cauză era valabilă și pentru *logós*-ul *apophantikós*: „Acest caracter tripartit al modului de expunere îl găsim reprezentat și la cei trei filozofi pe care atenienii i-au trimis ca delegați la Roma la senat să le reducă amenda la care fuseseră impuși pentru devastarea orașului Óropos. [...] Filozofii trimiși au fost academicul Carneade, stoicul Diogene și peripateticul Critolau. Introduși în senat, le-a servit ca interpret senatorul C. Acilius; dar înainte de aceasta ei au ținut conferințe în fața unei asistențe numeroase, pentru a-și arăta talentul oratoric. Atunci, precum spun Rutilius și Polibiu, fiecare din cei trei filozofi au stârnit admirație pentru un fel deosebit de elocință. Carneade – spun aceștia – vorbea repede și energic, Critolau vorbea fin și cu spirit, Diogene măsurat și sobru” (*ibidem*, VI, 12, 2–14, 8–10).

Nu știm care vor fi fost subiectele demonstrațiilor oratorice ale celor trei filozofi. Ele ar fi putut avea o temă nu neapărat „politică” (de vreme ce cauza Atenei ar fi urmat să fie susținută în Senat), ci, de pildă, una științifică sau filozofică. În orice caz, se cuvine să subliniem faptul că cei trei erau exponenții/conducătorii unor importante școli filozofice (diferite) din Grecia, ilustrând, pesemne, și stilul practicat pe atunci în comunicarea orală (și scrisă, poate) – adică în *lógos*-ul *apophantikós* – de către toți membrii acestor școli. Tabelul pe care l-am întocmit organizează sintetic cele redate mai sus.

„Stilul și omul” după Quintilian și Gellius

STIL/GEN	SIMPLU <i>ἰσχνός</i> (lămurește)	SUBLIM <i>ἁδρός</i> (mișcă)	MEDIU <i>ἀνθηρός/μέσος</i> (delectează)
LOGOS			
PRAGMATIC	Menelau	Ulise	Nestor
PO(I)ETIC	Lucilius	Pacuvius	Terențiu
APOFANTIC	Critolau	Carneade	Diogene

(plin, abundant), al doilea *ἰσχνός* (delicat, simplu), iar al treilea *μέσος* (intermediar). Noi spunem celui dintâi *uber* (bogat), celui de-al doilea *gracilis* (simplu) și celui de al treilea *mediocris* (mijlociu). Stilul bogat se caracterizează prin demnitate și amplitudine, cel simplu prin farmec și subtilitate, cel mijlociu este intermediar între ele și câtă a avea din însușirile amândurora” (Aulus Gellius, *Noptile atice*, VI, 12, 2–14, 1–3).

De altfel, Dionis din Halicarnas, în tratatul său *Despre potrivirea cuvintelor*, a încercat să încadreze în fiecare dintre cele trei stiluri diverși autori, de la poeți și istorici până la oratori și filozofi (vezi cap. XXII-XXIV). Iată ce personalități erau considerate a fi reprezentative pentru stilul mediu: „[...] dintre poeții melici Stesihor și Alceu, din rândul tragicilor Sofocle; dintre istorici Herodot, din rândul oratorilor Demostene; iar dintre filozofi, după părerea mea, Democrit, Platon și Aristotel” (cap. XXIV)²¹.

5.3. Am văzut deja (*supra*, 5.1.) că Cicero și apoi Quintilian au caracterizat cele trei stiluri și din perspectivă funcțională, adică luând în considerație funcția lor determinantă. Rezultă de aici că stilurile în cauză pot fi văzute ca niște instrumente. Or, în cazul acestora (ca, de altfel, și în cazul organelor, în biologie²²), esența (forma) se identifică tocmai cu funcția pe care o au (cf. Coșeriu 2000: 44-45), altfel spus – cu scopul lor imediat. Nu altfel gândea Aristotel însuși când aprecia că uneori cauza formală se contopește cu cauza finală (în *Fizica*, II, 3, 194b și II, 7, 198a-b).

Considerate (încă) din punct de vedere material, ca substanțe/expresii (deja) formate, stilurile – luate izolat – reprezintă niște posibilități/virtualități (în sensul aristotelicului concept *dynamis*). În viziunea celor vechi, ele erau similare – ca să prelungesc analogia Stagiritului – unor materiale prefabricate întrebuințate la construcția caselor. S-ar putea continua spunând că, în principiu, cele trei tipuri de materiale prefabricate erau astfel proiectate (făcute să reziste), încât să corespundă celor trei tipuri de case²³ menite să servească drept adăpost oamenilor din cele trei mari regiuni climatice: cea rece, cea caldă și cea temperată. În definitiv, toată problema se reduce la chestiunea adecvării/potrivirii (*tò prépon*)²⁴: „Stilurile expunerii iau naștere din necesitatea supunerii la obiect a autorului – orator sau scriitor –, cerință care se traduce prin subordonarea mijloacelor de exprimare conținutului particular al comunicării” (Munteanu Șt. 1972: 26). Doar că – simț nevoia să adaug – oamenii moderni, spre deosebire de cei vechi, nu mai au aceeași credință cu privire la așa-zisa „legătură intimă și necesară” dintre limbaj și lucruri, legătură pe care anticii încercau să o conserve și prin intermediul discursurilor.

²¹ Despre cât de nimerită era o astfel de repartizare în cazul filozofilor amintiți, vezi comentariul traducătorului Mihail Nasta, dintr-o notă: „Ca și Sofocle sau Demostene, Platon îmbină în expresia literară elemente foarte diferite și poate fi considerat un reprezentant al stilului mediu numai în măsura în care scrisul său dozează în mod aproape inefabil familiaritatea, registrele *umile*, și avântul *exprimării sublime* (uneori un «patos» lipsit de măsură, după părerea aticizanților; vezi și *Tratatul despre sublim*, cap. XIII). Aristotel reprezintă caracterile expresiei *temperate* (stilul mediu), mai ales prin claritatea frazelor sale (uneori eliptice, mai puțin explicite din punct de vedere gramatical), totdeauna sobre, folosind expresiile figurate numai pentru a formula clar ceea ce a fost schițat într-un enunț anterior” (în Dionis din Halicarnas 1970: 297-298).

²² Un cunoscut principiu al biologiei spune că „funcția creează organul”, idee preluată, prin analogie, și de stilistica funcțională (reprezentată la noi, în primul rând, de Ion Coteanu).

²³ În imaginea creată de această analogie, casele pot fi de diverse mărimi, fiindcă pe vechii greci nu-i interesa cantitatea ori mărimea, ci calitatea, esența ori forma.

²⁴ Pentru lămuriri suplimentare despre *tò prépon*, vezi ampla notă de subsol a lui C. Balmuș, în Demetrius: 1943: 28-30.

Altminteri, deși erau preocupati de promovarea câtorva modele stilistice, instituind uneori scheme cam rigide, străvechii retori erau foarte conștienți de diversitatea fenomenului stilistic existent încă de pe atunci. Pentru a exprima acest lucru, Quintilian apelează la o sugestivă comparație: „Astfel se descoperă nenumărate specii care se deosebesc între ele prin anumite nuanțe. La fel, se știe, în general, că din cele patru puncte cardinale ale lumii bat patru vânturi. Totuși, există foarte multe vânturi intermediare denumite fiecare altfel și unele proprii unor regiuni sau fluvii” (Quintilian, *Arta oratorică*, XII, 10, 67-68)²⁵.

6. Am arătat că – pentru perioada contemporană – G. Ivănescu a aplicat (într-o variantă „adusă la zi”) stilistica de tip clasic și, din acest punct de vedere, el a încercat o sistematizare a stilurilor colective identificate în literatura română, făcând, deci, o demonstrație pe *lógos*-ul *poietikós*. Există oare ceva asemănător, pentru perioada recentă, și în cazul *lógos*-ului *pragmatikós*, respectiv al *lógos*-ului *apophantikós*?

6.1. Dacă – împreună cu Stelian Dumistrăcel (2006: 47) – considerăm că limbajul conversației și cel epistolar formează discursul privat, care, la rândul său, laolaltă cu discursul public, se subordonează stilului comunicării publice și private (pe care îl echivalăm *grosso modo* cu *lógos*ul pragmatic), atunci se poate admite că Dumitru Irimia a procedat într-o manieră similară (deși mai puțin explicită) când a identificat trei variante stilistice, atât pentru stilul conversației, cât și pentru stilul epistolar, variante stilistice care amintesc de cele trei stiluri determinate de către antici (fără a se suprapune în întregime cu acestea). Astfel, în viziunea lui Irimia, *stilul conversației* se divide în: (i) *stilul conversației familiare (stilul familiar)*; (ii) *stilul conversației curente (stilul neutru)* și (iii) *stilul conversației oficiale (stilul solemn)*, în timp ce *stilul epistolar* este împărțit după criterii asemănătoare, rezultând o clasificare aproape identică: (i) *familiar*; (ii) *oficial (neutru)* și (iii) *solemn* (vezi Irimia 1999: 126-127 și 159-160)²⁶.

Reflexe ale clasificării stilurilor din perspectiva retoricii clasice se pot găsi și în excelenta analiză pe care Stelian Dumistrăcel o face, în diacronie, limbajului epistolar românesc, pe baza unor scrisori ce ilustrează diversele „registre” ale

²⁵ Stilurile fundamentale își au originea în calitățile stilului (*idéai* sau *aretai léxeos*) despre care (se pare că) a vorbit prima dată Teofrast (vezi Demetrius 1943: 54-56, nota lui C. Balmuș). Hermogenes din Tarsus a multiplicat până la 20 numărul acestora (de la 4, câte propusese inițial Teofrast). Cecil W. Wooten a demonstrat că sistemul elaborat de Hermogenes este mult mai eficient în analiza discursurilor decât cel al lui Cicero, bazat doar pe cele trei stiluri (vezi Wooten 1987: 131-137).

²⁶ Desigur, aici semnalez numai maniera asemănătoare de tratare a problemei, fără a mai intra în amănunte teoretice. Precizez doar că, la o primă vedere, judecând contemporan lucrurile, relația dintre *stil funcțional* (ori *limbaj*) și *text/discurs specializat* este ca aceea dintre *limbă* și *vorbire (discurs)*, respectând opoziția *in abstracto* vs *in concreto*. Cu toate acestea, sfera conceptului de «discurs specializat» a ajuns astăzi să interfereze cu cea a «stilului funcțional» sau chiar să se suprapună acesteia: trăsături ale discursului specializat sunt preluate de unii cercetători în caracterizarea stilului funcțional (când, de fapt, unele particularități discursive nu au cum să figureze în limbă și, prin urmare, nici într-un stil funcțional).

comunicării. Cercetând modul în care au evoluat strategiile de „textualizare” ale acestei forme de exprimare, Stelian Dumistrăcel (2006: 73 și 76) face referire – în comentarea textelor epistolare – la „stilul mediu” și la „stilul umil”²⁷.

6.2. În ceea ce privește logosul apofantic, o anumită înrăurire a retoricii/stilistice clasice (foarte slabă însă) este posibilă în cazul clasificării tripartite a discursurilor științifice, propusă de Daniela Roventă-Frumușani (deși autoarea declară că doar a simplificat clasificările mai complexe aparținând altor specialiști) în baza unui criteriu enunțativ. Astfel, discursul științific poate fi: i) *specializat* (adresat numai specialiștilor domeniului respectiv); ii) *didactic* și iii) *de vulgarizare* (Roventă-Frumușani 1995: 31–32). Se cuvine să remarcăm că această clasificare este făcută având în vedere mai ales receptorul pe care îl vizează fiecare tip de discurs, și mai puțin obiectul (care, evident, rămâne același în fiecare caz). Oricum, o astfel de împărțire (criticabilă!) presupune și existența unei diferențieri stilistice, chiar dacă aceasta nu merge pe linia vechilor stiluri. Pe de altă parte, în funcție de personalitatea oamenilor de știință (care, uneori, se pot entuziasma în fața unor lucruri ce îi lasă indiferenți pe oamenii obișnuiți) și în funcție de „simțul” lor lingvistic, textele științifice pot actualiza – măcar pe alocuri – toate cele trei stiluri fundamentale.

7. Meritul lui G. Ivănescu este acela de a fi arătat că principiile și conceptele antice ori clasice sunt încă operante nu doar în cadrul unei stilistici diacronice, ci și în cadrul unei stilistici sincronice. În plus, lingvistul ieșean a sugerat, în opinia noastră, valabilitatea acestor elemente nu doar în cadrul unei stilistici literare, ci și în cadrul unei stilistici funcționale (sau, mai exact, în cadrul unei lingvistici textuale funcționale). N-ar fi lipsită de interes cercetarea stilurilor colective²⁸ în textele în care, la prima vedere, ele nu ar avea ce căuta. Textele/discursurile, modelate de *causa finalis* impusă de autor, au câteodată acest dar de a reinvesti cu noi funcții (adesea efemere) stilurile a căror menire „funcțională”, stabilită *ab initio* (și în virtutea cărora au fost „formate”), era cu totul alta.

BIBLIOGRAFIE

- Aristotel 1966 = Aristotel, *Fizica*, traducere și note de N.I. Barbu, studiu introductiv, note, indice tematic și indice terminologic de Pavel Apostol, studiu analitic și note de Alexandru Posescu, București, Editura Științifică.
- Cicero 1954 = [Cicero] Ad C. Herennium, *De ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium)*, with an English Translation by Harry Caplan, London, William Heinemann Ltd.

²⁷ Despre contribuția lui Stelian Dumistrăcel la cercetarea limbajului epistolar, (și) prin raportare la clasici, am vorbit pe larg în comunicarea *De la Demetrios la Stelian Dumistrăcel cu privire la tratarea stilului/limbajului epistolar*, pe care am susținut-o în cadrul unei mese rotunde (*Teatralitatea discursului. Stilistică și frazeologie*, la Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, Facultatea de Litere, 23 noiembrie 2012), prilejuită de omagierea Profesorului la împlinirea a 75 de ani.

²⁸ Fie acestea „funcționale” sau nu, deși am văzut că și cele trei stiluri fundamentale (simplu, mediu și sublim) erau/sunt, de asemenea, funcționale.

- Cicero 2007 = Cicero, *Arta oratoriei*, ediție bilingvă, text latin și traducere, însoțite de studiu introductiv, note și indice de Traian Diaconescu, București, Editura Saeculum Vizual.
- Corniță 1995 = Georgeta Corniță, *Manual de stilistică*, Baia Mare, Editura Umbria.
- Coșeriu 1967 = Eugeniu Coșeriu, *Limba și înțelegerea existențială a omului actual* [1967], în Eugeniu Coșeriu, *Om și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Finaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2009, p. 135–160.
- Coseriu 1990 = Eugenio Coseriu, *Información y literatura* [1990], în Eugenio Coseriu, Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, EUNSA, 2006, p. 85–99.
- Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, ca supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), Seria A. Lingvistică, t. XXXIII, 1992–1993.
- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Bărcilă, Chișinău, Editura ARC.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Demetrios 1943 = Demetrios, *Tratatul despre stil*, traducere, introducere, comentariu de C. Balmuș, Iași, Tipografia Alexandru A. Terek.
- Dionis din Halicarnas 1970 = Dionis din Halicarnas, *Despre potrivirea cuvintelor*, traducere și note de Mihail Nasta, notă introductivă de D.M. Pippidi, în *Arte poetice. Antichitatea*, culegere îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers, p. 227–303.
- Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Limba publicistică românească din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.
- Gellius 1965 = Aulus Gellius, *Noaptea atice*, traducere: David Popescu, introducere și note: I. Fischer, București, Editura Academiei.
- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române* [1980], ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu Cr. 2012 = Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu E. 2008 = Eugen Munteanu „O lectură integrală și atentă, «cu creionul în mână», a scrierilor lui Coseriu este calea cea mai directă și mai sigură către profesionalizare” (interviu despre Eugenio Coseriu și lingvistica integrală realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba română” (Chișinău), anul XVIII, nr. 9–10, p. 55–66.
- Munteanu Șt. 1972 = Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, București, Editura Științifică.
- Munteanu Șt. 1987 = Ștefan Munteanu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), *Omagiu profesorului G. Ivănescu*, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXIII, p. 76–81.
- Oancea 1999 = Ileana Oancea, *Lingvistică romanică și lingvistică generală. Interferențe*, Timișoara, Editura Amarcord.
- Quintilian 1974 = M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică* (traducere de Maria Hetco), vol. I–III, București, Editura Minerva.
- Pseudo-Longinus 1970 = [Pseudo-Longinus], *Tratatul despre sublim*, traducere și note de C. Balmuș, notă introductivă de D.M. Pippidi, în *Arte poetice. Antichitatea*. Culegere îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers, p. 305–362.

Rovența-Frumușani 1995 = Daniela Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică.

Wooten 1987 = *Hermogenes' On Types of Style*, translated by Cecil W. Wooten, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press.

ON G. IVĂNESCU'S STYLISTIC VIEW
(OR ON A JUST RECOMMENDATION REGARDING THE STUDY OF STYLES)

ABSTRACT

In this paper I aim at evaluating G. Ivănescu's stylistic conception, pointing to both its correctness and possibilities, as well as to its limits. Since the Romanian linguist did not always express himself clearly enough, we have resorted to Eugenio Coseriu's linguistic theory as an interpretative frame *ex-negativo*. At the same time, I thought it proper to bring into light our forerunners' conception concerning the three types of styles theorized in Antiquity: the plain, the middle and the grand.

Keywords: *G. Ivănescu, Coseriu, rhetoric, styles, Antiquity, functional stylistics.*

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU ȘI A LUI EUGENIU COȘERIU
DESPRE LIMBAJUL POETIC (I)

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU*

1. Platforma ideatică a celor doi savanți

1.1. În studiul amplu *Limba poetică românească* (Ivănescu 1956), reluat cu unele modificări în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980), în volumul postum *Studii de istoria limbii române literare* (Ivănescu 1989), G. Ivănescu numește și comentează clar, de multe ori polemic, izvoarele care au stat la baza configurării propriei concepții despre limba poetică. Le enumerăm în modul cum au fost ele menționate (fie doar numele autorului, fie împreună cu lucrarea de referință) și le grupăm astfel:

- a) izvoare antice: Aristotel (*Poetica*), Demetrios (*Tratatul despre stil*);
- b) izvoare occidentale:

- savanți din secolul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea: Giambattista Vico, Hegel, W. von Humboldt;

- lingviști din secolul al XIX-lea: Jacob Grimm, Franz Bopp, Fr. Diez, A. Schleicher;

- lingviști și filosofi din prima jumătate a secolului al XX-lea: Ferdinand de Saussure, Benedetto Croce, G. Gentile, F. Gundolf, G. Bertoni, A. Pagliaro, Gunther Ipsen, Julius Stenzel, Charles Bally, Karl Vossler, Leo Spitzer, Albert Sechehaye, J. Vendryes (*La langue poétique*), P. Chantraine, Jerzy Kuryłowicz, Georg Schmidt-Rohr;

- lingviști din a doua jumătate a secolului al XX-lea: Alf Lombard (*La lingua letteraria romanza meno fissata: il rumeno*), J. Mukařovský, Leo Weisgerber, Jules Marouzeau, Roman Jakobson, Roland Barthes, Cercul lingviștilor praghezi;

- c) izvoare autohtone:

- lingviști, istorici, critici români: Ovid Densusianu (*Evoluția estetică a limbii române*), Al. Rosetti (*Studii lingvistice*), Moses Gaster, J. Byck (*Vocabularul științific și tehnic în limba română, în secolul al XVII-lea*), P.V. Haneș (*Dezvoltarea limbii literare [române] în prima jumătate a secolului al XIX-lea*), Garabet Ibrăileanu, I.-A. Candrea, D. Popovici, Liviu Rusu (*Estetica poeziei lirice*), Grigore

* Școala Normală „Vasile Lupu”, Iași, alea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România.

PILAR VAZQUEZ CUESTA y MARIA ALBERTINA MENDEZ DA LUZ, Gramatica portuguesa, 2 volume, Madrid, 1971; 403 + 413 p.

Sub forma actuală, această importantă lucrare aparține, într-o anumită măsură, în mod exclusiv primei autoare, profesoară la Universitatea Autonomă din Madrid. Căci cealaltă autoare a decedat înainte de apariția ediției precedente (1961), care a fost a doua, iar cea de față prezintă adausuri și îmbunătățiri considerabile. Lucrarea este concepută, încă de la început, ca un monual. (De aceea a apărut în seria intitulată astfel a binecunoscutei Edituri Gredos). Cartea se adresează studenților, dar nu numai lor ci și unui public mai larg, fără ca prin aceasta să nu fie adesea de folos și specialiștilor chiar celor cu preocupări obișnuite în domeniul limbii portugheze și al diverselor ei variante. Așa se explică, înainte de toate, caracterul ei enciclopedic și, consecință logică, tratarea materiei supuse studiului cu ajutorul mai multor metode.

Într-adevăr, partea pe care aș numi-o introductivă, în total circa 300 de pagini, se ocupă de geografia limbii portugheze, nu numai în sensul că descrie amănunțit extinderea ei în spațiu pe întreg globul, ci și în sens strict lingvistic, căci ne prezintă, de asemenea în detaliu variantele geografice ale acestui idiom. Trebuie precizat, în sfârșit, că, pentru cele două mari zone de limbă portugheză — este vorba de Portugalia și de Brazilia —, unde a luat ființă de mult un aspect standard al ei, diferit într-o măsură destul de însemnată de la una la alta, sînt studiate și aspectele familiar, popular și, după caz, teritorial. Un loc aparte ocupă dialectul galician (*sp. gallego*), care, cum se știe, este vorbit în Spania. D-na Vázquez Cuesta trece drept unul dintre cei mai buni cunoscători ai acestei variante, extrem de interesante și pentru lingvistica generală. De aceea lectura capitolului respectiv interesează și, poate chiar mai ales, pe lectorii cu formație serioasă de romaniști și de lingviști în general.

Tot acestei prime părți, pe care am numit-o introductivă, îi aparțin și capitolele privitoare la „istoria” limbii portugheze: perioadele de dezvoltare și evoluția ei în Brazilia, urmată de istoria propriu-zisă, adică internă, a foneticii și a lexicului (acesta din urmă, după originea elementelor alcătuitoare).

Partea a doua a lucrării conține o prezentare descriptivă a portughezei actuale pe compartimente: fonetică, morfologie, sintaxă. Lipsește lexicul, pentru că el apare în „introducere” (v. cele spuse imediat mai sus), dar, probabil, și din cauză că nu aparține gramaticii. Capitolul consacrat foneticii se ocupă, foarte pe larg, și de ortografie: istoricul și sistemul ei actual — acesta din urmă, cu toate normele lui generale și cu aplicarea practică a lor). Morfologia și sintaxa ocupă câte un număr de pagini aproximativ la fel de mare, în total peste 200. Faptul se explică, presupun, prin luarea în considerație numai a sintaxei părților de vorbire: prezentarea normelor diverselor clase de cuvinte și aceea a folosirii lor în vorbire se echilibrează din punctul de vedere al spațiului acordat fiecăruia dintre cele două aspecte sub care apar în uzul curent al limbii.

Ultimele pagini ale lucrării conțin un bogat și interesant indice, cu cinci subdiviziuni: „nume proprii” (autori de studii lingvistice și filologice, dar și de texte din care se dau foarte bogatele citate ilustrative), toponime, etimologii latinești, cuvinte (portugheze) și materii. Acest indice este cu atât mai prețios, cu cât, așa cum rezultă din prezentarea de până aici, fără el, un cititor, fie și avizat, ar avea dificultăți în ce privește consultarea lucrării, care suferă din pricina caracterului ei teoretic (în intenția autoarelor) exhaustiv și, drept consecință inevitabilă, prea puțin sistematic. Dorința de a informa cât mai complet pe cei cărora li se adresează această carte se manifestă, concret și extrem de util, prin bibliografia care se dă la sfârșitul fiecărui capitol (bineînțeles, pentru problemele tratate acolo). În aceste liste bibliografice întâlnim și destule nume de-ale compatrioților noștri, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, dat fiind că d-na Văzquez Cuesta a fost de câteva ori în România și ne poate utiliza, fără dificultăți, limba, pentru necesitățile activității d-sale științifice.

Pentru o nouă ediție a acestei lucrări, care sînt sigur că nu va întârzia mult, se impune întocmirea unui capitol despre sintaxa frazei și, în măsura posibilului, o sistematizare mai accesibilă a materiei.

Iorgu Iordan

LADISLAV ZGUSTA, *Manual of Lexicography*, Praha, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences, 1971, 358 p.

Gramaticile și dicționarele pot fi considerate primele realizări practice ale lingvisticii. Ele răspundeau unor nevoi sociale: primele, la început sub imperiul logicii, urmau să explice și să normeze anumite realități lingvistice, celelalte (cu obirșia în vechile glosare) își asumau, pe lîngă rolul informativ-normativ, funcția de a preciza legătura dintre cuvinte și realitate și de a stabili echivalențe între cuvinte din limbi diferite. Dar, deși lexicografia are o tradiție ce cuprinde mai multe secole, foarte rar experiența metodologică din acest sector a fost organizată și prezentată sub forma unui sistem articulată de principii. Nevoia unei astfel de lucrări metodologice s-a făcut simțită permanent, iar în zilele noastre în chip deosebit, dacă ținem cont de condițiile politice și sociale moderne: creșterea numărului limbilor ce trebuie standardizate într-o formă scrisă și necesitățile create de accentuarea schimbului internațional de valori, ambele cerînd un număr sporit de dicționare de toate tipurile.

Cartea profesorului praghez Ladislav Zgusta răspunde tocmai acestui deziderat, abordînd problemele pe care le ridică lexicografia atît ca teorie propriu-zisă, cît și ca practică de alcătuire a dicționarelor. Fără îndoială, problemele nu sînt noi și nici soluțiile nu depășesc modul obișnuit de tratare, importanța cea mai mare a lucrării constînd în caracterul ei sintetic, în capacitatea de a prezenta aspectele esențiale ale disciplinei.

Conceput ca un tot principial, cu aplicabilitate specială la limbile orientale, *Manualul de lexicografie* nu este numai o lucrare „didactică”, cum ne-ar sugera titlul, ci una cu un orizont mult mai larg din punct de vedere teoretic. Dealtfel, însuși obiectul cercetării îl silește pe autor să procedeze astfel, deoarece, după propriile-i observații, teoria lexicografică este legată de toate disciplinele care studiază sistemul lexical al limbii: semantică, lexicologie, gramatică, stilistică (v. p. 15). Și disciplinele conexe se pot înmulți, dacă ne gîndim chiar numai la cazul dicționarului monolingv, unde putem adăuga dialectologia, istoria limbii, logica limbajului, de care practica lexicografică nu se poate dispensa.

Adăugînd la acestea și alte observații: 1) lexicograful lucrează cu *fenomene deschise*, 2) precizarea înțelesului unităților lexicale prezintă în sine o mare dificultate, 3) există un contrast între munca teoretic-științifică a lexicografului și destinația practică a dicționarului, autorul conchide că este firească remarcă lui H. A. Gleason, care aprecia că alcătuirea unui dicționar este o activitate dificilă ce necesită un mare volum de muncă, o bogată informație și o confruntare permanentă cu realitatea lingvistică.

Primul și cel mai întins capitol al lucrării (*Lexical meaning*) abordează probleme ce rezultă din precizarea sensului cuvîntului, a legăturii acestuia cu realitatea desemnată și a modului în care trebuie tratate într-un dicționar diferite elemente lexicale. Nu lipsesc chestiuni legate de sinonimie, polisemie și omonimie.

Problema sensului cuvîntului este pentru lexicograf capitală; el nu-și poate preciza însă lucrurile decît în practica lexicografică însăși. Dificultatea cea mai mare constă în faptul că lexicograful nu poate obține cuvîntul „ca o parte a sistemului limbii”, prin urmare în forma lui generală cu înțeles noțional pur, ci are de-a face numai cu un număr de folosiri concrete, de la care trebuie să se ridice la sfera noțională și s-o reconstituie integral. De aceea, Zgusta se oprește un moment pentru a diseca sensul lexical în componentele și relațiile sale (p. 27—47). Acceptînd triunghiul lui Ogden și Richard¹, analiza se oprește, mai ales, asupra relațiilor dintre cele trei aspecte ale problemei: *denotatum*, *expression*, *designatum*. Între *denotatum* (obiect) și *expression* (forma unității lexicale) nu este o relație directă, ci una mijlocită de *designatum* (înțeles, noțiune). O observație interesantă este aceea că limbile nu fragmentează întotdeauna la fel realitatea și de aceea nu vor avea nici *designata* identice. Poate exista astfel într-o limbă noțiunea „mină”, dar poate lipsi cea de „braț”. Similitudinile sînt strict valabile, în acest sens, numai în cazul științelor, unde segmentarea se face printr-un procedeu analitic generalizat.

O altă problemă, discutată în acest articol, este aceea a modului cum trebuie tratate de lexicograf cuvintele nominale și cele care arată manifestări de atitudine. Ele trebuie abordate diferit, „în cazul cuvintelor nominale lexicograful încearcă să descrie conceptul; în cazul manifestărilor de atitudine încearcă să descrie atitudinile și «simțirea» vorbitorului” (p. 36). O analiză specific diferențială trebuie aplicată, de asemenea, cuvintelor deictice (engl. *this, that*), cuantificatorilor (numerale obișnuite), operatorilor propoziționali și gramaticali (unități lexicale de relație). Pentru lexicograf lucrul cel mai important este de a găsi și în aceste cazuri „ce informații poartă ele, cum sînt folosite în înțelesurile cele mai importante, și să le imagineze și să le prezinte după modelul conceptual al cuvintelor noționale” (p. 37). Autorul subliniază că de cele mai multe ori cuvintele nu au numai un singur înțeles, sau că dintr-un anumit sens primar au evoluat în timp sensuri secundare, adiacente. Aici este, poate, problema cea mai grea pe care trebuie să o dezlege lexicograful. Astfel, un cuvînt polisemantic (cu mai multe sensuri care la rîndul lor pot avea aspect denotativ sau conotativ în funcție de utilizare) poate fi considerat ca alcătuit din sensuri directe și non-directe (transferate, specializate, figurate, ocazionale). În toată această multitudine se poate distinge însă un *sens dominant*, definit de Zgusta, în profil psihologic, ea fiind primul gîndit de majoritatea vorbitorilor limbii (p. 64).

Cît privește omonimia, autorul crede că poate fi rezolvată prin etimologie, flexiune, regim de prefixe, sufixe etc. și prin familii lexicale.

În cazul sinonimiei se face distincție între o identitate absolută de sens (*synonymy*) și o foarte mare similaritate între sensuri (*near-synonymy*). Cuvintele sînt sinonime cînd coincid în denotație, conotație și sferă de aplicare; dacă restricția nu se respectă în una din laturile sale, avem a face cu *sinonime apropiate* (p. 90). Și pentru că fiecare din cele două aspecte prezintă și posibilitatea de grad redus, de parțialitate, autorul conchide că sinonimia prezintă patru ipostaze: *sinonim*, *sinonim parțial*, *sinonim apropiat*, *sinonim apropiat parțial*. Sub denumirea *sinonim apropiat* se pot însuma un foarte mare număr de cuvinte care, într-un fel sau altul, își justifică o astfel de etichetare în funcție de cuvîntul dat.

Următoarele două capitole (*Formal variation of words*, *Combination of words*) tratează al doilea aspect important pe care trebuie să-l aibă în vedere lexicograful: forma cuvintelor, pînă unde trebuie să meargă reprezentarea variațiilor de formă într-un dicționar.

¹ Kurt Baldinger nuanțează schema, dîndu-i aspect trapezoidal (cf. *Teoria semantică. Hacia una semántica moderna*, Madrid, 1971, p. 156).

Este bine — crede Zgusta — ca aspectul paradigmatic, cel al derivării și al compunerii să fie cît mai bine reprezentate de dicționar. Prin compunere (care poate genera „unități lexicale din mai multe cuvinte” *multiword lexical units*), mai ales, se pot obține noi dimensiuni formale sau diferențe de sens care neapărat trebuie consemnate. În sfîrșit, trebuie menționate posibilitățile de combinare ale cuvintelor, regimul lor sintactico-morfologic.

Capitolul al patrulea (*Variation in language*) este destinat problemelor segmentării limbii și relației dintre segmente. Aici sînt stabilite indicațiile istorice, legate de, evoluția limbii, pe care trebuie să le conțină dicționarul.

Înșușindu-și definiția dicționarului după C. C. Berg (*The types of dictionaries*) autorul întreprinde o clasificare a dicționarilor, mai întîi în enciclopedice și lingvistice și apoi din ce în ce mai nuanțat.

Cu capitolul al șaselea (*The monolingual dictionary*) ne întoarcem la redactarea lexicografică. Pentru dicționarul monolingv se pun inițial două probleme: prima, analiza teoretică a limbii avute în vedere, precizarea modului ei de organizare, a segmentării ei și a relațiilor dintre segmente, și, a doua, precizarea tipului de dicționar care va fi alcătuit. De aici decurge natura normelor care vor sta la baza lucrării, modul de colectare a materialului și sursele acestuia, alcătuirea și ordonarea articolelor.

Fără îndoială, fiecare limbă prezintă, pe lingă o mare cantitate de material, de proveniență foarte diferită, și o mare varietate de moduri în care sînt folosite unitățile lexicale. Din această multitudine de fapte lexicografice, în funcție de limitele lucrării sale, trebuie să aleagă ceea ce este reprezentativ. Așa că nu vor lipsi din sursele unui dicționar monolingv lucrările beletristice și nici cele mai uzuale texte legislative, administrative etc., precum și o bună parte din lucrările cu caracter științific. Publicațiile pun probleme deosebite: ele folosesc în mare măsură expresii ocazionale și neologisme efemere, dar prezintă avantajul că pot furniza texte databile în foarte multe stiluri (p. 226).

Cu privire la așa-numitul *context lexicografic*, Zgusta notează: „contextul lexicografic... este acea parte a contextului verbal care ne permite să distingem cu ce semnificație este aplicat cuvîntul în discuție și să percepem cel puțin cîteva din trăsăturile lui semantice și proprietățile lui gramaticale; el poate fi oricît de scurt, dar cît mai clar posibil” (p. 227).

Informatorii, pe care Zgusta îi preferă mai degrabă cu un grad înalt de educație, urmează să furnizeze două feluri de materiale: precizări lingvistice legate de anumite domenii și informații asupra materialului colocvial al dicționarului. Printre sursele dicționarului autorul citează ca un izvor esențial celelalte lucrări lexicografice ale limbii, deja elaborate, indiferent de profilul lor, care oferă modalități diferite de tratare a unor probleme similare.

Materialul obținut trebuie supus unei prelucrări amănunțite de selecție și sinteză în urma căreia se trece la alcătuirea articolelor propriu-zise. Un astfel de articol are două părți: 1) unitatea lexicală însăși (*lemma*), 2) toate celelalte informații. În cadrul primei părți se dau indicații morfologice, eventualele deviații paradigmatic, indicații de pronunție, indicații etimologice. (Observăm ușor în acest sistem sugestiile pe care i le-a procurat autorului *Oxford English Dictionary*, din care, dealtfel, ia de multe ori materialul ilustrativ).

Autorul se oprește pe larg asupra definiției lexicografice. Esența acesteia și corelația ei cu definiția logică pun probleme interesante. Între definiția logică și cea lexicografică există foarte multe puncte comune, dar și elemente distinctive. Dintre acestea din urmă cel mai important este faptul că în vreme ce definiția logică trebuie să se identifice, fără echivoc, cu întregul obiect definit (*definiendum*), adică să-i epuizeze sfera, în cazul celeilalte se realizează o enumerare, numai, a celor mai importante trăsături semantice ale unității lexicale definite, care sînt suficiente în a o diferenția de alte unități. Așadar, prima fiind exhaustivă, a doua este parțial-selectivă. În locul definiției explicativ-analitice se pot folosi uneori sinonime propriu-zise sau sinonime apropiate; altelei cele două procedee se pot combina, folosirea unei metode sau a alteia depinzînd, în ultimă instanță, de dimensiunile, tipul și destinația dicționarului.

Întrucît articolul de dicționar conține, în mai mare sau în mai mică măsură, o sumă de exemple menite să ilustreze posibilitățile de combinare a cuvîntului și folosirea lui sub diferite aspecte, se poate alcătui o imagine a nuanțelor lui contextuale, a măsurii în care este întrebuițat, a primelor sale utilizări, a sferei de aplicare, a combinațiilor atributive sau adverbiale posibile, a complementelor tipice în cazul verbului, a diferitelor lui utilizări ca sinonim propriu-zis sau sinonim apropiat etc. Pornind de la aceste premise, Zgusta afirmă, pe drept cuvînt, că exemplele incluse în articol nu trebuie considerate un material adițional, un balast, ci o parte integrantă a articolului, un element esențial al structurii acestuia.

Trăsăturile normative și funcția didactică a dicționarului sînt aspecte pragmatice ale rezultatului muncii lexicografului, care, după cum notează și Jean Dubois¹, au un mare rol în integrarea, în contextul național, a indivizilor.

În cazul dicționarului bilingv (tratată de autor în capitolul *The bilingual dictionary*), problema cheie este stabilirea echivalențelor denotative și conotative între cele două limbi: limba din care se traduce și limba în care se traduce (*the source-language, the target language*).

Cartea lui Ladislav Zgusta sintetizează experiența celor mai de seamă lucrări lexicografice europene, completată cu experiența autorului însuși. Structura *Manualului* cu aspect triadic (înțeles lexical, forma și combinarea cuvintelor, tipologia dicționarilor) corespunde întru totul scopului propus: prezentarea specificului activității lexicografice, a tuturor problemelor esențiale legate de aceasta. Putem, de aceea, considera că un redactor al *Dicționarului limbii române*, sau al unui alt dicționar, va găsi permanent aici sugestii și lămuriri în legătură cu problemele activității sale. Avem prin această lucrare un îndreptar bine structurat și frumos prezentat, cu exemplificări și explicații. Chestiunile pe care Zgusta le prezintă sub aspectul lor general pot fi nuanțate și puse în legătură directă cu aspectele concrete pe care le prezintă elaborarea dicționarului unei limbi anumite. De aceea, ținînd cont de experiența de aproape două secole a lexicografiei românești n-ar fi lipsită de interes o lucrare care să dezbată problematica specială pe care o pune elaborarea unui dicționar al limbii române.

Consolation of lexicography, cu care își încheie autorul paginile, dovedește afecțiunea mărturisită pentru disciplină; munca lexicografului este, așa cum afirma și principial, grea și anevoioasă, dar „*lexicografia are frumusețea și satisfacțiile ei*”.

Ioan Oprea

I. RIZESCU, H. Tikin. *Omul și opera*, București, Editura științifică, 1971, 188 p

Cercetarea vieții și a activității lui H. Tikin a constituit pentru I. Rizescu o preocupare constantă. Primului său studiu, care datează încă din 1954 (*Unele contribuții la reconsiderarea operii lui H. Tikin*²), i-au urmat altele publicate în „Studii și cercetări lingvistice” și în „Limba română”, ultimul dintre ele apărînd în anul 1968. Monografia discutată aici reprezintă, așadar, o reluare a acestor contribuții, cărora li s-au adăugat noile cercetări întreprinse de autor în scopul completării informațiilor biografice, precum și privirea de sinteză pe care a făcut-o posibilă studiul global al vieții și operei lui H. Tikin.

Pentru materialul informativ necesar, I. Rizescu a cercetat arhiva personală a lui H. Tikin, fondul de scrisori de la Biblioteca Academiei și documentele aflate la Arhivele Statului din București și Iași. Informații prețioase în legătură cu activitatea didactică a lingvistului (la seminarul de limbi orientale al Universității din Berlin) a primit și de la lingviștii din R. D. Germană (prof. W. Draeger ș. a.). De asemenea, membrii familiei, și mai ales fiica lui Tikin, Gertruda Tikin, au pus la dispoziția au-

¹ Jean Dubois, *Dictionnaire et discours didactique*, în „Languages”, 19, 1970, p. 43.

² SCL V, 1954, nr. 3-4, p. 409-432.

torului scrisorile, documentele și cărțile care s-au mai păstrat din biblioteca aceluia care a alcătuit *Dicționarul român-german*.

Monografia începe cu o *privire generală asupra vieții și operei lui H. Tiktin*. Capitoul respectiv este, de fapt, o prefață a cărții; autorul prezintă paralel evenimentele mai însemnate din viața lui Tiktin și activitatea științifică a acestuia. Opera lingvistului este schițată în linii mari și prezentată aici cronologic, spre deosebire de celelalte capitole, unde este urmărită, cum e și firesc, pe probleme. Date inedite și deosebit de interesante conține discursul în limba germană (tradus de autorul monografiei) rostit de Tiktin la „Allgemeiner Deutscher Neuphilologen — Verband” cu prilejul sărbătoririi sale la a 80-a aniversare. În acest testament științific al învățatului este descrisă munca pasionată și stăruitoare pentru elaborarea dicționarului, căruia Tiktin i-a consacrat cei mai rodnici ani ai vieții sale. Tot atunci a evocat și prietenia cu M. Eminescu, despre care spunea: „El m-a inițiat în literatura română de la începuturile ei și prin el am cunoscut limba poporului, limbă a cărei importanță încă nu era apreciată pe atunci decât de puțini. Lecturile făcute împreună cu Eminescu și explicațiile pe care mi le-a dat cu această ocazie acest excelent cunoscător al limbii sale materne mi-au prilejuit o multime de constatări lexicografice, gramaticale, literare și istorice” (vezi p. 10).

Cea mai mare parte a monografiei este consacrată studiului operei lingvistice a lui H. Tiktin. Sunt urmărite preocupările de teorie a limbii, activitatea de filolog și preocupările de dialectologie. Este apoi schițată concepția lui Tiktin despre scrierea limbii române și contribuția lui la studiul sistemului fonetic al limbii române. Ultimele două capitole se ocupă de analiza studiilor de gramatică și a operei lexicografice. Pentru aceste capitole finale s-au rezervat cele mai multe pagini ale cărții, lucru firesc, având în vedere contribuția remarcabilă a lingvistului în domeniile respective.

I. Rîzescu a consacrat *Dicționarului român-german*, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, apărut în trei volume, între 1895 și 1925, o analiză competentă. Pentru realizarea acestei analize autorul a prelnat în mod critic tot ce s-a scris despre dicționar, adîncind studiul unor aspecte sau discutînd altele care nu mai fuseseră cercetate. La unele dintre aceste fapte, mai puțin cunoscute, referitoare la munca de redactare a dicționarului, ne vom referi în continuare. Cu multă atenție este urmărit felul în care Tiktin și-a pregătit baza documentară necesară. Materialul bibliografic utilizat de lingvist pentru alcătuirea acestei opere lexicografice, arată autorul (p. 139), a fost extras din peste 550 de texte, care ilustrau cele mai variate domenii de activitate. O preocupare permanentă, în tot timpul redactării și tipăririi dicționarului, era ținerea la zi a acestei bibliografii, completată cu cele mai noi cărți apărute (p. 139). Parcurgînd fișierul care a stat la baza dicționarului, aflat la Institutul de lingvistică din Cluj, I. Rîzescu a obținut informații foarte interesante în legătură cu modul în care lucra Tiktin. Pe fiecare fișă este însemnat, în partea de sus, cuvîntul respectiv și sensul la care va fi folosită fișa. Citatele sînt traduse în limba germană, iar în partea de jos a fișei este uneori notată și etimologia. Numărul de fișe existente în fișier la fiecare cuvînt este cu mult mai mare decât numărul fișelor întrebuintate în dicționar. Astfel, la cuvîntul *oaste* în fișier există 30 de citate, iar în dicționar apar 7. Din consultarea fișierului autorul a stabilit și citeva dintre criteriile de selecție a citatelor. De pildă, un criteriu esențial era valoarea scriiturii din care provenea citatul, cele mai multe fiind extrase din opera marilor scriitori (p. 154). I. Rîzescu a întreprins și o analiză detaliată și competentă a „elementelor constitutive” ale articolelor din *Dicționarul român-german* (p. 144—145). În ceea ce privește clasificarea sensurilor unui cuvînt, făcută în funcție de vechimea atestărilor (de unde reiese și „caracterul istoric al dicționarului”), autorul cărții subliniază că aceasta este întotdeauna bine rezolvată.

Observații amănunțite se fac și în privința indicațiilor gramaticale date de Tiktin. În mod special, I. Rîzescu a urmărit indicațiile utilizate la verbe. Numai pentru *a avea*, de exemplu, „observațiile sînt atît de numeroase, încît avem impresia că ar fi o pagină dintr-o lucrare de gramatică istorică și nu dintr-un dicționar” (p. 156). O atenție deosebită a arătat I. Rîzescu pentru modul în care în *Dicționarul român-german* a fost rezolvată problema etimologiilor. Indicațiile etimologice date sînt aproape toate exacte. Un alt merit al lui Tiktin, observă I. Rîzescu, este acela de a indica, atunci cînd etimologia unui cuvînt este nesigură, „forma cuvîntului în diferite limbi romanice și

slave, în albaneză etc., cu diferențele și asemănările semantice respective" (p. 158), prin aceasta pregătind „datele necesare în vederea clarificării ulterioare a etimologiei" (p. 158). Autorul subliniază preocuparea permanentă a lexicografului pentru stabilirea sau pentru clarificarea unor etimologii, precum și faptul că interesul pentru descoperirea etimologiilor nu l-a părăsit pe Tiktin niciodată. Se relatează astfel faptul deosebit de semnificativ că la vârsta de 85 de ani, într-o scrisoare către Sextil Pușcariu, Tiktin discută cuvântul *lado*, pentru care propunea ca etimon v. sl. *mlada* (p. 27–28). Formal, așa cum arată și I. Rizescu, *Dicționarul român-german* face parte din categoria dicționarelor bilingve. Este îndreptățită totuși clasificarea lui și între dicționarele generale explicative aparținând lexicografiei unilingve². Considerat încă de la apariție „ca un eveniment de seamă în lumea științifică" (p. 16), dicționarul a fost primit și discutat, așa cum reiese și din lista completă a recenziilor alcătuită de autor (p. 179), cu un bine meritat interes. După 31 de ani de la tipărirea ultimului volum, acad. I. Iordan îl caracteriza astfel: „În ciuda titlului, modest și cam didactic, această operă lexicografică (de aproape 2000 pagini în 4^e) este, în momentul de față, cel mai bun dicționar complet al limbii noastre"³.

Cartea lui I. Rizescu se încheie cu un interesant capitol de Anexe, care include comentariul corespondenței lui Tiktin (a corespondat, printre alții, cu B. P. Hașdeu, N. Iorga, Ov. Densusianu, S. Pușcariu, Al. Vlahuță, I. L. Caragiale, I. Slavici, Gh. T. Kirileanu A. Mussafia, W. Meyer-Lübke, Kr. Sandfeld, M. Bartoli ș. a.), un subcapitol dedicat activității literare și un repertoriu bibliografic care cuprinde lista lucrărilor publicate de lingvist

Victoria Zăstroiu

VALERIA GUȚU ROMALO, *Corectitudine și greșală*, București, Editura științifică, 1972, 285 p.

Punând în relație termenii de *corectitudine* și *greșală*, Valeria Guțu Romalo a ținut seama de obligațiile proprii unei scrieri de „cultivare a limbii": o confruntare a greșelii cu norma duce la condamnarea greșelii și, prin aceasta, la restabilirea nivelului de corectitudine în limbă. Situind însă greșala, ca fapt în sine, ca proces, în evoluția limbii, Valeria Guțu Romalo și-a rezervat și dreptul de a-și continua investigațiile teoretice anterioare, al căror obiect este limba română actuală ca sistem: între *corectitudine* și *greșală* se manifestă însăși viața limbii; greșala este unul din factorii care mulează continuu vorbirea pe relieful gândirii.

Chiar dacă, cu acest punct de vedere, cadrul cercetării s-a putut considerabil lărgi, cartea Valeriei Guțu Romalo nu își justifică totuși pe deplin subtitlul, *Limba română de azi*, făcut să sugereze intenția de cuprindere, fie și în forma unei schițe, a stării actuale a limbii române. Similitudinea cu titlul scrierii, fundamentală în acest domeniu, a acad. Iorgu Iordan (*Limba română actuală*) este de natură să scoată în evidență acest fapt. Avem în vedere nu atât situația cantitativă, redusă, a materialului ilustrativ, cit, mai ales, restrângerea acestuia la un singur sector al limbii literare — acela al stilului publicistic.

Întrucât investigația privește de fapt numai stilul publicistic, credem că ar fi fost util să se stăruiască mai mult asupra specificului acestuia. S-ar fi putut ajunge la puncte de vedere mai bine precizate, mai diferențiate (și mai precaute) asupra unor manifestări precum cultismul, clișeu verbal (șablonul chiar), brevilocvența și altele. Nu ne-am propus însă să ne oprim asupra acestor lucruri, care țin de organizarea cărții, de modul ei de tratare, ci doar să aducem în discuție câteva date suplimentare, în legă-

² I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, p. 134.

³ *Limba română contemporană*, București, 1965, p. 130.

tură cu cîteva din cazurile semnalate. Deoarece factorul expresiv, stilistic a fost mai puțin solicitat în cercetarea de față, am insistat în cele ce urmează asupra cîtorva dintre situațiile care îl reclamau într-o mai mare măsură. Natura materialului a făcut ca multe dintre aceste situații să reprezinte manifestări stilistice minore, chiar eșuale. Nu am urmărit însă decît mecanismul de producere a lor, în cadrul vieții limbajului.

Respectînd planul cărții, începem cu unele fenomene gramaticale aberante semnalate, prin care am putut recunoaște procesul de infiltrare în „geometria” limbii a factorului expresiv. Astfel, resuscitarea sau extinderea uzului unor forme pronominale scurte (*-i, -ne* ș. a.), substituind formele curențe (*său, nostru* ș. a.), s-ar putea interpreta în legătură cu tendința către dinamism și către amploare a frazei moderne (din care pot decurge și tentațiile unor cadențe, unor sonorități noi). Apariția unui *-i* postpus, în locul obișnuitului *lui*, într-o frază largă și sinuoasă, îi dă cursivitate; totodată, pregnanța formei concentrate, redusă la un sunet unic, imprimă construcției — „înțelepciunea-*i*” față de „înțelepciunea *lui*” (p. 99), în punctul indicat de aceasta, o direcție ascendentă, care devine un mod propriu de a articula gîndirea. Efecte similare ar putea fi recunoscute și într-o formulare de tipul „privirile *ne* erau atrase” — față de „privirile *noastre* erau atrase” (p. 101), unde mai organicul *ne* dă frazei un aspect mai compact, sugerînd, totodată, o angajare mai puternică, totală, a subiectului în acțiunea numită de verb. Inserarea suplimentară a formei scurte *il*, în exemplul „acțiunea *il* are partener pe...” (p. 101), nu rămîne superfluă, de vreme ce pune în evidență, prin anticipare, unul din termenii construcției. Nu este atît un element de expresivitate cît, mai curînd, un procedeu gramatical care are în vedere comunicarea unei idei suplimentare în legătură cu termenul pe care îl dublează (ideea de „notorietate”, aici).

Unele cazuri de articulare a numelor, care se sustrag normei gramaticale, pot, de asemenea, sugera prezența în jurul comunicării a unor zone expresive ușor identificabile. „Substantivul nearticulat poate fi mai expresiv, pentru că denumeste noțiunea ca specie <...>, prin urmare dă acesteia o semnificație generală”¹, după cum prezența nu într-un tot necesară a unei forme de articol nehotărît ar putea insinua, cum se constată și în cazurile prezentate de autoare, o atitudine oarecum contrară, de reținere, de rezervă, refuzul de a atribui cuvîntului în respectivul context semnificația lui deplină.

Valeria Guțu Romalo aduce în discuție cîteva situații de folosire improprie, oarecum deviată, a unor forme prepoziționale și conjuncționale. Calificîndu-le adesea drept greșeli, autoarea trece mai grăbit peste convenitele interpretări care arată o stare de alunecare, de mobilitate în sistem. „Jocul” selectiv în sistemul prepozițional și conjuncțional, posibil datorită funcțiilor multiple pe care le cumulează de obicei una și aceeași prepoziție sau conjuncție, este de fapt o modalitate de restructurare a limbii pe tipare mai noi de gîndire, tipare care adesea se constituie prin schimbarea unor raporturi logice consacrate. Există motive să credem că *în* și *între*, acolo unde uzul comun indică pe *din* și *dintre* pot fi mai mult decît un capriciu stilistic, pot sugera, de pildă, o relație mai lejeră, mai mobilă („raporturile *între* oameni”, față de „raporturile *dintre* oameni” — p. 71), mai complexă. Sprijinindu-ne și pe observația acad. Al. Graur², plecată tot de la lucrarea în discuție, credem că numai în cazuri speciale alternarea lui *în* și *din* cu *între* și *dintre* este de domeniul stilisticii și că, în uzul limbii, ea este obișnuită. Un aspect „pretențios și ca atare nerecomandabil” al unor formații (echivalente unor locuțiuni prepoziționale) de tipul *în ceea ce privește* (p. 73), în contexte adecvate, exprimă adesea o idee de referință mai precaută (decît de sau despre), atenuează relația de subordonare, după cum un gerunziu cu funcție prepozițională — *urmînd* (p. 74) — substituie prepoziția *după*, dar formulează mai nuanțat, mai cuprinzător (și mai puțin banal) ideea de succesiune (și de imitare). Dacă în cazurile construcțiilor prepoziționale mai sus discutate factorul stilistic, existent, rămîne totuși mult subordonat comunicării, în ultimă instanță reducîndu-se la modificarea unor note semantice, revenirea în scris a

¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, Iași, 1943, p. 292.

² Al. Graur, Valeria Guțu Romalo, „Corectitudine și greșală (Limba română de azi)”, în SCL, 1972, nr. 5, p. 546.

forme arhaice *întra* (p. 73) — care, de fapt, nu a încetat niciodată cu totul să se întrebuințeze — poate reprezenta, într-adevăr, cazul rar al unei manifestări preponderent stilistice preluate de o prepoziție. Sonoritatea arhaizantă a formei pare să fie cauza preferinței de care se bucură și care, până la un punct, o poate justifica în exprimarea scrisă, înclinată către o ușoară artificialitate și un ușor retorism. Mai păstrînd încă, în valoarea ei abstractă, de relație și de scop, ecourile sensului concret, originar, ideea de „spațiu înlăuntrul căruia se întîmplă ceva sau într-o cineva”³, ea poate imprima frazei un timbru aparte, efecte de somptuozitate și solemnitate. Într-un context modern, ea poate aduce de asemenea un accent contrastant, cu rezonanțe de vechime.

Apariția unor forme de plural semnalate de autoare în cazul unor substantive din categoria acelor care, prin noțiunile pe care le numesc, manifestă incompatibilitate cu ideea de număr ar putea fi situată în continuarea unor procese similare mai vechi ale limbii, prin care marca de plural a trecut, din semn gramatical, în semn semantic sau stilistic. Conștiința ilegitimității formei de plural a putut declanșa alunecări de sens sau numai schimbări de nuanță în unele din cazurile semnalate ca uzuri greșite. Pluralului *proze* (p. 87) i-ar putea reveni, prin influență franceză, sensul, mai concret, de „texte scrise în proză”; analogia cu *poezie* — *poezii* ar putea atenua nota de minimalizare, de diminuare. Definitiv marcate peiorativ par însă să rămîină cuvinte ca: *infelepciune* — *infelepciuni*, *genialitate* — *genialități*. În general, diferențierea de sens în cazul formelor de plural al abstractelor presupune o restrîngere a ideii, relativizarea, reducerea la proporțiile unui fapt concret. Notele stilistice se pot însă diferenția după caz și pot să cuprindă o gamă foarte largă. Față de situațiile de mai sus, construcția *pînă la sfîrșituri* (p. 87) — modificînd forma fixă *pînă la sfîrșit* — urmărește, în intenție cel puțin, efectul contrar diminuării. Se încearcă aici sugerarea ideii de adîncire, pe care o recunoaștem, de pildă, în pluralul *neacuri* (DM înregistrează, dealtfel, pentru forma de plural a cuvîntului *veac* sensul, amplificat la limită, de „veșnicie”, „eternitate”; într-un mod asemănător, pluralul *ceruri* s-ar putea despărți de forma de singular, conținînd ideea de „boltă”, de „spațiu vizibil”, cu un sens dilatat pînă la ideea de „infiniț”).

Sîntem înclinați să punem pe seama unor intenții expresive și cîteva dintre modificările din regimul unor cuvinte pe care norma le indică obligatoriu cu determinanți specifici. Construcția „cei ce se fac vinovați” (p. 68) cu lipsa precizării obișnuite, introduse de obicei prin *de*, refuzînd complinirea, se dispensează, de fapt, de un element pe care nu-l mai socotește necesar, concentrîndu-se pe propria idee (de „vinovăție”). Folosirea absolută a lui *semnifica* (p. 228) atrage atenția asupra unui proces care se produce în familia cuvîntului și care duce la restrîngerea sensului etimologic (semnificație = „conținut”, „înțeles”), prin deplasarea accentului semantic către ideea, mai particulară, de „expresivitate”, „țîlc”. Familia pare să se reorganizeze (în limbajul comun) sub dominația adjectivului *semnificativ*, în care ideea cea mai puternică este aceea de „expresivitate”. Un proces oarecum asemănător de remodelare semantică afectează conținutul substantivului *exeget* — într-un context care îl scoate din formația tipică (p. 236). O analogie cu evoluția lui *specialist*, astăzi folosit curent fără determinant, se cuvine a fi luată în considerație.

Cum era de așteptat, publicistica oferă terenul unor numeroase observații și interpretări de ordin lexical. Fenomenul de cultism și emfază se concretizează mai cu seamă cu mijloace lexicale. Lucrul este, pînă la un punct, explicabil, mai ales dacă avem în vedere angajarea publicisticii în comunicarea și difuzarea noutății. De aici se pot naște cu ușurință excese și ele pot fi depistate ușor, mai greu se pot găsi însă mijloace de evitare sau înlăturare a lor. În cea mai mare măsură, excesele tin de o folosire abuzivă a terminologiilor speciale din domeniul științific și tehnic. Prin intermediul publicisticii, conștiința comună se întîlnește cu spiritul științific, îl aduce la nivelul ei și și-l însușește. Prin intermediul publicisticii, deci, se produce și transferul terminologiei speciale în limbajul comun; acest transfer se însoțește de transformări mai mult sau mai puțin vizibile, dar aproape întotdeauna existente, de natură, mai ales, să aproximeze conținutul prea special, să înlătore amănuntele „profesionale”, „tehnice”. De pildă, delimi-

³ *Dicționarul limbii române*, București, 1934, tomul II, partea I.

tare, tranșantă în limbajele speciale, între sensurile lui *evapora* și *vaporiza* este atenuată și chiar neglijată de vorbirea comună. Generalizarea unor termeni speciali este dusă adesea prea departe (fapt înlesnit și de pluralitatea accepțiilor speciale — în funcție de domenii, teorii etc. — cumulate de unul și același cuvânt). În această situație ni se par a fi cuvinte ca *structură*, *valență*, care au ajuns în limbajul comun cu un înțeles atât de vag, de indecis, încât trezesc, pe bună dreptate, rezervă în rindul vorbitorilor mai exigenți.

Sensuri cu caracter special, neologice, se atașează uneori (de obicei după modelele străine) unor cuvinte împămîntenite, completându-le cu note semantice noi. Valeria Guțu Romalo indică drept contradictorie, de pildă, formația „*cîmp activ*” (p. 138), socotind ca trăsătură semantică de bază pentru *cîmp* ideea de „cadru pasiv” al diferitelor forme de activitate. Ne întrebăm dacă conștiința comună ignorează accepția științifică a cuvîntului, mergînd pînă la preluarea ideii de mișcare și energie (*cîmp electric*, *cîmp magnetic* etc.). Dar, întorcîndu-ne la sensurile lui tradiționale, ne întrebăm dacă în accepțiunea lui de „ogor” nu este totuși prezentă ideea de „activitate” (între *cîmp roditor* de pildă și *cîmp activ* o simetrie nu este cu totul absentă; dealtfel, DM indică — în cadrul sintagmei *cîmpul muncii* — desprinderea unui subsens „muncă”, „producție”).

S-ar părea că desprinderea unor sensuri „figurate” în cazul cuvîntelor speciale este un proces care nu se poate pune întotdeauna pe seama limbii române; neologismele sînt preluate adesea și cu dezvoltările lor figurate sau familiare (fapt care ar fi în măsură să accentueze spiritul „european” al limbii române). „O pasăre care navighează pe cer” (p. 178) este prezentat drept caz de dezacord semantic. Argumentarea rămîne însă incompletă, de vreme ce se sprijină pe o prezentare incompletă a datelor necesare. Este invocat drept neconcordanț sensul „a pluti ca o navă” al verbului *naviga*, omîlîndu-se însă un al doilea sens consemnat de DM — “(despre vehicule aeriene) a pluti în aer, a zbura”. Dacă aducem în discuție și un sens pe care tot DM îl indică — de data aceasta la cuvîntul *pasăre*, sensul figurat de „avion” —, putem conchide că nu avem de-a face cu o încălcare a acordului semantic, ci cu o variantă stilistică a lui.

Din seria cazurilor care ilustrează un proces opus neologizării (dar strîns legat de acesta, printr-o relație de reacție) —, procesul de reactualizare a unor termeni vechi, arhaici, ne oprim asupra situației cuvîntului *simțămînt* (p. 186). Faptul că în structura cuvîntului se recunoaște formația hibridă nu este în măsură a-l înlătura din uz. (În secolul trecut, Bălcescu a preferat, într-o formă heliadescă, această formă calchiată). În conținutul cuvîntului *sentiment* sensurile se grupează, în mare, în jurul a două idei principale: una conținînd „atitudinea emoțională”, pînă la „starea de afecțiune,” cea de-a doua, pe un alt plan, vizînd „facultatea de a simți, de a căpăta o impresie”, mergînd pînă la actul simțirii cu valoarea unei cunoașteri specifice, cu caracter intim. *Simțămînt* s-a atașat primului dintre cele două sensuri, ca sinonim total al acestuia. Poate fi preferat, ca atare, pentru sporul de concentrare.

În privința unor procedee actuale de formare a cuvîntelor, a fost adusă în discuție seria dubletelor substantivale produse de derivația „în cerc închis” cu sufixul *-itate* (p. 196). Este întru totul îndreptățită întrebarea asupra foloselor proliferării acestei serii în limba actuală. Datorită unor diferențieri sinonimice în cazuri ca *lumină* — *luminozitate*, *religie* — *religiozitate*, acest proces nu poate fi împins cu totul în zona actelor gratuite ale limbii. Chiar și în cazul unei sinonimii depline s-ar părea că acest sufix aduce totuși o coloratură aparte, prin suprimarea ideii de organicitate, de naturalețe (ex.: *grăție* — *grăziozitate*). Limba română cunoaște modalități similare de dublare lexicală (*artificial* — *artificios*, *spectacular* — *spectaculos*, în categoria adjectivului, sînt dublete care nuanțează oarecum asemănător), deci se poate conta pe un simț de percepere a diferențelor specifice. Indicînd un context în care figurează substantivul *esențializare*, autoarea îl trece, ca derivat, pe seama lui *esență*, întrucît dicționarele nu au înregistrat un verb *esențializa*. Ne întrebăm dacă uzul nu cunoaște cu adevărat acest verb (ne gîdim și la sensul figurat al verbului *dilua*, care s-ar cere complinit). Formele verbale cu sufixul *-iza*, despre care acad. Iorgu Iordan crede că este, în română, mai productiv chiar decît în franceză⁴, de unde el provine, sînt deosebit de frec-

⁴ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 238.

vente și este evident că ele pot servi unei vorbiri mai concise. Caracterul de formații spontane, de circumstanță, efemere, al unor cuvinte de felul substantivelor în *-itate* sau al verbelor în *-iza* ne obligă în adevăr să ne punem problema exceselor care se produc în limbă în numele unei libertăți de creație care împinge adesea vorbirea pe panta improvizatiei. Ca și în cazul unor abateri de altă natură, o judecată prea drastică poate să fie riscantă. Limba își are imprevizibilul ei. Unele dintre greșelile de astăzi se vor impune și generaliza. Conștiința acestui fapt îndeamnă pe lingvist la prudență maximă. El poate totuși susține și sprijini cu competența sa ideea că dreptul de creație, de improvizatie chiar, ca oricare drept, nu poate funcționa fără orice limită. Lucru pe care îl face de altfel și cartea Valeriei Guțu Romalo. Forța și subtilitatea lingvistului care abordează problemele practice ale cultivării limbii se dovedesc în felul cum, punind întrebările: unde sfârșește corectitudinea; unde sfârșește libertatea; de unde începe greșeala, reușește să sugereze și un răspuns.

Maria Vișoianu

Dicționar de sinonime, București, Editura Albatros, 1972, 488 p.

Deși nu deschide seria unui gen nou în lexicografia noastră, lucrarea de care ne ocupăm, semnată de un colectiv condus de prof. univ. Gh. Bulgăr, este primul dicționar de sinonime al limbii române care are în vedere aproape toate compartimentele vocabularului. Față de încercările similare anterioare în care materialul lexical este sărac, de obicei limitat la un singur domeniu sau la o anumită categorie de termeni (v. *Vocabular de câteva vorbe sinonime* al lui Canella, București, 1867, primul în ordine cronologică apărut în limba română, sau *Sinonimele limbii române cu radicali diferiți în raport mai cu samă la lucrurile divine, la cult și la terminologia ecleziastică*, vol. I, întocmit de C. I. V. Severin, Iași, 1923, ca să le amintim pe cele notabile), recentul dicționar oferă o listă de cuvinte variată, care include, alături de termeni literari, cuvinte populare, regionale, învechite, familiare, livrești. Astfel, autorii și-au propus „să vină în ajutorul celor ce caută în diferite împrejurări termeni echivalenți, care să se poată substitui într-un context dat, pentru a nuanța lexical și stilistic comunicarea.” (p. 24). Dicționarul propriu-zis este precedat de un amplu studiu introductiv, de „Câteva precizări preliminare” cu privire la concepția și structura dicționarului și de o listă de abrevieri folosite în redactarea articolelor. În studiul introductiv, prof. univ. Gh. Bulgăr, după definirea și discutarea noțiunii de *sinonim*, analizează lexicul limbii române pe etape istorice, în funcție de condițiile istorice de dezvoltare a limbii române literare pentru a sublinia „specificul istoric al sinonimiei” (p. 25) românești.

În cele ce urmează vom încerca să analizăm în ce măsură *Dicționarul de sinonime* răspunde scopului propus de autori. Pentru aceasta este necesar să luăm în discuție, în primul rând, concepția care a stat la baza elaborării lui. Dacă în celelalte dicționare similare autorii au încercat, după modelul lexicografiei franceze, să sublinieze deosebirile semantice dintre sinonime, atrăgând atenția asupra nuanțelor, gradațiilor de intensitate pe care le aduce fiecare termen dintr-o serie sinonimică, autorii *Dicționarului de sinonime*, dând noțiunii de sinonim o accepțiune mai largă, înregistrează pentru fiecare cuvânt serii de echivalente, fără a încerca delimitări între acestea. Deci structura articolelor este concepută ca o enumerare nediferențiată de termeni cu sens apropiat. (La cuvintele polisemantice această enumerare se face pentru fiecare sens.)

Pentru cei familiarizați cu sensurile sau cu nuanțele de sens ale cuvintelor este ușor să remarce că în majoritatea cazurilor acești termeni nu sînt nici „sinonime identice”, nici „aproape identice”, ci sînt fie analogii, fie asociații. Considerînd sinonimele „acele cuvinte care au aproximativ același sens, putînd fi substituite unele cu altele într-un context dat, fără ca înțelesul acestuia să se schimbe” (p. 6), autorii au tratat identic raportul de sinonimie dintre cuvintele sau sensurile abstracte și cel dintre cuvintele cu conținut concret. La cuvintele sau sensurile abstracte seria de echivalente ilustrează două situații, care nu sînt, însă, diferențiate în dicționar. Pe de o parte este vorba,

Într-adevăr, de sinonime perfecte, variațiile semantice dintre cuvinte fiind imperceptibile, pe de altă parte de sinonime corespunzătoare diferitelor nuanțe cuprinse în sensul global al cuvântului, sens care poate fi acoperit numai de întreaga serie (v. *comod-ă, decent-ă, decepționat-ă, generos -oasă, generozitate, șugubăț-eașă, vigilant -ă* etc.). Deci termenii din această din urmă categorie nu reprezintă sinonime perfecte ale cuvântului, așa cum apar în dicționar, ci sinonime ale diferitelor gradații semantice ale acestuia. Întrucât conțin o nuanță proprie, aceste sinonime nu permit să le folosim oricum unele în locul altora.

Falsa sinonimie este și mai evidentă la cuvintele cu conținut concret, care „nu pot avea, în principiu, decât sinonime noționale sau analogice ... sau, în alt plan, sinonime arhaice ori teritoriale”¹. În cazul acestora seria sinonimică ne oferă, mai ales, sinonime parțiale, analogii sau asociații. Deoarece exemplele sînt foarte numeroase, vom ilustra această afirmație numai prin cîteva. Pentru cuvîntul *nevăstuică*, „mic mamifer carnivor cu corpul lung, subțire și suplu, cu picioarele scurte și cu botul ascuțit, avînd o blană moale, deasă, galbenă-brună vară și alburie iarnă (*Mustela nivalis*)”², se dau ca sinonime: *helge, hermelină și hermină*. Aceste cuvinte, dintre care primele două sînt regionale, iar ultimul este literar, denumesc un alt animal, asemănător cu *nevăstuica*, (*Mustela erminea*). Deci raportul dintre ele și *nevăstuică* poate fi cel mult de asociație, în nici un caz de sinonimie. La cuvîntul *stomac* (parte a aparatului digestiv, la om și la animalele superioare, situat între esofag și intestinul subțire, în care se face digestia alimentelor³) se înregistrează ca sinonime cuvintele: *abdomen, pîntece, burtă*, (reg.)*foale*, care denumesc o altă noțiune (partea de sub piept a corpului, la om și la animale, în care se află stomacul, intestinalele, organele de reproducere etc.⁴).

Sinonimia aparentă dintre aceste cuvinte ar putea fi explicată fie printr-o extindere a sensului cuvîntului *stomac* la un anumit nivel al limbii, fie prin folosirea improprie a lui de o anumită categorie de vorbitori. O situație similară întîlnim la cuvintele: *fiord* (definit prin *golf*), *polei* (definit prin *chiciură*), *dană* (definit la sensul 2 prin *plută*) etc.

De aceea, în ce ne privește, avem rezerve față de posibilitatea ca *orice* vorbitor al limbii, care consultă dicționarul, să folosească sinonimul cel mai potrivit al unui cuvînt într-un anumit context, pentru nuanțarea lui stilistică sau pentru precizia comunicării, fără ca înțelesul acestuia să se modifice.

Întrucît într-o recenzie nu avem posibilitatea să cuprîndem toate cazurile care ar putea fi discutate, vom desprinde numai cîteva probleme de concepție și de redactare.

După cum se știe, întocmirea listei de cuvinte constituie o problemă dificilă pentru un dicționar de proporții reduse. În linii mari, autorii s-au condus după lista de cuvinte din *Dicționarul limbii române moderne*, dar lipsa unui criteriu bine precizat de selectare a cuvintelor lasă, pe alocuri, impresia unei trieri arbitrare. Cînd facem această afirmație, ne gîndim, în primul rînd, la materialul lexical popular, regional, familiar, arhaic, iar în cadrul acestuia la lexicul regional, care este cel mai bine reprezentat.

Ar fi trebuit ca, într-un dicționar ca cel analizat, criteriul selectării termenilor neliterari în funcție de frecvența lor în limbă să fie folosit cu mai multă rigurozitate. Căci, alături de cuvinte, spre exemplu, regionale mai cunoscute, deci cu o frecvență mai mare în limbă, se întîlnesc regionalisme rare, cu o circulație limitată, de obicei, la un anumit grai (v. *boscîrță, boscoană, chersin, cloțan, culbec, glajă, imală, imos -oasă, laibăr, pult, pup¹, pup², uiașă* etc.). Includerea lor în dicționar nu era necesară, deoarece asemenea cuvinte ar putea servi pentru expresivitatea sau diversitatea unei comunicări numai în măsura în care vorbitorul aparține graiului respectiv. O altă obiecție în legătură cu lista de cuvinte este încărcarea acesteia cu un număr mare de omonime lexicale nejustificate. Din necesități de lucru, numeroase cuvinte unice din punct de ve-

¹ Mircea Radu, *Observații în legătură cu sinonimia*, în „Limbă și literatură”, XIII, 1967, p. 115.

² *Dicționarul limbii române*, Seria nouă, Tomul VII, litera N, București, 1971.

³ *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.

⁴ *Ibidem*, cuvîntul *pîntece*.

dere etimologic sînt rupte în articole independente, în funcție de apartenența lor la diferite părți de vorbire. În mod sistematic, valoarea de adjectiv este izolată de aceea de adverb (v. *anume, brusc, circular, curat, grozav, iute, natural, profund, rar, repede, scurt, strîmb, tare* etc.) sau de aceea de substantiv (v. *cult, militei, pirdalnic, senin, străbun, zdrăbilor* etc.). Rareori autorii s-au abătut de la regula generală, incluzînd sub aceeași formă-titlu două valori gramaticale ale aceluiași cuvînt (v. *aparte* adj. și adv. sau *trecător -oare* adj. cu indicația subst. la sensul 2).

În schimb, cînd separarea omonimelor s-ar fi justificat din punct de vedere etimologic și semantic, autorii nu procedează astfel. Este cazul cuvîntului *șui, șuie*, cu două grupuri de sensuri diferite, care ilustrează două etimologii diferite.

Un alt criteriu pur morfologic de separare a aceluiași cuvînt în articole independente, folosit, însă, numai de unii dintre redactori, este categoria numărului. În general, la cuvintele polisemantice, folosirea la plural a unuia dintre sensuri se indică la sensul respectiv, deci în cadrul cuvîntului, înaintea definiției (v. *para¹, străbun¹* etc.). În cazul cuvintelor *braț* și *literă*, spre exemplu, se procedează greșit, izolîndu-se cu formă-titlu independentă sensul acestora cînd se folosesc numai la plural.

Deși, în stabilirea seriilor sinonimice ale unui cuvînt, autorii au ținut seama de aspectul gramatical al acestuia, totuși corespondența dintre valoarea gramaticală a cuvîntului-titlu și cea a sinonimelor sale nu este realizată peste tot în dicționar. Ca urmare, se întîlnesc substantive definite prin sinonime adjective (v. *coate-goale, far-fara, papagal, spirt* etc.) sau adjective definite prin substantive (v. *chemător -oare, necuvîntător -oare* etc.).

Referindu-ne la partea tehnică a redactării, vom face cîteva observații de amănunt. La un sondaj superficial, se pot constata scăpări în alfabetizarea cuvintelor, aproape la fiecare literă (ex.: *brebenel* apare după *brebenoc*, *circuit* după *circulară*, *pîzmă* după *pîzmu*, *pîne* după *pînișoară*, *pîrglie* după *pîrgui*, *transpare* după *transparent* etc.). În ce privește ordinea omonimelor, lipsa unui criteriu unic este evidentă. Autorii nu au ținut seama în mod consecvent în alfabetizarea lor nici de ordinea alfabetică a indicațiilor valorii lor gramaticale (v. *bun¹ -ă* adj., *bun²* adv., *bun³* s. m., *bun⁴* s. n., *para¹* i. s. f. *para²* vb., *repede¹* adj., *repede²* adv., *tip¹* s. m., *tip²* s. n. etc. pe de o parte, *tot¹* as. v., *tot²* s. n., *tot³*, *toată* adj., *radical¹* s. n., *radical² -ă* adj., *radical³* adv., *tare¹* adv., *tare²* adj., *termen¹* s. n., *termen²* s. m. etc. pe de altă parte), nici de forma-titlu (unică sau dublă) a lor (v. *tipic¹* s. n., *tipic² -ă* adj., *curat¹* adv., *curat² -ă* adj., *preliminar¹* s. n., *preliminar² -ă* adj. etc. pe de o parte, *natural¹ -ă* adj., *natural²* adv., *berc¹ -bearcă* adj., *berc²* s. m. etc. pe de altă parte). Aceste fluctuații s-ar fi putut evita dacă s-ar fi adoptat numai unul din cele două criterii.

În mod cu totul nejustificat unele omonime nu primesc număr de ordine (ex. *bărbat* s. m., *bărbat -ă* adj., *dres* s. n., *dresă* adj., *deșert* s. n., *deșert -artă* adj., *grozav -ă*, adj., *grozav* adv., *luciu* s. n., *luciu -ie* adj. etc.). De asemenea, s-a procedat greșit neindicîndu-se numărul omonimelor cînd acestea apar într-o serie sinonimică (v. *uscalt, total, tip, țip, șiret, bun, brac, șiret, ciuf* etc. în seria de echivalente ale cuvintelor *uscățiv -ă, sumă, gen, persoană, șnur, bunic, bucată, șmecher, bufnîă* etc.).

Avînd în vedere caracterul normativ pe care trebuie să-l aibă orice dicționar, autorii ar fi trebuit să acorde mai multă atenție formei-titlu a cuvintelor, atunci cînd acestea sînt folosite în serii sinonimice. Astfel, se întîlnesc cuvinte înregistrate în forma variantelor lexicale sau chiar fonetice (v. *șireag* pentru *șirag* la *colan*, *oghial* pentru *ogheal* la *pilotă*, *sulemeneală* pentru *sulimeneală* la *fard*, *văpșea* pentru *vopșea* la *fard*, *flanel* pentru *flanelă* la *pulover*, *pîulec* pentru *pîncee* la *burtă* și *foale*, *hogeac* pentru *hogeag* la *horn* etc.).

Alteori, același cuvînt este lucrat cu două forme-titlu independente, a doua formă fiind o variantă lexicală. Este cazul cuvîntului *hogeag*, care apare, pe de o parte, în această formă la *H* cu trimitere la *horn*, iar pe de altă parte la *O*, ca articol, în forma variantei *ogeac*.

Urmărind parantezele de circulație sau de domeniu, cititorul rămîne nedumerit de modul inconsecvent în care sînt folosite. Unele cuvinte, articole în dicționar, nu primesc, cînd sînt înregistrate într-o serie de echivalente la alte cuvinte, paranteza de circulație pe care o au (v. *predoslovie* la *prefață* și *introducere*, *dropică* la *hidropizie*, *lube-*

nîlă la pepene, abraș la rău³, șlimă la rusalcă, șoică la șalupă etc.). La altele în aceeași situație, paranteza este modificată, astfel încît același cuvînt apare în dicționar cu două paranteze diferite. Cuvîntul-titlu *bagdadie* cu paranteza (reg.) apare ca sinonim la *babă*² cu paranteza (Mold.). La fel se procedează și cu cuvîntul *brac*² în seria sinonimică de la *bucată*. Cuvîntul *condur*, cu paranteza (inv.), primește paranteza (reg.!) cînd este înregistrat în seria de echivalente ale cuvîntului *panțofi*. Paranteza (pop.) a cuvîntului-titlu *foale* (de fapt inexactă) devine (reg.) cînd apare ca sinonim la cuvintele: *pîntece*, *abdomen*, *burtă*. Cuvîntului *găligan* i se transformă paranteza (deprec.) în (fam.) la *gligan*. Ceea ce considerăm mai grav este indicarea falsă a unor paranteze de circulație. Astfel, cuvinte literare ca: *epigastru*, *erizipel*, *cramiu* sînt luate cu paranteza (pop.), iar *carlof*, *cocostire* primesc paranteza (reg.), în timp ce unele dintre sinonimele lor regionale sau populare (ex. *barabulă*, *hircă*, *feastă*, *căpăfină* etc.) sînt considerate literare, neavînd nici o indicație de circulație.

Precizarea domeniului se face, în general, corect într-o paranteză inițială (v. *anemonă*, *tilhărea* etc.). Dar există cuvinte la care paranteza ori este substituită printr-o altă explicativă în definiția cuvîntului, autorii abătîndu-se de la normele propuse (v. *babă*², *babușcă*, *oceană*), ori lipsește cu totul (v. *necrofor*, *albișor*, *albișoară*). La ultimele trei cuvinte indicarea domeniului (*Entom.* la primul, *Iht.* la următoarele) era cu atît mai necesară cu cît sinonimele prin care sînt definite nu figurează în lista de cuvinte a dicționarului.

Dintre prescurtările folosite pentru indicarea domeniului, a valorilor gramaticale etc., unele apar într-o listă specială la începutul lucrării, altele nu au nici o explicație (ex. med., v. *lenie*; pref., v. *ultra*; tipogr., v. *cursiv*; jur., v. *prima*; lat., v. *lorică*).

Pentru economia lucrării, seriile sinonimice de la cuvintele aceleiași familii apar numai la cuvîntul „cel mai bogat și mai obișnuit” (p. 25) din familia respectivă. Ceilalți termeni, figurînd în dicționar ca trimiteri la acesta, era obligatoriu să fie înregistrați în seria lui de echivalente. Dar, cum rigorile lexicografice nu sînt respectate cu consecvență (ex. *ferice* adj. — v. *fericit*, *balsăma* vb. — v. *îmbălsăma*, *melodie* -ă adj., -v. *melodios*, *prostănac* -ă adj. — v. *prost*, *purga* vb. — v. *purifica*, *vicleșug* s. n. — v. *viclenie*), dificultatea apare mai ales la cuvintele polisemantice, deoarece apartenența la aceeași familie lexicală nu presupune și suprapunerea exactă, în orice context, a tuturor sensurilor cuvintelor-sinonime din familie.

Dacă în această situație nu apare clar raportul real de sinonimie dintre cuvinte, cu atît mai nejustificată este înregistrarea unor trimiteri la cuvinte care nu sînt articole în dicționar (ex. *poveștas* s. m. — v. *poveștilor*, *botos* -oasă adj. — v. *bosumflut* etc.). Exemplele de acest gen nu se întîlnesc numai între sinonimele discutate. Procedul este frecvent folosit. Ca și în cazul trimiterilor, unele cuvinte (ex.: *brezaie*, *ceaslov*, *obrăzar*, *smicea*, *urloi* etc.) nu sînt înregistrate în seria de echivalente ale sinonimului sau ale sinonimelor prin care au fost definite. Altele (ex.: *adoptiv*, *bătești*, *bulucbașă*, *barșon*, *gilcei*, *chisău*, *benoar*, *briglă*, *pellisă*, *stoler*, *șabăr*, *zdrobitor*¹ etc.) sînt definite prin cuvinte care nu figurează în dicționar, multe fiind puțin cunoscute unui număr mai mare de vorbitori.

Nu putem încheia fără a atrage atenția asupra unor greșeli de tipar, care ar fi justificat anexarea unei erate. Din economie de spațiu vom semnală cîteva: în seria de echivalente ale cuvîntului *clieă* apare sinonimul *ceartă* pentru *ceală*; valorile gramaticale ale cuvintelor *chior*², *alcool*, *gen*, *olova* sînt indicate greșit (s. n. pentru s. m. la primul, s. m. pentru s. n. la următoarele două, adv. pentru adj. la ultimul); la omonimele *profund*¹ adj., *profund*² -ă adv. valorile gramaticale sînt date invers; s-a omis precizarea, (pl.) la cuvîntul-titlu *cășori*; cuvîntul *aproape* apare cu exponent la umăr deși nu există un alt omonim; la cuvîntul *lînăr*² -ă adj. accentul lipsește, iar la *cutie* este pus greșit pe e etc.

O reeditare a *Dicționarului de sinonime*, lucrare utilă pentru diferite categorii de cititori interesați să stabilească raporturi semantice între cuvinte, ar trebui să aibă în vedere atît precizarea exactă și corectă a raportului de sinonimie dintre cuvinte, cît și remediarea unor confuzii, greșeli etc.

februarie, 1973

Doina Cobeș

MIHAI DRĂGAN, *B. P. Hasdeu*, Iași, Editura Junimea, 1972, 307 p.

Lucrarea lui Mihai Drăgan reprezintă o cuprinzătoare monografie dedicată vieții și operei lui B. P. Hasdeu și, cel puțin din acest punct de vedere, ea vine să umple un gol resimțit multă vreme de istoria literară. Studiile apărute până acum, datorate altor cercetători, au avut în vedere fie aspecte particulare ale operei lui Hasdeu, fie doar stabilirea sumară a unor puncte de orientare în vasta și multilaterală lui operă. Studiul lui Mihai Drăgan nu-și propune să epuizeze toate problemele și nici să intre în lucruri de amănunt. Alas de reconstituirea unui portret de ansamblu, autorul reușește să ofere liniile de forță ale personalității și operei lui Hasdeu, descifrate cu claritate și subliniate pregnant. Nu vor putea fi aflate în această monografie analize detaliate, deoarece, efectuate într-adevăr, dar în subsidiar, acestea sînt prezente numai prin rezultatele lor. În acest sens, despre lucrarea lui Mihai Drăgan se poate vorbi ca despre o veritabilă sinteză, cea mai largă existentă în clipa de față, referitoare la Hasdeu.

Dacă Mihai Drăgan s-ar fi mulțumit să opereze o simplă juxtapunere a opiniilor emise pînă acum despre Hasdeu, ar fi rezultat o lucrare interesantă, dar mai puțin personală. Este tocmai ceea ce autorul studiului a refuzat să facă, în virtutea unei concepții bine gîndite despre rolul istoricului literar. Spirit cercetător, preferînd afirmațiile proprii împrumuturilor străine, Mihai Drăgan investighează cu perseverență materialul, asupra căruia ne oferă păreri personale, argumentate cu fapte. Evitînd speculațiile, el recurge la o cercetare atentă a faptului propriu-zis, din care extrage probleme noi, pe care, de cele mai multe ori, istoria literară fie că le-a ignorat, fie că le-a răstălmăcit. În acest sens, elocvent este capitolul despre activitatea politică a lui Hasdeu, bogat documentat și precis în afirmații. Se scot în evidență liniile principale ale întinsei publicistici politice a lui Hasdeu, precum lupta pentru independență, pentru unitatea tuturor românilor. Hasdeu fiind însă o personalitate extrem de greu de fixat într-un cadru precis, autorul s-a lăsat antrenat uneori, după opinia noastră, de unele afirmații ale lui Hasdeu privind propria poziție, fără a le corobora suficient cu atmosfera politică a anilor 1860—1900. S-ar fi observat, poate, mai multe poziții de conjunctură ale eruditului savant, greu de explicat astăzi în alt mod. Este posibil ca asemenea lucruri să nu fi intrat în obiectul monografiei lui Mihai Drăgan, fascinată — s-ar putea zice — de faptele noi și de concluziile care, urmînd din ele, sînt capabile să răstoarne locurile comune.

Sensul polemic al studiului său apare astfel, cu pregnanță, ca rezultat al unei necesități permanente pe care o resimte istoria literară de a se prescrie, verificînd locurile comune și înlăturînd prejudecățile didactice. Sînt numeroase exemplele care pot fi extrase din studiul lui Mihai Drăgan pentru a argumenta aceste afirmații. Ne mărginim a reaminti paginile în care se discută concepțiile ideologice ale lui Hasdeu, cărora, contrar opiniilor tradiționale, li se găsește multe puncte comune cu acelea ale lui Eminescu. De asemenea, se subliniază cu deplină îndreptățire înrîdirile dintre concepția asupra literaturii a lui Hasdeu și a lui Maiorescu, între care se vedea, de obicei, un antagonism exagerat. Ne considerăm, de aceea, îndreptățiți să afirmăm că despre capitolul dedicat lui Hasdeu ca „teoretician și critic literar” se poate spune că însumează pagini pe care orice istorie a opiniilor despre teoria literară românească din a doua jumătate a secolului trecut nu le poate ignora.

Merită subliniată, de asemenea, și luarea de poziție împotriva acelor care au minimalizat, cu sau fără intenție, rădăcinile profund naționale ale personalității și creației lui Hasdeu. De cîte ori are prilejul, Mihai Drăgan reliefează importanța, considerată covârșitoare, a lui Alexandru Hasdeu asupra fiului său Bogdan în ceea ce privește formarea sa în spirit patriotic și național. Nu se trece nici peste legăturile strînse ale lui B. P. Hasdeu, din anii studenției, cu mișcarea culturală din România, conchizîndu-se cu justețe că, „deși aflat, o perioadă de vreme, într-un mediu străin naționalității sale, Hasdeu se formează, de fapt, în cadrele spiritualității naționale românești”.

Atras de ceea ce este nou, Mihai Drăgan folosește faptul de istorie literară pentru a serie, în lumina aceluiași binevenite opinii despre ineditul perspectivelor, pagini ce contribuie la definirea personalității lui Hasdeu.

Dar Mihai Drăgan nu este adeptul unei factologii sterpe, ci, așa cum s-a afirmat mai înainte, supune faptul argumentării opiniilor personale, pe care le avansează cu îndrăzneală și le susține cu fermitate. Fapt, opinie proprie și argumentare se întrunesc în monografia lui Mihai Drăgan sub zodia respectării a ceea ce el ar dori să fie „adevărul” în istoria literară. Adversar tenace al ideilor preconcepate, el reușește să ofere un portret ce cuprinde esențialul personalității lui Hasdeu, așa cum l-a dedus din analiză și cum îl urmărește în întregul său studiu: aspirația spre „totalitate”, întemeiată pe o contradicție creatoare între un „pozitivism riguros” și un „romantism învolburat”.

Dan Mănuță

DAN MĂNUCĂ, *Scrittori junimiști*, Iași, Editura Junimea, 1971, 272 p.

Această carte a rezultat dintr-o lectură nouă și lipsită de prejudecăți estetizante a literaturii unei categorii de scriitori pe care, până acum, istoriile literare fie că îi discutau sumar, fie că îi treceau cu vederea. Este vorba de unii dintre junimiștii mai puțin cunoscuți (Samson Bodnărescu, Gh. Bengescu-Dabija, Leon Negruzzi, Scarlat Capșa, Anton Naum, Nicolae Scheletti), precum și de câțiva dintre autorii pentru care contactul cu societatea ieșeană a fost înfăptuitor sau de scurtă durată (Dimitrie Petrino, Iancu Alecsandri, Mihail D. Cornea, Ioan Ianov, I. Pop Florantin). Pentru că nu întotdeauna era evidentă existența unor relații politice sau literare între acești oameni și „Junimea”, D. Mănuță a fost preocupat, în fiecare studiu, să demonstreze „junimismul” scriitorului respectiv. Dacă sînt sau dacă nu sînt toți acești scriitori „junimiști” în toată puterea cuvîntului este, totuși, o chestiune mai puțin importantă. Ceea ce interesează în primul rînd este în ce măsură se justifică eforturile exegetului și dacă, realmente, istoria literară se îmbogățește prin acest efort sau se îmbogățește doar lista de nume a unui viitor manual de istorie literară.

Lectura cărții poate să convingă pe oricine că cercetările laborioase și perseverente ale autorului au fost pe deplin răsplătite de rezultatele obținute. Ceea ce ar fi fost, poate, de dorit era o mai atentă cenzurare a unui devotament care atenuază spiritul critice, devotament pe care-l simțim izvorit dintr-o profundă cunoaștere a materialului faptic și din familiarizarea cu problemele epocii respective.

Spunem aceasta deoarece avem impresia că față de unii dintre scriitorii discutați exigența *criticului literar* nu s-a arătat egală inteligenței cu care *istoricul literar* a urmărit sinuoasa evoluție a relațiilor sociale și literare și pasiunii cu care a știut să descopere și să folosească informații necunoscute pînă acum. Stăpîn pe un bogat material de fapte literare, Dan Mănuță le-a clasificat ingenios, dar această ingeniozitate s-a dovedit, în câteva rînduri, perfidă, conducîndu-l spre apropieri și filiații pe care nu le considerăm pe de-a întregul rezistente (v. cum este apreciată proza lui Iancu Alecsandri, discuția relativă la valoarea nuvelisticii lui Leon Negruzzi, caracterizarea de ansamblu a dramaturgiei lui Gh. Bengescu-Dabija). Fiecăruia dintre scriitorii discutați i se face, într-un mod sau altul, dreptate, adică i se reatribuie un loc, altul decît cel știut pînă acum, într-o istorie literară care l-a neglijat. Și în cazul lui Samson Bodnărescu sau în cel al lui Dimitrie Petrino lucrurile așa și trebuie să stea, meritele exegetului fiind incontestabile. În alte cazuri însă, cu toate că demonstrația rămîne aproape de fiecare dată rezonabilă, cititorul încearcă o rezistență în fața acestor încercări de reconsiderare. Această rezistență a noastră are, probabil, o cauză în prejudecățile hrănite de locurile comune ale cercetărilor mai vechi, dar tot atât de reală este și o alta, și anume aceea că, la Iancu Alecsandri, Leon Negruzzi și chiar Anton Naum, ceea ce ni se oferă de către autorul studiilor în sprijinul afirmațiilor sale nu ni se pare suficient de convingător. În această situație, singurul reproș pe care îl aducem cărții este acela că judecata de valoare este, în unele exegeze, pătinoasă, ca un revers al situației de pînă acum, și se ajunge astfel la un exces de natură opusă. Pînă mai ieri acești literați aproape că nu existau în conștiința istorico-literară, iar acum li se atribuie mai mult decît merită.

Cartea a fost gândită din perspectiva întregii mișcări junimiste. Între articole există numeroase conexiuni, uneori subliniate chiar de autor. Astfel, versurile lui M. D. Cornea sînt comparate cu cele ale altor poeți de la „Junimea”, studiul despre I. Ianov începe cu o frază care trimite la tot ceea ce s-a spus în paginile anterioare în legătură cu destinul literar al scriitorilor discutați, iar în cel dedicat lui N. Scheletti se dau informații despre începuturile „Junimii” etc. Fiecare studiu are două părți. Una dintre ele, prima, privește viața scriitorului și este, de fapt, un portret moral și spiritual al omului realizat cu mijloace directe (suportul documentar) și indirecte. Această primă parte este un prilej de relevare a unei serioase construcții biografice, bazată pe documente extrase din arhive și, de multe ori, descoperite chiar de Dan Mănuacă, precum și pe o pătrunzătoare lectură a operei celui în cauză și a mărturiilor furnizate de literaturamemorialistică închinată junimismului. Sînt studiate și exploatate pasaje semnificative din scrierile autorului (cu ajutorul versurilor lui Anton Naum se stabilește o posibilă biografie școlară), din scrisorile și mărturiisrile contemporanilor, din articole publicate în periodicele vremii etc. Cea de a doua parte a studiului este mai mult o complinire a celei dintîi și mai puțin o independentă analiză a producției literare, și aceasta cu puține excepții (Samson Bodnărescu și Gh. Bengescu-Dabija). Se obține astfel, după ce portretul scriitorului părea definitiv trasat, un altul, nu esențial diferit de cel dintîi, dar cu umbrele puse deosebit, mergînd mai în profunzime și încercîndu-se, în consecință, să se obțină și semnificațiile scrierilor din această împletitură de date sociale și psihologice. În unele cazuri, textul literar nu a avut consistența artistică pe care o astfel de întreprindere o pretindea. Atunci însă cînd această consonanță între operă și biografie sau între operă și personalitate a existat, echilibrul se face simțit și în ceea ce privește rezultatele obținute. Este, mai ales, cazul studiului dedicat lui Samson Bodnărescu. Imaginea poetului apare acum cu totul alta, față de cea pe care ne obișnuisem să o acceptăm: intelectual cu serioasă aplecare către speculația filozofică, spirit critic și nu rob al unui mimetism conjunctural; poet sensibil și original, atras de formele prozodice neobișnuite și încercînd specii literare diverse și rare; prozator mai mult decît abil, avînd lucruri deosebite de spus și izbutînd în egală măsură ca autor de nuvele, eseuri, legende filozofice, însemnări zilnice etc. La fel de interesante ni s-au părut și studiul referitor la Dimitrie Petrino în care s-au urmărit și s-au clarificat mobilurile comportării atît de stranii a poetului bucovinean, studiul dedicat ciudatului poligraf I. Pop Florantin sau cel care îl are ca obiect pe Vasile Pogor.

Trebuie să subliniem și atenția cu care s-au analizat tehnica poetică (uneori chiar și acolo unde nu exista!), utilizarea unor motive literare, modul în care au fost receptate în epocă versurile unui Ianov sau Petrino. Poate că, în ceea ce privește dramaturgia lui Gh. Bengescu-Dabija, mai interesantă ar fi fost o demontare a mecanismelor succesului obținut printre contemporani (prilej de reflecții sociologice), decît nemiloasa analiză a „schemei” dramatice, utilizate atît de monocord și de neatractiv de dramaturg.

În sfîrșit, pentru a încheia, nu am înțeles de ce lipsesc din această carte junimiști ca Ștefan Virgolici și Theodor Șerbănescu, autori mult mai apropiați ca ideologie literară de un S. Bodnărescu, decît I. Alecsandri sau I. Ianov. Și, mai ales, de ce autorul nu a simțit nevoia unui studiu introductiv, sintetic, prin care s-ar fi limpezit, desigur, multe din chestiunile discutate în această recenzie.

Remus Zăstroiu

ADRIANA ILIESCU, *Reviste literare din ultimul deceniu al secolului al 19-lea*, București, Minerva, 1972, 301 p.

După ce într-un studiu anterior s-a ocupat de revista „Literatorul”, Adriana Iliescu dedică un altul cercetării unui deceniu de viață literară (1890—1900). Acești zece ani sînt priviți dintr-o perspectivă mai puțin obișnuită pentru studiul istorico-literar mai nou, autoarea arătîndu-se interesată de revistele literare ale epocii și de rolul lor în evoluția literaturii românești.

Cartea se bazează pe două convenții de metodă. Prima este limitarea cu totul subiectivă a perioadei studiate, limitare care nu rezultă nici din desfășurarea evenimentelor sociale și politice și nici din rațiuni de natură mai specială, caracteristice domeniului discutat (regruparea revistelor, modificarea redacțiilor, apariția unei orientări literare noi etc.). Studiul fragmentar al istoricului unor reviste dintre cele mai interesante (pentru „Contemporanul“ numai anii 1890 și 1891, pentru „Convorbiri literare“ și „Familia“ numai anii 1890—1900) este o a doua convenție, care derivă nemijlocit din prima. Odată ce acceptă însă aceste, să zicem, inovații metodologice, nimic nu va împiedica un cititor atras de mozaicul de fapte și nume din care este alcătuit fundalul unei epoci literare să urmărească interesanta desfășurare a seriei de articole monografice închinată revistelor discutate, desfășurare care este, de fapt, însăși coloana vertebrală a cărții. Această organizare cronologică și lineară, justificată, probabil, din punctul de vedere al autoarei, este tot atât de contestabilă din multe alte puncte de vedere (gruparea revistelor în jurul unor cenacuri și mișcări literare; urmărirea evoluției lor în raport cu activitatea unor personalități cum ar fi Al. Macedonski sau A. Bacalbașa; stabilirea filiaților născute ca urmare a prezenței în mai multe redacții a aceluiași redactori și colaboratori; detașarea publicațiilor strict literare de cele cu profil mixt, cultural-literar, politic-literar). Lipsită astfel de o necesară sistematizare a bogatului material informativ reunit între copertele ei, cărții îi lipsește și o încercare mai hotărâtă de sinteză, pe care nu o suplinește schița istorică din capitolul introductiv intitulat *Un sfârșit de veac literar: deceniul 1890—1900. Repere și considerații*.

Toate aceste rezerve privind metoda adoptată nu micșorează însă cu nimic meritele autoarei, care se dovedește o excelentă cunosătoare a perioadei studiate, nu numai sub aspectul literar, ci și sub acela mai complex al vieții social-politice.

Sînt prezentate în cartea Adrianei Iliescu, dintre numeroasele periodice literare editate în acei ani, doar treizeci și unu, printre care „Familia“, „Convorbiri literare“, „Contemporanul“, „Școala nouă“, „Moftul român“ și „Moș Teacă“, „Vieța“ și „Vatra“, „Floare albastră“. Cu cîteva excepții, sînt cele mai importante reviste din epoca respectivă. Remarcabil este faptul că pentru fiecare periodic s-a căutat un element particular de construcție, ocolindu-se monotonia pe care ar fi produs-o aplicarea nediferențiată a unei singure scheme de articol. Astfel, pentru „Moș Teacă“, autoarea stabilește cu pătrundere trăsăturile specifice ale atitudinii sociale din care au derivat criticismul și satira, de multe ori, necrutătoare. În schimb, „Moftul român“, revistă, la urma urmelor, tot satirică și umoristică, este văzută, în primul rînd, ca o tribună de manifestare socială și literară a unei personalități: I. L. Caragiale. La „Contemporanul“ se încearcă o situare în peisajul publicistic al vremii și se discută raporturile dintre orientarea critică a revistei (pe care o dădea Gherca) și diferitele curente literare (romantism, realism critic). Autoarea face în cadrul acestui articol ceea ce ar fi trebuit să facă pentru întreaga carte, adică urmărește rețeaua de fire prin care periodice ca „Evenimentul literar“ sau „Adevărul literar“ (cînd era condus de A. Bacalbașa) au preluat de la „Contemporanul“ nu numai atitudinile publicistice, dar și ideile directe, bineînțeles cu limitele impuse de cultura și experiența tinerilor redactori de la cele două reviste.

Desigur că pentru fiecare din revistele studiate posibilitățile discuției nu au fost epuizate și că nu întotdeauna ceea ce scrie Adriana Iliescu este cu totul convingător. Ar fi fost bine dacă se evita o anumită grabă în redactare, ceea ce ar fi dus un plus foarte necesar de claritate a exprimării. De asemenea, destul de des (v. articolele despre „Moș Teacă“, „Vieța“ ș. a.) este folosită o relatare a conținutului revistelor pe numere „în numărul 9“, „în numărul 10“ etc.), care dă impresia, nevoită și, probabil, inexactă, că operația de redactare a fost adesea înlocuită prin una de simplă transcriere a fișelor. În sfîrșit, trebuie să semnalăm cu regret transcrierea neglijentă a unor nume de scriitori străini (S. Prudhomme pentru Sully Prudhomme; Ed. Poe pentru Edgar Allan Poe; Maetherlink pentru Maeterlinck; Suderman și Hauptman pentru Sudermann și Hauptmann).

M. BUCUR, B. CAPESIUS, G. DAVID, AL. DIMA, K. ENGEL, RODICA FLOREA, E. MANU, I. OPRIȘAN, O. PAPADIMA, *Istoria și teoria comparatismului în România*, sub îngrijirea științifică a prof. Al. Dima și Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei R. S. România, 1972, 360 p.

Din inițiativa Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, s-a elaborat și publicat acest frumos volum care prezintă istoria și profilul specific al disciplinei comparatiste în țara noastră. Este, după cât știm, prima tentativă de acest gen pe plan mondial și, putem afirma, o tentativă reușită.

Prezentarea lucrării, semnată de Al. Dima, dă indicații clare asupra tradițiilor de spirit comparatist înscrise în umanismul românesc încă de la cărturari de larg orizont ca Dimitrie Cantemir, ulterior la Odobescu, Hasdeu și Eminescu, încercat ca metodă de cercetare spre sfârșitul veacului trecut și ajuns la maturitate în regimul socialist.

Istoria și teoria comparatismului în România este o realizare colectivă a mai multor colaboratori, sub conducerea științifică a profesorilor Al. Dima și Ovidiu Papadima. Titlul volumului îi exprimă cuprinsul și aspectul dublu, istoric, construit pe etape de dezvoltare, și teoretic, ca disciplină umanistă în plină ascensiune în ultimele decenii, când știința noastră istorico-literară a izbutit să afirme literatura românească în contextul celei universale. Faptul chiar că în comparatismul românesc regăsim un paralelism izbitor cu cel apusean — acel *sincronism* teoretizat de E. Lovinescu — constituie un argument în sprijinul deschiderii spiritului românesc spre o cultură de orientare universală, dar fidelă tradițiilor noastre naționale autohtone. *Universalisme et autochtonie* este titlul capitolului final din volumul *Constantes dialectiques en littérature et en histoire* de B. Munteanu (1968), unde autorul face o apologie patetică a realizărilor românești sub acest îndoit aspect. De aici încadrarea comparatismului nostru în istoria culturii europene și locul făcut inițiativelor comparatiste de limba maghiară și germană pe teritoriul nostru.

Capitolul *Deschidere spre literatura europeană* de Ovidiu Papadima urmărește în linii mari acest proces cultural, care se va accentua în a doua jumătate a veacului trecut, odată cu înfiriparea comparatismului european, dar orientat la noi spre forme specifice. De pildă, folclorul comparat, intuit de Odobescu și adâncit în sectorul lingvistic și istoric de Hasdeu, alcătuia o creație românească și un început de școală pe baze științifice.

Urmărind etapele de istorie culturală și literară, autorii cercetează debuturile comparatismului nostru spre încheierea veacului trecut și la începutul veacului următor, apoi, mai hotărât, în perioada actuală. Evident, nu li se putea cere să ne ofere o bibliografie completă a tot ce s-a produs în acest domeniu de pionierat. Ei trebuiau să opereze o selecție în direcțiile de cercetare, subliniind pe principalii animatori și pe elevii lor mai importanți. Îmi permit, totuși, să semnalez o serie de lipsuri care sărăcesc panorama comparatismului nostru. Deja, în articolul meu *Comparatismul românesc* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, 1971, p. 171—178) propuneam unele completări la istoricul acestei discipline, care fusese prezentat la consfătuirea națională de literatură comparată din 1967 și publicat în *Studii de literatură comparată* (1968). Arătam acolo marcele merit al autorilor acestor tablouri largi, de fapt „ipoteză de lucru” și tablou critic al lucrărilor dintr-un domeniu în plină dezvoltare ca documente, metode de lucru și obiective.

Printre autorii de studii comparatiste relative la literatura română, îmi îngăduiam să adaug printre cei orientați mai ales spre influențe și izvoare și mai puțin preocupați de valoarea estetică și originală a operelor, învățați ca P. P. Panaitescu, I. M. Rașcu, I. Breazu, Ramiro Ortiz, G. Oprescu, P. Grimm, I. Șiadbei, Cezar Papacostea. Unii din ei sînt la locul lor în volumul recenzat acum. Lucrările mai noi semnate de Tudor Vianu, Vladimir Streinu, G. Petronio, Rosa Del Conte, Adrian Marino, Liviu Rusu, Al. Dima, Victor Iancu marchează deja o atenție deosebită în fața operelor ca creații de artă specifice.

În categoria lucrărilor românești despre scriitorii străini, observ și acum lipsa unor specialiști ca G. Bengescu, autorul unei bibliografii voltairiene în 4 volume, N. Șerban, D. D. Roșca, Andrei Oțetea, P. Zarifopol, Jean Livescu, D. Murărașu, A. Pierret-Antoniu, Alice Hulubei, Teodosia Graur, Dragoș Protopopescu, H. Saniclevici, Elena Vianu, O. Drimba, Mihnea Gheorghiu, M. Novicov, V. Harea, N. Balotă, I. Ianoși, Val Panaitescu, Irina Eliade, Irina Mavrodin, I. Mușlea, Edgar Papu, Dragoș Vrinceanu, Octavian Gheorghiu, Pius Servien, Matyla Ghika, N. I. Herescu, Mariana Istrati și alții.

Cred că trebuia făcut un loc culegerilor de studii și revistelor în care au apărut lucrări comparatiste ca „Mélanges de l'École Roumaine en France”, publicația Școlii române de la Roma, „Versuri și proză”, „Convorbiri literare”, „Viața românească”, „Sburătorul”, „Viața nouă”, „Daco-Romania”, „Revista Fundațiilor”, „Preocupări literare”, „Însemnări ieșene”, unde au publicat articole teoretice savanți comparatiști ca F. Baldensperger și Paul Van Tieghem și unde au apărut și studii despre *Rezistențe franceze în literatura comparată*, „Minerva”, „Ethos”, „Îndreptar” al lui I. M. Rașcu, „Studii literare” ale lui D. Popovici, „Jurnal literar” al lui G. Călinescu, „Adevărul literar” și altele.

Periodice cu preocupări comparatiste devin mai numeroase și mai semnificative pe plan ideologic după 1944, când apar „Studii de literatură universală”, „Revista de filologie romanică și germanică”, condusă de I. Iordan și Tudor Vianu, „Secolul 20”, „Studii clasice”, „Studia orientalia”, „Studii și cercetări de istorie literară”, „Studii de istoria artei”, „Analele” universităților noastre, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, reviste literare ca „România literară”, „Steaua”, „Tribuna”, „Teatrul”. Alături de studii parțiale, de monografii și sinteze foarte meritorii, ca mijloace științifice de informare și orientare, trebuie remarcate volumele colective de studii consacrate clasicii și celor în viață, *Eminescu*, *Caragiale*, *Sadoveanu*, *Arghezi*, *Stancu*, *Blaga* și numerele speciale închinete marilor autori români, străini sau curentelor literare. Succesul în țară și peste hotare al grupajelor de articole din „Secolul 20” indică aceste deschideri tot mai largi spre literatura universală privită cu ochii noștri.

Aceste condiții științifice și publicistice favorizează amplificarea studiilor noastre comparatiste pe toate planurile, teoria literaturii comparate, metodele de cercetare, acum clar definite de Al. Dima, tematica lucrărilor, studiul complex al traducerilor literare, conceptul de literatură universală raportat științific la acel de literatură specific națională. Introducerea literaturii universale și comparate în învățământul superior, înmulțirea traducerilor de nivel artistic, încredințate acum unor scriitori de talent, permit și apariția unor contribuții prețioase la teoria și tehnica traducerii la un anumit nivel de afinitate psihologică, de înțelegere și asimilare, condiție esențială pentru găsirea mijloacelor lingvistice, prozodice și stilistice. Consider că și acest sector literar, interesind direct domeniul comparatist, putea fi privit cu mai multă atenție. Este vorba de traducători cu autoritate și în problema teoretică a traducerii pe baze lingvistice ca: Al. Philippide, Tudor Arghezi, Tudor Vianu, Ion Pillat, M. Beniuc, Aurel Rău, Cezar Petrescu, Șt. Aug. Doinaș, Lucian Blaga, A. E. Baconski, Șt. O. Iosif, T. Naum, Șt. Bezdechi, Dragoș Protopopescu, Dragoș Vrinceanu, C. D. Zeletin, Mihail Steriade, Otilia Cazimir, Yves Auger, Pierre Mesnard, Rosa del Conte, Irina Mavrodin, Irina Eliade, Nina Façon, M. Codreanu, G. Lesnea, Zaharia Stancu, Mihnea Gheorghiu.

Este semnificativ faptul că profesorii noștri universitari de literatură universală și comparată sînt tocmali specialiști în estetică: Tudor Vianu, Al. Dima, Liviu Rusu, I. Zamfirescu, sau Victor Iancu. Pregătirea lor filozofică le-a permis să cuprindă destul de ușor cîmpul larg de studiu al unei discipline considerate astăzi ca o bază pentru îndrumarea umanistă a studenților și elevilor. În același sens, voi menționa eficacitatea literaturii comparate ca mijloc de adîncire a conștiinței literare și de afirmare a literaturii naționale peste hotare. S-au făcut pași mari în această direcție și volumul discutat putea sublinia eficiența lor. Înmulțirea secțiilor de limba română în străinătate, ajutate în mare măsură de cursurile de vară de la Sinaia, colaborarea noastră directă cu editorii străini, participarea specialiștilor noștri la congresele organizate de Asociația Internațională de literatură comparată sau de Federația internațională de limbi și literaturi moderne, iată condiții care au favorizat întemeierea Comitetului național de

literatură comparată, precum și seria de consfătuiri de literatură comparată organizate de Institutul de istorie și teorie literară, cu tematică pregătitoare a celei din congresele internaționale, unde vom participa cu comunicări.

Amintesc inițiativa lui Tudor Vianu care programase la cursurile de vară de la Sinaia destinate romaniștilor străini, un ciclu de conferințe intitulat *Literatura română în cadrul literaturii universale*. La un simpozion despre *Ecoul operei lui Eminescu și Creangă în literatura universală*, am prezentat referatul de bază. Publicat în limbile română și franceză și urmat de discuțiile romaniștilor, el putea demonstra valoarea acestor schimburi de păreri între profesori ca A. Guillerrou, Ladislau Gáldi, J. Brun, Paul Gsell, G. C. Nicolescu și alții.

Tot așa, Societatea de științe filologice a organizat în 1970 o sesiune științifică, consacrată unei probleme unitare de ordin comparatist, grupată în volumul *Romanismul românesc și romanismul european*.

Mai amintesc că, în ultimul timp, Comitetul nostru național de literatură comparată, afiliat acum la Asociația Internațională de literatură comparată, colaborează direct cu noua revistă comparatistă „Neohelicon”, publicație trimestrială apărută la Budapesta sub dublul patronaj al Asociației Internaționale de literatură comparată și al Comitetului de conducere al *Istoriei comparate a literaturilor de limbi europene*. Catedra de literatura universală și comparată a universității București și-a organizat recent un Laborator de literatură comparată, utilat cu mijloace moderne de bibliografie și tematică, instrument de lucru pentru cercetători. În vederea Congresului al VI-lea al A. I. L. C., care va avea loc, între 13 și 19 august 1973, la Montreal și Ottawa, în Canada, și pentru pregătirea acestui important congres cu tematică foarte largă, revista „Neohelicon” a publicat o serie de contribuții în probleme ca *Valoarea estetică și literatura comparată, mișcări și regiuni literare, epoci și curente literare, periodizarea literaturii universale*.

Grupul de comparatiști români și-a asumat sarcina de a redacta lucrări despre *Locul folclorului în literatura din sud-estul Europei*. Era firesc ca, în *Istoria și teoria comparatismului* în România să se atribuie un loc deosebit folclorului comparat. În acest volum, se trec în revistă, critic și cu aprecieri în general juste, folcloriștii care au adunat texte populare, le-au publicat sau comentat, nu totdeauna științific. Folclorul comparat impune cunoașterea limbilor țărilor vecine cu care s-au produs continuu schimburi de teme, legende și mituri. Nu sînt menționați aici toți folcloriștii care s-au ridicat la sinteze în domeniul comparatist. Lipsește, de pildă, Petru Caragăan, cercetător pasionat și ascuțit al folclorului din țările slave, cunoscut din experiență directă și îndelungată, autor de lucrări importante.

Putem regreta că, după capitolele despre comparatismul românesc interbelic și a cel contemporan, tratate larg și cu informație directă, se acordă un spațiu redus tocmai capitolului *Dezvoltarea actuală. Literatura comparată în Republica Socialistă România*. Autorul, coordonator principal al volumului, a ținut să fie discret. De fapt, cu toate lipsurile din documentare, lucrarea ilustrează convingător un efort susținut de organizare și de examen obiectiv, o adevărată lecție de metodă științifică și un motiv durabil de încredere în puterile noastre.

Trebuie să adaug, ca o subliniere a spiritului științific în care a fost conceput volumul, capitolele relative la *contribuția comparatiștilor maghiari și la contribuții aduse de cercetătorii sași din Transilvania în domeniul literaturii comparate*. Ele ilustrează politica noastră culturală față de naționalitățile conlocuitoare. Se știe doar că tânărul profesor maghiar Hugo Meltzl a inițiat la Cluj, în 1876, un curs de literatură comparată și a întemeiat revista „Acta Comparationis Literarum Universalium”, urmat de alți discipoli devotați, în sensul unei largiri a interesului pentru cultura europeană. Aceeași impresie de seriozitate se desface din paginile savantului german B. Capesius despre comparatiștii sași din Transilvania.

Pentru a face posibilă consultarea oricât de sumară a acestei valoroase lucrări peste hotare, autorii au adăugat în anexă un rezumat de patru pagini, tradus în limbile franceză, germană, engleză și rusă. Mai relev oportunitatea *indicelui de autori citați* și a *indicelui de opere folosite* în volum, ambele utile pentru o consultare rapidă.

Cu volumul *Istoria și teoria comparatismului în România*, cercetătorii noștri din acest domeniu fac dovada maturității lor ca originalitate națională în teoria literară, specific românească, ca volume de studii și contribuții la știința universală. O nouă ediție a lucrării va putea ține seama de observațiile critice formulate aici și în alte reviste.

Dar ne permitem să privim mai departe. Comparatismul românesc, în colaborare cu cel internațional, va servi desigur la adâncirea problemelor de creație și de critică, în estetica literară, în folclorul comparat, în stilistica și prozodia comparată. Amploarea internațională dată astăzi literaturii comparate, domeniul interdisciplinar așa de complex și cuprinzând efectiv toate continentele, constituie o garanție sub acest raport. Comparatismul românesc se afirmă pregnant cu acest volum. Ne mai rămâne sarcina de a publica și noi o revistă de literatură comparată redactată în limbi de circulație universală. Recentul volum *Dicționar de idei literare* (Eminescu, 1973, vol. I), semnat de colaboratorul nostru Adrian Marino, dă o idee clară asupra eficacității metodelor comparatiste în însăși critica ideilor literare, disciplină pe care autorul își propune s-o dezvolte într-o lucrare în pregătire, înainte de a trece la volumele următoare ale *Dicționarului* său.

N. I. Popa

VASILE OARCEA, *Poezii populare din Țara Zarandului*, București, Minerva, 1972, 525 p.

Culegerea lui Vasile Oarcea reprezintă cel de al V-lea volum al seriei de colecții inedite publicate sub titlul *Folclor din Transilvania* și cuprinde trei capitole: I. *Poezia ebiceiturilor tradiționale* (colinde, cîntece de nuntă, paparude, bocete), II. *Doine și cîntece* și III. *Strigături*, dintre care ultimul domină prin întindere. Culegătorul își prefațază el însuși volumul și începe cu expunerea — poate prea lapidară — a unor date istorice, geografice, sociale despre regiunea, numită Țara Zarandului, cu principalele centre la Hălmașiu, Vîrfuri, Gurahonț, Sebeș, Ineu din județele Arad și Hunedoara. Afiș culegerca cit și comentariile lui Vasile Oarcea prezintă inegalități care unui cititor neavizat pot să-i lase o impresie deformată asupra folclorului „zarandan” (adjectiv de care se uzează cam des în prefață). Cu siguranță, destinul dramatic al moșului pribeag prin țară și-a găsit și expresii autentice, tulburătoare, care ar fi putut fi citate de către autor în prefață, în locul acestor versuri pseudofolclorice:

Bate vîntul, creanga-ndoaie;
Las s-o bată în răspăr
Hi, căluț, căluț, prin ploaie
Să mai vindem un ciubăr.

Lectura integrală a cîntecului, publicat la nr. 30, întărește convingerea că el nu poate fi creație folclorică, pentru că, lăsînd la o parte rima încrucișată și structura strofică nespecifice versurilor populare, existența moșilor, deși grea, era demnă și nici unul n-ar fi spus că „cerșește”; nici măcar într-o figură de stil:

Iau ciuberele și calul,
De ai mei mă despărțesc,
Rătăcesc prin tot Ardealul
Și mălai la prunci cerșesc.

Sub același semn de întrebare poate sta și cîntecul social nr. 29, care este de fapt o colindă și ar fi putut fi inclus, eventual, la capitolul I. Că este colindă ne indică însuși textul: „Să colindăm a foame .../ Pe la gazdele de frunte .../ Eu colind pentru colac/ și” refrenul: „Leru-i, Doamne, ler/ Ninge și e ger”. Se pare că ambele piese citate sînt creații de origine cultă, dintr-o perioadă cînd subiecte de genul acesta erau consi-

derate foarte poetice, cînd „neoașismul“ făcuse un fel de modă (*sfărină, pită, ciubară, abrae*), permițînd, totodată, și răspîndirea sa în mediul folcloric, dar și confundarea cu creațiile autentice.

Comentariile urmăresc și tematica poeziei lirice, dar atenția autorului nu este reținută întotdeauna de aspectele specifice, locale, deși sesizăm această intenție. Fondul de idei și sentimente este, desigur, comun pentru un teritoriu mult mai larg și ar fi fost mai eficientă discuția asupra modului de expresie particular din Zarand. Cîntecul femeii lenese care „Pînă țese-un cot de pinză/ Codrul nu mai are frunză/ Țese-un cîot și fuge-n pod/“, atît de răspîndit în toată țara, nu s-a născut numai din munca femeii în „gospodăria familiei zarandane“.

Surprinde faptul că dintr-o regiune vestită pentru bogăția repertoriului și frumusețea colindelor laice au fost publicate doar trei texte, toate din aceeași localitate, dintre care unul (nr. 1) nu este colindă propriu-zisă, iar altul (nr. 3) reprezintă o variantă mult prescurtată, fragmentară. Situația aceasta, și nu numai aceasta, intră în contradicție cu declarația din prefață că „au fost explorate un mare număr de sate cu rapsozii lor cei mai autentici... Culegătorul nu s-a mulțumit cu variante fragmentare, eu fărîmături de cîntece reconstituite ad-hoc, ci s-au confruntat acestea cu discernămint și s-a ales expresia lor cea mai completă și autentică, fără intervenții“ (p. 8).

Bocetul, care aici se cheamă „cîntat după mort“, este reprezentat prin cîteva variante frumoase, cu unele imagini mai puțin frecvente în alte provincii, ca aceea din bocetul pentru mamă (nr. 23):

Scoală-te și hai cu mine.
Să te-ascund într-un bujor
Să te văd cînd mi-o fi dor,
Să te-ascund într-un pîrâu
Să te cat cînd mi-o fi rău.

Dintre doinele și cîntecele numite cam vag „sociale“ se remarcă unele prin expresia viguroasă a unei dureri moenite, a unor reflecții asupra condiției umane în societatea cu clase antagonice: (nr. 40).

Vai, Doamne, rău-i sărac,
Că la nime nu-i ești drag.
Rău-i, Doamne, sărăntoc,
Nici sub soare nu ai loc;
Nici umbra nu te primește
Nime nu te alduiește.
Pentru-o palmă de pămînt
Umblă omul ca bolînd;
Pentru-o țiră de avere
Umblă omul pînă piere;
Pentru-o strujă de mîlai
Se bagă omul în bai.

Din acest prim grup de poezii sociale, pe lângă cel puțin cinci texte care circulă în formă aproape identică în Moldova — dealtfel în întreaga culegere se află foarte multe corespondențe cu folclorul moldovenesc —, se află și o variantă a baladei *Nevasta vîndută* (nr. 34), reprezentînd tipul III (în clasificarea lui Al. Amzulescu), adică acela în care femeia este vîndută de soțul bețiv, cu datorii. Este aici interesant de constatat că acest tip n-a fost atestat, după Al. Amzulescu, decît în Moldova, variantele din Transilvania avînd, în mod curent, altă desfășurare, soția fiind vîndută din cauza soacrei.

Jalea „cătanelor“ din imperiul habsburgic a inspirat numeroase și valoroase cîntece, încît cele mai multe colecții de folclor din Transilvania cuprind și un capitol „de cătanie“. Piese publicate de Vasile Oarcea fac parte dintr-un repertoriu deja cunoscut și numai unele mici variații nu pot da satisfacția ineditului.

Se remarcă între cîntecele de înstrăinare o variantă de cîntec epic, tot dintre baladele familiale, *Nevasta fugită* (nr. 108), care împreună cu cea din capitolul prece-

dent, *Nevasta vîndută* (nr. 34) și alte variante la *Logodnicii nefericiți* (nr. 125), *Iubitul urît* (nr. 143), *Brumărel* (nr. 180), *Leacul voinicului* (nr. 224) și *Mîndra părăsită* (nr. 272) — titlurile sînt date tot după Al. Amzalescu — ar fi putut alcătui un capitol special de cîntece epice, gen care este cu totul ignorat în această culegere.

Capitolul *Strigături* — numite în Zărand „descîntece” — înmănușează unele dintre cele mai frumoase texte ale culegerii, care ar putea intra în orice antologie a speciei. Unele calrene lirice sînt adevărate poeme de dragoste: scurta portretizare a iubitului din Chisindia (nr. 997),

Badea meu îi chisindan,
Cu pană de iorgovan;
Cînd îi bate vîntu pana,
Rîde și trage cu geana

dorul ipostaziat în flori, într-un reușit paralelism în care crescendo-ul sentimentului se realizează prin diminutivele din ultimele două versuri (nr. 1040),

Dorul badelui nu-i dor
Că-i pănuță de bujor,
Dorul badii nu-i doruț
Că-i pănuță de ruguț

puterea de dominare a sentimentului, intrat în conflict cu rațiunea (nr. 1053):

Măi bădiță cum te-aș bate,
Da mi-s brîncile legate,
Legate cu firuț alb,
Nu te pot bate de drag.

Inexplicabilă apare prezența în colecție a unor cîntece identice sau foarte asemănătoare cu cele transmise prin radio, arhicunoscute și răspîndite în toate regiunile țării. Chiar dacă autorul le-a introdus cu bună știință, cîtece ca *Înflorit-a ruguțu*, (nr. 139), *Cît a fost vara de lungă* (nr. 131), *De cînd trec la mîndra dealul* (nr. 185) *În grădina cu flori multe* (nr. 221), *De la primărie-n sus* (nr. 187) nu mai pot fi reprezentative pentru o anumită zonă folclorică și ele nu fac decît să coboare nivelul valoric al culegerii.

Modul în care Vasile Oarcea a „rezolvat” problema variantelor, mai precis ne-luînd în considerare acest aspect, a creat situații nefirești, ca de pildă: două variante ale aceluiași cîntec, culese de la același informator, probabil la interval de un an (vîrsta informatorului este o dată 55 de ani și altă dată 54 de ani), se află la distanță cam de 80 de pagini (nr. 133 și nr. 285). Piesa nr. 202 este variantă la nr. 115, iar piesa nr. 221 la nr. 137; în alte două cazuri, una și aceeași strigătură (546, 1714) se repetă doar cu cite un cuvînt schimbat (în loc de *fată* apare *nană* și în loc de *mire* — *june*). la numerele 858 și respectiv 1949; se repetă, de asemenea, într-o formă aproape identică, o strofă a cîntecului 131 (*Cît a fost vara de lungă*), el însuși cîntat la radio, sub formă de strigătură la nr. 1642.

Și dacă unele obiecții formulate anterior mai pot naște discuții, nu putem imagina nici o explicație a faptului că unele piese (191, 227, 239, 913) sînt absolut, dar absolut, identice cu cele de la numerele: 279, 234, 242 și respectiv 1910. Dacă la prima lectură au fost sesizate asemănările izbitoare și depistate reluările, pentru cel care le-a cules, clasificat, corectat, comentat ș. a. m. d. aceste scăpări apar paradoxale.

Glosarul nu-și atinge scopul decît în parte, pentru că un număr destul de mare de cuvinte au rămas neexplicate, ca: *cistovi* (p. 205), *ciujărie* (p. 495), *corobețe* (p. 377), *fegu* (p. 390), *izlogi* (p. 170), *încărba* (p. 147), *mădăresc* (p. 243), *mulășag* (p. 474), *ogîrsască* (p. 147), *pahui* (p. 495), *porșor* (p. 463), *sfacuri* (p. 420), *strujelat* (p. 424), *șutești* (p. 473), *tițlăzite* (p. 90), *tuluci* (p. 154), *vaitău* (p. 193) etc., în timp ce găsim explicații la cuvinte ca: *birt*, *bosumflat*, *canțelarie*, *deșelat*, *hid*, *imaș*, *leliță*, *miță*, *moșor*, *păcurar*, *pîrtie*, *tinji*, *tocilă*, toate cu sensurile bine cunoscute. O suspiciune trezește și

explicația cuvîntului *a custă*, care după Vasile Oarcea ar însemna *a gusta*. N-am putut descoperi contextul în care este folosit, deoarece la glosar nu se indică și pagina unde poate fi găsit cuvîntul respectiv, dar înclinăm să credem că este vorba de arhaismul păstral regional, „a trăi”, frecvent întîlnit în textele folclorice cu acest sens.

În concluzie, dacă Vasile Oarcea ar fi efectuat o selecție mai riguroasă a materialelor culese, ar fi realizat un volum — ce-i drept, redus cam la două treimi — care ar fi reprezentat mult mai bine bogatul folclor al Țării Zarandului și activitatea sa, incontestabil meritorie.

Lucia Cireș

JEAN-PIERRE RICHARD: *Etudes sur le romantisme*, Paris, Editions du Seuil, 1970, 420 p.

Cărțile publicate pînă acuma de J.-P. Richard, dintre care ultima este *Etudes sur le romantisme*, îl recomandă ca pe unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai criticii tematice. Discipol al lui Gaston Bachelard, el practică și o critică de tip fenomenologic, introducînd în lucrările sale și numeroase elemente psihanalitice sau structuraliste. Jean-Pierre Richard lărgeste astfel considerabil sensul noțiunii de analiză tematică, față de teoriile lui Jean-Paul Weber, considerat drept inițiatorul de fapt al acestei direcții în „noua critică” franceză.

În ultimul său volum, cuprinzînd trei părți distincte: *Corpuri și decoruri balzaciene*, *Mică suită poetică*, *Sainte-Beuve și obiectul literar*, J.-P. Richard încerca să descopere citeva din „cheile” mitologiei romantice care formează universul imaginar al unor mari scriitori din secolul al XIX-lea. El studiază cu predilecție scheme permanente, serii de combinații și opoziții complexe, cupluri de însușiri asemănătoare sau antagonice, sisteme de relații obținute prin juxtapunerea sau întrepătrunderea temelor.

Personajul balzacian, condus de principiul acțiunii, al luptei pentru putere, este pus sub semnul motivului central al „focului”. Proiecție ardentă a substanței sale înfime în spațiu, flacăra organizează elemente ale peisajului, raporturile între diversele energii particulare, reveriile „cărnil” sau ale „obiectului”, cu ajutorul cărora este construită viața eroului romantic. Structura lumii balzaciene este urmărită sub aspectul unor duble polarități: unitar — multiplu, pur — impur, reușită — eșec, fragilitate — duritate.

În creația literară a lui Lamartine, reveria, „lentă alunecare fluidă a simțurilor și afectivității”, determină o „orizontalitate” a peisajului. În ciuda coexistenței unor linii tematice, se pot descoperi de la un volum la altul diferențe care definesc tocmai originalitatea poeziei lamartiniene. În *Jocelyn* găsim un cotidian familiar, în *Meditații* o permanență a intimității, al cărei arhetip devine „valea” (implicînd o dublă tematică a erosului și a pericolului). Realității sensibile pe cale de a-și pierde consistența, de a se îndrepta spre neant (proces sugerat de motivul „spumei”), i se contrapun elemente de o „unitate vibrantă”: clipe violente de voluptate sau invocarea amintirii.

Interpretarea poeziei lui Alfred de Vigny se bazează pe ideea „verticalității”, o înălțare deasupra banalității terestre. Reprezentările ei concrete sînt: motivele „muntelui” și „cerului”, importanța acordată simbolului funcționînd după „axa visată a verticalului”, problematica geniului, cu o apartenență dublă și contradictorie (Moise, Isus, poetul), obsesia friabilității și a morții inevitabile a omului, care conduce în cele din urmă la acceptarea „orizontalului”.

Preocuparea „noii critici” de a reconstitui experiența inițială a scriitorului este evidentă mai ales în articolul despre Victor Hugo. Prodigioasa lui invenție verbală este raportată subtil la acea combinație de abundență și dezordine, de „multitudine diformă” ce caracterizează figura primordială a universului hugolian — haosul — și tentațiile care solicită îndeosebi imaginația poetului: imensitatea, infinitul, fantasticul, grotescul, printr-un refuz al oricărei „ordini concepute”.

Deși pornesc de la o interpretare clasică, paginile consacrate autorului *Nopților* formează, poate paradoxal, partea cea mai interesantă a acestei secțiuni centrale a volumului. J.-P. Richard realizează aici o analiză pătrunzătoare a ideii de alternanță a fazelor de viață caracteristice tuturor eroilor lui Alfred de Musset, sau relevă intențiile pe care le ascund diversele elemente ale corpului uman. Întreaga creație mussetiană este văzută prin prisma jocului de măști și a dedublării. Apariția indoeleii aduce o primă ruptură în armonia „cimpului erotic“, a „conștiinței amoroase“, amenințând unicitatea eului și sentimentul coeziunii fizice a partenerilor. Seria de relații antinomice: inocență — viciu, pasiune — desfrui, suflét — corp, limbaj — gest se organizează în jurul unei adevărate mitologii a „buzelor“, „lăcrimilor“ și „inimii“.

Punctul de rezistență al cărții lui J.-P. Richard îl constituie studiul despre Sainte-Beuve, cunoscut fragmentar și dintr-un volum colectiv, *Căile actuale ale criticii*, publicat în 1968 sub direcția lui Georges Poulet. Considerațiile asupra versurilor lui Sainte-Beuve sau asupra romanului *Volupté*, din care criticul reține tendința spre interioritate și metafora obsedantă a apei, și-ar fi găsit însă mai bine locul în *Mica suită poetică*. După Albert Thibaudet și Charles du Bos, care în plină epocă bergsoniană au subliniat vitalitatea creației sainte-beuviene, J.-P. Richard consideră pe autorul *Portretelor literare* drept un precursor al criticii moderne. Deși acceptă, în principiu, acuzația adusă de Marcel Proust — incapacitatea lui Sainte-Beuve de a distinge între seria de „euri“ pur exterioare, superficiale, manifestate în societate, și „eul“ profund, care produce opera de artă —, J. P. Richard remarcă în critica sainte-beuviană trei tipuri esențiale de „învelișuri“ care determină o reală complexitate a metodei: fizionomia, scriitura și biografia. Calitatea principală a criticului, „vederea pătrunzătoare“, intervenția gustului — „filtru personal“ — înclinația spre disecție anatomică, temperată însă de poezia ce însoțește permanent judecățile lui Sainte-Beuve, renunțarea la orice fixație prealabilă conduc la o „descifrare existențială“. Acceptând prezența acestor straturi diverse de interpretare trebuie să îndepărtăm și ideea unei separații prea nete între om și operă, folosită deseori în mod arbitrar ca argument împotriva metodei sale biografice.

Prin importanța acordată de către Sainte-Beuve teoriei geniului, J.-P. Richard obține și o ingenioasă legătură între cele trei capitole, aparent foarte diferite, ale volumului *Études sur le romantisme*. Geniul este astfel, ca la Balzac, un triumf al forței, simbolizată de „scinteie“ („semn al focului genial“). Una din figurile lui perfecte este „virful“, element important al metaforelor „abruptului“ și „înălțimilor“ proprii lui Alfred de Vigny. Prin calitățile de abundență și revărsare, geniul — comparat cu un râu — continuă „fluiditatea“ și „reveria lichidelor“ din operele lui Lamartine și Guérin sau plenitudinea specifică poeziei hugoliene.

Plecând de la analiza orchestrației și modulațiilor unor constante tematice, care se regăsesc în creația marilor scriitori romantici, J.-P. Richard poate reface, așa cum intenționează de altfel toți reprezentanții „noii critici“, o „conștiință individuală“, un peisaj interior, descoperind semnificații inedite, forme și structuri noi ale operei literare.

Anca Măgureanu

GEORGES POULET, *La conscience critique*, Paris, Librairie José Corti, 1971, 314 p.

A critica înseamnă „a instituționaliza subiectivitatea“ (R. Barthes). Orice critică „este preferențială“, făcută dintr-un punct de vedere „care deschide cât mai multe orizonturi“ (Baudelaire). Cu atât mai mult o critică intitulată a „punctelor de vedere“, cum este cea a lui G. Poulet. În *Études sur le temps humain* (Plon, 1950), *La distance intérieure* (Plon, 1952), *Les métamorphoses du cercle* (Plon, 1961), *L'espace proustien* (Gallimard, 1963), *Le point de départ* (Plon, 1964), *Mesure de l'instant* (Plon, 1968), punctul său de vedere critic, unghiul său de analiză sint spațiul și timpul, în funcție de care opera literară devine semn lingvistic. În *La conscience critique*, punctul de vedere critic

se numește „subiectivitate“, mai exact, „intersubiectivitate“: opera literară e un punct de întâlnire, „misterioasă interrelație care, prin intermediul lecturii și al limbajului, se stabilește între opera critică și eu însumi“ (p. 291), o confruntare, în spațiu și timp, a două spirite, a două conștiințe — creatoare și perceptivă, a scriitorului și a cititorului (la limită, a cititorului avizat, specializat, care este criticul, „liseur - tip“, cum îl numește Poulet). Confruntare care trebuie și poate fi activă, confidențială, armonioasă, participantă până la identificare, până la „regăsirea“ criticului în creator. Ca orice interpretare critică, „identificarea“ lui G. Poulet tinde să fie unică, exclusivă, pretinde să-și impună numai propriul său adevăr. G. Poulet se instalează în operă pentru a ajunge la conștiința celui care a creat-o. Opera devine un „medium“ indispensabil prin care se realizează identificarea critică. A înțelege o operă literară înseamnă a o recrea în planul imajinar, posibil. Criticul e un „traducător“, un „descifrator“, cum spunea Baudelaire. El nu poate recrea textul din punctul de vedere al creatorului, ci din al său propriu. „Identificare“ și „luciditate“, „coincidență“ și „distanțare“, termenii circulă înainte de Charles du Bos sau de Thibaudet. Modul și proporția de manifestare a acestei identificări în cazul unor anumitor personalități critice, definite în notele lor fundamentale, oscilarea gândirii critice între polii extremi (identificare — distanțare), cu nivelele și nuanțele care derivă din această situație, vor fi studiate de G. Poulet în cartea sa, vastă anchetă selectivă despre marii critici ai secolelor XIX și XX, suită de dense portrete — monografii: Charles du Bos, Jacques Rivière, Sainte-Beuve, Marcel Raymond, Albert Béguin, Georges Blin, Maurice Blanchot. Ca în cazul studiilor despre spațiu și timp în literatură, G. Poulet regăsește tema stabilită (recunoașterea în opera literară a raporturilor unui subiect cu obiectele sale) la autori aparținând celor mai diferite direcții critice: existențialistă (J.-P. Sartre), fenomenologică (G. Poulet însuși, autodefinind în unul din cele două capitole teoretice finale, *Conscience de soi et conscience d'autrui*), lingvistică (Jean Rousset), structuralistă (Roland Barthes), tematică (Jean-Pierre Richard), psihanalitică (Gaston Bachelard). „Înrudirea“ lor devine posibilă prin subsumarea la temă (subiectivitatea, identificarea), față de care metodele criticilor discutați, supuse la o nouă lectură critică, joacă rolul de „variațiuni“. Tema structurează unitar cartea, probabil reunire de articole izolate, de dimensiuni inegale, trădând, firește, chiar printre criticii aleși, o ierarhizare, preferințe personale. Caracteristica comună a acestor critici e căutarea unui act prim de conștiință, trecerea de la operă la autorul ei, descoperirea, dincolo de operă, a conștiinței „generatoare“. Prin urmare, tendința lor este de a neglija viața independentă a operii, pentru a atinge subiectivitatea creatoare. Opera îi interesează mai puțin decât spiritul autorului.

G. Poulet este anti-sainte-beuvian. Cartea sa e, într-o oarecare măsură, un nou *Contre Sainte-Beuve* al criticii actuale, pentru că respinge biografismul de tip anecdotic, exterior, din sfera creației. G. Poulet „iese“ din operă înspre conștiința creatorului, pentru a reveni apoi la operă. Pentru G. Poulet, ca pentru mulți alți „noi critici“, nu există omologie decât între biografia interioară, concepută ca potențialitate creatoare, și operă. Deci, o nouă formă de critică biografică, asociată cu critica de identificare, tematică și fenomenologică, aceasta ar fi „metoda“ lui G. Poulet, de fapt impletire, interferență de metode.

Dar, dincolo de aceste „critici ale criticilor“, într-un anumit sens și cel mai important, poate, cartea e o amplă meditație asupra funcțiilor și destinului criticii. E o adevărată filosofie a subiectivității (și nu numai în partea a doua a lucrării, în capitolele *Phénoménologie de la conscience critique* și *Conscience de soi et conscience d'autrui*, dezvoltare și prelungire teoretică și programatică a pozițiilor expuse difuz sub formă de pseudodefiniții în partea întâi a lucrării sau în lucrările anterioare). G. Poulet nu mai e aici, ca în *Les Chemins actuels de la critique* (Plon, 1967), polemistul redatabil, susținător fervent și pasionat al „noii critici“, alături de confrăii nu mai puțin bătaioși ca el (S. Doubrovsky, Gérard Genette, J.-P. Richard, Jean Rousset, Jean Ricardou). „Noua critică“ nu mai trebuie nici apărută, nici susținută. Ea există. A creat opere însemnate și adepți. Nu se mai pune problema ignorării sau respingerii ei. Dimpotrivă, i se discută principiile și realizările în veritabile lucrări de „metacritică“, de „criticologie“. S-a „tra-

diționalizat", ca orice fenomen literar care a avut inițial particula „nou“ în față. Se caută, se recunoște și se reconsideră precursori, este integrată unei tradiții.

Petruța Spînu

„Manuscriptum“, Revistă trimestrială editată de Muzeul literaturii române, III, 1972, nr. 2 (7) — 4 (9).

În preajma apariției celui de-al zecelea număr, revista Muzeului literaturii române continuă să solicite nu numai interesul, ci și o apartenență afectivă. Pe lângă răspunderile decurgând din funcționalitatea sa (sursă informativă, implicit instrument de lucru), „Manuscriptum“ își asumă de la bun început și un risc superior — acela de a se menține la nivelul semnificațiilor, fără a renunța la detaliul revelator, adesea însă clement de surpriză și maximă individualizare.

Cu fiecare număr, revista încearcă să reconstituie universul literaturii române în spiritul acelei idei de continuitate, afirmată ca o permanență a scrisului nostru: „Toți vorbim și scriem românește, dar cu aceeași ușurință uităm ce s-a scris cu mult înaintea noastră. Au fost pe vremuri mai mulți scriitori de bună limbă românească“. Apelul, aici în formularea lui Tudor Arghezi („Manuscriptum“, III, 2), poate trimite, deopotrivă, la un text tradus de Dosoftei în secolul al XVII-lea (nr. III, 3), la o scrisoare literară a lui Ion Ghica (nr. III, 4) sau la însemnările pentru o conferință aparținând lui Camil Petrescu (nr. III, 2). Unul dintre meritele revistei corespunde acestei demonstrații, argumentate consecvent în paginile sale, a creșterii unei spiritualități înzestrate cu o mare capacitate de selecție și înnoire.

Conform unui mai vechi procedeu, prin publicarea de documente și texte literare inedite „Manuscriptum“ își urmează seria comemorărilor: centenarul Ion; Heliade Rădulescu (nr. III, 2), Duiliu Zamfirescu — 50 de ani de la stingerea din viață a scriitorului, al cărui nume a figurat în 1972 pe lista sărbătoririlor UNESCO (nr. III, 3), Tudor Vianu — 75 de ani de la naștere (nr. III, 4). În cel din urmă dintre numerele amintite, rubrica *File de album* adresează omagiul — la 70 de ani — profesorului Șerban Cioculescu, statornic colaborator al revistei.

La paginile inedite din opera scriitorilor, ordonate începând cu numărul III, 2, în cadrul rubricii *Poezie (teatru), proză, critică*, se adaugă texte aparținând lui Liviu Rebreanu, Panait Istrati, Perpessicius, Alfred Margul Sperber, Magdei Isanos, lui Ionel Teodorescu, Gh. Brăescu și Gib Mihăescu. O comedie rămasă în manuscris a acestuia din urmă interesează îndeosebi, prin unele paralelisme tematice ce se pot stabili în raport cu nuvelistica scriitorului. Deopotrivă atrag luarea-aminte contribuțiile critice aparținând lui Pompiliu Constantinescu (teza sa de licență, tratând despre *Critica lui Titu Maiorescu și influența ei în literatura română*) și Tudor Vianu (o analiză a *Glossei* lui M. Eminescu prezentată în cadrul seminarului de literatură română condus de Mihail Dragomirescu). Inițiativa lui Ovidiu Papadima de a tipări textele, salvate într-un moment inspirat de la distrugere, prilejuiește cititorului contactul cu o primă etapă de creație a celor doi critici.

Un spațiu mai larg ar fi putut fi consacrat *Însemnărilor zilnice* ale lui Titu Maiorescu, al cărui jurnal, din nefericire, „continuă să rămână în mare parte neexplorat și necunoscut publicului larg“ (Geo Șerban, *Un tezur neexplorat*, „Manuscriptum“, III, 2). Satisfacția unei lecturi de excepție se poate ivi parcurgând rubrica *Revelația documentului* (în cadrul căreia se publică, în numărul III, 4, un fragment dintr-un manuscris eminescian, conținând traducerea tratatului lui Theodor Rötcher, *Die Kunst der dramatischen Darstellung*), dar și scrisorile lui Vasile Pârvan din *Epistolarul* numărului III, 2. Alături de acestea se pot enumera, fiecare atrăgând desigur printr-o altă sferă de interes, corespondența Lucian Blaga — Oscar Walter Cisek, mărturie a raporturilor de prietenie și afecțiune constantă dintre cei doi scriitori (nr. III, 3, III, 4), dosarul *Iacob Mureșanu interogată de poliția habsburgică* (nr. III, 4), un simplu document privitor la

trecerea fraților Radu și Alexandru Goleșcu printr-o școală mînceneză, ori un comentariu al Ilenei Vrancea la adnotările de lectură ale lui G. Ibrăileanu pe marginea unor volume de Eugen Lovinescu (nr. III, 3).

Există toate premisele ca revista să poată evita unele tendințe, manifestate sporadic, ce ar putea crea impresia de diletantism (vicioiușca excesivă a unor comentarii, de pildă). Nu ar dăuna, uneori, o mai bună cumpănire în deciderea momentului tipăririi unor texte (cazul *maximelor* lui Ion Vinea, evident nefinisate și poate premature date la iveală, cită vreme ediția cuvenită din scrierile autorului rămîne încă de așteptat).

Confesiunile lui Demostene Botez, „provocat” de Șerban Cioculescu — oaspeți la *Rolonda 13* organizată de Muzeul literaturii române —, prilejuiesc scriitorului o evocare caldă a cercului „Vieții românești”.

Începînd cu numărul III, 2, „Manuscriptum” beneficiază de o scrupuloasă *cronică a edițiilor* semnată de Mircea Zăciu și Dan Simonescu.

În sfîrșit, de semnalat apariția în revistă a textelor de literatură veche și a documentelor privitoare la această perioadă. Rubrica *Scriitori români în arhive străine* (nr. III, 4) prezintă o scrisoare adresată de stolnicul Constantin Cantacuzino, în 1704, lui Ioan Radvánszki, consilier al principelui Transilvaniei Francisk Rákóczi. Îndeosebi reține însă atenția traducerea prologului tragediei *Erofil* a poetului cretan Gheorghios Chortatzis datorată mitropolitului Dosoftei și transmisă într-o copie din 1732 (nr. III, 3). „Manuscriptum” publică pentru prima oară integral acest text, semnalat, într-o comunicare, încă din 1964, apoi într-un articol („Contemporanul”, 1967, nr. 21 din 26 mai) de către Al. Elian. Aflarea acestui manuscris confirmă o previziune a lui Vasile Grecu, cel care în urmă cu jumătate de secol, semnalînd urme din scrierea lui Chortatzis în romanul popular *Fîlerot și Antusa*, avertiza că s-ar putea întîmpla „să se descopere manuscrise românești cu această tragedie cretană” (Vasile Grecu, *Urme nouă de influență bizantină în literatura românească*, în *Omagiu lui Nicolae Iorga*, Craiova, Ramuri, I. a.). Pe Dosoftei îl va fi atras în prologul tragediei cretane, tradus de el către sfîrșitul vieții, în timpul semixelului său polonez, înainte de orice, motivul labilității și nestatorniciei sorții, al alunecării spre moarte. Valoarea textului ar fi fost însă altfel pusă în evidență în condițiile unei riguroase transcrieri fonetice interpretative, care ar fi simplificat lectura, făcînd mai puțin necesară încercarea de modernizare a limbii (care poate conduce la denaturări și erori).

Rodica Șuiu

LIVIU RUSU, *Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acțiune creatoare*, Editura pentru literatură, București, 1967, Studii de folclor, 331 p.

Între puținele studii de acest fel, încercarea lui Liviu Rusu abordează una din problemele esențiale, de profunzime ale creației noastre populare, vizînd concepția despre lume a poporului reflectată în poezia sa. Punctul de vedere prin prisma căruia discută autorul această dificilă problemă este cel filozofic-estetic și în mai mică măsură și psihologic, profesorul clujean nedesmițîndu-și formația spirituală de estetician, filozof și psiholog, evidentă în lucrările anterioare: *Le sens de l'existence dans la poésie populaire roumaine*, Paris, 1935, *Essai sur la création artistique*, Paris, 1935 și *Estetica poeziei lirice*, Cluj, 1937.

Subtitlul studiului sintetizează cele două coordonate ale concepției despre lume văzute de Liviu Rusu ca elemente ale unui proces evolutiv „de la resemnare la acțiune creatoare”. Pentru ilustrarea acestor două atitudini de viață, considerate fundamentale, este cercetat un întins material faptic, selectat cu gust și minuțiozitate din diverse genuri și specii, cu intenția de a cuprinde o arie cît mai largă din care să se poată desprinde o viziune sintetică. Fără să aducă o interpretare inedită *introducerea* dezvoltă aspectele sociologice ale problemei: literatura populară ca formă de expresie a conștiinței sociale va reda stările de fapt ale existenței sociale și, ca reflex al acesteia, ideile pe care și le formează poporul despre această existență. Preambulul sociologic ar părea prea insistent comentat, dacă autorul n-ar urmări prin accentuarea lui revizuirea unei concepții proprii exprimată în lucrarea mai veche consacrată problemei care l-a pasionat — sensul existenței în poezia populară română. Absolutizarea resemnării ca trăsătură caracterizantă pentru întreaga concepție de viață a poporului nostru i se pare lui Liviu Rusu o teză depășită.

O cercetare similară întreprinsă de C. I. Gulian în urmă cu zece ani despre *Sensul vieții în folclorul românesc* făcea apologia optimismului concepției de viață a poporului nostru în ciuda vitregiei condițiilor sociale.

Între cele două poziții extreme atitudinea lui Liviu Rusu în studiul de față se vrea conciliantă.

În noua interpretare a autorului, resemnarea nu mai este proclamată drept trăsătură națională, specifică, avînd în vedere de astă dată și elementele dinamice multiple. Trăsătură condiționată istoric, resemnarea este văzută ca un fundal în care germenii dinamici determină atitudini active și constructive: „Din sinul marelui ansamblu al poeziei noastre populare vom căuta să descifrăm firul dinamic care vădește alături de viziunea întunecoasă a resemnării o viziune luminoasă a acțiunii creatoare”¹.

¹ Introducere, p. 6—7.

Viziunea lumii în poezia noastră populară apare ca o imagine vastă a viziunii existenței, a sensului vieții pe care și-a format-o poporul nostru. În ansamblu, ea este o viziune sintetică, compusă, însă, din trei atitudini diferențiale în evoluția spiritualității poporului nostru și reprezentând în concepția lui Liviu Rusu trei tipuri de comportament social: „homo contemplativus”, „homo activus”, „homo constructivus”.

Poezia populară lirică, epică și rituală furnizează cercetătorului argumente care să dovedească existența tipului investigat. Atitudinea contemplativă este desprinsă din viziunea metaforică a celor două balade populare, creații de înaltă ținută artistică *Miorița* și *Ciobănașul*. Din nou controversatul motiv mioritic prilejuiește autorului o lungă incursiune istorică în interpretările date acestuia, problemă tratată amplu în monografia lui Adrian Fochi (*Miorița*, Tipologie, Circulație, Geneză. Texte, Editura Academiei, 1964).

Ce aduce nou interpretarea lui Liviu Rusu decât reactualizarea vechii teze a resemnării printr-o nouă interpretare socială a ei? Analiza întreprinsă de autorul studiului *Mioriței* acordă conflictului epic valoare de motiv cheie, deși este vorba în primul rând de o creație prin excelență lirică.

Din exces de raționalism, din tendința de a accentua în permanență ca preponderent cadrul social propriu-zis, Liviu Rusu caută cu prea multă insistență creații „reflexe indirecte ale vitregiei sociale” din care să desprindă o atitudine contemplativă. Exemplul vizat de unii recenzenți ni se pare semnificativ: motivului *Amărită turturea*, cunoscut și la alte popoare, exegetul îi dă valoare de simbol social. Interpretarea jalei turturelei ca sintetizând sensul întregii vieți a poporului chinuit ni se pare generalizatoare. Concluziile părții întâi sînt succinte: omul este privit numai în funcție de forțele în fața cărora destinul îl supune inevitabil.

Motivarea socială a atitudinii resemnări în concepția populară dă un sens nou vechii teze a lui Liviu Rusu, dar lasă să se întrevadă, credem, convingerea inițială a autorului că aceasta este baza viziunii despre lume în poezia noastră populară.

Oarecăr descriptive nu lipsește lucrării. Obiecția se referă la structura înșăși a cărții compusă din relatări amănunțite, repovestiri, rezumate ale diferitelor poezii populare. Relatarea pe scurt a conținutului poeziilor populare, menită a oferi puncte de reper necesare în analiză, este mai puțin utilă prin repetare: de exemplu pentru conținutul baladei *Balaurul* vezi paginile 48 și 119. Cîntecele haiducești și cîntecele istorice relevă atitudini active. Viziunea întunecoasă a existenței este luminată de acțiune. Descifrarea sensului social se întrevede cu mai mare ușurință în baladele haiducești. Exegetul ocolește în analiza acestora orice încercare de comparativism, atenția sa fiind reținută exclusiv de tipul etnic autohton.

Unei capodopere ca *Toma Alimoș*, reprezentativă și ea pentru concepția despre viață reflectată în poezia populară, i se acordă o tratare distinctă, analiza făcîndu-se variantei celei mai realizate artistic.

Bine configurat este tabloul muncilor agricole în care aspectele dinamice se diferențiază după specificul muncii: „dinamica vieții păstorești”, „dinamica vieții plugărești”. Originalitatea interpretării lui Liviu Rusu se definește în luarea de poziție față de cunoscuta teorie a lui Ovid Densusianu: preamărirea primăverii în poezia noastră populară nu i se pare autorului studiului de față un motiv de origine exclusiv păstorească. În cîntarea primăverii vede identificarea poporului cu natura, „cu procesul activ din ea”.

Predilecția pentru descifrarea sociologică a simbolurilor revine în interpretarea miturilor legate de datini. Atmosfera de animație din finalul *Plugusorului* îi sugerează lui Liviu Rusu „o viziune zglobie”, ceea ce ar da creației amintite o tonalitate optimistă în ciuda neajunsurilor întîmpinate din partea naturii. Dinamica iubirii trădează optimismul tineresc al vieții. Toate aceste elemente atestă existența unui „homo activus”.

Dar acțiunea duce și la creație. *Meșterul Manole* este un „homo constructivus”, idealul omului creator.

Celor trei atitudini întruchipate în cele trei tipuri de comportament uman și social le corespunde o ierarhizare valorică a sentimentelor exprimate: resemnarea

inactivă din *Miorița* evoluează spre dinamismul cîntecelor haiducești, iar de aici treapta supremă este idealul creator. În concepția lui Liviu Rusu cele trei viziuni nu se presupun, ci recompun evolutiv o viziune sintetică, de ansamblu.

Acumularea unui vast material ilustrativ, selectarea lui din cele mai valoroase colecții cu un gust revelatoriu pentru formația estetică a exegetului, claritatea expunerii și comentării materialului, ceea ce nu exclude descriptivismul, pe alocuri, din excesul didacticist al autorului, sînt merite îndubitabile ale studiului lui Liviu Rusu. Nu i se poate contesta autorului nici încercarea de a se menține în limitele unui sistem estetic propriu. Punctul de vedere estetic este al celui care în *Eseu asupra creației artistice* se proclamase partizanul unei estetici dinamice. Ideea că opera de artă rezultă dintr-o atitudine prin care se relevă sub forma viziunii lumii sensul profund al existenței este aplicată și creației populare. Dacă în eseu citat Liviu Rusu încercase să caracterizeze tipurile de artă după felul atitudinilor cu care creatorul reacționează față de existență, în studiul recent printr-o frecventă raportare la cadrul social al existenței încearcă să desprindă viziunea lumii reflectată în poezia populară din atitudinile creatorului popular față de propria-i existență condiționată social și istoric.

Au rămas în afara analizei cercetătorului elementele naturii, elemente de cosmogonie folclorică, de psihologie individuală, cu sensurile lor legate de dinamica vieții interioare și a celei exterioare.

Data fiind dificultatea problemei abordate și contribuțiile valoroase pe care le aduce lucrarea lui Liviu Rusu în interpretarea ei, meritul studiului discutat pentru cunoașterea în adîncime a spiritualității poporului nostru prin încercarea de interpretare filozofică a creației populare este cu atît mai mare.

Lucia Hopu

CONSTANTIN CIOPRAGA, *Mihail Sadoveanu*, Editura tineretului, București, 1966, 235 p.

Seducătoare pentru orice istoric literar, opera sadoveniană a fost și este poate cea mai dificilă piatră de încercare a unei înzestrări critice. Pentru a o cuprinde în toată amploarea și diversitatea ei e nevoie de un efort asemeni celui depus de un călător care, dornic de a îmbrățișa cu privirea o priveliște unică, năzuiește mereu mai sus, acolo unde, în aerul tare al înălțimilor, respirația se pierde. Dar efortul și riscurile sînt răsplătite cu prisosință. Va fi întotdeauna o datorie de cinste a istoriei noastre literare — și un titlu de prestigiu totodată — încercarea de a cuprinde opera sadoveniană în vaste panouri sintetice. Articole, studii, eseuri s-au străduit, de-a lungul vremii, să capteze esențele rare ale acestei creații unice în felul ei. Inegale, nedrepte sau doar oneste, multe dintre ele au făcut să se confirme dificultatea acestui act exegetic, prestigios săvîrșit de nu multe personalități ale istoriei noastre literare. Am numit pe un Ibrăileanu, Călinescu, Ralea, Vianu. Monografiile, însă, nu au fost multă vreme abordate; acumulări îndelungate și, unele dintre ele, substanțiale, le pregăteau apariția. Nici una, firește, cu veleități exhaustive. „Ca și Eminescu, Sadoveanu nu va fi niciodată un subiect epuizat”.

Venificat autor de izbutite monografii (C. Hogaș, G. Topirceanu), criticul și istoricul literar Const. Ciopraga ne călăuzește și el, prin noua sa realizare, în universul unei opere ce va forma, de altfel, obiectul unei viitoare lucrări, de proporții mai ample.

Cu toată reverența din preambul (*Moment retrospectiv*) în fața cercetărilor anterioare consacrate creației lui Sadoveanu, monografia e o lucrare ne dependentă. Cu deplină încredere în virtuțile operative ale instrumentului său analitic, C. Cio-

praga nu are, obsesia citatului critic adjuvant. Referindu-ne la profilul ei, cartea e, în primul rînd, o lucrare de analiză. O analiză doctă, făcută cu acribie, pe text, condusă de bun gust, elegantă și echilibră, în care erudiția e animată uneori de o ușoară dispoziție lirică subtextuală. Riscurile hazardului critic sînt precăut evitate. Orice observație se cuvine a fi argumentată, fiind învaluită în plasa unor fine demonstrații. În acest sens, încrederea deplină în elocvența citatului sadovenian duce, și ea, la bune rezultate. O viitoare lucrare-promisă, de altfel — va putea să fructifice încă multe din prețioasele sugestii degajate aici, dispunîndu-le în mai ample sinteze, la care însă nu se poate ajunge, subliniază monograful, fără o serie de operații analitice preliminare. „Analiza probează cît de riscant e să vorbești de un Sadoveanu dintr-o bucată. Și cuvîntul și tăcerea emană la el efluvii ce nu se lasă captate lesne. Fiecare lectură adaugă ceva interpretării anterioare”. Ne întîmpină însă și aici, rod al minuției analitice, destule formulări sintetice care vădesc în istoric un fin posesor al expresiei plastice, echilibrate, cu o aură densă de erudiție, ce știe să încastreze o formulare critică, pentru a o face memorabilă.

Cartea este închinată lui Sadoveanu. Nimeni nu-și va închipi însă că e vorba de o biografie a scriitorului. Viața acestui aed al neamului nostru a intraf în eternitate prin opera sa. „În înțelepciunea și liniștea lui Nicoară Potcoavă Sadoveanu a încorporat o parte caracteristică din propria-i personalitate, din fondul său intim”. Monografia nu e, de fapt, — și nici nu urmărește — nici o biografie a operei. Și nu e încă o filozofie a ei.

Refuzîndu-și angajarea afectivă, stilul este îndeobște obiectiv, detașat. Percepția istoricului e aproape exclusiv intelectuală. Acomodări cu respirația operei capătă un sens accentuat evocator. Opera însăși este lăsată cîteodată să se destăinuie, după cum mărturiile edificatoare ale scriitorului sînt oportun convocate.

Firesc, coloana vertebrală a studiului monografic o constituie devenirea operei. „Evoluția logică de la înregistrarea, plastică, vizuală, la încorporarea lucrurilor într-o filozofie al cărei miez e dragostea de oameni”. Evoluția spre reflexivitate a creatorului constituie accentul său principal.

Bineînțeles, perspectiva evolutivă nu e permanentă. Analiza, s-o numim statică, stăpînă pe tehnica decupajului, defalcă panorama în tablouri. Cuvîntul *tablou* revine, de altfel, în cursul expunerii, cu mare frecvență, făcîndu-și loc și într-un titlu de capitol. Ai senzația că te afli într-o selecție pinacotecă. Un ghid de aleasă cultură te conduce măiestrit printre cele mai izbutite pinze, numind, acolo unde se impune, capodopera. Comentariul, plin de pondere, e sobru, concis. Monografia e, structural, un comentariu de frumoasă ținută. Să ne oprim o clipă în fața unui astfel de tablou. Comentariul nu se lasă mult așteptat: „Într-un peisaj torid (*Mergînd spre Hirău*) se zărește, izolată de secerători, „o momie”. De aproape scena se precizează: e un episod de tortură dantescă (...) Fizionomie deplorabilă (...)” ș.a.m.d.

Concepția capitolelor lucrării e unitară: o delimitare sugestivă a coordonatelor majore ale temei luate în discuție (criteriul monografiei este unul tematic) e succedată de elocvente ilustrări și, în final, de concluzii distincte, fixînd atitudini și ipostaze fundamentale. *Atitudini umane și estetice* se și întitulează unul dintre capitole, cu o factură sintetică, ce își propune să definească specificul, originalitatea operei sadoveniene în etapele devenirii ei. În genere se poate afirma că multe pasaje lasă o impresie de densitate, argumentația gravitînd în jurul unor observații esențiale, a unor idei — nucleu, — cum este, pentru a da un exemplu, acea formulare din capitolul *Perspective rurale*: „Cu masca lui de filosof liniștit, Sadoveanu e unul din marii revoltați ai literaturii noastre” — și numai arareori descriptivismul e preferat sentinței ferme de valoare (v. prezentarea operelor *Mitrea Căcor* sau *Aventură în lunca Dunării*). *Tablourile de mică provincie* sînt cercetate cu ochi de pătrunzător sociolog. „Ideea că în micul oraș de provincie nu se întîmplă nimic trebuie privită ca o simplă ironie. Se destrăma o lume și se închea alta, lăsînd loc altor relații sociale”. Viziunea scriitorului se cristalizează într-o *atitudine*: „Sadoveanu are față de natură echilibrul clasicilor, dar nu și detașarea lor”. Conexă, ideea comunității osmotice a scriitorului cu natura preia, de fapt, o mărtu-

risire de credință a scriitorului însuși. Aici, la capitolul despre *Natura* — prezentă *multiplă* e locul, mai mult ca oriunde, a se vorbi despre poezia sadoveniană, cu inefabile transpoziții, scrutată în spiritul parcă al unei poetici baudelairiene: „Totul e conștient și totul ireal, grație sistemului de imagini intercomunicante: culorile radiază sunete, sunetele evocă o atmosferă, atmosfera o lume unică în felul ei”. Timbrul poetic al poeziei lui Sadoveanu se constituie, astfel, ca un laitmotiv al cărții, solicitat — trebuie spus — până în pragul demonetizării („obișnuita poezie sadoveniană”). Dacă poezia sadoveniană e una din dimensiunile monografiei, viziunea trecutului (retroviziunea), generind o densă melancolie a istoriei, adesea la confinarele realului cu legenda, este o altă coordonată (cap. *Întoarceri în istorie, Între istorie și legendă*). Cu necesitate revin aici și unele distincții ce s-au mai făcut. Creator al romanului istoric la noi, Sadoveanu nu e, de fapt, un romancier, ci un *rapsod*. Poate incidental, unele aserțiuni au un sunet călinescian, Sadoveanu e un creator de *arhetipuri*. „În orice ipostază ar apărea, unul reproduce gesticația și psihologia tuturor, psihologia fiind a grupului”.

Cu pondere redusă, mai ales sub raport valoric, în contextul întregii opere, tema războiului, a armatei (cap. *Reflecții grave: armata, războiul*), precum și încercările de roman citadin (cap. *Între holarele orașului*) cunosc, corespunzător, o tratare succintă.

Eliberat de o anume coerciție a spiritului didactic, apărut o clipă la orizont (se amintește în câteva rânduri de *lecția lui Sadoveanu*), capitolul final urmărește să proiecteze maiestuoasă figură a scriitorului pe ecranul universalității. (El „se apropie mai mult de tipul Tolstoi, fiind solicitat de mișcarea neostenită din natură, ca și de patimile oamenilor”), propunându-i totodată locul, cum se spune, în peisajul literaturii noastre. Interesantă și demnă de reținut este apropierea care se face între Eminescu și Sadoveanu. Operele celor doi scriitori moldoveni sînt, sub anumite aspecte, afine. Argumentația monografului, a cărui sensibilitate a înregistrat consonanța, se menține încă la scara sugestiei: „ca și Eminescu, Sadoveanu nu reconstituie, ci evocă, de aceea sensibilitatea plastică nu duce la pitorescul în sine, ci la sugesție”. Pășim cu aceasta în terenul fertil al stilisticii. C. Ciopraga e și un atent stilist, știind să minuiască cu tact chiar mijloacele unei subdiscipline nu întotdeauna concludente, cum este statistica lingvistică.

Cum va fi reieșit din cele spuse pînă acum, o velenitate de prim ordin a monografiei o constituie comparativismul. Erudiția colorează mai fiecare pagină, voluptatea asociativă a autorului, uneori deconcertantă (Sadoveanu ar fi „un narator cu rădăcini în pictura narativă a Renașterii italiene”), captivînd, în hedonismul ei cult, chiar atunci cînd, cum se mai întîmplă, amprenta livrescă este apăsată excesiv. Cuprinzînd, firesc, numeroase capodopere ale literaturii, aria de referințe se dovedește uneori surprinzătoare în acest sens (sînt amintite romanele de capă și spadă, *Ghepardul* ș.a.). Cu larghețe sînt convocate capodopere ale picturii („pînzele unui Corot”, Veronese sau Breughel), după cum frecvent funcționează și aluziile muzicale, acestea mai riscate (Creația lui Sadoveanu ar fi „o orchestrație simfonică de anvergură beethoveniană”, în timp ce Enescu e supranumit un „Sadoveanu al muzicii” etc.).

Monografia lui Const. Ciopraga e un studiu foarte serios, cu o concepție clară, inveterînd un spirit analitic exact, atent și pătrunzător. Prin densitatea sugestiilor propuse, ce ar putea constitui, la rîndul lor, obiectul unor cercetări aparte, prin fina întuire a unei opere atât de complexe, lucrarea profesorului ieșean — restituire critică, sistematică a creației sadoveniene — este o interesantă realizare, care incită la noi studii de amploare.

Florin Faitei

A. SCHAFF, *Introducere în semantică*, București, Editura științifică, 1966, 404 p.

Propunându-și ca „pe măsura posibilităților, să înglobeze în filozofia marxistă problematica reală și științifică a semanticii” (p. 8), Adam Schaff analizează în lucrarea sa numeroasele teorii privitoare la această problemă deosebit de importantă din punct de vedere lingvistic și filozofic.

Trebuie să recunoaștem de la bun început nu numai minuțiozitatea metodei de lucru, ci, mai ales, că această „minuțiozitate” nu are ca efect rigiditatea, monotonia sau nuda naștere la capitol „ermetice”, ci, adeseori, o problemă (a semnificației de exemplu, în cadrul discuției semanticii lingvistice sau a tipologiei semnului) este dezvoltată, comentată pe larg, în altă parte. Referirile autorului la bibliografia folosită (temeinică și variată) sînt făcute numai în cadrul necesarului, evitînd aglomerarea de citate.

Reabilitarea termenului de „semantică”, pe care o încearcă cu succes Schaff în volumul său, merge de la analiza complexelor semnificații ale cuvîntului spre despărțirea totală de teoriile care considerau semantică o pseudoștiință a cărei sarcină consta în escamotarea luptei de clasă, combătînd confundarea semanticii (care ridică o problematică pe cît de reală pe atît de importantă) cu semanticismul care consideră că eliminarea unui termen din limbă va duce în mod necesar și la eliminarea realității respective.

Adam Schaff își împarte lucrarea în două părți. În prima parte, intitulată *Problemele studiate de semantică*, autorul trece în revistă, destul de sumar totuși, fără a merge spre adîncirea problemelor întotdeauna, diferitele domenii de care se ocupă semantică, precum și diversele semnificații ale termenului. Sînt discutate separat semantică lingvistică și semantică logică, semantică în calitate de curent filozofic aparte (filozofia semantică) și semantică în cadrul așa numitei semantici generale. Cea de-a doua parte a volumului cuprinde *Unele categorii ale semanticii*, în cadrul căreia autorul discută aspectul filozofic al procesului înțelegerii între oameni. Legate organic de această problemă sînt capitolele consacrate semnului și semnificației (poate cel mai interesant și mai profund tratate în întregul volum), terminîndu-și lucrarea cu observațiile despre funcțiunea comunicativă a limbii.

Apariția termenului de *semantică lingvistică* — scrie Schaff — este datorată lingvistului francez M. Bréal, iar diferitele definiții date semanticii lingvistice de către diferitele școli (unele conținînd aspecte net filozofice, ca cea a lui Doroszewski, care pune la baza considerațiilor semantice raportul dintre general și particular) converg spre definiția dată de Bréal, după care semantică sau știința semnificațiilor are în vedere lărgirea semnificației cuvîntelor, deplasarea de la o sferă la alta, modificarea. Discutînd în treacăt despre semnul lingvistic și semnificația lingvistică, Schaff subliniază că specificul semanticii lingvistice constă tocmai în cercetarea istorică a semnificațiilor, obiectul semanticii lingvistice constituindu-l semnificația cuvîntelor și variațiile datorate diferitelor cauze: existente în cadrul limbii sau exterioare ei (psihologice, sociologice). Discutînd diferitele teorii lingvistice legate de numele lui Bréal, Meillet, de Saussure sau Vendryes, Schaff insistă asupra caracterului istoric al cercetării lingvistice în cadrul semanticii lingvistice.

Discutarea altui domeniu al semanticii — logica — îi dă posibilitate autorului să facă o incursiune în istoria filozofiei și a evoluției complexe a termenului de semantică, precizînd că *semantică logică* a apărut ca un domeniu independent abia în secolul al XIX-lea: „Interesul logicii față de limbă decurgea din nevoile naturale ale dezvoltării acestei discipline, fiind impus de necesitatea lichidării contradicțiilor care îi amenințau fundamentele” (p. 41). Deși studiile logice asupra limbii s-au desfășurat în direcții diferite, spune Schaff, majoritatea considerațiilor care au decurs din aceste studii intră în componența semanticii.

Limba nu este numai un domeniu de cercetare al lingvisticii sau al logicii ci și al filozofiei. Multitudinea pozițiilor diferitelor curente filozofice privind limba în mod general și semantică în mod particular este ușor vizibilă la Schaff în capitolele care tratează semantică ca un curent filozofic aparte, oprindu-se la *filozofia seman-*

tică care a discreditat, într-o perioadă, însăși semantica ca știință reală. Limba, în mod categoric, este obiect de cercetare și al filozofiei. În momentul în care limba a ajuns însă să fie considerată *singurul obiect de cercetare al filozofiei* a apărut filozofia semantică, ale cărei interpretări idealiste „parazitează” — după cum spune pe drept cuvânt Schaff — „pe marea descoperire a rolului limbii în cercetările științifice” (p. 67).

Cele trei curențe de idei care stau la baza filozofiei semantice sînt: convenționalismul, neopozitivismul și ahanța neopozitivismului cu pragmatismul.

Schaff se oprește mult mai mult, de data aceasta, absolut motivat, avînd în vedere pericolul real al filozofiei semantice idealiste în cercetările legate de limbă, asupra convenționalismului și neopozitivismului.

Sustinînd că limba ar fi produsul unor convenții arbitrare, convenționaliștii consideră că dacă alegem o limbă sau alta putem schimba imaginea ce o avem despre lume în funcție de aceasta. După cum subliniază și Schaff însă, analizarea unor limbi artificiale (limbajul surdomutilor, cifrul etc.), din care reiese în adevăr caracterul „convențional”, a dus la transferarea nemotivată a acestor concluzii asupra limbilor naturale. Dar convenționalismul nu a ținut cont de aspectul esențial al problemei, că limbajele artificiale apar pe fundamentul limbii naturale, că sînt, permanent, traducibile în aceasta.

Neopozitivii, în loc să considere limba drept *unul* dintre obiectele de cercetare ale filozofiei, o consideră *unicul* ei obiect de cercetare, ajungînd la exagerările care au stat la baza filozofiei semantice. Este de ajuns să amintim una din afirmațiile lui Wittgenstein — părintele neopozitivismului: „Limitele limbajului meu marchează limitele lumii mele”¹.

Schaff discută în amănunțime erorile care au dus la apariția filozofiei semantice și, ceea ce vom remarca în întreg volumul lui ca fiind o bună metodă și o corectă atitudine, nu le desființează aprioric ci le discută, le comentează, aducînd argumentele necesare în favoarea poziției sale și terminînd prin a recunoaște pozițiile mai moderate în prezent ale filozofiei semantice.

Este drept însă că filozofia semantică, criticată de Schaff, nu este singura exagerare în cadrul studiilor de semantică. Amintind identificarea care a existat între semantică și semantică generală, autorul precizează că *semantică generală* (General Semantics) este legată de școala americană care a încercat să arate că tulburările, nu numai cele psihologice și biologice ci și cele sociale, au cauze semantogene și că prin eliminarea acestor cauze — după cum susține Korzybski, întemeietorul semanticii generale — dispar și efectele. Criticînd exagerările semanticii generale autorul subliniază și ceea ce aceasta are bun, spre deosebire de concepțiile convenționaliste și neopozitiviste de exemplu, relația dintre limbă și realitate.

Schaff își începe a doua parte a lucrării, *Unele categorii ale semanticii*, cu discuțiile privitoare la *Aspectul filozofic al procesului de înțelegere între oameni*. Împarte procesul de comunicare în două mari categorii: acte care comunică un anumit comportament sau o stare afectivă (posibilă și la animale) și acte care comunică o cunoaștere sau o stare a rațiunii, numînd-o — *intelectivă*, spre deosebire de primul fel de comunicare — *afectivă*. Analizînd problemele puse de comunicare, autorul se referă totdeauna numai la comunicarea intelectuală, cea mai răspîdită și care joacă rolul cel mai important, fiind condiția necesară a tuturor relațiilor sociale. Scopul intelectual al comunicării, care presupune înțelegerea celor comunicate și al cărei conținut este inteligibil numai într-un context anumit, se poate realiza numai prin limba cuvintelor. Aceasta, evident, în condițiile unei comunicări normale. Deși Schaff recunoaște că se poate produce comunicare intelectuală și cu mijloace extralingvistice (gestică, de exemplu) acestea sînt oricum traducibile în cuvinte, comunicarea intelectuală fiind o comunicare lingvistică prin excelență.

Cu un deosebit spirit polemic, Schaff pune față în față cele două concepții despre procesul de comunicare (transcendentală și naturalistă), analizîndu-le și

¹ Ap. A. Schaff, *Introducere în semantică*, București, Editura științifică, 1966, p. 79.

combătându-le în același timp, paralel. Concepția transcendențială (avîndu-și originea în doctrina lui Platon, apoi în misticismul neoplatonic, iar astăzi în diferitele variante ale iraționalismului — intuiționismul lui Bergson și fenomenologia lui Husserl) reduce sau chiar neagă total importanța comunicării verbale. Ea consideră aspectul imediat al comunicării și existența la baza ei a unei uniuni metafizice creată de „Eul transcendențial” respectiv, de rațiunea universală la care într-un fel sau altul participă sau din care fac parte rațiunile individuale.

Concepția naturalistă, dimpotrivă, consideră că posibilitatea comunicării rezultă din indentitatea biologică și mentală a indivizilor și din faptul că aceștia au de-a face cu o realitate comună.

Analizînd ambele concepții, A. Schaff arată avantajele naturalismului față de transcendențialism — care nici nu-și pune problema existenței unui „grup” — prin prezența relației vorbitor-ascultător, fără a lua însă în discuție problema legăturilor sociale.

Vorbînd, comunicînd, omul produce anumite semne sonore de un tip special. Cu ajutorul lor comunicarea este posibilă. Acelorași semne (evident, în cadrul unui sistem dat) vorbitorul și ascultătorul le dau aceeași semnificație. De aici rezultă alte trei probleme importante de cercetare: a semnelui, a semnificației și a funcției comunicative a limbii.

Și în problema analizei semnelui autorul se va referi numai la comunicarea intelectuală între oameni. „În procesul comunicării semnul are aceeași semnificație pentru indivizii participanți la comunicare, iar procesul de comunicare constă într-o *transmitere de semnificații* cu ajutorul semnelor” (p. 175). Funcțiunea principală a semnelui este deci comunicarea: „Semnul funcționează evident ca mijloc de comunicare și în scopurile comunicării... El apare aici... ca relație” (p. 191).

Semnele sînt împărțite în cadrul tipologiei propuse de Schaff în *semne naturale* (apar independent de activitatea umană și apoi sînt interpretate de om ca semne: înghețarea apei) și *semne artificiale* (produs al creației conștiente a omului). Schaff pune în discuție numai probleme ridicate de semnele artificiale (sau *propriu-zise*). Acestea se împart la rîndul lor în semne verbale (care ocupă primul loc, fiind baza procesului de comunicare între oameni) și *semne propriu-zise cu expresie derivată*. Ultimele sînt reimpărțite de Schaff în *semnale* și *semne substitutive* (*propriu-zise și simboluri*). Deci, pe de o parte am avea semnele artificiale, în cadrul cărora locul cel mai important îl ocupă semnele verbale. În afara semnelor verbale, semnele artificiale propriu-zise cu expresie derivată (semnale și semne substitutive propriu-zise) ocupă un loc larg în discuția dusă de Schaff. Dar concluzia la care ajunge autorul — unica posibilă de altfel — că alit semnalele (lansarea rachetelor, sirenele etc.) cît și semnele substitutive (propriu-zise: cifrul, sau simbolurile: blazoane, steme etc.) este că ele de fapt sînt traductibile, întotdeauna și în mod obligatoriu, în semne verbale.

Caracterul convențional al semnelor artificiale (semnale, simboluri, cifruri, coduri etc.) i-a dus pe urși filozofi la susținerea convenționalismului în cadrul filozofiei semantice. Dar acestea formează un *limbaj* traductibil într-o limbă naturală, a semnelor verbale.

Vom sublinia importanța tipologiei semnelor a lui Schaff punînd-o față în față cu tipologia semnelor propusă de Husserl (de altfel discutată de Schaff și combătută). Acesta împarte semnele în: 1. indicii (*Anzeichen*) = semne naturale și 2. expresii (*Ausdrücke*) = semne artificiale. Dar în *Anzeichen*, la Husserl, sînt cuprinse toate semnele (deci și semnale, simboluri) fiind considerate naturale, pe cînd *Ausdrücke* cuprinde numai semnele verbale, considerate *expresii*. Schaff respinge ideea că numai anumite semne sînt expresii, adică exprimă o idee, au o semnificație. Husserl opune indicile — expresiilor, dar, după cum spune Schaff, ambele au semnificație, însă în procesul de comunicare, și Husserl nu le referă la acesta.

Relațiile dintre semn și semnificație își au un loc larg în lucrarea autorului. El discută cele trei teze: asociativismul, după care unui sunet constituit îi corespunde o semnificație gata constituită, oarecum în afara limbii și independent de ea, o altă teorie după care la semnificații date de-a gata căutăm sunetele corespunzătoare.

toare și teza susținută de F. de Saussure care ilustrează arbitrarul legăturii dintre sunet și semnificație.

Problema semnificației (strîns legată de cea a semnului) îl preocupă pe autor în cel mai înalt grad, consacrîndu-i cel mai amplu capitol al lucrării: *Semnificația „semnificației”*.

Semnificația, ca și semnul, după cum am văzut, este strîns legată de comunicare, mai mult chiar, ea apare în contextul unui proces de comunicare.

Sînt enumerate interpretările posibile care pot fi date semnificației (capitolul se intitulează, după cum am văzut, *Semnificația „semnificației”*) avînd aici de-a face cu o polisemie a termenului ca și în cazul termenului „semantică”. Acestea ar putea fi, la rîndul lor, regrupate: semnificație ca obiect real, ca obiect ideal sau ca relație. Într-un anumit sens semnificația coincide cu obiectul pe care-l denumește. Sub grupa *semnificațiilor intenționale* autorul discută teoriile care consideră semnificația ca un obiect ideal sau ca o proprietate lăuntrică a gândirii. Semnificația ca relație este la rîndul ei subîmpărțită de autor în relația între semne, între semn și obiect, între semn și activitatea oamenilor și, ultima, între oameni care comunică cu ajutorul semnelor. Un fapt pozitiv al modului de tratare a problemei, în cazul acesta, este separarea semnificației ca relație între oamenii care comunică de celelalte interpretări ale semnificației ca relație (de exemplu între semn și activitatea provocată de el) fixîndu-se, astfel, punctul de vedere prin discutarea separată a lor. Semnificația, după cum arată Schaff, nu poate fi redusă la o relație între semne, nu poate fi nici suprapusă obiectului desemnat și ea nu este nici o entitate ideală, după cum susținea Husserl. Apare în procesul comunicării și reflectă relațiile dintre oameni. Discutînd despre geneza semnificației, Schaff precizează: „La baza semnificației, ca și la baza procesului de cunoaștere, de reflectare, stă practica social-istorică” (p. 291).

În cadrul semanticii s-a pus des problema raportului între semnificație și noțiune. Au fost unii care le-au considerat lucruri deosebite, argumentînd prin conținutul mai larg al noțiunii și prin faptul că aceasta este variabilă, pe cînd semnificația durează timp îndelungat. Schaff respinge, pe drept cuvînt, acest punct de vedere, subliniind că atunci cînd avem de-a face cu noțiuni și semnificații de tip identic (științifice sau uzuale) ele coincid: „Dacă o anumită formațiune de gîndire — limbaj o concepem din punct de vedere al procesului de gîndire sau al celui de limbaj... ea apare fie ca noțiune... fie ca semnificație a unui cuvînt” (p. 31?).

Discutînd aspectul lingvistic al problemei semnificației (cu cele trei domenii principale după W. v. O. Quine: gramatical, al sinonimelor și al variațiilor semantice cu legile care le guvernează) Schaff insistă mai ales asupra rolului avut de context. Poate că o discutare a teoriei cîmpurilor semantice (teoria Jost Tricer) nu ar fi fost inutilă. Autorul o amintește doar, trecînd apoi la alte probleme.

Legătura indisolubilă semn-semnificație, apărute ambele în procesul comunicării între oameni, ca rezultat al relațiilor acestora, duce, pe planul cercetării, la analizarea funcțiunii comunicative a limbii. Schaff face netă deosebire între limbă (sistem de semne verbale) și limbaj (sistemul semnelor artificiale substitutive). Împarte la rîndul lor limbajele în naturale (mimica, gesturile) și artificiale (codurile, semnele matematice etc.). Dar și aici predomină ideea existență în întregul volum că orice fel de limbaj apare doar pe baza limbii naturale (sonore) și este traducibil în aceasta.

Deși se mărturisește la sfîrșit că: „Scopul adevărat al acestei cărți a fost, de fapt, să semnaleze unele probleme de cercetare” (p. 384) considerăm pe drept cuvînt că *Introducere în semantică* a lui Adam Schaff înseamnă mult mai mult decît o simplă semnalare. Utilă nu numai în cadrul unei singure discipline științifice, nu numai pentru lingviști, logicieni sau filozofi, ci pentru toți cei preocupați de problemele limbii, scrisă alert și cu o excelență documentare, bine utilizată, cartea lui Schaff reușește să pună principalele probleme ridicate de mult discutata semantică și să facă o analiză a diverselor teorii. Deși cele discutate sînt mai mult decît controversate, critica lui Schaff merge spre o adîncire a discuției și nu spre o eliminare apriorică. Cititorul are astfel satisfacția unei corespon-

dențe între metoda reală de lucru și declarația făcută pe parcursul lucrării: „O critică eficientă trebuie, în primul rând, să preia problema, să arate care sînt înțelesul și locul ei în sistemul cunoștințelor noastre” (p. 71).

Marcela Antonaș

JEAN COHEN, *Structure du langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966.

Punctul de plecare al acestui concentrat studiu este exclusiv lingvistic, mai precis — structuralist, poziție afirmată de la bun început: „il s'agit du poème en vers de langue française considéré au double niveau phonique et sémantique” (p. 12). Socotind poezia o problemă exclusiv de limbaj, Jean Cohen va defini poezia drept „la science du style poétique”: (p. 14), căutînd caracteristicile estetice exclusiv în domeniul formelor lingvistice. Cercetarea sa urmărește dublul aspect (fonic și semantic) al stilului poetic, în căutarea unor componente obiective. Este foarte adevărat că, într-un asemenea plan, sarcina este mult ușurată, autorului nerămî-nîndu-i altceva de făcut decît raportarea limbajului poetic la limbajul comun, conform opiniei mai vechi, adoptată și în studiul de față, că poezia este îndepărtarea („écart”) de la norma comună. Evident, un asemenea unghi simplifică excesiv problema, întrucît valoarea estetică este mult mai complexă, ocuînd o arie mult mai întinsă decît simpla structurare de formă. Perspectiva structuralistă trebuie deci admisă *pe lingă altele*, în chip complementar. Sub această rezervă și cu precizarea că Jean Cohen stăpînește vizibil metoda aleasă, vom prezenta foarte succint rezultatele la care a ajuns, expuse cu o claritate și cu o logică ce-l domină de la început pe cititor, cu atît mai mult cu cît autorul respinge și orice ambiții normative.

Sînt urmărite diversele aspecte ale limbajului poetic, considerat pe rînd la cele două nivele. La nivelul fonic e analizat versul, care, ca structură fono-semantică, e definit prin îndepărtarea de la paralelismul normal dintre sunet și sens, fiind anti-gramatical și deci antifrază. Într-o situație asemănătoare se găsește și rima, particularizată de aceeași răsturnare a paralelismului fono-semantic, înțîlnit și în cazul aliterăției și al metrului. Toate aceste fapte îi dau motiv autorului să conchidă că, în ansamblu, versificația are o funcție negativă: „sa norme est l'antinorme du langage courant” (p. 88).

O atenție mai mare este acordată nivelului semantic, dezvoltat pe parcursul a trei capitole. Cel dintîi, rezervat predicăției, dezbate chestiuni referitoare mai ales la forma epitetă, conchizînd posibilitatea delimitării poeziei de proză numai prin prisma expresiei, neglijînd diferențele de conținut (afirmație la care sub-scriem, sub rezerva susamintită). Al doilea capitol se oprește asupra determinației, alegînd tot epitetul, privit din dubla perspectivă a redundanței și a neperținentei. Concluzia: poezia se îndepărtează tot mai mult de proză. Cel de al treilea capitol are în vedere coordonarea, domeniu în care teza îndepărtării găsește noi argu-mente, întărite și de capitolul următor, ce studiază ordinea cuvintelor în limbajul poetic.

În sfîrșit, ultimul capitol, dedicat funcției poetice, stăruie asupra caracterului paradoxal al „figurii”, reluînd o idee expusă și mai înainte, potrivit căreia metafora constituie cel de al doilea „timp” al oricărei „figuri”, stabilind trecerea de la denotativ la conotativ. Același principiu formalist e socotit ca alcătuiind fundamen-tul tuturor „figurilor” poetice.

Afară de unele teze, ce pot suscita oricând discuții (cum ar fi „poezia lucrurilor”), cartea lui Jean Cohen deschide drumul unor cercetări fructuoase pe aceeași linie structuralistă, sugerate de numeroasele ipoteze foarte interesante puse în circulație de volumul prezentat acum.

Dan Mănuță

DADA, *Eine literarische Dokumentation*, herausgegeben von Richard Huelsenbeck, Rohwolt Verlag, Hamburg.

Prin prefata lui R. Huelsenbeck, îngrijitorul acestei editii, se aduce din nou la cunoștința cititorului că fenomenul Dada nu ar putea fi explicat în mod inteligibil, deoarece ar fi un mod de existență aparte; el ar fi descoperit în viață „valoarea zero” și, latent, ar mai dăinui în contemporaneitate ca promotor al „iraționalismului creator”. De asemenea, se afirmă că denumirea fenomenului nu aparține lui Tzara, ci lui Huelsenbeck, care, în căutarea unui nume pentru o cîntăreată, ar fi găsit acest cuvînt, în 1916, într-un dicționar Larousse. Fără a fi comentate, sînt relatate demonstrațiile „antiburgheze” de la Zürich și Berlin, indicîndu-se New York-ul drept un centru predadaist. Parisul, cu un dadaism „analitic” (Tzara, Ianco), ar fi antipodul dadaismului „sintetic” din Berlin (Huelsenbeck, Schwitters etc.) Preocupănește în prezentare dadaismul german care este conceput ca un antidot împotriva expresionismului (inexplicabilă rămîne atunci includerea în volum a liricii expresioniste a lui Goll). La acestea se reduce, cu aproximație, prefata lui Huelsenbeck, strălucitoare în expunerea unei multitudini de fapte diverse, dar lăsînd pe seama specialiștilor interpretările.

Urmează documentația, grupată în patru capitole. Primul însumează manifeste și pamflete, multe dar inegal selectate: lângă texte neconcludente, apărute în parte după 1945, cum ar fi *Actul creator* al lui Duchamp, *Dadaismul* lui Emmy Hennings, se găsesc manifestele militante ale lui Huelsenbeck, Tzara, ce pledează pentru concepția evolutivă a artei, care, inevitabil, ar duce la negativismul de tip Dada. Din alte pagini, cititorul află despre „genurile” artistice noi („poésie gymnastique”, „bruitiste”, „simultane”), despre influența futuristului Marinetti. Regretăm însă lipsa din antologie a unor pagini reprezentative ale antidadaistilor.

Capitolele al doilea și al treilea, cu texte de proză și lirică dadaistă, sînt în general bine întocmite. Ele includ opere timpurii ale suprarealistilor francezi (Bréton, Aragon, Cocteau, Soupault), inedite ale unor artiști cunoscuți (Picabia, Arp, Duchamp, Schwitters). Se remarcă suprapunerea artelor, ca trăsătură a preocupărilor Dada. Artă plastică împrumută metodele ei artei literelor. Sensul logic fiind permanent devalorizat, colajul și constructivismul primitiv iau locul poeziei, iar tehnica mașinilor — locul artei de a povesti.

Ultimul capitol, *Portrete, autoportrete*, este mai slab încheiat. Afară de prezentările lui Seuphor (despre Marcel Ianco) și Jean Cassou (despre Tzara), se întîlnește doar o colecție de fapte mărunte, de aprecieri nesemnificative; lipsesc sintezele, aprecierile întemeiate.

Bibliografia anexată este bogată, sistematizată și bine aleasă. Nu apare însă un apendice, în care să fie tratat fiecare autor, cu bibliografia și opera, cum s-a procedat la antologia expresionistă *Menschheitsdämmerung*, a aceleiași edituri.

Ar fi fost bine, de asemenea, dacă în volum s-ar fi cuprins reproducerile unor artiști (Picabia, Grosz, Ianco).

Documentația este cuprinzătoare, însumind multe texte puțin cunoscute, sau chiar necunoscute; în același timp însă, ea este și unilaterală, purtând amprenta editorului, legat prea personal de mișcarea dadaistă.

Horst-Helge Fassel

JACQUES BOUSQUET, *Les thèmes du rêve dans la littérature romantique* (France, Angleterre, Allemagne). *Essai sur la naissance et l'évolution des images*, Didier, Paris, 1964, 656 p.

Masiul studiului istoric consacrat de Jacques Bousquet temelor romantice ale visului are, desigur, de înfruntat în cunoscuta exegeză a lui Albert Béguin *L'âme romantique et le rêve*, termen de comparație la care trimite în primul rind obiectul apropiat al cercetării, o operă de autoritate față de care se delimitează specificul și, implicit, valoarea noii contribuții la studierea romantismului european.

Intenția autorului și metoda, organizarea chiar, a lucrării se disting net de cele de la baza celebrului eseu al lui Béguin (caracterizat în primul rind prin punctul de vedere strict comparatist al urmăririi raporturilor între două mari literaturi europene: cea germană și cea franceză, depășit însă prin puterea interpretativă a autorului care disecind analitic materialul oferit de literaturile respective se ridică până la reconstituirea fizionomiei lăuntrice a „sufletului romantic”, definit, în ciuda unor adesea certe amprente psihanalistice, în mod magistral).

Nimic din toate acestea în vasta „teză” a lui Jacques Bousquet, care însă își are meritele ei, dar și limite ce-i sunt proprii.

Autorul pornește de la intenția de a realiza un început de istorie a imaginației pe terenul restrins al imaginilor visului, considerate așa cum au fost ele „atestate” în paginile operelor literare, ale romanticilor în deosebi; metodologic, efortul său tinde să ofere un „exemplu pentru istorie considerată ca știință exactă” (p. 9). E vorba însă de o istorie a imaginației care se limitează la singurele puncte de plecare certe, imaginile onirice pătrunse în textul literar, rezistând oricărei tentații de a reconstitui procesul interior al cărui rezultat este imaginea fixată în „visul povestit”.

Astfel stînd lucrurile, eseuul istoric al lui Bousquet vizează descifrarea prin cronologizare și clasificare a sensului în care a evoluat imaginația onirică, văzută ca zonă privilegiată, de hotar între „veghe” (veille) și „somn” (sommeil), ca domeniu al aceluia „altceva” decît realitatea vieții conștiente, dar delimitat și de „produsul inconștientului” cu care-l identifică psihanaliza. Raportul specific dintre interpretare și material își are sursa în ambiția mărturisită a autorului de a degaja prin sistematizare cronologică și tematică *legile*, sensul fundamental al unei evoluții istorice. Concluziile lucrării sînt implicate de aceea în chiar structura ei, în organizarea materialului, ceea ce explică impresia de factologie pe care o face uneori acumularea de citate și referiri, de „exemple”, argumente „materiale” etc.

Istoria imaginilor onirice se deschide cu cercetarea, încă în *Introducere*, după cele două capitole consacrate metodei și obiectului (*Prolégomènes à une histoire de l'imagination* și *Rêve rêvé et rêve raconté*), a evoluției temelor visului în literatura anterioară romantismului (*Les thèmes du rêve avant le romantisme*).

Prima parte a lucrării (250 p.) este în întregime ocupată de studierea procesului de laicizare evolutivă a celor două mari teme onirice (tema paradisului cu filiația: paradis — cer — grădină — natură și, respectiv, tema infernului cu filiația: infern, neant — subteran — oraș) de-a lungul unui secol (1750—1850) de înflorire a romantismului, în vreme ce a doua parte urmărește, cu o densitate a interpre-

tării și a sintezei sporită, „visele celui de al doilea romantism” (*Les rêves du second romantisme*), delimitat în timp pe parcursul unui alt secol (1850—1950). Interesul teoretic al lucrării crește considerabil în această a doua parte a ei (aproape 300 p.), în care capitole ca *Structure générale du rêve moderne*, *Le bizarre*, *La logique du rêve* și *Du symbole religieux à la comparaison romantique* aduc pretioase contribuții la definirea sub raportul structurii și al expresiei, a unghiului de receptare a lumii caracteristic simbolismului, suprarealismului și existențialismului.

Cadrul și atmosfera, motivele absurdului și procedeele de realizare a bizarului, logica specială a visului, implicațiile filozofice ale comparației literare converg spre definirea complexă a spiritului literaturii moderne, descifrat în contururile visului modern. J. Bousquet își sprijină fiecare concluzie pe o armătură analitică și faptică solidă. Chiar acele idei scăpărătoare (care nu lipsesc, dar cărora autorul nu le înalță pedestale) constituind ele inelele nucleul virtual al unor eseuri independente (ca de pildă observația subtilă, fundamentală, conform căreia „La découverte capitale de rêve moderne est l'utilisation de son absurdité même pour se donner une structure” (p. 371) sau relațiile stabilite între simbolistica corespondențelor de sursă swedenborgiană și dialectica lui Hegel sînt pregătite printr-un îndelung examen al faptelor, cu o supunere la obiect care evită întotdeauna speculația.

E greu de precizat cărei categorii de lucrări din domeniul cercetării literare i se integrează contribuția lui J. Bousquet. Istoria, dar și critica literară, estetica și teoria literaturii, dar și stilistica sau literatura comparată și-ar putea-o revendica în egală măsură. Dacă există totuși o perspectivă care predomină e cea a istoricului literar și aceasta pentru că lucrarea este, în concepția autorului însuși, un „prim pas” în realizarea unei istorii a imaginației, capitol, la rîndu-i, al unei complexe istorii a umanității.

Efortul autorului este de a elabora o metodă nouă, care să apropie istoria de științele exacte și chiar dacă pledoaria pentru „matematizarea” disciplinelor istorice, umanistice nu este prea convingătoare, iar ralierea la concepțiile unor sociologi și istorici ca Michael Kalecki, Jean Chevalier sau P. A. Sorkin (p. 11 s.q.), adepți ai aplicării metodelor statistice sau a teoriei oscilațiilor în istorie, exprimă tendința de soluționare, în afara dialecticii marxiste, a problemei legității fenomenelor istorice, încercarea autorului de a semnala statistic sensul evoluției istorice, ca și strădania de fructificare a experienței lingvisticii istorice în elaborarea imaginilor onirice, capitol al istoriei imaginației („fenomenul cel mai apropiat de limbaj”) și mai ales descifrarea, prin clasarea și cronologizarea materialului de imagini, a sensului evoluției, a „legilor acestuia” sînt merite remarcabile. Consecvență metodică vădește refuzul permanent al autorului de a evita problemele „spinoase”, ca, de pildă, definirea „adevărului” în materie de experiență onirică în ecuația: *vérité* — originalité (criteriul originalității, al ineditului).

Lucrare de o mare densitate faptică, utilă atît ca instrument de lucru, ca punct de plecare în interpretări speciale pe baza sistematizării unui bogat material, cît și ca descifrare a sensului evoluției istorice, care alături de romantismului ascendența și descendența sa, cercetarea consacrată de J. Bousquet temelor visului în literatura romantică, chiar dacă se dovedește a fi o lectură nu lipsită de dificultăți, își adaugă și meritul de a prefera conturului rotund, împlinit al răspunsurilor la toate întrebările peisajul colțuros al problemelor numai parțial rezolvate. Este ceea ce dă acestei opere — șantier aceluși caracter deschis de care autorul vorbește aspirînd la efortul colectiv de elaborare a istoriei umanității, din al cărei capitol referitor la evoluția imaginației contribuția sa rămîne un „prim pas” remarcabil.

Stănuța Crețu

Un lingvist pentru secolul XXI / Materiale ale Colocviului Internațional „Filologia secolului XXI”, organizat cu prilejul a 80 de ani din ziua nașterii Prof. Eugeniu Coșeriu (Bălți, 18–19 mai 2001); coordonatori: prof. dr. Gheorghe Popa, conf. dr. Maria Șleahțișchi, dr. Nicolae Leahu, Chișinău, Editura Știința, 2002, 224 p.

În programul Simpozionului internațional „Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării”, organizat de Institutul de Filologie „A. Philippide”, în colaborare cu Asociația pentru Literatură română și Cultura Poporului Român ASTRA, Despărțământul „M. Kogălniceanu”, lansarea volumului *Un lingvist pentru secolul XXI* a însemnat un moment de întâlnire, în planul spiritului, a profesorului și creatorului de școală Eugeniu Coșeriu cu discipoli lingviști și literați, reuniți la Iași.

Volumul, dedicat profesorului Eugeniu Coșeriu, cuprinde lucrările Colocviului Internațional „Filologia secolului XXI”, desfășurat la Bălți, în zilele de 18 și 19 mai 2001. Într-o scurtă notă, Gheorghe Prini, directorul Editurii „Știința”, subliniază că prezenta culegere reprezintă „un sincer și profund omagiu adus Profesorului Eugeniu Coșeriu, inclusiv prin opțiunea de se a fi preluat ca titlu al cărții definiția (premonitoare în 1981) prin care lingvistul japonez Takashi Kamei îl situa pe Coșeriu în ierarhia domeniului: „[...] un lingvist pentru secolul XXI”. Răspunsul Profesorului la acest elogiu se înscrie în codul etic al omului de știință, al creatorului, în general: „Bine, eu cred altfel, n-am mai putea lucra, dacă n-am fi siguri că acesta este nu un criteriu rațional, ci un criteriu normativ și un criteriu etic în munca științifică”¹. Așezată înaintea secțiunilor delimitate pe domenii, lucrarea *Eugeniu Coșeriu, drumurile vieții și ale afirmării* constituie un periplu biografic în care Gheorghe Popa prezintă cele cinci perioade importante din viața Profesorului, trepte ale deschiderii spre universalitate, fiecare legată de un alt spațiu: Bălți (Mihăileni) în Basarabia, Iași, Italia (Roma–Padova–Milano), Uruguay (Montevideo), Germania (Tübingen)².

Volumul are cinci părți: *Repere și rezonanțe coșeriene, Lingvistică generală. Istoria limbii, Lexicologie. Semantică, Fonetică. Gramatică, Poetică*, fiecare marcată prin câte un motto din opera lui Coșeriu. Considerată în ansamblu, aria tematică a volumului este foarte cuprinzătoare, metodele variază de la abordările clasice la cele mai recente, zona de investigație a problemelor limbii, literaturii și culturii se extinde între nivelul general al teoretizării și cel particular, al aplicării practice.

Prima secțiune a cărții, *Repere și rezonanțe coșeriene*, cuprinde lucrări care comentează sau valorifică doctrina lingvistică a maestrului (Veronica Păcuraru, *Conceptul coșerian al „dezambiguizării” din perspectivă didactică*, Svetlana Stanțieru, *Interpretarea neologizării prin prisma conceptului coșerian de inovație*), precum și lucrări care pun în lumină latura de scriitor (Alina Ciobanu-Tofan, *Eugeniu Coșeriu la vârsta „Crenguței”*) și pe cea de mentor (Anatol Ciobanu, *Unele aspecte teoretico-didactice ale doctrinei prof. Eugeniu Coșeriu*) a personalității lui Eugen Coșeriu. În prima categorie se situează și articolul Eugeniei Bojoga, *Valorizarea lexematicii în două contexte diferite: fosta U.R.S.S. și Spania*, care sintetizează concepția lui Coșeriu despre structurarea desemnării la nivelul limbii. Această concepție a creat o nouă disciplină, semantica structurală

¹ Din fragmentul de interviu apărut în revista „Semn”, nr. 3/1998, publicat în acest volum după nota din partea Editurii „Știința”, semnată de Gh. Prini.

² O altă periodizare, în funcție de preocupări și de tipul de lucrări publicate, se întâlnește în vol. *Lingvistica integrală*. Interviuri cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

(lexematica), singura teorie din semantica actuală care are ca obiect de studiu semnificatul lexical și relațiile între semnificații unei limbi. Partea a doua se referă la rezonanța lexematicii în spațiul sovietic și în Spania, unde această ramură a semanticii se constituie în fundament teoretic și metodologic pentru descrierea lexicului. Lingvistica rusă a remarcat, pe de o parte, noutățile pe care le aduce teoria lui Coșeriu în semantică și, pe de altă parte, a adoptat distincțiile coșeriene și conceptele fundamentale ale lexematicii (solidaritate lexicală, structuri sintagmatice – afinitatea, selecția, implicația etc.), cu o serie de nuanțări. Lexematica a avut un ecou puternic în Spania, unde Gr. Salvador organizează mai multe centre științifice, cunoscute sub denumirea de Școala spaniolă de lexematică. Impactul intens al lexematicii în lingvistica spaniolă se observă în două direcții. Una este dezvoltarea laturii descriptive, cealaltă, dezvoltarea laturii aplicative, prin teze de doctorat care analizează câmpul semantic al „vârstei”, al „valorizării intelectuale”, al „vorbirii” (a se vedea în acest sens bibliografia articolului).

În articolul *Eugeniu Coșeriu, fondator al lingvisticii ca știință a culturii*, Mircea Borcilă demonstrează că opera lui Coșeriu îndeplinește ea însăși obiectivul pe care lingvistul îl propunea în 1981, anume construirea unei viziuni coerente, prin care lingvistica să se impună ca știință a culturii. Autorul își susține afirmația prin următoarele cinci argumente, prezentate succint la începutul articolului și comentate pe larg ulterior: „(1) Opera coșeriană furnizează, pentru prima oară, **fundamentul și/sau statutul epistemologic** legitim al lingvisticii între disciplinele umane; (2) pe acest fundament, savantul de la Tübingen elaborează un program integral de (re)construcție conceptuală a lingvisticii, pornind de la o **«răsturnare radicală a perspectivei»** investigațională în această disciplină; (3) punctul arhimedic al noii lingvistici «integrale» este reprezentat de **redefinirea sistematică a obiectului** acestei discipline ca «funcție semnificativă» și/sau «competență lingvistică»; (4) în spațiul deschis de noul obiect de studiu, abordarea integrală certifică, pentru prima oară, cele trei **obiective și/sau domenii fundamentale de investigație** ale științei lingvistice; (5) în interiorul acestor trei obiective/domenii, Eugeniu Coșeriu își înscrie contribuțiile de importanță hotărâtoare la soluționarea unor zone problematice cruciale ale disciplinei astfel reîntemeiate” (p. 31). Este de reținut, din același articol, informația că Centrul de Studii Integraliste de la Cluj și-a propus reunirea principalelor contribuții coșeriene într-un *Dicționar de concepte fundamentale ale lingvisticii integrale*.

Alte două articole iau în discuție sistemul lingvistic conceput de Eugen Coșeriu, integralismul. În *Integralism vs generativism (schia a unei confruntări)*, Dina Vălcu realizează o confruntare între lingvistica integrală coșeriană și generativismul chomskyan, printr-o analiză comparativă, structurată pe ideea că acestea reprezintă două sisteme opuse, „conturând, prin fundamentele lor teoretice și principiile întemeietoare, perspective divergente cu privire la spiritualitatea umană, la perceperea și înțelegerea lumii, prin limbaj, de către om” (p. 57). Concluziile analizei conduc la observația că raportul dintre cele două curente este „de asimilare a modului de investigare generativist de către direcția integralistă” (p. 62). În *Sensul polemic al integralismului*, Cornel Vălcu realizează o necesară situare a integralismului în panorama lingvisticii contemporane, în relație cu structuralismul, generativismul, pragmatica. Ideea este că, acceptând ca esență a limbajului funcția semnificativă și deschizând discuția asupra limbajului prin atitudinea de „a spune lucrurile așa cum sunt”, integralismul vine cu o schimbare de optică asupra problemelor, orientată de cele mai multe ori în sens invers decât celelalte curente lingvistice. Prin aceasta, față de lingvistica contemporană, lingvistica integrală se autodefineste de pe o poziție constructiv-polemică, pe care autorul o sintetizează astfel: „Structuralismul dinamic ar permite studierea faptelor structurale, la nivel idiomatic; un generativism care ar recunoaște întâietatea fenomenologică a semnificației asupra designației ar putea aborda nivelul elocuțional; iar acea parte a pragmaticii care ar studia relația dintre semantică, utilizatori și situațiile empirice de vorbire, dar în sensul invers celui azi acceptat (i. e.: descriind utilizarea situației și a protagoniștilor în configurarea semanticii interne actului lingvistic), ar putea constitui o parte a lingvisticii textului” (p. 55).

Și în celelalte secțiuni există o serie de lucrări care fac referire la teoria lui Coșeriu sau care sunt structurate pe un concept sau pe o idee coșeriană, precum *Discursul repetat în domeniul păstoritului*, de Alina Bojoga-Celac, *Unele tendințe noi în pronunțarea sunetelor ocluse în engleză și română*, de Nicanor Babără, Elena Beț, Larisa Usatâi, *Creativitatea poetică din perspectiva hermeneuticii și a lingvisticii textului*, de Lucia Cifor. În aceeași serie se înscrie și articolul *Aspecte*

ale bilingvismului în Republica Moldova, în care Teodor Cotelnic discută câteva aspecte ale bilingvismului și implicațiile sale sociale, politice și psihice în Moldova basarabeană. Starea de lucruri spre care se tinde este *semilingvismul* (conceptul aparține lingvistului estonian Mati Hunt), adică „incapacitatea individului de a-și exprima gândurile” (p. 21). O analiză a limbii, coroborată cu rezultatele cercetărilor psihologice, a scos la iveală realități foarte dificil de depășit pentru vorbitor, care apar încă din perioada copilăriei. Tendința de impunere forțată a „bilingvismului unilateral”, orientat spre limba rusă, generează probleme și incorectitudini insurmontabile de exprimare, finalizate cu „destrămarea legăturii dintre limbă și gândire, cu încălcarea continuității în dezvoltarea psihică și intelectuală a copilului” (p. 73). Ca îndemn la o reacție necesară în fața unei astfel de stări de lucruri, Teodor Cotelnic invocă atitudinea unei autorități precum Eugeniu Coșeriu: „A fi tolerant, repet, nu înseamnă a accepta pasiv intoleranța lingvistică a altora și nu înseamnă a se supune în mod servil imperialismului și colonialismului lingvistic. Aceasta n-ar mai fi toleranță, ci masochism lingvistic”³.

În *Limba română – o limbă romanică balcanică. Origine și dezvoltare*, Wolf Dietrich discută statutul limbii române de limbă romanică aparținând „uniunii lingvistice balcanice”. Teza sa se bazează pe următoarele argumente: situația geografică a dialectelor, paralelismele între română și albaneză, paralelismele între română și greaca bizantină din epoca paleoslavă. Lingvistul german aduce o modificare de viziune cu privire la teritoriul de formare a limbii române, afirmând că romanizarea a generat în Peninsula Balcanică două nuclee paralele protoromâne, cu legături între ele. Unul este cel de la nordul Dunării (dialectul dacoromân de astăzi), celălalt s-a aflat între Dunăre și Albania actuală. Ultimul este punctul din care s-au desprins dialectele istroromân, aromân, meglenoromân și un grup de „vorbitori dialectali”, care s-a deplasat în nordul Dunării, „consolidând și întărind astfel grupurile de vorbitori rămași în Transilvania și în Munții Carpați” (p. 76). Un alt argument prin care autorul susține apartenența românei la „uniunea balcanică” este acela că latina de la baza limbii române diferă, prin lipsa de germanisme, de cea de la baza limbilor romanice apusene, dar are elemente asemănătoare sardiei și dialectelor italiene meridionale. Această stare de lucruri se datorează influenței limbii grecești. În afirmația sa, Dietrich se bazează pe o serie de fapte lexicale și pe descoperirea a nouă fapte gramaticale provenind din greaca *koivé* și bizantină, comune românei, albanezei, bulgarei.

Articolul lui Victor V. Grecu, *Unitatea limbii române – factor al fortificării conștiinței unității naționale și al unificării politice*, demonstrează, prin numeroase exemple extrase din scrierile secolului al XIX-lea⁴ (dar și din momente anterioare, precum operele cronicarilor, ale lui Cantemir, *Supplex Libellus Valachorum*), că dezideratul politic al unirii românilor a fost susținut continuu prin conștiința că vorbesc aceeași limbă, indiferent de variațiile dialectale. Autorul pledează pentru ideea că, devenind limba un argument (de ordin cultural) al unirii, intelectualii români au înțeles importanța efortului de a unifica dialectele literare, de a crea o limbă literară comună și de a o cultiva. Acest scop este exprimat atât în operele individuale, cât și în publicațiile periodice și a fost dezbătut în toate societățile literare și culturale de atunci. Prin numeroase citate din scrieri și publicații, autorul insistă asupra faptului că această luptă în planul culturii a fost reală și sugerează că nu avem dreptul să ignorăm eforturile colosale ale predecesorilor, căci acesta este un fundament fără de care este de neconceput să venim în întâmpinarea integrării europene. Deși articolul nu face referire la teoriile coșeriene, se poate observa că două dintre ideile pe care este construit și care au preocupat spiritele și în alte timpuri sunt sintetizate și de Coșeriu, în maniera cunoscută. Prima se referă la relația dintre ființa umană și poziția sa în raport cu forma de existență care este cultura: „Deci, dacă vrem să fim civilizați și culți, trebuie să înțelegem că fiecare activitate, tot ceea ce facem își are o normă internă, pe care trebuie să o respectăm. Această normă internă este o normă nu impusă, ci este o obligație în sensul vechi latinesc al cuvântului *obligatio*, care înseamnă «o normă acceptată în mod liber», ceea ce

³ Eugeniu Coșeriu, *Alteritate, toleranță și masochism (Dialog cu un elev despre politica și etica lingvistică)*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1997, nr. 3, p. 87.

⁴ Este vorba despre operele lui I. Heliade-Rădulescu, T. Cipariu, G. Bariț, I. Mureșanu, P. V. Săulescu, C. Boerescu, Al. Papiu-Ilarian, V. A. Urechia, M. Boiagi ș. a.

în română s-ar putea spune: *e un legământ*⁵. Călaltă idee se referă la statutul unei limbi, în speță limba română, între celelalte limbi și în relație cu universul: „Lumea pe care a ordonat-o limba română este lumea pe care comunitatea română o oferă ca model universal de lume tuturor celorlalte comunități actuale și viitoare”⁶.

Interpretatio romana în tratatele retorice și filosofice ciceroniene, de Lucian Jitaru – dintre articolele care nu fac referire la teoriile coșerience –, este o analiză a inovațiilor lui Cicero în arta retorică. Autorul susține ideea că operele lui Cicero nu sunt compilații ale celor grecești, ci interpretări, adică ceea ce Pierre Grimal numește *interpretatio romana*, filtrarea culturii grecești prin sistemul roman. Sunt amintite și concepțiile lui Cicero asupra traducerii de texte, expuse în prefața lucrării *De optimo genere oratorum*: „În opinia sa, în traducere e necesară redarea gândului (esenței), nu a cuvintelor (forme) în echivalență cu suportul conceptual al limbii în care se traduce (idem, 14, 23). Reflecția sa *copia enim rerum verborum copiam gignit* (*De oratore* III, 125) («abundența fondului/conținutului duce la bogăția formei/expresiei») este actuală și astăzi (cf. Cato cel Bătrân: *rem tene, verba sequuntur* «stăpânește subiectul, cuvintele vor urma de la sine»)” (p. 127). Observația este importantă pentru teoria traducerii sau pentru o istorie a teoriei traducerii și remarcăm că o asemenea viziune, axată mai mult pe intuiție, se înscrie în observația lui Coșeriu despre acest nivel al traducerii: „Fundándose sólo en su intuición, los buenos traductores plantean correctamente, aunque en forma implícita, los problemas teóricos de sus actividad y, sobre todo, los resuelven correctamente en sus aspectos prácticos”⁷.

Articolul *Culture-specific information ordering in discourse*, de Valentina Șmatova, dezvoltă ideea că, cercetând modul în care este ordonată informația în discurs, pe de o parte se pot defini diferite tipuri de text ale discursului social, iar pe de altă parte se pot studia varii fațete ale raportului dintre ordonarea informației în discurs și specificul cultural al unui popor. Observațiile de ordin teoretic devin reper pentru situații (oficiale, cotidiene) ale realității din Moldova. Astfel, pentru implicațiile inclusiv sociale pe care le poate avea acest aspect este relevantă situația observată cu surprindere de Liza Heilbronn, oficialitate care analizează cererile pentru granturile din Moldova. Conform observațiilor sale, arată Șmatova, proiectele prezentate de moldoveni sunt abstracte și generale, *especially at the beginning of the project while Americans always start with specifics* („în special la începutul proiectului, pe când americanii încep întotdeauna cu ceea ce este esențial”) (p. 142). Concluziile articolului vizează mai ales categoria studenților și insistă asupra ideii că discursul (deducem în limba maternă, dar mai ales într-o limbă străină) își atinge scopul dacă subiectul știe să manipuleze informația⁸ și dacă are în vedere și mai ales cunoaște raportul discurs–specific cultural.

Mioara Săcrieru-Dragomir

Dicționarul toponimic al României. Oltenia (DTRO), sub redacția prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan, Craiova, Editura Universitaria: vol. I, 1993, 414 p.; vol. II, 1995, 428 p.; vol. III, 2002, 284 p.

Au apărut deja primele trei volume din seria *Dicționarului toponimic* referitoare la provincia istorică Oltenia, lucrare de referință în cercetarea de profil actuală, la realizarea căreia este angrenat un colectiv mai amplu de cercetători și cadre didactice universitare și care are la bază o bibliografie impresionantă, cuprinzând lucrări fundamentale din domeniul istoric, geografic și lingvistic. Cu un

⁵ Eugeniu Coșeriu, *Deontologia culturii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, A, p. 174.

⁶ Idem, *Unitate lingvistică – Unitate națională*, în *rev. cit.*, p. 184.

⁷ Idem, *Lo erróneo y lo acertado en la teoría de la traducción*, în vol. *El hombre y su lenguaje*, Madrid, Editorial Gredos, 1991, p. 216.

⁸ „To add, to remove, to paraphrase, to structure and restructure, to adjust to different text-types” („să adauge, să elimine, să parafrazeze, să structureze și să restructureze, să adapteze la diferite tipuri de text”) (p. 143).

bogat material excerptat din surse istorice, geografice și administrative, adunat, însă, și prin anchete indirecte, volumele deja apărute (literele A-I) cuprind o listă impresionantă de denumiri actuale sau istorice. În felul acesta, DTRO îmbină, mai mult decât a realizat *Dicționarul toponimic al Banatului*, perspectiva diacronică cu cea sincronică, materialul documentar extrem de bogat fiind verificat, în măsura posibilităților, cu nomenclatura actuală de denumiri, majore sau minore, de pe întregul teritoriu cercetat.

După afirmația coordonatorului seriei, regretatul profesor Gheorghe Bolocan, DTRO (publicat de Institutul de Lingvistică București și Laboratorul de Cercetări Onomastice de la Facultatea de Litere a Universității din Craiova) este o lucrare cu un pronunțat caracter istoric. Denumirile sunt prezentate din trei puncte de vedere: istoric, geografic și administrativ, toate aceste perspective, legate organic între ele, fiind la fel de importante pentru destinul unui toponim. În studiul introductiv, Gh. Bolocan prezintă tipurile de articole din dicționar și structura acestora, analizând și o serie de probleme fundamentale ale cercetării toponimiei, precum relația dintre nume și obiect, relațiile dintre lexicul comun și sistemul toponimic sau dintre antroponime și sistemul toponimic, ca și relațiile dintre toponime. Sunt luate în discuție principiile de transcriere în alfabet latin a denumirilor scrise în alfabet chirilic. Menționăm că materialul este extras din documente originale și este prezentat în forma exactă din documente.

DTRO cuprinde denumiri de mai multe tipuri: a) atestate numai în momentul actual prin anchete de teren; b) existente și astăzi, dar cu atestări mai vechi; c) atestate numai în surse istorice, geografice sau administrative. Structura unui articol este complexă, luând în considerare toate aspectele importante legate de înțelegerea, definirea și istoria unui nume. Astfel, sunt acoperite secțiunile: cuvântul-titlu, definirea obiectului denotat, localizarea obiectului denotat, atestări, comentarii (la articolele-mată), indicații etimologice.

Vom încerca, în rândurile următoare, o evaluare a lucrării în discuție dintr-o perspectivă strict toponimică, perspectivă ce implică cercetarea individualizată a fiecărui toponim, adică a fiecărui nume care trimite la un obiect geografic individualizat.

Remarcăm, în primul rând, că se recurge la definirea **obiectului** denotat, însă, într-un dicționar care nu vrea să fie doar geografic, este mai adecvată o definiție lexicografică, în acest caz o definiție care nu circumscrie numai obiectul geografic, nici numai numele, ci relația dintre nume și obiect. În acest sens, o localizare a obiectului doar în funcție de cea mai mică unitate administrativă, satul sau comuna, este și ea ratată. De fapt, DTRO nu urmărește să individualizeze cu acuratețe fiecare relație de denominare, adică fiecare relație dintre un anumit nume și un anumit referent geografic.

Cu toate acestea, autorul studiului introductiv analizează problema „transferului de nume” de la un obiect la altul, un substitut mai puțin exact pentru fenomenul de polarizare (așa cum este definit de Dragoș Moldovanu^{*}), intuindu-i importanța și încercând să stabilească criterii pentru determinarea punctului de plecare în acest proces. Unele articole, definite de autor ca făcând parte din tipul de articole ce cuprind o singură denumire pentru mai multe obiecte, aplică criteriile stabilite, dar acest lucru nu se realizează pentru întregul material, ci numai în situația în care aceeași denumire este dată, pe raza aceleiași comune sau a aceluiași sat, la obiecte diferite. Dacă, însă, aceeași denumire sau numai un element al denumirii este folosit pentru mai multe obiecte, localizate într-o arie mai extinsă decât comuna, de regulă chiar în întreaga regiune cercetată, materialul este tratat în articole-mată, pentru evitarea unei abordări atomiste, în viziunea autorului. Însă tratarea în același articol a denumirilor omonime pentru obiecte geografice diferite, denumiri care nu au o legătură genetică, se dovedește a fi fără nici un fundament logic, istoric, geografic sau lexicografic. În realitate, DTRO „topește” nediscriminatoriu, în articolele-mată, toponimele neatestare documentar, acesta fiind de fapt criteriul de distribuire a materialului în tipuri diferite de articole, și nu dorința declarată de a evita o atomizare a prezentării toponimiei. Așadar, se face, aparent, o discriminare pe criteriul importanței numelui, luându-se, însă, în esență, drept bază criteriul aleatoriu al atestării documentare.

* Cf. Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXIII, 1972, p. 76.

Astfel, la articolul-mată *Fața*¹ (deal, drum, izvor, pășune, pădure) sunt incluse toponime din diverse sate, comune, județe chiar. Urmează, apoi, articolele normale *Fața*²⁻²⁴, cuprinzând părți de sat, atestate doar prin anchete (acestea nu au fost vărsate în articolul-mată datorită importanței geografice a obiectelor denumite), sau sate, atestate documentar. În același spirit, la articolul-mată *Fagul* + determinant apare ~ *Înfierat*, toponim din satul Velești-Dolj, dar găsim și un articol separat pentru aceeași denumire, *Fagu Înfierat* loc., s. c. Glăvile și s. Fotești, c. Ionești-Vâlcea, pentru că numele este atestat documentar (nu se respectă nici măcar principiile articolului de tip 1 – o denumire pentru mai multe obiecte în cadrul aceleiași comune, articolul respectiv fiind, de fapt, tot un articol-mată cu un regim special, de vreme ce este rupt din alt articol-mată).

Considerațiile lexicografice ne conduc – și i-au condus, de altfel, și pe autorii *Dicționarului toponimic al Olteniei* – la tratarea împreună a denumirilor apărute prin „transfer de nume”, însă aceleași considerații ne împiedică să aplicăm același tratament denumirilor care nu au o legătură genetică între ele. Pe de altă parte, aplicarea cu consecvență a acestui principiu ar impune tratarea în cadrul aceluiași articol și a denumirilor care pleacă de la un toponim primar, însoțit de un entopic sau de un determinant. DTRO nu aplică consecvent principiul în discuție, fapt care provoacă probleme atât în prelucrarea materialului toponimic, cât și în utilizarea sa de către cititor.

Astfel, tratarea dispersată a elementelor unui câmp toponimic sau, după expresia autorului însuși, a denumirilor provenite prin transfer de nume, conduce la goluri de informație, greu de gestionat și, implicit, de suplinit. De exemplu, în ceea ce privește articolul *Fața Glodului* (localitate, oraș Brezoi-Vâlcea, cu etimologia *față* + *determinant toponimic*), putem găsi acest determinant toponimic s. v. *Glodu*⁴ (deal, oraș Brezoi-Vâlcea). Într-adevăr, entopicul *față* poate intra în combinație, în primul rând, cu un oronim, ceea ce se confirmă, *Glodu*⁵ desemnând un deal. Însă la articolul *Fața Gorganului* (localitate, oraș Balș-Olt, cu etimologia *față* + *determinant toponimic*) nu am reușit să descoperim, în cadrul *Dicționarului*, prin cercetări proprii suplimentare, menite să suplinească lipsa unei perspective toponimice unitare a autorilor DTRO, nici un **toponim Gorganul**, care să sprijine poziția de la secțiunea de etimologie a articolului *Fața Gorganului*. Putem doar presupune, iarăși prin eforturi de cercetare suplimentară, utilizând materialul oferit de DTRO, că toponimul *Gorgănaș* (din articolul omonim), care denumește un cartier al orașului Balș și un sat din același oraș, ar putea avea legătură cu acel **determinant toponimic** presupus în articolul *Fața Gorganului*.

Deși Gh. Bolocan afirmă că, în ierarhizarea secțiunilor unui articol, se are în vedere punctul de plecare în transferul de nume, exemple suficiente vin să infirme aplicarea cu consecvență a acestui principiu. Astfel, s. v. *Bârcoasa*¹ „1. Vâlcea, sat Ciorari-Gorj. 2. Pădure, sat Ciorari-Gorj. Etim. 1 < adj. *bârcos*. 2 < top. 1”, se observă respectarea acestui principiu: în secțiunea 1 apare toponimul de la care s-a plecat în transferul de nume (observația noastră are în vedere numai consecvența aplicării propriului criteriu de ierarhizare a denumirilor omonime, și nu corectitudinea ierarhizării stabilite de autori pentru fiecare caz în parte); însă s. v. *Bârcoasa*² „1. Pădure, sat Mânăilești, com. Frâncești-Vâlcea. 2. Moșie, sat Mânăilești-Vâlcea. 3. Vale, sat Mânăilești-Vâlcea. Etim. 3. v. *Bârcoasa*¹ (1); (1, 2) < top. 3”, nu se mai respectă acest principiu: polarizatorul este tratat abia în secțiunea 3 a articolului.

Același lucru se observă și s. v. *Bărica*² „1. Ogaș, s. c. Brabova-Dolj. 2. Mlaștină, s. c. Brabova-Dolj. Etim. 2. v. *Bărc*¹; 1 < top. 2”. Așadar, din nou, polarizatorul nu se află pe locul 1 în cadrul articolului. În acest caz nu există măcar motivația că numele de sub 1 ar avea atestări mai vechi (ca la *Bârcoasa*²), pentru că nici *Bărica*² 1, nici 2 nu au atestări din documente.

Într-un fel, DTRO încearcă o structurare a numelor, însă cu lipsuri și neclarități: poziția fluctuantă a polarizatorului în cadrul structurii, neincluderea în aceasta din urmă a numelor compuse, ca și tratarea în același articol a omonimelor. Acest ultim punct de vedere nu-și poate găsi nici o justificare, istorică sau geografică, iar justificarea lingvistică nu poate fi decât toponimică, adică aplicarea unei categorii lingvistice [= nume] la o categorie geografică precis determinată și circumscrișă (un deal individualizat, un pârâu individualizat etc.). Singura relație relevantă pentru toponim, care este și definitorie în același timp, este cea dintre o denumire și un obiect geografic, în speță obiectul geografic individualizat prin acea denumire. Funcția unui toponim este de individualizare, în esență, el desemnează obiectul unic, și nu semnifică. Dacă și funcția de semnificare pare a fi implicată, aceasta se întâmplă pentru că, după cum

afirmă însuși autorul citat, sistemul toponimic este, din punct de vedere genetic, un sistem secundar, având ca punct de plecare sistemul lexical sau sistemul antroponimic. Alăturarea denumirilor omonime în același articol, transformat, astfel, într-o listă de nume, nu are nici un fel de relevanță, clasele toponimice neformându-se în acest fel.

În concluzie, ceea ce se oferă cititorului este o simplificare a realității toponimice și o consemnare aproximativă a acesteia, pentru că nu se definește toponimul, ci cuvântul. Esența imperfecțiunilor DTRO constă în lipsa de perspectivă strict toponimică asupra materialului, lucrarea constituindu-se într-un dicționar lingvistic, concentrat asupra listei de cuvinte, și nu asupra definirii și individualizării toponimelor. Pentru ca ea să devină un dicționar toponimic propriu-zis, ar trebui modificate definiția toponimului, care nu este totuna cu „definirea obiectului denotat” (DTRO), localizarea, care trebuie să fie strict individualizantă, etimologia, care trebuie să fie toponimică, și nu lingvistică, precum și gruparea numelor în articole. Inconsecvențe există și în stabilirea formei standard a cuvântului-titlu. Întâlnim, de exemplu, un articol având cuvântul-titlu *Eforia*, dar și două articole *Eforie*, deși toate cele trei toponime au atestări doar din anchetă. Apoi, articolul *Enoșești* stă alături de un altul cu forma *Enușești*, deși primul este atestat documentar și cu forma celui de-al doilea. DTRO se consideră, de altfel, obligat să nu literarizeze forma numelor atestate exclusiv în documente, însă acest lucru se întâmplă (după cum s-a putut observa mai sus) și în cazul unor nume atestate numai prin anchete de teren. Metoda nu este una coerentă nici în ceea ce privește definirea prin entopice, unele literare și altele populare sau regionale, a numelui propriu: *Hoaga cu Râpa* „hoagă”, *Hoagele* „hoagă”, dar *Hoagele lui Mică* „ogașe”.

O clasificare a dicționarelor de nume proprii de locuri în dicționare geografice sau paralingvistice, lingvistice sau paratoponimice și propriu-zis toponimice a fost făcută, deja, în 1972, de Dragoș Moldovanu în studiul citat *supra* (vezi p. 225, nota). DTRO adoptă o perspectivă lingvistică de prezentare a toponimiei sub forma listei alfabetice de nume, deși încearcă să aplice și o perspectivă incipient toponimică, parțial, însă, și într-o manieră nerelevantă, pentru că ideea nu este dusă până la consecințele sale cele mai importante. Găsim trei tipuri de articole în *Dicționar*, tipuri care, de fapt, nu sunt stabilite după criterii clare, considerentele de natură formală amestecându-se cu cele de natură geografică, fără o concepție prea clară asupra relației nume–obiect geografic.

Cu toate imperfecțiunile relevate aici, materialul toponimic cuprins în acest dicționar este extrem de important pentru cercetarea toponimică, publicarea întregii serii din DTRO reprezentând, fără îndoială, un moment de referință pentru lingvistica românească, în general.

Vlad Cojocaru

La géolinguistique en Amérique latine, „Géolinguistique”, hors série n° 2, Centre de Dialectologie, Université Stendhal – Grenoble 3, 2001–2002, 276 p.

Inaugurată prin *Le parler de l'île de Corvo – Açores* de João Saramango¹, seria paralelă a revistei „Géolinguistique” (publicație a Centrului de Dialectologie de pe lângă Universitatea Stendhal – Grenoble 3) continuă cu numărul special 2/2001–2002, consacrat subiectului *La géolinguistique en Amérique latine* și subsumat programului, explicit formulat încă din primul număr, de a face cunoscute cercetările de geolingvistică² încheiate sau în curs de desfășurare și orice demers metodologic original în acest domeniu. Justificând inițiativa Centrului de Dialectologie pe care îl conduce prin amploarea considerabilă atinsă de promovarea geolingvisticii în această arie mai recentă a României – activitate de cercetare care rămâne prea puțin cunoscută specialiștilor

¹ Hors série n° 1, Centre de Dialectologie, Université Stendhal – Grenoble 3, INIC Centro de linguística da Universidade de Lisboa, 1992.

² Termen mai puțin frecvent în literatura de specialitate românească, sinonim cu *geografie lingvistică*, *lingvistică geografică* sau *lingvistică spațială*.

europeni —, Michel Contini semnalează în *Cuvântul înainte* profilul cărții, care propune o perspectivă cronologică și sintetică asupra preocupărilor de geolingvistică în America Latină. Astfel, volumul reunește contribuțiile unor specialiști de la universități și institute de cercetare din America Latină, dar și din Europa, fiecare prezentând situația lingvisticii spațiale în țările latinoamericane luate separat sau grupate după criterii geografice și de genealogie lingvistică, așa cum rezultă din tabla de materii: *La géolinguistique hispanique aux Caraïbes* (María Vaquero de Ramírez), *La géolinguistique au Chili* (Claudio Wagner), *Regards sur les études dialectologiques en Colombie* (José Joaquín Montes Giraldo), *Variation phono-dialectologique dans le parler rural de Cuba* (Lourdes E. Montero Bernal), *Les travaux de l'Atlas Lingüístico Nacional del Ecuador (ALGR)* (Antonio Quilis, Celia Casado-Fresnillo), *L'Atlas Lingüístico Guaraní-Románico* (Harald Thun), *Atlas Linguistique du Mexique* (Juan M. Lope Blanch), *L'espace dans une perspective socio-géographique. L'espagnol du Pérou* (Rocio Caravedo), *L'Atlas Linguistique, Diatopique et Diastratique de l'Uruguay (ADDU)* (Harald Thun), *Les travaux de l'Atlas Lingüístico de Hispanoamérica* (Antonio Quilis), *La dialectologie au Brésil. Aperçu historique et bilan actuel* (Suzana Alice Marcelino Cardoso), *Variation géographique du français dans l'est du Canada. Présentation des principales enquêtes réalisées et aperçu des recherches actuelles* (Claude Verreault).

Prin aceasta, cartea ia forma unei sume de dări de seamă cu privire la etapele parcurse de geografia lingvistică latinoamericană, punctate de lucrările fundamentale apărute și de numele cercetătorilor mai importanți și completate prin bibliografii substanțiale (care cuprind lucrări circumscrise cadrului geolingvistic respectiv) și prin mostre de hărți de diverse tipuri (de la hărți ale punctelor de anchetă la hărți fonetice, morfo-sintactice, lexicale și chiar sociolingvistice). Autorii ne oferă astfel o panoramă a atitudinilor de cercetare, care se dovedesc a fi foarte diverse de la o țară la alta și de la un dialectolog la altul, după cum diferite sunt și modalitățile de abordare a problemelor pe care le ridică în fața lingviștilor variitatea areală și unitatea profundă a idiomurilor latinoamericane (unitate dată de apartenența la una dintre ariile hispanofonă, lusofonă sau francofonă)³.

Din lista teritoriilor vizate lipsește, din motive obiective (decesul autorului înainte de finalizarea textului), Argentina, în schimb *La géolinguistique en Amérique latine* înglobează și situația geolingvistică a spațiului canadian francofon, ca rezultat al unei viziuni mai largi a editorilor asupra a ceea ce se numește îndeobște America Latină.

Dacă ar fi să ne referim, într-o primă fază, numai la interesul documentar pe care îl prezintă volumul, nu putem omite să menționăm importanța inițiativei Centrului de Dialectologie din Grenoble, care pune la dispoziția celor interesați informații complete asupra coordonatelor geosociolingvistice ale ariei latinoamericane, așa cum au fost ele reflectate în literatura de specialitate. Această idee, de a puncta stadiul cercetărilor de geografie lingvistică într-un teritoriu anume și la un moment dat, nu este un fapt singular, ci se plasează pe linia unei tradiții, în care *La dialectologie* a lui Sever Pop⁴ constituie un moment de vârf, iar *Comportement de recherche en dialectologie française* a lui Gaston Tuaillon⁵ și, mai aproape de zilele noastre, documentele publicate de Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, *Atlanti regionali: aspetti metodologici, linguistici e etnografici*⁶ și *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*⁷, reprezintă evenimente notabile⁸.

³ Volumul ar putea fi considerat o bună ilustrare a observației lui Gaston Tuaillon (*Comportement de recherche en dialectologie française*, Paris, CNRS, 1976, p. 103), care arată că puține domenii ale lingvisticii se caracterizează printr-o asemenea diversitate de reflecții teoretice și metode de cercetare precum dialectologia.

⁴ Partea I, *Dialectologie romane*, Duculot, Gembloux, 1948.

⁵ Ed. cit. (nota 3).

⁶ Atti del Convegno del Centro di Studio per la Dialectologia italiana (Palermo, 7–11 ottobre 1985), Pisa, Pacini, 1989.

⁷ Atti del Congresso Internazionale (Palermo, 3–7 ottobre 1990), a cura di Giovanni Ruffino, Palermo, 1992.

⁸ Volume tematice la care se adaugă, pentru domeniul lingvistic românesc, o serie de articole ale unor lingviști precum Al. Rosetti (*La contribution des linguistes roumains à la géographie*

În altă ordine de idei, oprindu-ne de data aceasta la interesul metodologic al acestor contribuții, dacă – așa cum rezultă din ansamblul volumului – lucrările latinoamericane de geolingvistică depășesc de cele mai multe ori dimensiunea diatopică și își fac un domeniu privilegiat din informațiile furnizate de sociolingvistică, faptul se justifică prin situația particulară a continentului, caracterizat de mari migrații interne (spre marile orașe) și de situații frecvente de bilingvism (limbă romanică–limbi indigene). Să nu uităm, de altfel, că Eugen Coșeriu semnală încă din 1958 necesitatea ca dialectologia din America să acorde „o atenție specială nivelurilor socioculturale”⁹, ca una dintre cele mai importante dintre exigențele cărora aceasta trebuie să le răspundă.

Cel mai ilustrativ din perspectiva valorificării coordonatelor sociolingvistice se dovedește a fi *Atlasul lingvistic, diatopic și diastratic al Uruguayului (ADDU)*, prezentat aici de profesorul Harald Thun¹⁰ de la Christian-Albrechts Universität zu Kiel, Germania. Adept al unei geolingvistici pluridimensionale, profesorul german mizează, pe urmele magistrului său Eugen Coșeriu, pe importanța reprezentării areale a variațiilor identificate la diferite niveluri sociolingvistice. Dihotomiilor coșeriene date de diferențele diatopice, diastratice și diafaze¹¹ li se adaugă, în virtutea specificității teritoriului lingvistic avut în vedere, o serie de alte *variabile* sau, în terminologia agreată de autor, *dimensiuni* (căci Thun este de părere că termenul de „dimensiune”, pe care îl găsește mai cuprinzător decât pe cel de „variabilă”, acoperă mai exact ideea de „relație opozițională, binară în majoritatea cazurilor, a parametrilor care alcătuiesc opoziția”, p. 174), identificate în cadrul investigației pentru ADDU, care „extinde ancheta tradițională a suprafeței la cea a spațiului lingvistic” (p. 170).

Intervenția profesorului german devine astfel spațiul de manifestare a concepției acestuia în legătură cu necesitatea multiplicării perspectivelor, apreciată ca singura metodă în măsură să evidențieze aspectele variaționale ale unui teritoriu lingvistic precum cel urugvayan, considerat până nu de mult a fi unul omogen. Alături de variabilele *diatopice* (divizată de profesorul german în diatopică propriu-zisă și diatopică cinetică), *diastratică* și *diafazică*, care au deja un fundament solid în literatura de specialitate, Thun aduce în discuție dimensiunile *diagenerațională*, *diasexuală*, *diareferențială* și *dialinguală*, în total opt parametri care, insistă autorul, trebuie să ghideze cercetarea geosociolingvistică în toate etapele ei¹².

Totuși, raportate la teoria coșeriană, noile dimensiuni introduse de Thun (poate mai puțin cea dialinguală) ne apar ca fiind, în fapt, niște opțiuni terminologice, rezultatul unei „defalcări” a variabilei diafaze, mult mai cuprinzătoare la Coșeriu, dacă avem în vedere că ea înglobează

linguistique, în „Atti del Convegno Internazionale sul tema: «Gli Atlanti linguistici: Problemi e risultati»”, Roma, 1969, p. 93–97), Valeriu Rusu (*Où en est la dialectologie roumaine?*, în „Parole e metodi”, 3, 1972, p. 1–7), Andrei Avram (*Où en sont les recherches dialectales en Roumanie?*, în „La ricerca dialettale”, I, 1975, p. 61–71), Dumitru Loșonți (*Gli atlanti linguistici romeni*, în „Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, III Serie, Dispensa n. 5–6, 1981–1982, p. 45–59), Stelian Dumitrăcel, Marius Sala (*La géographie linguistique en Roumanie au commencement des années '90*, în „Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto”, Palermo, 1992, p. 213–229).

⁹ *Obiectul și problemele dialectologiei* (comunicare susținută la „Primul Congres Brazilian de Dialectologie și Etnografie”, Porto Alegre, 1958), în volumul Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, „Știința”, 1994, p. 115.

¹⁰ Autor, alături de Adolfo Elizaicin (de la Instituto de lingüístico de la Universidad de la República, Montevideo), al menționatului atlas, cei doi fiind și conducătorii echipelor de anchetă.

¹¹ Și teoretizate în studiile *Obiectul și problemele dialectologiei*, respectiv *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*; vezi, în vol. cit., p. 91–128, respectiv p. 129–156.

¹² Vezi *infra*, schema.

„tipurile de modalitate expresivă în funcție de tipurile de circumstanțe ale vorbirii (vorbitor – ascultător – temă/subiect al vorbirii – situație de vorbire [...])”¹³. Inovând – tot sub raport terminologic în primul rând – și în domeniul „clasic” al variabilelor teoretizate de Coșeriu, profesorul german vorbește despre aspectul cinetic al dimensiunii diatopice, care explicitează variația lingvistică în funcție de opoziția grupuri topodinamice – grupuri topostatice (dimensiunea diatopică-cinetică acoperă opoziția dintre grupurile „cu rezidență relativ stabilă în zona de anchetă” și cele „mobile”, p. 175). Cu adevărat novatoare însă este întreprinderea lui H. Thun în ceea ce privește teoretizarea și aplicarea dimensiunii dialinguale, ilustrând contactul între limbi.

<i>Dimensiune</i>	<i>Parametru</i>
1. dialinguală	spaniolă – portugheză
2. diatopică	topostatic A – N
3. diatopică-cinetică	topostatic – topodinamic
4. diastratică	clasă „superioară” – clasă „inferioară”
5. diagenerațională	generația I – generația II
6. diasexuală	femei – bărbați
7. diafazică	lectură – răspunsuri – conversație
8. diareferențială	limbă – „obiect” – metalimbă

Schema dimensiunilor cercetării geosociolingvistice (Thun, p. 175).

Toate aceste coordonate se regăsesc în investigațiile pentru ADDU, cu excepția dimensiunii diasexuale, la care s-a renunțat, spune autorul, din motive de ordin financiar. Cu toate că, mișcându-se între polul cenzurii extreme și cel al libertății extreme, unitățile sinfazice îmbracă o multitudine de aspecte aduse în discuție de E. Coșeriu¹⁴, în cercetările de geolingvistică aplicată ele sunt surprinse în general în doar două ipostaze (una „familiară”, ilustrată prin conversațiile libere înregistrate pentru texte, și una „semi-cenzurată”, așa cum apare ea în răspunsurile la întrebările chestionarului). ADDU multiplică însă aspectele cercetării diafazice, în sensul că ia în considerare trei componente, referitoare la comportamentul locutorilor investigați în situații de comunicare diferite: lectura unui text scris, răspunsul la întrebările chestionarului și conversația dirijată sau liberă. Din acest punct de vedere, *NALR. Moldova și Bucovina* se situează la același nivel, răspunzând exigențelor unei cercetări moderne de dialectologie spațială, prin aplicarea chestionarului, înregistrarea unor conversații în situația specială de comunicare pe care o reprezintă ancheta dialectală¹⁵ și lectura unor texte în fața microfonului¹⁶.

Așadar, ideea unei geolingvistici pluridimensionale – care, pornind din Europa, s-a extins în cele mai îndepărtate teritorii, întorcându-se de unde a plecat mult îmbogățită – își găsește în aria latinoamericană un teren privilegiat, precum și teoreticieni și practicieni remarcabili, iar marele merit al acestui volum tematic este acela de a face accesibile cercetătorilor europeni efortul și rezultatele colegilor „de breaslă” din lumea nouă.

Luminița Botoșineanu

¹³ *Socio- și etnolingvistica...*, vol. cit., p. 142.

¹⁴ Vol. cit., p. 101, 142 și *passim*.

¹⁵ Vezi Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997, p. 46–55.

¹⁶ Vezi *NALR. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, vol. I, partea a 2-a, Iași, Editura Academiei Române, 1995.

GENEVÈVE BENDER-BERLAND, *La publicité radiophonique. Analyse linguistique de messages publicitaires français et allemands*, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 2000, 296 p.

Într-o perioadă în care publicitatea reprezintă o componentă esențială a societății de consum, volumul semnat de Geneviève Bender-Berland ne oferă o analiză pertinentă a mesajelor publicitare radiofonice.

Dacă imaginea, care rămâne, conform statisticilor, cel mai important mijloc de difuzare a mesajelor de publicitate, a furnizat material pentru studii diverse (de semiologie, sociologie, psihologie), în schimb publicitatea radiofonică, deținând (în Franța) un procent de aproximativ 7% pe piața publicitară, a fost, practic, ignorată ca domeniu de investigație. Pentru Geneviève Bender-Berland însă, publicitatea radiofonică este mai interesantă, datorită prevalării mesajului verbal (fără a fi contestat aportul mijloacelor paralingvistice), față de mesajele publicitare televizate, în care prevalează imaginea, respectiv față de mesajele din presa scrisă, unde prevalente sunt imaginea și punerea în pagină. Mesajul publicitar radiofonic se concretizează într-un text foarte scurt (de maxim o sută de cuvinte), punctat de elemente paralingvistice (muzică, zgomote), care trebuie să ofere, în aproximativ 30 de secunde, o informație menită să suscite interesul ascultătorului. În lucrarea pe care o recenzăm, denumirea de *mesaj* sau *spot publicitar* are în vedere ansamblul „produsului” emis (discurs verbal + anturaj nonlingvistic), fără a se face necesara distincție între cei doi termeni: mesaj / text publicitar.

Analiza întreprinsă de Geneviève Bender-Berland se bazează pe două corpusuri (a căror transcriere poate fi consultată în anexa volumului) compuse din 110 mesaje publicitare în limba franceză (reprezentând 84 de mărci diferite), respectiv 91 de mesaje publicitare în limba germană (reprezentând 76 de mărci diferite).

Într-un capitol preliminar, sunt prezentate diverse aspecte sociolingvistice ale analizei. În tipul de mesaj investigat, elementele paralingvistice (voca, muzica, zgomotele) furnizează indicații fundamentale. O atenție specială este acordată suportului esențial al textului, vocea, Geneviève Bender-Berland realizând un inventar al tipurilor de voci înregistrate în mesaje publicitare: voci ale unor personalități, voci ale unor realizatori de programe radiofonice, voci anonime (cu observația că în mesajele germane sunt preferate vocile bărbătești, în timp ce în cazul mesajelor în limba franceză poate fi constatat, în general, un echilibru între vocile feminine și cele masculine). Textul publicitar radiofonic este de neconceput nu doar în absența vocii, ci și în absența muzicii, care îndeplinește atât funcții ilustrative, cât și funcții de segmentare a mesajului. Pentru a crea o anumită ambianță, autorii de mesaje publicitare apelează, deseori, și la zgomote, utilizate, cel mai frecvent, cu funcție ilustrativă (de exemplu, zgomotul produs de demarajul mașinii, în cazul reclamei la marca „Fiat” sau zgomotul strident produs de freza dentară în cazul reclamei la „Odol med 3”).

În prima parte a lucrării, intitulată *Structurile prozodice ale mesajului publicitar*, sunt analizate formele de intonație, importanța pauzei, valoarea specifică a accentului.

În cazul particular al publicității radiofonice, intonația reprezintă un element esențial: reliefează anumite elemente și vehiculează intenția comunicativă a vorbitorului. Remarcabilă este evidențierea rolului structural al intonației (corespunzător punctuației în textul scris). Când segmentarea unui text nu e realizată ferm prin mijloace nonlingvistice (muzică, schimbarea vocii), intonația, dublată sau nu de pauze, separă principalele părți ale discursului: de exemplu, titlurile [große Serie ↑ wie Sie mehr Lust auf Liebe bekommen ↑ Mode in schwarz weiß ↑ fröhliche Punkte, freche Streifen (Bild der Frau), Überraschung von Opel ↑ der Kadett der 90er Jahre heißt Astra (Autobild)] sau formulele de adresare [Agriculteurs ↑| voici un message... (Ama), alors les garçons ↑ prêts pour le 205 junior (Peugeot), Bonjour les enfants ↑ (Papi Brossard), Hallo Kinder ↑ (Weberhaus), Hallo Uschi ↑ (Milupa), Charly Steeb ↑ was essen Sie eigentlich... (Milchschnitte)]. În interiorul frazei, curbele melodice ascendente sau descendente ale intonației separă diferitele elemente ale enumerării [avec des plantes ↑ des graines ↑ des arbres ↑ des outils ↑ (Euroloisirs), ils ont des meubles formidables nouvelles formes ↑ nouveaux tissus ↑ nouvelles matières ↓ en traditionnel comme en moderne (But), die schmecken gut ↑ dämpfen den Hunger ↑ regeln die Darmtätigkeit

(Kneipp)], semnalează apozitia [...ich verbringe ein ganzes Wochenende mit ihm ↑ *dem neuen Volvo*,... von eurem Wunschhaus malt ↓ *vom Haus in dem ihr gerne wohnen möchtet* (Weberhaus)] sau grupurile circumstanțiale [...das neue Globo (↑ *jetzt am Kiosk*..., *avec Blanc Nuclear* ↑ fini le linge qui jaunit, *Für die Gesundheit* ↑ nur vom Besten (Hohes C)], marchează anumite relații sintactice, de exemplu, atunci când copula este suprimată [Meine Familie und ich ↓ die Zeitschrift für gutes Essen, Cortal ↓ la garantie compagnie bancaire; Bauer ↑ Joghurt mit dem sommerfrischen Fruchtgeschmack, Nouvel Xtra ↑ un choix intelligent].

Studiul dovedește că reliefaarea anumitor elemente ale mesajului se face, în cazul sloganelor în limba franceză, prin excelență, printr-o curbă melodică ascendentă: [*Saint-Yorre* ↑ c'est une eau savoureuse..., *Sentorettes* ↑ c'est si bon quand ça sent bon...], respectiv printr-o curbă melodică descendentă, cel mai frecvent, în cazul sloganelor în limba germană: [*Shell* ↓ ein Motor des Fortschritts, *Autobild* ↓ die Zeitung für jeden der Auto fährt].

Obiectivul celei de a doua părți, *Structurile textuale ale mesajului publicitar*, constă în analiza strategiilor morfosintactice și lexicale care asigură coeziunea textului.

După introducerea *obiectului esențial al discursului*, în terminologia autoarei, NPM (*nom propre de marque*), mesajul se dezvoltă prin tot felul de mijloace lingvistice (sintactice sau/și lexicale), a căror examinare oferă cititorului informații bogate, de o nouă absolută. Dintre observațiile autoarei, reținem, de exemplu, faptul că, atunci când numele propriu al mărcii (NPM) este foarte bine cunoscut, acesta este introdus ca oricare alt nume propriu; diferența constă în aceea că, dacă, în cazul numelor de persoană, identitatea gramaticală (gen, număr) este implicită (Brigitte = elle, Udo = er), în schimb, pentru NPM, numele subiacent (omis în structura de suprafață) este purtătorul identității gramaticale: [*Xtra* j'adore. D'abord *elle* prend soin de tout mon linge ensuite *elle* rend mon mari amoureux]; această situație explică unele construcții cu dezacord aparent (frecvente mai ales în franceză): [Cette semaine *Femmes d'aujourd'hui* est plus actuel que jamais *il* est plus grand]. În germană, situația e puțin diferită, numele propriu al mărcii fiind introdus adesea sub formă nominală, cu articol hotărât: [*der* Kadett der 90er Jahre heißt Astra, im Herbst 91 wird *er* vorgestellt].

În cazul în care cunoașterea produsului de către public e considerată insuficientă, NPM este introdus sub forma unui grup nominal, în care numele respectiv fie este folosit ca determinant, fie are o determinare adjectivală sau este însoțit de o apozitie de identificare: [le magazine Parents, la crème fraîche Yoplait, der entkoffeinierte Kaffee Night & Day, der Otto-Katalog, die Zahncrem Odol med 3, die Lebensmittelwerke Rau; Blanc Nuclear *le blanchissant*, Globo *das Reisemagazin*, Bild der Frau *die Zeitung für die Frau von heute* etc.].

Dacă NPM e considerat necunoscut, acesta este introdus printr-o definiție explicită – de tipul: [*Saint Yorre, c'est une eau savoureuse*] – sau este asociat cu un produs: [la vaisselle (Soleil), die Bleimauer (Shell), Brei (Milupa), eine Versicherung (Huk Coburg), un fromage (Reblochon Beulet)].

De cele mai multe ori, numele propriu al mărcii este repetat în interiorul mesajului, o particularitate de bază a textului publicitar constând, de altfel, în repetare; substituția prin pronume intervine doar în structuri emfatică, de tipul: [*le matelas* Epeda multispire, *il* vous emportera jusqu'au bout de vos rêves].

Pe parcursul investigației sunt relevate mărcile oralității în mesajul publicitar, cea mai importantă fiind considerată emfaza. În privința limbii germane, se constată că emfaza se realizează prioritar prin accentuare; în același timp, se observă în mesajele germane o anumită redundanță, articulată prin forma emfatică a pronumelui personal *dér, die* și, mai ales, prin particula multifuncțională *da*, care poate relua sau anticipa o frază întreagă, poate fi o *proformă* adverbială de loc sau de timp sau chiar o *proformă* ultranominală: [Persil *da* weiß man was man hat]. Acest rol e îndeplinit în franceză de *ça*, considerat multifuncțional, „supletiv universal”, pentru că, în calitate de *profracză*, face posibilă suprimarea raporturilor complexe de subordonare; în calitate de *pronume*, el este adesea, în realitate, o *proformă* ultranominală, înglobând, o dată cu numele, întregul context al acestuia: [les mers du Sud, *ça* use]. Ca și varianta sa, *c'*, *ça* facilitează emfaza la toate nivelurile sintactice.

În partea a treia, intitulată *Structurile lexico-semantică ale mesajului publicitar*, autoarea are în vedere aspectul lexico-semantic al textelor investigate. Pe de o parte, se fac referiri la structurile

lexematice, așa cum le-a definit Eugen Coșeriu¹; observațiile vizează utilizarea structurilor sintagmice (fixate în sistemul funcțional al limbii) și, în special, utilizarea structurilor paradigmatic (considerate un fir conducător care asigură orientarea corectă a ascultătorului). Pe de altă parte, sunt abordate probleme de semantică lexicală, privitoare la sinonimie, antonimie, parafrază, câmpuri asociative etc.

La nivel paradigmatic, reținem, de exemplu, aspectele legate de reluarea unor termeni sub altă formă; „multiplicarea” unor cuvinte-cheie pe care ascultătorul trebuie să le rețină și să le asocieze cu un produs sau cu o marcă apare sub forme variate: [tendre – tendresse (Jockey), mincir – amincissant (Vichy), découvez – la découverte (Eldorado), séduit – séduisant (Téléstar), doux – douceur (Axion 2), jaloux – jalousie (Poche-Junior), schenken – Geschenk (WeberHaus), Schmutz – schmutzig (Weißer Riese) etc.]. Germana se pretează mai bine la astfel de transformări prin modificare, datorită particulelor verbale de care dispune și, de asemenea, datorită compunerii, mijloc de formare a cuvintelor deosebit de productiv în această limbă: [raten – erraten (Jacobs), durchbrechen – aufbrechen (Shell), suchen – aussuchen – ausgesucht (Valensina), gewaschen – Vollwaschmittel (Rei)].

Observații interesante oferă analiza jocurilor de cuvinte, foarte importante în acest tip de texte, deoarece, indiferent dacă îl amuză sau îl surprind pe ascultător, îi atrag atenția, implicit, asupra unui produs: [ein Test für jedes Waschmittel ein Fest für den Weißen Riesen, Acker chez les opticiens c'est bien..., Schneekoppe denn du bist, was du ißt... etc.]. Alte jocuri de cuvinte constau în suprapunerea dintre sensul unei expresii idiomatice și sensul unui termen component – ca în cazul: [le bac dans la poche, un petit livre qui se met dans la poche (Bac Pocket)], asociind cuvântul poche „buzunar” și expresia c'est dans la poche „e simplu”; în germană, particulele creează un excelent suport pentru jocuri lexicale: [aufstehen – ausgehen (Aloe Vera)].

În legătură cu problemele de semantică lexicală, autoarea observă că discursul publicitar mizează mai puțin pe sinonimie și, dimpotrivă, mai mult pe antonimie, inclusiv pe cea contextuală (cu precizarea că opoziția lexicală este subliniată în plan sintactic de relația de coordonare copulativă, adversativă sau disjunctivă): [Super Hr Fujicolor maîtrise le temps et l'espace, l'ombre et la lumière (Fuji), je vous ai demandé quoi faire et vous m'avez répondu... (Monsieur Bricolage), wie Sie mit 120 Mark im Monat starten und bei über 3500 Mark landen (Deutsche Bank), beide aber jeder auf seine Art (Schauma), grandes marques ou petites marques (Intermarché), au restaurant comme chez vous (St. Yorre), ferme mais doux (Epeda), weniger Fett aber voller Geschmack (Gutfried) etc.].

În special în cazul mesajelor de publicitate referitoare la anumite sectoare de activitate (instituții bancare, case de asigurări), Geneviève Bender-Berland constată constituirea unor adevărate câmpuri lexicale asociative (cum le-a numit Charles Bally²); în ceea ce privește mesajele firmei de asigurări „Ama”, de exemplu, câmpul lexical semnalat, axat pe termenul assurance, înglobează lexeme precum: assurer, conseiller, protéger, mutuelles, couvrir, responsabilité civile; pentru limba germană, am reținut câmpul lexical (centrat pe Geld) prezent în mesajele publicitare de la Deutsche Bank: Sparplan, Sparbeträge, Zinsen, Bonus, Einzahlungen, Konto. Existența unor astfel de câmpuri este remarcată și în mesajele care țin de alte domenii de activitate; astfel, câmpul constituit în jurul termenului les laines, subiectul central al mesajului mărcii „Bergère de France”, se dezvoltă în felul următor: [Avec les laines Bergère de France, suivez bien des yeux le fil de la mode... une maille à l'endroit, une maille à l'envers, mais oui, mais oui, le tricot est fini].

Lucrarea *La publicité radiophonique. Analyse linguistique de messages publicitaires français et allemands* reprezintă o expunere avizată și substanțială în legătură cu cele mai importante aspecte generale sau particulare ale publicității radiofonice. Prezentarea sistematică a informației, spiritul critic, ținuta argumentativă constituie atribute centrale ale acestei lucrări care și-a propus – și a reușit – să ofere o analiză coerentă și captivantă a mesajelor publicitare radiofonice.

Ana-Maria Minuț

¹ Vezi, mai ales, *Les structures lexématiques*, în Theodor Elwert (ed.), *Probleme der Semantik*, Wiesbaden, Steincr, 1968, p. 3–16.

² *Traité de stylistique*, Genève, Ed. Droz, Paris, Ed. Klincksieck, 1951.

MIRCEA CIUBOTARU, *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2001, 218 p. + o hartă.

Rezultat al unei activități îndelungate și pasionate în domeniul toponimiei, acest volum reprezintă, cu unele modificări și adaosuri, teza de doctorat a cercetătorului Mircea Ciubotaru, autor a mai multe studii de specialitate și coautor la primele trei părți (ultima de curând finalizată) ale volumului I al *Tezaurului toponimic al României. Moldova*. Semnatarul volumului își propune „verificarea pe un material concret și, în mare parte, inedit a funcționalității unor concepte relativ noi în toponimia românească, esențiale pentru realizarea proiectatelor dicționare toponimice de tip structural” (p. 5), și anume *polarizarea, diferențierea, extensia și restricția*^{*}. Caracterul experimental și noutatea lexicografică se dovedesc astfel principalele caracteristici ale lucrării.

În primul capitol, după descrierea cadrului sociogeografic și istoric al regiunii cercetate, autorul face o critică a izvoarelor, semnalând existența unor erori majore în consemnarea toponimelor din multe surse documentare cercetate (îndeosebi hărți și dicționare). Doar ancheta directă și cercetarea de arhivă pot duce, în opinia sa, la identificarea formelor originare, condiție fundamentală pentru stabilirea etimologiilor corecte ale numelor de locuri studiate.

În capitolul al doilea, Mircea Ciubotaru definește conceptele care au stat la baza prelucrării materialului avut la dispoziție și precizează aspectele lexicografice urmărite în realizarea unui dicționar toponimic de tip structural, așa cum este cel publicat în acest volum, pe parcursul a 150 de pagini. Lucrarea ca atare îmbină perspectiva lingvistică cu cea istorico-geografică, prezentând materialul toponimic sub forma câmpurilor, model structural ce poate evidenția „coerența unui sistem de categorii în jurul unor polarizatori” (p. 192). Cuvântul-titlu al fiecărui articol, în formă literarizată și articulată, constituie numele polarizator al câmpului; este notată pronunția locală a toponimului, categoria și tipul toponimului polarizator, localizarea detaliată a referentului (nu se face doar precizarea localității, ca în majoritatea studiilor și dicționarelor toponimice), structura câmpului toponimic, sursele în care apar toponimele discutate (hărți, documente publicate sau inedite), formele rezultate din ancheta în zonă, etimologia. Deși autorul precizează că acest dicționar este o formă simplificată a viitorului dicționar toponimic al bazinului superior al Bârladului, lucrarea ne apare de o complexitate evidentă în comparație cu alte dicționare cunoscute ale domeniului.

Deoarece materialul obținut prin anchetele directe în bazinul superior al Bârladului (23 de comune) este foarte cuprinzător, autorul a recurs la o selecție a rezultatelor înregistrate, propunându-și să analizeze numai oronimele și hidronimele polarizatoare și creatoare de câmpuri toponimice din cinci comune din regiunea amintită, oprindu-se, în mod special, la anumite elemente de sintaxă toponimică. Din aceste reduceri de material se poate deduce dimensiunea și complexitatea pe care le presupune elaborarea unui dicționar toponimic structural, rezultat dintr-o anchetă minuțioasă și o documentare bogată.

Studierea polarizării ca principal mecanism lingvistic al structurării toponimiei are în centru câmpul toponimic, adică toate toponimele dezvoltate de la un nucleu, care au un determinant unic (toponimul primar) și determinate multiple, reprezentând termenii ce desemnează clasa de obiecte geografice. În demersul său, cercetătorul întâmpină unele dificultăți majore, între care identificarea toponimului primar (nu întotdeauna cel dintâi atestat, astfel încât, de multe ori, el este doar presupus) și stabilirea cu absolută certitudine a câmpurilor toponimice complexe. Chestiunea se exemplifică prin două steme ale câmpului toponimic *Băbușa*, care diferă prin situarea în poziție de polarizator a unui fitonim (*Poiana Băbușa*) sau a unui oiconim (*Băbușa*, sat). În asemenea situații, cunoașterea detaliată a topografiei zonei cercetate, ca și documentarea istorică bogată pot oferi argumente pentru o opțiune corectă (sau măcar probabilă). O altă problemă dificilă este cea a stabilirii etimologiei, adică a originii, a modului de formare și a gradului de motivare ale toponimului primar. Discuțiile etimologice din paginile dicționarului referitoare la nume de locuri ca *Boiștea*, *Bourul*, *Chiselița*,

^{*} Concepte definite de Dragoș Moldovanu, în studiul *Principii ale lexicografiei toponimice*, publicat în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXIII, 1972, p. 73–100.

Coșna, Crasna, Dihorița, Ocea, Solca, Trestiana, Ursoaia, Zimbrul etc. reflectă o informare serioasă și o pregătire temeinică în domeniul istoriei limbii române și al toponimiei. Importanța pe care autorul o acordă documentării istorice are ca rezultat obținerea a numeroase atestări din surse inedite, de arhivă, ce i-au permis stabilirea unor etimologii toponimice „absolute” (p. 25), adică identificarea indivizilor aflați la originea unor toponime personale (*Bădărău, Bălanul, Băneasa, Ciurea, Eliade, Beghiu* – care nu mai poate fi recunoscut în toponimul *Gârla Beciului* –, *Huciul Roșului* – de unde s-a format, prin aglutinare, denumirea aparent ciudată *Huciuroiu* etc.), spre deosebire de alte dicționare toponimice, care doar indică faptul că toponimul personal provine de la un antroponim.

Fiind o încercare de punere în practică și de perfecționare a dicționarelor toponimice, lucrarea caută soluții pentru unele probleme lexicografice speciale, cum ar fi prezența sinonimilor toponimice sau redactarea unor câmpuri toponimice prea „stufoase”, precum *Bârladul*, rezultat din includerea câmpului derivatului diminutival *Bârlăzel* în câmpul toponimului de bază. Astfel, autorul apreciază că expunerea derivatelor de acest tip trebuie făcută în articole separate.

Un inventar de entopice (obținut prin anchetele directe realizate cu ajutorul *Chestionarului toponimic și entopic general*, cu un glosar de entopice onomasiologic, întocmit de Dragoș Moldovanu) relevă desemantizarea unor apelative, absența unor entopice specifice doar acestei regiuni, relativa sărăcie a bazei lexicale a hidronimiei și oronimiei, comparativ cu alte zone geografice ale țării – caracteristici explicate prin situarea zonei cercetate într-o regiune din centrul Moldovei intens circulată și cu o populație mobilă.

Ultimele capitole ale cărții (*Stratificarea genetică. Alte probleme cronologice, Tipologia toponimică și structurile toponimice și Aspecte lingvistice*) evaluează rolul hidronimelor și oronimelor din toponimia bazinului superior al Bârladului, reținându-se faptul că se păstrează unele toponime minore de origine slavă, rezultat al conviețuirii populației slave cu cea românească pe teritoriul Moldovei, în primele trei secole ale mileniului al doilea. Nucleul polarizator al unui câmp este reprezentat cel mai adesea de un oiconim, iar fenomenul diferențierii se întâlnește mai frecvent în cadrul categoriei oronimelor. Dacă toponimele cele mai vechi sunt descriptive, începând cu secolul al XVII-lea, ca urmare a fragmentării moșilor, se constată preponderența toponimelor personale. În analiza structurilor lingvistice, autorul relevă ocurențele toponimelor simple, ale celor perifrastice și sintagmatice, cele compuse, specifice stilului oficial, nefiind frecvente; analiza toponimelor sub aspect fonetic, morfologic, sintactic și lexical întregeste cercetarea acestui material structurat lexicografic.

Ținuta științifică a lucrării este întregită de un aparat critic și tehnic riguros alcătuit: lista hidronimelor, lista informatorilor, semnele speciale, siglele localităților, bibliografia și siglele bibliografice. Harta bazinului hidrografic al Bârladului Superior, cu un sistem de numerotare și identificare a tuturor afluenților râului (în raport cu care se realizează definițiile oronimelor și ale altor categorii toponimice), permite o rapidă și exactă localizare a multor obiecte (socio)geografice.

Cu siguranță, prin claritatea și logica expunerii și analizării materialului toponimic cules, ca și prin soluțiile etimologice propuse, dicționarul toponimic structural, primul de acest fel publicat până acum, prezintă un deosebit interes științific, teoretic și practic, pentru cercetători, profesori sau studenți, filologi, istorici și geografi.

Daniela Butnaru

LAURENȚIA DASCĂLU JINGA, *Corpus de română vorbită [CORV]. Eșantioane*, București, Editura Oscar Print, 2002, 322 p.

În ultimii doi ani, cercetătoarea Laurenția Dascălu Jinga a publicat două lucrări de referință, fiecare în felul său, în cercetarea lingvistică românească actuală. În timp ce *Melodia vorbirii în limba română* (2001) realizează o prezentare sistematică a intonației limbii române literare, sintetiză a unei activități de cercetare de peste un sfert de veac, cartea la care ne referim aici, publicată sub egida

Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, reprezintă începutul unui proiect vast și ambițios de creare a unei baze de date pentru cercetările asupra „limbii române vorbite”, domeniu în care lingvistica românească se înscrie mai târziu în raport cu alte lingvistici (romanice, germanice, slave).

Realizarea unei prime culegeri de „eșantioane” ale CORV, ca și introducerea cu caracter teoretic și programatic suscită, în mod firesc, discuții, impuse de natura complexă a unei întreprinderi de o asemenea anvergură.

În discuția următoare vom face referiri la un proiect, în parte asemănător, care se pare că i-a rămas necunoscut autoarei. Este vorba de proiectul de cercetare „Limba română vorbită în Moldova istorică”, realizat între anii 1996 și 1999 de Seminarul de dialectologie și sociolingvistică al Universității „Al. I. Cuza” din Iași și de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, proiect coordonat de Universitatea din Leipzig și finanțat de Fundația „Volkswagen” din Hanovra. În cadrul acestui proiect s-a realizat un corpus vast de texte orale înregistrate, audio și video, la Iași, Chișinău și Bălți: *Corpusul moldovenesc de limbă română* [CORM], care se păstrează, parțial, la Iași și Chișinău și, integral, la Institutul de Romanistică din Leipzig. Au fost transcrise 200 de texte, dintre care 48 au fost publicate de K. Bochmann/V. Dumbravă (ed.), *Limba română vorbită în Moldova istorică*, volumul 2. *Texte*, Editura Universității din Leipzig, 2000. Volumul I (2002) conține considerații teoretice și analize pe baza materialului transcris.

Scopul, caracterul și întinderea unui corpus de date trebuie specificate prin denumirea acestuia și/sau prin considerațiile teoretico-metodologice introductive. Deoarece sintagma *limbă vorbită* are două accepții diferite: prima, care corespunde sensului comun și se referă la mediul de realizare și transmitere a limbii = (limbă) *orală*, *code phonique*, și a doua, specializată, care are în vedere realizarea concepțional diferită a limbii vorbite (*langue parlée*) în opoziție cu limba scrisă (*langue écrite*), ne-am fi așteptat ca autoarea să precizeze accepția în care o folosește. Limba „vorbită” în sens restrâns se caracterizează prin *code phonique* + *langue parlée* (la G. Nencioni, citat de autoare, *parlato* + *parlato*). Variația diasistematică vorbit/scris se manifestă, în primul rând, la nivelul constituirii textului și al pragmaticii, dar și în sintaxă, în selectarea unităților lexicale, în fonetică (mai ales prin așa-numitele *Allegro-Formen*). Această variație interferează cu celelalte dimensiuni diasistematice (diatopică, diastatică, diafazică), trăsăturile ei fiind prezente în texte orale dialectale, populare, literare etc., cu atât mai pregnant cu cât vorbirea este mai spontană, mai puțin controlată.

Laurenția Dascălu Jinga nu-l menționează pe romanistul Ludwig Söll, care a formulat pentru prima dată în mod clar această distincție, dar îi citează pe unii continuatori italieni ai acestuia sau pe Peter Koch și Wulf Oesterreicher. Din perspectiva distincției menționate, unele eșantioane: 4.1.6, 4.1.16, 4.1.17, 4.1.19, 4.2.2.1, 4.2.2.3, 4.2.3.5, 4.2.3.6, 4.2.3.7, parțial, și altele aparțin „limbii scrise” prin concepție, respectiv prin lectura unui text scris sau existența unei ciorne, prezența unor intervenții „pregătite”, prin profesia sau rutina vorbitorilor. În considerațiile teoretice, uneori prea generale, care precedă textele (p. 7–30), autoarea, preluând o clasificare propusă de F. Sabatini, reduce, mai întâi, „limba vorbită” la „comunicarea fonico-acustică [mai bine: fonico-auditivă, n.n.] și vizuală directă (sau «față în față»)” (p. 7); la p. 11 se specifică însă că „limba transmisă” (prin telefon, radio, televiziune) este „un al treilea [*recte*: al doilea] tip de comunicare prin limba vorbită”; se vorbește și de un „corpus de limbă română vorbită transmisă”, destul de bine reprezentat în „eșantioane”. Ergo, Laurenția Dascălu Jinga înțelege prin „limbă vorbită” realizarea *orală* a limbii, pe care CORV tinde să o reprezinte în totalitate. Nu pretendem, desigur, ca autoarea să delimiteze tranșant varietăți care se întrepătrund (reprezintă un „continuum”, cum spune și D-sa), dar ne așteptăm la o elaborare mai sigură a premiselor teoretice și a ipotezelor de lucru. Întrucât limba „vorbită” reprezintă „sâmburele tare” (nucleul) limbii „orale”, iar interesul autoarei se îndreaptă în primul rând spre „vorbirea spontană”, corpusul poate păstra, cu precizările de rigoare, denumirea de „română vorbită”. La fel s-a întâmplat și cu alte corpusuri, inclusiv CORM, care, chiar dacă și-au declarat de la început interesul special pentru limba vorbită în sens concepțional, au acoperit și alte aspecte ale „oralului” (chiar ale limbii scrise realizate oral). De altfel, caracterul complex și proteic al vorbirii este incompatibil cu alcătuirea unor corpusuri „pure” pentru oricare dintre varietățile orale ale limbii.

O caracteristică a corpusului asupra căreia insistă autoarea este lipsa caracterului dialectal și chiar popular. Lăsând la o parte faptul că „înregistrările de limbă vorbită nemarcată sub aspect dialectal și/sau popular” (p. 16) ar reprezenta o minoritate a textelor orale reale (cel puțin a celor românești), această insistență poate trezi ideea falsă a unor „deosebiri considerabile” între conceptele ‘vorbit’, ‘popular’ și ‘dialectal’ (p. 15, cu o trimitere la Magdalena Vulpe, care subliniază, de fapt, apartenența acestor concepte la diferite „zone” ale variabilității lingvistice). Dacă admitem ecuația: *vorbit* = *oral*, realizarea orală este tocmai forma preponderentă de existență a varietăților dialectale și populare ale limbii. Dacă avem în vedere însă aspectul conceptual al limbii vorbite, putem constata aceeași lipsă a textelor de „limbă vorbită” pentru toate varietățile limbii, de la nivelul dialectal până la cel al limbii literare/standard. Tocmai de lipsa înregistrării unor „conversații spontane” (inclusiv în mediul dialectal) se plângea Liliana Ionescu-Ruxăndoiu în citatul dat de Laurenția Dascălu Jinga la p. 16. Într-o lucrare recentă (*Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetică*, Iași, 2002), am încercat să facem o diferențiere, în cadrul graiului descris, între fapte de fonetică „dialectale” și cele care aparțin „limbii vorbite”. O asemenea diferențiere la nivelurile semantico-sintactic, pragmatic și al „analizei dialogului” (strategiile și mijloacele lingvistice ale interacțiunii verbale) nu se poate face, în prezent, decât prin metoda observării directe, ale cărei limite ar putea fi depășite numai prin existența unor corpusuri de vorbire spontană, în primul rând dialogată, la nivelul dialectal și popular.

Culegerea de texte orale în mediu dialectal are o bogată tradiție în lingvistica românească și acesta este, desigur, motivul pentru care autoarea își propune „crearea unui corpus de limbă vorbită (nondialectală)” (p. 17). În acord cu orientarea lingvisticii descriptive prestructuraliste și structuraliste, textele orale trebuie să servească la cercetarea sistematică a „compartimentelor” tradiționale ale limbii și, în special, a sintaxei, domeniu în care datele adunate cu ajutorul chestionarelor se dovedesc a fi cu totul insuficiente. Preocupări pentru cercetarea vorbirii „spontane” (neinfluențate de cercetător) și chiar a interacțiunii verbale directe (dialog, conversație) s-au afirmat și în lingvistica românească, mai ales teoretic, încă din prima parte a secolului trecut (vezi, mai ales Ovid Densusianu, raportul la Congresul I al filologilor români [1925]: *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*). Asemenea preocupări s-au accentuat în ultimele decenii, în legătură cu dezvoltarea socio- și psiholingvisticii moderne și a unor direcții ale lingvisticii poststructuraliste, ca pragmatica, cercetarea „substandardului” și a aspectelor sistematice ale „limbii vorbite”, analiza dialogului. Interesul teoretic pentru interacțiunile verbale spontane ale vorbitorilor nu se reflectă decât într-o mică măsură în culegerile de texte dialectale, care au rămas la modelul clasic al textelor „tematice” (preponderent descriptive) și „libere” (preponderent narative). Această afirmație este contrazisă numai aparent de faptul că numeroase texte dialectale conțin părți dialogate mai mult sau mai puțin extinse. Asemenea fragmente dialogate aparțin „conversației dirijate” (numită și „tematică”) dintre anchetator și informator și, mai ales, „dialogului mimat”, care corespunde tendinței spontane a vorbitorilor de a reda cât mai fidel interacțiunile verbale relatate. La vorbitorii talentați, „dialogul mimat” poate căpăta extensiuni și forme de elaborare asemănătoare „dialogului ficțional” din operele scriitorilor al căror stil se caracterizează prin „oralitate”. Fără a nega valoarea unor asemenea texte pentru cercetarea unor aspecte ale interacțiunilor verbale (ele sunt utilizate, de ex., de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația: structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a II-a, București, 1999), observăm că ele nu se pot substitui „convorbirilor spontane” ca formă prototipică a interacțiunii verbale, care pot și trebuie să fie înregistrate, fie cu știrea subiecților (ceea ce presupune o relație apropiată între cel care face înregistrarea – specialist sau nespecialist –, și (ceilalți) vorbitori), fie fără știrea (dar cu acceptul ulterior al) informatorilor/unor informatori. În prefața la volumul *Graiul din zona «Porțile de Fier»*, I. Texte. Sintaxă, autoarele, Cornelia Cohuț și Magdalena Vulpe, regretă faptul că „natura echipamentului tehnic” le-a împiedicat să facă „înregistrări «spion», fără știrea subiecților anchetați” (p. XV). Până în prezent s-au publicat numai sporadic transcrieri ale unor convorbiri între subiecți, de ex., *Texte dialectale Muntenia*, I, p. 79–81 (text remarcat ca atare de Boris Cazacu în prefața volumului); *NALR. Moldova și Bucovina, Texte dialectale*, I/1, p. 51–52.

Din cele 38 de texte incluse în volum, 13 sunt convorbiri private ale autoarei cu rude, colegi, prieteni, purtate acasă (la autoare) sau la locul de muncă; se adaugă șapte monologuri și un fragment

dintr-un seminar universitar. Publicarea a cinci convorbiri telefonice private este o premieră în cercetarea lingvistică românească. În cadrul interacțiunilor verbale „transmise”, convorbirile telefonice prezintă cele mai clare trăsături de limbă vorbită, ele servind adesea ca mostre în analiza limbii vorbite sau a dialogului. Celelalte texte sunt preluate din mass-media electronice (radio, televiziune). Textele sunt clasificate după numărul vorbitorilor: monolog, dialog/conversație (cu numărul participanților) și după „domeniul” comunicării: în familie, privat, public. Se indică și tema tratată, uneori, printr-o replică ilustrativă, de ex.: „Vinerea neagră”, „Dantele de Bruges”, „Apelul de la Heidelberg”, „Atunci am făcut eu cunoștință cu Bărăganul”, „Nu m-am civilizat în Germania, am venit civilizat și așa am rămas”. Protocolul sumar al textelor cuprinde datele tehnice strict necesare. Cu privire la vorbitori/informatori se dau sexul, data și locul nașterii și studiile, dar nu și alte date semnificative, ca profesia sau localitatea/localitățile de domiciliu. Se precizează care înregistrări au fost făcute fără știrea unor vorbitori. Mai rar se fac observații cu privire la rostirea sau la unele caracteristici discursive ale vorbitorilor. La textele preluate de la radio sau televiziune apar, în plus, sursa înregistrării (de ex., Radio București, emisiunea „Antena tineretului”), tipul textului mediatizat (interviu, talk-show, conferință, știri), rolul public al participanților (moderator, crainic, reporter, invitat) și numele unor personalități cunoscute publicului larg. Din păcate (motivul fiind, evident, economia lucrării) se prezintă numai „eșantioane”, fragmente reduse de texte, insuficiente pentru observarea unor trăsături textuale, de ex., variația tematică în conversația liberă, strategiile de schimbare a temei, menținând, pe cât posibil, coerența și coeziunea textului. Numai câteva texte sunt date în întregime, dar acestea sunt fie secvențe ale unor acțiuni comunicative mai largi (de ex., 4.1.17, „cuvânt de deschidere a unui simpozion”), fie prea scurte pentru a putea ilustra un anumit „tip” de text (de ex., 4.2.3.4, cu durata de 1' 18", pentru „predica religioasă”).

Denumirea „româna de uz mediu” pentru „limba vorbită pe care ne-am propus să o înregistrăm”, inspirată după „italiana de uz mediu”, nu ni se pare potrivită, ca și formula „româna vorbită curent”, utilizată de Marina Ciolac (inspirată după germ. *Umgangssprache*), aceste concepte fiind expresia unor procese de standardizare specifice limbilor respective. Delimitarea unor noi varietăți diastratice și diafazeice necesită cercetări speciale, mai ales cu metode sociolingvistice. Dacă se poate identifica un sistem/ansamblu de regularități specifice limbii vorbite, autonome față de variația diatopică, diastratică și diafazeică, este de preferat ca acesta să fie denumit *limba română vorbită*.

Din perspectiva varietăților limbii române, textele publicate aparțin *realizării orale a limbii literare*, cu o ușoară coloratură regională (muntească: sunt evidente mai ales *dă, dăcît, dîn, pă*, care apar alternativ sau predominant la unii vorbitori). O anumită uniformitate a corpusului de înregistrări directe în privința „situațiilor de vorbire” acoperite (și, în consecință, a tipurilor de texte obținute), a ariei geografice, a statutului sociocultural al vorbitorilor (aproape toți au studii universitare) îl fac reprezentativ mai ales pentru *vorbirea dialogată (relativ) spontană a intelectualilor bucureșteni*. Trăsături ale conversației intelectualilor sunt, între altele, preferința pentru teme „elevate”, afectivitatea mai „reținută”, caracterul livresc al „limbii citate”, chiar frecvența reliefărilor enfatice (amintind de modul de a citi știrile al unor crainici de televiziune). Mult mai apropiate de vorbirea altor categorii socioculturale sunt conversațiile familiale/familiale de contact sau axate pe aspecte ale vieții de familie sau ale vieții cotidiene.

Dintre culegerile de texte orale românești existente, actualul CORV se apropie de volumul lui G. Gogin, *Limba moldovenească vorbită. Texte*, Chișinău, 1989 (necitat de autore). Un corpus amplu consacrat limbii literare germane a fost realizat la Freiburg, sub coordonarea lui Hugo Steger: *Texte gesprochener deutscher Standardsprache*, din care au fost publicate (între 1971 și 1979) patru volume tematice: „discuții pe teme actuale”, „convorbiri cotidiene”, „dialoguri consultative” și „dialoguri din domeniul prestărilor de servicii”.

Documentarea empirică CORM a urmărit înregistrarea de texte neliterare orale uzuale (*Gebrauchstexte*) în domeniile mari ale interacțiunii comunicative urbane: în instituții (școală, universitate, judecătorie/tribunal, primărie, institute de cercetare, policlinici și spitale), în situații semiinstituționalizate (în comerțul organizat, în unități de servicii publice) și în situații neinstituționalizate (la piața țărănească/bazar, pe stradă, în familie, la căminul studențesc), la care se

adaugă comunicarea prin mass-media orale (radio și televiziune). În situațiile de vorbire familială sau privată s-a folosit pe scară largă înregistrarea fără știrea unor „actanți”. În societatea românească actuală, obținerea consimțământului pentru folosirea unor asemenea înregistrări în scopuri științifice nu pune încă probleme, cu excepția unor cazuri rare, mai ales din rândul intelectualilor. Pentru asigurarea confidențialității, numele subiecților pot fi simbolizate prin sigle atribuite în mod arbitrar, așa cum s-a procedat în CORM. Cel mai mare impediment rămâne faptul că, în societatea actuală, mijloacele cele mai performante de înregistrare a vorbirii nu sunt accesibile cercetătorilor (limbii), ci altor categorii sociale. Personal am „stricat” kilometri de bandă magnetică încercând să fixez interacțiuni verbale spontane cu mai mulți participanți, inclusiv în medii poluate fonic (de ex., pe stradă, la piață, în mijloace de transport). Diversitatea mai mare a „situațiilor de vorbire” a dus la o mai mare diversitate a textelor CORM; pentru o clasificare/caracterizare empirică a textelor transcrise din acest corpus, vezi *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. I, în special p. 64–76.

Suntem într-un acord cu autoarea că textele înregistrate până în prezent marchează „începutul creării unei baze de date a românei vorbite actuale” și că „activitatea de culegere a corpusului de limbă vorbită” trebuie să fie „o misiune permanentă”. De altfel, în arhiva Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, credem că se află și alte înregistrări, mai vechi și mai noi, de texte orale care ar putea fi selectate/prelucrate pentru a fi integrate în CORV; o dovadă în acest sens sunt unele texte publicate în *Antologia fonetică a limbii române* (1988, coordonator Andrei Avram, autori: Laurenția Dascălu Jinga, Maria Teodorescu, Anca Ulivi), unde se trimite și la o culegere de texte inedite a Marilenei Tiugan.

Pentru lărgirea corpusului de română vorbită mediatizată s-ar putea utiliza, prin colaborarea cu lucrătorii din mass-media electronice, arhivele posturilor centrale și locale, de stat și private, de radio și televiziune. Unele emisiuni radio și televizate utilizează înregistrări ale unor interacțiuni verbale „primare” care pot fi adevărate mostre de limbă vorbită și care sunt adaptate, prelucrate, manipulate ulterior în situațiile de comunicare mediatizată. Pe de altă parte, convorbirile mediatizate se aseamănă cu cele din teatru („convorbiri înscenate”) și din cinematografie. O bază bogată de asemenea date ar permite analiza și caracterizarea lingvistică sistematică a tipurilor și subtipurilor de texte mass-media, cunoscute vorbitorilor ca noțiuni empirice și lexicalizate (în dicționare): radio-jurnal, interviu, „masă rotundă”, reportaj, talk-show etc.

În selectarea interacțiunilor înregistrate și în alegerea modalității de transcriere a acestora se vedește clar preocuparea autoarei pentru analiza dialogului/conversației (acestui domeniu de cercetare, în care Laurenția Dascălu Jinga a realizat deja unele contribuții remarcabile, îi este consacrat un capitol special în lucrare), preocupare pe care o și declară în mod deschis: „[...] volumul de față se adresează în primul rând cercetătorilor interesați în studierea c o n v e r s a Ț i e i”. Ne putem imagina și o evoluție a CORV în sensul scindării acestuia în mai multe corpusuri de limbă română orală/vorbită: de ex., „directă”, „transmisă”, diferențiate, eventual, și după interesele gnoseologice primordiale ale autorilor.

Importanța specială a fixării grafice a datelor decurge din faptul că *textele transcrise* reprezintă obiectul real al analizei lingvistice. Întrucât nici o transcriere nu poate reda integral toate aspectele actelor de comunicare verbală, alegerea unui sistem de transcriere depinde de interesele speciale ale cercetătorului-transcriptor, dar, când este vorba de un corpus „public”, acesta trebuie să încerce să satisfacă cât mai multe dintre cerințele diverse ale virtualilor utilizatori. Pentru analiza dialogului/conversației sunt importante mijloacele verbale, paralingvistice și nonverbale care au funcții în realizarea mesajului, în constituirea interacțiunii verbale, a „morfologiei conversației” (Sanda Golopenția Eretescu), a „Sintaxei dialogate” (Tatiana Slama-Cazacu). În cercetarea socio-lingvistică, pragmatică, a varietăților lingvistice, a nivelurilor sistematice ale limbii etc. pot juca un rol important alte aspecte, de ex., redarea cât mai exactă a realizării fonice. Nu numai fonetisme dialectale care pătrund și în vorbirea îngrijită, ci și aspecte fonetice mai generale, cum sunt păstrarea sau diftongarea vocalelor în poziție inițială, diftongarea vocalelor în poziție postconsonantică (cu palatalizarea, labializarea sau velarizarea mai pronunțată a consoanei precedente), forme hipercorecte au devenit indici ai originii locale și ai statutului sociocultural al vorbitorilor. De aceea, în textele CORM au fost notate o serie de fenomene fonetice, iar unele texte sunt transcrise mai riguros, fapt

care permite o cercetare aprofundată, la nivel fonetic, a faptelor de oralitate, a trăsăturilor varietății regionale moldovenești a limbii literare, a unor particularități ale rostirii din stânga Prutului.

Deoarece autoarea își propune „constituirea unei «arhive» cât mai complete a românei vorbite nedialectale” (p. 24), care „să ofere instrumentele necesare studierii sistematice a limbii române vorbite” (p. 25), observațiile noastre cu privire la sistemul de notare pot fi sugestii pentru o eventuală completare/modificare a acestuia.

Laurenția Dascălu Jinga folosește un sistem de simboluri și convenții coerent, adecvat scopului propus („analiza conversației”) și care nu îngreunează, în general, lectura curentă a textului. Transcrierea are la bază sistemul elaborat de direcția etnometodologică în analiza conversației (H. Sacks, E. Schegloff, Gail Jefferson), cu unele modificări și completări, privind îndeosebi redarea intonației (în sens larg), unde este evidentă specializarea autoarei, care a propus și descris chiar un tip special de intonație: „reectivă” (p. 38–39), notat prin „!” (a nu se confunda cu intonația „exclamativă”!). „Melodia vorbirii” este sugerată prin semne de punctuație sau prin săgeți: ↑ și ↓ la sfârșitul enunțului („contur melodic final”) sau al grupurilor/sintagmelor intonaționale („contur melodic nonfinal”), dar și prin Î (= înalt) și J (= jos; suprapunere parțială cu „!”) în cadrul unor secvențe de mărimi diferite. Dintre caracteristicile vocii se mai notează „rostirea marcată”, „citarea”, intensitatea puternică sau slabă. Marcarea «*ȘOP... ȘOP*» pentru secvențe afonizate, semiafonizate (eventual voce „sufletă”, „scârțâită”?) este neeconomică pentru notarea unor silabe sau sunete afonizate. Se putea nota și „culoarea” vocii, de ex.: „ironic”, „supărat”, „vesel” etc. Sunt nuanțate unele indicații globale folosite de multă vreme în notarea fonetică, de ex.: „ciztarea” ([ɛ]) se marchează prin pauză simplă sau „umplută”, *false start*, întreruperea cuvântului sau repetarea unui cuvânt; „corectarea” ([k]) devine „autocorectare” și „corectare” (de către alt protagonist).

Se renunță total la transcrierea fonetică, cu excepția unor cuvinte a căror rostire este obiectul unor considerații metalingvistice (p. 163, 166). Se utilizează scrierea normată curentă chiar atunci când convenția ortografică este ambiguă în privința rostirii, de ex.: în *ardelenii, bisericii*, secvența finală este [i] (rostirea obișnuită) sau [ij] (formă emfatică, arhaizantă, dialectală)?; *eu, el, era* etc. sunt rostirile normate/obișnuite cu [je] sau cele hipercorecte, influențate de grafie?; *nu știu* este [nú ʃtju] sau [nu ʃtju]?; *există* este cu [gz] sau [cs]?; sau când este neadecvată pentru redarea îmbinării sunetelor în cadrul cuvântului: *absolut, adecvat* sau în lanțul sonor: *un fel de legătură, în concediu*.

Nu am observat notarea accentului principal sau secundar nici în cazuri speciale, în care accentul are funcție distinctivă, de ex., și conjuncție și și cuvânt modal: *și-a venit și Viorica...* (p. 57) sau la transferul accentual: *Eu n-am [n-âm?] spus..., n-avea*. Prezența mai multor accente într-un cuvânt este sugerată prin despărțirea în silabe.

Credem că nu era necesară marcarea pauzelor umplute printr-un semn special (de ex.: *retrospectiv / i:*), mai ales că vocala centrală care „umple” pauza se poate uni cu cuvântul precedent, iar, altfel, este separată printr-o scurtă pauză.

Lungirea unor vocale apare rar, fiind inclusă, desigur, în multe cazuri, în marcarea prin majuscule a silabelor reliefate emfatic. Nu am observat cazuri de lungire a consoanelor durative, dar într-un caz ca *n- NU se știe* se poate bănuî a rostire lungită (sau geminată?) a consoanei.

Notarea secvențelor simultane prin paranteze drepte, dar fără scrierea replicilor sub formă de partitură, face dificilă distingerea porțiunilor suprapuse mai lungi.

Se notează foarte rar elemente fonice nonverbale (/su/râs, tuse, dregerea vocii) sau alte evenimente extralingvistice ale interacțiunii: gesturi, mimică, „limbajul corpului”, schimbări ale situației lingvistice. Importanța unor asemenea elemente este mult mai mare în cazul convorbirilor *empractive* (integrate într-o activitate socială cu caracter practic), de ex., interacțiunile verbale într-un atelier de reparații auto sau în hala unei fabrici (Tatiana Slama-Cazacu), tranzacții de vânzare-cumpărare, consultații medicale, solicitarea de informații despre o adresă, pe stradă etc. În textele transcrise din CORM, mai ales în cele care au la bază înregistrări video, au fost notate evenimentele nonverbale considerate necesare pentru înțelegerea interacțiunii verbale, fără a se viza exhaustivitatea sau elaborarea unui sistem formalizat. Complexitatea unui asemenea sistem, cum este, de ex., „sistemul pentru cercetarea interacțiunilor nonverbale”, realizat la Universitatea din Berna (vezi

P. Winkler [ed.], *Methoden der Analyse von Face-to-Face-Situationen*, Stuttgart, 1981, p. 203–268), îl face (aproape) impracticabil.

În transcrierea textelor orale există tendința de a utiliza, pe lângă semnele care redau datele primare ale interacțiunii comunicative și ale situației de vorbire, unele convenții care realizează o primă interpretare a unor aspecte ale textului. Asemenea interpretări (de obicei, dintre cele mai evidente) sunt utile mai ales pentru prelucrarea automată a datelor. În lucrarea prezentată se semnalează prin (*sic!*) „situațiile în care vorbitorul a lăsat o eroare necorectată” (atitudine prescriptivistă a autoarei?): dezacorduri și alte „abateri de la normele gramaticale” (p. 39); aici s-ar încadra, de altfel, și *false start* (startul greșit). Frecvența ridicată a repetării (înțelegă ca revenire a aceluiași lexem în aceeași replică sau în replici diferite), marcată prin *subliniere*, chiar și în cazul unor „bâlbâieli” de tipul: *cu cu lupa*; *n-NU știu* (repetiție?) împletează ușor asupra părții de sub rând a literelor și asupra aspectului elegant al textului, generos pus în pagină prin utilizarea unui corp mare de literă.

Laurenția Dascălu Jinga anunță punerea „la dispoziția cercetătorilor” a „materialului vorbit de circa 65 de ore” pe care îl conținea CORV la 20 noiembrie 2001 (vezi *Anexă. Componenta actuală a ARHIVEI CORV*, p. 291–310), deocamdată prin indicarea numărului și codului acestor înregistrări în arhiva păstrată la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ar fi de dorit o înregistrare cât mai grabnică a materialului pe CD-uri, care să se poată comercializa sau accesa direct prin INTERNET, așa cum și-au propus și organizatorii arhivei CORM.

Materialul adunat până în prezent pentru CORV reprezintă un corpus „privat”, oficializat prin preluarea în planul de lucru al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Felicitând-o pe autoare pentru priceperea, hărnicia și entuziasmul cu care a început această lucrare, credem că pentru alcătuirea unui corpus reprezentativ, atât al realizării orale a limbii române, cât și al „limbii vorbite”, ar trebui făcute înregistrări de convorbiri/conversații spontane la nivelul tuturor varietăților diasistemice, inclusiv în zona „substandardului” (între vorbirea standard și cea dialectală), cea mai puțin cercetată până în prezent. Pentru realizarea unui asemenea deziderat este necesară nu numai colaborarea mai multor cercetători (în afara imposibilității practice, participarea aceluiași cercetător la /aproape/ toate interacțiunile înregistrate poate imprima corpusului o anumită „personalizare”), inclusiv lucrători în domeniul mass-media electronice, ci și participarea mai multor centre de cercetare. Într-o vreme când fondurile destinate cercetării științifice sunt foarte reduse, posibilitățile restrânse de subvenționare (granturi, sponsorizări) ar trebui folosite, în primul rând, pentru realizarea unor asemenea lucrări de colaborare.

Adrian Turculeț

VASILE FRĂȚILĂ, *Studii de toponimie și dialectologie*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2002, 440 p.

Recentul volum al profesorului universitar Vasile Frățilă reunește studii și articole deja apărute în reviste de specialitate, unele neafiate la îndemâna tuturor celor interesați. După cum indică și titlul, volumul cuprinde două secțiuni: una dedicată toponimiei și cealaltă dialectologiei.

În primul studiu, intitulat *Teritoriul de formare a limbii și a poporului român. Argumente lingvistice și toponimice*, autorul abordează o problemă controversată, expunând argumentele susținute de adversarii continuității românilor la nord de Dunăre și contraargumentele istorice și lingvistice aduse de-a lungul vremii de către numeroși cercetători români și străini. Pentru demonstrarea continuității, pe lângă hidronime ca Ampoi, Argeș, Bârzava, Criș, Dunăre, Hârșova, Mureș, Olt, Olteț, Prut, Săsar, Siret, Someș, Tisa, Timiș și oiconime ca Abrud, Arcuda, Drencova, Mehadia, Oltina, considerate a fi de origine autohtonă, sunt invocate o serie de toponime minore, admise de unii cercetători ca fiind de origine latină. Sunt discutate etimologiile (uneori doar ipoteze etimologice) propuse de diverși autori, materialul constituindu-se astfel și într-o bogată bibliografie de profil.

Pagini numeroase sunt consacrate studiului *Toponimia văii inferioare a Târnavelor*, ce reprezintă, după cum mărturisește autorul, un capitol revizuit și îmbogățit din teza sa de doctorat, *Graiul de pe valea inferioară a Târnavelor*. Lucrarea conține un bogat glosar de toponime culese dintr-o zonă interesantă din punct de vedere lingvistic. Ne-am fi așteptat să găsim, însă, o definiție mai clară și consecventă a toponimelor și o localizare mai precisă a acestora (de cele mai multe ori fiind indicată doar localitatea de pe teritoriul căreia a fost cules toponimul). La unele articole nu este precizat obiectul geografic denumit (*Coasta Saschiului, Călineasa, Bercu Rotund, Capu Părului, Biserica de Jos*) sau nu este indicată etimologia toponimului (*Bibarțul între Drumuri, Biserica de Jos, Dosu lui Deutsch, Năsfalca*). În continuarea *Glosarului*, plecând de la lucrări semnate de Iorgu Iordan, Anatol Eremia, Ion Toma sau Gh. Bolocan, autorul analizează tipologic, semantic, fonetic și morfologic toponimele expuse.

Secțiunea dedicată dialectologiei începe cu *Terminologia corpului omenesc în dialectul istroromân*, studiu ce are la bază materialul din ALR I și ALR II, monografiile și glosarele publicate până în prezent și răspunsurile primite de Ugo Pellis la *Chestionarul Atlasului lingvistic italian* (ALI) în trei localități istroromâne: Sușnevița, Bârdo și Jeliân. Sunt analizați termenii ce denumesc părți ale corpului omenesc, demersul autorului fiind motivat prin faptul că aceștia sunt mai rezistenți la împrumuturi decât cuvintele ce aparțin altor sfere semantice. Glosarul, cuprinzător, este structurat în cinci părți: I. Capul. Gâtul; II. Trunchiul și organele interne; III. Organele genitale; IV. Membrele superioare și inferioare; V. Diverse. Vasile Frățilă analizează etimologia cuvintelor din istroromână ce denumesc părți ale corpului, frecvența lor în dialectele limbii române și chiar în alte limbi romanice, prezența lor în sintagme, modificări ale formei, genului sau sensului etimonului. Se constată, în urma inventarului făcut, că termenii de origine latină referitori la cele mai importante părți ale corpului omenesc s-au păstrat cu tenacitate, chiar și în istroromână, dialectul românesc ce a fost influențat cel mai mult de limbile popoarelor cu care a intrat în contact, dar și că mulți termeni au fost împrumutați din alte limbi (în special cuvintele ce se referă la „detalii”).

Studiul *Repartiția dialectală a dacoromânei* constituie o sinteză a opiniilor formulate de-a lungul timpului de către diverși specialiști în legătură cu această problemă majoră a dialectologiei românești, privind și cauzele sau vechimea diferențierilor dialectale. Vasile Frățilă afirmă că, în cercetarea repartiției teritoriale a dialectului dacoromân, trebuie să luăm în considerare nu fenomenele ce se întâlnesc pe arii foarte întinse, ci cele specifice unei anumite zone și, mai ales, „modul particular în care se combină diferitele trăsături lingvistice existente și în ariile învecinate” (p. 354). Plecând de la fenomenele fonetice cu caracter de „lege”, dar și de la o serie de elemente lexicale și morfologice specifice, autorul consideră că, în cadrul dialectului dacoromân, se poate delimita un grup dialectal transilvănean (compus din patru graiuri mari, desul de bine individualizate: crișean, maramureșean, nord-est ardelean și sud-est ardelean), opus subdialectelor bănățean, muntean și moldovean. Această repartiție n-a fost mereu aceeași, ci s-a conturat treptat, ca rezultat al evoluției interne a limbii române și al influențelor suferite prin contactele cu alte limbi. Deși despre existența unor graiuri transilvănene vorbesc și Vasile Țăra sau Viorel Văsieșiu, repartiția dialectală a dacoromânei pe care o propune V. Frățilă se constituie într-un punct de vedere original în literatura de specialitate.

În *Însemnări pe marginea Limbii descântecele românești* de Al. Rosetti, autorul își propune să aducă date și explicații noi privitoare la termenii analizați în această lucrare. Folosindu-se de materialul dialectal pe care îl are la dispoziție, dar și de temeinice cunoștințe din alte domenii lingvistice, profesorul timișorean completează discuția asupra următoarelor cuvinte: *adevăsi, alătra, balț, bărăta, broaște, bou-cibol, căuti, dăoli, drobolată, dungălu, furteață, limpedi, meață, mijă, morfeca, muță, ogaș, om, stroh, struț, surză, trăcsăi și veritoare*.

În articolul *Structura etimologică a vocabularului limbii române*, autorul analizează elementele lexicale ale idiomului romanic oriental, atât cele provenite din latină, ce constituie stratul limbii române, cât și cuvintele considerate ca aparținând substratului traco-dac sau elementele împrumutate din diferite limbi cu care româna a venit în contact de-a lungul istoriei sale (slava, maghiara, greaca, turca, germana etc.), împrumuturi care n-au reușit să schimbe caracterul romanic al limbii române.

Urmează un *Studiu inedit de dialectologie românească al profesorului G. Ivănescu: Graiul din sud-vestul Moldovei*, redactat de cunoscutul lingvist ieșean probabil în anii 1958–1960, dar rămas necunoscut până în 1992, când va fi publicat (cu adnotări), de Vasile Frățilă, în „Analele Universității din Timișoara. Științe filologice”. Plecând de la articolul *Graiul putnean* semnat de Iorgu Iordan, G. Ivănescu afirmă că „graiul vrâncean prezintă forma originară, fără fenomene de analogie, atât a graiului moldovenesc, cât și a celui muntenesc”, reprezentând „un stadiu străvechi, de la care s-au abătut atât dialectul moldovenesc, cât și cel muntenesc” (p. 404), fapt care, arată G. Ivănescu, ne permite să eliminăm „graiul vrâncean atât dintre graiurile moldovenesti, cât și dintre cele muntene”; „caracterul arhaic al graiului vrâncean nu s-a putut menține decât datorită poziției sale intermediare între cele două dialecte. Și cum acesta merge când cu cel moldovean, când cu cel muntean, el nu poate fi considerat decât unul de tranziție între cele două dialecte” (p. 404–405).

Cartea se încheie cu cercetarea *Elementelor meglenoromâne în volumul Povești populare românești de Cristea Sandu Timoc*, unde Vasile Frățilă analizează unele particularități lexicale, fonetice și morfosintactice specifice dialectului meglenoromân.

Alături de studiile prezentate, rod al unor cercetări întreprinse pe teren și în bibliotecă, prezența unei bogate liste bibliografice și a unui indice de autori ne îndreptățește să apreciem că volumul va fi consultat cu folos atât de specialiști, cât și de tinerii care se inițiază în diferite domenii ale lingvisticii românești.

Daniela Butnaru

ION MĂRII, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2002, 190 p.

O dată cu publicarea volumelor din seria *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni (NALR)* iau amploare studiile aplicate în care sunt analizate rezultatele acestei vaste întreprinderi științifice pe teren românesc. Fie că în discuție se află probleme „clasice” de fonetică, morfosintaxă sau lexic, fie că se tratează aspecte ce țin de pragmatica organizării anchetei dialectale sau de eficientizarea redactării atlaselor lingvistice, panopia unghiurilor de abordare a materialului dialectal cuprins în respectivele volume sporește mereu.

În această direcție se înscrie și prezentul volum al lui Ion Mării, distins cercetător al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, a cărui bogată activitate în domeniul dialectologiei (dar nu numai) se întinde pe o perioadă de peste 40 de ani. La origine teză de doctorat, *Harta lexicală semantică* este rezultatul „omogenizării”¹ a patru articole prezentate de-a lungul timpului la Simpozioanele Naționale de Dialectologie Română, trei dintre acestea fiind publicate anterior¹. Laitmotivul acestor patru articole este dat de dihotomia „onomasiologic”/„semasiologic”, a cărei prezență este esențială în orice abordare realistă de tip diacronic, dar mai ales sincronă a materialului prezent în ALR și NALR. Adoptarea acestei grile de interpretare pe întreg parcursul lucrării este, poate, și motivul pentru care, în ciuda unui „eclectism metodologic”² asumat în mod deliberat de autor², volumul dă dovadă de o coerență de ansamblu bine întreținută.

¹ *Harta lexicală semantică*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983 (volum îngrijit de: R. Todoran, E. Beltechi, I. Mării, N. Mocanu); *ALR – Din însemnările unui redactor (V): documentarea „onomasiologică” și semasiologică a gesturilor în ALR II*, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994–1995, nr. 1; *ALR – Din însemnările unui redactor (VII). Documentarea lexicală terminologică și semasiologică*, în „Dacoromania”, serie nouă, II, 1996–1997, nr. 1–2.

² Acest „eclectism metodologic” dă naștere, în cele din urmă, și unui „eclectism structural”: din cele 164 de pagini efective ale studiului, aproximativ 55 sunt „consacrate” notelor de sfârșit de capitol, 24 hărților și schemelor, 22 observațiilor plasate în interiorul textului propriu-zis, acestuia din urmă nemairămânându-i decât (evident)... 63 de pagini. Așa stând lucrurile, se ajunge la situația ca însăși argumentația lucrării să se desfășoare permanent pe două planuri: unul al textului propriu-zis și

Primul dintre cele patru studii, care se intitulează chiar *Harta lexicală semantică*, propune un nou tip de redactare a materialului dialectal prezent în ALR și NALR. Acest „nou și complementar tip de hartă lexicală” este rezultatul „unei lecturi (exclusiv) semantice a hărților onomasiologice neinterpretative adevărate (= autentice)”³ (p. 19), lectură care, în cazul de față, se fundamentează pe rezultatele studiului coșerian *Pentru o semantică diacronică structurală*, „cel mai profund și cel mai frumos studiu teoretico-metodologic de lexicologie integrală” (nota 9, p. 51). Din perspectiva unei asemenea lexicologii, Ion Mărie înțeprinde o analiză critică a manierei în care, pe de o parte, a fost și este redactat și, în consecință, interpretat materialul ALR și NALR, iar, pe de altă parte, a felului în care s-a făcut documentarea și redactarea *Dicționarului limbii române* al Academiei, serie nouă, în calitatea acestuia de principal „beneficiar” al materialului celor două serii de atlase lingvistice românești. Analiza corelativă a celor două tipuri de lucrări are ca suport calitatea autorului atât de participant (redactor și redactor-coordonator) la editarea materialului ALR, cât și de redactor și revizor pentru materialul din ALR I și ALR II, folosit în alcătuirea DLR. Din acest punct de vedere, putem spune că publicul-țintă al prezentului volum îl constituie, în primul rând, dialectologii și lexicografii care lucrează la redactarea celor două opere fundamentale cuprinse în programul Academiei Române, dar și toți cei care, într-un fel sau altul, folosesc frecvent în activitatea lor dicționarul-tezaur al limbii române sau atlasele lingvistice românești.

Un aspect ce se impune atenției cititorului după lectura celor patru studii este caracterul „terapeutic” prezent în cuprinsul cărții. Un exemplu în acest sens este denunțarea de către autor a manierei de a prezenta individual (pe hărți separate) răspunsurile obținute la două sau mai multe întrebări ce vizează noțiuni corelative, cum ar fi, de exemplu, cele prezente în *Chestionarul NALR* sub pozițiile [622] *cumnat*¹, [623] *cumnat*², [624] *cumnat*³ sau, în același chestionar, sub pozițiile [1171] *sâmbure*¹ și [1172] *sâmbure*². În astfel de cazuri, Ion Mărie susține, în virtutea lecturii semantico-semasiologice pe care o promovează, ca fiind absolut necesară redactarea cumulativă, pe o singură hartă (sau MN), a răspunsurilor la astfel de întrebări, și aceasta cu atât mai mult cu cât „în fixarea structurii dialectale a limbii române [...], când se iau în considerare și particularitățile lexicale, este necesar să se aibă în vedere nu numai (ca până acum) exclusiv tipurile onomasiologice (denominative), ci și cele semantice, semasiologice și terminologice [...]” (p. 47)⁴. Rezultat al unei îndelungate experiențe în domeniu, semnalarea unor astfel de probleme vine în sprijinul specialiștilor care redactează atlasele lingvistice și, în plan secund, dar într-un inextricabil determinism, al autorilor DLR. „Tratamentul” acestor „anomalii redacționale” se face din perspectiva dihotomiei menționate la începutul acestor rânduri.

Unul dintre scopurile declarate ale unei astfel de hărți lexicale semantice este de a dezavua falsa lectură onomasiologică (dinspre titlu înspre conținutul hărții) și semasiologică (dinspre conținutul hărții înspre titlu) a hărților lexicale onomasiologice, aceasta având ca efect „neutralizarea opozițiilor (distincțiilor) semantice, ceea ce face ca, automat = mecanic, cei doi sau trei termeni *pozitiv marcați* [...] să fie interpretați, onomasiologic, ca sinonimi și definiți (de către toți cei care

altul al notelor și observațiilor. Poate că acest aspect este unul dintre motivele pentru care autorul consideră de cuviință să avertizeze cititorul că „tot din perspectiva acestui eclectism trebuie înțeles (judecat, evaluat și criticat) acest studiu” (p. 10).

³ Dimensiunea critică a prezentei lucrări este dublată mereu de un demers de natură axiologică, concretizat prin frecvența utilizare, cu referire la faptele supuse analizei, a raportului *realist(ă)*–*adevărat(ă)*/*nerealist(ă)*–*fals(ă)*.

⁴ Același imperativ în stabilirea structurii dialectale a limbii române este avut în vedere și de Magdalena Vulpe, în articolul *Harta lexicală semasiologică*, „Cercetări de lingvistică”, XXXVIII, 1–2/1993, Cluj-Napoca, p. 269–275. Deși această lucrare are o problematică foarte asemănătoare cu cea a demersului cercetării de față (fapt evident dacă ar fi să ne raportăm doar la titlurile lucrărilor în discuție), ea nu este inclusă în lista bibliografică, chiar dacă autoarea la care ne referim apare aici citată cu alte două lucrări.

utilizează materialul ALR și practică o astfel de lectură), semasiologic, prin sinonimul [...] literar, prezent în titlul hărților lexicale onomasiologice neinterpretative și/sau interpretative" (p. 38–39). O asemenea lectură este „facilitată” uneori și de unele deficiențe la nivelul chestionarului: prin folosirea unor întrebări de genul „Cu ce scoateți cenușa?”, „În ce se păstrează brânza?”, „Unde dorm găinile?” pot apărea nonidentități între *noțiunea* cuprinsă în titlul hărții și *desemnata* (*realitatea*) înregistrat(ă) pe teren. De la o asemenea nonconcordanță, literar/dialectal, reflectată de unele hărți lexicale și până la glosarea în DLR a unor sensuri inexistente, practic, în realitate nu mai este decât un pas, din păcate destul de frecvent făcut în paginile acestei importante lucrări lexicografice românești. Aceste inadvertențe devin un argument în favoarea adoptării unei duble lecturi în cazul materialului înregistrat în ALR și NALR. Astfel, în opinia lui Ion Mării, abordarea onomasiologică a faptelor lingvistice trebuie dublată mereu de una semasiologică, iar rândul lor, au nevoie, în prealabil, de o lectură semantică (p. 47). Constatarea este transferată, prin intermediul aceleiași maniere de analiză corelativă a faptelor lingvistice, și în domeniul lexicologiei. Aici, preluând imperativul unei lecturi comparative a materialului documentat pentru DLR, autorul militează pentru o „lexicologie descriptivă alfabetică cu adevărat modernă, subordonată unei lexicologii descriptive *semantico-onomasiologice* (singura care, într-adevăr, reprezintă punctul de vedere nu al lingvistului, ci al vorbitorului, al vorbitorului creator de semne lingvistice lexicale și utilizator al semnelor create de onomaturg), generată și determinată, aceasta din urmă, de aplicarea noțiunilor saussuriene de «sistem» și «valoare», precum și de distincțiile coșeriene: «limbă funcțională» (monosistemică)/ «limbă istorică» (polisistemică), «structură»/«arhitectură», «semnificare»/«desemnare» [...]”. Precizăm că această abordare integrativă a faptului lingvistic se regăsește și în celelalte studii, intitulate după cum urmează: *Opoziția semantico-terminologică*: „os”/„sâmbure etc.” sau os = «sâmbure 1»/sâmbure etc. = «sâmbure 2» și *etimologia semnului*: os „parte tare, lemnoasă, care se găsește în interiorul unor fructe, protejând sămânța”, *Documentarea „onomasiologică” și „semasiologică” a gesturilor în ALR II* și *Documentarea și harta lexicală terminologică și/sau semasiologică în ALR și NALR*.

Pe lângă caracterul prescriptiv (implicit sau explicit) al lucrării, aceasta cuprinde și o importantă latură descriptivă, în cuprinsul căreia *taxonomia* ocupă un loc bine determinat. Acest aspect poate fi ilustrat cel puțin prin două exemple.

În primul rând, autorul încearcă să introducă o mai mare precizie în stabilirea diferitelor tipuri de întrebări prezente în chestionarele ALR și NALR, prin intermediul unei mult mai analitice acțiuni denominative⁵. Astfel, în cazul „documentării lexicale onomasiologice non-contextuale” (cea contextuală, realizată prin transpunerea în grai a unei propoziții sau fraze ce conține termenul pentru noțiunea urmărită de anchetă, fiind nesemnificativă în economia celor două serii de atlase), autorul stabilește următoarea clasificare:

a) *întrebare lexicală onomasiologică perifrastică sau descriptivă*, pentru ceea ce, în mod curent, poartă numele de „întrebare indirectă”;

b) *întrebare lexicală onomasiologică denominativă*, pentru clasa „întrebare indirectă”. Aceasta, la rândul ei, poate duce la o *documentare lexicală terminologică*, atunci când se prezintă sub forma „Ziceți vorba *pricepere*?”, sau la o *documentare lexicală terminologică + semasiologică*, în cazul în care apare sub forma „Ziceți *muiere*? Ce înseamnă?”.

Pe lângă aceste două tipuri de întrebări, majoritare în metodologia anchetei dialectale, autorul mai enumeră altele două, prezente și ele în chestionarele atlaselor lingvistice românești, dar într-o proporție mult mai redusă:

⁵ Precizăm că o analiză atentă a metodologiei aplicării *Chestionarului NALR* se găsește în Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997, p. 112–119 și, mai ales, p. 193–216. În respectiva lucrare, autorii prezintă propria „terapie” aplicată, pe parcursul desfășurării anchetei NALR, chestionarului în discuție, în ideea optimizării acestuia prin intermediul unei acțiuni de „logicizare a comunicării” interpersonale anchetator–informator (p. 196).

c) *întrebarea lexicală onomasiologică gestuală* și

d) *întrebarea lexicală onomasiologică referențială*, realizată „prin indicarea reală sau prin desen, fotografie, ierbar a referentului [...]” (nota 17, p. 54).

În al doilea rând, caracterul taxonomic al lucrării își găsește cea mai adecvată ilustrare în cuprinsul ultimului studiu, consacrat tipologizării documentării terminologice și/sau semasiologice în ALR și NALR. Precizând diferența dintre documentarea lexicală onomasiologică, prin intermediul căreia se urmărește înregistrarea expresiei lingvistice pentru un anumit conținut lingvistic, și documentarea lexicală terminologică și semasiologică, în cadrul căreia se consemnează „*existența*” (= cunoașterea activă, dar și pasivă) sau *nonexistența*, în graiurile interogate, a unei expresii lingvistice date; *forma* sa (înregistrată fonetic) și *conținutul* său lingvistic (= semantic), unic (= monosemic) sau multiplu (= polisemie)” (p. 123), autorul încearcă (și reușește, în opinia noastră) o prezentare analitică riguroasă a diferitelor tipuri de documentare semantico-semasiologică, și anume:

1. *documentarea lexicală terminologică și/sau semasiologică explicită*, care cuprinde, la rândul ei:

a) *documentarea lexicală terminologică + semasiologică*, realizată prin întrebări de genul „Ziceți vintre? La ce spuneți?”;

b) *documentarea lexicală semasiologică restrictivă*, efectuată prin întrebări precum „La ce se mai zice mînz?”⁶;

c) *documentarea lexicală terminologică*, ca rezultat al unor întrebări de tipul „Ziceți pe aici frățane?”;

2. *documentarea lexicală terminologică și semasiologică implicită*, al cărei suport este însăși existența unei adecvat realizate documentări lexicale onomasiologice, căreia i se va aplica o *lectură inversă*, semantico-semasiologică în speță. Această lectură „nu poate fi înfăptuită decât prin intermediul unui *indice lexical*” (p. 130), care, generalizat la întregul material cuprins în volumele ALR și NALR, „poate și trebuie să constituie temelia unui viitor și real dicționar arhitectural al limbii române populare, un dicționar ce, trebuie precizat, *nu poate fi înfăptuit decât numai și numai în urma unei noi anchete lexicale onomasiologice rigurose și realist gândite, organizate și coordonate național* (prin secția de specialitate a Academiei Române)” (nota 27, p. 147). Putem spune că, în aceste numai câteva rânduri, Ion Mării reușește să contureze o „*ofertă științifică*” cu bătaie lungă pentru cercetarea academică de profil, ofertă căreia ar trebui să i se acorde toată atenția cuvenită.

Un ultim aspect asupra căruia am dori să ne oprim este acela al evidențierii, în numeroase puncte ale lucrării de față, a caracterului de „*înainte-mergător*” al *Atlasului lingvistic român*. Din acest punct de vedere, autorul precizează că atlasul menționat:

1) a adoptat, inovator, două modalități grafice de prezentare a datelor înregistrate în anchete: „(a) *cartografierea materialului* (= *hartă lingvistică*) și, alternativ cu prima modalitate, (b) *necartografierea materialului* (= *MN lingvistic*)” (p. 12);

2) a avut la bază „nu numai cel mai mare [...], ci și cel mai complex, dificil, ambițios și chiar inovator chestionar gândit și aplicat până-n prezent în realizarea unui atlas lingvistic” (p. 109);

3) „*este singurul atlas lingvistic de până acum care a programat și realizat o documentare interogativă a gesturilor*” (p. 110);

4) „*este primul dintre atlasele lingvistice care a programat și realizat o documentare (= interogare) terminologică și semasiologică*” (p. 123).

Acest tablou vine să completeze celelalte inovații cunoscute și recunoscute ale *Atlasului lingvistic român* (primul atlas al cărui anchetator sunt, în același timp, și autori ai acestuia, primul atlas care a inclus în ancheta sa și trei scriitori reprezentativi pentru graiurile anchetate, primul atlas care a proiectat și realizat, paralel cu ancheta propriu-zisă, și o culegere de texte dialectale etc.).

⁶ Tip de întrebare pe care, pe bună dreptate, credem noi, autorul o cataloghează ca fiind întrebare *indirectă*, și nu *directă*, cum se menționează în *Chestionarul NALR*, deoarece relația desemnat-semnificant nu este *directă* în cadrul unei asemenea documentări, ci *mediată* de valoarea cumulativă a adverbului *mai*.

Coroborată cu însăși noutatea subiectului lucrării de față, evidențierea inovațiilor programate prin ancheta ALR contribuie la o mai bună cunoaștere și (implicit) la o mai bună lectură⁷ a materialului dialectal cuprins în volumele prestigiosului atlas.

Puternicul caracter aplicativ⁸ al celor patru studii reduce, într-un fel, dificultatea unei lecturi în cheie „eclectică”⁹, așa încât putem spune că lucrarea de față se poate constitui într-o profitabilă experiență pentru dialectologii care elaborează volumele din seria NALR, ca și pentru lexicografii angajați în realizarea DLR.

Florin-Teodor Olariu

ION H. CIUBOTARU, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, Iași, Editura Presa Bună: vol. I. *Arhitectura tradițională. Textilele de interior. Potul popular de sărbătoare*, 1998, 280 p.; vol. II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, 2002, 500 p.

Apariția primului volum din această amplă lucrare, publicată sub egida Episcopiei Romano-Catolice din Iași, a constituit un veritabil eveniment editorial. Oportunitatea cercetării, temeinicia investigației metodice a surselor celor mai autentice, capacitatea de analiză și sinteză dovedită de autor, care a utilizat cu discernământ și competență atât bogatele informații de teren, cât și bibliografia existentă cu privire la tematica studiului, fotografiile de o excepțională valoare documentară și artistică realizate de Cristian Lisacovschi (și Ion H. Ciubotaru, în cel de al doilea volum), precum și ținuta grafică desăvârșită, asigurată de Tipografia Vaticanului, sunt tot atâtea motivații pentru interesul deosebit cu care a fost primit primul volum și așteptat cel de al doilea.

După un scurt, dar bine documentat excurs istoric asupra „fenomenului ceangău”, se conchide că nu este vorba de un grup etnic, ci de o minoritate religioasă. În cele peste 150 de sate investigate, majoritatea din județele Bacău, Neamț și Iași, catolicii (români, maghiari, sași, polonezi) au conviețuit „având aceleași drepturi și îndatoriri, fără ca cei ce se aflau în postura de gazde să încerce să-și impună supremația în vreun fel” (I, p. 10). Cu deplină probitate profesională, autorul subliniază: „[...] atât graiul ceangăiesc, cât și cel secuiesc sunt cunoscute astăzi într-un număr restrâns de sate. Vorbitorii acestor idiomuri sunt, de regulă, oameni în vârstă, dar și ei apelează, la acest mijloc de comunicare tot mai rar. În rest, majoritatea covârșitoare a catolicilor din Dieceza de Iași vorbesc limba română, singura în care s-au exprimat din moși-strămoși. O parte dintre ei păstrează și astăzi o seamă de particularități fonetice sau elemente lexicale ce trimit la unele zone transilvănene” (I, p. 10–11). Afirmația este susținută de numeroase mărturii ale celor ce se simt ofensați atunci când nu sunt considerați români.

⁷ În ceea ce ne privește, vom păstra o oarecare doză de circumspecție în privința des utilizatei „noutăți” terminologice (bineînțeles, fără pretenție de premieră absolută): *lecturare*, termen care, cel puțin pentru noi, constituie un barbarism, nefiind înregistrat nici în DEX, ediția a II-a, Univers Enciclopedic, 1996, și nici în *Noul dicționar de neologisme*, Editura Academiei Române, 1997.

⁸ Datorat faptului că autorul, după cum însuși declară, „nu a fost, nu este și nu va fi un teoretician nici al «limbii» sau «limbajului» și nici al «lingvisticii», ci el a fost, este și fi-va [...] numai și numai un practician (sau, poate mai exact, un empiric) al «științei limbii» [...]” (nota 3, p. 49).

⁹ Consecințele efectului de bumerang al *eclectismului metodologico-structural* (fie acesta adoptat chiar în sensul său „meliorativ”, sens pentru a cărui reabilitare militează autorul) sunt evidente pentru cititorul acestei lucrări. Dacă, pentru început, caracterului voit relaxat al abordării problemelor de natură lingvistică ce fac obiectul studiului de față îi reușește stratagema de *captatio benevolentiae*, pe parcursul lecturii, multitudinea trimerilor la note de la finalul capitolelor (note care, uneori, ajung și până la trei pagini) sau a observațiilor din interiorul textului propriu-zis reușesc să fragmenteze lectura, fapt care, bineînțeles, nu este nici pe departe în folosul acesteia.

Conștient că, pentru a putea defini global identitatea acestei comunități, este necesară o cercetare complexă interdisciplinară (istorică, lingvistică, etnologică, demografică, antropologică, sociologică), Ion H. Ciubotaru este, totuși, de părere că: „Prezentate obiectiv, materialele etno-folclorice luate în discuție devin mărturii incontestabile că *populația catolică din Moldova este românească* [subl. n.]. Cultura lor materială și spirituală se integrează atât de firesc în patrimoniul civilizației noastre rurale, încât adevărul este greu de escamotat, deși tentativele de acest gen nu lipsesc” (I, p. 13).

Secțiunile primului volum cuprind compartimentele civilizației rurale selectate ca fiind cele mai reprezentative pentru „semnele arhaicității și ale duratei” din satele care „continuă să îmbătrânească și să se deprecieze, izolându-se tot mai mult în nepăsarea generală ce le înconjoară”, dar care păstrează un „univers structurat după orânduielei tainice, statornice de înaintași” (I, p. 7–8).

Cercetarea minuțioasă a arhitecturii tradiționale dezvăluie, dincolo de tendințele de modernizare, numeroase elemente ale concepției magice asupra spațiului de locuit, imaginat în cercuri concentrice (vatra și pragul casei, gardul curții, hotarul satului), „consacrate” prin diverse rituri, între care brazda de plug apărătoare împotriva spiritelor malefice sau profilactică, în cazuri de molime. Perene sunt, de asemenea, credințele despre „jertfa zidirii”, despre locurile „bune” și „rele”, despre funcția originară, magică, a unor ornamente la case și la porți, cum ar fi pomul vieții, arborele cosmic, șarpele ca semn al strămoșilor protectori, caii „afrontați”, numeroasele variante ale simbolului solar, stâlpii antropomorfi. Ca o amprentă a specificului confesional se remarcă „răstignirile” și bisericile în stil gotic modern, apărute mai recent, alături de vechile biserițe din lemn, paianță sau vălătuci, cu diferențe minime față de aspectul caselor sau al bisericilor ortodoxe mai vechi.

Textilele de interior și numeroasele piese de port popular conservate în aceste sate sunt, fără îndoială, dovezile cele mai evidente și mai palpabile ale unei vechi tradiții de industrie casnică și, în consecință, sunt analizate atent și detaliat. Ștergarele, scoarțele, lăicerile și păretarele, care „umanizează” spațiul intim, sunt inventariate și descrise în toată diversitatea lor funcțională: ritualică, utilitară și estetică. Este păstrată, de pildă, destinația diferențiată a ștergarelor (de doliu, de dar, de pomană), iar mesajul șervetului prins de fete la *bârneață* este fără echivoc: intrarea în categoria tinerelor „de măritat”. Sunt comentate, de asemenea, cu sensibilitate și subtilitate, compoziția, cromatică și simbolistica ornamentelor de pe țesături și broderii, care vădesc un rafinat simț artistic. De fiecare dată se pun în evidență elementele semnificative, cum ar fi asemănarea unor țesături cu cele din zonele Năsăud sau Bihor, omniprezența cusăturii în „punct românesc” și *absența* punctului „scris” (*iras*), specific broderiilor maghiare.

Un argument peremptoriu privind originea și identitatea catolicilor din Moldova îl constituie portul popular, căci, așa cum sesizează autorul studiului, „pentru mentalitatea arhaică, schimbarea straielor echivala cu pierderea identității” (I, p. 166). În acest sens se poate interpreta și faptul că la comunitatea catolică s-a păstrat îmbrăcămintea tradițională cu mai mare grijă decât la vecinii din satele ortodoxe. Prin simpla raportare la vestimentația maghiarilor sau a secuilor, este mai mult decât evident faptul că portul catolicilor din Moldova este românesc. Analizate amănunțit și sistematic, pe categorii de sex și de vârstă, atât piesele purtate la sărbători, cât și cele din zilele de lucru, sunt identificate în diferite zone mai conservatoare ale teritoriului dacoromân. Pieptănătura cu *conci* și capul acoperit cu *cârpă* se întâlnesc încă la bătrânele din Gorj sau Bucovina; cămașa cu *altiță*, general răspândită în România, motivele florale dispuse pe piept, numite *ciupag*, ca în Transilvania, *catrința*, dar și *peștemanul* sau *androcul* se regăsesc în portul femeilor vârstnice din Moldova și din alte zone ale spațiului românesc. Pălăria mică din păsă și pieptarul „înfundat” ca în Transilvania, *bundița* elegantă cu ornamente arhaice, *truparul*, *șpențărul*, *minteanul*, *genuncherul*, toate întâlnite, sub un nume sau altul, în Moldova și Bucovina, sumanul moldovenesc, purtat pe umeri ca în Transilvania, sunt probe incontestabile pentru specificul arhaic, românesc, al acestor aspecte de port popular.

Funcția socială a unor detalii, atât de anevoie de sesizat uneori, este de fiecare dată remarcată și interpretată: de exemplu, traista, purtată încă, dă indicii despre satul din care provine cel ce o poartă; pieptănătura unei fete, pe care „a prins-o mă-sa-n găță”, comunică celor inițiați în codul comunității că aceasta nu mai este copil, că „a ieșit la joc” sau, „dacă leaga fota, înșamna că de-amu-i domnișoară” (I, p. 175).

Volumul al doilea, mai amplu decât primul, cuprinde fondul cel mai bine conservat din cultura populară, obiceiurile, cum se remarcă în *Cuvânt înainte*: „Pentru că mai ales aici pot fi întâlnite acele *arhetipuri* [subl. a.] inconfundabile, ce condensează experiența umană a unei populații trăitoare în aceleași locuri secole și milenii în șir. Elementele ce țin de mentalitate sunt definitorii, pentru că acestea nu se pot dobândi printr-un proces de *aculturație* [subl. a.]. Ele se cristalizează în succesiunea generațiilor și se transmit din tată în fiu. Sunt modele de relații rituale, juridice, socio-culturale, afective, principii de conduită, simboluri esențiale ce au jalonat, de-a lungul vremurilor, existența ruralului tradițional” (I, p. VIII).

Chiar din primul capitol, *Rituri de început: nașterea*, se poate constata existența unor practici ancestrale mai rar întâlnite, expresii ale gândirii magice, printre care aceea de a „tăia buricu pe fus”, la fete, și „pe mâneru de la coasă”, la băieți, pentru a îndrăgi, în viață, îndeletnicirile reprezentate de obiectele utilizate. Tot de o mentalitate străveche ține și cununia „la pom” a fetei care a născut copil „din flori” sau încununarea ei cu o coroană de urzici, ca semn al oprobriului public. Interesant este, de asemenea, faptul că, la botezul grăbit și sumar pe care îl face moașa, pentru a-i creștina pe cei ce-ar putea muri nebotezați, numele puse sunt biblice, *Adam* sau *Eva*, spre deosebire de numele pe care le dau, în situații similare, moașele ortodoxe din Moldova: *Ion* sau *Ioana*. Arhaică pare a fi și forma antropomorfă, de copil înfășat, a colacului numit *pupăză*, destinat moașei, la petrecerea de *cumetrie* (la Mogoșești-Siret). În fine, un alt act magic, explicit prin formula rostită, este și închinarea de către femei a paharelor cu băutură pentru sănătatea lehuzei: „Să ridicăm pahărelele,/ Să-i treacă durerile,/ Cum le ridicăm de ușor,/ Așa să se scoale de repezor!”.

Nunta, evenimentul central din existența umană, ocupă și cel-mai întins spațiu în al doilea volum, fiind descrisă cu lux de amănunte, în toată stufozitatea scenariului, care include rituri, ceremonialuri, solemnități și, nu în ultimul rând, elemente de spectacol. Un capitol aparte este rezervat obiceiurilor *premaritale*, polarizate de *Șezătoare*, *Hora satului* și *Practici de divinație*.

Nunta propriu-zisă este prezentată în subcapitole care urmăresc principalele aspecte și semnificațiile acestora: *Peșitul*, *Logodna*, *Tipuri de nuntă*, *Chemătorii*, *Lăutarii*, *Înhobotatul miresei*, *Bărbieritul mirelui*, *Luatul miresei*, *Alaiul nunții și drumul mirilor*, *Luatul zestre*, *Primirea mirilor la casa socrilor mari*, *Masa de cununie*, *Masa de primizie*, *Masa cea mare*, *Mireasa greșită*, *Travestirile nupțiale*, *Rudenii prin încuscrire*, *Nașii și nunții*, *Druștele și vorniceii*, *Stolnicul sau vârnicul*, *Obiecte rituale* și *Festine postliminare*. Din simpla înșiruire a acestor titluri se poate deduce cât de amănunțit este tratat subiectul, dar și cât de important și fastuos este acest complex ritualic „de trecere” a tinerilor în celula socială a familiei sub cele mai bune auspicii.

Cu toată dificultatea întâmpinată în a selecta din mulțimea de fapte pe cele definitorii sau inedite, remarcăm petrecerea *La sarmale*, din ajunul nunții (cunoscută și sub numele de *Vedre*), la care se împodobește *toiagul* (de observat și multiplele funcții ale acestuia) și se făcea *sarmala nașei*, „cu puiuți” – nouă sarmale mici învelite într-o foaie mare, legată cu fir din beteala miresei –, care era „strigată”, „cinstită”, „chiuită” sau „descântată”. Destinată miresei sau ambilor miri, alteori nașei sau nunții, semnificația ei era aceeași: fertilitate prolifică. O atenție specială s-a dat, pe bună dreptate, cântecului femeilor care vin la *înhobotat* ca „să lădoiască mireasa”, la despărțirea de familie. Verbul *a lădoi* provine din refrenul acestui cântec: *Lado, Lado* sau, în unele variante, *La doi laț*. Citat în diferite zone ale ariei românești și la unele popoare slave, acest cântec este, în realitatea actuală, o piesă rarisimă, care atestă, o dată în plus, caracterul arhaic al culturii populare din comunitatea catolicilor moldoveni. În aceeași ordine de idei se pot cita conotațiile mai puțin cunoscute ale înrudirilor cu *nașii* și cu *cuserii* sau cele privitoare la prezența *nunilor* în contextul nunții tradiționale. Referințele dese din discipline conexe, ca lexicologia, istoria limbii sau geografia lingvistică sunt de natură să întregască și să susțină informația antroposociologică cu privire la căsătorie.

Riturile funerare, ale „mariei treceri”, sunt, de asemenea, foarte numeroase și păstrate cu grijă, nu numai din respect pentru tradiție, ci și dintr-o firească teamă a omului de necunoscutul misterios de *dincolo* de existența materială. Printre credințele mai puțin răspândite sunt cele despre *sufletul* ipostaziat în *albină* și despre *măsurătorii strigoi*, ale căror suflete nu-și află odihna pentru că au măsruit măsurătorile de pământ. Atrag atenția și diferențierile între crucile din cimitir, cum sunt cele din satele Trebeș și Mărgineni, județul Bacău: ale femeilor erau „cu ștergar” și „cu corn în vârf, adică

așa cum legau fimeili celi bătrâni *cârpa*", brațele crucii erau acoperite cu două scândurele prinse în formă de unghi, una fiind ceva mai lungă la capătul de sus, tăiată în formă semicirculară; ale bărbaților erau „cu căciulă” sau „cu pălărie”, neacoperite, având deasupra brațului central doar două mici scândurele care figurează acoperământul bărbătesc al capului (II, p. 176). O suită de obiceiuri arhaice s-au înregistrat și la *moartea-nuntă* a tinerilor „nelumiți”, printre care *dublul-vegetal* reprezentat de *toiagul mortului*, asemănător cu *toiagul* de la nuntă, dar ornat cu panglici de doliu și cu lumânări, având un corespondent în *sulița* din Țara Hațegului, care se înfige lângă cruce. Și *coliba* sau *cortul* mortului necăsătorit pare a fi substitutul arcadei pe sub care trec mirii, a cărei funcție primară a fost apotropaică. Ca o concluzie se impune observația că „obiceiurile funebre din spațiul moldovenesc formează un tot unitar, indiferent de apartenența confesională a populației” (II, p. 169).

Dintre obiceiurile de iarnă, o frecvență mai mare decât la ortodocși o au formele de colindat la Crăciun cu scenete ca *leslea* sau *Pruncușorul* și cu piese de teatru (*Irozii*, *Betleemul*) inspirate de Nașterea lui Iisus. O atenție specială s-a acordat colindatului din a patra zi de Crăciun, sărbătoarea *Pruncilor nevinovați*, numită și *Sfinți mărunți* sau *Opru sentek*, obicei care constă în lovirea celor colindați cu bețe de alun sau de măr pentru a le transmite sănătate, rodnicie și bunăstare peste an, prin investirea formulelor și a gesturilor cu potențe magice. Originea romantică a acestei practici, în sărbătoarea *Streniilor*, este confirmată și de atestarea sa în Franța, Belgia și Luxemburg. Mai menționăm rostirea ultimei orații agrare de Anul Nou la un *stâlp* din hotar, la un *pod* sau la o *răchită*, pentru a nu expune la primejdii *ultima* gospodărie colindată și pentru ca *ultimele* daruri să fie de sufletul morților, obicei care își are echivalentul în „urătura la fântână”, întâlnită la ortodocșii din județul Botoșani.

Jocurile dramatice cu măști (*Capra*, *Cerbul*, *Urșii*, *Căiuții*), alaiurile de *Moșnegi*, *Urâți*, *Artiști*, *Arnăuți*, *Matahale*, teatrul folcloric cu subiecte haiducești de la Anul Nou cunosc, în satele cercetate, aceeași mare răspândire ca în toată Moldova și se dovedesc a fi forme de cultură tradițională dintre cele mai agreate de lumea satului, rezistente și adaptabile la noi contexte culturale. Deosebit de spectaculoase, prin bogăția ornamentelor, sunt măștile de *Capră* de la Butea și Fărcășeni, județul Iași, care amintesc întru câțva de *Turca* transilvăneană și care cer performerului o mare rezistență și o dexteritate specială în joc.

Între sărbătorile prepascale, o notă distinctivă prezintă *Miercurea Cenușii*. Dacă la ortodocși *Postul Mare* începe luni, când are loc așa-numita *Spolocanie*, în lumea catolică postul începe *miercuri*, după manifestările carnavalice de *Lăsatul Secului* și ospețele din *Marțea Grasă*. În *Miercurea Cenușii*, preotul face pe fruntea tuturor credincioșilor o cruce cu cenușă din ramurile de *salcie* de la *Florii* sau din *crucile căzute* din cimitir, amintind astfel efemeritatea ființei umane, prin simbolul biblic al cenușii. Tehnica încondeierii ouălor înregistrează, de asemenea, forme arhaice, cum ar fi aceea de a trasa motivul cu ceară pe oul deja vopsit, care, prin introducerea într-o substanță acidă, se decolorează, păstrând culoare numai pe locurile de pe care se îndepărtează ceara, sau ornamentarea în *relief* cu ceară colorată, care nu se mai înlătură de pe ou. Cele obținute prin ultimul procedeu se fac mai ales la *Duminica Albă* (la ortodocși *Duminica Tomii*), pentru *Albi* – sinonim cu *Blajini* sau *Rohmani* –, adică cei din lumea de *dincolo*, iar motivele reprezintă obiecte considerate apotropaice, ca: *furca de fier*, *țâpoiul*, *colțul porcului* ș. a. Compararea ouălor încondeiate de catolicii din Moldova cu cele întâlnite la maghiari, care preferă motivele florale nestilizate, pune mai clar în evidență apartenența lor la unitatea ornamenticii românești, prin frecvența motivelor *astrale*, *zoomorfe*, *skeomorfe*, de regulă *geometrizate*.

La *Paști* sau în *Duminica Albă* mai există, aici, ca și în alte zone românești, obiceiul numit *Mătuțare*, adică prinderea fraților și surorilor „de cruce”, o formă de înrudire moral-spirituală având o valoare tradițională asemănătoare cu cea „de sânge”, care implică un întreg cortegiu de rituri inițiatice, atent descrise și comentate de autor. De regulă se *înfrățesc* băieții unici sau cei care nu au frați, iar *suroratul* îl practică, de asemenea, fetele unice sau fără surori, această relație socială, recunoscută odinioară de dreptul cutumiar, devenind una de solidaritate umană. Tot la *Duminica Albă* este consemnată *Primonda*, o procesiune cu ofrande (miei, ouă roșii și încondeiate, caș) duse la preot, considerat mediatorul divinității, pentru a avea belșug din produsele „jertfite”.

Un pronunțat cult vegetațional se dezvăluie cu prilejul celor mai multe sărbători calendaristice și în obiceiurile agrare. De pildă, la Adjudeți-Neamț, la capătul ogorului, se sapa o cruce pe care se semăna busuioc, pentru a ocroti cerealele de grindină; pentru a asigura puterea germinativă a semințelor, în brazdă se puneau și colăceii de la Crăciun, numiți *Crăciunel* („opt închis”) și *Crăciunița* („opt deschis”) – elementul masculin și cel feminin; în același scop se semănau și boabele de la *cununa* sau *crucea* care se făcea din ultimele spice ale recoltei precedente; aceste împletituri, numite și *barbă*, *buzdugan* sau *pieptene*, ca și legăturile care rămăneau în lan după seceriș, numite *ciuhă*, *momăie* sau *babă*, reprezentau spiritul venerat al grâului. În ceea ce privește *spiritul holdei* întruchipat în *iepure*, atestat în Europa la toate popoarele de agricultori, din Grecia până în Norvegia, se constată că *nu există* [subl. n.] la maghiari, aceștia având ca reprezentări similare *ursul*, *lupul* sau *cocoșul*. Tot în ansamblul obiceiurilor agrare se cunosc ritualuri de secetă general răspândite, ca *Papăruda* sau *Caloianul*, cu variate denumiri locale, dar și procesiuni (*Rogațiune*, *Bălci* sau *Bolci de ploaie*) ori „praznice de strânsură” pentru *Mort de ploaie*. La Răchiteni-Iași se făcea, la o fântână, *Praznicul uitaților*, o masă de pomană, întinsă pe o pânză lungă [*punte*], pentru a îmbuna spiritele morților uitați.

În capitolul intitulat *Rusaliele și cultul înălțimilor*, aflăm adevărate micromonografii ale credințelor despre *Iele*, despre sfinții taumaturgi „fără de arginți” *Cosma* și *Damian*, despre motivul mitico-narativ al *Mănăstirii de tămăie*, al *Mănăstirii dintr-un os*. Aceste ample digresiuni sunt prilejuate de relatarea lui Marco Bandini despre pelerinajul care se făcea cu ocazia *Rusaliiilor* pe muntele din Stănești, la biserica închinată celor doi sfinți vindecători, unde, printre alte miracole, s-ar fi produs și rotirea lăcașului sfânt. Obiceiul pelerinajelor la locuri sfinte, prilejuate de marile sărbători, este încă viu și dovedește credința puternică în caracterul sacru al locurilor înalte.

Deși numeroase, la prima vedere, aspectele pe care le-am spicuit din această lucrare laborioasă nu pot sugera dimensiunile în profunzime și în amploare ale demersului științific, cvasiexhaustiv, în care nu a fost omis nimic esențial, ci, dimpotrivă, s-au descoperit, uneori, semnificații surprinzătoare ale celor mai mărunte detalii.

Mai trebuie subliniat că pentru realizarea acestui proiect de cercetare nu exista un autor mai potrivit decât Ion H. Ciubotaru. Inițiator al cercetărilor intensive de teren în Moldova și întemeietor al Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, el a elaborat și principalul instrument de lucru: *Chestionar folcloric și etnografic general*, 1970 (peste o mie de întrebări). Răspunsurile primite prin anchetă indirectă la acest chestionar difuzat în toate comunele din județele moldovene au fost punctul de pornire al anchetelor directe efectuate de cei patru cercetători din colectivul care a pornit această ambițioasă activitate, valorificată parțial în zece masive cercetări monografice, publicate în seria îngrijită de același neobosit Ion H. Ciubotaru: „Caietele Arhivei de Folclor” (1979–1991). Experiența autorului, dobândită în mai bine de treizeci de ani de investigare pasionată a sute (nu este nici o exagerare!) de sate a fost dublată de un asiduu efort de documentare teoretică și de publicare a numeroase lucrări temeinice privind cultura populară (*Vânătorii*. Monografie folclorică, Iași, 1971 – în colaborare cu Silvia Ionescu (Ciubotaru); *Ornamente populare tradiționale din zona Botoșanilor*, Botoșani, 1982 – în colaborare cu Silvia Ciubotaru; *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova. (Marea trecere)*, Iași, 1986; *Ornamente populare tradiționale din Moldova*, Iași, 1988 – în colaborare cu Silvia Ciubotaru; *Valea Șomuzului Mare*. Monografie folclorică, vol. I–II, Iași, 1991; *Marea trecere*. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova, București, 1999). De la acest nivel de profundă cunoaștere a domeniului a pornit cercetarea la comunitatea catolică. Dar dificultățile de explorare creșteau cu timpul, o dată cu efectele „tranzitiei” din societatea rurală. Aproape toate faptele trebuiau actualizate din fondul pasiv al memoriei colective, dintr-o stare latentă, iar bunii cunosători ai tradiției erau tot mai greu de reperat. S-a săvârșit, de fapt, o lucrare de arheologie culturală și numai un efort susținut de tenacitate și o abilitate, pe care am numi-o, fără rezerve, talent, au putut dezvălui complexitatea și bogăția acestui univers cultural arhaic, a cărui enigmatică frumusețe se va revela deplin la apariția celui de al treilea volum.

Lucrarea nu este, cum s-ar putea crede, una pur și simplu descriptivă. Comentarii pertinente stabilesc corelații cu fenomene culturale din alte arii românești și, când este cazul, din alte comunități

și epoci. Perspectiva este panoramică, diacronică și sincronică, etno-, socio- și antropologică, pătrunzând adeseori în alte domenii științifice. Calitatea deosebită a lucrării este conferită și de ilustrațiile de excepție, de aparatul critic impresionant prin acribie, de o bibliografie atotcuprinzătoare, de indicele subiecților chestionați (peste cinci sute) și de rezumatele în limbile franceză, engleză, italiană și germană. În mod cert, studiile de sinteză viitoare asupra catolicilor din Moldova trebuie să pornească, obligatoriu, de la această fundamentală sursă de informații, a cărei valoare documentară și științifică este de netăgăduit.

Lucia Cires

DANIEL-HENRI PAGEAUX, *Literatură generală și comparată*. Traducere de Lidia Ciocoiu, cuvânt introductiv de Paul Cornea, Iași, Editura Polirom, 2000, 256 p.

Profesor de literatură generală și comparată la Sorbonne Nouvelle, Daniel-Henri Pageaux a publicat numeroase cercetări de poetică, precum și foarte multe studii dedicate literaturilor iberice, ibero-americane și francophone. A fost de două ori președinte al Societății Franceze de Literatură Generală și Comparată, în prezent fiind directorul Institutului de Literatură Comparată de la universitatea menționată.

Lucrarea de față propune un punct de vedere asupra unei discipline controversate, care, practic, s-a constituit pe măsură ce evoluția accelerată a științelor umane, interdisciplinaritatea și mutațiile paradigmelor dominante au devenit fenomene din ce în ce mai vii.

În cuvântul introductiv, Paul Cornea atrage atenția asupra faptului că specialiștii continuă să-și pună întrebări și să aibă îndoieli în ceea ce privește statutul și viitorul disciplinei. În acest sens, este citat Peter Brooks, șeful catedrei de literatură comparată de la celebra universitate Yale: „Deși dețin un doctorat în Literatură comparată, n-am fost niciodată sigur dacă pot realmente afirma că o predau sau că lucrez în cadrul ei”. Această afirmație nu trebuie luată însă *ad litteram*, ci mai degrabă se pretează a fi interpretată ca o poziție ce implică un principiu, o caracteristică a disciplinei, aceea că arealul ideatic al literaturii comparate nu poate fi stabilit cu precizie. Timpul și spațiul funcționează ca instrumente și, în același timp, ca pretexte pentru un alt tip de analiză. Adaptarea acestei discipline la pulsul vremii este o preocupare din ce în ce mai vizibilă pentru participanții la ultimele congrese comparatiste. Astfel, se pune problema extinderii domeniului de cercetare și asupra unor fenomene văzute ca fiind complementare literaturii; se evidențiază importanța contextelor ideologice, culturale și instituționale în care sunt produse semnificațiile: „Se preconizează angajarea activă a comparatiștilor în cercetarea modului de formare și de transformare a canonului, precum și urmărirea atentă a lecturilor necanonice ale textelor canonice, făcute din perspective contestatare și marginale”.

Daniel-Henri Pageaux consacră primul capitol al lucrării unei analize atente și minuțioase a istoriei disciplinei, pe care o situează într-un strâns raport cu științele limbajului și cu celelalte științe ale literaturii. Este urmărită evoluția conceptului și a zonelor pe care acesta le acoperă sau le-a acoperit de-a lungul timpului. Demersul comparatist începe o dată cu identificarea unei linii de demarcație între două culturi. Astfel, originea fenomenului s-ar putea găsi în antichitate, atunci când pentru prima dată și-a făcut simțită prezența conștiința alterității sau, mai bine zis, conștiința de sine în raport cu Celălalt.

După numeroase exemplificări din literaturile lumii și după un bilanț al celor mai importante teorii, Pageaux ajunge la o definiție a disciplinei: „Literatura comparată este arta metodică de a apropia, prin cercetarea raporturilor de analogie, înrudire și influență, literatura de alte domenii de expresie sau de cunoaștere, faptele și textele literare între ele, distanțate sau nu în timp și spațiu, cu condiția ca ele să aparțină unor limbi sau culturi diferite și să fie integrate într-o tradiție comună, în vederea descrierii, înțelegerii și justei lor aprecieri”.

Actul comparatist (ca metodă) își găsește utilitatea în explorarea zonelor mai puțin frecventate de științele culturii. Apropierea unui text literar de o producție cinematografică, de un tablou sau de o

partitură muzicală nu este o exagerare, ci o lărgire fecundă a orizontului teoretic. Analiza devine ea însăși un „produs” artistic.

Autorul lucrării acordă o foarte mare importanță (în privirea panoramică asupra fenomenului) conceptului de *Weltliteratur*, pe care îl pune în relație cu frontierele literare și cu acel elogiu al diferenței, care la Cl. Lévi-Strauss poartă numele de *distanță diferențiatoare*. Trebuie menționat faptul că literatura universală, privită conceptual, a suferit numeroase mutații și metamorfoze de la Goethe și până în prezent. *Weltliteratur* nu reprezintă doar neignorarea celorlalte spații culturale, ci studiul diferențelor, forma concavă care globalizează toate civilizațiile, fiecare dintre acestea protejându-și originalitatea.

Mergând pe această linie, se ajunge la punerea în discuție a controversatei practici a traducerilor literare. Pageaux crede că problema fidelității traducerii nu este decât o falsă problemă. Dacă lucrurile sunt privite din perspectiva limbii-sursă, atunci traducerea va fi citită ca pierdere; însă „din perspectiva limbii-țintă, traducerea poate fi interpretată ca o nouă lectură, ca aducând înspre textul original noi sensuri”. Un text reapare în oglinda altei limbi ca o imagine nu infidelă, ci diferită. Și pentru ca aspectele teoretice să se lege și să funcționeze organic, autorul trece de la imagine la imagologie, pe aceasta din urmă înțelegând-o ca pe o gândire interdisciplinară. Imagologia nu se limitează la studiul gradului de deformare a imaginii, nici la transpunerea în literar a ceea ce în mod convențional poate fi numit real, ci se concentrează pe studiul diverselor imagini care alcătuiesc reprezentarea străinătății și a liniilor de forță ordonatoare. Imaginea este „limbaj, o limbă secundă, paralelă cu limba pe care eul o vorbește, coexistându-i și, într-o oarecare măsură, dublând-o, pentru a putea spune Altfel”.¹

Lucrarea ia în discuție și problema miturilor, dar nu în manieră descriptivă, ci în legătură cu factorii care duc la configurarea unor rețele de apropiere între lumea rezultată din interpretarea acestora și cea dezvăluită de un anumit scenariu supradimensional. O dată cu nașterea unui mit ia ființă și scenariul unei noi istorii. Rolul criticii și al poeziei este acela de a detecta schema mitică, invarianții și elementele constitutive, tocmai pentru a se putea analiza ulterior diferențele dintre variante. Se ajunge astfel la concluzia că literatura îndeplinește astăzi „aceeași misiune pe care o îndeplinea odinioară mitul, deoarece acesta din urmă aparține *Logos*-ului, deci culturii și nu naturii”.

Într-un subcapitol în care ridică problema invarianților, Pageaux ironizează subtil concepțiile privitoare la același subiect ale lui Etiemble și ale lui Adrian Marino (*Comparatism și teoria literaturii*, Iași, Editura Polirom, 1998). Cu ocazia unei conferințe pe tema *Preromantismul în Europa la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Etiemble împrumută citate din poeți chinezi din perioada precreștină. Concluzia este că „dacă pot explica toate temele preromantismului european din secolul al XVIII-lea apelând la citate din poezia chineză dinaintea creștinismului înseamnă că într-adevăr există forme, genuri, invarianți, pe scurt, există omul, literatura”. Adrian Marino vine în completarea acestei opinii, evocând autostopul modern care, după părerea sa, poate fi asimilat plimbărilor și mijloacelor de călătorie din alte epoci, de mult apuse. Dar această concepție scapă din vedere un aspect, acela că invariantul acționează diferit în contexte diferite: „Încă din Antichitate, vehiculul s-a bazat pe unul și același principiu, osii, roți, șasiu. Carul patricianului roman era la fel de bine adaptat gusturilor și nevoilor aceluia, cât și trăsura contelui Orlov. Căruța țăranelui rus este adaptată necesităților și activităților economice. Automobilul, fără îndoială, un produs al tehnologiei moderne, prezintă și el același principiu: patru roți fixate pe două osii. Și totuși, ori de câte ori în noapte, pe unul dintre drumurile Rusiei, calul vreunui țăran se sperie de farurile orbitoare ale unui automobil, avem expresia clară a conflictului dintre cele două culturi”.

Meritul acestei lucrări este acela că realizează o punte de legătură între cele mai importante teorii, între numeroasele aspecte intuite doar de unii cercetători și dezvoltările teoretice ulterioare, fără ignorarea tradiției și, mai ales, fără a minimaliza importanța unor păreri încă insuficient popularizate. Astfel, conflictul dintre antici și moderni tinde să devină o modalitate fecundă de clarificare a unor noțiuni și, de ce nu, ar putea constitui punctul de plecare pentru viitoarele controverse.

GH. F. CIAUȘANU, *Superstițiile poporului român. În asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*. Ediție critică, prefată și indice tematic de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2001, 334 p.

Cartea lui Gh. F. Cîușanu, publicată în 1914 la Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea și reeditată, după 87 de ani, la Editura Saeculum I. O., constituie un caz aparte în literatura română.

Operă entuziastă de tinerețe, ea se remarcă prin ambițiile comparatiste. Așa cum consemnează în prefață etnologul ce a îngrijit această carte, înregistrarea obiceiurilor ia în considerare nu doar întregul spațiu european, ci, în premieră în cultura noastră, și zone îndepărtate, precum Noua Zeelandă, Africa, America de Nord (p. 6). Extinderea geografică a credințelor populare, deși uneori consemnate formal, neaprofundate, are meritul de a încadra spiritual poporul român (al cărui epicentru îl constituie în carte spațiul natal al teologului, Vâlcea), de a circumscrie gândirea mitică românească în coordonatele universale ale ființei umane.

Lucrarea s-a născut sub stimulul premiului Adamachi, inițiat în 1908 de Academia Română. Pe atunci absolvent de seminar teologic, Cîușanu a răspuns provocării de a aduna concepțiile arhaice ale poporului și s-a documentat asiduu în anii de studenție, folosind un material vast, de la lucrări în limba franceză și germană, la opere semnate de Simion Florea Marian, B. P. Hasdeu, Lazăr Șăineanu sau reviste precum „Sezătoarea” și „Ion Creangă”.

Este adevărat însă faptul că lucrările folcloristei Elena Niculiță-Voronca sunt mai frecvent citate, căci autorul pare să-și fi dezvoltat un mecanism în doi timpi, nu obligatoriu negativ: consemnarea obiceiului din Vâlcea (Cîușanu s-a născut în 1889, în satul Păurești) și întâlnirea lui cu aspecte din Bucovina. Foarte des apare termenul *aiurea*, asociat cu modalizatorul *poate* în „atestarea” credințelor. Om al timpului său, Cîușanu preia acest tip de localizare, afectând totuși credibilitatea pe care o are în ochii cititorului.

Introducerea lucrării dezvoltă ideea esențială a arhaicității și profunzimii „superstițiilor”, lexem ce aici denuminează credințe anterioare creștinismului, și de aceea mai puternice: „[...] o adevărată religiune a celor mulți, și este mereu în putere fiindcă este cea mai veche formă a religiunii: un amestec de sfărâmături din animism, fetișism și naturism” (p. 15). Argumentul inedit pe care-l aduce Cîușanu este cel al respectului față de elementele naturii în antiteză cu vorbirea argotică, în care găsim înscrise simboluri creștine (p. 16).

Încă din introducere, autorul își susține ideile cu date despre popoarele lumii, ce trăiesc în același sentiment arhaic, opus monoteismului creștin: indienii, perșii, bretonii, spaniolii sau italienii.

Surprinzător, demonstrația este întărită de aspectul primitiv al neamurilor care viețuiesc în aceste convingeri „superstițioase”, căci ideile sunt „lipsite de orice urmă de elementară judecată omenească”. Iar „trezorerii” acestor superstiții iraționale sunt femeile, căci cercurile „slăbiciunii” ce se strâng concentric au în mijloc, conform autorului, femeia înclinată structural spre „credulitate”. Nota 11, din finalul cărții, închide rotund demonstrația: *Superioritatea sexului bărbătesc*. Așadar, spiritul tradițional al autorului se află în luptă cu cel obiectiv, pragmatic, augmentat și de formația sa de teolog.

Cele patruzeci și cinci de capitole ale cărții se deschid cu elemente de cosmogonie populară (ce vor fi preluate și de Marcel Olinescu), continuând prin a nota credințe despre sfera cosmică, pentru a coborî, ca pe o axă a verticalității închipuite, spre sufletul uman, aflat între teluric și înalt, și apoi spre vegetal și animal. În mod nefiresc, obiceiurile familiale sunt tratate în finalul lucrării.

Facerea lumii, cel dintâi capitol, alături de legende românești unor credințe brahmanice, polineziene și bogomilice. Punctul comun al tuturor concepțiilor cosmogonice îl marchează principiul acvatic, din care a răsărit lumea. Capitolele următoare, *Pământul și Munții*, *dealurile*, *văile*, așază la origine aceeași dualitate Dumnezeu-Satana. Mentalitatea arhaică se sprijină pe structuri binare, căci pământul și cerul formează la rândul lor cuplul fertil.

Capitolul al patrulea, *Sărbători agrare, obiceiuri, vrăji, chemarea ploii*, inventariază, într-o formă eterogenă, mai ales credințe despre mana holdelor și a vacilor. Acestor practici li se adaugă mențiuni despre acte divinatorii, descântece de dragoste și gesturi apotropaice. Cartea continuă cu *Jertfe făcute pământului*, capitol în care se consemnează aspecte integrante ale mitului estetic, după cum l-a numit G. Călinescu. În multitudinea de popoare amintite, românii se evidențiază prin

sacrificiul întru zidirea unor biserici și nu a construcțiilor laice, iar lucrarea lui Cîușanu anticipează și confirmă o dată în plus observația lui Lucian Blaga pe această temă.

Locuitorii pământurilor primordiale și avaturile lor sunt descrise în capitolele următoare: *Despre căpcâni, Urișii, Jidovii și Comorile*, spațiu în care cititorul se află sub zodia basmului. De la capitolul al IX-lea până la cel de-al XVI-lea inclusiv, ni se descrie sfera cerească, de la corpurile cerești (*Soarele, Luna, Stelele*) până la fenomenele naturale. Atent la viața cosmosului, cu care și-o acordă fin pe a sa, omul personifică astrele, le explică acțiunile ca pe ale unor consăteni și astfel se autointegrează cosmosului.

Domeniul vast al obiceiurilor funebre este tratat în douăsprezece capitole, ieșirea din cadrul thanatic făcându-se prin altele două, ce se ocupă de *Boli, descântece* și *Deochiul, culoarea roșie în superstiție*.

O serie eterogenă de capitole întrerupe șirul obiceiurilor familiale. Capitolele *Arborii, pomii, Plantele, grâul (pâinea), sarea* au o bază animistă și dendrolatrică, în timp ce *Simbolismul numerelor, Puterea mistică a fierului, Soarta, Tabu* încearcă să analizeze fenomenul arhaic. Trei capitole acoperă credințele legate de faună, luând fiecare animal în parte și folosind exemple din scriitori latini, opere indice și alte creații literare din lumca întreagă drept argumente pentru însemnătatea fiecărei creaturi.

În finalul cărții se revine la obiceiurile legate de familie cu *Nașterea și Nunta. Magia imitativă* rămâne bine încheagată de capitolul anterior prin sumedenia exemplelor legate de nuntă.

Citarea repetată a aceluiasi fapt popular, semnalată și de raportul lui A. Bârseanu către Academia Română, se face totuși în contexte diferite. O reformulare sumativă ar fi scăpat cartea de reproșuri, căci gesturile arhaice nu sunt univoce, au funcționalități multiple. Suflatul peste apă, pe suprafața căreia se strâng spiritele, poate fi pus în relație atât cu cultul apei și cu cel al morților, cât și cu practicile „sociale”.

Cîușanu ținde să facă și o operă comparativă prin cercetarea relațiilor dintre literatura cultă și literatura populară. Frecvente exemple din poeziile lui G. Coșbuc sau V. Alecsandri vin să susțină argumentația. Pionieratul acestei inițiative scuză valoarea redusă a versurilor alese.

La un an după această ediție, a apărut la Editura Humanitas o „preluare” a informațiilor notate de Cîușanu: *Credințele și superstițiile românești după A. Gorovei și Gh. F. Cîușanu*, editată de Irina Nicolau și Carmen Hultă. Deconcertantă încă din titlu, ediția Humanitas și-a propus „să extragă” și „să reformuleze” superstițiile românești, care, în cazul lui Cîușanu, „păcătuiesc” prin ambiții comparatiste. „Hibridul” (termen folosit chiar de o editoare) este departe de a se putea constitui într-un instrument viabil de lucru.

Reeditarea *Superstițiilor poporului român* la Saeculum I.O., acțiune ce a beneficiat și de sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor, este utilă și cititorilor avizați, nu numai celor atrași de folclor. Ediția verifică toate sursele bibliografice ale autorului, reconstituie prescurtările și prezintă un util indice tematic care îl înlocuiește pe cel de persoane, etnii și locuri geografice, din ediția princeps, indice solicitat în 1914 de A. Bârseanu.

Gh. F. Cîușanu nu va mai scrie ulterior nici o lucrare de nivelul acesteia. A publicat două culegeri de însemnătate redusă, ambele cuprinzând literatură populară din Oltenia și, în ciuda colaborărilor frecvente în domeniul etnologic, *Superstițiile...* rămân singura operă ce-l așază pe teologul vâlcean în rândul păstrătorilor de frumos popular. Măsura valorii sale a păstrat-o, paradoxal, opera de tinerețe.

Adina Ciubotariu

MARCEL OLINESCU, *Mitologie românească*. Cu desene și xilogravuri de autor. Ediție critică și prefață de Ion Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2001, 400 p.

Ediția princeps a cărții lui Marcel Olinescu a apărut în 1944 la Casa Școalelor. Editura Saeculum I. O. o restituie după 57 de ani circuitului spiritual, ca o „sinteză singulară asupra mitologiei române”, sintagmă ce formează și titlul prefeței semnate de îngrijitorul ediției, Ion Opreșan.

Reeditarea păstrează desenele și xilografurile autorului însuși, căci Marcel Olinescu s-a apropiat de folclor prin domeniul în care a excelat, artele plastice. Intenția a fost de a facilita accesul publicului, prin această carte, la credințele populare, acces care, conform autorului, fusese îngreunat de aspectul științific al operelor lui Tudor Pamfile, Simeon Florea Marian, Elena Niculiță-Voronca, Artur Gorovei. Pe lângă cei numiți, Olinescu mai folosește ca sursă bibliografică, recognoscibilă în formulările din carte, lucrarea lui Gh. F. Ciușanu din 1914, *Superstițiile poporului român*.

Moto al lucrării sunt patru versuri populare ce conțin în nuce ideea pe care se structurează cartea: „Lumea asta nu-i a mea,/ Ceialaltă nici așa./ Lumea asta-i cum o vezi,/ Ceialaltă cum o crezi”. La Marcel Olinescu, închipuirea populară se dezvăluie printr-o narațiune bogată, și mai puțin prin descriere. Lumea „de dincolo”, întocmai ca în toate religiile arhaice ale lumii, apare drept reflexie în oglindă a celei de aici, vizibile, și a mentalului popular.

Ceea ce prevalează însă în cartea lui Olinescu este filonul biblic, al cărui amestec eterogen de date precreștine a fost semnalat și de introducerea lui Ion Oprea (p. 9). Astfel, vămile sufletului, a căror expresie artistică o întâlnim condensată expresiv și în cântecele ritual-ceremoniale și în bocete, sunt explicate drept creație a Diavolului. Credința într-un drum spre cealaltă lume, marcat contrapunctic de ființe psihopompe, este însă cu mult anterioară creștinismului.

Organizarea capitolelor pare să urmeze într-o cârva o „cronologie” a mitului: cosmogonia este urmată de primii locuitori ai pământului, giganții, în timpul cărora oamenii existau, dar ca ființe „ciudate”, apoi aflăm despre unelțirile luciferice, crearea omului, legende despre Maica Domnului și Iisus Hristos, pentru a intra apoi în sfera omului și a trecerii sale. Parcă drept compensație pentru perisabilitatea lui, în finalul cărții se află capitolul *A doua viață*.

Capitolul I este dedicat elementelor de cosmogonie populară, de la cuplul creației, *Dumnezeu și Diavolul*, la astre, îngeri și limita spațială a lumii: *Mărul roșu*. Fiecare povestire este însoțită de xilografuri sugestive, fidele textului. Alăturarea celor două procedee artistice îl conduce pe cititor cu ușurință într-o atmosferă atemporală, în care miturile se rescriu. „Firul epic” este întrerupt adeseori de texte de colindă, descântece și zicători, cu rolul de a argumenta sau descrie faptele avute în vedere.

O dată creată lumea primordială, se trece la zugrăvirea ființelor mitice care o populau: *Rohmanii, Jidovii sau Urieșii, Căpcăunii, Blajinii, Jumătate de om*. Narațiunea se fragmentează în subcapitole cu titluri specifice romanului din secolul al XIX-lea (*Cum era să se împrietenească românii cu urieșii*), titluri menite să prevină și să atragă și mai mult, în opinia autorului, cititorul respins de alte lucrări pe aceeași temă, dar cu caracter științific.

Echilibrul lumii se va tulbura în capitolul al III-lea, în care autorul se ocupă de *Unelțirile diavolului contra înșăptuirilor lui Dumnezeu*. Personaj esențial al mitologiei populare, Diavolul secondează creația și involuntar o motivează. Tot în acest capitol sunt integrate descântece menite a lua mana holdelor sau a vacilor și texte magice al căror scop e să aducă „ibovnicul”. Semnatare ale pactului cu Diavolul, vrăjitoarele s-au ivit dintr-un hibrid produs de Sfântul Spiridon: capul Diavolului așezat pe trupul femeii ce practică magia.

Apropiindu-ne de contemporaneitate, capitolul următor înfățișează *Crearea omului*, într-un amestec eterogen de legende creștine și laice. Cel de-al V-lea capitol, închinat lui Hristos, rescrie *Biblia* cu același har narativ. Rămâne constantă și alternarea textelor de descântec și colindă cu ilustrări grave, în xilografuri, sau cu pagini de narațiune. *Viața omului* și *Timpul* acoperă în carte toate planurile perceptibile de către om, de la evenimentele existențiale la fenomene naturale, divinități și acte de controlare magică a forțelor nevăzute. Poveștile se deapănă pe aceeași structură ce dă unitate lucrării: explicație, legendă, text popular.

Capitolul al VIII-lea, *Duhurile nevăzute*, ca și cel al *Făpturilor de basm*, are cvasistructura unui articol de dicționar, cu o utilitate didactică. Ființa supranaturală este descrisă, numită exhaustiv (cu toate variantele regionale ale termenului), caracterizată, iar în final se dă antidotul, acolo unde apariția se așază sub semnul maleficului. Descântecele își confirmă valoarea prin forma similară cu cea a textelor culese mai recent, dar sursa descântecelor nu ne este cunoscută și nu o putem decât bănui în materialele utilizate de autor.

În ansamblu, lucrarea pendulează între o preluare seacă a datelor folclorice consemnate în scrierile etnologilor amintiți, precum și ale lui Ovid Densusianu și Nicolae Cartoian sau din reviste

precum „Albina”, „Sezătoarea”, și o narare cu farmec a legendelor. Valoarea cărții rezidă totuși în efortul de a sintetiza prin coroborarea operelor esențiale de etnologie cu prețioase culegeri de literatură populară. În felul acesta, cititorului i se oferă un fir al Ariadnei, gros și plăcut la pipăit, prin culorile gândirii arhaice.

Inclus în *Addenda*, studiul *Cutremurele în mitologia românească* se diferențiază de restul cărții prin aprofundarea și sistematizarea datelor despre imaginarul popular. Articolul cu acest titlu a apărut în revista „Tinerimea română”, în 1941, și includerea lui în ediția Ion Oprea a *Mitologiei românești* indică locul cultural ce i se cuvine lui Marcel Olinescu: deasupra încercărilor de amator, ca treaptă intermediară spre cunoașterea profundă a imaginarii populare.

Adina Ciubotariu

CLAUDE LECOUEUX, *Vampiri și vampirism. Autopsia unui mit*. Traducere din limba franceză de Mihai Popescu, București, Editura Saeculum I.O., 2002, 400 p.

Numele reputatului profesor de la Universitatea Sorbonne IV ne este bine cunoscut, el fiind inițiatorul și susținătorul, pe tot parcursul odiseei editoriale, al apariției dicționarului redactat de Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români*. Tot el a realizat, împreună cu Anneliese Lecouteux, excelenta traducere în limba franceză a respectivei lucrări, apărută la Grenoble în anul 2002.

Claude Lecouteux este, înainte de toate, un nume de referință în bibliografia legată de demonologia evului mediu. Iată doar câteva titluri edificatoare: *Monstres dans la littérature allemande du Moyen Âge (1150–1350). Contribution à l'étude du merveilleux, I–III*, Göppingen, 1982, *Fantômes et Revenants au Moyen Âge*, Paris, 1986, *Les nains et les elfes au Moyen Âge*, Paris, 1988, *Démons et Génies du terroir au Moyen Âge*, Paris, 1995, *Chasses fantastiques et Cohortes de la nuit au Moyen Âge*, Paris, 1999. Preocuparea sa de a analiza mitul vampirului, acest strigoii hematofil, resuscitat pentru lumea modernă din tainele tenebroaselor spaime ancestrale, se înscrie, în mod firesc, pe aceleași coordonate.

La sfârșitul unui secol invadat de o întreagă literatură și cinematografie cu vampiri (după cartea lui K. M. Schmidt, de exemplu, s-au făcut până acum mai mult de 600 de filme despre vampiri!), etnologiei, psihatrii și sociologiei încearcă să-și explice motivațiile acestui fenomen.

Teama de spiritele morților, care ar veni să se răzbune pe cei vii și, mai cu seamă, pe cei din familia lor, se pierde în negura timpurilor. Este o atitudine specifică omului primitiv în confruntarea sa cu sufletele defuncților. Așa cum sublinia J. G. Frazer, în cea de a doua sa conferință din ciclul *La Crainte des morts* (Paris, 1934), „[...] bien loin d'essayer de les conserver dans leur demeure, ou de faciliter leur retour, il se donne le plus grand mal pour les éloigner, les tenir à distance et protéger la maison contre leur intrusion importune”.

Posibilitatea ca sufletele damnate să bânuie ținuturile celor vii a iscat demonologia complexă a moroilor, strigoilor, stafiiilor, știmelor ș. a. De la strigoii despre care țărani români credeau că se ridică din morminte (în noaptea de ajun a Sfântului Andrei) și se duc să-și viziteze vechile locuințe, purtându-și mormântul sau racla pe creștet, și până la vampirii secolelor XVIII–XX s-au interpus purgatoriile itinerante ale Vânătorilor Sălbatici sau ale regilor morților și măștilor (Arthur, Hellequin sau Herla), Doamnele Albe ale castelelor medievale apusene și caii înșpumați ce păzeau digurile olandeze și coastele frizone.

Primul dintre cele opt capitole ale volumului se intitulează *Mitul vampirului*. Aici sunt prezentați literații care au dat un nou impuls poveștilor cu strigoii sângeroși. Inițiat de Horace Walpole, cu scrierea *Castelul din Otrante* (1764), curentul literar intitulat *Gothic Novel* (*Romanul gotic*) aduce la modă în Anglia reprezentarea acelor peisaje frecventate de vampiri: castele în ruină, capele năpădite de ierburi și cimitire părăsite. Trei autori britanici pot fi considerați întemeietorii literaturii despre neliniștitorii consumatori de sânge: John William Polidori (1795–1821), cu nuvela *The Vampyre Tale*, J. Sheridan Le Fanu (1814–1873), cu romanul *Carmilla*, și Bram Stoker (1847–1912),

cu al său celebru *Dracula*. Aceștea li se alătură, pe alte meridiane, Théophile Gautier, cu *Moarta îndrăgostită*, și contele Alexei Tolstói, cu *Familia vurdalakului*. Portretul vampirului din literatura cultă își are rădăcinile în credințele populare despre *upiri* (la slavii răsăriteni), *vârcolaci* (la greci) sau *gulê* (la arabi).

Capitolul al doilea (*Omul, viața, moartea*) analizează mentalitatea celor vechi despre *moartea bună* și *moartea rea*, despre *morții puri* și cei *impuri*. Moartea cea bună, care nu-i surprinde nepregătiți pe cei din jur, poate fi ritualizată în condiții optime și nu prezintă nici un risc pentru comunitate. În schimb, morțile năpraznice, sinuciderile, ca și sucombările vrăjitorilor, ale excomunicaților și, în general, ale tuturor acelor care, în timpul victiilor (așa cum menționa, la 1738, călugărul Franciscus Solanus Monschmidt), *cum daemone fecerunt in vita expressum pactum*, tulbură ordinea firească a lucrurilor. Sufletele nemulțumite ale acestora își bântuie neamurile și prietenii, poartă molimi, aduc secetă, inundații sau foamete.

Printr-un paradox surprinzător pentru prejudecățile generale legate de sfera funebră, al treilea capitol poartă titlul *Viața morților*. Alungați de pe tărâmul celor vii, morții se întorc în anumite împrejurări nefaste. Ei pot fi readuși mai cu seamă de dragostea nestinsă și de frustrările afective ale iubitilor, logodnicilor și văduvelor neconsolate. Acest motiv, numit *Lenore* după poemul romanticului Bürger, a generat un repertoriu folcloric bogat: balade, cântece, legende, povestiri. Vampirizarea defuncților tineri este impulsionată de o dorință de viață supradimensionată, care provoacă strania ipostază de *cadavru viu*.

Personajul-vampir s-a constituit din amalgamarea mai multor caracteristici ale strigoilor clasici. Precursorii, descriși în al IV-lea capitol al monografiei, sunt: *Cel care cheamă*, *Cel care bate la poartă sau la ușă*, *Vizitatorul*, *Înfometatul*, *Nonicidul* (germ. *Neuntöter*), *Împovăraătorul* (fr. *L'Appesant*), *Coșmarul*, *Sugrumătorul*, *Cel care mestecă* și *Strigoii cu formă animală*.

Tipologia deosebit de complexă a morților vii din folclorul european are rădăcini semantice diferite, trimițând la fantome înaripate, lupi, morminte, străbuni sau vrăjitori. A se vedea, în acest sens, capitolul al V-lea al lucrării, în care Claude Lecouteux se ocupă de denumirile vampirilor, cum ar fi: *vârcolac*, *grobnic*, *opyr*, *vurdalak*, *brucolac*, *nosferat*, *muony*, *strigoii*, *moroi* și *stafie*. Termenul de *vampir* intră în circulație după 1732, prin mijlocirea unor jurnale de călătorie ce descriau obiceiurile răsăritului european. Viziunea romantică și-a lăsat în mod evident amprenta asupra personalității vampirului, îndepărtându-l de originile sale folclorice.

Tornamentum mortuorum, așa cum ne dezvăluie autorul în capitolul următor al lucrării, poate fi prevenit prin supravegherea atentă a nașterilor suspecte, a deceselor accidentale și a riturilor de înhumare. După îngroparea morților blestemați se fac numeroase slujbe la biserică, se înfig în morminte furci sau țaruși, se protejează locuința cu usturoi, tămâie, roți de vârtelniță ori securi încruciate etc.

Identificarea și uciderea vampirului constituie tema penultimului capitol al volumului pe care îl prezentăm. Zona infestată în care acționează maleficul strigoii este în preajma cimitirului sau a locului unde se află mormântul său. Supraviețuind prin distrugerea victimelor sale, vampirul poate crea, prin contaminare, alți vampiri. De aceea, eliminarea sângerosului răufăcător, printr-un ritual bine articulat, pune capăt unei adevărate epidemii.

În partea finală a studiului, Lecouteux analizează motivațiile înfloririi poveștilor cu vampiri tocmai în secolul *luminilor*. El constată astfel că obsesia vampirismului se declanșează în momentul în care se sfârșea vânătoarea de vrăjitoare ce chinase câteva secole Europa, „[...] de parcă oamenii din acea vreme aveau nevoie să-și exorcizeze spaimile, să-și explice relele care-i loveau, acele epidemii repetate de ciumă sau de holeră” (p. 114).

Ficțiunea literară a creat vaduri noi credințelor străvechi despre sufletul exterior. Mitul modern al vampirului, blocat între lumea de aici și cea de dincolo, trădează pe plan psihic imposibilitatea *eului* damnat de a-și asuma responsabilitățile și soarta de om muritor. Neputința de a-și stăpâni foamea existențială duce la autodistrugere, dar și la impulsul de a-i devora pe cei vii.

Lucrarea are și o *anexă*, în care sunt cuprinse trei texte edificatoare pentru credințele legate de vampiri: rapoartele din localitatea sârbească Medvegia (1732), legenda despre moarta din Wrocław (prezentată de Seld în 1833) și reportajul profesorului Martin Weinreich asupra vampirului din

Bendschin (1592). O bibliografie a temei vine să completeze numeroasele referințe și citate inserate de Claude Lecouteux în notele de la subsol.

Fără a putea acoperi în mod exhaustiv bogăția de informații legate de literatura creată în jurul vampirilor (dăm ca exemple, dintre omisiuni, scrierile lui N. Gogol și romanul *Domnișoara Cristina* de Mircea Eliade), autorul aduce o contribuție importantă la elucidarea problemelor tratate.

Departe de a fi un simplu exercițiu stilistic, poveștile cu vampiri continuă cultura arhaică a omenirii. Romanele gotice, cu obsedanta evocare a castelelor medievale, adăpostind stăpâni bizari și nemiloși, nu sunt altceva decât – așa cum afirma Alexandre Krappe în *La Genèse des mythes* – „[...] autant de variantes du même thème, le château sinistre du *Maître des Enfers*” (p. 241). Cultul morților răzbate prin labirintul denaturării faptelor istorice reale și al eclectismului cresurilor. El rămâne ca o constantă în conștiința omenirii, chiar și după pierderea motivațiilor sale originare.

Silvia Ciubotaru

IOANNIS ZELEPOS, *Die Ethnisierung griechischer Identität, 1870–1912: Staat und private Akteure vor dem Hintergrund der „Megali Idea”*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, 304 p.

Ioannis Zelepos, autorul volumului recenzat, având ca temă *Etnicizarea identității grecești între 1870 și 1912: Statul și unele personalități pe fundalul „Megali Idea”*, este istoric și elenist din Hamburg și colaborator al Institutului de Studii Sud-Est Europene din München. Se ocupă de perioada modernă și, în afară de istoria perioadei respective, este preocupat, de asemenea, de antropologie filosofică și politică, de românică, de muzicologie ș. a. Lucrarea de față constituie teza de doctorat a autorului și se numără, ca atare, printre alte scrieri ale aceluiași autor privitoare la Grecia.

În *Cuvânt înainte*, autorul consideră că naționalismul modern reprezintă o ideologie care, încă din timpul apariției sale în cadrul istoriei contemporane, a cunoscut o dezvoltare dinamică din toate punctele de vedere și al cărei potențial a beneficiat, de asemenea, de o deschidere continuă. Naționalismul se conturează, așadar, ca având o poziție deosebit de importantă, astfel încât construcțiile sale de bază au fost acceptate atât prin ele însele, cât și datorită premiselor lor naturale.

Lucrarea este structurată în trei părți: *prima* cuprinde *introducerea, izvoarele*, referiri la *modalitățile metodice*; *cea de a doua* definește *cadrul teoretic* (conceptele de *naționalism* și *națiune*), cu aplicație la *cazul Greciei*, subliniind, în special, fundamentele antic și bizantin și conceptul de **Megali Idea** – „Ideea cea Mare”, continuând cu dezbateri despre „jugul” otoman, războiul de independență, problemele de integrare internă și externă și punând accent, totodată, pe figurile istorice care au însemnat factori importanți, catalizatori în politica de naționalizare de până la 1870 (în războiul Crimeii – 1853; în problema cretană – 1866–1869); *a treia parte*, cea principală, subordonează 13 secțiuni, organizate în jurul unor chestiuni precum problema ecumenismului grecesc și reacția grecească înainte de 1870, în relație cu schisma politică din Bulgaria; politica externă a Greciei din perioada crizei orientale – 1875–1878; din nou, inițiativele private din Epir, Tesalia și Macedonia; infuzia bulgară de dinainte de 1880, opozantă grecilor până în 1890; un alt element important ilustrat este războiul Rumeliei de Est – 1885–1886; criza statală de la 1887 și până la războiul greco-otoman din 1897, în legătură cu societățile naționale; un aspect semnificativ din anumite puncte de vedere este cel referitor la construirea identității etnice în Macedonia și conflictul macedonean din 1903–1908, în frunte cu organizația **Panhellenica**; sunt invocate, nu în ultimul rând, personalități politico-istorice precum Dragoumis, Souliotis, cu referire specială la intruziunea monopolului de stat în problema națională (puciul Goudi – Venizelos și traiectoria inevitabilă spre războaiele balcanice).

Se constată că, încă din secolul al XIX-lea, a fost inițiată un fel de pluralitate a comunităților sociale care se organizează, la început, după principii național-statale, ca element de rutină politică. Autorul afirmă, deci, că naționalismul este, prin aceasta, una dintre cele mai puternice, poate cea mai puternică ideologie politică, subliniind dificultatea analizelor științifice asupra acestei problematice.

Se pare că cercetarea istorică a găsit, până acum, prea puține răspunsuri valabile pentru definirea conținutului acestui concept. Un lucru demn de luat în seamă în descrierea sa îl reprezintă faptul că naționalismul nu este un fenomen istoric de tip închis, prin premisele sale ideologice. De aici provine un permanent pericol al unui cerc vicios, căci pentru cercetarea acestui fenomen s-au folosit anumite categorii mai puțin întemeiate științific, în ceea ce privește interferența coordonatelor sale istorice, modelele argumentării teoretice și posibilitatea unei abordări comparatiste mai exacte.

Lucrarea de față este o contribuție la analiza naționalismului grec, a cărui deviză și fir călăuzitor, chiar până în 1922, era **Megali Idea**, fenomenul fiind urmărit din secolul al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. De fapt, schimbarea bazelor ideologice și dezvoltarea conceptului de **Megali Idea** din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea, până la începutul războiului, și din 1912–1913, sunt două aspecte care se află în centrul problematicei volumului, la fel ca și definiția identității grecești.

De asemenea, s-au modificat, în timp, și definițiile elenismului. O dată cu acest proces de transformare ideologică s-a schimbat și atitudinea statelor în raport cu problema națională, neexistând, inițial, „protagoniștii” de care vorbește Zelepos. Succesele militare ale Greciei în războaiele balcanice au fost popularizate pretutindeni, conflictul greco-otoman însemnând un punct important al fondării statului de drept. Diferențele vizibile dintre anii 1897 și 1910, conturate în istoria Greciei noi, au limitat prefacerile revoluționare, ce nu au putut fi clarificate extrem de bine, în ciuda eforturilor susținute ale unei personalități politice abile precum Venizelos, care nu a putut acționa singur, când a intrat pe scena politică, în 1910.

Dr. Ioannis Zelepos insistă asupra utilității rolului jucat în formarea statului grec de către diverși factori, precum independența Greciei, tradiția „puterii populare” a patriarhului de la Constantinopol, condițiile statale interne, cu opoziții regionale puternice și structuri sociale eterogene, limitarea influenței haiducilor, politica militară defensivă, în rolul său de centru național, rol asumat încă din secolul al XIX-lea. Fenomenele mai sus amintite s-au aflat în prefacere continuă și pot fi privite, spune autorul, din două puncte de vedere: prin prisma rolului pe care l-au jucat „personajele” private în fazele de criză națională, ilustrate în legile politicii externe ale Greciei; prin înțelegerea unui soi de impermeabilitate a acestor personalități la formele politice ale naționalismului. Această transformare a naționalismului grec și punerea bazelor statului ca „protagonist” al problemei naționale sunt rezultatul dezvoltării celor două puncte de vedere. În fond, scopul lucrării de față este depistarea proceselor de schimbare a acestor două laturi. Pe de altă parte, delimitarea geografică a spațiului care a intrat în atenția cercetătorului are în vedere așa-numitul fenomen **diaspora**, ce a cunoscut o răspândire fără precedent atât în spațiul grecesc al țărmului estic al Mării Mediterane, precum și în jumătatea balcanică a insulelor din nordul Greciei. De la dezvoltarea din perspective statale s-a ajuns la o identitate indubitabilă a statului și a națiunii.

În problema grecească există totuși, după cum am văzut, un nucleu central: marele pericol al fărâmițării permanente, care a condus la o dezvoltare nediferențiată a relațiilor din diaspora, ce a fost extraordinar de utilă, în sine, așa încât *poporul* a fost asociat în mod precis cu *teritoriul*; dar nu așa s-a întâmplat și în diasporă. Puternica și polivalenta grupare **Irredenta** (o grupare deosebită pentru viața comercială a metropolelor levantine și asiatice, cum este și cazul Alexandriei, care a rezistat până în cel de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea) nu s-a pierdut de nucleul elenistic în cadrul Imperiului Otoman și a dat curs unor activități cu țință precisă, ce țineau, pe de o parte, de contextul naționalist, dar, pe de altă parte, nu se adaptau foarte bine la modul statal grecesc, deoarece pentru ei Constantinopolul, cu patriarhatul ecumenic, însemna centrul, și nicidecum Atena, care trebuia să fie simbolul identității lor.

Astfel că pot fi diferențiate trei grupe separate de luat în considerare, și anume: populațiile vechiului stat grecesc; **Irredenta**, care aparținea Imperiului Otoman; diaspora europeană, levantină. Spațiul temporal cercetat se întinde de la 1870 până la 1912 și se orientează către problema transformării ideologice a națiunii grecești, anul 1870 relevându-se drept cel mai important, pentru că marchează începutul exarhatului bulgar, conduce la identificarea unei noi faze în dezvoltarea politică a sud-estului Europei, care însemnează o concurență decisivă pentru aspirațiile grecești din Imperiul Otoman, al cărui sfârșit era clar în conștiința tuturor, fiind doar o problemă de timp. Modelele argumentaționale și finalitățile îmbracă un nou veșmânt; în timpul marii crize din 1875–1878, Grecia

se afla în fața unei dileme: să afle care dintre conflictele partinice erau mai periculoase pentru ea și care partid trebuia ales, dilemă păstrată și în următorul secol, anul 1912 fiind situat la sfârșitul perioadei studiate, fiindcă însemna începutul crizei balcanice și marca și începutul războiului. După cum se știe, la sfârșitul anului 1922, situația grecilor din Asia Mică a cunoscut forme catastrofale prin exterminarea populației, iar *Megali Idea* a fost marginalizată ca dogmă politică, războiul având repercusiuni asupra principiilor etnico-naționale și statale deja înfăptuite. Cei 40 de ani de la 1870 și până la războaiele balcanice pot fi recunoscuți ca o fază intermediară pentru ideea națională grecească modernă. Există o grupare foarte riguroasă a surselor, care sunt sistematizate după următoarele criterii: a. actele Ministerului Grec de Externe în Arhiva Istorică; corespondența dintre ministere și ambasade, regiunile din Imperiul Otoman, centrele irredentiste – Macedonia și Tracia, Constantinopol, Tesalonica, războiul din 1897, al clefșilor, cel din Macedonia, din 1903–1908; documente austro-ungare ș. a., contribuții ale istoricilor precum Paparigopoulos; b. eseuri politice; c. memorii ale politicienilor, publiciștilor, literaților etc. Cele mai interesante date, în ceea ce ne privește, sunt cele lingvistice (referitoare la o perioadă de tip *koiné*, existentă în fiecare limbă, la transliterări fonetice și probleme de traductologie), cele despre Macedonia și diasporă, însă lucrarea cercetătorului conține și informații despre perioada următoare, cu atât mai mult cu cât consecințe ideologice sunt resimțite până în prezent și vizează noua Europă.

Amalia Voicu

„Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne”, tome XX, n° 233–236; 77e–78e années, 1999–2000.

Problematica abordată în această revistă rezultă din materialele obținute prin anchete directe asupra unor aspecte precise: Marie Thérèse Counet, *Arhitectură rurală tradițională*, Alex Doms și René Bellefroid, *Două anchete asupra jocului cu bile* (1941 și 1998), Alain Colignon, *Etnologia unei instituții militare: națiunea armată și tragerea la sorți*, Roger Pinou, *Câteva mici jocuri* (în dialect caroloregian), Roger Pinou, *Cizmele fratelui sau ale unchiului. Analiza unui cântecel dialectal valon*, Adolphine Moors-Schoefs, *Documente dialectale din Othée. Têre di Hèsbaye*.

Reține atenția, din perspectiva noastră, studiul *Etnologia unei instituții militare: națiunea armată și tragerea la sorți*, în care se discută implicațiile etnologice ale unei practici a statului belgian de a-și recruta forțele armate (milițiile) prin „tragerea la sorți”. Cei desemnați puteau fi înlocuiți sau scutiți (cei bogați aveau un statut aparte în acest sens). Practica a fost reglementată prin legi promulgate între 1800 și 1804 și s-a păstrat și după formarea regatului „neutră și independent” al Belgiei. „Tragerea la sorți”, la care participau tineri de 19 ani, putea fi percepută ca un fel de rit de trecere ce anunța sfârșitul adolescenței. Alături și în umbra ansamblului de rituri sociale, colective și publice care însoțeau această ceremonie, existau și o sumedenie de practici individualizate sau semi-individualizate, care făceau apel la religie, la magie sau la ambele. În ziua „tragerii la sorți”, cei înscrși participau cu familiile lor la slujba religioasă. Apoi mergeau la centrul de recrutare într-un alai zgomotos, având în frunte tamburul-major, iar în spate – muzicanți. Se strigau înjurături și cuvinte provocatoare, se putea ajunge chiar la încăierări între tinerii din localități dușmane, iar „luptele” erau însoțite tot timpul de provocări și replici pe fond muzical. Se recurgea, de asemenea, în acest scenariu, la utilizarea magiei populare împotriva serviciului militar prin: automutilare, talismane (labă de cârtiță, sfoară de spânzurat, monezi norocoase, fir de păr din sprânceană pus în pantoful stâng, pământ din cel cu care se acoperă sieriul, căița nou-născutului – aceasta era socotită mai presus chiar decât moaștele de sfinți, mai ales dacă era botezată o dată cu copilul), oseminte umane, sfinte moaște. Interesante sunt și superstițiile de care se ținea seama înainte de tragerea la sorți: în ajunul serii când tânărul urmează să plece, el nu trebuie să răspundă nimănui care bate la ușă; să fie trezit dimineața de un om în vârstă (om de bine) cu puteri benefice cunoscute; să se scoale din pat punând jos mai întâi piciorul stâng; ajuns în camera comună să nu vorbească femeilor casei, nici măcar să nu le salute; înainte de plecare i se pregăteau 9 bani, de câte 10 centime, pe care să-i dea primului sărac întâlnit, fără să se întoarcă spre acesta; să nu mănânce înainte de plecare.

Doar enumerarea interesantelor practici efectuate cu acest prilej special ne întărește convingerea că și în țările cu o veche civilizație – deși retras în fondul pasiv – folclorul supraviețuiește și își arată puterea de necontestat pe care încă o are asupra omului religios modern.

Lucia Berdan

„Български фолклор”. Българска Академия на Науките, Институт за Фолклор, Sofia, XXVI, nr. 1–3, 2000.

Din varietatea temelor abordate în aceste numere vom remarca importanța cercetării a trei aspecte: *simbolul solar, supranaturalul și creștinismul popular*.

În nr. 1/2000, Valentin Angelov investighează, în studiul său, simbolismul solar ca semantică, apoi prin paralele culturale, straturi de semnificații și sacralitate, pe baza unor date referitoare la pietre de mormânt aflate în vestul Bulgariei. Autorul discută patru tipuri de simboluri solare prezente pe pietrele de mormânt rurale din vestul Bulgariei (rădăcinile acestor simboluri fiind în credințele precreștine): 1. simboluri solare localizate în centrul pietrei, analoage cu semnul crucii; 2. simboluri solare antropomorfe, care păstrează urme ale cultului strămoșilor și tendința sacralizării acestora; 3. rozete cu imagini florale și 4. solarizări ale coafurilor femeilor sau ale cataramelor de cingătoare femeiești tradiționale.

În nr. 2/2000, Svetlana Petkova analizează *Supranaturalul ca experiență și narațiune*, pe baza unei anchete de teren realizate între anii 1996 și 1997, în satul Galata. Autoarea se referă la povestiri despre „contacte personale” cu creaturi mitice și demonice. Sunt interesante în mod deosebit relatările întâlnirilor „neintenționate” (nonrituale) cu lumea de dincolo, în aprecierea acestora un factor important de care trebuie să se țină seama fiind talentul naratorului.

Stoianka Boiadjieva, în studiul *Suntem oaspeți pe pământ și în lumea asta „albă”*, se referă la imagini și concepte asupra morții și lumii de dincolo, ca și la practici rituale relevante găsite în satul Galata.

Numărul 3/2000 al acestei reviste academice este axat pe *studiul creștinismului popular*. Katia Mihailova, în articolul *Asupra conținutului termenului creștinism popular în folcloristica slavă*, trece în revistă atât termenii utilizați în studiile referitoare la lumea slavă, cât și pe aceia din unele studii depășind arealul slav, pentru idei și noțiuni creștine din *Evanghelii*. Se urmărește și procesul de folclorizare a principalelor categorii creștine, utilizând exemplul opoziției păcat–pedeapsă.

Lucia Berdan

J. GONDA, *The Savayajñas (Kauṣīkasūtra 60—68. Translation, Introduction, Commentary)*. Verhandelingen Der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, AFD. Letterkunde. Nieuwe Reeks-Deel, LXXI, No. 2, N. V. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam. 1965; 461 p.

Cartea cuprinde: prefata (2 pag.), introducerea (61 pag.), traducerea (40 p.) și comentariul (318 p.), la care se adaugă: addenda, un indice general, un indice de cuvinte sanscrite și un indice de pasaje din texte sanscrite.

În prefata cărții sale Gonda scrie:

„Îmi dau bine seama de imperfecțiunile acestei traduceri și ale comentariului. (p. 6)... Am scris această carte... în primul rând pentru a da generației mai tinere un instrument util și, în al doilea rând, fiindcă mi-a produs, încă o dată, o mare plăcere" (ib.).

Kauṣīkasūtra, de care se ocupă autorul, tratează, ca și celelalte *Grhyasūtra*¹, despre ritualul casei; însă e mult mai amplă și conține și cele mai amănunțite indicații pentru îndeplinirea acelor rituri de vrajă, pentru care erau folosite imnurile și formulele din *Atharvaveda*. Astfel *Kauṣīkasūtra* este o completare foarte importantă la *Atharvaveda-Saṃhitā* și un izvor neprețuit pentru cunoașterea vrăjitoriei indiene².

În imnurile de vrăjitorie din *Atharvaveda* și în riturile de vrăjitorie ale literaturii rituale, mai ales acele din *Kauṣīkasūtra*, găsim primele începuturi ale științei medicinei și a plantelor medicinale; căci, la fel ca la alte popoare, tot astfel și la indienii doctorul vrăjitor a fost primul medic³.

În introducere, Gonda spune: „În această publicație, doresc să atrag atenția cititorilor asupra acestei colecții de rituri curioase" (adică *Savayajña, adhyāya VIII*, secțiunea 60—68) (p. 7). Cu privire la aceasta autorul citează cuvintele lui Caland: „Pentru a înțelege chiar și un singur pasaj, trebuie prelucrată întreaga operă". (ib.). Mai departe Gonda scrie: „M-am silit să scot în evidență interdependența dintre *mantra* („îmn vedic, text sfânt") și *sūtra* („regulă concisă, manual de reguli") (p. 8). „Aproape orice termen care prezintă un interes real e intraductibil în vreo limbă modernă". (p. 9). „O redare «literală» care nu încearcă «să pătrundă în înțelesul ascuns» e tot atât de nesatisfăcătoare ca și o «interpretare filozofică», ce nu ține seamă pe deplin de faptele elementare de gramatică" (ib.).

Cu privire la comentariile indiene Gonda spune:

„După cum se știe bine, părerile învățaților cu privire la valoarea lor și la folosul ce se poate trage din ele, diferă mult. Pe cînd unii din ei s-au pus într-o largă măsură sub călăuzirea vechilor interpreți indieni, alții s-au arătat foarte

¹) *Grhyasūtra* cuprind prescripții cu privire la ceremoniile și jertfele simple ale vieții cotidiene (la naștere, nuntă, deces etc.). (M. Winternitz, *Geschichte der indischen Litteratur I*, 2, Leipzig 1907, p. 51).

²) *Ib.*, p. 239.

³) *Ib.* III, 1922, p. 541 sq.

putin dispuși să adopte parafrazele și explicațiile lor" (ib.). „După cum se va vedea din comentarul meu, eu am citat nu arareori pasaje din comentarii vechi, chiar și atunci când mi-a fost imposibil să-i urmez" (ib.). „Valoarea operei lui Keṣava a fost recunoscută cum trebuie de către Caland (în *Zauberritual*, p. V). Cu toate imperfecțiunile ei, ea s-a dovedit a fi de mare folos" (ib.). „Nu m-am ferit de a consulta, ori de câte ori a fost posibil, și comentarul asupra Atharvavedei atribuit lui *Sāyana*" (p. 10). „Explicațiile date de comentarii indieni sînt adesea anacronice, prin faptul că ei atribuie autorilor de texte vedice credințe și păreri, despre care știm că s-au ivit, sau că s-a aderat la ele, abia într-o epocă mai recentă" (ib.). „Un studiu comparativ al altor iviri ale unei *mantra* poate fi de mare folos pentru descoperirea sau lămurirea înțelesului, funcției și aplicării ei. De aceea, am căutat în multe note să citez pasaje paralele, nu numai pentru strofe întregi, ci și pentru părți din ele și pentru grupe de cuvinte" (p. 11).

„Capitolul VIII din *Kauṣikaśūtra* tratează despre *savayajñāh*, adică „jertfele sau actele de cult numite *sava*" (ib.). Grassmann (în *Wörterbuch zum Rig-Veda* 1491) traduce acest cuvînt prin „*der gepriesste Somatrank*." (Ib. n. 4).

„Indienii vedici au convingerea că cel care jertfește poate depăși limitele condiției umane normale, limitate, printr-o tehnică rituală potrivită" (31). „Se afirmă că materia de jertfă este, în teoria rituală, de aceeași extindere sau identică cu universul; prin jertfirea ei, cel care jertfește devine în stare să treacă dincolo de existența lumescă" (38).

„Orezul, care nu e menționat niciodată în Rigveda, dar la care se face aluzie adesea în Atharvaveda, a căpătat o importanță crescîndă, din punct de vedere economic și ritual, atunci cînd vechii arieni s-au răspîndit peste o mare parte a Indiei de nord și au trecut de la o civilizație încă indo-europeană la o civilizație vegetariană. Este lesne de înțeles că această hrană (orezul) a ajuns curînd să ocupe un loc în practica și în gîndirea rituală. El era un ingredient important al unui *caru*, o mîncare de orez fiert cu unt, lapte etc. și oferit în variate ocazii".

„Ori de câte ori, (cînd se prepară pilaful de jertfă), ei întrebunțează boabe întregi de orez, atunci acestă-i un *caru*; această hrană a fost luată de zei, atunci cînd erau gata să-l omoare pe Vîtra... și așa face acum jertfitorul... cauza este că... orezul este hrană". (SB 2, 5, 3, 4 (42). „În prescripțiile referitoare la menu-ul strămoșilor, laptele și orezul fiert în lapte (pilaful) sînt echivalente cu carnea de vacă; aceste trei articole de hrană satisfac pofta răposaiților pe un an". (Manu 3, 271) (Ib.). Pilaful figurează printre alte obiecte prin care se cîștigă bunăvoința zeilor, ca: flori, tămîie etc.

Mai tîrziu, a visa pilaf sau lapte prevesteste dobîndirea de bani (Jagadeva, Svapnacînt *āmaṇi*, 1, 96, 30) („Piatra filozofală a viselor" = „Cheia visurilor"). În general boabe de orez aduc noroc. (Ib. 1, 126). Dorințele celui care, în vis, se urcă pe o movilă de orez, se vor realiza. (Ib. 1, 85) (45). „O mîncare de orez era oferită nu numai zeilor și preoților, ci și oaspeților" (p. 48). Pilaful face parte din felurile de mîncare cu care trebuie ospătați brahmanii (ib.).

„Multe din *sava* enumerate în *Kauṣikaśūtra* se grupează în jurul unui animal (p. 63). „Fiecare animal oferit (ca jertfă)... este atît el însuși cît și o putere cosmică de prim rang... Astfel boul de jug se spune clar că e Indra" (p. 64).

În vastul său coment. Gonda spune între altele: „*medhājanana* („produceerea inteligenței"), ritual prin care se credea că mintea discipolului era pusă în stare să stăpînească Veda" (p. 187).

„În studiul Vedei se făceau concesii scurtimii vieții și slăbiciunii minții omenesti. De regulă se studia numai o singură Veda; însă după ce un bărbat studia Veda cunoscută de strămoșii săi, el putea, dacă găsea cu cale, să studieze o ramură din altă Veda" (p. 393).

Neavînd la îndemînă textul sanscrit tradus de Gonda, nu putem spune nimic despre exactitatea traducerii nici despre aceea a comentariului. De aceea ne limităm

numai la câteva observații cu privire la comentariul gramatical. Aici subtilitățile de interpretare sînt destul de frecvente și uneori de prisos sau chiar greșite. Astfel:

Imperfectul *akaroh* (p. 176) nu exprimă continuarea (*continuance*), ci numai trecutul: „tu ai făcut”. Cf. W. D. Whitney, *A Sanskrit Grammar*², Leipzig, 1924, §532 a.

În pasajul citat de Gonda la p. 181: $\nu\tilde{\iota}\sigma\omega\ \acute{\epsilon}\nu\ \acute{\alpha}\mu\phi\iota\rho\iota\tau\eta\ldots/\ \nu\tilde{\iota}\sigma\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\upsilon\delta\omicron\rho\eta\epsilon\sigma\sigma\alpha$ (α 50 sq.) „în insula înconjurată de valuri. Insula e păduroasă”, nominativul $\nu\tilde{\iota}\sigma\omicron\varsigma$ nu stă izolat, ci $\nu\tilde{\iota}\sigma\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\upsilon\delta\omicron\rho\eta\epsilon\sigma\sigma\alpha$ (s.-î $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$) este o propoziție nouă. Tot astfel nu sînt izolate nominativele în celelalte două exemple citate de Gonda la aceeași pagină: 1. *hairanyāṇ akarod rājā ye kecit pāṛthivā bhūvi tān brāhmāṇebhyaḥ prāyacchat*. (Mahābh. 7, 69, 29). „Regele a făcut de aur pe toți domitorii de pe lume; pe aceștia el i-a dăruit brahmanilor”. — 2. *na samśāyāḥ* „nu (e) îndoială”. În primul exemplu *ye kecit pāṛthivā* este o propoziție relativă fără verbul auxiliar *santi*, care nu e necesar. Această propoziție relativă aparține atît propoziției principale precedente, cu subiectul *rājā* și predicatul *akarod*, cît și celei următoare, cu acelaș subiect și cu predicatul *prāyacchat*. — *ye kecit pāṛthivā* este, deci, un $\acute{\alpha}\pi\omicron\ \kappa\omicron\iota\upsilon\omicron\upsilon$. *na samśāyāḥ*, este de asemenea o propoziție (fără *asti*); cf. în latină *haud dubium (est)*.

„Locativul trebuie să însemneze (aici): „la capătul”... (p. 184). Această nuanță a locativului nu se găsește la Whitney (op. cit.), nici nu e dovedită prin vreun exemplu.

La pag. 187 Gonda dă o interpretare greșită celor două genitive *devāṇām yaज्ञasya*, precum și celor două genitive *manuṣyaṇām vedasya* din următorul pasaj: *yathā tvam agne devāṇām yaज्ञasya nidhipā asi evam aham manuṣyaṇām vedasya nidhipo bhūyaśāṁ iti*. „După cum tu, o Agni, ești păzitorul comorii jertfei pentru zei, tot astfel să devin și eu păzitorul comorii Veda pentru oameni”. Gonda spune: „Același substantiv se combină cu două genitive, care indică două raporturi sintactice diferite”. În realitate ambele genitive, atît în *devāṇām*, *yaज्ञasya* cît și în *manuṣyaṇām* *vedasya*, sînt posesive. Avem aici construcția numită „incorporare” (germ. *Einverleibung*): genitivul *yaज्ञasya* atîrnă de *nidhipā* iar *yaज्ञasya nidhipā* formează un întreg de care depinde genitivul *devāṇām*. Tot astfel *vedasya nidhipo* formează un întreg de care depinde genitivul *manuṣyaṇām*.

Atributul predicativ, cînd e un adjectiv, e numit de Gonda *verbalappositive adjective* (p. 198) sau, cu termenul german, *verbalappositives Adjektiv* (p. 164).

Conjunctivul *vādāḥ* servește ca să exprime o afirmație generală (*a general statement*); cf. R. V. 5, 29, 14: *yā cin nā vaṣṭin kṛāvaḥ*, „orice faci, o purtătorule de trăsnet”. (p. 211).

„an „achronic” optative, expressing a mild assertion with regard to the past. (un optativ „achronic”, care exprimă o afirmație moderată cu privire la trecutul)” (p. 364). Cum poate exprima trecutul, un optativ achronic?

„te: deși se poate înțelege «al tău», pronumele enclitice poate să reprezinte un ablativ; d. e.: Mbh., 3, 51, 18: *śṛṇu me* «ascultă-mă»; — Kathā’s. 99, 37: *khaḍgam caitam grhāṇa me* «și primește această sabie a mea»” (p. 385). (Traducerea exemplelor e a noastră). Nuanța cazului depinde și de locul unde se află în propoziție. Oricum însă pronumele enclitice *me* și *te* nu sînt ablativ decît pentru felul nostru de a interpreta. Ele au, în gramatica indiană, numai funcția de dativ și genitiv.

indrāya bhāgam śamitā kṛnotu: „măcelarul trebuie să prepare o porție pentru Indra”. „Pentru dativul *indrāya* compară expresii ca: *yupāya dātū* „lemn pentru, adică pentru a face, un stîlp de jertfă”, — care trebuie să fie vechi (lat. *satui semen*;

receptul *signum*, etc.); adică dativul e întrebuințat și pentru a indica obiectul direct al unui verb care ar putea fi subînțeles: „o porție pentru, adică pentru a satisface pe Indra” (p. 242). Nu putem fi de acord cu această interpretare a lui Gonda. În exemplele citate mai sus avem de-a face cu două funcții fundamentale ale dativului, și anume: *dativus commodi* (dativul interesului) „pentru cine?”, cînd e vorba de o persoană, și dativul final (al scopului), „pentru ce?”, cînd e vorba de un lucru. Deci, *indrāya* este un *dativus commodi* („pentru Indra”), pe cînd *yupāya* este un dativ final („pentru stîlp”).

Uneori ambele dativ, al interesului și al scopului, se pot afla în aceeași propoziție, ca în exemplul următor, citat de Gonda (p. 367): *Indram... āvardhayam*

āhaye hantavā u (R. V. 5, 31, 4) „ei l-au întărit pe Indra... pentru a ucide balaurul” (lit. „pentru balaur, pentru ucidere” = „pentru uciderea balaurului”). Primul dativ (*āhaye*) „pentru balaur”) este un *dativus incommodi*; al doilea dativ (*hantavā* „pentru ucidere”) este un dativ final. Dativul *āhaye* se poate traduce foarte bine printr-un genitiv; v. mai sus: „pentru uciderea balaurului”. Gonda e de altă părere și spune că nu trebuie tradus *dativus* (in)commodi prin genitiv (ib.).

La p. 366 Gonda afirmă că genitivul poate exprima și ținta sau scopul, ca în exemplul următor: *svādhitir vānānām* (R. V. 9, 96, 6), pe care-l traduce: „*an axl destined to fell trees*” („topor destinat pentru a doborî copaci”). În realitate *vānānām* este un genitiv posesiv. Însă genitivul posesiv poate avea foarte multe nuanțe, după înțelesul cuvîntului în genitiv și al cuvîntului de care depinde genitivul. În exemplul citat, în loc de „toporul copacilor” trebuie să traducem prin „topor pentru copaci”, fiindcă așa cere uzul nostru. Un genitiv al scopului nu e menționat în gramatică, ci numai dativul scopului (v. mai sus).

„Cînd un imperfect e coordonat cu alt timp trecut, el poate indica nu numai o acțiune simultană, ci și una precedentă. Imperfectul în sine nu indică anterioritatea, ca și aoristul; numai juxtapunerea celor două idei și forme verbale în două propoziții succesive creează impresia de anterioritate sau de simultaneitate într-un context anumit” (p. 413).

Perfectul poate exprima, în același timp, trecutul și rezultatul în prezent, ca în următoarele exemple citate de Gonda: *babhuva* „a devenit, și acum este” (p. 208): — *uruhuh* „au urcat” (și rămîn acolo)” (p. 249). — *ā viveṣa = pravīṣya variate* („întrînd se află” = „a intrat și se află”) (p. 289). Cf. însă Whitney, op. cit. § 823. „De cele mai adeseori perfectul are un înțeles care nu se poate deosebi de prezent din punctul de vedere al timpului”.

Gonda întrebuințează cînd denumirea de *pluralis extensivus* (p. 242, 279), cînd pe aceea de *pluralis intensivus* (p. 250, 254), pentru același fapt gramatical, anume pluralul în loc de singular, care se găsește mai ales la poezi (plural poetic). Havers, citat de Gonda, spune: *intensiver Plural*. Un astfel de plural este, de pildă, *tamānsi* „întunecimi”, citat de Gonda la p. 242, cf. lat. *tenebrae*.

Despre *yad yat (quodcumque)* Gonda spune că poate să însemne: „cînd (dacă) ceva” și dă ca exemplu: *yo yaj jayati tasya tat* (Manu. 7, 96) (p. 196). Însă înțelesul aici nu este „cînd (sau dacă) cineva”, ci: „ceea ce cucerește cineva, aceea e a lui”.

La p. 366 stă: *Gen. relationis* („Zugehörigkeit”) în loc de „*Gen. des Betreffs*”.

Greșelile de tipar sînt puține față de marele număr de pagini. Iată cîteva: *of those mantras which had already translated* (p. 3): lipsește *been* după *had*: *had been*. — R. Delbrück (p. 119), în loc de B. Delbrück. — *Lingua sanscritica* (p. 137), în loc de *lingua sanscritica*. — *to different syntactic relations* (p. 187), în loc de *two d. s. r. — verbal-appositives adjective* (p. 198), în loc de: *verbalappositive a. — kasmīṣcid adhiṣṭhāne* (p. 355), în loc de: *kasmīṣcid adhiṣṭhāne*. — *āhave* (p. 367), în loc de: *āhaye*.

Dar *errare humanum*. Studiul lui Gonda are o deosebită importanță pentru sanscristii. În ceea ce privește savantul, numele său n-are nevoie de nici un epitet.

Th. Simenschy

VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, 1963, 229 p.

Studiul profesorului Veikko Väänänen, de la Universitatea din Helsinki, este unul din cele mai recente aparținând domeniului încă dificil al latinei populare. În 1959, același autor publica la Berlin a doua ediție din *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes* care a constituit o serioasă bază lingvistică pentru publicația următoare, aici în discuție. Faptul este consemnat în prefața acestui volum: „A la différence de certains confrères, l'auteur de la présente *Introduction* s'en est tenu, dans la mesure du possible, au témoignage direct des monuments écrits, se fondant sur des matériaux rassemblés par d'autres ainsi que sur des dépouillements personnels” (IX). Sub acest raport, al materialului faptic deci, studiul lui Väänänen este cel mai bogat din câte s-au scris până acum asupra latinei populare. Așa cum mărturisește la începutul volumului, autorul nu a utilizat metoda reconstituirilor decât numai în situații care o impuneau în mod obligatoriu (IX). În felul acesta, studiul său se conturează pe linia manualelor, a manualelor de cea mai înaltă tinută științifică, fără de care nici o cercetare, în domeniul respectiv, nu este posibilă.

Evoluția latinei populare este privită de-a lungul a cinci capitole: primul discută câteva generalități referitoare la definirea conceptului de latină vulgară, izvoarele pentru cunoașterea aspectului popular latin, cronologizarea limbii latine; cel de al doilea capitol cuprinde studiul sunetelor și modificărilor fonetice; partea a treia configurează aspectul popular al lexicului latinesc spre evoluție romanică; în capitolul al patrulea se tratează morfologia, cu cele două categorii mari: numele și verbul; ultima parte se oprește la un aspect mai rar cercetat în studiile generale de latină populară: sintaxa propoziției și a frazei.

Veikko Väänänen notează adesea referiri la aspectul dialectal al latinei populare, fără ca să acorde acestui fapt o cercetare deosebită (p. 4, 6, 85; la aceasta din urmă, susține existența unor cuvinte dublete cu aspect dialectal: *bubalus-bufalus*, *tuber-tuler*).

Privitor la separarea lingvistică a Imperiului Roman, V. Väänänen expune o serie de considerații pe care existența unor fapte istorico-arheologice ne obligă să nu le admitem. D-sa consideră că Sardinia și Dacia se pot socoti separate definitiv de restul Romaniei în sec. al III-lea. Însă condițiile istorice ale celor două provincii romanizate nu pot fi privite pe același plan la aceeași dată, căci în timp ce Sardinia se va afla mult timp sub stăpânire gotă, Dacia până la venirea slavilor va fi doar teritoriu de trecere a unor populații care au lăsat urme slabe pe plan lingvistic. De altfel, data reală absolută a Daciei de restul Romaniei — către finele sec. al VI-lea — argumentată prin mărturii istorice, arheologice și lingvistice de către H. Mihăescu (*Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 295 și urm.), deși neacceptată nemotivat de către Väänänen și M. Straka (R Li R, 24—1960, p. 403—406), rămâne valabilă. Atita timp cât limba greacă nu a fost proclamată ca limbă oficială decât la anul 600, contactul cu limba latină nu poate fi ignorat. De altfel la capitolul vocalismului, stabilind că transformarea lui *ū* la *ō* este posterioară acelei lui *ī* la *e*, Väänänen aduce ca argumente și faptul că ambele evoluții lipsesc sardiei, în timp ce numai cea de a doua este necunoscută limbii române (p. 37), fapt care pledează pentru detașarea anterioară a Sardiniei de Imperiul Roman.

Un loc binemeritat în prima parte a volumului îl ocupă prezentarea unei scurte periodizări a limbii latine, raportată la producțiile spirituale ale poporului roman (cap. 11—13). În felul acesta, noțiunile de „latină clasică”, „latină vulgară”, „latină țirzie” etc. se pot contura cu mai multă claritate în privirea celui care dorește o inițiere în domeniul respectiv. De asemenea, expunerea mai detaliată a surselor pentru cunoașterea latinei populare se poate alătura și ea sprijinului de care vorbeam mai sus (p. 13—20).

Capitolul dedicat foneticii nu are caracterul unei prezentări monografice. Deși se merge pe linii impuse prin tradiție în analiza sunetelor și a modificărilor acestora,

în cartea lui Väänänen aflăm ca element nou o selectare bine discernută a unor probleme încadrate în nenumărate bibliografii, cât și o prezentare cât se poate de sistematică. De pildă, tabelul general al vocalismului latinesc cu evoluția lui tardivă diferită de la baza unor idiomuri romanice înscris o geometrie a cărei simetrie atribuie materialului o sistematizare extrem de didactică. În tratarea detaliată a sistemului vocalic, metoda de prezentare este tot cea selectivă. În general, se urmărește fizionomia vocalelor pe probleme cum ar fi: locul de articulație, situația diftongilor și a vocalelor în hiat, sincopa, proteza și afereza. Într-un paragraf care discută vocala *a*, autorul, însă, începe cu afirmația: „pas de changements spontanés”, (p. 35), deși se pot găsi în inscripții galice exemple sporadice de transformare a lui *a* în *e*, fapt care — se pare — ar prefigura fenomenul generalizat ulterior în franceză.

La p. 42 se observă că sincopa (vocalică) este un fenomen eminent popular sau familiar. Desigur că limbajul cotidian, obișnuit, este mai lesne supus aceluși minim efort, acelei economii de articulație, dar fenomenul ține totuși de evoluția tardivă a latinei și el trebuie, subordonat, în primul rând, dinamizării accentului. Iar pentru regiunile în care sincopa vocalică s-a produs fără excepție, am putea presupune că accentul avea o calitate intensivă mai pronunțată.

Trecind la consoane, autorul se oprește, ca și la vocale, asupra unor fapte mai semnificative. Printre acestea, un loc nu lipsit de importanță îl ocupă evoluția labiovelarei surde și sonore (p. 53—54). Se remarcă cu justete situația diferită, pe care o prezintă România, în conservarea sau neconservarea acestui sunet. Săcotim însă că ar fi fost necesară o prezentare istorică a faptelor. De altfel,

Discutind consoanele geminate, se notează ca observație generală că România a simplificat această stare de fapt, cu excepția italienei centrale și de sud și a sardiei (p. 60). Totodată, se constată că lichidele geminate au persistat mai mult: *sella* > v. sp. *siella*, n. sp. *silla*, rom. *șale* (p. 60). Cu toată etimologia greșită a românescului *șale* înregistrată de autor, afirmația acestuia rămâne viabilă. Adăugăm faptul că evoluția lui *l* geminat în limba română urmează două căi: vocalizare în cazul în care grupului consonantic respectiv îi urmează un *a* > *ă*, și simplificare atunci când elementul succedent este un *e*; în orice caz, evoluția aceasta diferă de aceea a unui *l* simplu, rotacizat fără excepție. Situația este identică și pentru categoria nazalelor. Conservarea până mai târziu a acestora a împiedicat închiderea unui *a* sau unui *e* precedent (*annum* > *an*; *genna* > *geand*).

Interesante sînt notațiile cu privire la *s* final, în special considerația că lipsa consoanei respective (în texte) nu este condiționată de actuala repartitie romanică a sa (p. 71). Poate, însă, că s-ar fi cerut aici (în momentul respingerii părerii lui Wartburg, cum că vestul Romaniei l-a menținut pe *s* final datorită școlii și uzajului literar) un comentariu mai bogat în trimiteri bibliografice și o justificare mai clară a propriei poziții.

Cel de al treilea capitol, consacrat studiului cuvintelor, urmărește pe aceeași linie problematică esențială a modificărilor survenite în latina populară, produse de factori psihici (pe baza expresivității unui cuvînt), sociali, etnici, schimbări de sens sau de formă. Urmărindu-se cuvintele impuse sau abandonate datorită expresivității sau nonexpresivității, se înregistrează adesea situații statistice în urma cercetării unor texte populare, fapt care explică o anumită stare de mai târziu. Exemplele merg, însă, la dublete sinonimice, deși uneori concurența are loc între mai mult de două cuvinte, așa cum se întâmplă cu *res-causa*, la care s-ar adăuga și *lucrus* (p. 81), păstrat în română; aceeași situație o au *caput-testa*, *os-bucca* s.a. Discutabilă rămîne etimologia **pittinus* propusă pentru românescul *puțin* cu intenția de a-l apropia de logudorezul *pithinnu* (p. 81). De asemenea, afirmația că *lacere* nu s-a păstrat în limbile romanice (fiind înlocuit cu frecventativul *lactare*) este răsturnată de urmașul românesc al acestuia.

Compunerea cuvintelor folosește, ca și celelalte capitole, un material bogat, extras din texte populare. Nu întotdeauna se fac, însă, precizări în legătură cu continuitatea sau nu a unor asemenea formațiuni în limbile romanice. Mult pre-

țioase se înfățișează observațiile de la baza discuțiilor despre modificările semantice (restringeri, extinderi, transfer de sens, trecerea de la abstract la concret).

Capitolul următor, al patrulea, cuprinde studiul general al formelor și al funcțiilor acestora. Pe lângă caracterizări de ansamblu, cunoscute lingvisticii românești actuale, întâlnim interpretări personale semnificative, ca de pildă afirmația că existența neutrelui va fi persistat în conștiința scribitorilor până în sec. al VII-lea și al VIII-lea, concretizată în forme de acuzativ cu *m*, deosebit de cea de la masculin în *u* sau chiar *o* (p. 109).

V. Väänänen înclină a socoti acuzativul drept cazul singularului persistat în limbile romanice: „L'accusatif s'achemine vers la fonction de cas régime universel” (p. 118). Faptul este prezentat ceva mai detaliat la p. 124, unde autorul fixează victoria acuzativului pe trei argumente. Dacă primul și ultimul argument ar putea exprima parțial o asemenea situație, cel de al doilea, însă, (desinența *u* din logu-doreză), solicită explicații clarificatoare. Concluziile intructivă lapidare ar fi cerut o prezentare lărgită. Problema rămâne însă sub semnul întrebării. Poate că, în acest caz ar fi necesar să acordăm importanță ambelor laturi ale chestiunii: fond și formă, și să urmărim rolul fiecăreia. Că acea formă unică cazuală, despre care s-a vorbit de la D'Ovidio încoace, se identifică formal cu un acuzativ singular despuțat de consoana finală, nu credem că ar obliga la credința că acuzativul s-a generalizat drept caz universal. Și aceasta pentru motivul că avem dreptul să ne îndoim de faptul că în conștiința vorbitorilor forma respectivă s-ar fi suprapus în conținut unui vechi acuzativ. Prin căderea sunetelor finale, deci, inerent s-ar ajunge la o formă unică (bazată pe o realitate deja existentă în limbă), corespondent al noului conținut cazual polifuncțional.

Desigur că foarte multe din categoriile gramaticale prezentate în acest capitol și-ar putea extinde analiza, chiar și numai în limitele unei perspective pur didactice. În special pronumele demonstrativ s-ar fi cerut poate, ceva mai lărgit în discutarea chestiunilor de sistem. De asemenea, lipsesc unele elemente semnificative în cercetarea evoluției modurilor și timpurilor verbale de la latina clasică la latina tirzie și limbile romanice. Avem însă permanent în vedere intenția autorului de a înfățișa un material selectat cu rigurozitate.

Ultimul capitol al lucrării îl formează studiul sintaxei propoziției și a frazei. Se fac considerații notabile privitoare la acord, la locul determinativului în raport cu determinatul (în cadrul cărei chestiuni sardă și română ocupă un loc aparte în ansamblul romanic). La sintaxa frazei, sint urmăriți aspecte ca: realizarea coordonării prin instrumente gramaticale și analiza — succintă — a tipurilor de propoziții subordonate. Capitolul se încheie cu înregistrarea analitică a construcțiilor absolute pe teritoriul latinei populare (conservări și inovații). Această parte, fără a constitui o sintaxă sistematizată a latinei vulgare (nici intenția autorului nu a fost aceasta; de altfel o asemenea prezentare ar cere alcătuirea unui volum aparte) pune la dispoziția cercetătorului romanist un material prețios de sintaxă a latinei tirzii.

Un index de cuvinte latinești și romanice, grecești, osco-umbrice și germanice, care cuprinde 41 de pagini ale volumului, contribuie la utilitatea reală a studiului profesorului Väänänen.

Luminița Chelaru

V. ALECSANDRI, *Scrisori, însemnări*, Ediție îngrijită, note și indici de Marta Anineanu, Editura pentru literatură, București, 1964, VII + 274 p.

Marta Anineanu, autoarea unor importante lucrări despre viața și opera lui Vasile Alecsandri, publică în volumul de față 90 de scrisori ale marelui poet, urmate de însemnările privitoare la o excursie în tinutul Neamțului, în mai 1846, și de interesantul „jurnal” al călătoriei sale din 1846—1847 în Austria, Bavaria, Württemberg, Franța și Italia, în tovărășie cu Elena Negri.

Pe lângă acest material, sint tipărite și patru scrisori din 1834—1839 ale părinților lui Vasile Alecsandri, o scrisoare a stolnicului Grigori Iconomu din 1835, o scrisoare a lui Iacob Negruzzi din 1869 și atestatul din 16 februarie 1834 eliberat

lui Vasile Alecsandri de Statul administrativ al Moldovei în vederea înscrierii sale în școlile din Franța.

Correspondența publicată este însoțită de interesante note, cuprinzând scurte lămuriri despre evenimentele la care se referă scrisorile și despre persoanele menționate în ele. Volumul se încheie cu trei indici, conștiincios întocmiți, dintre care indicele de nume este deosebit de util.

Această corespondență ni-l înfățișează pe Vasile Alecsandri așa cum îl cunoaștem din scrierile sale și din numeroasele documente, deja tipărite, relative la viața sa: îndrăgostit de natură, cu gândul mereu la Mircești, se preocupa, chiar când se afla în străinătate, să nu fie tăiați copacii din celebra luncă pe care o considera „cel mai frumos ornament” al acelei regiuni; avea și cultul prieteniei și, de câte ori ocazia s-a ivit, el a dovedit că era un prieten leal pe al cărui devotament se putea conta oricând, însuflețit de un sincer patriotism, el avea oroare de intrigile politice și disprețuia pe politicienii de meserie; era dezinteresat în chestiunile bănești, soția lui purtând grijile materiale ale gospodăriei; se exprima cu multă eleganță în limba franceză și, ceea ce pe atunci era foarte rar la noi, învățase și limba engleză.

Scrisorile lui Vasile Alecsandri, al căror text este reprodus în volumul de față, confirmă așadar cele ce știm deja din alte izvoare. Ele nu cuprind informații noi de mare însemnătate. Ele aduc însă noi contribuții pentru unele amănunte din biografia marelui poet sau din istoria politică a României după 1860.

Cu privire la „notele” lămuritoare ale Martei Anineanu semnalăm câteva omisiuni și erori.

Astfel, referitor la colonelul Iancu Brănișteanu, vărul lui Vasile Alecsandri, Marta Anineanu nu cunoaște data nașterii sale (p. 27). Or, precum a arătat Sever Zotta, în documentata sa lucrare *La centenarul nașterii lui Vasile Alecsandri 1821—1921* (Iasi, 1921, p. 48), colonelul Iancu Brănișteanu s-a născut în 1821.

Despre Alexandru Ion Ghica, „fiul cel mai mic al lui Ion Ghica”, Marta Anineanu indică anul 1865 ca fiind anul nașterii, însă nu poate preciza anul încetării din viață (p. 87). În *Genealogia familiei Ghica*, lucrare întocmită de răposatul inginer Ion Ghica de la Eforia Spitalelor Civile din București (manuscris în păstrarea nepotului său Grigore Ghica, cercetător științific la Academia Republicii Socialiste România), găsim informația că Alexandru Ion Ghica a murit în 1940.

Mihail Pherekyde, fost ministru al afacerilor străine, fost președinte al Adunării deputaților și al Senatului, n-a încetat din viață în 1928 (p. 18), ci în ianuarie 1926 („Monitorul oficial”. Dezbaterile Senatului, ședința de la 30 ianuarie 1926, p. 17).

Vornicul Vasile Alecsandri, tatăl poetului, n-a murit în anul 1852, cum indică Marta Anineanu (p. 245), ci la 3 august 1854 (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 10). De altminteri, chiar în volumul ce recenzăm se află o lungă scrisoare, adresată lui Ubicini de către poetul Vasile Alecsandri, în care acesta precizează că moartea tatălui său a avut loc în 1854 (p. 151 și p. 157).

Greșită este și data de 1826, menționată de Marta Anineanu ca fiind aceea când vornicul Vasile Alecsandri a devenit „membru în Obșteasca Adunare a Moldovei” (p. 245). Este știut că „Obșnuita Obștească Adunare” a fost înființată prin Regulamentul Organic și că Regulamentul Organic al Moldovei a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1832.

În scrisoarea de la 29 mai 1881, Sihleanu care este citat într-un pasaj relativ la dezbaterile parlamentare și ale cărui discursuri Alecsandri le considera extrem de plictisitoare, nu este profesorul universitar Ștefan Sihleanu, cum crede Marta Anineanu (p. 49), ci Al. Sihleanu, politician din Focșani. În adevăr, la data aceea Ștefan Sihleanu era în vîrstă de abia 24 de ani și nu făcea parte din parlament. Înzeștrai cu o cultură temeinică, el a avut la bază serioase studii universitare făcute în Italia. Ca om politic — el a fost director al Ministerului de finanțe și secretar general al Ministerului învățămîntului — el a intervenit rare ori în discuțiile publice. Cuvîntările pe care le-a rostit, fie în calitate de președinte al Ateneului Român, fie în altă calitate, au fost întotdeauna sobre. Nu este deci posibil ca el să fi fost acel Sihleanu, pe care Alecsandri l-a citat ca un exemplu tipic al parlamentarului limbut. Alecsandri s-a referit desigur la Al. Sihleanu, care a reprezentat județul

Putna în Adunarea deputaților încă din timpul domniei lui Cuza Vodă. Fost vicepreședinte al Camerei în 1876¹, ales deputat al colegiului al II-lea din județul Putna la alegerile generale din mai 1879², Al. Sihleanu, la data scrisorii lui Vasile Alecsandri, era un membru influent al parlamentului, fiind președintele comisiei Camerei care verifica socotelile statului³. El lua adesea cuvântul în decursul dezbatărilor Adunării.

Despre V. A. Urechia, care este amintit de Vasile Alecsandri în aceeași scrisoare de la 29 mai 1881, Marta Anineanu afirmă că „a ocupat, în timpul lui Al. I. Cuza, funcția de ministru al instrucțiunii” (p. 49, nota 6), ceea ce este inexact. Sub domnia lui Cuza, V. A. Urechia n-a fost decît director al Departamentului cultelor și instrucțiunii publice, în care calitate este însă adevărat că uneori a condus Ministerul în scurte perioade, cînd lipsea titularul⁴. Abia la 10 aprilie 1881 el va fi numit pentru prima oară ministru al cultelor și instrucțiunii publice⁵. În scrisoarea de la 29 mai 1881, Vasile Alecsandri se referă tocmai la acte recente ale lui V. A. Urechia, pe care acesta le săvîrșise fiind ministru.

Wilhelm Kotzebue, menționat într-o scrisoare din 1883, n-a fost consul al Rusiei la Iași, cum sustine Marta Anineanu (p. 64, nota 4). De altminteri, aceeași eroare o găsim și în *Dicționarul enciclopedic român* (vol. III, București, 1965, p. 38). Consul al Rusiei la Iași în al cincilea deceniu al veacului trecut a fost Carol Evstafievici Kotzebue, frate al lui Wilhelm Kotzebue. Amănunte despre ambii frați aflăm în memoriile fostului ministru de externe al Rusiei, Nicolae Carlovici Giers, cu care ei se înrudeau⁶.

În volumul pe care-l recenzăm (p. 111) este publicată și scrisoarea de la 17 iulie 1871, prin care Vasile Alecsandri a demisionat din Societatea Academică Română, dezaprobind excesele latiniste. Într-o notă, Marta Anineanu susține că această demisie a rămas „fără consecințe”, întrucît Alecsandri a continuat „să participe la ședințele Academiei”. Realitatea însă este alta. Demisia lui Vasile Alecsandri a avut urmări, după cum reiese din procesele-verbale ale Societății Academice Române, publicate în „Analele” ei.

În adevăr, îndată ce Societatea Academică s-a întrunit în sesiune ordinară, la 2 august 1871, A. T. Laurian, președintele ei, a comunicat hotărîrea luată de Vasile Alecsandri⁷. Membrii prezenți au aminorat decizia lor pînă ce „delegațiunea” Societății Academice va prezenta, conform regulamentului, raportul ei general asupra activității desfășurate în intervalul dintre sesiuni⁸. La 12 august 1871, secretarul general I. C. Massim a citit acest raport, în care, printre altele, era menționată și demisia lui Vasile Alecsandri⁹. Două comisii au fost atunci desemnate: prima din aceste comisii avea să examineze gestiunea financiară; a doua comisie avea să cerceteze celelalte puncte din raportul delegațiunii. Alcătuită din Al. Odobescu, N. Ionescu și Iosif Hodoș¹⁰, această comisie și-a exprimat, cu privire la demisia lui Vasile Alecsandri, părerea de rău că „împrejurări” care nu-l erau cunoscute, dar care desigur trebuiau să fie „destul de grave”, nu îngăduiau marelui poet „a mai face parte din Societatea Academică Română”. Ea a socotit necesar să sublinieze că Societatea Academică „a fost totdeauna zeloasă de a avea în sinul ei pe scriitorii români cari, prin geniul lor, au știut

¹ George D. Nicolescu, *Parlamentul român*, partea I, București, 1903, p. 259.

² „Monitorul oficial”, 8 mai 1879, p. 2522.

³ „Monitorul oficial”, 25 noiembrie 1880, p. 7661.

⁴ Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866). Liste de miniștri*, „Revista Arhivelor”, II (1959), nr. 1, p. 147—163.

⁵ Dimitrie Costescu, *Fazele ministeriale în România*, București, 1930, p. 81—82.

⁶ *The education of a russian statesman. The memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1962, p. 214.

⁷ „Analele Societății Academice Române”, IV (1871), p. 1.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 2.

¹⁰ *Ibid.*, p. 17.

să minuiască „atît de dulce limba română”. După acest omagiu, adus bardului de la Mircești, ea a propus, luînd act, cu regret, de demisia intervenită, ca Vasile Alecsandri să fie ales „membru onorar” al Societății Academice¹¹. Propunerea a fost aprobată în ședința plenară de la 23 august 1871¹². Amintim că, printre membrii onorari ai Societății Academice Române se aflau pe atunci persoane de seamă, ca Andrei Șaguna, Ernest Desjardins, Philartète Chasles ș.a.¹³.

Această măgulitoare manifestare n-a avut nici o înfrîurire asupra lui Vasile Alecsandri. Timp de opt ani el n-a mai participat la lucrările Societății Academice. Abia în 1879 el își va modifica atitudinea.

La schimbarea hotărîrii sale au contribuit desigur bunii lui prieteni Ion Ghica și Dimitrie A. Sturdza, care, prin străduințele lor continue, îmbunătățiseră activitatea instituției și-i sporiseră considerabil prestigiul, obținînd să i se dea denumirea „Academia Română” prin legea de la 30 martie 1879. Fără îndoială, a contribuit la noua atitudine a lui Vasile Alecsandri și abandonarea rădăcirilor filologice care îl determinaseră să demisioneze în 1871.

Primul gest, în vederea înpăcării, a fost făcut chiar de Academia Română. Întrunită în sesiune extraordinară, la 23 mai 1879, ea a adoptat o propunere, sprijinită, printre alții, de Al. Odobescu și Dimitrie A. Sturdza, potrivit căreia Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu și episcopul Melchisedec, care se retrăseseră la diferite epoci din această instituție, erau invitați să participe din nou la lucrările ei¹⁴. Răspunzînd acestei invitații, Vasile Alecsandri și Titu Maiorescu au luat parte chiar a doua zi (adică la 24 mai 1879) la ședința Academiei¹⁵.

Deci este clar că demisia din 1871, contrar celor afirmate de Marta Anineanu, a avut consecințe și că Vasile Alecsandri abia după opt ani și-a reluat locul printre membrii Academiei Române.

Scrisoarea către A. Ubicini, reproducă la p. 146—152 după o ciornă nedatată aflată printre manuscrisele Academiei Republicii Socialiste România, este de mult cunoscută, ceea ce nu pare să fi știut Marta Anineanu. În 1902, G. Bengescu, „a cărui posesie era pe atunci originalul, a publicat unele pasaje în introducerea la volumul conținînd pastelurile lui Vasile Alecsandri traduse în limbă franceză¹⁶. După cum a arătat Olimpiu Boitoș¹⁷, această scrisoare, care cuprinde o amănunțită autobiografie a poetului, a fost folosită și de G. Bogdan-Duică în lucrarea sa consacrată vieții lui Vasile Alecsandri¹⁸; textul ei a fost tipărit de G. Cardas în revista „Floarea soarelui” (n-rele 7—12 din iulie—decembrie 1928).

Într-o notă (p. 158, nota 1), Marta Anineanu declară că „nu se știe în ce scop a fost scrisă” această autobiografie, pe care Alecsandri a trimis-o, prin 1856—1857 lui Ubicini. Or, Olimpiu Boitoș a dovedit că Ubicini, pe baza informațiilor ce i-au fost astfel comunicate, a redactat biografia lui Vasile Alecsandri inserată în „Dicționarul contemporanilor”, publicat la Paris, în 1858, sub direcția lui G. Vapereau¹⁹.

Exceptînd erorile semnalate în această recenzie, „notele” Martei Anineanu conțin știri exacte și sînt foarte utile. Ele lămuresc pe cititori asupra persoanelor

¹¹ „Annalele Societății Academice Române”, IV (1871), p. 72—77.

¹² *Ibid.*, p. 64.

¹³ *Ibid.*, p. 109 și 132—133.

¹⁴ „Analile Academiei Române” ,seria II, tomul I, p. 8.

¹⁵ *Ibid.*, p. 9.

¹⁶ V. Alecsandri, *Pastels, poésies roumaines, traduites en vers français* par Georges Bengesco, Bruxelles—Paris, 1902, p. XIII—XIV.

¹⁷ Olimpiu Boitoș, *Biografiile românești ale lui Ubicini*, Cluj, 1932, p. 9—10.

¹⁸ G. Bogdan-Duică, *Vasile Alecsandri, povestea unei vieți*, București, 1926, p. 17, 18, 24 și 25.

¹⁹ *Dictionnaire universel des contemporains contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers*. Biblioteca Institutului de istorie și arheologie din Iași posedă un exemplar din a cincea ediție a acestui dicționar (Paris, 1880).

și evenimentelor la care se referă scrisorile lui Vasile Alecsandri. Ar fi fost însă necesar ca aceste lămuriri să fie mai numeroase. De exemplu, s-ar fi convenit să se precizeze că „Munsiu Mezenablu”, menționat în scrisoarea Elenei Alecsandri de la 23 august 1837 (p. 249), este profesorul francez Charles Maisonabe, vremelnice rector al Academiei Mihăileene din Iași²⁰. De asemenea, ar fi trebuit să se lămurească, într-o notă, că „l'abbé Lhomel”, despre care Vasile Alecsandri amintește în însemnările călătoriei sale din 1846 prin Franța (p. 205), este abatele Lhomme, fostul profesor de la Lunéville al lui Mihail Kogălniceanu și al fiilor domnitorului Mihail Sturza²¹. Ne mărginim la aceste două exemple, spațiul limitat de care dispunem neîngăduindu-ne să mai cităm și alte cazuri.

Precum am arătat la începutul acestei recenzii, volumul de față, cu 90 de scrisori ale lui Vasile Alecsandri și cu însemnările sale de călătorie, ne dă posibilitatea să cunoaștem mai bine pe marele poet, prin desvăluirea unor amănunte din viața sa. Dar decît volume răslețe, cuprinzînd frînturi din corespondența lui Vasile Alecsandri, ar fi preferabil să se publice, într-o ediție științifică, toate scrisorile lui, atît cele deja tipărite, cit și cele inedite, care prezintă vreun interes literar sau istoric. S-a procedat deja în acest mod pentru corespondența lui N. Bălcescu²².

Constantin C. Angelescu

G. CĂLINESCU, *Vasile Alecsandri*, Editura tineretului, București, 1965, 144 p.

Personalitate covârșitoare prin polivalența preocupărilor, vastitatea informației și profunzimea creațiilor, G. Călinescu e un geniu universal comparabil, în cultura noastră, doar cu D. Cantemir, Hasdeu, Eminescu și Nicolae Iorga. Ca un strălucit om de renaștere, stăpînit însă mereu de impresionante elanuri romantice, el este unul dintre cei mai de seamă arhitecți ai culturii române moderne, iar în materie de critică și istorie literară e, cum s-a spus, un *Sainte-Beuve* și un *De Sanctis* ai nostru.

Ceea ce ulmește în scrisul său lucid și fulgurant este, mai întîi, intuiția de mare comprehensiune, capacitatea uluitoare de adaptare la obiect și receptare a fenomenului estetic prin refacerea dinăuntru, analitică și sintetică, a universului intim al operelor cercetate. Discuția este purtată întotdeauna la o tensiune intelectuală care probează conlucrarea armonioasă între o rară putere de interpretare, o imaginație mereu fecundă și neliniștită, un dar portretistic singular în critica românească și o originalitate, adesea derutantă, în orînduirea istorică a scriitorilor și plasarea lor în serii literare de perspectivă, care incită la reflecție.

În viziunea critică a lui G. Călinescu, imaginea lui Alecsandri este alta decît aceea pe care cititorul obișnuit și-o făurise parcurgînd cercetările de pînă acum. „Bardul” de la Mircești, scriitorul declarat în viață poet național, „avea suflet de epicureu cu sensibilitate, deși n-a fost niciodată un om profund” (pag. 11), deoarece, ca „rentier”, ducea o viață lipsită de griji, „tacticoasă”, „de om bogat, fără obligații”, de sentimental „facil”, „de unde și superficialitatea operei sale” (pag. 34), adică netrăirea adîncă a sentimentelor. Avînd „demonul turistic”, Alecsandri se afla mereu pe drumurile Europei, mai ales înspre zonele meridionale, *à la recherche du soleil*, căci simțea oroare față de ger, ploaie și vînt. Biografia sa spirituală e dedusă, metodic, din corespondența mai

²⁰ Constantin I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1835—1935)*, în volumul *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani, 1835—1935*, Iași, 1936, p. 87.

²¹ M. Kogălniceanu, *Scrisori (1834—1849)*, Ediția P. V. Hanes, București, Minerva, p. VIII și p. 41.

²² N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Correspondență*, Ediție critică de G. Zane, București, 1962, 653 p.

ales, alte documente și operă și este încheată într-un tablou viu, în care amănuntul pitoresc, de epocă, se îmbină cu descrierea, nelipsită de unele insistențe savuroase prin plasticitatea lor, a mai tuturor călătoriilor poetului. Atitudinea criticului față de omul Alecsandri este când una sobră, când alta, poate aceasta în cele mai multe cazuri, de o înută critică însoțită care ar putea deruta pe cititorul neavizat.

Ideile expuse mai sus devin un fel de axă a demonstrației biografice, un mobil în stare să explice opera destul de inegală a poetului care, fiind „un om atât de fericit în viață și de străin de marile ei tragedii” (pag. 39), n-a avut, desigur, „nici capacitate speculativă și nici răgazul de a medita asupra structurii marii arte” (ib.).

„Om atât de exterior” (pag. 41), „mulțumit de sine”, „foarte simțitor la lauda cea mai convențională” (pag. 39), s-ar spune, altfel, cam *superficial* în toate, Alecsandri este, „în realitate”, — scrie G. Călinescu — „un scriitor viabil” (pag. 42) și un intelectual „neostenit” în „acțiunea patriotică”.

Unghiul de interpretare fiind stabilit, analiza artistică a creației îl lărgeste considerabil cu comentarii sintetice care alternează între observații de o mare finețe și exactitate și o severitate care pare a-l coborî uneori pe Alecsandri într-o zonă ce poate inspira și oarecare incertitudine asupra *viabilității* sale ca poet. Probele acestei viziuni critice detașate de judecata comună sînt cuprinse, mai întâi, în paginile consacrate *Doinelor* (1842—1843), cu atât mai mult cu cît unele observații de ordin estetic formulate aici tind și spre generalizări care par a facilita impresia, că în comparație cu poezii generației sale, Alecsandri ar fi derizoriu.

Sintetic sînt analizate și *Pastelurile* care „reprezintă o lirică a liniștii și a fericii rurale, un horatianism” (pag. 55), remarcabilă rămînînd, la poet, „intenția de a glorifica munca agricolă” (pag. 56) într-o perioadă „cînd [el] începu să simtă mai cu tărie voluptatea trîndăviei” (pag. 55). Dacă aici Alecsandri este „un imitator” al lui Virgil, James Thompson ș.a. (v. pag. 56), și-i înclinat spre idilism, amendat de critic fără reticente, în *Legende* și *Legende nouă*, care „înseamnă o etapă hotărîtoare în poezia română” (pag. 77), poetul stă „sub semnul lui V. Hugo” (pag. 69). În aceste poeme, notabile prin „laturea picturală” și pasiunea pentru monstruos și colosal, criticul descoperă, pe drept cuvînt, cele mai multe și mai rezistente frumuseți estetice ale poeziei lui Alecsandri, măsura acestui talent spontan dispus prea adesea să „improvizeze”.

De o tratare largă și definitivă beneficiază opera dramatică a scriitorului. Se desprind, cu acest prilej, nu numai influențele vodevilurilor franceze și comicul ieftin, ci și elementele viabile (ex. accente precarageliene) care sînt aici mai numeroase decît în poezie. După opinia lui G. Călinescu pot înfrunta timpul *Iorgu de la Sadagura*, piesele cu Chirița, *Sinziana și Pepelea*, „cea mai originală și deci cea mai valoroasă piesă națională” (pag. 95) a lui Vasile Alecsandri. ca și ultimele sale creații de anvergură, dramele *Despot—Vodă*, *Fintina Blanduziei* și *Ovidiu* (acestea din urmă tratează „drama omului de geniu”) care „aduc un progres de adîncime neașteptat” (pag. 102).

Ultimele pagini ale micromonografiei *Vasile Alecsandri* cuprind o succintă, limpede și adîncă analiză a prozei scriitorului, „poate cea mai durabilă parte a operei” sale (pag. 111), cum credea și G. Ibrăileanu, în care poetul ni se relevă, pe rînd, ca un „reporter superior”, ca „un desenator pasionat de detalii inedite”, ca „un pictor strălucit de exotisme”, ca un povestitor dotat cu vervă și gust balzarian în descrierea interiorurilor. Și în această din urmă parte a studiului, discuția critică este ridicată mereu pe culmile înalte ale sintezei care lasă loc unor noi și viabile interpretări prin jaloanele fixate și sugestiile ce le degajă. Se observă apoi că opera lui Alecsandri, de altă factură acum, nu mai este explicată, atât de stringent, prin *biografia* sa din care criticul a scos, cum am văzut, atîtea motive pentru a rețuși, în sens realistic, portretul omului Alecsandri. De data aceasta, criteriul estetic se îmbină cu acela istoric într-o altă viziune ce deschide noi și fecunde perspective asupra valorii operei „bardului” în ansamblul epocii sale și în raport cu vremea noastră.

Tesută în jurul citorva idei fundamentale, micromonografia descrisă aici amplifică substanțial, documentar și interpretativ, capitolul respectiv din *Istoria literaturii române*, propunînd, în contemporaneitate, o imagine demitizată a lui Alecsandri. Indi-

ferent dacă cititorul obișnuit este de acord sau nu este de acord în întregime cu această viziune critică, studiul reprezintă un moment de seamă în exegeza vieții și operei lui Vasile Alecsandri și incită la reflecție în procesul valorificării, diferențiate și dinamice, a creației acestui „rege al poeziei”, cum îl slăvea Eminescu, și a locului său în panteonul literaturii române.

Mihai Drăgan

VALERIU RÎPEANU, *Vlahuță și epoca sa*, Editura pentru literatură, București, 1966, 357 p.

Valeriu Ripeanu întreprinde studiul vieții și operei lui Alexandru Vlahuță după ce, în anii trecuți, a îngrijit o excelentă ediție de *Scrisori alese*¹ ale aceluiași autor. Cartea urmărește configurarea nu numai a unui portret fizic și moral al scriitorului în interdependență cu opera sa, ci și a epocii în care Vlahuță a trăit și a scris; V. Ripeanu pornește de la premisă, adevărată întru totul, că personalitatea celui care a scris 1907 are atâtea interferențe cu viața literară și culturală a perioadei dintre 1880 și 1920 încât singura posibilitate de a susține puncte de vedere juste și în același timp noi, față de ceea ce s-a scris până acum, o dă împletirea strânsă a datelor oferite de o viață modestă și de o activitate închinată adevărului cu evenimentele reprezentative ale epocii deja indicate.

Vlahuță este „un caz”, prin ecoul scrisului său în contemporaneitate și prin modul în care a fost receptat după aceea, până în zilele noastre. Numele său evocă de îndată cele mai de seamă nume ale literaturii române. Scrisul său a însemnat pentru multe generații manifestarea unei atitudini libere, o direcție literară și intelectuală sinceră și demnă. Ecoul puternic al liricii eminesciene a dat strălucire unei poezii minată de sentimentalism și lipsită de invenție poetică dar în care circulau idei și aspirații noi, însoțite de o melancolie tulburată uneori de vagi accente ale revoltei sociale. Proza lui Vlahuță, limpede, trecind de la naturalism la o consecvență privire realistă asupra vieții, cu atenția îndreptată statornic spre analiză, nu adîncă, a unor stări interioare, va avea în centrul ei, pentru prima dată în literatura noastră, tipul „inadaptabilului”. Publicistica sa, treaptă de trecere spre nuvelă și roman (în care urmele jurnalisticii nu vor fi întotdeauna bine venite), afirmă un crez cetățenesc onest și ferm. Și, înainte de toate, scriitorul era un animator, un polarizator al opiniei publice, un îndrumător cald și generos al celor tineri.

Așa se face că în epocă și chiar după aceea Vlahuță va fi pentru mulți un artist model, că judecata de valoare va fi făcută trecîndu-se cu îngăduință dar și cu bună credință peste inegalitățile de ordin estetic ale scrisului său, pe care astăzi istoria literară nu le mai poate ignora.

Metoda pe care autorul monografiei a ales-o pentru a lumina personalitatea lui Vlahuță pe toate fațetele ei și în intimă convergență cu freamătul social și național al timpului, presupunea puțințe de a împleti permanent trei fire esențiale, și anume viața, opera, epoca. Această puțință V. Ripeanu a avut-o, cu rezerva că efortul făcut pentru a-i asigura coerență, l-a obligat să renunțe la grija, tot atât de necesară, pentru aspectul stilistic al cărții. De aceea, dacă sub raport documentar a urmat în bună parte exemplul călinescian, cultivînd pasiunea amănuntului documentar plin de semnificații, lucrarea sa ar fi avut de cîștigat prin căutarea atență și consecvență a expresiei potrivite, clare, prin evitarea reluării unor probleme fără strictă necesitate, prin degajarea textului de materialul informativ, care, de multe ori, prisosește.

Biografia scriitorului este urmărită cronologic, exegeza operei întreprinsă simultan și explicată în funcție de momentul în care a fost creată, de direcțiile sociale și estetice ale timpului, cu atenție și pentru răsunetul avut în inimile cititorilor de

¹ A. Vlahuță, *Scrisori alese*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și bibliografie de Valeriu Ripeanu, vol. I—III, București, 1963.

atunci. Dozarea materialului faptic relevă o latură mai puțin rezistentă a metodei de lucru preferată de V. Ripeanu. Scriitorul este urmărit mai ales în relațiile sale sociale, prin apartenența și rolul său în evenimentele epocii. În felul acesta, se dăltuiește un chip imobil, împietrit, pe care l-ar fi însuflețit relatarea, în proporția cuvenită, a amănunțelor, de loc lipsite de interes, ale vieții particulare a scriitorului. Sînt trecute sub tăcere sau palid reflectate felul de trai, relațiile familiare, raporturile dintre Vlahuță și copiii săi, multele călătorii în străinătate ș.a.

Pe neobservate, cartea capătă aspectul unei pledoarii disimulată cu greutate. Familiarizat cu epoca și, mai ales, cu personalitatea lui Vlahuță, autorul monografiei nu se poate obiectiva și în scrisul său apare tendința de a justifica totul, de a neglija judecări de valoare drepte (opiniile lui G. Călinescu, Perpessicius despre Vlahuță). De aceea aprecierea estetică este realizată de V. Ripeanu sumar, plecînd nu de la operă, cum ar fi fost potrivit, ci de la condițiile în care aceasta a fost creată. Analiza suprasolicită poezia socială, citeva din nuvele și romanul *Dan*, adică partea cea mai realizată a unei opere mult mai vaste; pentru rest ignorarea este singura formă de apreciere. În explicarea „liniei sinuoase” urmată de scriitor în evoluția sa ideologică, monografia nu poate depăși stadiul enunțului simplist: „și Vlahuță a fost unul din aceia care n-au rezistat nici furtunilor, nici primejdilor. S-a pierdut din pricina incapacității sale de a înțelege ce forță colosală a istoriei i-ar fi dat posibilitatea să-și afirme din plin idealurile generoase și democratice susținute pînă atunci”². Unele afirmații ale monografistului explicabile tot prin tendința de a găsi, deși Vlahuță nu avea nevoie de ele, circumstanțe atenuante, sînt mai mult decît discutabile. Așa, spre exemplu, se susțin următoarele: „dacă privim atent faptele, observăm că Birladul nu oferea pe atunci un mediu prielnic dezvoltării unui intelectual cu un orizont mai larg. Atmosfera acestui tîrg de provincie nu era de loc aptă să genereze mari elanuri spirituale”³. Dar mai jos, V. Ripeanu notează că „începînd din această perioadă, Vlahuță își va forma două din principalele sale convingeri pe plan social și literar. Prima, atitudinea sa antimonarhică... Aici, la liceul din Birlad, Vlahuță a aflat emoționante tradiții unioniste”⁴. Pe atunci, la liceul din Birlad, renumit în toată Moldova pentru profesorii săi, predau Ion Popescu, Stefan Neagoe, Stroe Beloescu, Panaite Chenciu, Demetrie Matheescu. Colegi cu Vlahuță au fost, printre alții, Alexandru Philippide, Paul Bujor și N. Petrașcu. Mai tîrziu, vor învăța aici Vasile Pirvan, G. Ibrăileanu, Raicu Ionăscu—Rion ș.a. În 1870, la Birlad apare ziarul „Semănătorul”, în 1881 „Paloda” care mai tîrziu sub conducerea lui G. Tutoveanu își va sporii atenția pentru literatură. Tot aici apărea una din primele reviste pedagogice românești. Birladul era pentru acea vreme un centru cultural însemnat, în strînsă legătură cu viața spirituală a țării⁵. Concentrarea atenției asupra unor aspecte de primă importanță cum ar fi relațiile lui Vlahuță cu Eminescu, Titu Maiorescu și „Junimea”, cu Caragiale, Delavrancea, Hasdeu, Gherea, Coșbuc, Nicolae Grigorescu, Iorga, Al. Macedonski, sau asupra activității lui la revistele pe care le-a condus, dă prilejul unor pagini scrise în general cu discernămint, cu suplete. Alte aspecte, poate de mai mică însemnătate, dar care ar fi rotunjit imaginea rămasă despre scriitor, sînt rezolvate, mai bine spus abandonate, prin afirmații categorice dar nesusținute. Se afirmă astfel că „Vlahuță nu a dovedit o pasiune deosebită pentru producțiile folclorice... la care a rămas, în genere, insensibil”⁶. Aserțiunea este hazardată, ar fi ciudat ca un scriitor provenit de la sat și în contact permanent cu viața satului pe tot întinsul activității sale să manifeste insensibilitate pentru arta populară. Faptul că Vlahuță se interesa de sat și de folclor poate fi probat. Într-o scrisoare adresată compozi-

² V. Ripeanu, *Alexandru Vlahuță și epoca sa*, p. 184.

³ *Ibidem*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁵ Pentru viața culturală a Birladului, v. și: Gh. Vrabie, *Birladul cultural*, București, 1938; Iorgu Iordan, *Al. Philippide*, București, 1937; G. Ursu, *G. Ibrăileanu și Birladul*, Fălticeni, 1939; G. Ibrăileanu, *Amintiri din copilărie și adolescență*, în „Adelvarul literar și artistic”, nr. 888 și 890, 1937.

⁶ V. Ripeanu, *op. cit.*, p. 16.

torului Dumitru Kiriac, pe care l-a susținut și l-a încurajat în timpul studiilor făcute de acesta la Paris, scria: „Ah, de ce n-am un milion! Te-ai lega de țara asta frumoasă, de cîntecele ei risipite și stricate, pe care numai tu ai ști să le aduni...”⁷ V. Ripeanu pierde din vedere și legăturile dintre scriitor și cunoscutul colecționar de folclor Chircu din Râmnicul-Sărat, președintele „Chindiei”, societate care milita pentru păstrarea cîntecelor, portului și jocurilor populare. De altfel, Vlahuță frecventa această societate, după cum dovedește o scrisoare a sa adresată către doctorul I. N. Dona⁸. Tot atât de categoric se afirmă indiferența lui Vlahuță pentru *tradiție*, în perioada cea mai fructuoasă a activității sale⁹, deși se recunoaște influența pe care Eminescu a exercitat-o asupra sa și în această direcție. Nici această observație nu se poate susține. Tudor Vianu nota, referindu-se la Delavrancea și Vlahuță: „Au avut și unul și celălalt sentimentul naturii și al trecutului patriei”¹⁰.

În sfîrșit, în această lucrare ce atestă scrupulozitatea unui cercetător autentic, o notă aparține o fac supărătoarele erori de tipar („de asemeni” pentru „de asemenea”, p. 14; „Zoița” pentru „Zița”, eroina lui Caragiale din *O noapte furtunoasă*, p. 27; „centenarul morții” în loc de „centenarul nașterii”, p. 68; „bătăile cu flori...” a (sic!) protipendadei, p. 303 s.a.).

Fără a depăși cu mult, în sensul creației proprii, stadiul unei sinteze a bogatului material informativ, documentar și de istorie literară, cartea scrisă de Valeriu Ripeanu se dovedește deosebit de utilă mai ales sub aspectul documentar, în care munca autorului a fost făcută sub semnul minuției, dar și în întregul ei și se poate recunștea că strădania mărturisită de Ripeanu în scurtul cuvînt introductiv, de a scrie o carte vie, dintr-o perspectivă modernă, este răsplătită de rezultatele obținute.

Remus Zăstroiu

POMPILIU MARCEA, *Ion Slavici*, Editura pentru literatură, București, 1965, 200 p.

Clasicii unei literaturi, ca valori unanim recunoscute sînt comentați și preluați de fiecare epocă de la înălțimea ideilor ei călăuzitoare. Fiecare epocă relevă alte aspecte, cărora le dă prioritate în defavoarea altora. În același timp puncte de vedere vechi, valabile încă, se preiau în noi interpretări și sugerează alte probleme în discuție.

Perioadei marilor clasici ai literaturii noastre: Eminescu, Caragiale, Creangă, aparin și Slavici, mai apropiat prin lumea zugrăvită și caracteristicile stilului de Creangă. Istorici și critici literari de valoare i-au comentat creația. T. Maiorescu, N. Iorga, G. Călinescu, T. Vianu, Perpessicius, I. Breazu i-au consacrat pagini de excelente aprecieri. Mai numeroase, comentariile lui I. Breazu nu ne dau totuși o viziune sintetică a clasicii. Profilul în posteritate al lui Slavici se cerea pe deplin fixat, căci „este vorba doar de unul din cei mai viguroși artiști pe care l-a dat poporul nostru și a cărui posteritate, bogată și sigură răzbună pe cea politică”. (P. Marcea, *op. cit.*, p. 6).

Monografia consacrată celui de al patrulea clasic de către Pompiliu Marcea ne apare prin însăși concepția de la care pleacă autorul ei și principiile metodologice utilizate ca o exegeză critică necesară. Pompiliu Marcea nu intenționează să se limiteze la biografia scriitorului și a creației sale. El concepe monografia ca un „organism viu cu părți componente și funcții specializate”, încît practic nu urmărește o cronologie strictă.

Etapela vieții și creației se recompun analitic. Amintirile celui care și fixase ca normă etică fundamentală sinceritatea, dau autenticitate relatării istoricului literar, gărantează exactitatea informației și permit reliefarea unui portret moral autentic al omului (sincer pînă la naivitate, obstinat, consecvent, integru moral).

⁷ Al. Bojin, *Alexandru Vlahuță. Studiu bibliografic*, București, 1959, p. 362.

⁸ *Ibidem*, p. 418.

⁹ V. Ripeanu, *op. cit.*, p. 40.

¹⁰ T. Vianu, *Studii de literatură română*, București, 1966, p. 454.

Analiza lui Pompiliu Marcea pleacă de la caracterizarea esențială a lui Slavici ca moralist. Atitudinea critică echilibrată este mereu prezentă în comentarii. Pompiliu Marcea ambiționează să impună puncte de vedere critice, înlăturând prejudecăți și interpretări greșite, unele sociologist-vulgare.

O treime din lucrare este consacrată vieții, documentarea fiind extrasă în cea mai mare parte din memorialistica lui Slavici. Istoricul literar caută în același timp informațiile cele mai sigure, corectînd vechi opinii, infirmate de documente autentice. În lămurirea numelui lui Slavici se pare că afirmațiile lui Nicolae Iorga și George Călinescu trebuie revizuite, dovezile publicate de fiica scriitorului și mărturiile lui Slavici însuși restabilind adevărul. În lumina caracterizării inițiale a scriitorului, P. Marcea relevă „farmecul etic al copilăriei șiriene” (p. 17), datorită căruia Slavici va deveni un asiduu propagator în slujba ideii înțelegerii între popoare. Influența filozofiei confucianiste asupra lui Slavici se suprapune unei deprinderi formate în mediul din care s-a ivit, căci vederile lui Confucius „se potriveau atît de bine cu ceea ce învățasem acasă la noi și cu creștinismul” — mărturisește Slavici în *Aminții*.

E binevenită discuția cursului de *Literatură populară* primul curs de folcloristică românească predat în învățămînt și pe care îl datorăm, nu întîmplător, unuia din promotorii „realismului popular”.

Ca *Protagonist al „Tribunei”* Slavici e văzut de Pompiliu Marcea la adevărata lui valoare de propagator al ideilor „Junimii” dincolo de Carpați. Slavici a preluat din junimism direcția populară, pe care o va nuanța deosebit, imprimînd „Tribunei”, ca orientare literară, direcția realismului popular. P. Marcea discută acest aspect al activității scriitorului din perspectiva importanței lui covârșitoare, prin repercusiuni, pentru orientarea creației lui Slavici. Coplesit în oarecare măsură de declarațiile subiective ale scriitorului, P. Marcea nu relevă îndeajuns atitudinea politică a lui Slavici la „Tribuna”. Adesea scriitorul a declarat că reprezintă direcția culturală a ziarului, ceea ce nu l-a împiedicat totuși să publice în această perioadă și cîteva articole politice (v. studiile despre maghiari — absența șovinismului; Slavici atacă sistemul de guvernare maghiar și nu poporul maghiar).

Politicii de credință față de Casa Habsburgilor Slavici îi va rămîne consecvent și într-o vreme cînd ea devenise anacronică, iar menținerea ei echivala cu o trădare. Bogat în informații documentare, captivant prin apelul frecvent la amintirile scriitorului, capitolul *Viața* se impune și prin clarificarea cu deosebit simț critic a ambianței formației intelectuale a lui Slavici, elucidînd etapele hotărîtoare în această direcție: educația familială în spiritul uman, influența lui Confucius și prietenia cu Eminescu. Se întrevăd și cele două trăsături constante ale personalității lui Slavici: mare energie morală și consecvență de idei, premise pentru explicarea și definirea creației sale.

Gîndirea socială și politică a lui Slavici e, în interpretarea lui P. Marcea, caracteristică unui scriitor în esență conservator. Cu o viziune exactă P. Marcea desprinde concepția națională și politică a lui Slavici din cadrul istoric specific Transilvaniei unde problema unității naționale era problemă vitală. În ciuda greșelilor sale politice, Slavici a fost un patriot convins care a militat toată viața pentru unitatea națională și culturală a românilor. La Slavici nu întîlnim oscilații politice, ci persistența pînă la fanatism în convingeri monarhiste, dintr-o regretabilă neînțelegere a evenimentelor. În limitele aceluiași spirit analitic și critic P. Marcea urmărește sursele eticismului lui Slavici. Acestea nu trebuie însă căutate numai în contactul cu literatura filozofică, pe care o cunoaște în epoca vieneză la îndemnul lui Eminescu. Rădăcinile eticismului lui Slavici sînt mult mai adînci; ele pornesc din însuși mediul folcloric din care răsare Slavici.

Necesar definirii creației scriitorului, capitolul despre *Concepția artistică a lui Slavici* ilustrează și prin opiniile teoretice ale scriitorului că este, între marii noștri scriitori, moralistul prin excelență. Retinem observația judicioasă a lui P. Marcea, conform căreia crezul artistic al lui Slavici se subsumează celui moral. S-ar fi cuvenit amintite în acest capitol și părerile lui Slavici despre roman, exprimate cu ocazia apariției la Iași în 1873 a romanului lui J. Negruzzi — *Mihai Vereanu*. În esență,

conchide P. Marcea sintetizând, Slavici a avut o concepție realistă despre artă. Puternicele elemente moraliste nu-i contrazic realismul, ci îi dau o notă particulară. Dacă până acum s-a vorbit de un realism popular la Slavici, P. Marcea merge mai departe în afirmații, raportând mai strins acest realism la personalitatea etică și artistică a lui Slavici. E un realism cu o puternică coloratură etică, iar Slavici un „realist etic” (p. 196) în înțelegerea artei. De fapt, etica e unul din caracterele dominante ale literaturii populare și Slavici, ca reprezentant al „realismului popular”, este etic prin excelență. Creația literară a lui Slavici nu e analizată cronologic. Cercetătorul îmbină criteriile, urmărind universul de idei și de preocupări, care traversează întreaga operă a scriitorului ardelean.

Slavici *Povestitorul* e interesant sub aspect etnografic și lingvistic. Ca creator de basme culte e inferior lui Eminescu. Prelucrarea basmelor și povestirilor a fost pentru Slavici un excelent exercițiu de limbă literară.

Analitic de predilecție, P. Marcea e aproape descriptiv în capitolul *Dramaturgul*. Preferința mărturisită a lui Slavici pentru teatru trebuie explicată prin atmosfera specifică din Transilvania, unde datorită situației speciale a românilor, concepția cu privire la teatru ca mijloc de educație națională era încă vie. P. Marcea nu caută explicația insuccesului operei dramatice a lui Slavici, deși argumentul îl exprimase în capitolul anterior: Slavici e în primul rând un bun observator și narator. În genere nuvelistici, cu excepția lui Caragiale, nu au fost în același timp și buni autori dramatici (v. L. Rebreanu, Gh. Brăescu). Este și cazul lui Slavici, înzestrat cu forță epică deosebită.

Centrul de greutate al monografiei lui P. Marcea e capitolul *Nuvelistul*, amplu realizat, dat fiind faptul că din multiplele laturi ale personalității protejece a lui Slavici cea de nuvelist este esențială. Tendința vizibilă a lui P. Marcea este de a descoperi permanent filiații, analogii, întrepătrunderi. În Budulea Cîmpoiesu criticul vede un personaj comic. Credem că e vorba mai puțin de un personaj hazliu, cît de unul autentic, înzestrat cu umor țărănesc sănătos. P. Marcea preia și ilustrează ideea lui I. Breazu despre locul problemei familiei în opera lui Slavici. Ne surprinde o ignorare nejustificată a mijloacelor de realizare ale nuvelor scriitorului. Observațiile lui Tudor Vianu, valabile și azi, se cereau reținute și adincite. Slavici dă capodopere în analiza psihologică directă. O analiză a elementelor realismului nuvelisticii lui Slavici și a limitelor lor ar fi ilustrat concret corelația realism-eticism la Slavici. În analiza romanelor lui Slavici preponderent e criteriul ierarhiei valorilor. *Romancierul Slavici* nu-l egalează pe nuvelist, deși nu i-a lipsit forța epică. Analogia cu Duiliu Zamfirescu se sustine. Discuțiile se centrează firesc în jurul romanului *Mara*. Atenția criticului merge spre personaje. P. Marcea nu sesizează conflictul dramatic al romanului, conturat de acea pendulare a Marelui între grija pentru soarta copiilor și conștiința ei religioasă. Conținutul tematico-ideologic al romanului este problema conviețuirii între români și sașii din satele ardeleni, problemă legată de concepția lui Slavici despre lume, pe linia toleranței religioase și naționale. Criticul reia unele afirmații ale lui G. Călinescu și N. Iorga și propune noi interpretări. Personajul central al romanului, în pofida titlului, îi pare lui P. Marcea a fi Persida. *Mara* ar fi prezentată static din punct de vedere psihologic, în timp ce Persida este descrisă în evoluția caracterului ei. *Mara* este, însă, în realitate un personaj cu evoluție unitară, un caracter bine definit, conturat cu mare veridicitate și obiectivitate. Este produsul tipic al unei anumite societăți. Faptul că la un moment dat atenția se concentrează asupra Persidei, nu scade cu nimic prestigiul personajului central. Persida e fiica Marelui, de la care a moștenit aceeași fire voluntară și ambițioasă. P. Marcea însuși observase: „vigoarea Marelui și personalitatea ei s-au transmis puternic copiilor” (p. 339). Persida e o „*Mara* în devenire” dar aparține unei generații mai subțiate.

Este întrutotul valabilă afirmația lui Tudor Vianu: „compoziție epică sobră, *Mara* este primul roman obiectiv al Ardealului” (v. *Studii de literatură română*, p. 357). Departe de a fi doar un roman erotic, *Mara* e în ansamblu un solid roman

social. Într-un *Profil linal* P. Marcea sintetizează fugitiv câteva observații menite să fixeze locul prozatorului, văzut ca precursor al prozei noastre obiective și cu o posteritate eticistă de valoare (Agirbiceanu, Galaction). Viziunea în posteritate a celui care prin direcțiile literare inițiate teoretic și prin propria-i creație poate fi considerat părinte al prozei ardelenze de după el, nu e situată în ansamblul observațiilor anterioare. Tipologia rurală a lui Slavici, realizată cu mare obiectivitate, deasupra tezelor eticiste, este meritul său fundamental de prozator și în primul rând de nvelist. Raportările la Creangă se impuneau. În întreaga monografie P. Marcea practică o critică analitică, explicativă, intenționând în același timp să aducă puncte de vedere proprii în interpretare. Criticul reactualizează, prin lucrarea sa, personalitatea lui Slavici, despre care pe nedrept s-a scris mai puțin. Analizele lui P. Marcea urmează stăruitor procedeele clasice. Deși analiza sa nu ocoleşte laturile mai puțin realizate artistic ale operei lui Slavici, limitele acestora nu se întrevăd clar. Valoroase sînt precizările de istorie literară aduse, combaterea vechii interpretări sociologist vulgare a romanului *Mara*, a teoriei greșite despre Slavici văzută ca „talent primitiv, neprelucrat”. Aprecierile lui Eminescu sînt din acest punct de vedere concludente și puteau fi citate ca argument.

Interesante sînt unele asociații care aduc opera lui Slavici în plan universal, stabilind analogii de personaje (Lică Sămădăul — Vautrin). Se susține mai puțin analogia cu Kafka.

Insuficient adîncite ni se par capitolele *Dramaturgiul* și *Romancierul*. Cu unele rezerve față de câteva din interpretările propuse de P. Marcea, sesizăm numeroase puncte de vedere critice, obiective, prezente în întreaga monografie, ce clarifică și recompun adevăratele trăsături ale scriitorului.

Înclinat permanent spre analize și disocieri, mai puțin spre sinteze, P. Marcea aduce prin monografia sa o reală contribuție de critic și istoric literar în interpretarea personalității artistice a unui clasic.

Lucia Hopu

ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile romănice. Contribuții gramaticale*, Editura științifică, București, 1965, 181 p.

Studiile de romanistică au, la noi, o veche tradiție. Ele cunosc, în ultimii ani, o deosebită dezvoltare, ceea ce a contribuit la creșterea prestigiului lingvisticii românești atît în rîndul cercetătorilor noștri cît și în rîndul romanistilor străini. S-au adus contribuții însemnate (unele prin efortul întrunit al mai multor cercetători) la cunoașterea structurii și specificului celor mai multe dintre limbile romănice. De cele mai multe ori acest lucru a fost făcut în comparație cu limba română, aprofundîndu-se, astfel, specificul și locul limbii noastre între celelalte limbi romănice. Locul limbii române între celelalte limbi romănice i-a preocupat de mult pe cercetătorii noștri. Recent, a apărut o sinteză a celor mai importante discuții cu privire la locul limbii române între limbile romănice și, totodată, o contribuție la conturarea specificului limbii române. Este vorba de lucrarea lui Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romănice. Contribuții gramaticale*. Lucrarea, însumînd o serie de articole (cele mai multe au fost tipărite în diferite publicații), are un dublu merit: sintetizează părerile și concepțiile celor mai de seamă romanisti, străini și români, cu privire la specificul limbii române și reia unele din acestea pentru a le îmbogăți, corecta sau înlătura. În acest scop autorul folosește o bogată bibliografie. Considerăm, de aceea, că lucrarea de care ne ocupăm răspunde unor necesități actuale. Ea va servi atît specialiștilor cît și tuturor acelor care vor să se inițieze într-o problemă atît de importantă cum este aceea a poziției limbii române în cadrul romanității.

Remarcăm posibilitățile autorului de selectare și sinteză a bogatului material folosit. Poate, uneori, pentru ilustrarea unor particularități sau trăsături comune erau necesare mai multe exemple. De aceea, unele paragrafe au un caracter cam

abstract. Ceea ce caracterizează însă, în general, lucrarea, este bogăția de exemple pentru ilustrarea faptelor lingvistice discutate.

Autorul grupează cele nouă articole ce alcătuiesc lucrarea propriu-zisă în două părți: *morfologia* (p. 15—56) și *sintaxa* (p. 59—140). Acestea sînt precedate de un capitol introductiv (p. 5—12) și urmate de un altul, restrîns (p. 141—142), dar foarte substanțial, de concluzii.

Alte trei articole, privind lexicul românesc în perspectivă romanică, lucrările românești de lingvistică romanică și cercetările actuale asupra dialectelor române din Istria sînt date în anexe (p. 145—181).

În prima parte a lucrării autorul tratează despre: clasele gramaticale caracteristice limbii române, vocativul românesc, flexiunea pronumelor românești, exprimarea politeții prin pronume în limbile romanice, exprimarea prin *da* a afirmației, în limba română.

În partea a doua, după ce sînt prezentate unele trăsături specifice sintaxei românești, se vorbește despre obiectul direct exprimat cu prepoziție în limbile romanice; urmează o serie de observații asupra conjuncțiilor adversative și asupra prepoziției latine *sûper* în limbile romanice.

Ceea ce dă unitate lucrării este faptul, esențial, că articolele publicate răs-pund, în cea mai bună parte, titlului cărții. Autorul aduce în discuție cele mai importante trăsături specifice ale limbii române și, totodată, le și explică. Dar analiza lor nu poate fi desprinsă de ceea ce româna are comun cu celelalte limbi neolatine. De aceea autorul studiază aici evoluția nu numai divergentă (care constituie ideea de bază a lucrării), ci și convergentă a limbii române în comparație cu celelalte limbi romanice.

Autorul pleacă, în discuțiile pe care le face, de la o serie de idei fundamentale. Am sublinia doar cîteva: trăsăturile specifice ale limbii române au cauze multiple (izolarea ei de celelalte limbi romanice, apariția și dezvoltarea unor legi interne proprii, existența unei comunități lingvistice balcanice, influența slavă etc.); prin limbă română trebuie să înțelegem dialectele dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân; ceea ce deosebește româna de celelalte limbi romanice "nu constituie, în general, caracteristicile ei de primă însemnătate" (p. 141); româna și-a „păstrat romanitatea prin contribuții neromanice" (p. 142; astfel în română latinul *sûper* a căpătat noi sensuri, altele decît cele din limbile latine surori, sub influența slavă, și care, cu timpul, le-au înălăturat pe cele vechi, latinești, alături de care au existat o bucată de vreme).

În ansamblul lor, argumentele lingvistice folosite de autor sprijină concluziile din tratatul de *Istoria României*, vol. I, privind originea poporului și a limbii române. Explicația paralelismelor româno-albaneze trebuia dată chiar de la primele exemple. Pînă la p. 134, unde se arată că aceste paralelisme se datoresc aceluiași substrat și datează dintr-o epocă „anterioară românei primitive", cititorul mai puțin familiarizat cu chestiunile discutate ar putea crede că aceste paralelisme extind zona comunității balcanice.

Autorul elimină din discuție, cum era și firesc, limba dalmată. Coincidențele românei cu dalmata se datoresc originii lor comune (limba latină), nu unei comunități de viață a strămoșilor vorbitorilor lor de astăzi. Din nou se vede, așadar, că O. Densusianu exagera lărgind teritoriul de formare a limbii române și a poporului român.

Vom face, în cele ce urmează, cîteva observații în legătură cu organizarea și conținutul lucrării.

Credem că articolul *Afirmația prin da în limba română* (p. 48—56) nu se integrează organic în ansamblul lucrării. Aici nu se tratează o problemă de lingvistică romanică. Oricum, era necesar să se arate ce procedee există în celelalte limbi romanice pentru exprimarea afirmației. Apoi adverbul *așa*, unul din celelalte mijloace pentru redarea afirmației în română, nu este de origine străină, ci latină. Acesta, ca să ne rezumăm la unul din mijloace, l-a precedat pe *da* și continuă să existe și astăzi. Mai mult, *da* este relativ nou în limba noastră, cum dovedește, foarte convingător, autorul, ceea ce arată că este vorba de un element neromanic recent, care nu are, pentru precizarea poziției limbii române, însemnătatea pronu-

melor personale, a pronumelor de politețe etc. Da este un element lexical ca atâtea altele, de origine bulgară, rusă sau sirbo-croată, mai recente.

Poate mai curînd trebuia integrat în lucrarea propriu-zisă, nu în anexe, articolul *Probleme de lexic românesc în perspectivă romanică*, unde autorul face o scrie de corectări și completări la lucrarea romanistului G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie* (München, 1954).

Era util, pentru cititor, dacă autorul dădea, la sfîrșitul sau începutul lucrării, o listă bibliografică, selectivă, a celor mai de seamă lucrări, străine și românești, care tratează problema individualității limbii române. În felul acesta articolul *Lucrări românești de lingvistică romanică* putea fi suprimat.

Ne întrebăm dacă era necesar și articolul *Cercetări actuale asupra dialectelor romanice din Istria* (p. 161—166), dat, de asemenea, în anexe. În ultima parte a articolului se arată cîteva concordanțe între română și istriotă. Cum aici nu se discută și fapte privind individualitatea limbii române, socotim că articolul putea să nu fie cuprins în culegere.

Alături de multe alte observații interesante găsim în articolul *Clasele gramaticale caracteristice limbii române* (p. 15—24) și cele referitoare la genul personal. Vom face cîteva precizări privind unele observații ale autorului. Se spune (p. 18) că prezența semnelor morfologice și sintactice ale genului personal (acuzativul cu *pe*, genitiv-dativul cu *lui* proclitic etc.) „nu este legată de sensul personal al cuvîntului”, deoarece în unele cazuri *pe* nu apare și se dau ca exemple: *iubesc o fată*; *am înîlnit un prieten pe stradă*. Apoi citim: „Se poate deduce de aici că sensul personal al substantivului este insuficient pentru a cere un regim special, pentru a necesita o formă sau o construcție deosebită, sensului personal trebuie să i se alăture determinarea strictă, limitată la o persoană cunoscută, într-un cuvînt *individualizarea*. Numele proprii, substantivele personale articulate sînt cele care cer semnele morfo-sintactice ale genului «personal». Aceste indicii ne fac să considerăm că sensul personal apare înăuntrul categoriei determinării”. Autorul însă nu are în vedere toate situațiile. Să luăm două exemple: a) *am trimis fata după cumpărături*; b) *am trimis-o pe fată după cumpărături*. În primul exemplu substantivul *fata* este articulat și, deci, individualizat, cunoscut. Totuși nu este precedat de prepoziția *pe*. În cel de al doilea exemplu substantivul este nearticulat și precedat, totuși, de prepoziția *pe*. Nu este vorbă, deci, numaidedîc, de substantive articulate, ci de substantive individualizate. În exemplul al doilea substantivul *fată*, deși nearticulat, este, totuși, individualizat (și, deci, cunoscut atît de cel ce vorbește cît și de cel căruia i se adresează).

Avem impresia că este o exagerare să spunem că pronumele *însăși* „are tendința de a deveni forma unică de pronume de întărire în româna actuală” (p. 32). Nimic nu-i mai strident, poate, după greselile de acord între predicat și subiect în vorbirea cuiva decît exprimările *eu însăși*, *noi însăși* etc. Scriitorii nu folosesc asemenea „construcții”. Îi revine în primul rînd școlii datoria de a condamna o astfel de exprimare.

Am adăuga, în legătură cu discuțiile de la p. 34 că și pronumele de politețe „oficială” este, pentru cel ce învață româneste, destul de complicat, sub aspectul formelor și, mai ales, al folosirii lor corecte în vorbire. Un francez de exemplu, care studiază româna, reușește numai după multe greutăți să folosească corect pronumele *voi* și *dumneavoastră*. Pronumele ce exprimă nunante de familiaritate (*dumneata*, *mata*, *mătăluță* etc.) nu sînt, după părerea noastră, „o dovadă a rezistenței limbii române față de formele culte complicate ale protocolului reverențial” (p. 34), care există și ele și se folosesc pe o anumită treaptă, ci, mai curînd, așa cum spune autorul ceva mai departe, sînt „o dovadă a caracterului rustic al Romaniei răsăritene”, idee ce ni se pare foarte interesantă.

O altă contribuție a autorului este și observația că în propozițiile introduse prin conjuncția *de*, de tipul *du-te de adă apă*, verbul este la același mod ca și în propoziția cealaltă (p. 75—76). Propoziția introdusă prin *de* este, deci, coordonată. Cît privește originea conjuncției *de*, am crede că ea este mai curînd un element de substrat decît o creație proprie a limbii române. Un argument în

acest sens ar fi existența unui *de și* în albaneză, avînd, de asemenea, rol de conjuncție.

Socotim că lucrarea prezentată este o contribuție la precizarea individualității limbii române între celelalte limbi romanice. Ea ilustrează afirmația făcută de autor, la p. 12, că „studierea individualității limbii române între limbile romanice a intrat acum în faza cercetărilor de amănunt și de profunzime”.

Ștefan Glosu

ILEANA VRANCEA, *E. Lovinescu, Critic literar*, Editura pentru literatură, București, 1965, 392 p.

Asistăm, în ultima vreme, la o revalorificare, de pe pozițiile unei înțelegeri complexe, mature, a unor personalități de seamă din istoria culturii și literaturii noastre. Discuțiile și studiile apărute în legătură cu T. Maiorescu, N. Iorga, E. Lovinescu s.a. ajungînd la clarificări salutare, au dovedit că o studiere atentă, comprehensivă, a operei, raportată la totalitatea împrejurărilor social-istorice în care a apărut, duce, cu siguranță, la rezultate superioare și exclude, în mare măsură, perpetuarea tezelor simplificatoare și, adeseori, false.

După o perioadă în care opera unor scriitori sau critici cu o evoluție contradictorie este mai mult etichetată decît interpretată, cînd se transmite cu o condamnabilă ușurință caracterizări schematice și idei preconcepute, se impune necesitatea unei analize minuțioase a operei, cu riscul abuzului de citate, care să spulbere treptat și sigur toată zgura comentariilor și afirmațiilor neargumentate. În cazul studierii acestor scriitori nu ne găsim în faza lucrărilor „definitive”, care au în urmă o mare bogăție de studii parțiale, ci în aceea a lucrărilor *necesare acum*, care au ca principal scop defrișarea minuțioasă a operei pentru a crea o bază solidă viitoarelor sinteze.

Recentul studiu semnat de Ileana Vrancea despre *criticul literar* E. Lovinescu se înscrie și el în această tendință de reevaluare și obiecția care i s-a făcut (excesul de analiză) este numai parțial îndreptățită, în măsura în care analiza nu a fost urmată de o adunare sintetică a rezultatelor investigațiilor succesive.

Cartea Ilenei Vrancea este o „monografie a operei” (specie monografică cu care ne-am obișnuit în ultimul timp), întregită de o prezentare a cînaclului „Sburătorul”.

Considerînd activitatea critică a lui E. Lovinescu ca o „etapă însemnată în evoluția criticii și a vieții literare românești”, studierea ei este justificată și prin influența avută asupra literaturii noastre, într-o perioadă neobișnuit de contradictorie, ca și asupra formării unor critici literari de prestigiu.

Premisele și obiectivele cercetării sînt fixate cu claritate dintr-o perspectivă care va permite înțelegerea cît mai justă a importanței și semnificației sociale și estetice a contribuției critice lovinesciene. „Pornind de la text”, opera criticului trebuie studiată, spune autoarea, „la proporțiile reale, în raport cu epoca dată, fără deformări negatoare sau apologetice”, pentru a stabili „locul și contribuția lui Eugen Lovinescu în critica literară dintre cele două războaie mondiale” (p. 7). Analiza este pregătită de o schițare a „condițiilor generale ale climatului istoric și literar în cadrul căruia a apărut această critică” (p. 13). Autoarea își alege apoi cîteva întrebări fundamentale la care exegeza va trebui să răspundă: „În ce fel s-a manifestat maioresclanismul antijunimistului Eugen Lovinescu, ce loc ocupă activitatea sa în cadrul criticii literare dintre cele două războaie, în ce direcție a evoluat față de celelalte tendințe ale criticii estetizante, față de moștenirea lui Dobrogeanu-Gherea, în ce constă contribuția pe care a adus-o în orientarea creației literare contemporane lui?” (p. 19). Fiecare întrebare — problemă va fi discutată „cronologic”, ținîndu-se seamă de sinuoizitatea evoluției concepțiilor estetice, de revizuirea sau abandonarea unor opinii

anterioare, într-un cuvânt de atitudinea sa principală față de actul critic, de remarcabila sa franchețe și probitate profesională.

Cercetarea atentă, lipsită de prejudecăți dogmatice, va scoate opera lui Lovinescu de sub etichetări pripite și false, în primul rând de sub denumirea globală de „estetism reacționar”. Printr-o fină operație disociativă, sint desprinse contradicțiile estetismului și diversitatea orientărilor estetice izvorite din aceeași sursă maioreșciană. Estetismul lui Lovinescu este urmărit sub toate aspectele sale și studiat în contextul social și ideologic-artistic în care a apărut. Cu aceeași pricepere analitică și clarviziune ideologică sint discutate „autonomismul esteticului”, așa cum l-a conceput Lovinescu, teoria „sincronismului” și implicațiile sale în studierea evoluției literaturii contemporane, atitudinea criticului față de „modernism” și de curentele literare avangardiste.

Istoria civilizației române, scrierea sociologică cea mai însemnată, este redată în ideile ei principale, cu ample citate, pentru a urmări apoi aplicarea lor în constituirea concepției estetice și, mai cu seamă, în *Istoria literaturii române contemporane*. Opoziția ireductibilă dintre „urban și rural”, de pildă, desprinsă din sociologia lovinesciană, va determina în critica literară respingerea literaturii semănătoriste și poporaniste, ridiculizarea tradiționalismului gândirist. Eroarea fundamentală a concepțiilor sale sociologice și politice decurge ca o concluzie evidentă, în urma unei analize pe un spațiu redus, dar realizată cu multă siguranță: „În această transplantare artificială a veleităților revoluționare ale momentului '48 unei burghezii intrate de mult în faza compromisurilor și a renegării propriilor idealuri, constă marea orbire politică a lui Lovinescu, caracterul eronat al teoriilor sale sociologice și, în același timp, sursa însingurării, a nepuținței de a se ralia și de a fi recunoscut de nici unul dintre curentele politice și ideologice ale vremii” (p. 61).

Pe parcursul expunerii sint eliminate treptat interpretările schematice, minimalizatoare asupra tezelor lovinesciene privind evoluția civilizației românești. Diferențele ideii programatice lansate de critic nu sint izolate de context, izolare care a permis, uneori, regretabile denaturări, ci analizate pe larg, cu simț al nuanțelor, fără prejudecăți limitative, urmărite totdeauna în consecințele lor „practice”. (Surprinde cu atât mai mult atitudinea autoarei față de Titu Maiorescu, judecat, uneori cu o neașteptată rigiditate, într-o opoziție dezavantajoasă față de Gherea și Lovinescu).

Stabilirea raporturilor dintre concepțiile sociologice și cele estetice, urmărirea unor linii directe de-a lungul întregii activități a criticului nu reprezintă o operație deosebit de dificilă în cazul lui Lovinescu. Demonstrațiile și argumentările sale, foarte explicate și logice, numeroasele mărturisiri, bilanțuri, profesii de credință, ușurau aceasta în mare măsură. Deci, nu aici trebuie căutat meritul principal al monografiei de față, ci în stabilirea permanentă și nuanțată a interdependenței dintre ideile lovinesciene și condițiile social-politice din țară, atmosfera culturală a epocii, principalele curente de idei și artistice care au jucat un rol în formarea și evoluția criticului. Permanentă legătură cu mișcarea ideologică, estetică și literară a epocii, dublată de o analiză a epocii permite relevarea contribuției lui E. Lovinescu la evoluția criticii și sociologiei românești din această perioadă.

Principală formă de manifestare a activității criticului literar o constituie, fără îndoială, urmărirea îndeaproape, neobosită, a literaturii contemporane, critica „la zi” a producțiilor literare apărute, exercitată cu pasiune, competență și un remarcabil simț al răspunderii și menirii sale. De aceea, autoarea monografiei consacră două ample capitole acestei bogate și îndelungate activități. Ea sintetizează (uneori rezumă obositor) păreri critice despre reprezentanții generației de poeți și prozatori de după primul război mondial, subliniază, judicios, contribuția covârșitoare a criticului la promovarea și impunerea unor talente, la adăncirea înțelegerii altora, ca și erorile, uneori foarte grave, în judecățile de valoare emise despre scriitori de seamă. Unele erori, fapt mai puțin observat de I. Vrancea, se explică și prin aceea că, adeseori, „criticul literar” nu a fost susținut și de

„istoricul literar”, cu o viziune proprie asupra evoluției literaturii noastre, cu studii substanțiale despre marii ei reprezentanți. (Se știe, de pildă, că despre Eminescu sau Caragiale, Lovinescu a scris pagini foarte palide). Chiar dacă monografia este închinată criticului, referirea la activitatea istoricului literar ar fi explicat mai bine unele erori de apreciere. În afara preocupărilor autoarei rămâne, nejustificat, și felul cum a receptat E. Lovinescu literatura modernă europeană.

Exemple de interpretare complexă, nuanțată, categoric superioară unor păreri expuse destul de recent, oferă Ilcana Vrancea în analiza conceptelor lovinesciene de „modernism”, „poezie pură”, „obiectivare epică”. La fel, așa-zisa „îndepărtare de realitate” cu care erau respinși în bloc numeroși poeți din această perioadă capătă, acum, o interpretare convingătoare: „Nu se poate să nu vedem că *refuzul realității* acoperă, în fond, *dezacordul, disprețul, neacceptarea* și, înainte de a le blama, ar trebui să ne întrebăm față de ce fel de lume se manifestă acest refuz” (p. 183).

Monografia se încheie, nu cu o sinteză, cum ne-am fi așteptat și a cărei lipsă se resimte, ci cu o reconstituire, din nou cu citate abundente, a atmosferei cénacului „Sburătorul”, a relațiilor lui Lovinescu cu scriitorii, membri ai cénacului, și de relevarea rolului său de îndrumător literar „pe viu”, de o neobisnuită perseverență și abnegație. Ne aflăm, deci, în fața unei monografii de un pronunțat caracter analitic, realizată, în general, printr-o bună dozare a cercetării detaliate, cu citate bine alese, și fixarea unor coordonate ideologice și estetice esențiale. Abuzul de citate din Lovinescu, ca și din Călinescu și Vianu este o realitate, dar poate că e preferabilă reproducerea (între ghilimele!) a formulărilor atât de expresive ale acestora, în locul „prelucrării” lor printr-o parafrazare fadă, dar ... originală.

Stilul criticului, elogiat și amintit deseori („Lovinescu, primul mare artist al criticii literare românești...”, p. 312) rămâne totuși, fără o privire substanțială, care să-i surprindă specificul și marea forță expresivă.

L. Volovici

*** *Studii de poetică și stilistică*, Editura pentru literatură, București, 1966, 481 p.

Sub titlul *Studii de poetică și stilistică* au fost adunate un mare număr de articole și studii semnate de membri ai Cercului de poetică și stilistică din București, înființat în 1961 sub auspiciile Centrului de cercetări fonetice și dialectale al Academiei Republicii Socialiste România, în colaborare cu Institutul de etnografie și folclor al Academiei. Culegerea, una dintre puținele de acest fel apărute la noi pînă acum și unică în ceea ce privește bogăția materialului pus în discuție, urmărește „pe de o parte lărgirea sferei criticii literare, prin adîncirea studiului mijloacelor de expresie, și pe de alta formarea estetică a publicului și familiarizarea lui cu metodele analizei stilistice” (prefață).

Consemnăm aici intenția de a satisface, chiar și parțial, o cerință dintre cele mai justificate, aceea de a deschide perspective noi în cercetarea științifică a modului de realizare a unor opere literare, populare sau culte. În virtutea intenției enunțate, volumul este alcătuit aproape în exclusivitate din studii de poetică aplicată, partea propriu-zis teoretică reducîndu-se de fapt la numai două articole cu caracter oarecum general, introductiv. În primul rînd, observăm că majoritatea articolelor și studiilor — distincții vom face în cadrul discuțiilor la obiect — rămîn la o fază ilustrativă a unor metode — statistică, descriere etc. —, nerezînd să conducă cercetarea pînă la concluziile necesare. În al doilea rînd, „lărgirea sferei criticii literare” poate fi concepută numai prin obținerea unor rezultate noi, superioare, pe baza acestor metode. Foarte rar însă ni se oferă asemenea rezultate. În genere asistăm la încercări de redovedire a unor adevăruri de multă vreme cunoscute și una-

nim acceptate. În această situație se găsesc mai ales studiile referitoare la proza lui Geo Bogza și D. Anghel, care, nefiind singurele de acest gen, păcătuiesc printr-un descriptivism excesiv, minuțios, obositor și în cele din urmă fără prea mare utilitate.

O serioasă scădere a unor articole se datorește și faptului că datele extrase și sistematizate conform metodei folosite nu sînt ridicate la rangul de argumente și astfel nu ajungem în posesia esențialului sintetic, ci ni se oferă numai cîte o aparentă concluzie pe baza unor operații de pură numărătoare. Așa, de pildă, în urma examinării a 39 de variante ale aceluiași *Cîntec al lui Vălean*, Radu Niculescu vrea să indice unele „Constante ale cîntecului epico-liric din Transilvania, Crișana și Maramureș”.

Pe bună dreptate pot fi considerate ca incomplet realizate, tocmai din cauza abuzului de descriere și statistică, a lipsei de orizont în interpretare, și alte articole dintre care amintim deocamdată pe cel al lui V. Nemoianu, *Analiza poeziei „Pe o scindură cu actinii” de M. Beniuc*.

Evident, prezența unor asemenea scăderi de ordin general nu exclude existența reușitelor remarcabile și la acestea ne gândim în primul rînd atunci cînd recunoaștem utilitatea de fapt a volumului recenzat.

Marea varietate a temelor tratate, precum și ordonarea articolelor în cadrul a două părți distincte (*poetică generală* și *poetică aplicată*), oferă un motiv pentru a le lua în discuție pe cele mai reprezentative, oarecum în ordinea dispunerii lor în volum.

Primul capitol, cel consacrat poezicii generale, cuprinde două studii, semnate de Tudor Vianu și, respectiv, Boris Cazacu.

Începîndu-și *Observațiile asupra refrenului* printr-o precizare a noțiunii, Tudor Vianu examinează din punct de vedere lingvistic legătura dintre refren și contextul poetic. Pentru ilustrarea diferitelor aspecte ale refrenului autorul recurge la exemple alese din poezia franceză (Hugo, Villon, Aragon) sau românească (Bacovia, Arghezi, Macedonski, Iosif, Beniuc). Se face dovada existenței unui refren legat de strofă prin cuvinte de relație sau prin modalități de construcție, a refrenelor juxtapuse discutîndu-se formele implicite paragramaticale care se observă la acestea și insistîndu-se asupra celor care se impun: refrenele introductive, concluzive și adversative. Considerînd refrenul ca fiind „doar una din formele repetiției într-un context” (p. 23) și avînd în vedere funcția unificatoare a repetiției, autorul se oprește asupra rolului unificator al refrenului, iar prin revenirea sa în contextul poetic, asupra valorii de intensificare și a lărgirii semnificației refrenului către simbol.

Autorul celui de al doilea articol precizează noțiuni des aduse în discuție (limbă vorbită, limbă scrisă, stil oral) și face analiză judicioasă a interferenței dintre ele. Operînd pe texte, constată că „notarea limbii vorbite în creația literară cîștigă teren în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” (p. 35), tendință care se accentuează pînă la exces uneori și care, la un moment dat, ar putea, „sub pretextul veridicității”, să devină supărătoare.

Partea de poetică aplicată este subîmpărțită, conform celor două mari diviziuni ale literaturii, pe de o parte în studii aplicate la folclor și pe de altă în studii aplicate la literatura cultă (scriitorii români).

Studiile aplicate la folclor iau în considerație diferite aspecte ale metaforei (*Cîteva tipuri de metaforă în folclor*, de Monica Brătulescu. *Aspectul metaforic al proverbelor*, de Pavel Roxândoiu), paralelismul și contaminarea. Ne vom opri asupra acestora din urmă.

Paralelismul în lirica populară, semnat de Liliana Ionescu, reușește, printr-o bună sinteză a materialului, să contureze liniile principale ale problemei puse în discuție. Precizînd de la început noțiunea de paralelism și înțelegînd prin aceasta numai paralelismul sintactic, autoarea deținește diferitele tipuri de paralelism (paralelism cu termeni simpli format dintr-un singur vers, paralelism cu termeni complecși format din mai multe versuri, paralelisme perfecte, imperfecte, sinonimice, antonimice și enumerative). Considerînd paralelismele perfecte sau imperfecte în funcție de identitatea schemei sintactice, se afirmă: „Efectul stilistic produs de para-

lelismele imperfecte este mai mare decît cel produs de paralelismele perfecte, întrucît elementul surpriză este mai bogat reprezentat în cazul celor dintîi" (p. 56). Pentru susținerea afirmației se dau două texte, primul de paralelism perfect, cel de al doilea de paralelism imperfect. Deși versurile sînt bine alese, schemele date nu fac decît să demonstreze modificarea schemei sintactice (la paralelismul imperfect). Suprapunînd această denivelare sintactică unei denivelări stilistice (după cum o consideră de fapt autoarea), era necesar un plus de argumentare, care să arate că efectul stilistic a crescut în adevăr în cazul paralelismului imperfect. Singurul exemplu dat este insuficient.

Împărțind paralelismele în: sinonimice, antonimice și enumerative, autoarea înglobează acestora din urmă și paralelismul progresiv. În clasificarea diferitelor tipuri de paralelism făcută la Congresul de poezică de la Varșovia și în exemplificările aduse de Al. I. Amzulescu¹ se considera *paralelismul progresiv sau de gradăție* ca fiind o categorie aparte. Autoarea îl include celui enumerativ. Fiind de acord cu acest punct de vedere, semnalăm doar posibilitatea existenței și a unui paralelism regresiv (gradăția poate fi și inversă, de la mare la mic).

Considerînd contaminarea „un procedeu artistic de compoziție obținut prin juxtapunerea de motive similare din punct de vedere tematic sau al realizării artistice, pe baza unei emoții asociative” (p. 70), Ligia Birgu-Georgescu discută contaminarea motivelor datorată tematicii înrudite sau comune, iar în cadrul contaminării prin tematică comună deosebește două, subtipuri: contaminare-cuvînt, contaminare-element comun de introducere.

Motivele comportă între ele, în cuprinsul aceluiași cîntec, raporturi de egalitate sau de neegalitate, cînd primul este mai important decît cel de al doilea, sau, invers, al doilea ocupă primul loc din punctul de vedere al importanței. Cînd între cele două motive există o echivalență, desfășurarea cîntecului devine „lineară”. Credem, în cazul acesta, că afirmația nu poate fi susținută prin exemplul dat. Primul motiv: *Cine n-are dor pe vale / Nu ști luna cînd răsare ; / Cine n-are dor pe luncă / Nu ști luna cînd se culcă* (p. 75) este considerat ca avînd importanță egală cu cel de al doilea: *Cine n-are-n lume dor / Să se ducă la vapor : / Că pe virtul vaporului / Șade mama dorului, / Încălțată cu opinci, / Poartă dorul la volnici / Și de-a-colo și de-aici* (ibid.), reiesînd din aceasta aspectul *linear* al cîntecului. Cel de al doilea motiv însă capătă amploare în raport cu cel dintîi: spațială în primul rînd (I: *vale, luncă*; II: *lume*) și, ceea ce ni se pare mai important, în emoția asociativă rezultată din contaminarea celor două motive accentul cade pe cel de al doilea. Intensificarea emoției din cel de al doilea motiv, datorată caracterului concret al metaforei, face ca cele două motive ale cîntecului să nu fie la fel de importante și, în acest caz, „desfășurarea lineară” dispăre. Autoarea insistă asupra modului în care se face relația între motive, oprindu-se mult mai puțin la emoția asociativă pe baza căreia apare contaminarea.

O discuție specială necesită studiile privitoare la limba și stilul poeziilor lui Eminescu. G. Tohăneanu face o analiză minuțioasă a unei singure poezii eminesciene, *Din valurile vremii*, o descriere a structurii metrice, a frazei, a variantelor. Vrînd să demonstreze că „această substanță poetică este cuprinsă în tiparul unei forme desăvîrșite” (p. 205), autorul folosește printre alte argumente și acela al corespondenței vers-propoziție: „În majoritatea lor versurile — luate individual — constituie unități gramaticale deosebit de precis conturate. Constatarea vizează mai ales strofa a doua, unde fiecare dintre cele șase versuri se suprapune cîte unei propoziții” (p. 208). În același volum, în studiul *Limba și stilul poeziilor lui Mihai Eminescu* semnat de acad. Al. Rosetti și Ion Gheție, citim: „La poeziile anterioare (Helade, de pildă), propozițiile juxtapuse (sau coordonate prin și) se întindeau pe lungimea cîte unui vers. Neputînd să înfrîngă rezistența rimei, poezii fragmentau adeseori expunerea în atîtea propoziții cîte versuri aveau strofele. Eminescu dispune însă de

¹ *Contribuție la cercetarea structurii poetice a literii populare*, „Revista de folclor”, an. VI, 1961, nr. 3—4, p. 7—25.

rime multiple... de aceea ideea se desfășoară năstingherită, circulă liberă dintr-un vers într-altul, nu o dată dintr-o strofă într-alta" (p. 181).

Tot un argument este pentru G. Tohăneanu și lipsa subordonării: „Subordonarea este, și în restul poeziei, foarte rară, iar atunci când nu poate fi *nicicum ocolită* (subl. n.), exprimarea raportului de dependență se face vag, recurgându-se la conjuncția cu funcții multiple" (p. 222). În articolul semnat de acad. Al. Rosetti și Ion Gheție, și care se referă la întregul ansamblu al mijloacelor de expresie eminesciene, citim: „O largă întrebuințare dă Eminescu în versurile sale și subordonării. Poetul construiește cu o mână sigură ansambluri vaste, în care diferitele tipuri de subordonate se întîlnesc, spre a exprima raporturi sintactice din cele mai complexe" (p. 182). Că Eminescu a reușit să realizeze o formă perfectă și în cazul poeziei *Din valurile vremii* este adevărat. Cum demonstrează însă rezultatele unei cercetări de ansamblu (Al. Rosetti și I. Gheție) procedeele relevate de G. Tohăneanu în lucrarea amintită nu pot fi considerate reprezentative.

În cadrul aceluși studiu de poetică aplicată amintim, printre altele, încercările făcute asupra repetiției și refrenului ca procedee artistice. În nici unul dintre aceste articole însă nu se ajunge la o adîncire a analizei, autorii nu merg mai departe de o prezentare a materialului supus spre examinare. Poate că ar fi fost interesant de urmărit, de exemplu, cum și de ce repetiția are în poezia Maudei Isanos un rol intensificator special. Aceeași neputință de a trezi interesul din cauza descriptivismului, practic nemotivat, caracterizează articolele referitoare la opera poetică a lui Alecsandri și Miron Radu Paraschivescu.

Nu același lucru îl putem spune despre articolele semnate de Sorin Alexandrescu și Toma Pavel care fac, prin valoarea lor și prin seriozitatea cu care merg la semnificațiile multiple ale textului, notă aparte. În ambele se trece dincolo de faza descrierii.

Studiul lui Sorin Alexandrescu *Simbol și simbolizare. Observații asupra unor procedee poetice argeziene* analizează diferitele probleme puse de relația simbol-context. Deși cu o terminologie destul de greu de urmărit, cu multe scheme și tabele care dau un caracter matematizat expunerii, reținem buna interpretare a materialului poetic argezian.

După o trecere în revistă a lucrărilor anterioare, pentru o definire poetică a simbolului, autorul analizează modul în care un cuvînt trece de la sensul său propriu la unul simbolic, relația dintre simbol și termenul simbolizat și mecanismul procesului de simbolizare. O mare parte a studiului discutat este consacrată mijloacelor de reliefare simbolică a unui termen: morfologice (articolul definit, nedefinit, absența articolului, substantivul, timpurile și modurile verbale) și mijloacelor sintactice (predicat, subiect sau construcția paralelă a versurilor). În continuarea studiului autorul discută relația simbol-context, pe baza încadrării succesive a termenului simbolic în contextul frazei, versului, strofei, poemului, analizînd mijloacele prin care se realizează interacțiunea dintre ele. Materialul folosit, deși dificil de interpretat (rar se poate vorbi la Argezi de conotațiile sigure ale versurilor) este minuit cu siguranță, descoperindu-se noi valențe ale versului argezian.

Vădînd, de asemenea, o subtilă înțelegere a specificului poeziei lui Al. Philippide, Toma Pavel demonstrează cum pe baza analizei unui singur poem (*Balada vechii spelunci*) se poate ajunge la observații de valabilitate generală, privind nu numai procedeele artistice, ci și tipul temperamental al poetului discutat. Reținem atenția discutarea contrastelor și interpretarea lor pe baza materialului lexical. Analizarea metaforelor pe linia dominantă a straniului și mai ales comparația (tematică) a poeziei cu scena petrecută în circiuma lui Auerbach (*Faust* de Goethe) aduce noi puncte de vedere, lărgind cîmpul de interpretare.

După cum am mai avut prilejul să constatăm, abuzul metodologic constituie principala scădere a volumului în ansamblul său. Un exemplu concludent în acest sens credem că este studiul semnat de Sanda Colopenția—Eretescu, *Reliefarea motivului în poezia lui Bacovia*, în care, folosind metoda statistică și operînd numai cu cuvînte pline, autoarea merge spre cercetarea frecvenței cuvintelor în poezia bacoviană. La

sîrșit anexează un indice de frecvență considerat „o tablă de referințe obiectivă, comparabilă” (p. 253). Ni se pare bună ideea separării cuvintelor — titlu de restul vocabularului, mai ales pentru poezia lui Bacovia. Frecvența mică de 3—4, care este neglijabilă în vocabularul poeziilor, devine foarte mare la cuvintele—titlu. Autoarea discută de asemenea, situația cuvintelor—cheie (după terminologia lui Guiraud) dînd o listă a lor. Considerînd vocabularul bacovian ca fiind un vocabular „orientat” (cu un număr redus de cîmpuri semantice) Sanda Golopenția-Eretescu dă această listă a cîmpurilor semantice (30 la număr) pe care le grupează în 8 motive. Dispunerea anumitor cuvinte în motive, în funcție de context, lasă de multe ori de dorit. Este vorba de cuvintele a căror încadrare într-un motiv și nu în altul ține de liberul arbitru. *Floare* este încadrat de exemplu motivului suav. În *Plumb*, poezie analizată la sîrșit, este recunoscut morbidul versului (*Și flori de plumb și funerar vestimîni*). Cuvîntul *floare* nu comportă, de data aceasta, nici o relație cu cuvîntul suav, ci este doar un accesoriu funerar. În aceeași strofă apar doar *coroane de plumb*. Este interesantă problema asocierilor de motive cu caracter de permanență la Bacovia și a relațiilor semantice dintre cuvintele în rimă.

În totalitatea lui, studiul, bazat pe statistică lexicală, reprezintă rezultatul unei munci sustinute. Dar numărul de apariții al cuvintelor (rareori se dă contextul în care ele apar), oricît ar fi de interesant în sine, nu poate fi luat în considerație decît ca o singură latură a studiului asupra limbii poetului respectiv. Indicele de frecvență a unui singur autor, neraportat la un indice general de frecvență, pierde din importanță. Ajungem astfel la simple date numerice care nu reușesc să fie, după cum intenționa autoarea, convingătoare.

Inițiativa Cercului pe poetică și stilistică de a tipări un volum selectiv de studii este binevenită. Neextinzînd observația asupra tuturor studiilor din volum, putem spune că ele nu trec însă de o fază pur descriptivă, de prezentare a datelor statistice și a schemelor fără a se trage concluzii, că lucrurile noi care se spun, cu referire la literatura populară dar mai ales la cea cultă, sînt extrem de puține.

În articolul *Creație și explicație*, Al. Andriescu observa pe drept cuvînt că: „Surpînde, în cele mai multe studii de acest fel, incapacitatea manifestă de a depăși descripția amănunțită și obositoare, înecată într-o enormă revărsare factologică, clasificările greoaie și complicate, abuzul de scheme, confundat cu precizia științifică, și o neînțeleasă pasiune pentru un vocabular obscur și rebarbativ”².

Fără a fi împotriva metodei statistice în stilistică, luînd în considerație avantajele pe care le oferă cunoașterea frecvenței cuvintelor, subliniem, că aceasta este numai o *metodă*, un mijloc și nu un scop. Lipsa simțită a unui dicționar general de frecvență a cuvintelor, care să fie în același timp și un dicționar semantic, face ca studiile de statistică lexicală din volumul discutat, ca și cele apărute în revistele de specialitate, să aibă un caracter limitat.

Marcela Antonaș

² Al. Andriescu, *Creație și explicație* (II), în „Cronica”, an 1, 1966, nr. 22, p. 3.

FERDINAND DE SAUSSURE, *Scrieri de lingvistică generală*, text stabilit și editat de Simone Bouquet și Rudolf Engler, cu colaborarea lui Antoinette Weil. Traducere de Luminița Botoșeanu, Iași, Polirom, 2004, 350 p.

Scrierile de lingvistică generală conțin manuscrise saussuriene datând din anii 1891, 1894, descoperite la reședința geneveză a familiei Saussure, în 1996 (și păstrate astăzi la Biblioteca publică și universitară din Geneva). Alături de câteva notițe pregătitoare pentru cursul de lingvistică generală, sunt însemnări ale marelui lingvist ce vor fi fost folosite la redactarea unei ample lucrări de lingvistică generală (din păcate pierdută), în care – după mărturisirea autorului – se prefigura o nouă doctrină asupra limbajului, concepută din perspectiva raportului dintre *cuvânt* și *lucru desemnat*, concepție care ar fi condus chiar spre o reformare a disciplinei. Aici, Saussure intenționa să redefinească și să reanalizeze conceptele fundamentale, să refacă terminologia lingvistică, să corecteze tot ceea ce considera eronat sau perimat în știința limbajului.

În volum, pe lângă aceste texte inedite, editorii au inclus, sub numele de *Documente vechi*, scrierile autografe ale lui F. de Saussure cuprinse în ediția R. Engler din 1968–1974.

Documentele noi, ca și cele vechi, oferă cititorului posibilitatea de a pătrunde în laboratorul creatorului uneia dintre cele mai complexe și realiste doctrine asupra limbajului uman și de a descoperi un Saussure meditativ și ezitant, care-și construiește euristica pe un șir de ipoteze și de noi intuiții, ce se vor regăsi, abia mai târziu, la unii reformatori ai domeniului (școala pragheză, școala glosematică, Bloomfield, Coșeriu și alții).

Este cunoscut faptul că receptarea enunțurilor saussuriene, și mai cu seamă acceptarea distincțiilor dihotomice formulate tranșant, așa cum erau prezentate în *Cours de linguistique générale* (elaborat pe baza câtorva însemnări ale profesorului și a unor note de curs studențești), au creat probleme chiar discipolilor acestuia (Ch. Bally, A. Sechehaye, R. Godel, M. Frei, H. Bürger, A. Meillet, S. Karcevskij, M. Bréal, M. Grammont și alții), dovadă fiind disputele în jurul principalelor aserțiuni ale magistrului. Este suficient să invocăm problema definirii semnului lingvistic și a caracterului arbitrar, nemotivat al acestuia, cu consecințe în interpretarea dihotomiilor semnificant – semnificat, sincronie – diacronic, social – individual etc., problemă care a suscitat, pe parcursul întregului secol trecut, dezbateri în care s-au antrenat toți creatorii de doctrine postsaussuriene, având, firește, ca principală sursă și constant punct de referință concepția lingvistului genevez. Mai ales după 1957, când R. Godel publică sursele manuscriselor *Cursului de lingvistică generală*, s-a trecut la o revizuire a conceptelor și a dihotomiilor saussuriene. Astfel a început reconstituirea unei forme definitive a doctrinei lui F. de Saussure, prin descoperirea spiritului autentic al gândirii acestuia. În noile documente de arhivă, Saussure reia cu insistență discuția asupra caracterului opozitiv al enunțurilor lingvistice, asupra raportului dintre semnul lingvistic și termen (considerat ca factor perturbator al științei cuvintelor), asupra arbitrarității semnului lingvistic, asupra creativității limbajului și a rolului analogiei în producerea acestuia etc.

Meritul apariției acestei cărți revine Editurii Polirom din Iași, care, prima în lume, s-a angajat să pună la dispoziția specialiștilor o traducere a acestei colecții de texte (inedite) aparținând creatorului lingvisticii moderne. Este foarte profitabil pentru tineri, în special, ca marile doctrine să fie studiate în limba maternă, căci astfel eforturile sunt direcționate numai spre înțelegerea corectă a problematicii, și așa foarte complicată, eliminându-se posibilele ambiguități pe care le poate adăuga lectura într-o limbă străină, chiar bine învățată.

Traducătoarea textului, Luminița Botoșineanu, și-a asumat o sarcină grea, de care s-a achitat cu responsabilitate și dăruire. Bună cunoscătoare a limbii franceze și totodată a concepției saussuriene (a fost antrenată la pregătirea pentru tipar a *Cursului de lingvistică generală*, publicat tot la Editura Polirom, în 1998), Luminița Botoșineanu a realizat o traducere corectă, clară, remarcabilă sub aspectul proprietății termenilor lingvistici și al acurateței aparatului critic.

Carmen-Gabriela Pamfil

G. IVĂNESCU, *Curs de sintaxa limbii române moderne*. Editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea, 2004, 270 p.

Cartea conține ciclul de prelegeri de sintaxă ținute de G. Ivănescu la Universitatea din Iași, în perioada 1947–1948, multiplicat la rotaprint și publicat sub titlul *Curs de sintaxa limbii române moderne*. Textul acestei ediții are la bază exemplarul dactilografiat, completat cu notele de curs din anul universitar 1948–1949, aparținând unui fost student al său, profesorul Ștefan Giosu, exemplar confruntat în parte și cu fragmentele adnotate de autor, păstrate în fondul Ivănescu de la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române.

Savantul ieșean delimitează încă din *Introducere* cele două posibilități de interpretare a conceptului de *sintaxă*: pe de o parte, o anumită parte a *limbii*, o anumită categorie de fapte lingvistice, iar pe de altă parte, *știința* care se ocupă cu aceste fapte de limbă, așa-numita *sintactică*. După o prezentare critică a direcțiilor principale în lingvistică, autorul întreprinde o analiză a *frazei*, concepută ca unitate fundamentală în analiza sintactică. Se prezintă, astfel, tipurile de frază propuse de lingvistul ieșean: fraza *cunoaștere* (identificată cu *judecata* din logică) și fraza *practică* (aparținând studiului *teoriei acțiunilor umane*).

Pentru Ivănescu, sintaxa este „știința elementului formal din frază”, dar și „știința formelor înțelesurilor frazei” (p. 37). Plecând de la ideea omniprezenței *semnificației*, G. Ivănescu gândește studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii (vezi *Prefața*). Astfel, el reconsideră domeniile sintaxei, semanticii și lexicologiei și arată că morfologia este inclusă în sintaxă, idee care ar sta la baza unei discipline lingvistice aparte, *morfosintaxa* (poziție adoptată, de altfel, de unele orientări lingvistice ulterioare), opusul *sintaxei* nemaifiind *morfologia*, ci *lexicologia*, iar al *morfologiei*, nu *sintaxa*, ci *semantica*. Constituirea *morfosintaxei* pune în valoare dimensiunea semantică a semnului lingvistic, a formelor unei limbi (în accepțiunea ivănesciană).

Cât privește *pragmatica*, aceasta ține și de *semantica*, și de *sintaxă*, iar raporturile *semanticii* cu *semiotica* și cu *pragmatica* sunt considerate plecând de la relația *formă-conținut* vs. *realitate* și de la sensul formelor în diversitatea lor.

În *Prefață*, editoarea insistă asupra valorii demersului științific propus de profesorul Ivănescu, care, investigând critic doctrinele lingvistice vechi și moderne (Humboldt, Wundt, Portig, Ries, Saussure, Meillet ș. a.), adună argumente în sprijinul propriei sale concepții, potrivit căreia în limbă factorul logic coexistă cu cel psihologic; pornind de la această premisă, o analiză judicioasă a sintaxei trebuie să aibă în vedere analiza gândirii și totodată a spiritului (sentiment, intuiție). Astfel, sub aspectul ei sintactic, limba română este analizată de autor prin prisma antropologismului lingvistic, așadar din perspectivă psihologică, socio-culturală etc. În concordanță cu perspectiva largă, integratoare a autorului, faptele sintactice sunt abordate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic și pragmatic. Legătura indisolubilă între sintaxă, logică și psihologie, grefată pe ideea saussuriană de *sistem*, conduce, în lucrarea lui G. Ivănescu, la o simbioză între *structural* și *funcțional*, lingvistul oferind modele de analiză a frazei (teoretică, practică și volitională) și a elementelor fundamentale ale acesteia.

Lucrarea este, în fapt, o sinteză atât a opiniilor existente în literatura de specialitate, interpretate critic (într-un demers interdisciplinar, principalele surse fiind lucrări de lingvistică, dar și de logică și de psihologie), cât și a cercetărilor anterioare ale autorului.

Cursul de sintaxa limbii române moderne al profesorului G. Ivănescu constituie o lucrare de referință pentru istoria teoriei sintactice românești, reprezentând o etapă marcantă în evoluția acesteia,

precum și o altă „verigă” din concepția generală asupra limbii a savantului ieșean. Demersul, meritoriu, realizat de Oana Popârda – de recuperare și de restituire a acestui text inedit – poate fi și un punct de plecare pentru aprofundarea unor direcții analitice având ca obiect limba română contemporană.

Elena Dănilă

Psaltirea Hurmuzaki: vol. I, 340 p.; vol. II, 196 p., ediție critică de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de Rovena Șenchi, București, Editura Academiei Române, 2005.

A apărut ediția critică a *Psaltirii Hurmuzaki*, „cel mai vechi și totodată cel mai interesant monument al limbii și literaturii române de la începutul secolului al XVI-lea” (*Cuvânt înainte*, p. 5). Primul volum, realizat de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, cuprinde, în afara unui succint *Cuvânt înainte* al editorilor, prezentarea surselor bibliografice, *Studiul filologic* și *Studiul lingvistic* al textului, *Nota asupra ediției*, textul în sine al *Psaltirii Hurmuzaki* și *Facsimile*. Al doilea volum constituie *Indicele de cuvinte* al ediției, alcătuit de Rovena Șenchi.

În capitolul *Opinii asupra Psaltirii Hurmuzaki* din *Studiul filologic* se insistă asupra celei mai importante lucrări a domeniului, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește* (1916), aparținând lui I.-A. Candrea, precizându-se că majoritatea cercetătorilor au preluat opiniile acestui autor, se trec în revistă, pe scurt, părerile diferite față de acestea.

Din *Descrierea manuscrisului* aflăm, între altele, faptul că manuscrisul *Psaltirii Hurmuzaki* este înregistrat sub cota 3077 BAR, cuprinde 134 de foi, din care textul propriu-zis al psaltirii însumează 125 de foi. Sunt descrise dimensiunile manuscrisului, culoarea cernelii (cafenie) și intervențiile cu chinovar. Scrisul pare să fie al aceluiași scrib, care efectuează și multe corecturi, iar paginile prezintă numeroase ștersături, fapt ce îi determină pe editori să constate că scribul a făcut și o revizie a textului.

În capitolul *Originalul după care s-a efectuat traducerea* sunt reținute, dintre opiniile existente, două: cea a lui Candrea, care consideră că textul după care s-a tradus *Psaltirea Hurmuzaki* este o versiune slavonă apropiată de *Psaltirea* sârbească a lui Branko Mladenović (1346) și cea a lui Al. Mareș, conform căreia originalul ar reprezenta o altă traducere slavonă, care păstrează unele particularități ale variantei Branko Mladenović, cu trăsături ce se întâlnesc în cea mai veche traducere a *Psaltirii* în slavonă. Concluzia la care ajung editorii este că *Psaltirea Hurmuzaki* pare a fi mai veche decât celelalte psaltiri din secolul al XVI-lea.

Cel mai întins capitol al *Studiului filologic*, *Copie sau original*, tratează, după cum se anunță și din titlu, o problemă dificilă și controversată. Aducând în discuție inițial punctul de vedere al lui Candrea, anume că textul reprezintă autograful traducătorului, editorii analizează părerile contrare, care susțin că este vorba despre o copie realizată după o psaltire slavo-română. Principalul considerent este frecvența ridicată a omisiunilor de la începutul, de la mijlocul și de la sfârșitul cuvintelor, precum <scâr>băscu, mar<gir>ea, prag<urelor> sau chiar lipsa unor cuvinte întregi și a bourdon-urilor, aspecte discutate pe larg (p. 14, 15). În susținerea aceleiași teze sunt aduse și alte argumente: tăieturile și ștersăturile din text, fapte de grafie, analizate detaliat (p. 16, 17), de tipul *împânratul* în loc de *împăratul*, *dzgicefi*, *va адаудзе*, *va tradze*, unele invocate și de alți cercetători, și frecvența unor slavonisme precum *oko*, *moe*, *vidite*, *konecū*, dintre care unele sunt șterse, adăugându-se cuvântul românesc corespunzător.

În opinia editorilor, perioada aproximativă când a putut fi realizată copia *Psaltirii Hurmuzaki* este intervalul 1491–1516 (în regiunea Banat–Hunedoara), textul fiind copiat apoi în Moldova.

Autorii ediției precizează că există puncte comune între *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea voronețeană* și cele două *Psaltiri* coresiene (1570 și 1577). De asemenea, se arată că apar concordante între *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea slavo-română* atribuită lui Șerban Coresi (1588–1589) și *Psaltirea* lui Dosoftei (1680), ceea ce se explică prin răspândirea *Psaltirii Hurmuzaki* în secolele al XVI-lea și al XVII-lea și prin faptul că „ea se bucura de o mare notorietate și de un deosebit prestigiu, de vreme ce Șerban Coresi se referea la ea, deși avea la dispoziție două tipărituri similare ale tatălui său” (p. 22). Cei doi editori nu exclud nici posibilitatea ca textul *Psaltirii Hurmuzaki* să fi fost tipărit (*Probleme de filiație*).

Studiul lingvistic debutează cu subcapitolul *Grafie*, în care sunt examinate în special slovele cu valori multiple. Uneori, anumite slove au valorile cele mai neașteptate, cum ar fi iusul mare (ж), care are valoarea [ă] sau [i], dar și [ja] în жръ (= iară), милѣжше (= miluiaște) și chiar [e] în сж а цоудека (= se a giudeca). Confuzii de acest tip îi determină pe editori să conchidă că „ne aflăm în fața unui text copiat de o persoană puțin familiarizată cu regulile scrierii chirilice românești și, în afară de aceasta, și insuficient de atentă sau insuficient de pricepută în descifrarea textului pe care îl copiază. S-ar putea să ne aflăm în fața unui copist care are altă limbă maternă decât româna” (p. 29).

În subcapitolul *Fonetica* sunt analizate *Vocalismul* și *Consonantismul*, cu precizarea valorilor fiecărei vocale, respectiv consoane, cu exemple și trimiteri la text.

În ceea ce privește capitolul *Morfologia*, apar semnalate, pe lângă formele curente, situațiile speciale, cu specificări în ceea ce privește frecvența, în cazul tuturor părților de vorbire, începând cu flexiunea substantivelor, și se fac observații asupra articolului, adjectivului, pronumelui, numeralului, verbului, adverbului și locuțiunilor adverbiale, prepoziției și locuțiunilor prepoziționale, conjuncției și interjecției, aceasta din urmă prezentă în *Psaltirea Hurmuzaki* prin trei exemple (o, oi, vai).

La capitolul *Sintaxa*, se arată încă de la început că, pe lângă influențele modelului străin și unele particularități specifice limbii traducătorului, eventual a copistului, textul *Psaltirii Hurmuzaki* prezintă „utilizarea unor procedee mai degrabă specifice limbajului vorbit: interogația, exclamația, în primul rând, apoi o exprimare mai simplă, în fraze mai puțin complicate, cu predominarea coordonării” (p. 48). De asemenea, editorii precizează criteriile în funcție de care au fost selectate pentru analiză particularitățile sintactice relevante. Sunt sistematizate faptele de *Sintaxa propoziției* (subiectul, predicatul, acordul subiectului cu predicatul, atributul, complementul direct și indirect, complementele circumstanțiale de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop, instrumental, sociativ, opozițional și de excepție) și cele de *Sintaxa frazei*, coordonarea (copulativă, adversativă, disjunctivă) și subordonarea. În cadrul subordonării sunt discutate elementele relaționale și tipurile de subordonate (subiective, atributive, completive directe și indirecte și circumstanțiale: de loc, de timp, de mod, cauzală, finală, condițională, concesivă). Un subcapitol aparte este atribuit *topicii*, tributară în unele locuri modelului slavon, cu precizarea că „nu este exclusă [...] dorința expresă a traducătorului de a scoate în relief un cuvânt mai important din text” (p. 58). Au fost reperate și unele exemple de chiasm și dislocări.

Lexicul cuprinde, pe de o parte, analiza cuvintelor dispărute ulterior din limbă sau a unor cuvinte mai puțin cunoscute, precum *a se cumpli* (< lat. *compleo**, -ire) ‘a se stinge, a pieri’, *a se dupleca* (< lat. *duplicare*) ‘a se clătina; a se apleca, a se îndoi’, *gint* (< lat. *gens*, -tem) ‘neam, popor, seminție’, *cluciu* (< v. sl. *ključi*) ‘tâmplă’, *conob* (< v. sl. *konobŭ*) ‘vas’, *ispolin* (< v. sl. *ispolinŭ*) ‘uriaș’, *a răsvări* (< v. sl. *rastvarjati*) ‘a amesteca’, *a celui* (< v. sl. magh. *csalni*) ‘a înșela, a amăgi’, *giłoşag* (< magh. *gyűlöség*) ‘ură’. Pe de altă parte, sunt studiate *Cuvinte cu forme sau sensuri deosebite de cele curente în limba actuală*, cum ar fi: *cuntinri* ‘a pedepsi’, *ge(n)ruchi* ‘rudă, neam’, *bez(d)nă* ‘prăpastie, abis’, *dihanie* ‘suflare’, *zborr* ‘adunare’, *a tământui* ‘a zidi’.

În capitolul *Formarea cuvintelor* sunt abordate, cu exemplificări și comentarii, aspectele derivării, compunerii, schimbării categoriei gramaticale. În ceea ce privește derivarea cu sufixe, se subliniază că un aspect important îl reprezintă faptul că, dintre sufixele cele mai productive, cu excepția lui *-ie* (de origine slavă și latină), celelalte – *-tor*, *-ură*, *-i*, *-os* – sunt latine. Pentru derivarea cu prefixe este semnalat un număr mic de derivate. Se remarcă în *Psaltirea Hurmuzaki* o particularitate a limbii vechi, aceea a prezenței unui mare număr de cuvinte fără prefixul *în-/im-*: *bogăți*, *dereptare*, *cungiura*, *toarce* ‘a întoarce’, *vechi* ‘a se învechi’ ș.a.

În *Notă asupra ediției*, vorbind despre maniera pentru care au optat la redarea textului în alfabet latin, respectiv transcrierea interpretativă, editorii subliniază, în spirit științific, că „soluțiile [...] sunt perfectibile, ceea ce înseamnă că noi oferim o ipoteză de lucru, care poate fi oricând înlocuită prin alta, avansată de un cercetător mai avizat” (p. 76). De asemenea, este prezentată maniera de aranjare a textului în ediție (versete, titluri etc.) și modalitatea de redare a slovelor chirilice în alfabet latin, cu întregul complex de probleme pe care îl presupune această operație dificilă.

Textul transcris al *Psaltirii Hurmuzaki* ocupă 124 de pagini din primul volum al ediției și este urmat de facsimile, realizate în condiții grafice excelente.

Volumul al doilea, realizat de Rodica Șenchi, cuprinde indicele exhaustiv de cuvinte care, poate, ar fi fost mai ușor de consultat dacă alfabetizarea s-ar fi realizat după alfabetul latin, iar toate cuvintele-titlu ar fi fost redactate în același alfabet.

Într-adevăr, dezideratul editorilor este atins. Actuala ediție a *Psaltirii Hurmuzaki* este un instrument de lucru care facilitează înțelegerea unui text ce pune extrem de multe probleme, în primul rând de transcriere, dar și de sintaxă, morfologie și lexic.

Mioara Dragomir

VASILE ARVINTE, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, 292 p.

Volumul de față se înscrie în linia preocupărilor de acum bine cunoscute ale autorului privind aspecte ale limbii române în diferite etape ale evoluției sale (să amintim aici doar participarea sa, ca anchetator și coautor, la realizarea *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, publicarea unui foarte cuprinzător curs de *Istorie a limbii române*, redactarea *Studiilor lingvistice* introductive pentru volumele apărute din *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la București (1688)*, precum și numeroasele sale articole de istorie a limbii și de istorie a limbii literare).

Creangă s-a grefat în conștiința românilor și în istoria literaturii române nu numai prin *Amintirile* și povestirile sale, ci și grație limbii pe care o vorbesc personajele din opera sa, limbă care a fost studiată până acum îndeosebi din perspectiva funcției sale estetice. Pornind de la acest adevăr, V. Arvinte își propune să cerceteze limba din opera scriitorului humuleștean sub un alt aspect, și anume modul în care se înscrie ea în procesul de unificare a limbii române literare, prin efortul constant al creatorului de a înlocui unele forme moldovenești cu corespondentele lor munteneste, considerate mai apropiate de norma literară (această tendință coezivă reunește și alți scriitori ai Junimii, care au renunțat la anumite particularități moldovenești, așa cum și scriitori din Muntenia au părăsit unele aspecte regionale). Confruntând variantele în manuscris ale operelor lui Creangă cu cele apărute în „Convorbiri literare”, „Timpul”, „Curierul de Iași”, „Almanahul literar și ilustrat”, „Gura satului” sau cu diverse ediții ale scrierilor sale, Vasile Arvinte pune în evidență preocuparea scriitorului (sau a editorilor săi) de a înlătura unele aspecte fonetice sau morfologice moldovenești. În același timp, lingvistul compară limba lui Creangă cu graiul popular moldovenesc din secolul al XIX-lea, cu normele limbii literare actuale și cu pronunțiile unor cuvinte așa cum sunt înregistrate pe hărțile NALR – *Moldova și Bucovina* în punctul de anchetă 561, Humulești. Se fac referiri și la faze mai vechi ale limbii române, mai ales atunci când autorul dorește să demonstreze evoluția fonetică sau etimologia unor termeni. În afara consemnării temeiurilor științifice ale demersului de cercetare (cel mai important fiind, așa cum am menționat deja, evasinoutatea subiectului abordat), *Introducerea* ne prezintă și metoda de cercetare, în fapt cea folosită pentru studiul limbii române literare vechi din textul *Pentateuhului Bibliei de la București (1668)*, în comparație cu cel din ms. 45, al spătarului Milescu, și din ms. 4389, al lui Daniil Andreean Panoneanu.

Volumul cuprinde patru mari capitole, organizate în funcție de apartenența faptelor de limbă investigate la domeniul fonetic, morfologic și sintactic, al formării cuvintelor și al vocabularului.

Probabil cele mai multe concesii făcute de Creangă în vederea evoluției spre o limbă literară unitară sunt de natură fonetică. Plecând de multe ori chiar de la etimon, lingvistul ieșean arată cauzele evoluțiilor fonetice diferite în graiurile limbii române. Iată exemplul pentru *nor*, *nori* și

nour, nouri: „Ultima variantă este normală în graiul moldovenesc și provine din v. rom. *nûăru* (< lat. *nub lum*) > **noor* > *nour*, varianta *nor*, muntenescă, provine din aceeași formă v. rom. *nûăru*, dar cu o evoluție fonetică diferită: **noor* > *nor* [...]. La Creangă se întâlnesc ambele variante, semn al unei oscilații a autorului între norma lingvistică moldovenească și norma literară promovată în scrierile muntenesti” (p. 29). Exemplele de oscilații între variantele moldovenești și cele muntenesti sunt numeroase.

Pe de altă parte, se aduce în discuție faptul că, uneori, în virtutea tendinței de înlocuire a formelor moldovenești cu cele muntenesti, considerate mai aproape de normele limbii literare, se ajunge la unele erori, variantele moldovenești fiind de fapt cele corecte și justificate din punct de vedere etimologic. De exemplu, în loc de secvențe fonetice conținând o consoană pronunțată dur și o vocală *ă* sau *a*, ca efect al velarizării, întâlnim, în unele cuvinte în care acestea sunt motivate etimologic, variante cu *e*, *i*, care nu sunt acceptate de limba literară: „Verbul *a ațâța* (< lat. **attilio*, -are < *titiōnem* ‘tăciune’), are silaba *ă* încă din epoca de formare a limbii române și este înregistrat cu această formă în toate lucrările de lexicografie românești. Prin falsă regresie, la Creangă găsim varianta cu *fi*, *a ațîța*” (p. 64). Este și cazul cuvintelor *uriciunea*, *uricioase*, folosite de Creangă în locul variantelor cu velarizare, justificate etimologic – *urăciunea* și *urăcioase*. În urma aceleiași fenomen de falsă regresie, ivit din dorința de a folosi variantele fonetice ce păreau a fi compatibile cu norma literară, au rezultat și alte forme hipercorecte: vrând să corecteze formele moldovenești *șăle* și *șăde*, scriitorul le înlocuiește cu *șele* și *șede*, forme care se află în contrast cu variantele literare din prezent – *șale*, *șade*.

În capitolul al doilea (*Morfologia. Sintaxa*) sunt studiate diverse aspecte gramaticale specifice limbii lui Creangă, insistându-se asupra inconsecvențelor autorului rezultate din aceeași preocupare de a renunța la variantele moldovenești în vederea realizării unei norme literare unitare a limbii române. Pentru fiecare parte de vorbire sunt analizate deosebirile în raport cu limba literară actuală, cu formularea explicațiilor de rigoare. Este evidențiată, de exemplu, prezența unor forme diferite în raport cu norma limbii literare actuale în cazul pluralului unor substantive (*talpe*, față de *tălpi*; *barbe*, față de *bărbi* etc.), coexistența în textele analizate a formei unice a articolului posesiv-genitiv (*a*), specifică graiurilor moldovenești, cu formele diferențiate în funcție de gen și număr, caracteristice limbii literare de astăzi. Așa cum, din punct de vedere fonetic, limba din opera lui Ion Creangă nu este dialectală, tot astfel nu poate fi acceptată, crede autorul, nici opinia conform căreia aceasta s-ar caracteriza, din punct de vedere gramatical, prin aspecte dialectale. În cadrul subcapitolului referitor la substantiv, câteva pagini sunt consacrate analizei toponimelor și antroponimelor întâlnite în opera scriitorului humuleștean.

Ultima parte a lucrării este dedicată studierii lexicului din scrierile lui Creangă din punctul de vedere al provenienței (elemente latine moștenite sau împrumuturi, elemente de origine slavă, turcească, grecească, maghiară, germană, țigănească sau diverse expresii idiomatice etc.), al grupurilor onomasiologice (viața spirituală, calendarul bisericesc, măsurarea timpului, numele dracului, superstiții, obiceiuri la înmormântare etc.) și al semanticii (sensuri speciale, calcuri semantice).

Pasionat de studiul etimologic al limbii române, Vasile Arvinte propune, pe parcursul întregii lucrări, explicații noi privind originea anumitor cuvinte. De exemplu, autorul arată că *a dezmierdă* nu provine din lat. *merda*, -ae ‘excrement’, ci din < lat. **dis-maerīdo*, -āre ‘a fi trist’, ‘a fi mahnit’, ‘a fi abătut’; ‘a jeli’, ‘a deplânge’ (p. 125). Discuții etimologice sunt făcute și pentru termeni ca: *chilotă* (< germ. *Phühl* ‘pernă umplută cu pene’), *a desfăta* (< **dis-fetō*, -āre ‘a simți o plăcere, a se delecta’ < lat. **dis-fetīdo*, -āre), *deșanț* (< *de* + *șanț*, unde *șanț* este germ. *Schanze* ‘aruncare norocoasă la zaruri’), *huciu* (< ucr. *huštyj* ‘des’, *hušča* 1. ‘desime’, ‘suc dens’; 2. ‘drojdie’, ‘sediment’), *perjă* (< *perj* < germ.-săș. *Piarsch*), *poștă* ‘un fel de alice’ (< germ. *Posten*), *poznă* (< germ. *Possen* ‘festă’, ‘poznă’), *țencușă* (< magh. *cinkos*, *cinkus*) etc.

Lista în care sunt inserate lucrările de referință și cea de abrevieri, precum și *Indicele de cuvinte și forme* (unde cuvintele analizate în lucrare sunt inventariate în funcție de proveniența lor: dacoromână, aromână, meglenoromână, istoromână, franceză, friulană, italiană, portugheză, spaniolă, latină, slava veche, bulgară, cehă, polonă, rusă, greacă etc.) întregesc caracterul științific riguros al acestui volum, o contribuție de marcă în domeniul istoriei limbii române literare.

Daniela Butnaru

HILDRUN GLASS, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien. 1944–1949*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, 338 p.

Sub sigla Institutului de Studii Sud-Est Europene de la München, apărea în anul 2002 o lucrare de interes deosebit pentru publicul românesc, a cercetătoarei Hildrun Glass, cu titlul: *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien. 1944–1949* [*O minoritate între două dictaturi. Despre istoria evreilor din România. 1944–1949*]. Specializarea pe această linie de cercetare îi permite autoarei să-și traseze un drum propriu, dar, până la urmă, nu lipsit de dificultăți, având în vedere aria relativ necunoscută pe care o sondează, așa cum poate fi focalizată ea de acolo, din segmentul apusean al Europei. Activitatea a implicat și o componentă didactică, prin susținerea unui seminar de istoria Europei de Est și Sud-Est la Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, fapt care atestă interesul pentru această arie geografică. Justificarea întreprinderii sale se înscrie în efortul concertat de recuperare, pe care istoricii și cercetătorii germani îl depun, odată cu deschiderea oferită de anul 1989. Hildrun Glass a participat frecvent în România la manifestări și simpozioane cu tematică istoric-minoritară, ca, de exemplu, la cel desfășurat în 2002, cu tema *Deportări. Tratarea germanilor și a altor minorități în România comunistă*. Recunoașterea activității ei se finalizează cu obținerea în același an a premiului „George Barițiu” pentru lucrarea *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni*. Un alt titlu care se înscrie în seria preocupărilor privitoare la populația iudaică din România, *Zerbrochene Nachbarschaft: das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien, 1918–1938* [*Vecinătate întreruptă: legături germano-române în România, 1918–1938*], apare mai devreme, în 1996. Documentarea s-a făcut în București, Iași și Tel Aviv, autoarea beneficiind de sprijinul unor istorici și cercetători din centrele mai sus amintite.

Revenind la studiul de față, autoarea se ocupă de procesul de asimilare și integrare forțată a minorității evreiești în națiunea de tip nou, comunist. În 1949 existau doar două organizații legale care reprezentau interesele evreilor: Federația Uniunilor de Comunități Evreiești din România și Comitetul Democrat Evreiesc. Acestea erau structuri docile în mâinile regimului, iar la conducerea lor nu se aflau decât membri ai PCR. Volumul este structurat pe două coordonate: prima se referă la evreii români după dictatura Antonescu, cea de a doua, la diminuarea identității etnoculturale în timpul regimului comunist. Problemele abordate sunt: anularea drepturilor, efectele exterminărilor „în masă”, trecerea în revistă a organizațiilor sioniste, mergând până la analiza procesului de întrajutorare prin intermediul structurilor evreiești interne și internaționale, înlăturarea legislației antisemite, rutele de emigrație către Palestina, respectiv către Israel. În a doua secțiune, cercetătoarea acordă atenție sporită tacticilor PCR pentru „conectarea” sectorului evreiesc la noile condiții, reacția minorității evreiești la acest proces, precum și antisemitismul din viața politică românească în perioada 1944–1949. În ultimele pagini, Hildrun Glass reproduce datele statistice oferite de recensăminte ale populației evreiești pe regiuni și apoi la nivel de oraș (Iașul ocupa locul al II-lea după București) și face, de asemenea, o radiografie a ocupațiilor, de unde se observă diferența nesemnificativă dintre cei implicați în servicii și comerț și micii meseriași, ceea ce nu confirmă prejudecățile curente. Este detaliat numărul emigranților către Palestina și Israel între 1939 și 1955 și este precizat procentul de reprezentare al evreilor în Partidul comunist. Concluzia pe care o trage autoarea este că minoritatea evreiască din România a plătit prețul subzistenței atât dictaturii de dreapta, cât și celei de stânga.

Volumul reprezintă un punct de plecare atent documentat și structurat pentru cei interesați de contextul politic și economic al acelei perioade, evrei sau neevrei, meritul cercetătoarei rezidând în tonul detașat pe care îl adoptă. Istoricul literar se simte realmente avantajat de informațiile aflate în paginile studiului, unghiul de evaluare a scriitorilor contemporani din perspectiva evenimentelor analizate de Hildrun Glass lărgindu-se apreciabil. Ceea ce impresionează la acest studiu este tonalitatea în general neimplicată, lipsită de patetism, a comentariului, deși pericolul implicării emoționale, atunci când se abordează tema holocaustului, își face simțită prezența, într-o măsură mai mare sau mai mică. Pentru cei mai puțin informați, o analiză în context european ar fi restabilit echidistant poziția cercetătoarei de la Munchen și, de asemenea, o listă de lucrări ale acesteia ar fi fost mai mult decât bine-venită.

Nicoleta Borcea

SERGIU PAVEL DAN, *Povestirile în ramă. Ipostaze universale și românești ale unei structuri*, ediția a II-a, Pitești, Editura Paralela 45, 2003, 176 p.

În această carte, criticul și profesorul clujean Sergiu Pavel Dan reconstituie profilul unei modalități narative deosebit de prolifică – povestirea în ramă. Cunoscute, de asemenea, și sub denumirile de *povestiri în cadru* (*frame stories*) ori în *sertare* (*romans à tiroirs*), în *serii* ori *decamerone*, aceste *Rahmenerzählungen* presupun „una sau mai multe suite de narațiuni independente, înrudite tematic și depănate în temeiul unei învoieli sau al unei convenții dintre niște emițători și receptori” (p. 5). Dintru început, se afirmă că *povestirea decameronică* nu trebuie confundată cu *romanul*, dar nici cu o altă formă epică, numită aceasta de autor *povestire în povestire*.

Așadar, nu putem pune semnul egalității între un roman, construit în jurul unui personaj central, care deține rolul de liant al ansamblului, și o narațiune în ramă, deosebită „prin alăturarea, prin juxtapunerea sau perindarea unor episoade și personaje disparate, independente din unghi narativ” (p. 5). Un exemplu elocvent dat de critic este *Hanu Ancuței*, numit de cele mai multe ori impropriu „roman”, format însă dintr-o suită de povestiri independente între ele.

La fel de importantă, deși mai greu de scizată, este și delimitarea dintre *povestirea în sertare* și *povestirea în povestire*. „Prin această din urmă străveche modalitate – mijloc așadar iar nu specie autonomă – naratorii de toată mâna dintotdeauna au dorit să ofere o altă parte epică, un nou registru expozitiv narațiunilor lor [...]. Unii autori – spre exemplu Guy de Maupassant, Vasile Voiculescu sau Pavel Dan – utilizează nivelul propriei relatări doar ca pe un preambul-pretext al narațiunii principale pe care o încredințează naratorului unei povestiri în povestire” (p. 6–7). Există însă, se observă în continuare, contexte în care cele două modalități epice se îmbină. La o asemenea situație asistăm în *O mie și una de nopți*. Aici, în interiorul unui „sertar” narativ, întâlnim de multe ori „suprapunerea sistematică a mai multor niveluri ale povestirilor în povestire, – ceea ce va fi contribuit din plin la apariția confuziei dintre cele două planuri narative eterogene” (p. 7).

În continuare, autorul stabilește existența a două tipuri de povestire în sertare – de data aceasta distincția având la origine nu criterii tehnice, narative, ci de ordin tematico-tipologic –, tipul oriental și cel occidental. Primul este caracterizat de „rezistența tradiție răsăriteană a aservirii supușilor [...] de către conducătorul atotputernic” (p. 8). Mersul înainte al povestirilor amână executarea sentinței. Referitor la tipul occidental de povestire cu sertare, „este interesant de observat că și de astă dată pretextul narativ imaginează ivirea unei restriști în viața oamenilor” (p. 11). Acum avem de a face cu o calamitate care îi împinge pe oameni să se reunească și să reziste prin ascultarea poveștilor.

Cât privește stabilirea cu precizie a genului căruia povestirea în ramă îi aparține, lucrurile sunt destul de neclare. Dacă romanul este o specie a epicului, cum ar putea fi clasificate aceste *frame stories*? În schimb, despre povestirea în povestire, de data aceasta, criticul ajunge la concluzia că aceasta nu constituie o specie, ci doar o tehnică discursivă. Povestirea în ramă îi este însă superioară și merită, în consecință, calificativul de specie.

Deși tot atât de veche precum tragedia, spune Sergiu Pavel Dan, povestirea în sertare a rezistat până în zilele noastre în peisajul literar. Probabil, însă, că ea ar trebui privită ca o subspecie a genului epic, care oferă un mijloc comod și eficient de asigurare a „autenticității” și credibilității faptelor relatate de un prim narator. Scenariul narativ al punerii în ramă este, de altfel, des întrebuințat azi și în tehnica cinematografică, pentru că oferă multiple posibilități de focalizare a acțiunii.

O altă observație importantă făcută de autorul lucrării are în vedere „posibilitatea unor conclucrări instructive între narațiunile în ramă și roman, în condițiile menținerii statutului propriu de către fiecare din cele două categorii literare” (p. 6). Putem vorbi deci, în cazul anumitor opere, de suprapunerea a două specii epice: *Manuscris găsit la Saragosa* de Jan Potocki ilustrează acest lucru.

Capitolele următoare se opresc la mai multe opere literare aparținând speciei epice în discuție: *Decameronul*, *Povestiri din Canterbury*, *O mie și una de nopți*, *Manuscris găsit la Saragosa* sunt doar câteva dintre scrierile respective. Se pornește de fiecare dată de la date biografice și de istorie literară, urmărindu-se receptarea operelor în cauză. Aflăm astfel când ajung *O mie și una de nopți* să fie traduse pentru întâia oară în Europa și despre filiațiile și ecourile stârnite de celebrele povești orientale, precum și că romanul contelui Potocki, care a circulat mai întâi în manuscris, s-a bucurat de un întârziat, dar uriaș succes postum. Își va fi avut în vedere contele polonez, la acea epocă, posibili cititori amatori de istorisirii cu tentă supranaturală? Răspunsul afirmativ este cel mai indicat, din moment ce scriitorul construiește o elaborată strategie discursivă, așa cum observă și criticul clujean. În trama narațiunii se îmbină, extrem de original pentru vremea aceea, feericul cu elemente de tip *horror*, proprii romanului gotic plecând de la *Castelul din Otranto* de Horace Walpole. Luând în calcul planurile narației, precum și modul în care protagonistul le reunește, se ajunge la concluzia că „avem suficiente temeuri să socotim *Manuscris găsit la Saragosa* nu un roman, nici măcar unul labirintic, ci o reprezentativă *culegere modernă de povestiri în ramă*” (p. 82).

Reprezentantul german al povestirii „înramate” este uimitorul Wilhelm Hauff, cu al său *Almanah de basme pe anul 1826*. Scriitorului nu-i va fi dat să trăiască, din păcate, mai mult de 25 de ani. Însă aceste povestiri, de o bogăție tematică remarcabilă, reflectă o personalitate ieșită din comun, o compoziție narativă modernă și un original mod de comunicare al diferitelor niveluri ale narațiunii. Basmele lui Hauff pot fi citite astfel nu numai de copii, ci și de adulți. De fapt, această calitate le este conferită prin faptul că se situează undeva la jumătatea drumului între povești și povestirea fantastică. Dacă întâmplările din poveștile fraților Grimm îi mai pot speria doar pe copii, în schimb, cele ale lui Hauff, precum și personajele lui, oferă un univers ficțional mai tensionat și mai apropiat de percepția modernă.

Exponenții români ai genului la care se oprește autorul sunt Mihail Sadoveanu, Mircea Eliade și Victor Papilian. Firește, opera sadoveniană cea mai elocventă pentru ilustrarea povestirii „înramate” este *Hanu Ancuței*. Reunirea personajelor la han, în vremuri tulburi, constituie pretextul declanșării șirului de povestiri. Criticul urmărește să surprindă în textul sadovenian eventualele elemente narative inovatoare în raport cu alte scrieri de gen din literatura universală. Orice text narativ, regulă de la care nici *Hanu Ancuței* nu se abate, are la bază categoria literară a *timpului*; de fapt, în interiorul acestei lumi imaginare putem avea două sau mai multe planuri temporale, în funcție de complexitatea acțiunii relatate. Povestirea are, prin urmare, două paliere: primul este acela al discursului verbal, al enunțării, care ne introduce în cel de-al doilea plan, al lumii narate sau al diegezei. Dar cum altfel ar putea fi înțeles epicul decât etalându-se pe mai multe planuri temporale, povestite cititorului? Este ceea ce observă și Sergiu Pavel Dan: momentul întâlnirii la han constituie un prim chenar temporal, cel al prezentului narării. Acestuia i se opune trecutul aproape „fabulos”, de povești, constituit din istorisirile personajelor sadoveniene. Pornind de la toposul hanului, criticul consideră că *Hanu Ancuței* se înrudește cu *Povestirile din Canterbury* ale lui Chaucer. Se poate observa prezența constantă a unui astfel de reper spațial, *hanul*, în multe din povestirile în sertare; el apare, de asemenea, în cartea lui Potocki, precum și în basmele lui Hauff.

Cât privește prezența modalității povestirii „înramate” în opera lui Mircea Eliade, autorul este destul de sceptic. Și, totuși, el e de părere că *La jigănci* sau *Domnișoara Christina* conțin nuclee ale unor *frame stories*. Nu altceva ar fi, în *La jigănci*, povestea intercalată în text pe care Simina i-o relatează lui Egor. Apoi, „predilecția pentru tipul Gavrilăscu de protagonist, structural dispus să povestească” (p. 152) ar constitui un al doilea „factor prielnic genului”. *Podul*, apropiată de

modalitatea narativă a punerii în ramă prin prezența a trei bărbați care folosesc prilejul unei călătorii pentru a povesti, nu constituie, totuși, un exemplu în această privință. Într-adevăr, aici Eliade aglomerează într-o manieră destul de obositoare „aproape toate obsesiile mitico-filosofice și rezolvările tematico-tipologice. *Podul* devine astfel o colecție de parafraze rezumative ale temelor cunoscute, un breviar, un compendiu, un dicționar explicativ al întregii sale creații beletristice” (p. 147). În schimb, personajul Zaharia Fărâma din *Pe strada Mântuleasa* poate fi considerat pe drept cuvânt o Șeherezadă modernă, ce își folosește priceperea de povestitor pentru a amâna o sentință, dar și pentru a dezvălui eventuale elemente de mit, întâmplări stranii ori fantastice care ar guverna în ascuns mersul obișnuit al lucrurilor. Referindu-se la cunoscuta povestire a lui Eliade, criticul desfășoară un amplu și erudit comentariu asupra declanșării mecanismului sertarelor narative. De această dată, se arată, personajul-narator este îndeajuns de bine conturat ca tip uman și, de asemenea, foarte potrivit rolului de bătrân care, sub aparența încurcării planurilor temporale, relatează anchetatorilor comuniști o serie de istorii de-a dreptul fabuloase. În discursul fostului învățător apar o mulțime de figuri din trecut: elevul său Lixandru, Iozî, fiul de rabin, Oana, femeia gigantică ș.a. Iarăși observă foarte inspirat autorul că personaje precum prezicătoarea Leana sau frunoasa Arghira trimis la alte narațiuni eliadești, putându-se vorbi astfel de un intertext comun prozei lui Eliade. Nelimitându-se doar la descrierea atributelor proprii unor *frame stories*, Sergiu Pavel Dan continuă cu o serie de considerente privitoare la eventuala fantasticitate a povestirii în discuție. În cazul de față, concluzia, foarte îndreptățită, este că nu există aici un fantastic autentic; se poate vorbi mai curând de fabulos sau feeric, întrucât evenimentul supranatural se produce undeva în trecut, iar cititorul ascultă doar o relatare destul de vagă despre acesta. Așadar, celebra ezitare todoroviană nu se produce, iar lectura textului nu provoacă sentimente de spaimă, ci doar de uimire. Ezitarea și spaima, transmise concomitent receptorului, ar institui – consideră teoreticieni mai recenti, precum Jean Fabre – fantasticul canonic. Eliade se așază, mai curând, în descendența fantasticului romanticilor germani. Prin distribuirea materialului epic, bazat pe o temporalitate multiplă, micro-romanul *Pe strada Mântuleasa* are toate drepturile de a fi considerat o „povestire în ramă”.

Concluziile sunt, practic, o invitație la continuarea încercării de definire a acestei modalități narative, autorul afirmând că „investigația de față nu pretinde și nici măcar nu tinde să-și epuizeze vastul obiect” (p. 172). Și în această carte, Sergiu Pavel Dan dă dovadă de aceeași erudiție cu care ne-a obișnuit din alte lucrări. Amplitudinea demersului critic nu minimalizează cu nimic farmecul acestor analize bazate pe bogate și inspirate prospectări în literatura românească și universală.

Ana Alexandra Zăstroiu

LIVIU PAPUC, *Leca Morariu. Studiu monografic*, Iași, Editura Timpul, 2004, 308 p.

Nu-i de mirare că Liviu Papuc s-a oprit, în studiul său monografic (apărut la Editura Timpul), asupra unui cernăuțean. Bucovinean el însuși, bibliofilul nostru are fără doar și poate o afinitate profundă cu tot ce provine dinspre acele meleaguri. Și-a ales să trateze *in extenso* „viața și opera” unui cărturar despre care cu toți am auzit, dar despre care nu prea se știe mare lucru – Leca Morariu. Subiectul li s-ar putea părea unora și altora arid sau, mă rog, lipsit de spectaculozitate. Parcurgând însă fără *parti-pris*-uri consistentul studiu, scepticii și cărcotașii vor avea o mare surpriză. Condeiul suplu al cercetătorului imprimă o alură agreabilă, de un firesc convingător, unui demers istorico-literar care – vezi și impresionanta bibliografie! – a presupus o stăruință de cursă lungă. Nimic din crispările și scoarțosenia unor lucrări de acest tip nu îngreunează lectura. Puzderia de date, culese uneori de unde nici cu gândul nu gândești, sunt absorbite într-un discurs fluent, limpede și atrăgător, de o acuratețe care, dată fiind ușurința exprimării, nu lasă să se întrevadă, decât pentru un ochi avizat, considerabilul efort întreprins de Liviu Papuc, cu o destoinicie întru totul vrednică de a fi apreciată.

Ca să lase impresia, care nu-i doar o impresie, că știe-tot, unde nu a scotocit monograful, stăpânit el însuși de „înclinația firească a bucovinenilor spre date exacte, probante”? Sursele, dintre

care unele, cu siguranță, anevoios dibuite, sunt fel de fel: tradiții de familie, comunicări orale, descoperiri în arhive și muzee, ba chiar matricole școlare, condici parohiale, cărți poștale, adnotări pe vechi broșuri, inscripții, ca să nu mai vorbim de filele pline de mărturie din jurnalul lui Leca Morariu. Atunci când firul e prea încălzit, Liviu Papuc își exersează, cu o finețe în afara oricărei ostentații, spiritul de discernământ. Când spațiul documentar prezintă lacune, le suplinește prin mici jocuri de imaginație. Dar o imaginație, se cuvine adăugat numaidecât, la obiect. Oricum, nu pierde nimic din vedere și, din aproape în aproape, din articol în articol, din studiu în studiu, din op în opuscul, cu grație și minuție – formulă care îl definește –, configurează portretul unui bucovinean respectabil, Alexandru (Leca) Morariu „ot” Cernăuți.

O figură, să recunoaștem, nu de primul plan. Ceea ce nu înseamnă că nu merită adusă, sub lumini ocrotitoare, la rampă. De ce ocrotitoare? Pentru că, născut într-o provincie urgisită de Dumnezeu – ale cărui rațiuni de multe ori nici dracu' nu le înțelege –, născut deci într-un vitregit colț de lume, supus calvarului unor repetate, tragice rupturi de patria-mamă, Leca Morariu nu a fost numai controversat, ci și ostracizat, într-o manieră care, mai ales în amurg, a devenit penibilă și revoltătoare. Ocolit, ignorat, uitat, opera lui ce soarță putea să aibă? Gestul reparator, iată, îl săvârșește Liviu Papuc, căruia dupăarele îi dezvăluie, într-o paranteză de rutină, o misterioasă identitate – P. Morariu.

După tipicul oricărei monografii, autorul desfășoară sistematic traiectoria existenței și a activității personajului pe care l-a selectat. Ambianța familială, studenția, stagiul militar, drumețiile, de plăcere sau „exploratorii”, pătimirile tânărului „în vâltoarea războiului” și, la drept vorbind, în tot restul vieții: boli, refugii dramatice, iar apoi, finalul întristător. O lume prea puțin știută, aceea a Bucovinei culturale, e restituită în pagini alerte, de un discret atașament. Un climat, cu specificul și mai cu seamă cu reflexele crucii ce i-a fost dată acelei părți de Moldovă s-o poarte. Nume aproape necunoscute, nume ciudate, nume însemnate. Bucovina rediviva...

În centrul narațiunii, cum se și cuvine, profesorul Leca Morariu, cu viața lui agitată, plină de neastâmpăr și de elanuri făptuitoare. Energic, entuziast, axându-și existența pe valorile morale. Temeinic și ferm în întreprinderile pe care le inițiază sau în care se implică. Astfel, cu multiple înzestrări și într-o preocupată lumină, ni-l înfățișează monograful. Un mentor cultural. Un director de conștiință. Un model. O personalitate de un proteism, ce mai încoace și încolo, renașcentist: împătimit culegător de folclor, etnograf, dialectolog, cu metodice preocupări de filologie și de stilistică, critic literar slobod în efuziuni lirice, istoric literar cam chichiricos, cu fanatismul amănuntului („veșnic măturător în grajdurile lui Augias”), eminescolog posesiv și arțăgos, comentator afin al lui Creangă, editor de texte acoperite de colb, pedagog, „diriguitor de reviste”. Și încă: iubitor de arte plastice, iscusit interpret la câteva instrumente, în fine, scriitor. O fi adevărat, nu avem motive să ne îndoinim, dar parcă prea sunt multe darurile acestui „risipitor”. Restituirea tinde pe alocuri să capete o tentă, să spunem așa, promoțională.

O pedală moderatoare, în afară de cea plasată, strategic, în ultima frază a tezei, n-ar fi fost de prisos. Și poate că n-ar fi stricat un plus de insistență asupra însușirilor de prozator ale lui Leca Morariu, despre care Liviu Papuc ne încredințează că sunt „măiestrite”, dar asupra cărora mostrele abundent presărate în lucrare îndeamnă, totuși, la o apreciere mai rezervată. Umor în duhul marelui humuleștean, talent de povestitor. Așa o fi, dar ce ne facem cu limbajul poticnit ici-colo în stângăcii și înțesat cu diminutive de gust îndoielnic („vechișoare”, „vitute”, „puținteluc”), de „voroave”, pitorești în felul lor, dar cu un prea izbitor iz regionalist („hatârșagul”), de invenții lexicale nu totdeauna fericite („băștinăstismul”)?

Și fiindcă tot am ajuns la secvența cordialelor trageri de mânecă, o inocentă întrebare: „carențele” omului de condei din dulcea Bucovină care vor fi fiind? Lumina în care se înfățișează el în lucrarea lui Liviu Papuc este aproape una fără umbre. Slăbiciunile, insuficiențele, eventualele rateuri sunt, dacă nu trecute sub tăcere – asta nu avem cum ști –, pomenite *en passant*. Cum se poate să nu sancționezi fie și cu o muștrare blândă, să zicem, exaltările imnice ale cernăuțeanului aflat sub vraja lui Eminescu: „omenie vecină cu divinitatea”? Sau „diatriba violentă”, de ins cârcotaș și cu viziune îngustă, lansată împotriva splendeidei creații critice a lui G. Călinescu, ce-i drept, un monument de spectaculoasă subiectivitate? N-ar fi trebuit oare trecut barem prin dărmon, dacă nu și prin ciur, ipoteza privind originea poloneză a poetului de la Ipotești?

Cu tot echilibrul remarcabil al demersului său îndeobște precis și nuanțat, care însă, hai să-l mai șicanăm puțin, riscă să se transforme ici-colo într-un montaj de citate (e adevărat, colorate și evocatoare), lui Liviu Papuc i se întâmplă, rar, dar i se întâmplă, să renunțe la mângâiatul îndemânatic al clapelor pentru câte un, răzleț, sunet glorios de alamă: Leca Morariu, acest spirit eminent „constructiv”, urmărirea, aflăm, „să rezolve decisiv problemele capitale ale literaturii române”, iar cât privește „comandamentele epocii”, el le-a sesizat „ca nimeni altul”. Mai către finalul tezei, monograful, altminteri o persoană care filtrează circumspect, (hiper)lucid orice informație, pare că în unele locuri a obosit, că nu mai are energia și cheful să-și spună mai apăsător părerea, ținându-se politicos deoparte și dând cuvântul umora și altora, chiar atunci când s-ar fi convenit, de exemplu, să semnaleze răsfățul unei encomiastici fără frâu.

Toate acestea nu umbresc meritele evidente ale unei restituiri gândite armonios și construite cu o migală și cu o pricepere în care bunul-simț și vigilitatea scrutoare își dau mâna. Liviu Papuc se distinge din ce în ce ca un cercetător autentic, de o seriozitate și un randament demne de toată stima. Străduințele lui rodesc, și studiul monografic, riguros și dezinvolt, închinat nedreptățiului Leca Morariu o dovedește fără doar și poate.

Florin Faifer

CONSTANTIN PARASCAN, *Monografie sadoveniană toponimico-literară*, Iași, Editura Timpul, 2004, 402 p.

Publicistul ieșean și profesorul băcăuan Constantin Parascan își apreciază lucrarea ca o cercetare de pionierat în literatura română (p. 6), în sensul inventarierii integrale a toponimelor din opera lui Mihail Sadoveanu și a valorificării lor din perspectiva *toponimiei literare*, considerată o ramură nouă a disciplinei lingvistice de bază. Abordarea este temerară și trebuie evaluată și prin prisma dificultăților pe care aceasta le presupune. Mai întâi, numărul mare de nume înregistrate (1477), fișate din cele 22 de volume ale seriei *Opere* (1954–1971), se impune în sine ca o adevărată „povară” informațională, greu de purtat spre o țintă nebuloasă, insuficient definită. Apoi, multiplele dificultăți ale științei onomastice, bine cunoscute de toți cei ce stăruie în acest domeniu, ne cenzurează tentația de a pretinde baremurile desăvârșirii acolo unde obscuritățile semantice și precaritatea instrumentelor de informare sunt obstacole *a priori* asumate de cercetător. Autorul este conștient de fatalitatea „imperfecțiunilor” lucrării sale și așteaptă sugestiile criticii, dar nu bănuiește amploarea deficiențelor și gravitatea erorilor asupra cărora atragem acum atenția, cu îngrijorare.

Sincer atașat de valorile estetice și etice ale universului sadovenian, dar fără suficientă pregătire istorică, lingvistică și lexicografică, indispensabilă pentru îndeplinirea onorabilă a unei complexe sarcini științifice, Constantin Parascan traversează o aventură toponomastică finalizată cu un eșec evident, fiindcă niciunul dintre obiectivele pe care și le-a propus nu este apropiat într-o măsură satisfăcătoare, pentru a putea accepta această carte ca o contribuție la cunoașterea mai bună a unei mari creații literare românești. Dintr-un scurt studiu introductiv, *Toponimele în Opera* (sic!) *lui Mihail Sadoveanu*, cu puține idei și sărace constatări privitoare la funcțiile stilistice ale numelor de locuri (în fond, obiectivul principal al lucrării), aflăm motivațiile structurii cărții și articolelor, motivații cu totul obscure pentru cineva care ar parcurge doar incoerentul *Dicționar al toponimelor din opera lui Mihail Sadoveanu*.

Dicționarul cuprinde secțiunile *Nume de localități (cătune, sate, comune, orașe)*, *Alte toponime (câmpii, crășme, județe, locuri izolate, lunci, moșii, mănăstiri, munți, numele provinciilor românești, poieni, străzi, văi, vaduri ș.a.)* și o *Addenda*. În lipsa unor precizări ale autorului, deducem doar rațiunile acestei organizări a materialului toponimic excerptat. Înțelegem că *Addenda* cuprinde lista toponimelor (618), românești și străine, din vol. XIX și XX de publicistică sadoveniană, selectate separat ca, probabil, mai puțin importante, desigur în sensul că, fiind nume ale unor obiecte sociogeografice reale, nu au valorile stilistice din opera de ficțiune a scriitorului. Obiecția care se

poate aduce acestei discriminări este aceea că și toponimele din *Olanda. Note de călătorie* sau din *Anii de ucenicie* sunt tot atât de autentice și totuși nu au fost incluse în *Addenda*. De asemenea, nici repartitia celorlalte nume în prima sau în a doua secțiune a *Dicționarului* nu este justificată din perspectivă strict toponimică, singurul criteriu distinctiv apărându-ne ca exterior cercetării propriuzise: sunt „mai ușor” de explicat numele de localități decât celelalte toponime. Un alt criteriu de selecție nu are nicio legătură cu *toponimia literară* și astfel devine obiect al criticii noastre: nu poate fi admisă eludarea toponimiei basarabene sau bucovinene (din Ucraina) pe motivul că locurile denumite nu aparțin astăzi teritoriului României, după cum nici absența unor nume ca *Stambul*, *Tarigrad*, *Odrii* și altele nu poate fi motivată în același mod. Asemenea toponime pot fi ignorate numai de o cercetare strict delimitată teritorial, nu și într-o abordare din perspectivă literar-stilistică. De altfel, selecția nici nu este riguros respectată, de vreme ce în *Dicționar* apar totuși (din ignoranță geografică și din neînțelegerea contextelor) toponime din afara României (vezi *infra*).

Propunându-și să abordeze inventarul toponimic sub aspectele obligatorii ale lexicografiei toponimice (identificarea și localizarea obiectelor denumite, etimologia numelor, atestările documentare și reproducerea toponimelor în contexte semnificative), autorul este excedat la toate capitolele, rezultatul final al efortului, deloc neglijabil, fiind un produs confuz, cu anume valoare informativă, dar complet lipsit de virtuți științifice. Dintr-o listă nesfârșită de observații critice, vom reține aici doar exemple strident ilustrative.

Frapează neplăcut, de la primul contact cu textul, absența oricăror criterii și norme lexicografice într-o lucrare care se vrea un *Dicționar*. Autorul crede probabil că simpla „ordine strict alfabetică” a numelor de locuri (p. 38) poate defini un dicționar, fiindcă nu constatăm în cele 330 de pagini ale textului nimic din rigoarea și tehnicile redactării atât de caracteristice muncii lexicografilor calificați. Nici măcar alfabetizarea promisă nu este fără reproș, când observăm, totuși, că numele scrise cu un *-ă-* trebuie așezate după cele cu *-ă-* și nu succedând celor cu *-i-* (*passim*, cu excepția *Addendei*).

Licențele și neglijențele autorului sunt numeroase și subiectivitatea se substituie regulilor și exigențelor lexicografice. Astfel, etimologiile au fost abordate numai dacă autorul a putut să le imagineze folosind un *Dicționar onomastic românesc* (1963) de N. A. Constantinescu și *Dicționarul limbii române moderne (DLRM)* din 1958. Nu s-au consemnat, în general, etimologiile toponimelor „care ni s-au părut nesufixate” (p. 39), afirmație și inexactă, și confuză. Rostul atestărilor, care nu este nicăieri formulat, îl înțelege numai Constantin Parascan, cititorul nepricepând de ce „vechimea” toponimelor este considerată ca interesantă doar dacă este atestată în documente de dinainte de Ștefan cel Mare și, derutant, doar în *Marele dicționar geografic al României* (MDGR), apărut între anii 1898 și 1902. Recenzentul familiarizat cu domeniul onomasticii românești vede cu ușurință că nu ne aflăm, de fapt, în fața unei cercetări cât de cât serioase, ci a unei abordări de amator (în sensurile știute). Bibliografia, atât aceea citată, cât și aceea efectiv utilizată, spune aproape totul despre nivelul pregătirii autorului. Cu un vechi și depășit dicționar de limbă și cu un dicționar antroponimic, util în general, dar fără prea mult folos aici, nu se poate aborda științific una dintre cele mai dificile chestiuni ale dicționarului: etimologia toponimică. Câteva nume importante ale lingvisticii românești (N. Drăganu, Iorgu Iordan, Emil Petrovici) sunt formal invocate uneori, fără vreun efect real asupra tinutei științifice a lucrării.

În problema atestărilor, situația este asemănătoare. Este mai mult decât evident faptul că autorul nu cunoaște bogata literatură istorică documentară care poate fi astăzi consultată pentru rezolvarea satisfăcătoare a chestiunii. Un prim volum din vechea colecție Hurmuzaki nu poate suplini valoroasa serie DRH C și D, unde regăsim, în reeditări documentare riguroase, cele mai vechi toponime românești din veacurile XIII-XIV (totuși fără legătură semnificativă cu toponimia literară sadoveniană), nume care au incitat atât de mult curiozitatea și entuziasmul patriotic ale dlui Constantin Parascan (p. 31-32). De asemenea, nici oricât de valoroasele două volume de *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, editate de Mihai Costăchescu în 1931 și 1932, nu justifică ignorarea seriei DRH A (Moldova) și a altor numeroase volume de documente ce nu trebuie să lipsească din nicio bibliografie (reală!) a cercetării toponimice. De altfel, este cu totul semnificativ faptul că autorul nu cunoaște o lucrare relativ recentă, *Localitățile din România. Dicționar* (2000) de

Eliza Ghinea și Dan Ghinea, unde ar fi găsit suficiente atestări ale oiconimelor sadoveniene, pentru a acoperi, măcar parțial, o lacună majoră a lucrării aici recenzate. De fapt, autorul avea o alternativă simplă și radicală pentru corectarea ținutei științifice a dicționarului său: renunțarea fără ezitări la etimologii și atestări, urmând ca atenția și efortul său să se concentreze pe alte direcții, anume identificările și localizările obiectelor sociogeografice, înregistrarea întregului inventar toponimic sadovenian, într-o formă mai îngrijită, precum și aprofundarea problemelor abia enunțate în studiul introductiv. Un plan mult prea ambițios a creat însă, din păcate, imaginea unui șantier părăginit și abandonat cu mult înainte de finalizarea temelii unei construcții impozante.

De departe, deficiența majoră și imputabilă cu severitate autorului este, firește, amatorismul strident și impardonabil al etimologiilor propuse. Un deserviciu important adus cunoașterii operei lui Mihail Sadoveanu este punerea în circulație a unui mare număr de informații greșite pe care cititorii de literatură și de exegeze literare, puțin atenți la rigorile lingvisticii, le vor primi și colporta cu ușurință. O dovadă, în acest sens, este deja una dintre primele recenzii ale cărții, care, apreciază un gazetar, „se citește cu reală plăcere”, fiindcă „lectura ... este plină de delicii filologice, semantice, etimologice, stilistice, prilejuind totodată incursiuni și popasuri în fabulosul țărâm sadovenian” (Constantin Coroiu, în „Adevărul literar și artistic”, XIII, 21 decembrie 2004, p. 12). Vom exemplifica copios și totuși selectiv asemenea „delicii”.

O eroare generală, caracteristică amatorilor de etimologie toponimică, este confuzia permanentă între planurile lexical, antroponimic și cel toponimic, de unde derivă substituirea etimologiilor propriu-zis toponimice cu etimologii ale apelativelor sau ale numelor de persoane din care provin numele de locuri. Etimologia toponimică presupune identificarea lexemului sau a numelui personal de la originea toponimului, indicarea modului și mijloacelor lingvistice de toponimizare (derivări cu sufixe specifice, trecerea din planul lexical în cel toponimic prin schimbarea funcției, fără modificarea formei cuvântului etc.) și motivarea denominației (explicarea modului și împrejurărilor în care un apelativ sau un nume personal a devenit nume de loc). Ca urmare, este inadmisibil tipul de etimologie propus pentru un mare număr de toponime, de altfel cu etimologii dintre cele mai simple și mai facile. De exemplu, pentru *Albești* se propune „et.: Alb, adj., cf. lat. *Alba, Albinus*, nume de persoană (Do) + suf. *-ești*”. O sumă de erori se cumulează aici. Oiconimul *Albești* nu are nicio legătură cu adj. *alb*, care, oricum, obligatoriu, trebuia scris cu inițială minusculă, și nici cu antroponimele latinești invocate. Adăugarea sufixului *-ești* după acestea din urmă induce concluzia enormă că toponimul românesc, medieval, ar proveni din antroponime latinești derivate cu un sufix românesc (în ce epocă?). Corect, această etimologie se poate formula în două moduri impuse de literatura de specialitate: *Albești* < antrop. *Alb(ul)* + suf. *-ești* sau, după concepția lui Gh. Bolocan, *Albești* < nume de grup *albești* < antrop. *Alb(ul)*. Un nesfârșit șir de toponime din acest *Dicționar* este etimologizat în maniera semnalată. Astfel, *Arămești* nu poate proveni din adj. *Arămiu* (sic!) + suf. *-ești*, fiindcă acest sufix nu derivă niciodată nume comune (adjective, substantive etc.), ci doar nume de persoană (*Aramă*, în cazul de față). Pentru această eroare, cititorul este invitat să vadă și articolele *Bălănești*, *Bălușești*, *Borzești*, *București*, *Bunești*, *Căpotești*, *Cornești* etc. Uncori, Constantin Parascan părăsește epoca formării toponimelor pe terenul limbii române și ne duce în ucronie, când ne învață că un sat Lăcusteni are numele format din cuvântul latin *locusta* + suf. (de origine slavă) *-eni*.

Când la originea toponimelor se află un nume de persoană, etimologiile dlui Constantin Parascan urmează o schemă ca aceea de sub *Avrămeasa* (reprodusă aici cu toate neglijențele de punctuație și de corectură): „et. *Avraam* patriarh biblic, ebr. *Abrahaam* «tatăl este înălțat» (5. *Avrămeasă* nume de plantă și de zână) suf. *-easă* (Do)”. Un cititor lipsit de umor și de simțul realităților românești ar putea înțelege de aici că un sat moldovenesc de pe la 1900, cu nume fictiv, creat de Mihail Sadoveanu, va fi fost întemeiat de patriarhul Avraam, fără să poată ști dacă sufixul *-easă* derivă un nume personal feminin (*Avrămeasa* era soția patriarhului?) sau are altă funcție. Situația devine și mai confuză dacă se ia în considerație și paranteza, fiindcă ne putem întreba cum și de ce un nume de plantă și de zână a devenit nume de sat. Utilizarea în acest mod defectuos a *Dicționarului onomastic românesc* al lui N. A. Constantinescu (siglat greșit Do, în loc de DOR) generează confuzii permanente și descalificante în *Dicționarul* aici recenzat. Pentru exemplificare,

sunt suficiente articolele *Avrămeni*, *Dămieniști* (unde ciudățenia etimologică „*Damian* medic”, urmată de varianta grecească a antroponimului, se lămurește numai dacă cititorul face un efort suplimentar de informare, pentru a afla că numele calendaristic *Damian* este al unuia dintre mucenicii „doctori fără de arginți”, cu care, evident, satul moldovenesc nu poate avea vreo legătură), *Farcașa* (unde se dă „et. *Lup* subst.”, cititorul urmând să se descurce singur, pentru a înțelege dacă urmează o traducere în maghiară a antroponimului sau a toponimului [*Lupa*?]); similar, la articolul *Pobrata* etimonul indicat este subst. *Fărtat* („frate de cruce”), fără ca cineva să priceapă în ce constă echivalența cu corespondentele slave *pobrat* și altele. *Vârtejeni*, dacă ar fi un toponim real, ar trebui derivat dintr-un antrop. *Vârtej*, și nu din subst. *Vârtej* (sic!) + suf. *-enie* (?), soluție imposibilă.

Problemele etimologice se agravează exponențial, fiindcă un noian de erori apar și din etimologiile neștiințifice ale apelativelor sau antroponimelor invocate (unele preluate fără discernământ din dicționarul lui N. A. Constantinescu), din incapacitatea autorului de a identifica baze de derivare corecte, de a distinge sufixele lexicale de cele antroponimice sau toponimice etc. Spațiul acestei recenzii nu ne permite să inventariem toate greșelile; reținem aici doar câteva exemple elocvente.

Baia, prima capitală a statului Moldova, își are numele de la o veche mină de fier (*baie*), cf. Baia de Aramă, Baia de Arieș etc., exploatare deschisă de coloniști sași, fondatori ai târgului (sec. XIV). Ca urmare, etimologia propusă aici este suprarrealistă: *Baia*, *Baiu*, *Bae*, nume format din substantivul *bae* [?] sau din verbul *a băia* „a educa, a mângâia copilul”, „a naște”; cf. beg. [?] *Bai* „nene” și tc. *bay* „bogat” (Do). Toponimul *Aluniș* nu provine din *Alun* (sic!), *aluni*, s. m. + suf. *-iș*, ci din s. n. *aluniș* în funcție toponimică; toponimul *Jilșteea* nu poate fi pus în niciun mod în relație cu un antrop. *Jilescu* și nici nu poate fi derivat ca *Jila* [?] + suf. *-iștea*, ci este subst. *jeliștea* (vântului) în funcție toponimică; *Pojorâta* nu este subst. *Pojar* (sic!) + suf. *-îta*, inexistent, ci adj. *pojorâtă* „(pădure) arsă” toponimizat.

Baza antroponimică a toponimelor *Blăgești* și *Blăgeni* este *Blaga* și nu *Blagu*, considerat ca derivat (!) din sl. *Blagovestenie* (!), *Borosești*, atestat cu forma originară *Borisești*, nu se explică prin antrop. *Boros* (din magh. *boros* „chelner”), ci prin *Boris*; *Buhăiești* nu are legătură cu verbul (*a*) *Buhăi* (sic!), ci cu antrop. *Buhai*; *Căpotești* nu provine din subst. *Cap* (sic!) cu sufixele *-otă* și *-ești*, ci din antrop. *Capotă*; *Ciurea* este antroponimul omonim în funcție toponimică și nu subst. *Ciur* (sic!) + *-a*; *Ghindăuani* nu are baza *Ghindău*, derivată din subst. *Ghindă* (sic!), ci magh. *Hindó*, cu reflexul rom. *Hindău* (cf. numele lui Șarban Hândău, atestat în 1398–1400); *Grozești* nu are et. *Groază* s. f., de unde *Groz* [antroponim, inexistent] + suf. *-ești*, ci derivă din baza *Grozea*; *Lejcani* este un derivat din antrop. *Lațco* și nu din subst. *Letca* (sic!) „unealtă de tors”; *Negrești* nu poate avea baza *Negr* + *-ești*; *Rădăuși* nu rezultă din inexistentele *Rădu* + *-ăuși*, ci este reflexul românesc al ucr. *Radovci*; *Răducăneni* nu este *Răducu* + suf. *-eni*, din care putea să apară *Răduceni* sau *Răduculenii*, dacă un asemenea diminutiv ar fi existat în secolul al XVIII-lea, ci are baza antroponimică *Răducanu* (Roset); *Todirești* trebuie să poamească de la antrop. *Toader*, nu *Todir*, inexistent; *Vercicani* (cu explicația fantezistă: *Verc* [?] cf. germ. *Werk* „lucru, fabrică”) este forma coruptă a numelui vechi *Vereșcecani*, în această situație etimologia trebuind să privească oiconimul originar.

Cartea dlui Constantin Parascan revoluționează domeniul lexicologiei, descoperind radicale și sufixe până acum necunoscute, când propune segmentări hilare, precum: *Cordun* din *cord* + *-un*; *Cucuiești* din subst. *Cucuie* (sic!) + suf. *-iști*; *Dobrovăț* din *Dobru* + suf. *-văț*, *-ăț*, *Drăgășani* din *Drag* + suf. *-aș* + *-ani*; *Drăgoioasa* din *Drăgo* + *-ioasa*; *Dumesnic* ar putea fi *Dume* + *-esnic*, bănuiește autorul.

Alte etimologii relevă ignoranța desăvârșită a autorului într-un domeniu în care cunoștințele istorice, geografice și lingvistice sunt indispensabile pentru explicații corecte. Astfel, orice începător în știința toponimiei știe că *Bicaz* este un hidronim maghiar (cf. *bikás* „cremene, cuarț”), dar în acest *Dicționar* se acceptă ca etimologie o naivitate cronicărească: un presupus nume al unui mărzac tătar. Doljul și Gorjul, județe ale Olteniei, au denumiri oficiale rezultate din sintagme slavone desemnând bazinul Jiului dinspre câmpie și, respectiv, dinspre munte. Constantin Parascan crede însă că Gorj ar fi o localitate (!) al cărei nume este explicat astfel: „et. Gheorghie III. Cu o *-eo*: *Gorghe*, 2. Gorgea și Gorjea, antroponimic (Do); *Gorjea* – Gorj –?” (autorul reproduce mecanic DOR, astfel încât cititorul

neavertizat nu poate înțelege ce reprezintă cifrele care apar adesea în asemenea secvențe); satul Rucăreni din Vrancea (de fapt, din com. Soveja) a fost înființat de mocani veniți din Rucărul argeșean, ca și satul Dragosloveni, cu bejenari din Dragoslavele-Muscel; ca urmare, este un penibil spectacol etimologic scenariul denominativ propus: etnon. lat. *Lucanus* > ipocoristicul lat. *Lucas* > antrop. *Luca* > cu rotacism, probabil, *Rucărea* și *Rucăr* + suf. *-eni*, celălalt oiconim este explicat astfel: *Dragoslave* din adj. și subst. (?) *Drag* + suf. *-slav* + *-e*; *Liteni* este antrop. *Liteanu* (din etnonimul *litean* „lituanian”) la plural, ca nume de grup familial, și nu antrop. *Litu* + *-eni*; *Sascut* nu poate fi *Sas* + suf. *-cu*, inexistent în limba română, ci este magh. *Szaszkút* „fântâna Sasului” (explicație pe care autorul o putea găsi în *Toponimia românească* a lui Iorgu Iordan, citată la *Bibliografie*, dar practic neconsultată); *Sibiu* nu este un antroponim, cf. tracul *Sibiaenus*, cum presupune Constantin Parascan, ci un hidronim vechi slav, *Sibiŋ* „pârâul cu corni”; oiconimul *Timișoara*, numele maghiar, în pronunție românească, al orașului (*város*) de pe Timiș, este explicat printr-o contribuție care se vrea critică față de etimologia banală, general acceptată: ipocoristicul (sic!) *Tim* (din *Timotei*) cu presupusele sufixe slave *-iși*, *-eși*, enormitate care, singură, ar putea compromite un toponimist; *Vizante*, numele unui sat din jud. Vrancea, nu poate fi explicat prin *Vizante*, gr. „originar din Bizanț” [?], dacă nu apare și motivarea denumirii; de fapt, oiconimul este în relație cu hidronimul de origine maghiară *Vizău*.

Un mare număr de etimologii, mai dificile, presupuneau cunoașterea bibliografiei toponimice recente, cerință de care autorul *Dicționarului* este foarte departe. Astfel, *Bârlad* este un hidronim slav și nu un nume de persoană; *Bârnova*, tot nume slav, nu poate proveni din *Bârna* (presupus a fi o scurtare din ebr. *Bar-Naba* „fiul mângâierii”) + suf. *-ova*; oiconimul *Brașov* trebuie pus în legătură cu numele *Bârșa*; *Buzău* este un hidronim din substratul daco-getic și nu subst *Buză* (sic!) + suf. *-ău*; *Câmpina* este un toponim slav (cf. Emil Petrovici, citat, formal, în bibliografie) și nu format din subst. *Câmp* (sic!) + suf. *-ina*; *Cluj* este controversat și necesită o discuție competentă; *Fălciu* provine din antrop. *Fălcea/Falcin* și nu din subst. *Folcă* (sic!) sau din *falce*; *Humulești* este un derivat de la antrop. *Humă*, atras în seria masculinelor, cf. *Dima* > *Dimulești*, *Sima* > *Simulești*, *Toma* > *Tomulești*, fără să fie necesară o improbabilă și neatestată evoluție *Pahomie* > *Homă* > *Humul* + *-ești*; *Huși* este un nume a cărui explicație doar în aparență poate fi acceptată cu ușurință; *Iași* este un etnonim plural (în *Târgul Iașilor*) și nu, la origine, un nume de persoană la singular, *Iașul*, această formă fiind ulterioară, modernă; *Râșca* este un hidronim slav (*rička* „pârâias”) și nu are nicio legătură cu un presupus trac. *Rescu*.

Încheiem această sumară listă de confuzii, erori și absurdități etimologice prin constatarea că, uneori, Constantin Parascan preia ca etimologii sugestii ale lui Mihail Sadoveanu. Marele prozator avea un remarcabil simț al valorilor artistice ale limbii române, dar nu era lingvist și intuițiile sale adesea nu au valoare științifică. Este cazul oiconimului *Cucuieți*, numit așa „pentru că e așezat în mlaștina unei văi”, glosă care provoacă exclamația aprobativă a autorului *Dicționarului*: „Iată explicația corectă, științifică, toponimică a scriitorului” (p. 107). Nici *Timircan*, loc în marea baltă Vladnicul de la Cristești (Iași), nu are nimic misterios și nu este „balta lui Temir-han”, ci amintește, probabil, de vornicul de poartă Constantin Timircan, de la începutul secolului al XIX-lea.

Numeroase toponime nu au etimologii, care se puteau stabili fără dificultăți mari, dar, în cazul acestei lucrări, eludările sunt un fapt pozitiv, în sensul răului mai mare evitat.

O problemă importantă în cercetarea toponimică este localizarea obiectelor desemnate și identificarea numelor referitoare la acestea, între mai multe omonime. După această operațiune prealabilă, se pot surprinde motivațiile denominației toponimice. În dicționarul aici recenzat, o sarcină specifică era distincția, importantă din perspectivă literară, dintre toponimia reală și cea fictivă, imaginată de scriitor. După opinia noastră, *Dicționarul* trebuia să fie structurat în două secțiuni din această perspectivă. Astfel, se puteau pune mai bine în evidență în studiul introductiv funcțiile artistice și stilistice ale numelor de locuri în opera sadoveniană. De pildă, s-ar fi observat faptul că în opere de maximă ficțiune aproape întreaga toponimie este imaginară, ca în *Noptile de Sânziene*, unde pădurea Borza (în realitate Bordea, din apropierea Iașilor) este situată pe moșia neidentificabilă Necșeni (numele lipsește din *Dicționar*). De asemenea, în romanele de evocare istorică *Frații Jderi*, *Șoimii*, *Nicoară Potcovă*, cu acțiuni plasate în trecutul mai îndepărtat, o parte semnificativă a

denumirilor este dificil de atribuit unor locuri și localități reale, chiar dacă toponimele sunt atestate documentar. Dimpotrivă, în narațiuni realiste (*Baltagul*) sau cu subiect contemporan (din primele volume publicate), toponimia are un mare indice de autenticitate. Cu atât mai mult, în evocările peripețiilor de vânătoare și pescuit chiar microtoponimia este identificabilă în teren.

Sarcina aceasta, presupunând o stăruitoare și bogată documentare geografică, evident cronofagă, era totuși mai ușoară decât aventura etimologistă. Din păcate, și în această privință rezultatele sunt cu totul modeste, iar erorile nepermise de multe. Vom exemplifica, și acum, selectiv.

Este evident, mai întâi, că, autorul folosindu-se doar de un indicator de localități din anul 1974 și de MDGR, era de așteptat ca multe locuri și localități să rămână neidentificate sau să fie greșit identificate. Este grăitor faptul că o lucrare indispensabilă pentru cunoașterea tuturor așezărilor din Moldova, chiar și a celor mai neînsemnate cătune din ultimele două secole, este necunoscută lexicografului sadovenian: *Repertoriul istoric al unităților teritorial-administrative 1772-1988*, constituind primele două părți din volumul I al seriei *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, apărute în 1991 și 1992. Este, de asemenea, clar că autorul nu a avut la îndemână măcar o bună hartă a României și a teritoriilor vecine, fiindcă doar așa ne explicăm necunoașterea unor locuri pe care și un elev de liceu trebuie să le aibă în memoria sa geografică. Astfel, pentru Constantin Parascan, Ceremușul, afluentul drept al Prutului, în Ucraina subcarpatică, rămâne un loc (?), deal (?) sau apă neidentificate; Catlabuga, celebrul lac de la nord-est de Ismail, azi în Ucraina, este o localitate (!) neidentificată; și Ienisei, marele fluviu siberian, este o localitate (!) neidentificată din România (!); Turtucaia, localitate pe Dunăre, din fostul Cadrilater, bine știută pentru o dramatică înfrângere a armatei române în anul 1916, este situată în jud. Ilfov; Smârdanul din Bulgaria, vestit pentru luptele din 1877, este loc neidentificat, ca și Rahova, și aceasta o localitate neidentificată, pusă în relație eronată cu sate numite *Racova*. De altfel, aceste nume nici nu trebuiau înregistrate în *Dicționar*, dacă autorul și-a limitat cercetarea doar la toponimele de pe teritoriul actual al României.

Cu asemenea pregătire deficitară, nu ne mai mirăm că un mare număr de localități și locuri din România, cunoscute din diverse motive, sunt, de asemenea „neidentificate”, deși contextele oferă suficiente indicii de localizare. Iată câteva dintre acestea: Căpoteștii au fost un sat de lângă Șcheia, din jud. Vaslui (azi în jud. Iași); în Codrii Căpoteștilor s-a refugiat din calea tătarilor, în vara anului 1650, Vasile Lupu, construind acolo o biserică de lemn existentă și astăzi (episodul este relatat de Miron Costin în *Letopisețul* său); Cămenii (Mici) din jud. Vâlcea, de pe Valea Oltului, sunt menționați de Mihail Sadoveanu în legătură cu operațiunile militare din anul 1916; Cordonul nu este o localitate, ci denumirea generică pentru granița cu Bucovina austriacă; Fântâna Albă este astăzi un sat în Ucraina, pe graniță, lângă satul Climăuți din jud. Suceava; Licostom este numele grecesc al așezării Vâlcov (= Gura Lupului), de pe Dunăre (brațul Chilia), aproape de vărsarea fluviului în Marea Neagră; Piatra Teiului nu a fost o localitate, ci un reper de pe Valea Bistriței, evocat de Alecu Russo într-o legendă cu acest titlu, tradusă din limba franceză chiar de Mihail Sadoveanu; Cărlibaba este un sat (nu loc!) la obârșia Bistriței, la care două citate trimit cu indicii precise; Niculițel este o localitate dobrogeană celebră pentru podgoria sa și pentru o bisericuță cu vestigii de la începuturile creștinismului; *Ialan* este numele original, slav, al Elanului, afluent al Prutului (autorul crede că acestea sunt toponime diferite); Deliormanul nu este o vale în Țara Românească, ci o fostă pădure în Dobrogea. Alte câteva zeci de exemple de calibrul acestora pot figura pe o listă lesne de întocmit prin simpla foietare a *Dicționarului*.

Precaritatea identificărilor și localizărilor, confuziile, erorile, multe grave, anulează calitatea de dicționar toponimic al acestei lucrări amorfe, improvizate. Distingem aici mai multe grade de nerealizare a unui deziderat fundamental în toponimie: precizia definițiilor.

Mai întâi, autorul renunță la sute de localizări pe motivul că multe toponime sunt foarte cunoscute. „Criteriul” este neștiințific, subiectiv, fiindcă nivelul de cunoștințe generale al cititorilor este extrem de diferențiat. Ne întrebăm de ce, de pildă, Bălgrad, oraș, sau Doftana, închisoare, ar trebui să fie cunoscute unui oarecare lector al acestei lucrări, de vreme ce autorul însuși nu știe ce sunt Ceremușul, Turtucaia, Niculițel, Cărlibaba, Ienisei, Rahova și multe altele și crede că Gorj este o localitate (!) în Oltenia. Există aici toponime care nu au nici măcar un simulacru de definiție: Barboși, Belcești, sat, Bistrița, târg, oraș, Gheorghieni și Pietroasa, localități etc.

Apoi, sunt fără valoare informativă „definiții” cu totul generale, de tipul: Bosanci, sat în Bucovina, Brătești, sat în Moldova, Odobești, localitate în Moldova, Frumoasa, apă în Transilvania, Ostrov, loc, târg în Dobrogea, Ozana, apă în Moldova, etc. Criteriile conform cărora o așezare este mai precis sau mai vag localizată sunt cunoscute numai de autor, iar statutul administrativ al localităților este atribuit cu totul arbitrar. Astfel, Clujul și Sibiul sunt orașe în Transilvania, dar Craiova sau Iași doar orașe; Târgul Ocna este oraș în Moldova, dar Târgul Jiu doar oraș; Ungheni, Vizantea etc. sunt localități în Moldova, dar Uricanii, Vișoara și altele sunt sate. Astfel de incongruențe și inconsecvențe sunt de ordinul sutelor.

Un criteriu aleatoriu, care apare doar când vrea Constantin Parascan, pentru o localizare mai... precisă a unei așezări, este acela al apropierii de o localitate mai însemnată. Perspectiva asupra distanțelor este însă cosmică, fiindcă „aproape” sau „lângă” înseamnă, adesea, distanțe de 20–40 km. Astfel, Costești, sat în Moldova, „lângă Cotnari” (de altfel sat neidentificat între satele omonime, fiindcă în MDGR „apare de mai multe ori” – numele, nu satul!), este acela de la vest de Târgul Frumos, la o distanță apreciabilă de Cotnari; Dolhasca, „aproape de Fălticeni”, este la 24 km de oraș; Răducănenii, Scânteia și Țibana (loc!) nu sunt deloc aproape de Iași. Un sat Cucuteni este „aproape de Iași”, dar, indicându-se sub c. două sate omonime, cititorul trebuie să privească pe o hartă, pentru a constata că în *Neamul Șoimăreștilor* este vorba de satul din fosta plasă Stavnic și nu de cel din fosta plasă Bahlui, după ce se va documenta și asupra împărțirilor administrative din secolul al XIX-lea. Goruni nu este „lângă Miroslava”, ci satul din comuna suburbană Tomești, municipiul Iași.

Cunoașterea vechilor provincii și unități administrative nu este partea tare a pregătirii istorice și geografice a autorului *Dicționarului*, care localizează sate în ținutul Prahovei (Albești, Poiana Mărului, Urlați, Valea Cucului), Făgărașului (Porumbacu) etc. Acestea, ca și Bihor, Brăila, Bucovina, Buzău, Dorna, Gorj, Jiu, Muscel, Oltenia nu au fost „ținuturi”, iar Huși au fost reședința ținutului Fălciu, dar nu au dat numele unui ținut. Este adevărat că Mihail Sadoveanu însuși folosește cuvântul („ținuturile Indoarei și Albei”), dar sensul acestuia este general geografic și nu administrativ. Un sat Dumitrești este situat „lângă Muscel”, deci lângă (!) un „ținut” (p. 310). Slam-Râmnic, denumirea oficială slavonă a jud. Râmnicul Sărat, este numele unei localități (!) din Vrancea (!). Tulgheșul este o localitate între Moldova și Transilvania, așadar în niciuna dintre aceste provincii (de fapt, aparține, teritorial, Moldovei); Vatra Dornei este considerată în Moldova, dar Vatra Moldoviței în Bucovina.

Un număr inadmisibil de mare de localități și locuri înregistrate în acest *Dicționar* sunt declarate *neidentificate*. Termenul produce o mare confuzie pe care cu greu recenzentul o poate desluși. Astfel, am putut distinge mai multe înțelesuri și situații ale utilizării termenului *neidentificat* în „definiții”.

Mai întâi, *neidentificat* poate însemna faptul că toponimul este fictiv, nedesemnând o localitate reală. Din păcate, numai rareori autorul comentează această eventualitate, lăsând cititorului sarcina de a se descurca în hățișul de informații haotice și imprecise, când, de fapt, descoperirea și valorificarea toponimiei imaginare era chiar rațiunea principală a lucrării. Toponimia fictivă nu putea fi însă identificată decât prin excluderea celei reale, ceea ce presupunea o serioasă cunoaștere a realității (socio)geografice românești, calitate interzisă autorului. Ilustrăm doar cu un exemplu această situație. Satul Bălteni este localizat în Moldova, lângă Adâncata, dar trei atestări nu au legătură cu acesta, iar mențiunea satelor omonime din jud. Dâmbovița, Vâlcea, Buzău ș.a. nu servește în niciun fel la identificarea așezării. Cititorul grăbit se va opri aici, dar cel doritor de precizie va porni în căutarea localității pierdute pe lângă Adâncata. Aici însă află că Adâncata ar fi lângă Săveni, mai exact în com. Adâncata din jud. Dorohoi (după MDGR; azi în jud. Suceava). Dacă Săvenii sunt târgușorul din jud. Dorohoi (azi în jud. Botoșani), surpriza este totală pentru cine conexează aceste informații, urmărind și o hartă: nimic nu se leagă. Nu a existat un sat Adâncata lângă Săveni și nici un sat Bălteni la 3 km dincolo de Adâncata (după textul sadovenian). Concluzia este clară: toponimele *Adâncata*, *Bălteni* și *Săveni* sunt fictive în *Locul unde nu s-a întâmplat nimic*, dar Săvenii apar și ca târg real în alte opere. *Dicționarul* lui Constantin Parascan ratează aceste distincții și va rămâne până la capăt într-o confuzie totală. Alte toponime fictive, neînregistrate ca atare sunt: *Avrămeasa*, *Avrămeni*, *Bălușești*, *Boteni*, *Cămarășești*, *Cotorăni*, *Crăiniceni*, *Crâng*, *Curtea lui Machedon*, *Dănileni*, *Dealul Bărbat*, *Dobreni*, *Doi Meri*, *Ionești*, *Merișeni*, *Olăreni*, *Păuna Mare*, *Pintilești*, *Plop*, *Plopeni*, *Ponoara*, *Postuleni*, *Prigori*, *Prunduri*, *Răstoace*, *Slătiori*, *Șoimărești*, *Todirești*, *Tomulești*, *Zănoaga* etc.

De cele mai multe ori, *neidentificat* înseamnă incapacitatea autorului de a stabili care dintre localitățile omonime este aceea la care se referă Mihail Sadoveanu. O eroare de tehnică lexicografică introduce o confuzie greu de imaginat în definirea locurilor și localităților. Dacă în primele articole, *Adâncata* și *Adjud*, se părea că la punctul c. informațiile din MDGR erau utilizate pentru localizare (definiție), iar atestările de sub b. vor folosi pentru atestarea localității identificate, imediat constatăm că, de fapt, se înșiră toate localitățile omonime, lăsând cititorului plăcerea de a alege el pe aceea în cauză, și că multe atestări nu au nici cea mai mică legătură cu localitatea căutată. Astfel, la *Albești*, localitate în ținutul (sic!) Prahovei, neidentificată (deși este evidentă referirea la satul divizat Albești-Murnu și Albești-Paleologu, din jud. Prahova), apare informația parazitară: „La anul 1451 găsim un Albești lângă Vaslui”, iar în articolul *Reusenii* se consemnează și afluentul Nistrului, Reut (sic!), râu la 1437. La *Drăgoești*, „localitate în Vrancea”, inexistentă, de fapt, se înregistrează o comună din Gorj, deși, conform „tehnicii” adoptate, trebuiau menționate și satele omonime din Argeș, Ilfov, Ialomița și Vâlcea. Un citat din care să rezulte situarea localității lipsește (ca și în multe alte articole). Ițcanii, „localitate în Moldova”, sunt conectați inutil cu un sat din jud. Tutova, cu toate că un citat din *Frații Jderii* trimite la fostul sat de lângă Suceava, iar Poienii, sat din com. Schitul Duca, jud. Iași, este „atestat” după MDGR ca un cătun (!) în jud. Neamț și Tecuci (!). Romula, fost sat înglobat în satul Nufărul din jud. Tulcea, nu are nicio legătură cu municipiul și colonia romană Romula, localizată de arheologi în fostul jud. Romanați. Nici măcar Ruginoasa, satul reședinței lui Alexandru Ioan Cuza, nu este imediat identificabil, fiindcă cititorul trebuie să știe că acea comună rurală din jud. Suceava (cf. MDGR, unde apar și sate omonime din jud. Neamț și Vaslui) este astăzi în jud. Iași. Există și articole în care nu apar informații la punctul c., lacună motivată de faptul că în MDGR nu ar fi menționate localitățile respective (p. 39). De aceea, de pildă, Scânteia este doar un „sat în Moldova, aproape de Iași”. Dicționarul geografic invocat consemnează însă satele cu acest nume, în jud. Iași și Vrancea. Uneori, găsim câte o „definiție” de neînțeles, ca aceea de la *Tomești*: „localitate neidentificată după dicționare, dar localizată după textul sadovenian”. Autorul pare a spune aici că Tomeștii de lângă Iași (și alte cinci sate omonime) nu apar în dicționare!

Se relevă cu pregnanță adesea și faptul că „toponimistul” nu selectează corect informațiile utile, de unde urmează pseudodefiniții, ca în articolul *Cataloi*, „sat în Dobrogea; unde s-au așezat italienii aduși de tatăl poetului D. Anghel”. Este vorba aici de italienii aduși la Corneștii din apropierea Iașilor, coloniști stabiliți apoi în satul dobrogean. De altfel, se poate observa că nu există niciun criteriu, într-o concepție lexicografică unitară, pentru localizarea așezărilor prin informații din opera lui Mihail Sadoveanu, așa cum își propune autorul (p. 39). Astfel, fie localitățile sunt plasate, vag, „în Moldova”, „în Transilvania”, fie elementele de identificare nu au nicio valoare (Crâng este o localitate „de unde e uncheșul Haralambie”), fie „definiția” este un citat dintr-un text sadovenian (Cochirleni: „... la Cochirleni, nu departe de Jurilovca, undeva prin bălți”), citat care trebuia să fie plasat sub punctul d., fie citatul reia, tautologic, definiția (Cotorăni: târg în Fălciu și „Cotorăni, târg ticălos din Fălciu”) etc.

Un tip de eroare frecventă este acela de a aduna sub un cuvânt-titlu informații despre localități reale sau imaginare diferite. De pildă, satul Câmpeni este definit ca „sat în Ardeal”, identificare referitoare numai cel menționat în *Poveștile de la Bradu Strâmb*, fiindcă alte două localități omonime sunt fictive. Pentru această confuzie se vor vedea și articolele *Codrenii*, *Costești*, *Cristești*, *Dumrești*, *Rădăuși* etc.

Neidentificate sunt declarate numeroase localități și locuri reale pe care Constantin Parascan nu le-a putut identifica din cauza precarității surselor de informare și deprinderii de cercetare științifică, deși adesea contextele sunt foarte clare. Selectăm doar câteva: Bordeienii, înglobat în orașul Pașcani; Buneștii de lângă Fălticeni; Cozmeștii sunt satul de la importantul pod de peste Siret, dintre Tecuci și Mărășești, menționat în legătură cu luptele din anul 1917, și nu satul omonim din jud. Fălciu (azi în jud. Vaslui); satul Cruci are acum numele la singular, *Crucea*, și este acela din com. Crucea, jud. Suceava; Codrii Cozminului, loc al luptei lui Ștefan cel Mare cu polonii (cu turcii, crede Constantin Parascan) în anul 1497, sunt în Bucovina ucraineană și, ca urmare, toponimul nu trebuia înregistrat; Delenii sunt satul de la nord de Hârlău; Lăcustenii se află în com. Zătreni, jud. Vâlcea; Movilenii și Șipote sunt sate din jud. Iași; Ostrovul, consemnat la *Alte toponime*, este satul din comuna

omonimă, jud. Constanța; satul Plotun este Plutonul din com. Pipirig, jud. Neamț; Pluta se găsește în com. Butoiești, jud. Mehedinți; Racovița este satul din com. Brăloștița, jud. Dolj; Satul Nou a devenit suburbie a orașului Panciu; Sărăjenii sunt acum înglobați în orașul Țândărei; Stolnicenii se numesc de un secol *Stolnicenii-Prăjescu* (jud. Iași); Varnița este satul din com. Răcoasa, jud. Vrancea; Vieroșii nu se află în lunca Dunării, ci lângă Pitești etc.

În sfârșit, putem considera ca neidentificate și acele localități omonime dintre care autorul nu alege pe aceea la care se referă textul sadovenian sau acelea pe care nu le califică decât ca sat sau localitate. De exemplu, la *Dolhești*, localitate din Moldova, se trimite, după MDGR, la comune rurale omonime din jud. Fălciu, Suceava și Neamț. Un citat din *Frații Jderi* arată însă că este vorba de satul unde se află gropnița lui Șendrea, cumnatul lui Ștefan cel Mare. Cititorul curios va trebui să caute într-un studiu despre Ștefan cel Mare sau în *Letopiseșul* atribuit lui Grigore Ureche informația despre aducerea trupului hatmanului Șendrea, ucis în lupta de lângă Râmnic, din anul 1475, în satul surorii sale, adică în Dolheștii Mari, din com. Dolhești, jud. Suceava. Fântânelele, un fost sat, au devenit un cartier al orașului Pașcani, iar Grozeștii sunt satul actual Oituz (cu acest nume din anul 1968); Pietroasa, sat, fără nicio referință geografică, este Pietroasele din jud. Buzău, celebru pentru tezaurul „Cloșca cu pui de aur”; Tău este satul din com. Șugag, jud. Alba, iar Valea Ierii, „cătun în Transilvania”, este reședința comunei omonime, jud. Cluj.

Nu sunt localități, ci locuri sau diverse obiecte geografice: Bradu Mare, Dealu Mare, cunoscută podgorie și un deal, Budui, Dranov (un lac), Fântâna lui Știubei etc. O contraperformanță toponimică este aceea de a considera și înregistra ca toponim și *Republica Noastră* (adică România).

În partea a doua a *Dicționarului*, carențele semnalate deja se multiplică și spațiul nu ne îngăduie să le mai exemplificăm decât sumar. Constatăm doar că etimologiile se indică numai când autorul știe sau i se pare că știe câte ceva, atestările sunt cu totul aleatorii, iar localizările imprecise sau greșite. Numeroase locuri rămân neidentificate, fiindcă cercetarea microtoponimiei istorice și actuale este mult mai laborioasă decât aceea a localităților. Astfel, numai ancheta în teren i-ar fi permis autorului să afle că locul numit *Ofileanu* și menționat în *Țara de dincolo de negură* este un canton de pădurărie la 1 km nord-est de satul Lunca Rateș din com. Scânteia, jud. Iași, sau să situeze piscul Leharcea (Poiana lui Lehaci în anul 1503) nu lângă Vaslui, ci în zona satului Poiana cu Cetate din com. Grajduri, jud. Iași. Totuși, este greu să admitem ca un ieșean atașat sentimental de geografia culturală a urbei mitizate să nu poată localiza fosta Carvasara, considerată o vale și plasată, aproximativ, în apropiere de Beilic, definit la rândul său foarte vag ca loc în Iași, unde a fost un han turcesc. Tot atât de puțin scuizabile sunt lacunele de informare privind „locuri” precum Crucea Talienilor, Dealul Bărăștilor, Mestecănișul, Râmnic, Valea Sării, Zahorna, Zamca (de la Suceava, nu de la Miorcani!) sau invenția unui „câmp de bătălie” Brăila, diferit de târgul Brăila, acesta înregistrat în partea întâi a *Dicționarului*.

În sfârșit, ortografia toponimelor (nu totdeauna urmând textul sadovenian, el însuși aleatoriu în această privință) ne apare ca o chestiune cu totul facultativă, în absența unor norme consecvente. Numai folosirea cratimei, de exemplu, poate crea impresia că numele de locuri se pot scrie oricum: și cu cratimă, în sintagme genitivale (Cornul-lui-Sas, Dealul-lui-Păun, Hanul-Zotii, Valea-Cucului, Pădurea-Mioarelor, Târgu-Doamnei etc) sau adjectivale (Târgul-Frumos, Valea-Seacă), dar și fără cratimă: Cornul Bourului, Valea Cârstei, Valea Grajdurilor, Valea Largă, Valea Sacă etc.; cu atât mai mult, problema articolului (*Târgu* sau *Târgul*?) rămâne o necunoscută.

Monografie sadoveniană toponimico-literară este o cercetare ratată, lucrarea putând fi utilizată (fără garanția exactității și exhaustivității) doar ca un indice de nume de locuri, ilustrat (nu întotdeauna) cu citate. Miză mult prea mică în raport cu timpul, efortul și mijloacele investite.

Mircea Ciubotaru

„Lares”. Rivista trimestriale di studi demoetnoantropologici diretta da Pietro Clemente. Anno LXIX, n. 1 – Gennaio-Aprile 2003.

În aceeași ținută grafică elegantă cu care ne-a obișnuit până acum, revista italiană, fondată la 1912, ne oferă un bogat evantai de studii, articole și recenzii asupra problemelor etnoculturale. Editorialul cu care debutează acest număr aparține universitarului florentin Pietro Clemente, noul director al publicației, după regretata dispariție a lui Giovanni Battista Bronzini. La încheierea rodnicului directorat, de douăzeci și șapte de ani, marelui etnolog, originar din Lucania, îi este dedicat primul grupaj de studii al publicației (sub genericul *Per Giovanni Battista Bronzini*). În *Un, Quid' che portiamo sempre dentro di noi*, Maurizio Bettini evocă prima întâlnire cu Bronzini și colaborarea armonioasă care a urmat între ei. Interviu inițiat de Eugenio Testa și Maria Federico (intitulat *Quando ho saputo di Giovanni*) surprinde emoționanta cronică a unei lungi prietenii între Alberto M. Cirese (universitar din Roma) și autorul lucrării *Saggi sugli errori popolari degli antichi*.

Studiul lui Michele Feo, *La Guardia agli sposi*, este dedicat „alla cara memoria di Giovan Battista Bronzini e Scevola Mariotti”. Pornind de la un pasaj din *Epigrammata Bobiensia*, universitarul florentin analizează un obicei nupțial popular care a supraviețuit până astăzi în Lucania și Puglia, *păzitul mirilor*.

Capitolele *Saggi* și *Saggi in traduzione* ale revistei realizează un dialog profitabil cu bibliografia de specialitate din alte țări europene. Luciana Li Causi își propune, în studiul său *La critica dello storico e gli occhi degli antropologi*, să prezinte contribuția antropologilor la descrierea și investigarea realităților socio-culturale grecești. Profesorul Bernardino Palumbo, de la Universitatea din Messina, propune o abordare modernă a imaginilor antropologice. Sub titlul *Estasi visive e poetiche dello spazio/tempo: estetica, potere e politica dei fuochi d'artificio nei rituali festivi di un centro della Sicilia orientale*, el reconsideră teza care atribuie puterea reprezentărilor sacre tendinței acceptate (deschise sau refulate) a privitorilor de a reactiva un prototip ori un simulacru al divinității. Focurile de artificii din satul sud-est sicilian Caltanissetta sunt percepute ca o parte integrantă a contextelor narative și performante, deci sociale, rituale și autoritare în care au loc.

Eseul Dunje Rihtman-Auguštin – *Etnologia e etnomito* – apare în traducerea lui Piero Vereni de la Universitatea din Calabria. Autoarea analizează principalele elemente ale mitului întemeierii statului croat: personaje istorice, elemente decorative, artistice și arhitectonice specifice. Contextul vehiculării simbolurilor naționale determină consecințele lor imediate „in diversi periodi storici parlano di coesistenza, mentre in altri si trasformarono in strumenti politici per scatenare conflitti” (p. 130).

Hermann Bausinger stabilește, într-o manieră succintă și explicită, avatarurile conceptului de *Volkskunde* în tradiția germană și europeană. Studiul său, *Appunti sullo sviluppo della demonologia nella Germania postbellica*, este însoțit de o notă consistentă semnată de Alessandro Simonicca (Universitatea „La Sapienza” din Roma). *Demonologia*, echivalentul italian pentru *Volkskunde*, definește perfect studiul antropologic al vieții cotidiene, fiind „non metalinguaggio, non metaconcetto, non concetto descrittivo; ma solo voce «emica» di un settore dell'accademia” (p. 154).

Rubrica *A veglia* reunește un număr de trei studii dedicate unor colaboratori marcanți ai revistei „Lares” din perioada directoratului lui Paolo Toschi – „maestri che non ci sono più” –, ca Giuseppe Petronio, Dina Magnaini și Dunja Rihtman-Auguštin.

Daniel Fabre începe compartimentul *Istituzioni e ricerche* cu o largă expunere metodologică intitulată *L'Istituzione della cultura: per una antropologia comparata. L'Esperienza del Laboratoire d'Anthropologie et d'Histoire de l'Institution de la Culture*. Este vorba de programul colectiv elaborat pentru intervalul de timp 2002–2006 de acest laborator, care urmărește un spectru tematic diversificat: câmpuri de cercetare (limbi, scriituri, literaturi, arheologii) și studii cazuale (patrimoni culturale, monumente, opere de artă, edificii etc.).

Ca și în numerele precedente, revista adăpostește, sub genericile *Aggiornamenti* și *Cornici*, un florilegiu informativ asupra activităților de ultimă oră ale asociațiilor etnologice italiene (vezi

Sanda Ferracuti, *Le associazioni e le riviste demoetnoantropologiche in Italia*) și asupra celor mai recente apariții în publicistica de profil. La rubrica *Archivio*, Sandra Puccini editează corespondența dintre Lamberto Loria și Benedetto Croce, din perioada 1908–1912. Scrisorile celor doi mari oameni de cultură, precum și articolul lui Lamberto Loria, *Due parole di programma* sunt însoțite de o notă elaborată de Emanuela Rossi de la universitatea florentină.

Silvia Ciubotaru

„Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne”, t. XX, n° 237–240, 79e année, 2001, Liège.

Cele șapte studii reunite în numerele pe care le prezentăm respectă programul statuat de această revistă consacrată folclorului, etnografiei, istoriei economice și tehnice, limbajului și vieții cotidiene a ținutului valon. Ne vom opri mai întâi asupra articolului semnat de Corinne Godefroid – *Une belle étrangère: la gaillarde, «fleur de Wallonie»* –, în care autoarea urmărește geneza unuia dintre cele mai îndrăgite simboluri identitare de pe drapelul comunității valone. Floarea purtată la butonieră de primarul Chestret în timpul revoluției din Liège (18 august 1789), o variantă de margaretă cu petale galbene și mijlocul roșu, „aux belles couleurs vives et gaies, comme le caractère wallon” (p. 149), avea să devină emblema națională.

Urmărind studiu, semnat de Jean-Marie Kajdanski, se intitulează *La décapitation du coq à Rouillon, Hergnies, Wiers et Péruwelz*. Autorul analizează aici *sacrificiul cocoșului*, practică ce variază în funcție de localități, având loc ori în miercuria ce urmează ultimei duminici din august (*mercredi de la ducasse de Flines*), ori în marța sau joia de la sfârșitul lunii septembrie. Acest ritual constituie o supraviețuire din arhaicele complexe magice ale culesului și secerișului. Cocoșul simbolizează *spiritul grâului*, refugiat în ultimele spice rămase pe câmp, în mai multe zone europene. La origine, omorârea acestui geniu teriomorf avea incontestabile dimensiuni spirituale și religioase. Cu timpul, ritualul s-a perpetuat numai în virtutea unei memorii colective, mai mult sau mai puțin subconștientă.

Urmărind o serie de expresii asemănătoare cu zicătoarea românească *Cine pleacă la plimbare, pierde locul de onoare*, Roger Pinon publică lucrarea *La formulette de la place perdue en Wallonie et en Picardie*. Variantele afirmative ori negative ale acestor sintagme prezintă diferențieri în funcție de locul unde se performează. Formula-tip *Quand on va à l'ducace, on perd s'plache* (Lille) ori *Au risse dè pierde èt' place, j'ès ducace!* (Mons) are versiuni specifice sărbătorilor zonale ori unor îndeletniciri, cum ar fi: *qui va à la chasse...* (Charleroi, Jupille, Liège, Verviers, Wanne), *qui va à messe...* (Andrimont, Souverain-Wandre), *c'est aujourd'hui la Sant Hubert* (Liège), *c'est aujourd'hui Saint Lambert* (Somme), *Saint-Laurent, Saint-Médard* ș.a. „Formuletele” valone sunt puse în relație cu corespondente din folclorul altor popoare romanice. Diferențele care apar în acest caz țin de date calendaristice ori se raportează la unele toponime (Ribeira, Sevilla). Autorul consideră că acest dicton s-a păstrat din dreptul roman, unde, dacă o proprietate era abandonată pentru un interval de timp, putea fi revendicată de altcineva.

Bazat pe o anchetă începută în octombrie 1997, în rândul vindecătorilor din Valonia rurală, studiul lui Olivier Schmitz (*Le mal de feu: les représentations de la brûlure dans la cure du signeur de Wallonie*) a fost susținut la colocviul internațional de la Montreal (septembrie 2000) sub titlul *Religion, Santé, Maladie: des cultes de guérison à la santé comme religion*. Taumaturgii specializați în lecuirea arsurilor, care cunosc o rugăciune adecvată pentru aceste afecțiuni, sunt numiți *signeurs*, de la verbul valon *sègnî*, pe care lingvistul Jean Haust îl definește prin „a vindeca un rău făcând semnul crucii și recitând anumite invocații” (vezi *Dictionnaire liégeois*, Liège, 1933, s.v.). Formulele tămăduitoare sunt inspirate de anumite episoade biblice. Momentul istoric rezolutiv este asimilat ritualic unui episod nefericit în scopul alungării răului (durerii și fierbințelii).

Un interes deosebit suscită lucrarea *Nombres et jeux enfantins*, realizată de Françoise Lempereur. Ritmurile numărărilor și ale altor texte care însoțesc jocurile copiilor sunt clasificate

după sistemul stabilit de Constantin Brăiloiu în 1956. Savantul român a observat maniera unificatoare în interpretarea folclorului infantil de pretutindeni. Izolând constantele binare ale ritmicii copilărești, el a propus un sistem adecvat de notare. Analiza pe care autoarea o face asupra multor texte valone contemporane confirmă o dată în plus justetea teoriei propuse de C. Brăiloiu: „...il nous semble que la théorie de Const. Brăiloiu apporte un éclairage intéressant pour la connaissance du folklore numéral enfantin” (p. 209).

În *Châtiments de maris trompés ou battus*, Jean Lechanteur reproduce patru atestări inedite (din Valonia) ale unei străvechi cutume judiciare: *cortegiul infamant*. Petru Caraman considera că această datină punitivă datează dinainte de era noastră (vezi *L'Ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în „Dacoromania”, nr. 3, 1975–1976, II, p. 237–270). Un argument esențial în sprijinul acestei supoziții îl constituie mărturia lui Plutarh asupra prezenței pedepsei *onobatis* la locuitorii orașului Cume din Eolida. Suidas o atestă la parți, care considerau plimbarea culpabilului despuiat pe măgar drept cea mai mare dezonoare. Răspândit în Bizanț, la arabi, la turci și în întreaga Peninsula Balcanică, obiceiul a căpătat o largă circulație prin intermediul basmului *Abu-Hasan*, din colecția *1001 de nopți*. Trei din versiunile valone redată de autor (din localitățile Amercoeur, Fize-Fontaine și Nessonvaux) se înscriu în tipul vest-european (semnalat de Jacob Grimm în *Darmstadt*, precum și, în 1593, la Marburg). Pedepsa se aplică în aceste cazuri numai protagoniștilor unui conflict matrimonial. În al patrulea exemplu, promenada infamantă a condamnatului este substituită prin urcarea pe un cal de lemn. Numit în dicționarele valone *qu'vau d'bos*, acest obiect era folosit odinioară pentru stigmatizarea adulterinilor, a prostituatelor și a soldaților care încălcau disciplina cazonă. Frații Grimm îl desemnează prin expresia *den Esel reiten*. Este vorba de un fel de scaun înalt și îngust, poreclit *măgarul*, pe care erau urcați elevii obraznici. Utilizat la cehi, germani, polonezi ș.a. ca modalitate de corecție, îl găsim immortalizat, la români, în celebrul fragment din *Amintirile...* lui Ion Creangă, în care Smărăndița popii este suită pe *Calul Bălan*.

Ultimele două secțiuni ale revistei muzeului valon cuprind *Remèdes, recettes et prières de Retinne [L'81] XIX-e siècle*, selectate, clasificate și analizate de Marie-Thérèse Counet din cărți de medicină populară (numite *livres de comptes* sau *livres de raison*) și *Nos enquêtes*, alcătuită de Roger Pinon, conținând un mini-calendar al vechilor obligații contractuale, secondat de compararea a circa treizeci de variante ale zicătorii valone despre naivi (*le dicton des poules qui pondent sur les saules*).

Silvia Ciubotaru

„Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo-literacki, nr. 1–6, 2004, Wrocław.

Publicație oficială a Societății Poloneze de Folclor, „Literatura Ludowa” a apărut mai întâi în perioada 1957–1968 și, după o întrerupere de patru ani, a continuat să publice materiale care investighează folclorul rural și urban, dar și subiecte cu tentă interdisciplinară. Direcția generală a studiilor se caracterizează prin lărgirea conceptului de folclor, într-un mod specific școlii de la Wrocław, întemeiată chiar de editorul acestei reviste, Czesław Hernas.

„Literatura Ludowa” reunește, pe parcursul anului 2004, atât analize literare ale unor opere semnate de scriitori naționali, cât și studii de natură etnologică, fiecare număr apărut având o tematică de ansamblu: folclorul și elementele religioase creștine, magia și vrăjitoria, supranaturalul și interpretarea lui. De asemenea, materialele urmăresc și alte forme de exprimare artistică, precum „fotografia ca standardizare a imaginilor”, mazurcile lui Chopin în relație cu muzica națională, blues-ul și jazz-ul american, ca evoluții ale ritmurilor africane.

Ne vom axa, în prezentarea de față, pe informațiile de natură folclorică, ce nu de puține ori ne apar familiare datorită unui imaginar similar cu cel tradițional românesc. Un astfel de studiu este cel intitulat *Fenomenalitatea vieții monahale în cultura populară*, semnat, în primul număr, de Tomasz Kalniuk. Acesta remarcă faptul că etnografii și folcloriști au avut o nouă sursă de interpretare a versiunii populare asupra creștinismului odată cu apariția călugărilor în satele poloneze. La fel ca în poveștile și legende românești, întâlnirea cu sacrul este pentru țărani una perfect posibilă, Dumnezeu și alaiul său de sfinți fiind o prezență tangibilă, puternic încărcată cu mărci ale umanului.

Studiul Katarzyny Kość, din numărul 3 al revistei, surprinde același sentiment al familiarului în fața unor evenimente extreme. Datorită moștenirii unei concepții arhaice, omul tradițional vede *Moartea ca o intrare în viață* (este chiar titlul lucrării respective, însoțit de precizarea *Despre moarte și a muri ca metafore ale vieții în cultura populară poloneză și imaginile și credințele ei tradiționale*). Procesul conștient de pregătire pentru marea trecere are ca rezultat „îmblânzirea” morții (Philippe Ariés), transformarea ei într-un personaj umanizat. Reversibilitatea acestei percepții a condus la ipostaza sălbatică, înspăimântătoare, a lui *thanatos*, perfect observabilă la omul modern, eliberat din rădăcinile sale spirituale pentru „a pluti în derivă”.

Modificări ale comportamentului tradițional în sensul degradării obiceiurilor observă Katarzyna Marcol în *Nașterea. Schimbări în ritualurile din Wisla și Trójwies Beskidzka*. Subiectul a constituit un punct de interes pentru studenții la Etnologie ai Universității Silesia, care au remarcat diferite mutații în ritualurile actuale aferente perioadei dintre concepție și botez. Factorii care au determinat schimbările țin, în opinia autoarei, de dezvoltarea economică și conștiința socială și nu au implicat contribuția bisericii.

În numărul dublu 4/5, Katarzyna Leńska-Bak urmărește transformările survenite în alt segment al activităților umane: *Sărbătoarea, bucătăria magică și degradarea gândirii simbolice în cultura de masă*. Codurile culturale transmise sunt estompate de o tendință simplificatoare și de o incapacitate de a depăși stereotipurile. Comensualitatea magică dispare și lasă loc unei viziuni superficiale și esteticizante, specifică unei culturi de masă.

O combinație ce pare să funcționeze este cea *Între magie și știință*, cum își intitulează Katarzyna Kość un alt studiu, apărut în numărul 2 al revistei. Plecând de la ideea că oamenii de azi au aceleași dificultăți în înțelegerea realității ca și înaintașii lor, autoarea analizează previziunile contemporane care coroborează magia cu tehnica, arhaicul cu interpretarea rațională, punând la un loc practici divinatorii și prognosticuri științifice, elemente specifice viitorologiei, psihologiei sau de inspirație poetică.

Hanna Urbanska are ca obiect de studiu, în cel de al treilea număr al revistei, *Reprezentări ale șacalului și ale ciortii în poveștile populare indiene în contextul poveștilor esopiene*. Asemenea vulpoiului din legendele grecești, cele două figuri animaliere centrale în folclorul indian se încadrează profilului cunoscut sub numele de *trickster*: isteți, vanitoși, lași și lacomi. Liniile comune de construire a personajelor celor două mitologii atât de îndepărtate spațial sugerează unitatea spirituală a imaginarului uman, demonstrată o dată în plus.

O interesantă antropologie a „liniștii” propune Piotr Kowalski în articolul intitulat *Rugăciune și tăcere. Introducere în antropologia liniștii* (din numărul dublu 4/5, citat și anterior). Tăcerea și tumultul apar ca două forme majore de deschidere a canalelor de comunicare cu lumea de dincolo în cadrul ritualurilor. Absența cuvântului reprezintă părăsirea comunicării obișnuite și favorizează contactul magic, motiv pentru care tăcerea capătă o valență terapeutică în procesiunile de vindecare.

Studiul Agatei Stupieko, *„Suspiciuni de vrăjitorie”. Despre procesele vrăjitoarelor lituaniene în secolele XVI–XVIII*, din ultimul număr pe 2004 al publicației, atrage atenția asupra unor documente inedite care datează din 1552–1771. Acestea conțin date exacte și detalii ale proceselor intentate vrăjitoarelor lituaniene în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, fiind publicate în 1987.

Atât articolele dedicate unor realități sud-est europene sau americane, cât și recenziile ce închid fiecare apariție a acestei prestigioase publicații poloneze reprezintă tot atâtea contribuții valoroase, cu date utile specialiștilor în oricare din „literaturile lumii”, care, acum mai mult decât oricând, se deschid unele către altele în încercarea de a se înțelege mai bine.

„Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «C. Brăiloiu»”: t. IX–X, 1998–1999, 168 p.; t. XI–XIII, 2000–2002, 490 p., București, Editura Academiei Române.

Anii 1998–1999, cuprinși în tomul IX–X al „Anuarului Institutului de Etnografie și Folclor «C. Brăiloiu»”, au reprezentat o vreme a aniversării (50 de ani de la întemeierea Institutului) și a întoarcerii în trecutul muncii folclorice. Prima secțiune a acestui volum, intitulată *Arc peste timp*, are o valoare documentară deosebită, mai ales prin facsimilul după studiul *Schiță a unei metode de folclor muzical*, publicat în 1931 de Constantin Brăiloiu în revista „Boabe de grâu”. Marele etnolog semnalează confluența noului timp, esențialmente scriptural, cu vechiul, reprezentat de cultura tradițională orală, amestec ce predispunea încă de pe atunci la forme lingvistice surprinzătoare prin îmbinarea segmentelor de limbaj diferite. Condițiile de înregistrare de acum mai bine de 70 de ani creează cititorului un sentiment de respect pentru efortul cu care doar un pasionat putea reuși să fixeze definitiv vocea informatorului, dar provoacă și conștientizarea uimită a progresului tehnologic fantastic din acest răstimp. Indicațiile metodologice amănunțite pot sta și astăzi la temelia oricărei demers de arhivare, ele fiind caracterizate de ascuțimea observației folclorice și spiritul analitic bine cunoscut al savantului Brăiloiu.

Istoria studierii culturii populare se succedă rapid în paginile „Anuarului”, acestea conținând un calendar al institutelor de cercetare folclorică, o bibliografie cu aparițiile editoriale ale cercetătorilor domeniului între 1955 și 1999, organigrama Institutului, opinii testamentare ale lui Harry Brauner, Sabin Drăgoi și ale directorilor de Institut ori de secție etnografică. Valoarea volumului de față este dată și de capitolul final al ilustrațiilor, unde regăsim scrisori ale lui Bela Bartok și Arnold van Gennep, fragmente din „cartea de vizite” și fotografii din arhivă.

Rememorarea și istoria modalităților de conservare a folclorului literar românesc se continuă în studiile semnate de cercetătorii actuali ai Institutului. Grija pentru circulația universală a valorilor etnologice românești așază în echilibru trecutul cu prezentul, prin redactarea unor materiale în limba engleză. Studiul Sabinei Ispas și cel al Nicoletei Coatu se continuă organic, cele două abordări complementare având ca subiect istoricul preocupărilor de strângere a folclorului și implicit al folcloristicii moderne. Viitorul metodei de conservare completează perspectiva temporală asupra etnologiei românești, a cărei viziune de ansamblu cere egal de multă dăruire și abnegație cu cea a pionierilor acestui domeniu.

Tomul XI–XIII, pe anii 2000–2002, este marcat științific de colocviile „C. Brăiloiu”, însumând peste 350 de pagini de studii ale participanților. Teme generale ale discuțiilor sunt tradiția, autenticitatea actului folcloric, metoda de cercetare și reevaluarea actualității și a patrimoniului.

Sub denumirea *Text și context în cercetarea etnologică*, Silvia Chițimia semnează un nou studiu cu o cheie de descifrare religioasă: *Între fantastic și „Passionsspiele”*. *Considerații asupra baladei „Treii surori la flori”*. Demonstrând sursa livrescă și modernă a încadrării în fantastic, cercetătoarea arată că societății tradiționale îi lipsește percepția ordinii răsturnate a acestei categorii estetice. Mai justificat îi apare autoarei filonul religios, adânc încrîpat în personajele și acțiunile baladei. Astfel, cele trei surori rătăcite nu sugerează un ritual inițiativ feminin bine cunoscut și altor organizări primitive descrise de Julius Lips, ci reprezintă pe Maria Magdalena, Maria și Salomeea în căutarea mormântului lui Iisus. Sugestia criptei funerare pare să fie susținută de o coordonată a absenței umanului sau a materiei vii în genere, iarăși cunoscută din descântecele românești: „Unde cocoșii nu cântă”. *Cucul* însuși, sinonim în hermeneutica textului cu *porumbelul*, ar figura imaginea chistică.

Sanda Golopenția-Eretescu prezintă modul în care a luat naștere cartea *Desire Machine* apărută în Statele Unite și motivează alegerea descântecele în contextul receptivității publicului de peste ocean. Beneficiind de un tip de inteligență aparte, descântecul se dezvăluie drept o specie folclorică reflexivă, căci emițătorul conștientizează înscrierea persoanei proprii sub semnul cântecului magic. Cealaltă caracteristică a descântecului este stabilirea unui raport cu ceilalți, împreună, cele

două trăsături încadrându-l tipului de inteligență intrarelațional și interrelațional. Textul și actele nonverbale compun adevărate scenarii, după cum le-a denumit autoarea, în dorința de a accentua dramatismul lor. Aceasta folosește încercării de a reprezenta toate funcțiile pragmatice ale descântecului cu preferință pentru scenarii cât mai lungi. O adevărată provocare a constituit-o pentru Sanda Golopenția-Eretescu traducerea textelor românești în engleză, fără a pierde prea mult din metaforele interne ale textului, și autoarea citează în mod reprezentativ sintagma *floare de vișin*, devenită în traducere *floare de cireș*, din nevoia de a ocoli adjectivul *acru*, care se atașează în engleză cuvântului ce desemnează *cireșul*, pentru a denumi astfel *vișinul*.

Cercetările de teren se ocupă de românii din Ungaria, de italienii din Dobrogea și de obiceiurile din ciclul familial înregistrate în Platforma Luncani. Informațiile propriu-zis folclorice, adunate de Emil Țircomnicu și Lucian David, sunt redată prin transcrierea întocmai a dialogului, iar modalitatea în care conversația este condusă și fructificată de cercetător poate deveni utilă didactic. Studiul ajută astfel viitoarele cercetări pe această temă, datorită faptului că superstițiile, credințele și convingerile populare se găsesc în forma lor originală, fără interpretarea ordonatoare a culegătorului.

Ceremonialul botezului la comunitatea turco-tătară din Dobrogea este studiat de către Maria Bâtcă prin intermediul unor anchete cu caracter socio-etnologic în mediul rural și urban. Localitățile cercetate – mai exact Fântâna Mare, unde se găsesc turcii anatolieni, și Independența, în care subiecții sunt reprezentați de tătarii crimeeni – fac parte din județul Constanța. Cea dintâi din cele trei secvențe ale ceremonialului de botez are o triplă funcție: slăvirea profetului Mahomed, pomenirea morților și slujba pentru sănătatea copilului și a familiei lui. Debutul în viață pe plan magic este astfel așezat sub cele mai bune auspicii, atât prin invocarea divinității supreme, cât și a spiritelor protectoare ale familiei. Ritualul, care ține în mod tradițional de joi seara până duminică, atrage atenția mai ales prin posibilele conexiuni de simboluri și gesturi magice cu unele românești. Denumit de informatori în mod foarte expresiv „nuntă de botez”, ceremonialul care are loc pentru un băiat include o secvență în care un cocoș împodobit în culori vii este jucat de fete, băieți sau femei. Cu o semnificație evidentă a masculinității mândre și autoritare a viitorului bărbat, cocoșul amintește de pasărea jucată la nunțile românești pentru mirea neprihănită (evident, în ultimul caz, în centrul ritului stă găina). O altă similitudine poate fi cea a funcției rituale a batistei care se prinde, în această comunitate asiatică, la pieptul tinerilor. Înglobarea celor două ceremonialuri, al botezului și al nunții, sugerată activ de fetele îmbrăcate în mireasă, are rolul de a trece cu succes noul venit pe această lume pe o punte prelungită și fortificată, dar implică și un potențial inițiativ, dacă ținem cont de faptul că ceremonialul poate avea loc chiar și la vârsta de 12 ani.

Întins pe o arie largă a preocupărilor etnografice și etnologice, „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor” este deopotrivă modern și clasic, după cum o dovedesc și studiile incluse în tomurile la care ne-am referit, prezentându-se astfel ca o publicație deschisă înnoirilor personale ca manieră, fără a rupe continuitatea cu trecutul cercetărilor cu adevărat formatoare.

Adina Hulubaș

Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, tomul I, Litera E, partea a 7-a, *e – erzaș*, și a 8-a, *es – ezredeș*, București, Editura Academiei Române, 2009, 388 p., respectiv 2010, 362 p.

Recent, s-a încheiat redactarea și publicarea *Dicționarului limbii române* al Academiei, un *dicționar tezaur*, prin apariția, în luna aprilie 2010, a celui de al 37-lea volum. Ținând seama de contribuția propriu-zisă la redactarea DLR, ultima parte din litera E trebuie considerată volumul de încheiere propriu-zis; tot în 2010 a apărut volumul III din seria nouă a *Dicționarului*, cuprinzând cuvintele cu inițialele J, K și Q, dar litera J, 66 de pagini, nu este decât „reproducerea fidelă” a textului tipărit în 1937, la „Universul” (porțiunea J – *Lacustru*), doar articolele de la literele K și Q, în total 30 de pagini, reprezentând redactări noi (în *Introducerea* la acest volum, p. V–VII, redactorii, colegi de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, din Cluj-Napoca, fac un scurt istoric al *Dicționarului limbii române* al Academiei și prezintă, pentru cei direct interesați, numerotarea volumelor; astfel, Litera E încheie și tipărirea tomului I din *Dicționarul Academiei*, cuprinzând volume apărute începând din 1913 până în 1949, respectiv următoarele litere: A–B (I/I), C (I/II), D–De (I/III), acesta din urmă reluat și completat prin patru volume apărute în anii 2006 și 2009).

Încheierea redactării și publicării *Dicționarului Academiei*, un adevărat eveniment din istoria noastră culturală, sărbătorit în cadru festiv la Academia Română, a fost, cum era firesc, și ocazia unei bogate evocări, din partea acad. Marius Sala, vicepreședinte al Academiei Române și unul dintre redactorii responsabili actuali ai *Dicționarului*, a etapelor pe care le-a cunoscut realizarea acestui unic monument închinat limbii române (cf. *O sărbătoare a culturii românești*; revistacultura.ro/nou/2010/05). Centrul de interes, după ce au fost amintite încercarea nereușită a latiniștilor I.C. Massim și A.T. Laurian și proiectele nefinalizate (B.P. Hasdeu, A. Philippide), l-a constituit prezentarea seriei încheiate, cu cele două secțiuni: prima, realizată de Sextil Pușcariu și echipa sa de la Cluj, între 1906 și 1949, cunoscută sub sigla DA, și a doua, siglată DLR, numită explicit „seria nouă” a *Dicționarului Academiei*, a cărei publicare a început în 1965 (cu volumul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor având inițiala M) și la care au lucrat cercetători din cadrul institutelor de profil ale Academiei, de la București, Cluj-Napoca și Iași. Seria nouă, după cum se precizează pe foaia de verso a volumelor apărute după 1965, a fost „întemeiată” de Iorgu Iordan, Alexandru Graur și Ion Coteanu, membri ai Academiei Române, foști, în diferite perioade, redactori responsabili ai lucrării.

Reluăm, în treacăt, informația că 105 ani pentru încheierea dicționarului tezaur al unei limbi nu este un fapt cu totul ieșit din comun; durata este comparabilă cu timpul în care au fost redactate și publicate opere similare din Franța sau Germania (de exemplu, seria Grimm a dicționarului limbii germane: 1857–1961).

Și totuși, de fapt, este numai o încheiere de importantă etapă, căci Academia a planificat reluarea părții din dicționar redactate (între 1905 și 1949) de echipa de la Cluj de sub conducerea lui Pușcariu. În această privință, în principiu și în linii mari, intenția Academiei este aceea de a aduce volumele respective nu numai la nivelul exegezei, ci și la acela al informației documentare contemporane, un obiectiv deosebit de important, dat fiind faptul că, de exemplu, pe lângă textele de beletristică aparținând ultimei sute de ani, trebuie să se țină seama de edițiile de texte vechi, din diferite domenii, realizate între timp, de importante culegeri de folclor publicate pe baza arhivelor de profil de la București, Cluj-Napoca și Iași, ca și de cele peste 30 de volume de atlase lingvistice, din seria Pușcariu/Pop/Petrovici și din seria, nouă, a atlaselor regionale, opera unor dialectologi din

cele trei centre academice amintite. O atare bază documentară este, de altfel, una din explicațiile ipostazei de tezaur a *Dicționarului Academiei*; în ceea ce privește dimensiunile, să reținem câteva cifre: cele 37 de volume tipărite din seria Pușcariu (DA) și din seria nouă (DLR) cuprind 17.885 de pagini (în format mare), în care sunt tratate peste 175.000 de cuvinte și variante ale acestora din lexicul de interes comun și general (fiind excluși, așadar, termenii strict tehnici din diferite domenii).

Dar, tot atât de important, nu numai pentru specialiști, ci și pentru publicul larg, este faptul că, paralel, a fost imaginat *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*, un proiect la realizarea căruia, alături de cercetători din institutele Academiei Române mai sus menționate, participă specialiști de la Facultatea de Informatică a Universității „Al.I. Cuza” (coordonator al lucrării), de la Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București și de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași și de la Facultatea de Litere a Universității ieșene.

Oprindu-ne asupra ultimelor apariții din seria DLR, cele două secțiuni din *Litera E*, precizăm faptul că acestea sunt opera cercetătorilor lexicografi de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” de la Filiala Iași a Academiei Române și menționăm că echipa de redactori este compusă atât din colegi dintr-o generație care a schițat, acum trei decenii, o primă variantă a articolelor respective, cât și din tineri care și-au început activitatea în urmă cu doar câțiva ani și care reprezintă garanția participării, competente, a lexicografilor ieșeni la reluarea volumelor din dicționar redactate sub conducerea lui Sextil Pușcariu.

O trăsătură aparte a volumelor din DLR pe care le prezentăm este aceea că între cuvintele începând cu litera *E* sunt extrem de puține elemente vechi, de tipul pronumelui personal, cel de persoana a III-a, *el, ea* (în partea a 7-a), și cel de persoana I, *eu* (în partea a 8-a), la care se adaugă unele regionalisme (printre care și ultimul din lista de cuvinte a tomului al doilea din litera *E*, *ezredeș* ‘general’, un împrumut învechit din maghiară, înregistrat în graiuri din Crișana) sau cuvinte argotice. Litera *E* din dicționarele limbii române este una aproape în întregime neologică, astfel că, parcurgând volumul de față, poți face cunoștință, pe baza unei surse originale în felul ei, cu modernizarea limbii române, pe durata a aproximativ două secole, în domeniul terminologiilor științifice de interes general, al filozofiei, artelor, beletristicii sau divertismentului.

Statistic vorbind, vocabularul limbii române din aceste domenii este, probabil (nu am făcut numărătoreala!), în proporție de 80% de origine franceză, franceză și latină, franceză, latină și italiană (conform viziunii de analiză denumită „etimologie multiplă”) sau germană, la împrumuturi adăugându-se creațiile pe teren românesc. O probă pe baza unui microsistem: există aproximativ 55 de „întrări” cu formantul *etno-* (față de 19–20 în dicționare uzuale de un anumit nivel), cu trimiteri la multiple preocupări și științe, de la *etnoastronomie* la *etnozoologie*; printre acestea, *etnoiatria* (cunoașterea și explicarea datinilor și a practicilor medicale populare) sau *etnotanatologia* (studiul, la același nivel, al riturilor de înmormântare), termenii de bază corespunzători fiind cultisme preluate de noi preponderent prin franceză.

Iată și o altă situație, perfect comparabilă. Caracterul preponderent neologic al cuvintelor din limba română având inițiala *E* reiese și din analiza unui alt microsistem, cel care se constituie, în principal, pe baza elementului de compunere *ex-* (și a dubletului său *exo-*, din neogreacă și franceză): în a doua parte a volumului cuprinzând cuvintele cu inițiala *E*, acest grup ocupă cca 170 de pagini de format A3 (așadar aproape jumătate din totalul de 362). Deosebit de interesantă este stratificarea cuvintelor respective, dat fiind că elementul de compunere *ex-* înseamnă „afară de”, respectiv „fost”. Pornind de aici, putem vorbi, atât în legătură cu împrumuturile propriu-zise, cât și cu creațiile pe teren românesc, de câteva categorii distincte. Există, de pildă, cuvinte practic inanalizabile la nivelul limbii române în ceea ce privește semantica elementului de compunere, deoarece acesta era transparent doar în latină, eventual (și) în franceză, cum ar fi *exedra* (din arhitectură). Pe diverse planuri, și pentru diferite categorii de vorbitori, sunt inanalizabili și alți termeni: (a) *exeredita* ‘a dezmoșteni’, (a se) *exfolia* ‘a se desprinde, a se desface’, respectiv *exfoliere* ‘desfrunzire’ sau *ex-coronat* ‘(pom) căruia i s-a tăiat coroana’.

Sunt însă parțial transparente, direct sau indirect, alte compuse cu *ex-*, de exemplu, (a) *exmatricula* (< germ. *exmatrikulieren*, având la bază elemente latinești), ‘a scoate din registrul matricol’ sau *extemporal* (< germ. *Extemporale*, pornind de la lat. *ex tempore* ‘imediat, pe loc’), încă un cuvânt din amintirile mai puțin plăcute ale anilor de liceu! Au devenit însă perfect transparente împrumuturile formate cu *ex-* ca marker al... memorării; este vorba de termeni preluați, cândva, preponderent din franceză, dar astăzi și din engleză (de fapt, acest model de compunere este... internațional); câteva exemple: *ex-ambasador*, *ex-căpitan*, *ex-deputat*, *ex-ministru*, *ex-președinte*. După același procedeu se formează și adjective (cuvintele respective fiind scrise, adesea, fără cratima evidențiind compunerea): ‘spațiul *exsovietic*’ (vezi, de exemplu, engl. ‘*ex-Soviet Union Music*’ – titlu de album la BBC), ‘estul *excomunist*’ (cf. engl. ‘*ex-communist countries*’) etc. În exprimarea figurată, creativitatea a dus la formații uneori surprinzătoare, desigur, efemere: Iorgu Iordan a exemplificat prolificitatea acestui tip de compunere prin exemple cum sunt ‘o *ex-cutie* de bomboane’ sau ‘*ex-savantul* N.’ (*Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, p. 166); Arghezi a... forjat adjectivul *ex-coronat*, cu sensul ‘care aparține unei persoane care a purtat coroană sau care este de viață nobilă’, iar, după surse recente, tot în DLR apar și cuvinte ca *ex-schivnic* (ușor paradoxal, ‘fost schivnic’, tot în textul unui scriitor, Gheorghe Grigurcu) sau *ex-securist*!

Transparența în discuție este exemplar ilustrată, pe linia creativității, de o situație pentru care autorii nu au avut informații în bibliografia utilizată, deci nu au putut-o consemna în dicționar: substantivarea de particularizare a formantului *ex-*, cu forme flexionare, de masculin și de feminin, însemnând ‘fostul soț (prieten)’ – ‘fosta soție (prietină)’. Tendința de... autonomizare lexicală a lui *ex-* pornește de la valoarea de adjectiv a acestuia, înlocuindu-l pe *fost* (prezentăm, în continuare, exemple de pe internet): ‘Asta îmi aduce aminte de exul meu soț, care era f. gelos și posesiv și mereu mă chinuia cu... «cu cine te-ai întâlnit»...’ (/forum.anticonceptionale.ro/). Rezultatul este substantivarea, mai întâi, cu sensul general de ‘(un) fost’, semnalată deja de Iorgu Iordan: ‘D-I N. este un *ex*’; ‘am întâlnit astăzi un *ex*’ (*op.cit.*, p. 166), încununată de specializarea ‘fostul soț’ pentru forma de masculin, respectiv ‘fosta soție’ pentru cea de feminin: ‘*Exul* meu nu lucrează, el îmi plătește direct mie pensia după copii’, respectiv ‘*exa* lui nu a cerut să primească banii prin poștă’ (forum.desprecopii.com).

Trebuie să menționăm faptul că, pentru unii dintre autorii enunțurilor citate, nu sunt excluse nici modele identice din limbi străine, franceza (iată, de exemplu, subtitlul unui ‘forum’ de pe internet, ‘*Mon ex me hante*’ și câteva enunțuri : ‘Je suis avec quelqu’un depuis 5 ans et depuis je n’ai toujours pas oublié mon *ex*...’; ‘Avoir une conversation avec ton *ex*, c’est si grave que ça? ça ne veut pas dire que tu ressors avec lui, non?!’; ‘j’étais avec mon *ex* depuis bientôt trois mois’ – forum.aufeminin.com), engleza (cităm titlul unui hit, ‘*I Want My Ex Back*’ – romanceclass.com), dar și germana, limbă în care pentru *ex-* mai găsim frecvent valoarea adjectivală (‘*Mein ex BMW E46 320i Black Beauty*’; ‘*Aber wie become ich jetzt meine Ex Partnerin zurück?*’), dar apare și ca substantiv (‘*Die Lösung, um seine Ex wiederzugewinnen*’; ‘*Ich heiße Thomas Koller und habe endlich wieder meine Ex zurück*’ – ex-zurueck.org).

De fapt, putem defini acest volum și ca pe unul al formantelor; de exemplu, în partea a 7-a, un loc important îl ocupă termenii (în mare parte adjective) formați cu elementul de compunere *echi-*, care înseamnă ‘egal’; cităm precizarea din DLR: ‘izolat, prin analiză, din împrumuturi ca *echidistanță*, *echilateral* etc.’. Așadar, în afară de împrumuturi propriu-zise (de tipul *echidistant* din fr. *équidistant*, lat. *aequidistans*, -ntis, it. *equidistante*), avem și compuse pe terenul limbii române, dar tot după modele străine: *echiunghi* ‘- *echi-* + *unghi*, după fr. *équiangle*’; sau *echiunghiular* ‘- *echi-* + *unghiular*. Cf. engl. *equiangular*’.

În partea a 8-a, un loc asemănător îl ocupă compusele cu *extra*¹- ‘în afară de’ și *extra*²- ‘care este superior’; vezi, de exemplu, pentru cele de primul tip, *extraconjugal* ‘care se referă la relații

sexuale în afara căsătoriei”, sau *extraconstituțional* „care este în afara constituției”, sau *extracontabil* ‘care se efectuează pe baza unor date procurate pe alte căi decât evidența contabilă’ (există și aici un model francez!), iar pentru cel de al doilea tip, mai puțin reprezentat în scris, *extradur* ‘care este foarte dur’, dar frecvent în registrul familiar al vorbirii: *extraelegant* – nu fără influența unor modele străine, *extrafin* („un parfum occidental, ceva extrafin!”; www.romanalibera.ro/), *extrașic* (vezi și pe internet „Genți cu fermoar pentru look extra-șic”) și chiar *extracool*; pe internet, formantul este pus în valoare fiind scris separat, de exemplu în nume de firme: „SC EXTRA BUN SRL, din Vădeni, jud. Brăila” (www.totalfirm.com/) sau „S.C. EXTRA BUN COMERCIAL. S.R.L.”, Galați (osim.ro).

Înainte de a încheia, prezentăm câteva date privitoare la colaborarea lexicografilor ieșeni la realizarea acestei opere. Aportul cercetătorilor de la Departamentul de lexicologie- lexicografie din cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române începe în anii '70 ai secolului trecut, prin colaborarea cu specialiști de la alte unități de cercetare din rețeaua Academiei, respectiv Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, de la București, și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, din Cluj-Napoca, și s-a concretizat, până acum, în publicarea, de către cercetătorii ieșeni, a mai multor volume: unul cuprinzând articolele consacrate cuvintelor începând cu litera Ș (1978), trei volume pentru literarele V, W, X, Y (1997, 2003, 2002, 2005), un volum pentru litera L (2008, distins cu premiul „Timotei Cipariu” al Academiei) și colaborarea la un al doilea de la aceeași literă, redactat la Cluj-Napoca (2008), și aceste două volume pentru litera E, pe care le-am prezentat sumar:

Ne face plăcere să amintim (în ordine alfabetică) numele redactorilor și revizorilor de la ultimul volum cuprinzând articolele de la litera E: Marius Radu Clim, Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Zamfira Mihail, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu. În același timp, consemnăm faptul că această colaborare a fost distinsă, la încheierea lucrării, în aprilie 2010, cu diploma „Meritul Academic”, iar unii dintre colaboratorii la realizarea diferitelor volume din DLR (Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, N.A. Ursu și Victoria Zăstroiu) au fost distinși cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler”.

La încheierea unui ciclu al realizării și la reluarea, actualizată, a operei, o practică curentă, de altfel, în țările cu tradiție științifică, *Dicționarul limbii române* al Academiei este nu numai un excepțional instrument de cercetare pentru cunoașterea limbii române și, urmărind evoluția vocabularului, chiar a unei istorii, complexe, a neamului, ci și o carte de vizită a culturii naționale, îndreptățind, mereu, o afirmație a scriitorului francez Volney, membru al Academiei Franceze: „cea dintâi carte a unei națiuni este dicționarul limbii sale”.

Stelian Dumistrăcel

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, III (cu un *Supliment* cuprinzând materialul din punctele cu anchete privitoare la graiurile huțule, din vol. I și II), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007. Autori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, 388 + LXVIII p.

Apariția volumului al III-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR-Mold. Bucov.) marchează o premieră în geografia lingvistică românească, acest volum fiind ancorat în tendințele cea mai moderne ale dialectologiei europene prin apelarea la editarea asistată de

calculator atât pentru realizarea hărților, cât și a textelor-sinteză de tip „material necartografiat” (vezi p. XI), dar păstrând, totodată, specificul cartografiei lingvistice în tradiție clasică. Modelul urmat de autorii volumului, cel al *Atlasului lingvistic italian* (1995–1997), a impus nu numai colaborarea cu cercetătorii Vasile Apopei și Silviu Bejinariu de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, ci, totodată, și lărgirea echipei de lucru (față de volumele anterior apărute).

Din informația lingvistică culeasă prin anchete efectuate pe teren, în perioada 1967–1974, volumul de față cuprinde răspunsurile obținute la 354 de întrebări din *Chestionarul NALR*, capitolele *Curtea (mijloace de transport, animale domestice, păsări de curte)*, *Agricultura și legumicultura*, *Pomicultura*, *viticultura și apicultura* (cu excepția verbelor, care vor face obiectul unui volum separat, dedicat doar acestei părți de vorbire). Răspunsurile au fost redactate sub formă de hărți de tip analitic (147 la număr, în secțiunea I a volumului), unele însoțite și de hărți interpretative simple, și sub formă de texte de tip MN (85 de planșe cu 205 sinteze, în cea de-a doua secțiune). Cea de-a III-a secțiune a volumului cuprinde 4 hărți lingvistice interpretative, simple sau sintetice (cumulative), care permit observarea cu ușurință a distribuției fenomenului de conservare a lui *-i* final asilabic postconsonantic din lat. *-arius*, *-(t)orius*, *-erius*, repartizarea pe teritoriul Moldovei a trecerii lui *ă* protonic la *a* și urmărirea sunetului inițial (*ê* sau *ɣ*) din interjecția *cea!*.

Ca și alte volume ale celorlalte atlase lingvistice regionale românești, *NALR-Mold. Bucov. III* ne oferă o bogăție de termeni și de variante fonetice și morfologice. Pe baza acestui material se poate urmări, de asemenea, distribuția unor termeni sau forme lexicale pe teritoriul Moldovei și Bucovinei. De exemplu, dacă la întrebarea indirectă „Cum îi spui locului unde pui pentru casă: ceapă, varză, roșii, pătrunjel?” (h. 296, *Grădină*) majoritatea informatorilor au răspuns *grădină* (pentru *zarzavaturi*), *grădinuță*, *grădină* și doar în punctele 550, 545, 546, 522, 539 și în alte câteva s-a răspuns cu *bulgărie*, cu sensul de „grădină mai mare”, în schimb, termenul *bulgar*, care desemnează „omul care se pricepe și lucrează la grădină”, este întâlnit și în alte localități decât în cele în care se folosește *bulgărie*.

La întrebarea „Cum îi spuneți la aceea în care s-au unit toți oamenii dintr-un sat ca să-și lucreze pământul?”, noțiunea urmărită fiind *gospodărie agricolă colectivă* (h. 281, *Gospodărie agricolă colectivă*), câmpul semantic obținut este format din: *colectiv* sau *colectivă*, *gospodărie (colectivă)*, *cooperativă (de producție)*, *colhoz*, *ceape* (fără a se putea observa anumite tendințe în repartizarea acestora în teritoriu, probabil ținând seama și de faptul că această realitate socioeconomică a fost una și aceeași aproape peste tot în România dinainte de 1989, cu excepția unor areale muntoase). „Țăranii care lucrează într-o gospodărie agricolă colectivă” erau numiți, la momentul efectuării anchetelor, *colectiviști*, în alte puncte de anchetă, s-a răspuns cu (*membri*) *coperatori*, *muncitori (la colectiv)*, *colhoznici*, *ceapiști*, *agricultori* (vezi h. 282, *Colectivist*).

Pentru a desemna pământul care aparține satului, pe lângă termeni ca *moșia*, *țarna*, *hotarul*, *vatra satului*, *tarlaua*, *terenul*, *câmpul satului*, *răzășia*, au fost înregistrați și alți termeni, neologici, pătrunși în limbajul localnicilor probabil sub influența discursului public de atunci, în speță a limbajului specific reprezentanților administrației: *teritoriul satului*, *proprietatea noastră*, *perimetrul comunei*, *raza comunei* (h. 285, *Hotarul (satului)*). Și în cazul răspunsurilor la întrebarea indirectă „Cum îi spuneai omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, fânețele?” (vezi h. 286, *Paznic (de câmp)*) întâlnim termeni mai vechi, ca *jitar*, *paznic*, *pândar*, *străjer*, *păzitor*, *bănișor* dar și neologici: *guard (comunal, câmpean)* și *gardian (câmpean)*.

Interesant ni se pare, de asemenea, faptul că la unele cuvinte, conform întrebărilor din chestionar, apar redactate și alte sensuri obținute, pe lângă sensul de bază, sau definiții ale termenilor, caracteristici ale obiectelor (vezi, de exemplu, harta 278, dublă, pe care s-au notat răspunsurile atât pentru *hambar*¹, cât și pentru *hambar*², ultimul cu întrebare, directă, „La ce (mai) ziceți *hambar*?”). În notele de pe marginea celor mai multe hărți, specialistul găsește diverse comentarii ale subiecților făcute în cursul anchetei. De exemplu, pe harta 248, *Orățăanii*, care conține răspunsurile la întrebarea

„Cum le spui cu o vorbă la găini, rațe, găște?”, în note se află și alți termeni, însoțiți de explicații, pentru diverse contexte ale folosirii lor: *ulituri* „le spun femeile, când le ocărăse” sau „când ți-e necaz pe ele, le spui *cobăi*”, „când ți-e ciudă pe ele, le spui *angării*, *coboile* astea de găini”, *boale*, *cobării* „le spui când ești supărat” etc. Multe răspunsuri sunt însoțite de precizări de genul: „se zice rar, din greșeală” (p. 121), „în stilul de azi” (ib.), „se mai spune și...” (p. 123), „pe vechi” (p. 133), „e nou, se zice acu, dar mai rar” (p. 199), „acum îi spune și...” (p. 239); uneori transpare atitudinea informatorului, reacția sa la anchetă: „nu prea zic, că doară și râd amu...” (p. 199), „în răs...” (p. 207). Pentru unele răspunsuri, informatorii fac comentarii privind diferențele diatopice: „în Transilvania” (p. 207), „în Bucovina” (ib.), „pe la țară” (p. 215), „prin Regat” (ib.), „în alte părți” (p. 249), „la noi [așa se spune]” (p. 295) ș.a. Variațiile diacronice, diafaze și diastratice, care reies din comentarii ale subiecților sau ale anchetatorilor, pot fi descifrate și prin intermediul simbolurilor utilizate de dialectologi: [R], [V], [!] etc.

Datorită programului de redactare informatizată a fost mult înlesnită realizarea hărților interpretative care, pentru specialiști, reprezintă o primă fază a prelucrării datelor cuprinse în hărți, scoțând în evidență ariile în care se folosesc anumiți termeni pentru desemnarea unei noțiuni sau interferența, când este cazul, a acestor arii.

Lucrarea mai cuprinde și o serie de anexe, prin consultarea cărora se facilitează utilizarea acestui autentic monument de limbă ca instrument de cercetare: lista localităților anchetate (cu corespondențele dintre NALR-Mold. Bucov. și ALR I, ALR II, WLAD), indicele alfabetic al cuvintelor-titlu cuprinse atât în hărți, cât și în materialul necartografiat, indicele tematic al hărților interpretative, lista semnelor folosite în transcrierea fonetică, lista abrevierilor, precum și cea a atlaselor lingvistice românești și romanice, și indicele de cuvinte și forme din hărți și din materialul lingvistic necartografiat. Dintre acestea, fără îndoială, un interes deosebit are pentru lingviștii din diferite domenii, dar, în special, pentru lexicografi, *Indicele de cuvinte și forme din hărți și din materialul lingvistic necartografiat* (p. XXV–LXVIII). În cele peste 40 de pagini (format mare), autorii volumului au pus în valoare un adevărat tezaur lexical: termenii, cu variantele lor fonetice și morfologice sau, de la caz la caz, sintagmele, expresiile ori perifrazele în care au fost înregistrați apar prezentați în articole de tip lexicografic, oferind o imagine cât se poate de interesantă cu privire la circulația lor în vorbire.

Acest volum este însoțit și de un supliment, realizat de Adrian Turculeț, cu material lingvistic huțul, corespunzător întrebărilor 58–816 din *Chestionarul* NALR, ale căror corespondente dacoromânești au fost publicate în volumele I și II ale NALR-Mold. Bucov., răspunsurile la întrebările 817–1221 fiind incluse în volumul al III-lea. Informațiile, culese din localitățile Izvoarele Sucevei (pct. 464), Brodina (pct. 465) și Argel (pct. 467), unde s-au efectuat anchete dialectale duble, în limba română și în graiurile huțule locale, constituie un material important pentru studiul acestora și a interferențelor lor cu limba română. Pentru facilitarea consultării, și acest supliment al *Atlasului* este însoțit de indicele alfabetic al lexemelor huțule și românești, pătrunse în vorbirea huțulilor din cele trei localități anchetate, obținute ca răspunsuri la întrebările menționate anterior.

O serie de elemente grafice, precum schițele unor obiecte etnografice realizate de anchetatori pe teren sau hărțile interpretative colorate, care propun un prim nivel de analiză a materialului dialectal, atestă oportuna deschidere a colectivului de autori spre tehnicile moderne care pot sprijini în prezent geolingvistica. Competența colectivului de autori care au proiectat și elaborat volumul prezent este confirmată și de faptul că aceștia sunt primii dialectologi din țară care apelează la editarea informatizată a unui atlas regional, în anul 2006 fiind recompensați cu premiul „Octav Mayer” al Academiei Române, Filiala Iași, pentru participarea la proiectul *Aplicații software pentru realizarea Noului Atlas Lingvistic Român, pe regiuni și editarea textelor dialectale*.

WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008, 426 p.

Profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Eugen Munteanu este un cercetător al cărui interes științific acoperă domenii diverse din sfera științelor limbajului, de la semantică, onomastică și lexicografie până la studii biblice, istoria ideilor lingvistice și filozofia limbajului. Una dintre modalitățile relevante pentru activitatea sa științifică prin care acesta a înțeles să-și concretizeze interesul constant arătat problematicii complexe a teoriei limbajului este aceea a traducerii și a realizării unor ediții comentate ale unor texte de filozofia limbajului din autori precum Sf. Augustin, Jean-Jacques Rousseau, Jakob Grimm ș.a. (prima traducere, Sf. Augustin, *De dialectica*, a văzut lumina tiparului în anul 1991, la Humanitas) În acest context, transpunerea în limba română a lucrării lui Wilhelm von Humboldt cu titlul *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* reprezintă o continuare firească a preocupărilor traducătorului de a pune la dispoziția celor interesați o serie de opere fundamentale din istoria lingvisticii, această ultimă apariție editorială confirmând o dată în plus viabilitatea proiectului traductologic pus în practică cu consecvență de către profesorul ieșean în ultimii 20 de ani.

Ediția de față este prima traducere în limba română a unui text capital pentru istoria ideilor lingvistice, text considerat ca fiind „cel mai amplu și cel mai important pentru ilustrarea concepției humboldtiene despre limbaj” (p. 5). Este de menționat faptul că preocupări humboldtiene au mai existat în cultura română, fie pe linie exegetică, fie pe linie traductologică. Amintim, în acest sens, de prezentarea concepției lingvistice a autorului german în *Scurtă istorie a lingvisticii* (Alexandru Graur, Lucia Wald), expunere însoțită și de exemplificarea cu unele fragmente din respectiva operă, apoi de numărul special dedicat problematicii limbajului din revista „Secolul XX”, 1988, unde Humboldt, fiind considerat ca reprezentant al uneia din cele cinci direcții cardinale din filozofia modernă a limbajului (alături de Eduard Sapir, Ferdinand de Saussure, Martin Heidegger și Ludwig Wittgenstein), este prezent cu trei fragmente traduse de Ștefan Augustin Doinaș, și, în sfârșit, de cea mai recentă descriere *in extenso* a concepției humboldtiene despre limbaj, care aparține nimănui altuia decât tot profesorului Eugen Munteanu, în lucrarea *Introducere în lingvistică*, apărută la Polirom în 2005, descriere însoțită, de asemenea, de ample fragmente traduse din opera lui Humboldt. Însă, cum am menționat deja, această ediție este prima traducere integrală în limba română, fapt cu atât mai meritoriu cu cât doar trei limbi se mai pot mândri cu o asemenea performanță: rusa, engleza și italiana.

Apărută postum, lucrarea a fost publicată, sub îngrijirea editorială a fratelui, Alexander von Humboldt, și a secretarului autorului, Eduard Buschmann, de trei ori în același an (1836): mai întâi, ca o introducere la un amplu tratat în trei volume despre limba kawi, tratat republicat ulterior, împreună cu a sa *Introducere*, în „Analele Academiei Regale din Berlin”, pentru ca, a treia oară, textul să apară independent, cu titlul actual și cu unele diferențe editoriale față de versiunea anterioară. Pentru ediția de față, traducătorul a ales această a doua versiune, având, totuși, unele opțiuni editoriale diferite față de ediția originală, prin eliminarea ultimelor două capitole ale acesteia (considerate „lucrări autonome în raport cu textul de bază” /p. 39/ și care însumau împreună aproximativ 100 de pagini) și prin adăugarea unei *Anexe* conținând *Repartiția teritorială și relațiile culturale ale semințiilor malaeziene*, text ce reprezenta un prim capitol al *Introducerii* la tratatul inițial și care, în ediția luată drept punct de plecare, a fost eliminat de către editori.

Traducerea propriu-zisă a textului humboldtian este însoțită de elementele „standard” ale unei ediții de text clasice: o *Introducere*, intitulată *Humboldt și humboldtianismul*, un *Tabel cronologic* ce redă *Viața și activitatea lui Wilhelm von Humboldt* și o *Notă asupra traducerii*, toate acestea

prefațând textul tradus. Ca elemente de postfață, ediția cuprinde un capitol în care sunt aduse în discuție *Limbile menționate și discutate de Humboldt*, o *Bibliografie generală*, în care acribia cercetătorului-traducător a reușit să facă un adevărat tur de forță prin exegeza de specialitate, aducând în fața cititorului un întreg set de referințe bibliografice, capabil să dea seama de diversitatea operei humboldtiene și de amploarea receptării ei atât în străinătate, cât și în România, un *Glosar de echivalențe terminologice german-român*, conceput de traducător în scopul de a face cât mai transparente opțiunile terminologice adoptate pe parcursul întregului proces al traducerii acestui text deloc facil (și aparținând, în plus, unui autor care, în general, după o remarcă a lui Eugen Coșeriu amintită de traducător, „este greu de tradus din nemțește în nemțește”, p. 40), precum și doi Indici extrem de utili: un *Indice analitic de termeni și concepte* și un *Indice de nume proprii*, care reușesc să faciliteze consultarea lucrării, conferindu-i în același timp statutul unui tratat-instrument de lucru pentru cei ce ajung să se raporteze în mod curent în cercetările lor la acest text fundamental al lingvisticii.

Revenind la elementele ce prefațază traducerea textului original, trebuie să precizăm faptul că cele trei texte amintite mai sus au fost astfel concepute încât să confere cititorului o orientare prealabilă în găsirea unei grile de lectură adecvate a acestui important dar, în același timp, și dificil (pe alocuri considerat de exegeza chiar „sibilinic”) text humboldtian. Astfel, *Introducerea* are rolul de a familiariza lectorul cu principalele linii de forță ale gândirii lui Humboldt în materie de filozofie a limbajului, printr-un discurs circular ce merge de la evidențierea surselor respectivei concepții (atât a celor posibile, presupuse, cât și a celor certe), trecând apoi prin semnalarea principalelor concepte ce stau la baza reflecției humboldtiene asupra limbajului (limbajul ca activitate, „*enérgeia*”, funcția creativă ca funcție primordială a limbajului, primatul acordat formei interne a limbii, „*innere Sprachform*”, în înțelegerea funcționării limbajului etc.) și până la prezentarea modalităților în care opera „înțeleptului de la Tegel” a fost receptată și valorificată de posteritate; legat de acest ultim aspect, este de remarcat finalul „deschis” al *Introducerii*, în care traducătorul îndeamnă la o lectură ce va fi mereu profitabilă a textelor humboldtiene, ca urmare a caracterului eminent seminal pe care acestea îl pot proba atunci când li se acordă atenția și interesul cuvenite, o lectură în urma căreia cititorul avizat poate descoperi „noi ipoteze pentru o mai adecvată înțelegere a limbajului uman” (p. 23). După această scoatere în evidență a ideilor și conceptelor de bază din opera humboldtiană, urmează *Tabelul cronologic*, care consemnează elementele ce țin de biografia personală a autorului inserate în istoria socioculturală și intelectuală a epocii respective. În acest sens, traducătorul aduce în prim-plan unele dintre momentele importante ce au marcat evoluția respectivei epoci, de la publicarea unor lucrări de referință din varii domenii, precum filozofia, lingvistica, literatura sau istoria, până la evenimente istorice de prim rang, toate acestea având scopul de a plasa cât mai adecvat posibil opera lui Humboldt în contextul spiritual și istoric al epocii sale. În fine, în *Notă asupra traducerii*, Eugen Munteanu ne introduce în laboratorul său de lucru, divulgându-ne strategia traductologică adoptată pentru a transpune în română textul de față. Cu această ocazie aflăm că respectiva strategie i-a fost sugerată chiar de autorul textului, care, „ca traducător exersat, [...] recomanda respectarea «spiritului» sau a «caracterului» originalului, și nu a «literei» acestuia” (p. 35). Încercând să se încadreze în acest tipar metodologic, autorul traducerii ne împărtășește câteva dintre principiile urmate pe parcursul realizării retroversiunii: „Însușindu-mi aceste «directive» humboldtiene, am căutat să mă mențin întotdeauna cât se poate de aproape de text, dar numai până acolo unde fidelitatea față de «literă» ar fi trădat «spiritul». Am «re-scriș», așadar, textul în limba română actuală, evitând mai întâi tentația oricărei arhaizări, care ar fi dat poate o anumită «culoare a epocii». M-am ferit deopotrivă de tentația de a «clarifica» ideile autorului acolo unde ele sunt doar tangențial formulate sau metaforic exprimate. Am evitat de asemenea să «unific» sau să modernizez terminologia originalului în sensul transpunerii sale în terminologia actuală, curentă în lucrările de lingvistică” (p. 36). Suntem aici în fața unei expiatoare mărturisiri de credință din partea traducătorului, construită deopotrivă pe

respectul pentru valoarea incontestabilă a textului original, dar și pe necesitatea respectării și a punerii în practică a propriilor convingeri de factură gnoseologică, aceste două aspecte funcționând într-o salubă complementaritate, în beneficiul exclusiv al acurateței și al proprietății textului tradus.

În ceea ce ne privește, credem că opțiunea metodologică adoptată este una dintre cele mai fericite, această cvasi-identificare a perspectivelor euristice promovate de cele două părți implicate în mod concomitent și complementar în actul traducerii (autorul, cu textul propus retroversiunii, și traducătorul, cu versiunea proprie a textului original) fiind, într-un fel, garanția faptului că, cel puțin în cazul de față, relevanța recunoscută și asumată ca atare în domeniul traductologiei a proverbului italian „traduttore, traditore” a fost redusă la minimum. Efectele, în mod evident benefice, ale adoptării unei astfel de strategii sunt capitalizate, în cele din urmă, în beneficiul unei retroversiuni cât mai conforme cu spiritul acestui text, despre care, așa cum afirma George Steiner, „abundă în ipoteze lingvistice de o strălucire profetică” – o strălucire pe care traducătorul a reușit să o redea pe deplin cititorului român, printr-o gestiune exemplară a întregii problematice traductologice ridicată de acest text etichetat, cum aminteam mai sus, ca sibilinic pe anumite porțiuni.

O ultimă constatare ocazionată de această apariție editorială este legată de importanța sa culturală, care poate fi privită sub două aspecte: mai întâi, cel al actului cultural în sine, prin punerea la dispoziția cititorului român a acestei capitale opere humboldtiene, iar în al doilea rând, cea a actului recuperatoriu pentru filologia românească în ansamblul său, săvârșit cu o totală dăruire și în deplină cunoștință de cauză de către traducător. Această dimensiune recuperatorie este dată de faptul că avem acum pentru prima dată în limba română un text care a influențat, fie direct, fie în mod indirect, concepțiile lingvistice ale unor reprezentanți de frunte ai filologiei românești, printre care îi amintim pe Timotei Cipariu (în a cărei bibliotecă au fost găsite lucrări ale învățatului german), B.P. Hasdeu sau A. Philippide – nume de prim rang în cercetarea lingvistică românească, ce au reușit la vremea respectivă să-i confere acesteia o identitate proprie atât la nivel academic național, cât și în plan european. Însă influența gândirii humboldtiene asupra lingviștilor români nu se limitează la aceste nume cu rezonanță ce au marcat începuturile științifice ale cercetării filologice românești, ea continuând de-a lungul timpului și atingând apogeul în contemporaneitate, prin asumarea declarată a respectivei gândiri de către unul din cei mai influenți lingviști ai secolului trecut, Eugen Coșeriu, care a dezvoltat și dus cu strălucire mai departe principiile de bază ale operei lui Humboldt.

În aceste condiții, putem spune că, prin facilitarea accesului la liniile directe ale gândirii lingvistice humboldtiene, traducerea de față devine astfel și un instrument de lucru indispensabil pentru realizarea unei posibile istorii a concepțiilor lingvistice din spațiul românesc, care să scoată la lumină atât liniile de continuitate, cât și pe cele de ruptură și de inovație în raport cu tradiția – o întreprindere a cărei aducere la zi se lasă încă așteptată.

Florin-Teodor Olariu

GAVRIL ISTRATE, *Limba română literară. Studii și articole*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Iași, Tipo Moldova, 2009, 580 p.

Reprezentând reeditarea, revizuită și augmentată (cu 11 texte), a volumului cu același titlu apărut în 1970 la Editura Minerva, antologia de față adună, selectiv, studiile de istorie a limbii române literare aparținând patriarhului lingvisticii românești, Profesorul Gavril Istrate. Elocventă pentru dinamica domeniului, la a cărui încheiere și expansiune autorul a fost martor implicat și participant activ (cf. mărturia din *Prefață* [la ediția întâi], p. 7 și urm.; vezi și *Prefață la ediția a doua*, p. 11 și urm.), cartea acoperă direcția teoretică și, complementar, dimensiunea aplicativă, reunite organic într-o

paradigmă interpretativă comună, ale cărei variații, minime de altfel, se explică prin perioadele diferite de elaborare a contribuțiilor.

Demersul deductiv conform căruia este structurat materialul facilitează proiectarea teoreticului (vezi conceptualizarea sintagmei terminologice de *limbă română literară* în primul text al antologiei) în spațiul fenomenelor individuale, covârșitoarea majoritate a studiilor cuprinse în volum tratând chestiuni speciale, punctuale, văzute de autor într-o succesiune naturală de repere esențiale în evoluția limbii române literare: *Psaltirea Scheiană*, *Palia de la Orăștie*, *Cazania* lui Varlaam, *Noul Testament* de la Bălgrad, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, *Didahiile* lui Ivireanu, operele datorate corifeilor Școlii Ardelene, *Biblia* lui Samuil Micu, scrierile marilor ierarhi moldoveni, *Gramatica* lui Radu Tempea, prima jumătate a secolului al XIX-lea, polemica în jurul normării limbii române, activitatea lui Barițiu, Alecsandri, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Ibrăileanu, Sadoveanu, Goga, Rebreanu. În chip firesc, materialele consacrate unor probleme actuale ale limbii române literare constituie o categorie aparte de texte; grupate la sfârșitul antologiei, acestea multiplică în mod profitabil unghiurile de abordare a subiectului, înglobând perspectiva didacticii sau pe cea, nu mai puțin demnă de interes, a gramaticii normative. Aceste studii care avansează pe filonul problematicei limbii literare actuale (ca fenomen) se îmbină organic cu o altă perspectivă de actualitate, reprezentată de fundamentarea științifică a noțiunii de limbă literară (ca subiect de reflecție), datorată lui Garabet Ibrăileanu sau Iorgu Iordan. Prezentările, foarte cuprinzătoare, pun în lumină aportul decisiv al acestor personalități care au întrunit întreaga prețuire a Profesorului Gavril Istrate la geneza limbii literare ca știință, prin desprinderea ei de disciplinele conexe, de la primele tentative, timide, de conturare a domeniului (datînd din anii '40-'50 ai secolului trecut; vezi p. 561) la combaterea unor teorii discutabile și la deschiderea unei căi juste de abordare, pe care au urmat-o, de atunci înainte, toți specialiștii, între care, cu rezultate excelente, autorul antologiei de față. Dintre teoriile neconvingătoare sau chiar eronate elucidate de Iorgu Iordan și de discipolii săi, Profesorul Gavril Istrate examinează confuzia dintre limba literară și limba literaturii artistice, dar și, invers, dogma disocierii nejustificate între aria de interes a criticilor literari și cea a lingviștilor, care, potrivit concepției din epocă, nu ar trebui să includă între preocupările lor limba scriitorilor (p. 563–564). Raliindu-se din convingere ideii că lingvistul are nu doar *dreptul*, ci chiar și *datoria* să abordeze o asemenea problemă, autorul cuprinde în carte o mare varietate de subdiviziuni categoriale ale acesteia: aduce în discuție considerațiile teoretice, cu excelente ilustrări artistice, pe care le formulează Alecsandri cu privire la stratificarea limbii naționale, evidențiază poziția lui Eminescu în chestiunea limbii populare, asumată de poetul național ca una dintre cele mai însemnate surse de inspirație, îndreaptă o lecțiune greșită din opera lui Creangă sau o variantă eronată, cu palatală în loc de africată, a prenumelui lui Coșbuc (*Gheorghe*, în loc de *George*), punctează coordonatele esențiale ale limbii aceluiași poet, precum și a lui Sadoveanu, Goga sau Rebreanu și consemnează opiniile lui Coșbuc sau Sadoveanu în ceea ce privește limba literară.

Coeziunea de ansamblu a ediției de față se întemeiază pe o concepție solidă cu privire la formarea limbii române literare, care nu s-a putut definitiva decât în urma unui proces complex și îndelungat de selecție, sedimentare și coagulare. Adversar radical al teoriilor privitoare la fondarea limbii literare pe un singur grai (din Maramureș sau din zona Târgoviște–Brașov, conform teoriilor celor mai răspândite), autorul plasează teritoriul primitiv al acesteia într-o arie mult mai largă, sud-transilvăneană, cu iradierii înspre Banat și Crișana (p. 30), argumentul principal, de ordin geolingvistic, fiind reprezentat de *Atlasul lingvistic român*, pe ale cărui hărți pot fi identificate supraviețuiri (mai ales în Transilvania) ale unor realități fonetice, morfologice și lexicale din textele secolului al XVI-lea. În plus, circumscrierea spațială mai precisă a unor fenomene (precum anticiparea timbrului palatal cu epenteza lui *i* semivocalic: *maire*, *taire*, *minuine* etc. – fonetism propriu *Psaltirii Scheiene*, vezi p. 31–36) prin stabilirea anumitor corelații cu ariile altor fapte de

limbă (în cazul de față, palatalizarea dentalelor) se realizează adesea, cu beneficii evidente, prin trimiteri masive la informația conținută în aceeași lucrare de geolingvistică (vezi, de pildă, citările din ALRM I și II de la p. 35).

În ceea ce privește epoca de constituire a limbii române literare, un proces atât de amplu și de plurivalent nu ar putea fi interpretat, în concepția Profesorului Gavril Istrate, decât în mod reduționist (printr-un fel de analogie simplistă cu nașterea și evoluția omului) fie doar ca rezultat al unei influențe străine, fie exclusiv ca efect al unui imbold intern, în vreme ce singura soluție logică se recomandă a fi acceptarea simultaneității (sau a asocierii) dintre înrăurirea exercitată de mișcările husită sau luterană, pe de o parte, și impulsul intern, pe de altă parte.

Oferind soluții la chestiuni punctuale, dar construind, în egală măsură, și o viziune de ansamblu asupra problematicei domeniului, volumul de față își proiectează autorul ca pe o personalitate distinctă a lingvisticii românești, model de muncă neobosită, de acuratețe exemplară și profunzime analitică și, prin aceasta, de dăruire pentru știință și pentru semenii.

Luminița Botoșineanu

CONSTANTIN FRÂNCU, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2009, 566 p. + 10 facsimile.

Lucrarea profesorului Constantin Frâncu reprezintă, după cum declară autorul însuși, o continuare, o augmentare și o aprofundare a cercetării din cele patru capitole de *Morfologie și Sintaxă* din volumul colectiv *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, de Ion Gheție (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 1997 și, am completa noi, o încununare a activității de o viață de cercetare a limbii române, atât în sincronie, cât și în diacronie.

Așadar, respectând structura volumului colectiv menționat – referință de bază în studiile de istorie a limbii române –, lucrarea recenzată are ca reper temporal două mari perioade din istoria românei: cea a formării variantelor teritoriale ale limbii române literare: 1521 (anul apariției scrisorii lui Neacșu din Câmpulung) – 1640 (apariția *Pravilei* de la Govora) respectiv cea a consolidării acestor variante și realizarea unificării românei literare: 1640 – 1780 (publicarea gramaticii lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Viendobonae, 1780, Buda, 1805, republicată de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980), care reprezintă pentru cei mai mulți specialiști momentul începerii tranziției către româna modernă.

Față de volumul colectiv citat, *Gramatica istorică* a profesorului Frâncu lărgeste sfera de cercetare, incluzând în lista textelor studiate și documente particulare (începând cu scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung). Astfel, așa cum spune și autorul în *Cuvântul înainte*, prin luarea în considerație a textelor literare și a celor neliterare (documente, scrisori, însemnări etc.) s-au putut formula explicații mai plauzibile privind factorii *diatopic*, *diacronic*, *diastratic* și *diafazic* care caracterizează o anumită epocă din istoria limbii.

Din punctul de vedere al metodei abordate, lucrarea prezentată se încadrează în categoria gramaticilor de tip clasic (tradițional), cu o organizare a morfologiei în zece părți de vorbire și a sintaxei în părți de propoziție, propoziții și fraze. Se observă, însă, și utilizări ale unor metode gramaticale noi – de exemplu teoria gramaticalizării, care „permite urmărirea diferitelor faze ale unei inovații de la apariția ei până la fixarea în norma dialectală, populară sau literară” sau teoria prototipului, conceptele de *continuum* și *densitate*.

În bibliografia de specialitate românească de până la această apariție editorială, există studii constituind cercetări punctuale, care sunt dedicate numai anumitor texte (de exemplu, I.A. Candrea –

despre limba din *Psaltirea Scheiană*, Al. Mareș – despre limba *Liturghierului* lui Coresi, Mariana Costinescu – despre limba din *Codicele Voronețean*, C. Dimitriu – despre limba din *Codicele Popii Bratul*, V. Arvinte – despre limba din primele cinci cărți biblice din *Biblia* de la 1688 ș.a.), anumitor fenomene din limba română veche (Ana-Maria Minuț, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, vol. I–II, București, Editura Academiei, 2007 ș.a.) sau unor anumite faze din limba veche (O. Densusianu și Al. Rosetti, I. Gheție, G. Ivănescu ș.a.), lipsind lucrările de gramatică istorică de sinteză. O mențiune specială se impune doar pentru lucrarea *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coord. de Mioara Avram, București, Editura Academiei, 2007, care se bazează, însă pe un material faptic mult mai puțin numeros, ceea ce face ca lucrarea profesorului Frâncu să reprezinte în mod evident o contribuție deosebit de valoroasă și prin numărul de izvoare analizate (cercetarea lingvistului ieșean se bazează pe cca 300 de texte-sursă prezentate și siglate la sfârșitul cărții).

Cele patru capitole ale lucrării acoperă morfologia și, respectiv, sintaxa din perioadele 1521–1640 și 1640–1780.

Prezentarea părților de vorbire din cele două capitole de *Morfologie* este cvasiexhaustivă, autorul urmărind să descrie normele în evoluția lor, subliniind cele două tendințe care marcau schimbările morfologice: *tendința de simplificare* (a sistemului paradigmatic) și cea de *elaborare* (în cazul structurilor sintactice) (p. 17), *de redundanță* (fiind cunoscută preferința limbii române pentru exprimarea redundantă a categoriilor gramaticale) (p. 239).

Prezentarea părților de vorbire este foarte detaliată, cu sublinierea atât a fenomenelor morfologice generale, a schimbărilor înregistrate ca proces în trecerea de la latină la română, cât și a fenomenelor particulare, prin analiza unor fapte de limbă punctuale. Discutarea critică a părților de vorbire și a caracteristicilor acestora este susținută de numeroase exemple excerptate din izvoare, astfel încât comentariile se fac în funcție de izvoare, de repartiția lor temporală și spațială. Interesante sunt și observațiile statistice pe care autorul le face pentru sublinierea anumitor afirmații ale sale (vezi discuția asupra verbului *a fi*, de la p. 96–99 – de exemplu, forma *iaste* apare în *Psaltirea Hurmuzachi* de 40 de ori, iar forma *este* o singură dată), ceea ce îi permite să stabilească unele caracteristici ale evoluției normelor morfologice din perioada avută în vedere. Foarte utile specialiștilor interesați de evoluția limbii române sunt și inventarele bogate de forme pe care autorul le prezintă la fiecare parte de vorbire / cuvânt analizat. Astfel, de pildă, paradigmele verbale sunt mult îmbogățite cu forme excerptate și din documentele particulare pe care autorul le-a consultat, ceea ce, în unele cazuri, a dus și la nuanțarea unor observații teoretice.

Și în capitolele de *Sintaxă*, lingvistul ieșean inventariază cu aceeași meticulozitate și rigoare fenomenele sintactice caracteristice limbii române vechi din perioada 1521–1780, remarcând de la bun început tendința de simplificare, de reducere a contrastelor din sistem și, în același timp, de elaborare, de clarificare a expresiei (p. 155), cu sublinierea factorilor interni și externi (existența numeroaselor modele străine) care influențează evoluția sintactică a limbii.

Capitolele au o schemă foarte precisă, cu descrierea teoretică a diferitelor părți „clasice” de propoziție (totul fiind susținut de numeroase exemple), urmată de precizări legate de topica lor.

În lucrare sunt discutate și raporturile sintactice, în funcție de acestea fiind prezentate și diferitele tipuri de propoziții. Subcapitole interesante sunt cele legate de topică, afirmație, negație, construcții incidente, elipsă, repetiție și coeziune sintactică, în primul capitol dedicat sintaxei românei vechi, pentru ca, în cel de-al doilea capitol de sintaxă, autorul să extindă analiza de la anacolutul simplu (din primul capitol) la fenomenul discontinuității, prin anacolut și dislocări sintactice, și să discute, într-un subcapitol separat, problema calcurilor lingvistice.

Din menționarea succintă a structurii capitolelor lucrării se observă faptul că autorul a încercat o analiză exhaustivă a fenomenelor morfologice și sintactice din limba română veche.

Subcapitolele de concluzii de la sfârșitul capitolelor al II-lea, al III-lea și al IV-lea sunt sintetizate în *Încheierea cărții*, unde Constantin Frâncu precizează faptul că prima fază a românei vechi (1521–1640) se caracterizează prin indicativitate (mai puține mărci gramaticale, forme sincretice, prezența slabă a gramaticalității, o coeziune sintactică mai slabă, cu anacolaturi etc.), iar cea de a doua fază a limbii române vechi (1640–1780) are trăsături opuse primei: o mai mare sistematizare, o evitare a formelor sincretice, prezența mai multor mărci gramaticale, uneori redundante, o gramaticalizare mai accentuată, o coeziune sintactică – frastică și transfrastică – mai puternică și, în general, o exprimare mai îngrijită, venită și dintr-un efort de conștientizare a unei limbi mai expresive a cărturarilor din acea epocă.

Comentariile morfologice sau sintactice sunt însoțite adesea de cele de natură fonologică, fonetică sau lexicală, pentru că astfel, prin întrepătrunderea diferitelor planuri de analiză a faptelor de limbă, se oferă o cercetare coerentă a problemelor de morfologie și sintaxă.

Cercetarea este completată de o *Bibliografie* de specialitate (cca 160 titluri), care include articole, studii și cărți de gramatică istorică, lucrări de sinteză de gramatică, de la cele mai vechi (gramatica lui Micu-Șincai) la cele mai noi (vezi *Gramatica* profesorului D. Irimia, *Tratatul de gramatică a limbii române* al profesorului C. Dimitriu sau *Gramatica limbii române* din 2005), precum și lucrări de filozofia limbajului. Pe parcursul lucrării, autorul prezintă și diferitele direcții de cercetare la unele chestiuni de morfologie/sintaxă, cu precizarea propriului punct de vedere și motivarea acestei opțiuni.

Indicele general, bogat și variat (116 pagini) este un real instrument de lucru pentru lingviști, cu mențiunea că poate, pentru facilitarea utilizării sale, ar fi trebuit să fie împărțit în cel puțin două secțiuni: un indice general de forme (care să includă toate formele lexicale, morfologice, sintactice cercetate în lucrare, inclusiv nume proprii) și un indice de nume proprii (în cel de al doilea încadrându-se numele citate în *Bibliografia* de specialitate sau cele ale unor cărturari de seamă menționați în lucrare). Cartea are în anexe și 10 facsimile alb-negru ilustrative pentru bogăția textelor utilizate ca sursă de fapte de limbă.

Gramatica limbii române vechi a apărut din necesități practice, din dorința de a oferi și pentru limba română o gramatică care studiază faza veche a sa, așa cum au toate limbile romanice. De aceea, cartea profesorului Constantin Frâncu reprezintă o sinteză ce umple un gol în literatura de specialitate care cercetează din punct de vedere gramatical istoria limbii române vechi, fiind un o lucrare de referință atât pentru româniști, cât și pentru romaniști.

O mențiune specială este legată de faptul că această lucrare este de un real folos și lexicografilor, prin faptul că inventariază și analizează foarte multe cuvinte din limba veche, multe dintre ele din texte care nu sunt în *Bibliografia* DLR și, deci, care îmbogățesc, astfel, lista de cuvinte a *Dicționarului Tezaur al limbii române*.

Elena Dănilă

CARMEN-GABRIELA PAMFIL, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional, 2008, 206 p.

Monografia *Alexandru Philippide* scrisă de Carmen-Gabriela Pamfil este o carte pe cât de densă în idei, pe atât de plăcută și incitantă la lectură. Obiectivul prim, declarat, al autoarei, de a sintetiza „pentru rapida informare a celor interesați” opera lui Philippide „însușind aproape patru mii de pagini tipărite și peste zece mii de file manuscrise” (*Argument*, p. 6) este realizat printr-o sistematizare clară și riguroasă a ideilor întemeietorului Școlii lingvistice ieșene, precum și a

informațiilor privind personalitatea și viața acestuia, activitatea în domeniile care l-au preocupat, în grade diferite, reflectate chiar prin titlul capitolelor: *Date biografice*, *Idealul etic*, *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei*, *Istorie, teorie și critică literară*, *Gramatica limbii române*, *Dicționarul limbii române al Academiei*, *Teoria limbii*, *Istoria limbii române* și *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*.

Prezentarea ideilor și a informației, precum și comentariile, sunt însoțite de citate, de multe ori ample, astfel încât cititorului îi este oferită și o selecție avizată de fragmente din opera lui Philippide. Venind din partea unui cunoscător profund al scrierilor învățatului ieșean, metoda are darul de a orienta în sensul cunoașterii autentice a spiritului lui Philippide pe oricine vrea să-i studieze și să-i aprofundeze opera și, în același timp, de a lăsa – ceea ce este esențial – libertate de gândire și de meditație asupra celor expuse. Acest mod de a pune problemele este un *datum* îmbogățit și cizelat prin ani de studiu și muncă susținută a cercetătoarei la elaborarea edițiilor lucrărilor lui Philippide, sub îndrumarea lui G. Ivănescu – elevul apropiat și continuatorul doctrinei lingvistice a magistrului.

În capitolul *Folclorul – sursă pentru studiul istoriei*, autoarea analizează prima lucrare tipărită a lui A. Philippide, teza de licență *Încercări asupra stării sociale a poporului român* (1883)¹, o cercetare asupra trecutului și a felului de a fi al românilor, nu numai al claselor conducătoare, ci și al anonimilor istoriei, „masa cea mare, pe spinarea căreia apăsau și războaiele, și intrigile, și cruzimile”. Este prezentat modul inedit în care și-a conceput Philippide studiul acestei teme și principalele concluzii la care a ajuns. El a recurs la două tipuri diferite de surse: pe de o parte, documentele istorice (acte și hrisoave) și, pe de altă parte, poezia populară, anume balada, „mai veche și mai puțin încărcată de subiectivismul din creațiile genului liric” (p. 43). Pe baza unor asemenea surse, Philippide reconstituie, „fragmentar și provizoriu”, evoluția proprietății și a relațiilor între domn, boieri și țărani (vecini sau răzeși), din cele mai vechi timpuri, constatând o anumită armonie socială, până în secolul al XVII-lea, când lucrurile încep să se degradeze. Sunt evidențiate și observațiile lui Philippide asupra trăsăturilor sufletești ale românului, asupra vieții sale de familie (p. 46–47), precum și interesanta tipologizare și cronologizare a speciei – aproape ignorate de specialiști –, în balade străvechi, din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVII-lea (*Miorița*, *Balaurul*, *Toma Alimoș*, *Păunașul codrilor*, *Șalga*, *Mihu Copilul* ș.a.) și balade mai noi, create după secolul al XVII-lea, (*Iancu Jianu*, *Codreanu*, *Constantin Brâncoveanu*, *Bogatul și săracul* ș.a.) (p. 44). Baladele fiecărei perioade reflectă starea societății, relațiile dintre clasele sociale, al căror specific este determinat de tipul de proprietate și, de asemenea, modul cum este privită libertatea individului. Din această perspectivă, este emblematică diferența pe care o vede Philippide între personajul Păunașul codrilor și haiducul din baladele mai noi (p. 45–46).

Capitolul *Istorie, teorie și critică literară* cuprinde sinteza ideilor lui Philippide în aceste domenii și reflectă, pe de o parte, o bogată lectură beletristică, iar pe de altă parte asimilarea studiilor în materie, în special din cultura germană, filtrate prin propria gândire. Autoarea prezintă concepția lui Philippide despre filologie, formulată în *Introducere în istoria limbei și literaturii române* (Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga, 1888) într-o accepție largă „în care integra, la acea dată, studiul vieții omenești în toate manifestările sale, adică istoria politică și socială, istoria artelor și istoria literară” (p. 48). Philippide considera atunci istoria literară ca ramură a filologiei al cărei obiect este literatura, într-un sens larg – „viața intelectuală [...] manifestată prin scris” (*op.cit.*, p. 8). Însă, după 1914, avea să delimiteze ca obiect de studiu al filologiei numai limba și literatura, cu precădere din perioada veche (p. 48). De asemenea, este prezentată perspectiva lui Philippide asupra istoriei limbii ca disciplină a filologiei „concepută, într-un sens larg, ca studiu diacronic și sincron al faptului

¹ Referințe critice asupra acestei lucrări a lui Philippide pot fi găsite la p. 39 a monografiei prezentate aici.

lingvistic, cercetat în «toate transformările sale de la un moment dat în timp până la un altul» ori «precum este într-un moment dat» (p. 49). Autoarea expune o seamă din ideile lui Philippide din această lucrare și scoate în evidență bogăția materialului și a bibliografiei pe baza căroră Philippide extrage particularitățile limbii și prezintă literatura de la origini până la 1830. Se poate observa încă din această operă de tinerețe studiul aplicat, spiritul critic și atitudinea circumspectă față de păreri nefondate pe date sigure. Philippide are această atitudine în primul rând față de sine: redă conținutul hrisoavelor în întregime, îl analizează și selectează cu precauție numai ceea ce duce spre aflarea adevărului și declară sigure concluziile care se impun din cercetarea ambelor tipuri de surse. După ce a studiat problema proprietății statului în hrisoave, conchide: „Rămâne, dar, aproape sigur că în timpurile vechi averea statului era foarte mare în țara noastră. Această siguranță devine completă când ne gândim că tocmai acest lucru arată și poesia populară a românilor și nu va părea deloc straniu a afirma că toate moșiele marilor proprietari, atât de numeroase încât familia Costineștilor număra până la 100, au fost proprietăți domnești” (p. 57). Analizând articolele *Idealuri și Istoria și critica literară. Un raport asupra Catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din Iași* și valorificând aserțiunile lui G. Ivănescu din manuscrisul monografiei *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, Carmen-Gabriela Pamfil evidențiază implicarea învățatului ieșean în susținerea ideilor Junimii, al cărei rol îl socotește determinant în epocă, dar și punctele în care se disociază, într-o viziune echilibrată, caracterizată printr-o mare putere de sinteză (p. 55). În ceea ce privește rostul istoricului literar, Philippide consideră că statutul acestuia se impunea a fi profesionalizat și formulează totodată observații pertinente în legătură cu obiectul și metodele de cercetare specifice disciplinei respective (p. 56). Dimpotrivă, respinge acest statut pentru criticul literar, considerându-i evaluările – prin exemple grăitoare din revistele vremii, care caracterizează această categorie a „specialistului român”, ce și-a găsit prozeliti și după aceea – relative și nedeterminante pentru valoarea operei în sine și pentru formarea opiniei publice (p. 58). De asemenea, este reliefat rolul lui Philippide la „Viața românească”, unde s-a manifestat atât prin articolele publicate, cât și prin calitatea de mentor „din umbră”, afirmă autoarea, trimițând la considerațiile juste ale lui I. Opreșan referitoare la acest aspect². Un alt mare merit al lui Philippide este stabilirea ortografiei acestei reviste pe principiul fonetic, urmat în reforma ortografiei din 1953 „care, în conținutul ei, statua sistemul ortografic rațional instaurat pe temeiuri și cu argumente științifice de Philippide și acceptat, de-a lungul vremii, de elevii acestuia și de numeroși oameni de cultură” (p. 59).

Pentru necesitățile propriei cercetări, în primul rând, și nemulțumit de lucrările apărute până atunci, Philippide scrie o *Gramatică elementară a limbii române* (1897), care „se distinge, înainte de toate, prin bogăția și noutatea faptelor de limbă, extrase din scriitorii români cu stil popularizant (Creangă și Ispirescu), prin intermediul căroră au pătruns în limba română numeroase particularități dialectale”. Aflăm că lingvistul ieșean a abordat sintaxa după principiul categoriilor morfologice – având ca model, în opinia lui G. Ivănescu, gramaticile lui Fr. Miklosich, B. Delbrück și K. Brugmann și structurând limba după funcțiile și sensurile nominale, pronominale, verbale, și nu după împărțirea în părți principale și părți secundare. Această concepție – arată autoarea – îl apropie de gramatica lui T. Cipariu (p. 61).

Unul din capitolele ample ale cărții, *Dicționarul limbii române al Academiei*, constituie, de fapt, o micromonografie despre etapa de temelie a acestei lucrări fundamentale. Una din clarificările esențiale este aceea că lucrarea lui Laurian și Massim și cea a lui Hasdeu sunt, într-adevăr, parte din proiectul Academiei de a iniția un mare dicționar al românilor, dar sub aspect lexicografic ele nu au legătură cu Dicționarul tezaur așa cum, eronat, s-a susținut de-a lungul vremii. Principiile, concepția, bibliografia și fișierul care stau la baza *Dicționarului limbii române* (seria veche și nouă) au fost

² Vezi în acest sens și articolul lui Antonio Patraș, *Alexandru Philippide la „Viața românească”*, în „Philologica Jassyensis”, anul V, nr. 1 (9), 2009, p. 79–88.

elaborate și întocmite mai întâi de A. Philippide. Scris și din perspectiva lexicografului pasionat și profund implicat în lucrul la „opera capitală a culturii române” – așa cum fusese încă de la început Dicționarul tezaur în conștiința marelui lingvist (p. 85) –, acest capitol este important, îndeosebi pentru colegii de breaslă, atât pentru descrierea și elucidarea mai multor aspecte privitoare la istoricul lucrării, cât și pentru estimările referitoare la organizarea lucrului, la timpii reali, necesari realizării fiecărei operații specifice elaborării, la specificul și importanța acestei opere lexicografice, precum și pentru sugestii privind o serie din aceste aspecte. Sintetizând informația din lucrările scrise până în prezent pe această temă și din rapoartele și corespondența lui Philippide, Carmen-Gabriela Pamfil evaluează realist implicarea lui Philippide la Dicționar, de la momentul când Maiorescu îl înștiințează neoficial că Academia îi va încredința realizarea acestei lucrări (3/15 aprilie 1897), urmat de anunțul oficial (10 iunie) și de înmânarea deciziei (24 august), până la data de 6 mai 1905, când hotărăște să înceteze lucrul, excedat de discrepanța între monumentalitatea lucrării pe care o gândise și, parțial, o înfăptuise – acceptată într-un început de Academie – și ceea ce i se cerea, într-un final: „Dar pentru moment, pentru acest lustru al noului secol, nu vrea Regele, nu voim noi, nu-ți cere nimeni colosala muncă ce ți-am văzut-o depusă în proba trimisă din litera B”, îi declară Maiorescu într-o scrisoare din 1902 (p. 72–73). Autoarea insistă asupra faptului că principala cauză a diferendelor dintre Philippide și Academie a fost termenul nerealist propus pentru realizarea Dicționarului – doi ani de fișare și trei ani de redactare –, dar, în același timp, și diferența dintre viziunea lui Philippide asupra lucrării, de care Academia se va dezice la un moment dat, și ceea ce i se propusese inițial. Astfel, de la dicționarul de amploare propus de Philippide³, cu descrieri adesea exhaustive ale lexicului românesc, cum a și devenit Dicționarul Academiei, comisia Dicționarului ajunsese să ceară un „rezumat”, adică ceva redus la „un dicționar portativ al limbii române [așadar, – observă autoarea – se renunțase la cele patru mari volume proiectate inițial, ca și la multe alte exigențe convenite]”, care „să slujească școlarilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim” (p. 72–73). Autoarea abordează parcursul activității lui Philippide la Dicționar într-o analiză echilibrată, cu spirit critic și discernământ. Pe de o parte descrie procesul elaborării proiectului, a celor 11 774 de foi manuscrise și a celor două machete de către Philippide, ajutat, acolo unde a fost posibil, de echipa sa, formată din patru colaboratori – I. Botez, C. Botez, C. Popovici și G. Ibrăileanu –, subliniind complexitatea și dificultatea lucrului, îngreunat de cererile și criticile nedrepte din partea Academiei (p. 72). Pe de altă parte, relevă justetea unora din observațiile comisiei Dicționarului, în special ale lui N. Kalinderu, care observă că sunt date, uneori, prea multe citate din același autor și propune reorganizarea lucrului prin reîmpărțirea materialului mai multor echipe de lingviști, filologi și scriitori consacrați. Carmen-Gabriela Pamfil raportează perioadele de lucru din istoricul Dicționarului la materialul redactat în fiecare dintre ele și oferă estimări în măsură să înlăture criticile injuste aduse lui Philippide și prejudecățile instaurate de-a lungul timpului (nota 70, 79, 194).

Prezentarea viziunii lui Philippide asupra limbajului uman și a limbilor, realizată în capitolul intitulat *Teoria limbii*, este o prețioasă îndrumare pentru înțelegerea doctrinei Philippide – Ivănescu, prin asimilarea profundă, evidentă în special în analiza elementelor de continuitate din gândirea celor doi mari lingviști (după cum se știe, putem consulta lucrările de teoria limbii ale lui Philippide în ediția realizată de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, *Opere alese*, 1984). „Mai ales în tratarea capitolului referitor la chestiunile doctrinare din opera lui Philippide, analiza și comentariile lui Ivănescu, cuprinse în studiul introductiv al acestei ediții, intitulat *Alexandru Philippide – teoretician*

³ Respingând recomandările Academiei de a reduce la minimum lista de cuvinte, de a scoate, printre altele, neologismele (precum *absent*, *absorb*, *abonez*, *accept*, *act*, *actor*), Philippide, de pe poziția specialistului, își susține în mai multe rânduri punctul de vedere, precum în Raportul din 3 martie, 1900: „Cuvintele [...], oricare ar fi acelea, care au fost odată întrebuințate în scris și în vorbă de români, în limba românească, aparțin limbii acestia [...]. După cum a răspuns unei necesități *abitir* și *chior* – pare că n-am fi avut pe *orb*! – tot așa, ba încă mai mult, a răspuns unei necesități *accent*, căci într-adevăr cuvânt omolog în românește pentru *accent* n-am avut” (p. 93–94).

al limbajului care, de multe ori completează și nuanțează ideile acestuia, sunt indispensabile pentru înțelegerea în forma ei autentică a gândirii fondatorului Școlii lingvistice ieșene” (p. 107–108), precizează autoarea încă de la începutul capitolului, anunțând deja o sinteză. Din capul locului, este eliminată preconcepția că Philippide a urmat numai școala neogramatică și este susținută – cu trimiteri la analiza extinsă a lui G. Ivănescu – realitatea că, în ambele etape în care și-a creat concepția lingvistică, Philippide a preluat atât elemente din direcția neogramatică, cât și din cea asociaționistă, psihologistă-etnopsihologistă, naturalistă, materialistă, pozitivistă – desigur, în pondere diferită de la o lucrare la alta –, reușind să construiască, în perioada a doua, așa cum afirmă G. Ivănescu, „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor” (p. 108).

Prima etapă a creației marelui lingvist, reprezentată de *Principii de istoria limbii* (1894), este înfățișată și explicată în aspectele ei esențiale, în așa manieră încât cititorul nu numai că înțelege de ce „multe din discuțiile aflate aici pot încă oferi sugestii care să aprofundeze și să nuanțeze studiul asupra realității lingvistice” (p. 111), dar primește, în același timp, coordonatele care îi transmit deschiderea de a medita asupra lor.

Doctrina lui Philippide despre limbaj, concepută în perioada 1914–1921, tratează, în special, cauzele schimbărilor și stărilor lingvistice. În teoria pe care o expune în această a doua etapă a creației sale, savantul „concepe limbajul ca pe o realitate duală, fizică și psihică (spirituală), fiecare din aceste laturi dihotomice manifestându-se distinct la diferitele nivele ale limbii” (p. 119)⁴. Două sunt cauzele majore care determină, în viziunea mentorului ieșean, formarea și schimbarea limbilor: baza de articulație și baza psihologică. Autoarea oferă, totodată, o expunere a modului în care au fost asimilate, explicitate și continuate în gândirea lui G. Ivănescu diferitele aspecte ale doctrinei. Sunt prezentate și interpretate definițiile acestor concepte din *Originea românilor*, II, și referirile la acțiunea celor două baze: „*acel fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la același individ, la aceleaș rase) al fizicului este *baza de articulare*, al psihicului este *baza psihologică*”; în alt loc: *baza psihologică* este „*firea, felul de a fi (essentia, οὐσία, Wesen, manière d'être)* al psihicului, ca intelect și sentiment” (p. 125). Ele au un rol determinant, din rațiuni pe care autoarea le sintetizează astfel: „Ambele baze, articulatorie și psihologică, se creează și evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului (care aparține tot naturii); ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guvernate de reguli și, în consecință, cu evoluții pe care lingviștii le pot explica și chiar anticipa” (p. 128). O parte întinsă a analizei relevă care sunt, în concepția lui Philippide, elementele componente ale celor două baze, care este rolul lor și nivelurile la care acționează – existența și schimbarea fonemelor se datorează bazei de articulație, iar faptele morfologice și sintactice, ca și cele lexicale sunt determinate de baza psihologică. Pentru fiecare din aspectele discutate, autoarea arată care sunt clarificările, nuanțările, explicațiile și completările gândite de G. Ivănescu. Dintre acestea, se impune să amintim explicațiile privind faptul că diferențele fonetice de la un popor la altul sunt determinate de conformația organelor articulatorii, de modul de articulare, de poziția obișnuită a organelor articulatorii (p. 132), dar și observația că baza de articulație se poate manifesta, în anumite împrejurări, „prin preferința de a articula un sunet sau altul” (p. 135). Baza psihologică, redefinită de G. Ivănescu prin conceptul de *bază spirituală* sau *intelectuală*, se referă la „două realități diferite: a) gândirea, concepută ca elemente formale și de conținut, și b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic” (p. 137). Văzând lucrurile astfel, referitor la manifestarea bazei spirituale, savantul ieșean ajunge la concluzia că „chipul de a gândi este aproximativ același la toți oamenii de

⁴ Din această nouă perspectivă – precizează autoarea, subliniind și continuitatea de la o etapă la alta –, Philippide reconsideră categoriile de schimbări discutate în *Principii*, astfel: *comoditatea* este o cauză de natură fizică (psihofizică), mecanică, iar *nevoia de clarificare* și *voința* sunt cauze de natură psihică.

pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînțeles întrucât este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeași [...]. Schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decât în ce privește elementele de conținut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, și, deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă și foarte schimbătoare” (p. 138–139).

Din analiza autoarei se impune a fi reținută concluzia și, totodată, corijarea percepției că „Philippide nu are în vedere numai grupurile etnice (cum se afirmă adesea), ci și baza de articulație și baza psihologică specifică unui individ” (p. 125), precum și limpezirea unor idei, în spiritul doctrinei ieșene fundamentată de Philippide: „Așadar, baza de articulație și baza psihologică determină existența, felul de a fi și de a deveni al limbii; aceste realități se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparțin limbajului” (p. 126). „Din faptul că realitatea lingvistică are o *bază de articulație* (sau *articulatorie* sau *de articulare*) și o *bază psihologică* (sau *spirituală* ori *intelectuală*), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părți constitutive ale omului, care produc limba, și anume trupul și sufletul sau spiritul, denumite, la rândul lor, *bază de articulație* și, respectiv, *bază psihologică*, în opera lui Philippide, ca și în aceea a lui Ivănescu, aceste sintagme se întâlnesc în contexte care vizează atât limbile, ca produse ale organelor articulatorii și ale psihicului uman, cât și vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii și a psihicului: *baza de articulație* ori *baza psihologică a limbii române* (sau *latine*, *albaneze* etc.) și *baza de articulație* ori *baza psihologică a românilor* (sau *a latinilor*, *albanezilor* etc.). Tot așa este formulată și constatarea că *baza articulatorie* și *baza psihologică* variază de la o limbă la alta (ori de la un dialect la altul), dar și de la un popor (ori de la un grup etnic) la altul sau de la individ la individ ori chiar la același individ (în funcție de vârstă). În amândouă situațiile, bazele articulatorii și psihologice se raportează la limbă, ca realități exterioare acesteia” (p. 127). În problema raportului inovație–imitație în limbă, autoarea aduce în discuție și chestiunea împrumutului lingvistic, numit de Philippide „amestecul vorbirilor” și considerat o altă cauză a schimbărilor din limbă, cu un mod propriu de manifestare, diferită de cele două baze (p. 135–136).

În capitolul *Istoria limbii române* este prezentat un alt mare proiect al lui Philippide, ale cărui coordonate, vizibile de la primele lucrări, vor atinge amplitudine maximă în cele două volume din *Originea românilor* (*Ce spun izvoarele istorice*, 1925, și *Ce spun limbile română și albaneză*, 1928). Etapa cercetării care va pregăti redactarea monumentalei lucrări o constituie opera *Istoria limbii române*, în care sunt reunite prelegerile cu acest titlu ținute studenților timp de aproape patru decenii (p. 141). Direct implicată în editarea laborioasă și dificilă a acestei lucrări, concepută de G. Ivănescu după modelul cursurilor lui F. de Saussure, Carmen-Gabriela Pamfil vorbește despre acest proiect – în curs de finalizare, cu ajutorul Luminiței Botoșineanu –, oprindu-se mai pe larg asupra materiei propriu-zise a cursurilor: *Originea poporului român și a limbii române*, *Latina populară*, *Istoria sunetelor*, *Istoria formelor*⁵. Problematika, deosebit de complexă, fiind reluată, în diversele ei aspecte, de G. Ivănescu, ne este oferită, și în acest capitol, o sinteză. Totodată, este realizat un demers comparativ, în care sunt precizate ideile și informația valorificate în *Originea românilor*. Desigur, în capitolul la care ne referim, autoarea vorbește și despre această lucrare, prezentând „câteva din caracteristicile principale, care o individualizează și o recomandă ca operă capitală a lingvisticii românești” (p. 173).

Capitolul final al cărții, *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*, dezvoltă ideea că în știința românească există, de peste un veac, o școală științifică – fenomen rar, cu

⁵ *Istoria limbei române*, de Alexandru Philippide, se află sub tipar la Editura Polirom, Iași.

care aceasta se poate mândri – Școala lingvistică ieșeană, creată de A. Philippide și perpetuată atât datorită „vitalității operei magistrului”, cât și „calităților excepționale ale unor discipoli, între care cel mai fidel și aplicat a fost G. Ivănescu” (p. 183), fără de care „doctrina lui Philippide ar fi fost astăzi doar un episod din istoria lingvisticii românești” (p. 184). Convins de adevărurile teoriei magistrului său, pe care a construit în continuare, cu spirit critic, Ivănescu vedea necesitatea și posibilitatea înființării unui „proiect de cercetare, ce viza ameliorarea lingvisticii mondiale, aflate – după părerea sa – în derivă” (p. 185), care să pună în valoare doctrina lui Philippide, bazată pe o lingvistică antropologică: „«o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi». Ea explică limba prin om, în integralitatea lui, fizic și spiritual, «mai mult decât s-a făcut oricând»” (p. 187). De fapt, constatăm astăzi, acest program ar trebui să se întemeieze pe opera lui Ivănescu, ea însăși „o sinteză între pozitivismul, determinismul, naturalismul și idealismul ce s-au manifestat în Europa până prin anii 1930, iar, pe de altă parte, o modelare originală a structuralismelor occidentale, de pe o poziție preponderent antropologistă” (p. 189), care a avut ca fundament viziunea lui Philippide (p. 186). În acest capitol sunt prezentate atât idei care se construiesc în doctrina ivănesciană în „prelungirea gândirii lui Philippide” (p. 189), în ceea ce privește aplicarea principiului bazei de articulație și al bazei psihologice (spirituale la Ivănescu), precum și concluziile diferite la care au ajuns cei doi mari lingviști, în privința unor probleme referitoare la istoria limbii și a poporului român (p. 190). Înfățișând aceste idei care „au creat un punct de vedere românesc în lingvistică” și arătând că „G. Ivănescu rămâne deocamdată singurul continuator al lingvisticii teoretice a lui Philippide”, dar că elevi și adepți ai ideilor lui Philippide „au profestat și profesează și în alte centre culturale, precum Timișoara, București, Suceava” (p. 194), autoarea încheie cu un îndemn și un apel: „Comunitatea lingvistică este chemată să-și exprime, la rândul ei, un punct de vedere față de doctrina Philippide – Ivănescu, să și-o asume sau să o respingă, nu înainte de a o cunoaște însă. Iar lumea lingvistică înseamnă și fiecare dintre noi” (p. 193–194).

La sfârșitul cărții, cititorul poate afla o listă a operelor lui A. Philippide, în trei secțiuni: lucrările publicate, edițiile și manuscrisele aflate în Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române. Monografia *Alexandru Philippide* are darul de a deschide conștiința cititorului către valorile înalte întru chipate de această personalitate a culturii române: „Munca susținută și pasionată, respectul pentru adevăr, spiritul critic indispensabil oricărui demers științific creator, curajul și demnitatea sunt valorile morale pe care Philippide le însuflă peste veac prin întreaga lui activitate” (p. 6). Într-o lume în care recunoaștem tare ca cele pe care le-a dezvăluit Philippide și împotriva cărora a luptat⁶, constatăm că acest reper este foarte necesar, indiferent de generație. Unul din mesajele cărții este acela că, prin opera părintelui ei spiritual, Școala lingvistică ieșeană are o temelie solidă, iar tradiția ei trebuie asimilată și dusă mai departe, în primul rând de cercetătorii de la Institutul fondat de Philippide și cei câțiva discipoli cu aproape un secol în urmă, pe care acest statut „îi înobilează și îi obligă” (p. 6). În același sens, cartea își atinge unul din obiectivele principale, acela de a fi „o invitație adresată filologilor români, oriunde ar activa ei, prin care li se propune reluarea lecturilor și meditațiilor asupra operei lui Philippide, în perspectiva creării unui climat nou, de solidaritate culturală, la care îndemna, în anii din urmă, G. Ivănescu, cel mai fidel discipol al acestuia, a cărui operă reflectă și un asemenea spirit reconciliant, de sinteză sublimată a direcțiilor de cercetare lingvistică nu numai românești, ci și universale” (p. 7). În acest fel, ar putea să ia ființă proiectul de cercetare pe care îl vedea Ivănescu, pentru care monografia de față este o bază și prin ideea exprimată clar în dedicația atât de generoasă, „Colegilor mei”, cu care se deschide invitația la lectură și studiu și pentru care se cuvine să mulțumim autoarei.

Mioara Dragomir

⁶ Vezi referirile la publicistica lui Philippide din capitolul *Idealul etic* (p. 22–38).

SILVIA CIUBOTARU, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 780 p.

Seria lucrărilor care valorifică, pe mai multe planuri documentele aflate în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB) a fost deschisă, în anul 2005, prin volumul *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*. Silvia Ciubotaru a sistematizat acolo un număr mare de informații, de natură terapeutică și magică, și a decodat, printr-o contextualizare exhaustivă, gesturi și semnificații oculate ochiului neinițiat. Ceea ce a reprezentat, până la această carte, un domeniu oarecum privilegiat s-a deschis pentru publicul larg printr-un filtru științific limpede și elocvent.

Aceeași cercetătoare îmbogățește acum colecția Ethnos a editurii universitare din Iași cu o nouă investigație complexă, de data aceasta a unor rituri din cadrul ciclului familial. *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* reprezintă primul volum din seria lucrărilor care își propun să clasifice și să interpreteze documentele privitoare la riturile de trecere, în contextul unui proiect prioritar al Academiei Române. Obiceiurile de naștere și de înmormântare vor fi tipologizate și analizate de alți doi cercetători din cadrul Departamentului de etnologie al Institutului „A. Philippide”, astfel încât perspectiva asupra riturilor familiale să fie unitară, coerentă și edificatoare. Demersul științific este necesar datorită importanței acestui segment al culturii populare, tratat, uneori, în mod facil și eronat. De la trilogia lui Simeon Florea Marian (*Nașterea la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, *Nunta la români. Studiu etnografic*, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*), au fost publicate doar monografiile parțiale. Atunci când obiceiurile familiale sunt redată succesiv, materialul nu este grupat în mod ilustrativ și nu beneficiază de o interpretare lămuritoare. Proiectul inițiat acum intenționează, la aproape 120 de ani de la contribuția fundamentală a lui Simeon Florea Marian, să identifice și să clarifice fiecare moment al ceremonialelor din cadrul obiceiurilor familiale. Scrutarea atentă a fenomenelor consemnate în spațiul etnocultural moldovenesc este însoțită de raportări firești la datini și practici similare din celelalte regiuni ale țării.

Volumul dedicat riturilor nupțiale are la bază informații etnologice din peste 800 de localități, obținute atât prin ancheta directă, desfășurată timp de patruzeci de ani, cât și prin metoda indirectă, ce are la bază cuprinzătorul *Chestionar folcloric și etnografic general*, din care 85 de întrebări urmăresc datinile și credințele de nuntă. Încă din *Cuvântul înainte*, cercetătoarea subliniază necesitatea cunoașterii pe teren a fenomenelor tradiționale, orice eludare a contactului direct cu universul arhaic compromițând un demers științific riguros.

Intrarea în specificul regional al ceremonialului nunții se face la modul diacronic prin *Retrospectiva bibliografică*, impresionantă ca număr de materiale consultate, atât din volume, cât și din manuscrisele Bibliotecii Academiei Române. Contribuțiile fundamentale din lucrarea monografică a Silviei Ciubotaru sunt anticipate prin insistarea în timpul excursului științific retroactiv pe atestările unor elemente arhaice. Având ca punct de plecare *Letopisețul* lui Miron Costin, autoarea atrage atenția asupra informațiilor despre refrenul *Lado*, *Lado* și darul ritual al *calului de ginere*, pregătindu-și cititorul pentru asimilarea semnificațiilor din studiul introductiv. Numeroși călători străini împărtășesc, prin intermediul acestui *intro* bibliografic, perspectivele lor specifice despre manifestările noastre ceremoniale la nuntă, începând cu Nicolo Barsi da Luca, în a doua parte a secolului al XVII-lea. Suma informațiilor adunate în istoria folcloristicii și a etnologiei ajunge în contemporaneitate, fără a se omite nici un aport important la cunoașterea practicilor nupțiale. Autoarea pregătește accentul pus, atât în studiu, cât și în antologie, pe obiceiul *căzutului pe vatră*, prin sublinierea contribuției fundamentale a studiului semnat de Petru Caraman, *Une ancienne coutume de mariage*, la cunoașterea implicațiilor ample ale unui obicei ce acționează, așa cum spune Silvia Ciubotaru, cu rol de „corectiv etic” (p. 86).

Analiza funcțiilor rituale imanente ceremonialului nupțial are o structură pluricelulară, pentru că autoarea optează pentru tratarea unor elemente în mod exhaustiv, în defavoarea unei continuități

cronologice a practicilor de nuntă. Câștigul unei asemenea metode de investigație ține de o scoatere în relief grăitoare pentru elementele culturale semnificative, care s-ar pierde într-un studiu de ansamblu, abordat secvențial. În plus, lucrarea de doctorat elaborată de cercetătoarea ieșeană, condusă de profesorul clujean Dumitru Pop și publicată, în anul 2000, la aceeași editură ieșeană, aduce necesarul de informație resimțit, eventual, din perspectiva cronologiei ceremoniale a nunții. *Tipologia obiceiurilor nupțiale* redă și ea, cu acuratețe, în a doua parte a volumului în discuție, ordinea rituală și variantele fiecărui moment al acestui prag ontologic. Este, de fapt, punctul de rezistență al întregii lucrări, date fiind bogăția, ineditul și valoarea de excepție a documentelor etnologice puse în circulație.

În introducere se edifică semnificațiile arhaice ale unor teme precum *Raptul miresei*, *Spațiile consacrate*, *Căzutul pe vatră*, *Drumul mirilor*, *Mirii de mai*, *Păpușa ca substitut al miresei*, *Calul de ginere*. Pericolul fragmentarismului lipsește cu totul din acest studiu, datorită unei gradații implicite primelor subiecte abordate: *Vremea așteptării și devenirii*, *Sărbători inițiatice*, *Hora și scrânciobul*, *Divinații și vrăji*, toate ca prefigurări ale uniunii maritale. Structura unificatoare a obiceiurilor de nuntă este stabilită cu precizie în *Ritmul tripartit și strategiile trecerii* și oricare din concluziile trase aici se dovedesc foarte utile pentru analiza celorlalte rituri de trecere, fiindcă „ternarul este cunoscut ca temelia ordinii societăților indo-europene” (p. 69). Cele trei acte ale ceremonialului, *peșitul*, *logodna* și *nunta* sunt împărțite, la rândul lor, în alte trei sub-etape, decurgând din succesiunea lină a mutației existențiale. „Un rit de trecere este o ordonare gradată a unei schimbări care, dacă s-ar face brusc, ar putea fi traumatizantă” (p. 66), iar implicațiile foarte puternice de natură afectivă și economică ale căsătoriei impun o grijă sporită: „Fiecare moment al nunții este însoțit de strategii de atenuare a disensiunilor și rivalităților, de echilibrare a instabilității vremelnice, de alinare a frustrărilor” (p. 69). Alte articole analizează actanții principali și instrumentarul ritual, sub titlu identic cu tipul clasificat ulterior. Punerea în oglindă este evidentă astfel și permite vizualizarea concomitentă a realității etnografice și a semnificației ei. Ultima parte a studiului are în vedere literatura ceremonială, sub toate ipostazele ei: *Magia cuvântului în contextul orațiilor*, *Între solemnitate și burlesc*, *Aspecte ale liricii nupțiale*. Folclorul literar este pus constant în relație cu implicațiile contextuale de natură sociologică, etnografică și antropologică, fiindcă, în cultura populară, organicitatea manifestărilor este definitorie. Pe baza acestui principiu sunt cumulate în demonstrație informații de pe paliere diferite ale manifestărilor tradiționale, atât socio-etnografice, cât și literare: „Alaiurile nupțiale, ospetele prelungite descrise în basmele noastre sunt doar ipostaze augmentate ale unor secvențe ceremoniale reale” (p. 37).

Volumul aduce o multitudine de contribuții la cunoașterea semnificațiilor de profunzime a gesturilor rituale din care vom prezenta doar câteva. Silvia Ciubotaru identifică reminiscențe ale cetei feminine în obiceiul *La turtă* sau *Borșul*, pe care îl diferențiază de *Străjuiala* ținută în același interval temporar magic al ajunului de Sfântul Andrei, Crăciun, Sfântul Vasile sau Bobotează. Petrecerea organizată astfel avea menirea de a facilita formarea unor cupluri pentru fetele defavorizate social. La nivel paremiologic s-a păstrat numele întâlnirii, însă omonimia cu sortimentul de mâncare ocultează sensul inițial. Cercetătoarea dă la pagina 43 o relatare înregistrată la Arborea – Botoșani: „Nu-ți trebu borșu ii; n-ai ci cata!”. Citatul explică de ce frecvent auzim formula „nu mă duc la borș la ea”, ca resemnare în fața unei animozități declarate. Indiciile asupra acestor forme de organizare a inițierii feminine sunt foarte rare, după cum a observat Mircea Eliade, datorită misterului ce învăluie toate sferile ocupaționale ale femeii. Analiza dedicată divinațiilor și vrăjilor îmbunătățește cunoașterea mediului specific al cetei feminine, cu ajutorul reminiscențelor de azi.

Glisarea sensului lexical dinspre horă spre *scrânciob* și încrucișarea de drumuri este un fenomen ce definește analogiile culturale operate de mentalul arhaic. Cercetătoarea aduce numeroase atestări ale acestui uz, susținute de motivații ale vorbitorilor: „Cine se da în leagăn spunea că «se

trage-n horă»" (p. 52). Sărbătoarea este pusă în relație cu practica legănatului și scoate în evidență implicațiile vegetaționale ale gestului, prin aceeași abordare unificatoare a universului tradițional.

Formula *pământ și apă*, identificată de Silvia Ciubotaru în ceremonialul de după raptul miresei activează memoria bibliografică a cititorului pentru fundamentala lucrare a lui Petru Caraman, publicată în 1984, la Editura Junimea. Alegoria fetei fugite, care are nevoie de aceste elemente primordiale pentru a-și continua existența, confirmă, o dată în plus, geniul savantului ieșean. Plecând de la cunoscutele versuri din *Scrisoarea III*, el a demonstrat rolul mitic, atotcuprinzător de lume, al boțului de pământ și al dramului de apă atestat ca dar propriu-zis în istoria lumii. Dincolo de imaginea poetică ce face să curgă râuri de cerneală din călimara criticilor literari stă, așadar, o realitate etnografică: „în universul creațiilor folclorice, semantica rituală se ascunde în inima celor mai inocente figuri de stil" (p. 84).

Acesta este și cazul obiceiului numit *căzutul pe vatră*. Analizat după investigarea *Spațiilor consacrate*, gestul reparatoriu la nivel moral stă sub protecția divinităților casnice și ignice. Dacă o fată era înșelată în așteptări de un flăcău, pentru a nu fi stigmatizată la nivel social, ea avea ca armă practica străveche a urcatului pe cuptorul din gospodăria feciorului. El era obligat să o ia în căsătorie, căci un eventual refuz pornea împotriva familiei sale însăși divinitățile protectoare. Studiul lui Petru Caraman dedicat acestui obicei și multitudinea de informații etnologice din spații românești, dar și balcanice, la care se fac referiri în acest volum, au în centru nucleul existențial al lui *homo religiosus* român – focul casnic: „Vatra este sediul defuncțiilor eroizați, al sufletelor fondatoare și ocrotitoare ale unei familii și, prin extensie, ale unui neam" (p. 86). Întreaga viață a femeii se rotunjește în vecinătatea focului și legătura cu el trebuie restabilită constant, respectată atunci când devine tabu și invocată la nevoie. Dinamica acestei relații mitice este pusă într-o lumină revelatoare de Silvia Ciubotaru și, pe viitor, orice studiu dedicat focului, obiceiurilor de naștere sau universului casnic în genere va trebui să aibă în vedere această contribuție.

Relaționarea exemplelor etnografice, literare, cu izvoare istorice și relatări sociologice face din *Pantoful Cenușăresei* o demonstrație de forță analitică și sintetică. De la tabuul de contact resimțit de numeroase populații primitive, la legătura cu obiceiurile funebre, divinațiile cu încălțăminte feminină și valoarea de *apotropaion* a pantofului uzat folosit în ceremonialele de nuntă ale altor popoare, toate raționamentele conduse de cercetătoare converg către un simbol marital pe cât de puternic, pe atât de puțin conștientizat, până acum.

Calul de ginere se va impune ca sintagmă în analiza obiceiurilor nupțiale, datorită identificării și clasificării la nivel teoretic a acestui obicei pierdut din vedere de etnologi. Colindele, basmele, universul paremiologic și informațiile istorice adunate de Silvia Ciubotaru despre darul reprezentat de calul somptuos, oferit chiar și de cei mai sărmani socri mici mirelui, conturează o imagine clară la nivel simbolic și bine articulată în plan antropologic. În urma limpezirilor operate de către autoare, numeroase creații populare primesc un sens de profunzime pe lângă cel pur estetic, ceea ce înseamnă că aportul fundamental al acestei cărți deschide noi căi de investigare și decodare a imaginarului arhaic românesc.

Tipologia propriu-zisă are două părți mari: *Obiceiuri premaritale* și *Obiceiuri maritale*. În prima clasă sunt incluse unsprezece rituri, dintre care trei au numeroase subdiviziuni. De la scosul fetelor și flăcăilor la horă la întezărirea viitorului prin divinații și forțarea lui prin vrăji și până la ritualul *căzutului pe vatră*, obiceiurile sunt consemnate analitic și minuțios, cu numeroase exemplificări și motivații oferite de către săteni. Siglele satelor moldovenești însoțesc orice informație pentru a reda răspândirea geografică a credinței sau practicii respective. Cele trei faze ale obiceiurilor nupțiale, separarea de mediul anterior, tranzitul propriu-zis și agregarea la noul statut, sunt redată în cea de-a doua secțiune a tipologiei. Patruzeci și șase de articole monografice urmăresc și elucidează, punctual, elementele ceremonialului, cu exactitate geografică și tematică. Fiecare moment al trecerii este prezentat cu toate denumirile locale, pus într-o continuitate a mentalului tradițional și înfățișat cititorului cu tot corolarul de nuanțe. Titlul acestor articole de tip monografic indică numele regional

al riturilor prezentate, iar conținutul operează ca o definiție antropologică ce elucidează în amănunt valențele ceremoniale. Simpla trecere în revistă a tipurilor de obiceiuri maritale derulează în fața cititorului filmul etnografic al nunții tradiționale. Spre exemplu, obiceiurile liminare sunt desfășurate la nivel tipologic astfel: *Chemarea la nuntă, Aducerea miresei, Vulpea, Vedrele, Portul ceremonial de mire și mireasă, Bărbieritul mirelui, Adusul apei, Închobotatul miresei, Conăcăria, Iertăciunea, Colacul miresei* și lista titlurilor continuă cu înregistrarea fiecărei pulsații rituale. Numeroase probleme elucidate în studiul introductiv au articole cuprinzătoare în tipologie, ca suport concret al constructului teoretic. Personaje nuptiale precum *nunii și nașii, druștele și vorniceii ori turcii* din faza post-liminară a nunții sunt conturate în amănunt, atât ca imagine, cât și ca semnificație.

Corpusul de texte păstrează diviziunile din tipologie și oferă o antologie a poeziei din cadrul obiceiurilor premaritale și al obiceiurilor maritale, tinzând spre exhaustivitate. Primul segment conține douăzeci de cântece de grup și treizeci și două de descântece de dragoste. Textele specifice ritualului marital sunt grupate, la rândul lor, în orații de nuntă, cântece de nuntă și strigături, fiecare cu subdiviziuni categoriale. Valențele poetice și stilistice ale acestora suscită cel mai viu interes. Taxonomia foarte precisă a strigăturilor de nuntă arată îndelunga preocupare a autoarei pentru această specie literară fluidă ce cumulează funcții multiple, atât la nivel literar, cât și social⁷.

Volumul reprezintă un instrument de lucru eficace prin organizarea precisă a unui areal de obiceiuri complex și plurivalent. Bibliografia, siglarul pentru localitățile din care sunt culese atestările, indicele de nume pentru subiecți chestionați și glosarul sunt tot atâtea „chemări” (ca să folosim limbajul specializat al nunții) metodologice la o asimilare temeinică a universului nuptial. Ilustrațiile de la finele cărții poartă privitorul, după aceeași schemă rituală, prin fazele îndătinale ale trecerii: mai întâi la *scrânciobul* din Cuci – Vaslui și uriașa horă de la Hălăucești – Iași, pe urmă ne arată adjuvanții ceremoniali și obiectele rituale, mirii, ca niște împărați din basme, nuntașii în curtea gospodăriilor tradiționale și apoi imaginea răsturnată, carnavalescă, a nunții jucate la Lăsatul Secului și de Anul Nou. Solemnă și burlescă totodată, așa cum consideră autoarea dimensiunea literară a nunții, uniunea maritală arhaică cumulează energiile benefice ale hierogamiei și manevrează cu abilitate energiile intense ale mutației ontologice, datorită rânduiei, ca expresie autohtonă a lui *imitatio dei*. Silvia Ciubotaru identifică și deslușește atât arhetipul, cât și transubstanțializarea lui locală, pentru a da cititorului șansa întoarcerii la starea inițială, când nunta reprezenta încoronarea ființei înseși.

Adina Hulubaș

LUMINIȚA BOTOȘINEANU, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa, 2007, 402 p.

Autoarea lucrării de față, a cărei activitate științifică în domeniul dialectologiei românești a început, mai întâi, ca asistent universitar în cadrul Catedrei de limba română a Facultății de Litere din Iași pentru a continua apoi ca cercetător al Departamentului de dialectologie din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, și-a asumat ca proiect de cercetare analiza monografică a graiului de pe valea superioară a Someșului Mare încă de timpuriu, din vremea studenției, atunci când, așa cum aflăm dintr-o notă a capitolului introductiv, și-a ales ca subiect al lucrării de licență graiul localității natale, Ilva Mare. Interesul științific asupra specificului lingvistic al zonei amintite s-a menținut și după terminarea studiilor universitare, sub forma unui proiect mai amplu de data aceasta, acela al unui program doctoral, sub coordonarea reputatului

⁷ În 1984, Silvia Ciubotaru a publicat o amplă monografie a strigăturilor moldovenești în renumita serie a Caietelor Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

lingvist ieșean Gravril Istrate (el însuși preocupat, de-a lungul timpului, de caracteristicile dialectale ale zonei avute în vedere). Susținută în 2003 la Universitatea ieșeană, teza de doctorat va sta la baza prezentei cărți, aceasta reprezentând o „variantă actualizată” a rezultatelor la care autoarea a ajuns pe parcursul elaborării lucrării de doctorat.

Deși urmează structura clasică a unei monografii dialectale (acordând atenția cuvenită compartimentelor fonetic/fonologic, morfosintactic și lexical), lucrarea Luminiței Botoșineanu dezvoltă această perspectivă prin luarea în considerare a două aspecte, tratate, de cele mai multe ori, doar tangențial în cercetările dialectale de tip monografic: intonația dialectală și variația sociolingvistică pe baza faptelor înregistrate în arealul studiat. Prezența acestor două aspecte în cadrul demersului cercetătoarei ieșene contribuie, în bună măsură, la relevarea modernității acestuia, prin sincronizarea cu unele cercetări recente în domeniu la nivel european⁸. Însă nu numai caracterul novativ-sincron trebuie reținut în urma acestei opțiuni metodologice, ci și importantul câștig de ordin factologic pe care un asemenea demers îl aduce în câmpul cercetărilor de profil: deși atât intonației, cât și aspectelor sociolingvistice (cum ar fi, de exemplu, conștiința lingvistică a unei comunități de vorbitori, pe care se fundamentează atât loialitatea, cât și vitalitatea sa lingvistică) li s-a recunoscut importanța în configurarea structurii dialectale a unei limbi/arii lingvistice, analize mai aplicate care să aducă în atenția cercetătorilor un material relevant sub acest aspect sunt puține la număr; astfel, este meritul lucrării de față de a încerca să facă un pas înainte în această direcție, printr-o analiză aplicată asupra unui material lingvistic obținut cu un chestionar special elaborat și la a cărui prelucrare s-a utilizat un suport teoretic și informatic „de ultimă generație”. Iar respectivul merit este cu atât mai mare cu cât, așa cum se știe, proiectarea și gestionarea anchetelor și, în final, obținerea unor corpusuri de material cât mai relevante și „fiabile” pentru decelarea aspectelor avute în vedere reprezintă o adevărată provocare pentru lingvist, variabilele intonaționale și sociolingvistice fiind printre cele mai greu de documentat, ca urmare a dificultății obținerii unor reacții/răspunsuri/comportamente comunicative ingenue din partea informatorilor în condițiile mai mult sau mai puțin coercitive ale anchetei⁹. Atentă cu aceste aspecte metodologice și efectuându-și cercetările în permanență sub imperativul adecvării la context, autoarea ne împărtășește din strategia euristică pusă în joc pe parcursul anchetei de tip intonațiv: „În atmosfera de familiaritate pe care ne-am străduit s-o construim înainte de toate ca bază pentru o comunicare cât mai naturală, am condus informatorii spre enunțul dorit pornind de la cuvintele cerute (sugerate prin desene sau schițe, eventual indicate direct, dar nu în contextul respectiv), pe care aceștia urmau să le asocieze după un model anume [...], am purtat cu ei discuții pentru contextualizarea enunțurilor și, în ultimă instanță, am recurs la demersul de tip «întrebare indirectă». În toată ancheta am evitat situația de lectură, care implică o intonație specifică, oricum lipsită de caracteristicile spontaneității, dar și formalizarea, prin «recitarea» enunțului și insistența nemotivată asupra fiecărui cuvânt” (p. 54). Toate aceste exigențe de ordin metodologic vin dintr-o bună cunoaștere la nivel teoretic a specificului anchetei dialectale, dar și din experiența proprie de teren, acumulată de-a lungul timpului¹⁰.

⁸ Autoarea face parte din echipa proiectului *Atlas multimédia prosodique de l'espace roman* (AMPER), ce se vrea o completare a *Atlasului lingvistic romanic* (ALiR) în domeniul cercetării varietății diatopice a intonației, proiect inițiat de Centrul de Dialectologie de pe lângă Universitatea Stendhal Grenoble III.

⁹ Aceste dificultăți trimit, în fond, la celebrul „paradox al observatorului”, statuat de W. Labov: „To obtain the data most important for linguistic theory, we have to observe how people speak when they are not being observed” (*Sociolinguistics Patterns*, 1972, University of Pennsylvania Press, p. 113).

¹⁰ În afara participării la realizarea proiectului AMPER, autoarea a mai făcut parte și din echipa internațională a proiectului *proDrum*, intitulat *Limba română vorbită în Moldova istorică*, unde, alături de colegi din Germania și din Republica Moldova, a realizat anchete lingvistice în scopul constituirii unui corpus de limbă română vorbită non-dialectal.

Dacă analiza de tip intonativ reprezintă, pe bună dreptate, un câștig notabil al lucrării Luminiței Botoșineanu (fapt pus în evidență încă din prefata cărții, semnată de Gavril Istrati), luarea în considerare a variației sociolingvistice din interiorul ariei studiate constituie, la rândul ei, un fapt a cărui importanță în configurarea specificului lucrării merită (și trebuie) subliniată. Și aceasta pentru că în cercetările dialectale de tip monografic se optează destul de rar pentru un asemenea demers, tratarea sa detaliată rămânând încă la stadiul de deziderat. Înțelegând să depășească atitudinea circumspectă cu referire la irelevanța variației sociolingvistice (văzută, din acest punct de vedere, ca o simplă variație la nivel individual) în configurarea specificului dialectal al unei zone lingvistice – prin proiectarea obiectului investigației „mai puțin ca pe o suprafață și mai curând ca pe un spațiu lingvistic complex” (p. 276) –, Luminița Botoșineanu se oprește asupra a trei dimensiuni de factură sociolingvistică: dimensiunea diastratică, dimensiunea diagenerațională și dimensiunea diafazică. Printr-o analiză atentă și elaborată a reflexelor lingvistice ale celor trei tipuri de variații lingvistice, autoarea ajunge la concluzia că „variabilitatea în interiorul graiului studiat de noi se manifestă atât situațional (deci individual), cât și stratigrafic (deci supraindividual, în funcție de generație și de nivelul de școlarizare, coordonate pe care le-am reținut ca variabile sociale relevante)” (p. 277). În plus, acceptând distincția curentă în cadrul analizei de tip sociolingvistic între stilul „înalt” (*high*) și stilul „jos” (*low*) (distincție a cărei paternitate aparține antropologului american J. Gumperz), autoarea constată că „subcodul”¹¹ «jos» cunoaște o influență mai puțin evidentă din partea subcodului «înalt», în vreme ce acesta din urmă «colectează» un număr impresionant de trăsături ale celui dintâi, practic nerealizându-se niciodată în stare pură. Apoi, între cele două subcoduri apare și funcționează o varietate lingvistică «medie», curentă, reprezentată de limba populară” (p. 278).

O altă constatare de primă importanță cu referire la structura și funcționalitatea variației sociolingvistice în comunitatea dată este cea conform căreia „variația lingvistică diastratică nu poate fi delimitată radical de cea diagenerațională și ambele se subordonează variației diafazice”¹² (p. 282). Altfel spus, vârsta și statutul social al membrilor comunității studiate pot fi considerate, din punctul de vedere al comportamentului lingvistic, drept covariabile, ambele fiind în directă dependență de stilul conversațional adoptat de interlocutori în cadrul unui anumit act discursiv. Această interdependență situațională a celor trei variabile luate în considerare conferă demersului sociolingvistic o oarecare dificultate de ordin analitic, solicitând din partea lingvistului un instrumentar teoretic adecvat acestui tip de abordare și certe calități hermeneutice pentru a putea „gestiona” și, în final, valorifica în bune condiții variația sociolingvistică, surprinzându-i aportul la radiografia unei arii dialectale.

Din dorința de a rămâne la același nivel al evidențierii liniilor de forță ce au ghidat la nivel metodologic cercetarea de față, constatăm că autoarea lucrării, după ce întreprinde o analiză detaliată a caracteristicilor lingvistice ale zonei avute în vedere pe parcursul a aproximativ 250 de pagini (prin

¹¹ Prin această opțiune terminologică, autoarea echivalează, practic, noțiunea de «stil» cu cea de «cod/subcod», deși în terminologia de specialitate stilul este văzut ca mod specific de utilizare a unui cod, existând, așadar, o diferențiere genetică și funcțională între cele două noțiuni.

¹² Ținând cont de faptul că cercetarea de față se bazează pe un corpus lingvistic extrem de bogat, rezultat ca urmare a înregistrărilor efectuate cu un număr de 122 de informatori din 13 localități, și că raportul dintre numărul femeilor și cel al bărbaților implicați în aceste anchete este destul de echilibrat, nu putem decât să regretăm faptul că autoarea nu și-a propus să urmărească și variația sociolingvistică „diasexuală”, acest palier stratigrafic fiind destul de bine reprezentat în cercetările recente de sociolingvistică, cu rezultate remarcabile în analiza raporturilor de forță (decelabile la nivel lingvistic) din interiorul temei intitulată generic „Language and gender”. Un asemenea demers la nivel dialectal ar fi conferit cu siguranță o și mai mare pondere aspectelor inovative în economia generală a lucrării.

surprinderea, mai ales, a faptelor ce individualizează graiul analizat fără a se mai opri asupra celor comune cu unitățile diatopice imediat superioare), trece, pe finalul lucrării, la stabilirea statutului pe care graiul luat în discuție îl are în cadrul dacoromânei; ca perspectivă adoptată în acest sens, s-a ales să se urmărească „faptele care caracterizează graiul de pe valea superioară a Someșului Mare și răspândirea lor în cadrul dialectului dacoromân, în cercuri concentrice, din ce în ce mai restrânse” (p. 295), direcția cercetării fiind, așadar, dinspre general înspre particular. Astfel, după ce relevă trăsăturile comune (fonetice, morfologice și lexicale) ale graiului studiat cu aria nordică a dacoromânei, autoarea își urmează direcția stabilită de cercetare prin focalizarea analizei mai întâi pe graiurile de peste munți, apoi pe trăsăturile specifice treimii nordice a dacoromânei (Crișana, Maramureș, nordul Transilvaniei și Bucovina), pe trăsăturile de tip moldovenesc, pentru a se opri în cele din urmă la nord-estul Transilvaniei, ca regiune imediat superioară din punct de vedere ierarhic ariei dialectale avute în vedere¹³. În urma acestui excurs hermeneutic, autoarea conchide: „graiul de pe valea superioară a Someșului Mare ne apare ca reprezentând un dublu statut: acela de grai de tranziție între graiurile moldovenesti și cele transcarpatice (ca arie delimitată prin intersectarea liniilor de izoglosă ale principalelor arii nordice care îl includ) și acela de varietate subordonată ierarhic graiului din Transilvania de NE, a cărui arie a suferit o necesară redefinire” (p. 322). Ținem să precizăm că, pe lângă faptele de ordin lingvistic care au contribuit la conturarea acestei concluzii, un rol important l-au jucat și observațiile de ordin sociolingvistic, autoarea rămânând fidelă astfel perspectivei complexe adoptate și aplicate asupra realității lingvistice din teren. În acest sens, trecând, cum aminteam mai sus, peste reproșul de subiectivitate ce s-ar putea aduce încercării de a determina aportul conștiinței lingvistice a vorbitorilor în stabilirea configurației dialectale a unei zone, autoarea constată că „în toate punctele de anchetă, răspunsurile subiecților la întrebările directe privind aria lingvistică din care fac parte au fost aceleași (remarcabilă unitate!): toți au afirmat că vorbesc ardeleneste și că sunt năsăudeni. În plus, atunci când năsăudenii ajung în Bucovina [...], ei sunt îndată recunoscuți ca vorbind «altfel» și etichetați ca «ardeleni», «de pe Ilve», «iluni», «ilveni», «de pe Someș», «someșeni», «năsăudeni» etc.” (p. 321–322). Avem aici constatări extrem de interesante ce țin de domeniul imaginarului lingvistic, constatări ce pot dobândi statutul de elemente de primă importanță în configurarea identității sociolingvistice a unei regiuni. Luarea în considerare atât a autoimaginii, cât și a heteroimaginii pe care vorbitorii unei comunități o au la un moment dat reprezintă o perspectivă cu certe valențe euristice ce trebuie avută în vedere atunci când se urmărește realizarea unei radiografii lingvistice, de factura celei de față.

Nu putem încheia această succintă (și, în mod inevitabil, lacunară) prezentare fără a remarca claritatea stilului științific al lucrării, claritate ce vine ca urmare a folosirii unei frazări concise, cu focalizare pe idei principale, și a unei structurări clasice a materialului analizat. Prezența unui număr impresionant de note de subsol (peste 1000) nu diminuează „lizibilitatea” textului, acest aspect contribuind însă din plin la creșterea valorii științifice a lucrării, prin luarea în discuție a unei bibliografii cvasi-exhaustive a problemei, cu numeroase poziționări critice la adresa sa. Vastul material bibliografic parcurs și metodele moderne de cercetare utilizate fac cu siguranță din lucrarea de față un titlu de referință în cercetările dialectale românești, iar publicarea volumului de texte la care autoarea lucrează în prezent (așa cum aflăm din una dintre ultimele note de subsol) va conferi cercetării de față, pe lângă nota de noutate metodologică, și dimensiunea clasicității pe care monografia dialectală o deține deja în cadrul mai larg al cercetărilor dialectale românești. Și dacă luăm în considerare că respectivele cercetări se află în această perioadă sub zodia sărbătoririi

¹³ Avantajul euristic al acestui demers metodologic constă în posibilitatea pe care o oferă cercetătorului de a avea în permanență o perspectivă de ansamblu asupra specificității lingvistice a graiului analizat – aspect esențial în elaborarea oricărei monografii lingvistice.

propriului centenar (1907 – prima monografie dialectală: I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*; 1909 – primul atlas lingvistic românesc: Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*), o lucrare ca cea de față nu poate decât să contribuie la fortificarea sentimentului că această direcție de cercetare își demonstrează în continuare vitalitatea științifică, recurgând, în mod evident și inevitabil, la un proces continuu de adaptare metodologică și perspectivare interdisciplinară a propriului obiect de cercetare.

Florin-Teodor Olariu

IOAN OPREA, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Iași, Editura Institutul European, 2008, 456 p.

Ioan Oprea își propune să identifice, pe de o parte, elementele comune, de unitate, și, pe de altă parte, elementele eterogene, diferențiatore, sub aspect cultural și lingvistic, ale lumii europene, să descopere sursele acestor elemente, să le explice cauzele și să le distingă tendințele de evoluție. Două sunt lumile europene cercetate, între care autorul stabilește identități și diferențe spirituale, lumea romanică și cea germanică, ale căror culturi și limbi s-au influențat reciproc dintotdeauna, în grade și în ritmuri diferite. Nu lipsesc însă referirile la limbile slave, la greacă, la maghiară și la alte limbi europene cu origini și cu structuri diferite de cele romanice sau germanice.

Baza ideologică și metodele de analiză alese de autor sunt: „1) doctrina lingvistică Philippide – Ivănescu, 2) teoria culturală Blaga – Ivănescu, 3) modelul lui Coșeriu în schimbarea limbii și 4) atitudinea lui Eminescu în analiza și interpretarea faptelor culturale și sociale” (p. 7), fundamente pe care le explică sintetic într-un *Cuvânt înainte*, care anunță o investigație vastă, complexă, cu multe note originale, uneori contrariante, chiar.

Lucrarea este structurată în trei secțiuni: 1. *Principii ale analizei culturii și limbii*; 2. *Particularizări, similitudini și interferențe lingvistice*; 3. *Temeiuri ale unității culturale și lingvistice*, subdivizate, la rândul lor, în numeroase capitole și subcapitole.

În domeniile analizate, I. Oprea descoperă tipologii, stabilește stratificări și ierarhizări culturale și lingvistice, rezultate nu numai ca urmare a asimilării unei bogate și variate bibliografii românești și străine, ci, mai ales, din propriile constatări și raționamente legate de valorile spirituale și de realizările omenești, în general. Constatările generalizatoare și concluzive sunt, de regulă, susținute de observațiile degajate în urma unor analize de lingvistică aplicată (vezi, între altele, cap. *Clasificarea tipologică a limbilor romanice și germanice, Raporturi între cuvinte coradiale moștenite și împrumutate în limbile romanice*).

Desigur, sunt atent cercetate aspectele contrastive din culturile și limbile europene (vezi cap. *Aspecte ale determinării și ale topicii în limbile moderne, Creativitate lexicală și tipologie, Consecințe ale expansiunii limbilor romanice și germanice* etc.). Însă aspectelor comune, unificatoare li se acordă un spațiu și mai amplu (vezi cap. *Adstratul germanic al limbilor romanice, Adstratul latin și romanic al limbilor germanice, Convergențe germanice și romanice pe baza împrumutului latin* etc.). Elementele coagulante ale lumii europene sunt, fapt evident, mai întâi de natură fizică: locuirea în același spațiu continental, apropierea sau vecinătatea înlesnind circulația oamenilor și schimbul reciproc de valori. Apoi, de natură antropologică: originea mai mult sau mai puțin îndepărtată comună asigură elemente comune ale mentalităților și afinități de comunicare. De aici ar deriva „o latură psihologică definitorie, determinată de conștiința apartenenței la aceeași moștenire spirituală” (p. 34). Așadar, Ioan Oprea nu aplică, în realitate, analiza de tip antropologic pe linia Philippide – Ivănescu, ci numai aspecte ale acesteia, căci el are în vedere spiritualitatea popoarelor, manifestată în gramatica și,

mai ales, în lexicul limbilor, nu și latura fizică, materială a acestora, reflectată în fonetică, în modul diferit de articulare a sunetelor aceleiași limbi latine de către vorbitorii romanici, de pildă. De altfel, întreaga cercetare sondează în special limbile literare, prin excelență produse ale spiritului (vezi cap. *Apariția textelor scrise și a limbilor literare romanice, Formarea și evoluția limbilor literare romanice, Limbile literare germanice, Comunicarea culturală prin traduceri* etc.). În acest sens, autorul distinge între factorii care au determinat conștiința unificatoare a vorbitorilor în primul rând creștinismul, apoi momente și fenomene culturale, precum Renașterea, Reforma etc.

Poziția lingvistică teoretică pe care se situează Ioan Oprea, cu numeroasele ei puncte de vedere personale, se degajă mai cu seamă din cap. *Comunicarea dintre limbi, corolar al comunicării dintre culturi și Structura și arhitectura limbilor*. Analiza lingvistică, abordată din perspectiva comunicării, este precumpănitoare în partea a treia a lucrării. Aici sunt puse în valoare competențele autorului din diferite discipline lingvistice, precum teoria limbii și lingvistica generală, romanistica, dar și germanistica, istoria limbii române, limba literară, apoi, serioase cunoștințe filosofice, istorice, geografice etc.

În mod firesc, atenția autorului este îndreptată în primul, dar și în ultimul rând (vezi *Addenda*), către situația românilor, ca participanți la istoria și la contemporaneitatea europeană, și, se înțelege, către limba română. Conchizând asupra afinităților culturale și lingvistice dintre romanicii din Europa și limbile lor, Oprea reafirmă faptul că solidarizarea românilor și a românei cu romanitatea occidentală s-a produs târziu, manifestându-se plenar începând din secolul al XIX-lea. În *Addenda*, intitulată *Europenismul românilor*, deși obiectivitatea demersului capătă uneori accente excesiv subiective, autorul încearcă identificarea comportamentului cultural și lingvistic propriu românilor în raport cu cel al romanicii din Europa occidentală și, mai ales, a cauzelor care au condus la specificitatea acestuia. Situați în „Cealaltă Europă”, românii – constată autorul –, mai întâi, „nu au o tradiție independentă a culturii de erudiție (sau majore)”, apoi, „nu au limite clare între spiritul minor (cultura și limba populară) și spiritul major (limba literară și cultura de erudiție)” (p. 345). Denunțând „prejudicata patriotismului fundamentat pe demagogie”, I. Oprea descoperă „în condițiile istorice și în istoria culturală cauzele ce au generat deosebirea dintre români și lumea occidentală” (ib.). Descendenți ai coloniștilor romani și ai băștinașilor romanizați, românii, reprezentanții Romaniei orientale, „aflați mereu în situație economică, socială și culturală defavorabilă” (p. 346), au dobândit o mentalitate fatalistă, care „a contribuit la anularea oricărei inițiative de emancipare și a indus starea de a se complăcea în condiții de existență deplorabile, prin reducerea idealului vieții la simpla supraviețuire. De aceea, în vreme ce Vestul european cultiva omul activ, care cutează la înălțare [...], Estul și, în mod deosebit, românii cultivau omul umil și exceptativ, care îngenunche și se prostornează. În acest climat, nu s-a putut dezvolta pasiunea pentru progres și acțiune” (ib.). În viziunea lui Ioan Oprea, existența precară culturală și socială a românilor, marcată de timpuriu de „tipul de viață oriental asiatic” (p. 349), s-ar explica, dincolo de vicisitudinile istoriei, în mare parte, „prin aceea că le-a lipsit și le lipsește încă *aristocrația și intelectualitatea*, adică elitele” (p. 350), singurele capabile să emancipeze, să educe și să asigure, în cadrul unei tradiții, perenitatea valorilor spirituale ale unui popor. Totodată, autorul deplânge faptul că biserica ortodoxă nu a reprezentat un factor favorizant pentru înscrierea românilor în circuitul valorilor occidentale. În acest context, limba română literară, creată relativ târziu, nu s-a corelat cu limbile europene vestice, în faza ei veche, ci „numai în epocile recente, româna literară a devenit cu adevărat europeană, când raportul cu valorile europene a fost asumat, deși acest raport are orientare univocă, numai dinspre limbile europene spre ea” (p. 357). Condiția de receptacul și nu și aceea de furnizor de valori culturale ar explica și conduita pasivă sau neadecvată a lingviștilor. De aici, următoarea constatare: „Românii sânt europeni prin limbă, dar nu sânt europeni de tip modern prin atitudinea față de limbă sau, mai degrabă, prin modul de a-și cultiva limba” (p. 377). Luată în înțeles absolut, o asemenea afirmație este, desigur, exagerată,

căci lingviștii români au realizat multe lucrări valoroase în ultima sută de ani. Cartea lui Ioan Oprea poate fi înscrisă și ea în această serie.

Carmen-Gabriela Pamfil

FLORIN-TEODOR OLARIU, *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului. Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 320 p.

Volumul *Dimensiunea ludic-agonală a limbajului uman. Prolegomene la o abordare interacționistă a structurilor conversaționale* propune o analiză din perspectiva filosofiei limbii și a pragma-lingvisticii, privind actele conversaționale în cadrul relației *joc – limbaj uman*. Este vorba de dimensiunea ludică vizualizată conceptual ca tensiune conversațională, ca tehnică retorică dispusă intensiv în cadru agonal dialogic.

Punctul de plecare al planării exegetice este extrem de înalt și intitulările inseriate în primul capitol anunță dimensiunea extensiei analitice: *Tensiuni și vectori în paradigma științifică actuală*, care înglobează *Noua epistemologie: premise și finalități* sau *Jaloane ale constituirii paradigmei științifice moderne*.

Este evident faptul că ne aflăm în fața unei cercetări preocupate de dimensiunile limbajului uman, de valoarea larg filosofică a închegării și a evoluției acestuia. Relaționări esențiale dintre *rațiune și sensibilitate*, *obiectiv și subiectiv*, dintre *precizie și relativitate* sunt făcute dintr-o perspectivă declarat anti-pozitivistă, avându-se în vedere și achizițiile din ultimul deceniu ale holismului și integralismului (cu diferențierile de rigoare).

Constituirea demersului științific modern, evoluțiile unor direcții importante sunt decelate din punctul de vedere al unui studiu lingvistic în care sunt puse întrebări esențiale urmărindu-se cauzalități și încercându-se vizualizări *flou*, continue, ne-discrete așadar, pe linia introspecțiilor contemporane care reintegrează studiul limbii din perspectiva actului conversațional i-mediat, perspectivă, din punctul nostru de vedere, ușor disipată adesea (nu în cartea prezentată aici).

Sintetizând creator studii esențiale în domeniul vast al respectivei imersiuni exegetice, analiza se restrânge asupra *Metamorfozelor din lingvistica actuală* (titlul subcapitolul 1.2) urmărind cum se înserează preocupările pentru seriozitatea introspecțiilor privind *ludicul* în parametrii închegării contemporanelor relații dintre *normă, structură și creativitate* din perspectiva atât de des numită astăzi a *trans-disciplinarității*, perspectivă care, în mod veridic, pune în discuție analitică ceea ce se consideră a fi „gândirea comunicățională”.

Opțiunile teoretice ale studiului se circumscriu formulării care esențializează excelent: „limba fiind principalul instrument prin care noi internalizăm realitatea exterioară, devine un factor esențial în constituirea propriei noastre individualități; altfel spus, limba este prima și, totodată, cea mai profundă analiză a realității cotidiene” (p. 49).

Faptele sunt grupat reprezentate în *Modelul linear-teleologic al funcționării limbajului* (1.2.2) și *Modelul interacționist-circular al funcționării limbajului* (1.2.3). Semnalăm disocierile teoretice atente și bine documentate ale diferitelor identificări și taxinomii privind funcțiile limbajului uman. Reprezentativă este, de asemenea, analiza făcută schemei comunicării în accepția lui Kerbrat-Orecchioni. Lucrarea de față preia (în sensul cercetătoarei amintite), examinând și selectând, una dintre concluziile sociologului Malinowski privind raportul dintre ontogenie și filogenie în modalitatea în care copilul mic își însușește, treptat, limbajul, vorbirea, limba maternă. Acest raport pune în discuție funcția instrumentală a limbajului, cea de reglare și cea interacțională, toate acestea și

cele ulterioare reliefând cu subtilitate funcționalități ale unui ludic esențializat spre noi modele interpretative.

Astfel încât cel de-al doilea capitol, *Avataruri ale unei perspective de tip „iocari serio” asupra ludicului*, este așezat într-un cadru teoretic supus în prealabil unor preparative justificatorii.

Metafora *jocului* ca act conversațional adânc tensionat este dezvoltată analitic contra ideii gratuității jocului. Depart de a fi considerat facil ori marcat de neseriozitate, jocul este conceput ca factor funciar, căruia i se analizează valorile euristice, instituționale, strategice, combinatorii, mai ales funcționale în sensul heraclidienei relații *contrarietate–armonie*. Lucrările lui Huizinga și Roger Caillois sunt printre punctele de referință. Discuțiile despre libertatea jocului pot fi extrapolate până la gradul de generalitate al libertății umane, responsabilitatea asumată în respectarea jocului atingând pragul unor căutări analitice intensive. Urmărindu-se natura fenomenului ludic astfel înțeles, se imaginează jocul pe linia direcției lui Jaques Ehrmann. Natura creativ-dinamică a jocului este redată imagistic printr-o reprezentare inspirată, figura geometrică numită *spirală*. Analiza universurilor de acțiune, cea a stărilor, a raportului stabilitate – criză se desfășoară convingător în această reprezentare valabilă la nivelul narațiunii exegetice, proiectată corect (și geometric) într-o spațializare veridică desfășurată convingător pe cele trei axe semnificative: timp, spațiu, tensiune (p. 110). „Conceperea limbajului în cheie ludic-agonală” se înfățișează ca o reprezentare veridică și viabilă, „plauzibilă în analiza comunicării umane”.

Punctele de *ruptură*, de *tensiune*, de *explozie* (sunt numite ca atare, succesiv, în lucrare) pun în valoare coerența modelului construit. Credem că respectivul model ar fi câștigat mult în substanță dacă ar fi fost intercalate argumentativ și în acest capitol o suită de analize în sensul bine determinat al acelora desfășurate în ultima parte a lucrării.

Semnalăm utilizarea adecvată a conceptului *alterității*, a translării metaforice (ușor excesive) a raportului *soft–hard*, a modalității de preluare adecvată și vag distorsionantă în același timp a celor două ipostazieri temporale ale teoriilor wittgensteiniene.

Lucrarea avansează și conform ideii în baza căreia surprinderea adecvată, analitică, a jocurilor de limbaj înlesnește desfășurarea unei „terapii demitizante” efectuate, ca într-un fel de reprezentare tip „bandă Moebius”, ca o răsucire permanentă asupra propriilor gândiri introspective.

Ultimul capitol, al treilea, se oprește asupra valențelor propriu-zise ale interacțiunilor verbale.

În mod evident, lucrările esențiale din domeniu sunt excelent cunoscute, citite, înțelese în spiritul lor și, ulterior, în spiritul cercetării întreprinse, ceea ce reprezintă o distorsionare în sens interpretativ, creativ, adesea neașteptat – prin urmare bine așezat pe direcția ascendentă a unei bune originalități. Sunt consultate titluri esențiale ale culturii occidentale și ruse în același timp, principiul „dialogismului”, la care lucrarea face mereu apel, reflectându-se și astfel, bibliografic deci.

Se poate remarca aici, în felul critic și bine asimilat al lecturilor esențiale asamblate convingător în ideea volumului, școala de semiotică filologică ieșeană formată în jurul lingvistei Maria Carpov.

Analizele exemplificatoare ale unor bine decelate contexte dialogice susțin o sumă de aspecte implicate în ultima parte a cărții: raportul agonal–irenice, interacțiunea conversațională în parametrii politeții văzută ca univers verbal reglementat (critica făcută „optimismului” rezultat din teoria lui Kerbrat-Orecchioni conține argumente bine strunite, perfect plauzibile), dimensiunea ritualică a conversațiilor cotidiene.

Polemizând cu Desalles (preluat în carte) și nu cu autorul lucrării, considerăm distorsionantă vizualizarea funcționării limbajului uman exclusiv în cadru dominant informațional, viziune pe baza căreia „vorbirea umană s-ar fi născut din necesitatea indivizilor de a-și afișa competențele informaționale pentru a fi apreciați în jocul formării solidarităților politice” (p. 271). Cu certitudine, această optică asupra obiectului de studiu vine în întâmpinarea descifrării crizelor comunicaționale

contemporane manifestate periodic, la distanțe temporale din ce în ce mai reduse. Optica respectivă are o mare doză de explicit și de relevanță. Absolutizată însă, duce la închiderea alterității în alienabil. O eventuală critică a limitelor unei asemenea perspective i-ar nuanța acesteia unele coordonate care, în perimetrul conversaționalului grăbit de tehnici informaționale tot mai performante, duc tot mai frecvent la disipare, la înalte neînțelegeri care ne trimit direct pe cea dintâi treaptă socratică a cunoașterii.

De altfel, din punctul nostru de vedere, incitantul obiect de studiu al prezentei analize nu ar fi avut nimic de pierdut dacă vehemența poziției declarat anti-positiviste ar fi fost, pe alocuri, ceva mai atenuată, cu atât mai mult cu cât, de cele mai multe ori, demonstrația se susține pe elemente științifice, profund pozitiviste, excelent stăpânite, adânc inserate în lucrare: este vorba de raportul ontogenic-filogenic, de reprezentările imagistice de natură geometrică, de teoriile retorice ale persuasiunii.

Analizele punctuale ale lucrării, conduse cu o bună intuiție și conturând subtexte veridice, vin exact în întâmpinarea mai sus numitului aspect de criză comunicațională. Metafora cognitivă vizualizată drept „construct funcțional” este inspirat și corect poziționată în cadrul perspectivei interacționiste ca vehicul al unui mai mult decât necesar „plus de umanism” „în rândul oamenilor de știință”.

Volumul de față își propune o revizualizare a naturii intrinsece a limbajului uman prin perspectiva înaltă asupra obiectului de studiu (limbajul uman), prin modalitățile exegetice prin care se susține demersul în decelarea dimensiunii ludic-tensionate a conversaționalului, prin lecturile adecvate unei bibliografii extinse. Proiectul este deosebit de ambițios și, ca în orice analiză exegetică de o asemenea extensiune, tentația vagului infinit fractalizat reprezintă un pericol major. Cartea pe care am avut-o în vedere în discuția de față reușește să ocolească asemenea „non-limite”, desfășurându-se adecvat și argumentat. În acest caz, limitarea introspecției este realizată ca un act mai mult decât necesar, fiind o calitate deosebită a cercetării cuprinse în carte.

Cartea convinge de asemenea prin scriitura bine și frumos strunită. De multe ori talentul întrevăzut în textul exegetic al cărții vine în completarea unei semnificative precizii argumentative.

Analiza limbajului uman *sub specie ludi* se dovedește una dintre cele mai profund relevante întreprinderi prin care se marchează punctual cum, sub semnul banalului familiar, conversaționalul poate detona realitatea cotidiană.

Cristina Florescu

NICOLAE BOT, *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Bot și Iléana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008, 248 p.

Folcloriștii care au beneficiat de o experiență bogată de teren, precum și de clasificarea, inventarierea și arhivarea documentelor etnologice, se disting de restul specialiștilor prin rigurozitate și contextualizarea fenomenului cultural. Firese ar fi, în această situație, ca recunoașterea să fie pe măsura profesionalismului, atât de prețios ca model într-o perioadă a diletantismului și a interpretărilor facile și intens popularizate. Din păcate, există cercetători de primă mărime, cum e cazul profesorului Nicolae Bot, despre ale căror contribuții se știu încă prea puține. *Dicționarul etnologilor români* se dovedește și el lapidar, poate din cauza publicării întârziate în volum a materialelor cercetătorului clujean. *Studii de etnologie*, antologia apărută în anul 2008, este îngrijită de fiica folcloristului (ea însăși cadru universitar) și Iléana Benga, unul dintre discipoli, formată în cadrul Cercului de Folclor de la Cluj. Ar fi fost un bun prilej ca această carte să beneficieze de o prefață în care să se restituie publicului date importante despre opera și activitatea științifică a lui

Nicolae Bot. Cititorului nu îi rămâne însă decât să îl descopere pe folclorist prin tematica și metoda de lucru care l-au caracterizat.

Studiile din acest volum au fost publicate în periodice de specialitate, preponderent în Cluj-Napoca, dar și din București, Satu Mare sau Pancevo, Iugoslavia. „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei”, „Revista de etnografie și folclor”, „Analele Societății de Limba Română”, „Anuarul de folclor”, „Studii și comunicări” au găzduit cercetările lui Nicolae Bot între anii 1965 și 1987. Din punct de vedere tematic, predomină interesul pentru riturile agrare și convingerile corolare acestora: *Cânepa în credințele și practicile magice românești*, *Contribuții la studiul cântecelor de seceriș*, *Contribuții la cunoașterea funcției colindelor*, *Funcții agrare ale colindatului și Obiceiuri agrare și pastorale din zona Codrilor Sătmăruului*, studiu care urmărește practicile agrare și pastorale în ținuturile sătmărene ale Codrilor. La acestea se adaugă prefața scrisă de etnolog în deschiderea antologiei *Cântecele cumunii*. Volumul se dovedește unitar datorită continuității care există între subiectele abordate, o probă în plus pentru profunzimea unei cercetări determinate să atingă exhaustivitatea. Articolul *Dreptul cutumiar și folclorul obiceiurilor* se așază în continuitatea preocupărilor pentru colindă și câneapă, cu tot ansamblul de credințe și creații literare, dar, în același timp, face și demonstrația funcției mnemotehnice a folclorului literar. De la creațiile intonate la sărbătorile de iarnă și până la repertoriul nupțial, textul reușește să memoreze și să expună în mod aproape didactic gestică rituală de bun augur, tot așa cum agatârșii își cântau legile, după cum aflăm din citatul selectat de Nicolae Bot din scrierile lui Herodot.

Metoda de investigare este și ea unitară. Se pornește de la o încadrare amplă a subiectului la nivel bibliografic, istoric și geografic și abia apoi se exemplifică în plan local, concomitent cu epuizarea valențelor pe care le are obiceiul și a conexiunilor posibile cu alte fenomene culturale. Astfel, studiul dedicat comunei Hurezu-Mare din Codrii Sătmăruului poate servi ca model pentru cercetarea monografică a unei localități, tocmai datorită traseului științific deductiv, ce pleacă dinspre general și folosește contextul etnologic pentru a valorifica particularul. Studiile scrise în ultima perioadă la noi se caracterizează, în cea mai mare parte a lor, printr-o insuficientă documentare și încadrare epistemologică, ceea ce duce la frânturi de imagini asupra culturii populare, pulverizată și trunchiată de metoda de lucru improprie. Maniera riguroasă a analizei lui Nicolae Bot permite glisarea lină, logică și bine argumentată, între specii literare diferite, cum se întâmplă în *Doina – poezie a destinului*, unde cântecele de leagăn ocupă o mare parte din cercetarea minuțioasă, pe baza similitudinilor descoperite la nivel etimologic, melodic, tematic și mitologic. Tot așa, studiul dedicat cântecelor de seceriș relația între textele obiceiului calendaristic și repertoriul nupțial.

Ambele contribuții despre colinde subliniază principiul *Festum incipium* pe baza căruia se construiesc credințele și obiceiurile de iarnă. Cel dintâi, al cărui subtitlu este *Rituri de ploaie în colinde*, trasează cadrul larg al polifuncționalismului colindelor și îngustează apoi imaginea pe înrâuririle agrare ale textelor rituale. Cel de al doilea material se axează pe simbolistica semințelor aruncate sau dăruite colindătorilor și pe funcțiile colacului, a cărui poveste spusă în *Mulțămăta colacului* se leagă structural de puterea apotropaică a textelor despre cultivarea și prelucrarea cânepii. Un alt liant procedural al volumului este bibliografia folosită de Nicolae Bot, formată, atât la nivelul corpusului de texte, cât și al investigației teoretice, din nume ale unor reprezentanți de seamă ai etnologiei și folcloristicii. Petru Caraman constituie un reper constant, citat în special în problematica legată de colinde (temă cu care savantul ieșean și-a susținut doctoratul în Polonia), dar și atunci când este vorba de etimologia cuvântului *doină*. Probabil că Nicolae Bot nu a putut consulta și lucrarea lui Petru Caraman despre legănat și cântecele de leagăn, altfel nu se explică de ce acesta nu a fost citat în analiza funcției legănatului și a refrenelor *nani*, *liuliu* ori *abua abua*. Revenind la colind, despre care Nicolae Bot spune că niciodată „n-a fost unitar tematic, asemenea altor genuri ale folclorului obiceiurilor, ci unitar prin funcția sa de urare și prin stil” (p. 121), trebuie remarcat un alt fapt care a

dus la augmentarea puterii obiceiului asupra vegetației. Până în anul 46 d.Chr., Anul Nou se sărbătorea, la romani, pe data de 1 martie, adică atunci când ocupațiile agricole stăteau să își reînceapă ciclul. Așa cum a demonstrat Petru Caraman, obiceiurile noastre de iarnă păstrează contextul de credințe al antichității și îl perpetuează în forme individualizate poetic. Riturile de primăvară debutează, așadar, în mod logic, odată cu anul.

Șezătoarea în zona Năsăudului reprezintă un model de investigare a fenomenului sătesc prin numărul ridicat de sate cercetate și prin epuizarea aspectelor folclorice adiacente. Optsprezece sate și informații din chestionarul redactat și expediat pe teren de Ion Mușlea fundamentează o imagine foarte exactă din punct de vedere antropologic, obținută, așa cum știm deja, prin îngustări succesive ale unui cadru inițial foarte larg. Studiul articulează mai întâi o definiție a *șezătorii*, conturează contextul sociotemporal al performării, tipurile de șezătoare diferențiate de vârsta participantelor și funcțiile pe care această întâlnire amplă le joacă. Repertoriul luat în discuție de Nicolae Bot uimește prin diversitate și expresivitate, fie că este compus din snoave, legende, basme nuvelistice, cântece lirice sau acte dramatice a căror desfășurare se aseamănă foarte mult cu jocurile de priveghi. Cele mai numeroase variante le găsim în cazul practicilor magice cu rol premarital, în continuarea cărora etnologul investighează simbolistica obiectelor folosite la îndeplinirea ritului. Concluzia studiului o aflăm la pagina 46 a cărții: „Dintre obiceiurile noastre, șezătoarea are structura cea mai elastică, fără a-și pierde însă caracterul unitar”.

Cel mai amplu studiu din volum are tot o tematică agrară și apropie cânepa de importanța spirituală și magică a grâului. Preluată de daci de la sciți în secolele VI–VII î.Chr., cânepa a avut, fără întrerupere, o valoare utilitară semnificativă prin rolul ei în medicina populară și în obținerea textilelor. Etapele de creștere și valorificare a plantei sunt redată de Nicolae Bot atât etnografic, cât și printr-o explicitare permanentă a contextului de credințe, tocmai datorită faptului că operele populare care narează lungul drum al seminței de cânepă până la cămașă au puteri expiatoare asupra agenților malefici. Credințele legate de buna înrăurire a creșterii, planul de reflectare oniric și de figura Joimăriței în imaginarul tradițional sunt puse în relație directă cu capacitățile terapeutice ale poveștii cânepii. Demonstrația precisă și limpede susține axioma de la pagina 107: „Magicul derivă din activitatea practică, îi este subordonat și are drept scop sporirea eficienței acesteia”. Cântecele de seceriș, clasificate pe arii geografice de cercetătorul clujean, stau în imediata apropiere a magiei vegetaționale active în folclorul dedicat plantei textile. Se depășește granița tematică a înrudirii dintre cântecele obiceiurilor de vară și cele de iarnă și, în acest context, Nicolae Bot atrage atenția asupra faptului că sensul mișcării de contaminare ideatică și imagistică nu poate fi decât dinspre cântecele de seceriș spre plugușor, ipoteză în sprijinul căreia se poate invoca din nou vechea împărțire a anului. Grijă pentru recoltele îndestulătoare a dus la apariția unui ansamblu de ritualuri și texte foarte bine sudate din punct de vedere structural. Un alt raport evidențiat de etnolog pune în relație poezia nupțială și cântecele de seceriș, cele două tipuri de obiceiuri, familial, respectiv calendaristic, având în comun nevoia de auspicii și mană.

Doina – poezie a destinului este un remarcabil excurs științific asupra unei specii lirice care poate predispuce la aserțiuni facile. Nicolae Bot consideră și convinge cititorul că doina este, de fapt, un cântec ritual, iar etimologia cuvântului ne conduce „la limanurile istoriei”, cum îi place autorului să spună, pentru a reliefa un contact cultural dintre vechii lituanieni și daci. Petru Caraman crede în această legătură dezvăluită cu ajutorul lui B.P. Hasdeu și al etimologiei propuse de el, iar triada științifică formată transformă ineditul abordării în verdict științific. Apropierea culturală dintre obiceiurile de iarnă din Bucovina și cele lituaniene a fost remarcată și de Ernest Bernea, care a avut în vedere în special Jocul Ursului. Analizată în conexiune cu descântecul și cântecul de leagăn, doina devine un text încărcat la nivel sacru. Nicolae Bot demonstrează și o abilitate deosebită pentru decodarea structurilor arhetipale, de fiecare dată când contextul literar i-o permite. Legănarea în

codru, un motiv foarte frecvent în basme și prezent în colinde într-o formă devenită marcă a inițierii feminine, este legată, prin cântecul de leagăn, de practica doinirii, iar demersul științific nu este doar edificator, ci și captivant.

Indiferent de studiul prin care descoperim preocupările lui Nicolae Bot, activitatea sa științifică se caracterizează printr-o exemplară ancorare în folclorul obiceiurilor și în realitatea vie a mentalului popular, ceea ce reprezintă formula exactă prin care adevărul etnologic este pronunțat. Cunoașterea bibliografică minuțioasă, intuiția modelelor originare și metoda de investigare riguroasă îl impun pe Nicolae Bot ca reper în domeniu și totodată ca argument pentru complexitatea tematică și structurală ce trebuie stăpânită de un etnolog.

Adina Hulubaș

ADINA HULUBAȘ, *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 348 p.

Lucrarea de față, integrată în colecția „Ethnos” a editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, reprezintă pragul inițiativ doctoral trecut de către autoare, respectând reflexul originalității și cerința îmbogățirii literaturii de specialitate cu o abordare nouă a textului folcloric. Sugestia îi este oferită de o remarcă a lui Mircea Eliade, care vorbea despre dispariția realității rituale a inițierii din manifestările tradiționale europene. Tot istoricul religiilor atrage atenția, cu voce oraculară, că urme ale acestora pot fi regăsite doar în universul imaginar al popoarelor arhaice. Încrezătoare în forțele oculte la nivelul de profunzime al folclorului românesc, Adina Hulubaș pornește pe calea deschisă de savantul român, beneficiind de formarea profesională dobândită ca etnolog în cadrul Departamentului de etnografie și folclor al Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, pe de o parte, iar pe de alta de mentoratul renumitului stilistician Dumitru Irimia.

Analiza pornește de la poveste, pentru a se integra apoi în realitatea cotidiană specifică satului, în care tânărul căruia îi sunt menite colindele este investit cu un destin excepțional. De aici, fiind trasată linia continuă care duce de la mit la real, speciile folclorice rituale se îmbină cu cele literare, pentru a reflecta împreună scena unui moment inițiativ, unic pentru fiecare dintre protagoniștii chemați să-l trăiască. De asemenea, autoarea pornește de la analiza modului în care este creionat arhetipul solar în textele folclorice. Identitatea solară a neofitului excepțional este una și aceeași, dar diversă prin modalitățile de exprimare la nivelul textului. Dintre acestea menționăm: nașterea miraculoasă, emblema astrală, metalele prețioase. Inventarul simbolurilor și al însemnelor sacralului din imaginarul tradițional românesc acționează întotdeauna sub această caracteristică a sensurilor convergente. Adina Hulubaș surprinde un erou în mișcare, ale cărui acțiuni, mai mult decât simbolurile care-l înconjoară prin naștere, au aceeași funcție de a explica destinul mirific al eroului, un destin întru acțiune, și nu o pură identitate virtuală a lumii. Prin urmare, atributul solar se asociază cu dinamismul feciorului, spre deosebire de fecioară, care se înscrie sub semnul staticului. Observăm că trăsăturile definitorii ale celor doi poli ai inițierii (masculin și feminin) fac parte din sistemul binar al clasificărilor primitive, ceea ce integrează cu certitudine traseul inițiativ în centrul imaginarii tradițional.

Autoarea urmărește cu atenție traseul inițiativ al neofitului, obligat să suporte mai întâi ruptura, cu efecte psihosociale, de centrul lumii sale. Sunt creionate astfel reperele toponimice de esență rituală ale necunoscutului, văzut prin prisma „valențelor unei cufundări în subconștient” (p. 87): pustiul sau poteca. Locuri vulnerabile, cu funcție de prag, acestea vor face trecerea spre spațiul inițiativ sacralizat, reprezentat de câmpie, pădure, munte. Identitatea terifiantă a locului în care mezinul va înfrunta necunoscutul este sporită de apariția ființelor care fac parte din bestiariul arhetipal. Aceste prezențe sunt integrabile în două

dimensiuni esențiale ale lumii, cea telurică sau cea acvatică, cărora le corespund și cele două ocupații ancestrale pe care tânărul trebuie să le deprindă: vânătoarea și pescuitul.

Acțiunile tânărului pornit să-și împlinească destinul (zugerăvit în vorbele blasfematoare ale mamei sau în promisiunea celor doi părinți împărătești la nașterea pruncului al cărui plâns cosmic nu mai conținește) fac parte din zodia mișcării, a încercărilor imposibile, a actelor de refacere a lumii. Relaționarea sa dublă cu regnul animal și vegetal este subliniată pertinent de către autoare și pusă în legătură cu totemismul unei epoci mereu actuale, așa cum este și tiparul inițiat. Greu de înțeles pentru logica binară obișnuită ar fi faptul că, parte a acestui palier astral al lumii fenomenale, feciorul va înfrunta tocmai animalele solare care-i sunt consubstanțiale (leul, cerbul). Însă, în logica specială a mitului, implicarea ofensivă în existența animalelor sălbatice este condiția inițierii, acestea reprezentând de fapt sursa directă a puterilor neobișnuite pe care luptătorul le va dobândi. Comensualitatea care urmează uciderii pecetluiește legătura rituală a tânărului cu forța animală.

Înghițirea „pe jumătate” din balada *Șarpele* este un alt mod de intrare în contact cu divinitățile totemice, care privilegiază renașterea simbolică, prin „mișcarea inversă față de nașterea umană” (p. 152). Demn de subliniat este aici excursul despre trecerea de la sacralizarea reptilei în epoca arhaică la demonizarea ei în imaginarul creștin. Astfel, șarpele totemic devine balaurul care cade sub sulita apărătorului credinței, iar motivul înghițirii se apropie de cel al vânătorii. Se are în vedere și asemănarea cu mitul biblic al lui Iona, în care neofitul stă în pântecul monstrului, remarcată în balada *Jăman-crai*. Analizat în acest context, episodul veterotestamentar se arată a fi o variantă târzie a unui rit inițiat de o impresionantă vechime.

În același context, de discernere a urmelor ritului ocultat în limbă, este demnă de remarcat analiza unor nume de eroi, din care va reieși statutul de predestinați al acestora. Personaje din basme (Tei-legănat, Cenușotcă, Busuioc) sau din balade (Mistricean, Antofiță) sunt, se arată aici, avataruri mitice ale feciorului căruia îi este dedicat cântecul augural de la sărbătoarea solstițiului de iarnă. Adaptarea onomasticii, întâlnită și în descântece, este în măsură să demonstreze vitalitatea funcției magice a folclorului românesc. Intercorrelarea speciilor prin intermediul valenței magice de identificare a fiecărui destinatar în parte se întâlnește cu desăvârșirea maritală care este, până la urmă, scopul inițierii. Aceeași finalitate nupțială este vizată de colindele de fată și de flăcău, fapt subliniat de profesorul Petru Caraman în *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. De altfel, în capitolul de concluzii al lucrării, este subliniată „simultaneitatea procesului ritual pentru fată și fecior” (p. 301). Mizând pe cooperarea textelor la nivel semantic sau, așa cum sună titlul unui subcapitol, pe „structuri și funcții comune speciilor”, Adina Hulubaș are de multe ori ocazia să reflecteze asupra efectului cumular al literaturii populare și al folclorului ritual. De aceea, hierogamia mirifică din finalul basmului se întâlnește cu împlinirea fericită a vânării ciutei din orațiile de nuntă și cu tabloul augural din colinde.

Deși în prima parte a lucrării este urmărită transformarea polului masculin, acțiunile inițiatice ale fetei nu pot fi separate, în plan ritual, de cele ale feciorului. De pildă, Iovan Iorgovan este ajutat să pătrundă pe tărâmul misterului de către „fata sălbatică”. Spre deosebire de traseele urmate de erou, ale căror urme sunt surprinse într-un mare număr de specii folclorice (colinde, balade, basme, orații de nuntă), sugestiile simbolice referitoare la parcursul tinerei sunt mai puțin vizibile. Totuși, grație atenției autoarei, a doua parte a volumului oferă complementul necesar, și anume riturile care au în centru feminitatea incipientă. Prin urmare, și fecioara trebuie să stăpânească îndeletnicirile specific feminine: țesutul, cusutul, *chindisitul*, așa cum eroul este introdus în lumea ocupațiilor masculine. Polaritatea se continuă în specificul regimului nocturn și lunar, în care se desfășoară procesul inițiat al fetei. Interesantă este analiza, în contextul comparației cu riturile funebre, a situației eroinei sub incidența doliului alb. „Fata dalbă” este supusă, ca și tânărul înghițit, unei morți simbolice, traseele celor doi putând fi asimilate simbolurilor Marii Trece (p. 201). Bine-venită este observarea izomorfismului *mormânt-leagăn*, dată fiind imaginea recurentă în textele folclorice a fecioarei purtată între coarnele cerbului „ca-ntr-o corabie a lui Charon spre moarte” (p. 222). De asemenea, esența

rituală a călătoriei va fi descrisă într-un consistent capitol în care sunt puse alături valorile inițierii și cele ale trecerii spre lumea de dincolo: „Călătoria reprezintă alegoria inițierii, căci ea cuprinde toate datele simbolice ale acesteia: ieșirea din familial, probele drumului, întâlnirile revelatorii, lupta cu monstrul și revenirea în Cosmos...” (p. 257). Avem impresia că este descris aici nu doar traseul inițiat al mezinului plecat de la vatra părintească, ci și plecarea „dalbului de pribeag” descrisă în cântecele funerare.

Ieșirea din cotidian nu mai presupune în acest caz călătoria spre capătul lumii, ci construiește un tablou static al reclusiunii, alcătuit din indicii ale înzestrării fetei. Dintre acestea, culesul plantelor magice este atât una dintre ocupațiile inițiatice feminine, cât și o trimitere la simbolul vegetațional și al nubiității. Nu întâmplător și eroul din basme este obligat să dovedească, în seria probelor vitejești, iscusința de a provoca rodul fabulos prin concentrarea într-o singură noapte a ciclului agricol. Cântecele mirific al protagonistei, perceput ca o vrajă de dragoste adresată puterilor numenale indică o altă trăsătură excepțională. Aici, Adina Hulubaș găsește punctul comun între îndeletnicirile învățate de către eroină în valoarea lor cosmogonică și ordonatoare a lumii. Țesutul ca activitate creatoare culminează în maternitatea fabuloasă prezentată în basmele românești. Totuși, aducerea pe lume a pruncilor mirifici nu încheie ciclul inițiat al mamei, ci chiar deschide o nouă dimensiune a luptei cu principiile malefice care se opun recunoașterii acestei calități.

O cu totul altă față a maternității este cea surprinsă în episodul din baladele cu tema „blestemului mamei”. O necesară perspectivă psihanalitică explică faptul că inițierea feciorului în tainele lumii presupune „distrugerea imaginii securizante a mamei” (p. 250). O nouă ieșire din normele logicii obișnuite îi permite autoarei să înțeleagă de ce este necesară alungarea feciorului de către mamă spre necunoscut și malefic. La fel, motivul *camerei interzise* funcționează invers decât sugerează planul de suprafață al poruncii, căci neofitul este determinat astfel tocmai să comită greșeala. Un rol direct au *maestrii inițiatori* și *ajutoarele năzdrăvane* cărora li se dedică subcapitole speciale. Din galeria impresionantă de figuri se desprinde imaginea *babei* (Sfânta Vineri sau Sfânta Duminică din basme) – de data aceasta „o ipostază a maternității atotcunoscătoare” (p. 276). Funcție ritual-didactică au însă și instanțe conotate negativ de canonul creștin, cum sunt *diavolul*, *șarpele* și chiar *zmeul*, fapt ce întărește ambivalența păgân-creștin a unor personaje folclorice. În plus, doar Dumnezeu și Sfântul Petru vin să inducă o aură creștină în grupul de maestri inițiatori care populează basmele sau legende populare, fiindcă majoritatea acestora, la care se adaugă prezențele care-l sprijină pe neofit, provin din inventarul totemic: calul, leul, cerbul, lupul, vulpea, ciocârlanul, cocoșul, știuca, corbul ș.a. Totuși, relaționarea feciorului cu aceste animale mitice se sprijină în special pe capacitățile lui de a le asculta sfaturile, de a le recunoaște și uneori chiar de a le salva. Cheia demersului hermeneutic este de a se sublinia conștientizarea propriilor forțe ale eroului sau ale eroinei și nicidecum simpla juxtapunere a unor puteri din afară.

Ultima parte a volumului este dedicată, în exclusivitate, analizei structurilor stilistice ale textului folcloric. Detalierea pe niveluri a rolului expresiei în definitivarea semanticii rituale completează de fapt o întreagă serie de remarci de finețe care se regăsesc pe tot parcursul lucrării. O atenție specială este acordată valorilor contextuale pe care le îndeplinesc timpurile verbale. Specializarea și schimbările de nuanțe semantice ale acestora indică modul în care forma este obligată să țină cont de necesitățile speciale ale fondului. De pildă, condiționalul sau conjunctivul prezent au de multe ori semantică de imperativ, mai ales când replicile aparțin unor ființe din planul sacru. Figurile de stil sunt explicate tot ținându-se seama de rolul lor în creionarea unei anumite atmosfere poetice și de faptul că, în textul folcloric, limba populară este congeneră exprimării unor adevăruri rituale al căror nivel performativ s-a pierdut. Limbajul plin de înțelesuri al folclorului românesc este purtat astfel către universalitatea mitului inițiat.

IOAN CHINDRIȘ, NICULINA IACOB, *Samuil Micu în mărturii antologice*, Cluj-Napoca, Editura Galaxia Guttenberg, 2010, 648 p.¹⁴

Cartea apărută anul trecut la Editura Galaxia Guttenberg sub egida Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca Academiei Române, semnată de editorii Ioan Chindriș și Niculina Iacob și intitulată *Samuil Micu în mărturii antologice*, este rezultatul unei responsabile și atente munci de selecție a celor mai reprezentative texte în care se reflectă personalitatea și activitatea iluministului Samuil Micu.

Volumul antologic, ce însumează mai bine de 600 de pagini, este conceput ca o prezentare a dominantelor muncii științifice a cărturarului ardelean, așa cum reiese aceasta din textele pe care le-a lăsat posterității, în funcție de prioritățile autorului însuși în ceea ce privește ariile de preocupări în care a activat, criteriul de alegere a textelor fiind nu unul cantitativ, ci unul ierarhizant, axiologic. Este vorba de teologie, filologie, istorie, filosofie, beletristică. Dificultatea demersului științific realizat de editori este subliniată chiar în paginile referitoare la metodologia ediției: „Întocmirea unei antologii succinte dintr-o operă vastă constituie un exercițiu dificil. Elementul subiectiv este de neînlăturat, depinzând de motivațiile care îl animă pe cel care face selecția textelor” (p. 30).

Dorindu-se o oglindă a unei personalități incitante, dar nu suficient de bine abordată în întregul preocupărilor sale intelectuale, despre care se vorbește în formule alese, de genul „Ultimul cronicar și primul istoriograf”, volumul debutează cu o documentată schiță biografică, intitulată definitoriu *Samuil Micu: o mărturisire în texte*. Fără a afecta în vreun fel suficiența distanță critică față de obiectul cercetării, se observă încă din startul lucrării aerul empatizant și faptul că demersul editorilor este unul făcut din pasiune și interes față de personalitatea lui Samuil Micu, „corifeul iluminist” (p. 8), „om cu adevărat deplin al culturii românești” (p.19), ce înnobilează, alături de contemporanii săi transilvăneni, colegi de direcție, prioritatea culturală a Ardealului secolului al XVIII-lea.

Bibliografia ediției este una amplă și atent întocmită, utilizându-se mai cu seamă sursele primare din opera intelectualului iluminist, antume și postume, apoi manuscrisele editate și inedite, reeditări, precum și selecții din referințele mai importante. Intenția expusă în cuvântul preliminar – *Notă asupra ediției* – și cuprinsă explicit încă din titlul lucrării este aceea de a alcătui o antologie care, departe de a avea pretenția de integralitate, lucru imposibil luând în calcul vastitatea operei autorului, și-o asumă pe cea totalizatoare, în sensul creării unei imagini pertinente și corecte despre personalitatea acestui intelectual, minimalizată adesea de un discurs exegetic superficial, nefundamentat critic pe concretețea textului. Apărând astfel ca o invitație la alcătuirea unei necesare ediții complete a operei autorului, volumul, prin modul în care este conceput, își atinge obiectivul central, acela de a evidenția valențele multiple ale activității cărturărești a lui Samuil Micu, prin prezentarea textului ca o imagine a gândirii celui ce l-a scris.

Nota asupra ediției expune sistematic fundamentele metodologice ale cărții, printr-un demers hermeneutic preliminar, de expunere a domeniilor de activitate mai importante, ilustrate parțial prin textele antologate, cuprinzând totodată și referiri legate de alegerea surselor, scopul ediției, precum și modalitatea de transcriere a textelor care în volum sunt în totalitate în limba română, unele ca traduceri din limba latină. Cartea se încheie cu un extins aparat de note explicative și comentarii, însumând aproximativ 100 de pagini, în care sunt puse în discuție chestiunile problematice referitoare la operele cuprinse fragmentar în volum și un glosar cu sintagme și cuvinte ale căror forme ori sensuri au fost considerate mai puțin accesibile cititorului, fie el nespecialist ori chiar profesionist. Textele sunt grupate în paisprezece diviziuni, după criteriul tematic, fiecare având câte un *motto* bine ales din opera autorului, care trimite la substanța ideatică a scrierilor și la însăși intenția scrierilor sale.

¹⁴ Lucrarea a apărut cu sprijin financiar în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, program la care autoarea recenziei participă.

Exemplificăm câteva dintre aceste titluri de capitole: *Această a noastră osteneală – Biblia de la Blaj*, *Credința cea adevărată nu să poate înșela* – proză religioasă, *Întâia vorbire* – gramatică, *Istoria este dascălul tuturor lucrurilor* – proză istorică etc. Nu vom realiza în continuare o analiză exhaustivă, de conținut, care ar constitui practic substanța unui articol monografic despre opera lui Micu, ci vom urmări textual aspectele esențiale care definesc statura intelectuală a autorului, ca o adevărată carte de vizită a acestuia.

Antologia propriu-zisă debutează cu texte care surprind preocupările teologice ale lui Samuil Micu, cea mai importantă contribuție a cărturarului în cultura românească fiind traducerea *Vechiului Testament*, versiune care a fost numită mai târziu în literatura de specialitate *Biblia de la Blaj* sau *Biblia lui Micu*. Fragmentele biblice sunt reprezentate de patru cărți veterotestamentare – *Cartea Ruth*, *Cartea Pildelor*, *Cântarea lui Solomon*, *Cartea Iudithei* – însoțite de predosloviile traducătorului. Aceste cuvântări trădeză, la o analiză atentă, pasiunea autorului pentru cercetarea și respectarea adevărului istoric. Astfel, Micu urmărea lămurirea unor chestiuni controversate, legate de istoria canonului biblic în Biserica Răsăritului, de timpul și spațiul real al întâmplărilor biblice, demonstrarea veridicității anumitor fapte ori explicarea caracterului simbolico-alegoric al altora (ca în cazul *Cântării lui Solomon*). Fără îndoială că traducerea biblică este de la sine indiciul apetenței filologice a semnatarului ei, conștient de realitatea evoluției diacronice a idiomului național și de necesitatea realizării unei noi traduceri adaptate la realitatea lingvistică contemporană, istoria receptării acestei traduceri, surprinsă succint de editori în notele explicative, cuprinzând numeroase referiri la veleitățile filologice pe care cărturarul le dovedește prin traducerea acestui text. În continuarea textului biblic volumul cuprinde, din sfera preocupărilor teologice ale autorului, sub titluri generice, proză ascetică, orații funebre, proză religioasă, prin traducerea lucrării lui Thomas de Kempis, *Imitatio Christi* și *Cartea de rugăciuni*, cu un rol important în impunerea alfabetului latin în scrierea limbii române. Fragmentul de proză ascetică este de fapt o lucrare teologică de tinerețe, tradusă sub titlul *Cuvântare despre posturile besericii grecești a răsăritului* și publicată în latinește sub formă epistolară, reprezentând o expunere exegetică documentată a perioadelor de post din Biserica Orientală. Argumentele din istoria bisericii universale, din lucrările patristice și justificările constante de ordin dogmatic indică pe deplin calitatea de teolog, pe care editorii i-o conferă în paginile de început ale volumului.

Un conținut explicit teoretico-filologic au paginile ce cuprind fragmentele din *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, reprodusă în latinește la rubrica de note finale, cu secțiunile din care reiese intenția evidențierii caracterului latin al limbii materne, incluzând sistematic pe lângă elemente de ortografie în alfabet latin, indicații detaliate de natură fonetică și un adevărat ghid de conversație, cu o dimensiune pragmatică evidentă – *Modi loquendi de iis rebus, quae saepe veniunt in sermonem* (în traducere, *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*). Pasiunea pentru filologie a autorului este întregită și de preocupările sale lexicografice, *Dictionarium valachico-latinum* fiind, așa cum se afirmă și în capitolul de *Note și comentarii*, mai mult decât un instrument de lucru, în sensul în care erau percepute lexicoanele contemporane, autorul având în intenție tezaurizarea în întregime a lexicului românesc.

Calitatea de istoric a cărturarului este conferită de o vastă operă rămasă în manuscris după moartea acestuia și editată postum, însă doar parțial. De nimeni contestată și adesea evidențiată de posteritatea sa critică, calitatea de istoric este ilustrată în primul rând de lucrările fundamentale reproduse fragmentar în paginile antologiei în discuție – *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor* și *Istoria catehetică*, ultima prezentând într-un stil facil, didactic și într-o manieră dialogică, problemele controversate legate de istoria și identitatea românilor din Ardeal. Fără a intra în detalii de conținut, e de remarcat în lucrarea dedicată istoriei românilor stilul narației, care deși nu se îndepărtează de cerințele de gen ale cronicii istorice anterioare, pe care desigur o cunoaște în parte, păstrându-și

oralitatea mai ales în secțiunea contemporană referitoare la istoria episcopiei din Ardeal, este unul mai sobru, cu mai puține elemente de natură beletristică, plastică. Erudiția cărturarului se remarcă și din preocuparea pentru cultura autohtonă scrisă ce îl precedă, realizând în *Bărbați învățați din neamul românilor* o expunere succintă a scriitorilor pe care i-a cunoscut din cercetările personale, opera reprezentând prima încercare de istorie literară din cultura noastră.

Pe lângă preocupările teologice, filologice și de istorie națională ori bisericească, Samuil Micu se remarcă și ca un om al condeiului, versificator de poezie religioasă, traducător de proză fantastică (*Istoria adevărată a lui Lucian de Samosata*), talentul scriitoricesc al autorului evidențiindu-se și în corespondența sa cu personaje importante ale timpului, în special clerici. Semnificative detalii de epocă, realități socioculturale locale, secondate de indicații referitoare la intențiile și conținutul operelor sale editate ori aflate în manuscris, toate acestea într-un stil epistolar nu lipsit de eleganță și într-o limbă literară îngrijită, fac din scrisorile reproduse în finalul antologiei o secțiune foarte incitantă. Nu mai puțin interesante sunt paginile cu substanță filosofică reprezentate de *Ethica sau învățătura obiceaiurilor*, în care Micu dovedește o gândire sistematică, evidențiată și în modalitatea de fragmentare formală a conținutului, opera scoțând la iveală înaintea de toate formația sa de teolog, prin indicațiile de morală creștină încorporate în substanța ideatică a textului.

Conceput din dorința de a proiecta imaginea activității cărturărești a lui Samuil Micu, volumul *Samuil Micu în mărturii antologice* reușește să își atingă obiectivele expuse încă din startul lucrării: acela de a invita la o lectură reflexivă a textelor marelui iluminist ardelean și de a face ca o operă să mărturisească de la sine despre statura intelectuală a autorului său.

Elena Spiridon

CRISTINEL MUNTEANU (ed.), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumitrăcel*, Iași, Editura Institutul European, 2007, 366 p.

În anul 2007, la cunoscuta editură ieșeană Institutul European, a fost publicat, în editarea competentă a lectorului universitar dr. Cristinel Munteanu, volumul intitulat *Discursul repetat între alteritate și creativitate*. Este, mai întâi de toate, un volum omagial, care a luat naștere din dorința unor foști sau actuali doctoranzi ai domnului profesor Stelian Dumitrăcel de a sărbători într-un fel special împlinirea vârstei de 70 de ani ai celui care a avut o contribuție decisivă la formarea lor ca cercetători dăruți studiului limbii române și care, pe unii, continuă să-i întrețină în atmosfera unei școli coșeriene de la Iași având ca preocupare „Tehnica liberă a vorbirii și discursul repetat”.

Așadar, volumul abordează, în general, problematica, originală și incitantă, a conceptului coșerian de „discurs repetat” ca expresie a universalilor lingvistice în discursuri din diferite domenii ale comunicării, constituind prima prezentare de ansamblu a rezultatelor cercetărilor întreprinse pe tema anunțată în titlu de profesorul de la Iași și de elevi ai acestuia, Stelian Dumitrăcel fiind cel care a lansat și a dezvoltat, în literatura românească de specialitate, această perspectivă de analiză a limbajului, cu proiecții asupra stilurilor funcționale ale limbii și asupra discursului publicistic¹⁵.

Structural, volumul este alcătuit din două părți precedate de o *Prefață*, semnată de editorul volumului, și de un *Preambul*, în care este reluat discursul magistrului Eugeniu Coșeriu *Principiile*

¹⁵ Cercetările realizate până acum de către Domnia Sa s-au materializat, pe lângă publicarea a numeroase studii în reviste de specialitate și cu profil cultural, în apariția a două volume tematice: *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Institutul European, 2006, 276 p., și *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, 392 p.

lingvisticii ca știință a culturii, prezentat la deschiderea Colocviului omagial „Eugeniu Coșeriu – un mare lingvist contemporan”, desfășurat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în perioada 13–17 aprilie 1992, expunere din care reamintim câteva enunțuri ce au guvernat și orientarea contribuțiilor publicate în volumul de față:

„Este vorba de principiile fundamentale ale lingvisticii, într-un sens ale lingvisticii mele. Însă, tocmai pe baza acestor principii, principiile înseși nu sunt numai principiile unei lingvistici personale, adică a mea, ci, în același timp, – și trebuie să fie de datoria omului de știință să afirme și să creadă aceasta –, sînt principiile lingvisticii pur și simplu, fără adjective și fără personalizări [...]. Principiile sunt, ca de obicei cînd este vorba de principii, puține; sunt numai cinci, anume: principiul obiectivității, principiul umanismului, principiul tradiției, principiul antidogmatismului și principiul binelui public sau al responsabilității social-culturale” (*Omul și limbajul său. Studia in honorem Eugenio Coseriu*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, t. XXXVII/XXXVIII, secția III e, Lingvistică, 1991–1992, p. 11).

Participarea la demersul omagial de față se declară și se dovedește, prin urmare, ca ținând de această viziune generală și de lecția Coșeriu de metodă, după care cercetarea trebuie să fie *critică, recuperatoare și integratoare*, precepte pe care profesorul Stelian Dumitrăcel le-a transmis într-un mod creator studenților, masteranzilor și doctoranzilor pe care i-a format.

Ceea ce atrage atenția în mod plăcut este însăși concepția, originală, de volum omagial cu care suntem confrunțați: partea de omagiere propriu-zisă a sărbătoritului (a II-a) este precedată de aceea în care însuși omagiatul, alături de elevii săi, își revendică apartenența la o școală, găsind, astfel, prilejul de a-și manifesta recunoștința față de personalitatea științifică și umană pe care o consideră o adevărată instituție tutelară. Aceasta este, așadar, semnificația primei părți a volumului, intitulată, de altfel, chiar *Întru omagierea Magistrului Eugeniu Coșeriu* și care cuprinde două secțiuni.

În prima dintre acestea, cu titlul *În spiritul principiului tradiției*, au fost publicate trei articole care, fiecare în felul său, ilustrează intenția mai sus formulată. Astfel, Stelian Dumitrăcel, în reexaminarea funcțiilor limbajului, pornește de la reevaluarea coșeriană a punctului de vedere Bühler cu privire la funcția „de apel”, iar, în ceea ce privește „faticul”, aprofundează viziunea celui care a lansat acest concept, antropologul Bronisław Malinowski (*Revenirea la fondatori: «faticul» din perspectiva funcției «de apel» a limbajului și a delimitării stilurilor «funcționale»*); Cristinel Munteanu este autorul unui articol în care tema coșeriană a discursului repetat este particularizată în domeniul frazeologiei (*Sinonime frazeologice obținute prin procedeul variației sinonimizative*); la rândul său, Petronela Savin propune o viziune sintetică privind relația magistru – discipol (*De la Eugeniu Coșeriu la Stelian Dumitrăcel pe terenul «discursului repetat»*).

Cea de a doua secțiune adună, sub genericul *Discursul repetat și tehnica liberă a vorbirii. Aplicații coșeriene*, articole semnate de actuali și foști doctoranzi ai profesorului nostru, ale căror contribuții, de regulă părți din tezele de doctorat ale autorilor, se înscriu într-o sferă largă de investigare a conceptului de „discurs repetat” atunci când au ca obiect principal de studiu sau ca parte componentă a tratării frazeologia (problema modelelor frazeologice în limbile română și germană – Casia Zaharia; contestația, mai mult sau mai puțin gravă sau numai ludică, în planul vieții spirituale, prin analiza termenilor referitori la cult în frazeologia românească – Monica Bilaucă), dar mai ales atunci când aparțin temei generale a școlii coșeriene de la Iași, „Tehnica liberă a discursului și discursul repetat”.

Distincții formulate de prof. Stelian Dumitrăcel privind cercetarea enunțului aparținând discursului repetat folosit cu intenții de performanță discursivă, în formă „canonică” sau restructurată, după regula „quadripartita ratio”, sunt proiectate în domenii ale persuasiunii și manipulării, în special în publicistică: titrare, între informativ și incitativ, sau din perspectivă comparativistă între presa română și italiană (Ștefana-Oana Ciorțea-Neamțiu, respectiv Harieta Topoliceanu), actualizarea prin „deraiere” (Ionel Apostolatu), analiza formală (Constantin Mărcușan).

Este investigat și domeniul publicității (analiza retoricii și pragmaticii acestuia respinge evaluări encomiastice la adresa virtuozității tehnice a „publicitarilor” – Brîndușa Amălăncii), ca și cel al discursului politic (clișeele campaniilor electorale – Ionel Iloae). În sfârșit, la un alt aspect tipic coșerian trimit articolele care urmăresc utilizarea unor ipostaze ale discursului repetat în stilul beletristic (Gina Necula, cu privire la limba de lemn în proza literară românească din deceniile al VI-lea și al VII-lea, din secolul al XX-lea, și Ileana Alexandrescu-Voicu, analizând funcția intertextuală a discursului repetat în *Levantul* lui Mircea Cărtărescu).

La această secțiune, de „aplicații”, participă și Stelian Dumistrăcel (*Însemnări din perspectiva deontică a limbajului*, pomind de la principiul responsabilității social-culturale), ca și Cristinel Munteanu (*Un vechi precursor al lui Eugeniu Coșeriu în privința tehnicii colajului: [Pseudo]Hermogenes din Tarsus*).

Partea a II-a a volumului, reprezentând secțiunea omagială, se bucură, de asemenea, de o proiecție aparte. Se înscrie, totuși, în tradiția publicațiilor de acest gen interviul pe care sărbătoritul l-a acordat editorului volumului, Cristinel Munteanu (fost doctorand al profesorului). Este un interviu de suflet, un interviu cald, o discuție sinceră între doi oameni care împărtășesc o dragoste comună: limba română. Lăsăm cititorului plăcerea de a descoperi prin lectură tot farmecul mărturisirilor pe care Profesorul Dumistrăcel le face despre profesia și despre preocupările sale, despre părinți, care l-au crescut în spiritul respectului muncii și al responsabilității sociale, despre profesorii și marii prieteni care i-au fost modele, ca și despre cei care, la rândul lor, și-au făcut din Domnia Sa un model de urmat. (Mărturisesc aici, cu multă mândrie, că mă număr și eu printre foștii studenți și masteranzi pe care domnul profesor Dumistrăcel i-a îndrumat la Facultatea de Litere de la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați).

Trei secțiuni constituie această parte omagială, pe care le prezentăm sumar în cele ce urmează.

Câțiva colegi și prieteni, de la Iași și din alte centre universitare din țară, semnează, la rubrica *Crochiuri*, portrete substanțiale ale sărbătoritului (Dan Mănucă, Mircea Ciubotaru, Ion Horia Bîrleanu), unele dintre acestea cuprinzând și schițe de analiză a operei, cum este cel semnat de prof. Vasile Țăra, de la Universitatea de Vest din Timișoara (*O remarcabilă și distinctă personalitate a lingvisticii românești*) sau de Eugen Beltechi, cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca al Academiei Române (*Unul din cei mai avizați specialiști în problematica dialectologiei*). Cuvinte de caldă prietenie și grațitudine cuprind scrisoarea omagială din partea Facultății de Filologie de la Universitatea „Alecă Russo” din Bălți, instituție de învățământ superior la care prof. Stelian Dumistrăcel a fost invitat pentru un ciclu de lecții „Frazologia românească și «discursul repetat»” (mai, 2003).

Într-o a doua secțiune, intitulată *Opinii asupra operei prin recenzii sau prezentări ale cărților publicate*, au fost preluate, preponderent selectiv, analize și aprecieri în legătură cu șase volume de autor ale sărbătoritului, tipărite între anii 1978 și 2006, semnate, printre alții, de Al. Graur, Haralambie Mihăescu, Elena Comșulea, Dorin Urițescu, Lucia Cireș, Rodica Zafiu, Petru Zugun, Dan S. Stoica, Cristinel Munteanu. Un loc aparte printre acestea îl ocupă analiza vastă și aplicată, cuprinzând impresionante aprecieri venite de la un coleg cercetător de teren el însuși, Mircea Ciubotaru, cu privire la monografia *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (Iași, 1997, 453 p.), la realizarea căreia Stelian Dumistrăcel i-a avut colaboratori pe foștii săi studenți de la Iași Doina Hreapcă și Ion Horia Bîrleanu.

În sfârșit, a treia secțiune reprezintă un *Complement documentar*, cuprinzând, în primul rând, lista publicațiilor sărbătoritului (autor a 9 volume, coautor /și colaborator/ la 12 volume; studii, articole, recenzii, comunicări științifice), din domeniile [a] *Dialectologie (română și generală)*, *Geografie lingvistică*; [b] *Istoria limbii, limbă literară, stilistică*; [c] *Etnolingvistică, din perspectiva antropologiei culturale*; [d] *Pragmatică lingvistică – comunicare jurnalistică* (aproximativ 300 de titluri). Sunt

publicate, selectiv, subsumate unor rubrici, și titluri de articole reprezentând preocupări de cultivare a limbii, intervenții pe teme de cultură, portrete, evocări și, cu titlul de „mostre”, chiar din domeniul propriu-zis al publicisticii, apărute în reviste de cultură și în cotidiene la care prof. Dumistrăcel a deținut, uneori ani de-a rândul, rubrici săptămânale, o activitate pe care o continuă și astăzi.

Spre deosebire de tradiția în materie de volume omagiale, un *Curriculum vitae* și o listă de *Referințe bibliografice* privitoare la sărbătorit sunt publicate în ultima secțiune a volumului, în care se găsește și un grupaj de fotografii și fotocopii, ce oferă, cu discreție, posibilitatea de a afla și aspecte ale vieții particulare ale Omului Stelian Dumistrăcel.

Pentru a ilustra optica și expresia aprecierii unuia dintre inițiatorii acestui demers editorial, recurgem la concluzia textului servind ca prefață a volumului, *Omul ca și limbajul*, semnat de editorul volumului, Cristinel Munteanu, fost student și doctorand al lui Stelian Dumistrăcel, care își omagiază profesorul printr-o comparație și prin câteva considerații formulate în registru coșerian, pe care niciun recenzent nu le-ar putea rata și pe care le considerăm potrivite pentru a încheia prezentarea de față:

„Și Eugeniu Coșeriu și Stelian Dumistrăcel ilustrează un [...] principiu paidetic revelat de înțelepciunea vechilor greci, «care aveau darul de a se minuna de lucrurile pe care alte neamuri le luau ca atare» [se face referire la cuvântul *rhythmisomai* ‘a ritma un tânăr’].

Comparația omului cu limbajul se poate extinde la o adevărată «alegorie» pe temeuri aristotelice (din perspectiva filozofiei limbajului), pentru care sunt necesare câteva distincții:

[1] primului nivel, acela de *logos semantikos*, îi corespunde Omul Stelian Dumistrăcel ca semn, ca ființă semnificantă/semnificativă;

[2] celui de al doilea nivel, la care *logos*-ul semantic primește determinări ulterioare, îi corespunde personalitatea cu cele trei ipostaze aferente celor trei distincții de bază:

[α] *logos apophantikos* → Cercetătorul;

[β] *logos pragmatikos* → Profesorul;

[γ] *logos poetikos* → Scriitorul/Literatul.

Am riscat această ultimă caracterizare, deși sărbătoritul nu a publicat literatură «de ficțiune», dar o asemenea calitate poate fi recunoscută în diverse scrieri...” (Cristinel Munteanu trimite la interviul publicat în volumul omagial pe care îl prezentăm; cf. p. 15).

După lectura volumului *Discursul repetat între alteritate și creativitate*, cititorul rămâne cu sentimentul plăcut că în cultura noastră există și oameni care se pot împărți cu egală dăruire cercetării, modelării spiritelor în formare și, nu în ultimul rând, familiei. Și reține, de asemenea, că o astfel de performanță este posibilă doar prin recunoașterea meritelor înaintașilor care l-au format, dar și prin înțelegerea și prețuirea acordată celor pe care îi formează.

Ca un ultim cuvânt, trebuie să apreciem priceperea cu care Cristinel Munteanu, coordonatorul volumului, a știut să dezvăluie universul unui om și profesor excepțional.

Oana Magdalena Cenac

MIOARA MOCANU, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, 282 p.

Cartea Mioarei Mocanu, *Discursul poetic novalisian. Abordare semio-lingvistică*, ne propune o viziune semiotică asupra operei lui Friederich von Hardenberg (Novalis). Este urmărit filonul lingvistic la nivelul închegării poetice a limbajului novalisian. Analiza de tip textualist evidențiază generarea stilistică a unei sume de figuri retorice semnificative (anafora, elipsa, epitetul etc.) conturate ca atare, ca figuri, din perspective diverse.

Prefața de autoritate a volumului este semnată de Maria Carpov, conducătoarea și îndrumătoarea tezei de doctorat aflate la baza volumului pe care-l prezentăm acum. Dimensiunile exegetice ale școlii semiotice pe care am numit-o și cu altă ocazie „Școala Carpov” își probează, încă o dată, eficiența.

Primul capitol, *Anafora*, studiază respectiva structură în relație cu sau prin extensie asupra cataforei, paralelismului, epiforei, antonimiei, proiectate în cadrul larg al figurilor repetiției. Fiecare segment delimitat în analiza pe text este precedat de o clarificare teoretică minuțioasă, prezentată erudit și naiv în același timp. Naivitatea – aparentă, se înțelege – decurge din ingenuitatea prin care analiza dorește să-și explice fiecare pas „înainte”, până în instanța ultimă. Se ajunge astfel la explicarea periodică (mereu reluată ca într-un fel de cerc filologic spitzerian) a unor noțiuni lingvistice primordial-esențiale, considerate conform diferitelor accepții ale unor școli lingvistice și semiotice de prestigiu: structuralismul saussurian, generativismul, fapte din gândirea raționalistă a *Gramaticii de la Port Royal*, secvențe din ideile formaliştilor ruși, câteva dintre problemele cognitiviștilor. Toate acestea sunt inserate ca suport al unor teorii poetice și stilistice aplicate concret, pointilist, asupra operei lui Novalis. Se invocă Bally, Bachtin, Luis Tesnière, Dominique Maingueneau (un veșnic reper), Genette, taxinomia Grupului μ , Fontanier (considerat, pe drept cuvânt, autoritatea clasică absolută) etc. Concret, pe text, este căutat „statutul referențial al anaforei”, funcțiile „decorativă, mnemotehnică, de insistență, coezivă, cognitivă” ale acesteia, „procedee de anaforizare caracteristice discursului poetic novalisian”, „anafora ca ligament narativ”, „ceea ce au în comun anafora și deicticele”.

Cele zece secvențe (capitole) ale volumului (în afară de introducerea *Argument* și de concluzii) tratează, succesiv, anafora, emfaza, elipsa (*Golurile în țesătura textuală*), disjuncția și abrupția, indici semnificativi ai modalității de realizare a inconsecvenței semantice, epitetul, după care, încheiate sub forma unei a doua părți a lucrării, ni se propun cinci tipuri de lectură.

Dintre aceste secvențe, cea mai amplă, prima, despre anaforă, ne introduce în sistemul propriu al autoarei de a investiga prin tatonări „ezitante”, această ezitare devenind oarecum o tehnică personală a rotirii exegetice tot mai strânse spre ideea elementară, demonstrată convingător, conform căreia „la Novalis, între cele două categorii literare, între partea versificată și partea neversificată a operei, există o uimitoare armonie” stilistică, semiotică și lingvistică.

Capitolul care se referă la emfază reprezintă un fel de întărire ideatică, de sedimentare și reasezare conceptuală care se alcătuiește ca „prag de bătaie” pentru următoarea secvență analitică, cea referitoare la „golurile în țesătura textuală”. Am spune că lucrarea excelează mai ales în surprinderea „ne-spusului” – adică a ceea ce *nu* este exprimat, ci este implicit ambiguu prin aluzii contextuale (noi utilizăm termenul în accepție riffaterriană) prin care ceea ce *ar fi putut fi* devine, adesea, mai semnificativ pentru text decât ceea ce se relevă în fapt.

Studierea punctuală a elipsei și a cratimei reprezintă momentul analitic în care exegeza capătă pe deplin forță și curaj, talentul scriiturii dublând, acum, prin intuiție excelent condusă, efortul lucid al argumentației. Paginile 116–141 (aparțin capitolului în discuție, al treilea) sunt, după părerea noastră, cele mai convingătoare și mai frumoase, în același timp. Începând cu aceste pagini, forța persuasivă a cercetării se accentuează. Vom cita un fragment care ar putea fi considerat drept una dintre profesiunile de credință exegetică ale autoarei: „Între haos și poezie compatibilitatea este, în mod hotărât, slabă, dar tocmai amestecul lor bine dozat creează un «efect romantic», cum ar spune poetul. Uneori chiar dezordinea este mai fermecătoare și, după cum am putut vedea, mai grăitoare, mai elocventă decât ordinea”. Capitolul se încheie argumentativ cu vorbele lui Klingsohr, una din ipostazele poetului din *Heinrich von Ofterdingen*: „Aproape că aş spune că haosul s-ar cuveni să licărească în fiecare lucrare de felul poeziei prin ochiurile țesăturii subțiri și regulate ale ordinii”.

Inconsecvența semantică și Indeterminarea semantică, următoarele două capitole, continuă excursul teoretic și efortul precizărilor conceptuale. Accentuări logiciste, imersiuni în teoria actelor de

vorbire, semiotica figurii, încadrarea taxinomică stilistică sunt tot atâtea reluări semnificative pentru analiza epitetului novalisian vizualizat dincolo de limitele sale clasic retorice. Evidențiem acum microstudiile aplicate „epitetului de culoare” la nivelul grăuntelui semantic.

În paginile care cuprind introspecții analitice ale epitetului este urmărit limbajul novalisian în cadrul pretențios (bine susținut) al unei mici poetici a limbii germane, s-ar putea spune.

Reîncărcarea poetică a figurilor de tip catachretic, urmărită exegetic, duce la adevărate investigații lingvistice care surprind concret „regândirea” artistică a unui nucleu semantic. Avem de a face aici cu o suită de disocieri textuale care țin cu finețe analitică de stampă japoneză zone ale universului poetic al lui Novalis.

Ultimele cinci secvențe ale studiului reprezintă tot atâtea propuneri analitice independente, axate, fiecare în parte, pe câte un aspect semiotic implicat raportului poetic-narativ. Apar decupate fragmente de text novalisian care sunt amănunțite printr-o analiză de tip simbolistic în cadrul căreia emblemele creștine se regăsesc răsfrânte în structura poetică a traseului artistic al lui Novalis.

O remarcă deosebită se cere făcută cu privire la efortul lingvistic contrastiv al analizei. Ne găsim în fața unei lucrări care studiază, în limba română, unul dintre cele mai dificil de explicat limbaje ale literaturii germane, este vorba, se înțelege, de limbajul poetic. Textul novalisian nu corespunde unui areal exegetic care să faciliteze un atare demers. Autoarea tezei explică funcționarea poetică a unor nuclee semiotice din limba germană utilizând cuvintele limbii române prin intermediul cărora, prin traducere (preluată adesea, însă, de cele mai multe ori, originală), sunt vizualizați, în analiză, senzori stilistici specifici fiecărei limbi în parte (de exemplu, analiza frazei de deschidere a *Imnului 4*).

În literatura de specialitate se știe că traducerea unei metafore ori a alteia au reprezentat, de-a lungul timpilor istorici, adevărate pietre de încercare generatoare a unor analize polemice. „Aurora cea cu degete trandafirii”, „Ochii de aur ai Atenei”, „cămila (animal sau odgon) trecătoare prin urechile acului ori pe sub arcu unei porți a cetății Ierusalimului”, toate acestea și extrem de multe altele au format subiecte care, în timp, s-au încheat în noi sisteme argumentative reșalonate în cadrul unor discipline filologice și/sau semiotice. Metonimia, simbolizată prin grecescul μ , supune atenției cadrul unei noi retorici generale care, în urma unor comentarii avizate, a dovedit, de fapt, supremația sinecdocii din cauza nu atât a metodei de lucru, cât a limbii prin care exegetul își explicita imaginea.

Ne-am permis să readucem în discuție aceste situații pentru a sublinia dificultatea unui demers ca cel făcut în cartea de față, demers care depășește cu bine eventualele capcane ale unei traduceri sensibile și adecvate, din germană în română, a uneia sau alteia dintre figurile de stil avute în vedere.

Ca orice lucrare de o asemenea anvergură, punerea în ecuație a problematicei analizate ar putea duce și la rezolvări diferite. Câteva observații sunt inevitabile: de exemplu, ar fi putut fi considerată relativ altfel modalitatea de vizualizare a metaforei cernute exegetic fie în cadrul epitetului, fie ca enalagă, metonimie sau în perimetrul anaferei. De altfel, implicarea metaforei în analiză ca element teoretic relativ periferic reprezintă o metodă de discernere mai mult decât necesară privind obiectul de studiu.

În altă ordine de idei, ținând cont de posibilitatea unei accentuări a caracterului contrastiv al studiului, ar fi interesat pe mulți cercetători o mai strânsă corelare cu o serie de studii (dintre acelea categorial asemănătoare metodologic) operate asupra limbii române; ne referim, în special, la câteva exegeze de autoritate privind „cazul Eminescu”.

De altfel, unul dintre câștigurile demersului de față constă și în modul în care volumul reușește să propună lecturi noi, susținute argumentativ, în același timp atrăgătoare, incitând la diverse analogii exegetice.

Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. Ținutul Romanului, Iași, Editura StudIS, partea 1 (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lefter, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p.

Volumele de față sunt primele dintr-o proiect amplu, în cadrul căruia care se dorește facilitarea cercetării prin publicarea condicilor de recensăminte fiscale. Așa cum menționează autorul studiilor introductive, Mircea Ciubotaru, de această acțiune vor putea profita cercetători de diverse specializări, deoarece catagrafiile conțin nu doar importante date de natură fiscală, ci și istorice, economice, sociale, lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Accesul la aceste documente nu este facil pentru cei care nu stăpânesc lectura textelor în chirilică sau nu pot petrece prea mult timp la sala de lectură a Arhivelor Naționale din Iași.

Scopul acestor recensăminte fiscale, necercetate îndeajuns până acum, era de a cunoaște resursele umane și materiale din Moldova, prin înregistrarea nominală a populației, plătitore sau nu de bir, a proprietarilor de moșii, dar și contabilizarea, în cazul *Catagrafiei* din 1820, a animalelor domestice și a stupilor. Există în aceste catagrafii referințe la categoriile de contribuabili, dar și la cele scutite de dajdie sau capitație (impozit care se plătea pe cap de locuitor). Lucrările sunt surse importante de date privind mișcările populației și compoziția ei fiscală și socială în acea perioadă, relațiile de rudenie între localnici, starea lor civilă sau apartenența confesională, starea lor materială.

Parcurgând paginile catagrafiei din 1820, obținem, de asemenea, informații referitoare la ocupațiile localnicilor din acele timpuri: aprod, argat, armășel, baci, bivolar, blănar, butnar, cărmidar, casap, chelar, pietrar, ciubotar, cioban, cioclu, cojocar, crășmar, croitor, dârvar, dascăl, dăbilar, diacon, ficior, grădinar, haham, hornar, jitar, lăcătuș, livădar, morar, opincar, olar, pădurar, plugar, podar, preot, prisăcar, purcar, pușcaș, rachier, rotar, salahor, săpător, scripcar, stoler, surugiu, tăbăcar, teslar, văcar, vâtaf, vătășel, velnicer, vizitiu, vier, vornic, zugrav. În timp și, într-o evoluție caracteristică pentru sistemul antroponimic românesc, denumirile profesiilor localnicilor se vor transforma în supranume sau nume de familie, așa cum se poate observa din catagrafia de la 1832. La Târgul Roman întâlnim și alte profesii, specifice mediilor orășenești: abager, apar, argintar, băcan, bărbier, bogasier, brăhar, caretaș, casap, ciubucciu, condurar, curelar, ișlicar, lipcan, mătăsar, mindirigiu, pitar, soponar, sticlar, șlicar, tabacciu, telal. Ambele serii de denumiri citate prezintă interes nu numai pentru istoricul diferitelor ocupații sau profesii, ci și din punctul de vedere al statutului lor denominativ în cadrul vocabularului limbii române.

Catagrafiile reprezintă și o adevărată oglindă a fenomenului migrației populației. Astfel, din cauza asupririi austro-ungare, transilvănenii se refugiau în Moldova, unde li se acordau și unele facilități fiscale. Numele unor localnici sau etnonimele din dreptul numelui indică locurile de proveniență: Bejenaru, Brașoveanu, Lipovanu, Munteanu, Ungureanu, Vrânceanu etc.

În zona Romanului există multe sate cu populație ceangăiască, iar acest fapt se reflectă și în recensămintele despre care discutăm; prin studierea acestora se va putea clarifica „îndeosebi originea populației catolice din satele Moldovei, chestiune controversată din motive confesionale și naționaliste, precum și fenomenul asimilării etnice în comunitățile eterogene. Studiul genealogic al neamurilor existente astăzi în aceste localități va descoperi în catagrafii cele mai vechi generații menționate documentar, astfel încât se va putea constata în multe cazuri dacă familiile dovedite de alte etnii în jurul anilor 1800 sunt sau nu sunt astăzi recunoscute ca românești. Din această perspectivă apare ca prioritară editarea catagrafiilor pentru ținuturile Bacău, Neamț și Roman, în care au existat și mai există numeroase sate cu populație mixtă atât din punct de vedere etnic, cât și confesional” (p. XVII).

Ca liste nominale, catagrafiile se dovedesc a fi, cum am menționat deja, și o importantă sursă onomastică, surprinzând o etapă importantă în evoluția sistemului antroponimic românesc, și anume

vorbire, semiotica figurii, încadrarea taxinomică stilistică sunt tot atâtea reluări semnificative pentru analiza epitetului novalisian vizualizat dincolo de limitele sale clasice retorice. Evidențiem acum microstudiile aplicate „epitetului de culoare” la nivelul grăuntelui semantic.

În paginile care cuprind introspecții analitice ale epitetului este urmărit limbajul novalisian în cadrul pretențios (bine susținut) al unei mici poetici a limbii germane, s-ar putea spune.

Reîncărcarea poetică a figurilor de tip catachretic, urmărită exegetic, duce la adevărate investigații lingvistice care surprind concret „regândirea” artistică a unui nucleu semantic. Avem de a face aici cu o suită de disocieri textuale care țin cu finețe analitică de stampă japoneză zone ale universului poetic al lui Novalis.

Ultimele cinci secvențe ale studiului reprezintă tot atâtea propuneri analitice independente, axate, fiecare în parte, pe câte un aspect semiotic implicat raportului poetic-narativ. Apar decupate fragmente de text novalisian care sunt amănunțite printr-o analiză de tip simbolistic în cadrul căreia emblemele creștine se regăsesc răsfrânte în structura poetică a traseului artistic al lui Novalis.

O remarcă deosebită se cere făcută cu privire la efortul lingvistic contrastiv al analizei. Ne găsim în fața unei lucrări care studiază, în limba română, unul dintre cele mai dificil de explicat limbaje ale literaturii germane, este vorba, se înțelege, de limbajul poetic. Textul novalisian nu corespunde unui areal exegetic care să faciliteze un atare demers. Autoarea tezei explică funcționarea poetică a unor nuclee semiotice din limba germană utilizând cuvintele limbii române prin intermediul cărora, prin traducere (preluată adesea, însă, de cele mai multe ori, originală), sunt vizualizați, în analiză, senzori stilistici specifici fiecărei limbi în parte (de exemplu, analiza frazei de deschidere a *Imnului 4*).

În literatura de specialitate se știe că traducerea unei metafore ori a alteia au reprezentat, de-a lungul timpurilor istorici, adevărate pietre de încercare generatoare a unor analize polemice. „Aurora cea cu degete trandafirii”, „Ochii de aur ai Atenei”, „cămila (animal sau odgon) trecătoare prin urechile acului ori pe sub arcul unei porți a cetății Ierusalimului”, toate acestea și extrem de multe altele au format subiecte care, în timp, s-au încheat în noi sisteme argumentative reeșalonate în cadrul unor discipline filologice și/sau semiotice. Metonimia, simbolizată prin grecescul μ , supune atenției cadrul unei noi retorici generale care, în urma unor comentarii avizate, a dovedit, de fapt, supremația sinecdocii din cauza nu atât a metodei de lucru, cât a limbii prin care exegetul își explicita imaginea.

Ne-am permis să readucem în discuție aceste situații pentru a sublinia dificultatea unui demers ca cel făcut în cartea de față, demers care depășește cu bine eventualele capcane ale unei traduceri sensibile și adecvate, din germană în română, a uneia sau alteia dintre figurile de stil avute în vedere.

Ca orice lucrare de o asemenea anvergură, punerea în ecuație a problematicii analizate ar putea duce și la rezolvări diferite. Câteva observații sunt inevitabile: de exemplu, ar fi putut fi considerată relativ altfel modalitatea de vizualizare a metaforei cernute exegetic fie în cadrul epitetului, fie ca enalagă, metonimie sau în perimetrul anaferei. De altfel, implicarea metaforei în analiză ca element teoretic relativ periferic reprezintă o metodă de discernere mai mult decât necesară privind obiectul de studiu.

În altă ordine de idei, ținând cont de posibilitatea unei accentuări a caracterului contrastiv al studiului, ar fi interesat pe mulți cercetători o mai strânsă corelare cu o serie de studii (dintre acelea categorial asemănătoare metodologic) operate asupra limbii române; ne referim, în special, la câteva exegeze de autoritate privind „cazul Eminescu”.

De altfel, unul dintre câștigurile demersului de față constă și în modul în care volumul reușește să propună lecturi noi, susținute argumentativ, în același timp atrăgătoare, incitând la diverse analogii exegetice.

Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. Ținutul Romanului, Iași, Editura StudIS, partea I (1820), volum editat de Lucian-Valeriu Lefter, introducere de Mircea Ciubotaru, 2008, 390 p.; partea a 2-a (1832), volum editat de Silviu Văcaru și Mircea Ciubotaru, introducere de Mircea Ciubotaru, 2009, 266 p.

Volumele de față sunt primele dintr-o proiect amplu, în cadrul căruia care se dorește facilitarea cercetării prin publicarea condicilor de recensăminte fiscale. Așa cum menționează autorul studiilor introductive, Mircea Ciubotaru, de această acțiune vor putea profita cercetători de diverse specializări, deoarece catagrafiile conțin nu doar importante date de natură fiscală, ci și istorice, economice, sociale, lingvistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Accesul la aceste documente nu este facil pentru cei care nu stăpânesc lectura textelor în chirilică sau nu pot petrece prea mult timp la sala de lectură a Arhivelor Naționale din Iași.

Scopul acestor recensăminte fiscale, necercetate îndeajuns până acum, era de a cunoaște resursele umane și materiale din Moldova, prin înregistrarea nominală a populației, plătitore sau nu de bir, a proprietarilor de moșii, dar și contabilizarea, în cazul *Catagrafiei* din 1820, a animalelor domestice și a stupilor. Există în aceste catagrafii referințe la categoriile de contribuabili, dar și la cele scutite de dajdic sau capitație (impozit care se plătea pe cap de locuitor). Lucrările sunt surse importante de date privind mișcările populației și compoziția ei fiscală și socială în acea perioadă, relațiile de rudenie între localnici, starea lor civilă sau apartenența confesională, starea lor materială.

Parcurgând paginile catagrafiei din 1820, obținem, de asemenea, informații referitoare la ocupațiile localnicilor din acele timpuri: aprod, argat, armășel, baci, bivolar, blănar, butnar, cărămidar, casap, chelar, pietrar, ciubotar, cioban, cioclu, cojocar, crășmar, croitor, dârvar, dascăl, dăbilar, diacon, ficior, grădinar, haham, hornar, jitar, lăcătuș, livădar, morar, opincar, olar, pădurar, plugar, podar, preot, prisăcar, purcar, pușcaș, rachier, rotar, salahor, săpător, scripcar, stoler, surugiu, tăbăcar, teslar, văcar, vâtaf, vătășel, velnicer, vizitiu, vier, vornic, zugrav. În timp și, într-o evoluție caracteristică pentru sistemul antroponimic românesc, denumirile profesiilor localnicilor se vor transforma în supranume sau nume de familie, așa cum se poate observa din catagrafia de la 1832. La Țârgul Roman întâlnim și alte profesii, specifice mediilor orășenești: abager, apar, argintar, băcan, bărbier, bogasier, brăhar, caretaș, casap, ciubucciu, condurar, curelar, ișlicar, lipcan, mătăsar, mindirigiu, pitar, sponar, sticlar, șlicar, tabacciu, telal. Ambele serii de denumiri citate prezintă interes nu numai pentru istoricul diferitelor ocupații sau profesii, ci și din punctul de vedere al statutului lor denominativ în cadrul vocabularului limbii române.

Catagrafiile reprezintă și o adevărată oglindă a fenomenului migrației populației. Astfel, din cauza asuprii austro-ungare, transilvănenii se refugiau în Moldova, unde li se acordau și unele facilități fiscale. Numele unor localnici sau etnonimele din dreptul numelui indică locurile de proveniență: Bejenaru, Brașoveanu, Lipovanu, Munteanu, Ungureanu, Vrânceanu etc.

În zona Romanului există multe sate cu populație ceangăiască, iar acest fapt se reflectă și în recensămintele despre care discutăm; prin studierea acestora se va putea clarifica „îndeosebi originea populației catolice din satele Moldovei, chestiune controversată din motive confesionale și naționaliste, precum și fenomenul asimilării etnice în comunitățile eterogene. Studiul genealogic al neamurilor existente astăzi în aceste localități va descoperi în catagrafii cele mai vechi generații menționate documentar, astfel încât se va putea constata în multe cazuri dacă familiile dovedite de alte etnii în jurul anilor 1800 sunt sau nu sunt astăzi recunoscute ca românești. Din această perspectivă apare ca prioritară editarea catagrafiilor pentru ținuturile Bacău, Neamț și Roman, în care au existat și mai există numeroase sate cu populație mixtă atât din punct de vedere etnic, cât și confesional” (p. XVII).

Ca liste nominale, catagrafiile se dovedesc a fi, cum am menționat deja, și o importantă sursă onomastică, surprinzând o etapă importantă în evoluția sistemului antroponimic românesc, și anume

apariția celui de-al doilea nume. Dacă în catagrafia din 1820 unii localnici sunt înregistrați doar cu un nume, lângă care este trecută profesia, etnia sau starea civilă, în următoarea catagrafie toate persoanele sunt identificate prin nume dublu. „Desigur, numai o dispoziție expresă a Vistieriei poate explica faptul că, în toate catagrafiile din 1831 și din anii următori, numele unic dispare practic din sistemul antroponimic oficial. Dacă locuitorii recenzați nu aveau la data catagrafiei și un al doilea nume, complementar (nume de familie, poreclă stabilă și recunoscută, etnonim devenit element de identificare de măcar două generații), toți trebuiau înregistrați cu consemnarea numelui tatălui (acesta, la rândul lui, având, de regulă, un nume dublu), în formula *X sân YZ*, sau socrului (*X zet YZ*), iar văduvele cu numele bărbaților decedați, prin sintagme genitivale de tipul *Ioana lui Stan Pelin*. Această cerință aduce un volum enorm de informație genealogică precisă” (p. XIII).

În paginile acestor Catagrafii pot fi întâlnite caracteristici fonetice ale graiului vorbit în Moldova în acea epocă: trecerea lui *ă* protonic la *a* (*vacar, vataf*); palatalizarea labiodentalelor *f, v* (*a Dahinii*, dar și *a Dafinii; gier*, dar găsim și varianta literală *vier*) și a bilabialelor *p* și *b* în poziție prepalatală (*chetrar, Chetrăriții, ochincar, Vraghii*); velarizarea lui *i* după consoanele *s, (d)z, ș, j, ț* (*jîtar, Sîmion, Vasîli*); închiderea lui *e* neaccentuat final (*să scutești di..., Vasîli, Tănasi*); (sporadic) trecerea lui *v* urmat de *o, u* la *h* (*biholar*). De asemenea, sunt reflectate în limba acestor documente forme vechi, unele etimologice, ale unor cuvinte: *crâcimar, ciobotar, căruș, vezeteu, sponar*.

Posibilitatea realizării unor comparații între datele din catagrafia din 1820 și cele din recensământul din 1832 este exemplificată de Mircea Ciubotaru, care recurge la analiza paginilor privind satul Simionești (ocolul de Mijloc al ținutului Roman) din cele două catagrafii.

Fiecare din cele două volume se bucură de un studiu introductiv care aduce informații bogate, bine-venite, privind contextul istoric și social al epocii în care au fost realizate aceste catagrafii. De asemenea, există numeroase trimiteri bibliografice privind studii la baza cărora au stat unele catagrafii, cât și o listă a lucrărilor despre localitățile din ținutul Romanului. Versiunile în limbile italiană, engleză și maghiară ale introducerilor, precum și ale glosarului de termeni arhaici fac posibilă consultarea volumului și pentru necunoscători ai limbii române, dar interesați de istorie, onomastică și genealogie. Consultarea lucrării prezente este facilitată de existența indicelui de localități și a indicelui de nume de proprietari. Dată fiind importanța acestor documente din punct de vedere istoric, social, economic și lingvistic, și acuratețea cu care sunt redactate volumele, sperăm ca proiectul de publicare a catagrafiilor să continue, de dorit chiar cu susținere financiară din partea instituțiilor care ar trebui să încurajeze acest gen de lucrări, atât de necesare.

Daniela Butnaru

MIHAELA ALBU, DAN ANGHELESCU, *Reviste literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire*, București, Editura Ideea Europeană, 2009, 266 p.

Recuperarea documentelor exilului românesc reprezintă o acțiune firească și de acută actualitate. Face parte din restituirile atât de necesare pentru cultura română, fie că în centrul atenției sunt documente de istorie sau de literatură ori din alt perimetru axiologic. Împreună, ele contribuie la descoperirea unui tot unitar, care „dă sama” de existența și valoarea unor creatori, a unor acte de cultură, ori de atitudine și de simbioză spirituală. Cercetarea unor pagini unice din arhiva de suflet și de ripostă la regimul politic instaurat de comuniști în România, centrată pe revelarea unor atitudini de îngrijorare și de împotrivire la cele ce se întâmplau în țară, oferă certitudinea că cei mai mulți dintre intelectualii români aflați în diaspora au încercat să militeze pentru „deconspirarea” actelor de injustiție și de teroare psihologică instituite de „mai-marii” care girau conducerea în diferite sectoare

ale lagărului comunist. A demasca aceste orori în fața opiniei publice internaționale a fost o dovadă de implicare și de devotament față de țara și de compatrioții aflați în suferință. O astfel de mărturie a capitalului spiritual investit în deconspirarea adevăratei fețe a dictaturii din România este și revista literară „Luceafărul”, apărută la Paris, ca urmare a străduințelor lui Mircea Eliade. Așa cum subliniază autorii cărții *Revistele literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire*, Mihaela Albu și Dan Anghelescu, aceasta a fost prima revistă literară a exilului românesc, editată cu mari străduințe, dar fără posibilitatea de a supraviețui mai mult de două numere. Primul număr este datat „Noiembrie 1948”, următorul fiind „Mai 1949”. „Subtitlul ei [*Revista scriitorilor români din exil*] trimite cititorul la dorința expresă a editorilor [și în special a lui Mircea Eliade!] de a cuprinde o arie cât mai diversificată în plan geografic, dar și cultural, precum și o asumare a unui rol reprezentativ pentru intelectualii exilați” (p. 65). Ecourile articolelor publicate în revistă au fost de durată, mulți fiind cei care au recunoscut, în timp, importanța acestei publicații: „Un semn indirect de apreciere îl vom întâlni, de exemplu, referitor la o altă publicație literară a exilului, *Revista Scriitorilor Români*, apărută în 1962, comparată fiind ca valoare cu *Luceafărul*. În 1955, un alt membru activ (în plan cultural) al exilului românesc, Ioan Cușa, în cel dintâi număr din *Anotimpuri*, sublinia faptul că *Luceafărul* a avut «meritul de a fi fost prima revistă literară românească apărută în Occident sub egida libertății», prin ea păstrându-se limba română și continuându-se «tradiția literelor noastre, tradiție ruptă din fâgașul ei natural»” (p. 65–66).

Sunt analizate și detaliate articolele care alcătuiesc corpusul celor două numere, după cum urmează: „Rostul” unei reviste literare românești în exil. *Cuvânt de început, Literatură și destin* (Al. Busuioceanu); *Două tradiții spirituale românești* (Mircea Eliade); *Scrisul și misiunea literaturii* (Mircea Eliade); *Laudă culturii românești* (M.V.) [Mihail Villara]; *Fragmente. Razne* (Z.P., alias Emil Cioran); *Vorbe despre vorbe* (Mihai Lazăr); *Codrul, permanentă românească* (D.P. Hucău); *Sovietizarea culturii române* (Iosif Moldoveanu, alias George Ciorănescu); *Închiderea școlilor franceze* (Ilie Oprea); *Confluente* (Alexandru Andronic alias Virgil Ierunca); *Istoria umanității nu este istoria luptelor de clasă* (Titus Barbu); *Notă despre degradarea morții* (Alexandru Andronic, alias Virgil Ierunca); *Amintiri despre Titu Maiorescu* (Const. Antoniadă); *La moartea lui Sextil Pușcariu* (Nicolae Dinu); *Cuvânt pentru Paștele românesc 1949* (Marcel Fontaine); *La cumpăna veacului* (Octavian Vuia); *Atitudine ortodoxă* (Petre Popescu); *Poemas pateticos* (recenzie semnată de George Ciorănescu la volumul de poeme al lui Alexandru Busuioceanu) ș.a. Proza publicată în cele două numere ale revistei „Luceafărul” este semnată, printre alții, de Mircea Eliade, Mihail Villara (Mihail Fărcășanu), D.N. Ciotori. Poezia este reprezentată de Alexandru Andronic (Virgil Ierunca), N.I. Herescu, Contesa de Noailles, Constantin Virgil Gheorghiu, Horia Stamatu, Vasile Postescă, Vintilă Horia, N.S. Govora, Mihai Tăcutu (Alexandru Ciorănescu), Valeriu Anghel (Vasile Voiculescu). Multe alte pagini se deschid cititorilor ca o ofrandă adusă de zămisitorii acestei publicații pentru cunoașterea culturii și literaturii țării de care, fizic, s-au desprins, dar niciodată spiritual. Volumul *Revistele literare ale exilului românesc: Luceafărul, Paris (1948–1949) – o restituire* oferă un exemplu de acribie și de dăruire profesională pentru recuperarea valorilor exilului românesc. Așa cum se subliniază în *Argument*, „Este o datorie a fiecărei țări să-și cunoască cultura în integralitatea ei, să-și întrească patrimoniul cultural cu tot ceea ce-i aparține, indiferent de locul geografic unde a fost creat. Iar literatura (cel puțin cea scrisă în limba română) nu mai poate fi trecută cu vederea și trebuie să aparțină în totalitate istoriei noastre literare. Motivația recuperării o aflăm nu numai în calitatea operelor create în timp dincolo de granițele țării, dar și în necesitatea cunoașterii a cât mai multor aspecte care să completeze spiritualitatea noastră. Criteriul axiologic este însă, desigur, unul principal” (p. 7–8).

NICOLAE COJOCARU, *Istoria tradițiilor și obiceiurilor la români*, vol. I, *Din preistorie până la mijlocul secolului al XIX-lea*, București, Editura Etnologică, 2008, 688 p.

Cartea lui Nicolae Cojocaru răspunde unei necesități apărute în literatura de specialitate, cea de a privi înapoi, în timpul de aur al apariției primelor forme de rit. Acuitatea acestei priviri este susținută de o bună cunoaștere a sincroniei fenomenului, precum și a istoriei socioculturale a neamului, a cărui permanență și identitate este asigurată în mod special de valorile sale rituale. Deși acest demers este îndreptat în mod privilegiat către istoria obiceiurilor românești, orice valoros și pertinent studiu etnologic are o dimensiune istorică implicită sau explicită. Două direcții sunt vizate de autor: una documentară-etnografică și alta hermeneutică-etnologică, acestea fiind de fapt inseparabile în structura complexă a discursului. Contextul interdisciplinar (*etnoistoric*) propus aici presupune cercetarea dintr-un punct de vedere specializat a vestigiilor arheologice și o înțelegere orientată a unor surse de alt tip decât cele etnologice, care nu existau în perioadele îndepărtate ale performării obiceiurilor (texte istorice, religioase, administrative). Se apelează constant și la surse străine, precum și la comparații cu evoluția datinilor în cadrul altor culturi arhaice vecine sau cu care civilizația românească a intrat în contact. În cultura arhaică românească, funcționează o lege a conservării care ne asigură încă o dată, de data aceasta cu argumentele etnologiei, că nimic nu s-a pierdut în practica tradițiilor și a obiceiurilor neamului, totul se conservă în retorta profundă a memoriei colective.

Sondarea modului în care se construiește, de-a lungul istoriei poporului român, un specific al tradițiilor și obiceiurilor este un proiect pe cât de seducător, pe atât de dificil. Lipsa surselor de informație, a atestărilor unor forme de texte și de practici este cauzată de însăși natura obiectului investigat, aceea de a funcționa într-o cultură prin excelență orală. Autorul nu se lasă însă învins de această piedică și caută să probeze prin nenumărate documente vechimea și apoi evoluția unor fenomene rituale. De asemenea, încearcă să urmărească atent transformările pe care acestea le suferă pentru a discerne, eventual, anumite modificări în structura lor de suprafață, jocul influențelor și al ascunderilor, într-un proces suportat mai degrabă de forme decât de fond (p. 11). Implicit, proiectul dificil pe care-l pornește Nicolae Cojocaru aspiră să împace aspectul de inventar diacronic al apariției unor fragmente de viață rituală cu un discurs de susținere a permanențelor. Una dintre realizările cărții este tocmai faptul că oferă imagini ale formelor primare ale unor obiceiuri și tradiții, atestându-le vechimea. Alături de această reușită în beneficiul specialiștilor, lucrarea mai prezintă un palier descriptiv destul de pronunțat, care captează mai degrabă interesul publicului larg.

În acest prim volum, dedicat epocii vechi a istoriei tradițiilor și obiceiurilor, care se întinde de la preistorie până la Evul Mediu târziu, etnologul își începe cercetarea de la formele primare ale cultului, și anume din paleolitic, când cele mai îndepărtate urme de religiozitate se manifestă în legătură cu mitologia ocupațiilor (magia vânătorii, dansul magic, travestirea) și cu practicile din jurul cultului morților (tipuri de înmormântare, ofrandele din morminte, folosirea ocului roșu). Animismul și totemismul sunt realități aflate la baza imaginarului arhaic românesc. Aceste credințe primitive au alimentat importanța coeziunii neamului, a familiei și a strămoșilor. Acum sunt deja prezente travestițiile rituale cu măști zoomorfe, venerarea femeii capabile de maternitate, ipostază a Marii Zeițe, sacralizarea focului casnic. În ceea ce privește riturile funerare, este atestată în această epocă interesanta formă a mormântului cu acoperiș, numită „casa mortului”, încă identificată de etnografi în actualitate, precum și urme ale ospățului în apropierea locului de veci.

Epoca următoare este cea daco-getică, marcată de o individualizare a practicilor rituale, grupate în jurul unor figuri divine tutelare. Zamolxis este personajul central și polivalent (zeu, rege, mag) care apare în ceremoniile religioase ale autohtonilor, legate de credința în nemurire și de riturile de inițiere. Strămoșii noștri practicau magia de extracție pitagoreică, bazată pe valențele vindecătoare

ale muzicii și pe unitatea psihosomatică a ființei. Virtuțile curative ale melosului demonstrează vechimea cântecului ritual și ceremonial, originea muzicală a produsului folcloric, asigurând continuitatea cântării folclorice în spațiul românesc, care urmează, așa cum constata Nicolae Iorga, liniile melodice ale muzicii preistorice. Astfel, tradițiile caracteristice locuitorilor Daciei și urmele de cultură materială (mormintele de incinerare, cu inventar sărac), datând din secolul al IV-lea î.Hr., certifică identitatea daco-getică a culturii primare românești (p. 36).

Dominanta populară a civilizației autohtonilor va fi hotărâtoare pentru tipul raporturilor acestora cu romanii. Autorul insistă asupra faptului că dacii au filtrat din influența romană ceea ce se potrivea cu specificul deja bine întemeiat al modului lor de viață, cum ar fi sărbătorile romane cu un element popular mai accentuat (*Saturnaliile, Calende, Bacchanalele, Rosalia*), care corespundeau *pietas*-ului etnic daco-getic. Tot în virtutea acestui fapt, elemente ale creștinismului roman primar s-au intersectat cu credințele păgâne daco-getice, iar acest sincretism a dăinuit mii de ani, fiind încă activ. Obiceiurile calendaristice ale daco-romanilor aveau la bază necesitatea omului arhaic de a asigura normalitatea momentelor de prag temporal, cum sunt solstițiile și echinocțiile.

Atunci când vorbește despre urmele cultului mithraic în Dacia romană, Nicolae Cojocaru subliniază, sprijinindu-se pe celebrele analize ale lui Franz Cumont, filiera orientală a acestor rituri, însă acceptă opinia lui Traian Herseni care vede această influență ca fiind puțin importantă în existența rituală a daco-romanilor. Deși legătura dintre sărbătoarea creștină a Crăciunului cu ceremoniile mithraice și cu cele care îl aveau în centru pe *Sol Invictus* (practicarea, pe 25 decembrie, a mesei rituale și imersiunea în apă a neofitilor) a fost larg acceptată de către specialiști, autorul consideră că „fixarea de către biserică a sărbătorii Crăciunului la 25 decembrie, mai întâi în Apus și apoi în Răsărit, nu s-a făcut în funcție de sărbătoarea zeului Mithra sau a lui *Sol Invictus*, ci s-a luat în calcul perioada de sarcină a Maicii Domnului, de 9 luni” (p. 139). Ba chiar etichetează analizele etnologilor care mizează pe această legătură ca fiind pure speculații și preferă varianta oficială a Bisericii, recuzând-o pe cea indicată de realitatea comportamentului ritual. Totuși, autorul va sublinia în următoarele pagini, de nenumărate ori, valențele păgâne anterioare creștinismului care au marcat obiceiurile calendaristice străromâne. De exemplu, atunci când descrie ciclul sărbătorilor prilejuite de începutul anului, din perioada prefeudală, Nicolae Cojocaru afirmă că fixarea acestei celebrări, după secolul al X-lea și în întreg spațiul sud-est european, este întărită de cinstirea astrului solar zeificat la solstițiul de iarnă, în relație neîntreruptă cu tradițiile vegetaționale, prin urmare „concepțiile religioase păgâne au persistat încă multă vreme în legătură cu sărbătoarea de la 25 decembrie” (p. 301). Nu de puține ori, autorul arată, în virtutea adevărului istoric, faptul că Biserica răsăriteană a tolerat practicile populare care au fost incluse în noile reprezentări și rituri creștine. Această problemă, într-adevăr mult-discutată, a fost elucidată de savantul Petru Caraman în impresionanta sa lucrare *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, unde marele etnolog analizează „îndelungata adaptare” pe care au suportat-o, în sincretismul lor, atât sărbătorile păgâne dintre Saturnalii și Calende, cât și Crăciunul fără dată fixă din perioada creștinismului primar.

Viziunea mitico-magică a daco-romanilor este configurată și în capitolul dedicat obiceiurilor familiale. La naștere, încă de la începuturile creștinismului, se practica botezul în natură (apă curgătoare, lac, izvor), și abia apoi s-au creat *baptisterii* în spații închise. Ritualul era văzut în primul rând ca un act esențial de renaștere spirituală, în conformitate cu originea precreștină a tradiției și, în al doilea rând, ca o aderare la noua credință. Nunta strămoșilor noștri se desfășura după un scenariu mai degrabă de origine latină, care începea dimineața la casa miresei, se continua cu ceremonia de la casa mirelui și cu celelalte acte ritual-ceremoniale bine conservate în satul românesc. În ceea ce privește înmormântarea, arheologii au descoperit în spațiul carpato-danubiano-pontic urme de incinerare de proveniență precreștină, atât romană, cât și tracică, precum și morminte de înhumare, încurajate de viziunea creștină asupra existenței postume. Sunt prezente deja în context funerar

opaițele, crucea și stâlpul funerar, amforele romane, podoabe, bani („obolul lui Charon”), alături de atestarea obiceiului bocitului, a rolului pelerinajului la mormânt, a tradiției „Moșilor”. Practicile magice locale sunt îmbogățite de cele divinatorii și astrologice aduse de coloniștii romani din regiunile orientale, de multe ori cenzurate de ofensiva creștină. Pe aceeași filieră orientală, foarte importantă pentru aprofundarea expresiei ortodoxe a neamului nostru, au fost transmise și obiceiuri deja creștinate în mediul bizantin. Astfel, în această perioadă, se regăsesc în specificul etnofolcloric daco-roman rădăcinile majorității tradițiilor și obiceiurilor românești, pe care le vom regăsi pe deplin structurate în Evul Mediu.

Pentru a explica modul în care a fost posibilă dăinuirea în timp a tradițiilor străvechi în Dacia romanizată și evoluția acestora până la contopirea cu formele culturii populare străromâne, autorul se referă, în capitolul destinat analizei obiceiurilor din prefeudalism, la câteva aspecte care au avut un rol esențial în procesul de formare a civilizației arhaice românești : satul, neamul, fondul arhaic de tradiție, memoria populară, mitologia, religia. Crearea obștilor sătești în secolele al II-lea și al III-lea a condus la creșterea coeziunii maselor inclusiv în performarea obiceiurilor, care devin destul de unitare pe întreg teritoriul romanizat, prin relația neîntreruptă a ruralilor cu ciclurile naturale ale unui anumit spațiu. Este realitatea care asigură nașterea unei funcții cutumiare a riturilor, alături de cea mitico-magică.

Nicolae Cojocaru simte nevoia să sublinieze diversitatea forțelor care au participat în procesul etnogenetic, dată fiind univocitatea unor opinii ale analiștilor acestui fenomen: „Desigur, în timp păreriile cercetătorilor asupra caracterului tradițiilor și obiceiurilor noastre au înclinat când spre a le considera mai mult geto-dace, când spre a le socoti pur latine. Or, și una și alta din opiniile enunțate sunt unilaterale, pentru că absolutizează aportul uneia dintre sursele etnice antice, ignorând sau minimalizând aportul celeilalte, precum și elementele de tradiție din alte culturi” (p. 230). Vorbind despre influențele lăsate de popoarele migratoare în existența rituală a românilor, autorul completează în mod organic sursele de informație. Un rol important l-au avut popoarele slave care au pătruns pe teritoriul românesc și care au venit să aprofundeze anumite aspecte ale cultului creștin, cum ar fi sărbătorile închinat Maicii Domnului (*Blagoveștenia*, *Ovidenia*), în timp ce preluarea unor divinități sau rituri magice de la vecinii din sudul Dunării credem că este mai greu de dovedit și eventualele asemănări pot fi puse pe seama unui fond comun ancestral al popoarelor balcanice. Maghiarii și germanii au influențat doar zonal civilizația străromână. În fapt, privite ca forțe din afară, popoarele migratoare n-au făcut decât să stimuleze procesul de cristalizare a obiceiurilor și tradițiilor românești (p. 298).

Obiceiurile calendaristice din perioada străromână își păstrează baza păgână vegetațională și suportă în același timp corelarea cu reperele temporale aduse de istoria sacră a creștinismului. De fapt, deși le discută în legătură cu această epocă etnoculturală, autorul nu poate data cu precizie, din motive lesne de înțeles, obiceiurile și tradițiile străromâne, încât doar bănuiește că ele aparțin unei etape cu mult anterioare medievalității românești (despre *Caloian*, p. 339). De altfel, considerații și descrieri cu privire la rituri vegetaționale practicate pe teritoriul românesc vreme de secole vor fi reluate în capitolul dedicat Evului Mediu, unde apar și anumite atestări. Ne referim la observații de genul celei despre obiceiuri populare performate cu ocazia Paștelui în epoca respectivă: „Unele practici de tradiție legate de sărbătoarea pascală, deși pomenite la sfârșitul perioadei medievale, au o vechime mult mai mare” (p. 496).

În subcapitolul despre obiceiurile familiale din prefeudalism, se păstrează nota descriptivistă cu sublinierea menținerii bazei autohtone și a influenței romane, la care se adaugă anumite împrumuturi slave. Se configurează astfel un solid edificiu etnofolcloric românesc, datele daco-romane și cele străine sunt românizate datorită unei perioade îndelungate de adaptare și structurare. Din păcate, unele dintre considerațiile lui Nicolae Cojocaru nu sunt sprijinite pe adevărurile bine stabilite ale științei etnologice, ci rămân la nivelul purei speculații. Din domeniul riturilor nuptiale, trebuie să amendăm analiza superficială a unui atât de important obiect ritual cum este *bradul de*

nuntă sau *buhașul*, despre care autorul menționează doar că este urmarea unui vechi obicei roman de împodobire a caselor mirilor cu ramuri verzi (p. 347), când ritualul, nelipsit în vechime de la niciunul dintre cele trei ceremonialuri familiale, face parte din zestrea ancestrală a poporului român, fiind raportat la concepțiile dendrolatrice despre *omul-pom*. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici opinia fugitivă și nefondată că, în perioada feudală timpurie, *cântecul bradului* s-ar fi desprins din obiceiul străvechi al *bocitului*. Apreciem însă multitudinea de atestări ale practicării unor rituri care își găsesc loc în această epocă a definitivării configurației etnoculturale românești.

Odată cu Evul Mediu, crește considerabil numărul surselor de cunoaștere, precum și acuratețea prezentării lor în documente. Acestea apar în scrierile cronicarilor și ale funcționarilor de pe lângă curțile domnitorilor români, în *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir, un bogat și foarte vizitat fond documentar pentru etnologia românească, și în relatările celebre ale călătorilor străini. Este epoca de aur a baladelor cântate de lăutari prin toate regiunile românești, a oficializării riturilor calendaristice fastuoase din preajma sărbătorilor de iarnă, a îmbogățirii tematice a colindelor cu personaje și episoade narrative religioase, a apariției teatrului religios și a celui popular, având la bază preistoricul *joc cu măști*. Vechile codice fixează acum denumiri ale datinilor, iar istoriile domnilor din provinciile românești lasă să se întrevadă prezența neîntreruptă a unor tradiții. Un capitol pitoresc este cel care descrie obiceiurile de nuntă conform unor semilegendare ecouri legate de căsătoriile în cadrul familiilor de vîță nobilă. Aceeași atmosferă mai puțin rurală o întrevădem în ultima parte a lucrării, unde autorul descrie, cu dorința vădită de a crea culoarea epocii, obiceiurile desfășurate la curțile domnești și boierești, spectacolele și reprezentațiile publice care definitivează imaginea Evului Mediu românesc, în zorii creionării unei civilizații urbane cu o puternică amprentă țărănească.

În afară de bibliografia riguroasă, ajutor de nelipsit într-un demers de acest fel, este de apreciat zestrea de ilustrații cu care Nicolae Cojocaru sporește farmecul și consistența acestui volum, dovadă a unui interes aparte pentru tot ceea ce ține de istoria obiceiurilor și pentru date în plus pentru demonstrarea continuității practicilor ritual-ceremoniale românești discutate aici. Baza vizuală a lucrării pornește de la fotografii din patrimoniul arheologic, pentru a ajunge la o suită valoroasă de reproduceri ale unor gravuri sau picturi murale medievale. Este de așteptat volumul următor, dedicat epocii moderne și contemporane a obiceiurilor și tradițiilor la români, în care efortul autorului va fi facilitat, și în același timp îngreunat, de multitudinea surselor de informație, covârșitoare doar pentru un neinițiat.

Ioana Repciuc

„Bollettino dell' *Atlante Linguistico Italiano*”, III Serie, Dispensa N. 32/2008, Torino, 318 p.

În istoricul revistei „*Bollettino dell' Atlante Linguistico Italiano*”, editată începând din 1933 de Istituto dell' *Atlante Linguistico Italiano* de pe lângă Universitatea din Torino, anul 1993, al șazezecilea al apariției sale, pare a fi un reper temporal semnificativ, căci, odată cu acest număr, al șaptesprezecelea din seria a treia (care cuprinde în paginile sale actele Congresului cu tema „Per la tutela, il recupero e la valorizzazione delle tradizioni rurali: un confronto interdisciplinare”, desfășurat la Torino în 15 octombrie 1993), publicația intră într-o cadență, într-o periodicitate anuală, de atunci niciodată transgresată. Respectând tradiția, instituită cam în aceeași perioadă, de a oferi în prima secțiune a revistei spațiu editorial pentru aproximativ 10 lucrări de specialitate¹⁶, numărul curent găzduiește, tot conform tradiției, studii și articole de dialectologie, fonetică și etnologie, dar și analize

¹⁶ Tradiția despre care vorbim datează abia de la tomul 11–16/1987–1992, adică cel anterior numărului de referință 17/1993, până la momentul respectiv tomurile revistei publicând, în medie, câte 4-5 studii.

de tip etimologic; acestei prime părți, firește cea mai consistentă, îi succedă o rubrică de știri la zi cu privire la cercetarea europeană în domeniile menționate deja¹⁷ și o alta cuprinzând un număr absolut impresionant de recenzii și semnalări ale unor lucrări de profil (circa 50), pentru ca volumul să se încheie cu o cronică a activităților desfășurate în cadrul celor trei mari proiecte aflate actualmente în derulare la Dipartimento di Scienze del Linguaggio e Letterature Moderne e Comparate din cadrul Universității torineze: *Atlante Linguistico Italiano* (ALI), *Atlante Toponomastico del Piemonte Montano* (ATPM) și *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale* (ALEPO).

Prima contribuție, așezată la începutul tomului în loc de premise, este consacrată evoluției personale ca specialist și aportului la progresul dialectologiei italiene al celui care a fost Giovanni Tropea, la un an de la dispariția acestuia (*Giovanni Tropea e la dialettologia italiana*, p. IX–XXV). Autorul, Salvatore Carmelo Trovato, pe care îl leagă de cel dispărut aria comună de competență și Universitatea din Catania, unde își desfășoară activitatea, inventariază, pe fundalul experienței profesionale a lui Giovanni Tropea, soluțiile propuse de acesta la probleme mai ample sau la aspecte punctuale de dialectologie, fonetică, sociolingvistică sau etnolingvistică.

Așa cum rezultă din simpla înșiruire a titlurilor, celelalte studii selectate pentru numărul de față reprezintă cercetări de geolingvistică sau cel puțin aflate în relație cu geolingvistica, subiectele de fonetică, de morfologie sau de etnologie, proiectate spațial, fiind investigate prin prisma variabilității diatopice, conform principiilor geografiei lingvistice și în concordanță cu profilul publicației: Alfio Lanaia, *Sul trattamento di -LL- nel siciliano*; Federica Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'Atlante Linguistico Italiano*; Antonella Gaillard-Corvaglian, Pierre Darlu, Jean-Léo Léonard, *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de l'ALF*; Manuela Nevaci, *Caratteristiche del condizionale in arumeno*; Nullo Minissi, *Alfabeti storici e alfabeti fonetici*; Lorenzo Coveri, *Parole e chiacchiere. Sui nomi, e non solo, di un dolce di Carnevale in Italia*; Emanuele Miola, *Il sistema dell'articolo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì*; Piersimone Avena, *Percezioni complementari? Un'indagine a Cuneo e Roccavione*; Alberto Borghini, *Il lupo all'imbrunire e l'ultimo falciatore. L'orecchio e il „luogo di Nemesi”*. *Linee di contestualizzazione*; Michele Filippo Fontefrancesco, *Inventare la festa: La Sagra dell'Uva di Lu*; Witold Mańczak, *Etymologie de θεός et différence entre βοῦς, ναῦς et Ζεὺς*.

Contribuțiile de fonetică lămuresc în general subiecte punctuale. Așa, de pildă, în studiul de fonetică istorică intitulat *Sul trattamento di -LL- nel siciliano*, p. 1–13, autorul, Alfio Lanaia, privește critic deopotrivă teza conform căreia cacuminarea grupului geminat -LL- ar fi o transformare târzie, precum și încercarea, diametral opusă, de a pune fenomenul pe seama influenței substratului și încheie, prudent, plasând fenomenul, în timp, undeva într-o epocă veche, anterioară Evului Mediu, și explicându-l prin prisma unor contexte fonetice favorizante. Aducând în atenția specialiștilor un nou model de taxonomizare a varietăților dialectale, Antonella Gaillard-Corvaglian, Pierre Darlu și Jean-Léo Léonard propun, în *Approche cladistique des vocalismes d'oïl à partir des données de l'ALF*, p. 3–78, sistematizarea graiurilor d'oïl după principiile analizei cladistice sau ale sistematicii filogenetice¹⁸, aplicate aici la vocalism. Mereu actuala problematică a opțiunii între alfabetul etimologic și scrierea fonetică este adusă în discuție de Nullo Minissi, în *Alfabeti storici e alfabeti fonetici* (p. 87–93), care, fără a neglija componenta culturală și necesara intervenție a foneticii, chemată să tranșeze conflictul, face o scurtă, dar foarte densă trecere în revistă a contextului în care trebuie gândită chestiunea și a momentelor-cheie din evoluția sistemelor de scriere, de la cele de tip ideografic la grafia alfabetică.

¹⁷ Vezi în special actualitățile în domeniul cercetărilor prozodice desfășurate în cadrul AMPER (proiect paralel cu ALiR, care studiază variația prozodică la nivelul limbilor romanice și al varietăților teritoriale ale acestora).

¹⁸ Ale căror baze teoretice au fost puse de W. Hennig, în *Systématique cladistique*, 2e édition, Société Française de Systématique, Paris, 1988.

Mai amplă sub aspectul subiectului abordat și cu implicații mai largi, lucrarea Federicăi Cugno, *La varietà albanese di Borgo Èrizzo in Dalmazia nell'inchiesta di Ugo Pellis per l'Atlante Linguistico Italiano* (p. 15–35), vorbește despre ancheta desfășurată în unul dintre numeroasele puncte cu vorbire aloglotă incluse, conform programului inițial, în investigațiile pentru ALI. Dedicată albanezei din Borgo Èrizzo (provincia Zara, Croația; în epoca anchetei, localitatea aparținea regatului Italiei), dar furnizând două seturi de date (răspunsurile în albaneză fiind dublate de răspunsuri în italiană sau în dialectul venețian), cercetarea menționată se înscrie în lista celor realizate pe teren de Ugo Pellis, unul dintre iluștrii întemeietori ai ALI. O abordare diacronică pertinentă, rezultată din compararea datelor consemnate de ancheta ALI cu alte cercetări desfășurate de-a lungul timpului în această localitate, evidențiază dinamica demografică a orașelului investigat, cu consecințe vizibile în ceea ce privește structura etnică și stratificarea lingvistică a populației. Astfel, autoarea constată – ca efect firesc al concurenței idiomurilor suprapuse limbii materne (în principal italiana sau dialectul venețian, apoi croata) și pe fundalul schimbărilor administrative și politice ale zonei (care iese de sub autoritatea Romei, fiind cuprinsă în teritoriul Croației) – erodarea limbii italiene și a varietății venețiene (deja, la momentul anchetei lui Ugo Pellis, închistată într-un stadiu arhaic), pătrunderea, deocamdată discretă, dar evidentă, a limbii croate (specializată altădată exclusiv pe comunicarea oficială) în sfera intrafamiliară și permeabilizarea treptată a sistemului limbii albaneze la influențele aloglote, mai cu seamă la nivelul lexicului (cu adaptarea fonetică a noilor cuvinte la obișnuințele articulatorii proprii).

Înregistrând trăsăturile condiționalului în dialectul aromân, sub aspectul structurii morfematice a acestui mod și din perspectivă diacronică, Manuela Nevaci (*Caratteristiche del condizionale in arumeno*, p. 79–85) conchide că predilecția pentru formele verbale analitice înscrie aromâna într-o tendință panromanică (ce se manifestase încă din epoca latinei populare), care a căpătat o evoluție particulară în context balcanic.

În *Il sistema dell'articolo determinativo nella varietà di Prea di Roccaforte Mondovì* (p. 103–115) – studiu de caz consacrat sistemului articolului determinativ dintr-un grai (numit *kje*¹⁹) care se vorbește astăzi într-o arie restrânsă, situată la sud-est de Cuneo (în localitățile Fontane di Frabosa Soprana, Miroglio di Frabosa Sottana, Baracco, Rastello și Prea di Roccaforte Mondovì) –, Emanuele Miola se ocupă în special de varietatea aflată în uz în satul Prea di Roccaforte Mondovì, care, deși mai conservă puține urme ale substratului occitan, nu a devenit totuși un grai piemontez meridional. Analiza întreprinsă demonstrează că, la presiunea nivelatoare a variantei locale piemonteze, inclusiv la nivelul structurilor morfologice, *kje* reacționează conservându-și specificitatea, consolidată de conștiința identității etnice și lingvistice a comunității.

Prin bogăția și varietatea contribuțiilor pe care le găzduiește, numărul prezent al „Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano” face dificilă orice tentativă de prezentare exhaustivă, iar observația se verifică practic pentru oricare dintre tomurile revistei, care își onorează statutul de promotor al unei geografii lingvistice moderne, cu tradiție solidă și cu perspective promițătoare.

Luminița Botoșineanu

„Nouvelle Revue d'Onomastique”, nr. 47–48/2007, 288 p., nr. 49–50/2008, 328 p., Lyon.

„Nouvelle Revue d'Onomastique”, publicație a Societății Franceze de Onomastică, continuă (din 1983) revista înființată de A. Dauzat în 1949, „Revue Internationale d'Onomastique” (RIO).

¹⁹ În idiomul menționat, cuvântul desemnează pronumele de pers. I sg., descendent al lat. *ego*, precedat de particula deictică *eccum* și de demonstrativul *hic*: *eccu(m) hi(c) e(go) > kje*.

Volumul pe 2007 este structurat pe trei secțiuni. În prima secțiune, *Onomastică franceză*, un prim articol, al lui Jean Becat, *La correction toponymique du cadastre et des cartes au 1:25000 de l'Institut Géographique National dans l'aire catalane (Pyrénées Orientales). Bilan 1983–2006* se ocupă de problema corectării grafiei toponimelor catalane în sursele menționate în titlu. Rațiunea unui asemenea demers se dovedește a fi constatarea existenței unei multitudini de diferențe în documentele cadastrale între forma numelor așa cum este aceasta păstrată în tradiția orală și forma consemnată în documente. Prin culegerea și consemnarea numelor cât mai aproape de uzul local se realizează recuperarea patrimoniului de nume. Studiul consemnează și un arhaism, *els Eixarts*, nume conservat doar ca toponim, fără ca autorul să ne ofere sensul apelativului dispărut. Se pare că avem aici un corespondent al toponimelor franceze de tipul *Eissarts* etc., din lat. *exsartum* „loc defrișat”, pandantul *Runcurilor* noastre. În aceeași secțiune, Catherine Bougy ne prezintă toponime și antroponime din sec. al XII-lea, într-un text scris în franceza comună, dar de către un normand: *Graphie et prononciation de toponymes et d'anthroponymes dans le Roman du Mont Saint-Michel de Guillaume de Saint-Pair (XIIe siècle)*. În studiul lui Pierre Casado, *L'apport de la toponymie à l'histoire agraire*, sunt prezentate toponime legate de cultura măslinului, după cadastralele lui Napoleon. Semnalăm o remarcă generală a autorului: mediocritatea, banalul au fost rareori reținute ca elemente de caracterizare a spațiului agrar sau vegetal. Numai extremele au servit ca elemente de percepție, de reprezentare a spațiului vegetal. Jacques Chaurand, *Rouillées et Rouillies: compléments à l'article de Jean Germain: «La Rouillie toponyme forestier»* aduce date suplimentare despre microtoponimul invocat, care este utilizat în zone mlăștinoase și în cele împădurite cu valoare de hodonim, cu sensul de „drum rău”. Emmanuel Grélois și Jean Pierre Chambon prezintă în studiul *Le nom médiéval des Côtes de Clermont (du Vicus Christianorum au Poi del Vic?)* trei microtoponime din sec. al XII-lea: *lo Vic*, *lo Poi dal/del Vic*, *la Plancha de Podio del Vic*, am putea afirma, un microcâmp toponimic, cu dezvoltarea sa în vechea occitană și preluarea în franceza medievală (din lat. *vīcu* „cartier; târgușor”). Aceiași Grélois/Chambon, *Souvenirs de péages médiévaux dans la toponymie de Clermont-Ferrand*, prezintă reflexele în toponimie ale locurilor de plată a taxelor (vama) în Evul Mediu (v. occit. *barra* „taxă de circulație pentru întreținerea drumurilor”, cu derivatul *barrière*; fr. *ferme* < lat.med. *firma*, în uz în sec. al XIV-lea, cu derivatul *firmarius*, sinonim al lat. *censarius*).

În secțiunea a doua, *Noms français hors de France*, studiul Simonei Goicu-Cealmof, *Les noms de famille des Français installés au Banat* analizează numele de familie ale coloniștilor francezi din Banat (post 1718), cu variante, hipocoristice și compuse și cu explicații etimologice după *Dictionnaire étymologique des noms de familles* al lui M.-Th. Morlet (1991). Secțiunea mai cuprinde studiul lui Marcienne Martin, *Du surnom au patronyme. Regards sur une anthropogénèse québécoise*, cuprinzând un corpus onomastic al supranumelor unei populații bretone sosite în Nouvelle France (Canada), între 1600 și 1765, cu încercarea de a releva rolul supranumelui în formarea numelui propriu. Secțiunea mediană se încheie cu studiul lui Michel A. Rateau, *Traitement des noms de huguenots français émigrés en Afrique du Sud (XVIIe–XIXe siècles)*, o selecție de patronimice sud-africane de origine hughenotă, cu evoluțiile lor.

Ultima secțiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, cuprinde o serie de șase articole și studii, din care menționăm articolul lui Wulf Müller, *Turegum = Zürich*, cu precizări etimologice, urmat de o replică dată de Andres Kristol, *Zürich = Tūrēgum ou Tūrēgum?* Autorul ultimului articol se pronunță în favoarea explicației tradiționale a toponimului de la antroponimul probabil celtic *Tūros* + suf. *-tkon*, cu argumente solide lingvistice (fonetice) și istorice. Secțiunea a treia a revistei se încheie cu studiul lui Heinz Jürgen Wolf, *Le type *Palatium et autres diminutifs en toponymie*, care tratează problema diminutivelor din latina târzie (cele în *-iculus*, *-icellus*, *-eolus*, *-iolus*). Sunt analizate dicționarele etimologice ale diverselor limbi romanice (Gamillscheg, EWFS,

REW, Bloch, Bloch/Wartburg, Dauzat, Dauzat/Dubois/Mitterand, Picoche, Baumgartner/Ménard, Migliorini/Duro, Devoto, DELI), și anume măsura în care acestea includ și informații oferite de toponimie. Limba română nu este luată în considerare (este citat A. Philippide, ca și *Istoria românilor*, doar pentru o atestare din Procopius, sec. al VI-lea, care ne oferă o primă atestare, toponimică, a lui **Palatiolum*, în forma *palatiolon*, loc fortificat pe Dunăre, la Sud de Sucidava). La seria *Monticellus* nu apare și forma rom. *muncel*, alături de celelalte forme romanice!

Volumul următor, conținând nr. 49–50 pe anul 2008, este structurat doar pe două secțiuni: *Onomastique Galloromane* și *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*. Prima secțiune, mai consistentă (opt studii), se deschide cu un studiu de microtoponimie pentru Sudul Franței: Jean-Pierre Chambon/Emmanuel Grémois, *Entre occitan et français (standardisé) régional: trois microtoponymes de la banlieue de Clermont-Ferrand (Vallières, Montaudou, la Morie)* – trei microtoponime învecinate, împrumutate de timpuriu în franceza regională standard (sfârșitul sec. al XIV-lea – sec. al XV-lea), cu trei parcursuri diferite în cadrul aceluiași mediu suburban. Mai semnalăm un studiu complex de toponimie istorică, Martina Pitz/Roland Puhl, *Trisgodros = Triguères (Loiret)? Pour une nouvelle localisation d'une villa publica énigmatique mentionnée dans une charte de Pépin le Bref*, în care se realizează identificarea și localizarea unor toponime din cronicile vechi medievale (Frédégair, anul 762), pe baza argumentelor istorice, geografice, coroborate cu cele lingvistice (toponimice). Se reia soluția etimologică mai veche pentru toponimul din titlu (o formație în *-durum*), cu o reconsiderare, însă, a semantismului temei celtice (apropiată de tema i.-eur. **dhy(e/o)r* „poartă”).

Aceeași Martina Pitz realizează partea de onomastică istorică în amplul studiu *L'Adoption d'anthroponymes germaniques par les populations autochtones de la Galloromania à la lumière des données archéologiques. L'exemple de la Lorraine romane*, alături de Franke Stein (partea de arheologie). Este studiată regiunea dintre râurile Meuse, Moselle și Rin, care a cunoscut în Evul Mediu timpuriu o evoluție demografică deosebit de dinamică ce a condus la cristalizarea celor două grupuri lingvistice importante din regatul franc: romanic și germanic. Evoluția bazinelor demografice, a zonelor locuite, a fost trasată cu ajutorul analizei lingvistice a toponimelor, prin raportare la descoperirile arheologice ale siturilor merovingiene. Sunt identificate toponimele formate de la hidronime foarte vechi sau de la alte cuvinte preromanice în *-dunum*, *-durum*, *-lanum* sau *-iacum*, formațiile cu lat. *-villa* sau *-curtis*. Sunt punctate particularități ale sistemului antroponimic al francilor occidentali. Prin confruntarea datelor onomastice și arheologice se stabilesc categorii ale toponimelor formate de la antroponime germanice, cu sufixe germanice, cu sufixe romanice (*-ulus*, *-ellus* etc.) sau hibride (*-lenus* etc.). În aceeași secțiune, studiul lui Michel Tamine, *Le saule dans la toponymie des Ardennes*, urmărește reflexele toponimice ale apelativului *saule* (= *salcie*), cu variațiile și formele sale regionale, după cadastrul napoleonian; sunt relevate două straturi lingvistice, cel mai recent, germanic (din v. franc **salha*) și cel vechi, latin (din lat. *salice* <*m*>), cu un mare număr de derivate. Mai menționăm studiul lui Gérard Taverdet, *Les noms de lieux en -durum en Côte-d'Or*, care oferă câteva exemple noi de toponime compuse cu celt. *-durum*; ultimele interpretări conferă acestui component aton secundar sensul de „târg”, sinonim al lat. *forum* – în această interpretare, nu mai este necesar să se presupună existența unor urme de fortificații pentru explicarea unor astfel de toponime (v. *supra* și studiul semnat de Martina Pitz/Roland Puhl asupra toponimului *Trisgodros*).

Din ultima secțiune a revistei, *Noms d'ailleurs et problèmes généraux*, menționăm mai întâi articolul lui Albrecht Greule, *Les noms de lieux de Bavière d'origine prégermanique. Quelques remarques à propos d'une publication récente*. Autorul prezintă a treia versiune din *Lexikon bayerischer Ortsnamen* al lui W.A. Freiherr von Reitzenstein, o colecție completă de toponime din Bavaria, cu atestări și propuneri etimologice. A. Greule analizează, apoi, pe baza materialului din *Lexikon*, ipoteza lui Arno Rettner (2004) conform căreia vechea bavareză ar fi o limbă mixtă ladino-

alemanică. Secțiunea se încheie cu studiul lui Julián Santano Moreno, *I.E. *(s)lei- „viscoso” en las lenguas romances*, despre familia de cuvinte a rad. i.-eur. **(s)lei-* „cleios, lipicios, vâcos” – o încercare de reconstrucție a unei etimologii coerente din punct de vedere fonetic și semantic, plecând de la totalitatea formelor atestate în toate domeniile lingvistice avute în vedere.

Vlad Cojocaru

„Philologica Jassyensia”, anul V, nr. 1 (9)/2009, Iași, 230 p.

În condițiile unei piețe cultural-științifice printre ale cărei repere se numără periodice cu un prestigiu dat de vechimea și de valoarea contribuțiilor publicate și de cea a colaboratorilor, fondarea unei reviste cu profil filologic a putut părea o acțiune temerară. Inițiatorii demersului editorial „Philologica Jassyensia”, Ofelia Ichim (director al revistei) și Florin-Teodor Olariu (redactor-șef), cercetători științifici la Institutul „Alexandru Philippide”, au avut o viziune realistă în ceea ce privește profilul și resursele proiectului. În *Cuvântul la început de drum*, apărut în primul număr al publicației, găsim următoarele mărturisiri de intenții: revista, bianuală, își propunea un specific „bine individualizat în raport cu celelalte oferte de același gen”, respectiv „un spațiu editorial de convergență pentru specialiștii filologi de pretutindeni care împărtășesc dăruirea față de studierea faptelor de limbă, literatură și spiritualitate populară românească”, publicația fiind „centrată îndeosebi pe cunoașterea și promovarea valorilor perene ale filologiei românești înțeleasă în sens larg” („Philologica Jassyensia”, I, nr. 1–2, 2005, p. 5). Inițiatorilor, menționați anterior, li s-au alăturat câțiva colegi, a căror competență și entuziasm au asigurat și o ritmicitate a apariției demnă de invidiat; aceștia sunt Luminița Botoșineanu (redactor-șef adjunct), Șerban Axinte, Marius-Radu Clim și Elena Dănilă (membri în colegiul de redacție).

Calitățile și valorile menționate anterior sunt dovedite și de numărul pe care îl prezentăm din această publicație a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” și a Asociației Culturale „Alexandru Philippide”, dedicat sărbătoririi, în cadrul Filialei Iași a Academiei Române, printr-un simpozion, a 150 de ani de la nașterea întemeietorului Școlii lingvistice ieșene; momentul aniversar este marcat de prima secțiune a sumarului acestui număr, sub un titlu constant de rubrică, *Philologia Perennis*. Aici, personalitatea și opera mentorului sunt abordate prin studii vizând orientarea teoretică a lui Philippide, prin analize cu privire la reflectarea în operă a concepției sale lingvistice, dar și prin proiecții asupra locului aparte al savantului în viața științifică și culturală a epocii.

Primului domeniu îi aparține studiul semnat de Eugen Munteanu, *Câteva reflecții asupra receptării ideilor humboldtiene în opera lui Alexandru Philippide*, în care autorul, după o expunere succintă a viziunii înnoitoare a lui Wilhelm von Humboldt în analiza limbii, ca o „hermeneutică istorică a creativității și culturii umane”, consemnează simple trimiteri la opera filozofului german, sau interpretări în spirit humboldtian din texte ale lui Philippide, precizând sursele germane prin care acesta a făcut cunoștință cu ideile „înțeleptului de la Tegel”.

Diferite aspecte ilustrând punctul de vedere, totdeauna original, al întemeietorului Școlii lingvistice ieșene în ceea ce privește istoria limbii române fac, pentru început, obiectul unor contribuții ce pornesc de la editarea unui curs de profil, din 1893 și, respectiv, din anii 1914–1918, al lingvistului omagiat. Este vorba, mai întâi, de ceea ce acesta numea „istoria sunetelor”: astfel, Luminița Botoșineanu, tratând *Problema velarizării vocalelor palatale românești la Alexandru Philippide*, dovedește faptul că cercetarea acestor sunete ocupă un loc important în configurarea celebrei teorii privind „baza de articulație” susținută de savantul ieșean, constituind, apoi, un temei al continuității în materie de teorie a limbii în operele discipolilor săi. În al doilea rând, din zona

„istoriei formelor”, studiul *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui Alexandru Philippide*, semnat de Carmen-Gabriela Pamfil și Elena Dănilă, pune în lumină, printre altele, un aspect aparte referitor la dimensiunea de exegeză a redactării *Dicționarului tezaur* al Academiei: parcurgerea, cu intervenții polemice și remarcabile aduceri la zi, a originalei și savantei analize de istorie a limbii române întreprinse de Philippide se află la baza acceptării punctului de vedere al acestuia în ceea ce privește indicarea, astfel temeinic motivată, a etimologiei verbului (a) *vrea* în DLR (t. XIII/3). În sfârșit, Mioara Dragomir, abordând tema *Locul limbii literare în doctrina lui Alexandru Philippide*, înfățișează punctul de vedere al savantului ieșean față de etapa de civilizație a limbii române desemnată drept „limbă comună” sau „limbă cultă”, situată „deasupra dialectelor” și evaluată în ceea ce privește momentele evoluției, sau chiar sursele și procesul consolidării, desfășurat la sfârșitul secolului al XIX-lea. De altminteri, ca o proiecție *sui-generis* cu privire la rolul operei și personalității Magistrului în modelarea cercetării lingvistice ieșene, poate fi invocată expunerea lui Alexandru Gafton intitulată *Originea românilor – piatră de temelie a Școlii lingvistice de la Iași*, o pledoarie, în același timp, pentru necesitatea cunoașterii și recunoașterii importanței acestei lucrări fundamentale „istoriste” pe plan național, viziune din care autorul schițează un proiect de reeditare a operei lui Philippide, abordând inclusiv problema condițiilor tehnice de realizare.

Studiile și articolele ce și-au propus plasarea savantului în medii științifice și culturale ale epocii contribuie la înțelegerea unei personalități într-adevăr complexe. Împlinirea, tot în anul 2009, a o sută de ani de la apariția primului atlas lingvistic al teritoriului dacoromânesc, cel realizat de Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebiets*, a constituit, pentru Stelian Dumistrăcel, o provocare pentru a-l rememora pe Philippide în postura de polemist (*Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*), pornind de la lucrarea acestuia, apărută în 1910, *Un specialist român la Lipsa*, dar, în spirit recuperator, sunt reamintite meritele de pionierat în domeniul dialectologiei române ale directorului importante publicații care a fost „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache /Rumänisches Seminar/ zu Leipzig”. Pe baza corespondenței savantului ieșean cu o seamă dintre contemporanii săi, dar referindu-se și la diverse tipărituri ale acestuia, Cristina Florescu creionează un îndrăzneț, dar convingător portret al unei personalități Philippide „cu structură temperamental-psihologică de factură romantică” (*Alexandru I. Philippide. Coordonate stilistice*); dintre dominantele unui atare stil, care se dovedește compozit, sunt reținute exprimări ce reflectă, alternativ, spiritul de sacrificiu și generozitatea profesională, elemente ale unui registru familiar ironic, dar, prin enunțul în tonalitatea vehemenței ludice, și orgoliul rănit.

O altă recuperare demnă de interes o reprezintă analiza pe care Ofelia Ichim (*Alexandru Philippide și receptarea istoriei literare*) o consacră punctului de vedere al lui Philippide, cu aprecieri originale și în acest domeniu, asupra fenomenului literar ca parte a spiritualității, în general, și asupra literaturii române, în special. La aceste aspecte autoarea se referă având ca punct de plecare una din operele de tinerețe ale profesorului ieșean, cum este manualul *Introducere în istoria limbei și literaturii române* (1888), cu preocupări documentare și judecăți de valoare ce depășesc cadrul didactic obișnuit, dar și texte publicate mai târziu, în periodice de cultură. Tot din perspectiva literaturii (dar numai preponderent din aceasta) ni-l înfățișează pe Philippide și Antonio Patraș, în studiul *Alexandru Philippide la „Viața românească”*, un portret al savantului, ambițios, în spiritul vechilor, dar pretențioaselor „fiziologii”. Atrage atenția scrutarea, nepărtinitoare, a trăsăturilor de polemist ale lui Philippide și sublinierea calităților care i-au conferit acestuia autoritate morală; una dintre manifestări: influența pe care a avut-o asupra lui Garabet Ibrăileanu, mai ales prin prezența filologului în paginile „Vieții românești”.

*

Studii de amplă documentație și analiză se înscriu sub celelalte rubrici ale sumarului; dintre acestea, de sub titlul *Interculturalia*, rețin atenția, în mod special, o contribuție de istorie culturală, cea

a lui Rudolf Windisch, *La vie de l'historien moldave Miron Costin /1633–1691/ en Pologne*, și una de imagologie, Hans Gehl, *Das Bild der Deutschen bei Rumänen, Ungran und Serben*, dar surprinde absența, la acest autor, a cunoașterii – sau numai a trimiterii la studiul, măcar tangent tematic, semnat de Stelian Dumistrăcel, *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänischen Sprache* (publicat în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127–146).

Dintre studiile lingvistice de la aceeași rubrică: Ioana Moldovanu-Cenușă, *Influențe franceze în traducerile lui Iancu Văcărescu. Aspecte lexicale*, și Nicolae Stanciu, *Elemente lexicale comune limbilor slovenă și română. Sensuri și forme, specializări semantice și pragmatice, diferențe de întrebuintare*, cel de al doilea articol constituind, printre altele, și o pledoarie pentru considerarea etimologiei multiple în investigarea împrumuturilor de origine slavă din limba română, după criterii funcționale. Alte articole și studii din acest număr al revistei ilustrează diverse domenii de actualitate și de interes general: Monica Spiridon (*Géographies transculturelles postmodernes*), Iryna Golubovs'ka (*Languages World Models: Universal & Specific Features*), Cătălin Constantinescu (*The Validity of Reader-oriented Criticism in Electronic Media*) și Oana Badea (*Acquisition vs. Learning of a Second Language: English Negation*).

Un merit de un caracter aparte al publicației, care îi și mărește puterea de atracție pentru (viitorii) colaboratori, îl reprezintă acreditarea CNCIS în categoria B+, coroborată cu înregistrarea în bazele internaționale de date CEEOL (Germania) și EBSCO (SUA), ca și deschiderea oferită de parteneriatul cu *Observatoire Européen du Plurilinguisme* – Paris (o prezentare a acestei organizații în ceea ce privește istoricul, structurile, obiectivele și prioritățile semnează, în numărul de față, Christian Tremblay, președintele OEP). De altfel, perspectiva complexă a plurilingvistismului este ilustrată de Hans Dama în articolul *Gelebte und erlebte Vielsprachigkeit und ihre Auswirkungen*.

Au fost recenzate câteva volume pe teme de interes profesional pentru specialiștii din colectivele de cercetare ale Institutului „Alexandru Philippide”, apărute în țară sau în străinătate: Maria Iliescu, *Miscellanea romanica* (Cristina Florescu), Dan Mănuacă, *Oglinzi paralele* (Iulian Costache), Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească* (Silvia Nicoleta Baltă), Mary Snell-Hornby, *The Turns of Translation Studies* (Andreea-Mihaela Tamba).

În încheiere, vrem să ne referim la o lăudabilă manifestare a publicației privind cultivarea spiritului cetății, și anume la textele apărute la rubrica *In memoriam*.

Din evocarea semnată de prof. Liviu Leonte, în memoria lui Constantin Ciopraga (1916–2009), membru de onoare al Academiei Române, considerat, din unghiul problemei specificului național, un continuator al lui Garabet Ibrăileanu, ne reține atenția o sensibilă caracterizare fiziognomică: „Fiecare din noi arată așa cum este, dar și așa cum vrea. Omul și-a compus o mască impenetrabilă, impunând o distanță care e a decenței, nu a orgoliului. Generos, gata oricând să-și ajute colegii, avea în rezervă un teritoriu la care nu se putea accede”.

Necrologul prin care prof. Lorenzo Renzi, de la Universitatea din Padova, consemnează valoroasele contribuții științifice ale lui Dumitru Irimia (1939–2009), cât și o serie de aspecte privind colaborarea profesorului ieșean la dezvoltarea relațiilor culturale cu Italia, se încheie, semnificativ, prin rememorarea, cu trimitere la acesta, a unei faimoase formule de celebrare a valorilor moldave care l-a impresionat pe Lorenzo Renzi: „«Ne nascono di oumini in Moldova», si può ripeterne con Miron Costin. Uno di questi era Dumitru Irimia, che lascia un posto vuoto difficile da colmare nella cultura romena”.

* * * *Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas. Materialien*, Heft 4/1994; Herausgeber: Hans Gehl / Maria Purdela Sitaru; Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, 1994, 340 p.

Fascicula a patra din ciclul *Materialien* – denumire generică – „depozitează” nesistematic, dar absolut necesar, importante contribuții metodice, respectiv empirice în domeniul cercetării dialectelor șvabilor dunăreni. Sub titlul, mai general, de *Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas*, redactorii Hans Gehl și Maria Purdela Sitaru au tipărit în anul 1994, la Tübingen, o „culegere” de articole și studii, toate gravitând în jurul subiectului dat. Publicația se oferă cititorului nu numai prin datele științifice – deosebit de valoroase – pe care le conține, ci, mai mult decât atât, ea este rezultatul unei colaborări între specialiști germani și români, urmând unei tradiții de contacte între universitățile noastre și Academia Română și corespondentele lor din Germania.

Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas este precedată de alte trei publicații. Acestea și-au concentrat discursul asupra climatului socioeconomic și politic în care minoritatea germană s-a menținut în spațiul Europei de Est ca etnie – *Sprachinsel* –, consideră autorii. Prezentul volum tratează numai problema interferențelor lingvistice, forează profund în terenul nisipos al limbii pentru a descoperi „relicve”, respectiv etimologii. Atenția ce trebuie acordată stabilirii corecte a acestora este subliniată de fiecare autor în parte, pericolul unui „fals” pândind la fiecare pas, deoarece pe teritoriile „mixate” din punct de vedere etnic atât preluarea, cât și redarea unei vocabule au fost diferite ca orientare și intensitate, cuvântul putând pătrunde în limbă pe mai multe căi. Autorii ajung la concluzia că problema influențelor reciproce nu trebuie cercetată prin prisma unei singure etnii, cu atât mai mult cu cât în spațiul sud-est european a fost și este vizibilă o stare de „multi-” sau de „polilingvism”.

Volumul a fost gândit pe două planuri, deci în două părți: prima, teoretică, subsumând doar trei articole, a doua, de cercetare propriu-zisă, de aplicare practică. Lista bibliografică – 26 de pagini –, cuprinzând atlase lingvistice, dicționare și suplimente, glosare dialectale, manuscrise și arhive, cărți de specialitate, denotă efortul autorilor de a cerceta un material covârșitor ca întindere și complexitate și de a-i extrage esențele pentru a-și sprijini demonstrațiile lingvistice.

Rolul important, de „mijlocitori” lingvistici, al șvabilor dunăreni în cadrul schimbului de „cuvinte și locuri” în spațiul sud-est european este mereu în atenția autorilor. Maria Purdela Sitaru și H. Gehl, urmând lui V. Arvinte și Helgă C. Osterloh, concluzionează că împrumuturile din germană în română rezistă numai în domeniul vieții materiale (*Einleitende Überlegungen zu den sprachlichen Interferenzen in Südosteuropa*). Acest adevăr va fi demonstrat și susținut pe întreg parcursul lucrării, articolele abordând o gamă largă de domenii, în care sunt vizibile interferențele lingvistice pe un teritoriu dat, Banatul devenind, de-a lungul secolelor, „scenă” pentru evoluția materială și spirituală a trei populații: română, maghiară, germană, cărora li se adaugă cea sârbă (precizarea îi aparține lui H. Gehl în *Voraussetzungen für südosteuropäische Sprachinterferenzen*).

Fundamentale pentru o cercetare viitoare, de sinteză, sunt articolele care aduc în dezbatere, concret, transferurile, penetrările de cuvinte dintr-o limbă în alta, metamorfozele acestora în urma preluării, pe diferite căi, de către vorbitorul singular în raport cu o colectivitate, de o colectivitate în raport cu alta, de o colectivitate în raport cu o personalitate sau cu un autorizat. Rezultă, de aici, că ar exista două tipuri de împrumuturi: primul, cel mai răspândit și firesc, ținând cont de conviețuirea pe un teritoriu a atâtor etnii, între care s-au stabilit diverse contacte lingvistice datorate împrejurărilor istorice și socioeconomice ce le-au pus alături, dar și față în față, relațiile nefiind totdeauna de cordialitate și respect reciproc (v. St. Binder, *Rumänische Einflüsse in den Banater deutschen Mundarten*), de origine populară, cel de-al doilea, pătruns pe cale cultă, de origine savantă.

Studiile teoretice ale volumului constituie un fel de „introducere” în labirintul conceptelor lingvistice, o reiterare a unor termeni cunoscuți: *Transferenzen, Interferenzen, Fremdwort, Lehnwort, Entlehnungen* etc., fază preparatorie pentru discuțiile etimologice următoare. De amintit sunt cele două direcții pe care H. Gloning (*Sprachliche Interferenzen im donauschwäbischen Siedlungsgebiet und ihre Bewertung durch die Sprecher*), după ce a intervievat diferiți subiecți șvabi, le-a descoperit în gândirea acestora, cu referire la receptarea esenței limbii „mixate” pe care o vorbesc, la funcția ei socială, la modul cum resimt transformările ce au avut loc la nivelul ei, la felul cum o evaluează. Astfel, o categorie de vorbitori dorește păstrarea intactă, nealterată a graiului sau a dialectului, cealaltă categorie, însă, se jenează când își vorbește graiul sau dialectul, sentiment care determină gestul de negare totală a acestuia. Pentru „rezolvarea” unei asemenea crize de conștiință, autoarea citează o opinie a lui Peter Polenz, care ar putea duce la o schimbare a gradului de percepere a transformărilor lingvistice: „Purificatorii limbii credeau – așa cum și astăzi cred mulți critici ai limbii – că limba trebuie apărată de uzul lingvistic al societății, ca și când limba ar fi o ființă mitică, una căreia vorbitorii ar trebui să-i slujească. *Limba aparține cu mult mai mult societății și îi servește ca mijloc de înțelegere și de exprimare*” (p. 29).

Influențele lingvistice sunt considerate în două direcții: 1) influența pe care românii sau minoritatea maghiară le-au exercitat asupra șvabilor și 2) influența inversă, prin care șvabii dunăreni și-au adus contribuția la îmbogățirea vocabularului românesc, respectiv unguresc.

H. Gehl (*art. cit.*) se oprește asupra domeniilor de activitate în care contactul dintre etniile conlocuitoare a putut deveni strâns, gospodăria țărănească, cultivarea cerealelor, alimentație, construcția de locuințe, îmbrăcăminte, meșteșuguri, subliniind că evoluția lingvistică în Europa de sud-est a stat în ultimele trei secole sub o „influență a variantelor austriece ale germanei (și asupra graiurilor șvabe dunărene) asupra limbilor și dialectelor vecine” („Einfluss der österreichischen Variante des Deutschen, (auch über die donauschwäbischen Mundarten) auf die benachbarten Sprachen und Dialekte”) (p. 74).

Ținând cont de faptul – incontestabil – că apariția noilor realități reclamă termeni noi pentru a putea fi denumite, „personalizate”, precizate, că viața în sine este într-o continuă prefacere, Șt. Binder (*art. cit.*) tracează – în timp – limite orientative, perioade, deci, în care a putut fi sesizabilă o influență lingvistică de un anume tip sau cu o anumită intensitate. Anul 1945 este considerat drept „graniță” lingvistică, ce separă împrumuturile „vechi” de cele „moderne”. Autorul analizează influența limbii române asupra limbajului coloniștilor germani din Banat, enumerând, pe scurt, factorii care au condus la preluarea și însușirea de către vorbitori a unui termen sau a altuia: 1) mediul românesc în care șvabii bănățeni au trăit și muncit; 2) intensitatea contactului șvabilor bănățeni cu populația română; 3) condițiile istorice și sociale în care au avut loc aceste contacte (p. 80).

Distribuirea materialului înainte și după 1945 este diferită, vizibilă fiind intensitatea influenței înainte de acest an. Populația șvabă a preluat, în această primă fază, atât toponimice, cât și o seamă de termeni din sfera culturii materiale, dar și din cea a trăirilor afective, termeni ce se regăsesc și în poezia populară, într-un amestec lingvistic uneori comic, deoarece în unele cazuri sunt intercalate cuvinte românești în textul dialectal, iar altele sunt traduse fidel nu numai cuvinte accidentale, ci chiar propoziții ori strofe întregi. După 1945, în urma centralizării administrative și politice, au pătruns în limba șvabilor mai ales substantive, câteva verbe și părți de vorbire – spune autorul – care desemnează realități noi și care nu s-au adaptat din punct de vedere fonetic și morfologic, fiind resimțite ca *Fremdwörter*, deși uzul le-a impus ca *Lehnwörter*.

În continuare, două studii succesive restrâng cercetarea la limbaje specifice anumitor domenii „tehnice”: arta culinară, pe de o parte, medicina și farmacia, pe de altă parte.

Maria Purdela Sitaru și Livia Vasiluță semnează articolul *Rumänische Fachausdrücke deutscher Herkunft im Bereich der Kochkunst*, precizând că este vorba de un studiu etimologic: *Lexikalische und etymologische Anmerkungen*. Cele două autoare cercetează 24 de termeni „culinari” ce sunt în română de proveniență germană. Concentrându-se asupra unei singure sfere de activitate, analiza se face pe verticală, rezultând o adevărată „biografie” terminologică, deoarece fiecare cuvânt este discutat cu precizarea reflexelor sale în limbile cu care a venit în contact pe același teritoriu, enumerându-se variantele fonetice și încărcătura semantică, descoperindu-i-se, prin paralelism, etimologia.

Maria Purdela Sitaru investighează *Deutsche Lehnwörter im Fachwortschatz der Heil- und Arzneimittellkunde in den rumänischen Mundarten des Banats*. Autoarea își propune să se desprindă de concluziile lui V. Arvinte și de cele ale Helgäi C. Osterloh. Mai mult, ea reușește să completeze tabloul împrumuturilor germane în limbajul specializat al medicinei și al farmaciei la români cu 30 de termeni, pe care-i discută, atentă fiind la posibilitatea pătrunderii cuvântului împrumutat și pe cale cultă, din greacă, latină, italiană sau franceză.

H. Gehl revine cu un articol despre *Deutsch-ungarische Sprachinterferenzen*, în care studiază un număr mare de împrumuturi în maghiară din germană, din diferite domenii. Autorul constată că înainte de anul 1930 existau în limba maghiară mii de cuvinte de origine germană, în special termeni tehnici care au intrat în limba standard și, prin scris, au cunoscut o largă circulație. Dintre aceștia doar unii au rămas în uz și astăzi, marea lor majoritate pierzându-se în uitare. O influență inversă, suferită de limba minorității germane din Ungaria, este detectată ca fiind foarte puternică după anul 1945, mai ales în sfera administrativă.

Un articol cu un subiect mai aparte îl reprezintă cel al Doinei Babeu, care tratează neologismul romanic pătruns în limba română prin germană sau/și maghiară: *Über die deutsche und ungarische Sprache entlehnte Latinismen und Romanismen im Rumänischen*. Autoarea, având ca punct de plecare observația lui Alf Lombard că limba română este „une langue hospitalière”, schițează caracteristicile neologismului latin în română, delimitând zonele de influență pentru Transilvania, unde neologismul a pătruns din limbile germană și maghiară, și pentru Muntenia și Moldova, unde acesta a intrat prin neogreacă și rusă. Pe baza exemplificărilor, Doina Babeu enumeră normele încadrării fonetice și morfologice a neologismului. În final, autoarea menționează caracterul regional al acestor împrumuturi neologice.

Ultimele două studii au ca subiect de cercetare toponimia românească de origine germană din Banat.

Primul, semnat de Rodica Suflețel – *Orts- und Flurnamen deutscher Herkunft im rumänischen Banat* –, este o analiză a unor „componente din vocabularul graiurilor românilor din Banat”, care sunt cuvinte ce intră în structura unor nume de locuri sau de localități și au proveniență germană. Autoarea nu face o clasificare a toponimicelor, ci o listare alfabetică, la sfârșitul fiecărui cuvânt-titlu, precizând etimologia acestuia. Multe dintre aceste cuvinte – conchide Rodica Suflețel – nu au pătruns numai în limba română, ci s-au dezvoltat și în alte limbi (sârbă, slovenă, sârbo-croată, maghiară) în timpul monarhiei austro-ungare.

Banater Ortsnamen als Spiegel deutsch-rumänischer historischer, wirtschaftlicher und sprachlicher Beziehungen, contribuția lui V. Ioniță, concepută în două secțiuni, prelucrează datele preluate din DTB (*Dicționarul subdialectului bănățean*). Autorul discută toponimia românească de origine germană, cea creată de colonizatorii înșiși, dar influențată de română, ca și toponimia oficială românească de origine germană. Fiecare toponimic creat reflectă în denominația sa o situație socială, politică ori economică aparte, când nu este vorba de relațiile interne. Astfel, după părerea autorului, numele de locuri, prin complexitatea lor, nu sunt decât o „imagine în oglindă” a interferențelor culturale româno-germane.

Volumul se încheie cu liste toponimice pentru județele României, comitatele Ungariei și Serbiei, însoțite de două hărți ilustrative.

Interferenzen in den Sprachen und Dialekten Südosteuropas se configurează, deci, ca o „culegere” de idei, de contribuții individuale izolate la problematica interferențelor lingvistice în coloniile de șvabi din Banat. Toate aceste materiale sunt doar rezultate parțiale ale unui plan de cercetare global și care se oferă specialiștilor atât ca propunere de colaborare, cât și ca discurs în sine, incitant și captivant, așteptând opiniile critice ori sugestiile.

Laura Manea
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

.. *Limbaje și comunicare*, II, Iași, Editura Institutul European, 1997, 420 p.

Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului (organizat o dată la doi ani de Facultatea de Litere și Științe a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava) a devenit nu numai una dintre cele mai interesante manifestări științifice naționale, cum se exprima Lucia Wald, ci a realizat și o adevărată tradiție (în perioada 16–18 octombrie 1997 s-a desfășurat ediția a IV-a) a dezbaterilor filologice în vechea cetate de scaun moldavă. Organizatorii acestei manifestări științifice au înțeles că, indiferent de nivelul participărilor și indiferent de actualitatea temelor puse în discuție, pentru a exista o bună cunoaștere a problemelor abordate și a manierei de tratare a lor se impune, în mod necesar, publicarea contribuțiilor participanților la colocviu. În acest mod, s-a născut seria *Limbaje și comunicare*, al cărei al doilea volum, apărut în anul 1997 la Editura Institutul European din Iași, conține cele mai multe (în număr de 58) dintre comunicările prezentate la ediția a III-a a Colocviului, din 1995.

Ceea ce se poate constata la o primă evaluare a acestui volum este o surprinzător de amplă participare a specialiștilor la lucrările ediției respective a colocviului. Desigur, numărul cel mai mare al participanților îl constituie cadrele universitare și cercetătorii români din numeroase centre (Bălți, Bacău, București, Chișinău, Galați, Iași Oradea și Suceava), dar nu este deloc neglijabilă participarea europeană prin specialiști din Cehia, Danemarca, Franța, Germania și Spania.

Lucrările ediției din 1995 s-au desfășurat în trei secțiuni (*Lingvistică – Semantică, Semiotică și Poetică*); situație reflectată de volumul care conține lucrările prezentate. Tematica acestora este însă deosebit de variată (și, ca atare, imposibil de prezentat în puține cuvinte), căci antrenează probleme teoretice sau aplicative și vizează diferite domenii lingvistice și filologice: lingvistică generală, gramatică, analiza limbii din texte (literare) vechi sau moderne, limbaje de specialitate etc. Remarcabilă prin număr și, mai ales, prin valoare este participarea tinerilor specialiști din universitățile recent înființate (printre care și Universitatea din Suceava), aspect care afirmă aceste instituții nu numai ca centre educative, ci și ca centre științifice cu serioase posibilități de consolidare.

Parcursul volumului atestă efortul autorilor de a oferi soluții și interpretări originale, reevaluări metodologice și recuperări critice de concepte, opinii și teorii. În mod firesc, un studiu de interes major cuprins în volum este cel semnat de Eugen Coseriu, intitulat *Modele logice și nivele de analiză lingvistică* și însoțit de discuțiile prilejuite de prezentarea lucrării la un colocviu organizat de Universitatea din Metz (Franța).

Un argument important în favoarea seriozității unei întruniri științifice cu participarea specialiștilor români îl poate constitui, desigur, prezența lucrărilor de analiză și interpretare a operei eminesciene. Opera marelui poet nu putea lipsi deci din tematica colocviului sucevean, un număr însemnat de lucrări fiind consacrate analizei și interpretării ei: Dumitru Irimia, *Semne, nume, sensuri poetice în Luceafărul*; I. C. Corjan, *Motivul oglinzii în poemul Luceafărul de M. Eminescu*; Mircea A. Diaconu, *Pentru o poetică eminesciană*; Maria Șleahțișchi, *Funcția poetică a tranzitivității verbelor la Eminescu*.

Există însă numeroase alte puncte de interes în volumul *Limbaje și comunicare*, II, specialiștii în diferite domenii lingvistice și în filologie găsind aici studii ce se înscriu în sfera preocupărilor lor. În general, se poate constata însă o preferință pentru lingvistica generală, ca dezbateri a proprietății și aplicabilității unor concepte specifice și drept cadru teoretic pentru analizele concrete. Nu lipsesc studiile contrastative, de semantică și de limbă literară, acestea din urmă orientate nu numai spre opera unor mari scriitori români sau spre vechile texte românești, ci și spre texte și opere din marile culturi europene.

Analiza limbii textelor și scriitorilor nu este însă o problemă care să privească numai pe lingviști, literații fiind în aceeași măsură interesați de asemenea exegeze. De altfel, secțiunea *Poetică* este o suită de studii, foarte diferite ca metodă, dar unitare prin faptul că discută chestiuni de principiu și de amănunt pornind de la opere literare românești și străine.

Complexitatea, diversitatea și cuantumul contribuțiilor cuprinse în volumul *Limbaje și comunicare* a solicitat, fără îndoială, eforturi serioase din partea colectivului de redacție (alcătuit din

Florian Bratu, Cornelia Mănicuță, Georgeta Rață și Gabriela Rangu) pentru uniformizarea manierelor de redactare a manuscriselor. Rodul acestor eforturi s-a concretizat însă într-un volum merituos din toate punctele de vedere.

Ioan Oprea

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iasi, str. Codrescu, nr. 2

ION GHETIE, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române, 1994, 174 p.

Ne aflăm în fața unei cărți, am putea spune rare, pentru că specialiștii în dialectologie își asumă greu riscul unei astfel de cercetări. Avem acum deci posibilitatea de a lectura pagini de reală importanță, care încearcă să rezolve nu puține probleme dificile și discutabile.

După o *Introducere*, în care se schițează obiectivele propuse și se face o sumară trecere în revistă a ideilor de bază exprimate anterior de specialiști în domeniul dialectologiei istorice românești, se trece la o analiză consistentă a unor fapte reprezentative privind „evoluția dialectelor și graiurilor românești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre” (p. 8).

Lucrarea este structurată în patru mari părți, care conțin, la rândul lor, mai multe capitole: *Chestiuni generale, Originea dialectelor române, Dialectul dacoromân, Particularități fundamentale, Repartiția graiurilor dacoromâne*.

Prima parte prezintă un *Scurt istoric al preocupărilor de dialectologie istorică românească* și câteva *Considerații teoretice și metodologice*. Sunt trecute în revistă ideile și studiile unor specialiști și cărturari legate de aceste probleme. Astfel, sunt menționați Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Petru Maior, I. Maiorescu și B. P. Hasdeu, iar mai apoi se evidențiază cercetările mult mai la obiect ale lui H. Tiktin, M. Gaster, G. Weigand și Ovid Densusianu.

Un spațiu mai larg este acordat unor preocupări considerate mult mai importante. Sunt evidențiate aici ideile lui Sextil Pușcariu, Iosif Popovici, A. Philippide, Th. Capidan, Al. Rosetti și Emil Petrovici. De asemenea, sunt subliniate meritele și rezultatele de după 1961, data începerii elaborării *Istoriei limbii române*, când se intensifică studiul românei primitive, citându-se contribuțiile în acest domeniu ale lui Em. Vailiu, I. Coteanu, Marius Sala și altele, ce aparțin lui G. Ivănescu și Vasile Frățilă.

Pagini mai numeroase au fost consacrate unui „punct de vedere original” (p. 14) ce aparține lui Em. Vasiliu, care, în *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, susține că trecerea de la româna comună la dacoromâna actuală s-a făcut „fără o perioadă de comunitate a acestor dialecte” (p. 14), deci n-a existat o dacoromână comună. Ion Ghetie are însă aici unele rezerve, aducând, credem noi, argumente viabile, când afirmă că cercetarea nu este amănunțită privind descrierea unor fapte de limbă și că era nevoie „de formularea unor principii teoretice și metodologice de investigare istorică a graiurilor” (p. 14). Și în cazul ideilor expuse de Florica Dimitrescu (*Contribuții la repartizarea regională a lexicului românesc în secolul al XVI-lea*, în SCL, XV, 1964, p. 539–559), se face precizarea că ne este oferită „o imagine neconformă cu realitatea asupra vocabularului dialectal românesc din perioada studiată” (p. 14).

În fine, sunt citate numele unor specialiști care discută în lucrările lor probleme de fonetică, morfologie și lexic, legate de dialectologia istorică: Viorica Pamfil, R. Todoran, C. Frâncu, N. Saramandu, Ruxandra Pană-Boroianu, Mirela Teodorescu, Al. Mareș și Ion Ghetie.

Câteva *Considerații teoretice și metodologice* precizează că „investigarea istorică a dialectelor cunoaște unele limite” (p. 32), dar cercetătorul trebuie să plece de la ideea că, deși riscurile există, ele pot fi asumate, spre apropierea de soluții, ca în cazul analizei actuale a dialectelor și graiurilor.

Originea dialectelor române a fost discutată pe larg și pertinent în cele trei capitole ale părții a doua.

Date sumare sunt consacrate, la început, *Românei primitive*. În legătură cu această problemă, se trec în revistă părerile lui A. Philippide, G. Ivănescu (cu toate obiecțiile aduse fostului său profesor), W. Meyer-Lübke, G. Weigand, Sextil Pușcariu, Ion Coteanu, D. Macrea, I. Șiadbei, Emil Petrovici, V. Arvinte, M. Sala, Al. Rosetti ș.a.

Se precizează apoi în final că toți acești cercetători, la care se adaugă și alții, au încercat o reconstituire a acestei limbi pe baza existenței unor fenomene din dialectele actuale. Fără a descoperi soluții categorice, Ion Gheție afirmă însă că procedeul folosit de lingviștii amintiți constituie totuși „o întreprindere ce trebuie părăsită, ca insuficient fundată din punct de vedere științific” (p. 44).

În continuare, Ion Gheție acceptă ideea că au existat o serie de *Diferențieri dialectale în româna primitivă*, datorită teritoriului vast pe care se vorbea aceasta, acceptând părerile lui G. Weigand, Sextil Pușcariu, Th. Capidan, Ion Coteanu și, în special ale lui G. Ivănescu, care susținea că, până în jurul anului 1000, existau patru „dialecte” principale: *rotacizant* (din care se va dezvolta mai târziu dialectul istroromân), *macedoromân-meglenoromân*, *bănățean-crișean-maramureșean-ardelean* și *moldovenesc-muntenesc* (*Istoria limbii române*, p. 323). Autorul arată însă că această împărțire, ca și altele, este relativă și discutabilă, fiind rezultatul „unor speculații sprijinite pe un material de limbă amorf, insuficient de atent selectat” (p. 51).

În privința actului de dezmembrare a românei primitive părerile specialiștilor au fost, în bună măsură, diferite și Ion Gheție, referitor la *Originea dialectelor române*, crede că ne aflăm iarăși „în prezența unor speculații mai mult sau mai puțin justificate” (p. 53). Cu toate acestea, sunt prezentate opiniile diversificate ale specialiștilor legate de momentul separării grupurilor de români și se schițează date semnificative privind originea *aromânilor*, *meglenoromânilor*, *istroromânilor* și *dacoromânilor*. Subliniem aici faptul că, discutând despre originea *dacoromânei*, autorul evidențiază ideea legăturii care trebuie să existe între „problema teritoriului de formare a limbii și poporului român, precum și de cea a continuității elementului romanic în nordul Dunării” (p. 61). În ceea ce privește ultima problemă, Ion Gheție este categoric, afirmând „că potrivit celei mai elementare logici prezența românilor în zilele noastre pe vechiul teritoriu al Daciei romane constituie ea singură principelul argument în favoarea continuității. Nu românii trebuie să-și dovedească permanența în Dacia, ci adversarii continuității sunt datori să producă probe în favoarea punctului lor de vedere. Tezele formulate de aceștia sunt lipsite de suport logic și documentar și au fost respinse cu argumente convingătoare. Constatările recente ale istoriei și, în special, ale arheologiei pun în afara unei discuții științifice serioase contestarea continuității românilor în Dacia” (p. 61).

Partea a treia, *Dialectul dacoromân. Particularități fundamentale*, pe baza unor aspecte de limbă atestate în scris, consemnează evoluția unor fenomene mai importante fonetice, morfologice și lexicale, în decursul a șapte secole (secolele al XIII-lea – al XIX-lea). Privite din punct de vedere istoric, descrierile faptelor de limbă sunt necesare „pentru a stabili dinamica granițelor dialectale” (p. 9) în decursul perioadei amintite, iar oprirea analizei numai asupra dialectului dacoromân se explică prin aceea că numai aici, după secolul al XII-lea, au existat „fapte de limbă, consemnate în scris” (p. 9, nota 1). Se acordă o atenție deosebită mai ales inovațiilor (rar-fenomenelor arhaice, dispărute între timp), care au fost prezentate pe epoci și regiuni dialectale.

Ultima parte este rezervată *Repartiției graiurilor dacoromâne*.

La început, un capitol analizează *Originea graiurilor dacoromâne*, unde sunt prezentate ideile câtorva specialiști referitoare la vechimea și constituirea „unor diviziuni dialectale în cadrul dacoromânei” (p. 139), la faptul dacă a existat o comunitate lingvistică sau, în dacoromână, au fost ramificații teritoriale. În acest context, sunt prezentate părerile lui A. Philippide, Ernst Gamillscheg, Emil Petrovici, G. Ivănescu, Em. Vasiliu, Al. Rosetti ș.a.

Autorul est adeptul existenței unei diversificări dialectale, care „era certă în secolele al XIV-lea – al XV-lea” (p. 142) și s-a accentuat cu timpul, fapt care îl determină să nu accepte termenul de *dacoromână comună*, ci pe cel de „*dacoromână primitivă*” (p. 143).

Următoarele patru capitole analizează graiurile dacoromâne, începând cu secolul al XIII-lea și terminând cu secolul al XX-lea.

Primul (secolele al XIII-lea – al XV-lea) face referiri în exclusivitate privind fonetica, pentru secolul al XIII-lea, fiindcă atestările morfologice și lexicale sunt rare și provin, în mare măsură, din documente slavo-române. În următoarele două secole faptele sunt mai numeroase, dar nu suficiente pentru generalizări elocvente. Concluzia este aceea că înaintea secolului al XVI-lea putem vorbi de două mari subdialecte: unul *nordic* (o parte a Olteniei, Banatul, Transilvania și Moldova) și altul *sudic* (Muntenia propriu-zisă și o parte a Olteniei). Dacă ultimul se caracterizează „printr-o relativă unitate” (p. 147), primul, cel nordic, prezintă „o oarecare discontinuitate teritorială” (p. 147), din care ar rezulta trei graiuri: bănățean-hunedorean, ardelean de nord și moldovean.

În secolul al XVI-lea lucrurile stau altfel, datorită, în special, textelor românești care apar în număr mai mare. Trăsăturile caracteristice sunt mai numeroase și ele aparțin deopotrivă celor două subdiviziuni ale dacoromânei descoperite de Ion Gheție în această perioadă: *nordic* (Moldova, Transilvania de nord și Banatul-Hunedoara) și *sudic* (Muntenia și o parte din Oltenia). Există însă între aceste tipuri de subdialecte o serie de graiuri de tranziție, cum ar fi cele din Oltenia de vest și de nord, Transilvania de sud-est și Transilvania de sud-vest.

În secolele al XVII-lea – al XIX-lea (-1850), în cadrul dacoromânei se fac simțite aceleași două subdialecte, cu zonele de tranziție amintite mai sus, cu observația esențială că în această epocă multe fenomene fonetice și morfologice muntenesti „tind să se răspândească spre nord cu cât ne apropiem de sfârșitul ei” (p. 160).

Capitolul al cincilea al acestei părți discută probleme legate de *Graiurile dacoromâne în secolul al XX-lea*. De la bun început, Ion Gheție nu este de acord cu unii dilectologi (G. Weigand, Emil Petrovici, R. Todoran, Ion Pătruț, Ion Coteanu, Șt. Giosu ș.a.) care împărtășesc ideea existenței a trei sau cinci subdialecte ale dacoromânei, păreri personale, care ridică „un grai sau altul la rangul de subdialect” (p. 162). În aceeași ordine de idei este și mai incorectă încercarea de a demonstra că pot avea același statut și graiurile din Oltenia, Transilvania și Oaș, cum au încercat să demonstreze Gr. Brâncuș, V. Frățilă sau Dorin Urișescu.

Concluzia lui Ion Gheție, pe care o acceptăm și noi, este clară și reproducem pentru edificare un citat din finalul cărții: „Nu ni se pare de aceea exagerat să susținem, pe baza materialului de limbă examinat, că segmentarea Dacoromâniei în două mari arii (nordică și sudică) continuă să se păstreze și astăzi. Până ce se va întreprinde o cercetare temeinică, bazată pe criterii metodologice riguroase, asupra repartiției graiurilor dacoromâne în secolul al XX-lea, ne socotim îndreptățiți să dăm credit opiniei lui A. Philippide, împărtășită și de Iorgu Iordan, conform căreia dialectul dacoromân cunoaște, în momentul de față, două mari subdiviziuni dialectale” (p. 167).

Cartea se încheie cu unele *Abrevieri* bibliografice riguros selectate, iar fiecare capitol este însoțit de *Note* utile și temeinic întocmite.

Lucrarea poate fi considerată un model de redactare și prezentare, o reușită incontestabilă în dialectologia istorică, ceea ce evidențiază, o dată în plus, calitățile unui specialist de primă mărime, cel care, cu ani în urmă, ne-a mai oferit volume, studii și articole de reală valoare. Este, în același timp, și o provocare adresată specialiștilor de a încerca să clarifice o problemă dificilă, încă nerezolvată în totalitate. Poate ar fi trebuit, în final, măcar un *Indice* de nume, dacă nu și unul de cuvinte și forme.

Ion Nuță
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

ȘTEFAN AVĂDANEI, *La început a fost metafora*, Iași, Editura Virginia, 1994, 270 p.

Istoricul prezentator al metaforei, anglistul Ștefan Avădanei, se situează în însuși centrul limbajului teoretic când propune comentariul metaforei din perspectiva similitudinii și a contiguității, privind conceptul referențial în evoluția sa istorică. Cele zece capitole ale cărții, scrise în anul

universitar 1992-1993 la Universitatea Yale din New Havel, propun în trei paragrafe inițiale definiții ale omului, vieții și lumii, pentru a scoate în evidență importanța verbului *a fi*.

Comparația, legată prin juxtapunere, analogia, substituirea, invenția și strategia metaforei pornesc, din valul perspectivelor lărgit metaforice, în toate domeniile. Tensiunea metaforei se așază logic în domeniul transferului pentru retoricieni, dar ea este și un instrument necesar creației sau un tiran ale cărui capcane mito-poetice sunt dificil de evitat.

Întrucât prin metaforă Ștefan Avădanei dorește „să împace oamenii și pietrele” (nu se știe dacă oamenii între ei sau pietrele între ele), calitatea esențială a acestei lucrări stă în explicitate și în capacitatea de a concentra informațiile din domenii diverse ale culturii, oferind o carte nu doar plină de eleganță, dar și utilă și nu lipsită de umor. Inițierea în domeniul literaturii ne „transportă” dincolo de fenomenul obișnuit și dovedește că semnificația textului poetic pornește de la metaforă și circumscrie în *poiesis* și *mimesis* imaginarul contemporan.

Procesul de semnificație și iconicitate al metaforei poetice devine, în această carte, un semnal ce obligă receptorul să intre în câmpul magnetic al literaturii universale, în aproape toată poetica omenirii – concentrată și transformată într-un singur text –, dar mai ales să se integreze în viziunea noastră asupra vieții: „În cazul celei din urmă translații – al metaforei fizionomice să spunem – înlănțuirea este mai complexă: actorii se identifică sau încearcă să se identifice cu personajele, personajele trimit la persoane din afara scenei, împrăștiate în timp și spațiu, iar spectatorii, prin aceeași «suspendare a neîncrederii», participă emoțional și intelectual prin sau alături de actori; principiul dramaturgie mobilizează în marea lui metaforă nu numai *mimesis*-ul, ci și *catharsis*-ul. De aceea și metafora interpretării sau jocului teatral, pe diverse tipuri de scenă și în afara lor, împreună cu masca, deghizarea, prefăcătoria, disimularea și celelalte a ajuns să fie considerată – sau să se dovedească – periculoasă, implicând adesea schizofrenia” (p. 61-62).

Ironia toarsă prin re trimiterele erudite și capacitatea de a asambla sfere dificile ale acestui trop determină intersecția metaforei cu psihologia, filosofia, cibernetica, știința, educația și ... religia.

Tensiunea textului se vâdește în această opțiune, în care metafora revelatorie, cu model în textele lui Blaga, este comentată din perspectiva retoricii religiei, într-unul dintre cele mai interesante capitole ale cărții. Cadrul interpretării metaforei religioase este lumea negației, magia verbală confruntându-ne, o dată cu mitul, cu verbul inițial. Caracterul emblematic al metaforei religioase este doar o secvență în construcția în spirală a textului, în general structurat pe două dimensiuni: *a*, instrument de lucru pentru filologi; *b*, în particular, un proces de comunicare a cercetătorului Avădanei cu el însuși și cu marii înaintași, începând cu Aristotel și continuând cu I. A. Richards, K. Burke, N. Frye, P. Ricoeur.

Întâlnirea cu ideile din textul lui Ștefan Avădanei are avantajul de a deschide drumul către hora ieilor, dansul împreună cu retorica metaforei incorporându-ne în lumea imaginarului, dar și în aceea eurasică, dacă reușim să ne eliberăm de vraja infinită a textelor chemate și obligate să definească începutul metaforei, ca să ne apropiem nu doar de semne scrise pe file, ci mai ales de semnele scrise în noi.

Noémi Bomher
Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Copou, nr. 11

CARMEN VLAD, *Sensul, dimensiune esențială a textului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, 214 p.

Cartea doamnei Carmen Vlad, reprezentantă de valoare a școlii lingvistice clujene, ne propune un discurs ce se dorește a fi citit pe verticală, oferind, simultan, un demers teoretic asupra categoriei

de text¹ și asupra instrumentelor de abordare, precum și aplicarea ideilor teoretice în analiză și interpretare.

Fără orgoliul unei originalități obligatorii, autoarea enunță critic și sintetizează – sub semnul semioticii și al lingvisticii – cele mai importante teorii textualiste, având la îndemână o bibliografie nu doar bogată, ci și adusă, firește, la titluri de ultimă oră. Cartea reprezintă o concretizare a studiilor și cercetărilor realizate de autoare în ultimii zece ani, în același timp constituindu-se ca o reluare și o continuare, din perspectiva unor principii noi, a lucrărilor și studiilor deja publicate².

Însoțite de motouri fermecătoare, jucându-și bine rolul de *captatio benevolentiae*, cele patru capitole – „Pulsul” actual al lingvisticii, Bazele semiotice ale textualității, Elemente de analiză lingvistică a textului, Sensul, între evanescență și prezență – construiesc un discurs coerent și unitar, oferind informații riguros selectate, citate cu funcție explicativă și argumentativă, scheme condensate, catalizatoare de sens, chei originale de descifrare și înțelegere a textului literar.

În primul capitol, după ce stabilește raportul existent, diacronic, între text și lingvistică, autoarea prezintă circumstanțele ce au influențat evoluția lingvisticii din ultimele două-trei decenii, comparând epoca actuală cu aceea din anii '60: „A stabili o anumită similitudine a perioadei actuale cu starea lingvisticii din jurul anilor 1960 nu mi se pare hazardat” (p. 13), și indicând tendința constituirii unei teorii generale a comunicării.

Pornind de la dialogismul lui Bahtin, parafrazănd concepțiile literaturii textualiste franceze din ultimul deceniu, autoarea simte nevoia unei clarificări terminologice și de semnificație, punând, alături de Eco, semnul egalității între text și discurs, pentru a putea releva în continuare „aspectele teoretice mai importante ale textologiei actuale”³. Pe linia lui E. Coșeriu, se arată specificitatea semantică a textului și caracteristicile lui (caracterul reticular, cel interferențial, cel pluricodic sau volumnic și cel sinergic), pentru ca în partea ultimă să se facă descrierea funcționării enunțului, pe de o parte, ca „mărturie” a textului (mărturie a unui text și nu semn al unei propoziții, din cauza incompletitudinii în sfera sensului), și, pe de altă parte, ca text complet.

Cel mai larg capitol este cel în care sunt prezentate elementele de analiză lingvistică a textului, împărțit în șase părți ce actualizează o serie de modele de analiză și interpretare, autoarea notând că pentru cercetarea sensului textual este nevoie de surprinderea „tuturor tipurilor de relații: pragmatice, semantice, în toată complexitatea lor” (p. 68), cu accentuarea perspectivei semantice necesare. Din această perspectivă, sunt detaliate coeziunea textuală, configurativitatea semantică, referința, coerența și globalitatea, ceea ce facilitează receptarea distincțiilor de funcție pe care autoarea le face prezentând statutul textual-narativ al persoanei întâi și textul poetic, surprins în dinamica semiotică.

Se face astfel legătura cu ultimul capitol al cărții, constituit din „lectură” textologică a trei fragmente de operă literară: *Replici* de M. Eminescu, așezat sub „grila analitică textologică”, *Trei fețe*

¹ „Considerăm textul un produs eminentemente verbal, în același timp parte a unui proces semiotic complex și reflex al acestuia” (p. 27).

² Carmen Vlad, *Semiotica criticii literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982; eadem, *Perceptive Levels in a Stratified Representation of Text*, în RRL, XXVII, 1982, nr. 4, p. 315–323; eadem, *Sensuri și funcții ale persoanei întâi în textul narativ: Hanul Ancuței*, în vol. *Semiotică și poetică* (2). *Textul și coerența* (ed. Carmen Vlad), Cluj-Napoca, 1985, p. 104–141; eadem, *Romänisch: Textlinguistik*, în G. Holtus, M. Metzeltin, C. Schmidt (eds.), *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, vol. III, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 126–137; Carmen Vlad, Emma Tămăian, *Textual Semiotics of Proper Names in Romanian Poetry*, în „S. European Journal for Semiotic Studies”, Wien, Barcelona, Budapest, Perpignan, 1990, p. 339–354; Carmen Vlad, Emma Tămăian, *Numele propriu în dimensiunea sintactică a textului poetic*, în CL XXXV, 1990, nr. 2, p. 153–159.

³ Autoarea „convoacă în instanță” pe J. Lotman, Ch. S. Pierce, N. Chomsky, E. Coșeriu, Harald Weinrich, E. Benveniste, Van Dijk, Petöfi și Olivi Beaugrande și Dressler, Deledalle, Ochler, Mariana Neț, L. Theban și Em. Vasiliu, prezenți, alături de alte nume, de-a lungul întregului demers teoretic.

de Lucian Blaga – text poetic abordat nuanțat, din unghiul „teoriei verbale a textului”, și *Hanu Ancușei* de M. Sadoveanu, ale cărui niveluri referențiale sunt evidențiate cu ajutorul configurării valorilor persoanei întâi.

Ceea ce conferă deplină strălucire demersului teoretic și aplicativ al doamnei Carmen Vlad sunt concluziile spre care, cu eleganță și claritate, ne simțim conduși. Ele se referă, pe de o parte, la *statutul semiolingvistic al textului* verbal, „textul constituindu-se în obiect propriu unei sfere specifice a limbajului, sfera comunicativă a acestuia, dominată de sens” (p. 193), pe de altă parte, la perceperea *teoriei textului* ca „baston de argint”, element indispensabil unei inițieri, dacă nu complete, atunci cuprinzătoare și deschise, în „înțelegerea lumii în și prin text”.

Parcursul acestei cărți nu satisface doar curiozitatea intelectual-culturală, dar oferă cu generozitate plăcerea lecturii unui (meta)text.

Gabriela Haja
 Institutul de Filologie Română
 „A. Philippide”
 Iași, str. Codrescu, nr.2

STELIAN DUMISTRĂCEL, în colaborare cu DOINA HREAPCĂ și ION-HORIA BÎRLEANU, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997, 454 p.

O echipă de dialectologi, constituită în urmă cu trei decenii, care a efectuat anchete în zona de sud a Moldovei, finalizează în ultimii ani lucrările clasice ale disciplinei (atlasul și textele dialectale) și ne oferă acum o lucrare nouă, unică în domeniu din mai multe puncte de vedere. Mai întâi, spiritul de echipă, consolidat în ani îndelungați de cercetare și de așteptare a momentului favorabil pentru valorificarea deplină a muncii, mai puternic decât obișnuitele relații de „colaborare”, asigură unitatea deplină a unei cărți, atât de conținut, cât și în expresia stilistică, astfel încât contribuția fiecăruia dintre cei trei autori, indicată la p. 35–36, se integrează perfect, desigur, sub conducerea competentă și discretă a lui Stelian Dumistrăcel, personalitate bine conturată a dialectologiei românești. În al doilea rând, cartea pe care o prezentăm nu este obișnuitul manual, curs sau „tratat” de dialectologie pentru uzul didactic, deși calitățile unui asemenea gen (sistemizare sau accesibilitate) nu-i lipsesc, ci, dimpotrivă, o recomandă mai ales celor interesați de cunoașterea acestui domeniu, în același timp arid prin maximă specializare, dar și cu reale valențe de largă deschidere culturală, dacă există priceperea valorificării unor asemenea posibilități. Lucrarea nu este un „bilanț”, ci un „eseu” (p. 35), propunându-și, cu modestie, doar semnalarea unei problematice, cu accent pe aspectele teoretice și metodologice ale anchetei dialectale, dar realizând mult mai mult, o autentică introducere în știința (și uneori arta) de a comunica, într-o formă specială a relațiilor interumane. În al treilea rând, problematica noului volum se desfășoară în spațiul rodnic unde o disciplină riguros delimitată se întâlnește cu ideile fertilizatoare ale lingvisticii generale. O altă trăsătură care conferă o pregnantă originalitate acestei noi contribuții se definește prin valorificarea experienței de cercetare (și nu didactice), atât a celor trei autori, cât și a dialectologilor români din generațiile anterioare (Sever Pop, în primul rând, dar și Sextil Pușcariu sau Boris Cazacu) și a celor străini. O bună cunoaștere a realizărilor dialectologiei europene, favorizată și de participarea autorului principal la proiectele *Atlas Linguarum Europae* și *Atlas Linguistique Roman*, explică frecvențele referiri comparative sau cu valoare de argument sau contraargument la nume și opere ale dialectologiei germane, italiene, franceze, belgiene sau spaniole, invocate cu spirit critic și nu rareori polemic. Și, în sfârșit, o pregnantă notă personală, de natură stilistică, se impune de la prima la ultima pagină de text. Claritatea și ordinea ideilor se transpun în simplitatea și eleganța frazei, iar experiența faptului trăit, în, uneori, adevărate expediții într-un spațiu neprimitor, este evocată, peste timp, cu detașare și umor

(îndeosebi în *Jurnal de anchetă*), realizându-se astfel o performanță în literatura noastră științifică. Rareori o carte atât de densă în abordări specializate, și nu dintre cele mai simple, se citește cu atât folos de cunoaștere, dar și cu reală plăcere a lecturii.

Un rezumat, fie și foarte parcimonios, al unei asemenea lucrări, dificil de realizat când numeroase probleme merită a fi măcar menționate, nu este nici comod pentru recenzent și nici foarte util pentru cititor, care nu se poate dispensa de concretețea faptelor lingvistice, de detaliul semnificativ și de alte elemente rezultate numai din experiență, ca modalitate de cunoaștere. De aceea, vom semnală doar câteva linii de forță ale câmpului de probleme pe care le organizează, ca într-o radiografie, noua apariție editorială a dialectologilor ieșeni.

Structurată în două părți de întindere aproape egală și „echipată” cu utile instrumente de consultare și informare (bibliografie, indici și anexe), lucrarea pune în cumpănă dreaptă abordarea tehnică a temei, susținută cu siguranță de Stelian Dumistrăcel, și un bogat material concret, cu valoare documentară. În întregul ei, cartea se vrea o autoanaliză și o evaluare critică a rezultatelor la care a ajuns, după o experiență de trei generații, ancheta dialectală, dar nu ca „bilanș” al eficienței metodelor de anchetă (p. 34), ci ca provocare asupra unei probleme epistemologice de sorginte coșeriană: evidențierea competenței lingvistice a vorbitorilor atât din perspectiva facultății de cunoaștere, cât și din aceea a facultății de a gândi, prin efortul de „gramaticalizare” la care este solicitat informatorul în cadrul unei relații interumane atât de rare, care este ancheta dialectală.

Problematica principală a lucrării se pune cu pregnanță în a treia generație a cercetărilor dialectale, după depășirea concepției despre anchetă ca metodă de „prelevare” a materialului lingvistic prin „traducere”, material prin care se manifesta doar competența idiomatică a vorbitorilor, adică acea capacitate a informatorilor de a ști să vorbească o anumită limbă (în specia, dialectul investigat). Deși numeroase elemente ale unei noi abordări teoretice pot fi descoperite și în practicile de anchetă ale unor cercetători mai vechi, care au ilustrat în mod remarcabil metoda „Wörter und Sachen” (la noi, de pildă, O. Densușianu, S. Pușcariu, Sever Pop, E. Petrovici), abia în faza realizării NALF și NALR ancheta dialectală este concepută ca „formă de comunicare”, în cadrul căreia se studiază nu numai varietatea *diatopică* a limbajului, ci și, din perspectiva psiholingvistică și sociolingvistică, competența *expresivă* a subiecților, capacitatea lor de a adecva vorbirea la circumstanțele bine determinate de relația specială care se stabilește, printr-o convenție de lucru, între anchetator și informator.

Pagini substanțiale sunt consacrate diverselor probleme nou apărute în ancheta dialectală din perspectiva propusă de această cercetare: utilizarea magnetofonului, care facilitează cunoașterea tuturor relațiilor și situațiilor ce apar între actanșii interviului dialectologic, cu distincții importante indicând avantajele față de ancheta tradițională cu chestionarul; atenția acordată spațiului și timpului comunicării; evidențierea problemelor specifice bilingvismului; virtuțile stimulativă ale înregistrărilor pentru studiul interacțiunii lingvistice în interviurile având ca scop realizarea unor *etno-* și *sociotexte*.

O altă atenție specială este acordată unei probleme esențiale în ancheta dialectală, aceea a raporturilor dintre limba literară și graiuri sau dialecte, așa cum se manifestă în atitudinea subiecților față de propria lor vorbire. Cu ample referiri la experiențele dialectologiei străine (îndeosebi franceze, italiene și germane, adesea divergente în practici și concluzii), subcapitolul *Comunicarea asupra instrumentului de comunicare* prezintă evoluția concepțiilor asupra naturii raporturilor menționate și diversitatea situațiilor de cercetat, cu interesante constatări din punctul de vedere al sociolingvisticii și psiholingvisticii. Sunt menționate, de pildă, comportamentul informatorilor față de convenția de lucru a anchetei, gradul de conștientizare a diferențelor dintre graiul lor obișnuit și normele limbii literare, tendințele conștiente sau spontane de „arhaizare” sau, dimpotrivă, de „literalizare” a expresiei, influența vârstei, ocupației, statutului social, experienței de viață și gradului de instrucție asupra comportamentului lingvistic. Sunt consemnate diferențe de comportament, cu motivații sociale, culturale sau temperamentale, între informatorii din Moldova și cei din alte provincii istorice românești sau dintre subiecții solicitați pentru texte dialectale și cei utilizați în anchetele pentru atlase.

De o indiscutabilă utilitate, pentru toți cercetătorii de teren, dar îndeosebi pentru cei care se inițiază într-o asemenea aventură a cunoașterii, este un amplu capitol (p. 70–122), o autentică

introducere în cercetarea dialectologică, cu valoare de ghid tehnic, consacrat aspectelor practice ale anchetei dialectale: stabilirea relațiilor cu oficialitățile și cu intelectualitatea locală, identificarea și selectarea informatorilor și motivarea lor complexă (materială, socială, psihologică), crearea condițiilor de lucru, pregătirea ambianței și convențiile de colaborare, caracterizările subiecților corespunzători sau, dimpotrivă, a celor mai puțin performanți, dar acceptați totuși din lipsa unei alternative convenabile, în funcție de capacitățile intelectuale și lingvistice, în primul rând, dar și de condiționările profesionale, de vârstă, sex, instrucție școlară, autoritate morală. Pe de altă parte, sunt definite calitățile indispensabile ale unui bun anchetator, care dau autorilor acestei lucrări posibilitatea unor ample exemplificări, într-un registru larg, variind între colaborarea perfectă și ostilitatea periculoasă, între realitatea dramatică și comicul pur, între eficiența maximă și efortul steril. Analiza critică a chestionarului și a modului de a-l utiliza în anchete, a avantajelor aparaturii de înregistrare și a implicațiilor deontologice ale unor abuzuri (ancheta „spion”) dovedește o cunoaștere temeinică și o apreciere judicioasă a valorii izvorâte atât din experiența proprie, cât și dintr-o amplă bibliografie europeană. Prezentarea unor anchete experimentale efectuate în 1974, cu scopul provocării și cuantificării competenței expresive a unor subiecți în spațiul dintre registrul literar și cel dialectal al vorbirii (p. 122–138), ca și lecturile înregistrate ale unor texte de limbă literară, inovații și premiere în domeniu (p. 138–142), sunt elocvente pentru maniera elastică și lipsită de dogmatism în care se valorizează posibilitățile variate ale cercetării, atunci când metoda este adecvată scopului.

Deosebit de instructive sunt constatările, concluziile și recomandările care rezultă din evaluarea materialului de anchetă, pentru cunoașterea posibilităților reale de a înregistra vorbirea populară (p. 143–190). Dacă în domeniul lexicului contrastul dintre gândirea concretă și cea abstractă, în general mai bine studiat și cunoscut, este mult atenuat de nivelul instrucției școlare și de înzestrarea intelectuală a informatorilor, iar fonetismele sunt cele dintâi conștientizate ca regionale sau populare, pe terenul gramaticii, în leosebi al morfologiei, surprinderea „normelor” dialectale este foarte dificilă, informatorul fiind (supra)solicitat „să gândească asupra felului cum vorbește” (p. 148). Formularea pluralului substantivelor (p. 153–158), obține ea formelor verbale (p. 159–170) prilejuiesc informații dintre cele mai interesante privind mecanismele logice ale gândirii și inventarul de forme al limbii. Nu sunt neglijate nici problemele sintaxei graiurilor (p. 170–173), deși domeniul este încă departe de a fi cercetat și evaluat cu același interes sau cu rezultate comparabile cu cele din fonetică, lexic sau morfologie.

Amplul material documentar din partea a doua a lucrării, în care contribuția celor doi colaboratori, Doina Hreapcă și Ion-Horia Birlceanu, este demnă de o subliniată apreciere, ilustrează principalele probleme teoretice mai sus semnalate. Experiența practică a autorilor a impus adecvarea chestionarului la exigențele anchetei, atât sub raportul conținutului, corijând diverse erori, cât și sub raport tehnic (schimbarea ordinii întrebărilor, modificarea enunțului, evitarea anticipării și deci a sugerării termenului căutat etc.). Cercetătorii ieșeni au preluat sugestiile, reguli, observații și procedee de anchetă datorate îndeosebi lui Sever Pop și lui Emil Petrovici, mereu invocați cu distinsă prețuire, sau au inovat, contribuții proprii fiind semnalate cu discreția modestiei și măsura cumpănită a importanței lor.

Ultima secțiune a lucrării, un *Jurnal de anchetă*, dezvăluie virtuți puțin obișnuite în literatura de specialitate, caracterizată prin specializare extremă, rigoare a faptelor, precizie a demonstrației și proprietate a stilului. Definitivat în două etape (1976–1977 și 1993–1994), prelucrând note și însemnări din caietele de anchete efectuate între anii 1967 și 1972 (în unele localități cercetarea fiind reluată de mai multe ori și chiar la distanțe apreciabile în timp, în 1977 și 1994), cuprinzând informații, îndeosebi despre informatori, utilizate și în volumul introductiv la *NALR – Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, publicat în 1987, *Jurnalul*, în care toți cercetătorii de teren (folcloriști și geografi, toponimiști și etnografi) vor regăsi câte ceva din propria lor experiență, se citește cu interes și nu de puține ori cu plăcerea oferită de secvențe cu calități literare autentice: scurte narațiuni, care au ritm și semnificație, numeroase portrete, sumar, dar incisiv conturate, destule scene tipice pentru anii în care s-au efectuat anchetele, toate puse în pagină cu o detașare pe care o aduc retrospectiva și spiritul de obiectivitate al cercetătorului, dar și cu secretele arme ale „răzbnării” pentru toate mizeriile pricinuite de oameni și „timpuri”, singurele la îndemâna celui cu vocație pentru

muze
lui) Toader Popovici

1505 iulie 2

DLR 1596

seamă, umorul. Pe fundalul satelor de tot felul, înstărite sau nărilor ploioase, străbătute cu „venerabile” autobuze sau în le, se perindă figuri caracteristice ale anilor evocați: primari, „de la centru”, milițieni suspicioși și abuzivi, intelectuali ai vanitoși și la „necalificați” cu „pretenții”, și, în primul rând, ori forestieri, brigadieri de la C.A.P. și navetiști la șantiere, naratori de excepție și antitalente înnăscute, parteneri de pronunția cutărui cuvânt era sau nu cu *gîfîng* sau, și mai lui apelativ. Numai spațiul limitat al acestei prezentări ne și pasajele elocvente, dar nu ne putem reprimă dorința de a-l instructive cărți, străbătând ulițele întortocheate ale unui sat mutată de la gazdă și având în loc de șa o... bască veche, fapt s eminescian „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată”, sau pe

omul de serviciu de la primărie, care „munța pe cercetători că „niște persoane de femei” solicitate pentru înregistrări așteptau afară, sau pe cutare nevastă care refuza orice colaborare „ca să nu le facă salariul” dialectologilor, invitați prin gura satului „să meargă la muncă”.

O carte în același timp riguroasă și agreabilă, sinteză cu valoare de introducere în tehnica cercetării dialectologice, dar și noutate prin perspectiva originală a abordării unei discipline vechi, lucrare unitară prin concepție, construcție și stil, deși realizată în echipă, așteaptă atât pe criticii avizați și „cârtitori”, cât și pe învățăceii gata oricând să pornească pe bicicleta cu bască în căutarea pronunției cu diftong.

Mircea Ciubotaru
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iasi, str. Codrescu, nr. 2

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Sate dispărute – sate amenințate*, Iași, Editura Institutul European, 1995, 238 p.

Îndelungata experiență de dialectolog, ca și deschiderea spre discipline conexe cu lingvistica (istorie și demografie, sociologie și psihologie, etnologie și folclor), capacitatea de a distinge cu luciditate oportunitățile și urgențele în cercetarea științifică, dar și sensibilitatea pentru traumele pe care istoria le provoacă mereu indivizilor și colectivităților dau roadele așteptate în ultimele cărți și studii ale autorului, bine cunoscut deja pentru contribuții foarte specializate la realizarea marilor proiecte ale cercetării românești (*NALR. Moldova și Bucovina, DLR*, serie nouă) și europene (*Atlas Linguarum Europae, Atlas Linguistique Roman*).

Cartea pe care o semnalăm acum își propune un obiectiv pe cât de modest delimitat și formulat, pe atât de important și de presant: identificarea și „amorsarea” pentru forurile științifice, pentru oficialități și opinia publică a proiectului *Arhiva satelor dispărute din România*, sugerat de inițiativa belgiană *Opération Villages Roumains*, declanșată în mai 1988 și continuată și după decembrie 1989, proiect conceput însă în tradiția metodologică a Școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti. Inițiativele autorului în această direcție de cercetare sunt mai vechi (v. *Anexele* 1–3), dar cu puține șanse de a provoca un efect pozitiv atât în iunie 1988, când furia demolatoare a vechiului regim nu putea admite nici măcar aluzii la fondul chestiunii, cât și în perioada imediat postrevoluționară, când Academia Română își redefinea ezitant și, uneori, eronat prioritățile și strategiile. Lucrarea de față se structurează, așadar, ca un dosar de probleme și fapte care își așteaptă încă cercetătorii într-un demers coerent, statornic și instituționalizat.

Partea I a volumului schițează etapele în care agresiunea asupra satelor se dovedește și se conturează prin acțiuni planificate ale politicii de industrializare, de „sistemizare” și de „apropiere a satului de oraș”, concretizată prin strămutări de vetre de sat, defaectări ale utilităților publice,

interdicția de a construi sau repara case, acareturi și chiar garduri, demolări brutale, cu consecințe adesea tragice pentru viața și sufletele oamenilor. Autorul nu contestă, în principiu, necesitatea sau utilitatea unor dezvoltări industriale, dar insistă asupra legalității și raționalității unor asemenea programe, care ar trebui să aibă în vedere și importanțele (uneori gravele) lor consecințe ecologice și social-umane. Așadar, sunt reamintite strămutările impuse de realizarea hidrocentralelor și umplerea lacurilor de acumulare de la Bicaz (1954–1958), de la Porțile de Fier, de regularizarea Prutului prin acumularea de la Stâncă – Costești și altele. Se adaugă, desigur, satele strămutate în urma unor inundații, precum Scoposenii și Zbieroaia din județul Iași, în 1969, sau așezări din Delta Dunării. Activitățile de salvare a unor vestigii materiale și de conservare a datelor demografice, etnografice, folclorice sau lingvistice n-au lipsit (cf. p. 25–28), dar nici nu s-au remarcat prin durată, completitudine sau aprofundare a consecințelor sociale, culturale sau psihologice asupra expropriațiilor și strămutărilor. Pentru comparație, este amintită experiența germană din landul Renania de Nord – Westfalia (zona Aachen – Köln – Mönchengladbach), unde necesitatea exploatarea la suprafață a cărbunelui a impus strămutarea unor așezări, operațiune atent supravegheată într-un cadru legislativ adecvat, având în vedere și consecințele operațiunilor.

O nouă etapă în acțiunea de distrugere a satelor românești, motivată de propaganda dictaturii ceaușiste prin programul de „modernizare”, debutează în anul 1974, când încep demolările unor sate din nordul Bucureștilor, fie pentru acapararea unor zone de agrement pentru nomenclatura comunistă, în zona Snagovului, fie pentru extinderea aeroportului Otopeni. Dimensiunile și gravitatea planului de „sistemizare” se conturează însă în deceniul al nouălea, când un prim proiect prevedea desființarea a șapte sau opt mii de sate (trei mii, într-o evaluare mai „realistă”) din cele treisprezece mii existente în anul 1984. În mod demonstrativ, violența impactului a fost resimțită tot de așezările din Sectorul Agricol Ilfov, dezavantajat de vecinătatea capitalei. Ceea ce caracterizează această etapă este întronarea abuzului și a samavolniciei, comparabile cu brutalitatea demolărilor bisericilor și clădirilor istorice din București. Nici un scrupul pentru legalitatea și oportunitatea exproprierilor, nici o „grijă față de om”, nici o intenție de salvare a memoriei etnoculturale, lingvistice sau de altă natură. Instrumentul principal al acestei acțiuni era buldozerul, ajutat adesea de obligativitatea autodemolărilor. Orice formă de protest public era considerată o infracțiune politică și reprimată ca atare. Numai căderea dictaturii, în decembrie 1989, a limitat proporțiile unui dezastru național cu consecințe imprevizibile și, poate, ireversibile.

O perspectivă istorică și geografică mai largă asupra unor fenomene similare are rostul de a caracteriza mai adecvat fenomenul românesc al depopulării sau distrugerii satelor. Autorul trece în revistă împrejurările strămutării fermierilor irlandezi în secolul al XVII-lea, ruinarea fermierilor americani datorită presiunii economice din anii '30 ai veacului nostru și îndeosebi adevăratul cataclism social al deportării „chiaburilor” și dușmanilor colectivizării și colectărilor de produse agricole din întinse regiuni ale fostei U.R.S.S., inclusiv din Basarabia, sub regimul stalinist.

Partea a II-a, cea mai întinsă a lucrării, se constituie ca o arhivă de informații și de mărturii orale ale unor locuitori afectați direct de fenomenul depopulării sau distrugerii așezărilor rurale din România și Basarabia. Autorul nu este doar un observator obiectiv sau un analist al proceselor istorico-sociale, ci și un militant pentru o idee, în speță aceea a salvării și recuperării patrimoniului satului tradițional românesc. Astfel, sunt inventariate posibilitățile pe care toponimia le oferă pentru reconstituirea vechilor mișcări de populație (*siliște* pentru depopulări, *sloboziile* pentru colonizări, numele care atestă transhumanța, „roirile” satelor, emigrările ardelenesti) și sunt consemnate împrejurările dezafectării unor sate în urma unor alunecări de teren din județul Dâmbovița sau inundații ale Prutului, Siretului, Dunării, Someșului etc. Se atrage atenția asupra „dispariției” unor sate prin măsuri administrative (înglobări în așezări mai mari, schimbări de nume), se încearcă o prognoză asupra consecințelor demografice ale reîmproprietăririi de după 1989 și se evaluează rezultatele Școlii sociologice a lui D. Gusti și ale cercetărilor dialectologice. Câteva anchete din anul 1991, în sate de pe valea Prutului, din România și din Republica Moldova, efectuate în colaborare cu dialectologi de la Chișinău, au constituit o primă tentativă de realizare a unei „bănci de date”, cu mărturii orale despre modul în care s-au distrus câteva sate de inundațiile Prutului. În sfârșit, o reconsiderare a unor texte clasice pe tema contribuției satului la definirea specificului național,

cunoscutele discursuri de recepție în Academia Română ale lui O. Goga, L. Rebreanu și L. Biaga, prilejuiește și o foarte interesantă decriptare a valorilor spirituale tradiționale în poezia lui Marin Sorescu (volumele *La Liliaci*).

Autorul, dialectolog în primul rând, întrevede pentru viitoarele cercetări de teren adaptarea metodologiei clasice la exigențele unei anchete de tip special, recuperatoriu. Altor discipline (toponimia, folcloristica, etnografia, sociologia, istoria) le revin obligații similare.

Sate dispărute – sate amenințate este un avertisment și un început de arhivă, un act de conștiință civică și de responsabilitate intelectuală.

Mircea Ciubotaru

GIUSEPPE MASTROMARCO, *Introduzione a Aristofane*, Roma – Bari, Editori Laterza, 1996, 222 p.

Aristofan este cel mai important comedigraf grec și părintele comediei europene. Piesele sale reprezintă o frescă a vieții politice și sociale din epoca războiului peloponeziac. Alături de istoricul Tucidide, Aristofan ne-a lăsat cele mai strălucite documente literare despre societatea greacă din timpul democrației ateniene. Volumul lui G. Mastromarco, tipărit la prestigioasa editură Laterza, dedicat vieții și operei lui Aristofan, este un reprezentativ capitol de istorie a literaturii europene. Autorul procedează monografic: urmărind cadrul istoric și cultural, realizând o remarcabilă analiză a scrierilor lui Aristofan, redactând o scurtă istorie a criticii și, apoi, o amplă și utilă bibliografie. În felul acesta, volumul devine un instrument critic esențial pentru înțelegerea operei lui Aristofan în lumina celor mai recente cercetări istoriografice.

Structura volumului este următoarea: I. *Aristofan și comedia antică*: 1. *Teatrul și cetatea*; 2. *Forme și teme ale comediei atice antice*; II. *Aristofan: viața și opera*: 1. *Opere conservate și pierdute*; 2. *De la debutul „secret” al lui Aristofan la moartea lui Cleon*; 3. *De la pacea lui Nicias la înfrângerea Atenei*; 4. *Către comedia nouă*; III. *Poetica aristofaniană*: 1. *Între realitate și poezie*; 2. *Un text pentru scenă*; 3. *Memoria literară a polis-ului și publicul lui Aristofan*; 4. *Concluzii*. La aceste capitole autorul atașează aceste utile părți: 1. *Cronologia vieții și operei*; 2. *Dezbateri critice și 3. Bibliografie*, care cuprinde: 1. *Referințe bibliografice (studii și articole)* și 2. *Notă bibliografică*, incluzând: 1. *Recenzii bibliografice*, 2. *Ediții, comentarii, traduceri*, 3. *Scolii*, 4. *Indice, concordanțe, onomastică*, 5. *Istoria textului*, 6. *Limba, stil, metrică*, 7. *Studii cu caracter general*, 8. *Comedii separate: ediții, comentarii, traduceri, studii și, în sfârșit, 9. Soarta recepției lui Aristofan*.

Autorul acestui volum face parte din rândul celor mai distinși filologi clasiici europeni, specializați în studiul comediei grecești. Dintre aceștia menționez pe A. H. Sommerstein (Anglia), P. Thiery (Franța), B. Zimmermann (Germania), López Eire (Spania), E. Degani (Italia) sau N. Dracoulidis, I. Stephanidis și Ch. Michail (Grecia).

Cartea lui G. Mastromarco este o monografie care sintetizează, cu rigoare și competență, problemele fundamentale ale cercetării aristofaniene la acest sfârșit de secol. După prezentarea relațiilor lui Aristofan cu comedia atică veche și a operei acestuia cu societatea ateniană contemporană, G. Mastromarco redactează un remarcabil capitol despre poetica aristofaniană.

Concluziile acestui capitol sunt emblematice pentru spiritul de sinteză al acestei cărți. Autorul periodizează opera lui Aristofan în trei etape, care se disting prin tematică și poetică. În prima etapă, cu teme politice pacifiste, vituperează lideri radicali (cum sunt Cleon, Lamachus, Nicias) sau personalități culturale ca Socrate sau Euripide. În parabaze, Aristofan afirmă orgolios originalitatea artei sale, comparându-se cu Heracle, care luptă cu monștrii. În etapa a doua, temele inspirate din *res publica* îmbină realismul cu fantasticul, cultivând, cu predilecție, viziunea carnavalescă, parodia și grotescul. Acum, personajele feminine devin protagoniste (v. *Lisistrata*). În etapa a treia, temele politice cedează temelor morale. Acum, personajele anticipează tipologii din comedia nouă (v. *Plutos*), structura pieselor se metamorfozează. Parabaza e redusă, corul diminuat, varietatea metrică

atenuată. Toate acestea prevestesc comedia lui Menandru, inspirată din *res privata*. Tot în această etapă de creație, precizăm noi, Aristofan trece de la teatrul „teatral” la teatrul „literar”, de la spectacol la lectură, păstrând rolul educativ al comediei în societatea ateniană.

Prezența acestui volum în bibliotecile academice românești va oferi cititorilor noștri posibilitatea de a înțelege geniul și actualitatea părintelui comediei europene.

Traian Diaconescu
Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Copou, nr. 11

MATÍAS LÓPEZ LÓPEZ, *Los personajes de la comedia plautina: nombre y función*, Lleida, Pàges Editors, 1996, 232 p.

Plaut este, incontestabil, cel mai important comedigraf latin și unul dintre marii precursori ai teatrului comic modern. Volumul lui Matías López López este un studiu academic care a fost prezentat ca teză de doctorat în filologia clasică, la Barcelona, în anul 1986. Autorul său este profesor titular de filologie latină la Universitatea din Lleida și se preocupă, cu predilecție, de comedia latină și de istoriografia latină. În acest ultim domeniu a publicat volumul *La historiografía en Grecia y Roma. Conceptos y autores*, Lleida, 1992, pe care l-am prezentat cititorilor români în altă recenzie.

Personajele comediei plautine: nume și funcții este una dintre cele mai importante cărți publicate asupra operei lui Plaut la acest sfârșit de secol. Autorul analizează numele personajelor plautine în relație cu funcția lor scenică, relevând, cu subtilitate și competență, interesul lumii clasice pentru relația dintre *verba* și *res*, dintre cuvinte și lucruri.

Structura volumului este următoarea: cap. I. *Introducere*; cap. II. *Lista de nume analizate*; cap. III. *Personaje fără nume (innominados)* și *Titlul comediilor nevarroniene*; cap. IV. *Concluzii referitoare la*: 1. *Creațiile plautine*, 2. *Originea numelor plautine*, 3. *Formarea numelor plautine*, 4. *Ratio (semnificația) numelor plautine*, 5. *Numele plautine și tradiția comică greacă*, 6. *Analogia și contrastul în semnificația numelor plautine*. *Bibliografia* cuprinde: 1. *Lexicoane plautine*, 2. *Repertoriul de nume proprii*, 3. *Ediții ale lui Plaut* (ediții complete sau piese singure), 4. *Studii*. Apar și următoarele indice suplimentare: 1. *Nume studiate în versiune castiliană*, 2. *Pasaje plautine citate*, 3. *Nume pe comedii*. Fiecare capitol este însoțit de *Note*, iar volumul se termină cu *Addenda et corrigenda*.

Cartea lui Matías López López se remarcă printr-o excelentă documentare, prin metodă de lucru riguroasă și prin inspirate analize la obiect. Pornind de la afirmațiile lui Donatus despre congruența dintre nume și funcție în comedia latină, valorificând critic studiile scrise despre onomastica lui Plaut în ultimul secol, recitind cu acuitate piesele plautine, Matías López López a realizat cea mai amplă lucrare academică cu acest subiect din bibliografia internațională plautină.

Autorul aplică, în cercetarea sa, o schemă ordonată și fertilă, analizând 347 de nume, din piesele autentice sau apocrife. El disociază 187 de nume ale personajelor cu replici, 87 de nume ale personajelor fără replici și 78 de supranume. La fiecare nume indică piesa din care face parte, forma greacă din care derivă, atestările epigrafice sau literare, anterioare sau posterioare lui Plaut, prezintă etimologia numelui propusă de diverși exegeți (corectându-le pe cele cronate și avansând altele noi), traduce ingenios aceste *nomina eloquentia*, precizează relația dintre *nomen* și *res* și, în sfârșit, disociază numele create de Plaut, relevând geniul lingvistic al comedigrafului latin. Toate aceste ipostaze de cercetare sunt argumentate, când a fost posibil, cu *ratio explicita* prezentă în textul latin.

Cartea exegetului spaniol Matías López López, cercetător erudit și rafinat, este, incontestabil, o lucrare de referință în literatura de specialitate și constituie un model de studiu lingvistic și literar al onomasticii din teatrul comic latin.

Traian Diaconescu

ION APETROAIE, *Literatură și reflexivitate*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, 248 p.

Spre deosebire de critica „foiletonistică”, obligată să recepteze toate noutățile mai importante ce îmbogățesc literatura autohtonă într-o perioadă limitată, critica universitară are privilegiul unei selecții riguroase, în care totdeauna criteriul estetic acționează decisiv. Din această cauză – a unei supervizări critice, sinonime cu certificarea valorii – sunt necesare și metode adecvate, privite adesea cu reticență, pentru că introduc în câmpul analizei literare o terminologie pe care critica „foiletonistică” o acceptă cu greu. Cu riscul de a-l contrazice flagrant pe autorul cărții care face obiectul recenziei de față, cele două tipuri de critică există, fără ca neapărat să se completeze. Uneori, dimpotrivă. Cărți (și autori) cu mare audiență într-o anumită perioadă (să-i amintim doar pe Dan Deșliu, Mihai Beniuc și Ion Bănuță, dintr-un trecut nu prea îndepărtat) au intrat într-un con de umbră de unde cu greu vor mai putea ieși. În schimb, autori ca V. Voiculescu sau Radu Gyr, îndepărtați violent nu numai de regimul politic al vremii, ci și de o critică literară obedientă, își recapătă astăzi statutul meritat tocmai datorită unor universitari. Se poate spune, așadar – fără să absolutizăm, totuși – că, în timp ce critica „foiletonistică” acționează pe orizontala literaturii, și nu întotdeauna cu imparțialitatea necesară, cea universitară sondează profunzimile acesteia aducând, dacă nu revelații interpretative, atunci cu siguranță nuanțe noi și precizări importante în receptarea unor opere literare.

Privit din această perspectivă, recentul volum *Literatură și reflexivitate* al universitarului ieșean Ion Apetroaie ni se pare emblematic, fiindcă judecățile de valoare, chiar focalizate în capitole separate (după cum acestea se referă la poezie, proză sau critică literară), au ca punct de plecare *ideile estetice* cuprinse în articole programatice, jurnale și manifeste literare, interviuri etc., aparținând scriitorilor supuși exegezei.

Intitulat *Al. Macedonski, poetician simbolist*, articolul liminar poate fi considerat o adevărată *introducere în metodă*. Teoretizările macedonskiene publicate în „Literatorul” ultimelor decenii ale secolului trecut sunt reluate pentru a se demonstra protocronismul românesc în privința concepției moderne care face din muzicalitate condiția *sine qua non* a poeziei. Faptul – susține Ion Apetroaie – este cu atât mai important „cu cât comentatorii lui Macedonski s-au mulțumit să-l vadă în genere pe poetul nostru cu un pas în urmă față de experiențele simboliste franceze” (p. 12). Iar *Hinov*, a cărei publicare datează din 1880, nu este numai prima poezie românească în vers alb, ci (și) „încă o prioritate în fața confrăților francezi” (p. 19). Macedonski apare mai puțin în postura de poet contradictoriu și mai mult în ipostaza șefului de școală literară. Reputat director de revistă, el a stimulat primele voci ale simbolismului românesc (T. Demetrescu, Ștefan Petică, D. Iacobescu), pentru ca într-o fază ulterioară, printre colaboratorii revistelor sale să se numere T. Argezi, G. Bacovia și Ion Pillat.

Deși a teoretizat sporadic pe marginea propriei creații, mai ales în rarele interviuri date, G. Bacovia și-a afirmat neaderența la poezia epocii, optând pentru *singurătatea lucidă* în câmpul literar. În articolul *Ipostaze ale poeziei bacoviene*, exegetul reține afirmația în favoarea căreia aduce argumente ce vizează deopotrivă *criza de sensibilitate* și *criza de limbaj*, specific bacoviene.

Masca, interiorizarea peisajului, obsesia absenței, dublată de una a comunicării, jocul închidere – deschidere practicat exclusiv în viziune tragică sunt elemente peremptorii ce constituie un „miracol al minimului” de o surprinzătoare originalitate. Consecvent cu sine însuși, având în permanență conștiința zbaterii sale tragice, Bacovia a creat „una dintre cele mai tulburătoare poezii ale veacului nostru” (p. 26). Concluzia criticului ar putea părea lectorului de pe alte meridiane puțin forțată, dar temeinicia și finețea argumentării ne determină să-l considerăm pe Ion Apetroaie un exeget de marcă al creației bacoviene.

Observații pertinente privind lirica arghezieană sunt cuprinse în articolul *T. Argezi – o poetică barocă*. Menționate în treacăt, unele direcții interpretative sunt repede abandonate pe motiv că au devenit, prin utilizare frecventă, poncife ale criticii literare. Ca atare, Ion Apetroaie schimbă sensibil unghiul investigației, ajungând la concluzii interesante. Admițând „construcția bogat antinomică” a poeziei argheziene, autorul remarcă, în spiritul acesteia, posibilitatea unei substituiri esențiale. „În

locul eului arghezian ar putea sta aici tot așa de bine și *cuvântul*" (p. 42), ceea ce ar face și mai evidentă funcția simbolului de „organizator al ansamblului”. Din păcate, ideea respectivă, cu largă aplicabilitate la opera propriu-zisă, este insuficient fructificată.

Pe un ton ponderat, Ion Apetroaie schițează liniile unei posibile polemici cu Șerban Cioculescu și N. Balotă. Primului îi impută eticheta de „antiintelectualist” pe care criticul, în mod eronat, i-o aplică lui T. Arghezi. Iar celuiilalt îi reproșează faptul că adesea este tentat să reducă forța „conștiinței critice” argheziene, ori să ignore unele „sensuri ale lirismului său voluntar” (p. 40).

Demonstrația vizează, în cazul de față, aspectul religios și ludic al actului poetic, încadrat în limitele unei viziuni ce atribuie contrariilor o importanță egală. „Perspectiva ideală” spre care tinde autorul *Cuvintelor potrivite* ar presupune identificarea acestora și sublimarea lor în divin.

În paginile consacrate lui G. Topîrceanu (*Jocul mimesis-ului umoristic*), accentul cade atât pe regia specifică micilor sale *piese lirice*, cât și pe tehnica „insertiei amănuntului” bine ales în tablouri cu tematică diversă. Așa se explică distanțarea de erotica eminesciană (mai precis de *optica* prezentării acesteia), precum și atitudinea față de poezia modernistă. Receptată în registru umoristic, inexistent până atunci în lirica noastră, G. Topîrceanu nu apare, cum ne-am așteptat, într-o postură favorabilă. „Este regretabil că poetul, devotat *mimesis-ului* – notează criticul –, găsește numai prilejuri de a ironiza sau chiar de a blama pe față poezia modernistă” (p. 56). Totuși, este greu de admis că, dacă n-ar fi procedat ca atare, G. Topîrceanu ar fi dat inteligenței sale (critice și poetice) posibilitatea afirmării depline.

Dacă în *Poetică subversivă: măștile lui „Dada”* autorul se referă la contribuția românească în contextul cultural european din primul pătrar al secolului nostru, în *Poezie și cerebralitate* el revine pe coordonatele naționale pentru a surprinde în succinte notații specificul poeziei din deceniile 6 și 7.

Seria este deschisă de Nicolae Labiș, care concepe un „lirism fără frontiere”. Acestuia i se adaugă Ștefan Aug. Doinaș, „*poeta doctus*” – cum îl numește Ion Apetroaie –, posedând „rafinamentul unui cârturar de stirpe rară” (p. 73). Îi urmează (cronologic, dar nu și ca importanță) Nichita Stănescu, exponentul unui „dramatism cerebral”, comparabil cu cel blagian. În această ilustră serie este menționat și Grigore Iagiu, dar argumentele criticului nu sunt totdeauna convingătoare.

Cu *Marin Sorescu și jocul poeziei*, Ion Apetroaie aduce discuția despre lirica românească până în anii din urmă, ceea ce denotă o deschidere apreciabilă a evantaiului său interpretativ consacrat acestui gen. Sursele noutății poeziei soresciene sunt numeroase, iar efectele – neașteptate. Universuri „cu densități diferite” se bucură de tratamentul amestecului insolit sau al colajelor surprinzătoare, în manieră avangardistă, după cum sistemul referențial este altul decât cel îndeobște acceptat. „Este tehnica alunecării în conotația-șoc” – afirmă exegetul, dispus să demonteze cu plăcere mecanismul liric sorescian, pentru a-i surprinde toate articulațiile.

*

Metoda abordării diacronice a fenomenului poetic prin câteva eșantioane reprezentative, plecându-se de la unele teoretizări, este aplicată și în partea a doua a cărții, intitulată *Roman și conștiință reflexivă*.

Primul prozator din seria devenită clasică este Liviu Rebreanu, care a nutrit în permanență convingerea că romanul e „o povestire cu deschideri” (p. 89), altfel spus, având numeroase ramificații în structura sa epică. Reluată, afirmația rebreniană din *Jurnal* se transformă în argument forte: „O carte face mai mult decât o mie de dosare” (p. 92).

Ceea ce remarcă Ion Apetroaie în articolul *Vocație epică și conștiința măsurilor mari* este, pe de o parte, impresionanta anvergură a operei lui Liviu Rebreanu, ca expresie a „viziunii totale asupra vieții” (p. 90), iar pe de altă parte lupta cu expresia, decurgând dintr-o exemplară conștiință a scrisului.

Neavând fisuri, construcția romanească se impune ca rod al unor căutări ce stau sub semnul cerebralității și armoniei muzicale. Dacă s-a vorbit îndelung despre „ritmul epopeic” al romanelor *Ion* și *Răscoala*, exegetul descoperă „un ritm epopeic de creație” (p. 99) care explică mai fidel monumentalitatea operei.

Numeroase precizări cu privire la tehnica descrierii sau „aglutinarea secvențelor”, schimbarea perspectivei auctoriale cu cea a personajelor etc., precum și repunerea în drepturi a unui roman considerat nereprezentativ (în speță *Gorila*) vădese profunzimea lecturii, dar sunt edificatoare și în privința caracterului reflexiv pe care Ion Apetroaie îl atribuie actului critic.

Cu *Strategia deschiderii narative* pătrundem în laboratorul de creație sadovenian. Raportul dintre real și imaginar, precizia termenilor și imprecizia temporală, tehnica *incipitului* și valoarea sa poetică sunt elemente urmărite cu precădere în romanele cu subiect istoric. În *Frații Ideri*, *Nicoară Potcoavă* sau *Zodia Cancerului...*, Ion Apetroaie observă „insertia unui *topos* sadovenian”, ușor de recunoscut prin prefigurarea unei deschideri specifice în ansamblul epic. Incipiente polemici cu Paul Georgescu și Edgar Papu trădează firea criticului ponderat și educat în spiritul valorilor autentice, care pune preț mai mult pe idee decât pe intensitatea tonului. De altfel, „deschiderea textului” este problema centrală a respectivului articol, care are în vedere tensiunea creată „între timpul istoric, obiectiv, și cel al ficțiunii narative” (p. 119).

Cu toate că și în articolele deja citate se făcuseră numeroase trimiteri la scriitori străini (în special de proveniență franceză), unele apărând (cum e și firesc) și în exegezele altora, abia în *Camil Petrescu, poetician al romanului deschis*, numele pronunțate frapază prin insolitul apropierii, fiind totodată un indiciu al atitudinii lui Ion Apetroaie față de opera scriitorului român. Pasiunea lui Camil Petrescu pentru filosofie, considerată „una dintre cele mai vii note personale ale romancierului nostru” (p. 121), precum și caracterul polemic (pronunțat eseistic) al scrierilor sale determină această afirmație îndrăznească: „Pe Camus și mai ales pe Sartre el în acest sens îi anticipă generos” (p. 121). Din păcate, investigația critică se oprește aici, deși – în dramaturgie, mai ales –, s-ar fi găsit, prin Husserl, și alte tangente între existențialism și substanțialism.

În *Teze și antiteze*, Camil Petrescu susține că subiectivitatea în artă reprezintă singura perspectivă reală asupra autenticității existenței. Filtrarea obligatorie a „concretului” și „trăitului” prin conștiința scriitoricească este ideea de la care pleacă Ioan Apetroaie pentru a se întreba – inteligent și logic – „dacă este la fel de autentic jurnalul de front al lui Ștefan Gheorghidiu, riguros împrumutat de Autor eroului său, decât jurnalul geloziei aceluiași erou din prima parte a cărții” (p. 125). Cu alte cuvinte, subiectivitatea operează la fel de intens în ambele părți ale romanului *Ultima noapte de dragoste...*, și nu numai în prima – așa cum invariabil susține critica. Ipoteza lui Ion Apetroaie, valoroasă prin repercusiunile interpretative potențiale, este menită să înlăture unul dintre locurile comune ale istoriei noastre literare. Iată de ce articolul despre Camil Petrescu, incitând la discuții, este una dintre cele mai interesante contribuții incluse în prezentul volum.

Ca și în cazul poeziei, câteva articole din cartea lui Ion Apetroaie urmăresc afirmarea prozei până în deceniile din urmă. Dacă, în *Epică și dialectică morală*, autorul se referă la Alexandru Ivasiuc, a cărui pasiune „pentru existența spirituală în zonele determinării, ale descrierii obiective și subiective” (p. 134) se asociază cu „acuitatea monologului” pentru a-l situa „la cota cea mai înaltă a artei unui prozator excepțional” (p. 140), în *Narațiunea ca plăcere și vocație* interesul criticului se îndreaptă spre romanele lui George Bălăiță, Ștefan Bănulescu, Augustin Buzura și Constantin Ţoiu. Analizele pertinente stabilesc profilul operei lor, ca și tehnicile narative adoptate.

Pe aceeași linie a delimitării și definirii unui punct de vedere personal se situează autorul și în articolul *Meditație și construcție epică*, cuprinzând răspunsuri la una dintre anchetele revistei „Cronica” privind romanul actual „de idei”.

Ultima secțiune a cărții este dedicată criticii literare și „datoriei” acesteia față de fenomenul literar. În primul articol sunt menționate etapele prin care a trecut G. Ibrăileanu, de la critica de tip gherist la cea aflată parțial sub influența lui Maiorescu, pentru a concepe apoi *critica totală*, în care aspectele estetice și cele psihosociale să se îmbine armonios. Lui G. Ibrăileanu, considerat „un veritabil contemporan al nostru” (p. 195), îi datorăm cele mai fertile sugestii în legătură cu Eminescu (dar și cu alți mari scriitori).

Faptul că mentorul „Vieții românești” s-a arătat reticent cu o parte a „poeziei noi” nu trebuie să surprindă. A-i scuza atitudinea sau a-l învinui că „a trăit evidente stări de recul” (p. 195) este absolut nedrept, fiindcă în permanență G. Ibrăileanu avea în față *modelul eminescian* la care, indirect, raporta poezia modernistă. În felul acesta se explică și de ce l-a prețuit pe T. Arghezi, văzând în el un deschizător de drumuri în lirică, dar și un artizan al formei.

Fără excepție, titlurile articolelor din volumul *Literatură și reflexivitate* definesc esența acestora. După G. Ibrăileanu și „datoria criticii” urmează Nicolae Iorga. Conștiință istorică și critică. Ceea ce surprinde exegetul în cazul lui Iorga este, pe lângă amploarea operei critice, un partizanat declarat în favoarea literaturii morale, „sănătoase”. Privite cu înțelegere, minusurile de tot felul nu pot umbri marile sale realizări: „Pe terenul literaturii vechi, Iorga este imbatabil” (p. 202).

Preocupările de stilistică structurală pe care D. Caracostea le-a înmănunchat în *Artă cuvântului la Eminescu și Creativitatea eminesciană* sunt comentate în „Luceafărul” sub unghi hermeneutic. Noutatea metodei în exegeza românească, dar și limitele unei viziuni ce afirmă diminuarea pesimismului eminescian fac din aceste pagini o sursă esențială în corecta înțelegere a scrierilor lui D. Caracostea.

Un pronunțat caracter eseistic îl are articolul V. Voiculescu și datoria criticii de azi, structurat pe două idei mai importante. Prima se referă la „polimorfia voiculesciană”, iar a doua este axată pe calitatea (informațională și științifică) a ultimelor contribuții în domeniu.

Un subcapitol se intitulează *Contribuții, buzoiene*, iar altul (omonim cu titlul volumului recenzat) *Pe urmele lui V. Voiculescu*. Aprecierile vizează culegerea V. Voiculescu. *Articole. Comunicări. Documente*, apărută în 1974 sub îngrijirea lui Al. Oproescu, respectiv cartea lui Florentin Popescu, făcând parte dintr-o cunoscută colecție a Editurii Sport-Turism.

Virtuțile sale de polemist, oarecum cenzurate până spre sfârșitul volumului *Literatură și reflexivitate*, ies în relief în subcapitolul *Documente și interpretări voiculesciene*. Vorbind despre V. Voiculescu în *orizontul tradiționalismului*, Ion Apetroaie îi reproșează autorului cărții, Mircea Braga (el însuși universitar), deformarea accepției termenului fundamental cu care operează („tradiționalism”), precum și ncaderența la substanța *Ultimelor sonete...*, a căror valoare o minimizează. Opus acestuia, volumul lui Marius Pop: *Vasile Voiculescu, peregrinul prin veac* este remărcat pentru „bunele servicii făcute memoriei scriitorului” (p. 229).

Mai mult decât în volumele anterioare: V. Voiculescu (1975) și *Orfeu și Aristarc* 1982, înregistrăm în *Literatură și reflexivitate* etapa decisivă a purificării limbajului critic, concomitent cu diversificarea și adâncirea temelor abordate. Pe linia unor iluștri înaintași, Ion Apetroaie consideră că actul critic înseamnă, pe lângă vocație, o problemă de conștiință și, ca atare, un semn distinctiv al demnității intelectuale.

Adrian Voica
Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iași, Bulevardul Copou, nr. 11

JEAN BESSIÈRE, *Enigmaticité de la littérature*, Paris, Presses Universitaires de France, 1993, 240 p.

Jean Bessière, profesor de literatură comparată la Sorbona, propune, în volumul *Enigmaticité de la littérature*, o încercare de a analiza relația explicabil–inexplicabil în literatură. Enigmaticul se distinge de ceea ce poate fi o interogație hermeneutică asupra sensului – sens ezoteric, sens aluziv –, așa cum se distinge de ceea ce poate fi o interogație semiotică asupra raportului dintre semn și reprezentant – indice, simbol, alegorie etc. Lectura unui text echivalează cu recunoașterea unui metasemn, cel care constituie textul. Caracterul enigmatic nu se confundă cu un rebus. A scrie înseamnă a scrie o parabolă, așa cum a citi înseamnă a citi o parabolă. Literatura constă într-o utilizare specifică a limbii, care nu trebuie să rupă cu limbajul comun. Dacă se face afirmația că instituția literaturii se desființează și cărțile, numite literare, nu mai ocupă o poziție centrală sau că viața nu mai imită literatura, aceasta nu înseamnă o cvasidispariție a literaturii, ci sugerează socializarea a ceea ce se află dincolo de propria instituție și, în consecință, literarizarea societății. Dualitatea aceasta vine din lecția lui Flaubert (Dna Bovary crede că viața se aseamănă cu literatura) și merge până la afirmația suprarcalistă (poezia este, peste tot.)

Povestirea este limita dublă a alegoriei și a iluziei. Astfel, ea reprezintă, întotdeauna, fabula enigmaticului; alegoria și iluzia sunt date de traiectoria timpului, a realului, a discursului. Povestirea trebuie să aibă în vedere limita și infinitul, precum și convertirea paradoxului temporal într-un joc spațial.

O povestire poate prezenta un joc al întrebărilor explicite – este suficient să ne amintim de Kafka sau de Robbe-Grillet, să notăm jocurile întrebărilor din povestirea fantastică. Evoluția povestirii, în secolul XX, se caracterizează printr-o mai mare frecvență a ceea ce este explicit.

Cartea *Enigmaticité...* este structurată în șase capitole cu titluri sugestive pentru scopul urmărit de autor: *Littérature, énigmatique, questionnement; Tacticité et énigmatique; Concept d'écriture et énigmatique; Littérature, indifférenciation de la littérature et énigmatique* ș.a. Întregul expozeu al lui Jean Bessière este o anatomie a ficțiunii contemporane, cu trimiteri la opere ale unor scriitori de prestigiu din literatura universală: Sartre, Pound, Gracq, Melville, Cervantes, Sábato ș.a.

Ofelia Ichim

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

lași, str. Codrăscu, nr. 2

GÉRARD GENETTE, *L'Œuvre de l'art, I. Immanence et transcendence*, Paris, Éditions du Seuil, 1994, 302 p.

Apariția volumului întâi din *L'Œuvre de l'art*, subintitulat *Immanence et transcendence*, nu mai constituie, prin trecerea la o problematică pronunțat estetică, un eveniment neașteptat pentru cititorul obișnuit cu un mod al continuității tipic genettian: o altă carte, publicată nu cu mult înainte – *Ficțiune și dicțiune* (1991) –, îl înfățișa deja pe Gérard Genette ca pe un posibil teoretician al artelor. Discuția de la început pe marginea legitimității noului gen de demers poate să aibă, prin urmare, numai rolul unui *captatio benevolentiae*, adevărata justificare găsindu-se în convingerea autorului că, dacă literatura este o artă, „pe cale de consecință, poetica este un canton al teoriei artei. Și deci, fără îndoială, al esteticii” (p. 7).

În cheia unei observații din *Discours du récit* („urmărind specificul, găsesc universalul”), studiile de poetică ale lui G. Genette – mai ales cărțile consacrate arhitextului, hipertextului și paratextului – pot fi considerate cazuri particulare în raport cu viziunea generalizatoare din *L'Œuvre de l'art*, o „lărgire a câmpului de vedere”, necesară pentru „a vedea mai clar sau a înțelege mai bine”. De fapt, autorul mărturisește că a urmărit o mai atentă considerare a unui *genus proximum*, că a dorit să afle în cel fel („de quelle sorte”) este literatura artă și în ce fel celelalte arte, pentru a înțelege, în cele din urmă, „ce este o artă în general”.

Desigur, „titlul de ansamblu” (supratitlul, cum l-ar fi numit în altă parte autorul) are nevoie de o justificare: sintagma *Opera artei* este în mod intenționat ambiguă, urmărind să acopere totodată „simpla existență a operelor și acțiunea lor, adică, într-un anumit sens, propria lor operă” (p. 8). Studiul întreg va cuprinde două volume, dintre care primul are în vedere „modul, sau mai degrabă modulele de existență a operelor”, iar al doilea va trata despre relația estetică, în general, și relația cu operele de artă, în particular (opera acelor opere de artă).

Având drept obiect de analiză nu atât *artele*, cât *arta*, și nu atât *arta*, până la urmă, cât *artisticiitatea*, teoreticianul francez își adevărează demonstrația la ideea unei „ontologii” *sui generis* a operelor de artă. În acest sens, definiția potrivit căreia „o operă de artă este un artefact (sau produs omenesc) cu funcție estetică” are, în economia cărții, rolul unui nod de semnificații, deoarece atât genul proximal, cât și diferența specifică se ramifică, la rândul lor (semn al analizei), în definiții particulare. Fiecare volum urmează, așadar, să răspundă la una dintre întrebările ce vizează definiția principală: „în ce constă acest artefact?”, respectiv „în ce constă această funcție estetică?”. Operele de

artă – subliniază G. Genette – sunt în aceeași măsură un caz particular al artefactelor și obiecte estetice, aflându-se în zona de intersecție a celor două categorii. Răspunzând la prima întrebare, volumul *Immanence et transcendence* tratează despre statutul „ontologic” (termen provizoriu) al operelor de artă sau, în termenii lui E. Souriau, „modurile de existență” ce le sunt specifice. În definirea acestei „„ontologii” restrânse”; modul de existență este considerat o „invariantă extrafuncțională” (a se înțelege „fizică”), în virtutea observației că operele de artă pot să-și schimbe funcția practică (de pildă, Parthenonul nu mai este un sanctuar) sau estetică, fără a-și schimba modul de existență (p. 14.) Pe de altă parte – și cu aceasta, într-o perfectă tradiție genettiană, actul de teoretizare îi conferă titlului cuvenita motivare, prin conținutul analizei –, operele de artă, pe lângă faptul de a „consista” într-un obiect, mai au cel puțin încă un mod de existență: „*transcenderea* acestei «consistențe», fie pentru că ele «se încarnază» în mai multe obiecte, fie pentru că receptarea lor se poate întinde mult dincolo de prezența acestui (acestor) obiect(e) și chiar, într-un anumit fel, le poate supraviețui” (p. 17). *Transcendență* s-ar numi acest mod de existență, iar celălalt – *imanență*, sensul complementar al termenilor fiind deja precizat de G. Genette în studii anterioare. În *Palimpsestes*, de pildă, autorul consideră că relațiile de transtextualitate (sau de „transcendență textuală”) constituie însuși obiectul poeziei. Acolo, ca și în studiul de față, termenii principali cu care se operează sunt foarte atent glosați. Teoreticianul ține să avertizeze că nu dă termenului „transcendență” o conotație „spirituală” și nici filosofică, și că trebuie avută în vedere numai accepția sa etimologică, în care „a transcende” înseamnă „a trece dincolo de o limită”. De asemenea, cu privire la altă distincție între termeni, autorul precizează că despre *regimuri* se poate vorbi în situația în care „două moduri de funcționare se exclud unul pe celălalt în privința unei opere date” (de exemplu, regimul *autograf* și cel *alograf*), pe când prin *moduri* sunt desemnate „tipuri de funcționare compatibile și complementare, precum imanența și transcendenta, sau diversele feluri de transcendență, care pot coexista” (p. 23).

Discuția cu referire la materialitatea și idealitatea operei de artă urmează modelul oferit de Nelson Goodman în studiul său despre limbajele artei. Distincțiile operate de Goodman sunt transpuse în „sistemul genettian” în termeni diferiți: artele autografe ale lui Goodman devin opere *cu imanență fizică* (obiect material sau eventual perceptibil), iar cele alografe – opere *cu imanență ideală* (care consistă într-un „tip” – după engl. *type* – comun, cu mai multe ocurențe corecte, cum este cazul literaturii).

Nu fără să amintească de existența unor cazuri „mixte”, „intermediare” ori „ambigue”, autorul își structurează prima parte a volumului, în care descrie „regimurile de imanență”, în funcție de cele două aspecte esențiale: regimul autograf și regimul alograf. Modelul acesta de dezvoltare a discursului teoretic amintește de afirmația lui G. Genette din *Critique et poétique*, că e necesară o „poetică deschisă” atât către „realul literar”, cât și către „virtualul literar”; studiile sale de poetică publicate ulterior sunt, de altfel, elegante demonstrații de concepere a unui aparat descriptiv care să răspundă exigențelor de investigare a operelor literare, chiar și a celor rămase în virtualitate.

În studiul *L'Oeuvre de l'art*, sublinierea aspectelor de primă importanță privind artele este însoțită de numeroase trimiteri la opere dintr-un fond universal al artisticului. În privința imanenței, ca mod de existență a operelor de artă, G. Genette distinge două tipuri de obiecte (de imanență) materiale: *lucrurile* (pentru care găsește potrivit adjectivul „real”) și *evenimentele* sau *actele*, *acțiunile* (pentru care calificările adecvate par să fie „factual”, „evenimential” sau „de performare”). Importante, într-o oarecare măsură, în economia studiului sunt și alte distincții, de pildă cele care apar în descrierea artelor cu „obiecte multiple” („*empreinte*” vs. „*copie*” ș.a.). Acestea se integrează unui soi de preambul la schema raporturilor *imanență-manifestări* pe care o întocmește teoreticianul, apropiind-o de opoziția husserliană „individualități ideale” vs. „universalii ideale”. Autorul deosebește, în cazul fiecărei arte „alografă” – iar de aici nu poate lipsi literatura –, două *moduri* (perceptibile) de manifestare aproape invariabile: *execuție* și *notație* (pentru acest din urmă termen, propunând forma *denotație*, dar cu particula *de-* între paranteze). Astfel, obiectul de imanență al literaturii îl constituie *textul literar*, iar modurile sale de manifestare – *dicțiunea* („*diction*”) și *scrierea* („*scription*”); la fel, pentru muzică, *textul muzical*, respectiv *execuția* și *partiura*, pentru

teatru – regia, respectiv reprezentarea și didascalii ș. a. m. d. În acest context, idealitatea unei opere de artă, așa cum o intuiește G. Genette, „nu este numai ceea ce e comun tuturor execuțiilor sau tuturor (de)notațiilor sale, ci, în mare măsură, ceea ce este comun tuturor manifestărilor sale, prin execuție sau prin (de)notație” (p.111). Stabilind, de asemenea, limitele între care se poate opera cu sintagma „stare conceptuală” a operelor de artă, Genette avertizează că „nu există artă conceptuală, ci numai opere conceptuale”, printre care se numără celebrele *ready-made* sau lipogramele.

Cât despre „modurile de transcendență”, acestea privesc cazurile în care opera rupe sau depășește relația cu obiectul material sau ideal în care „consistă”, altfel spus cazurile în care între operă și obiectul său de imanență există un fel de „joc”. După Genette, se pot defini trei *moduri de transcendență*: prin „pluralitate de imanență” (o operă „consistă” în mai multe obiecte diferite: versiuni, adaptări, replici, schițe, performări etc.), prin „manifestări parțiale” – care pot fi *lacunare* (fragmentele din *Comedia umană*, de pildă) sau *indirecte* (cazurile de „reproductibilitate tehnică”, considerată de Walter Benjamin drept emancipatoare și alienantă în același timp) –, precum și prin „pluralitate operală” (datorată unor transformări fizice, dar mai cu seamă receptării plurale: nu citim de două ori aceeași carte, nici nu privim de două ori același tablou).

Opera nu se reduce la obiectul său de imanență; când un text literar începe să fie activ, „să opereze”, atunci devine operă literară. *Imanența*, cu cele două regimuri ale sale – conchide autorul studiului –, este de ordinul lui „a fi”, pe când *transcendența*, cu diversele sale moduri, este mai mult de ordinul lui „a face” sau al lui „a acționa”, pentru că „ține de raportul variabil între obiectul de imanență și efectul pe care îl exercită (sau nu) asupra receptorilor săi” (p. 288).

După o descriere a operei „pasive”, aflată, într-un fel, în starea de așteptare, Gérard Genette anunță, indirect, o a doua parte a studiului, la fel de interesantă ca-demers, dedicată „operei în acțiune”, adică celui fenomen care reprezintă propriu-zis „opera artei”.

Valeriu P. Stancu
Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Căpou, nr.11

CARL GUSTAV JUNG, *Tipuri psihologice*. Traducere din germană de Viorica Nișcov, București, Editura Humanitas, 1997, 544 p.

Prima versiune integrală în limba română a acestei opere, esențială pentru înțelegerea eșafodajului științific ridicat de celebrul psiholog și psihiatru elvețian, constituie un adevărat eveniment publicistic. Axată în esență pe dihotomia extravertit–introvertit, tipologia jungiană impune o optică largă asupra peisajului psihic uman, urmărind atât latura diferențierilor „funcționale”, cât și a celor „de atitudine”. În pulsații de sistolă și diastolă, istoria culturală a umanității este prezentată ca fiind o veșnică dispută și echilibrare între atitudinile extravertite și cele introvertite sau, așa cum ne sugerează însuși motoul cărții (extras din *Deutschland I* de H. Heine), între Platon și Aristotel multiplicați la nesfârșit.

Autorul nu se limitează la cadrul îngust al psihologiei clinice, deși excelența sa experiență practică ar fi justificat pe deplin această cantonare pur medicală, ci întreprinde ample incursiuni în filozofie, istoria religiilor și literatură.

Prima parte a lucrării tratează problema tipurilor în istoria de idei a antichității și a evului mediu, pornind de la Tertullian și Origene. Discipol al lui Montanus (poet frigan extatic), cel dintâi optează pentru *anima naturaliter christiana* în dauna raționalismului, pe când Origene din Alexandria sacrifică legătura senzuală cu obiectul pentru sferile spirituale, astfel încât tot ceea ce este material apare transfigurat prin interpretare religioasă (exegeză alegorică, hermeneutică).

Urmărind problema universalilor în perioada scolastică, disputele dintre Anselm din Canterbury și Gaunilo, încercarea lui Abélard de unificare, controversa euharistică dintre Luther și Zwingli, autorul surprinde mereu rădăcinile psihologice ale unor atitudini diferite față de același subiect.

Un capitol este dedicat concepțiilor lui Schiller despre tipurile umane, în funcție de modul în care acestea receptează arta. În *Tratatul despre poezia naivă și sentimentală*, scriitorul german ajunge să stabilească existența a două tipuri psihologice. Naivul este în fapt extravertitul, cel care „lasă natura să acționeze nelimitat în el” (p. 145). Sentimentalul are o atitudine introvertită, fiind în pericol să se desprindă total de realitate, confundând-o cu fantezia nestăvilită ce izvorăște din propriul său inconștient.

Un interes aparte îl reprezintă paralelismul între tipurile apolinice și dionisiace, așa cum se desprinde el din scrierile lui Nietzsche. Reconcilierea dintre Apollo delfic și Dionysos, ca forță naturală primară, simbolizează balanța contrastelor din sufletul grecului civilizat.

Miopia eleniștilor de odinioară, care elimină din mod instinctiv sau cu bună știință aspectele întunecate ale mitologiei antice grecești, este corectată prin înțelegerea sărbătorilor dionisiace ale satirilor și menadelor ca ceremonii totemice cu strămoși mitici și animale-totem. Nietzsche exaltă diversitatea mitologiei antichității eline, dar rămâne cantonat într-o comodă atitudine estetică. Avantajul pentru contemplatorul de acest tip este că se poate izola la o depărtare sigură de orice participare, „mulțumindu-se să re trăiască doar senzitiv pasiunea din imagine” (p. 155). Or, așa cum subliniază C. G. Jung, lupta dintre Apollo și Dionysos și împăcarea lor finală nu era pentru greci o problemă estetică, ci una religioasă. Înțelegerea religioasă presupune o trăire autentică la nivel psihic. Extravertitul trebuie să-și trăiască propriul mit, introvertitul trebuie să-și viseze viața exterioară.

Capitolul al IV-lea al volumului se ocupă de problema tipurilor la Furneaux Jordan (după *Character as Seen in Body and Parentage*). Jordan adoptă împărțirea în tipuri intuitive și senzoriale, pe care o îmbogățește cu opiniile sale personale. El descrie în principal două tipuri caracterologice: „unul la care tendința către activitate este puternică, iar tendința către reflecție slabă și un altul, la care predomină aplecarea către reflecție, în vreme ce pomirea spre activitate este mai slabă” (p. 160). Lui Jordan îi revine meritul de a fi oferit pentru prima oară o descriere relativ exactă a tipurilor emoționale.

Pentru a surprinde problema tipurilor în literatură, C. G. Jung a ales mitul prometeic, așa cum este transfigurat în oda *Prometheus* (1774) de Goethe și în poemul *Prometheus und Epimetheus* (1881) de Carl Spitteler.

La Goethe, Prometeu plămăduiește și acționează în lumea exterioară, așază în spațiu figuri modelate de el și animate de sufletul său, umple lumea de zămislirile puterii sale creatoare, fiind educatorul oamenilor. Ca și marele poet german, acest Prometeu este o persoană extravertită. Dimpotrivă, la Spitteler, Prometeu este un introvertit, jertfind prezentul unui viitor îndepărtat. Pentru că își ascultă sufletul, el nu se bucură de trăirea efectivă a vieții.

Haina mitului antic prilejuiește lui Goethe încercarea de a uni funcția superioară diferențiată, corespunzătoare idealului creștin al favorizării binelui, cu funcția mai puțin diferențiată, a cărei refulare se neașteaptă corespunde idealului creștin al repudierii răului. Problema va fi reluată mai târziu în *Faust*, unde prinoarea divină dintre bine și rău este primită. Faust, Prometeul medieval, se opune lui Mefisto, Epimeteul medieval, și încheie pactul cu el. Este soluția rosacruciană a unirii lui Dionysos cu Hristos.

Analizând principalele religii orientale (brahmană, budistă și daoistă), Jung constată că acestea au stabilit o soteriologie psihologică, ce plasează calea mântuirii în domeniul telurilor umane. Numai eliberarea de contrarii (*nirdvandva*) duce la echilibrul sufletesc. În cartea lui Manu se spune: „Dacă prin atitudinea sentimentului său el va deveni nepăsător față de toate obiectele, va dobândi fericirea veșnică atât în această lume, cât și după moarte” (p. 211).

Jung acordă o atenție aparte imaginii recipientului sacru în contextul cultului îngemănat al femeii și al sufletului. *Skenos*-ul din scrierile patristice grecești are o origine extrabiblică. Vasul a fost simbol frecvent în religia mitraică și la gnostici. Oala magică din mitologia celtică aparținea zeului

Dagda și aducea îndestulare. Vasul păstrat de zeul Bran simboliza reînvierea. La vechii egipteni și greci, recipientul denumit *liknon* reprezenta locul de naștere al bobului de grâu, simbol al fertilității. Mai târziu, în legendele medievale apare vasul sacru al Graalului.

Lanțul simbolurilor face să vibreze fiecare coardă a psihicului uman. Așa cum spunea, atât de sugestiv, Meister Eckhart: „Natura dinăuntru a oricărei semințe semnifică grâul și orice metal aurul și orice naștere omul” (p. 273).

Capitolele VIII-IX analizează concepția lui William James asupra temperamentelor umane care dau o anumită culoare principiilor filozofice, precum și clasificarea oamenilor de știință din punct de vedere psihologic, făcută de Wilhelm Ostwald în lucrarea sa *Grosse Männer*. Dacă James îi împarte pe filozofi în raționaliști (intelectualiști) și empirici (senzuali), Ostwald constată existența unor opoziții psihologice tipice între clasici și romantici.

Punctul esențial al întregii lucrări îl constituie capitolul X, care cuprinde descrierea detaliată a psihologiei categoriilor umane stabilite de C. G. Jung. Pe lângă cele două tipuri, numite de savantul elvețian *atitudinale generale*, sunt prezente patru tipuri *funcționale*. Prin combinarea acestora au rezultat opt tipuri psihice complexe, definitorii pentru diversitatea atitudinilor umane față de existență. În funcție de primatul acordat gândirii, simțirii, senzației sau intuiției, ca și în funcție de relația subiect–obiect, oamenii reacționează fiecare în modul său personal în situații asemănătoare.

Un minidictionar al principalilor termeni de specialitate, utilizați în această lucrare, vine să confere accesibilitate mai largă problemelor tratate. Noțiunile de *anima*, *animus*, *arhetip*, *individuație*, *inconștient*, *persona*, *suflet*, *umbră* sunt expresii ale unei viziuni originale, ale unor inovații prin intermediul cărora C. G. Jung a renovat știința psihologică.

Într-un secol în care s-a dezvoltat un vast curent de gândire socială, în favoarea egalității oamenilor, în fața legilor, Jung atrage atenția asupra diferențelor structurilor psihosomatice. Ecuația personală determină în mare măsură destinul uman. Soarta unor oameni este decisă de obiectele intereselor lor, în vreme ce soarta altora este impulsionată de ființa lor lăuntrică, de subiectul lor. Și fiecare este înclinat, în mod firesc, să manifeste înțelegere pentru tipul psihic de care aparține.

La 77 de ani de la prima apariție, opera jungiană despre tipurile psihologice își păstrează suflul inovator, deschizând perspective inedite în abordarea istoriei culturii. Oscilarea permanentă între impulsul către empatie și cel de „agorafobie spirituală” a generat în sânul tuturor artelor dualitatea dintre operele aflate în strânsă relație cu fenomenele lumii înconjurătoare și operele abstracte (uncori cu nuanțe intens transcendente).

Trebuie subliniat, de asemenea, că interesul cu totul aparte pe care îl suscită opera lui Jung este evidențiat și de profesionalismul traducătoarei Viorica Nișcov, care pune la dispoziția cititorului român o lucrare științifică de excepție, într-o expunere suplă, captivantă.

Silvia Ciubotaru
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

ALGIRDAS JULIEN GREIMAS, *Despre zei și despre oameni. Studii de mitologie lituaniană*. Traducerea de Rodica Paliga. Glosar de termeni și divinități lituanene de Sorin Paliga. București, Editura Meridian, 1997, 292 p.

Cunoașterea culturii populare lituanene a fascinat o parte din folcloriștii români, începând cu B. P. Hasdeu, care a fost inițiat, datorită mamei sale, în tainele acestui univers spiritual, și terminând cu Petru Caraman, care, încă de timpuriu, s-a lăsat ispitit de cercetarea poeziei populare lituanene. Dar până în prezent, în afară de câteva comparații făcute între termenii *doina* și *daina*, precum și între divinitatea daco-getă Zalmoxis și cea lituaniană Zjameluks (zeul pământului patern), informațiile

asupra folclorului lituanian au fost cu totul sporadice. Cu excepția cărții Marijei Gimbutas, *Civilizație și cultură* (tratând sfere mai largi decât cele ale etnologiei lituaniene), practic nu s-au mai făcut traduceri din bibliografia acestei țări. A contribuit, poate, la acest fapt și lipsa unui dicționar român-lituanian, ca și inexistența, în cadrul universităților noastre, a vreunei catedre de limbi baltice. Cele câteva articole privind Lituania au fost traduse prin intermediul versiunilor din limbile de largă circulație.

În aceste condiții apariția în limba română a studiilor lui Algirdas Julien Greimas constituie un eveniment important pentru specialiștii noștri.

Deși, inițial, lucrarea se adresa în special tinerilor cercetători lituanieni, oferindu-le un fel de ghid de teren, ea constituie o sursă de informații la fel de utilă și pentru alți cititori.

Concepțiile lui Greimas continuă pe plan aplicativ teoriile lui Georges Dumézil și Claude Lévi-Strauss. Potrivit acestor două mari personalități, gândirea mitică nu este întâmplătoare. Zeii și alte ființe mitologice sunt numai aparent creaturi fanteziste. În realitate, aceștia constituie mijloace figurative care permit să se vorbească despre om, despre lume și despre ordinea cosmică. Mitologia exprimă adesea în subtext ideologia politică a societăților studiate.

După ce se ocupă de mitologie ca filozofie și ca atitudine culturală, autorul prezintă problemele mitologiei lituaniene din punctul de vedere al materialului acumulat până în prezent, adesea pe căi foarte diferite, prin intermediul arheologilor, istoricilor și folcloriștilor.

Textele de literatură orală, textele rituale și datele mitologice se completează reciproc, alcătuind o hartă a mentalităților arhaice lituaniene.

Primul capitol este dedicat zeilor furnizori: *Kuakai* și *Aitvarai*. *Kuakai* sunt ființe htoniene antropomorfe cu intervenții binefăcătoare în viața umană, pe când *Aitvarai* sunt făpturi aeriene, zoomorfe (balauri sau șerpi cu capetele nimbate de flăcări), având o comportare capricioasă față de oameni, putându-le aduce rău ori bine, după împrejurare. *Kaukai* se aseamănă în mare măsură cu spiridușii din mitologia românească, pe când *Aitvarai* amintesc de acei balauri pe care, potrivit credinței țăranilor noștri, îi poartă pe cer solomonarii sau grintieșii.

Analiza mitologică efectuată de autor este dublată de investigarea din perspectivă lingvistică. Materialul adunat pe teren în ultimele decenii este pus în mod constant în relație cu informațiile din bibliografia anterioară, începând cu cele mai vechi mărturii despre lituanieni și strămoșii lor (în *Germania*, XLV, a lui Tacitus despre *estii* de la gurile Vistulei, iar în *Deliciae Prussicae* de Praetorius despre *prusi*).

Un loc important îl ocupă în contextul mitologiei lituaniene divinitățile destinului și ale norocului: *Aušrinė* și *Laima*. Algirdas Greimas le dedică cel mai amplu capitol al lucrării (al II-lea). Trebuie remarcată originalitatea abordării temei de către autor, într-un mozaic sui-generis de subcapitole referitoare la simboluri, cresuri majore sau minore, motive literare. Pe lângă descrierea obiceiurilor, a credințelor și superstițiilor, sunt introduse citate ample din mai multe basme fantastice și animaliere. Suita de tablouri poantiliste este presărată din loc în loc cu analize structuraliste, menite să ordoneze, prin intermediul unor observații tehnice, mesajul semantic al textului folcloric.

Aušrinė este zeița zorilor și plutește într-o corabie de aur pe apa mării. Roua dimineții este iscată de perlele risipite din colierul acestei divinități.

Laima (sau, în ipostază multiplicată, prezicătoarele *laimos*) se identifică cu *ursitoarele* din mitologia românească. Ca și acestea, *laimele* prezic *dalia* (destinul) noului născut la fereastra casei. În număr de trei, ca și *moirele* grecești, *parcele* romane sau *nornele* scandinave, *laimele* sunt confundate adesea în mitologia lituaniană cu *laumės*, *zânele* torcătoare sau țesătoare, cu un comportament malefic.

Aušrinė, zeița de două ori născută – prima dată, ca Afrodita, din adâncul mărilor, a doua oară în lumea celestă –, este o divinitate de dată mai recentă comparativ cu *Laima*, care aparține panteonului arhaic, jucând un rol important în cosmogonie.

Capitolul al treilea al volumului tratează relația mitologică dintre albine și femei. La prima vedere cu totul insolită, această legătură se referă la rolul esențial al femeilor și al albinelor în contextul asigurării fericirii domestice. Cuplul *Babilas* (zeul albinelor) – *Lazdona* (zeița alunelor) asigură bunăstarea și fericirea tinerilor căsătoriți. Mierea și toate alimentele derivate din ea (de exemplu hidromelul) joacă un rol ritual de bază în toate ceremoniile familiale. Intervalul de timp pe care-l petrece tânăra nevastă (*marti* în limba lituaniană) în casa soțului până la nașterea primului copil este numit „luna de miere”.

În ultimul capitol autorul se ocupă de zei și de sărbători. Un loc esențial în calendarul tradițional lituanian îl ocupă sărbătorile *Krikštai*. În epoca precrestină *Krikštai* denumea mijlocul iernii, dar, cu timpul, același termen s-a extins asupra Epifaniei (6 ianuarie), asupra zilei convertirii Sfântului Pavel (25 ianuarie), ca și asupra celei de a patra miercuri din Păsesimi (sărbătoarea mobilă din postul Paștilor). În toate aceste cazuri, elementul unificator îl constituie valoarea de *omen*, *Krikštai* fiind sărbătoarea inaugurărilor faste. Semantica cuvântului *krikštai* este deosebit de bogată, cuprinzând, printre altele, înțelesurile de: răscruce, început, locul cel mai de cinste la masă, troiță.

Glosarul de termeni și divinități lituaniene, alcătuit de Sorin Paliga, completează volumul, suplind golurile informaționale din bibliografia românească legată de acest colț de lume.

Silvia Ciubotaru

TRAIAN HERSENI, *Colinde și obiceiuri de Crăciun. Cetele de feciori din Țara Oltului (Făgăraș)*. Ediție, prefată și glosar de Nicolae Dunăre, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1997, 634 p.

S-ar fi convenit ca acest volum să apară în timpul vieții autorului, o dată cu *Forme străvechi de cultură populară românească. Studii de paleoetnografie a cetele de feciori din Țara Oltului* – publicat de Traian Herseni în 1977 –, pentru că astfel s-ar fi completat în mod fericit rezultatul investigațiilor de teren cu partea teoretică. S-ar fi respectat în acest mod unul dintre principiile ce stau la baza științelor sociale, principiu la care Traian Herseni ținea atât de mult: „...fără cunoașterea aceasta de bază, adică fără fapte, știința rămâne o construcție pur speculativă sau imaginară, o ficțiune” (*Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, București, 1982, p. 33).

Acest inestimabil material folcloric care a fost adunat între anii 1932 și 1938 ar fi întărit pas cu pas fiecare demonstrație a celui mai riguros sociolog din școala Gusti. Mai mult, ar fi constituit o sursă prețioasă pentru toate cercetările etnologice asupra colindatului în general și asupra cetelelor juvenile în special.

Când Nicolae Dunăre s-a angajat, câțiva ani mai târziu, să se ocupe de soarta acestui manuscris, lucrurile păreau să se așeze pe un făgaș fericit. Printr-o coincidență benefică, atât autorul, cât și îngrijitorul culegerii aparțin aceleiași zone etnografice de la poalele Făgărașului. Traian Herseni s-a născut în satul Iași, județul Brașov, iar părinții lui Nicolae Dunăre proveneau din localități apropiate (tatăl din Avrig, iar mama din Moeciu). Dar mai cu seamă ei au avut preocupări comune, legate de metodologia cercetării de teren și de sociologie ca „exponență a științelor social-umaniste moderne care studiază raporturile structural-funcționale între societate, cultură și personalitate” (T. Herseni, *op. cit.*, p. 49).

Din păcate, nici îngrijitorul volumului n-a apucat să-și vadă visul împlinit, stingându-se din viață acum zece ani.

Meandrele intoleranței constante față de complexul magico-religios căruia îi aparține acest capitol al culturii noastre populare au împiedicat în mod regretabil apariția la timp a volumului.

Ne aflăm în fața unei culegeri de excepție, a unei investigații etnografice dintre cele mai atente care s-a realizat la noi și chiar în întreg spațiul european. Primul punct de interes major îl reprezintă fenomenul cetele de feciori. Această grupare de vârstă, care păstrează rudimente din străvechi rituri de inițiere, a evoluat de la forma reglementată prin puterea tradiției la o societate cu statute și regulamente scrise, asemănătoare unui cod juridic. Traian Herseni efectuează o cercetare amănunțită a fiecărui element al organizării cetele de feciori, de la aspectele rituale (ceremonial, gesturi, simboluri magice, măști ș.a.) până la cele artistice, legate mai ales de stilul muzical și poetic al colindelor. Sunt relevate cadrele naturale (cosmologice și biologice) și cadrele sociale (psihologice, istorice) ale fenomenului cercetat. Ceata este mai mult decât expresia credinței în cutume ancestrale, ea este o modalitate a trăirii axiologice, prin exprimarea unor stări afective, a unor valori etice, estetice și sociale.

Al doilea aspect foarte important al acestei lucrări îl constituie relația fenomenului folcloric cu spațiul în care este vehiculat. Prezentând asociațiile juvenile masculine din satele cuprinse în spațiul mărginit la sud de Munții Făgărașului, la est de Munții Perșani și la nord de râul Olt, Traian Herseni realizează concomitent și o analiză generală a unei zone-vatră etnoculturală viguroasă în inima României.

Încă de la începutul secolului al XIII-lea, cancelariile medievale atestă această obște teritorială și etnoculturală ca pe o *Terra Blachorum*. Având reședință voievodală la Breaza, lângă trecătoarea cu același nume, una dintre numeroasele ferestre carpatice spre Țara Românească, ținutul Făgărașului se caracterizează printr-o puternică unitate de viață socială, antropogeografică, economică și etnografică. În secolele XIV–XV, teritoriul cuprins între Mărginimea Sibiului, Târnava Mare, Țara Bârsei, Muscel și Argeș a depins de domnii munteni și de episcopatul Târgoviștei.

Ca și alte zone-nucleu de formare a poporului român, Țara Oltului s-a bucurat de un statut de mai mare siguranță și stabilitate antropogeografică (favorizată de poziția intracarpatică), de o veche autonomie, de o structură etnodemografică românească omogenă veacuri de-a rândul (relativ densă, mult timp neschimbată). Datorită acestor condiții, comunitatea rurală din această zonă se caracterizează prin port, obiceiuri și datini comune, prin anumite particularități, dialectale și social-psihologice bazate pe un trecut comun, printr-o puternică conștiință de neam.

Dintre satele investigate, un număr de 68 aparțin celor trei subzone ale Țării Oltului: Avrig, Făgăraș și Perșani. Pe lângă acestea au mai fost incluse câteva localități situate în afara zonei: Fântâna, Feldioara și Rucăr.

Practicile legate de cetele de feciori sunt numeroase și variate, diferind prin unele particularități de la sat la sat. Traian Herseni pune însă accentul pe caracteristicile fundamentale definitorii și unificatoare ale fenomenului în ansamblul lui. Rostul esențial al cetelor este cel de a îndeplini magia beneficii a colindatului. Credința oamenilor acestor meleaguri este că în noaptea de Crăciun se deschide cerul, iar Dumnezeu coboară pe pământ: „Că vin junii lui Crăciun/ Și-așa vin cu Dumnezeu,/ Cu veșminte d'aurite;/ Lungu-i lung până-n pământ,/ Largu-i larg pe jur pământ” (Arpașul de Sus). El purcede, alături de colindători, pe la case, pentru a împlini cu generozitate toate cele dorite de gospodari și exprimate în colinde, adică: sănătate, îmbelșugare, viață lungă și frumoasă, spor și noroc.

Colindele din Țara Oltului au o frazare amplă, cu o bogăție metaforică deosebită. Elementul fantastic se armonizează perfect cu datele reale, contribuind la crearea unei atmosfere sărbătorești aparte. Perspectiva spațială și temporală se schimbă mereu, satul lărgindu-și granițele cât să încapă întregul univers, iar personajul de colindă se confundă cu toate vietățile pământului. Astfel, de exemplu, în colindul *Ziorile* din Sebeșul de Jos, neliștea eroului duce la comparații din cele mai diferite medii: „Numai io nu pot dormi/ Pe valurile lumii,/ Căci mă-ntorc și iar mă-n-volbu,/ Ca albina la stupină,/ Ca pește-n apă lină,/ Ca omu-n țară străină”. Poate mai mult decât în alte colecții similare, poezia colindelor din volumul lui Traian Herseni poartă la tot pasul străie de sărbătoare.

În încheiere, ținem să remarcăm, de asemenea, bogăția de informații aduse de prefața lucrării, precum și utilitatea glosarului din final.

Silvia Ciubotaru

ROGER CAILLOIS, *Omul și sacralul*. Ediție adăugită cu trei *Anexe* despre sex, joc și război, în relațiile lor cu sacralul. Traducere din limba franceză de Dan Petrescu, București, Editura Nemira, 1997, 204 p.

Eseist, sociolog și filosof, Roger Caillois (1913–1978) a fost fondatorul Colegiului de Sociologie, destinat să studieze manifestările sacralului în viața socială. După lucrarea *Le Mythe et l'homme* (1938), Roger Caillois a publicat lucrarea *L'homme et le sacré* (1939), care apare acum în

traducerea românească a lui Dan Petrescu, într-o ediție adăugită cu trei anexe despre sex, joc și război, în relațiile lor cu sacralul, la Editura Nemira. Această lucrare a lui R. Caillois se înscrie în perspectiva larg deschisă acestui subiect de celebra *Das Heilige (Sacrul)* a lui Rudolf Otto, din 1917, în care se analizau pentru prima oară modalitățile experienței religioase (numinosul, elementul misterului, fascinantul, colosalul, iraționalul și divinația). Maestru al eseului (pentru care a primit Premiul European pentru Eseu în 1978), R. Caillois duce mai departe analiza lui R. Otto, urmărind relațiile dintre sacru și profan: ambiguitatea sacralului, teoria interdicțiilor, teoria sărbătorii și sacralului ca o condiție a vieții și poartă a morții. Relația *sacru-profan* este o problemă esențială a oricărei culturi tradiționale și reprezintă, după Mircea Eliade, elementul esențial al religiei (*La nostalgie des origines*). R. Caillois vede sacralul în relație cu ordinea lumii, cu natura sacrificiului sau cu jocul ofrandelor. Ambiguitatea sacralului: sfințenie și necurățenie se relevă din însuși sensul originar. În latină *sacer* înseamnă deopotrivă „sfânt și blestemat”. Această ambiguitate este polarizată de sacru, în care se poate detecta reversibilitatea despre pur și impur. În fiecare compartiment aproape al unei culturi tradiționale întâlnim această dialectică a sacralului. Tratăm *sacralul* ca pe „o categorie a sensibilității”, ca pe „locul de deasupra și de dedesubtul rațiunii”, în timp ce *profanul* este „domeniul folosinței comune, care nu necesită nici o precauțiune din partea omului”, spune Roger Caillois. Când echilibrul dintre sacral pozitiv și cel negativ tinde să se tulbure, când acesta îi conferă profanului o doză periculoasă de violență, intervin riturile. Categorii ale sacralului în organizarea lumii *sunt timpul și spațiul*. Spațiul se măsoară în timp. Există un model geometric simbolic al timpului: cel cursiv și cel ciclic. Ritmurile cosmice le subordonează pe cele umane. Funcția mitului este aceea de organizare repetitivă a timpului, de jalonare a datelor sacrificiale sau ale ciclurilor reînnoirii. Acțiunile omului se împart în secvențe dictate de ritmurile cosmice, omul încercând prin ritmuri prescise înlănzirea spațiului și timpului. R. Caillois dezvoltă o interesantă teorie a sărbătorii, ca recurs la sacru, prin care omul societății tradiționale recrează lumea. Autorul analizează aici rituri de fecunditate și de inițiere, sacrilegii alimentare și sexuale, sacrilegii sociale la moartea regelui etc. El conchide că sacralul este o condiție a vieții și poartă a morții. În esență, cuplul sacru-profan este elementul modelator al oricărei structuri tradiționale, reflectat în mituri, obiceiuri și chiar destin. Această carte, ca și cea lui R. Girard, *Violența și sacralul*, sau ca cea, anterior citată, a lui R. Otto, constituie împreună fondul clasic al etnologiei și inițiativa Editurii Nemira de a da varianta românească a lucrării celebre a lui R. Caillois nu poate fi considerată decât ca lăudabilă.

Lucia Berdan

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codreșcu, nr. 2

RÉNÉ GUÉNON, *Simboluri ale științei sacre*, București, Editura Humanitas, 1997, 456 p.

Volumul tradus de Marcel Toltea și Sorina Șerbănescu și apărut în colecția de spiritualitate universală, „*Terra lucida*”, coordonată de Andrei Pleșu, este o culegere de articole publicate în periodice (1929–1950) și reunite postum de un adept român al ideilor lui René Guénon, Mihai Vălsan. Volumul este structurat în opt părți, în jurul unui simbol central concentrându-se principalele semnificații (aspecte) ce converg spre acesta. De exemplu, în *Simboluri ale centrului și ale lumii* întâlnim: *Florile simbolice*, *Păzitorii Țării Sfinte*, *Pământul Sorelui* etc. *Simbolismul formei cosmice* reunește: *Grota și labirintul*, *Inima și Grota*, *Muntele și Grota*, *Inima și Oul Lumii* etc. Extrem de dens este *Simbolismul astral și simbolismul trecerii*, care include: *Simbolurile analogiei*, *Arborele lumii*, *Arborele Vieții și licoarea nemuririi*, *Simbolismul scării*, *Trecerea peste ape*, *Simbolismul punții*, *Legături și noduri*.

În viața intelectuală interbelică, acest mare inițiat și filosof, René Guénon, a jucat un rol considerabil nu numai în gândirea universală, dar și în gândirea românească din anii 1920–1930,

influențând intelectuali români ca Vasile Lovinescu, Mihai-Marcel Avramescu, Mihai Vâlsan. Acesta din urmă, care a condus revista „Études traditionnelles” și i-a publicat câteva volume, este considerat un fel de executor testamentar al lui R. Guénon. Ideile lui R. Guénon au scandalizat însă pe catolicii fervenți, dată fiind rezerva filosofului față de creștinism și în final trecerea la islamism. El puna mai presus de orice Tradiția, considerând că din tradiția originală și sintetică decurg toate celelalte. El voia să „reformuleze” Tradiția pentru lumea modernă. Exaltând Tradiția, el le dădea intelectualilor o cheie pentru propria lor tradiție, oferindu-le, printr-un demers superior, o reorientare a gândirii spre inițiere. Pentru un intelectual de crudiția lui Vasile Lovinescu, de exemplu, aceasta a însemnat o schimbare de destin, o reclusiune în propriul eu prin care încerca să găsească calea spre taina inițierii și a desăvârșirii. Guénon însuși, după cum știm, și-a schimbat destinul trecând la Islam și schimbându-și numele în Yahya, adică Ioan. Guénon nu s-a oferit pe sine ca exemplu, dar el a dat o deschidere spre dimensiunea metafizică a unei tradiții autentice, spre eficacitatea simbolismului ei, spre posibilitățile de a o realiza interior. Mircea Eliade, de exemplu, nu era de acord, în multe privințe, cu ideile lui R. Guénon. Pentru istoricul religiilor, Tradiția e o deschidere spre alte lumi, nu o încifrare.

În ce privește simbolismul, R. Guénon aduce câteva contribuții esențiale. După Guénon, fiecare lucru emană în mod esențial dintr-un principiu metafizic – adevărata sursă a realității –, pe care îl exprimă conform modului său de existență. Într-un fel, toate lucrurile se leagă și își corespund pentru a concura la armonia universală și totală (*Simbolismul crucii*). Pentru R. Guénon, simbolismul tradițional constituie „inteligența lucrurilor” și un suport pentru realizarea interioară a unirii cu acțiunea Principiului asupra tuturor nivelurilor de manifestare.

Simbolismul scării, de exemplu, este un simbolism axial, ca și cel al Arborelui Lumii. În riturile de inițiere, treptele sale sunt considerate ca reprezentând diferitele cercuri, adică stările sufletești ale ființei. Simbolul scării duble implică ideea că urcușul trebuie să fie urmat de o coborâre; treptele sunt ca niște „ș-iințe”, adică grade ale cunoașterii corespunzând realizării a tot atâtea stări. În anumite rituri inițiatice se întâlnește un simbolism al urcării unei scări în spirală, spiralele fiind o reprezentare a gradelor Existenței universale. „Lanțul luminilor”: în diferite forme tradiționale simbolul cel mai obișnuit este șiragul de mătânii sau rozariul. Simbolul porții strâmte este „urechea acului”. În calitatea sa de „ochi al Lumii”, Soarele este „poartă a Cerului” sau *Janua Coeli*, descrisă ca o „gaură” sau ca „gură” (oare „gura de rai” din balada *Miorița* nu este o „poartă a cerului”?). Așadar, stările existenței manifestate sunt ierarhizate în stări superioare și stări inferioare, unite printr-un „fir” în ambele direcții: ascendentă și descendentă. *Frânghia* simbolizează același lucru ca și „firul”, adică unește aceste stări între ele. *Puntea* este echivalentul stâlpului axial, care leagă cerul și pământul, menținându-le în același timp separate. Trecerea punții nu este altceva decât străbaterea axei, singura care unește cu adevărat diferitele stări între ele. Axa leagă și separă, în același timp, cerul și pământul.

În capitolul *Legături și noduri* autorul reia simbolismul firului, a cărui semnificație esențială și metafizică este că leagă toate stările de existență între ele și de Principiul lor. R. Guénon revalorifică metafizic și simbolic Tradiția. După citirea operei lui R. Guénon, mai mulți cărturari și-au manifestat deschiderea și atracția spre cunoașterea altor tradiții sau spre cunoașterea în adâncime a propriei tradiții. Așa s-a întâmplat cu Vasile Lovinescu, marele inițiat de la Fălticeni, care a găsit *cheia* și *creanga de aur* a propriei tradiții.

Lucia Berdan

PATRICIA HIDIROGLOU, *Apă divină și simbolistica ei*. Eseu de antropologie religioasă. Traducere de C. Litman, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997, 222 p.

În colecția „Historia Religionum” a Editurii Univers Enciclopedic a apărut versiunea românească a eseului de antropologie religioasă al Patriciei Hidiroglou, din 1994, *L'eau divine et sa*

D. MICU, G. Călinescu, *Între Apollo și Dionysos*, București, Minerva, 1979, 780 p.

Studiul amplu și extrem de serios al lui D. Micu îmbină completa desfășurare analitică a monografiei cu tentativa eseului sintetizator, operații critice capabile a se sprijini reciproc în configurarea personalității călinesciene. Sugestia titlului antinomic, trimițând la „cifrul” acestei personalități, reverberează constant, deși inegal, în capitolele cărții pentru a dobîndi în final *gros-planul* unui posibil „portret interior” al scriitorului. D. Micu tinde a evidenția procesul formativ al lui G. Călinescu, urmărit, conform unor rigori metodologice, pe etape și secțiuni ale creației. O simetrie echilibrată și discretă distribuie analiza în capitole consacrate perioadei „romantice” și a celei „clasice” a lui G. Călinescu.

Impune tendința criticului de a epuiza, concentric și meticolos, un important repertoriu de posibile întrebări-problemă referitoare la G. Călinescu, de la cele care, nemaifiind originale, rămîn mereu fundamentale (relația critică-creație, biografie-roman, funcția livrescului în opera artistului, raportul cultură-civilizație în publicistica acestuia, derogările de la clasicismul programatic) la numeroase altele de atent detaliu (relația critică-simț critic, critică-erudiție, gust și conștiință estetică, genul ca erou de roman, locul dramaturgiei în spațiul clasicismului călinescian ș.a.). În răspunsurile sale, extrem de ample, cu rare eschivări facil-elegioase (cazul eseului *Universul poeziei*), D. Micu aduce noi puncte de vedere acolo unde interpretarea părea clădată, prelungește ipoteze, nuanțează afirmații și, mai ales, presară idei noi și sugestii incitante, capabile a genera ele însele alte studii.

Ideea de bază a studiului, referitoare la esența dibotomică, contradictorie, a personalității călinesciene, rezultat al efortului de constrîngere în tiparele artei clasice a temperamentului romantic, dionisiac, marchează distinct interpretarea poeziilor într-unul din fele mai originale și mai complete capitole ale cărții și ale exegezei de pînă acum. În tehnica parafrazării de motive și stiluri poetice, D. Micu recunoaște nu doar un „mod al instalării, într-un prototip”, ci mai ales modernitatea, asimilabilă poeziei avangardiste, conferită de poet procedului clasic. Ideea modernității lui G. Călinescu și chiar a „modernismului” său, considerat nu atît o inconsecvență față de clasicismul principal, ci mai curînd semnul imposibilității sustragerii de la estetica novatoare a epocii, însoțește implicit, dar persistent, analiza.

Modernitatea criticii călinesciene — care, se demonstrează, prin apelul constant la considerații extraestetice, din filozofie, istorie, sociologie, stilistică, psihologie (chiar metodele psihanalizei, repudiate teoretic, devin recunoscutibile în evidențierea motivelor onirice eminesciene), depășește considerabil atributele impresioniste — face plauzibilă apropierea, marcată în studiu, de conceptul „criticii totale”. Observații de finețe, operate în fragmentar, dezvăluie atenția lui D. Micu la meritele de precursor ale lui G. Călinescu; capitolul *Tehnica exterioară*, din monografia eminesciană, este anexat criticii stilistice, idei anticipative ale conceptului de „operă deschisă” sînt descoperite în foiletonistica din deceniul patru, iar *Istoria literaturii de la origini pînă în prezent*, inaugurînd lectura diacronică, în dublu sens, prin înaintași și succesori, a scriitorilor, pare să preceadă inițiativele metodologice ale „noii critici”.

Evidențierea modernității lui G. Călinescu a atras punctarea elementelor de continuitate, a filiațiilor și asimilărilor definitorii pentru scriitor, într-o relație organic opozantă, ai cărei termeni — tradiție — inovație — stabilesc o pereche antinomică în corespondență dar nesubsumată portretului final. Invocarea fazei italianizante a debutului, „lecția” decisivă a lui V. Părvan și N. Iorga, emulația „taineistă” pe linia lui H. Sanielevici manifestă în formularea factorilor etno-sociologici și psiho-antropologici, determinanți, uneori, în cercetarea istoricului literar, a cărui metodologie nu contrazice, dealtfel, în totalitate, pe cea de tip universitar, în fine, recordul cu marea tradiție a culturii prin „rolul maioreșcian” asumat, la Iași, în fruntea „noii Junimi” și a „Jurnalului literar” — moment decisiv, după D. Micu, al orientării clasici-

zante a lui G. Călinescu — sînt cîteva elemente ce au, în subsidiar, meritul de a decupa personalitatea scriitorului dintr-un context literar-cultural mai larg. Același intenții i se subscriu corelațiile stabilite între G. Călinescu și E. Lovinescu și cele, extrem de frecvente, cu L. Blaga, deși surprinde, în cazul acestuia, lipsa comparației tocmai în dezbaterăa unor chestiuni referitoare la stilul urbanisticii, la opoziția de civilizație sat-orăș sau în problema importantă a „specificului național“.

În genere, fiecare domeniu al creației călinesciene este considerat într-o semnificație multiplă, prin raportare la scriitor, la celelalte fațete ale operei sale, și, într-o perspectivă lărgită, la literatura română însăși. În felul acesta, critica folietonistică se constituie într-un „spațiu al construirii de sine“ și un preambul al marii sinteze din 1941, prelundind, deopotrivă, „principiile“ esteticianului și ale teoreticianului romanului obiectiv. Folietoanele au „călinescianizat“ publicul și au impus, în epocă, o importantă conștiință literară.

Astfel conceput, studiul are meritul incontestabil de a releva unitatea de adîncime a manifestărilor emanate de personalitatea lui G. Călinescu, ale cărei elemente structurante sînt detectate nu doar în viziunea din marile opere, ci și în numeroasele „nuclee“ de călinescianism conținute de publicistica și eseistica scriitorului (spre „proza ideologică“ a acestuia pare să incline și o mai evidentă preferință a lui D. Micu). Studiul reține, în special, dezbaterăa din jurul „sentimentului cetății“, pândant jurnalistic la teoretizările călinesciene ce preconizau reconstrucția culturii pe coordonate clasice, ca și valoarea conținută în radiografia de tipuri sociale și în portretistica unor politicieni, din articole comparabile și comparate cu ale lui N. Iorga. Fără a avea ponderea presupus necesară în interpretarea globală, unele observații prețioase, dar dispartate, puteau nuanța, și în portretul final, soluționarea ecuației introvertit-extravertit: publicistica, fiind considerată spațiul privilegiat al „autenticității“ scriitorului: „gazeta a fost pentru G. Călinescu un „caiet“, un „bloconotes“, funcționează și ca multiplicată defulare a acestuia, în măsură în care colaboratorii sub pseudonim sînt simple „măști ale Directorului“.

Seria operelor „monumentale“ încununează, pentru D. Micu, etapa „romantică“ a lui G. Călinescu și semnifică tot atîtea momente ale autorelevării acestuia prin viziunea conținută: una romancescă în biografii, adevărate „romane ale destinului creator“, în care descripția, cu detalii de „minuțiozitate balzaciană“ în evocarea mediilor, și copleșitoarea portretistică rămîn elementele predominante. Nulipsesc obiecțiile vizînd pesimismul emiaescian și completări interesante despre erosul poetului.

Abordată din unghiuri multiple și succesive, capodopera călinesciană, structurată pe criteriul axiologic, este, pentru D. Micu, o istorie a personalităților literare și mai puțin „sinteză epică“ intenționată teoretic. Demonstrația sintetizatoare vizînd unitatea și originalitatea *Istoriei literaturii...*, al cărei ax unificator este descoperit în „subiectivitatea“, infailibilă, a autorului, care a statuat, fie și lapidar, locul evasiunanimității scriitorilor, se sprijină pe cea de detaliu. D. Micu demontează cîte un articol de scriitor pentru a-i dezvălui și generaliza structura, reținînd funcția rezumatului și a citatelor în raport cu discursul critic propriu-zis. Cu o severitate ușor didactică sînt urmărite aplicarea principiilor istoricului literar și respectarea ierarhiei scriitorilor, propunîndu-se completări, dificil de acceptat, ale sumarului. O notă originală a studiului este aprecierea superlativă a capitolului dedicat literaturii vechi. Recunoscînd valoarea de summum a *Istoriei...*, D. Micu avansează, fără a insista însă, o idee esențială legată de psihologia creației: refăcînd „în conștiință procesul genetic al tuturor operelor literare“, Călinescu dobîndea „sentimentul de a scrie (...) literatura însăși“.

Sensul „portretului“ călinescian este reafirmat în analiza creației românești. Retorica tradițional-obiectivă, adoptată de romancier, corespunde acelorași intenții coercitive aplicate temperamentului dionisiac, care irumpe din tiparele „clasice“ în devieri manieriste sui-generis. Importantă este și precizarea referitoare la modernitatea prozei lui G. Călinescu; impusă de elemente compoziționale și portretistice novatoare, această modernitate rămîne legată mai „mult de tehnică decît de viziune“. Interesul major acordat, și în studiul de față, tipologiei romanelor este susținut și de observații subtile care recunosc printre mijloacele portretistului și procedee extraliterare — propriul recuzitel criticului („fișa biografică discursivă“) și eseistului lui — cărora li se datorează (în cazul lui Dan Bogdan, Sufletel ș.a.) și o sesizantă discrepanță între portretul enunțat de prozator și personajul rezultat din acțiunile sale. Elementele noi ale interpretării lui D. Micu se referă, în special, la *Bietul Ioanide*, cu accentul pe rolul politicii ca temă și „ferment (...) al mișcării epice“ din roman.

„Sensul clasicismului“ este identificat nu numai în creația dramatică (gen prin excelență clasic), desfășurată între „apologia clasicismului“ din *Șun* și „jocurile ideogramatice“ din piesele de mică întindere, ci și în eseistică (și, asimilate acesteia, în jurnalele de călătorie), unde D. Micu descoperă convertit, într-o manieră specific călinesciană, spiritul clasic al conversației.

Reluată și dezvoltată expres, în capitolul final, ideea de bază a studiului transferată aici de la operă la artist, conduce la fixarea tipului de creator reprezentat de G. Călinescu. „Voia de creație“, ce acționează ca liant unificator al tuturor perechilor antinomice (enunțate doar) desprinsе din contradicția esențială (apolinic-dionisiac) a artistului, se dovedește la G. Călinescu „scop, nu mijloc“ al existenței.

În ansamblu, studiul lui D. Micu se dovedește a fi, deopotrivă, mai mult dar și mai puțin decât îl anunță titlul: primează substanțiala analiză monografică a operei asupra rolului secund ocupat de eseu destinat explorării de adâncime a naturii artistului. În exegeza, tot mai bogată, despre G. Călinescu, cartea lui D. Micu va rămâne un reper imposibil de ocolit.

Algeria Simota

ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une présentation*, Editions Klincksieck, Paris, 1974, 391 p.

În colecția *Bibliothèque française et romane*, condusă de romanistul Georges Straka de la Universitatea din Strasbourg, au apărut în decurs de câțiva ani mai multe manuale și studii lingvistice dedicate limbii latine, limbilor și literaturilor romanice. Specialiști recunoscuți în aceste domenii (cităm doar câteva nume: P. Imbs, B. Pottier, J. Orr, Ch. Muller, V. Väänänen, W. von Wartburg, R. Martin, O. Nandris) au semnat volume diverse ca preocupări, dar valoroase din punctul de vedere al metodei și al rezultatelor. Cel de al 20-lea volum al seriei A din această colecție este cel de al doilea dedicat limbii române, după valorosul volum al lui O. Nandris, *Phonétique historique du roumain* (1963). Este vorba de lucrarea *La langue roumaine. Une présentation*, avînd ca autor pe distinsul romanist suedez Alf Lombard. Profesor titular de filologie romanică timp de 30 de ani la Lund, Alf Lombard a consacrat o mare parte a activității sale studiului limbii române, contribuind astfel nu numai la dezvoltarea studiului limbii noastre în țara sa, ci și la organizarea cercetării științifice dedicate limbii și literaturii române. Rezultatele directe ale acestei activități rodnice și îndelungate s-au concretizat, pe de o parte, în generații succesive de elevi, dintre care unii continuă preocupările maestrului, iar pe de altă parte, într-o serie de studii și cercetări remarcabile, consacrate limbii române, pe care autorul o consideră (*Préface*, p. VII) „une des grandes langues de notre continent“. Dacă am menționa numai 3 cărți, foarte interesante, în care profesorul suedez studiază, în profunzime, aspecte ale limbii române (*La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, 2 vol., Lund, 1954–1955; *Rumänsk grammatik*, Lund, 1973), ne-am face totuși o idee clară despre aria preocupărilor sale ca romanist și românist, deși ar fi trecute cu vederea numeroase studii și articole publicate în reviste de specialitate din Suedia, România, R. F. Germania, Franța, Italia.

Rezultat al experienței sale de romanist și de profesor de limba română, ultima carte a lui Alf Lombard este o încununare a activității sale în acest domeniu. Autorul precizează în prefața volumului experiența și proiectele sale, în legătură cu studiul limbii noastre. Unul din motivele publicării acestei lucrări care se adresează „unui public internațional“ (p. VIII) îl constituie, între altele, importanța deosebită a românei: „Cette importance — il faut encore, hélas, insister, sur ce point — est scientifique, pratique et littéraire à la fois: sans cette langue, on ne saurait se faire une idée tant soit peu complète de ce qu'est devenu de nos jours le latin, sans elle on ne peut communiquer librement avec la plus grande nation du Sud-Est européen, sans elle on se prive de tout contact direct avec une des grandes littératures de l'Europe actuelle“ (*Préface*, p. VII).

Potrivit concepției generale a autorului, lucrarea, avînd la bază cursurile ținute la Universitatea din Lund, se adresează nu numai specialiștilor în lingvistică romanică, ci și publicului larg din străinătate (și în primul rînd studenților înscriși la secția română în diferite universități din lume). Pentru primii, lucrarea prezintă un aspect teoretic, istoric și comparativ; pentru marile publice însă, ea reprezintă un ghid practic pentru cei ce vor să vorbească limba de la Dunăre și Carpați sau să citească în original marile opere ale literaturii naționale: Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu, Rebreanu, Arghezi, Bacovia, Blaga, Labiș ș.a.

Experienței sale de profesor și de vorbitor de limbă română, romanistul suedez i-a adăugat rezultatele unor anchete pe care le-a realizat în țara noastră cu concursul a numeroși specialiști, cărora le-a fost trimis, pentru fiecare chestiune studiată, un chestionar cuprinzînd fraze sau cuvinte.

Structura cărții este următoarea: *Prefață* (VII—XII), *Abrevieri* (XIII—XV), *Cîteva fraze ușoare* (1—3), *Pronunție* (5—21), *Parte generală. Elementele morfologiei* (23—42), *Parte specială* (43—368). Lucrarea se încheie cu o *bibliografie* (*Ouvrages recommandés*) care grupează, în ordine alfabetică, *periodice, dicționare, manuale, studii, texte* (p. 369—374) și un *indice* (p. 375—391).

Autorul precizează de asemenea în prefață (p. VIII) că lucrarea sa prezintă limba pe care o scriu și o vorbesc în zilele noastre românii din București („les Bucarestois cultivés”), cea care servește drept normă pentru ceilalți și care ar trebui imitată de către toți străinii care învață românește. În acest caz, el vorbește de româna „banală”, de zi cu zi; fără o mărturisire, Al. Lombard s-a arătat interesat de ceea ce „zice” și nu de ceea ce *trebuie* sau *ar trebui* să se zică. Prin forța lucrurilor, această atitudine a suferit, pe parcursul lucrării, nuanțări, pentru că autorul a avut în vedere tot timpul punctul de vedere istoric. Ca urmare, „le lecteur desirieux à la fois de connaître un peu l'histoire du roumain, de placer dans son milieu linguistique et de comparer cette langue avec ses proches parentes, notamment le français, trouvera donc là ce qu'il cherche” (p. VII). Trebuie să înțelegem că profesorul suedez îmbină criteriul istoric cu cel descriptiv, considerații privind limba română „standard” stînd alături de comentarii privind etimologia, comparația, variantele dialectale și valoarea stilistică a cuvintelor. În acest fel, cititorul înțelege mai bine individualitatea limbii române și locul deosebit al acesteia printre celelalte limbi romanice.

După cum s-a observat, numărul de pagini diferă de la o parte la alta, de la un capitol la altul, în funcție de materialul studiat.

Prima parte prezintă succint flexiunea părților de vorbire, grupate în 4 capitole distincte: 1. *Substantivul, adjectivul calificativ și articolele*, 2. *Pronumele personal*, 3. *Verbul*, 4. *Alternanțele fonetice în flexiune*.

Analiza propriu-zisă, pe baza unui material faptic foarte bogat, se realizează, pentru fiecare parte de vorbire, în a doua parte a lucrării, care are următoarele capitole: 1. *Substantivul, adjectivul calificativ, articolul final*; 2. *Numeralul*; 3. *Pronumele personal*; 4. *Adjectivul posesiv, pronumele posesiv*; 5. *Adjectivul demonstrativ, pronumele demonstrativ*; 6. *Cele trei articole hotărîte*; 7. *Adjectivul relativ, pronumele relativ*; 8. *Adjectivul interogativ, pronumele interogativ*; 9. *Adjectivul nedefinit, pronumele indefinit*; 10. *Verbul* (cel mai întins capitol din întreaga lucrare); *Alternanțele fonetice în flexiune*; 12. *Adverbul*; 13. *Prepoziția*; 14. *Conjuncția*.

Ceea ce impresionează peste tot în această lucrare este bogăția materialului, unele observații pertinente privind sintaxa și ortografia, ca și semnalarea valorilor stilistice speciale și, mai ales, semnalarea aspectelor particulare din morfologia românească. Fiind formate *ad-hoc* și numai rareori extrase din literatura propriu-zisă, unele exemple par „construite” sau nu sînt proprii uzului curent din limba română, chiar dacă au fost verificate cu ajutorul unor români cultivați (la p. XI autorul dă o lungă listă a persoanelor care l-au ajutat). Alfi Lombard procedează foarte util, notînd accentul cuvintelor și formelor, pe care le-a tradus în limba franceză. Pe alocuri însă exemplele abundă, iar detaliile nu lasă loc unor concluzii adecvate. Regretăm de asemenea absența unui capitol final care să se constituie în concluziile lucrării. Altfel, volumul romanistului suedez reprezintă, în ansamblu, o realizare științifică de valoare.

Ilie Dan

AL. ANDRIEȘCU, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, Junimea, 1979, 204 p.

Contribuția presei periodice românești din secolul al XIX-lea la dezvoltarea și consolidarea culturii noastre naționale este încă puțin cercetată. Studiile care au apărut în ultimii ani, merituose sub cele mai variate aspecte, se referă, mai toate, la chestiuni de interes special, între care monografia unei reviste care a marcat un început de epocă — „Dacia literară”¹, activitatea gazetărească a unei personalități ca Bogdan Petriceicu Hasdeu² sau cercetarea monografică

¹ Maria Platon, „Dacia literară”. *Destinul unei reviste, viața unei epoci literare*, Iași, Editura Junimea, 1979.

² Vasile Sandu, *Publicistica lui Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1974.

a unei ramuri anume a presei periodice, cum ar fi presa studențească³, presa satirică și umoristică⁴, presa literară locală⁵, presa unei anumite comunități de limbă⁶ ș.a.

Toate aceste lucrări, nu începe îndoiială, înlesnesc drumul spre viitoarele încercări de sinteză, dintre care cea mai așteptată este o istorie generală a presei periodice românești din secolul trecut. Un substanțial progres în această direcție s-a făcut prin cartea care este prezentată în cele ce urmează. În cinci ample capitole (*Stilul publicistic: privire generală; Presa românească în secolul al XIX-lea; Limba presei românești în perioada 1829—1860; Limba presei românești în perioada 1860—1900; „Icoane vechi și icoane nouă”*) se urmărește contribuția publicațiilor periodice românești, a celor politice și de largă informație mai ales, la dezvoltarea limbii literare. Autorul pleacă de la premisa întru totul justă, și pe care cercetarea minuțioasă a miilor de pagini de gazetă o confirmă, că presa periodică românească „a fost un factor important de difuzare a normelor limbii literare în masa vorbitorilor limbii române” (p. 6). Totodată, studiul se întreprinde pornindu-se de la convingerea că „limba presei nu poate fi cercetată [...] în afara teoriei stilurilor funcționale” (p. 6). De aceea, primul capitol al lucrării este consacrat definirii stilului publicistic, stabilirii mijloacelor „prin care se încearcă influențarea destinatarului” (p. 6) în cadrul acestui stil, precum și a perioadei în care procesul formării stilului publicistic poate fi socotit încheiat. O trăsătură distinctă a stilului publicistic o dă terminologia specifică, în special „terminologia politică” și în general „prezența masivă a neologismelor” (p. 8). În același timp, stilul în discuție, definit de autor prin comparație cu cel științific — care se caracterizează prin „concluzie explicită” —, folosește „într-un grad foarte ridicat un tip de redundanță mult mai accentuat, la nivelul lexicului, în care sînt cuprinse și figurile de stil, și la nivelul gramatical, mai puțin în morfologie și mai mult în sintaxă” (p. 9). Semnalînd apoi primejdia exceselor, mai numeroase în interiorul stilului discutat, dar totuși minînd, cum se observă în treacăt nu fără o seculă ironic, și alte stiluri, Al. Andriescu subliniază, în partea finală a acestui capitol esențial al lucrării, rolul pozitiv, al presei periodice, pe planurile cele mai diverse, în dezvoltarea limbii române literare, menționînd, cu acest prilej, și numele celor pe care li socotește drept personalități de prim plan ale publicisticii din secolul trecut. În rîndul acestora, alături de Ion Hellade Rădulescu, Gheorghe Asachi, Gheorghe Bariț, Mihail Kogălniceanu și Mihai Eminescu, pe bună dreptate citați, puteau fi amintiți și B. P. Hasdeu, C. A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu sau V. A. Urechia și chiar, dintre gazetarii propriu-ziși, Iacob și Aurel Mureșanu, Dimitrie A. Lăurian, G. Panu, Sofia și Ion Nădejde sau C. Mille.

În două capitole care ocupă, de asemenea, un loc însemnat în economia lucrării, sînt cercetate, în primul dintre ele pentru perioada de la 1829 la 1860, contribuția gazetelor la dezvoltarea limbii literare în general, apoi modul în care s-au format și au evoluat elementele specifice ale stilului publicistic între anii 1840 și 1860, an la care este situată încheierea procesului de formare, și în cel de al doilea, sub raport fonetic, morfologic, sintactic și lexical, eforturile făcute mai înlîi de marii scriitori care au fost și ziariști, dar și de ceilalți gazetari ai epocii dintre 1860 și 1900 de a apropia, în limitele diferențelor specifice, stilul publicistic de cel beletristic. Rezultatele obținute, întotdeauna convingătoare, sînt sprijinite cu numeroase exemple extrase din principalele gazete apărute în cele trei mari provincii românești. Poate, că, în unele aspecte, cum ar fi de pildă folosirea cuvintelor regionale sau arhaice, pătrunderea și circulația neologismelor, apariția unor îmbinări frazeologice specifice sau a unor imagini, unele sporuri de precizie, unele nuanțe în plus ar fi fost furnizate printr-o îmbogățire a listei periodicelor cercetate, în care s-ar fi putut include și gazetele politice românești apărute la Arad și Timișoara, cele editate și redactate prin grija episcopiei de la Caransebeș, marile ziare românești din Bucovina și chiar unele ziare locale, cu mare răspîndire într-un teritoriu limitat, printre care „Unirea” din Blaj, „Evenimentul” ieșean, gazetele scoase de un B. Iorgulescu la Buzău, „Galații” fraților Nebunelli ș.a., știînd că acestea toate au avut în zonele respective rolul pe care în București, Iași, Brașov sau Sibiu și l-au asumat „Albina românească”, „Gazeta de Transilvania”, „Timpul”, „Tribuna” sau „Universul”.

³ Din istoria studențimii române. *Presa studențească (1851—1978)*, Universitatea din București, 1974 (în redactarea unui colectiv).

⁴ *Presa satirică românească din Transilvania. 1860—1918*, Cluj, Editura Dacia, 1974 (antologie, studiu introductiv, note, glosar și anexe de Livia Grămadă); Constanța Trifu, *Presa umoristică de altădată. I—II*, București, Editura Minerva, 1974, 1980.

⁵ Florea Firan, *Presa literară craioveană (1838—1975)*, Craiova, Editura Serisul românesc, 1976.

⁶ Vladimir Tamburu, *Presa idiș în România*, București, Editura Kriterion, 1977.

Mai întins, în comparație cu celelalte capitole ale cărții, este cel dedicat unei priviri de ansamblu asupra evoluției presei periodice românești între anii 1829 și 1900. Este vorba, de fapt, de o analiză foarte atentă a orientărilor politice și sociale, a direcțiilor culturale și literare și, întâi de toate, a atitudinii în problemele limbii literare la „Curierul românesc” al lui Heliade și la „Albina românească” a lui Asaki. Această analiză este precedată de o succintă trecere în revistă a principalelor evenimente care au premers apariției în anul 1829 a celor două mari gazete — interesul pentru acest fel de tipărituri în Principate și în Transilvania înainte de anul 1800, încercările demne de toată lauda ale unui Ioan Pluarius Molnar sau Alexie Lazaru de a scoate o gazetă românească, încercarea înconștientă de succes a lui I.M.C. Rosetti și Anast. I. Lascăr, editori și redactori la Lipsca ai periodicului „Fama Lipschii” la anul 1827 ș.a. Se procedea — ză, în paginile următoare, la o evaluare rapidă a rolului jucat de alte gazete moldovene și muntene de până la 1860 în viața socială și culturală a epocii, apoi la o discuție succintă privind aportul „Gazetei de Transilvania” și al „Foi pentru minte, inimă și literatură” la profilarea unui punct de vedere propriu al românilor din Transilvania referitor la problemele în discuție. În încheierea acestui dens capitol, felul în care sînt tratate viața socială și culturală, dezvoltarea literaturii, evoluția limbii literare este urmărit în cele mai reputeate publicații periodice ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea: „Românul”, „Curierul de Iași” și „Timpul”, „Voința națională”, „Epoca”, „Lupta”, „Universul”, „Adevărul”, „Telegraful român”, „Tribuna”, gazetele socialiste și muncitorești, publicațiile satirice și umoristice.

Un ultim capitol, „Icoane vechi și icoane nouă”, așa cum își intitula Eminescu ciclul de articole apărut în „Timpul” între 11 și 23 decembrie 1877, este, de fapt, o discuție în jurul părerii lui care a creat limbajul poetic românesc modern și, în cea mai mare măsură, a contribuit la orientarea limbajului gazetăresc de după 1880 în direcția modernizării, a scuturării elementelor inutile. Campania lui Eminescu împotriva „Românului” și a lui C. A. Rosetti, se demonstrează aici, își are sursele polemice nu numai în deosebirile de vederi politice, economice, ci și într-o concepție despre izvoarele și menirea limbii române literare, și implicit a limbajului gazetăresc, mult diferită.

Bogată în idei și sugestii prețioase pentru cei ce se vor încumeta să întreprindă, în viitor, cercetări de ansamblu și lucrări de sinteză în domeniul istoriei presei periodice, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea* este de pe acum una din lucrările de bază ale domeniului.

Remus Zăstroiu

MARIA CARPOV, *Introducere la semiologia literaturii*, București, Univers, 1978, 259 p.

Maria Carпов publică la Editura Univers o *Introducere la semiologia literaturii*, lucrare care vine să materializeze preocupări mai vechi ale autoarei, anunțate deja de o prestigioasă traducere a eseurilor lui Greimas (A. J. Greimas, *Despre sens*), apărută în 1975 la aceeași editură.

Analizînd cu deosebită competență unul dintre cele mai complexe și controversate demersuri ale cunoașterii contemporane — semiotica —, Maria Carпов reușește să ofere o privire sintetică asupra acesteia, extrăgînd dintr-un ansamblu teoretic eterogen trăsăturile generale care fundamentează atitudinea semiotică în devenirea ei de la preștiință la știință.

Deși atestată încă din antichitatea greacă, în preocupările stoicilor, cercetarea semiotică s-a manifestat inițial, în evoluția sa modernă, cu destulă timiditate, în cadrul unor demersuri izolate, pentru ca abia în ultimii douăzeci și cinci de ani, tutelată de „revoluția” lingvistică declanșată de apariția *Cursului de lingvistică generală* al lui De Saussure, să ia o amploare deosebită. Mergînd pe căi proprii, dar avînd de surmontat aceleași dificultăți legate de interpretarea semiologică a realității printr-un complex aparat conceptual, teoriile analizate în lucrarea Mariei Carпов au evoluat paralel, întîlnindu-se deseori în intenții și program; situație ce o determină pe autoare să afirme caracterul sincronic al studiului său, care, abandonînd problemele legate de evoluția particulară a fiecărei teorii, încearcă să releve acele „puncte izotopice” ce mențin caracterul unitar al teoriilor discutate.

Luînd ca punct de plecare teoria saussuriană, Maria Carпов începe prin a releva aici, sprijinindu-se pe *Notele* lui Godel (R. Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Genève, Droz, 1957), o anumită ambiguitate în ce privește raportul dintre lingvistică, semiotică și psihologia generală căreia, în versiunea vulgatei saussuriene, semiotica îi este subordonată. După afirmațiile din *Note* însă, psihologia apare ca subordonată lingvisticii, orice fenomen psihic fiind susținut și denunțat de limbaj. În acest caz, semiotica, pe care Saussure o vede integrînd teoria limbii, va integra la rîndu-i psihologia, căpătînd astfel

trăsăturile unui metalimbaj științific general. Considerind gradul înalt de nespecificitate a teoriei ca una din caracteristicile fundamentale ale semioticii, Maria Carpov discută, într-un prim capitol al lucrării (*Ce este semiotologia ?*), contribuții considerate esențiale la edificarea acestei științe. Fără a neglija aporturile teoretice ale lui Jakobson, Prieto, Barthes, Benveniste sau Eco, punctele de referință în jurul cărora gravitează demersul propus de autoare sînt teoriile semiotice ale lui Hjelmslev, Morris și Greimas. Ele sînt cele mai apropiate de „idealul semiotic”, mult mai bine situate pentru a putea delimita caracterele definitorii ale unei semiotici sau / și epistemologii generale.

Morris vede semiotica sub trăsăturile unui „limbaj ideal” capabil să integreze întreaga diversitate a sistemelor semiotice. Edificarea unei „semiotici pure” este rezultatul unui raport de complementaritate între cele două ipostaze ale demersului semiotic : *știință* și, în același timp, *instrument de cercetare (organon)*. Semiotica se definește astfel ca discurs științific despre alt discurs științific, metateorie deci și, în aceeași măsură, proces de elaborare și definire a propriilor concepte — pas spre o semiotică ulterioară.

Aceleași caracteristici sînt prezente și la Greimas, pentru care semiotica apare ca dominantă relativă a unei ierarhii semiotice ridicată pe baza unui proces dialectic determinat de contradicțiile între *știință* și *organon*. Semiotica ar constitui deci punctul cel mai înalt al acestei ierarhii, punct cărui nu i se neagă însă existența temporară. La acest nivel conceptele manifestă un înalt grad de generalitate, ele atingînd limita, *categoric*. Se operează astfel apropierea între semiotică și *axiomatică* (Kristeva), aceasta din urmă fiind considerată ca discurs metaștiințific matricial al unei epistemologii generale. În virtutea aceleiași dialectici *știință — organon*, semiotica apare ca o teorie capabilă să prezinte, pentru o anumită perioadă de timp, garanții de stabilitate a conceptelor sale în vederea utilizării lor la interpretarea unor ierarhii inferioare. Acest demers reprezintă, în aceeași măsură, verificarea teoriei interpretante. În cadrul său conceptele sînt susceptibile de a fi remodelate, pregătind astfel saltul ierarhic al teoriei în perpetuă evoluție : „Nivelul epistemic este deci, pe de o parte, generator al unui tip de cercetare și, pe de altă parte, instanță de control și validare a unor proceduri” (p. 105). Semiotica își manifestă în acest mod deschiderea epistemologică, ea menținîndu-se, în viziunea autoarei, ca o „gîndire ce se gîndește”, matrice categorială (semiotică pură, ierarhie ultimă, axiomatică), care nu este însă o *schemă*, lucru extrem de important pentru o corectă definiție epistemologică, ci un *proces* ce leagă dialectic două aspecte complementare ale oricărei atitudini cognitive : deducția și inducția.

Gradul înalt de generalitate, rezultat al colaborării dintre abstractizarea analitică și cea constructivă, permite integrarea unor performanțe semiotice diverse și aduce semiotica în situația de a putea reduce diferența dintre științele cu caracter empiric (în ocurență, cele *umaniste*) și cele cu caracter formal. Majoritatea cercetătorilor vîd în semiotică un demers cu manifeste tendințe de a evolua către o teorie științifică generală, singura capabilă să reducă incompatibilitatea dintre cimpul umanist și analiza sa „științifică”, fără a împieta asupra proprietăților discursului analizat ; „Semiotica oferă metoda care, aplicată la cercelarea literaturii, a artei, a moralei, poate duce la știință, fără ca această știință să se substituie domeniilor amintite : manifestările rămîn ceea ce sînt ele, obiect epistemic, însă *umanistica* se dezvoltă ca știință datorită impulsului dat de semiotică” (p. 99, sublt. aut.). Desigur o atare viziune nu trebuie acceptată ca definitivă întrucît caracterul propriu oricărei teorii științifice este istoricitatea, provizoriul. O prea mare încredere în capacitatea semioticii de a explicita diversitatea fenomenală riscă să transforme știința în metafizică. Reproșul pe care unii cercetători îl fac semioticii este legat de importanța exagerată acordată apriorismului teoretic, de fetişmism structural, teoria modificînd de cele mai multe ori obiectul epistemic pentru a-l determina să evolueze în funcție de coordonatele trasate de o *semiotică ontologică* (v. Umberto Eco, *La Structure absente*).

În capitolul al doilea al lucrării — *De la lingvistică la semiotică* — Maria Carpov examinează în detaliu rolul esențial avut de modelul lingvistic în elaborarea teoriei semiotice. Argumentul fundamental al acestei apropieri îl constituie capacitatea sistemului lingvistic de a interpreta orice alt sistem semiotic, capacitate caucionată de două aspecte definitorii ale limbii : a) calitatea de mediator universal al acesteia în contactul practic dintre individ și realitatea înconjurătoare și b) caracterul arbitrar al relației dintre unitățile limbii și realitate, caracter prezent implicit în cadrul *semiozei*. Inexistența unei legături genetice între *semnificant* și *semnificat* permite definirea relativă a acestor componente ale *semnului* și, prin ele, o definiție de același tip a sistemului lingvistic : limba este *diferență, formă pură*. Hjelmslev, a cărui contribuție la elaborarea unei semiotici generale este, pentru autoarea lucrării de față, fundamentală, amplifică ideea saussuriană și, separînd *forma* și *substanța*, atît în planul expresiei, cit și în cel al conținutului, reușește să împingă modelul lingvistic dincolo de limitele sale, transgresînd domeniul „limbilor naturale” pentru a elabora o teorie științifică generală. Greimas, la rîndul-i, va continua demersul

hjelmslevian, încercînd să materializeze proiectul unei semiotici a lumii naturale. *Semioza*, componenta esențială a sistemelor de comunicare ale lumii naturale, permite și obligă la elaborarea acestei teorii: „*problema semiozei, adică a relației semiotice dintre expresie și conținut, constitutivă a sensului și inerentă axiomaticii oricărei teorii a limbajului, se pune în orice clipă cînd reflectăm la statutul codurilor de expresie de natură non lingvistică*” (A. J. Greimas, *Despre sens*, București, Univers, 1975, p. 64).

Pentru că semiotica generală se manifestă în și prin semiotici particulare și pentru că lucrarea este de fapt o *Introducere la semiologia literaturii*, autoarea discută în capitolul al treilea — *Analiza semnificatului* — teoria semiotică greimasiană, deocamdată una din puținele teorii în stare să disece cu oarecare pertință alit fenomenul literar, cit și metadiscursul său teoretic.

Pornind de la preliminariile teoretice ale lui Propp și Souriau, modelate de glosematica hjelmsleviană, și admitînd că între funcționarea referențială și cea poetică a limbajului nu există prea mari deosebiri (v. *Sémantique structurale*, p. 58), Greimas afirmă, în baza unei structuri elementare de semnificație (modelul constituțional), existența unui plan axiomatic al discursului — *structura narativă immanentă* — anterior manifestării sale de o performanță lingvistică. În distanța ce separă nivelul immanent de cel al manifestării sînt introduse trepte intermediare în care operațiile conceptuale ale unei *gramatici fundamentale* sînt redate de către o *gramatică superficială*, unde acestea primesc trăsături antropomorfizante (un *actant* îndeplinește o *funcție*). Numai ulterior, la nivelul manifestării, ele vor primi o definiție figurativă (persoană sau obiect umanizat). Stăpînirea și argumentarea legilor acestei evoluții aduc teoria semiotică în posibilitatea de a postula *universaliile narative* în măsură să explice unitatea și diversitatea manifestărilor discursive.

Fîind conșinsă de justetea acestei atitudini și asumîndu-și deliberat riscurile unei aderări la teoria greimasiană, Maria Carпов separă cu atenție și competență ideile lui Greimas, în dorința de a prezenta cit mai clar avantajele demersului propus de cercetător. Fără a elimina punctele slabe ale teoriei greimasiane, autoarea își sfîrșește studiul pe tonul unui optimism temperat, lucid, încrezător în evoluția către „științificitate” a teoriei discursului literar, evoluție care nu poate fi înțeleasă însă fără o asimilare a preliminarilor epistemologice pe care Maria Carпов le sistematizează, realizînd astfel, de o manieră impecabilă, cerințele formulate în titlu.

Iliaș Popescu

DAN MĂNUCĂ, *Argumente de istorie literară*, Iași, Junimea, 1978, 287 p.

Un critic, zicea G. Călinescu, trebuie să coboare totdeauna la erudiție. După un capitol despre *Critica literară românească între 1840 - 1867*, exact în concluziile sale și foarte informat, Dan Mănuță își incită cititorul cu aproape o sută cincizeci de pagini de contribuții (argumente) de istorie literară. Autorul cunoscut mai ales prin cercetările sale junimiste, este interesat în aceeași măsură de ideologia literară (studii de sociologie) și de viața documentului de arhivă sau a manuscrisului nesemnălat. Amănuntul îl pasionează, nu însă într-atît încît să ascundă ideile generale. Un stil flas-ironic, o participare de romancier la desfășurarea evenimentelor dau viață lumii indiferente a cifrelor, paginile de lexicon, de revistă sau titlurile cu iz arhaic se amestecă într-o geografie literară din care nu lipsese naivele orgolii și anonimatul acțiunii.

Ionică Tăutu redactează *Gramatica limbii franțuzești*, începută pe la 1828, necunoscută pînă acum. Criticul o cercetează, o compară cu cele ale lui Grigore Pleșoiu, Heliade și G. Săulescu, fiindcă lucrarea, printre primele de acest fel, e o dovadă de bun simț și de iubire de patrie. Fie că este vorba de traduceri din Volney sau de îndreptare a unei erori de informație (*Cuvînt a unui țărăn către boieri*) procedeul e cel al confruntării, punerea în paralel, prezentarea circumstanțelor literare și politice, într-un cuvînt epulzarea surselor. Doamna Gacon-Dufour scrie primul roman francez cu personaje românești, *L'Héroïne moldave*; inspirată de memoriile lui Sonnini, călător prin Moldova primului deceniu al secolului XIX, autoarea prezintă Țările Române cu interesul și prietenia ce se vor accentua în perioada pașoptistă. Consemnările marginale ale lui Alecsandri la *Proiectul pentru reorganizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei* (1850) atestă interesul poetului pentru viața social-culturală a vremii; data exactă a eliberării țiganilor este și ea discret comunicată. *Din Staats Lexikon. Encyklopedie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stände* e scoasă a prezentare la ziarul dătorat lui Ioan Maiorescu, *Moldau und Walachei* (1864). Titu Maiorescu publică în Rîmul „Le Nord” un articol (necunoscut pînă acum) în care apără cauza românilor ardeleni; tot el scrie cu înțelegere

și simpatie în „Unsere Zeit“ despre domnia lui Al. I. Cuza (*Principatele Dunărene Moldova și Valahia sub principele Alexandru I-on I, 1866*).

Datele transmise (mult mai numeroase decât cele reproduse de noi) sînt revelatoare și pentru lecturile istoricului literar. Pentru o simplă informație se citește uneori cit pentru o monografie culturală. Sub lupa ajutătoare, litercele uitate înving graba și indiferența; pentru că necazurile istoriei literare constau și în perpetuarea micilor ei erori frecvente. Sub acest aspect, al necesarelor îndreptări, *Argumentele* lui Dan Mănuță sînt inatacabile.

Aurel Sasu

LAZĂR ȘĂINEANU, *Basmelor române în comparațiunea cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefată de Ovidiu Birlea, București, Minerva, 1979, 769 p.

Apariția celei de a doua ediții a monumentalei lucrări consacrată de Lazăr Șăineanu basmelor române, devenită — după mai bine de opt decenii de la publicare — o adevărată raritate bibliografică, constituie un incontestabil act de cultură. Redactată în limba română, lucrarea nu a circulat în străinătate decât foarte puțin, în ciuda faptului că la data apariției sale, în 1895, reprezenta cea mai de seamă realizare științifică în domeniul respectiv. Printre personalitățile vremii care au cunoscut și apreciat volumul închinat *Basmelor române* s-au numărat Moses Gaster, Gaston Paris, Giuseppe Pitre, Jágici și Adamtios. Totuși, cartea lui Lazăr Șăineanu nu a avut audiența pe care ar fi meritat-o, deși a apărut cu 12 ani înaintea cunoscutului Catalog tipologic al basmelor, alcătuit de Antti Aarne și completat mai târziu de Stith Thompson (*The Types of the Folktale*).

În anul 1889, Academia română oferă un premiu pentru cea mai bună lucrare etnologică asupra basmului românesc în perspectivă comparată. Stimulat de inițiativa Academiei, Lazăr Șăineanu desfășoară o activitate importantă, cercetînd timp de patru ani aproape toate narațiunile folclorice românești publicate pînă la acea dată în volume și în periodicele mai însemuate, reușind să identifice aproximativ 500 de variante. Pe baza acestui material documentar, autorul și-a redactat voluminosul său studiu, care a întrunit sufragiile juriului academic. Analizînd critic metodele de investigare folosite de contemporani, Șăineanu evită comparativismul la scară maximă profesat de R. Köhler, J. Grimm sau de E. Cosquin. El ia ca punct de plecare principiul mentorului său, B. P. Hasdeu, care considera că fenomenele folclorice trebuie cercetate în mod concentric, pornind inițial de la terenul originar și național, apoi urmărindu-l „în periferia etnică cea mai apropiată... Și numai cînd aceste mijloace sînt insuficiente, se recurge treptat la manifestățiunile paralele în timp și în spațiu“ (p. 6).

Prima parte a lucrării este rezervată cercetării teoretice a basmului istoric, studiului basmelor sub raport formal și clasificărilor precedente mai cunoscute. Ocupîndu-se de substratul antropologic și de suprapunerea factorului etnologic în poveștile populare, Șăineanu păstrează cumpănă dreaptă moderînd opiniile exagerate ale unor specialiști din perioada respectivă. Unilateralitatea îi repugnă și-l îndeamnă la selectarea din diversele teorii a acelor metode ce se dovedesc necesare în aprofundarea fenomenului folcloric.

Materialul cuprins în partea a doua a volumului este ordonat într-un sistem susținut de înrădirea tematică a narațiunilor folclorice, pornind de la varianta cea mai realizată, considerată variantă-tip. Prezentarea în rezumat a basmelor continuă să fie deosebit de utilă, întrucît Șăineanu a avut acces la colecții care astăzi sînt foarte rare sau chiar au dispărut. Latura comparativă prezintă un larg evantai, narațiunile folclorice românești fiind puse frecvent în relație cu texte asemănătoare din colecțiile lui J. G. Hahn, W. Schmidt, A. Dozon, V. Karadžić, A. N. Afanasiev ș.a. Clasificarea propusă de Șăineanu (influențată de cea folosită în *Griechische und albanesische Märchen* de Hahn, de la care preia chiar unele titluri (*Amor și Psyche*, *Melusina*, *Nerida*, *Danae*, *Dioscurii* etc.) cuprinde 43 secțiuni, 23 cicluri și 48 tipuri. Această clasificare nu s-a putut impune, din cauza caracterului ei în mare parte arbitrar. În determinarea tipului de basm sînt absolutizate de multe ori trăsături neesențiale, iar cele patru secțiuni — *Povești mitico-fantastice*; *Povești etico-mitice (psihologice)*; *Povești religioase (legende)* și *Povești glumețe (snoave)* — nu reușesc să acopere decât în mică măsură diversitatea prototipurilor narative folclorice. Viciul clasificării lui Șăineanu este dependent de nivelul la care se găsea în acea perioadă cercetarea basmelor. Pentru că, așa cum remarcă Ovidiu Birlea în ampla și substanțială sa prefa-

tă, va mai trebui mult timp științei folclorului, ca să ajungă la „deslușirea clară că acele constante care se repetă mereu în basme, dînd impresia de ceva cunoscut, nu sînt tipurile tematice ca atare, oricît s-ar forța apropierea lor, pentru a intra în cit mai puține compartimente, ci niște clișee compoziționale, șabloane prestabilite” (p. XVIII).

Valoarea operii lui Lazăr Șăineanu nu a fost cîlușă de puțin umbrată de trecerea timpului, cartea suscitînd și astăzi un viu interes. Receditarea ei pune la dispoziția specialiștilor un instrument de lucru util, iar publicului larg îi oferă o lectură agreabilă și instructivă.

Structura inițială a volumului a fost păstrată în toate articulațiile ei. Adaptarea textului original la noile norme ortografice nu a afectat savoarea limbii folosite de Șăineanu. Ruxandra Niculescu, îngrijitoarea ediției, a corectat unele inadvertențe strecurate în *Indicele tematic* inițial și a îndepărtat erorile din cadrul trimerelor bibliografice.

Prefața realizată de Ov. Birlea repune în drepturi opera etnologică a lui Lazăr Șăineanu, subliniindu-i caracterul novator și încadrînd-o în contextul științific național și european.

Silvia Ciubotaru

C. BRĂILOIU, EMILIA COMIȘEL și TATIANA GĂLUȘCĂ—CÎRSMARIU, *Folclor din Dobrogea*, studiu introductiv de Ovidiu Papadima, București, Minerva, 1979, 613 p.

Înscrîindu-se printre realizările de seamă ale folcloristicii românești, culegerea inițiată în anii 1936—1943 de Constantin Brăiloiu, continuată și valorificată prin munca asiduă a colaboratoarelor sale Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrsmariu, cuprinde un bogat florilegiu de creații poetice, reprezentative pentru ținutul dobrogean. Textelor rezultate din cercetările efectuate de renumitul etnomuzicolog împreună cu Emilia Comișel, sau numai de cele două colaboratoare ale sale, li s-au adăugat și unele provenind din investigațiile colective ale echipelor sociologice conduse de profesorul D. Gusti, sau datorate colaboratorilor *Arhivei de folclor* a „Societății compozitorilor români”. Dar oricît de bogate și valoroase au fost sursele amintite, autoarele au folosit pentru întregirea colecției lor și alte izvoare: colecția manuscrisă alcătuită de istoricul literar Gr. Crețu, în anii 1885—1889, precum și culegerile efectuate de Emil Rieglers-Dinu, Paul Jelescu, Aurel Munteanu, Cornelia Călin și Atanasie Nasta. Pornind de la o bază documentară atît de amplă, autoarele au ales variantele cele mai realizate din punct de vedere estetic punînd astfel la dispoziția specialiștilor, a tuturor iubitorilor de literatură populară, o valoroasă colecție de folclor poetic dobrogean.

Adunate în decurs de aproape un secol, piesele cuprinse în volum surprind evoluția folclorului din acest colț de țară, inovațiile și mutațiile survenite sub impulsul transformărilor economice și sociale. Repertoriul creatorilor talentați a fost, în genere, epuizat prin investigații succesive. Prin urmare culegerea ajută și la cunoașterea prefacerilor ce se produc, în decursul unei perioade de timp, nu numai în universul spiritual al unor colectivități rurale dobrogene, ci și în acela al unor individualități unane.

Ținut în care mișcările de populații au fost mai intense decît în oricare alt spațiu românesc. Dobrogea păstrează o diversitate nebănuită de teme și motive folclorice. Culegerea la care ne referim deschide multiple căi în cunoașterea culturii populare din această zonă. Se pot urmări trăsăturile reprezentative ale folclorului „dicienilor” (cum își spun locuitorii de baștină) dar și specificul apurturilor culturale ale populației venite aici din alte ținuturi. Într-adevăr Dobrogea se dovedește a fi, așa cum subliniază profesorul Ovidiu Papadima în studiul introductiv, „un furnal în care s-au topit, dînd variante noi, atît cultura populară a străvechii populații românești a locului, cît și zestrea folclorică cu care au venit muntenii, moldovenii, transilvănenii și chiar oftenii în decursul secolelor”. O istorie zbuciumată și-a lăsat amprenta în baladele și colindele dobrogene. Răsună cu intensitate ecoul luptelor cu cîmpăritorii otomani, este reînviată amintirea negustorilor genovezi, ori sînt evocate drumurile turmelor de oi ale mocanilor, pendulînd între munte și mare. Apar tablouri din viața pescarilor, sau se vorbește de vestiți corăbieri, care își expun mărfurile de preț aduse de peste mări și țări în porturile Danubiului și Pontului Euxin.

Alături de cercetarea creației populare a straturilor nord-dunărene, dispuse concentric în jurul straturilor autohton, s-a acordat o atenție sporită cunoașterii particularităților folclorului aromânilor (pîndeni, fărșeroți, grămosteni) și al megleniților.

Volumul este compartimentat în trei secțiuni: *Poezia obiceiurilor tradiționale*, *Poezia epică* și *Poezia lirică*, cărora li se adaugă un capitol special rezervat folclorului aromân. Spre

deosebire de culegerile anterioare, se acordă o atenție specială liricii ceremoniale (calendaristice și familiale). Capitolul de colinde impresionează în mod deosebit, conținând poate cele mai realizate texte din întreaga colecție. În imagini măiestrite, colindele creează o atmosferă mirifică, poelizînd peisajul și eroul cîntat: „Cam din sus, cam din jos, / Cam dinspre soare-răsare, / Îmi vine-o dalbă corăbioară / Valuri mari făcînd, / Valuri vijînd / Iar povara ce-si ducea, / Nu e nici lună, nici soare, / Ci gospodarul cel tînăr“ (p. 121). Nu întîmplător unii folcloriști înclină să considere nordul Dobrogei drept locul de obîrșie a multor teme de colind.

Cuprinzînd un material în întregime inedit, colecția acoperă toate compartimentele creației folclorice, incluzînd piese reprezentative din repertoriul poeziei ceremoniale, al cîntecelor propriu-zise, doinelor, strigăturilor, baladelor și chiar al jocurilor de copii.

Antologia, însumînd aproape 600 de pagini, este precedată de un studiu introductiv amplu și documentat, datorat profesorului Ovidiu Papadima, și de o *notă asupra ediției*, în care Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrșmariu explică anumite procedee metodologice și subliniază cîteva din trăsăturile caracteristice ale creațiilor folclorice dobrogene. Aparatul critic al lucrării mai cuprinde un *indice de culegători*, un *indice de piese înregistrate*, precum și o *scurtă listă de abrevieri*.

Dată fiind importanța deosebită a culegerii, se simte lipsa glosarului și a unei hărți din care să rezulte repartitia teritorială a textelor publicate. De asemenea era, poate, binevenită raportarea pieselor din antologie la variantele aproape identice sau numai asemănătoare prezente în colecții dobrogene publicate, cum ar fi cele realizate de Teodor T. Burda, I. A. Candrea, O. Densușianu, Th. D. Speranția, Pompiliu Pirvescu, Ion Făltier, Constanța Călinescu, Gh. C. Mihalcea ș.a. În sfîrșit, existența unei categorii de informatori de marcă îndeplătea, poate, alcătuirea unor fișe mai complexe pentru aceștia, din care să rezulte formația lor culturală, gama repertorială preferată etc. Aceste cîteva sugestii nu atenuează cîtusi de puțin valoarea incontestabilă a culegerii.

Amploarea investigației ce i-a stat la bază, metoda riguroasă de cercetare, selecția atentă a textelor și, mai presus de toate, valoarea artistică, adesea excepțională, a pieselor ce o alcătuieste, situează colecția pe care o prezentăm la loc de frunte în bibliografia referitoare la folclorul dobrogean. Volumul se numără printre realizările de seamă ale Editurii Minerva și deschide multiple căi spre cunoașterea spiritualității populației din această străveche vatră de civilizație românească.

Silvia Ciubotaru

ROMULUS VUIA, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, Antologie de Mihai Pop și Ioan Șerb, text stabilit de Florica Șerb, prefată de Mihai Pop, bibliografie și comentarii de Ioan Șerb București, Minerva, 1980, 610 p.

După cinci ani de la apariția primului volum de *Studii de etnografie și folclor*, editorii operii lui Romulus Vuiu dau la iveală un nou tom, mai amplu decît cel dintîi, în care includ cercetări dedicate civilizației materiale a poporului român și monografii etnografice bazate pe un inens material documentar. Față de volumul I, s-a acordat, de asemenea, un spațiu sporit materialului ilustrativ (fotografii, schițe, desene), selectat cu pricepere din bogata colecție rămasă de la autor.

Prima parte a volumului este rezervată studiului *Satul românesc din Transilvania și Banat*, care reprezintă continuarea și finalul lucrării cu același titlu, publicată anterior. Descoperirea acestui manuscris constituie o prețioasă contribuție la cunoașterea integrală a unuiu dintre studiile de mare profunzime ale etnografului bănățean. Sînt cuprinse aici toate trăsăturile caracteristice și chiar detaliile pe care le relevă — atît în planul culturii materiale, cît și al celei spirituale — așezările transilvănene și bănățene, de la formele lor cele mai arhaice pînă la ipostazele contemporane.

Problema esențială urmărită de Vuiu rămîne și în volumul al doilea vechimea poporului nostru pe aceste meleaguri, constanța prezenței sale de-a lungul veacurilor în același spațiu geografic. Argumentația se sprijină, în primul rînd, pe cercetarea amplă a ocupațiilor milenare ale românilor, agricultura și păstoritul. Studiile *Agricultura la români*, *Păstoritul din munții României* și *Tipuri de păstorit la români* ocupă locul central în pledoaria științifică a lui Romulus Vuiu. Din analiza principalelor categorii de păstorit la români, stabilite de el — *păstoritul agricol local*, *păstoritul agricol cu stîină la munte*, *păstoritul din zona stînelor* și *păstoritul bazat pe pășune alpină și iernare la șes* — precum și din urmărirea distribuției lor teritoriale, se desprinde conclu-

zia că cele două ocupații de bază ale țăranului nostru, agricultura și păstoritul, se întregeau reciproc. Formele de păstorit mixt sînt frecvente în cea mai mare parte a spațiului românesc. Realitatea surprinsă în mod obiectiv de etnograf infirmă încă o dată teoria nomadismului pastoral. Transhumanța complexă — păstoritul bazat pe pășune alpină și iernat la cîmpie, păstoritul pendulatoriu între munte și delta Dunării, luncile fluviului și alte zone de șes cu climă mai blîndă iarna — era un tip de păstorit limitat la cîteva zone din Carpații Meridionali. Sistematizînd datele referitoare la această indelețnicire, Romulus Vuia constată existența unei culturi pastorale unitare în întreaga zonă carpatică „atît în ce privește felul de organizare, cit și uneltele și sistemul de lucru” (p. 248), care indică o origine străveche, comună, a oamenilor acestor locuri. Cele două studii asupra păstoritului marchează un moment important în cercetarea nivelului economic al așezărilor rurale românești în decursul vremii, din Evul Mediu timpuriu pînă în secolul nostru.

Lucrările dedicate portului popular din Țara Hațegului și din regiunea Pădurenilor aduc informații noi asupra elementelor de croi și de ornamentică, specifice veșmintelor localnicilor. Original și arhaic, portul feminin din aceste zone este cercetat în funcție de categoriile de vîrstă, de anotimp, precum și de principalele evenimente ale vieții omului. Schimbarea statutului social al tinerei fete după nuntă este subliniată de „semnele tradiționale de consacrare : „conciul și cirpa” (p. 536).

Volumul cuprinde și cîteva lucrări mai restrînse, tratînd capitole etnografice mai pușin abordate pînă la Vuia, cum ar fi cele referitoare la sisteme arhaice de vînătoare și tipuri de curse (*Vînătoarea și curse fărănești în Țara Hațegului*) sau la unelte primitive de tors și țesut (*Tocălia și începutul torsului*). Studiul *Contumes agraires chez les Roumains* conține o succintă trecere în revistă a unor practici magice, legate de stimularea fertilității solului : *Plugușorul, Craiul, Paparudele, Cununa, Caloianul, Fierăritul* etc.

Asimilată din perspectiva acunulărilor contemporane în domeniul etnologiei românești, opera lui Romulus Vuia își păstrează intactă perenitatea, demonstrînd, o dată în plus, importanța cercetării nemîllocite a satului tradițional. Remarcăm, ca și în cazul primului volum, ținuta științifică a ediției, dovadă peremptorie a interesului manifestat de editori — Minaia Pop, Ioan Șerb și Florica Șerb — pentru ca această importantă operă etnografică să apară în condiții corespunzătoare.

Silvia Ciubotaru

OCTAVIAN BUHOCIU, *Folclorul de iarnă, Ziorile și poezia păstorească*, București, Minerva, 1979, 510 p.

Folcloristul și etnologul român Octavian Buhociu, fost profesor la Universitatea din Bochum (R. F. Germania), s-a impus prin numeroase lucrări referitoare la cultura populară românească și relațiile ei cu folclorul balcanic, bizantin și carpato-caucazian : *Thèmes mythiques carpatho-caucasiens et les régions riveraines de la Mer Noire*, 1956; *Le folklore roumain de printemps*, Paris, 1957 (teza sa de doctorat); *Lélé et le haïdouk*, 1966; *Die Feiertage des Sommers und Herbstes in Rumänien*, 1968; *Survivances mythiques indo-européennes et relations épiques byzantines dans un chant populaire roumain*, 1964; *Der Vorfrühlingsmythos vom Weltunterkultur und ihre Mythologie*, 1974. Aceasta din urmă, o sinteză remarcabilă prin amplul orizont comparatist și prin vigoarea analizelor întreprinse, este cea mai importantă dintre contribuțiile sale de mitologie populară, menită să facă cunoscut folclorul românesc peste hotare „Lucrarea prezintă, față de ediția în limba germană din 1974, e revăzută, cu capitole și para-grafe prelucrate sau adause, datorită experienței și noilor materiale și studii apărute în ultimul timp”. „Firul conducător al cercetării prezente se împletește neîncetat cu cel din studiul nostru mai vechi *Folclorul românesc de primăvară* (în limba franceză, Paris, 1957, 397 p.). Acolo accentul e pus pe echinocliul de primăvară (și de toamnă), unde remarcăm partea cea mai arhaică a culturii populare exprîmată de mituri, rituri, credințe și de lirica epică... În volumul de față accentul cade pe solstițiul de iarnă (și de vară)”. Fiecare din cele trei părți ale volumului pot fi studii independente, monografii despre : Cîntecele ritual (ziorile) și folclorul obiceiurilor de iarnă (colindele) (Partea I); Păstoria, problemă fundamentală a culturii românești (Partea a II-a) și Poezia orală păstorească (Partea a III-a). Deși Octavian Buhociu mărturisește că a preferat să prezinte „descriptiv” materialul etno-folcloric în legătură cu problemele abordate și să lase pe planul al doilea interpretarea sa, recentul volum, care se situează în prelungirea altor demersuri ale autorului, este plin de sugestii și idei, dintre care încercăm să relevăm cîteva.

Ideea de bază pe care se axează cercetarea lui Octavian Buhociu este de a demonstra prin analiza unor rituri, credințe arhaice, creații populare orale, cu origine străveche, vechimea și continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic și totodată ceea ce îl individualizează față de popoarele din Europa nord-estică și apuseană. Bocetele și colindele, riturile „de trecere” și cele legate de obiceiurile de iarnă îi oferă un interesant material de investigație etno-folclorică. Dintre riturile „de trecere” îi rețin atenția: credința despre sufletul desprins de corp, cîntarea zorilor, cîntecul bradului, credința despre animalele — călăuză ale sufletului și despre arborii — vămi. Concluzia autorului „e că avem de-a face cu o matcă mitică arhaică, precreștină, privind interpretarea sufletului de către oamenii carpați... un strat sufletește străvechi, preluat de traco-daci, moștenit de români, viu încă și astăzi în sufletul românesc”.

Studiul detaliat al fenomenului „confrerile de feciori”, cu ansamblul lui cultural și artistic îl conduce la ideea unei origini carpato-dunăreano-pontică, deci daco-getică, și la concluzia acestui subcapitol: „Confreria de tineri apare azi în spațiul european numai la români, cu elemente și structură de tip arhaic”.

Alături de confrerie, ritul colindatului și colinda carpatică, în cadrul căreia insistă asupra colindelor de băiat, fecior, fată și a celor despre vinătoarea leului, cerbului, vulturului și dulfului, întregesc demersul și finalitatea acestei prime părți a cercetării. Două subcapitole ale primei părți sînt consacrate folclorului vînătoarei, care poate fi întîlnit și la alte popoare din sud-estul Europei, cu deosebirea că la români „e o moștenire etnică”. În acest context, colindul despre vînarea bourului ar reprezenta un mit original și ar constitui un bun cultural de la daco-geți. Numeroasele asociații între miturile populare românești și cele ale altor civilizații încadrează fiecare aserțiune a autorului.

Partea a doua a lucrării, consacrată problemei păstoritului la români, este cea mai densă și mai întinsă din întregul volum. Reconsiderînd contribuțiile înaintașilor: Ovid Densusianu, Simion Mehedinți, Romulus Vuia, Traian Herseni și Ion Conea, Octavian Buhociu lărgeste cu fiecare observație cadrul problemei, din care desprinde, ca bază pentru cercetările din următorul capitol, acea lege populară românească numită *jus valahicum* („dreptul valah”). Prin el — conchide autorul — „se vede că e vorba de o societate românească implinită, deci un popor realizat etnic, cu o cultură proprie (mituri, legende, cîntece, jocuri, poezie lirică, epică, dramatică etc.)”.

Partea a treia a lucrării aduce în centrul analizei *Poezia orală păstorească: Nedeile, Lirica pastorală*, iar dintre cîntecele epice populare în versuri, cu subiect păstoresc, *Șalga, Costea, Dobrișan, Mircea Ciobănașul și Miorița*. Din lirica păstorească se oprește asupra cîtorva motive aparținînd transhumanței și insistă asupra analizei testamentului ciobanului, *Ciobănaș d: la miori*. O idee pe care o va urmări consecvent Octavian Buhociu în această ultimă parte a cercetării, susținînd-o cu argumente din lirica și epica păstorească, este aceea de „pășînție”, adică faptul că membrii tribului aparțin aceleiași frății, deci, unui anumit tip de parentare. Pentru aceasta aduce în discuție mai mulți termeni de parentare folosiți curent în poezia orală epică, în primul rînd cei din *Miorița*: frate, văr primar, soră-mamă. Observații interesante în legătură cu balada populară românească îi prilejuiește lui Octavian Buhociu, încă din prefață, încercarea de definire a termenilor: *cînt epic — baladă*. „Epica orală românească nu are *balade*,... pentru noi *balada* aparține literaturii culte, pe cînd *cîntul*, numit la sate „cîntec bătrînesc”, este corespondentul original românesc al poeziei orale”. *Triada* ca relație între colinde și epica orală este o altă ipoteză sugerată de Octavian Buhociu în cercetarea baladei populare, înțelegînd prin aceasta „unitatea de trei”, apariția constantă a numărului trei, fie că e vorba de trei ciobănași, trei frați, trei turme de oi. Triada, observă autorul, „e universală și o găsim perfect de bine reprezentată la indoeuropeni”.

Analizele baladelor păstorești în discuție sînt la obiect și rezultă din confruntarea diferitelor păreri ale specialiștilor, dar mai cu seamă din compararea variantelor de pe întreg teritoriul românesc. Octavian Buhociu se dovedește foarte informat atît în bibliografia românească a folclorului, cît și în cea internațională, de-a lungul întregii lucrări, ceea ce este un merit de prim rang al volumului. Autorul abordează în deplină cunoștință de cauză și una din cele mai controversate probleme ale folclorului românesc, piatră de încercare pentru adevărații specialiști, problema localizării genetice a *Mioriței*. Reluînd ipoteza formulată de O. Densusianu, I. Diaconu ș.a., dar de pe alte poziții și cu alte argumente, Octavian Buhociu susține că balada *Miorița* n-ar fi fost creată în Transilvania (cum încearcă să demonstreze D. Caracostea, A. Fochi și O. Birlea) ci în Carpații de răsărit. El se ghidează în demonstrația sa după ideea învățatului spaniol R. Menendez — Pidal care observase că în folclorul spaniol originare sînt textele lungi, în timp ce textele scurte ar fi mai noi. Aplicată la *Miorița* această constatare sugerează că originare sînt variantele lungi, ample, din Carpații răsăriteni, iar nu cele scurte, din Transilvania. Dezvoltarea din colind a baladei *Miorița* n-ar mai fi fost posibilă, deoarece n-ar exista nici un alt

cîntec păstoresc care să fi fost inițial colind. *Miorița-colind* care e răspîdită, observă Octavian Buhociu, în zona conferențelor de feciori, ar fi trecut în colind din baladă. În subcapitolele despre folclorul vînațoarei își are premisa ideea că *Miorița* și-ar avea originea în cultura vînațoarei: mioara n-ar fi decît o metamorfoză a căprioarei din colindele de vînațor. Octavian Buhociu propune o comparație a baladei românești cu tradiția epică a marilor mituri scitice, indoiranice și iranice. Astfel, el compară pe eroul tragic din *Miorița* cu Yima, eroul ce deschide dinastiile „solare” în mitologia iraniană, iar pe cei trei ciobani din *Miorița* cu cei trei fii: Salm, Toz și Eric, ai regelui iranian Feridun.

Chiar dacă pentru folcloriștii români comparația pare dusă prea departe, ideile lui Octavian Buhociu îmbogățesc un capitol vast din cercetarea folclorică românească, denumit de C. Brăiloiu „miorițologie”. „*Miorița* — conchide Octavian Buhociu — s-a ivit odată cu oamenii ce-au apărut în Carpați, la Dunăre și la Marea Neagră” și „...dacă *Miorița* este o creație est-carpatică, ea a fost adoptată ca atare de toată etnia românească, după cum a și fost inovată în toate provinciile românești”. De remarcat insistența autorului asupra analizei *Mioriței* în contextul celorlalte motive păstorești.

Ideile lui Octavian Buhociu în legătură cu interpretarea *Mioriței* și a celorlalte probleme supuse dezbaterii în capitolele anterioare largesc cercetarea respectivă printr-o bună cunoaștere a materialului folcloric românesc și o argumentată încadrare a acestuia în context universal.

Lucia Berdan

N. TERTULIAN, *Experiență, artă, gândire*, București, Carlea românească, 1978, 390 p.

Binecunoscut atît în România cît și străinătate ca fiind unul dintre cei mai avizați comentatori contemporani ai operei filosofice și estetice a lui Georg Lukacs, N. Tertulian rămîne o prezență activă în cîmpul mai larg al dezbaterilor teoretice privind estetica și literatura. Ultima sa culegere de studii și eseuri înmănunchează rezultatele unor preocupări ce vizează domenii diverse, începînd cu probleme de ordin general, precum „literatură și istorie” sau „artă și hermeneutică” și terminînd cu reproducerea unei discuții polemice, dealtfel pasionantă, pe marginea cărții lui Yvon Bourdet *Figures de Lukacs*, la care autorul a participat în paginile revistei pariziene *Le Quinzaine littéraire*. Pe linia volumelor sale anterioare, *Eseuri* (1968) și *Critică, estetică, filosofie* (1972), N. Tertulian asociază demersului critic, aici cu precădere meta-critic, puternica armătură marxistă a formației sale filosofice, convins fiind că validitatea uneia din tezele cele mai interesante puse în circulație de confruntările de idei ale vremii noastre, aceea că „odată cu socializarea crescîndă a procesului de reproducție a existenței umane, s-ar fi impus tot mai mult, alături de formațiuni sociale de tipul clanului, familiei, claselor, națiunilor etc. și prezența *speiei umane* ca realitate obiectivă”, poate fi verificată pe „terenul privilegiat” al experienței estetice. Orice dezbateră în jurul valorii estetice, orice act critic nu se justifică în opinia lui N. Tertulian decît pornind de la realitatea că „operele de artă care nu au putut depăși orizontul limitat al unor comunități sociale restrinse, finitudinea unor experiențe particulare, nu au fost reținute de memoria umanității și nu au intrat în patrimoniul ei durabil”. De aceea *Philosophia rediviva* înseamnă aici în primul rînd „dezvoltarea unei cercetări marxiste cu o reală incidență asupra vieții sociale, asupra climatului ideologic”, înseamnă introducerea în circuitul nostru spiritual a unor lucrări marxiste fundamentale, precum cele ale lui Th. W. Adorno, J. P. Sartre, Ernst Bloch, Herbert Marcuse sau Jürgen Habermas, înseamnă dezbateră critică a tradițiilor gândirii noastre filosofice și sociologice, pentru a combate, în ultimul caz, „tendența de a oferi o imagine univocă și omogenă a tradiției, trecîndu-se sub tăcere puter-nicele antagonisme între orientările cu sens opus”. Deschiderea pentru care militează N. Tertulian își găsește în textele volumului *Experiență, artă, gândire* expresia cea mai adecvată.

Publicat inițial în *Cahiers roumains d'études littéraires*, studiul introductiv intitulat *Autonomia și eteronomia artei* fixează din capul locului poziția autorului printre „cei care refuză să stabilească un raport de antinomie între autonomia și eteronomia artei, afirmînd dimpotrivă că interioritatea autonomă a operei de artă se constituie într-o relație de dialectică tensiune cu exterioritatea ei”. N. Tertulian reia teza sartriană cu privire la nașterea conceptului de autonomie a literaturii în secolul al XVIII-lea ca atitudine de critică socială și consolidarea sa în secolul al XIX-lea, ca „rezultat al rupturii între autor și publicul său burghez”, pentru a demonstra că antagonismul dintre autonomie și eteronomie nu este decît „un rezultat al unei situații istorice circumstanțiate, ceea ce lasă deschisă posibilitatea unei alte conjuncțiuni decît cea antinomică”. Marxismul înțelege să susțină „autonomia ireductibilă a artei în constelația for-melor spiritului” mergînd mai departe decît tradiționala critică estetizantă a „formelor”, subli-

niind caracterul necesar al relației dintre „desăvîrșirea estetică” a operei și funcțiunea ei socială. „Eficiența socială a artei este una *sui-generis*, desfășurîndu-se la nivelul *forme* al puterii de *expresie*, și nu la cel al incidenței directe asupra proceselor sociale, cum se întâmplă în cazul altor tipuri de ideologii”. Disociînd între „coerența fantastică” a operei și atitudinile scriitorului în planul pragmatic și considerînd primul element ca factorul hotărîtor ce conduce către *valoare*, trebuie să se țină seama că însăși această „coerență fantastică” marchează de fapt o anumită poziție față de realitatea social-istorică. De aceea, conchide N. Tertulian, „implicațiile ideologice ale operei de artă trebuie căutate la nivelul celui sentiment determinant asupra lumii pe care îl exprimă fiecare operă de artă, plan desigur bine distinct de activitatea intelectuală, volitivă sau pasională a subiectului creator ca ființă practică, dar departe de a fi fără legătură, chiar și contradictorie, cu ele”. Acel *Weltgefühl* ce stă în spatele fiecărei opere conține, pe lângă valența estetică, și pe cea istorică, ce permite receptarea (sau o împiedică) de către un public la rîndul său istoricește determinat. Ne gîndim la posibilele legături ce s-ar putea stabili între pătrunzătoarele observații ale lui N. Tertulian și teoriile „esteticii receptării” ale școlii de la Konstanz, ce pornesc de la premise foarte apropiate.

Studiile asupra esteticii lui Schopenhauer, asupra esteticii fenomenologice a lui Mikel Dufrenne, asupra unor aspecte ale gîndirii lui Georg Lukacs, Herbert Marcuse, Th. W. Adorno, reprezintă în ansamblu reale contribuții la efortul de valorificare critică a marilor curente de idei ale contemporaneității, confruntate la rîndul lor cu monumentala moștenire filosofică și teoretică a secolului al XIX-lea. Reținem totodată două foarte importante studii consacrate operei de critică și teoretician literar a lui Mihai Ralea și mai ales celui faimos dar foarte puțin cunoscut manuscris filosofic al lui Camil Petrescu, ce-și găsește în N. Tertulian unul din primii săi comentatori avizați.

Publicarea integrală (așadar a tuturor intervențiilor) a dosarului polemicii în jurul lui Lukacs, Thomas Mann și a personajului acestuia din *Zauberberg*, I. L. Naphta, interesează nu numai prin insolitul procedurii, ci și prin reliefaarea citorva momente și atitudini definitorii pentru fixarea profilului în timp al filosofului și esteticianului maghiar. Deși N. Tertulian își păstrează, prin acea *Notă finală*, ultimul cuvînt, nu putem să nu observăm că o serie din obiectiile formulate de partenerii săi de discuție rămîn fără răspuns sau doar parțial contraargumentate. Apreciem, în compensație, curajul de a-și supune tezele, cu șanse egale față de ale preopinienților, judecății obiective a publicului românesc.

Andrei Corbea

I. NEGOIȚESCU — RADU STANCA, *Un roman epistolar*, București, Albatros, 1978, 375 p.

Impresionantă în acest „roman epistolar” ce înmănușează corespondența (1945—1961) dintre I. Negoîtescu și Radu Stanca este intensitatea experienței spirituale pe care o comunică. Exuberanța și tensiunea ideii, ca și fervearea confesiunii creează climatul efervescent al unei relații epistolare în care luciditatea reflecției se lasă uneori în voia reveriei, iar temeritatea unor viziuni se proiectează pe un orizont de idealism și de himere. Cartea este și documentul unei mari prietenii. Legați printr-o comuniune elevată, infiripată în anii studenției, ai „epocii schilleriene” de la Sibiu, tinerii peripateticieni despărțiți prin capriciile soartei își continuă pasionatul colocviiu într-un dens și, multă vreme, ritmic dialog, împărțindu-și în scris unul altuia îndoilele și zbuciumul, bucuriile sau descurajarea, născute din confruntarea, nu rareori dramatică, dintre idealurile lor și o realitate nu întotdeauna prielnică unor elanuri ce tind spre absolut. Sînt două voci distincte în acest epistolar, în care spiritul dinamic, neastîmpărat, de un optimism, dacă se poate spune, îndrîjit, aparține lui I. Negoîtescu, al cărui pariu cu viața, sfidător la început, exprimă sentimentul acut orgolios al propriei personalități. În primii ani îndeosebi scrisorile sînt străbătute de un suflu impetuos, ca de „furtună și avînt”. Se făuresc, acum cu lirismul violent al grandorii, și irealizabile utopii. Gesticulația, nestăpînită, are sublimități, iluzia este enormă, cugetarea tinde spre construcția vastă, la a cărei temelie este sădit un crez anume, propovăduit cu ardoare și cu o intolerantă consecvență. „Euphorionismul”, iată obsesia ideologică a corespondenței și în definiția insolitei noțiuni valoarea estetică și aceea morală se îngemănează, cristalizînd într-un concept care, sub semnul unui „realism ideal, în formulare fenomenologică”, să reflecte „apologia spiritului obiectiv și a esențialității clasice”. Ar fi, în credința exaltată a promotorilor, unica „soluție de europenism”, tendința rupînd definitiv cu ponicifele tradiționale, cu acele fenomene de inerție ce pot osîndi, în absența unui dinamism intelectual, o cultură de mari resurse

la un provincialism fără nădejde. Contestarea, nu doar a unor curente autohtone (sămănătorism, poporanism, gîndirism) sau străine, ci și a unor personalități ca Sadoveanu, Blaga, G. Călinescu, se înscrie firesc în acest program reformator, radical, expus cu o intemperanță juvenilă care o face încă și mai vehementă. Dar exacerbarea în negație, chiar serios argumentată, nu are mereu o replică afirmativă pe măsură și acest „euphorionism”, care nu-și împerește toate sensurile și nici nu se alcătuieste într-un sistem riguros, rămîne oarecum esoteric, proiect estetic seducător, iradiind în empiriul teoriei. Șansa lui ar fi putut să fie efortul convergent, critic și creator, al Cercului literar de la Sibiu, din păcate prematur dispersat. Oricum, una dintre liniile de forță ale concepției este aceea a reconsiderării și a reordonării valorilor literare, într-o ambianță primenită, care să fi asimilat un spirit de esență europeană. Felul, explicit enunțat, îl constituie *autonomia* inconfundabilă a unei literaturi care, după opinia drastică a lui I. Negoțescu, suportă efectul corupător al unor nepotrivite înrîuriri.

Correspondența, de o mare finețe a ideii în registrul reflexiv, se manifestă vibrant și în regim afectiv, unde accentul e fremătător. Cultul prieteniei este simțămîntul predominant, cu atît mai imperios cu cît contrarietățile existenței sperese. El se însoțește cu nostalgia armoniei ce reunise pe „cerchiștii” din vechiul burg transilvan. Risipirea lor e deplînsă cu fiece prilej și regretul întreține năzuința, iluzorie, a reunirii. „Împreună putem fi o forță”, proclamă I. Negoțescu, dar afirmația ține, de acum, de un trecut ireversibil și înseamnă, în fond : „Împreună puteam fi o forță” ; dealtfel și ideologia „euphorionistă” ar fi pretins solidaritatea literară a unei grupări, a unei *elite*, inițiate în înțeleșurile înalte ale artei și literaturii. Împrejurările nu se arată însă favorabile și o asemenea dorință revine, în răstimpuri, doar ca un melancolic, și uneori patetic, refren epistolar. Treptat, elanurile se moderează, superbia juneții își pierdează din retorismul romantic, iar mesajele, și ele mai rare, își transferă entuziasmul într-o tonalitate gravă, citeodată amară, umbrită de decepții și tulburată de anxietăți. Criza se declanșează fie în clipele unei teribile îndoieli de sine, fie atunci cînd singurătatea, izolarea își exercită insuportabil apăsarea. Prietenia, „această uriașă capodoperă a vieții mele”, cum o numește Radu Stanca, e nu numai limanul regenerativ, refugiul, în restrîște, al celor doi, ea este și un mit al solitudinii.

Imaginea, fizionomia lăuntrică a personajelor „romanului epistolar”, ușor de descifrat cu tot „machiajul” subtil literar și rostirea supravegheată, se diferențiază din ce în ce. I. Negoțescu este *criticul*, împălimit de cărți și de idei, în continuă combustie a spiritului, speculativ și erudit, trăitor (și aproape prizonier) într-un spațiu de euforii superior livrești, de voluptăți primejdioase intrucît în ele subzistă o damnațiune. Căci „relația pură și disperată cu cărțile” sublinează o severă frustrare. Energiile sufletești comprimate se eliberează, se convertesc într-o patimă absorbantă pentru lectură și criticul citește „cu furie”, cu frenezie, pînă la epuizare, problematizînd, imaginînd structuri literare și critice, mai și vișînd pe marginea cărților, urmărît de cîteva teme (erotice, filozofice, religioase), care îl fascinează. Limbajul său e mai auster, impresiile de viață, relatînd o experiență discontinuă sau intimplătoare, sînt trecute prin filtru intelectual, se propagă, compensatoriu, într-un mediu imaginativ, își dezvoltă arborescent semnificațiile, pierzîndu-și însă, în atmosfera rarefiată, din prospețime, secătuiindu-și din sevele vitale ; abstractizate, ele se valorifică, nu fără unele crispări, prin comentariu eseistic. Criticul se mintule prin scris. Însă reclusiunea lui într-un „turn de fildeș”, oricît de fastuos, agravează de fapt nevoia, exasperată uneori, a comunicării, a împlinirii afective și, într-un alt sens, sociale. Radu Stanca se înfățișează în corespondență mai spontan și mai destins, el își destăinuie cu naturalețe și cu un suris parcă sceptic trăirile, rareori livrești, stările care, trecînd de la beatitudine și exultanță la dezamăgire sau tristețe, tind a se fixa într-o zonă mai temperată, unde iluziile se rectifică sub presiunea realității. Temperamental, poetul pare un ciclotimic și e în orice caz un retractil, minat de predispoziții depresive, inhibitorii, iar cine nu-i cunoaște biografia își poate da totuși seama și așa că în această fire de introspect, meditativă, dubitativă e o predestinare. Că, deci, cu toate apelurile și îndemnul, în întreaga gamă a chemărilor prietenești, ale lui I. Negoțescu sibianul nu va putea evada pînă la urmă din cetatea-i medievală și, în pofida înzeștrării sale, de care pare că se îndoiește, nu va ieși niciodată la rampă pe scena mare a vieții literare. Există într-adevăr în viața atît de retrasă a lui Radu Stanca ceva ingrat și nedeșăvîșit. Mai pesimist, lesne înclinat spre renunțări, el nu are energia de a birui ingratitudea clipei. „Aduu mereu proiecte, dar amîn mereu traducerea lor în viață”, se autoportretizează el, cu luciditate. Felul său de a reacționa e altul decît al celuialt corispondent. Dacă acela își cantă refugiul ori consolarea într-un hedonism intelectual, Radu Stanca, în schimb, se cufundă cu înfrigurare în senzațiile de viață, pentru el mai generoase, experiența erotică mai cu seamă fiind datătoare de voluptăți dionisiace. Din clipa în care întîlnește și „marca dragoste”, corespondența se dezechilibrează, se deritează, poetul răspunzînd la intervale tot mai neregulate

scrisorilor, la fel de calde și devotate, ale singuraticului său prieten. Viața și arta se resping și se cheamă, într-un patetic dialog, în acest „roman epistolar“.

Correspondența, care constituie și o prețioasă mărturie de istorie literară, configurează un ideal exemplar, în sens goethean, de personalitate umană și artistică.

Florin Faifer

DORIN TUDORAN, *Biografia debuturilor*, Iași, Junimea, 1978, 366 p.

O carte de interviuri, cum este și aceea alcătuită de Dorin Tudoran, are uneori, sau poate avea, infrastructura unui roman. Din reunirea laolaltă, într-o împletire ca și polifonică, a mai multor voci cu timbru felurit, rememorând destine, întâmplări și evenimente, se întretese și istoria subiectivă a unor epoci de literatură. O istorie în cîmpeie, în contururi schimbătoare, privită din unghiuri diverse, de obicei dintr-o perspectivă egotistă, oricum în viziunea inedită, *dinlăuntru*, a scriitorilor înșiși. Din mărturii lucide, destăinuirii nostalgice, evocări din vremuri de demult sau din timpuri mai apropiate se creează o ambianță în care se perindă mai multe vîrste ale literaturii. Sînt reprezentate cîteva generații de poeți, prozatori și critici, un mănunchi de destine, de scriitori cu structuri diferite — prin fire, prin vocație, prin opțiune sentimentală și literară. Cartea aceasta (*Biografia debuturilor*) încearcă să „decupeze“ anumite „repere“ (ca să reluăm termenii preferați de D. Tudoran), să surprindă deci acele tensiuni care străbat o biografie sau alta, „imaginile simbolice“ care vor fi marcat-o, revelațiile și dilemele, împlinirile și eșecurile ce se pot ivi, cu răsfrîngerii, poate, în operele de mai tîrziu. O relație nuanțată se stabilește între momentul biografic și „biografia creației“, stimulînd reacția critică, de analiză și autoanaliză, a celor intervievați. O confruntare spontană, în care gustul sau preferințele, nivelul teoretic și scrupulul autocritic participă, ca într-un joc de ogînzii, la o reconsiderare, surprinzătoare în multe privințe, a unor tablouri valorice, în răspăr cu clasașmentele obișnuite ale istoriilor literare. E aici și un fel de revanșă, a celor ce s-au socotit cîndva nedreptățiți de un verdict sau altul; în orice caz, dispoziția polemică se află în largul ei. Autoritatea criticii așadar, a lui G. Călinescu, Vl. Streinu, P. Constantinescu, Perpessicius, Șerban Cioculescu, precum și aceea a lui T. Vianu, E. Lovinescu sau O. Șulțiu, această autoritate este frecvent invocată, fie într-un gest de loială recunoaștere a clarviziunii lor, a înținerii exercitate de marii noștri critici, fie, poate chiar mai des, din nevoia unor rectificări sau contestări. Timpul nu a stîns unele nemulțumiri. Orgoliile sînt încă vii. Nu surprinde deci că nu numai M. Dragomirescu sau E. Lovinescu, care au avut de împlinit la vremea lor destule adversități, dar și un G. Călinescu, și în primul rînd el, sînt supuși unor observații destul de puțin îngăduitoare. Există însă și reversul. O mărfurisire a Ioanei Postelnicu e grăitoare: după dispariția lui E. Lovinescu, își amintește scriitoarea, „eram dezorientați, căutam o autoritate critică“. În acest spațiu subiectiv al memoriei și al confesiunii e firească alternarea preferințelor, mobilitatea ierarhiilor scriitoricești. Dacă Eminescu rămîne, astral, deasupra tuturor, Blaga și Arghezi, Barbu și Bacovia își împart pe rînd voturile, prin al căror capriciu supremația poetică e acordată cînd unuia-cînd celui alt; în proză, mai multe sufragii întrunesc Sadoveanu și Rebreanu; în critică, parcă Șerban Cioculescu.

Un alt aspect, interesînd istoria și critica literară, ar fi acela al reconsiderărilor, al reevaluarilor, care vizează curente literare, autori sau numai anumite opere. Sînt păreri, propuneri ce pot sau nu să fie luate în considerare, dar nu pot fi nesocotite. Astfel, înfruntînd ceea ce el numește „o prejudecată snoabă“, Dragoș Vrăncianu accentuează asupra rafinamentului atmosferei din literatura sămănătoristă; Barbu Solacolu îi lichează pe Sandu Aldea și Donar Munteanu, iar pe D. Iacobescu îl consideră chiar „un mare poet“. Pentru I. Vineu, dar mai ales pentru Cezar Petrescu este solicitată o situație valorică mai în acord cu însemnătatea reală a operei lor. Episodice sînt schițate cîteva personaje controversate. Astfel, despre Eugen Ionescu, din perioada colaborării la publicația craioveană „Meridian“, Tiberiu Iliescu își amintește ca despre un spirit turbulent, de un nonconformism dibaci și zgometos, avid de notorietate; Nae Ionescu, cel dinaintea alunecării lui nefaste, este pomenit de Aurel Baranga, ca și de Al. I. Ștefănescu, cu admirație sinceră pentru elocința lui fascinantă. Sînt, apoi, în treacăt evocate alte destine, existențe citeodată tragice, nume astăzi uitate, ale unor scriitori care, dintr-un motiv sau altul, s-au pierdut.

Biografia debuturilor este o carte despre vremuri multe și confesiunile unor scriitori mai vîrstnici cuprînd referiri, mai mult sau mai puțin încețoșate de trecerea atîtor ani, despre

oameni și întâmplări de la început de veac, de la „cumpăna veacurilor“. În câteva străfulgerări ale amintirii prinde contur silueta lui Caragiale; la fel și aceea a lui Slavici. În imagini fugare reapar Brâncuși și Iorga, Ibrăileanu și P. Istrati, Titulescu sau Aurel Vlaicu, surprinși cel mai adesea în împrejurări obișnuite, în apariții, ca să spunem așa, „desacralizate“, în clipe de viață cotidiană. Sint „reper“ prețioase în „spațiul intim“ al celor ce au avut privilegiul de a-i cunoaște îndeaproape.

Unduindu-se prin ungherele și labirintul memoriei, interviurile se desfășoară, cu firește abateri, după ritualul pe care și l-au propus. Dorin Tudoran e un reporter intuitiv, sensibil, care nu-și abordează interlocutorii cu aplombul caracteristic breslei, ci mai învâluitor, cu o anume finețe și subtilitate. Incursiunea autobiografică, provocată de el prin diferite iscușințe și mijloace, începe cu primele suveniruri din copilărie, parcurge anii de școală și de studenție (cu rememorarea pioasă, plină de recunoștință, a unor chipuri luminoase de dascăli, profesori sau institutori); reconstituie o anumită atmosferă, nu numai literară, dar și un climat social-politic. Intervin după aceea călătoriile și prietenii nedespărțite, scene pasionate sau pitorești de prin cenecluri și cafenele literare; polemicele celebre; primele colaborări la reviste, unele prestigioase, altele mai mărunte; aderarea la grupările scriitoricești, nucleu iradiante ale vieții literare. Accentul cade de bună seamă pe momentul *debutului*, care are după opiniile celor întrebați mai multe accepții. El poate însemna o stare perpetuă, reînnoită cu fiecare carte (Romulus Dianu, Nina Cassian, I. Bănuță) sau o succesiune de momente, marcind de fiecare dată începutul unor alte și alte preocupări (Al. Dima). Există debuturi timpurii, anunțind o vocație precoce, și debuturi, debuturi editoriale, neobișnuit de târzii. Insistența lui Dorin Tudoran, care are deența de a evita anecdotică facilă sau picanță, este de a descoperi „adevăratul debut“, zodia sub care un autor sau altul și-a înscris opera de mai târziu.

Sint mai mulți ani de cînd, printr-o inspirată inițiativă a revistei „Luceafărul“, aceste interviuri, precum și altele, care nu au fost aici incluse, au început să apară. În intervalul care s-a scurs, cîțiva scriitori, dintre cei mai în vîrstă, au plecat dintre noi. Cu atît mai prețioasă devine această carte în care vocea lor depune ultima mărturie. Interviul, cu scenariul lui elastic, adaptabil, îngăduie personalității unui scriitor să se manifeste nestînjinit, în deplină autenticitate sau, alteori, cu inocente răsfașuri cabotine. Este, oricum, o formă de spectacol, de spectacol intelectual, în care însușirile și predispozițiile fiecăruia sint cît mai avantajoș puse în relief. Așadar, cine sint protagoniștii, care sint personajele cărții? — D.I. Suchianu, cu neastîmpărul lui fosforescent; Scarlat Callimachi, „prințul roșu“, menținîndu-se într-o altitudine de sobrietate gravă, austeră; D. Murărașu, al cărui devotament de eminescolog îl îndreptățește să semnaleze unele erori săvîrșite în cercetarea operei eminesciene de un Perpessicius sau G. Călinescu. Ne întîmpină, într-o apariție discretă, Barbu Solacolu; suportăm degajarea ușor arogantă și verva tăioasă a romancierei Henriette Yvonne Stahl; recunoaștem însuflețirea lui G. Lesnea, cronicar și rapsod avîntat al Iașilor de odinioară. Apoi, spiritul reflexiv, problematizant, al lui I. Biberi; spiritul neconformist al lui Romulus Dianu; disociațiile limpezi, cumpătate, din domeniul comparatismului ale lui Al. Dima, solicitat și de amintiri sibiene. O altă secțiune, densă, cu date și interpretări originale, este consacrată *avangardei*. Prilej de pătrunzătoare, și în cunoștință de cauză, disocieri și considerații asupra poeziei moderne în general și îndeosebi asupra suprarealismului românesc. Confesiunile aparțin lui Aurel Baranga, oscilînd între poezie și dramaturgie, Al. Balaci, natură limpidă, senină, cu stări de beatitudine, Mihnea Gheorghiu, pledînd pentru erudiția dar și pentru militantismul scriitorului, Tașcu Gheorghiu, în rostiri calofile, Tiberiu Iliescu, scăpărător de vervă sarcastică, în fine, Constantin Nispeanu, un scriitor retras și reticent. Dintre debutanții *celui de al patrulea deceniu* pot fi reîntîlniți Radu Boureanu, evocator sonor și dezinvolt, Dragoș Vrânceanu, impresurat de amintiri florentine, Ioana Postelnicu, în suveniruri sentimentale și livești. Urmează un trio de *universitari* (Const. Ciopraga, Al. Piru, Mircea Zăciu) care, cu spirit de sistem și înclinații teoretizante, pun în discuție condiția criticului, specificul relațiilor sale cu opera, conduita lui morală și estetică. În sfîrșit, completînd ansamblul, I. Bănuță, narînd o copilărie neverosimil fabuloasă, Nina Cassian, împletind într-o trăire lăuntric armonioasă muzica și poezia, Al. I. Ștefănescu, reîntors, cu o anume nevoie de disculpare, asupra epocii proletcultiste, St. Aug. Doinaș, mărturisindu-se „fascinat de puritatea limbii literare“.

Biografia debuturilor este o carte de care critica și istoria literară vor trebui să țină seama.

Florin Faifer

ELENA TACCIU, *Trei poeți preeminescieni*, București, Minerva, 1978, 216 p.

Unul din golurile — rare din ferice — ale istoriei noastre literare îl constituie deceniul 1850—1860, a cărui ignorare s-a produs odată cu apariția junimismului, ignorare inițiată de acesta și accentuată apoi de mai toți istoricii literari. Ultimii ani au însemnat și un început, timid, încă, de descoperire și valorificare a unor scrieri care, departe de a fi terne, aduc un spor considerabil în cunoașterea adâncită a literaturii noastre moderne. Fără îndoială, studiile lui Paul Cornea rămân, sub acest raport, lucrări de referință. Atașată epocii noastre romantice (și nu numai deceniului amintit) se dovedește a fi și Elena Tacciu, ale cărei volume anterioare (*Mitologie romantică* — 1973 și *Aventura lui George Gordon Byron* — 1977) aduceau precizări substanțiale asupra unor tipologii caracteristice, investigate în plan european, dar cu o predilecție mărturisită pentru aplicarea lor la cadrele romantismului românesc. Mai mult poate decât studiile altora, Elena Tacciu a reușit să ofere, făcând apel la posibilitățile oferite de seriile imagistice, câteva puncte de reper inconfundabile, în anume compartimente în care se duceau discuții sterile. *Mitologie romantică* evidențiază câteva „mituri romantice ale fantasticului și melancoliei”: „*Aventurile...* se oprea asupra căilor pe care le-a deschis romantismului (european și românesc) fascinantă personalitate a lui Byron.

Continuare a lucrărilor anterioare, *Trei poeți preeminescieni* se oprește la aceeași epocă a literaturii noastre, privită însă printr-o cronologie inversă: „de la începuturile lui Eminescu, la poezia care l-a precedat, pentru a ajunge, din nou, la poetica începuturilor eminesciene”. Exercițiul — ca să zicem astfel — îi are în vedere pe trei dintre poeții epocii pre-eminesciene (Bolliac, Catina și Sihleanu), a căror alegere nu intru totul justificată are urmări și în planul argumentației. Un capitol introductiv teoretizează pe marginea „paradoxului poetului minor” și, fără a-și propune să aducă lucruri noi, oferă nu o justificare a alegerii, ci o acoperire în plan teoretic, de care poate nu ar fi fost nevoie. Mai curind ar fi fost utilă o explicare a selecției punctelor de reper pre-eminesciene: de ce Calina și nu Crețanu, ori Radu Ionescu, de ce Sihleanu și nu Mihaile Zamfirescu ori N. Nicoleanu? Pentru că există o stratificare și a minorilor, care sînt „minori mici” sau „minori mari”, cu o importanță corespunzătoare în timpul creării tradiției ori al ruperii de tradiție. Oricâtă importanță ar avea Catina, nu se poate extrage din versurile lui mai mult decât ceea ce sînt și numele său, ca și al lui Sihleanu, va fi nu o dată „uitat” de Elena Tacciu. Din punctul de vedere al istoriei literaturii române, Catina ori Sihleanu, considerați fiecare în parte, rămân mai puțin semnificativi pentru evoluția către eminescianism. Nu însă și Bolliac, pe care se sprijină îndeosebi argumentarea Elenei Tacciu, constrinsă să apeleze cîteodată și la Bolintineanu, Heliade — Rădulescu, C.A. Rosetti nu atît pentru a lărgi cîmpul de cercetare, cît pentru a menționa lucrarea în sfera propusă: „a urmări Bildungsromanul unor atitudini, teme și simboluri, de la schițele unor pașoptiști pînă la sublinierea eminesciană”.

Intrînd în sfera unor determinări imponderabile, Elena Tacciu circumscrie lirica celor trei minori „în zona estetică a unui romantism baroc, flamboiant”, venind cu un punct de vedere care interesează nu numai versurile lui Bolliac, Catina ori Sihleanu, dar întreaga noastră literatură din secolul trecut. Anume că o parte a poeziei pașoptiste și postpașoptiste, dimpreună cu poezia eminesciană de început se alimentează din date psihosociale baroce: „impactul interior, starea de criză, mobilitatea izvorită dintr-un acut sentiment al caducității formelor reale, antinomiile esență-aparență, spirit-materie [...] se refulează în forme luxuriante privite drept compensare și refugiu în fața precarității existențiale”. Perspectiva deschisă — și fructificată — de Elena Tacciu are avantajul de a uni o întreagă epocă sub semnul unei caracteristici literare generată de stări sociale corespunzătoare și de a dovedi aplicarea cu suplete a unor determinări, uneori prea rigide, ale istoriei literare. Dar și dezavantajul de-a încălca, poate, pe alocuri, fapte oferite tot de evoluția literaturii noastre.

Analiza unor teme, motive și simboluri îi permite Elenei Tacciu să fructifice o metodologie aplicată cu succes în studiile anterioare. Dar, de data aceasta, rămînem cumva cu impresia elaboratului crud, a îndatorării ostentative față de un model analitic de care desprinderea se face anevoios. Fenomenologia bachelardiană are, desigur, câteva mari avantaje și J.P. Richard a demonstrat-o cu finețe. A rămîne însă prea mult în sfera terminologiei fenomenologice, a încerca descoperirea funcției profunde a imaginii în opera unui „minor inter minores” pare mai curînd un pur exercițiu metodologic. Din acest punct de vedere, spre deosebire de primele două volume — mai ales de al doilea — noul studiu al Elenei Tacciu pare mai puțin o cunoaștere a celor trei minori și a raporturilor lor cu Eminescu, dar mai curînd o sumă de arabescuri cu motive — din cînd în cînd — și din versurile, precare, ale celor trei poeți și din ale începuturilor poeziei eminesciene. Din această întreprindere, puși alături de nume cu largă circulație, Catina și Sihleanu (mai puțin Bolliac) sînt realmente striviți, reduși la o scară care

este alta decît aceea a literaturii noastre din secolul al XIX-lea. Impresia persistă, din păcate pe tot parcursul volumului, oricîte precauții ar lua Elena Tacciu. Dar, s-ar putea zice, acesta este riscul minorului... Replică perfectă, dar problema privește modalitățile de abordare a operei lor și, dintre toate, fenomenologia mi se pare mai puțin indicată. În ciuda acestor nepotriviri, analizele Elenei Tacciu sînt dintre cele mai fine și mai precise, relevînd adesea înțelesuri profunde și trăiri autentice, cu deosebire la Bolliac. Din acest punct de vedere, cel mai realizat este capitolul dedicat celor *Trei simboluri*: stîncă, vulturul și Mira, unde incursiunile arhetipale descoperă cîteva linii de forță, capabile să contureze un peisaj liric preeminescian, cu nebaneute resurse imagistice, asimilate de Eminescu într-o structură nouă, plină de viață și prosepîme. Una dintre concluziile Elenei Tacciu: „gigantismul antropomorfic al stîncii artisanale ajunge să definească la Eminescu structuri metafizice, pornind, de la un simplu accident al universului montan românesc, invocat mai ales pictural de predecesorii săi”.

Nu lipsesc din studiul Elenei Tacciu nuanțările și punerile la punct în diverse chestiuni făcute cu sobrietatea stăpînirii mijloacelor analitice, cu sentimentul dominării analogilor tentante dar gratuite, la care îndeamnă, nu o dată, critica arhetipală. Raportarea la contextul social-istoric este evidentă în capitolul *Dacia Felix*, unde analogiile dintre cei trei poeți și începuturile poeziei eminesciene sînt puse în evidență cu discernămint, pe baza unor incurșuni fertile.

Este adevărat că nu totdeauna Elena Tacciu se păstrează în linia analizelor arhetipale, pășind și pe terenul analizelor stilistice, prozodice, sociologice, chiar pe terenul psihanalizei, dar pare să fi fost constrînsă la aceasta nu numai de insuficiențele metodei, ci și de precaritatea materialului imagistic supus analizei. În orice caz, din numeroasele pagini parcurse, Elena Tacciu, a sintetizat esențialul, expunîndu-și concluziile cu o elegantă coerență. Teme și motive principale ale liricii postpașoptiste sînt investigate minuțios, contribuîndu-se la stabilirea unor jaloane viabile într-o arie literară desconsiderată de cei mai mulți, dar care va intra, datorită și studiului Elenei Tacciu, cu drepturile ce i se cuvin, în istoria literaturii noastre.

Dan Mănuacă

FLORIN MARCU — CONSTANT ÎMANECA, *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978, 1168 p.

În Editura Academiei, a apărut a treia ediție a *Dicționarului de neologisme*. Nu mai este cazul să subliniem necesitatea, rolul, bogăția și importanța neologismelor și a unei lucrări lexicografice care să le selecționeze, să le indice originea și să le definească. Vom reafirma numai faptul că un asemenea dicționar este oricînd și oriunde binevenit și așteptat cu interes de toți cititorii, indiferent de vîrstă, de pregătire, de preocupări.

Deși, în literatura de specialitate, s-au editat, în ultima vreme, numeroase dicționare, glossare, lexicoane sau enciclopedii, mai ample sau mai reduse ca întindere, cu caracter științific mai riguros (*Dicționarul Academiei*) sau mai popular (*Dicționarul explicativ al limbii române — DEX*), precum și o serie de dicționare speciale (economic, politic, diplomatic, de biologie, de chimie, de fizică etc.), lucrarea pe care o semnalăm — prin bogăția, prin diversitatea și prin lărga ei cuprindere — a înregistrat, chiar de la lansarea ei în librării, un succes.

Epuizarea atît de rapidă a celor două ediții anterioare, apărute în 1961, respectiv 1966, la Editura științifică, și completarea listei de cuvinte cu noi termeni, acumulări în răstimpul care s-a scurs de la ultima ediție, rectificările, completările, precizările și îmbunătățirile aduse definițiilor sau schemelor unor cuvinte sînt argumente suficiente care să susțină părerea că ne aflăm în fața unei lucrări de valoare. La aceasta a contribuit — fără îndoială — și ajutorul de care a beneficiat din partea unor lucrări lexicografice de prestigiu, publicate între timp, cum sînt, de pildă, *Dicționarul limbii române* (M, N, O, P, R), *Dicționarul enciclopedic român*, în patru volume, *Micul Dicționar Enciclopedic* (ediția I) și — îndeosebi — *Dicționarul explicativ al limbii române* —, pe care recentul dicționar de neologisme le-a folosit, dar pe care — fapt destul de regretabil — autorii lucrării au omis să le menționeze în *Prefață*. Toate acestea au făcut ca volumul să se dubleze aproape, în ceea ce privește numărul de pagini (și — bîncînteles — de cuvinte), să-și îmbunătățească definițiile și calitatea redactării în general, să fie „adus la zi”.

Lărgirea listei de cuvinte s-a făcut pe seama excepționalei creșteri a lexicului contemporan, reflex imediat și previzibil al dezvoltării economiei, științei și culturii.

Data fiind evidenta tendință de unificare, pe scară internațională, a vocabularului, cele mai multe dintre neologismele curente din limba română cuprinse în *Dicționarul de neologisme* se găsește, în forme identice sau foarte apropiate, în mai toate limbile moderne. Este important de subliniat faptul că majoritatea cuvintelor noi — indiferent din care limbă parvin — sînt de origine latină (sau grecești, pătrunse prin latină). Vocabularul este astfel latinizat, situație care ridică prestigiul limbilor romanice în cadrul limbilor lumii și grăbește procesul de unificare.

Autorii *Dicționarului* au considerat neologisme toate formațiile lexicale nou ivite în limbă, fie pe calea împrumutului (*bacterie, dribling, marketing*), fie formate în interiorul limbii, prin derivare cu sufixe și cu prefixe sau prin compunere (*ciobolcă, pericarpatie, telcreporter*).

Spre deosebire de edițiile precedente, actuala ediție a *Dicționarului de neologisme* a eliminat tehnica lexicografică a definirii prin sinonime, înlocuind-o cu definiții explicative, uneori cu caracter enciclopedic. Tot ca o noutate semnalăm includerea în dicționar a tuturor elementelor de compunere cu ajutorul cărora se formează un număr deosebit de mare de cuvinte, procedeu modern și foarte productiv de îmbogățire a vocabularului, care dă astfel posibilitatea cititorului să-și explice singur serii întregi de termeni noi. În legătură cu elementele de compunere este demn de relevat inovația autorilor de a le fi înregistrat atît pe cele inițiale, cu specificarea „prim” (*pseudo-, peri-, micro-, lacto-, retro-, filo-*), cit și pe cele finale, cu precizarea „secund” (*-fil, -tecă, -lalie, -log, -pedie*).

Inventarierea tuturor segmentelor formative pune în evidență, pe de o parte, numărul lor extraordinar de mare în ansamblul vocabularului neologic, capacitatea lor infinită de a alcătui cuvinte noi și originea lor greco-latină, iar, pe de altă parte, procesul din ce în ce mai activ, mai productiv și mai unitar de internaționalizare a lexicului în general.

Un alt aspect pozitiv îl constituie păstrarea și adîncirea principiului etimologiei multiple, principiu care explică pătrunderea în limba noastră, concomitent sau la epoci diferite, a aceluiași cuvînt pe mai multe căi. Niciăieri mai bine decît într-un dicționar de neologisme nu poate fi mai clar probată și verificată valabilitatea și superioritatea acestui principiu, care rezolvă convingător sute de etimologii românești.

Cum era și firesc, o lucrare de asemenea proporții și cu un asemenea grad de dificultate nu putea fi scutită de unele erori, de nejustificate omisiuni, de explicații etimologice discutabile, de inconsecvențe în tratarea unor cuvinte etc. Fără a avea pretenția să epuizăm sau să ierarhizăm observațiile noastre, în rîndurile ce urmează vom încerca să prezentăm unele aspecte desprinsе din analiza *Dicționarului de neologisme*.

a) *Sinonimia*. Deși, în *Prefață*, se afirmă că lucrarea „a fost elaborată în baza unei tehnici lexicografice prin care se exclude aproape întotdeauna apelul la definițiile sinonimice”, în practică, în corpul dicționarului, nenumărate sînt cazurile în care această modalitate precisă, directă și economică de identificare a termenilor este folosită, și nu numai în situațiile-limită. După părerea noastră, greșeala rezidă nu în abaterea de la principiul enunțat de autori, ci, mai degrabă, în ambiția lor de a-l respinge, de a se feri de el, cu altă mai mult cu cit, într-un asemenea tip de dicționar, definiția sinonimică și-ar fi putut demonstra utilitatea.

În glosarea unor cuvinte interesează mai puțin modalitățile de a prezenta acest proces; ceea ce prezintă într-adevăr importanță sînt fidelitatea, corectitudinea, proprietatea sensurilor cu care explicăm termenii înregistrați. Tocmai, de aceea, la fel de bine poate fi utilizată definiția clasică, cu gen proxim și diferență specifică, precum și definițiile prin sinonime ori serii sinonimice, prin analogii, asociații, antonime sau chiar — la plante și la animale — numai prin denumirile latinești preluate din științele care se ocupă cu studierea și cu clasificarea respectivelor categorii de nume. Definiția sinonimică, totală sau parțială, este mijlocul cel mai simplu și mai clar, mai accesibil și mai direct de explicare a sensurilor cuvintelor. Tocmai din această cauză, nu înțelegem refuzul autorilor de a-l folosi. „Intoleranța” pentru sinonimie — ca mod de definire a neologismelor este însă — din fericire — numai teoretică; în practică, așa după cum am spus, acest principiu nu este respectat. Cî., în sprijinul afirmației noastre, cuvinte ca: *nanosomie, nara, narațiune, narină, naturalizație, nitrăție, numărabil, nut, ovoid, ovoidal, orogeneză, ozonizator, superarbitru, subdivide, submicron, insolvență, insistent, insolență* și multe, multe altele.

b) *Omonimia*. Un alt aspect discutabil în lucrarea pe care o recenzăm este legat de modul în care a fost rezolvată problema omonimelor. Dacă este adevărat că omonimele sînt „cuvintele care au aceeași formă și aceeași pronunțare și care diferă ca sens și ca origine”, înregistrarea lor făcîndu-se, de obicei, cu cifre la umăr (cum se spune în limbaj lexicografic), nu așa a procedat *Dicționarul de neologisme* în foarte numeroase cazuri, în care această marcă se impunea. S-a notat astfel numai cînd similitudinea există și în privința categoriei gramaticale, ca în exemplele: COMISAR¹ s.m. „ofițer de poliție”, COMISAR² s.m. „persoană imputernicită

de guvern cu munci politice, în trecut, în U.R.S.S.“; MARCĂ¹ s.f. „semn distinctiv“, MARCĂ² s.f. „unitate monetară“, MARCĂ³ s.f. „provincie în unele state feudale“; OPERĂ¹ s.f. „acțiune, lucrare“, OPERĂ² s.f. „lucrăre muzicală“; TIFON¹ s.n. „țesătură rară pentru pansamente“, TIFON² s.n. „aparat pentru producerea semnalelor acustice“ etc. După părerea noastră, ar fi trebuit să fie considerate omonime, și marcate ca atare, și cuvinte ca: CHIT s.n. „pastă de lipit“, CHIT adv. „achitat“; CHITON s.m. „moluscă“, CHITON s.n. „tunică“; COC s.m. „bacterie“, COC s.n. „pieptănătură“; COD s.m. „pește“, COD s.n. „culegere de legi“; COMIS s.m. „reprezentant comercial“, COMIS s.n. „confiscare“; COMITE s.m. „șef al unui comitat“, COMITE vb. „a săvârși“; GRAF s.n. „reprezentare grafică“, GRAF s.m. „cont german“; MARȘ s.n. „mers“, MARȘ interj. „pleacă“; MASIV s.n. „munte“, MASIV adj. „foarte mare“; MEMBRU s.m. „individ“, MEMBRU s.n. „mădular“ etc., precum și la substantivele omonime cu elementele de compunere corespunzătoare de tipul: MICRO s.f. „microradiografie“ și MICRO- (micromoleculă); RADIO s.n. „radioreceptor“ și RADIO- (radiojurnal); SUPER adj. „foarte“ și SUPER- (supermagazin); TAXI s.n. „mașină“ și TAXI- (taximetru) etc., fapt, care, pe de o parte, ar fi consemnat omonimia ca fenomen semantic bine reprezentat în limba română, iar, pe de altă parte, ar fi facilitat consultarea dicționarului și ar fi împiedicat strecurarea unor inconsecvențe. Autorii au trădat, nu de puține ori, norma tehnică adoptată, fie notând cifrele și atunci când categoriile gramaticale erau diferite (REGAL¹ s.n. „raft“, REGAL² s.n. „banchet“, REGAL³ adj. „regesc“), fie, dimpotrivă, omițind indicarea acestor cifre la cuvintele cu forme și cu categorii gramaticale identice și unde acești indici numerici ar fi trebuit să fie notați.

Punctul vulnerabil în problema omonimelor se află — ca și la aceea a sinonimelor pomenită mai sus — nu în modul diferit de tratare a lor față de lexicografia națională și de cea internațională, ci în considerarea drept omonime și — consecință firească — elaborarea în articole separate, a unor cuvinte, care, de fapt, sînt sensuri sau nuanțe semantice (mai apropiate sau mai îndepărtate) ale aceluiași cuvint, cu același elimon. Astfel se prezintă, de pildă, COMISAR¹ și COMISAR² (pomenite mai sus), dar, despre această problemă vom discuta mai mult la paragraful care se referă la etimologie.

c) *Compunerea.* Precizînd, mai înlui, că ideea de a înregistra elementele de compunere — inițiale și finale — nu constituie o noutate lexicografică (cum este ea prezentată de autorii dicționarului în discuție), subscrîm și noi la părerea că includerea acestor segmente formative în *Dicționarul de neologisme* este binevenită, mai ales dacă ne gîndim la imensul rol jucat de ele în lexicul contemporan, unde, datorită capacității lor — practic inepuizabile — de a crea cuvinte noi, ele sporesc în permanență listele de cuvinte ale dicționarului. Credem, totuși, că în lucrarea de față s-a mers mult prea departe cu acceptarea lor, și că înregistrarea lor neselectivă, într-un dicționar românesc, este un abuz și o eroare. S-ar fi impus o mai atentă analiză a acestor elemente de compunere, astfel încît să fie reținute numai acelea care interesează lexicul românesc, adică acelea care au creat formații lexicale pe teren propriu și s-au integrat sistemului limbii noastre. Includerea tuturor elementelor de compunere, preluate din diverse dicționare străine sau din lucrări de formare a cuvintelor, de asemenea străine, este o greșală și ea nu reflectă nicidecum realitatea vocabularului românesc. Iată spre exemplificare, cîteva asemenea elemente de compunere: -caust-, chili-, condro-, enea-, eno-, flebo-, hopto-, odo-, orhi-, scafo-, talamo-, trofo- etc. Dealtfel, tot în acest dicționar, au fost incluse, de-a valma, și numeroase prefixe și sufixe, care nu-și aveau locul aici. Inventarierea adevăratelor elemente de compunere, în urma unei riguroase analize, și-ar fi dovedit și mai evident însemnătatea și utilitatea într-un tratat de formarea cuvintelor, eventual, și în acest *Dicționar de neologisme*, ca o anexă, la sfîrșitul lucrării.

d) *Cuvinte și expresii străine.* Practica includerii într-un dicționar uzual al limbii române a unor cuvinte și expresii străine nu este nouă și nici nu este greșită, atunci cînd nu depășește un anumit prag și nu este făcută fără discernămint. Cînd însă numărul lor înăbușă lucrarea și cînd preluarea necontrolată a unor neologisme amenință fizionomia, structura și puritatea vocabularului românesc, se impune ca atenția, grija și competența specialistului lexicograf să-și exerceite responsabilitatea. Nu putem accepta ideea de a primi, cu atîta ușurință, toate cuvintele și toate expresiile „la modă“ (indiferent de limba din care provin), toate barbarismele frecvente în unele dicționare străine. Creșterea numărului de cuvinte al actualului *Dicționar de neologisme* s-a realizat — din nenorocire — pe seama a numeroase asemenea formații și construcții lexicale, care, în foarte multe situații, nu au ce căuta într-un dicționar românesc. Ce rost au în acest dicționar cuvinte ca: *sweet, trend, takling, synopsis, cyan, deadwood, landlord, hammerless, kibbutz, gadget, shaping, shelland, shoddy, shoring, shoking, sfumato, sgrafitto* etc. etc. sau expresii ca: *boss windjammer, hot dog, hot jazz, hully-gully, taim-out, verbi gratia, jumbo-jet, juke-box, haute couture, hat-trick, jam-session, no man's land, nouvelle vague* etc. etc.

Și apoi, care sînt limbile din care recentul *Dicționar de neologisme* a transportat, cu atîta ușurință, altelea cuvinte și expresii străine? Pe primul loc se află limba engleză, după care urmează franceza și italiana, mai puțin spaniola, toate acestea creînd o falsă imagine despre compoziția lexicului românesc. „Apetitul” pentru aceste achiziții lexicale, lărgirea artificială a listei de cuvinte a dicționarului, lipsa de discernămint în acceptarea lor sînt incompatibile cu starea actuală a lexicului românesc, a limbii literare — aspectul cel mai corect și cel mai îngrijit al limbii naționale. Includerea lor necontrolată științific este la fel de condamnată ca și refuzul de a le studia și de a le introduce în lexic pe cele uzuale. Este de neînțeles (și de neadmis) cum au putut autorii lucrării să abandoneze concepția, instituită de mult în lexicografia românească, de a cultiva limba, de a o păstra și de a nu permite infiltrarea străinismelor (atunci cînd nu este nevoie) și de a nu o transforma într-un depozit de cuvinte adunate la întîmplare și fără nici o justificare...

e) *Terminologia științifică*. Deficitară ni s-a părut și reflectarea în *Dicționarul de neologisme* a terminologiei tehnico-științifice, în sensul cel mai larg al cuvîntului. Nu intenționăm să prezentăm inventarul cuvintelor și sensurilor care ar fi trebuit să figureze în această lucrare și care, dintr-un motiv sau altul, nu au fost înregistrate. Vom semnală numai cîteva dintre acelea care, după părerea noastră, nu ar fi trebuit să lipsească și vom insista asupra opiniei că absența lor, ca și a altora, dintr-o operă lexicografică ce poartă înscris pe pagina-titlu anul 1978 este, cel puțin, surprinzătoare. Obiecția noastră se îndreaptă nu numai spre domeniile strict tehnice sau productive, ci și spre terminologia de specialitate din ramuri mai largi ale științei, culturii și artei, cum ar fi, de exemplu, biologia, biochimia, ecologia, economia, artele plastice, critica literară etc. Ne vom limita numai la cîteva cuvinte, luate la întîmplare: *macromoleculă*, *redocartofilie*, *daciada*, *panchinez*, *panarab*, *antiliteratură*, *arhetipal*, *alasant*, *circularitate*, *demitizant*, *divagant*, *esențializat*, *exorcizant*, *fetșizant*, *inaculare*, *handicapat*, *incilant*, *inconfort*, *inconformism*, *inconfundabil*, *incontrolabil*, *incadrabil*, *lament*, *logoreic*, *ludologic*, *minimalizator*, *ordonator*, *persiflant*, *protocolism*, *radicalitate*, *problemadizant*, *ritualiza*, *ritualizare*, *rutinier*, *sentențiozitate*, *subtextual*, *teoretizant*, *veleitarism*, *surdinizare*, *stoechinometrie*, *topos* etc. etc.

f) *Etimologia*. Compartimentul cel mai vulnerabil al recentului *Dicționar de neologisme* este cel în care se indică originea cuvintelor. Nu vom reveni asupra aspectelor pozitive, subliniate la începutul prezentării noastre, legate de larga folosire a etimologiei multiple, de rectificările făcute la etimologiile unor cuvinte cărora li s-au dat explicații greșite în edițiile anterioare sau de completările și precizările aduse altora (și — spre lauda autorilor — sînt destul de multe și de pertinente), vom face numai cîteva modeste observații de principiu, deoarece în spațiul rezervat unei recenzii nu ne putem permite mai mult.

De la început ținem să reafirmăm că pentru numeroasele erori și incertitudini prezente în *Dicționarul de neologisme* există o singură și tristă explicație: lipsa unui dicționar etimologic, științific, complet și autorizat, capabil să aducă lumină și precizie, cu competență, în problema atît de spinoasă și de controversată a etimologiilor. Dar, chiar în condițiile absenței unei asemenea lucrări de care avem atîta nevoie, autorii *Dicționarului de neologisme* sînt vinovați pentru faptul că au nesocotit unele lucrări științifice care le-ar fi putut oferi ajutorul necesar. Este vorba de *Dicționarul limbii române (DLR)*, literele apărute M, N, O, P₁, P₂, P₃, R, *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, *Micul Dicționar Enciclopedic* și altele, ca să nu mai vorbesc de unele dicționare străine (Petit Robert, Lexis etc.).

Pentru ca observațiile noastre să nu ocupe prea mult spațiu și mai ales pentru că nu putem analiza toate „cazurile”, vom încerca să le grupăm pe probleme mai generale și le vom ilustra cu exemple extrase din lucrarea în discuție:

— scindarea unor cuvinte și redactarea lor în articole separate în condițiile în care etimologia comună și evoluția semantică arătau că este vorba de unul și același cuvînt: HELIOTROP s.m. „plantă exotică”, HELIOTROP s.n. „materie colorantă” (< fr. *héliotrope*); MEMORIU s.n. „expunere asupra unei probleme”, MEMORII s.n. pl. „scrieri memorialistice” (lat. *memorium*, fr. *memoire*); MADAM s.f. „doamnă”, MADAMĂ s.f. „femeie de moravuri ușoare” (< fr. *madame*); MAGAZIN¹ s.n. „prăvălie”, MAGAZIN² s.n. „publicație periodică” (< fr. *magasin*); NORMAL adj. „fresc, natural”, NORMALĂ s.f. „dreaptă” (< fr. *normal*, lat. *normalis*, it. *normale*); NOCTURN adj. „de noapte”, NOCTURNĂ s.f. „piesă muzicală: compoziție sportivă care se desfășoară seara” (< fr. *nocturne*, lat. *nocturnus*);

— concentrarea sub un singur cuvînt-titlu a două sau trei articole de dicționar cu etimologii diferite, fapt care le-ar fi dat dreptul să fie redactate separat: SECUNDAR adj. „accessoriu”; „al doilea” (< fr. *secondaire*, lat. *secundarius*); s.n. „acul ceasornicului” (< *secundă* + suf. -ar); PLANA vb. „a pluti” (< fr. *planer*); „a netezi o piatră” (< fr. *planer* — alt

cuvînt); PONTA vb. „a marca prezența” (<fr. *pointer*); „a miza la jocurile de noroc” (<fr. *ponter*); RADIA vb. „a emite raze” (<lat. *radiare*, fr. *radier*); „a scoate din evidență” (<fr. *radier*);

— folosirea exagerat de frecventă a formulei „et. incertă” (= etimologie incertă), chiar atunci cînd explicația prin resurse interne s-ar fi putut da foarte simplu, clar, plauzibil (*minifusă*, *minifoileton*, *miniproblemă*, *minirecital*, *miniroman*, *minitehnician*, *minilemă* etc.).

Neclar este și criteriul după care unele cuvinte formate cu elemente de compunere au fost incluse în dicționar, iar altele nu. De ce apar, de exemplu, *nonbelligerant*, *nonbelligeranță*, *nonconformism*, *nonfigurativ*, *nonintervenie*, *nonsens*, *nonvaloare*, *nonviolent*, *nonviolență*, dar altele (destul de numeroase) au fost omise. La fel, compusele cu *pan-* (*panamerican*, *panelenic*, *panclenistic*, *pangermanic*, *panslanism*, *panromanice*, *panslav*, *panslavist*), dar nu au fost înregistrate: *panasiatice*, *panchineze*, *panarab* etc.

Și alte aspecte ar merita să fie puse în discuție, ca, de pildă, inconsecvența cu care autorii *Dicționarului* și-au manifestat atitudinea față de cuvintele străine. Astfel: *telă*, *nursă*, *outsider*, *best seller*, *happy-end*, *juke-box* poartă indicația: (anglicism), dar *long drink*, *science-fiction*, *terin-out*, *verbi gratia*, *wiring*, *wind-kanter*, *derny*, *flash*, *briggi*, *bulding*, *consulting*, *flashback*, *hot-trick* nu sînt însoțite de nici o indicație care să reflecte poziția redactorilor față de respectivele cuvinte. Supără, de asemenea, unele greșeli de tipar, unele redactări stufoase sau prea simpliste și alte deficiențe, mai mult sau mai puțin grave.

*

Observațiile menționate mai sus sînt numai cîteva dintre cele care s-ar putea face *Dicționarului de neologisme*. Chiar cu greșelile pe care le are, noua lucrare lexicografică apărută la Editura Academiei este o întreprindere merituosă și utilă, care se cuvine să fie considerată o valoroasă contribuție la tezaurul lexicografic românesc contemporan.

Luiza Seche

EUGENE A. NIDA, *Componential Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures*, Mouton, The Hague-Paris, 1975, 272 p.

Urmărirea unor scopuri practice, în vederea delimitării și analizării sensului unităților lexicale, și oferirea unor repere necesare în rezolvarea problemelor legate de traducere, sînt coordonatele principale ale lucrărilor lui Eugene A. Nida.

În *Componential analysis of meaning*, Nida intenționează un îndrumar (sinteză a experienței proprii și a concluziilor la care au ajuns alți analiști) în determinarea trăsăturilor esențiale ale înțelesului, cu destinația explicită de a furniza traducătorilor metodologia și mijloacele cerute de abordarea corectă a problemelor de bază, care apar în procesul traducerii dintr-o limbă în alta a unui text. Intențiile pragmatice, de a oferi un „manual”, sînt evidențiate de structura lucrării, de maniera analitică și, mai ales, de alegerea de „probleme” cu care se încheie lucrarea, prin rezolvarea cărora se urmărește ca chestiunile discutate să fie reținute și verificate. Cu toate acestea, deși autorul nu vizează realizarea unei teorii semantice a unei limbi naturale sau forma abstractă a unei astfel de teorii, avem a face cu un studiu care se remarcă deopotrivă prin trăsături generalizante, obiectivare teoretică și explicitare argumentată. De altfel, este explicabil ca lucrurile să stea așa, căci nu se poate pune problema sensului unităților lexicale fără a fi stabilit teoretic ce note atribuim acestei noțiuni, sau fără a stabili și rolul relațiilor potențiale dintre sensuri și, de asemenea, nu se pot analiza componentele sensului fără a avea în vedere referința; astfel că, în această lucrare, majoritatea categoriilor semantice sînt discutate, interpretate sau redistribuite.

Ca preambul la analitica sensului, Nida abordează cîteva probleme legate de relația dintre sens și unitățile lexicale, enumerînd cele mai importante dificultăți în stabilirea sensului principal al unui cuvînt, în determinarea trăsăturilor specifice ale înțelesurilor înrudite existente la cuvînte diferite și în considerarea unităților lexicale ca omofone, omograme sau cuvinte polisemantice. Cu același scop, el arată că cele mai multe înțelesuri se aplică la șiruri foarte mari de referenți (le-am putea numi clase de referenți), prin aceasta posibilitatea de selectare a trăsăturilor pertinente specifice fiind cu atît mai mult îngreuiată. Și, cu toate acestea, autorul răspund celor care ar dori o paritate de unu la unu, între referent și înțeles sau între sensuri și unitățile lexicale, că limbile naturale oferă, în forma în care le cunoaștem, două mari avantaje: o mare economie terminologică și resurse mari de creativitate (v.p. 14).

Cîteva analize concrete îl duc pe autor la interesanta concluzie că, „este natural ca diferite înțelesuri ale aceluiași cuvînt să fie în mod obișnuit mult mai îndepărtate decît sint înțelesurile înrudite ale unor cuvînte diferite. Dacă situația n-ar fi fost aceasta, comunicarea ar fi mai puțin eficientă. Putem tolera mici diferențe de înțeles între simboluri complet diferite, dar a avea diferențe neluate în seamă ale înțelesului pentru diferitele întrebări ale aceluiași simbol, s-ar produce o mare probabilitate a înțelegerii eronate” (p. 15, nota 4). Valabilitatea acestei observații o putem constata oricînd analizăm distribuția sensurilor într-un anumit domeniu semantic, unde ni se evidențiază concret divergența sensurilor unui cuvînt, prin devierea de la un sens primar și convergența, pînă la desemnarea acelorași clase de referenți, în cazul cuvintelor cu unul sau mai multe sensuri înrudite.

După Nida, sînt patru situații principale în care înțelesurile înrudite se raportează unul la altul: incluziunea, intersecția, întregirea (complementaritatea) și contiguitatea, dintre acestea rolul cel mai mare în stabilirea trăsăturilor distinctive și a componentelor sensului avînd-o ultima (p. 17—19).

Pe urmele lui Coseriu, care face distincția între *Bedeutung* (semnificație) și *Bezeichnung* (desemnare), dar slujindu-se și de distincția mai veche a lui Frege (pe care însă nu-l are în vedere) dintre *Sinn* (sens, înțeles) și *Bedeutung*, Nida atrage atenția asupra deosebirii (de fapt nu întotdeauna relevante pentru semantica lingvistică) dintre înțeles și referință. În acest mod, definiția sensului lexical apare sensibil deosebită la Nida, față de cea oferită de alte lucrări de specialitate din literatura americană (mai ales de lucrările lui N. Chomsky și J. J. Katz), unde înțelesul este subordonat fie factorilor sintactici, fie celor funcționali. „Înțelesul consistă — notează autorul — în cea sumă specific structurată de trăsături cognitive, asociate cu unitatea lexicală, care face posibilă designarea tuturor denotatelor de către unitatea lexicală în chestiune. Cu alte cuvînte, înțelesul consistă în acel set de trăsături conceptuale, necesare și suficiente, care fac posibilă, pentru vorbitor, separarea potențialității referențiale a unei unități lexicale de aceea a oricărei alte unități, care poate tinde să ocupe o parte a aceluiași domeniu semantic” (p. 26). Concepînd astfel sensul lexical, Nida se apropie de W. Chafe (v. *Meaning and the structure of language*, 1970) și neglijează, la fel ca acesta, elementele sintactice și pragmatice cu care se poate îmbogăți conținutul semantic al cuvîntelor în actul comunicării și care pot constitui trăsăturile esențiale ale unor categorii de cuvînte, care nu au sens referențial (cuvintele pragmatice, cuvintele de legătură etc.). Această viziune asupra înțelesului este însă amendată ulterior, prin trecerea de la nivelul conceptual la cel al structurii limbii, în așa fel încît li se atribuie înțeles cuvîntelor numai în limitele contrastelor sistematice cu alte cuvînte, care distribuie anumite trăsături cu ele, dar contrastează cu ele în privința altor trăsături.

Situația este concretizată în descompunerea sensului în *componente diagnostice* și *componente suplimentare* (p. 33—35). Componentele diagnostice servesc la distingerea înțelesului avut în vedere de alte sensuri, aparținînd aceluiași domeniu. Pentru *tață* de exemplu, acestea sînt: „de sex masculin”, „o generație ascendentă față de ego” și „linie directă a descendenței”. Oricare din aceste componente ar fi înlocuit, s-ar produce o schimbare atît din punct de vedere cognitiv, cît și o depășire a sferei sensului respectiv în domeniul semantic din care face parte în structura generală a limbii. Am putea apropia suma elementelor diagnostice de sensul denotativ sau referențial, dar, analizînd modul în care autorul concepe componentele suplimentare, constatăm că o asemenea identificare nu este posibilă. În categoria componentelor suplimentare se cuprind o serie de informații de natură enciclopedică, care nu pot fi echivalate cu conținutul atribuit de obicei sensului conotativ. Astfel de componente pentru *tață* sînt: vîrsta la care cineva poate deveni tată, datoriile legale ale paternității etc. Așadar, autorul consideră că numai ceea ce este marcat de contrastele structurale constituie o parte a structurii limbii, restul informațiilor ținînd numai de structura culturii, în așa fel încît, deși există analogii între cele două structuri, acestea nu se identifică.

Componentele suplimentare cunosc două tipuri fundamentale: 1) cele care derivă de la natura referențialului și 2) cele care derivă de la natura unității lexicale întrebunțate pentru a desemna referentul. Din prima categorie fac parte componente de tip impresional ca: *vulpe* = „vicleană”, *cîine* = „credincios” etc., în cea de a doua, se includ etichetările care se aplică uneori unităților lexicale, precum: pedant, colocvial, vulgar, arhaic, regional etc., întrucît ele nu se referă la referenți, ci la simboluri, dar fac parte din clasa componentelor suplimentare cognitive. Identificarea componentelor nonlingvistice (suplimentare) se poate realiza, după Nida, prin analiza clasei de obiecte, din punctul de vedere al cunoașterii comune și științifice, spre care este orientat sensul unității lexicale.

Patru procese lingvistice sînt implicate în analitica înțelesului: nominația (*naming*), parafrizarea, definirea și clasificarea. Cu privire la primul, autorul notează: „Procesul nominației este în anumite privințe similar referinței, deși perspectiva este oarecum diferită. Referen-

rința este de obicei descrisă ca o relație stabilă între o unitate lingvistică și un referent, în vreme ce nominația este actul specific al desemnării unui astfel de referent," (p. 64). Pornind apoi de la teoria „interpretantului” a lui Charles Peirce, după care un sistem semiotic, ca cel al limbii naturale, are capacitatea de a-și realiza propria analiză (prin convertirea lui în metalimbaj), și fundamentând teoretic parafrizarea, Nida ajunge la concluzia că actul definirii este o formă înalt specializată a parafrazei. Dar, la Nida, definiția rămâne în limitele structurale ale definiției logice și deci în imposibilitatea de a se putea aplica tuturor unităților lexicale. De asemenea, clasificarea este prezentată tot în cadrele ei clasice, ca unitate a celor trei elemente stabilite încă de Aristotel.

Prin procedeele amintite, se urmărește stabilirea elementelor de diferențiere, a contrastului pe baza căruia este distinctibil un anumit sens într-o serie contiguă. Ca mijloc practic în această întreprindere este recomandată, în primul rând, metoda matriceală de sorginte logico-matematică. Procedând astfel, se relevă că înțelesurile aparținând unor seturi contigue sînt delimitabile unul de altul, cel puțin printr-un contrast relevant, în vreme ce, sensurile în relație de incluziune sînt distincte unul de altul, în virtutea faptului că înțelesul inclus are cel puțin un component diagnostic mai mult decît înțelesul care îl include. Înțelesurile intersectate sînt de obicei numite sinonime; circumscrierea sinonimiei relației de intersecție relevă că autorul nu admite identitatea între sensuri, chiar cînd au același referent (referință), căci fiecare este limitat sau specificat de înțelesurile altor termeni de pe același nivel sau de pe nivele diferite ale aceluiași domeniu semantic. Relației de complementaritate i se atribuie un rol mai mic în analiza semantică, limitat la trîecerea sensurilor unităților lexicale polisemantice.

Între înțelesurile referențial înrudite există, după autor, patru tipuri principale de relații: derivația, înlocuirea, extensiunea figurată și înmănuncherea periferică (*peripheral clustering*). În derivație, toate componentele esențiale ale unei baze primordiale sînt încorporate într-un alt sens aparținînd unui domeniu semantic diferit. Așa spre exemplu: *a studia* reprezintă pentru *student* domeniul bază, ultimul alcătuiind domeniul derivat. În situația de față, domeniul bază este o activitate, iar cel derivat o entitate (reprezentată printr-o persoană și traductibilă în formă generalizată prin „cineva care face x”). Tot de derivare ține, după Nida, și ceea ce noi numim în mod obișnuit schimbarea categoriei gramaticale. Înlocuirea implică substituția a cel puțin un component de bază prin alt component, care modifică înțelesul dar nu presupune modificări ale domeniului semantic. Printr-un astfel de procedeu se nasc opozițiile structurale de tipul: *duce/ducesă, tigru/tigroaică* sau *cocoș/găină*. Prin extensiunea figurată, se realizează o modificare radicală a domeniilor semantice, căci are loc o reinterpretare fie a unui component diagnostic, fie a unui suplimentar (p. 122 și 126—127). Așa stau lucrurile, de exemplu, în cazul lui *cine* din enunțurile: *acest animal este nu cine* și *X este un cine*. Cît privește înmănuncherea periferică, aceasta prezintă un înțeles central, în jurul căruia se grupează mai multe înțelesuri periferice. O astfel de situație este exemplificată prin engl. *coat*, care are trei sensuri de bază: „haină, jachetă”, „palton, pardesiou”, „blană”; „penc (la păsări)”, „piele (la reptile)”, „solzi (la pești)”; „strat, înveliș, coajă”. Deși înțelesurile periferice pot aparține unor domenii diferite, ele nu pot fi considerate ca aparținînd unor cuvînte omofone, deoarece există un component comun: „acoperire”, care le face să fie înrudite (cf. p. 129—130).

În partea care succede acestei discuții teoretice, Nida realizează o discuție amplă asupra cuvîntului *run* (cu sensul de bază „a alerga”), folosindu-se de procedeele metodei lexicografice de interpretare a conținutului cuvîntelor (analiza și separarea contextelor, gruparea contextelor în care sensul aparține aceluiași domeniu și are aceeași comportare sintactică, distincțiile la nivelele incluse, desprinderea componentelor semantice și sinteza lor într-o perifrază). Avem cu acest prilej confirmarea, ca în majoritatea lucrărilor de semantică, că lexicografia este una, dintre cele mai complexe și mai ample analize semantice, chiar dacă nu întotdeauna această analiză este făcută cu toată rigoarea și plină la ultimele ei consecințe.

Nida consideră definiția lexicografică ca unul din mijloacele prin care pot fi descrise structurile semantice, dar ea poate sau nu poate fi relevantă pentru un anumit scop particular de analiză. Rolul unei definiții este acela de a arăta numai ceea ce este ideal format pe baza clasei generice de identificare cu sfera mai largă (*referința*, am putea specifica), ca o designație a domeniului relevant, la care se adaugă enumerarea componentelor distinctive ale sensului avut în vedere. Prin această definiție nu se identifică întotdeauna, în concepția autorului, cu descrierea structurilor sintagmatice și paradigmatic în care se realizează înțelesul. Fenomenul se explică prin faptul că, *sensul nu este un lucru în sine*, ci o entitate constituită din suma relațiilor contrastive (v.p. 151).

Domeniile semantice sînt definite de Eugene A. Nida pe baze logico-gnoseologice, deși el respinge ideea unei taxonomii apriorice în raport cu limba. De fapt, aici era nevoie, mai degrabă, de postularea principiului după care cunoașterea ca formă de manifestare a gândirii nu

se realizează independent de formele limbii. În acest fel realitatea apare reflectată în procesele logico-lingvistice în clasificări de tipul: entități, animate, artefacte, evenimente, stări etc.

Ordonarea sensurilor pe baza domeniilor semantice face ca același termen să fie discutat sub mai multe domenii diferite. Modelul realizat de autor, luând ca bază versiunea grecească a *Noului Testament*, conține trei subdiviziuni mari: Entități, Evenimente, Abstracte, și, deși substanțial diferit de modelul preconizat de R. Hallig și W. von Wartburg în *Begriffssystem als Grundlage für die Lexicographie*, relevă aceeași tendință de a substitui metodei alfabetică obișnuite pe cea noțională. O asemenea procedură este susținută de Nida pe considerentul că limba nu există ca o serie de contexte scrise sau ca un flux al vorbirii; deși importante, acestea nu sînt decît manifestări ale limbii (adică ceea ce numim în mod obișnuit *parole*). Limba însăși există numai în mințile aceloră care o vorbesc, ca un sistem întipărit al comportamentului verbal, iar analiza acestui tip trebuie făcută prin tehnici conceptuale. În această viziune, nu se pune problema priorității semanticii, față de celelalte compartimente lingvistice, ci trebuie recunoscută independența structurală a acestora, care nu poate fi legată de maniera particulară în care o limbă lexicalizează inventarul ei conceptual, căci există evidente diferențe între formele limbii și structura experienței sau structura culturii. De aceea, limba se caracterizează, în primul rînd, printr-o structură proprie, iar, în al doilea rînd, prin capacitatea acestui cod semiotic de a se autoanaliza și detalia, fie prin intermediul parafrazei (un proces paradigmatic), fie prin intermediul contextului (un proces sintagmatic; v.p. 199).

Cu aceste concluzii, încheie Nida paginile unei lucrări echilibrate, coerente și pline de sugestii.

Ioan Oprea

EKY SWEDENBORG, *Jean Barois de Roger Martin du Gard*, Lund, 1979, 226 p.

Cartea lui Eky Swedenborg, subintitulată „studiul manuscriselor și al tehnicilor narative”, își propune ca obiect de studiu un roman a cărui modalitate narativă de structurare a materiei este destul de rar întîlnită: *Jean Barois* al lui Roger Martin du Gard este un text dialogat, un roman dramatic. Acest tip de text narativ reprezintă, în fapt, un compromis între roman și teatru; prezența foarte activă a personajelor pune în umbră persoana naratorului, iar povestirea răspunde astfel dorinței de obiectivitate artistică a autorului, care crede în ceea ce am putea numi „elocvența faptelor”. Această specie, a cărei existență demonstrează încă o dată valabilitatea celui „amestec” al genurilor literare, a cunoscut trei direcții/principale de dezvoltare. Unii autori s-au servit de dialogul dramatic pentru a prezenta lectorului o dezbatere sau o discuție pe teme filozofice; modelul lor este dialogul filozofic care, încă din Antichitate, a constituit un gen literar tradițional.

Alți autori, preferind povestirii reproducerea exactă, au utilizat acest procedeu pentru a consemna cu minuțiozitate conversațiile pe care pretind că le-au auzit. Forma dialogată servește aici la sublinierea autenticității textului produs.

Un al treilea grup de autori, cel mai mare de altfel, a ales teatrul ca model pentru textele romanești. Motivațiile acestei alegeri se pot regăsi în acea estetică a epocii romantice care încuraja amestecul genurilor, romancierii căutînd, în același timp, să ofere o prezentare directă și obiectivă a personajelor și a lumii lor.

Asupra romanului *Jean Barois* al lui Roger Martin du Gard, care se înscrie în limitele ultimei categorii și, în general, asupra acestui tip de text narativ referințele critice lipsesc; deși romanul dramatic francez are o bogată tradiție (*Jacques le fataliste et son maître* și *Mystification* de Diderot, *Petit Bob*, *Autour du mariage* și *Autour du divorce* de contesa Martel de Janville, *Le nouveau jeu* de Henry Lavedan, *Les transatlantiques* de Abel Hermant etc.), critica franceză nu s-a ocupat niciodată, din cîte cunoaștem, de această modalitate, studiată însă atent de cercetătorii englezi, germani și suedezi.

Pornind de la aceste premise, studiul lui Eky Swedenborg își propune, în prima sa secțiune, să descopere traiectul urmat de geneza romanului, urmărind manuscrisele lui Roger Martin du Gard și notele pregătitoare ale primei versiuni a textului. Scopul declarat este acela de a folosi remarcile și reflecțiile romancierului care ar putea pune în evidență modalitatea sa de lucru; tot aici, Swedenborg face un amplu studiu al variantelor romanului.

Cea de a doua secțiune a cărții lui Eky Swedenborg se ocupă de structura formală a romanului, urmărind raportul care se creează între forma și conținutul textului. Swedenborg se

oprește aici asupra a două probleme esențiale: *perspectiva* și *tehnicile narative*. Plecând de la definițiile date de Bourneuf și Quéllet, Françoise van Rossum, Claudine Gothot-Mersch, Gérard Genette și Tz. Todorov conceptului de perspectivă narativă, Eky Swedenborg îl definește, la rîndul lui, ca „o viziune după care istoria este oferită lectorului, această viziune putînd fi aceea a unui narator care nu figurează ca personaj în povestire, aceea a unuiu sau mai multe personaje și chiar aceea a unui obiect (lucru destul de rar întîlnit în istoria literaturii)”; pornind de la această definiție, autorul studiului urmărește, prin intermediul cîtorva fragmente alese din romanul *Jean Barois*, schimbările de perspectivă narativă cu implicații deosebite în structurarea romanului.

În ceea ce privește tehnicile narative propriu-zise, Swedenborg descrie diferitele procedee formale care apar în roman, după care încearcă să descopere funcțiile lor în ansamblul narativ. Trebuie remarcat aici sensul particular, restrîns, în care Eky Swedenborg întrebuințează termenul „tehnică narativă”; pentru cercetătorul suedez tehnica romanească reprezintă „aspectul pur formal prin intermediul căruia opera este comunicată, prezentată lectorului”. Din acest punct de vedere, Swedenborg urmărește succesiv dialogul, monologul și stilul indirect liber (1), discursul epistolar (2), documentele fictive și istorice din roman (3), povestirea naratorului (4) și „tehnicile narative diverse” (5), între care menționez procedeul citării.

Investigînd un teritoriu literar mai puțin cercetat, acela al romanului dialogat, și restituid, în același timp, o imagine mai exactă a valorii reale a unui roman aproape uitat, *Jean Barois* de Roger Martin du Gard, studiul suedezului Eky Swedenborg reprezintă o contribuție remarcabilă atît în limitele exegezei lui Roger Martin du Gard, cît și în spațiul cercetării contemporane a textului narativ.

Ioan Holban

SIGBRIT SWAHN, *Proust dans la recherche littéraire. Problèmes, méthodes, approches nouvelles*, Berlîngs, Lund, 1979, 168 p.

Cartea lui Sigbrit Swahn abordează opera lui Marcel Proust urmîrind cîteva aspecte cu un anumit grad de generalitate — geneza, genul, personajele, structura, — atît din perspectiva tendințelor noi ale poeziei discursului narativ cît și din aceea a istoriei literare și literaturii comparate. În primul capitol, *Geneza — teorii și interpretări*, Swahn prezintă cronologic cele mai semnificative opinii privitoare la geneza textului proustian, precum și scrisorile din perioada 1908 — 1909 care vor constitui unele premise ale demersului analitic.

Cu cel de-al doilea capitol, *Eul și genul*, Sigbrit Swahn pătrunde în spațiul genezei înteroare a scriiturii proustiene, precizată pe dimensiunile traiectului conturat între *Jean Santeuil* și *Recherche*; în esență, acest traiect re-prezintă drumul parcurs de persoana textului de la un „el” impersonal la un „eu” care-și descoperă ambiguitatea în apele oglinzii. Tot aici, Swahn încearcă să delimiteze un alt model al autobiografiei folosindu-se de ceea ce Jausse numea „orizontul de așteptare”, adică ansamblul atitudinilor cititorilor dintr-o epocă dată față de evoluția unui anume gen literar. Modelul propus de Swahn, acela al *autobiografiei poetice*, care aduce o „concepție poetică și mitică asupra vieții”, rezistă doar în măsura în care se are în vedere o tradiție engleză a speciei de la Wordsworth la Ruskin și Pater; rămîne însă discutabilă influența acestora asupra lui Proust, chiar dacă Baudelaire făcuse cîteva traduceri în franceză pe care autorul lui *Jean Santeuil* le-ar fi putut cunoaște. Pentru Swahn, specificitatea tehnicii narative a autobiografiei poetice constă în încălcarea cronologiei reale și afirmarea unei ordini temporale subiective, a unei cronologii personale, precum și în caracterul obsesional al amînîrilor din copilărie; astfel de coordonate organizează însă și texte care nu pot fi încadrate în limitele modelului propus și, mai ales, ale exigențelor termenului „poetic”: ele reprezintă, în fapt, elemente inerente structurii literaturii personale în genere (roman, autobiografie, memorii, confesiuni, jurnale).

Cel de al treilea capitol al cărții lui Sigbrit Swahn, *Personajele*, renunță la analiză pentru a descrie soluțiile avansate de diferiți cercetători în domeniul tehnicii narative, insistînd, mai ales, asupra dicotomiei propuse de Jean Rousset între ceea ce Proust alege și ceea ce el *respinge* din materia furnizată de memorie. Pornind de la ideea unei „devieri” a autorului de la planul conceput inițial, rezultat al acțiunii dicotomiei amînîte, Swahn pune în evidență ceea ce s-a numit „strategia literară” a lui Proust, conform căreia naratorul din *Recherche* nu urmează în detaliu o structură narativă pre-concepută, ci se adaptează necesităților cerute de însăși evoluția internă a textului.

Ultimul capitol, *Structuri*, adună în substanța sa câteva contribuții originale ale lui Swahn la exegeza textului proustian: analiza imaginilor „tehnice” ale discursului narativ (*catedrala, crisalida* ca simbol al temporalității umane și al metamorfozelor ei), raporturile operei lui Proust cu *1001 nopți* și *Comedia umană* a lui Balzac din perspectiva deschiderii și a procedurii „povestirii în povestire”, relațiile cu naturalismul zolist, estetica surprizei la Proust, idei care se sprijină pe o schemă a actului lecturii propusă de Wolfgang Iser, prezența acelor *scènes-voyeurs*, secvențe cheie care antcipă desfășurarea ulterioară a narațiunii, abordarea tehnicii punctului de vedere care realizează echilibrul dintre travaliul autorului și cel al cititorului implicat.

Prin sinteza principalilor direcții moderne de abordare a operei lui Proust, prezentată nu o dată la modul polemic (de pildă, observațiile lui Michel Raimond cu privire la prezența în *Recherche* a aceluși mult discutat procedeu gidian *mise en abyme*), precum și prin soluțiile analitice originale propuse, cartea lui Sigbrit Swahn constituie o contribuție remarcabilă la studiul operei și al personalității lui Marcel Proust.

Ioan Holban

„WEIMARER BEITRÄGE”, 6/1979—3/1980

Împlinind, în 1979, 25 de ani de la apariție, publicația lunară editată în numele Forului Național al R. D. Germane pentru cercetarea și conservarea monumentelor literaturii clasice germane, cu sediul la Weimar, de către editura berlineză *Aufbau*, continuă să dețină un loc de frunte printre revistele de limbă germană consacrate studiului literaturii. Gândită de fondatorii ei, Louis Fürnberg și Hans-Günther Thalheim, ca publicație de teorie literară, ea și-a lărgit după 1970 sfera de cuprindere către probleme de estetică și teorie a culturii, preocupându-se de asemenea mai îndeaproape și de fenomenul literar curent. Tonul unitar pe care *Weimarer Beiträge* îl realizează, în pofida diversității problematice adăpostite în paginile sale, la nivelul calitativ al materialelor publicate, în profunzimea dezbaterii teoretice, în exigența față de informația istorico-literară ca și în virtuțile propriu-zis jurnalistice ale textelor, a contribuit în mod hotărât la impunerea și consolidarea opiniei exprimate aici în fața cercurilor de specialitate.

Ultimele numere pe anul 1979 se ocupă pe larg, în consens cu aniversarea a 30 de ani de la constituirea R. D. Germane, de progresele realizate pe tărâm literar în ultimele decenii. Astfel numărul 7/1979 este în întregime consacrat celei mai tinere generații de scriitori și artiști, născuți în majoritate în răstimpul 1946—1952: o foarte interesantă și curajoasă anchetă realizată de Joachim Novotny cu studenți ai Institutului de Literatură „Johannes R. Becher” din Leipzig pe tema „modelelor literare” și a găsirii unui profil propriu în creație, interpretări de texte aparținând unor foarte limeri autori, semnate de critici și istorici literari marcanți, precum Hans Jürgen Geerdts, Eva Kaufmann, Max Kober, o analiză amănunțită a unui volum cuprinzând poeme scrise de elevi în perioada 1967—1977 etc. Citim în numărul 9/1979 o serie de contribuții semnate de personalități binecunoscute ale criticii universitare (Gottfried Fischhorn, Hans Jürgen Geerdts, Horst Haase, Alfred Klein, Manfred Naumann, Dieter Schiller, Rita Schober) în legătură cu operele cele mai reprezentative ale literaturii produse în cei 30 de ani de existență ai R. D. Germane, prilej de trecere în revistă a unor remarcabile succese și a unor profiluri scriitoricești deosebit de complexe: Anna Seghers, Bertolt Brecht, Kuba, Hermann, Kant, Erwin Strittmatter, Johannes Bobrowski, Arnold Zweig, Christa Wolf. În același număr Marianne Lange realizează într-un foarte bine informat studiu o sinteză a memorialisticii publicate în editurile est-germane, subliniind câștigul pe plan istoric și literar pe care îl aduce un gen apreciat de cititori.

Printre problemele teoretice tratate, de o atenție specială se bucură estetica recepției, ale cărei diverse aspecte sînt reținute, cu interesante aplicații pe texte, de Hans Georg Werner (*Wirkung und Dichtungsgeschichte*) și Gotthard Lerchner (*Zusammenwirken linguistischer, semiotischer und literaturwissenschaftlicher Methoden in der Wirkungsforschung*) în numărul 8/1979, ca și de Günter Adler (*Identifikation-Distanzierung in der Literaturrezeption*) în numărul 2/1980. O contribuție de referință în domeniul ideilor literare aduce Claus Träger în numărul 12/1979 cu studiul intitulat *Über Historizität und Normalität des Klassik-Begriffs*. Pe un solid fundament teoretic se sprijină și lucrarea lui Dieter Schlenstedt despre *Literatur der DDR im Spiegel ihrer Literaturgeschichte*, publicat în numărul 2/1980.

Se cuvin menționate aici și câteva remarcabile studii de istorie literară consacrate lui Lessing, Moses Mendelssohn și epocii lor (în numerele 11/1979 și 3/1980), ca și câteva foarte deta-

liate interpretări ale unor apariții literare recente, ca romanul lui Dieter Noll *Kippenberg* și culegerea de proză a lui Günter de Bruyn *Märkische Forschungen*.

Andrei Corbea

„ZEITSCHRIFT FÜR BALKANOLOGIE“, XIV/1978, XV/1979.

Un evantai tematic foarte larg cuprind sumarele ultimelor două numere (XIV și XV) ale prestigioasei reviste editate la Otto Harrassowitz, Wiesbaden, sub redacția lui Norvart Reiter, Stavre Skendi și Klaus-Detlev Grothusen. Lingvistică și dialectologie, antropologie și folcloristică, istorie și istorie literară, prezența lor reunită confirmă odată mai mult virtuțile studiului interdisciplinar; aspectele comune, ca și cele diferite, pe care le consemnează cercetările de profunzime asupra civilizațiilor din Peninsula Balcanică, constituie la rândul lor probe concludente ale rolului pe care conviețuirea pașnică și emulația spirituală reciprocă îl joacă în evoluția istorică a unor asemenea arii geografice.

Specialiști germani, bulgari, iugoslavi, români, greci, maghiari se numără printre colaboratorii acestei publicații, adinec implantată în activitatea uzuală a cercurilor științifice din țările respective. Contribuții interesante în domeniul lingvisticii semnează Petya Assenova, Michael Fritsche, Maxim Mladenov, Klaus Steinke, Norbert Reiter, Wolfgang Zeitler în numărul XIV/1978 și Christo Holiolcev, Karl Menges, Jörn Ivar Qvonne, Rupprecht Rohr, Dmitri Theodoridis, Christo Vasiliev în numărul XV/1979. Reținem de asemenea din numărul XIV o foarte amănunțită analiză asupra unui poem grecesc de la începutul secolului al XVIII-lea datorită lui Gerhard Emrich, ca și studiul Gabrielei Schubert consacrat imaginii societății maghiare și sirbe în ultima parte a veacului trecut oglindită de literatura vremii; de interferențele între lumea bizantină și slavi în folclorul și literatura medievală se ocupă în numărul XV Donka Petkanova, iar Walter Puchner ia în discuție aspecte ale iconografiei bizantine, în același număr.

Revista reunește și citeva foarte temeinice studii asupra vechilor civilizații și culturi din nordul Dunării: *Musikalische Puppenspiele orientalischer Herkunft in der rumänischer Folklore* de Nicolae Rădulescu, *The Domestic Group in the Traditional Balkan Societies* de Paul H. Stahl (în numărul XIV), *Zum dakischen Substrat des Rumänischen* de Rupprecht Rohr (în numărul XV). În acest din urmă număr citim de asemenea o prezentare a activității științifice a regretatului savant român Mihai Berza, sub semnătura lui Klaus-Detlev Grothusen, precum și o recenzie la ultima ediție a cărții lui H. Mihaescu *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, aparținând lui Klaus Steinke.

Andrei Corbea

* * * *Österreichisch-polnische literarische Nachbarschaft*, coordonator Herbert Orlowski, Poznań, 1979, 144 p.

Volumul 19 al seriei de filologie germanică a Universității „Adam Mickiewicz“ din Poznań cuprinde comunicări prezentate la simpozionul polono-austriac pentru germanistică din Poznań (30.11–20.12 1977), la care au luat parte și invitați din Iugoslavia, Cehoslovacia, Olanda și Franța. Referatele și discuțiile au abordat citeva complexe tematice, cum ar fi principiile și metode ale cercetării comparate a literaturii, delimitarea relațiilor literare polono-austriece față de cele germano-austriece, specificul literaturii și culturii din Galiția ș.a.

Un caracter evident eterogen are prima categorie tematică, unde pot fi încadrate lucrări precum aceea despre rolul literaturii poloneze în preocupările comparatismului austriac (Zoran Konstantinovic, Innsbruck) — unde cercetătorul român va găsi și sugestii referitoare la rolul culturii române în mozaicul național austriac —, considerații referitoare la relațiile literare dintre Austria și slavii de sud (Strahinja K. Kostić, Novi Sad), despre sprijinirea revoluțiilor poloneze de către Boemia (Alois Hofman, Praga), precum și despre imaginea Poloniei în zărele literare vieneze de la mijlocul secolului al XIX-lea (Olga Dobijanka-Witezakowa, Cracovia ș.a. Apariția unor curente literare sau a motivelor similare în operele scriitorilor ce aparțin unor culturi diferite nu poate fi considerată de fiecare dată rezultatul unor influențe directe. Un astfel de paralelism literar ne prezintă Alfred Doppler (Innsbruck) în articolul său despre Arthur Schnitzler. Autorul evidențiază fenomene similare estetismului vienez de la sfârșitul secolului al XIX-lea în literatura poloneză.

Trei dintre comunicările simpozionului au fost dedicate lui Joseph Roth, a cărui operă oferă comparatistului numeroase modalități de interpretare. Hans Würzner (Leiden) urmărește ecoul operei sale în Olanda, în timp ce Jakob Forst-Battaglia (Viena) și Eva Maria Mazur (Torun) analizează motivele poloneze din romanele lui Roth.

Una din problemele fundamentale ale literaturii germane contemporane — concretizarea experienței istorice în literatură — este prezentă în materialul semnat de Hans Höller (Montpellier) cu privire la reflexiile scriitoarei Ingeborg Bachmann asupra răspunderii ce revine scriitorului de a transmite cititorului propria trăire.

Impresionant prin cantitatea materialului și varietatea problemelor tratate, valorificând texte din cele mai diferite — alături de dramele lui Grillparzer sau lirica lui Bachmann sînt analizate memoriile Berthel von Suttner sau autori mai puțin cunoscuți ca Oskar Tauschinski și Martina Wied —, volumul atrage atenția prin reconsiderarea unor metode și procedee de literatură comparată, 344.

Sorin Chițanu

ALEXIU VICIU, *Flori de cîmp*. Doine, strigături, bocete, balade. Colecție de folclor înedită, publicată, cu studiu introductiv, note, indici și glosar, de R. Todoran și I. Talos, Editura „Dacia”, 1976.

Profesorul blăjean Alexiu Viciu a rămas un nume de referință în folcloristica românească mai ales prin volumele *Colinde din Ardeal* / 1914 /, în prefața căruia cercetătorul poate afla numeroase informații valoroase asupra colindatului, și *Flori de cîmp* / 1976 /, dar și prin studii și articole despre povești, obiceiuri și mitologie, răspindite în numeroasele periodice la care a colaborat, prin cîntecele lirice și epice publicate mai ales în „Convorbiri literare” / 351 de texte între anii 1888—1892, o adevărată colecție /.

Îndemnul de a culege folclor i-a venit încă pe cînd era elev din partea profesorului său Ioan Micu Moldovan, acela care a realizat cu ajutorul elevilor monumentală colecție de poezii populare publicată de I. U. Jarnik și A. Birseanu. Ca I. Micu Moldovan va proceda și Alexiu Viciu cînd va ajunge profesor, culegînd poezii populare, povești, ghicitori, obiceiuri cu ajutorul elevilor. Colecția sa de cîntece populare era gata pentru tipar încă în 1913, cînd a fost înaintată spre publicare Academiei Române, dar condiții potrivnice au făcut ca ea să nu vadă lumina tiparului decît după mai bine de o jumătate de secol. Ediția datorată profesorului Romulus Todoran și cercetătorului Ion Talos compensează această îndelungată așteptare prin finuța științifică de excepție, aducînd numeroase note originale în editarea textelor folclorice; ea se situează alături de cele mai bune ediții critice publicate în folcloristica românească. Toate secțiunile ei sînt realizate exemplar.

Într-un amplu studiu introductiv este prezentată activitatea de folclorist și de dialectolog a lui Alexiu Viciu, concepția și metoda sa de lucru, locul său în folcloristica și dialectologia românească și sînt comentate cu rigoare științifică și receptivitate, cu raportări la variantele românești și străine, cele mai semnificative poezii din colecție. Bibliografia scrierilor lui Viciu întregeste fericit imaginea asupra activității sale. Poate că o ediție selectivă a studiilor despre cultura populară ar fi un semn de binemerită cinstire a memoriei unui dascăl modest și harnic, ar fi cu siguranță o contribuție la istoria folcloristicii românești. Ne gîndim mai ales la descrierile de datini sau la paginile despre proza populară. Partea cea mai amplă a colecției o formează cîntecele lirice și strigăturile, urmată fiind de balade și de bocete. În organizarea materialului, editorii respectă clasificarea lui Viciu, deși în *Notă asupra ediției* formulează rezerve întemeiate asupra ei: A. *Doine și strigături* : de dragoste / cuprinzînd numeroase subdiviziuni / , de veselie, umor și satiră, batjocură, de dor, de jale, de urit, familiale și sociale, muștrări și blestemuri, cătăneste, filosofice, bocete, felurile și B. *Balade* : istorice, sociale, balade și doine haiducești.

Așa cum se demonstrează în studiul introductiv, lirica populară este nu numai partea cea mai bogată, ci și cea mai valoroasă a colecției. Profesorul blăjean a inclus aici, alături de lirica nerituală, și cîntece și strigături nuptiale, ba chiar un text de urare la mireasă care, prin structura sa, nu pare a fi cîntec, ci orăție. În textele lirice, sentimentele umane sînt nesfîrșit nuanțate și îmbracă adesea formele inefabilului. Dorul, dragostea și uritului, jocul ingenuu, gluma și ironia, jalea și amărăciunea se întreș, oferind o imagine fidelă a sufletului popular în diferitele lui ipostaze. Numeroase variante, făcînd parte probabil din fondul cel mai arhaic al liricii populare transpun în imagini poetice vechi practici și rituri de dragoste, oferind prin aceasta sugestii

interesante referitoare la raportul liricii cu fondul de credințe. Alte variante se constituie în relație cu realități economico-sociale și de mentalitate mai noi.

Dintre cele șase texte funebre, încadrate la bocete, numai două sînt bocete propriu-zise, celelalte fiind cîntece ceremoniale / ale zorilor, ale bradului și cîntecul cel mare /.

Secțiunea baladelor este importantă mai întîi prin bogăția ei, știut fiind faptul că Transilvania este mai săracă în cîntece povestitoare, apoi prin cuprinderea unor variante mai puțin cunoscute. Numeroase texte au un caracter lirico-epic, alăt de specific epicii transilvănene în versuri. Poate și din acest motiv Viciu a clasificat la un loc întreaga poezie haiducească — lirică și epică — sau a inclus, în cîteva cazuri, în categoriile liricii texte epice.

În manuscrisul pregătit de Viciu pentru tipar existau numeroase note pe care editorii le-au îmbogățit substanțial, folosind toate informațiile pe care folcloristica românească le-a achiziționat între timp. Capitolul *Note* este impresionant prin bogăția informației: pentru indicarea variantelor baladelor sînt folosite, alături de volume, cele mai importante periodice precum și bogatul material din Arhiva sectorului de etnografie și folclor din Cluj. Pentru fiecare variantă se indică localitatea. În felul acesta ediția oferă informații extrem de prețioase mai ales pentru o tipologie completă a baladei populare românești, cu atît mai mult cu cît unele teme par a avea mai multe variante publicate în periodice decît în volume. Pentru variantele din volume editorii au folosit catalogul tematic și bibliografic alcătuit de Al. I. Amzulescu. *Notele* se constituie apoi și într-un bogat aparat critic intern, cuprinzînd numeroase raportări între diferite texte. Volumul se încheie cu un indice alfabetic al textelor după primul vers, cu un indice al localităților, cu altul al culegătorilor, cu un glosar și cu o hartă în care sînt marcate localitățile, diferențiate în șase categorii, după numărul textelor culese din fiecare. Fără îndoială că în acest impresionant de riguros și de meticulos aparat critic un loc aparte ocupă indicele culegătorilor, în care, pe baza consultării anuarelor gimnaziului din Blaj pe perioada cînd a funcționat acolo Viciu ca profesor / 1879—1911 / se dau anii de studiu ai diversilor culegători, pentru a se stabili astfel perioada culegerii. În dreptul fiecăruia se indică localitatea de baștină și numărul de ordine al textelor culese. Harta repartiziei geografice a textelor dezvăluie o mare densitate a investigațiilor în centrul Transilvaniei, ceea ce face semnificativă colecția pentru această zonă.

Pașine ediții de folclor epuizează atîtea probleme strict necesare pentru studierea textelor pe care le cuprind. Prin ținuta sa, ediția *Florilor de cîmp* deschide o nouă etapă în editarea folclorului.

Nicolae Bol

ARTUR GOROVEI, *Literatură populară*. Culegeri și studii. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indici de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1976, XXVI + 478 p. + 21 foto.

Reprezentant de seamă al folcloristicii românești, pe care a ilustrat-o, ca puțini alții, pînă la adînci bătrînețe, Artur Gorovei este astăzi bine cunoscut în literatura de specialitate. Monografia despre „Șezătoarea” (cf. P. Ursache, „Șezătoarea” în contextul folcloristicii, București, Editura Minerva 1972), cea dintîi revistă românească de folclor, este, în fond, o monografie despre Gorovei, acesta identificîndu-se, cum bine se știe, cu publicația care l-a asigurat, curînd după apariție, o pe deplin meritată notorietate. Bogata corespondență primită, de la folcloriști din țară și străinătate, intrînd în nume dintre cele mai prestigioase, a fost și ea publicată (cf. *Scrisori către Artur Gorovei*, București, Editura Minerva, 1970), iar *Cîmiliturile românilor*, întîiul dintre cele două corpuri pe care le-a întocmit, a beneficiat, acum cîțiva ani, de o nouă ediție, cu adăugarea ghicitorilor apărute în „Șezătoarea” după întîia tipărire a lucrării lui Gorovei.

Fără a fi fost, pînă în prezent, reeditate, celelalte lucrări ale lui Artur Gorovei și, în special, *Descîntecele românilor* (1931), cea de a doua contribuție, cu caracter de corpus, pe care a realizat-o, veritabil instrument de lucru în cercetarea incantațiilor populare, au sporit considerabil, printre români și străini, prestigiul cîștigat prin publicarea, vreme îndelungată, a alt de apreciatei sale reviste de folclor. Invitația de a colabora la diferite volume omagiale (ca acela închinat, în 1906, profesorului P. Poni din Iași); încrederea arătată folcloristului de nenumărate personalități ale vremii sale (amintim, între altele, că M. Gaster, care pregătea o carte despre descîntece, a lăsat-o în seama lui Artur Gorovei, apreciînd, în final, că lucrarea acestuia „va rămîne un monument neprețuit și baza nestrămutată pentru cercetările științifice asupra originii acestor descîntece și paralelele lor în literatura universală”); participarea sa la diferite instituții și manifestări științifice în țară și în străinătate (la Academia Română, al cărei membru de onoare a fost, precum

și la congresele internaționale de la Praga, Paris și Chicago) sînt alte cîteva dovezi care probează prestigiul, puțin obișnuit, cîștigat, în timpul vieții, de acest „eminent folclorist”, arareori egalat de alții dintre conculcătorii săi pe tărîmul folclorului. Surprinzător este, însă, faptul că întreaga lucrare a acestui „patriot și om de bine”, cum îl numea Mihail Sadoveanu, unul dintre prietenii folcloristului, a fost realizată în absența unei prealabile pregătiri de specialitate, într-o vreme cînd întreaga disciplină se afla sub semnul amatorismului, și încă într-un modest tîrgușor de provincie, cu puține posibilități de informare, cum erau Fălticeni ai acelor vremi.

Dar Artur Gorovei a însemnat, pentru folcloristica românească, mai mult decît entuziasmul redactor și animator al „Șezătoarei”, mai mult chiar decît autorul celor cîteva lucrări monografice, a care specialității se referă cu prioritate, omîtînd, însă, să se ocupe de contribuțiile sale mai Ξ arunde care, deși mai puțin răsunătoare, sînt inseparabile definirii activității aceluia care s-a dedicat cu pasiune și reală competență cunoașterii spiritualității românești.

Atari considerente pare să fi avut în vedere și Editura Minerva, care, în ideea unei mai drepte prețuiri a lui Gorovei, a decis reeditarea lucrărilor sale mai puțin cunoscute și, cu trecerea timpului, din ce în ce mai greu accesibile, încredințînd misiunea alcătuirii unei noi ediții lui Iordan Datcu, cu merite importante, și pînă la acea dată, în studierea și popularizarea activității folcloristului de la Fălticeni. Cercetînd revista „Șezătoarea” și alte publicații de specialitate, precum și micile ediții de popularizare publicate de Artur Gorovei, Iordan Datcu a selectat o parte dintre cele mai importante culegeri și studii de folclor ale acestuia, care au darul de a lărgi sfera atît de laborioasei sale activități.

Reproducerea, în cadrul volumului, a mai multor basme, snoave și cîntece populare, ne oferă posibilitatea de a-l cunoaște pe Gorovei în postură de culegător de folclor, preocupat, cu excepția *Poveștii cu Făt-Frumos*, creație voit personală, de păstrarea intactă a autenticului folcloric, interesul său pentru înregistrarea exactă a literaturii populare mergînd pînă acolo încît a publicat „o serie de cîntece așa cum se rostesc în diferite localități”.

Gorovei teoreticianul, doornic de a face din cercetarea folclorului o disciplină riguros științifică, ne apare, cu meritele și greșelile sale, din mai cunoscuta *Noțiuni de folclor*, importantă în special pentru faptul, remarcat de Ion Mușlea, că „de la Ovid Densusianu 1910, nu se mai scrisese o privire generală asupra folclorului ca disciplină aparte”. Tributară lucrărilor lui Densusianu și Sébillot, broșura abordează felurite aspecte ale domeniului, detașîndu-se, ca importanță, acelea de ordin metodologic. Conștient că „o regulă generală pentru metoda de urmat ar fi inutilă”, Gorovei pretindea folcloriștilor o temeinică pregătire de specialitate, fără de care „nu ar putea să obțină cu succes informațiile necesare, dacă nu ar cunoaște cît se poate mai amănunțit ceea ce se petrece în această privință și în alte localități, nu numai din aceeași regiune, ci din țara întreagă și chiar din țările vecine”. Autor, el însuși, al unui chestionar, Gorovei era de părere că cercetarea fenomenelor folclorice urmează a se face prin anchete directe și nu prin chestionare, ca acelea difuzate de B. P. Hasdeu și N. Densusianu, la care „răspunsuri s-au căpătat, dar fără să se fi putut verifica exactitatea sau sinceritatea lor”. Relativ la sistematizarea materialului cules, Gorovei aprecia, pe bună dreptate, că „un material de folclor, oricît ar fi de numeros și de interesant, își pierde mult din valoare dacă este adunat la întimplare, fără nici un sistem, și fără să fie rînduit în cadrul unei clasificări bine stabilită”. În consecință, va critica „ediția ministerială” a lui Grigore Tocilescu, cum denumea cunoscuta *Materialuri folclorice* a acestuia, tocmai pentru faptul că „rarori s-ar putea găsi atîta nechibzuință în aranjarea unui material așa de important și tipărit cu atîta dărnicie, și nu sînt multe cărți ca acesta, în care cercetătorul să găsească ceea ce-i trebuie (dacă ar găsi ceva nou) cu atîta anevoință”.

Cu un pronunțat caracter polemic, evident și în articolul *O chestie de folclor*, recenziile la *Materialuri folclorice* face trecerea la contribuțiile de istorie a folcloristicii ale lui Artur Gorovei. Prezente și în *Noțiuni de folclor*, în special în capitolul *Istoricul*, „important — după Ion Mușlea — pentru informațiile cu privire la diferitele noastre periodice de folclor”, atari preocupări devin mai substanțiale odată cu „Șezătoarea”. *Poveștea vieții unei reviste de folclor*, biografie amănunțită, pe baza a numeroase documente, a importanței sale publicații. I se alătură suita de evocări *Învățători folcloriști*, veritabil omagiu adus colaboratorilor săi de odinioară, precum și articolele despre M. Gaster și Alexiu Viciu sau despre preparativele făc ute în vederea întemeierii unei societăți a folcloriștilor români.

Nici obiceiurile n-au rămas în afara preocupărilor lui Artur Gorovei, cele două broșuri ale sale, *Datinile noastre la naștere* (1909) și *Datinile noastre la nuntă* (1910), scrise pe baza monografiilor lui Marian, constituind importante mijloace de popularizare a feluritelor aspecte legate de cele două momente din viața omului. Mai valoros este, însă, studiul *Partea sufletului. Un vechi obicei juridic al poporului român*, care relevă preocupările de etnologie juridică ale juristului Gorovei, acesta demonstrînd, pe baza unei minuțioase documentații, că „partea sufletului” este cu

totul altceva decît „cantitatea disponibilă” și reprezintă „o porțiune din averea cuiva, destinată în special pentru purtarea grijilor sufletești, după datina noastră creștinească”.

Fără a avea o valoare științifică deosebită, celelalte studii ale lui Artur Gorovei atestă pluralitatea preocupărilor sale folcloristice. Ele sînt dedicate identificării unor teme și motive comune ale folclorului românesc cu cel universal (*Legenda arborilor îmbrășiși și Șerpele de casă. Cercetări de folclor*) sau elucidării, pe cît îi sta în putință, a raporturilor dintre folclor și literatura cultă (*Elementul popular în literatura cultă*).

Important, înțil de toate, pentru a fi adunat, din publicații mai greu accesibile, citeva din contribuțiile de mai mică întindere, ale lui Artur Gorovei, prezentul volum întrunește toate atributele unei adevărate ediții critice de folclor. Pentru că Iordan Datcu, editor cu experiență și, totodată, unul din cei mai avizați cunoscători ai activității lui Gorovei, nu s-a mulțumit, nici pe departe, cu simpla reproducere a studiilor și articolelor acestuia. Supunindu-le unui riguros examen de specialitate (a se vedea, cu deosebire, *Introducerea*, piesă de bază a bogatului aparat științific auxiliar, meticolos întocmit), editorul stabilește, în deplină cunoștință de cauză, locul pe care acestea îl ocupă în cadrul activității, cu adevărat pilduitoare, a lui Artur Gorovei.

Ținînd seama, apoi, de caracterul limitat al informației lui Gorovei, Iordan Datcu a acordat o deosebită atenție dificilei operații de stabilire a textului, îndeplînd, în note, unele „datări și atribuirii eronate”, indicînd cu exactitate sursele, rămase neprecizate, ale mai multor citate și restabilînd formele originare în cazul unor „transcrieri libere după texte notate fonetic”.

Substanțială și cu deosebire binevenită este contribuția lui Iordan Datcu în cadrul suitei de evocări bibliografice din *Învățători folcloriști*, activitatea acestora, prezentată de Gorovei exclusiv prin prisma colaborării lor la „Șezătoarea”, apărîndu-ne acum, în urma completărilor bibliografice de rigoare, cu mult mai cuprinzătoare. La fel de util se dovedește a fi aportul editorului și în cazul amintitelor studii despre naștere și nuntă, deficitare, sub aspect științific, tocmai datorită voitului lor caracter de popularizare, care l-a determinat pe Gorovei „să comprime și fenomenele folclorice descrise și citatele din lucrările lui S. Fl. Marian, către care îndeamnă pe cititorii dornici de aprofundări”. Stabilirea, cu exactitate, a raportului dintre lucrările celor doi folcloriști se impunea, însă, cu necesitate în cadrul unei ediții științifice, anevoioasa muncă de colajare întreprinsă de Iordan Datcu dîndu-ne posibilitatea de a cunoaște, în sfîrșit, „în ce măsură sînt tributare micile studii ale lui Artur Gorovei monografiile lui S. Fl. Marian”.

Astfel întocmită, ediția de față are darul de a ne prezenta o imagine mai exactă și mai cuprinzătoare a activității unuia dintre cei mai pasionați cercetători și popularizatori ai culturii noastre populare, înlesnînd cunoașterea, mai aprofundată, a ceea ce numim, pe bună dreptate, „momentul” Gorovei în folcloristica românească.

Virgil Florea

IORGU IORDAN, *Lingüística Románica. Evolución-corrientes-métodos*. Reelaboración parcial y notas, de Manuel Alvar, Madrid, 1967 (XXII+755 pagini).

Prima ediție românească a cărții lui Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*, apărută la Iași în 1932, marchează, ca și *Originea Românilor*, a lui A. Philippide, o dată importantă în lingvistica noastră.

Informația largă a autorului, spiritul obiectiv în care a fost concepută și redactată această carte, ca și cuprinderea în paginile ei a întregului domeniu romanic, i-au asigurat, de la început, o apreciere puțin obișnuită. Așa se explică de ce, numai după cinci ani (1937), ea avea să fie tradusă în englezește de John Orr. Transpusă într-una din limbile de circulație mondială, avea să se bucure de o atenție deosebită, în special în America.

Cunoscutul romanist german Leo Spitzer îi scria, la un moment dat, lui Iordan, din Baltimore, unde se refugiase din Germania hitleristă, după ce poposise câțiva ani la Istanbul, că datorită acestei cărți a reușit să-și apropie studenții care, altfel, nu și-au putut da seama de valoarea adevărată a profesorului lor. Caracterizarea din cartea lui Iordan i-a fost, după cum se vede, de mare folos.

Romanistul englez John Orr a adus, în traducerea sa, cu voia autorului, câteva completări, impuse de bibliografia apărută între timp.

După transferarea, în octombrie 1946, a academicianului Iorgu Iordan la București, la catedra de lingvistică romanică, el avea să se întoarcă la vechile preocupări de romanistică¹ și să înceapă să-și adune material în vederea unei noi ediții românești. Dar lucrurile mergeau destul de greu și bibliografia străină pune probleme dintre cele mai dificile. Mulți ani, schimburile cu străinătatea s-au făcut atât de anevoios încât era imposibil ca specialiștii să poată lucra în condiții normale. Așa se face că a doua ediție a *Introducerii* (în limba română!) nu s-a putut realiza decât relativ târziu, în anul 1957, sub forma unui curs litografiat², care avea să stea la baza ediției din 1962 (*Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, Editura Academiei, (439 pagini). —

Din prefața acestei ediții aflăm unele amănunte referitoare la ediția germană din 1962 precum și la câteva proiecte, mai vechi, de traducere în limbile spaniolă și italiană: „În 1958 am semnat un contract cu Editura Academiei germane din Berlin

¹ La Iași a deținut, începând cu data de 1 martie 1934, catedra de Limba română și dialectele ei.

² *Introducere în lingvistica romanică*, Tipografia și litografia învățămîntului (695 pagini).

pentru traducerea în germană care urmează să apară în 1962³. Totodată, menționez existența citorva proiecte de traducere, care, din diverse motive, n-au putut fi realizate de fapt. Astfel, scurtă vreme după apariția versiunii englezești mi s-a cerut autorizarea pentru o traducere spaniolă (am încheiat chiar un contract cu editura „Tartessos” din Barcelona), iar imediat după război o cerere similară mi-a adresat Institutul de Filologie din Buenos-Aires. În sfârșit, tot în această ordine de idei, pot aminti și propunerea de traducere adresată mie de câțiva confrăți din Italia” (p. 5).

Și în ediția germană, traducătorul a introdus, cu consimțământul autorului, unele lucruri noi.

Versiunea spaniolă se datorește cunoscutului lingvist Manuel Alvar și a apărut în colecția *Romania* (Ediciones Alcala, Madrid), colecție în care s-au mai publicat lucrări de ale lui Gerhard Rohlfs (*Lengua y Cultura*), A. Llorente Maldonado de Guevara (*Teoría de la lengua e historia de la lingüística*), Bernard Pottier (*Presentación de la Lingüística*).

Cartea este precedată de două prefețe, una a autorului și cealaltă a traducătorului. Academicianul Iordan ne informează că, în anul 1959, la Congresul de la Lisabona, i s-a arătat cum ediția cărții sale, din 1937, s-a bucurat de o difuzare largă în Spania, că unele fragmente au fost multiplicare pentru a fi accesibile la curs și la seminar. Atunci, la Lisabona, i-a propus profesorul Alvar să accepte să se facă o traducere spaniolă a cărții. La aceste informații se adaugă aprecierile autorului asupra traducerii:

„În să apreciez, în această foarte scurtă prefață, că contribuția traducătorului este imensă nu numai pentru îmbogățirea pur bibliografică a temelor tratate, dar și în ceea ce privește conținutul operei” (p. XVII). Ediția include contribuțiile cele mai recente, în acest domeniu, și îmbogățește bibliografia în special cu material privitor la realizările spaniolilor, care, în cartea veche „nu aveau locul cuvenit”. Dar Alvar nu se limitează numai la citarea propriu-zisă a numeroase lucrări noi, ci adoptă o poziție critică față de ele, revenindu-i, după expresia lui Iordan, rolul de colaborator, nu de simplu traducător: „În felul acesta, profesorul spaniol trebuie considerat (și așa este pentru mine) un adevărat colaborator... coautor al acestei versiuni spaniole care, datorită lui, este superioară celor anterioare” (p. XVIII).

Cu deosebire interesante ni se par aprecierile pe care le face traducătorul asupra cărții lui Iordan, recomandările prin care o introduce în rîndul cititorilor de limbă spaniolă:

„Cartea care se editează acum, în spaniolă, este una dintre puținele opere care fac parte din repertoriul fundamental al oricărei biblioteci, din acelea care sînt obiectul consultării permanente a oamenilor de știință” (p. XIX).

Alvar nu împărtășește rezervele lui Meyer-Lübke asupra unui prim studiu, în materie, a lui Iordan (*Der heutige Stand der romanischen Sprachwissenschaft*, 1924), pe motivul că lingvistul german nu putea vedea, atunci, punctul de vedere nou în orientarea lui Iordan.

Traducerea în limba engleză, a lui John Orr, a contribuit la difuzarea cărții în rîndul unui public mult mai larg. Ediția aceasta a fost primită cu adevărată bucurie. „Aproximativ treizeci de recenzenti au salutat cartea lui Iordan, ca pe una dintre lucrările capitale ale filologiei romane” (p. XX).

După un sfert de secol, cartea, în fond aceeași, i se pare lui Alvar cu totul alta. Contribuțiile ulterioare „au făcut din ediția românească din 1957, mai ales din cea din 1962, o operă care seamănă foarte puțin cu ediția întii” (p. XX).

Traducerea în limba germană, a lui Werner Bahner, i se pare importantă prin completările aduse, în special în două dintre capitolele cărții (primul și ultimul).

În traducerea spaniolă, Alvar s-a servit și de versiunile engleză și germană,

³ *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft ins Deutsche übertragen, ergänzt und teilweise neu bearbeitet von Werner Bahner, Akademie-Verlag, 1962 (IX+521 pagini).*

a ținut seamă, cu alte cuvinte, de toate completările care s-au făcut la textul inițial, în vreme de 35 de ani.

Traducerea inițială, în limba spaniolă, „era o foarte fidelă versiune a originalului românesc. N-am modificat nici într-un loc, nici cel mai mic semn, și n-am găsit necesar să sugerez nici cea mai mică modificare” (p. XX—XXI).

În general ediția spaniolă păstrează spiritul celei românești. Câteva adausuri au fost făcute cu consimțământul lui Iordan. Nu e vorba de capitole noi, ci numai de unele paragrafe dintre care cele referitoare la contribuția spaniolilor se impuneau nu numai prin originea traducătorului, ci și prin observația justă, a lingvistului american Angel Rosenblat, făcută cu ocazia recenzării versiunii engleze:

„Lucrarea lui Iordan, scrisă în cealaltă extremitate a României, ia prea puțin în considerație lingvistica spaniolă. Este singura reparație pe care o putem face unei opere atât de valoroase, sub toate aspectele” (p. XXI).

Traducerea aduce servicii limbii române și cărții lui Iordan mai întâi, dar și limbilor „peninsulare”, (spaniola, portugheza, catalana și basca), prin introducerea lor, într-o circulație mai largă, în întregul circuit românesc.

Traducătorul a adăugat referințe dintr-o serie de lucrări necunoscute de Iordan, păstrind, cum s-a arătat mai sus, atât planul cit și concepția autorului. Toate întrebările și notele lui Alvar au fost citite și acceptate de Iordan.

Traducerea, imprimată în anul 1967, avea o dublă semnificație. Ea s-a realizat ca un omagiu la adresa lui Iordan, înaintea congresului al X-lea de lingvistică (august 1967) și, în același timp, ca un omagiu al specialiștilor dintr-o extremitate a României către cealaltă extremitate (p. XII).

Prin versiunea într-una din cele mai răspândite limbi din lume, cartea lui Iordan devine accesibilă unui public cum n-a avut, vreodată, nici o altă lucrare științifică românească. Prin ea, lingviștii din mai multe continente vor avea ocazia să cunoască nu numai realizările din acest domeniu, din țara noastră, ci și posibilitățile de creare și de asimilare, în probleme de lingvistică ale poporului român. Vor putea să-și dea seama mai bine de măsura în care acest popor este în stare să aprecieze, cu toată obiectivitatea, realizările altora.

G. Istrate

I. C. CHIȚIMIA, *Folcloriști și folcloristică românească*, București, Editura Academiei R. S. România, 1968, 405 p.

Recenta lucrare a lui I. C. Chițimia, reunind mai multe studii apărute anterior în diverse publicații de specialitate¹, atestă o preocupare constantă a autorului pentru cercetarea vieții și activității umora dintre folcloriștii veacului trecut, punând în lumină contribuții care au marcat drumul ascendent parcurs de o disciplină aflată, atunci, abia la începuturile ei. Atenția autorului este reținută atât de personalități marcante (Alecsandri, Hasdeu, M. Gaster, Al. Lambrior), cit și de nume mai puțin cunoscute (D. Stăncescu, G. I. Pittiș). Dacă primii doi sînt urmăriți în ceea ce privește activitatea legată de creația populară, celorlalți le sînt dedicate studii integrale, tinzînd să epuizeze toate domeniile cu care aceștia au avut tangență. Autorul procedează în toate cazurile sistematic, începînd cu biografia celui studiat și continuînd cu reliefarea aportului fiecărui pe alte tărîmuri decît cel folcloristic (literar, istoric, filologic, arheologic), pentru ca apoi oprindu-se pe teren folcloric și, explorîndu-l cu multă atenție, să sublinieze toate realizările obținute în cadrul lui. Concluziile fiecărui studiu stabilesc locul și însemnătatea acestor înaintași în istoria folcloristicii românești. Procedul de tratare aproape

¹ Un singur studiu (cel referitor la contribuția lui Gaster) nu a mai fost publicat anterior.

monografică este deosebit de util nu numai prin sistematizarea riguroasă a materialului faptic, dar mai ales pentru că reface drumul, uneori simplu și drept, altori sinuos, care i-a îndreptat pe elevii școlii lui Hasdeu spre cercetarea creației populare. Procedeele menționate îngăduie, de asemenea, conturarea unor apropieri între diferite discipline. Desigur, folcloristul nu poate fi rupt sau izolat de istoric, literat, etnograf, muzician. Există numeroase puncte de contact între ei și, chiar mai mult, unii ajung la studiul creației orale pornind tocmai de la aceste preocupări de altă natură (T. T. Burada). Această perspectivă cuprinzătoare de încadrare a materialului faptic comportă și riscuri pe care autorul nu a reușit să le oculească în toate cazurile. S-ar fi impus, poate, în favoarea conciziei o comprimare a detaliilor de natură biografică, chiar dacă sub raport informativ acestea suscită interes. În rest, comentarea pe larg a opiniei cercetătorilor creației folclorice și a studiilor în care au fost concretizate, atenția acordată unor culegeri de literatură populară și modului cum au fost alcătuite, exemplificând aprecierile cu materiale extrase din colecție, relevă pe deplin personalitatea folcloristului respectiv.

Meritul deschizătorului de drum îi revine lui Vasile Alecsandri, caracterizat de autor drept „descoperitorul folclorului românesc” (p. 35). Se ia în discuție polemica cu Schwartzfeld, demonstrându-se pe bază de text lipsa de temeinicie a reproșurilor vehemente aduse de acesta poetului. Intervențiile lui Alecsandri asupra producțiilor culese sînt destul de mici (înlăturări sau adăugiri de versuri interjecționale), avînd drept scop corectarea ritmului. În cea mai mare parte, însă, ele se datorează unor noi variante la poeziile din primele ediții, înscrise în colecția din 1866. De altfel, micile modificări operate de poet sau cele impuse de alegerea variantei mai reușite se justifică prin tendința de a arăta, într-o epocă de mare efervescență, că prestigiul poporului nostru se sprijină, printre altele, și pe creația sa de o mare frumusețe artistică.

Trecînd la Hasdeu, căruia îi acordă un spațiu larg, autorul surprinde sensul cuprinzător în care concepe aceasta folclorul, incluzînd în cadrul lui tot ce este legat de viață și cultura maselor și apropiindu-l de alte discipline (istoria, lingvistică etc.). Pornînd de la activitatea desfășurată de marele învățat în Rusia și explînd unele influențe exercitate asupra sa, I. C. Chițimia insistă asupra rolului pe care l-a jucat Hasdeu ca animator și îndrumător al cercetărilor folclorice. În această calitate, el a oferit un spațiu larg în revistele sale „Columna lui Traian” și „Revista Nouă” generației de folcloriști în formare (G. Dem. Teodorescu, Gr. Tocilescu, Lazăr Șăineanu, Sim. Fl. Marian), iar, ca membru al Academiei române, a încercat să stimuleze culegerea creației populare. Propriile studii și cercetări, în care a folosit cu succes metoda comparatistă, îl consacră ca pe un adevărat mentor al folcloriștilor români din acea epocă. Cei mai mulți dintre aceștia s-au străduit să-și urmeze îndeaproape dascălul. Mulți dintre ei au adunat un material bogat, de o reală însemnătate artistică, în care a fost reprezentată majoritatea speciilor. Se remarcă, pe această linie, Sim. Fl. Marian, prezent în aproape toate revistele de folclor, ca și în acelea care publicau numai incidental producții populare cu numeroase balade, doine, strigături, pe care în 1869 și 1875 le va publica în colecții. Nu au fost neglijate nici alte specii (descîntecele, cântăciunile, snoavele și legende, tradițiile istorice). Culegerea de *Descîntece populare române*, din 1866, este apreciată de I. C. Chițimia ca fiind întocmită după criteriile științifice cele mai exigente. În scopul clarificării contribuției aduse de Marian în domeniul etnografic, s-ar fi impus, credem, o privire mai insistentă asupra lucrărilor sale de bază în această direcție: *Nunta la români*, *Înmormîntarea la români*, *Cromatică poporului român*.

Prin bogate cercetări folclorice, îmbinate cu cele etnografice asupra bocetelor și datinelor poporului român la înmormîntare, asupra descînteceilor și unor manifestări de teatru popular, se distinge și Teodor Burada. Ceea ce-l impune pe acesta în folcloristică și, mai ales, în etnografie sînt *Călătoriile la români de peste graniță* descrise sub forma unor monografii.

Numele lui Grigore Tocilescu rămîne legat de colecția de *Materialuri folclorice* care, în intenția sa, ar fi trebuit să devină un *Corpus* al folclorului românesc. Însă

— după cum remarcă pe drept cuvânt I. C. Chițimia — modul haotic de prezentare a materialelor situează culegerea în urma celei a lui G. Dem. Teodorescu, în ciuda cronologiei și numeroaselor texte de deosebită valoare artistică existente în cuprinsul ei.

Într-un amplu capitol sînt apoi comentate părerile lui Al. Lambrior în legătură cu conceptul de cultură folclorică. Preocupările sale folclorice și etnografice, unele concretizate în studii de valoare, ca cel asupra portului românilor sau un altul despre culegerea de zicători, proverbe și anecdote a lui Iordache Golescu, ciclul *Obiceiuri și credințe la români*, în care urmărește elementele de cultură materială și spirituală ale poporului, impun numele lui Lambrior în polida teoriei eronate privitoare la originea baladei populare.

Erorile de concepție manifestate la unii oameni de cultură, fără a fi trecute cu vederea, sînt judecate cu înțelegerea momentului respectiv, cînd folcloristica, disciplină tinărară și abia încheiată, nu oferea o perspectivă prea clară muncii de cercetare. Astfel este și cazul lui M. Gaster, ale cărui studii asupra literaturii populare scrise, privită în corelație cu cea orală, de o deosebită însemnătate, nu pot fi anulate de concluzia greșită care denivă producțiile orale din textele populare scrise. Folosirea cu succes a metodei comparatiste în depistarea unor izvoare orientale ale unor motive, de largă circulație, studiile, cercetările, conferințele pe această temă, îi conferă un meritat prestigiu în domeniul filologiei și al folcloristicii.

De o tratare minuțioasă se bucură activitatea folclorică a lui G. T. Pitiș care, deși bogată și fructuoasă, a fost prea puțin cunoscută. Autorul îi surprinde specificul, nota distinctivă care-l separă de ceilalți elevi ai lui Hasdeu. Pitiș a știut să-și limiteze cercetările pe o porțiune mai restrînsă (numai în sudul Transilvaniei), izbutind astfel să stăpînească mai bine fapte și realități folclorico-etnografice concrete. Este, de asemenea, printre primii care și-a formulat concluziile pe baza materialului cules direct pe teren. Jocurile și cîntecele de copii, ca și cele ale adulților, își găsesc în el un cercelător pasionat. Obiceiurile locuitorilor din Schei la diferite sărbători sau la naștere, nuntă, înmormîntare sînt descrise pe larg, cu tot pitorescul lor.

D. Stăncescu, cunoscut și ca popularizator al literaturii universale la noi prin traduceri, se distinge — după cum reiese din ultimul studiu inclus în volum — ca un priceput culegător de basme.

Lucrarea în care I. C. Chițimia își adună contribuțiile sale de peste ani convinge în legătură cu seriozitatea metodei de investigație și necesitatea parcurgerii ei se impune pentru oricine dorește să se informeze asupra evoluției folcloristicii românești.

Constanța Huiban

VIDIU BÎRLEA, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, Editura pentru literatură, Studii de folclor, 1969, 324 p.

Interpretarea multilaterală a creației noastre populare reclamă elucidarea unor probleme teoretice de strictă necesitate pentru definirea științifică a locului disciplinei folcloristice în cultura noastră.

După o panoramă a evoluției folcloristicii românești încercată de Ch. Vrabie, lucrarea lui Ovidiu Bîrlea ne oferă o sinteză privind, de astă dată, metoda de lucru în folclor. Se impunea în primul rînd o clarificare și definire a noțiunii de *folclor*, ceea ce își propune și autorul în *Introducere*, înțelegînd prin aceasta să se rezume la enunțarea concepțiilor dominante în vremea noastră, la noi și în alte țări. Între diverse criterii, Ovidiu Bîrlea optează pentru primatul criteriului estetic adoptînd delimitarea care a pornit de la folcloriștii ruși din secolul XX. Folclorul

este restrîns la creația populară artistică. Ca atare, în domeniul folclorului ar intra literatura populară, muzica populară și dansul popular, plastica populară.

Metoda de lucru în folclor implică două operații succesive: cercetarea și interpretarea. Pe aceste coordonate se axează lucrarea de față. O *Ochire bibliografică* pregătește abordarea primei părți, *Metoda de cercetare*. Istoricului problemei îi este consacrat un lung capitol, de fapt o istorie a constituirii disciplinei la noi. Cele două curente dominante în folcloristica europeană s-au înfrunțat și la români: respectarea autenticului în forma în care circulă în popor și restaurarea autenticului în forma lui primară, originară, frumoasă. Ovidiu Birlea detașează aceste preocupări de cercetare a folclorului la cînturarii noștri din secolul trecut de ansamblul problemelor care se puneau atunci în cultura noastră și a împrejurărilor specifice care explicau o orientare sau alta. Folclorul avea valoarea de argument etnic și normă de verificare a originalității literaturii naționale. Deși se încercau restaurări, se făceau „îndreptări” ale materialului cules, nu lipsea o concepție critică despre folclor, Alecu Russo fiind teoreticianul acestei etape. Creșterea literaturii naționale era văzută ca posibilă și prin folclor. De fapt, cu toată înfruntarea celor două curente (respectarea și restaurarea autenticului), problema care se punea la noi în legătură cu creația populară era „Să adunăm din toate părțile toți tezaurii ei care să servească poezilor, artiștilor și istoricilor noștri drept material productiv în lucrările lor” (așa cum cerea Iosif Vulcan în 1849 în articolul *Poporul român în poezia sa, „Transilvania”, an II, nr. 19, 1 octombrie*).

Puncte de vedere critice în cercetarea folclorului apar mai numeroase atunci cînd abundența materialului reprodus în publicațiile din aproape toate provinciile românești impunea o selectare a lui. Observațiile critice vizează la început forma de reproducere a materialului cules, apoi fondul, criteriile de selectare și, mai tîrziu, modul de interpretare. La comentariile lui Gheorghe Bariț din „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, citate de autor, am adăuga și observația prețioasă a lui Bariț făcută în aceeași publicație în nr. 11 din 12 decembrie 1849 (p. 88) privind exigențele pe care le impune culegerea cîntecelor populare în vederea alcătuirii unei colecții: „Cînd noi vom face o colecțiune de cîntece populare, precum s-au făcut de acelea la mai multe națiuni, vom fi cu toată luarea aminte la asemenea cîntece, vom trebui să le alegem cu mare tact...”. În același sens Grigore Sima a lui Ion socotea că „...O necontestabilă valoare științifică nu pot să aibă decît bucățile de literatură populară culese întocmai după cum se zic...” (articolul *Cîteva observări asupra scrierilor din popor și pentru popor* în „Transilvania”, nr. 2, 15 februarie 1890, p. 56). Metoda restaurării autenticului, a „îndreptărilor”, „întocmirilor” este urmărită la cei doi reprezentanți de seamă ai ei: Vasile Alecsandri și Al. M. Marinescu. Dacă la V. Alecsandri explicațiile sînt cele ades invocate în cercetările din ultimii ani (ținîndu-se seama de patriotismul poetului și spiritul epocii), la Al. M. Marinescu exagerările sînt duse mai departe, acestuia din urmă lipsindu-i pînă și talentul de a „întocmi” ceea ce considera că ar fi trebuit să fie în îndepărtate vremi marile noastre epopei populare. Pînă la cea de a doua fază (1906—1911), considerată de autor ca importantă în istoria metodei de culegere în folclor, nu trebuie să uităm de contribuțiile metodologice ale lui Al. Odobescu căruia îi revine meritul de a fi inaugurat studiul folcloric pe baza transmisiunii motivelor de la un popor la altul, cu aplicare asupra folclorului național în *Răsunete ale Pîndului în Carpați*; ale lui B. P. Hasdeu și școlii sale (G. Dem. Teodorescu). Ca filolog, Hasdeu a impus exactitatea ca primă condiție a culegerii textelor. Prin autoritatea cercetărilor sale el va fi acela care, după Alecsandri, va orienta atitudinea Academiei în problemele puse de literatura populară. Datorită lui este discutată pentru prima oară în Academie și chestiunea unei culegeri sistematice a materialului folcloric. Exponent al punctului de vedere critic al maestrului său, G. Dem. Teodorescu în *Cercetări asupra proverbelor române* (Cum trebuie culese și publicate) sesizează necesitatea criticii și în domeniul folcloristicii. „... Lipsa de critică ne-a făcut s-avem cărți de poezii poporane stropite cu rime potrivite și regulate după gustul editorilor, în paguba limbii și-a frumuseții lor celei firești...” (p. 58).

A treia fază în metodologia folcloristicii românești, către 1930, beneficiază de aportul masiv al muzicologului Constantin Brăiloiu. Lui îi atribuie autorul și o întreagă școală românească de cercetare în folclor, sugestii privind tehnica culegerii și clasificării materialului adunat. Dovadă capitolele următoare: *Preliminariile culegerii*, *Culegerea materialului folcloric*, *Inventarierea și clasificarea materialului cules*. Desigur că unele întregiri s-au adăugat normelor formulate de Brăiloiu în ultimele două decenii din practica culegerilor de la Institutul de etnografie și folclor. Indicațiile date pot servi și celor ce vor să se inițieze în cercetarea folclorului. În ceea ce privește organizarea chestionarului, Ovidiu Birlea discută problematica obiceiurilor: colindat, nuntă, funerar, deși, după accepția dată noțiunii de folclor la începutul lucrării, ne-am fi așteptat la o diviziune în: literatură lirică, epică, de cugetare, folclorul obiceiurilor și practicilor legate de date calendaristice.

Cu *Metoda de interpretare* (Partea a II-a) intrăm în domeniul studiului propriu-zis al folclorului. Aici autorul ajunge după o *Privire retrospectivă* asupra școlilor în folclor, din care preluăm datele necesare înțelegerii anumitor aspecte ale cercetării, deschise și contribuțiilor viitoare privind problemele conținutului, vechimii și originii producțiilor folclorice. Dificil de abordat chiar pentru specialiști este *Estetica folclorului*. Aici intervin considerente estetice deosebite care țin de un gust estetic diferit de cel cult, lucru afirmat pentru prima oară răspicat la noi în 1915 de D. Caracostea. Estetica cultă oferă folclorului doar jaloane de natură generală. Producțiile folclorice sînt legate de o mentalitate aparte și au un mod specific de existență orală: sincretic (în același timp poezie, muzică și dans). Sub raportul aprecierii estetice cercetările folclorice românești erau mult deficitare. Adesea faptul artistic era copleșit de cel cultural. Care este finalitatea cercetărilor folclorice — este întrebarea legitimă pe care o ridică autorul la sfîrșitul lucrării. Cunoașterea domeniului folclorului este în ultimă instanță țința oricărei cercetări, indiferent din ce punct de vedere și cu ce mijloace ar fi abordată disciplina. În stadiul actual, la noi, multe probleme ale disciplinei folcloristice rămîn de soluționat, iar viitorului specialist i se cere o mai bună înțelegere a operelor folclorice pentru ca, asemeni criticului literar, să le poată explica, la rîndu-i, celorlalți.

Lucia Berdan

PAUL CORNEA, MIHAI ZAMFIR, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă, I—II*, București, Editura pentru literatură, 1969 (550 p. + 407 p.)

Antologia realizată de Paul Cornea și Mihai Zamfir, asemănătoare, ca alcătuire, doar cu *Antologia ideologiei junimiste* a lui E. Lovinescu, este cea mai completă și mai sintetică imagine asupra pașoptismului, ca mișcare ideologică și politică. Pentru prima dată în cultura noastră, un curent de idei de amploarea pașoptismului, atît de complex și de controversat, este prezentat simultan în principalele sale sfere de manifestare: filozofie, economie politică, istoriografie, sociologie, estetică și teorie literară, lingvistică. Antologia cuprinde texte reprezentative pentru fiecare domeniu, urmărind oglindirea tendințelor esențiale dar și a nuanțelor sau chiar a ideilor contradictorii. Se obține astfel o imagine coerentă, bogată și pe deplin valabilă a pașoptismului, chiar dacă este expresia unei viziuni personale (textele sînt alese de Paul Cornea, care semnează și studiul introductiv). Antologia este împărțită în grupaje distincte, pentru a cuprinde „harta ideologiei pașoptiste”, atît în orientările și în „manifestele” comune, cît și în variatele contribuții originale: *proclamații și programe politice*, *articole-program* (la revistele: „Curierul românesc”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Dacia literară”, „Propășirea”, „Junimea română”, „Republica română”, „România literară”, „Steaua Dunării”), *articole, studii și scrisori apar-*

ținând unui număr de 48 de... pașoptiști, orînduiți alfabetic. Nu ar fi fost lipsit de interes nici un capitol consacrat unor prefete memorabile; din textele alese pentru ilustrarea gândirii lui I. Heliade-Rădulescu, poate n-ar fi trebuit să lipsească *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutului rumânilor*; alături de scriitorii aleși, pulea figura și Gr. Pleșoianu, cu *Idée repede despre istoria românilor*, articol foarte elocvent pentru starea de spirit prepașoptistă; lipsește Eufrosin Poteca, din ale cărui manuscrise filozofice se puteau cita fragmente; prezența lui Radu Ionescu, mai mult „postpașoptist”, nu este îndreptățită. Dar oricîte obiecții s-ar aduce, sînt evidente priceperea deosebită cu care a fost gîndită și alcătuită antologia și selecția de cele mai multe ori excelentă a textelor. Din paginile alese, o bună parte nu a mai fost reeditată pînă acum, ceea ce sporește considerabil valoarea culegerii. Cartea atrage atenția, prin republicarea unor articole semnificative, asupra unor nume de cărturari sau ideologi uitați pe nedrept (Florian Aaron, C. Boerescu, M. A. Corradini, V. Mălinescu, Ioan Zalomit s.a.) sau excluși, iarăși pe nedrept, din istoria mișcării pașoptiste datorită orientării lor politice ulterioare (Barbu Catargiu, Ion și Dimitrie Brătianu). Sînt indicate astfel cîteva însemnate zone de explorat ale istoriei culturii românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Textele alese sînt însoțite de explicațiile și indicațiile bibliografice necesare (la care se adaugă indicele cronologic, bibliografia generală de la sfîrșitul volumului al doilea); fiecare autor este precedat de un succint „medalion” bio-bibliografic. Transcrierea textelor este făcută cu acuratețe filologică, deși am pulea semnala cîteva inconsecvențe: titlul studiului lui Radu Ionescu este scris în trei feluri: *Principiile criticii* (p. 32), *Principiile critice* (p. 145) și *Principiile criticii* (p. 404); piesa lui M. Kogălniceanu se intitulează *Două femei împotriva* (nu împotriva) *unui bărbat*; se păstrează, nejustificat, unele forme grafice etimologizante: *Equilibru între antithesi*; *Moyssant* este, de fapt *Moysant*. Să notăm și o curiozitate tipografică: cele două volume, apărute în același timp, au ca an de apariție, primul: 1969, al doilea: 1968!

Paul Cornea, autorul unor remarcabile studii parțiale sau monografice asupra scriitorilor și ideologilor pașoptiști, realizează, în studiul introductiv, și prima sinteză asupra pașoptismului, fără îndoială, cea mai substanțială și mai originală contribuție la cunoașterea ideologiei care a stat la baza mișcării revoluționare de emancipare socială și națională. După fixarea în timp a mișcării, în limitele în general acceptate (1830—1860), autorul desprinde două componente ideologice esențiale în cadrul gîndirii pașoptiste — una *luministă* și alta *revoluționară* — reprezentînd, pe de o parte, tendința spre culturalizare și „luminare”, pe de alta, lupta politică pentru reforme sociale radicale. Formele de pașoptism „luminist” și pașoptism „revoluționar” coexistă, uneori chiar în manifestările ideologice ale aceluiași gînditor, dar distincția lui P. Cornea are darul de a clarifica și sintetiza două atitudini care explică, în bună parte, evoluția mișcării de la 1848 și diferențierile ideologice.

Studiul pașoptismului este făcut din perspective diferite: formația intelectuală (*Fizionomia unei generații*), opțiunile politice și sociale (*Programul pașoptist*) și consecințele lor (*Eforturi și realizări*), raportul dintre influențele străine și rădăcinile naționale ale fenomenului (*Dialectica național-universal în sinteza pașoptistă*). Delimitările care se fac au în vedere criterii variate: orientarea politico-ideologică („radicali” și „moderați”), apartenența la o provincie sau alta (fără a prelua, întru totul, împărțirea lui G. Ibrăileanu), orizontul spiritual generații diferite, manifestări temperamentale. Se conturează, în cele din urmă, o ideologie remarcabilă prin coeziunea principiilor călăuzitoare, bogată, însă, în nuanțe, tendințe și directive secundare divergente, într-un „pluralism ideologic” care atestă o mare efervescență intelectuală. Numai condițiile cu totul vitrege în care și-au desfășurat activitatea principalii pașoptiști au împiedicat închegarea unei doctrine și o fundamentare teoretică la înălțimea obiectivelor propuse în activitatea practică.

O atenție deosebită este acordată influențelor străine asupra gîndirii pașoptiste, folosite invariabil de adversarii curentului pentru a-i contesta originalitatea și justificarea istorică. În subtextul expunerii lui Paul Cornea se simte o netă opoziție față de teoria maioreșciană „pe chestia naivelor lamentații a formelor fără fond”. Dar și

principiile după care judecă Paul Cornea relația influență-tradiție națională nu fac decât să îndreptățească reacția junimistă (ca și în cazul lui M. Kogălniceanu), chiar dacă sînt false concluziile de ordin practic ale lui T. Maiorescu¹.

De un deosebit interes ni s-au părut criteriile după care sînt apreciate valoarea și rolul influențelor în planul ideologic și cultural. Punctul de vedere formulat de Paul Cornea înlătură multe interpretări deformante și permite o mai exactă evaluare a originalității literaturii pașoptiste: „Influențele nu fac, adesea, decât să amplifice idei sau stări de spirit în stare embrionară, care-și dibuiau drumul și ar fi răzbătut oricum, mai tîrziu. Ele explicitează ce e latent și chiar atunci cînd adaugă sensuri noi sau îndrumă spre direcții pe care nimic nu părea să le anticipe, se bazează pe existența unor afinități prealabile. Fără premisa unui anumit grad de înrudire (intelectuală, afectivă, de destin istoric), între culturile ce vin în contact, acestea și-ar rămîne impenetrabile, ecourile reciproce nedepășind stadiul întîmplării”.

Oferind, prin studiu introductiv și antologie, o „panoramă” pe cît posibil integrală a pașoptismului, ca mișcare cultural politică, ideologic, filozofie și estetică, în sfîrșit, ca „vîrstă intelectuală”, volumul *Gîndirea românească în epoca pașoptistă* scoate la lumină, cu sentimentul unui act de dreptate, o perioadă eroică din istoria României moderne, reprezentată prin revoluționari patrioți, gînditori străluciți și mari ctitori de cultură.

L. Volovici

GAËTAN PICON, *Lecture de Proust*, Gallimard, Paris, 1968, 200 p.

Noutatea întreprinderii lui M. Proust, drumul deschis de *În căutarea timpului pierdut* în evoluția romanului modern, procedeele tehnicii sale, relația dintre viața autorului și faptele sau personajele prezente în opera sa, poziția prozatorului față de timp, toate acestea (și, desigur, multe alte aspecte ale operei) au fost examinate cu minuțiozitate în deosebit de bogata bibliografie proustiană.

Cartea lui G. Picon își propune poate cea mai dificilă operație în legătură cu creația lui Proust, și anume analiza romanului *În căutarea timpului pierdut* ca operă de artă, studiul implicațiilor sale estetice.

Principiul urmat de către G. Picon în analiza întreprinderii proustiene este trasat în cîteva linii la începutul capitolului *Les révélations de la métaphore*. Convinși de importanța explicațiilor pe care Proust însuși le-a dat operei sale mai ales în cadrul romanului *În căutarea timpului pierdut*, G. Picon nu poate însă să nu constate în repelate ocazii că există foarte multe contradicții între aceste declarații și explicarea finală a operei, cuprinsă în paginile ce încheie *Le temps retrouvé*.

Analizînd cu minuțiozitate aceste afirmații de o valoare ambiguă, privind cu rezervă textul proustian ori de cîte ori această atitudine se impunea, G. Picon urmează totuși cu consecvență principiul „de rechercher la signification de l'oeuvre au niveau des interprétations qu'elle en propose” (p. 123), elaborînd un studiu dens, care aduce puncte de vedere noi în interpretarea creației proustiene.

Lecture de Proust este o interpretare critică mai ales a romanului *În căutarea timpului pierdut*, dar utilizează pentru argumentare și alte opere ale prozatorului, îndeosebi *Jean Santeuil* și *Contre Sainte-Beuve*.

Intitulată *La naissance du chant*, prima parte a studiului consideră cele două încercări de roman (*Jean Santeuil* și *Contre Sainte-Beuve*) doar ca pe o invocare a capodoperei ce urma să fie scrisă concepută de către Proust drept „carte esențială,

¹ Vezi argumentele și textele aduse în discuție de Adrian Marino în *Din istoria teoriei „formelor fără fond”*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom XIX, 1968, p. 185—188).

singura carte adevărată" — chiar dacă și pentru că aci facem cunoștință pentru prima dată cu psihologia proustiană sau cu acea experiență a momentelor privilegiate.

Cu toate acestea, cîntecul proustian ia ființă numai o dată cu primele cuvinte ale ciclului *În căutarea timpului pierdut*, cînd persoana a III-a (din primele încercări de roman) este înlocuită cu persoana I („Longtemps je me suis couché de bonne heure...”).

Eul proustian nu este, însă, cel al sincerității autobiografice, chiar dacă acest eu îl desemnează uneori și pe autorul narațiunii. *Eul* proustian se referă mai ales la o personalitate care o depășește pe aceea a naratorului: „Le je de la narration correspond, à un personnage plus complexe et plus vaste que celui de la biographie: il est tantôt l'héros des aventures de l'existence réelle, tantôt l'observateur, tantôt le rêveur; ses dimensions sont celles de l'univers évoqué. Le je de la narration correspond non à l'histoire de Proust, mais à son expérience, en entendant par expérience non seulement ce qu'un homme, au cours de sa vie a fait, a subi, et signé de son nom, mais la somme de ses rencontres avec le monde. En fait, le je proustien est un je impersonnel” (p. 25).

Acest eu reflectă o conștiință personală, dar o conștiință vizînd lumea. G. Picon condiționează reușita întreprinderii proustiene de descoperirea acestui „je impersonnel”, care conciliază între „impersonalitatea” lui *il* și „vibrația existențială” a eu-lui, conciliere realizată pentru prima dată de Proust în acest roman-cîntec al vieții trăite, contemplată cu seninătate.

În al doilea capitol al studiului, intitulat *Le moi et l'autre*, Gaëtan Picon, plecînd de la ideea că Proust a fost considerat cel mai mare creator de personaje pe care literatura franceză l-a avut după Balzac, își propune o analiză a personajului proustian, mai exact a măsurii în care „la relation avec l'autre apporte à celui qui interroge l'existence la réponse qu'il attend” (p. 39).

Deși pentru prima dată în istoria romanului Proust a fost cel care a văzut în autocontemplație semnul modernității artistice, deși el a fost primul care a înțeles că „opera trebuie să traducă o experiență indivizibilă și completă a lumii”, personajele, situațiile, mediul fiind subordonate acestei experiențe, cu toate acestea, *À la recherche du temps perdu* poate fi considerat și un roman tradițional, în măsura în care cartea dezvăluie raporturile unei existențe cu altele.

Maniera de prezentare a personajului la Proust este, însă, total diferită de cea a romanului tradițional (Stendhal, Balzac). La Proust personajul nu este prezentat, ci el apare cititorului, așa cum i-a apărut și naratorului în momentul întîlnirii lor, nu ca o realitate cunoscută, ci văzută. Această realitate — „l'illusion qui frappe” — l-a putut decepționa pe Proust (Bergotte, Berma, ducesa de Guermantes) sau, dimpotrivă, entuziasma (Gilberte, Albertine).

Modalitatea apariției nu este acordată tuturor personajelor; în cazul unora (Swan, Françoise, obișnuiții salonului Verdurin) este folosit „mecanismul reducerii la o obișnuință, la o permanență, la generalitatea unui tip” (p. 52). De aceea, G. Picon consideră că — în acest sens — *În căutarea timpului pierdut* își merită titlul de comedie umană poate chiar mai justificat decît cea a lui Balzac, criticul explicînd unele aspecte ale ciclului prin valențele de poet comic ale lui Proust.

„D'une part, la réalité de l'autre est inconnaissable („l'homme est l'être qui ne peut sortir de soi, qui ne connaît les autres qu'en soi et, disant le contraire, ment” — eșec consemnat în una din paginile volumului *La fugitive*). „D'autre part, Proust suggère que cette réalité est insignifiante ou même inexistante: autrui n'étant rien que le révélateur d'un ordre général” (p. 64).

După G. Picon, modalitățile de prezentare lipsesc personajul proustian de acea viață, de acel relief al eroilor romanului tradițional (Balzac, Stendhal, Dostoevski, Tolstoi), fără a fi vorba aci de o slăbiciune a operei, ci pur și simplu de urmarea firească a constatării caracterului negativ al relației cu altul; criticul francez respinge astfel opinia după care forța lui Proust ca romancier ar fi un rezultat al creației sale de personaje.

Încercarea de comunicare cu altul fiind respinsă ca imposibilă, scriitorul se întoarce spre lumea propriului eu ca spre unicul obiect „posibil și demn” de cunoaștere.

Eul nu poate exista — însă — decât raportat la lume, la realitate; în cadrul romanului *În căutarea timpului pierdut* activitatea spiritului în fața realului nu este ceva care ține de ocazional, ci opera însăși.

„*À la recherche du temps perdu* est une immense et très singulière rhapsodie de la connaissance, une chanson de geste de l'ego transcendantal”, „une féerie mentale” (p. 78), aceasta este ideea de bază de la care G. Picon pleacă în analiza relației dintre „le moi et le monde”, analiză ce constituie obiectul celui de al treilea capitol al studiului.

Criticul distinge și în ceea ce privește relația cu realul aceeași ambiguitate constatată și în alte ocazii la Proust: cunoașterea realului — a acestui real rîvnit cu alita ardoare — se realizează constant în decepție. Naratorul este împărțit între dorința și teama de real. Astfel încît întâlnirea cu non-eul — considerat esențial — are loc numai în forme care eliberează realul de modalitățile sale, idee care antcipă asupra conținutului celui de al patrulea capitol al studiului, intitulat *Les révélations de la métaphore*.

Numai grație posibilității metaforice a lucrurilor realul poate fi tolerat, i se pot recunoaște un sens, o valoare. Această posibilitate metaforică este semnul prin care realul convine spiritului, datorită căreia realul poate tolera lumea. Pierzîndu-și fixitatea, fragmentarismul incompletitudinea, realul poate deveni astfel materia operei spiritului. Simplă figură de stil la alți scriitori, la Proust — constată G. Picon — posibilitatea metaforică este ridicată la rangul de concepție despre viață și despre artă.

Această concepție este vizibilă mai ales în legătură cu experiența fundamentală proustiană — reminiscenta.

Relevînd și cu acest prilej valorile ambigui ale textului proustian G. Picon încearcă să descopere originea, mecanismul și consecințele experienței privilegiate a reminiscentei. Deși unele afirmații prezente în roman ar putea indica trecutul ca obiect al extazului, cu toate că Proust însuși consideră ideea de timp drept origine și obiect al operei sale, G. Picon desprinde, după o analiză minuțioasă și pertinentă a textului, argumente suficiente și convingătoare pentru a desemna atemporalul ca rațiune a extazului proustian.

Atemporalul este cel care se confundă cu esența metaforică a realului și deci singurul meritînd a fi luat în considerație — acesta este, pentru G. Picon, sensul operei.

Neputînd să nu releve revoluția pe care ciclul proustian a operat-o asupra romanului în genere, constatînd, desigur, existența unei posterități a lui Proust, în capitolul ultim — *Proust aujourd'hui* — G. Picon conchide că, totuși, înfrîurirea acestei cărți nu este prea profundă, chiar dacă ea este „de tous les livres modernes celui qui réalise le consentement le plus large” (p. 181).

Cătălina Frîncu

P. BRODIN, *Ecrivains américains d'aujourd'hui des années 60*. Paris, Nouvelles Editions Debresse, 1969, 263 p.

După ce a dat, în deceniul trecut, în aceeași colecție, „Presences contemporaines”, volumul *Ecrivains américains d'aujourd'hui des années 50*, criticul literar francez publică de curînd un nou volum similar, prin care propune ca reprezentativi pentru literatura americană a ultimului deceniu (în afara citorva scriitori aparținînd, de fapt, altor perioade) un număr de 25 de scriitori: Ed. Albee, J. Barth, S. Bellow, W. Burroughs, Tr. Capote, B. Jay Freedman, W. Goyen, J. L. Herlihy, P. Israël, Le

Roi Jones, H. Koningsberger, N. Mailer, B. Malamud, H. Miller, U. Molinaro, A. Nin, Fl. O'Connor, W. Percy, J. Purdy, Th. Pynchon, S. Sontag, W. Styron, J. Updike, Th. Wolfe și M. Young.

Este drept că Brodin se sprijină adesea pe opinii ale criticii americane (cu care uneori polemizează) privind valoarea unora dintre operele luate de el în discuție, dar întreprinderea sa rămâne dificilă, mai cu seamă când ambiționează o maximă obiectivitate, fie și numai pentru că interpretează fenomenul literar american din afară, fără a fi prins în anumite și inevitabile (pentru un critic american) afinități generative de subiectivism (dar ce critică poate fi, totuși, absolut obiectivă?).

Cartea întrunește la un loc dramaturgi și poeți, romancieri și nuvelisti, eseiști care au abordat cu succes creația literară, cu opere de seamă publicate sau numai cunoscute în ultimii ani ai deceniului 5 și în aproape întreg deceniul 6. Volumul este oarecum o continuare a cercetării anterioare aducînd, cum era și de așteptat, confirmarea unor valori intuite atunci, dar și infirmarea altora. Reapar, astfel, S. Bellow, Tr. Capote, Anaïs Nin, J. Updike etc. dar nu mai sînt luați în considerație Carson McCullers sau Ph. Roth care au dispărut din spațiul creației literare sau care „nu și-au ținut promisiunile”. Și nu mai apare J. Baldwin deoarece nu a mai dat nimic important literaturii americane în ultimul deceniu. Și nu mai apare J. D. Salinger, deoarece el nu mai putea da nimic literaturii americane...

Apar, în schimb, scriitorii noi; unii „omiși fără îndreptățire” din volumul anterior: W. Goyen; alții, mai tineri, care s-au afirmat acum ca străluciți creatori, de teatru (Ed. Albee) sau de proză (S. Sontag). Și mai sînt cuprinși alți scriitori cu o îndelungată activitate literară, dar cunoscuți dintr-un motiv sau altul, doar în deceniul 6: H. Miller, contemporan cu S. Lewis, Faulkner, Scott Fitzgerald, Hemingway; Th. Wolfe, mort foarte tînr — 38 de ani —, în 1938; M. Young (ni se pare cel puțin discutabilă cuprinderea ultimelor doi scriitori între reprezentanții ultimului deceniu de literatură americană numai pentru că acum au fost cunoscuți în Franța).

Modalitatea de prezentare a scriitorilor este clasică: o foarte scurtă biografie a scriitorului (de puține ori absentă), o succintă cronologie a operei sale din ultima perioadă luată în cercetare sau cu cîteva decenii mai înainte (P. Israël este discutat în baza unei singure cărți, romanul *The Hen's House*, 1967. Și tot așa Marguerite Young cu romanul *Miss McIntosh, My Darling*, 1965), o trecere în revistă fugară dar concisă a problematicei abordate. Se insistă mult asupra realităților americane descrise. Se caută și se subliniază mesajul. Se urmărește în permanență conturarea individualității fiecărui scriitor. Tr. Capote, de exemplu, pune problema Răului; în lupta tinereții cu o societate dezumanizată se înfîlnește o nostalgie a inocenței. S. Bellow este în căutarea unor valori morale dispărute. Tema centrală a romanelor lui W. Goyen este solitudinea. El denunță absurditatea lumii contemporane. W. Burroughs denunță cauzele și implicațiile sociale ale drogării etc.

Profilul individual al scriitorului este conturat aproape totdeauna și stilistic. Albee este un maestru al repetițiilor. Tr. Capote are un stil clar, multă finețe și poezie. Freedman este patetic și comic în același timp; un excelent povestitor; dă viață personajelor prin dialog; maestru al umorului negru. J. L. Herlihy este un „intelectual”; stilul său e adesea poetic. Pynchon se folosește de toate modalitățile stilistice; stilul său este liric, fantastic, poetic, serios sau bufon; stilul Margueritei Young este un stil muzical, cu melafore numeroase. Stilul lui J. Purdy are multe registre: e caricatural și violent, e delicat și tandru. S. Sontag scrie „antiromane”, o literatură a plictisului, cu un stil corespunzător.

Se adaugă deosebit de frecvențele comparații cu alți scriitori sau creatori în spațiul altor arte. Ed. Albee se deosebește net de O'Neill: acesta din urmă crede că omului îi trebuie lăsată iluzia; Ed. Albee vrea ca omul să trăiască „în realitate”. Tr. Capote seamănă cu E. Poe și H. James: personajul este în același timp victimă și erou. B. J. Freedman amintește, prin umorul său, de Gogol și de Chaplin. P. Israël este apropiat de Kafka: eroul său, „Y”, este vinovat de faptul că există. Stilul lui Pynchon (trecerea de la epopee la bufonerie) amintește de Hugo dar și de R. Queneau și M. Aymé. Prin lirism, prin natura lirismului M. Young amintește de Rimbaud

dar și de Breughel, Hogarth, Goya, Chagall, Dali sau Chaplin. S. Sontag ar putea fi o Simone de Beauvoir americană.

Fiecare studiu este anticipat de un motto semnificativ, extras din opera scriitorului, din eseuri ale acestuia sau din opinii exprimate în legătură cu creația sa. Koningsberger se vrea un scriitor angajat. El scrie pentru a spune ceva, pentru a denunța o lume „care și-a pierdut sufletul”. Autorul romanului *Le Revolutionnaire* afirmă prin motto: „...Impossible de rester un touriste...” Despre M. Young, A. Nin notează în motto: „Je pense que ce livre représente l'Amérique nocturne de la même façon que *Don Quichotte* illustre l'esprit de l'Espagne, et *Ulysse* celui de l'Irlande”.

Studiile, unele mai întinse, altele mai puțin, consacrate celor 25 de scriitori, întreprinse dintr-o varietate de unghiuri, reușesc să contureze, uneori cu pregnanță deosebită, adevărate profiluri de individualități, de personalități creatoare, dar și anumite trăsături specifice unui grup mai largit sau mai restrâns de scriitori. De altfel, coordonatele esențiale ale literaturii americane actuale le trasează P. Brodin într-un scurt dar dens „Avant-propos”:

— Primatul conținutului; cu puține excepții (S. Sontag, care experimentează în literatura americană „noul roman”, după ce îl făcuse cunoscut prin câteva studii substanțiale; P. Israël, Pynchon, pentru care cuvântul este instrumentul de bază), scriitorii americani consideră forma doar „haina” unui conținut. Din această concepție decurg alte trăsături, concretizate, în primul rând, în problematica abordată și în atitudinea scriitorilor față de realitate:

— Scriitorii se opun modului de viață american; resping rasismul; dezaproabă politica americană în Vietnam.

— Predomină realismul, chiar dacă nu lipsesc nici manifestările suprarealiste (A. Nin, W. Burroughs, M. Young).

— Literatura americană e foarte critică. Scriitorii se vor și simți „angajați” (se detașează Le Roi Jones, Mailer, Koningsberger).

— Neaderînd la societatea contemporană, dezumanizată, scriitorii trăiesc și exprimă, în creațiile lor, o obsesie a trecutului, a valorilor morale dispărute (Pynchon, Updike).

— Reacția scriitorului împotriva societății în care trăiește se reflectă adesea în modalitățile stilistice abordate: umorul de diferite grade și tipuri, umorul negru (Freedman) sau umorul rabelaisian (Barth) violența de stil (mergînd, ce-i drept, uneori, pînă la trivialitate — W. Burroughs — și la obscenități — Updike) dar și poezia; argoul și parodia dar și vocabularul ales.

Volumul lui Pierre Brodin încheie în cele aproape trei sute de pagini tabloul complex al unei literaturi care încearcă, și de altele ori reușește, să reflecte artistic drama americanului contemporan, care se simte tot mai străin într-o lume aflată într-un proces continuu de dezumanizare.

Scriitorii luați în considerație, „selectați” sînt reprezentativi (sau, cel puțin, majoritatea dintre ei), prin ultimele lor creații sau și prin opera anterioară, pentru deceniul 6 al secolului nostru. Justețea intuiției, a „selectării”, o va confirma sau infirma posteritatea. Oricum ar fi, însă, considerăm că omiterea lui Tennessee Williams (care dă, în 1957, *Orfeu în infern* și, în 1959, *Dulce pasăre a tinereții*) și a lui Arthur Miller (*Incident la Vichy*, 1964), ca să nu amintim decît doi din marii dramaturgi americani contemporani, (absenți și din volumul anterior, publicat în 1964), s-a făcut „par l'auteur sans excuse valable”.

D. Irimia

GIULIO C. LEPSCHY: *La linguistique structurale* (traduit de l'italien par J. L. Calvet, Paris, Payot, 1969, 240 p.).

În momentul actual apariția unei lucrări consacrate lingvisticii structurale nu mai are nevoie de justificare. Numărul mereu crescând al acelor care urmăresc progresele științelor umane justifică deajuns o carte ca aceea a profesorului Giulio C. Lepschy, care se adresează unui public mai larg decât cel alcătuit de specialiști. Excelent primită de critica internațională, tradusă până în prezent în mai multe limbi, lucrarea constituie o inițiere și, în același timp, o precizare a progreselor lingvisticii, de la Saussure până la cele mai recente cercetări ale lui Chomsky. Succesul unei asemenea lucrări se explică, fără îndoială, prin locul de primă mână ocupat de lingvistică în rândul științelor umane. Într-adevăr, lingvistica actuală se bucură de privilegiul de a furniza celorlalte științe „modele teoretice”; am putea spune că este o disciplină ale cărei metode pot căpăta o „valoare paradigmatică” în diverse alte cîmpuri de cercetare; aceasta explică interesul unor cercetători ce aparțin altor domenii, și care sînt atrași de eficacitatea cu care lingvistica structurală aplică rigoarea și formalismul „științelor exacte” la un fenomen ca limbajul, socotit după cum se știe, un obiect tipic al „științelor istorice”.

Evitînd tehnicitatea riguroasă, fără să cadă în simplism, acest eseu, am putea spune, nu este nici o lucrare de lingvistică teoretică, nici o istorie a lingvisticii moderne; autorul încearcă să-și informeze cititorii prin mijlocirea unei discuții critice a diferitelor concepții lingvistice recente. Trebuie subliniat faptul că lucrarea, departe de a deveni o tratare literară vulgarizatoare, se menține la un înalt nivel științific.

Introducerea este o prezentare sintetică a problemelor esențiale de lingvistică teoretică. Capitolele următoare se ocupă de diferitele manifestări ale lingvisticii structurale, precum și de însemnătatea lor în lingvistica modernă; de fiecare dată se aruncă o privire asupra originii lor pentru a menține prezent un punct de plecare de natură să-i ofere cititorului posibilitatea de a judeca dimensiunile evoluției. Astfel, sînt examinate, rînd pe rînd, lingvistica saussuriană, cea reprezentată de școala de la Praga, școala de la Copenhaga, lingvistica școlilor americane precum și prelungirile lor cele mai recente. Un merit ce se cere subliniat este acela de a traduce teoria în exemplu, de a o limpezi la nivelul acestuia, de a transcrie în termeni cunoscuți ceea ce în ochii celor neinițiați poate adeseori să nu fie decît un jargon.

Deși se acupă de problemele lingvisticii moderne, autorul nu abordează toate chestiunile „la modă” ca aceea, de pildă, a incomunicabilității, aceea a raporturilor între limbă și intenționalitate, între limbă și artă, între limbă și suprastructură etc. El se oprește cu insistență mai ales asupra problemelor de metodologie care se pun în fața lingviștilor în munca lor de analiză și descriere a limbajului. Sînt așadar tratate probleme ce țin mai curînd de lingvistica generală decît de filozofia limbii, teorii care se referă mai curînd la funcționarea limbajului decît la natura lui.

Într-un appendice sînt abordate cîteva chestiuni care, deși nu privesc în mod direct lingvistica teoretică, fac totuși parte integrantă din lingvistica modernă: statistică lingvistică și unele probleme de lingvistică aplicată.

Lectură agreabilă și instructivă în același timp, lucrarea lui G. C. Lepschy este un îndemn la cunoașterea anumitor poziții ale lingvisticii moderne; ea nu este decît un punct de plecare pentru studii mai ample. Conștient de acest lucru, autorul însoțește fiecare capitol de un număr considerabil de indicații bibliografice care, socotim noi, constituie o parte foarte importantă a cărții. Acest mod de prezentare a unei lucrări de lingvistică pare că reamintește un fapt de maximă însemnătate: în domeniul lingvisticii, poate mai mult decît în acela al altor științe umane, pentru a înțelege pe deplin caracterul și metodele disciplinei, cîteva ore de lectură nu pot fi deajuns. De aceea în acest domeniu nu există sinteze comode în măsură să înlocuiască o cugetare prelungită și cunoașterea unor tehnici precise.

Maria Carpov

PAUL GARDE, *L'accent*, Presses Universitaires de France, «Le Linguiste», 5 1968, 167 p.

Lucrarea lui Paul Garde, profesor la Facultatea de Litere din Aix-en-Provence, își propune să sintetizeze, în planul lingvisticii generale, aspectele complexe ale fenomenelor reunite sub numele de *accent*. Partea întâi a lucrării prezintă „constanțele accentului”, anume funcția accentului (cap. I) și caracteristicile „trăsăturii accentuale”¹, reliefate, sintetic, prin criteriile care o disting de celelalte trăsături fonice pertinente (cap. II) și, extensiv, prin procedeele întrebuintate, în limbi diferite, pentru realizarea contrastului accentual (cap. III). Partea a doua cuprinde „variabilele accentului”, adică delimitarea unităților accentuale și raportul lor față de cuvânt (cap. IV), locul accentului (cap. V), delimitarea unității accentuabile și raportul acesteia cu silaba (cap. VI).

Definiția cea mai cuprinzătoare a accentului nu poate fi decât funcțională. După R. Prieto, *Traits oppositionnels et traits contrastifs*, Word, 10, 1954, p. 43–59, Paul Garde deosebește funcția *contrastivă* a accentului de cea *opozitională*², caracteristică trăsăturilor distinctive (labialitate, nazalitate etc.): accentul nu intră în raporturi cu unități care s-ar putea afla în concurență cu el pe plan paradigmatic, dar contractează relații cu unități situate în plan sintagmatic. Studiarea funcției accentului presupune delimitarea a două tipuri de segmente mai extinse decât fonemul: „unități accentuabile”, adică unitățile puse în contrast prin accent și „unități accentuale”, segmentele în interiorul cărora se realizează contrastul accentual. Această distincție este completată prin referire la unitatea semnificativă căreia îi aparține o trăsătură fonică: trăsătura distinctivă intră în mod necesar în definiția unității semnificative minimale, a morfemului, în timp ce accentul trebuie analizat ca proprietate a cuvântului³. Prin apartenența la cuvânt, accentul se opune nu numai trăsăturilor distinctive, care trebuie descrise în cadrul morfemului, ci și faptelor de intonație, care trebuie descrise în cadrul frazei. anume opozițiilor intonaționale (de tipul fr. *il pleut* — *il pleut* ?) și contrastelor intonaționale, denumite în mod obișnuit *accent de insistență*, reprezentând punerea în relief a unui cuvânt sau unei unități semnificative oarecare⁴ în cadrul global al frazei. Deci, criteriul care permite distingerea accentului de celelalte fapte lingvistice pertinente „n'est pas phonétique, il est fonctionnel; il n'est pas phonologique, il suppose le recours à des données grammaticales” (p. 49). Accentul este definit prin „fonction d'établir un contraste entre différents segments phonologiquement définissables, les unités accentuables, et... ce contraste joue dans le cadre d'un segment grammaticalement définissable, l'unité accentuelle” (p. 22) sau — întrucât unitatea accentuabilă este, în majoritatea cazurilor, silaba iar unitatea accentuală este adesea cuvântul — prin „fonction d'établir un contraste dans chaque mot entre la syllabe accentuée et les syllabes inaccentuées”, (p. 50).

¹ Paul Garde vorbește de o „trăsătură accentuală” (*trait accentuel*) opusă trăsăturilor distinctive și intonaționale.

² Funcția distinctivă a accentului este negată și de André Martinet, *Accent et tons, Miscellanea phonetica*, 2, 1945, p. 13–24 și *La linguistique synchronique*, Paris, PUF, 1965, p. 141–161, apud P. Garde, p. 7. Dintre susținătorii funcției distinctivă a accentului liber sînt citați Troubetzkoy, *Principes de phonologie* și M. Halle, *The sound pattern of Russian*.

³ „L'appartenance à la syllabe n'est pas un critère, car il est impossible de déterminer si un trait phonique caractérise la syllabe en tant que telle, où le phonème (ordinairement vocalique) sert de centre à cette syllabe” (p. 31).

⁴ În cazul accentului de insistență intelectual poate fi pusă în relief orice unitate semnificativă (ce n'est pas une transcription c'est une transli"tération). În acord cu distincția amintită, autorul folosește pentru accentele de insistență intelectual și afectiv termenul „procédés d'insistance”.

Procedeele folosite în diferite limbi pentru realizarea contrastului accentual sînt de două feluri: pozitive și negative. Primele utilizează elementele prozodice (intensitate, înălțime, lungime) «en vrac», cu singura condiție ca elementul respectiv să nu aparțină inventarului de trăsături distinctive al limbii⁵. Stabilirea exactă a acestor procedee este de domeniul foneticii experimentale. Procedeele accentuale negative se manifestă prin reducerea trăsăturilor distinctive ale silabelor neaccentuate, indiferent dacă aceste trăsături sînt „prozodice” (de ex. opozițiile tonale neutralizate în afara accentului în chineză) sau „inerente” (de ex. italiana cunoaște un sistem vocalic cu patru grade de apertură sub accent și cu trei grade de apertură în lipsa acestuia⁶).

Una dintre problemele cele mai dificile privind accentul este delimitarea segmentului în interiorul căruia se realizează contrastul accentual: „unitatea accentuală”. Aceasta stă în strînsă legătură cu cuvîntul⁷, pe care Paul Garde, în lipsa unei definiții unanime acceptate, îl numește unitatea semnificativă mai mare decît morfemul⁸ și mai mică decît fraza. În fiecare limbă se pot defini „sintagme accentogene”: „grupări de morfeme care au proprietatea de a constitui unități accentuale” (p. 19) și care îndeplinesc „anumite funcții sintactice” (de pildă, există o „sintagmă — subiect” și o „sintagmă — predicat” în fr. *Nata'l'ie-dorm'ait, le ch'at-est n'oir*). Aceste sintagme sînt, în general, cuvintele. Dar anumite tipuri de „sintagme normale accentogene” pot cuprinde și „unități non-accentogene” (în franceză, printre „sintagmele — subiect” există cîteva care nu constituie unități accentuale: *je, tu, il, elle, nous, vous, ils, elles, on, ce, ça*). Acestea sînt, de fapt, cuvintele *clitice* (*proclitice* sau *enclitice*), a căror listă va fi alcătuită de sintaxa fiecărei limbi. După principiile care guvernează delimitarea unităților accentuale, limbile se înscriu în două categorii: 1. — limbi cu morfeme accentogene, cum ar fi germana, în care orice rădăcină are un accent distinct chiar în cuvinte compuse (*W'asch-h'and-sch'uh*) și există sufixe totdeauna accentogene și 2. — limbi cu sintagme accentogene, în care accentul nu se atasează unui morfem particular, ci unei sintagme în ansamblu; intrînd într-un cuvînt compus, o rădăcină își poate pierde caracterul accentogen (compară germ. *St'erbe-b'ett* cu fr. *lit de m'ort*). În limbile cu morfeme accentogene, accentul permite să se delimiteze și „grupuri accentuale”, compuse din mai multe unități între care se realizează o „ierarhizare a accentelor” (de ex. germ. *B"ürger-m'eister*⁹; în *S"onntagsrückfahrkarte*, prin includerea a trei cupluri binare de accente,

⁵ Evident că, pentru definiția dată de autor accentului, nu are nici o importanță distincția între accent muzical și de intensitate sau dinamic, distincție, de altfel, mai puțin categorică după cercetări recente. De asemenea, accentul nu este o trăsătură «prozodică», contrastul accentual putînd fi realizat fie cu ajutorul trăsăturilor prozodice, fie cu ajutorul celor inerente. Termenul «inerente» este folosit pentru trăsăturile distinctive «nprozodice».

⁶ Aceași situație pare să existe în unele graiuri daco-române, vezi Grigore Rusu, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, „Cercetări de lingvistică”, IV, 1959, nr. 1—2, p. 61—70.

⁷ La p. 22—29 sînt prezentate raporturile dintre „sistemul accentual” (accent, unitate accentuală, unitate accentuabilă) și sistemul unităților semnificative și non semnificative ale limbii.

⁸ Cum a putut reieși și din cele spuse anterior, P. Garde înțelege prin morfem o secvență de foneme semnificativă (sens lexical sau gramatical), cu caracter minimal; fraza este „unitatea semnificativă maximală”. Mai puțin clar reiese ceea ce înțelege autorul prin „sintagmă”.

⁹ Prin „se notează accentul principal al grupului accentual. La p. 53—57 se face distincția între „écho de l'accent”: posibilitatea unor silabe neaccentuate de a primi o parte din factorii accentuali în funcție de poziția față de silaba accentuată (*c'alé no"lr*) și *accent secundar*, caracteristic limbilor care cunosc o ierarhizare a accentelor și care „aparține unei alte unități accentuale decît accentul principal” (*B"ürger — m'eister*).

se stabilește o ierarhie lineară pentru patru unități: 1. — *Sonn*; 2. *rück*; 3. *karle*; 4. *fohr*).

În unele limbi se poate întâmpla ca accentul să dispară în anumite poziții; ne aflăm, atunci, în prezența unei „unități accentuale virtuale”. Fenomenul este deosebit de frecvent în franceză, mai ales în vorbirea grăbită (*vous tournez le coin de la rue.*).

În privința poziției accentului se pot deosebi două grupuri mari de sisteme accentuale: cu *accent fix* și cu *accent liber*. În limbile cu *accent fix*, „datele universale” (delimitarea unităților accentuabile și accentuale) sînt suficiente (de ex. ceha, fineza, olandeza au accentul pe silaba inițială, franceza pe ultima) sau trebuie completate cu unele date fonetice (de ex., în latină trebuie identificată cantitatea vocalei din silaba penultimă). În limbile cu *accent liber*, determinarea poziției accentului presupune recunoașterea structurii morfologice a cuvintelor. Întrucît două cuvinte cu aspect fonetic identic pot avea accent diferit, există cupluri de cvasi-omonime distinse numai prin poziția accentului (rus. *m'uka* «chin» și *muk'a* «faină», it. *ancocra* și *anc'ora* «încă»). Fonologii de la Praga au văzut în această capacitate de a distinge omonime funcția esențială a accentului liber. În realitate, deosebirea esențială între cele două tipuri este că accentul liber poate ajuta la identificarea structurii morfologice a cuvîntului: morfemul rus - *ock* - se poate recunoaște ca sufix preaccentual în peste 150 de cuvinte și numai într-un singur caz diferențiază două omonime lexicale: «utočka «rătușcă» și ut'očka «ascuțire»¹⁰. În limbile cu *accent liber*, morfologia este legată mai strîns de «accentologie»: ea trebuie să descrie compoziția morfemelor, indicînd trăsăturile distinctive, alternanțele pe care le provoacă și proprietățile lor accentuale. În ceea ce privește poziția accentului există mari diferențe tipologice între limbi: «accentului logic» din limbile germanice (morfemul accentogen este totdeauna și accentuat) i se opune, în limbile romanice, pertinența ordinii succesiunii morfemelor pentru determinarea accentului¹¹ și, în limbile slave, principiul concurenței libere a proprietăților accentuale ale morfemelor.

Ultimul capitol tratează raportul dintre unitatea accentuabilă și silabă. Identificarea unității accentuabile prezintă dificultăți în limbile «cu mai multe tipuri de accent» (de ex. «aigu» și «circonflexe» în greaca veche, «montant» și «descendant» în sirbo-croată și slovenă etc.). După A. Martinet, *Accent et tons*, *Miscellanea phonetica*, 2, 1954, p. 13—24, faptele de acest gen sînt susceptibile, teoretic, de două interpretări: suplimentul de înălțime sau de intensitate lovind o porțiune de silabă poate fi considerat ca un procedeu accentual pozitiv, unitatea accentuală fiind o fracțiune a silabei, *mora*; același fapt poate fi interpretat ca un procedeu accentual negativ (neutralizare a opozițiilor tonale în silabele neaccentuate), unitatea accentuală fiind silaba. Principiul general care să permită alegerea unei soluții sau a alteia este formulat de Paul Garde în conformitate cu definirea accentului: dacă apariția unei curbe melodice sau a alteia este previzibilă mai ușor menționînd-o în definiția morfemelor particulare, curbele trebuie analizate ca tonuri. Dacă, dimpotrivă, este „mai economic” să se plece de la legi formulate la nivelul cuvîntului, opoziția a două curbe trebuie considerată ca trăsătură accentuală, explicată la nivelul morelor. Examinînd distribuția diferitelor tipuri de accent și rolul lor morfologic în greaca veche, sirbo-croată, slovenă și lituaniană, P. Garde conchide că numai pentru greaca veche (atică) și pentru dialectul čakavian din sirbo-croată este necesară introducerea noțiunii de *moră*; noțiunea aceasta ar avea, deci, o sferă de

¹⁰ În același sens, P. Garde citează pe P. Trost, *Fonktion des Wortakzentes*, *Travaux linguistique de Prague*, 1, 1964, p. 125—127: în germ. *Geb'et* «rugăciune» și *g'ebet* «dați», accentul indică în primul caz o rădăcină *geb-* în al doilea caz o rădăcină *bet-*.

¹¹ Pentru acțiunea aceluiași principiu în limba română, vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 60 și 67. În această lucrare, accentul este definit, din punct de vedere fonologic, ca „unitate suprasegmentală intensivă” caracterizînd silaba, „sintagma minimală în planul expresiei”.

aplicare mult mai restrinsă decât credea Troubetzkoy.

Prezentarea conținutului lucrării a putut sugera importanța și dificultatea problemelor pe care le tratează. Folosind metode și rezultate ale analizei lingvistice moderne, P. Garde generalizează datele pe care i le oferă studiul accentului într-o serie de limbi. Însușirea unui punct de vedere funcțional, cuprinzător i-a permis autorului să facă o serie de distincții între accent și fenomene adiacente, să folosească aceleași concepte și aceiași termeni pentru toate limbile analizate. Definiția dată accentului este, de altfel, cea obișnuită, apropiată de înțelegerea comună a acestuia, ca punere în relief a unei silabe în interiorul fiecărui cuvânt. În rezolvarea problemelor legate de accent se urmărește și aspectul practic al acestuia: cunoașterea unor „date universale” (delimitarea unităților accentuale și accentuabile) iar pentru limbile cu accent liber și a unor „date particulare” (proprietățile accentuale ale morfemelor) oferă posibilitatea să se prevadă poziția accentului¹². Cercetarea, uneori amănunțită a sistemului accentual al câtorva limbi (franceză, germană, engleză, italiană, rusă, sîrbo-croată, slovenă) prilejuiește unele distincții tipologice importante, ca și corectarea unor interpretări anterioare (de pildă, cea a lui L. Hjelmslev, *Studi baltici*, 6, 1936—1937, p. 1—58 asupra accentului în lituaniană, p. 162—165).

Insuficient lămurite ne par a fi unele probleme teoretice ale definirii accentului. Deși se neagă funcția distinctivă a accentului, chiar autorul admite că, în cazul situării în cadrul global al enunțului, accentul poate îndeplini o asemenea funcție, „quique de façon très aléatoire” (p. 9), atât în limbile cu accent fix (fr. *g'al an'tant și galam'ant*, ceh. *j'eden «un» și j'e d'en «e zi»*), cât și în limbile cu accent liber (rus. *par'agraf și por'a, gr'al «e timpul, conte!»*)¹³. De fapt, pe lângă funcția contrastivă, fundamentală, accentul poate avea și funcție distinctivă sau expresivă. O problemă dificilă rămîne delimitarea unității accentuale (în majoritatea cazurilor, cuvîntul), legală strîns, în concepția autorului, de definirea accentului. Deși se pleacă de la unele referințe sintactice, destul de vagi, („sintagmă-subiect” și „sintagmă-predicat”) se revine tot la accent, considerat marca formală a cuvîntului. În analizele practice, autorul recurge, de fapt, la segmentarea empirică a enunțului în cuvinte. Discutabilă este afirmația de la p. 24 că un fonem poate fi considerat, uneori, ca aparținînd la două morfeme diferite: de ex., în germ. *Hütchen*, /y/ aparține sufixului prin caracterul anterior și rădăcinii *Hul-* prin celelalte trăsături distinctive.

Fără să aducă multe noutăți, lucrarea lui P. Garde are meritul de a trasa, în linii mari, cadrul unei teorii generale a accentului.

A. Turculeț

LUCIA WALD, *Progresul în limbă*, Editura științifică, București, 1962, 214 p.

În cadrul preocupărilor de lingvistică generală, problema evoluției limbajului uman și a limbii a sîcitat de totdeauna interesul, fiind, după epoci, rezolvată în diverse moduri.

Soluțiile, grupate încă din antichitate în trei direcții (decadență, progres neîntrerupt și evoluție ciclică), combinate, nuanțate și dezvoltate mai tîrziu, nu au satisfăcut însă niciodată deplin.

¹² Exceptîndu-se, evident, cazurile de schimbare a accentului cu funcție stilistică sau, pur și simplu, de oscilații.

¹³ Pentru limba română se poate cita exemplul discutat de Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 39—41 și 58—62: *des'fac și d'es l'ac*.

Iată de ce o nouă încercare, de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste, de reconsiderare critică și rezolvare a problemei sensului evoluției în limbă nu poate fi decît binevenită.

Autoarea, bine cunoscută pentru preocupările sale de lingvistică generală, ocolind prejudecata materialului vorbitor de la sine și a schemei strict logice, oferă posibilități de rezolvare mai adecvate obiectului de studiu. Principiul corelării faptelor cu funcția lor sistematică din limbă, cercetarea limbii în sine, dar și în legătură cu factorii externi, metoda considerării faptelor în dublul lor caracter, particular și general, i-au permis autoarei să depășească relativismul soluțiilor anterioare și să orienteze concluziile pe un plan lingvistic dar și filozofic.

Lucrarea are o organizare clasică: un istoric al problemei, o justificare, patru capitole prezentînd fapte din fonetică, vocabular, morfologie și sintaxă, un capitol care coordonează fenomenele din cele patru compartimente discutate, un capitol despre regresul în limbă, încheierea și o bogată bibliografie.

Părerile anterioare despre sensul evoluției limbii — căci consensul tuturor cercetărilor anterioare este că limba evoluează în timp — sînt prezentate de autoare critic, astfel încît cititorul, chiar fără cunoașterea domeniului, este orientat încă de de la început în direcția pe care autoarea o va urma. Punctul de plecare și concluzia generală a demonstrației este ideea progresului în limbă, dar un progres cu legi specifice, determinate de caracterul de *sistem deschis* al limbii.

În capitolul următor, de considerații generale, autoarea enunță cele mai largi direcții ale progresului în limbă: creșterea numărului de unități, transformarea calitativă a conținutului lor și întărirea caracterului sistematic al fiecărui nivel și al limbii în ansamblu. Autoarea nuanțează însă, căci în continuare discerne între îmbogățire cantitativă și complicare sau între sărăcire și simplificare. Continua autonomizare a limbii, creșterea caracterului abstract al unităților și posibilităților lor sporite de combinație sînt alte forme de progres.

În condițiile lipsei materialului lingvistic exhaustiv, autoarea exprimă și rodnice rezerve cu privire la posibilitățile actuale de a se rezolva problema progresului în limbă, dar respinge și ideea simplistă că evoluția, diferită de la o limbă la alta și de la o epocă la alta, ar fi aleagică. Autoarea admite că: „independent de relațiile genetice și de tipul structural, există unele faze comune în evoluția limbilor, datorate altor legilor generale ale evoluției gîndirii, cît și modalităților comune ale materialului sonor” (p. 53).

Trecînd apoi la analiza faptelor pe compartimente de limbă: fonetică, lexic, morfologie și sintaxă, autoarea folosește diferențiat metode specifice fiecărui domeniu și, sprijinită pe studii de autoritate, ca și pe un spirit sintetic dezvoltat, reușește să prezinte succint liniile generale de evoluție a fiecărui sistem.

Materialul lingvistic la care apelează autoarea este furnizat mai ales de limbile indoeuropene, dar nu rareori argumentele sînt selectate și din alte familii de limbi.

Subliniem ca o altă calitate a lucrării faptul că autoarea nu forțează demonstrația. Astfel, prezentînd evoluția sunetelor și fenomenelor, autoarea declară fără echivoc: „... privit în sine, sistemul fonologic al unei limbi nu dezvăluie direcții de evoluție conturate” (p. 65). Evoluție progresivă există în raportul dintre complexul sonor și realitatea semnificativă, (o evoluție în speță cu trei faze: motivare naturală, nemotivare, motivare gramaticală).

În privința lexicului progresul se manifestă prin creșterea absolută de elemente lexicale (determinată de dezvoltarea socială), creșterea calitativă, a puterii semantice a cuvintelor (tot o evoluție în spirală, de la sincretism semantic, necauzal, la explicarea concretă și apoi la caracterul abstract al elementelor) și tendința sistematizării, organizării elementelor.

În morfologie se surprind în general mai greu direcții de evoluție cu orientare progresivă certă. Schimbările la nivelul acestui sistem nu sînt determinate nemijlocit de evoluția progresivă a gîndirii și societății, ci sînt ecouri mediate ale modificării lor din celelalte domenii ale limbii.

Meritul autoarei în a demonstra totuși sensul progresiv al schimbărilor morfologice trebuie subliniat. Urmărind evoluția cantitativă și calitativă a categoriilor gramaticale în diverse tipuri de limbi aflate în diferite stadii de civilizație, autoarea constată întărirea caracterului abstract al categoriilor evoluția mărcilor de la simplă valoare lexicală la semn morfologic etc.

Sintaxa, chiar fără a absolutiza un punct de vedere logicist, este, spre deosebire de alte compartimente ale limbii, o ilustrare evidentă a nivelului gândirii. Se poate spune că în procesul de dezvoltare socială colectivitatea vorbitoare a evoluat de la fraza monomembră (cuvîntul frază), la fraza bimembră nominală, apoi la fraza bimembră verbală, apoi la fraza plurimembră, în sfîrșit de la coordonare la subordonare. Specific acestui progres nu este numai dezvoltarea și generalizarea prin uz, în diferite epoci, a fiecărui tip sintactic, dar și faptul că aceasta, o dată achiziționat, nu este înlocuit de tipul imediat următor, ci coexistă, îmbogățind astfel mijloacele de exprimare. În capitolul Progresul în sintaxă autoarea a urmărit evoluția istorică a tipurilor de frază, condițiile apariției diferiților membri ai frazei, evoluția raporturilor sintactice, topica etc. demonstrînd convingător că și evoluția sintaxei este progresivă.

Un interesant capitol, inedit în bibliografia de specialitate, este cel intitulat Problema progresului din punctul de vedere al antonimilor lingvistice. Se încearcă aici, corelîndu-se datele despre progresul în fiecare compartiment al limbii, o prezentare sintetică a raporturilor dintre sectoarele limbii. Autoarea demonstrează că legătura activă a sectoarelor limbii funcționează și în vederea progresului limbii. O constatare-program, bogat argumentată ulterior, organizează materialul capitolului și permite o vedere de ansamblu a evoluției progresive în limbă: „Este evident că evoluția progresivă se realizează în ritmuri diferite de la un nivel al limbii la altul, de la o epocă la alta din istoria aceleiași limbi și de la o limbă la alta” (p. 175).

Prima afirmație din această ordine de idei apare chiar ca o lege: ritmul modificărilor lingvistice este direct proporțional cu numărul elementelor între care se stabilesc relații.

Dar evoluția mai lentă din fonetică și morfologie se explică nu numai prin numărul mic de unități funcționale, ci și prin faptul că factorii progresului sînt interni (presiunea sistemului, de exemplu) și numai mediat progresul în acest compartiment este determinat de factorii extralingvistici. O anumită inerție și stabilitate a unor sisteme ale limbii face ca abia în punctele de interferență, a sectoarelor să fie mai evident progresul.

Cea de a doua afirmație a autoarei, cu privire la dependența ritmului progresului într-o limbă dată de factori istorici (în primul rînd culturali, după cum subliniază autoarea), este exemplificată cu situația limbii engleze în perioada medie, a limbii române în perioada legăturilor cu limba slavă etc. Acționează și factorii geografici (de unde dezvoltarea lingvistică independentă a grupurilor izolate aparținînd aceleiași limbi, sau teoria ariilor laterale), dar, așa cum remarcă cu dreptate autoarea, numai împreună cu alți factori mai importanți.

Tot în acest capitol sînt trecute în revistă și cîteva aspecte speciale ale problemei progresului în limbă: raportul dintre aspectul scris și aspectul vorbit al unei limbi, dintre tendința de unificare și tendința de diversificare stilistică. Autoarea remarcă și felul în care cerințele vieții culturale și științifice contemporane duc la stabilirea de contacte între limbi diferite, de unde o tendință nouă de apropiere a limbilor, evidentă la nivelul lexicului mai ales sau prin organizarea analitică a mesajului.

Acest capitol se încheie cu observații deosebit de interesante (cu atît mai mult cu cît sînt făcute în maniera autoarei de a evita simplismul sau exclusivismul) relative la caracterul conștient (creație) sau inconștient (transformare) al apariției noii calități în limbă: „Spre deosebire de alte domenii, unde „creație” și „transformare” sînt concepte polare, în limbă creația e aproape sinonimă cu transformarea” (p. 192).

În capitolul Regresul în limbă autoarea discerne, pornind de la observațiile anterioare, după grade de fenomene regresive în limbă: un regres total și de lungă

durată, datorat unor condiții social-istorice nefavorabile, putând duce chiar la dispariția unei limbi (limba latină, de exemplu) și un regres de scurtă durată și mică profunzime (dezechilibrul care se produce în orice moment și este reversul tendinței de armonie a sistemului, fază necesară în evoluție).

Capitolul Regresul în limbă este, pentru economia întregii cărți, cu alt mai important cu cât, demonstrând cauzele generale ale regresului, examinează pe plan general și cauzele — direct opuse, ca și formele de manifestare ale progresului.

Ultimul capitol este o sinteză a concluziilor deja formulate de autoare în decursul demonstrației. Reținem, dintre ele, pe aceea care ni se pare cea mai generală și indiscutabilă: „Progresul în limbă este condiționat, în ultima instanță, de progresul vieții sociale” (p. 209).

Ion Florea

LITURGHIERUL LUI CORESI, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mares, București, 1969, 188 p. + 42 foi facsimile.

La împlinirea a 400 de ani de la apariția celei de a șaptea cărți tipărite în limba română de diaconul Coresi, *Liturghia lui Ioan Gură de Aur* a fost publicată într-o ediție științifică.

Liturghia reprezintă un text destinat să fie „reprezentat”, șlefuit de mai multe generații de învățați care, pînă în secolul al IV-lea, i-au dat forma în care se păstrează și astăzi, iar limba liturgică este bogată și nuanțată. Ea a trecut dintr-o epocă într-alta cu variante neesențiale, simplificându-se și stilizându-se, pentru ca în cele din urmă să ajungă prin excelență monumentul scris al elenismului creștin¹. În secolul al IX-lea, liturgiile grecești au fost traduse în limba slavă, ca urmare a recunoașterii acesteia ca „limbă sfântă”. După versiuni slave a fost făcută și prima traducere a liturghiei în limba română, de către diaconul Coresi².

Despre existența traducerii *Liturghiei* s-a știut dintr-o scrisoare a episcopului Pavel Tordasi, din 9 decembrie 1570, către primarul din Bistrița, prin care se recomandă acestuia să trimită preoții ființului la un sinod ce urma să aibă loc la Cluj și să le atragă atenția „să-și aducă bani de cheltuială, ca să cumpere cărți românești: *Psaltirea* pe care s-o plătească cu un florin, altă carte *Liturghia*, pe care s-o plătească cu 32 de dinari”.

Unicul exemplar al *Liturghierului* a fost descoperit și semnalat de N. Sulică în 1927³. Autorul presupunea că liturghierul, ale cărui principale caracteristici: hîrtia

¹ Sophie Antoniadis a stabilit, în studiul *Place de la liturgie dans la tradition des lettres grecques*, Leiden, 1939, filiații între autorii liturgiilor și diferitele școli filozofice, pe baza termenilor filozofici întâlniți în unele rugăciuni. Instrucția primită de scriitorii creștini respectivi în celebrele școli de retorică și filozofie din orașele Asiei Mici sau ale Egiptului, precum și în cele din Grecia, explică apropierea de natură literară dintre liturghii și scrierile pagine din aceeași epocă.

² După o sută de ani va apare o a doua traducere, făcută de Dosoftei, care însă folosește un prototip în limba greacă, probabil un liturghier greco-latin, de proveniență polonă, cf. opinia lui P. Vintilescu, în *Contribuții la revizuirea liturghierului român*, București, 1931, p. 37. Al. Mares afirmă că a ajuns la convingerea, pe baza cercetărilor comparative, că între versiunile acestor două cărți, *Liturghierul* lui Coresi și *Liturghierul* lui Dosoftei, nu se poate stabili nici o legătură (p. 42). Creдем că în argumentație trebuia invocat și faptul că deosebirea se datorează limbilor din care s-a făcut fiecare dintre traduceri.

³ N. Sulică, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570*, Tîrgu Mureș, 1927.

de proveniență brașoveană, format, caractere tipografice, limba și ortografia sint asemănătoare *Psaltirii* din 1570, este o tipăritură coresiană și a identificat-o ca fiind „cărțulia” pomenită în 1570, într-o însemnare de la 1 septembrie care se referă la o „Buchlein” tipărită sub patronajul episcopului Pavel Tordasi, pe care acesta o trimitea principelui Ioan Sigismund la Alba Iulia, și aceeași cu *Liturghierul* citat la 9 decembrie 1570.

Specialiștii nu erau totuși pe deplin convinși de existența tipăriturii în sirul operelor coresiene, în primul rând pentru că textul nu fusese editat și, deci, nu se puteau face studii științifice asupra lui. O primă relipărire a textului a fost făcută acum cîțiva ani de Spiridon Cîndea⁴, pe baza exemplarului ajuns în biblioteca Arhiepiscopiei din Sibiu.

Al. Mares realizează acum prima ediție științifică care beneficiază de acribia filologului și de autoritatea lingvistului în interpretarea grafiei. Aplicarea metodei interpretative răspunde desideratului exprimat, în ultimii ani, de toți specialiștii. Sîntem de aceeași părere cu Al. Mares care susține, pe bună dreptate, că numai transcrierea interpretativă „poate stimula cercetările de interpretare a grafiei chiriice și, prin urmare, poate aduce un progres în studierea limbii române vechi” (p. 121). *Liturghierul lui Coresi* este prima ediție de texte vechi românești care utilizează integral această metodă. Facsimilele oferă specialiștilor posibilitatea confruntării sistemului de transcriere folosit cu originalul.

Într-un amplu studiu introductiv se ajunge la soluționarea tuturor problemelor litigioase privind „datarea liturghierului, locul de imprimare, persoana tipografului, alcătuirea versiunii, problema prototipului slav al traducerii, vechimea traducerii și problema revizuirii ei, proveniența originalului traducerii” etc. Analiza critică a diferitelor elemente: date documentare în legătură cu activitatea tipografică de la Brașov, calitatea hîrtiei și vignetele, care se întîlnesc numai în hîrtia documentelor din 1570, conduce spre unica presupunere că tipărirea s-a efectuat în Brașov, între 1 iunie — 15 iulie 1570.

O privire de ansamblu asupra fenomenului traducerii din secolul al XVI-lea, necesară pentru stabilirea curentului care a inițiat această tipărire, este realizată în capitolul *Imprejurările istorice ale apariției primului liturghier românesc*. Opinia autorului este că: „principalul rezultat al propagandei calvine pentru biserica românească l-a constituit tipărirea *Liturghierului*, datorită căruia, pentru intîia oară în istoria poporului nostru, slujba ortodoxă s-a putut desfășura integral în limba română” (p. 10). În capitolul *Curentul literar care a inițiat traducerea și tipărirea Liturghierului* se urmărește procesul de românizare a liturgiei, dar considerațiile sînt extinse asupra procesului de naționalizare a cultului ortodox. Al. Mares pune semnul egalității între *cult* și *liturghie*, apreciind că „abia la sfîrșitul secolului al XVII-lea putem vorbi despre nașterea unui curent intern care urmărea românizarea cultului” sau că „primele încercări de a se desprinde de tradiție se fac abia la sfîrșitul secolului al XVII-lea în cele două țări românești, dar despre așa ceva nu poate fi vorba un secol mai devreme” (p. 42). În ceea ce privește întîrzierea generalizării liturgiei în limba română, faptul se datorește unor rațiuni complexe, care n-au fost încă suficient studiate. Chiar dacă efectuarea slujbei liturgiei în limba română nu s-a impus prin difuzarea tipăriturii lui Coresi, existența traducerii demonstrează că acțiunea era posibilă. Dar adoptarea practicii slujirii liturgiei în limba română este doar un aspect al problemei românizării cultului, care are o sferă mult mai largă. Cultul divin cuprinde *totalitatea* ritualurilor religiei creștine nu numai slujba principală, iar românizarea cultului este un proces și nu un moment dependent de slujirea liturgiei în limba maternă. Acest proces include practicarea în limba română și a celorlalte slujbe și rugăciuni al căror text era tradus. De altfel,

⁴ Spiridon Cîndea, *Textul liturghierului românesc publicat de diaconul Coresi*, în „Mitropolia Ardealului” V (1960), nr. 1—2, p. 70—92.

dacă în prealabil n-ar fi fost în uz *Tetraevangelul*, *Apostolul*, *Cazania* etc., efectuarea liturghiei n-ar fi fost posibilă.

Considerăm că procesul de introducere a limbii române în cult a avut o desfășurare mai îndelungată decât cea propusă de Al. Mares și există fapte care ne fac să susținem că acel „curent intern” care urmărea românizarea cultului s-a manifestat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Diferențele de opinie privind naționalizarea cultului se datoresc modului cum este conceput acest proces: impus, de sus în jos, sau izvorât din mase. Clericii ortodocși care „au introdus treptat limba română în cult, răspunzând unei cerințe a conștiinței naționale”⁵, după cum se exprimă Al. Duțu, au început prin a oficia rugăciunile și slujbele de mai mică importanță în limba română, pentru care aveau la îndemână texte traduse. Este, de asemenea, cunoscut că apostolul, evanghelia, cazania se citeau în limba română în secolul al XVII-lea, chiar în timpul oficierii liturghiei în limba slavonă sau greacă. Del Chiaro a consemnat faptul că boierimea nu vedea cu ochi buni slujirea în limba română⁶, iar Paul de Alep amintește și despre cîntarea în românește, la strană, a rugăciunilor.

Firește că se impune făcută o disociere între atitudinea conservatoare a înaltului cler și a boierimii, al căror tradiționalism este explicabil, și tendința clerului miresan de a sluji românește, manifestată atât în Transilvania cât și în Moldova și Țara Românească. O dovadă a practicării slujbei în limba română în Transilvania este indicația patriarhului Dositei de a nu sluji altfel decât slavonește și grecește, citată, de altfel, și de Al. Mares (p. 42). Existența manuscriselor în limba română și a cărților tipărite de la mijlocul secolului al XVII-lea care cuprind texte de slujbe atestă un proces lent, a cărui fază de generalizare și extindere a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea. Liturghia a fost ultima modalitate de rezistență a tradiționalismului greco-slavon în biserică. Trecerea la liturghia în limba română înseamnă desăvîrșirea naționalizării cultului.

Începutul de drum l-au făcut tipăriturile lui Coresi. Circulația cărților de cult a constituit unul dintre elementele de coeziune a românilor din toate provinciile iar cărțile tipărite la Brașov în secolul al XVI-lea s-au vîndut foarte bine, și nu numai în Transilvania, ci și în Țara Românească și Moldova⁷. Al. Mares a arătat că „succesul acestei cărți (*Liturghierul* n.n.) trebuie să ni-l închipuim a fi fost foarte mare” (p. 10). La 15 ani de la apariția *Liturghierului*, în 1585, la Brașov nu se mai găsea nici un exemplar nevîndut. Chiar dacă ortodocșii n-au inițiat ei înșiși tipărirea cărților de cult, interesul lor pentru cartea bisericească în limba română este indubitabil.

Pînă acum, după cîte știm, nu s-a remarcat faptul că cele dintîi cărți traduse cuprind scrieri care puteau fi folosite și de către laici, ca lecturi religioase. *Liturghierul* este unica tipăritură care putea fi achiziționată numai pentru folosirea ei în cult. Fără îndoială că *Liturghierul* lui Coresi, care era copiat și după o sută de ani de la apariție, de către popa Ursu din Cotiglet, a avut un rol în stimularea mișcării pentru slujba în limba română.

În capitolul *Alcătuirea versiunii Liturghierului* se demonstrează, cu ajutorul unei întinse comparații a textelor principalelor rugăciuni, care există în forme asemănătoare și în manuscrise anterioare, că textul *Liturghierului* nu a fost tradus integral, ci reprezintă o colacionare de traduceri din diferite epoci, revizuite în vederea tiparului. Astfel se explică cele două straturi de limbă, evidente la o juxtapunere de termeni. Dubletele sinonimice fără o justificare stilistică pot fi înglobate în aceeași

⁵ Al. Duțu, *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, p. 23.

⁶ Antonmaria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1914, p. 87.

⁷ E. Hummuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, publicate de N. Iorga, vol. XI, București, 1900, p. 656. Cf. opinia noastră în recenzie la volumul Mariei Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi*, în „Studii și cercetări științifice (filologie)”, Iași, XI (1960), fasc. 1, p. 149—150.

categorii (*șerb* — *rob*, *gură* — *rost*) (p. 117). Aplicarea metodei substituției ar fi dovedit că acele sinonime, despre care autorul afirmă că: „nu pot fi explicate nici prin raportarea la textul slav, nici prin punerea la contribuție a unor texte gata traduse, diferite sub raportul lexicului de textul propriu-zis al Liturghierului” (p. 117), sînt cerute de context. În cazul perechii *mărie-slavă*, atunci cînd cuvîntul *slavă* este urmat de adj. posesiv pers. II-a (*Cu multă siava ta*, p. 128), înlocuirea sa prin cuvîntul *mărie* nu e posibilă din cauza omonimiei intolerabile cu formula de adresare *măria ta!* De asemenea numele rugăciunii *Slava* (p. 135) se păstrează pînă astăzi cu acest titlu, chiar dacă începutul ei exista în două variante: *Slavă tatălui...* și *Mărire tatălui...*; nici în acest caz nu se putea folosi cuvîntul *mărie*, ci doar *mărire*. O analiză statistică ar putea determina preferința, în unele subdialecte, pentru unul dintre cei doi termeni. Din urmărirea unui număr de texte religioase putem afirma că astăzi în Muntenia și Oltenia se folosește cuvîntul *mărie* (și *mărire*), în loc de *slavă*, considerat învechit.

În paragraful *Calitatea traducerii* Al. Măreș a relevat grija pentru reproducerea topicii prototipului slavon, printr-o echivalare cuvînt cu cuvînt a textului, ceea ce dovedește că interesul pentru redarea sensului era secundar, dacă nu chiar inexistent. Printre exemplele de echivalări nereușite putea fi citată traducerea propoziției *мн-рѡ <м> г<оснода> ош помоли <м> се* „luminii domnului să ne rugăm” (p. 133), evident greșită, în loc de „cu pace...”, din cauza confuziei care s-a făcut între cele două omonime din limba slavă: *миръ* „pace”, dar și „lume”. Traducerea oferă și exemple de neologisme care n-au pătruns în limba română, printre care *șestocrilat* adj. „(înger) care are șase aripi” (p. 110) <slavonul *шестокрилатъ*.

La capitolul *Lexic* au fost examinate, după afirmația autorului, cuvintele dispărute astăzi din limbă sau puțin cunoscute, precum și cuvintele cu forme sau sensuri deosebite de cele din limba actuală. Credem că în această categorie ar putea intra toți termenii bisericești, deoarece au statut specific terminologiilor, fiind folosiți numai în anumite împrejurări. De aceea, nu se poate considera că numai cuvintele *cădi* sau *copie* (p. 107) sînt mai puțin cunoscute.

Ne vom permite să facem la acest capitol două categorii de observații: unele privind conținutul definițiilor, altele privind forma sub care au fost înregistrate în indice cuvintele titlu.

1. A *cădi* „a afuma cu tămție...” (p. 107), nu „a arde tămție...”. *Jărdăvnic* (p. 108) nu este „masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri”, ci „firidă în perețele de nord al altarului, unde se săvîrșește proscomidia”. În definiția cuvîntului *pocrov* (p. 109) „pinză, postav cu care să acopere un vas sfînt”, folosirea cuvîntului *postav* este nepotrivită. Pentru cuvîntul *patrahir* recomandăm definiția din DM, mult mai precisă decît definiția din Scriban, *Dicționarul limbii românești* s.v., care a fost reprodusă la p. 117; de asemenea, definiția la *proscomidie* „partea slujbei bisericești, cînd se oferă prescură și vin la vechernie” (p. 118), care o reproduce pe cea din dicționarul lui Scriban e greșită, corectă e definiția din DM: „parte din slujba liturghiei în care preotul pregătește plinea și vinul pentru împărtășanie”.

2. Înregistrarea în *Indice* a cuvintelor derivate cu sufixul *-tor* s-a făcut în două feluri: cuvintele vechi, care nu mai sînt astăzi atestate în dicționare, au fost reproduse cu grafia originală, deci: *dereptătoriu*, *despuetoriu*, *nepriitori*; cuvintele atestate numai la plural sau cele care circulă și astăzi au primit forma titlu în *-tor*, deci: *dădător*, *mîngietor*, *mîntuitor*. Există însă o evidentă inconsecvență, deoarece *atotfăitoriu*, *făcătoriu* și *teritoriu*, deși formează cuvînt-titlu în dicționarele actuale, în DA și, respectiv, la Scriban, apar totuși cu grafia veche. Credem că era mai bine ca toate formele în *-toriu* să fi fost înregistrate cuvînt-titlu cu grafia originală, deoarece inconsecvența de înregistrare poate lăsa impresia că în secolul al XVI-lea au existat forme în *-tor*.

În cazul cuvîntului *spăși* „a mîntui”, credem că trecerea celui de al doilea *s* la *ș* nu a fost obligatorie, așa după cum afirmă autorul la p. 69, cf. forma titlu *spăși* (p. 132). Și astăzi cuvîntul circulă în forma *spăși*, mai ales cu sensul de „a se arăta smerit”, cf. Scriban, D., CADE. DA s.v. *ispăși* glosează „a mîntui, a spăși”. Verbul *vie*, prez. ind. pers. I. pl. *viem*, p. 106, 187 ar fi trebuit înregistrat în forma *via*, cf. DM. *Vistiier* s.n. „vistierie” este, în contextul din *Liturghier*, substantiv masculin, avînd sensul de „vistiernic”: „Împăratul ceriului..., vistiieriul dulceților și viață-dătătoriu” (p. 111).

Asemenea observații de amănunt nu pot diminua valoarea certă a ediției de față. Prin apariția *Liturghierului* lui Coresi specialiștilor li s-a pus la îndemînă încă un instrument prețios pentru studiul limbii române din secolul al XVI-lea.

Zamfira Mihail

BRUNO MIGLIORINI, *Storia della lingua italiana*, ed. a 3-a, Florența, Sansoni, 1961, XI+841 p.

Pînă la apariția lucrării pe care o prezentăm, literatura filologică italiană nu poseda o scriere similară. Între 1949 și 1954 romanistul Gerhard Rohlfs tipărise importanta *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihrer Mundarten* care se adăuga la cunoscuta *Gramatică istorică a limbii italiene* a lui W. Meyer-Lübke, apărută în mai multe ediții în variantele lui Bartoli-Braun și D'Ovidio, dar acestea erau *gramatici istorice* și nu *istorii* ale limbii italiene. Dată fiind noutatea și valoarea intrinsecă a lucrării profesorului Migliorini, ea a ajuns numai în trei ani la a treia ediție, devenind astăzi un instrument indispensabil romanistilor. Autorul, după cum mărturisește în prefață, și-a realizat opera lucrînd la ea timp de două decenii.

Inițial, prof. Migliorini își pune întrebarea legitimă: cum se face că în țara sa abundă istoriile literare, ale artelor frumoase, ale dreptului, medicinei etc., dar Italia n-a avut pînă acum (1958) o istorie a limbii italiene, în timp ce de pildă Franța posedă „acel monument care este Brunot”, iar Spania are „fragmentele masive” ale lui Menéndez Pidal? Cauza acestei situații rezidă, după d-sa și Dionisotti (cf. „Giorn. stor. lett. it.”, CXI, p. 139), în faptul că în trecut italienii au acordat atenție „aproape exclusiv limbii ca instrument literar”, pierzîndu-se din vedere celelalte aspecte „fie și mai modeste, care apar în complexa realitate a uzului lingvistic cotidian”. Explicația dată invocă motivul major al situației de pînă în 1958, dar ea ar putea fi coroborată și cu alte fapte. Mai întîi filologia italiană a fost îndelung tributară, ca metodă și criteriu teoretic, școlii neogramatice. Ulterior curentul vosslerian a îndreptat atenția unor cercetători spre „limbajul” și „stilul” scriitorilor, neglijînd contribuția maselor. La aceasta am adăuga situația specială în care se află limba italiană, printre celelalte limbi române. Ne gîdim anume la marea diversitate dialectală, la existența tradițiilor literare regionale și, în genere, la trecutul cultural străvechi și variat al țării, reprezentat de o bogată literatură în limba latină, de cea latinizantă, precum și de scrierile în care trăiește graiul viu al poporului. Acest complex lingvistic dificil împreună cu ceea ce autorul numește foarte potrivit „l'immane vastità del lavoro” a contribuit de asemenea la întîrzierea apariției unei opere monografice de valoare și proporțiile lucrării, în sfîrșit realizată de prof. Bruno Migliorini, care prin ea aduce tradiției umaniste a Florenței încă un omagiu.

Noutatea lucrării, ca metodă, constă așadar în aceea că autorul înfățișează istoria limbii italiene considerată „în ansamblul ei”. De limbajul individual al

scriitorilor autorul va ține seama numai întrucât el constituie un aport la limba comună, căci scriitorii „nu sînt decît unul dintre atîția factori care acționează asupra limbii în perpetua ei transformare: juriști, economiști, artiști, tehnicieni, oameni de știință acționează și ei asupra limbii“. Alături de aceștia autorul va acorda cuvenita atenție contribuției populare: poporul creează și lansează cuvinte „pe care a doua zi le va repeta un oraș întreg sau chiar Italia toată“. Și apoi poporul, „înțeles ca totalitate a națiunii“ este piatra de încercare a inovațiilor. De la el vine „acel imbold general, acel consens mut în a accepta sau în a respinge o inovație care dă consistență uzului“.

Lămuririle date pînă aici de autor, în prefață, anunță firesc poziția sa expusă în continuare: istoria limbii, mai ales a vocabularului, se încadrează în mod organic în istoria generală a poporului. Diferitele fenomene lingvistice trebuie urmărite în timp și în spațiu. Limba reflectă dezvoltarea culturală a unui popor. Apariția cuvintelor și soarta lor în limbă este motivată de stări, curente, influențe. Din cele de mai sus rezultă că poziția depășește cu mult perspectiva lingviștilor italieni și străini tribulari tradiției neogramaticilor, școlii estetice, neolingviștilor etc. Spre deosebire de aceștia prof. Migliorini se orientează în lucrarea sa spre concepția solidă a studierii limbii în raporturile ei strînse cu dezvoltarea societății, în ansamblul ei. Sub acest aspect meritul autorului, în comparație cu al altora, este fără îndoială mare. Mulțumită perspectivei ideologice, cei interesați posedă astăzi o lucrare organică prin care cercetătorul își poate forma o idee de ansamblu asupra evoluției în adevăr istorice a limbii italiene de la origini și pînă la primul război mondial.

Desigur nimeni nu se poate gîndi să diminueze însemnătatea unei lucrări ca aceea amintită mai sus, a lui Gerhard Rohls, al cărui scop, a fost de „a grupa fenomenele fonetice, morfologice, sintactice și ale formării cuvintelor în felul tradițional, consolidat încă în vremea neogramaticilor“¹, urmărindu-le în desfășurarea lor, de la latină la italiană, pînă la Duecento, cînd latina populară primește acum denumirea de italiană, în înțelesul deplin al cuvîntului însă, după cum observă Gy. Herczeg, istoria poporului italian în diversele ei aspecte și faze de dezvoltare rămîne în afara preocupărilor învățatului romanist, încît cercetătorul limbii italiene este pus în situația de a căuta singur motivările istorice, sociale, culturale ale faptelor de limbă, căci chiar o *gramatică* istorică nu se ivește în vid ci în cadrul unei comunități care își făurește în anume condiții, în timp și spațiu, instrumentul de comunicare, unitar, din punctele de privire avute în considerare, chiar și de acea gramatică. B. Migliorini, pe lîngă că suplinește dezideratul istoric, desconsiderat de alții, își conduce cercetarea, în felul arătat, de la originile latine ale italienei și pînă la primul război mondial. Dacă autorul s-a oprit la această dată, hotărîrea sa trebuie să rămînă în afara observațiilor critice² căci ea se bazează pe considerente obiective, printre care acela că drumul parcurs de italiană de atunci încoace nu prezintă fapte de însemnătate esențială pentru evoluția generală a limbii. Pe de altă parte, după cum constată just recenzenta, „golul“ își află „remediarea“ în unele studii speciale asupra epocii respective, studii anterior publicate de prof. B. Migliorini.

Pe lîngă alte probleme care au dat de gîndit autorului a fost aceea a perio-dizării. În cele din urmă d-sa a acceptat diviziunea tradițională pe secole, de la Duecento încoace, după ce mai întîi a dedicat trei ample capitole studierii „latinizării Italiei în epoca imperială“ (I), perioadei de elaborare a limbii, intitulată

¹ Gy. Herczeg, recenzie la Migliorini Bruno, *Storia della lingua italiana* (1960) în „Acta linguistica Academiae scientiarum hungaricae“, XI, 1961, p. 443—444.

² Vezi recenzie la Ninei Facon în „Revista de filologie romanică și germanică“ V (1961), I, p. 23.

Între latină și italiană (476—960) (II) și Începuturilor (960—1125) (III). Secolul al XIX-lea a fost divizat în două perioade de evenimentul istoric de importanță națională al unificării Italiei (1861).

Pus în fața unui material vast care, avînd în vedere criteriul urmat, prezenta nenumărate dificultăți, autorul a răspuns cerințelor cititorilor săi multumită în primul rînd documentării și apoi facultății speciale de organizare, de sintetizare și comunicare a cunoștințelor într-un stil personal, îndepărtîndu-se și prin aceasta de tradiția „monumentelor” neogramaticilor, pentru a întrebuița expresia plastică a lui Antonio Gramsci.

Informația autorului nu se oprește nici pe departe la lista impunătoare a lucrărilor prezentate în primele pagini, ci ea își arată amploarea în numeroasele trimiteri din interiorul lucrării, în text sau la subsol, unde apar însoțite de aprecierile necesare fie îndrumării, fie cunoașterii punctului de vedere al autorului.

Istoria unei singure limbi romanice începe în mod firesc cu prezentarea sumară a latinei populare. Cînd opera se reduce la un singur volum este normal ca acest capitol introductiv să se rezume la un conținut exemplificatoriu, în genere, dar trebuie să rețină din cantitatea de fapte, mai ales acele elemente care interesează trecutul latin al limbii romanice respective. Asemenea elemente figurează, selectate, și în lucrarea de față, în care se renunță la discuția termenului „infelicitissimo” de latină „volgară”, acordîndu-se în schimb atenție raportului dintre „latina vorbită și latina scrisă”.

Pe măsură ce tratarea înaintează, lucrarea se îmbogățește cu date istorice, capabile să explice mai bine realitățile lingvistice existente în anumite epoci de dezvoltare a limbii italiene. Din acest punct de vedere cititorul va reține cu folos, de pildă, informația amplă privitoare la resturile germanice din limba italiană (cap. II) sau la condițiile istorice, sociale și culturale în care se dezvoltă limba italiană de la primul document scris (anul 960) pînă la apariția imnului lui Francesco d'Assisi (1225 sau 1226), precum și a producției lirice cu intenții literare. Semnalăm de asemenea discuția documentată, întemeiată pe o bibliografie selectă, asupra primelor texte de italiană, începînd cu „indovinello veronese” continuînd cu formulele cassinense, scrierile sarde etc., pînă la contrastul lui Rambaldo di Vaqueiras (1186) (capitolele II și III), pentru unele dintre care se dau și facsimile pe hîrtie specială. Cum materialele lingvistice oferite de primele două epoci ale istoriei limbii italiene sînt încă reduse, autorul le va trata fonetic, gramatical și lexical, în capitolul următor, dedicat secolului al XIII-lea.

Bruno Migliorini acordă, în general, o atenție particulară lexicului limbii italiene în formarea sa istorică. Capitolele respective cuprind date sintetice asupra vocabularului străin intrat la diferite epoci în limba italiană, precum și a vocabularului italian pătruns în alte limbi. Autorul a posedat bibliografia privitoare la ecourile limbii italiene în limba română. Sînt astfel citați R. Ortiz, G. Pascu, C. Tagliavini, Al. Rosetti, la care trebuie adăugate contribuțiile lui N. Ursu, C. Maneca și alții.

Răspunzînd unei necesități de mult simțite în Italia și în străinătate, lucrarea, foarte importantă, a profesorului Migliorini a fost primită pretutindeni cu legitimă satisfacție.

Șt. Cuchureanu

I. L. CARAGIALE, *Scrisori și acte*, Ediție îngrijită, prefată și note de Șerban Cioculescu,

București, Editura pentru literatură, 1963, XXVIII+290 p

În volumul pe care-l recenzăm, Șerban Cioculescu publică 177 scrisori adresate de I. L. Caragiale la persoane particulare, 37 scrisori publice, petiții și referate ale acestuia, 22 scrisori ale unor membri ai familiei sale și demisia din magistratură a tatălui său. Pe lângă un important material inedit, au fost adunate aici scrisorile lui Caragiale tipărite prin cărți, ziare și reviste, al căror text nu fusese reprodus în volumul VII (apărut în 1942) din ediția critică a operelor marelui scriitor.

De o deosebită însemnătate este corespondența lui Caragiale cu profesorul universitar Mihail Dragomirescu. Ea cuprinde amănunte privitoare la revistele „Convorbiri” și „Convorbiri critice” și la valoroasa contribuție ce le-a fost adusă — fără mult entuziasm — de colaboratorul lor cel mai de seamă. Foarte interesante sînt și scrisorile adresate lui G. Ibrăileanu în legătură cu publicarea novej *Kir Ianulea* în „Viața românească”. Ele pun în evidență cu cită minuțiozitate Caragiale urmărirea îndreptarea greșelilor de tipar strecurate în corecturile ce i se trimiteau de la imprimerie și cit de competent era în mai toate chestiunile relative la arta grafică. El se mîndrea de a fi un „vechi meșteșugar tipograf” și, în această calitate, oferea lui Ibrăileanu sfaturi pentru îmbunătățirea „părții tehnice a revistei” (p. 155).

Despre relațiile lui Caragiale cu Barbu Delavrancea sîntem informați printr-o lungă și spirituală scrisoare, adresată doctorului Alceu Urechia la 7 iulie 1905. Ea confirmă cele ce știam din alte izvoare, de ex. din amintirile profesorului Paul Bujor¹.

Lipsește în acest volum cîteva scrisori ale lui Caragiale, cunoscute din publicații anterioare. Astfel, a fost omisă scrisoarea lui Caragiale (nedată) către ziaristul Gh. Rădulescu, fost secretar de redacție la „Epoca” și tipărită de acesta într-o broșură apărută în 1926². A fost omisă și scrisoarea lui Caragiale din 7 august 1907, trimisă redactorului ziarului ieșean „Liberalul” și publicată de N. Barbu în revista „Iașul literar” din iunie 1962³. Firește că aceste omisiuni sînt de mică importanță față de bogatul material pe care Șerban Cioculescu l-a publicat cu atîta grijă, însoțindu-l de numeroase note, cuprinzînd foarte utile precizări.

Sînt însă de adus cîteva rectificări și completări la unele din adnotările lui Șerban Cioculescu. Astfel, din inadvertență, el afirmă că Mihail Dragomirescu a fost profesor la Universitatea din Iași (p. XVI), ceea ce este inexact, căci Mihail Dragomirescu a fost profesor la Universitatea din București. Nu corespunde realității nici afirmația că „Tiergarten” este grădina zoologică din Berlin (p. 29, nota 8), deoarece „Tiergarten” este un cartier al Berlinului, cu case elegante, un întins parc de 240 hectare, distinct de celebrul „Zoo” (adică: Zoologischer Garten) aflat în apropierea lui. De asemenea, „Unter den Linden” nu este „șoseaua berlineză cea mai frumoasă, loc de plimbare, ca la noi Șoseaua Kiseleff” (p. 30, nota 16), ci un bulevard din centrul capitalei de atunci a Germaniei, bulevard de-a lungul căruia se află importante clădiri publice, ca Universitatea, Biblioteca de Stat etc. Cu Șoseaua Kiseleff din București mai mare asemănare are la Berlin „Tiergarten” decît „Unter den Linden”. Procesul lui Maiorescu pentru preținse acte de imoralitate n-a avut loc la Iași în 1867 (p. 53, nota 5) ci în 1865⁴. Scrisoarea lui Caragiale din 7 februarie (stil nou) 1908 nu se referă la „monstruoasă coaliție” care s-ar fi

¹ Paul Bujor, *Amintiri de A. Vlahuță și I. L. Caragiale*, București, [1938], p. 70—75.

² Archibald [Gh. Rădulescu], *Ce am văzut în România mică*, București, 1926, p. 47.

³ N. Barbu, *I. L. Caragiale și Iașul*, „Iașul literar”. XIII (1962), 6, p. 56.

⁴ „Trompeta Carpaților”, 4, 15, 18 și 22 aprilie 1865 și 6 mai 1865.

constituit „la căderea guvernului Carp”, cum crede Șerban Cioculescu (p. 76, nota 16), ci la „acordul” stabilit între partidele burghezo-moșierești în martie 1907, cu prilejul demisiei cabinetului prezidat de G. Gr. Cantacuzino. Petiția din 13 aprilie 1899, pe care Caragiale a înaintat-o ministrului instrucțiunii publice, nu poate fi considerată ca fiind adresată lui Spiru Haret (p. 205), întrucât la acea dată Spiru Haret nu mai era ministru⁵.

La pag. 11, nota 5, este menționat Lazăr Săineanu. Se indică 1859 ca fiind anul nașterii sale și se adaugă că e „necunoscută” data morții sale. Această dată poate fi lesne aflată în broșura lui Constantin Șăineanu consacrată biografiei fratelui său Lazăr, broșură în care autorul precizează că vestitul filolog a decedat în 1934⁶.

Despre Edgard Flavian, căruia Caragiale îi scrie din Berlin la 1906, Șerban Cioculescu afirmă că a fost profesor de matematici la liceul din Ploiești (p. 137, nota 1). Cu privire la Edgard Flavian găsim ample informații în raportul comisiei de indigenate a Adunării deputaților, prezentat Camerei în ședința de la 31 ianuarie 1909⁷. Din acel raport rezultă că Flavian, născut în Ploiești la 1876, era de origine germană și că obținuse licența în istorie la Universitatea din București în 1899. A fost profesor de geografie și limbă germană la gimnaziul din Constanța și apoi profesor de limba germană la liceul din Ploiești și la liceul Lazăr din București.

Relativ la străduințele depuse de Caragiale pentru a obține împămintenirea lui Ronetti Roman (despre care Șerban Cioculescu se ocupă la p. 171, nota 1), adăugăm că, în favoarea acestei împăminteniri, a intervenit P. P. Carp în ședința Camerei de la 5 martie 1903. În discursul rostit cu acel prilej, P. P. Carp a declarat că, spre a sprijini naturalizarea lui Ronetti Roman, Caragiale își lua angajamentul de a scrie o nouă piesă de teatru, în cazul când naturalizarea prietenului său va fi votată. Carp a precizat că era autorizat de însuși Caragiale să comunice Adunării deputaților acest angajament⁸.

Rectificările și completările de mai sus se referă la mici detalii și deci nu sînt de natură să știrbească marile merite ale cărții recenzate. Această carte, prin materialul prețios pe care-l conține, ne dă posibilitatea să cunoaștem mai bine cît de mari dificultăți a întâmpinat Caragiale în cursul vieții sale și cît de neprielnice condiții i-au îngreuiat munca de creație.

Constantin C. Angelescu

D. MICU, *Literatura română la începutul secolului al XX-lea. 1900—1916. Publicații, grupări, curente*,

București, Editura pentru literatură, 1964, 345 p.

Volumul în discuție nu este altceva decît o versiune, adaptată necesităților difuzării largi, bineînțeles de o corespunzătoare ținută științifică, a cursului predat de autor la Universitatea din București și apărut, și acesta, de curînd. Prin urmare,

⁵ La 11 aprilie 1899, după demisia cabinetului prezidat de Dimitrie A. Sturdza, s-a constituit noul minister sub președinția lui George Gr. Cantacuzino. În acest minister, Take Ionescu a fost titularul departamentului instrucțiunii publice (Monitorul oficial, 12 aprilie 1899, p. 425). Așadar petiția lui Caragiale de la 13 aprilie 1899 a fost adresată lui Take Ionescu.

⁶ Constantin Șăineanu, *Lazare Săinean, le grand philologue (1859-1934)*, Bucarest, 1946.

⁷ „Monitorul oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 31 ianuarie 1909, p. 260.

⁸ „Monitorul oficial”, Dezbaterile Adunării deputaților, ședința de la 5 martie 1903, p. 725.

în carte se vor face simțite atât avantajele cât și dezavantajele (puține, prin grija autorului), pe care le implică transformarea unui curs universitar, cu precisă destinație didactică, într-o lucrare de circulație mai largă.

Intenția lui D. Micu de a înfățișa „într-o privire sintetică peisajul literar de la începutul secolului nostru” (p. 5) este realizată, în linii generale, deși, pe alocuri (mai ales în paginile consacrate sămănătorismului și poporanismului), ar fi fost necesară o oarecare concentrare a discuției, mai multă grijă pentru esențial și, poate, renunțarea la unele caracterizări care par astăzi învechite.

În *Introducerea* cărții sînt expuse succint trăsăturile caracteristice, sociale și literare, ale sfîrșitului de veac; conținutul se grupează apoi în trei capitole: *Cadrul istoric, Scriitorii* și cel care conține nucleul lucrării, *Reviste, grupări și curente literare*, împărțit la rîndul său în două subcapitole, *Vechile reviste, după 1900* și *Noile reviste și grupări*. Volumul se încheie cu un scurt, dar folositor capitol de concluzii și o bibliografie.

Autorul s-a oprit la una din cele mai dificile perioade ale istoriei literaturii noastre, din care discută, așa cum indică datele din subtitlu, o anumită porțiune (1900—1916). Discuția nu pendulează strict între aceste limite ci, așa cum e normal, în carte fenomenul literar este privit pe toată întinderea lui, urmărit pînă la origine, prin observarea atentă a liniilor de continuitate ale tradițiilor literare, a influențelor preluate, creator sau nu, în epoca respectivă. Se notează faptul că, în timp ce unele fenomene existente în literatură pînă la 1900 se cristalizau, apar după această dată și altele noi, specifice, iar anumite aspecte caracteristice secolului trecut, dispar. Fizionomia particulară a vieții literare este acum determinată, în bună parte, de scriitorii noi, grupați în jurul unor reviste nou apărute și cu teluri deosebite, chiar dacă își au izvorul, urmărit cu grijă de autor, în viața literară din ultimele decenii ale secolului trecut. În acești ani se face simțită influența ideologiei socialiste; mulți scriitorii tineri, formați sub înfrîurirea idelilor de la „Contemporanul” și „Lumea nouă” colaborau la revistele socialiste. O parte din ei au pășit în veacul nou purtînd în suflet îndoilele stîrnite de actul „generosilor”. Interesul pentru realitatea socială și pentru prezent, ca și atitudinea combativă a artiștilor creșteau. Se dădea multă atenție tematicii rurale și, de aici, „o îndreptare programatică a multor scriitori către sat, o accentuare a preocupării pentru latura socială a lumii sătosești” (p. 8).

Nu cu aceeași atenție, cu care autorul a urmărit legătura dintre epociile anterioare și cea în discuție, se ocupă de cele care au urmat anului 1916. Impresia aceasta este dată de faptul că, atunci cînd, în sprijinul celor afirmate sînt aduse exemple din opera scriitorilor vremii (mai ales Șt. O. Iosif, Emil Gîrleanu, I. Agîrbiceanu, O. Goga), au fost alese din activitatea acestora aspectele necesare demonstrației, dar, de cele mai multe ori, alte aspecte ale operei, evident superioare, nu au mai fost pomenite.

Grupările și curente literare sînt puse în lumină prin urmărirea atentă a publicațiilor care le-au susținut programul; fiecărei reviste i se face istoricul — aici se spun prea multe lucruri cunoscute — i se notează cei mai de seamă colaboratori și, la toate, se analizează cu grijă articolele-program și literatura apărută. În felul acesta, parcurgînd pe mici etape întreaga perioadă, peisajul literar este trasat cu siguranță, deși s-ar fi simțit nevoia unei concentrări a materialului faptic (la sămănătorism și poporanism în prezentarea cadrului social-istoric; la simbolism în largă incursiune făcută în istoricul curentului francez cu același nume), ceea ce ar fi dat fluență textului, ar fi atenuat senzația vagă de neîncorporare a unora din părțile cărții.

Preocupat de problemele majore ale vremii (sămănătorism, poporanism, simbolism) D. Micu le discută cu pasiune și discernămint, pe spațiul a peste 300 de pagini; în schimb, peste alte manifestări ale vieții literare, se trece mai în grabă, deși, de multe ori, și acestea au importanța lor, atunci cînd se urmărește realizarea unui tablou de sinteză. De aceea, ar fi fost necesară mai multă generozitate — în ceea ce privește spațiul — pentru îmbătrînita „Convorbiri literare”, pentru „Literatură și artă română”, „Literatorul”, „Flacăra” și, în primul rînd, pentru publicațiile socialiste, mai ales că multe dintre aceste reviste, unele răspîndite în epocă, au participat la dezbaterile literare, de o parte sau de alta a baricadei, ori în postura unor spectatori obiectivi, deci cu atât mai interesanți.

Tendințele literare vor fi exprimate după 1900 de reviste noi, purtătoare de cuvînt ale unor orientări noi. Se disting, acum, două direcții literare: prima, pornind de la reviste ca: „Vieața” și „Vatra”, afirmă cu tărie necesitatea orientării către realitățile naționale, către popor (prin popor se înțelegea țărînimea) și acuză cea de a doua orientare, derivată, în special, de la „Literatorul” de „înstrăinare”, mai clar spus, de tendințe cosmopolite. Principalul purtător de cuvînt al primei orientări este, în jurul anului 1900, N. Iorga. În articolele publicate între 1899 și 1904 însă, cauzelor reale ale stării de lucruri de atunci, marele istoric le va substitui altele secundare, cum sînt „înstrăinarea” celor de sus și disprețul societății înalte pentru limba, obiceiurile și cultura poporului. Soluția ar fi fost nu desființarea nedreptății sociale, ci „cucerirea”, după expresia lui N. Iorga, „societății de sus”, precum și dispariția politicianismului. Chestiunea țărănească va ajunge astfel, în cele din urmă, „o chestiune culturală”.

Apărut pentru a se face tribuna acestor teze, „Sămănătorul” va susține mai întîi o „atitudine ideologico-politică; estetica publicației derivă nemijlocit din ideologia ei socială” (p. 45—46). Ideile care au stat la baza acestei orientări noi pot fi urmărite înapoi pînă la „Dacia literară”. N. Iorga le-a integrat într-o concepție mai largă. El va recunoaște originea și rolul social al artei, situîndu-se în acest fel „la polul opus vechii direcții estetice junimiste” (p. 68) și va da, în mod obisnuit, puțină atenție realizării artistice a literaturii promovate, cerînd de la scriitori, în primul rînd, încadrarea în acțiunea de orientare „sănătoasă” a revistei. Un spațiu larg este acordat concepției sale despre cultură, protestului contra așa-zisei culturi „patriotice” și „oficiale”. Se subliniază limitele acestui mare om de cultură, contradicțiile existente în concepțiile sale. Cu toată „năzuința sa de a da impuls unei culturi pline de conținut, care să exprime originalitatea spirituală a poporului nostru, geniul său specific” (p. 78), N. Iorga ignora „diferențierea socială, concepînd o cultură pe deasupra claselor” (p. 78). După el literatura avea datoria de a aborda realitatea nu de pe poziții de clasă, ci numai din punctul de vedere național. „Mobilul ideologiei sămănătoriste — arată mai departe D. Micu — este opoziția față de transformări” (p. 87). De aici, apariția unei literaturi paseiste, contestarea în bloc a noului, naționalismul, antirealismul. În paginile următoare acestor afirmații autorul le aduce suportul exemplelor luate din literatura sămănătoristă. Idealizarea trecutului în unele din poeziile lui St. O. Iosif și regretul pentru dispariția obiceiurilor și așezărilor patriarhale simțit în scrieri ca majoritatea povestirilor din volumul *Bătrîni* de Emil Gîrleanu sau în *Cuconul Stoiniceanu* de N. N. Beldiceanu, stau alături de cultivarea unui naționalism extrem în *Două neamuri* de C. Sandu-Aldea, *Am scăpat* și *Un învingător* de Ion Adam, *Pămînt și apă* de Constanța Hodos ș.a. Sînt consemnate și scrierile lui M. Sadoveanu din volumele de debut, în care istoricul literar observă pe lîngă influența sămănătoristă și semnele depășirii acesteia.

Cultul sămănătorist al satului patriarhal, idilismul manifest, opunerea unui sat ideal orașului — teritoriu al pierdutei, iată alte trăsături analizate pe larg de cartea lui D. Micu; în încheierea discuției se caracterizează sămănătorismul, poate prea nenuanțat, prea direct, ca un produs al luptelor de clasă, ca o reacție a păturilor mic-burghize care hrăneau iluzia zadarnică a evitării stadiului capitalist în evoluția țării noastre spre o organizare socială superioară. Apariția curentului la începutul secolului al XX-lea nu este întîmplătoare; „el a luat naștere cu necesitate în condițiile specifice perioadei istorice în care s-a manifestat” (p. 113). Autorul notează, de asemenea, în mai multe rînduri adevărul că influența acestui curent asupra evoluției literaturii noastre a fost negativă, dăunătoare (se folosește în paginile cărții și epitetul *nociv*, care, dacă se ține seama de realitate, pare totuși nepotrivit, mai ales în cazul poporanismului literar).

De la început, D. Micu diferențiază poporanismul de sămănătorism pe baza rădăcinilor de clasă ale curentului de la „Viața românească” și a scopului său diferit. Poporanismul, sub diferite nume, s-a manifestat în diverse țări europene. La noi el a suferit influența narodnicismului, de care se deosebește, bineînțeles, prin „conținutul determinat în fizionomia sa proprie de condițiile specifice din țara noastră” (p. 131). Istoricul, destul de larg, făcut narodnicismului, cunoscut, desigur, bine de cei către care se îndreaptă cartea, nu apare, ținînd seama și de economia lucrării, strict necesar. De altfel, lucrul acesta i s-ar putea reproșa autorului și

În cazul întinsei discuții asupra simbolismului francez, unde aglomerarea de material informativ produce și greutate în urmărirea ideilor. După ce atrage atenția asupra faptului de o deosebită importanță că în condițiile țării noastre unde exista o mișcare socialistă și chiar luase ființă un partid socialist, poporanismul, ca orientare politică, avea un caracter retrograd, diversionist, autorul trece la analiza concepțiilor politice ale lui C. Stere, evidențiind nucleul lor antimarxist, mic-burghez.

Transpunerea ideilor poporaniste în literatură, așa cum a făcut-o G. Ibrăileanu, este urmărită, în mod justificat, cu multă atenție. Criticul ieșean, sub influența orientării sale marxiste din tinerețe, „a reținut din poporanism acea latură în care își regăsea în parte propriile predispoziții și aspirații, care nu contrazicea esența convingerilor sale estetice” (p. 144), formate sub influența mișcării socialiste. În linii mari, discuția asupra poporanismului nu aduce nimic nou în raport cu mai vechiul studiu al autorului *Poporanismul și „Viața românească”*. Concluzia istoricului literar este că „poporanismul literar al „Vieții românești”, considerat în ce are esențial, nu e, în latura lui majoră, varianta estetică a curentului diversionist al poporanismului, manifestat... în viața politică. „Poporanismul literar” este denumirea dată impropriu direcției realist critice și democratice care domina în primele două decenii din secolul al XX-lea, ca și în literatura din secolul trecut” (p. 155).

O bună parte din spațiul cărții este consacrat simbolismului. De la început se observă dificultatea definirii acestui curent, nu numai în literatura noastră, ci și în cea franceză sau în oricare alta. Dacă este ușor de efectuat delimitarea dintre simbolism și orientările lirice premergătoare sau acelea potrivnice tendințelor novatoare, mai grea este încercarea de a deduce trăsăturile comune ale poezilor simbolști și de a-i grupa. Rezumând istoria atât de controversată a simbolismului francez, D. Micu observă că greutatea constă în a distinge ce-i particularizează pe simbolști de reprezentanții orientărilor lirice ulterioare, fără a susține că simbolismul s-ar dizolva în „modernism”. „Autonomia simbolismului” i se pare a fi marcată de predominarea vagului și muzicalului, de fuga de plastic și de reprezentări precise, însoțite de legătura cu tehnica poetică tradițională, alături de o anume rezervă în experimentarea ineditului. Curentul este judecat cu pătrundere și finețe, atât în părțile sale valoroase, care au rămas, cât și în ceea ce a avut retrograd, nesemnificativ.

Simbolismul românesc pornește de la poezii celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și mai cu seamă de la Al. Macedonski, al cărui articol *Poezia viitorului*, apărut în „*Literatorul*” din 15 iulie 1892 este un adevărat manifest al noului curent. Macedonski l-a teoretizat și l-a promovat stăruitor în cenaclul său, care cultiva însă un simbolism instrumentist, formalist, considerat de D. Micu ca un fenomen de mimetism al poeziei occidentale. Totuși, aici vor răsună și acordurile sincere din versurile unor poeți ca Tr. Demetrescu, I. C. Săvescu și Ștefan Petică.

Sînt discutate apoi aderențele la simbolism ale lui D. Anghel, care „tălmăcește stări sufletești caracteristice poeziei simboliste, fără a-și fi creat și tehnica poetică adecvată” (p. 258), Șt. O. Iosif, O. Goga alături de lui Verlaine, primul pentru melodicitatea sa, și al doilea pentru timbrul elegiac și chiar — încadrarea este discutabilă — G. Topîrceanu, pe care îl apropie de simbolism intimismul muzical și sentimentul contopirii cu natura din *Balada morții*.

Sînt distinse în simbolismul românesc de la începutul veacului două nuanțe, cea macedonskiană și cea care trăiește prin poezia lui D. Anghel, Ion Minulescu, Elena Farago. După 1900 se autointitulează simbolistă gruparea de la „*Viața nouă*”, condusă de O. Densusianu, care identifica acest curent cu energetismul, cu poezia luptei, a dragostei de viață și a încrederii în progres deși, ceea ce „*Viața nouă*” „promova ca fiind simbolismul cel mai autentic era mai degrabă un neoclasicism în expresie modernă” (p. 267).

Privind astăzi simbolismul în întregul său, D. Micu distinge trei tendințe importante: una conformistă, o a doua protestatară, rebelă, ostilă unei organizări sociale nedrepte și o a treia vizionară, întoarsă spre viitor. Greutatea stă în a discerne la fiecare poet simbolist în parte trăsături care să-l alăture la o direcție sau la alta deoarece la cei mai mulți poeți, dacă nu la toți, trăsături caracteristice pentru două sau chiar pentru toate trei direcțiile coexistă. Dezvoltat sub impulsul simbolismului francez, se spune mai departe, simbolismul românesc n-a fost o variantă

a acestuia, ci a avut un conținut propriu dat de specificitatea sa națională, de condițiile social-istorice în care a evoluat. Curentul s-a afirmat la noi ca o direcție novatoare într-o perioadă de epigonism liric, de domnie a platitudinii. El este eminescianizant și se deschide influențelor lui Verlaine și ale altor „poètes maudites”, reținând puțin din mallarméism. Partea finală a acestui lung capitol este consacrată discutării altor aspecte ale vieții literare din primele două decenii, ca neojunimis-mul lui Mihail Dragomirescu și, mai ales, apariției unor publicații socialiste, printre care „Viața socială” și „Facla” scoase de N. D. Cocea, „Viitorul social” etc., sau unor reviste literare și de cultură, relativ independente de grupări și curente literare, din rindul cărora se detașează „Noua revistă română” și „Flacăra”.

Concluziile cu care se încheie cartea sînt o încercare de a sistematiza materialul parcurs. Trăsătura caracteristică a perioadei 1900—1916 ar fi aceea de căutare, de accentuare a contradicțiilor interne. Problemele centrale ale vieții literare sînt alegerea materialului de inspirație și a mijloacelor de expresie. Accentuarea orientării scriitorilor către sat, către realitatea socială, apariția „Semănătorului” cu tendințele sale retrograde, a poporanismului care îndreaptă literatura către satul real, viu, dar propagă, prin poporanismul politic, și idei greșite, mic-burgheze, afirmarea poeziei simboliste, promovarea literaturii citadine la „Viața nouă”, sînt tendințe diferite manifestate în sinul literaturii române.

Dacă în analiza situației social-istorice și a răsfringerii acesteia asupra vieții literare cartea își atinge scopul, autorului i se poate reproșa, totuși, trecerea grăbită peste ceea ce ar fi trebuit să devină unul din fundamentele demonstrației sale: opera literară, a cărei analiză este de multe ori descriptivă, neadîncită. Încercînd să aducă exemple variate și numeroase cum este bine, de altfel — autorul nu reușește întotdeauna să le și cuprindă în discuția sa, trecînd în grabă peste scriitori diferiți ca valoare, deseori nivelîndu-le opera, care, dacă la unii (Ion Adam, Ion Gorun, Constanța Hodoș) se subsumează unei anumite orientări, la cei mai mulți (I. Agîrbiceanu, O. Goga ș.a.) trăiește tocmai prin ceea ce are în afara orientării respective. În sfîrșit, ar fi fost necesară o ușoară corectare a tonului, didactic uneori, reminiscență a cursului universitar care stă la baza cărții și, mai ales, a micilor neglijențe de exprimare, nu numeroase, însă distonînd cu aspectul general al lucrării.

Remus Zăstroiu

Bibliografia literaturii române 1948—1960, Editura Academiei R. P. R., București, 1965, XV + 1123 p.

Informația bibliografică, de reală însemnătate științifică, a constituit o preocupare de seamă de-a lungul ultimilor o sută de ani de literatură română, începînd cu *Annale bibliografice române* a lui Dimitrie Iarcu, tipărită în două ediții (1865 și 1873). Între 1898 și 1910, I. Bianu și N. Hodoș scot *Bibliografia românească veche* pentru anii 1506—1808 pe care D. Simonescu o aduce pînă la 1830, iar Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu publică în 1913 *Publicațiunile periodice românești*, tom. I (1820—1906). După primul război mondial, preocupările bibliografice sînt continuate de Gheorghe Adamescu care va tipări *Contribuțiune la bibliografia românească*, în trei serii, între anii 1921—1928, precum și de reviste ca „Dacoromania” unde vor apare deseori bibliografii speciale privitoare la diverse probleme ale literaturii. Aceste contribuții, ca și altele, nu puteau, datorită, mai ales, deficiențelor de metodă și de informație, să fie decît parțial un instrument de lucru de real folos în zilele noastre. De aceea, apariția în editura Academiei a *Bibliografiei literaturii române 1948—1960* este binevenită.

Masivul volum, o parte dintr-o proiectată *Bibliografie a literaturii române* de la origini pînă astăzi, este întocmit sub redacția regretatului academician Tudor

Vianu de un grup de colaboratori ai Serviciului de bibliografii speciale de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

Lucrarea a fost pregătită cu intenția de a servi celor ce se ocupă cu „studiile literare din punctul de vedere istoric, filologic, lingvistic și estetic” (p. XI) și, de asemenea, pentru cei ce studiază istoria poporului și a culturii românești. Întreul *corpus bibliografic* va urmări literatura română în strînsă legătură cu dezvoltarea istorică și socială a poporului, adică „în cadrul marilor perioade ale istoriei poporului român, așa cum au fost stabilite și pentru celelalte mari lucrări istorice în curs de apariție... *Istoria României și Istoria literaturii române*” (p. XII).

Întîiul volum publicat, îmbrățișează o perioadă de puternică dezvoltare a literaturii noastre și anume aceea a anilor 1948—1960. Lucrarea cuprinde, în primul capitol, cronologie, textele folclorice tipărite în această perioadă, românești și ale minorităților naționale, indiferent dacă este vorba de apariții editoriale noi sau de reeditări; ele sînt urmate de traduceri și editările de peste hotare, ale folclorului românesc literar apoi de referințe în legătură cu textele populare, studiile de folclor apărute și, în sfîrșit, de o secțiune rezervată bibliografiilor de folclor.

Cea mai mare parte a volumului este destinată, așa cum e și firesc, înregistrării activității scriitorilor, istoricilor și criticilor literari care au dat literaturii noastre fizionomia ei de astăzi, editată sau reeditată între 1948—1960. Autorii sînt grupeați alfabetic, fiecare într-o casetă care cuprinde edițiile volumelor, postumele publicate în presă, revistele la care scriitorul respectiv a colaborat, traduceri în limbi străine, referințele critice și iconografia.

*

În elaborarea unei bibliografii generale, de o însemnată reală sînt criteriile metodice, întrucît, în cele din urmă, acestea determină gradul de utilitate și valoarea lucrării.

O problemă serioasă pentru cei care au alcătuit bibliografia discutată aici a fost și cea a selecției. Pentru ca un autor să poată apare în lista celor tratați monografic, el trebuia „să ajungă la o anumită notorietate, prin publicarea a cel puțin două volume și prin ecourile lor în critică” (p. XIV). Dacă lăsăm la o parte faptul că o bibliografie pentru a corespunde integral scopurilor ei, trebuie să cuprindă, pe cît se poate, tot ce s-a tipărit într-un domeniu, selecția urmînd să fie făcută de cel care o folosește și admitem principiul selectiv, folosit de autori, li se poate totuși reproșa acestora o anumită inconsecvență și chiar nesiguranță în aplicarea lui. Mai întîi, notorietatea — termen relativ, de altfel — unui scriitor nu poate fi condiționată de un criteriu atît de arbitrar ca numărul volumelor publicate. În cazul unor tineri scriitori cum sînt Tiberiu Uta și Nicolae Velea, care au publicat între acești ani un singur volum, sau al unor istorici literari ca G. Ivașcu și G. C. Nicolescu care nu au tipărit nici unul, pe bună dreptate se face o abatere de la criteriul fixat inițial, ceea ce dovedește că autorii bibliografiei și-au dat seama de neajunsurile lui. În mod nejustificat nu figurează în lista autorilor nume ca I. Manole (autorul monografiei *Anton Pann*, 1954), Val. Panaitescu (*Să-lăra lui Rabelais*, 1958), D. Vatamaniuc (*I. Popovici-Bănățeanul*, 1959) precum și numele altor oameni de litere care, deși cu o bogată și însemnată activitate științifică, nu au tipărit în această perioadă nici un volum. În schimb apar nume cum este cel al lui Eduard Jurist, autor între anii respectivi a 4 broșurele însumînd 80 de pagini și coautor al unei „importante lucrări” de 60 de pagini din colecția de povestiri științifico-fantastice a revistei „Știință și tehnică”. Chiar dacă, aparent, numărul „volumelor” publicate ar justifica, în acest caz, prezența autorului discutat în *Bibliografie*, prefața notează că se va ține seamă în egală măsură și de ecourile scrierilor în cauză în critică. Dar, la caseta respectivă, secțiunea de referințe, cea care ar fi trebuit să reflecte părerile criticii, nu există, neavînd, probabil, ce înregistra.

Utilitatea *Bibliografiei* este micșorată și prin nementionarea, în cadrul referințelor critice, a articolelor cu caracter teoretic sau de sinteză, privind cele mai de seamă probleme ale literaturii noastre, care nu conțin însă în titlul lor, numele unei personalități literare. Indicațiile, cu totul insuficiente, în legătură cu co-

laborarea autorilor fișași la presa literară, sînt, în acest caz, inoperante, deoarece ele nu scutesc cercetătorii de parcurgerea colecțiilor publicațiilor respective atunci cînd se caută un articol sau altul. Pentru scriitorii importanți, mai ales din literatura veche (Dosoftăi, Antim Ivireanul, Varlaam) ele căror scrieri nu au fost reeditate în perioada urmărită, *Bibliografia* nu înregistrează nici studiile de istorie literară apărute. De asemenea, au fost omise numeroase antologii, unele dintre ele deosebit de importante și cuprinzînd texte neapărute separat în acest interval de timp. De neexplicat este și faptul că, deși a fost fișată întreaga presă literară și de specialitate și, alături de aceasta, o parte din cele mai reprezentative publicații de altă natură, au fost neglijate unele reviste și ziare centrale („Revista pedagogică”, „Flacăra”, „Universul”, „Informația Bucureștiului” ș.a.) sau ziare regionale în care, de multe ori, apar articole substanțiale, semnate de autori de prestigiu. Meritos este efortul de a se da indicații rezumative atunci cînd titlul unui studiu sau articol nu este suficient de explicit. Acest lucru nu se face însă cu consecvență, iar cîteodată, formulările sînt defectuoase: „împotriva nejustei valorificări a operei” (p. 253), „despre paternitatea eminesciană a unui articol” (p. 425), „proces literar asupra romanului” (p. 802) ș.a. Pot fi observate și unele mici scăpări, datorate poate tipografiei: „Francisc Crăciun” pentru Victor Crăciun (p. 625), „Eșecul bandei V. S.” pentru *Eșecul bandei V. 5* (p. 1031), „două ipoteze ale intelectualului” pentru două ipostaze ale intelectualului (p. 272) etc.

Pentru folosirea operativă a informațiilor ar fi fost necesară (cum s-a și procedat la *Bibliografia limbii române literare*) numerotarea tuturor referințelor bibliografice. Prezentarea grafică a volumului, îngrijită, ni se pare totuși excesiv „aerisită”, cu o risipă de spații albe și cu caractere tipografice prea mari; volumul, strict informativ, necesar, în primul rînd, muncii științifice, ar fi trebuit realizat cu mai multă economie și s-ar fi cîștigat, în acest fel, spațiul necesar apariției în paginile sale a materialului pe care o selecție prea severă și uneori arbitrară l-a lăsat deoparte.

Obiecțiile formulate nu împiedică recunoașterea meritelor și a contribuției acestui prim volum al *Bibliografiei literaturii române* la progresul muncii de cercetare științifică.

L. Volovici și R. Zăstroiu

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

EMINEȘCU, *Proză literară*, Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu. Cu un studiu introductiv de Eugen Simion.

Editura pentru literatură, 1964, LXXXII + 398 pag.

Plănuită de mai multă vreme, anunțată în câteva rânduri în proiectele de apariție și așteptată cu legitim interes de cititori, ediția din proza lui Eminescu a văzut lumina tiparului abia anul acesta cu ocazia comemorării a 75 de ani de la moartea poetului. Prin realizarea acestui important act de restituire istorico-literară s-a repus în circulație unul din sectoarele importante ale creației eminesciene, contestat adesea în trecut sau simplificat prin interpretări inerte, nu o dată nivelatoare și chiar dogmatice.

Concepută ca o ediție de „popularizare” (p. LXXXII), culegerea în discuție însumează lucrările publicate de poet în timpul vieții, precum și majoritatea textelor rămase în manuscris. Criteriul care a prezidat opera de selecție întreprinsă de autorii ediției este însă susceptibil de oarecare obiecții deoarece multe din bucățile postume sînt simple încercări literare, lipsite de o unitate ideologică și artistică mai ușor sesizabilă. În sumarul volumului au fost incluse, între alte postume, texte fără însemnătate ca *Aur, mărire și amor, Părintele Ermolachie Chisăliță, Contrapagină*, dar au fost lăsate pe dinafară, fără justificare, prelucrări folclorice cum ar fi *Finul lui Dumnezeu, Frumoasa lumii, Borta vintului* etc. Îndreptățirea acestor lucrări de a figura sau nu într-o ediție din proza lui Eminescu ni se pare absolut egală, așa că o discriminare, ca în cazul de față, ne apare neîntemeiată.

Într-un studiu despre proza lui Eminescu, publicat cu puțin timp înaintea apariției volumului în discuție (v. „Tribuna” nr. 10—14, 1964), opinam că rețeful adevărat al epicii poetului ni-l oferă, cu prisosință, într-o discuție, creațiile publicate în timpul vieții, în „Convorbiri literare” și „Curierul de Iași”, precum și fragmentul de roman *Geniu pustiu*, apărut postum. Realizarea unei ediții, mai cu seamă cu caracter de popularizare, reclamă, credem, aplicarea, în privința postumelor, a unui criteriu selectiv mai riguros. Se pare că însuși autorul studiului introductiv este de acord, în principiu, cu acest mod de a privi textele postume deoarece atunci cînd le discută (nu ne referim la *Geniu pustiu*), comentariul său înaintează cu oarecare stînghereală. Criticul se vede obligat uneori să afișeze destule rezerve față de realizarea artistică a unor texte rămase în manuscris, să constate identități între ele sau influențe străine neasimilate. Alteori este chiar nevoit să bănuiască evoluția eroilor datorită existenței unor pagini albe în diferite manuscrise.

Obiecția noastră nu afectează însă cîtusi de puțin modul în care a fost realizată această ediție, prima cu adevărat științifică din proza lui Eminescu. Meritul de seamă aparține, desigur, harnicei și devotatei cercetătoare Flora Șuteu care a depus o muncă migăloasă de colajonare și transcriere a textelor eminesciene, aplicînd cu rigurozitate cele mai noi principii filologice. Într-o *Notă despre ediție* autoarea și-a precizat, de altfel, cu multă claritate, criteriile folosite, nelăsînd nici un dubiu asu-

pra caracterului științific al întocmirii ediției, pe care l-am putut ușor verifica — pentru textele apărute în timpul vieții scriitorului — prin efectuarea citorva sondaje în publicațiile respective și principalele ediții vechi (frații Saraga, Ion Scurtu și D. Murărașu — cea mai bună).

Ținuta științifică a acestei ediții este substanțial amplificată și de notele de la sfârșitul volumului în care se fac necesare precizări filologice și se dau, cum se spune în *Notă despre ediție*, „informații de istorie literară cu privire la fiecare bucată în parte, explicații de natură enciclopedică despre autorii, evenimentele istorice, personajele mitologice etc. la care se referă textul eminescian” (p. LXXIV). Ar fi fost bine dacă în aceste note, realizate cu probitate științifică și pasiune pentru amănunt, s-ar fi evitat repetiția unor date de istorie literară și citate din exegeții mai vechi ai epicii eminesciene, expuse deja de Eugen Simion în studiul introductiv. Meritele Florei Șuteu în realizarea acestei ediții cresc dacă mai amintim și seriozitatea cu care a întocmit *glosarul* de cuvinte mai puțin cunoscute, cu accepții deosebite, folosite de poet, absolut indispensabil cititorului obișnuit.

Prima ediție științifică din proza lui Eminescu este însoțită de un amplu și documentat studiu introductiv (67 pagini), elaborat de criticul literar Eugen Simion. Prelund unele idei valabile emise altă dată despre această creație, în primul rând de către acad. G. Călinescu, autorul dezvoltă o analiză atentă a motivelor romantice din epica poetului, delimitează numeroase din trăsăturile ei particulare, încercând să le pună în relații cu romantismul european. Preocuparea, vădită permanent, de a-l discuta pe Eminescu prin prisma aderenței sale la romantism și a notelor particulare pe care le aduce în cadrul acestui curent, conferă studiului introductiv o ținută analitică ce nu are nimic comun cu prejudecățile despre romantismul poetului, ivite în unele cercetări de-acum câțiva ani.

S-a făcut observația de către unii că Eugen Simion ar realiza, în această prefată, o cercetare exhaustivă a prozei poetului, o punere la punct a tuturor chestiunilor controversate. Această atitudine ni se pare exagerată, trădând pe lângă lipsa de obiectivitate a acestora și cunoașterea foarte sumară a bibliografiei problemei.

La o lectură mai atentă a prefetei se pot depista și unele insuficiențe surprinzătoare. Sublinierea caracterului înalt patriotic din romanul *Geniu pustiu*, ca și generalizările pe marginea acestei creații nu sînt susținute de o analiză mai adîncă. Se ivesc chiar și unele observații care nu concordă cu realitatea operei în discuție.

Eugen Simion scrie că în cele din urmă, după înfrîngerea revoluției și aflarea scrisorii de dezvinovățire a iubitei sale Poesis, Toma Nour „găsește o compensație în vis” (p. XX). De fapt eroul își va continua activitatea revoluționară prin Europa, în Germania mai exact, de unde va fi condamnat și exilat în gheturile veșnice ale Siberiei. Susceptibilă de rețușări, în vederea unei nuanțări a observației, este și concluzia că „sufletul lui apostat (al demonului eminescian transfigurat aici în persoana lui Toma Nour și Ioan — n.n.) se mintuie prin iubire, iar scepticismul funciar se risipește în marile acțiuni populare, însă nu definitiv, căci o dată exodul sfîrșit, eroul cade în starea de dinainte” (p. XXI).

Se știe însă că, dezamăgiți în iubire, eroii amintiți ajung la revoluție, urmînd astfel calea inversă a demonului din *Înger și Demon*. După sfîrșitul revoluției în care eroul eminescian se manifestase ca un luptător activ (Ioan sfîrșește eroic) Toma Nour nu cade exact în „starea de dinainte”, ci va evolua în sensul celor observate mai sus. Prin aceasta Eminescu aduce o puternică notă originală în cadrul romantismului progresist european.

O interpretare de felul celei discutate mai înainte aflăm și în cazul comentării sfîrșitului nuvelei *Sărmanul Dionis*. Autorul prefetei arată că după isprăvirea aventurii cnrice cunoscute, Dionis „trăiește alături de Maria”, „convertirea casnică, izbăvitoare” (p. XL), poetul oferind „aici soluția din *Înger și demon*”, a dragostei care liniștește și regenerează sufletul după eșecul luptei. Este de observat însă, cum scriam și cu alt prilej, că Eminescu ne sugerează, către finalul nuvelei, că iubirea Mariei îl va alina doar numai într-un fel pe cutezătorul Dionis, această împăcare fiind pentru erou o compensație ieftină, deoarece el rămîne, în continuare, un demon nemulțumit, sceptic din cauză că societatea în care trăiește i-a retezat elanurile grandioase de fericire.

Fără îndoială că procedind la o revizuire a studiului introductiv, Eugen Simion va elimina aceste interpretări grăbite, va face apoi trimiteri la toate citatele pe care le dă (v. p. VI, VII, X, LV, LXXI) pentru a imprima un mai accentuat caracter științific cercetării sale. Se simte, de asemenea, nevoia unei legături mai strânse între diferitele părți ale prefetei.

Îngrijită cu pasiune și competență de Flora Șuteu și Eugen Simion, ediția din proza literară a lui Eminescu se impune ca o realizare în cadrul reeditărilor din ultima vreme. Ea oferă nu numai un mijloc care facilitează pătrunderea prozei marelui poet în categorii tot mai largi de cititori, ci și un instrument științific valoros pentru specialiști, istorici literari și filologi, care se dedică studiului operei lui Eminescu.

Mihai Drăgan

AUGUSTIN Z. N. POP, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*

Editura Academiei R.P.R., București, 1962, 620 pag.

Intitulat cu modestie *Contribuții documentare...*, volumul lui Augustin Z. N. Pop reconstituie, întemeindu-se pe mărturiile cunoscute sau valorificând un număr însemnat de documente inedite, biografia familiei Eminovici și perioade ample din viața lui Eminescu. Este rodul unor cercetări minuțioase și îndelungate în arhive, biblioteci, colecții particulare și al anchetelor de teren prin locurile unde a trecut persoana sau amintirea poetului.

Contribuțiile... sint împărțite în 11 capitole, grupate după criterii variate, urmărind fie ordinea cronologică a evenimentelor, fie adunarea documentelor din perioade diferite, legate prin aceeași problematică. Fiecare capitol este precedat de comentariile, deseori utile, ale cercetătorului, la care se adaugă prezentările succinte făcute mărturiilor mai importante și numeroasele planșe, fotografii, facsimile.

Două capitole (*Ipoteștii lui Iminovici* și *Unirea și reforma agrară în satul lui Eminescu*) sint consacrate ținutului natal al familiei poetului, începînd cu o „hotarnică” din 1815 și terminînd cu prezentarea Ipoteștilor în zilele noastre. În afara informațiilor de ordin economic și social, aflăm o descriere a așezării după repartitia pămînturilor de-a lungul vremii, alături de actele care dovedesc lupta deznădăjduită a căminarului Gheorghe Eminovici și a soției sale pentru păstrarea Ipoteștilor. Documentele inedite privitoare la starea socială a lui Gh. Eminovici evidențiază necontenita grijă și strîmtoare financiară a bătrînului, asaltat de creditori, de ginerele care-și revendică drepturile bănești sau de solicitările băieților mai mari, aflați la studii, dar, în același timp, ele aduc elemente noi în caracterizarea căminarului. Firea sa aprigă și nestăpînită, manifestată în numeroasele litigii cu vecinii, se îmbină cu un dezvoltat simț al dreptății și cu o putere de muncă neobișnuită, atît de necesară conducerii unei familii numeroase. Portretul este aprofundat și prin infirmarea, bine argumentată, a unei teze eronate din istoriografia literară mai veche, după care tatăl poetului ar fi fost antiunionist.

Alături de aceste date prețioase, întîlnim, în cel de al doilea capitol, ample considerații economice și politice despre reforma agrară din 1864, precum și unele acte oficiale legate de același eveniment, care nu au însă nici o tangență cu familia Eminovici și a căror prezență în volum este, după părerea noastră, nejustificată.

Episodul dramatic al dărîmării casei poetului de la Ipotești în 1924, de către moșierul Papadopol, act profanator al unui exploatator mărginit și rapace, este redat pe larg, cu toate ecurile lui în opinia publică a vremii și cu întreaga sa semnificație ideologică.

Numeroasele acte oficiale, scrisori, adunate în capitolul închinat Ralucăi Eminovici, nu adîncesc, decît în mică măsură, chipul știut al mamei, dar prezintă interes prin mulțimea informațiilor privind strămoșii și rudele acesteia; constituind și mărturii noi ale vieții sale zbuciumate.

Soarta nefericită a lui Serban Eminovici, urmărită pe documente și scrisori, este memorabilă și pentru că evidențiază participarea poetului la suferințele fratelui său mai mare și grija sa deosebită ca vestea morții „doctorandului” din Berlin să nu zdrobească inima și așa slăbită a mamei.

Capitolul dedicat lui Matei Eminescu, singurul dintre frați care a avut parte de o viață tihnită și de lungă durată, cuprinde numeroase mărturii utile pentru cunoașterea mezinului și a relațiilor sale cu poetul. Interesul sporit pe care îl acordă Augustin Z. N. Pop acestui frate este explicabil, ținând seamă de contribuția lui la cunoașterea vieții lui Eminescu (și reproducerea în volum a însemnărilor sale este binevenită), dar aceasta nu trebuia să ducă la pierderea discernământului critic în judecarea atitudinii, nu totdeauna exemplară, a lui Matei Eminescu față de poet. O frază ca aceasta, referitoare la fratele memorialist, este elocventă: „La acolada bravurii ostășești, ca luptător la Smîrdan și Plevna, pentru care a binemeritat șase decorații romine și rusești. Matei Eminescu probează nobilul interes ca să lase posterității știri controlate, asupra familiei sale” (p. 6).

Informațiile noi care interesează direct biografia lui Eminescu, fără a reprezenta contribuții substanțiale, au meritul de a lumina unele momente mai puțin clarificate pînă acum, de a preciza, cu noi amănunte, cele cunoscute anterior. Merituoase sînt, în acest sens, refacerea foarte exactă a „odiseei” poetului prin numeroasele și săracioasele sale locuințe bucureștene, știrile despre participarea lui Eminescu la încă două societăți progresiste, „Rominismul” (1869) și „Carpații” (1882), ca și cele care dovedesc străduința sa de a uni pe gazetari într-o „Societate a Binemeritat Romine”.

Semnalăm în mod deosebit, pentru cunoașterea ultimilor ani din trista biografie eminesciană, cele trei scrisori inedite, trimise de poet, aflat la tratament la Odessa, către prietenii din țară. Cu mintea limpezită, într-o perioadă de relativă ameliorare a bolii, Eminescu, din nou „fără o lețcaie”, scrie prietenului Novleanu, cu obisnuita sa ironie amară, despre voșnicele necazuri... financiare. Se interesează de evenimentele politice, este plin de curiozitate și doritor de vești: „Orice știre e interesantă. Gazetele puține cari-mi vin în mînă le citesc din slovă în slovă, pînă chiar și anunțurile, atît de ahotnic te face singurătatea și lipsa de ocupație zilnică” (p. 454).

Scrisorile inedite ale Hariclei și Veronicăi Micle, extrasele din presa vremii aduc noi amănunte legate de sfîrșitul tragic al poetului. „Ne întrebăm, totuși, dacă reproducerea diverselor declarații ale doctorului Suțu făcute ziariștilor avizi de nouătați, sau relatarea „peripețiilor” creierului lui Eminescu după moarte, contribuie cu ceva la aprofundarea acestui ultim capitol din biografie.

Din cea de a doua categorie, amintită la început, face parte capitolul *Junimiștii și Eminescu*, prin care A. Z. N. Pop încearcă să elucideze, bazat pe mărturiile cunoscute și cîteva inedite, o problemă atît de controversată în istoriografia noastră literară. Documentele reproduse, însă, nu susțin în suficientă măsură afirmațiile prea categorice ale autorului și, din această cauză, se ajunge, uneori, la judecăți discutabile. Astfel, o manifestare singulară (foarte interesantă, e drept) ca aceea a lui Grigore Melidon, autorul unei poezii închinată lui Eminescu, în 1870, duce la generalizări pripite despre recunoașterea marelui talent al poetului, încă din acel an, de către „cercurile cărturarilor patrioți din Moldova” (p. 309). O scrisoare trimisă de Bodnărescu lui Titu Maiorescu generează, iarăși, o presupunere hazardată: „Dacă Maiorescu ar fi dat urmare însufleșitei inițiative... de a-l aduce pe Eminescu profesor la Pomirla, acolo, într-o ambianță prietenească, traiul poetului în cercul familiei Bodnărescu ar fi îmbogățit tezaurul poeziei cu noi capodopere...” (p. 347).

Din același capitol dedicat „Junimii”, trebuie menționată părerea lui Iacob Negruzzi despre poezia lui Eminescu, expusă într-o scrisoare către autorul *Criticelor*, revelatoare prin ingustimea de vederi a junimistului și totală sa lipsă de receptivitate față de versurile aceluia care a făcut faima „Convorbirilor literare”.

Volumul de documente al lui Augustin Z. N. Pop este redactat cu un scrupul științific lăudabil, cu o permanentă grijă pentru reproducerea cît mai fidelă a documentului, pentru înlăturarea celei mai mici erori de informație.

Față cu o asemenea rigoare științifică, sînt surprinzătoare neglijențele și exprimerile confuze întîlnite, uneori, în comentariile autorului. O frază ca aceasta, de pildă, nu poate produce decît nedumeriri: „Ea [copilăria] se desfășoară între necu-

prinsul imaginativ al jocurilor de sat, proprii mentalității folclorice [!], în care viitorul poet se infiază cu dominante [!] ce străbat viața de mai târziu a creatorului liric și confiniile [!] moralei părintești restrictivă [!]" (p. 14). Unele formulări neinspirate, de felul acestora: „reversibilitatea sentimentală față de soacra suferindă" (p. 64), „pivotindu-și credința în vitalitatea spirituală" (p. 70), [Ruxanda] „muri crudă și fără biografie" (p. 168), „caracterul ambiguu al spiritualității statutare" (p. 432) sau „nefericitul ulcerat" (p. 448) (e vorba de Eminescu), nu pot decât să dăuneze nivelului general al expunerii.

Valoros prin bogăția documentelor puse în lumină, prin minuțiozitatea și exactitatea cercetărilor, ca și prin zelul dovedit în adunarea materialului, volumul lui Augustin Z. N. Pop se înscrie printre ultimele contribuții la cunoașterea biografiei marelui poet.

L. Volovici

GH. BULGĂR, *Eminescu despre problemele limbii romine literare*

Editura științifică. București, 1963, 115 pag.

Moștenirea pe care ne-a lăsat-o Eminescu cuprinde, în afara operei artistice propriu-zise, scrieri mai puțin sau de loc cunoscute, care surprind și astăzi cercetătorul de specialitate prin varietatea lor și prin profunzimea ideilor. Într-un studiu din anul 1955, Tudor Vianu observa pe drept cuvânt că cercetarea celor cincisprezece mii de pagini ale manuscriselor eminesciene pune în lumină „o minte genială deschisă către problemele cele mai variate ale științei”¹. Studiarea activității poetului, în diversele ei forme de manifestare, reprezintă o întreprindere pe cât de interesantă pe atât de grea. Obligațiile unei astfel de încercări, privind ideile poetului despre limba română literară, și le-a asumat cercetătorul Gh. Bulgăr, în lucrarea pe care o discutăm aici, apărută anul trecut la Editura științifică. De fapt, aceasta nu este decât o reluare amplificată a studiului cu același titlu publicat în anul 1955.

Lucrarea conține nouă capitole, în care, după o serie de considerații introductive, sînt discutate părerile poetului despre temeiurile istorice ale limbii literare moderne, despre limba populară și limba artistică, despre limba scriitorilor, stilul științific și cel publicistic și altele.

În capitolul introductiv se subliniază faptul că preocupările poetului pentru problemele limbii au apărut în chip firesc, o dată cu căutările artistice, și au continuat de-a lungul întregii sale activități. Eminescu avînd o serioasă cultură filologică, în același capitol este discutată poziția critică a poetului față de tendințele puriste sau cosmopolite manifestate în procesul dezvoltării limbii literare.

În următoarele două capitole autorul demonstrează că pentru Eminescu izvoarele limbii literare au fost limba veche și limba populară. Poetul a adunat numeroase texte vechi, manifestînd un interes continuu pentru limba acestora, în care a descoperit construcții originale, demne de a fi valorificate de scriitori. Asupra valorii stilistice a limbii textelor vechi Eminescu s-a pronunțat în repetate rânduri. „Netăgăduită este însă valoarea lor stilistică și lexicală — spune Eminescu. *Stilistică*, căci nu sînt scrise sub influența limbilor moderne...; *lexicală*, prin mulțimea de cuvinte originale...”. Gh. Bulgăr arată apoi că interesul poetului pentru creația populară s-a manifestat în triplu plan: al culegerii de texte populare, al valorificării folclorului, reflectată în opere originale și al comentariului lingvistic pe marginea problemelor actuale. Tot aici autorul observă că, plecînd de la o perspectivă istorică și cînd temeinic limba română, poetul a sesizat necesitatea respectării normelor cu existență obiectivă ale limbii poporului, în limba scrisă.

¹ Tudor Vianu, *Eminescu*, în „Limbă și literatură”, vol. I, 1955, p. 309.

Cel de-al patrulea capitol analizează părerile lui Eminescu despre limba și stilul scriitorilor, despre stilul științific și publicistic. Temeiul limbii noastre literare, arăta Eminescu, se găsește în opera „scriitorilor noștri cei mai buni: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu și alții”, care „știau o limbă frumoasă, vrednică și înțeleasă de opincă și de vodă”. Este discutată apoi atitudinea poetului față de Heliade și rolul acestuia în dezvoltarea limbii, atât ca scriitor, cât și ca teoretician literar, ca lingvist bine orientat în prima perioadă a activității sale, admirația pentru limba operei lui Bălcescu și pentru frumoasa realizare lingvistică din *Pseudocynegeticos*.

Capitolul următor, intitulat *Despre istoria limbii și despre cultivarea limbii literare*, pune în evidență preocupările teoretice ale poetului, care observa tendințele generale ale limbii, remarcă procesul ei de statornicire, urmărea fixarea unor norme obiective care să asigure dezvoltarea unității și a capacității de comunicare a limbii și propunea soluții practice pentru modernizarea limbii literare.

Sînt discutate, în capitolele finale, însemnările poetului despre diversele structuri de vocabular, despre nuanțele semantice ale unor cuvinte, despre fenomenele gramaticale, despre ortoepie, ortografie și alte probleme ale limbii, însemnări care dovedesc, din nou, o justă orientare filologică.

Sinonimia, proprietatea termenilor, chestiuni de lexicografie și, mai ales, problema neologismelor sînt pe larg comentate de poet, care recomanda, în privința folosirii neologismelor, echilibrul și măsura. Pentru poet gramatica, considerată „o școală a gîndirii”, are un rol însemnat în dezvoltarea limbii literare. În ceea ce privește ortografia, Eminescu s-a situat consecvent de partea celor care susțineau necesitatea aplicării principiului fonetic. De asemenea, Eminescu a discutat, cu multă competență, chestiuni de ortoepie, recomandînd o „pronunție generală”, adică unitară.

În *Concluzii* se subliniază încă o dată faptul că cel mai mare poet al nostru s-a dovedit a fi și un profund cunoscător al bogăției limbii, al legilor și posibilităților ei de dezvoltare.

Dacă pentru cititor este evidentă creșterea calitativă a lucrării, în raport cu broșura publicată în anul 1955, conținutul documentatului studiu scris de Gh. Bulgăr nu mulțumește însă în întregime. I se poate reproșa lucrării, mai întîi, o deficiență de structură și anume: organizarea materialului, împărțirea lui în capitole, care, cu prilejul unei republicări, putea fi îmbunătățită. Actuala structură a cărții duce la o repetare a unor comentarii de la un capitol la altul, fără a se aduce în discuție fapte noi. Astfel, atitudinea poetului față de tendințele puriste sau cosmopolite ale unor categorii de vorbitori din acea epocă este comentată în mai multe capitole, ca și discuțiile despre limba ziarelor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau despre teatru, care se repetă, de asemenea, în cursul lucrării. În același timp unele discuții și comentarii sînt extrem de întinse ori nu-și justifică prezența în paginile cărții. În această situație se găsesc pasaje despre teatru și pronunția actorilor din secolul trecut (p. 21, 107—109), cele în legătură cu Mozes Gaster (p. 16, 26), cele despre activitatea de bibliotecar a lui Eminescu (p. 26, 30) sau cele destinate analizei unor procedee de creație eminesciene (p. 54—55).

Ar fi fost necesar ca lucrarea să aibă și o listă bibliografică cu scrierile care au tratat probleme privind interesul lui Eminescu față de limbă, publicate de cercetătorii care s-au ocupat pînă acum cu studiul operei marelui nostru poet.

Documentată și scrisă cu multă dragoste pentru marele nostru poet, cartea lui Gh. Bulgăr are meritul incontestabil că discută, pentru prima dată într-o lucrare de proporții mai mari, ideile despre limbă ale lui Eminescu, răzlețite în diferite perioade ale vremii sau în manuscrise, punînd astfel în lumină unul din aspectele mai puțin cunoscute ale bogatei și variatei sale activități.

V. Zăstroiu

DAN BĂDĂRĂU, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*
 Editura Academiei R.P.R., București, 1964, 410 pag.

Dimitrie Cantemir ocupă un loc de frunte nu numai în istoria științei romine, dar și în istoria științei în general. Deosebit de înzestrat, învățatul domnitor a fost totodată un filozof umanist, un spirit larg și militant. Lucrarea profesorului Dan Bădărău, membru corespondent al Academiei R.P.R., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* explică opera marelui cărturar din secolul al XVIII-lea prin condițiile de viață ale autorului și prin influența mediului social, politic și intelectual.

Materia e tratată sub următoarele titluri: I. Feudalismul și ortodoxia; II. Viața și personalitatea lui Dimitrie Cantemir. Gîndirea sa politică; III. Aportul filozofic; IV. Umanismul lui Cantemir; V. Materia și formele ei de existență; VI. Omul; VII. Știința și VIII. Filozofia istoriei. După ce ne prezintă condițiile cultural-istorice generale ale epocii într-un capitol aparte, profesorul Dan Bădărău se ocupă de viața și personalitatea lui Dimitrie Cantemir, pentru a evidenția cauzele care l-au determinat să se intereseze din ce în ce mai mult de soarta și aspirațiile poporului român. În capitolul al treilea, intitulat *Aportul filozofic*, autorul analizează întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir. Cititorul are prilejul să cunoască numeroasele rectificări pe care profesorul Dan Bădărău le face cu argumente noi în cursul expunerii. Astfel, în ce privește prima scriere a lui D. Cantemir, *Divanul sau gilceava înțeleptului cu Lumea sau giudețul Sufletului cu Trupul*, cititorul află că este o carte profană de educație, în spirit ortodox, cu numeroase trimiteri la textele filozofice ale antichității păgine. Analogia ei însă cu *Dioptra* lui Filip Solitarul nu este admisă integral, pentru că, în vreme ce *Dioptra* recomandă retragerea din lume, ascetismul, *Divanul* îl leagă pe om de viață. Ceva mai mult, *Divanul* lui Cantemir subliniază opoziția dintre creștinul de rînd și bogătașul hrăpăret. Prezintă deci o tendință socială pozitivă.

Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago e înfățișată ca fiind scrierea cea mai apropiată de învățăturile lui Van Helmont. Deși cu numeroase alunecări spre misticism, în ea D. Cantemir încearcă să includă știința modernă în teologie.

Despre *Compendium universale logices institutionis* se spune că este opera cu cele mai multe implicații rationaliste. Se subliniază tendința lui D. Cantemir spre libera cugetare, ceea ce la Van Helmont nu găsim. Pentru prima oară, profesorul Dan Bădărău rezolvă aici problema izvoarelor *Logicii* lui D. Cantemir, care sînt: *Isagoge in veritatis cognitionem*, scriere a unui autor care se dă drept Porfir și *Institutio logices, ad mentem neotericorum philosophorum*, a lui Ieremia Cacavela. Planul și conținutul *Micului compendiu* reprezintă la D. Cantemir o variantă care denotă o personalitate distinctă față de variantele altor logicieni.

În legătură cu *Tratatul de muzică turcească*, se subliniază că greșim dacă admitem că învățatul român ar fi găsit terenul muzicii turcești neexplorat.

Opera care înfățișează în modul cel mai amplu ideile sociale și politice ale lui D. Cantemir este *Istoria ieroglică*. Scrierea cuprinde tocmai aspectul care interesează filozofia. Este un roman satirico-politic care înfierează pe boieri. Ideile pe care le cuprinde nu sînt idei de moment. Iar părerea că scrierea ar fi o imitație după *Etiopica* lui Heliodor e combătută. Opera e completată cu *Istoria secretă* a lui Procopios din Cezareea, o carte în care, de asemenea, sînt demascate abuzurile, scandalurile și corupția. Prin obiect și metodă, *Istoria ieroglică* se îndepărtează de teologie.

Descrierea Moldovei e considerată tendențioasă și în multe privințe prea pușin obiectivă pentru ca să reprezinte o carte de știință în sensul strict al cuvîntului. Fără să fie un specialist D. Cantemir a arătat interes pentru anume cunoștințe fundamentale și de aceea și problemele pe care le ridică *Descrierea Moldovei* sînt numeroase și variate.

Despre *Istoria Imperiului otoman* se spune că este o carte în care autorul a urmărit un scop politic, imediat. Opera a avut un mare răsunet. Părerea însă că Montesquieu și-ar fi format concepția istorică sub influența lui D. Cantemir nu este

admisă de profesorul Dan Bădărau. Aceasta, pentru că învățatul francez a scris *Les considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* înainte de publicarea traducerii engleze a operei lui Dimitrie Cantemir, în timpul șederii sale la Londra, între 1729—1734. Apoi Antioh Cantemir a fost trimis ambasador la Londra în chiar anul apariției operei lui D. Cantemir, 1734. *Istoria Imperiului otoman* cuprinde două părți: una care tratează faza de ascensiune a imperiului otoman, iar a doua cea de decădere. În sfârșit, se arată că nicăieri Cantemir nu vorbește în opera sa de cauze proprii mării și decăderii imperiului turcesc. Scrierea illustrează legea ciclică a lui D. Cantemir.

Loca obscura in cathechisi este o carte de polemică religioasă în care D. Cantemir atacă părerile lui Teofan Prokopovici „unul din tovarășii de luptă ai lui Petru I”. Gînditor progresist și ideolog al „absolutismului luminat”, Teofan Prokopovici publicase la 1720 lucrarea *Prima învățătură a copiilor*, pe care D. Cantemir o analizează critic în *Loca obscura*, fără să menționeze numele autorului. Prokopovici arătase că omul se naște rău și vicios și că procesul dezvoltării sociale este indisolubil legat de instrucțiune. D. Cantemir observă însă că la naștere omul nu este moralicește nici bun, nici rău, dar este coruptibil și educația trebuie să-l sustragă corupției.

Din ultimii ani ai vieții datează *Collectanea Orientalia* și *Scrisoare către contele Golovkin*. Ultima este o operă cu caracter moral-filozofic. În ea D. Cantemir demonstrează că problema conștiinței morale nu e numai de resortul bisericii, pentru că aceeași problemă a oferit un subiect de discuție filozofică și pentru înțelepții necreștini din antichitate.

În 1722, Cantemir tipărește *Sistema religiei mahomedane*. Cartea este o sinteză a culturii popoarelor de religie mahomedană. Se accentuează asupra faptului că în expunerea sa, D. Cantemir se dovedește un mare adversar al tiraniei și corupției cîrmuirii politice otomane, perfidiei și duplicității marilor dregători ai Porții.

În sfârșit, *Hronicul vechimii a romîno-moldo-vlahilor* este apreciat ca un mesaj adresat tuturor romînilor. Astfel, se arată că în *Hronici*, D. Cantemir a căutat să lămurească problema originii poporului român, a unității și continuității, prevăstindu-i că va scăpa de umilinte la care este supus. Dragostea de patrie l-a făcut pe marele învățat să integreze poporul român în preocupările și cercetările sale cu scopul de a-l înfățișa Europei și de a-i pregăti o soartă mai bună. Umanismul lui D. Cantemir apare, astfel, ca o afirmare a simțămîntului patriotic și a conștiinței politice privitoare la structura unitară a poporului. Opera e precedată de o predoslovie în care D. Cantemir se ocupă cu problematica generală a istoriei. Preluînd de la școala umanistă românească, în frunte cu Miron Costin, ideea latinității poporului, învățatul moldovean a pus-o în legătură cu lupta de eliberare de sub dominația otomană.

Trebuie să remarcăm interpretarea pe care profesorul Dan Bădărau o dă umanismului „întîrziat” român, „umanismului iezuit”, pe care-l consideră ca pe o „poziție umanistă în formă și neumanistă în fond”, ceea ce, de fapt, înseamnă, cunoașterea adîncă a clasicismului greco-latin, dar cu respectarea autorității dogmatismului bisericesc creștin. Dintre mijloacele gîndirii cantemiriene cu ajutorul cărora învățatul român a căutat să rezolve problemele mari ale vremii, menționăm: *deismul*, *teoria „dublului adevăr”* și *legea ciclurilor*. *Deismul* lui Cantemir constă în aceea că o dată ce și-a terminat opera de creație, Dumnezeu nu se mai amestecă în desfășurarea fenomenelor naturii. Înclocuiește astfel supranaturalul cu o ordine naturală întemeiată pe rațiune.

Cu privire la *teoria dublului adevăr*, D. Cantemir admite existența unui adevăr al teologiei și altul al filozofiei. Dar, pentru ca adevărul științei să nu știrbească autoritatea adevărului relevant, el separă domeniul teologiei de al filozofiei.

Legea ciclurilor este la D. Cantemir legea creșterii și descreșterii, care domină întreaga natură, dar pe care el o aplică mai ales în explicarea istoriei.

Lucrarea profesorului Dan Bădărau pune într-o lumină nouă remarcabilele și variatele însușiri ale operei, vitalitatea intelectuală a lui Dimitrie Cantemir. Folosind un bogat material, profesorul Bădărau a analizat faptele și a tras concluzii cu ajutorul cărora a reușit să demonstreze idei cu care nu putem să nu fim de acord. Din lectura primelor pagini chiar, cititorul își dă seama de caracterul sistematic al cărții.

Bogat în idei, volumul sintetizează un material imens. Sobrietatea expunerii și grija de a reda adevărul în culele lui cele mai ascunse, fac din lucrarea *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* una din cele mai interesante cărți apărute în cursul anului 1964.

I. Lăzărescu

Cărțile populare în literatura românească.

Editura pentru literatură, București, 1963, vol. I—II, XL+449, 414 pag.

În literatura română veche se înglobează scrierile apărute pe teritoriul țărilor românești în veacurile al XV-lea al XVIII-lea. Aceste scrieri sînt de natură religioasă, istorică, juridică și populară. Toate sînt asemănătoare prin concepția teologică din unghiul căreia e privită viața societății în desfășurarea ei. Scrierile acestea sînt însemnate fiindcă prin ele am fost prezenți în cultura vremii, prin ele cunoaștem viața societății românești de atunci, ele au contribuit la formarea limbii românești literare și, în sfîrșit, fiindcă în ele sînt prefigurate specii literare pe care le vor ilustra, în alte condiții, marii noștri scriitori începînd din veacul al XIX-lea pînă azi.

Fiecare ramură a literaturii noastre vechi s-a bucurat de atenția specialiștilor în ce privește editarea textelor și comentarea lor. Pe linia acestor preocupări, cărțile populare au suscitât mereu un interes viu în decursul vremii, bucurîndu-se de o atenție cel puțin egală cu a celorlalte scrieri ale literaturii romine vechi.

În recenzia de față, ne propunem să subliniem aportul ultimei ediții a cărților populare la cunoașterea acestui domeniu din vechea noastră literatură. Cele două volume de cărți populare sînt alcătuite prin grija profesorilor I. C. Chițimia și Dan Simonescu, specialiști recunoscuți în domeniul vechii noastre culturi.

Volumele se deschid cu un amplu studiu introductiv în care sînt dezbătute cele mai însemnate probleme ale acestui domeniu. Urmează apoi reproducerea integrală sau fragmentară a unor manuscrise sau vechi ediții ale cărților populare respective, muncă la care și-au dat concursul și alți specialiști ca Mircea Tomescu și Elena Dumitrescu. Fiecare text este precedat de cite o introducere în care se dau indicații asupra textului reproduș, în legătură cu autorul respectiv, cu edițiile cărții, cu limba în care a apărut și din care s-a făcut prelucrarea românească, cu aspectele realiste reflectate în carte, cu valoarea artistică a ei etc. Volumele se sfîrșesc cu un glosar și un indice. Glosarul se adresează nu numai marelui public cititor, dar și lingviștilor, punîndu-le la dispoziție pentru studiile lor exemple de fonetisme rar întîlnite, forme gramaticale, neologisme și forme dialectale (p. 351). Indicele cuprinde numele proprii, titlurile operelor și numele de popoare menționate în ambele volume. Este un indice analitic, care ne informează prin scurte caracterizări asupra întregii lumi despre care scriu cărțile populare (p. 373).

În studiul introductiv sînt analizate succint lucrările clasice prin care s-au pus bazele studiului cărților populare scrise în limba română. Prima, în ordinea vechimii, este lucrarea lui Hasdeu *Cărțile populare ale romînilor în legătură cu literatura poporului cea nescrisă*, publicată în *Cuvente den bătrîni* (vol. II, 1879). Învățăutul filolog a reproduș aici un manuscris care cuprinde *Codicele Sturdzanus*. Prin manuscrisul respectiv s-au făcut cunoscute unele aspecte ale literaturii scrise în cele mai vechi redactări ale ei: literatura apocaliptică și literatura hagiografică. Lucrarea rămîne valoroasă prin transcrierea limbii textului respectiv și prin studiul comparativ al textelor noastre religioase și populare cu redacțiile lor străine. Este deficitară, totuși, prin susținerea că originea acestor cărți este bogomilică. Se știe însă că acele superstiții comune cu ale bogomililor sînt mai vechi decît bogomilismul.

Venind după Hasdeu, M. Gaster duce mai departe studiile din acest domeniu prin lucrarea de sinteză *Literatura populară romînă* (1883) și prin *Chrestomatie romînă* (Leipzig-București, 1891). Lucrările sale în acest domeniu identifică sursele în

departate orientale ale cărților noastre populare, apoi unele asemănări cu alte lucrări din literatura populară a altor neamuri, precum și raportul dintre folclor și literatura populară scrisă. Un mare merit al lucrărilor sale îl constituie faptul că prin ele literatura noastră populară a fost integrată în cercul larg al literaturii populare mondiale.

Studiul acestui gen de literatură este dus mai departe de Nicolaë Carțoian în lucrarea de sinteză *Cărțile populare în literatura română* (două volume, 1929 și 1938). Cercetînd conținutul unui număr mult mai mare de cărți populare scrise decît cel studiat de înaintașii săi, el a reușit să ne dea un studiu mai aprofundat al acestora. Nicolae Carțoian a făcut o clasificare a cărților populare după conținut, a arătat filiația și vechimea acestora în literatura românească, a precizat care au fost traduse direct din grecește și care din limba slavă, care au venit din literaturile occidentale prin filieră grecească etc.

Cu tot meritul acestor cercetători de a pune și rezolva o parte din problemele cărților populare scrise, ei nu au subliniat unele aspecte fundamentale ale acestui gen de literatură cum este caracterul realist al conținutului lor, iar în ceea ce privește raportul dintre ele și folclor, au susținut teoria în parte eronată că acestea au generat folclorul.

Folosind rezultatele cercetărilor anterioare și ducîndu-le mai departe, noii editori ai cărților populare au rezolvat în mod științific unele probleme rămase în liti-giu de la înaintași. Ne vom opri asupra unora dintre ele.

În privința originii unora dintre cărțile populare intrate în patrimoniul cultu-rii românești inclusiv acelea care au luat naștere în occident ni se indică un spațiu care se întinde între India și Palestina. Din locul lor de origine, ele au ajuns în vechea cultură românească prin limba greacă, prin limbile slave sau direct din lim-bile occidentale. Cu toate că au venit din afara granițelor țării noastre, traducătorii și copisti le-au imprimat într-o mare măsură atmosfera specifică peisajului și sufle-tului țării și poporului nostru.

O problemă mult discutată de cercetătorii vechii noastre culturi a fost aceea a raportului dintre cărțile populare și folclor. Pornindu-se de la asemănarea dintre unele motive folclorice și aceleași motive din cărțile populare scrise, s-a susținut de unii cercetători că aceste motive s-au răspîndit prin cărțile populare și la un moment dat, pierzîndu-și paternitatea, au devenit bunuri folclorice. Referindu-se la această dispută, I. C. Chițimia susține că „orice literatură scrisă, veche sau nouă, a avut ca bază cultura și creația populară orală” (p. XXII). Poziția pe care se situ-ează este în general justă, dar afirmația prea categorică nu corespunde întru totul realității. Folclorul nu a luat naștere într-un timp hotărît, bine precizat, ci în dife-rite timpuri, pe o perioadă largă. De aceea, putem deduce că au existat interferențe între creația orală și cărțile populare scrise. Sînt cărți populare influențate de fol-clor atît din punct de vedere al conținutului, cît și al mijloacelor de expresie, după cum în unele specii folclorice au pătruns elemente fantastice, mistice sau de altă natură din cărțile populare cu mare ecou în masele populare din anumite perioade istorice. Argumentarea lui I. C. Chițimia este susținută în sensul punctului său de vedere, dar nu trebuie să ignorăm și aspectul acesta al problemei.

Legat de această chestiune este caracterul oral al cărților populare scrise, care le apropie de creația literară orală prin „repetițiile înfrînute în texte, accentuările în topica frazei, modul de exprimare consacrat în narațiunea orală”. Se vede din această observație că între cărțile populare scrise și creația orală a poporului există asemănări nu numai în privința conținutului — a tematicii — ci și în privința for-mei — a felului de a expune conținutul respectiv. Cărțile populare scrise corespund într-o mare măsură caracterului popular și acesta este împrumutat din crea-țiile poporului în maniera prezentării conținutului lor. I. C. Chițimia explică într-un mod original acest caracter. El nu a fost doar împrumutat din literatura orală. S-a produs un proces mai complicat. Subiectul cărții populare a circulat multă vreme oral și, în această situație, au fost împrumutate atît imagini din literatura orală cît și modul narativ specific popular. După aceasta s-a făcut redactarea în scris a na-rațiunii, folosindu-se elementele populare întrebuițate în timpul povestirii.

Problema periodizării cărților populare, orientată de concepția materialismului istoric, este bine pusă. Epoca feudală, în care pătrund la noi cărțile populare, este dominată de spiritul bisericii. Cărțile populare care se traduc sînt imbibate de spiritul respectiv. Literatura apocaliptică și hagiografică subliniază din plin acest spirit. La această observație, trebuie să se mai adauge ceva. Și cărțile care exaltă eroismul au avut o legătură cu epoca respectivă, căci epoca feudală nu este numai „o epocă de adormire a conștiinței maselor în spiritul resemnării în vederea unei vieți fericite dincolo de moarte” (p. XXVIII). Popoarele asuprite de jugul străin au avut la diferite răstimpuri licăriri de conștiința nedreptății istorice și s-au mișcat în acest sens. Sfîrșitul veacului al XVI-lea în Moldova și Țara Românească prin jertfele lui Ion-Vodă Armeanul și Mihai Viteazul sînt efectul acestor tresăriri. Moartea lor fizică nu a însemnat și adormirea conștiinței maselor asuprite. Traducerea și răspîndirea *Alexandriei* la începutul secolului al XVII-lea trebuie explicată în acest sens. Ele au continuat să viseze și adesea să acționeze în spiritul revindicărilor respective. *Alexandria* exalta aceste sentimente.

Studiul introductiv nu neglijează nici problema specifică scrierilor cu caracter literar: valoarea artistică a cărților populare scrise în cadrul literaturii noastre feudale. Ele reflectă particularitățile caracteristice diferitelor orinduiuri în care au fost create sau prelucrate cu mijloace artistice bine alese. Dialogul viu și spontan din *Pildele lui Esop* sau din *Viața lui Bertoldo*, compoziția lor remarcabilă prin simplitatea adecvată conținutului din *Alexandria* și *Viața lui Tilu Buhoglindă*, limbajul natural, potrivit stărilor sufletești pe care le exprimă din *Povestea lui Archir* sau evocarea plină de poezie din *Erotocrit* dau acestor cărți un aer de autentică poezie.

Aceste calități le-au impus atenției unor scriitori culti, care le-au prelucrat în operele lor artistice. Ne gîndim, de pildă, dacă nu cumva Eminescu, minuțios cercetător al cărții noastre vechi, nu a fost ispitit în poemul său *Călin* (file din *poveste*) și de peripețiile iubirii aprinse din *Erotocrit*.

Ele au inspirat pe pictori și pe muzicieni în opere de mare valoare artistică (p. XXX). Sînt apoi însemnate pentru înprospătarea limbii noastre literare, fie cu expresii populare, fie cu neologisme venite din limbile din care se prelucrau. Și tot în ele se descopăr genuri noi de literatură românească: literatură apocaliptică și hagiografică, fabula (p. XXIX).

Introducerile care prefațează textul fiecărei cărți populare sînt valoroase și pentru faptul că adesea corectează unele erori de interpretare sau de informare ale cercetătorilor care s-au ocupat anterior cu studiul cărților respective. Ilustrativă în acest sens este introducerea făcută de Dan Simonescu la *Floarea darurilor* (p. 276, vol. II).

O grijă deosebită s-a manifestat în alegerea textelor reproduse. Unele reprezintă cele mai vechi manuscrise ale cărților respective, altele înfățișează edițiile cele mai complete ale textului. S-a avut în vedere de asemenea limba și valoarea literară a textului propus. Aceasta o vedem din mențiunile făcute în mod special. Iată una dintre acestea: „Traducerea a fost făcută de Filotei, la minăstirea Hurezul, puțin înainte de anul 1700. S-a dovedit că această traducere este cea mai completă, cea mai exactă și cea mai frumoasă din cîte avem în limba romînă” (p. 277, vol. II).

Cărțile populare sînt o adevărată comoară literară în care, se oglindește spiritul popular românesc din veacurile trecute. Competența cu care s-a alcătuit ediția de față face să avem o lucrare de mult timp așteptată, care înlocuiește cu succes vechile ediții dispărute de mult.

I. D. Lăudat

„Quaderni di semantica”. Rivista internazionale di semantica teorica e applicata, Bologna, nr. 1/1994.

Din *Prezentarea Ritei Caprini*, aflăm că numărul 1/1994 al acestei revistei internaționale de semantică teoretică și aplicată, din Bologna, avându-l ca director pe Mario Alinei, cuprinde, printre alte lucrări, comunicările susținute la Congresul de la Mantova (29–30 septembrie 1992), reunite sub tema generală *Corvi, orsi, sciamani. Cultura dei popoli siberiani e folklore europeo* („Corbi, urși, șamani. Cultura popoarelor siberiene și folclorul european”). Discuțiile s-au concentrat în jurul evoluționismului și difuzionismului (considerate principii opuse în folclor și în antropologie), referindu-se concret la o temă controversată, cunoscută sub denumirea *ipoteza siberiană*. Susținătorii acestei ipoteze, Bertolotti și Ginzburg, apropie trăsături ale culturii europene, precum șamanismul, reînvierea unui om sau a unui animal prin piele și oase, carnavalul, cultul ursului etc., de riturile de vânătoare siberiene. Din cele douăsprezece studii și articole prezente în revistă, majoritatea tratează această problemă, susținând-o sau negând-o.

În studiul *Temi magico-religiosi fra evoluzionismo e diffusionismo: un approccio interdisciplinare*, Mario Alinei analizează ipoteza siberiană din perspectiva evoluționismului și a difuzionismului, dar cu abordare lingvistică, adică din prisma unei relații de complementaritate și nu de opoziție. De asemenea, autorul precizează că în lingvistică cele două principii au denumire diferită. Se vorbește despre difuzarea unui fenomen *în undă* (*modello dell'onda*) și, respectiv, de evoluția după modelul *arborelui genealogic* (*modello dell'albero genealogico*).

Studiul este structurat în două părți. În prima parte se analizează patru hărți din *Atlas Linguarum Europae: Natale* (Crăciunul), *Donolla* (Nevăstuica), *Coccinella* (Buburuza), *Arcobaleno* (Curcubeul), pe baza cărora se exemplifică difuzarea „în undă” și evoluția „în arbore” a unor fapte lingvistice. Cea mai densă este harta *Natale*, întrucât prezintă o combinație complexă a acestor două aspecte. Primul exemplu de interferență a acestora apare chiar în etapa originală din lungă evoluție a acestui cuvânt și a noțiunilor denumite de el. Numele sărbătorii creștine s-a difuzat „în undă” de la Roma în toată Europa. Dar, în același timp, „aproape toate numele Crăciunului în Europa au origini precreștine”, cu descendență în solstițiul de iarnă (21 decembrie) – aceasta fiind o evoluție după modelul „arborelui”. În expunerea amplă asupra acestui subiect, românescul *Crăciun* este însă scos din difuziunea romanică și considerat un nume precreștin: „termenul latin *Natalis* acoperă aria romanică, cu excepția ariei românești” (p. 11). Autorul afirmă despre magh. *Karácsony* și rom. *Kraciun*: „Amândouă derivă, probabil, dintr-un termen slav, care înscamă solstițiu. Termenul slav, în acest caz, s-a difuzat în undă în Ungaria, în România și în ariile turce adiacente” (p. 13). Concluzia autorului în privința termenului românesc este greșită. Cuvântul *Crăciun* are o etimologie controversată, însă, așa cum consemnează Ciorănescu¹, din punct de vedere fonetic nu se poate contesta proveniența din lat. *creātiōnem*. De asemenea, din argumentația mai recentă a lui T. Diaconescu², reiese convingător că acest cuvânt se referă la sărbătoarea creștină și este latin, iar evoluția sa din punct de vedere semantic ține de răspândirea concepției ariene în Dacia romanizată.

Urmărind să explice fapte lingvistice prin modelele amintite, autorul vizează de fapt o concluzie mai generală. Aceste principii (evoluționismul și difuzionismul), conchide Alinei, sunt

¹ Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2001.

² Traian Diaconescu, *Motivația semantică a cuvântului românesc Crăciun «Noël»*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXII, 1988–1991, A. Lingvistică, p. 29–64.

modele pentru „interpretarea oricărui fenomen cultural și, deci, și pentru fenomenele magico-religioase” (p. 21). Ca atare, în partea a doua a studiului, așa cum anunțase inițial, autorul procedează la o aplicare a rezultatelor din prima parte asupra ipotezei siberiene. Din punctul său de vedere, presupunerea că a avut loc o difuzare în sens strict în „undă” a unor teme magico-religioase din Siberia înspre Europa este greșită. Pe de o parte, în lingvistică, la fel ca în arheologie, nu se cunoaște nici un fenomen de difuziune dinspre Siberia spre Europa. Pe de altă parte, discutând temele pe baza cărora Ginzburg și Bertolotti susțin „ipoteza siberiană” (cultul ursului, riturile de carnaval, șamanismul etc.) și aplicând din nou cele două principii, Alinei respinge valabilitatea argumentației susținută pe aceste teme. În finalul articolului, autorul realizează o sinteză asupra observațiilor privind evoluționismul (recent numit și triangulație – *triangolazione*) și difuzionismul (în cazul căruia se mai vorbește și de „limbi în contact”), cu privire strict la domeniul lingvistic.

Valabilitatea ipotezei siberiene este susținută, cu noi puncte de vedere, în articolul *Miti sciamanici ed immaginario medievale: una lettura parallela*, semnat de Sonia Maura Barillari. Pentru o complexă categorie estetică precum cea a grotescului, referitor în special la reprezentările medievale, autoarea propune o altă perspectivă de abordare, o reinterpretare, cu punctul de plecare în matricea folclorică a zonei arctice (miturile șamanice). Sunt luate în discuție două posibile antiteze la această teorie: 1) apropierea între texte atât de îndepărtate în timp și din punct de vedere geografic poate fi considerată nefondată și superficială și 2) se poate face apel la ipoteza universalității limbajului mitic, care susține că în vârtejul spațio-temporal „paralelismele structurale aplatizează orice pluralitate formală” (p. 27), iar acest fapt are ca rezultat o simplificare extremă a semiozei³. Acestor reacții previzibile, precum și altora, Sonia Barillari le opune analiza într-o „lectură paralelă” a reprezentărilor medievale și a miturilor șamanice, pe care le interpretează prin exemple. Articolul debutează cu un fragment din *Visio Tugdali* (scriere cu largă circulație în Europa secolului al XII-lea), unde apare imaginea unui hibrid animalier grotesc, cu două labe și două aripi, gât lung și cioc de fier, prin care iese un șuvoi de flăcări etc., și care stă într-o mlaștină înghețată. Rostul acestei creaturi este de a înghiți sufletele, pentru a le naște a doua oară în balta înghețată, unde le așteaptă alte suplicii. Sonia Barillari crede că acest tip de reprezentări diferă de imaginile stereotipe ale infernului din literatura timpului, patristică sau laică, și „par, mai degrabă, să recheme din abisul timpului reminiscențe ale unei memorii încă treze” (*sembra piuttosto richiamare dagli abissi del tempo memorie lontane ma non ancora sopite*) (p. 23). Corespondentul original al acestei creaturi, afirmă autoarea, este personajul Mama Animalelor (*la Madre degli Animali*), prezent în miturile șamanice ale popoarelor arctice. Acesta este un vultur cu pene și cioc de fier, din ouăle căruia se nasc șamanii, sau un urs uriaș, sau are altă reprezentare, cu același rol: acela de a devora ființa umană, cel mai des un șaman, pentru ca apoi să o reconstituie și să o renască. Prin urmare, în afara analogiilor formale și a identității de principii, există și această importantă identitate funcțională între „monstrul din *Visio* și dublul său folcloric”, identitate pe care autoarea o interpretează ca pe un refuz al ideii de dizolvare definitivă a ființei umane (*l'incapacità di ammettere un dissolvimento definitivo dell'essere*) (p. 25). Practic, ca și în *Miorița*, soluția este ștergerea granițelor între viață și moarte, printr-o integrare a ființei umane în circuitul universal. În urma acestei „lecturi paralele”, susținute și prin alte exemple, Sonia Barillari ajunge la câteva concluzii. Una dintre cele mai importante se referă la evoluția elementelor observate: „dacă în povestirile șamanice conținuturile sunt suficient de clare și accesibile, grație organicității sistemului la care fac referire” (p. 26), este riscant și greu de întreprins o analiză a acelorași elemente într-un text precum *Visio*. În acest tip de texte, ele sunt selectate (deci scoase din sistem), sunt folosite mai ales datorită „intensității iconice” și cu scopul de a corespunde necesităților de contextualizare. Rezultatul este o „asimilare parțială și fragmentată de forme produse într-o civilizație diferită” (p. 26). O altă concluzie se referă la posibilitățile expresive pe care le oferă cele două tipuri de texte și la faptul că se impune analiza transformărilor pe care evoluția sinuoasă a

³ Pentru contraargumente asupra părții eronate din această teorie, autoarea citează lucrarea lui Giorgio de Santillana și a Herthei von Dechend, *Il mulino d'Amleto. Saggio sul mito e sulla struttura del tempo*, Milano, Adelphi, 1983.

elementelor mitice a cunoscut-o în noile contextualizări. Această evoluție, afirmă autoarea, a dus la un „proces incontrolabil de hibridizare semică” (p. 28) și de această constatare trebuie să se țină seama în interpretarea categoriei grotescului. Dintr-un alt punct de vedere, mai general, articolul Soniei Barillari se numără printre acele încercări care demonstrează adevărul că universalile gândirii umane rămân nuclee generatoare de inepuizabile interpretări.

Printre articolele care nu fac referire la „ipoteza siberiană” este cel al Annei Scola, *Lessico e cultura popolare in Calabria: il ciclo del maiale*. Este vorba despre un fragment dintr-un proiect mai amplu, cuprinzând rezultatul cercetărilor lingvistice care au avut ca obiectiv descoperirea trăsăturilor originare ale dialectului vorbit în Rende, veche regiune din Calabria. Aceste trăsături au putut fi urmărite în câmpuri semantice mai conservatoare, cum sunt cel zoonimic și fitonimic, și acolo unde civilizația urbană a pătruns mai puțin: în sate și în vechiul centru istoric.

Au fost publicate în acest număr al revistei observații asupra ritualului și terminologiei specifice momentului sacrificării porcului (animal care, în Rende, ca și în gospodăriile românești, ocupă un loc important în procesul organizării resurselor pe timpul iernii). În desfășurarea acestui ritual, un rol fundamental se atribuie fazelor lunii și stabilirii momentului din săptămână când ar trebui să se producă (vinerea, de exemplu, considerată zi nefastă, va fi evitată, cu excepția situației când casa este în doliu). La ritual participă toată familia stăpânilor casei (*d'u patruni d'a casa*) și apropiații, iar fiecare membru îndeplinește un anumit rol. De exemplu, asistat de fiul cel mare, care trebuie să se inițieze, patronul casei înfige în gâtul porcului un cuțit lung, pronunțând fraza ritualică „*saluti a ru patruni*”. Din fiecare parte a porcului se prepară un fel tradițional (și din acest punct de vedere se pot stabili concordanțe cu aria românească), fiecare operațiune, însoțită de incantații, petrecându-se într-un moment determinat al zilei, cu un anumit ritm. Chiar și lemnele pentru foc sunt dintr-o anumite esență, în funcție de preparatul care se pregătește, pentru a fi asigurată o anumită intensitate a focului. Autoarea descrie întreg ritualul, marcând aspectele deosebite prin cuvinte și expresii din dialectul calabrez din Rende și prezintă semnificațiile fiecărui moment. O secvență interesantă se petrece la miezul nopții, când toată lumea trebuie să fie trează și atentă. Se agată o cruce rudimentară de mânerul oalei sau al ceaunului în care fierbe grăsimea, pentru a feri conținutul de un deochi, imaginat ca fiind o „mână păroasă” (*a manu pilusa*). În același timp este invocat Sfântul Martin: „*Santu Martinu miu, fa crisciri u grassu*”. Un moment important este prânzul, care durează până seara târziu și de la care, pe lângă preparatele din carne, nu lipsesc fructele și legumele. Totul se desfășoară într-o veselie generală, femeile pălăvrăgind și bărbații jucând „*a mmurra*”.

Superstiția, spune Anna Scola, devine un substitut al explicațiilor științifice, mai ales într-o comunitate închisă (*comunità chiusa*) (p. 95), de tipul comunităților rurale, lipsite mult timp de mijloace de comunicare, așa cum sunt cele din Rende. În legătură cu practicarea ritualului tăierii porcului în această regiune și cu superstițiile legate de acest ritual, autoarea susține că influența greacă și cea romană au lăsat urme adânci. Afirmatia este probată prin analogii și trimiteri la texte, antice sau moderne, care dau indicii în acest sens, dar și prin înseși desemnările lingvistice, mai exact prin etimologii. Așa cum este de imaginat, un aspect atât de complex implică și o anumită bogăție lexicală. În partea finală a articolului, se explică un număr de peste 130 de termeni dialectali, majoritatea proveniți din latină sau din greacă. Câțiva dintre aceștia, cum ar fi *gammieddu* și *grùpu* prezintă interesante corespondențe lexicale, etimologice și semantice cu *geamăn* sau *gemănat*, cu sensul din româna veche „despicat” și, respectiv, *groapă*, cuvânt cu etimologie controversată. *Grùpu*, explicat de autoare prin „*foro, buco < gr. *τροπικον per τροπή (incrocio con chissà quale altra parola)*” (p. 99), este dialectal, italiana literară având alți termeni pentru a desemna referentul groapă. Asemănarea a fost observată, de altfel, de Al. Ciorănescu. După ce prezintă alte ipoteze asupra acestui cuvânt, lingvistul conchide: „Totuși, ideea unei proveniențe romanice nu trebuie să fie exclusă, chiar dacă explicația din calabr[eză]. [grupa, (g)rubu, (g)rupu], n-ar părea suficientă”⁴. *Gammieddu* este explicat prin „*legno biforcuto su cui si appendono i maiali forse < lat. tardo gamba(m) < καμπή. REW⁵ 1539*” (p. 98). Sensul de „lemn

⁴ Al. Ciorănescu, *op. cit.*

⁵ W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

bifurcat” are și sintagma din româna veche *lemn geamăn* (din ms. 45, *Isus Navin*, 8, 29: „Și pre împăratul Gheii l-au spândzurat pre un lemn *geamăn*”), iar *geamăn*, cu sensul „despicat”, apare în ms. 45, în *Lev. 11, 7*: „Și pre porcu, căce acesta are copită *geamănă*”, și în ms. 4389, în *Lev. 11, 7*: „Și porcu, căce acesta are copită *geamănă*”⁶. Prin urmare, având în vedere că Rende a fost o „zonă închisă”, iar româna reprezintă o arie laterală romanică, nu este imposibil ca sensurile acestor cuvinte să aibă aceeași proveniență (latină populară) și puncte comune în evoluție. Cu siguranță, studii comparative mai ample ar putea aduce noi date în privința cuvintelor din această serie.

Detașat de „ipoteza siberiană” este și articolul Giovannei Rausa, *La metafora della nuvola in Nietzsche*, fondat pe observația că, pentru a concretiza într-o formă cât mai adecvată mesajul artistic, literatura modernă recurge la procedeul recuperării mijloacelor figurative, înrădăcinate în tradiția cultă sau populară. Sunt analizate semnificațiile pe care le deține imaginea-simbol a norului în creația lui Nietzsche, iar aceste semnificații sunt stabilite prin corelare cu bogata simbolistică a miturilor, credințelor populare și operelor culte din diferite epoci și spații etnospirituale. La Nietzsche („profetul modernității”), toate semnificațiile converg spre ideea de a eradica rolul decorativ al imaginii (așa cum apărea în concepția romantică), pentru a-l substitui, în viziunea modernă, printr-un dinamism rezultat din concentrarea atenției asupra simbolului imaginii. Norul, ca și alte entități, devine în opera lui Nietzsche un concept care îndeplinește funcții poetice, parodice sau de altă natură; *scara*, *oglindea*, *norul* ș. a. sunt indicii care trimit spre sfera demiurgului divin, fapt observabil și din iconografie. Rolul acestor concepte este dublu: de simbol al limitei dintre spațiul divin și cel uman și, simultan, de intermediar între cele două spații: „ca o membrană care separă și în același timp pune în contact două grade cosmice diferite” (p. 183). Într-un fragment din *Așa grăit-a Zarathustra*, profetul Supraomului se declară mesager al fulgerului și „picătură grea”, care stă să se desprindă din nor, iar în altul se compară cu „un nor greu”, aflat la mijloc, între prezent și trecut. Norul devine subiect parodic în postura de tron, de sediu al zeilor și al poezilor intrați în iluzoriu, care, spune Zarathustra, sunt destul de ușori din moment ce „scăunașele acelea” – norii – îi țin. Autoarea analizează și semnificațiile pe care le poate conține o combinație mai complexă, precum tandemul nor–lună, ambele motive din arsenalul romantismului. Rezultatul este că, în paralel cu analiza semantică a imaginii norului, iese în evidență maniera prin care se construiesc și se reprezintă în viziunea lui Nietzsche diferențele dintre romantism și modernism.

Mioara Săcrieru-Dragomir
Institutul de Filologie Română
 „A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

„Südost-Forschungen”. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, München, nr. 57/1998.

Așa cum și-a obișnuit deja cititorii, generosul volum 57 al revistei müncheneze „Studii sud-est europene” se compune din trei capitole care cuprind: primul, comunicări mai ample, al doilea, contribuții direcționate strict pe problemele literaturii estice și, în sfârșit, cel mai extins, recenzii ale ultimelor apariții în domeniul civilizației balcano-carpătice.

În prima secțiune pot fi consultate articolele unor specialiști americani, bulgari, spanioli, sloveni și croați. Aceștia abordează perioade istorice diferite: de la 1584, anul tipăririi *Bibliei* teologului protestant Jurij Dalmatin, trecând la momentul 1848, în Croația, și, în sfârșit, la perioada imediat următoare celui de al doilea război mondial. A doua parte a revistei concentrează, sub titlul

⁶ Pentru exemplele din cartea *Leviticus*, v. *Studiu lingvistic* de Vasile Arvinte, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia de la 1688, Pars III, Leviticus*, p. 37.

Studii din sud-estul Europei, reflexii privind noua literatură aflată sub semnul protestantismului ungar, despre legăturile româno-ungare în istoria Transilvaniei sau dezvoltarea culturii în Imperiul Otoman. Un număr foarte mare de recenzii la studii și cărți relativ nou apărute alcătuiește ultima secțiune a revistei, sub semnătura unor cunoscuți istorici și germaniști, dintre care se remarcă: Sigrid Irimia-Tuchtenhagen, Horst și Luminița Fassel, Hans-Christian Maner, Emanuel Turczynski, Klaus Heitmann, Harald Heppner; aceasta numai pentru a-i cita pe câțiva dintre cei cu preocupări frecvente referitoare la istoria germanilor transilvăneni și bucovineni.

Revista, editată sub egida Institutului de Studii Sud-Est Europene de la München, este o publicație internațională, cu apariție anuală, și se constituie într-un adevărat ghid al celor ce vor să fie la curent cu noi puncte de vedere asupra dezvoltării spirituale a popoarelor din această parte a Europei.

Nicoleta Borcea
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

„Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik”, Stuttgart, Weimar, nr. 116/1999.

„Raportul dintre religie și limbă îmbracă multe fațete, la baza alcătuirii acestui număr stă eterna întrebare referitoare la procentul în care învățătura religioasă influențează reprezentarea unei limbi moderne”, notează Brigitte Schlieben-Lange, responsabilă numărului 116, din decembrie 1999, al revistei de teoria literaturii și lingvistică de la Stuttgart. Ea este de părere că această focalizare poate surprinde, deși modernitatea este privită de religie și formele ei instituționalizate drept un concept complet separat. Reformatorii și misionarii au fost, din punct de vedere lingvistic, adevărați agenți ai „modernizării”, mai ales cei creștini trebuind să urmeze calea cunoașterii mai multor limbi, care începe, în fapt, cu traducerea. Revista reunește sub titlul *Cateheză, Limbă, Scriere*, un număr de șase disertații, al căror obiect de cercetare îl constituie catehismul ca interfață între oralitate și scriere, lingvistica misionară din America Latină, diversitatea lingvistică nord-americană și tradiția gramaticală europeană, probleme de traducere a textelor misionare din perioada colonială a Columbiei, etica și politica limbajului. Secțiunea *Laborator* propune un alt punct de vedere asupra dialecticii mărturisirii în romanul lui Stefan Heyms *Collin* și un studiu despre *Evreul de la Malta* al lui Christopher Marlowe, în relație cu imoralitatea Renașterii engleze. Distanța dintre cateheză/misionarism, scriere/limbă pare să se fi micșorat, în ciuda tuturor piedicilor, la sfârșitul secolului al XX-lea, din care cauză se cer clarificate toate aspectele și implicațiile acestei relații.

Numărul mai sus rezumat al revistei nu prezintă interes numai pentru specialiști, el poate fi abordat și de cei care nu au preocupări de lingvistică, noutățile prezentate accesibil putând constitui o bază de discuție deosebit de incitantă.

Nicoleta Borcea

.. *Wahrheit und Geschichte*. Ein Kolloquium zu Ehren des 60. Geburtstag von Lorenz Krüger, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1999, 154 p.

Conferințele care sunt publicate în volumul *Adevăr și istorie*, sub îngrijirea lui Wolfgang Carl și Lorraine Daston, au fost prezentate în cadrul unui colocviu organizat de Seminarul de Filosofie al Universității din Göttingen, în colaborare cu Academia de Științe, în vara anului 1993, cu ocazia celei de-a 60-a aniversări a lui Lorenz Krüger.

Activitatea științifică a savantului omagiat, trecută în revistă de prietenii și discipolii săi, a generat discuții ulterioare foarte interesante, excepție făcând contribuția lui Jürgen Mittelstraß.

Volumul nu este caracterizat de unitate tematică; el evidențiază centrele de greutate ale eforturilor profesorului german.

Lorenz Krüger a studiat fizica, matematica și astronomia la Tübingen și Heidelberg și a fost promovat datorită unei lucrări în domeniul fizicii teoretice. După o scurtă activitate ca asistent la Institutul pentru Fizica Teoretică din Heidelberg, și-a schimbat orientarea către filosofie, de care s-a ocupat mai întâi la Berlin, apoi la Göttingen. S-a ocupat în special de filosofii secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, susținându-și doctoratul cu o teză despre Locke. Traectoria sa universitară a continuat la Bielefeld, apoi la Berlin și, din nou, la Göttingen, în 1986, după care a fost solicitat de universitățile Princeton și Pittsburgh. Un spațiu important în munca sa științifică este rezervat problemelor filosofice și teoretice ale științelor naturii, continuitatea dezvoltării științelor în general și interpretarea realistă a teoriilor privitoare la acestea. Lorenz Krüger a fost interesat, în principal, de rolul pe care îl joacă istoria pentru științe și filosofie și a susținut că istoria produce și reproduce adevărul. Omul de știință german spera să poată dovedi relația de interdependență dintre „adevăr” și „istorie”.

Din nefericire, nu i-a fost lăsat destul timp să-și ducă proiectul la bun sfârșit. Eserile care alcătuiesc acest volum reprezintă un ultim omagiu aniversar și un trist prilej de rememorare a celui ce a fost Lorenz Krüger.

Nicoleta Borcea

„Studies in the Linguistic Sciences” (SLS), Urbana-Champaign, vol. 29, nr. 2/1999, 140 p.

SLS are ca scop prezentarea ultimelor cercetări efectuate de cadrele didactice și de studenții de la Departamentul de Lingvistică al Universității Illinois, dar și de către cercetători din afara universității. SLS are o apariție bianuală (primăvară-toamnă), unul dintre numerele anuale fiind, de obicei, un număr tematic. Numărul al doilea al anului 1999 cuprinde o parte dintre prelegerile susținute în vara anului 1999 la *Forum Lectures from the 1999 Linguistic Institut*, cu tema „Formă și funcții: perspective vestice și nonvestice”.

Primul studiu, cel al Evei V. Clark, de la Stanford University, se referă la *Învățarea în cursul conversației*, adică la achiziții lexicale prin intermediul conversației cu adulții la copiii de până la 2 ani, la modul în care aceștia conferă un sens fiecărui cuvânt nou auzit, utilizând informațiile oferite de adult asupra relațiilor dintre cuvinte, ca și asupra relațiilor dintre cuvinte și obiectele-referent. În conversația lor cu copiii, adulții oferă un tip de indicații metalingvistice referitoare la felul cuvintelor care se pot utiliza într-o situație, loc și timp, la modul în care se disting între ele cuvintele din clase apropiate și la felul relațiilor care se stabilesc între aceste cuvinte.

Sarah G. Thomason, Universitatea Michigan, în studiul său *Voința «vorbitorilor» în schimbarea lingvistică*, încearcă să convingă, cu numeroase exemple, că alegerile deliberate, care implică intenția vorbitorului, pot să ducă la schimbări gramaticale și lexicale majore, contrar opiniei tradiționale conform căreia majoritatea schimbărilor lingvistice reprezintă rezultatul unor factori subconștienți. Temerea autoarei este că metoda comparativă dă greș acolo unde opțiunile vorbitorilor au un efect drastic asupra lexicului și gramaticii unei limbi. Se dau exemple, pentru ilustrarea acestei situații, din limbile australiene indigene, limbile africane, asiatice sau amerindiene. Exemplele date de reguli de corespondențe fonetice între două dialecte ale limbii egiptene, reguli care ar fi aplicate conștient, conform opiniei autoarei, în cazul împrumuturilor de cuvinte europene făcute indirect de unul dintre dialecte prin intermediul celui alt dialect, constituie, într-adevăr, o ilustrare a caracterului conștient și intenționat al unor schimbări lingvistice sau numai, pur și simplu, o adaptare formală, scăpată de sub controlul vorbitorului, a împrumuturilor la sistemul fonetic al dialectului respectiv?

Autoarea admite, în acest caz, faptul că interferența limbii literare poate influența aplicarea regulii de corespondență la nivelul limbii populare, ducând, în termenii săi, la inversarea regulii. Este vorba, în fapt, de clasică influență a limbii standard asupra graiurilor populare. Conștiința vorbitorului privește aici cunoașterea normei, însă, o dată înscris în norma comunității, de îndată ce această normă

este acceptată de vorbitor, acesta nu-și mai pune problema de a o schimba deliberat. Libertatea sa se manifestă în alegerea unei posibilități sau a alteia, adică limba populară sau limba literară.

Vorbitorii unor limbi indigene din Africa (Nigeria) sau Brazilia se pare că opun o rezistență deliberată la împrumuturile lexicale din alte limbi. Cauza presupusă de autoare nu este complexitatea structurilor morfologice ale unei limbi – S. Thomason admite că orice împrumut poate fi adaptat morfologic într-o limbă, indiferent de complexitatea structurală a acelei limbi –, ci, din nou, atitudinea vorbitorilor, care este răspunzătoare de împrumuturile efectuate într-o limbă sau de refuzul de a împrumuta cuvinte străine.

Dorința de a accentua în mod intenționat diferențele dintre două dialecte sau graiuri, cu alte cuvinte dorința de a diferenția mai mult limbajul propriu de cel al vecinilor își poate găsi expresia nu numai în fonologie. Este amintit aici exemplul portughezei din secolul al XVI-lea, care avea atunci două variante, amândouă indigene, vorbitorii alegând în acel moment – posibil, în mod conștient – varianta cea mai puțin asemănătoare spaniolci, afirmându-și în acest fel identitatea proprie. În același spirit, în Noua Guinee, într-un dialect (Buiu) cu 17 000 de vorbitori și cu multe graiuri, unul dintre acestea cu 1 500 de vorbitori, încearcă să se diferențieze de celelalte graiuri, înlocuind masculinul prin feminin și reciproc, într-o categorie de anaforică. Credem că în acest caz perspectiva adoptată și, în final, explicarea faptelor nu este cea mai fericită. În același spirit am putea afirma și noi că subdialectul moldovenesc prezintă palatalizarea labialelor, pentru că vorbitorii au ținut neapărat să se diferențieze, de exemplu, de vorbitorii subdialectului muntenesc. Continuând în același mod, autoarea mai invocă și exemplul unor locuitori dintr-un sat care s-au adunat ca să hotărască înlocuirea unor cuvinte prin altele pentru a se diferenția de vorbitorii altor dialecte ale aceleiași limbi. Îndrăznim să optăm, aici, pentru o altă explicație: este vorba doar de o simplă constatare, din partea vorbitorilor, a unei diferențe asumate, este drept, dar neprovocate conștient, între două graiuri vecine – vorbitorii unui grai iau în răs particularitățile fonetice sau lexicale din graiul vecinilor. De fapt, conștiința apartenenței la o comunitate de limbă este mai pregnantă tocmai prin contrast cu limbile și comunitățile învecinate. În consecință, credem că nu este nevoie să punem accentul, precum autoarea studiului, prea mult pe factorul volitional și conștient pentru a explica niște fapte de limbă deja lămurite prin alte argumente, lingvistice sau sociologice.

O metatezare a lichidelor constatată în urma studierii contrastive a două dialecte vecine din Noua Guinee – cuvântului *kablata* dintr-un dialect îi corespunde forma *kabalta* în celălalt dialect; cuvântului *yawra* îi corespunde *yawar* în al doilea dialect etc. – este pusă, iarăși, pe seama alterării sistematice de către vorbitori a propriilor cuvinte pentru a face ca propriul lor limbaj să fie mai puțin asemănător cu cel al vecinilor. În același spirit am putea afirma și noi că proteza vocalică înaintea unor grupuri consonantice (*st*, *sp*) a apărut în limbile romanice de vest pentru că vorbitorii au vrut să se diferențieze și în acest mod mai mult de vorbitorii celorlalte limbi romanice. Sau că reflexul românesc *-ău* al finalei *-o* din împrumuturile din maghiară are la bază aceeași intenție de diferențiere a vorbitorilor români de comunitățile lingvistice vecine.

Toate aceste fapte sunt catalogate de Sarah Thomason drept alterare lexicală și substituție lexicală, fără a se realiza însă o cercetare lingvistică cu adevărat comparativă și a se stabili originea fiecărei forme din cele două graiuri în discuție, pentru a putea, apoi, califica în cunoștință de cauză raportul dintre formele cuvintelor respective. Autoarea se plânge că asemenea fenomene (distorsiunile și substituțiile lexicale) ar putea să constituie greutăți în calea aplicării metodei comparativ-istorice. Însă tocmai aplicarea efectivă a unei asemenea metode ar înlătura orice dubii asupra caracterului și originii unor astfel de modificări.

Pentru a ilustra în continuare dorința vorbitorilor de a se diferenția de alte comunități de vorbitori – un alt motiv fiind dorința de a face propriul limbaj înțeligibil pentru intruși și de a-i împiedica să învețe limba lor – se dau ca exemple „limbile secrete”, ca *Pig Latin* sau o „limbă” inventată de autoare printr-o regulă simplă de introducere a grupului *-arp-* înaintea de fiecare silabă. Se poate remarca cu ușurință că adevăratul argou utilizează mijloace mult mai variate și mai puțin simple decât jocurile de limbă ale copiilor, ca în exemplul oferit de autoare, fapt admis și de aceasta și ilustrat prin exemple de „limbaje secrete” din Pakistan, în care se creează cuvinte noi prin derivare, metateză,

modificări de sunete. Studiile lui L. Șăineanu, A. Dauzat și P. Guiraud asupra argoului francez ar fi edificatoare și instructive pentru autoare.

Un ultim exemplu de „alterare”, în viziunea autoarei, a lexicului și a gramaticii unei limbi, prin opțiunile conștiente ale vorbitorilor, îl constituie ascunderea de către vorbitorii unui grai (*Pirahã*) a unui fonem din graiul lor față de o persoană exterioară comunității lingvistice respective. Abia după ce intrusul le-a învățat bine limba și a fost admis în comunitatea lor, i s-a „oferit” și ultima caracteristică fonetică a graiului. În acest caz nu este nevoie să explicăm atitudinea vorbitorilor printr-o schimbare lingvistică intenționată, ci putem vorbi mai curând de o reacție a vorbitorilor apărută din dorința de a evita utilizarea unei trăsături strict dialectale, într-o încercare de a se apropia mai mult de un nivel de limbă supradialectal, o limbă comună mai multor grupuri de vorbitori.

În sfârșit, un motiv, pe care îl acceptăm fără rezerve, pentru schimbările intenționate din limbă este limba literară și influența sa normatoare asupra unui dialect – se dă exemplul „reformatorului” J. Aavik pentru limba estoniană, care a introdus, la începutul secolului al XX-lea, inovații lexicale, dar și morfologice și sintactice, acceptate de vorbitori.

Vorbitorii bilingvi pot manipula și ei resursele unei limbi pentru a aproxima structura unei alte limbi, rămâne, însă, în discuție măsura în care calcurile și interferențele lingvistice sunt conștiente și intenționate.

O ultimă categorie de fapte, considerată a fi cea mai convingătoare pentru problema schimbărilor lingvistice conștiente, îl constituie amestecul limbilor, care conduce la apariția de limbi mixte, metise. Din combinația francezei canadiene și a unei limbi amerindiene (*Cree*) a rezultat *Michif*, o limbă metisă vorbită de o populație amestecată, indiano-franceză. Vorbitorii acestei limbi, care a fost creată prin preluarea unei părți din morfologia limbii Cree și a altei părți din morfologie, împreună cu lexicul, sintaxa și fonologia din franceză, nu cunosc acum nici limba Cree, nici franceza, deși vorbește fluent engleza. Geneza acestei limbi amestecate este considerată aberantă de către Thomason, neputând intra în nici un caz în categoria schimbărilor lingvistice propriu-zise. Fenomenul este comparat mai mult cu crearea deliberată a unui nou limbaj de către vorbitorii bilingvi, într-o perioadă relativ scurtă de timp (două-trei decenii). Noua populație metisă, diferită politic și economic de cele două comunități originare, își caută o nouă identitate prin crearea unei noi limbi. În cazul limbilor create din amestecul a două limbi, crede autoarea, metoda comparativă nu dă roade, de vreme ce ele nu se nasc printr-o schimbare lingvistică normală și, deci, structurile și lexicul lor nu pot fi urmărite înapoi, în timp, până la o singură limbă comună. De exemplu, în privința Australiei nu s-a ajuns încă la un consens în privința înruderii limbilor vorbite în acest spațiu lingvistic – provin toate dintr-o singură limbă sau dintr-un grup mic de limbi distincte, dar cu forme și structuri asemănătoare? Credem că astfel de situații și de întrebări nu ar trebui să fie descurajante în ceea ce privește posibilitatea de aplicare a metodei comparativ-istorice, pentru că aceleași întrebări s-au pus și încă mai sunt de actualitate pentru spațiul lingvistic indo-european, unde tocmai această metodă a furnizat răspunsuri esențiale pentru relațiile de înruderire a acestor limbi. Metoda comparativ-istorică poate urmări înapoi în timp convergența unor forme în prezent diferite, plecând de la categorii omogene de fapte.

În ceea ce privește încercarea de a explica fenomenele de mai sus prin voința vorbitorilor de a manipula în mod conștient propriile resurse lingvistice, credem că aceste fapte se pot explica mai curând prin argumente strict lingvistice sau sociolingvistice, așa cum ele sunt, de fapt, explicate în limbile europene.

Masayoshi Shibatani, de la Universitatea din Kobe (Japonia), discută *Construcțiile cu subiect în dativ*, adică cele în care apare un subiect logic în dativ (de tipul *îmi place X*), prezente în diverse limbi asiatice, alături de cele europene (latină, spaniolă, germană, rusă etc.). Aceste structuri nu sunt tranzitive, au în schimb două subiecte gramaticale (corespunzând celor două subiecte logice), un subiect intern (sau „mic”) și unul exterior (sau „mare, extins”). Avem, în fapt, o dublă predicție: mai întâi o predicție care trimite la subiectul intern sau mic – *nasul este lung*; apoi întreagă această propoziție este o predicție care trimite la un subiect exterior sau mare, extins – *elefantul*. Starea de lucruri a nasului care este lung este adevărată în ceea ce privește elefantul:

(Jap.)	<i>zoo-g</i>	<i>hana-ga</i>	<i>nagai</i>
	elefant–Nom.	nas–Nom.	lung

Specific construcției interne în astfel de structuri este faptul că ea nu poate fi independentă. Predicația internă din construcția cu dublu subiect exprimă acele stări de lucruri care nu sunt universale. Construcția cu dativ este o variantă a structurii cu subiect dublu. Dativul nominal corespunde aceluși subiect extern sau mare, extins, care limitează adevărul predicației intransitive (*mi-e frig*).

Ronald W. Langacker, Universitatea California, San Diego, în studiul *Realitatea virtuală*, ia în discuție sensurile figurate ale cuvintelor din perspectiva semanticii logice sau psihologice (procesul de accesare lexicală a componentelor vocabularului), prin invocarea distincției dintre planul actual și cel virtual (sau altfel formulat, dintre particular și general), ultimul descriind cum este lumea în general, independent de orice lucru sau eveniment individual din actualitate. Îndepărtarea de la descrierea directă a planului actual este fundamentală în limbaj. Multe dintre eforturile noastre lingvistice merg în direcția descrierii entităților *virtuale*, chiar și atunci când principala noastră preocupare o reprezintă unitățile actuale. Se încearcă clarificarea distincției actual / virtual prin analiza unor fenomene care implică descrierea directă a entităților virtuale (metafora conceptuală, „mișcarea virtuală”, „schimbarea virtuală”), cu exemple din limbile europene și asiatice.

Janet Pierrehumbert de la Northwestern University arată în studiul *Ce știu vorbitorii despre sunetele limbajului* care este știința vorbitorilor asupra aspectelor fonetice. Acest tip de „știință” trebuie considerat ca făcând parte din competența noastră lingvistică. Cunoașterea structurii fonologice reflectă frecvența structurilor din cadrul lexicului. Cunoașterea alternanțelor morfofonologice reflectă frecvența pe tipuri de relații între cuvinte în cadrul lexicului. În felul acesta se poate atinge un model fonologic în care resursele fonetice sunt organizate și exploatate de către limbi în inventarele lor lexicale, „gramatica fonologică” apărând ca un set de generalizări făcute pe baza studierii lexicului.

Volumul mai cuprinde două recenzii. Prima prezintă cartea Christinei Y. Bethin, *Slavic Prosody: Language Change and Phonological Theory*, New York, Cambridge University Press, 1998, care tratează sistemul fonetic slav din perioada protoslavei (până la mijlocul primului mileniu e.n.), a slavei comune (sec. VI–VIII) și a slavei comune târzii (sec. IX–XII). A doua recenzie face o prezentare a cărții lui Roland J.-L. Breton, *Atlas of the Languages and Ethnic Communities of South Asia*, ediția a doua, Walnut Creek/ London/ New Delhi, Altamira Press, 1997.

Vlad Cojocaru
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

RADOST IVANOVA, *Folklore of the Change. Folk Culture in Post-Socialist Bulgaria*, FF Communications No 270, Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, Academia Scientiarum Fennica, 1999, 128 p.

Autoarea acestui volum, apărut în 1997, la Sofia, în limba bulgară, tradus de Nina Panova și editat de Klaus Roth în seria „Folklore Fellows' Communications” în 1999, este profesor la Institutul și Muzeul Etnografic al Academiei Bulgare de Științe, redactor-șef la revista „Bălgarska etnologia” și la anuarul „Ethnologia Bulgarica”. Interesul său s-a îndreptat atât spre cultura tradițională (eposul sud-slav), cât și spre cea urbană modernă de tip etnofolcloric, spre turism și politică.

Lucrarea, scrisă în limba bulgară și tradusă în engleză de Nina Panova, intitulată în original *Sbogom, dinozavri, dobre došli, krokodili! Etnologia na promjana* („Adio, dinozauri, bun venit, crocodili! Etnologia schimbării”), radiografiază atent perioada revoluționară și de tranziție (1989–1995) din Bulgaria.

După opinia autoarei, etnologia nu trebuie să studieze numai formele arhaice sau exotice din viața unui popor, ci să fie o știință a timpului său, să urmărească procesele în curs de desfășurare, iar

etnologul are datoria să-și adapteze metodele de cercetare, înnoindu-le și îmbunătățindu-le. Metoda anchetei/interviului despre unele „relicve” ale culturii tradiționale, care nu mai funcționează ca un sistem, trebuie înlocuită cu observarea și interpretarea fenomenelor de cultură populară la care este martor (uneori chiar participant).

Cartea reunește opt studii care au în comun ideea de a cerceta, din perspectiva etnologului și a folcloristului, schimbarea în viața socială și politică din Bulgaria. Șapte dintre ele sunt inspirate din realitățile Sofiei și, din rațiuni extraștiințifice, unul singur investigând mediul rural (Panaretovo, din regiunea Sliven). Titlurile studiilor, sugestive, indică și conținutul acestora: *Drumul spre democrație: dimensiunile spațiale ale protestelor politice din punctul de vedere al folcloristului*; *Alb-verde-albastru-roșu: steagul ca sistem de semne în cultura bulgară*; „Tovarăși, doamnelor și domnilor... bulgari”: *Despre parodiarea textelor politice*; *Incantațiile în viața politică de azi*; „Toate broaștele sunt verzi, numai a noastră este roșie”: *grafitti pe Monumentul Armatei Sovietice și pe Mausoleu*; *Viteji, bătauși, bodyguarzi, bandiți: eroul în presa cotidiană bulgară*; „Nu există sfârșit!”: *Schimbarea socială reflectată în existența țăranilor bulgari*.

Mișcările de protest în capitala Bulgariei au coincis cu drumurile spre „centru” și au culminat cu instaurarea unui nou „centru” în afara celui „legitim”, cu o nouă ideologie, de opoziție, în spațiul denumit „Orașul adevărului”, similar cu zona bucureșteană „liberă de comunism”. Sunt identificate, în primul studiu, paralelisme semantice între mișcările de protest și riturile tradiționale „de trecere”, între sloganuri și folclorul ritualic.

Al doilea studiu interpretează sloganul ca o nouă creație culturală de masă, expresie a libertății cuvântului. Conținutul acestuia este dublat de simboluri și semne ale unui „limbaj” natural. Întrunirile, demonstrațiile și marșurile sunt, în viziunea etnofolclorică a autoarei, evenimente ritualizate, prin comunicarea dintre individ și societate, prin distribuirea rolurilor, prin comportamentul participanților.

Sloganurile, scrise sau scandate (cântate), ilustrează „triada mitologică fundamentală”: *viață – moarte – viață nouă*. „Jos (Moarte)...” pentru Partidul Comunist Bulgar și structurile sale, „Trăiască...” Uniunea Forțelor Democratice, Noul Parlament și alte cuceriri revoluționare. Textele care parafrazează sau parodiază proverbe, formule tradiționale sau alte clișee cunoscute au cel mai mare efect emoțional. Opoziția este marcată și cromatic: roșu – comunism, albastru – forțele democratice. Simbolismul cromatic este comentat și în cel de al treilea studiu, dedicat drapelului național și steagurilor partidelor.

Alte două studii au ca subiect textele noului folclor: parodiile textelor politice (Proclamația Uniunii Forțelor... Sexuale), prilej pentru digresiuni pertinente privind genul parodic, și incantațiile sau exorcismele care au la origine credința în forța magică a cuvântului.

În cel de al șaselea articol este studiat în toată complexitatea sa fenomenul „grafitti”, care a proliferat mai ales pe Monumentul Armatei Sovietice și pe Mausoleu. Acesta este interpretat ca o manifestare a spiritului liber, a unui comportament (uneori agresiv) protestatar politic. Atunci când este trivial, el este considerat o formă de „desacralizare” a miturilor vechiului regim.

Al șaptelea studiu pune în relație eroii vechiului epos haiducesc cu folclorul despre „eroii” contemporani din mass-media: bătauși, bodyguarzi, bandiți, apariții datorate creșterii criminalității într-o societate cu nivel economic scăzut și cu o rată a șomajului foarte ridicată. Fără a se alarma de gravitatea fenomenului, cercetătoarea consemnează obiectiv noile jocuri de copii „de-a bandiții și polițiștii”, soldate, uneori, cu urmări tragice și cu efecte educaționale negative pe termen lung.

În sfârșit, o cercetare în mediul rural, bazată pe observație directă și interviuri, urmărește reacțiile emoționale și comportamentale (pozitive sau negative) ale țăranilor, prilejuite de lichidarea unui Complex Agro-Industrial și de reforma agrară.

Bibliografia amplă care însoțește demersul științific atestă o documentare serioasă, o sincronizare cu cele mai moderne direcții de cercetare ale antropologiei culturale.

Lucia Cires
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

EUGENIU COȘERIU, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura „Arc”, 2000, 304 p.

Apariția unui volum din opera unuia dintre cei mai de seamă lingviști ai secolului al XX-lea, dacă nu cel mai important, pentru că, grație trăsăturilor specifice viziunii sale asupra domeniului cercetat, Eugen Coșeriu creează premisele unei noi epoci în evoluția modului de abordare a ideilor în teoria lingvistică, este extrem de importantă nu doar pentru specialiști (căci, ca să cităm finalul *Cuvântului înainte* al suplimentului „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, tom. XXXIII, 1992–1993, seria A. Lingvistică, p. 5, Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, „fără cunoașterea [operei sale] nu se mai poate face astăzi lingvistică, nicăieri în lume”), ci și pentru toți cei interesați de evoluția culturii umane, în general.

Conținutul volumului de față nu este, la prima vedere, nici foarte nou, nici extrem de specializat, deoarece, *ab initio*, era constituit dintr-o serie de prelegeri ținute la „cursurile de perfecționare pe care Direcția Generală a Învățământului Secundar de prim nivel a Ministerului Învățământului Public din Italia l-a organizat între 1968 și 1971 la Gottaferata, Chieti și Viareggio, pentru profesorii de limbi și literaturi străine din învățământul mediu” (din *Preliminariile editorului italian*, p. VI). Aceste prelegeri au fost publicate în 1973, în Italia. Totuși, ediția de față reprezintă traducerea unei versiuni spaniole a cărții publicate în urmă cu aproape treizeci de ani. Este vorba de o a doua ediție spaniolă, cea din 1999 (prima apăruse în 1981), în care „s-au făcut multe corecturi de detaliu, s-au rectificat unele neglijențe și s-au adăugat și/sau precizat o serie de indicații bibliografice. În schimb, nu am modificat nimic în conținut și, în special, m-am abținut să mă refer critic la cele întâmplate în lingvistică în ultimele decenii”, afirmă autorul într-o notă preliminară la această ultimă versiune (tradusă și publicată în volumul de față, la p. X). Versiunea spaniolă din 1981 „nu urmează originalul italian, ci s-a făcut pe baza manuscrisului revizuit al unei a doua ediții care în italiană încă nu s-a publicat”, revizuire care „s-a transformat în amplificare și reelaborare, iar unele capitole (III–VIII) a trebuit să fie refăcute în întregime” (p. VIII). Așadar, avem înaintea traducerea, promptă, în limba română, realizată de lector dr. Eugenia Bojoga, și publicată, în condiții excelente, la Chișinău, cu sprijinul Ministerului Culturii din România, a unei cărți ce „urmărește scopuri, în primul rând, epistemologice (de teorie a științei) și pretinde, la rigoare, să prezinte în liniile sale esențiale o doctrină lingvistică personală (deși situând-o în contextul ei istoric)”, nefiind o „panoramă simplă a dezvoltărilor mai recente în teoria și metodologia lingvistică (sau gramaticală)” (p. X).

În privința titlului, autorul face precizarea: „ar fi trebuit să întitulez această carte *Lecții de teorie a limbajului și de lingvistică generală*. Cu toate acestea, din rațiuni practice și făcând concesie tradiției, precum și pentru că această lucrare se referă și la alte probleme (în special la teoria și interpretarea teoretică a lingvisticii înseși) și nu avem un termen care să cuprindă toate acestea (*Introducere în lingvistică* se referă la altceva), am preferat să mențin titlul ales inițial de editorul italian” (p. IX–X).

Despre traducerea în limba română, Mircea Borcilă, care semnează *Cuvântul înainte*, menționează că ea „a fost gândită [...] în sensul obiectivelor, consemnate inițial, ale acestei versiuni. Traducătoarea a evitat, pe cât a fost posibil, operația de substituiri și de adaptare a exemplurilor, pentru a se menține cât mai aproape de versiunea spaniolă din 1999. [...] La trimerile bibliografice s-au adăugat, de câte ori a fost cazul, versiunile existente în limba română ale titlurilor citate. [...] *Indicele* final este prezentat într-o formă simplificată, mai ușor de manevrat” (p. XV).

Structurată în douăsprezece capitole (I. *Premise istorice ale lingvisticii moderne*; II. *Ideologia pozitivistă în lingvistică*; III. *Antipositivismul*; IV. *Lingvistica între pozitivism și antipositivism*; V. *Unitatea și diversitatea lingvisticii actuale*; VI. *Structuralismul*; VII. *Principiul funcționalității*; VIII. *Opoziție, sistematizare și neutralizare*; IX. *Transformările*; X. *Creativitate și tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului*; XI. *Limba funcțională*; XII. *Sistem, normă și tip*), cartea ilustrează amprenta stilistică bine cunoscută a profesorului Eugeniu Coșeriu, din care nu lipsește umorul, adecvat rigorilor specifice discursului adresat unui auditoriu avizat, așa cum am putut observa și în volumul *Prelegeri și conferințe*, deja citat. Dar ceea ce este de remarcat, în mod

deosebit, este faptul că, în toate lucrările sale, inclusiv în conferințele prezentate în lume, profesorul Eugeniu Coșeriu abordează teoria lingvistică din diverse unghiuri, aducând de fiecare dată noi argumente în favoarea propriei sale viziuni asupra acestei științe umaniste, viziune concretizată în ceea ce el a numit **lingvistică integrală**.

Sintagma nu apare ca atare în volumul *Lecții de lingvistică generală*. Dar atitudinea constructivă a autorului în sensul arătat mai sus este prezentă, implicit, în întreaga lucrare și, explicit, în partea finală a lucrării, și anume în capitolul X (*Creativitate și tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului*).

Așa cum arată Mircea Borcea, în *Cuvânt înainte*, capitolele cărții pot fi împărțite în trei secțiuni:

- primele cinci capitole prezintă sintetic o scurtă istorie a lingvisticii europene, necesară pentru explicarea „fundamentelor științei lingvisticii” (p. XII) și pentru pregătirea celei de a doua secțiuni;
- secțiunea a doua, cea mai extinsă, cuprinzând capitolele VI–IX, se referă la cele două mari direcții existente în lingvistica secolului al XX-lea: structuralismul și gramatica generativ-transformațională;
- ultima secțiune, cuprinzând capitolele X–XII, se constituie ca o sinteză a alternativei teoretice propuse de Eugeniu Coșeriu, prezentată în liniile sale esențiale, fără să extindă prea mult descrierea doctrinei proprii, din motive didactice și de adevărată, cu eleganță, la titlul propus.

Laolaltă, cele trei secțiuni formează un întreg coerent și riguros structurat, cu trimiteri, directe sau indirecte, la întreaga operă coșeriană. Din perspectiva ansamblului acestei opere, volumul de față trebuie înțeles ca *argumentum*, dacă putem folosi acest termen retoric, al viziunii autorului care își situează doctrina în cadrul istoriei lingvisticii, evidențiind, *sine ira et studio*, criticile aduse teoriilor lingvistice ale secolului al XX-lea și delimitările proprii teorii.

Astfel, ca să oferim doar câteva exemple, Eugeniu Coșeriu arată că distincția saussuriană *limbă-vorbire*, reformulată de unii dintre elevii acestuia în termenii *cod-mesaj*, poate provoca erori de interpretare, câtă vreme sistemul limbii funcționează diferit de sistemele semiotice tehnice, de exemplu, care sunt statice, pe când sistemul limbii este dinamic: limba se constituie în diacronie și funcționează în sincronie. O altă distincție, înțeleasă ca dihotomie de lingvistul genevez: *sincronie–diacronie*, este discutată de autor, care arată că ea nu a fost acceptată de majoritatea lingviștilor contemporani, și pe bună dreptate, căci, așa cum explicase deja Eugeniu Coșeriu, în *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo, 1958 (*Sincronie–diacronie și istorie*, București, 1997), această distincție se referă la planul investigației limbii, adică la **lingvistică**, și nu la planul obiectului investigat, adică la **limba** însăși. Altfel formulată, ideea necesității înțelegerii celor două elemente *sincronie–diacronie* ca o metodă unică este enunțată în capitolul XI, *Limba funcțională*: „...în descrierea unui stadiu de limbă va trebui, prin urmare, să ținem cont de aceste fapte de diacronie implicită, fapt pentru care anumite distincții, «cronologice» sau nu, au o anumită valoare funcțională pentru vorbitori: orice fapt subiectiv «diacronic» va trebui să fie descris în «sincronia» sa proprie (adică în funcționarea sa)” (p. 258). Pe de altă parte, păstrând unghiul de vedere istoric, Eugeniu Coșeriu arată că structuralismul nu-și are originea în *Cours de linguistique générale*, ci „idei centrale ale structuralismului, în special exigența de a descrie limbile în particularitatea sau «diversitatea» lor [...] precum și ideea de «formă lingvistică», provin de la W. Von Humboldt și că aceste idei, prin lucrările unor savanți ca danezul J. M. Madwig, germanii H. Steinthal, G. Von de Gabelentz, F. N. Finck și elvețianul A. Marty, au fost transmise lingvisticii actuale, pe de o parte, independent de F. de Saussure și, pe de altă parte, prin intermediul lui Saussure însuși” (p. 109) și că teoriile structuraliste, saussuriene sau nu, au fost continuate în cadrul lingvisticii americane.

Cât privește gramatica generativ-transformațională a lui Noam Chomsky, apărută ca reacție la mecanicismul bloomfieldian, ea este pusă în relație cu structuralismul, prin opoziție: „[Gramatica transformațională] se opune nu doar structuralismului «asemantic», ci lingvisticii structurale în întregime, ca o nouă formă a lingvisticii descriptive, având un alt obiect și alte finalități. Într-un anumit sens, ea contravine structuralismului european în mod mai radical decât lingvisticii bloomfieldiene, deoarece din aceasta din urmă se mențin (la început) excluderea metodologică a semnificatului și (până astăzi) identificarea – sau indistinția – între semnificatul de limbă și

desemnarea extralingvistică” (p. 131), prezentându-se, în continuare, aspectele fundamentale în privința cărora cele două curente se diferențiază: raportul *limbă-vorbire*, unitatea lingvistică de bază (*elementul diferențial minim de formă sau de funcție* față de *propoziție*, *unitatea gramaticală de discurs*), procedee (structuralismul este în esență „*semasiologic*”, gramatica transformațională este „*onomasiologică*”), principii (principiul structuralist al *specificității limbilor*, față de cel al gramaticii transformaționale care tinde să fie o *gramatică universală* sau „*generală*”, „*universalistă*”) (p. 132–134). Opinia lui Coșeriu însuși față de direcția lui N. Chomsky și față de cea a lui Ch. Fillmore, care este una foarte critică, nu este enunțată în acest volum. Ea este pe larg prezentată și argumentată în *Leistung und Grenzen der Transformationellen Grammatic*, Tübingen, 1975, unde se precizează că gramatica transformațională, precum și teoria lui Fillmore, nu pot cuprinde specificitatea unei anumite limbi – de altfel nici nu-și propun aceasta – pentru că ignoră în mare parte sau total structurile paradigmatică dintr-o limbă, urmărind numai realitățile sintagmatice, altfel spus transferă analiza de la limba propriu-zisă la referent, oprindu-se la planul ontic, extralingvistic (cf. Constantin Frâncu, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Iași, 1999, p. 87–88).

Partea finală a volumului prezintă, așa cum am precizat deja, în linii mari, viziunea autorului asupra lingvisticii, arătând cum trebuie înțeles limbajul și nivelurile sale (universal, istoric, individual) (p. 237), precum și modul de analiză a acestor niveluri. De exemplu, în capitolul XI. *Limba funcțională*, referindu-se la „planul istoric al limbajului”, autorul definește: „obiectul specific al descrierii lingvistice concepută ca descriere structurală și funcțională este, tocmai, «limba funcțională»” (p. 268), după ce făcuse, la diferite niveluri, distincții necesare între „cunoașterea lucrurilor și competența lingvistică” (p. 250), între „limbaj și metalimbaj”, între „sincronie și diacronie”, „între limba într-un moment dat al dezvoltării sale istorice [...] și limba «de-a lungul timpului», adică în dezvoltarea sa istorică” (p. 257), între „*tehnica liberă* a discursului și *discursul repetat*” (p. 258), în fine, între „limba istorică și limba funcțională” (p. 263–267). În capitolul ultim, *Sistem, normă și tip*, se conturează nivelurile *limbii funcționale* ca tehnică realizată (*vorbire*) și tehnică virtuală (*normă, sistem, tip lingvistic*) (p. 276), adică cele patru planuri de structurare ale acesteia, definite pe scurt. Ideile din aceste ultime două capitole au putut fi urmărite, într-o altă organizare a materialului, în conferința *Arhitectura și structura limbii*, din *Prelegeri și conferințe* (p. 49–64), demonstrând încă o dată că opera lui Eugeniu Coșeriu constituie un ansamblu coerent, în care ideile se dezvoltă în progresie geometrică, fiecare dintre ele devenind un nucleu capabil să genereze, la rândul-i, noi construcții teoretice armonioase.

Gabriela Haja
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

MARIANA NEȚ, *Eminescu, altfel. Limbajul poetic eminescian. O perspectivă semiotică*, București, Editura „Minerva”, 2000, 184 p.

Autoare a câteva cunoscute și apreciate volume de poetică (*O poetică a atmosferei*, București, 1989; *Alexandre Dumas: le pays où il fait mort*, Viena, 1997; *Literature, Atmosphere and Society*, Viena, 2000), Mariana Neț s-a impus atenției și ca un pasionat semiotician, mai ales prin *Metalimbajul textului literar* (București, 1989). Ultima carte, asupra căreia ne vom opri în rândurile de față, a apărut la Editura Minerva, seria Universitas, reprezentând o lucrare elaborată de autoare ca temă personală de cercetare în cadrul Institutului de Lingvistică „Jorgu Iordan” al Academiei Române, temă coordonată de regretatul academician Ion Coteanu.

Triplul titlu al cărții suprapunează cele două mize majore ale cărții: *împropiata recepția poeziei eminesciene* printr-o perspectivă semiotică și, mai ales, *elaborarea unei teorii personale*

asupra figurilor poetice. Noua teorie asupra figurilor de stil se situează – spune autoarea – „la confluența dintre pragmatică și post-structuralism”, constituind, după propriile-i declarații, „un aport la cercetările contemporane asupra discursului și enunțării” (p. 135).

Într-adevăr, cartea favorizează, în principal, *abordarea pragmatică a textului poetic*, abordare întemeiată pe *teoria polifonică a enunțării* (așa cum este dezvoltată de Mihail Bahtin și, ulterior, de Oswald Ducrot), precum și pe *teoria actelor de limbaj* (legată de numele lui Austin și Scarle). Sursa bibliografică cel mai des invocată în domeniul semioticii o constituie sinteza *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, I (1979), II (1984), lucrare aparținând lui A. J. Greimas și J. Courtés.

Preferința bibliografică se explică de la sine: *soluțiile* (lexicografice) pe care le oferă sinteza respectivă se află la mare distanță față de hățșurile și neajunsurile create de controversele și polemicile inerente în procesul constituirii unei (unor) teorii. Opțiunea pentru consecvența raportare la sinteza lui A. J. Greimas și J. Courtés, sinteză de tip lexicografic totuși, este motivată de Mariana Neț, din păcate, în termeni oricând contestabili de pe alte poziții decât cea îmbrățișată de autoare. Astfel, ne întrebăm cum ar părea o afirmație precum cea de mai jos unui adept al lingvisticii integrale, fondată de Eugen Coșeriu (absent din bibliografia lucrării): „am recurs la această soluție – spune Mariana Neț – pentru că cea mai mare parte a definițiilor cuprinse în dicționar ne pare a reprezenta o sinteză critică și lucidă a cercetărilor privitoare la științele limbajului de-a lungul veacurilor și, cu deosebire, în secolul XX” (p. 7).

Ne-am oprit asupra numelui lui Eugen Coșeriu, întrucât contribuțiile savantului de la Tübingen în definirea și interpretarea limbajului poetic sunt fundamentale atât sub aspect teoretic, cât și sub aspectul aplicabilității lor. Din perspectiva integralismului lingvistic coșerian, definirea figurii ca „materializare a unei devieri”, chiar dacă nu de la o normă sau de la uz (definiție recurentă în structuralism), „ci de la o mulțime virtuală de enunțuri care ar putea rezulta din aplicarea corectă a normelor” (Mariana Neț, *op. cit.*, p. 135), este caducă și inadecvată pe fondul mai larg al înțelegerii limbajului poetic, nu ca o sumă de devieri, ci ca locul dezvoltării plenitudinii funcționale a limbajului.

Dacă în punctul lor de pornire teoriile îmbrățișate de Mariana Neț sunt discutabile și susceptibile de ameliorări, în planul distincțiilor operate pe terenul astfel delimitat al înțelegerii sensului figurat, rezultatele sunt pozitive. Nuanțările, întotdeauna necesare, privind raportul (sau raporturile) dintre *sensul figurat* și *figurativitate*, figura de tip *catahreză* și figura de tip *metaforă* etc. sunt în măsură să estompeze impresiile inițiale provocate de caracterul reductiv al opțiunilor teoretice. Interesante și fecunde din acest unghi (unul predominant aplicativ și analitic) sunt capitolele consacrate relațiilor dintre *figură* și *prozodie* (capitolul al doilea) ori relațiilor dintre *figură*, *motiv* și *simbol* (cap. *Figuri, variante și transformări*) sau relațiilor dintre *figură* și *universul de discurs* (cap. *Figură și discurs. Câteva aprofundări necesare*). Pe baza studierii relațiilor din ultima categorie, autoarea propune un nou tip de figuri: figurile *enunțative* sau *ilocuționare*. *Figura ilocuționară* nu mai este un echivalent al configurației discursive sau o parte a textului, ci „un rezultat al strategiei discursive” (p. 136–137). În ceea ce ne privește, credem că, așa cum este definită și analizată, *figura ilocuționară* este într-o oarecare legătură cu ceea ce autoarea numește „matricea prozodică” și, mai ales, cu caracterul de „metadiscurs implicit” al *artei poetice*.

Conținând delimitări teoretice importante din perspectiva semiotică aleasă, mereu deschisă unor clarificări de substanță, cartea Marianei Neț *Eminescu, altfel* propune câteva lecturi proaspete ale unor texte eminesciene, cu deosebire ale unor poezii de început, aparent mai puțin cercetate. Din nefericire, corpusul exegezei eminesciene rămâne, cu puține excepții, aproape neinvocat de autoare, deși, cel puțin interpretările Ioanei Em. Petrescu, ale Rosei del Conte n-ar fi trebuit ignorate, mai ales că analizele poemelor de tinerețe ale lui Eminescu realizate de aceste ilustre exegete ar fi dat, prin confruntare, mai multă greutate demersului exegetic propriu.

Așa stând lucrurile, deși autoarea insistă asupra caracterului novator al investigării semiotice a poeziei eminesciene (de unde titlul *Eminescu, altfel*), noi credem că *altfel* este înțeleasă și utilizată semiotica de către Mariana Neț și că în acest spațiu de înnoire sunt identificabile principalele merite ale cărții.

Lucia Cifor
Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

ROXANA SORESCU, *Lumea repovestită*, București, Editura Eminescu, 2000, 256 p.

Cartea cu acest titlu a Roxanei Sorescu conține o suită de interpretări singulare ale unor texte literare complexe, aparținând unor scriitori diverși: de la Ion Creangă, I. L. Caragiale, Mihai Eminescu, Mateiu Caragiale, la Mircea Eliade și André Scrima, ca să ne oprim asupra câtorva. „Programul” sau platforma teoretică a interpretării (*știință și artă* deopotrivă) are în centru noțiunea de *hipertext*, termen preluat din limbajul informaticii, cu referire la *rețeaua cu noduri*, specifică anumitor texte literare. Prezența *hipertextului* într-o creație literară, consideră autoarea, conferă hermeneuticii drepturi depline asupra acelei opere literare.

Formată din patru părți (*Sub semnul lui Janus, Lumea și oglinda, Irealitatea existenței, Lumea ca pre-text hermeneutic*), cartea își află punctul de climax în ultimul capitol, care are același titlu ca și partea a patra. Mai mult decât concisa introducere intitulată *Hipertexte*, și completând-o în chip fericit pe aceasta, ultima secvență a cărții conține cheia puterii de *re-povestire* a unor mari texte, răscitite în decursul timpului și în multiple feluri interpretate. Aici, în ultimul capitol, ni se spune că, propriu-zis, *re-povestirea* nu are ca obiect *cărțile*, deși, firește, cărțile sunt punctele de pornire ale demersurilor hermeneutice, ci *lumile* cărților, și aceasta, deoarece „cartea este Lumea figurată în simbolismul Cuvântului” (p. 237). *Lumile* cărții sunt plurivalente, așadar plurisemantice, fundamentate cum sunt de simbolismul cuvintelor și întotdeauna marcate de istorie, de tradiție, de mituri și, cu deosebire, de experiența *situării în lume* (cu toate coordonatele ei definitorii) a receptorului ideal care este sau ar trebui să (vrea să) fie hermeneutul.

Pentru că asumă aceste exigențe, multe dintre exegezele Roxanei Sorescu din această carte pot fi comparate, schimbând ceea ce este de schimbat, cu interpretările cu care și-a obișnuit cititorii André Scrima, interpretări despre care chiar autoarea spune: „indiferent de subiectul concret pe care îl dezvoltă, un text de A. Scrima are valoare modelatoare, matriceală: oferă modelul unui tip de gândire și al unui tip de situație în lume care poate fi aplicat în neînmărate alte împrejurări particulare” (p. 237). Fără a fi dominate de o finalitate sapiențială consecutivă mistagogiei creștine implicite, precum textele lui André Scrima, interpretările Roxanei Sorescu pot fi receptate ca autentice *exerciții de situație în lumea plină de sensuri* a operei, exerciții convergente cu eforturile de situație („locuire” ar fi spus Heidegger) în existență, în cultură, în spațiul creației sau în cel al credinței în toate acestea. Procedând astfel, autoarea creează adevărate breșe în ceea ce Hans-Georg Gadamer (în *Actualitatea frumosului*) numea *orizont de interpretare*. Ea își creează, în destule cazuri, propriul său *orizont de interpretare*, fapt ce o singularizează în spațiul *criticii literare* românești, în mod tradițional înecată în impresionism, ca și în spațiul *istoriei literare*, concepută la noi aproape cu regularitate numai în spirit pozitivist.

Astfel se întâmplă în cazul concret al *re-citirii lumii* din textul *Inspecțiune* al lui I. L. Caragiale ca pe o ilustrare parodică a filosofiei lui Kant asupra moravurilor. În acest orizont de interpretare, nenca Anghelache încarnează exemplar eșecul metafizicii kantiene. Dar să dăm cuvântul autoarei pentru descrierea „punctului nevralgic al moralei kantiene”, pe care Caragiale îl dezvăluie în scenariul agonal al croului său: „Dacă Anghelache ar fi un om cinstit pentru că nu voiește nimic altceva, activitatea lui ar fi însoțită de o siguranță, de o lipsă de tentație care, suprimând negativul psihic, ar învecina-o cu plăcerea, ar fi deci, kantian imorală. Executată din constrângerea unei voințe care își prescrie normele conform legii, ea duce obligatoriu la scindarea psihicului, la nevoia unei *autorități de validare*, dar și de *constrângere* asupra căreia omul să transfere responsabilitățile care, îndeplinite timp îndelungat fără plăcere, încep a-l împovăra peste limitele rezistenței psihice [...]. Geniul lui Caragiale demonstrează în câteva pagini că acela care trăiește după morala lui Kant sfârșește după principiile lui Freud” (p. 13–14).

Dacă în unele situații (precum în interpretarea textului *Inspecțiune*), autoarea convoacă la un dialog (polemic) interpretările anterioare, tocmai pentru a-și reliefa mai puternic unghiul propriu de înțelegere, în alte situații, ea își modelează orizontul de interpretare cu o naturalețe de invidiat, mergând până la limita (seducătoare) a *reconstruirii evasiartistice* a lumilor din texte. Așa se întâmplă în cvartetul de interpretări dedicate lui Ion Creangă: *Dănilă Prepeleac* sau *Despre metaforă*; *Soacra cu trei nurori* sau *Despre ironie*; *Politica burții* sau *Un scenariu arhetipal*; *Harap-Alb* sau *Despre*

autoeducație; ca și în interpretarea romanului *Baltagul*: *Creangă și Sadoveanu. Scenarii justițiare sau „Nici o faptă fără răsplată”*.

Surprinzător în cadrul acestor exerciții de *reconstruire* (#*repovestire*) a lumii din texte arhicunoscute este faptul că înnoirea și îmbogățirea orizontului de interpretare nu se fac exclusiv pe seama achizițiilor livrestii ori larg culturale (predominante acestea, totuși, în amplul capitol dedicat *Crailor de Curtea-Veche*), ci pe seama intensificării „locuirii”, a situării creatoare în lume, din unghiul unui realism filosofic, cu puterea de a exfolia adevărul „lumilor ficționale” din superstratificatele prejudecăți și manierisme critice cu care istoria literară l-a încărcat.

Capitolele consacrate *repovestirii lumilor* din textele literare pomenite anterior au cea mai mare pondere în economia cărții și reprezintă, după opinia noastră, principalul centru de interes al volumului. Pe lângă acestea, în cartea de care ne ocupăm, se găsesc și alte capitole, de interes pentru comparatistica literară (cf. *Paralelisme: Hortensia Papadat-Bengescu și Guy de Maupassant; Eminescu și Edgar Poe*), sau capitole vizând o mai dreaptă considerare a dimensiunilor și tipului de creativitate în cazul unor scriitori clasici, precum Eminescu (cf. *Mituri convergente în opera lui Eminescu: Narcis și Orfeu; Conceptele negative în gândirea poetică eminesciană* etc.), sau clasicizați, precum Mircea Eliade (cf. *Fețele lui Janus*), sau al altor scriitori, precum George Bălăiță, Mircea Cărtărescu, Adrian Oțoiu, Mariana Ionescu (toți interpretați în capitolul *Lumea și oglinda*).

În concluzie, *Lumea repovestită* a Roxanei Sorescu, eminent critic și teoretician literar, este o carte plină de interpretări *care se țin minte*, fapt rar întâlnit și greu de realizat în secolul hermeneuticii (cum a fost adesea numit secolul XX) și în contextul unei culturi a interpretării, mai degrabă inflaționiste. Performanțele interpretative singulare pe care le atinge autoarea cărții de față se explică, credem noi, prin *originalitatea* (consecutivă *originarității*) *situării în lume*, cu tot ceea ce lumea presupune și impune: viață, istorie, tradiții, cultură.

Lucia Cifor

RODICA MARIAN și FELICIA ȘERBAN, *Dicționarul „Luceafărului” eminescian. (Și textul integral al poemului)*, Cluj, Editura „Clusium”, 2000, 324 p.

Demersul de alcătuire a lucrării *Dicționarul „Luceafărului” eminescian* este profund inedit. Reprezintă un factor de noutate absolută: prima lucrare lexicografică consacrată unei singure opere poetice românești.

Un dicționar presupune o tehnică filologică aparte, un filon informativ de factură specială. A realiza ceva inedit în cadrul acestei categorii este un fapt care antrenează efort substanțial, dublu dimensionat, privind semantica limbajului poetic + tehnica taxinomică de tip lexicografic. În cadrul rigid al unui lexicon, condeiul exegetic nu-și poate permite descătușări larg explicative. Forța de sinteză se echilibrează cu necesarul analizei conform unor parametri specifici. Pe de o parte, se prezintă caracterul tehnic al tipului de lucrare, pe de altă parte, se manifestă subtilitatea, ambiguitatea și dispersia magmei limbajului poetic. Forfecat între parametrii mai sus menționați, realizatorul unui astfel de lexicon are foarte puține șanse de izbândă, cu atât mai mult cu cât însăși ideea de izbândă este, în acest caz, confuză. La un capăt al ei stă schema unui dicționar explicativ, la celălalt – poemul însuși.

Cartea în discuție conține, în primul rând: *Geneza Luceafărului (Scurt istoric, Relațiile dintre basmul versificat și poem, Versiuni manuscrise autonome)*; apoi sunt urmărite *Variantele Luceafărului și valoarea filosofico-poetică a formei genuine*. Toate aceste variante relevă opțiunea teoretică a lucrării privind *Conceptul poetic de text integral* conform căruia poemul eminescian își multiplică valențele atunci când este văzut în integralitatea tuturor versiunilor sale (manuscrise). În felul acesta se poate reconstitui nașterea punctelor de sensibilitate primordial-ingenuă, zonele de travaliu intens (deci obsesiile) și opțiunile semnificative prin finalitatea lor. Faptele sunt desfăcute cu acuratețe și reasamblate curajos – este vorba de un curaj al răbdării analitice și de unul al forței de

reînchegare. Autoarea acestor capitole (Rodica Marian) și-a dovedit deja virtuozitățile într-o altă carte de referință (*Lumile LUCEAFĂRULUI*, Cluj, Editura „Clusium”, 1999) care formează, împreună cu actualul dicționar, o subtilă și minuțioasă prezentare genetică a poemului.

Dicționarul propriu-zis este introdus printr-un aparat critic temeinic (*Concepția dicționarului, Principiile de redactare*) realizat de Felicia Șerban și își desfășoară angrenajul preluând câte ceva din modelul predecesorului *Dicționar al limbii poetice a lui Eminescu*. Opțiunea este limpede îndreptată spre o lexicografizare semasiologică de tip clasic (pentru lexicografia românească). Lexiconul arată ca un dicționar general explicativ. Diferențele se dovedesc a fi însă de substanță. Ne găsim în fața unei lucrări care prezintă limbajul poetic eminescian într-o formă „crudă”, „ingenuă”, implicând sub fiecare cuvânt toate utilizările, transformările, deplasările primordiale de sens. Se focalizează cel mai subtil și dificil moment al creației poetice: desprinderea sensibilă de lingvistic a entității poetice. Versiunile și variantele reproduse în anexa de la finele volumului refac versul poetic spart în definiții și seme. Această posibilitate recuperatorie este un fapt esențial care conferă analizei obiectivitate. Recunoaștem aici abilitățile eterne ale lexicografului, deprinderi care se capătă practicând una dintre cele mai dificile meserii filologice a tuturor timpurilor: lexicografia. Aceste abilități se formează greu, dar cele două autoare, lexicografe de profesie, au trecut prin proba de foc a *Dicționarului limbii române*, ediția redactată, de peste o sută de ani, sub egida Academiei Române. Deschiderea ambelor autoare spre limbajul poetic, spre stilistică și poetică (sunt, atât Rodica Marian, cât și Felicia Șerban, redevabile analiste ale acestor aspecte), ține treaz spiritul filologului și sensibilitățile sale estetice. Cele mai multe definiții și paranteze sunt edificatoare, reușind să surprindă nucleul de „concentrat” poetic care ne sunt propuse cu subtilitatea și grija întru cuvânt a lexicografului. Un articol ca ADÂNC, de exemplu, surprinde structurile poetice prin definiții scurte, dominant sinonimice, extrem de concludente – după părerea noastră; seria sinonimică găsește tonul neutru și revelator în același timp – ton deosebit de greu de aflat la acest nivel exegetic. Verbul A CÂDEA cuprinde în redactarea lui o rețea de paranteze care reușesc să fixeze repere ale cosmologiei eminesciene („Contextul evocă geneza galaxiilor” sau „contextul se referă la dispariția astrilor în ciclul continuu al sfârșitului și al regenerării”), iar citatele se inserează edificator, alcătuiind, cu intarsiile parantezelor, un cadru de referință punctuală. Prin intermediul adjectivului MIC, -Ă se disociază trei coordonate ale noțiunii poetice corespunzând unei triple dimensionări: spațiale, temporale și etice. Definiția sintagmei *Micul eu* focalizează explicativ proiecția nimicniciei individualității pe canavaua infinită a veșniciei Universului: „= individualitatea umană (egocentrică), a cărei conștiință este redusă la limita unei vieți și care nu înțelege legea universală a veșnicei renașteri”.

Acest lexicon poate fi considerat ca inaugurând o nouă modalitate analitică.

Ne vom permite o serie de sugestii. Astfel, considerăm că ar fi fost mai bine să se evite în mai mare măsură definițiile unor termeni cu funcție poetică maximă pentru a se ocoli inerenta banalitate a „explicațiilor” lexicografice; soluția parantezelor – prezentă în multe cazuri ca excelență rezolvare – ar fi putut fi extinsă (cf. CLIPĂ, FOC, VAL). Uneori definiția este mai puțin susținută de un sinonim „prea” popular sau rar, ori poetic la rândul lui (la alt nivel intensiv). De exemplu: AȘTEPTA „A adăsta” (*Lângă fereastră, unde-n colț/ Luceafărul așteaptă*); CER „firmament” (*Iar ceru-ncepe-a se roti/ În locul unde piere*), CĂRARE „Fig. Traseu” (*Pe mișcătoarele cărări/ Corăbii negre duc*). Apar cazuri când sistemul de corelații este inadvertent. Ex. BRAȚ „Mână” (*În negru giulgiu se înfășor/ Marmoreele braț*), MÂNĂ „Extremitatea inferioară a brațului”. Unele paranteze s-ar fi cerut poate explicate, în ideea accentuării gradualității de intensitate pe care dicționarul o evidențiază: „(Metaforic)” „(În construcția poetică)” (cf. ORB, AVEA, LINIȘTE etc.). În felul acesta s-ar fi înțeles pe deplin de ce ODOR sau GIUVAER („ființă iubită”) – substantive – sunt considerate figurate, iar ORB – adjectiv – este notat ca metaforic. Referindu-ne la ultimul articol (ORB) credem că definirea adjectivului, în cadrul sintagmei *uitare oarbă*, prin „Complet, desăvârșit, total” nu este o alegere fericită. Versul eminescian nu îmbracă sintagma cu un sens poetic ce trimite spre ideea de finalitate, completitudine, desăvârșire. Sinonimele care definesc grupul sintagmatic al celor două cuvinte ar fi aproximativ: „nonrațional, suprauman”, pentru că imagina care ne este sugerată este receptarea vidului cosmologic al Dumnezeui din perspectiva Luceafărului atins de aspirații umanizante: *Căci unde-ajunge nu-i hotar/ Nici ochi spre a cunoaște/ Și vremea-ncearcă în zadar/ Din goluri a se naște/ Nu e nimic și*

totuși e/ O sete care-l soarbe/ E un adânc asemenea/ Uitării celei oarbe. Intuirea poetică a nimicului care, deși nu e – este totuși, trimite spre suprarationalul intrat în relație cu „întregul”, cu desăvârșirea Creatorului. Nu interesează dacă uitatea este totală, desăvârșită, completă, incompletă sau parțială. Însă a transforma în definiție sau în comentariu lexicografic tehnic și sec o atare structură poetică echivalează cu un infern exegetic; o întreprindere ca cea de față are nevoie nu atât de sugestii analitice, cât de rezolvări concret-tehnice. Urmărind corlativ articolul UITARE, acum aceeași sintagmă (*uitare oarbă*) este proiectată din perspectiva substantivului. Această dublă interpretare reprezintă un fapt de subtilitate exegetică: după cum accentul analitic apasă pe unul sau pe altul dintre termenii sintagmei, sensul poetic se modifică.

Lucrare de excepție, lexiconul realizat interesează pe acei cititori (specialiști) iubitori ai poemului eminescian și sensibili la valențele artistice ale limbii. Acest dicționar își propune și reușește o taxinomizare lexicografică neașteptat de lină în cadrul agitat și aspru, dur și subtil al laboratorului de creație eminesciană.

Cristina Florescu

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

„Études balkaniques”, Sofia, XXXVI, nr. 4/2000.

Publicația se impune atât prin diversitatea temelor abordate, cât și prin erudiția colaboratorilor. Astfel, în numărul 4 din anul 2000, rezultatele unor minuțioase cercetări de istoriografie stau alături de importante studii de istorie și teorie literară, dezvăluind complexitatea preocupărilor și perspective inedite de abordare: *Mustafa Kemal Atatürk and Bulgarian – Turkish Relations (1923–1938)* (de Dj. Hakov), *Atatürk and Modernisation* (de Y. Sarinay), *L'organisation et le fonctionnement du premier Parlement albanais (1920)* (de K. Naska), *Birth of the Conflict: the Young Turk Regime and the National Movements in European Turkey 1908–1910* (de Z. Părvanova), *Les Bulgares et l'idéologie d'intégration nationale croate (1878–1914)* (de R. Bozilova), *Le choix du gouverneur-général de l'île de Crète après le conflit gréco-turc de 1897* (de B. Samardziev), *Die Intellektuelleneliten Rumäniens am Ende des 20. Jarhunderts* (de A. Sterbling), *Between the Contradictions of Reality and the Fascination of Dreams* (de L. Kirova), *Metaphysical Nature of the Ego in Mediterranean Slavic Poetry* (de A. Balceva), *Une hypothèse concernant l'origine du voievode valaque Jean Basarab (env. 1324–1352)* (de L. Krăstev), *Sépultures et cénotaphe à ensevelissement de chevaux de la période du Premier royaume bulgare* (de N. Hrisimov), *La double toponymie de quelques cités pontiques* (de M. Crișan), *Unknown Inscription on a Justin I and Justinian I Coin* (de C. Dimitrova-Choudilova). Un exemplu ce confirmă înaltul profesionalism al celor care semnează articolele din „Études balkaniques” este studiul *Between the Contradictions of Reality and the Fascination of Dreams (On some essential features in the typology of Balkan writers)* de Lilia Kirova (Institutul de Studii Balcanice). Autoarea prezintă o viziune de ansamblu asupra activității scriitorilor din Balcani, stabilind atât particularitățile ce fac distincție între scriitorii din secolele al XVIII-lea – al XIX-lea și cei din secolul al XX-lea, cât și tipologia literaturii create în această zonă geografică față de cea din vestul Europei. Concluzia acestui studiu este definitorie pentru structura culturală și psihologică specifică activității intelectuale, în general, și celei literare, în special, din Balcani: „Astfel de reflecții confirmă prezența lumilor diferite, a unui mediu cultural variat și polifon provenind din straturi străvechi de civilizație, precum și a unificării spiritului intelectual analitic al vestului cu perspectiva interioară mistică a estului” (*op. cit.*, p. 98).

Ofelia Ichim

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

„Études et documents balkaniques et méditerranéens”, Paris, nr. 23/2001.

Unul dintre cele mai interesante studii din acest număr al revistei este *From Folklore and Ethnography to Ethnology a Difficult Path in the Balkan Countries* de Eleftherios Alexakis, care propune o analiză a pătrunderii antropologiei etnologico-sociale în țările din Balcani. Astfel, se atrage atenția că în țări în care se folosește termenul „etnografie”, precum în Bulgaria sau Albania, ori termenul „etnologie”, ca în Iugoslavia, sensul acestora este perceput diferit față de țările din vestul Europei. În țările balcanice slavofone, disciplina desemnată de acești termeni este mai mult descriptivă. Într-o mare măsură este asociată cu istoria evismarxistă și într-o mai mică măsură cu științele sociale; alcătuiește o specialitate în institutele de istorie. Și în Grecia, deși din alte motive, folclorul se predă de obicei în departamentele de istorie din universitățile mai noi. Încercând o definiție, autorul menționează că în științele sociale folclorul este considerat ca o disciplină interesată de evenimentele culturale, precum și de evenimentele izolate, etnografia este disciplina interesată de regiunile și de grupurile culturale, iar etnologia își găsește esența în sistemele socioculturale. Pornind de la aceste definiții, precum și de la câteva reviste de specialitate reprezentative din diferite țări din zona menționată, cercetătorul urmărește în ce măsură cele trei tendințe au fost adoptate. „Revista de etnografie și folclor” din România este considerată complet diferită prin varietatea subiectelor și prin nivelul de abordare (bibliografie actualizată, circulația ideilor antropologiștilor clasici din vest, precum și a conceptelor moderne). În unele referințe, studiile de folclor sunt echivalate cu etnografia (Petru Caraman). Astfel, în România – care nu face parte, propriu-zis, dintre țările balcanice –, termenii „antropologie socială” și „antropologie culturală” au fost preluați, în mod uzual, cu mult mai mult timp în urmă decât în țările balcanice. Celelalte reviste citate (din Bulgaria, Albania, Serbia, Cehia, Slovacia) oferă o cu totul altă imagine. Studiile sunt, în cea mai mare parte, doar descriptive și abordează o interpretare evismarxistă (cu frecvente referiri la Marx, Engels, Lenin și la reprezentanți ai conducerii politice oficiale). Sunt incluse numeroase articole referitoare la etnogeneza popoarelor din această zonă – ceea ce a constituit esența conceptului de „etnologie” pentru specialiștii din respectiva arie geografică. În țările slavofone, etnograful rus Bromley exercită o influență deosebită. Prin contrast, referirile la autori clasici de etnologie și antropologie socială sunt sporadice ori cu totul inexistente.

Alte articole remarcabile sunt *Les Valaques de Bulgarie; ethnicité et nation* (de Ekaterina Anastassova), *Le système successoral coutumier dans la société rurale bulgare* (de Kamen Dontchev), *Cultural Change and Social Meanings to the Romanian Peasants from Lapuș* (de Ștefan Dorondel), *The Role Of Young People in Cultural Change in Villages Communities* (de Zoja Karanovic, Vesna Katic), *De l'organicité à la décomposition démographique; une analyse du milieu villageois de la Transylvanie du Nord-Ouest* (de Gheorghe Siseștean), *La terminologie albanaise du mariage: contribution* (de Cătălina Vătășescu).

Ofelia Ichim

STELIAN DUMISTRĂCEL, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii-motivații*, ediția a II-a, revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001, 534 p.

Titlul cărții reprezintă, de fapt, formularea metaforică a poziției autorului față de obiectul cercetării sale, definită pe coperta a IV-a: „Pornind de la *pânza albă-îmțoliu*, expresia a *urmări până-n pânzele albe* a căpătat, în imaginea profană, valoarea de etalon al stăruinței de a duce lucrurile până la capăt”. Ideea unui titlu sugestiv pentru dicționarul de expresii i-a fost inspirată profesorului Stelian Dumistrăcel – după propria-i mărturisire – de două modele: *Das geht auf keine Kuhhaut* „asta nu încapă nici pe o piele de vacă” a lui Kurt Krüger-Lorenzen și *La puce à l'oreille* „puricele în ureche” de Claude Duneton – expresie-simbol a „frământării și înfrigurării autorului” în căutarea unor sensuri absconse ale idiotismelor.

Dacă avem în vedere că prima lucrare despre „cuvinte, metafore, expresii”, *Lexic românesc*, i-a apărut în anul 1980 (la Editura Științifică și Enciclopedică), putem data interesul autorului pentru

„originea și vârsta cuvintelor” în anii '70. În mod vădit, însă, această pasiune de a vedea în cuvinte și alteceva decât simple instrumente de comunicare, de a descoase cuvintele, de a le întoarce pe toate fețele, de a scruta ce se află „dincolo” de ele, de a demonta expresiile și a le reconstitui „biografiile” este o a doua natură a lui Stelian Dumitrăcel, altfel spus, o vocație. Aventura palpitantă și fascinantă în lumea cuvintelor l-a purtat prin hățișurile tuturor disciplinelor despre om, societate, limbi, culturi, captivându-l și pe cititorul, mai mult sau mai puțin inițiat, atras de astfel de explorări.

Încă din anul 1980, autorul propunea „o analiză privind crearea, evoluția, tipologia și capacitatea de plasticizare a *expresiilor idiomatice* [subl. a.], cele mai clocovite contexte lingvistice pentru înfățișarea cuvintelor ca produse glesfuite de gândire, la lumina și, cel mai des, la căldura sensibilității” (*Lexic...*, coperta a IV-a). Comunicând mereu concluziile cercetărilor sale, în emisiuni radiofonice sau TV (unele realizate personal), în presa culturală, în prelegeri universitare, în reviste de specialitate, la sesiuni științifice naționale și internaționale, autorul a fost în permanent dialog cu cei interesați, receptând sugestii, idei, ale căror autori sunt citați cu meticuloasă deontologie profesională, chiar când este vorba de uzuale discuții cu studenții. Treptat, s-a finalizat, după 17 ani, acest volum, într-o frumoasă ținută grafică, având pe coperta întâi o reproducere a tabloului „Spălătorcasa” de Ștefan Luchian, imagine care „acoperă” o provocare ironică la adresa „resemantizării frizând absurdul” (p. 19).

Densă și concisă, *Prefața* la prima ediție cuprinde „precizări de optică și intenționalitate”, pornind de la accepția termenului *expresie* și de la sensul determinantului *românesc* „care este întâlnit în vorbirea și scrierea românească” – pentru a nu se confunda cu acela, mai restrâns, de „specific limbii române”. Un succint istoric al cercetărilor similare anterioare ni-i indică printre precursori pe B. P. Hasdeu (perspectivă enciclopedică), pe Iuliu Zanne (cu cele zece volume de proverbe tratate istoric și comparativ), pe Lazăr Șăineanu, Vasile Bogrea, Al. Graur (cu analize semasiologice și etimologice), pe Iorgu Iordan (din punct de vedere stilistic), pe Sextil Pușcariu (ca istoric și filozof al limbii), pe Gh. Ghibănescu, I. C. Chișimă și H. H. Stahl (cu argumente din istorie, folclor și etnografie). În fine, contribuțiile anterioare ale autorului de socio- și etnolingvistică se regăsesc în bibliografiile articolelor din dicționarul recent publicat.

Selecția expresiilor s-a făcut prin prisma „istoriei mentalităților autohtone”, care a stat la baza unui curs universitar de *etnostilistică* (elaborat în anii 1996–1997). Sunt, astfel, discutate „efecte ale exprimării formelor mentale primare, legate de orientarea individului și a colectivităților în spațiu (pădurea, apcl), în corelație cu timpul (calendarul popular, meteorologie empirică), de ocupații primordiale (vânătoare, pescuit, agricultură), raportate la tipare general umane și regionale («europene»), prin considerarea fenomenelor poligenezei și aculturației. Pe coordonate ale antropologiei culturale se situează, apoi, referirile la magie și credințele religioase («păgânism» întârziat, pătrunderea unor practici «păgâne» în ritualurile creștine), la vechile obiceiuri familiale și la dreptul cutumiar, la confruntarea cu alte etnii și civilizații (cu manifestări de acceptare, dar și de alteritate negativă)” (p. 8–9).

Original și unic din punctul de vedere al concepției, acest dicționar de etimologie frazeologică se interferează, parțial, cu lucrările interdisciplinare – citate în prefață – *Mic dicționar folkloric (Spicuri folklorice și etnografice comparate)* al lui Tache Papahagi (apărut în 1979) și *Dicționar de imagini pierdute* de Gh. I. Tohăncanu (1995), pentru neologisme românești de proveniență latino-romanică.

Pe lângă sursele de materiale și exegeze – impresionant de numeroase – din bibliografia siglată, sunt citate contexte care provin din: comunicarea verbală, din mass-media, din texte populare (folclorice și „etnotexte” publicate sau înregistrate personal), din literatura română veche, clasică, modernă și contemporană. Incursiunile în beletristică îi prilejuiesc autorului, nu de puțin ori, judecăți critice de valoare asupra operelor citate. De exemplu, în comentarea expresiei *oificarea caprelor* „enunț expresiv ilustrând ideea devenirii, a metamorfozei”, folosită de Nichita Stănescu, remarcă la acesta „sfidarea fără speranțe a «solidarității lexicale»” (W. Porzig, E. Coșeriu), inerțiale, automatizate, rezultate ale «cercului» pe care, după Wilhelm Humboldt, limba îl trasează în jurul vorbitorilor și din care puțini încearcă să iasă și din care, de fapt, este greu de ieși”, dând și alte probe de «erezie» ale unui încrâncenat act de *dezgrăire* (subl. a., p. 280). Astfel de interpretări subtile și pertinente aflăm și cu privire la operele altor scriitori, printre care Marin Preda și Marin Sorescu.

Articolele – „biografii” ale imaginilor și „motivații” ale evoluțiilor sensurilor – nu se limitează la soluții preluate din dicționare, ci se constituie în adevărate (micro-)monografii, mai ample atunci când expresiile au constituit obiect de studiu aprofundat, ca în cazul cuvintelor-titlu *neamț*, *neamșesc* și *neamțoaică* (v. *Germanul în ruralul românesc*, 1996, și *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen...*, 1999); *neamț*, *neamț cotoșleant*, *a se face neamț*, *a lua luleaua neamțului*, *a merge drept ca neamțul*, *a spune drept ca neamțul*, *cald neamșesc*, *denie neamșescă*, *haine neamșesti*, *june neamșesc*, *a ajunge neamțoaică*.

Departă de ideea curentă că „dicționarele se fac din dicționare”, valabilă parțial pentru cele explicative, dar motivând lejer, uneori, fraudă științifică, mai ales în cele de domenii, Stelian Dumitrăcel nu numai că dă dovadă de probitate profesională citând dicționarele (chiar și pe autorii unor sintagme), ci le preia în mod critic, completând, comentând sau amendând, când este cazul: ironic, câteodată, când o etimologie naivă a termenului *oxo* este preluată fără discernământ; neiertător, altădată, când în *Dicționarul limbii române* (serie nouă) se face „o tratare lexicografică neîntemeiată” și „o simplificare păgubitoare pentru istoria cuvântului” (*pușcărie*) sau când nu se fac nuanțările de sens convenite pentru verbul *a paște* în expresiile *a paște bobocii* și *a paște vântul* (*vânturile*).

Prefața *La a doua ediție* marchează receptarea primei ediții, întregeste imaginea concepției și evidențiază noutățile: șase expresii noi sub cuvintele-titlu din prima ediție și 54 de expresii în plus, referitoare la rituri funerare, la istoria relațiilor comerciale, la contactele cu diferite popoare și la alte teme „ilustrând aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității” (p. 17).

Din modul exigent în care a fost alcătuită cea de a doua ediție, reiese, o dată în plus, că soluția aleasă este cea a lucrului bine făcut, iar nu cea mai comodă, a unei „Addenda”. Materialele noi (cam 30% din text) sunt inserate fiecare la locul potrivit, chiar dacă a fost nevoie de refacerea indicilor (de cuvinte, de expresii și de enunțuri parcmilogice) și a bibliografiei.

Tratarea lexicografică a unui material atât de vast, cu multe corelări interne, a fost pentru autor o constrângere, dar a înlesnit – cum o recunoaște – „înfățișarea ordonată, sistematică (cu evitarea efectelor ispășii narative) și convingătoare a soluției problemelor...” (p. 18).

A fost găsită, în această lucrare, formula cea mai potrivită pentru un demers științific destinat unui cerc mai larg de cititori decât cel al specialiștilor.

Dicționarul este, de fapt, o carte erudită, de autor, care poate fi consultată cu folos, dar care trebuie citită integral, pentru că în ea se reconstituie imaginea globală a unei lumi, ca într-un „adevărat puzzle” (autorul citat al comparației este Pierre Guiraud), reconstituirea presupune nu numai cunoaștere, ci și perspicacitate, intuiție creatoare și simț al măsurii, care nu permite proiecții neîntemeiate sau false. Lectura cărții este incitantă, provocându-l pe cititor să facă asociații insolite de idei, să caute și alte ipoteze, să prelungească raționamentele cu elemente din propria-i experiență culturală, să polemizeze imaginari cu autorul. Așteptăm cât mai multe ediții „augmentate” la care, cu siguranță, lucrează autorul.

Lucia Cireș

GUSTAV ADOLF LEHMANN, *Ansätze zu einer Theorie des griechischen Bundesstaates bei Aristoteles und Polybios*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001, 118 p.

Volumul *Excurs la o teorie a statului confederat grec la Aristotel și Polybios* se distinge printr-un grup de șapte studii, după cum urmează: *Cuvânt înainte*, *Statul confederat în istoria antichității grecești*, *Locuitorii Beoției și schițarea unui proiect de constituție în Hellenica Oxyrhynchia*, *Statele confederate din timpul lui Aristotel*, *Polybios și comunitatea (koinon) aheilor*, *Achaia și Confederația secolelor III-II î. H.*, *Colegiul legiuitorilor ahei și lista reprezentanților acestora de la Epidaurus*.

Autorul ține să mulțumească în mod deosebit lui Rudolf Kassel (Köln), care a consultat cu entuziasm o primă formă a manuscrisului și a completat-o cu indicații valoroase. Precizează că, în

continuare, a lucrat la adăugiri și corectură, ajutat de fostul său asistent Bruno Bleckmann (Strasbourg) și de asistenții săi din Göttingen, Boris Dreyer și Dorit Engster. Mai mulțumește, de asemenea, doamnei Ochsenreiter pentru colaborarea la alcătuirea catalogului final. Tot autorul menționează că se înțelege de la sine că, în volum, s-au mai putut strecura greșeli și nclămuriri, dată fiind dificultatea subiectului cercetat.

La baza apropierii între diverși autori clasici antici au stat eseurile lui Montesquieu, editate sub titlul *Federalismul*, care au beneficiat de o amplă campanie de presă în statul New York (din octombrie 1787 până în mai 1788), pentru ratificarea constituției americane din 17.IX.1787. Elemente din istoria statelor confederate pot fi reperate încă din antichitatea greacă și tot aici se regăsesc bazele edificării unui stat federativ și consultativ.

Autorul identifică mărturii antice și exemple de istorie constituțională greacă, știut fiind că Aristotel, ajutat de discipolii săi, a fost cel dintâi care a studiat și expus constituțiile a 158 de state grecești (păstrată fiind numai scrierea sa asupra constituției ateniene), cercetare care a stat la baza teoriilor expuse în *Politica*.

Lehmann mai citează, la un moment dat, manuscrisul de o deosebită importanță al lui Ubbo Emmius, *Vetus Graecia*. Se insistă asupra termenilor referitori la realități politice din federația elenă precum: *gens, civitas, societas, res publica* și, de asemenea, asupra situației câtorva oraș-state care erau subordonate autorității centrale.

Devin foarte utile, în acest sens, izvoarele istorice antice ale lui Polybios, Livius și Plutarh și, respectiv, opiniile lor despre principiul separării de orașul-nucleu (metropola). Operele lui Polybios rămân principalul izvor antic pentru perioada 220–144 î. H.; el însuși fiind o personalitate proeminentă a Ligii Aheene, cercetează cauzele creșterii și descreșterii statelor antice și introduce un element nou – aspectul politic –, lucrările sale exercitând o influență covârșitoare asupra lui Titus Livius, Diodor din Sicilia, Machiavelli și Montesquieu, dintre care ultimii doi au valorificat chiar aceste prețioase idei pentru propria lor gândire politică.

Argumentarea cu exemple antice are un rol recunoscut ca importanță, în momentul temporal de ratificare a constituției și a instituției prezidențiale.

Gustav Lehmann se referă în partea a doua a cărții la statele componente ale țării „mame” grecești, în special la Etolia și Ahaia, care au jucat un rol foarte important în secolele III–II î. H., precum și la orașele-cetăți (Atena și Sparta) în așa-numitul război al Cremonizilor (266–262 î. H.) și eforturile lor de a se elibera de hegemonia macedoneană asupra Eladei, deoarece cucerirea acestor cetăți de către aristocrația militară gentilică macedoneană a însemnat un regres în toate privințele. Cunoaștem faptul că Sparta era organizată ca monarhie militară revoluționară.

Deja în 224 î. H. se produce unirea aheilor cu alte state grecești: Akarnon, Beoția, Epir, a căror autonomie statală a fost respectată. Astfel, garantau drepturi egale în fața instanțelor federale, fără a se mai permite un regres în ceea ce privește legislația.

Mai târziu de secolul I î. H. și în continuare, cu consecințe pe termen lung, nu există (nici în *Geografia* lui Strabon) altă formă legislativă decât cea a obștii sau a comunității (Koinon) aheilor (încă din secolele III–II î. H. se vorbea de Federația Licienilor).

În concluzie, aflăm că, din timpurile arhaice ale secolelor VII–VI î. H. până în elenismul târziu, putem vorbi de state-națiuni grecești: nu numai o grupă mărginașă, ci și o bună parte componentă a lumii statale elenistice și-a avut propria evoluție istorică.

Ca reacție împotriva unor războaie pustiitoare a fost, după cum am amintit, lupta împotriva hegemoniei macedo-antigonidice, iar pe ruinele fostului imperiu al lui Alexandru Macedon apar marile state elenistice, regatul Selveucizilor, regatul macedonean al Antigonizilor, în care se vor dezvolta elemente de filosofie socială, care sunt analizate în lucrarea de față.

Nicoleta Borcea și Amalia Voicu

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iasi, str. Th. Codrescu, nr. 2

ULRICH SCHINDEL, *Die Rezeption der hellenistischen Theorie der rhetorischen Figuren bei den Römern*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2001, 208 p.

Capitolele din prezentul volum, *Receptarea teoriei elenistice a figurilor retorice la romani*, se referă la cercetări asupra poemului *Carmen de figuris* și asupra lui *Anecdoton Ecksteinii*, fiecare din cele două părți incluzând *Exemple, proveniență și prelucrare, Alegerea și instituirea tropilor, Termeni latinești referitori la tropi și vocabularul specific, Situația și evoluția tropilor*.

Autorul relevă că cercetările efectuate asupra poemului *Carmen de figuris* cu privire la denumirile tropilor și selecția lor, precum și exemplele au fost astfel puse în lumină încât a fost posibilă stabilirea unei liste de tropi, iar varianta oferită, mai bogată, aduce mult mai mult decât permiteau tratatele mai vechi, cunoscute.

În lucrare, autorul arată că a devenit evident faptul că această culegere de referință nu a apărut în secolele IV–V d. H., în manualele grecești, cum se credea, ci în niște tratate latinești privitoare la tropi, care au fost folosite încă din timpul epocii împăratului August. Acestea din urmă s-au transmis prin intermediul manualului latin al lui Rutilius Lupus dar, dintru început, probabil, într-o ediție incompletă, ca aceea de care beneficiem astăzi – sau printr-un alt tratat latin ulterior, care reproduce, incluzându-l, *Carmen de figuris* în varianta grecească, anexându-i exemple clarificatoare și determinând o creștere a dimensiunilor sale inițiale, așa cum s-a întâmplat în elenismul târziu.

Autorul ne spune că mai există o variantă provenită din manualele de poetică latine, printre ai căror autori se numără Quintilian, și care au ca trăsătură esențială denumirile tropilor.

S-au luat în considerare atât variantele grecești, cât și cele latine, având o altă viziune despre opera menționată, așa cum au stabilit Gorgias și Caecilius.

În contextul următoarelor cercetări, de data aceasta asupra lui *Anecdoton Ecksteinii*, stă faptul că această operă constituie un conglomerat format din diferite elemente. Partea a doua este chiar un extras din Quintilian – identică cu *Poetica* apărută în a doua carte de etimologie a lui Isidor din Sevilla.

Importanță pentru istoria *Poeticii* este deci atât partea a doua, cât și partea întâi, care include o bogată serie de figuri de stil, pentru care, în cuprinsul tratatului, vor exista încercări de unificare sub același gen.

Opera *Anecdoton Ecksteinii* corespunde secolelor VIII–IX d. H. și stă la baza manuscriselor celor două părți. Autorul menționează că a scos o ediție a întregii opere în 1987. Importanța AE I pentru tradiția poetică antică era atunci numai schițată foarte sumar. În carte, autorul de acum dorește să o detalieze. AE I începe într-un stil mai lejer, cu figura *energia* situată în introducere; urmează *paraprosdocimia*, care se află în AE II, imediat lângă tropul numit *tautologia*. Această serie numără 46 de tropi, dovedind singularitatea sa. Figurile relevante sunt detaliate în cuprinsul textului AE I, așa încât se poate repera cu ușurință calitatea unui astfel de izvor. Tropii provin din limba greacă, din care a fost realizată și o traducere în limba latină. Ei sunt cunoscuți în grecește ca *schemata*. După modelul vechilor tratate de poetică latine, s-au stabilit numele tropilor grecești, dar după model latinesc, dându-se astfel denumirea latină. Ilustrările sunt altele decât la Rutilius, care a tradus exemplele literare grecești în latinește; acestea au fost extrase din literatura latină – în speță din *Discursurile* lui Cicero, un mic fragment din *Eneida* lui Vergiliu, din *Comediile* lui Terentius (lipsesc exemple din Sallustius).

Așezarea aleatorie a figurilor nu este clară prin sine însăși, ea este uneori alfabetică sau după modelul *quadripartita ratio*. Cuprinzătoarele serii asociative permit să se recunoască aici trei tipuri de figuri corective, două tipuri de figuri de interogație, două tipuri de figuri de repetiție. Totuși, nu există o structură unitară. Aceasta ar putea să rezulte din fragmentul *character* din AE I. Subminarea figurilor una de către cealaltă ar putea fi luată în considerare pentru rezolvarea problemei asupra plasării AE I în tradiția figurilor de stil greco-romane; totodată, trebuie să se urmeze un fir călăuzitor al unei comparații detaliate cu alte vechi tratate de figuri de stil, atât grecești, cât și latine. Pentru aceasta, autorul lasă să se înțeleagă că trebuie să fie făcut un sondaj asupra următoarelor puncte esențiale: cercetarea asupra poziției figurilor de stil în text; stabilirea terminațiilor figurilor de stil latine; delimitarea vocabularului specific; analiza definiției figurilor; cercetarea dezvoltării ulterioare a figurilor de stil. De remarcat este, în această lucrare, și folosirea unui material foarte diversificat.

**ACTIVITATEA DEPARTAMENTELOR INSTITUTULUI
DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”
AL ACADEMIEI ROMÂNE
ÎN ANUL 2014**

În anul 2014, membrii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au realizat activitățile prevăzute în planul de cercetare al Academiei, dar și unele suplimentare, desfășurate preponderent în cadrul câtorva proiecte de cercetare naționale sau internaționale. Aceste cercetări s-au materializat în publicarea de volume colective și de autor, articole, studii, note și recenzii, precum și în participarea la diverse colocvii, congrese și simpozioane naționale sau internaționale, unele organizate chiar de către Institutul nostru, facilitându-se astfel schimbul de idei, diseminarea rezultatelor activității de cercetare, precum și stabilirea de contacte cu lumea academică din țară și din străinătate. De asemenea, în paginile celor două reviste editate sub egida instituției noastre (acreditate și clasificate în categoria B de forurile abilitate) sunt publicate și lucrări ale altor specialiști români sau străini. Activitatea colectivului nostru, dar și a Asociației Culturale „A. Philippide”, poate fi urmărită în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, cu apariții trimestriale, și pe site-ul www.philippide.ro.

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele Institutului:

1. În anul 2014, membrii departamentelor Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au continuat cercetarea în cadrul proiectelor academice cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Paralel, unii dintre cercetători au fost implicați și în alte proiecte de cercetare, cu finanțare extrabugetară.

1.1. În cadrul **Departamentului de lexicologie – lexicografie** (șef de departament, CS I dr. Gabriela Haja) s-a derulat, conform planificării pe anul în curs, proiectul prioritar *Tezaurul lexical al limbii române*, cu cele două teme de cercetare: *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, *Litera C* (inclusiv varianta informatizată) și *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial*. Pentru prima temă de cercetare, s-a continuat activitatea de documentare și de redactare a porțiunilor repartizate; pentru cea de a doua temă, s-a reluat activitatea de scanare, prelucrare, segmentare a articolelor dintr-o serie de dicționare care fac parte din bibliografia

DLR, precum și de validare a intrărilor prin intermediul interfeței CLRE. Astfel, au fost realizate 5 377 de fișe, au fost scanate 85 062 pagini de dicționar, la care se adaugă 3 724 de pagini din alte izvoare bibliografice, au fost prelucrate 9 200 de pagini și au fost validate 12 415 intrări. De asemenea, au fost prelucrate 83 de titluri, totalizând 56 909 pagini, parțial indexate în Biblioteca digitală a DLR; fișierului electronic al DLR. *Litera C* i s-au adăugat 560 de fișe; au fost validate și aliniate 54 649 de cuvinte-titlu din colecția de dicționare CLRE. Au fost prelucrate 64 de volume cuprinzând lucrări lexicografice, parțial indexate în Biblioteca digitală a DLR; au fost validate și aliniate 127 599 cuvinte-titlu din colecția de dicționare CLRE. La unele dintre aceste activități (scanare, validare) colaborează și cercetători voluntari.

A continuat activitatea de îmbogățire a bibliotecii DLR (cu circuit închis), începută anul trecut; în prezent, biblioteca depozitează peste 2 000 de volume în format digital; pentru 250 de titluri au fost înregistrate anul acesta datele bibliografice, potrivit noii bibliografii.

1.2. La Departamentul de dialectologie și sociolingvistică (șef de departament, CS II dr. Florin-Teodor Olariu) s-au finalizat pregătirea tehnică a materialului din caietele de anchetă și activitățile de proiectare a volumului al V-lea din seria NALR–*Moldova și Bucovina*, prin evaluarea materialului din arhivă și repartizarea lui preliminară, în funcție de criteriul variabilității tipologice, în categoriile reprezentate de hărți, respectiv de textele de tip material necartografiat (MN). Au fost demarate operațiile vizând selecția (brută) a hărților interpretative și sintetice (100 de hărți din totalul de 162) și a hărților sintetice finale (8 hărți); s-au identificat zonele de corelare cu materialul iconic și enunțativ din volumele de texte dialectale din seria respectivă. S-au început operațiile de introducere în baza de date și redactarea conținuturilor aferente volumului în lucru pentru un număr de 20 hărți și 40 de texte de tip material necartografiat. Paralel, materialul respectiv a fost fișat pentru indicele de cuvinte și forme.

1.3. La Departamentul de toponimie (șef de departament, CS I dr. Vlad Cojocaru), la tema *Micul dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*, partea a 2-a, *Toponime descriptive*, s-a efectuat documentare geografică și istorică, operație din care au rezultat cca 16 000 de fișe. S-a continuat documentarea pentru articole în vederea identificării problemelor. Paralel, s-a lucrat pentru completarea informației la volumul *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, III. *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Moldovei*. S-a realizat completarea bibliografiei și a documentării (cca 5 000 de fișe) și au fost redactate cca 225 de pagini.

1.4. La Departamentul de istorie literară (șef de departament, CS I dr. Ofelia Ichim) s-a continuat lucrul la ediția a II-a a *Dicționarului general al literaturii române* (DGLR II). Au fost actualizate o parte din articolele proprii publicate în prima ediție a DGLR și s-a lucrat la noi articole despre autori și periodice. S-au rezolvat problemele apărute în urma reviziei unui set de articole

despre periodice redactate pentru ediția a doua a DGLR de cercetătorii de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca și au fost rezolvate observații punctuale rezultate din revizia periodicelor redactate la același Institut. S-au făcut listele de verificări și completări la articolele de la literele A–C. A început revizia articolelor despre autori din volumul D–G.

A început lucrul la noua temă de plan a Departamentului, *Enciclopedia scrierilor memorialistice românești*. În acest scop au fost fișate mai multe instrumente de lucru, respectiv dicționare și enciclopedii, pentru alcătuirea unei prime liste cu articole de redactat, s-a continuat colectarea de informații bibliografice și s-au redactat articole într-o primă formă.

1.5. Departamentul de etnografie și folclor (șef de departament, CS II dr. Adina Ciubotariu) a continuat sistematizarea și analiza documentelor din arhivă, în vederea redactării lucrărilor *Arhitectura țărănească din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Adina Ciubotariu) și *Credințe și practici populare asociate obiceiurilor de iarnă din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Ioana Repciuc). De asemenea, au fost identificate și înregistrate documente foto în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

2. Principalele publicații

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

– Vasile Arvinte, Stelian Dumitrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. al IV-lea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, LXX + 366 p.

– Dragoș Moldovanu, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocar, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea 1, *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, LXX + 472 p.

– Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 764 p.

2.2. Publicații periodice și volume colective:

– „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIV, 2014, București, Editura Academiei Române (acreditat de Consiliul Național al Cercetării Științifice și clasificat B; <http://www.alil.ro/>).

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, anul XV, nr. 1–4, 2014.

– „Philologica Jassyensia” (pentru detalii, vezi 8.2).

– *Integrare europeană/ identitate națională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective (European Integration/ National Identity; Plurilingualism/ Multiculturalism – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*, Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim (eds). Volumul

include lucrările simpozionului internațional omonim, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” (Iași, 25–26 septembrie 2013), Roma, Italia, ARACNE Editrice, Colecția „Danubiana”, 380 p., 2014, ISBN: 978-88-548-7812-9.

3. Pe lângă activitatea de plan, cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au publicat numeroase studii, articole și recenzii în diverse reviste de specialitate românești sau străine:

3.1. Cercetătorii departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie) au publicat studii în următoarele reviste de profil și de cultură din țară: „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Secțiunea IIIe, Lingvistică (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Stelian Dumistrăcel, Carmen Pamfil, Ana-Maria Prisacaru); „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați” (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Eugen Munteanu, Ana-Maria Prisacaru, Elena Tamba); „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” (Gabriela Haja); „Convorbiri literare” (Stelian Dumistrăcel); „Cronica veche” (Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja); „Dacia literară” (Stelian Dumistrăcel); „Dialectologia et Geolingvistica” (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); „Dor de Basarabia” (Luminița Botoșineanu, Stelian Dumistrăcel); „Philologica Jassyensia” (Dinu Moscal); „Revue roumaine de linguistique” (Florin-Teodor Olariu); „Romanistika i balkanistika”, Skopje (Cristina Florescu); „Timpul” (Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja); „Ziarul de Iași” (Stelian Dumistrăcel).

De asemenea, au fost publicate studii și articole în diverse volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice: *Communication, Context, Interdisciplinarity*, 3rd edition, coord. Iulian Boldea, Section: Language and Discourse, Târgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2014 (Marius-Radu Clim); *El noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques/ Names in daily life. Proceedings of the XXIV International Congress of ICOS on Onomastic Sciences*, Generalitat de Catalunya, 2014 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru); *Integrare europeană/ identitate națională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective (European Integration/ National Identity; Plurilingualism/ Multiculturality – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*, Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim (eds). Roma, ARACNE Editrice, Colecția „Danubiana” (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Vlad Cojocaru, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Mădălin-Ionel Pătrașcu, Elena Tamba); *Ion Coteanu – In memoriam*, red. Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din București, 2014 (Stelian Dumistrăcel); *Lexicografia de las lenguas románicas. Perspectiva històrica*. Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, 2014 (Elena Tamba); *Lucrările celui de-al XV-lea Congres internațional de dialectologie* (Cluj-Napoca, 13–14 septembrie 2012),

Cluj-Napoca, Editura Argonaut-Scriptor, 2014 (Marius-Radu Clim, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); *Negociaciones identitarias en contextos migratorios*, coord. Matilde Fernández Montes, Common Ground Publishing Espana, Madrid, 2013 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); *Noms de villes et noms de champs. Actes de XIVe colloque d'onomastique Arras*, texte edité par Gérard Bodé et Michel Tamine, „Parlures”, 18–20, 2014 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru); *Omagiu lui C. Dimitriu la 80 de ani*, coord. Aurelia Merlan și Rodica Nagy, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” (Vlad Cojocaru, Elena Tamba).

Cercetătorii lingviști au valorificat rezultatele activității lor și prin tipărirea unor volume de autor **(a)**, editarea de volume sau colaborarea la editarea unor volume și traduceri **(b)**:

(a)

– Andrei Dănilă, Elena Tamba, *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente*, în seria „Dicționarul elevului deștept”, București, Editura Litera, 2014, 288 p.

(b)

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VIII. Regum III, Regum IV*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014. Autorii volumului: Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Ana-Maria Gînsac (îngrijirea volumului), Mihai Moraru, Maria Moruz, Eugen Munteanu (coord.), Sabina Rotenștein, Elena Tamba, Mădălina Ungureanu, 542 p.

– Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, versiune românească și indici de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, cu o postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 262 p.

– *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*, III – lucrările Simpozionului național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, Iași, ediția a III-a, 30 mai – 1 iunie 2013. Editori: Eugen Munteanu (coord.), Iosif Camară, Sabina-Nicoleta Rotenștein, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, 414 p.

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars XIV. Ieremia, Lamentationes Ieremiae*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014. Coordonator: Eugen Munteanu. Autorii volumului: Ana Catană-Spenchiu, Mioara Dragomir, Ana Maria Gînsac, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Sabina Rotenștein, Elena Tamba, Mihai Valentin Vladimirescu. Versiune informatizată: Vlad Sebastian Patraș, 642 p.

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars XX. Sapientia. Ecclesiasticus. Susanna. De Belo sive Dracone Babylonico*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014. Coordonator: Eugen Munteanu. Autorii volumului: Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Ana Maria Gînsac, Octavian Gordon, Maria Moruz, Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu,

Mihaela Paraschiv, Mădălina Ungureanu. Versiune informatizată: Vlad Sebastian Patraș, 632 p.

– Gabriela Haja (ed.), *Al. Andriescu* – 88, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, 542 p.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, articole și recenzii în periodice din țară și din străinătate: „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Șerban Axinte, Adina Ciubotariu, Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu, Ioana Repciuc); „Caiete critice” (Bogdan Crețu); „Contemporanul” (Bogdan Crețu); „Convorbiri literare” (Victor Durnea); „Cronica veche” (Victor Durnea); „Cultura” (Șerban Axinte); „Intertext” (Amalia Drăgulănescu); „Journal for the Study of Religions and Ideologies” (Ioana Repciuc); „Memoria etnologica” (Adina Ciubotariu); „Metaliteratura” (Șerban Axinte); „Mozaicul” (Ioana Repciuc); „Observator cultural” (Șerban Axinte, Bogdan Crețu); „Poezia” (Amalia Drăgulănescu); „România literară” (Bogdan Crețu, Doris Mironescu); „Studii eminescologice” (Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu); „Suplimentul de cultură” (Bogdan Crețu); „Symposion” (Amalia Drăgulănescu); „Zeitschrift für Romanische Philologie” (Ioana Repciuc)

Cercetătorii de la aceste departamente au publicat studii și articole în diverse volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice: *Communication, Context, Interdisciplinarity*, 3rd edition, coord. Iulian Boldea, Section: Language and Discourse, Târgu Mureș, „Petru Maior” University Press, 2014 (Amalia Drăgulănescu); *Dicționarul general al literaturii române: canon și identitate culturală*, coord. Laurențiu Hanganu, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2014 (Doris Mironescu); *Integrare europeană/ identitate națională; plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective (European Integration/ National Identity; Plurilingualism/ Multiculturality – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*, Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim (eds.), Roma, ARACNE Editrice, Colecția „Danubiana” (Adina Ciubotariu); „International Journal of 7 Literature and Arts” (peer-reviewed), vol. 2, issue 2 (*Discourses of Militarization and Identity: Literature and Conflict*), 2014 (Amalia Drăgulănescu); *Perspective asupra textului și discursului religios*, volum îngrijit de Ioan Milică, Emanuel Gafton și Sorin Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013 (Ioana Repciuc); *Text și discurs religios*, Sibiu, nr. 6, 2014 (Amalia Drăgulănescu).

Activitatea publicistică a unor cercetători ai departamentelor menționate s-a concretizat și prin tipărirea unor volume de autor **(a)** ori prin editarea de volume **(b)**:

(a)

– Adina Ciubotariu, *Credințe despre naștere în contextul urban din Moldova. Memoria tradițională*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

– Ioana Repciuc, *Poetica descântecului românesc*, prefață de Sanda Golopenția, Craiova, Editura Aius, 2014.

(b)

– G. Ibrăileanu, *Opere*, vol. I și II, studiu introductiv de Eugen Simion, ediție de Victor Durnea, în colaborare, București, Academia Română. Fundația pentru Știință și Artă, 2014.

– C. Stere, *Publicistică*, vol. III (1910–1916), ediție de Victor Durnea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

– Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, ediția a II-a, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioana Repciuc, Craiova, Editura Aius, 2014.

4. Cercetătorii din cadrul departamentelor de lingvistică și, respectiv, de literatură au participat la simpozioanele și colocviile organizate de Institutul „Alexandru Philippide” sau la manifestări științifice desfășurate sub egida altor instituții.

4.1. Institutul „Alexandru Philippide” și Asociația Culturală „A. Philippide” au organizat tradiționala manifestare științifică internațională anuală dedicată limbii și literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât și în context larg cultural. Astfel, în perioada 17–19 septembrie 2014, s-a desfășurat Simpozionul internațional cu titlul *Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe*.

4.2. În anul 2014, Institutul nostru, în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” sau cu alte instituții, a organizat și alte manifestări științifice:

– *Seminarul de semantică și lexicologie*, Iași, 16 ianuarie 2014;

– Simpozionul național *Toponimia între istorie, geografie și lingvistică*, Iași, 23 ianuarie 2014;

– Simpozionul internațional *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, ediția a IV-a, 8–10 mai 2014;

– Workshop-ul *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, Iași, 15–16 mai 2014;

– Simpozionul național *Repere peste timp: Mihai Eminescu, Veronica Micle, Ion Creangă – 125 de ani de la moarte*, Iași, 6 iunie 2014;

– Conferința *Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Craiova, 18–19 septembrie 2014.

4.3. Cercetătorii lingviști din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie au susținut numeroase comunicări la următoarele simpozioane, congrese, conferințe, ateliere, dezbateri de profil, din țară și din străinătate:

– *Seminarul de semantică și lexicologie*, Iași, 16 ianuarie 2014 (Dinu Moscal, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Elena Tamba);

– Simpozionul național *Toponimia între istorie, geografie și lingvistică*, Iași, 23 ianuarie 2014 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Laura Manea, Ana-Maria Prisacaru, Elena Tamba);

- Conferința *The Schuman Centre for European Studies*, Iași, 21 februarie 2014 (Eugen Munteanu);
- Simpozionul internațional *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, ediția a IV-a, 8–10 mai 2014 (Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Elena Tamba);
- Workshop-ul *Lexicografia academică românească. Provocările informatizării*, organizat de Departamentul de lexicologie – lexicografie, Iași, 15–16 mai 2014 (Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Mădălin-Ionel Pătrașcu, Elena Tamba);
- Simpozionul internațional *Centenarul poetului erou Ion Țiugariu*, Tăuții-Măgherăuș, 13–15 iunie 2014 (Gabriela Haja);
- *Seminarul de semantică și lexicologie* al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, 11 iunie 2014 (Dinu Moscal, Luminița Botoșineanu);
- Manifestarea *Rumaeniens Tagen an der Friedrich-Schiller-Universitaet*, Jena, 26–27 iunie 2014 (Eugen Munteanu);
- Simpozionul internațional *Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe*, Iași, 17–19 septembrie 2014 (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Vlad Cojocaru, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Doina Hreapcă, Dinu Moscal, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Ana-Maria Prisacaru, Elena Tamba);
- Acțiunea COST IS 1305. *ENel: European Network of e-Lexicography*. Group 4 Meeting: Bolzano, Italia, 19–20 iulie 2014 (Gabriela Haja);
- Conferința internațională *Communication, context, interdisciplinarity*, 3rd edition, Târgu Mureș, 23–24 octombrie 2014 (Marius-Radu Clim);
- Conferința *Arta discursului public și discursul public al artei*, organizată de Centrul pentru Studii în Comunicare de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 31 octombrie 2014 (Stelian Dumistrăcel);
- Cel de-al 14-lea Colocviu internațional al Departamentului de lingvistică al Facultății de Litere (Universitatea din București), *Variația lingvistică: probleme actuale*, București, 28–29 noiembrie 2014 (Cristina Florescu, Dinu Moscal);
- Sesiunea lunară de comunicări a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” din Iași (Eugen Munteanu, Elena Tamba).

4.4. Cercetătorii din departamentele de istorie literară și de etnografie și folclor au susținut comunicări și la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară:

- *Tradiția Mărțișorului – ieri și azi*, Muzeul Unirii, Iași, 1 martie 2014 (Adina Ciubotariu);
- Simpozionul național *Artur Gorovei – 150 de ani de la naștere*, Fălticeni, 13 februarie 2014 (Bogdan Crețu);
- *Seminarul de semantică și lexicologie* al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, 11 iunie 2014 (Bogdan Crețu, Ioana Repciuc);

- Colocviul internațional *Dicționarul general al literaturii române: canon și identitate culturală*, organizat de Academia Română și Institutul de Istorie și Teorie Literară „George Călinescu”, București, 25 aprilie 2014 (Bogdan Crețu);
- Conferința națională cu participare internațională *40 de ani de la înființarea Seminarului de neogreacă*, organizată de Fundația pentru Promovarea Culturii Balcanice și Europene, Lectoratul de neogreacă din cadrul Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Societatea de Studii Clasice din România și Ambasada Greciei la București, 12 mai 2014 (Amalia Drăgulănescu);
- Conferința *Credințe și ritualuri magico-religioase în societatea românească actuală*, Iași, 23 mai 2014 (Adina Ciubotariu, Ioana Repciuc);
- Simpozionul internațional *Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe*, Iași, 17–19 septembrie 2014 (Șerban Axinte, Nicoleta Borcea, Bogdan Crețu, Adina Ciubotariu, Sebastian Drăgulănescu, Ofelia Ichim, Amalia Drăgulănescu, Ioana Repciuc);
- Conferință la Universitatea Populară de Vară „C. Stere”, organizată de Institutul Cultural Român de la Chișinău, Soroca, 19 iunie 2014 (Victor Durnea);
- Simpozionul *ASTRA și românii. Memorie istorică și realități contemporane*, Iași–Chișinău, 30 octombrie 2014 (Victor Durnea);
- Colocviul interdisciplinar *Limbajele estetice și umanioarele*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 22 octombrie 2014 (Doris Mironescu);

5. Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a condus teze de doctorat, finalizate în această perioadă (și susținute la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași): *Receptarea operei lui Horatius în cultura română*, realizată de doamna Carmen Aștefanei (16 octombrie 2014); *Receptarea operei lui Ovidius în cultura română*, realizată de doamna Dorica Coca (17 octombrie 2014); *Structuri lingvistice și artistice în cărțile populare românești (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea)*, realizată de doamna Gina Nimigean (16 decembrie 2014); *Resurse lingvistice pentru prelucrarea limbajului natural*, realizată de domnul Cenel-Augusto Perez (17 decembrie 2014).

Au făcut parte din comisii de referenți pentru susținerea unor teze de doctorat (susținute, cu excepții care au fost consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași):

- Gabriela Haja: *Ficțional și non-ficțional în proza Ninei Berberova*, elaborată de Diana-Irina Radu, sub coordonarea științifică a prof. univ. dr. Viorica S. Constantinescu (20 septembrie 2014); *Valențe ale personajului feminin în teatrul lui Eugen Ionescu și al lui Samuel Beckett*, elaborată de Simona Tamara Constantinescu, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Anca-Maria Rusu, la Universitatea de Arte „George Enescu”, Facultatea de Teatru, Iași (17 octombrie 2014); *Portret de grup. Dramaturgi români din Basarabia ultimelor două decenii – texte și spectacole*, elaborată de Rodion Ghilaș, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Sorina Bălănescu, la Universitatea de Arte „George Enescu”, Facultatea de Teatru, Iași (7 noiembrie 2014); *Resurse lingvistice pentru prelucrarea*

limbajului natural, elaborată de Cenel-Augusto Perez, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Eugen Munteanu și a prof. univ. dr. Dan Cristea (17 decembrie 2014);

– Remus Zăstroiu: *Opera lui E.T.A. Hoffman. Deschideri către gândirea modernității*, elaborată de Andreea Scrumeda, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Andrei Hoișie (12 septembrie 2014);

– Luminița Botoșineanu: *Structuri lingvistice și artistice în cărțile populare românești (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea)*, realizată de doamna Gina Nimigean, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Eugen Munteanu (16 decembrie 2014);

– Eugen Munteanu: *Die Literatur aus Deutschland und Oesterreich in den deutschsprachigen Zeitungen aus Czernowitz 1918–1933*, realizată de doamna Nora Chelaru, sub conducerea științifică a prof. univ. dr. Andrei Hoișie (16 decembrie 2014).

6. Activitatea cercetătorilor de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale și științifice din țară și străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică și istorie literară” se află în relații de schimb internațional cu 21 de reviste și cu instituții științifice din 23 de țări din Europa, America de Nord și America de Sud.

6.2. Cercetătorii Institutului au participat la diverse evenimente științifice și culturale și au colaborat cu instituții din țară și străinătate:

– Adina Ciubotariu a acordat consultanță științifică și a participat la interviuri pe diverse teme de specialitate în cadrul emisiunii *Tradiții*, de la Radio Iași;

– Începând din luna februarie, Adina Ciubotariu este membră în Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, din cadrul Ministerului Culturii;

– Marius-Radu Clim, Gabriela Haja și Elena Tamba participă la întâlnirile săptămânale ale grupului NLP de la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

– În perioada 8–9 aprilie 2014, Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Mădălin-Ionel Pătrașcu și Elena Tamba au organizat, în cadrul activității „Școala altfel” din programul propus de Academia Română, Filiala Iași, pentru *Science Festival*, o serie de întâlniri cu elevi de liceu, pentru a le prezenta elemente din istoria lexicografiei românești și universale, precum și metodele de lucru, folosite la redactarea dicționarelor;

– Amalia Drăgulănescu a făcut parte din comitetul de organizare a Conferinței omagiale *40 de ani de la înființarea Seminarului de neogreacă*, conferință națională cu participare internațională, organizată de Fundația pentru Promovarea Culturii Balcanice și Europene, Lectoratul de Neogreacă din cadrul

Facultății de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Societatea de Studii Clasice din România și Ambasada Greciei la București;

– Prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel susține rubrica săptămânală *Lingvistică pentru toți* la „Ziarul de Iași” (articole de cultivare a limbii și de pragmatică a comunicării);

– Prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel a fost cooptat în colegiul de redacție al publicației „Timpul” (serie nouă);

– Prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel a fost președintele juriului pentru acordarea premiilor la concursul „Cui i-e frică de limba română?”, eveniment de promovare a folosirii limbii române corecte, organizat de Fundația „Iași – Capitală Culturală Europeană”, concurs finalizat pe data de 31 august 2014;

– Cristina Florescu și Elena Tamba au participat la cea de-a II-a Școală de vară franco-germană în etimologie romanică (30 iunie–4 iulie, ATILF, Nancy, Franța); Cristina Florescu a susținut o prelegere (curs: *Le Roumain*) și i-a îndrumat pe participanți (în cadrul unor seminarii practice) privind redactarea a treizeci și opt de articole DĖRom (cf. <http://www.atilf.fr/DERom> rubrica *Actualités et historiques*);

– Gabriela Haja a fost membru în două comisii de concurs pentru ocuparea unor posturi de conferențiar la Catedra de limbi clasice și romanice a Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, la specializarea limbă, literatură și civilizație italiană (19 februarie 2014), respectiv limbă și literatură latină (20 februarie 2014);

– Gabriela Haja a participat la două ediții ale emisiunii *Valori și atitudini*, la Radio Trinitas, unde a fost prezentat *Dicționarul limbii române* și alte dicționare elaborate sub egida Academiei Române (3 și 10 martie 2014);

– Gabriela Haja este membru în comisia tutorială pentru stagiul doctoral al drd. Daniela Gâfu; alături de Elena Tamba, ea face parte și din comisia tutorială pentru stagiul doctoral al drd. Mădălin-Ionel Pătrașcu (Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a continuat activitățile de conducător de doctorat în filologie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (12 doctoranzi activi);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a continuat, ca profesor-asociat, colaborarea la școala postdoctorală Graduiertenkolleg „Kulturelle Orientierungen und gesellschaftliche Ordnungsstrukturen in Südosteuropa”, în cadrul Universităților din Jena și Erfurt (finanțatori: Deutsche Forschungsgemeinschaft și landul Thuringia; director: prof. dr. Joachim von Puttkamer);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a participat, ca membru, la ședințele lunare ale Comisiei de Filologie a Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (CNATDCU) (cf. „Monitorul oficial”, nr. 640 din 7 septembrie 2012);

– În perioada noiembrie 2014–ianuarie 2015, Eugen Munteanu a fost invitat, în cadrul unui stagiul de cercetare, la Universitatea din Jena, ca cercetător științific asociat;

– Florin-Teodor Olariu a frecventat în luna decembrie 2014 *Programul de formare profesională*, coordonat de Autoritatea Națională pentru Calificări, obținând, în urma absolvirii cu notă maximă a cursului de specialitate, Certificatul de Manager de proiect (cod COR 242101);

– Elena Tamba a participat la două ediții ale emisiunii *Valori și atitudini*, la Radio Trinitas, unde a fost prezentat *Dicționarul limbii române* și alte dicționare elaborate sub egida Academiei Române (3 și 10 martie 2014);

– Elena Tamba a participat, pe data de 12 aprilie 2014, la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, la manifestarea dedicată omagierii profesorului C. Dimitriu, în cadrul căreia s-a lansat volumul *Omagiu lui C. Dimitriu la 80 de ani*, coord. Aurelia Merlan și Rodica Nagy, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2013;

– O parte dintre cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au fost membri în echipa de cercetare a proiectului internațional Günther Holtus (coord.), *Handbuch der romanischen Linguistik/Manuel de linguistique romane* (coordonatori ai volumului dedicat limbii române – Eugen Munteanu și Wolfgang Dahmen), care include 35 de colaboratori din România, Germania, Austria, Spania și Italia.

7. În anul 2014 au vizitat Institutul reputații specialiști: prof. univ. dr. Sanda Golopenția (Brown University, Providence, SUA) și prof. univ. dr. Constantin Eretescu (Rhode Island School of Design, Providence, SUA), care au susținut comunicări științifice în cadrul Asociației Culturale „A. Philippide”.

8. Colaborarea dintre Asociația Culturală „A. Philippide” și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

8.1. Au fost publicate următoarele numere din revista „Philologica Jassyensia” (ISSN 1841-5377, ISSN online 2247-8353, ISSN-L 1841-5377): anul IX, nr. 2 (18)/2013; an X, nr. 1 (19)/2014; an X, nr. 1(19), supl./2014 (<http://www.philologica-jassyensia.ro/>), revistă acreditată CNCS în categoria B și înregistrată în bazele de date CEEOL, EBSCO, DOAJ, FABULA, ULRICHSWEB, GOOGLE ACADEMIC, MLA, THE LINGUIST LIST, PROQUEST.

9. Cecilia Maticiuc, bibliotecar principal, a publicat articolele „*Underground-ul*” lui V. Makanin – o lume a libertății interioare, în volumul *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013, respectiv *Elemente de intertextualitate în Evgheni Oneghin*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIV, 2014, p. 165–180. De asemenea, a publicat volumul *Proza lui Aleksandr Soljenițin. Un document artistic al Gulagului*, prefață de Livia Cotorcea, Iași, Editura Institutul European, 2014, pentru care a obținut Premiul

literar pentru debut acordat de „Ziarul de Iași” pe anul 2014. La Simpozionul internațional *Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe*, Iași, 17–19 septembrie 2014, a prezentat comunicarea *Călători români despre Rusia: două reportaje din prima jumătate a secolului al XX-lea*, iar la Simpozionul național cu participare internațională din cadrul manifestării *Zilele culturii ruse la Iași*, organizat de Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” și Ambasada Federației Ruse la București, Iași, 27–28 octombrie 2014, a vorbit despre *Aspecte ale eseisticii lui Evgheni Zamiatin*.

10. Premii și distincții

– Adina Ciubotariu a primit, în data de 19 decembrie 2014, Premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române pentru cartea *Obiceiuri de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, 416 p.

Nicoleta Borcea, Ioana Repciuc

AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ONOMASTICE (Leipzig, 13—17 august 1984)

În perioada 13—17 august 1984 a avut loc la Leipzig cel de al XV-lea Congres internațional de științe onomastice, organizat de Universitatea „Karl-Marx” (sub protectoratul direct al prof. dr. h. c. Hans-Joachim Böhme, ministrul pentru Învățământul Superior și de Specialitate din R. D. G., și al prof. dr. sc., dr. h.c. Lothar Rathmann, rectorul Universității din Leipzig), sub patronajul Comitetului Internațional de Științe Onomastice (CISO) și de comun acord cu Centrul Internațional de Științe Onomastice de la Louvain.

Comitetul de organizare a fost format din : prof. dr. Karel Roelandts, secretarul general al Comitetului Internațional de Științe Onomastice, prof. dr. sc. Ernst Eichler, președintele celui de al XV-lea Congres internațional de științe onomastice, prof. dr. sc. Wolfgang Fleischer, prof. dr. sc. Karlheinz Hengst, prof. dr. sc. Hans Walther, vicepreședinți ai Congresului, prof. dr. sc. Werner Bahner, președintele Academiei Saxone de Științe din Leipzig, prof. dr. sc. Hans Piatzza, prorector pentru științele sociale al Universității „Karl-Marx”, și din 14 membri, reprezentând diverse academii și centre universitare din R. D. G. : prof. dr. sc. Klaus Bochmann, prof. dr. sc. Rosemarie Gläser, dr. Elke Gringmuth-Dallmer, prof. dr. sc. Rudolf Große, prof. dr. sc. Karl Gutschmidt, prof. dr. sc. Horst Naumann, prof. dr. sc. Albrecht Neubert, dipl.-Lehrer Lothar Krasemann, dr. Elke Saß, dr. Gerhard Schlimpert, dr. Johannes Schultheis, dr. Ekkehard Schulz, doz. dr. sc. Walter Wenzel și dr. sc. Teodolius Witkowski.

Al XV-lea Congres internațional de științe onomastice, consacrat temei generale *Numele proprii în limbă și societate*, a început luni, 13 august 1984, printr-o ședință festivă, la care au luat cuvântul prof. dr. sc. Ernst Eichler, prof. dr. Karel Roelandts, prof. dr. h. c. Hans-Joachim Böhme și prof. dr. sc., dr. h.c. Lothar Rathmann. A urmat apoi, în cadrul aceleiași ședințe, expunerea profesorului Ernst Eichler, intitulată *Die Namenforschung in der DDR — Entwicklung und Stand*.

Programul Congresului a cuprins conferințe, expuneri, comunicări și mese rotunde.

Cele șapte conferințe, susținute în ședințe plenare, au abordat probleme generale și au pus în discuție, în primul rând, aspecte teoretice legate de științele onomastice : 1. W. Fleischer (Leipzig), *Der Eigenname als sekundäre Benennung* ; 2. Th. Andersson (Uppsala), *Rekonstruktion in der Onomastik* ; 3. A. V. Superanskaja (Moscova), *Imja sobstvennoe — v jazyke ili v obščestve ?* ; 4. W. H. F. Nicolaisen (Binghamton), *Socio-onomastics* ; 5. F. Debus (Kiel), *Zur Pragmatik von Namengebung und Namensgebrauch in unserer Zeit* ; 6. R. Šrámek (Brno), *Die Kategorie des Allgemeinen in der Namenforschung* ; 7. M. Hornung (Viena), *Toponymische Schichten in der Ostalpenländern*.

Expunerile și comunicările, circa 300, au fost prezentate și discutate de reprezentanți din 33 de țări, în cele 7 secții care au funcționat : 1. *Teoria, metodologia și istoria onomasticii* ; 2. *Diferențierea sociolingvistică a numelor proprii și pragmaticea numelor* ; 3. *Numele proprii și istoria limbii* ; 4. *Numele proprii și contactul lingvistic* ; 5. *Numele proprii și științele sociale nonlingvistice (arheologie, geografie, istorie, demografie)* ; 6. *Numele proprii în operele literare* ; 7. *Numele proprii în cartografie și în comunicarea internațională*.

În primele patru secții au fost dezbătute cele mai diverse fapte de toponimie și antroponimie, chestiuni majore de teorie și metodologie, dar și amănunte interesante legate de specificul regiunilor de contact lingvistic sau caracteristice unor anumite țări : specificitatea și structura numelor proprii, problematica sensului, aspectele comunicative și pragmatice ale numelui, utilizarea diferențiată a acestuia în diverse tipuri și situații ale comunicării (variante, forme familiare sau afective, perifraze etc.), numele propriu și formele de existență în limbă (dialecte, limbă familiară, limbă literară), profilul ideologic și poziția pe care o are în publicistica comercială, trecerea numelui propriu dintr-o limbă în alta, metodele specifice cercetării fenomenului și starea

actuală a comunicației internaționale. De asemenea, o atenție deosebită s-a acordat evoluției onomasticii, sarcinilor ei actuale, raporturilor dintre aceasta și alte discipline lingvistice, diferențierii sociolingvistice și geografice a denotației, problemelor lexicografiei onomastice.

Ultimele trei secții, cu un caracter mai special, au analizat probleme privind: evoluția numirilor în funcție de istoria formațiilor sociale (numele propriu și istoria socială, istoria populației), numele geografice și politica (nume de țări, de state etc.), dezvoltarea orașelor și microtoponimia și antroponimia urbană, geografia istorică, istoria agrară și microtoponimia rurală, istoria persoanelor, genealogia, numele de familie și supranumele, istoria civilizației și numele proprii legate de ea, numele proprii și științele istorice auxiliare, aportul specific al onomasticii în studiul operelor literare, raportul dintre onomastica literară, stilistică și teoria textului, numele propriu și structura textului (întrebuințarea alternativă a prenumelor și numelor de familie, abrevierea numelor, perifrazele și variantele lor), creația artistică și utilizarea numelor proprii (alegerea numelor, crearea acestora și capacitatea lor de a caracteriza personajele), reproducerea numelor proprii în materialul cartografic, rolul exonimelor și posibilitățile lor de reducere, sarcinile și rezultatele normalizării naționale și internaționale a numelor geografice etc., etc.

La toate acestea se adaugă și temele abordate în cadrul celor trei mese rotunde, pe subiecte alese: 1. *Probleme ale reconstrucției în onomastică*; 2. *Onomastică și arheologie*; 3. *Onomastică — istoric locală — școală*.

Din țara noastră au participat la acest congres cadre didactice universitare și cercetători științifici din Cluj-Napoca, Timișoara, Iași și București, care au prezentat comunicările: *Les hypocoristiques slaves: structure, fonction, origine* (Ioan Pătruț), *Familiennamen, Übernamen sowie Orts- und Flurnamen im unteren Tarnawetal (Kokellal), die aus Hypokoristika entstanden sind* (Vasile Frătilă), *Le suffixe -inț, dans la toponymie roumaine* (Viorica Goicu), *La structure des noms de villages du Banat* (Rodica Suflețel), *Surnoms et sobriquets provenus de prénoms* (Ion Nuță), *Onomastique geto-dace, Noms des chrétiens daco-romains du IVe siècle* (I. Ionescu).

La sesiunea de închidere, care a avut loc vineri, 17 august 1984, au rostit alocuțiuni președintele celui de al XV-lea Congres, secretarul general al CISO și reprezentanți ai Academiei de Științe din R. D. G. și ai Universității „Karl-Marx” din Leipzig. Cu acest prilej, s-a făcut un bilanț al celor cinci zile, s-a scos în evidență valoarea comunicărilor susținute, s-a stabilit ca rezultatele acestei întâlniri internaționale să fie valorificate, prin publicarea lor într-un volum și s-a hotărât ca viitorul congres, cel de al XVI-lea, să aibă loc, în 1987, la Quebec.

Manifestare științifică de mare prestigiu, cel de al XV-lea Congres internațional de științe onomastice s-a bucurat de o organizare ireproșabilă și de condiții excepționale, care au înlesnit schimbul util de informații și opinii și au facilitat stabilirea unor relații indispensabile care trebuie să existe între specialiștii unei științe în evident progres. Caracterul de lucru al Congresului, tematica vastă care a fost abordată, nenumăratele idei originale, susținute cu materiale de mare probitate științifică, discuțiile interesante purtate la sfârșitul fiecărei sesiuni, toate acestea au scos în evidență importanța studierii toponimiei și antroponimiei, saltul calitativ făcut de cercetările onomastice pe plan internațional.

Ion Nuță

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor,
Iași, str. Codrescu, nr. 2

AL III-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE DIALECTOLOGIE

În 1980 lingviștii clujeni au organizat un prim Simpozion național de dialectologie și au propus ca astfel de manifestări științifice să aibă loc din doi în doi ani. Lucrările prezentate la acest simpozion au fost publicate în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983.

În 1982 a fost organizat al II-lea Simpozion, de către lingviștii timișoreni, comunicările ținute fiind publicate în 1984 de Universitatea din Timișoara și Filiala Timișoara a Societății de Științe Filologice, într-un volum intitulat *Studii de Dialectologie*.

În zilele de 5 și 6 octombrie 1984 s-a ținut, la Iași, cel de al III-lea Simpozion, încât am putea vorbi deja de un început de tradiție în această privință. Se știe, așadar, de pe acum, că dialectologii se vor întruni în 1986 spre a face un nou schimb de idei și a contribui, astfel, la o mai profundă cercetare a graiurilor populare și, totodată, la o mai strinsă legătură între activitatea didactică și cea de cercetare științifică.

Cum este și firesc, de la un simpozion la altul s-au făcut progrese în ceea ce privește participarea cu comunicări și varietatea temelor abordate. În 1980 au fost înscrise 28 de comunicări, doi ani mai târziu 70 iar la recentul simpozion 89 de comunicări, din care s-au ținut 72. Din motive obiective, unii autori nu s-au putut deplasa la Iași. Comunicările la cel de al III-lea Simpozion vor fi publicate în „*Anuarul de lingvistică și istorie literară*”, tomul XXX A/1985 al Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași.

Al III-lea Simpozion național de dialectologie a fost organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Societatea de Științe Filologice, Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al Județului Iași, Inspectoratul Școlar Județean și Sindicatul Învățământului Iași. Datorită acestor largi colaborări au putut fi înlăturate ușor unele dificultăți care se ivesc în chip firesc în astfel de ocazii și asigurate condițiile necesare de lucru.

Numărul mare de comunicări a necesitat programarea lor pe secții:

- I. Graiurile dacoromâne
- II. A. *Atlase lingvistice, dicționare, glosare, anchete dialectale*
B. *Dialectologie — onomastică și folclor*
C. *Dialectele sud-dunărene*
- III. A. *Istoricul cercetărilor dialectale*
B. *Graiurile și limba literară*
C. *Studiul elementelor populare în școală. Aspecte teoretice și metodologice.*

Desigur că ar fi de dorit ca la astfel de manifestări științifice toate comunicările să fie ținute în ședințe plenare. Acest deziderat nu poate fi însă realizat din cauză că timpul este limitat. De aceea s-a alcătuit o broșură cuprinzând rezumatele comunicărilor înscrise. În felul acesta participanții la cel de al III-lea Simpozion național de dialectologie au avut posibilitatea să cunoască și conținutul lucrărilor la prezentarea cărora nu au putut asista. Această broșură a ușurat participanților la simpozion alegerea comunicărilor la care să asiste.

Secțiile și subsecțiile nu au fost prestabilite. Cu o singură excepție totuși. Este vorba de subsecția C din secția a III-a, pe care organizatorii simpozionului au dorit s-o canalizeze, cât mai mult posibil, spre abordarea, sub aspect teoretic și metodologic, a predării elementelor populare (dar și regionale, desigur) în școală. În rest, secțiile și subsecțiile au fost constituite numai după ce autorii și-au făcut cunoscute titlurile lucrărilor și au trimis rezumatele. Așa stând lucrurile, secțiile au indicat preocupările ce există la noi, în etapa actuală, în cercetarea variantelor teritoriale ale limbii.

Cum era și firesc, majoritatea comunicărilor au privit graiurile dacoromâne. Nu au fost însă neglijate nici alte graiuri (germane, lipovenesti). Comunicările ținute au vizat mai toate subdialecte dacoromâne, uneori fiind atinsă și chestiunea raporturilor acestora cu unele limbi străine. Nu au lipsit, desigur, comunicările consacrate unor particularități fonetice ale graiurilor dacoromâne: tratamentul $r \dots r > l \dots r$ ($l \dots$ zero) în unele cuvinte, durificarea fricativelor prepala-tale s, j și consecințele acestui proces, variantele fonetice regionale ale prepozțiilor *de* și *pe*, iota-cizarea verbelor etc. Autorii s-au oprit apoi asupra unor particularități morfologice și lexicale. Au fost aduse, astfel, noi contribuții privind unele forme arhaice de prezent, perfect simplu sau mai mult ca perfect etc. Desigur că graiurile oferă încă multe forme gramaticale care necesită o cercetare mai îndepăroape. Este știut că o bună parte din materialul morfologic consemnat de atlasele noastre lingvistice nu a fost încă valorificat. Am crede că această constatare ar putea contribui la îmbogățirea tematicii următoarelor întruniri ale dialectologilor. În ceea ce privește lexicul, a fost studiată în special terminologia meseriilor, a ocupațiilor și cea privind corpul ome-nesc. De asemenea, a fost cercetat lexicul dialectal din DLR.

Evident, pentru multe fapte privind graiurile dacoromâne s-au făcut numeroase referiri la atlasele lingvistice, care reprezintă o sursă ca și inepuizabilă de material pentru cercetările dialectale. S-a insistat, cu bună dreptate, și asupra *Atlasului limbilor Europei* (*Atlas Linguarum Europae*), la a cărui elaborare participă și cercetători români, atlas care deschide perspective noi în cercetarea limbilor și a variantelor lor teritoriale, permițând compararea unor idiomuri nu numai din aceeași familie, ci și din familii diferite și formularea unor concluzii la care nu știm cum și când s-ar fi putut ajunge fără acest important instrument de lucru (interpretarea hărții 047 *le bois, la forêt* a fost foarte elocventă în această privință).

O parte din comunicări s-a referit la raporturile dialectologiei cu onomastica și cu folclorul. Accentul nu a stat pe considerațiile teoretice, cu caracter general privind aceste raporturi, deși s-au adus și sub acest aspect contribuții importante, ci pe faptele ilustrative, pe materialul oferit de graiuri, de textele folclorice, care nu poate fi explicat cum se cuvine decât dacă cer-cetătorul are o temeinică pregătire multidisciplinară. Au fost, astfel, studiate o serie de parti-cularități regionale de limbă oglindite în toponime, în nume de familie, în porecle, au fost cer-cetați termeni geografici populari. S-au semnalat apelative geografice cu caracter regional prea puțin cunoscute sau neatestate în dicționare. La unele li s-au stabilit acum aria de răspindire și etimologia.

Au fost abordate apoi raporturile dintre graiuri și limba literară. Și aici accentul a fost pus pe materialul ilustrativ, fiind semnalate numeroase particularități regionale în texte apar-ținând secolelor XVI, XVII și XVIII, apoi în unele opere literare contemporane.

Un alt domeniu abordat a fost istoricul cercetărilor dialectale. S-au adus noi date privind contribuțiile unor cărturari din trecut (S. Pușcariu, T. Cipariu, I. Caragiani) la cunoașterea grai-urilor dacoromâne sau aromâne, la studiul repartiției dialectului dacoromân, chestiune complexă și încă nerezolvată pe deplin. Au fost apoi prezentate detalii privind unele surse noi pentru cunoașterea istoriei graiurilor dacoromâne: arhivele transilvanice și *Lexiconul heptaglot* de la Oxford.

În ceea ce privește dialectele sud-dunărene, am observa, mai întâi, că aceste idiomuri s-au bucurat acum, în comparație cu simpoziioanele precedente, de mai multă atenție. S-a efectuat astfel, pe baza poemului *Lucăsfărul* al lui Eminescu, transpus în dialect aromân, o statistică interesantă privind structura lexicului aromân, reliefându-se, din nou, ponderea elementului latin. S-au scos apoi în evidență, plecându-se de la transpunerile aromâne ale poeziilor lui Eminescu, posibilitățile pe care le oferă dialectul aromân, în cluda unor dificultăți datorite în primul rînd lexicului, de a dezvolta o variantă artistică. Aceste transpuneri sint ele înseși un argument în sprijinul ideii că idiomul aromân nu este o limbă aparte. Aceeași idee a rezultat și din comuni-cările care au cercetat graiurile aromâne sau meglenoromâne vorbite în țara noastră. S-a constatat că modernizarea vieții la noi determină o integrare socio-culturală a vorbitorilor acestor idiomuri și, totodată, un proces de integrare lingvistică, facilitat tocmai de faptul că este vorba de dialecte românești, nu de limbi aparte.

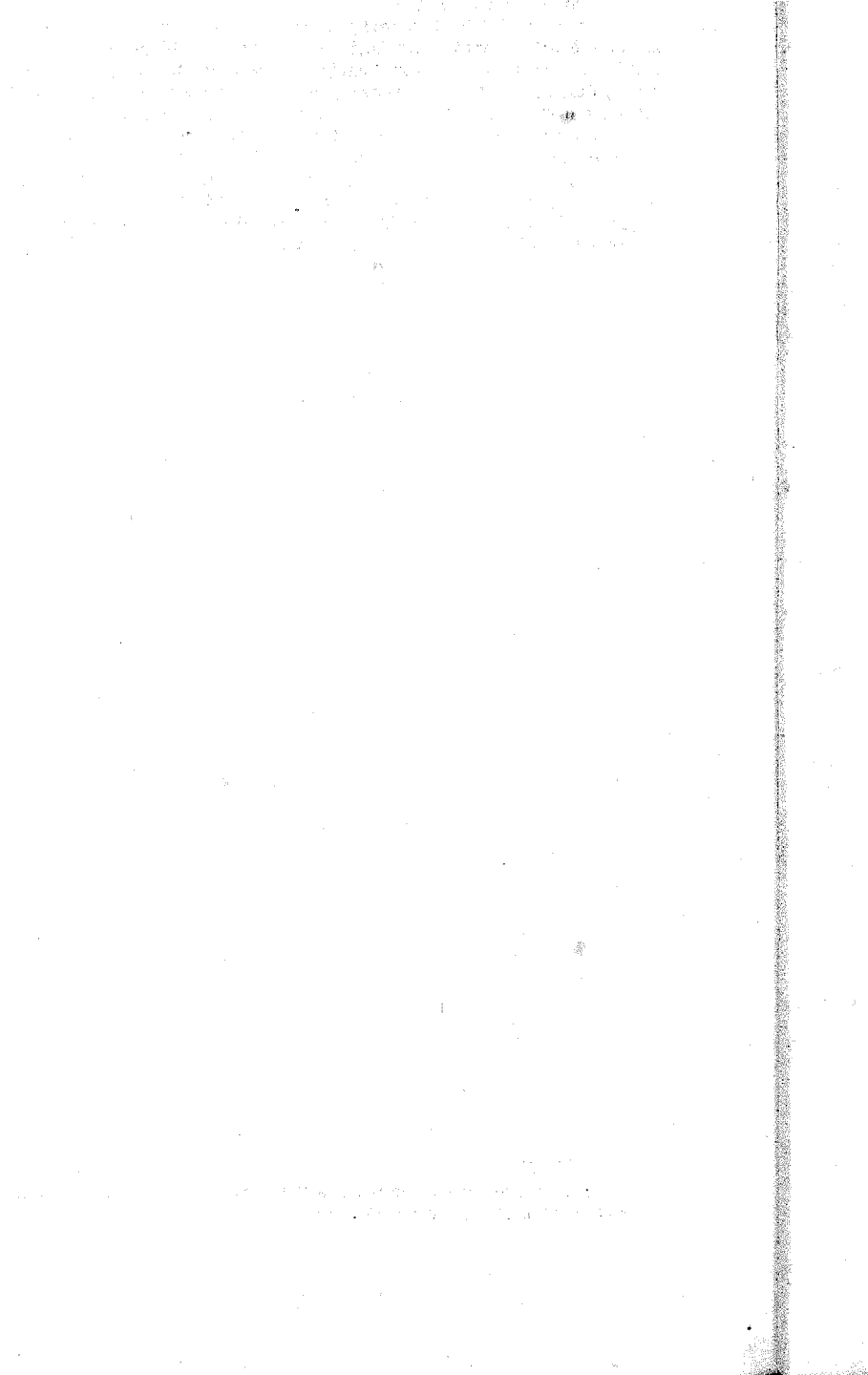
În sfîrșit, o subsecție a urmărit studiul elementelor populare în școală. Observațiile teore-tice și metodologice formulate au arătat importanța acestor elemente pentru interpretarea tex-telor literar-artistice. Aceste elemente au fost apoi privite prin prisma cultivării limbii în școală. S-au avut în vedere elementele populare din manualele școlare pentru diverse clase de elevi, începînd cu ciclul primar. Am putea sublinia aici în special două concluzii: a) predarea limbii române în școală trebuie să includă o mai temeinică cunoaștere, la nivelul de înțelegere al ele-vilor, a elementelor populare și regionale, spre a se clarifica mai bine raportul dintre acestea și limba literară; b) materialul lingvistic popular și regional nu trebuie numai semnalat, cum

se mai obișnuiește pe la unele ore, rămânându-se, astfel, la un plan pur descriptiv. El trebuie și explicat, indicându-se aria de răspindire, sinonimele din limba literară și, cu deosebire, valoarea lui artistică. Elevul trebuie deprins, deci, să sesizeze semnificația artistică în textul literar (poetic, narativ ori dramatic) a faptelor de limbă cu caracter popular și regional. Această subsecție a adus, credem, contribuții care vor putea servi la îmbogățirea manualelor școlare și a metodicii predării limbii române.

Cel de al III-lea Simpozion național de dialectologie, la care au participat cadre didactice și cercetători științifici din Iași, București, Cluj-Napoca, Timișoara, Craiova, Bala Mare și Reșița¹ s-a caracterizat prin bogăția, varietatea, ținuta științifică riguroasă a comunicărilor și discuțiilor. Simpozionul a realizat, ca și cele precedente de altfel, o strînsă colaborare, cerință de prim ordin în învățămîntul nostru, între universități și institutele de cercetare științifică pe de o parte, între acestea și celelalte școli pe de altă parte. Comunicările ținute vor contribui, desigur, la dezvoltarea dialectologiei românești și la îmbunătățirea predării limbii române în școli. De asemenea, au fost formulate sugestii importante pentru ca următoarele simpozioane, la care vor trebui să fie antrenați cu comunicări și studenții, să se poată desfășura într-un cadru și mai larg, să valorifice mai mult imensul material din atlasele noastre lingvistice, dezvoltînd studiul acelor nivele ale graiurilor regionale care pînă acum au fost mai puțin cercetate.

Ștefan Glosu
Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August nr. 11

¹ Numele autorilor figurează atît în broșura aminițită, prevăzută și cu un indice, cit și în Programul tipărit al Simpozionului.

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANII 1983—1984

1. Colectivul *Dicționarului limbii române* (Doina Cobet, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Maria Vișoiaru, Rodica Radu, Cristina Florescu, Carmen Pamfil, Eugen Munteanu) a redactat 450 p. de articole la litera *L*, a efectuat prima revizie a 150 p. de articole de la litera *V* și revizia definitivă a 300 p. de articole de la aceeași literă. Pentru completarea fișierului, s-au extras cca 40 000 fișe cu atestări din texte vechi, dialectale și moderne; de asemenea, s-au efectuat operații de completare și definitivare a redactării literii *V* (126 p.) și de definitivare pentru tipar (200 p.).

La tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (Dragoș Moldovanu, Vlad Cojocaru, Gabriela Macovei) s-au redactat 400 p. articole de dicționar și s-a îmbogățit fișierul cu cca 24 000 fișe (dintre care cca 10 000 fișe din anchete pe teren în județele Suceava, Bacău și Vrancea și cca 14 000 fișe de documentare excerptate din biblioteci și arhive).

Colaboratorii temei *Noul Atlas lingvistic român. pe regiuni. Moldova și Bucovina* (Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Horia Birleanu, Cecilia Zoler, Eugenia Achiței) au lucrat la cel de al doilea volum de hărți, efectuând 20 de anchete pentru verificări și înregistrarea de texte și redactând 24 de hărți și 24 texte cu răspunsuri prezentate sub formă de material necartografiat. S-a efectuat coordonarea lexicologică a răspunsurilor înregistrate la 225 de întrebări, au fost fișate pentru indice răspunsurile la 400 de întrebări (prezentate sub formă de hărți sau de material necartografiat) și au fost scrise pe calc 80 de hărți de diferite tipuri. Pentru cel de al doilea volum de *Texte dialectale*, s-a organizat materialul (documentare lingvistică și etnografică și alcătuirea fișei benzilor înregistrate) și au fost transcrise 220 p. de texte excerptându-se totodată materialul lexical pentru glosarul regional.

Pentru *Atlasul limbilor Europei*, prof. dr. V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel au efectuat șase anchete cu Chestionarul II, au făcut revizia listelor de referință etimologică pentru materialul redactat pe baza răspunsurilor din rețeaua națională la întrebările 524 — 546 din Chestionarul I, au redactat listele de referință etimologică și comentariile generale pentru răspunsurile la întrebările 120 (*fenelte din canard*) și 121 (*canelon*) înregistrate în limbile romanice.

În anul 1983, cercetătorii N.A. Ursu și Despina Ursu au redactat porțiunea *L — Z* din repertoriul de cuvinte și forme al lucrării *Neologisme limbii române în perioada 1760 — 1860*, fază cu care s-a încheiat elaborarea acestui studiu monografic. În anul următor, același cercetători au adunat materialul documentar necesar și au redactat primele două părți ale studiului *Limba cronicilor și a traducerilor românești din Moldova în perioada 1750 — 1800*.

2. La sfârșitul anului 1984 s-a terminat redactarea primului volum al *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, însumând 1 293 p., care urmează a fi dat la tipar în cursul anului 1985.

3. Cercetători ai secției de lingvistică (N.A. Ursu, Stelian Dumistrăcel, Dragoș Moldovanu, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Doina Cobet, Ioan Oprea, Eugenia Dima, Vlad Cojocaru, Gabriela Macovei) au publicat studii și articole în reviste de specialitate și de cultură („Limba română”, „Limba și literatură”, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Cronica”, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, secț. III, Filozofie, „Buletinul Universității „Al. I. Cuza”) sau volume colective (Alexandru Philippide — 50 de ani de la moarte. Studii, Iași, 1984; Profesorul G. Istrate la 70 de ani, Iași, 1984, *Materiale și cercetări dialectale*, Cluj-Napoca, 1983). În 1984 a apărut la editura „Junimea” din Iași cartea E. Lovinescu. Mihail Eminescu, ediție critică cu prefață, note, variante, bibliografie și indice de Ion Nuță.

4. O serie de cercetători au susținut comunicări la congrese internaționale, colocvii și simpozioane naționale sau la sesiuni științifice: Al XV-lea Congres internațional de științe onomastice de la Leipzig, 13 — 17 august 1984 (Ion Nuță, Surnoms et sobriquets provenus de

prénoms), *Simpozionul de semantică și lexicologie romanică*, Craiova, 8 — 9 iunie 1984 (Ion Nuță, Dragoș Moldovanu), *Al III-lea Simpozion național de dialectologie*, Iași, 5 — 6 octombrie 1984 (Ion Florea, Ion Nuță, Dragoș Moldovanu, Gabriela Macovei, Carmen-Gabriela Pamfil, Eugenia Dima), *Al VII-lea Simpozion de onomastică*, Cluj-Napoca, 29 noiembrie — 1 decembrie 1984 (Ion Nuță, Horia Birleanu, Dragoș Moldovanu), *Sesiunea științifică „A. Philippide”*, Iași, 28 — 29 octombrie 1983 (Ioan Oprea, Ion Nuță), *Sesiunile științifice ale Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor* din Iași, din 17 iunie 1983 (Ioan Oprea, Maria Vișoianu, Eugenia Dima, Doina Cobet, Ion Nuță, Dragoș Moldovanu) și din 21 — 22 mai 1984 (Doina Cobet, Cristina Florescu, Eugenia Dima, Maria Vișoianu, Eugen Munteanu, Ion Florea, Dragoș Moldovanu, Ion Nuță), *Colocviul privind intertextualitatea*, București, 14 mai 1984 (Cristina Florescu), precum și la ședințe de comunicări organizate de colectivele Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor.

5. În vederea obținerii titlului de „doctor în filologie”, și-au susținut tezele cercetătorii Carmen-Gabriela Pamfil (*Concepția lingvistică a lui Timotei Cipariu*, 23 aprilie 1983) și Ioan Oprea (*Terminologia filosofică românească modernă*, 25 iunie 1983).

6. În anul 1984, cercetătorul Dragoș Moldovanu a efectuat un stagiu de specializare de o lună la Universitatea din Freiburg (R.F. Germania);

CĂRTI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

- BAINER, WERNER, *Kontinuität und Diskontinuität in der Herausbildung der Romanischen Sprachwissenschaft*, Berlin, 1983, 40 p.
- BANFI, EMANUELE, *La sostanziale balcanizzazione del territorio romeico e della lingua neogreca*, Milano, 1982, p. 286 — 324 (extras).
- BERGES, WILHELM, *Die älteren Hildesheimer Inschriften bis zum Tode Bischof Hezilos (1079)*, Göttingen, 1983, 216 p. + 35 pl.
- BRINGMANN, KLAUS, *Hellenistische Reform und Religionsverfolgung in Judäa. Eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte (175 — 163 v. Chr.)*, Göttingen, 1983, 163 p.
- * * *
- * *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Teil 2. Archäologische und philologische Beiträge*. Herausgegeben von Herbert Jankuhn, Walter Janssen, Ruth Schmitt-Wiegand, Heinrich Tiefenbach, Göttingen, 1983, 776 p.
- HIESTAND, RUDOLF, *Papsturkunden für Tempel und Johanniter. Neue Folge*, Göttingen, 1984, 340 p.
- NEUBERT, ALBRECHT, *Diskurs über den Diskurs. Neue Denkanstöße in der Sprachwissenschaft oder zur Gegenstandsbestimmung der Linguistik*, Berlin, 1983, 16 p.
- * * *
- * *Res referunt repertae Niilo Valonen. 1913 — 1983*, Helsinki, 1983, 438 p.
- RUŽIČKA, RUDOLF, *Sprachwissen und Sprachkunst. Ein Beispiel: Die Metapher*, Berlin, 1983, 44 p.
- SCEVOLA, MARIA LUIZA, *Ritievi sulla religiosità di Costantino*, Milano, 1982, p. 209 — 279 (extras).
- * * *
- * *Die Schrift des Rufus von Ephesos über die Gelbsucht in arabischer und lateinischer Übersetzung*. Herausgegeben von Manfred Ullmann, Göttingen, 1983, 88 p. + 2 pl.
- * * *
- * *Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1978 bis 1981*, Göttingen, 1983, 637 p.
- * * *
- * *Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae*, Helsinki, 1983, 281 p.
- * * *
- * *Timofej Jevsejevskij Folklore — Sammlungen aus dem Tschere-missischen. 1. Märchen, Sagen und Volkserzählungen*. Herausgegeben von Alho-Alhoniemi und Sirkka Saarinen, Helsinki, 1983, 212 p.
- * * *
- * *Tocharische Sprachreste. Sprache B. Teil 1: Die Texte Band 1. Fragmente Nr. 1 — 116 der Berliner Sammlung*. Herausgegeben von Emil Sieg und Wilhelm Siegling, neubearbeitet und mit einem Kommentar nebst Register versehen von Werner Thomas, Göttingen, 1983, 288 p.

TROSO, CRISTINA,

* * *

VENINI, PAOLA

Vasi antichi dei civici muset di Pavia, Milano, 1982, p. 330 — 417. (extras).

Upālipariprechāsūtra. Ein Text zur buddhistischen Ordensdisziplin. Aus dem Chinesischen übersetzt und den Pali-Parallelen gegenüber gestellt von Valentina Stache-Rosen. Herausgegeben von Heinz Bechert, Göttingen, 1984, 120 p.

Peanio traduttore di Eutropio, Milano, 1983, p. 422 — 448.

B. Reviste

„Annales Universitatis Mariae Curie Sklodovska“, Sectio F. Humaniora, XXXVII (1982), Lublin.

„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa“, Classe di lettere e filosofia, Serie III, XIII (1983), 1 — 2, Pisa.

„Boletín de la Real Academia Española“, tomo LXIII (1983), cuaderno CCXXVIII — CCXXIX, Madrid.

„Journal de la Société Finno-Ougrienne“, 78 (1983), Helsinki.

„Letras de Deusto“, 13 (1983), 25 — 26; 14 (1984), 28, Bilbao.

„Literature. Music. Fine arts. A review of German language. Research contributions on literature, music and fine arts. German studies“. Section III, XVI (1983), 1; XVII (1984), 1, Tübingen.

„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon“, CXXV (1981 — 1982), Dijon.

„Radovi. Razdlo Filoloških Znanosti“ (12 — 13) 1981 / 1982 ; 1982 / 1983, Zadar.

„Referativnyj bjuletën bolgarskoj naučnoj literatury jazykoznanie i literaturovedenie“ 26 (1983), 1 — 4, Sofia.

„Rendiconti. Classe di Lettere e scienze morali e storiche“, vol. 115 (1981), Milano.

„Revue Romane“, XVIII (1983), 1 — 2 ; XIX (1984), 1, Copenhagen.

„Rocznik Komisji Historyczno literackiej“, 19 (1982), 20 (1983), Wrocław.

„Zeitschrift für Balkanologie“, XIX (1983), 1 — 2, Wiesbaden.

„Živa antika. Antiquité vivante“, XXXII (1982), 2 ; XXXIII (1983), 1, Skoplje.

„Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie“, 29 (1983), 1 — 8, 10 — 12 ; 30 (1984), 1 — 4, 6, Berlin und Weimar.

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANII 1983 — 1984

1.1. În anii 1983 și 1984, colectivul de istorie literară a continuat operațiile preliminare în vederea redactării *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea. Partea I. Autori*. Au fost extrase informațiile referitoare la scriitorii dintre 1900 — 1950 sau care și-au desfășurat activitatea cu precădere în această perioadă, din publicații periodice, volume de istorie și critică literară. S-a continuat corespondența cu scriitori din perioada amintită, cu rudele scriitorilor dispăruți, cu persoane care i-au cunoscut îndeaproape, cu instituții din întreaga țară; arhiva dicționarului a fost completată astfel cu prețioase informații biobibliografice, cu fotografii, colecții de reviste și cărți. De asemenea, lista provizorie a autorilor (alcătuită în 1978) a fost completată cu numele care au rezultat în urma operațiunilor ulterioare documentare. În cursul anului 1984, au fost redactate primele articole din dicționar (Miron Abrudan, Haig Acterian, M. Th. Adameșteanu, Al. C. Aldea, Gr. Ancu, Alex. Anestin, N. Andrieș, Madeleine Andronescu, I.I. Apostolescu, Ecaterina Arbore, V. Ardanescu, D.I. Atanașiu ș.a.). Au lucrat cercetătorii: Alexandru Teodorescu, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu, Leon Volovici (până în luna februarie 1984), Gabriela Drăgoi, Stănuța Crețu, Florin Faifer, Maria Teodorovici, Constantin Teodorovici, Rodica Șuiu, Algeria Simota, Constanța Buzatu, Victor Durnea, Horst Fassel (până în luna octombrie 1983), Ioan Holban, Gheorghe Hirimiciu, Tereza Petrescu (din luna octombrie 1983).

1.2. Preocuparea esențială a cercetătorilor din colectivul de etnografie și folclor a constituit-o, ca și în anii anteriori, investigarea sistematică a spațiului etnofolcloric moldovenesc în vederea adunării și teaurizării documentelor de cultură populară în colecțiile *Arhivei de folclor a Moldovei și Bucovinei*. Fondurile documentare ale A.F.M.B. au sporit în această perioadă cu circa 10 000 de piese: piese folclorice și informații de interes socio-etnografic înregistrate pe benzi de magnetofon, documente etnografice și de artă populară consemnate pe peliculă foto și cinema (alb-negru și color), răspunsuri la chestionare etc. Totodată au continuat operațiunile de organizare științifică a colecțiilor arhivei: transcrierea și sistematizarea în mașe a fișelor cuprinzând răspunsurile la cele peste 1 300 de întrebări din *Chestionarul folcloric și etnografic general*, completarea registrelor — inventar și a fișierelor tematice și geografice, transcrierea melodiilor populare de pe benzile de magnetofon și transpunerea lor pe fonograme-tip ș.a. Au lucrat cercetătorii: Ion H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Ciresș și Silvia Ciubotaru. Au colaborat etnomuzicologii Viorel Birleanu și Florin Bucescu.

2. În cadrul ciclului de expuneri „Orientări actuale în critica și istoria literară”, organizat de colectivul de istorie literară, au prezentat expuneri: Edgar Papu, Nicolae Manolescu, Ana Blandiana, Mircea Martin, Natalia Cantemir, Ioan Micu. A continuat și cel de al doilea ciclu, „Intellectualitatea românească și viața politică între 1900 — 1950”, cu expuneri susținute de Gheorghe Platon și Ion Agrigoroaiei.

3. Cercetători ai colectivelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, note și recenzii, în „Revista de istorie și teorie literară”, „Cahiers roumains d'études littéraires”, „Convorbiri literare”, „Cronica”, „Ateneu”, „România literară”, „Arlechin”, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Ramuri”.

S-a colaborat, de asemenea, la emisiunile de specialitate ale posturilor de radio București și Iași.

4. În această perioadă cercetătorii din colectivul de istorie literară au publicat următoarele volume: Florin Faifer, *Dramaturgia între clipă și durată*, Iași, „Junimea”, 1983, 176 p.; Ioan Holban, *Proza criticilor*, București, „Minerva”, 1983, 318 p.; Ioan Holban, *Ion Creangă*

— *spațiul memoriei*, Iași, „Junimea”, 1983, 191 p. ; Alexandru Teodorescu, *Lucian Blaga și cultura populară românească*, Iași, „Junimea”, 1983, 184 p. De asemenea, au îngrijit următoarele ediții : G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească. Note și impresii*, postfață și bibliografie de Ioan Holban, București, „Minerva”, 1984, 374 p. ; Antim Ivireanu, *Didahii*, postfață și bibliografie de Florin Faifer, București, „Minerva”, 1983, 176 p.

În cursul anului 1984 au apărut volumele IV și V din seria „Caietele Arhivei de Folclor”, și anume : Silvia Ciubotaru, *Strigături din Moldova. Cercetare monografică*, cu un capitol de etnomuzicologie de Viorel Birleanu și Florin Bucescu, Iași, 1984, LXXII + 455 p., și Lucia Cireș *Colinde din Moldova. Cercetare monografică*, cu 72 de melodii transcrise de Florin Bucescu și Viorel Birleanu, Iași, 1984, LXXXIII + 333 p.

5. În anul 1983, Rodica Șuiu (Aura Mușat) a primit premiul Asociației Scriitorilor din Iași pentru volumul de versuri *Puk umple cu stîngăcie paharul*, Iași, „Junimea”, 1982.

6. Cercetători ai colectivelor de istorie literară și folclor au participat la sesiuni științifice, organizate la Iași, Sibiu, Botoșani, Vaslui, Oțelul Roșu, Toplița.

7. În anii 1983 și 1984, colectivele de istorie literară și de etnografie și folclor au fost vizitate de Rumiana Stanceva și Todor Djidjev (R.P. Bulgară), Victor Gatac (U.R.S.S.) și Marianne Mesnil (Belgia).

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACTIE

A. Cărți

BAHNER, WERNER,	<i>Kontinuität und Diskontinuität in der Herausbildung der Romanischen Sprachwissenschaft</i> , Berlin, 1983, 40 p.
BANFI, EMANUELE,	<i>La sostanziale balcanizzazione del territorio romeico e della lingua neogreca</i> , Milano, 1982, p. 286 – 324.
BERGES, WILHELM,	<i>Die älteren Hildesheimer Inschriften bis zum Tode Bischof Hezilios (1079)</i> , Göttingen, 1983, 216 p. + 35 pl.
BRINGMANN, KLAUS,	<i>Hellenistische Reform und Religionsverfolgung in Iudäa. Eine Untersuchung zur jüdisch – hellenistischen Geschichte (175 – 163 v Chr.)</i> , Göttingen, 1983, 163 p.
* * *	<i>Das Handwerk in vor – und frühgeschichtlicher Zeit. Teil 2, Archäologische und philologische Beiträge</i> , Herausgegeben von Herbert Jankuhn, Walter Janssen, Ruth Schmidt – Wiegand, Heinrich Tiefenbach, Göttingen, 1983, 776 p.
HIESTAND, RUDOLF,	<i>Papstturbation für Templer und Johanniter. Neue Folge</i> , Göttingen, 1984, 340, p.
NEUBERT, ALBRECHT,	<i>Diskurs über den Diskurs. Neue Denkanstöße in der Sprachwissenschaft oder zur Gegenstandsbestimmung der Linguistik</i> , Berlin, 1983, 16. p.
* * *	<i>Res referunt repertae Niilo Valonen, 1913 – 1983</i> , Helsinki, 1983, 438 p.
RUŽIČKA, RUDOLF,	<i>Sprachwissen und sprachkunst. Ein Beispiel: Die Metapher</i> , Berlin, 1983, 44 p.
SCEVOLA, MARIA LUIZA,	<i>Ritievi sulla religiosità di Costantino</i> , Milano, 1982, p. 209 – 279.
* * *	<i>Die Schrift des Rufus von Ephesos über die Gelbsucht in arabischer und lateinischer Übersetzung</i> . Herausgegeben von Manfred Ullmann, Göttingen, 1983, 88 p. + 2 pl.
* * *	<i>Studien zum städtischen Bildungswesen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1978 bis 1981</i> , Göttingen, 1983, 637 p.
* * *	<i>Simpodium seculare Societatis Fenno – Ugricae</i> , Helsinki, 1983, 281, p.
* * *	<i>Tinofej Jensenjevs Folklore – Sammlungen aus dem Tschere-missischen, 1. Märchen, Sagen und Volkserzählungen</i> . Herausgegeben von Alho Alhoniemi und Sirkka Saarinen, Helsinki, 1983, 212 p.
* * *	<i>Tocharische Sprachreste. Sprache B. Teil 1: Die Texte Band. 1. Fragmente Nr. 1 – 116 der Berliner Sammlung</i> , Herausgegeben von Emil Sieg und Wilhelm Siegling, neubearbeitet und mit einem Kommentar nebst Register versehen von Werner Thomas, Göttingen, 1983, 288 p.
TROSO, CRISTINA,	<i>Vall'antica dei civici musei di Pavia</i> , Milano, 1982, p. 330 – 417.
* * *	<i>Upāśāripucchāsūtra. Ein Text zur buddhistischen Ordensdisziplin. Aus dem Chinesischen übersetzt und den Pali-Parallelen</i>

gegenüber gestellt von Valentina Stache — Rosen. Herausgegeben von Heinz Becherl, Göttingen, 1984, 120 p.

VENNINI, PAOLA

Peania traduttore di Eutropio, Milano, 1983, p. 422 — 448.

B. Reviste

„Annales Universitatis Mariae Curie Sklodovska“, Sectio F. Humaniora, XXXV II (1982) Lublin.

„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa“, Classe di lettere e filosofia, Seria III, XIII (1983), 1 — 2, Pisa.

„Boletín de la Real Academia Española“, tomo LXIII (1983), cuaderno CCXXVIII — CCXXIX, Madrid.

„Journal de la Société Finno — Ougrienne“, 78 (1983), Helsinki.

„Letras de Deusto“, 13 (1983), 25 — 26; 14 (1984), 28. Bilbao.

„Literature, Music, Fine arts. A review of German language. Research contributions on literature, music and fine arts. German studies“, Section III, XVI (1983), 1; XVII (1984). 1, Tübingen.

„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres de Dijon“, CXXV (1981 — 1982), Dijon.

„Radovi, Razdio Filoloških Znanosti“, (12 — 13) 1981/1982 : 1982/1983 Zadar

„Referativni biuletin bolgarskoi nauchnoi literaturi, Jazikoznanie i literaturovedenie“, 26 (1983), 1 — 4, Sofia.

„Rendiconti, Classe di Lettere e scienze morali e storiche“, vol. 115 (1981), Milano.

„Revuc Romane“ XVIII (1983), 1 — 2; XIX (1984), 1, Copenhagen.

„Rocznik Komisji Historyczno literackiej“, 19 (1982), 20 (1983), Wrocław.

„Zeitschrift für Balkanologie“, XIX (1983), 1 — 2, Wiesbaden.

„Živa antika. Antiquité vivante“, XXXII (1982), 2; XXXIII (1983), 1, Skoplje.

„Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie“, 29 (1983), 1 — 8, 10 — 12; 30 (1984), 1 — 4, 6, Berlin und Weimar.

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR DIN IAȘI ÎN ANII 1979—1980

1. În cursul anilor 1979—1980 cercetătorii Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor au lucrat, pe bază de contracte, la un număr de șapte teme, incluse în planul de stat sau în planul departamental, cu rezultatele consemnate în cele ce urmează.

1.1. La *Dicționarul limbii române* (DLR), după încheierea redactării articolelor de la literele V, W, X, Y, au început operațiile de organizare și îmbogățire a fișierului literic L, care urmează să fie redactată în întregime. S-au excerptat fișe din lucrări care aparțin bibliografiei *Dicționarului* și s-a alcătuit lista de cuvinte a literiei. În ultimul trimestru al anului 1980 s-a început redactarea de articole de la această literă. Colectivul a fost format din cercetătorii Dozina Cobet, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Maria Vișoianu, Rodica Radu, Ioan Oprea, Cristina Florescu și Carmen Pamfil.

1.2. La *Dicționarul toponimic al Moldovei*, cercetătorii Dragoș Moldovanu și Vlad Cojocaru au continuat munca de adunare a materialului toponimic, efectuând anchete în 35 de localități din județele Bacău, Neamț, Suceava și extrăgând cca 50 000 de fișe din documente (editate și inedite) și, din 216 hărți vechi (secolele al XIV-lea—al XVIII-lea). S-au elaborat *Normele de redactare lexicografică* și s-a trecut la faza prelucrării materialului deja adunat sub forma articolelor de dicționar (120 de pagini).

1.3. La sfârșitul anului 1979, a apărut, la Editura Academiei R.S. România, *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, elaborat de colectivele de istorie literară și de folclor ale Centrului pe bază de contract cu Prezidiul Academiei R.S. România. Autori: Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu (istorie literară), Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru (folclor), Corneliu Morariu (norme lexicografice). Lucrarea cuprinde, în cca 1 000 de pagini format lexicon, 1 311 articole, dintre care 731 sînt consacrate autorilor și 477 publicațiilor periodice. Elogios primit de presa de specialitate, dicționarul a fost comentat în peste 70 de articole, cronici și recenzii, apărute în „România literară”, „Luceafărul”, „Săptămîna”, „Flacăra”, „Amfiteatru”, „Steaua”, „Ramuri”, „Cronica”, „Ateneu”, „Orizont”, „Scînteia”, „Era socialistă”, „România liberă”, „Scînteia tineretului” ș.a. Revista „Convorbiri literare” a inițiat o dezbatere amplă pe marginea lucrării, publicată în câteva numere consecutive.

Membrii colectivului de istorie literară elaborează, în prezent, *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea. Partea I: Autori*, reprezentînd o continuare a lucrării anterioare. În anii 1979—1980, s-au continuat operațiile de documentare, prin extragerea informațiilor din presa periodică; au fost parcurse 800 000 de pagini de ziare și reviste dintre anii 1890—1980, completîndu-se 130 000 de fișe informative; s-a întregit lista de articole cu titlurile rezultate în urma documentării din anii 1979—1980; s-au redactat și revizuit 176 de pagini articole de probă; de asemenea, a fost alcătuit, multiplicat și expediat un chestionar referitor la scriitorii din perioada 1900—1950; s-au primit 523 de răspunsuri, cuprinzînd informații despre 592 de scriitori, precum și 385 de fotografii.

1.4. La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR), un colectiv format din cercetători și cadre didactice (V. Arvințe, Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea și Adrian Turculeț) a continuat redactarea a diferite părți ale vol. al II-lea: hărți de

diverse tipuri (137) și texte cu răspunsuri prezentate sub formă de material necartografiat (112). Un alt colectiv (Doina Ilreapcă, Horia Birleanu, Cecilia Zoler) a lucrat la pregătirea pentru tipar a vol. I de *Texte dialectale* (345 de pagini definitivite și 100 de pagini redactate pentru partea tehnică) și a continuat transcrierea de texte și prelucrarea lexicului regional pentru *Glosar*. S-au efectuat, de asemenea, anchete suplimentare și pentru înregistrarea de texte dialectale (în 24 de localități). A fost definitivat, în vederea tiparului, volumul introductiv la *Atlas*, cuprinzând *Date despre localități și informatori* (420 de pagini).

1.5. Cercetătorii colectivului de etnografie și folclor (Ion H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cireș și Silvia Ciubotaru) au continuat să lucreze la tema *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei și Monografia folclorice*. S-au cercetat peste 50 de localități din Moldova și Bucovina, obținându-se un bogat și valoros material documentar, ceea ce a însemnat sporirea colecțiilor *Arhivei* cu aproape 16 000 de documente folclorice, etnografice sau de artă populară, reprezentând piese folclorice înregistrate pe benzi, informații de interes etnografic, fotografii alb-negru și diapozitive color, filme etnografice etc. Operațiunile de organizare științifică a colecțiilor (transcrierea și sistematizarea fișelor-chestionar, completarea registrelor-inventar, precum și a fișierelor tematice sau geografice) s-au desfășurat ritmic, pe măsura intrării materialelor în arhivă, asigurându-se astfel consultarea operativă a acestei importante surse de informații pentru domeniul culturii populare.

Pentru monografiile folclorice înscrise în plan, s-au redactat următoarele capitole: *Cîntecul funerar și versul funebru pe Valea Șomuzului Mare*, *Variante tipologice inedite ale baladei populare românești de circulație în Moldova*, *Forme ale colindatului în Moldova*, *Religiile dintre colindat și riturile din ciclul familial*, *Repertoriul și caracteristicile strigăturii — comandă de joc și Valori stilistice ale strigăturilor din Moldova*.

Colaboratorii externi ai colectivului, etnomuzicologii Viorel Birleanu și Florin Bucescu, au continuat operațiunile de transcriere a melodiilor de pe benzile de magnetofon, îmbogățind fișierul fonogramelor-tip cu încă 700 de piese.

1.6. În cadrul temei *Istoria limbii române. Neologismele în perioada 1760—1860* (colaboratori N.A. Ursu și Despina Ursu) s-a redactat partea a doua (50 de pagini dactilografiate) a capitolului intitulat *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, pentru volumul al V-lea din tratatul de istorie a limbii române. La monografia *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860* a fost efectuată o substanțială documentare suplimentară și, paralel, a fost introdusă în repertoriul de cuvinte și forme al lucrării informația adunată în ultimii ani (cca 60 000 de fișe).

1.7. Colaborări internaționale. Pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE; colaboratori V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel) au fost efectuate 8 anchete de probă cu cel de al doilea chestionar și au fost extrase și prelucrate răspunsurile la 291 de întrebări. În vederea alcătuirii fișelor de referință etimologică (s-a efectuat documentarea pentru răspunsurile la 100 de întrebări).

La ediția a doua, revăzută și adăugită a *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin, realizată în colaborare cu Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Breisgau (R.F.G.) au participat la lucrările curente, definitivarea listei de cuvinte și redactarea propriu-zisă a unor articole de la litera A, alături de cadre didactice (V. Arvinte, C. Frîncu, A. Turculeț, O. Teaciu) și un număr de cercetători (Vlad Cojocaru, Cristina Florescu, I. Oprea).

2. Modalități de manifestare a integrării. În afara activității colectivelor mixte de cercetători și cadre didactice care au fost menționate la temele prezentate anterior, au fost urmărite îndeaproape, prin consiliul profesoral al Facultății și prin consiliul științific al *Centrului*, colaborarea și sprijinul reciproc între colectivele care realizează diferite teme. S-a acordat asistență științifică, pentru elaborarea *Dicționarului poliglot textil* și a *Dicționarului medical român-francez și francez-român*, colectivelor aparținând catedrelor de limbi moderne de la Institutul politehnic și de la Institutul de medicină și farmacie din Iași.

A fost îndrumată practica de cercetare științifică, la Centru, a grupelor de studenți de la Facultatea de filologie. În cadrul colectivului de lexicografie, studenții de la diferite secții au contribuit la excerptarea materialului documentar pentru *Dicționarul limbii române* și la alte operații, acțiuni care au urmărit, paralel, inițierea lor în munca de cercetare. Pentru *Dicționarul toponimic al Moldovei*, studenții au extras cca 50 000 de fișe din volume de documente, repertorii, indicatoare etc. și au contribuit în mod substanțial la organizarea fișierului lucrării (alfabetizarea, corelarea și gruparea materialului toponimic și entopic). Cadrele didactice de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza” din

Iași, de la Universitatea din Galați și din învățământul mediu care colaborează la temă au făcut anchete în 43 de localități din județele Galați, Vrancea, Neamț, Suceava și Botoșani. De asemenea, au extras cca 50 000 de fișe din catagrafiile (editate sau manuscrise) ale Moldovei, din secolele al XVIII-lea—al XIX-lea, precum și din monitoarele (sau buletinele) oficiale.

3. Valorificarea rezultatelor obținute în cadrul temelor de cercetare a avut loc și prin prezentarea de comunicări la manifestări științifice organizate de *Centru* sau la care au participat cercetători din diferite colective.

Între 7—8 decembrie 1979, colectivul de istorie literară a organizat, în colaborare cu Asociația scriitorilor din Iași, Comitetul județean Iași de cultură și educație socialistă și Societatea de științe filologice (Filiala Iași), colocviul dedicat *Dicționarului literar și locului lor în cadrul culturii românești contemporane*. Au participat 36 de specialiști din București, Cluj-Napoca, Timișoara, Iași. Lucrările colocviului (despre care au apărut relații și în presa de specialitate) se publică în volumul de față al „Anuarului”.

Aniversând 225 de ani de la nașterea lui Gh. Șineai, colectivele de istorie literară și de folclor au organizat o manifestare științifică, la care au vorbit Const. Teodorovici (*Gheorghe Șineai. Privire generală*) și Silvia Ciubotaru (*Preocupări de folclor în opera lui Gheorghe Șineai*). Personalitatea lui Eftimie Murgu, la 175 de ani de la naștere, a fost evocată de Leon Volovici (*Locul lui Eftimie Murgu în cultura românească*), Ioan Oprea (*Eftimie Murgu la Academia Mihăileană*) și Carmen-Gabriela Pamfil (*Ideile lingvistice ale lui Eftimie Murgu*; ultimele două comunicări sînt publicate în volumul de față al „Anuarului”). Contribuția lui Alexandru Philippide în lingvistica românească a fost relevată, cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la naștere (mai 1979), de G. Ivănescu (*Etapile gândirii lingvistice a lui Alexandru Philippide*), Ioan Oprea (*Gîndirea lui Alexandru Philippide*) și Carmen-Gabriela Pamfil (*Alexandru Philippide și Dicționarul limbii române al Academiei*). Împlinirii a 100 de ani de la transformarea „Societății Academice Române” în „Academia Română” i-a fost consacrat (martie 1979) un simpozion la care au prezentat comunicări Stelian Dumitrăcel (*Academia Română — promotor, organizator și realizator al cercetărilor asupra limbii naționale*), I.I. Ciubotaru (*Academia Română și cultura populară*) și Maria Vișoianu (*„Proiectul” primului Dicționar al Academiei, elaborat de A.T. Laurian și I.C. Massim*). Au mai fost evocați, cu prilejuri aniversare, M. Eminescu (*Lucia Ciureș, Eminescu și cultura populară*), D. Caracostea (Ion H. Ciubotaru, *Locul lui D. Caracostea în folcloristica românească*).

Colectivul de lexicografie a organizat discuții cu G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România, cu prilejul apariției volumului *Istoria limbii române*, și cu Stelian Dumitrăcel, autorul volumului *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, care a fost prezentat de Maria Vișoianu.

În colaborare cu Filiala Iași a Societății de științe filologice, s-a organizat simpozionul *175 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu* (martie 1980). Au vorbit G. Istrate (*Locul lui Timotei Cipariu în cultura românească*), Dan Mănuță (*Timotei Cipariu poet*), Carmen-Gabriela Pamfil (*Aspecte ale teoriei limbii în concepția lui Timotei Cipariu*) și Ioan Oprea (*Contribuția lui Cipariu la formarea terminologiei filozofice moderne*).

La simpozionul *Creativitate, comunicare, cunoaștere*, organizat de Centrul de științe sociale al Universității „Al. I. Cuza” (octombrie 1980), au prezentat comunicări Cristina Florescu (*Dicționarul limbii române, suport informațional interdisciplinar*) și Horia Birleanu (*Aspecte ale dezvoltării economico-sociale reflectate în vorbirea populară*).

La sesiunea *Limbă și dialect*, organizată de Societatea de științe filologice, Comisia pentru cultivarea limbii a Academiei R.S. România și Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Caraș-Severin (Băile Herculane, iunie—iulie 1979), Stelian Dumitrăcel a susținut comunicarea *Limbă literară și dialect în mediul școlar*. La sesiunea j biliară *50 de ani de la întemeierea Arhivei de folclor a Academiei Române* (Cluj-Napoca, septembrie 1980), I.H. Ciubotaru a prezentat comunicarea *Cercetările de teren și importanța fondurilor documentare etnofolclorice în concepția prof. P. Caraman*. La Simpozionul național de dialectologie (Cluj-Napoca, octombrie 1980), Ion Nuță a prezentat comunicarea *Vechimea și răsăpîndirea formelor de mai-mul-ca-perfect perifrastic*.

4. În anul 1979 a apărut, la Editura Academiei R.S. România, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (vezi 1.3). Au mai publicat volume Silvia Ciubotaru (în colaborare cu Florin Bucescu și Viorel Birleanu), *„Bătrîneasca”. Doine, bocete, cîntece și jocuri din finutul Rădăuților, Iași, 1979* (vol. I din „Caietele Arhivei de folclor”), Stelian Dumitrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Editura științifică

și enciclopedică, București, 1980. Au îngrijit ediții: Ion Nuță (*Amintiri despre G. Călinescu*, Editura Junimea, Iași, 1979, și E. Lovinescu, *Mile. Bălduca*, Editura Junimea, Iași, 1980), N.A. Ursu (Dosoftei, *Dumnezeiasca liturghie, 1679*, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1980), Dan Mănuacă, în colaborare cu Horst-Helge Fassel (Iacob Negruzzi, *Jurnal*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980), I.II. Ciubotaru (*Folclor poetic. Cîntece și strigături din județul Botoșani*, Botoșani, 1980).

Au colaborat cu studii, articole, note și recenzii la publicații de specialitate și reviste literar-culturale cercetătorii: N.A. Ursu, *Cine a făcut prima traducere românească a operei lui Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae?* („Cronica”, XIV, 1979, 5), *Verstunea românească necunoscută a geografiei universale a lui Giovanni Botero* („Cronica”, XIV, 1979, 38), *Un manuscris autograf necunoscut al lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul* („Cronica”, XV, 1980, 9), *Prima traducere românească din Epictet* („Cronica”, XV, 1980, 29), *O sursă necunoscută a meditației în literatura română* („Cronica”, XV, 1980, 49), *Un journal de voyage inconnu appartenant à Gh. Asachi* („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1980, 4); Stelian Dumistrăcel, *Un atlas lingvistic al Banatului* [pe marginea NALR. Banat, I] („Cronica”, XV, 1980, 42), „Acestă parte netraductibilă a unei limbi” [locuțiunile în M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistică*] („Convorbiri literare”, 1980, 11); Dragoș Moldovanu, *Sufizul - ari (pl. lui - ar) în toponimia românească — origine, funcționalitate, dinamică* — („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); Ion Nuță, *Un cuvînt de origine autohtonă: strugure* („Limba română”, XXVIII, 1979, 5), *Un interesant și util compendiu de istoria limbii române: Ion Gheție, „Istoria limbii române literare”* (MMS, LV, 1979, 1—2), Zamfira Mihail, „Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană” (MMS, LV, 1979, 3—6), Theodor Capidan („Cronica”, XIV, 1979, 17), *Pe marginea editării unor texte: Veronica Micle, Corespondență* („Cronica”, XIV, 1979, 31), *O istorie a învălămîntului românesc în date* („Convorbiri literare”, 1980, 8), *Precizări privind semantismul și răspîndirea teritorială a unor cuvinte latine din terminologia viticolă: ană, lăuruscă, poamă* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *Note lexicale și etimologice din terminologia viticolă* („Limba română”, XXIX, 1980, 5), *O operă de excepție: Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (MMS, LVI, 1980, 3—5); Ioan Oprea, *Unitatea și modernizarea limbii literare, ideal mobilizator al generației pașoptiste transilvănene* („Dialog”, XI, 1979, 65—66), *Începuturile filozofiei limbii la români* („Opinia studențească”, VI, 1979, 5), Eugene A. Nida: „Componentă Analysis of Meaning. An Introduction to semantic Structures” („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *Filozofia limbii la Alexandru Philippide* („Dialog”, XI, 1980, 73—74), *O carte fundamentală pentru cultura română: G. Ivănescu, „Istoria limbii române”* („Dialog”, XII, 1980, 77—78); Ion-Horia Birleanu, *Dacii și romantismul românesc* („Dialog”, XI, 1979, 69—70), *Ilie Dan: „Contribuții”* („Opinia studențească”, VI, 1979, 1); Cristina Florescu, *Disocieri stilistice în trilogia istorică sadoveniană „Frații Jderi”* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); Dan Mănuacă, *Aurel Sasu: „Sărbălăoarea operei”* („Convorbiri literare”, 1980, 1), Grigore Scorpan: „Mihai Eminescu. Studii și articole” („Limba și literatură”, 1979, vol. I), *Eminesciana* („Ramuri”, 1979, 2), *Euforia de taină* („Cronica”, XIV, 1979, 7), *Critică și deontologie* (idem, 10), *Noi orientări în istoria literară ieșeană* („Flacăra Iașului”, 1979, 10 101), *Maiorescu în ediție critică* („Convorbiri literare”, 1979, 4), *Din estetica recepției* („Cronica”, XIV, 1979, 37), Dosoftei: „Opere”, vol. I [ediție critică de N.A. Ursu, prefață de Al. Andriescu] („Convorbiri literare”, 1979, 9), *Starea edițiilor* (idem, 12), *O „anticipare” literară ignorată* („Almanah Convorbiri literare”, 1979), *Alexandru Dima* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea* (idem), *Elena Tăciutu: „Treii poezi preeminescieni”* (idem), *Foiletonul, dicționarul și etica criticii* („Cronica”, XV, 1980, 1), *D. Rallet: „Suvenir și impresii de călătorie”* [ediție de Mircea Anghelescu] („Convorbiri literare”, 1980, 8); Remus Zăstroiu, *Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române”* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *Al. Andriescu: „Limba presei periodice din secolul al XIX-lea”* (idem); Leon Volovici, [Recenzii și Cronica traducerilor] („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1979, 2, 1980, 1, 2, 3, 4), *Dicționar literar și istorie literară* („Cronica”, XV, 1980, 1); Gabriela Drăgci, *Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române”* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); Florin Faifer, ... *Ieșind de sub tirania clipei* („Cronica”, XIV, 1979, 7), *Unirea Principatelor române oglindită în literatură* (idem, 12), *Teatrul istoric al lui Marin Sorescu* (idem, 30), *Iorgu Iordan: „Serieri politice”* (idem, 43), *Stilul dicționarului — între exces și absență* (idem, XV, 1980, 1), *Conexiunile dramei istorice* [Al.

Davila] (*idem*, 3), *Memorialistica între euforie și luciditate* [*I. Valea*] (*idem*, 5), *Șansa eseului dramatic* [*P. Everac*] (*idem*, 11), *Momentul dicționarelor* („Viața românească”, XXXIII, 1980, 2), *Mihail Diaconescu*: „Umbrele nopții” („Cronica”, XV, 1980, 18), *Grigore Ilieș*: „Ceașul oprit” („Flacăra Iașului”, XXXVI, 1980, 10 444), *Un critic paradoxal* [*Z. Sângeorzan*] („Cronica”, XV, 1980, 23), *Const. Coroiu*: „Dialoguri literare” („Flacăra Iașului”, XXXVI, 1980, 10 516), *Grigore Ilieș*: „Priveliști moldave” (*Itinerarii sentimentale*) („Cronica”, XV, 1980, 37), *Structuri dramatice în teatrul lui G.M.-Zamfirescu* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *I. Negoiescu - Radu Stanca*: „Un roman epistolar” (*idem*), *Dorin Tudoran*: „Biografia debulurilor” (*idem*); *Rodica Șuiu, M. Sadoveanu și topologia dacică* („Cronica”, XV, 1980, 8), *Sadoveanu și mitul „Daciei hiperboree”* („Convorbiri literare”, 1980, 3); *Algeria Simota, Dumitru Micu*: „G. Călinescu. Între Apollo și Dionysos” („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); *Constantin Teodorovici, Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române”* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); *Ioan Holban, Un roman istoric* („Cronica”, XV, 1980, 33), *De vorbă la gura sobei* (*idem*, 35), *Romanele poezilor* (*idem*, 38), *Doamnele Bovary* („Convorbiri literare”, 1980, 9), *Sfârșitul iluziei* („Cronica”, XV, 1980, 39), *Molțul căldăriei* („Luceafărul”, XXIII, 1980, 40), *Fiecătuna verosimilă* („Cronica”, XV, 1980, 41), *Proza de notație* (*idem*, 42), *Căldărul polemist* (*idem*, 43), *Anghel Mora*: „Oglinzile au două fețe” („Convorbiri literare”, 1980, 10), *O zi și mai multe personaje* („Cronica”, XV, 1980, 46), *Viața și petrecerea moldovenilor* (*idem*, 47), „Mal de terre” (*idem*, 48), *A trăi istoria* (*idem*, 50), *Insomniile burlacului* (*idem*, 51), *Percepția vizuală a profunzimii* („Convorbiri literare”, 1980, 12); *Andrei Hoisie, Motiv Konstanz als Rezeptionsästhetischer Vorgang* („Proceedings of the IX-th Congress of the International Comparative Literature Association”, Innsbruck, 1980, vol. II), *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin* („Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol”, XVII, 1980), *Critica și istoria literară sub semnul esteticii receptării* („Viața românească”, 1980, 10), *De la morală la delectare. Songurile lui Brecht* („Artechin”, 1980, 8), *Ernst Jünger la 85 de ani* („Cronica”, XV, 1980, 39), *Un simplicissimus dace* („Cahiers roumains d'études littéraires”, 1980, 41), *Adrian Marino*: „Hermeneutica lui Mircea Eliade” („Amfiteatru”, 1980, 7), *Silvian Iosifescu*: „Texte și întrebări” („Cronica”, XV, 1980, 32), *D.R. Popa*: „Saint-Exupéry” („Convorbiri literare”, 1980, 9), *Ion Ianoși*: „Secolul nostru cel de toate zilele” („Amfiteatru”, 1980, 9), *Hans Mayer*: „Deutsche Literaturkritik” („Synthesis”, 1980, 7), *Adolf Armbruster*: „Dacoromano Saxonica” („Tribuna României”, 1980, 191); *Ion H. Ciubotaru, Moștenirea științifică a profesorului Petru Caraman* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980), *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei (A.F.M.B.)* („Anuarul de folclor”, Cluj-Napoca, I, 1980); *Lucia Cires, Aspecte ale colindatului în Moldova* („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); *Lucia Berdan, Octavian Buhociu*: „Folclorul de iarnă, Zoriile și poezia păstorească” („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980); *Silvia Ciubotaru, Lazăr Săteanu*: „Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romănice”, *C. Brăiloiu, Emilia Comișel și Tatiana Gîlăușcă-Cișmariu*: „Folclor din Dobrogea”, *Romulus Vuia*: „Studii de etnografie și folclor”, vol. II („Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979—1980).

5. Și-a susținut teza în vederea obținerii titlului de „doctor în filologie” *Al. Teodorescu* (*Lucian Blaga și cultura populară românească*), la 20 aprilie 1979.

În cadrul stagiului de pregătire a doctoratului, în ședințe ale colectivelor catedrelor de limba română și, respectiv, de literatură română și comparată de la Facultatea de filologie, au susținut referate: *Doina Cobeș, Morfologia numelui în gramatica românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă la Timotei Cipariu* (18 decembrie 1979), *Categoriile gramaticale ale substantivului în gramatica românească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pînă la Timotei Cipariu* (14 ianuarie 1980); *Eugenia Dima, Împrumutul lexical în cîteva traduceri românești efectuate în Muntania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (12 decembrie 1982); *Ioan Oprea, Terminologia filozofică românească între 1830—1860* (25 aprilie 1980), *Trăsăturile specifice ale terminologiei filozofice în cadrul vocabularului limbii române literare* (5 decembrie 1980); *Doina Hreapcă, Un fonetism regional: sonorizarea fricativelor și ocluzivelor surde urmate de sonanta nazal n* (12 decembrie 1980); *Ion-Horia Birleanu, Particularități fonetice ale graiturilor din Valea Șomuzului* (14 ianuarie 1980); *Rodica Șuiu, Orientul ca spațiu sadovenian al povestirii: toposul „dacie”* (10 ianua-

rie 1980), M. Sadoveanu și mitul „Daciei hiperboree” (14 ianuarie 1980); Lucia Cireș, *Forme de colindat în Moldova* (mai 1979, la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca).

6. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei R.S. România pe anul 1978 a fost acordat, pentru lucrarea *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* (Editura științifică și enciclopedică, București), cercetătorului Stelian Dumistrăcel. Aceeași distincție, pe anul 1979, a fost acordată, pentru *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, cercetătorilor Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănuță, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu (pentru articolele de istorie literară), Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru (pentru articolele de folclor), Corneliu Morariu (pentru normele lexicografice).

Premiul „Peressicius” pe anul 1978 al revistei „Manuscriptum”, pentru ediția Dosoftei, *Opere, vol. I: Versuri* (Editura „Minerva”, București), a fost acordat cercetătorului N.A. Ursu.

7. În cursul anilor 1979—1980, Centrul a fost vizitat de numeroși oameni de știință din țară și de peste hotare, prilej pentru fructuoase contacte și schimburi de experiență cu cercetătorii din diferite colective. Stagii de documentare în străinătate au efectuat cercetătorii Dan Mănuță (R.D. Germană) și Dragoș Moldovanu (R.F. Germania).

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

* * * **ANTOLOGIE DE FOLCLOR DIN JUDEȚUL MARAMUREȘ**, vol. I, Poezia, Asociația etnografilor și folcloriștilor din județul Maramureș, Baia Mare, 1980, 550 p.

ARVINTE, VASILE, *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1980, 88 p.

* * * **ATLASUL ETNOGRAFIC AL ROMÂNIEI**, Consiliul culturii și educației socialiste, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, 1979, 5—6 (litografiat), 133 p., 376 p.

AVRAM, MIRCEA, *Calendarele sibiene în limba germană (secolele XVIII—XX)*, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1979, 288 p. + 10 facsimile.

BOGAČ, G. F., *Daleče severnoi stolici. O tvorčestve Puškina v Moldavii, Vostočno-Sibirskoe izdatelstvo*, Irkutsk, 1979, 188 p.

BUHOȚIU, OCTAVIAN, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974, 358 p. + 2 hărți.

* * * **CATALOGUL EXPOZIȚIEI CĂRȚII RARE**, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1979 (multiplicat).

DUNĂREANU, ELENA, *Mihail Sadoveanu — bibliografie sibiană*, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1980, 75 p. + 6 facsimile și 2 fotografii.

DUNĂREANU, ELENA, *Publiciști ardeleni către Horia Petra-Petrescu*, vol. III, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1979, 96 p.

DUNĂREANU, ELENA și POPA, AURELIA, *Carlea românească sibiană*, Biblioteca „Astra”, Sibiu, 1979, 205 p.

FĂRCAȘIU, DIONIS, COSTE, TIBERIU, *Folclor muzical din Mintiu-Gherlii*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1979, 100 p.

FLOREA, IOAN T., *Folclor muzical din județul Arad — 500 melodii de joc*, vol. I, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Arad, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Arad, 1974 [1975], 296 p.

IONIȚĂ, MARIA, *Flori din Apuseni — folclor poetic*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1978, 373 p.

IORGOVICI, PAUL, *Observații de limbă românească*, prefată de Ștefan Munteanu, ediție critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Editura „Facia”, Timișoara, 1979, 294 p.

MAYER, HANS, *Brecht et la tradition. Essai*, texte français Jean-Claude François, L'Arche, Paris, 1977, 158 p.

MEDAN, VIRGIL, *1 000 chințuri de pe Someș*, Casa județeană a creației populare, Cluj-Napoca, 1969, 381 p.

MEDAN, VIRGIL, *Cințete de joc*, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Cluj-Napoca, 1972, 252 p.

MEDAN, VIRGIL, *Cințete epice*, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Cluj, Cluj-Napoca, 1979, 717 p. + 1 hartă.

MEDAN, VIRGIL, *Folclorul copiilor*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Cluj, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, Inspectoratul școlar județean, Consiliul județean al organizației pionierilor, Cluj-Napoca, 1980, 327 p. + 1 hartă.

NICOARĂ, ELENA, CUPARENȚU, ELENA, *Motive de ii și cămăși bărbățești din județul Iași*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, [f.a.].

* * * *Pagini din istoria literaturii și culturii moldovenești*. Studii și materiale. Colectivul de redacție : H. G. Corbu (redactor responsabil), E. D. Levit, V. M. Ciocanu, Academia de științe a R.S.S.M., Institutul de limbă și literatură, Chișinău, Editura „Știința”, 1979, 213 p.

PINTEA, EMIL, CURTICEAN, DOINA, DOMȘA, IOAN, TRITEANU, MIHAI, „*Steaua*”, 1949—1974. *Indice bibliografic adnotat*, vol. I—III, Academia R. S. România — Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca, Cluj-Napoca, 1979, 1796 p.

RIZESCU, N., *600 cărți argeșene*, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1980, 105 p. (multiplicată).

SALINIUC, MARIA, MIHAI CODREANU — *Bibliografie*, Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu”, Serviciul bibliografic, Iași, 1978, 445 p.

SAMUS — *Festivalul folclorului someșean*, sub redacția : Virgil Medan, Comitetul județean de cultură și educație socialistă, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Cluj; Dej, I (1967—1977), 1978, 255 p.; II (1979), 1979, 183 p.

* * * *TRADIȚII MARAMUREȘENE*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Maramureș, Centrul județean de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă, vol. II, Baia Mare, 1979, 132 p.

TIRIOI, NICOLAE, *Premise literare*, Editura „Facla”, 1976, 198 p.

VOINESCU, SILVESTRU, *Argeșeni în spiritualitatea românească*, Biblioteca județeană Argeș, Pitești, 1980, 190 p. (multiplicat).

ZEMAN, JAROMIR, *Untersuchungen zur Satzgliedstellung im Nebensatz in der deutschen Sprache der Gegenwart*, Univerzita J. E. Purkuně v Brně, 1979, 124 p.

B. Reviste

„*Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*”, Teil I (1979) 115, 118, 121; Teil II (1980) 116—117, Göttingen.

„*Acta Universitatis Stockholmiensis. Romanica Stockholmiensis*”, 10 (1980), Stockholm.

„*Analele Universității din Craiova*”, *Seria Științe filologice*, VII, 1979, Craiova.

„*Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*”. *Classe di lettere e filosofia. Serie III*, vol. IX, 4, vol. X, 1—4, 1980, Pisa.

„*Annali*”. *Istituto Universitario Orientale. Sezione Slava*, a cura di Nullo Minissi, XX—XXI (1977—1978), Napoli, 1979.

„*Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice*”, *Seria A*, 1 (1979), 2 (1980), Consiliul Culturii și Educației Socialiste, București, 1979, 1980 (litografiat).

„*Boletín de la Real Academia Española*”, tomo LIX (1979), cuaderno CCXVIII; tomo LX (1980), cuaderno CCXIX—CCXXI, Madrid.

„*Brașovul literar și artistic*”. Prezențe brașovene în festivalul național „Cântarea României”, editat de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Brașov, 1980 (II, III), Brașov.

„*Buletinul societății pe anul 1979*”, Societatea de științe filologice din Republica Socialistă România, București, 1979.

„*Česká literární věda 1977. Neslovanské literatury*”, Praha, 1979.

„*Critique. Studies in modern fiction*”, XXI, 3, XXII, 1—3, Atlanta, Georgia (S.U.A.).

„*Études Romanes*”, II (Bulletin de la société roumaine de linguistique romane), XII (1977/1978), Universitatea din București, Facultatea de limbi și literaturi străine, București 1978 (litografiat).

„*Études romanes de Lund*”. Publiées par Östen Södergård, 27, 29 (1979); 31—32 (1980), Lund.

„*Filologia*”, Universidad de Buenos Aires, Facultad de Filosofía y Letras, Instituto de Filología y Literaturas Hispánicas „Dr. Amado Alonso”, XVII—XVIII (1976—1977), Buenos Aires.

„*Jahrbuch der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*”, 1980, Göttingen.

„*Letras de Deusto*”, Facultad de filosofía y letras Universidad de Deusto, vol. X, 19—20 (1980), Bilbao.

„*Limba și literatura moldovenească*”, revistă filologică trimestrială, Academia de științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de limbă și literatură, anul XXII (1979), 1, Chișinău.

„*Lingua nostra*”, vol. XLI, fasc. 1, 1980, Sansoni Editore Nuova S.p.A., Firenze.

„*Linguistica*”. In memoriam MILAM GROŠELJ OBLATA, XIX (I) 1979, XX (II) 1980, Ljubljana (multiplicat).

„*Literature, Music, Fine Arts*”. A Review of German — Language Research Contributions on Literature, Music, and Fine Arts. With Bibliographies. German Studies, Section III, XIII (1980), 2, Tübingen.

„*Memoire dell'Istituto Lombardo — Accademia di Scienze e Lettere*“. Classe di lettere — scienze morali e storiche, vol. XXXVI (1979), fasc. 4, 5, Milano.

„*Philologica Pragensia*“. Časopis pro moderni filologii, Československá Akademie Věd, XXIII (1980), 2, Praga.

„*Prospekt. Publikace — Publications 1975—1980*“, Spisy a Sbornik prací Univerzity J. E. Purkyuně Brně, Filozofická fakulta, 1980, Brno (multiplicat).

„*Radovi*“. *Razdio društvenih znanosti* (8) 1978/1979, Sveučilište u Splitu, Filozofski Fakultet, Zadar, 1979.

„*Radovi*“. *Razdio filoloških znanosti* (11), 1979/1980, Sveučilište u Splitu, Filozofski Fakultet, Zadar, 1980.

„*Referativnyi bjulleten bolgarskoj naučnoj literatury*“. Jazykoznanie i literaturovedenie, 1978 (2), 1979 (1, 2, 3), 1980 (2, 3), Sofia.

„*Revista de dialectologia y tradiciones populares*“, Instituto „Miguel Cervantes“, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, tomo XXXIV, 1978, tomo XXXV, 1979—1980, Madrid, 1980.

„*Revista de literatura*“, Instituto „Miguel Cervantes“ de filología hispanica, 1979 — tomo XLI—n°82, 1980 — tomo XLII—n° 83—n°84, Madrid.

„*Revue des travaux de l'Académie des sciences morales et politiques*“ et comptes rendus de ses séances, 132e année, 4e série, 1979, Paris.

„*Revue Romane*“. Publiée par l'Institut d'Études Romanes de l'Université de Copenhague avec une subvention de Statens humanistiske Forskningsråd, XV, 1980 (1, 2), Copenhague.

„*Sbornik prací filozofické fakulty brněnské univerzity*“, Řada jazykovedná A 27, 1979, Erno.

„*Sbornik prací filozofické fakulty brněnské univerzity*“, Řada literárněvědná (D 27), 1980, Brno.

„*Sbornik prací filozofické fakulty brněnské univerzity*“, Řada romanistická (L), vol. X 1979, vol. XI, 1980, Brno.

„*Soumalais Ugrilaisen Seuran. Aikakauskirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne*“ 76 (1980), Helsinki.

„*Soumalais — Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*“ 1980 (172—177) Helsinki, (multiplicată).

„*Travaux de linguistique et de littérature*“. Publiés par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg, XVIII, 1, 2; Linguistique — philologie — stylistique. Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg, 1980.

„*Zeitschrift für Balkanologie*“, Institut für Balkanologie — Berlin, XVI, 1980, Wiesbaden.

„*Živa Antika. Antiquité vivante*“, XXIX, 2, Skoplje, 1979.

„*Weimarer Beiträge*“. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie, XXVI (1980), 4—12, Berlin und Weimar.

A DOUA CONSFĂTURE DE LITERATURĂ COMPARATĂ

A doua Consfătuire de literatură comparată, organizată de Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, s-a desfășurat în Aula Academiei, în zilele de 16—18 octombrie 1969. Cele 53 de comunicări prezentate, urmate de peste 60 de intervenții vii la discuții, cuprindeau și unele domenii noi de studiu propuse de comparatiștii apuseni și de noua școală comparatistă românească, preocupată să valorifice literatura românească pe planul literaturii universale, subliniind, prin studiul operelor, particularitățile naționale, specificul nostru.

În teoria literaturii comparate, Al. Dima a indicat lămurit *Obiectivele comparatismului românesc*, iar N. I. Popa a stabilit legăturile directe dintre „*Noua critică*” franceză și literatura comparată. Ambele comunicări au fost confirmate de numeroasele aspecte noi intervenite în lucrările prezentate.

Așa, de pildă, unele probleme de teorie a literaturii comparate și-au lărgit cercetarea prin istoria ideilor și printr-o confruntare dialectică a tradiției cu inovația: Nina Façon a relevat cu ascutime *Tentația modernului în literatura italiană*, iar Vera Călin a propus vederi personale despre *Condițiile de dezvoltare a unei noi retorici*.

Cum era și firesc, o parte importantă din comunicări s-au ocupat de probleme comparatiste clasice, privind relațiile istorice dintre scriitori sau curente, însă, cu preocuparea stăruitoare de a urmări de preferință factorul receptor și opera realizată din asemenea relații și influențe, privită sub raportul estetic. Eminescu a făcut obiectul mai multor cercetări. Ecouri ale scriitorilor străini în literatura română apar în alte lucrări. Unele aspecte ale comparatismului românesc sînt dezvoltate în *Ion Pillat, comparatist* de Emil Manu și în *Sainte-Beuve privit de Proust și de G. Călinescu* de Liviu Birăiescu. Ecouri românești peste hotare sînt cercetate de Valentin Chelaru în *D. Bolintineanu și Ivan Vazov*.

Problema traducerilor ia aspecte mai complexe: stilistică comparată în *Creangă în versiunea engleză* de Ileana Verzea; stilistică comparată și sociologie literară în *Traducere și remodelare în cultura românească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de Al. Duțu*; în fine, o tentativă îndrăzneată de sociologie literară în *Raportul dintre traduceri și public în secolul al XIX-lea* de Paul Cornea.

Tematologia literară, vechea *Stoffgeschichte* reactualizată, folosind pe alocuri și metoda sondajelor statistice ale *tematismului* teoretizat de Jean-Paul Weber, atenți la „cuvintele-cheie” și la „metafore obsedante”, revine în studiul temelor literare și al motivelor. Cercetarea evoluției comparatiste a motivelor cîștigă prin studiul realizărilor personale și specifice. Unele asemenea studii tematologice se ridică pînă la considerații de sociologie literară. Menționăm schița tezei *Motivul infernului în literatura română* de Doina Graur și *Caracterul de constanță și varietate a miturilor antice în circulația lor literară*, de Clio Mănescu.

Paralelismele literare, în curs de dezvoltare în comparatismul european, au dus la o serie de tentative ingenioase și ascuțite în lucrările *B. Pascal și Tudor Arghezi* de Roxana Sorescu și „*Țăranii*” lui *Reymond și „Ion”* al lui *Rebreanu* de Ion Petrică.

Problemele de folclor comparat, sprijinite pe o cunoaștere directă a limbilor și culturilor din țările și pe considerații de stilistică comparată, au fost ilustrate de doi eminente specialiști: I. C. Chițimia a dovedit erudiția și metodă sigură în comunicarea *Aspecte ale fabulei mediteraneene esopice în unele literaturi europene*, iar Pandelescu Olteanu a aplicat cu rigoare *Criterii stilistice în studiul comparat al literaturii omiletico-parenetice*. Leon Levițchi s-a sprijinit tot pe analogii lingvistice și stilistice în *Temă și rimă în balada populară engleză și română*.

Sociologia literară a câștigat teren prin problemele abordate și prin interferențele dintre istoria ideilor, viața socială și inițiativele scriitorilor. *Receptivitatea literaturii române față de cultura germană* de Victor Iancu a însemnat o sinteză curajoasă. Pe un plan mai general de teorie literară s-au situat Cornelia Bejenaru în lucrarea *Poetul modern și publicul*, alături de A. Kovacs în *Raportul dintre tipul social și psihologic în literatură*. La un nivel superior s-a ridicat Ion Zamfirescu cu problema *Raporturile posibile între literatura comparată și filozofia culturii*.

Acest ansamblu de comunicări comparatiste, reflectând o optică nouă în cercetare, va fi publicat într-un volum, prezentat ca omagiu al școlii românești la Congresul al VI-lea al Asociației Internaționale de literatură comparată, care va avea loc în vara aceasta la Bordeaux. Volumul și comunicările delegaților noștri vor contribui, desigur, la afirmarea comparatismului românesc peste hotare.

N. I. Popa

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1969

Efortul colectivelor de cercetători a fost concentrat, în anul care a trecut, asupra lucrărilor înscrise în planul departamental și anume: 1. Colaborarea la *Dicționarul limbii române*; 2. Elaborarea *Atlasului lingvistic al Moldovei și Bucovinei*; 3. Realizarea *Dicționarului literaturii române*, vol. I (de la origini până la 1900).

Sectorul de lexicologie și lexicografie, care lucrează la *Dicționarul limbii române* a continuat redactarea articolelor de la litera E și, în același timp, revizia materialului redactat de la litera Ș. De asemenea, s-a început revizia etimologiei neologismelor de la literele P și R.

La *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, parte a NALR, lucrare la care colaborează sectorul de dialectologie al Centrului și catedra de limbă română de la Facultatea de filologie din Iași, s-au făcut anchete definitive în treizeci de localități.

Colectivul care pregătește *Dicționarul literaturii române* a terminat munca de documentare propriu-zisă și, în ultimele luni ale anului, a reînceput operația de redactare a lucrării. Tot în 1969, a fost definitivat și publicat, la Editura Academiei,

un prospect al *Dicționarului*, într-un tiraj de 300 de exemplare. Prin intermediul prospectului și printr-un colocviu organizat de săptămânalul ieșean „Cronica” cu câțiva dintre redactorii *Dicționarului* s-au supus discuției specialiștilor din întreaga țară profilul și tehnica de elaborare a lucrării. În ziua de 10 iunie 1969, Centrul de lingvistică a organizat la Iași, cu același scop, o consfătuire de lucru, la care au participat numeroși cercetători științifici din Iași și din alte centre academice, cadre didactice din învățământul superior și mediu, publiciști. Inițiativa de a elabora această lucrare, precum și profilul ei și tehnica de redactare expuse în prospectul discutat s-au bucurat de o bună primire din partea istoricilor literari și a altor oameni de cultură care și-au exprimat părerea în cadrul consfățuirii, în presa literară și în scrisorile adresate colectivului de redactori. În ședințele colectivului s-au analizat cu atenție observațiile critice și propunerile primite.

S-au realizat fazele de lucru prevăzute pentru anul care a trecut (adunare de material documentar și redactare parțială) și la cele trei teme înscrise în planul intern al Centrului: 1. *Neologismele limbii române în perioada 1760-1860*; 2. *Studii monografice asupra vocabularului graiurilor dacoromâne*; 3. *Cercetări folclorice în Moldova și Bucovina*. Pentru adunarea materialului necesar elaborării studiilor monografice asupra graiurilor populare din Moldova și Bucovina, în cadrul sectorului de dialectologie și onomastică s-a alcătuit un vast chestionar dialectal, cu peste 3000 de întrebări referitoare la numele de locuri și de persoane, la terminologia meseriilor în mediul rural, la terminologia portului popular și la terminologia pomicolă și viticolă. Chestionarul a fost tipărit, la începutul lunii decembrie, în 2000 de exemplare, care, până la sfârșitul anului, s-au difuzat în aproape toate satele din Moldova și Bucovina. Membrii sectorului de folclor au înlocuit un chestionar asemănător, care urmează să fie tipărit și difuzat în prima jumătate a anului 1970. Pe baza răspunsurilor primite vor fi stabilite cele aproximativ 200 de localități în care se vor face anchete folclorice amănunțite.

Valorificând experiența anilor precedenți, Centrul de lingvistică a organizat și în anul 1969 ședințe publice de comunicări, în cadrul cărora au fost supuse discuției comunicările științifice redactate în instituția noastră sau prezentate de alți cercetători din orașul Iași și de cadre didactice de la Universitatea Al. I. Cuza. S-au susținut comunicările următoare: N. I. Popa, *Dicționarul internațional de termeni literari*; R. Zăstroiu, *Aspecte ale criticii literare românești dintre 1880—1900*; Lucia Cireș și V. Adăscăliței, *Mocănașii, datină-spectacol în Moldova*; D. Moldoveanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui D. Cantemir*; Maria Frunză, *Începuturile publicisticii lui B. P. Hasdeu („România” noiembrie 1858 — ianuarie 1859)*; N. A. Ursu, *Cui aparține traducerea franceză a „Cinălării României”*; I. Lăzărescu, *Ilarie Chendi, critic literar*; N. I. Popa, *Alec Russo, memorialist*; Constantin Turcu, *Citeva știri inedite despre Alecu Russo și despre revista „România literară” a lui V. Alecsandri*; N. A. Ursu, *Adevăratul nume al lui Zilot Românul*; I. Ciubotaru, *Date noi despre teatrul folcloric cu subiect de război în Moldova: „Înfrângerea lui Napoleon”*; N. I. Popa, *Romantismul francez și romantismul românesc*; N. A. Ursu, *Contribuții la studiul operei literare a lui Gh. Asachi*; Șt. Cuciureanu, *Italianisme la Gh. Asachi*; N. C. Enescu, *Gh. Asachi și Academia Mihăileană*. În aceleași ședințe de comunicări s-au mai prezentat și recenzii ale unor cărți de specialitate, printre care: Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1967 (N. A. Ursu); *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni, Oltenia*, vol. I, București, 1968 (I. Florea); Gh. Vrabie, *Folcloristica română*, București, 1968 (Lucia Berdan); Adrian Marino, *Introducere în critica literară*, București, 1968 (D. Mănuță); V. Florescu, *Conceptul de literatură veche*, București, 1968 (L. Volovici); S. Cioculescu, *Viața lui Caragiale*, București, 1968 (Fl. Faifer).

În afara colaborărilor apărute în acest număr al „Anuarului”, prin care se valorifică o parte din cercetările inițiate în cadrul Centrului, membrii colectivelor de cercetare au colaborat la numeroase publicații periodice, ca „Limba română”, „Studii și cercetări lingvistice”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Cronica”, „Iașul literar”, „Atenacu”, „Tomis” ș.a.

La 29 aprilie 1969, Centrul de lingvistică a organizat o ședință de comunicări dedicată împlinirii a 150 de ani de la nașterea lui Alecu Russo, la care au luat cuvîn-

tul prof. univ. N. I. Popa și prof. Const. Turcu, iar la 25 noiembrie, același an, o altă manifestare consacrată comemorării a 100 de ani de la moartea lui Gh. Asachi, la care au vorbit prof. N. C. Enescu, conf. univ. Șt. Cuciureanu și N. A. Ursu. Prof. N. I. Popa, șef de secție, a participat la sesiunea științifică de la Sibiu a Societății de științe filologice, care a avut ca temă *Romantismul românesc și romantismul european*, și la cea de a doua Consfătuire de literatură comparată, organizată sub egida Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, unde a prezentat comunicarea *Noua critică franceză și literatura comparată*. La aceeași consfătuire, cercetătorul Dan Mănuță a susținut comunicarea *I. Tăutu și Volney*. Cercetătorul D. Moldoveanu a participat cu comunicarea *Morfologia toponimicelor românești cu radical antroponimic* la Colocviul de onomastică organizat de Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj.

În anul 1969, Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor a fost vizitat de profesorii maghiari dr. Szabolcsi Miklós, membru al Academiei de științe, codirector al Institutului maghiar pentru studiul literaturii, și dr. Klaniczay Tibor, membru corespondent al Academiei de științe.

Nr. colilor de tipar 16 3/4
planșe 13

Întreprinderea poligrafică Iași
str. V. Alecsandri nr. 6
Republica Socialistă România
Comanda nr. 367

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1967

Activitatea Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor s-a concentrat, ca și în anii trecuți, asupra unor probleme de deosebit interes în aceste domenii.

Membrii sectorului de lexicologie și lexicografie (Despina Ursu, Zamfira Mihail, Victoria Zăstroiu, Maria Deutsch, Dragoș Moldovanu, Doina Cobet) au terminat în cursul acestui an redactarea articolelor de la litera Ș a *Dicționarului limbii române*, iar o parte din acest material a fost revizuit de Corneliu Morariu. Colectivul de redactori a început, de la 1 iulie, munca de îmbogățire a fișierului literei E, urmînd ca în anul 1968 să se treacă la redactarea articolelor de la această literă. N. A. Ursu a colaborat la *Dicționarul etimologic al limbii române* (redactînd unele articole de la literele A și B) și a revizuit etimologia neologismelor de la literele M și O din *Dicționarul limbii române*.

Sectorul de dialectologie a efectuat pentru *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei* 10 anchete definitive și 8 anchete de probă pentru perfecționarea cercetătorilor mai tineri.

În vederea elaborării unor studii asupra graiurilor limbii române, V. Arvinte a adunat material pentru tema *Graiuri de tip ardelenesc nordic în centrul Moldovei*, St. Dumistrăcel a continuat adunarea de material și a redactat capitolul introductiv al lucrării *Evoluția graiurilor populare românești sub influența limbii literare*, iar I. Nută a întocmit chestionarele referitoare la terminologia pomicolă și viticolă, pe care o va studia în regiunea Iași.

O nouă preocupare, de onomastică românească, a fost marcată prin înscrierea în planul de cercetare a temei *Evoluția sistemului de denominație toponimică ieșeană* pentru care Dragoș Moldovanu culege material. S-a început și alcătuirea unei bibliografii de onomastică, la care a lucrat Emilia Ichim.

Membrii secției de lingvistică au publicat în cursul acestui an următoarele comunicări și articole: N. A. Ursu, *Modelul latin al gramaticii lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul*, în „Limba română”, nr. 5/1967; V. Arvinte, *Die Entstehung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes im Lichte der jüngsten Forschung*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprache”, 1, 1967, *Cu privire la elementele vechi germane ale limbii române*, în „Anuar de lingvistică, istorie literară și folclor”, 1967; St. Dumistrăcel, *Numele mașinilor agricole în graiurile limbii române, pe baza ALR*, în „Limba română”, nr. 6/1967; M. Deutsch-Antonaș, recenzia cărții lui A.

Schaff, *Introducere în semantică*, publicată în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, 1967.

*

Temele înscrise în planul de cercetare al secției de istorie literară și folclor au avut un caracter variat, fiind orientate atât spre cercetarea monografică în cadrul valorificării moștenirii literare, cât și spre probleme de literatură actuală și de literatură comparată și universală.

La volumul al doilea al *Tratatului de istorie a literaturii române* au colaborat prof. N. I. Popa, șeful secției, cu capitolul *Costache Negruzzi*, și Al. Teodorescu, cercetător principal, cu capitolul *Costache Conachi*. Membrii secției au lucrat la următoarele teme: *N. Iorga și literatura universală* (N. I. Popa); *N. Iorga, critic și istoric literar* (I. Lăzărescu); *D. D. Pătrășcanu, studiu monografic* (Al. Teodorescu); *N. Gane, studiu monografic* (Remus Zăstroiu); *Mihai Codreanu, studiu monografic* (Gabriela Drăgoi); *Duiliu Zamfirescu, poet* (Stănuța Crețu); *Metafora în opera lui Mihail Sadoveanu* (Dan Mănuță); *Expresia dramatică în opera lui Mihail Sadoveanu* (Florin Faifer); *Problemele romanului românesc* (Leon Volovici). Lucia Hopu a realizat o lucrare care valorifică contribuția a două reviste de folclor din Moldova, „Ion Creangă” și „Tudor Pamfile”.

În ședințele de lucru ale secției a fost discutat și recomandat spre publicare, în volumul pe 1967 al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, un grupaj de studii și articole consacrate problemelor de istorie a criticii literare românești: Al. Teodorescu, *Istoria criticii literare românești (1880—1900)*; Dan Mănuță, *Sistemul estetic al lui M. Dragomirescu*; Remus Zăstroiu, *Elemente de critică literară în presa socialistă (1900—1916)*; Leon Volovici, *G. Ibrăileanu, istoric literar*; Gabriela Drăgoi, *B. P. Hasdeu, critic literar*.

Cu prilejul aniversării a 100 de ani de la apariția revistei „Convorbiri literare”, la ședința de comunicări științifice organizată la București, în iunie 1967, Al. Teodorescu a prezentat lucrarea „*Convorbiri literare*” și tolciorul. Același cercetător a participat cu comunicarea *M. Kogălniceanu și problemele culturii naționale* la manifestarea științifică prilejuită de aniversarea a 150 de ani de la nașterea marelui om de cultură.

Cțiva membri ai secției de istorie literară, N. I. Popa, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu, au contractat, în colaborare cu Viorica Botez, Gr. Botez și M. Bordeianu, publicarea, la Editura pentru literatură, a volumului al doilea din *Scrisori către G. Ibrăileanu*, volum alcătuit pe baza materialului inedit aflat la Biblioteca „Mihai Eminescu” din Iași. Prof. N. I. Popa a predat studiul *Panaît Istrati, réaliste visionnaire* pentru volumul *Actes du X-e Congrès de la Fédération Internationale de langues et littératures modernes*, Strasbourg, 1967, și studiul *Aspecte particulare ale simbolismului românesc* pentru volumul editat cu ocazia Sesiunii de literatură comparată, ținută în iunie 1967, la București. Pe lângă sarcinile de plan, membrii colectivului au colaborat la revistele de specialitate și la revistele literare cu numeroase articole, comentarii critice, cronici și recenzii, din care cităm câteva titluri: *Maiorescu și critica literară de pînă la 1867*, în „*Iașul literar*”, și *Titu Maiorescu — Mihail Dragomirescu: similitudini*, în „*Ateneu*” (Dan Mănuță); *Momentul apariției „Convorbirilor literare”*, în „*Cronica*” (Leon Volovici); *Proza tinerilor și personajul literar, Delimitări în drama istorică nouă, Posibilitatea cinematografică a prozei, Tendințe în dezvoltarea literaturii noastre noi*, în „*Iașul literar*” (Florin Faifer).

*

În cadrul legăturilor științifice cu străinătatea, se cuvine menționată prezența prof. N. I. Popa la al V-lea Congres al Asociației Internaționale de Literatură Comparată, ținut la Belgrad, în august-septembrie 1967. N. I. Popa a prezentat la acest congres comunicarea *Aspecte particulare ale simbolismului românesc*. I. Lăzărescu, șef de sector, a făcut o călătorie de trei săptămîni în Polonia, pentru

un schimb de experiență cu cercetătorii din Varșovia și Cracovia. În lunile aprilie-iulie, cercet. St. Dumistrăcel a fost la specializare în R. D. G., la „Institut für romanische Sprachen und Kultur“ din Berlin, pentru aprofundarea metodei onomasiologice în cercetarea vocabularului graiurilor populare. În cadrul secției de limba română de la acest Institut a prezentat comunicarea *Problemele adoptării neologismului în graiurile populare românești, pe baza ALR*.

În cursul anului 1967 Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor a fost vizitat de prof. Jag Deva Singh de la Universitatea din Kurukshetra și dr. Khubchandani Lachman din Poona (India) și de dr. Hans-Georg Koll din Köln (R. F. a Germaniei).

Zamfira Mihail și Gabriela Drăgoi

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANUL 1985

I. Colectivul de redactori al *Dicționarului limbii române* (Doina Cobet, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Maria Vișoianu, Rodica Radu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Cristina Florescu și Eugen Munteanu) a redactat 200 p. convenționale de articole la litera L, a efectuat operații de revizie definitivă a 200 p. de articole de la litera V, de definitivare și pregătire pentru comisia de etimologii a porțiunii V—VĂ-, de îmbogățire a fișierului prin extragerea a cca 20 000 fișe din lucrări incluse în bibliografia dicționarului. De asemenea, s-au colaționat cca 500 p. și s-au refăcut (după revizie) cca 600 p. din diferite porțiuni de la literele în lucru (L și V), s-au completat și definitivat redactări din porțiunea VE-.

La tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova* s-a redactat și definitivat prima parte a volumului al doilea al lucrării, cuprinzând *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale din Moldova, 1772—1984*, literele A—L (2 000 p.), de către un colectiv format din trei cercetători (Dragoș Moldovanu, Vlad Cojocaru, Gabriela Macovei), la care se adaugă un număr de 14 colaboratori din afara sectorului (cercetători, cadre didactice din învățământul superior și mediu). Lucrarea prezintă, într-o primă secțiune, evoluția tuturor localităților existente în perioada respectivă, sub aspect administrativ (din ce ținuturi, ocoale sau comune au făcut parte de-a lungul timpului), teritorial (ce alte sate au avut în componența lor și ce părți de sat au pierdut, când au apărut și când au fost înglobate în alte localități) și lingvistic (ce nume au avut și când și-au schimbat numele). Aceste trei aspecte sunt urmărite simultan folosind o schemă lexicografică complexă, care permite, în același timp, urmărirea cu ușurință a unui singur aspect în diacronie. Totodată s-au avut în vedere o mare parte din satele dispărute, care între 1772 și 1900 sunt menționate doar ca moșii. Cea de a doua secțiune urmărește evoluția unităților complexe (comune rurale și urbane, orașe; ocoale, plăși sau raioane; ținuturi, județe sau regiuni). Acest volum, care a fost conceput ca o lucrare preliminară a dicționarului propriu-zis, este indispensabil pentru cei ce studiază istoria așezărilor umane din Moldova, furnizând în același timp un foarte bogat material lingvistic, cu ajutorul căruia se vor putea întreprinde cercetări toponimice de orice natură (etimologice, fonetice, morfo-sintactice ș.a.).

S-a continuat redactarea volumului al II-lea din *NALR. Moldova și Bucovina* și a celui de al doilea volum de *Texte dialectale* de către un colectiv de cercetători (Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Horia Birleanu, Cecilia Zoler, Eugenia Achilei — ultima, geograf) și cadre didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (Vasile Arvinte și Adrian Turculeț). Pentru *Atlasul limbilor Europei (ALE)*, prof. V. Arvinte împreună cu Stelian Dumistrăcel au efectuat anchete cu Chestionarul II și au continuat prelucrarea materialelor pentru volumul I.

N.A. Ursu și Despina Ursu au terminat redactarea lucrării *Limba cronicilor și a traducerilor românești din Moldova în perioada 1750—1800*. Utilizând 64 de texte de referință (dintre care 50 sînt manuscrise), scrieri originale (11) și traduceri (53) din diverse limbi (slavonă, greacă, franceză, italiană și rusă), autorii și-au propus să clarifice, printr-un studiu filologic (în sens larg), numeroase probleme de istorie culturală și de istorie a limbii literare din această perioadă prea puțin cercetată, relevind totodată figuri de cărturari încă necunoscuți, cărora li se atribuie paternitatea textelor respective.

2. S-au publicat studii, articole, note și recenzii în reviste de specialitate și de cultură („Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Limba română”, „Revue roumaine de linguistique”, „Buletinul informativ al Universității „Al. I. Cuza”, „Cronica”, „Dialog”), s-au susținut comunicări la Sesiunea anuală a Centrului, 29 mai—1 iunie (St. Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Maria Vișoianu, Dragoș Moldovanu, Victoria Zăstroiu, Carmen-Gabriela Pamfil, Gabriela Macovei, Eugen Munteanu, Ioan Oprea), la Colocviul național de lingvistică — poetică — stilistică, Iași, 14—15 iunie (I. Nuță, Dragoș Moldovanu, Cristina Florescu, Ioan Oprea, Eugen Munteanu), la Sesiunea științifică extraordinară dedicată împlinirii a 125 de ani de la inaugurarea primei

universități românești, Iași, 24–26 octombrie (Ion Nuță, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu), la sesiunea „Zilele academice istorice” — prilejuite de împlinirea a 150 de ani de la inaugurarea Academiei Mihăilene —, Iași, 14–16 mai (Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Cristina Florescu), în ședința publică a Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte a Academiei R.S. România din 26 iunie (St. Dumistrăcel), la Sesiunea de comunicări a Societății de studii clasice, Timișoara, 28–29 octombrie (Eugen Munteanu), la Seminarul „Sens și definiție”, București, 21–24 octombrie (Ioan Oprea), la ședințe de comunicări ale Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași (Stelian Dumistrăcel) și ale colectivului de lexicografie al Centrului (Carmen-Gabriela Pamfil, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Maria Vișoianu).

3. Filologul Eugen Munteanu a efectuat un stagiu de specializare de o lună la Universitatea din Freiburg (R.F. Germania).

4. Centrul a primit vizita prof. Katherine Verdery de la Johns Hopkins University din Baltimore (S.U.A.), a prof. Paul Miron și dr. Elsa Lüder de la Universitatea din Freiburg (R.F. Germania), cu care cercetători de la secția de lingvistică au purtat discuții pe teme de specialitate.

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

- BOSTRÖM, INGEMAR, *Anonimo Meridionale. Due libri di Cucina*, Stockholm, 1985, 136 p.
- * * * *Der Briefwechsel zwischen Johann Christian Dietrich und Ludwig Christian Lichtenberg*. Herausgegeben von Ulrich Joost, Göttingen, 1983, 121 p.
- BRONEC, JIRÍ, *K lingvodidaktické typologii cizojazyčného lexika*, Brno, 1982, 203 p.
- DIETZ, SIGLINDE, *Fragmente des Dharmaskandha. Ein Abhidharma – Text in Sanskrit aus Gilgit*, Göttingen, 1984, 104 + 14 p. ilustr.
- DOROVSKY, IVAN, *Konstantin Jireček, život a dílo*, Brno, 1983, 232 p.
- GREPL, MIROSLAV; KARLIK, PETR, *Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty*, Brno, 1983, 104 p.
- HANHART, ROBERT, *Text und Textgeschichte des Buches Tobit*, Göttingen, 1984, 94 p.
- HIESTAND, RUDOLF, *Papsturkunden für Templer und Johanniter. Neue Folge*. Göttingen, 1984, 340 p.
- JERÁBEK, RICHARD, *Proměny jihomoravské vesnice. (Národopisné studie z Brumovic)*, Brno, 1981, 191 p.
- KŠICOVÁ, DANUŠE, *Poéma za romantismu a novoromantismu. Rusko – české paralely*, Brno, 1983, 191 + 8 p. ilustr.
- KŠICOVÁ, DANUŠE, *Ruská poezie v interpretaci Františka Táborského. Z dějin česko – ruských literárních vztahů*, Brno, 1979, 192 + 8 p. ilustr.
- LAUER, REINHARD, *Miroslav Křížka und der deutsche Expressionismus*, Göttingen, 1984, 72 p.
- MAKARIOS, SYMEON, *Epistola Magna. Eine messalianische Mönchsregel und ihre Umschrift in Gregors von Nyssa „De instituto Christiano“*. Herausgegeben von Reinhart Staats, Göttingen, 1984, 196 p.
- * * * *Motive und Themen romantischer Naturdichtung. Textanalysen und Traditionszusammenhänge*. Herausgegeben von Theodor Wolpers, Göttingen, 1984, 314 p.
- PROSPÍŠIL, IVO, *Ruská románová kronika. Přispěvek k historii a teorii žánru*, Brno, 1983, 136 p.
- SCHULTZE, BRIGITTE, *Jurij Trifonovs „Der Tausch“ und Valentin Raspulins „Geld für Maria“*. Ein Beitrag zum Gattungsverständnis von Povest und Rasskaz der russischen Gegenwartsprosa, Göttingen, 1985, 72 p.
- * * * *Syrjänische Texte. Band 1. Komi – Permjakisch*. Gesammelt von T.E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen Helsinki, 1985, 297 p.
- * * * *Thalia Brunensis Centenaria. Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brně k poctě 100 výročí stálého českého profesionálního divadla v Brně*, Brno, 1984, 228 + 12 p. ilustr.
- TROSO, CRISTINA, *Vasi antichi dei civici musei di Pavia*, Milano, 1982, 86 p.
- * * * *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel und Nordeuropa. Teil 1 – 2*. Herausgegeben von Klaus Düwel, Herbert Jankuhn, Harald Siems, Dieter Timpe, Göttingen, 1985, 490 + 332 p.
- VÁLEK, VLASTIMIL, *K specifitěnosti memoárové literatury*, Brno, 1984, 163 p.
- ZIEGLER, JOSEPH, *Beiträge zum griechischen Job*, Göttingen, 1984, 112 p.

B. Reviste

- „Acta Poloniae Historica“, XLIX, 1984; I, 1984, Ossolineum.
- „Annales Universitatis Mariae-Curie Skłodowska“, Sectio F. Humaniora, XXXVII, 1982, Lublin.

- „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa“, Classe di Lettere e Filosofia, Serie III, XII, 1982, 3—4; XIII, 1983, 1—4; XIV, 1984, 1—3, Pisa.
- „Balkansko ezikoznanie. Linguistique Balkanique“, XXVIII, 1985, 1; 3—4, Sofia.
- „Boletín de la Real Academia Española“, tomo LXIV, cuadernos CCXXXI—CCXXXIII, Madrid.
- „Ethnographie albanaise“, 13, 1984, Tirana.
- „Etudes balkaniques“. Revue publiée par l'Institut d'Etudes Balkaniques „L. Jivkova“ près de l'Académie Bulgare des Sciences, 20, 1984, 1—3, Sofia.
- „Jahrbuch für Volksliedforschung“. Im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs, 26—29, 1981—1984, Berlin.
- „Journal de la Société Finno-Ougrienne“, 78, 1983; 79, 1984, Helsinki.
- „Ladينيا. Sfői cultural dai ladins dles dolomites“, 7, 1983; 8, 1984, San Martin de Tor.
- „Letras de Deusto“, 13, 1983, nr. 25—27; 14, 1984, nr. 28—30.
- „Limba și literatura moldovenească, XXVII, 1984; XXVIII, 1985, 1, Chișinău.
- „Linguistica“, XXIII, 1983; XXIV, 1984, Ljubljana.
- „Literature. Music. Fine Arts“. A Review of German Language Research. Contributions on Literature, Music and Fine Arts. German Studies. Section III, 16, 1983, 1—2; 17, 1984, 1—2; 18, 1985, 1, Tübingen.
- „Makedonski Jazik“, 34, 1983, Skopje.
- „Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres de Dijon“, CXXV, 1983, Dijon.
- „Miorița. A Journal of Romanian Studies“, VIII, 1983, 1—2, Hamilton, New Zealand, Rochester, New York.
- „Neohelicon. Acta comparationis litterarum universarum“, 3, 1975, 1—4; 4, 1976, 1—2; 7, 1979—1980, 2; 11, 1984, 1, Budapesta.
- „Radovi. Razdlo drustvenih znanosti“, 21, 1981—1982; 22, 1982—1983; 23, 1983—1984, Zadar.
- „Referativnyi bjulleten bolgarskoj naučnoj literatury, jazykoznanie i literaturovedenie“, 25, 1982, 2—4; 26, 1983, 1—4; 27, 1984, 2—4, Sofia.
- „Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche“, 115, 1984, Milano.
- „Revista de Filologia Española“, LXIV, 1984, 1—2, Madrid.
- „Revue Romane“, 19, 1984, 1; 20, 1985, 1, Copenhagen.
- „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej“, 19, 1982; 20, 1983, Wrocław, Warszawa.
- „Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University. Rada jazykovědná“, A 29, 1981; A 30, 1982; A 31, 1983, Brno.
- „Sbornik Praci Filosofické Fakulty Brněnské University. Rada literárne vedná“, D 28, 1981; D 29, 1982; D 30, 1983; D 31, 1984, Brno.
- „Travaux de Linguistique et de Littérature“, XXI, 1983, 1—2, Strasbourg.
- „Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie“, 29, 1983, 1—12; 30, 1984, 1—12; 31, 1985, 1—8, Berlin und Weimar.
- „Zeitschrift für Germanistik“, 6, 1985, 1—3, Leipzig.
- „Zeitschrift für Balkanologie“, XIX, 1983, 1—2, Wiesbaden.
- „Živa antika. Antiquité vivante“, 34, 1984, 1—2; 33, 1983, 1—2, Skopje.

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANII 1981—1982

1. La *Dicționarul limbii române* (colectiv: Doina Cobet, Corneliu Morariu, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Maria Visoianu, Rodica Radu, Cristina Florescu, Carmen Pamfil) s-a continuat redactarea articolelor de la litera *L*, realizându-se un număr de 900 p. Concomitent, în vederea îmbogățirii fișierului acestei litere, s-au extras cca 60 000 de fișe din texte moderne, vechi și dialectale incluse în bibliografia dicționarului. Totodată au fost revizuite cca 800 p. de articole de la litera *V* și s-au efectuat operații de completare și de definitivare a redactărilor.

Colaboratorii la tema *Tezaurul toponimic al României, Moldova* (Dragoș Moldovanu, Ion Tureș, Vlad Cojocaru) au redactat 350 p. articole de dicționar și au îmbogățit fișierul lucrării cu cca 38 000 de fișe (dintre care cca 20 000 de fișe din anchetele pe teren cu chestionarul și cca 18 000 de fișe excerptate din biblioteci și arhive). De asemenea, pentru a înlesni explicarea numelor de locuri, s-au făcut cca 30 fotografii și profile de obiective geografice.

Colectivul temei *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova și Bucovina* (Stelian Dumitrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă, Horia Bârleanu, Cecilia Zoier și geograful Eugenia Achitei) a lucrat pentru cel de al II-lea volum, efectuând 16 anchete dialectale pentru verificări și înregistrări de texte, redactând și revizuiind 120 de hărți (dintre care 100 au fost scrise pe cale) și redactând un număr de 80 de texte cuprinzând material necartografiat. Pentru vol. I de *Texte dialectale*, s-au revizuit și definitivat 220 p. de texte la care se adaugă 150 p. cuprinzând partea tehnică (indici, sumare, liste de informatori). Cu aceasta s-au încheiat lucrările pentru primul volum de texte, aflat acum în curs de pregătire pentru tipar. Paralel, s-a continuat transcrierea de texte dialectale și excerptarea lexicului pentru *Glosarul regional*.

Pentru *Atlasul limbilor Europei*, prof. dr. V. Arvinte și Stelian Dumitrăcel au făcut 5 anchete de probă cu chestionarul II și au redactat fișele de referință etimologică pentru răspunsurile înregistrate în întreaga țară la un număr de 50 de întrebări. Pentru volumul de prezentare a lucrării, prof. dr. V. Arvinte a redactat și predat Comitetului internațional ALE harta 47 „bois, forêt”.

La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860*, la care lucrează N. A. Ursu și Despina Ursu, s-a redactat studiul introductiv de cca 200 p. și s-a făcut revizia repertoriului de cuvinte și forme, porțiunea A—K (cca. 1 000 p.). Valorificarea parțială a rezultatelor cercetării a continuat prin furnizarea fișelor informative privitoare la primele atestări ale neologismelor pentru *Dicționarul limbii române*, litera *L* (porțiunea L-Li-) și pentru *Dicționarul român—german* al lui H. Tiktin, ediția a II-a, revăzută și adăugită (literele A—C) și, de asemenea, în cadrul reviziei etimologice neologismelor din volumul cuprinzând articolele de la litera *S* din *Dicționarul limbii române* (porțiunea S₅—S₁₃).

2. Membrii colectivului de dialectologie au efectuat operații de pregătire pentru tipar a vol. I din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova și Bucovina* și a volumului introductiv, *Date despre localități și informatori*, ambele predate Editurii Academiei R. S. România. În 1981 a apărut la Iași volumul lui Ion A. Florea, *Terminologia șterării în mediul rural din Moldova și Bucovina* (xerografiat), 557 p., prin care autorul valorifică rezultate ale cercetărilor de teren și ale anchetelor pentru NALR, *Moldova și Bucovina*.

3. Cercetători ai colectivelor de lexicografie, dialectologie, toponimie, istoria limbii române literare au publicat studii și articole în reviste de specialitate și de cultură („Studii și

cercetări lingvistice", „Limba română“, „Anuar de lingvistică și istorie literară“, „Cronica“) sau în volume colective (*Studii de onomastică*, II și III, Cluj-Napoca, 1981, 1982). N. A. Ursu a publicat volumul al II-lea al ediției critice de *Opere* ale lui Gh. Asachi, la Editura Minerva, București, 1981, iar Ion Nută a îngrijit și prefăcut ediția *Amintiri și evocări despre E. Lovinescu*, apărută la Editura Junimea, Iași, 1981.

4. Mai mulți cercetători au susținut comunicări la colocvii naționale și sesiuni științifice: Dragos Moldovanu (la *Colocviul național de onomastică* de la Cluj-Napoca și la *Sesiunea Subcomisiei de antropologie* din cadrul Comisiei pentru formarea limbii și a poporului român, ambele în 1981), Ion Nută (Sesiunea Știință—progres—umanitate de la Craiova, februarie 1981, și la cel de al doilea *Simpozion național de dialectologie* de la Timișoara, iunie 1982), Cristina Florescu (la *Sesiunea națională de semiotică, poetică și stilistică* de la Cluj-Napoca, mai 1982), Stelian Dumitrăcel (comunicare la Facultatea de limba și literatura română a Universității din București, ianuarie 1982).

5. În vederea obținerii titlului de „doctor în filologie“, cercetătorul Ion A. Florea a susținut teza *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina* (26 iunie 1982).

În cadrul stagiului de pregătire a doctoratului, au susținut referate cercetătorii Eugenia Dima (*Trăsături morfologice ale limbii unor traduceri românești efectuate în Muntenia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, 12 ianuarie 1981), Doina Hreapcă (*Derivarea cu sufixul -aș în graiurile din sudul Moldovei*, 12 ianuarie 1981), Vlad Cojocaru (*Cîmpul semantic al noțiunii de „loc defrișat“ în toponimia din bazinul Uzului și Hidronimia din Bazinul Uzului*, ambele la 14 mai 1981), Carmen Pamfil (*Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, 5 iunie 1981, și *Istoria limbii române în concepția lui Timotei Cipariu*, 23 aprilie 1982), Cristina Florescu (*Proza istorică românească, studiu stilistic*, Mihail Sadoveanu, 6 iulie 1981, și *Metafora în proza istorică sadoveniană. Studiu stilistic*, 16 aprilie 1982).

6. În anul 1981, cercetătorul Vlad Cojocaru a efectuat un stagiul de specializare de o lună la Universitatea din Freiburg (R. F. Germania).

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE

A. Cărți

- *** *Aänisvepsän Näytleilä. Keränteet ja julkaisseet Antti Sovijärvi ja Reino Peltola*, Helsinki, 1982, VII + 171 p.
- ALI IBN RIDWAN, „Über den Weg zur Glückseligkeit durch den ärztlichen Beruf“, Herausgegeben von Albert Dietrich, Göttingen, 1982, 74 p.
- BARTENS, HANS-HERMANN, *Die Verwendlung von Potenzial und Konditional im Lappischen*, Helsinki, 1980, 322 p.
- BARTNING, INGE, *Remarques sur la syntaxe et la sémantique des pseudo-adjectifs dénominaux en français*, Stockholm, 1980, 174 p.
- BEARZOT, CINZIA, *Platone e i „moderati“ ateniesi*, Milano, 1981, 158 p.
- *** *Bibliografija Radova nastavnika i suradnika Filozofskoga Fakulteta u Zadru*, II. Friderika Mirjana Sokola, Zadar, 1981, XXII + 208 p.
- CINIO, CATERINA, *I gradi dell'essere e gli stati di coscienza nei testi classici indiani: dalla Brhad — āra nyaka alla Nrsim ha — uttara — tāpanḍya — upaniṣad*, Milano, 1979, 41 p.
- DAVERIO ROCCHI, GIOVANNA, *Gli insediamenti in villaggi nella Grecia del V e del IV sec. a C.* Milano, 1981, 61 p.
- FITTSCHEN, KLAUS, *Die Bildnistypen der Faustina minor und die Pecunditas Augustae*, Göttingen, 1982, 93 p. + 56 illustr.
- FRIEDRICH GUNDOLF, *Beiträge zur Literatur und Geistesgeschichte. 26 Arbeiten aus den Jahren 1900—1921*, ausgewählt und herausgegeben von Victor A. Schmitz und Fritz Martini, Heidelberg, 1980, 463 p.
- *** *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlichen Zeit*, Teil I. Herausgegeben von Herbert Jankuhn, Walter Jansson, Ruth Schmidt — Wiegand, Heinrich Tiefenbach, Göttingen, 1981, 415 p.
- HENSSE, ALFRED, *Barthold Georg Niebuhrs wissenschaftliche Anfänge*, Göttingen, 1981, 568 p.
- *** *H. Paasonen's südostja kische Textsammlungen*. Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und herausgegeben von Edith Vértés, Band I—IV, Helsinki, 1980, XXVIII + 267 p.; 345 p., 395 p., 195 p.
- JOSEFSON, EVA-KARIN, *La piston citadine et sociale dans l'oeuvre d'Emile Verhaeren*, Lund, 1982, 177 p.
- *** *Mordwinische Volksdichtung*, Bd. VII, VIII, Helsinki, 1981, 471 p., 499 p.
- MOSSI, MARIA PAOLA, *Nuova notizia particolareggiata del Codice Trivulziano* 1983, Milano, 1979, 41 p.
- *** *Motive und Themen in Erzählungen des späten 19. Jahrhunderts*, Teil I, Herausgegeben von Theodor Wölper, Göttingen, 1982, 154 p.
- NOJA, SEGIO, *Documenti manoscritti arabi e turchi per la storia della Libia*, Milano, 1982, 6 p.
- RAMSTEDT, G. J., *Paralipomena of korean Etymologies*, Collected and edited by Songnoo Kho, Helsinki, 1982, 295 p.
- *** *Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria*, Napoli, 1982, 324 p.
- RELGIS, EUGEN, *La paz del hombre*, Montevideo, 1981, 193 p.
- RELGIS, EUGEN, *Stefan Zweig cazador de almas. Georg Fr. Nicolai un sabio y un hombre del porvenir*, Montevideo, 1982, 216 p.
- SCHÜTZWEICHE, RUDOLF, *Codex Pal. lat. 52 Studien zur Heidelberger Olfridhandschrift, Kieita Vers und zum Georgslied*, Göttingen, 1982, 103 p.
- SEHRT, ERNST TH., *Humor und Historie in Riplings Puck-Geschichten*, Göttingen, 1979, 78 p.

- *** *Die Sprache der ältesten buddhistischen Überlieferung*, Herausgegeben von Heinz Bechert, Göttingen, 1980, 193 p.
- SPRUTZ, JURGEN, *Die Enthymentheorie der aristotelischen Rhetorik*, Göttingen, 1982, 209 p.
- STEUER, HEIKO, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa*, Göttingen, 1982, 613 p.
- FLAWE, ILMAR, *Vatjajaisla kansankulttuurina*, Helsinki, 1981, 142 p. + 35 p. illustr.
- *** *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, Herausgegeben von Josef Fleckenstein und Karl Stackmann, Göttingen, 1980, 328 p.
- *** *Untersuchungen zur eisenzeitlichen und frühmittelalterlichen Flur in Mitteleuropa und ihrer Nutzung*, Herausgegeben von Heinrich Beck, Dietrich Denecke, Herbert Janke, Teil 1, II Göttingen, 1979, 442 p. + 24 illustr., 423 p.
- VENINI, PAOLA, *Ditti Cretese e Omero*, Milano, 1981, 198 p.
- *** *Voces amicorum Sovijärvi. In honorem Antti Sovijärvi*, Helsinki, 1982, 332 p.
- VRANOUSSIS, L., *Les „Conseils“ attribués au prince Neagoe (1512–1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec*, Athènes, 1978, 19 p.
- VRANOUSSIS, L., *L'hellénisme postbyzantin et l'Europe. Manuscrits, livres, imprimeries et maisons d'édition*, Athènes 1981 58 p.
- WEYERS, JOHN WILLIAM, *Text History of the Greek Numbers*, Göttingen, 1982, 139 p.
- WIJK, MARGARETH, *Guillaume Apollinaire et l'esprit nouveau*, Lund, 1982, 183 p.
- *** *Wogulische Volksdichtung*, Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto, VII Band Helsinki, 1982, 385 p.

B. Reviste

- „Annales Universitatis Mariae Curie — Skłodowska“, Sectio F Humaniora, XXXV—XXXVI (1980—1981), Lublin.
- „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa“, Classe di lettere e filosofia. Serie III, X, (1980), 1—4; XI (1981), 1—4; XII (1982), 1—2, Pisa.
- „Boletín de la Real Academia Española“, tomo LX (1980), cuaderno CCXIX—CCXXI; tomo LXI (1981), cuaderno CCXXII—CCXXIII; tomo LXII (1982), cuaderno CCXXV—CCXXVII, Madrid.
- „Critique. Studies in Modern Fiction“, XXI (1979—1980), 3; XXII (1980—1981), 1—3; XXIII (1981—1982), 1—2, Atlanta.
- „Études Romanes de Brno“, XI (1980), Brno.
- „Letras de Deusto“, 10 (1980), 19—20; 11 (1981), 21—22; 12 (1982), 23—24, Bilbao.
- „Lingua nostra“, XLI (1980), 1; XLII (1981), 1—4, Firenze.
- „Linguistica“, 20 (1980); 21 (1981); 22 (1982), Ljubljana.
- „Literature. Music. Fine arts. A review of German Language. Research Contributions on Literature, Music and Fine Arts. German Studies“. Section III, 23 (1980), 1—2; 24 (1981), 1—2; 25 (1982), 1—2, Tübingen.
- „Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles — Lettres de Dijon“, CXXIV (1979—1980), Dijon.
- „Philologica Pragensia. Časopis pro moderní filologii“, 62 (1980), 2, Praha.
- „Radovi, Razdio Društvenih Znanosti“, 19 (1979—1980); 20 (1980—1981), Zadar.
- „Referativni biuletin bolgarskoj naucinoj literaturi. Jazikoznanie i literaturovedenie“, 23 (1980), 2—4; 24 (1981), 1—4, Sofia.
- „Revista de dialectología y tradiciones populares“, tom. XXXIV (1978); tom. XXXV (1979—1980); tom. XXVI (1981), Madrid.
- „Revista de literatura“, tom. XLII (1980), 83—84; tom. XLIII (1981), 85—86, Madrid.
- „Revue Romane“, XVII (1982), 1—2; XVIII (1983), 1, Copenhagen.
- „Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University“, Rada jazykovědná, XXVIII (1979), (A) C. 27, Brno.
- „Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské University“, Rada literárněvědná, XXIX (1980), (D), C. 27, Brno.
- „The Slavonic and East European Review“, 61 (1983), 1, London.
- „Travaux de linguistique et de littérature“, XVIII (1980), 2; XIX (1981), 1—2; XX (1982), 1—2, Strasbourg.
- „Weimarer Beiträge, Zeitschrift für Literaturwissenschaft“, Ästhetik und Kulturtheorie, 27 (1981), 1—12; 28 (1982), 1—12, Berlin und Weimar.
- „Zeitschrift für Balkanologie“, XVI (1980); XVII (1981), 1—2; XVIII (1982), 1—2, Wiesbaden.
- „Živa antika. Antiquité vivante“, XXX (1980), 1—2; XXXI (1981), 1—2; XXXII (1982), 1, Skoplje.

ION TURCUȘ

(1924—1981)

În dimineața zilei de 8 septembrie, s-a stins din viață, încă tânăr, profesorul Ion Turcuș, intelectual de aleasă cultură și rară sensibilitate, încercat timp de patru decenii de o boală devenită din an în an tot mai agresivă.

S-a născut la 22 decembrie 1924, în comuna Dragomirești, județul Maramureș, unde a urmat și școala primară, între 1933—1937. În toamna anului 1937 a plecat la Iași, împreună cu alți doi colegi, auzind că acolo este un liceu „unde se face carte serioasă”. Așa ajunge, după un concurs de admitere destul de sever, elev bursier al Liceului internat „C. Negruzzi”, școală pe măsura setei de cunoaștere a maramureșeanului Ion Turcuș, care va rămâne între timp orfan de amândoi părinții. Aici are profesori personalități de prestigiu ale învățământului și culturii românești, între care N. I. Popa, cu care se va reîntâlni mai târziu la Universitate. Din cauza contractării unei boli de plămâni, care-l va urmări toată viața, își dă bacalaureatul în 1945, la un an după absolvire, situându-se pe locul întâi din aproape 100 de candidați.

După un an în care funcționează ca notar în Săliștea Sibiului, revine în Iași, în toamna lui 1947, student la Facultatea de filologie-istorie a Universității „Al. I. Cuza”, pe care din cauza bolii o urmează cu întreruperi, terminând-o în 1954. Își trece examenul de stat în 1955, specialitatea „limba și literatura română”.

Dotat cu o inteligență deosebită, cu o mare sete de cultură și pasiune pentru cercetare, cu o remarcabilă receptivitate critică și originalitate de gândire, Ion Turcuș și-a format o temeinică pregătire științifică, impunându-se, alături de colegii și profesorii săi, care-l aduc între ei, la Catedra de limba română, încă din 1954. Este numit mai întâi preparator principal, apoi asistent (1956) iar din 1960, lector. În ultimii ani a trecut în cercetarea științifică (sectorul „toponimie”) la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza”.

A predat mai multor serii de studenți cursuri temeinice, bogate în idei, de *Introducere în lingvistică*, *Istoria limbii române*, *Fonetica și fonologie*, *Fonetica experimentală*. Prelegerile sale, dezvoltând probleme într-un domeniu în general arid și abstract, erau însuflețite de stilul inconfundabil al profesorului, care vorbea o foarte frumoasă limbă românească și care a văzut în permanență în studenții din fața sa interlocutori într-un dialog de ridicat nivel intelectual.

Boala nu i-a îngăduit să definitiveze pentru tipar prea multe din studiile sale, solid și original concepute, dar ceea ce a publicat în „Iașul literar”, „Studii și cercetări științifice”

și „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, precum și cursul litografiat de *Introducere în lingvistică* fac dovada unui cercetător de mare rigurozitate științifică și în același timp cu un orizont larg, refuzînd stricta specializare sau mergînd cu investigația pînă la ultimul aspect al problemei avute în vedere. Este exemplar, în acest sens, studiul *Despre fiziologia și tratamentul lui r în limba română și despre unele forme verbale dialectale. Observații la opera lui A. Philippide „Originea românilor”, II, Iași, 1927* (publicat în SCȘt., Iași, 1959, fasc. 1—2).

Adînc încercat de o stare fizică de timpuriu precară și de alte vicisitudini ale vieții, Ion Turcuș avea totuși o extraordinară încredere în capacitatea omului de a depăși momentele de criză de orice fel. Cu un umor sănătos, care nu l-a părăsit niciodată, cu o veselie reconfortantă, crea în jurul său o atmosferă caldă, de apropiere umană.

Avea o deosebită plăcere a cuvîntului, a cuvîntului cu miez și rostit frumos. „Trebuie să recîștigăm plăcerea de a vorbi”, obișnuia să spună mereu.

Acesta a fost profesorul și omul Ion Turcuș. El lasă în urma lui amintirea unei firi zbruciumate, dar de o bunătate și de o delicatețe suflerească rar întîlnite, proprii spiritelor alese. Așa îl poartă în amintirea lor cei care i-au fost studenți și care au învățat de la el să prețuiască valorile spirituale autentice. Așa și-l vor aminti colegii, care au învățat de la el că știința fără omenie e un nonsens.

D. Irimia

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN PERIOADA 1974—1976

1. Activitatea de cercetare științifică desfășurată în această perioadă de specialiștii în domeniul științelor filologice din Iași a fost orientată pentru a răspunde îndrumărilor conducerii superioare de partid și de stat cu privire la integrarea învățămînt — cercetare — producție.

1.1. Dezvoltîndu-se formele de colaborare deja existente între cercetătorii din colectivele fostului Centru de lingvistică, istorie literară și folclor și cadre didactice de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza”, s-au organizat colective și sectoare de cercetare mixte, care colaborează la aceleași teme, aparținînd planului de cercetare unic. În unele colective au fost incluse și cadre didactice de la catedrele de limbi moderne de la celelalte institute de învățămînt superior din Iași, după cum unele teme de cercetare ale catedrelor au fost preluate în planul de cercetare al Institutului. Paralel, s-a organizat, în cadrul practicii studenților, inițierea acestora în munca de cercetare și participarea lor efectivă în rezolvarea unor operații privind documentarea și organizarea materialului.

1.2. Temele mai importante la care colaborează colective de cercetători și cadre didactice sînt *NALR, Moldova și Bucovina, Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea, Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei, Dicționarul toponimic al Moldovei și Bucovinei, Atlasul limbilor Europei*. Folosindu-se experiența acumulată în realizarea *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, s-a programat întocmirea unui *Dicționar al literaturilor străine în România*. Lucrarea își propune să înfățișeze sintetic toate relațiile existente între literatura română și celelalte literaturi, din cele mai vechi timpuri pînă în prezent: traduceri, editarea în original a operelor unor autori străini, studii, monografii, istorii literare, tratate. Vor fi prezentate raporturile de influență, de receptare reciprocă, paralelisme, circulația unor mituri, teme, motive literare etc. *Dicționarul literaturilor străine în România* se elaborează de cadre didactice de la catedrele de limbi străine de la Universitate și de la celelalte institute de învățămînt superior din Iași. La elaborarea proiectului lucrării, la organizarea documentării și a celorlalte operații pregătitoare au luat parte și cercetători din colectivul de istorie literară.

1.3. Temele de cercetare la care lucrează cadre didactice de la catedrele de limba română și de limbi străine sînt: *Tratatul de istorie a limbii române, Limba română în secolul al XVIII-lea, Direcții și curente în critica franceză contemporană, Derivarea în limbile slave, Economia verbului în franceză și română (studiu contrastiv), Stilistica comparată a limbii ruse și a limbii române. Categoriile gramaticale, Dicționar de sinonime al limbii engleze, Dicționar medical poliglot, Dicționar poliglot al industriei ușoare*.

2. În cele ce urmează, ne vom referi, în primul rînd, la principalele realizări din cursul anilor 1974—1976 la temele realizate pe bază de contracte cu Președintele Academiei R.S. România și cu Ministerul Educației și Învățămîntului.

2.1. Colectivul de lexicografie, alcătuit din cercetătorii Corneliu Morariu, Doina Cobet, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Rodica Cocîrță, Ro-

dica Radu, Maria Vișoianu, Cristina Florescu și Carmen Pamfil, care colaborează la *Dicționarul limbii române* (DLR), a continuat redactarea articolelor de la litera V, realizând un număr de aproximativ 1 400 de pagini.

În 1975 a fost predat la tipar volumul consacrat literei Ș, redactat de Despina Ursu, Corneliu Morariu, Zamfira Mihail, Victoria Zăstroiu, Maria Deutsch, Dragoș Moldovanu și Doina Cobet.

2.2. La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, după încheierea anchetelor cu chestionarul (1974) au fost continuate anchetele pentru înregistrarea textelor dialectale (s-au făcut, în total, 70 de anchete). S-a încheiat, de asemenea, redactarea și scrierea pe hîrtie de calc a hîrților lingvistice (105) și a celor interpretative marginale (30) din primul volum și s-a trecut la elaborarea hîrților sintetice. Au fost redactate textele în care se prezintă răspunsuri sub formă de *material necartografiat* (129). Paralel, au fost redactate textele de prezentare a localităților anchetate, care, împreună cu datele generale asupra *NALR. Moldova și Bucovina*, urmează să fie publicate într-un volum introductiv redactat de cei cinci anchetatori (V. Arvinte, St. Dumitrăcel, I. Florea, I. Nuță, A. Turculet).

A continuat operația de transcriere a textelor dialectale (cca 500 de pagini) și de extragere și prelucrare a fișelor pentru glosarele dialectale (Doina Hreapcă, Il. Birleanu, Cecilia Zoler), din care un prim volum, consacrat sudului Moldovei, este în bună parte redactat (literele A—P). Un număr de texte transcrise fonetic au fost furnizate pentru *Antologia fonetică a limbii române*, care se realizează la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București (redactor responsabil Andrei Avram).

2.3. La colectivul de istorie literară a fost încheiat *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, care, în prezent, se află sub tipar la Editura Academiei R.S. România (redactori: Al. Teodorescu, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Stănuța Crețu, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Lucia Berdan, Lucia Cires, Ion H. Ciubotaru). Volumul, însumînd peste 4 000 de pagini, cuprinde articole despre autori, reviste, opere anonime, traducători, societăți literare și o listă a autorilor străini care au fost traduși în România pînă la 1900.

Din 1975 se lucrează la *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea*, cu o structură similară, care se realizează în colaborare cu catedra de literatură română de la Facultatea de filologie a Universității „Al. I. Cuza”, Iași. Realizîndu-se sarcinile din contractele pe ultimii doi ani, au început lucrările de fișare a bibliografiei (volume de istorie și critică literară, memorialistică, periodice) pentru anii 1900—1976. Au fost parcurse aproximativ 300.000 de pagini, extrăgîndu-se cca 90.000 de fișe, și a fost începută organizarea fișierului și a indicelui de articole.

2.4. Cercetătorii colectivului de folclor, Ion H. Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cires și Silvia Ciubotaru, care lucrează la *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei*, au făcut cca 100 de anchete folclorice în tot atîtea localități din Moldova și Bucovina. Colecțiile *Arhivei* s-au îmbogățit substanțial cu materiale documentare constînd din: texte folclorice înregistrate pe bandă de magnetofon, chestionare și caiete de anchetă completate, fotografii alb-negru, diapozitive color și filme etnografice. În vederea organizării și sistematizării cît mai judicioase a materialului cules, s-au transcris și au fost clasificate peste 200.000 de fișe din 200 de *caiete-chestionar*. Muzicologii Florin Bucescu și Viorel Birleanu, profesori din învățămîntul mediu, au transcris de pe benzile de magnetofon și au transpus pe fonograme-tip un număr de 450 de melodii populare.

Pentru temele individuale înscrise în plan, *Valea Șomuzului Mare. Monografie folclorică* (Ion H. Ciubotaru), *Balada în Moldova* (Lucia Berdan), *Colinda în Moldova* (Lucia Cires) și *Strigătura în Moldova* (Silvia Ciubotaru), s-a încheiat faza de documentare și se lucrează, în prezent, la redactarea studiilor și la alcătuirea antologiilor respective.

2.5. Începînd din anul 1975, s-a constituit un colectiv (format din 23 de cadre didactice și cercetători) care urmează să elaboreze *Dicționarul toponimic al Moldovei și Bucovinei*. Pe baza unor convenții de colaborare, numărul colaboratorilor a crescut la 35, pentru realizarea lucrării fiind cooptate în colectivul de cer-

cetare cadre didactice de la Universitatea din Galați și de la Institutele pedagogice din Suceava și Bacău, precum și profesori din învățământul mediu și general din județele Galați, Neamț și Botoșani. Cu sprijinul cercetătorilor din colectivul de dialectologie de la Institut, s-a făcut pregătirea colaboratorilor în vederea efectuării anchetelor (metoda de lucru, sistemul de transcriere fonetică). S-a făcut o anchetă de probă, în care Dragoș Moldovanu a prezentat metoda de investigație cu chestionarul și harta, într-un punct de maximă dificultate (zonă de munte, bilingvă).

A fost elaborat proiectul dicționarului și programul de lucru, prezentate într-o machetă. În cursul anului 1976 s-a desfășurat o amplă acțiune de adunare și fixare a bibliografiei, la care au participat, în perioadele de practică, și studenți de la Facultatea de filologie, care au extras material din caietele cu răspunsuri rezultate din ancheta indirectă organizată de Institut între anii 1969—1970.

În cadrul sarcinilor din contractul încheiat cu Prezidiul Academiei R. S. România, în anul 1976, s-a elaborat macheta *Dicționarului*, s-au realizat cca 10.000 de fișe cu material toponimic extras din diferite izvoare (documente, hărți etc.) și s-au efectuat anchete definitive în opt comune și orașe.

2.6. La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860*, realizată de N. A. Ursu și Despina Ursu, a continuat redactarea *Repertoriului de cuvinte și forme* al lucrării, cu literele G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, R.

2.7. În anul 1975 s-a încheiat redactarea studiilor monografice *Toponimia românească personală* (Dragoș Moldovanu) și *Gîndirea estetică a lui Lucian Blaga* (Dimitrie Costea).

3. Colaborările internaționale ale membrilor Institutului se concretizează în participarea la realizarea unei lucrări de geografie lingvistică inițiată de UNESCO, *Atlas Linguarum Europae*, la care sînt antrenați lingviști din toate țările Europei, reprezentați de comitete naționale, și în elaborarea, în cadrul unei convenții de colaborare științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași cu Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Breisgau (R.F.G.), a unei ediții revăzute și adăugite a *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin.

3.1. Membrii ieșeni ai Comitetului național român pentru *Atlasul limbilor Europei*, V. Arvinte și Stelian Dumistrăcel, au luat parte la ședințele consacrate stabilirii rețelei de puncte, întocmirii și definitivării chestionarelor și discutării sistemului de transcriere fonetică. Au fost efectuate anchete de probă.

3.2. Colectivul de la Universitatea din Iași care va lucra la redactarea *Dicționarului român-german* al lui H. Tiktin, alcătuit din cadre didactice (Corneliu Dimitriu, A. Turculeț, I. Lobiuc, Gertrud Saurer) și cercetători lexicografi (I. Oprea, Carmen Pamfil, Cristina Florescu), a efectuat o serie de lucrări pregătitoare, printre care proiectul dicționarului, principiile de redactare, alcătuirea bibliografiei. Cu prilejul colocviului „Romanitatea orientală — continuitate și civilizație” (v. mai jos), în cadrul unor ședințe de lucru, propunerile părții române, ca și un număr de articole redactate de probă, au fost discutate cu colaboratorii germani, prof. dr. Paul Miron, prof. dr. Hans-Martin Gauger, dr. Rudolf Windisch. Elsa Lüder. Începînd din anul 1977, lucrarea va fi inclusă în planul de cercetare al Institutului.

4. Rezultatele muncii de cercetare au fost prezentate în ședințele de lucru ale colectivelor, în ședințele de comunicări ale Institutului, cu ocazia unor congrese și colocvii din țară și de peste hotare, ca și a unor simpozioane organizate în colaborare cu Filiala Iași a Academiei R. S. România, Comitetul județean Iași pentru Cultură și Educație Socialistă, Teatrul Național „Vasile Alecsandri”.

4.1. În perioada 1974—1976, la Institut s-au organizat, în continuare, discuții, comunicări, prezentări de cărți. N. A. Ursu, din colectivul de lexicologie, a susținut comunicarea *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești* (publicată în „Limba română”, XXV, 1976, 5). În colectivul de lexicologie au prezentat comunicări, note și recenzii cercetătorii: Victoria Zăstroiu, Doina Cobel, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Carmen Pamfil, I. Oprea. Asemenea ședințe au avut loc, lunar, și la colectivele de istorie literară și folclor, unde s-au discutat cele mai noi apariții editoriale — lucrări de istorie și teorie literară și s-au expus rezultatele cercetărilor individuale, referitoare la diferite aspecte ale istoriei literare (Al. Teodorescu, Dan Mănuță, Florin Faifer, Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cires, Silvia

Ciubotaru, I. H. Ciubotaru, Rodica Suiu, Maria Teodorovici). Au fost trecute în revistă rezultatele schimburilor de experiență, ale specializărilor, precum și ale unor vizite efectuate în străinătate (Al. Teodorescu, Dan Mănuacă).

4.2. În ședințele de comunicări ale Institutului din anii 1975—1976 au prezentat comunicări: prof. dr. doc. G. Ivănescu (*Limba română literară în sec. al XVIII-lea*), prof. dr. doc. G. Istrate (*Unde și când s-a format limba română literară?*), prof. dr. V. Arvinte (*Numele etnic român și crearea denumirii statului național România*), N. A. Ursu (*Dosoftei necunoscut*), Al. Teodorescu (*Lucian Blaga și cultura populară românească*) și Dan Mănuacă (*Articole necunoscute ale lui Titu Maiorescu, publicate în reviste germane*).

4.3. În anul 1974, s-a sărbătorit printr-o ședință de comunicări împlinirea a 350 de ani de la nașterea cărturarului ierarh Dosoftei. În acest cadru, N. A. Ursu a vorbit despre *Psalmii lui Dosoftei în cultura românească*, iar Florin Buceșcu și Viorel Birleanu despre *Psalmii lui Dosoftei în folclorul muzical*. La sărbătorirea a 75 de ani de la nașterea lui G. Călinescu, au prezentat comunicări Al. Teodorescu (*Ibrăileanu și Călinescu*) și Florin Faifer (*George Călinescu — dramaturg*). Tot în 1974 s-a organizat un simpozion pe teme de dramaturgie, dedicat celei de a XXX-a aniversări a Eliberării patriei și Congresului al XI-lea al P.C.R., în cadrul căruia au conferențiat Al. Teodorescu (*Cuvint introductiv*) și Florin Faifer (*Treizeci de ani de dramaturgie românească*). La sesiunea de comunicări consacrată, în 1975, creației sadoveniene, Florin Faifer a prezentat lucrarea *Expresia dramatică a operei lui M. Sadoveanu*, iar în cadrul manifestărilor „Sadoveniana” — 1975, organizate de Comitetul pentru Cultură și Educație Socialistă al județului Neamț, Dan Mănuacă a vorbit despre *Liric și epic în romanul „Nicoară Potcovă”*.

În 1976, la sesiunea comemorativă dedicată împlinirii a 75 de ani de la moartea lui V. A. Urechia, organizată de Comisia pentru istoria științei a Academiei R. S. România — Filiala Iași, au prezentat comunicări cercetătorii Remus Zăstroiu (*Activitatea publicistică a lui V. A. Urechia*) și Gabriela Drăgoi (*Opera literară a lui V. A. Urechia*). Cu prilejul împlinirii a 260 de ani de la moartea lui Antim Ivireanul, Al. Teodorescu a prezentat lucrarea *Antim Ivireanul — scriitor*. Activitatea de istoric literar și scriitor a lui Vasile Bogrea a fost evocată de Al. Teodorescu la sesiunea comemorativă din 28 octombrie 1976, consacrată împlinirii a 50 de ani de la moartea acestuia. La 3 noiembrie 1976, N. A. Ursu a prezentat la cercul de filologie al Facultății de limba și literatura română din București comunicarea *Debutul literar al lui Dosoftei*.

4.4. Reprezentanți ai Institutului au fost prezenți, de asemenea, la o serie de întâlniri științifice desfășurate în țară sau peste hotare. Stelian Dumitrăcel a participat la Colocviul de dialectologie franco-român de la Aix-en-Provence (12—13 aprilie 1974) cu comunicarea *Phonétismes perceptibles et non-perceptibles pour l'informateur et les résultats de l'enquête dialectale* (publicată în *Actele Colocviului*, 1976), și la al XIV-lea *Congresso internazionale de linguistica e filologia romanza*, Napoli (15—20 aprilie 1974). La sesiunea științifică anuală a Cercului de lucru al Asociației sașilor transilvăneni din R.F.G., Bad-Godesberg, octombrie, 1975, V. Arvinte a prezentat comunicarea *Die Entwicklung der Germanistik an der Universität Iassy: Traian Bratu und Karl Kurt Klein*, iar la Colocviul „Mihai Eminescu”, organizat de Institutul pentru relații culturale cu străinătatea din Stuttgart și Societatea „Mihai Eminescu” de la Freiburg, în noiembrie 1975, comunicarea *Eminescu als Sprachschöpfer*. S-a participat la colocviile organizate, în colaborare, de Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și societatea „Mihai Eminescu”, de pe lângă Universitatea „Albert Ludwig” din Freiburg i. Br. La al XV-lea colocviu, cu tema „Românii și marea” (Mangalia, 22—28 septembrie 1975), St. Dumitrăcel a prezentat comunicarea *Mărturie lingvistică ale mișcării păstorilor transilvăneni spre Dunăre și Marea Neagră*, iar la cel de al XVI-lea colocviu, „Romanitatea orientală — continuitate și civilizație” (Iași — Suceava, 20—26 septembrie 1976), au susținut comunicări Dan Mănuacă, *Pașoptiști și conștiința națională — I. Maiorescu și Dragoș Moldovanu, Formațiile pre-morfologice din limba română veche din perspectivă romanică și balcanică*. Cu prilejul celui de al III-lea Seminar biennial al filmului etnografic și folcloric (cu participare internațională), care a avut loc la Timișoara, în octombrie 1974, la propunerea lui I. H. Ciubotaru a fost organizată dezbateri cu tema *Filmul ca modalitate de cercetare a folclorului și etnografiei* (rezultatele au fost publicate în „Convorbiri literare”, 1974, 12).

5. Paralel cu realizarea lucrărilor de plan, cercetătorii au desfășurat o bogată activitate editorială și publicistică. Au publicat volume Dan Mănuță (*Critica literară junimistă*, Iași, Junimea, 1975) și Leon Volovici (*Apariția scriitorului în cultura românească*, Iași, Junimea, 1976). Au întocmit ediții N. A. Ursu (Dosoftei, *Psaltirea în versuri* — 1673, ediție critică, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974) și Ion Nuță (A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, Iași, Junimea, 1976). Au colaborat cu studii, articole, note, la diverse reviste de specialitate ca și la alte publicații periodice: N. A. Ursu, *Versuri ale lui Dosoftei atribuite lui Miron Costin* („Limba română”, XXIII, 1974, 2), *Primele traduceri românești din Molière* („Cronica”, X, 1975, 1), *Un roman francez tradus în secolul al XVIII-lea* (id., nr. 14), *O satiră a lui Lorenzo Pignotti prelucrată de comisul Vasile Pogor* (id., nr. 23), *O scrisoare inedită a lui Alecu Donici către Vasile Alecsandri* (id., nr. 30), *Mumuleanu și Athanasie Hristopol* (id., nr. 36), *Traduceri românești necunoscute din clasicii antici* (id., nr. 40), *Un autograf necunoscut al logofătului Gheorgache* (id., nr. 43), *Dosoftei necunoscut* (id., XI, 1976, nr. 6), *Scarlat Barbu Timpeanu, traducător din Ovidiu* (id., nr. 17) și *O comedie necunoscută a lui Alecu Donici* (id., nr. 21); Stelian Dumitrăcel, *Glesnă, prasnă, îndrăsnă în vorbirea populară* („Studii și cercetări lingvistice”, XXVI, 1975, 4) și *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Probleme ale elaborării* („Limba română”, XXV, 1976, 5); Dragoș Moldovanu, *L'ésotérisme baroque dans la composition de V. „Histoire hiéroglyphique”* („Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, Freiburg-München, II, 1974), *De l'interpénétration des systèmes toponymiques* („Beiträge zur Namenforschung”, Münster, 1975, 2) și *Sintaxa narativă a „Istoriei ieroglifice”: structurile dislocate* („Revista de istorie și teorie literară”, XXV, 1976, 1); Florin Faifer, *Iordache Golescu* („Convorbiri literare”, 1974, 2), *Un precursor, Cezar Bolliac* (id., nr. 3), *Despre teatrul lui G. Călinescu* (id., nr. 7), *Între „etic” și „estetic” — teatrul lui Paul Everac* („Cronica”, IX, 1974, 1), *Tandrefea mizantropiei* (id., nr. 5), *Un teatru românios — Mircea Ștefănescu* (id., nr. 9), *Puterea și adevărul teatrului politic* (id., nr. 15), *Ion Băieșu — între comedie și dramă* (id., nr. 26), *Treizeci de ani de dramaturgie românească* (id., nr. 36), *Opinii despre dramaturgie* (id., nr. 51), *Evoluția personajului în dramaturgie* (id., X, 1975, 8), *Teatrul lui D. R. Popescu* (id., nr. 23), *O parabolă a condiției umane — teatrul lui Marin Sorescu* (id., nr. 37), *Sugestia autenticității* (id., nr. 42); I. H. Ciubotaru, *Prima ediție de folclor Mihai Lupescu* („Convorbiri literare”, 1975, 7); Doina Hreapcă, *Anchetele pentru culegerea textelor dialectale. Aspecte metodologice* („Limba română”, XXIV, 1975, 2); Rodica Șuiu, *Expresia poetică a „Psaltirii în versuri” a lui Dosoftei* („Cronica”, IX, 1974, 43); Carmen Pamfil, *Un moment în istoria limbii literare* („Opinia”, I, 1974, 7) și *Limbajul eminescian* (id., II, 1975, 1—2). Au mai publicat diferite însemnări și recenzii, în „Cahiers roumains d'études littéraires”, „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, „Convorbiri literare” și „Cronica”, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Ion Nuță, Silvia Ciubotaru, I. H. Ciubotaru, Rodica Șuiu.

Membrii colectivului de folclor au sprijinit activ realizarea unor emisiuni ale studioului de radio Iași („Pe-un picior de plai”) și București („Miorița”), la care au colaborat cu schițe monografice asupra unor zone, genuri și specii folclorice, portrete de informatori, prezentări de cârți etc. Cercetătorii din Institut au participat de asemenea, la realizarea unor emisiuni cu caracter istorico-literar și de cultivare a limbii.

6. Și-au susținut teza în vederea obținerii titlului științific de „doctor în filologie” cercetătorii Dan Mănuță (*Critica literară junimistă — 1863-1885*, la 2 aprilie 1974), Stelian Dumitrăcel (*Neologismul în graiurile populare românești, pe baza ALR*, la 15 iunie 1974), Leon Volovici (*Scriitorul. Apariția și evoluția lui în perioada de constituire a literaturii române moderne*, la 17 mai 1975), Dragoș Dracu-Moldovanu (*Influente umaniste și baroce în stilul lui Dimitrie Cantemir: Structurile sintactice dislocate*, la 27 decembrie 1976).

7. În 1974, Dan Mănuță a efectuat un stagiul de specializare de trei luni în Franța. În lunile mai—iulie 1975, Stelian Dumitrăcel a făcut o vizită de studii în R.F.G. (Universitățile din Tübingen, Freiburg, Heidelberg, Bonn), cu un stagiul la Universitatea din Marburg/Lahn, pentru documentare în problema atlaselor regionale germane.

8. În perioada 1974—1976, Institutul a fost vizitat de prof. J.-Cl. Bouvier, pro-rector al Universității din Aix-en-Provence, prof. Corrado Grassi, de la Institutul de dialectologie italiană al Universității din Torino, prof. J. Cremona de la Universitatea Oxford și A. E. Green, de la Institutul de studii folclorice și dialectale al Universității din Leeds (Anglia), prof. Kovács István, de la Universitatea din Debrecen și dr. György Martin, șeful secției de etnografie de la Academia de Științe din Budapesta, prof. dr. Charles M. Carlton, de la Universitatea Rochester (S.U.A.), prof. dr. Hugo Plomteux, de la Universitatea din Leuven (Belgia), Maria Tuora, de la Universitatea din Varșovia, dr. O. Buhociu, de la Universitatea din Bochum, prof. dr. Hugo Steger, prof. Hans-Martin Gauger, precum și prof. Paul Miron, dr. Rudolf Windisch și Elsa Lüder de la Universitatea din Freiburg i.Br. (R.F.G.).

Doina Hreapcă și Rodica Șuiu

S U M A R U L

„ANUARULUI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ” PE ANII 1964—1973 *

EDITORIALE ȘI ARTICOLE OMAGIALE

LA DOUA DECENII, XVIII, 1967, p. 1—3.

LA CENTENARUL ACADEMIEI, XVII, 1966, p. 5—11.

OMAGIU PROFESORULUI AL. DIMA CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 60 DE ANI, XVI, 1965, p. 5—33.

POPA, N. I., *Omul de știință și profesorul* (p. 5—15).

TEODORESCU, AL., *Preocupări folcloristice în activitatea critică a lui Al. Dima* (p. 17—23).

MĂNUCA, DAN, *Profesor și îndrumător* (p. 25—27).

*** *Lucrările profesorului Al. Dima, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România*, XV, 1965, p. 29—33.

S T U D I I

ADASCĂLIȚEI, V., *Contribuția diverselor curente și școli folcloristice la precizarea conceptelor de folclor și folcloristică*, XV, 1964, p. 99—116.

ANDRIESCU, AL., *Limba și stilul presei românești în perioada 1829—1860*, XV, 1964, p. 49—75.

ANDRIESCU, AL., *Locuțiuni și expresii populare în opera lui Sadoveanu*, XVI, 1965, p. 83—95.

ARVINTE, VASILE, *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești ale limbii române*, XVI, 1965, p. 97—103.

ARVINTE, VASILE, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, XVII, 1966, p. 13—33.

ARVINTE, VASILE, *Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române*, XVIII, 1967, p. 5—19.

ARVINTE, VASILE, — *Raporturile lingvistice germano-române*, XIX, 1968, p. 13—27.

ARVINTE, VASILE, *Limita de vest a teritoriului romanizat de la baza limbii române*, XX, 1969, p. 5—18.

ARVINTE, VASILE, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, XXI, 1970, p. 5—13.

CIOCAN-IVĂNESCU, RODICA, *Câteva observații metodologice în legătură cu istoricul barocului*, XXIII, 1972, p. 101—108.

CRETU, STĂNUȚA, *Duiliu Zamfirescu, poet*, XX, 1969, p. 177—188.

DIACONESCU, TRAIAN S., *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, XX, 1969, p. 35—47.

DIMA, AL., *Dezvoltarea teoriei literare în anii puterii populare*, XV, 1964, p. 3—19.

* Publicația, care în 1964, a apărut sub titlul „Anuar de filologie”, a continuat seria de *filologie* a revistei „Studii și cercetări științifice” (1956—1963; în fasc. 2/ 1963 s-a publicat un sumar pentru acești ani).

Sumarul de față a fost întocmit de Doina Hreapcă.

- DRĂGOI, GABRIELA, *Începuturile poetice ale lui Mihai Codreanu*, XVI, 1965, p. 135—145.
- DRĂGOI, GABRIELA, *Preocupări de critică literară la B. P. Hasdeu*, XVIII, 1967, p. 85—103.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Neologismul în terminologia agricolă românească pe baza ALR*, XV, 1964, p. 77—98.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Influența limbii literare asupra graiurilor populare românești. Premise*, XX, 1969, p. 117—131.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Africatele ȇ (ȇ) și ȝ (ȝ) în graiurile de tip moldovenesc și bănățean, pe baza ALR*, XXII, 1971, p. 5—26.
- DUMISTRĂCEL, STELIAN, *Adaptarea fonetică a neologismului în graiurile populare românești. Acomodarea, asimilarea, propagarea, diferențierea și disimilarea sunetelor*, XXIII, 1972, p. 5—39.
- FAIFER, FLORIN, *Expresia dramatică a operii lui Mihail Sadoveanu*, XIX, 1968, p. 129—150.
- FAIFER, FLORIN, *Dimitrie Ralet, Iorgu (Gheorghe) Caragiali, Iosif Blaga* [articole din *Dicționarul literaturii române*], XXIII, 1972, p. 137—145.
- FAIFER, FLORIN, *Ștefan Velleșcu sau nostalgia clasicismului*, XXIV, 1973, p. 75—80.
- FASSEL, LUMINIȚA, *Modificările de gen la substantivele din latina perioadei imperiale și medievale. Cercetări privind „dispariția” neutruului*, I, XX, 1969, p. 19—34.
- FLOREA, ION, *Sistemul prefixelor de negare în limba română literară*, XIX, 1968, p. 61—69.
- FLOREA, I. A., *Nume de agent și de ocupații în terminologia fierăriei*, XXIII, 1972, p. 41—72.
- FRÎNCU, C., *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră-*, XVIII, 1967, p. 175—192.
- FRÎNCU, C., *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică”. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, XX, 1969, p. 69—116.
- FRÎNCU, CONSTANTIN, *Complementele circumstanțiale de excepție și cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, XXIV, 1973, p. 5—16.
- FRUNZĂ, MARIA, *Începuturile publicisticii lui B. P. Hasdeu („România”, 18 noiembrie 1858 — 26 ianuarie 1859)*, XX, 1969, p. 151—167.
- HOPU, LUCIA, *Reviste moldovene de folclor în primele decenii ale secolului al XX-lea*, XVIII, 1967, p. 161—173.
- IRIMIA, D., *Semiatraxilarele*, XXI, 1970, p. 79—96.
- IRIMIA, D., *Aspecte stilistice ale articularii substantivului în poezia lui Mihai Eminescu*, XXIV, 1973, p. 63—73.
- ISTRATE, G., *Vasile Alecsandri și limba literară*, XVII, 1966, p. 59—71.
- LĂZĂRESCU, I., *Izvoarele istorice în opera lui Vasile Alecsandri*, XVI, 1965, p. 51—63.
- LĂZĂRESCU, I., *Colaborarea lui George Coșbuc la „Viața românească”*, XVII, 1966, p. 73—85.
- LĂZĂRESCU, I., *N. Iorga, critic și istoric literar*, XIX, 1968, p. 71—89.
- LĂZĂRESCU, I., *Ilarie Chendi, critic literar*, XX, 1969, p. 169—176.
- LOBIUC, IOAN, *Împrumuturi românești în zoonimia huțulă*, XXII, 1971, p. 27—48.
- MARINO, ADRIAN, *E. Lovinescu și metoda impresionistă*, XVIII, 1967, p. 62—83.
- MARINO, ADRIAN, *Istoria literară*, XX, 1969, p. 133—150.
- MARINO, ADRIAN, *În jurul genurilor literare*, XXI, 1970, p. 97—114.
- MARINO, ADRIAN, *Clasic și modern*, XXII, 1971, p. 113—148.
- MĂNUCĂ, DAN, *Aspecte ale poeziei satirice românești contemporane*, XV, 1964, p. 131—142.
- MĂNUCĂ, DAN, *Elemente ale comichului în literatura română actuală*, XVI, 1965, p. 163—176.
- MĂNUCĂ, DAN, *Critica literară românească între 1840—1860*, XVII, 1966, p. 87—102.
- MĂNUCĂ, DAN, *Sistemul estetic al lui Mihail Dragomirescu (Perioada 1893—1915)*, XVIII, 1967, p. 105—129.
- MĂNUCĂ, DAN, *Ionică Tăutu — traducător al „Ruinelor” lui Volney*, XXIII, 1972, p. 109—120.
- MIHAIL, ZAMFIRA, *Observații asupra vocabularului scrierilor lui Samuil Micu*, XVI, 1965, p. 123—134.

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1973

În cursul anului 1973, colectivele de cercetători de la Centru au continuat lucrările la principalele teme din planul de cercetare: *Dicționarul limbii române*, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, *Dicționarul literaturii române și Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei*.

Colectivul de lexicografie, alcătuit din cercetătorii Corneliu Morariu, Doina Cobet, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Rodica Cocîrță, Rodica Radu, Maria Vișoianu și Ioan Oprea, care colaborează la *Dicționarul limbii române* (DLR), a lucrat la completarea și organizarea fișierului literei V (au fost extrase un număr de cca. 45.000 de fișe din aproximativ 170 de titluri din bibliografia *Dicționarului*, și a fost alcătuită lista de cuvinte). În al doilea semestru al anului s-au redactat 300 pagini din articolele de la această literă. Paralel, au fost revizuite un număr de 100 de pagini din manuscrisul literei E, redactate în anii precedenți.

La tema *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* au fost făcute un număr de 30 anchete cu chestionarul NALR și pentru înregistrarea de texte dialectale în tot atâtea localități din județele Suceava, Botoșani, Iași, Neamț, Bacău și Vaslui. Au fost redactate 80 de hărți lingvistice cu materialul din zonele anchetate de cercetătorii Centrului (Stelian Dumitrăcel, Ion Nuță, și Ion Florea) și s-au transcris pe hîrtie de calc un număr de 20 de hărți.

Pentru problema *Texte și glosar dialectal* au fost transcrise fonetic un număr de 204 pagini texte dialectale din 13 localități și au fost extrase și prelucrate parțial 1300 de fișe pentru primul volum al glosarului dialectal (Doina Hreapcă, Ion Bârleanu, Cecilia Zoler).

Lucrările efectuate la cele două teme, pe bază de contract, au fost recepționate de către Prezidiul Academiei R. S. România, ai cărui reprezentanți au constatat realizarea în întregime a sarcinilor prevăzute, la un bun nivel calitativ.

La sectorul de istorie literară și folclor s-a continuat activitatea de pregătire a *Dicționarului literaturii române de la origini până la 1900* și cea de alcătuire a *Arhivei de folclor a Moldovei și Bucovinei*. Din colectivul care redactează *Dicționarul literaturii* fac parte Alexandru Teodorescu, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Stănuța Crețu, Florin Faifer, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici și Maria Teodorovici. În anul 1973, au fost redactate circa 550 de pagini cu articole de scriitori, esteticieni, critici literari, oratori, publiciști și traducători, precum și articole dedicate unor societăți, reviste literare și alte publicații periodice (*Miron Costin*, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, *Dimitrie Cantemir*, *Udriște Năsturel*, *Radu și Șerban Greceanu*, Gh. Șincai, *Leon Asachievici*, Gh. Asachi, Gh. Lazăr, I. Maiorescu, C. Diaconovici-Loga, E. Winterhalder, N. Gane, N. Beldiceanu, C. Dimitrescu-Iași, Matilda Cugler-Poni, „Revista Dunării“, „Noua Albină română“, „Pruncul român“, „Organul luminărei“, „Naționalul“). S-a continuat, de asemenea, revizuirea textelor redactate în anii 1972—1973 (circa 1200 p.) și s-a completat fișierul documentar cu materialul informativ apărut în anul 1973.

Colectivul de cercetări folclorice (Lucia Berdan, Lucia Cireș, I. H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru) a făcut un număr de 24 de anchete directe în vederea adunării materialului destinat *Arhivei de folclor*, completând, în aceleași localități, răspunsurile primite prin ancheta indirectă. A continuat operația de fișare a răspunsurilor la *Chestionare*. În 1973 cercetătorii din acest colectiv s-au documentat în vederea redactării următoarelor lucrări individuale: *Colinda în Moldova* (Lucia Cireș), *Balada populară în Moldova* (Lucia Berdan) și *Folclorul din Valea Șomuzului* (I. H. Ciubotaru).

Dintre celelalte teme care au fost înscrise în planul de cercetare al Centrului, pentru studiul monografic *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860* au fost redactate un număr de 275 de pagini din *Repertoriul de cuvinte și forme* al lucrării. Au fost ordonate alfabetic și s-au făcut fișele informative sintetice referitoare la primele atestări ale neologismelor de la litera V, care au fost incluse în fișierul DLR (N. A. Ursu și Despina Ursu). La tema *Ancheta toponimică. Metode și rezultate* (Dragoș Moldovanu) a fost redactat studiul cu același titlu (cca. 50 de pagini).

Pentru tema *Gîndirea estetică a lui Lucian Blaga*, care va fi încheiată sub forma unui studiu în cursul anului 1947, s-a lucrat la documentare (Dimitrie Costea).

Cercetătorii din colectivul de lexicografie au participat la cea de a doua Consfătuire de lexicologie și lexicografie, care a avut loc la Cluj, între 12—14 aprilie, consfătuire în cadrul căreia au fost prezentate referate și comunicări și s-au ținut ședințe de lucru în care s-au dezbătut

probleme ale elaborării DLR. Stelian Dumistrăcel, șeful sectorului de lexicologie, lexicografie și dialectologie, a ținut comunicarea *Considerații privind etimologia multiplă a neologismelor în graiurile populare*. Același cercetător, în calitate de membru al Comitetului național român pentru *Atlas linguarum Europae* (ALE), a participat la ședințele comitetului, în care s-a discutat chestionarul Atlasului și s-a stabilit rețeaua de puncte care urmează să fie anchetate pe teritoriul țării noastre.

Centrul a organizat în cursul anului 1973, în colaborare cu diverse instituții de cultură din orașul Iași, mai multe sesiuni științifice cu caracter comemorativ. Astfel, la 6 februarie, cu participarea Conservatorului de muzică „G. Enescu” și a Muzeului de literatură a Moldovei, a fost comemorată împlinirea a 50 de ani de la moartea lui Teodor T. Burada. Au prezentat comunicări din partea Centrului Lucia Berdan (*T. T. Burada. Viața și activitatea*) și I. H. Ciubotaru (*Bocetul românesc în interpretarea lui T. T. Burada*). În încheiere a avut loc un concert din opera muzicală a lui T. T. Burada. La simpozionul dedicat sărbătoririi a 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir, organizat de Filiala Iași a Academiei R. S. România (25 octombrie), au prezentat comunicări Al. Teodorescu, directorul Centrului (*Dimitrie Cantemir, scriitorul*), Dragoș Moldovanu (*Concepția organicistă a istoriei la Dimitrie Cantemir*) și Algeria Simota (*Dimitrie Cantemir, omul și opera*).

Cu prilejul aniversării a 300 de ani de la apariția *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei, în cadrul Centrului s-a ținut o ședință de comunicări (25 noiembrie) la care au vorbit N. A. Ursu (*Versuri ale lui Dosoftei atribuite lui Miron Costin*) și Rodica Șuiu (*Dosoftei + poetul*). O altă ședință de comunicări (din 13 decembrie) a fost consacrată prezentării activității colectivului de folclor. Au ținut comunicări cercetătorii I. H. Ciubotaru (*Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei. Realizări și perspective*), Lucia Cireș (*Forme ale colindatului în Frătăuții Noi*) și colaboratorii externi prof. Florin Bucescu și Viorel Birleanu (*Un tip de doină specific Moldovei de nord: doina rădăușeană*). Cu acest prilej a fost proiectat filmul etnografic *Secvențe folclorice rădăușene: Horodnic*, realizat de I. H. Ciubotaru și tehnicianul Const. Ișoveanu în cadrul deplasărilor pe teren ale colectivului de folclor al Centrului.

La cel de al doilea simpozion național de folclor (Timișoara, 16—18 noiembrie 1973), cercet. Lucia Cireș a prezentat comunicarea *Parodia în folclor*.

În prezentul volum al „Anuarului” semnează articole realizate în cadrul sarcinilor de plan și în afara planului precum și note, prezentări de documente și recenzii, cercetătorii Dimitrie Costea, Victoria Zăstroiu, Doina Cobet, Remus Zăstroiu, Dan Mănucă, Ion Nuță, Florin Faifer, I. H. Ciubotaru, Lucia Cireș, Maria Vișoianu, Rodica Șuiu, Ioan Oprea. În cursul anului, cercetătorii Centrului au mai publicat volume

precum și studii, articole și recenzii în diferite reviste de specialitate sau în alte publicații periodice : Al. Teodorescu (în colaborare), *Scrisori către Ibrăuleanu*, vol. III (Editura Minerva), *Pozitivismul junimist* („Convorbiri literare“, nr. 5), *Dimitrie Cantemir, scriitorul* („Convorbiri literare“, nr. 19) ; N. A. Ursu, *Gheorghe Asachi. Opere, I* (Editura Minerva), *Sursele italiene ale poeziei lui Gh. Asachi* („România literară“, nr. 17), *Un manuscris necunoscut al fabulelor lui Alecu Donici* („România literară“, nr. 32) ; Dan Mănuță, *Documente literare junimiste* (Editura Junimea) ; Stelian Dumitrăcel, *Afonizarea finalei unor neologisme în graiurile populare* (SCL, XXIV, nr. 1), *Etimologia multiplă a unor neologisme în graiurile populare* (SCL, XXIV, nr. 6) ; L. Volovici, *Gherea în scrisori* („Cronica“, nr. 15), *Gherea și „pozițiunea scriitorului“* („Convorbiri literare“, nr. 10) ; Florin Faifer, *Teatrul istoric — teatrul politic* (Paul Anghel), („Cronica“, nr. 3), *Un prozator senzitiv* („Cronica“, nr. 6), *Preludii la o monografie Zaharia Stancu* („Cronica“, nr. 11), *Arta revoluționară* („Cronica“, nr. 13), *Teatrul lui Mihail Davidoglu* („Cronica“, nr. 17), *O mișcare de Renaștere* („Cronica“, nr. 23), *Aurel Baranga — între satiră și vodevil* („Cronica“, nr. 40), *Un basm modern* („Cronica“, nr. 41), *Jocul vieții și al morții în teatrul lui Horia Lovinescu* („Cronica“, nr. 45) ; Lucia Cireș (în colaborare) *Teatrul popular. Gruia lui Novac*. („Revista de etnografie și folclor“, nr. 4), *Tradiții de cercetare folclorică vrinceană* („Milcovul“, august, 1973) ; I. H. Ciubotaru, *Concursurile folclorice și valorificarea specificului local* („Convorbiri literare“, nr. 20), *Un omagiu ? pe marginea cărții Trandafiri suceveni*, scoasă de Al. Bratu, („Cronica“, nr. 40).

Cercetătorii Centrului au colaborat susținut la emisiunile științifice și culturale ale posturilor de radio Iași și București în domeniul istoriei și criticii literare, al cultivării limbii și al folcloristicii.

La colocviul consacrat tricentenarului Cantemir organizat de Universitatea din Freiburg (R.F.G.), prin societatea „M. Eminescu“, desfășurat între 7—11 decembrie, cercet. Dragoș Moldovanu, care a făcut parte din delegația oficială a Academiei R. S. România, a prezentat lucrarea *Ezoterismul baroc în „Istoria ieroglifică“*.

În cadrul relațiilor cu institute științifice din străinătate au făcut stagii de specializare și schimburi de experiență cercet. Doina Cobeț (R. S. Cehoslovacia), Gabriela Drăgoi (R. P. Polonă) și Remus Zăstroiu (U.R.S.S.). Centrul a fost vizitat de dr. Zdenka Socková, de la Institutul pentru limba cehă din Praga (R. S. Cehoslovacă) și de Galina Klepikova de la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de științe a U.R.S.S.

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANII 1999–2001

1. În perioada 1999–2001, cercetătorii din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași au continuat activitatea la proiectele fundamentale și prioritare ale Academiei Române la care sunt angajați: *Dicționarul limbii române*, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina și Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Rezultatele activității de cercetare au fost valorificate și prin prezentarea de comunicări la congrese, conferințe, simpozioane sau sesiuni științifice din țară și din străinătate, prin publicarea de volume originale ori prin prezența în reviste științifice și culturale și în volume colective cu numeroase studii, articole, recenzii.

1.1. Departamentul de lexicologie–lexicografie (Lucia Cifor, Doina Cobet, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Mioara Săcrieru, Victoria Zăstroiu și Elena Dănilă, încadrată în acest colectiv în 2001, prin concurs) a lucrat la organizarea materialului, redactarea, revizia și finalizarea tomului XIII, partea a 2-a din *Dicționarul limbii române. Litera V (venial–vizurină)* și a efectuat operații de pregătire a materialului și de redactare pentru același tom, partea a 3-a, *Litera V*. Paralel, a fost continuată redactarea de articole pentru *Litera L* (partea 1: *l–lezuî*) și pentru *Litera E* (partea 1 și partea a 2-a).

Totodată, cercetătorii din departamentul de lexicologie–lexicografie au predat la Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj fișe și articole deja redactate ce urmează a fi incluse în volumul consacrat literei *L*, partea a 2-a, la care lucrează lexicografii clujeni.

În anii 1999–2001 a continuat și colaborarea cu Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași privind dezvoltarea unor proiecte finanțate pe bază de granturi: *Dicționarul limbajului poetic eminescian* (Cristina Florescu și Lucia Cifor) și *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, lucrare realizată împreună cu Albert Ludwigs Universität, Freiburg, Germania (Eugenia Dima, Gabriela Haja și Mioara Săcrieru).

1.2. Departamentul de dialectologie, alcătuit din cercetătorii Ion. A. Florea, Doina Hreapcă și Florin Olariu, cu colaborarea prof. univ. dr. Vasile Arvinte, conf. univ. dr. Ion-Horia Bîrleanu, prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel și conf. univ. dr. Adrian Turculeț, a lucrat la redactarea și revizia manuscriselor cuprinzând răspunsurile la cca 170 de întrebări din *Chestionarul NALR* ce vor fi publicate ca

hărți lingvistice, respectiv la cca 125 de întrebări care vor fi prezentate sub formă de material necartografiat în volumul al III-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*. De asemenea, s-au fișat cele 20 de manuscrise pentru *Indicele de cuvinte și forme* al volumului mai sus amintit.

Pentru volumul al II-lea, partea 1 din seria *NALR. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, s-au efectuat revizia și pregătirea pentru tipar a peste 200 de pagini transcrise fonetic, a fost definitivată *Addenda*, o secțiune inedită a acestui volum, care, pe lângă proiectul unui studiu asupra graiurilor zonei investigate după înregistrări de la începutul secolului al XX-lea, conține o selecție de texte comparative (publicate de G. Weigand, în 1902 și în culegerea *Graiul nostru*, vol. I, 1906), și s-a lucrat la definitivarea pentru tipar a celorlalte anexe tehnice și a aparatului critic al volumului. Pentru *Glosarul dialectal* al graiurilor din sudul Moldovei s-au redactat și revizuit peste 200 de pagini de articole.

În cadrul temei *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, colectivul de dialectologi de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” a început în anul 2000 colaborarea cu un grup de cercetători de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași în scopul realizării unui proiect de editare asistată de calculator a atlaselor lingvistice românești regionale, proiect ce prezintă numeroase avantaje: renunțarea la scrierea tehnică pe calc, manuală, reducerea costurilor și a timpului de execuție, ușurința de a se schimba, după necesități, corpul de literă. Această metodă de lucru computerizată permite stocarea unei mari cantități de informație utilă unor lucrări interdisciplinare viitoare sau pentru analiza caracteristicilor fonetice și fonologice ale limbii române și pentru compararea, sub aceste aspecte, a limbii române cu alte limbi, în primul rând cele romanice, precum și realizarea unei baze de date cu transcrierea fonetică a unui număr însemnat de cuvinte, ce vor putea fi corelate cu semnalul achiziționat la pronunția lor.

1.3. Departamentul de toponimie (Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru și Gabriel Istrate) a terminat fișarea materialului, a redactat și a definitivat partea a 3-a din primul volum al seriei *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, cuprinzând repertoriul *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) 1332–1850*. După predarea manuscrisului către Editura Academiei Române (în iulie 2001), s-au reluat anchetele de teren, operațiunile de documentare lingvistică și istorică privind bazinele hidrografice ale râurilor Bârlad și Trotuș în vederea realizării următoarelor volume ale *Tezaurului toponimic*. Prof. univ. dr. Dragoș Moldovanu a continuat redactarea repertoriului *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (sec. XIV–1790)*, constituind partea a 4-a a volumului I al seriei amintite.

2. Paralel cu activitatea la temele academice de importanță națională consemnată mai sus, în perioada 1999–2001, cercetătorii departamentelor de lingvistică de la Institutul „A. Philippide” din Iași au publicat, individual sau în

colaborare, numeroase lucrări originale, studii și articole (în volume colective și în publicații de specialitate sau în presa culturală). Au fost, de asemenea, predate la tipar importante ediții.

2.1. Volume originale:

- Ion-Horia Bîrleanu, *Curs de dialectologie românească. Partea I. Probleme teoretice*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2000, 246 p.;
- Ion-Horia Bîrleanu, *Tradiție și tranziție la est de Carpați*, Iași, Editura „Sedcom Libris”, 2001, 164 p.;
- Lucia Cifor, *Poezie și gnoză*, Timișoara, Editura „Augusta”, 2000, 258 p.;
- Lucia Cifor, *Mihai Eminescu prin câteva cuvinte-cheie*, Iași, Editura „Fides”, 2000, 142 p.;
- Mircea Ciubotaru (în colaborare), *Comuna Horlești. Cadre istorice, sociale și culturale*, Iași, Editura „Performantica”, 1999, 268 p.;
- Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele. I. Studiu istoric. Toponimie*, Iași, Editura „Apollonia”, 2000, 270 p.;
- Mircea Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2001, 228 p.;
- Stelian Dumitrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii-motivații*, Iași, Editura Institutul European, 2001, 534 p.;
- Cristina Florescu, *În căutarea sensului pierdut. Specific și european în semantismul românescului a lăsa*, Iași, Editura „Document”, 1999, 218 p.;
- Ioan Oprea (în colaborare), *Dicționar explicativ uzual al limbii române*, Chișinău, Editura „Litera”, 1999, 638 p.;
- Ioan Oprea, *Curs de introducere în filologie*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2001, 84 p.;
- Lucia Cifor, Mircea Ciubotaru, Doina Cobet, Eugenia Dima, Cristina Florescu ș. a., *Dicționar enciclopedic ilustrat (DEI)*, Chișinău, Editura „Cartier”, 1999, 1808 p.; ediția a II-a, sub titlul *Cartier. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, 2001, 1696 p.

2.2. Studii și articole de specialitate semnate de cercetătorii din secția de lingvistică a Institutului au apărut în volume colective:

- Stelian Dumitrăcel, *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle und ihre Widerspielung in der rumänischen Sprache*, în *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt*, Tübingen–Stuttgart, 1999, p. 127–146;
- Ioan Oprea, *Elemente pentru determinarea trăsăturilor formării, existenței și devenirii limbajelor de specialitate românești*, în *Limbaje și comunicare*, IV, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2000, p. 263–269;
- Lucia Cifor, *Gnoză și creativitate*, în *Limbaje și comunicare*, IV, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2000, p. 302–313;

– Lucia Cifor, *Elemente de gnoză lingvistică blagiană*, în *Meridian Blaga*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2000, p. 38–48;

– Cristina Florescu, *Le fonctionnement poétique de la sémantique comparée a suna-a cânta dans les vers d'Eminescu*, în *Atti del Convegno Internazionale „Mihai Eminescu”*, Venezia, 18–20 maggio 2000, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, p. 99–106;

– Lucia Cifor, *Le symbolisme de l'icône dans la poésie d'Eminescu*, în *Atti del Convegno Internazionale „Mihai Eminescu”*, Venezia, 18–20 maggio 2000, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, p. 107–119;

– Stelian Dumitrăcel, *La Creangă și pornind de la Creangă. Note stilistice*, în *Omagiu profesorului universitar Vitalie Marin*, Chișinău, 2001, p. 193–203;

– Cristina Florescu, *Câteva considerații practice despre negația semică*, în *Omagiu profesorului universitar Vitalie Marin*, Chișinău, 2001, p. 204–210.

2.3. Ediții predate la tipar (în anul 1999):

– Carmen-Gabriela Pamfil (în colaborare), ediția A. Philippide, *Istoria limbii române* (la Editura „Polirom”, Iași);

– Eugenia Dima (în colaborare), ediția *Psaltirea*, în seria *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688* (la Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași).

2.4. Cercetătorii de la secția de lingvistică a Institutului au avut, de asemenea, o prezență activă în publicații de specialitate și în presa culturală din România. Articole semnate de ei au apărut în: „Limba română” – Chișinău (Stelian Dumitrăcel), „Studii și cercetări de onomastică” (Mircea Ciubotaru), „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (Stelian Dumitrăcel), „Arhivele Moldovei” (Mircea Ciubotaru), „Revista română” (Lucia Cifor, Mircea Ciubotaru, Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu și Gabriela Haja), „Obiectiv” (Cristina Florescu), „Timpul” (Lucia Cifor și Gabriela Haja), „Cronica” (Mircea Ciubotaru, Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu și Gabriela Haja).

3. În anii 1999–2001, cercetătorii au susținut comunicări la numeroase manifestări științifice locale, naționale și internaționale.

3.1. Manifestări științifice desfășurate la Iași:

– Simpozionul „Stella Orientalis” (organizat de Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, la 21 martie 1999): Ion A. Florea;

– Sesiunea științifică anuală a Institutului de Filologie Română „A. Philippide” din Iași (în cadrul „Zilelor academice ieșene”, 8 octombrie 1999): Lucia Cifor, Mircea Ciubotaru, Doina Cobet, Vlad Cojocaru, Stelian Dumitrăcel, Ion A. Florea, Cristina Florescu, Gabriela Haja și Doina Hreapcă;

– Zilele Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 29 octombrie 1999: Ion A. Florea, Gabriela Haja;

– „Zilele academice ieșene”, Iași, 6 octombrie 2000: Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru, Ion A. Florea, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Florin Olariu și Carmen-Gabriela Pamfil;

– Alte comunicări științifice au fost prezentate de: Mircea Ciubotaru, la Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Filiala Iași a Academiei Române, și Ion A. Florea, la Arhivele Naționale – Iași.

3.2. Manifestări științifice naționale:

– Simpozionul național „Eminescu. 150 de ani de la naștere”, organizat de Institutul „A. Philippide” în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” și Ministerul Culturii, 21–22 ianuarie 2000: Lucia Cifor și Cristina Florescu;

– Colocviul științific „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca, 18–21 mai 2000 și 8–10 mai 2001: Lucia Cifor;

– Sesiunea anuală de comunicări „Comunicare și schimbare culturală”, organizată de Facultatea de Litere a Universității București, 20–22 aprilie 2001: Stelian Dumitrăcel;

– A V-a ediție a „Întâlnirilor culturale Sextil Pușcariu”, organizată de Institutul de Lingvistică, Istorie și Teorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, Muzeul Bran și Asociația „Fiii și prietenii Branului”, Bran, 26–27 mai 2001: Ion A. Florea;

– Ceremonia de conferire a titlului de „Doctor Honoris Causa” al Universității „Dunărea de Jos” din Galați profesorului Eugeniu Coșeriu, 25 mai 2001: Stelian Dumitrăcel;

– Colocviile Filologice Gălățene (ediție dedicată lui Eugeniu Coșeriu), Galați, 25–27 octombrie 2001: Stelian Dumitrăcel;

– A XXIII-a Sesiune națională de comunicări științifice „Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui, 29 noiembrie 2001: Mircea Ciubotaru.

3.3. Manifestări științifice internaționale (sau cu participare internațională):

– Al X-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 13–15 mai 1999: Mircea Ciubotaru;

– Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului, Suceava, 15–16 octombrie 1999: Ion-Horia Bîrleanu, Lucia Cifor, Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu și Ioan Oprea;

– Conferința-dezbateri „Limba română – limbă a Comunității Europene”, Chișinău, 14–15 aprilie 2000: Florin Olariu;

– Convegno Internazionale „Mihai Eminescu”, Venezia, 18–20 mai 2000: Lucia Cifor și Cristina Florescu;

– Conferința Națională de Filologie „Limba română azi”, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza”, Societatea de Științe Filologice din România, Filiala Iași, Universitatea de Stat din Chișinău și Societatea „Limba noastră cea română”

din Republica Moldova, ediția a VIII-a, Iași-Chișinău, 20–24 octombrie 2000: Vasile Arvinte, Lucia Cifor, Cristina Florescu și Carmen-Gabriela Pamfil;

– Colocviul Internațional „Filologia secolului XXI”, organizat de Facultatea de Filologie a Universității de Stat „Alecu Russo”, Bălți, 18–19 mai 2001: Lucia Cifor, Cristina Florescu și Stelian Dumistrăcel;

– Colocviul Internațional „Lecturi coșeriene” (ediția a doua), organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, 21–22 mai 2001: Stelian Dumistrăcel;

– Al XI-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 21 septembrie 2001: Mircea Ciubotaru;

– Simpozionul „Sunt jurnaliștii noștri suficient de bine pregătiți?”, organizat de World University Service – România, Fundația „Hanns Seidel” – München/București și Centrul Cultural German, desfășurat la Iași, 11–13 septembrie 2001: Stelian Dumistrăcel;

– Simpozionul Internațional „Republica Moldova: în căutarea identității”, Chișinău, 8–11 octombrie 2001: Stelian Dumistrăcel și Florin Olariu;

– Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului, Suceava, 19–21 octombrie 2001: Florin Olariu;

– Simpozionul cultural interuniversitar „Mihai Eminescu și Taras Șevcenko”, Cahul, 22–24 noiembrie 2001: Lucia Cifor.

4. Cursuri și conferințe:

– Dr. Cristina Florescu a ținut, în perioada 1–10 aprilie 2001, cursul *Semantică și lexicografie*, la Universitatea de Stat – Cahul (Republica Moldova);

– În perioada 11–14 ianuarie 2000, prof. univ. dr. Vasile Arvinte a susținut patru conferințe pe teme de dialectologie, fonetică, morfologie istorică și semantică la Bonn, Köln, Düsseldorf și Siegen (Germania);

– Stelian Dumistrăcel a susținut conferința *Expresii idiomatice românești referitoare la relațiile comerciale: mentalul generării și avatarurile utilizării* la Chișinău, 15–16 februarie 2000.

5. În această perioadă, titlul de „doctor în filologie” al Universității „Al. I. Cuza” le-a fost conferit colegelor Doina Cobet, cu teza *Istoria gramaticii românești (Morfologia grupului nominal)* (23 februarie 1999), Doina Hreapcă, cu teza *Enclave lingvistice muntenești în sudul Moldovei* (1 iunie 1999), Lucia Cifor, cu teza *Orizonturi și dimensiuni ale „locuirii” în limbajul poetic românesc* (22 octombrie 1999), Gabriela Haja, cu teza *Formarea terminologiei românești privitoare la teatru* (26 mai 2001) și Mona-Laura Manea, cu teza *Dosoftei, Viața și petrecerea svinților. Studiu lingvistic* (17 octombrie 2001).

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE LITERARĂ, ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR ÎN ANII 1999–2001

1. Departamentul de istorie literară (Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănuță, Algeria Simota, Valeriu P. Stancu, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu) a continuat să elaboreze *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), proiect prioritar al Academiei Române. În perioada 1999–2001 au fost preluate un număr de 115 articole (literele A–L) și au fost revizuite alte 125 de articole. De asemenea, a continuat actualizarea și completarea informațiilor pentru DGLR și pentru baza de date privitoare la literatura română din perioada 1900–1950.

Departamentul de etnografie și folclor (Lucia Berdan, Lucia Cireș, Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru) a întreprins investigații pe teren pentru Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB) și a lucrat la următoarele monografii tematice: *Folclorul medical în Moldova, Zona Tecuciului. Monografie folclorică, Obiceiuri și ceremonialuri calendaristice din ciclul riturilor de trecere*.

2. În anul 1999, Victor Durnea a publicat cartea *Orizonturi regăsite*, Iași, Editura „Junimea”, a îngrijit volumul *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Iași, Editura „Polirom” și a editat, împreună cu un grup de colegi, cartea lui Gh. Hrimiuc-Toporaș, *Atelier de istorie literară*, Iași, „Junimea”;

– În anul 2000 au apărut următoarele volume la Editura „Junimea” din Iași: *Principiile criticii literare junimiste 1864–1885*, sub semnătura lui Dan Mănuță, și *Naratori și modele umane în medievalitatea românească*, de Valeriu P. Stancu (în colaborare cu Elvira Sorohan și Constantin Pricop);

– Au apărut, de asemenea, edițiile: *I. L. Caragiale. Teatru și proză*, sub îngrijirea lui Florin Faifer și a lui Valeriu P. Stancu (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”); Arșavir Acterian, *Neliniștile lui Nastratin*, ediție îngrijită și prefată de Florin Faifer (Iași, Editura „Alfa”); N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Andrei Pippidi (Iași, Editura „Polirom”);

– În anul 2001, Dan Mănuță a publicat *Pelerinaj spre ființă. Eseu asupra imaginarului poetic eminescian*, Iași, Editura „Polirom”, iar Ofelia Ichim, *Pădurea interzisă. Mit și autenticitate în romanele lui Mircea Eliade*, Iași, Editura „Alfa”;

– Remus Zăstroiu (în colaborare cu Leon Volovici) a publicat ediția B. Fundoianu, *Judaism și elenism*, București, Editura „Hasefer”; Dan Mănuță (în colaborare cu Horst Fassel) a îngrijit și adnotat volumul *Memorii (1876–1953)* de Const. Sporea, Iași, Editura „Timpul”.

Sub semnătura cercetătorilor de la departamentul de etnografie și folclor au apărut următoarele volume: Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova. Cercetare*

monografică, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2000; Lucia Berdan, *Totemism românesc*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001.

Cercetătorii Secției de istorie literară, etnografie și folclor au colaborat cu studii, articole, recenzii la publicații și volume din țară și din străinătate, precum:

„Convorbiri literare”, „Cronica”, „Dacia literară”, „Poezia”, „Revista română”, „România literară”, „Timpul”, „Viața românească”, „Scena”, „Apostrof”, „Adevărul literar și artistic”, „Limbă și literatură”, „Atti del Convegno Internazionale «Mihai Eminescu»”, Venezia, 18–20 maggio, 2000.

3. Pentru anii 1999–2001 consemnăm participări la manifestări științifice desfășurate în Iași (3.1), în alte centre universitare din țară (3.2) sau de peste hotare (3.3).

3.1. Sesiunile științifice anuale și simpozioanele Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au fost onorate de prezența academicianului Const. Ciopraga, iar dintre cercetători au susținut comunicări: Dan Mănuță, Silvia Ciubotaru, Lucia Berdan, Victor Durnea, Remus Zăstroiu, Ofelia Ichim;

– Sesiunea comemorativă „20 de ani de la moartea lui Al. Dima”, Facultatea de Litere, Catedra de literatură comparată, Iași, martie 1999 (Lucia Berdan);

– Simpozionul „Centenar George Călinescu”, Facultatea de Litere, Iași, mai 1999 (Lucia Berdan);

– Al X-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, mai 1999 (Lucia Berdan);

– Simpozionul național „Eminescu. 150 de ani de la naștere”, organizat de Institutul „A. Philippide” în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” și cu Ministerul Culturii, ianuarie 2000, cu participare internațională (Lucia Berdan, Dan Mănuță);

– Simpozionul „Eminescu și cultura germană”, organizat de Institutul „A. Philippide” și de Universitatea „Al. I. Cuza”, iunie 2000 (Dan Mănuță);

– Simpozionul „T. Maiorescu. Cultură română – cultură europeană”, în cadrul „Zilelor Universității ieșene”, octombrie 2000 (Lucia Berdan, Dan Mănuță);

– Sesiunea omagială „Constantin Ciopraga – 85”, organizată de Comisia de Istoria și Teoria Artei a Filialei Iași a Academiei Române, de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” și de Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza”, Iași, mai 2001 (Lucia Berdan, Dan Mănuță);

– Sesiunea omagială „Petru Ursache – 70”, organizată de Facultatea de Litere, Catedra de literatură comparată și estetică, Iași, mai 2001 (Lucia Berdan, Dan Mănuță);

– Al XI-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, septembrie 2001 (Lucia Berdan);

– Sesiunea de comunicări „G. Ibrăileanu – azi”, Universitatea „Al. I. Cuza”, Facultatea de Litere, Iași, octombrie 2001 (Dan Mănuță);

– Simpozionul „Ioan Petru Culianu – interpret al culturii tradiționale și moderne”, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, noiembrie 2001 (Lucia Berdan);

– Convenția Națională de Science Fiction și Știință Prospectivă, ediția a XXV-a, Casa de Cultură a Studenților, Iași, noiembrie 2001 (Dan Mănuță);

– Simpozionul Internațional „România în Europa. Provocarea epocii moderne”, Iași, Centrul Cultural German, noiembrie 2001 (Dan Mănuță).

3.2. Simpozionul „Cultură și civilizație populară”, Muzeul Etnografic al Bucovinei, Suceava, iunie 1999 (Lucia Berdan);

– Colocviul „Simion Florea Marian în cultura populară”, Muzeul Etnografic al Bucovinei, Suceava, noiembrie 1999 (Lucia Berdan);

– Colocviul „Simion Florea Marian”, ediția a VIII-a, Muzeul Etnografic al Bucovinei, Suceava, noiembrie, 2000 (Lucia Berdan);

– Simpozionul „Postcolonialism și interculturalitate”, organizat de Asociația de Literatură Comparată din România, Cluj-Napoca, 31 martie–1 aprilie 2001 (Dan Mănuță);

– Dezbateră „Limba română – încotro?”, organizată de Fundația Culturală Română, București, martie 2001 (Dan Mănuță);

– Sesiunea memorială „M. Eliade – I. P. Culianu. Tradiție și modernitate”, organizată de Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, București, mai 2001 (Lucia Berdan);

– Sesiunea „50 de ani de la fondarea muzeului”, Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău, iulie 2001 (Lucia Berdan);

– Sesiunea comemorativă „Artur Gorovei – 50 de ani de la moarte”, Fălțiceni, septembrie 2001 (Lucia Berdan, Remus Zăstroiu);

– „ASTRA” – 140 de ani de la înființare”, Constanța, septembrie 2001 (Victor Durnea);

– Dezbateră „Întâlnirea scriitorilor români din întreaga lume”, ediția a IV-a, Neptun, septembrie 2001, organizată de Uniunea Scriitorilor din România, Ministerul Culturii și Cultelor, Societatea Română de Radio (Dan Mănuță, moderator al unei grupe de discuții);

– Al III-lea Simpozion Internațional de Germanistică „Interferenzen – Parallelismen – Konfrontationen Siebenbürgen/Südosteuropa”, Cluj-Napoca, mai 2001 (Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Victor Durnea).

3.3. Simpozionul internațional „Religiositate populare tra antropologia e storia delle religioni”, Roma, iunie 2000 (Lucia Berdan);

– „Lenau-Tagung”, simpozion internațional organizat de „Lenau Gesellschaft”, Stuttgart, mai 2000 (Dan Mănuță);

– Simpozionul „Identitatea și drepturile minorităților române la începutul celui de-al treilea mileniu”, Coștej (Jugoslavia), iunie 2000 (Victor Durnea);

– Simpozionul internațional „Regionalismul basarabean interbelic: istorie și contemporaneitate”, organizat de Institutul de Literatură și Folclor al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, mai 2001 (Lucia Cireș);

– Simpozionul internațional „Republica Moldova: în căutarea identității”, Chișinău, octombrie 2001 (Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Victor Durnea, Dan Mănuță);

– Simpozionul internațional „Ginta latina aujourd’hui”, Aix-en-Provence, organizator Université de Marseille I, decembrie 2002 (Dan Mănuță).

4. Victor Durnea, cercetător științific, a obținut titlul de „doctor în filologie” susținând teza *Idei estetice și literare în anchetele din presa românească a perioadei 1900–1950*. Ofelia Ichim, cercetător științific, a obținut titlul de „doctor în filologie” cu teza *Structuri mitice și viziune autenticistă în romanele lui Mircea Eliade*.

Nicoleta Borcea și Amalia Voicu

*

În iulie 2000, au vizitat institutul nostru, prilej de utile schimburi de informații științifice, prof. dr. Maria Iliescu, de la Institut für Romanistik der Universität Innsbruck, prof. dr. Helmuth Frisch, de la Universitatea din Bochum, și prof. dr. Pere Joan i Tous și dr. Heike Nottebaum din Konstanz. În anul 2001, Institutul „Philippide” a fost vizitat de dr. Horst Fassel de la Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde din Tübingen (martie), de dr. Joanna Porawska de la Institutul de Filologie Romanică al Universității Jagellone din Cracovia (iulie) și de prof. univ. dr. Michèle Matusch, de la Universitatea Humboldt – Berlin (septembrie).

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (1998–2001)

A. Cărți

- BARTENS, RAIJA, *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys*, Helsinki, 1999, 184 p.
- BARTENS, RAIJA, *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys*, Helsinki, 2000, 376 p.
- BELLI, CARLOS GERMÁN, *Trechos del itinerario (1958–1997)*, Santafé de Bogotá, 1998, 308 p.
- BLECUA, JOSE MANUEL, LIDIA SALA, JUAN GUTIÉRREZ, *Estudios de gramática en el dominio hispánico*, Salamanca, 1998, 310 p.
- CAPDEVILLE, SOPHIE, *Le fonds Lapponica des Fellman. Catalogue raisonné. Fellmanin suvun Lapponica-kokoelma. The Lapponica Collection of the Fellman Family*, Helsinki, 2001, 218 p.
- CASTELLANOS, GEORGE N., *Modernismo y modernidad en José María Rivas Groot*, Santafé de Bogotá, 1998, 338 p.
- CEYNOWA, FLORIAN, *Kurze Betrachtungen über die kaßubische Sprache als Entwurf zur Grammatik. Herausgegeben, eingeleitet und kommentiert von Aleksandr Dmitrievič Duličenko und Werner Lehfeldt*, Göttingen, 1998, 152 p.
- COBO BORDA, JUAN GUSTAVO, *Borges enamorado. Ensayos críticos. Diálogos con Borges. Rescate y glosa de textos de Borges y sobre Borges. Bibliografía*, Santafé de Bogotá, 1999, 398 p.
- COCK HINCAPIÉ, OLGA, *Historia del nombre de Colombia*, Santafé de Bogotá, 1998, 352 p.
- CUERVO, RUFINO JOSÉ, *El reencuentro con la palabra*, Santafé de Bogotá, 1999, 110 p.
- DELMAR, MEIRA, *Pasa el viento. Antología poética, 1942–1998*. Prólogo de Fernando Charry Lara, Santafé de Bogotá, 2000, 244 p.
- *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999, Helsinki, 2001, 456 p.
- *El español hablado en Bogotá: análisis previo de su estratificación social*, Santafé de Bogotá, 1998, 284 p.
- *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 20, Paris, 1998, 92 p.
- *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 21, Paris, 1998, 94 p.
- *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 22, Paris, 2000, 70 p.
- *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 23, Paris, 2001, 74 p.
- *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 24, Paris, 2001, 76 p.
- *Europaenkesta Setälään. Seitsemän suomalaisen kirjeenvaihtoa József Budenzin kanssa 1863–1891*, Helsinki, 1999, 108 p.
- FAJARDO URIBE, LUZ AMPARO, CONSTANZA MOYA, *Fundamentos neuropsicológicos del lenguaje*, Santafé de Bogotá, 1999, 112 p.
- *Faunética. Antología poética zoológica panamericana y europea*. Acopio, ordenamiento, introducción, traducciones y notas de Víctor Manuel Patiño, Santafé de Bogotá, 1999, 846 p.
- HALÉN, HARRY, *Bitiku bakshi. The Knowledgeable Teacher*, Helsinki, 1998, 372 p.
- HATTO, ARTHUR T., *The Mohave heroic epic of Inyo-kutavère*, Helsinki, 1999, 164 p.
- HIIMÄE, MALL, *Der estnische Volkskalender*, Helsinki, 1998, 326 p.
- HODASEVICI, VLADISLAV, *Puškin i poeti ego vremeni. V treh tomah*, tom 1, Berkeley, 1999, 490 p.
- HONKO, LAURI in collaboration with CHINNAPPA GOWDA, ANNELI HONKO and VIVEKA RAI, *The Siri Epic as performed by Gopala Naika*, Helsinki, 1998, vol. 1–2, 894 p.
- HONKO, LAURI, *Textualising the Siri Epic*, Helsinki, 1998, 696 p.
- IVANOVA, RADOST, *Folklore of the change. Folk-culture in post-socialist Bulgaria*, Helsinki, 1999, 128 p.
- JAUHIINAINEN, MARJATTA, *The type and motif index of finnish belief legends and memorates*, Helsinki, 1998, 362 p.

- KEIPERT, HELMUT, *Pope, Popovskij und die Popen: zur Entstehungsgeschichte der russischen Übersetzung des «Essay on Man» von 1757*, Göttingen, 2001, 94 p.
- KERESZTES, LÁSZLÓ, *Development of Mordvin Definite Conjugation*, Helsinki, 1999, 266 p.
- *. *Der Kodifikationsgedanke und das Modell des Bürgerlichen Gesetzbuches (BGB)/hrsg. von Okko Behrends und Wolfgang Sellert*, Göttingen, 2000, 230 p.
- KOIVULEHTO, JORMA, *Quae vestigia antiquissimi cum Germanis abúsque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint*, Helsinki, 1999, 436 p.
- KOPONEN, EINO, *Eteläviroon murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*, Helsinki, 1998, 296 p.
- KOSKINEN, ARJA, *Toiminnan vältämätömyys ja mahdollisuus Pohjoissaamen modaalisten ilmausten semantikkaa ja syntaksia*, Helsinki, 1998, 272 p.
- KRUCENIĖH, A. E., *Iz literaturnogo nasledija Krucenih*, Berkeley, 1999, 498 p.
- KUZMIN, MIHAIL, *Proza*, tom XI. Kriticeskaja proza. Kniga 2, Berkeley, 2000, 424 p.
- KUZMIN, MIHAIL, *Proza*, tom XII. Kriticeskaja proza. Kniga 3, Berkeley, 2000, 256 p.
- LAMUS OBREGÓN, MARINA, *Bibliografía del teatro colombiano. Siglo XIX. Índice analítico de publicaciones periódicas*, Santafé de Bogotá, 1998, 344 p.
- LEHMANN, GUSTAV ADOLF, *Ansätze zu einer Theorie des griechischen Bundesstaates bei Aristoteles und Polybios*, Göttingen, 2001, 118 p.
- LIUKKONEN, KARI, *Baltisches im Finnischen*, Helsinki, 1999, 178 p.
- LOZANO RAMIREZ, MARIANO, *Contribución al estudio del apodo en el habla bogotana*, Santafé de Bogotá, 1999, 400 p.
- *. *Memorias – XX Congreso Nacional de Literatura, Lingüística y Semiótica: „Cien años de soledad”, treinta años después*, Santafé de Bogotá, 1998, 256 p.
- MERCERON, JACQUES, *Le message et sa fiction. La communication par le message dans la littérature française des XIIe et XIIIe siècles*, Berkeley, 1998, 400 p.
- *. *Die Mitglieder der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1751–2001* Izsgest. von Holger Krahnke, Göttingen, 2001, 378 p.
- MONTES GIRALDO, JOSÉ JOAQUÍN, *Otros estudios sobre el español de Colombia*, Santafé de Bogotá, 2000, 546 p.
- MORALES BENÍTES, OTTO, *Obras. Tomo I. Caminos del hombre en la literatura*. Prólogo por Vicente Landínez Castro, Santafé de Bogotá, 1998, 640 p.
- *. *Occasionalismus: Theorien der Kausalität im arabisch-islamischen und im europäischen Denken/ von Dominik Perler und Ulrich Rudolph*, Göttingen, 2000, 278 p.
- OEKEETA, ASIJOO, *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*, Helsinki, 1998, 462 p.
- ORTIZ, LUZ MARILYN, GLORIA JOYA C., *Léxico colombiano de cine, televisión y video. Versión aumentada y corregida por Luz Marylin Ortiz S.*, Santafé de Bogotá, 2000, 228 p.
- *. *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan Neu transkribiert, bearbeitet, übersetzt und mit Kommentaren versehen von Edith Vértés*, Helsinki, 2001, 112 p.
- *. *Papsturkunden in Frankreich. N. F., Bd. 9. Diözese Paris. – 2. Abtei Saint-Denis / von Rolf Grosse*, Göttingen, 1998, 258 p.
- PARRA, MARINA, *Difusión internacional del español per radio, televisión y prensa*. Con la colaboración de Carolina Mayorga y Alonso Gonzáles, Santafé de Bogotá, 1999, 258 p.
- *. *Prätimokśasūtra der Sarvāstivādin / nach Vorarbeiten von Else Lüders und Herbert Härtel, hrsg. von Georg von Simson*, Göttingen, 2000, 372 p.
- *. *Recht und Verfassung im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. II. Teil*, Göttingen, 2001, 520 p.
- RINCÓN, CARLOS, *García Márquez, Howthorne, Shakespeare, De La Vega & Co. Unltd*, Santafé de Bogotá, 1999, 238 p.
- RUPRECHT, DOROTHEA, *Regesten zum Briefwechsel zwischen Gustav Roethe und Edward Schröder / bearb. von D. Ruprecht und Karl Stackmann*, Göttingen, 2000, vol. 1 – 988 p., vol. 2 – 1066 p.

- *. *Sangsprüche in Tönen Frauenlobs: Supplement zur Göttinger Frauenlob-Ausgabe / unter Mitarb von Thomas Riebe und Christoph Fasbender*. Hrsg. von Jens Haustein und Karl Stackmann, Göttingen, 2000, vol. 1, 2, 742 p.
- SCHINDEL, ULRICH, *Die Rezeption der hellenistischen Theorie der rhetorischen Figuren bei den Römern*, Göttingen, 2001, 208 p.
- SCHÜTZ, GÜNTER, *Uricoechea y sus / socios*, Santafé de Bogotá, 1998, 116 p.
- *. *Der Septuaginta-Psalter und seine Tochterübersetzungen: Symposium in Göttingen 1997 / hrsg. von Anneli Aejmelaeus und Udo Quast*, Göttingen, 2000, 416 p.
- STAHL, PAUL H., *Articole – Articles – Beiträge*, vol. III, 1964–1965 (17), Paris, 1998, 146 p.
- STAHL, PAUL H., *Articole*, vol. IV, 1965–1970 (18), Paris, 1998, 138 p.
- STAHL, PAUL H., *Studii românești și aromânești*, vol. V, Paris–Bucarest, 2000, 80 p.
- *. *Der Sturz des Mächtigen: zu Struktur, Funktion und Geschichte eines literarischen Motivs*, Göttingen, 2000, 480 p.
- TATUM, JIM/C., *A motif-index of Luis Rosado Vega's Mayan legends*, Helsinki, 2000, 114 p.
- TORRES QUINTERO, RAFAEL, *Obras. tomo I: Filología, Compilación, introducción, edición y notas de Jaime Bernal Leongómez e Ignacio Chaves Cuevas*, Santafé de Bogotá, 1999, 572 p.
- URICOECHA, EZEQUIEL con JUAN MARIA GUTIÉRREZ, varios colombianos y AUGUST FRIEDRICH POTT, *Epistolario*. Edición, presentación y notas de Mario Germán Romero, Santafé de Bogotá, 1998, 382 p.
- VALENCIA, GERARDO, *Teatro*. Edición y estudio preliminar a cargo de Ernesto Porras Collantes, Santafé de Bogotá, 1998, 368 p.
- *. *Die Veröffentlichungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen 1751–2001: Bibliographie mit Schlagwort – Katalog / zsgest. von Achim Link*, Göttingen, 2001, 528 p.
- VIRTARANTA, PERTTI, *Ahavatuulien armoilla. Itkuvirsiä Aunuksesta*, Helsinki, 1999, 228 p.
- *. „Die Zeit, die Tag und Jahre macht”. Zur Chronologie des Schaffens von Johann Sebastian Bach, Göttingen, 2001, 218 p.
- ZUBIRTA, RAMON DE, *La dignidad del coraje: textos de Ramón de Zubiria / Edición de: Camila Segura y Hernando Cabarcas*, Santafé de Bogotá, 1998, 292 p.
- *. *Wahrheit und Geschichte: ein Kolloquium zu Ehren des 60. Geburtstages von Lorenz Krüger / hrsg. von Wolfgang Carl und Lorraine Daston*, Göttingen, 1999, 154 p.

B. Reviste

- „Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska”. Sectio FF. Philologiae, XVI, 1998; XVII, 1999; XVIII, 2000; XIX, 2001, Lublin.
- „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”. Classe di lettere e filosofia. Serie IV, vol. III, 1–2, 1998; Serie IV, Quaderni, 1998; Serie IV, Quaderni 1, 2, 1999, Pisa.
- „Bălgarski folklor”, XXIV, 1998, 1–4; XXV, 1999, 1–4; XXVI, 1–3, 2000, Sofia.
- „Boletín de la Real Academia Española”, LXXVIII, 1998, cuaderno CCLXXIII–CCLXXV; LXXIX, 1999, cuaderno CCLXXVI–CCLXXVIII; LXXX, 2000, cuaderno CCLXXIX–CCLXXXI; LXXXI, 2001, cuaderno CCLXXXII, Madrid.
- „Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne”, tome XIX, 1998, 225–232; tome XX, 1999–2000, 233–236, Liège.
- „Ensayos”, año V, nr. 5, 1998–1999, Bogotá.
- „Études balkaniques”, XXXIV, 1998, 1–4; XXXV, 1999, 1–4; XXXVI, 2000, 1–4; XXXVII, 2001, 1, Sofia.
- „Journal de la Société Finno-Ougrienne”, 88, 1999, Helsinki.
- „Ladinia”. Sfîi cultural dai ladins dles dolomites, XXII, 1998, San Martin de Tor.
- „Lares”. Rivista trimestriale di studi demo-etno-antropologici, LXIV, 1998, 1–4; LXV, 1999, 1–4; LXVI, 2000, 1–4; LXVII, 2001, 1, Firenze.
- „Letras de Densto”, XXX, 2000, 86, Bilbao.

- „Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo literacki, XLII, 1998, 1–6, Wrocław.
- „Litterae”. Revista de la Asociación de Exalumnos del Seminario Andrés Bello, 7, 1998; 8, 1999, Santafé de Bogotá.
- „Mentalities. Mentalités”. An Interdisciplinary Journal. Une revue interdisciplinaire, XIII, 1998, 1–2; XIV, 1999, 1–2; XV, 2000, 1; XVI, 2001, 2, Hamilton, N. Z.
- „Radovi”. Razdio filoloških znanosti, 27, 1998; 28, 1999, Zadar.
- „Radovi”. Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije, 14, 1998; 15, 1999; 16, 2000, Zadar.
- „Radovi”. Razdio povijesnih znanosti, 25, 1999, Zadar.
- „Revista de filología española”, LXXVIII, 1998, 1–4; LXXIX, 1999, 1–4, Madrid.
- „Revue de linguistique romane”, 62, 1998, 245–248; 63, 1999, 249–252; 64, 2000, 253–256, Strasbourg.
- „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 94, 1998, 1–2; 95, 1999, 1–3; 96, 2000, 1–2; 97, 2001, 1–2, Basel.
- „Studia linguistica”. A journal of General Linguistics, 52, 1998, 1–3; 53, 1999, 1–3; 54, 2000, 1–3; 55, 2001, 1–2, Lund.
- „Studies in the Linguistic Sciences”, 28, 1998, 1–2; 29, 1999, 1–2, Urbana, Illinois.
- „Südost-Forschungen”. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 57, 1998, München.
- „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik”, 28, 1998, 109–112; 29, 1999, 113–116, Stuttgart.
- „Živa antika. Antiquité vivante”, 48, 1998, 1–2; 49, 1999, 1–2, Skopje.

ACTIVITATEA SECȚIILOR INSTITUTULUI „A. PHILIPPIDE” ÎN ANII 2002–2003

Cunoașterea activității secției de lingvistică și a celei de istorie literară, etnografie și folclor din anii 2002–2003 presupune consemnarea direcțiilor de cercetare, a publicațiilor Institutului, a studiilor și volumelor semnate de membrii și colaboratorii acestuia, a participării lor la manifestări științifice și a diferitelor altor aspecte referitoare la viața Institutului, preocupări înfățișate detaliat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, cu apariții trimestriale. În paginile acestei publicații au apărut, de exemplu, printre altele, prezentări retrospective și prospective privind departamentele de etnografie și folclor (nr. 1/2002) și de dialectologie (nr. 2/2002), realizate de Ion H. Ciubotaru și, respectiv, de Stelian Dumistrăcel, un tablou general al Arhivei „Dicționarului literaturii române” (nr. 1/2003), semnat de Dan Mănuță, precum și o trecere pertinentă în revistă a colecției „Anuarului de lingvistică și istorie literară” (1950–2001), sub semnătura Doinei Hreapcă (nr. 4/2002).

Date fiind și aceste posibilități de informare, în cele ce urmează vor fi schițate numai direcțiile și obiectivele esențiale ale cercetărilor întreprinse în cadrul departamentelor celor două secții.

1. În anii 2002 și 2003, secția de lingvistică și cea de istorie literară, etnografie și folclor ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide” au fost angajate în continuarea proiectelor academice demarate anterior, pe teme prioritare, de importanță națională. Activitatea de plan a cercetătorilor din departamentele Institutului s-a concretizat în redactarea lucrărilor și publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfășurate în această perioadă; au fost tipărite articole, studii și volume colective sau de autor; valorificarea rezultatelor cercetărilor a avut loc și prin comunicări susținute la manifestări științifice cu participare națională și internațională.

1.1. Activitatea membrilor departamentului de lexicologie–lexicografie s-a organizat în special în jurul *Dicționarului limbii române*, temă în cadrul căreia s-a continuat redactarea literei *L*, s-a realizat revizia articolelor din volumul XIII, partea a 3-a, literele *V*, *W*, *X* și *Y* (*vâclă–yucca*), în vederea trimiterii lor la comisia de etimologii și s-a finalizat corectura și tehnoredactarea tomului XIII, partea a 2-a din litera *V* (*venial–vizurină*) (vezi *infra*, 2.1). Apărut în luna aprilie, volumul a fost

lansat în cadrul Simpozionului internațional „Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora”, organizat în zilele de 23 și 24 mai 2003 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

1.2. *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* a reprezentat, și în această perioadă, preocuparea fundamentală pentru membrii departamentului de dialectologie, angajați în continuarea cercetării pe trei direcții principale: redactarea *hărților* și a *materialului necartografiat* (operație care se desfășoară în prezent pe baza unui program de editare asistată de calculator – o noutate în domeniu –, inițiat și realizat de către dialectologii din Institut în colaborare cu specialiști de la Institutul de Informatică Teoretică din Iași), revizuirea și editarea *textelor dialectale* și alcătuirea *glosarului dialectal* al sudului Moldovei. Ultimul volum de texte dialectale tipărit (vezi *infra*, 2.1), lansat cu prilejul simpozionului menționat, întregeste perspectiva asupra ariei investigate (zona Podișului Central Moldovenesc) prin publicarea, în premieră, a unor texte comparative, culese din aceeași zonă la începutul secolului al XX-lea. Alte preocupări ale membrilor departamentului le-au constituit studierea *Elementelor străine în formarea antroponimiei românești* (operații de documentare și de redactare propriu-zisă a unor secțiuni din lucrare) și alcătuirea unei *Baze de date pentru culegerea asistată de calculator. NALR. Moldova și Bucovina*.

1.3. Interesul cercetătorilor din departamentul de toponimie s-a axat, pe de o parte, pe activitatea la *dicționarele toponimice zonale* (dicționarele toponimice ale bazinelor hidrografice Bârlad și Trotuș sunt în stadiul de redactare, iar pentru dicționarul bazinului hidrografic al Bistriței, lucrările se află în faza de documentare arhivistică și cercetare etimologică) și, pe de altă parte, pe redactarea (nefinalizată încă) a lucrării *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (sec. XIV–1790)*.

1.4. Pentru membrii departamentului de istorie literară, nucleul preocupărilor l-a constituit *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), pentru care s-au redactat numeroase articole, între care: *Constantin Ciopraga*, *N. Crevedia*, *George Dumitrescu*, *Onisifor Ghibu*, *G. Ivașcu*, *Al. Mironescu*, *Dinu Moroianu*, *Valeriu Mardare*, *Emil Nicolau*, *Șt. Oprea*, *Maria Palade*, *Ion Pavelescu*, *Radu Pătrășcanu*, *G. Popa-Lisseanu*, *Theodor Râșcanu*, *Al. Robot*, *Leonida Secrețeanu*, *Alexandrina Scurtu*, *Corneliu Sturzu*, dintre cele consacrate scriitorilor, respectiv revistelor „Adevărul literar și artistic” și „Dreptatea”. S-au efectuat revizia și pregătirea pentru tipar la întreg materialul volumelor I (A–C) și II (D–L), iar pentru volumele III (M–Q) și IV (R–Z) s-au întreprins, de asemenea, operații de revizie. Au fost efectuate un număr de 230 de copii fotografice (scriitori din perioada 1900–1950) în vederea completării fondului iconografic al DGLR.

Baza de date a DGLR a fost completată cu materialul informativ rezultat din fișarea publicațiilor de cultură sau științifice apărute în perioada decembrie 2001–februarie 2003.

1.5. Cercetătorii de la Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB) au continuat investigațiile pe teren (Ion H. Ciubotaru) și au redactat capitole din monografiile tematice: *Folclorul medical în Moldova. Zona Tecuciului. Monografie folclorică, Obiceiuri și ceremonialuri calendaristice din ciclurile riturilor de trecere*. S-au întreprins, de asemenea, operații de analiză și sistematizare a fondurilor AFMB.

2. Principalele publicații

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

- *Dicționarul limbii române (DLR)*, tomul XIII, partea a 2-a, *Litera V (venial-vizurină)*, București, Editura Academiei Române, 2002, 752 p. (redactori: Doina Cobet, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu; revizori: Doina Cobet, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil și Victoria Zăstroiu);
- *NALR. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, volumul al II-lea, partea 1, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefață de Stelian Dumitrăcel, București, Editura Academiei Române, 2002, 340 p.;
- *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, retipărire, București-Chișinău, Editura Academiei Române–Editura Gunivas, 2002, 998 p. (autori: Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Ion Lăzărescu, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Alexandru Teodorescu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Leon Volovici, Remus Zăstroiu – istorie literară; Lucia Berdan, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru – folclor; norme lexicografice: Corneliu Morariu; coordonare și revizie: Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Dan Mănucă, Alexandru Teodorescu, Leon Volovici, Remus Zăstroiu).

2.2. Alte publicații:

- „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, 236 p.;
- *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, cuprinzând lucrările simpozionului internațional cu același titlu, organizat în anul 2002 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, volum îngrijit de Ofelia Ichim și Florin Olariu, Iași, Editura Trinitas, 2002, 432 p.;
- *Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. 1927–2002*, broșură aniversară, realizată de Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru și Gabriela Haja, cuprinzând un istoric, lista tuturor membrilor Institutului, de la înființare până în prezent, temele de cercetare și lucrările publicate, precum și biografiile științifice ale cercetătorilor activi în 2002;
- *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, lucrările simpozionului internațional cu același titlu, organizat în

anul 2003 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, volum îngrijit de Ofelia Ichim și Florin Olariu, Iași, Editura Trinitas, 2003, 548 p.;

- „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»” (anul III, 2002, nr. 1–4, și anul IV, 2003, nr. 1–4).

Menționăm faptul că, alături de membrii colegiului de redacție, la pregătirea pentru tipar a prezentului volum din „Anuar de lingvistică și istorie literară” a contribuit și cercet. șt. Luminița Botoșineanu, de la departamentul de dialectologie.

3. Relevante pentru ansamblul activității celor două secții – de lingvistică, respectiv de istorie literară, etnografie și folclor – sunt și numeroasele articole, studii și recenzii publicate de membrii Institutului în periodice prestigioase, precum și volumele apărute în perioada de referință, având printre autori cercetători și colaboratori ai acestuia.

3.1. În anii 2002–2003, cercetătorii (și colaboratorii) secției de lingvistică au semnat o serie de studii apărute în diverse reviste de profil: „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, Iași (Lucia Cifor, Florin Olariu); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași (Daniela Butnaru); „Limba română”, Chișinău (Stelian Dumitrăcel); „Limbă și literatură”, București (Vasile Arvinte); „Caietele Lucian Blaga”, Cluj-Napoca (Lucia Cifor); „Convorbiri literare”, Iași (Stelian Dumitrăcel); „Timpul”, Iași (Cristina Florescu, Gabriela Haja); „Revista română”, Iași (Mircea Ciubotaru, Stelian Dumitrăcel, Gabriela Haja, Carmen-Gabriela Pamfil); „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova (Vlad Cojocaru); „Studii și materiale de istorie medie”, Brăila (Mircea Ciubotaru), sau în diverse volume colective: *Un lingvist pentru secolul XXI*, Chișinău, Editura Știința, 2002 (Lucia Cifor); *Marius Sala. Contemporanul lor, contemporanii lui*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002 (Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu, Ion A. Florea); *In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie*, Iași, Editura Polirom, 2002 (Mircea Ciubotaru); *La langue et les parlants/ Language and its Users/ Limba și vorbitorii* (edited by Tatiana Slama-Cazacu), București, Editura Arvin-Press, 2003 (Stelian Dumitrăcel).

Au fost publicate următoarele volume de autor și ediții:

- *Biblia de la București (1688)*, ediție îngrijită de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, volumul II, întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea și N. A. Ursu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, 862 p.;
- Vasile Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, 292 p.;
- Vasile Arvinte, *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, Bacău, Editura Egal, 2002, 330 p.;
- Laura Manea, Elena Dănilă, *Mic dicționar de locuțiuni ale limbii române*, Iași, Editura Universitas XXI, 2002, 188 p.;

- Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, 300 p.;
- *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars XI, *Liber psalmorum*, volum întocmit de Al. Andriescu, Eugenia Dima, Mihai Alin Gherman, Gustavo Adolfo Loría Rível, Elsa Lüder, Paul Miron, N. A. Ursu, coordonatori Al. Andriescu și Paul Miron, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, 572 p.;
- Mircea Ciubotaru, *Comuna Vulturești, I. Studiu de istorie socială. Onomastică*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2003, 272 p. + 10 anexe.

3.2. Membrii secției de istorie literară, etnografie și folclor au publicat articole, studii și recenzii în numeroase periodice din țară și din străinătate: „Academica”, București (Dan Mănuță), „Adevărul literar și artistic”, București (Dan Mănuță), „Biblos”, Iași (Remus Zăstroiu), „Cahiers Benjamin Fondane”, Jerusalem (Remus Zăstroiu), „Bucovina literară” – Almanah, Suceava (Dan Mănuță), „Contrafort”, Chișinău (Șerban Axinte), „Contrapunct”, București (Florin Faifer), „Convorbiri literare”, Iași (Florin Faifer, Dan Mănuță, Victor Durnea, Sebastian Drăgulănescu), „Cronica”, Iași (Florin Faifer, Sebastian Drăgulănescu), „Dacia literară”, Iași (Lucia Berdan), „Drama”, București (Florin Faifer), „Minimum”, Tel Aviv (Victor Durnea), „Poezia”, Iași (Amalia Voicu), „Revista română”, Iași (Lucia Berdan, Lucia Cireș, Silvia Ciubotaru, Ioan H. Ciubotaru, Ofelia Ichim, Victor Durnea, Florin Faifer, Nicoleta Borcea, Șerban Axinte), „Timpul”, Iași (Șerban Axinte).

Contribuții ale cercetătorilor din această secție au apărut, de asemenea, în următoarele culegeri de studii, volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice etc.: *Iată, vin colindători. Folclorul obiceiurilor de iarnă din comuna Tătărăuși, județul Iași*, Iași, Editura Spiru Haret, 2001, *Basarabia – dilemele identității*, Iași, Editura Fundației Academice „A. D. Xenopol”, 2001 (Lucia Cireș); *Europäische und regionale Bezugssysteme in Spiegel von Lenas Dichtung*, Tübingen, 2002, *Rumänien in Europe. Geschichte. Kultur. Politik*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, *Caragiale în Iași Junimii*, Iași, Editura Timpul, 2002, *Omagiu academicianului Silviu Berejan*, Bălți–Chișinău, Editura Universitatea de Stat „Alecu Russo”–Presa Universitară Bălțeană, 2002, *Prefață la volumul Mihai Eminescu. Opera poetică*, ediție tematică de Petru Zugun, Iași, Editura Tehnopress, 2002, *Actes du Colloque International „Ginta Latina et L'Europe d'aujourd'hui”*, Aix-en-Provence, Université de Provence, 2002 (Dan Mănuță); *Metaliteratura*, „Analele Facultății de Filologie”, Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2002, *Acta Musei Maramuresensis*, Sighetu Marmației, 2002, *Acta Musei Porolissensis*, Zalău, 2002 (Lucia Berdan); *Studii eminescologice*, Cluj, Editura Clusium, 2002 (Amalia Voicu).

Volume publicate în această perioadă de către cercetători ai aceleiași secții:

- Lucia Berdan, *Totemism românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, 294 p.;
- Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. II. *Obiceiurile familiale și calendaristice*, Iași, Editura Presa Bună, 2002, 500 p.
- Florin Faifer, *Pluta de naufragiu*, Iași, Editura Cronica, 2002, 146 p.;
- Irina Andone, *Farmec dureros. Poetica eminesciană a contrariilor*, ediție îngrijită de Florin Faifer, Iași, Editura Cronica, 2002, 266 p.

4. O serie de simpozioane și colocvii organizate de Institutul „A. Philippide” sau desfășurate sub egida altor instituții au numărat printre participanți cercetători din cadrul secției de lingvistică și al celei de istorie literară, etnografie și folclor.

4.1. Institutul „A. Philippide” organizează, din 2002, o manifestare științifică de interes internațional, având serioase perspective de permanentizare: simpozionul *Identitatea limbii și a literaturii române în perspectiva globalizării*, 2002, respectiv *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, 2003, care au reușit să atragă atenția lumii științifice și să adune specialiști de marcă din țară și din străinătate (vezi *infra*, 6). Comunicările susținute la aceste simpozioane au fost reunite în două volume, publicate, în aceiași ani, la Editura Trinitas (vezi *supra*, 2).

4.2. Substanțială a fost participarea lingviștilor din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie și la alte simpozioane, congrese și conferințe de profil, din țară și din străinătate:

- Seminarul Internațional „Identitatea culturală a romano-catolicilor (ceangăi) din Moldova”, București, 29 aprilie 2002 (Ion A. Florea);
- Simpozionul internațional omagial „Academicianul Silviu Berejan LXXV”, Bălți, 21 mai 2002 (Stelian Dumitrăcel);
- Ședința Institutului de Lingvistică al Academiei Ruse de Științe din Sankt Petersburg, 13 iunie 2002 (Florin Olariu);
- Seminarul Internațional „Originea, limba și cultura ceangăilor”, Iași, 5–6 iulie 2002 (Stelian Dumitrăcel, Ion A. Florea);
- Conferința „Moldavian-Greek Relations: Problems and Prospects”, Chișinău, 22–23 octombrie 2002 (Mioara Săcrieru);
- Conferința de filologie „Limba română – azi”, ediția a IX-a, Iași–Chișinău, 25–28 octombrie 2002 (Lucia Cifor, Doina Cobeț, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Stelian Dumitrăcel, Ion A. Florea, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Florin Olariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Mioara Săcrieru);
- Sesiunea anuală de comunicări a Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui, 28 noiembrie 2002 (Mircea Ciubotaru);
- Colocviul Internațional „La Francophonie: regards croisés”, Iași, 24–26 martie 2003 (Cristina Florescu);

- Sesiunea Academiei Române „Unitatea limbii române. Cu referire specială la Basarabia și Bucovina”, București, 27 martie 2003 (Stelian Dumistrăcel);
- A X-a conferință a Grupului Român de Lingvistică Aplicată (RWAL), cu participare internațională: „Language and its Users”, Constanța–Eforie, 29 mai–1 iunie 2003 (Stelian Dumistrăcel).

4.3. Cercetători din departamentul de istorie literară, etnografie și folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară și din străinătate:

- Simpozionul științific „Ioan Petru Culianu – Universul epic”, Iași, 2 martie 2002 (Lucia Berdan);
- Simpozionul Internațional „Tradition, Modernity and Postmodernity”, Iași, 27–29 martie 2003 (Ofelia Ichim);
- Seminarul Internațional „Identitatea culturală a romano-catolicilor (ceangăi) din Moldova”, București, 29 aprilie 2002 (Ion H. Ciubotaru);
- Simpozionul internațional omagial „Academicianul Silviu Berejan LXXV”, Bălți, 21 mai 2002 (Dan Mănuță);
- Seminarul Internațional „Originea, limba și cultura ceangăilor”, Iași, 5–6 iulie 2002 (Ion H. Ciubotaru);
- Cursurile de vară „România – limbă și civilizație”, Iași, 15 iulie 2002 (Dan Mănuță);
- Simpozionul Internațional „Formarea națiunii române și gândirea civilă, maghiară și română actuală”, Koposvár (Ungaria), 31 august–1 septembrie 2002 (Victor Durnea);
- Zilele Academice Iașene, secțiunea „Teoria și istoria artei”, Filiala Iași a Academiei Române, 16 septembrie 2002 (Lucia Berdan);
- Sesiunea de comunicări din cadrul celei de a 98-a Adunări generale a ASTREI, Brașov, 20–22 septembrie 2002 (Victor Durnea);
- Colocviul „Ion Luca Caragiale”, Chișinău, 31 septembrie 2002 (Dan Mănuță);
- Zilele „Lucian Blaga”, Chișinău, 31 septembrie 2002 (Dan Mănuță);
- Evocare M. Codreanu, 15 octombrie 2002 (Remus Zăstroiu);
- Conferința de filologie „Limba română – azi”, ediția a IX-a, Iași–Chișinău, 25–28 octombrie 2002 (Lucia Berdan);
- Centenar „Sașa Pană. Avangardă literară și artistică în sud-estul Europei”, București, 5–8 decembrie 2002 (Victor Durnea);
- Simpozionul „Cu cât trece vremea, Eminescu se înalță”, Vaslui, 15 ianuarie 2003 (Dan Mănuță);
- Colocviul „Nichita Stănescu”, Iași, 29 martie 2003 (Adina Ciubotariu).

5. Activitatea Institutului „A. Philippide” este receptată favorabil în mediile culturale din țară și străinătate, după cum confirmă participarea unora dintre membrii acestuia în juriile unor manifestări culturale și științifice, precum și ecourile din diferite publicații.

5.1. Membri ai departamentului de istorie literară, etnografie și folclor au avut diverse participări la evenimente culturale și literare:

- directorul Institutului, prof. univ. dr. Dan Mănuță, a fost președintele juriului la Salonul Internațional de Carte, ediția a XI-a, Iași, 30 octombrie 2002; de asemenea, a fost președintele juriului pentru decernarea premiilor Uniunii Scriitorilor, Filiala Iași, 31 octombrie 2002;
- în calitate de membru UNITER, prof. univ. dr. Florin Faifer a participat la Festivalul Național de Teatru „I. L. Caragiale”, București, 30 noiembrie–7 decembrie 2002.

5.2. Publicația „Deutsche-Rumänische Hefte”, V, 2002, nr. 1–2, p. 32–37, a tipărit articolul *Rumänisten der Humboldt-Universität auf Exkursion*, în care profesoarele Michele Mattusch și Maren Huberty, de la Universitatea „Humboldt” din Berlin, prezintă activitatea Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, de care au luat cunoștință cu prilejul vizitei din vara anului 2001.

În volumul *Scriitori și publiciști ieșeni contemporani. Dicționar*, ediția a II-a, Iași, Editura Vasiliana, 1998, semnat de Nicolae Busuioc, sunt prezenți următorii membri ai Institutului: Irina Andone, Șerban Axinte, Lucia Berdan, Ion H. Ciubotaru, Silvia Manuela Ciubotaru, Stelian Dumistrăcel, Victor Durnea, Florin Faifer, Gheorghe Hrimiuc-Toporaș, Ofelia Ichim, Dan Mănuță, Aura Mușat (Rodica Șuiu), Algeria Simota, Remus Zăstroiu.

În volumul *Who's Who in Romania*, București, Pegasus Press, 2002, apar Dan Mănuță, Rodica Șuiu și Remus Zăstroiu.

6. În anul 2003 au avut loc fructuoase schimburi de experiență cu o serie de profesori de la universități din străinătate – reputați specialiști în diverse domenii ale lingvisticii – care au vizitat Institutul: Martin Maiden, profesor de limbi romanice la Facultatea de Limbi Medievale și Moderne, Oxford (Marea Britanie), 10 martie–6 aprilie; John Charles Smith, profesor de lingvistică franceză la St. Catherine's College, Oxford (Marea Britanie), 25 martie; Patrice Brasseur, profesor de dialectologie la Facultatea de Litere și Științe Umaniste de la Université d'Avignon et de Pays Vaucluse (Franța), 26 martie.

Cu prilejul simpozioanelor internaționale menționate anterior, Institutul a primit vizita următorilor profesori: Mihai Cimpoi, profesor de literatură la Universitatea din Chișinău; Michel Watremez, profesor de literatură la Universitatea din Lille (Franța); Alain Vuillemin, profesor de literatură la Universitatea din Artois (Franța); Eva Buchi, cercetător lexicograf la CNRS–Paris (Franța); Nicolae Bilețchi, membru corespondent al Academiei de Științe din Republica Moldova; Grigore Bostan, membru de onoare al Academiei Române, profesor de literatură la Universitatea din Cernăuți; Jean-Louis Courriol, profesor la Universitatea din Lyon (Franța); Dietrich Wolf, profesor de limbi romanice la Universitatea din Münster (Germania); Sergiu Pavlicencu, profesor de literatură comparată la Universitatea de Stat din Chișinău; Alberto Madrona Fernández, de la

Universitatea din Madrid (Spania); Mauro Barindi, Institutul Italian de Cultură, Cairo (Egipt); Aurelia Rusu și Valeriu Rusu, Universitatea din Aix-en-Provence (Franța); Gheorghe Popa, profesor de limba română la Universitatea „Alec Russo”, Bălți.

7. Colectivul de lingvistică a pierdut, în această perioadă, doi apreciați cercetători: Gabriel Istrate și Ion A. Florea. Contribuției lor științifice exemplare, ilustrative pentru activitatea Institutului, i-au fost dedicate prezentări semnificative în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»” (nr. 2 și, respectiv, 4/2002).

8. La 14 martie 2003, Veronica Olariu, asistent de cercetare la departamentul de dialectologie, a obținut titlul de „doctor în filologie”, susținând în ședință publică teza intitulată *Studiu lingvistic asupra textului „Bibliei de la Sankt Petersburg” (1819)*.

Luminița Botoșineanu
Nicoleta Borcea
Amalia Voicu

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (2002–2003)

A. Cărți

- *. *Das BGB im Wandel der Epochen/Uwe Diederichsen und Wolfgang Sellert (Hg.)*, Göttingen, 2002, 200 p.
- *. *Ergebnisse und Perspektiven der literaturwissenschaftlichen Motiv- und Themenforschung*, Göttingen, 2002, 412 p.
- *. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 25, Paris, 2002, 84 p.
- GLASS, HILDRUN, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen: zur Geschichte der Juden in Rumänien 1944–1949*, München, 2002, 338 p.
- HELMEDACH, ANDREAS, *Das Verkehrssystem als Modernisierungsfaktor*, München, 2002, 550 p.
- *. *Historische Bücherkunde Südosteuropa. Band II Neuzeit. Teil 2: Rumänien 1521–1918*, München, 2002, 688 p.
- LEHFELDT, WERNER, *Juraj Ratkaj Velikotaborski „Kripozti Ferdinanda II”, im Vergleich mit ihrer lateinischen Vorlage*, Göttingen, 2003, 114 p.
- MATİĆ, IGOR-PHILIP, *Edmund Veessenmayer: Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik*, München, 2002, 324 p.
- NAGEL, TILMAN, *Im Offenkundigen das Verborgene: die Heilszusage des Sunnitischen Islams*, Göttingen, 2002, 712 p.
- *. *Wissenschaft entsteht im Gespräch. 250 Jahre Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, Göttingen, 2002, 160 p.
- ZAITSEVA, MARIA, *Vepsän kielen lauseoppi*, Helsinki, 2001, 150 p.
- ZELEPOS, IOANNIS, *Die Ethnisierung griechischer Identität, 1870–1912: Staat und private Akteure vor dem Hintergrund der „Megali Idea”*, München, 2002, 304 p.

B. Reviste

- „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio FF. Philologiae. Literatura. Historia. Natura. XX–XXI, 2002–2003, Lublin.
- „Boletín de la Real Academia Española”, tomo LXXXI, cuaderno CCLXXXIII, 2001, Madrid.
- „Journal de la société Finno-Ougrienne”, 89, 2001, Helsinki.
- „Lares”. Rivista trimestriale di studi demo-etno-antropologici, LXVII, 2, 3/2001, Firenze.
- „Ladinia”. Sfői cultural dai ladins dles Dolomites, XXIV–XXV, 2000–2001, San Martin de Tor.
- „Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 43, 1–6/1999; 44, 2–6/2000; 45, 1–6/2001; 46, 1–6/2002, Wrocław.
- „Mémoires de l’Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon”, 137, 1999–2000, Dijon.
- „Mentalities. Mentalités”. An Interdisciplinary Journal. Une revue interdisciplinaire, XVI, 1–2/2001, XVII, 2/2002, Hamilton, N. Z.
- „Radovi”. Razdio filozofije, psihologije, sociologije, i pedagogije, 17, 2001, Zadar.
- „Radovi”. Razdio povijesnik znanosti, 26, 2000, Zadar.
- „Revue de linguistique romane”, 65, 259–260/2001; 66, 261–264/2002, Strasbourg.
- „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 98, 1–2/2002.
- „Studia linguistica”. A journal of General Linguistics, 56, 3/2002; 57, 1/2003, Lund.
- „Südost-Forschungen”. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 59–60/2001–2002, München.

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1971

La Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei R. S. România funcționează două sectoare: unul de lexicologie, lexicografie și dialectologie și altul de istorie literară și folclor. Cercetările întreprinse de către colectivele de lucru din cadrul acestor sectoare în cursul anului 1971 au avut ca obiectiv principal, ca și în anii precedenți, îndeplinirea sarcinilor prevăzute pentru lucrările înscrise în planul de stat: *Dicționarul limbii române* (în colaborare cu sectoarele de lexicografie de la institutele de lingvistică de la București și Cluj), *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova și Bucovina și Dicționarul literaturii române*.

În cadrul colaborării la *Dicționarul limbii române* a continuat operația de redactare a articolelor de la litera *E* (cca. 800 de pagini manuscris). Paralel, s-a lucrat la pregătirea pentru tipar a manuscrisului literei *Ș*, redactat și revizuit la Iași în anii precedenți. Colectivul de lexicografie este compus din: Corneliu Morariu, Doina Cobeț, Victoria Zăstroiu, Eugenia Dima, Rodica Cocîrță, Rodica Radu, Ion Oprea; până la începutul semestrului al doilea al anului au lucrat în acest colectiv și Zamfira Mihail și Maria Deutsch. N. A. Ursu a participat la revizuirea etimologiei cuvîntelor de la literele *P* și *R* din *Dicționarul limbii române*.

Pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni, Moldova și Bucovina*, au continuat anchetele, înregistrarea și transcrierea textelor dialectale de pe bandă de magnetofon și pregătirea materialului pentru glosarul dialectal. În cursul anului 1971, cercetătorii din colectivul de dialectologie, Stelian Dumistrăcel, Ion Nuță, Ion Florea, Doina Hreapcă și Ion Bîrleanu, au făcut un număr de 23 de anchete definitive cu chestionarul NALR și 27 de anchete speciale pentru înregistrarea de texte dialectale. În fiecare localitate au fost înregistrate aproximativ 70—80 de texte, lucrîndu-se, în medie, cu un număr de 20 de informatori. Au fost transcrise texte din 10 localități (aproximativ 145 de pagini) și s-au extras cca. 1000 de fișe pentru glosarul dialectal care se va publica ca o anexă a Atlasului.

Au continuat lucrările pentru *Dicționarul literaturii române* (vol. I, de la origini pînă la 1900), elaborat de cercetătorii din sectorul de istorie literară și folclor, din care fac parte Al. Teodorescu, Ion Lăzărescu, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu, Leon Volovici, Gabriela Drăgoi, Florin Faifer, Stănuța Crețu, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Const. Teodorovici, Maria Guică (din colectivul de istorie literară) și Ion Ciubotaru, Lucia Berdan, Lucia Cîreș, Constanța Buzatu (din colecti-

vul de folclor). Au fost redactate un număr de 112 articole, referitoare la scriitori, traducători, opere literare, specii folclorice, periodice. Dintre articolele redactate (800 de pagini), cele mai importante sînt consacrate scriitorilor Vasile Alecsandri, N. Bălcescu, Dimitrie Bolintineanu, Mihail Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, Ion Ghica, Alexandru Vlahuță, B. Șt. Delavrancea, C. Dobrogeanu-Gherea, Ion Creangă, periodicelor „Popolul suveran”, „Foiletonul Zimbrului”, „Concordia”, „Federatione”, „Liga ortodoxă” etc. Au fost, de asemenea, redactate articolele referitoare la *baladă, basm, legendă, Miorița, Toma Alimoș*. Paralel, s-a continuat revizia și s-a îmbogățit fișierul. În cursul acestui an au fost extrase informații pentru bibliografia *Dicționarului literaturii române* din cca. 50.000 de pagini (volume și periodice).

Dintre celelalte teme care au fost înscrise în planul de cercetare al Centrului, pentru studiul monografic *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860*, N. A. Ursu și Despina Ursu au alcătuit planul amănunțit al studiului introductiv și au stabilit normele de redactare a repertoriului de cuvinte și forme al lucrării, din care au fost redactate cca. 150 de pagini. Paralel, a continuat extragerea de material documentar. Pentru tema *Influența limbii literare asupra graiurilor populare românești*, pe baza ALR s-a redactat studiul referitor la adaptarea fonetică a neologismului în graiurile populare (Stelian Dumistrăcel); pentru *Terminologia viticolă și pomicolă în Moldova și Bucovina* s-au realizat capitolele referitoare la denumirile pentru soiuri de struguri, numele uneltelor și operațiilor din cursul vinificației (Ion Nuță), iar pentru *Terminologia meseriilor în mediul rural* s-a redactat studiul privitor la terminologia fierăriei (Ion Florea). Rezultat al anchetelor întreprinse pe teren și al documentării de arhivă, cercetarea privind *Toponimia de pe valea superioară a Moldovei* se va finaliza într-un studiu și un glosar de toponimie (Dragoș Moldovanu).

Lucrările pentru realizarea arhivei de folclor din Moldova și Bucovina au constat în anchete directe cu chestionarul folcloric în 21 de localități din județele Suceava, Botoșani și Iași. Concomitent au fost făcute înregistrări de texte folclorice pe bandă de magnetofon și s-au fotografiat obiecte de interes etnografic. S-a continuat, de asemenea, fișarea răspunsurilor la chestionarele completate prin ancheta indirectă (cca. 15.000 de fișe).

Rezultatele cercetărilor întreprinse la Centru urmează să fie valorificate după încheierea lucrărilor la temele respective, prin publicarea unor volume (*Dicționarul limbii române, Atlasul*, volumele de texte dialectale și glosar, *Dicționarul literaturii române*, monografia consacrată neologismelor). În articolele *Africatele* **ê**

și **g** în graiurile de tip moldovenesc și bănățean, pe baza ALR (Stelian Dumistrăcel) și *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova* (Ion Nuță), publicate în volumul de față al „Anuarului de lingvistică, și istorie literară”, au fost prezentate doar rezultate parțiale ale cercetării temelor indicate mai sus.

În afara lucrărilor din plan, cercetătorii de la Centru au mai publicat: Al. Teodorescu și I. Lăzărescu (în colaborare cu Gr. Botez, M. Bordeianu, V. Botez) *Scriitori către Ibrăileanu*, vol. II, apărut la editura „Minerva” în 1971 (cu o prefață de N. I. Popa), Al. Teodorescu, *Ion Budai-Deleanu, Folclorul la „Contemporanul”, Vasile Alecsandri și folclorul românesc, Ibrăileanu și „Viața românească”* (în revista „Cronica”), N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai („Limba română”, 3/1971, p. 259—272), Note la poezia lui Conachi, Un prețios manuscris muzical* [ms. 3244 din Biblioteca Academiei R. S. România, cu aprox. 25 de melodii moldovenești necunoscute din prima jumătate a secolului al XIX-lea], *Există în literatura română „Cîntecul lui Potocki”? (în revista „Cronica”), Dan Mănuacă, volumul Scriitori junimiști*, apărut la editura „Junimea” din Iași, Ion Ciubotaru (în colaborare cu Silvia Ionescu), *Vînătorii. Monografie folclorică*, tipărită de Casa creației populare Iași, recenzie la lucrarea *Ținutul Vrancei* de Ion Diaconu (în prezentul volum al „Anuarului”), Doina Hreapcă, *Note lexicale și etimologice [bahlui, dunăre, olt, olteț; crancasă, mor, șandar, jandar, privință]* (în prezentul volum al „Anuarului”).

La sesiunea organizată de Secția de științe filologice a Academiei R. S. România cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Garabet Ibrăileanu, cercet. princ. Al. Teodorescu, directorul Centrului, a prezentat comunicarea *Ibrăileanu eminescolog* (tipărită în volumul de față al „Anuarului”), iar la sesiunea științifică jubiliară *50 de ani de lupte și victorii ale poporului român sub conducerea P.C.R.*, organizată de Filiala Iași a Academiei R. S. România împreună cu Filiala Iași a Academiei de științe sociale, cercet. princ. Stelian Dumistrăcel, șeful sectorului de lexicologie, lexicografie și dialectologie, a prezentat comunicarea *Contribuția Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor la cercetările filologice din țara noastră*.

În cursul anului 1971 au făcut vizite pentru schimb de experiență cu specialiști de la institute de profil din străinătate : Al. Teodorescu, Dan Mănucă, Dragoș Moldovanu (R. D. Germană), Remus Zăstroiu (U.R.S.S.) și Leon Volovici (R. P. Polonă).

Centrul a fost vizitat de prof. Louis Michel, de la Universitatea din Montpellier, Ladislau Gáldi, de la Academia maghiară de științe, Ann Briegleb, de la Institutul de etnomuzicologie al Universității din California. Aceste vizite au prilejuit interesante schimburi de păreri, pe teme de specialitate, cu cercetătorii Centrului.

ACTIVITATEA SECȚIILOR INSTITUTULUI „A. PHILIPPIDE” ÎN ANII 2004–2006

Cunoașterea activității secției de lingvistică și a celei de istorie literară, etnografie și folclor din anii 2004–2006 presupune consemnarea direcțiilor de cercetare, a publicațiilor Institutului, a studiilor și volumelor semnate de membrii și colaboratorii acestuia, a participării lor la manifestări științifice și a diferitelor altor aspecte referitoare la viața Institutului, preocupări înfățișate detaliat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, cu apariții trimestriale. În paginile acestei publicații au apărut, de exemplu, în afară de informații constante privind activitatea departamentelor Institutului, lucrările publicate sau comunicările științifice și prezentarea simpozioanelor internaționale organizate în cadrul Institutului, portrete ale unor personalități ale lingvisticii și istoriei literare ieșene (nr. 2/2004, nr. 4/2004, nr. 1/2005, nr. 4/2005, nr. 1/2006); fragmente inedite din *Arhiva Dicționarului general al literaturii române* (nr. 4/2004, nr. 3/2005), reproducerea unor articole referitoare la istoricul Institutului (nr. 4/2004), cronica activității Asociației Culturale „A. Philippide” (devenită rubrică permanentă a „Buletinului”, începând cu nr. 2/2005).

Date fiind și aceste posibilități de informare, în cele ce urmează vor fi schițate numai direcțiile și obiectivele esențiale ale cercetărilor întreprinse în cadrul departamentelor celor două secții.

1. Între anii 2004 și 2006, secția de lingvistică și cea de istorie literară, etnografie și folclor ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide” au fost angajate în continuarea proiectelor academice demarate anterior, cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională. Activitatea de plan a cercetătorilor din departamentele Institutului s-a concretizat în redactarea lucrărilor și publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfășurate în această perioadă; au fost tipărite articole, studii și volume colective sau de autor; valorificarea rezultatelor cercetărilor a avut loc și prin comunicări susținute la manifestări științifice de nivel național și internațional.

1.1. Activitatea membrilor departamentului de lexicologie–lexicografie s-a organizat în special în jurul *Dicționarului limbii române*, temă în cadrul căreia s-a finalizat pregătirea pentru tipar a părții a 3-a a tomului XIII, *Literele V, W, X și Y (vîclă–yucca)*, apărut în 2005 (vezi *infra*, 2.1). De asemenea, a fost finalizată revizia și pregătirea parțială pentru tipar a materialului de la Litera *L*, Partea 1 (*l – lherzolit*), precum și revizia unor părți din materialul aferent Literei *E*, Partea 1 (*e – epuvandabil*) și Partea a 2-a (*eradica – ezoterism*).

Din noiembrie 2003 până în octombrie 2005 s-a derulat grantul *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, realizat în colaborare cu Facultatea de Informatică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, finanțat de MEDC prin CNCISIS. În acest proiect au fost implicați, în afara obligațiilor de serviciu, Cristina Florescu (director), Elena Dănilă, Gabriela Haja, Laura Manea, Mona Pădureanu și Marius-Radu Clim.

Începând din aprilie 2006 se derulează grantul *Resurse lingvistice în format electronic: Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II – ediție critică și corpus adnotat*, condus de Gabriela Haja, realizat în colaborare cu cercetători de la Facultatea de Litere și de la Facultatea de Informatică ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, finanțat de MEDC prin CNCISIS. Proiectul va fi finalizat în octombrie 2007.

1.2. *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* a reprezentat, și în această perioadă, preocuparea fundamentală pentru membrii departamentului de dialectologie, angajați în continuarea cercetării pe trei direcții principale: redactarea *hărților* și a *materialului necartografiat*, revizia și editarea *textelor dialectale* și alcătuirea *glosarului dialectal* al sudului Moldovei. S-a pregătit, într-o formă adaptată tehnoredactării asistate de calculator (o noutate pe plan național în domeniu), o parte din *hărțile* și *materialul necartografiat* pentru volumul al III-lea al *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*. În perspectiva tipăririi volumului în lucru, pentru verificarea posibilităților concrete de aplicare a programului de tehnoredactare asistată de calculator, prof. dr. Stelian Dumistrăcel a proiectat, în 2004, un *Prospect – machetă*, la realizarea căruia au colaborat cercetători din cadrul Departamentului de dialectologie (Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu și Veronica Olariu), colaboratorii, autori ai *Atlasului*, de la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza” (profesorii Vasile Arvinte și Adrian Turculeț) și cercetători de la Institutul de Informatică Teoretică a Filialei Iași a Academiei Române (Vasile Apopei, Silviu Bejinariu și Cătălin Bulancea). *Prospectul*, editat în 2005 (vezi *infra*, 2.1), a fost lansat în cadrul Simpozionului internațional „Comunicare interculturală și integrare europeană” din noiembrie 2005. A fost pregătit pentru tipar o parte a *materialului* pentru volumul II, partea a doua, din *Texte dialectale*, seria *NALR. Moldova și Bucovina*. La tema *Bază de date pentru culegerea asistată de calculator. NALR. Moldova și Bucovina*, în colaborare cu Institutul de Informatică Teoretică a Filialei Iași a Academiei Române, s-a continuat stocarea informațiilor la zi și s-a lucrat la completarea bazei cu programele privitoare la editarea *textelor dialectale* (de asemenea, o noutate în domeniu).

1.3. Interesul cercetătorilor din departamentul de toponimie s-a axat, pe de o parte, pe activitatea la dicționarele toponimice zonale (ale bazinelor hidrografice

Bârlad, Moldova și Troțuș, care sunt în stadiul de redactare; la dicționarul bazinului hidrografic al Neamțului, lucrările se află în faza de redactare și de continuare a documentării arhivistice și lingvistice, precum și de documentare pe teren) și, pe de altă parte, pe finalizarea părților a treia și a patra ale volumului I din *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, apărute în anii 2004 și, respectiv, 2005 (vezi *infra*, 2.1).

1.4. Pentru membrii departamentului de istorie literară, nucleul preocupărilor l-a constituit *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), pentru care s-au redactat numeroase articole, între care: Maria Carпов, I. Clopoțel, I. Gherghel, Miron Grindea, Sorana Gurian, Adrian Hurmuz, Emilian Marcu, I. M. Marinescu, Valeriu Victor Martinescu, Petru Manoliu, Vartan Mestugian, George Magheru, D. Marinescu-Marion, Constanța Marino-Moscu, Constantin Manolache, Petru Manoliu, Ana Mășlea, Horia Miculescu, Nicolae Mihăescu, N. Mihăescu-Nigrim, Ioan Missir, Aura Mușat, Leon Negruzzi, Ion Omescu, Maria S. Palade, N. Papatanasiu, Liviu Papuc, Erastia Peretz, Ion Peretz, G. Petcu, Maria Platon, George Petcu, Petre Paulescu, Mircea Pavelescu, Paul Păun, Dorin Popa, Corneliu Popel, Vasile Pop, Iulian Popescu, Savu Preda, Constantin Pricop, Maura Prigor, Eugeniu Revent, T. C. Stan, Aglae Prutearu, Andreas Rados, N. Rădulescu-Niger, Constantin Răuleț, Victor Rodan, Silviu Rusu, D. Tomescu, Sandu Tzigara-Samurcaș, Alexandru Tzigara-Samurcaș, Eugeniu Sperantia, Mihail D. Stamati, Bogdan Ulmu, respectiv revistele „Idea românească” (1935–1937; 1939), „Noua revistă română”, „Politica”, „Revista nouă” – Câmpina. S-au efectuat revizia și pregătirea pentru tipar la întreg materialul volumelor I (A–B) și II (C–D) – apărute în 2004, III (E–K) și IV (L–O), apărute în 2005, V (P–R), sub tipar, VI (S–T), revizie parțială (vezi *infra*, 2.1). Au fost efectuate un număr de 230 de copii fotografice (scriitori din perioada 1900–1950) în vederea completării fondului iconografic al DGLR. Baza de date a DGLR a fost completată cu materialul informativ rezultat din fișarea publicațiilor de cultură sau științifice apărute în perioada martie 2003–2006.

În perioada 2005–2006, un colectiv de la departamentul de istorie literară a fost implicat în proiectul, inițiat și condus de Ofelia Ichim, *Evidența informatizată a vieții literare românești dintre 1900–2006*, finanțat din fondul de granturi al Academiei Române.

1.5. Cercetătorii de la departamentul de etnografie și folclor, reconstituit de la 1 ianuarie 2004 și condus de Ion H. Ciubotaru, au continuat operațiunile de arhivare a documentelor existente în *Fondul Petru Caraman* (fișarea tematică și geografică a colecției de folclor și a materialelor etnolingvistice; Adina Ciubotariu) și de valorificare a acestora (Ion H. Ciubotaru) (vezi *infra*, 3.2) și operațiile de analiză și sistematizare a fondurilor *Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB), preocupare permanentă a colectivului. S-au continuat cercetările la monografiile tematice: *Zona Tecuciului. Monografie folclorică* (Lucia Cireș) și *Folclorul medical în Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Silvia Ciubotaru), lucrări încheiate și predate în 2004, ultima, publicată în 2005.

Ion H. Ciubotaru a finalizat în 2005 cercetările publicate în cel de-al treilea volum al seriei *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare* (vezi *infra*, 2.1). S-a continuat activitatea de documentare și cercetare la proiectul colectiv *Obiceiuri și ceremonialuri calendaristice din ciclurile riturilor de trecere*, respectiv *Obiceiurile nuptiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Silvia Ciubotaru), *Obiceiurile de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Adina Ciubotariu), *Obiceiurile funebre din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Ion H. Ciubotaru).

2. Principalele publicații:

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

– *Dicționarul general al literaturii române*, volumul I (A–B), 732 p., București, Editura Univers Enciclopedic, 2004; volumul al II-lea (C–D), 812 p., București, Editura Univers Enciclopedic, 2004; volumul al III-lea (E–K), 790 p., București, Editura Univers Enciclopedic, 2005; volumul al IV-lea (L–O), 746 p., București, Editura Univers Enciclopedic, 2005. Au colaborat, în calitate de membri ai comitetului de coordonare și revizie, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănuță și Remus Zăstroiu, iar în calitate de autori, Șerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănuță, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Remus Zăstroiu. Membri în comisia de coordonare și revizie: Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănuță, Remus Zăstroiu;

– *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004, XLII p. (Prefață, Introducere și Bibliografie) + 244 p. Autori: Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru, Gabriel Istrate. Schemă lexicografică și norme de redactare: Dragoș Moldovanu. Revizie generală: Mircea Ciubotaru;

– *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, volumul III, *Poezia obiceiurilor tradiționale, Literatura populară, Folclorul muzical*, Iași, Editura Presa Bună, 2005, 624 p. Autor: Ion H. Ciubotaru;

– *Dicționarul limbii române (DLR)*, tomul XIII, partea a 3-a, *Litera V (vîclă-vuzum). Literele W, X, Y*, București, Editura Academiei Române, 2005, 588 p. Autori: Doina Cobeș, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Săcrieru-Dragomir, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu; au mai colaborat: Lucia Cifor, Elena Dănilă. Revizori: Doina Cobeș, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil și Victoria Zăstroiu; au mai colaborat la revizie: Elena Dănilă și Gabriela Haja. Analist programator: Monica Pădureanu; operatori date: Monica Pădureanu, Iolanda Lăcătușu, Georgiana Pușcașu;

– *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 576 p. Autor: Silvia Ciubotaru.

– *Noul Atlas lingvistic român. pe regiuni. Moldova și Bucovina, III. Prospect – editare informatizată*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, XX + 46 p. Autori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț; colaboratori: de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu și, de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, Cătălin Bulancea (cf. și www.iit.tuiasi.ro/iit/editare_td/atlas/atlas.html);

– *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, partea a 4-a, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 412 p. Autor: Dragoș Moldovanu.

2.2. Alte publicații:

– „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLII–XLIII, 2002–2003, 272 p.;

– *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, lucrările simpozionului internațional cu același titlu, organizat în anul 2004 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Volum îngrijit de Dan Mănuță, Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Alfa, 2004, 484 p.;

– *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005, 76 p. Autori: Bogdan-Mihai Aldea, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Gabriela Haja. Coordonator: Gabriela Haja;

– *Comunicare interculturală și integrare europeană*, lucrările simpozionului internațional cu același titlu, organizat în anul 2005 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”. Volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Alfa, 2006, 322 p.;

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»” (anul V, 2004, nr. 1–4, anul VI, 2005, nr. 1–4, anul VII, 2006, nr. 1–3).

3. Relevante pentru ansamblul activității celor două secții – de lingvistică, respectiv de istorie literară, etnografie și folclor – sunt și numeroasele articole, studii și recenzii publicate de membrii Institutului în periodice prestigioase, din țară și de peste hotare, precum și volumele apărute în perioada de referință, având printre autori cercetători și colaboratori ai acestuia.

3.1. În anii 2004–2006, cercetătorii (și colaboratorii) departamentelor de lingvistică au semnat o serie de studii apărute în diverse reviste de profil: „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, Iași (Luminița Botoșineanu, Mircea Ciubotaru, Elena Dănilă, Florin-Teodor Olariu); „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, Suceava (Elena Dănilă); „Analele Putnei”, Iași (Mircea Ciubotaru); „Limba română”, Chișinău (Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Mioara Săcrieru-Dragomir); „Bolletino dell’Atlante

Linguistico Italiano”, Torino (Luminița Botoșineanu, în colab.); „British Medical Journal”, Londra-București (Mircea Ciubotaru); „Limba română”, București (Gabriela Haja); „Convorbiri literare”, Iași (Luminița Botoșineanu, Stelian Dumistrăcel, Veronica Olariu, Carmen Gabriela Pamfil); „Conica”, Iași (Mioara Săcrieru-Dragomir); „Dacia literară”, Iași (Stelian Dumistrăcel); „Philologica Jassyensia”, Iași (Laura Manea); „Revista română”, Iași (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Mircea Ciubotaru, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Veronica Olariu); „Semn”, Bălți (Stelian Dumistrăcel); „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova (Dana Butnaru, Mircea Ciubotaru); „Studii și cercetări lingvistice”, București (Gabriela Haja); „Timpul”, Iași (Cristina Florescu, Gabriela Haja), sau în diverse volume colective: Academia Română, *Unitatea limbii române cu privire specială la Basarabia și Bucovina*. Lucrările Sesiunii științifice organizate de Secția de Filologie și Literatură, București, Editura Academiei, 2004, *Omagiu profesorului și omului de știință Anatol Ciobanu la 70 de ani*, Chișinău, CEPSUM-2004, 2005 (Stelian Dumistrăcel); *Prefață* la Elena Grosu, *Dicționar de sinonime. Lexic. Expresii. Locuțiuni*, Chișinău, Editura Epigraf, 2005 (Cristina Florescu); *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); *Strategii actuale în lingvistică, glotodidactică și știința literară*, volumele 1, 2, 4, Bălți, 2004 (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Mioara Săcrieru-Dragomir); *Tradiție și inovație în studiul limbii române. Actele celui de-al 3-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română*, Editura Universității din București, 2004 (Elena Dănilă); *Cercetări actuale în domeniul limbilor și literaturilor moderne*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2005 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă); *Journée de la francophonie*, 10ème édition. Actes du Colloque „Masculin / féminin”. Perspectives littéraire, linguistique, didactique, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005 (Cristina Florescu); *Limba română – structură și funcționare*. Actele celui de-al 4-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română, Editura Universității din București, 2005 (Elena Dănilă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); *Omagiu profesorului universitar Anatol Ciobanu*, Chișinău, Editura Universității de Stat, 2005 (Stelian Dumistrăcel, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); *Limba și literatura română. Regional – național – european* (reunind lucrările simpozionului cu același titlu, Iași-Chișinău, noiembrie 2005), volum îngrijit de Luminița Botoșineanu (care a asigurat și redactarea computerizată) și Victor Durnea, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2006 (Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja, Carmen Gabriela Pamfil).

Activitate publicistică, prin tipărirea de volume de autor (a), prin colaborarea la volume colective (b), prin editarea de volume, respectiv colaborarea la editarea unor volume (c) și prin traduceri (d):

(a)

– Elena Tamba-Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2004, 200 p.;

- Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotușului. Dinamica structurilor toponimice*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2005, 140 p. + 4 planșe;
- Cristina Florescu, *Considerații cu privire la limbajul familiar românesc. Conferințele Academiei Române, Ciclul Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor*, București, Editura Academiei Române, 2005, 18 p.;
- Gabriela Haja, *Terminologia teatrală românească. De la începuturi până la 1913*, Iași, Editura T, 2005, 280 p.;
- Gabriela Haja, Rodica Radu, *Dicționar enciclopedic. Junior* [Nume comune], Revizie: Doina Cobeț, Eugenia Dima, Chișinău, Editura Cartier, 2005, 1728 p.
- Іон-Хорія Бирляну, Г. Я. Жерновеї, *Діалектологія румунської мови, Частина I, Чернівецький Національний Університет імені „Юрія Федьковича”, Чернівці, „Рута”, 2005;*
- Stelian Dumitrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European, 2006, 260 p.;
- Stelian Dumitrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2006, 392 p.
- Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica-Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006, 1676 p.;

(b)

- Dragoș Moldovanu, *Gherăești, un sat din ținutul Romanului*, Iași, Editura Presa Bună, 2003, 396 p. (capitolul *Toponimia satului Gherăești*, p. 247–266)*;
- Florin Faifer, Gabriela Dima, Laura Manea, *Dicționar enciclopedic ilustrat. Junior* [Nume proprii], revizor: Florin Faifer, Chișinău, Editura Cartier, 2004, 1728 p.;
- Irina Andone, Lucia Cifor, Cristina Florescu, *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice. I. Arte*, coordonator: Dumitru Irimia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 246 p.;
- Daniela Butnaru, *Adjudeeni. Șase veacuri de prezență catolică pe valea Siretului*, Iași, Editura Sapienția, 2005, 398 p. (capitolul *Toponimia satului Adjudeeni*, p. 187–207);
- Mircea Ciubotaru, *Podgoria Cotnari*, coordonator acad. Valeriu D. Cotea, București, Editura Academiei Române, 2006, 652 p. (capitolul *Evoluția așezărilor. Istoria proprietăților și viticulturii*, p. 9–226);

(c)

- Ion Nuță: Ioan Cantacuzino, *Poezii noo. Alcătuite dă I... C...*, ediție critică, studiu introductiv, note, variante, comentarii, glosar și bibliografie de..., Iași, Editura Moldova, 2005, 230 p.;
- Al. Andriescu, Eugenia Dima, Gabriela Haja, Mioara Săcrieru-Dragomir și N. A. Ursu, consultant științific: *Momumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688, Pars VI, Iosue, Judicum, Ruth*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004, 386 p.;

* Includem aici și lucrările, apărute în 2003, care nu au fost menționate în *Cronica* din volumul precedent al ALIL

– Florin-Teodor Olariu: *Signa in rebus. Studia semiologica et linguistica in honorem M. Carпов*, supliment al „Analelor științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Secțiunile Lingvistică și Limbi străine (2005)”, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 336 p.;

(d)

– Luminița Botoșineanu: Ferdinand de Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*. Text stabilit și editat de Simon Bouquet și Rudolf Engler cu colaborarea lui Antoinette Weil, Traducere de..., Iași, Editura Polirom, 2004, 352 p.;

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat articole, studii și recenzii în numeroase periodice din țară și din străinătate: „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, Iași (Șerban Axinte); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași (Lucia Cireș, Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru); „Ateneu”, Bacău (Florin Faifer); „Convorbiri literare”, Iași (Adina Ciubotariu, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănuță, Amalia Voicu); „Cronica”, Iași (Ion H. Ciubotaru, Florin Faifer, Dan Mănuță, Amalia Voicu); „Dacia literară”, Iași (Șerban Axinte, Adina Ciubotariu, Dan Mănuță); „Dialog”, Iași (Șerban Axinte); „Dunărea de Jos”, Galați (Florin Faifer); „Însemnări ieșene”, Iași (Florin Faifer); „Limba română”, Chișinău (Ofelia Ichim, Dan Mănuță); „Observator cultural”, București (Șerban Axinte); „Philologica Jassyensia”, Iași (Șerban Axinte, Adina Ciubotariu, Ofelia Ichim, Amalia Voicu); „Poezia”, Iași (Amalia Voicu); „Revista română”, Iași (Lucia Cireș, Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu); „România literară”, București (Victor Durnea); „Saeculum”, București (Dan Mănuță); „Studia et acta iudeorum Romaniae”, Tel Aviv, Israel (Florin Faifer); „Studia Universitatis «Babeș-Bolyai». Philologia”, Cluj-Napoca (Victor Durnea); „Studii și cercetări științifice”, București (Dan Mănuță); „Timpul”, Iași (Șerban Axinte, Lucia Cireș); „Tomis”, Constanța (Șerban Axinte); „Transilvania”, Sibiu (Victor Durnea).

Contribuții ale cercetătorilor din această secție au apărut, de asemenea, în următoarele culegeri de studii, volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice etc.: Academia Română, Institutul „A. D. Xenopol”, *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Iași, Editura Alfa, 2003 (Lucia Cireș); *Studiu introductiv* la ediția anastatică a revistei „Ion Creangă”, volumul 1, Vaslui, 2004 (Ion H. Ciubotaru); *Constantin C. Angelescu. Centenar 2005*, Iași, Editura Institutul European, 2006 (Remus Zăstroiu); *Limba și literatura română. Regional – național – european* (reprezentând lucrările simpozionului cu același titlu, Iași–Chișinău, noiembrie 2005), volum îngrijit de Luminița Botoșineanu (care a asigurat și redactarea computerizată) și Victor Durnea, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2006 (Victor Durnea); *Prefață la Gh. Scripcaru și Valerius M. Ciucă, Mihai Eminescu. Încercare de patografie*, Iași, Editura Junimea, 2005 (Dan Mănuță);

O bogată activitate publicistică au avut cercetătorii aceleiași secții prin tipărirea de volume de autor (a), prin colaborarea la diverse volume colective (b), prin editarea unor volume (c) ori prin traduceri (d):

(a)

- Florin Faifer, *Filtru*, Iași, Editura Cronica, 2005, 204 p.;
- Dan Mănuță, *Literatură și ideologie*, Iași, Editura Timpul, 2005, 250 p.;
- Dan Mănuță, *Scriitori junimiști*, Iași, Editura Princeps Edit, 2005, 286 p.;
- Constantin Teodorovici (în colaborare cu Rafael Pisot), *Dicționar român – spaniol de expresii și locuțiuni*, Iași, Editura Polirom, 2005, 688 p.;
- Amalia Voicu, *Stele în rouă (haiku-uri)*, Iași, Editura Panfilius, 2005, 114 p.;

(b)

- Ion H. Ciubotaru, *Gherăești, un sat din ținutul Romanului*, Iași, Editura Presa Bună, 2003, 396 p. (capitolul *Dăinuiri etno-folclorice*, p. 267–393);
- Amalia Voicu, *Dicționar frazeologic român selectiv, cu echivalențe în limbile franceză, engleză și neogreacă*, coordonatori: Mircea Fotea și Ecaterina Țăranu, Iași, Editura Lumea, 2004, 524 p.;
- Amalia Voicu, *Dintre sute de catarge*, volum îngrijit de Adrian Voica și Pavel Toma, Iași, Editura Universitas XXI, 2004, 322 p.;
- Lucia Cireș, *Adjudei. Șase veacuri de prezență catolică pe valea Siretului*, Iași, Editura Sapiientia, 2005, 398 p. (capitolul *Cultura tradițională*, p. 90–186);
- Sebastian Drăgulănescu, *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice*, volumul I. *Arte*, coordonator: Dumitru Irimia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 246 p.;
- Adina Ciubotariu, *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Concordanțele postume*, volumele I–IV, coordonator: Dumitru Irimia, Iași, Editura Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, 2374 p.;
- Amalia Voicu, *Dicționar de postmodernism. Monografii și corespondențe tematice*, Iași, Editura Institutul European, 2006, 300 p.;

(c)

- Ion H. Ciubotaru: Petru Caraman, *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și probleme lingvistico-etnografice aferente*, ediție îngrijită, cuvânt înainte de..., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, 268 p.;
- Ion H. Ciubotaru: Petru Caraman, *Kochanowski – Dosoftei. Psaltirea în versuri. Influența lui Kochanowski asupra lui Dosoftei și considerații critico-axiologice*, ediție îngrijită, tabel cronologic de..., prefată de Al. Andriescu, Iași, Editura Trinitas, 2005, 268 p.;
- Victor Durnea (în colaborare cu Gheorghe Hrimiuc-Toporaș), *Anchete literare în perioada 1890–1914*, ediție îngrijită și prefăcută de..., Iași, Editura Alfa, 2005, 358 p.;

– Victor Durnea (în colaborare cu Vasile Pop-Luca): *Scrisori către N. I. Herescu*, ediție îngrijită și prefăcută de..., Iași, Editura Alfa, 2005, 304 p.;

– Florin Faifer (ediție în colaborare cu Laurențiu Faifer): Virgil Homutescu, *Surâsuri triste. „Balade amărui”*, Iași, Editura DamArt, 2005, 70 p.;

(d)

– Victor Durnea: Guy Petitdemange, *Filozofi și filozofii ale secolului al XX-lea*, Traducere de..., Chișinău, Editura Cartier, 2003, 528 p.;

4. O serie de simpozioane și colocvii organizate de Institutul „A. Philippide” sau desfășurate sub egida altor instituții au numărat printre participanți cercetători din cadrul secției de lingvistică și al celei de istorie literară, etnografie și folclor.

4.1. Institutul „A. Philippide” organizează, din 2002, o manifestare științifică de interes internațional, devenită, după patru ani, o tradiție: 2004, *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*; 2005, *Comunicare interculturală și integrare europeană*, 2006, *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*. Aceste manifestări au reușit să atragă atenția lumii științifice și să adune specialiști de marcă din țară și din străinătate (vezi *infra*, 6). Comunicările susținute la simpozioanele din 2004 și 2005 au fost reunite în două volume, publicate, în scurt timp, la Editura Alfa (vezi *supra*, 2.2).

4.2. Substanțială a fost participarea lingviștilor din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie și la alte simpozioane, congrese și conferințe de profil, din țară și din străinătate:

– Colocviul „Masculin / feminin”, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” și Centrul Cultural Francez cu prilejul Zilelor Francofoniei, Iași, 25–27 martie 2004 (Cristina Florescu);

– Simpozionul „Ștefan cel Mare – 500”, organizat de Universitatea Populară „Vârful Câmpului”, Botoșani, 14 mai 2004 (Stelian Dumistrăcel);

– *Al doilea Seminar Internațional al proiectului AMPER (Atlas multimedia prosodique de l'espace roman)*, Grenoble, Franța, 3–4 iunie 2004 (Luminița Botoșineanu);

– Simpozionul național „Eminescu. Carte – Cultură – Civilizație”, organizat de Biblioteca Județeană „Mihai Eminescu” și de Departamentul Cultură al Prefecturii județului Botoșani, Botoșani, 13–15 iunie 2004 (Cristina Florescu, Gabriela Haja);

– Simpozionul „Ștefan cel Mare și epoca sa”, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 18–19 iulie 2004 (Stelian Dumistrăcel);

– „Third European Conference on Intelligent Systems and Technologies (ECIT 2004)”, Iași, 21–23 iulie 2004 (Florin-Teodor Olariu);

– Al XXIV-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică (CILPR), desfășurat sub egida Societății de lingvistică romanică, în cadrul Departamentului de limbi europene de la Universitatea din Wales, Aberystwyth, Marea Britanie, 1–6 august 2004 (Cristina Florescu);

– Al XVIII-lea Congres Internațional IOSOD (The International Organisation for the Study of the Old Testament), organizat de Universitatea din Leiden, Academia Regală Olandeză și Neederlands Organisation for Scientific Research, 1–6 august 2004 (Veronica Olariu);

– Ședința Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, 14 septembrie 2004 (Mircea Ciubotaru);

– Colocviul „Tratamentul neologismelor în limba română în mileniul III”, organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, sub auspiciile Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române, cu sprijinul Uniunii Latine și în colaborare cu Asociația Română de Terminologie TermRom și cu Universitatea din București (Facultatea de Litere și Facultatea de Limbi și literaturi străine), 23–24 septembrie 2004 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja);

– Conferința „Strategii actuale în lingvistică, glotodidactică și știința literară”, organizat de Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova, 15–16 octombrie 2004 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă);

– Colocviul internațional „Științe ale educației – dinamică și perspectivă”, organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, 6–7 mai 2005 (Florin-Teodor Olariu);

– Simpozionul național „Cercetări actuale în domeniul limbilor și literaturilor moderne”, organizat de Catedra de limbi moderne a Universității de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”, Iași, 23 mai 2005 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă);

– „Forum România III”, Viena, Austria, 20–21 octombrie 2005 (Florin-Teodor Olariu);

– Atelierul de lucru „Resurse Lingvistice Românești și Instrumente pentru Prelucrarea Limbii Române” organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” (Facultatea de Informatică) și Academia Română (Institutul de Cercetări în Inteligența Artificială, București și Institutul de Informatică teoretică, Iași), Iași, 3 noiembrie 2005 (Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu);

– Colocviul internațional „Omul și mitul”, organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare” (Facultatea de Litere), Suceava 3–5 noiembrie 2005 (Elena Dănilă, Florin-Teodor Olariu);

– Simpozionul internațional „Limba și literatura română. Regional – național – universal”, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” (Facultatea de

Litere), Universitatea de Stat din Moldova (Facultatea de Litere) și de Asociația Astra. Despărțământul „Mihail Kogălniceanu”, Iași – Chișinău, 24–27 noiembrie 2005 (Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja);

– Colocviul „Limba română – aspecte sincronice și diacronice”, Universitatea din București, 8–9 decembrie 2005 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja);

– Simpozionul internațional „La cultura italiana in Romania”, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” în colaborare cu Istituto Italiano di Cultura, din București, Iași, 12–13 mai 2006 (Eugenia Dima, Stelian Dumistrăcel);

– Atelierul CONSILR (Consoțiul de Informatizare pentru Limba Română) „Resurse lingvistice românești și instrumente pentru prelucrarea limbii române” organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” (Facultatea de Informatică), și Academia Română (Institutul de cercetări în inteligență artificială, București, și Institutul de Informatică Teoretică Iași), Iași, 3–4 noiembrie 2006 (Cristina Florescu, Gabriela Haja);

– Conferința Națională de Filologie „Limba română – azi”, organizată de Universitatea „Al. I. Cuza” (Facultatea de Litere), Academia Română, Filiala Iași (Institutul de Filologie Română „A. Philippide”), Societatea de Științe Filologice din România, Filiala Iași, Universitatea de Stat din Republica Moldova (Chișinău, Facultatea de Litere), Academia de Științe a Republicii Moldova, Societatea „Limba noastră cea română” din Republica Moldova, 3–6 noiembrie 2006 (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Gabriela Haja);

– Colocviul Comemorativ „Tradiție și modernitate în abordarea limbajului”, organizat de Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova, 11 noiembrie 2006 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Mioara Săcieru-Dragomir);

– Al VI-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română, Universitatea din București (Facultatea de Litere), 29–30 noiembrie 2006 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja).

4.3. Cercetători din departamentele de istorie literară, de etnografie și folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară și din străinătate:

– Festivalul literar „Mihai Eminescu”, Suceava, Universitatea „Ștefan cel Mare”, ediția a XIII-a, 15 ianuarie 2004 (Dan Mănuță);

– Simpozionul „De o sută de ani «Convorbiri literare» – seria nouă”, organizat de revista „Convorbiri literare”, Muzeul Literaturii Române Iași, 24 aprilie 2004 (Dan Mănuță);

– Colocviul „Mileniul Caragiale continuă”, organizat de Ministerul Culturii și Cultelor, Biblioteca „Nicolae Milescu-Spătarul” Vaslui, 25 aprilie 2004 (Dan Mănuță);

- Simpozionul „Identitate națională și integrare culturală”, organizat de Institutul Cultural Român, București, 6 mai 2004 (Dan Mănuță);
- Simpozionul „Ștefan cel Mare și epoca sa”, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 18–19 iulie 2004 (Lucia Cireș);
- Simpozionul *Prezența teatrului german în Moldova*, 14–15 octombrie 2004 (Nicoleta Borcea, Remus Zăstroiu);
- Simpozionul aniversar „Centenarul C.C. Angelescu”, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 15 septembrie 2005 (Remus Zăstroiu);
- Simpozionul „Panait Istrati”, organizat de Muzeul literaturii române, Casa Pogor, Iași, 11 iunie 2005 (Amalia Voicu);
- Simpozionul anual al Muzeului „Mihail Codreanu”, Iași, 20 octombrie 2004, 20 octombrie 2005 (Remus Zăstroiu);
- „Forum România III”, Viena, Austria, 20–21 octombrie 2005 (Ofelia Ichim);
- Colocviul internațional „Discursul specializat: teorie și practică”, Universitatea „Dunărea de Jos” (Facultatea de Litere și Teologie), Galați, 28–29 octombrie 2005 (Amalia Voicu);
- Colocviul de critică și istorie literară „Mihai Drăgan”, Bacău, 2 noiembrie 2005 (Dan Mănuță);
- Simpozionul internațional „Limba și literatura română. Regional – național – universal”, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza” (Facultatea de Litere), Universitatea de Stat din Moldova (Facultatea de Litere) și de Asociația Astra. Despărțământul „Mihail Kogălniceanu”, Iași–Chișinău, 24–27 noiembrie 2005 (Victor Durnea);
- Colocviul tinerilor scriitori, organizat de Uniunea Scriitorilor din România, București, 5–6 mai 2006 (Șerban Axinte);
- Simpozionul internațional „Interferențe culturale româno-spaniole”, organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și Institutul „Cervantes” din București, Suceava 11–12 mai 2006 (Șerban Axinte);
- Simpozionul internațional „Avangarda românească. Centenarele începutului de mileniu: Cugler. Voronca. Roll”, organizat de Institutul pentru Cercetare avangardei românești și europene, București, 23–26 mai 2006 (Șerban Axinte, Victor Durnea).

5. Prestigiul profesional al cercetătorilor Institutului „A. Philippide” este recunoscut prin calitatea de conducători de doctorate și prin prezența unora dintre membrii departamentelor în comisii de acordare a titlului de doctorat din țară și din străinătate.

Au făcut parte din comisii pentru susținerea unor teze de doctorat la Universitatea „Al. I. Cuza” și la Universitatea de Arte „G. Enescu” din Iași următorii membri ai Institutului:

– în calitate de conducători științifici ai tezelor (în paranteză se menționează numele autorilor și data susținerii):

Prof. dr. Dan MĂNUCĂ: *Perspective pluritextuale în poemul „Luceafărul” de Mihai Eminescu* (Eugenia-Simona Filip-Antofi, 13.02.2004); *Reflexe ale mitului orfic în literatura română* (Abramciuc Maria, 17.12.2004); *Drama cunoașterii și autenticității în literatura românească interbelică* (Diana Eni-Vrabie, 18.12.2004); *Eugen Barbu – romancier al barocului* (Ludmila Rotaraș, 18.12.2004); *Dramaturgia românească pe scena Teatrului Național din Iași – de la origini până la 1918* (Emilian Coșeriu, 26.11.2005); *Litigiul afectiv al ideilor. Ipostaze eseistice la Emil Cioran* (Dumitru Buzatu, 11.11.2006); *Literatura română contemporană în țările vecine – 1945–2000* (Catinca Agachi, 2.06.2006);

Prof. dr. Stelian DUMISTRĂCEL: *Statutul sociolingvistic al graiurilor moldovenești din regiunea Odesa – Ucraina* (Polina Culcea-Kiseolar, 20.06.2005); *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* (Cristinel Munteanu, 16.06.2006); *Retorica și pragmatica discursului publicitar* (Brîndușa-Mariana Amălăncei, 20.6.2006); *Discursul repetat, cod intertextual al literaturii postmoderne. Aplicație pe „Levantul”, de Mircea Cărtărescu* (Ileana Alexandrescu, 13.07.2006); *Reflectarea limbii de lemn în proza literară românească din deceniile al VI-lea și al VII-lea* (Gina Aurora Dogaru-Necula, 17.07.2006);

Prof. dr. Florin FAIFER, la Universitatea de Arte „G. Enescu”: *Resorturi psihologice și tipologii umane în teatru* (Ruxandra Bălăiță, 20.06.2006); *Destine dramatice limită în situații-limită. Transpuneri în limbaj scenic* (Mihaela-Sabina Arsenescu-Werner, 15.09.2006); *Figuri păpușărești în opera lui I. L. Caragiale. Valorificări regizorale* (Aurelian Bălăiță, 24.09.2006);

– în calitate de membri ai comisiilor de susținere publică: cercet.princ.gr.I dr. Cristina FLORESCU (nouă doctorate, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași); cercet.princ.gr.I dr. Eugenia DIMA (opt doctorate, dintre care șapte la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, unul la Universitatea „Complutense” din Madrid, Spania); cercet.princ.gr.I dr. Remus ZĂSTROIU (șase doctorate, dintre care patru la Universitatea „Al. I. Cuza”, două la Universitatea de Arte „G. Enescu” din Iași); prof.dr. Mircea CIUBOTARU (două doctorate, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași).

6. Activitatea Institutului „A. Philippide” este receptată favorabil în mediile culturale și științifice din țară și străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică și istorie literară” se află în relații de schimb internațional cu 21 de reviste și cu instituții științifice din 23 de țări din Europa, America de Nord și America de Sud.

6.2. Membri ai departamentelor de lingvistică, de istorie literară și de etnografie și folclor au avut participări la diverse evenimente științifice și culturale, colaborări cu instituții din țară și din străinătate:

– Stelian Dumistrăcel a prezentat la Centrul Cultural German conferința *Conservarea identității germanilor din Basarabia prin școală*, 28 aprilie 2004; de asemenea, a fost moderator la Simpozionul „Ștefan cel Mare și epoca sa”, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 18–19 iulie 2004; a susținut conferința *Mesaj și limbaj în mass-media românească actuală*, la Cursurile de vară „Limbă și cultură românească” ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 26 iulie 2004; a făcut parte din juriul constituit în vederea atribuirii, pe bază de concurs (finalizat la 30 iunie 2005), a unui nume pentru proiectul urbanistic inițiat de „Julius Group” în asociere cu Consiliul Local Municipal Iași; a fost colaborator și consultant științific la emisiunea *Mărturie*, având ca temă populația catolică din Moldova („ceangăii”), realizată de Adina Vukovici, la TVR 2 (difuzată în ianuarie – februarie 2006); a fost membru în comisia de „laudatio” pentru acordarea academicianului Marius Sala a titlului de „doctor honoris causa” al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 6 martie 2006;

– Cristina Florescu a susținut conferința *Considerații cu privire la limbajul familiar românesc* în cadrul Conferințelor Academiei Române, Ciclul *Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor*, 7 aprilie 2005;

– Luminița Botoșineanu, răspunzând unei solicitări din partea dlui Gheorghe Padioti, secretar la „Suțata Culturală Aromână” din Atena, Grecia, a identificat și fotocopiat, în 2005, texte folclorice publicate de B. P. Hasdeu și exegeze (Emil Vărtosu) referitoare la ecourile personalității lui Napoleon Bonaparte în Țările Române și în Balcani, în vederea elaborării de către un student aromân a unui studiu consacrat temei respective;

– directorul Institutului, prof. univ. dr. Dan Mănucă, a fost moderator la Simpozionul „Anul Sadoveanu după un secol”, Muzeul „M. Sadoveanu” Iași, manifestare organizată de Ministerul Culturii și Cultelor, aprilie 2004; a prezentat la Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa” Iași conferința *Controverse eminesciene*, 15 iunie 2004; a fost președintele juriului de acordare a premiilor la Salonul internațional de carte românească, ediția a XIII-a, Iași, 7–9 octombrie 2004, organizat de Ministerul Culturii și Cultelor și Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”; a fost moderator la Colocviul „Un secol de Sadoveanu”, organizat de Ministerul Culturii și Cultelor și Muzeul Literaturii Române, Iași, 5 noiembrie 2004; a susținut conferința *Actualitatea junimismului* la Cenaclul Uniunii Scriitorilor, ediția a III-a, Iași 18 martie 2005, dată la care a fost ales membru al comitetului de conducere al Uniunii

Scriitorilor, Filiala Iași; a fost membru al comisiei de jurizare și premiere de la Târgul Național de Carte „Librex 2005”, Iași, 13–17 aprilie 2005; a fost moderatorul Colocviului „Lucian Blaga – 110 ani de la naștere”, în cadrul Zilelor Revistei „Convorbiri literare”, 23 aprilie 2005; a prezentat conferința *Interacțiunea artelor* și volumele I și II ale *Dicționarului general al literaturii române*, București, Editura Editura Univers Enciclopedic, 2004, 2005, la Cercul pedagogic al profesorilor de limba română din județul Iași, Hârlău, 14 mai 2005; a susținut conferința *Orientări în cultura românească în secolele XVII – XIX*, la Cursurile de vară *România – limbă și civilizație*, organizate de Universitatea „Al. I. Cuza”, 11 iulie 2005; a fost președintele juriului la Salonul internațional de carte românească, ediția a XIV-a, Iași, 30 septembrie – 1 octombrie 2005; a fost președinte al juriului pentru acordarea Premiilor Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași (ales la 25 octombrie 2005);

– Amalia Voicu a jurizat secțiunea de *Poezie* a concursului *Armonii de primăvară* de la Vișeu de Sus, Maramureș, 1–3 mai 2005.

7. În perioada 2004 – 2006 au avut loc fructuoase schimburi de experiență cu o serie de profesori de la universități din străinătate – reputați specialiști în diverse domenii ale lingvisticii, dar și în alte domenii umaniste – care au vizitat Institutul: prof. univ. dr. Patrice Brasseur, de la Universitatea din Avignon (Franța), autor al *Atlasului lingvistic și etnografic normand*, 25 martie 2005; prof. univ. dr. Vasile Pavel, șef de sector la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, 20 iunie 2005; profesor dr. Paul E. Michelson, Departamentul de Istorie al Universității din Huntington (SUA), 25 iulie 2006.

La solicitarea coordonatorilor manualului de romanistică intitulat *Romanische Sprachgeschichte / Histoire de langues romanes* (lingviștii germani Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Glessgen, Christian Schmidt, Wolfgang Schweickard), Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă au redactat capitolul 212. *Histoire des dialectes dans la Roumanie. Roumanie du Sud-Est. / Geschichte von Dialekten in der Roumanie: Südostromania*, din vol. III al lucrării (30 de pagini), sub tipar la Walter de Gruyter, Berlin–New York.

7.1. Cu prilejul simpozioanelor internaționale menționate anterior, Institutul a primit vizita următorilor profesori și cercetători: în 2004, Vasilea Mihali (Austria); Thomas Krefeld, Rudolf Windisch (Germania); Teresa Ferro, Roberto Merlo (Italia); Martin Maiden (Marea Britanie); Joanna Porawska (Polonia); Ana Bantoș, Silviu Berejan, Nicolae Bilețchi, Felicia Cenușă, Anatol Ciobanu, Teodor Cotelniceanu, Nicolae Leahu, Gheorghe Popa, Maria Sleahtițchi (Republica Moldova); Fernando Sánchez Miret (Spania); Grigore Bostan, Lora Bostan, Polina Kiseolar, Liubov Lazarenko, Sergiy Luchkanyin, Aliona Yakobets (Ucraina); Mihaela Bucin, Ana Hoțopan (Ungaria); în 2005, Liubov Lazarenko (Germania – Ucraina); Teresa Ferro, Roberto Merlo (Italia); Ana Bantoș, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, Alexandru Dârul, Anatol

Gavrilov (Republica Moldova); Sergyi Luchkanyn (Ucraina); în 2006, Mădălina Diaconu, Michael Metzeltin (Austria); Ivana Olujić (Croatia); Florica Courriol, Jean-Louis Courriol, Christian Tremblay (Franța); Ingrid Băltăgescu, Alexandra Șarov, Rudolf Windisch (Germania); Konstantin Pawljuk (Germania, Republica Moldova); Teresa Ferro, Roberto Merlo, Raffaella Padalino (Italia); Ana Bantoș, Silviu Berejan, Grigore Canțâr, Mihai Cimpoi, Alexandru Dîrul, Valentina Enachi, Violina Galaicu, Anatol Gavrilov, Svetlana Korolevski, Nicolae Leahu, Dumitru Olărescu, Gheorghe Popa, Ala Sainenco, Maria Șleahțițchi, Violeta Tipa, Lilia Trincă, Lucia Țurcanu, Nina Zgardan (Republica Moldova); Joanna Porawska (Polonia); Maria Aldea, Claudia Chircu, Dana-Marina Dumitriu (România, Franța); Cornel Munteanu (România, Ungaria); Delia Cristea, Juan José Ortega Román (Spania); Keith Hitchins, Ileana Orlich (Statele Unite ale Americii); Sergyi Luchkanyn, Natalia Stratanovska (Ucraina).

7.2. Volumul *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării* (ed. Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu), Iași, Editura Trinitas, 2002, este inclus, din aprilie 2004, în baza de date *Linguistics an Language Behaviour Abstracts*, San Diego, SUA.

În volumul *Scientific Research in the Romanian Academy Institute*, București, 2006, 368 p., a fost publicată prezentarea în limba engleză a activității desfășurate în cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide” (p. 22–26).

8. Institutul de Filologie Română „A. Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” a inițiat, în primăvara anului 2005, ciclul de conferințe *Filologia ieșeană – tradiție și perspective europene*, în cadrul căruia au avut loc următoarele prelegeri:

– *Începuturile lingvisticii comparativ-istorice*, susținută de Prof.Dr.Dr.h.c.mult. Rudolf Windisch (Institutul de Romanistică din Rostock, Germania), Membru de onoare al Asociației Culturale „A. Philippide”, 11 mai 2005;

– *Un Sadoveanu necunoscut*, susținută de prof.univ. dr. doc. Constantin Ciopraga, membru de onoare al Academiei Române, Director onorific al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, 23 iunie 2005;

– *Învățămintul – cale privilegiată a francofoniei românești*, susținută de prof.univ.dr. Marina Mureșanu-Ionescu, șefa Catedrei de limba și literatura franceză de la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 26 septembrie 2005;

– *Petru Caraman – omul*, susținută de prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, șeful departamentului de etnografie și folclor al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, 25 noiembrie 2005;

– *Filologi clasici ieșeni cu renume european*, susținută de prof. univ. dr. Traian Diaconescu de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, 24 februarie 2006;

– *Limba română la Universitatea din Iași după 1945*, susținută de prof. univ. dr. Gavril Istrate, 28 aprilie 2006;

– *Orientări în cercetarea dialectologică din centrul universitar Iași*, susținută de prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, șeful departamentului de dialectologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, 26 mai 2006.

Au fost publicate următoarele numere ale revistei „Philologica Jassyensia”: anul I, nr. 1–2, 2005, 302 p. și anul II, nr. 1, 2006, 222 p. – publicație a Asociației Culturale „A. Philippide”, cotate CNCSIS din 2006.

9. În această perioadă, titlul de „doctor în filologie”, le-a fost confirmat colegelor Luminița Botoșineanu, cercet.șt.princ.gr. III, cu teza *Graiul de pe cursul superior al Someșului Mare* (18 decembrie 2003), Elena Dănilă, cercet.șt.princ.gr. III, cu teza *Vechi și nou în sintaxa limbii române* (20 noiembrie 2004) și Mioara Săcrieru-Dragomir, cercet.șt.princ.gr. III, cu teza *Hronograf den începutul lumi... (1650–1689). Studiu lexicologic* (24 iunie 2006).

10. Premii și distincții:

– Dr. Dan Mănucă a fost distins cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Comandor”, prin Decret nr. 33 din 7 februarie 2004, pentru activitatea sa din domeniul literaturii.

– Dr. Florin Faifer a fost distins cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler”, prin Decret nr. 128 din 11 martie 2004, pentru activitatea sa în domeniul literaturii.

– Dr. Mircea Ciubotaru a fost distins cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler”, prin Decret nr. 208 din 2 aprilie 2004. Este membru în Consiliul de Onoare al Ordinului „Meritul Cultural”, prin Decret nr. 633 din 15 iulie 2005.

– Dr. I. H. Ciubotaru a fost distins cu Ordinul „Meritul Cultural în grad de Cavaler”, prin Decret nr. 208 din 2 aprilie 2004.

– *Lucrarea Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, III. Prospect*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, XX + 46 p. Autori: Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț; colaboratori: de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu și, de la Institutul de Informatică Teoretică al Filialei Iași a Academiei Române, Vasile Apopei, Silviu Bejinariu, Cătălin Bulancea, a fost distinsă cu Premiul „Octav Mayer” al Filialei Iași a Academiei Române, în cadrul deschiderii festive a Zilelor Academiei Române, Iași, 8 septembrie 2006.

Gabriela Haja
Adina Hulubaș

**CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE
(2004 – 2006)**

A. Cărți

- . *Abgrenzung-Eingrenzung. Komparatistische Studien zur Dialektik kultureller Identitätsbildung*, Göttingen, 2004, 578 p.
- . *Aleksei Remizov's Prud (The Mere). The final text of the novel*, Berkeley, 2004, 390 p.
- AUSTERMAN, FRANK, *Von der Tora zum Nomos. Untersuchungen zur Übersetzungsweise und Interpretation im Septuaginta-Psalter*, Göttingen, 2003, 232 p.
- BINDER-ILJIMA, EDDA, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866–1881*, München, 2003, 628 p.
- CAPOGROSSI COLOGNESI, LUIGI, *Max Weber und die Wirtschaft der Antike*, Göttingen, 2004, 432 p.
- . *The Chakhar Dialect of Mongol: A Morphological Description by Borjigin Sechenbaatar*, Helsinki, 2003, 216 p.
- ESTILL, DENNIS, *Diachronic change in Erzya word stress*, Helsinki, 2004, 250 p.
- . *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 26, Paris, 2003, 96 p.
- . *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 27, Paris, 2004, 74 p.
- . *Études roumaines et aroumaines*, VII, Paris–Bucarest, 2002, 118 p.
- . *Études roumaines et aroumaines*, X, Paris–Bucarest, 2006, 96 p.
- FEOKTISTOV, ALEKSANDR ja SAARINEN, SIRKKA, *Mokšamordvan murteet*, Helsinki, 2005, 436 p.
- . *Gesetz und Vertrag I. 11. Symposion der Kommission „Die Funktion des Gesetzes in Geschichte und Gegenwart“*, Göttingen, 2004, 172 p.
- . *Gesetz und Vertrag II. 12. Symposion der Kommission „Die Funktion des Gesetzes in Geschichte und Gegenwart“*, Göttingen, 2005, 192 p.
- GIERL, MARTIN, *Geschichte und Organisation. Institutionalisierung als Kommunikationsprozess am Beispiel der Wissenschaftsakademien um 1900*, Göttingen, 2004, 668 p.
- GRÜNTAL, RIHO, *Finnic adpositions and cases in change*, Helsinki, 2003, 236 p.
- HANHART, ROBERT, *Text und Textgeschichte des 2. Esrabuches*, Göttingen, 2004, 414 p.
- HODASEVICI, VLADISLAV, *Pușkin i poeți evo vremeni*, tom vtoroi, Berkeley, 2001, 598 p.
- . *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz-Methoden-Perspektiven*, Göttingen, 2003, 400 p.
- IAROS, EMILIA IOANA, *Slovacii din Șinteu. Între îmbătrânire și migrație*, Paris, 2006, 64 p.
- IRIMIA, SIGRID, *A Quoi Bon La Littérature? Eugène Ionescos Poetik des Audrucks*, Heidelberg, 2005, 266 p.
- KAISER, OTTO, *Zwischen Reaktion und Revolution. Hermann Hupfeld (1796–1866) ein deutsches Professorenleben*, Göttingen, 2005, 304 p.
- . *K.F. Karjalainens südostjakische Textsammlungen, Band III. Kommentare zu den Texten von Edith Veries*, Helsinki, 2004, 388 p.
- KEHR, PAUL FRIDOLIN, *Ausgewählte Schriften: Band I, XXIV+670 p., Band II, VIII+671–1418 p.*, Göttingen, 2005.
- . *Kroatien Kultur-Sprache-Literatur*, Göttingen, 2005, 254 p.
- LEFÈVRE, ECKARD, *Studien zu den Quellen und zum Verständnis des Prometheus Desmotes*, Göttingen, 2003, 190 p.
- LEHISTE, I., N. AASMÄE et al., *Erzya prosody*, Helsinki, 2003, 138 p.
- . *Muistoja Liivinrannasta. Liivin kieltä Ruotsista*, Helsinki, 2006, 196 p.
- NIEMI, JARKKO, ANASTASIA LAPSUI, *Network of songs. Individual songs of the Ob'Gulf Nenets: Music and local history as sung by Maria Maksimovna Lapsui*, Helsinki, 2004, 202 p.
- . *Die Präsenz der Antike im Übergang vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Göttingen, 2004, 428 p.

- RÖHRBORN, KLAUS, *Interlinguale Angleichung der Lexik. Aspekte der Europäisierung des türkeitürkischen Wortschatzes*, Göttingen, 2003, 252 p.
- SCHUBERT, ERNST, *Königsabsetzung im deutschen Mittelalter. Eine Studie zum Werden der Reichsverfassung*, Göttingen, 2005, 614 p.
- SMARCZYK, BERNHARD, *Timoleon und die Neugründung von Syrakus*, Göttingen, 2003, 188 p.
- STACKMANN, KARL, *Philologische Untersuchungen zur Ausgabe der kleineren Dichtungen Heinrichs von Mügeln*, Göttingen, 2004, 230 p.
- TYSLIK, HANNELORE, *Dunkles Dichten in der rumänischen Moderne. Ion Barbu: Joc secund*, Heidelberg, 2005, 294 p.
- ULLMANN, MANFRED, *Die Relativierung der Genus-Verbi-Opposition auf der Ebene der Partizipien. Ein Beitrag zur arabischen Lexikographie*, Göttingen, 2005, 112 p.
- WAGNER, CHRISTIAN J., *Polyglotte Tobit-Synopse. Griechisch-Lateinisch-Syrisch-Hebräisch-Aramäisch*, Göttingen, 2003, 242 p.
- WAHL, OTTO, *Die Sacra-Parallela-Zitate aus den Büchern Josua, Richter, 1/2 Samuel, 3/4 Könige sowie 1/2 Chronik*, Göttingen, 2004, 158 p.
- WEVERS, J.W., D. FRAENKEL, *Studies in the Text Histories of Deuteronomy and Ezekiel*, Göttingen, 2003, 116 p.

B. Reviste

- „Acta Iadertina”, Casopis odjela za filozofiju, odjela za pedagogiju i odjela za sociologiju, god 1, 2004, Zadar.
- „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio FF. Philologiae, XXII, 2004, Lublin.
- „Banatica”. Beiträge zur deutschen Kultur, 1–2, 2003, München.
- „Boletín de la Real Academia Española”, tomo LXXXII, cuaderno CCLXXXV, CCLXXXVI, 2002; tomo LXXXIII, cuaderno CCLXXXVII, CCLXXXVIII, 2003; tomo LXXXIV, cuaderno CCLXXXIX, CCXC, 2004, Madrid.
- „Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne”, XX, 79, 237–240/2001; XX, 80, 241–244/2002–2004, Liège.
- „Filología”, XXXII, 1–2/1999, Buenos Aires.
- „Journal de la Société Finno-Ougrienne”, 90, 2004, Helsinki.
- „Ladinia”. Sfői cultural dai ladins dles Dolomites, XXVI–XXVII, 2002–2003, San Martin de Tor.
- „Lares”. Rivista trimestriale di studi demo-etno-antropologici, LXVIII, 3/2002; LXIX, 1, 2, 3/2003; LXX, 1/2004, Firenze.
- „Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 1–6/2003; 1–6/2004; 1–6/2005, Wrocław.
- „Mentalities. Mentalités”. An interdisciplinary journal. Un journal interdisciplinaire, XVIII, 2/2004; XIX, 1, 2/2005; XX, 1/2006, Hamilton, N.Z.
- „Radovi”. Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije, 18, 2002, Zadar.
- „Radovi”. Razdio povijesnih znanosti, 27, 2001, Zadar.
- „Revista de filología española”, LXXXIV, fasc. 1, 2/2004; LXXXV, fasc. 1, 2/2005, Madrid.
- „Revue de linguistique romane”, 67, 265–268/2003; 68, 269–270/2004; 69, 273–276/2005; 70, 277–278/2006, Strasbourg.
- „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 99, 1, 2/2003; 100, 1, 2/2004; 101, 1, 2/2005; 102, 1/2006, Basel.
- „Die Sprache”. Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 43, 1/2002–2003; 44, 1–2/2004, Wien.
- „Studia linguistica”. A Journal of General Linguistics, 57, 2/2003; 58, 1, 2, 3/2004; 59, 1, 2–3/2005, Lund.
- „Studies in the Linguistic Sciences”, 32, 1, 2/2002, Illinois.
- „Südost-Forschungen”. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas, 61–62, 2002–2003, München.
- „Ziva Antika. Antiquité vivante”, 53, 1–2/2003, Skopje.

ACTIVITATEA SECȚIILOR INSTITUTULUI „A. PHILIPPIDE” ÎN ANII 2009–2010

Membrii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” și-au desfășurat activitatea atât în domeniile temelor din planul de cercetare al Academiei, cât și în cadrul unor proiecte de cercetare naționale sau internaționale. Rezultatele acestei activități s-au concretizat în publicarea de volume colective și de autor, articole, studii, note și recenzii, dar și în participarea la diverse colocvii, congrese și simpozioane din țară sau din străinătate. Unii cercetători ai Institutului au făcut parte, în decursul acestor doi ani, din comitetele de organizare ale unor manifestări științifice din domeniul lingvistic și literar și s-au ocupat de stabilirea de contacte cu lumea academică. Activitatea colectivului nostru, dar și a Asociației Culturale „A. Philippide”, este prezentată în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, cu apariții trimestriale, și pe site-ul Institutului: www.philippide.ro.

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele secțiilor de lingvistică și literatură:

1. În anii 2009 și 2010, secția de lingvistică și cea de istorie literară, etnografie și folclor ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide” au fost angajate în continuarea proiectelor academice cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Această activitate s-a materializat în redactarea lucrărilor și publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfășurate în perioada la care ne referim; de asemenea, cercetătorii Institutului au valorificat rezultatele cercetărilor lor în articole, studii și volume colective sau de autor, precum și în susținerea de comunicări la manifestări științifice naționale și internaționale.

1.1. La departamentul de lexicologie–lexicografie (șef de departament, dr. Gabriela Haja), în cadrul proiectului prioritar *Dicționarul limbii române* (DLR), s-au realizat și finalizat părțile a 7-a și a 8-a ale tomului I, *Litera E*. Ca urmare a deciziei de a se actualiza volumele apărute în seria veche (DA), după normele actuale ale DLR, echipei ieșene fiindu-i repartizată litera C, s-a realizat, alfabetizat și analizat lista de cuvinte pentru această literă. Paralel, s-a desfășurat operația de fișare a textelor manuscrise sau tipărite cu alfabet chirilic și a textelor tipărite cu

alfabet de tranziție, precum și a volumelor din literatura contemporană care nu au putut fi scanate în cadrul proiectului *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*. Fișele rezultate au fost introduse într-o bază de date, structurată după criterii lexicografice, utilizabilă în redactarea în format electronic (XML) a viitoarelor volume ale *Dicționarului limbii române (DLR)*. *Serie nouă, Litera C*. S-a lucrat la actualizarea datelor din *Bibliografia DLR*. De asemenea, a fost ordonat fișierul aferent literelor *E, L, Ș, V, W, X, Y*, iar materialul a fost expediat la Arhiva DLR de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București.

Membrii departamentului, dr. Gabriela Haja, responsabil de proiect, dr. Cristina Florescu, dr. Laura Manea, dr. Elena Dănilă, dr. Mioara Dragomir, Victoria Zăstroiu, drd. Marius-Radu Clim, care au fost implicați în proiectul complex *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (2007–2010, contract CNMP nr. 91_0013/18.09.2007) și-au îndeplinit toate obligațiile, potrivit planului de cercetare stabilit prin contract.

În anul 2009, s-au derulat activitățile de cercetare din cadrul grantului CNCSIS (programul PN II IDEI nr. 126/2008, tipul Proiecte de cercetare exploratorie) *Influența occidentală prin intermediar grecesc în perioada modernizării limbii române*, al cărui director de proiect a fost CS I dr. Eugenia Dima. Din nefericire, finanțarea proiectului a încetat odată cu pensionarea directorului de proiect (ianuarie 2010). În această perioadă, dr. Cristina Florescu și dr. Eugen Munteanu au continuat lucrul la proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*. *Première phase : le noyau panroman* (condus de Eva Buchi, director de cercetări la CNRS, ATILF, Nancy, Franța, și Wolfgang Schweickard, profesor de romanistică la Universităt des Saarlandes, Saarbrücken, Germania; adresa web: <http://www.atilf.fr/DERom>). Din luna august 2010 a început activitatea de cercetare pentru proiectul aprobat pentru trei ani de CNCSIS-UEFISCSU, cod TE_246/2010: *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens*, din echipa de cercetare făcând parte, între alții, dr. Elena Dănilă (director al proiectului) și drd. Marius-Radu Clim. Acesta din urmă participă și la proiectul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB)*. *Prima fază* (finanțat de CNCSIS). Prof.univ.dr. Eugen Munteanu coordonează *Centrul de Studii Biblice „Monumenta linguae Dacoromanorum”*, în cadrul căruia se derulează proiectul interdisciplinar *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, finanțat din fondurile extrabugetare de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (2008–2014). Dintre membrii departamentului, colaborează la acest proiect dr. Gabriela Haja, dr. Mioara Dragomir și dr. Elena Dănilă.

1.2. Activitatea departamentului de dialectologie (șef de departament, dr. Stelian Dumistrăcel, iar din octombrie 2010, dr. Luminița Botoșineanu) a constatat în redactarea hărților și a textelor de tip material necartografiat din volumul al IV-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*: au fost redactate hărți și texte de tip material necartografiat, iar redactările au fost introduse în baza de date a lucrării și a fost fișat materialului pentru indicele de cuvinte și forme aferent. Paralel, a fost realizată revizia parțială a hărților sau a textelor de tip material necartografiat.

Pe baza unui proiect înaintat de departamentul de dialectologie de la Institutul „A. Philippide”, a fost definitivată formula de colaborare cu dialectologii de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București și cu cei de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, la redactarea *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Pentru acest proiect, colectivul de dialectologi din Iași a redactat și revizuit 18 texte de un tip special de material necartografiat, reprezentând forme de indicativ, respectiv de conjunctiv prezent de la 11 verbe, obținute prin 18 întrebări cuprinse în secțiunea *Familia* a *Chestionarului NALR*.

Dr. Florin-Teodor Olariu a furnizat materialul dialectal aferent ariei românești pentru proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Première phase : le noyau panroman*. De asemenea, dr. Florin-Teodor Olariu a participat la proiectul interacademic *Diaspora română din Budapesta. O analiză socioculturală*, aprobat de Academia Ungară de Științe și de Academia Română (pe anii 2010–2012). Din anul 2010, CNCSIS finanțează proiectul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei (ALAB). Prima fază*, din echipa căruia fac parte cercetătorii dr. Veronica Olariu și dr. Florin-Teodor Olariu (director al proiectului).

1.3. Interesul cercetătorilor de la departamentul de toponimie (șef de departament, dr. Dragoș Moldovanu) s-a concentrat pe continuarea fișării documentelor editate (din seriile DRH, DIR, CDM ș.a.) și pe organizarea fișelor după metoda câmpurilor toponimice pentru *Micul dicționar toponimic al României. Moldova*. S-a efectuat o primă selecție a toponimelor care vor figura în această lucrare și s-a început redactarea articolelor; de asemenea, s-a realizat o primă revizie lexicografică a redactărilor și au fost stabilite etimologii ale unor hidronime încă neexplicate. În același timp, s-a continuat redactarea și completarea documentării și la *Tezaurul toponimic al României. Moldova*.

Toți membrii departamentului de toponimie au fost angrenați și în activitatea de cercetare din cadrul proiectului CNCSIS *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, care a fost finalizat în noiembrie 2010 prin redactarea volumului cu același titlu și prin prezentarea rezultatelor proiectului în cadrul unui atelier care a avut loc la sediul Institutului (25 noiembrie 2010). Drd. Daniela Butnaru a făcut parte din echipa de cercetare a proiectului finanțat de

CNCSIS *Dicționar de termeni religioși român-francez, francez-român* (director conf. dr. Felicia Dumas)

1.4. Membrii departamentului de istorie literară (șef de departament, dr. Remus Zăstroiu, iar din octombrie 2010, dr. Ofelia Ichim) s-au ocupat de revizuirea și corectarea volumului al VII-lea din *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR). S-a început pregătirea ediției a II-a a DGLR, prin actualizarea și completarea articolelor din prima ediție (volumele 1 și 2), iar ulterior au fost introduse în text modificările și corecturile corespunzătoare. S-a lucrat, de asemenea, împreună cu departamentul similar al Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București, la pregătirea unui *Dicționar general al literaturii române (Compendiu)*. În acest scop, s-au selectat un număr de 550 de articole, referitoare la scriitori, critici și istorici literari, traducători reprezentativi, precum și la curente și orientări literare, reviste și gazete ș.a. Tot acest material istorico-literar a fost revizuit și actualizat, iar lucrarea se află acum în pregătire pentru tipar.

Baza de date a DGLR a fost completată cu material informativ rezultat din fișarea publicațiilor de cultură sau științifice apărute în perioada martie 2006–2008, precum și din *Bibliografia Națională. Articole din publicații periodice, publicații seriale* (anii 1990–2008). Pentru Arhiva departamentului de istorie literară s-au primit în continuare răspunsuri de la autori, între care unele conforme cu formularul *Anchetei-chestionar*, iar altele elaborate într-o formă liberă, care au fost înregistrate în secțiunea corespunzătoare.

Ofelia Ichim a fost implicată în proiectul *Diaspora română din Budapesta. O analiză socioculturală* (vezi și *supra*, 1.2).

1.5. În cadrul departamentului de etnologie (șef de departament, dr. Ion H. Ciubotaru, iar din octombrie 2010, dr. Adina Ciubotariu), s-au continuat organizarea și sistematizarea documentelor etnologice din colecțiile Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), realizându-se o serie de operații precum: transpunerea înregistrărilor din sistem analogic în sistem digital (drd. Ioana Repciuc); inventarierea, recondiționarea și clasificarea materialelor din fototecă etc. În ceea ce privește proiectul fundamental *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei. Tipologii folclorice*, s-a continuat redactarea informațiilor din colecțiile AFMB pentru lucrările individuale *Obiceiuri funebre din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (dr. Ion H. Ciubotaru) și *Obiceiuri de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (dr. Adina Ciubotariu). Proiectul *Folclorul obiceiurilor nuptiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (dr. Silvia Ciubotaru) s-a finalizat, în cursul anului 2010, prin tipărirea unui volum la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”. În vederea completării unor informații din AFMB, membrii departamentului au făcut anchete de teren în sate din județele Botoșani, Iași, Galați și Vrancea.

2. Principalele publicații

2.1. Volume reprezentând valorificarea temelor din planul de cercetare:

– *Dicționarul general al literaturii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, –2009, vol. VII (Ț–Z), 556 p. Au colaborat, ca autori de articole monografice: Șerban Axinte, Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Sebastian Drăgulănescu, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Amalia Voicu, Remus Zăstroiu. Membri în comisia de coordonare și revizie sunt Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Dan Mănucă, Remus Zăstroiu. De supravegherea tehnică a informației bibliografice a răspuns Maria Teodorovici.

– *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul IV, *Litera L (l – lherzolită)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 778 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Irina Andone, Lucia Cifor, Marius Radu Clim, Rodica Cocîrță, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu. Revizori: Doina Cobeț, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. A colaborat la revizie: Marius Radu Clim. La elaborarea volumului a colaborat și un grup de cercetători de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca. Redactori: Angela Mira, Bogdan Harhăță. Revizori: Ioana Anghel, Felicia Șerban.

– Cercetătorii Irina Andone, Lucia Cifor, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Mioara Vișoianu, de la Departamentul de lexicologie și lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, au colaborat, de asemenea, la redactarea volumului *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul V, *Litera L (li – luzulă)*, București, Editura Academiei Române, 2008, 816 p., elaborat în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca.

– *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, tomul I, partea a 7-a, *Litera E (e – erzaț)*, București, Editura Academiei Române, 2009, 388 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Zamfira Mihail, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu. A colaborat la redactare: Laura Manea. Revizori: Marius-Radu Clim, Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. Corelații: Elena Dănilă. Analiști programatori: Adriana Ivanciu, Monica Corodeanu.

– *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul I, partea a 8-a. *Litera E (es – ezredeș)*, București, Editura Academiei Române, 2010, 362 p. Redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă. Redactori: Doina Cobeș, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu. A colaborat la redactare: Gabriela Haja. Revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu. Corelații: Elena Dănilă. Analisti programatori: Adriana Ivanciu, Monica Corodeanu.

2.2. Publicații periodice și volume colective

– „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLVII–XLVIII, 2007–2008, 416 p.;
– Revista „Philologica Jassyensia” (cod CNCSIS 695), anul V, nr. 1 (9) și 2 (10); anul VI, nr. 1 (11) și 2 (12), 2010.

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»” (anul X, nr. 1–4, 2009, și anul X, nr. 1–4, 2010).

– *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european* (volum îngrijit de Luminița Botoșineanu, Elena Dănilă, Cecilia Maticiuc (Holban), Ofelia Ichim), Iași, Editura Alfa (editură acreditată CNCSIS), 2009, 726 p., ce reunește textele comunicărilor de la simpozionul omonim organizat la Iași de către Institutul de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala Iași a Academiei Române și de Asociația Culturală „A. Philippide”, 25–27 septembrie 2008. Volumul poate fi consultat și on-line la adresa http://www.academiaromana-is.ro/philippide/pages/distorsionari_2008.html.

3. Pe lângă activitatea de plan, cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide” au publicat numeroase studii, articole și recenzii în diverse reviste de specialitate românești sau străine:

3.1. Astfel, în perioada 2009–2010, cercetătorii departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie, toponimie) au publicat studii și articole în următoarele reviste de profil și de cultură **din țară**: „Academica” (Gabriela Haja), „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați” (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Dragoș Moldovanu, Florin Olariu, Ana-Maria Prisacaru); „Biblicum Jassyense”, *Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics* (Mioara Dragomir, Eugen Munteanu); „Buletinul istoric” (Daniela Butnaru); „Dacia literară” (Stelian Dumistrăcel); „Dilema veche” (Eugen Munteanu); „Idei în dialog” (Eugen Munteanu); „Limba română” – București (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă); „Philologica Jassyensia” (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu,

Laura Manea, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); „Studia Universitatis Babeș – Bolyai. Ephemerides” (Stelian Dumistrăcel); „Tabor”. Revistă de cultură și spiritualitate românească editată de Mitropolia Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului (Eugen Munteanu); „Timpul” (Cristina Florescu); „Ziarul Lumina” – Iași (Stelian Dumistrăcel) sau **din străinătate**: „Balkan Archiv” (Eugen Munteanu); „Beiträge zur Namenforschung” (Dragoș Moldovanu); „Clarin”, Newsletter of Clarin Project, http://www.clarin.eu/files/cnl08_web.pdf (Gabriela Haja, Eugen Munteanu); „Indogermanische Forschungen” (Dragoș Moldovanu); „Limba română” – Chișinău (Stelian Dumistrăcel); „Limba și context” – Bălți (Daniela Butnaru); „Onomastica Canadiana (Vlad Cojocar); „Revue de la Société canadienne d’onomastique” (Vlad Cojocar); „Zeitschrift für romanische Philologie (Eugen Munteanu); „Zeitschrift für Slawistik” (Dragoș Moldovanu).

Cercetătorii secției de lingvistică a Institutului au publicat studii și în diverse alte volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice **din țară**: *Diversité culturelle dans la francophonie contemporaine* (Actele colocviului omonim, Iași, 27–29 martie 2008), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009 (Marius-Radu Clim și Florin Olariu); *Communication interculturelle et littérature*, nr. 2 (6), aprilie–iunie, Galați, Editura Europlus, 2009 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Gabriela Haja, Ana-Maria Prisacaru); *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009 (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Vlad Cojocar, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Doina Hreapcă, Laura Manea), *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, volum editat sub patronajul Institutului de Studii Sud-Est Europene și al Bibliotecii Metropolitane din București, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2009 (Mioara Dragomir); *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman* (Actele Simpozionului internațional omonim, Iași, 20–21 octombrie 2008), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008 (Luminița Botoșineanu); *Lexic comun – lexic specializat* (Actele Conferinței internaționale omonime, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, 17–18 septembrie 2008), Galați, Editura Europlus, 2009 (Stelian Dumistrăcel); *Limba română – abordări tradiționale și moderne* (Actele Colocviului internațional organizat de Catedra de limba română și de Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 19–20 octombrie 2007), editori: G.G. Neamțu, Ștefan Gencărau, Adrian Chircu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja); *Limba română. Teme actuale* (Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română, București, 5–6 decembrie 2008), editori: Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela

N. Constantinescu, București, Editura Universității din București, 2009 (Elena Dănilă); *Lucrările celui de al doilea Simpozion internațional de lingvistică*, București, 28–29 noiembrie 2008, Editura Universității din București, 2009 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Dragoș Moldovanu, Dinu Moscal); *Lucrările celui de al treilea Simpozion internațional de lingvistică*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, 20–21 noiembrie 2009, Editura Universității din București, 2010 (Stelian Dumistrăcel); *Signum, lingua, oratio. In honorem professoris Mariae Carpov*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010 (Florin-Teodor Olariu); *Studia in honorem magistri Alexandru Metea*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2008 (Elena Dănilă); *Text și discurs religios*, editori: Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009 (Dragoș Moldovanu) sau *din străinătate: CILPR XXV (2007). Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (Innsbruck, 3–8 septembrie 2007), Hrgs. Maria Iliescu, Heidi M. Siller-Runggaldier, Paul Danler, Berlin, Verlag De Gruyter, t. III, 2010 (Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Eugen Munteanu); *Das Potential Europäischer Philologien. Geschichte, Leistung, Funktion*, Cristoph König (ed.), Osnabrück, 2009 (Eugen Munteanu); *Romanische Sprachgeschichte/ Histoire linguistique de la Romania. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, hrsg. von Gerhard Ernst et alii, 3. Teilband, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009 (Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă).

Activitatea publicistică a constat în tipărirea unor volume de autor (a), colaborarea la volume colective (b), editarea de volume și colaborarea la editarea unor volume (c), traduceri (d):

(a)

– Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, 440 p.

– Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Dicționarul universal ilustrat al limbii române*, 12 volume, ediția a patra revăzută și adăugită, „Jurnalul Național”, București – Chișinău, Editura Litera, 2010–2011.

– Carmen Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 328 p.

(b)

– Daniela Butnaru, capitolul *Toponimia satului Mărgineni*, în volumul *Mărgineni – un sat la porțile Bacăului* (autori: Dănuț Doboș, Petronel Zahariuc, Daniela Butnaru, Anton Coșa), Iași, Editura Sapiientia, 2009, p. 61–72;

– Daniela Butnaru, capitolul *Toponimia*, în volumul *Monografia comunei Luizi-Călugăra* (autori: Antonel-Aurel Ilieș, Daniela Butnaru, Anton Coșa, Ioan

Dănilă, Anton Despinescu, Ion Ilieș, Petronel Zahariuc), Roman, Editura Serafica, 2009, p. 29–44.

(c)

– *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VI. Regum I, Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 560 p. Coordonatori: Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja. Autorii volumului: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă. Consultanș științific: Eugen Munteanu. Formatul electronic al volumului, pe suport DVD, a fost realizat de Vlad-Sebastian Patraș.

(d)

– Wilhelm Von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008;

– Christopher Kendris, Theodor Kendris, *501 verbe spaniole* (traducere de Elena Dănilă și Andrei Dănilă), Iași, Editura Polirom, 2009, 730 p.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, articole și recenzii în numeroase periodice **din țară**: „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Șerban Axinte, Stănuța Crețu, Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu, Adina Hulubaș, Ioana Repciuc); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași (Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Ioana Repciuc); „Contemporary Literary Horizon”, București (Dan Mănuță); „Convorbiri literare”, Iași (Șerban Axinte, Florin Faifer, Dan Mănuță); „Cronica”, Iași (Florin Faifer); „Cuvântul”, București (Șerban Axinte); „Dacia literară”, Iași (Dan Mănuță, Amalia Voicu, Ioana Repciuc); „Datina”, Constanța (Ioana Repciuc, Adina Hulubaș); „Mozaicul”, Craiova (Ioana Repciuc); „Euresis”. Cahiers roumains d'études littéraires et culturelles, București (Remus Zăstroiu); „Observator cultural”, București (Șerban Axinte); „Orizont”, Timișoara (Șerban Axinte); „Orizont literar”, București (Dan Mănuță); „Philologica Jassyensia”, Iași (Ofelia Ichim, Ioana Repciuc); „Poezia”, Iași (Dan Mănuță); „Revista română”, Iași (Ioana Repciuc); „România literară”, București (Dan Mănuță, Victor Durnea); „Studii eminescologice”, Cluj-Napoca (Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu); „Transilvania”, Sibiu (Victor Durnea); „Tribuna”, Cluj-Napoca (Șerban Axinte); „Vitriliu”, Bacău (Dan Mănuță) și **din străinătate**: „Estudios Filologicas Alemanas”, Sevilla (Dan Mănuță); „Limba română”, Chișinău (Dan Mănuță).

Contribuții ale cercetătorilor din această secție au apărut, de asemenea, în următoarele culegeri de studii sau volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice etc.: *Diversité culturelle dans la francophonie contemporaine* (Actele

colocviului omonim), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009 (Ofelia Ichim); *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*, Iași, Editura Alfa, 2009 (Ofelia Ichim, Remus Zăstroiu, Adina Hulubaș, Ioana Repciuc); *Text și discurs religios*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009 (Ioana Repciuc); *Perspective contemporane asupra lumii medievale*, nr. 1, 2009, Pitești, Editura Tiparg (Ioana Repciuc).

Activitatea publicistică a unor cercetători ai aceleiași secții s-a concretizat și prin tipărirea unor volume de autor (a), prin colaborarea la diverse volume colective (b), prin editarea de volume (c):

(a)

– Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 780 p; *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, ediția a II-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 578 p.

– Adina Ciubotariu, *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 348 p.

– Victor Durnea, *De la Societatea Scriitorilor Români la Uniunea Scriitorilor din România*, vol. I, Iași, Editura „Convorbiri literare”, 2009, 330 p.

– Florin Faifer, *Incursiuni în istoria teatrului românesc. Regăsiri*, Iași, Editura Universitas XXI, 2008, 272 p.; *Dramaturgi români*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, 214 p.; *Incursiuni în istoria teatrului universal. Theatrum mundi*, Iași, Editura Timpul, 2010, 356 p.

(b)

– Dan Mănuță: *Eugen Simion la 75 de ani*, București, 2008, p. 93–97; *Contemporan cu ei. Fișe de dicționar*, de Constantin Tomșa, Iași, Editura Timpul, 2009, p. 355–357; *Rumänien und Europa*, hg. Maren Huberty und Michèle Mattusch, Berlin, Frank und Timme Verlag, 2009, p. 159–176.

– Remus Zăstroiu: *Iașii. Destin și devenire istorică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 270–310; *Un gazetar unionist. Grigore R. Busuioceanu*, în volumul *Toți în unu. Unirea Principatelor la 150 de ani*, coordonatori: Dumitru Ivănescu și Dumitru Vitcu, Iași, Editura Junimea, 2009, p. 134–149.

– Remus Zăstroiu, [Bibliografia scrierilor lui B. Fundoianu. 1914–1930], în *Bibliographie de l'oeuvre de Benjamin Fondane*, Paris, Non Lieu. Société d'études Benjamin Fondane, 2009, 165 p. (în colaborare cu Eric Freedman).

– *Concepte în mișcare. Studii despre stadiul actual al criticii și istoriei literare românești*, prefață de Dan Mănuță, volum coordonat și îngrijit de Ofelia Ichim și Șerban Axinte, București, Editura Academiei Române, 2010.

(c)

– C. Stere, *Opere. În preajma revoluției*, ediție îngrijită de Victor Durnea, vol. I–II, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Colecția „Opere fundamentale” (coord. Eugen Simion), 2010 (XCVI+1360+1632 pagini).

4. Cercetători din cadrul secțiilor de lingvistică și, respectiv, de istorie literară, etnografie și folclor au participat la simpozioanele și colocviile organizate de Institutul „A. Philippide” și la manifestări științifice desfășurate sub egida altor instituții.

4.1. A devenit de acum tradiție organizarea anuală de către Institutul „A. Philippide” și Asociația Culturală „A. Philippide” a unei manifestări științifice internaționale dedicate limbii și literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât și larg culturală. Astfel, în perioada 5–7 noiembrie 2009 s-au desfășurat la Iași lucrările Simpozionului internațional *Diaspora culturală românească: paradigme lingvistice, literare și etnofolclorice*, iar între 22 și 24 septembrie 2010 a avut loc Simpozionul internațional *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*; comunicările susținute la cele două simpozioane au fost reunite în două volume, unul deja publicat, la Editura Alfa (vezi *supra*, 2.2), iar al doilea în curs de apariție.

4.2. De asemenea, Institutul „A. Philippide” și Asociația Culturală „A. Philippide” au organizat Simpozionul *Alexandru Philippide – 150 de ani de la naștere* (15 mai 2009), iar în cadrul „Zilelor academice ieșene” (16 septembrie 2010) a avut loc masa rotundă *Dicționarul limbii române – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective*.

Institutul „A. Philippide”, în colaborare cu alte instituții, a organizat și alte manifestări științifice: Simpozionul *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Philippide* (pe 3 octombrie 2009, la Bârlad), Seminarul interdisciplinar de studii biblice *Explorări în tradiția biblică românească* (11–14 februarie 2010), Simpozionul național *Tudor Arghezi – Mihail Sadoveanu: 130 de ani de la naștere* (14 mai 2010), Colocviul anual *Literatura și politicul*, al Asociației de Literatură Generală și Comparată din România (9–10 iulie 2010), Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană* (28 – 29 octombrie 2010) (cf. *infra*, 4.3).

4.3. Lingviștii din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie au susținut numeroase comunicări la simpozioane, congrese, conferințe, ateliere, dezbateri de profil, **din țară**:

– Congresul internațional de istorie a presei *180 de ani de presă românească (1829–2009)*, Iași, 2–4 aprilie 2009, organizatori: Universitatea „Petre Andrei” și Asociația Română de Istorie a Presei (Stelian Dumistrăcel);

– Conferința internațională *Paradigma discursului ideologic*, Galați, 29–30 aprilie 2009, organizator: Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Gabriela Haja, Ana-Maria Prisacaru);

- *Zilele academice ieșene*, organizate de Filiala din Iași a Academiei Române, 17 septembrie 2009 (Eugen Munteanu);
- Conferința internațională *Lexic comun – lexic specializat*, ediția a II-a, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, 17–18 septembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel);
- Le Congrès international de linguistique intégrale *Coseriu – perspectives contemporaines*, deuxième édition, Cluj-Napoca, 23–25 septembre 2009 (Dinu Moscal);
- Simpozionul *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Philippide*, Bârlad, 3 octombrie 2009 (Stelian Dumistrăcel, Carmen-Gabriela Pamfil);
- Simpozionul internațional *Romanisierung. Theorie und Praxis eines Forschungskonzepts* (Internationale Tagung im Rahmen der Universitätspartnerschaft Konstanz – Iași), organizat de Institutul de Arheologie din Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și Universität Konstanz, Iași, 4–7 octombrie 2009 (Luminița Botoșineanu);
- Al III-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, București, 20–21 noiembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel);
- Al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română [de la Universitatea București], 4–5 decembrie 2009 (Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu);
- Seminarul interdisciplinar *Explorări în tradiția biblică românească*, Iași, 11–14 februarie 2010 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Eugen Munteanu);
- Conferința *Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române*, organizată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, prin Facultatea de Informatică și Academia Română, prin Institutul de Cercetări în Inteligență Artificială, București și Institutul de Informatică Teoretică, Iași, împreună cu Muzeul Național al Literaturii Române, desfășurată la Muzeul Național al Literaturii Române, București, 6–7 mai 2010 (Elena Dănilă, Gabriela Haja);
- Simpozionul *Muzeul Limbii Române – 90 de ani*, organizat de Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, în cadrul „Zilelor academice clujene”, 2–3 iunie 2010 (Gabriela Haja);
- *Dicționarul academic al limbii române (DLR) – finalizat. Tradiție, deziderate, perspective*, Academia Română – Filiala Iași, 16 septembrie 2010 (Elena Dănilă, Cristina Florescu, Eugen Munteanu, Carmen-Gabriela Pamfil);
- Colocviul internațional *Le metamorfosi dell'humanitas nell'Europa della migrazione: tra letteratura, medicina e società*, organizat, la Roma, în perioada 20–21 septembrie 2010, de Institutul Național pentru Promovarea Sănătății în Cadrul Populației Imigrante (INMP), în colaborare cu Centrul Cultural Italian al Universității din Innsbruck și cu Universitatea din București (Florin-Teodor Olariu);

– Simpozionul internațional *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, Iași, 22–24 septembrie 2010 (Daniela Butnaru, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Ana-Maria Prisacaru);

– Conferința internațională *The Limits of the Knowledge Society*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”, Iași, 6–9 octombrie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

– Conferința internațională *Cultural Diversity through Language and Communication*, Bacău, 8–9 octombrie 2010 (Stelian Dumistrăcel);

– The International Conference *Innovation and development in the Doctoral Programs for Adapting the Scientific Research to the Knowledge Society Needs*, din cadrul proiectului Universității „Alexandru Ioan Cuza” intitulat: „Operational Sector Program Developing Human Resource 2007 – 2013, Priority 1”, Iași, 22–23 octombrie 2010 (Stelian Dumistrăcel);

– Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, Iași, 28–29 octombrie 2010 (Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Eugen Munteanu);

– Al IV-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, 5–6 noiembrie 2010 (Marius Clim, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel);

– Conferința internațională *The Limits of the Knowledge Society*, Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”, Iași, 6–9 octombrie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

– Al 10-lea Colocviu internațional al Catedrei de limba română [de la Universitatea București], *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*, București, 3–4 decembrie 2010 (Marius Clim, Elena Dănilă, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Doina Hreapcă, Eugen Munteanu);

– Conferința internațională *Knowledge and Action*, Baia Mare, 9–12 decembrie 2010 (Florin-Teodor Olariu).

și din străinătate:

– 2e *Assises européennes du plurilinguisme*, Berlin, 18–19 iunie 2009, organizator: Observatorul European al Plurilingvismului (Florin-Teodor Olariu);

– Sesiunea *Bible in Eastern and Oriental Orthodox Traditions International Meeting 2009 Celebrating the Centenary of Pontifical Biblical Institute*, organizată de Society of Biblical Literature, la Pontifical Gregorian University, Roma, 30 iunie–4 iulie 2009 (Veronica Olariu);

– Al patrulea Seminar despre Limbaj și Migrație, organizat de Asociația Internațională de Lingvistică Aplicată (AILA), Fribourg, Elveția, 28–29 ianuarie 2010 (Florin-Teodor Olariu);

- Congresso Internazionale *La tradizione biblica romena in contesto europeo*, Veneția, 22–23 aprilie 2010 (Eugen Munteanu);
- Romanistisches Kolloquium XXV *Südosteuropäische Romania: Siedlungs-/Migrationsgeschichte und Sprachtypologie*, Viena, 30 aprilie 2010 (Eugen Munteanu);
- Al XV-lea Colocviu internațional de onomastică, Aix-en-Provence, 9–11 iunie 2010 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru);
- XII Kongress der Internationaler Vereinigung für Germanistik, 30 iulie–7 august 2010, Varșovia (Vlad Cojocaru);
- Al XX-lea Congres IOSOT (International Organization for the Study of the Old Testament), Universitatea din Helsinki, Finlanda, 1–6 august 2010 (Veronica Olariu);
- *Home, Migration and the City: New Narratives, New Methodologies*, manifestare organizată de European Science Foundation, în colaborare cu Universitatea din Linköping, Suedia, 6–10 august 2010 (Florin-Teodor Olariu);
- Al XXVI-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, Valencia, 6–11 septembrie 2010 (Luminița Botoșineanu, Marius Clim, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Dinu Moscal, Eugen Munteanu, Florin Olariu).

4.4. Cercetătorii din departamentele de istorie literară și de etnografie și folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară:

- Conferința națională *Nevoia de sacru în societatea contemporană*, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, 19–20 septembrie 2009 (Ioana Repciuc);
- Simpozionul *150 de ani de la nașterea lui Alexandru Philippide*, Bârlad, 3 octombrie 2009 (Remus Zăstroiu);
- Al III-lea Simpozion internațional de lingvistică, organizat de Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan–Al. Rosetti”, București, 20–21 noiembrie 2009 (Ioana Repciuc);
- Simpozionul *Mihail Sadoveanu în viziunea criticilor literari*, Pașcani, 26 noiembrie 2009 (Dan Mănuță);
- Simpozionul *Centenarul nașterii lui Ion D. Lăudat*, organizat de Catedra de literatură română „G. Ibrăileanu” a Facultății de Litere, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, 5 decembrie 2009 (Dan Mănuță);
- Conferința internațională *Perspectives contemporaines sur le monde médiéval*, organizată de Universitatea din Pitești și Agence Universitaire de la Francophonie, Pitești, 4–6 decembrie 2009 (Ioana Repciuc);
- Simpozionul internațional *Arhiva de Folclor a Academiei Române: 1930–2010. 80 de ani în serviciul etnologiei românești și europene*, 2–6 iunie 2010 (Ion H. Ciubotaru);
- Colocviul internațional *Charms, charmers and charming*, organizat de Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” și Institutul de Etnografie și

Folclor „Constantin Brăiloiu” ale Academiei Române împreună cu *Committee on Charms, Charmers and Charming* (International Society Folk Narrative Research), 24–25 iunie 2010 (Ioana Repciuc);

– Colocviul anual cu tema *Literatura și politicul*, al Asociației de Literatură Generală și Comparată din România, Iași, 9–10 iulie 2010 (Șerban Axinte);

– Simpozionul *Cultură și identitate românească. Tendințe actuale și reflectarea lor în diaspora*, Iași, 22–24 septembrie 2010 (Adina Hulubaș, Ioana Repciuc);

– Colocviile *George Coșbuc*, organizate de Uniunea Scriitorilor din România și Centrul pentru cultură al județului Bistrița-Năsăud, Bistrița, 15–16 octombrie 2010 (Stănuța Crețu);

– Conferința națională *Științe, tehnologii și arte tradiționale*, Sibiu, 13–16 octombrie 2010 (Ion H. Ciubotaru, Ioana Repciuc, Adina Hulubaș);

– Simpozionul național *100 de ani de la moartea lui Eugeniu Carada*, organizat de Banca Națională a României, București, 28 octombrie 2010 (Remus Zăstroiu);

– Simpozionul național *Explorări în tradiția biblică românească și europeană*, Iași, 28–29 octombrie 2010 (Ioana Repciuc);

– Simpozionul internațional *Românii din afara granițelor țării*, ediția a XII-a, Iași-Chișinău, 11–14 noiembrie 2010 (Victor Durnea, Adina Hulubaș, Ioana Repciuc);

– Simpozionul *G.T. Kirileanu – 50 de ani de la moarte*, Piatra-Neamț, 12–14 noiembrie 2010 (Ion H. Ciubotaru).

5. Au condus teze de doctorat, finalizate în această perioadă (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași):

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel: *Frazeologia românească privitoare la alimentația omului*, doctorand Petronela Găbureanu, căsătorită Savin (27 iunie 2009); *Analogia – factor de organizare lexico-gramaticală. Cu privire la limba română*, doctorand Ionel Apostolatu (12 noiembrie 2009); *«Discursul repetat» în publicistica românească și italiană. Studiu comparativ*, doctorand Harieta Topoliceanu (18 iunie 2010);

– Prof. univ. dr. Florin Faifer: *Personaje feminine în comediile lui I.L. Caragiale*, doctorand Raluca Zaharia (Universitatea de Arte „G. Enescu”, Iași, 31 martie 2010); *La limita cuvântului. Despre cuvântul poetic în teatru*, doctorand Dumitriana Condurache (Universitatea de Arte „G. Enescu”, Iași, 6 mai 2010); *Sensuri ale ființei în dramele lui Lucian Blaga și Camil Petrescu*, doctorand Lavinia Ungureanu (Universitatea de Arte „G. Enescu”, Iași, 17 decembrie 2010);

– Prof. univ. dr. Dan Mănuță: *Straniu, fantastic, fabulos în literatura română (a doua jumătate a secolului al XX-lea)*, doctorand Marius-Gabriel Iacob (19 septembrie 2009); *Nicolae Gane. Studiu monografic*, doctorand Geta Cruceanu, căsătorită Moroșan (19 septembrie 2009); *Ipostaze ale personajului în proza*

interbelică românească, doctorand Olguța Irinel Stejar, căsătorită Bahu (12 decembrie 2009); *Alegorie și simbol în romanul românesc din perioada comunismului*, doctorand Mihai Ardei (12 decembrie 2009); *Teorii ale romanului în literatura română*, doctorand Șerban Octavian Axinte (23 ianuarie 2010); *Universuri mitice în romanul românesc*, doctorand Daniela Boclincă, căsătorită Păduraru (9 iunie 2010);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Poezia lui Mihai Ursachi. Studiu asupra limbii*, doctorand Gabriela Berteșteanu, căsătorită Ciubotaru (30 octombrie 2009); *Limbajul poetic barbian*, doctorand Mirela Pustiu (31 octombrie 2009); *Câmpul semantic al gradelor de rudenie în limba română*, doctorand Alina Bursuc (4 noiembrie 2009); *Stilistica și poetica basmului popular românesc*, doctorand Elena Zaharia (5 noiembrie 2009); *Unitățile frazeologice. Abordare contrastivă franco-română. Aplicații pe corpus paralel*, doctorand Maria Husarciuc (12 decembrie 2009; co-îndrumător științific prof. univ. dr. Dan Cristea); *Șapte taine a besearecii (Iași, 1644). Ediție critică și studiu filologico-lingvistic*, doctorand Iulia Mazilu (15 decembrie 2009); *Teologia dogmatică și moralicească despre Taina Evharistiei de Samuil Micu, Blaj, 1802. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic*, doctorand Lucia Cîmpeanu (18 decembrie 2009); *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, doctorand Dinu Moscal (10 aprilie 2010); *Adaptarea în limba română a neologismelor latino-romanice*, doctorand Delia Geanina Tiron (19 iunie 2010); *Neologismul în lexicografia românească*, doctorand Marius-Radu Clim (25 septembrie 2010); *Interferențe stilistice din perspectiva funcțiilor limbajului în reportajul publicistic scris*, doctorand Marius-Adrian Hazaparu (30 octombrie 2010); *Toponimia din bazinul hidrografic al Neamțului*, doctorand Daniela Butnaru (27 noiembrie 2010); *Poetica descântecului românesc*, doctorand Ioana Repciuc (9 decembrie 2010); *Poetica imaginii în creația populară din Bucovina*, doctorand Luminița Țăran (18 decembrie 2010).

Au făcut parte din comisii pentru susținerea unor teze de doctorat (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași):

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel: *Ilocuționar și perlocuționar în discursul juridic în română, franceză și engleză*, doctorand Dorina-Margareta Gaftoniuc (4 iunie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc); *Câmpul lexical-semantic al numelor de rudenie în limba română*, doctorand Alina-Mihaela Bursuc (5 noiembrie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Eugen Munteanu); *Unitățile frazeologice. Abordare contrastivă franco-română. Aplicații pe corpus paralel*, doctorand Maria Husarciuc (12 decembrie 2009; îndrumători științifici prof. univ. dr. Eugen Munteanu și prof. univ. dr. Dan Cristea); *Frazeologie româno-rusă. Studiu comparativ asupra câmpului semantic „om”*, doctorand Elena

Mocanu, căsătorită Lăcustă (18 decembrie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc); *Interferențe stilistice din perspectiva funcțiilor limbajului în reportajul publicistic scris*, doctorand Marius-Adrian Hazaparu (30 octombrie 2010, îndrumător științific prof. univ. dr. Eugen Munteanu);

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Analogia — factor de organizare lexicogramaticală. Cu privire la limba română*, doctorand Ionel Apostolatu (12 noiembrie 2009);

– CS I dr. Cristina Florescu: *Frazeologia românească privitoare la alimentația omului*, doctorand Petronela Găbureanu (27 iunie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel); *Strategii de persuadare a receptorului în stilul publicistic (la nivelul structurii sintactice a enunțului)*, doctorand Delia-Maria Moise (26 iunie 2010; îndrumător științific prof. univ. dr. Ioan Lobiuc);

– CS I dr. Gabriela Haja: *Didascaliiile în teatrul francez și românesc din perioada interbelică*, doctorand Maria-Andreea Abaza (14 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Sorina Bălănescu); *«Discursul repetat» în publicistica românească și italiană. Studiu comparativ*, doctorand Harieta Topoliceanu (18 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Slian Dumistrăcel); *Adaptarea în limba română a neologismelor latino-romanice*, doctorand Delia Geanina Tiron (19 iunie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel); *Neologismul în lexicografia românească*, doctorand Marius-Radu Clim (25 septembrie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Eugen Munteanu); *Naturaletăa limbajului artificial – studiu despre traducerea automată a GV*, doctorand Nadia-Luiza Dincă (Huțuliac) (3 decembrie 2010; îndrumător prof. univ. dr. Dan Tufiș, m.c. al Academiei Române);

– CS I dr. Remus Zăstroiu: *Teorii ale romanului în literatura română*, doctorand Șerban Octavian Axinte (23 ianuarie 2010; îndrumător științific prof. univ. dr. Dan Mănuță); *Mircea Cărtărescu. Universul motivelor obsedante*, doctorand Călin-Horia Bârleanu (Universitatea „Ovidius”, Constanța, 8 februarie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Dumitru Tiutiuca); *Ipostaze ale personajului în proza interbelică românească*, doctorand Olguța Irinel Stejar, căsătorită Bahu (12 decembrie 2009; îndrumător științific prof. univ. dr. Dan Mănuță); *Mateiu Caragiale – Barocul levantin*, doctorand Emilia Chiriță (15 mai 2010; îndrumător științific prof. univ. dr. Lăcrămioara Petrescu).

6. Activitatea cercetătorilor de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale și științifice din țară și străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică și istorie literară” se află în relații de schimb internațional cu 21 de reviste și cu instituții științifice din 23 de țări din Europa, America de Nord și America de Sud.

6.2. Cercetătorii Institutului au participat la diverse evenimente științifice și culturale și au colaborat cu instituții din țară și străinătate:

– Drd. Marius-Radu Clim a participat, în perioada 20–27 mai 2010, la întâlnirea *European Leadership Forum 2010*, la Eger, în Ungaria.

– În această perioadă, dr. Stelian Dumistrăcel a fost invitat la o serie de emisiuni matinale de cultivare a limbii ale canalului TeleM (Iași); în 8 iunie 2009 a susținut la canalul Iași TV Life un interviu cu tema *Sloganul în campania electorală*; a susținut o rubrică săptămânală de cultivare a limbii intitulată „Din vorbă în vorbă”, la TVR Iași, între 7 iulie și 22 septembrie, 9 octombrie și 18 decembrie 2009, 8–26 martie 2010, 2 aprilie–28 mai 2010; „Nimic nu se compară cu plăcerea citirii unei cărți”, astfel s-a intitulat interviul cu prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, realizat de Oana Nistor, în „Ziarul Lumina”, 18 iunie 2010, p. 13; prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel a participat la manifestarea științifică din ciclul „Alumni Treffen” organizată de Deutscher Akademischer Austausch Dienst (DAAD) la București, în perioada 24–26 septembrie 2010.

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel și CS I dr. Remus Zăstroiu au participat pe data de 12 iunie 2010 la emisiunea, realizată de TVR Iași, consacrată dimensiunii culturale a Universității din Iași până la cel de al doilea război mondial (din cadrul ciclului „Alma Mater Iassiensis”, realizat de prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, dedicat sărbătoririi a *150 de ani de existență modernă a Universității „Alexandru Ioan Cuza”*).

– Dr. Gabriela Haja a organizat și condus, în 9 octombrie 2009, atelierul internațional cu tema *Oral and fairytale traditions in our countries*, din cadrul proiectului internațional *Thalassa of Myths*, coordonat de Nikolas Kamtsis de la Center of Higher Education in Theatre Studies, Atena, Grecia; parteneri: European Education and Culture Centre „Artemis”, Pro Rodopi Foundation, Teatro Iverso.

– Dr. Gabriela Haja a ținut, în 21 aprilie 2010, o alocuțiune în Aula Academiei Române din București, cu prilejul festivităților organizate la încheierea primei ediții a *Dicționarului limbii române*, lucrare prioritară și fundamentală patronată de Academia Română (textul alocuțiunii a fost publicat în revista „Academica”, anul XX, nr. 3–4; martie–aprilie 2010, p. 17–18; vezi și www.acad.ro/academica2002/rev2010/pag_acad2010_nr233-234.htm);

– Dr. Gabriela Haja și Victoria Zăstroiu au participat la întâlnirea oficială cu M.S. Regele Mihai și Principesa Margareta, prilejuită de finalizarea primei ediții a *Dicționarului limbii române*, lucrare inițiată și susținută financiar până la 1949 de Casa Regală. Întâlnirea a avut loc la Academia Română, București, 10 iunie 2010.

– Directorul Institutului, prof. univ. dr. Eugen Munteanu a susținut conferința cu titlul *Principalele versiuni ale Bibliei în limba română*, în cadrul cursurilor de vară România – limbă și civilizație, Iași, 20 iulie 2010; în cadrul întâlnirii de lucru

(din 15 noiembrie 2010) dintre membrii Cercului profesorilor de limba română din județul Neamț și cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, a susținut prelegerea *Există o tradiție filologică românească?*; de asemenea, a susținut, ca *visiting professor*, mai multe cicluri de conferințe la Institutul de Romanistică al Universității din Viena (în perioadele 12–21 octombrie 2009, 20 noiembrie–6 decembrie 2009; 16–20 decembrie 2009, 17–27 ianuarie 2010, 15–28 martie 2010, 20 aprilie–15 mai 2010, 26 mai–11 iunie 2010). Dr. Eugen Munteanu este membru în următoarele comisii de experți: 2010–2013, expert în cadrul proiectului „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională” (Școala Postdoctorală) și program de burse (CommScie) finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (director de proiect: conf. dr. Dorin Popa) (POSDRU/89/1.5/S/63663). Valoare: 14.864.102,20 lei; 2009–2011, expert în cadrul proiectului „Inovare și dezvoltare în programele doctorale și graduale universitare pentru adaptarea cercetării științifice la nevoile societății cunoașterii”, finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (director de proiect: prof. dr. Gheorghe Iacob).

– Dr. Cristina Florescu a susținut cursul *Roumain. Présentation du domaine et des outils de travaux* în cadrul *École d'été franco-allemande en étymologie romane ATILF*, Nancy, 26–30 iulie, școală de vară organizată și susținută prin proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)* (Première phase: le noyau panroman) (subvenționat ANR și DFG).

– Dr. Ofelia Ichim și dr. Florin Olariu au efectuat un stagiu de documentare, prin schimb interacademic, în perioada 6–12 octombrie 2009, la Institutul de Cercetări Lingvistice din Budapesta pentru pregătirea proiectului *Diaspora românească din Budapesta. O analiză socioculturală*, susținut printr-un acord de colaborare între Institutul din Budapesta și Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași.

– Dr. Ofelia Ichim și dr. Florin-Teodor Olariu au fost invitați la emisiunea *Agenda publică*, la Radio Iași, pe 10 noiembrie 2009, pentru a prezenta diferite aspecte ale activităților științifice care se desfășoară la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

– Drd. Dinu Moscal a obținut o bursă LLP-ERASMUS pentru un stagiu de practică la Universitatea „Friedrich Schiller” din Jena, ca doctorand al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, pentru perioada 1 mai – 1 septembrie 2009; între 1–30 noiembrie 2010, a realizat un stagiu de cercetare la Viena, beneficiind de o bursă a Fundației Familiei Menachem H. Elias.

– Dr. Florin-Teodor Olariu a obținut o bursă de cercetare pentru proiectul postdoctoral cu titlul *Practici, reprezentări și comportament (socio)lingvistic în context minoritar. Strategii euristice și perspective metodologice în analiza*

dimensiunii lingvistice a fenomenului migraționist contemporan, proiect ce se desfășoară în cadrul Școlii Postdoctorale „Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, dezbateri perspective”, beneficiind de cofinanțare din partea Uniunii Europene și a Guvernului României, din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, ID 56815 (perioada bursei: 1 iunie 2010 – 31 martie 2011).

– Dr. Veronica Olariu a obținut o bursă de studiu de două săptămâni, în luna iulie, oferită de Societatea de Literatură Biblică (<http://www.sbl-site.org/default.aspx>).

– Drd. Ioana Repciuc a efectuat un stagiu de documentare la Universitatea „Friederich Schiller”, Jena (Germania), în perioada 1 mai – 1 august 2010.

– În data de 15 noiembrie 2010 a avut loc, la sediul Institutului, o întâlnire de lucru între membrii Cercului profesorilor de limba română din județul Neamț și cercetătorii Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, sub titlul *Cercetarea filologică academică și învățământul*. În cadrul acestei întâlniri au fost prezentate de către șefii de departamente proiectele prioritare ale Academiei Române: *Dicționarul limbii române* (DLR), *Dicționarul general al literaturii române* (DGLR), *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (NALR-Mold. Bucov.), *Tezaurul toponimic al Moldovei și Bucovinei, Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB).

7. În perioada 2009–2010, au vizitat Institutul personalități, reputați profesori de la diferite universități din străinătate, specialiști în diverse domenii umaniste, având astfel loc fructuoase schimburi de experiență.

7.1. În data de 4 martie 2010, am primit vizita Alteței Sale Regale Principele Radu al României, reprezentând Casa Regală a României, care a donat Filialei Iași a Academiei Române *Casa Asachi*, clădirea în care își desfășoară activitatea și Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

7.2. În lunile aprilie și mai 2010, cercetătorii de la Institutul „A. Philippide” s-au întâlnit și au purtat discuții cu prof. univ. dr. Michael Metzeltin, director la Institut für Romanistik, Universitatea din Viena (Austria) (9 aprilie 2010) și prof. univ. dr. Anton Soare, Département des littératures de langue française, Université de Montréal (Canada) (15 mai 2010).

În perioada 20 – 28 septembrie 2010, dna CS I dr. Anna Borbély de la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei de Științe a Ungariei s-a aflat în schimb interacademic la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.

7.3. Cu prilejul simpozioanelor internaționale menționate anterior (vezi *supra*, 4.1), Institutul a primit, în 2009 și 2010, vizita următorilor profesori și cercetători: Radu Cinpoș (Anglia), Thede Kahl (Austria), Raluca Nagy (Belgia), Meda Gabriela Gautschi, Mihaela Nedelcu (Elveția), Marina Dumitriu, Christian Tremblay, Alain Vuillemin (Franța), Iolanda Sterpu (România/ Franța), Julia Richter (Germania), Raluca Lazarovici, Nicoleta Neșu (Italia), Nicoleta Neșu (România/Italia), Maria Abramciuc, Ana Bantș, Violina Galaicu, Aliona Grati, Inga

Druță, Dumitru Olărescu, Elena Prus, Maria Șlehtițchi, Violeta Tipa (Republica Moldova), Lucian Vasile Bâgiu (Norvegia/România), Joanna Porawska (Polonia), Mirjana Corkovic, Carmen Dărăbuș (Serbia), Nicolae Stanciu (Slovenia), Diego Muñoz Carrobles, Cristian Linares, Ofelia Mariana Uță (Spania), Sanda Golopenția (SUA), Sergii Luchkanyin (Ucraina), Ana Borbély (Ungaria).

8. Activitatea de colaborare dintre Asociația Culturală „A. Philippide” și Institutul de Filologie Română „A. Philippide”

8.1. În perioada 2009–2010, a continuat ciclul de conferințe „Filologia ieșeană – tradiție și perspective europene”, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide”, în cadrul căruia au avut loc următoarele prelegeri:

– Mioara Dragomir, *Nicolae Milescu Spătarul – o sinteză între Orient și Occident* – Peregrin în țara sa (ședința din 15 decembrie 2009); în aceeași ședință, Gabriela Haja a prezentat volumul *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII, Regum I, Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 560 p.

– Șerban Axinte, *Două romane anonime din secolul al XIX-lea. Aglaia și Catastihul amorului* (ședința din 29 martie 2010); totodată, Ioana Repciuc a prezentat volumul *Charms, Charmers and Charming. International Research on Verbal Magic*, edited by Jonathan Roper, Palgrave Macmillan, 2009.

– Prof. univ. dr. Mihai Dinu Gheorghiu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași/ Centre de Sociologie Européenne, Paris), *Unele probleme actuale ale sociologiei literaturii în România* (ședința din 19 aprilie 2010); cu aceeași ocazie, Elena Dănilă a prezentat volumul *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, de Constantin Frâncu, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2009, 566 p.

– Prof. univ. dr. Anton Soare (Département des littératures de langue française, Université de Montréal, Canada), *Des classiques français au romantisme: des éléments pour une histoire de la métaphore* (ședința din 15 iunie 2010); tot acum, Șerban Axinte a prezentat volumul *G. Călinescu. A cincea esență*, de Andrei Terian, București, Cartea Românească, 2009, 768 p.

– Dragoș Moldovanu a făcut o expunere privind activitatea efectuată în cadrul grantului *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, iar Ofelia Ichim și Florin-Teodor Olariu au prezentat proiectul *Diaspora românească din Budapesta (1989–2010). O analiză socioculturală* (ședința din 25 noiembrie 2010);

– CS I dr. Alexander Rubel, *„Der Deutsche in Transnistrien” (Odessa) – un ziar aflat între propaganda nazistă și căutarea unei identități germane*, iar prof. univ. dr. Eugen Munteanu a prezentat *Cercetări recente asupra tradiției biblice spaniole* (ședința din 16 decembrie 2010);

8.2. Au fost publicate următoarele tomuri ale revistei „Philologica Jassyensia”, publicație a Asociației Culturale „A. Philippide”, acreditată CNC SIS (categoria B,

cod CNCISIS: 695): anul IV, nr. 2/2008; anul V, nr. 1 (9), 2009; anul V, nr. 2 (10); 2009, anul VI, nr. 1 (11), 2010, anul VI, nr. 2 (12), 2010 (vezi și www.philologica-jassyensia.ro).

9. Activitatea în cadrul Bibliotecii Institutului „A. Philippide”

Cecilia Maticiuc (Holban), bibliotecar principal, a publicat în „Anuar de lingvistică și istorie literară” și „Philologica Jassyensia” recenzii și articole de specialitate și a participat la următoarele manifestări științifice:

– Colocviul Școlii Doctorale de Științe Filologice a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, ediția a II-a, Iași, 19–21 iunie 2009, organizator: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”.

– Seminarul internațional „Zilelor culturii ruse”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 23–28 noiembrie 2010.

10. În această perioadă și-au susținut tezele de doctorat în ședință publică cercetătorii Șerban Axinte, Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Sebastian Drăgulănescu, Dinu Moscal, Ioana-Otilia Repciuc și Cecilia Maticiuc, bibliotecar principal al Institutului.

11. Premii și distincții

– Volumul *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VII. Regum I. Regum II*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, a fost distins cu Premiul de excelență la ediția a XVII-a a Târgului internațional de carte Librex (Iași, 7–9 mai 2009).

– Cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la înființarea Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București al Academiei Române, în sesiunea omagială dedicată acestui eveniment, a fost conferită „Diploma de onoare” a Institutului profesorilor Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel și N.A. Ursu.

– În data de 16 decembrie, a avut loc ceremonia de decernare a premiilor Academiei Române pentru anul 2008, precum și a distincțiilor acordate de Președinția României pentru anul 2010. Li s-a acordat Premiul *Timotei Cipariu*, pentru *Dicționarul limbii române (DLR), litera L*, la propunerea Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, referent acad. Marius Sala, următorilor autori: Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Doina Cobeț, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Corneliu Morariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu. De asemenea, au fost distinși cu Ordinul *Meritul Cultural în grad de Cavaler*, pentru activitatea de cercetare încununată de finalizarea *Dicționarului limbii române*, următorii cercetători: Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu.

12. Pentru realizarea arhivei electronice a revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară” au fost scanate tomurile din perioada 1964–2008, în cadrul

proiectului *eDTLR – Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (finanțat prin CNMP, 2007 – 2010) și ulterior în cadrul proiectului *CLRE. Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens* (finanțat prin CNCSIS, 2010–2013). De asemenea, s-a scanat revista „Studii și cercetări științifice” – Filologie, Iași, apărută între anii 1950 și 1963, care a precedat, ca periodic al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, publicația „Anuar de lingvistică și istorie literară”.

13. Organizatorice

Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost numit director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, la data de 8 octombrie 2009, prin decizia nr. 6598, din 5 noiembrie 2009, a Președintelui Academiei Române, emisă pe baza confirmării Prezidiului Academiei Române, cu nr. 4495 din 20.10.2009.

CS I dr. Gabriela Haja a fost numită secretar științific cu delegație al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, la data de 15 februarie 2010, în urma propunerii consiliului științific al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, aprobată de conducerea Filialei din Iași a Academiei Române.

În data de 11 octombrie 2010, în Adunarea Generală a cercetătorilor Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, statutar constituită, a fost definitivată componența Consiliului Științific, prin votarea membrilor aleși ai acestuia. Astfel, din Consiliul Științific al Institutului fac parte următorii cercetători: prof. univ. dr. Eugen Munteanu (Directorul Institutului), CS I dr. Gabriela Haja, CS I dr. Ofelia Ichim, CS I dr. Dragoș Moldovanu, CS II dr. Luminița Botoșineanu, CS III dr. Elena Dănilă, CS III dr. Florin-Teodor Olariu, CS dr. Daniela Butnaru, asist. cercet. dr. Adina Ciubotariu.

Nicoleta Borcea
Daniela Butnaru
Ioana Repciuc

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (2008 – 2010)

A. Cărți

- LEHISTE, ILSE, PIRE TERAS, VALTS ERNŠTREITS, PÄRTEL LIPPUS, KARL PAJUSALU, TUULI TUISK, TIIT-REIN VIITSO, *Livonian prosody*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 255, Helsinki, 2008, 166 p.
- IDSTRÖM, ANNA, *Inarinsaamen käsitemetaforat*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 260, Helsinki, 2010, 276 p.
- RUETER, JACK, *Adnominal Person in the Morphological System of Erzya*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 261, Helsinki, 2010, 236 p.
- YLIKOSKI, JUSSI, *Non-finites in North Saami*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 257, Helsinki, 2009, 224 p.
- *** *Das Papsttum und das vielgestaltige Italien. Hundert Jahre Italia Pontificia*, Herausgegeben von Klaus Herbers und Jochen Johrendt, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 722 p.
- *** *Studien zur Philologie und zur Musikwissenschaft*, Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaft zu Göttingen, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 292 p.
- *** *Wechselseitige Wahrnehmung der Religionen im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Teil I. Konzeptionelle Grundfragen und Fallstudien (Heiden, Barbaren, Juden)*, Walter de Gruyter, Berlin, 2009, 282 p.
- *** *Perspektiven der Modernisierung. Die Pariser Weltausstellung, die Arbeiterbewegung, das koloniale China in europäischen und amerikanischen Kulturzeitschriften um 1900*, Herausgegeben von Ulrich Mölk und Heinrich Detering, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 262 p.
- *** *Das strafende Gesetz im sozialen Rechtsstaat*, Herausgegeben von Eva Schumann, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 218 p.
- *** *Die Grundlagen der slowenischen Kultur*, Herausgegeben von France Bernik und Reinhard Lauer, Walter de Gruyter, Berlin, 2010, 322 p.
- *** *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 258, Helsinki, 2009, 272 p.
- *** *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkikiselle 17. marraskuuta 2010*, Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 259, Helsinki, 2010, 422 p.

B. Reviste

- „Croatica et Slavica Iadertina”, casopis Odjela za kroatistiku i slavistiku, 4, 2008; 5, 2009, Zadar.
- „Edad de oro”, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, Departamento de Filología Española, XXVIII, 2009; XXIX, 2010, Madrid.
- „Journal de la Société Finno-Ougrienne”, 92, 2009, Helsinki.
- „Ladina”. Sfői cultural dai ladins dles Dolomites, XXXIII, 2009; XXXIV, 2010, San Martin de Tor.
- „Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 1–6/2009, Wrocław.

- „Mentalities/ Mentalités”. An interdisciplinary journal/ Un journal interdisciplinaire, XXIII, 1/ 2009, XXIV, 1-2/ 2010, Hamilton, N. Z.
- „Revista de filologia española”, LXXXIX, 1/2009; XC, 1-2/2010, Madrid.
- „Revue de linguistique romane”, 73, 289-290/2009, Strasbourg.
- „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 105, 1/2009; 106, 1-2/2010, Basel.
- „Die Sprache”. Zeitschrift für Sprachwissenschaft, 47, 1-2/2007-2008; 48, 2009, Wien.
- „Südost-Forschungen”. *Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, 67, 2008; 68, 2009, München.
- „Živa Antika. Жива Антика. Antiquité vivante”, 58, 1-2/2008; 59, 1-2/2009, Skopje.

Publicație a Institutului de Filologie Română „A. Philippide” – Filiala Iași a Academiei Române –, „Anuar de lingvistică și istorie literară” continuă revista „Studii și cercetări științifice” – Filologie, Iași, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”. Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 și 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică și B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie și critică literară, folcloristică. „Anuarul” cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note și documente*, *Critică și bibliografie* și o *Cronică* asupra activității departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacției, în două copii, pe o singură față, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoțite de un CD, utilizându-se toate semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Un studiu va avea cel puțin 20 000 de semne (inclusiv spațiile și notele). Notele vor fi așezate la subsolul paginii. Rezumatul, într-o limbă de circulație internațională, va fi așezat după sigle sau bibliografie. Titlul lucrării trebuie, de asemenea, tradus. Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul științific al textelor.

Revista se poate procura contracost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 București, România; Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1968

Activitatea colectivului de cercetători de la Centrul nostru a fost concentrată în vederea îndeplinirii, în primul rînd, a sarcinilor legate de realizarea etapelor prevăzute la lucrările de interes național înscrise în plan: *Dicționarul limbii române*, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei* și *Dicționarul literaturii române*. Pentru *Dicționarul limbii române*, la care colaborează membrii sectorului de lexicologie și lexicografie, s-a început redactarea articolelor de la litera E (la care lucrează un colectiv compus din cercetătorii Zamfira Mihail, Victoria Zăstroiu, Maria Deutsch și Eugenia Dima) și a fost continuată operația de revizuire a articolelor de la litera Ș (efectuată de Corneliu Morariu și Doina Cobet). Un membru al Centrului nostru (N. A. Ursu) a participat la revizuirea etimologiei neologismelor din porțiunile de *Dicționar* pregătite pentru tipar (de la litera N).

Pentru *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, parte a NALR, lucrare la care sectorul de dialectologie colaborează cu catedra de limba română de la Facultatea de filologie din Iași, s-au efectuat anchete definitive în 25 de puncte, situate în zonele care revin cercetătorilor de la Centru. Au mai fost făcute 25 de anchete de probă, urmărindu-se elucidarea unor probleme de fonetică a graiurilor din Moldova și stabilirea unor zone în care urmează să se efectueze cercetări dialectale și toponimice cu caracter monografic. Prin aceste anchete de probă s-a urmărit încheierea fazei de pregătire a tuturor anchetatorilor și instruirea pentru transcrierea textelor. Pe măsură ce s-a obținut dotarea cu aparatura necesară, au fost înregistrate și texte pe bandă de magnetofon și s-au făcut fotografiile cerute de chestionarul NALR. Sub îndrumarea șefului de sector, prof. V. Arvinte, au făcut anchete Stelian Dumistrăcel, Ion Nulă, Ion Florea și Doina Hreapcă.

Pentru *Dicționarul literaturii române*, volumul I (de la origini pînă la 1900), s-a lucrat la despuirerea bibliografiei de bază și la alcătuirea fișierului care cuprinde deocamdată aproximativ 35.000 de fișe. A fost, de asemenea, alcătuită lista articolelor care vor figura în dicționar și s-au elaborat normele de lucru pe baza cărora s-a trecut la redactarea provizorie a primelor articole. Ele sînt consacrate unor scriitori, de valori diferite, cronicari, traducători, editori, ș.a., unor periodice, societăți, curente. În alte articole sînt prezentate opere literare, specii folclorice și opere aparținînd literaturii populare. Aceste articole vor fi cuprinse în Prospectul Dicționarului, de aproximativ 100 de pagini dactilografiate, care, la începutul anului viitor, va fi supus unei discuții publice, cu scopul de a obține sugestia pentru îmbunătățirea profilului și a modului de elaborare a acestei importante lucrări, destinate atât specialiștilor cît și publicului larg. La acest Dicționar lucrează, sub conducerea prof. N.I. Popa, șeful secției de istorie literară și folclor, Ion Lăzărescu, șef de sector,

Al. Teodorescu, V. Adăscăliței, Dan Mănuță, Leon Volovici, Remus Zăstroiu, Gabriela Drăgoi, Stănuța Crețu, Florin Faifer, Lucia Hopu, Ion Ciubotaru, Constanța Huiban și Lucia Cireș. Revizia lucrării este asigurată de Leon Volovici, secretarul științific al comitetului de redacție, și de C. Morariu. În activitatea de proiectare și în coordonarea lucrărilor, colectivul a primit un sprijin susținut din partea tov. N.A. Ursu, directorul Centrului.

În afară de aceste lucrări, cercetătorii din cele patru sectoare ale Centrului au lucrat la o serie de alte teme. La sectorul de lexicologie și lexicografie, în cadrul colaborării la *Dicționarul etimologic al limbii române*, tov. N. A. Ursu a redactat articolele consacrate mai multor neologisme de la literele B și C, repartizate de colectivul de elaborare a lucrării. La tema *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860* s-a lucrat la îmbogățirea și reorganizarea fișierului (N. A. Ursu și Despina Ursu), urmînd ca în 1969 să înceapă redactarea monografiei respective. În cadrul sectorului de dialectologie s-au efectuat cercetări privind graiurile de tip ardelenesc nordic din centrul Moldovei (V. Arvinte), evoluția graiurilor populare românești sub influența limbii literare (St. Dumistrăcel), terminologia viticolă și pomicolă în regiunea Iași (I. Nuță) și terminologia meseriilor în mediul rural în Moldova (I. Florea). De asemenea, s-au efectuat anchete pe teren în vederea punerii la punct a metodei de lucru și a început adunarea materialului pentru realizarea unor studii monografice privitoare la toponimia Moldovei (Dragoș Moldovanu), care vor precede Dicționarul toponimic al Moldovei și Bucovinei.

Cercetările asupra vieții și operei lui N. Cane (R. Zăstroiu) și asupra stilului lui M. Sadoveanu (F. Faifer), din planul de cercetare al sectorului de istorie literară, se înscriu în preocuparea de valorificare a moștenirii literare românești. În cadrul temei *Cercetări folclorice în Moldova și Bucovina*, membrii sectorului de folclor au lucrat la alcătuirea bibliografiei folclorului românesc și au efectuat mai multe anchete pe teren, pentru pregătirea echipei de anchetatori care vor întreprinde, în anii viitori, unele cercetări sistematice în Moldova și Bucovina. Trebuie menționată ca pozitivă colaborarea dintre cercetătorii de la sectorul de dialectologie cu cei de la folclor.

*

Ședințele publice de comunicări științifice organizate și în cursul acestui an în cadrul Centrului au avut drept scop, în primul rînd, să supună discuției unele rezultate ale cercetărilor efectuate de colaboratorii Centrului. În al doilea rînd, s-a urmărit lărgirea acestei activități, prin antrenarea cadrelor didactice de la Facultatea de filologie, a unor profesori secundari și a altor specialiști, pentru ca aceste ședințe să devină un mijloc de schimb de opinii între toți cercetătorii din Iași din domeniul lingvisticii, al istoriei literare și al folcloristicii. Acest deziderat este pe cale de realizare. În ședințele de anul acesta au fost prezentate următoarele comunicări: I. Lăzărescu, *N. Iorga istoric literar*; N. A. Ursu, *O disertație necunoscută, de la 1822, asupra limbii române literare*; V. Adăscăliței și I. Ciubotaru, *Varietatea și răspîndirea teatrului folcloric în județele Iași și Vaslui*; Al. Teodorescu, *Critica literară românească între 1880—1900*; St. Dumistrăcel, *Condițiile influenței limbii literare asupra graiurilor populare românești*; N. I. Popa, *În jurul problemelor de metodologie a literaturii comparate*; V. Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*; L. Volovici, „Adversarii” Junimii; N. A. Ursu, *Un manuscris necunoscut din care a extras Eminescu mai multe „cîntece de hme”*; C. Hrițcu, *Mejodii moldovenești necunoscute din prima jumătate a secolului trecut* (în completare la comunicarea precedentă); Dan Mănuță, *Leopardi și Eminescu*; Despina Ursu, *Adaptarea adjectivelor neologice în limba română literară din perioada 1760—1860*; Florin Faifer, *Expresia dramatică a operei lui Mihail Sadoveanu*; D. Irimia, *Stilistica și problemele studierii limbajului poetic românesc*.

În ședințele de comunicări au fost prezentate și numeroase lucrări de specialitate: G. Reichenkron, *Das Dakische, Rekonstruiert aus dem Rumänischen*, Wiesbaden, 1967; K.-H. Schroeder, *Einführung in das Studium des Rumänischen*, Berlin,

1967 (V. Arvinte); R. Wellek, A. Warren, *Teoria literaturii*, București, 1967 (Gabriela Drăgoi); B. Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1967 (I. Florea); *Dictionnaire de littérature contemporaine*, Paris, 1967 (L. Volovici); K. Krowlow, *Aspekte der modernen deutschen Lyrik*, München, 1965, K.-H. Krummacker, „Das als ob“ in der Lyrik, Köln, 1965, F. Kemp, *Dichtung als Sprache*, München, 1965 (H. H. Fassel); *Enciclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton, 1965 (Dan Mănuță); Ion Negoitescu, *Poezia lui Eminescu*, București, 1968 (Al. Teodorescu); Virgil Nemoianu, *Structuralismul*, București, 1967 (Maria Deutsch); Ovidiu Birlea, *Poveștile lui Creangă*, București, 1967 (Lucia Hopu).

Rezultatele cercetărilor întreprinse au fost valorificate parțial prin publicarea lor în „Anuarul” Centrului, în alte publicații de specialitate din țară și străinătate, precum și în diverse reviste de cultură. În afară de studiile, articolele și recenziile publicate în volumul de față al „Anuarului”, mai consemnăm următoarele: N. I. Popa, C. Negruzzi („Revista de istorie și teorie literară”, 4/1968), *Aspectele particulare ale simbolismului românesc* (în vol. *Studii de literatură comparată*, publicat la Editura Academiei, 1968; versiunea franceză în *Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature comparée*), *Literatura actuală și cercetarea academică* („Cronica”, iulie 1968); N. A. Ursu, *O scrisoare necunoscută a lui Ion Budai-Deleanu către mitropolitul Moldovei* („Cronica”, 15/1968), *Un manuscris necunoscut din care a extras Eminescu mai multe „cîntece de lume”* (LR, 6/1968); V. Arvinte, *Zu den altgermanischen Wörtern im Rumänischen* (în vol. *Vermischte Beiträge*, Heidelberg, 1968), *Deutsche-rumänische Sprachbeziehungen* („Romanische Forschungen”, 2—3/1968), *Die Westgrenze des Entstehungsgebietes der rumänischen Sprache* („Zeitschrift für Balkanologie”, 1/1968), *Conceptia lui Sextil Pușcariu cu privire la formarea limbii și poporului român* („Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” din Iași”, 2/1968); Al. Teodorescu, *Cercetarea academică și actualitatea literară* („Cronica”, 31/1968); Stelian Dumitrăcel, *Din terminologia pămîntului în graiurile din Moldova* („Cercetări de lingvistică”, 2/1968); Dan Mănuță, *Cercetarea academică și actualitatea literară* („Cronica”, 28/1968), *Direcții ale esteticii și criticii lovinesciene pînă la 1916* („Iașul literar”, 7/1968), *Lovinescu și debutul lui Sadoveanu* („Ateneu”, 10/1968), *Sadoveanu la Iași* („Revista de istorie și teorie literară”, 3/1968), *Poezia — artă greu de înțeles?* („Flacăra Iașului”, 20 oct. 1968), G. Ivașcu, *Din istoria teoriei și criticii literare românești* („Ateneu”, 4/1968), G. Zeltner, *La grande aventure du roman français*, Alain Bosquet, *Saint-John Perse*, Z. Ornea, *Trei esteticieni* („Iașul literar”, nr. 1, 9/1968), M. Zwëig, *The Idea of a World University*, („Cronica”, 37/1968); Leon Volovici, *Discuții teoretice despre roman*, N. Tertulian, *Eseuri, cronică literară* („Iașul literar”, nr. 2 și 4/1968); Florin Faifer, *Horia Lovinescu, Dramaturgia și generația idealului* („Iașul literar”, nr. 2 și 3/1968); I. Florea, „*Selecțiunea*”, revistă de cultivare a limbii („Tomis”, iulie 1968).

Dintre manifestările pe plan intern la care au participat cercetătorii de la Centru amintim simpozionul organizat de Centrul nostru împreună cu Secția de științe filologice a Academiei R. S. România cu prilejul comemorării a 100 de ani de la moartea lui Costache Negruzzi, la care au prezentat comunicări prof. N. I. Popa, Negruzzi prozator, I. Lăzărescu, *Realism și romantism în opera lui Negruzzi* și Al. Teodorescu, *Nuvela istorică a lui Costache Negruzzi*. Mai mulți cercetători de la secția de istorie literară au luat parte la lucrările conferinței de metodologie a istoriei și criticii literare de la București, la Academie, la care prof. N. I. Popa a prezentat comunicarea *Tendențe noi în critica franceză actuală*, în curs de tipărire în volumul *Metodologia istoriei și criticii literare*, la Editura Academiei.

Toți cercetătorii de la secția de lingvistică au participat la lucrările celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, care a avut loc în luna aprilie, la București. Din partea Centrului au fost prezentate următoarele comunicări: N. I. Popa, *Problèmes de stylistique et de poétique chez Gérard de Nerval* (la secția *Stilistică și poetică*); V. Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române* (la secția *Contactul dintre limbile romanice și alte limbi*), Stelian Dumitrăcel, *Condițiile influenței limbii literare asupra graiurilor populare româ-*

nești (la secția *Variante literare și variante neliterare*).

Centrul a fost vizitat de cercetătorii Robert L. Rankin, de la Department of Linguistics, University of Chicago și Jiri Lipa, Ústav pro jazyk český, Praga.

*

Dezvoltarea sectoarelor mai vechi (de lexicologie și lexicografie și de istorie literară) și întărirea celor mai noi (de dialectologie și de folclor), precum și creșterea nivelului pregătirii profesionale a cercetătorilor, în majoritatea tineri, a făcut ca în anul 1968, al cincilea de existență a Centrului ca unitate de cercetare constituită ca atare, să se poată obține rezultate bune în cercetarea problemelor la care colectivele de la Centru au fost antrenate. Continuarea acțiunii de îmbunătățire a bazei materiale și concentrarea activității tuturor colectivelor în jurul problemelor celor mai importante ale disciplinelor noastre vor asigura, în anii următori, succesul pe care eforturile tuturor îl îndreptătesc.

Stelian Dumistrăcel

ACTIVITATEA SECȚIEI DE LINGVISTICĂ ÎN ANII 1994-1998

Și în anii 1994-1998, cercetătorii din colectivele de lexicografie, dialectologie și toponimie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române au continuat colaborarea la teme de importanță națională, reușind publicarea unor părți din lucrările redactate. S-au obținut rezultate notabile la teme de cercetare din programul de conlucrare cu echipe de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova. Valorificarea rezultatelor investigațiilor desfășurate a avut loc și prin prezentarea de comunicări la manifestări științifice locale, naționale și internaționale, ca și prin publicarea unor volume și a numeroase studii și articole.

1. O trăsătură aparte pentru această perioadă o reprezintă abordarea unor subteme și dezvoltarea unor proiecte prin finanțarea pe bază de granturi oferite de Academia Română; au obținut granturi colectivul de dialectologie (pentru anii 1995 și 1996) și cel de lexicografie (pentru anul 1995). Sumele aferente contractelor au fost utilizate pentru achiziționarea de aparatură electronică de tehnoredactare.

1. 1. La tema *Dicționarul limbii române*, colectivul de cercetători (Victoria Zăstroiu, Doina Cobeț, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Rodica Radu, Cristina Florescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Lucia Cifor, Laura Manea, Gabriela Haja, încadrată în acest colectiv, prin concurs, în anul 1995, și Mioara Săcrieru, încadrată, prin concurs, în anul 1998) a lucrat la pregătirea pentru tipar și asigurarea operațiilor tehnice din faza imprimării primei părți din volumul ce cuprinde cuvintele de la litera V. În vederea prezentării la comisia de etimologii, a fost finalizat volumul al II-lea și a fost efectuată revizia volumului al III-lea (ambele cu articole de la aceeași literă). S-a realizat, de asemenea, o primă revizie a primei părți din volumul consacrat literei E și a continuat redactarea și revizia articolelor de la litera L.

În anul 1997 Editura Academiei a tipărit vol. XIII, Litera V, partea I (v – veni; 324 p.) din *Dicționarul limbii române* (serie nouă), avându-i ca autori pe Doina Cobeț, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Ioan Oprea, Corneliu Morariu, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Maria Vișoianu și Rodica Cocîrță.

În perioada 1995-1998, Ioan Oprea a realizat lectura finală a manuscrisului *Dicționarul uzual explicativ al limbii române*, redactat de colectivul de lexicografie al Institutului de Lingvistică din Chișinău.

1. 2. În cadrul colectivului de dialectologie au fost definitive hărțile analitice (104) și interpretative (21), ca și textele în care se prezintă rezultatele anchetelor sub formă de material necartografiat (183 de întrebări), care au fost

tipărite în volumul al II-lea din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* și au continuat lucrările de redactare și revizie a manuscrisului, de cartografiere și revizie a calcurilor pentru cel de-al treilea volum al *Atlasului* (cercet. Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, I. Nuță, Eugenia Achiței, în colaborare cu membri ai catedrei de limba română de la Facultatea de Litere a Universității „Al. I. Cuza” din Iași: prof. dr. V. Arvinte și conf. dr. A. Turculeț).

Subcolectivul de texte dialectale (cercet. Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu) a definitivat manuscrisul celei de a doua părți din vol. I al seriei *NALR. Moldova și Bucovina. Texte dialectale* și a pregătit în vederea tiparului o primă parte din volumul al II-lea al acestei lucrări.

Sub egida Editurii Academiei Române, au fost tipărite *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. II, 1997 (XXXVI + 306 p.), avându-i ca autori pe Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță și Adrian Turculeț, și *NALR. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea a 2-a, 1995 (LXXVI + 350 p.), culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, volum distins cu premiul pentru cercetare științifică al revistei „Cronica” pe anul 1995.

Ca finalizare a cercetărilor finanțate prin granturi ale Academiei Române, a fost redactat și tipărit, tot sub egida Editurii Academiei, volumul *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, realizat de Stelian Dumistrăcel în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu (1997, 454 p.).

1.3. La tema *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, cercetătorii colectivului de toponimie (Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru, Gabriel Istrate, cu normă întreagă; Dragoș Moldovanu și Leonte Ivanov cu jumătate de normă) au efectuat operații de documentare și redactare privind realizarea părții a treia din primul volum al lucrării citate, după cum urmează: fișarea colecțiilor de documente și a publicațiilor periodice pentru secțiunea *Toponimia Moldovei în documente externe (până la 1850)*; completarea materialului pentru secțiunea *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (până la 1800)*; anchete în 60 de localități pentru adunarea materialului ce va fi inclus în dicționarele toponimice zonale (bazinul Bârladului, Trotușului și Bistriței) și documentare istorică în arhive pentru dicționarele menționate.

În colaborare cu cercetători de la Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova s-au făcut anchete de teren în localități de pe valea Prutului, din România și din Republica Moldova.

1.4. A continuat colaborarea la *Atlasul limbilor romanice*, membrii subcolectivului de dialectologie care redactează secțiunea de hărți a *NALR. Moldova și Bucovina* furnizând material din anchetele efectuate în rețeaua de puncte a acestui atlas pentru realizarea sintezelor românești ce vor fi cuprinse în redactarea sintezelor romanice; au fost, de asemenea, redactate în primă formă (St. Dumistrăcel) sintezele românești și comentariile etimologice privind termenii

pentru noțiunile „taupe” și „moineau” (întrebările 136 și 140 din chestionarul ALiR) și sinteza romanică (clasificare tipologică, comentarii etimologice) privind termenii pentru noțiunea „oiseau” (întrebarea 138).

Proiectul de cercetare *Specific vs. European Thinking of a Romanian Verb*, propus de cercet. Cristina Florescu, din colectivul de lexicografie, a fost selectat prin concurs și finanțat de „Research Support Scheme” – Universitatea Central Europeană, pentru 12 luni (în perioada 1995–1998).

S-au încheiat cercetările de teren în localitățile planificate pentru adunarea de material la proiectul *Grăurile românești de la est de Carpați – Etnotexte*, la care cercetătorii din subcolectivul de texte dialectale (I. 2.) au colaborat cu cercetătorii Vasile Pavel, Valentina Țorcimari și Valeriu Selifos de la Institutul de Lingvistică din Chișinău. Rezultatele înregistrărilor de teren, prezentate deja parțial în mai multe comunicări și articole, sunt în curs de prelucrare în vederea redactării și publicării unui prim volum din seria numită.

2. În afara sarcinilor de plan, dar reprezentând dezvoltări (adesea cu profil interdisciplinar) ale cercetărilor membrilor colectivelor de lingvistică de la Institutul „A. Philippide” au fost publicate mai multe lucrări originale, precum și ediții, prezentate în continuare.

2. 1. Volume originale:

– Stelian Dumistrăcel, *Sate dispărute – sate amenințate*, Iași. Editura Institutul European, 1995 (238 p.; premiul revistei „Cronica” pentru cercetare științifică);

– Id., *Expresii românești. Biografii – motivații*, la aceeași editură, 1997 (314 p.);

– Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească modernă*, București, Editura Științifică, 1996 (388 p.); premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române;

– Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*. Studiu de stilistică comparată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997 (254 p.);

– Ion-Horia Bîrleanu, *Emigrări ardelenesti la est de Carpați. Consecințe lingvistice*, Iași, Editura Sedcom Libris, 1998 (156 p.).

2. 2. Ediții:

– *Monumenta linguae dacoromanorum. Biblia 1688; Pars IV, Numeri; Pars V, Deuteronomium*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1994, respectiv 1997; au colaborat Ion A. Florea și Eugenia Dima;

– Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii (prefață de acad. Silviu Berejan), Chișinău, Editura Știința, 1994 (182 p.); au colaborat Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă;

– Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, în cinci volume, Iași, Editura Mydo Center, 1995–1996 (reeditat la Iași, în două volume, 1997; la Chișinău, un volum, Editura Litera, 1997 (1362 p.); au colaborat Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu;

– *Cartea creștină a morților*; traducere de Gabriela Haja, Iași, Editura Fides, 1997 (114 p.);

– Cicero, *De divinatione – Despre divinație*; traducere de Mihaela Paraschiv și Gabriela Haja, Iași, Editura Polirom, 1998 (300 p.).

3. Cercetătorii din colectivele de lingvistică au prezentat comunicări la numeroase manifestări științifice organizate la Iași, de Institutul de Filologie Română, în colaborare cu alte institute de cercetări sau cu instituții de învățământ superior, la conferințele Academiei Române, la manifestări intrate în tradiție, organizate în țară, cu participare internațională, și la manifestări ce au avut loc în centre academice și universitare din străinătate.

3. 1. Manifestări științifice desfășurate la Iași:

– Sesiunile științifice anuale ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide” (1994–1998);

– „Zilele Academice Iașene” (edițiile a X-a – a XIV-a, 1994–1998; printre temele acestora, Centenar „Odobescu”, 1995; masa rotundă „Gheorghe Ivănescu”, 1997);

– Simpozioanele al V-lea – al VII-lea de Studii Genealogice (1994, 1995, 1996);

– Sesiunea științifică jubiliară a Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, dedicată celei de a 70-a aniversări a înființării Institutului (octombrie 1997);

– Al IX-lea Congres de Genealogie și Heraldică (1998);

– Simpozionul „Tudor Vianu” (la Universitatea „Al. I. Cuza”, ianuarie 1998);

Au mai fost susținute comunicări la manifestări științifice organizate de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” (1996), Muzeul Etnografic al Moldovei (1996, 1997), Societatea de Studii Clasice din România (relații culturale româno-elene, 1996, 1997), Societatea Națională de Medicină Generală (octombrie 1997).

3. 2. În cadrul ciclului „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”, al *Conferințelor Academiei*, au prezentat comunicări Stelian Dumistrăcel, *Cercetări de recuperare etnolingvistică: sate românești dispărute* (22 febr. 1996) și Ioan Oprea, *Formarea limbajului filozofic și emanciparea națională a românilor* (3 iulie 1997).

3. 3. Manifestări științifice naționale:

– Al VIII-lea Simpozion Național de Dialectologie, organizat de Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca (Belinț – Chizătău, 13–15 oct. 1994);

– Sesiunea omagială consacrată centenarului nașterii lui Alexandru Rosetti, organizată de Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” (București, oct. 1995);

– Simpozionul „Haralambie Mihăescu” (Roman, sept. 1995).

3. 4. Manifestări științifice cu participare internațională:

- edițiile a III-a (1994) - a VII-a (1997) ale Conferinței Naționale de Filologie „Limba română azi” (Iași - Chișinău);
- Al V-lea Congres al Filologilor Români (iunie 1994: Iași - Chișinău - Cernăuți);
- Al VIII-lea Colocviu Internațional PATROM (30.IX - 2.X.1994; București);
- Colocviul Internațional „The Indoeuropean Phenomen in Eastern Europe” (Piatra-Neamț, noiembrie 1994);
- Colocviile internaționale ale *Atlasului lingvistic romanic* de la Barcelona (oct. 1994) și Grenoble (oct. 1996);
- Colocviile Internaționale „Științe ale limbajului”, organizate de Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava (ediția a III-a, 1995, și a IV-a, 1997);
- Simpozionul „Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918” (Tübingen, noiembrie 1995);
- The Third International Symposium of Funeral Archaeology (Tulcea, sept. 1997);
- Colocviul Internațional „Sextil Pușcariu” (Cluj-Napoca, iulie 1998);
- Internationale Tagung (zweite Edition) „Kulturinterferenzen im mittleren und unteren Donauraum” (Băile Herculane, sept. 1998).

3. 5. Ca invitat al unor institute de cercetări din R.F.Germania, Stelian Dumistrăcel a prezentat conferințele *Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspezifische Modelle* (la Institut für Romanistik der Friedrich-Schiller-Universität Jena; noiembrie 1995) și *La situation de la géographie linguistique dans la Roumanie des années '90* (la Romanisches Seminar der Universität Heidelberg, decembrie 1996, în perioada cât a predat un curs de etnolingvistică românească, în calitate de *Gastprofessor* la Universitatea din Jena).

4. Peste 150 de studii, articole, note și recenzii au fost publicate de cercetători din colectivele secției de lingvistică în periodice și volume apărute în țară; numărul celor publicate în străinătate este mai puțin semnificativ, cu excepția Republicii Moldova, unde prezența lor a fost notabilă.

4. 1. Revistele și volumele apărute în țară în care au fost prezenți cercetători de la Institutul „A. Philippide”: „Academica”, „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, III. Lingvistică; „Anuar de etnologie-artă-istorie-lingvistică” (Timișoara); „Arheologia Moldovei”; „Arhiva genealogică” (Iași); „Arhivele Moldovei”; „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”; „Cronica” (Iași); „Limba română” (București); „Limbă și literatură”; „Revista română” (Iași); „Revue roumaine de linguistique”; „Studii și cercetări de onomastică” (Craiova); „Thraco-Dacica” (București).

Studii și articole ale cercetătorilor din secția de lingvistică au mai apărut în volumele *Din istoria Europei romane* (Oradea, 1995); *Limbaje și comunicare* (Iași, Editura Institutul European, I, 1995; II, 1997); *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996) și în volumul publicat de Pavel Delion, *Contribuții la monografia muzicală a comunei Tătăruși – Iași* (Iași, Editura „Cronica”, 1996).

4. 2. Publicații în străinătate:

– Cristina Florescu, *Au delà de la langue de bois. Une introspection sémantique*, în „European Journal for Semiotic Studies”, Viena, 1994, vol. VI (3–4), p. 539–549;

– Ioan Oprea, *Model lexicografic computațional pentru dicționarul românesc general*, în vol. *Lingvo kaj kibernetiko*, Praga, Editura „Akademia Librosewo”, 1994, p. 85–97;

– Mircea Ciubotaru, *Vignoble d'Ivești. Historique* („Revue Suisse du vin”, t. 34, 1996, p. 41–42); *Le vignoble de Nicorești. Historique* (id., t. 35, 1997, p. 84–85); *Vignoble de Iași* (id., t. 36, 1998, p. 52–54);

– St. Dumistrăcel, „Agresarea” (pre)numelui ca reflex al tabuului lingvistic. Pornind de la producții folclorice românești, în „Balkan-Archiv”, Bd. 11, 1996, p. 369–378.

În „Revista de lingvistică și știință literară” din Republica Moldova au publicat: Stelian Dumistrăcel, *Termeni românești pentru diferite confesiuni: între competență lingvistică și alteritate negativă* (1994, nr. 6, p. 36–48); *Ancheta dialectală ca formă de interacțiune lingvistică uzuală* (1995, nr. 6, p. 47–57); „Revanșa” exegetului prin arta cuvântului [Const. Ciopraga] și *Principii și metode în domeniul anchetei dialectale. Între tradiție și inovație* (1996, nr. 4, p. 97–103, respectiv nr. 5, p. 64–74); *Gramatica în ancheta dialectală: între „concret” și „abstract”* și *Reflexe ale unor practici de magie homeopatică și de meteorologie empirică: „fluieră-vânt”, „a paște vânturile”* (1997, nr. 3, p. 133–143, respectiv nr. 4, p. 57–61); Ion-Horia Bîrleanu, *Din istoria ortografiei cu litere latine* (1996, nr. 4, p. 117–118).

În revista „Limba română” (Chișinău) au apărut: Stelian Dumistrăcel, *Caesar supra grammaticos?* (1994, nr. 1, p. 45–48); *Sever Pop: spațiul regăsirii de sine* (1995, nr. 6, p. 76–79); Lucia Cifor, *Argumente pentru o nouă poetică* (1995, nr. 2, p. 121–127); vezi, de aceeași autoare, *Stilistica astăzi* (în „Știința”, 1995, nr. 4).

5. În această perioadă, titlul de doctor în filologie al Universității „Al. I. Cuza” din Iași le-a fost conferit colegilor Mircea Ciubotaru, cu teza *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului* (11 martie 1996), Irina Andone, *Poetica eminesciană a contrariilor* (16 februarie 1998), Ion-Horia Bîrleanu, *Graiul din Valea Șomuzului Mare* (2 martie 1998) și Vlad Cojocar, *Toponimia văii mijlocii a Trotușului* (24 septembrie 1998).

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANII 1996-1998

1. Sectorul de istorie literară (Nicoleta Borcea, Constanța Buzatu, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Constantin Paiu, Algeria Simota, Valeriu P. Stancu, Rodica Șuiu, Constantin Teodorovici, Maria Teodorovici, Remus Zăstroiu) a continuat să lucreze la *Dictionarul general al literaturii române* (DGLR), lucrare prioritară a Academiei Române, inițiată de Secția de Filologie și Literatură. În anii 1996-1998 au fost predate 600 de articole, de la literele C-L și a continuat redactarea de articole pentru porțiunea D-L, de asemenea, au fost continuate operațiile de actualizare și de completare a informațiilor pentru DGLR și pentru baza de date privitoare la literatura română din perioada 1900-1950.

- Sectorul de etnografie și folclor (Lucia Berdan, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru) a continuat cercetările de teren în operațiile de arhivare a materialului pentru programul *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei și Monografiile tematice*. S-au făcut cercetări directe în 10 localități, rezultând înregistrări audio și video, filme etnografice documentare și caiete-chestionar completate, toate aceste documente îmbogățind colecțiile A.F.M.B. Au continuat cercetările pentru lucrările *Zona Tecuci. Monografie folclorică* (Lucia Cireș), *Riturile de inițiere în ceremonialurile din Moldova* (Lucia Berdan) și *Tipologia folclorului medical din Moldova* (Silvia Ciubotaru și Ion H. Ciubotaru).

2. În anul 1996, Rodica Șuiu (Aura Mușat) a publicat volumul de versuri *Fantasma greierului*, la Editura Helicon din Timișoara.

- În anul 1997 au apărut, la Editura Minerva din București, cartea *Introducere în opera lui I. Al. Brătescu-Voinești*, sub semnătura lui Dan Mănucă, și, la Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, cartea lui Florin Faifer *Cordonul de argint* (culegere de studii).

- Au apărut, de asemenea, edițiile: Constantin Stere, *Victoria unui înfrânt* (Editura Cartier, Chișinău), sub îngrijirea Mariei Teodorovici; Petru Caraman, *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei*, ediție îngrijită și postfață de Ion H. Ciubotaru (Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași).

- Victor Durnea a tradus cartea lui Hermann Keyserling *Jurnalul de călătorie al unui filosof* (Iași, Editura Institutul European), iar Lucia Berdan a tradus (în colaborare) studiul lui A. Van Gennep, *Formarea legendelor* (Iași, Editura Polirom).

În anul 1998 s-au tipărit cărțile: *Perspective critice* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”) de Dan Mănucă; *Efectul de prismă* (culegere de articole și studii; Iași, Editura Cronica) de Florin Faifer; *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare* (Iași, Editura Presa Bună) de Ion H. Ciubotaru.

– Lucia Berdan și Victor Durnea au publicat ediția Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român* (Iași, Editura Polirom); Victor Durnea a publicat ediția V. Alecsandri, *Pasteluri* (Iași, Editura Institutul European); Ion H. Ciubotaru a publicat ediția Petru Caraman, *Studii de etnografie și folclor* (Iași, Editura Junimea, ediție făcută împreună cu Ovidiu Bîrlea).

– Victor Durnea a tradus volumul al II-lea din *Jurnalul de călătorie al unui filosof* de Hermann Keyserling (Iași, Editura Institutul European).

– Cercetătorii de la Secția de istorie literară și folclor au colaborat cu studii, articole și recenzii la publicații științifice precum „Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași”, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, „Anuarul Arhivei de Folclor”, „Revista de lingvistică și știință literară” (Chișinău) ș.a. De asemenea, s-au publicat studii, articole, comentarii, traduceri, cronici și recenzii la reviste de specialitate sau la publicații cu profil mai larg: „Academica”, „Apostrof”, „Arhivele Olteniei”, „Asachi”, „Candela”, „Contrafort” (Chișinău), „Convorbiri literare”, „Cronica”, „Dacia literară”, „Echidistanțe”, „Minerva”, „New Europe” (Luxemburg), „Revista română”, „Scena & Lumea”, „Sinteze”, „Teatrul azi”, „Teatrul Național”, „Timpul” ș.a. Cercetătorii secției au fost prezenți în mod frecvent la emisiunile literare și culturale ale Studioului de Radio și Televiziune din Iași, ale Studioului de Radio din București și ale Studioului de Radio și Televiziune „Europa Nova” din Iași.

3. În anii 1996–1998 s-au organizat sau s-a participat la manifestări științifice la Iași (A), în alte centre științifice și universitare din țară (B) sau peste hotare (C):

A. *Sesiunile științifice anuale* ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” – iunie 1996, iunie 1997, iulie 1998 – au beneficiat de prezența următorilor invitați: acad. Eugen Simion, acad. Cristofor I. Simionescu, acad. Constantin Ciopraga, acad. Gh. Platon, Gavril Istrate, acad. Silviu Berejan (Chișinău), acad. Mihai Cimpoi (Chișinău), Vasile Ciocanu (Chișinău), Liviu Leonte, Ion Apetroaie, Alexandru Teodorescu, Claudiu Paradais, Petru Ursachi, Marina Mureșanu, Petru Zugun, Adrian Voica, Sorina Bălănescu, Leonida Maniu, Nicolae Crețu, Mircea Fotea, Mircea Diaconu, Cecilia Popescu-Latiș; dintre cercetători, au susținut comunicări: Lucia Berdan, Nicoleta Borcea, Lucia Cireș, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Ofelia Ichim, Dan Mănucă, Algeria Simota, Valeriu P. Stancu, Rodica Șuiu, Remus Zăstroiu;

– La „Zilele Academice Ieșene”, octombrie 1996 și octombrie 1997, s-a participat la organizarea următoarelor reuniuni științifice:

– Conferința națională de filologie „Limba română azi”, Iași (Valeriu P. Stancu);

– Suita de manifestări „70 de ani de la înființarea Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, octombrie 1997;

– Simpozionul *50 de ani de la moartea lui N. I. Popa*, Muzeul Teatrului Național „Vasile Alecsandri”, martie 1996 (Constantin Paiu);

– Simpozionul „Centenarul nașterii profesorului N. I. Popa” (organizat de sectorul de istorie literară în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza”), martie 1997 (Remus Zăstroiu, Dan Mănuță);

– Zilele Universității „Al. I. Cuza” Iași, octombrie 1997 (Dan Mănuță, Valeriu P. Stancu);

– Simpozionul Internațional „Centenarul nașterii lui B. Fundoianu” (organizat împreună cu Universitatea „Al. I. Cuza” și Centrul Cultural Francez), noiembrie 1998 (R. Zăstroiu, Dan Mănuță)

– Simpozionul „Centenarul nașterii profesorului Petru Caraman”, decembrie 1998 (Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru).

B. Simpozionul „Meșteșugurile populare din Moldova”, Muzeul Etnografic al Bucovinei, Suceava, mai 1996, mai 1997 (Ion H. Ciubotaru);

– Festivalul național de teatru „I. L. Caragiale”, București, iunie 1996 (Constantin Păun);

– Simpozionul național „Miorița” – 150”, Soveja, iunie 1996 (Lucia Berdan);

– Simpozionul național de onomastică, Cluj-Napoca, noiembrie 1996 (Lucia Berdan);

– Zilele academice clujene, Cluj-Napoca, noiembrie 1996 (Lucia Berdan, Ion H. Ciubotaru), noiembrie 1997 (Ion H. Ciubotaru);

– Simpozionul național de etnoarheologie, Cluj-Napoca și Iclod, noiembrie 1996 (Lucia Berdan);

– Congresul internațional pe tema „Muzee în aer liber”, Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Sibiu, 1996 (Ion H. Ciubotaru);

– Sesiunea științifică „Mihail Sadoveanu”, Piatra Neamț, 1997 (Stănuța Crețu);

– Simpozionul național de etnologie, Caransebeș, iulie 1997 (Lucia Berdan);

– Evocare „Gh. Bărgăuanu”, Filipeni-Lunca, jud. Bacău, august 1997 (Rodica Șuiu);

– Simpozionul de etnografie și folclor „Simion Florea Marian”, Suceava, septembrie 1997 (Lucia Berdan, Ion H. Ciubotaru);

– Simpozionul „Șt. Petică” al Societății culturale „Șt. Petică”, 1997 (Stănuța Crețu);

– Sesiunea de comunicări de etnologie, Bacău, octombrie 1997 (Lucia Berdan);

– Al IX-lea Congres de Genealogie și Heraldică, Iași, 7–10 mai 1998 (Lucia Berdan);

– Colocviile Institutului de Etnologie „C. Brăiloiu”, București, 10–11 iunie 1998 (Lucia Berdan);

– Colocviul internațional Sextil Pușcariu, Cluj, 3–5 iulie 1998 (Lucia Berdan);

– Simpozionul de etnologie agrară, Tg. Mureș, 29 august 1998 (Lucia Berdan);

– Zilele „Ion Diaconu”, Focșani, 18-19 septembrie 1998 (Lucia Berdan);

– Sesiunea științifică a Muzeului de etnografie, Bacău, 2-9 oct. 1998 (Lucia Berdan);

– Zilele Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 10-11 octombrie 1998 (Lucia Berdan, I. H. Ciubotaru, Dan Mănucă, Valeriu P. Stancu);

– Sesiunea științifică a Universității din Baia Mare, octombrie 1997 (Lucia Berdan);

C. Conferința națională de filologie „Limba română azi”, Chișinău, octombrie 1996, octombrie 1997, octombrie 1998 (Valeriu P. Stancu).

Simpozionul internațional „Recontres autour de Benjamin Fondane”, Royaumont, du 24 au 26 avril 1998 (Remus Zăstroiu).

4. Lucia Cireș, cercetător științific, a obținut titlul de doctor, susținând teza de doctorat *Colindatul și colindele în Moldova*, în decembrie 1997, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, sub îndrumarea prof. dr. Dumitru Pop;

– Cercetătorii Victor Durnea, Ofelia Ichim, Algeria Simota și Rodica Șuiu au susținut referate de specialitate în vederea pregătirii tezelor de doctorat, iar Valeriu P. Stancu a fost admis la doctorat în anul 1996.

5. În anii 1996, 1997 și 1998 a continuat colaborarea dintre institutul nostru și Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde din Tübingen, Centre de Sociologie de l'Education et de la Culture din Paris (cercetătorul Victor Durnea efectuând aici un stagiul de colaborare în noiembrie 1996); s-a colaborat, de asemenea, cu institutele de profil ale Academiei de Științe a Republicii Moldova.

6. În acești ani, au mai vizitat Institutul nostru Paul Henri Stahl (C.N.R.S., Franța), Michel Carassou, specialist în studiul operei lui B. Fundoianu (Franța), Erich Freedman (secretar al Societății de Studii „B. Fondane”, Franța), Basarab Nicolesco (Universitatea Paris VI, Franța), precum și numeroși specialiști de la institutele de istorie literară și de folclor ale Academiei de Științe a Republicii Moldova.

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (1994-1997)

A. Cărți

- * * *Antologie de Pedro Gomez Valderrama. Prosa y poesía. Prologo y seleccion por Jorge Eliécer Ruiz, Bogota, 1995, 326 p.*
- APO, SATU, *The narrative world of finnish fairy tales. Structure, agency and evaluation in Southwest Finnish folktales, Helsinki, 1995, 322 p.*
- AARNE, ANTTI; THOMPSON, SMITH, *Los tipos del cuento folklorico. Una clasificacón. Traduccón al español de Fernando Peñalosa, Helsinki, 1995, 360 p.*
- ARANGO, DANIEL, *La ciudad de Is. Ensayos y notas de juventud. Docencia y politica educativa, Bogotá, 1996, 606 p.*
- * * *Die Balkanländer im Europa der Gegenwart. Symposium organisiert in Thessaloniki (am 22-23 Mai 1992) vom Institut für Balkan Studien und der Südosteuropa Gessellschaft München, Thessaloniki, 1994, 170 p.*
- * * *Das Banat als kulturelles Interferenzgebiet Traditionen und Perspektiven. Hrsg. Horst Förster und Horst Fassel, Tübingen, 1997, 128 p.*
- BLEICHEN, JOCHEN, *Cicero und die Ritter, Göttingen, 1995, 128 p.*
- BOČEK, PAVEL, *Stát a církev v rusku na prelomu XV a XVI století, Brno, 1995, 132 p.*
- BOOCKMANN, ANDREA, *Die verlorenen Teile des „Welfenschatzes“. Eine Übersicht anhand des Reliquienverzeichnisses von 1482 der Stiftskirche St.Blasius in Braunschweig, Göttingen, 1997, 176 p.*
- BRENNER, KLAUS-PETER, *Chipendani und Mbira. Musikinstrumente, nicht-begriffliche Mathematik und die Evolution der harmonischen Progressionen in der Musik der Shona in Zimbabwe, Göttingen, 1997, XXI, 558 p.*
- CARDIGOS, ISABEL, *In and out of enchantment: blood symbolism and gender in portuguese fairytales, Helsinki, 1996, 274 p.*
- CIFERRI, ORIO, *L'affresco di Sant' Agata al Monte di Pavia. Ricerche ed analisi per il restauro, Milano, 1996, 82 p.*
- COLOMBO, MONICA, *L'identificazione dei hadit ne al-siyāsh alšar' iyyah di ibn taymiyyah, Milano, 1995, 56 p.*
- COLOMBO, VALENTINA, *Le Maqāmāt di Hamādānī: due edizioni arabe a confronto, Milano, 1997, 38 p.*
- COLOMBO TIMELLI, MARIA, *Le Donat spirituel de Colard Mansion. Étude et édition, Milano, 1997, 40 p.*
- * * *The Dating of the historical Buddha. Die Datierung des historischen Buddha, Part 3. (Symposion zur Buddhismusforschung, IV, 3). Edited by Heinz Bechert, 1997, 172 p.*
- DEGH, LINDA, *Narratives in society: a performer centered study of narration, Helsinki, 1995, 402 p.*
- DELGADO, JUAN; JACOBO, MUÑOZ, *El primer hospital de América y otros relatos médicos. Prólogo de Germán Arciniegas, Bogotá, 1995, 234 p.*
- * * *Die Deutschen in Ostmittel – und Südosteuropa. Geschichte Wirtschaft. Recht. Sprache. Band 1-2. Hrsg. von Gerhard Grimm und Krista Zach, München, 1995, 578 p.*
- DOROVSKY, IVAN, *Dramatické umění jižních slovanů i část (1918-1941), Brno, 1995, 194 p.*
- * * *El español hablado en Bogotá. Relatos semilibres de informantes per tenecientes a tres estratos sociales, tomo 1, Bogotá, 1997, 678 p.*
- * * *Études et documents balkaniques et méditerranéens, 19, 74 p.*
- * * *Familienbildung als Schicksal. Wandlungen eines Motivbereichs in der neueren Literatur. Hrsg. von Theodor Wolpers, Göttingen, 1996, 376 p.*

GOLDBERG, CHRISTINE, *The tale of the three oranges*, Helsinki, 1997, 268 p.

* * * *Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Bericht über zwei Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel und Nordeuropas. Heinrich Beck und Heiko-Steuer, Göttingen, 1997, 596 p.

HERNANDEZ DE MENDOZA, CECILIA, *La poesta de Gerardo Valencia*, Bogotá, 1996, 142 p.

* * * *Instituto de Investigaciones Esteticas. Ensayos 1993–1994*, Bogotá, 1995, 238 p.

* * * *Jherings Rechtsdenken. Theorie und Pragmatik im Dienste evolutionärer Rechtsethik*. Hrsg. von Okko Behrends, Göttingen, 1996, 268 p.

* * * *József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta. 1875–1892*. Toimittanut Viljo Tervonen, Helsinki, 1995, 208 p. (11 p. bibliogr.).

* * * *József Szinnyeijn ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta. 1880–1909*. Toimittanut Viljo Tervonen, Helsinki, 1996, 442 p.

* * * *Judaean and the Greco-Roman world in the time of Herod in the light of archaeological evidence*. Acts of a Symposium by the Institute of Archaeology. November 3rd–4th 1988. Edited by Klaus Fittscher and Gideon Foerster, Göttingen, 1996, 252 p.

KAIVOLA-BREGENHJ, ANNIKKI, *Narrative and narrating. Variation in Juho Oksanen's storytelling*, Helsinki, 1996, 222 p.

KARLIK, PETR, *Studie o českém souvěti*, Brno, 1995, 136 p.

* * * *Kirche und Gesellschaft im Heiligen Römischen Reich des 15 und 16 Jahrhunderts*. Hrsg. von Hartmut Bockmann, Göttingen, 1994, 246 p.

KOLTIKI, PELAGIA G., *O kodikas allilografias tis Mitropoleos Kassandreias (1907–1925)*, Thessaloniki, 1997, 112 p.

KORHONEN, MIKKO, *Typological and historical studies in language*. A memorial volume published on the 50th anniversary of his birth. Edited by Tapani Salminen, Helsinki, 1996, 256 p.

KRAACK, DETLEV, *Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise. Inschriften und Graffiti des 14–16 Jahrhunderts*, Göttingen, 1997, 572 p.

* * * *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit*. Bericht über das Kolloquium der Südosteuropa-Kommission 28–31 Oktober 1992. Hrsg. von Reinhard Peter Schreiner, Göttingen, 1996, 458 p.

LEA, ELISABETH; WIEMERS, GERALD, *Planung und Entstehung der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. 1704–1846. Zur Genesis einer gelehrten Gesellschaft*, Göttingen, 1996, XIII + 236 p.

* * * *Leyendo a Silva*, tomo 3. Compilación y prólogo de Juan Gustavo Cobo Borda. Edición dirigida por Luis Fernando García Núñez, Bogotá, 1997, 688 p.

* * * *Libro de los Nocturnos: Prólogo, seleccion y notas de Vicenze Pérez*, Bogotá, 1996, 188 p.

* * * *Literatur, Musik und Kunst im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*. Bericht über Kolloquien der Kommission zur Erforschung der Kultur des Spätmittelalters 1989 bis 1992. Hrsg. von Hartmut Bockmann, Ludger Grenzmann, Bernd Moeller, Martin Stachelin, Göttingen, 1995, 470 p.

LINDOW, JOHN, *Murder and vengeance among the gods. Baldr in Scandinavian Mythology*, Helsinki, 1997, 210 p.

LUUTONEN, JORMA, *The variation of morpheme order in Mari declension*, Helsinki, 1997, 202 p.

MAGDU, LIA, *Studiranje rumunskog jezika i književnosti na Filozofskom Fakultetu u Novom Sadu*, Novi Sad, 1997, 64 p.

MAMONI, KIRIAKI, *Silogi thrakis ke Anatolikiis romilias*, Thessaloniki, 1995, 224 p.

MARTIN, CARLOS, *Vida en amor y poesía* (Suma poética), Bogotá, 1995, 614 p.

MARTINEZ, EDUARDO RUIZ, *Aproximación a una bibliografía de don Antonio Nariño y Alvarez*, Bogotá, 1995, 394 p.

MBELIA, ELENI D., *Ekpedeisi ke alitrotiki politiki i periptosi this thrakis. 1856–1912*, Thessaloniki, 1995, 274 p.

* * * *Das mißglückte Gesetz*. 8 Symposium der Kommission „Die Funktion des Gesetzes in Geschichte und Gegenwart“. Hrsg. von Uwe Diederichsen und Ralf Dreier, Göttingen, 1997, 188 p.

- MOELLER, BERND; STACKMANN, KARL, *Städtische Predigt in der Frühzeit der Reformation. Eine Untersuchung deutscher Flugschriften der Jahre 1522 bis 1529*, Göttingen, 1996, 384 p.
- MONTOYA, ALBERTO-ANGEL, *Poesia rescatada*, 1. Selección de Santiago Salazar Santos, Santafé, 1995, XXIV + 188 p.
- MORA, MONROY SIERVO, *Lexicón de fraseología del español de Colombia*, Bogotá, 1996, 226 p.
- NAGEL, TILMAN, *Medinensische Einschübe in mekkanischen Suren*, Göttingen, 1995, 212 p.
- • • IX Congreso de la Asociación de colombianistas. *Colombia en el contexto latinoamericano* (Santafé de Bogotá, D. C., julio 26 al 29 de 1995). *Memorias*. Coordinación editorial Myriam Luque, Montserrat Ordóñez, Betty Osorio, Bogotá, 1997, 414 p.
- PASTORI, LUIS, *Sonetos intemporales* (99 sonetos de amor). Estudio preliminar por Efrain Subero, Bogotá, 1997, 148 p.
- POPOVIĆ, RADOMIR, *Le christianisme sur le sol de l'illyricum oriental, jusqu' à l'arrivée des Slaves*, Thessaloniki, 1996, 282 p.
- PRAŽÁK, RICHARD, *Česko-madarské kulturní vztahy od osvícenství do roku 1848*, Brno, 1994, 144 p.
- PROSPÍŠIL, IVO, *Fenomén šilenství v ruské literatuře 19 a 20 století*, Brno, 1995, 152 p.
- • • Rangordnung der Gesetze. Hrsg. von Christian Starck, Göttingen, 1995, 154 p.
- • • Relación de la coca y de su origen y principio por qué es tan usada y apetecida de los indios naturales deste Reyno del Piru. Introducción y edición par Maria Brey y Victor Infantes, Bogotá, 1996, 66 p.
- RESTREPO, JORGE, *Creencias de un escéptico. Lugares comunes sobre el humanismo clásico*, Bogotá, 1996, 112 p.
- RETAMAR, ROBERTO FERNÁNDEZ, *Para una teoría de la literatura hispanoamericana*. Primera edición completa, Bogotá, 1995, 392 p.
- REY-HENNINGSEN, MARISA, *The tales of the ploughwoman*. Appendix to FFC 254, Helsinki, 1996, 154 p.
- REY-HENNINGSEN, MARISA, *The world of the ploughwoman. Folklore and reality in matriarchal Northwest Spain*, Helsinki, 1994, 294 p.
- • • Il Rinascimento in Polonia. Atti dei Colloqui italo-polacchi 1989-92 a cura di Jolanta Zurawska, Napoli, 1994, 456 p.
- RODRIGUEZ CADENA, YOLANDA, *Los semihablantes bilingües: habilidad e interacción comunicativas*, Bogotá, 1996, 196 p.
- RODRIGUEZ FREILE, JUAN, *El carnero. Según el orto manuscrito de Yerbabuena*. Edición, introducción y notas de Mario Germán Romero, Bogotá, 1997, LXXXIX, 368 p.
- SALAKIDES, GEORGIOS, *Sultansurkunden des Athos Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II und Selim I*, Thessaloniki, 1995, 152 p.
- SALMINEN, TAPANI, *Tundra nenets inflection*. Academic dissertation, Helsinki, 1997, 154 p.
- • • Sborník z olomoucké konference. 23-27.8.1993, 1-2, Praha, 1995, 399 p.
- SFETAS, SPIRIDON; KENTROTIS, KIRIAKOS, *I Albani ton skopion*. Themata ethnotikis siniparxis, Thessaloniki, 1995, 152 p.
- STAHL, PAUL H., *Articole*, vol. 1-2, 1957-1963, Paris, 1997, 496 p.
- STEINKELLNER, E.; MUCH, M.T., *Texte der erkenntnistheoretischen Schule des Buddhismus*. Systematische Übersicht über die buddhistische Sanskrit-Literatur II, Göttingen, 1995, XX + 138 p.
- • • Studia balcanica bohemo-slovaca, IV, Brno, 218 p.
- • • Studium et museum. Mélanges Edouard Remonchamps, 1-2, Liège, 1996, 856 p.
- • • Symposion der Kommission „Die Funktion des Gesetzes in Geschichte und Gegenwart“, 8. Das mißglückte Gesetz. Hrsg. von Uwe Diederichsen und Ralf Dreier, Göttingen, 1997, 188 p.
- • • T. G. Masaryk a strední Evropa Masarykova Univerzita v Brně, 1994, 151 p.
- TEGYEY, GABRIELLA, *L'inscription du personnage dans les romans de Marguerite Audoux*, Debrecen, 1995, 142 p.

TRIANA Y ANTORVEZA, HUMBERTO, *Léxico documentado para la historia del negro en América (siglos XV–XIX)*. Tomo 1: Estudio preliminar. Bogotá, 1997, 442 p.

* * *Typenverzeichnis der bulgarischen Volksmarchen* von: Liliana Daskalova Perkowski, Doroteja Dobрева, Jordanka Koceva und Evgenija Miceva. Bearbeitet und herausgegeben von Klaus Roth, Helsinki, 1995, 424 p.

* * *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Register zu den Teilen I–VI*. Hrsg. von Herbert Jankuhn und Henning Seemann. Bearbeitet von G. Korbel, Göttingen, 1997, 278 p.

X URIBE RUEDA, ALVARO, *Bizancio, el dique iluminado. La concepción mística del universalismo, sus raíces judías y helénicas y su herencia cristiana*, Bogotá, 1997, 612 p.

VALDERRAMA ANDRADE, CARLOS, *Miguel Antonio. Caro y la regeneración*. Apuntes y documentos para la comprensión de una época, Bogotá, 1997, 826 p.

VÉRTES, EDITH K. F., *Kjalainens. Südostjähische Textsammlungen. Band 2. Transkription, Phonembestand, allgemeine Erörterungen*, Helsinki, 1997, XI + 182 p.

VIRTARANTA, PERTTI, *Anna Vasiljevna Tšesnakovan kerrontaa ja itkuvirsiä*, Helsinki, 1994, 256 p.

ZAPATA, RAMÓN, *Libros que leyó el libertador Simón Bolívar*, Bogotá, 1997, 176 p.

ZEGKINI, EVSTRATIŪ, *I musulmani athiggani tis thrakis*. Thessaloniki, 1994, 96 p.

* * *10 Jahre Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen, Forschungs- und Lehr-Offentlichkeitsarbeit*. Hrsg. von Horst Förster, Tübingen, 1997, 168 p.

B. Reviste

„Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska”. Sectio FF. Philologiae, XII–XIII, 1994–1995; XIV–XV, 1996–1997, Lublin.

„Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”. Classe di lettere e filosofia. Serie III, XXIV, 1994, 1–4; XXV, 1995, 1–4; XXVI, 1996, 1–2, Pisa.

„Bălgarski folklor”, XX, 1994, 1–6; XXI, 1995, 1–6; XXII, 1996, 1–6; XXIII, 1997, 1–4, Sofia.

„Boletín de la Real Academia Española”, LXXIV, 1994, cuaderno CCLXI–CCLXIII; LXXV, 1995, cuaderno CCLXIV–CCLXVI, LXXVI, 1996, cuaderno CCLXVII–CCLXIX; LXXVII, 1997, cuaderno CCLXX–CCLXXII, XXVIII, 1998, Madrid.

„Brno Studies in English”, XXII, 1996, Brno.

„Brünnener Beiträge zur Germanistik und Nordistik”, X, 1996, Brno.

„Enquêtes du Musée de la Vie Wallonne”, tome XVIII, 1994, 213–216, Liège.

„Études balkaniques”, XXX, 1994, 1–4; XXXI, 1995, 1–4; XXXII, 1996, 1–4; XXXIII, 1997, 1–4, Sofia.

„Études romanes de Brno”, XXIV, 1994; XXV, 1995; XXVI, 1996, Brno.

„Journal de la Société Finno-Ougrienne”, 85, 1994; 86, 1995; 87, 1997, Helsinki.

„Ladinia”. Sfői culturāl dai ladins dles dolomites, XVIII, 1994; XIX, 1995; XX, 1996, San Martin de Tor.

„Lares”. Rivista trimestrale di studi demo-etno-antropologici, LX, 1994, 1–4; LXI, 1995, 1–4; LXII, 1996, 2–4; LXIII, 1997, 1–3, Firenze.

„Letras de Deusto”, XXV, 1995, 67–69; XXVI, 1996, 72, Bilbao.

„Literatura ludowa”. Dwumiesięcznik naukowo literacki, XXXIX, 1995, 1–6; XL, 1996, 1–6; XLI, 1997, 1–6, Wrocław.

„Mémoires de l'Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres de Dijon”, 134, 1995; 135, 1995–1996, Dijon.

„Mentalities. Mentalités”. An Interdisciplinary Journal. Une revue interdisciplinaire, IX, 1994, 1–2; X, 1995, 1–2; XI, 1996–1997, 1–2; XII, 1997, 1–2, Hamilton, N. Z.

„Radovi”. Razdio filoloških znanosti, 22–23, 1992–1994; 24–25, 1995–1996, Zadar.

„Radovi”. Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije, 10, 1993–1994; 11, 1994–1995; 12, 1995–1996; 13, 1996, Zadar.

- „Revista de filologie spaniolă”, LXXIV, 1994, 1-4; LXXV, 1995, 1-4; LXXVI, 1996, 1-4; LXXVII, 1997, 1-4, Madrid.
- „Revue de linguistique romane”, 58, 1994, 229-232; 59, 1995, 233-236; 60, 1996, 237-240; 61, 1997, 241-244, Strasbourg.
- „Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské University”. Rada jazykovědná, XLIII, 1994, A-42; XLIV, 1995, A-43; XLV, 1996, A-44, Brno.
- „Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské University”. Rada literárněvědná, XLIII, 1994, D-41; XLIV, 1995, D-42, Brno.
- „Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 90, 1994, 2; 91, 1995, 1-2; 92, 1996, 1-2; 93, 1997, 1-2, Basel.
- „Studia linguistica”. A journal of General Linguistics, 48, 1994, 1-2; 49, 1995, 1-2; 50, 1996, 1-3; 51, 1997, 1-2, Lund.
- „Studies in the Linguistic Sciences”, 24, 1994, 1-2; 25, 1995, 1-2; 26, 1996, 1-2; 27, 1997, 1-2, Urbana, Illinois.
- „Südost-Forschungen”. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas”, 53, 1994; 54, 1995; 55, 1996; 56, 1997, München.
- „Thesaurus”. Boletín del Instituto Caro y Cuervo, XLIX, 1994, 1-3, Bogotá.
- „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik”, 24, 1994, 93-96; 25, 1995, 97-98, 100; 26, 1996, 102-104; 27, 1997, 105-108, Stuttgart.
- „Živa antika. Antiquité vivante”, 44, 1994, 1-2; 45, 1995, 1-2; 46, 1996, 1-2; 47, 1997, 1-2, Skopje.

ANIVERSĂRI-COMEMORĂRI

În luna martie s-au împlinit 60 de ani de la apariția primului număr al „Vieții românești” și 30 de ani de la moartea lui G. Ibrăileanu. Cu acest prilej Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România a organizat un ciclu de manifestări științifice.

Comunicarea G. Ibrăileanu și colaboratorii „Vieții românești” (Al. Teodorescu) a prezentat aspecte ale colaborării dintre criticul revistei și scriitorii grupați în jurul publicației, pe baza unor documente inedite.

La 17 martie 1966 în aula festivă a Universității din Iași a avut loc un simpozion organizat de Filiala Iași a Academiei Republicii Socialiste România în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” consacrat comemorării a 30 de ani de la moartea lui G. Ibrăileanu. Prof. univ. Al. Dima, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, în comunicarea intitulată *Ibrăileanu azi* a distins „sunetul particular” al gândirii estetice a criticului și istoricului literar evocat. Comunicarea a urmărit clarificarea poziției lui Ibrăileanu față de problemele fundamentale ale literaturii române.

Comunicarea prof. univ. N. I. Popa, *Ibrăileanu și „Viața românească”*, a reactualizat, cu bogate informații și comentarii, evenimentele legate de cele două etape ale revistei, subliniind în același timp specificul metodei critice a lui Ibrăileanu.

Istoricul literar G. Ibrăileanu a constituit obiectul expunerii prof. univ. Const. Ciopraga, care a analizat concepția acestuia despre istoria literară, având ca punct de plecare legătura necesară, dialectică, dintre societate și fenomenul literar. Metoda de investigație proprie folosită în lucrările de istorie literară ale criticului și criteriile științifice de interpretare a fenomenului literar, după cum arată conferențiarul, definesc rolul lui G. Ibrăileanu în dezvoltarea istoriei noastre literare.

Despre preocupările lui G. Ibrăileanu pentru limba literară, care îi conferă o poziție proprie în critica vremii, a vorbit prof. univ. Gavril Istrate în comunicarea *G. Ibrăileanu și limba literară*. Faptul cel mai semnificativ în direcția acestor preocupări este acela că, deși nespecialist în probleme de limbă, Ibrăileanu furnizează, prin unele din afirmațiile sale, puncte de plecare pentru teoriile care vor sta la baza studiilor ulterioare cu privire la acest domeniu.

Conf. univ. I. D. Lăudat a evocat cu căldură figura profesorului Ibrăileanu.

La șezătoarea literară care a avut loc în cadrul manifestărilor comemorative desfășurate la Iași, Demostene Botez, Serban Cioculescu, G. Ivascu și N. Tertulian au evocat figura criticului Ibrăileanu. Au citit din creațiile lor Otilia Cazimir, George Lesnea, Ștefan Augustin Doinas, Marin Sorescu, Aurel Baranga, Horia Ziliu.

Ibrăileanu despre Mălorescu de I. D. Lăudat, *Ibrăileanu și personajul feminin în creația literară* de Maria Platon, precum și unele evocări ale lui Traian N. Gheorghiu și M. Sevastos, *Săptămânalul „Cronica”* a publicat articolele: 60 de ani de la apariția „*Vieții românești*” de Al. Andriescu, *Grupul de la „Viața românească”* de Demostene Botez, *Un sentimental lucid* G. Ibrăileanu de Const. Ciopraga, *Ibrăileanu la presa socialistă (1889-1895)* de I. D. Lăudat, G. Ibrăileanu și colaboratorii „*Vieții românești*” de Al. Teodorescu. La rubrica „Documente literare” revista a publicat fragmente din scrisorile lui Artur Gorovei către Ibrăileanu.

Împlinirea unui veac și jumătate de teatru românesc cult a fost sărbătorită în cadrul Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România printr-o sesiune de comunicări organizată în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza”, Institutul de istorie a artei al Academiei Republicii Socialiste România, Uniunea scriitorilor din Republica Socialistă România, Filiala Iași, Teatrul Național „Vasile Alecsandri” și Comitetul de stat pentru cultură și artă Iași. În cuvîntul de deschidere a sesiunii, prof. univ. Al. Dima consideră reprezentanța teatrală ieșeană în limba națională o izbîndă de larg răsunset în lupta cărturarilor pentru afirmarea limbii naționale pe scena românească. Acad. Victor Eftimiu a elogiat în cuvîntul său „gloriosul jubileu”, evocînd personalități și momente din trecutul teatrului nostru. Versurile avîntate închinat lui Vasile Alecsandri au încheiat simbolice omagiul adus.

Directorul teatrului ieșean, prof. univ. Ilie Grămadă, a vorbit în comunicarea sa despre *Teatrul Național din Iași și publicul*, pornind de la relația dialectică teatru-public pentru a urmări evoluția raporturilor dintre aceste categorii. *Călătorii străini despre teatrul românesc în sec. al XIX-lea*, comunicarea cercetătoarei Olga Flegont, a înfățișat unele evocări ale vieții teatrale din țara noastră, oglindite în memoriale de călătorie. *Începuturile criticii dramatice românești* a fost problema urmărită în comunicarea cercetătorului Dan Mănuță. Despre *Caracterul militant al teatrului românesc în epoca luptei pentru libertate și unitate națională* a vorbit lector univ. Maria Platon. Condiționînd teatrul, ca mijloc de cunoaștere a vieții unui popor, de evoluția societății respective, autoarea a relevat caracterul angajat al teatrului ca factor de mentinere a conștiinței unității naționale. *Teatrul românesc în orașe și țiguri de provincie în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* a constituit subiectul comunicării cercetătorului Mihai Florea. Probleme legate de teatrul contemporan a adus în discuție criticul N. Barbu în comunicarea *Realizări și tendințe în teatrul românesc actual*. S-au relevat caracteristicile dramaturgiei actuale și s-au făcut documentate observații despre arta spectacolelor, despre scenografie.

Cu concursul teatrelor naționale din București, Cluj, Craiova și Iași s-a organizat un festival de teatru în cadrul căruia au fost prezentate spectacole reprezentative.

Lucia Hopu

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1966

Activitatea de cercetare științifică desfășurată în acest an în secțiile Centrului continuă ca orientare generală și, în unele cazuri, prin problemele studiate, preocupările abordate de la înființarea Centrului.

Planul secției de lingvistică pe anul 1966 a fost orientat avîndu-se în vedere participarea cercetătorilor de la Iași la realizarea unora dintre cele mai importante obiective ale disciplinei în momentul de față. Faptul că două dintre problemele din planul secției la care s-a colaborat în acest an sunt:

CRONICA

Maria Deutsch, Dragoș Moldovanul, Doina Cobeț)) au lucrat gîdei neologismelor de la literele M și O (N. A. Ursu) ale aceluși pregătît pentru tipar, și au participat la redactarea articolelor *fiionarului etimologic al limbii române* (N. A. Ursu). Cercetătorii de etimologie au întreprins pentru tema *Atlasul lingvistic al Moldovei* de zece anchete, dintre care șapte de probă, prin care s-a urmat de lucru de către anchetatori, și trei anchete definitive, prin propriu-zisă de adunare a materialului pentru Atlas. Anchete în localitățile Larga (Movileni), Poieni (Schitu Duca) și Căraionul Iași. La anchete au participat V. Arvinte, șef de secție Dumitrăcel și Ion Nufă. În luna iulie, cu prilejul unei deplasări Maramureș și Cluj, anchetatorii de la Iași au participat la o principal Grigore Rusu, de la Institutul de lingvistică din Căraionul Cluj, din rețeaua de puncte a viitorului Atlas lingvistic au purtat discuții cu anchetatorii de la Cluj pe marginea cartografiat al Atlasului lingvistic al Maramureșului. Pentru sectorului de dialectologie, *Evoluția graiurilor populare române literare*, cercet. St. Dumitrăcel a continuat adunarea de mai multe părți ale lucrării.

Cercetătorii secției au publicat în cursul anului năun note și recenzii, printre care: prof. G. Istrate, *Preocupări* lui G. Barișiu (Omagiu Rosetti), Vasile Alecsandri și limba al „Anuarului”; Ibrăileanu și limba literară, *Vocabularul Șineai și limba națională* (în revista „Cronica”); V. Arvinte *proa limbii române, pe baza ALR. Imprumuturi directe din gîd Univ. „Al. I. Cuza” din Iași*); O rămășiță din teoria „amori cuiva („Limba română”); *Formarea limbii și poporului român recent* (în acest volum al „Anuarului”); N. A. Ursu, *Conținutul unor povestiri istorice în versuri*. Anonimul A, *Nărea paternității unor povestiri istorice în versuri*. Anonimul cută a lui Iancu Văcărescu, *Contribuția Academiei Române critice a textelor vechi românești („Limba română”)*. O pol. 1839, între I. Eliade Rădulescu și J. A. Vaillant (Omagiu trăcel, *Cuvinte vechi utilizate în graiuri ca nume ale mașii pe marginea unor contribuții lexicologice („Limba română colaborare cu N. A. Ursu)*. *Observații privitoare la ada limba română („Limba română”)*; Zamfira Mihail, *Despre neologismul omonim* (în acest volum al „Anuarului”); *Ma minant în poezia lui N. Labiș („Tribuna”)*, recenzie la volu stilistică (în acest volum al „Anuarului”). În sesiunile de fost prezentate comunicări de către Dragoș Moldovanul, mulu greco-latin în topica lui Dimitrie Cantemir, și Ion lectologie la revista „Viața românească”.

*

Axîndu-și cercetările pe preocupări fundamentale ale care valorificarea moștenirii literare și examinarea critică literaturii moderne și contemporane, cercetătorii secției dă angajați în realizarea unei teme colective, *Istoria criticii 1900—1916* și a unor teme individuale. Pentru lucrarea cu

COMEMORAREA LUI EMINESCU ȘI CREANGĂ LA IAȘI

Îașul, orașul prieteniei dintre Creangă și Eminescu, a înscris, după cum era și firesc, în orbita vieții sale culturale numeroase manifestări pentru cinstirea memoriei celor doi mari reprezentanți ai poeziei și prozei românești, de la a căror moarte s-au împlinit 75 de ani.

Începutul sărbătoririi „anului Eminescu” a fost marcat de apariția în librării a unor noi volume de versuri sau critică literară legate de numele poetului (volumul *Poezii ilustrat* de Liția Macovei, și monografiile semnate de acad. G. Călinescu și Zoe Dumitrescu-Bușulenga).

La 29 mai, Biblioteca Centrală Regională din Iași a prezentat, sub titlul *M. Eminescu, genial poet al poporului român*, o expoziție, organizată pe secții, cu aspecte din viața poetului și din tematica poeziilor lui (socială, erotică, influența folclorului etc.).

În zilele de 30 și 31 mai, în aula Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” și în sala de lectură a Bibliotecii Centrale Regionale, a avut loc o sesiune de referate, organizată de Filiala Iași a Asociației Bibliotecarilor din R.P.R., cu care prilej, în afara problemelor actuale de biblioteconomie și de documentare, au fost discutate și unele aspecte ale vieții și operei lui M. Eminescu.

O altă expoziție consacrată lui Eminescu a fost deschisă în sala „Victoria” din Iași, în ziua de 6 iunie. Expoziția aceasta a fost organizată de către Comitetul regional pentru cultură și artă, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” și Arhivele Statului din Iași, în colaborare cu Muzeul Unirii și Filiala Iași a Uniunii artiștilor plastici. Au fost prezentate aproximativ 300 de exponate, între care numeroase manuscrise, acte (actul de naștere al poetului în original), documente de familie și diferite ediții ale operei lui Eminescu în limba română și în limbi străine.

Între 5—15 iunie, Centrul de librării și difuzare a cărții a organizat vitrine festive Eminescu, iar între 13 și 30 decembrie, în cadrul „zilelor Creangă”, au fost organizate vitrine cu opera marelui scriitor.

Ciclurile de conferințe ținute sub auspiciile diferitelor foruri științifice și culturale au atras un număr mare de auditori. În cadrul Societății de științe istorice și filologice au conferențiat asistenții universitari I. Constantinescu și M. Drăgan, iar Comitetul regional pentru cultură și artă în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” au organizat un simpozion Eminescu, pe data de 15 iunie, cu care ocazie au conferențiat prof. univ. N. I. Popa, lector univ. Al. Husar și asistent univ. M. Drăgan.

Filiala Iași a Academiei R.P.R. și Universitatea „Al. I. Cuza” au organizat ciclul de conferințe intitulat *Noi valori eminesciene*, în cadrul căruia au conferențiat prof. univ. Al. Dima, prof. univ. N. I. Popa, prof. univ. C. Ciopraga și lector univ. Al. Husar.

În conferința intitulată *Motivul cosmic în opera eminesciană*, prof. univ. Al. Dima a subliniat valoarea poetică a motivului cosmic în contextul general al poemelor lui Eminescu, arătând că preocuparea cosmică nu se organizează mai amplu și mai independent în poeme întregi, ci este încadrată unor planuri etico-filozofice sau erotice. Conferința a pus în lumină unele aspecte deosebit de interesante ale operei poetului, ca apariția motivului cosmic în sfera relațiilor dintre natură și om, precum și prezența acestui motiv al operei eminesciene în toate perioadele de creație. S-au făcut, de asemenea, referiri la permanența acestui motiv pe planul liricii universale. Conferința a fost publicată în revista „Viața românească”, nr. 4—5, 1964, p. 53—66.

În conferința *Eminescu și romantismul francez*, prof. univ. N. I. Popa a trasat liniile de influență și de apropiere între romanticii francezi și poetul român, subliniind aspectele originale ale romanticului Eminescu. Vorbind despre legătura dintre romantismul francez și cel românesc eminescian, prof. univ. N. I. Popa a arătat că evoluția elementelor romantismului românesc s-a accelerat prin interferarea cu celelalte elemente ale romantismului apusean, opera eminesciană câștigând în extensivitate și profunzime.

În conferința intitulată *Aspecte ale meditației eminesciene*, prof. univ. C. Ciopraga a discutat unele aspecte ale meditației eminesciene și înscrierea poetului în mișcarea de idei din filozofia, literatura și sociologia epocii. Conferința a fost publicată în revista „Viața românească”, nr. 4—5, 1964, p. 124—136.

Un alt aspect al creației eminesciene a fost reliefat în conferința ținută de lector univ. Al. Husar, *Eminescu și etica fericirii*. Discutând *Lucaferul*, conferențiarul a arătat că aspirația spre fericire a geniului se proiectează în vid într-o epocă în care este frînată evoluția morală a omului. Problema fericirii este reducibilă în fond la o problemă de etică, poemul fiind transpunerea pe un plan artistic superior a conflictelor morale specifice epocii în care a apărut.

Menționăm, de asemenea, apariția numărului comemorativ al revistei „Iașul literar” (nr. 5, mai), din sumarul căruia semnalăm articolele: *Eminescu în evoluția liricii noastre* de prof. univ. Al. Dima, *Eminescu și Iașul* de prof. univ. N. I. Popa, *Culoare și muzică în poezia eminesciană* de prof. univ. C. Ciopraga, precum și cele grupate sub titlul *Coordonate eminesciene*, semnate de prof. univ. G. Istrate, Al. Andriescu, Ștefan Cucuieanu, C. Sturzu, M. Drăgan, Al. Claudiu și I. Constantinescu, care iau în discuție anumite aspecte ale vieții și operei poetului. În mod deosebit se cuvin pomenite articolele despre problemele limbii poetice a lui Eminescu (*Eminescu și problemele limbii*, semnat de prof. univ. G. Istrate, *Limbaul satiric eminescian*, de conf. univ. Al. Andriescu, și *Din problemele textelor eminesciene* de conf. univ. Ștefan Cucuieanu).

Tot în cadrul manifestărilor privind comemorarea lui Eminescu, a avut loc în ziua de 14 iunie festivitatea organizată în grădina Copou din Iași. La „Teiul lui Eminescu”, corul „Gavril Muzicescu” din Iași a interpretat lucrări corale pe versuri din opera poetului, iar actorii Teatrului național „V. Alecsandri” au recitat versuri din opera lui Eminescu. În același loc, a doua zi, poezii ieșeni au citit versuri închinete lui M. Eminescu.

Comemorarea, la sfârșitul acestui an, a 75 de ani de la moartea lui I. Creangă a fost, am putea spune, o continuare a comemorării lui Eminescu. „Zilele Ion Creangă”, între 13—20 decembrie, au început la fel, prin vitrine festive, organizate de Centrul de librării și difuzate a cărții și prin organizarea de către Teatrul de păpuși din Iași a unui ciclu de spectacole cu dramatizări ale poveștilor lui Creangă. În ziua de 13 decembrie, regizorul Teatrului de păpuși, Manole Foca, a vorbit despre viața și opera lui I. Creangă, după care a urmat un spectacol cu dramatizările poveștilor *Punguța cu doi bani* și *Povestea porcului*.

În seara zilei de 15 decembrie, în sala „Victoria” din Iași s-a deschis expoziția comemorativă Ion Creangă, organizată de către Comitetul regional pentru cultură și artă, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, Filiala Iași a Uniunii artiștilor plastici și Arhivele Statului din Iași. La festivitatea de deschidere a vorbit prof. univ. Al. Dima, membru corespondent al Academiei R.P.R., despre personalitatea și opera marelui povestitor.

Expoziția a prezentat numeroase documente, manuscrise originale și facsimile, precum și ediții vechi și noi, în românește și în diferite limbi străine, ale operei lui Creangă. De asemenea, au fost expuse ilustrațiile făcute de pictorul Eugen Șt. Bouscă la povestea *Harap Alb*. În mod deosebit a atras atenția tabloul în ulei al pictorului Octav Băncilă, *Eminescu și Creangă*.

La 16 decembrie, la Casa de cultură a tineretului, a avut loc un „simpozion Creangă”. În cadrul acestei manifestări, scriitorul ieșean Ion Istrati a evocat figura marelui povestitor, iar criticul literar L. Dumbravă a vorbit despre unele aspecte ale realismului în opera lui Creangă.

Un alt simpozion consacrat comemorării lui Ion Creangă a fost organizat de Filiala Iași a Academiei R.P.R. și Universitatea „Al. I. Cuza”, în ziua de 19 decembrie. Cu acest prilej au prezentat comunicări prof. univ. Al. Dima, prof. univ. N. I. Popa, prof. univ. C. Ciopraga și cercet. Dan Mănuță.

În ziua de 20 decembrie a avut loc, în sala Teatrului național „V. Alecsandri” din Iași, o festivitate închinată lui I. Creangă. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de scriitorul ieșean Dumitru Ignea, după care prof. univ. C. Ciopraga a vorbit despre unele aspecte ale realismului în opera lui Creangă. Actorii Teatrului au făcut lecturi interpretative după *Amintiri din copilărie*, iar în continuare s-a reprezentat primul act din *Ochiul babei*, dramatizare de G. Vasilescu după *Soacra cu trei nurori*.

În aceeași zi, la mormîntul scriitorului din cimitirul „Eternitatea” a avut loc solemnitatea depunerii de coroane din partea Comitetului regional pentru cultură și artă, a Filialei Iași a Academiei R.P.R., a Universității „Al. I. Cuza” și a Școlii medii nr. 7, care poartă numele povestitorului.

Ca și pentru comemorarea lui Eminescu, revista „Iașul literar” a consacrat un număr (nr. 11, noiembrie) comemorării lui Creangă. Din sumar semnalăm versurile închinete scriitorului de Otilia Cazimir și Florin Mihai Petrescu, evocările lui I. Istrati și Mircea Radu Iacoban, precum și itinerariul biografic *Creangă la Iași*, de Al. Arbore. Dintre articolele critice menționăm: *Realismul operei lui Creangă*, de L. Dumbravă, *Folclor și viziune folclorică la Creangă* de V. Adăscăliței și fragmentul dintr-un volum de documente Ion Creangă publicat de Gh. Ungureanu.

După 75 de ani, numeroasele manifestări comemorative închinete lui Eminescu și Creangă sînt dovada prețuirii deosebite și a dragostei pe care o nutrește întregul nostru popor față de opera acestor doi mari scriitori.

M. Antonaș

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1964

Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor a obținut, în anul 1964, anul celei de a 20-a aniversări a eliberării patriei noastre, numeroase și însemnate realizări în munca de cercetare științifică și în ceea ce privește îmbunătățirea bazei materiale. Prin grija conducerii Filialei Iași a Academiei R.P.R., începînd din ultimul semestru s-a dat în folosință noul local, situat în clădirea unde au locuit Mihail Kogălniceanu, George Enescu și Mihail Sadoveanu. În noul local, spațiul destinat activității științifice a crescut în mod simțitor iar numărul personalului de cercetare s-a mărit la 15 cercetători, fapt care dă în prezent posibilitatea includerii în planul de cercetare a unor probleme mai numeroase și mai variate.

În planul de cercetare științifică al secției de lingvistică au fost înscrise următoarele probleme:

1. Colaborarea la *Tratatul de istorie a limbii romîne*;
2. Colaborarea la *Dicționarul limbii romîne* și la *Dicționarul etimologic al limbii romîne*;

3. Cercetări dialectale în Moldova.

Pentru *Tratatul de istorie a limbii romine*, volumul V, colectivului nostru i-a revenit sarcina redactării capitolului intitulat *Neologismele limbii romine în perioada 1760—1860*, pe care l-au elaborat cercetătorii N. A. Ursu și Despina Ursu.

Colaborarea la *Dicționarul limbii romine* a constat în redactarea a peste 500 de articole de la litera S, repartizată colectivului de lexicografie de la Iași, la care au lucrat cercetătorii Mihail Zamfira, Morariu Cornelii, Zăstroiu Victoria, Zăstroiu Remus, Deutsch Maria și Moldovanul Dragoș. Cercet. pr. N. A. Ursu a lucrat în continuare la revizuirea etimologiei neologismelor de la litera M.

În cursul vizitelor făcute la Iași, în lunile martie și noiembrie, acad. Iorgu Iordan, întovărit de prof. I. Coteanu, director adjunct al Institutului de lingvistică din București și de prof. B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R.P.R., au analizat munca secției de lingvistică în cadrul colaborării la *Dicționarul limbii romine* și la *Tratatul de istorie a limbii romine*. În vederea realizării în cât mai bune condiții a colaborării la Dicționar s-au luat o serie de măsuri privind îmbunătățirea bazei materiale și specializarea cadrelor tinere.

În cadrul ultimei probleme, *Cercetări dialectale în Moldova*, cercet. Stelian Dumistrăcel a continuat prelucrarea materialului lingvistic adunat printr-o anchetă indirectă efectuată în cursul anilor 1962 și 1963. S-a organizat, apoi, o anchetă în regiunea Suceava, raionul Cimpulung. În luna octombrie, cercet. St. Dumistrăcel a participat, alături de trei cercetători de la Centrul de cercetări fonetice și dialectale al Academiei R.P.R., din București, la anchetele pentru NALR, în două puncte din regiunile Argeș și Oltenia. Participarea la aceste anchete a avut drept scop însușirea metodei de lucru pe teren în vederea pregătirii pentru Atlasul lingvistic al Moldovei.

În ședințele de lucru ale secției au fost prezentate în cursul acestui an următoarele comunicări și referate: N. A. Ursu, *O polemică filologică, din anul 1839, între I. Eliade Rădulescu și J. A. Vaillant*; Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice, în limba romină din perioada 1760—1860*; Stelian Dumistrăcel, *Din istoricul folosirii cuvintului mașină în limba romină*; Numele mașinilor agricole în graiurile limbii romine, pe baza ALR (Creații pe teren rominesc și împrumuturi din alte limbi, cu circulație locală); Corneliu Morariu, *Mijloace lexicale de evocare a mediului străin în opera lui Mihail Sadoveanu*; Victoria Zăstroiu, recenzia lucrării lui Gh. Bulgăr, *Eminescu despre problemele limbii literare*.

Secția de istorie literară și-a concentrat activitatea în următoarele două direcții principale:

1. Continuarea acțiunii de valorificare a moștenirii literare, prin colaborarea la *Tratatul de istorie a literaturii romine*, prin cercetarea științifică a curentelor literare și prin studiul unor aspecte mai puțin cunoscute din activitatea scriitorilor moldoveni dintre cele două războaie.

2. Aspecte ale literaturii contemporane.

Prof. univ. Al. Dima, redactor responsabil adjunct al volumului al II-lea al *Tratatului de istorie a literaturii romine*, a asigurat coordonarea și sistematizarea materialului necesar alcătuirii volumului, material din care o parte a fost discutat în cadrul ședințelor de lucru, pe baza referatelor făcute de prof. univ. N. I. Popa și cercetătorii I. Lăzărescu, Al. Teodorescu și L. Volovici.

În scopul cercetării științifice a curentelor literare, colectivul secției de istorie literară a pregătit pentru tipar monografia *Ideologia „Contemporanului”*, inclusă în planul Editurii Academiei R.P.R. pentru anul 1965, iar prof. univ. N. I. Popa a elaborat studiul *Ideologia literară a Junimii și contradicțiile ei lăuntrice*.

Colectivul format din prof. Al. Dima, prof. N. I. Popa și cercetătorii I. Lăzărescu, Al. Teodorescu și D. Mănuță, împreună cu Gr. Botez și M. Bordeianu de la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu”, au alcătuit volumul *Scrisori către Ibrăileanu*, vol. I, predat Editurii pentru literatură, care va apare în colecția *Studii și documente*. Cercet. pr. I. Lăzărescu a redactat lucrarea *Valorificarea artistică a izvoarelor istorice în opera lui M. Sadoveanu*, iar cercet. Al. Teodorescu studiul *Creația lui M. Eminescu pe baze populare*.

Relativ la literatura actuală, cercet. st. D. Mănuță a scris notele *Sarcasmul arghezian și Clișeul poetic*.

În ședințele de lucru ale colectivului de istorie literară, ținute cu regularitate, săptăminal, s-au citit și discutat și alte comunicări: N. I. Popa, *Eminescu și romanismul francez*; I. Lăzărescu, *Jean Bart și socialismul*; Al. Teodorescu, *Hortensia Papadat-Bengescu și „Viața românească”*; D. Mănuță, *Literatura la „Contemporanul”*.

În cinstea împlinirii a douăzeci de ani de la eliberarea patriei noastre a fost organizată de către Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor o sesiune științifică, la care au fost prezentate următoarele comunicări:

prof. Al. Dima, *Dezvoltarea teoriei literare în anii puterii populare*;

prof. N. I. Popa, *Originalitatea romantismului românesc*;

prof. G. Istrate, *Limba postumelor lui Eminescu*;

N. A. Ursu, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române, în jurul anului 1800*;

Al. Teodorescu, *Eminescu și folclorul*;

Șt. Cuciureanu, *Eminescu în limba italiană*;

I. Lăzărescu, *Romanul istoric al lui Sadoveanu*;

Stelian Dumitrăcel, *Neologismul în terminologia agricolă românească, pe baza ALR*;

Zamfira Mihail, *Asupra sistemului în lexic*;

D. Mănuță, *Aspecte ale poeziei satirice românești contemporane*.

La Conferința națională de lingvistică românească, care a avut loc la București, între 7—10 octombrie 1964, au participat și cinci membri ai secției de lingvistică de la Iași. Au prezentat comunicări: prof. G. Istrate, *Fenomene specifice limbii române literare din prima jumătate a secolului al XIX-lea*; V. Arvinte, *Criterii de determinare a împrumuturilor săsești din limba română*; N. A. Ursu, *Problema etimologiei neologismelor limbii române*.

Cu ocazia comemorării a 75 de ani de la moartea lui M. Eminescu, Filiala Iași a Academiei R.P.R., prin Centrul nostru, a organizat, împreună cu Universitatea „Al. I. Cuza”, ciclul de comunicări *Noi valori ale operei eminesciene* și a participat la toate manifestările închinete sărbătoririi marilor noștri scriitori Eminescu și Creangă.

Colaborarea cu institutele și asociațiile științifice din străinătate s-a manifestat prin participarea la congrese și reuniuni științifice internaționale, vizite în străinătate. Prof. Al. Dima a făcut parte din delegația Universității ieșene care, în luna iunie, a vizitat Anglia, luând contact cu oamenii de știință de la Oxford și Cambridge, iar în luna noiembrie a condus câteva seminarii la Institutul de romanistică și a conferențiat despre opera lui Eminescu la Clubul creatorilor din Berlin (R.D.G.).

Prof. N. I. Popa a prezentat două comunicări, cu ocazia celui de al VIII-lea Stagiu internațional de studii umaniste de la Tours (Franța), iar în luna septembrie, ca membru al Asociației internaționale de literatură comparată, a participat cu o comunicare la al II-lea Congres, ținut la Fribourg (Elveția), fiind cooptat membru în comisia de redactare a *Dicționarului internațional de termeni literari*.

Prof. G. Istrate a ținut două conferințe, în cursul lunii octombrie, în R. P. Ungară, la Debrecen și Szegedin. În luna decembrie, cu ocazia unei vizite la Universitatea din Chișinău, prof. G. Istrate, șeful secției de lingvistică, a luat contact și cu cercetătorii de la Institutul de limbă și literatură al Academiei de științe a R.S.S.M. Într-o ședință de comunicări care a avut loc la acest institut a vorbit despre *Limba română literară la începutul secolului al XIX-lea*.

În timpul anului 1964 Centrul a fost vizitat de mai mulți oameni de știință de peste hotare: M. Mladenov, cercetător la Institutul de limbă bulgară din Sofia (R. Bulgaria); lectorul F. I. Barnett, de la Universitatea din Oxford (Anglia); prof. André Mirambel (Franța), vicepreședintele Asociației de studii sud-est europene; prof. Carlo Tagliavini, decanul facultății de litere a Universității din Padova.

Zamfira Mihail, Remus Zăstroiu

Lucie Valérie

1880-1881

Publicație a Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei R. P. R., „Anuarul de filologie” continuă seria de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul de filologie” publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, stilistică), de filologie română, de istorie literară românească și universală, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul” mai cuprinde rubrica Note și documente, în care apar unele materiale cu caracter de informare științifică, o rubrică intitulată Critică și bibliografie, care prezintă ultimele lucrări de specialitate apărute, și Cronica, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Centrului nostru și sînt prezentate unele manifestări științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuarul de filologie” se adresează cercetătorilor în domeniul limbii și literaturii române, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 20.

În afară abonaamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin:

C A R T I M E X

Căsuța poștală 134—135

București

Republica Populară Română

sau prin reprezentanții săi din străinătate

Monumenta linguae Dacoromanorum – Biblia 1688 (cinci volume: *Genesis, Exodus, Leviticus, Numerii, Deuteronomium*, Iași, 1988–1997).

Domeniile filologice în care Vasile Arvinte s-a specializat și a adus contribuții remarcabile sunt istoria limbii române, dialectologie românească și europeană, lexicologie și lexicografie, etimologie și onomastică. S-a considerat întotdeauna, în ceea ce privește baza teoretică a gândirii sale lingvistice și metodologia de lucru, elev și urmaș al lui A. Philippide și al lui G. Ivănescu, dedicându-și aproape exclusiv forțele creatoare cercetării de tip diacronic a limbii române.

Lucrarea sa de debut s-a intitulat *Terminologia exploatarea lemnului și a plutăritului* (Iași, 1957), o monografie temeinică, bazată pe cercetări de teren. Ca profesor la Facultatea de Litere a Universității din Iași, Vasile Arvinte a ilustrat, de-a lungul întregii sale cariere, problematica dificilă a istoriei limbii române, reușind să facă atractivă o materie complicată și aridă pentru majoritatea studenților. Numeroasele sale studii și articole, precum și cursurile universitare cu această tematică, au fost publicate într-un volum masiv intitulat *Studii de istorie a limbii române* (Iași, 2006). Profesor de vocație, Vasile Arvinte s-a considerat deopotrivă și un cercetător profesionist, implicarea sa în inițierea și derularea unor importante proiecte ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” fiind constantă. În această calitate (uneori în calitate oficială ca decan-director al Institutului), Vasile Arvinte a fost unul dintre autorii *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Ca dialectolog, în calitate de membru al unui comitet național român, Vasile Arvinte a colaborat de asemenea la realizarea *Atlas Linguarum Europae* (ALE) și *Atlas Linguistique Roman* (ALiR). Institutul „Philippide” îi mai este dator lui Vasile Arvinte și pentru faptul că publicația noastră, „Anuar de lingvistică și istorie literară” s-a impus, sub conducerea sa, ca una dintre cele mai prestigioase publicații de profil din țară.

Monografia sa *Român, românesc, România* din 1983 (ed. a II-a, 2004, ed. a III-a, 2008) constituie un model de simț critic, erudiție și argumentație impecabilă. Numeroasele sale contribuții la elucidarea unor etimologii obscure au fost publicate în volumul *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice* (2002). Atât în prelegerile sale, cât și în discuțiile private cu colaboratorii, Vasile Arvinte făcea dese referiri la limba și stilul specifice ale marilor scriitori români, dovedind astfel o îndelungă frecvență a textelor acestora. În ultimii ani ai vieții a reușit să ofere trei admirabile studii de sinteză asupra limbii a trei mari scriitori clasici, volumele intitulate *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă* (2002), *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale* (2007) și *Normele limbii literare în opera lui Mihai Eminescu* (2008). Ca editor de texte românești vechi, Vasile Arvinte s-a remarcat, pe lângă aportul decisiv la seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, menționată mai sus, prin colaborarea la stabilirea textului și redactarea studiilor lingvistice la o nouă ediție a *Paliei de la Orăștie* (Iași, 2005–2007).

*

Ca îndrumător de doctorat și mentor al tinerilor cercetători, Vasile Arvinte lasă amintirea unei persoane optimiste, calme, reconfortante și colocviale, foarte îndepărtată de imaginea sumbră a unui „pater oppressivus”. Nu ținea neapărat să îți impună o idee personală sau să te determine să alegi o metodă de lucru pe care o agreea. Se bucura însă în mod evident când vreunul dintre învățăcei arăta o aplecare specială spre tipurile de probleme care îi erau lui familiare (fonetică sau morfologie istorică, etimologie, dialectologie, onomastică), dar accepta cu seninătate să îndrume și teze mai îndepărtate de preocupările sale stricte. În ambele cazuri, acorda doctorandului libertate deplină în privința tuturor deciziilor. Vorbea cu admirație despre profesorii săi, în special despre G. Ivănescu, ca și despre A. Philippide, creatorul școlii lingvistice ieșene, de la ale căror teze pornea întotdeauna în propriile investigații. În ciuda unor aparențe, nu și-a trădat niciodată originea țărănească, rămânând în fond un om modest. Perfect conștient de propria valoare intrinsecă, era lipsit de „pretenții de mărire”. A fost un om harnic, metodic și riguros. În biroul lui de lucru de acasă, unde își stabilise pentru totdeauna „cartierul general”, domnea o ordine desăvârșită, în fișe, dosare, cărți și extrase.

Sunt sigur că cei aproximativ treizeci de doctoranzi pe care i-a îndrumat, unii dintre ei aflați deja în pragul vârstei senectuții, alții încă foarte tineri, îi vor păstra profesorului Vasile Arvinte o amintire pioasă.

Eugen Munteanu

ACTIVITATEA DEPARTAMENTELOR INSTITUTULUI „ALEXANDRU PHILIPPIDE” ÎN ANUL 2011

Cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au continuat activitatea la temele din planul de cercetare fundamentală al Academiei Române, precum și privind o serie de proiecte mai noi de cercetare, naționale sau internaționale. Rezultatele acestei activități s-au concretizat, pe de o parte, în publicarea de volume colective și de autor sau de studii, articole, note și recenzii și, pe de altă parte, în participarea la manifestări științifice din țară sau din străinătate. De asemenea, în cursul acestui an, mai mulți cercetători ai Institutului s-au ocupat de organizarea unor simpozioane, colocvii și mese rotunde în domeniile de profil și de stabilirea de contacte cu lumea academică în plan național și internațional. Această activitate, precum și cea a Asociației Culturale „A. Philippide”, este prezentată în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, cu apariții trimestriale, și pe site-ul www.philippide.ro.

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele secțiilor de lingvistică și literatură, etnografie și folclor:

1. În anul 2011, secțiile de lingvistică, respectiv de istorie literară, etnografie și folclor ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au fost angajate în continuarea proiectelor academice cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Această activitate s-a materializat în redactarea lucrărilor și publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfășurate în perioada la care ne referim; de asemenea, cercetătorii Institutului au valorificat rezultatele cercetărilor lor în articole, studii și volume colective sau de autor, precum și în susținerea de comunicări la manifestări științifice naționale și internaționale.

1.1. La departamentul de lexicologie–lexicografie (șef de departament, Gabriela Haja) s-a continuat activitatea de documentare din cadrul proiectului prioritar *Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă, Litera C*, prin fișarea textelor manuscrise sau tipărite cu alfabet chirilic, a textelor tipărite cu alfabet de tranziție și a volumelor din literatura contemporană care nu au putut fi scanate în cadrul proiectului eDTLR – *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*; fișele rezultate au fost introduse într-o bază de date, structurată după criterii lexicografice, utilizabilă în redactarea în format electronic (xml) a viitoarelor volume ale DLR. A fost realizată o primă variantă a unui program de fișare în format xml, în colaborare cu Facultatea

de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, și a fost stabilit protocolul de lucru cu instrumentele construite ori în curs de realizare, pentru anul 2011 (interfața de consultare a eDTLR, programul de fișare, interfața de selecție și de grupare a fișelor pe sensuri, interfața de redactare). Împreună cu un colectiv de cercetători de la Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, s-a continuat activitatea de completare și revizuire a *Bibliografiei* DLR.

De asemenea, în urma colaborării cu cercetători doctoranzi care urmează cursurile Școlii doctorale a Facultății de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, fișierul electronic al DLR s-a îmbogățit cu cca 26 000 de citate excerptate din reviste de specialitate ori din publicații de cultură.

Pe lângă activitățile specifice planului de cercetare la DLR, o parte dintre membrii departamentului au participat și la alte proiecte: Elena Dănilă, Mioara Dragomir și Gabriela Haja au continuat activitatea de cercetare, în calitate de revizori (colaboratori externi), la proiectul *Monumenta linguae Dacoromanorum – Biblia 1688*, realizat în cadrul Centrului de Studii Biblico-Filologice al Departamentului de Cercetare Interdisciplinară în Domeniul Științelor Umaniste și finanțat din fondurile proprii de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Elena Dănilă și Marius-Radu Clim au fost implicați în proiectul CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens* (2010–2013, contract CNCIS–UEFISCSU, cod TE_246/2010, nr. 55/27.07.2010); Marius-Radu Clim a continuat activitatea de cercetare în cadrul proiectului CNCIS–UEFISCDI, în colaborare, cu titlul *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB). *Prima fază* (TE_244), iar Cristina Florescu, Laura Manea și Eugen Munteanu au continuat colaborarea la proiectul internațional *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (subvenționat de Agence Nationale de la Recherche și Deutsche Forschungsgemeinschaft; cf. <http://www.atilf.fr/DERom>). Cristina Florescu, Laura Manea și Elena Dănilă au demarat proiectul finanțat de CNCIS *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, perioada 2011–2014). Eugen Munteanu a coordonat proiectul interdisciplinar *Centrul de Studii Biblice „Monumenta linguae Dacoromanorum”*, finanțat din fondurile extrabugetare de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (2008–2014) și proiectul CNCIS cu titlul *Prima traducere românească a Septuagintei, operă a lui Nicolae Milescu (MS. 45 BAR Cluj). Ediție critică, studii lingvistice și filologice* (cod proiect 1578); de asemenea, a participat ca expert în cadrul proiectului *Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școala postdoctorală) și program de burse (CommScie)*, finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (director de proiect: Dorin Popa) (POS DRU/89/1.5/S/63663, 2010–2013) și ca expert în cadrul proiectului *Inovare și dezvoltare în programele doctorale și graduale universitare pentru adaptarea cercetării științifice la nevoile societății cunoașterii* (2009–2011),

finanțat din fonduri structurale la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (director de proiect: Gheorghe Iacob).

1.2. La departamentul de dialectologie (șef de departament, Luminița Botoșineanu) s-a continuat redactarea și revizia hărților și a textelor de tip material necartografiat (MN) din volumul al IV-lea al atlasului regional al Moldovei și Bucovinei (NALR–*Mold. Bucov.*). Astfel, au fost introduse în baza de date redactările reprezentând 20 de hărți interpretative, au fost redactate 33 de hărți analitice (pentru care s-a făcut și revizia parțială) și 13 hărți interpretative; s-a efectuat revizia a 54 de hărți analitice și interpretative și a 58 de texte de tip material necartografiat (MN), precum și refacerea după revizie a 108 texte de tip material necartografiat. Au fost introduse în 100 de hărți analitice răspunsurile din anchetele la huțuli. De asemenea, au fost fișate pentru indice 20 texte de tip material necartografiat și 21 de hărți și a fost făcută o selecție etnografică de ilustrații și documentare pentru *Introducerea* la vol. IV.

O parte din membrii departamentului (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu) au realizat un studiu complex (care a presupus analiza comparativă a unui număr de 75 de hărți din cele șapte atlase regionale românești și a corespondentelor lor din atlasele naționale) vizând optimizarea redactării hărților interpretative din volumul în lucru, din perspectiva unei comparații între ALR (I și II) și atlasele regionale (seria NALR–ALRR). Indirect, studiul are în vedere promovarea atlaselor regionale din seria citată, ca și analiza modului de valorificare, în dicționarul tezaur, a datelor din atlasele lingvistice regionale pentru avansarea unor propuneri de eficientizare a modalității de utilizare a acestor date.

Alți doi membri ai departamentului au continuat activitatea în cadrul altor proiecte naționale sau internaționale: Florin Olariu la proiectele *Practici, reprezentări și comportament (socio)lingvistic în context minoritar. Strategii euristice și perspective metodologice în analiza dimensiunii lingvistice a fenomenului migraționist contemporan* (ca bursier al Școlii postdoctorale intitulate „Societatea cunoașterii – cercetări, dezbateri, perspective”, ID 56815), *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB). *Prima fază* (TE_244, proiect finanțat CNCIS), *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656), *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman, Diaspora românească din Budapesta* (1989–2010). *O analiză socio-culturală* (proiect interacademic ce se desfășoară ca urmare a unui acord de colaborare între Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei de Științe a Ungariei din Budapesta și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române); Veronica Olariu a obținut o bursă postdoctorală din partea Fundației „Andrew A. Mellon” în domeniul filologiei biblice (iunie–iulie 2011) și, ca membru în colectivul de cercetare al proiectului *Atlasul lingvistic audiovizual al Bucovinei* (ALAB). *Prima fază* (TE_244), mai sus menționat, a desfășurat activitățile de cercetare planificate.

1.3. Membrii departamentului de toponimie (șef de departament, Dragoș Moldovanu) au redactat pentru *Micul dicționar toponimic al Moldovei (România)*, I. *Toponime personale* cca 600 de pagini, care au fost revizuite (de către Dragoș Moldovanu) sub aspect lexicografic. Paralel, s-a continuat operația de fișare de monografii, documente, hărți, lucrări de licență, pentru completarea materialului de redactat. De asemenea, a fost operată pe calculator o primă revizie.

1.4. Membrii departamentului de istorie literară (șef de departament, Ofelia Ichim) au început pregătirea ediției a II-a a *Dicționarului general al literaturii române* (DGLR). În acest sens, s-au actualizat și redactat noi articole și s-a definitivat lista periodicelor dintre 1990 și 2010, precum și a celor din secolul al XIX-lea, care urmează a fi redactate. Totodată, s-a alcătuit lista scriitorilor din perioada 1900–1950 care au fost omiși din prima ediție, listă din care vor fi selectați cei care vor fi incluși în ediția a doua a DGLR.

În cadrul colaborării cu Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București pentru DGLR – *Compendiu*, s-a procedat la rezolvarea unor probleme de informație și bibliografie referitoare la anumite articole monografice (completarea de date biografice, verificarea și actualizarea paragrafelor *Scrieri* și *Repere bibliografice*, realizarea de concordante între diverse articole – scriitori și publicații periodice –, precizarea și verificarea debuturilor ș.a.).

S-a continuat, de asemenea, activitatea la *Baza de date a DGLR* și la *Arhiva DGLR* prin anchete directe și chestionare, fiind arhivate răspunsurile și materialul bibliografic primit, și s-a început alcătuirea unei baze de date privind scriitorii români și viața literară din diaspora.

În colaborare cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” – Facultatea de Litere, Departamentul de istorie literară a inițiat și desfășurat proiectul *Scriptores in Academia. Arhiva sonoră a literaturii române contemporane*, în cursul anului 2011 fiind invitați scriitorii: Nichita Danilov, Mircea Popovici, Flavia Cosma (Canada), Emil Brumaru.

1.5. În cadrul departamentului de etnologie (șef de departament, dr. Adina Ciubotariu), s-au continuat organizarea și sistematizarea documentelor etnologice din colecțiile Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), finalizându-se transpunerea înregistrărilor din sistem analogic în sistem digital (Ioana Repciuc). În ceea ce privește proiectul fundamental *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei. Tipologii folclorice*, s-a continuat redactarea informațiilor din colecțiile AFMB pentru lucrările individuale *Obiceiuri funebre din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Ion H. Ciubotaru), *Obiceiuri agrare din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Silvia Ciubotaru) și s-a definitivat, pregătindu-se pentru publicare, lucrarea *Obiceiuri de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte* (Adina Ciubotariu). În vederea completării unor informații din AFMB, membrii departamentului au făcut anchete de teren în sate din județele Botoșani și Iași.

2. Publicațiile periodice ale Institutului apărute în cursul anului 2011

– „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX–L, 2009–2010, București, Editura Academiei Române, 252 p.

– „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, anul XII, nr. 1–4.

Pentru datele privind cele două volume apărute în 2011 ale publicației „Philologica Jassyensia”, editată de Asociația Culturală „A. Philippide” în cadrul colaborării cu Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, vezi **8.2**.

*

Tot în anul 2011, redacția „Anuarului de lingvistică și istorie literară” a pregătit pentru tipar t. LI/2011 din această publicație, reprezentând „Lucrările Colocviului internațional «Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere» (Iași – Bălți, 27–29 iulie 2011)”. Volumul, de 488 p., cuprinde 45 de studii și articole și a apărut la Editura Academiei Române.

3. Pe lângă activitatea de plan, cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au publicat numeroase studii, articole și recenzii în reviste de specialitate românești sau străine:

3.1. Cercetătorii departamentelor de lingvistică (lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie) au publicat studii în următoarele reviste de profil sau de cultură **din țară**: „Analele științifice ale Universității «Ovidius»”. Seria Filologie, Constanța (Florin-Teodor Olariu); „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați” (Stelian Dumistrăcel); „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași (Luminița Botoșineanu, Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Stelian Dumistrăcel, Cristina Florescu, Doina Hreapcă, Dragoș Moldovanu, Florin-Teodor Olariu, Carmen-Gabriela Pamfil); „Buletin științific. Fascicula Filologie. Seria A”, Baia Mare (Florin-Teodor Olariu); „Cronica veche”, Iași (Stelian Dumistrăcel); „Dacia literară”, Iași (Stelian Dumistrăcel, Eugen Munteanu); „Echidistanțe”, Iași (Cristina Florescu); „Philologica Jassyensia”, Iași (Daniela Butnaru, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, Dinu Moscal, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu); „Timpul”, Iași (Cristina Florescu, Gabriela Haja); „Ziarul de Iași” (Eugen Munteanu); „Ziarul Lumina”, Iași (Stelian Dumistrăcel) sau **din străinătate**: „Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, Torino (Florin-Teodor Olariu); „Clarín”, Newsletter of Clarín Project (Gabriela Haja); „Limba română”, Chișinău (Stelian Dumistrăcel, Eugen Munteanu).

De asemenea, au fost publicate studii și articole în volume colective sau în volume cuprinzând lucrările unor manifestări științifice: *Actes du Colloque international «Les emprunts au français dans les langues européennes»*, Editura Universitaria, Craiova, 2011 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă); *Cultură și comunicare în spațiul unitar european*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010 (Daniela Butnaru); *Filologie și bibliologie. Studii (In honorem Vasile D. Țara)*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2011 (Dinu Moscal, Eugen Munteanu); *Lexic comun/Lexic specializat*, nr. 2/2010, Galați, Editura Europlus, 2010 (Stelian

Dumistrăcel); *Limba română: ipostaze ale variației lingvistice*, II. *Pragmatică și stilistică* (ed. Rodica Zafiu et alii), Editura Universității din București, 2011 (Stelian Dumistrăcel); *Limits of Knowledge Society. Proceedings of the International Conference, Iași, 6–9 October 2010*, Iași, Institutul European, 2011 (Florin-Teodor Olariu); *Numele și numirea. Actele Conferinței internaționale de Onomastică*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011 (Daniela Butnaru, Ana-Maria Prisacaru); *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*, în vol. *Lucrările Simpozionului național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”*, Iași, 28–29 octombrie 2010, coord. Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011 (Mioara Dragomir); *Romanizarea. Impunere și adeziune în Imperiul Roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011 (Luminița Botoșineanu); *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, 2011 (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă Luminița Botoșineanu).

Activitatea publicistică a constat în tipărirea unor volume de autor (a), editarea de volume, colaborarea la editarea unor volume și traduceri (b):

(a)

– Daniela Butnaru, *Toponimia bazinului hidrografic al Neamțului*, Iași, Editura Alfa, 2011, 210 p.

– Elena Dănilă, Andrei Dănilă, *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română*, București, Litera Internațional, 2011, 320 p.

– Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediția a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2011, 252 p.

(b)

– A. Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom, 2011, 672 p.

– Eugeniu Coșeriu, *Istoria filosofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jürgen Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2011, 520 p.

– Michael Metzeltin, *Gramatică explicativă a limbilor romanice. Sintaxă și semantică*, text adăugit și definitivat de autor după traducerea în limba română de Dinu Moscal, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, 284 p.

– *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars 9: Paralipomenon I, Paralipomenon II*. Coordonator: Eugen Munteanu. Autori: Ștefan Colceriu, Elena Dănilă, Mioara Dragomir, Ioan-Florin Florescu, Ana-Maria Gânsac, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Maria Moruz, Eugen Munteanu, Sabina Rotenștein, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011.

– *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică și traductologie*. *Lucrările Simpozionului național „Explorări în tradiția biblică românească și*

europeană”, Iași, 28–29 octombrie 2010. Editori: Eugen Munteanu (coord.), Ioan Florin Florescu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, Sabina Savu-Rotenștein, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 416 p.

3.2. Membrii departamentelor de istorie literară și de etnografie și folclor au publicat studii, articole și recenzii în numeroase periodice **din țară**: „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Șerban Axinte, Stănuța Crețu, Sebastian Drăgulănescu, Adina Hulubaș, Ioana Repciuc); „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași (Adina Ciubotariu, Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Ioana Repciuc); „Convorbiri literare”, Iași (Șerban Axinte, Amalia Drăgulănescu, Victor Durnea, Dan Mănucă); „Cronica veche”, Iași (Sebastian Drăgulănescu, Florin Faifer, Victor Durnea); „Cultura”, București (Șerban Axinte, Victor Durnea); „Dacia literară”, Iași (Șerban Axinte, Amalia Drăgulănescu, Victor Durnea); „Journal for the Study of Religion and Ideologies”, Cluj-Napoca (Ioana Repciuc); „Acasă, București” (Dan Mănucă); „Albatros”, Constanța (Amalia Drăgulănescu); „Feed-back”, Iași (Dan Mănucă); „Memoria ethnologica”, Baia Mare (Adina Hulubaș, Ioana Repciuc); „Mozaicul”, Craiova (Ioana Repciuc); „Observator cultural”, București (Șerban Axinte); „Philologica Jassyensis”, Iași (Șerban Axinte, Silvia Ciubotaru, Adina Hulubaș, Ofelia Ichim, Ioana Repciuc); „Postmodernism(e)”, Iași (Amalia Drăgulănescu); „Revista română”, Iași (Victor Durnea, Florin Faifer, Adina Hulubaș, Ioana Repciuc) și **din străinătate**: „Folklore”, Londra (Adina Hulubaș, Ioana Repciuc) și „Limba română”, Chișinău (Victor Durnea, Dan Mănucă).

Activitatea publicistică a cercetătorilor aceleiași secții s-a concretizat și prin tipărirea unor volume de autor (a) sau prin editarea de volume (b):

(a)

– Victor Durnea, *Propuneri de recurs*, Iași, Casa editorială Demiurg, 2011, 434 p.

(b)

– C. Stere, *În preajma revoluției*, ediție îngrijită, tabel cronologic, variante, note și comentarii, interviuri, dosar critic, bibliografie de Victor Durnea, cu un studiu introductiv de Eugen Simion, postfață de Mihai Cimpoi, vol. I–II, 1360+1632 p., București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2010.

– C. Stere, *Publicistica. I (1893–1905)*, text ales și stabilit, tabel cronologic, note și comentarii de Victor Durnea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010 (apărut 2011), 568 p.

– Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei: prolegomene la studiul numelui personal*, ediție îngrijită, indice și bibliografie de Silvia Ciubotaru, introducere de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 769 p.

4. Cercetători din cadrul secțiilor de lingvistică și, respectiv, de istorie literară, etnografie și folclor au participat la simpoziioanele și colocviile organizate de Institutul „A. Philippide” și la manifestări științifice desfășurate sub egida altor instituții.

4.1. A devenit de acum tradiție organizarea anuală de către Institutul „Alexandru Philippide” și Asociația Culturală „Alexandru Philippide” a unei manifestări științifice internaționale dedicate limbii și literaturii române, privite atât din perspectivă filologică, cât și larg culturală. Astfel, în perioada 21–23 septembrie 2011, a fost organizat la Iași Simpozionul Internațional anual al Institutului, ediția a X-a, „Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane. Național și internațional în limba și cultura română”, care s-a bucurat de un ecou favorabil în lumea academică și de o participare prestigioasă.

4.2. Institutul „Alexandru Philippide” și Asociația Culturală „Alexandru Philippide” au organizat Simpozionul național „Doi critici în antiteză: G. Ibrăileanu și E. Lovinescu”, Iași (3 iunie 2011) și, în colaborare cu alte instituții academice, Colocviul internațional aniversar „Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere” (Iași–Bălți, 27–29 iulie 2011), Simpozionul național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană” (Iași, 4–5 noiembrie 2011) și, în cadrul proiectului *Scriptores in Academia*, întâlniri periodice cu scriitori români din țară și din diaspora.

4.3. Cercetătorii lingviști din departamentele de lexicologie–lexicografie, dialectologie și toponimie au susținut numeroase comunicări la următoarele simpozioane, congrese, conferințe, ateliere, dezbateri de profil, din țară și din străinătate:

– „Prelecțiunile Junimii”, serie nouă (ședința a X-a), la Muzeul Literaturii Române, Iași, 25 februarie 2011 (Stelian Dumitrăcel).

– Seminarul național „Modernitate și interdisciplinaritate în cercetarea lingvistică actuală”, București, 9 aprilie 2011 (Florin-Teodor Olariu).

– Simpozionul internațional „Paradigma discursului ideologic” (PID 3), „Discurs și metadiscurs în comunicare”, Galați, 5–6 mai 2011 (Stelian Dumitrăcel, Gabriela Haja, Doina Hreapcă).

– Colocviul internațional „Limba română – abordări tradiționale și moderne”, Cluj-Napoca, 6–7 mai 2011 (Elena Dănilă).

– Conferința științifică internațională „Revista «Limba română» – două decenii în serviciul culturii naționale”, Chișinău, 13 mai 2011 (Eugen Munteanu).

– Conferința „J.G. Sparwenfeld's Lexicon Slavonicum: A conspicuous meeting of two cultures”, susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 17 mai 2011 (Gabriela Haja).

– Colocviul internațional „«Dire le cose come sono». Convegno di studi in onore del linguista Eugen Coșeriu”, organizat de Accademia di Romania și Universitatea „La Sapienza”, Roma, 10–11 iunie 2011 (Eugen Munteanu).

– Colocviul internațional cu caracter aniversar „Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere”, Iași–Bălți, 27–29 iulie 2011 (Stelian Dumitrăcel, Cristina Florescu, Dinu Moscal, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu).

– XXIVe Congrès International ICOS des Sciences Onomastiques, Barcelona, 5–9 septembrie 2011 (Daniela Butnaru, Vlad Cojocaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru).

– Conferința internațională „Lexic comun/lexic specializat – frazeologie, stilistică, traductologie”, ediția a IV-a, Galați, 15–16 septembrie 2011 (Stelian Dumitrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu).

– Conferința internațională de onomastică „Numele și numirea”, Baia Mare, 19–21 septembrie 2011 (Daniela Butnaru, Ana-Maria Prisacaru).

– Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” „Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane. Național și internațional în limba și cultura română”, Iași, 21–23 septembrie 2011 (Vlad Cojocaru, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Eugen Munteanu, Florin-Teodor Olariu, Carmen Gabriela Pamfil).

– Conferința internațională „Teorii, modele noi și aplicarea lor în lingvistica, literatura, translatologia și didactica ultimilor 20 de ani”, Bratislava, 22–24 septembrie 2011 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu).

– Al XLV-lea Congres internațional al Societății Italiene de Lingvistică, Aosta–Bard–Torino, 26–28 septembrie 2011 (Florin-Teodor Olariu).

– Simpozionul internațional „Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română”, organizat la Universitatea Națională „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți, 10–12 octombrie 2011 (Gabriela Haja, Eugen Munteanu).

– Conferința internațională „Negociaciones de la identidad en los procesos migratorios”, Madrid, 26–28 octombrie 2011 (Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu).

– Conferința internațională „Significance and Interpretation within the Knowledge Based Society”, Baia Mare, 27–30 octombrie (Florin-Teodor Olariu).

– Conferința internațională „La formation en terminologie”, organizată de Academia de Studii Economice București, în colaborare cu Association Européenne de Terminologie, 3–4 noiembrie 2011 (Stelian Dumitrăcel).

– Simpozionul național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”, Iași, 4–5 noiembrie 2011 (Mioara Dragomir, Eugen Munteanu).

– Colocviul internațional „Les emprunts lexicaux au français dans les langues européennes”, Craiova, 10–12 noiembrie 2011 (Elena Dănilă, Marius-Radu Clim).

– „Conferințele Humanitas”, Iași, 18 noiembrie 2011 (Eugen Munteanu).

– Conferința internațională „Rethinking Politics for the Knowledge Society”, Iași, 30 noiembrie–3 decembrie 2011 (Florin-Teodor Olariu).

– A VIII-a ediție a Conferinței „Resurse lingvistice și instrumente pentru prelucrarea limbii române”, București, 8–9 decembrie 2011 (Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja).

– Al XI-lea Colocviu internațional al Departamentului de limba română de la Universitatea din București „Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică”, 9–10 decembrie 2011 (Stelian Dumitrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu).

– Colocviul Catedrei de limba română a Universității din București, 17–18 decembrie 2011 (Cristina Florescu).

4.4. Cercetătorii din departamentele de istorie literară și de etnografie și folclor au susținut comunicări la diferite simpozioane, congrese și conferințe de profil din țară:

– Conferința internațională „Egalitatea de șanse în cultura europeană”, București, 24–25 iunie 2011, organizată de Academia Română și Școala postdoctorală „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” (Șerban Axinte).

– Simpozionul național „Correspondențe între literatură și celelalte arte”, ediția a III-a, Iași, 27–28 mai 2011, organizat de Colegiul Național Iași în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Universitatea „Petre Andrei”, Muzeul Literaturii Române din Iași (Amalia Drăgulănescu).

– Simpozionul internațional „Eminescu: Carte – Cultură – Civilizație”, Botoșani, 17 iunie 2011, desfășurat anual la Biblioteca Județeană „Mihai Eminescu” din Botoșani (Amalia Drăgulănescu, Sebastian Drăgulănescu).

– Simpozionul „Mai este actual Marin Sorescu?”, organizat de Muzeul Municipal „Vasile Pârvan” din Bârlad, 29 aprilie 2011 (Dan Mănuță).

– Colocviul Asociației de Literatură Generală și Comparată „Dilemele identității. Forme de legitimare a literaturii în discursul cultural european al secolului XX”, organizat în colaborare cu Universitatea „Transilvania” din Brașov, 15–16 iulie 2011 (Șerban Axinte).

– Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediția a X-a, „Metafore ale devenirii din perspectiva migrației contemporane. Național și internațional în limba și cultura română”, Iași, 21–23 septembrie 2011, organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „A. Philippide” (Șerban Axinte, Nicoleta Borcea, Sebastian Drăgulănescu, Ofelia Ichim, Ioana Repciuc).

– Festivalul național (cu prezențe internaționale), „Micropoeeme – o interfață a educației armonioase”, ediția a V-a, Constanța, 27–31 mai 2011, organizat de Colegiul Național Pedagogic „C. Brătescu”, în colaborare cu Ambasada Japoniei și Colegiul Național „Mircea cel Bătrân” din Constanța (Amalia Drăgulănescu).

5. Au condus teze de doctorat, finalizate în această perioadă (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași):

– Prof. univ. dr. Florin Faifer: *Estetica teatrală românească în perioada interbelică*, doctorand Alina Trache, la Universitatea de Arte „George Enescu” din Iași, Facultatea de Compoziție, Muzicologie, Pedagogie Muzicală și Teatru, Departamentul Teatru.

– Prof. univ. dr. Dan Mănuță: *Ambivalența tiparelor clasice în opera lui Mihai Eminescu*, doctorand Amalia-Florentina Voicu (Drăgulănescu).

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Traducerile biblice, între literalitate și transpunere liberă*, doctorand Ioan-Florin Florescu; *Cromatică biblică. Studiu filologic-comparativ asupra denumirilor pentru culori în tradiția biblică românească*, doctorand Silvia Baltă; *Poetica personajului la Mircea Cărtărescu*, doctorand

Ruxandra Nechifor; *Configurații pragmatice și lexicale ale limbii grecești din textele epistolare redactate de Compania negustorilor greci din Sibiu (secolele al XVIII-lea – al XIX-lea)*, doctorand Loredana Dascăl; *Pentru o poetică a elementelor la Eminescu. Câmpul semantic pământ*, doctorand Diana Stoica; *Cazaniile lui Ilie Miniș, București, 1742. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic*, doctorand Mihaela-Cristina Rădulescu (Crețu); *Numele propriu în textul biblic românesc. Studiu asupra procesului de adaptare formală*, doctorand Sabina Rotenstein.

Au făcut parte din comisii de referenți pentru susținerea unor teze de doctorat (susținute, cu excepțiile consemnate ca atare, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași):

– CS I dr. Cristina Florescu: *Pentru o poetică a elementelor la Eminescu. Câmpul semantic pământ*, doctorand Diana Stoica (conducător științific: prof. univ. dr. Eugen Munteanu); *Poetica prozei eminesciene*, doctorand Ramona-Maria Horodnic (conducător științific: prof. univ. dr. Livia Cotorcea).

– CS I dr. Gabriela Haja: *Estetica teatrală românească în perioada interbelică*, doctorand Alina Trache (conducător științific: prof. univ. dr. Florin Faifer); *Contribuții la prelucrarea limbii române folosind metode de analiză a discursului*, doctorand Corina Forăscu (conducător științific: prof. univ. dr. Dan Tuftș, membru corespondent al Academiei Române).

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu: *Imaginea luminii în iconografia bizantină*, doctorand Eduard Marius Adrian Dumitrache (conducător științific: prof. univ. dr. Mihai Moraru); *Documente privitoare la istoria orașului Iași (secolul al XVII-lea). Studiu lingvistic*, doctorand Ionela Butucelea (Ene) (conducător științific: prof. univ. dr. Alexandru Gafton).

– CS I dr. Remus Zăstroiu, *Ambivalența tiparelor clasice în opera lui Mihai Eminescu*, doctorand Amalia-Florentina Voicu (Drăgulănescu) (conducător științific: prof. univ. dr. Dan Mănuță);

– Prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel a fost cooptat, de către Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți (Republica Moldova), ca membru al Seminarului științific pentru discutarea tezelor de doctor și doctor habilitat în Filologie la specialitățile „Limba română” și „Lingvistică generală” (14 iunie 2011).

6. Activitatea cercetătorilor de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” se bucură de o receptare favorabilă în mediile culturale și științifice din țară și străinătate.

6.1. „Anuarul de lingvistică și istorie literară” se află în relații de schimb internațional cu 21 de reviste și cu instituții științifice din 23 de țări din Europa, America de Nord și America de Sud.

6.2. Alte colaborări:

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu este profesor-asociat la Graduiertenkolleg „Kulturelle Orientierungen und gesellschaftliche Ordnungsstrukturen in Südosteuropa”, în cadrul Universităților din Jena și Erfurt (2006–2011).

– Prof. univ. dr. Eugen Munteanu a fost admis ca membru al Uniunii Scriitorilor din România.

– CS I dr. Gabriela Haja a coordonat „Grupul de lucru pentru elaborarea procedurii de sistem privind evaluarea performanțelor profesionale în domeniul cercetării științifice”, numit de Comisia de monitorizare, coordonare și îndrumare metodologică a implementării și/sau dezvoltării sistemului de control intern/managerial (SCM) a Academiei Române, Filiala Iași, în ședința din 23 noiembrie 2011.

– Florin-Teodor Olariu a susținut prelegerea *Emigrația românească recentă – câteva aspecte*, ca invitat, în cadrul Seminarului de Limba română al Universității E.L.T.E. din Budapesta, 8 noiembrie 2011.

– Florin-Teodor Olariu a devenit membru al Centrului de Informare asupra Educației Bi- și Plurilingve (Aosta, Italia – <http://www.cebip.com/>).

– Cristina Florescu a coordonat revista de cultură „Echidistanțe” (*Analogii*), nr. 10 (58)/2011.

– Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel a fost admis ca membru al Uniunii Scriitorilor din România.

– Mioara Dragomir a semnat *Prefața* la volumul de poezii *Pe o margine de suflet*, de Nicoleta Cramaruc, Iași, Editura Lumen, 2011.

– În cadrul proiectului interacademic la care participă (*Diaspora românească din Budapesta (1989–2010). O analiză socio-culturală*), CS I dr. Ofelia Ichim și CS III dr. Florin-Teodor Olariu au făcut, pe 7 noiembrie 2011, o vizită de lucru la Ambasada României la Budapesta pentru a prezenta dlui ambasador Alexandru Victor Micula și dlui secretar Lucian Casone rezultatele parțiale obținute până acum. De asemenea, cei doi cercetători ieșeni au fost invitați, pe data de 8 noiembrie, să țină câte o conferință în cadrul Lectoratului de Limba română al Universității E.L.T.E. din Budapesta (lector dr. Florin Cioban) și să facă, în același timp, o scurtă prezentare a proiectelor de cercetare derulate în cadrul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, al Filialei Iași a Academiei Române.

7. În anul 2011 au vizitat Institutul personalități, reputați profesori de la diferite universități din străinătate, specialiști în diverse domenii umaniste, având astfel loc fructuoase schimburi de experiență.

7.1. Pe 25 martie 2011, Institutul „Alexandru Philippide” a primit vizita acad. Eugen Simion, președintele Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române.

7.2. Acad. Viorel Haiduc, președintele Academiei Române, acad. Marius Sala, vicepreședinte al Academiei Române și acad. Viorel Barbu, președintele Filialei Iași a Academiei Române, s-au întâlnit, pe data de 16 septembrie 2011, cu cercetătorii de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, la sediul Institutului, într-o vizită de analiză a stadiului actual de realizare a temelor fundamentale la care se lucrează în cele cinci departamente.

8. Activitatea de colaborare dintre Asociația Culturală „Alexandru Philippide” și Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

8.1. În anul 2011 a continuat ciclul de conferințe „Filologia ieșeană – tradiție și perspective europene”, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” în colaborare cu Asociația Culturală „Alexandru Philippide”, în cadrul căruia au fost ținute următoarele prelegeri:

– CS I dr. Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române (DLR). Finalizări și începuturi*; CS III dr. Elena Dănilă, *Corpus lexicografic românesc esențial – instrument pentru continuarea Dicționarului Tezaur al Limbii Române* (21 ianuarie 2011);

– Prof. dr. doc. Gavril Istrate, *Limba Bibliei lui Samuil Micu (Biblia de la Blaj, 1795). Fundamentarea ei pe graiurile populare din Transilvania*. Prof. dr. Eugen Munteanu și prof. dr. Stelian Dumistrăcel au vorbit despre personalitatea Profesorului Gavril Istrate, iar CS II dr. Luminița Botoșineanu a prezentat volumul *Limba română literară. Studii și articole*, de Gavril Istrate, ediția a doua revizuită și adăugită, Iași, Tipo Moldova, 2009, 580 p. (21 februarie 2011);

– Asist. cercet. drd. Ioana Repciuc, *O abordare etnologică a opoziției semantice «stâng»–«drept»*. CS III dr. Florin Olariu a prezentat cartea *Românii din Italia, între respingere și acceptare*, de Franco Pittau, Antonio Ricci, Laura Ildiko Timsa (coord.), Roma, Editura Idos, 2010, 192 p., și a vorbit despre stagiul de cercetare-documentare pe care l-a făcut la Torino (1 februarie – 1 martie a.c.), în cadrul proiectului POSDRU *Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, debateri, perspective*, ID 56815 (23 martie 2011).

– CS dr. Daniela Butnaru a susținut prelegerea *Realizarea unei monografii toponimice. Chestiuni de metodă*, iar asist. cercet. dr. Dinu Moscal a prezentat volumele *Kognitive Linguistik. Theorien, Modelle, Methoden*, de Gert Rickheit, Sabine Weiss, Hans-Jürgen Eikmeyer, Tübingen–Basel, A. Franke, 2010, 348 p. și *Theoretische und angewandte Semantik. Vom Begriff zum Text*, de Michael Metzeltin, Viena, Praesens, 2007, 304 p. (28 aprilie 2011);

– CS I dr. Cristina Florescu, *Aspecte lingvistice ale terminologiei meteorologice a fenomenelor atmosferice* (20 mai 2011);

– CS I dr. Alexander Rubel, *Cei patru apostoli au fost unul. Evanghelistul Luca și nașterea lui Iisus în perspectivă istorică*; CS III dr. Elena Dănilă, CS dr. Marius Clim și drd. Ana Catană-Spenchium, CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial. Stadiul cercetării* (23 noiembrie 2011).

8.2. În cursul anului 2011 au apărut cele două tomuri ale revistei bianuale „Philologica Jassyensia” (cod CNCS 695), publicație a Asociației Culturale „A. Philippide”: anul VII, nr. 1 (13), 314 p., și 2 (14), 428 p. (vezi și www.philologica-jassyensia.ro). Publicația este acreditată CNCS în categoria C și este înregistrată în bazele de date CEEOL, EBSCO, DOAJ, FABULA, ULRICHSWEB, MLA, GOOGLE ACADEMIC.

9. Cecilia Maticiu (Holban), bibliotecar principal, a publicat un articol în „Acta Iassyensia Comparationis” și a participat la următoarele manifestări științifice: Simpozionul internațional anual al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, ediția a X-a, „Metafore ale devenirii din perspectiva

migrației contemporane. Național și internațional în limba și cultura română” (Iași, 21–23 septembrie 2011) și Simpozionul național „Fiodor Dostoievski” (în cadrul manifestării „Zilele culturii ruse”, Iași, 16–17 decembrie 2011).

10. În această perioadă Amalia-Florentina Drăgulănescu și-a susținut teza de doctorat în ședință publică (vezi *supra*, 5).

11. Premii și distincții

– În cadrul „Zilei naționale a culturii” (14 ianuarie 2011), Consiliul Județean Prahova și Fundația „Constantin Stere” au acordat cercetătorului Victor Durnea Diploma de excelență „pentru sprijinirea activităților de reabilitare a memoriei și operei marelui patriot și cărturar Constantin Stere”.

– Sub înaltul patronaj al Altețelor Lor Regale Principesa Moștenitoare Margareta și Principele Radu ai României, a avut loc, pe data de 18 aprilie 2011, la Palatul Elisabeta din București, seara dedicată Observatoire Européen du Plurilinguisme, OEP (cu sediul la Paris). Cu acest prilej, CS I dr. Ofelia Ichim a primit trei diplome pentru promovarea plurilingvismului, în calitate de cercetător la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” (și de responsabil al echipei din Institut, parteneră a OEP), de președinte al Asociației Culturale „Alexandru Philippide” și de director al revistei „Philologica Jassyensia” (parteneră a OEP).

– Pe data de 5 mai 2011, Universitatea Dunărea de Jos, Galați, i-a conferit prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel titlul de Doctor Honoris Causa.

– Adina Ciubotariu a primit premiul „Gheorghe Brătianu” al Filialei Iași a Academiei Române, acordat în cadrul „Zilelor Academice Ieșene”, 15–17 septembrie 2011, pentru lucrarea *Trasee inițiatice în folclorul literar românesc. Structuri stilistice*.

Nicoleta Borcea
Daniela Butnaru
Ioana Repciuc

CĂRȚI ȘI REVISTE PRIMITE LA REDACȚIE (2011)

A. Cărți

WEST, Martin L., *Old Avestan Syntax and Stylistics*, Walter de Gruyter, Berlin, 2011, 184 p.

*** Edmund Husserl 1859–2009. *Beiträge aus Anlass der 150. Wiederkehr des Geburtstages des Philosophen*. Herausgegeben von Konrad Cramer und Christian Beyer, Walter de Gruyter, Berlin, 2011, 170 p.

*** *Erinnerung – Niederschrift – Nutzung. Das Papsttum und die Schriftlichkeit im mittelalterlichen Westeuropa*. Herausgegeben von Klaus Herbers und Ingo Fleisch, Walter de Gruyter, Berlin, 2011, 272 p.

*** *Der östliche Manichäismus: Gattungs- und Werksgeschichte*. Vorträge des Göttinger Symposiums vom 4./5. März 2010, Walter de Gruyter, Berlin, 2011, 238 p.

B. Reviste

„Croatica et Slavica Iadertina”, casopis Odjela za kroatistiku i slavistiku, 6, 2010, Zadar.

„Ladinia”. Sfői cultural dai ladins dles Dolomites, XXXV, 2011, San Martin de Tor.

„Mentalities/ Mentalités”. An interdisciplinary journal/ Un journal interdisciplinaire, XXIV, 1–2/2011, Hamilton, N.Z.

„Revista de filologia española”, XCI, 1–2/2011, Madrid.

„Schweizerisches Archiv für Volkskunde”, 107, 1–2/2011, Basel.

„Živa Antika. Жива Антика. Antiquité vivante”, année 58, tom 1–2/2008; année 59, tom 1–2/2010, Skopje.

ACTIVITATEA CENTRULUI DE LINGVISTICĂ,
ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR ÎN ANUL 1970

În cursul anului 1970 activitatea de cercetare științifică, destășurată în sectoarele Centrului, a fost concentrată în vederea realizării sarcinilor legate de elaborarea etapelor prevăzute la lucrările de interes național înscrise în planul de stat : *Dicționarul limbii române*, *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei* și *Dicționarul literaturii române*, vol. I (de la origini până la 1900).

Pentru *Dicționarul limbii române*, în cadrul sectorului de lexicografie, s-a continuat redactarea articolelor de la litera E și s-a încheiat revizia articolelor de la litera Ș, urmînd ca în primul semestru al anului viitor să fie definitivat pentru tipar volumul cu litera menționată.

Colectivul de lexicologie a continuat documentarea și operația de organizare a fișierului pentru lucrarea *Neologismele limbii române în perioada 1760—1860* și a redactat părți din capitoulul introductiv referitor la adaptarea fonetică și la etimologia neologismelor. Paralel cu această muncă, s-a lucrat în continuare la revizia etimologiei neologismelor din porțiunile de *Dicționar* pregătite pentru tipar (litera P).

Pentru *Atlasul lingvistic al Moldovei și Bucovinei*, parte a NALR, s-au făcut 50 de anchete definitive. De asemenea au fost înregistrate texte dialectale pentru volumele anexe ale *Atlasului* în 10 localități din sudul Moldovei, s-au transcris textele din 15 localități și s-a fișat materialul pentru glosarul dialectal anexă la *Atlas*.

Membrii sectorului de istorie literară și folclor au continuat redactarea articolelor pentru *Dicționarul literaturii române*, volumul I (de la origini până la 1900). Au fost elaborate peste 100 de articole consacrate unor scriitori, cronicari, traducători, folcloriști, editori etc. (dintre care amintim : N. Costin, Fl. Aaron, I. Budai-Deleanu, C. Conachi, V. Cîrlova, C. Aristia, I. Heliade-Rădulescu, C. Bolliac, I. Goleșcu, Gh. Șincai, Gh. Lazăr, Al. Russo, M. Mîllo, Gr. Alexandrescu, Codru-Drăgușanu, Iancu Alecsandri, C. Cîrlova, P. Ispirescu, Th. Rosetti, Pop.

CU PRIVIRE LA ELEMENTELE VECHI GERMANICE ALE LIMBII ROMÂNE

DE

VASILE ARVINTE

Problema existenței în limba română a unor elemente vechi germanice s-a impus atenției cercetătorilor în momentul în care probele istorice și arheologice despre contactul populației romanizate de la Dunărea de Jos cu seminițiile germanice, începînd cu secolul al III-lea al erei noastre, au putut fi apreciate ca sigure. Se adaugă la aceasta și prezența în celelalte limbi romanice a unui bogat fond lexical de origine germanică, de unde întrebarea dacă nu cumva nici româna nu ar constitui o excepție din acest punct de vedere. Preocupările în această direcție datează încă din a doua jumătate a secolului trecut, începutul fiind făcut de R. Roesler și B. P. Hasdeu. În secolul nostru, chestiunea a fost reluată, cu argumente noi, furnizate de un material mult mai bogat, de lingviști ca R. Loewe, W. Meyer-Lübke, C. D. Culescu, Al. Philippide, S. Pușcariu, G. Giulea, P. Skok, G. Weigand, Ov. Densusianu, J. Brüch, E. Gamillscheg, H. Barić, Al. Rosetti, I. Șiadbei și alții. Bibliografia întregii probleme poate fi văzută la Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, *Limbile balcanice*, ed. a III-a, p. 75—80. În ciuda strădaniilor unora dintre lingviștii amintiți de a descoperi în limba noastră urme ale contactului dintre vorbitorii limbii latine populare din provinciile dunărene ale imperiului roman cu neamurile germanice aflate în trecere pe la noi în epoca migrației popoarelor, rezultatele obținute sînt foarte controversate și în cea mai mare parte negative. Concluzia la care ajunge Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 80, este cit se poate de judicioasă: „în stadiul actual al cunoștințelor noastre, existența în limba română a unor elemente de vocabular vechi germanice poate fi presupusă numai pentru 3—4 cuvinte, dar nu poate fi probată”.

Deși negativ în ultimă analiză, rezultatul acesta este plin de învățăminte. Principial, prezența sau lipsa acestor împrumuturi nu poate dovedi nimic, cum au crezut unii, în probleme ca formarea limbii române, teritoriul de formare, continuitatea populației romanizate la nord de Dunăre. Dacă asemenea elemente ar exista în română, teza continuității nu ar câștiga un argument nou, deoarece neamurile germanice au trecut și la sudul fluviului și, prin urmare, împrumutul ar fi putut avea loc și aici. Lipsa elementelor vechi germanice în română, invocată de Roesler împotriva continuității, cade tot din motivul arătat mai sus. Dacă populația romanizată ar fi trăit numai la sud de Dunăre, știut fiind că neamurile germanice s-au stabilit și aici, absența elementelor germanice rămîne tot neexplicată. Din această cauză, pentru lingvistica românească este important să se răspundă, de fapt, numai la întrebarea de ce contactul cu seminițele germanice a rămas fără reflexe sau cu reflexe foarte palide în domeniul vocabularului românesc. Se știe că cele cîteva cuvinte germanice găsite în inscripțiile latine din regiunea noastră (*brutes* „noră”, eventual *marisca* „balta cu stuf”) nu s-au păstrat în română. Explicația acestei stări de lucruri trebuie căutată, probabil, în faptul că la Dunărea de Jos nu se va fi ajuns la o conviețuire îndelungată a populației romanizate cu noii veniți, care să genereze bilingvismul, măcar în unele regiuni. Numărul celor rămași după plecarea către apusul Europei a triburilor germanice (goții, gepizii, longobarzii, vandalii etc.) trebuie să fi fost mult prea mic pentru ca în procesul asimilării lor de către băștinași ei să fi putut transmite acestora denumiri din limba lor, așa cum s-au petrecut lucrurile, de pildă, în Italia, Franța sau Spania, unde aceste neamuri au întemeiat organizații statale de lungă durată. Pătrunderea masivă în idiomurile romanice apusene a împrumuturilor germanice a coincis, desigur, cu epoca de încheiere a procesului de asimilare a acestor germanici de către populația romanică. Un proces similar nu a avut loc însă în părțile noastre.

Contactul efemer cu neamurile germanice explică de ce presupusele împrumuturi de această origine nu pot fi grupate în sfere semantice cît de cît conturate, care „să corespundă unor fapte precise de civilizație”¹. Aceasta este una din obiecțiile foarte importante formulate contra acelora care au propus pentru multe cuvinte românești etimologii vechi germanice. Ar trebui să se admită că româna ar fi împrumutat numai cuvinte izolate, ca *brusture*, *căina*, *cutropi*, *nasture*, *stărnut*, *rapăn*, *rapură*, *mr. arapune* și altele. Cu totul alta este situația în celelalte limbi romanice. Grupate pe sfere onomasiologice bine conturate, de pildă administrație, viață militară, raporturi de proprietate, viață socială etc., împrumuturile vechi germanice sînt cam aceleași în diversele regiuni luate în stăpînire de noii cuceritori, care

¹ Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 79.

și-au pus amprenta și în domeniul toponimiei sau antroponimiei din zonele respective. În plus, aceste toponimice, precum și apelativele de origine veche germanică, se grupează pe teritorii relativ unitare, în jurul centrelor în care s-au așezat noii veniți. Este cazul cu împrumuturile de origine longobardă, gotică din Italia, francă, burgundă, gotică din Franța sau Spania. Răspîndirea acestor împrumuturi poate fi văzută pe hărțile întocmite de E. Gamillscheg în lucrarea sa *Roman'a German'ca*². Nu la fel se prezintă situația cu presupusele elemente de origine veche germanică ale românei. Este adevărat că tot Gamillscheg, adeptul părerii că în limba noastră ar exista un număr destul de ridicat de asemenea împrumuturi, a încercat să arate, în lucrarea *Der rumänische Sprachatlas*, în „Cahiers Sextil Pușcariu” I, fasc. 1, că elementele vechi germanice alcătuiesc arii în jumătatea de sud a României. Teza sa se sprijină însă numai pe repartiția teritorială a unui singur cuvînt presupus vechi germanic, anume *burtă*, răspîndit în Oltenia, Muntenia și Dobrogea, alături de varianta *borț*, cu derivatul *borșos*. Etimonul ar fi got. *baurthi* < *beran* „tragen”, respectiv got. *burt(h)i* și *bor(h)i*. De la ultima formă, în sudul Munteniei ar fi rezultat o variantă romanică **bortium*, devenită în română *borț*, iar din **burt(h)i*, în partea de nord a acestei provincii, ar fi ieșit *burtă*. Mai la nord de aria indicată, cuvintele respective românești sînt folosite în sens ironic. Dar și în geografia lingvistică, proba cu un singur martor nu este convingătoare. Pentru a putea susține că jumătatea de sud a României a cunoscut o influență veche germanică mai puternică decît alte regiuni, ar trebui să găsim aici un mănunchi de linii de izoglosă ale unor presupuse elemente vechi germanice pe un teritoriu destul de bine conturat. Cercetînd însă întregul material publicat al *Atlasului lingvistic român*, nu am putut descoperi dovezi în acest sens. Pe lîngă acesta, pe baza informațiilor istorice și arheologice, nu vedem de ce tocmai în această regiune ar urma să ne așteptăm la o influență veche germanică mai puternică. Mai curînd am putea să ne gîndim la Transilvania, unde regatul gepid a dăinuit mai bine de o sută de ani, într-o perioadă relativ liniștită, și unde, într-adevăr, arheologii îi constată pe purtătorii culturii gepide pînă în prima jumătate a secolului al VII-lea³, asadar mult timp după distrugerea statului lor de către longobarzi și avari (566). În sfîrșit, admitînd chiar că în anumite zone s-ar fi conturat unele arii lexicale în epoca conviețuirii cu germanicii, acestea ar fi putut cu greu să se păstreze pînă astăzi compacte, ca în celelalte țări romanice, din pricina numeroaselor deplasări ale românilor după epoca migrației popoarelor. Caracterul su-

² Vezi E. Gamillscheg, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs*, I—III, Berlin-Leipzig, 1934—1936.

³ Vezi I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina descoperirilor arheologice*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, X, nr. 1, București, 1959, p. 53.

perficial al contactului dintre neamurile germanice cu populația romanizată din provinciile dunărene ale imperiului roman este demonstrat și de absența unor toponimice vechi germanice la noi, în comparație cu numărul impresionant al acestora în alte teritorii romane. Etimologiile mai vechi ale lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, nu au putut rezista criticii, care, ca și în cazul apelativelor, a scos în relief nerespectarea metodelor științifice în studiul istoriei limbii române (de pildă, nerespectarea cronologiei relative a fenomenelor fonetice, ignorarea posibilității ca cutare toponimic sau apelativ să provină din limbile vecine cu româna etc.).

În lumina celor arătate mai sus, se înțelege de ce, după o perioadă de exagerări, care a atins punctul culminant între cele două războaie, studiile care abordează această chestiune în ultimul timp reprezintă, în primul rînd, contribuții la combaterea etimologiilor vechi germanice ale unor cuvinte din vocabularul românesc. Așa procedează, de pildă, I. Șiadbei⁴, Al. Rosetti⁵, Artur Greive⁶ și alții. O poziție aparte ocupă H. Barić, *Lingvisti ke studije*, Sarajevo, 1954⁷, care nu neagă existența unor cuvinte vechi germanice în română, dar atrage atenția asupra eventualității ca unele dintre ele să provină, de fapt, din dialectul sășesc din Transilvania. După acest învățat, ar fi vechi germanice cuvintele: *rapăn*, *strănut*, *strugure*, *targă*, iar sășești: *dop*, *stinghe*. Pe *tapă*, considerat de Pușcariu vechi germanic, el îl explică prin slavă.

În ce ne privește, în studiul de față, care se înscrie pe aceeași linie reprezentată de ultimii cercetători ai chestiunii, vom încerca să dovedim că de pe lista elementelor vechi germanice trebuie scoase și cuvintele *rapăn*, *rapur*, *rapură*, *rapture*, mr. *arapune*, vb. *arapunedzu*, considerate de numeroși cercetători, inclusiv de H. Barić, ca împrumuturi vechi germanice sigure. Vom recurge, spre deosebire de cercetătorii anteriori (excepție fac E. Gamillescheg, *op. cit.*, și G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 342—345), și la datele furnizate de *Atlasul lingvistic român*, prea puțin pus la contribuție în rezolvarea problemelor atât de complicate ale stratigrafiei lexicului românesc. Vom prezenta mai întâi faptele, adică variantele formale și sensurile consemnate de ALR în diferite graiuri sau dialecte românești. Începem cu o grupare care ține seama de latura semantică.

⁴ Vezi I. Șiadbei, *Contribuții la studiul latinei orientale* (III), în SCL IX (1958), p. 190—194.

⁵ Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*

⁶ Vezi Artur Greive, *Zur Etymologie von rum. nastur, it. nastro, wallon. nâle und verwandten Formen*, în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen“, 202. Band, 117 Jg., 2. Heft, p. 93 urm.

⁷ Apud Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 79—80.

1. Pentru „coș pe față” (vezi ALR I, vol. 1, h. 25) avem în Banat formele : *răpure-răpuri*, pct. 24, 30, 35, 40, 49, 77, 79, cu variantele, nesemnificative, *răpurie-răpuri*, pct. 11 și *rămpure-rămpuri*, pct. 9⁸.

Cu același sens, există la aromâni, pe aceeași hartă, formele : *arópune-arópuni*, pct. 07, *arópuni* (sg.)-*arópuî* (pl.) pct. 06, *arūpun-arópuni*, pct. 08 și forma prescurtată *punii* (sg.)-*punii* (pl.).

2. Pentru „pojar, boală la copii caracterizată prin pete mici, roșii, pe piele și febră” avem în Banat forma *răpuri* (pl.), numai în pct. 30,⁹ și, de data aceasta în Maramureș, formele *răpor*, pct. 348, 350, 351, *răpuor*, pct. 343, 359, *riăpuor*, pct. 345 (vezi ALR I, vol. 1, h. 115).

3. Pentru „scarlatină” (vezi ALR I, vol. 1, h. 116) avem numai în Maramureș și în regiunile învecinate formele : *răpor*, pct. 343, 348, *răpuor*, pct. 270, 352, 261, *riăpuor*, pct. 354.

4. Pentru „zgrăbunță, bubuliță mică pe față, pe care dacă o rupi nu simți nici o durere” (vezi ALR I, vol. 1, h. 129) avem în Banat aceleae: forme de sub 1, în pct. 9, 24, 28, 30, 35, 49, 75, 77, 79. La fel și în punctele aromânești (vezi 1).

5. Pentru „urcior la ochi” (vezi ALR I, vol. 1, h. 16) există într-un singur punct din Banat forma *răpurie* (pct. 28).

E vorba, prin urmare, de forme și sensuri existente în dialectul aromân și în graiurile bănățean și maramureșean. Comune bănățenilor și aromânilor sînt sensurile 1 și 4, care nici între ele nu diferă prea mult. Comune bănățenilor și maramureșenilor sînt sensurile 2 și 3, de asemenea nu prea diferite, dacă ținem seama de confuzia atît de frecventă la nivelul graiurilor în denumirea diferitelor boli. Sensul 5 de la bănățeni se alătură sensurilor 1 și 4.

În privința formelor, distingem unele cu *-r-* sau *-r* și altele cu *-n-*, *-n*. Conțin un *-r-* sau *-r* toate formele bănățene și maramureșene, iar *-n-* sau *-n* cele aromâne. Banatul merge, deci, cu Maramureșul. Cît privește vocala finală *-e*, gruparea se schimbă : Banatul și dialectul aromân au forme cu *-e*, Maramureșul fără *-e*. Se constată, deci, că în Banat există un amestec de forme : cu *r* ca la maramureșeni și cu *-e* ca la aromâni. Maramureșul și dialectul aromân nu au nimic comun în privința părții finale a formelor. Dar la fel stau lucrurile și în privința sensurilor. Numai Banatul are sensuri și asemănări formale comune atît cu dialectul aromân, cît și cu graiul maramureșean.

Toate variantele prezentate denumesc boli de piele, sau boli care produc și erupții roșii pe piele. Cele care urmează au sensul fundamental de „murdărie pe piele”, „jeg”, fr. *crasse*, germ. *Räude*. Impor-

⁸ În pct. 5 (Banat) și 337 (nord-vestul Olteniei) apar *pîrpur*, *pîrpură*, din familia lui *pîrpoli*, contaminat cu *rapure*.

⁹ În pct. 3, 5, 9, 24 se spune *pîrpor* „pojar” (vezi nota precedentă).

tant este faptul că ele apar în alte regiuni decît cele indicate anterior.

1. Există, mai întîi, varianta *răpăn* (și *răpîn*) într-o arie compactă cuprinzînd Moldova dintre Carpați și Prut și partea de sud a Bucovinei. Izolat, ea mai apare în pct. 440 și 672. Termenul a mai fost notat în pct. 690 din Dobrogea, adus, probabil, de coloniști din Moldova, și în pct. 200 din fostul județ Trei-Scaune, lîngă granița cu Moldova (vezi ALR I, vol. 1, h. 131). Ca și în alte cazuri, datele furnizate de această hartă (S. Pop) concordă cu cele din ALR II, vol. 1, h. 121 (E. Petrovici), atît în privința ariei, cît și, în genere, a sensului.

2. Există, apoi, variantele *răpur* „jeg”, „murdărie pe piele”, pct. 158, 160 și *răpor* „id.”, pct. 156, 190, situate toate în partea de sud-est a Transilvaniei (fostele județe Trei-Scaune și Tîrnava Mare), pe aceeași hartă a lui S. Pop.

Dacă avem în vedere și aceste variante, cu sensul lor, gruparea este următoarea: Moldova are forme cu *-n* ca dialectul aromân, dar se deosebește de acesta prin absența lui *-e* final. Transilvania de sud-est are *-r* ca Maramureșul și Banatul, dar nu are *-e* final ca Banatul și dialectul aromân. Comună tuturor formelor din Transilvania de sud-est, Maramureș și Banat este prezența lui *-r-*, respectiv *-r*.

Din punct de vedere al înțelesurilor, gruparea este astfel: Moldova și sud-estul Transilvaniei merg împreună („murdărie pe piele”), iar Maramureșul, Banatul și dialectul aromân alcătuiesc de asemenea o unitate („boală de piele”).

La cele de mai sus adăugăm și forma *răpură* „erupție”, „elefantiază”, „boală de piele”, din limba veche, la Dosoftei: „ucenicul sfîntului au recîngînatu cu rapură de cea ce-i dzicū elefantia” (vezi Tiktin, DRG. s.v.).

Cum poate fi explicată o asemenea complexitate de forme și înțelesuri? Dar mai întîi să vedem care sînt explicațiile etimologice propuse pînă acum, insistînd asupra acelor care pleacă de la un radical vechi germanic.

După A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, II, p. 305, *rapăn* ar veni din vsl. *svrabŭ*, dar dificultățile formale sînt prea mari ca această etimologie să reziste. Etimonul slav a mai fost menționat numai de Scriban, *Dicționarul limbii românești*, la *rapăn*, alături de germ. *rappe* și de rom. dial. *rîp*. „id”. Pe *rapură* de la Dosoftei îl compară cu *rapăn*. Etimologia rămîne, deci, neclarificată. Înainte de Scriban, I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic*, s.v. îl compară pe *rapăn* cu ital. *rappa*. Pe *rapuri*, cu variantele *răpuri* și *răpurei* „bășicuțe ce se fac pe pie'e de pe urma fierbintelii”, din Banat și Transilvania, îl lasă fără etimologie. La fel procedează autorii DLRM cu termenul *rapăn*, iar pe *rapură* nu-l înregistrează.

În afară de autorii de dicționare, acești termeni au mai fost discutați de lingviști ca S. Pușcariu, E. Gamillscheg, W. Meyer-Lübke,

G. Ivănescu și alții. La baza formelor enumerate mai sus ei admit un radical vechi germanic. Primul care s-a gândit la această explicație a fost S. Pușcariu, DR II, p. 603—607. După ce înșiră mai multe variante, dintre care reținem pe *rapure*, *răpurat*, *răpuredz* de la Anonimul din Caransebeș (sec. al XVII-lea), pe *rapură* (adj. *răpuros*), din comunele Poiana și Zagra, fostul județ Bistrița-Năsăud (comunicate de S. Pop și N. Drăganu) — formă identică cu cea de la Dosoftei, pe *rapor* „Schweineräude” dat de Barcianu și Alexi în dicționarele lor, precum și de Laurian și Massimu, și, în sfârșit, formele mr. *arapune*, *arapuni*, *arapun* și *areapini* (pl.) „ciorchine de struguri”, vb. *arupunedzu* „scot pe obraz bobite roșii, am spuzeală, coșuri”, S. Pușcariu spune că *rapăn* pare a rezulta din *rapăr* < **rappil*-, iar *rapură* din **rappulum*, forme latinizate ale unor etimonuri vechi germane. Mr. *arapun*, *arupunedzu* au rezultat din *rapur*, prin disimilare. Mai târziu, în DR IX, p. 421, Pușcariu reconstruiește formele **rapulus* (> *rapur*) și **rapinus* (> *rapăn*), pentru ca în *Die rumänische Sprache*, p. 341, după ce menționează pe mhd. *rapfe* „Räude”, să se oprească la un radical got.-gepid. **rappōns* (< *rappō*). Același radical fusese propus și de E. Gamillscheg, *Romania Germanica* II, p. 253. W. Meyer-Jübke. REW, ed. a III-a, sub nr. 7059, îl explică pe rom. *rapăn* „Räude”, *rapură* „eine Fusskrankheit” din mhd. *rappe* „Grind”, cu numeroși reprezentanți în diferite dialecte italiene, separându-l însă de mr. *arapune*, despre care spune, sub nr. 7064: „mit it. *rappa* zu langob. **rappe* [cum propusese Pușcariu] kommt nicht in Betracht”. Pentru G. Ivănescu. *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 342—345, care folosește și datele ALR în clarificarea etimologiei acestor cuvinte, originea veche germanică este neîndoielnică. Față de Pușcariu, G. Ivănescu admite ca *rapor* „s-a născut... prin rotacismul lui -n- intervocalic”, ca și *rapură* de la Dosoftei (-ă final provine din -e, sub influența lui r precedent), care va fi cunoscut în româna primitivă forma **rapunță*. Varianta *rapor* exista la început numai la nord de Mureș, în regiunea fostului dialect rotacizant. Rămîne însă de neînțeles pentru G. Ivănescu forma bănățeană cu -r- (*rapure*), deoarece aici nu s-a produs fenomenul rotacismului (p. 344). Prezența lui -n- în graiul moldovenesc și la aromâni (și, spune G. Ivănescu, „e curios că formele bănățene se abat”, p. 343), dovedește, după el, că „forma moldovenească... este cea mai veche dintre toate variantele dacoromâne pomenite de noi”. Vom arăta mai jos că, dimpotrivă, ea este cea mai nouă. Printre formele luate în discuție de G. Ivănescu se numără și *rip* „jeg”, din Banat, Hunedoara, Oltenia de nord-vest și Valea Timocului, explicat de el din *rapure*, „prin interpretarea acestuia ca un plural” (p. 345). Am fi așteptat însă forma *rap*, nu *rip*.

O altă explicație a fost dată de G. Giuglea, DR IV, p. 1553. El îl derivă pe *rapăn* din gr. *ρῦπος*, *ρῦπαρος*. Gr. *ρῦπος* „Schmutz, Unrein-

lichkeit, Unrat" (vezi K. Petraris, *Taschenbuch der neugriechischen und deutschen Sprache*, Leipzig 1945, p. 319) ar putea sta însă la baza cuvîntului dialectal pomenit mai sus *rip* „rapăn”. Pentru că aria lui se întinde și în sud-vestul Transilvaniei și în Banat, unde elementele neogrecești, de regulă, nu ajung, el ar fi intrat în română în perioada bizantină. Explicația rom. *rip* prin gr. *ρῑμος* a fost dată mai întâi de C. Diculescu, DR IV, p. 1552, și se poate vedea și la Scriban, *Dict.*, s.v(< ngr. și vgr. *ρύπος*). Asupra acestui cuvînt vom reveni mai jos¹⁰.

Din discuția precedentă rezultă că etimologia cuvintelor de care ne ocupăm, raporturile dintre diversele variante cu sensurile lor, sînt departe de a fi clarificate. Lucrurile se complică încă și mai mult dacă luăm în considerație faptul că specialiștii în domeniul etimologiei aromâne au propus pentru mr. *arapune* etc. cu totul alte explicații decît prin vechea germanică. Acest amănunt este de mare importanță, întrucît prezența cuvîntului și într-un dialect de la sudul Dunării este invocată ca o probă în sprijinul vechimii lui și, tacit, în favoarea etimologiei vechi germanice. Astfel, G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédonoroumain*, p. 36, considerînd, pe drept cuvînt, ca fundamental sensul „ciorchine de strugure” (*grappe de raisin*) și indicînd numai pentru varianta *ropan* sensul de „acné, tanne”, reconstituie un radical latinesc **(h)rapene* < *CRAPPINUS, *GRAPPINUS. Un etimon latinesc *CRAPPUS, *GRAPPUS stă la baza ital. *grappo*, *grappolo*, iar din lat. *CRAPPA. *GRAPPA provîn picard., champ. *krap*, fr. *grappe*, ital. *grappa* „queue des fruits”. Pascu menționează și vb. mr. *arapunedz* „avoir des acnés”. T. Papahagi, *Dictionarul dialectului aromân general și etimologic*, p. 127, după ce menționează explicațiile lui Puscariu, W. Meyer-Lübke, adăugîndu-le și pe acelea ale lui T. Capidan (< bg. *raponŭ* „rave”) și Pericle Papahagi (< lat. *rapulum* „petite rave”; despre această etimologie, REW, nr. 7064: ist formell und begrifflich schwierig”), preferă să lase cuvîntul fără etimologie.

Atît G. Pascu, cît și T. Papahagi socotesc drept fundamental sensul „ciorchine de strugure” al mr. *arapune*. Orice explicație etimologică trebuie să plece de la el, îndreptîndu-se, eventual, cum face Pascu, spre un radical latinesc popular și romanic. Sensul „erupție pe piele”, „spuzeală”, precum și cele atestate de ALR, sînt posterioare. Modificarea semantică a rezultat prin întrebuițarea metaforică a termenului denumînd „ciorchinele de strugure” pentru designa-

¹⁰ Răspunsul izolat *rip* din pct. 365 (fostul județ Cîmpu-Lung Moldovenesc), situat la interferența ariei moldovenești cu *rapăn* și a celei bucovinene cu *lip* (*lep*), poate fi rezultatul unei contaminății. *Ripuri* din pct. 122, la sud de Sibiu, este, probabil, o formă contaminată dintre *rip*+*zăpor*, ultimul atestat în localitățile vecine. Formele oltenesti și muntenesti *jip*, *jep*, *jăp*, *jăb*, sau *jip* din Banat, pot fi explicate din *jeg*+*rip*. Este o dovadă că aria lui *rip* a fost mai întinsă (vezi ALR I, vol. 1, h. 131).

rea unor erupții, bubulițe îngrămădite pe o porțiune a pielii, ca bobițele pe ciorchinele unui strugure. Fenomenul nu-i caracteristic numai dialectului aromân. El există și în alte dialecte sau graiuri românești, precum și în alte limbi. Așa, de pildă, în graiul moldovenesc, unde, după Scriban, *Dicț.*, s.v., *Dicț. Acad. Rom.*, s.v., *ciucure* are sensul fundamental de „ciorchină, strugure fără bobițe” (fr. *grappe*), există expresia *ciucur de ...* = plin de, încărcat de, de pildă, la Creangă: „Ne trezim plini ciucur de riile căprească”. Exp. *a ieșit ciucure* se zice la vărsat sau pojar când iese des, des, pe tot corpul (*Dicț. Acad. Rom.*). Termenul *bobiță* (de strugure) cunoaște și el această schimbare semantică. În pct. 690 din Dobrogea (ALR I, vol. 1, h. 129), pentru „zgrăbunță, bubuliță pe față”, se spune *buoğiți* (=bobiță), iar pe o arie întinsă din jumătatea de sud a Olteniei și din sud-vestul Munteniei, apar, cu același sens, *brobință*, *brubință* (cu varianta *zbrobință* < *brobință* + *zgrăbunță*), apoi *broboană* (pct. 940), *broboniță* (pct. 900). Aceleași variante, și cam în aceeași regiune, cunosc și sensul „coș pe față” (vezi ALR I, vol. 1, h. 25), deși sensul lor fundamental este de „bobiță, boabă de strugure”. În franceză termenul *raffe* „grappe de raisin qui n'a plus de grains” are, regional, și sensul „maladie éruptive de la vache, échauboulure, rave ou feu” (vezi É. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, s.v.). Nu este exclus ca același proces semantic să se fi petrecut și în germ. *Rapp(e)* „Traubenkamm” (= ciorchine de strugure), față de *Rappe* „Ausschlag am Knie des Pferds”, pătruns și în limbile romanice (REW, nr. 7058—7059), cu toate că în ultima ediție a dicționarului lui Fr. Kluge (*Etym. Wört. der dt. Spr.*, ed. a 19-a, Berlin 1963) se propun pentru aceste cuvinte etimonuri diferite. Exemplele s-ar putea, desigur, înmulți. De la sensul „ciorchine de strugure”, s-a trecut la cel de „erupție, bubulițe dese pe piele” și apoi la cel de „rapăn, jeg”.

Sustinându-și etimologia veche germanică, S. Pușcariu, DR II, p. 606, consemna prezența în română (inclusiv dialectul aromân) a ambelor sensuri ale germ. *Rapp(e)* și considera aceasta un argument în plus în sprijinul etimologiei vechi germanice a tuturor variantelor de care ne ocupăm. Dar, cum am arătat, schimbarea de sens poate avea loc în diferite limbi în mod independent, la baza ei stînd același proces mintal, și ea s-a petrecut și în dialectul aromân. De aceea, atîta vreme cît etimologia mr. *arapune* rămîne obscură, invocarea paralelismului semantic al formelor germ. *Rapp*, *Rappe* este inoperantă pentru susținerea originii germanice a termenului aromân. La aceasta ne obligă și sensul său fundamental, care ține de cultura viței de vie, îndeletnicire pe care neamurile germanice au deprins-o de la popoarele romanice. Aceeași obiecție a fost adusă și împotriva originii vechi germanice a rom. *strugure*.

Prin urmare, mr. *rapune*, vb. *arapunedzu* trebuie scoase de pe lista variantelor de care ne ocupăm.

Să revenim acum la formele dacoromânești. Reamintim că varianta bănățeană *rapure* ocupă o poziție specială, atît în privința formei, cît și a sensului (vez. p. 9). Asemănările semantice cu dialectul aromân nu sînt depline, pentru că în Banat lipsește sensul, foarte important, cum s-a văzut din discuția de mai sus, de „ciorchine de strugure”. La fel, și în celelalte graiuri dacoromânești. Dacă originea veche germanică a variantelor macedoromâne nu se poate susține, atunci întreaga construcție etimologică propusă și pentru variantele dacoromâne se năruie. Nu mai are sens să se recurgă la reconstruirea unui radical românesc primitiv. De aici decurge că asemănarea dintre formele mr. și mold., cu *-n-*, respectiv *-n*, trebuie să fie întimplătoare, că forma cu *-r-* din graiul bănățean, neexplicabilă prin rotacism, dar nici prin înrudirea cu aromâna, trebuie să capete o altă explicație. Pe de altă parte, cum rezultă din materialul încă nepublicat al *Dict. Acad. Rom.*, și din dicționarul lui Tiktin, varianta moldovenească *rapân* apare abia în scrierile din secolul al XIX-lea. Chiar dacă aceste atestări nu ne dau certitudinea că ea nu exista și în secolul precedent, rămîne totuși sigur faptul că termenul nu poate fi prea vechi în acest grai și că, în nici un caz, el nu poate data încă din epoca românei comune. Pentru noțiunea respectivă, graiul moldoveneesc dispunea în secolele precedente fie de cuvîntul *jeg* (< bg.), în jumătatea de sud a Moldovei, fie de *lip*. (< ucr.).

Întreaga discuție etimologică, destul de complicată, purtată în jurul formelor de care ne ocupăm, se clarifică însă îndată ce luăm în considerație graiurile săsești din Transilvania. Această sursă a fost complet ignorată de cercetătorii anteriori. În aceste graiuri există însă forme identice sau foarte asemănătoare cu variantele dacoromânești.

Într-adevăr, după *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch*, V, Erste Lieferung, p. 70, în graiurile săsești din Transilvania germ. lit. *Räpfe* cunoaște următoarele variante: *Räeper* m., *Räepen* f., *Räper* m., *Räpen* f., cu sensul „Schmutz, der durch andauernde Unreinheit sich an den Körper festsetzt, wie Grind aussieht” (murdărie pe piele, jeg). Cf. și următorul citat: *Der Räeper (auch Räpen) lād em däck ai den Honjden*, adică, în germana literară, „Der Schmutz liegt ihm dick auf den Händen” (Copșa Mare). Atestările sînt numeroase. Foarte importantă pentru noi este explicația gramaticală a autorilor. Ea demonstrează că în nici un caz nu poate fi vorba de un împrumut din română în dialectele săsești. *Räeper*, *Räper*, spun autorii, pare să fie o formă de plural a unui *Räp*, *Raep*, simțit ca neutral, și care ar corespunde atît prin gen, cît și prin faptul că nu cunoaște mutația consonantică a lui *p*, germanului literar *Räpfe*. Această explicație se potrivește și mai bine pentru forma *Räepen*, folosită ca un plural din cauză că „der Grind, dem

der grosse Schmutz ähnlich sieht, aus mehreren Râpfen Riwen besteht". În graiurile săsești cuvîntul are o familie destul de numeroasă, o nouă dovadă că nu poate fi vorba de un împrumut din română. Astfel, de pildă, există *Rappitz* m. care se spune despre o femeie murdară, adj. *rappitzich*, în expr. *rappitziches Faerken* „purcel răpănos". De la *Râp* există derivatul *râepich* „răpănos", *râpich* „klein, verkommen, schmutzbedeckt". Nu putem spune sigur dacă din această familie fac parte și săs. *roppich*, nășaud. *ruppich* (*reppich*), deși sensul nu-i prea îndepărtat: „unansehnlich, verkümmert, klein, in der Entwicklung zurückgeblieben, elend, verwahrlost, schwächlich, zwergartig, in Bezug auf leibliche Erscheinung" folosit despre cîini, porci, viței, oameni etc. Există și sensul „cel mai mic dintre copii", din care se explică bucov. *rapêc* „copil", „copil care nu crește", „copil obraznic".

Din formele săsești enumerate se explică variantele dacoromânești.

1 Varianta *rapor* (*rapur*) din sud-estul Transilvaniei, cu puternice și numeroase centre săsești, provine din săs. *Râper* „id.". Nu este nevoie să admitem că ea ar fi fost adusă „printr-o migrare de la nord de Mureș", unde ar fi cunoscut rotacismul (Ivănescu). Pentru trecerea lui -e- la -o-, -u-, dacă nu cumva ea-i tot săsească, trebuie avută în vedere o eventuală contaminație cu rom. dial. *zápor* „pojar", „scarlatină", răspîndit pe o arie întinsă din Transilvania, inclusiv partea de sud-este (vezi ALR I, vol. 1, h. 115, 116 și mai ales 125)¹¹. În sud-estul Transilvaniei există numeroase elemente dialectale de origine săsească¹².

2 Varianta moldovenească *rapăn* (*rapîn*) provine din săs. *Râpen* „id.", cu trecerea normală a lui e, precedat de p la â, și apoi la î. Pătrunderea acestui săsism în Moldova nu constituie un caz izolat. În lucrarea menționată la nota 12 am prezentat numeroase exemple similare (de pildă, cuvintele *roabă*, *șold*, *șind(r)ilă*, *ciuhă*, *struț*, *stroh* și multe altele, sînt împrumuturi din săsește, cunoscute și în Moldova). Apare încă un alt aspect pentru aria din Moldova. W. von Wartburg, FEW, 16 Bd., *Germanische Elemente* (1959), p. 667, ocupîndu-se de reprezentanții mhd. *rappe* „Grind am Knie der Pferde" în diferitele limbi romanice (inclusiv rom. *rapăn*), observă că termenul a fost vehiculat pe teritoriul României de către mercenarii germani în timpul războaielor din secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Să fi jucat oare vreun rol aceiași mercenari aflați în slujba diferiților domnitori moldoveni (Stefan cel Mare, Heraclid Despotul, Vasile Lupu și alții)¹³ în răspîn-

¹¹ Pentru etimologia lui *zápor*, de care s-au ocupat Al. Rosetti, „Bull. linguistique", IX, p. 96 și G. Giuglea, DR X, p. 432—434, vezi și G. Ivănescu, op. cit., p. 344.

¹² Am arătat acest lucru, pe larg, în lucrarea *Die deutschen Lehnwörter in den rumänischen Mundarten*, Berlin 1967.

¹³ Numeroase știri se găsesc la cronicarii moldoveni. Vezi și R. Fr. Kaindl, *Das Ansiedlungswesen in der Bukowina seit der Besitzergreifung durch der Österreich*, Innsbruck, 1902, p. 318—319, Fr. Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, Bd. II, (Mittelalter), München, 1953, p. 206, 229—230.

direa pe o arie atât de întinsă din Moldova a termenului *rapăn*, cum s-a întâmplat în restul Romaniei? Dacă ținem seama că el denumește și o boală de piele la animale, dintre care pentru epoca respectivă foarte importanți erau caii, factor hotărâtor în ducerea războaielor, precum și de împrejurarea că numeroși termeni germani referitori la creșterea acestui animal au pătruns în alte limbi romănice, întrebarea formulată mai sus nu ar fi cu totul nejustificată. Cea mai grea piedică o constituie însă atestarea atât de târzie a cuvîntului în textele moldovenesti, cel puțin după datele de care dispunem în prezent. Preferăm, de aceea, explicația prin graiul sașilor transilvăneni, al căror contact cu românii din toate provinciile a fost, timp de secole, foarte intens. În sprijinul ei vine și faptul că, întocmai ca și în graiul săsesc, mold. *rapăn*, ca și *rapor* din sud-estul Transilvaniei (și din Maramureș) nu cunosc decât o singură formă din punct de vedere al numărului (de singular; în săs. era un plural).

3 Varianta maramureșeană și transilvăneană de nord *rapor* „pojar”, „scarlatină” provine din săs. *Räper*. Pentru schimbarea semantică și formală trebuie admisă o contaminație cu rom. dialectal *zăpor* „pojar”, „scarlatină”. Invocarea rotacismului lui -n- intervocalic nu mai este necesară, atita vreme cît cuvîntul săsesc conține un *r*. Explicația dată lui *rapor* de G. Giuglea. DR X₂, p. 435, ca fiind rezultatul unei contaminații dintre mold. *rapăn* și transilv. de nord-vest *zăpor* nu se poate susține, pentru că ariile acestor cuvinte nu vin nicăieri în atingere (cf. hărțile 115, 116, cu harta 131, din ALR I, vol. I). Graiurile din nordul Transilvaniei și din Maramureș cunosc, de asemenea, numeroase împrumuturi din graiurile săsești.

4 Cît privește varianta *rapure* m. din Banat (1. „coș pe față”, 2. „pojar”, 3. „zgrăbuntă”, 4. „urcior la ochi”), situația este ceva mai complicată. Vechimea formei în acest grai este asigurată de prezența ei la Anonimul din Caransebeș, denumind tot niște afecțiuni ale pielii. Trebuie explicat -e final, precum și faptul că, spre deosebire de variantele precedente, cuvîntul are aici forme pentru ambele numere: *rapure* (sg.) — *rapuri* (pl.), întocmai ca și în dialectul aromân. Prezența lui -r- însă, neplicabilă nici prin rotacism, nici prin aromână, ne îndreptățește să recurgem tot la etimonul săsesc *Räper* m. O încrucișare cu *zăpor*, ca în cazul precedent, nu se poate admite, pentru că acest cuvînt nu-i cunoscut în Banat. La fel și o încrucișare cu sinonimul bănățean *pirpor*. În ambele cazuri nu s-ar putea explica apariția lui -e final. Din această cauză, emitem ipoteza că în graiul bănățean va fi existat altădată o formă echivalentă mr. *arapune*, anume **rapune*. Din contaminația băn. **rapune* + săs. *Räper* a putut rezulta varianta bănățeană *rapure*. Se explică, astfel, -e final, genul masculin și prezența ambelor numere, precum și latura semantică a variantei bănățene. Existența unei asemenea forme este plauzibilă și din motivul că legăturile genetice dintre graiul bănățean și dialectul

aromân sint foarte puternice. Despre acest fapt, incluzînd și graiul crișan-maramureșean, au vorbit mai mulți lingviști, cum sint O. Densusianu¹⁴, S. Pușcariu¹⁵, T. Papahagi¹⁶, G. Ivănescu¹⁷, iar în ultimul timp G. Reichenkron¹⁸. Asupra acestei chestiuni vom reveni cu altă ocazie.

5 Varianta *rapură*, semnalată în graiul năsăudean de lingviști ca N. Drăganu și S. Pop, presupune o formă neatestată **rapune*, identică cu cea din graiul bănățean, peste care s-a suprapus, de asemenea, mai tirziu, sâs. *Râper*. Dintr-o formă **rapure*, prin trecerea lui -e final la -ă, fiind precedat de r (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 344), a rezultat *rapură*. Admitem, prin urmare, că altădată, unele graiuri românești de vest au avut comun cu dialectul aromân, printre alte numeroase asemănări, și acest cuvînt **rapune*, cu etimologie neclarificată, în nici un caz veche germanică, care, ca și în aromână, va fi însemnat, inițial, „ciorchine de strugure”, apoi „erupție, bubulițe pe piele”. Graiurile dacoromâne amintite au păstrat numai sensul derivat. Din aria recunoscută ca mai conservatoare, care altădată va fi fost continuă și care cuprindea dialectul aromân, graiul bănățean și, eventual, și graiul crișan-maramureșean, au rămas astăzi numai resturi izolate, așa-numiții „martori de eroziune”. Încrucișarea cu sâs. *Râper* și cu alte sinonime dacoromâne, a dus la modificarea aspectului formal al termenului vechi.

Varianta *rapură* apare, cum se știe, și la mitropolitul Dosoftei, dar lipsește la ceilalți cărturari moldoveni. Baza ei dialectală se află în nordul Transilvaniei (Năsăud), eventual în Banat. Rezultă, prin urmare, că Dosoftei nu a putut-o cunoaște decît din aceste regiuni. Se știe că originea învățatului mitropolit moldovean este foarte controversată¹⁹. Nu este exclus ca, întocmai ca numeroși alți prelați și cărturari de mai tirziu, în scrisul cărora apar numeroase ardelenisme, Dosoftei să fi venit în Moldova de peste munți²⁰. În acest caz, este greu de spus dacă *rapură* era un termen curent în graiul clasei dominante din Moldova, de origine maramureșeană (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 345), sau dacă nu cumva el reprezenta mai degrabă o simplă particularitate lingvistică a lui Dosoftei. Apariția izolată a cuvîntului numai în opera acestuia este o probă în acest sens.

Ne rămîne să adăugăm cîteva cuvinte despre termenul dialectal *rip*

¹⁴ *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 224—234.

¹⁵ DR, IX, p. 443.

¹⁶ *Graiul și folclorul Maramureșului*, p. LXXX—LXXXIII.

¹⁷ *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, Iași, 1950, p. 22—23.

¹⁸ *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, în „Südost-Forschungen”, Bd. XXII (1963), p. 61 urm.

¹⁹ Vezi D. Găzdaru, *Contribuții privitoare la originea, limba și influența mitropolitului Dosoftei*, în „Arhiva”, XXXIV, Iași, 1927, p. 122—149; vezi și T. Roșculeț în „Revista Critică”, I, p. 259—261.

²⁰ Idee sugerată de N. A. Ursu.

„jeg, murdărie pe piele”. Am amintit mai sus etimologia grecească dată de C.Diculescu și A.Scriban (gr. *ρῦμος*). Nu este însă exclus, ținând seama de sens, formă și repartitia teritorială, ca etimonul lui să fie tot sășesc, anume d'n radicalul *Ræp* (sg.) „id.”, devenit **rep*, *rip* și apoi *rip*. Din regiunea Hunedoara și estul Banatului, el s-a extins și în nord-vestul Olteniei, ca atâtea alte apariții lingvistice. Prezența lui la românii de pe valea Timocului este lesne de explicat, deoarece aceștia sint veniți aici, prin secolul al XVIII-lea, chiar din zonele menționate.

Pentru toate cazurile discutate, diversitatea formelor dialectale românești corespunde situației deosebit de complicate de la nivelul graiurilor săsești, pe care, desigur, *Dicționarul sășesc* nu o reflectă în întregime. Adeseori graiurile românești conservă forme arhaice săsești. Despre aceasta am vorbit în altă parte²¹. Printre acestea pare să se numere și rom. dial. *rip*.

Putem spune, în concluzie, că toate variantele discutate mai sus, dacoromâne, sau aromâne, nu au nici o legătură cu presupusele elemente vechi germanice ale limbii române. Pentru graiurile dacoromânești, exclusă fiind posibilitatea unui împrumut din alte limbi cu care româna a venit în contact, mai înainte de a ne gândi la un ipotetic radical vechi germanic, este mult mai indicat să cunoaștem situația din dialectele săsești din Transilvania. Ideea a fost susținută, în ultima vreme, și de H.Barić. Dar, în cazul cuvîntului *rapăn*, cu diferitele lui variante, Barić, socotindu-l vechi germanic, se abate de la teza justă pe care o reprezintă. Astfel, numărul elementelor din vocabularul românesc pentru care s-au propus etimologii vechi germanice, destul de ridicat la cercetătorii dintre cele două războaie, este în continuă scădere²².

²¹ Vezi V. Arvinte, *Critères pour déterminer les emprunts saxons dans la langue roumaine*, în „Revue roumaine de linguistique”, tomul X (1965), nr. 1—3, p. 130—131.

²² Din lista lor mai trebuie scoase *ciuhă* și *tapă*. Primul este de origine săsească (vezi „St. cerc. št.”, seria II (științe sociale), anul VI, nr. 3—4 Iași, 1955, p. 235—238), al doilea, ca termen forestier, a fost adus de lucrătorii cu graiuri retoromane care au lucrat în Carpați, iar ca termen ospătăresc, în vorbirea bucareșteană, el a venit din limbile balcanice, întrucît există cu acest sens în bulgară, neogreacă, albaneză, dialectul aromân, în toate din italiană (vezi V. Arvinte, *Elemente retoromane în terminologia forestieră românească*, în SCL XV (1964), p. 654—656, sau versiunea italiană în „Revue roumaine de linguistique”, IX 1964, nr. 4).

SUR LES ANCIENS ÉLÉMENTS GERMANIQUES DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'existence dans notre langue de certains éléments de vocabulaire d'origine ancienne germanique a particulièrement préoccupé les chercheurs de la langue roumaine.

Par rapport aux exagérations qui se sont produites pendant l'entre-deux-guerres, la position des savants est aujourd'hui bien plus réservée. Dernièrement, on combat de nombreuses étymologies germaniques anciennes de certains mots roumains.

La présente étude, après une présentation du stade actuel de la question, suit la même ligne, c'est-à-dire celle qui tend à contester une puissante influence germanique ancienne sur la langue roumaine. Tout comme d'autres prédécesseurs, l'auteur attire l'attention sur la possibilité que certains soi-disant éléments germaniques anciens, soient en réalité des emprunts plus récents du dialecte allemand des saxons de Transylvanie. On peut illustrer cette idée avec les mots dialectaux roumains *rapor*, *rapune*, *rapăn*, *rapură*, expliqués jusqu'à présent par l'ancien germanique, mais qui proviennent en réalité des parlers saxons (sax.), *Rāpen*, *Rāper*, „id.". Le *mr. arapune*, vb. *arapunedzu* doivent être éliminés aussi de la liste des éléments germaniques anciens, tout comme les mots *ciuhă* (sax.) et *tapă* (rhéto-roman, respectivement bg., ngr. ital.). Donc, le nombre des éléments lexicaux de l'ancien germanique dans la langue roumaine diminue continuellement.

REPERE DESCRIPTIVE ȘI ANTROPONIMICE ÎN TOPONIMIA DIN SATUL TUTA (JUDEȚUL BACĂU). O APLICAȚIE

DANIELA BUTNARU*

Fiind în strânsă legătură nu doar cu geografia unei zone, prin aceea că surprind caracteristici geomorfologice ale terenului și descriu relieful, vegetația, fauna sau se referă la repere, construcții, ci și cu istoria oamenilor care au trăit aici, cu viața socială și economică, cu limba popoarelor care au locuit în acel areal, este firesc ca toponimele să ilustreze această dublă conexiune: astfel, există nume de locuri formate de la apelative, pe care lingvistul croat Petar Skok le-a numit toponime descriptive, și denumiri de locuri care au la origine numele unor persoane ce au avut legătură cu obiectul sociogeografic denumit, toponimele personale¹.

Pentru a evidenția relațiile dintre om și teritoriul locuit, se impune a fi adunate și cercetate, pe lângă denumirile satelor și ale acelor obiecte geografice considerate a fi mai importante², cât mai multe dintre toponimele minore din aria respectivă: denumirile de ape curgătoare sau stătătoare, de câmpii, dealuri ori munți, de păduri și poieni, ulițe și cărări, eventual cele alor unor repere care și-au lăsat amprenta în toponimie. De asemenea, nu trebuie acordată atenție doar numelor de locuri vechi, ci și celor noi, care au înlocuit toponime de odinioară, considerate de denominatori ca nemaiavănd o motivație, deci nemaifiind potrivite cu situația de pe teren.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Plecând de la această clasificare a apărut ideea împărțirii materialului toponimic din *Micul dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)* în două părți, una dedicată toponimiei personale și una celei descriptive (cf. *Introducerea la Tezaurul toponimic al României. Moldova – Moldovanu* 2014: VII).

² Din punctul de vedere al importanței lor sociogeografice, toponimele se pot clasifica în minore și majore: „Cu cât obiectul este mai important, cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp și, prin urmare, are șanse de a fi mai vechi. Toponimele cu valoare maximă au fost numite *majore* sau *macrotoponime*, iar cele cu valoare minimă – *minore* sau *microtoponime*” (Moldovanu 1983–1984: 419).

Materialul toponimic analizat în articolul de față a fost obținut în urma unor anchete de teren efectuate în anii 2009 și 2010 în localitatea Tuta (jud. Bacău), în cadrul cărora am cules date importante despre numele de locuri de la localnicii Ion Palău, Angelica Popa, Iosif Popa, Ianoș Ungureanu, Iosif Ungureanu și Gheorghe Ștefan Văcaru. De asemenea, am folosit, în analiza noastră, și informații conținute în diverse documente, publicate sau inedite (aflate la Arhivele Naționale din Bacău, București și Iași), dar și material obținut de Vlad Cojocaru în cursul unor anchete toponimice efectuate în zonă, în anii '80 ai secolului trecut.

Tuta este un sat întemeiat la începutul secolului al XIX-lea, prima sa atestare fiind din 8 octombrie 1823, într-o mărturie a locuitorilor din Târgul Trotuș și „de peste vale din sat Tuta” (CAT. BAC.: 104). În catagrafia de la 1774 (Dmitriev 1975: 338) fuseseră menționați „liuzii de peste valea Trotușului”³, dar aproape toți cei înregistrați aici au nume românești, deci este imposibil să fie vorba de același sat Tuta, dat fiind că în *Dicționarul Ortensiei Racoviță* se menționează că în Tuta sunt „capi de familie 73, toți Unguri, suflete 371” (Racoviță 1895: 570). Din punct de vedere administrativ, satul Tuta se află în componența comunei Târgul Trotuș, județul Bacău, învecinându-se la vest cu comuna Pârgărești, la sud cu comuna Bogdănești, la est cu orașul Onești, iar la nord cu Târgul Trotuș. Geografic, localitatea Tuta este situată în nord-vestul Depresiunii Cașinului, pe partea dreaptă a râului Trotuș.

1. Toponime descriptive

Cea mai veche denumire din această zonă este cea a râului Trotuș, care izvorăște din Munții Ciucului și se varsă, după un parcurs de cca 150 km, în Siret (Ujvári 1972: 518). Hidronimul *Trotuș* este atestat încă din 1408 (Costăchescu 1932: 631). În documente străine și hărți, numele Trotușului este menționat de-a lungul timpului sub diverse forme⁴: *Tartarosch*, *Tartros*, *Tartrosch*, *Tatras*, *Tatros*, *Tatrosch*, *Tatrusz*, *Totros*, *Totrusch*, *Totrusz*, *Tratusz*, *Tratusz*, *Trotus*, *Trotusch*, *Trotușa*, *Tatros Reu* etc. Despre originea numelui *Trotuș* au fost avansate mai multe ipoteze. Le găsim trecute în revistă⁵ și analizate într-un articol semnat de Dragoș Moldovanu (2009–2010: 75–77), care propune o etimologie latină: „din **tortuosus (amnis)* ‘(râu) sinuos, șerpuitor’, cu o evoluție la *o* a vocalelor *u-o* în hiat, care a avut loc în latina populară prin secolul I e.n.” (*ibidem*: 77). Forma **Tortósu* ar fi evoluat la **Tortúș* și ulterior, prin metateză, se va

³ Corneliu Stoica (1998: 353) consideră că această mențiune de la 1774 a „liuzilor de peste valea Trotușului” ar reprezenta prima atestare a satului Tuta.

⁴ Aceste forme au fost preluate din TTRM I₃: 227–228 și TTRM I₄: 279.

⁵ Dintr-un neatestat magh. *tátros*, „echivalent cu slavonul Bistrița” (R. Rosetti), din magh. *tatár-ós* „tătăresc” (G. Weigand, G. Kisch, I. Kniezsa ș.a.), din magh. *tartós* „durabil, perseverent” (A. Philippide) etc.

ajunge la prima variantă atestată: *Totruș* (*ibidem*: 78); în primele decenii ale secolului al XVII-lea se va produce o nouă metateză în pronunțarea românească a toponimului: *Trotuș* (*ibidem*: 76). Din același studiu aflăm că pronunția populară, înregistrată de dialectologi, este *Trotușu*, iar „pronunția «literară» implică o deplasare arbitrară a accentului pe temă: *Trótușu*, care coincide cu accentuarea maghiară, atestată încă din 1466: *Táthros*” (*ibidem*: 75).

Deoarece a rezistat timp de secole, desemnând un curs de apă important, considerăm că hidronimul *Trotuș* este un toponim major⁶. Târgul Trotuș, odinioară însemnat centru comercial, a preluat numele apei în apropierea căreia este situat⁷. Realitatea de pe teren ne arată că de la numele unui obiect sociogeografic își pot lua denumirea și alte obiecte din imediata sa apropiere, rezultând un *câmp toponimic*, adică un ansamblu de două sau mai multe toponime (numite *secundare*) formate în jurul unui toponim de maximă importanță (*nucleu*), care are rol de centru polarizator (Moldovanu 2009: 139); procesele în urma cărora se realizează câmpurile toponimice sunt *polarizarea*⁸ și *diferențierea*.

Unele nume de locuri surprind caracteristici ale obiectului geografic desemnat. De exemplu, terenul arabil care în trecut se chema *La Movile* astăzi poartă numele *La Movilă*, deoarece a rămas doar o movilă, celelalte fiind distruse. *Fântâna de Piatră* arată că această fântână veche este zidită din piatră. Un teren nisipos situat la nord de sat, în apropierea *Cătinei*, se numește *La Nisip*. De la *Carieră*, lângă Ursulca, se aducea pe vremuri piatră pentru construcții. Aici este și *Surpătura* (teren numit și *La Râpă*), denumire care descrie aspectul râpos terenului.

Câteva toponime ne ajută să identificăm locuri unde creșteau anumite plante. Astfel, denumirea *Dealul Dumbrava* este martoră a faptului că odinioară în acest loc era o pădure (de stejar)⁹. Persoanele cu care am efectuat ancheta nu-și amintesc de existența unei păduri în acest loc, acest fapt arătând că pădurea a fost tăiată de mult timp, iar pe locul ei au fost plantate vii. Toponimul este atestat la 1768, sub forma „în Dumbravă” (ARH. IȘ. PL. 3247: 3^r). *Cânepiștea* sau *Cânipăria*, acum cartierul Gorbaciov, era terenul unde se cultiva cânepă; pentru că localnicii cultivau acolo câte 7 prăjini, s-a numit și *La Șapte Prăjini*. Pe dreapta Pârâului Hățaș, până în Trotuș, se află terenul numit încă *În Cătină*, deoarece aici era multă cătină. *Malul Zăvoilui*, terenul dintre Dănășești și râul Trotuș, amintește de faptul că aici era zăvoi; astăzi păduricea nu mai există, a rămas doar pășune. Tot în apropiere de

⁶ Suntem, din acest punct de vedere, în dezacord cu Alexandru Artimon (2003: 49) și Corneliu Stoica (1998: 336), care îl consideră toponim minor.

⁷ Este și cazul altor localități din Moldova: Târgul Neamț (situat pe râul Neamț), Suceava (pe râul Suceava), Moldovița (pe Moldovița), Bârladul (așezat pe râul cu același nume) etc.

⁸ Gh. Bolocan folosea termenul de *transfer* pentru a desemna procesul de formare a unor toponime plecând de la alte nume topice (Bolocan 1977: 171–180).

⁹ Într-un document de la 1889, în care se stabilesc hotarele moșiei Rușii, se citează un act de la 1768 în care identificăm toponimul „în Dumbravă” (ARH. IȘ. PL. 3247, f 3^r).

Trotuș era un loc cu arini, care se numea *Arinișul*. La sud de Tuta era *Livada*, iar nu departe de Fântâna de Piatră un loc este numit *La Nuci*, datorită celor două rânduri de nuci plantați aici.

Alte nume evocă realități din vremurile când terenurile de aici aparțineau boierilor. Astfel, *Coasta Hambarului* este locul unde erau amplasate hambarele boierești. În locul numit astăzi *La Grajduri*, lângă izvoarele pârâului Varnița, spun sătenii că ar fi fost odinioară grajdurile care adăposteau herghelia vreunui mare proprietar; la jumătatea secolului trecut se mai cunoștea încă fundația clădirilor. *Țarina* desemna în trecut terenul arabil al satului, situat în partea estică a Tutei¹⁰; mai târziu a apărut, lângă Grajduri, un alt teritoriu arabil, obținut probabil prin despădurire, numit *Țarina Nouă*. Bătrânii satului își amintesc că *Jităria* și coliba jitarului (cel care avea sarcina de a păzi intrarea în câmp) erau la ieșirea din sat spre *Hățaș*.

Alte toponime descriptive vor fi analizate în partea a doua a textului, dedicată prezentării denumirilor în funcție de categoria toponimică.

2. Toponime personale

Nu puține sunt denumirile formate de la nume de persoane. Astfel, chiar numele satului este un toponim personal. Tuta este un sat întemeiat probabil la începutul secolului al XIX-lea, prima sa atestare fiind, așa cum am arătat deja, din 1823. Înaintea satului, este atestat însă „pârâul Tutzi”¹¹ (în harta din 1790 a lui Hora von Oztellovitz), indicat și mai târziu, în Atlasul Moldovei de la 1892, cu forma *Pârâul Tutii*. Acest curs de apă a fost numit probabil după o persoană care locuia ori avea pământ pe unde trecea pârâul. Antroponimele *Tutu*, *Tuta* sunt întâlnite pe teritoriul României, așa cum aflăm din *Dicționarul onomastic românesc* (Constantinescu 1963: 394) și din *Dicționarul numelor de familie românești*¹² (Iordan 1983: 466). În sprijinul etimologiei personale a acestui toponim vine și o informație pe care o găsim în catagrafia ținutului Bacău pentru anul 1820, unde printre „Lăturașii ot Târgu Ocni și sat Brăteștii” este înregistrat *Toader sin Ioniț(ă) Tutu* (CAT. VIST. IV₁: 409). Considerăm că acest Tutu poate fi un urmaș al celui după numele căruia s-a format hidronimul aflat în discuție, iar satul care s-a constituit prin așezarea pe valea acestui pârâu a unui grup venit din Transilvania a preluat, la rândul său, numele; astfel, de la numele sau supranumele unei persoane a fost creat un hidronim și apoi numele unei așezări. Câmpul toponimic care s-a

¹⁰ „Țarna Tutei” este menționată și la 1932 (ARH. BUC. 1921 94/1932: 9^f).

¹¹ Varianta *Tutzi* redă, așa cum a perceput redactorul hărții, forma de genitiv pe care a auzit-o la localnici.

¹² Autorul atestă existența numelui de familie *Tuta* ca fiind „«femininul» lui *Tutu*, care va fi existând și în bulgară”.

format mai conține denumirile *Moara Tutu*¹³ (ATLAS MOLD.), *Prundul Tutei* și *Dealul Tutei* (aflat la sud de sat).

Lângă Pârâul Varnița era un teren mlăștinios, numit *Mateiasa*. Numele se explică prin faptul că aici a fost proprietară, în prima jumătate a secolului al XX-lea, Smaranda Matei, conform unui document din 1949, când domeniul ei a fost trecut în proprietatea statului (ARH. BAC. BG. 1/1949: 1^r). În același an a fost expropriat și Nicolae Ianovici (ARH. BAC. BG. 1/1949: 3^r), de al cărui nume amintește astăzi toponimul *Lanul Ianovici*, care desemnează un teren din comuna învecinată Bogdănești, aflat lângă hotarul sudic al satului Tuta. Și denumirile *Lanul lui Costică* sau *Lanul lui Vasiliu* amintesc de foști proprietari. La vest de Lanul Mateiasa se află *Lanul Popii*, numit astfel probabil pentru că un fost localnic *Popa* a avut aici teren, acest nume de familie fiind frecvent în acest sat.

Regăsim în documente de demult, scrise cu ocazia unor danii sau unor dispute dintre foști proprietari ai terenurilor din această zonă, alte toponime personale desemnând obiecte geografice de aici. De exemplu, la 1696 „Antioh Constantin voievod dăruiește lui Manolache Roset, mare postelnic, pentru slujbă dreaptă și cu credință, o bucată de loc domnesc din hotarul Târgului Troțuș. Hotare: hotarul Hărtăneștilor, pârâul Necoreștilor, pârâul Crețului, [...], hotarul Rușilor” (CAT. MOLD.: 398). În harta militară *Brouillon oder original Aufnahm der fünf moldauischen Districten, nemlich des Sutschawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes*, redactată sub coordonarea lui Hora von Otzellowitz, pe lângă râul Troțuș (*Flus Trotusch*) mai apar *Pereu Ruschilor*, *Pereu Krezului*, *Pereu Hertineștilor* și, așa cum am scris mai sus, *Pereu Tutzi* (Otzelowitz 1790). Formele denumirilor redactate aici sunt rezultatul percepției sunetelor graiului moldovenesc de către cartografii străini și al încercării lor de a reda aceste sunete după sistemul fonologic al limbii germane.

În jurul toponimelor vechi se formează, de multe ori, câmpuri toponimice (prin propagarea denumirii și la altele obiecte geografice aflate în vecinătate). Este și cazul denumirilor *Pârâul Rușilor*, *Tarlaua Rușii* și *Pădurea Rușii* sau *Dumbrava Rușii*¹⁴, care au preluat numele satului și moșiei *Rușii*, ce se învecina odinioară cu localitățile Bogdănești și Onești. Istoricul acestei moșii este rezumat într-un document de la 1889 (ARH. IȘ. PL. 3247: 1^v), prin care, în urma analizei mai multor acte, i se stabilește hotarul. Aflăm astfel că, la 1566, moșia *Rușii* era vândută de hatmanul Vasilie și jupâneasa sa Irina lui Savin, fost cămăraș la Ocna. Mai târziu, moșia *Rușii* va fi dăruită de către Ecaterina, jupâneasa medelnicerului Iordachi, mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași. Satul *Rușii* a fost înglobat în satul Tuta la 1892 (TTRM I₂: 1071), iar moșia *Rușii* a fost expropriată în 1920 (ARH. BAC. OBȘ. 1/1918: 7^r). Pârâul Ruși, afluent pe dreapta al

¹³ Moară situată pe Troțuș.

¹⁴ În *Dicționarul geografic al Județului Bacău* sunt menționate moșia și pădurea cu acest nume: „Rușii, dumbravă [...] pe moșia Rușii, cu 20 hectare. Proprietară: casa Sf. Spiridon, Iași” (Racoviță 1895: 464).

Trotușului, delimita moșia Ruși de moșia Bogdănești; este atestat în forma *Pârâul Rușii* la 1768 (ARH. BAC. OBȘ. 1/1918: 3^r).

3. Categorii toponimice¹⁵

3.1. Hidronimele

Principalul curs de apă din zonă este Trotușul, însă teritoriul satului Tuta este străbătut și de alte ape. În partea estică, la hotarul cu orașul Onești curge *Pârâul Hotarului*, care izvorăște de sub Pădurea Ruși; în vechime, el stabilea limita între moșiile Ruși și Onești. *Pârâul Varnița*, atestat încă din secolul al XIX-lea¹⁶, izvorăște de la *Fântâna de Piatră* și traversează tarlăua numită *Varnița*, loc unde – după cum arată numele – era o vărărie. Din *Dicționarul istoric al localităților trotușene* aflăm că în această zonă a fost descoperită o „așezare străveche eneolitică (cultura Cucuteni), din epoca bronzului (cultura Monteoru), din epoca Latène și din epoca romană” (Stoica 1998: 535).

Pârâul Rușilor izvorăște de sub Dealul Buhoci, unde în secolul al XVIII-lea era moșia Buhociu. *Pârâul Hățaș* izvorăște de sub Dealul Tutei, din terenul numit *Puturoasa*, și curge paralel cu *Hățașul* (drumul pe unde mergeau vitele la izlaz), care în timp a devenit intravilan, prin extinderea satului.

Un alt afluent al Trotușului, care izvorăște tot de sub Dealul Buhoci, este *Pârâul Tutei*, atestat la 1790 în forma *Pereu Tutzi* (Otzelowitz 1790), iar la mai târziu ca *Pârâul Tutii* (ATLAS MOLD.) sau *Râpa Tutana* (Racoviță 1895: 570). Astăzi localnicii îi spun *Pârâul Ursuluca*, iar în registrul agricol de la 1959–1963 îl găsim atestat sub formele *Pârâul Ursului*, *Ursulica* sau *Ursuluca*. Considerăm că denumirea este destul de nouă, deoarece nu o găsim menționată mai devreme de mijlocul secolului al XX-lea. Pe Harta militară din 1962, acest curs de apă apare cu numele de *Turcoaia*, de care localnicii care au participat la ancheta toponimică nu își amintesc. Terenul stâncos, odinioară acoperit de o pădurice, situat către locul de vărsare a acestui pârâu în Trotuș, se numește tot *Ursuluca*. Este posibil ca aici să fi fost un bârlog de urși, în acest caz toponimul fiind un semicalc după un toponim românesc, neatestat, **Bârlogul Ursului*, conținând cuvântul maghiar *lyuk* ‘gaura, borta’ (a ursului). Nu este însă exclusă posibilitatea ca toponimul să provină de la un nume de persoană *Ursu*.

¹⁵ Categoriile toponimice sunt „corespondentele în plan toponimic ale categoriilor geografice, echivalente cu arhilexemele (hiperonimele) lingvistice” (Moldovanu 2014: IX): hidronimele (denumirile apelor curgătoare), oronimele (numele de dealuri), fitonimele (denumiri ale păjiștilor, pădurilor, tarlalelor), hodonimele (numele căilor de comunicație), oiconimele (numele de sate și cătune) etc.

¹⁶ ARH. IȘ. PL. 3384 (anul 1843), ARH. IȘ. PL. 3238 (anul 1884) și nr. 3247: f 1^v (anul 1889).

La limita vestică a satului Tuta curg alte două pâraie, *Pârâul Furcilor* (marcat și în ATLAS MOLD., unde vedem că se forma din *Pârâul Nicoreștilor*, *Pârâul Hărteneștilor*, *Pârâul Glodurilor*) și *Pârâul Crețului* (cu doi afluenți: *Pârâul Iștocului* și *Pârâul Bradului*, conform ATLAS MOLD.). Pârâul Nicoreștilor amintește de moșia cu același nume¹⁷, iar Pârâul Hărteneștilor de „moșia Hărtăneștii a dumisale băneșei Safta Rosăt” (ARH. IȘ. DOC. 406/ 59: 1^v), proprietate ce se afla la vest de teritoriul de astăzi al satului Tuta.

3.2. Oronimele

La sud de satul Tuta, este *Dealul Buhoci(u)*, pe care îl găsim atestat la sfârșitul secolului al XIX-lea (ARH. IȘ. PL. 3247: 3^t; ATLAS MOLD., Racoviță 1895: 191). O parte din moșia satului Bogdănești se numea, la 1764, *Buhociu* (ARH. IȘ. DOC. pachet 406, doc. 185, f. 1^v). Denumirea s-a format de la numele unei persoane care probabil stăpânea acest teritoriu; la 1650 este atestat un „Constantin Buhoci din Troțuș” (CAT. MOLD. II: 415), dar nu putem fi absolut siguri că există o legătură între el și oronim. Acest deal este numit astăzi și *Dealul Tutei*, preluând astfel numele localității în dreptul căreia se găsește. Partea, un pic ascuțită, unde începe dealul Buhociu, se numește *La Capul Dealului* sau *La Botul Dealului Buhoci*, iar coasta estică este desemnată de localnici prin oronimul *Dealul Dumbrava*.

În partea vestică a satului este *Dealul Furcii* (atestat în ATLAS MOLD. ca *Dealul Furcilor*)¹⁸ și *Dealul Hărtăneștilor* (notat și el în ATLAS MOLD.).

3.3. Fitonimele

La est de sat, până la Pârâul Ruși, este terenul agricol *Dănășești*, al cărui nume amintește de siliștea *Dănești*, care la 1853 era inclusă în trupul moșiei Bogdănești (TTRM I₁: 108). „Răzeșii de Deneșești” sunt menționați chiar mai devreme (ARH. IȘ. PL. 3247: 3^t, într-o mențiune a unui document din anul 1768). Denumirea s-a format de la un nume de persoană *Dan* sau *Daneș* (derivat de la *Dan*), cu sufixul cu valoare colectivă *-ești*. În această zonă era un teren numit *Între Drumuri*, aflat între Drumul la Onești și o fostă cărare.

Și alte nume topice se referă la agricultură sau la elemente adiacente culturii cerealelor, pomiculturii, grădinăritului: *Livada*, *La Nuci*, *La Bulgărie la Papalici* (Anton Papalici era un bulgar, specialist în cultivarea zarzavaturilor, care s-a statornicit aici). Într-un plan¹⁹ al izlazului comunal, aflat în partea estică a satului Tuta, se poate observa că izlazul era mărginit la nord de râul Troțuș, la est și sud de moșia Ruși a Epitropiei Sf. Spiridon, iar la vest de pârâul Ruși, care îl despărțea de

¹⁷ Moșia Nicoreștii o găsim atestată la 1779 (ARH. IȘ. DOC. 406/ 53: 1^t).

¹⁸ Într-un document din 26 februarie 1712 este menționat „locul numit La Furci”, dăruit lui Sandu Crupenschi (CAT. BAC.: 31).

¹⁹ Planul a fost realizat în 1910, când localitatea aparținea administrativ de comuna Pârgărești (ARH. BUC. 1864 103: 11–12).

„delimitarea de la 1864 a locuitorilor din satul Tuta” (ARH. BUC. 1864 103: f.11^v)²⁰; lângă Pârâul Rușilor exista o „grădină de zarzavat”. Și astăzi în această zonă este amplasată *Grădina*, terenul unde sătenii cultivă legumele. Este desenat și un izvor de apă sărată, existent și acum, care se varsă tot în Pârâul Ruși; el este menționat în registrul agricol din 1959–1963 (aflat în arhiva primăriei Târgului Troțuș) cu denumirea *Saramura*, apa sa fiind folosită și astăzi la pregătirea conservelor.

Odinioară pe terenul de lângă sat era pădurea *Dumbrava* care, pentru obținerea de terenuri agricole, a fost defrișată. Tot în partea estică a satului este *Pădurea Rușii*, în marginea căreia se află *Liziera*, loc unde cresc mai ales tufișuri și tei.

3.4. Oiconimele

Așa cum am arătat mai sus, numele satului s-a format de la un antroponim *Tutu*; oiconimul are și un echivalent în maghiară – *Dioszeg* ‘loc cu nuci, nucet’. Această denumire populară a satului apare în foarte puține documente oficiale. În harta rusă de la 1830 este marcată clar, în dreptul satului despre care discutăm aici, sinonimia: *Tuta/Dioseni* (KARTA)²¹. Iosif Gabor (1995: 278) arată că satul apare cu numele unguresc *Diosegh* în statisticile catolice vechi, precum și în *Schematismul misiunii 1850*, unde se afirma că satul avea 246 de credincioși, fără lăcaș de cult (cf. și Coșa 2007: 213). De asemenea, denumirea *Dioszeg* este menționată într-o adresă din 1946, aflată în Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Iași (ARH. EP.: 357). Toponimul *Dioszeg* ‘loc cu nuci, nucet’ este probabil motivat de faptul că odinioară în această zonă exista un pâlț cu nuci, dar denumirea s-a păstrat doar pe plan local, în limbajul sătenilor.

Vatra satului este împărțită în Satul Vechi și Satul (Cătunul) Nou, acesta din urmă fiind constituit din două părți: *Bucureștii Noi* (unde se construiau doar case cu etaj și de aceea s-a făcut o analogie cu capitala) și *Gorbaciov* (parte de sat unde s-au construit clădiri după revoluție; oiconimul este onorific, dat în cinstea omului de stat rus care a inițiat o politică de deschidere către Occident). În cursul anchetei

²⁰ Alți locuitori ai satului Tuta au fost împroprietăriți în 1945, din proprietățile lui Mihai (Mișu) Arion și Alex Balaban (ARH. BAC. TR. 8/1948: 2 ș.u.).

²¹ Cf. și Giurescu 1957: 214. Istoricul menționează că denumirile au fost transcrise fonetic de către topografi și că, alături de forma populară a numelui, așa cum o pronunțau localnicii, aceștia au dat și denumirea oficială, din condicile vistieriei (Giurescu 1957: 25). În TTRM I₁: 619 și TTRM I₂: 1225 se consideră că *Dioseni* și *Diosegh* sunt variante ale denumirii unui fost sat – astăzi cartier –, situat în partea estică a Târgului Ocna, *Josenii*; însă faptul că există o distanță de circa 7 km dintre Tuta și Joseni, că pe teritoriul dintre cele două localități curge râul Troțuș și se află alte sate (Pârgărești și Târgul Troțuș) ne conduce la concluzia că *Dioszeg* (cu variantele *Dioseni* și *Diosegh*) este de fapt sinonimul, echivalentul popular al denumirii satului Tuta. Nu putem însă exclude posibilitatea ca vecinii din Târgul Troțuș să-i fi numit odinioară pe tuteni și *joseni* (satul Tuta fiind așezat pe un teren mai jos față de Târgul Troțuș) și astfel să fi apărut o denumire paralelă pentru satul aflat în discuție: *Josenii*; fiind apropiată ca formă de cuvântul maghiar *Dioszeg* ‘loc cu nuci’, în acest caz ar fi vorba de o modificare și remotivare de către localnici a toponimului. În zilele noastre localnicii din Târgul Troțuș își numesc vecinii de peste Troțuș tuteni.

toponimice am aflat că denumirile au fost propuse de către preotul Anton Budău și adoptate ulterior de către localnici.

3.5. Hodonimele

Dintre hodonime cel mai important este *Drumul Principal* (ori *Drumul Mare*, *Drumul de la Onești*), denumirea căii de comunicație care separă Bucureștii Noi de Gorbaciov și face legătura între Tuta și orașul învecinat Onești. Peste râul Trotuș este *Podul peste Trotuș*, pe unde trece drumul care face legătura între Tuta și Târgul Trotuș. Satul este străbătut de mai multe ulițe, unele fiind denumite în funcție de numele familiei²² care predomină în acea parte de sat: *Ulița Lenghinești*, pentru că aici locuiesc mai multe familii *Lenghin*; *Ulița Davideștilor*, unde sunt casele familiilor *David*; *Ulița Imbreștilor*, de la numele de familie *Imbrea*. Alteori numele uliței conține numele unei persoane care locuiește acolo, considerată de localnici mai cunoscută – *Ulița la Fabian*, numită astfel pentru că în capătul uliței locuia un bătrân, Ianoș Fabian –, sau în funcție de un reper situat în acea zonă – *Strada Școlii*. *Ulița Hățaș* amintește de cărarea care străbătea terenul unde odinioară era izlaz, iar *Drumul Varniței* curge pe locul unde era varnița.

4. Structura toponimelor

Toponimele simple coincid ca formă cu apelativul (articulat cu articol hotărât) sau antroponimul de la care s-au format: *Cătina*, *Grădina*, *Mateiasa*, *Tuta*, *Țarina* etc. Sintagmele toponimice pot fi formate dintr-o prepoziție și un substantiv (*Între Drumuri*, *La Nisip*, *La Varniță*), dintr-un substantiv și un adjectiv (*Dealul Mare*, *Bucureștii Noi*) sau din două substantive (*Botul Dealului*, *Dealul Tutei*, *Lanul lui Costică*, *Lanul Popii*, *Pârâul Crețului*, *Strada Școlii*, *Tarlaua Rușii*); un singur toponim conține în structura sa un numeral: *La Șapte Prăjini*. Perifrazele toponimice, rezultate prin comprimarea unei atributive și în care elementul de relație este o prepoziție, sunt puține la număr: *Cotul la Coșa* (< Cotul care este la Coșa), *Fântâna de Piatră* (< Fântâna care este de piatră), *Ulița la Fabian* (< Ulița unde stătea Fabian).

5. Concluzii

Observăm că majoritatea denumirilor numelor de locuri din satul Tuta sunt românești, ele fiind formate de la apelative sau nume de persoană. Localnicii cu vârsta de peste 45 de ani vorbesc și maghiara, iar atunci când comunicarea se face în această limbă, pentru cele mai multe toponime din zona cercetată se folosește

²² Observăm că aceste denumiri s-au format de la un nume de familie și sufixul cu valoare colectivă *-ești*.

corespondentul său unguresc, și anume traducerea denumirii românești; excepție face oiconimul *Dioszeg*, sinonim perfect al numelui de sat *Tuta*. Toponimele analizate în aceste pagini se referă la caracteristici ale terenului, proprietăți ale apelor, flora, fauna, activitatea economică și socială a omului, obiceiuri și evenimente din istoria satului, dar și la persoane (din zilele noastre sau de odinioară) ce au avut legătură cu unele obiecte (socio)geografice care, în consecință, au fost denumite după numele acelor localnici.

BIBLIOGRAFIE

a. Literatură de specialitate

- Artimon 2003 = Alexandru Artimon, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV–XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, Editura Corgal Press.
- Bolocan 1977 = Gh. Bolocan, *Transferul de nume în toponimie*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXVIII, nr. 2, p. 170–181.
- Constantinescu 1963 = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Moldovanu 1983–1984 = Dragoș Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei românești* (I), în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXIX, p. 373–445.
- Moldovanu 2009 = Dragoș Moldovanu, *Sincronia și diacronia câmpurilor toponimice*, în *Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 28/29 noiembrie 2008), București, Editura Universității din București, p. 139–147.
- Moldovanu 2009–2010: Dragoș Moldovanu, *Toponime de origine română în Transilvania și în sud-vestul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLIX–L, p. 19–92.
- Moldovanu 2014 = Dragoș Moldovanu, *Introducere la Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea 1, *Toponime personale*, coordonator: Dragoș Moldovanu, autori: Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- Stoica 1998 = Corneliu Stoica, *Dicționarul istoric al localităților trotușene*, Onești, Editura Aristarc.
- Ujvári 1972: I. Ujvári, *Geografia apelor României*, București, Editura Științifică.

b. Surse

- ARH. BAC. BG. = Arhivele Naționale Bacău, Fondul *Primăria comunei Bogdănești*, urmat de numărul dosarului.
- ARH. BAC. DOC. = Arhivele Naționale Bacău, Fondul *Colecția de documente: Parohia catolică. Târgul Trotuș*, urmat de numărul dosarului.
- ARH. BAC. OBȘ. = Arhivele Naționale Bacău, Fondul *Obștea de împroprietărire. Târgul Trotuș*, urmat de numărul dosarului.
- ARH. BAC. TR. = Arhivele Naționale Bacău, Fondul *Primăria Târgului Trotuș*, urmat de numărul dosarului.
- ARH. BUC. 1864 = Arhivele Naționale București, Fondul *Reforma agrară din 1864. Județul Bacău*, urmat de numărul dosarului.
- ARH. BUC. 1921 = Arhivele Naționale București, Fondul *Reforma agrară din 1921. Județul Bacău*, urmat de numărul dosarului.

- ARH. EP. = Arhiva Episcopiei Romano-Catolice din Iași, dosar 5/1946.
- ARH. IȘ. DOC. = Arhivele Naționale Iași, Fondul *Documente*, urmat de numărul pachetului și cel al documentului.
- ARH. IȘ. PL. = Arhivele Naționale Iași, Fondul *Planuri și hărți*, urmat de numărul dosarului.
- ATLAS MOLD. = Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei*, București, 1892–1898.
- CAT. BAC. = *Colecția de documente de la Filiala Arhivelor Statului, județul Bacău (1400–1864). Catalog* (întocmit de Dumitru Zaharia), București, 1986.
- CAT. MOLD. II = *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică a Statului*, vol. II (1621–1652), întocmit de Mihai Regleanu, Iulia Gheorghian, Veronica Vasilescu și Doina Duca, București, 1959.
- CAT. MOLD. IV = *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, vol. IV (1676–1700), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca Tinculescu, Veronica Vasilescu, Constanța Negulescu, București, 1970.
- CAT. VIST. IV₁ = *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, IV. *Ținutul Bacău*, partea 1 (1820), volum editat de Mircea Ciubotaru, Sorin Grigoruță și Silviu Văcaru, cu o *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2013.
- KARTA = *Karta teatra voini v Evropea 1828 i 1829 godov*, 1835 (fotocopie aflată la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași; începută în 1828, harta este anterioară catagrafiilor din 1831–1832, menținând împărțirea administrativă mai veche).
- TTRM I_{1,2} = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I. *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale (1772–1988)*, partea 1, București, Editura Academiei Române, 1991 și partea a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1992.
- TTRM I₃ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona). 1332–1850*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004.
- TTRM I₄ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

*

- Costăchescu 1932 = Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, Editura Viața Românească.
- Coșa 2007 = Anton Coșa, *Comunitățile catolice din județul Bacău*, Onești, Editura Magic Print.
- Dmitriev 1975 = P. G. Dmitriev, *Moldova din epoca feudalismului*, vol. VII, partea 2, Chișinău, Editura Știința.
- Gabor 1995 = Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, Editura Conexiuni.
- Giurescu 1957 = Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, București, Editura Științifică.
- Otzelowitz 1790 = Hora von Otzelowitz, *Brouillon oder original Aufnahm der fünf moldauischen Districten, nemlich des Sutschawaer, Roman, Niamtz, Bakeu und Puttnaer Bezirkes*.
- Racoviță 1895 = Ortensia Racoviță, *Dicționar geografic al județului Bacău*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec.

DESCRIPTIVE AND ANTHROPONYMIC LANDMARKS IN PLACE-NAMES OF THE VILLAGE TUTA (BACĂU COUNTY). AN ILLUSTRATION

ABSTRACT

This paper tries to capture the main characteristics of the toponymy in Tuta village of Bacău. Some place names in the area point to aspects of land, attributes of water, flora, fauna, economic and

social activities, habits and events in the history of the village. A large number of toponyms are formed based on anthroponyms of landowners or residents which were related to the designated socio-geographical object.

Although the village was founded in the early nineteenth century, we have identified toponyms older than that period, that remind of people, estates and realities now forgotten.

Local residents aged over 45 speak Hungarian and for most place names in the studied area they use a Hungarian equivalent, namely the translation of the Romanian toponym; the exception is *Dioszeg* “place with nuts”, which is the perfect synonym of the village name Tuta.

Keywords: *Tuta village, place-names, diachronic depiction, descriptive toponyms, personal names.*

„utilizat de limbaj”, „vibrație a aerului” și „articulație” –, *fonetica*, pe care savantul o proiectează ca pe un hiperconcept, nu poate să nu înglobeze, pe lângă știința sunetelor propriu-zisă, fiziologia și acustica; astfel, pentru accepțiunea cea mai strictă și mai pură a perechii terminologice clasice *fonetică* – *sunet*, agreată de Ivănescu, conceptele de *fonologie* și *fonem* apar doar ca niște reflexe structuraliste echivalente, iar lipsa de legitimitate a existenței lor în câmpul terminologic al lingvisticii este compensată, deși într-o mică măsură, doar de caracterul lor univoc.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu ms. nr. 52/7 = G. Ivănescu, *Sunet și fonem, fonetică și fonologie*, manuscrisul nr. 52, dosarul 7, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, p. 55–139.
- Ivănescu 1966 = G. Ivănescu, *Son et phonème*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”, III, p. 75–79.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla.
- Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional.

GENERAL PHONETICS IN THE VIEW OF G. IVĂNESCU. UNPUBLISHED PAGES

ABSTRACT

This paper outlines the view of G. Ivănescu on general phonetics, as illustrated in the manuscript 52/7, which completes the author's perspective on this subject and sets light on more obscure areas of his fundamental study in the field (*Constituirea unei fonetici...*). In direct correlation with Ivănescu's view on *sound* – to the same extent “sound *per se*”, “used by language”, “air vibration” and “articulation” –, *phonetics*, which the scholar projects as a hyper-concept, has to comprise, besides the science of sounds *per se*, physiology and acoustics. Hence, for the strictest and purest meaning of the classic terminological pair *phonetics* – *sound*, the concepts of *phonology* and *phoneme* are mere equivalent structuralist reflexions, while the lack of legitimacy of their existence in the terminological field of linguistics is compensated – though to a lesser extent – only by their univocal character.

Keywords: *Ivănescu, phonetics, sound, phonology, phoneme.*

UN TEXT INEDIT DE G. IVĂNESCU DESPRE TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

DANIELA BUTNARU*

Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române păstrează în arhivele ei numeroase manuscrise care oglindesc cercetările diverse ale profesorului G. Ivănescu. Cele două dosare inventariate la numărul 61 conțin texte manuscrise sau dactilografiate de toponimie, printre care *La toponymie de la zone Carpatique*, *L'étymologie de l'hydronyme roumain Jijia*, texte despre toponimul *Argeș* și despre hidronimul *Năruja*, recenzia lucrării *Toponimia românească* a lui Iorgu Iordan (apărută în 1963 la Editura Academiei) etc. și două texte despre cercetarea toponimică românească. De asemenea, dosarele cuprind zeci de fișe bibliografice sau de lectură privind toponimia românească și internațională, care stau mărturie în ceea ce privește interesul profesorului și pentru acest domeniu al lingvisticii.

Unul din cele două studii de prezentare a cercetării din domeniul toponimiei cuprinde un ansamblu de pagini dactilografiate și pagini manuscrise și se intitulează *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*. Textul, redactat în anul 1957 (când conținea 80 de pagini), a fost completat în 1961 (conform datelor de pe fișele și paginile adăugate la dactilogramă).

Împrejurările care l-au determinat pe G. Ivănescu să redacteze cele două studii le aflăm din *Prefața* celui de-al doilea text inedit aflat în dosarele inventariate cu nr. 61, text intitulat *Preocupări și tendințe în cercetarea toponimiei române* și redactat în 1961. Aici autorul mărturisește că „în anul 1957 și următorii, Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român a planificat elaborarea unei bibliografii a toponimiei românești. Înregistrarea titlurilor, efectuată în cadrul Secretariatului Comisiei, a dus la constatarea că o bibliografie a toponimiei românești nu se poate separa de aceea a antroponimiei românești și că în această bibliografie trebuie să intre nenumărate studii de lingvistică, istorie și geografie care [...] ating în treacăt probleme de toponimie și antroponimie. [...] Bibliografia planificată de comisie va putea fi elaborată numai într-un timp mai îndelungat. Dar până la realizarea acestei munci, Comisia a luat în 1961 hotărârea ca autorul acestei lucrări să publice o

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

prezentare critică a studiilor de toponimie română, cu atât mai mult cu cât, încă din anul 1957, el pregătise o prezentare a cercetărilor de toponimie română efectuate după 1936¹.

În studiul din 1957, intitulat *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*, G. Ivănescu, după cum mărturisește încă de la prima pagină, dar și în *Prefața* mai sus amintită, și-a propus să continue prezentările stadiului cercetării toponomastice românești până la anul 1936, realizate de Iorgu Iordan în 1924 și 1937¹. Prima pagină a textului dactilografiat conține și un mic comentariu semnat de Iorgu Iordan, care apreciază: „Foarte bogată informație, prezentare critică, păreri originale destul de multe (nu totdeauna susținute). Discuție, de obicei, prea dezvoltată, fără necesitate. O concentrare a exprimării se impune. Unele aprecieri mi se par exagerat de favorabile (despre Matasă sau Conea, de ex[emplu]” (Ivănescu *ms.* 61: 52).

Textul dactilografiat este însoțit de numeroase corecturi, adăugiri, modificări notate cu creionul, probabil făcute în ideea unei viitoare publicări. În primul capitol, intitulat – într-un cuprins scris de mână – *Rostul articolului de față*, G. Ivănescu argumentează necesitatea redactării acestui studiu. El observă existența, înainte de începerea celui de-al Doilea Război Mondial, a două curente (grupuri), cel al cercetătorilor maghiari care doreau să dovedească falsitatea tezei continuității românilor în Dacia, care era susținută de al doilea grup, al cercetătorilor români. „Aceste discuții, afirmă Ivănescu, au încetat prin 1944–1945” (*ibidem*: 53), iar atenția generației mai tinere de lingviști s-a îndreptat spre alte domenii, nu spre toponimie. De asemenea, autorul își propune să prezinte și contribuții la dezvoltarea cercetării toponimiei românești aduse de istorici, geografi, sociologi și etnografi, chiar publicate înainte de 1936. „Vom expune cercetările asupra toponimiei românești nu după cum e vorba de toponimia dintr-o regiune sau alta, ci după epoci și după curentele generale care se observă în această vreme” (*ibidem*: 54).

Prezentarea „generației de lingviști mai în vârstă” începe cu S. Pușcariu, a cărui preocupare, ca și a celorlalți lingviști clujeni, a fost „să găsească în toponimie probe ale continuității românilor în Dacia sau de a arăta cel puțin că toponimia nu se opune acestei teorii” (*ibidem*: 56). Este amintită teoria lui Pușcariu conform căreia toponimele dacice nu s-au păstrat cu pronunție dacică, ci românească (ca de exemplu în cazul hidronimului *Dunărea*) sau maghiară (în cazul *Oltului*, al cărui nume antic ar fi *Alt*)² și sunt înfățișate câteva din ideile expuse de S. Pușcariu în *Limba română*, volumul I: toponimia noastră susține existența unei simbioze româno-slave, toponimia de origine slavă nu este doar rezultatul unei absorbții a slavilor, ci și al

¹ Este vorba de studiile *Die rumänische Ortsnamenforschung*, în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung” (München), I, 1925, p. 64–70, și *Die rumänische Ortsnamenforschung in der Jahren 1925–1936*, în „Zeitschrift für Namenforschung” (München), XIII, 1937, p. 168–198.

² Ivănescu se întreabă aici dacă nu cumva „Alt din vechile documente și de la sași nu reprezintă tot pe *Olt* românesc, cu un *o* redat de unguri și sași prin *a* sau *o* caracteristic lor” (Ivănescu, *ms.* 61: 59).

dominației politice și culturale exercitate de slavi asupra românilor începând cu secolul al VII-lea³, prezența în Ardeal a oiconimelor formate cu sufixul *-ești*, pe care le consideră a fi cele mai vechi, este o dovadă a continuității românilor în această zonă⁴ (*ibidem*: 61–62).

În continuare, Ivănescu scrie despre Nicolae Drăganu, care admite că mișcarea de expansiune a românilor a avut loc până în secolul al XIII-lea și că migrația din Ardeal s-a încheiat înainte de venirea ungarilor (*ibidem*: 63), despre G. Giuglea, care avansează unele ipoteze etimologice „îndoielnice sau de-a dreptul imposibile”, dar care „propune și aplică o metodă nouă de cercetare și interpretare a toponimelor. El constată, într-un fel ca și S. Pușcariu, că în vale avem numiri de origine străină, iar spre înălțimi se regăsesc din ce în ce mai multe numiri românești, [...], că populațiile venite la urmă se așază la câmpie, împingând pe cele vechi spre munte” (*ibidem*: 64), dar nu reușește să aducă niciun argument în sprijinul continuității românilor ardeleni în Dacia (*ibidem*: 65)⁵.

Nu lipsește din lucrarea semnată de profesorul Ivănescu o scurtă prezentare a studiilor despre toponimia macedoromână ale lui Th. Capidan (care constată că dicționarele noastre cu nume de locuri cuprind doar „20 % din toponimicele existente pe teren și consideră ca o primă și urgentă sarcină a lingviștilor români adunarea acestui material toponimic”, *ibidem*: 67). Un paragraf din *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* este dedicat lui Ilie Bărbulescu, care discută etimologii ale unor toponime precum *Aică*, *Rovinari*, *Rovine*, *Robuva* și încearcă să explice – greșit, consideră Ivănescu – pronunțiile cu *s* ale toponimelor *Iași* și *Huși*. Chestiuni toponimice abordează, spune lingvistul ieșean, și N. Iorga; el crede că „toponimia slavă apare numai în anumite zone, nu în zona muntoasă, unde sunt nume românești, și nici în acea a Dunării, unde sunt nume turanice, ci în zona intermediară, unde slavii au dat numiri salinelor (*Slatina*, *Slănic*, *Ocnele Mari* etc.)” (*ibidem*: 71) și respinge etimologia cumană propusă de A. Philippide pentru *Berheci*, *Bârlad*, *Galați*, *Fălciu*, *Tecuci*⁶ (*ibidem*: 73). În toată opera lui Iorga se găsesc explicații toponimice, arată profesorul Ivănescu, dar mai ales în studiul *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, I. Teleormanul, unde, „pe lângă afirmații inacceptabile, întâlnim multe altele, de toată evidența” (*ibidem*: 73), printre care încercarea de a identifica în unele oiconime originea ardelenească a unor

³ „Lucru ce nu e dovedit, întrucât a putut fi numai o conviețuire”, consideră G. Ivănescu (*ibidem*: 62).

⁴ G. Ivănescu comentează această afirmație: „Așadar, după dânsul, asemenea sate își au începutul în epoca romană, ceea ce e evident fals. Aria pe care ele apar se explică prin refugiul românilor din părțile de la câmpie, în fața ocupației maghiare ori secuiești, din veacurile X–XIII, care a fost urmată apoi de înființarea a numeroase sate ungurești și secuiești în restul Ardealului” (*ibidem*: 62).

⁵ La p. 66 a textului, G. Ivănescu consideră inacceptabilă etimologia propusă de G. Giuglea pentru *Abrud*, de la **Ad Brudum*.

⁶ Aici Ivănescu adaugă, între paranteze, că „mai toate etimologiile cumane ale lui Philippide sunt foarte problematice” (*ibidem*: 73).

locuitori. Marele istoric considera că, în timp ce bulgarii îi numeau pe români *vlahi* (de unde Vlașca și Vlășia), sârbii îi numeau *românați*, idee contestată de Ivănescu, care arată că „*Rumânați* nu poate fi decât un asemenea nume (un derivat de la *Roman*), adus poate de unii români suddunăreni, stabiliți în nordul Dunării înainte de întemeierea Munteniei” (*ibidem*: 76).

În continuare, G. Ivănescu prezintă „o lucrare prețioasă și bine făcută”, apărută în 1943, *Câmpul lui Dragoș. Toponimie veche și actuală din județul Neamț*, semnată de C. Matasă, care consideră că numele acelei regiuni și al principalului curs de apă care o străbate, Dragova, amintesc nu de Dragoș întemeietorul, nici de boierul Dragoș Viteazul, ci de un Dragoș mai vechi, care, retrăgându-se din Ardeal, s-ar fi stabilit în aceste locuri (*ibidem*: 78). Privind intenția lui C. Matasă de a dovedi continuitatea poporului nostru în zona Moldovei prin prezența numeroaselor locuri numite *cetățuie*, unde arheologii descoperă urmele unor șanțuri de apărare, profesorul Ivănescu afirmă: „Desigur autorul are dreptate să concludă la o continuitate de populație din epoca preistorică până azi, în Moldova – o dovedește și păstrarea numelor de ape antice ca *Prutul* și *Nistrul* –, dar nu putem admite că această populație a vorbit românește din epoca romană până azi. Ea a învățat această limbă de la români veniți din Ardeal. Pe de altă parte, probabil că numirea de *cetățuie* s-a dat oricând unor asemenea locuri cu resturi de așezări preistorice, antice sau medievale, căci derivatul a putut să capete alt sens decât primitivul *cetate*. De altfel înșiși slavii au numit aceleași locuri *grădiște*, *gradiște* sau *horodiște*” (*ibidem*: 79). G. Ivănescu atrage atenția asupra greșelii pe care o face semnatarul prefeței, S. Mehedinți, când consideră că toponimul *Runcul* are origine latină, un argument în plus la teza continuității poporului român în nordul Dunării (*ibidem*: 80).

În ceea ce privește lucrarea lui A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, I. *Epocile vechi*, G. Ivănescu apreciază importanța listelor de toponime incluse aici, dar nu este de acord cu multe din etimologiile propuse de autor, pe unele considerându-le fanteziste. Autorul are meritul, consideră Ivănescu, de a prezenta o listă cu numiri cumane în *-ui*, de a propune o etimologie nouă, chiar dacă neprobabilă, pentru *Chișinău* (din cumanul *kesena* „șanț”) sau de a da etimonul pentru *Orhei* (din *Orichov*). Capitolul 10 este dedicat lui Iosif Șchiopul, care „a reluat studiul celor mai vechi documente latinești papale referitoare la Ardeal, încercând să le interpreteze altfel decât până acum, în parte și cu ajutorul toponimiei pomenite în ele” (*ibidem*: 82). El explică rom. *Oaș* prin ung. *havas*, „care apare tradus în documentele latinești ale vremii prin *Montes nivium*” (*ibidem*: 87), scrie despre formele *Chus* și *Culus* ale oiconimului *Cluj* și arată că *săliște* nu a însemnat doar „vatra satului”, ci și, după cum reiese din documente, „sat mare” (*ibidem*), consideră, ca și N. Iorga, că numele *Craiova* este derivat de la sl. *kraj* „margine” și afirmă, greșit, că toponimele slave și maghiare din Oltenia au fost date de români, iar nu prin slavi sau unguri, care n-ar fi locuit niciodată în această regiune (*ibidem*: 89).

În capitolele 11 și 12 (*ibidem*: 92–98) sunt prezentate și comentate pe scurt cercetările toponimice ale lui J. Bromberg, N. Bănescu și G.I. Brătianu, Franz Babinger, T. Hotnog, Radu Vulpe, Th. Sauciuc-Săveanu și anumite ipoteze etimologice propuse de aceștia pentru unele toponime din Dobrogea. Un spațiu mai mare (în capitolul 13) este acordat operei lui G. Popa Lisseanu, „un pasionat filolog clasic”, care, în câteva din cele 16 volume editate de el sub titlul *Izvoarele istoriei românilor* și în alte lucrări, face observații și propuneri etimologice în legătură cu unele toponime. Însă, „ca și atâți dintre istoricii noștri, necunoscători ai transformărilor fonetice românești, slave etc., și Popa-Lisseanu este ispitit să vadă în foarte multe nume de localități române, slave etc. de azi continuarea numelui antic”, comentează G. Ivănescu, exemplificând cu toponimele slave *Vidalva*, *Moldova*⁷, pe care istoricul le consideră a fi de origine tracică (*ibidem*: 100).

În ceea ce privește lucrările semnate de N.A. Constantinescu, profesorul G. Ivănescu respinge ideea continuității românilor în Timoc susținută de acesta în studiul din 1941 – *Chestiunea timoceană* –, arătând că numele de locuri de acolo nu prezintă o evoluție fonetică românească, „ceea ce surpă baza argumentării sale” (*ibidem*: 101), și considerând că „e mai probabil [...] că românii din regiunea Timocului au venit din altă parte, cum s-a admis înainte de cercetători. Aceasta nu înseamnă că în Timoc n-a existat altădată o populație românească. Acolo a fost desigur unul din teritoriile de baștină ale poporului român. Dar populația românească de acolo a migrat probabil în alte părți (la nordul Dunării), iar cea românească de azi a venit mai târziu din altă parte (nordul Dunării)” (*ibidem*: 102).

Constantin Zagoriț este prezentat în studiul analizat de noi cu lucrarea *O hartă cu 800 de numiri din Peninsula balcanică, care amintește de existența românilor în Istria, Croația, Slavonia, Bosnia, Herțegovina, Dalmația, Muntenegru, Sangeacul Novi-Bazar, Serbia-Nouă, Serbia-Vechi și Bulgaria de Apus*, care conține toponime culese din diverse hărți, precum și discuția unor probleme, „dintre care cea mai interesantă este aceea privitoare la populația numită *zagorci*, care mai este numită și *vlahi* sau *morlaci*” (Ivănescu *ms.* 61: 104). G. Ivănescu atrage atenția asupra faptului că unele dintre toponime, precum *Blaj*, *Bolohani*, *Voloseni* din harta anexă, a Daciei, considerate de autor a fi echivalente cu „român” sau derivate de la termenul slav pentru român, sunt de fapt derivate de la alte teme (*Blaj* „este lat. *Blagus* în pronunția latinei din Ungaria medievală, *Bolohan* este *Bolovan*, *Voloseni* poate fi un derivat de la ucrain. *Volos* «bou»” (*ibidem*: 105) și că cele cca 60 de numiri de acest tip de pe teritoriul României trebuie să fi fost date de slavi stabiliți pe aceste teritorii (*ibidem*: 105).

Capitolele 16 și 17 sunt dedicate geografilor români care au abordat probleme de toponimie și care și-au canalizat cercetările spre dovedirea continuității

⁷ G. Ivănescu era de acord cu etimologia propusă de Iorgu Iordan în articolul *Numele Moldovei* (publicat în „Viața românească”, anul XII, 1920, vol. XLII, nr. 2, p. 274–276), care considera că acest hidronim este un derivat de la rom. *molid* cu sufixul slav *-ova*, însemnând „valea molizilor”, „valea cu molizi” (Ivănescu 2000: 278, 492).

românilor în Dacia, precum S. Mehedinți și G. Vâlsan, V. Tufescu și Ion Conea. G. Vâlsan, în lucrarea *Românii din Serbia*, are dreptate să insiste asupra necesității efectuării de anchete toponimice în acea zonă, dar greșește, atrage atenția profesorul Ivănescu, atunci când consideră că „numeroasele toponime de origine slavă de pe teritoriul locuit de români (în special cele din Banat, Oltenia și regiunea dintre Timoc și Morava) s-ar datori dominației culturale a slavilor asupra românilor, iar nu amestecului cu o populație slavă, românizată” (*ibidem*: 107). Despre Ion Conea se afirmă: „În multe privințe studiile sale sunt senzaționale. Contactul cu terenul și cu toponimia sau terminologia geografică populară l-a dus la corectarea unor erori de tot felul ale științei toponimice române⁸, în special ale istoricilor. Totuși explicațiile lingvistice ale autorului suferă adesea, cum e și explicabil la cineva care nu este lingvist” (*ibidem*: 109). În lucrarea *Corectări geografice în istoria românilor*, I. Pe Olt; în Oltenia (1938), încercând să îndrepte unele identificări de localități istorice, geograful Ion Conea greșește uneori, atrage atenția G. Ivănescu, ca, de exemplu, atunci când afirmă că regiunea numită *Caucaland*, în care s-au retras vizigoții conduși de Athanaric, ar fi regiunea muntelui Cozia (Loviște), ținut bogat în capre, echivalând slavul *kozia* (*koza*, corectează Ivănescu), cu termenul *Cauca-*, care ar însemna tot „capră” (deși, continuă lingvistul, un termen gotic *kauka* nu este atestat). „Autorul și-a dat seamă că se poate trece greu peste etimologia slavă, și de aceea face presupunerea greșită că dacii vorbeau și ei o limbă slavă sau că erau grupe de slavi prin Dacia (ipoteza lui Niederle [...]). Numele *Cozia* ar fi existat sub această înfățișare fonetică chiar din antichitate, ceea ce face imposibilă de altfel identificarea lui cu *Cauca* și a populației de acolo cu *Caucoensioi* ai lui Ptolemeu. După el, *Caucasus* ar fi numirea oficială latină, nu dacică” (*ibidem*: 110–111). Este apreciat faptul că Ion Conea a făcut anchete sociologice după metodele lui D. Gusti și a insistat pe necesitatea obținerii de termeni entopici și geografici (uneori marcați greșit pe hărți) prin anchete de teren.

Capitolul al 18-lea face cunoscută contribuția lui Const. C. Giurescu la cercetarea toponimiei românești în lucrări precum *Județe dispărute din Țara Românească*, *Din trecutul județului Putna* sau *Târgul Soci*. El combate pe G. Weigand care, în *Die namen der rumänischen Județe im Altreich*, consideră bulgare sau rutene numiri vechi slave ca *Prahova*, *Dâmbovița*, *Ialomița*, *Vlașca*, *Putna*, *Tecuci*, *Suceava*, deși, consideră Ivănescu, „cele pentru *Vlașca*, *Putna*, *Tecuci*, *Suceava* sunt mai noi și deci bulgare sau ucrainene” (Ivănescu *ms.* 61: 125). Un foarte bogat material toponimic în formă dialectală și comentarii referitoare la acesta se găsesc în lucrarea *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*.

Dintre cercetătorii unguri, este prezentat în studiul de față slavistul István Kniesza, care, consideră G. Ivănescu, „are ideea preconcepută că nu se poate vorbi

⁸ De exemplu, observă lingvistul ieșean, ca urmare a anchetelor directe, Conea a putut corecta pronunții culte greșite ale unor toponime.

de români în Ardeal înainte de secolul al XII-lea, și mai ales al XIII-lea”, în ciuda unor dovezi toponimice, însă „studiile sale prezintă interes pentru că autorul a luat adesea în considerație un material toponimic nediscutat până la dânsul și a dat explicații juste” (Ivănescu *ms.* 61: 130), cum ar fi combaterea etimologiilor gepide propuse de Diculescu și Gamillscheg pentru unele toponime românești sau alcătuirea unei hărți etnografice a Ungariei (inclusiv Ardealul) pentru secolul al XI-lea. La finalul acestui capitol sunt așezate câteva fișe și observații privind lucrări ale altor maghiari (Elemér Moór, Lajos Tamás, László Rásonyi, Ludwig Elekes ș.a.), poate cu scopul de a fi incluse în studiu.

Opt pagini din *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* sunt dedicate lucrărilor semnate de Emil Petrovici, pe care G. Ivănescu îl consideră „cel mai autorizat lingvist” din acea vreme pe problemele influenței slave asupra românilor și care „a creat, folosindu-se și de toponimie, o concepție destul de personală despre istoria poporului român în evul mediu, până la întemeierea Principatelor” (*ibidem*: 148), dar care a adus contribuții importante și prin studiile privind toponime române de origine maghiară. Profesorul Ivănescu atrage atenția că E. Petrovici constată, încă din studiul *Toponime slave din valea Almăjului (Banat)*, că pronunția populară românească a numirilor topice slave este cea care relevă vechea formă slavă, pe când numele oficiale redau pronunția oficială austriacă (care de fapt reproducea, în sistemul fonetic german, pronunția populară română). Folosindu-se de unele informații din lucrările lui Kniesza, Petrovici afirmă că până în secolul al XI-lea românii locuiau mai ales în munți, unde alcătuiau patru vetre distincte, care au condus la diferențierea dialectului dacoromân în patru subdialecte: bănațean, crișean-someșean, muntean și moldovean (*ibidem*: 152). De asemenea, ca și alți cercetători români, lingvistul arată că toponime din Transilvania păstrează fonetisme slave, în timp ce ungurii au tradus sau modificat fonetic termenul slav, ceea ce demonstrează existența unei simbioze slavoromâne în secolele al VI-lea – al XI-lea (*ibidem*: 156–157).

În continuare, G. Ivănescu oferă câteva informații privind studiile *Die Toponymie Siebenbürgen* și *Sinonimele cuvântului târg în lumina geografiei lingvistice* semnate de Sever Pop, care se înscrie în seria susținătorilor ideii că toponimia maghiară și săsească din Transilvania este mai nouă decât cea românească (*ibidem*: 158–159), dar atrage atenția că S. Pop greșește atunci când consideră că toponime precum *Țarul* sau *Paltinul* nu ar fi românești, ci dac, respectiv latin (confundând așadar etimologia toponimului cu cea a apelativului).

„Un răspuns magistral” la adresa cercetătorilor maghiari este dat, consideră Ivănescu, de Ion Moga prin lucrarea *Les Roumains de Transylvanie au Moyen-Âge* „care arată cum trebuie cercetate din punct de vedere al informației și al interpretării istorice teoriile maghiare recente asupra apariției românilor în Ardeal” (*ibidem*: 162). Sunt analizate, critic, ipoteze etimologice propuse de Anton Balotă (pentru *Siret*, *Olt*, *Argeș*⁹), Vlad Bănățeanu (pentru *Bârzava*, *Siret*), I.I. Russu

⁹ Despre toponimul *Argeș*, G. Ivănescu a publicat două texte în revista „Argeș”, V, nr. 5 (48)/1970, p. 17 și nr. 6 (49)/1970, p. 18–19, iar în dosarul-manuscris 61 se găsește și un text manuscris

(*Sarmizegetusa*), Constantin Cihodaru (care, consideră Ivănescu, propune o etimologie mai plauzibilă pentru *Sarmizegetusa*: *sarmizege* „conducătorul luptei” și *tusa* „cetate”, cuvânt care însă nu apare și în alte toponime dacice), Traian Simu.

Un capitol este consacrat lui El Moór și J. Stanislav (care, plecând de la toponimie, au susținut în lucrările lor că în regiunea de nord-vest a Daciei s-au stabilit în secolul al VI-lea slavi cu grai de tip slovac și nu slavi cu grai de tip bulgar și au trasat linii de demarcație între teritoriile locuite de cele două tipuri de slavi – *ibidem*: 199), precum și cercetărilor efectuate cu privire la toponimia slavă de pe teritoriul românesc de Pande Olteanu (*ibidem*: 200–201).

Ultima parte a studiului *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* prezintă generația mai nouă de cercetători sau, din generația mai veche, pe cei care și-au adus contribuția la dezvoltarea acestei științe și în ultima perioadă analizată de profesorul G. Ivănescu. Deosebit de importantă este considerată lucrarea *Despre toponimia slavă din Oltenia*, a lui Ion Donat, care delimitează o arie de toponimie slavă, în sudul Olteniei (considerat un teritoriu colonizat de slavi care s-au alăturat românilor), locuit de clăcași, și o arie cu toponime românești (majoritatea formate cu suf. *-ești*), în jumătatea nordică a Olteniei, locuită de moșneni (*ibidem*: 201–202). „El nu mai admite, ca Xenopol și alți istorici și lingviști români, o simbioză slavă și cucerirea românilor de către slavi [...], ci o locuire pe arii diverse, așa cum voia Hasdeu, iar, după el, Bărbulescu” (*ibidem*: 203–204). Fiind de acord cu majoritatea ideilor lui Donat, G. Ivănescu nu admite totuși că românii din Banatul de vest și sud ar fi folosit sufixe slave pentru a forma nume de sate (Ivănescu *ms.* 61: 204) și atrage atenția asupra posibilității ca așezările cu nume slave din Oltenia de sud și chiar unele din Banat să fie mai noi, adică din secolele XII–XIV și chiar XIV–XV, „când se vor fi așezat pe moșiile boierești din Țara Românească mulți bulgari” (*ibidem*: 204). Sunt aduse în discuție studiile mai noi ale lui Ion Conea în care se poate observa influența lui Donat, studii care arată că „cercetarea toponimiei nu se poate separa de cercetarea antropogeografică” (*ibidem*: 206).

Noile studii ale lui Emil Petrovici despre limba slavilor pe teritoriul Daciei și despre toponime de origine maghiară din Transilvania sunt analizate în capitolul al 30-lea. Despre articolul *Adjective posesive slave în -j- ca toponime pe teritoriul RPR*, G. Ivănescu afirmă: „Petrovici nu mai acceptă termenul *dacoslavă*, care într-adevăr nu era potrivit, întrucât nu avem a face cu o limbă aparte, ci cel mult cu un dialect slav aparte. Dar nu se poate admite nici că limba slavilor din Dacia a evoluat divers după diversele regiuni, urmând o evoluție ucraineană în părțile de nord și est, bulgară în părțile de sud-est și sârbă în părțile de vest. Slava din Dacia

(datat 6.12.1971) intitulat *Încă o dată despre toponimul Argeș*, unde dă un răspuns lui I. Ionescu; acesta, în *Despre originea și semnificația etimologică a toponimului Argeș* („Limba română”, XX, 1971, nr. 4, p. 235–237), se arăta nemulțumit față de opțiunea profesorului Ivănescu care, neexcluzând etimologia dacică a acestui toponim, considera că ar fi mai plauzibilă totuși originea propusă de Nicolae Drăganu în *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, și anume proveniența de la un peceneg sau cuman **argis* „înălțime, ridicare de teren”.

va fi fost diferită, cum admite autorul, dar a trebuit să rămână așa cum venise în cele câteva secole până la asimilarea slavilor de către români. În Dacia nu se putea forma o limbă slavă nouă, alături de celelalte, pentru că limbile slave nu se diferențiaseră mult până în secolul al X-lea – al XI-lea, când slavii sunt asimilați și pentru că o limbă nouă se naște numai pe baza unui substrat, care aici nu exista, întrucât slavii erau asimilați” (*ibidem*: 227).

În continuare, G. Ivănescu constată că problemele toponimice nu îi preocupă pe lingviștii și istoricii mai tineri din epoca analizată de el, care preferă să se dedice soluționării unor probleme de gramatică descriptivă, de istorie a limbii literare sau de istorie socială. Au fost studiate totuși, constată autorul, și unele aspecte ale toponimiei: Vasile Arvinte, cu propunerea unei etimologii pentru *Hangu*, G. Ivănescu, cu explicații la etimologiile numelor *Răbăia*, *Dunărea*, *Năruja* și recenzia la lucrarea *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor* semnată de Nicolae Iorga, Cornelia C. Bodea, care încearcă să identifice cetăți moldovenești anterioare formării statului plecând de la toponime precum *horodiște* sau *grădiște* (ceea ce este greșit, consideră profesorul Ivănescu), C. Turcu, cu articolul său despre *posadă*, Ilie Chirilă și Emil Micu. Sunt criticate articolele semnate de Grigore Nandriș, care „combate existența unor slavi răsăriteni pe teritorii moldovenesc, înainte de întemeiere”, considerând că există doar toponime slave meridionale, „corectate” ulterior după normele fonetice ucrainene, pe cale cultă (*ibidem*: 247), dar și etimologii propuse de Eugène Lozovan, la care „se observă o exagerată tendință de a explica toponimia română prin elemente tracice și latine unde avem a face cu ceva mediogrec sau slav” (*ibidem*: 249).

În *Concluziile* lucrării prezentate aici, autorul constată că, chiar dacă cercetările asupra toponimiei românești în cele două decenii nu sunt foarte numeroase și unele dintre ele nu respectă în totalitate regulile rigurozității științifice, totuși studiile din România și din străinătate din această perioadă au atacat probleme importante și încep să dea roade prin coroborarea informațiilor lingvistice, istorice și geografice, „încât avem dreptul să spunem că, în aceste decenii, studiile de toponimie au pășit într-un nou stadiu de dezvoltare” (Ivănescu *ms.* 61: 252).

Manuscrisul lucrării *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958* și numeroasele fișe bibliografice sau de lectură care îl însoțesc probează încă o dată interesul manifestat de profesorul G. Ivănescu față de studiul toponimiei și importanța cercetării numelor de locuri pentru istoria limbii și a poporului român. Din păcate câteva pagini lipsesc, cum ar fi cele dedicate studiilor lui Iorgu Iordan (s-a păstrat în aceste dosare doar o singură pagină), dar considerăm că lucrarea este importantă nu doar pentru că prezintă destul de detaliat stadiul cercetării în acel moment, dar și pentru observațiile făcute de autor pe marginea studiilor prezentate, idei care se vor regăsi și în unele lucrări redactate de marele lingvist după această dată.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu ms. nr. 61 = G. Ivănescu, *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*, manuscrisul nr. 61, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.

AN ORIGINAL TEXT
ABOUT THE ROMANIAN TOPONYMY BY G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Research of Romanian Toponymy between the years 1936 and 1958, the work written by G. Ivănescu in 1957 and completed in 1961, lies in file no. 61 in the archives of the Romanian Academy's Library- Iasi Branch, next to some other toponymic studies. The text is a testimony of the interest shown by the professor from Iasi in studying toponymy and in the importance of place-names research in the Romanian language and Romanian people history. G. Ivănescu creates a presentation of the contributions to the development of Romanian toponymy research not only of linguists but also of historians, geographers, sociologists and ethnographers in texts published especially in the period announced in the title. The work is important not only because it presents quite at length the research stage at that particular moment, but also for the observations made by the author on the submitted study, ideas which would be also found in some other works written by the great linguist thereafter.

Keywords: continuity, etymology, history, Romanian language, toponymy.

„DIALECTELE LITERARE”, O „PROBLEMĂ CAPITALĂ”
A VECHII ROMÂNE LITERARE, ÎN CONCEPȚIA
LUI G. IVĂNESCU ȘI ION GHEȚIE

GH. CHIVU*

1. În lucrarea intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*¹, G. Ivănescu, savantul omagiat cu deplin temei, în aceste zile, de către cercetătorii institutului în care își desfășura activitatea științifică în urmă cu o jumătate de veac, pornind de la teoria generală a limbilor literare, dar bazându-se, este notat acest lucru explicit, și pe constatările pe care le făcuse personal studiind textele vechi românești, a afirmat că „timp de mai multe secole, la începutul oricărei limbi literare, există nu o limbă unică, ci mai multe dialecte literare, dintre care unul se impune ca limba literară de mai târziu” (Ivănescu 1948: 68).

S-a întâmplat astfel și în spațiul românesc, continuă marele profesor, pentru că un sistem de norme unic s-a impus tuturor românilor abia în secolul al XIX-lea. Până atunci divizarea a fost evidentă în forma vechilor noastre scrieri literare, în care puteau fi distinse, constata G. Ivănescu, cinci „dialecte literare”: 1. rotacizant, în textele provenind din partea maramureșeană a teritoriului dacoromânesc, 2. ardelenesc (în scrieri alcătuite în Ardealul propriu-zis, de la nord de Mureș), 3. muntenesc, 4. moldovenesc și 5. bănățean. „Dialecte” constituite nu pe baza graiurilor vorbite în marile provincii istorice ale țării, ci pe baza vorbirii „aristocrației locale” din diverse părți ale Dacoromaniei, vorbire care, în formularea expresă a profesorului ieșean, își avea „originea în graiuri aristocratice mai vechi” (*ibidem*: 379).

„Cercetarea noastră asupra dialectelor literare românești de până la 1780 – afirma profesorul – a dus la concluzia că aceste dialecte, ale căror începuturi trebuie puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocrației române din acel timp, alcătuită din domn, boieri și clerici, și că la origine ele sânt tot graiul aristocrației românești, care se separase deja mai de mult de popor, anume atunci când în Maramureș aristocrația românească ajunsese să presteze servicii statului maghiar și când s-au întemeiat Țara Românească și Moldova” (*ibidem*: 378–379).

* Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

¹ Lucrarea a fost publicată nu în volum independent, ci ca studiu, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945, Iași, [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

IORGU IORDAN, TOPONIMIST

DANIELA BUTNARU*

Academicianul Iorgu Iordan a avut contribuții însemnate în diverse domenii ale lingvisticii: gramatica și stilistica limbii române, romanistica, lingvistica generală, geografia lingvistică și, nu în ultimul rând, toponimia și antroponimia.

Punctul de plecare al interesului său pentru toponimie a fost, după cum el însuși mărturisește în *Memorii*, o probă practică pe care a trebuit să o susțină în vederea absolvirii examenului de capacitate, în 1912. Biletul primit îi cerea să abordeze la clasă *Câteva exemple de nume topice și nume de persoană*; un „subiect «misterios»”, îl considera Iorgu Iordan, pentru că nu era inclus încă în programa analitică conform căreia era organizat examenul respectiv (Iordan 1976: 241). „După prima spaimă am început să mă liniștesc și să mă apuc de lucru. În ce privește numele topice, știam că există «dicționare geografice» pentru toate cele 32 de județe ale României din epoca aceea, publicate de Societatea română de geografie (înființată în 1875). M-am dus la Biblioteca Academiei și am cerut Dicționarul nu mai țin minte cărui județ. Nu mi-a fost greu să văd cum se prezintă problema, ca să vorbesc «savant». Mi-am notat o serie de denumiri, diverse ca semnificație și ca structură lingvistică [...]” (*ibidem*: 242). Astfel apare preocuparea sa pentru numele de locuri, iar primele articole în domeniu, *Numele Moldovei* și *Nume de localități românești provenite de la nume de popoare*, le-a publicat în „Viața românească” (XXII/1920, respectiv XL/1921).

În mai puțin de zece ani¹ de la întâlnirea cu toponimia, profesorul Iordan a reușit să redacteze lucrarea *Rumänische Toponomastik* – prima parte a *Prefetei* fiind datată 26 aprilie 1919², iar a doua parte, iulie 1922. *Rumänische Toponomastik* a fost scrisă în țară, cu bibliografia avută aici la dispoziție. În prefață, autorul precizează că a preluat toponimele din *Marele dicționar geografic*

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ În acești zece ani se pregătise pentru a se prezenta la câteva examene, își redactase și susținuse teza de doctorat, lucrase ca profesor secundar la Galați, la Pomârla, la Iași, și chiar ca secretar la un spital ieșean, în timpul războiului.

² „Încă din 1918 îi dădusem, în linii mari, forma actuală”, mărturisește mai târziu autorul (Iordan 1952: XV).

al României, tipărit în 1898–1902, sub coordonarea lui George Lahovari, dicționar care însuma numele de locuri culese din toate județele de către „primarii și învățătorii comunelor” (MDG: XII). Printre lucrările consultate sunt *Sufixe românești* a lui G. Pascu, *Principii de istoria limbii* a lui A. Philippide, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova* (I) de Radu Rosetti, iar pentru identificarea apelativelor care au stat la baza formării unor toponime s-au folosit fasciculele tipărite între anii 1907 și 1914 din *Dicționarul limbii române* al Academiei Române, dicționarele redactate de H. Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*), F. Damé (*Dictionnaire roumain-français*), A. Cihac (*Dictionnaire d'étymologie daco-romane*), N. Markoff (*Dictionnaire bulgaro-français*) și V.S. Karağič (*Lexicon Serbico-Germanico-Latinum*) (Iordan 1924: III).

Fără îndoială că Iorgu Iordan avea cunoștință de studiile care abordaseră, într-o măsură mai mare sau mai mică, probleme de toponimie, pentru că, în articolul *Încercare de bibliografie toponimică românească*, redactat în 1924 și apărut în 1927, după o trecere în revistă a contribuțiilor științifice în domeniu, autorul atrage atenția asupra necesității de a întreprinde o cercetare serioasă, argumentele centrale fiind numărul mare de toponime a căror etimologie nu a fost încă elucidată și absența unei lucrări gândite „să îmbrățișeze toată toponimia românească”, care să studieze „un număr respectabil de numiri topice din mai multe puncte de vedere” (Iordan 1927: 31).

Cercetarea toponimică românească era, în primii ani ai secolului al XX-lea, la începuturi, interes pentru toponime arătând mai ales geografii, etnologii și istoricii, dar prea puțin lingviștii. Între lingviștii care au abordat subiecte de toponimie până în 1922, când Iorgu Iordan era la Bonn și corecta, cu ajutorul unui nativ german, textul lucrării *Rumänische Toponomastik*, îi amintim pe Ovid Densusianu (*Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 1898, și *Toponimie retoromană*, 1914–1915), Sextil Pușcariu (*Sohodol-Valea Seacă*, 1906), George Giuglea (*Schiță din toponimia românească*, 1910), G. Pascu (*Elemente dace. Mehadia. Mehedinți*, 1906), Vasile Bogrea (*Câteva considerații asupra toponimiei românești*, 1920–1921, și *Note de toponimie dobrogeană*, 1921), Nicolae Drăganu (*Din vechea noastră toponimie*, 1920–1921), Margareta Ștefănescu (*Elemente rusești în toponimia românească*, 1921).

Rumänische Toponomastik, prima lucrare importantă despre toponimele românești, este structurată în trei părți: prima, *Onomasiologisches*, a fost publicată în 1924³, iar celelalte două, *Sprachliches* și *Ethnologisches*, în 1926, toate la casa editorială Kurt Schroeder, Bonn și Leipzig. Lucrarea a fost remarcată de lingviști din străinătate, fiind recenzată pozitiv, de exemplu, de Antoine Meillet, Mario Roques, P. Fouchés, Petar Skok și Gustav Weigand (Sala 1964: 278). De asemenea, peste câțiva ani, când era în Paris, Iordan a fost invitat de către Mario Roques, directorul Institutului de Filologie română de la Sorbona și al revistei

³ În vederea publicării lucrării sale de toponimie, Iorgu Iordan a fost sprijinit de W. Meyer Lübke, care l-a recomandat pe tânărul autor lui Kurt Schroeder (Iordan 1977: 36).

„Romania”, să țină două prelegeri pe subiectul toponimiei românești (Iordan 1977: 75–76). Apoi, W. Meyer-Lübke îi solicită colaborarea la nou-înființata revistă „Zeitschrift für Ortsnamenforschung” din Munchen, astfel încât în 1925 el publică aici articolul *Die rumänische Ortsnamenforschung*.

Acest domeniu îl va interesa pe Iordan în continuare. „În ce privește toponimia, legătura ei cu catedra a fost ca și inexistentă. Studiul numelor de locuri m-a atras foarte de timpuriu, tot ca urmare a unei necesități, cum am arătat în volumul I, și pot afirma că forța lui de atracție a fost mai mare decât a altor ramuri ale disciplinei noastre [a lingvisticii românești, n.n.], și de aceea ea continuă să acționeze asupra mea și în momentul de față”, mărturisea Iordan în 1977 (Iordan 1977: 139). Preocupările pentru studiul toponimiei vor fi o constantă în cariera lui Iorgu Iordan, fapt ilustrat prin publicarea a numeroase articole de profil, a căror listă, selectivă, o dăm în continuare: *Încercare de bibliografie toponimică românească* (în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, 1927), *Bezeichnungen für 'Rodeland' in der rumänische Toponomastik* (în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, 1928), *Toponimie putneană* (în „Milcovia”, 1933), *Toponimice (Sufixul -ar cu funcțiune locală; Sufixul -aș sinonim cu -ar)* (în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, 1936), *Die rumänische Ortsnamenforschung in den Jahren 1925–1936* (în „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”, 1937), *Notes de toponimie roumaine* (în „Bulletin linguistique”, 1938), *Noms de lieux roumains à forme diminutive* (în „Bulletin linguistique”, 1947), *Nume de locuri în -eni (-ani)* (în „Cum vorbim”, 1949), *Tautologii toponimice* (în „Buletin științific”, Secțiunea de știința limbii, literatură și artă, 1951), *Nume duble de locuri* (în „Cum vorbim”, 1951), *Toponimice românești în -ov(a), -av(a)* (în *Ezikovedski izledovaniia v cesti na akademik Ștefan Mladenov*, 1957), *Sprachgeographisches aus dem Gebiete der rumänischen Toponomastik* (în *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès international de sciences onomastiques à Munich, du 24 au 28 août 1958*, 1958), *Note de toponimie românească* (în *Ezikovedsko-etnografski izsledvaniia v pamet na akad. St. Romanski*, 1960), *Formations diminutives dans la toponymie roumaine* (în *Proceedings of the Eighth International Congress of Onomastic Sciences*, 1966), *Les rapports entre la toponymie et l'anthroponymie* (în *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences*, 1969), *Rumänische Bergnamen* (în *Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes*, 1971). La acestea se adaugă câteva abordări istorice, în care se prezintă evoluția cercetării toponimice la noi în țară în diverse perioade și contribuțiile cele mai reprezentative⁴.

În 1952 apare la Editura Academiei volumul I al cărții *Nume de locuri în Republica Populară Română*, care poate fi considerată o versiune în română a primei părți din lucrarea apărută în Germania în 1924, cu specificarea că textul este îmbogățit cu noi toponime, cu exemple și explicații etimologice. De pildă,

⁴ Aceste informații au fost preluate din volumele *Omagiu* și Iordan 1974.

o dezvoltare substanțială se observă la capitolul dedicat toponimelor psihologice (doar cinci pagini în versiunea germană, dar 20 de pagini în *Nume de locuri...*). De la scrierea lucrării *Rumänische Toponomastik* și până în 1952, în România se publicaseră câteva studii importante despre numele de locuri, iar acest lucru se observă atât în bibliografia lucrării lui Iorgu Iordan, cât și în analiza pe care el o face toponimelor⁵. Apăruseră, de exemplu, lucrările lui Nicolae Drăganu (*Toponimie și istorie*, precum și *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*), apoi contribuțiile lui C. Matasă (*Câmpul lui Dragoș. Toponimie veche și actuală din jud. Neamț*), A. Philippide (*Originea românilor*) sau T. Porucic (*Lexiconul termenilor entopici din limba română*), dar și studii mai mici, publicate în diverse periodice.

O reeditare, cu unele modificări, a cărții din 1952 va apărea în 1963, tot la Editura Academiei, sub titlul *Toponimia românească*, care cuprinde și versiunea în română, îmbogățită, a celei de a doua părți a *Rumänische Toponomastik*.

În continuare ne vom opri asupra lucrării *Toponimia românească*, cea mai importantă contribuție a profesorului la cercetarea toponimică. În prefață, Iorgu Iordan precizează că subiectul ar trebui să fie analizat „din următoarele puncte de vedere: 1. Cum procedează românii la denumirea numelor locurilor cunoscute de dânsii; 2. Ce fapte de limbă constatăm în nomenclatura noastră topică; 3. În care ținuturi din cele locuite astăzi de români găsim dovezi toponimice despre amestecuri etnice” și conchide: „Deoarece studiul toponimiei (nu numai al celei românești) cu scopul de a urmări migrațiile popoarelor prezintă dificultăți mari, pe care nu mă simt în stare să le birui, îmi limitez cercetarea la punctele 1 și 2. Lucrarea de față va avea astfel numai două părți, pe care, pentru scurtarea vorbei, le întitulez: I. *Onomasiologie*; II. *Lingvistică*” (Iordan 1963: 16). Despre mărturii toponimice ale conlocuirii diverselor popoare Iorgu Iordan scrisese totuși 15 pagini în a treia parte a lucrării *Rumänische Toponomastik*, intitulată *Ethnologisches* (Iordan 1926: 242–257).

Pentru bogatul material toponimic adunat și analizat în prima parte a volumului, viitorul academician propune următoarea clasificare: *topografice*, nume de locuri care „au, ca punct de plecare, forma, așezarea, culoarea și alte însușiri ale locurilor respective, adică înfățișarea sau natura lor topografică”, *sociale*, aici fiind incluse „toponimice care se referă la diverse instituții, obiceiuri etc. din viața poporului român” sau care amintesc de proprietari (Iordan 1963: 154), *istorice*,

⁵ O recenzie scrisă de V. Cheresteșiu sub influența îndochinării staliniste incrimina cartea semnată de Iorgu Iordan de cosmopolitism (pe motiv că autorul dăduse câteva exemple de toponime din Elveția, Italia, America și „niciun exemplu din Uniunea Sovietică, unde toponimia este în permanentă prefacere după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie” – Cheresteșiu 1953: 90), apoi de absența unei orientări științifice clare și sigure, cum era cea propusă de Stalin (pe care Iordan, „format în școala lingvistică burgheză” – *ibidem* – îl citează o singură dată și doar formal, în introducere), de sfidare față de clasa muncitoare și de ignorare a „uriașelor progrese făcute de toponimia sovietică” (*ibidem*: 86).

„care amintesc existența unor oameni de altă naționalitate” sau „care păstrează amintiri materiale despre întâmplări din trecut” (*ibidem*: 260) și *psihologice*, plastice, care reflectă mentalitatea, atitudinea denominatorului. Pentru fiecare dintre aceste categorii, lingvistul Iordan identifică o serie de subcategorii, pe care le exemplifică cu generozitate, folosind denumiri culese din diverse lucrări de geografie, istorie sau lingvistică, din indicatoare de localități, indice de nume de locuri din documente.

În cea de a doua parte a acestei lucrări, autorul realizează o analiză complexă din punct de vedere lingvistic, prezentând elemente de fonetică, morfologie, sintaxă, modalități de formare a numelor de locuri. Toponimele sunt grupate în funcție de diverse particularități: toponime prezentând modificări de sunet spontane, exemple de asimilații și disimilații, de apocope și sincope, metateze, de etimologii populare, reflectarea unor aspecte fonetice vechi și dialectale în toponimie ș.a. În capitolul dedicat morfologiei, autorul analizează și ilustrează în special abateri de la normele limbii literare privind numărul, cazul sau genul substantivelor comune de la care s-au format unele nume de locuri. Un spațiu amplu este dedicat exemplificării procedeele de formare a toponimelor. Și pentru că geografia lingvistică l-a preocupat mult, există și în lucrarea *Toponimia românească* un capitol în care Iorgu Iordan arată cum denumirile topice reflectă particularități lingvistice proprii unor regiuni, confirmând sau aducând informații noi privind repartitia dialectală a unor fapte de limbă.

Toponimia românească este, chiar și astăzi, singura lucrare care adună și organizează un mare volum de denumiri topice de pe întreg teritoriul țării noastre⁶, clasificate și grupate în funcție de criteriile care au determinat populația să dea nume locurilor, de modalitatea de formare sau de particularități ale toponimelor. Iorgu Iordan intuiește că numele de ape mari și de munți sunt în general cele mai vechi, face corect diferențierea între etimologia toponimică și cea lexicală, oferă explicații etimologice convingătoare și analize ale evoluțiilor fonetice ale unor toponime, adăugă materialului toponimic românesc exemple de toponime din alte limbi, formate de la aceeași bază. Atrage atenția asupra importanței unor denumiri deoarece ele pot dezvălui informații asupra evoluției limbii române și contactelor lingvistice, amănunte geografice, economice, istorice și sociale despre un teritoriu.

Folosind doar informații din documente publicate, lucrarea de față are un dezavantaj – nu poate identifica întotdeauna motivarea toponimică, pe care o putem elucida, în multe cazuri, doar la fața locului, prin anchete de teren, sau cercetând documente vechi –, de care însă profesorul Iordan este conștient: de exemplu, în cazul toponimelor *Buza*, *Buza Bogolinului*, *Buza Piscului*, *Buzata*, *Buzatul*, *Măgura Buzatului*, *Pădurea Buzatului*, *Buzați*, *Buzeni*, *Buzești* etc. (Iordan 1963: 19), se arată că unele din acestea sunt formate cu substantivul *buză* al cărui sens este ‘margină’, iar altele pot avea la bază o poreclă. Cu toate acestea, autorul le

⁶ Lipsesc totuși unele toponime importante, cum ar fi *Dunărea*, *Prutul* ș.a.

adună pe toate sub eticheta de denumiri topografice care descriu forma sau aspectul exterior al locului⁷.

Toponimele socotite de Iorgu Iordan psihologice pot fi considerate, în unele cazuri, toponime sociale, dacă respectăm clasificarea propusă în *Toponimia românească*. De exemplu, numele satelor Blânzi (din județul Galați) și Bărboși (din județul Iași) nu amintesc de o particularitate psihică sau fizică a localnicilor (Iordan 1963: 314–315, 316), ci s-au format de la antroponime⁸. Pentru unele nume de locuri cuprinse în lucrarea *Toponimia românească* au fost avansate, între timp, alte soluții (cum ar fi contribuțiile toponimiștilor ieșeni de astăzi la explicarea hidronimului *Moldova*⁹ sau a denumirii *Buda*¹⁰), dar multe din propunerile etimologice făcute de Iordan rămân valabile și astăzi.

Valoroasă prin bogatul inventar de nume de locuri, prin faptul că surprinde, identifică și analizează foarte bine tipurile de denumiri, modalitatea de formare și evoluția toponimelor, *Toponimia românească* rămâne o lucrare de referință pentru geografi, istorici și lingviști care își propun cercetarea numelor de locuri românești, pentru contribuția sa în acest domeniu G. Ivănescu considerându-l pe academicianul Iorgu Iordan „le maître incontesté des études de toponymie roumaine” (Ivănescu 1964: 577).

BIBLIOGRAFIE

- Cheresteșiu 1953 = V. Cheresteșiu, recenzie la Iorgu Iordan, *Nume de locuri în Republica Populară Română*, București, Editura Academiei, 1952, în „Limba română” II, 1953, nr. 1, p. 85–91.
- Ciubotaru 1995 = Mircea Ciubotaru, *Toponimele Buda. Implicații lexicografice și metodologice*, în „Studii și cercetări de onomastică” (Craiova), I, 1995, nr. 1.
- DIR, A, XVI-I = *Documente privind istoria României, A. Moldova, Veacul XVI, vol. I*, Ion Ionașcu, L. Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, D. Prodan, Mihail Roller (red.), București, Editura Academiei, 1953.
- DRH, A, I = *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. I*, C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi (red.), București, Editura Academiei, 1975.
- Iordan 1924 = Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, Teil 1, Kurt Schroeder, Bonn und Leipzig.
- Iordan 1926 = Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, Teil 2–3, Kurt Schroeder, Leipzig und Bonn.
- Iordan 1927 = Iorgu Iordan, *Încercare de bibliografie toponimică românească*, în „Buletinul Societății regale române de geografie”, tomul XLVI/1927, p. 31–49.
- Iordan 1952 = Iorgu Iordan, *Nume de locuri în Republica Populară Română*, București, Editura Academiei.
- Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.

⁷ Inexplicabilă este includerea aici a toponimului *Buzești*, de exemplu, care, după cum dovedește sufixul colectiv *-ești*, pleacă fără îndoială de la un antroponim (nume sau poreclă), iar nu de la entopicul *buză*.

⁸ Cele două oiconime s-au format de la supranumele judeului Neagu *Bărbosul*, menționat la 1425–1426 (DRH, A, I: 90) la plural, respectiv de la numele boierului *Blândul*, amintit într-un document de la 1528 (DIR, A, XVI-I: 262) la plural.

⁹ Cf. Moldovanu 2010: 248–282.

¹⁰ Cf. Ciubotaru 1995: 113–137.

- Iordan 1974 = Iorgu Iordan, *Titluri și lucrări* (1911–1973), București, Editura Litera.
- Iordan 1976 = Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I, București, Editura Eminescu.
- Iordan 1977 = Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Editura Eminescu.
- Iordan 1979 = Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. III, București, Editura Eminescu.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, recenzie la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei, 1963, în „Revue roumaine d'histoire”, III, 1964, p. 577–580.
- MDG = *Marele dicționar geografic al României* alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari, General C.I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, vol. I, București, Stabilimentul grafic J.V. Socec, 1898.
- Moldovanu 2010 = Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Omagiu = *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, 1958, p. XV–XXVII.
- Sala 1964 = Mariu Sala, recenzie la Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei, 1963, în „Limba română”, anul XIII, nr. 3, p. 278–280.

IORGU IORDAN, TOPONYMIST

ABSTRACT

Iorgu Iordan's interest in place names started in 1912 and lasted his entire life being concretized in numerous volumes and articles that deal with toponymic issues. Using toponyms and information from the first geographical dictionaries published at the end of the 19th century, some Romanian or Slavonic dictionaries as well as research studies in the field, Iorgu Iordan wrote in a short time *Rumänische Toponomastik* (1924–1926), laying the fundamentals for another two major toponymic works – *Nume de locuri în Republica Populară Română* [*Place names in the Popular Republic of Romania*] (1952) and *Toponimia românească* [*Romanian Toponymy*] (1963). *Toponimia românească*, probably the biggest collection of Romanian place names, is the result of Iordan's assiduous effort in classifying and categorizing toponyms based on linguistic or extralinguistic factors and criteria, generally offering credible etymological explanation, analyzing their phonetic evolution, deviation from the norm and highlighting the connection between toponymy and linguistic geography. *Toponimia românească* remains an essential work in the nowadays study of Romanian place names for interested specialists.

Keywords: *Romanian toponymy, classifications, etymological explanations, phonetic evolution, toponymic motivation*

ASPECTE ALE POEZIEI SATIRICE ROMÎNEȘTI CONTEMPORANE

DE

DAN MĂNUCĂ

„Difficile est satiram non scribere!”. Adevărul adagiului, cu toată bătrînețea, și-a perpetuat valabilitatea, necontestată, cel mult amendată, după împrejurări și oameni, după epoci și artiști.

Ivită din nevoia corijării semenilor, satira avea, la început, un rol auxiliar didactic. Timpul le-a separat, le-a delimitat nu atât domeniile, rămase aceleași, cât procedeele. Azi, satira aparține cu totul artei, chiar dacă, așa cum afirma Hegel, nu exprimă atât simțirea, cât, mai curînd, elementul necesar al binelui¹.

Apărută după 23 August 1944, noua poezie satirică romînească a preluat și dezvoltat din vechiul fond, tot ceea ce a ridiculizat cu mijloacele artei abaterile de la o evoluție socială progresivă. Noile realități au generat o morală nouă, de pe ale cărei poziții satira romînească actuală privește, sau, mai bine, desconsideră neconcordanțele, contribuind astfel la desăvîrșirea gustului artistic și a educației civice.

*

Mulți au încercat să lumineze problemele teoretice ale satirei. Nici azi nu s-a convenit încă dacă ea constituie un gen artistic distinct și chiar dacă aparține sau nu artei. În orice caz, există o înțelegere generală în ce privește cristalizarea unor specii literare, ca fabula, epigrama, parodia, rezervate cu precădere unui conținut satiric.

Născută din nevoia timpurie de a camufla adevăratele intenții ale autorului, fabula a evoluat prea puțin ca formă, pentru că, legată de canoanele ei, repetîndu-le, le-a respectat. Cu toate acestea, prin atașamentul la concepțiile despre bine și rău, ea nu a fost opacă la tendințele fiecărei epoci, asigurîndu-și o prezență sigură în contemporaneitate —

¹ Hegel, *Vorlesungen über die Aesthetik*, vol. II, Stuttgart, 1939, p. 115.

motiv al cultivării ei în literatura romină din ultimii douăzeci de ani. Numai că, trebuie precizat, ea nu mai are rolul de paravan al ideologiei artistului — deplin acordată acum cu cea a orînduirii socialiste. În aceste condiții, acceptarea ei se datorește și ușurinții cu care insinuează lectorului o morală oarecare, nu scolastic și indigest, ci hazliu și eficient. Că așa stau lucrurile o dovedește preocuparea insistență pentru fabulă dovedită cu deosebire de Tudor Arghezi, Marcel Breslașu, ori Nicolae Țatomir.

Deși supuse conveniențelor speciei, fabulele lui T. Arghezi reclamă totuși dreptul lărgirii lor, adăugînd în cusătură „cîteva alțițe noi”². Revendicarea e justificată de extinderea ariei poetice. Căci Arghezi depășește unele scheme imuabile ale genului și, bazat pe folclorul romin, iscă motive de fabulă din orice împrejurare. Mai ales mediul rural este acela care îi oferă o bogată tipologie, materialul fabulelor argheziene fiind oferit de: cuie, ace, ață, puțină, porci, gîște, trîșcă, Păcală, Făt-Frumos ș.a.m.d. Punctul de vedere, izvorît din concepția folcloristică despre bine și rău, este reliefat deosebit de clar de unirea fabulei clasice cu pilda populară. Încît tocmai din acest unghi trebuie privită strălucirea uneia din „alțițele” noi ale străvechii urzeli fabulistice (cf. *Scîndura*³).

Violența expunerii conferă fabulelor argheziene și o vizibilă notă de pamflet. Se realizează, astfel, un amestec original de disimulat și de explicit, de ironie și de violență. Este foarte departe de fabula clasică o poezie ca, de pildă, *Păianjenul negru*, a cărei identitate e doar sugerată prin simboluri sau fapte caracteristice („corect în redingotă, joben, mănuși, monoclu”, el are fabrici multe... / La una face gaze, de oftică, și tuse... / La altele, obuze, cartușe, mitraliere”⁴).

Cele două caracterizări amintite mai sus — contopirea cu pilda folclorică și cu pamfletul — leagă strîns fabula de întreaga poezie argheziană, constituind două aplicații particulare ale unor trăsături generale și asigurîndu-i un loc aparte în literatura romină.

Deosebit se prezintă Marcel Breslașu, autor a numeroase fabule, pentru care dovedește o predilecție aproape exclusivistă. De altfel, fabula convine perfect manierei lui artistice, lărg dispusă spre moralizare. Împrumutînd procedee ale speciei, el utilizează mai ales concluzia în genul fabulei și paralelismul cu intenții moralizatoare.

Vizînd neajunsuri general umane, Breslașu recurge în mod curent la actualizarea lor, prin folosirea unui limbaj și a unor situații cu totul specifice prezentului. Fantezia, principala caracteristică a fabulelor sale, înlocuiește multe procedee învechite cu altele proaspete și expresive. Astfel atomii de Hidrogen, Uraniu și Thorium, eroii din *La poarta fabulei*⁵, aparțin prezentului, ca și problema dezbătută; sumbrii belicoși ies învinși de rațiunea umană, reprezentată de Fedru, La Fontaine, Krilov.

² T. Arghezi, *Versuri*, ESPLA, 1959, p. 522.

³ *Ibidem*, p. 534.

⁴ *Ibidem*, p. 542.

⁵ M. Breslașu, *Dialectica poeziei și niște fabule*, EPL, 1962, p. 267.

Tot fantezia este aceea care crează ramificații nenumărate, conflicte colaterale. Complicate de plăcerea amănuntului, acestea dau uneori fabulelor lui Breslașu un aspect stufos și imprecis.

În mai mică măsură cultivă fabula un alt poet înclinat către satiră— Nicolae Țatomir care, spre deosebire de Arghezi sau Breslașu, adepți ai dezvoltării ample, preferă miniatura în peniță fină. Abandonarea epicului și adoptarea monologului ca procedeu de bază, exclud morala, rezultată din autocaracterizarea eroilor înșiși. De obicei este dezvoltată o singură trăsătură de caracter — șiretenia, violența, prostia, snobismul — subliniată de autor prin intermediul ironiei (de pildă, în *Vipera*⁶).

Fără a afecta reușita generală, rarele insuccese ale noii fabule românești se datoresc fie lipsei elementului artistic (ca în *Fabulă* de D. Corbea⁷, fie inconsistenței moralei (ca în *Poveste din lumea dobitoacelor*⁸ de E. Frunză).

Prezentă în actualitate, fabula românească din ultimii douăzeci de ani dovedește o mare apropiere de folclor, de procedeele lui artistice. Avînd o tematică variată, ea dezbate, alături de alte specii, principalele probleme ale prezentului, atingînd prin T. Arghezi o treaptă artistică superioară.

O altă specie satirică care cere multă fantezie din partea autorului este parodia, revenită în atenția cititorilor prin volumul de debut al lui Marin Sorescu *Singur printre poeți*⁹. Parodiind artiști cu tehnici deosebite, adaptîndu-se fiecăruia cu abilitate, Sorescu surprinde fie cu umor gingașa feminitate domestică din poeziile Mariei Banuș, fie caustic — introspecția stearpă din unele poezii ale lui A. E. Baconsky. Poziția lui Sorescu este de cele mai multe ori satirică și rareori umoristică, cum o dovedește ciclul „Parodii de încurajare”. Cunoscînd bine calitățile și defectele ultimei generații de poeți, Sorescu satirizează, parodiîndu-i, sărăcia de idei, limbajul grandilocvent și inexpressiv, ciudățenia căutată, asociațiile arbitrar, stilul alambicat.

Dacă parodia și-a recăpătat locul prin volumul amintit mai sus, nu același lucru se poate spune și despre epigramă. Deși larg răspîdită în mai toate periodicele, ea nu a atins încă un grad de artă și eficiență care să-i dea locul cuvenit într-o istorie literară. Chiar comprimarea ei în volume speciale, nu reușește să-i îmbunătățească situația ingrată.

Practica artistică a timpurilor a făcut ca nu numai fabula, parodia și epigrama să vehiculeze un conținut satiric. S-a ajuns ca orice formă de organizare a materialului poetic să permită introducerea în tiparele lui a unor sensuri, care, inițial, ar fi părut inacceptabile.

Astfel procedează Cicerone Theodorescu în rondelurile lui, în care atacă falsitatea sau goliciunea de caracter, de obicei prin intermediul

⁶ N. Țatomir, *Satire*, ESPLA, 1955, p. 85.

⁷ D. Corbea, *Nu sint cîntăreț de stele*, ESPLA, 1960, p. 218.

⁸ E. Frunză, *Zile slăvite*, ESPLA, 1951, p. 82.

⁹ M. Sorescu, *Singur printre poeți*, EPL, 1964 (col. „Luceafărul”).

metaforei; *Rondelul dopului isteț* e simbolul frivolității nepăsătoare ¹⁰, *Cocoșul de tablă* — reprezentantul fanfaronadei gălăgioase ¹¹ etc.

Forma predilectă este însă sonetul, întâlnit la aproape toți satiricii, dar, mai cu seamă, la Victor Eftimiu, la care are funcția expresă de cenzurare a vechiului regim. Lumea sonetelor lui satirice e alcătuită din clienți ai tripourilor, delatori, fantoșe de generali, rentieri libidinoși. Simbol al tuturor, *Jobenul*, odinioară plin de „grații rotitoare” îndeplinește astăzi ingrata meserie de sperietoare ¹².

Dar efectul satiric este obținut și prin răsturnarea valorilor stabilite în mod curent, pentru un anumit fel de poezie. Elegia, care, de obicei are destinația precisă de a se tîngui, răspîndind tristețe, la Dan Deșliu, dimpotrivă, este dominată de un ton de compătimire sarcastică ¹³. Într-un astfel de caz, avem a face, de fapt, și cu o parodie, căci intenția artistului a fost de a mima, cu scop satiric, procedeele unei anumite forme poetice. Tehnica aceasta, întrucîtva ușoară, s-a răspîndit repede, încît pot fi numărate azi, mai ales în paginile revistei „*Urzica*”, multe false descîntece, false romanțe, toate cu o întorsătură satirică ¹⁴.

*

Diversitatea formelor satirei se împletește cu diversitatea procedurilor care o produc. Unul dintre acestea, portretul, oferă posibilitatea ridiculizării nelimitate a obiectivului ales, motiv pentru care a și pătruns, răspîndindu-se repede, în poezia noastră satirică. De obicei, portretul satiric din ultimii douăzeci de ani are o destinație foarte precisă: flagelarea, de pe poziția prezentului, a unor figuri caracteristice societății burgheze.

Descrierea trăsăturilor fizice, mai puțin folosită, este subordonată elementului moral. Înfațișarea exterioară devenind un simbol al caracterului, putîndu-l sugera și chiar localiza sub raport social. Un atare portret recurge adesea la deformarea grotescă: *Cucoana-mare*, din volumul 1907 — *peizaje* al lui Arghezi, are fața „ca un ciorap mototolit” și un aspect general de „cadavru preparat” ¹⁵.

Mai răspîndit și mai artistic folosit este portretul moral, care păstrează asupra celui fizic avantajul dezvăluirii esențialului. Caracterizarea morală se traduce, între altele, prin aglomerarea unor fapte capabile să ofere măsura unui caracter. Așa procedează Arghezi, înșiruind momentele cheie din viața unui politician, ajuns din simplu băiat care „umbla cu giștele prin sat”, ministru cu veleități nobiliare ¹⁶. Specific lui Ar-

¹⁰ Cic. Theodorescu, *Versuri alese*, ESPLA, 1954, p. 219.

¹¹ *Ibidem*, p. 217.

¹² E. Eftimiu, *Soliile terestre*, Ed. lin., 1961, p. 18.

¹³ *Elegie la mormîntul canalului de Suez*, în vol. *Ceva mai greu*, ESPLA, 1958, p. 51.

¹⁴ V. „*Urzica*”, nr. 5 și 11/1955, p. 7 și respectiv 10.

¹⁵ T. Arghezi, *op. cit.*, p. 493.

¹⁶ *Ibidem*, p. 472.

ghezi, faptele prezentate sînt adnotate în așa fel, încît adevărata lor semnificație capătă o nuanță respingătoare: „Maestrul, orice-ai face, cîștigă el la joc / Că are pe sub masă și-n minecă noroc”¹⁷.

Pentru obținerea unor efecte satirice maxime, înșiși autorii intervin în portretizările personajelor, implicate în activitatea lor cotidiană, cum procedează Arghezi în cîteva mușcătoare descrieri de adulatori onctuoși¹⁸. Subiectivitatea autorului, lezată, în astfel de împrejurări, ia forme mai vehemente decît descrierea indignată, devenind interpelare polemică: „Cine ți-a dat, jupîne, mîndrețe de grădină / Cînd fugi ca buhălaia de floare și lumină?”, îl apostrofază Al. Andrițoiu pe *Stăpînitorul de grădini*, latifundiarul fără mîini să dezmierde florile și fără nări să le simtă aroma¹⁹.

Dacă pînă aici predomina un explicit element subiectiv, mai departe îl vom întîlni fie măscat, fie, cel puțin în aparență, evitat. Așa se întîmplă în cazul monologului satiric, care pretinzînd prezentarea obiectivă a faptelor, selectează ceea ce convine poziției autorului față de personajul în cauză, oferindu-ni-l tot sub un unghi subiectiv. Tipice în acest sens sînt poeziile Mariei Banuș, în care monologul surprinde gîndurile unui rentier, ale unui comis-voiajor, ale unui fost patron²⁰, accentuînd elementul grotesc al unor atare mostre de psihologie filistină. Și rentierul și comis-voiajorul, torturați de instabilitatea lor socială, sînt obsedați în coșmar de realitatea nouă pe care o întrezăresc. Altfel procedează Arghezi al cărui erou din poezia *Un vis urît* este un boier. Dacă la Maria Banuș atmosfera era cejoasă, la Tudor Arghezi toate elementele sînt riguros determinate. Pe cînd rentierul se întreba: „Cine mă ia? / Cine îmi trage / pămîntul, preșul? / Cine îmi duce / cu apa leșul?”²¹, pentru „bărbatul de stat” din poezia lui Arghezi, coșmarul este deosebit de concret: „scările și cu pridvorul / le bate cu pingeaua tot poporul”²². Rotunjit într-un final comic, („energicul bărbat / s-a liniștit de cum s-a deșteptat: / căzuse-n somn din pat”), portretul acesta îl pune pe cititor în fața unei tehnici frecvente la Arghezi: opoziția valoare — pretenție, cu dubla funcție de caracterizare și satirizare. Accentuarea ultimei constituie una din particularitățile portretului satiric arghezian, care, îngroșat prin determinante depreciative, se transformă într-o mască bufonă, verosimilă și viabilă prin precizia cuvîntului. Contopind trăsăturile fizice cu cele morale, portretele lui T. Arghezi întreprind turul de orizont complet al unui caracter, realizînd cea mai expresivă galerie satirică din poezia romînească.

Tot atît de artistic mînuiește Arghezi și unul din principalele mijloace de exteriorizare a satirei, anume ironia. Răspîdită în întreaga sa operă, ea s-a manifestat într-o formă desăvîrșită în volumul 1907 — *pei-*

¹⁷ *Ibidem*, p. 476.

¹⁸ T. Arghezi, *op. cit.*, p. 547—549.

¹⁹ Al. Andrițoiu, *Dragoste și ură*, Ed. tin., 1957, p. 45.

²⁰ M. Banuș, *Poezii*, ESPLA, 1958, p. 103, 107, 179.

²¹ *Ibidem*, p. 106.

²² T. Arghezi, *op. cit.*, p. 560.

zaje. Prezentînd marea mişcare ţărănească de la începutul secolului nostru, Arghezi întrebuintează ironia ca pe cea mai de seamă armă de ridiculizare a statului burghez. Situată pe o poziţie fals aprobativă îi permite să prezinte monstruozitatea faptelor cu inocenţa inconştienţei sau cu neomenia rapacităţii. Adevărata atitudine a artistului se dovedeşte a fi însă cu totul alta. Dacă „ţărani mulţi / flămînzi şi goi, trec iarna şi vara tot desculţi”, dacă „stau cu porcii şi vitele-n odaie, / grămadă peste claie”, toate acestea nu puteau fi un motiv de răscoală. „Păi, asta lor le place” exclamă candid poetul²³. Iar dacă se afirmă că „moşierii şi arendaşii au flămîzit ţăranul”, că „îl ţin ca pe o vită”, îngropat în sate de bordeie²⁴, că mama, „parcă hrănită cu bozii şi ciuperci, / sugacilor le unge limba cu zer şi terci”, acestea sînt „palavre şi născociri murdare”²⁵. Vinovaţi sînt străinii a căror mîină s-a strecurat în ţară. Şi cum oricît au căutat-o, n-au găsit-o, împuşcaţi au fost ţăranii.

De la acest punct însă, Arghezi păreşte tonul ironic, căci faptele sînt mult prea severe pentru ca simpla ironie să fie suficientă. Cît de abil ar fi minuită, ea atinge o limită dincolo de care nu mai poate răspunde solicitărilor ideologice şi afective. Latura ei convenţională devine o stavilă în calea realizării adevăratelor planuri. Intervin alte procedee de satirizare care dau libertate intenţiilor poetice, ba chiar le transpun într-un plan mult mărit. Unul din ele este sarcasmul — bataia de joc acerbă colorată de un accentuat ton tragic. Aliind comicul şi tragicul, sarcasmul naşte o satiră deosebit de virulentă, obiectivul lui înfăţişîndu-se cu atît mai indezirabil, cu cît se infundă în ridicol.

Amintitul 1907 recurge deseori la sarcasm, reclamat de intenţia blămării prin rîs a acelor care au ordonat sălbaticile represalii. Folosind parodia stilului oficial, Arghezi realizează o satiră a cruzimii oligarhice. *Ultimul ordin de la interne* sună scurt şi concis: „De-aci-ncolo, Prefecţii şi trupele viteze, / Şi poliţiştii noştri să nu mai aresteze /... Vă rog să luaţi aminte şi raportaţi / Atît : pe zi ce număr aveţi de împuşcaţi”²⁶; pentru că nu împuşcase cincizeci de ţărani căprarul Paraschiv e găsit vinovat, după socolînţa tribunalului, cu frustrarea ţării de cincizeci de morminte²⁷. Mînuind violenţa sarcasmului, Arghezi apelează concomitent la grotesc şi scabros, ciudăţeniile respingătoare fiind apte nu numai să individualizeze un personaj, ci să-l şi degradeze. Acesta este cazul ex-hetairei, „astăzi hodoroagă”, care-şi tirguia nurii pe „concesii, monopoluri, furnituri”, asupra provenienţei cărora poetul insistă prin cuvinte pe măsura faptelor²⁸.

Este greu de găsit la alţi poeţi decît Tudor Arghezi o satiră tăioasă care să folosească în chip mai artistic imaginea violentă. Rezultată din

²³ *Ibidem*, p. 478.

²⁴ *Ibidem*, p. 479.

²⁵ *Ibidem*, p. 480.

²⁶ *Ibidem*, p. 480.

²⁷ *Ibidem*, p. 511—512.

²⁸ *Ibidem*, p. 551.

impletirea comicului-ironic, cu cel sarcastic, grotesc ori scabros — ea îi asigură lui T. Arghezi un loc aparte în poezia românească din ultimii douăzeci de ani.

Există însă un larg domeniu în care satira argheziană nu s-a manifestat. Este vorba de folosirea fantasticului, obținut prin proiectarea în planul plămuirilor a realităților înconjurătoare, a căror latură ridicolă creează o lume nouă, modelată de autor conform intențiilor.

Țintind ridiculizarea capitalismului, poemul lui Dan Deșliu *Cîntec de ruină* folosește masiv fantasticul, începînd chiar cu primul vers: „parc-a trecut năluca surpatului tărîm” exclamă cu oroare poetul, conlopînd realul și imaginarul cu înverșunare de pamfletar; bătrîna arătare decrepită are „sub falduri spinarea cocirjată”, sub dantele — un cosciug, sub dresuri — un pergament și „viermii sub corsajul lucios și indecent”²⁹. Întreg poemul este o metaforă care crează o atmosferă de silă disprețuitoare față de „ruina” unei alcătuiți sociale învechite. Fantasticul rezultă din efecte de un ridicol macabru și violent, în stare să traducă poziția acuzatoare a poetului. Pornită de la real, după o incursiune în fantastic, satira se întoarce încărcată de burlesc și de agresivitate.

*

Satira nu se manifestă numai în literatura cultă. Literatura populară a descoperit-o cu mult înainte, utilizînd-o și astăzi în forme variate și numeroase. Poate fi urmărită astfel reacția poporului față de diverse persoane și împrejurări care îi lezau concepția despre bine și rău.

Feudalismul și capitalismul au alimentat cu perseverență această nepotrivire, încît literatura folclorică a epocilor respective are multe aspecte protestatare, foarte adesea exprimate prin satiră. O dată cu instaurarea și consolidarea socialismului, situația s-a schimbat. Prefacerile care au avut loc de la 23 August încoace au dus și la transformarea opiniilor despre lume și viață ale poporului român. De aceea și unele particularități ale satirei mai vechi au dispărut din folclorul nou, făcînd loc altora generate de noua stare de lucruri. Sînt menținute unele aspecte convenabile prezentului, de pildă satira defectelor de caracter, vizate în forma tradițională a strigăturilor: „vai, săraca mîndra mea, bună pită face ea: / pită ca buretele, / poți unge peretele”³⁰.

Dacă astfel de versuri mai pot da naștere la îndoieli în legătură cu vremea în care au apărut, altele conțin, pe lângă fapte legate strict de problemele ultimelor două decenii, germenele unei noi concepții. Satira nu mai ridiculizează pe un oarecare individ izolat, ci pe un membru al societății, cu ale cărei norme acesta este în discordanță. Prin urmare dacă toți dintr-o cooperativă de producție lucrează, ridicol va fi acela care își va pierde vremea³¹.

²⁹ D. Deșliu, *Ceva mai greu*, ESPLA, 1958, p. 63.

³⁰ T. Balș, *Pe-un picior de plai. Folclor poetic contemporan*, ESDP, 1957, p. 192.

³¹ „Albina”, nr. 813, an. 65 (1963), p. 8.

În folclor, satira poate utiliza și forme specifice care, îi conferă mai multă expresivitate. Așa, de pildă, versurile: „La vorbă milos / La suflet ciinos / Cu vorba te prinde / Cu fapta te vinde”³², alcătuiind formal o cîmilitură, sînt un portret umilitor și incisiv al unui îmbogățit. În mod special par să se fi consacrat exclusiv satirei strigăturile, tetrastihuri — mai frecvent —, născute din aprecierea de către poet a realităților înconjurătoare („M-a făcut mama la șură, / Ușurel și bun de gură, / La mîncare ca și lupul, / Și la lucru ca butucul”)³³.

Forța artistică a satirei populare nu a rămas fără urmări. Poezia cultă actuală se sprijină nu numai pe tradiția ei progresistă, ci și pe folclor. Am remarcat aceasta ceva mai înainte, la Arghezi. Atitudinea satirică populară l-a influențat adînc și pe Al. Andrișoiu, mai ales la începuturile lui poetice. Obişnuit, el foloseşte contratul cîmp-salon cu intenții de ridiculizare, opunînd vieții artificiale un trai natural³⁴.

Personaje clasice, ca Păcală și Tîndală, au trecut din folclor în satira cultă. Unii poeți ca M. Beniuc doar versifică anecdota populară într-o formă adecvată³⁵, alții, ca N. Țătomir, îi ramifică semnificațiile artistice și sociale³⁶.

În poezia noastră cultă s-a extins unul din procedeele populare deosebit de înzestrate cu forță satirică — folosirea epitetului depreciativ, prin intermediul căruia versurile capătă o întorsătură de pamflet. Procedeeul, perfecționat, îl întîlnim sub diferite aspecte în poezia lui Tudor Arghezi. Un simplu sondaj în direcția aceasta ar putea indica existența unui epitet ironic („hoțiile sublime”³⁷), sarcastic („ilustrul animal”³⁸), burlesc („femeie nefemeie” și „fată fătălău”³⁹), ridicol („boier de treflă și birlic”⁴⁰) ș.a.m.d. — toate folosite în scopul discreditării obiectului determinat.

Pe de altă parte, sînt utilizați și tropi de origine populară cu ajutorul cărora satira romînească dobîndește o notă caracteristică. Astfel, comparația arendașului înfumurat cu un bold înfipt în pernă, întîlnită la N. Țătomir, nu este numai sugestivă, ci încredinează trufia ciocoiască prin elemente din mediul specific satului⁴¹. Cît privește metafora, se face uz foarte adeseori de termeni împrumutați din folclor: grofului neomenos i se spune ori *căpău* ori *dulău*⁴²; ucigașii comunistului Lazăr Cernescu

³² T. Balș, *op. cit.*, p. 253.

³³ *Ibidem*, p. 192.

³⁴ Al. Andrișoiu, *op. cit.*, p. 19—21.

³⁵ M. Beniuc, *Păcală slugă la primar*, ESPLA, 1955.

³⁶ Cf. ciclul „Avaturile lui Tîndală” din volumul *Tainicul arhipelag*, ELP, 1964, p. 106—117.

³⁷ T. Arghezi, *op. cit.*, p. 467.

³⁸ *Ibidem*, p. 455.

³⁹ *Ibidem*, p. 460.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 493.

⁴¹ N. Țătomir, *Răscoala*, Iași, 1957, p. 3.

⁴² M. Beniuc, *Poezii*, ESPLA, 1960, p. 136.

sînt *fiare*⁴³ și *șerpi*⁴⁴; agresivii slujitori ai zeului Marte sînt *lupi*⁴⁵ sau *lilieci-n-fracuri*⁴⁶. E evidentă sursa folclorică a unei asemenea terminologii zoologice.

Simplul împrumut al procedeeleor artistice populare slăbește însă violența satirei, dîndu-i un aer de pastişă, ca al unor poezii publicate de săptămînalul „Albina”.

Comparînd satira dinainte cu cea de după 23 August 1944, se constată un fapt izbitor și anume dezvoltarea laturii ei sociale. A crescut în mod hotărîtor interesul artistului pentru viața colectivului, rezultat, în mare parte, al legăturii mai strînse dintre poet și cotidian. Combativitatea comunistă, adoptată de poezii noștri satirici în mod deschis, ca un principiu de bază, le permite descoperirea trăsăturilor caracteristice ale obiectivului vizat. Concordanța dintre țelurile poetului și cele ale întregii societăți favorizează mult pe plan social eficiența satirei, care nu mai este astfel simțită ca o propagatoare a neîncrederii.

Acestea sînt, în mare, cîteva din trăsăturile satirei noi romînești care o apropie mult de satira din țările socialiste și o deosebesc de satira din celelalte țări. Să amniti-m, de pildă, că suprarealismul dintre cele două războaie sau poeți actuali ca Enzensberger, Prévert, Auden, Jean Tardieu ș.a. utilizează de asemenea satira socială. Lipsiți însă de o concepție care să le ofere o imagine înviorătoare despre lume, ei se mărginesc la anarhism și protest individual, de multe ori căzut în mizantropie. Așa cum observa Claude Vigée, poezia lor este alcătuită din sarcasme și monstruozi-tăți expuse la rece⁴⁷, moștenind uneori fronda provocatoare suprarealistă.

Ferită de aceste neajunsuri, poezia romînească din ultimii douăzeci de ani s-a consacrat rolului de apărătoare a noii morale socialiste. Atenția poezilor a fost atrasă, în primul rînd, de unele reziduuri ale mentalității burgheze care, agitate de cei interesați, tulburau limpezimea moralei noi.

Mai activi se arată satiricii cînd au ca obiectiv vechile orînduiri cu întreaga lor cohörtă de metehne. Utilizînd satira, ei realizează, cum s-a mai amintit, portrete caricaturizate ale unor boieri, ale slujbașilor lor interesați, ale unor foști conducători burghezi etc.

Un fapt curent este condamnarea satirică a boierilor vanitoși, căzuți, fie și accidental, în atenția unui poet. Astfel, grecismele din poemul *Tudor din Vladimiri* al lui Mihai Dragomir contribuie nu numai la crearea culorii locale, ci și la ridiculizarea lui arhon Răileanu : „Psihi-mu, prea dimineată / Azi din plăpumi ai ieșit”, se îngrijorează velitul chefliu, pentru a primi un răspuns oftat : „O, ce plixis⁴⁸...”.

⁴³ D. Deșliu, *Lazăr de la Rusca*, ESPLA, p. 22.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 23.

⁴⁵ Eug. Jebeleanu, *Versuri alese*, ESPLA, p. 22.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁷ Claude Vigée, *Métamorphoses de la poésie moderne*, în „Cahiers du Sud”, nr. 356 (1960), p. 109.

⁴⁸ M. Dragomir, *Tudor din Vladimiri*, Editura tineretului, 1954, p. 14.

Capitalismul a oferit și el asemenea exemplare, în persoana zeloșilor săi slujbași. De aceea conștiinciozitatea cu care gardianul-prim fură mîncarea din coletele deținuților i-a folosit lui P. Cîmpeanu pentru a-l lumina grotesc⁴⁹. S-a încercat și satirizarea principiilor care stau la baza capitalismului, prin adoptarea unei poziții contemplativ-ironice a declinului societății burgheze; reușita e minimă, pentru că Cezar Baltag, care a încercat acest lucru, operează exclusiv cu imagini căutate și bombastice⁵⁰.

Pe o treaptă artistică superioară se situează satira monarhiei, de pildă, în poeziile lui Geo Dumitrescu⁵¹. Dar cel care a dat prestigiu artistic acestei direcții este Tudor Arghezi. Tonul ciclului inclus în volumul *Stihuri pestrițe* este de pamflet incisiv, cu interpelări vehemente, epitețe înjositoare, cu metafore și comparații defăimătoare. Familia regală, astfel blamată, îi este prezentată cititorului ca o adunătură de „mușită”, devenită acum „pribeagă umbră, praf și mucegai”⁵².

Aceleași procedee le introduc în scrierile lor și alți poeți, de exemplu, V. Tulbure⁵³ sau E. Frunză⁵⁴. La ei însă, invectiva este goală, redusă la îngrămădirea cît mai multor depreciative, în speranța convingerii cititorului de justetea lor.

Rememorarea tablourilor din ultimul război a oferit posibilitatea unor prezentări satirice, mai ales cînd în centrul lor se găsesc personaje care se pretează la o asemenea interpretare. Maiorul cartofoi, dintr-un poem al lui M. Dragomir, pleacă, împotriva obiceiului, primul la atac, pentru a scoate din picioarele camaradului ucis, cizmele ciștigate la cărți⁵⁵.

Deosebit se înfățișează satira antirăzboinică la Tudor Arghezi, care urmărește impresionarea puternică a cititorului, zguduirea conștiinței lui prin tablouri brutale, provocatoare. Războiul este un coșmar în care singura realitate e moartea. Sub spectrul ei ironia devine sarcasm, iar ridicolul — grotesc. Împrospătînd „clipa blestemată” a măcelului, printre ale cărui orori îl plimbă pe cititor, Arghezi urmărește să-i facă sufletul „ursuz și gol”, pentru ca răspunsul la întrebarea: „ce vrei, război sau pace?”⁵⁶ să fie cel rivnit. Astfel concepută, satira antirăzboinică a lui Arghezi ia o înfățișare didactică prin ostentația demonstrației, răscolind omenia cititorului pentru a-i da un sens activ.

Concentrată asupra unor asemenea obiective, satira romînească din ultimii douăzeci de ani are în centrul preocupărilor fapte ce contravin eticii socialiste, normelor ei de conduită. Ridicilizarea lor de pe pozițiile ideologiei marxiste asigură obținerea rezultatelor pozitive scontate: fie îndreptarea erorilor, fie compromiterea lor în societate. Este locul să a-

⁴⁹ P. Cîmpeanu, *Penitențiarul special Caransebeș*, ESPLA, 1959, p. 25.

⁵⁰ C. Baltag, *Vis planetar*, EPL, 1963, p. 9.

⁵¹ Geo Dumitrescu, *Aventuri lirice*, EPL, 1963, p. 114.

⁵² T. Arghezi, *op. cit.*, p. 604.

⁵³ Cf. ciclul „*Fintina*”, din vol. *Aur*, EPL, 1963.

⁵⁴ E. Frunză, *Fintina scarelui*, EPL, 1963, p. 36.

⁵⁵ M. Dragomir, *Războiul*, Editura tineretului, 1954, p. 60.

⁵⁶ T. Arghezi, *op. cit.*, p. 446.

mintim că, pentru răspîndirea satirei poetice sînt utilizate mijloace puțin sau de loc cunoscute pînă în prezent, de pildă, mișcarea artistică de amatori. Este adevărat că nu totdeauna versurile puse în circulație sînt și artistice dar ele au meritul compromiterii unui fapt real în chiar mediul în care s-a produs, de exemplu, a unui anumit superstițios într-un anumit sat⁵⁷; astfel discreditat, individul ori se corijează, ori, continuînd, nu mai este urmat și de alții.

Privită în contextul satirei noastre din proză sau din teatru, satira poetică nu face corp aparte: aceeași tematică, aceleași realizări, aceleași procedee, chiar și aceleași defecte, le unesc pe toate într-un front satiric unitar. Privită însă în contextul poeziei, satira ocupă un loc foarte modest, cu tot prestigiul numelor amintite mai sus. În 1956, M. Beniuc constata aceasta, cam evaziv și imprecis, amintind însă și succesele obținute, mai ales în fabulă, de M. Breslașu, Șt. Iureș, Nina Cassian, Cicerone Theodorescu⁵⁸. De atunci situația nu s-a schimbat mult. Atașat constant de satiră s-a vădit doar primul; ceilalți au abandonat-o. În schimb întîlnim la alți numeroși poeți fie satira, fie, cu deosebire, elemente satirice. Căci dacă satiră nu mai există decît într-un număr restrîns de cazuri, elemente satirice aflăm în mai fiecărele volum de versuri apărut în ultimii douăzeci de ani. Explicația trebuie căutată în faptul că elementele satirice sporesc combativitatea poeziei.

În enumerarea sa, Beniuc omisese numele lui Arghezi. Este drept că Arghezi nu este un poet satiric; asemenea etichetare ar reduce aria creației sale atît de vaste; dar nu poate fi trecut cu vederea că o latură importantă a creației sale o constituie satira. Cum lesne s-a putut constata, versurile lui Arghezi oferă surse inepuizabile de apreciere satirică a realității. Poziția lui e adesea apropiată de a folclorului. Calificativele atribuite inconvenientelor, fiind de obicei sarcastice și lipsite de cruțare, limbajul satiric arghezian este și el violent.

Un artist despre care se poate spune că s-a dedicat cu adevărat satirei este Marcel Breslașu, a cărui satiră comparată cu cea argheziană, pare doar un umor blind, lipsit de ostentație, aluziv și subînțeles, apelînd mai des la fabulă.

Captivat de aspectul moral al unui caracter, Nicolae Țătomir realizează portrete a căror caricatură nu este nici înversunată, nici insinuantă, ci, simplu, ridiculizantă.

Generația tînă este și ea atrasă, inconsecvent însă, către satiră, acceptată mai ales ca procedeu artistic decît ca specie literară, excepție făcînd doar Marin Sorescu.

Răspîndită prin personalitățile artistice amintite mai sus, poezia satirică are și alți slujitori, ciștigați în ultimii douăzeci de ani. În primul rînd, mulți alți poeți, pentru care satira, fără a fi mijlocul indispensabil

⁵⁷ *Satiră și umor pentru formațiile artistice de amatori*, Ed. de stat pt. imprimate și publicații, 1959, p. 37.

⁵⁸ M. Beniuc, *Poezia noastră*, ESPLA, 1956, p. 126.

de manifestare a talentului, constituie totuși un mod de apreciere a unor realități negative. Ar putea fi amintiți aici : Maria Banuș, Cicerone Theodorescu, Al. Andrițoiu, Dan Deșliu ș.a.

Difuzată pe asemenea întinderi, satira poetică nu are totdeauna profunzime, de multe ori fiind ocazională, produsă doar de incitații de circumstanță. Nu ar fi drept să se vadă aici, insidios, consecința legăturii dintre satiră și actualitate. Este vorba de lipsa foarte resimțită a generalizării, a utilizării elementului filozofic. În această privință, creația lui Arghezi oferă un bun exemplu de satiră solid fundamentată, fără caracter accidental. Pe această cale s-ar câștiga mult, și ca valoare artistică și ca valoare socială.

Ar fi absurdă pretenția ca întreaga noastră poezie să devină satirică ; așa cum este, satira are o pondere judicioasă în ansamblul literar. E nevoie doar de perseverență în promovarea numai a versurilor cu adevărat artistice și de consecvență în înlăturarea mistificărilor, pentru ca poezia satirică românească să corespundă deplin numeroaselor ei îndatoriri.

QUELQUES ASPECTS DE LA POESIE SATIRIQUE ROUMAINE CONTEMPORAINE

RÉSUMÉ

L'auteur fait un panorama de la poésie satirique roumaine d'après la deuxième guerre, dont le principal trait caractéristique est marqué par l'orientation vers les aspects sociaux des objectifs visés. Appuyée sur des traditions progressistes, la satire roumaine contemporaine tourne en ridicule tout ce qui contrevient à l'éthique socialiste, ayant donc un grand rôle civique. Diffusée, soit par l'intermédiaire de la fable, de la parodie ou de l'épigramme classiques, soit par celui du sonnet ou du rondeau, auxquels on a inoculé un contenu adéquat, la nouvelle satire connaît une grande liberté en ce qui concerne ses formes. Les procédés en sont eux aussi divers ; le plus fréquent c'est le portrait. Parmi les moyens qui produisent la satire, on distingue l'honnie, le sarcasme, et le fantastique.

Les personnalités poétiques attachées à la satire ne sont pas si nombreuses. On y peut compter : Tudor Arghezi, Marcel Breslașu, Nicolae Țatomir, et, aussi, le jeune débutant Marin Sorescu. A cause de son puissant rôle éducatif, la satire en vers est largement diffusée par des artistes amateurs.

DENUMIRI PENTRU SOIURI DE STRUGURI ÎN MOLDOVA ÎMPRUMUTURILE

DE

ION NUȚĂ

Lucrarea de față este un capitol dintr-un studiu consacrat terminologiei viticole în graiurile populare din Moldova, din care am publicat un articol¹, unde ne-am ocupat de unele cuvinte moștenite (foarte puține la număr), de creații pe terenul limbii române din cuvinte de diferite origini (prin compunere, derivare cu sufixe) și de creații semantice de la neologisme, creații care au apărut în vorbire, o parte impunându-se și în limba literară. Aici ne vom ocupa de problema împrumuturilor, a acelor cuvinte care au apărut în limba română odată cu varietățile de viță importate, au suferit o serie de transformări fonetice, morfologice și semantice, dar și-au păstrat în mare măsură forma lor din limba de origine.

Termenii străini din terminologia viticolă au pătruns în limba română în două perioade. În prima perioadă, aproximativ pînă în jurul anului 1880, apar, în special, denumiri împrumutate din limba turcă (*ceaiş, mischét, razachie*). Sînt termeni vechi aduși odată cu soiurile de viță, fie direct, mai ales de către turci, fie datorită negustorilor români sau străini care făceau comerț continuu peste Dunăre. În a doua perioadă, de după 1880, apar în limba română termeni francezi, maghiari, germani etc., cuvinte care denumesc varietăți introduse în țară după apariția filoxerei. Acestea li se adaugă cîteva cuvinte împrumutate din limbile slave moderne și unii termeni de origine turcă, apăruiți în ultimul timp.

¹ Ion Nuță, *Denumiri pentru soiuri de struguri în Moldova*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXII, 1971, p. 49—91.

Etimologiile au fost stabilite pe baza dicționarelor citate (în cazul cuvintelor atestate de către acestea: *ceaș*, *razachie*, *mischet*, *slăviță*, *gămză*, *muscat*) sau a lucrărilor de viticultură și ampelografie, cînd termenii nu figurează în lucrări de lexicografie (*chișmiș*, *afuzali* și toți termenii de origine franceză). Pentru alte cuvinte (de origine ucraineană, germană sau maghiară) au fost consultate dicționare explicative ale limbilor respective.

Materialul care stă la baza lucrării este cules din 818 localități din toate județele Moldovei. S-au făcut anchete directe cu un chestionar special pentru viticultură² în 506 localități, 312 însumînd răspunsuri la o anchetă indirectă. O listă de 531 de localități (371 anchete directe + 160 anchete indirecte) a fost publicată³, restul localităților, 287 (135 anchete directe⁴ + 152 anchete indirecte), apărînd în *Lista localităților anchetate* de la sfîrșitul acestui articol. Tot aici vom da și un supliment de *Sigle și abrevieri*, restul putînd fi consultate tot în articolul anterior (p. 83—84).

I. CUVINTE DE PROVENIENȚĂ TURCĂ

Cuvintele turcești care denumesc soiuri de struguri sînt puține și au apărut în limba română în două perioade: în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*ceaș*, *mischet* sau *mişchét*, *razachie*) și după anul 1900 (*chișmiș*, *afuzali*). Cele mai răspîndite sînt *ceaș* și *razachie*, celelalte apărînd cu totul izolat.

Cuvîntul *ceaș*⁵ (cf. tc. *čauš* *üzümü* „varietate de struguri”), care denumește o varietate de struguri proprie Dobrogei și Transilvaniei, e înțilnit în Moldova, mai ales în zona Bucium—Uricani—Cotnari.

Ceaș (scris uneori în lucrările de specialitate *ciaș*⁶), introdus inițial în limba română ca substantiv masculin, prin derivare moțională devine substantiv feminin (*ceașă*; Mov., Os), iar prin acordul de gen cu substantivul generic *poamă* capătă funcție de adjectiv: *poamă ceașă*⁷ (A, Or, C). Într-o singură localitate (Ho) este atestată forma *struguri ceași*⁸, în care acordul se face cu substantivul generic *strugure*. În cîteva cazuri, datorită monoftongării, apar formele *ceüş* (Bi, F), *ceüşă* (Coz, Gn), *poamă ceüş* (Uc)

² S-a publicat în *Chestionar dialectal (nume de locuri și de persoane, terminologia meseriilor, a viticulturii și pomiculturii etc.)*, Academia R. S. România, Filiala Iași, Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, Iași, 1969.

³ Vezi Ion Nuță, *art. cit.*, p. 86—90.

⁴ Aici intră și localitățile anchetate pentru Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. *Moldova și Bucovina*.

⁵ BL, 94; DDRF; DAME; NI, 63; SI, II, 126; BT, 400; DA; DU; RVV, 126; TS, 16; BBH, 126; FME, II, 61; SCRIBAN, D; AFP; CA, 208—211; Amp. II, 291; DSM, 10—11; GO, 100; CVS, 215.

⁶ SI, I, CCXXXV; SI, II, 126; B, 547; BBH, 216; FME, II, 56.

⁷ H, III, 95,208; DA; SCRIBAN, D.

⁸ SCRIBAN, D.

și *poamă ceușă* (G, SN). Mult mai des se întâlnesc însă unele derivate independente⁹ sau precedate de determinantul *poamă*.

Uneori, varietatea *ceauș* este numită printr-o serie de sinonime: *turcească*¹⁰ (Iași, Tecuci, Vaslui), *poamă turcească*¹¹ (Iași, Tecuci, Vaslui), *struguri turcești*¹² (ZI), *poama lûrcului și poamă tûrcă* (Odobești, Panciu și, rar, spre Bacău). De asemenea, s-au răspândit denumiri în care un adjectiv urmează numele de bază: *ceaușă mare* (Măd, TF), *ceauș mare*¹³ (Ct), *ceaușă ovală* (R, Td), *ceauș negru*¹⁴ (Cj, Zb), *ceauș alb*¹⁵ (ZI), *ceauș roz*¹⁶ (Ct, Tom.), *turcească mare* (Bd, Cut.), *turcească albă* (Cm, IN). Într-un singur caz adjectivul precedă substantivul (*albă ceaușă*, Mg.), iar la Cotnari e răspândită forma *ceauș turcesc*.

Cuvîntul *razachie*¹⁷ (< tc. *razakij*) denumește o varietate de struguri cu ciorchinii cilindrici, încărcati cu boabe lunguiețe, albe sau roșii, mari și foarte cărnoase. Termenul este răspândit și cunoscut în toată Moldova. În câteva localități apar denumirile *razăchie* (Dc), *razalie* (MnS), *răzăchie*¹⁸ (Cj), *razuchie* (IIt, Mih), *razăchie* (Mg, Pe). Rar, termenul este urmat de un adjectiv, pentru a se stabili exact varietatea: *razachie albă*¹⁹ (Ct, Mj, Ph) *razachie roșie*²⁰ (Ba, Mil), *razachie neagră*²¹ (Mg, Sh), *razachie roză*²² (IIs, Lg).

Tot din limba turcă s-a răspândit în Moldova cuvîntul *mişchêl*²³ sau *mişchêl*²⁴ (< tc. *misket*), care denumește o varietate de struguri de masă cu boabele de mărime mijlocie, miezul zemos și miros de busuioc. În regiunea viticolă Cotnari se întâlnesc formele *mişchêl* și *poamă mișchêlă* (Ct, Cj, Ha), *mişchêl* și *poamă mișchêlă* (Ct), *mişel* și *poamă mișetă* (Ct, Lz, Zb), iar în jurul

⁹ Cf. *ceaușluc* (Amp. II, 291.)

¹⁰ JO, 53; H, VIII, 89v, 137, 152, 250, IX, 230; XI, 311, XIII, 324, 387v, 468v, 508, XVI, 271, 395, DV, 10; DS, 38; NI, 63; PI, 218; DU; BBH, 216; FME, II, 61; Amp. II, 291; BD 182.

¹¹ H, VI 112, 133; XIII, 216, 324; BD, 182.

¹² H, XIII, 216.

¹³ BL, 94; SI, II, 126; DA.

¹⁴ BL, 94; SI, II, 126; DA; DU; Cj, 48.

¹⁵ FME, II, 56; CA, 208; Amp. II, 291; DSM, 10; MCS, 50; Cj, 47; DGS, 22.

¹⁶ FME, II, 61; CA, 211; Amp. II, 307; DSM, 18; Cj, 47.

¹⁷ IP, 264; BLB, 94; GA, 119; HEM; CN; LE; DV, 10; DDRF; DS, 44; NI; SI, II, 300; VIN, 170; PS; TDRG; ALEXI, W; BT, 413; B, 600; GLB; DU; RVV, 222; PP, 339; TS, 13; CADE; SCRIBAN, D; BBH, 222; FME, V; ER, III, 407; DL; DM; CA, 237—238; GO, 95; CVS, 224. vezi H, I—XVI.

¹⁸ BD, 182.

¹⁹ B, 565; CA, 237; Amp. III, 379; DSM, 18; MCS, 56; DER, IV, 44; Cj, 49; CLAx, 197, II, IV 83, X IV 395, 21

²⁰ B, 565; CNS, 581; CA, 238; Amp. III, 391; DSM, 18; DER, IV, 44; Cj, 49; CLAx, 202; DGS, 44.

²¹ Amp. IV, 290; CSN, 290.

²² MCS, 56.

²³ MM; LE; NI, 78; VIN, 157; TDRG; BT, 411; B, 564; GLB; LU; RVV, 122; TS, 14—15; TA, 156; CADE; SCRIBAN, D; DL; DM; TeS, 1050; DLR; H, XIV, 21, 358

²⁴ AT, 132; JO, 54; BLB, 94; NI; VIN, 130; SI, I, CGXXV; TDRG; DA; TS, 16; CADE; SCRIBAN, D; DLR.

Mai răspândite sînt însă sinonimele provenite de la fr. *bordeaux*¹⁰⁹ : *bordó* (Biz, Bm, Ct, St, Vi), *bórdó* (Bî, Ci, Str), *bordóu* (Bc), *poamă bórdă* (Mg), *bordeáncă*¹¹⁰ (Ci).

Izolată, *cabernéta francă* (Bun), *caberfranca* (Eu), *franca* (St) și *poama frâncă* (Eu) numesc soiul francez *cabernet franc*¹¹¹, o varietate asemănătoare cu *cabernet sauvignon*, dar cu ciorchinele mai mici și boabele mai dese.

*Chardonnay*¹¹² — *pinot Chardonnay* este răspîndit mai ales în regiunile viticole ale Moldovei, fiind cunoscut sub numele de *șardonél* (Fs), *șardoné*¹¹³ (Ct), *șardoneáncă* (Ct, Lv, Pp), *șardónă* (H, Ha), *cardonái* (Cl), *poamă de Șardónia* (Ct, Md), *pinoșárdă* (Le, St), *poamă șardónă* (Ip, Mx, SN).

*Muscadélul*¹¹⁴ (cf. fr. *muscadelle*) apare mai ales în zonele viticole sub forma *muscádă* (Bl, Hv), *muscadél* (Birn), *muscadělă* (Tru), *poamă muscadělă* (Hs, Tr), *muscadělă* (Na), *muscadé*¹¹⁵ (PM).

Dintre soiurile de masă franceze foarte răspîndit este în Moldova *muscatul*¹¹⁶ (cf. fr. *muscat* ; Bsa, Cos, Ctr, Er, II, Ic, Lt, Os, Td, To, V), numit și *mușcát*¹¹⁷ (J, Ln, Ru), *mușcát* (Ht, Si), *mușcátă* (Ht) (Mov), *mustcát* (Ct).

De cele mai multe ori cuvîntul este precedat de determinantul *strugure* sau *poamă* și își păstrează astfel rolul de adjectiv variabil¹¹⁸ : *strugure muscát* (Ds, Cn, Ct, Mt, Ru, Sn), *struguri muscăfi* (Ml, TF), *poamă muscátă* (Ep, Ll, Mn, Of, Per). Alteori, însă, își pierde această funcție și se substantivează :

a) cînd este urmat de un adjectiv calificativ : *muscát alb* (Ct, Fs, SP), *muscátă albă* (Cg, G, Mov, NB), *muscát negru* (Ct, Cuț, Fi, Gr), *muscátă neagră* (Cj, Fl), *muscát bun* (Cp), *muscátă bună* (Db, Dd).

b) cînd este urmat de determinări care arată varietatea: *muscát hambúrg*¹¹⁹ (Ap, Ben, Căl, Cl, Cș, Fa, Gîl, Hi, Hs, Izv, Md, NB, Pun, Run, Tța, Șl, Șș, Ue), *muscát de Hámburg* (Ax, Biz, Fs, Ge, Lt, Sil, Vc, Voi, Vș), *muscát de Hambúrg* (Czg, TF), *muscát hambúrg negru* (Sch), *muscát hambúrc* (Bc, Hs), *muscátă hambúrg* (MD), *muscát otónél* (Ax, Ben, Boh, Căl, Cl, Cmă, Ctr, Cuc, Ds, Mic, Mz, O, Oc, On, Ru, SP, Sch, Ue), *muscát de otónél* (Ce).

¹⁰⁹ DV, 11 ; DS, 49 ; VIN, 158 ; NI ; RVV, 122 ; BIV, 307 ; CNS, 134 ; CA, 359 ; Amp. II, 245 ; GO, 97 ; CVS, 273.

¹¹⁰ GO, 99.

¹¹¹ B, 580 ; BT, 422 ; AP, 23 ; TV, 37 ; RVV, 123 ; CNS, 130 ; Amp. IV, 107.

¹¹² VVA, IV, 6 ; TV, 37 ; BV, 58 ; BBH, 188 ; FME, II, 41 ; ER, III, 407 ; CNS, 149 ; CA, 337 ; Amp. II, 321 ; CJ, 51 ; CVS, 265.

¹¹³ Amp. II, 321.

¹¹⁴ BT, 427 ; GV, 46 ; B, 586 ; RVV, 125 ; TS, 14 ; TV, 37 ; BV, 67 ; BBH, 196 ; FME, IV ; ER, III, 407 ; CNS, 455 ; CA, 345 ; Amp. V, 191 ; CVS, 270. LM, 93 înregistrează și forma *muscatél*.

¹¹⁵ CA, 345 ; Amp. V, 191.

¹¹⁶ COSTINESCU : AFP ; DL ; DM. Cuvîntul, cu funcție adjectivală (= cu miros de tămîios), pare a fi cea mai veche denumire franceză apărută în limba română pentru a denumi o varietate de struguri.

¹¹⁷ Cf. DLR.

¹¹⁸ DLR îl atestă ca invariabil (!).

¹¹⁹ HUȘI, 79 înregistrează cuvîntul fără accent.

u varietatea *muscat de Hamburg*¹²⁰ au mai fost înregistrate și le: *hambürg* (Bgi, Cer, Cti, Cuc, Czi, Ic, J, I.D), *hâmburg* (Ml),¹²¹ (Hl, Mih, Pl., St), *ambürg* (Ln) și *hambûrb* (Boc), iar pentru *Ollonel*¹²¹: *otonél*¹²³ (în toate zonele viticole ale Moldovei), *otonél* (Cu), *otonélă albă* (TD), *otonél tămîios* (To), *motonél* (< fr. *motte* -ime dat pentru *muscat Ollonel*“; Ct). Izolat a fost întâlnit cuvîntul (de la *muscănă* „nueșoară, fructul aromat al nueșorului“; Mg), care te în general varietatea *muscat*.

cori se fac confuzii între denumirea de *muscăt*, -ă („tămîios“) și („plantă decorativă“) și apar denumiri ca: *mușcătă* (Ct, Mt), *muș-Hs*), *mușcătă de Hambürg* (Bu, Sm), *mușcăt hambürg* (Fa), *mușcăt* (Ti, Vi), *mușcăt otonél* (Cn, Lt), *mușcătă lui Otonél* (Mt, Sm)¹²⁵.

*Pinot*¹²⁶ (cf. fr. *pinot*) este un termen general care numește cele trei ale soiului francez. Mai frecvent apar forme de tipul: *pinót* (Cozia, , *pinó* (Fs), *penóu* (O, Ve), *pinóu* (Ct), *pinótă* (Ci, Hu), *pinlótă* (H). multe localități însă există denumiri speciale pentru fiecare soi de *not noire*¹²⁷ > *pinóu negru* (B, Cz), *pinót negru*¹²⁸ (Cozia, Vl), *pinó u*), *pinóu nuár* (Ct), *pinó noár* (Cmă), *pinót nuár* (Ue), *pinó roș* (Pun) l, Hu), *pinót gri*¹²⁹ > *pinó gri*¹³⁰ (Birn, Biz, Boh, Cer, Cl, Cmă, řu), *pinót cenușiu*¹³¹ (Cma), *pinót gri*¹³² (Boc, Cîg, Lt, Vl), *pinó griu* it *vinăt*¹³³ (Cl), *pinó gri* (Str), *pinóu alb* (M, VG), *frâncă pinó* (Eu), *nă frâncă* (Ce, Ct), *poamă gri* (Boc, Fo); *pinot blanc*¹³⁴ > *pinó blarc* *nót blanc* (Ct), *pinó alb* (Su) și *pinót alb*¹³⁵ (Fo).

VVA, III, 105; RVV, 126; TS, 14; TV, 37; NV, 304; FME, IV, 102; ER, LTR, XI; CA, 217; Amp. III, 95; OV, 233; DSM, 13; DPA, 76; MC, 51; , 454; DLR; CJ, 48; DGS, 24; HUȘI, 39; GO, 97; CVS, 216.

BD, 182 înregistrează cuvîntul fără accent.

BT, 432; GV, 40; B, 594; AP, 22; TS, 14; TV, 37; NV, 302; FME, IV, , ER, III, 407; AFP; CD, 49; CS, 104; BDV, 94; MV, 122; BIV, 311; , CA, 369; Amp. III, 145; OV, 242; DPA, 126; DSM, 14; DER, III, 454; , 33; HUȘI, 83; CVS, 279.

FME, IV, 337; CD, 49; CS, 104; CNS, 472; CA, 369; DPA, 126; BD, 182. CN, 472; CA, 369; Amp. III, 145; CVS, 279.

S-ar putea presupune, cel puțin pentru *mușcat*, -ă, că sînt și formele învechite *iscat* (vezi DLR).

NI; PV, 10; FME, IV; LTR, XII.

BT, 423; B, 582; AP, 23; TS, 12; TV, 37; BV, 50; BBH, 182; FME, IV, 52; MV, 126; BDV, 101; BIV, 309; CNS, 554; CA, 364; Amp. III, 329; , OV, 240; DER, IV, 754; CJ, 52; HUȘI, 98; CVS, 276.

RVV, 123; CD, 52; BIV, 309; CNS, 554; Amp. III, 329; GO, 79; LTR, , 182.

AP, 21; RVV, 124; TS, 12; TV, 37; BV, 53; BBH, 184; FME, IV, 623; 107; CD, 50; CS, 100; MV, 118; BDV, 96; BIV, 298; CA, 339; Amp. III, 238; DPA, 118; DER, III, 754; CJ, 51; HUȘI, 96; GO, 97; CVS, 267.

Amp. III, 297.

LTR, XII.

AFP.

RVV, 124.

AP, 21; RVV, 124; TS, 13; TV, 37; BV, 56; BBH, 187; FME, IV; BIV, 119.

RVV, 124; LTR, XII.

*Selection carrière*¹³⁶ e numit : *selecțiön*¹³⁷ (Boh), *selecłön* (Bg, Sf), *selec-siön* (Birn, Cc, Cm, H), *silicsiön* (Mg, Vu), *selecsiön cariér* (H), *selecsiön* (Mg, Mx), *sillicsiön* (My), *selecsiön* (Run, Td), *selecsiön cariére* (Ge, Oc), *celecsiön* (Gj), *selecsiön* (Cl).

Acești termeni au apărut în limba română după anul 1930, dată la care soiul de struguri *selection carrière* a început să se impună în cultură în Moldova și Muntenia¹³⁸.

Mai rar se întâlnesc în Moldova unele cuvinte care numesc varietățile *cinsaut*, *oporto* și *castel* : *cinsaut*¹³⁹ > *poamă cinsălă* (Cj), *cinsanêt*¹⁴⁰ (Bm, Dl), *poamă cinsanătă* (Bn), *samsiön*¹⁴¹ (Cs, Gn, IN, Sn), *samsuó* (Bu), *sansiön* (Cl), *sensiön*¹⁴² (Bol), *sensió*¹⁴³ (Cozia), *şensió* (Su); *oporto*¹⁴⁴ > *opórto* (Ber, D), *apórto* (LC, Tr); *castel* > *castél*¹⁴⁵ (Cs, Td), *castétă* (Bm, Uc).

B. DENUMIRI PENRRU SOIURI HIBRIDE AMERICANE ȘI FRANCO-AMERICANE

Tot la sfîrșitul secolului al XIX-lea și tot prin intermediu francez pătrund în limba română denumiri pentru hibrizii producători direcți americani și franco-americani¹⁴⁶. În general cuvintele și-au păstrat forma de bază din limba de origine, adaptîndu-se numai sistemului fonetic al limbii române, și doar în cîteva cazuri, pentru cuvîntul străin au fost create sinonime.

a. DENUMIRI PENTRU HIBRIZI AMERICANI

*Delaware*¹⁴⁷ a fost introdus în România după 1880. Strugurii sînt albi, uneori rozii, cu boabele foarte mărunte. Datorită faptului că se coace de-

¹³⁶ B, 588; RVV, 125; TS, 14; CSN, 621; CA, 286; Amp. III, 535; DPA, 102; GO, 97; CVS, 250.

¹³⁷ Amp. III, 535; BD, 182.

¹³⁸ Cf. CVS, 250.

¹³⁹ BT, 425; B, 581; GV, 40; PV, 10; RVV, 124; TS, 12; BBH, 216; FME, II, 71; PSS, 123; BI, 149; CA, 221; Amp. II, 403; DSM, 14; MC, 52; CJ, 48; DGS, 26; HUȘI, 65; GO, 97.

¹⁴⁰ Amp. II, 403.

¹⁴¹ CV, I, 7 octombrie 1949, p. 32; Amp. II, 403; BD, 182.

¹⁴² BD, 182.

¹⁴³ Amp. II, 403.

¹⁴⁴ PS; B, 590; GV, 45; AP, 23; RVV, 124; TS, 12; BBH, 172; BIV, 311; GNS, 517; CA, 319; Amp. III, 277; DPA, 110; CJ, 51; HUȘI, 39, 65, 83; CVS, 259. Este un soi de origine portugheză venit la noi prin intermediu francez.

¹⁴⁵ BT, 425.

¹⁴⁶ Hibrizii producători direcți „au luat naștere după apariția filoxerei în Europa ca o încercare de a reface viile distruse; au fost aduși din America (hibrizi producători direcți vechi sau americani) sau au fost creați în Franța, prin altoirea speciei europene, nerezistentă la filoxeră, pe viță de origine americană” (TS, 3), căpătînd numele de hibrizi producători direcți noi sau franco-americani.

¹⁴⁷ VVA, VI, 186—189; LC; TS, 12; CH, 20; FME, III; GH, 8.

vreme, în Moldova e răspîndită cu numele de : *poamă de vară* (Gîg, Red), *poama din vară* (Ar), *poama de la vară* (Ct, L), etimologii populare pornind de la numele străin *Delaware*, apreciat ca motivat, prin coacerea, vara, a strugurilor, deși inițial el s-a răspîndit în toată Europa cu numele localității americane *Delaware*, unde a fost creat¹⁴⁸.

I se mai spune : *delvăr* (Nz), *delavăr* (Be, But, Cer, Cv, Cbi, Gc, Frm, Mic, Rch, SN, Su), *delevăr* (Boh, Cti, Ht, ȘM), *delivăr* (Bru, Gj, Pun, Su, Td, Ză), *dilavăr* (O), *delvără* (Ar, Eu, Mg), *delavără* (Boh, Bg, Ghi), *delevără* (Șt), *delevăre*¹⁴⁹ (Pa), *delivără* (Bez, Bgd, CV, Ld, Ll, M, Pa, Ra, Ve), *dilavără* (Stu), *delivárd* (Ar), *delivărecă*¹⁵⁰ (Mg), *delivárdă* (Ep), *delivárt* (Eu), *delivór* (Cp), *delvăr roz* (Fa), *delavăr roz* (Ghe), *delavăr albă* (Co), *delivăr alb* (Mg), *delivăr negru* (Mj), *delivăr roz* (H), *delivór alb* (Bîrz). Într-o singură localitate este numit *tămîios di la vară* (Li).

*Noah*¹⁵¹ este un producător direct american cu strugurii albi-verzui, introdus la noi în 1889¹⁵². Formele *noáh*¹⁵³ (Căz, M) sau *nóah* (Cmă, RV) sînt puțin răspîndite în Moldova. În schimb, apar cuvintele *noh* (Ig, Zr), *nóha* (DM, In, J, Mu, Răz) și *nohá* (GV, Șt, Tt), ca urmare a unei contra-geri, iar de la acestea, prin epiteză, s-a ajuns la formele *nohán* (Bsa, Căz, Cer, Co, Corn, M, Pț, Rch, Rz, Sto, Tl, Tz, Vu și în toate localitățile din județele Bacău și Neamț), *nóhan* (AV, Buș, Lip), *nohánă* (Ceș, Cie, Gj, Har, Pal, Șt), *nohám* (Coș, Gg, Hir, Izv, Me, Ppo, Sch, SP, Ue), *nuhámă* (Sch), *nóhac* (Căt, Dța, Lea, Pj).

Uneori, circulă cuvintele *novác*¹⁵⁴ (jud. Botoșani), *novácă* și *poamă novácă* (Li), prin schimbarea fricativei laringale surde în fricativă labiodentală sonoră.

Izolată la Iași (Bta) și mult mai frecvent în județele Botoșani (Cz, Dța, Hș, In Lm, Of, Pă, Sah, Sza) și Neamț (Bah, Bat, De, Ir, Ll, Poi, ȚD), este răspîndit termenul *nóva*¹⁵⁵. Deși DLR propune o etimologie maghiară, credem că *nóva*, cel puțin în nordul și nord-estul Moldovei, provine, prin apocopa lui *c*, din *novác*.

Alteori termenului de bază îi urmează un adjectiv calificativ : *nohán alb* (Fa, Gl, M, Md), *nohán negru* (MC, Sch), *nohán galben* (M), *nohánă neagră*, (B), *noh negru* (Ig), *nóhá albă* (Ii, Vțc), *nóhá neagră* (Vțc), *núhá albă* (Ct,

¹⁴⁸ *The Encyclopaedia Britannica*, Fourteenth edition, volume 7, London—New York, 1929, p. 151.

¹⁴⁹ BD, 182.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Numele vine de la *Noah*, un personaj al *Vechiului Testament*, căruia îi sînt atribuite „descoperirea culturii viței de vie“ (*The Encyclopaedia Britannica*, volume 16, p. 476) și „invenția vinului“ (*Grolier Encyclopedia*, New York—Toronto, volume 15, p. 69).

¹⁵² CH, 19.

¹⁵³ NV, 23; BVV, 48; VVA, V, 171—179; LC; DPD, 68; TS, 12—14; CH, 19; FME, III; LTR, IX; GH, 8.

¹⁵⁴ Forma apare și în R.S.S. Moldovenească.

¹⁵⁵ TS, 12; GH, 8 (trecută în paranteze pe lângă *noah*); atestat la Caracal (LR IX, 2, p. 19) și în general în Oltenia (GLOSAR, OL, 73); BD, 182.

Mă), *núhă neagră* (Pă), *nóvă albă*¹⁵⁶ (Fr, TF), *nóvă neagră*¹⁵⁷ (Bo), *nóvă italiană*¹⁵⁸ (Of), *novăc alb* (Lm).

Mai puțin răspândite sînt însă denumirile altor specii de hibrizi :

*Clintón*¹⁵⁹ (Ct, MgS, SH), *lintón* (Bce), *lintónă* (Bce, Ip), *glintón* (Pg), *poamă clintón* și *poamă clintonă* (în jud. Botoșani) < fr. *Clinton*); *otélo*¹⁶⁰ (Pă), *otél*¹⁶¹ (Lam), *otělă* și *poamă otělă* (Buș), *hotělă* (Băh), *otělă albă*¹⁶³ (Dă) și *otělă neagră*¹⁶⁴ (H), pentru varietatea *Othello*¹⁶⁵; *jachét*¹⁶⁶ (Do), *jaghét*¹⁶⁷ (Fs), *jichét*¹⁶⁸ (Bț), *jachétă* și *poamă jachétă* (Ct, Fl), pentru hibridul *Jacquez*¹⁶⁹; *blânc*¹⁷⁰ (In, J), *blăncă* (In), *blanb* (Bo), *bland negru* (Hă) pentru *Blanc*. În județul Botoșani e întilnită destul de des varietatea *isabelle*¹⁷¹ sub numele de *izabélă* (Cș, Gri, Mh, Mnd, Suh), *poamă izabélă* (Ag, Ib, MR) și *zabélă* (Cș, MR, Sor).

B. DENUMIRI PENTRU HIBRIZI FRANCO-AMERICANI

În jurul anului 1900, odată cu introducerea producătorilor direcți americani *isabelle*, *taylor*, *noah*, *clinton*, *blanc-définance*, *delaware* etc.¹⁷² au apărut în podgoriile românești „forme noi ale acestor specii obținute în Franța; hibrizi denumiți franco-americani”¹⁷³. Dintr-un număr destul de mare¹⁷⁴, mai răspândiți în Moldova sînt: *terras*, *seibel*, *coudere*, *gaillard*, *castel* și *Ferdinand de Lesseps* (*fraga*). În limba română cuvintele respective reproduc denumirea franceză a soiului de struguri. În Franța, acești termeni provin de la numele hibridatorilor care le-au creat¹⁷⁵.

¹⁵⁶ BD, 182.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ NV, 21; VVA, VII, 91; DPD, 68; TS, 16; GH, 19; LTR, IX.

¹⁶⁰ BD, 182.

¹⁶¹ GLOSAR, OL, 76.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ BD, 182.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ BVV, 26; VIN, 129; VVA, V, 160—170; DPD, 68; BH, 80; TS, 12—14; CH, 20; FME, III; GH, 9.

¹⁶⁶ GLOSAR, OL, 56.

¹⁶⁷ BD, 182.

¹⁶⁸ GLOSAR, OL, 57.

¹⁶⁹ NV, 18; BVV, 48; NP, 6; BT, 428; VIN, 128; TS, 14; CH, 21; FME, III, LTR, IX; BD, 182. Este un hibrid cu bobul negru-violet, introdus la noi în 1889.

¹⁷⁰ NV, 21; TS, 13; CH, 19; GLOSAR, OL, 7; BD, 182.

¹⁷¹ BVV, 48; VIN, 157; VVA, V, 203—210; TS, 16; CH, 18; FME, III; GH, 9; BD, 182.

¹⁷² CH, 18—21, dă o listă de 13 soiuri de hibrizi producători direcți vechi (americani) răspândiți în podgoriile românești.

¹⁷³ TS, 11.

¹⁷⁴ CH, 22—48 dă un număr de 13 hibrizi franco-americani, cu foarte multe varietăți.

¹⁷⁵ Cf. VVA, VII; DPD, 6—9; FME, III.

*Terásul*¹⁷⁶ sau *terázul*¹⁷⁷ (cf. fr. *Terras*) este un hibrid cu boabele mici, negre, cu miezul încolor și moale, introdus la noi „în 1895 de d-na O. Bengescu în vile sale de la Sărata—Monteoru, județul Buzău”¹⁷⁸. S-a răspândit repede în toate regiunile de la ses, și astăzi se întâlnește în toată Moldova cu numele de *terás*¹⁷⁹ (Bgd, Co, Pa, Ru, Sîr, Tn, Vu), *terásă*¹⁸⁰ (Ag, Be, Bei, Boz, Cîi, CV, De, DM, Frm, Ghi, Gș, Ir, Ll, MC, Mic, Mu, Plu, Poi, Ra, Sp, Te, Ve), *tercășă* (Cm, D, Ms, Pn, Rd, Tb), *terésă* (Bi), *teráz* (Dri, M), *Rech*, *Sbo*, *ȘM*, *Zn*), *teráză* (Er, J, Ld, Lm, Sa, Su, Tt, Urs), *tercăză* (Băd, Boh, Corn, GB, Gdi, In, Izv, MC, Pl, Sil, Uch), *terezoi* (Hș), *tirás* (Ar, Bl, Cmă), *tirásă* (D, Sp, Vi), *tiriásă* (Cie), *tiráz* (Ts), *tiráză* (Bh, Bz, Hir, Sto, T), *tiréáz* (Bgi), *tiréază*¹⁸¹ (Bda, Bul, Dra, Har, Ig, Lo, MD, O, Pă, Pir, Pni, Răz, Sh, Stu, St, VT), *tiréază*¹⁸² (De, Ra). Cîteodată, aceste forme sînt precedate de substantivul generic *poamă*.

De cele mai multe ori cuvîntului de bază i se adaugă un adjectiv calificativ pentru precizarea culorii, mărimei sau a perioadei de coacere: *terás negru* (Bah, Sîr), *terásă neagră* (Bh, TD), *terásă albă* (TD), *teráz negru* (Sch), *teráză neagră* (Fa, Ue), *tercăză neagră* (Ha, Pd, Să), *tercăză albă* (Ha), *tirás alb* (LD), *tirásă neagră* (Bh, LD), *tiráz alb* (Tș), *tiráz negru* (Tș), *tiráză albă* (Mg), *tiráză neagră* (Bud), *terás varătic* (Fr, Hu), *tirás nohân* (Li, Pu), *tirásă măruntă* (To).

*Coudércă*¹⁸³ (cf. fr. *Coudere*) este un hibrid cu boabele roșii, negre, ovale, cu pielea tare.

E. întâlnită sub numele de: *cudércă*¹⁸⁴ (jud. Iași, Ben, Ceș, Cl, Co, Coș, Gdi, Ig, Lh), *codércă* (Băd, Rech), *codircă* (J), *cudérc* (Cmă, Ru, Sch), *cudirc* (Bo), *cudir* (Bn), *cudiră* (Mg, PL), *cudric și cudrică* (Co), *gudércă* (Vj, Vțc), *gutércă* (Vș), *gudérc* (Dri), *cudércă albă* (Gș), *cudércă neagră* (Gș), *cudérc alb* (Sch), *cudérc roz* (Sch), *cudér* (Gi, Is, Su), *cudercuță* (Gn, Il, Rz), *cudérgă* (Cl, Cu, Su).

Gaiárda (cf. fr. *Gaillard*) este atestată în lucrări de specialitate numai cu numele franțuzesc¹⁸⁵. În graiurile din Moldova i se zice: *gaiárdă* sau *poamă gaiárdă* (Bs, Ceș, Fn, Frm, Fs, Izv, Pt, Rm, Su, Vu), *gaiárd* (Bv, Cmă, Coș, Cv, Gc, Md, Ppo, Vc), *gaiérdă* (CV), *gaiérd* (Ic), *gaiárdă*¹⁸⁶ sau *poamă gaiárdă* (Cie, Cu, Rd, Vi, Vo), *gaiárd* (Corn, Răz), *gaiárdă rară* (Coz), *struguri gaiárzi* (So), *gaiádră* (Bl), *gaiárduță* (Ht, Pir).

¹⁷⁶ LC; BS, 53; BIL, 73; TS, 13—16; CH, 11; FME III; GH, 10.

¹⁷⁷ DL; DM.

¹⁷⁸ CH, 11.

¹⁷⁹ BD, 182.

¹⁸⁰ DL; DM; BD, 182.

¹⁸¹ BD, 182.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ VVA, VII, 158—167; DPD, 10—26; BS, 52; BH, 9—26; TS, 13—16; CH, 42—44; FME, III; GH, 12; LTR, IX.

¹⁸⁴ BF.

¹⁸⁵ VVA, VII, 167; DPD, 10—26; BH, 74; TS, 13, 15; CH, 46; FRE, III; LTR, IX.

¹⁸⁶ GLOSAR, REG.

Pentru varietatea *Seibel*¹⁸⁷ (cf. fr. *Seibel*), în Moldova se întâlnesc următorii termeni: *sibel* (Vn), *sébel* (Vc), *síber* (In), *séber*¹⁸⁸ (Cer, Coș), *séibel* (Co, J), *séibăr* (Ră), *síberă* (Cie), *séberă* (Izv), *séveră*¹⁸⁹ (Cv), *seibereă* (Ig), *sáibăr* (VI), *séiberă neagră* (Sch) și *scíbel negru* (Ru).

Cel mai adesea se întâlnesc însă formele *záibăr*¹⁹⁰ (Cl, Cti, De, Dri, Fe, Gș, Hír, Hș, M, Rz, Su, Șș) și *záibără* (Bez, Boh, Cz, Dra, LD, MC, Ráz, Ve).

Uneori apar și variante fonetice de tipul: *záibăr* (GBi), *záibor* (Ppo), *záibur* (St), *záidor* (Vs), *záibră* (St), *záibru* (Nz), *zéiber* (Zr), *záibăl*¹⁹¹ (M) și *jaibăr*¹⁹² (Ct).

Rar apar și denumiri pentru alte varietăți hibride cum ar fi: *castél*¹⁹³ (Bah, Bda, Brt, Co, Cti, Er, Fl, J, Ll, Sil), *castělă* (Co, J), *poamă castělă* (Dă, Pc), *castelús* (Cs) și *castelăș* (MD) pentru francezul *Castel*; *gámă*¹⁹⁴ (Ct), *poamă gámă* (CJ), denumirea pentru varietatea *gamy*¹⁹⁵; *concord*¹⁹⁶ (Bec, Ha), *concordie* F(s), *concordă* (G), *concúrd* (Si), *conucórd* (SP, Tom; cf. fr. *Concord*).

Pentru varietatea *ananas*¹⁹⁷ (cf. fr. *ananas*; Ag, Bi, Bn, Cl, Cz, Di, In, MD, NZ, Pni, Plu, Suh, Tp, Vă, Vd, Ză) au fost înregistrate variante formate prin: disimilări vocalice (*anănós*, Bez; *anonás*; Bd; *anunás*, Ft, Gr), diferențieri (*arnanás*, Oț, Pop; *anlanás*, Și), afereză (*nanás* și *nanásă*, Ct, In), haplogogie (*anás* și *anáșă*, PM, SM). Rar apar formele: *anănós* (Te, Ur), *anănásă* (Ll), *ananoásă* (Ur), *anaás* (Ct). În câteva cazuri cuvântul de bază este urmat de un adjectiv: *anănós roș* (Ghe), *anănós negru* (IC), *anănásă neagră*¹⁹⁸ (Di).

Pentru *aramón*¹⁹⁹ (cf. fr. *aramon*; Ig, RN) s-au înregistrat forme datorate unor asimilări consonantice (*aramór*, In, Vd), disimilări vocalice *arāmón*²⁰⁰, Na; *arumón*; Db), propagări (*aramörn*, CM), metateze (*aranóm*; Tp) sau diferențieri (*arnamón*; Sc; *arlamón*, Oț).

Hibridul *Ferdinand de Lesseps*²⁰¹ e întâlnit cu numele de *feridinánt* (Cz, II), *ferdinándă* (Cj) și *poama lui Ferdinánd* (Mg). S-a impus însă o creație

¹⁸⁷ VVA, VII, 175—182; LC; DPD, 10—26; BS, 49; BH, 9—26; TS, 13—16; CH, 23; FME III; GH, 10; LTR, IX.

¹⁸⁸ BD, 183.

¹⁸⁹ *Ibidem*.

¹⁹⁰ Forma este atestată în Oltenia, la Caracal (LR IX, 2, 20); GLOSAR, OL, 126; BD, 183.

¹⁹¹ BD, 183.

¹⁹² BD, 182.

¹⁹³ VVA, VII, 154—158; LC; DPD, 27—37; BH, 71; TS, 13, 15; FME, III.

¹⁹⁴ GLOSAR, OL, 81.

¹⁹⁵ BT, 424; PV, 10; TV, 37; BV, 82; CH, 22—23; FME, II.

¹⁹⁶ NV, 22; BVV, 48; VVA, VI, 178—182; TV, 13.

¹⁹⁷ DV, 10; DS, 38; VIN, 147; GLB, 14; CA, 402; GLOSAR, OL, 3.

¹⁹⁸ GLB.

¹⁹⁹ VVA, VI, 293—321; BT, 425; PV, 10; BV, 83; TS, 13; FME, I; CA, 402.

²⁰⁰ BD, 182.

²⁰¹ AP, 25; TS, 13; CH, 23; CNS, 279; Amp. IV, 477.

semantică pe teren românesc, *fragă*²⁰², datorită gustului pe care îl au acești struguri (Bdn, Boz, Bru, Nz, Pș, Răz, Să, Tp, Tre, Tș, Uch și în toate localitățile din județele Iași și Botoșani) și o serie de derivate și compuse de tipul: *frăghie* (Bgd, CV, Să, SM), *fragăuică* (CM, Ms), *frăgulie* (Dă), *frăglie* (Bud), *frăgușoară* (Ms), *poama frăgului* (Cm, Lr), *poamă frag* (Hn), *poamă fragă*²⁰³ (Iași, Botoșani).

De multe ori cuvântul este însoțit de un adjectiv: *fragă albă* (Ag, Bda, Cș, Cuc, F, Fs, MC, Păș, Pl, Sîr, Șc, Țn, Vc, VT), *fragă neagră* (Ag, Bda, Cș, F, Fs, MC, MD, O, Păș, Pl, Sch, Sîr, Șc, Țn, Vc, VT), *fragă galbenă* (DM), *fragă verde* (DM), *fragă roșie* (Cuc, Țn).

În câteva localități, datorită determinantului *strugure* apar denumirile: *frag* (Cga, Dri, Ii, Rn, Vic), *frag negru* (Dri, Gș, Pun, Rz) și *frag alb* (Cl, Gș, Pun).

IV. CUVINTE DE PROVENIENȚĂ MAGHIARĂ

*Cadărca*²⁰⁴ (cf. magh. *Cadarca*) este întâlnită cu acest nume la Cotnari, Huși și în județul Iași (Frm, Md). I se mai zice *cadărgă*²⁰⁵ (Crs, Pd), *gadărcă* (Dl, Pă) și *gudărcă* (Pb, Pe), *gadărgă* (Fl), *cardărcă* (Gj), *cadărcă neagră*²⁰⁶ (Md).

Termenul *furmint*²⁰⁷ (cf. magh. *furmint*) e răspândit în centrul Transilvaniei și în zonele viticole ale Moldovei cu excepția Cotnariului. De cele mai multe ori, se confundă cu *grasa*. În Moldova i se zice *formel* (Mr, Vc), *furmint* (Bi, Co, Cm, M, Oc), *formint* (H), *furimint* (GB), *fortmint* (Dș), *poamă formintă* (Mt), *furming* (Cl), dar și *șipón* (Eu), *jipón* (Dd), *șipón*²⁰⁸ (Cm; probabil o înfleunță din Iugoslavia, unde *furmintului* i se zice *șipón*), *tókay*²⁰⁹ (Gîl) și *poamă de tokay*²¹⁰ (Coș).

Alături de aceste cuvinte împrumutate apar și denumiri care reprezintă traduceri ale numelor unor soiuri maghiare (*Regina viilor*, *Perla*).

*Regina viilor*²¹¹ (soi de dată recentă creat în Ungaria în anul 1916) o găsim răspândită în foarte puține localități. Datorită culorii boabelor și

²⁰² CH, 23. Termenul nu este răspândit numai la Dealul Mare, așa cum afirmă autorul.

²⁰³ NI, 56.

²⁰⁴ BT, 428; GV, 44; KsC, 326; PV, 10; TS, 12; TV, 37; BBH, 170; BIV, 292; CNS, 138; CA, 307; Amp. II, 273; OV, 241; CJ, 50; ClAx, 47; BD, 182; CVS, 257.

²⁰⁵ ȘV.

²⁰⁶ FME III, 407; Amp. II, 273; ClAx, 47.

²⁰⁷ BT, 428; GV, 44; AP, 21; RVV, 125; TS, 12; TV, 37; BBH, 171; FME, II, 627; ER, III, 407; LTR, VIII; CA, 334; Amp. II, 605; DER, II, 482; HUȘI 95; BD, 182; CVS, 264.

²⁰⁸ CA, 334; Amp. II, 605.

²⁰⁹ CS, 108; CNS, 303; CA, 334; Amp. II, 605; DPA, 115.

²¹⁰ LM, 93.

²¹¹ TV, 37; K; BIV, 268; CNS, 584; CA, 186; Amp. III, 403; DSM, 8; OV, 233; MC, 49; CJ, 47; DGS, 12; HUȘI, 78; CVS, 208.

faptului că se coace devreme e numită *țimpurie de aur*²¹² (Av, Mă, Lj), *aurită* (Cn), *poamnă de aur* (Corl, Tă), *țimpurie* (Md), *vărălică mare* (Ci).

Se deosebește de celelalte varietăți prin forma aparte a strugurilor (mărime și culoare) și de aceea i se mai spune *poamnă aleasă* (Ct, Ma), *aleasa viilor*²¹³ (Ct, Eu, Dd, H), *regină* (Gs, Mg), *poamnă regină* (Bn), *regina viilor* (Ben, Cl, Cîr, Ct, De, Fs, Ic, Oc, Tăl, Vc), *regina vii* (Hîr).

*Perla*²¹⁴ (Bîz, L, St, Sn, Tp), *perla de Csabá* (Ct, Dd, H), *poama perlă* (Co), *perla țimpurie* (VI), *poama csabá* (Eu), *ciába*²¹⁵ (Ct) și *poama ciábă* (Dd) denumesc varietatea maghiară (*muscat*) *perla de Csabá*²¹⁶.

Prin anchetele indirecte s-au obținut următoarele denumiri: *perla de sabá* (Ig), *perla de sába* (De), *perla de șeába* (Cuc), *perla de csába* (Su), *perla de șavá* (Sn), *perla de csábo* (Btș), *perlă csábă* (Lț, Oc), *perla de sába* (Căl, Cm).

Pentru maghiarul *honigler*²¹⁷ au fost înregistrate variantele: *ónigler* (Eu), *hónigler* (Dd), *onígler* (Ct).

V. CUVINTE DE PROVENIENȚA GERMANĂ

Varietatea de struguri *Riesling*²¹⁸ (cf. germ. *Riesling* „vin de Riesling”) este răspîdită în toată Moldova cu acest nume și nu se face deosebire între *rieslingul de Rin*²¹⁹ (originar din Germania) și cel *italian*²²⁰.

I se zice: *risling* (Bă, Bău, Bîrn, Bol, Bș, Căl, Cl, Cmä, Cru, Cuț, De, Dbr, Ds, Fs, Ge, Her, Hs, IC, Ig, Mic, Ml, Mz, On, Os, Păș, Per, Prun, Sil, Sș, Vc, Vj, VMă, Vv, Ză, Zr), *rislind* (Er), *răzlind* (Gc), *răsling* (Ml), *rizling*²²¹ (Ru), *résling*²²² (Btș, Cga, Cm, Dm, Fîm, J, LD, Md, Pni, Ra, Run, Rz, Si, Sm, Tp, Uc, Vs), *rézling* (Ax, O), *résting* (Boh), *răzling* (Cg), *răsling* (Ci), *risling italian* (Cer, Cmä, Fa, Lț, Oc), *risling de Rin* (Oc), *résling de Rin* (Eu), *risling nemțesc* (Ct), *risling alb* (MnS, Sch), *răsling* (Cga), *răzlind* (Cm).

²¹² CA, 186.

²¹³ CNS, 584; CA, 186; Amp. III, 403.

²¹⁴ CA, 182.

²¹⁵ BD, 182.

²¹⁶ AP, 26; RVV, 126; TS, 20; ER, III, 407; MV, 106; BDV, 75; BIV, 268; CA, 181; Amp. II, 183; DSM, 7; DPA, 62; MC, 48; DER, III, 717; CJ, 46; HUȘI 39; GO, 97; CVS, 204.

²¹⁷ TS; FME, III, 89; CNS, 370, CA, 282; Amp. II, 721; GO, 97; CVS, 250.

²¹⁸ PS; BT, 430; B, 590; NI; PV, 10; DRg; TS, 15; BV, 74—78; CD, 53; BIV, 299; CNS, 591; CA, 343.

²¹⁹ PS; GV, 44; ER, III, 407; RVV, 124; BIV, 301; CNS, 588; CA, 343; LTR, XV; Amp. III, 455; DER, IV, 148; GO, 97; CVS, 270.

²²⁰ PS; GV, 44; BV, 78; ER, III, 407; CD, 53; MV, 119; BDV, 91; BIV, 55; CNS, 591; LTR, XV; CA, 341; Amp. III, 425; OV, 238; DER, IV, 148; CJ, 50; HUȘI, 39; GO, 97; CVS, 269.

²²¹ BM, 360.

²²² BM, 182.

Termenul *traminer*²²³ (cf. germ. *Traminer*) se întâlnește numai în zonele viticole din județele Galați și Iași (Birn, Cga, Cm, Oc, On, Td). Uneori apar și formele *tramin*²²⁴ (Bel, Fl, Rș), *trámner* (Ct), *tramim*²²⁵ (BD), *traminer roz*²²⁶ (Băd), *traminer roș*²²⁷ (Boj), *traminer alb*²²⁸ (Cșt), *tramin roșu*²²⁹ (Hs).

*

Imediat după apariția filoxerei, soiurile nobile de struguri și hibrizii au căpătat denumiri create numai pe terenul limbii române, în special formații adjectivale sau substantivale (nume de arbori, plante, diverse obiecte). Cu timpul, în zonele viticole și rar în alte zone, s-a impus numele aproximativ științific, care a suferit pe terenul limbii române transformări de natură fonetică, morfologică și semantică.

Majoritatea neologismelor din terminologia viticolă, pentru că au apărut recent, păstrează încă aspectul grafic al limbii din care provin, dovadă că nu au putut intra în limba română decât prin scrieri, prin tratate de viticultură și ampelografie. Ele sînt reproduse exact, fără modificări fonetice, citindu-se așa cum se scriu: *alicante*, *ananás*, *aramón*, *bicane*, *castét*, *cabernét*, *merlót*, *pinót*, *riesling*, *séibel*, *selección* ș. a.

Altele redau exact (sau aproximativ exact) pronunția din limba de origine și se datoresc, în bună parte, specialiștilor din centrele viticole, care pronunțau corect cuvîntul nou: *alicánt*, *ananá*, *aramó*, *bicán*, *bordó*, *caberné*, *cudér*, *merló*, *muscadél*, *risling*, *savinión*, *selección*, *șardoné* ș. a.

Cîteva neologisme s-au adaptat potrivit unor schimbări fonetice generale (condiționate și necondiționate), cu caracter sistematic, unor norme specifice limbii române; în mod normal sînt prezente fonetisme moldovenești: închiderea vocalelor finale (*alicántă*, *muscătă*, *merlătă*), fricativele *ș*, *ș* (*șauș*) etc.

În fine, datorită faptului că neologismele au suferit o serie de *accidente fonetice*, modificări de sunete „în condiții speciale, sub influența altor sunete apropiate sau depărtate“, fără „caracter sistematic“, schimbări „care afectează“ *sunetele și fonemele*²³⁰, se petrec frecvente asimilări vocalice (*merlét* față de *merlot*, *alegoté* < *aligoté*), asimilări consonantice (*clintól* < *clinton*, *carernét* < *cabernet*), disimilări vocalice (*anonás* și *anunás* < *ananas*), disimilări consonantice (*clintór* < *clintón*), propagări (*aliclán-tă* < *alicante*, *razarchie* < *razachie*), diferențieri²³¹ (*arnamón* < *aramon*), la

²²³ LM, 93; AFP; AP, 22; TS; TV; BV, 79; BBH, 177; FME, V, 687; ER, III, 407; PSS, 123; CS, 123; MV, 120; CA, 352; Amp. III, 641; DPA, 120; DER, IV, 699; HUȘI, 90—95; CVS, 272—273.

²²⁴ BD, 182.

²²⁵ CS, 123; CA, 352; Amp. III, 641.

²²⁶ BDV, 96; CNS, 661; CA, 352; Amp. III, 641; OV, 239; CJ, 51.

²²⁷ BIV, 304.

²²⁸ BDV, 96.

²²⁹ Amp. III, 641.

²³⁰ Florica Dumitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, Editura științifică, 1967, p. 29.

²³¹ Se întâlnește mult mai des tipul de diferențiere numit de Sextil Pușcariu *despicare* (cf. *Limba română*, II, *Rostirea*, București, 1959, p. 119—126).

care se asociază adesea etimologii populare (*poama de la vară*, *mușcăla lui Otonel*, (*poamă*) *buchét* < *bouschet*, *hotélă* < *Othello*, *jachétă* < *Jacquez* ș.a.

Prin alte accidente, cum ar fi *afereza* (*ligoté* < *aligoté*, *lintón* și *lintónă* < *clinton*)²³², *anaptixa*²³³ (*conucórd* < *concord*, *furimint* < *furmint*, *gamiză* < *gamză*), *apocopa* (*tramîn* < *traminer*), *epenteza* (*muscăl* < *muscat*, *fortmint* < *furmint*), *metateza* (*carbenét* < *cabernét*), formele înregistrate în graiuri se îndepărtează din punctul de vedere al aspectului fonetic de cuvintele din care provin.

În ceea ce privește morfologia, semnalăm trei cazuri mai importante de adaptare a neologismelor: adaptările de gen (prin moțiuni și sufixe), aglutinarea și elipsa.

Moțiunea apare datorită acordului de gen al substantivului determinat (care reprezintă un adjectiv al substantivului de bază) cu substantivul generic *poamă*: *afúză* (< *afuz*), *alicántă* (< *alicant*), *ananásă* (< *ananas*), *aramónă* (*aramon* <), *bicănă* (< *bicán*), *cabernétă* (< *cabernet*), *castélă* (< < *castel*), *castétă* (< *castet*), *ceaișă* (< *ceauș*), *clintónă* (< *clinton*), *concórdă* (< *concord*), *merlótă* (< *merlot*), *frâncă* (< *franc*), *mişcétă* (< *mischet*), *mişcétă* (< *mişchet*), *muscălă* (< *muscat*), *noăhă* (< *noah*), *nohănă* (< *nohan*), *novăcă* (< *novac*), *pinótă* (< *pinot*), *terăsă* (< *teras*).

Sufixe. Majoritatea sufixelor sint diminutive feminine și ele se adaugă unui termen adaptat fonetic, trecut în categoria substantivelor feminine (de ex., *merlót* a trecut prin faza *merlótă* pentru a ajunge la *merlofică*). Cele masculine s-au adăugat direct termenului adaptat, simțit ca substantiv masculin în funcție de terminație.

Iată, în ordine alfabetică, lista celor mai întrebuințate sufixe:

-aș: *castelăș* (< *castél*)

-(e)ancă: *aligoteâncă* (< *aligoté*), *ceaslâncă* (< *ceaslă*), *șardomâncă* (< < *șardónă*),

-easă: *merloteasă* (< *merlótă*)

-ească: *merlotească* (< *merlótă*), *ceaușească* (< *ceaișă*)

-(u)ică: *merlofică* (< *merlótă*), *ceaușică* (< *ceaișă*), *ceoșică* (< *ceișă*), *terăsiică* (< *terăsă*)

-ină: *alicantlînă* (< *alicántă*), *muscatlînă* (< *muscălă*)

-iță: *rújiță* (< *rújă*)

-uc: *ceaușluc* (< *ceaiș*)

-uță: *cudercuță* (< *cudércă*), *gaiarduță* (< *gaiárdă*)

-uș(ă): *casteluș* (< *castél*), *castelușă* (< *castélă*)

*Agglutinarea*²³⁴ apare cu totul întâmplător și e întâlnită numai în cazul

²³² Afereza nu este numai pierderea unei vocale inițiale, ci, în general, pierderea unui sunet sau a unui grup de sunete.

²³³ Anaptixa se produce, de obicei, prin dezvoltarea unei vocale între laterală sau nazală și consoană (sau grup de consoane) și laterală sau nazală.

²³⁴ Fenomenul, aproape inexistent în limba română, are drept rezultat obținerea unui nou termen din două sau mai multe cuvinte distincte la origine (cf. Fernando Lazaro Carreter, *Diccionario de términos filológicos*, Madrid, 1968).

unor termeni care în limba franceză formează compuse ce denumesc o singură varietate de struguri. În limba română părțile compusului au fost simțite ca termeni de sine stătători; datorită și neînțelegerii sensului cuvintelor s-a ajuns la forme ca: *alibûş* și *alicanbûş* < *alicante* + *bouschet* (*bouchet*), *pinâr* < *pinot* + *noir*, *cabernfrânc* < *cabernet* + *franc*, *pinoşârd* < *pinot* + *chardonnay*.

În sfârșit, elipsa se realizează prin omiterea primului element al compusului (*buşét* și *buschét* < *alicante Bouschet* (*Bouchet*), *franc* > *cabernet franc*, *savinión* < *cabernet sauvignon*) sau celui de-al doilea (*afûz*, -ă < *afuzali*, *alicânt* -ă < *alicante bouschet* (*bouchet*), *cabernét*, -ă < *cabernet sauvignon*).

Apreciind frecvența cuvintelor de diferite origini trebuie consemnat faptul că, în special, cuvintele vechi turcești se întâlnesc în zone mari (*razachie*) sau pe arii compacte mai restrinse (*ceaş* în regiunea Iași — Cotnari), că denumirile pentru varietățile *delaware*, *terras*, *couderc*, *gaillard* și *seibel* sînt răspindite în majoritatea localităților din Moldova, iar altele, cum ar fi *noah* (cu variantele *nohan* și *nova*) și *castel*, apar mai des în județele Bacău, Neamț și respectiv Botoșani.

Pentru unele cuvinte străine semnalăm apariția unui termen generic aparținînd limbii comune, care înlocuiește un termen special (*turcească* pentru *ceaş*).

Folosite ca denumiri pentru soiuri de struguri au căpătat sensuri noi o serie de împrumuturi mai vechi turcești (*abrâş*, *cicică*, *cimşir*). Tot aici trebuie amintite și cîteva cuvinte ucrainene care numesc (în unele localități din jud. Botoșani) numai soiuri de struguri și nu circulă cu sensul pe care-l au în limba de origine (poamă *silvă* < ucr. *sliva* „prună“, poamă *aivă* < ucr. *aiva* „gutuie“ etc.).

Cuvintele intrate în limba română prin contactul direct cu vorbitorii din țările vecine sînt rare. Ele, în special cele de origine maghiară, sînt rezultatul unor relații de natură economică și au pătruns în limba noastră, într-o perioadă mai veche, ca sinonime ale unor cuvinte existente deja în limbă (*furmintul* denumește *grasa*) sau, într-o fază mai recentă, ca termeni care denumesc noțiuni noi (ex.: *honigler*).

Analiza întregului material luat în discuție duce la concluzia generală că influența cea mai bine reprezentată este cea franceză. Ea cuprinde o arie vastă în subdialectul moldovenesc și numai denumirile pentru varietățile *alicante bouschet*, *bicane*, *chardonnay*, *muscadelle*, *selection*, *carrière* se întâlnesc izolat. Celelalte cuvinte (numirile pentru varietățile *aligoté*, *cabernet*, *chasselas*, *couderc*, *delaware*, *gaillard*, *muscat*, *noah*, *ottonel*, *pinot*, *seibel*) au o circulație mult mai mare și sînt cunoscute aproape în toată Moldova (excepție fac regiunile neviticole).

Celelalte influențe străine (turcă, slavă modernă, germană, sau maghiară) rămîn periferice. Dintre acestea, cîteva cuvinte formează zone compacte numai în anumite regiuni (ex.: *ceaş*), iar cele mai multe se întâlnesc izolat (*cadărcă*, *furmint*, *traminer*). Excepție face doar cuvîntul *razachie*.

În fine, trebuie subliniat faptul că o bună parte din materialul lexical al acestei lucrări nu este înregistrat de nici un dicționar al limbii române,

deși multe cuvinte sînt cunoscute de marea majoritate a vorbitorilor (varianțele pentru *aligoté*, *chasselas*, *merlot*, *cabernet*, *pinot*, *delaware*, *gaillard*, *furmint*, *cadarcă*, *riesling* ș. a.).

SIGLE ȘI ABREVIERI²³⁵

- ACP = D. Andronicescu, V. Cociu, I. Poenaru, *Soiuri noi de viță de vie, în Soiuri noi de legume, pomi și viță de vie introduse în cultură*, București, Editura agrosilvică, 1965.
- AFP = Ambrosi și Fischer, *Catalogul pepinierilor*, Aiud, f. a.
- Amp, I—VIII = Gh. Constantinescu și colab., *Ampelografia Republicii Socialiste România*, vol. I—VIII, București, Editura Academiei, 1959—1970.
- AP = M. Ambrosi, *Podgorcanul priceput*, Craiova, 1913.
- AV = Dumitru N. Atanasiu, *Durabilitatea viilor americane altoite. Tratat practic de viticultură*, Tirgu Jiu, 1913.
- B = V. Brezeanu, *Tratat de viticultură*, ediție a 3-a, București, 1912.
- BAA = D. Bernaz, Afuz Ali, *strugure de masă*, în „*Viața agricolă*”, 1934, nr. 2.
- BBH = D. Bernaz, A. Billeau, C. Hogas, *Tratat de viticultură*, vol. I, Huși, 1937.
- BCF = Al. Borza, *Contribuții la flora și vegetația din răsăritul României. Contribuții botanice*, Grădina botanică, Cluj, 1958.
- BD = Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, Editura Academiei R. S. România, 1968.
- BDV = Th. Bejan, V. Dvornic, *Viticultura*, București, Editura agrosilvică, 1954.
- BH = Iosif Bahtalovschi, *Cultură hibrizilor producători direcți...*, 1920.
- BI = Gh. Bălțatu, *Indicele local de producție la vița de vie (criterii în aprecierea soiurilor de viță)*, Institutul agronomic „Ion Ionescu de la Brad”, Iași, în „*Analele lucrărilor științifice*”, București, 1957.
- BLV = A. Bulencea, *Viticultura*, București, Editura agrosilvică de stat, 1955.
- BS = Iosif Bahtalovschi, *O mică schiță ampelografică*, 1919.
- BVV = Petre Balaceanu, *Ville vechi și ville noi*, București, Tipografia „Dreptatea”, 1899.
- CD = Gh. Constantinescu, *Soiurile de viță roditoare cultivate în podgoria Drăgășani*, în *Podgoria Drăgășani*, București, 1943.
- CJ = Gh. Constantinescu, V. Juncu, *Viticultură și vinificație*, București, Editura didactică și pedagogică, 1967.
- CN = G. Crăiniceanu, *Nomenclatura româno-latină din istoria naturală*, II. *Nomenclatura botanică*, în „*Convorbiri literare*”, 1889—1890, vol. XXIII.
- CNS = Gh. Constantinescu, El. Negreanu, *Studiul însușirilor tehnologice ale soiurilor de viță roditoare (Vitis vinifera sativa)*, București, Editura Academiei R. P. R., 1957.
- Ct. Ax. = Gh. Constantinescu, Olga Alexei, *Les cépages roumains — Rumânskije sorta vinograda*, Redacția revistei agricole, București, 1967.
- CS = Gh. Constantinescu, *Soiurile de viță roditoare întâlnite în podgoria Albă Iulia*, în *Podgoria Albă Iulia (Țara vinului)*, București, 1946.
- CVS = Acad. Gherasim Constantinescu, *Viticultură specială*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
- D. Al = R. Delașorogari, *Aligoté*, în „*Progresul viticol*” 1912, Nr. 8.

²³⁵ Pentru alte sigle și abrevieri, vezi Ion Nuță, *art. cit.*, p. 83—84.

- DER. = *Dicționar enciclopedic român*, vol. I—IV, București, Editura politică, 1962—1966.
- DGS = V. Dvornic, L. Gheorghiu, *Soiuri pentru struguri de masă*, București, Editura agrosilvică, 1968.
- DL = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I—IV, București, Editura Academiei R. P. R., 1955—1958.
- DPA = V. Dvornic, St. Popescu, *Ampelografia și selecția viței de vie*, București, Editura agrosilvică, 1962.
- DPO = Am. Desmoulins, *Les producteurs directs*, Paris, [1916].
- DRg = R. Delașorogari, *Riesling*, în „Progresul viticol”, 1912, nr. 9—10.
- ER = *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939.
- FME = C. Filipescu, *Marea enciclopedie agricolă*, vol. I—V, București, 1937—1943.
- GH = Ing. Grigore Gorodea, *Viile hibrizi producători direcți și agrotehnica lor*, București, Editura agrosilvică de stat, 1955.
- GLB = A. Gorovei și M. Lupescu, *Botanica poporului român*, Fălticeni, 1915.
- HI—XVIII = B. P. Hasdeu, *Răspunsuri la chestionarul lingvistic*, vol. I—XVIII, 1884, mss. rom. 3 418—3 436.
- HUȘI = Ing. Ion Neamțu, ing. V. Maleavin, ing. A. D. Tudose, *Monografia podgoriei Huși. Aspecte din viticultura plaiurilor moldovene*, Direcția agricolă județeană Vaslui, 1969.
- IV = Al. P. Ionescu, *Viticultura practică*, București, 1934.
- ÎV = Gh. Constantinescu și colab., *Îndrumătorul viticultorului*, București, Editura agrosilvică, 1963.
- K = A. Kaufman, *Regina viilor*, în „România viticolă”, 1940, nr. 4.
- KsC = V. Kosinski, *Coderca*, în „Progresul viticol”, 1912, nr. 12—13.
- L.E = D. Theophil Lëbel, *Elemente turcești, arăbești și persane în limba română*, Constantinopole—Lipsa, 1894.
- LTR = *Lexiconul tehnic român*, vol. 1—18, București, Editura tehnică, 1957—1966.
- MCS = T. Martin, *Cultura soiurilor de struguri pentru masă*, București, Editura agrosilvică, 1964.
- MM = V. S. Moga, *Manual practic de cultură a viei și fabricației vinului*, București, 1885.
- MV = T. Martin, *Viticultura*, București, Editura agrosilvică de stat, 1953.
- NP = G. Nicolescu, *Cum reconstituim viile? Principii elementare pentru reconstituirea cu vițe americane*, București, 1899.
- NV = George N. Nicolescu, *Principii generale pentru cultura vițelor americane în România*, partea I, București, 1892.
- NVS = Elena Negreanu, *Varietățile de struguri cu gust tâmțos (muscat) înflorite mai de în România*, în „România viticolă”, 1941, nr. 10.
- OV = D. D. Oprea, *Viticultura*, București, Editura agrosilvică, 1962.
- PS = Nicolae Pop. *Sădirea și cultivarea viei*, Blaj, 1904.
- PSS = I. Potec și colab., *Comportarea citorva soiuri de struguri în condițiile nefavorabile de vegetație ale anului 1955*, Institutul agronomic „Ion Ionescu de la Brad”, Iași, în „Analele lucrărilor științifice”, București, 1957.
- RP = D. Rădulescu, *Principalele soiuri de viță. Vițele românești*, în „Universul”, 1936, nr. 286, 314.
- RVV = D. Rădulescu, *Viticultură și vinificație*, ediția a II-a, Craiova, 1928.
- TA = Dimitrie Hași Theodoraky, *Amintiri din trecutul gustoresc, industrial al profesiunilor libere și meseriilor din România de dincoace de Milcov*, Editura ziarului „Viața economică”, București, f. a.
- TeS = I. C. Teodorescu, *Soiuri rare de vițe în podgoriile românești. Contribuție la ampelografia Republicii Populare Române*, în *Comunicările Academiei Republicii Populare Române*, 1959.

- TR = I. C. Teodorescu, *Soiuri de vițe cultivate în România*, București, Cartea românească, 1926.
 VB = L. Văleanu, *Bolgar (Afuz Ali)*, în „Grădina, via și livada”, 1960, nr. 6.
 VVA = P. Viala et V. Vermorel, *Traité général de viticulture Ampélographie*, tome I—VII, Paris, 1901—1910.

LISTA LOCALITĂȚILOR ANCHETATE²³⁶

Aa	= Adam, Drăgușeni, Galați	Btă	= Bolotău, Zemeș, Bacău
Ac	= Adîncata, Suceava	Bte	= Botești, Neamț*
Aă	= Agăș, Bacău	Bti	= Brăești, Botoșani
Bah	= Balna, Neamț	Btn	= Broșteni, Balna, Neamț*
Băc	= Băcioiu, Corbasca, Bacău*	Btș	= Balotești, Stănișești, Bacău*
Băh	= Băhăcenii, Trușești, Botoșani	Bus	= Buscata, Ivănești, Vaslui*
Băr	= Bărăști, Boroaia, Suceava*	Buș	= Bălușeni, Botoșani
Băt	= Băncești, Mușenița Suceava	Bvi	= Bivolari, Dobîrceni, Botoșani*
Bb	= Bărboasa, Oncești, Bacău*	CăM	= Călugăra Mare, Măgura, oraș Bacău
BC	= Bicaz-Chei, Neamț	Căl	= Cătămărăști, M. Eminescu, Botoșani
Bce	= Bucecea, Botoșani	Cb	= Corbasca*
Bci	= Buhoci, Bacău*	Cca	= Cuca, Galați
Bcn	= Băcani, Vaslui	Cci	= Cotîrgaci, Roma, Botoșani
Bco	= Boscoteni, Frumușica, Botoșani	Ceh	= Ceahlău, Neamț
Bda	= Buda, Copălău, Botoșani*	Cer	= Cerțești, Galați*
Bdă	= Bogdănești, Vaslui	Ceș	= Cepești, Bogdănița, Vaslui*
Bds	= Burdusaci, Răchitoasa, Bacău	Cev	= Cervicești, M. Eminescu, Botoșani
Bdu	= Buda, Răchitoasa, Bacău	Cia	= Cireșoia, Slănic—Moldova, Bacău*
Bca	= Braniște, Galați	Cie	= Coroiști, Bogdănița, Vaslui*
Bei	= Boureni, Moțca, Iași*	Ciu	= Coroiu, Tutova, Vaslui*
Ben	= Bănești, Tanacu, Vaslui*	Cîr	= Cîrlomănești—Certești, Galați*
Bet	= Berești, Adîncata, Suceava*	Cja	= Cîrja, Murgeni, Vaslui
Bgh	= Bișghir, Buhoci, Bacău*	Cli	= Clit, Arbore, Suceava*
Bgz	= Bogzești, Secuieni, Neamț*	Çlu	= Calu, Poiana Teiului, Neamț
Bib	= Bibirești, Ungureni, Bacău*	Cmă	= Călimănești, Puiesti, Vaslui*
Bis	= Bistricioara, Ceahlău, Neamț*	CN	= Costache Negri, Galați
Blă	= Blăgești, Bacău	Cna	= Costina, Todirești, Suceava*
Bnă	= Bodnărești, Arbore, Suceava*	Cnă	= Cornăești, Urechești, Bacău*
Bne	= Bănești, Fîntînele, Suceava*	Cne	= Călinești, Bucecea, Botoșani
Boi	= Boiștea, Petricani, Neamț*	Cni	= Cotenii, Buhoci, Bacău*
Boș	= Broșteni, Drăgușeni, Suceava*	Coc	= Cocorăni, M. Eminescu, Botoșani
Bra	= Boroaia, Suceava*	Cod	= Corod, Galați
Bro	= Broscăuți, Botoșani	Con	= Concești, Botoșani
Bru	= Brusturi, Brusturi—Drăgănești, Neamț	Corn	= Cornii, Galați*
B Su	= Bozienii de Sus, Dulcești, Neamț*		
Bșa	= Borșani, Coșofănești, Bacău		
Bșt	= Botești, Ungureni, Bacău*		

²³⁶ După fiecare abreviere urmează localitatea (cînd sînt două nume, primul reprezintă satul, al doilea comuna; cînd este un singur nume, el reprezintă comuna) și județul. În localitățile însemnate cu * au fost făcute anchete indirecte.

Corni = Corni, Liteni, Suceava*	Har = Haret, Mărășești, Vrancea*
CoS = Cornii de Sus, Tătăraști, Ba cău*	Hăl = Hălăucești, Iași
Coș = Cosești, Ivănești, Vaslui*	Hc = Hănești, Botoșani
Coț = Coțușca, Botoșani	Hcl = Heleșteni, Iași
Cră = Crăcăoani, Neamț*	Hes = Horlești, Iași
Crn = Călugăreni, Dămieniști, Bacău*	Hh = Hălmăcioaia, Racova, Bacău*
CrN = Cracău, Negru, Crăcăoani, Neamț	HH = Hilișeu — Horia, Botoșani
Cte = Cucuteni, Iași	Hia = Horia, Roman, Neamț*
Ctr = Cotoroaia, Cerțești, Galați*	Hir = Hirșoveni, Ivănești, Vaslui*
CuV = Cuza-Vodă, Slobozia, Conachi, Galați*	Hom = Homocea, Vrancea
CVș = Cotu-Vameș, Horia, Neamț*	Hor = Horia, Mitoc, Botoșani*
Cvs = Crivești, Tudova, Vaslui*	Hpe = Hlăpești, Dragomirești, Neamț
Czi = Cozia, Costuleni, Iași	Hst = Hănțești, Adincata, Suceava*
Dha = Dolhasca, Suceava	Hti = Hirțești, Mărgineni, Neamț*
Di = David, Botești, Neamț*	Hvi = Havirna, Botoșani
Dn = Dorobanți, Nicșeni, Botoșani*	HZ = Huisurez, Dămuc, Neamț
Dni = Deleni, Ion Creangă, Neamț*	IC = Ion Creangă, Neamț
Doc = Dochia, Girov, Neamț	Ie = Ilieși, Racova, Bacău*
Dof = Dofteana, Bacău	li = Igești, Blăgești, Vaslui*
Dol = Dolhești, Suceava	li = Itrinești, Mărgineni, Neamț*
Dp = Dospinești, Buhoci, Bacău*	Ior = Izvoru, Ion Creangă, Neamț,
Drg = Drăgănești, Brusturi-Drăgănești, Neamț*	Ir = Izvoare, Bahna, Neamț*
Dt = Dămieniști, Bacău*	Isa = Ibăneasa, Știubiueni, Botoșani
Dti = Drăgești, Dămieniști, Bacău*	Ișe = Ionășeni, Virfu Cimpului, Botoșani
Dța = Dumbrăvița, Ibănești, Botoșani	It = Ionășești, Nicorești, Galați
Dur = Durnești, Botoșani	Iu = Icușeni, Vorona, Botoșani
Dx = Draxini, Bălușeni, Botoșani	Ivă = Ivănești, Vaslui
Ec = Eșanca, Drubani, Botoșani*	Izv = Izvoarele, Slobozia — Conachi, Galați*
Fa = Faraoani, Bacău*	Ica = Lunca, Botoșani
Făl = Fălciu, Vaslui	Lip = Lipovăț, Vaslui
Fc = Farcăș, Neamț	LI = Liliac, Bahna, Neamț*
Fd = Fundoaia, Huruiești, Bacău*	Ln = Lunca, Vinători — Neamț, Neamț*
Fi = Frumușica, Botoșani	Lpz = Lespezi, Iași
Frm = Frumușica, Mădirjac, Iași	Luc = Luceni, Victoria, Iași
Fț = Firtănești, Galați	Lup = Lupești, Mănăstirea Cașin, Bacău*
Gd = Gherdana, Tătăraști, Bacău*	Lzi = Livezi, Bacău
Gdi = Ghidion, Stănița, Neamț*	Man = Manoleasa, Botoșani
Ge = Găiceana, Bacău*	Măs = Măcișeni, Corni, Galați*
GE = George Enescu, Botoșani	MăV = Mărăști-Vale, Filipeni, Bacău
Gg = Gogoii, Răcoasa, Vrancea*	MC = Mănăstirea Cașin, Bacău
Ghe = Gherăești, Neamț*	Mel = Miclești, Vaslui
Ghi = Ghindăoani, Bălătești, Neamț*	MCs = Miron Costin, Trifești, Neamț
Gid = Gidintși, Sagna, Neamț	Mgi = Mărgineni, Neamț*
Gil = Gîlțești, Pulești, Vaslui*	MgS = Mogoșești — Siret, Iași
Gm = Ghermănești, Drinceni, Vaslui	Mgz = Magazia, Crăcăoani, Neamț*
God = Godinești, Bacău	Mle = Miletin, Prăjeni, Botoșani
Gor = Gorovei, Virfu Cimpului, Boto- șani	Mor = Moreni, Botești, Neamț*
G S = Gîrlenii de Sus, Gîrleni, Bacău*	M P = Manoleasa — Prut, Manoleasa, Botoșani
Gu V = Gura Văii, Racova, Bacău*	Mu = Muncelu, Glăvănești, Bacău
Gzo = Grumezoaia, Hurdugi, Vaslui	Mvi = Marvila, Corbasca, Bacău*
	Ne = Negriștești, Birșești, Vrancea
	Ng = Negreni, Știubieni, Botoșani

Ni	= Nisiporești, Botești, Neamț*	Sbo	= Slobozia, Urechestți, Bacău*
Nj	= Nereju, Vrancea	Sec	= Stănceni, Botoșani*
Nr	= Neagra, Tașca, Neamț*	Sch	= Schit, Ceahlău, Neamț*
Ns	= Nistorești, Vrancea	Scn	= Saucenița, Văculești, Botoșani
Nt	= Negrești, Vaslui	S D	= Schitu-Duca, Iași
Nt	= Nemțișor, Vinători — Neamț, Neamț*	Sc	= Săveni, Botoșani
Nz	= Netezi, Grumăzești, Neamț*	SH	= Schitu Hadîmbului, Mironeasa, Iași
Ol	= Oltenestți, Vaslui	Sil	= Siliștea, Stănceni, Botoșani*
Ol	= Odobești, Secuieni, Bacău	Sim	= Simienestți, Cordon, (Roman), Neamț*
Pal	= Palanca, Bacău	Sja	= Straja, Suceava*
Păd	= Pădureni, Dobriceni, Botoșani*	Sjr	= Scljaru, Ion Creangă, Neamț*
Păs	= Păsăteni, Trusești, Botoșani*	Spe	= Sipeni, Blăgești, Vaslui
Pch	= Pechea, Galați	Srd	= Smirdan, Suharău, Botoșani*
Pde	= Putredeni, Glăvănești, Bacău*	Sse	= Stoiești, Banca, Vaslui
Pdl	= Podoleni, Borcea, Galați*	Șo	= Scărișoara, Corbasca, Bacău*
Pdu	= Pădureni, Dămieniști, Bacău*	Sst	= Stornestți, Sinești, Iași
Pei	= Podei, Comănești, Bacău*	Ste	= Străteni, Dersca, Botoșani*
Pge	= Pungești, Vaslui	Sti	= Stroești, Tătăreni, Vaslui
Pl	= Podul Iloaiei, Iași	Sti	= Stîncești, M. Eminescu, Botoșani
Pie	= Puiești, Vaslui	Stu	= Siretu, Letea Vechi, Bacău*
Pil	= Pildești, Cordon, (Roman), Neamț*	Șta	= Stănița, Neamț
Pj	= Prăjeni, Botoșani	Suc	= Suceveni, Galați
Plu	= Preluca, Pingărați, Neamț*	Szi	= Slobozia, Siretel, Iași
Pmi	= Pomirla, Botoșani	Șc	= Șendriceni, Botoșani
Pna	= Poiana, Grințieș, Neamț	Și	= Știubieni, Botoșani
Pnc	= Panciu, Vrancea	Taș	= Tașca, Neamț*
Pni	= Poieni, Piatra Șoimului, Neamț*	Te	= Tețcani, Gherăești, Neamț*
Ppe	= Popeni, Zorleni, Vaslui*	T Fl	= Ticoș-Floarea, Tașca, Neamț*
Ppo	= Plopoasa, Todirești, Vaslui*	Ti	= Todirești, Iași
Pri	= Priponestți, Galați	Tlp	= Talpa, Mihăileni, Botoșani*
Pro	= Probota, Dolhasca, Suceava*	Tre	= Todireni, Stănița, Neamț*
Ra	= Râșcani, Dănești, Vaslui	Trf	= Trifești, Neamț*
Răz	= Răzeși, Puiești, Vaslui*	Tța	= Tișița, Măreștești, Vrancea*
Rch	= Răchiteni, Mircești, Iași*	Tv	= Tăvădărești, Dealu Morii, Bacău*
Rde	= Rădeni, Frumușica, Botoșani	TD	= Tuțcanii din Deal, Bahna, Neamț*
Rdș	= Rădășani, Suceava	TL	= Tolici, Petricani, Neamț*
Rea	= Rădeana, Ștefan cel Mare, (Gh. Dej), Bacău*	TM	= Tarna Mare, Fălticeni, Suceava
Rec	= Recea, Ion Creangă, Neamț*	Tș	= Tîbănești, Iași
Ri	= Rîșca, Ripiceni, Botoșani	Ua	= Ursoaia, Ivănești, Vaslui*
RM	= Rotilești, Mici, Cîmpuri, Vrancea	Uch	= Urecheni, Neamț*
Rmâ	= Românești, Iași	Ue	= Ungureni, Bacău
Rom	= Roma, Botoșani	Ui	= Ursița, Mironeasa, Iași
Rti	= Rădăești, Bogdănița, Vaslui	Urs	= Ursărești, Mircești, Iași
Rt	= Rotoponești, Horodniceni, Suceava*	Ut	= Udești, Suceava
Rt	= Racovăț, Pomirla, Botoșani	Uș	= Urlești, Corni, Galați
Run	= Runcu, Buhuși, Bacău*	Văc	= Văculești, Botoșani
Rv	= Racova, Gîrceni, Vaslui*	Vcl	= Vilcele, Tg. Ocna, Bacău*
RV	= Ripiceni, Vechi, Ripiceni, Botoșani	Ve	= Vilcele, Brăești, Botoșani
Săc	= Săcăleni, Poienari, Neamț*	Vet	= Vetrîșoia, Vaslui
Sbi	= Scobîlteni, Podul Iloaiei, Iași	Vf	= Viforeni, Ungureni, Bacău*
		VfC	= Virfu Cîmpului, Botoșani
		Vii	= Vișoara, Todirești, Vaslui*
		Voi	= Voinești, Vulturești, Vaslui*
		Vor	= Vorona, Botoșani

Vs = Vascani, Ruginoasa, Iași
 Vs = Verești, Succava
 VT = Vorona — Teodru, Vorona,
 Botoșani*
 Vtc = Vițcani, Mihăileni, Botoșani*
 Vut = Vutcani, Vaslui

Vz = Virlezi, Galați,
 Zc = Zăicești, Bălușeni, Botoșani
 Zh = Zahoreni, Manoleasa, Botoșani,
 Zt = Zlătunoaia, Lunca, Botoșani,
 Zș = Zănești, Neamț*

DÉNOMINATIONS POUR LES VARIÉTÉS DE RAISINS EN MODAVIE LES EMPRUNTS

RÉSUMÉ

Fondé sur des matériaux en partie inédits, provenant d'enquêtes directes et indirectes (818 localités), l'auteur met en discussion le problème des emprunts dans la terminologie viticole, des mots qui ont apparus dans la langue roumaine en même temps que les variétés de vigne importées et ont subi une série de transformations phonétiques, morphologiques et sémantiques.

Dès l'apparition du phylloxéra, les variétés nobles de raisins et les hybrides ont pris des dénominations créées seulement sur le territoire de la langue roumaine, en spécial des formations adjectivales ou substantivales (noms d'arbres, de plantes ou de divers objets). A la longue, dans les zones viticoles, et rarement dans d'autres zones, le nom approximativement scientifique a fini par s'imposer.

Les termes étrangers de la terminologie viticole ont pénétré dans la langue roumaine au cours de deux périodes. Avant la première période jusqu'aux environs de l'année 1880, apparaissent, en particulier, des dénominations empruntées à la langue turque (*ccaâs, mîschel, razachie*). Ce sont de vieux termes importés en même temps que les variétés de vigne, soit directement surtout par les turcs, soit par l'intermédiaire des négociants roumains ou étrangers qui pratiquaient un commerce continu au nord du Danube.

Dans la deuxième période, après 1880, apparaissent dans la langue roumaine des termes d'origine magyare (*cadărcă, furmint*), allemande (*riesling, traminer*) et certains mots tures (*ofûz-Ali, kîș-mîș*) ou provenant des langues slaves modernes (*gămză, slăvită*).

L'influence la mieux représentée est marquée par le français. Au début du XIXe siècle, apparaissent dans la terminologie viticole des mots qui dénomment des variétés de vignes nobles françaises et de grande productivité (*alicante bouschel, aligoté, bican, chasselas, cabernet, merlot, pinot* et autres), des sortes hybrides américaines, pénétrées en roumain toujours par l'intermédiaire du français (*delaware, noah, clinton, othello*), ou des hybrides franco-américains (*castel, couderc, gaillard, seibel, terras*). Au début, ces termes nomment des variétés de vigne, ensuite la variété respective des raisins. Ils se sont imposés au fur et à mesure dans la langue et ont fini par pénétrer même dans les parlers populaires grâce aux traités de viticulture et d'ampélographie, à certaines revues de spécialité et aux agronomes des grands centres viticoles du pays.

Il importe de souligner le fait qu'une bonne partie du matériel lexical de ce travail n'est enregistré dans aucun dictionnaire de la langue roumaine, bien que beaucoup des mots appartenant à ce domaine soient connus et employés par la plupart des locuteurs (on ajoute ici les variantes pour *aligoté, chasselas, merlot, cabernet, delaware, furmint, cadărcă, riesling* et autres).

DERIVATE CU SUFIXUL -aş (ă) ÎN GRAIURILE DIN SUDUL MOLDOVEI

DE

DOINA HIREAPCA

0.1. Înregistrarea şi explicarea aspectelor regionale din domeniul formării cuvintelor, în speţă derivarea cu sufixe în graiurile dacoromâne, nu au constituit o preocupare consecventă a cercetărilor de specialitate¹, care s-au ocupat mai ales de fapte ce ţin de nivelul limbii literare.

În cursul cercetărilor dialectale au putut fi remarcate însă deosebiri în ceea ce priveşte derivarea, de natură să fie interpretate ca trăsături specifice unor zone lingvistice².

Aspecte care au fost mai puţin studiate în lucrările de dialectologie sînt răspîndirea geografică a sufixelor, variaţia în ceea ce priveşte productivitatea lor şi concurenţa care are loc între diverse sufixe cu aceeaşi valoare în diferite graiuri populare³.

0.2. În ceea ce priveşte repartitia geografică a derivatelor cu -aş în graiurile dacoromâne, s-au făcut aprecieri care pot fi considerate, cel puţin aparent, contradictorii. În urma consultării unor materiale dialectale (incomplete), Ec. Ionaşcu⁴ ajunge la concluzia că nu se poate vorbi de „preponderenţa lui -aş [nume de agent] într-o regiune, ci de păstrarea unor cuvinte învechite în diverse regiuni” (*op. cit.*, p. 83) şi consideră neîntemeiată părerea după care cuvintele cu -aş ar fi mai răspîndite în Transilvania decît în restul ţării. Pe de altă parte, urmărind un bogat material lingvistic existent în ALR şi în volumul de *Texte dialectale* publicat de E. Petrovici, V. Rusu ajunge la concluzia că mai mult de 50% din numărul de derivate cu -aş apar în Transilvania⁵.

¹ Vezi G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 32—33; cf. şi Magdalena Popescu-Marin, *Din istoria derivării cu sufixe în limba română*, LR, XV, 1966, nr. 1, p. 41.

² În ultimul timp, a reţinut atenţia unor cercetători derivarea cu prefixe; vezi, I. Rîzescu, *Prefixele regionale dacoromâneşti ză- şi do-*, în SMFC IV, 1967, p. 31—36, Florica Ficşinescu, *Prefixul regional nă-*, în SMFC V, 1969, p. 9—15.

³ Valeriu Rusu, *În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână*, FD, IV, 1962, p. 257; au apărut pînă în prezent unele studii referitoare la sufixul -uc; cf. Lucreţia Mares, *Repartitia geografică a sufixului -uc(ă)*, în SMFC VI, 1972, p. 89—96, I. Faiciuc, *Derivate cu sufixul diminutival -uc în Maramureş*, CL, XVII, nr. 1, 1972, p. 99—109; cf. şi Aurelia Stan, *O problemă de antroponimie: derivarea cu sufixe diminutive a prenumelor din ALR*, CL, IX, 1964, nr. 1, p. 97—108.

⁴ Vezi Ecaterina Ionaşcu, *Sufixele -ar şi -aş la numele de agent*, în SMFC I, 1959, p. 77—84.

⁵ Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 263.

Ocazional, utilizarea sufixului *-aş* ca particularitate deosebită în ceea ce priveşte formarea diminutivelor a fost menţionată pentru subdialectul crişean⁶.

Adăugăm că prezenţa derivatelor cu sufixul *-aş* a fost remarcată şi în graiurile bănăţene, fără a constitui însă obiectul unei discuţii speciale⁷.

0.3. Pentru graiurile din sudul Moldovei, de o funcţie specifică a sufixului *-aş* a vorbit acad. Iorgu Iordan, care a semnalat, din fostele judeţe Tecuci şi Covurlui, derivate exprimând originea locală a unei persoane de tipul *cucaş, mătaş, poienaş, măstăcănaş, stoicănaş*, pornind de la numele de localităţi Cuca, Matca, Poiana, Măstăcani, Stoicani⁸.

0.4. Prelucrînd materialul lexical din textele dialectale înregistrate în cursul anchetelor din sudul Moldovei, pentru *NALR. Moldova şi Bucovina*, am remarcat frecvenţa apariţiei în vorbire a unor cuvinte, derivate cu *-aş* sau cuvinte inanalizabile cu finala *-aş*. Avînd în vedere observaţia acad. Iorgu Iordan şi urmîrind repartiţia geografică a localităţilor în care au fost notate aceste cuvinte, am putut constata că ele se grupează, cu precădere, în regiunea de cîmpie dintre Siret şi Prut, şi nu în general în sudul Moldovei, formînd o arie sud-estică⁹.

Pe de altă parte, exemple asemănătoare apar mai mult sau mai puţin sporadic, fără a forma însă o arie propriu-zisă, în puncte care se situează în sud-vest, într-o zonă imediat învecinată cu Transilvania.

Pornind de la aceste constatări, în cele ce urmează, ne propunem să examinăm diferite categorii de derivate cu *-aş* întîlnite, pentru a stabili în ce măsură există o preferinţă pentru sufixul *-aş* şi, totodată, pentru a încerca să explicăm cauzele acestei tendinţe active în sistemul de derivare al graiurilor din sud-estul Moldovei.

1. Materialul lexical selectat reprezintă cuvinte sau forme noi, neînregistrate în izvoarele lexicografice cunoscute, termeni învechiţi şi rari, cuvinte atestate pînă în prezent în alte arii lingvistice, precum şi cuvinte cunoscute, care au sensuri noi, neatestare, sau care sînt înregistrate în dicţionare, fără a li se preciza circulaţia. În analiza lor, vom folosi, alături de dicţionarele româneşti existente, date cuprinse în *ALR* şi în volumul de *Texte dialectale*, publicat de E. Petrovici (Sibiu — Leipzig, 1943), referitoare la aceeaşi zonă, comparativ cu cele consemnate în alte graiuri dacoromâne.

1.1. După valorile cu care apare folosit sufixul, exemplele înregistrate se pot grupa în două categorii: derivate cu valoare de nume de agent sau înrudite ca sens cu numele de agent¹⁰ şi derivate diminutive.

1.1.1. Din prima categorie se evidenţiază, în primul rînd, cuvinte şi forme noi, neatestare în dicţionare:

— *chiriăş* s.m. (pct. 647, 648, 657)¹¹, 'cărăuş', faţă de *chirigiu*, forma obişnuită şi încetăţenită în limba comună (care apare notată, de exemplu, în pct. 645);

⁶ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 111; în legătură cu importanţa lui *-aş* ca sufix diminutival în limba română literară, vezi Magdalena Popescu, *Sufixe productive şi neproductive*, în *SCL*, IX, 1958, nr. 2, p. 255.

⁷ Vezi Lucian Costin, *Graiul bănăţean*, I, 1926, Timişoara, p. 32.

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe -ar şi -aş indicînd originea locală*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 259; cf. şi *Toponimice (Sufixul -ar cu funcţiune locală; Sufixul -aş sinonim cu -ar)*, în *BPh*, III, 1936, p. 157.

⁹ Limita de nord a ariei la care ne referim este oarecum relativă, întrucît reprezintă limita nordică a zonei din sudul Moldovei, anchetată pentru *NALR. Moldova şi Bucovina*, pe linia localităţilor Caşin, Bîrlad, Fălciu (vezi harta 1).

¹⁰ Pentru accepţia în care folosim termenul, vezi Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 13, 90; cf. Ecaterina Ionaşcu, *op. cit.*, p. 76 şi Elena Ciobanu, *Categoriile semantice create de sufixul -ar în limba română*, în *SMFC*, III, 1962, p. 143—145.

¹¹ Pentru corespondenţa dintre punctele cartografice din reţeaua *NALR. Moldova şi Bucovina* şi numele localităţilor respective, din zona de care ne ocupăm, vezi lista localităţilor de la sfîrşitul acestui articol.

— *cufițăș* s.m., la plural (pct. 658) 'cuțitar', dat ca termen de poreclă pentru locuitorii din Păunești, este cu atât mai neobișnuit cu cât există posibilitatea confuziei cu diminutivul *cufițăș*;

— *cucăș* s.m. (pct. 636) 'locuitor din Cuca' și *mătcăș*, -ă s.m. și f. (pct. 649) 'locuitor din Matca', semnalate și de Iorgu Iordan (cf. 0.3.) constituie, după părerea autorului, cazuri speciale în care -aș îl înlocuiește pe -ar și este sinonim cu acesta (cf. Bph, p. 157); cu aceeași valoare, s-a înregistrat *odăieș* (= *odăiaș*, pct. 638) 'locuitor din Odaia Manolache'; cf. și *troienăș* 'locuitor din Traian', (jud. Brăila), înregistrat, ocazional, în pct. 639.

— *stîngăș*, -ă adj. (pct. 656) 'stîngaci' apare de asemenea neobișnuit în raport cu forma în -aci din limba literară;

— *aripășă* s.f. (pct. 648) 'oaie care are obiceiul să umble întotdeauna la marginea turmei'; pentru aceeași noțiune apar sinonimele *aripătică* (pct. 635) și *aripălniță* (pct. 628), de asemenea neatestată (cf. DA, s.v. *aripărită*, „derivat prin sufixul motional -iță, dintr-un substantiv ipotetic *aripar < aripă + -ar“);

— *scurmăș* s.n. și pl. (pct. 635) 'partea de jos a piciorului, la găină (care, la cinăuit, se taie cu tot cu gheară)', derivat verbal, indicînd un obiect concret; ca derivate sinonime, mai frecvente, s-au înregistrat: cu sufixul -uș¹², *scurmăș* s.n. (pct. 626, 627, 637; cf. Elena Carabulea, *op. cit.*) și cu sufixul -ac, *scurmăc* s.n. (pct. 630, 631, 634, 645);

— *sfertăș* s.n. (pct. 625) 'pahar de un sfert de litru'; cf. și *sfertăj* (pct. 631) 'id.' Paralel, s-a notat și un sinonim, tot neatestat, derivat cu sufixul -ar, *sfertăr* (pct. 625), la același informator;

— *urdăș* s.n. (pct. 628) 'un fel de balmoș din urdă și făină de porumb, fierte la un loc, cu ceapă tăiată mărunt'; pentru sens, vezi *urdar* ('un fel de mîncare din unt și urdă sau din urdă și jintuit, fierte la un loc'), înregistrat destul de frecvent, în nord-vestul Moldovei¹³. Termenul *urdăș* este consemnat în graiurile bănățene ca nume de unealtă, cu sensul „măturîșca ce se folosește la mestecarea zărului cînd se fierbe“ (cf. Lucian Costin, *ibid.*); pentru această noțiune, în sudul Moldovei se folosește frecvent termenul *urdăr* s.n. (pct. 616, 627, 642, 650, 652, 660, 664), derivat cu sufixul -ar (v. și DM, s.v.), sau *urdăci* s.n. (pct. 633), cu sufixul -aci.

O notă specială este dată de prezența unor cuvinte cu caracter învechit sau a unor forme considerate rare:

— *schimbăș* s.m. (pct. 643), derivat din *schimb* + -aș (cf. DM, s.v., «înv.»), temă care reprezintă determinantul din sintagma sinonimică *călăraș* cu *schimbul*, înregistrată în aceeași arie (pct. 649); pentru sens, cf. DA, s.v. *călăraș*;

— *flotirăș* s.m. 'marinar' (cf. DA, s.v. *flotilaș*), notat în ALR, serie nouă, vol. IV¹⁴, h. 954, în pct. 605¹⁵;

— *pontăș* s.m. '(țăran) iobag' (cf. DM, s.v., «înv.»), înregistrat tot în II₂, h. 883, în același punct 605;

— *zîlăș* s.m. (pct. 615) 'muncitor angajat cu ziua' (cf. DM, s.v., «rar», Scriban, D., s.v. *ziuaș*, «Mold.»); un corespondent, derivat cu sufixul -ar, *zilar* este atestat pentru o localitate din nordul Moldovei (Drăguseni, Fălticeni)¹⁶. Față de acestea, găsim *ziler*, cu varianta *zilier*, considerată ca formă literară (vezi DM, s.v.) și, pe de altă parte, consemnată ca specifică pentru Transilvania (vezi CADE, Scriban, D., s.v.).

Adăugăm aici variantele *conăcăș* s.m. (pct. 628) și *conocăș* (pct. 629, 648) pentru *conăcar* (cf. DM, s.v., reg.); vezi și *conocășie* s.f. (pct. 648) 'orație de nuntă'. Forma *conocăș*, (cu indicația „Mold. sud.“ la Scriban, D., s.v.), este notată în ALR II (vezi MN 2690, p. 82) în pct. 605; celelalte răspunsuri înregistrate sînt derivate cu -ar:

¹² În limba română, sufixul -uș este analizat în strînsă legătură cu -aș, vezi G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 351; cf. Elena Carabulea, *Sufixul -uș(ă)*, în SMFC, II, București, 1960, p. 207.

¹³ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, București, 1961, s.v.

¹⁴ În continuare, folosim abreviația II₂, indicînd numai cifra hărții respective.

¹⁵ În rețeaua NALR, Moldova și Bucovina îi corespunde punctul 654.

¹⁶ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *op. cit.*, s.v.

conocâr, în nordul Moldovei (pct. 514), *colăcar* și *colocar*, în Transilvania (pct. 141, 235, 250, cf. MN 2692, p. 82, pct. 157).

Alături de cuvintele noi și termenii învechiți sau rari, se remarcă un număr de derivate în *-aș* care sînt atestate în alte zone lingvistice, îndeosebi în Transilvania și, mai rar, în Banat, sau în diverse puncte din alte arii :

— *gropăș* s.m. este înregistrat, de obicei la plural, deosebit de frecvent (pct. 633, 637, 645, 646, 647, 648, 649, 655); întrucît pentru *gropar* nu avem nici o atestare, forma în *-aș* pare cea exclusiv folosită în vorbire, în graiurile din sud-estul Moldovei. În alte localități, s-au notat diferite alte sinonime : *îngropător*, *grohnicer*, *cioclu*. Varianta *gropaș* apare în Transilvania¹⁷ (în ALR II, h. 172, pct. 833, cf. și pct. 836, învecinat, din nord-vestul Olteniei), paralel cu alte derivate de același tip, ca de exemplu *gromniș* (în ALR II, MN 2712, p. 89, pct. 102, cf. ALRT, pct. 102, p. 66) și *gropiș* (vezi *Graiul nostru*, II, București, 1908, p. 110; cf. CADE, s.v.).

— *cămăraș* s.m. (pct. 625, 628, 634, 636, 637, 645), cuvînt învechit în limba comună, apare frecvent cu sensul 'flăcău ales de ceilalți ca să adune banii cînd se face hora sau cînd se întovărășesc pentru a umbla cu uratul (și cu vălăritul)'; cf. și *cămărașie* s.f. (pct. 628) 'grup de flăcăi condus de un cămăraș, care umblă cu uratul sau cu vălăritul'. Cu un sens apropiat, cuvîntul este atestat în Transilvania (vezi DA, s.v. „unul dintre feciori însărcinați de ceilalți să păstreze la sărbătorile de Săn Văsi, cheile cămării în care se tin colacii, rachiul etc.”, «Somecuta-Mare»);

— *gonăș* s.m. (pct. 641, 646, 647, 655) 'hăitaș (la vînătoare)'; forma este considerată învechită (cf. Scriban, D., s.v.) și regională, cu circulație în Transilvania și Moldova (cf. DA, s.v.). Este interesant de observat că în II₂, h. 727 (*gonaci*), în pct. 605, ca răspuns la întrebarea anchetatorului, informatorul a declarat că nu există termenul întrebât; în schimb, *gonăș* este notat, frecvent, în Banat (pct. 2, 29, 27, 47, 76), în Transilvania (pct. 105, 235), în nordul Moldovei (pct. 414, 514) și în Dobrogea (pct. 682);

— *lăturăș* s.m. (pct. 633, 635, 637), de obicei cu valoare adjectivală, a fost înregistrat, la plural, ca substantiv concret cu sensul „cele două lemne care se pun peste capetele curmezîșurilor la carul de cărat fin sau grîu”, atestat în Transilvania (cf. DA s.v.); izolat, îl găsim notat în nordul Moldovei (în II₂, h. 63, pct. 520)¹⁸, în sud-estul Munteniei (~, pct. 705) și în sudul Dobrogei (~, pct. 987), într-o situație asemănătoare cu *gonăș*¹⁹. În celelalte puncte s-a notat, mai frecvent, termenul *drug(i)*, care apare și în pct. 605;

— *plutăș* s.m. (pct. 628) 'specie de plop, cu crengile în părți' nu are o situație clară în privința circulației (vezi Scriban, D., s.v., «Munt.»; cf. DM, s.v., fără indicație).

Menționăm, în sfîrșit, că o serie de derivate obișnuite cu *-aș*, din limba comună, au fost notate cu sensuri deosebite, nesemnificate pînă acum în lucrările lexicografice curente :

— *părtăș* s.m. (pct. 643) înregistrat, la plural, cu sensul 'flăcăii care plătesc intrarea la horă', în opoziție cu *cămărașul* care conduce și organizează hora;

— *urmășă* s.f. (pct. 656) 'oaie care are obiceiul de a rămîne totdeauna la urina turmei' (cf. CADE, s.v. *urmărelnic*, *urmăretic*); tot cu același sens a fost înregistrat *codășă* s.f. (pct. 631);

— *fruntăș* s.m. (pct. 647), la plural, cu sensul 'rachiul foarte tare (obținut la început sau fiert a doua oară)'; în aceeași localitate apare *fruntăr* 'id.', derivat cu *-ar* (pentru o noțiune apropiată, găsim înregistrat termenul *limpezăș* 'rachiul distilat de două ori', în Transilvania; cf. ALRT, pct. 219, p. 96);

— *urmăș* s.m. și pl. (pct. 647) 'rachiul slab care curge la sfîrșit, poslete';

— *călărăș* s.m. (pct. 644, 655, 656) 'cep, viță scurtată la doi-trei ochi care se lasă de rod'.

¹⁷ O întîlnim, de asemenea, la Slavici în contextul „gropașii sloboziră cosciugul în groapă”, din nuvela *Pădureanca*, cf. Ion Slavici, *Opere*, I, București, 1952, p. 291.

¹⁸ Cf. și V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *op. cit.*, s.v.

¹⁹ Asupra semnificației prezenței derivatelor în *-aș* în aceste zone, la care ne vom referi și în continuare, vezi 5.2.

Data fiind tendința de a crea cuvinte noi cu sufixul -aș, care poate fi surprinsă pe baza cuvintelor discutate în paragrafele anterioare, credem că în cazurile de mai sus avem de a face cu o derivare propriu-zisă (de la substantivele *parte*, *coadă*, *frunte*, *urmă* și de la adverbul, respectiv adjectivul *călare*), în graiurile din sud-estul Moldovei, și nu de îmbogățirea cuvintelor *pârtaș*, *codaș* etc. cu sensuri noi.

1.1.2. Formații diminutive (vezi 0.2.). Semnalăm următoarele forme, neînregistrate în dicționare :

- *copilășă* s.f. (pct. 656) 'fetiță de 12 ani' ;
- *țângăuăș* s.m. (pct. 644), dim. al lui *țîngău* 'băiețandru' ;
- *tîrîduăș* s.m. (pct. 647) 'miei de un an', dim. al lui *tîrîu* 'berbec între doi și trei ani' ;
- *burloiăș* s.n. (pct. 658), dim. al lui *burlui* 'țevă mică, uluc prin care se scurge mustul din jgheabul în care se store strugurii' ;
- *colțuăș* s.m., la plural, (pct. 615) 'felii, bucăți subțiri de ceapă, tăiate pentru gătit', dim. al lui *colț*, neobișnuit față de formele consemnate, *colțișor* sau *colțurel*, (cf. DM, s.v.).

Pot fi adăugate, fără să fie cazuri specifice în zona la care ne referim, și unele forme regionale, atestate, pentru care în dicționare nu se precizează circulația :

- *hambarăș* s.n. (pct. 652), cf. DA, CADE, s.v. ;
- *oghelăș* s.n. (pct. 629, 646) 'plăpumioară pentru nou-născuți', cf. DLR, s.v., cu indicația «Prin Mold.» ; DM, s.v., reg. ;

- *olărăș* s.n. (pct. 642), cf. DLR, s.v., reg., dim. al lui *olar* 'vas de lut'²⁰ ;

- *porcoiăș* s.n., la pl. (pct. 659), dim. al lui *porcoi* 'grămadă de fin', cf. CADE, s.v.

Într-o situație deosebită, în parte, fiind diminutive numai ca formă, fără a avea și înțeles diminutival apar :

- *iepurăș* s.m. și pl. (pct. 636, 644) 'fișie de carne macră de lîngă șira spinării și de pe coaste (la porc)', cf. DA, CADE, s.v., fără indicații privind aria de circulație ; cu același sens, *iepure* este atestat în DA, cu indicația „Ardeal, Muscel” ;
- *ciocănăși* s.pl. 1. (pct. 664, situat în sud-vest) 'porumb semănat des care se taie verde pentru nutreț, ciolomadă', sens neatestat. 2. (pct. 625) 'nume al unui arbust neprecizat (în formă de tufe mari)' ; cu un sens apropiat, cuvîntul este înregistrat și în Transilvania (cf. DA, s.v.).

2. Derivatele prezentate arată că, în graiurile moldovenesti din sud-estul Moldovei, sufixul -aș este frecvent și activ, ocupînd un loc privilegiat în sistemul de derivare. Pe lîngă aspectele divergente, constatate în rapoart cu limba literară, se remarcă sfera largă de acțiune a sufixului, prin folosirea sa cu diverse valori în cadrul unor categorii lexicale deosebite între ele.

2.1. Frecvența cea mai mare se constată la numele de agent propriu-zise, substantive nume de persoane.

2.1.1. Cazurile pentru care se poate face comparația cu sufixul din limba literară sau cu un tip obișnuit de derivare, existent în limbă, pun în evidență că -aș este preferat în special lui -ar, sufix de asemenea vechi, sau -er (vezi *gropaș*, *conăcaș*, *zilaș*), uneori chiar în situații care pot da naștere la confuzii (vezi *cușitaș*). Evident, această preferință nu exclude existența derivatelor în -ar, cu aceeași valoare. Derivatele de tipul *cucaș*, *mătaș*, *odăiaș*, *troienăș* etc. constituie indicii elocvente cu privire la productivitatea sufixului (în cursul anchetelor din Moldova, a mai fost înregistrat un singur derivat de acest tip, comunicat de I. Nuță : *sulițăși* s.m.pl., pornind de la numele localității Sulița, jud. Botoșani, din nord-estul provinciei, caz în care poate fi invocată însă legătura cu derivatul obișnuit în -aș de la apelativul *suliță*). În unele cazuri, -aș apare în loc de -aci (vezi *stîngaș*) sau în loc de -giu (vezi *chiriaș*), sufix mai nou.

2.1.2. Că avem de a face cu o problemă specială a lui -aș, în sistemul local al derivării numelor de persoane, ne-o indică lipsa sau înlocuirea sa cu alte sufixe tocmai în cazul unor derivate obișnuite în -aș, termeni care, de regulă, sînt încețăniiți ca atare și în limba literară.

²⁰ Comunicăm că *olar* cu acest sens este frecvent în sudul Moldovei ; el nu apare în DLR, litera O, s.v. *olar*, fapt care face ca *olărăș* să fie explicat neclar sau, cel puțin, incomplet : „De la *ol*, cf. *olăreț*”¹⁶, *ibid*.

Au fost înregistrate diferite formații corespondente cu sufixele *-ar*, *-aci*, *-ac* sau *-(i)tor* pentru derivate în *-aș* :

— [cosar:] *cosâr* s.m. (pct. 644), *cosáci* (pct. 656), *cositor* (pct. 652). Pentru prezența aceluiași forme în graiuri din alte provincii vezi, în ALRM, serie nouă, vol. I, h. 36, *cosáci* în sudul Transilvaniei (pct. 130, 172), cf. *cusăcu*, pct. 010 la aromâni, *cusăc*, pct. 012 la meglenoromâni, *cositor*, formînd o arie aproape unitară, în Oltenia, în punctele învecinate din vestul Munteniei și, izolat, în Banat (pct. 29) și în sudul Transilvaniei (pct. 182, paralel cu *cosaș*), *cosăc*, în Banat (pct. 2) ;

— [gonas:] *gonáci*²¹ s.m. (pct. 641), *gonăc* (pct. 644, 656) ; prin comparație vezi și *gonitor* s.m. (pct. 639) cu sensul, neatestat, 'jucător care alcargă după ceilalți, ca să-i prindă, la jocul de copii «De-a prinselea»' ; în II₂, h. 727, întâlnim *gonaci* în sudul Transilvaniei (pct. 130), în sudul Olteniei (pct. 812, 899) și în sudul Dobrogei (pct. 987), *gonăc* în sudul Olteniei (pct. 876) și în sud-estul Munteniei (pct. 723), *gonitor* în sud-estul Transilvaniei (pct. 192) ;

— [tirlas:] *tirláci* s.m. (pct. 654) ; în II₂, h. 391, pct. 605 ;

— [luntras:] *luntrar*, notat în II₂, h. 843, pct. 605 ; apare și în Transilvania, Crișana (pct. 64, 130, 141, 279), în sud-estul Munteniei (pct. 723) și în nordul Moldovei (pct. 365, în forma *luntriări*).

Se remarcă, de la început, că derivatele în *-ar*, *-aci*, *-ac* sau *-(i)tor* apar în aceleași zone lingvistice (uneori în aceleași puncte de pe hărțile ALR) în care s-au notat derivate caracteristice cu *-aș* (I.I.I.), ceea ce întărește ideea că folosirea acestui sufix poate fi pusă, în graiurile respective, în corelație cu „evitarea” lui (raportindu-ne la o „normă” a limbii comune).

În sud-estul Moldovei, cele două categorii de derivate sînt notate uneori în aceleași puncte (vezi *coșar*, *gonac*, *călăraș*, *țângăuș*, *iepurăș* în pct. 644, *luntrar*, *tirlaci*, *flotiraș*, *pontaș* în pct. 605 [654], *cosaci*, *gonac*, *stîngaș*, *urmașă*, *călăraș*, *copilaș* în pct. 656, *gonaci*, *gonas*, în pct. 641).

2.2. Pe lângă numele de agent, sînt prezente o serie de substantive și adjective folosite cu valoare substantivală, din diferite alte categorii lexicale : nume de animale și părți anatomice ale lor, nume de obiecte și instrumente, nume din domeniul culinar sau nume de plante și părți ale plantei²². Exemple ca *aripașă*, *scurmaș*, *sfertaș* și *urdaș* atestă în mod special puterea de derivare și productivitatea sufixului. O situație aparte au *urmașă*, *codașă*, *lăturaș*, *fruntaș*, *urmaș*, folosite ca nume concrete, spre deosebire de limba literară, în care apar întrebuintate mai ales cu caracter abstract, ca adjective.

Și la această categorie de derivate se remarcă concurența lui *-aș* cu alte sufixe, în special cu *-ar* (vezi *sfertaș* — *sfertar*, *fruntaș* — *fruntar*, cf. *aripașă* ; derivatele paralele pot avea valori diferite : *urdaș* — *urdar*) și cu *-ac* (*scurmaș* — *scurmac*). O problemă aparte, numai semnalată mai sus, este relația *-aș* : *-aj*²³, sufix mai nou (*sfertaș* — *sfertaj*).

2.3. Datorită faptului că materialul înregistrat în anchetele din Moldova este destul de sărac în ceea ce privește diminutivele, nu se pot trage concluzii cu privire la rolul lui *-aș* diminutival pentru graiurile din sud-estul acestei provincii.

Cercetarea specială a formelor diminutive din graiurile la care ne referim ar putea dovedi dacă există o corelație între preferința pentru *-aș* formînd nume de agent (și celelalte categorii înrudite) și același sufix, ca element de formare a diminutivelor, pentru o anumită zonă lingvistică²⁴. Analiza trebuie să aibă în vedere

²¹ Pentru *gonaci* ca și pentru *cosaci* se invocă legătura cu bg. *gonac*, cf. DM, s.v., respectiv bg. *kosac*, cf. G. Pascu, *op. cit.*, p. 351.

²² În legătură cu acest aspect, cf. Elena Ciobanu, *op. cit.*, p. 143, vezi și G. Pascu, *op. cit.*, p. 345 și urm.

²³ În legătură cu unele raporturi între sufixele *-aș* și *-aj*, paralel cu cele dintre *-aj* și *-aș*, vezi Georgeta Ciompec, *Sufixul -aj*, în SMFC I, București, 1959, p. 53.

²⁴ Urmărind, de exemplu, repartitia formelor diminutive cu *-aș* ale prenumelor din ALR II, inventariate de Aurelia Stan (*op. cit.*, vezi O.I., p. 1, nota 3 și tabelul final) avem posibilitatea să completăm și să precizăm informațiile de această natură : majoritatea exemplelor se localizează în Crișana și Transilvania propriu-zisă ; au mai fost înregistrate în sud-estul Munteniei, în nordul Moldovei,

raporturile acestui sufix cu alte sufixe diminutive²⁵. Rezultatele cercetării prezintă interes cu atât mai mult, cu cât funcția diminutivă, cu care sufixul -aș este prezent și în dialectele sud-dunărene, a constituit punctul de plecare și argumentul pe baza căruia unii lingviști au emis ipoteza originii străvechi a lui -aș, explicat prin supraviețuirea unui sufix preroman în -s-, care a fost întărit apoi prin elemente din alte limbi (din slavă, mai ales, și din maghiară) și care i-au lărgit funcțiile²⁶.

3. În aprecierea preferinței graiurilor din sud-estul Moldovei pentru sufixul -aș, pot fi aduse în discuție cuvintele inanalizabile pe teren românesc, înregistrate concomitent cu tipurile de derivate prezentate pînă aici.

3.1. În lexicul caracteristic acestei zone se întîlnesc unele cuvinte cu finala -aș care pot constitui un model în crearea derivatelor, ținînd seama de categoria semantică căreia aparțin :

— *comăș* s.n. (pct. 629, 646, 647), în dicționare cu statut de arhaism²⁷, este curent în vorbire cu sensurile : 1. 'cupon pentru rochie care se pune la luminarea de botez și se dăruiește apoi mamei copilului'. 2. 'cupon pentru rochia pe care nunii o dăruiesc miresei' (cu acest al doilea sens, cuvîntul este atestat în DA, s.v., pentru fostul județ Covurlui) ;

— *farăș* s.n. (pct. 631), 'un fel de închizătoare la uncalta de pescuit denumită *vintil'*, neatestat cu acest sens ;

— *hălăbăș* s. (pct. 635) 'gulie (mai mare)' ; intrucît termenul nu este înregistrat în izvoarele lexicografice, iar etimologia, necunoscută, nu este exclus să fie un derivat.

— *călbăș* s.m. și pl. (pct. 632, 644, 647) 'un fel de caltaboș umplut cu carne tocată și orez sau păsat (mai rar și cu sînge)' ; numărul mare de variante înregistrate : *gălbăș*, *gilbăș* (pct. 639), *gilbāj* (pct. 637, 653) și, în puncte din sud-vest, *calbăș* (pct. 663, 667), *galbăș* (pct. 661, 668), *gălbāj* (pct. 668) ca și derivatul *calbășări* s.m. pl. (pct. 658) 'osînză de pe burtă și de pe mîte (la pore)', neatestat în dicționare, arată o mare răspîndire a termenului în această zonă. Îl găsim notat în Transilvania și în nordul Dobrogei (în II₂, h. 1124 : *călbăș* în pct. 228, 284 și, respectiv, *gilbăș* în pct. 682), atestări semnificative cu privire la circulația și prezența sa în sudul Moldovei, dacă avem în vedere că, pe aceeași hartă, în această provincie (cu excepția răspunsurilor *chișcă* din pct. 414 și *trandafiri cu sînge* din pct. 520) s-a notat că obiectul sau obiceiul întrebant nu există în localitatea respectivă.

Se disting, deci, pe de o parte, termenii specifici lăcali, *comăș*, *farăș*, împrumuturi turcești cu finala -aș²⁸ și *hălăbăș* cu origine necunoscută, iar pe de altă

în Dobrogea și, izolat, în sudul Olteniei. În sudul Moldovei nu sînt atestate exemple de acest tip.

²⁵ Astfel, din analiza făcută de V. Rusu, *op. cit.*, p. 261—263, reiese că, în comparație cu numeroasele derivate în -uș(ă), care formează o arie unitară în partea de vest a teritoriului dacoromân, numărul derivatelor diminutive cu -aș este redus și repartitia punctelor, aparent, capricioasă. De fapt, se poate observa, însă, apariția lor în ariile menționate mai sus : Crișana și Transilvania (pct. 272, 284, 334, 353, 362, 157, 182), sud-estul Munteniei (pct. 723), nordul Moldovei (pct. 386, 414, 551, 520) și Dobrogea (pct. 987). În sudul Moldovei (pct. 605) este notat un singur exemplu (*buhăiaș*).

²⁶ Cf. Sextil Pușcariu, DR IV, p. 1369, Al. Graur, *op. cit.*, p. 86, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III, București, 1962, p. 78 ; vezi și Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 64, 213, 231—232, cf. și *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 626, G. Pascu, *op. cit.*, p. 369.

²⁷ Cf. DM, s.v. *cumaș* 'stofă pentru rochii', «inv. arh. și reg.» ; cu același sens, termenul există în dialectul aromân, fapt care probează caracterul său arhaic ; vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București 1974, s.v. *cumaș*, cf. *cumășe* s.f., *ibid.*

²⁸ Subliniem acest aspect și datorită faptului că, alături de elementele slave (bulgărești sau sîrbești), maghiare și chiar albaneze (obscur), citate de Pascu, *op. cit.*, în legătură cu originea sufixului, nu găsim nici un exemplu de acest fel.

parte călbaş, în cazul căruia presupunem un împrumut lexical din graiurile transilvănene²⁹.

3.2. La categoria inanalizabilelor, aspectul cel mai semnificativ este apariția de forme în -aș ale unor cuvinte, care se explică prin modificări analogice ale finalei lor :

a) Au fost înregistrate variante în -aș pentru cuvinte care au finala -ac, în forma de bază :

— *hăghiăș* s.n. (pct. 659) 'vreasc, creangă ruptă (folosită pentru surcele)'; neînregistrat în dicționare, apare ca variantă lexicală, pe care am identificat-o pornind de la *hăgheacuri* s.n. pl., (cf. și *hăghijece*) atestat cu același sens, în nordul țării (vezi Scriban, D., s.v.; cf. DA, s.v.), pe baza căruia se poate reconstitui o formă de singular *hăgheac* (respectiv *hăghijec*) ;

— *cartăș* s.n. (pct. 635, 648), *cărtaş*³⁰ (pct. 654), 'dreptar cu două minere pentru netezit tencuiala', variantă a lui *cartac* atestată alături de *cartaj*, fără a se preciza circulația (cf. DA, s.v.) ;

— *tarăș* s.m. și pl. (pct. 625, 628, 655, 656 și pct. 663, 664, 668 din sud-vest) 'stîlp, par (la gard)', consemnat ca variantă a lui *tarac*, fără indicarea circulației (cf. DM, s.v. < ucr. *taras*) sau ca termen general în estul țării (cf. CADE, Scriban, D., s.v.) caz în care, de asemenea, se indică comparația cu *tarac* caracteristic pentru sud (vezi Scriban, D., CADE, s.v., cuvînt cu etimologie necunoscută). Deoarece pe baza informațiilor referitoare la etimologie (vezi și mai sus *hăgheacuri*, *hăghijece*, *cartac*, tot cu etimon necunoscut), raporturile dintre cele două cuvinte nu pot fi clarificate, nu este exclus ca să avem a face cu o variantă locală³¹ pentru *tarac* (posibil împrumut turcesc, cum presupune Scriban), situație similară cu aceea a lui *hăghiăș* sau *cartăș*.

b) În cazul variantei *butăc* s.m. (pct. 633) 'butaș (de viță de vie)', constatăm înlocuirea finalei -aș din limba comună, interpretată ca sufix, prin -ac (vezi 2.1.2.).

c) Variantele de tipul *bandăș* (pct. 631) și *corăș* (pct. 648), înregistrate ca pronunții în loc de *bandaj*, respectiv *curaj* se explică prin confuzia care se face între -aj și -aș³². Existența derivatului *corășliu* (< *corăș* + -liu), semnalat în sudul Moldovei de către I. Iordan³³ constituie o probă a tendinței de „normalizare” a formei în -aș. Același tip a fost notat și în puncte din sud-vest : *bagăș* (pct. 667), *băgăș* (pct. 666), în loc de *bagaj*.

d) În cazul lui *covăș* s.n. (pct. 632), înregistrat ca variantă a lui *covășă* s.f. (pct. 637) 'un fel de băutură dulce și acrișoară făcută, (de obicei în ziua de Sf. Andrei), din făină de porumb sau de grâu, opărită și lăsată să dospească' (cf. DA, s.v.)³⁴, se poate vorbi de modificarea analogică a finalei, prin încadrare morfologică.

²⁹ Datorate în mod sigur acestei influențe, apar alte exemple similare ca : *papicaș* 'boia de ardei', notat în pct. 605 și *papricaș*, în pct. 531, 537, 520 (cf. ALRM, serie nouă, vol. III, h. 917).

³⁰ Varianta este înregistrată și în localitatea Sabasa, jud. Neamț, din nord-vestul Moldovei; cf. V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *op. cit.*, s.v., și pare să indice prin accent, o pronunție de influență maghiară.

³¹ Avem în vedere afirmația acad. I. Iordan care a arătat că graiurile din sudul Moldovei se deosebesc de cele din partea de nord a acestei provincii și prin faptul că aici nu s-au exercitat influențe slave de est (de tip ucrainean sau rutenesc); vezi Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva”, XXVIII, Iași, 1921, nr. 2, p. 187.

³² Cf. Georgeta Ciompec, *op. cit.*, p. 63—64.

³³ *Id.*, p. 53.

³⁴ Discutînd cuvîntul *covășă*, odată cu stabilirea etimonului, acad. I. Iordan face precizarea că termenul în discuție se întrebuințează numai prin Moldova nordică; vezi Iorgu Iordan, *Notițe etimologice*, în „Arhiva”, XXXVIII, Iași, 1931 (*Omagiul profesorului Ilie Bărbulescu*), p. 44—45. În ceea ce privește varianta *covăș* (*ibid.*), pe care o comunică, (neînregistrată în dicționare pînă la acea dată) autorul menționează că a scăpat din vedere să noteze satul sau județul de unde provine. Atestarea lui *covăș* paralel cu *covășă* în graiurile din sud-estul Moldovei completează informațiile în legătură cu răspîndirea lor geografică.

e) Variantele *parastăș* (pct. 627) 'colac (la mort)' și *părăstăș* (pct. 631), ultima și cu sensul 'praznic pentru morți', notate pentru *parastas*, apar ca rezultat al analogiei pur formale, datorate apropierii de natură fonetică a finalei și confundării acesteia cu -aș. Varianta *părăstăș* este notată în ALR II, h. 172, frecvent în Transilvania și Crișana (pct. 141, 250, 260, 279, 334 și 353, cf. ALRT, pct. 141, p. 76) și izolat, în forma *perestas*, în Banat (pct. 29), zone specifice pentru utilizarea sufixului -aș, în care apar și alte exemple asemănătoare: *plievăș* 'condei de piatră' (II₂, h. 915, pct. 310), cu finala -aș subliniată de E. Petrovici, față de *plévas* (pct. 316) sau *plivás*, *pluibás/z* (mai frecvente) și *iconostăș* (MN 2726, p. 92, pct. 279, 353 și 47) pentru *iconostas*.

Aceste modificări analogice care au loc, de cele mai multe ori, în urma falsei analize a finalei ca sufix, pe de o parte, și datorită apropierii ca aspect fonetic dintre finala unor cuvinte și sufixul -aș, pe de altă parte, reprezintă fenomene paralele derivării propriu-zise. Ele confirmă preferința graiurilor din sud-estul Moldovei pentru -aș precum și caracterul activ al sufixului în raport cu -ac³⁵ (vezi *hăghiaș*, *butac*) sau reciprocitatea față de -aj (vezi *coraș*, *bandaș*, cf. *călbaș-gălbaș*), aspecte pe care le-am remarcat la diferite categorii de derivate (vezi 2.1.1. și 2.1.2.).

4. Cazurile înregistrate în puncte din partea de sud-vest a zonei (vezi 0.3.) sînt puțin numeroase. Similare, în linii generale, cu tipurile de derivate și cuvinte discutate pînă aici, ele nu se evidențiază totuși, prin aspecte particulare sau speciale.

Pe lângă cuvinte obișnuite, aparținînd limbii comune sau literare ca *hăităș* (pct. 663, 669) și *tîrlăș* (pct. 670), în două cazuri s-au înregistrat variante lexicale cu caracter regional, neatestat în dicționare:

— *metrăș* s.m., la plural (pct. 670) 'lucrător forestier care taie lemne în lungime de 1 metru'; față de *metăruș* (<*metăr*+suf. -aș), regionalism atestat în nord-vestul Transilvaniei, paralel cu *metărar*³⁶, varianta de față rezultă firesc, prin derivare imediată, în zonă, din *metru* + -aș, ca și în cazul *metrar* (<*metru* + -ar), derivat atestat în graiurile muntenesti³⁷;

— *rampăș* s.m., la plural (pct. 667) 'muncitor care încarcă vagonetele forestiere la rampa de încărcare', cf. DLR, litera R, s.v. *rampagiu*³⁸; o variantă, *râmpaș*, este înregistrată într-o localitate din nordul țării (Borșa, Maramureș)³⁹.

La acestea, se adaugă *ciocănași* (cf. 1.1.2.), *călbaș* (cf. 3.1.), *taraș*, *bagaș* (cf. 3.2.), cazuri semnificative pentru că sînt înregistrate concomitent în aria sud-estică și în sud-vestul Moldovei.

5. În încheiere, vom încerca să aducem în discuție faptele care sînt de natură să contribuie la explicarea prezenței, în graiurile din sud-estul Moldovei, a unei tendințe de a forma derivate nume de agent și derivate din alte categorii semantice înrudite cu sufixul -aș.

5.1. În primul rînd, trebuie să ținem seama de existența unor fapte arhaice în graiurile din sudul Moldovei⁴⁰. Dată fiind productivitatea sufixului -aș în limba

³⁵ Studiarea propriu-zisă a acestui aspect, în diferite graiuri populare, mai cu seamă în ceea ce privește vechimea sa, merită toată atenția cu atît mai mult cu cît nici originea sufixului -ac nu este încă clarificată pe deplin; vezi, mai recent, Finuța Hasan, *În legătură cu etimologia sufixelor -ac, -ec-, -ic, -oc, -uc și -ag, -eg, -ig, -og, -ug*, în SMFC VI, 1972, p. 44—45.

³⁶ Vezi DLR, litera M, s.v.

³⁷ Cf. DLR, litera M, s.v.

³⁸ O dată cu lipsa din dicționar a lui *rampaș* semnalăm indicarea categoriei gramaticale „s.n.” pentru *rampagiu*, evident o greșeală de tipar.

³⁹ Cf. V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, VIII, fasc. 1, 1957, p. 163.

⁴⁰ Caracterul arhaic al sudului Moldovei, ca unitate lingvistică cu trăsături distincte în cadrul subdialectului moldovenesc, a fost susținut și argumentat atît din punct de vedere istoric cît și pe baza faptelor lingvistice; vezi, de exemplu, Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, p. 187, Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în BIFR, Iași, vol. XI—XII, 1944—1945, p. 168—178, 340, 399, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II, București, 1962, p. 87—91.

veche, frecvența derivatelor cu acest sufix poate fi considerată ca o trăsătură arhaică a graiurilor dintr-o anumită zonă a acestei arii lingvistice. În sprijinul acestei idei ar putea fi citat și faptul că, anterior, s-au putut stabili paralelisme, în ceea ce privește prezența acțiunii sufixului (sau absența lui) între graiurile la care ne referim și graiuri din Transilvania și în special din Banat, arii, de asemenea, conservatoare din punct de vedere lingvistic⁴¹.

5.2. Pe baza cercetării hărților referitoare la nume de agent din *Atlasul lingvistic român*, pot fi puse în lumină situații în care preferința pentru *-aș* în graiurile de peste munți este evidentă (vezi, de exemplu, în II₂, h. 963 pentru *tobaș*, h. 1282 pentru *ceteraș*, *lăutaș*, h. 1583 pentru *drumaș*). Față de aceste fapte, prezența paralelă a derivatelor *gropaș*, *cămăraș*, *lăturaș* (1.1.1.) sau a lui *câlbaș*, *părăștaș* (3.1., 3.2.) în graiurile transilvănene și în sud-estul Moldovei sugerează posibilitatea unei legături, în sensul unei influențe exercitate de primele.

Despre influența graiurilor de peste munți în lexicul graiurilor moldovenești de sud, s-a vorbit, în general, mai puțin⁴². Cu privire la acest aspect, semnificativ este faptul că aceeași arie, la vest de Siret, a fost semnalată de Sextil Pușcariu, ca arie specifică pentru circulația termenului *mocan* cu sensul 'cioban'⁴³. Astfel, termenii la care ne-am referit, au putut fi aduși de către păstorii transilvăneni care, în procesul transumanței, au trecut ori s-au așezat în această zonă⁴⁴.

În sprijinul acestei ipoteze poate fi invocat, apoi, faptul că aceleași cuvinte (de exemplu, *gonăș*, *lăturaș* [1.1.1.], *câlbaș* [1.3.] sau anumite tipuri de diminutive [2.2.]) apar și în localități din sud-estul Munteniei, din Dobrogea, din nordul Moldovei și din Oltenia, zone în care a fost, de asemenea, semnalată prezența transilvănenilor⁴⁵.

Legătura dintre Transilvania și sud-estul Moldovei (apropieri se pot face și cu zonele din sudul țării la care ne-am referit mai sus) se poate stabili și în ceea ce privește celelalte aspecte lingvistice pe care le-am luat în discuție: lipsa sau înlocuirea sufixului *-aș* cu alte sufixe (2.1.2.).

Pentru zona, mai restrinsă, din sud-vestul Moldovei unde au fost înregistrate derivate ca *metraș*, *rampaș* (cf. 4), se poate vorbi de aceeași influență pe calea contactelor datorate, în primul rând, vecinătății.

5.3. În concluzie, pentru a explica preferința graiurilor din sud-estul Moldovei, pentru derivarea cu *-aș*, trebuie să ținem seama de un fapt intern, conservarea unei tendințe a limbii vechi care va putea fi descoperită în arii mai întinse, dar care a fost, eventual, întărită de contactele lingvistice cu vorbitori ai unor graiuri din Transilvania, unde derivarea cu acest sufix ca mult mai activă în raport cu alte provincii poate fi ușor dovedită.

Desigur, cercetarea sub toate aspectele a graiurilor din sud-estul Moldovei va aduce fapte noi referitoare la aceste contacte lingvistice și va putea contribui la o caracterizare mai precisă a subdialectului moldovenesc.

⁴¹ Menționăm că frecvența și folosirea lui *-aș* în aceste graiuri au fost puse în legătură cu influențele maghiară, pentru Transilvania (cf. Ecaterina Ionașcu, *op. cit.*, p. 84), respectiv slavă (de tip sîrbesc), pentru Banat (cf. Lucian Costin, *op. cit.*), influențe care s-au exercitat cu precădere într-o zonă sau alta.

⁴² Acad. I. Iordan, în *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, p. 203, apreciază că aceasta există într-o proporție destul de redusă, în comparație cu influența graiurilor munteneste.

⁴³ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, h. 13, p. 200—201.

⁴⁴ În legătură cu transumanța spre regiunea de cîmpie, din sudul Moldovei, și dincolo de Prut, vezi Șt. Măteș, *Păstori ardeleni în Principatele române*, Arad, 1921, p. 5, I. Diaconu, *Păstoritul în Vrancea*, în GS IV, 1929—1930, p. 258—263; recent, informații prețioase, referitoare la acest aspect, găsim în volumul *Țara Birsei*, I, București, 1972, p. 215—216, 236; cf. și h. 20, p. 234.

⁴⁵ Cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, p. 209, 217.

L I S T A

cuprinzînd punctele citate din rețeaua *NALR. Moldova și Bucovina* și localitățile cărora acestea le corespund. Se indică localitatea unde s-a făcut ancheta (unde este cazul comuna) după județe.

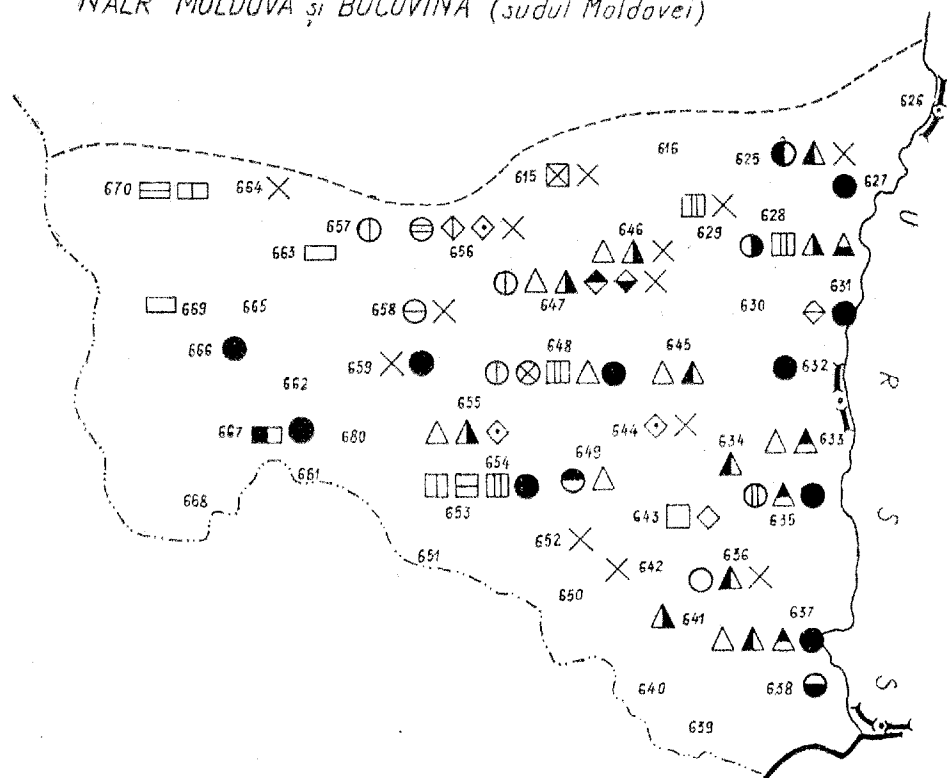
Vaslui: 615. Muncelu (Glăvănești); 616. Băcani; 625. Stoiești (Banca); 626. Vetrișoaia; 627. Fălciu; 628. Epurenii; 629. Frunțișeni (Grivița); 631. Cîrja (Murgeni); 646. Belcești (Ivești).

Galați: 630. Berești; 632. Suceveni; 633. Oancea; 634. Virlezi; 635. Fîrțănești; 636. Cuca; 637. Frumușița; 638. Odaia Manolache (Vinători); 639. Braniștea; 641. Pechea; 642. Costache Negri; 643. Cudalbi; 644. Corod; 645. Adam (Drăgușeni); 647. Priponesti; 648. Tălpigi (Ghidigeni); 649. Matca; 650. Liești; 652. Umbrărești; 654. Furcenii Vechi (Cosmești); 655. Ionășești (Nicorești).

Vrancea: 653. Mircești Vechi (Vinători); 656. Homocea; 658. Păunești; 659. Străoane; 660. Bolotești; 661. Mera; 666. Negrilești (Bîrsești); 667. Nistorești; 668. Nereju; 669. Soveja.

Bacău: 657. Borșani (Coțofănești); 663. Pralea (Căiuți); 664. Cașin; 670. Hirja (Oituz).

NALR MOLDOVA și BUCOVINA (sudul Moldovei)

○ cucăș	▢ pontăș	◆ fruntaș
● mălcaș	⊗ zilaș	◆ urmaș
● odăiaș	▤ conăcaș (conocaș)	◇ călăraș
⊕ chiriaș		
⊖ cuțitaș	△ gropăș	▢ hăitaș
⊖ stîngaș, -ă	▲ cămăraș	▢ Țirlaș
⊗ aripășă	▲ gonăș	▢ metraș
⊕ scurmaș	▲ lățuraș	▢ rampăș
● sfertaș	▲ plutaș	
● urdaș		
▢ schimbaș	◇ pârtaș	×
▢ flotiraș	◇ urmașă	● cuvinte inanalizabile
	◇ codașă	(fenomene paralele de-
		rivării propriu-zise)

Harta 1

DESEN PENTRU CORT SAU DESPRE POETICA LUI ION BARBU

STĂNUȚA CREȚU

„Mersul tău sub corturile atâtei supunătoare frumuseți
se măsoară cu amplitudinile harfei, cu intuițiile tale de
termen al unei poetice rase”.

(Veghea lui Roderick Usher¹)

Fiind, deliberat și structural, ermetică, poezia lui Ion Barbu nu e, tocmai prin aceasta, un „joc cu legi arbitrare”², cum o vedea, în 1927, Felix Aderca. „Ea vizează participarea subiectului la esența lucrurilor și a sinei”³.

În fața alchimistului stă visul „eliberării lui Dumnezeu din obscuritatea materiei”, „în mod *secund*” el beneficiind de această operă miraculoasă, observa, în *Psihologie și alchimie*, C. G. Jung⁴; în fața poetului – alegerea „între grațios și Grație, între încântare și mântuire”.

„Suflet mai degrabă religios decât artistic, am vrut în versificările mele să dau echivalentul unor stări absolute ale intelectului și viziunii: starea de geometrie și, deasupra ei, extaza”⁵.

Și dacă libertatea era, după G. Călinescu⁶, calitatea cea mai înaltă ce susținea critica acerbă prin care Barbu a încercat o introducere în domeniul său literar și într-o înțelegere proprie a lumii, în poezie, această libertate, „dificilă”, se va raporta

¹ În I. Barbu, *Pagini de proză*. Ediție îngrijită de Dinu Pillat, București, E. P. L., 1968, p. 145.

² F. Aderca, *Exegeză*, în „Viața literară”, 1927, 3 decembrie; reprodus în I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 243.

³ P. Riffard, *Dicționarul esoterismului*. Ediție îngrijită de Tereza Petrescu. Traducere de Doina și Gheorghe Pienescu, București, Editura Nemira, 1998, p. 41.

⁴ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie*, II. Traducere de Maria Magdalena Anghelescu, București, Editura Teora, 1996, p. 79.

⁵ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 103. Și în doctrina rosicruciană, sistematizată de Robert Fludd, găsim: „Omul pierzându-și dreptul de a face parte din divinitate prin revolta sa, trebuie să i se integreze prin extaz; el poate, el trebuie să redevină divin” (după S. Hutin, *Societăți secrete*. Traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura de Vest, 1991, p. 65).

⁶ G. Călinescu, *Elogiul libertății*, în „Viața literară”, 1927, 17 decembrie; reprodus în I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 247–248.

la dimensiunea superioară – a treia dimensiune –, a „lumilor probabile”, „universuri abstracte”, unde Einstein „concurează cu Euclid”⁷.

În ea, există obiecte de un fel necunoscut, naturii fiindu-i adăugate „cantități transcendente”⁸, iar astfel de „obiecte ideale” trebuie acceptate cu ordinea lor, particulară. „Eu voi continua cu fiecare bucată să propun existențe substanțiale indefinite: ocoliri temătoare în jurul câtorva cupole – restrânsele perfecțiuni poliedrale”⁹, declara într-un interviu Ion Barbu.

Caracterul intermediar (*secund*, deci) între vizibil și invizibil, între tehnică și forța spirituală a misiunii, între concretețe și infinitul închis în ea, afirmat în omologia poezie–cristal („curăție de grup cristalografic”, „ardere *imobilă* și neprihănit îngheț – versul”¹⁰), trimite la doctrina hermetică a Intellectului universal ca „iradiere” a substanței divine. Ilustrată și în *Poimandres*, una din cărțile ce formează *Corpus hermeticum* sau doctrina lui Hermes Trismegistus: aici, „focul circumscris și... conținut de o forță atotputernică”, în „poziția sa *imobilă*”¹¹, desemnează prototipul imuabil, în raport cu care gândirea obișnuită nu este decât un tărâm al umbrelor.

Ca în „știința tradițională”, pentru Barbu *adevărul* poeziei este legat de „limpezire și concentrare”¹², căi ce conduc la Ideile-Mume, în absolutul cerului platonician.

De aici idealul, atât de viu susținut, al unui „helenism neistoric”¹³, mod al tiparelor, pură lume a inteligibilului, de aceeași natură cu Spiritul. După cum, tot în același cadru, trebuie plasată reacția lui față de modernism, respins câtă vreme nu se adevărește o căutare și afirmarea „frumosului necontingent”¹⁴, ca și definirea liricii drept cea mai „reacționară”¹⁵ formă de gândire (reacționară, cu sensul etimologic, de revenire la *arkhé* sau Principiu).

Text „revelat”¹⁶, oglindind temeiurile ascunse, și actualizare a memoriei colective, astfel concepută, poezia va pune, acut, creatorului problema invenției, a libertății. De asemenea, pe cea a teoriei sau a construcției.

Iar în această direcție, fiindcă, firesc, cunoașterea matematică i-a sugerat modele, afirmațiile lui Barbu consună cu cele ale unui secol fascinat de arhetipuri, structuralism, morfodinamică.

⁷ I. Barbu, *op. cit.*, p. 29.

⁸ *Ibidem*, p. 116.

⁹ *Ibidem*, p. 47.

¹⁰ *Ibidem*, p. 51.

¹¹ După T. Burekhardt, *Alchimia*. Traducere de Liliana Schidu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 38.

¹² I. Barbu, *op. cit.*, p. 79.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 72 și p. 79 („Modernism e un cuvânt impropriu, sau, aplicat poeziei, de-a dreptul ocară”).

¹⁵ *Ibidem*, p. 77.

¹⁶ *Ibidem*, p. 85: „text august și revelat” și la p. 94: versul – „număr consolidator și incontrollabilă tradiție”.

„Elaborarea conștientă” a inefabilului, identificată, și lăudată, ca metodă a lui Rimbaud, la fel, „cuprinderea” spirituală din poezia sa au la bază „elemente intelectuale, aritmetice”¹⁷, care sunt și „esențe”.

Lévi-Strauss a văzut mitul ca invariant al narațiunii.

Componentele cele mai simple, constantele universului său liric, sunt, la Barbu, „reminiscente”¹⁸; nicidecum aleatorii, ele derivă din legi ale eternei întrepătrunderi dintre natură și zeu, axiomă a hermetismului.

Platon identificase *eide*-le cu numărul¹⁹, însă, mai ales pentru Pitagora, cunoașterea superioară, gnoza, se dezvoltă pe o direcție matematică: „dezvelește-în Număr vertebra ei de fier”, cum nota Barbu în poema *Pytagora*²⁰.

Nu e de mirare deci că scriitorul a reținut surprinzătoarea afirmație a lui David Hilbert despre „structura de inel a limbajului față de operațiile sintaxei”²¹ și concluzia „anteriorității” lui față de logică și de aritmetică.

Dacă pentru Barbu – ca pentru profesorul berlinez Wilhelm Blaschke, ori ca pentru Hilbert, pe care el îl considera „un geniu al fundamentelor” – intuiția era sinonimă cu întoarcerea la izvoarele „prime”²² (noutatea fiind dată de intensitatea căutării aceluși „gând preexistent și regăsit..., ca dor al memoriei înfiorate”²³), orgoliul de creator și organicitatea concepțiilor sale îi impuneau să nu privilegieze unitatea elementară – ținând de simbol sau de mit – a imaginii, ci să sublinieze, neîncetat, primatul viziunii și țelul „realității” supraînălțate.

Căci „jocul liber” („înțelegerea pură, onoarea geometriilor”²⁴), dar și modul individual de alegere și activare a acestor unități „canonice” sunt comandate de principiul soteriologic: „deplasarea în Spirit”²⁵ ori mântuirea, scopul artelor.

Lirismul are ca funcție „întărirea unei moralități eterne...”. Această ordine trebuie numită „spiritualitate” sau „Geometrie înaltă și sfântă”²⁶. Și, precum geometria, poezia se „desface” de lumea obiectivă, devenind „sperată poartă”²⁷ spre un „dincolo” simbolic.

¹⁷ *Ibidem*, p. 95.

¹⁸ *Ibidem*, p. 79.

¹⁹ După Aristotel, vezi Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 75–76.

²⁰ I. Barbu, *Poezii*. Ediție îngrijită de Romulus Vulpescu, București, Editura Albatros, 1970, p. 21, *Pytagora*: „Cetatea siderală în stricta-i descărmare / Îmi dezvelește-în Număr vertebra ei de fier”.

²¹ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 174.

²² *Ibidem*, p. 168.

²³ *Ibidem*, p. 86.

²⁴ *Ibidem*, p. 166, 133.

²⁵ *Ibidem*, p. 144.

²⁶ *Ibidem*, p. 96–97.

²⁷ *Ibidem*, p. 144: „Ea [poezia] se desfăcea liberă de figura umană ca o sperată poartă”, întâlnindu-se cu geometria, întrucât, conform observației lui N. Frye (*Marele cod. Biblia și literatura*, București, Editura Atlas, 1999, p. 51), „nu ne mai rămâne nimic cu adevărat «subiectiv», în afara unei structuri a limbajului, inclusiv... a limbajului matematic, singurul lucru care poate fi distins de lumea obiectivă”.

Dar cum „realizează” sau atinge ea domeniul separat, interzis, al sacralului?

Definirea, după F. Klein, a geometriei ca „teoria invariantilor unui grup infinit”²⁸, probată de Gauss în *Cercetări generale*, poate fi regăsită în „figurație”, rit rapsodic prin care Ion Barbu explica, în rădăcinile ei novalisiene, lirica lui Al. A. Philippide și în care recunoaștem baza poeticii sale.

Protestând împotriva curenteii confuzii a alegoriei cu ceea ce el numește figurație și după ce reamintește deosebirea dintre operație și formulă, Barbu definește figurația ca „transformare, liberă permutare de chipuri în domeniul aceluiași grup”²⁹, în timp ce formula, căreia alegoria îi este asimilată, ar fi consemnarea doar a uneia dintre operații.

„Figurația este mai abstractă decât intuiția simbolică”, de la care pornește, și se întâlnește cu „exhaustia” (sau epuizarea calităților unei figuri, „generoasă și liberă construcție a transcendenței”³⁰). De asemenea, figura, deși pare a aparține ansamblului formelor, la Barbu, le depășește, fiind gândită, posibil, pe urmele lui J. Böhme, ca ultimă treaptă a naturii, a șaptea (de unde și prezența „eptagonului” înstelat la capătul *Jocului secund*³¹). Figura corespunde transfigurării: calitățile lucrurilor au fost atinse și ele atestă esențele, marcate de semnătura lui Dumnezeu. „Un ciclu este schema opritelor elanuri; / În ordinea figurii, înmugurită astră; / Domenii le separă, numindu-le. Și-în planuri / Desface o rotire...”³², explica într-un catren ocazional.

Transferându-ne la nivelul formelor și în *poiein* (acțiune, producere), ne aflăm în fața „extensiei metaforei”, proces cercetat de Paul Ricoeur în lucrarea sa *La Métaphore vive*: „Metafora nu acoperă – după Ricoeur – numai ceea ce numim «figură», adică, finalmente, transferul unui predicat izolat funcționând în opoziție cu altul,... ci ceea ce trebuie să numim «schemă», care desemnează un ansamblu de etichetări, ca și un ansamblu corespondent de obiecte – un «regn»... Metafora dezvoltă puterea sa de a reorganiza viziunea asupra lucrurilor, de vreme ce un regn întreg este transpus”³³.

Echivalentul *regnului* din *Metafora vie* ar fi, pentru Barbu, *figura* sau unitatea de structură a grupului (conform conceptului matematic de *grup*, pus în circulație de Evariste Galois). Îi spune și *schemă*, precum Ricoeur, când acuză, în lirica lui

²⁸ *Ibidem*, p. 201.

²⁹ *Ibidem*, p. 101.

³⁰ *Ibidem*, p. 91.

³¹ „Heptagonul înstelat”, ca semn al „Întrupării”, este și „figura ce va dăruia catedralei [de la Chartres] întregul său sens și ritm”, fiind adevărită de planul construcției, susține Louis Charpentier, în *Misterele catedralei din Chartres*, traducere de Michael Grecu, Iași, Editura Elit, 2000, p. 127; în alchimie, marchează, prin Anthropos sau Christ, încununarea *Opusului*: „[...] fierbe, până ce apare steaua septuplă, ce se rotește în sferă” – *Theatrum chemicum* (după C. G. Jung, *Opere complete*, XIII, București, Editura Teora, 1999, p. 190).

³² I. Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 96.

³³ P. Ricoeur, *La Métaphore vive*, Paris, Éditions du Seuil, 1975, p. 297 (traducerea noastră).

Arghezi, distribuția mecanică a motivelor: „Schema, ceea ce trebuie să numesc geometria calitativă a poeziilor domnului Arghezi, e... oarecare”³⁴.

Totul unitar (*figură, grup*) în care se tolesc virtualitățile, intențiile, formulele instituie „o anumită simbolică pentru reprezentarea formelor posibile de existență”³⁵.

Totodată, însă, în accepția sa, „apropiind prin metaforă elementele disjuncte”, poezia „desfășoară structura identică a universului sensibil”³⁶.

Arta nu e joc în sine, ci joc secund, determinat. „Apele limbajului nu sunt și ale spiritului”³⁷, constata. Precum alchimia, arta trebuia „să despartă *arheul* (*spiritus mundi*) de materie și să producă o chintesență, a cărei acțiune poate fi comparată cu cea a lui Christos asupra omenirii”³⁸.

Operație pe care cea mai mare parte a versurilor lui Barbu o realizează și, între ele, unele o pun în lumină precumpănitor, parcă voit.

Lemn sfânt pare o ilustrare a funcției poetice numită de Wimsatt, în cunoscuta sa carte, *The verbal icon*, icoană verbală: fuziune de semnificație și sensibilitate, obiect închis sieși, opac³⁹, nonreferențial. Poema nu se oprește la atât, ci tinde către metafora metafizică, și ea pusă în evidență de Wimsatt, în poezia romanticilor: distanța dintre termenii acestei metafore fiind atât de mare, relaționarea lor va deveni violentă⁴⁰.

Descriere particulară, la un prim nivel al înțelegerii, coincidând cu prezentarea unei icoane, *Lemn sfânt* desfide clasările obișnuite: se situează, uneori, foarte aproape de alegorie, alteori permite o lectură anagorică, pentru a produce, dincolo de toate, deschiderea paradoxală, caracteristică vederii sau viziunii, și a instaura „alternativa spirituală”⁴¹, soldată cu înălțarea omului.

Semnificativ, nu ni se spune cărei autorități religioase îi aparține fața-subiect a icoanei. Ceea ce este dat ca premisă, prin titlul poeziei, numește *charisma* sau „înzestrarea pe care o posedă în mod firesc făptura lui Dumnezeu”⁴².

Lemnul păstrează, după Jakob Böhme, o parte din focul viu al Dumnezeuirii⁴³, reprezentându-l pe om. Tot lemnul îi va indica *drumul* sau destinul. „Ce e mai limpede decât acest simbolism al lemnului?”, se întreba Tertullian și conchidea:

³⁴ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 65.

³⁵ *Ibidem*, p. 244.

³⁶ *Ibidem*, p. 160–161.

³⁷ *Ibidem*, p. 244.

³⁸ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie*, II, ed. cit., p. 178.

³⁹ Vezi și I. Barbu, *op. cit.*, p. 101: „vorba mea scrisă e înzestrată pentru domnia-sa cu proprietăți de opacitate...”.

⁴⁰ W. K. Wimsatt, *The verbal icon. Studies in the Meaning of Poetry*, The University Press of Kentucky, 1954, p. 150–151.

⁴¹ Dorin Teodorescu, în *Poetica lui Ion Barbu*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1978, p. 103: „Sensul esențial, ascendent, al ordinii secunde provine din faptul că ea nu dublează realitatea în chip prezentational, ci vine ca o alternativă spirituală a acesteia”.

⁴² N. Gavriluță, *Mentalități și ritualuri magico-religioase*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 6.

⁴³ J. Böhme, *Aurora sau răsăritul care se întrezărește*. Traducere de Gh. I. Ciorogaru, București, Editura Științifică, 1993, p. 19.

„Asprimea acestei lumi, cufundată în abisul greșelii, este eliberată prin lemnul lui Christos, adică prin patimile sale”⁴⁴.

Lemnul, ca substitut al misterului crucii, este deja o metaforă cuprinzătoare. Gnosticii valentinieni numeau crucea Hotar⁴⁵, s-a vorbit, apoi, de *stultitia crucis*, nebunia crucii⁴⁶.

Crucea aduce sugestia de ruptură în natura și cunoașterea comună și îl evocă pe cel ales: Sfântul.

Potrivit misticii iudaice, sfinții, cărora le-a fost descoperită „taina ținută ascunsă din vecinicii” (Pavel, *Coloseni*, 1, 26), rămân, ei înșiși, anonimi. „Unul dintre ei este probabil Mesia și doar pentru că veacul nu e demn de el, rămâne ascuns”, explică Gershom Scholem, în *Cabala și simbolistica ei*⁴⁷. Tot așa, în proza lui I. Barbu, vom găsi formularea „Cel fără de Față”⁴⁸.

Întrucât sfântul trăiește cu o intensitate particulară prezența sacrului, el devine model pentru omul ce caută divinitatea; de aceea Iisus este numit de Scripturi „Mijlocitorul” (Pavel, *Evrei*, 8, 6).

„Fața omenească e un paradox: printr-o suprafață materială foarte limitată se vede o viață spirituală infinită și complexă”, afirma Dumitru Stăniloae.

Experiențele determinate ale acestei vieți, trase în simboluri hieratice, constituie etapele unei revelații: „În văile Ierusalimului, la unul / Păios de raze, pământiu la piele: / Un spic de-argint, în stânga lui, Crăciunul, / Rusalii ard în dreapta-î cu inele”.

Dacă Ierusalimul, desemnat, prin văile sale, ca locul coborârii⁴⁹ și întrupării divinului, și cununa de raze, a perfecției, contrastând cu „veșmântul” pământesc, de piele⁵⁰, sunt notații ce nu cad prea departe de alegorie, întrucât sunt dinainte cunoscute, prin tradiția culturală, și rămân oarecum convenționale, „unul”⁵¹

⁴⁴ După J. Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*. Traducere de Anca Opric și Eugenia Arjoca Ieremia, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 83.

⁴⁵ Simone Pétrement, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*. Traducere de Ioana Munteanu și Daria Octavia Murgu, București, Editura Symposion, 1996, p.261.

⁴⁶ Eliphaz Lévy, *Curs de filosofie ocultă*. Traducere de Maria Ivănescu, București, Editura Antet, 1994, p. 102.

⁴⁷ Gershom Scholem, *Cabala și simbolistica ei*. Traducere de Nora Iuga, București, Editura Humanitas, 1996, p. 11.

⁴⁸ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 244.

⁴⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, III, București, Editura Artemis, 1995, p. 427.

⁵⁰ Michel Philippe Laroche, *Un singur trup. Aventura mistică a cuplului*. Traducere de Const. Jinga, Timișoara, Editura Amarcord, 1995, p. 111: „Haina de piele e greutatea trupului lipsit de lumina și de slava dumnezeiască ce îi transfigurează pe Adam și Eva”.

⁵¹ C. G. Jung, *op. cit.*, II, p. 147: „De un interes deosebit... este paralela dintre lapis sau «aqua sapientum» (apa înțeleptilor) și cel de-al doilea Adam, care, prin citarea lui Hermes din Senior, asociază pe Christ cu doctrina lui Anthropos din alchimie. Christos este aici identic cu «homo philosophicum», cu microcosmosul, care e în același timp «Unul care nu moare și reanimează tot ce e mort». «Homo philosophicum» are în aparență două sensuri: pe de o parte el este «unul», adică tinctura sau «elixirul vieții», dar pe de altă parte este omul interior etern, identic cu Anthropos. O dezvoltare a acestei doctrine se găsește la Paracelsus”. Și la p. 238: „natura de om-zeu a lui Osiris, care garantează imortalitatea umană, natura sa de grâu”.

(purtător, chiar în lipsa majusculei, al sensului de plăsmuire excepțională: omul-zeu), identificat cu „un spic de-argint”, devine centrul poeziei, datorită unor operații ermetice de spiritualizare a corporalului.

„La începutul oricărei forme de realizare spirituală se află moartea, sub forma «morții lumii»”⁵². Este menirea grăuntelui de grâu, căzut pe pământ, explicată de Ioan: „dacă [...] nu moare, rămâne singur; dar dacă moare, aduce multă roadă. Cine își iubește viața, o va pierde, și cine își urăște viața în lumea aceasta, o va păstra pentru viața veșnică” (Ioan, 12, 24–25).

Într-o extremă esențializare, parcă respectând secretul epoptic, la Barbu nu apare decât „spicul de-argint” sau „spicul triptolemic”, și el îl reprezintă pe copilul sfânt. Iar identitatea dintre strigătul hierofantului misterelor eleusine, transcris într-una dintre poeziile lui de început, *Dionisiacă*, „Marea zeiță a dat naștere unui copil sacru! Brimo l-a zămislit pe Brimos!”⁵³, și versetul Evangheliei de Crăciun: „Astăzi un fiu ne-a fost dăruit”, face obiectul unui amplu comentariu la C. G. Jung, în *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*⁵⁴.

„Unul”, născut din Demeter cea Neagră („Brimo e la fel de bine Demeter-mama, ca și Persephone”-fiica, constata K. Kerény, în studiul *Fecioara divină*⁵⁴), va lăsa în urmă *stânga*, partea lui de obscuritate feminină (inconștientul), și *Crăciunul*. (Jung supranumea intervalul 21–24 decembrie „închisoarea mării nocturne”⁵⁵. Crăciunul, pol al întinericului, este, pentru Vasile Lovinescu⁵⁶, Saturn, iar Paracelsus⁵⁷ unește pe Saturn cu plumbul sau materia Operei aflată în stare de putrefacție, dar gata de a se separa de o condiție animalică. Ceea ce corespunde cuvântului biblic: „[...] de la Miazănoapte ne vine aurora” – Iov, 37, 22).

După stadiul argint – lumină primită și purtată în toată puritatea ei – vocația și predestinarea sunt pecetluite pentru „unul” prin *inel* (echivalentul nodului, lanțului, legăturii), prin *dreapta* (direcție a masculinului, a spiritului, parte a luminii⁵⁸) și, mai ales, prin *Rusalii*.

Pentru că sărbătoarea Rusaliilor, numită și Cincizecime, este sărbătoarea pogorării Sfântului Duh sau botezul cu duhul. Ea consacră relația directă a omului

⁵² Titus Burckhardt, *Alchimia*, ed. cit., p. 182.

⁵³ C. G. Jung, *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*, Georg Editeur, 1993, p. 569–570.

⁵⁴ C. G. Jung, K. Kerény, *Copilul divin. Fecioara divină*. Traducere de Daniela Lițoiu și Const. Jinga, Timișoara, Editura Amarcord, 1994, p. 224, 225.

⁵⁵ C. G. Jung, *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*, ed. cit., p. 549.

⁵⁶ Vasile Lovinescu, *Steaua fără nume*, București, Editura Rosmarin, 1994, p. 26.

⁵⁷ După Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, III, ed. cit., p. 112.

⁵⁸ Annick de Souzenelle, *Simbolismul corpului uman*. Traducere de Margareta Gyuresik, Timișoara, Editura Amarcord, 1996, p. 73–74: „Stânga și dreapta reflectă aspectele cele mai contradictorii ale ființei noastre. Dreapta divină e dominată de sefira Hokhmah, Înțelepciunea, relevantă sub numele de «Tatăl cerească»”. „Stânga divină este dominată de sefira Binah, Inteligența, relevantă sub numele de «Mamă cerească». Ea corespunde la nivelul corpului uman stângii ontologice și feminine; la nivelul Pomului cunoașterii, părții Ra, parte a încă-ne-luminii, parte a întinericului”.

cu Dumnezeu, întru învierea finală, a tuturor⁵⁹, proces devenit posibil prin jertfa și înălțarea Fiului: „Căci dacă nu Mă voi duce, Mângâietorul [Sfântul Duh] nu va veni la voi, iar dacă mă voi duce, Îl voi trimite la voi” (*Ioan*, 16, 7). Sfântul Duh este de natura focului; în acest foc luminează Dumnezeu cu dragoste divină, de aceea, ca pentru apostoli, „Rusalii *ard* în dreapta-i cu inele”.

Atotputernicia duhului, ca renunțare la constrângerile cărnii pentru viața întru spirit, ce transpare din hieratismul exemplar al icoanei, cu mare finețe tradus de puținătatea dar esențialitatea formulelor simbolice alese, contaminează și provoacă meditația asupra propriei deveniri.

Pentru că gestul poetului, înșelător plasat între cele comune, domestice – „Pe acest lemn ce-aș vrea să curăț, nu e / Unghe ocolit de praf, icoană veche!” –, nu-și justifică necesitatea adâncă decât ca reamintire a omologiei om-lemn și ca aspirație, personală, către limpiditate. Cu atât mai mult cu cât ceea ce îi urmează, întrebarea „Văd praful-rouă, rănilă-tămâie?”, indică lărgirea experienței lumii sub puterea unei vederi sau perspective ce, încorporând mirarea, eliberează.

Dualismul exprimat de perechile contrarii – praful sau țărâna alcătuirii și roua dătătoare de viață a dumnezeirii („Ca roua să cadă Cuvântul meu”, *Deuteronomul*, 32, 2), rănilă sau bubele firii pământești și tămâia-jertfă, ce este arsă și, o dată cu fumul, înalță la cer – va fi suspendat, după pilda Mântuitorului, care nu se mai trăiește pe sine, ci viața, mutată în universalii, a omului nou: „Sfânt alterat” (adeverind o altă natură, dincolo de bine și de rău, ca în etimonul *alter*), „neutru” (și Iisus fu închipuit un *tertium genus* între Dumnezeu și om⁶⁰), „nepereche” (atribut ce ar putea fi gândit tot ca „neamestecat, neschimbat, neîmpărțit, despărțit”, așa cum a fost caracterizat Mesia de Conciliul de la Calcedon⁶¹).

Dacă laconismul, provocator ca un *Kōan*⁶² al versurilor, conduce la o sumă de supoziții, tot el arată, o dată mai mult, că poezia propune acea „antinomie transfigurată” de care vorbea L. Blaga, sinonimă misterului și „feței care nu se va închide niciodată”⁶³, cea a lui Iisus Cristos.

Dar ermetismul ei adevărat nu ține de formulele simbolice, deși trece prin ele, ci de trăirea ce comandă întregul: identificarea cu Sfântul, neînțeles ce se schimbă într-o înțelegere puternică și vie.

⁵⁹ Pavel, *Filipeni*, I, 6: „Sunt încredințat că Acela care a început în voi această lucrare o va isprăvi până în ziua lui Iisus Hristos”.

⁶⁰ La Apolinarie din Laodiceea (vezi Ioan Petru Culianu, *Arborele gnozei*, traducere de Corina Popescu, București, Editura Nemira, 1998, p. 33).

⁶¹ *Ibidem*, p. 35.

⁶² În budismul zen, „Kōan declanșează în practicant ceva care îl face să gândească pe o altă lungime de undă. Kōan nu este atât un apel la irațional, cât o provocare ce mijlocește realizarea unei străpungeri spre o altă dimensiune a realității”; după H. van Praag, *Cele opt porți ale misticii*, traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Saeculum-Vestala, 1996, p. 109. Vezi și Taikan Jyōji, *L'art du Kōan zen*, Paris, Albin Michel, 2001.

⁶³ D. Stăniloae; după Elena Simionovici, *Sfânta Mănăstire Voroneț*, Câmpulung Moldovenesc, 1998, p. 46.

Apropiată de *Lemn sfânt* prin emoție, simbolică și deconcertant laconism este poezia *Desen pentru cort*: „O, veacul legiuise militar / În litere ca turnul țuguiate! / Urzite căi, neverosimil var, / Prin dimineța ierbii înmuiate. // Spălări împărtășite! Înnoți / Arginturile mari botezătoare / Și inima călărilor – spuziți / De dreaptă ziua-aceasta suitoare. // – Ei vor sălta, la drum cu Novalis, / Prin Șvabii verzi, țipate în castele, / Să prade tremuratul plai de vis, / Prielnic potrivirilor de stele!”.

Desen pentru cort se înscrie între stihurile fundamentale ale lui Ion Barbu, întrucât repetă aspirația, intimă, obsesivă, a unei râvnite izbăviri, dată de translarea viețuitului în poezie, ca și de visul restaurării demnității ontologice a omului o dată cu recunoașterea esențelor închise în imagini și a puterii lor mesianice.

Titlul, încărcat de sens, unește arta cu tradiția hermetică și interpretarea biblică.

„Corturile atâtei supunătoare frumuseți”⁶⁴ este, la Barbu, o metaforă a liricii.

„Cortul” evocă, prin prisma ultimei judecăți, spațiul interiorității: „[...] după cum a fost efortul omului, tot așa va fi coliba lui”⁶⁵.

În cărțile sfinte, de asemenea, „cortul întâlnirii”, sanctuar, locuință a lui Iahveh pe pământ, e „adăpostul” ce prilejuiește comunicarea cu Țăria.

Cortul conține deci promisiunea mântuirii, concretizând-o în viziunea paradisiacă exprimată prin noul Ierusalim, din *Apocalipsa* lui Ioan⁶⁶ („cea mai grandioasă dintre poemele umane”, aprecia I. Barbu⁶⁷), iar, în iudaism, prin Sărbătoarea Corturilor. „Ea este sărbătoarea culesului viitor, așa cum Rusaliile sunt sărbătoarea secerișului”, afirmă Jean Daniélou, în cercetarea sa asupra *Simbolurilor creștine primitive*. „Sărbătoarea Corturilor semnifică domnia terestră a lui Mesia înainte de viața veșnică”⁶⁸.

Abia în baza acestei pătrunderi, severa rostire gnomică din primul catren al poeziei tinde să-și precizeze rostul:

„O, veacul legiuise militar / În litere ca turnul țuguiate! / Urzite căi, neverosimil var, / Prin dimineța ierbii înmuiate”.

Căci Legea are, în accepția *Bibliei*, „umbra lucrurilor viitoare, nu înfățișarea adevărată a lucrurilor”, și valorile ei au fost afirmate de Christos: „Dar Hristos a venit ca Mare Preot al bunurilor viitoare, a trecut prin cortul acela mai mare și mai desăvârșit, care nu este făcut de mâini, adică nu este din zidirea aceasta” (Pavel, *Evrei*, 9, 11).

Cum orice adevăr nou impune distrugerea erorilor, „veacul”, „legiuise” și „militar” trebuie să fie legate de reprezentările eshatologice și milenariste; regăsirea paradisiului, recrearea omului după modelul original venind „la împlinirea timpurilor”, „veacul” evocă un ciclu încheiat.

⁶⁴ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 145.

⁶⁵ Găsim în Efrem, după J. Daniélou, *op. cit.*, p. 15.

⁶⁶ *Apocalipsa*, 21, 3: „Iată cortul lui Dumnezeu cu oamenii!”.

⁶⁷ I. Barbu, *op. cit.*, p. 117.

⁶⁸ J. Daniélou, *op. cit.*, p. 7 și 11.

În perspectiva *Cabalei*, foarte influențată, la rândul ei, de gnosticii din Alexandria⁶⁹, „universul ascuns al divinității este un univers al limbajului, un univers al numelor divine care se desfășoară după propriile legi. Elementele limbajului divin apar ca literele Sfintei Scripturi... Fiecare... reprezintă o concentrare de energie și exprimă o plenitudine de semnificații ce nu poate fi talmăcită... în limba omenească”⁷⁰. De unde, probabil, imaginea literelor „ca turnul țuguiate”, pe urma identificării dintre turn și Dumnezeu dată de *Psalmi* (90, 9–10): „Pentru că... faci din cel Prea Înalt turnul tău de scăpare... de aceea... nici o urgie nu se va apropia de cortul tău”.

De asemenea – Julius Evola o subliniază –, pătrunderea în tradiția ermetico-ozoterică este „o realizare și o recucerire condiționată de calități virile analoge, pe planul spiritului, celor proprii tipului războinicului”⁷¹.

Și câteva dintre versurile debutului lui Ion Barbu mărturisesc direct astfel de apropieri. Nietzsche e definit ca „războinic” și „cuceritor de zări”; el străpunge „ceața” normelor; oștirile poetului, în *Înfrângere*, caută „podoaba fără nume”, „albastrele palate”⁷²; altundeva „nevăzutul”, asaltul lui sunt întrezărite în „trâmbițarea de dincolo de vreme”.

Pentru Barbu, lumea era „amestec”, „îndoire”, era „dimensiunea două”⁷³. Totuși, „oricât de îndurerată ar fi de îmbrățișarea sufocantă a materiei, Lumina (precum în maniheism) reușește să transpară „în fiecare fir de iarbă”, iar dispariția apocaliptică a lumii trebuie privită ca „eveniment eliberator”, „finalul procesului de recuperare a Luminii”⁷⁴.

„Urzeală”, ca formă prin care se exprimă exercitarea puterii divine, devine laitmotiv la cabaliști. Josef Gikatilla vedea în *Tora* o „urzeală”, un „textus” în care numele lui Dumnezeu este țesut „într-un mod secret și indirect”. Inițiații, de la acest text, pot să reconstruiască țesătura dintâi, „în sens invers”⁷⁵.

Invers este și un calificativ definitoriu pentru metoda lui Barbu: „Poetul ridică însumarea / De harfe resfirate ce-în zbor *invers* le pierzi / Și cântec

⁶⁹ J. L. Borges, *Cărțile și noaptea*. Traducere de Valeriu Pop, Iași, Editura Junimea, 1968, p. 127.

⁷⁰ G. Scholem, *Cabala și simbolistica ei*, ed. cit., p. 45.

⁷¹ J. Evola, *Tradiția hermetică*. Traducere de Ioan Milea, București, Editura Humanitas, 1999, p. 1–8.

Iar „turnul”, ca simbol alchimic al renașterii interioare, apare în *Nunta chimică a lui Christian Rosencreutz*: vezi R. Edighoffer, *Rosicrucienii*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura de Vest, 1995, p. 176–177. După cum, când Fiului i se dă viață în Operă, el este numit „focul războinic” (după C. G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 125).

⁷² Și C. G. Jung vede în „palat” un simbol pentru *lapis philosophorum*. Vezi C. G. Jung, *Opere complete*, XIV, *Mysterium Coniunctionis*, I, București, Editura Teora, 2000, p. 16.

⁷³ Simone Pétrement, *Eseu asupra dualismului...*, ed. cit., p. 261: „Din punct de vedere gnostic, pricina răului nu este una din cele două naturi, ci amestecul: cele două naturi sunt ignoranța și cunoașterea, materia și spiritul...”.

⁷⁴ I. P. Culiianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*. Traducere de Tereza Petrescu, București, Editura Nemira, 1995, p. 227–228.

⁷⁵ G. Scholem, *op. cit.*, p. 52.

istovește...". Percepe deci în multiplicitate neschimbatele tipare sacre și realizează o sinteză semnificativă al cărei rezultat va fi „neverosimilul var”. Sau omul nou, ajuns la cunoaștere și, de aceea, nu doar o aparență de realitate, ci chiar realitatea, o *essentia*.

Să observăm că, după învățătura ermetică, simbolul varului suportă, la Barbu, șocul, uimitor, al contrariilor. Conform unui mit gnostic despre bărbatul primordial, relatat de Irineu și menționat de J. Evola în cartea sa *Metafizica sexului*, Adamas este „cel care nu poate fi spart”, „piatra de temelie”, „omul glorios”. Mitul vorbea, totodată, de „bariera îndărătul căreia se găsește, în fiecare om, omul lăuntric, omul care se trage din arhetipul ceresc, Adamas”, când acesta, „căzut într-o lucrare de lut și cretă”, „a uitat totul”⁷⁶. Este și tâlcul ce instalează domnia trecerii disolubilul, în inima unei metafore a existenței tot atât de decisivă, pentru scriitor, ca și cea impusă de „lemnul sfânt”: omul-var (sau cretă).

„Dâmb de cridă” era definiția lumii într-o poezie din 1920 („Înghesuiți sub brâu! acestui dâmb de cridă”), în poemul *După melci*, între făptura din interior „și ce-i afară / Strejuia un zid de var”, în *Grup*, „capetele noastre, dacă sunt / Ovaluri stau, de var, ca o greșală”. Determinarea, frecventă, nu va fi și definitivă.

Imaginația alchimică, prin Michael Maier sau Riplaeus, autori citați de C. G. Jung în *Psihologie și alchimie*, impunea, antitetic față cu echivalența var-pulbere, prezența unui soare (sau aur) și a unui foc, salvator plămădit de Dumnezeu pe pământ⁷⁷.

Și „Soarele... hipogeic, aur sterp ori inimă a Erdei”, apare în articolul lui Barbu, *Salut lui Novalis*.

Iar focul e chiar Sfântul Duh, definit, de alchimiști, și ca „var nestins”, *calx viva*⁷⁸. El era ceea ce trebuia extras și „făcut vizibil” prin Operă.

O atare înțelegere impune o altă dominantă omologiei om-var.

Sigur, Opera era, pentru Riplaeus, alchimia⁷⁹. Dar limbaajul ei a fost conștient folosit de Ion Barbu. Pentru că, pe de o parte, el gândea, pe urmele lui Hermes Trismegistul, că Opera are loc „în voi înșivă”⁸⁰, și pentru că a existat o adevărată ardoare (îi va spune „nepreget”) cu care Barbu a urmărit răscumpărarea prin cuvânt.

„Știu empiric ce e somnul, condiția noastră organică mi se pare chiar moartea”, afirma într-o scrisoare⁸¹.

⁷⁶ J. Evola, *Metafizica sexului*. Traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Humanitas, 1994, p. 216.

⁷⁷ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie*, II, ed. cit., p. 104–105.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 245 și p. 115: „«Pneuma» ca foc, Christos ca foc și ca substanță contrară interioară pământului – ne sunt deja reprezentări cunoscute”.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 144–145: „Cine are urechi de auzit, să audă, ce le spune spiritul doctrinei fiilor științei, despre Adam-trestru și Adam-celest”.

⁸⁰ După T. Burckhardt, *Alchimia*, ed. cit., p. 19.

⁸¹ *Ion Barbu în corespondență*. Ediție îngrijită de Gerda Barbilian și N. Scurtu, București, Editura Minerva, 1982, p. 81.

Creația era restaurarea duhului. „Scriș, râul trece – în mai – albastru / Și varurile zilei scad / E rana Taurului astru / Clădită, țara Galaad”, proclama în poema *Legendă*.

Râvnitele, „împărtășitele” transformări ale nașterii din nou, în Spirit („Adevărat îți spun că, dacă un om nu se naște din nou, nu poate vedea Împărăția lui Dumnezeu”, *Ioan*, 3, 3), iau, în *Desen pentru cort*, chipul stadiului de argint, obținut prin spălare (*ablutio*) ori botez (*baptisma*), căruia îi urmează stadiul înălțat, simbolizat de „călări” și de „zi”: „Spălări împărtășite! / Înnoți / Arginturile mari, botezătoare / Și inima călărilor – spuziți / De dreaptă ziua-aceasta suitoare!”.

Botezul sau înveșmântarea cu duh e taina ce desparte, în om, o natură de alta, ștergând legătura lui cu pământul.

„Noaptea este înaintată, ziua se apropie. Să ne dezbrăcăm dară de lucrarea întunericului și să ne împodobim cu armele luminii” (Pavel, *Romani*, 13, 12). În purificare și luminare omul se împărtășește, coincide cu Legea: „Nu este scris în Legea voastră că Eu am zis: dumnezei sunteți și fiii celui Prea Înalt?” (*Ioan*, 10, 34).

Botezul este însăși tema apei vii și a iluminării – cunoaștere rectificată prin Sfântul Duh. Această temă, minuțios analizată de Jean Daniélou, „sugerează ceva esențial: dacă apa vie înseamnă Duhul, botezul dă viață Duhului”⁸². Iar confirmarea „spălării împărtășite” echivalează cu o altă revărsare a Spiritului.

Există exegeze ale textelor sfinte care cuprind în același simbol, botezul, atât imersiunea în Iordan, în apă, cât și înălțarea „pe vehicolul lui Dumnezeu”.

Grigorie din Nyssa, vorbind despre traversarea Mării Roșii de către egipteni și evrei, sublinia: „Era o forță de neînving, inducând distrugerea egiptenilor prin minunile de pe mare și pe care Scriptura o numește cavalerie. Dar David a menționat și el carul lui Dumnezeu când scrie «Carul lui Dumnezeu este mai mult decât alte zeci de mii de care, cărora le sunt supuse miile de persoane care le conduc». De asemenea, puterea care l-a ridicat pe proorocul Ilie de pe pământ la cer este numită de către Scripturi cu numele de car”⁸³.

Posibilitatea ca I. Barbu să fi cunoscut scrierile lui Grigorie de Nyssa nu are de ce să fie exclusă. Biograf al lui Moise – și „Moise dreptul” este menționat de poet într-o însemnare manuscrisă, dată publicității de M. Coloșenco, sub titlul *Geneză*, și considerată, de Ioana Em. Petrescu, „o antropogonie”⁸⁴ –, Grigorie de Nyssa a văzut în profet modelul biblic al ascensiunii, „al urcușului duhovnicesc al creștinului”⁸⁵.

⁸² J. Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*, ed. cit., p. 52.

⁸³ *Ibidem*, p. 75–76.

⁸⁴ Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu și poezia postmodernismului*, București, Editura Cartea Românească, 1993, p. 100–101. În „Manuscriptum”, 1981, 1, I. Barbu, *Geneză*: „Moise, dreptul – Mercur, Apolo, <Dionisos>, Frumosul, Venera. Etape”.

⁸⁵ *Enciclopedia doctrinelor mistice*, coordonată de Marie-Madélaine Davy, II, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 23.

Or „nu este posibil, specifică J. Daniélou, să fii asimilat cu cavaleria prin care sunt înfundate în hău carele egiptenilor, dacă nu ai fost eliberat de sclavia dușmanului prin apa sfințitoare”⁸⁶.

Cu *Desen pentru cort* avem prilejul să constatăm, o dată mai mult, cum simbolurile alchimice le refac pe cele biblice. Spiritualizarea trupului sau curăția conduce la „marea operă” a iluminării sau încorporării Spiritului (așa cum precizează și Titus Burckhardt în sinteza sa, *Alchimia*⁸⁷), condiție pentru recâștigarea lui Anthropos, al doilea Adam, cel alcătuit prin elemente pure, indestructibile, și care a fost asociat lui Christos⁸⁸.

Iar *ochema*, vehiculul de foc al sufletului, corpul astral, din teoria platoniciană, *Merkabah* sau carul cu Tronul lui Dumnezeu, din *Cabală*, carul lui Ilie, caii lui Israel, miliția religioasă numită „cavalerie” în romanul *Nunta chimică* al rosicrucianului J.V. Andreae⁸⁹ pot fi văzute ca imagini paralele ale harului.

Lucrarea divină a harului se desfășoară de la simpla chemare la cunoașterea regeneratoare, până „la gloria finală a celor răscumparați”⁹⁰, exprimată de Barbu prin „zi”, „dreaptă” și „suitoare”. Ca în *Biblie*, unde Iisus este numit „zi” și „zori”. „Și avem cuvântul proorociei făcut și mai tare: la care bine faceți că luați aminte, ca la o lampă ce strălucește într-un loc întunecos, până ce ziua va străluci și steaua de dimineață se va arăta în inimile voastre” (II, *Petru*, 1, 19). „În ziua aceea, vor izvorî ape vii din Ierusalim” (Zaharia, 14, 8).

Calea evoluției materiei spre spirit, impusă de credință ori de alchimie, este și calea, inițiativă, urmărită de poezia ermetică.

Ascensiunea la condiția de poet (Schelley l-a numit și „legiuitor”⁹¹), treptele ei, marcate de Novalis în romanul său, *Heinrich von Ofterdingen*, îl identifică pe acesta cu Mesia al universului.

Barbu mărturisește aceeași concepție, prin desfășurările paralele din *Desen*: în plan religios, planul Legii, din prima strofă, în planul trăirii interioare, din a doua, și în cel al poeziei, din a treia.

„Un corp care să fie în același timp spirit”⁹², precum trupul de slavă al Învierii, realizează poezia – „cea mai mare dintre științe”⁹³ (dintre științele oculte, în concepția lui Eliphas Lévy).

⁸⁶ J. Daniélou, *op. cit.*, p. 76.

⁸⁷ T. Burckhardt, *Alchimia*, ed. cit., p. 185.

⁸⁸ C. G. Jung, *Psihologie și alchimie*, II, ed. cit., p. 144–146. Imaginea cortului, de asemenea, apare și în alchimie, la Kunrath și rosicrucieni.

⁸⁹ Vezi J. V. Andreae, *Nunta chimică a lui Christian Rosencreutz*, în *Trei texte alchimice*. Traducere de Cristian Ciceu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

⁹⁰ *Dicționar biblic*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995, p. 520 (*Har*).

⁹¹ După N. Fryc, *Marele cod. Biblia și literatura*, ed. cit., p. 52.

⁹² C. G. Jung, *op. cit.*, p. 177.

⁹³ Eliphas Lévy, *Marele arcan*, p. 133.

Înlănțuirea orizontală a naturii poate fi depășită de harul ce țâșnește brusc, „ca fulgerul”⁹⁴, atrage atenția T. Burckhardt, în *Alchimia*.

I. Barbu știa acest lucru, dovadă stă mărturisirea dintr-o poezie-portret: „Cu duhul curb ca Paracelse, / Amar, sortit la foc, sordid / Lucrarea Grației, prin Else, / A fulgerat, a izbăvit”.

Poetul este, și în viziunea sa, un inspirat, locuit de suflul divin; la fel, „floarea cerească” a fost întrezărită de Ofterdingen într-un zbor al gândirii, spontană percepție a sensului ascendent și ruptură în lanțul determinărilor.

De aceea, „călării”, reprezentări clare pentru sufletul eliberat prin har, „vor sălta, la drum cu Novalis”, către un spațiu de o calitate deosebită: „prin Șvabii verzi, țipate în castele”.

Chiar dacă se raportează – și nici lucrul acesta nu e o întâmplare⁹⁵ – la Suabia, regiune a Germaniei, muntoasă, împădurită, simbolicul loc se desface de *physis*, aici fiind depășită, cu o formulare ce vine dintr-un articol al lui I. Barbu, „confuziunea pădurii”⁹⁶, alias a naturii⁹⁷, prin înălțarea la castelele sau palatele divine (experiență vizionară atestată mai ales de literatura „Heykhaloturilor” din *Cabala*⁹⁸).

Deopotrivă însă, se pot recunoaște în „Șvabii verzi” reflexe venind din „das Grüne Woerth” (Insula verde) și „Oberland” (Țara Înaltă), mituri ale Paradisului, propagate de societatea secretă din secolul al XIII-lea, „Prietenii lui Dumnezeu”, societate ce pune un accent particular pe „cavaleria spirituală și mistică”⁹⁹. De altfel, Suabia lui Barbu se poate confunda cu muntele, care e locuința lui Jahveh „printre drepti în veacul ce va să vină”¹⁰⁰ sau timpul mileniului.

Pe oricare dintre aceste căi ale interpretării, „Șvabii verzi” marchează o natură diferită și pură. Ea se dezvăluie celui care, stăpânit de forța supranaturală a duhului, îndrăznește să treacă dincolo de determinări date:

„Să *prade* tremuratul plai de vis / Prielnic potrivirilor de stele!”.

Lui Iisus, pentru că a distrus vechea domnie a destinului, creând o stea nouă. Aleșilor care îl urmează. Omului spiritual al epocii mesianice. Poetului, căci el atinge secretele firii, recunoscând în vis, în intuiție și în imginar esențele, ființa ascunsă, sacralitatea.

⁹⁴ Vezi T. Burckhardt, *op. cit.*, p. 118.

⁹⁵ După R. Edighoffer, *Rosicrucienii*, ed. cit., p. 70, J. V. Andreae, „facea parte dintr-o importantă dinastie a luteranismului *suab*”. Și el se imaginează drept martor al unei apocalipse (p. 42).

I. Barbu a locuit și el la Tübingen, în Suabia.

⁹⁶ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 118.

⁹⁷ Vezi T. Burckhardt, *op. cit.*, p. 118: un text alchimic anonim, *Purissima Revelatio*, compară natura cu „o pădure foarte deasă, în care mulți au pătruns cu intenția de a-i fura sacrele taine”.

⁹⁸ R. Goetschel, *Kabbala*. Traducere de C. Blaga, Timișoara, Editura de Vest, 1992, p. 23.

⁹⁹ J. P. Corsetti, *Histoire de l'ésotérisme et des sciences occultes*, Paris, Larousse, 1992, p. 172–175.

¹⁰⁰ J. Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*, ed. cit., p. 13–14.

Goethe, scriitor puternic marcat de gândirea rosicruciană, afirma că naturii nu-i putem smulge „decât cu pârgii și sfredel”¹⁰¹, violent și prin inițiere deci ceea ce ea refuză să dezvăluie la lumina zilei.

Și, curios, un sinonim pentru „sfredel”, „burghiu”, găsim la Barbu chiar într-o încercare de a fixa atmosfera magică a creației: „Răscolească-ne-amin-tirea pătrunzător ca un burghiu, / Zilele de vis intens și de post cu anșoa. / Ceasurile zumzăiau, tainic roi ce mișună, / În odaia noastră luminoasă, tatuată cu versuri. / Vrajitoare, pentru noi torceau câte un fuior”¹⁰².

„Noi rezistăm cu sprijin în hotare / și *smulgem*, luăm ceva de necuprins”¹⁰³, a trebuit să recunoască Rilke, unul dintre poeții preferați ai lui I. Barbu, din care el a și tradus.

Poetul se află, după Novalis sau Rilke, după Ion Barbu, în centrul unui destin omenesc ce poate fi răscumpărat prin idealitate: „Prielnic potrivirilor de stele”.

Asemenea Sfântului, pe tiparul Iisus, el actualizează plinătatea unității, „inteligența naturii”¹⁰⁴, Schema¹⁰⁵ sau geometria transfiguratoare atinsă în vers, mărturisind această *transmutatio*. Pentru că steaua, care îl anunță pe Iisus, este, deopotrivă, și simbolul principiului creator.

„Regatul umanității, adică al rasei umane militante, este realizarea într-un singur om a deplinei perfecții umane”. Ideea, enunțată de E. Lévy, în *Curs de filosofie ocultă*¹⁰⁶, este și axa ce adună reverberațiile ambelor poeme.

Cunoașterea-„locuire”¹⁰⁷, cunoașterea-gnoză, revelație, mântuire, constituia, pentru I. Barbu, chiar principiul curentului modern din poezie.

La fel ca Eminescu, Arghezi, Blaga și Nichita Stănescu, Barbu a fost fascinat de posibilitățile, de realitatea unui „catharsis liric”¹⁰⁸.

În căutarea lui, forțează limite: deduce inefabilul din formulele concentrate ale unor frământări imemoriale și, năzuind la forma substanțială, practică eclectismul (reminiscențele vin, în poezia lui, din diferite „sisteme de referință, fără coordonare de loc și timp”¹⁰⁹). Aliază orgoliul și umilința, când tăinuiește invenția și sugrumă emfaza, într-un purism – expresie a elevației, a spiritualității.

¹⁰¹ T. Burckhardt, *Alchimia*, ed. cit., p. 41. Vezi și R. Edighoffer, *Rosicrucienii*, ed. cit., p. 146–149.

¹⁰² I. Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 92.

¹⁰³ R. M. Rilke, *Versuri*. Traducere de Maria Banuș, București, 1966, p. 377.

¹⁰⁴ E. Lévy, *Curs de filosofie ocultă*, ed. cit., p. 20: „steaua strălucitoare sau inteligența naturii”.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 81: „Numele sacru sau Schema”.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰⁷ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 144.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 131.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 51.

Vizează construcția fără sfârșit, „exhaustia”, ca atestare a sacrului și a „naturii secunde”, „cogitale”¹¹⁰, născută prin forța jocului unei poezii-tabernacul (cort) sau spațiu al alianței dintre veșnicie și omenesc.

DESSIN POUR LA TENTE VU PAR LA POÉTIQUE DE ION BARBU

RÉSUMÉ

Mettant au centre de la poétique de Ion Barbu la «figuration» – activation par et dans l'espace d'une vision libératrice (qui vise au salut) de certains invariants mythiques et initiatiques – l'étude organise l'analyse autour de l'axe du *charisme* (mystique) et de ses implications dans la lyrique barbienne. Ses reflets dans les champs sémantiques de quelques groupes d'images privilégiées (l'homme – «bois saint» ou «invraisemblable chaud») sont mis en évidence dans les poèmes *Dessin pour la tente* et *Bois saint*.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iasi, str. Th. Codrescu, nr. 2

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 224.

DESPRE CLASIFICAREA NUMELOR DE LOCURI

DE

ION TOMA

I. Una din problemele fundamentale ale oricărei discipline științifice constă în divizarea și clasificarea noțiunilor cu care operează. Aceasta constituie, de fapt, o etapă obligatorie în orice cercetare științifică și, în același timp, o operație logică ce însoțește procesul descoperirii adevărului pe tot parcursul desfășurării sale. Pe de altă parte, sistematizează materialul care reprezintă câmpul de investigație al științei respective, punând în evidență structurile și tendințele acestuia¹.

Se poate spune chiar că, alături de claritatea obiectului de cercetare, de rigoarea metodelor folosite, de precizia noțiunilor și a terminologiei, calitatea și complexitatea taxinomie, a sistematicii unei științe reprezintă un reper sigur al stadiului de dezvoltare la care a ajuns știința respectivă.

Desigur că problema clasificării noțiunilor folosite se pune mai acut în cazul disciplinelor noi sau al celor care au cunoscut de curând restructurări importante privind obiectul, teoria și metodele. Între acestea se numără și toponimia, care, chiar dacă are o oarecare tradiție, s-a constituit ca domeniu interdisciplinar de sine stătător destul de recent. Se face simțită, de aceea, necesitatea examinării sistemelor taxinomice ale acestei discipline, din perspectiva cerințelor logice ale unei clasificări corecte și a adecvării acesteia la realitatea cercetată.

Trebuie să spunem de la început că, deși în literatura noastră de specialitate au fost propuse pînă în prezent mai multe sisteme de clasificare a toponimiei, acestea fie sînt incomplete, fragmentare, fie nu mai satisfac exigențele științifice actuale. Pentru încercările mai vechi, faptul este explicabil prin aceea că, în momentul elaborării acestor clasificări, lipsea o teorie clară privind statutul numelor proprii, nu existau suficiente studii de amănunt preliminare unui asemenea demers științific și nu se colectaseră încă repertorii numeroase sau exhaustive de nume de locuri din teritorii mai extinse. Fără a intra în detalii, apreciem că, în ultimul timp, aceste handicapuri au fost înlăturate, prin eforturile și preocupările susținute ale colectivelor de onomastică antrenate în elaborarea *Dicționarului toponimic al României*, operă științifică de anvergură națională. Există deci premise suficiente pentru

¹ Ion V. Mesaroșiu, *Logica generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 80.

conceperea unor clasificări ale numelor de locuri mai conforme cu structura reală a masei toponimice și cu rigorile logice ale unei astfel de operații.

Bineînțeles că un asemenea demers trebuie să pornească de la o analiză, fie și sumară, a clasificărilor întreprinse pînă în prezent, pentru a prelua unele cîștiguri științifice reale și a evita eventuale erori, explicabile prin nivelul redus de dezvoltare a disciplinei noastre. Pe această bază și în urma examinării masei toponimice actuale din Oltenia (eșantionul investigat de noi cuprinde 118 144 de nume de locuri), ne propunem să desprindem cîteva principii generale ale divizării și clasificării în toponimie și să încercăm să elaborăm un posibil sistem de clasificare a toponimiei din provincia menționată. Credem că înainte de a aborda obiectivele propuse, sînt necesare unele precizări și explicații de natură teoretică și metodologică.

Am folosit, uneori cu valoare de echivalență, noțiunile de diviziune și clasificare, deși acestea sînt, din punctul de vedere al logicii, diferite, chiar opuse. Astfel, pe cînd clasificarea înseamnă „repartizarea unui ansamblu de obiecte într-un anumit număr de ansambluri parțiale coordonate și subordonate”, diviziunea privește un proces invers „prin care se împarte sfera unei noțiuni (numite *gen*) în mai multe clase, care sînt sferele respective ale altor concepte (numite *specii*)”². Dacă avem în vedere procesul concret al distribuirii unui ansamblu de obiecte în clase ordonate, cele două operații logice, opuse în *abstracto*, sînt folosite ca un tot inseparabil în practică: diviziunea urmărește ca, prin determinare, să ierarhizeze noțiuni cu sfere din ce în ce mai reduse, iar clasificarea, prin generalizare, construiește concepte cu sfere tot mai extinse³. Deducția și inducția se presupun reciproc în cursul investigației, chiar dacă de cele mai multe ori rezultatul este prezentat sub formă deductivă, pentru a putea fi mai ușor înțeles. În cazul de față, deși în titlu am folosit termenul încetățenit de clasificare, vom prezenta sistemul taxinomic concret sub formă de diviziune, fiindu-ne mai la îndemînă să-l comentăm.

II. Nu vom lua în discuție toate încercările de sistematică a toponimiei românești. Ne vom opri numai la cîteva sisteme mai cunoscute, mai reprezentative și, bineînțeles, cît mai cuprinzătoare. Deși au fost unele încercări mai vechi de orînduire, în clase, a numelor de locuri, prima clasificare a toponimelor care se impune prin amploarea și complexitatea sa, și, mai ales, prin aplicarea la un bogat inventar de nume de locuri, îi aparține indubitabil lui Iorgu Iordan. Ea este publicată, parțial, în 1952⁴, fiind prezentată în forma completă și definitivă în lucrarea de referință pentru disciplina noastră — *Toponimia românească*⁵.

În funcție de „modul cum au luat naștere toponimicele românești”⁶ (această parte a lucrării este intitulată *Onomasiologie*), autorul stabilește 4 grupe de toponime: I. topografice, II. sociale, III. istorice, IV. psihologice.

² André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1968, s.v. *classification, division*.

³ Ion V. Mesarosiu, *op. cit.*, p. 76.

⁴ Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952.

⁵ Idem, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.

⁶ *Ibidem*, p. 17.

Ordonarea materialului pe criteriul raportului original, datorită faptului că ține seama de factori diverși (fizici și sociali), care nu introduc disocieri tranșante între toponime, nu se poate face cu aceeași strictețe și rigoare cu care se realizează în cadrul unor sisteme precis structurate. Ea se apropie mai mult de „strategia tipologilor”⁷, categoriile fiind delimitate prin „spații de atribute” stabilite pe criterii mai mult sau mai puțin subiective. De aceea, în funcție de ponderea acordată unuia sau altuia dintre factori, pentru același corpus de toponime pot exista mai multe variante de clasificare.

Din perspectiva celor enunțate mai sus, varianta propusă de Iorgu Iordan corespunde în cea mai mare parte unor criterii impuse de materialul toponimic examinat, compus mai ales din macrotoponime, și de nivelul de atunci al teoriei generale a numelor de locuri. De aceea, clasificarea menționată conține unele ambiguități și dezechilibre.

Astfel, este greu de făcut o distincție clară între ultimele trei categorii, mai ales între toponimele care „au ca punct de plecare diverse fapte din viața socială a poporului nostru” (sociale) și cele care „păstrează amintiri despre evenimente și întâmplări din trecut” (istorice). Un singur exemplu. O subcategorie a toponimelor sociale se referă la „existența unor foste așezări omenestii”, iar o subcategorie a toponimelor istorice conține nume care „păstrează amintirea unor evenimente și obiecte istorice”. Evident că foarte multe toponime asemănătoare pot fi introduse la fel de îndreptățit în oricare din cele două categorii. Chiar autorul încadrează, de exemplu, numele *Grădiștea*⁸ în categoria toponimelor istorice, iar numele *Săliștea* și *Țirgovîștea*⁹, foarte asemănătoare cu *Grădiștea*, în categoria toponimelor sociale. Or, o condiție necesară pentru o clasificare corectă este ca un element să poată fi repartizat într-o clasă și numai într-una. Am spus dezechilibre, pentru că, pe lângă categoria extrem de numeroasă a topograficelor se constituie, la același rang de clasificare, o categorie de psihologice, formată numai din câteva exemple, dintre care unele discutabile (*Bărboși*, *Bălțatul*, *Groși*, *Adunați*, *Alfinași*¹⁰).

Toponimele numite topografice sînt subdivizate în 4 subclase, cele sociale în 13 subclase, iar cele istorice în 6 subclase. În afară de faptul că nici aici subclasele nu sînt precis conturate și diferențiate (de exemplu: o subcategorie a toponimelor sociale se referă la „poziția socială a oamenilor”, iar alta la „categorii de locuitori avînd o situație specială în organizația statului”), se întîlnește și o altă deficiență logică. Fundamentul (criteriul de clasificare) nu este același pentru toate clasele stabilite la același nivel. Astfel, deși prima subclasă a toponimelor sociale se referă la cele provenite de la nume de persoane, mai apar alte 3 subclase, la același rang de diviziune, referitoare la antroponime cu formă de plural (care sînt numerotate, inexplicabil, cu două cifre: 2—3) și la antroponime „care își păstrează neschimbată forma”, iar exemple de toponime formate de la antroponime se întîlesc și în cadrul subclaselor care „amintesc diverse instituții sau măsuri de ordin

⁷ *Dicționar de filozofie*, București, Editura Politică, 1978, s.v. clasificare.

⁸ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 307.

⁹ *Ibidem*, p. 257—259.

¹⁰ *Ibidem*, p. 315—325.

social" (*Răscolești, Răzmirești*)¹¹, care „arată ocupația locuitorilor" (*Băcănești, Blidireasa, Cojocăreii*)¹², sau care „vorbesc despre credințe, superstiții și obiceiuri" (*Chilieni, Crucești, Mănăstireni*)¹³.

Surprinde oarecum faptul că în lucrare nu apare și o clasificare coerentă și completă din punct de vedere lingvistic a numelor de locuri. A doua parte a lucrării lui Iorgu Iordan, intitulată *Lingvistica* nu poate fi considerată o clasificare a toponimelor după criterii lingvistice, întrucât se ocupă numai de elementele fonetice, morfologice, sintactice, lexicale „interesante", adică deviate față de situațiile din limba comună; or, într-o clasificare riguroasă este necesară descrierea și gruparea pe categorii a întregului material dintr-un domeniu („fără rest", cum se spune adesea).

Cu toate lipsurile și inadvertențele pe care i le putem descoperi astăzi, după cîteva decenii și după ce am beneficiat de cîștigurile semanticii structurale ori ale gramaticilor generative, ca și de analize de profunzime ale unor tipuri sau mulțimi toponimice, clasificarea efectuată de Iorgu Iordan a servit ca model majorității cercetărilor de toponimie și a prelucrat și descris, ea însăși, un material toponimic imens, lucrarea citată nefiind pînă în prezent depășită, din punctul acesta de vedere.

Cu toate că perioada deceniilor 5, 6 a fost foarte puțin productivă în ceea ce privește studiile de toponimie, acum apare a doua clasificare importantă a toponimiei noastre. Ea aparține cunoscutului geograf Ion Conea¹⁴, care a fost, în același timp, un asiduu și avizat cercetător al numelor de locuri.

Prima diviziune pe care o operează I. Conea separă „toponimia propriu-zisă sau majoră" de „toponimia minoră". Distincția aceasta, însoțită de numeroși specialiști mai vechi sau mai noi, privește mărimea și importanța obiectelor denumite. Considerăm că, deși macrotoponimia și microtoponimia sînt noțiuni cu care trebuie operat în cercetarea toponimică, acestea nu sînt atît de tranșant separate, în ceea ce privește structura și evoluția, încît să fie puse în fruntea unei clasificări de ansamblu a toponimiei. Ele sînt dihotomii ce pot fi avute în vedere în studierea oricărui fenomen toponimic, indiferent la ce rang al clasificării numelor de locuri se situează acesta. Nu trebuie, însă, incluse la nivelul cel mai general al sistematicii, întrucît nu privesc un aspect esențial, intrinsec, al statutului numelui de loc. În aceeași situație se află și alte distincții utile, ca toponime oficiale — toponime populare, toponime propriu-zise — apelative în funcție toponimică ș.a. Oricum, rolul grupării în toponime majore și toponime minore este mult exagerat de către I. Conea, care încearcă să stabilească, pentru fiecare din aceste categorii, și subcategoriile deosebite.

În continuare, autorul divide fiecare din cele două categorii în *toponime simple* și *toponime compuse*, în funcție de numărul de cuvinte din care este formată unitatea toponimică. Evident, clasificarea este lașă, pentru că lipsește subcategoria toponimelor derivate, care nu apare nici într-o eventuală diviziune ulterioară a toponimelor simple, formate dintr-un singur cuvînt.

¹¹ *Ibidem*, p. 198.

¹² *Ibidem*, p. 223—225.

¹³ *Ibidem*, p. 233—236.

¹⁴ Ion Conea, *Toponimia. Aspectele ei în geografie*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române. I. Geografie fizică*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 63—92.

Considerăm că este strict necesară delimitarea unei astfel de subcategorii, întrucât ea reiese dintr-o analiză riguroasă a modului de formare a toponimelor. Într-adevăr, toponimele simple sînt detașate prin aceea că au un alt „înțeles” decît apelativele sau antroponimele omonime din care, de altfel, provin; toponimele compuse de asemenea, întrucît grupul respectiv de cuvinte exprimă, ca nume de loc, altceva decît sintagma omonimă din limba comună. În mod similar se întîmplă lucrurile și cu toponimele derivaie, care desemnează alt topic decît cel desemnat de toponimul bază. Un singur exemplu e suficient să ne convingă: *Olteț* și *Oltișor* sînt numele unor ape clar deosebite de cea denumită *Olt*.

Continuînd clasificarea, sînt stabilite 3 categorii: *oronime* (numele formelor de relief), *hidronime* (nume de ape), *oiconime* (nume de așezări omenesti). Evident, clasificarea suferă de neajunsul logic că nu împarte fără rest întreg materialul toponimic, numele de păduri sau de căi de comunicație rămînînd în afara ei. De altfel, chiar I. Conea revine ulterior și adaugă la categoriile anterioare *hyleonimele* (numele de grupuri de arbori)¹⁵.

La nivelul inferior clasificarea nu este completă, ci se dau numai cîteva mostre. Astfel, *oronimele propriu-zise* (numele de munți) sînt divizate în următoarele subcategorii: a) oronime cu originea în antroponimie; b) ~ ~ care au fost date în legătură cu anumite aspecte sau formă de viață socială legată de munții respectivi; c) ~ geografice propriu-zise (acestea fiind și ele subîmpărțite după cum denumesc *forma, dimensiunile, culoarea, acoperirea vegetală, elemente de faună, perioade de pășunat, diverse*). *Hidronimele* sînt divizate în *microhidronime* și *macrohidronime*, sau în *potamonime* (nume de ape curgătoare) și *limnonime* (nume de lacuri). *Oiconimele* sînt: a) cu originea în antroponimie; b) provenite din apelative care înseamnă „despădurire”; c) date după natura locului în sau *pe care* au luat naștere respectivele așezări; d) derivate din alte oiconime; e) derivate din numele provinciilor; f) care arată o ocupație; g) care amintesc diverse stări (istorice) economico-sociale.

Dacă analizăm această clasificare, surprinde în primul rînd constituirea de subcategorii diferite pentru cele trei mari categorii: oronime, hidronime și oiconime. Evident puteau fi găsite subcategorii valabile pentru toate acestea, ceea ce ar fi dat rigoare și coerență clasificării și ar fi corespuns, de fapt, realității toponimice. Într-adevăr pentru oricare din subcategoriile stabilite pot fi date exemple, care să se încadreze în oricare din cele 3 mari categorii. Deosebirea (și acest lucru e într-adevăr fundamental) constă în proporția în care e reprezentată fiecare dintre subcategorii în cadrul categoriilor. Ceea ce a făcut I. Conea este selectarea subcategoriilor formative caracteristice, specifice fiecărei categorii. Într-o clasificare riguroasă, trebuie, însă, epuizat tot materialul de referință, nu întrebuintat selectiv.

Clasificarea este, și la acest rang, lacunară și lipsită de echilibru. Lacunară — pentru că lipsesc la fiecare nivel clase comparabile cu celelalte (exemplu: la oronime lipsesc cele formate de la alte oronime, cele care denumesc aspecte privind proprietatea, cultura agricolă, drumurile; la hidronime nici nu se detaliază la acest nivel, la oiconime lipsesc total „geograficele propriu-zise”, ca să folosim terminologia autorului), lipsită de echilibru — pentru

¹⁵ Vezi Gheorgh e Dragu, *Toponimie geografică*, curs litografiat, București, 1973, p. 151

că situează la același rang de clasificare noțiuni cu nivel diferit de generalitate (de exemplu, la oiconime, toponimele provenite din antroponime sînt echivalate cu clase subordonate ale toponimelor provenite din apelative).

Toponimele sînt clasificate, în aceeași lucrare, și din punctul de vedere al limbii în care s-au format, în: *preindo-europene*, *indo-europene* (*tracice*, *scitice*, *latine*, *germane*, *slave*, *bizantine*), *turcice* (*cunane*, *ipeceneghe*, *turcești*, *osmanlii*), *maghiare*, *germanice* (*săsești* și *șvăbești*) și *românești*. Cele românești sînt grupate, după „fondul lexical” din care au provenit apelativele sau antroponimele care stau la baza numelor de loc, în mai multe grupe.

Această clasificare este exterioară sistemului, care nu funcționează decît în cadrul aceleiași limbi. Elementele de alte origini, deși sînt folosite în limba română pentru individualizarea topicelor, au, în structura toponimică, un regim marginal, aparținînd, de fapt, sistemului limbii respective. De aceea, gruparea pe origini este interesantă și utilă în cercetare, dar nu credem că trebuie introdusă ca etapă în paradigma clasificării. De altfel, autorul stabilește numeroase clase pentru care ar fi greu de dat exemple sigure în prezent (*preindo-europene*, *tracice*, *latine*, *scitice*, *bizantine*) sau care cuprind un număr extrem de mic de toponime.

Distribuirea toponimelor românești în clase, în funcție de limba din care provine apelativul sau antroponimul ce a dat naștere la toponim, este superfluă din punct de vedere științific, neavînd nici o relevanță. Nivelul respectiv este extratoponimic.

Trebuie să spunem că demersul întreprins de I. Conea pentru elaborarea unui sistem de clasificare a toponimiei românești a fost deosebit de valoros pentru epoca în care a fost realizat, ca de altfel tot ceea ce a făcut autorul său pentru toponimia românească. Multe din principiile și din elementele concrete ale clasificării sale rezistă exigențelor științifice actuale, după ce știința numelor de locuri a acumulat achiziții importante, cantitative și, mai ales, calitative.

Concepția toponimică a lui I. Conea a fost îmbrățișată de mulți cercetători, în special geografi, servind la elaborarea de studii diverse asupra unor repertorii concrete de nume de locuri. Unul dintre urmașii săi a adus completări și îmbunătățiri clasificării propuse de I. Conea¹⁰.

Sistemul taxinomic propus de Gh. Dragu are 6 nivele:

A. După „colectivitatea de fenomene geografice” desemnate: *oiconime*, *morfonime*, *hidronime*, *morfohidronime*, *anemonime*, *hileonime*, *fitonime*, *zoonime*, *regionime*, *hodonime*.

B. După criteriul mărimii sau al importanței: *majore* și *minore*.

C. După forma toponimelor: *simple* și *compuse*,

D. După aspectul pe care-l prezintă toponimul ca relevant: care se referă la *natura* locului și care se referă la aspecte *socio-economice*.

E. Divizează categoriile de la D (*relief*, *fenomene climatice*, *hidrografice*, *condiții de sol*, *vegetație*, *lumea animală*, respectiv *ocupații* și *deprinderi de producție ale locuitorilor*, *unelte* și *obiecte ale muncii*, *producția de bunuri...*, *căile de comunicații...*).

F. După proveniență: *din alte toponime*, *din antroponime...*, *din etnonime*, „care arată stări istorice, socio-economice, culturale”, *din regionime*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 149—174.

După „modul în care s-au încetățenit“ : *populare, oficiale, haționime, numiri mitice, numiri create de oamenii de știință și impuse*. După „trăsăturile caracteristice ale așezării înseși“ : *poziția și localizarea, vechimea, mărimea, fizionomia așezării, funcția predominantă*.

G. După fondul lexical : *tracice, dacice, latine, românești, slave, maghiare, germane, pecenege și cumane, turcești, grecești, alte origini*.

Sistemul elaborat de Gh. Dragu este mult mai amplu și mai detaliat decât cel propus de I. Conea, dar principiile pe care este organizat și deci și deficiențele sînt relativ aceleași. Vom evidenția numai cîteva. La nivelul A, grupele de *anemonime* (nume de vînturi) și *zoonime* sînt stabilite după un alt criteriu decât cel al categoriei locului denumit. La nivelul B lipsesc toponimele derivate. La nivelul E (grupările din cadrul toponimelor social-economice) sînt prezente în clasificare numai aspectele economice, nu și cele social-istorice. La nivelul F, apar, de fapt, 3 grupări diferite, bazate pe criterii diferite. La prima, pentru apelativ e nu apare decât o subgrupă, iar la a doua grupele 3—5 pot fi încadrate foarte bine la grupa 2 (toponime oficiale).

Situarea criteriului mărimii și importanței locului denumit după cel al categoriei sociogeografice corespunde mai bine realității toponimice, întrucît „baremurile“ prin care sînt delimitate macrotoponimele de microtoponime sînt diferite de la o categorie sociogeografică la alta.

Autorul operează după I. Conea, începînd cu nivelul D, grupări specifice fiecărei categorii sociogeografice. Varianta prezentată de noi este cea subordonată oiconimelor.

Considerăm că ar fi mai profitabil, pentru orice fel de cercetare, găsirea unor grupări—factor comun, care să fie valabile pentru toate categoriile sociogeografice. Ar exista, astfel, posibilitatea unor comparații și, oricum, clasificarea ar avea un caracter mai riguros. Altminteri, se realizează mai mult o descriere a caracteristicilor fiecărei categorii în parte, fără a realiza generalizarea necesară oricărei clasificări.

Adăugăm că nu se iau în seamă, în sistematica propusă, unele criterii fundamentale : structura lexico-gramaticală a toponimelor, mai ales a celor compuse, și sufixele pe care le folosesc derivatele. Fără acestea, nu se poate clarifica etimologia celei mai mari părți a numelor de locuri și, implicit, nu se pot preciza foarte multe din aspectele cerute de celelalte criterii de clasificare.

Contribuția lui Gh. Dragu este totuși evidentă, sistemul propus de el marcînd un pas înainte față de cel al lui I. Conea, iar lucrarea sa cuprinde unele idei, importante după opinia noastră, chiar dacă ele au rămas la nivel de sugestii, nefiînd concretizate, din cîte știm, în studierea unei mase toponimice date. „Categoriile stabilite și subdiviziunile lor nu sînt imuabile și nici toate cîte sînt posibile și necesare, pentru o cercetare cît mai completă“¹⁷, afirmă îndreptățit Gh. Dragu. El propune, pentru prima oară la noi, ca, pe baza unui sistem „cît mai complet“ și mai riguros de clasificare a toponimelor, să se adopte un cod de modelare a caracteristicilor acestora, în funcție de poziția ocupată în ierarhia stabilită, ceea ce ar permite prelucrarea materialului toponimic pe calculator.

¹⁷ Ibidem, p. 170.

Anii care au urmat după publicarea celor două sisteme importante de clasificare toponimică, pe care le-am prezentat, marchează orientarea studiilor de toponimie spre probleme de detaliu ori spre cercetarea unor corpusuri reduse de nume de locuri. Când a fost nevoie de descrierea și clasificarea toponimelor dintr-un teritoriu, de obicei restrîns, s-a apelat la unul din cele două modele menționate, în special la cel propus de Iorgu Iordan, care avea avantajul că era aplicat de autor la un bogat material concret.

De-abia în ultimul deceniu au început să apară considerații teoretice ori aplicații practice în legătură cu o altă manieră de descriere și clasificare a unei mase toponimice date. Această tendință trebuie pusă în legătură cu o orientare mai largă, de constituire a toponimiei ca domeniu interdisciplinar autonom, cu obiect și metode proprii, și de ilustrare a acestei concepții prin opere științifice de anvergură. Cea mai importantă este, fără îndoială, *Dicționarul toponimic al României*, operă de interes național, care a polarizat eforturile și interesele tuturor colectivelor de onomastică din țară, solicitînd elaborarea unor principii și metode complexe de culegere, prelucrare și studiere a toponimiei și oferind materiale bogate și riguros recoltate. Această lucrare capitală a creat atît necesitatea, cît și posibilitatea conceperii unor sisteme cît mai ample și mai corecte de clasificare a toponimelor. Demersurile pe această temă sînt numeroase, iar contribuțiile de natură teoretică sau practică se succed și se completează, putînd oferi, în sinteză, o manieră identică sau apropiată de divizare a toponimiei. Corelarea eforturilor specialiștilor a fost înlesnită de organizarea unor consfătuiri de onomastică periodice, în cadrul cărora s-a putut efectua un schimb de păreri și experiență direct și rapid. În mod firesc, diferențe de optică mai există între diverși specialiști. O clasificare coerentă a numelor de locuri nu a apărut încă, dar ea „plutește în aer”, este implicată și risipită în zecile de sistematizări fragmentare publicate în diverse lucrări.

Așa cum era de așteptat, cele mai multe contribuții aparțin autorilor *Dicționarului toponimic al României*. Vom cita numai cîteva.

Gh. Bolocan se ocupă, într-o suită de articole, de „modele” toponimice mai generale sau mai puțin generale, în legătură cu care efectuează o analiză lingvistică amănunțită și oferă un bogat material exemplificator¹⁸. Într-un studiu recent¹⁹, el propune o grupare a numelor de locuri ce poate servi ca punct de început pentru o clasificare completă a toponimiei pe criterii etimologice. Stabilește, astfel, 3 categorii: *toponime simple*, *toponime compuse*, *toponime analitice*. Acestea sînt subgruppate după cum provin din cuvinte comune, antroponime sau toponime (la compuse și derivate se ține seama de proveniența ambilor termeni). Toponimele simple mai sînt clasificate și în funcție de structură, în *primare* și *derivate*.

¹⁸ Gh. Bolocan, *Modele derivate în toponimie*, în LR, XXIV, 1975, nr. 3, p. 187—196; idem, *Structura numelor de sate românești*, în LR, XXV, 1976, nr. 6, p. 593—608; idem, *Toponime compuse: substantiv + de + substantiv*, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 91—96; idem, *Nume de locuri compuse*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 6, p. 621—629.

¹⁹ Gh. Bolocan, *Etimologia în Dicționarul toponimic al României (Ollenia)*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 3, p. 184—197.

Nu credem că se justifică distincția toponime compuse — toponime analitice. De altfel, autorul însuși recunoaște că „toponimele compuse sînt extrem de rare“, fiind „calcuri după modele străine“, sau aparținînd „unor limbi cu care limba română a venit în contact“²⁰. Oricum, principiile clasificării puteau fi mai bine înțelese dacă aceasta continua și la alte trepte de generalizare (nivelul lexico-gramatical, gramatical, semantic).

Rodica Suflețel propune o clasificare mai coerentă, dar de asemenea parțială²¹. Toponimele sînt împărțite în : A. *simple* și B. *compuse*. Cele simple în : 1) *primare* și 2) *secundare*. Cele primare se distribuie în : a) *substantivale* și b) *adjectivale*, iar cele secundare în mai multe grupe în funcție de sufix (-ar, -ata, -aia, -anu, -el, -ău etc.). Toponimele compuse sînt repartizate în : 1) nume alcătuite din 2 termeni și 2) îmbinări de 3 sau mai multe cuvinte. Tipul 1 e divizat în : a) substantive precedate de prepoziții ; b) substantiv + adjectiv ; c) substantiv + substantiv. Ultimul subtip cuprinde 3 grupări subordonate : S + SG (cu 3 subclase, în funcție de proveniență : din apelative, din antroponime, din alte toponime), S + SN, S + SAc (cu prepoziție). Meritorii sînt și raportările statistice pe care le realizează între diversele tipuri în cadrul toponimiei din Munții Cernei.

Sugestii privind unele criterii și modalități de clasificare întîlnim și în lucrările lui Marius Sala²², Dragoș Moldovanu²³ (care discută și multe aspecte teoretice în legătură cu acestea), Mircea Homorodean²⁴, Vasile Ioniță²⁵.

Ceea ce unește toate aceste contribuții moderne și duce la conturarea unei concepții noi privind structurarea toponimiei este în primul rînd accentul pus pe statutul de nume proprii al toponimelor. Se adaugă preferința pentru criteriile formale și atenția deosebită acordată rigorii și coerenței procesului de clasificare. Autorii citați s-au ocupat, însă, mai puțin de referenții numelor de locuri și de rolul lor în taxinomia toponimică.

III. Din cele prezentate pînă acum, se pot desprinde cîteva principii generale de care trebuie să se țină seama atunci cînd se elaborează sau se apreciază un sistem de clasificare toponimică :

1. Nu există clasificare „model“, perfectă și imuabilă. Fiecare sistem taxinomic depinde de teoria care-l fundamentează și de scopul cercetării pentru care e conceput.

2. Clasificarea nu trebuie să se facă „in abstracto“ sau să se bazeze pe „selecții“ de nume de locuri, după diverse criterii. Ea trebuie să rezulte din analiza toponimică a unei mase complete de nume de locuri de pe un anumit teritoriu.

²⁰ Ibidem, p. 185.

²¹ Rodica Suflețel, *Structura numelor de locuri din zona Munților Cernei*, în *Studii de onomastică*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 267—279.

²² Marius Sala, *Sur quelques déterminatifs de la toponymie roumaine*, în *Proceedings of the eight International Congress of Onomastic Sciences*, Haga — Paris, 1966, p. 442—449.

²³ Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, XXVIII (1972), p. 73—100 ; idem, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic. I. Formații de plural*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, XXI (1970), p. 15—17.

²⁴ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, „Dacia“, 1980, p. 118—186.

²⁵ Vasile Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, „Facla“, 1982, p. 88—98.

3. Sistematizarea nu precede și nu succede studiului materialului, ci se realizează în cadrul acestuia. În acest sens, se îmbină operația de generalizare, prin clasificare, cu cea de determinare, prin diviziune. De o mare importanță sînt tendințele statistice ale claselor stabilite.

4. Clasificarea (sau diviziunea) se realizează și se prezintă în etape succesive, dar trebuie să se țină seama că sistemul funcționează sincretic. De aceea, în cercetare trebuie să se aibă în vedere raportările pe care le presupune această funcționare.

5. Un anumit sistem de clasificare e valabil numai pentru elementele create în cadrul uneia și aceleiași limbi. Celelalte elemente se încadrează în sistemele de clasificare ale limbilor respective.

6. Toponimia nu se poate sistematiza într-o ierarhie unică și continuă. În funcție de aspectul examinat, sînt necesare două ierarhii distincte și discontinue: una, pe baza referentului, stabilește categorii sociogeografice, alta, pe baza numelui, constituie tipuri lingvistice. Clasificarea sociogeografică e mai puțin riguroasă, apropiindu-se de „strategia tipologiilor”, cea lingvistică e mult mai coerentă și mai precisă, reflectînd ordinea sistemului limbii. Cele două ierarhii, deși distincte, trebuie corelate în cercetare, așa cum se constituie și funcționează în realitate.

7. Orice clasificare toponimică trebuie să se bazeze pe mentalitatea toponimică populară, chiar dacă aceasta realizează o sistematizare mai rudimentară.

Ea trebuie, în același timp, să respecte anumite criterii logice:

- să fie completă (să epuizeze materialul avut în vedere, să nu lase rest);
- fiecare element să fie distribuit numai într-o clasă, pentru a nu confunda asemănările și deosebirile dintre elemente;
- la fiecare rang de clasificare, să se folosească unul și același criteriu, pentru a nu confunda rangurile și clasele;
- diviziunea trebuie să fie continuă, să nu facă salturi peste etapele ierarhice.

IV. Pe baza concluziilor desprinse din analiza sistemelor de clasificare întreprinse pînă în prezent și a prelucrării, din acest punct de vedere, a materialului toponimic din Oltenia (cules pentru alcătuirea *Dicționarului toponimic al României. Oltenia*), vom încerca să elaborăm un nou sistem de clasificare. Evident, acesta nu este absolut inedit, întrucît preia unele elemente și criterii din sistemele discutate, mai ales din încercările mai noi de sistematizare a numelor de locuri. Putem spune că el rezultă, în mare parte, din experiența toponimică din ultimul deceniu a diverselor colective și a unor specialiști care s-au aplecat asupra problemei clasificării toponimiei. Noi am comparat diferitele soluții propuse, am cuplat diverse clasificări parțiale, le-am supus unor reguli unitare și le-am verificat pe un material concret foarte bogat, dîndu-i și o finalitate directă — descrierea structurii toponimice a unui teritoriu. El nu este nici ultimul, nici singurul posibil dintre sistemele de clasificare a toponimiei. Este, însă, mai actual, mai adecvat concepției toponimice a momentului și scopurilor cercetărilor avute în vedere a se desfășura pe baza lui. Precizăm, de asemenea, că el este valabil în primul rînd pentru toponimia actuală a Olteniei, referirea la alte perioade sau zone putînd introduce unele „corecții” dictate de specificul materialului.

De la început trebuie să spunem că, operind cu două criterii (sau fundamente, cum se numesc în logică) separate, vom avea și două sisteme separate, care nu se subordonează unul altuia sau, oricum, nu sînt incluse în aceeași ierarhie. Ele nu formează o structură continuă, ci reprezintă sisteme discontinue.

Primul criteriu este dat de felul referentului denumit, deci al topicului, fiind oarecum exterior toponimului propriu-zis. Cel de-al doilea este structura și forma lingvistică a numelui de loc, deci un criteriu intern sau direct. Întrucît referentul și numele acestuia, deși entități distincte, sînt realități strîns legate, formînd o unitate dialectică, și clasificările bazate pe aceste realități, deși vor avea ca rezultat sisteme separate, trebuie corelate în permanență. Acest lucru este necesar și din moment ce aceeași unitate toponimică, unică și indivizibilă, se încadrează, dintr-un punct de vedere, într-o ierarhie și, din alt punct de vedere, în altă ierarhie.

Aplicînd primul criteriu, vom obține o clasificare sociogeografică a toponimiei. Așa cum am menționat, întrucît se îmbină punctul de vedere geografic cu cel social, divizarea teritoriului în topice și clasarea acestora pe tipuri va avea un aspect hibrid, rudimentar, apropiînd operația întreprinsă mai degrabă de „strategia tipologiilor” decît de clasificarea formală, riguroasă. Acest fapt este legat și de aceea că ne-am bazat nu pe diviziunea geografică științifică a teritoriului, ci pe mentalitatea geografică populară, care are în vedere alte ierarhii și priorități. Raportul om — teritoriu, care fundamentează diviziunea sociogeografică a suprafeței terestre, este, în ultimă instanță, un raport social. Or, după cum se știe, în domeniul faptelor sociale acționează, de regulă, strategia tipologiilor, care constă în delimitarea categoriilor între ele nu pe criterii precise, obiective, ci pe „spații de atribut” mai mult sau mai puțin subiective. La fixarea categoriilor sociogeografice a contribuit și analiza tendințelor statistice ale materialului toponimic în raport cu ansamblul geografic pe care îl deservește.

Prima diviziune pe care am operat-o se raportează la așezare. Au rezultat două categorii: topice din perimetrul localității și topice din afara acesteia. În cadrul primei categorii, întrucît este mult mai restrînsă și mai omogenă decît cea de a doua, am considerat că relevantă este o singură subîmpărțire: în topice care reprezintă suprafețe numite direct și topice care reprezintă puncte de reper, ce folosesc la localizarea unor suprafețe învecinate.

Aceeași subîmpărțire a fost efectuată și în cadrul topicelor din afara localității. Pentru subcategoria punctelor de reper nu s-a mai continuat divizarea, considerînd-o nesugestivă. Subcategoria suprafețelor a fost, la rîndul ei, distribuită în: forme de relief, ape, păduri, căi de comunicație. Nu toate aceste clase au fost divizate în continuare, pentru aceasta folosindu-se în primul rînd același criteriu al relevanței din punctul de vedere al toponimiei. Formele de relief au fost repartizate în: ridicături de teren, locuri plane și adîncituri de teren. Ridicăturile au fost divizate în: munți, dealuri, ridicături mici, iar adînciturile în: adîncituri mari, adîncituri mici.

Cîteva precizări sînt necesare. Se observă că localitățile, pădurile, drumurile, punctele de reper în localități și în afara lor nu sînt separate riguros în teritoriu, ci se suprapun (o pădure sau o așezare acoperă, de fapt, o formă de relief). Am stabilit, totuși, categorii separate pentru aceste realități, întrucît aceste categorii ființează în mentalitatea geografică (mai pre-

cis toponimică, în cazul nostru) populară. Faptul poate fi lesne verificat în cadrul unei anchete. La întrebarea privind felul locului denumit, informatorul va răspunde, în unele situații, nu *vale*, *deal*, *măgură*, *cîmpie* etc., ci *parte de sat*, *pădure*, *potecă*, *pom singuratic* etc., ceea ce înseamnă că acesta este, în conștiința vorbitorilor, aspectul caracteristic al locului respectiv, forma de relief avînd o importanță secundară. Așadar, un topic poate fi inclus într-o clasă privind un aspect geomorfic sau într-una referindu-se la aspecte sociogeografice. Așa cum am menționat deja, în acest caz, nu se folosește un fundament riguros, ci o extensiune aproximativă, apreciată rudimentar de vorbitorul local.

După cum s-a observat, ridicăturile de teren au fost subdivizate în 3 grupe, adăciturile în 2 tipuri, iar cîmpiile au fost păstrate ca o subclasă nedivizată. Ca și în alte cazuri anterioare, am considerat că unei clasificări absolut riguroase, echilibrate formal, dar nerelevante din punct de vedere toponimic, îi este preferabilă o ordonare a materialului conformă cu realitatea toponimică și cu capacitatea acesteia de a oferi concluzii utile pentru diverse discipline interesate. Astfel, în cazul ridicăturilor de teren am constituit 3 grupe distincte, întrucît în mentalitatea populară ele sînt clar conturate ca atare, pe cînd la adăciturile de teren am format numai 2 grupe, deoarece în conștiința vorbitorilor nu există corespondente distincte pentru ridicăturile mari și mijlocii (respectiv munți și dealuri). La munte, nu e denumit golul dintre ridicături, ci numai partea de jos a acestuia, valea propriu-zisă, care, însă, are dimensiuni mult mai reduse, apropiate de cele ale unei văi din zona de dealuri.

Într-o etapă inițială a investigației, stabilisem și categorii de *locuri de cultură* și *acoperiri ierbicole*, dar, în urma unei confruntări mai atente cu materialul anchetat, aceste categorii nu s-au dovedit a avea o individualitate distinctă decît într-o mică parte a teritoriului. Cauza o constituie, probabil, caracterul de provizorat al celor două aspecte, comparabil, de exemplu, cu acoperirea arboricolă, mult mai rezistentă în timp.

Precizăm că, pentru toate categoriile, subcategoriile, clasele, subclasele și grupele am inclus la un loc atît toponimele care denumesc topicul respectiv (munte, deal, localitate etc.) în totalitatea sa, cît și părțile sale componente (vîrfuri sau pante de munte ori de deal, parte de sat etc.), pentru că nu întotdeauna vorbitorii ierarhizează clar aceste realități; de multe ori, în urma restrîngerilor sau extinderilor de sens, raporturile se schimbă sau se inversează. Mai mult decît atît, datorită tendinței cunoscute de *polarizare toponimică*²⁰, toponimele denumind un anumit topic, în integralitatea sa ori pe părți, se raportează, prin derivare ori compunere, unele la altele.

Desigur că, în fiecare caz în parte, secvența finală a unei ramuri a clasificării poate fi situată mai jos sau mai sus, în funcție de nivelul de detaliu la care s-a oprit diviziunea. Credem că, în funcție de obiectivele cercetării concrete asupra unui material toponimic, e chiar necesară o asemenea „reglare” a schemei de clasificare. De exemplu, am lăsat la o parte clasificarea în macrotoponime și microtoponime, considerînd-o neînsemnată la nivelul unei mase numeroase de toponime. Principiile, oricum, rămîn cele prezentate.

²⁰ Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, p. 82–83.

Clasificarea după cel de al doilea criteriu, cel lingvistic, este mult mai riguroasă, întrucît structurarea numelor de locuri urmează, în mare parte, sistemului limbii în general, al vocabularului în special, dar și cu suficiente elemente de gramatică.

Precizăm că nu ne vom ocupa în articolul de față de definirea categoriilor, subcategoriilor, claselor etc. sau de discutarea în detalii a conceptelor care rezultă din clasificarea toponimiei. Considerăm că enunțarea criteriului după care se face clasificarea și a tipurilor rezultate sînt suficiente pentru a clarifica, la nivelul de generalitate propus, despre ce e vorba. Analiza lingvistică de detaliu a materialului toponimic, în fapt „etimologizarea” acestuia va face obiectul unui alt studiu.

Prima diviziune a toponimiei privește structura unității toponimice. Am stabilit 3 categorii : *toponime simple*, *toponime derivate* și *toponime compuse*.

Toponimele simple pot fi clasificate, din punctul de vedere al provenienței, în toponime formate de la *antroponime*, de la *apelative*, de la alte *toponime*.

Pentru toponimele simple practic în momentul acesta al clasificării ar trebui să înceteze diviziunea, pentru că sîntem la limita toponimicului. Vom depăși, însă, în mod deliberat această limită, pentru că avem în vedere posibilitățile de a descoperi în ce măsură toponimia are anumite preferințe privind folosirea unor elemente din alte compartimente ale limbii. Astfel, am considerat că, pentru toponimele simple provenite din antroponime, e util să distribuim materialul în *toponime la singular* și *toponime la plural*; pe cele cu formă de singular să le repartizăm în *masculine* și *feminine*, iar pe cele feminine, în funcție de sufix, în 7 clase (-a, -easca, -oaia/-oaica, -eana, -eanca, -easa, -oanea). Toponimele plurale, de asemenea, sînt grupate, după desinență, în 9 clase (-ii, -oii, -eii, -enii, -anii, -arii, -așii, -eștii, -onii).

Toponimele simple provenite de la apelative au fost clasificate în funcție de sensul apelativului, în 7 clase, după cum se referă la geomorfologie, faună, floră, cultură agricolă, căi de comunicație, construcții sau amenajări, aspecte social-istorice.

Toponimele derivate sînt împărțite, în funcție de sufixul folosit, în 10 clase (-uș, -el, -eș, -ior, -ișor, -uș, -uia, -uica, -ica, -ișă).

Toponimele compuse sînt repartizate în 3 clase, în funcție de categoria lexico-gramaticală a termenilor : Substantiv + Substantiv (S + S), Substantiv + Adjectiv (S + Adj.); Prepoziție + Substantiv (Prep. + S). Prima clasă este divizată, în funcție de cazul substantivului, în SN + SN, SN + SG, SN + Ac, iar fiecare dintre acestea e din nou împărțită, după sensul apelativului de pe poziția 1 și după statutul termenului de pe poziția secundă (*antroponim*, *apelativ*, *toponim*). Structura SN + SG se subdivide în funcție de poziția articolului și de numărul la care se găsește termenul al doilea.

Rezultă 112 clase „minimale”, așa cum se poate vedea din schema care urmează :

I. *Toponime simple* :

— *substantivale* (1—24):

— provenite din antroponime (1—17), la singular (1—8) masculine (1), feminine (2—8 : -a, -easca, -oaia, -eana, -eanca, -easa, -oanea), la plural (9—17 : -ii, -oii, -eii, -enii, -onii, arii, -așii, -eștii, -anii);

— provenite din apelative (18—24 : geomorfologice, faună, floră, cultură agricolă, comunicații, construcții și amenajări, social-istorice) ;
 — provenite din alte toponime (25) ;
 — *adjectivele* (26—35 : mărimea, altitudinea, forma, culoarea, gustul, alte însușiri fizice, vechimea, aprecieri psihologice, acoperiri vegetale, proprietatea).

II. *Toponime derivate* (36—45 : -aș, -el, -eț, -ica, -ior, -ișor, -ița, -uț, -uia, -uica).

III. *Toponime compuse* :

- Substantiv + Substantiv (46—101) ;
- Nominativ + Nominativ (46—59) : 18, 19 : ... 24 + antroponim (46—52) ; 18, 19... 24 + toponim (53—59) ;
- Nominativ + Genitiv (60—94) : 18, 19... 24 + antroponim singular articulat enclitic (60—66) ; 18, 19... 24 + antroponim singular articulat proclitic (67—73) ; 18, 19... 24 + antroponim plural (74—80) ; 18, 19... 24 + toponim (81—87) ; 18, 19... 24 + apelativ (88—94) ;
- Nominativ + Acuzativ (95—101) ; 18, 19... 24 + apelativ/antroponim/toponim) ;
- Substantiv + Adjectiv (102—111 : apelativ/toponim + 26, 27 ... 35) ;
- Prepoziție + Substantiv (112).

Desigur, dacă ierarhia s-ar fi oprit la alt nivel de generalitate, ar fi rezultat un număr diferit de clase, mai mare sau mai mic.

Menționăm că, la unele nivele, am făcut mai multe variante de clasificare, pe parcursul cercetării, alegând-o pe cea care a fost confirmată de tendința statistică a materialului.

Varianta pe care o prezentăm a servit la descrierea structurală a toponimiei din Oltenia, având ca perspectivă imediată desprinderea unor criterii de „masă“, a unor direcții care să orienteze cercetarea etimologică individuală a numelor de locuri. Ea poate servi, însă, în mod optim unui evantai foarte divers de cercetări toponimice.

DE LA CLASSIFICATION DES NOMS DE LIEUX

RÉSUMÉ

À partir de la perspective des règles taxinomiques générales et du spécifique de la toponymie comme domaine interdisciplinaire, l'article analyse les systèmes de classification des toponymes roumains réalisés jusqu'à présent et constate qu'ils sont ou bien incomplets ou bien qu'ils ne correspondent pas aux exigences scientifiques actuelles.

Ayant comme matériel de référence les noms de lieux cueillis pour le *Dictionnaire toponymique de la Roumanie. L'Ollénie* et comme finalité directe de la classification la description de la structure toponymique de la province concernée, l'auteur élabore un système taxinomique toponymique plus adéquat à la conception toponymique actuelle, en espérant que celui-ci pourrait avoir une efficacité scientifique plus large.

On accepte deux bases différentes de classification, qui déterminent l'établissement de deux paradigmes distincts mais étroitement corrélés. Le premier critère est la nature du référent dénommé, donc du topique, et de son application résulte la classification socio-géographique de la toponymie. Les topiques sont divisés en lieux du périmètre de la localité et en lieux relevant de l'aire extérieure à celle-ci. Chacun d'eux est divisé en *surfaces* et en *points isolés*. Pour les surfaces se trouvant en dehors de l'habitat humain la classification continue par *formes de relief*, eaux (coulantes et stagnantes), forêts, voies de communication. Les formes de relief sont sous-divisées en : *monticules*, *fosses* et *lieux plats*, qui comprennent à leur tour d'autres sous-classes : *monticules grands*, *moyens et petits* ; *grandes et petites fosses*. À la fin de la classifi-

cation il résulte 13 groupes terminaux : *localités, montagnes, collines, petites fosses, eaux coulantes, eaux stagnantes, forêts, voies de communication isolées* (dans le village ou en dehors de celui-ci).

Le second critère est d'ordre linguistique et son application philologique des toponymes. On tient compte de la structure de l'unité *composée*, de sa provenance (*d'appellatifs, d'anthroponymes, d'autre lexico-grammaticale* (*nom, adjectif, nom + nom, nom + adjectif* suffixe (-a, -easca, -oia, etc.; -i, -oi, -ei, etc.; -as, -el, -et, etc.), de (*nominalif/génitif/accusatif, singulier/pluriel, féminin/masculin*).

Il en résulte 112 classes „minimales“.

Nous mentionnons que les deux classifications sont différentes. La première est une stratégie des typologies, étant donc délimitées entre elles aussi bien par des critères objectifs que par des critères établis subjectivement par la mentalité géographique populaire. Les résultats, et c'est pourquoi la hiérarchie en résultant est plus précise. Le nombre des classes finales obtenues dans l'un ou l'autre des paragraphes ou grossit si la division s'arrête plus haut ou plus basse que nous l'avons fait.

LEXICONUL HEPTAGLOT DE LA OXFORD CA SURSĂ DE
INFORMAȚII ASUPRA GRAIURILOR DACOROMÂNE DIN
SECOLUL AL XVII-LEA

DE

ANDREI AVRAM

Cu cîțiva ani în urmă, am atras atenția asupra importanței pe care o are pentru dialectologia istorică a limbii române și pentru istoria (sau „preistoria”) dialectologiei românești *Lexiconul heptaglot de la Oxford* (LHO), manuscris anonim nedatat, probabil posterior anului 1605 și cu siguranță anterior anului 1668¹. Am insistat asupra semnificației faptului că ultima dintre cele șapte coloane ale dicționarului (corespunzătoare limbilor latină, greacă modernă, turcă, tătară, armeană, ucraineană și română) este intitulată *Walachice seu Moldavice*. — ceea ce echivalează cu recunoașterea apartenenței la aceeași limbă a celor două idiomuri — și, totodată, am discutat cele câteva cazuri în care autorul (ori autorii) dicționarului sau posesorul acestuia pînă în 1667 (invățăatul olandez Jakob Gol) indică, prin literele *w* și *m* (= *Walachice*, respectiv, *Moldavice*), ariile de răspindire ale termenilor unor perechi de sinonime de tipul *varză* și *curechi*.

Mult mai numeroase sînt articolele de dicționar în care figurează două sau chiar trei corespondente românești ale unui cuvînt latinesc fără a fi însă însoțite de indicațiile *w* și *m*. Vom menționa, în continuare, câteva dintre aceste articole, considerînd că, deși ele nu conțin informații asupra repartizării pe provincii a unor cuvinte sinonime din dacoromâna secolului al XVII-lea, nu este lipsit de interes simplul fapt că în LHO sînt consemnate echivalențe ca următoarele²: *alutarius* = *pielar*, *tabacul* (21); *aluus* = *burduh*, *ventre* (21); *anicetum* = *anason* (scris *anson*), *anîsul* (23); *apage* = *du-le*, *pasă* (25); *pes* = *stup*, *muscă* (25); *arbor* = *pom* (scris *bom*), *copaci* (27); *arca* =

¹ Vezi articolul nostru *Cele mai vechi mențiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXX, 1979, nr. 6, p. 543–550 (cu indicații bibliografice). Dicționarul (181 de file, scrise pe o singură față; 2 722 de articole) se păstrează la Bodleian Library (Oxford), cota MS Marsh 187. Ne-am servit de un microfilm obținut prin bunăvoința prof. J.S.G. Simmons (Oxford).

² În general, cuvintele românești, scrise cu litere chirilice, sînt reproduse de noi în transcriere interpretativă (de cele mai multe ori am aplicat însă transliterația în cazul lui *a*, care poate avea valoarea de [a] sau de [ă]); în unele cazuri interpretarea noastră este urmată de indicații asupra grafiei din original. Cifrele care însoțesc exemplele trimit la filele manuscrisului. În lista următoare exemplele sînt date în ordinea apariției lor în LHO.

secrie, lacra, arca (27); *argentarius* = *zaraful* (scris *saraful*), *argintarul* (28); *armarium* = *armar, dolap* (28); *artocreas* = *burechi* (scris *burec*³) sau *placintă cu carne* (29); *aureus* = *galbăn, ughi* (scris *ug*⁴, cu ultima literă suprascrisă; 34); *cadus* = *pulina, bute* (41); *capitatio* = *dajda de cap, bir* (44); *centuriatus* = *capelanie, iuzbașie* (47); *cosmela* = *copil den casa sau aprod* (60); *ecdicus* = *șoltuz, vornic sau judecător* (76); *facies* = *fașa, obraz* (82); *filius* = *fiul, ficior* (84); *filia* = *fata, fia* (84); *iocus* = *șaga, joc* (103); *lacerna* = *opanceaua* (scris *opanceava*⁵), *cabanița* (105)⁶; *libra* = *o litra, un funt* (109); *liceo* = *tirguire, locmire* (109); *mater* = *mama, îmma* (114); *miles* = *calaraș, daraban* (115); *miliun* = *malai, pasat* (115); *nix* = *omăt* (scris *umel*), *zapada* (120); *noctua* = *cucuvaia, puhace* (scris *pugač*; 120); *obrumpo* = *fringere, rumpe* (123); *pastor* = *păcurar* (scris *pocorar*), *pastor* (129); *pensio* = *dabilă* (scris *tabila*), *bir* (131); *perludo* = *șuguire, jucare* (scris *jocare*; 136); *remaledico* = *iară* (scris *iare*) *jurare, suduire* (149); *situla* = *cofa sau vadra* (161); *sponsus* = *de mirele, nou* (scris *nov*) *ginere* (163); *sutores* = *ciobotari, cizmari* (167); *taurus* = *taur, bic* (169); *uultus* = *fașa, obraz* (181).

În unele dintre articolele dicționarului echivalențele nu sînt reale (de exemplu, *stuf* și *muscă*) sau sînt numai aproximative (*cofa sau vadra*) ori stabilite între cuvinte care puteau să coexiste în același grai (*mama* și *îmma*). Rămîn, totuși, în discuție cîteva perechi formate din termeni între care, după toate probabilitățile, exista un raport identic sau asemănător cu cel indicat prin literele *w* și *m* în cazuri ca *feredeu, baie* (35) sau *curechi, varză* (39). Mai exact spus, ca și atunci cînd se indică proveniența din „valahică” sau din „moldavică” a unuiu sau a altuia dintre termenii românești alăturați în același articol, graiurile de sud și cele de nord sînt reprezentate împreună în articolele în care figurează perechi de cuvinte ca *armar* și *dolap*, *fașa* și *obraz*, *șagă* și *joc*, *omăt* și *zapadă*, *mire* și *ginere*, *ciobotar* și *cizmar*, *taur* și *bic*.

În fondul de cuvinte cu caracter dialectal, grupul graiurilor dacoromâne de nord este reprezentat mai ales prin elemente caracteristice, astăzi, Moldovei. Există însă în LHO și cuvinte care, cu siguranță sau foarte probabil, circulau și în alte regiuni (de exemplu, *mire*, *omăt*, *șagă*) sau mai curînd în alte regiuni. Că o parte a materialului lexical înregistrat în LHO provine din graiuri de tip nordic altele decît cele moldovenesti pare să rezulte din ceea ce știm despre răspîndirea actuală a unor cuvinte ca *bic*⁷ sau *socaci* „bucătar”⁸ (în sintagma

³ Interpretarea ultimei litere ca echivalent al palatalei [k'] se bazează pe faptul că aceeași literă apare la finala cuvintelor *vechi* (102) și *pezevenchi* (107), suprascrisă în ultimul caz. Nu este însă exclus ca ultima consoană a cuvîntului să fi fost o velară: forma *burec* este înregistrată în SDLR (= August Scriban, *Dicționarul limbii românești...*, Iași, 1939); vezi mai jos.

⁴ Cf. nota precedentă.

⁵ Pentru interpretarea lui *v* ca echivalent al semiconsoanei [u] vezi mai jos.

⁶ Dacă formele *opanceaua* (105) și *oponceaua* (= lat. *penula* 131) au existat cu adevărat și deci nu au fost, pur și simplu, „preluate” din coloana precedentă a dicționarului — în ambele locuri, ucr. *oponča* —, avem a face cu două variante neînregistrate în DLR ale lui *ipîngea*. Cu privire la piesele de îmbrăcăminte denumite *ipîngea* și *cabanița* vezi Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978, p. 130, respectiv, 121—122.

⁷ Banat, Oltenia, partea de sud a Crișanei; vezi ALR II SN, vol. 2, harta 298 „taur tinăr”.

⁸ Aria de răspîndire indicată în SDLR: Transilvania.

masa de socaci = lat. *abacus*, ucr. *stol kuzarski*⁹). Nu putem exclude însă posibilitatea existenței, în trecut, a acestor cuvinte în zone în care ele nu mai circulă astăzi.

O serie de termeni regionali înregistrați în LHO prezintă interes prin data la care sînt atestați. Înainte de a da cîteva exemple, precizăm că regional, în acest context, nu se opune lui literar, ci desemnează doar calitatea unui cuvînt de a circula numai în anumite regiuni (deci nu în toată aria lingvistică dacoromână)¹⁰. Iată acum exemplele:

burechi (29). Pe baza unei surse de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cuvîntul (scris *burechiu*) este înregistrat în DA s. v. *burete* și este glosat „un fel de mîncare (nedefinită)”. Între *burechi* și *burete* nu există însă nici o legătură, cel dintîi fiind un împrumut din turcă sau (și) din neogreacă (turc. *börek*, ngr. *buréki*), cum se arată în SDLR, unde el este înregistrat sub forma *burec* și glosat „trigon”; tot acolo se indică și aria de răspîndire a cuvîntului: „Dun[ărea] de jos” (s. v. *trigon*, în același dicționar, se face mențiunea „în sec. 19 și *burec*”).

funt (109). Cea mai veche sursă indicată în DA este un text publicat în 1814.

găzdoi (scris *gazdoi* = lat. *stabularius*, ucr. *hospodar* 164). După DA, cea mai veche atestare este de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

gigher (= lat. *iecur* 93). Acest sinonim al lui *ficat* este cunoscut astăzi în unele graiuri din estul și sud-estul domeniului lingvistic dacoromân¹¹ (provine din turc. *ciğer*). Este unul și același cuvînt cu *cighir*, înregistrat în DA cu sensurile „partea încrelită a măruntaielor la miei” și „tocătură făcută din ficat, plămîni și mațe de miel” (așadar „drob”); cele mai vechi izvoare citate sînt din secolul al XIX-lea.

pezevenchi (= lat. *leno* 107). Cea mai veche sursă citată în DLR este un text din 1780, unde cuvîntul apare sub forma *pezăvinchi*, cu același sens ca în LHO („proxenet”). Giuseppe Piccillo¹² semnalează prezența variantei scrise *posouenghe* în glosarul lui Silvestro Amelio (1719). Atestarea din LHO este singura anterioară secolului al XVIII-lea.

puhace (= lat. *bubo* 39 și *noctua* 120). După cum se menționează în SDLR, cuvîntul apare, cu sensul din LHO („cucuvea”), și la D. Cantemir. De remarcă că etimologia propusă în SDLR — turc. *buha* — nu este plauzibilă; cuvîntul în discuție provine, desigur, din ucr. *puhač*, care, de altfel, figurează în LHO, ca echivalent al lat. *bubo*¹³.

⁹ În transliterația cuvintelor din partea ucraineană a LHO am luat ca bază formele date de editorul acestei părți: V. Svoboda, *Slov'jans'ka častyna Oksfords'koho Heptahlotu. Ukrains'ko-latyns'kyj slovnyk perșoi polovyny 17-ho storiččja*, Winnipeg, 1956.

¹⁰ Facem această precizare urmînd-o pe Mirela Teodorescu, *Elemente regionale în Lexiconul lui Mardarie Cozianul*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, 1972, p. 78.

¹¹ Vezi ALR I, vol. 1, harta 46 „ficat”; B. Cazacu, *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR. Étude de vocabulaire*, în „Bulletin linguistique”, IX, 1941, p. 83-94.

¹² *Elemente lexicale regionale — prime atestări — în glosarul lui Silvestro Amelio (1719)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXI, 1980, nr. 5, p. 611.

¹³ Deși cuvîntul pe care l-am transcris *puhace* este scris fără e final în ambele locuri, presupunem că el se termina în [e], nu într-o consoană africată. Presupunerea noastră se întemeiază atît pe existența lui *puhace* într-o altă sursă, cît și pe faptul că litera finală este suprascrisă și, în plus, în articolul de la p. 39 este finală și suprascrisă și litera r din *pasăr*, formă care, neîndolelnic, trebuie citită *pasăre* (așadar *pugač*, o *pasăr* = *puhace*, o *pasăre*). **Vozi**

Prezintă un oarecare interes și cuvintele românești din LHO care nu se întâlnesc decât rareori în alte texte din secolul al XVII-lea. De exemplu, singura atestare a lui *ai* „usturoi“ cunoscută pînă în vremea din urmă era cea din traducerea *Istoriilor* lui Herodot, text de pe la 1650¹⁴. Termenul apare în LHO însoțit de mențiunea *m* (= *Moldavice*); cum am arătat cu alt prilej¹⁵, este de presupus că el circula, în epoca avută în vedere, și în Moldova, în regiuni în care, ulterior, a fost înlocuit de *usturoi*.

În partea românească din LHO întâlnim o serie de particularități, mai ales de grafie, dar și de altă natură, care dovedesc — cum a observat Grigore Nandriș¹⁶ — că autorul dicționarului (sau, eventual, informatorul de la care provine materialul înregistrat în ultima coloană) nu stăpînea pe deplin limba română. În aceste condiții, după eliminarea din discuție a grafiilor care în mod evident nu au acoperire fonetică — de exemplu, *o gaine domnesc* pentru *o haină domnească* (= lat. *abolla* 5) — se impune prudență și în interpretarea unor grafii din LHO care în alte texte reflectă trăsături fonetice proprii diverselor graiuri.

De exemplu, prezența literei *a* în prima silabă a unor cuvinte ca *spalat*, *spalare* (4), *varsare* (65), *sarac* (76), *malai* (115) ar putea, în principiu, să reflecte un fenomen fonetic dialectal (trecerea la [a] a lui [ă] protonic), dar această interpretare nu este sigură, întrucît aceeași literă apare și în *spal* (4); iar, pe de altă parte, în conjuncția *sau* apare de două ori ierul mare (= *ă*), în loc de *a*: *său* (99, 106).

Vocalele [i], [e] corespundătoare vocalelor [i], [ă] din limba literară apar, după consoane labiale, în poziție „dură“, în unele graiuri actuale. Nu putem fi însă convinși că literele *i* și *e* notează vocale anterioare în *vint* (79, 175), *vind* (174), *oves* (32), *per* (61, 106), *adever* (78, 176), *mer* (112), din moment ce în LHO se întâlnesc și grafii ca *vinzitor* (= *vînzător*; 113), *plingere* (138), *o gaine* (= *o haină*; 5); *iare* (= *iară*; 103, 149). Pe de altă parte, dat fiind că grafia *a* apare în cazuri ca *deminafa* (72), *dal* (= *deal*; 167), nu este sigur că *bat* (= lat. *ebrius* 76) trebuie citit [bat], și nu [băt].

În ce privește grafia *v* în forme de tipul *luvere* (3, 5, 31, 33, 44), *nov* (25, 148), *ziva* (= *ziua*; 72), *aluvat* (114), deși fonetismul [v] pentru [u] se întâlnește în unele graiuri¹⁷, este mai probabil că avem a face cu aplicarea unei reguli ortografice ucrainene (notarea cu ajutorul literei chirilice transliterate a semiconsoanei [u] sau a consoanei fricative asemănătoare)¹⁸.

Diomid Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice*. I. *Criteriile suprascrierii literelor*, în „Limba română“, X, 1961, nr. 5, p. 482: „toate vocalele finale (neaccentuate) pot fi omise în suprascrierea prin contracție“.

¹⁴ Doru Mihăescu, *Une version roumaine d'Hérodote au XVIIe siècle* (II), în „Revue des études sud-est européennes“, XVI, 1978, nr. 4, p. 745–770; cu privire la *ai* autorul menționează: „Nous ne disposons pas d'autres attestations pour le XVIIe siècle“ (p. 752).

¹⁵ Vezi p. 546 a articolului nostru citat în nota 1.

¹⁶ *Elemente aromâne în Lexiconul heptaglot din Oxford*. Extras din *Noul Album Macedo-Român*, Freiburg (Germania), 1959, p. 5 (am lăsat la o parte problema eventualei prezențe în LHO a unor elemente aromânești, problemă care necesită o cercetare aparte, mai aprofundată decât cea întreprinsă de autorul citat aici).

¹⁷ Vezi, de exemplu, Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 118.

¹⁸ Cf. Ilie Bărbulescu, *Curențele literare la români în perioada slavonismului cultural*, [București], 1928, p. 97–98.

Există însă și grafii care nu pun probleme de genul celor discutate mai sus și care, în același timp, prezintă interes din punctul de vedere al foneticii graiurilor dacoromâne din secolul al XVII-lea.

Menționăm, mai întâi, aspectul fonetic particular al câtorva cuvinte. În LHO apare varianta *coarjă* a lui *coajă* (în SDLR se arată că ea este cunoscută astăzi „în est”) : *coarjă* (scris *corja*) de *copaci* (= lat. *induium* 96) ; după datele de care dispunem, este cea mai veche atestare a acestei variante. Putem face o afirmație asemănătoare cu privire la forma scrisă *maframa* (lat. *mantile* = *o maframa* 113), care trebuie citată *maframă* sau *măframă* și care este o variantă mai apropiată de etimon (turc. *mahrama*) a cuvântului devenit *maramă* și *năframă* în graiurile actuale (*maframă* nu figurează în DLR¹⁹, iar pentru *măframă*, înregistrat s. v. *năframă*, nu se citează nici o sursă). Varianta *mînică* (lat. *manica* = *mînica* 113) a substantivului *mîneacă*, neînregistrată în DLR, ilustrează un fenomen pentru care se citează de obicei cuvintele *cîine*, *mîne* și *pîne*.

În al doilea rînd, se cuvine să fie amintită o particularitate fonetică nordică cu circulație restrînsă după 1600²⁰. Este vorba despre vibranta lungă (sau forte) [ɾ], redată în LHO — ca și în cele mai multe dintre textele românești vechi în care apare această particularitate — prin grafia *rr* : *urrire* (2), *urresc* (5), *rreulate* (5), *rrie* (144, 156), *rrev* (= *rîu*, pronunțat, probabil, [ɾău] ; 151), *rre* (= *rea* ; 162, 171)²¹.

Menționăm, în sfîrșit, fenomenul palatalizării labialelor.

Faptul că în LHO este atestată palatalizarea lui [f] nu prezintă, în sine, un interes particular, întrucît exemple de tipul *a hi* se găsesc în numeroase texte din secolul al XVII-lea (și, după cum se știe, și în texte din secolul precedent. De remarcat doar că în cîteva articole de dicționar formele cu [f] și cu [h'] apar împreună și că prezența indicațiilor *m* și *w* în cazul perechii *fier*—*hier* (84)²² ne îndreptățește să presupunem că fiecare dintre cele două variante corespunde cîte unui subdialect și în alte două cazuri : *fierbere*, *hierbesc* (sic ; 84) ; *fire*, *hire* (85)²³.

Grafia *hfire* (76) ar putea să fie interpretată ca dovadă a faptului că autorului îi era mai „la îndemînă” varianta cu [h'] și că, dintr-un motiv sau altul, a preferat-o pe cea cu [f], corectîndu-se (fără a șterge însă litera scrisă inițial)²⁴.

¹⁹ Varianta aceasta apare într-un răspuns la chestionarul lingvistic al lui B.P. Hasdeu ; vezi Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 143.

²⁰ Cf. Ion Gheție, *op. cit.*, p. 155—156.

²¹ Grafia *rr* nu apare cu consecvență ; vezi, de exemplu, *reulate* (8), *urire* (124). De notat, pe de altă parte, că ea nu este justificată în *curral* (= lat. *purus* 144).

²² Indicațiile sînt, în acest articol de dicționar, greșite : *fier* -*m*, *hier* -*w* (vezi p. 545 din articolul nostru precizat).

²³ Variante cu [h'] neînsoțite de variante cu [f] apar în mai multe articole : *pa hi* (76), *hire* (174) etc. ; în alte locuri apar numai variante cu [f] : *fire* (82), *fierbinte* (84) etc. În legătură cu cîteva particularități fonetice ale românei reprezentate în LHO (printre care palatalizarea labialelor) și cu referire la autorul dicționarului, Olexa Florbatsch, *Zur Geschichte der ukrainischen Lexikographie im 16.—17. Jh.*, în „Die Welt der Slaven“ IV, 1959, nr. 4, p. 428, scrie : „Seine rum. Sprache weist bei ihm ab und zu moldauische mundartliche Merkmale...“, wenn auch daneben die walachischen Formen auftreten“. Vezi și Grigore Nandriș, *op. cit.*, p. 12 : „Surprindem caracteristice dialectale moldovenesti, muntenesti, transilvanene“.

²⁴ Cf. *bihvol* (39), probabil rezultat al „contaminării grafice“ *bihol* + *bivol*. Forma *bihol* prezintă trecerea lui [v] la [h] înaintea unei vocale rotunjite (ca în *holbură*, *hulpe*). După DA, cea mai veche sursă în care apare *bihol* este o scriere datorată lui D. Cantemir.

Foarte probabil, într-un mod asemănător se explică grafia *nimiel* (lat. *agnus* = *nimiel*, *berbece*²⁵ 19). Dacă presupunerea noastră corespunde realității (deci dacă prin *n* este redată palatala [ɲ]), înseamnă că aici avem a face cu una dintre puținele atestări ale palatalizării lui [m] în dacoromâna din secolele al XVI-lea și al XVII-lea²⁶.

Cea de a treia labială pentru care LHO ne oferă exemple de palatalizare este [v]; iată aceste exemple: *ina* (= lat. *delictum* 66); *zabaitor* (= lat. *dilator* 72); *ișel* (lat. *horda* = *vaca cu ișel* 91); *ina sau* (scris său) *vina* (= lat. *insimulatio* 99); *ite, vitele* (= lat. *iumentum* 104); *zabaire* (lat. *perduro* 134)²⁷. Ion Gheție²⁸ notează că „palatalizarea lui *v* este atestată în puține documente, toate posterioare secolului al XVI-lea” și adaugă un singur exemplu (anterior anului 1605) la cele trei date de Al. Rosetti²⁹ pentru secolul al XVII-lea (din anii 1621, 1637, 1640). Așa stînd lucrurile, este evident că atestările — șase la număr — din LHO prezintă un interes deosebit.

În concluzie, este de reținut, în primul rînd, că multe articole din LHO ilustrează deosebiri de ordin lexical și fonetic existente între două mari arii dialectale corespunzătoare, în linii generale, subdialectelor muntean și moldovean de astăzi. În al doilea rînd, merită atenție faptul că în dicționarul de care ne-am ocupat sînt înregistrate cuvinte regionale și particularități fonetice dialectale cu privire la care alte texte din secolul al XVII-lea nu ne furnizează decît puține date, precum și cuvinte neatestare în alte surse din aceeași epocă. Partea românească din LHO ne oferă așadar informații care îmbogățesc cunoștințele noastre asupra graiurilor dacoromîne din secolul al XVII-lea.

LE LEXIQUE HEPTAGLOTTE D'OXFORD EN TANT QUE SOURCE D'INFORMATIONS SUR LES PARLERS DACO-ROUMAINS DU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le LHO (latin, grec, turc, tatar, arménien, ukrainien, roumain) — manuscrit anonyme rédigé très probablement après 1605 et certainement avant 1668 et conservé aujourd'hui dans la „Bodleian Library” — nous offre, entre autres, des informations sur le vocabulaire et des particularités phonétiques des parlers daco-roumains du XVIIe siècle.

Dans un grand nombre d'articles du LHO la dernière colonne contient deux ou même trois mots synonymes. Parfois (par exemple, dans l'article *brassica* = roum. *curechi* et *varză*) la provenance dialectale des mots en question y est indiquée à l'aide des lettres *m* et *w* (= *Moldavie*, respectivement, *Walachie*) ; mais même lorsque ces indications manquent il est clair que

²⁵ Ultima literă — în transliteratie, *ē* — este suprascrisă; cuvîntul, care poate fi citit *berbece* (vezi mai sus, nota 13) sau *berbeci* (pl.), reprezintă, de fapt, traducerea ucr. *baran* din coloana care precedă coloana românească.

²⁶ Ion Gheție, *op. cit.*, p. 122, nu dă nici un exemplu pentru secolul al XVII-lea, dar menționează prezența fonetismului [mɲ] într-un document din Bucovina scris în secolul precedent; este vorba despre forma *toemnim* (1592; vezi Ion Gheție, Al. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 121). Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită, [București], 1978, p. 524, 692—693, este de părere că grafia *toemnim* nu reflectă palatalizarea labialei nazale, ci un fenomen de diferențiere.

²⁷ În numeroase articole apar numai variante cu [v]: *vite* (3), *zabavire* (67), *nevinovat* (99) etc.

²⁸ *Op. cit.*, p. 123.

²⁹ *Op. cit.*, p. 523 (în ediția anterioară a cărții, la care trimite Ion Gheție, p. 510).

les deux types de parlers — moldaves et valaques — sont représentés dans des articles où apparaissent des paires de mots comme *armar* et *dolap* „armoire“, *omăt* et *zăpadă* „neige“.

Quelques articles retiennent notre attention par le fait qu'ils nous offrent les plus anciennes attestations de mots régionaux (exemples : *burechi*, *funt*, *găzdoi*, *gigher*, *pezevenchi*, *puhace*) ou de certaines variantes de mots de la langue commune (exemples : *coarjă*, *maframă*, *măinecă*).

Une particularité phonétique des parlers septentrionaux rarement attestée dans les textes postérieures au XVIe siècle — la vibrante forte [r:] — est représentée dans plusieurs articles du LHO : *urrîre*, *rreutate*, etc. Parmi les mots dont l'aspect phonétique reflète le phénomène de la soi-disant palatalisation des labiales, ce sont ceux qui contenaient un [v] qui présentent un intérêt particulier, vu la rareté des cas de palatalisation de cette consonne rencontrés dans d'autres textes du XVIIe siècle : *ină* (= *vină*), *işel* (= *vişel*), etc.

*Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice,
Bucureşti, str. Nikos Beloiannis, nr. 25*

ORIGINEA, VECHIMEA ȘI DIFUZIUNEA LEXICO-AREALĂ A FORMELOR DE PERFECT SIMPLU ÎN -SEI

DE

C. FRÂNCU

0. Părerile cercetătorilor în ceea ce privește originea sau proveniența morfologică a formelor slabe de perfect simplu de tipul *zisei*, care au înlocuit formele tari etimologice de tipul *zis(u)* < lat. *dixi* sînt discordante. Ipoteza că persoana I singular ar fi fost refăcută după persoana a II-a singular, susținută de unii cercetători, este respinsă de alții, cărora li se pare greu de admis o influență exercitată de persoana a II-a singular, în general mai puțin frecventă, asupra persoanei I. Aceștia din urmă explică introducerea lui -e- și a lui -s- prin influența altor persoane (a III-a — a VI-a), neținînd seama de faptul că la acestea -e- nu este întotdeauna accentuat¹.

Pe de altă parte, formele slabe de perfect simplu care au înlocuit vechile forme tari nu au fost cercetate în detaliu din punctul de vedere al vechimii și difuziunii arealo-lexicale în limba literară și în graiurile populare. De aceea, scopul investigației de față este de a stabili, pe baza textelor vechi românești, geneza formelor în -sei, cronologia înlocuirii formelor tari de tipul *zis(u)* cu formele slabe de tipul *zisei* și de a urmări apoi difuziunea lexicală și areală a inovației în limba literară și în graiurile populare, căutînd prin datele de diacronie și de geografie lingvistică aduse în discuție să dăm o explicație fenomenului cercetat.

1. Prima constatare de diacronie și de geografie lingvistică ce se impune este că, întrucît formele de tipul *zisei* sînt absente din dialectele românești din sudul Dunării (dialectele aromân și meglenoromân au conservat formele tari etimologice de tipul *(d)zis(u)*, iar din dialectul istroromân perfectul simplu a dispărut), fenomenul este o caracteristică a dialectului dacoromân, apărută după perioada numită „româna primitivă“, nu în această perioadă — cum s-a susținut uneori².

2. Cînd și unde au apărut formele de tipul *zisei* în dacoromână? La aceste întrebări răspunsurile cercetătorilor nu sînt precise. Astfel, la întrebarea cînd au apărut și s-au răspîndit formele de tipul *zisei* s-au conturat în răspunsuri două tendințe: unii au încercat să împingă cît mai devreme cronologia feno-

¹ Pentru istoricul acestor controverse, vezi C. Frîncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de tipul zisei*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 426—427. Siglele folosite în articolul de față sînt aceleași.

² Cf. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 342.

menului (în româna primitivă³ sau în dacoromâna veche din secolul al XVI-lea⁴), în timp ce alții, cît mai tîrziu (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)⁵. La întrebarea unde au apărut aceste forme, răspunsurile sînt sau vagi sau lipsesc din literatura de specialitate⁶.

3. Cercetarea atentă a textelor din secolul al XVI-lea ne-a dus la constatarea că ele conțin numai forme tari în *-ș(u)* la persoana I singular a perfectului simplu de la verbele de conjugarea a III-a și a II-a care astăzi au forme în *-sei*⁷.

Verbele *a fi*, *a avea*, *a vrea*, care și-au creat tîrziu și o paradigmă sigmatică alături de cea asigmatică, nu au decît forme în *-îi* la perfectul simplu⁸. Prezența formelor în *-sei* duc la corectarea afirmației, neilustrate cu fapte, a lui Al. Graur, că „încă din secolul al XVI-lea găsim la pers. 1 sg. și *-sei* analogic după pers. 2 (și, desigur, și după conj. I și a IV-a)”⁹.

3.1. Primele atestări ale formelor în *-sei* le-am întîlnit în cîteva texte din secolul al XVII-lea scrise în Țara Românească: „și zisei cătră Adam” (1600—1625, *Căldoria lui Sith la raiu*, CR, I, 63/27), „ziseîu eu” (*Biblia*, București, 1688, 448/13, coloana I), dar *ziș* (*ib.*, 448/18), *mă întorș* (*ib.*, 448/36, 55), *trimiseîu* (1696, N. Iorga, *Scrisori de boieri*, ed. a II-a, București, 1925, p. 96).

Un fapt demn de menționat este accentul pe rădăcină în prima atestare citată (зисѣи), ceea ce poate fi un indiciu că inovația nu a pornit sub influența formei slabe de persoana a II-a, cu accentul pe flectiv (*ziseși*), ci sub influența formelor de la persoanele a III-a — a VI-a, toate tari, sau chiar a formei tari de persoana a II-a singular (*ziseși*), atestată încă din secolul al XVI-lea alături de forma slabă: *dziseș* (PO, 157/22), dar *dziseși* (PO, 157/17); *ziseși* (CP, 243°/20), dar *ziseși* (PO, 111/13), *aduseși* (CL, 31/34) etc. Deși multe texte nu notează accentele sau le notează în mod capricios și inconsecvent, se poate afirma că încă din secolul al XVI-lea exista o întregă paradigmă forte¹⁰, că și persoana a II-a singular își crease, sub presiunea celorlalte persoane cu forme tari, o formă forte, care a înlocuit în unele regiuni vechea formă slabă de tipul *ziseși* < lat. *dixisti*. Datele de care dispunem nu ne permit încă considerații detaliate privind repartiția areală a acestor forme tari de persoana a II-a singular, create sub presiunea formelor de la celelalte persoane, dar ne îndreptășesc să spunem că formele tari se foloseau, alături de cele slabe, în textele reprezentînd graiurile sudice și în cele din zona Banat—Hunedoara (ca dovadă poate fi adusă atestarea lor în PO, ES și în unele texte coresiene cu stat lingvistic bănățean-hunedorean)¹¹.

³ *Ibid.*, p. 342.

⁴ Cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 228.

⁵ Cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1971, p. 594.

⁶ Vezi C. Frîncu, *art. cit.*, p. 426, nota 7.

⁷ Pentru atestări, vezi Ov. Densusianu, HLR, II, p. 218—219; C. Frîncu, *op. cit.*, p. 427.

⁸ Cf. C. Frîncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor a fi, a avea și a vrea*, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 55—65.

⁹ Cf. Al. Graur, *op. cit.*, p. 228.

¹⁰ Primul lingvist care remarcă paradigma tare de tipul *ziș, ziseși, zise, zisem, ziset, ziseră* în textele vechi este Al. Lambrior, *Carte de cetire*, Iași, 1882, p. XXXII; cf. și Mioara Avram, *Accentuarea formelor de perfect simplu*, în LR, XXVII, 1978, nr. 2, p. 181—188.

¹¹ De pildă, în CL și în CP.

Spre deosebire de prima atestare, cea de a doua (din *Biblia* de la 1688) are accentul pe flectiv (*зисѣи*), fiind o veritabilă formă slabă, impusă mai târziu în normele limbii literare și în unele graiuri populare. Ea a apărut, fără îndoială, sub influența formei slabe de la persoana a II-a singular, singura din paradigmă care avea în unele regiuni accentul pe flectiv (*ziséși*).

Menționăm că tendința de înlocuire a formelor tari cu forme slabe se manifestă și în altă direcție prin crearea sporadică a formelor cu sufixul -u-, sub influența perfectelor slabe de la conjugarea a II-a și a III-a: *înțelegui* (1648, *Varlaam și Ioasaf*, CR, I, 132/9), *înțelegu* (CT, 24^r/3, 174^v/18, 190^v/6, 194^r/23, formă de pers. a III-a sg.).

Textele din Moldova, Ardeal, Maramureș, Crișana, Banat și cea mai mare parte a textelor din Țara Românească și Oltenia nu înregistrează în tot cursul secolului al XVII-lea formele în -sei, ci numai pe cele vechi în -ș(u): *duș* (1677, Botoșani, SD, 223; VS, apr. 1, 65), *purceș* (VS, apr. 1, 65), *scriș* (cca 1650, Moldova, GCR, I, 146), *uciș* (1678, București, *Cheia înțelesului*, 106), *dziș* (DPV, 71, 264, D, 247; CR, I, 305, 288) etc. De fapt, în textele reprezentând graiurile nordice se face simțită tendința de limitare a întrebuintării perfectului simplu la persoanele I și a II-a singular, în locul lui folosindu-se perfectul compus. Perfectul simplu se folosește în special la persoana a III-a ca timp al „lumii narate“ (erzählte Welt)¹².

Prin urmare, în cursul secolului al XVII-lea încep să fie înregistrate formele analogice în -sei, tari și slabe, în texte provenind din Țara Românească. Inovația are o difuziune lexicală redusă, afectând numai două lexeme, *a zice* și *a trimite*, toate celelalte verbe menținându-și formele vechi în -ș(u). În ceea ce privește accentul, mai întâi este atestată forma tare în -sei (*zisei*), creată sub influența tuturor celorlalte persoane tari (inclusiv a persoanei a II-a de tipul *ziseși*, atestată încă din secolul al XVI-lea), iar apoi forma slabă *zisei*, impusă în normele limbii literare moderne și creată sub influența formei etimologice, slabe, de persoana a II-a singular (*ziseși* < *divisti*).

4. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea formele în -sei sînt din ce în ce mai frecvente în textele provenind din Muntenia și Oltenia și au o difuziune lexicală mai largă, cuprinzînd și alte lexeme: *aduseiu* (LC, 116/37), *înțălesei* (1735, M-rea Bistrița, Oltenia, DRA, I, 348), *strînsăiu* (LC, 116/37), dar *strînsu* (ib., 116/12, în altă variantă mai veche a textului), *trimisăi* (1723, Țara Românească, SD, XII, 22), *trimisei* (1724, Cîneni—Oltenia, SD, XII, 27).

De pe la începutul secolului al XVIII-lea inovația este înregistrată și în unele texte moldovenești: *mă dusăiu* (CI, 114^v), *întorsăiu* (CI, 114^v), *puseiu* (CI, 114^v), *ziseiu* (SLA, 68^v/4; accentul nu-i precizat), dar *dziș* (CI, 114^v; SLA, 64^r), *spuș* (CI, 114^r) etc. Din aceste atestări se observă că în CI apar atît forme slabe, cît și forme tari în -sei, ceea ce înscamnă că și în Moldova inovația a pornit atît sub influența paradigmei tari, cît și sub influența formei slabe de la persoana a II-a singular de tipul *ziseși*. De fapt, textele moldovenești și muntenesti de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea atestă la persoana a II-a singular atît formele vechi, slabe, cît și pe cele tari, mai noi: *arsăși* (CR, I, 247/1), *întînsăș* (DDL, 210/16—17), *scosăș* (CR, I, 156/14),

¹² Cf. H. Weinrich, *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*, ediția a II-a, Stuttgart — Berlin — Köln — Mainz, 1971, p. 28 și urm.

trimisăși (1675, Moldova, CR, I, 221, 152), dar *fūsăș* (DPV, 862; CR, I, 152).
te întōrsăș (DPV, 838), *ziseși* (CR, I, 288/9).

Însă cele mai multe texte din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, indiferent de regiunea în care au fost redactate, conțin numai formele vechi în *-ș(u)*: *aleș* (NB, 237), *aduș* (NB, 238) *înțeleș* (NB, 333/1), dar *înțeleșeu* (NB, 333/11, într-o redactare ulterioară), *dziș* (CR, I, 365, 366), *ziș* (NB, 238; CM, 171; CR, I, 188) etc.

5. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, difuziunea lexicală și areală a formelor în *-sei* devine mai largă, cuprinzând noi lexeme și noi regiuni (sudul și centrul Ardealului, Moldova centrală și de sud, parțial Bucovina și Ardealul de nord): *mă dusăi* (1768, Alba Iulia, SD, XIII, 33), *zisăi* (*ib.*, 33; în ambele exemple accentul nu este notat), *înțeleșei* (A², 206), *rămășeu* (A¹, 116/7; A², 39/16, 116/7), *dusăi* (A², 7/7), *mă întorsăi* (A², 173/2; în A¹ în pasajul corespunzător apare aceeași formă, dar nu este indicat accentul), *zisei* (1783; Oltenia, CR, II, 131/17), *ajunsăi* (*ib.*, 132/4-5), *mă întorsăi* (*ib.*, 132/4), *trimisăi* (1762, Bistrița-Năsăud, DFC, II, 168; 1779, sudul Moldovei, SD, XVI, 369; 1794, Moldova centrală, SD, VI, partea a II-a, 169; 1795, Moldova de sud, SD, XVI, 341; peste tot fără indicarea accentului), *spusei* (*Pildele lui Esop*, Sibiu, 1795, f. 53^v; fără indicarea accentului), *rămășeu* (CPV, 74; A¹, 39/16; fără indicarea accentului), *scrisei* (1799, ms. 270 din B.A.R. f. 136^v), *întinsei* (*ib.*, f. 136^v; în ambele atestări accentul nu este indicat).

Dacă în textele din regiunile citate formele slabe și tari în *-sei* sînt relativ rare și apar alături de formele în *-ș(u)*, mult mai frecvente, în textele din Oltenia și Țara Românească formele analogice, în special cele slabe, sînt aproape generalizate pe la 1780—1800 la verbele cele mai frecvente (*a aduce*, *a duce*, *a înlinde*, *a înțelege*, *a merge*, *a pune*, *a scrie*, *a rămîne*, *a spune*, *a trimite*, *a zice*): *adusei* (1781, Țara Românească, A.I, 967), *dusei* (ms. 2587 din B.A.R., f. 25), *înțeleșeu* (1754, Argeș, SD, XIV, 231; 1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R., f. 194^v), *întinsei* (1799, Prahova, ms. 270 din B.A.R., f. 136^v), *pusăi* (1789, Muscel, ms. 1817 din B.A.R., f. 142^v; 1791, București, DRA, I, 778), *rămășei(u)* (1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R., f. 193^v; 1789, Muscel, ms. 1817 din B.A.R., f. 143), *trimisăi* (1753, Pitești, SD, XIX, 217; 1754, Pitești, SD, XIV, 229, 232; 1760, Argeș, SD, XXV, 235; 1760, Oltenia, SD, XIV, 235; 1799, București, SD, XII, 126, 128; 1799, Pitești, SD, VIII, 36), *zisei* (1783, Hurez, ms. 2587 din B.A.R., f. 211^v) etc. Cele mai multe din formele citate sînt slabe, cu accentul indicat în text, dar este posibil ca unele din cele cu accentul neindicat să fi fost tari, căci în unele regiuni și forma sigmatică de persoana a II-a singular era tare, după cum arată exemplele următoare: *vruseși* (A¹, 116/10, 13), dar *vruseși* (A², 116/10, 13); la fel *vrusei* (A¹, 221/14, 16), *fusei* (A¹, 267/16, 275/3), dar *fusăi* (A², 275/3) pentru persoana I singular. Aceste fapte arată că în tot cursul epocii vechi formele slabe în *-sei*, *-săi* erau dublate de formele tari în *-sei*, *-săi*, mai rare, dar mai simetrice și mai regulate decît cele slabe.

În textele din Banat continuă să fie folosite, pînă după 1800, formele vechi în *-ș(i)*: *ajunși* (SCB, 262), *deșchiși* (SCB, 265), *ferși* (SCB, 219), *în-țăleși* (SCB, 223, 234), *puși* (SCB, 265), *rîși* (SCB, 216), *rămași* (SCB, 205), *spași* (SCB, 205, 212, 241, 275), *strînși* (SCB, 264), *șterși* (SCB, 264), *ziși* (SCB, 264) etc.

Formele noi sînt atestate în textele din Banat abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și ele sînt extrem de rare: *scrisei* (1771, Mehadia, FDC, 31; singura atestare pe care o avem și în care accentul nu-i precizat).

Unele texte din Oltenia atestă începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea formele contaminate în -*șei*, apărute prin încrucșarea formelor vechi în -și cu cele noi în -*sêi*: *înțeleșei* (1752, Oltenia, SD, XIV, 217; 1754, Oltenia, SD, XIV, 231). Aceste forme se întîlnesc azi în Banat, Crișana și Țara Hațegului¹³.

6. În prima jumătate a secolului trecut formele slabe în -*sêi* le înlătură definitiv pe cele vechi în -*ș(u)* în Muntenia, Oltenia, sudul Ardealului și parțial în Banat, Crișana și Moldova centrală și de sud (adică în regiunile în care perfectul simplu se mai folosea la persoana I și a II-a singular), astfel încît se poate spune că pe la 1850 formele de tipul *zisei* erau practic generalizate în limba scrisă și în limba vorbită din regiunile menționate: *puseiu* (1809, Valea Teleajenului, DVT, 111; 1841, Brașov, ADSB, 101), *rămăsăi* (1805, Oltenia, SD, XXV, 37), *scrisăi* (1819, Oltenia, SD, XXV, 37), *scrisei* (1825, Rîmnice, ms. 258 din B.A.R., f. 654^v), *trimisăi* (1805, Oltenia, SD, XXV, 168, 169; 1820, Oltenia, SD, XXV, 51, 188, 193; 1826, Oltenia, SD, XXV, 90; 1831, Oltenia, SD, XXV, 137), *spusei* (1811, Banat, OB, 102; 1814, Banat, ȚF, 163), *trăsăiu* (1820, Oltenia, SD, XXV, 42), *trimisei* (1813, Vlașca, SD, XVI, 153), *trimisăi* (1804, Basarabia; L. T. Boga, *Documente basarăbene*, II, Chișinău, 1928, 16), *pusei* (1837, M.-rea Neamț, ms. 1852 din B.A.R., f. 204^v), *zisei* (SHR, I, 71, 84; am indicat accentul numai acolo unde este precizat în text). Este posibil ca în regiunile în care perfectul simplu nu era prea des întrebuințat la persoanele I și a II-a singular să fi circulat și forma tare de tipul *zisei*, atestată, după cum am văzut, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și prezentă și astăzi în unele graiuri populare.

Formele tari de tipul *ziș(i)* încep să fie simțite ca arhaice și „poetice”, iar concludent în acest sens ni se pare comentariul asupra acestei forme din *Țiganiada*, pus de autor în gura lui Mitru Perea. „*Ziși* adică *zisăi*: la poezie poate să sînt întrebuințată acest cuvînt învechit. M.P.” (Ț, 237, nota 1). De fapt, reprezentanții Școlii ardelenice nu foloseau decît formele noi *spusei* (PMI, I, 127), *zisei* (id. *ib.*, 98, 99, 127, 166; SHR, I, 71, 84; ȘA, I, 361, III, 25; ȚF, 43, 63).

O dovadă că formele vechi în -*ș(i)* erau în afara uzului în limba literară din prima jumătate a secolului trecut este faptul că neologismele latino-romanice sau cele create după model francez de tipul *compune*, *depune*, *presupune*, *supune*, *recompune*, *postpune*, *împune* etc. nu au decît forme în -*sêi* (formele de tipul **compuși*, **depuși* etc. pentru *compusei*, *depusei* sînt inexistente)¹⁴.

7. Informații privind situația formelor discutate ne aduc unele gramatici românești începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Astfel, formele în -*sei* sînt înregistrate în gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai (1780): „Verba, quorum Supinum definit in s formant Praeteritum Perfectum Absolutum

¹³ Cf. Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1925, p. 49; D. Șandru, în BL, III, 1935, p. 130, V, 1937, p. 142; G. Weigand, în Jb., III, 1896, p. 242; E. Petrovici, PFS, 138, 139, 157.

¹⁴ Cf. Alf Lombard, *Le verbe roumain*, II, Lund, 1955, p. 1 030—1 033.

addendo *sei*, e.g. *pon, pus, pussei, duc, dus, dussei* etc.¹⁵. În secolul al XIX-lea formele în *-sei* sînt singurele consemnate și recomandate în gramaticile românești¹⁶, cu excepția gramaticilor lui T. Cipariu, care consideră aceste forme „vulgare și vițioase” și care-și exprima preferința pentru cele etimologice de tipul *ziși, arși*¹⁷. În realitate, în scrisul său Cipariu folosea formele analogice, impuse în normele limbii literare moderne și în vorbirea populară din multe regiuni (Oltenia, vestul Munteniei, Banat, Crișana): *înțelesei* (dintr-o scrisoare din 1844 a lui T. Cipariu către G. Bariț, în vol. *George Bariț și contemporanii săi*, ediție de Șt. Pascu, I. Pervain, I. Chindriș, D. Suciu și I. Buzăși, IV, București, 1978, p. 229), *scrisei* (*ib.*, p. 118, 258, 316), *trimisei* (*ib.*, p. 197, 298), *zisei* (*ib.*, p. 196) etc.

8. Dacă din normele limbii literare formele vechi în *-ș(i)* sînt înlăturate de formele noi în *-sei* încă din prima jumătate a secolului trecut, în unele graiuri populare ele continuă să se folosească pînă în zilele noastre. Pe la sfîrșitul secolului trecut G. Weigand le înregistra în Banat, iar între cele două războaie mondiale Ov. Densușianu și D. Șandru constatau întrebuintarea foarte frecventă la țărani din Țara Hațegului, Lăpușul de Sus (Hunedoara) și Almăj (Banat) a formelor de tipul *ajunș, mă duș, mulș, mers, scoș, tras*¹⁸. Textele dialectale de după război le atestă însă destul de rar și numai în zone izolate: *tras* (Racșa—Oaș, *Antologie de proză populară epică*, realizată de Ovidiu Birlea, vol. I, București, 1964, p. 456), *dziș* (*ib.*, p. 456).

Formele contaminate de tipul *ajunșei, dușei, pușei, spușei*, atestate în Oltenia încă din secolul al XVIII-lea, au fost înregistrate atît de G. Weigand, cît și de D. Șandru în Banat, unde se mențin pînă astăzi. Ele apar și în folclorul moșilor din Scărișoara (Crișana): *pușei* (PFS, 138, 139, 145), *spușei* (PFS, 157), *fusiei* (PFS, 140).

În ALR, formele vechi de tipul *puș(i)* nu mai sînt înregistrate în nici un punct, fapt ce atestă generalizarea formelor analogice în regiunile în care perfectul simplu se mai folosește la persoana I și a II-a. În schimb, formele contaminate, mai apropiate de cele vechi, de tipul *arșăi, ascunșăi, copșăi, spușăi, (d)zișăi* au fost înregistrate în ALR în unele puncte din Banat și sud-vestul Transilvaniei (pct. 27, 29, 36, 76, 95, 102)¹⁹.

Formele slabe în *-sei (-săi)* au fost înregistrate de autorii ALR în Oltenia, Muntenia, sudul Ardealului, sudul Moldovei, Crișana și parțial în Banat și Maramureș²⁰. Ele sînt deosebit de frecvente în textele dialectale din Oltenia și Muntenia, culese cu ocazia anchetelor pentru NALR: *adusăi* (pct. 921, *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, București,

¹⁵ Cf. S. Klein și G. Sinkaj, *Elementa linguae Daco-romanae sive Valachicae*, Viena, 1780, p. 48. Cf. și ediția a II-a, Buda, 1805, p. 63 (semnată numai de Gh. Șincal).

¹⁶ Vezi C. Frâncu, în LR, XXXIII, 1984, nr. 5, p. 438, nota 16.

¹⁷ Cf. T. Cipariu, *Elemente de limbă română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 175; idem, *Gramatica limbii române*, Partea I, București, 1879, p. 321, 329.

¹⁸ Cf. trimiterile bibliografice de la nota 13.

¹⁹ Cf. ALR II, serie nouă, vol. VI, h. 1983, 1984, 1985, 1987, 1988.

²⁰ Nu s-a înregistrat nici un răspuns în zone compacte din Moldova centrală și de nord, Bucovina, Maramureș, nordul și estul Ardealului, zone în care perfectul simplu nu se mai întrebuintează. Însă situația exactă a formelor de persoana I singular de la perfectul simplu va fi cunoscută abia după publicarea NALR. Putem spune numai că, după informațiile date de autorii NALR, *Moldova și Bucovina*, formele de tipul *zisei, zisei* nu au fost întîlnite în punctele anchetate, generale fiind cele de perfect compus.

1967, p. 82), *copsăi* (pct. 965, *ib.*, p. 282), *mă dusăi* (pct. *ib.*, p. 241; pct. 758, 768, 772, 776, *Texte dialectale. Mu* lui Boris Cazacu, București, 1973, p. 197, 338, 369, 29 *ib.*, p. 338), *pusăi* (pct. 772, *ib.*, p. 328), *rămăsăi* (pct. (pct. 690, *ib.*, p. 174), *spusăi* (pct. 767, *ib.*, p. 275; p *Ollenia*, p. 256), *zisăi* (pct. 910, *ib.*, p. 40) etc. Astfel de apropiată de momentul vorbirii, în special petrecută în opun formelor de perfect compus, folosite pentru acțiun loc înainte de ziua în care locutorul vorbește (pentru *azi-noaple*, dar nu pentru *azi-dimineață*, *azi la prînz*, ac acestor forme precum și solidaritățile lor lexicale cu adv se observă în textele culese prin întrebarea *Ce a făc* care s-a pus în majoritatea punctelor anchetate.

Pentru celelalte două zone în care perfectul simpțat la persoana I, adică pentru Crișana și Banat, numîn -săi au fost întâlnite în poezia populară : „Nici lor numai zisei în frunză“ (Miron Pompiliu, *Poesii popor* în vol. *Literatură și limbă populară*, ediție de V. Netea, *ajunsei* (*ib.*, 36), *mă dusei* (*Cîntece din Biharia*, *ib.* 2 *stîlnei* (*ib.*, p. 265, 266), *subsei* (G. Alexici, *Texte din liti* publicate de I. Mușlea, tom. II, p. București, 1966, p. *lorsei* (*ib.*, p. 162), *mersei* (*ib.*, p. 172) etc.

Într-un singur punct (386 : Marginea—Rădăuți ALR II s-a înregistrat o formă analogică tare (*spūsăi* rară (la alte verbe forma tare nu a fost înregistrată)²¹.

Întîlnită într-o zonă în care perfectul simplu nu sau numai la persoana a III-a, această formă se menexercitate de persoana a III-a singular și plural (*sp* întrebuintată chiar de cei care nu utilizează în mod ci dar sînt influențați de limba scrisă, unde mai ales în nari la persoana a III-a apare regulat²², exprimînd așa nu în opoziție cu perfectul compus care exprimă așa numita Iorgu Iordan explica forme ca *rămăsăi*, *mērsei*, *pūsei*, ci prin dispariția perfectului simplu din limba vorbită în ce Explicația trebuie completată cu datele de diacronie ad și cu observația că în multe cuvinte din vorbirea din Mo față de accentuarea muntenească, în silaba precedentă (*bolnāv*, *Ștefān*), astfel încît formele de tipul *spūsăi* tr trăsătură mai generală a graiului moldovenesc privin accentuarea paroxitonă a vorbitorilor lui. Aceeași accer soana a II-a singular (*rămăsăi*, *mērsei*, *pūsei*), forme i dar auzite de autor în vorbirea unor moldoveni²⁵.

²¹ Cf. ALR II, serie nouă, vol. VII, h. 1988.

²² Cf. Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 193

²³ Cf. H. Weinrich, *op. cit.*, p. 42 și urm.

²⁴ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ Prezența acestor forme în vorbirea unor moldoveni a fost sei (*op. cit.*, p. 40) sau de Alf Lombrad (*op. cit.*, p. 929).

9. Un caz analog există în dialectul aromân, unde aproape toate perfecte cu accentul pe rădăcină se conjugă la persoana a II-a singular sub două forme: una cu accentul pe sufix (ca în latină) și alta cu accentul pe rădăcină, sub influența celorlalte persoane: *ascumséși* și *ascúmsiși*, *dzíséși* și *dzísiși*, *spuséși* și *spúsiși*. Aceste forme paralele se folosesc chiar în aceeași regiune și chiar în aceeași localitate, alit în sud, cit și în nord²⁶.

Necesitatea de a studia paralel accentuarea formelor acestora din dialectul aromân cu cea din dialectul dacoromân a fost subliniată de multă vreme²⁷, însă pînă acum nu s-au pus în relație cele două tipuri de perfect forte, analogic, de la persoana a II-a singular (drom. *spúseși* și arom. *spúsiși*). Ele sînt concludente pentru presiunea paradigmatică exercitată de persoana a III-a singular și de persoanele pluralului asupra persoanei a II-a singular, iar și prin intermediul acesteia asupra persoanei I singular. Este posibil ca menținerea în dialectul aromân a formelor tari de tipul *dziș* să se datorească tocmai presiunii mai slabe din partea persoanei a II-a singular, care și-a creat pentru aproape toate verbele de conjugarea a III-a cite o formă tare, alături de forma slabă, la persoana a II-a singular (*dzísiși* — *dzíséși*). Din această perspectivă, formele dialectale dacoromâne de tipul *mérsei*, *spúsei*, *zisei* nu reprezintă decît extinderea acestui model și la persoana I singular în condițiile folosirii mai rare a perfectului simplu la această persoană. În dialectul aromân această extindere nu a fost posibilă, deoarece aici perfectul simplu s-a menținut deosebit de puternic nu numai la persoana a III-a, ci și la persoana I singular, iar presiunea din partea formei slabe de persoana a II-a singular a fost mai mică, din cauza prezenței formei tari de tipul *spúsiși*.

10. În urma acestor considerații privind raportul cronologic dintre variantele de tipul *ziș*, *zisei* și *zisei* și privind răspîndirea acestora în graiuri, ni se pare întemeiată atît ipoteza susținută de mulți cercetători că formele de tipul *zisei* au apărut sub influența persoanei a II-a singular (*ziséși*), singura formă slabă din paradigma perfectului sigmatic încă din latină, cit și ipoteza că ele au apărut sub influența persoanei a III-a singular și a persoanelor pluralului, prin intermediul persoanei a II-a. Obiecția lui Alf Lombard²⁸ că ar fi greu de admis o influență exercitată de persoana a II-a, în general mai puțin frecventă, asupra persoanei I, mai frecventă, nu ni se pare justificată dacă se are în vedere procesul de comunicare, realizat, firește, între un locutor și un interlocutor, care pot emite enunțuri de tipul: „Ce aduseși (*spuséși*, *ziséși*)?” — „Eu aduș (*spuș*, *ziș*) aceasta” > „Eu adusei (*spuséi*, *zisei*) aceasta”. Formele folosite de locutor puteau foarte ușor să exercite o presiune asupra celor utilizate de interlocutor, atît în ceea ce privește numărul de silabe, cit și accentul, ajungîndu-se astfel la formele slabe de tipul *spuséi*. În cazul în care formele folosite de locutor erau tari (*adúseși*, *spúseși*, *ziseși*), acestea puteau să-și impună accentul și numărul de silabe și la formele folosite de interlocutor, ajungîndu-se la formele tari de tipul *spúseî*, *adúseî*, *ziseî*.

La extinderea și impunerea formelor slabe de tipul *ziseî* nu trebuie neglijată presiunea paradigmatică exercitată de persoana I a perfectului simplu

²⁶ Cf. T. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 463.

²⁷ Cf. Leca Morariu, *Voi lăudat*, în „Codrul Cosminului”, V, 1927—1928, partea a II-a, p. 296.

²⁸ Cf. Alf Lombard, *op. cit.*, p. 929, nota 1.

de la celelalte conjugări (*cînlăi, văzui, cehorîi, suii*), conjugarea a III-a (*cerui, pierdui*) precum și a perfectelor *a fi, a avea, a vrea* (*fuseli, avuseli, vruseli*)²⁹. La a paradigmelor, de reducere a contrastelor, concretizate în formele tari la cele slabe, a acționat în toate epocile similar îl constituie trecerea de la perfectul tare de tipul *fécel, féceră* la cel slab de tipul *făcui, făcuși, făcu* etc.³⁰ secolului al XVI-lea — al XVIII-lea) sau înlocuirea *déde, déte* prin formele slabe *dădui, dădu*, specifică s al XVIII-lea³¹.

La impunerea lui -s- în formele de tipul *zisei, și* contribuit, probabil, și formele de participiu trecut fiind influența reciprocă dintre perfectul simplu și multă vreme³².

Prin urmare, după părerea noastră inovația a perfectelor tari de persoana a II-a — a VI-a de la perfectul formelor de participiu în -s-, prin apariția formelor tari *spusei*, atestate începînd cu prima jumătate a secolului sub influența formei slabe de persoana a II-a singular, prelizarea în limba literară și în unele graiuri populare a *zisei, puseli, merseli*, atestate începînd cu a doua jumătate a

L'ORIGINE, L'ANCIENNETÉ ET LA DIFFUSION GÉOGRAPHIQUE DU PASSÉ SIMPLE EN -SÊI

RÉSUMÉ

L'auteur analyse le remplacement des formes fortes (étymologiques analogiques en -sêi (*spus(u) > spuseli*) à partir de textes antérieurs matériels offerts par l'ALR ; l'on démontre que l'innovation est enregistree tout d'abord dans des textes qui reflètent le parler de la Valachie, provenant de la Moldavie, de la Transylvanie, de la Bucovine et de l'OC moitié du XVIIIe siècle, les formes en -sêi connaissent une diffusion territoriale, et concurrencent de plus en plus les formes étymologiques ; moitié du XIXe siècle, elles s'imposent dans les normes de la langue populaire de l'Olténie, de la Valachie, du Sud de la Moldavie et de la les formes anciennes en -s(u) sont encore employées jusqu'à notre siècle (celles-ci étant enregistrées dans les textes de cette région à partir des formes contaminées du type : *pușei, spuseli*).

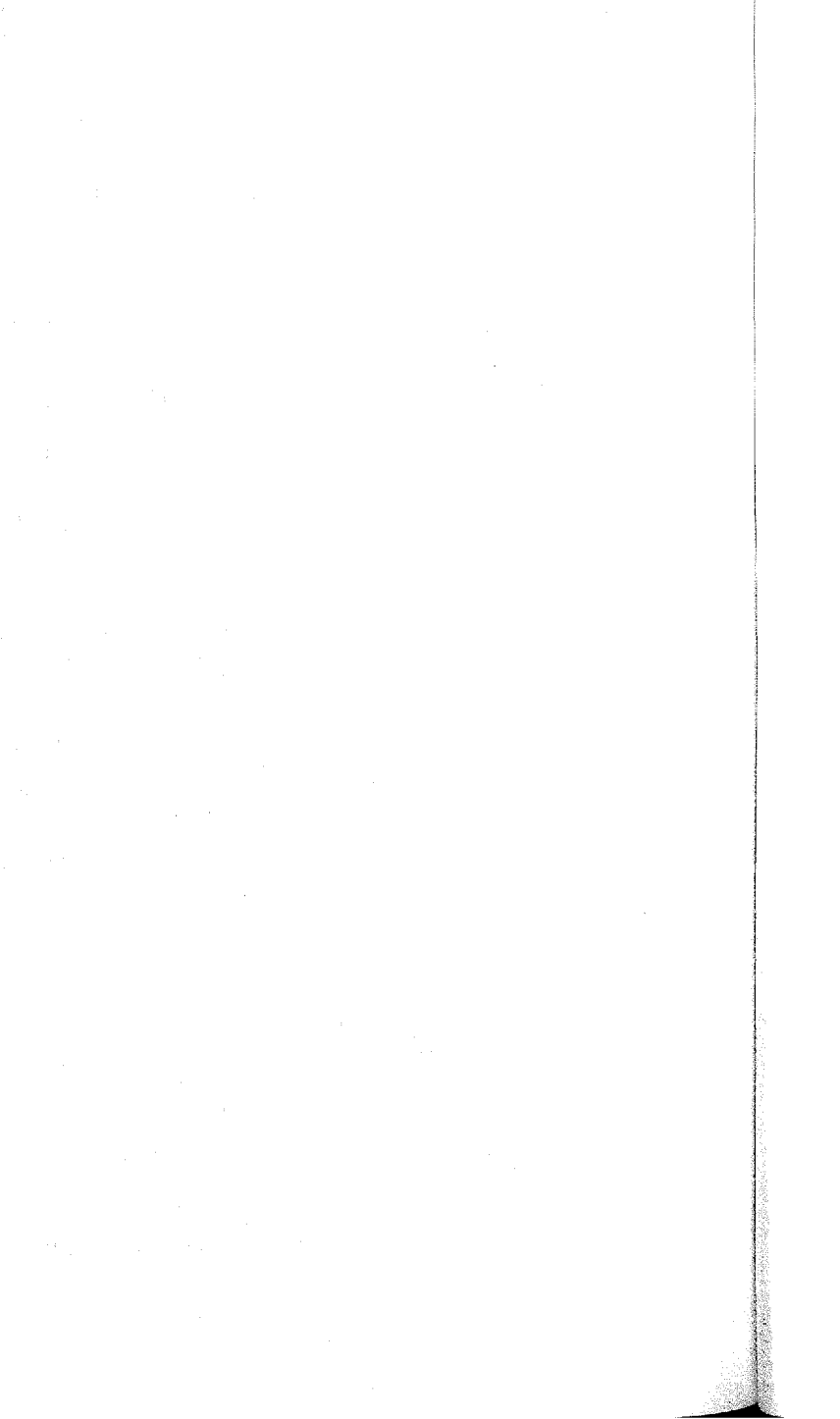
16

²⁹ Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate : perfectul simplu și a vrea*, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 55—65.

³⁰ Cf. Valeria Guțu Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea : pe a face*, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 337—3.

³¹ Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate : perfectul simplu verbelor a da și a sta*, în LR, XXIX, 1980, nr. 4, p. 311—312.

³² Cf. G.E. Wahlgren, *Étude sur les actions analogiques réciproques du passé dans les langues romanes*, Uppsala, 1920, p. 94—101, 159—

ASPECTE FONETICE DIALECTALE ÎN TRADUCERILE MUNTENEȘTI LAICE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA (I)

DE

EUGENIA DIMA

Pe la începutul secolului al XVIII-lea s-a ivit necesitatea traducerii sistematice a cărților bisericești de slujbă. Această acțiune, inițiată de mitropolitul Teodosie Veștemeanu și sprijinită în bună parte de episcopii Mitrofan al Buzăului și Antim Ivireanul de la Rîmnic, a fost continuată de episcopii rîmnicieni Damaschin, Chesarie și Filaret. Rolul preponderent în tipărirea cărților românești îi revine tipografiei de la Rîmnic. Aceasta „se înfățișează ca un centru ce a lucrat cu precădere în secolul XVIII cu o mare forță de iradiere și cu o putere de atracție exercitată asupra tuturor celor trei țări românești”¹. Scrise de munteni, cărțile traduse și difuzate în toate provinciile aveau un aspect muntenesc, iar tipografiile de la Blaj și Iași, care le-au retipărit după 1750, au respectat, de obicei, originalul.

Studierea traducerilor muntenești laice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deci în plină epocă de tranziție de la vechea limbă literară la limba modernă, ne-a oferit un material lingvistic deosebit de interesant, atât prin pătrunderea masivă a elementelor neologice, cât și prin absorbirea elementelor populare. În traduceri laice, tot mai numeroase, ca urmare a influenței limbii vorbite asupra limbii literare, se produce o desprindere treptată de tiparele cărților religioase și o micșorare a diferențelor dintre limba de cultură și cea populară.

Această situație este reflectată în traduceri pe care le-am parcurs, în număr de 23, totalizînd aproximativ 6 000 de pagini în manuscris și 300 de pagini text tipărit, din perioada cuprinsă între anii 1749—1820².

¹ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 123.

² Am avut în vedere și traducerea din Fontenelle (abreviată FC), făcută de Răducanu Grecianu pe la 1820, deoarece am considerat că acesta aparține secolului al XVIII-lea, în care traducătorul s-a format din punct de vedere cultural și lingvistic, el fiind născut în anul 1786. Date biografice despre Răducanu Grecianu oferă George D. Florescu, *Din vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri după două planuri inedite de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, București, 1935, p. 131. La sfîrșitul acestui articol prezentăm, în ordine alfabetică, lista textelor analizate și siglele pe care le vom utiliza pe parcursul lucrării.

Studiile filologice întreprinse pînă acum ne-au condus la o delimitare precisă a textelor traduse de munteni, localizarea fiindu-ne înlesnită de faptul că cei mai mulți traducători sînt mari boieri aparținînd unor familii vechi din Țara Românească: Matei Fărcășanu, Costandin Cocorăscu, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino, Iordache Slătineanu, Răducanu Grecianu. Ni se pare important de relevat faptul că un mare număr de pagini reprezintă autografe ale traducătorilor mai sus amintiți, ceea ce constituie o garanție în privința autenticității lingvistice, știindu-se că în cazul unei copii se poate schimba limba originalului, introducîndu-se particularități proprii limbii copistului, care poate aparține unei alte arii dialectale. Realizată la un mare interval de timp față de original, copia se poate depărta de trăsăturile lingvistice caracteristice momentului în care acesta a fost scris³. În acest sens, precizăm că unele copii manuscrise studiate de noi aparțin unor copişti cunoscuți a căror origine muntenească este neîndoiebnică (Rafail de la Hurez, Ioan Bărbătescu, Ioniță Șoimescu), iar distanța în timp dintre efectuarea traducerii și copiere este relativ mică. În afara acestora, rămîn puține lucrări cărora nu li se cunoaște încă numele traducătorului sau al copistului, dar care, datorită unui mare număr de trăsături lingvistice specifice, pot fi localizate cu certitudine în sudul țării. Din considerente metodologice, am limitat cercetarea traducerilor la Țara Românească, deși împărțirea politico-administrativă nu coincide cu limitele principalelor unități dialectale.

Rezultatele studiilor filologice care au determinat includerea traducerilor menționate în obiectivul cercetării noastre au fost confirmate de numărul mare de trăsături dialectale specifice graiului muntenesc. Dintre acestea menționăm: apariția diftongilor *-îi-*, *-ei-*, *ăi-*, *oi-*, *a-*, prin anticiparea elementului palatal *i*, în *oichi*, *păreiche*, *roichie*, *străichini*, *ureichie*, *veiche* etc., trecerea diftongului *oa* la *e* în *picere*, proteza lui *h* în *halai*, *harc*, *horopsit*, *hrăpi*, afereza lui *h* în *ambarile*, *să otărăscă*, *aide*, *aideș*, *uele*; după „de pe”; identitatea formelor verbale de indicativ prezent pers. a III-a sg. și pl.; lexeme ca *cimîfir*, *ginere*, „mire”, *noroi*, *nădușeală*, *porumbel*, *varză*, *zăpadă* etc.

Față de numărul relativ redus al regionalismelor din cărțile religioase, traducătorii laici, vorbitori ai graiurilor, utilizează într-un număr mult mai mare fapte de limbă specifice ariilor lingvistice cărora le aparțin.

În afara elementelor dialectale amintite, există, în traduceri cercetate, numeroase alte trăsături care pot fi apreciate drept caracteristice mai ales subdialectului muntenesc din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, unele reprezentînd inovații în vechea limbă literară.

Deoarece în numeroase lucrări de istorie a limbii române literare se întîlnesc aprecieri contradictorii în legătură cu distribuția unor fonetisme, ne propunem să discutăm unele fenomene fonetice în lumina datelor oferite de materialul pe care l-am studiat. Pentru a aprecia cît mai corect originea și cronologia unui fonetism pătruns în limba literară, credem că trebuie pornit, în primul rînd, de la studierea istoriei limbii române, de la cercetarea evoluției graiurilor dacoromâne. G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, analizează despărțirea limbii române în dialecte și deplasările de populație care au dus la transplantarea unor fenomene specifice noilor veniți în ariile unor dia-

³ Vezi Ion Gheție, Al. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 51—57.

lecte mai vechi. Fenomenul, numit de autor „amestecul dialectelor“, reprezintă efectul lingvistic al acestor deplasări de populație românească, începute de prin secolul al XIV-lea, și care s-au continuat în Moldova și Țara Românească până aproape de zilele noastre⁴. De aici rezultă relativa unitate dialectală a limbii române, reflectată și în limba literară.

De aceste fapte de natură istorică, precum și de analiza configurației dialectale a limbii într-o anumită epocă trebuie să se țină seama în studiul particularităților lingvistice ale limbii literare ca și în localizarea unor texte vechi. De asemenea, rămâne importantă și raportarea la stadiul actual al evoluției unor fonetisme⁵.

În lucrarea noastră vom avea în vedere atât transformările apărute ca urmare a acțiunii unor legi fonetice într-o arie mai largă, cât și schimbările mai slab conturate, petrecute în anumite cuvinte. Precizăm însă că nu am luat în considerare faptele fonetice cu un număr redus de ocurențe, ci le-am selectat numai pe acelea care apar la mai mulți traducători, considerați de noi că aparțin aceleiași variante regionale, în cazul de față graiului munteneșc.

1. Transformarea diftongilor *ea, ia* în poziție *e, i* în (i) *e*

Fenomenul a fost formulat de către Alexandru Philippide astfel: „*ă* accentuat, precedat în aceeași silabă de *e, i*, sunet muiat și urmat în aceeași silabă ori în silaba imediat următoare de *e, i*, sunet muiat, se preface în *ē*“⁶.

Transformarea s-a produs, probabil, înainte de întemeierea Principatelor în graiurile moldovenesc și munteneșc (*piatre* > *pietre*, *leage* > *lege*)⁷.

Această realizare fonetică s-a transmis prin analogie și în forme gramaticale, astfel încât participii ca *tăiași, tăiate* au devenit *tăieși, tăiete*, iar imperfectele indicativului *ședeai, ședeaiși* au fost înlocuite de *ședei, ședeți*. „Moldovenii au extins vocalismul formelor în care schimbarea fonetică s-a realizat. La munteni s-a generalizat vocalismul formelor în care schimbarea n-a avut loc. Astfel, ei au înlocuit formele de imperfect indicativ *ședei, ședeți* cu *ședeai, ședeaiși*, create după *ședeam, ședeai* și formele de participiu *tăieși, tăiete* cu *tăiași, tăiate*, create după *tăiam, tăiați*“⁸. Tratatamentul diftongilor *ia, ea* este considerat drept una din trăsăturile care diferențiază astăzi graiurile nordice de cele sudice⁹.

Prezentăm repartiția dialectală a diftongului *ia* așa cum reiese din hărțile publicate în ALR SN VII, care cuprind forme verbale. Pe harta 1880 intitulată „tăiem, tăiați“, verbul de pers. a II-a sg. își păstrează diftongul în graiurile sudice, cu excepția punctelor 705 (Pina Petrei-Fetești) și 728 (Gura Sărății-Buzău), unde s-a notat forma *tăieși*. Pe harta 2085 „apropiați-vă“ diftongul *ia* apare nemodificat în sudul țării. În același atlas, în hărțile 2000 „am tăiat“, 2132 „apropiat“, 2133 „speriat“ se constată că *ia*, care nu este urmat de *e, i*, rămâne neschimbat în subdialectul munteneșc.

⁴ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 463, 541–547.

⁵ Vezi Ion Gheșie, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 393, 404.

⁶ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 18.

⁷ Pentru discuții în legătură cu această problemă, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 216–236.

⁸ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 469–470.

⁹ Vezi Gr. Scorpan, *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BIFR, XI–XII, 1944–1945, p. 424–471.

Studiind prezența în limba literară a fenomenului trecerii lui *îă*, la *îé*, Ion Gheție, în volumul *Baza dialectală a românei literare*, p. 120, 121, îl consemnează numai în texte din Moldova, nordul Transilvaniei și în Maramureș. Când întâlnește fonetismul *apropiete* la Dinicu Golescu, același autor îl atribuie corectorilor sau copiștilor, considerînd că forma respectivă nu figura în manuscrisul original al scriitorului¹⁰.

În textele parcurse de noi am înregistrat însă numeroase forme verbale în care *îă* în poziție *e, i* devine *îé*. Le enumerăm în ordine cronologică: R: *încuieți* 230^v, 373^r, *întemeiete* 184^r, *junghieți* 193^v, *tăiete* 254^r; D IV: *dăspuiete* 83^v, *dăspuieți* 64^v, 161^v, 229^r, 247^v, *întemeiete* 58^v, *lunguiește* 67^v, *lăiește* 85^v, *tăieți* 48^r; Hb: *încuiește* 55^v, *mă apropieți* 55^v, *mă sperieți* 59^v; I: *încondiește* 133^r, *minieți* 141^r; VI₁: *întemeiește* 44^v, *tăieți* 29^v; CNP: *împrăstiește* 14^v, *tăieseră* 55^r, *tăiește* 68^r; SM: *să apropieseră* 8, *apropieți-vă* 70; MS: *știeți* 34^v.

Nu am întâlnit cazuri de extindere a analogiei la forme gramaticale care nu îndeplinesc condiția inițială a evoluției fonetice: P: *spăriaș* 269^v, *tăiaș* 181^v, 208^v, 247^v; T: *s-au speriaș* 92^v, *țingiaș* 10^r; IS: *întemeiaș* 45^r; R: *junghiaș* 73^v; VH₁: *tăiaș* 29^v; D IV: *dăspuiaș* 215^v, *lunguiaș* 176^r, *tăiaș* 178^v; E: *apropiat* 149^r; LP: *muiaș* 6a^r; C: *încondeiaș* 14; CNP: *mîngiaș* 12^r; MC: *încuiaș* 81^v; FC: *mîngiaș* 53^v.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea am consemnat, în afară de forma *apropiete* de la Dinicu Golescu, semnalată și de Ion Gheție¹¹, alte exemple de modificare a diftongului *îă* în poziție *e, i* la Iancu Văcărescu¹²: *se despuiese* 270, *încovoiete* 272, *nenlemeiete* 303, *vă minieți* 231, *tăieți-mi* 527.

În textele dialectale din Muntenia și Oltenia publicate recent¹³, fenomenul trecerii lui *îă* la *îé* este înregistrat în câteva puncte. În TD. Munt¹⁴: *tăiește*—687 Cotmeana, Argeș, I, 155; 716 Fintinele, Prahova, II, 321; 747 Gura-Sărării, Merei, Buzău, II, 762; 778 Plopii Slăvițești, Teleorman, I, 390; *tăieți*—748 Săgeata, Buzău, II, 783; *tăiesem*—712 Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 264; *tăieți*—690 Ceaușești, Oarja, Argeș, I, 177; *dăspuieți*—703 Dițești, Filipeștii-de-Pădure, Prahova, II, 144; *speriește*—672 Mlăceni, Perişani, Vilcea, I, 19; *știeți*—779 Salcia, Teleorman, I, 398, și în TD. Ol¹⁵: *muiește*—971 Sărbătoarea, Craiova, 315; *răzmuiești*—935 Dobrița, Gorj, 138; *tăiește*—921 Vladimiri, Gilort, 83; *tăieți*—987 Castranova, Caracal, 383.

¹⁰ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 447.

¹¹ *Ibidem*, p. 439.

¹² Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985. Din textele muntenesti ale secolului al XVIII-lea, pe care le-am cercetat, am prezentat numai exemplele în care diftongul *îă* și *é* sînt redați grafic prin *ije* (sau *i*), *iest* (= *ie*) și *est* (= *e*). Slovele chirilice *ia* și *iati* au fost interpretate *ia* sau *ea*; deoarece am avut în vedere oscilațiile din epocă ale fonetismului în discuție, nu am riscat o altă interpretare grafică, deși, pornind de la faptul că în această perioadă slovele respective redau de multe ori pe *é*, *îé*, este posibil ca, și în acest caz, grafemele *k* și *Δ* să reprezinte, măcar uneori, pe *e* sau *ie*.

¹³ În Editura Academiei au apărut volumele: *Texte dialectale Oltenia*, București, 1967 (în continuare, TD. Ol¹.) și *Texte dialectale Muntenia*, I, București, 1973, și II, București, 1975 (în continuare, TD. Munt. I, II), din Arhiva fonogramică a limbii române.

¹⁴ Pentru TD. Munt. vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, numele comunei (dacă e cazul), județul, numărul volumului (notat cu cifre romane), pagina volumului.

¹⁵ Pentru TD. Ol¹ vom utiliza următorul sistem de citare: cifra (subliniată) care indică numărul punctului anchetat și localitatea anchetată, raionul (după organizarea administrativă din anul 1967), pagina volumului.

Forma (le) ieu notată în TD. *Olt* în punctul 927 Prundeni, Drăgășani, 109 este rezultatul analogiei.

Și pentru reducerea diftongului *ea* la *e* există, în traduceri, formele : E: *împărăchei* 230^v; CNP: *împerechei* 115^v; MS: *il cerei* 52^v, *zicei* 34^v; ca urmare a extinderii analogiei și la alte forme gramaticale care nu mai îndeplinesc condiția producerii modificării fonetice, consemnăm: R: *grăbié* 241^v, *iubié* 120^r, *să lenevié* 147^r, *să mulțumié* 76^v, *numié* 59^r, *păgubié* 84^r, *priimié* 31^v, *privié* 355^r, *să prăznuié*, 73^r; MS: *puté-vei* 53^r. Paralel cu aceste fonetisme am notat și forme care nu prezintă reducerea diftongului *ea* ca urmare a analogiei. T: *înmulțea* 125^r; R: *aducea* 78^r, *să dea* 116^r, *făcea* 149^v, 285^v, *hrănea* 99^v, *plălea* 147^r, *putea* 194^r, 373^r, *socotea* 228^r, *vedea* 159^r, 362^r, *venea* 53^v; Ha: *curgea* 6^r, *vedea* 191^r; D IV: *beau* 102^r; E: *gîrdeam* 123^v; CNP: *mulțumea* 171^r, *ținea* 157^r; SM: *beau* 49; MS: *beau* 38^r; MC: *să supunea* 59^r; FC: *putea* 22^r.

Pornind de la situația actuală atestată de hărțile lingvistice, unde se consemnează păstrarea diftongului *ea* în Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei și al Moldovei, precum și în cea mai mare parte a Olteniei, Ion Gheție consideră că, pentru atestările din secolul al XVI-lea, „grafiile muntenești care par a reda în scris fenomenul sint, foarte probabil, de cele mai multe ori, fără valoare fonetică”¹⁶. Întîlnind și în documente muntenești din secolul al XVII-lea mai multe exemple, Ion Gheție, își exprimă din nou neîncrederea privind existența reală a fonetismului, deși, în cele din urmă, se arată mai concesiv: „Trebuie totuși să observăm că exemplele cu *e* se grupează, cele mai multe, în Oltenia, încît pare posibil ca în această regiune, care cunoaște astăzi în partea sa nord-vestică pe *-é*, fenomenul trecerii lui *-ea* la *-é* să fi fost odinioară mai răspîndit decît în zilele noastre”¹⁷.

Prezența fonetismului în discuție și la traducătorii noștri, care în mod cert nu erau cu toții olteni, ne determină să considerăm reală răspîndirea sa într-o arie mai largă în graiurile sudice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ținînd cont și de deplasările de populație care au avut loc în epoca feudală.

Această supoziție este susținută și de existența fonetismului în graiurile muntenești de astăzi. Astfel, în TD. *Munt.* se găsesc: *culegei*, *dedei*, *punei*, *scotei*, *țacănei*—714 Chiojdeanca, Prahova, II, 284 și *făcei*, *zicei*, II, 286; *fierbei*, *pulei*, *trăgei*—712 Bătrîni, Starchiojd, Prahova, II, 263; *trăgei*—750 Bălteni, C.A. Rosetti, Buzău, II, 819; *cîrpiei*, *punei*—690 Ceașești, Oarja, Argeș, I, 176; *culegei*, *priviei*, *veneii* I, 177; *plătei* 773 Titulești, N. Titulescu, Olt, I, 331, iar în TD. *Olt.* consemnăm extinderea formelor analogice: *să bălé*—939 Turcinești, Gorj, 157, *că-l împărțé* 155, *nu putém* 157; *nu puté*—953 Cerneți, Turnu-Severin, 227.

Cele mai multe din fonetismele întîlnite de noi în textele studiate privesc transformarea diftongilor *ea*, *ia* la *e* și *ie* dacă sînt urmați de *e*, *i*, consonantă muiată sau consonantă palatală, în timp ce numărul formelor analogice care sînt prezente modificarea diftongilor acolo unde aceasta nu trebuia să se producă este redus. Forme ca *tăiele*, *tăieși* din traduceri muntenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se explică prin acțiunea fenomenului fonetic prezentat mai sus. Ele reprezintă deci o continuare a

¹⁶ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 119.

¹⁷ *Ibidem*, p. 120.

unui fonetism mai vechi existent și în graiurile muntenești, conservat în sud pînă astăzi, în arii restrinse. Formele analogice, mai rare, sînt inovații care în Muntenia nu s-au extins ca în graiurile moldovenești. Tot inovații, specifice însă graiurilor sudice, ar putea fi considerate formele în care întîlnim diftongul *iă* nealterat. Gr. Scorpan apreciază că, în Muntenia, „*iă* în formele de conjugare, în condiția de a se schimba în *é*, opune rezistență acestei transformări, așa încît avem forme ca *tăiate, tăiați*”¹⁸.

În traduceri parcurse am notat și forme verbale în care întîlnim diftongii *iă, éa* în poziție *e, i* neschimbați: P: *întemeiate* 297^v; T: *să mîniați* 72^r; IS: *tăiați* 47^v; Ha: *despuiați* 130^v; CNP: *înjunghiați* 68^r, *însotiați* 114^v; MS: *tăgăduiai* 43^v; FC: *întemeiate* 66^v și IS: *treceai* 45^v; VO: *aveai* 65, *făceai făceați* 74, *iubeai, iubeați* 76, *simțai* 77¹⁹; E: *ardeai, vedeai* 59^r; CNP: *vedeai* 42^r, *voiai* 6^r; FC: *aveai* 46^r, *vreai* 44^r, 46^r.

Exemplele prezentate de noi privind tratamentul diftongilor *iă, éa* atestă, în limba literară din Muntenia, din cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o fază de tranziție, formele care prezintă reducerea diftongilor coexistînd cu forme în care aceștia se păstrează. Pentru aprecierea corectă a perioadei cînd s-au generalizat în sud formele cu *iă, éa* este necesară parcurgerea sistematică, eșalonată pe epoci, a textelor selectate printr-o documentare filologică riguroasă. Acest lucru rămîne, în continuare, un deziderat.

2. Tratamentul dur al dentalelor *d, t*

Velarizarea vocalelor palatale ca urmare a durificării dentalei *d*, mai ales în prepozițiile *de, din* și în cuvinte derivate cu prefixul *des-* (*dez-*), a fost considerată de către cercetătorii vechii limbi literare ca un fenomen frecvent în textele aparținînd graiurilor sudice; formele care prezintă velarizarea alternează cu cele ale căror vocale rămîn neschimbate.

În secolul al XVIII-lea se observă o diferențiere între textele laice și cele bisericesti (mai conservatoare în menținerea tradiției lingvistice în limba literară), în care nu se produce velarizarea. În traduceri laice muntenești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aflate sub influența limbii vorbite, am notat un număr important de situații care prezintă tratamentul dur al dentalei *d*. Se poate remarca faptul că în același text se întîlnesc forme cu vocalele palatale nevelarizate alături de forme care prezintă velarizarea într-un raport de variație liberă. Astăzi durificarea dentalei *d* este considerată, la nivelul graiurilor, specifică mai ales Munteniei.

Tratamentul dentalei surde *t* pare a fi diferit de cel al sonorei *d*, velarizarea lui *e* și *i* ca urmare a durificării lui *t* fiind considerată un fonetism care nu este propriu subdialectului munteneș. Ion Gheție și Al. Mares întîlnesc fenomenul în două documente din Țara Românească din secolul al XVI-lea și, pornind de la atestarea rostirii dure a lui *t* pe hărțile lingvistice din zilele noastre, consideră că el trebuie pus pe seama scribilor și că „avea curs, judecînd după una din atestări, în jumătatea vestică a Țării Românești, poate în Oltenia, deci în apropierea Banatului și a Hunedoarei, unde durificarea lui *t* are astăzi cea mai mare extindere”²⁰. Ion Gheție consemnează fonetismul,

¹⁸ Gr. Scorpan, *op. cit.*, p. 434.

¹⁹ Probabil că formele care prezintă diftongii *iă, éa* vor fi avut o circulație destul de mare, de vreme ce Ienăchiță Văcărescu le recomandă în gramatica sa.

²⁰ Ion Gheție, Al. Mares, *Graiurile dacoromâne*, p. 146.

pentru subdialectul muntenesc, în trei lucrări din secolul al XVII-lea : *Floarea darurilor*, carte populară copiată de Ion Românul din Sînpetru—Hunedoara în anul 1620 : *aștaptă, cînstască*²¹ (citată după N. Cartoian, „*Fiore di virtù*“ în *literatura românească*, București, 1928), *Lexiconul slavo-român* al lui Mar-darie Cozianul, din anul 1649 : *blăstăm*²² și *Biblia* de la 1688²³ : *blăstăm*ul, *blestămă*²⁴. Pentru secolul al XVIII-lea, Ion Gheție nu semnalează nici un caz de durificare a lui *t* în Muntenia, în materialul cercetat de domnia sa. În traduceri analizate de noi am întîlnit pe *t* dur în două situații : a) în grupul consonantic *st* (*st*) : T : *ostănele* 28^v, *ostănelii* 9^r, *ostăni* 72^r, *ostănim* 66^v ; E : *istăciune* 29^r, 73^v, 134^r, *oslănindu-să* 36^v ; CNP : *peștără* 9^r, 10^r, 87^r, 113^r ; SM : *tinereșt-o să trăiesc* 93, *olăstămăție* 86 ; SF : *ostăneală* 104 ; b) *t* dur în afara grupului consonantic *st* : P : *lgreșăli* } *spurcată* 182^r ; I : *delără* 136^v, *să-m ticnească* 143^r ²⁵ ; E : *vităjie* 82^r ; CNP : *înlîndea* 120^r, *lămînd* 83^r, *finări* (s.m. pl.) 32^r ; forma *tă* a pronumelui personal *te* la C 18, 43, CNP 46^r 101^r, 126^v, *t-au ajutorat* 84^r. La aceste exemple adăugăm și formele : *sălbătăcie* P 277^r, *sălbătăcia* T 10^r, *sălbătăciune* R 9^v, *sălbătăci* (s. m. pl.) CNP 92^r, *sălbătăcit* SM 58, *sălbătăcește* MS 36^v care ar putea fi însă considerate și ca rezultat al unei asimilări vocalice.

Pentru începutul secolului al XIX-lea, Ion Gheție consemnează rostirea dură a lui *t* în *nestîns* la B.P. Mumuleanu²⁶, la care noi adăugăm și forma *ohltăz* întîlnită în versurile lui Iancu Văcărescu²⁷.

Raportînd acest fonetism la situația actuală de pe hărțile lingvistice, constatăm următoarele : în ALR SN III, h 813 „peșteră“, într-un singur punct, 172 (Făgăraș), s-a notat forma *pieștără* cu pluralul *pieștări* ; în ALR II/I, h 96 „obosesc“, în toate punctele aparținînd graiului muntenesc în care se răspunde „ostenesc“ apare *t* moale, cu excepția punctului 836 (Peștișani — Gorj), unde s-a notat răspunsul *ostanit* ; pe harta 142 „femeie ștearpă“ din același volum, este înregistrat răspunsul *starpă* tot în punctul 836, dar și în 848 (Strehaia). Velarizarea lui *e* precedat de *t* dur este prezentă, așadar, pe hărțile lingvistice, pentru subdialectul muntenesc, în părțile de nord-vest și vest ale Olteniei ; răspîndirea acestui fonetism este ilustrată mai concludent în planșa 31 „sticlă“ din NALR OLT. II, p. 261 sau pe harta 379 „ames-tec“ a aceluiași atlas. Pe hărțile 1905, 1906, 1908, 1966, 2 001, 2 074 din

²¹ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 281.

²² *Ibidem*, p. 281.

²³ *Ibidem*, p. 336. Două din cele trei texte citate de Ion Gheție nu ni se par concludente din punctul de vedere al apartenenței lor la graiul muntenesc, deoarece copistul *Florii darurilor* ar putea fi un vorbitor al graiurilor nordice, iar *Biblia* de la 1688 este, după cum se știe, o operă de colaborare a cărturarilor din mai multe provincii.

²⁴ Ion Gheție, în *Baza dialectală*, p. 133, notă, apreciază că „în *blăstăm, blăstăma*, cel de al doilea *ă* ar putea fi explicat, eventual, și printr-o asimilare vocalică : *ă-e > ă-ă*“. Putem semna însă și forma *blestămînd*, care nu se poate explica decît prin durificarea dentalei *t*, în ms. 332 de la B.A.R., unde se află o poezie [*Intr-un copaci zarișor*] inclusă între versurile lui Ienăchiță Văcărescu (vezi Poezii Văcărești, *Opere*, București, 1982, p. 323) și pe care i-am atribuit-o lui Alecu Văcărescu (vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător al Erotocritului*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 6, p. 501).

²⁵ Remarcăm aici o transformare fonetică des întîlnită în Muntenia : spiranta *h* este înlocuită prin *c*.

²⁶ Ion Gheție, *Baza dialectală*, p. 444.

²⁷ Iancu Văcărescu, *Opere*, București, 1985, p. 246.

ALR SN VII, unde sint cartografiate forme verbale care includ pronumele personal *te*, peste tot în graiurile sudice *e* rămîne neschimbat.

Din volumele de texte dialectale din Muntenia și Oltenia am reținut mai multe forme care reflectă tratamentul dur al dentalei *t*. În TD. *Munt.*: *nu dătăsă* — 782 Dracea, Crîngu, Teleorman, I, 430; *ii dătîră* — 763 Pădureți, Lunca Corbului, Argeș, I, 239; *felile* — 743 Valea Muscelului, Pătîrlagele, Buzău, II, 724; *felili* — 702 Mănești, Prahova, II, 132, 720 Gradiștea, Boldești — Gradiștea, Prahova, II, 367; *proștii* (pl.) — 778 Plopii — Slăvițești Teleorman, I, 393; în TD. *Olt.*: *mistacîn* — 940 Izverna, Turnu-Severin, 167.

DLR înregistrează, s.v. *mesleucăn*, varianta *maslacăn*, pentru care trimite la ALR II/I, MN 150, 3934/836 (Peștișani — Gorj, Oltenia).

Pornind de la materialul oferit de traduceri cercetate de noi, din care am extras exemplele de durificare a lui *t*, considerăm că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în graiurile muntenesti fonetismul avea o circulație mai mare, repartiția sa dialectală fiind în parte diferită de cea de azi. O influență a limbii literare din alte provincii este puțin probabilă datorită faptului că, așa cum am arătat mai sus, limba literară veche se afla în secolul al XVIII-lea sub influența tipăriturilor religioase din Țara Românească. Ținînd cont de frecvențele deplasări de populație transilvăneană în Oltenia și Muntenia, în epoca feudală, se poate admite că, în acest caz, avem a face cu un fonetism din alte arii dialectale, răspîdit în graiurile muntenesti, care a pătruns și în limba literară din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

SIGLE

- A = ms. 1 316 de la B.A.R., Manuil Glyzonios, [*Manual de aritmetică practică*], traducere din grecește făcută în Muntenia la 1793²⁸;
 AAT = ms. miscel. 1 081 de la B.A.R. [*Aritmetică, algebră, trigonometrie*], tradus din neogreacă sau latină de arhimandritul Grigore Rîmniceanu la 1801; manuscris autograf²⁹;
 C = Ioan Cantacuzino, *Poezii noi*, tipărite la Dubăsări sau Movilău, [1792—1796]³⁰;
 CC = ms. 6 002 de la B.A.R., Alexander Pope, *Cercare asupra omului*, traducere din limba franceză făcută de Ioan Cantacuzino la 1807; manuscris autograf³¹;
 CNP = ms. 1 550 de la B.A.R., Florian, *Numa Pompilius*, roman tradus din limba franceză de Ioan Cantacuzino la 1796; manuscris autograf;
 D III = ms. I-40 de la Biblioteca Patriarhiei Române, București³², J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. III, traducere din limba rusă făcută în 1785;
 D IV = ms. 3 771 de la B.A.R., J. Delaporte, *A toată lumea călătorie*, vol. IV, traducere din limba rusă făcută în 1788;
 E = ms. miscel. 1 319 de la B.A.R., *Erotocrit* (f. 27—249°), carte populară tradusă de Alecu Văcărescu pe la 1787, copiată de un anonim muntean la 1789³³;

²⁸ Pentru localizare și datare, vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 94—96.

²⁹ Vezi N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 96—97.

³⁰ Pentru stabilirea paternității, localizare și datare, vezi Gheorghe Ivănescu, *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului XVIII*, în „Iașul literar”, V, 1953, nr. 3—4; G. Ivănescu și N.A. Ursu, *Un scriitor muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Ion Cantacuzino*, în SCȘt. (Iași), t. X, 1959, fasc. 1—2.

³¹ Vezi *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 180—183; capitolul despre Ioan Cantacuzino a fost redactat de N.A. Ursu.

³² Fost ms. 123 la D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române*, în „Studii teologice”, XVI, 1964, nr. 1—2, p. 133—134.

³³ Pentru atribuirea traducerii lui Alecu Văcărescu, vezi Eugenia Dima, *Alecu Văcărescu, traducător*, p. 492—502.

- FC = ms. 1 383 de la B.A.R., Fontenelle, *Cupîntări pentru mulțimea lumilor*, traducere făcută pe la 1820 de Răducanu Grecianu ;
- Ha = ms. 2 587 de la B.A.R., *Aranicon mitologhicon*, carte populară tradusă din grecește în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea³⁴ ;
- Hb = ms. miscel. 1 362 de la B.A.R., *Halima* (f. 2–78^v), carte populară tradusă probabil din limba turcă în Țara Românească ; copie din 1786–1787 ;
- I = ms. miscel. 1 817 de la B.A.R., *Imberie și Margaronă* (f. 132–144^v), carte populară ; traducere din grecește copiată de logofătul muntean Ioan Șoimescu la 1789 ;
- IS = ms. miscel. 4 468 de la B.A.R., *Istoria lui Iordache Slavache* (f. 43–48^v), tradusă din grecește de Ilagi Stahie din Vilcea în anul 1767, copiată de logofătul Grigorie de la mănăstirea Aninoasa³⁵ ;
- LP = *Oarecare secreturi ale lucrării pămîntului*, traducere tipărită în 1794, [Rîmnic] ;
- MC = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Caton* (f. 59–86^v), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf³⁶ ;
- MS = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Siroiu* (f. 31–58), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
- MT = ms. 3 454 de la B.A.R., Metastasio, *Milostivirea lui Tit* (f. 1–30), traducere din grecește de Iordache Slătineanu făcută pe la 1800 ; manuscris autograf ;
- P = ms. miscel. 2 353 de la B.A.R., Antonios Catiforos, *Viața marelui Petru* (f. 134–304), tradusă din grecește de Matei Fărcășanu la 1749 și copiată de Rafail monahul de la Hurez, la 1755 ;
- R = ms. 5 846 de la B.A.R., Ch. Rollin, *Istoria veche*, traducere din grecește de Costandin Cocorăscu, făcută între anii 1767–1768 ; manuscris autograf ;
- SF = Florian, *Sofronim. Greaca noao*, în vol. Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu 1797, traducere din grecește făcută de Iordache Slătineanu.
- SM = Metastasio, *Ahile în Sciro*, Sibiu, 1797, traducere din grecește făcută de Iordache Slătineanu.
- T = ms. miscel. 2 183 de la B.A.R., *Istoria Troadei* (f. 1–127^v), carte populară tradusă din grecește, copiată de Ioan Bărbătescu la 1766 ;
- VII₁ = *Hatîșeriful Sultanelui Hamid*, tipărit la București în 1774, tradus din turcește de Ienăchiță Văcărescu ;
- VH₂ = *Hatîșeriful Sultanelui Selim*, tipărit la București în 1791, tradus din turcește de Ienăchiță Văcărescu ;
- VI_{1,2} = ms. 2 905, ms. 2 906 de la B.A.R., Ienăchiță Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, 1788–1794 ; copie ;
- VO = Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduielelor gramaticii rumânești*, Rîmnic, 1787.

QUELQUES ASPECTS PHONÉTIQUES RÉGIONAUX DANS LES TRADUCTIONS LAÏQUES FAITES EN VALACHIE DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE

(I)

RÉSUMÉ

L'auteur analyse la situation de certains phonétismes régionaux qu'on constate dans la langue littéraire de la Valachie, en partant du matériel extrait d'un grand nombre de textes représentant des traductions laïques (des manuscrits) de la deuxième moitié du XVIIIe siècle.

³⁴ Considerăm că ms. 2 587 de la B.A.R. nu a fost tradus de Rafail, la 1783, cum se apreciază în genere. Într-un articol viitor ne vom ocupa de primele traduceri în românește din *Halima* și vom expune pe larg opinia noastră în legătură cu versiunea aflată în ms. 2 587.

³⁵ Vezi *Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII–XVIII), ediție și introducere de Dan Simonescu, București, 1967, p. 92–93.

³⁶ Pentru stabilirea paternității, vezi Eugenia Dima, *Traduceri necunoscute ale lui Iordache Slătineanu din teatrul lui Metastasio*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom. XXVIII, 1981–1982. A. Lingvistică, p. 121–127.

L'auteur présente de nombreux exemples qui illustrent le phonétisme *iá > ié*, dans la position *e, i* (p. ex. *tăiete*), dans la langue littéraire de la période étudiée, parallèlement avec des exemples où le diftongue *iá* reste inaltéré. Quant à la réduction du diftongue *ea* à *é* à l'imparfait indicatif, l'auteur consigne la présence de ce phonétisme dans des traductions tant dans des formes comme *zicea, cerea*, que dans des formes analogues *făcea, vedea*. La conclusion est que dans la langue littéraire de la Valachie coexistaient des formes qui représentaient le phonétisme plus ancien, avec les diftongues *iá, ea* modifiés, à côté des formes où ces diftongues restaient inaltérés.

Quant à la vélarisation de la voyelle *e*, conséquence de la durcissement du *t*, l'auteur prouve que ce phonétisme avait une existence réelle dans la langue littéraire de la Valachie de la seconde moitié du XVIIIe siècle.

*Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor,
Iași, str. Codrescu, nr. 2*

CONTRIBUTIA LINGVIȘTILOR ROMÂNI LA INTERPRETAREA DATELOR ATLASULUI LIMBILOR EUROPEI (ATLAS LINGUARUM EUROPAE)

DE

B. CAZACU

Pregătirea unui atlas lingvistic european a trezit un interes deosebit printre lingviștii români; Comitetul național român pentru *Atlasul limbilor Europei* (ALE) s-a angajat, de la început, în realizarea diverselor faze de elaborare a acestei importante opere de colaborare științifică internațională (redactarea chestionarului, culegerea materialului și prelucrarea lui la nivelul limbilor romanice și la nivel european).

Aș vrea să trec aici, în revistă, pe scurt, câteva dintre încercările colaboratorilor români la ALE de a interpreta datele lingvistice cartografiate, spre a ilustra valoarea științifică a acestei lucrări, menite să pună în lumină contactele dintre diferitele idiomuri vorbite în Europa (asemănări, deosebiri, împrumuturi, conservarea unor termeni vechi, inovații, circulația termenilor etc.), atât din punct de vedere lingvistic, cât și socio-cultural.

Pînă în prezent, colaboratorii români au expus, în comunicări sau în articole, interpretări cu caracter general, paneuropean, sau limitate la anumite familii de limbi ale răspunsurilor primite la întrebările 006 *mauvais temps*, 007 *beau temps*, 036 *épine*, 117 *cigogne* și 485 *il danse* din primul chestionar al *Atlasului* (care cuprinde întrebări din domeniul lexicului).

Problema care se pune, în legătură cu *Atlasul limbilor Europei*, pentru primul volum, este de a arăta în ce măsură expunerea cartografică a diversilor termeni care desemnează o anumită noțiune contribuie la o cunoaștere mai exactă și mai profundă a istoriei raporturilor lingvistice și culturale dintre diversele grupuri de vorbitori¹.

Este vorba, pe de o parte, despre geneza diversilor termeni (un rol deosebit revine, aici, motivării psihologice, care permite o clasificare tipologică a denumirilor), dar — mai ales — de difuzarea lor în spațiul european. Urmărirea unui asemenea proces pune în evidență nu

¹ Vezi, de exemplu, A. Weljnen, *Outlines for an Interlingual European Dialectology*, Assen, 1978.

numai elemente ale evoluției interne a limbii, ci și date privind rolul factorilor extralingvistici (sociali, economici, politici, culturali, psihologici) în răspîndirea termenilor.

Rezultă, din cele de mai sus, că la baza oricărei interpretări a materialului lingvistic european stă principiul etimologic, care permite o clasificare a termenilor, cu implicații genealogice. Nu mai puțin interesantă pentru geneza anumitor denumiri este clasificarea tipologică: aceasta face să apară concordante aparținînd unor familii de limbi diferite și care își găsesc explicația în acea *elementare Verwandtschaft* „înrudire, afinitate elementară” propusă de H. Schuchardt.

În funcție de specificul hărții, cercetătorul trebuie să-și îndrepte atenția nu numai asupra aspectelor cu o anumită unitate, ci el trebuie să ia în considerare, de asemenea, variațiile lingvistice determinate de factori interni și, în ceea ce privește răspîndirea termenilor, de factori externi, sociali (care fac obiectul sociolingvisticii).

În această perspectivă, cercetările efectuate de lingviștii români ilustrează diverse modalități de interpretare a hărților, care merită a fi luate în discuție².

* * *

Comentariul lingvistic al hărții 117, *la cigogne*, redactat de Vasile Arvin-te³, examinează, mai întîi, termenii din punct de vedere etimologic, pe familii de limbi și, apoi, ia în discuție aspectele lingvistice ale procedurii de crearea a denumirilor (avînd ca motivație culoarea penajului, comportamentul, un anumit transfer semantic de la gen la specie etc.). În concluzie, autorul descrie principalele arii lingvistice pe teritoriul european.

V. Arvin-te prezintă aici, la cel de al III-lea Simpozion național de dialectologie, comunicarea *Comentariu lingvistic la harta 047 „le bois, la forêt” din Atlas Linguarum Europae*, recenta contribuție a unui lingvist român la interpretarea datelor ALE⁴.

B. Cazacu, urmărind cuvintele care desemnează noțiunea „il danse” în limbile romanice, germanice și slave, aduce precizări în ceea ce privește circulația termenilor și modul cum s-au realizat împrumuturile dintre diversele idiomuri, în legătură cu răspîndirea unui anumit mod de a dansa: iradiația geografică reflectă o modă pe plan social, o anumită realitate social-culturală⁵. Termenul francez *danse*, de origine, probabil, germanică, a pătruns în diverse limbi slave, infiltrîndu-se pînă în extremitatea occidentală a Peninsulei Iberice (în portugheză). Realitatea lingvistică arată rolul pe care l-a avut, în procesul de împrumut și migrare a cuvintelor, noua modă de a dansa impusă prin păturile de sus ale societății epocii, față de dansurile populare tradiționale.

² Voi prezenta rezultatele mai importante ale acestor cercetări în ordinea alfabetică a numelor autorilor.

³ V. Arvin-te, *Atlas Linguarum Europae* (ALE), *Comentariu la harta 117 „la cigogne”*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXVII, 1979–1980, Iași, 1982, p. 5–16.

⁴ Vezi mai jos, p. 65–82.

⁵ B. Cazacu, *Sur les mots qui désignent la notion „il danse”, dans les langues romanes, germaniques et slaves* (*D’après l’Atlas Linguarum Europae*), în „Revue roumaine de linguistique”, XXVII, 1982, nr. 2, p. 183–192.

Contribuția lui N. Saramandu⁶ și aceea a Liliane Ionescu-Ruxăndoiu⁷, privitoare la termenii care denumesc noțiunile „beau temps”, respectiv „mauvais temps”, oferă o clasificare tipologică, pe bază semantică, a termenilor înregistrați. Ca rezultat al clasificării, N. Saramandu, ținând seama că termenii numesc o realitate meteorologică concretă, constată că unele dintre ariile stabilite pot fi raportate la zonele de climat european : de exemplu, tipul „beau” se întâlnește mai ales în vestul și centrul continentului, pe cînd tipul „bon” este dominant în zona atlantică mediteraneană și în zona continentală de est.

La rîndul său, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, pe lîngă descrierea tipurilor semantice pentru noțiunea de „mauvais temps”, subliniază existența raportului de antonimie față de termenii care desemnează noțiunea de „beau temps” pentru cele mai multe dintre tipurile stabilite. Autoarea face, de asemenea, o încercare de stratificare a ariilor lexicale din limbile indo-europene.

N. Saramandu s-a oprit, cu prilejul congresului de romanistică, și la examinarea denumirilor pentru „tournesol”, în limbile romanice⁸. El a stabilit existența a două tipuri, calchiate după lat. *heliotropium* (de ex. fr. *tournesol*, it. *girasole* etc.) și lat. *heliantus* (de ex. rom. *floarea soarelui*), întîlnite, respectiv, în România occidentală și în România orientală. Autorul subliniază rolul important al calculului lingvistic în formarea și migrarea denumirilor.

În sfîrșit, Emil Vrabie, pe lîngă prezentarea etimologică a termenilor înregistrați în harta 036 „épine”⁹, insistă asupra a două aspecte care au făcut obiectul discuțiilor și în Comitetul internațional de redacție ALE ; este vorba, pe de o parte, despre interpretarea — în stabilirea vechimii și extensiunii, în trecut, a unor arii lingvistice — a răspunsurilor duble și despre valorificarea cazurilor de *hapax legomenon*.

* * *

Am trecut în revistă contribuțiile recente ale unor cercetători români, membri ai Comitetului național ALE, la interpretarea cîtorva hărți lexicale din *Atlasul Limbilor Europei*. Se poate remarca marea varietate a faptelor lingvistice, determinată de varietatea materialului lexical supus analizei. Este de presupus că apariția hărților consacrate altor compartimente ale limbii (fonologie, structură gramaticală) va pune mai mult în lumină complexitatea realității lingvistice europene, și de aici a modalităților de interpretare a acesteia, stimulînd pe lingviștii din diverse țări la noi cercetări.

⁶ N. Saramandu, „Beau temps” dans les langues européennes à partir de l'Atlas Linguarum Europae, în „Revue roumaine de linguistique”, XXVII, 1982, nr. 4, p. 301—307 ; cf. și N. Saramandu, „Timp bun” în limbile europene. Tipuri semantice și arii lingvistice (pe baza Atlasului Limbilor Europei), în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, Seria IV, tomul IV, 1982—1983, București, 1984, p. 59—71.

⁷ Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Atlas Linguarum Europae (ALE), Map 006 „Badwather”. A Commentary, în „Revue roumaine de linguistique”, XXVIII, 1983, nr. 3, p. 253—262.

⁸ Nicolae Saramandu, „Tournesol” dans les langues romanes (sur les données de l'Atlas Linguarum Europae), în „Revue roumaine de linguistique”, XXVII, 1982, nr. 4, p. 301—307.

⁹ Emil Vrabie, Observații asupra termenilor „spin” în limbile din Europa (în legătură cu pregătirea hărții nr. 36 pentru Atlas Linguarum Europae), în „Memoriile Secției de Științe filologice, Literatură și Arte”, Seria IV, tomul IV, 1982—1983, 1984, p. 73—82.

LA CONTRIBUTION DES LINGUISTES ROUMAINS À L'INTERPRÉTATION DES
DONNÉES DE *ATLAS DES LANGUES DE L'EUROPE* (*ATLAS LINGUARUM
EUROPAE*)

RÉSUMÉ

L'article passe rapidement en revue quelques-unes des tentatives des collaborateurs roumains à l'Atlas des langues de l'Europe (ALE) de rédiger des commentaires linguistiques en marge des cartes de l'Atlas.

On mentionne ainsi les contributions des chercheurs roumains V. Arvinte, B. Cazacu, Lilliana Ionescu-Ruxăndoiu, N. Saramandu et d'autres à l'examen de certaines cartes lexicales : 006 (mauvais temps), 007 (beau temps), 036 (épine), 047 (bois, forêt), 117 (cigogne) et 485 (il danse).

On souligne, à cette occasion l'importance de ces études pour la meilleure connaissance de l'histoire des rapports linguistiques et culturels entre les différents groupes de locuteurs.

*Facultatea de Limba și Literatura Română
București, str. Edgar Quinet, nr. 5-7*

COMENTARIU LINGVISTIC LA ÎNTREBAREA 047 «LE BOIS»,
«LA FORÊT» DIN *ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)*.

1. DENUMIRI PENTRU «PĂDURE» AL CĂROR SENS PRIMAR
A FOST 'MLAȘTINĂ'

DE

V. ARVINTE

Lucrarea de față reprezintă un fragment (partea introductivă și un prim capitol) dintr-un studiu mai întins dedicat analizei materialului lingvistic obținut la întrebarea 047 «le bois», «la forêt» de către anchetatorii pe teren ai celor 39 de Comitete naționale europene angajate în realizarea *Atlasului limbilor Europei*¹. Întrebarea din *Chestionarul ALE* referitoare la acest concept a fost: „Cum numiți un loc pe care se află mulți copaci?” În cele 2 500 de localități ale rețelei *ALE*, care acoperă 21 de grupuri de limbi, aparținând la 6 familii lingvistice (totalul limbilor și dialectelor studiate se apropie de cifra 1 000), a fost înregistrat un număr foarte mare de denumiri, care pot fi reduse, din perspectivă etimologică, la 95 de radicale. Acestea din urmă sînt reflectate în aproape 300 de realizări fonetice, morfologice sau derivate. Datele menționate au rezultat din analiza etimologică premergătoare alcătuirii hărții 047, care urmează să apară în volumul al II-lea, împreună cu comentariul etimologic și cu întregul material dialectal transcris fonetic.

După cum este cunoscut, metodologia folosită în *ALE* constă din prezentarea pe hărți nu a răspunsurilor brute înregistrate în anchetele pe teren, cum se procedează aproape în toate atlasele lingvistice naționale. De dată aceasta, informațiile lingvistice, după identificarea etimologiei fiecărui element lexical, sînt prezentate sub formă de arii ale unor simboluri, în spatele cărora se află aceleași etimonuri sau aceleași unități semantice. Fiecare hartă conține, astfel, o primă interpretare a materialului din perspectivele onomasiologică și semasiologică. În acest fel, *ALE* este primul atlas lingvistic *interpretativ* de mare amploare.

Dar paralel cu interpretarea onomasiologică și semantică, lucrarea conține încă o inovație remarcabilă. În cazurile în care materialul lingvistic

¹ Volumul I din *ALE* a apărut în 1983 la editura Van Gorcum, Assen, Olanda, fiind alcătuit din două fascicule: prima cuprinde 20 de hărți, din care una de fond și 19 lingvistice, iar a doua, comentariile etimologice și datele generale despre lucrare. Volumul va fi completat cu o a treia fasciculă, în care se va prezenta materialul brut. Hărțile lingvistice sînt de două feluri: onomasiologice (14) și de motivație (5).

nt cartografiate nu simbolurile etimonurilor sau ale simbolurile *motivațiilor* semantice, realizându-se așa-
te. Principiul călăuzitor de la baza acestei modalități
acterul motivat și totodată transparent din punct de
ărei denumiri în momentul creării sale. Din reprezen-
umă alcătuiește conceptul exprimat printr-un cuvânt,
ia și-a oprit atenția asupra acelei reprezentări care
rie pentru denumirea întregului concept. Stabilirea
sarcina oricărei etimologii².

tarea din această perspectivă a materialului din *ALE*
în multe cazuri, în ciuda diferențelor genealogice și
imbi aflate la mare depărtare, în spațiu și în timp,
i fiind au creat denumirile pentru anumite concepte,
a motivări asemănătoare. Altfel spus, vorbitorii lor au
ental în selectarea și reținerea unei anumite trăsături
ii, pe care au transformat-o în elementul semantic
u create. Grupînd sub același simbol denumirile care
dentic sau foarte asemănător, se pot stabili ariile euro-
și tipologii semantice pentru un concept dat³.

ă ne propunem ca principal obiectiv interpretarea din
lenumirilor pentru «pădure» conținute în materialul
pean⁴.

fectuate, din totalul de 95 de radicale ale denumirilor
i 55 au putut fi clarificate satisfăcător din punct de
ensul că acestora li s-a putut identifica semnificația
e, deși, chiar în acest grup, soluțiile etimologice nu sînt
e. Lor li se alătură un număr de 10 denumiri cu etimo-
roversată. Rămîn, prin urmare, 30 de cuvinte radicale
marea lor majoritate, aparțin unor limbi și dialecte
acest aspect. Avînd în vedere faptul că pot servi ca
unele cercetări viitoare, ele vor fi prezentate într-un
i. Aceste denumiri provin, cele mai multe, din limbile

deutsches etymologisches Wörterbuch, ediția a II-a, Heidelberg, 1910,
în introducerea la *Atlas linguarum Europae (ALE)*, Volume I —
teule, p. XXIV—XXVII.

bili tipologii semantice este prezentă în vol. I al *ALE*. Astfel, mate-
curcubeu» este prezentat de M. Alinei pe o hartă onomasiologică
e: h. 1.6, 1.7, 1.8 și 1.9. Hărți de motivație sînt și 1.18 și 1.19,
Ivanov și N. Donadze pentru «lăcustă».

itală *Die Bezeichnungen für den Wald in den romanischen Sprachen*,
face următoarea precizare în legătură cu această perspectivă de
rice pentru «Wald»: „Verlockend, aber nicht durchgängig möglich
Benennungsmotiven oder primären Vorstellungen“. Ideea este
ide» → «Wald», «Berg» → «Wald», «Ödland» → «Wald», «Land am
incipiu de studiere a materialului, instructiv și concludent, este
care continuă: „Durch Querverweise und eingeschaltete Zusammen-
ersucht, diesem aufschlußreichen Gliederungsprinzip Rechnung
vedea, punerea în practică a principiului motivației primare în
parțial realizabilă, deoarece, fiind vorba de un număr mare de limbi
celeași tipuri semantice sînt mai numeroase. De rezultate definitive

grupului caucazian, din unele limbi fino-ugrice, din limbile turcice, dar și din unele limbi indo-europene, care sînt, în genere, cel mai bine studiate. Dar cele 65 de denumiri, incluzîndu-le aici și pe cele cu etimologie controversată, cu numeroasele lor variante fonetice, morfologice și derivative, constituie un material suficient de bogat pentru realizarea parțială a scopului propus. În bună parte aceasta a putut fi atins și datorită informațiilor etimologice, dar și de altă natură, cu care Comitetele naționale și Departamentele pe familii de limbi au însoțit o mare parte din materialul lingvistic trimis Comitetului Internațional pentru ALE, material pe care l-am avut la dispoziție în momentul redactării. Fără aceste informații, eforturile noastre ar fi rămas în multe compartimente zadarnice. Utilizarea lor, ca și a întregului material încă nepublicat, se face cu acordul Comitetului Internațional pentru ALE și al Comitetului Național Român pentru ALE. Justificarea acestui mod de lucru rezidă în faptul că, prin natura ei, această operă de geografie lingvistică este o lucrare de amplă cooperare științifică internațională în cel mai deplin înțeles al cuvîntului. La locurile cuvenite se vor face mențiunile de rigoare⁶.

Datorită modului în care este alcătuită realitatea la care se referă, conceptul «pădure» nu este, în genere, bine conturat în gîndirea populară. Din același motiv, nici chiar o definiție logică nu poate fi realizată în mod satisfăcător. Cum a observat Werner Sombart, nu există o pădure ca mediu ambiant bine determinat din punct de vedere obiectiv, ci există o pădure a silvicultorului, una a botanistului, una a celui care se recrează și o admiră plimbîndu-se prin ea, una a celui care merge să adune lemne de foc. Există apoi și o pădure din poveste, aceea în care se rătăcesc Hânsel și Gretel⁷. La nivelul mentalității populare se poate vorbi mai degrabă de o „nozione empirica” decît de un „concepto logico”⁸, iar denumirile populare pentru «pădure» sînt, din această cauză, explicabile mai lesne prin referirea atît la obiect, cît și la limbă, decît prin raportarea lor la un concept supralingvistic, extralingvistic, sau prelingvistic⁹. Fiecare limbă individuală posedă o imagine lingvistică proprie despre această realitate și un cîmp onomasiologic caracteristic.

În vorbirea populară, care este avută aici în vedere, pentru „noțiunea empirică” «pădure» există termeni generici (*hiperonime*) și termeni specifici (*hiponime*)⁹. Aceștia din urmă, foarte numeroși, au ca punct de plecare diferitele note caracteristice ale conceptului: mărimea suprafeței împădurite, vîrsta și înălțimea arborilor, rărimea sau desimea acestora, felul esențelor lemnoase, acțiunea omului prin tăieri și replantări, raporturile de proprietate și încă multe altele. Adeseori, o graniță între acest fel de denumiri și cele generice este greu de stabilit, deoarece între nucleul cîmpului semantic și zonele marginale în care gravitează denumirile secundare există o permanentă întrepătrundere. Unele denumiri specifice, secundare, devin denumiri generice și

⁶ În materialul primit de la redacția ALE lipsesc răspunsurile din dialectul loren și alsacian (Franța), din limba bască (Franța), din limba celtă din Irlanda, din limba retoromană din Elveția, din limba greacă din Italia și din limba turcă din Cipru.

⁷ Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 1, nota 5.

⁸ Vezi B. Migliorini, *Che cos' è un vocabolario?*, Florența, 1951, p. 30, apud L. Söll, *op. cit.*, p. 2, nota 4.

⁹ Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 2.

⁹ Pentru termenii *hiperonim* și *hiponim*, vezi Terho Itkonen, în *Atlas linguarum Europae (ALE)*, Volume I — *Commentaires*, Premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1983, p. 19, 31.

invers. Cazul din urmă este ilustrat de lat. *silva*, care, în limbile romanice în care s-a păstrat neîntrerupt, a ajuns să denumească formațiuni vegetale speciale: în sp. și port. a căpătat sensul 'tufiș', în it. (dial.) 'pădure de castani' și 'rug de mure' etc.¹⁰.

Această situație se reflectă și în materialul *ALE*. Deși întrebarea folosită ținea spre obținerea termenilor generici din limbile europene, răspunsurile primite conțin atât denumiri generice, cât și denumiri specifice, secundare, reflectând prin aceasta marea varietate și complexitate din cadrul cimpului semantic al fiecărui idiom în parte.

Din numeroasele note caracteristice pe care le posedă conceptul empiric în discuție, au fost reținute de către „primii creatori” ai denumirilor pentru «pădure» din diferitele limbi europene următoarele: natura locului acoperit de pădure (loc mlăștinos, teren de lângă apă), aspectul topografic în corelație cu cel vegetal (loc muntos, munte împădurit), însușirea de loc necultivat, de loc pustiu, de sălbăcie, desimea arborilor, specia predominantă pe un anumit teritoriu. Faptul că în perioada preistorică, dar și mai aproape de timpurile moderne, în anumite regiuni pădurile întinse și greu de străbătut constituiau granițe naturale între diferitele triburi și popoare a determinat apariția unor denumiri al căror sens inițial a fost tocmai 'graniță', 'frontieră', 'margine'. În mai multe limbi, punctul de plecare a fost denumirea pentru materialul lemnos pe care i-l punea la dispoziție omului pădurea. Nu puține sînt cazurile cînd prima motivație a avut în vedere pădurea sub forma de tufișuri, iar denumirea acestora a plecat de la aspectul lor exterior, care apare ca ceva umflat, ca ceva care se umflă, care crește. Alte denumiri, datînd mai ales din evul mediu, au avut drept notă caracteristică aspectul utilitar al acestei realități, căruia i s-a dat apoi o expresie juridică. Pădurea este denumită cu un cuvînt al cărui sens mai vechi a fost 'rezervație seniorială', 'loc interzis', 'loc care nu avea un stăpîn', 'loc împădurit destinat vînaătorii, pășunatului etc.'. În acest sens trebuie amintit faptul, foarte important pentru înțelegerea situației din multe limbi din apusul Europei, că, de pildă, concepția juridică romană și romanică timpurie privind proprietatea asupra pădurii era cu totul diferită de cea a cuceritorilor germanici. În timp ce aceștia din urmă cunoșteau numai proprietatea în comun asupra pădurii (*Allmendewald*), la romani și romanici pădurea era fie proprietate particulară, fie proprietate de stat (*aerarium publicum*, *aerarium populi*). Sub influența acestei realități juridice, regalitatea de origine germanică, instaurată în diferitele teritorii ale fostului Imperiu Roman, a creat și a instituționalizat proprietatea regală asupra pădurilor întinse, fără stăpîn, și asupra teritoriilor nelocuite și necultivate. Această schimbare a concepției de proprietate a avut repercusiuni importante și pe plan lingvistic. Acum au apărut în diferitele limbi romanice o serie de termeni specifici pentru noua realitate (lat. med. *forestis*, longob. *gahagia* etc.), termeni dintre care unii, cum este fr. *forêt* (ca termen juridic, acesta denumea încă din secolul al VII-lea „pădurea regală”), ajung să devină denumiri generice, intrînd în concurență cu denumirile populare care se re-

¹⁰ I. Söll, *loc. cit.*; vezi și p. 400: „Das Bezeichnungsfeld »Wald« ist kein geeignetes Objekt für systematische Demonstrationen, seine Grenzen sind fließend, seine Strukturierung schwach. Zu viele, sprachliche und sachliche, Faktoren sind daran beteiligt, die sich jeder Schematisierung entziehen“.

fereau la conceptul «Niederwald»¹¹. După modelul regalității, și seniorii feudali devin proprietari de păduri întinse, precum și biserica (mănăstirile, episcopiile etc.). Dar noua motivație terminologică nu este specifică numai țărilor din apusul Europei. În România, de pildă, așa-numita *braniște* (domnească, mănăstirească, boierească și chiar răzeșească) nu este altceva decât tot o rezervație (seniorială), o pădure interzisă¹². Alte denumiri au avut ca punct de plecare sensul 'loc de pe care s-a tăiat o pădure', de la care s-a trecut la sensul 'pădure tânără' și apoi la cel generic de 'pădure'. De dată relativ recentă sînt unele denumiri secundare legate de tehnica forestieră privind plantațiile de păduri.

Deoarece în procesul de creare a denumirilor pentru «pădure» o poziție centrală în gîndirea populară a avut-o, încă din preistorie, raportul dintre om și această realitate naturală atît de strîns legată de viața omenească, credem necesar să stăruim asupra acestui aspect, cu atît mai mult cu cît unele din denumirile înregistrate în ancheta ALE se referă la tipul de pădure pe care îl vom defini mai jos.

În această privință, trebuie observat că nu pădurile de rășinoase, cu arbori falnici, seculari, dar greu de tăiat și de transportat, ci pădurile cu arbori mici, de foioase, aflate în apropierea așezărilor, au stat în centrul atenției comunităților umane din cele mai vechi timpuri și pînă aproape de vremea noastră. Din acest fel de pădure omul își prîcurea mai ușor lemnele de foc, apoi nuielele de împletit pereții locuințelor, gardurile, adăposturile pentru animale sau diferitele obiecte de uz casnic și gospodăresc. Din lemnele subțiri luate din pădurile mici se pregătea mangalul pentru reducerea metalelor. Tot din astfel de păduri se aduna frunzișul ca hrană a animalelor în timpul iernii. De asemenea, primele culturi cerealiere s-au practicat pe locurile în care se tăiaseră și se arseseră copacii tineri; în primul an după tăiere și ardere, plantele cultivate creșteau alături de mlădițele tinere ale viitoarei păduri. O asemenea practică s-a prelungit pe alocuri (Germania, Italia, dar și România) pînă aproape de vremea noastră. În multe părți, unele păduri mici sînt folosite pentru pășunatul vitelor, care se hrănesc cu lăstarii tineri ai pădurii. Practica aceasta duce la degradarea pădurii, prin transformarea arbuștilor în mărăcini, în spini sau în tufe pipernicite, de unde părerea defavorabilă actuală despre astfel de păduri.

Tipul de pădure de care ne ocupăm (pădurea mică, opusă codrului cu copaci mari) se caracterizează prin faptul că, după tăierea care se face atunci cînd copacii au ajuns la dimensiunile potrivite pentru viitoarea lor întrebuințare, regenerarea are loc nu prin noi plantații de puieți obținuți din semințe, ci direct din lăstarii sau mlădițele care ies în anul următor din cioatele și rădăcinile rămase în pămînt. Cu excepția tisei, această regenerare nu este posibilă la speciile de conifere. De aceea, pădurile mici sau huceagurile sînt alcătuite numai din specii de copaci cu frunza căzătoare: stejar, carpen, mestecăn, frasin, scoruș, alun, arîn, iar în zonele mediteraneene și din olandri, grozame etc. Aceste specii cresc foarte repede. Datorită cantității foarte mari de sevă pe care o dă o rădăcină tăiată de curînd, o mlădiță nouă crește

¹¹ Vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 58–59. Pentru conceptul „Niederwald”, vezi mai jos.

¹² Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1975, p. 55–63.

într-un an de patru sau de cinci ori mai repede decît o ramură nouă din coroana unui copac mare. În cazul unor specii, cum este salcia, nuielele pentru împletit se reînnoiesc anual. Pentru nuielele mai groase și pentru nuieleoale, durata este mai mare, putînd varia între 4—5 pînă la 10 ani. Cînd se urmărește obținerea de coajă pentru argăsit pieile, nuielele de stejar se recoltează la 18 ani o dată, căci atunci substanța taninoasă este mai bogată și mai bună. Cantitatea de lemne de foc și de nuiele de împletit dată de o asemenea pădure este superioară celei pe care o produce, în același interval de timp, o pădure alcătuită din copaci mari. Pentru menținerea unei astfel de păduri, din mlădțele mai vîguroase se aleg așa-numiții seminceri, copaci mai rari, care sînt lăsați să ajungă la maturitate și să facă semințe. Din aceste semințe se reînnoiește în mod natural pădurea, căci tăierile repetate duc la slăbirea și apoi la uscarea rădăcinilor. Dacă această reînnoire nu are loc, pădurea degenerază în copăcei strîmbi, spini, tufe pipernicite și trebuie replantată. Această formă de pădure există în toată Europa. Din preistorie și pînă în vremea noastră, aceste păduri mici (în lat. med. *minuta silva*, în germ. *Niederwald*) au fost proprietatea satelor, a obștiilor tărănești (în documentele vechi românești sînt numite și păduri țărănești, răzeșești sau moșnenești), în timp ce pădurile cu arbori mari, groși, alcătuite, de regulă, din esențe rășinoase, au fost, cum s-a mai spus, proprietatea regilor, a seniorilor feudali, a bisericii sau a statului. Pădurile cu arbori seculari, mai ales din regiunile muntoase, au rămas nefolosite secole și milenii de-a rîndul.

Pentru asemenea păduri mici, strîns legate de viața omului, există în toate limbile o multitudine de denumiri. În limba germană, Jost Trier, în lucrarea *Holz. Etymologien aus dem Niederwald*, Münster / Köln, 1952, din care am spicuit caracteristicile principale menționate mai sus ale acestui tip de pădure, identifică, alături de termenul general, și oarecum tehnic, *Niederwald* (care este o traducere a lat. med. *minuta silva*), un număr de aproximativ 20 de radicale cu același sens: *Bruch, Busch, Hain, Hart, Hau, Hees, Knick, Kratt, Loh, Meiß, Rausch, Reis, Reute, Rick, Schache, Schlag, Strauch, Struth, Stüh*. Aceste cuvinte combinîndu-se cu alte elemente, numărul denumirilor depășește cifra de 110. Spre exemplificare, denumirea *Busch* apare în combinații ca: *Buschholz, Buschwerk, Buschberg, Buschland, Korzbusch, Heckenbusch*. La fel se întîmplă și cu celelalte radicale (*op. cit.*, p. 24—25).

Din aceeași lucrare vom menționa denumiri pentru acest fel de pădure și din alte limbi moderne. Unele sînt înregistrate și în materialul ALE. Astfel, pentru 'Niederwald' italiana dispune de denumirile *macchia, frascato, celina* (în dialectul toscan); expresiile tehnice sînt *bosco ceduo*, sau simplu *ceduo*, apoi *novellata* (*op. cit.*, p. 26). În portugheză i se spune unei astfel de păduri *mata*, în catalană *mata* sau *brusquil*, în spaniolă *mata, monte bajo* sau *monte talado*, apoi *machial* 'Strauchwaldung für Ziegen'. Termenii populari francezi, menționați de J. Trier, *op. cit.*, p. 26, sînt *taillis, bois taillis, bocage, broussaille*; în terminologia silvică circulă expresiile *jeune taillis* (pădure de 8 ani), *moyen taillis* (pădure între 15—25 de ani), *haut taillis* (pădure de 40 de ani), apoi *taillis simple* (cînd se taie toate mlădițele) și *taillis sous futaie* (cînd la tăiere se lasă exemplare mai vîguroase pentru sămînță). În limba engleză (acest fel de pădure acoperea, în 1924, 52% din suprafața împădurită a Angliei), există de asemenea o terminologie bogată: *coppice, copse, coppicewood* sau *scrub, shrubbery* sau *sproutland*, sau *brush, brushwood, brushland*, apoi *bush* (învechit),

brake, hurst, holt (termeni mai rar folosiți), *shaw* (vechi și dialectal), *greave* (dispărut), *grove* (poetic). Pentru pădurea tinăra de stejar, din care se scoate coaja folosită la tăbăcit, se folosesc denumirile *tanbark-coppice* sau *bark-coppice* și *ouc coppicewood*. În limba suedeză există denumirile *ris, lövskog, småskog, skollskog, stubbskog, buske, buskskog, snår, busksnår, buskage*. Din limbile slave, J. Trier menționează termenul *vgl. legŭ* (*op. cit.*, p. 27, 28).

Nici limba română nu este săracă în denumiri de acest fel. La întrebarea : „Cum îi ziceți la o pădure mică, deasă, formată din copăcei și din tufişuri ?”, au fost înregistrate pe harta 585, *huciu*, din *ALR, SN II* (E. Petrovici), următoarele denumiri și sintagme (unele neînregistrate în dicționare sau neclarificate din punct de vedere etimologic) : *pădure mărunță, pădure minință* (*mărunțea*), *pădure mică, pădure nouă, pădure grămadită, pădure rea, pădure sălbăticiță, pădure necăjită* (e păscută de vite), *pădurice, huci, huceag, higi, tăietură, tufiş, tufiş mărunț, tufari, zmidă, tușcări, firșori mărunți, desime, muzici mininței, buljag, leș, lozie, lăstari, lăstăriș, hășiș, puieți, crîng, crîng de pădure, luncă, lunchiță, gârfină, jirovină, mladă, gai, bișerc*¹³.

Din cauza întrebării, care avea în vedere termenii generici (hiperonimele), mulțimea denumirilor referitoare la «Niederwald» din limbile cercetate se reflectă doar parțial în materialul din *Atlas linguarum Europae*. Se poate remarca faptul că în unele limbi există un răspuns unic în toate punctele din rețeaua anchetată, în timp ce în altele numărul denumirilor poate fi foarte mare, multe dintre acestea aparținând conceptului de care ne-am ocupat mai sus. În situația din urmă se află răspunsurile din rețelele de limbă spaniolă, de limbă germană, de limbă engleză, de limbă franceză și altele. Altfel spus, numărul denumirilor secundare, specifice, al hiponimelor, în aceste limbi este mult mai mare.

Astfel, în cele 124 de puncte anchetate din rețeaua de limbă spaniolă, au fost înregistrate peste 25 de denumiri și de expresii. Termenul literar spaniol *monte* apare numai în 34 de puncte ca prim răspuns și în 8 puncte ca al doilea răspuns. Urmează sp. *bosque*, atestat ca prim răspuns în 30 de localități și ca al doilea răspuns în 3 localități. În alte 45 de puncte au fost înregistrați alți termeni. În restul de 15 puncte lipsesc răspunsurile. Remarcăm cu acest prilej că *ALE* oferă pentru prima dată o hartă lingvistică pentru acest concept pentru teritoriul spaniol.

Lipsa unui termen generic la nivelul graiurilor populare se constată și în cazul limbii germane. Astfel, din totalul de 59 de puncte ale rețelei din R.D. Germană, răspunsul *Wald* a fost primit numai din 19 puncte. Datele *ALE* concordă cu studii speciale de tipul celui al lui J. Donath, *Der Begriff «Wald» und seine wortgeographische Entfaltung in der Mark*¹⁴, în care se constată că în marca Brandenburg denumirea *Wald* nu este dialectală și că în

¹³ Numărul unor astfel de termeni, nestudiați pînă acum într-o lucrare specială, este cu mult mai mare. Astfel, o mare parte din răspunsurile primite la întrebarea „pădure deasă” și la întrebarea „pădure tinăra” (*ALR II, SN h. 586, 584*) se referă la conceptul «Niederwald» : *désât, desis, tăietură deasă, zbegăi, șlog, țihlă (stihlă), zmidă, cêrăt des etc.*, din prima hartă, și *pădure tinăra, pădure mică, pădure mărunță, pădure de lăstari, tăstari, tăstăriș de pădure, săhelbe, vâgaș, leș, mladă, tufari, tăietură, mărunțiș, firșete etc.*, din harta a doua.

¹⁴ Diss., Potsdam, 1962, p. 18, apud L. Söll, *op. cit.*, p. 167--8, nota 7.

locul ei se folosesc următoarele cuvinte (în ordinea frecvenței indicate după fiecare din ele): Heide, 470; Busch, 144; Tannen, 67; Fichten, 43; Holz, 29; Tanger, 8. O situație asemănătoare există și în graiurile populare din R.F. Germania. Din totalul de 136 de puncte, termenul *Wald* a fost înregistrat în 85 de puncte. În rețeaua din Austria, din 48 de puncte, *Wald* apare în 39 de puncte.

O situație asemănătoare ne întâmpină și în cazul limbii engleze. În rețeaua cuprinzând 96 de puncte, în care intră atât graiurile englezești din Anglia, cit și cele din Țara Galilor, din Scoția și din Irlanda de Nord, termenul *wood* a fost notat în 62 de puncte ca prim răspuns și în 11 puncte ca al doilea răspuns, în rest apărind termeni secundari. Asupra situației din Franța, unde la nivelul graiurilor populare concurența dintre *bois* (la origine 'Niederwald') și *forêt* (la origine termen juridic) nu s-a încheiat, nu putem să ne oprim aici (vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 5—83).

Răspunsul unic pentru toate punctele din rețeaua anchetată există de asemenea. Este cazul cu rețeaua de limbă română, în care, în toate cele 96 de puncte (77 în România, 18 în R.S.S. Moldovenească și 1 în Iugoslavia), a fost înregistrat termenul *pădure* (în punctul din Iugoslavia, ca al doilea răspuns). Tot cu un singur termen s-a răspuns și în ancheta de limbă norvegiană (termenul *skog* apare în 149 de puncte), în cea de limbă suedeză (același răspuns, *skog*, în 78 de puncte), în cea de limbă maghiară (*erdő*, în 45 de puncte, și anume 36 în Ungaria, 4 în U.R.S.S., 3 în România, 1 în Cehoslovacia și 1 în Iugoslavia), în cea de limbă rusă (*les*, în 78 de puncte), în cea de limbă bielorună (același răspuns, *les*, în 29 de puncte), în cea de limbă ucraineană (*lis* în 70 de puncte, dintre care 68 în Ucraina, 1 în Cehoslovacia și 1 în România).

Cum s-a mai spus, denumirile pentru «pădure» din materialul *ALE* vor fi grupate după principiul motivației primare sau al reprezentării primare, de felul: de la «măștiță» la «pădure», de la «munte» la «pădure», de la «mărgine», «graniță» la «pădure», de la «loc necultivat, pustiu» la «pădure», de la «material lemnos, lemn» la «pădure», de la «tufiș» la «pădure» și altele. În cazul fiecărui cuvânt discutat se vor specifica: forma în transcrierea fonetică a *ALE* (uneori simplificată), forma literară din limba respectivă sau forma literarizată (tipizată), numărul de atestări în cadrul rețelei naționale, aria descrisă de termen, faptul că acesta a fost primit ca prim răspuns sau ca al doilea răspuns, raporturile lui cu eventualele sinonime. Într-un capitol aparte vor fi tratate împrumuturile lingvistice, care sînt destul de numeroase în cadrul acestui cîmp semantic.

Ordinea în care sînt discutate răspunsurile în interiorul fiecărui capitol este în concordanță cu cea stabilită de Comitetul Internațional al *ALE* referitoare la înșiruirea departamentelor și a familiilor de limbi. Se va începe cu faptele din domeniul romanic, continuîndu-se cu cele din departamentele germanice (Germania Centrală și Germania de Nord), apoi cu cele din departamentul limbilor slave și baltice, din departamentul limbilor uralice, din departamentul cuprinzînd „alte familii de limbi din vest” (albaneza, limbile celtice, limba greacă etc.) și se va încheia cu departamentul (al VII-lea) cuprinzînd „alte familii de limbi din est” (limba turcă, limbi iranice, limbile caucaziene, limbile mongole etc.).

CAP. I. DENUMIRI AL CĂROR SENS PRIMĂR A FOST 'MLĂȘTINĂ',
'LOC MLĂȘTINOS', 'LUNCĂ INUNDABILĂ', 'TEREN LÎNGĂ APĂ'

În cîteva limbi, printre care și româna, termenul folosit pentru conceptul «pădure» a avut la început sensul 'mlăștină'. De la acesta s-a trecut la accepția 'pădure pe un teren mlăștinos', 'pădure pe malurile joase ale unui rîu', după care s-a ajuns la sensul 'pădure în genere'. În limba română, cuvîntul care a avut această motivație primară s-a instalat în centrul cîmpului semantic, devenind termenul generic, literar și popular (hiperonim).

Pentru evoluția semantică «mlăștină»→«pădure», materialul ALE cuprinde următoarele exemple:

1.1.1. Rom. *pad'ure* (pădure) a fost înregistrat în ancheta ALE ca primul și unicul răspuns în toate cele 77 de puncte din România. De asemenea, acest termen apare în toate cele 18 puncte din rețeaua așa-numitei limbi moldovenești, ca prim și singur răspuns. Cuvîntul a mai fost înregistrat, ca al doilea răspuns (primul fusese *ŭma* <scr. *șuma*), într-un punct românesc din Banatul iugoslav. Așadar, rețeaua ALE conține 96 de atestări ale rom. *pădure*. Absența lui *codru* este remarcabilă. Ea se explică prin caracterul de termen specific al lui *codru*, care denumește, de regulă, o pădure mare, întinsă, cu copaci bătrîni, seculari.

2.1.1. În 8 din cele 10 puncte ale rețelei de limbă albaneză, din Albania, a fost înregistrat termenul alb. *pyll*, cu următoarele variante fonetice: *pył*, în 2 puncte ca prim răspuns; *pjll*, în 2 puncte ca prim răspuns și într-un punct ca al doilea răspuns (aici primul răspuns a fost *mal*); *pəl*, într-un punct ca prim răspuns; *pil*, în două puncte ca prim răspuns. În cele două puncte de limbă albaneză din Italia și în cele trei de limbă albaneză din Iugoslavia, au fost înregistrate alte cuvinte.

În privința etimologiei, rom. *pădure* și alb. *pyll* provin din același radical latinesc popular, atestat, *padŭle*, care a rezultat prin metateză din lat. *palŭs*, *palŭdis*. Acesta însemna însă 'mlăștină' (marécage, stehendes Wasser, Sumpf, Pfütze). Pe plan indo-european, cuvîntul latinesc are corespondenți în v. ind. *palvalā-m* 'Teich, Pfuhl', *palvalya-h* 'sumpfig', oset. *farwe*, *färw* 'Erle', ahd. *felawa*, nhd. *Felber* 'Weidenbaum', lit. *pėlkė* 'Moorbruch', let. *pelze* 'Pfütze'. (vezi A. Walde, LEW², p. 557).

În limbile și dialectele romanice s-au transmis două forme. Prima, fără metateză și cu sensul inițial ('marécage') păstrat, se întîlnește în italiană (*palude*), în dialectul venețian (*paluo*), în v.fr. și în v. port. (*paul*), precum și în unele dialecte retoromane (sursilv. *palieu*, friul. *palut*, grödn. *paluk* 'Moosboden', comel. *palŭ* 'tiefster Teil des Tales') (REW², 6 183). Numele unei localități aproape de Split, în Iugoslavia, *Poljud*, are același etimon (vezi H. Mihaescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București / Paris, 1978, p. 36). A doua formă, *padŭle*, în afară de română și albaneză, mai are continuatori în dialectul toscan (*padule* 'marécage'), în cel logudorez (*paule* 'id.'), în vechea sardă (*padule* 'marisma'), în v. aragon. (*padull* 'Wiese'), în v. leon. (*paulo* 'terreno por plantar'), în limba bască (*madura* 'Land am Zusammenfluß zweier Bäche') (vezi REW², 6 183, Cioranescu, DER, 6 009, L. Söll, *op. cit.*, p. 340). Exemplele din ultimul grup demonstrează faptul că metateza s-a petrecut încă în latina populară. Dar sensul 'pădure' se întîlnește numai în română și în albaneză.

Evoluția semantică de la 'mlăștină' la 'pădure pe un teren mlăștinos' și apoi la 'pădure în genere' nu a primit o explicație satisfăcătoare. Evoluții semantice paralele, care însă nu au ajuns pînă la faza din română (și parțial și din albaneză), în sensul că denumirea însemnînd inițial 'mlăștină' nu a devenit termen generic, hiperonim, se găsește și în alte limbi europene, cum se va vedea mai jos. După S. Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București, 1976, p. 262, dezvoltarea semantică „ne duce în regiuni inunda-bile — probabil în apropierea Dunării — acoperite cu codri întinși”. Această explicație este întîmpinată de L. Söll cu obiecția că pentru alb. *pyll*, din același etimon, pădurile din zona inundabilă și mlăștinoasă a Dunării mai greu ar fi putut constitui un punct de plecare al evoluției semantice în discuție (*op. cit.*, p. 139, nota 7). Romanistul german înclină să admită mai degrabă influența semantică a unui cuvînt din substratul autohton, referindu-se în acest sens la lucrarea lui N. Lahovary, *Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine*, în „Vox Romanica”, XIV (1954), p. 310—346. Acesta, menționînd formele cu metateză din dialectele italiene de nord și din limba bască (*padura* și *madura*) și remarcînd faptul că metateza este rară în română, îndeosebi atunci cînd este vorba de elementele latine ale acesteia, emite ipoteza unei contaminății dintre lat. *paludem* cu elementele preindo-europene PAD, POD, BOD, care vor fi denumit „ce qui est humide, un cours d'eau, un marécage, un lac”. Elementele amintite s-ar întîlni în nume ca *Pad-ua*, *Bod-incus*, *Pad-us* și, probabil, în numele *Bod-en-see*. Despre cuvîntul românesc N. Lahovary conchide: „Il est difficile de déterminer si le mot roumain est un terme autoch-tone balkanique, comme le terme basque pourrait aussi n'être qu'en apparence d'origine latine, ou si la forme roumaine a été introduite en Dacie ayant déjà subi cette métathèse dans la bouche des colons venue d'Italie” (*op. cit.*, p. 339, apud L. Söll, p. 139, nota 7).

Nu numai forma cu metateză, dar și evoluția semantică par a fi apărut încă în latina populară tîrzie. Din păcate nu avem probe directe în acest sens. Cele mai vechi atestări datează abia de prin secolul al VIII-lea — al IX-lea și provin din Italia. Astfel, forma cu metateză *padule* este atestată în Italia pentru anul 757 (în *Codice diplomatico Longobardo*) și tot acolo pentru secolele al IX-lea — al X-lea (în *Il Chronicon Farfense di Gregorio di Catina*). H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 277, de unde am preluat datele de mai sus, consemnează și o serie de exemple, fără metateză (*palude*), în care poate fi întrevăzut, eventual și sensul 'forêt': *lignis allalis de palude*¹⁵; *adducite vobis ligna de palude*, *Vitae patr.* 6, 3, 2 (p. 1 005); *sumens folia palmarum de palude* (*ibid.*) În ultimul loc, în text se vorbește în continuare despre mlădițele sau nuielele de împletit coșuri, aduse dintr-un loc mlăștinos și împădurit (vezi nota 15). În citatele de mai sus nu poate fi vorba de sensul generic 'forêt'. În ele se

¹⁵ Vezi *Vitae Patrum sive Historiae Eremiticæ libri X* (= *Patrologia Latina*, LXXIII, 1849, 5, 8, 10). La această trimitere făcută de Mihăescu nu am găsit citatul de mai sus, care însă poate fi în altă parte a textului. În schimb acolo (p. 907) se află cuvintele *surrexit ut fuge-ret in paludem*. Ultimul cuvînt are sensul 'mlăștină (împădurită)', deoarece faptele relatate se petrec în ţinutul „Scythis” sau *Scetis et Scitis regio* din Egipt, situat în apropierea mlăştinilor *Moeris palus* și *Marocetis palus*, cum se poate vedea pe harta de la începutul volumului citat, intitulată *Chorographia particularis mansionum eremiticarum in Aegypto, Syria et Palaestina*.

reflectă mai degrabă o fază intermediară între sensul 'mlaștină' și cel de 'pădure de mlaștină', pădure din care pustnicii din Egipt își aduceau mlaștile de împletit coșuri sau lemnele de foc, eventual lemnele mai subțiri necesare pentru construcțiile lor modeste.

Cu toate acestea, mărturia limbii albaneze, în care *pyll* are același sens ca și rom. *pădure*, vine în sprijinul ideii că evoluția semantică a avut loc în latina populară. Această evoluție trebuie să fi fost realizată până prin secolul al V-lea. În acest sens pledează și faptul că *pădure* există în trei din cele patru dialecte românești: dacoromân, macedoromân și meglenoromân, în toate cu sensul 'forêt'. Numai în dialectul istroromân se folosește mai mult *codru* (alături de *boșcă*); *codru* înseamnă aici și 'munte' (I. Măriei, *Note lexicologice și etimologice*, în „Cercetări de lingvistică“, XVI, 1971, nr. 1, p. 89).

Presupusa influență a unui substrat preindo-european, formulată de N. Lahovary, rămâne o simplă ipoteză care nu poate fi probată. Această explicație este calificată de Al. Cioranescu, *DER*, 6 009, drept „fantastică“.

Sensul 'forêt' al lui *padule* este o inovație a latinei populare din Răsărit. El a apărut atunci când *silva*, termenul generic latinesc, a fost împins din centrul cîmpului semantic «pădure» către periferia acestuia. O reconstituire a procesului semantic nu este posibilă, ea nu a fost nici în cazul celorlalte limbi romanice, în care există texte (latinești tirzii) conținând termenii referitori la pădure încă începînd din secolul al VII-lea. L. Söll, *op. cit.*, p. 400, observă că în mod cu totul uimitor toate limbile romanice, fără excepție, s-au îndepărtat de denumirea lat. *silva*¹⁶. În ciuda tuturor încercărilor, continuă romanistul german, o cauză, sau mai multe, privind dispariția cuvîntului sau apariția unor sensuri cu totul marginale nu au putut fi depistate. O explicație ultimă nu există și nu poate să existe. Șansele unei soluții din perspectiva istoriei limbii române sînt, de asemenea, inexistente, atîta vreme cît primele atestări ale cuvintelor *pădure* și *codru* nu urcă înainte de secolele al XV-lea — al XVI-lea (vezi *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374—1600*, București, 1981, p. 50, 170). Nucleul cîmpului semantic în discuție, împreună cu denumirile secundare care gravitează în jurul lui, se constituiseră cu multe secole înainte în românește, altfel spus lat. *silva*, împreună cu celelalte denumiri latinești pentru 'pădure', anume *nemus*, *lucus*, *sallus*, din care de asemenea n-a rămas nici o urmă în românește, fuseseră de multă vreme înlocuite de *codru* (foarte probabil autohton) și de *pădure*, după ce acesta cunoscuse trecerea semantică de la 'mlaștină' la 'pădure'. Dacă această schimbare semantică a avut vreo legătură cu zonele mlăștinoase din valea Dunării de Jos, dacă ea s-a petrecut în niște regiuni mlăștinoase din Italia, dacă ea a rezultat din cauze interne, lingvistice, sau legate atît de obiect, cît și de limbă, sau dacă, în fine, substratul limbii române și cel al limbii albaneze au avut vreun rol în producerea schimbării, sînt întrebări care trebuie să rămîn deocamdată fără răspuns.

Cît de importante pot fi schimbările semantice care nu au nici o legătură directă cu realitatea obiectivă o dovedește și rom. *pădure*, care, plecînd, cum

¹⁶ Derivatul *salvaticus* (= *silvaticus*), din care provin rom. *sălbatic*, it. *salvatico*, fr. *sauvage* etc., a avut și are în aceste limbi o existență separată de cea a radicalului *silva*.

s-a văzut, de la sensul 'mlaștină', a ajuns să aibă în româna veche, sporadic, chiar sensul 'deal mare sau munte (păduros)' (DLR, s.v.). Pe planul realității obiective, mlaștina și muntele se află la poluri diferite. În cazul de față, avem a face fie cu o atracție sinonimică exercitată din partea cuvântului *codru*, care în româna veche însemna atât 'pădure (mare, întinsă, seculară)', cât și 'munte', fie cu un calc lingvistic după sl. *gora*, care însemna atât 'munte', cât și 'pădure'.

3.1.1. În rețeaua de limbă catalană a ALE, și anume într-un singur punct de pe insula Mallorca, a fost înregistrat pentru 'bois', 'forêt' cuvântul cat. *mar'ina* (*marina*). Termenul apare și în *Atlas lingüístic de Catalunya* (de A. Grieria), pe harta 297, într-un punct din aceeași insulă și în altul din insula Menorca. De asemenea, el a fost atestat și pe insula Eivissa (Ibiza) (L. Söll, *op. cit.*, p. 292).

Ocupându-se de el, H. Franconie¹⁷ îl apropie, cu rezervă, de radicalul preromanic **marr-* 'caillou, éminence' (FEW, 7, 369). Dar explicația justă ni se pare a fi cea dată de L. Söll, *loc. cit.*, anume o evoluție semantică specială cunoscută de adj. lat. *marinus*, *marina*. De la sensul 'de mare', 'marin', acesta a ajuns să însemne în catalană 'Land am Meer', în italiană 'Küstenland' (REW³, 5 359). În graiurile catalane din insulele Baleare s-a dezvoltat apoi sensul 'mit Gebüsch bedecktes Land (am Meer)', iar din acesta, în insula Eivissa, 'Wald (am Meer)'. Cauza schimbării semantice este, la prima vedere, de natură topografică, ea constând în legătura care se stabilește între 'Land am Wasser' și 'Wald', sau, și mai general, în îmbinarea reprezentărilor topografice cu cele vegetale (cf. sp. *monte* 'Berg', 'Berg mit Wald' și apoi 'Wald'). L. Söll observă însă, în continuare, că o asemenea evoluție semantică, date fiind situațiile topografice și vegetale asemănătoare, ar fi putut să se petreacă în multe alte locuri. Faptul că ea a avut loc numai în Baleare este explicat prin influența cuvântului arab *algaida*, care are atât sensul 'Land am Meer', cât și 'Gebüsch': „*marina* ist vielleicht arabischer Geist in romanischem Gewand“, conchide autorul, menționând, totodată, puternica influență a limbii arabe în insulele Baleare.

Desigur, între acest termen și cei discutați mai sus există diferențe însemnate în privința motivării primare. Singurul element care îi unește este reprezentarea inițială «apă», «loc lângă apă».

4.1.1. Într-un singur punct din rețeaua de limbă slovenă a ALE a fost notat răspunsul *lak* (lòg). Punctul este situat aproape de locul unde se întretaie frontierele Iugoslaviei, Ungariei și Austriei. Judecând după datele ALE, în graiurile populare slovene lipsește un termen generic pentru «pădure». Astfel, din totalul de 7 puncte, în 3 a fost înregistrat cuvântul *gosl* (*gozd*), din v.sl. *gvozďu* 'tufiș', în 2 *gošča*, din v. sl. *gostŭ*, 'desiș, tufiș', și într-un punct *gmaina*, din mhd., nhd. *gemeine* (*Wiese, Wald*). Toți acești termeni, de care ne vom ocupa în altă parte a lucrării, se referă la conceptul «Niederwald». Slov. *lòg* înseamnă 'Hain'; 'niederer Wald'.

Etimonul său este v. sl. *logŭ*, a cărui etimologie, pe plan indo-european, nu-i clară. După E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I (SEW)

¹⁷ În comentariul lingvistic asupra materialului ALE din Departamentul romanic, intitulat 047 — *Le bois, la forêt. Synthèse pour le Département Roman, incluant les données pour le gallo-roman de France*, Février 1982, p. 8.

p. 739, corespondentele din alte limbi indo-europene (considerate chiar de autor ca nesigure) ar fi : v. ind. *lākās* 'freier Raum, Platz'; lat. *lūcus* 'Hain', *collūcare* 'eine Lichtung machen'; ahd. *lōh*, v. engl. *lēah*, v. isl. *lō* 'bewachsene Lichtung, niedriges Gebüsch'; lit. *laukas* 'das Freie, Feld', toate dintr-un **luŋgo-*, **luŋgo-*. Sensul inițial ar fi fost 'Lichtung'. Dar J. Trier, *op. cit.*, p. 114, ocupându-se de germ. *Loh*, ags. *leah*, engl. *lea*, lit. *laukas*, lat. *lucus* etc., pe care îi pune în legătură cu conceptul «Niederwald», nu menționează și pe v. sl. *logŭ*. La fel procedează și E. Fränkel, *Beiträge zur indogermanischen Semasiologie*, I, *Zum Bedeutungswechsel von „Wald, Hain“ mit „Sumpf“ in den idg. Sprachen, besonders im Baltischen und Slavischen*, în „Revue des études indo-européennes“, I, București, 1938, p. 407, unde se ocupă de interferența semantică 'luncă' ↔ 'pădure', bazată pe sensul fundamental 'Lichtung, Waldblösse'.

După A. Brückner, *Waldnamen und Verwandtes*, în „Archiv für slavische Philologie“, 39 (1924–1925), p. 11, v. sl. *logŭ*, echivalentul cuvintelor grecești *δρυμός* și *έλος*, avea sensul 'niedriger, sumpfiger Wald, Bruch'. El trebuie separat de v. sl. *lōka* 'Wiese'.

Descendenții cuvintului slav *logŭ*, au, mai întâi, sensul 'loc mlăștinos (acoperit cu stuf, iarbă)', 'mlăștină'. Acest sens este prezent în : polon. *łag*, *łeg*, *lug* 'sumpfiger morastiger Boden', 'sumpfiges Wiesenland'; scr. *lŭg* 'Rohricht im Teich'; sorab. de sus *luh*, sorab. de jos *lug* 'Grassumpf, feuchte bewaldete Niederung' (de aici numele regiunii *Lužyca* — Lausitz); cașub. *łeg* 'Moor, Bruch'; polab. *lāg* (*lōg*) 'Sumpf' (E. Berneker, *SEW*, I, p. 739, M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch* (REW), II, p. 64–65, P. Nitsche, *Geographische Terminologie des Polnischen*, Köln / Graz, 1964, p. 111, J. Schütz, *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin, 1957, p. 60–61). Din aceleași surse rezultă, apoi, sensul 'crîng, tufiș, pădure, pădure pe un loc mlăștinos', și anume în : v. bg. *logŭ*, 'Hain', bg. *lŭg* 'ebener, niedrig gelegener Ort, der mit kleinem Wald bestanden ist (Gegensatz zu *gorā* 'Bergwald')', 'Wäldchen, Busch'; scr. *lŭg* 'Hain'; ceh. *luh* 'Waldwiese', maced. *lug* 'Wald'. Aici se încadrează și sloven. *lok* atestat în ALE. Al treilea sens, strîns legat de cele precedente, este 'luncă', care se întîlnește în : rus. *lug* 'Wiese, Au'; ucr. *luh* 'Wiesenland'; bg. *lāg* 'Wiese', ceh. *luh* 'Aue', polab. *lāug* (< **lug*) 'Wiese'. În ultimul caz există și sensul 'pășune', pe care îl are și ucr. *luh* 'Ufertrift'.

Schimbarea semantică «mlăștină» → «pădure» (pe un loc mlăștinos; crîng, dumbravă) a avut loc, prin urmare, în limbile bulgară, sîrbocroată, cehă, macedoneană și slovenă. Nicăieri nu s-a ajuns însă la denumirea generică pentru pădure. Totodată se constată în unele limbi o interferență semantică între reprezentanții radicalului *logŭ* și cei ai lui *lōka* (*lōkŭ*). În ultimul caz, sensul fundamental a fost 'Krümmung, Biegung', de la care s-a trecut la cel de 'loc împădurit, luncă pe malul unui cot de riu' (cf. rus. *luká* 'das Wiesen- oder Waldland einer Flußkrümme', bg. *lāká* 'Wiesen, Weide in der Flußniederung', 'buschige Niederung') și totodată la cel de 'luncă mlăștinoasă' (cf. sloven. *lōka* 'sumpfige Talwiese') (E. Berneker, *SEW*, I, p. 739).

Evoluția semantică în direcția 'pădure pe un loc jos, tufiș, desiș' din limbile slave menționate pare să fi avut loc destul de timpuriu, după cum stă mărturie gr. *λόγγος* 'Wald, Dickicht, Gehölz', care este un împrumut

vechi, datînd din perioada cuprinsă între secolele al VI—XIV-lea, din limba slavă meridională, anume chiar din radicalul *logŭ*.

5.1.1. În rețeaua *ALĖ* pentru limba greacă, formată din 81 de puncte, dintre care 78 în Grecia, 2 în sudul Italiei și unul în Corsica, s-a înregistrat pentru «pădure» un număr relativ mare de denumiri, fapt care dovedește că la nivelul graiurilor populare nu există un termen generic pentru acest concept. Printre acestea, *ð'asos*, al cărui sens inițial a fost 'desiș', 'tufiș', întruște cel mai mare număr de atestări (32, din care 27 ca prim răspuns); de la el există și derivatul *ðason'ari*, înregistrat o singură dată ca al doilea răspuns, alături de *ð'asos*. Pe locul al doilea se situează *rum'ani* (< tc. *orman*), cu 24 de atestări, din care 20 ca prim răspuns, iar pe locul al treilea *l'ongos*, cu 15 atestări, dintre care 12 ca prim răspuns; derivatul *long'ari* apare într-un singur punct, alături de *l'ongos*.

Aria de răspîndire a lui *l'ongos*, ca prim răspuns, cuprinde 1 punct de limbă greacă din Corsica¹⁸, 5 puncte din Epir și Acarnania, 3 puncte din insulele din Marea Ionică, Kerkyra (Corfu), Kephallinia și Zakynthos (Zante), în fiecare cîte un punct, apoi 2 puncte în Peloponez, și anume unul în nord (Ahaia) și altul în centru (Arcadia). Răspunsul a mai fost înregistrat într-un punct din nordul insulei Euboia. Ca al doilea răspuns, *l'ongos* apare într-un punct din răsăritul Thessaliei, pe țărmul mării Egee, alături de *rum'ani*, într-un punct din estul insulei Euboia, în partea ei de mijloc, alături tot de *rum'ani*, și într-un punct din sudul Peloponezului (Laconia), alături de *ð'asos*. Față de acesta din urmă, care-i răspîndit aproape pe tot teritoriul Greciei continentale, precum și în multe insule din Marea Egee (Creta, Rhodos, Samos, Chios etc.), *l'ongos* are cea mai deasă atestare în partea de vest a Greciei continentale, în primul rînd în Epir și în Acarnania, precum și în insulele din Marea Ionică. Celelalte atestări au caracter discontinuu.

Această repartitie teritorială corespunde, în linii generale, cu rezultatele la care a ajuns M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, ediția a II-a, Leipzig, 1970, cu privire la răspîndirea pe teritoriul Greciei a toponimelor Λόγγος, Λογγός, Λογγάς, Λογγά, cu derivatele, Λογγίτσι, Λογγάρι, Λογγάκι, Λογγοβίτσι, Μευρόλογγος, Μεσολόγγος etc., care, fie că au fost date de slavi, fie că au fost create mai tîrziu de greci de la apelativul Λόγγος, au la bază, în ultimă instanță, radicalul v. sl. *logŭ* (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 40, 77, 93, 106, 136, 148, 155, 163, 169—170, 206, 311—312). Toponimele menționate sînt mai numeroase în partea de vest a teritoriului grecesc. În general, influența slavă a fost mai puternică în această parte decît în cea de răsărit. În mod deosebit trebuie subliniat faptul că ea a lăsat urme mult mai vizibile în Epir și în insulele din Marea Ionică, unde slavii și-au păstrat cel mai mult timp identitatea (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 317).

Cuvîntul grecesc a fost împrumutat din limba slavilor care au invadat Peninsula Balcanică și Grecia începînd de pe la mijlocul secolului al VI-lea, așadar dintr-o epocă foarte veche, cînd încă nu avusese loc denazalizarea vocalei *o*. Păstrarea acestei trăsături fonetice constituie una dintre particularitățile arhaice foarte importante pentru slavistică a împrumuturilor de origine slavă din limba greacă (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 318—319). Totodată,

¹⁸ Pentru punctele grecești din sudul Italiei, vezi nota 5.

adăugăm noi, prin sensul său bine conturat, în care lipsește conotațiile 'mlăștină', 'luncă mlăștinoasă', cuvîntul grecesc poate constitui o mărturie și cu privire la vechimea evoluției semantice «mlăștină» → «pădure (de mlăștină)» → «pădure» (în sensul de 'Niederwald'), evoluție înfîlțită și în alte limbi slave (vezi 4.1.1.).

5.2.1. În punctul anchetat pentru ALE din insula Kephallinia, alături de termenul *l'ongos* s-a înregistrat și derivatul *long'ari*, care are în partea finală sufixul diminutival -ari. Gr. λογάρει 'pădure mică, pădurice' funcționează ca toponim, Λογάρει, în Thessalia, Arcadia și Laconia (M. Vasmer, *op. cit.*, p. 93, 155, 169).

Schimbarea semantică de la 'loc cu multă apă', 'loc mlăștinos' la 'pădure de mlăștină' este atestată și în alte limbi și dialecte europene. Mai rar (sau probabil niciodată) s-a ajuns la sensul generic 'pădure'. Exemplele care urmează nu sînt înregistrate în materialul ALE. Cu toate acestea, socotim că nu-i lipsită de interes alăturarea lor seriei de cuvinte din paragrafele precedente. În acest fel, principiul motivației «mlăștină» («loc cu multă apă») → «pădure» este ilustrat cu încă alte exemple, cele mai multe aflate în faza incipientă a evoluției.

6.1.1. Astfel, într-o zonă restrînsă din Ardennes (Franța) este cunoscut termenul *wab* (*waibe*), al cărui sens face parte din sfera semantică a termenului *pădure*. Din punct de vedere etimologic, el a fost apropiat de gal. **wabero- /wobero-* 'Bach', de la care s-ar fi dezvoltat sensul 'wasserreiches sumpfiges Gelände' și apoi 'sumpfiger Wald' (L. Söll, *op. cit.*, p. 139).

7.1.1. O evoluție semantică asemănătoare a cunoscut lat. *insula*. Într-o localitate italiană din sudul Piemontului, cuvîntul *isola* [*ízula*] denumește un fel de pădure de luncă. În Calabria, *isca* înseamnă 'striscia boscosa e cespugliosa lungo il corso di un fiume'. În Trentino, *iscia* are sensurile: 'canneto, giuncaia (terreno paludoso, con canne e giunchi)'; 'salceto, vetríciaia (umido, pieno di salci o véticci)'; 'granocchiaio'. Sensuri asemănătoare se găsesc și în galloromană, în catalană și chiar în albaneza din Italia (alb. *iske* 'Ufergebüsch, împrumutat din italiană). Accepția 'Wald', 'Gebüsch' nu apare în toate cazurile, evoluția semantică oprindu-se la 'teren aluvionar (Schwemmland)' sau, plecînd de aici, la 'tufiş pe o insulă făcută din aluviunile unui rîu'. Mai departe s-a ajuns la 'pădure de luncă (Anwald)'. Nicăieri nu a fost realizată denumirea generică pentru pădure (L. Söll, *op. cit.*, p. 247—249). Schimbarea semantică de la 'insulă' la 'teren lingă apă', apoi 'pajiște umedă' și apoi 'luncă umedă' s-a petrecut și în cazul cuvîntului german *Aue* și al corespondentelor acestuia din alte limbi germanice. Etimonul germanic comun a fost **áhwō*, al cărui sens era 'apă'. Trecerea spre sensurile 'pădure', 'tufiş (pe malul unei ape)' nu a avut însă loc în acest caz (L. Söll, *op. cit.*, p. 248, nota 7).

8.1.1. O fază incipientă, nedusă pînă la capăt, a evoluției semantice în discuție prezintă și descendenții în unele dialecte galloromane ai lat. **riparia*. Este vorba de *rivière* 'prairie marécageuse', *ribièro* 'pâturage le long de la rivière', *rebiero* 'pacage où abondent les jones' (*ibid.*).

9.1.1. Cuvîntul portughez *bouça* 'Gestrüpp', a cărui etimologie este controversată, a fost explicat de J. Hubschmid printr-un radical preroman **baultia*, al cărui sens va fi fost 'Ort, wo Wasser hervorquillt; Sumpf', devenit apoi '(sumpfiger) Wald, Wiese, unbebautes Land' (L. Söll, *op. cit.*, p. 249).

10.1.1. Cuvîntul suedez (dialectal) *môr* 'mit Wald bewachsenes, sumpfiges Land' a dezvoltat acest sens din acela de 'Moor, Sumpf' (L. Söll, *op. cit.*, p. 248, nota 8).

11.1.1. În dialectul mazurian al limbii poloneze, termenii *biel* 'niedriger, sumpfiger Wald' și *bielica* 'id.' stau în legătură cu v. bg. *bělŭ* 'weiss', cu lit. *bālas*, *bāltas*, *bālti* 'id.', acestea raportate la v. bg. *blato*, rus. *boloto*, polon. *bloto*, lit. *balà* 'Sumpf, Morast, Pfütze, sumpfige, öfter mit Gehölz bewachsene Strecke, unbefahrener Wiesengrund', la alb. *bal'të* și la rom. *ballă* (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 411—412, P. Nitsche, *op. cit.*, p. 131, 149).

12.1.1. Rus. *boloto* 'Sumpf' are, dialectal, și sensul 'auf Sumpfboden wachsender Nadelwald' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 74).

13.1.1. Cuvîntul polonez *bajór* 'Sumpf', 'Tümpel', a cărui etimologie este controversată, cunoaște, în forma dialectală de plural *bajory*, și sensul 'unzugängliche Dickicht, besonders auf Sümpfen' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 141, 205).

14.1.1. De asemenea, polon. dial. *solotwina* 'Waldesdickicht' provine din ucr. *solotvyna* 'Sumpf', 'Salzmorast', v. polon. *stotwina* 'Sumpf'; cf. și rus. *solotina* 'Morast', 'Sumpf' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 148).

15.1.1. Cuvîntul lituanian *lieknas* are sensurile: 1. 'jeder waldlose (reine) Morast', 2. 'mit feinem Holz bestandener Sumpf', 3. (în variantele dialectale *lijknas*, *leiknas*) 'Wald, Hain'. Sensuri asemănătoare are și echivalentul letonian *liēkna*: 1. 'Sumpf, Niederung zwischen zwei Anhöhen', 2. 'feuchte, sumpfige Stelle im Walde, sumpfiger Wald', 3. 'grosse feuchte Wiese'. În ambele limbi rădăcina este *leik-*, *lik-* 'biegen, beugen', care se află și la baza sl. *lōka*, *lōkŭ* 'Krümmung, Biegung'. Unii din descendenții acestuia din urmă în rusă și în bulgară au dezvoltat, de asemenea, sensuri apropiate: 'loc împădurit la cotitura unui riu', 'loc cu tufişuri pe un teren jos' (vezi 4.1.1). Pe alocuri s-a putut petrece și o interferență semantică cu urmașii în limbile slave ai radicalului sl. *logŭ* (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 405—408).

16.1.1. În limba letonă, alături de *bala* 'feuchter Boden, (sumpfige) Wiese, lehmites, baumloses Tal', există și forma *bals*, care are, dialectal, și sensul 'Wald' (E. Fränkel, *op. cit.*, p. 412).

17.1.1. Lat. *palus* 'mlaștină' (vezi 1.1.1.) are în unele limbi indo-europene corespondenți al căror sens denumește o anumită specie de copac. Este vorba de arbori de luncă, de pe malul apelor: ahd. *felawa*, nhd. *Felber* 'Weidenbaum', oset. *farwe*, *färw* 'Erle' (A. Walde, LEW², p. 557; Walde — Pokorny, Vgl. Wb., II, p. 55; Weigand — Hirt, Dt. Wb., I, col. 516). Dar, spre deosebire de situația din limbile română și albaneză, evoluția semantică nu a continuat spre sensul 'pădure de luncă' și apoi 'pădure în genere'.

18.1.1. O evoluție semantică paralelă (vezi L. Söll, *op. cit.*, p. 388—390) se constată și în cazul cuvîntului arab *al-gāida*, din care provin castil. *algaida* 'bosque' (sens nu prea clar) și andal. *algaidā* 'Sanddüne'. Înțelesul inițial ar fi fost 'Röhricht', 'Ufergebüsch', 'Auwald'. Elementele semantice componente sînt 'Land am Wasser (Meer)' și 'Baum-, Büschbestand'. Pentru evoluția 'Uferland' → 'Ufergebüsch', vezi 3.1.1.

Alături de evoluția semantică «mlaștină» → «pădure (de mlaștină)», realizată incomplet în cele mai multe din exemplele de mai sus, poate fi semnalată și situația inversă, cînd se pleacă de la «pădure» spre «mlaștină». În acest caz, numărul exemplelor este mai mic. Nici unul nu provine din materialul

ALE. Prezentarea lor se justifică prin aceea că ele ilustrează interferența și, totodată, lipsa de contur, la nivelul popular, ale conceptelor și sensurilor în discuție, în strînsă legătură cu modul în care se prezintă însăși realitatea obiectivă avută în vedere.

19.1.1. Astfel, cuvîntul spaniol *soto* [$<$ lat. *saltus* 1. 'vale împădurită, defileu', 2. 'pășune de munte', 'plai', 3. 'munte împădurit', 4. 'loc cu pășune (ca proprietate)', vezi Gh. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, s.v.], care inițial a avut sensul 'Weidewald, Waldweide', a realizat, regional, în Asturia și León, evoluția semantică în direcția 'Wald am Wasser', 'Waldchen am Flußläufen' (prima atestare din anul 928) (L. Söll, *op. cit.*, p. 363—371). După romanistul german, modificarea s-ar fi petrecut în urma unei încrucișări dintre lat. *sallus* și un cuvînt preindo-european **sollo*, conținînd ideea de 'apă', cuvînt care ar avea continuatori în fr. dial. *chol*, *choli* 'Pfütze', în cat. *sol* 'Tümpel, Pfütze, Lache', în basc. *soto* 'petit trou pratiqué en terre pour semer' etc. Primar, evoluția trebuie să fi fost determinată de situații obiective, concrete. Ea nu a mers însă pînă la sensul 'mlăștină'.

20.1.1. Termenul polonez dialectal *sikla* 'feuchte Wiese' are ca etimon ucr. *syhla*, care, la rîndul său, provine din rom. *sihlă* 'pădure deasă de copaci tineri, hățiș'. Stefan Hrabec, *Nazwy geograficzne Huculszczyny*, Cracovia, 1950, p. 49 (apud P. Nitsche, *op. cit.*, p. 74), explică schimbarea semantică prin faptul că solul pădurii menține mai mult umezeala și devine mlăștinos în anumite locuri.

21.1.1. Aceeași evoluție se constată și în cazul cuvîntului rusesc *gai* 'Hain', care, dialectal, a căpătat și sensul 'mit Schilf bewachsener sumpfiger Boden' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 60).

22.1.1. Tot astfel, polon. *bor* '(Kiefern-) Wald' a căpătat în dialectul din Podhale sensul 'Sumpf' (P. Nitsche, *op. cit.*, p. 74).

Din toate exemplele prezentate, numai rom. *pădure* a devenit termen generic, hiperonim. O explicație satisfăcătoare, lingvistică sau la nivelul realității obiective, a acestui fapt urmează a fi găsită mai tîrziu. În comparație cu alte tipuri de motivație, de care ne vom ocupa în altă parte, motivația «mlăștină» $\rightarrow$ «pădure» se arată a fi, pe baza materialului ALE, cea mai puțin productivă în crearea denumirilor populare pentru 'pădure'. Ea funcționează accidental, generînd mai ales denumiri specifice (hiponime).

COMMENTAIRE LINGUISTIQUE À LA QUESTION 047 «LE BOIS», «LA FORÊT»,
DANS L'ATLAS LINGUARUM EUROPÆ (ALE). I. DÉSIGNATIONS
POUR «FORÊT» DONT LE SENS PRIMAIRE A ÉTÉ «MARÉCAGE»

RÉSUMÉ

Cet ouvrage représente un fragment (la partie introductive et un premier chapitre) d'une étude plus ample sur les désignations, dans toutes les langues européennes, du concept mentionné dans le titre. Il repose sur les données linguistiques obtenues par les 39 Comités Internationaux européens engagés dans la réalisation de l'Atlas des langues de l'Europe (ALE). La question 047 du Questionnaire ALE avait été formulée dans les termes suivants: «[Comment appelée-t-on un] endroit où il y a beaucoup d'arbres?». Dans les 2 500 localités du réseau ALE on a enregistré 95 mots-radicaux, reflétés dans approximativement 300 réalisations phonétiques, morphologiques et dérivatives. Parmi ces derniers on n'a pu tirer au clair, d'une manière satisfaisante

au point de vue étymologique, qu'à peu près 65 mots. Cela nous a permis d'établir le sens ou la motivation primaires pour beaucoup de désignations concernant la notion de «bois», «forêt». Il est à remarquer que, en dépit des différences de nature généalogique, des langues qui se trouvent à une grande distance dans l'espace et dans le temps ont fait souvent recours à la même motivation.

C'est le principe de la motivation primaire qui se trouve à la base de l'analyse linguistique réalisée dans cet ouvrage. Pour désigner le concept «bois», «forêt», les langues européennes (21 groupes de langues, appartenant à 6 familles linguistiques, ayant en tout presque 1 000 langues et dialectes représentés dans le réseau ALE) connaissent les principales motivations suivantes : «marécage» → «bois», «montagne» → «bois», «frontière», «lisière» → «bois», «endroit inculte», «endroit désert» → «bois», «matériel ligneux, bois» → «bois», «buisson» → «bois», «une certaine espèce d'arbres» → «bois» et d'autres encore. Parmi ces motivations c'est la première évolution sémantique «marécage» → «bois» qui est illustrée dans notre ouvrage par l'analyse des désignations suivantes : rou. *pădure*, alb. *pyll*, cat. *marina*, slov. *lôg*, gr. *l'ongos*, gr. *long'ari*, toutes étant attestées dans le matériel ALE.

Aux exemples déjà mentionnés on a ajouté encore d'autres, appartenant à la même catégorie, tels que : fr. dial. *waibe* (*web*) < gal. **wabero*-*wobero*- 'Bach', it. *isola* (*išca*, *išcia*) < lat. *insula*, fr. dial. *riivière*, *ribièro*, *rebiero* < lat. **riparia*, prt. *bouça* < prérôm. **bauttia*, sué. *môr*, pol. (mazur.) *biel*, *bielica*, rus. *bolôto*, pol. *bajory*, pol. (dial.) *solotwina*, lit. *liėkna*, let. *liėkna*, lat. *palus*, arb. *al-gáida*. Dans tous les cas, l'évolution n'a pas abouti au sens générique 'forêt'.

L'évolution sémantique en sens inverse, de «forêt» vers «marécage», est illustrée par des exemples, tels que : esp. *soto*, pol. *bor*, pol. dial. *sikla*, rus. *gai*.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

ATLASUL LINGVISTIC LITUANIAN. PRINCIPII ȘI PROBLEME

DE

ARITON VRACIU

În cele ce urmează, vom examina, sumar/în esență, primele două volume ale *Atlasului Lingvistic Lituanian* (ALL = *Lietuvių Kalbos Atlasas* = LKA): *Leksika*, Vilnius, 1977¹; *Fonetika*, Vilnius, 1982², conceput să apară în 4 tomuri (III : *Morfologia*, IV : *Sintaxa*)³. Ele vor totaliza un număr de aproximativ 400 de hărți lingvistice.

Existența, în decurs de mai multe secole, a fărâmițării politice și teritoriale, a dus la formarea, în Lituania, a numeroase dialecte și graiuri. În orice caz, în afară de lituaniană, se pare că nu putem cita o altă limbă indo-europeană care să fi posedat atâtea ramificații locale⁴, lucru semnalat de specialiști încă în a doua jumătate a secolului trecut (F. F. Fortunatov și V. F. Miller, 1872)⁵. Mulți dintre ei și-au îndreptat atenția, în ultimele două secole, spre cercetarea și clasificarea acestor graiuri (de exemplu, A. Schleicher, J. Juškevičius, F. Fortunatov, A. Baranauskas, K. Brugmann, A. Leskien, A. Bezzenger, L. Ceitler, E. Wolter, R. Gauthiot, F. de Saussure, F. Špecht, K. Būga, J. Jablonskis, E. Sittig, G. Gerullis, P. Arumaa, O. Broch, G. Cappeler, A. Doritsch, J. Endzelin, B. A. Larin, Z. Zinkevičius⁶, J. Otrębski ș.a.)⁷, interpretînd,

¹ Autorii volumului : E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, M. Razmukaite, B. Vanagienė, A. Vidugiris ; colectivul de redacție : E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas (redactor responsabil), A. Vidugiris și Z. Zinkevičius.

² Autorii volumului : E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris ; colectivul de redacție este cel de la vol. I.

³ *Atlasul* apare sub egida Institutului de Limbă și Literatură Lituaniană al Academiei de Științe a R.S.S. Lituaniene.

⁴ De fapt, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atare diversificare dialectală era foarte pronunțată. Fără îndoială, sub acest raport, lituaniana depășea pe oricare dintre limbile indo-europene cunoscute atunci.

⁵ Vezi, de pildă, F. F. Fortunatov și V. F. Miller, *Litovskie narodnye pesni*, în „Izvestija Moskovskogo Universiteta”, 1872, nr. 1, p. 125—126 ; nr. 2, p. 427—431 (apud M. N. Petersen, *Očerk litovskogo jazyka*, Moscova, 1953, p. 7).

⁶ Autorul a publicat două lucrări, de mai mare amploare, consacrate dialectologiei și dialectelor lituaniene : avem în vedere : *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarminų, fonetika ir morfologija* = LD (*Dialectologia lituaniană. Fonetica și morfologia comparată a graiurilor*), Vilnius, 1966, 542 p. (inclusiv 75 de hărți, p. 445—520); *Lietuvių kalbos tarmės (Graiurile limbii lituaniene)*, Kaunas, 1968, 90 p.

⁷ Despre unii dintre ei vezi Z. Zinkevičius, LD, LKA, I, p. 7—18 ; A. Sabaliauskas, *Žodžių atgija (Cuvintele renase)*, Vilnius, 1967 (ed. a II-a, Vilnius, 1980) ; id., *Lietuvių kalbos*

totodată, un material imens, care, însă, trebuia verificat în prezent, prin observații și anchete pe teren. Ce-i drept, unii dintre lingviștii menționați (ca, de exemplu, A. Doritsch) au refuzat să dea o clasificare a graiurilor lituaniene, invocând ca argument faptul (valabil pentru trecut) că aceste graiuri nu au fost studiate încă suficient. În momentul de față, situația s-a schimbat însă radical⁸. De fapt, cercetarea dialectelor lituaniene a început de timpuriu. Deja la Daniel Klein (30.V.1609 — 28.XI.1666) — autorul primei gramatici tipărite a limbii lituaniene, scrisă în latinește (*Grammatica Litvanica*), apărută la Königsberg (lit. Karaliaučius), în 1653; în anul 1654, cartea este tradusă, tot la Königsberg, într-o ediție de proporții mai restrânse, în limba germană (*Compendium Litvanico—Germanicum*), ambele retipărite la Vilnius, cu un studiu introductiv de T. Buchiene și J. Palionis (63 de pagini), în 1957, în original și versiune lituaniană : *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika 1653 metai* —, găsim unele indicații privind fragmentarea dialectală a acestui idiom baltic.

În anul 1950 a fost alcătuit un proiect de Programă (așa i se spune în lituaniană) de culegere a materialului dialectal (autori: J. Balčikonis și B. A. Larin — *lexical* și *sintaxa* —, și J. Senkus — *fonetica* și *morfologia*)⁹. În 1950 și 1951 Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a R. S. S. Lituaniene a organizat două anchete (expediții dialectologice) de probă. Alături de cercetători științifici, au luat parte și cadre didactice universitare și din învățământul secundar (J. Aleksandravičius, J. Dumčius, N. Grigas, J. Kruopas, A. Laigonaitė, J. Paulauskas, J. Palionis, M. Sapijanskaitė, K. Žievys ș.a.). S-a lucrat cu o „programă” cuprinzând 370 de întrebări referitoare la toate elementele constitutive ale limbii : *lexic* (1—114), *sintaxă* (115—179), *fonetică* (180—283), *morfologie* (284—370). Dacă ținem cont de faptul că mai multe probleme mai mărunte au fost notate cu litere (a, b, c. . .), putem spune că ancheta numără aproximativ 750 de chestiuni. În primăvara lui 1951, acest chestionar de strângere a materialului dialectal a fost revizuit și pus în dezbaterea primei Conferințe de dialectologie lituaniană. Din vara aceluiași an, s-a trecut la cercetarea planificată a dialectelor, ajungându-se la întocmirea ALL. Paralel, se pregătesc — și au și fost publicate în parte — mai multe monografii dialectale (inclusiv ale graiurilor din zonele de contact cu letona, polona, bielorusa și rusa)¹⁰.

tyrinė jimo istorija, iki 1940 m. (Istoria cercetării limbii lituaniene pînă în anul 1940), Vilnius, 1979 ; id., *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija, 1940—1980 m. (Istoria cercetării limbii lituaniene anii 1940—1980)*, Vilnius, 1982 ; id., *Kaip tyrinėta lietuvių kalba (Cum a fost studiată limba lituaniană)*, Kaunas, 1984.

⁸ Astfel, au apărut numeroase cercetări monografice și studii speciale, glosare regionale, etc. În afară de cele citate deja *supra*, vezi și V. Grinaveckis, *Žemaičių tarmių istorija (Fonetika) (Istoria graiurilor žemaitė. Fonetika)* Vilnius, 1973, 370 p. ; J. J. Kardelytė, *Gervėčių tarmė (Fonetika ir morfologija) (Graiul din Gervėčiai. Fonetica și morfologia)*, Vilnius, 1975, 144 p. (localitatea Gervėčiai — r. Gervėty, pol. Gierwiaty se află pe teritoriul R. S. S. Bielorusie) ; T. M. Sudnik, *Dialekty litovsko-slavjanskogo pogranicja. Očerki fonologičeskich sistem*, Vilnius, 1975, 232 p. ; *Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai (Probleme de lingvistică spațială lituaniană)*, Vilnius, 1977 (culegere de studii), 235 p. ; *Lietuvių kalbos tarmės (Graiurile limbii lituaniene)*, Vilnius, 1970, 519 p. (vezi însemnările noastre din FD, VII, 1973, p. 257—259) ; V. Vitkauskas, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius, 1976, 560 p. (Dicționarul graiurilor nord-estice ale dūnininților) (sînt graiuri din grupa dialectelor žemaitė).

⁹ Vezi *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius, 1951 ; ed. a II-a, Vilnius, 1956.

¹⁰ Vezi și considerațiile noastre din FD (*loc. cit.*).

Materialul pentru *Atlas* a fost recoltat din peste 700 de localități. În urma cercetărilor pe teren, a luat naștere o cartotecă cuprinzând circa 700 000 fișe.

Hărțile consacrate *lexicului* (119) și *foneticii* (112) sînt comentate în două volume speciale. În primul volum se discută etimologia cuvintelor, protoforme, semantica termenilor, repartiția teritorială, forme reconstruite și forme actuale etc. Comentariile propriu-zise sînt precedate, aici, de *Introducere* (p. 7–32), unde, între altele, se insistă asupra geografiei lingvistice și importanței ei la alcătuirea ALL, iar apoi, asupra primului volum.

Harta nr. 1 indică repartiția spațială a graiurilor (cu reproducerea schemelor de clasificare—tradițională și actuală).

Lituaniana se împarte în două dialecte: *de sud* (*žemait*) și *de sus* (*aukštait*). Dintre acestea, dialectul *žemait* (ca dialect lituanian) seamănă mai mult cu letona.

Gruparea dialectelor lituaniene în două se face după criterii de natură fonetică. În dialectul *aukštait*, grupurile de sunete din protolituianiană **tja*, **tjai*, **dja*, **djai* se pronunță *če*, *čei* (sau *čia*, *čiai*) și, respectiv, *dže*, *džei* (*džia*, *džiai*), în timp ce *ė* (*e* lung închis) este rostit ca un *e* asemănător cu cel din germ. *See*, *Reh*, sau fr. *é* în cuvîntul *fermé*; cf. *plačém* „a celui lat“, *jaučems* „boilor“, *jaučei* „boii“, *jaučeis* „cu boii“ sau *plačiam*, *jaučiams*, *jaučiai*, *jaučiais*; *mėdžems* (dat. pl.) „copacilor“, *mėdžei* „copaci“ sau *mėdžiams*, *mėdžiai*, *sėkla* „semințe“, *sėli* „a semăna“, *dėti* „a pune“.

În dialectul *žemait*, grupurile preistorice **tja*, **tjai*, **dja*, **djai* s-au transformat în *te*, *tei*, *de*, *dei*, iar *ė* este pronunțat ca diftong (*ie*): cf. *platém*, *jautems*, *jautei* sau *jautė*, *jauteis* sau *jautės*, *mėdems*, *mėdei* sau *mėdė*; *siekla*, *diėti*, *siet*.

În graiurile *aukštaite*, *o* este rostit ca monoftong, cu alte cuvinte, ca un *o* mai mult sau mai puțin închis, dar în cele *žemaite* el se comportă ca un veritabil diftong (*uo*): cf. în limba comună: *brólis* „frate“, *aukšt. brolis*, *žem. brúolis*.

Graiurile *aukštaite* și *žemaite* se subimpart în trei grupe: occidentală, centrală și orientală. Între acestea din urmă mai există însă și graiuri de tranziție. Criteriile fonetice de care se ține seama în delimitarea subgraiurilor *aukštaite* sînt următoarele:

- 1) pronunțarea diftongilor *am*, *an* și *em*, *en*;
- 2) grupul *lė*.

În subgraiul occidental, diftongii *am*, *an*, *em* și *en* sînt roștiți ca *a* și *e*.

În dialectul *žemait* distingem subgraiurile: sud-vestic, nord-vestic și sud-estic.

Limba lituaniană literară s-a format pe baza graiurilor *aukštaite* de sud-vest. Procesul acesta se inițiază de-abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Limba lituaniană literară este, în general, mai conservatoare decît alte limbi indo-europene vorbite în prezent¹¹. Acest aspect arhaic a fost preluat din dialectul *aukštait* de sud-vest, pe baza căruia, cum am mai spus, de altfel, s-a și format limba lituaniană literară. Caracterul conservator al dialectului pomenit se explică, după toate probabilitățile, prin faptul că el este situat

¹¹ Vezi și lucrarea noastră, SLG, Iași, 1972, p. 125–185.

la periferie, de multă vreme în vecinătate cu dialectele *jalvinge*¹². Materialul lingvistic de care dispunem probează că *jalvinga* (și nu vechea prusiană) a constituit puntea de tranziție dintre limbile baltice și slave.

Celelalte hărți ale ALL (2—120) cuprind: denumiri pentru casa țărănească și părțile din care este alcătuită (diferitele părți componente): acoperiș, temelie, plafon, pardoseală de lut, denumiri ale dușumelei, termeni pentru tindă, cerdac (pridvor), zăvorul ușii, sobă și părțile ei alcătuitoare, denumiri ale curții satului, ocolului (pentru vite), căsoaiei și părților ei, denumiri ale adăpostului pentru dobitoace (vacii, cai, porci) și păsări; termeni pentru arie și părțile ei; denumiri pentru tocul ușii; pentru locul de depozitare a finului; termeni pentru baie (construcție) și părțile ei; denumiri pentru garduri și felurile lor; denumiri ale uscătoriei de snopi și părțile alcătuitoare; denumiri ale obiectelor de gospodărie (căldare, albic/covată, butoi, căzi, ale butoiului de bere; denumiri pentru puțină (ciubăr), mătură, cociorvă, furca pentru oale, lopata de piine, covată (copaie), instrument pentru bătutul și pisatul crupelor; denumiri pentru bătător de rufe; denumiri pentru netezător și bătător de rufe; denumiri pentru coșul (panerul) obișnuit și coșurile de sărbătoare; denumiri pentru feluri de mâncare (supă de cartofi, supă de varză, supă de sfeclă, denumiri ale crupelor, cheagului, ale salamului, termeni pentru salamul din crupe sau cartofi; denumiri pentru un fel special de unt preparat din smântină puțin încălzită; denumiri ale crupelor sau turtelor din ovăz prăjit; termeni pentru chiseliță; denumiri pentru diverse tipuri de topoare; denumiri pentru căruță și părțile ei; termeni pentru sania obișnuită și părțile ei; denumiri pentru plug, boroană/grapă, coasă, imblăciu și părțile lor; denumirea uneltelor pentru prelucrarea inului; denumiri pentru furca de tors și părțile ei; denumiri pentru războiul de țesut și părțile lui; denumiri ale pietrei de moară și părților ei; termeni pentru putinei și părțile din care este alcătuit; termeni pentru subă; denumiri pentru rățoi, cal, mîrtoagă (gloabă, cal de dirvală), miel; vier; porumbel; corb; stancă; botgrós; cio-cirlie; șarpe; broască; plătică/ocheană și *Rutilus rutilus* L; *Scardinius erythrophthalmus* L (pește din familia crapului, cu aripioare roșii); știucă; mormoloc; cărăbuș, calu-popii, libelulă; fluture; greier și cosăș; denumiri pentru cartofi, sfeclă, gulie, morcov, salcie și lozie; ienupăr, plop (tremurător); termeni pentru fructul de brad și de pin; griul de toamnă; urzică; coada-șoricelului; coacăză; hrib/minătarcă; vințică; *Agaricus torminosus*; chitarecă; roșcov; matca albinelor; termeni pentru trîntor, pentru stup și părțile lui, larve de albine (și albine tinere); denumiri pentru fluierul piciorului; denumiri pentru vale, ridicătură (înălțime); izvor; curcubeu; termeni pentru crepuscul și zori; denumiri pentru fierar, scînteie și vatra fierarului; termeni pentru căpiță (claie), stog și schirdă; denumiri pentru floare; termeni pentru coajă de piine, călcii (hrincă) de piine (codru), colț de piine; termeni pentru tăierea lemnului în pădure; termeni pentru pădure; adj. *sunkūs* „greu, dificil, chinuitor“ și sinonimele lui; verbe folosite pentru a exprima noțiunea de „a îmbrăca pantalonii“ și „a îmbrăca fusta“; repartitia cuvintelor *geinys*, *keinys* și accepțiile lor; repartitia termenului *drevé*: sensul și sinonimele lui

¹² Vezi și J. Otrębski, *Gramatyka języka litewskiego*, t. I. *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*, Varșovia, 1958, p. 26; vezi și articolul aceluiași autor: *Język jaltajagov*, în *VSJa*, 5, Moscova, 1961, p. 3—8.

scorbură; stup în scorbură de copac; repartitia termenului de înrudire *avėnas* (germ. *der Oheim*; „fratele mamei; unchi”); denumiri pentru *soacră* „mama bărbatului” (lit. *anėta* ș.a.); repartitia termenului *šešuras* (germ. *der Schwiegervater*) și sensul lui; repartitia termenului *móša* „sora soțului” și sensul lui (dacă sensul nu s-ar opune, cuvântul românesc *moș* ar putea fi înrudit cu cel lituanian; în acest caz, harta 117 ne-ar interesa și mai mult); repartitia termenului *dieveris* (r. *dėver’*, „fratele soțului”); repartitia verbului *brėkšti* și sensul său (germ. „dämmern”; r. „brežil’, ressvetat’, smerkat’sja”); repartitia termenului *sėbras* (germ. „der Freund, der Handelsgenosse, der Kumpan”); denumiri pentru *marți* „soția fiului” (germ. *die Braut*, r. *nevestka*) și *familie*; repartitia și sensul termenilor *padermė* (germ. *der Stamm*; r. *rod*; *poroda*), *genlis* (germ. *die Sippe*, r. *rod*; *plemja*), *drevėnėkas* (germ. *der Beutner*), *bartėnykas* (germ. *der Be*), *bičiūlis/bičiuolis* (germ. *der Imker*).

Pentru ca să nu existe dubii în legătură cu forma (înfățișarea), tipul (tipurile), părțile componente sau detaliile unor obiecte (și numele lor) din gospodăria (și ocupațiile de bază) ale țăranului lituanian, *Comentariile* la LKA vol. I cuprind ilustrații reprezentative.

Volumul al II-lea al ALL (*Fonetika*) numără 112 hărți. În *Comentarii* (148 p.) sint discutate 3 feluri de probleme: 1) *vocalismul* și *consonantismul*; 2) *proces* (*fenomene*) *fonetice*; 3) *accentologia*, din perspectivă *diacronică* și *sincronică*: de pildă, tratamentul sunetelor din prelituaniană în diverse poziții (vocale scurte și lungi, accentuate/neaccentuate etc.); consoane dure și moi, diftongi; fenomenele de diftongare și monoftongare; sincopa; proteza; epen-teza; metateza ș.a.

Hărțile și *Comentariile* ALL (I—II) prezintă, pe de o parte, trăsăturile caracteristice ale *lexicului* și *foneticii* graiurilor lituaniene de azi, iar pe de alta, unele tendințe din evoluția lor.

În anul 1547, a fost tipărită prima carte în limba lituaniană, *Catehismuša prasty szadel*, care nu este decît traducerea unui catehism luteran, realizată de *Marlynas Mažvydas* (în formă latinizată, *Martinus Maspidius* sau *Mosvidius*). În monografia sa, *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas* (Oslo, 1929), lingvistul norvegian Chr. S. Stang ajunsese la următoarele concluzii (de fapt, mai mult ipoteze):

1) Mažvydas nu provenea din Prusia Orientală (=Lituania Prusiană din marele Ducat Lituanian);

2) baza limbii în *Catehism* o constituie graiurile de nord sau *mediožemaitė*;

3) graiul *Catehismului* nu este însă pur *žemait*, ci cuprinde și elemente *aukštait*.

Cercetînd particularitățile dialectale ale primei cărți lituaniene în *fonetică*, *morfologie*, *derivare* și *vocabular*, J. Senkus relevă asemănările care există între limba acestui text și graiul *žemait* de azi¹³. În *Gramatica* sa, D. Klein se bazează pe dialectul *aukštait* de vest, precumpănitor în Prusia Orientală. În secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, în acest dialect au fost redactate monumente literare (operele lui B. Vėlentas, J. Bretkūnas, J. Rėza ș.a.). În plus, Klein însuși a trăit în mijlocul celor care vorbeau dialectul amintit, căci a fost pastor în Tilsit. Totuși, adeseori D. Klein reproduce și forme paralele din alte dialecte lituaniene. Procedeu! ni se pare cu totul explicabil, dacă avem în vedere că pe vremea aceea nu exista încă o normă literară unică. După toate probabilitățile, Klein își lua exem-

¹³ Vezi J. Senkus, *Pirmosios lietuviškos knygos tarmė* (Graiul primei cărți lituaniene), în LKK, I, 1957, p. 67—83.

plele atât din limba vorbită, cât și din scrierile religioase ale secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea. Formele paralele din dialecte (Klaipėda, Vilnius, Kaunas, Kedainai și Insterburg), existente la Klein, ne demonstrează că el se sprijinea pe limba vorbită, deoarece nu toate formele atestate în *Gramatica* sa se găsesc în monumentele scrise ce ne-au parvenit din epoca respectivă. Pe de altă parte, unii cercetători au arătat că D. Klein și-a extras anumite exemple de care avea nevoie și din predicile lui K. Širvydas (vol. I, 1629, vol. al II-lea, 1644). Această *Gramatică* mai păstrează vocala $\bar{a}$ din vechea baltică, vocală devenită în lituaniana de azi $\bar{o}$. În *Catehismul* lui M. Mažvydas (1547), care are la bază dialectul *žemait*, predomină vechiul $\bar{a}$. Totuși, într-o operă mai târzie a lui Mažvydas (1589), $\bar{a}$ este înlocuit prin $\bar{o}$. În scrierile lui B. Vilentas și J. Bretkūnas (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), vechiul $\bar{a}$ apare arareori în desinențele atone și numai sporadic în rădăcina și în desinențele accentuate. În *Gramatica* lui Klein predomină formele cu $\bar{o}$ (*malone, mokylas, moleriški, žinnoti*). Formele care-l păstrează pe $\bar{a}$ se întâlnesc exclusiv în exemplele citate pentru a ilustra particularitățile dialectului *žemait* din Klaipėda (*pana, žadis* etc.). Prin urmare, *Grammatica Litvanica* atestă că, în secolul al XVIII-lea, vocala protobaltică $\bar{a}$ a trecut, în dialectul *aukštait* de vest, la $\bar{o}$, în timp ce, în dialectul *žemait*, din Klaipėda, vocala primordială $\bar{a}$ se mai păstra.

Intrucât limba lituaniană este fixată în scris la o fază târzie (începând cu secolul al XVI-lea), LKA va constitui izvorul principal și cel mai important pentru istoria acestui idiom. Numai astfel vor putea fi urmărite, în diacronie, căile de formare a limbii lituaniene pe baza dialectelor vorbite de triburile vechi baltice. Graiurile limbii lituaniene reprezintă, în consecință, una dintre cele mai importante surse pentru studierea teoretică și practică a acestei limbi indo-europene. În plus, materialul oferit de ele contribuie la elucidarea multor probleme de istorie a limbii lituaniene, de lingvistică baltică și indo-europeistică¹⁴.

În fine, cu prilejul investigațiilor pe teren în vederea alcătuirii ALL, s-a urmărit reflectarea structurii arhaice a dialectelor tradiționale. Au fost anchetate îndeosebi persoane din generația mai vîrstnică, recurgîndu-se și la subiecți de peste o sută de ani, deoarece în intenția autorilor a stat înregistrarea cât mai amănunțită a particularităților specifice acestor graiuri. Dar, cum s-a mai spus, ALL prezintă importanță nu numai pentru cunoașterea graiurilor lituaniene (în stadiul lor actual și în evoluție), ci și pentru cercetarea unor probleme de baltistică, slavistică și indo-europeistică; de asemenea, pentru studierea contactelor interlingvistice: lituano-letone, -ruse, -bielorus, -polone, -germane.

¹⁴ Lituaniana prezintă, alături de sanscrită, greacă, latină și gotică, o importanță deosebită pentru cercetarea trecutului limbilor indo-europene. Aceasta impune o cunoaștere mai profundă atât a limbii literare, cât și a dialectelor, care mai păstrează încă trăsături foarte vechi (în fonetică, gramatică și lexic). Astfel, în sistemul fonetic observăm abundența unor diftongi vechi moșteniți din indo-europeana primitivă: menținerea accentului tonic sau muzical (deși s-a dezvoltat și un accent de intensitate), tipuri de intonații care amintesc de cele din vedică sau dialectul homeric. Declinarea se face după teme (ca în hitită, sanscrită, greacă, paleoslavă etc.). Trăsăturile arhaice disting lituaniana nu numai de toate celelalte limbi indo-europene, ci și de letonă sau veche prusiană, cu care, firește, are relații genetice mai apropiate (vezi și J. Endzelin, *Ballu valodu skanās un formas* (Sunetele și formele limbilor baltice), Riga, 1948; id., *Latviešu valodas gramatika* (Gramatica limbii letone), Riga, 1951; id., *Comparative phonology and morphology of the Baltic languages*, The Hague—Paris, 1971; Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo—Bergen—Tromsø, 1966; A. J. Kaulius, *The Baltic: Origin of the Indo-European languages and peoples*, Kiel, 1977; B; LKK ș.a.). Faptul că limba lituaniană a conservat cele mai multe trăsături arhaice l-a îndreptățit pe H. Hirt să afirme că patria primitivă a indo-europenilor se afla nu departe de actuala Lituanie.

SIGLE ȘI ABREVIERI

ALL	= <i>Atlasul Lingvistic Lituanian</i> , Vilnius.
aukšt.	= aukštait (dialect lituanian).
B	= „Baltistica“, Vilnius.
dat.	= dativ.
FD	= „Fonetică și dialectologie“, București.
fr.	= francez(ă).
germ.	= german(ă).
lit.	= lituanian(ă).
LKA, I–II	= <i>Lietuvių Kalbos Atlasas</i> , Vilnius.
LKK	= <i>Lietuvių Kalbotyros Klausimai (Probleme de lingvistică lituaniană)</i> , Vilnius.
pl.	= plural.
pol.	= polon(ă).
r.	= rusă.
Vraciu, A., SLG	= <i>Studii de lingvistică generală</i> , Iași, 1972.
VSJa	= „Voprosy slavjanskogo jazykoznanija“, Moscova.
Zinkevičius, Z., LD	= <i>Lietuvių dialektologija</i> , Vilnius, 1966.
žem.	= žemait (dialect lituanian).

THE LITHUANIAN LINGUISTIC ATLAS: PRINCIPLES AND PROBLEMS

ABSTRACT

This paper deals with some problems connected with the elaboration of the first two volumes of the *Lithuanian Linguistic Atlas* (= *LLA*): I, *Vocabulary*, Vilnius, 1977; II, *Phonetics*, Vilnius, 1982, which is to be published in 4 volumes: III, *Morphology*, and IV, *Syntax*.

Political and social division, which lasted for several centuries in Lithuania, caused the apparition of numerous *dialects* and *local variants* (*patois*). There seems to be no other IE language except Lithuanian with so many local ramifications; this fact was noticed by specialists as early as the second half of the last century (F. F. Fortunatov and V. F. Miller, 1972). Many of them focused their attention on the study of these local variants, gathering and interpreting an immense material, which, nevertheless, has to be verified today by observations and inquiries on the spot, on the basis of newer inquiries of *dialectology* and *linguistic geography*. To this purpose a project of *Proposals* for the gathering of dialectal material was made up in the summer of 1950. In 1950 and 1951 the Institute of Lithuanian Language of the Lithuanian SSR Academy of Science organized two test inquiries (dialectological expeditions). The „program“ included 370 questions referring to all the constituent elements of the language: the *vocabulary* (1–114), *syntax* (145–179), *phonetics* (180–283), *morphology* (284–370). If we take into account the fact that many problems of smaller interest were marked by letters (*a, b, c, ...*), we may consider the inquiry to comprise 750 questions. In the spring of 1951 this inquiry for the gathering of linguistic material was revised and then it was a point in the discussion of the First conference of Lithuanian dialectology. In the summer of the same year the planned research of the dialects started off; it concluded with the elaboration of the *LLA*. At the same time several dialectal monographies (including the study of the subdialects in the areas of contact with Lettish, Polish, Bielorusian and Russian) are being prepared (some of them have already been published). *Dialectal texts* were gathered alongside with the storing of the material for the *LLA*.

The material for the *LLA* was gathered in over 700 localities. As a result of the inquiry, a card index of about 700 000 files appeared. Generally speaking, the inquiries on the spot aimed at the record of the archaic structures of traditional dialects. The questioned were mostly aged persons including generations over 100 years old, as it was the purpose of the authors to store up as completely as possible the peculiarities of traditional subdialects.

The *vocabulary* (119) and *phonetic* (112) charts are included in two special volumes (the etymology of words, protoforms, the semantics of the terms, territorial distribution, reconstructed and present-day forms etc.). To avoid any doubt as to the forms, types and constituent parts of some objects (and their names) of the Lithuanian household and of the basic occupations of the Lithuanian peasant, the „Commentaries“ to vol. I include 43 representative illustrations.

The „Commentaries“ to vol. II treat of three kinds of problems: 1) the *vocalism* and *consonantism*; 2) *phonetic* processes; 3) the *accentology* both *diachronically* and *synchronically* (e.g. the treatment of sounds in pre-Lithuanian in diverse positions: short and long vowels, stressed and unstressed vowels a.s.o.; strong consonants and palatals; diphthongs; diphthongation and monophthongation; *syncope*; *prothesis*; *epenthesis*; *metathesis*, etc.

LLA is important not only for the knowledge of Lithuanian subdialects in their present-day stage, but also in their evolution as well as for the study of some problems of *baltistics*, *slavistics* and *IE linguistics*. The carrying out of the *LLA* will also facilitate the investigation of interlinguistic contacts between Lithuanian and Lettish, Russian, Bielorrussian, Polish and German respectively.

The *maps* and *Commentaries* in the *LLA* (I—II) refer to the characteristic features of *vocabulary* and *phonetics* of present-day Lithuanian subdialects on one hand, and, on the other, to some tendencies in their evolution.

Since the first record of written Lithuanian language belongs to quite a late period (the 16th century), the *LLA* will be the main source and the most important one for the history of Lithuanian. Therefore, one may have a diachronic step-by-step view on the ways of forming of common Lithuanian on the basis of dialects spoken by old Baltic tribes.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

PROBLEMA AMESTECULUI ȘI A NIVELĂRII LINGVISTICE OGLINDITĂ ÎN EVOLUȚIA DIFTONGILOR DIN DIALECTUL „DEUTSCHBÖHMISCH“

DE

MARGARETA-SIGRID JUMUGĂ

În lucrarea sa *Deutschböhmsche Ansiedlungen in der Bukowina*¹, J. Polek localizează cele trei grupuri de dialecte germane din Bucovina și anume: cel țipser în sud-vest, adică în Carpații Orientali, cel șvab-francon în podișul din sud-est și între ele, pe coasta de est a munților, așa-numitul dialect „Deutschböhmsch“.

Vorbind de „Deutschböhmen“, deci de germanii veniți din Boemia, ne referim la coloniștii așezați în localitățile *Negrileasa, Stulpicani, Frasin, Păltinoasa, Gura Humorului, Boureni, Mănăstirea Humorului, Poiana Micului, Cacica, Solca, Clit, Dealul Iederei, Voivodeasa, Putna, Gura Putnei*.

Pentru formarea și evoluția dialectului acestor colonii, ca de altfel în cazul oricărui dialect de insulă, factorii determinanți sînt originea coloniștilor, modul de așezare în noua patrie, prestigiul economic-social, cultural sau lingvistic al diferitelor grupuri de vorbitori care intră în amestec etc.

Între cele trei grupuri nu a avut loc nici un fel de amestec. Șvabii și țipserii, colonizați înaintea celui de al treilea grup, au ocupat zonele mai bune din punct de vedere economic. Astfel, șvabii s-au așezat în podișul roditor, iar țipserii, veniți ca mineri pentru exploatarea zăcămintelor de aur, cupru și mangan, și-au creat coloniile în munți. Ambelor grupuri li s-au oferit o serie de condiții, cum ar fi: case, în cazul șvabilor unelte și sămînța necesare cultivării ogrului, libertatea de impozite și rcerutare pe mai mulți ani etc. Al treilea grup, venit mai tîrziu, dintr-o regiune săracă, pradă crizei economice, a fost colonizat într-o zonă cu condiții mai dure. Terenul pentru casă, agricultură și pășune, coloniștii au trebuit să și-l defrișeze singuri. Nici celelalte înlesniri menționate mai sus ei nu le-au avut. Această stare socială a dus de la început la izolarea grupului, fapt accentuat apoi de granițele confesionale: coloniștii veniți din Boemia, așezați la mijloc, erau catolici, spre deosebire de celelalte două grupuri — unul în vest și altul în est —, în majoritatea lor protestante.

¹ În „Bohemia“, Praga, 1901, nr. 360, p. 1.

Coloniștii vin din vestul Boemiei, regiune colonizată și ea la rîndul ei în cadrul expansiunii spre est a germanilor, adică în perioada germanei medii de sus și a celei noi timpurii de sus (secolele al XII-lea—al XVI-lea). Așadar, am putea vorbi, în cazul insulei lingvistice în discuție, de un dialect-flică al unei colonii originare, primare, al unei „colonii-mamă”², despre care E. Schwarz și R. Kubitschek afirmă că nu-și încheiase procesul de amestec și de nivelare lingvistică la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea³, moment cînd are loc colonizarea în Bucovina.

În Boemia, nivelarea începe în secolul al XII-lea, dar pînă în primul sfert al secolului al XIX-lea vin mereu noi coloniști în așezările deja existente, ceea ce duce mereu la noi amestecuri. După R. Kubitschek, la începutul secolului al XIX-lea încă mai iau ființă așezări ale stielarilor, veniți din ariile lingvistice învecinate, adică din Bavaria și din Palatinatul de Sus⁴.

Caracterizînd dialectele din Boemia de vest, H. Hassmann afirmă că ele se deosebesc de celelalte graiuri bavareze-austriace — făcînd abstracție de cîteva particularități ale lexicului, care de regulă au un caracter mai recent și au pătuns din dialectele germane mijlocii din vecinătate — prin gama foarte variată a diftongilor⁵. Dintotdeauna lingviștii care au cercetat aceste graiuri au remarcat așa-numiții „diftongi răsturnați” : *ou* pentru g.m.s.⁶ *uo* (în celelalte graiuri bavareze : *ua*) și *ei* pentru g.m.s. *ie* (în restul graiurilor bavareze : *ia*).

În discutarea diftongilor dintr-un dialect german trebuie avute în vedere următoarele fenomene⁷ :

1. Diftongarea vocalelor lungi g.m.s. *i*, *û*, *û*, ele devenind *ei*, *âi*; *ou*, *au*; *ôû*, *âû*, de ex. : *mîn* > *mein*, *niuw* / *nûw* > *neu*, *hûs* > *Haus*. În limba literară, acești diftongi s-au unificat cu diftongii vechi *ei*, *ou*, *ôu*, fenomen care s-a produs foarte rar în dialectele germane, excepție făcînd cele bavareze și cele șvăbești, unde g.m.s. *ou*, *û* au devenit *au*; *ôu*, *û* au devenit *âû*, *âû* (prin delabializare s-a obținut *ai*), *i* s-a transformat în *ei*, iar *ei* în *ai*, de ex. în dialectul „Deutschböhmisches” din Bucovina : *brayxa* < *brûchen* „brauchen” (a avea nevoie), *vâyul* < *vûl* „faul” (leneș, putred), *glây(b)m* < *gelouben* „glauben” (a crede), *vrayu* < *vrouwe* „Frau” (femeie), *hâisə* < *hiuser* „Häuser” (case), *hâid* < *hiute* „Häute” (piei), *hâj* < *hōuwe* „Heu” (fin), *drâj* < *dri* „drei” (trei), *bajsn* <

² V. Žirmunskij, *Sprachgesichte und Siedlungsmundarten*, în „Germanisch-Romanische Monatsschrift”, 18, 1930, p. 116; A. Schwob, *Wege und Formen des Sprachausgleichs in neuzeitlichen ost- und südostdeutschen Sprachinseln*, München, 1971, p. 73; C. J. Hutterer, *Grundsätzliches zur Sprachinselforschung*, în „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache”, vol. 89, 1963, p. 184.

³ E. Schwarz, *Sudetendeutsche Sprachräume*, München, 1962, p. 60; R. Kubitschek, *Die Mundarten des Böhmerwaldes*, Pilsen, 1927, p. 4.

⁴ Cf. E. Schwarz, *Sudetendeutscher Wortatlas*, München, 1952, p. 12.

⁵ H. Hassmann, *Entwicklungsgeschichte der Zwielaute in den Mundarten der bayrischen Oberpfalz und Westböhmens*, în „Teuthonista”, 5, 1928 — 1929, p. 180.

⁶ Germana medie de sus (= g.m.s.) cuprinde dialectele din partea de sud și de mijloc a ariei lingvistice germane, pînă la granița *ich/ik* (care s-a format ca urmare a celei de a doua mutații consonantice), în perioada dintre sfîrșitul secolului al XI-lea și începutul secolului al XIV-lea.

⁷ R. v. Klenle, *Historische Laut- und Formenlehre des Deutschen*, Tübingen, 1969, p. 34—37.

mușca), *vlajš* < *vleisch* „Fleisch“ (carne), *māi* < *mei(j)e* „Mai“

îngăurirea diftongilor *ie*, *uo*, *üe*, care au devenit *ī*, *ū*, *ü* în franconia nă, în partea estică a franconiei de est, în Boemia și în dialectele de ex. : *lieb* > *lieb* / *li* : *p* /, *gaot* > *gul*, *brüeder* > *Brüder*. Votate din această evoluție s-au transformat apoi în vocale ărmate de două consoane. Astfel, lui *muoter*, *muoz*, *gruomat*, le corespund *Mutter*, *muß*, *Grummel*, *Müller* în germana actele, mai ales cele sudice — printre ele pe primul loc bava- în mare parte diftongii în diferite variante.

ea lui *e*, *i*, *ei* în vecinătatea consoanelor *w*, *sch*, *l* și a celor labializării lui *ō*, *ū*, *eu*, care devin *e*, *i*, *ei*.

discuție cunoaște două categorii de diftongi :

care al doilea element este *u* sau *i* ;

1 *ə*, respectiv *a* ca element final.

reprezintă diftongii vechi, păstrați din g.m.s. sau rezultați te ; din al doilea grup fac parte, în general, diftongii noi. Ei sînt lungi sau scurți. Ei sînt descendenți în raport cu ică a doua componentă prezintă o intensitate mai mică : *āi* „wie“ (cum), *ghōu* „Kuh“ (vacă), *baɪsn* „beißen“ (a mușca), ece), *hōar* „Haar“ (păr). Rareori informatorii pronunțau : *qārḥəd* „Arbeit“ (muncă). Deoarece germana, în general, gi ascendenți, înclinăm să admitem în dialectul nostru ului aloglot (român).

Deutschböhmisches“ din Bucovina avem următorii diftongi

(*ou*) ;

ianta palatalizată a lui *ā*), *ōu* (varianta palatalizată a lui

g.m.s. : *uo*) ;

ariantă palatalizată a lui *o* (g.m.s. : *üe*) ;

ie ;

(g.m.s. : *ie*), *üe*, *ei* ;

sînt : *au*, *ai*, *ai*, *əu*, *ui*, de ex. : *brauxn* „brauchen“ (a Răuber“ (hoț) — aici ar trebui să apară varianta palatali- , căreia în dialect îi corespunde *ai*, deci *raɪḥa* —, *baɪsn* *ia* „Feuer“ (foc), *sbaɪgl* „Spiegel“ (oglină), *naugəd* „nahe“ iechen“ (a se tîrî).

ongare a lui *i* și *ū* este bine cunoscut, deoarece a jucat rmarea limbii germane literare. În Bavaria acest proces icheiat în secolul al XII-lea, în Boemia la începutul

hi am preluat transcrierea utilizată în gramaticile istorice, iar pentru folosită în elaborarea atlasului lingvistic sud-vestgerman : *ū*, *ē* = scale deschise, *b*, *d*, *s*, *v* = consoane surde, *b*, *d*, *s*, *v* = consoane

Vechiul diftong *āu* apărea în g.m.s. numai înaintea unor consoane labiale sau palatale (înaintea dentalelor s-a transformat în *ô* : *nôd* „Not“ [nevoie]). În dialect, sfera sa s-a restrîns și mai mult prin dispariția componentei *u*, care a fost asimilată de consoana labială : *bām* „Baum“ (copac), *ghāvā* „kaufen“ (a cumpăra).

āi apare în dialect ca urmare a diftongării lui *i*, alături de varianta labializată a lui *ū* și *iu* (din *eu*). În bavareză, acest diftong s-a identificat complet cu varianta palatalizată a lui *ū*, cînd în silaba următoare apărea *i* sau *j*⁹. Acest *i*, *j* a dus la delabializarea lui *ū*, el fiind apoi diftongat ca și *i* (provenit din i.-e. *ei*), de ex. : *māis* < *mōuse* „Mäuse“ (șoareci), *hāid* < *hōute* „Häute“ (piei), *hāišə* < *hōuser* „Häuser“ (case), *lāid* < *liute* „Leute“ (oameni), *nāi* < *niuw* „neu“ (nou), *drāi* < *driu* „drei“ (trei).

Și g.v.s. (= germanul vechi de sus) *-ewi* (din mai vechiul *-awi*) a devenit *āi* : *hāi* < *hewi* „Heu“ (fîn), *grāia* < *frewen* „sich freuen“ (a se bucura).

De asemenea, *āi* apare drept corespondent pentru g.m.s. *ōu* (variantea palatalizată a lui *au*, *ou*). Deși, așa cum am arătat mai sus, consoana labială următoare asimilează componenta a doua a lui *au*, dialectul în discuție l-a păstrat : *rāuwm* „raufen“ (a se bate), *glāu(h)m* „glauben“ (a crede).

Fiind vorba de un proces general, sprijinit de limba colocvială din patria originară a vorbitorilor și de limba literară, acești diftongi (*āi*, *āu*) prezintă o evoluție destul de unitară în dialectul nostru.

Formele divergente apar la ceilalți diftongi, ei avînd în dialectele germane de sud evoluții individuale, mai greu de urmărit și de sintetizat.

ēu, *ōu* este un diftong răspîdit în așa-numitul dialect „nordgauisch“, care cuprinde Palatinatul de Sus, Boemia de vest, zona Regensburg și Ingolstadt¹⁰. Așa cum s-a mai arătat, este un diftong „răsturnat“, avînd drept corespondent în restul Bavariei *ua*.

După Hassmann¹¹, vocalele lungi *ē* și *ō* au avut în bavareză o evoluție dublă și contradictorie. În sud, sub influența franconă și romanică, au devenit deja în perioada g.v.s. *uo*, *ie*, în nord, pornind din aria Regensburg, au devenit *ou*, *ei*. Dialectul șvăbesc prezintă o treaptă de mijloc : *qa*, apropiindu-se astfel cel mai mult de vechiul *ō*. În dialectul „Deutschböhmisches“ apare *ēu*, *ōu*, de ex. : *bēuxə* „Buche“ (fag), *vəus* „Fuß“ (picior), *həusdn* „husten“ (a tuși), *ghēu* „Kuh“ (vacă), *(i) mēus* „(ich) muß“ (eu trebuie).

Ca și în alte graiuri bavareze de mijloc, *ēu*, *ōu* apare și pentru *a* din g.m.s. : *lēusn* „lassen“ (a lăsa), *nəugəd* „nahe“ (aproape).

ēi, *ōi* provine din *ei* (restul graiurilor bavareze prezintă *ia* < g.m.s. *ei*) și din *üe*, de ex. : *šbāigl* „Spiegel“ (ogîndă), *vāix* „Vieh“ (animale), *šbōix(ə)* „Speiche“ (spîță), *vāidsn*, *vōidsn* „Weizen“ (grîu).

După Lessiak¹², a avut loc următoarea evoluție : *ei* > *āi* > *qi* > *ōoi* > *q̄a*. Treapta *q̄i* s-a menținut pînă astăzi în bavareza de nord și în dialectele cîmbre, parțial în austriaca de sus, în ariile Salzburg și Tirol¹³. Această variantă

⁹ W. Braune, *Abriß der althochdeutschen Grammatik*, Tübingen, 1970, p. 38.

¹⁰ H. Hassmann, *op. cit.*, p. 191.

¹¹ H. Hassmann, *op. cit.*, p. 192.

¹² Ap. H. Hassmann, *op. cit.*, p. 188.

¹³ *Ibidem*.

apare și în dialectul nostru, în cuvinte bisilabice (vezi ex. de mai sus). În cuvintele monosilabice, evoluția a mers pînă la capăt, deci avem *qa : qa* „Ei“ (ou), *ghōā(n)* „kein“ (nici un), *dsuqa* „zwei“ (doi), *dōag* „Teig“ (aluat), *brēat* „breit“ (larg, lat), *vōas* „(er) weiß“ (știe). Putem observa această evoluție uneori chiar și în cuvinte care inițial au fost bisilabice: *hōam* < g.m.s. *heime* „heim“ (acasă).

ūi este caracteristic pentru dialectele din Austria inferioară, din Pădurea de mijloc și cea inferioară a Boemiei și din Boemia de sud¹⁴. Coloniștii au adus acest diftong din Pădurea de mijloc: *šdūi* „Stein“ (piatră), *lūi* „Lehne“ (spătar), *valūišn* „verlieren“ (a pierde), *dsūiḡn* „ziehen“ (a trage). În unele cazuri, el apare pentru vechiul *ei*, dar în general el reprezintă, pe lîngă *ōi*, *āi*¹⁵, o variantă „răsturnată“ pentru *ie* din g.m.s.

Diftongii noi prezintă, în general, o unitate mai mare. Prin lungimea în pronunție a vocalelor scurte *o* și *e* au apărut diftongii *ūa*, *īa*, de ex.: *hūasdu* „husten“ (a tuși), *rūāḡn* „Rübe“ (sfeclă), *brīāv* „Brief“ (scrisoare), *līad* „Lied“ (cîntec). Alții sînt urmarea vocalizării lui *r* final; astfel, avem *ēa*, *ēa*, de ex.: *dēa* „der“ (acesta), *ēa*, *ēa* „er“ (el), *hēana* „Hörner“ (coarne), *šdēan* „Stern“ (stea). Tot prin vocalizarea lui *r* final a apărut *īa*, de ex.: *bīān* „Birne“ (pară), *ghīādsu* „Kerze“ (lumîinare), *mīa* „mir“ (mie). Tot vocale noi au luat naștere și prin contracție: *nīāmād* „niemand“ (nimeni).

Am putut consemna și o serie de forme hibride: *vrāīdhōv* „Friedhof“ (cimitir), *līāda* „Lieder“ (cîntece), *qārm* „arm“ (sărac), *qārḡad* „Arbeit“ (muncă), *īam*, *āim* „ihm“ (lui).

După E. Schwarz¹⁶, patria originară a dialectului cercetat de noi prezintă în general *ou* pentru g.m.s. *o*, *ei* pentru g.m.s. *e* și *oi* pentru g.m.s. *ei*.

În dialectul nostru, *ou* apare ca *ūu*: *brēud* „Brot“ (pîine), *grēus* „groß“ (mare – adj.), *vlōu* „Floh“ (purice); *ei* apare ca *e*, *ēa*: *šnē* „Schnee“ (zăpadă), *gē* „gehen“ (a merge), *šdē* „stehen“ (a sta), *dsēa* „Zehe“ (degetul de la picior), *mēa* „mehr“ (mai mult); *oi* apare ca *āi*, *ōi* *ūi*, *ōa*, *ē*: *bāin* „Bein“ (picior), *māi* „Mai“ (luna mai), *qīxḡ* „Eiche“ (stejar), *šdūi* „Stein“ (piatră), *lūi* „Lehne“ (spătar), *dsuqā* „zwei“ (doi), *dōag* „Teig“ (aluat), *sengsd* „Sense“ (coasa).

Variatatea de corespondențe se manifestă și în cadrul aceluiași cuvînt, de ex.: „Geiß“ (capră) apare în general cu forma *gōas*, la Poiana Micului avem însă *gōis*, iar la Clit ambele forme. Comparativul adjectivului „heiß“ (fierbinte) este la Cacica și Poiana Micului *hōasa*, la Boureni, Gura Humorului, Clit și Putna *hīasa*, la Voivodeasa și Sucevița *hīesa*. „Kein“ (nici un) are în general forma *ghōā(n)*, la Clit mai apare pe lîngă ea și *ghūi*, la Putna *ghōi*, la Poiana Micului *gha* (forma cu monoftong se datorează probabil influenței limbii colocviale) și *ghūāni* (un diftong pe care în rest nu l-am mai întîlnit). „Knie“ (genunchi) prezintă la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa și Sucevița forma *ghnāi*, la Cacica, Clit și Putna *ghnāa*, *ghnīa*, la Poiana Micului *ghīān* (o variantă neobișnuită, fiind poate rezultatul tendinței de a crea o formă hipercorectă). „Füße“ (picioare) are forma *vāis*, *vōis* la Boureni, Gura Humorului,

¹⁴ J. Wolf, *Kleine Banater Mundartenkunde*, București, 1975, p. 76–78; H. Hassmann, *op. cit.*, p. 189.

¹⁵ J. Wolf, *op. cit.*, p. 77 (în transcrierea noastră: *ēi*, *āi*).

¹⁶ E. Schwarz, *Südendeutsche Sprachräume*, p. 62.

Voivodeasa, Sucevița și Putna, *vī₂s* la Cacica, Clit, Poiana Micului. „Buche“ (fag) apare la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa, Sucevița și Putna *bū₂xə (nə)*, *bū₂xə (nə)*, la Clit și Poiana Micului *bū₂xə*. Interesante sînt formele pentru cuvîntul „Heu“ (fin) și compuşii lui „Heugabel“ (furcă pentru fin), „Heuschrecke“ (lăcustă) etc.: în toate coloniile am întîlnit varianta delabializată în cuvîntul necompus *hāi* (excepție doar Boureni și Gura Humorului: *hōu*); în cuvintele compuse am întîlnit *hāuglə* la Boureni, Gura Humorului, Clit și Putna, *hōiglə* la Cacica, Voivodeasa, Sucevița și Poiana Micului. Forme variate prezintă și verbul „tun“ (a face): la Boureni, Gura Humorului, Voivodeasa, Sucevița *dōun*, la Putna și Poiana Micului *dū₂*, la Poiana Micului și *dū*, aceasta fiind, ca și *dū₂n* la Cacica, influențată de limba colocvială sau chiar de cea literară.

În general, se poate constata o oarecare regularitate în repartizarea formelor: ele coincid la majoritatea cuvîntelor în aceleași localități, ceea ce permite concluzia că nivelarea s-a produs în favoarea grupurilor de vorbitori cu aceeași origine. Totuși, se observă destul de des că, la un cuvînt sau altul, una sau mai multe localități prezintă o formă divergentă față de cea a grupului. Oscilațiile acestea sînt dovada unei nivelări nîncheiate, lupta dîndu-se, în general, între formele aduse de majoritatea vorbitorilor din regiunea Pădurii de mijloc a Boemiei, unde partea de sus prezintă un caracter mai unitar, și anume bavarez-dunărean (sau de mijloc), dar unde pătrund totuși și elemente din Pădurea de jos, și mai ales din partea ei de sus, al cărei dialect palatin de sus are o arie de circulație mai mare¹⁷. Astfel se explică, de pildă, și coexistența diftongilor *ū₂* (din vechea bavareză, adus din Pădurea inferioară) și *ōu* (din dialectul palatin de sus), pe care vorbitorii îi amestecă uneori chiar și în același cuvînt. Asemenea amestecuri nu s-au produs abia în noua insulă, ci unele dintre ele au fost aduse din patria de origine, de ex.: „Kuh“ (vacă) are la singular forma *ghōu*, provenită din bavareza dunăreană, și la plural *ghū₂* (la Clit, Cacica, Poiana Micului *ghī₂*), din palatina de sus. În unele localități apare o formă nivelată *ghōi*, corespunzătoare celei de la singular. Dacă luăm în considerare originea vorbitorilor, putem constata că nu întotdeauna se impune forma transmisă de majoritatea acestora; adeseori nivelarea se produce în favoarea unei forme transmise de o minoritate numerică, ce se bucură însă de acel prestigiu numit de W. Mitzka „Mehrwert an Geltung“¹⁸. Se poate observa că în dialectul din Boemia de vest nivelarea a avut loc în favoarea palatinei, iar elementele din bavareza dunăreană apar ca forme divergente. Noul amestec din insulele-fiice din Bucovina nu s-a soldat nici el cu o nivelare dusă pînă la capăt. Cauzele care au împiedicat încheierea acestui proces sînt atît de variate și complexe, încît nu le putem expune aici.

Rezumînd cele prezentate, putem constata că într-o arie lingvistică din perioada germanei medii de sus, cuprinzînd saxona, alemana și bavareza

¹⁷ E. Schwarz, *op. cit.*, p. 82—83.

¹⁸ Este o formă mai răspîndită sau colocvială, literară, purtătorii se bucură de un prestigiu social, forma prezintă o regularitate sau nu prezintă acele caracteristici primare, evidente, care sînt înlăturate imediat din dialectul intrat în amestec. Vezi V. Žirmunskij, *op. cit.*, p. 118; A. Schwob, *Siedlermischung und Sprachausgleich bei den Deutschen Südosteuropas*, în „Südost-deutsches Archiv“, vol. XIV, 1971, p. 230, 238; F. Lang, *Mundart und Herkunft der 1787 in der Bukowina angesiedelten sog. Schwaben*, în „Zeitschrift für Mundartforschung“, 1/1963, p. 52.

existau o serie de vocale lungi. Marginea de vest și de sud a acestei arii, de-a lungul Rinului și a Dunării, și-a modificat idiomul originar datorită preluării unor elemente romanice, astfel încât francona și bavareza de la sud de Dunăre au început să se detașeze de aria originară. Prin colonizarea estică s-a creat o nouă arie de margine (saxona de sus, sileziana). În Palatinatul de Sus și în Boemia de vest („bairischer Nordgau“) vocalele lungi inițial s-au păstrat. În jurul anului 1 000 începe aici procesul de diftongare, proces unitar, încheiat la începutul secolului al XVI-lea. Procesul se extinde, cu intensitate descrescând, spre nord. După 1 300, un alt fenomen, și anume lungirea vocalelor scurte, se propagă dinspre nord către sud, cuprinzând și Palatinatul de Sus și Boemia de vest. Acest proces atrage după sine o nouă diftongare.

Valurile mereu noi de coloniști duc și la noi amestecuri. Aceste mișcări continue nu permit încheierea procesului de nivelare. Elementele variate existente sînt aduse în Bucovina în cadrul noii colonizări de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. O serie de divergențe lingvistice devin aici și mai mari, conform concluziei lui F. Lang referitoare la dialectul șvăbesc din Tereblecea, și anume ceea ce este unitar, rămîne unitar, ceea ce este divergent, devine și mai divergent¹⁹. Concluzia nu se potrivește întru totul dialectului „Deutschböhmisches“ din Bucovina, căci se remarcă o serie de tendințe nivelatoare. Poate că unul din factorii principali care au împiedicat ducerea pînă la capăt a procesului de nivelare din graiurile de aici a fost existența de la început a unui mijloc de comunicare supradialectal (o limbă colocvială numită „Bukowiner Hochdeutsch“), impus de oficialitățile austriace.

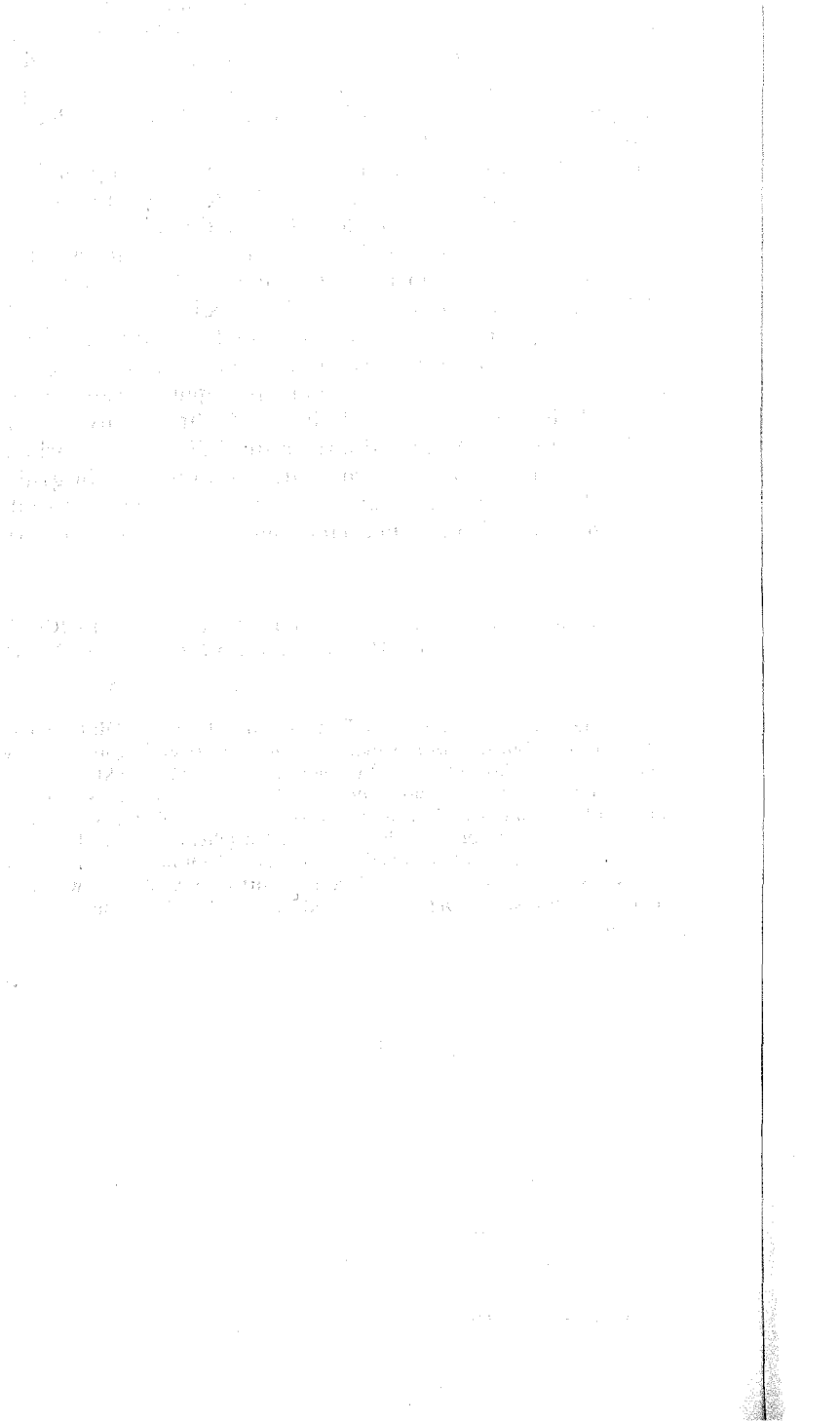
DIE MISCHUNG UND DER LINGUISTISCHE AUSGLEICH IN DER ENTWICKLUNG DER „DEUTSCHBÖHMISCHEN“ MUNDART

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit behandelt die Entwicklung der mhd. Diphthonge in den deutschböhmischesiedlermundarten der Bukowina. Die sog. gestürzten Diphthonge des Bairischen treten — mit verschiedenen Varianten — allgemein in den Ortsdialekten auf. Die reiche Entfaltung der Zwielaute, ihre große Anzahl und Verschiedenartigkeit weist diese Mundarten als Mischdialekte mit nicht oder nur zum Teil abgeschlossenen „Ausgleich“ aus. Das vielfältige Bild der Diphthonge geht einerseits auf das des Heimatgebietes (Siedlermundarten des westlichen Böhmerwaldes; im 19. Jh. kommen solche aus dem nördlichen Böhmerwald hinzu), auf die dort bereits herrschenden Schwankungen zurück, andererseits auf divergente Entwicklungen innerhalb der einzelnen in sich geschlossenen Ortsgemeinschaften, nicht zuletzt auf die darauf folgenden Sekundärsiedlungen.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

¹⁹ F. Lang, *op. cit.*, p. 52.

PRINCIPII DE ALCĂTUIRE A DICȚIONARULUI GRAIURILOR RUSEȘTI (LIPOVENEȘTI) DIN ROMÂNIA

DE

ANDREI IVANOV ȘI FEODOR CHIRILĂ

În masa vocabularului autohton al graiurilor lipovenești, existente pe teritoriului României de mai bine de două secole, s-au petrecut fenomene lingvistice proprii oricărui grai desprins în timp și spațiu de trunchiul său etnolingvistic : pierderea unor sensuri inițiale și căpătarea altora noi, restrângerea sau lărgirea sferei semantice a unor cuvinte, precum și dispariția unor cuvinte și apariția altora, ceea ce a dus la îmbogățirea considerabilă a vocabularului acestor graiuri. Lărgirea fondului lexical s-a făcut mai cu seamă prin împrumuturi din limba română.

Primul studiu științific asupra graiurilor lipovenești din țara noastră, datorat lui Vasile Arvinte, a apărut cu aproximativ două decenii în urmă¹. Ulterior cercetările se amplifică, concretizându-se prin apariția de articole și studii, prin teze de doctorat.

Domeniile de investigație, în ordinea priorității lor cronologice, sînt cele ale foneticii și fonologiei, gramaticii, lexicului și onomasticii, circumscrise de regulă la un grai oarecare.

În etapa actuală, lipovenii reprezintă o populație bilingvă. Bilingvismul se manifestă prin folosirea alături de graiul natal și a limbii române ca limbă națională, în orice împrejurare exceptînd cadrul familial restrîns și comunitatea lingvistică respectivă.

Dispariția, deși lentă, dar firească a elementelor autohtone din vocabularul graiurilor lipovenești impune înregistrarea lexicografică a vocabularului acestor graiuri, pentru a pune la îndemîna cercetătorilor dialectologi un amplu material privind modalitățile de exercitare asupra lor a influenței limbii române.

Pînă în prezent au fost întocmite glosare de o întindere mai mică sau mai mare, care însoțesc unele articole, studii și chiar monografii consacrate graiurilor lipovenești. Printre autorii acestor lucrări, amintim pe Vasile Arvinte, Victor Vascenco, Maria Dumitrescu, Pricop Chirilov, Theodor Olteanu, Feodor Chirilă, Andrei Ivanov ș.a.². În pofida numărului lor mare, glosarele de cuvinte

¹ Vasile Arvinte, *Un caz de bilingvism slavo-român. În legătură cu elementele românești din graiul lipovenilor din Dumasca*, SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 45—71.

² Vasile Arvinte, *op. cit.* ; Victor Vascenco, *Observații asupra graiului rusesc al lipovenilor din satul Pise, rn. Brăila*, în „*Romanoslavica*”, VII, 1963, p. 95—117 ; Maria Dumitrescu, E.

lipovenești existente nu reflectă, după cum am constatat, întregul teritoriu de răspîndire a acestor graiuri. Graiurile lipovenești din Moldova și Bucovina, de pildă, s-au bucurat de mai puțin interes decît cele răspîndite în Dobrogea. Glosarele amintite sînt consacrate vocabularului specific unei singure localități, de obicei unui sat sau unei comune. Un glosar sau dicționar care ar viza un grup de graiuri și cu atît mai mult graiurile lipovenești de la noi nu a fost încă realizat. Practica lexicografică a demonstrat că elaborarea de dicționare, și mai cu seamă a dicționarelor dialectale, este o activitate complexă, necesitînd din partea autorilor lor o vastă pregătire lingvistică și o tehnică de elaborare bine pusă la punct. Acelorași exigențe trebuie să le răspundă și elaborarea de dicționare dialectale bilingve, cum este, de pildă, *Dicționarul graiurilor ruse (lipovenești) din România*, la care ne referim în prezentul articol.

Graiurile lipovenești din România, aflîndu-se de cîteva secole în mediul lingvistic aloglot, păstrează, pe de o parte, în bună măsură specificul graiurilor din care s-au desprins, iar pe de alta, capătă tot mai pronunțate amprente ale mediului lingvistic străin la mai toate nivelele limbii. Valoarea unui dicționar dialectal bilingv este determinată nemijlocit de reflectarea tuturor acestor particularități.

În aceste condiții, ni se pare că elaborarea în viitorul apropiat a unui dicționar unic, care să cuprindă vocabularul tuturor graiurilor lipovenești situate pe teritoriul României, ar constitui un act de cultură extrem de necesar.

Cele de mai jos se vor referi la cîteva probleme legate de ordonarea în dicționar a vocabularului dialectal cules.

1. Vocabularul graiurilor lipovenești cuprinde trei straturi de cuvinte: cuvinte autohtone, moștenite din limba rusă comună, inclusiv elemente lexicale împrumutate altădată din idiomuri vecine; împrumuturi lexicale datorate noilor condiții de existență — lingvistice și social-economice — pe teritoriul României, și, în fine, creații lexicale proprii, inexistente în limba rusă comună și, deci, în graiurile ruse convergente. Toate aceste componente ale vocabularului graiurilor lipovenești vor fi reflectate în *Dicționar*. Vor rămîne în afara lui numele proprii (toponime, antroponime etc.), inclusiv porecele, chiar dacă acestea din urmă își au originea în nume comune.

Dicționarul va cuprinde toate părțile de vorbire, inclusiv interjecțiile, ordonate alfabetic. Perechile aspectuale ale verbelor vor figura, de regulă, în articolul al cărui cuvînt-titlu va fi verbul de aspect imperfectiv. Adjectivele și adverbele vor fi însoțite de formele lor la gradul comparativ. Adverbele și adjectivele în [-mșy] (*vŭpimșy* „cherchelit“, „cu chef“, *adēmșy* „îmbrăcat“, *razŭmșy* „descult“ etc.), formate de la verbe, vor constitui cuvinte-titlu separate.

Pentru părțile de vorbire flexibile vor fi înserate paradigmele — complete sau parțiale — : *beč* (bežat') „a alerga“ (*bjačŭ, bjačŭš, bjačŭš, bjačŭt', bjačŭt', bex, bēčla; bjačŭ*) sau *cep* (cep') „lanț“ (*cēpa, cēpu...*).

Novicicov, *Lexicul graiurilor rusești din satul „Mila 23“ (reg. Dobrogea)*, în „Romanoslavica“, VII, 1963, p. 113—129; P. Chirilov, *Graiul lipovenilor din Pisc — Brăila (fonetică și fonologie, morfologie, vocabular)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1975; Th. Olteanu, *Graiul lipovenilor din Mila 23, județul Tulcea (sistemul lexical)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1977; F. Chirilă, *Probleme de sinonimie dialectală*, București, 1977; A. Ivanov, *Genul gramatical în graiurile lipovenești (cu privire specială asupra genului neutru)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1977, ș.a.

2. Întrucît între structura fonetică a cuvîntului din grai și cea din limba rusă comună nu există deosebiri esențiale, transcrierea vocabulelor în cuvînt-titlu, cît și a ilustrațiilor contextuale, urmează a fi simplificată, renunțînd, bunăoară, la redarea mîierii consoanelor în fața vocalelor [e] și [i] (*léla* „vară“ și nu *l'éla*) și iotării acestora din urmă (*éty* „acest“ și nu *jéty*, *iýráiš* „cîinți“ și nu *iýrájiš*).

Identitatea fonetică a cuvîntelor din graiurile lipovenesti și din limba rusă comună nu impune vreo adnotare suplimentară în acest sens. Cînd însă există deosebire de ordin fonetic, între paranteze, redată spațiat, este indicată și corespondența lexicală din rusa comună. De exemplu, *beč* (b e ž á t') „a alerga“, *béyŷt'* (b é g a t'), *svísnuť* (s v í s t n u t'), *čičás* (s e j č á s). Cînd cuvîntul nu există în limba rusă comună, fiind o creație proprie a graiului sau avînd o etimologie străină, inclusiv românească, în afara parantezelor se va da traducerea lui în rusa comună, de pildă : *či* „ili“, *báša* „štuka“ — „bucată“, *prišidint* „predsedátel“ — „președinte“, *tren* „póezd“ — „tren“.

Invariantele fonematice, în cazul în care acestea sînt realizate prin vreuna din variantele lor, sînt puse în evidență prin formele gramaticale ce urmează după cuvînt-titlu, ca, de exemplu, *lop* „frunte“ (lob), *lôba*, *lôbu* ; *yalúpka* „porumbel“ (golub'), *yalubýx*.

Pentru cuvintele împrumutate din alte idiomuri, inclusiv din limba română, se va indica sursa de împrumut. De exemplu, *vitěza* < rom. *viteză* „skérost“ ; *alimentára* < rom. *alimentară* „gastronom“ ; *ýódja* < ucr. *gódi* „ajunge“ ; *ýič* < tc. *hic* „deloc“ ; *várda* < bg. *varda* „atenție“, „la o parte“, „păzea !“.

Cînd un împrumut are corespondente etimologice în două sau mai multe idiomuri, acestea sînt menționate, fără a se indica sursa directă de împrumut. Astfel, *či*, pol. *czy*, ucr. *či* „ili, libo“ — „sau“.

Nu se indică sursa de împrumut pentru acele lexeme de origine străină care sînt atestate în lucrări lexicografice pentru graiurile ruse convergente, cum ar fi *baštán* „bostănărie“ ; *ýóršy* „mai tare“, înregistrate în *Dicționarul* lui Dal³.

Variantele fonetice ale cuvîntelor din articol vor fi inserate în cuvînt-titlu (*čičás* / *syčás*) „acum“. Sinonimele lor, în schimb, vor constitui articole de sine stătătoare (*či* „sau“, *ili* „sau“ ; *semakátka* „bicicletă“, *bičikléta* „bicicletă“).

În concluzie, un articol de dicționar, avînd, de pildă, cuvînt-titlu un substantiv, va cuprinde : a) cuvînt-titlu ; b) caracterizarea gramaticală a acestuia ; c) informații etimologice în cazul unor împrumuturi din alte idiomuri ; d) indicarea formei din rusa comună sau traducerea cuvîntului-titlu în limba rusă ; e) traducerea în limba română ; f) paradigme — complete sau parțiale ; g) ilustrații de folosire a cuvîntului.

³ Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' žyvoego velikorusskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.

Modele de articole de dicționar*

Ана́ в. он.

Ано́ в. он.

Ани́ в. он.

аца́т¹/сирко́ m (U, S) (укус), „oțet“; ӱон пашол у кумпаративу за аца́тым „el s-a dus la cooperativă după oțet“.

блок¹ m (дом городского типа), „bloc de locuințe“; ты жывош у доми, чи у блóки? „locuiești în casă (cu curte) sau la bloc?“ [v. și дом].

бра́ин'к/ы(й)¹, ыя, им // краси́вы(й), „красивый“, „frumos“; ӱот што́фа бра́ин'кыя „ce stofă frumoasă“.

в'Адро́¹² m [pl. в'о́дры¹], „ведро“, „căldare“; в'адрóм бў́дим набирáть вaды „vom lua apă cu căldarea“.

ҧа́дин'к/ы(й) в. ҧа́ткы.

ҧа́тк/ы(й)¹/и(й) (dim. ҧа́дин'к/ы(й)/и(й)) (плохой, некрасивый) „prost“, „stricat“, „urit“; ҧети ябло́ки ҧа́ткыи, ни ҧеш ҧих „aceste mere sînt stricate, nu le mîncă“.

ҧич'пич'ҧут¹ adv. (совершенно, совсем), „deloc“; а а́не ҧич ни спужáлис „dar ei nu s-au sperlat deloc“.

дом¹ m [pl. дАмá²] „дом“, „casă“; наш дом на кра́йу с'алá „casa noastră e la marginea satului“ [v. și блок, хáта].

ја́дá f в. харч́й .

дэ́лыт¹ — зде́лыт¹, „делать — сдeлать“, „a face“; видиш, ка́дá ни дéлыиш, што́ на́да „vezi, dacă nu faci ce trebuie“.

зау́л'адыват¹ — зау́л'а́нут¹, „загляды-вать — загляну́ть“, „a se uita“; зау́л'а́ни у камóрку, мо́нка ӱон там „uită-te în cameră, poate e acolo“.

зде́лыт¹ в. дéлыт¹.

краси́в/ы(й), ыя, ыи в. бра́ин'кы(й).

ку́пл'а́т — ку́пит², „покупать — купи́ть“, „a cumpăra“; ӱот, ка́дá паeду у Бра́йлы, кúпю тибe кúклу бра́ин'кы́у „cînd voi merge la Brăila, îți voi cumpăra o păpușă frumoasă“.

ло́ш² m [pl. ла́бы], „лоб“ „frunte“; на ла́бу мýха у тибe „e o muscă pe fruntea ta“.

луми́на³ f (электрический свет), „lumină electrică“; засв'а́ти луми́ну „arînde lumina“.

малáкó⁴ m [dim. малАч'кó], „молоко“ „lapte“; вы́пи кáнку малáкá та́пл'оны́уа „bea o cană de lapte fierț“.

малАч'кó mv. малАкó.

на́ҧá f [pl. нóҧи; dim. нóшка], „nogă“,

„picior“; на́ҧу прáвы́у сибe сламáл „și-a rupt piciorul drept“.

ни́чут¹ в. ҧич.

но́шка в. на́ҧá.

он//ӱон, „он“, „el“, f. Ана́ „она“, „ea“, n. Ано́ „оно“, „el“, pl. Ано́ „они“, „ei“, „ele“.

писмó⁶ m [pl. писмы¹], „писемó“, „scrisoare“; а́дин писмó тóл'ка палу́чиш „am primit doar o scrisoare“.

примáр⁷ m [pl. примар́й], (примарь, председа-тель сельсовета), „primar“; а ты па́ҧа-вар́й с примар'óм „să vorbești cu primarul“.

приши́ди́нт⁸ m (председатель), „președinte“; приши́ди́нт пашол у ку́ликти́у „președin-tele a plecat la colectivă“.

рак³ m [pl. ра́ки și ráки], „рак“, „rac“; у ҧети́м ҧар́у уно́ҧа ра́кóу „în malul acesta sînt mulți raci“.

р'а́ҧ⁴ m [pl. р'а́дý], „ряд“, „rînd“, „șir“; у́ҧи́ два р'а́да пранало́би „am plivit deja două rînduri“.

ру́кá⁵ f [pl. рúки], „рука“, „mînă“; за́в'а-зáл сибe ру́кú „și-a legat (bandajat) mîna“.

р'у́мкá⁶ f „рúмкa“, „păhărel“; ни р'у́мки вóтки тибe низ'á пит¹ „nici un păhărel de țuică nu ai voie să bei“.

свeт² m „свет“, „lumină“; тут свeта́ нимá „aici nu e lumină“.

сы́ҧас в. чичáс.

сол⁷ m, „соль“ f, „sare“; крúпны́уа сол'у паклáл „ai pus sare grunjoasă“.

самáкáтка/би́циклeта́/самáп'а́дка f (SR), „велосипед“, „bicicletă“; он умeит¹ кáтáца на самáкáтки „el știe să meargă cu bicicleta“.

сте́п⁸ m, „степь“ f, „stepă, cîmp“; [pl. ст'ап'á³]; уcе рабóчки на ст'апe „toți lucră-torii sînt pe cîmp“.

т'ал'оны́к² m [pl. т'ал'аты́⁴] „теленок“, „vițel“; т'ал'оны́к вы́бих из дварá „vițelul a fugit din curte“.

харч́й pl. // ја́дá f, „еда, пища“, „mîncare“, „hrană“; харч́й бра́выи „mîncare bună“; на свáйх харчáх „cu mîncare proprie“.

хáта f [dim. хат'óнка] 1. дом (дом), „casă“; нáша хáта нóвы́а „casa noastră e nouă“; 2. кóмната „cameră“; у пирeдни́и/зáдни хáти „în camera din față// din spate“ [v. și дом].

хат'óнка f в. хáта.

чичáс adv., „сейчас“, „acum, imediat“; чичáс пpидý „vin imediat“.

* Abrevieri: SR = slava rusă, S = Sarichioi, U = Unirea (Jurilovca). Cifrele la umărul cuvîntelor-titlu vor trimite la modele de paradigmă de la finele Dicționarului.

PRINCIPES D'ÉLABORATION DU DICTIONNAIRE DES PATOIS
RUSSES DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

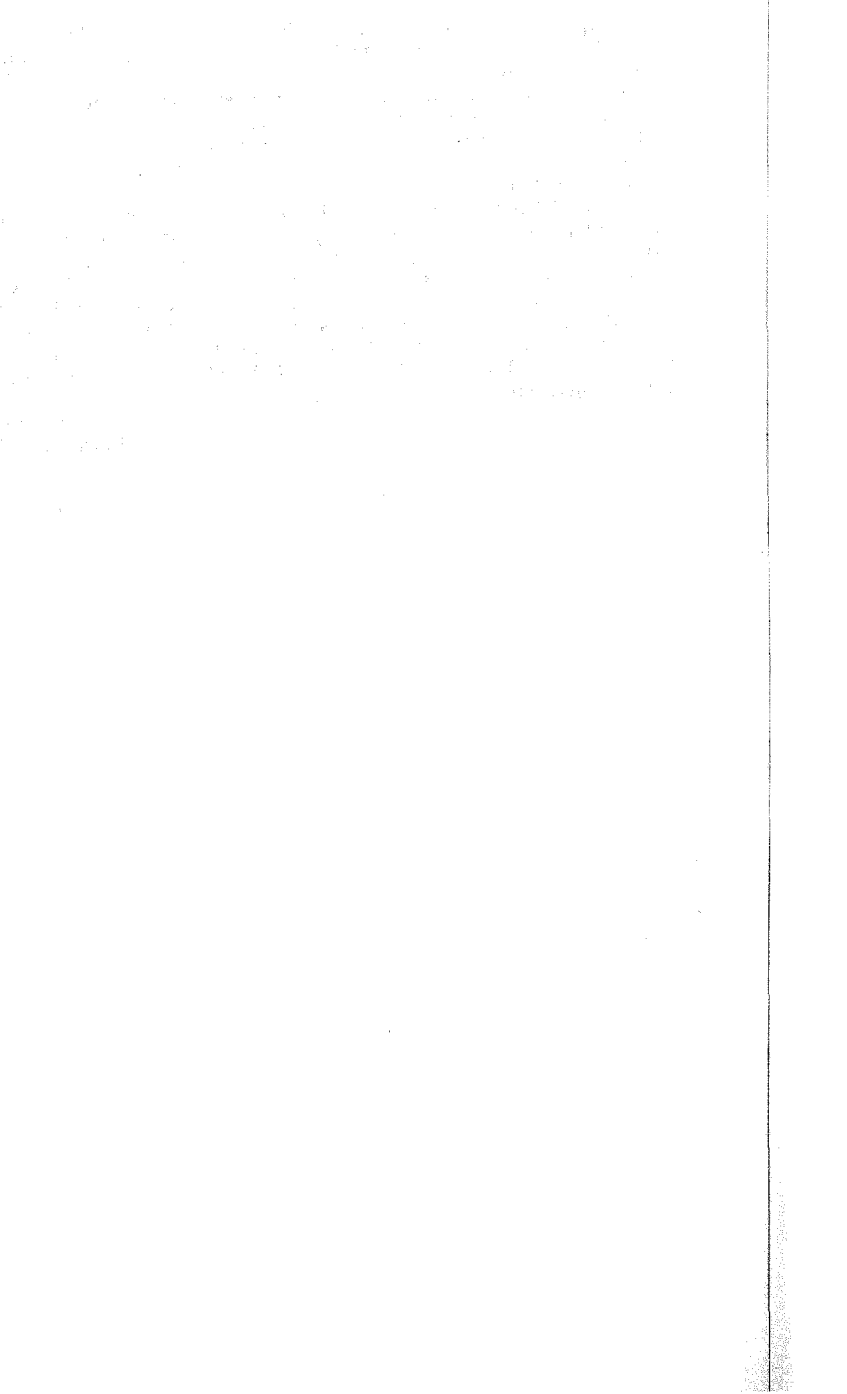
L'article ci-dessus est consacré aux problèmes de l'arrangement du vocabulaire dialectal mentionné dans le *Dictionnaire des patois russes („lipovenesti“) de Roumanie*, en cours d'élaboration.

Après une analyse minutieuse du matériel recueilli, les auteurs ont tiré la conclusion que le vocabulaire des patois russes („lipovenesti“) contient trois niveaux de mots : des mots autochtones, hérités de la langue russe commune, y inclus les éléments lexicaux empruntés autrefois à des idiomes voisins ; des emprunts lexicaux dus aux nouvelles conditions d'existence—linguistique et socio-économique — sur le territoire de la Roumanie, et enfin des créations lexicales propres, inexistantes dans la langue russe commune et par conséquent dans les patois russes convergents. Toutes ces parties du vocabulaire des patois „lipovenesti“ seront représentées dans le dictionnaire.

Le dictionnaire contiendra toutes les parties du langage y inclus les interjections, ordonnées alphabétiquement. Un article de dictionnaire ayant, par exemple, pour le mot-titre un substantif, contiendra : a) le mot-titre ; b) les traits grammaticaux de celui-ci ; c) des informations étymologiques quand il s'agit d'emprunts à d'autres idiomes ; d) la précision de la forme de la langue russe commune ou la traduction du mot-titre en russe ; e) la traduction en roumain ; f) paradigmes—complets ou partiels ; g) illustration de l'emploi du mot.

Les auteurs considèrent que l'élaboration dans l'avenir immédiat d'un dictionnaire de tous les patois „lipovenesti“ situés sur le territoire de la Roumanie constituera, sans doute, un acte culturel extrêmement nécessaire.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

CATEGORIA GRAMATICALĂ A GENULUI ÎN GRAIURILE LIPOVENEȘTI

DE

ANDREI IVANOV

În cadrul mai larg al preocupărilor de slavistică din România, graiurile lipovenești devin obiectul unor cercetări științifice abia spre sfârșitul anilor '50, domeniile de investigație, în ordinea priorității lor cronologice, fiind cele ale foneticii și fonologiei, lexicului (cu accent sporit asupra onomasticii) și gramaticii (morfologiei), circumscrise, de regulă, la un singur grai.

Cercetarea noastră, desfășurată mai ales între anii 1967—1976, a avut drept obiect un aspect gramatical, morfosintactic prin implicațiile sale, și anume genul gramatical, cu accent special asupra genului neutru al substantivelor, extinzând aria de investigații asupra tuturor graiurilor lipovenești, prin selectarea celor mai reprezentative unități dialectale din două zone teritoriale de bază — Dobrogea, pe de o parte, Moldova și Bucovina, pe de alta.

Alegerea temei de cercetare a fost determinată nu numai de opinia noastră privind compatibilitatea acestei categorii lingvistice cu noțiunea de *evoluție* mai accentuată față de alte categorii gramaticale, mai cu seamă în condițiile existenței divergente a unor idiomuri cum sînt cele lipovenești, cît și de faptul că ea ar putea beneficia pentru prima oară, după cunoștințele noastre, de o abordare *in extenso*.

Unele rezultate ale cercetării au fost expuse în cîteva articole publicate¹. În comunicarea de față ne vom opri mai cu seamă asupra metodologiei pe care am adoptat-o pentru adunarea și tratarea materialului cules pe teren și care ne-a permis să tragem concluzii de ordin particular și general în legătură cu fenomenul studiat.

¹ Vezi lucrările noastre: *Genul neutru într-un grai velicorus de tip divergent*, în SCL, 1967, nr. 5, p. 555—561; *Despre iterația morfematică (cu privire specială asupra genului neutru în unele graiuri lipovenești)*, „Analele Universității din București. Limbi slave”, XVIII, 1969, p. 57—63; *Sincerismul cazual în flexiunea substantivelor feminine dintr-un grai lipovenesc*, în vol. *Limba rusă*, Centrul de multiplicare al Universității din București, 1975, p. 111—118; *Aspectele paradigmatic și sintagmatic ale genului gramatical în graiurile ruse din România (Cu privire specială asupra genului neutru)*, în vol. *Probleme de rusistică și lingvistică generală*, Tipografia Universității din București, 1976, p. 197—209; *Puncte de vedere asupra dispariției genului neutru în unele graiuri est-slave*, în vol. *Probleme de filologie rusă*, Tipografia Universității din București, 1977, p. 131—148.

Au fost cercetate graiurile lipovenești din următoarele localități : Carcaliu (idiolectul autorului), Chilia Veche, Jurilovca (actuala Unirea), Mahmudia, Mila 23, Periprava, Sarichioi, Slava Cercheză, Slava Rusă, Sfistofca (jud. Tulcea), Brătești, Țirgul Frumos (jud. Iași), Dumasca, Vaslui (jud. Vaslui), Roman (jud. Neamț), Climăuți, Lipoveni, Manolea (jud. Suceava).

Studiul sistemelor și al structurilor, fonologice ori morfologice, ale unui ansamblu de unități dialectale ce se caracterizează prin asemănări și deosebiri structurale, se face, în ultima vreme, aplicându-se unul din următoarele două procedee : fie că se construiește mai întâi un sistem general, abstract denumit și sistem maximal sau metasistem², pentru a se ajunge la analiza comparativă a sistemelor particulare — fie, invers, se obține descrierea unui sistem particular (denumit, convențional, sistemul A), bine cunoscut cercetătorului, reprezentând adesea idiolectul acestuia, după care se trece la analiza sistemului maximal, denumit în aceste cazuri diastem sau, mai rar, geosistem³. Atît sistemul maximal, în primul caz, cît și sistemul A, în cel de-al doilea caz, sînt folosite ca etaloane în descrierea comparativă a sistemelor particulare, căci graiurile locale, varietățile locale au și ele sisteme proprii⁴. Folosirea sistemului maximal în descrierea ansamblului de graiuri are ca bază raportul de incluziune existent între un fapt general și unul individual, precum și dorința dialectologului descriptivist de a obține o formalizare cît mai eficientă a structurilor și sistemelor date. Cînd însă unul din sistemele concrete reprezintă idiolectul cercetătorului, atunci, în faza a doua a descrierii, se utilizează scheme ale acestui sistem folosit ulterior ca etalon, ca mijloc de reperare a faptelor similare din alte sisteme, stabilindu-se în final trăsături comune și diferite.

În ce ne privește, am utilizat, *mutatis mutandis*, ca punct de plecare și ca sistem de referință (= etalon) schema idiolectului nostru : pornind de la sistemul particular A am ajuns, prin procedeu deductiv, la diastem, iar de aici la sisteme individuale.

Reprezentînd, în planul expresiei, „suma teoretică a mulțimilor de elemente“⁵, în cazul de față a mulțimilor unei categorii gramaticale pentru mai multe unități dialectale, diastemul se obține prin operații de selectare a elementelor comune, ce conferă ansamblului de graiuri caracterul de continuitate. El se obține de asemenea și prin inventarierea elementelor de discontinuitate (a elementelor discrete), dinainte înregistrate pentru fiecare idiom în parte. Analiza noastră s-a efectuat astfel în trei faze : (1) înregistrare de elemente concrete, (2) construire de scheme la nivel de dia-

² Vezi, de ex., С.В. Бромлей, Л.Н. Булатова, *Об эталоне сопоставительного описания морфологии русских говоров*, ВЯ 4, 1965, p. 74—79 ; Р. И. Аванесов, *Русская литературная и диалектная фонетика*, Москва, 1974, p. 160.

³ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fonomorfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, 1968, p. 17.

⁴ Cf. Р. И. Аванесов, *Описательная диалектология и история языка*, în vol. *Славянское языкознание. V Международный съезд славистов*, Москва, 1963, p. 293—319 ; А. Дврат, *Despre dialectologia structurală*, în vol. *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 182.

⁵ Cf. С.В. Бромлей, Л.Н. Булатова, *Очерки морфологии русских говоров*, Москва, 1972, p. 10.

sistem și (3) obținere de sisteme concrete, individuale. Ne vom opri, în continuare, asupra fiecărei faze.

Realitatea concretă de pe teren ne-a impus să folosim, drept sursă comună de înregistrare a materialului dialectal, codul lingvistic (varianta orală), și nu codul de semne (varianta scrisă) al idiomurilor, iar dirijarea înregistrării a fost posibilă grație folosirii unui chestionar alcătuit în limba română și cuprinzând 118 substantive de gen neutru. Aceste substantive, însoțite de un determinant (adjectival, pronominal sau verbal), erau introduse în scurte enunțuri și trecute prin toate cazurile (zone paradigmatică). Informatorii, reprezentând ambele sexe, trei generații diferite și, pe cât posibil, ocupații diferite, au fost solicitați să transpună în graiul lor natal enunțurile, urmărindu-se astfel comportarea paradigmatică și sintagmatică a substantivelor neutre. Întrucât „categoriile gramaticale sînt noțiuni care se exprimă cu ajutorul morfemelor”, iar „genul ... gramatical este o chestiune de acord”⁶, s-a căutat ca determinanții să reprezinte lexeme relevante din punct de vedere al opoziției de gen. De pildă, *bAl'sája* are formantul gramatical (-ája) *marcat* (intens) suprasegmental, față de *krásnyja*, unde același formant (-yja) este *nemarcant* (extens), suspendînd opoziția neutru / feminin și realizînd opoziția non-masculin / masculin. Să comparăm și sintagmele *krásnyja jáblyka* „măr roșu” și *krásnyja blúza* „bluză roșie”, pe de o parte, unde determinanții și determinanții au mărci gramaticale nemarcate, exprimînd două genuri — feminin și neutru —, și *krásny cvel* „culoare roșie”, opusă lor în acest sens. Determinanții adjectivali exprimă opoziția de gen ternară numai la nominativ și acuzativ (*bAl'sája* (lótka) „barcă mare” / *bAl'sója* (vAknó) „fereastră mare” / *bAl'sój* (yórYT) „oraș mare” sau *bAl'súju* (lótka) / *bAl'sója* (vAknó) / *bAl'sój* (yórYT)). Formele de trecut ale verbelor realizează atît opoziția binară non-masculin/masculin, de pildă, (*Aná*, *Anó*) *všychla* „ea, el s-a uscat” / *yon všych* „el s-a uscat”, cît și opoziția ternară feminin/neutru/masculin: (*Aná*) *dašlá* / (*Anó*) *dašló* / (*yon*) *dašól* „el, ea a ajuns”.

Substantivele pot fi înzestrate cu morfeme exprimînd, în anumite zone paradigmatică, opoziția fie binară (masculin, neutru / feminin), fie ternară (masculin / neutru / feminin) a categoriei genului.

Dubla comportare a morfemelor gramaticale, mai exact exprimarea completă sau incompletă a categoriei gramaticale a genului atît în planul paradigmatic, cît și în cel sintagmatic, se află în legătură cu raportul dintre morfeme (morfeme invariante) și alomorfeme (morfeme variante). Morfemul invariant [-Ø], bunăoară, se realizează ca [-ó] (*ka'Asó* „roată”) sau ca [-'ó] (*bAl'ó* „rufărie”, „lenjerie”). Este evident că nivelul morfologic are ca bază aici nivelul fonologic, raportul dintre *fonem* și *sunet*.

Dar legătura dintre cele două nivele uneori poate fi aparentă. Așa, de exemplu, fonemul /a/ se regăsește în [-á] (*kAzá* „capră”) [-'á] (*z'Aml'á* „pămînt”), [-a] (*ál'ica* „stradă”), [-'a] (*bán'a* „baie”). Din punct de vedere fonologic, am putea exemplifica și cu lexemele *slója* „cuvînt” și *mór'a* „mare”. În plan morfematic însă, ultimele două cuvinte nu pot constitui exemple

⁶ J. Vendryès, *Le langage*, Paris, 1921, p. 106 sau, altfel formulat, H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (ed. rusă, Moscova, 1960, p. 316).

pentru a demonstra realizarea concretă a morfemului $[-a]$ ca $[-a]$ (*úlica*) sau $[-'a]$ (*bán'a*), întrucât, trecând la planul sintagmatic, ele nu pot fi ocurente în sintagmele de tipul *šyrókYju úl'icu* sau *l'óplyYju bán'u*.

Această situație a impus respectarea următoarelor două etape de bază în analiza categoriei gramaticale a genului și îndeosebi a subcategoriei ei — genul neutru în graiurile lipovenesti⁷: (a) inventarierea alomorfelor și (b) reducerea alomorfelor la morfeme invariabile, ambele etape întâi la nivelul sistemului etalon, iar apoi la cel al *diasistemului dialectal divergent*. Variantele morfematice (alomorfe) se inventariază și se reduc la invariante, respectându-se ordinea ierarhică a nivelelor gramaticale: nivel paradigmatic (atît al determinărilor, cît și al determinanților) și nivel sintagmatic.

Astfel, în sistemul-etalon, ca să ne referim aici în detaliu numai la acesta, au fost identificate, pentru nominativ singular, pe baza unui anumit număr de *s u b s t a n t i v e*, următoarele nouă morfeme gramaticale: $[-\emptyset]$ (*stol- $\emptyset$*)⁸, $[-'\emptyset]$ (*kon'- $\emptyset$* , *kravát'- $\emptyset$*), $[-j]$ (*sará-j*), $[-ó]$ (*vAkn-ó*), $[-'ó]$ (*ruž'-ó*), $[-á]$ (*ruk-á*), $[-'á]$ (*svín'-á*), $[-a]$ (*xát-a*, *mýl-a*), $[-'a]$ (*bán'-a*, *mór'-a*).

Trecînd substantivele respective și prin celelalte verigi ale paradigmei lor de singular, am obținut inventarul complet al morfemelor, din care, procedînd la reducerea variantelor la invariante, a reieșit următorul tablou al morfemelor gramaticale ale substantivelor: $[-\emptyset]$: $[-\emptyset]$ (*stol- $\emptyset$*), $[-'\emptyset]$ (*kon'- $\emptyset$* , *kravát'- $\emptyset$*), $[-i]$: $[-j]$ (*sará-j*), $[-o]$: $[-ó]$ (*vAkn-ó*), $[-'ó]$ (*ruž'-ó*), $[-a]$ (*mýl-a*), $[-'a]$ (*mór'-a*), $[-a]$: $[-á]$ (*ruk-á*), $[-'a]$ (*svín'-á*), $[-a]$ (*xát-a*), $[-'a]$ (*bán'-a*).

Prin aceeași succesiune a etapelor de analiză a morfemelor s-a obținut și pentru anumite categorii de *d e t e r m i n a n t i* inventarul morfematic. De exemplu, pentru pronumele posesive: $[-j]$: $[-j]$ (*mo-j*), $[-jó]$: $[-jó]$ (*mA-jó*), $[-ja]$: $[-já]$ (*mA-já*). Contextele-diagnostice au pus în evidență, pentru toate zonele paradigmatică, următoarele posibilități de ocurență a morfemelor gramaticale ale pronumelor posesive și substantivelor: $[-j]$ / + (a) $[-\emptyset]$: $[-\emptyset]$ (*moj dom*), $[-'\emptyset]$ (*moj kon'*, *moj kravát'*), (b) $[-o]$: $[-ó]$ (*moj vAknó*), $[-'ó]$ (*moj ruž'ó*), $[-a]$ (*moj mýla*), (*moj mór'a*).

Prin urmare, în sistemul dialectal A, folosit de noi în cercetare ca sistem-etalon, categoria gramaticală a genului este un subsistem *b i n a r*, opunînd două componente constitutive ale lui: *genul masculin* și *genul feminin*, în virtutea faptului că substantivele cu marca gramaticală $[-o]$ (substantive neutre) au abandonat tradiționalul regim sintagmatic, relevant doar la nominativ-acuzativ, și l-au adoptat pe cel specific substantivelor în $[-\emptyset]$.

În cadrul sistemului dialectal *m a x i m a l* (= diasistem dialectal) se desprind, în afara sistemului A, două zone dialectale, exprimînd tot atîtea modele ale opoziției constituenților categoriei gramaticale a genului: zona dialectală din sud-estul țării (ZD₁) și zona dialectală din nord-estul țării (ZD₂).

În graiurile dobrogene (ZD₁), cu excepția graiului de la Carcaliu, substantivele în discuție manifestă o pronunțată aderență la modelul paradigmatic și sintagmatic specific substantivelor feminine. De exemplu: *Ty n'i znájiš*

⁷ Un model, incontestabil reușit, de analiză structurală de acest gen, aplicată la aromână, ni-l oferă Matilda Caragiu-Marioțeanu, *op. cit.*

⁸ Lexemele sînt redată aici prin notarea lor fonetică simplificată.

ȳór'u mAjú „Tu nu cunoști necazul meu“ (Jurilovca-Unirea), *Ja prišlá s ad'ijály bAl'sšáj* „Eu am venit cu o plapumă mare“ (Mila 23), *Is stády idut' dva čobána* „Cu turma merg doi ciobani“ (Sarichioi, Jurilovca-Unirea, Slava Rusă, Slava Cercheză). După cum se vede, constatarea privește substantivele cu desinența *atonă*, căci cele cu desinența *accentuată* păstrează, în marea majoritate a cazurilor, vechiul model paradigmatic și sintagmatic, creînd chiar incongruențe gramaticale de tipul *Ja p'u krásnyju vinó* „Eu beau vin roșu“ (Jurilovca-Unirea), de unde și concluzia asupra rolului factorului supra-segmental în evoluția gramaticală a substantivelor neutre în graiurile ruse de tip divergent.

Mult mai fidele tradiționalei scheme paradigmatico-sintagmatice se dovedesc a fi substantivele „neutre“ din graiurile din Moldova. Doar cel de la Brătești manifestă tendința de a îngloba aceste substantive în categoria celor masculine.

Așadar, opoziția *ternară* a termenilor categoriei gramaticale a genului, proprie mării majorități a graiurilor velicoruse convergente, în graiurile lipovenești (rusești de tip divergent) (1) fie că a devenit *binară*, (2) fie că este pe cale de a deveni binară, paralel cu (3) păstrarea, în graiurile din nord-estul țării, a modelului tradițional.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ РОДА В ЛИПОВАНСКИХ ГОВОРАХ

РЕЗЮМЕ

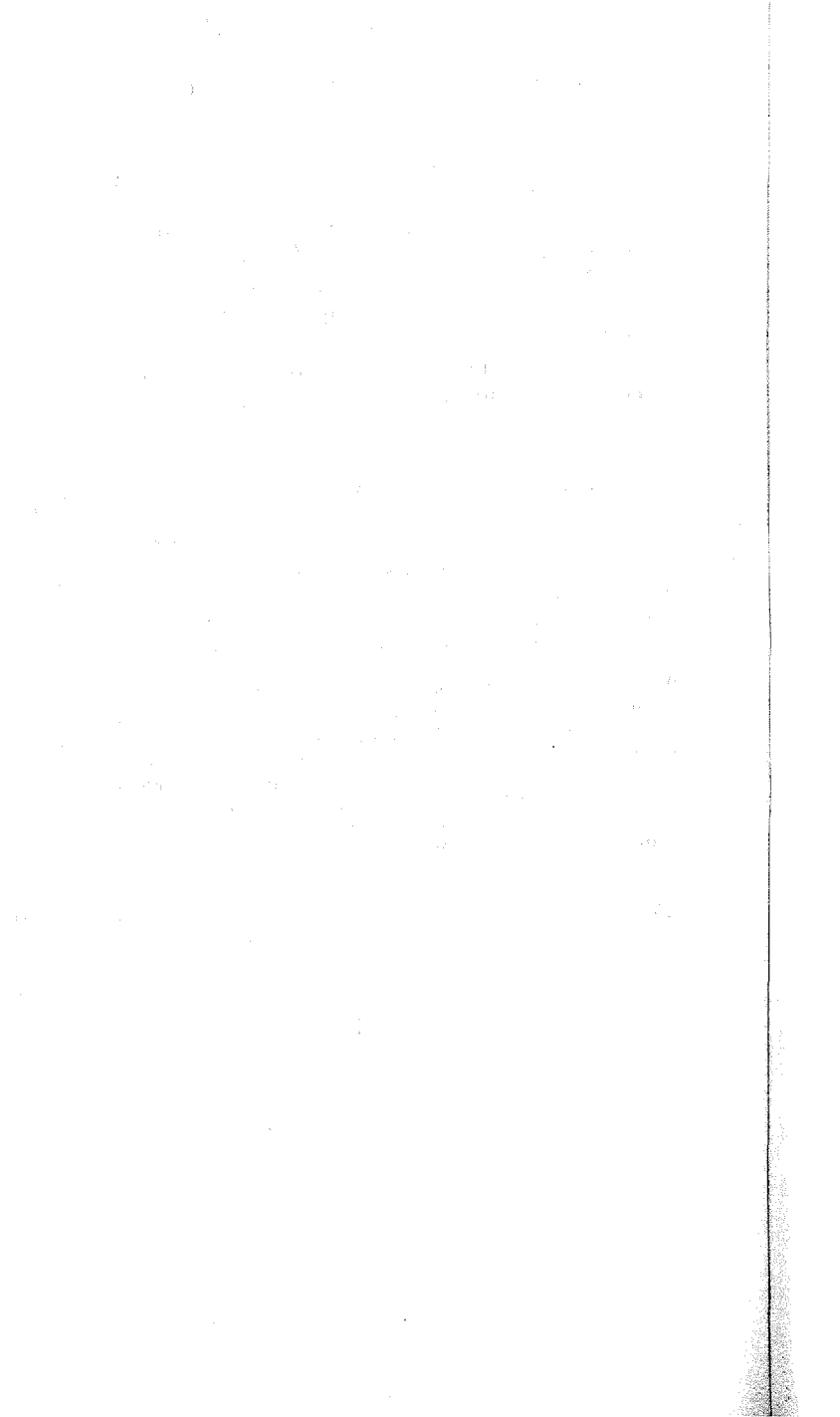
Исходя из диалектного эталона, отражённого в родном говоре автора данной статьи, мы построили максимальную русско-липованскую морфемную систему существительных и их определителей, а затем из неё были выведены и соответствующие частные подсистемы.

Это позволило выявить трёхчленную систему грамматической категории рода, основанную на противопоставлении мужского, среднего и женского родов и характеризующую северо-восточную группу липованских говоров. Ср., например, *Поедем у той горыд/Дай толстый одеяло/Он сел у большую лодку*, и другую двучленную с противопоставлением мужского рода женскому:

а) *Поедем у той горыд/Дай толстый одеяло/Он сел у большую лодку*, свойственную подавляющему большинству добруджанских говоров.

б) *Поедем у той горыд, Дай толстый одеяло/Он сел у большую лодку*, характерную лишь говорам села Каркалиу уезда Тулча и села Брăтеști уезда Яссы.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

EVOLUȚIA RAPORTURILOR SEMANTICE LA NIVELUL UNUI GRAI ALOGLOT

DE

FEODOR CHIRILĂ

Cercetarea monografică a vocabularului unui grai aloglot oferă neîndoios posibilitatea de a scoate în evidență raporturile semantice ce se stabilesc între elementele autohtone din vocabular și cele venite pe calea împrumutului din alte limbi. Este bine cunoscut faptul că împrumuturile, încadrându-se în sistemul lexical, nu numai că contribuie la îmbogățirea vocabularului, dar produc totodată modificări importante în semantica lexemelor cu care vin în contact (Pabisowa, *O specyfike*, p. 93).

Studiul nostru încearcă să prezinte unul din multiplele aspecte ale raporturilor semantice la nivelul sistemului lexical al graiului rusesc din Carcaliu și anume cel al evoluției raporturilor sinonimice ca rezultat al împrumuturilor.

Evoluția independentă, prin izolarea timp de aproape două secole de limba rusă comună, din sinul căreia s-a desprins, precum și influența exercitată nemijlocit din partea sistemelor lingvistice străine, cu care s-a aflat în contact, a dus la amplificarea fondului slav din acest grai cu termeni primiți succesiv din slava bisericească, graiurile turcice, ucrainene, românești etc. ; în ultimele decenii, un număr extrem de mare de cuvinte noi a fost însușit din limba rusă standard și, mai ales, din limba română în forma ei populară sau literară. Odată asimilate, toate acestea au devenit elemente organice, proprii sistemului graiului aloglot. Ele au contribuit, fără îndoială, la înnoirea domeniului lexical al acestui grai, imprimându-i totodată sinonimiei dialectale un caracter complex și variat, motivat de specificul realității etnografice a acestei zone și, indirect, de condițiile social-economice și istorice în care a trăit populația vorbitoare a graiului aloglot din Carcaliu.

Din analiza concretă a sistemului lexical al graiului aloglot din Carcaliu, județul Tulcea, reiese clar faptul că prezența împrumuturilor lexicale nu duce în mod obligatoriu la înlocuirea imediată a cuvântului autohton prin cel împrumutat, după cum consideră unii (cf. Barannikova, *K voprosu*, p. 116 ; A.F. Manaenkova, *Jazykovye otnoșeniia*, p. 54). În acest caz, „propriu” și „străin” coexistă multă vreme și nu întotdeauna se diferențiază semantic. Cauza acestui fenomen constă, credem, în gradul de funcționalitate a cuvântului

împrumutat. Dacă gradul de funcționalitate a cuvîntului împrumutat este mai mare decît al celui autohton, atunci fie că se produce o diferențiere semantică, fie că elementul împrumutat îi reduce gradul de întrebuintare celui autohton, care, în cele din urmă, trece în vocabularul pasiv al graiului. Iată, de exemplu, cazul cuvîntelor care formează seria de sinonime : *boťínki* | *bukánči* (< rom. *bocanci*, DEX, 594) // *polsapóžki*, unde termenul *polsapóžki* a trecut deja în vocabularul pasiv, iar locul său i-a fost luat de împrumutul românesc *bukánči*, care se substituie în orice context prin *boťínki*. Un alt exemplu îl constituie seria de sinonime : *papúc* (< tc. *papuc*, Uș., III, 28; Vasmer, III, 203) // *pantóf*, (DLRM, 581) // *polovínki*, din care lexemele sinonimice *papúc* și *pantóf* coexistă de multă vreme și, de asemenea, se substituie reciproc în orice context, pe cînd *polovínki* se află de mult în vocabularul pasiv.

Este cunoscut faptul că atunci cînd un grai suferă unele schimbări condiționate într-o măsură sau alta de factorii externi, vorbirea este bogată în inovații care intră în concurență atît între ele cît și cu elemente autohtone. Atunci apariția, precum și folosirea sinonimelor totale sînt inevitabile. Este cazul sinonimelor de tipul : *viraplán* // *samoljót* // *avijón*, unde toate cele trei cuvinte exprimă, deopotrivă, noțiunea de „aparat zburător“. Acest lucru se poate spune și despre seria sinonimică *samokátka* // *bičikléta* (< rom. *bicicletă*, DEX, 84) sau despre seriile sinonimice *kartóška* | *barabúlja* (< ucr. *barabula*, Hr., I, 28), *žálovanie* | *salár* (< rom. *salar*, DEX, 823) // *ljáfa* (< rom. *leafă*, DEX, 4 927) ș.a.

De obicei se recurge fie la împrumut, fie la cale atunci cînd, datorită contactului dintre două comunități lingvistice diferite, într-una din ele se ivește necesitatea denumirii unei noțiuni noi. În acest caz se stabilește și un raport de strictă determinare între cale și o noțiune nouă. Fără îndoială că, de exemplu, cuvîntul *maláj* cu sensul „făină de porumb“, un împrumut din limba română, a adus, la timpul său, o noțiune nouă în graiul aloglot din Carcaliu. Totuși, un cale sau un împrumut nu apare numai în cazul cînd se ivește nevoia denumirii unei noțiuni noi. În prima etapă a contactului cu noile produse românești și, deci, înainte de a se impune cuvîntul *maláj*, vorbitorii graiului din Carcaliu au calchiat parțial expresia moldovenească *făină de păpușoi* în *papušovaja muká* (< rom. dial. *păpușoi* „porumb“ și *muká* „făină“, Candrea, 406; Tiktin, III, 1 118), reluînd lexemul rus *muká*. În felul acesta, în graiul din Carcaliu au apărut determinanții opoziționali : *pšeníčnaia muká* | *papušovaja muká* (cf. mold. : *făină de păpușoi* | *făină de grîu*), care au avut o circulație largă în vorbirea purtătorilor acestui grai. În prezent, sintagma *papušovaja muká* cedează locul termenului *maláj* din graiul muntenesc și din limba literară (< rom. *mălai*, DEX, 539). Termenul *malaj* însă deoperă în prezent și sensul de „lipie din făină de porumb“, pentru care exista deja în grai cuvîntul *kóržyk* - un împrumut din ucraineană (< dim. ucr. *kóržyk*, Hr., II, 283). Ca urmare, cuvîntul dialectal muntenesc *maláj* a intrat în relații sinonimice cu *kóržyk*, care în prezent are, de asemenea, o circulație mai redusă. Așa s-au format serii de sinonime de tipul *papušovaja muká* // *maláj* ; *kóržyk* // *maláj*.

Exemplele de mai sus confirmă, credem, faptul că atunci cînd un grai asimilează numeroase împrumuturi, există mai întîi o identitate de sens între termenul nou și cel autohton. Cu timpul, prin vorbitorii graiului se

realizează, în general, o diferențiere semantică a celor două lexeme, bineînțeles, în cazul când ambele unități lexicale continuă să existe. Prin urmare, se împrumută cuvinte nu numai pentru a desemna noțiuni noi, dar și din nevoia de a se crea sinonimele necesare preciziei și expresivității. Ca urmare a acestui fapt, graiul din Carcaliu cunoaște extinderea unor serii de sinonime prin împrumuturi, motivată de conținutul comunicării. Astfel, alături de *karaül'sšik*, apar *kurağej* (< tc. *kuraç*, Radloff, II, 2, 925), *vardist* (< rom. pop. *vardist*, DEX, 324), *páznik* (< rom. *paznic*, DEX, 663).

Adesea, o nesuprapunere semantică a două sau mai multor unități lexicale ajută la elucidarea valenței lexemului, a distribuției acestuia în context. Așa, de pildă, apropierea semantică a lexemelor *sklad*, *ambar*, *depózit*, *magázin*, *pógreb*, *komórka*, *šoprón*, *kóšnica*, *saráj*, *magázija*, care exprimă noțiunea „loc de păstrare“, nu presupune identitatea lor totală, întrucât, în context, ele posedă posibilități de distribuție proprii.

În analiza cîmpului lexematic al noțiunii „loc de păstrare“ plecăm de la premisa că sensul unei unități lexicale nu e un întreg nediferențiat, ci un fascicul de trăsături divizibile (Coseriu, *Sémantique*, p. 153), care este analizabil în elementele conceptuale legate între ele în anumite feluri în conținutul unei noțiuni. Astfel, în conținutul noțiunii „loc de păstrare“, de pildă, se pot identifica următoarele trăsături distinctive (pentru exemplificare, ne folosim de procedeul descompunerii în seme, aplicat de B. Pottier, în *Vers une sémantique*, p. 117): — încăpere în care se păstrează alimente, lemne, mărfuri etc. (S_1); — clădire în care se păstrează alimente, mărfuri etc. (S_2); — construcție cu acoperiș, dar fără tavan, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc. (S_3); — construcție cu acoperiș, fără tavan, așezată pe stâlpi, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc. (S_4); — clădire pentru păstrat cereale (S_5); — încăpere pentru păstrat cereale (S_6); — loc unde se depozitează, pe un vapor, mărfurile transportate (S_7); — construcție de nuiele sau de șipei în care se păstrează știuleții de porumb (S_8); — încăpere subterană în care se păstrează unele materiale sau produse (S_9); — odăiță în care se păstrează alimente sau obiecte care au o întrebuințare mai rară (S_{10}). O astfel de corelație a denumirilor folosite în grai pentru noțiunea de mai sus ar putea fi ilustrată prin tabelul de la p. 114¹.

Marcînd trăsăturile distinctive, tabelul de mai jos evidențiază totodată că fiecare din lexeme își are sferile sale de întrebuințare și, fixîndu-se în anumite clișee, ele nu se pot substitui întotdeauna, deși ca noțiune sînt perfect identice. Din cele 10 lexeme, doar patru coincid semantic și au numărul cel mai mic de seme. Celelalte elemente ale cîmpului lexematic se află însă în raport de sinonimie parțială, întrucît exprimă denumiri ale diverselor variații ale noțiunii generale de „loc de păstrare“.

¹ Fiecare lexem din tabel este caracterizat prin prezența unui anumit număr de seme marcată cu (+) și prin absența altora marcată cu (—). Această absență reprezintă existența unei opoziții care disjunge lexemul dat de celelalte lexeme caracterizate prin prezența semei respective.

Seme Lexeme	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	S ₅	S ₆	S ₇	S ₈	S ₉	S ₁₀
sklad	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
magázin	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
depóзит	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
magazija	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
ambár	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-
pógreb	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-
kamórka	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+
šoprón	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-
kóšnica	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-
saráj	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-

Asimilarea consecutivă a împrumuturilor din alte limbi, ca urmare a evoluției vocabularului, a dus la formarea unor serii de sinonime pentru noțiunea generică de „loc de păstrare”. Astfel, lexemul *magázin* a căpătat drept sinonim termenul *sklad* (Dal', IV, 155) din limba rusă standard. Amîndouă s-au păstrat în graiul actual și coexistă, cu toate că au o identitate semantică totală. Ulterior însă, cîmpul lexematic al noțiunii a suferit o evoluție mai complicată. La început lexemelor *magázin* și *sklad* li se alăturase împrumutul lexical *ambár* (< tc. *ambar*, Dal', I, 14) pentru a exprima sensul de „clădire pentru păstrat cereale” (S₅), precum și „încăpere pentru păstrat cereale” (S₆), devenind, în cele din urmă, sinonim al acestora prin înțelesul de „loc de păstrare” (S₁), precum și „clădire în care se păstrează alimente, mărfuri etc.” (S₂). Ca urmare a intensificării transportului de mărfuri cu vase fluviale sau maritime, termenul *ambár* și-a căpătat o circulație largă în vorbirea purtătorilor graiului aloglot și și-a lărgit, totodată, sfera sa semantică, primind sensul „loc unde se depozitează, pe vapor, mărfurile transportate” (S₇). În felul acesta, termenul *ambár* a intrat în raporturi de sinonimie parțială cu lexemul autohton *pógreb*, deoarece acesta din urmă, în afară de (S₇), exprimă și o nuanță semantică specifică de „încăpere subterană în care se păstrează unele mărfuri, materiale, produse etc.” (S₉).

Ca urmare a noilor condiții economice, lexemele *magázin* și *sklad* cedează în prezent terenul în favoarea împrumuturilor din limba română *depóзит* (DEX, 246) și *magazija* (DEX, 516). Noile împrumuturi cuceresc teren, devenind în prezent cele mai obișnuite cuvinte și pentru sensul exprimat de *pógreb*, preluînd concomitent și domeniile de întrebuințare ale lexemelor autohtone *magázin* și *sklad*. În felul acesta, termenii *depóзит* și *magazija* au intrat în raport de sinonimie totală cu *magázin* și *sklad*, substituindu-se reciproc.

Evoluția semantică se continuă însă: prin noțiunea generală „loc de păstrare”, cuvîntul *magázin* a intrat în relații de sinonimie parțială cu *saráj* (Dal', IV, 158) care, pe lângă sensul general, exprimă și unul mai specializat: „construcție cu acoperiș, fără planșeu de tavan, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc.” (S₃), ceea ce impune încadrarea în cîmpul lexematic a unui alt element, și anume *šoprón* (< rom. *șopron*, DEX,

928) care, la rîndul său, exprimă o nuanță semantică nouă, aceea de „construcție cu acoperiș și fără tavan, așezată însă pe stîlpi, destinată păstrării materialelor de construcții, mărfurilor, uneltelor etc.“ (S_4).

Din cîte știm, purtătorii acestui grai, pe lîngă pescuit și comerț cu pește, s-au ocupat și cu cultivarea pămîntului. Astfel, cerealele (grîul, secara, orzul etc.) le depozitau în hambare, cînd era vorba de cantități mai mari, iar cantitățile mai mici de cereale sau făină le păstrau într-o încăpere mai mică, pe care au numit-o *kamôrka* (S_{10}) (Dal', II, 234). Modelul de construcție pentru depozitarea știuleților de porumb, cît și termenul corespunzător au fost împrumutate de la ucrainenii: *kôšnica* (Hr., II, 296) „construcție de nuiele sau de șipci în care se păstrează știuleții de porumb“ (S_8), care se află într-un raport de sinonimie parțială cu *ambâr* prin (S_6).

Analiza raportului semantic dintre unitățile lexicale ale cîmpului nostru demonstrează că cele 10 lexeme se află în raporturi de sinonimie prin sensul general de „încăpere în care se păstrează alimente, lemne, mărfuri etc.“ (S_1), iar lexemele *magázin*, *sklad*, *depózit*, *magazîja* au rolul unor arhilexeme și pot fi luate drept sememe (totalitatea semelor specifice fiecărui lexem în parte, Pottier, *Vers une sémantique*, p. 122; Greimas, *Sémantique*, p. 34). Ca urmare, cele patru lexeme se află într-un raport de sinonimie totală și pot fi luate, de altfel, ca punct de plecare în explicarea tuturor celorlalte, deoarece sînt identice din punct de vedere semantic și se pot substitui total în orice context, avînd, totodată, o încărcătură semantică mai mare. Celelalte, posedînd fiecare un element de diferențiere semantică, intră în raporturi de sinonimie parțială cu primele patru. În consecință, în cadrul acestui cîmp lexicomic se disting cîteva serii de sinonime totale și parțiale: *magázin* || *sklad* || *depózit* || *magazîja*; *sklad* || *depózit* || *magázin* || *šoprón* || *magazîja* || *ambâr*; *magázin* || *depózit* || *sklad* || *magazîja* || *ambâr* || *kôšnica*; *sklad* || *magázin* || *depózit* || *magazîja* || *ambâr* || *pógreb*; *sklad* || *magázin* || *depózit* || *magazîja* || *ambâr* || *kamôrka*. În felul acesta, lexemele existente deja în grai și cele împrumutate parcă și-ar împărți sferile lor, iar sferile acestora pot, într-o măsură mai mică sau mai mare, să se intersecteze, dar niciodată nu se suprapun în totalitate.

Prin urmare, în procesul de adaptare funcțională a lexicului la necesitățile comunicării din noile condiții de trai, cîmpul lexicomic al noțiunii „loc de păstrare“ se ramifică prin împrumuturi, iar acestea din urmă, intrînd în diverse relații semantice cu elementele existente de mai înainte în grai, contribuie la crearea unui microsistem lexical bine încheiat, bazat pe raporturile de sinonimie.

Structura acestui cîmp lexicomic reprezintă, așadar, un sistem deschis, în sensul că în procesul evoluției lexicale și semantice a graiului se poate completa oricînd cu noi elemente sinonimice. În felul acesta, se pune capăt lărgirii nelimitate a polisemiei elementelor deja existente în vocabular.

Exemplele analizate mai sus demonstrează că în vocabularul actual al graiului aloglot există o concurență între termenul autohton dialectal și cel împrumutat. O astfel de concurență este mai mare pentru termenii din lexicul uzual, unde lexemele au o încărcătură semantică mai mare și precizia exprimării nu se impune atît de strict. Am înregistrat, astfel, cazuri cînd un cuvînt autohton intră în relații de sinonimie cu mai multe împrumuturi lexicale. De exemplu:

pastúch // *mokán* (< rom. *mocan*, DEX, 561); *pastúch* // *vakár'* (< rom. *văcar*, DEX, 919); *karaúl'sčik* // *páznik* (< rom. *paznic*, DEX, 592); *karaúl'sčik* // *vardist* (< rom. pop. *vardist*, DEX, 324); *karaúl'sčik* // *kurağěj* (< tc. *kuraç*, Radloff, II, 2, 924) ș.a.

Este limpede că unele împrumuturi au redus cîmpul semantic al termenilor rusești și se întrebuițează paralel cu ele pentru a numi aceleași obiecte sau noțiuni, dar cu valori semantice deosebite, contribuind, în felul acesta, la regruparea lexico-semantică a componentilor unor serii de sinonime. Este, de pildă, cazul seriei de sinonime în care cuvîntul *blok* a restrîns sfera de întrebuițare a autohtonului *dom*. Ca urmare, cuvîntul *dom* în graiul din Carcaliu exprimă în prezent noțiunea generică de „casă”, iar împrumutul românesc *blok* are sens de „casă înaltă, cu mai multe etaje”; fiind totodată în opoziție cu *xáta* „casă țărănească”, el intră în raporturi sinonimice și cu sintagma *bol'soj* (sau *vysókij*) *dom*. Termenul *strjapúcha*, cunoscut vorbitorilor acestui grai, este folosit cu un sens mai larg de „orice persoană angajată pentru a prepara mîncarea cu prilejul unor munci sau petreceri colective, ocazionale”. Persoana calificată în această muncă este însă numită *bukatár'* (< rom. *bucătár*, DEX, 100). Lexemul autohton *máslo* este folosit numai pentru numirea untului, iar noțiunea de ulei vegetal comestibil poartă denumirea de *andilém* (< rom. *untdelemn*, DEX, 906), pe cînd *alėj* (< ucr. *olej*, Hr., III, 52) se menține cu sensul de „orice lichid gras insolubil, de proveniență vegetală, animală sau minerală, folosit în industrie, alimentație etc.”. În cazul acesta, împrumuturile contribuie la precizarea unor valori semantice pe care le exprimă lexemele polisemantice. Fără îndoială că astfel de exemple constituie o dovadă grăitoare că sinonimia decurge și din polisemantism (Graur, *Încercare*, p. 122; Kogotkova, *Leksikologija*, p. 8). Au fost înregistrate, de asemenea, cazuri cînd un împrumut reduce sfera de întrebuițare a mai multor lexeme autohtone, cu care se află în raporturi sinonimice. Este cazul împrumuturilor românești *kumnát* și *kumnáta*, de exemplu, care, ca urmare a frecvenței lor din ce în ce mai mare în vorbirea purtătorilor acestui grai (dar, se pare că și în scopul economiei în vorbire), reduc, totodată, sfera de întrebuițare a lexemelor autohtone *šurják*, *svoják*, *zjal'*, *déver'* și, respectiv, *nevéska*, *zalóvka*, *svojáčenica*. Frecvența acestora în vorbire este în prezent mai redusă, ele menținîndu-se mai mult la generația vîrstnică. La început, graiul din Carcaliu a împrumutat termenul *kumnát* pentru a desemna doar noțiunea de „frate al soției” devenind, în felul acesta, sinonim cu autohtonul *šurjak*. Ulterior cuvîntul *kumnát* a început însă să-l concureze pe *svoják* „bărbat, în raport cu soții surorilor soției sale”, apoi pe *zjal'* „bărbat, în raport cu surorile soției sale” și pe *déver'* „fratele soțului”, reducîndu-le și lor circulația în vorbire. În acest fel, lexemul *kumnát* a preluat treptat și sensurile lexemelor rusești *svoják*, *zjal'* și *déver'* întrebuițîndu-se în grai cu aceleași înțelesuri din limba română (vezi DEX, 218). Într-o situație similară se află și împrumutul românesc *kumnáta*. Acesta a cunoscut abia în ultimul deceniu o întrebuițare mai frecventă în grai și, ca urmare, a restrîns circulația lexemelor rusești *svojáčenica* „sora soției”, „soția în raport cu soția unui alt frate”, *zalóvka* „sora soțului” și *nevéska* „soția fratelui”, „soția fratelui soției”. În ceea ce privește lexemele *zjal'* și *nevéska*, ele se află în opoziție binară cu *kumnát* și, respectiv, *kumnáta* numai prin sensul specific de „soțul fiicei” și, respectiv,

„soția fiului“ și intră, în cele din urmă, într-un raport de sinonimie parțială. Așadar, termenii *kumnát* și *kumnáta*, care în limba română sînt polisemantici, însușiți fiind de vorbitorii graiului din Carcaliu devin fiecare din ei omonimi, intrînd în relații de sinonimie cu termenii autohtoni : *kumnát* || *šurják* ; *kumnát* || *svoják* ; *kumnát* || *zjať* ; *kumnát* || *déver* ; *kumnáta* || *zálóvka* ; *kumnáta* || *svojáčenica* ; *kumnáta* || *nevéska*.

Ca urmare a suprapunerii unor influențe asupra graiului rusesce din Carcaliu se întîmplă adesea o reducere a sferei semantice a vechilor lexeme, dar nu o dispariție totală a lor. Este cazul seriei de sinonime : *karaúl'sčik* || *kurağěj* || *vardíst* || *páznik*, unde împrumutul românesc *páznik* aproape că le-a înlăturat din vorbire pe *karaúl'sčik* și mai ales pe *kurağěj*. Dar trecerea lui *karaúl'sčik* și *kurağěj* în vocabularul pasiv al graiului nu este un fenomen nemotivat, ci o consecință lingvistică a realităților noi.

În alte situații, cuvîntul împrumutat intră în relații de sinonimie cu cel autohton și capătă o poziție dominantă în lexicul graiului din Carcaliu, pe cînd cel autohton este redus treptat sub aspectul răspîndirii și al semantismului său. Așa, de exemplu, împrumutul românesc *saráka* (< rom. *sărac*, *săracă*, Tiktin, III, 1363) este extrem de răspîndit în graiul din Carcaliu și se află, totodată, în raport de sinonimie cu termenii rusești *bédnyj*, *bednjága*, *bednjázka* numai în cazul cînd exprimă noțiunea de „compătimire față de cineva sau de ceva“. Așadar, sinonimul *saráka*, fixîndu-se în vocabularul graiului, tinde să reducă sfera de întrebuintare a lexemelor autohtone *bédnyj*, *bednjázka*, *bednjága*. În prezent, aceste trei lexeme se întrebuintează doar în sensul de „om sărac din punct de vedere material“.

Materialul lexical cercetat de noi pune în lumină faptul că împrumutul reprezintă una din căile de dezvoltare a vocabularului printr-un aflux permanent de cuvinte noi, care completează, pe de o parte, golurile existente în sistemul lexical al graiului aloglot din Carcaliu, iar, pe de altă parte, intră în raporturi de sinonimie cu unitățile lexicale existente deja în grai.

O dată cu asimilarea unor împrumuturi, se înregistrează, așadar, un proces vizibil de reorganizare a structurii semantice a unor (grupuri de) cuvinte. Vocabularul graiului aloglot din Carcaliu parcurge în prezent drumul de la concentrarea sensurilor în cuvinte unice la separarea lor în termeni distincți. La vorbitorii graiului din Carcaliu acest proces credem că este determinat în prezent de nevoia de a se apropia de realitatea românească.

Ca urmare a împrejurărilor istorice particulare în care s-a format și a evoluat (pe un teren lingvistic străin, izolat de limba rusă comună), graiul din Carcaliu a asimilat un număr mare de împrumuturi lexicale din limbile cu care a venit în contact de-a lungul timpului. S-au născut, în acest fel, sinonimele lexicale și are loc procesul de diferențiere, semantică și stilistică a termenilor, sau de restrîngere a utilizării lexemelor vechi față de cele noi.

SIGLE ȘI ABREVIERI

Barannikova, K *voprosu*

Candrea

- = L. I. Barannikova, *K voprosu o dialektnoj sinonimii*, în vol. *Voprosy stilistiki*, Saratov, 1962.
- = I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, 1931.

- Coseriu, *Sémantique* = E. Coseriu, *Sémantique diachronique structurale*, in TLL (Strassbourg), II, 1964, nr. 1.
- Dal' = Vladimir Dal', *Tolkovyj slovar' žyvoego velikorusskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.
- DEX = *Dictionarul explicativ al limbii române*, București, 1975.
- Graur, *Încercare* = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
- Greimas, *Sémantique* = A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966.
- Hr. = B. Hrinčenko, *Stovar' ukrainskogo jazyka*, I—IV, Kiev, 1909.
- Kogotkova, *Leksikologija* = T. S. Kogotkova, *Russkaja dialektnaja leksikologija*, Moscova, 1979.
- Manaenkova, *Jazykovye* = *Russko-belorusskie jazykovye otnošenija*, Minsk, 1978.
- Pabisowa, *O specyfike* = Iryda Grec-Pabisowa, *O specyfike izmenenij v leksike ostrovnogo govora*, in „Lingua Posnaniensia“, XXIII, 1980, p. 91—98.
- Radloff = V. V. Radloff, *Opyt slovarja tjurkskich narečij*, I—IV, Petersburg 1893—1911.
- Tiktin = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I—III, București, 1895—1925.
- Pottier, *Vers une sémantique* = B. Pottier, *Vers une sémantique moderne*, in TLL, 1, 1964.
- Uš. = D. N. Ušakov, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1935—1940.
- Vasmer = Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I—IV, Heidelberg, 1950—1958.

L'ÉVOLUTION DES RAPPORTS SÉMANTIQUES AU RAS D'UN PATOIS ALLOGLOTTE

RÉSUMÉ

Dans cette recherche nous avons essayé de présenter une image complexe de la place qu'occupent les synonymes dans le système lexico-sémantique du patois russe de Carcaliu, district de Tulcea.

De l'analyse des séries synonymiques présentées on constate que, pour le patois envisagé, le trait caractéristique s'avère être un grand nombre de synonymes absolus ou partiels, qui reflètent les rapports entre les mots russes primaires et les mots empruntés, basés sur l'identité sémantique totale ou partielle. Pour illustrer ce que nous avons affirmé, nous nous limiterons à l'analyse d'un champ lexématique qui exprime la notion de „lieu où l'on conserve quelque chose“.

Les séries synonymiques du vocabulaire russe de Carcaliu forment un système signifiant dans le processus de l'évolution lexicale et sémantique du patois ; elles peuvent être complétées toujours par de nouveaux lexèmes synonymiques.

Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinel, nr. 5—7

LUCEAFĂRUL ÎN ROMÂNĂ ȘI AROMÂNĂ. COMPONENTA LEXICALĂ

DE

ROMULUS TODORAN

Creația poetică a lui Eminescu a suscitat interesul lingviștilor și pentru a stabili structura lexicului românesc sub raport etimologic. Aplicarea teoriei „circulației” cuvintelor a lui B. P. Hasdeu la materialul poetic eminescian, pe baza unor eșantioane din ce în ce mai cuprinzătoare, dovedea valabilitatea tezei generale, după care indicele valoric al unui cuvânt în limbă este determinat de frecvența lui. S. Pușcariu a arătat că în poezia lui Eminescu sînt strofe alcătuite numai din cuvinte latine¹. O analiză detaliată a cuvintelor din *Luceafărul*, inclusiv din punctul de vedere al etimologiei, a întreprins D. R. Mazilu². De data aceasta, materialul utilizat este mai bogat, iar metoda de cercetare este mai riguroasă³. D. Macrea extinde cercetarea la toate poeziile lui Eminescu publicate în timpul vieții poetului, care sînt cuprinse în volumul I din ediția lui Perpessicius⁴. Ultima și cea mai amplă analiză de acest fel a lexicului lui Eminescu o datorăm Luizei Seche, care utilizează, pe lângă poeziile antume, un număr de zece postume și patru texte în proză⁵. Scopul, de altfel mărturisit, al unor astfel de cercetări statistice, dar nu unicul (ca în cazul lucrării Luizei Seche), a fost să evidențieze importanța și rolul elementului lexical latin, ca număr și frecvență, în raport cu celelalte grupe de cuvinte de diferite alte origini. Limba lui Eminescu este considerată ca reprezentativă pentru limba literară română, bazată pe limba populară. Într-adevăr, poetul întrebuințează cele mai uzuale cuvinte. Marea lui artă constă în a le acorda acestora valori artistice noi în contexte poetice de o remarcabilă originalitate, care poartă pecetea geniului său.

¹ S. Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, București, 1920, p. 41 (Academia Română. Discursuri de recepțiune, XLIX). Citează, în acest sens, primele strofe din poeziile *Somnoroase păsările* și *Mai am un singur dor*.

² D. R. Mazilu, *Expresia lingvistică a Luceafărului*, în „Gazeta cărților”, IV, 1935, nr. 15 (15 martie) — 16 (31 martie); id., *Luceafărul lui Eminescu. Expresia gândirii, text critic și vocabular*, București, 1937.

³ După constatările autorului (*Luceafărul lui Eminescu...*, p. 69), din cele 98 de strofe ale poemului, 13 (și anume: 6, 14, 18, 25, 28, 58, 60, 66, 70, 81, 83, 85 și 94) sînt alcătuite numai din cuvinte de origine latină.

⁴ D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, p. 11—14.

⁵ Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, București, 1974, p. 17.

Pentru structura lexicală a textului românesc al *Luceafărului*, cum am amintit, dispunem de statistica lui D. R. Mazilu⁶. Datele stabilite de acest cercetător, din punctul de vedere care ne interesează, se găsesc cuprinse în tabelele de la p. 67, 118 și 120 din studiul său. Din capul locului, ne-a surprins numărul elementelor latine, atât ca unități lexicale, cât și ca frecvență, depășind ceea ce știam din alte statistici ulterioare. Acest fapt ne-a determinat să refacem statistica efectuată de D. R. Mazilu, cu singurul scop de a stabili structura etimologică a lexicului poemului eminescian. Rezultatele noastre nu concordă decât într-un singur caz (numărul total al cuvintelor-text: 1908). Deosebiri, mai mari sau mai mici, se justifică în primul rând prin metoda de lucru. Repartizarea cuvintelor după origini e făcută în mod diferit. D. R. Mazilu include în grupa cuvintelor latine, slave etc. și derivatele, respectiv compusele din cuvinte cu aceste origini (de ex. : *liniște* e un cuvânt latin, fiindcă provine din *lin* < lat. *lenis* ; *furiș* din *furiș*, de la *fur* < lat. *fur*, -em ; *izvor* este slav, fiindcă provine din *izvor* < vsl. *izvorŭ* etc.), cită vreme, în cercetarea noastră, astfel de cuvinte sînt formații românești — derivate și compuse —, repartizate în grupe separate. În mai puține cazuri, etimologiile pe care le-a avut în vedere autorul menționat sînt fie greșite (că *oră* < lat. *hora* ; cuvîntul e un neologism latin), fie revizuibile, după cercetările mai noi. În sfîrșit, în unele cazuri, ar putea fi vorba de greșeli de calcul⁷.

Rezultatele cercetării noastre asupra componenței etimologice a lexicului utilizat de M. Eminescu în *Luceafărul* sînt cuprinse în tabelul nr. 1⁸. Totalul de 520 de cuvinte distincte se repartizează în 13 grupe, pe origini, și anume:

⁶ Vezi nota 2.

⁷ Datele stabilite de D. R. Mazilu, cu completarea procentelor, le putem ordona în următorul tabel :

Originea	Cuvinte		Frecvență	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	408	77,12	1 688	88,46
Slave	78	14,74	144	7,54
Grecești	8	1,51	18	0,94
Turcești	4	0,75	4	0,20
Franceze	9	1,70	10	0,52
Maghiare	9	1,70	17	0,89
Albaneze	5	0,94	9	0,47
Creații românești	4	0,75	12	0,62
Origine necunoscută	4	0,75	6	0,31
Total :	520	99,96	1 908	99,95

⁸ Sînt necesare cîteva precizări metodologice. În stabilirea datelor statistice, am avut în vedere, ca și alți autori ai unor cercetări similare, *toate* cuvintele cu statut lexicografic, întrebuințate de poet (atît cele „pline”, cit și cele „goale”). În privința etimologiilor, am utilizat — critic însă —, pentru română, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), [București], 1975, iar pentru aromână, T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974.

latine, traco-dace, slave, grecești, turcești, maghiare, neologisme latine, franceze, onomatopee, compuse, derivate, cuvinte cu origine necunoscută / nesigură și nume proprii. Dintre toate acestea, grupa cuvintelor de origine latină este cea mai cuprinzătoare, net distanțată de celelalte: 311 cuvinte distincte din totalul de 520, ceea ce reprezintă 59,80%. Așadar cuvintele de origine latină însumează 3/5, cu 102 mai multe decât toate celelalte la un loc. Cele de origine slavă, în număr de 53 (10,19%), sînt aproape de șase ori mai puține decât cuvintele moștenite din latină. Fără importanță deosebită sînt cele grecești (6 = 1,15%), maghiare (5 = 0,96%), turcești (1 = 0,19%). De remarcat sînt cuvintele neologice, latine și franceze (17 = 3,26%). Îndată după elementul latin se plasează, ca număr, la mare distanță, derivatele (71 = 13,65%) și compusele (33 = 6,34%). Se impune precizarea că cele mai multe dintre cuvintele aparținătoare acestor grupe includ teme de origine latină.

Dacă urmărim grupele de cuvinte sub raportul frecvenței, se poate constata că, din totalul de 1908 de cuvinte-text, grupa celor de origine latină este în număr de 1521, cu o frecvență de 79,71% (frecvența medie: 4,89), găsindu-se pe primul loc, la mare depărtare de celelalte. Grupa cuvintelor de origine

Tabelul nr. 1

Luceafărul

Originea	Cuvinte		Frecvență	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	311	59,80	1 521	79,71
Traco-dace	3	0,57	4	0,20
Slave	53	10,19	89	4,66
Grecești	6	1,15	11	0,57
Turcești	1	0,19	1	0,05
Maghiare	5	0,96	13	0,68
Neologisme latine	9	1,73	13	0,68
Franceze	8	1,53	9	0,47
Onomatopee	3	0,57	11	0,57
Compuse	33	6,34	87	4,55
Derivate	71	13,65	93	4,87
Origine necunoscută	14	2,69	48	2,51
Nume proprii	3	0,57	8	0,41
Total:	520	99,94	1 908	99,93

slavă este de 89, cu o frecvență de 4,66% (frecvența medie: 1,67). Celelalte grupe: grecești (11 = 0,57%), maghiare (13 = 0,86%), traco-dace (4 = 0,20%), turcești (1 = 0,05%) sînt nesemnificative, atît ca număr, cît și ca frecvență. Elementele neologice, latine și franceze, apar în număr de 22, cu o frecvență de 1,15%. Derivatele (93 = 4,87%) au o frecvență mai mare decât cuvintele de origine slavă, în apropierea lor găsindu-se compusele (87 = 4,55%). Rezultă de aici importanța deosebită și rolul covârșitor al cuvintelor de origine latină în structura lexicală a *Luceafărului* și, în general, a limbii române.

Frecvența elementelor lexicale de origine latină rezultă și din orînduirea cuvintelor după rang. Dăm, în continuare, lista cuvintelor în ordinea rangului, pînă la rangul 25 (cu 6 ocurențe) inclusiv: 1. *și* (91)⁹; 2. *el, ea* (76); 3. *în* (68); 4. *de* (66); 5. *eu, tu* (46); 6. *fi* (42); 7. *se, sine* (41); 8. *un, o* (39); 9. *să* (37); 10. *pe* (36); 11. *cu, din* (32); 12. *vrea* (29); 13. *avea* (27); 14. *meu, mea, nu* (22); 15. *ce* (20); 16. *dar(ă)* (17); 17. *al, a* (16); 18. *ca*¹ (adv.), *luceafăr, tot, toată* (13); 19. *cum* (12); 20. *ochi, veni* (11); 21. *cer, da*²(vb.), *mai* (adv.) (10); 22. *a* (prep.), *lume, o* (interj.), *căci, iar* (9); 23. *mare*² (subst.), *privi, tău, ta* (8); 24. *ca*² (conj.), *cînd, la, naște, răsări, spre, vedea* (7); 25. *față, noapte, rază, sus, trece, coborî, iubi, mîndru, veac, gînd* (6). Examinînd cuvintele menționate mai sus, cu rangul 1—25, se poate observa că, din totalul de 54 de cuvinte, 45 (= 83,33%) sînt latine. Cele slave 3 (= 5,55%), maghiare 1 (= 1,85%), cu origine necunoscută 3 (= 5,55%), compuse 1 (= 1,85%) și onomatopee 1 (= 1,85%). De menționat că cuvintele de origine slavă (*coborî, iubi, mîndru* și *veac*) apar la rangul 25, cu 6 ocurențe, ca și împrumutul din maghiară (*gînd*). Cît privește cuvintele din celelalte grupe, ele se găsesc la mijlocul și în a doua jumătate a listei: *din* (compus : rangul 11, cu 32 ocurențe), *dară* (cu origine necunoscută : rangul 16, cu 17 ocurențe), *o* (interjecție : rangul 22, cu 9 ocurențe), *căci* (compus : rangul 22, cu 9 ocurențe), *iar* (cu origine necunoscută : rangul 22, cu 9 ocurențe), *privi* (cu origine necunoscută : rangul 23, cu 8 ocurențe). Pentru a avea o imagine globală, vom prezenta repartitia elementelor lexicale la ultimele cinci ranguri : — *rangul 26* (5 ocurențe) = latine : 21, slave : 1 ; — *rangul 27* (4 ocurențe) = latine : 27, slave : 1, grecești : 1, neol. latine : 1, compuse : 1, nume proprii : 1 ; — *rangul 28* (3 ocurențe) = latine : 28 ; maghiare : 1, compuse : 3, derivate : 3, nume proprii : 1 ; — *rangul 29* (2 ocurențe) = latine : 60, slave : 9, grecești : 2, neologisme latine : 1, franceze : 1, maghiare : 1, compuse : 4, derivate : 18, cu origine necunoscută : 3, traco-dace : 1 ; — *rangul 30* (1 ocurență) = latine : 133, slave : 38, grecești : 3, turcești : 1, neologisme latine : 7, franceze : 7, maghiare : 2, onomatopee : 2, compuse : 22, derivate : 55, cu origine necunoscută : 8, nume proprii : 1, traco-dace : 2. Se poate observa de aici că, chiar și la ultimele ranguri, în care se găsesc mai cu seamă cuvintele împrumutate, elementul latin este net predominant, atît ca număr, cît și ca frecvență, în raport cu celelalte grupe.

Existența statisticii lui D. R. Mazilu cu privire la lexicul *Luceafărului* ne-a sugerat ideea de a stabili componența lexicală, din punct de vedere etimologic, a acestei frumoase și reprezentative poezii a lui Eminescu, în variantă aromână. Am considerat că prin aceasta se poate aduce o contribuție la cunoașterea structurii lexicului aromân, avînd, totodată, creată posibilitatea de a fi privită comparativ.

Luceafărul este transpus în aromână de poetul aromân Ioan Cutova și se găsește publicat în vol. M. Eminescu, *Puizii. Ediție românească—aromânească*. Ediție de Chirata Iorgoveanu. *Pri grailu armănescu* de Chirata Iorgoveanu, Ioan Cutova, Coste Guli, George Perdiechi, București, Editura „Minerva“,

⁹ Cifra din paranteză reprezintă numărul ocurențelor.

1981, p. 178–211¹⁶. Textul din ediția menționată, atât în română cât și în aromână, se află la baza cercetării noastre.

Datele stabilite de noi sînt înscrise în tabelul nr. 2. Se constată de aici că *Luțiafirlu* (variantea aromânească) are 504 de cuvinte, care se repartizează în 11 grupe: latine, slave (v. sl., bg. etc.), grecești, turcești, albaneze, românești, onomatopee, compuse, derivate, cuvinte cu origine necunoscută / nesigură

Tabelul nr. 2

Luțiafirlu

Originea	Cuvinte		Frecvență	
	Nr.	%	Nr.	%
Latine	268	53,17	1 552	78 94
Slave	17	3,37	32	1,62
Grecești	70	13,88	114	5,79
Albaneze	7	1,38	12	0,61
Turcești	28	5,55	38	1,93
Românești	16	3,17	22	1,11
Onomatopee	2	0,39	7	0,35
Compuse	35	6,94	77	3,91
Derivate	29	5,75	38	1,94
Origine necunoscută	29	5,75	66	3,35
Nume proprii	3	0,59	8	0,40
Total:	504	99,94	1 966	99,94

și nume proprii. Dintre acestea, grupa cuvintelor de origine latină este cea mai cuprinzătoare. Numărul lor este de 268, cu ceva mai mult decît toate cuvintele din celelalte grupe la un loc. În procente, reprezintă 53,17% din totalul de 504.

¹⁶ Dspre această ediție și despre alte lucrări similare, vezi Șt. Giosu, *Transpuneri aromâne ale poeziilor lui Eminescu*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” (Serie nouă), Secțiunea III. e. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 79–82.

În ultimii ani, asistăm la o adevărată mișcare culturală aromânească, susținută de aromânii înșiși. S-au publicat antologii de literatură populară și cultă, în versuri (*Antologie de poezie populară aromână*, Ediție îngrijită, prefată și transpunere de Chirata Iorgoveanu-Dumitru, București, 1976) și proză (*Antologie de proză aromână*. Selecție de texte, transpunere și prezentare de Hristu Căndroveanu, București, 1977), o colecție inedită de folclor (Nicolae Gh. Caraiani, Nicolae Saramandu, *Folclor aromân grămustean*, București, 1982) și reeditarea basmelor aromâne ale lui Pericle Papahagi (sub titlul *Viațătorul cel viteaz și Frumoasa pămîntului. Basme aromâne*. Transpunere în dacoromână de Mihail Magiari, București, 1977). S-a transpus în aromână literatură clasică românească (Ioan Slavici, *Nuvele. Pri graiu armănescu* di A. N. C.-C., München, 1969) și literatură univesrală (Frații Grimm, *Albă ca neaua*, Editura Avdela – Cenad, München, 1969, Biblioteca Fara armănească). Să adăugăm tot aici M. Eminescu, *Luțiafirlu. Pri graiu armănescu* di Ioan Cutova, Editura „Litera”, București, 1980. De asemenea, se înregistrează creație literară cultă (Kira Iorgoveanu, *Steauă di dor. Poeme aromâne*, București, 1983). În ultima vreme, funcțiile aromânei se largesc prin publicarea mai multor ziare în acest idiom (*Frîndza vlahă*, în S.U.A., *Zborul anostriu*, în R.F.G., și *Fara armănească*, în Franța) și a unui, deocamdată, modest abecedar bilingv „vlah-englez”, în S.U.A., despre care se pot afla mai multe informații în „Cercetări de lingvistică”, XXIX, 1984, nr. 1, p. 83–84. Se constată din toate acestea o tendință de a se extinde rolul și însemnătatea aromânei, în sensul obținerii funcției culturale.

Dintre cuvintele împrumutate, cum era de așteptat, mai numeroase sînt cele grecești, în număr de 70, adică 13,88%, după care urmează cele turcești, în număr de 28 (= 5,55%), apoi cele slave: 17 (= 3,37%), cele românești: 16 (= 3,17%)¹¹ și cele albaneze: 7 (= 1,38%). Să reținem grupele compuselor și a derivatelor, care însumează 64 de cuvinte, adică 12,69%. În marea lor majoritate, compusele și derivatele au în componență cuvinte de origine latină.

Urmărind frecvența acestor elemente, se observă intensă putere de „circulație” a cuvintelor de origine latină: cele 268 de cuvinte moștenite din latină au 1552 de ocurențe, ceea ce, în raport cu numărul total al ocurențelor, 1966, reprezintă 78,94%, frecvența medie fiind de 5,79. Detașarea elementului latin de elementele împrumutate este evidentă, avînd în vedere că cele slave au o frecvență de 1,62%, cele grecești de 5,79%, cele albaneze de 0,61%, cele turcești de 1,93%, iar cele românești de 1,11%.

Frecvența elementului latin, față de celelalte elemente, se pune în evidență și prin rangul cuvintelor. Iată cuvintele după rang, pînă la rangul 26 (cu 6 ocurențe): 1. și (99); 2. el, ea (89); 3. io (78); 4. di (67); 5. si (conj.) (64); 6. hîu (47); 7. tîni (43); 8. si (pron.), a (art.) (41); 9. tu (prep.) (39); 10. cu (36); 11. vreau (35); 12. pîi (33); 13. un, ună (29); 14. nu, te (25); 15. dil (21); 16. meu, mea (19); 17. ca (adv.) (16); 18. vin (vb.) (15); 19. ma (14); 20. cî, cum, luțafir, trî (13); 21. ațel, ațea, (t)n, tul, -ă (12); 22. cînd(u), mutrescu, ocl'iu, tău, ta (10); 23. alas, dau, tra, țer (subst.) (9); 24. am, amare, la, lume (8); 25. alt, -ă, cadu, (t)nsus, loc, trec (7); 26. aradză, armin, dor¹ (subst.), dor², duc, față, ma (adv.), mași, m(u)șat, noapte, știu, ved (6). Majoritatea covârșitoare a cuvintelor menționate, cu cea mai mare frecvență, sînt de origine latină. Se repartizează în alte grupe: ma (rang 19, 14 ocurențe < gr.), mutrescu (rang 22, 10 ocurențe < sl.), dil (rang 15, 21 ocurențe, compus din di < lat. + tra < lat.), (t)nsus (rang 25, 7 ocurențe, compus din (t)n < lat. + sus < lat.; cu origine necunoscută sînt: trî (rang 20, 13 ocurențe), tra (rang 23, 9 ocurențe) și mași (rang 26, 6 ocurențe). Cu puține excepții, cuvintele împrumutate sînt cuprinse în ultimele poziții ale rangului (29, 30 și 31), avînd 3, 2 ocurențe sau una singură. Și aici se înregistrează o predominare a cuvintelor de origine latină, care se poate urmări prin raportarea numărului lor la numărul celorlalte elemente. Iată situația numerică a grupelor de cuvinte, pe origini, la ultimele trei ranguri: — rangul 29 (3 ocurențe) = latine: 28, slave: 1, grecești: 7, turcești: 3, românești: 1, compuse: 2, derivate: 1; — rangul 30 (2 ocurențe) = latine: 61, slave: 3, grecești: 10, turcești: 4, albaneze: 1, românești: 3, compuse: 5, derivate: 7, cu origine necunoscută: 9; — rangul 31 (1 ocurență) = latine: 96, slave: 12, grecești: 50, turcești: 21, albaneze: 5, românești: 12, compuse: 24, derivate: 21, onomatopee: 1, cu origine necunoscută: 16.

¹¹ Fiind vorba de aromână literară, e firesc ca, în cazul necesității unor împrumuturi, să se apeleze la româna literară. Cuvintele împrumutate de Ioan Cutova din (daco)română, adaptate fonetismului aromânesc, sînt: asupra (187/25; castel (181/7), da adv. (193/42), dată (211/96), dintîi (205/81, 209/91), giunîe (205/83) (fonetismul aromân ar trebui să fie giunil'e), hăus (187/29), muritor, -loare (191/38, 191/40), neacuntînit (201/66), neapus (185/21, 189/34, 199/60), nimurire (191/41, 203/73), nimuritor (191/38, 211/98), singurilati (211/96), teafir (199/64), tel'iu (207/88), Arimburițor (183/14). (Prima cifră trimite la pagina editiei utilizate, iar a doua la numărul strofei.)

În final, se impune o privire comparativă a componenței lexicului din *Luceafărul* / *Luțiafirlu*, în română și aromână, cum rezultă din cercetarea noastră (vezi tabelele 1 și 2). Mai întâi semnalăm cifre apropiate la totalul cuvintelor distincte: (rom.) 520 — (arom.) 504, și a cuvintelor-text: (rom.) 1908 — (arom.) 1966. Frecvența medie este de 3,66, în textul românesc, și de 3,90 în cel aromănesc. În ceea ce privește grupa cuvintelor de origine latină, observăm că în varianta aromânească sînt 268 (= 53,17%) elemente latine, cu 43 mai puține decît în varianta românească, în care se întrebuintează 311 (= 59,80%). Și într-un caz și într-altul, cuvintele de origine latină sînt, cum am mai arătat, mai bine de jumătate din total, adică mai multe decît toate cele (alte la un loc. De remarcat este concordanța frecvenței elementului latin: (rom.) 79,71%, cu 1521 de ocurențe — (arom.) 78,94%, cu 1552 de ocurențe. Diferită e situația cuvintelor de origine slavă și grecească. Cele slave sînt mai numeroase în textul românesc (10,19%) și mai puține în cel aromănesc (3,37%), avînd o frecvență de 4,66% în primul și de 1,62% în al doilea. Situație este inversă în cazul cuvintelor grecești. Ele sînt mai multe în textul aromănesc (13,88%, cu o frecvență de 5,79%) și într-un număr mai mic în textul românesc (1,15%, cu o frecvență de 0,57%). Cu aproximație, se poate observa, pe baza lexicului din *Luceafărul* / *Luțiafirlu*, că importanța elementului grecesc în aromână este similară, sub raport cantitativ, cu cea a elementului slav în română.

Din datele stabilite de noi privind componența lexicală a poemului eminescian, în cele două variante, se desprind cîteva constatări: a) marea importanță a elementului latin, atît în (daco)română, cît și în aromână, evidențiată de numărul cuvintelor de origine latină și de frecvența lor; b) caracterul romanic și românesc al celor două idiomuri; c) locul marginal pe care îl ocupă celelalte grupe de elemente (slave, grecești, turcești, maghiare etc.), atît în structura lexicului (daco)românei, cît și în cea a aromânei; d) cercetarea noastră, deși utilizează material lingvistic literar, permite o apreciere globală a lexicului aromănesc din perspectiva componenței sale istorice¹².

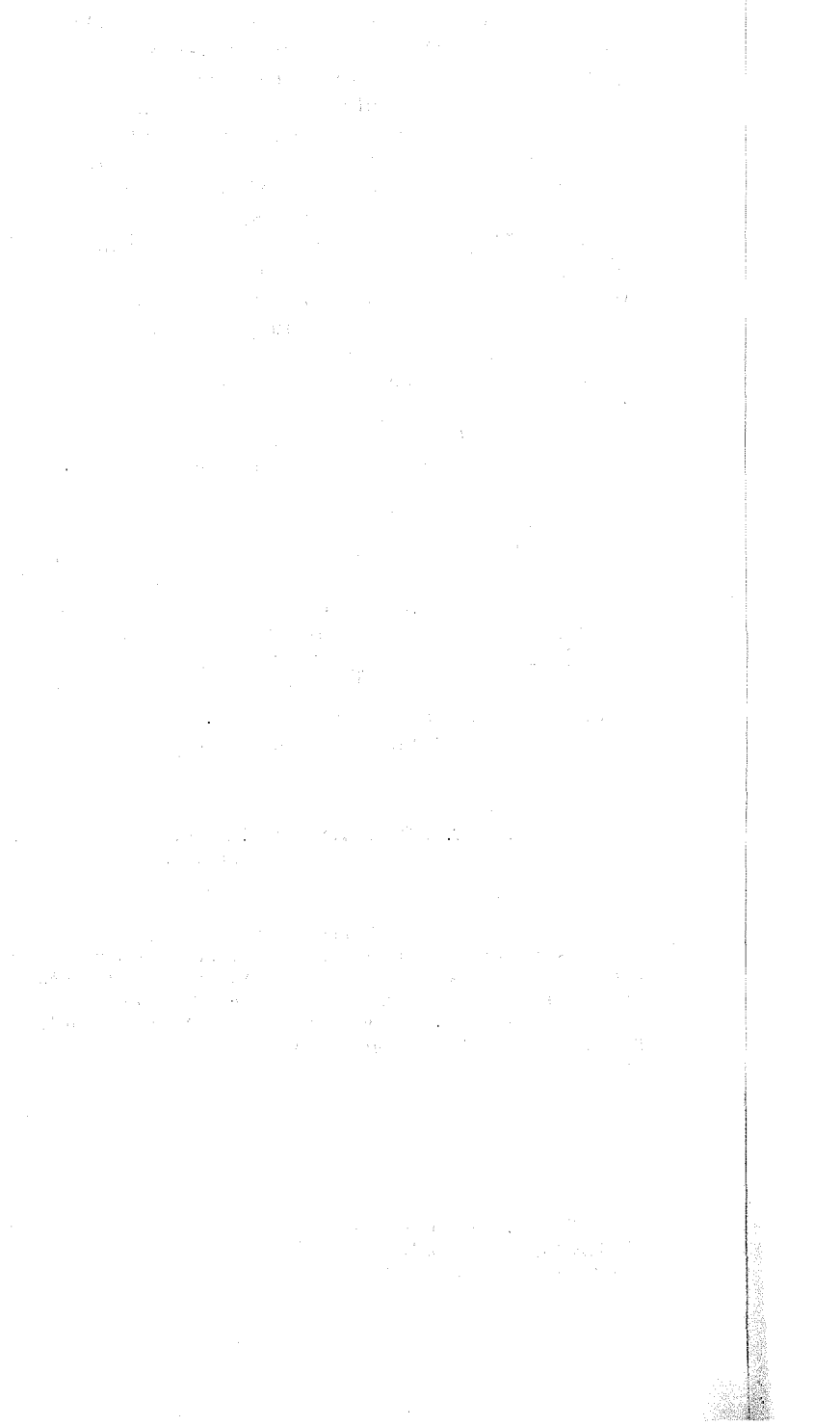
„LUCEAFĂRUL“ EN ROUMAIN ET AROMAIN. LA COMPOSITION LEXICALE

RÉSUMÉ

En appliquant la méthode statistique, l'auteur établit la composition lexicale du poème d'Eminescu, dans l'original roumain, aussi bien que dans la variante aroumaine. Les données présentées mettent en évidence la grande importance de l'élément lexical d'origine latine, qui réside dans le nombre et dans la fréquence des mots de cette origine, en rapport avec les mots slaves, grecs, turcs, etc. Quoiqu'on utilise un matériel linguistique littéraire, la recherche entreprise permet une appréciation globale du lexique aroumain en ce qui concerne sa composition lexicale.

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31

¹² O contribuție similară, înregistrată de bibliografia dialectului aromân, este cea a lui D. Șandru, *Cu privire la structura lexicală a aromânei*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 1 017—1 024.

DOUĂ TRANSPUNERI AROMÂNE ALE GLOSSEI LUI EMINESCU

DE

ȘTEFAN GIOSU

1. Opera poetică a lui Mihai Eminescu s-a bucurat, cum era și firesc, de atenția unor poeți aromâni, care au transpus-o, în parte, în dialectul lor. Începutul l-a făcut George Perdichi în 1940 când a publicat o plachetă cuprinzând *Luceafărul* în întregime și ultima parte a poemului *Călin* (*File din povești*)¹. O culegere mai amplă de transpuneri, cuprinzând 23 de poeme, publică în 1980 poetul Ioan Cutova². Un an mai târziu apare un volum colectiv de transpuneri, *Puizii*³. Pentru prețuirea de care se bucură Eminescu în rîndul

¹ George I. Perdichi s-a născut în 1913, în orașul Perivoli, din Munții Pindului. Școala primară a făcut-o în localitatea natală iar liceul la Grebena. Studiile universitare le-a urmat la București, fiind licențiat al Facultății de Litere și Filozofie.

A publicat, mai întâi, *Grailu a gînlui grai di moarti* (Poezii), București, Tiparul Universitar, 1939, cu o prefață de N. Batzaria (în legătură cu acest volum, vezi Al. Husar, *Un poet din Munții Pindului*, în „Decalogul”, V, 1940, nr. 116 din 15 iunie, p. 6—7), apoi placheta amintită, intitulată *Luceafărul și Nunta-al Șumbă*, Tiparul Universitar, București, 1940. Poemul *Luceafărul* se va publica și postum (poetul s-a stins din viață în 1957, în S.U.A.), în culegerea de transpuneri din Eminescu intitulată *Puizii*, Editura „Minerva”, București, 1981, la care mai colaborează Chirita Iorgoveanu, Ioan Cutova și Costa Guli. În afară de *Luceafărul*, mai apar aici alte douăsprezece transpuneri ale lui George Perdichi, între care și *Glossa*. Tache Papahagi a folosit, la îmbogățirea *Dicționarului dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua, București, 1974, și 39 de pagini dactilografiate de transpuneri făcute de George Perdichi (vezi p. 1394) sub titlul *Măril'ea al Eminescu : poeme*. Informații despre aceste pagini găsim în *Bibliografia Mihai Eminescu (1866—1970)*, volumul I, *Opera*, Editura Academiei R.S. România, București, 1976 p. 118, nr. 1128 (vezi și p. 106, nr. 1012). Aflăm din această *Bibliografie* că *Măril'ea al Eminescu : poeme* conține și alte transpuneri decît cele din volumul *Puizii* amintit mai sus.

² Ioan Cutova s-a născut în 1919 în orașul Veria. A urmat clasele primare la școala din orașul natal iar cele gimnaziale la Liceul român din Grebena. A absolvit liceul în 1940, la Tîrgu-Mureș. Studiile universitare le-a făcut la București, fiind licențiat al Facultății de Litere și Filozofie. A fost profesor de limbă română și limbă latină în orașele Năsăud și Bistrița.

Este autorul volumului de versuri *Cerc vicios*, apărut în 1945, obținînd premiul Editurii „Forum”. A publicat în „Arhiva Someșană. Studii și comunicări” (1973—1974, nr. 2), editată de Muzeul din Năsăud, articolul *Andrei Mureșanu în conștiința lui Eminescu* iar în revista „Samus” (vol. III, 1982), editată la Dej sub egida Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Cluj, articolul *Vlăhia în folclorul aromân*. În 1980 a publicat, la București, în Editura „Litera”, volumul *Luceafărul*. Cele mai multe dintre transpunerile de aici vor apărea și în volumul *Puizii* (vezi mai sus, nota 1), unde mai adaugă și altele. A colaborat cu Hristu Căndroveanu la volumul *Trei balade aromâne*, Editura „Facla”, Timișoara, 1985. În același an a publicat volumul *Finarea al Diogen. Sîthuri armănești*, Editura „Litera”, București. A mai predat Editurii „Eminescu” un volum de versuri, *Curuna toamnăi'ei*. Are în pregătire un volum de proză, intitulat *Ună bană di om* (= O viață de om).

³ Vezi mai sus, nota nr. 1. Vom folosi pentru acest volum sigla P.

poetilor aromâni sînt semnificative și cele două poezii intitulate, ambele, *Al Eminescu*, semnate una de Hristu Căndroveanu⁴, cealaltă de Kira Iorgoveanu⁵.

Cîteva poeme ale lui Eminescu au cîte două transpuneri în dialectul aromân. Am aminti aici *Luceafărul*, *Glossa*, *Sara pe deal*, *La steaua*, *Lacul*, în transpunerile lui George Perdichi și Ioan Cutova, *Sunt ani la mijloc*, *De vorbiți mă fac că n-aud*, *După ce alla vreme*, transpuse de Ioan Cutova și Kirata Iorgoveanu. Lectura paralelă a acestor variante aromâne este foarte instructivă, cititorul putînd să-și dea seama mai bine de valoarea fiecărei transpuneri în parte, de efortul poetilor aromâni de a exprima în graiul lor matern, arhaic și cu un lexic mai sărac, mesajul poetic, eminescian. Poetul Ioan Cutova mărturisește de altfel: „Știam că iaste greu, că grailu nă iaste ftoh tra-s poți s-lu nvești pri cama marle puet român tu straie armânești...“⁶. În legătură cu caracterul arhaic al dialectului aromân, și, implicit, cu posibilitățile de exprimare în general pe care le oferă acest idiom, ni se par foarte semnificative ultimele două strofe din poezia *Grailu armănescu* din volumul *Steauă di dor* de Kira Iorgoveanu (p. 8—9):

„Surărli-a meali, adzi-avdzîti-ș mări, / Nu caftu nînga voi s-mi-aridîpsescu ! / Aveț mași straîi brisusîti, -și hări, / Io, nîca vecîlî straîi nî-alixescu // Ș-di-aoa și-nelo io nîca va-nîi li portu / C-ași nî-u scrisa tu-a mea greauă soartî : / Ti-a mea durîeauă eta rută s-hîu : / Cîmeașa ei di nuntă, ma ș-di moartî!“⁷.

2. În comentariile care urmează vom avea în vedere *Glossa* lui Eminescu așa cum apare ea în *P*, în ambele transpuneri⁸.

Poemul acesta a apărut însă în transpunerea lui Ioan Cutova și în *L*. Este firesc să ne punem, mai întîi, întrebarea dacă există vreo modificare la republicarea *Glossei* în *P*. Sub aspect ortografic, constatăm trei modificări. Cuvîntul *tot* din prima strofă, din versul *Tute-s vecîi ș-nou tot iaste* (*L* 38) devine acum, ca în alte locuri, *tut* (*P* 227), formă mai frecventă la aromâni decît prima. În strofa a doua citim în *L* 38 *T-ureclî vizură multă*, în *P* 227 *Tu ureclî vizură multă*, cu o silabă în plus. Numai prima formă aparține lui IC. În *L*, în prima strofă apare *te* și *ti* (*Te-i arău...*; *Ti i chimă...*). În *P* se folosește numai forma *te*. Dacă avem în vedere toate transpunerile, constatăm destul de multe diferențe între *L* și *P*, o dovadă că nu există încă norme ortografice stabile: *ațeale*, *steale*, *vreare* etc. în *L* 22, *ațeali*, *steali*, *vreari* în *P* 179. La fel, *necă*, *macă* (*L* 29), *caftă*, *tră* (*L* 32) au în *P* 195, 203 formele *nect*, *maci*, *cafti*, *tri*. Îngrijitoarea volumului de *Puizii* l-a păstrat însă pe *e* neaccentuat în *Glossă*, întocmai ca în *L*. În schimb, în ultimele strofe din poemul *Luțiafirlu*, de exemplu, apare nu numai *i*, cum am văzut mai sus, ci și *e*

⁴ Vezi *Antologie lirică aromână*, selecție de texte, transpunere și cuvînt înainte de Hristu Căndroveanu, Editura „Univers“, București, 1975, p. 268—269.

⁵ Vezi Kira Iorgoveanu, *Steauă di dor*, Editura „Minerva“, București, 1983, p. 43.

⁶ Vezi *Luțiafirlu*, Editura „Litera“, București, 1980, p. 5. Vom folosi pentru acest volum sigla *L*.

⁷ Surori ale mele, azi renumite și mari, / Nu caut să mă așez lîngă voi ! / Aveți numai strale aurite și virtuți, / Eu încă mă îmbrac cu vechi straie // Le voi purta și de aici încolo / Căci așa stă scris în greaua mea soartă : / În lumea mea viața totată să fiu : / Cămașa ei de nuntă, dar și de moarte.

⁸ Vom folosi, adesea, cînd ne vom referi la aceste două transpuneri, siglele *GP*, *IC*.

(*pteare, amare, moale, goale* -- P 183). Revista „Zborlu a nostru“, care apare în R.F.G., preconizează organizarea, cu sprijin UNESCO, a unui congres „tri scrierea armânească”. Nici publicațiile „Fara armânească”, „Frândza vlahă”, prima editată în Franța, cealaltă în S.U.A., nu folosesc o ortografie unitară.

Singura modificare esențială făcută de Ioan Cutova la republicarea *Glossei* în *P* este în versul *În prezent le-avem pe toate*, căruia îi corespunde în *L* 39 *Tu stighmăia-ăestă-acreăște* iar în *P* 229 *Tu minuta-ăestă-acreăște*. În dialectul aromân „cuvîntul *prezent* nu are echivalent”, precizează Ioan Cutova. În dialectul dacoromân *prezent* este un neologism latin (*praesens, -tis*) sau francez (*présent*). Noțiunea aceasta este exprimată curent în dialectul aromân prin *minul, minută* (< it. *minuto*). Se mai folosește și *stighmie* „moment” (< gr. *στιγμή*). Este vorba, așadar, nu de vreo schimbare din motive semantice, ci de renunțarea la un grecism în favoarea unui cuvînt de proveniență latină.

În ceea ce privește *Glossa* în transpunerea lui George Perdichi, este necesar să înlăturăm, mai întîi, câteva erori strecurate la corectură. Versurile *Tine-arațea-ți minduire / Ca nă zighă... s-nu si-nclină* au sens clar numai dacă citim *tine* în loc de *tine* (= *Tine recea-ți gîndire / Ca o balanță... să nu se incline*). Versul *Te dispune ș-le s-alină* trebuie citit *Te dîpune ș-le s-alină*, adică „Ce urcă și ce coboară”. De altfel, în dialectul aromân nici nu există cuvîntul *dispun*. La fel, *Va ti-antreabă totna-arăili* trebuie citit *Va ti-antreacă totna-atrăili*. În sfîrșit, apare urdzăse în loc de urdzăse: *Te ș-urdzăse șulundă bană* (= *Care-și fac o viață mizerabilă*).

3. Cele mai multe dificultăți la transpunerea în dialectul aromân a *Glossei*, de altfel ca și a celorlalte poeme eminesciene, sînt de ordin lexical. Particularitățile fonetice, gramaticale nu constituie impedimente pentru cititorul dacoromân mai ales dacă este familiarizat cu limba veche. Să reproducem, spre exemplificare, strofa a patra, mai întîi în transpunerea lui George Perdichi :

„Dzi ci ti-afli la un theatru / Ș-fați sișghiane cu nutrita- / Ș-gioacă un cu fâti trei-patru /
Tine tut va-lî vedzi ursita / V-aledzi hări ș-cusuri di-a omlui / Plîng, arîs, tiîie, -arșine /
Ș-va ti-anveată limba-a noimlui / Vrei tr-arău, vrei bun tri tine“.

Reținem, astfel, cuvintele *sirghiane* „distracție” (cf. gr. *σπεργίαν* „plimbare”), *nutrită* „prînire” (vezi *nutrescu* < v. al. *moltriti* „a privi”), *hare* „farmec, virtute” (< gr. *λάρης*), *tiîie* „onoare” (< gr. *τιμή*), *nom* „lege” (< gr. *νόμος*). Iată acum transpunerea lui Ioan Cutova :

„Mtrindalui ca la theatru / Si-ni ti vedz tu lumea mare ; / Ș-gioacă unlu și pri patru /
Află-i tînia lui hare. / Și di plîngu i-s-aacă, / Tîne-te tu cohe tine, / Ș-dit turlia lor anveală /
Te-i arău și fe i ghine“.

Aici sînt de semnalat *nutrescu* „privesc”¹⁰, din nou *hare*, apoi *cohe* „colț” (< gr. *κόγχη*), *turlie* „fel” (< tc. *turlu*).

¹⁰ Informația ne-a comunicat-o poetul Ioan Cutova. Citatele fără vreo referire bibliografică sînt din scrisorile pe care le-am primit de la poet, care a avut bunăvoința să ne dea și unele date biografice și bibliografice, folosite de noi la redactarea notelor nr. 1 și 2.

¹¹ *Mtrindalui* (gerunziul de la *nutrescu*) este o formă sincopată (vezi mai sus *nutrită*), foarte frecventă în aromâna sudică.

Cititorul poate constata, înaintea oricărui alt comentariu, că varianta a doua este mai apropiată de original.

Cîțiva dintre termenii folosiți în cele două transpuneri ale *Glossei* ne rețin atenția în mod deosebit. Să începem cu titlul poemului. Ambii poeți au păstrat cuvîntul *glossă*, inexistent în dialectul aromân. El trebuie considerat, așadar, un dacoromânism. Deși cuvîntul acesta este, la origine, grecescul γλῶσσα, el „n-a pătruns în literatura greacă”. În dacoromână termenul a putut pătrunde din latină, germană, franceză sau italiană.

Din primul vers al poemului lui Eminescu reținem cuvîntul *vreme*, unul dintre acei „termeni fundamentali pentru universul liric eminescian”¹¹. Cuvîntul acesta, care face parte din vechiul fond lexical românesc, nu este cunoscut în dialectul aromân, încît versul amintit este transpus astfel de cei doi poeți: *Oara treațe, oara bine* (GP), *Chiro treațe, chiro bine* (IC). Pentru noțiunea de „timp”, alături de *chiro*, termen foarte des folosit, dicționarele mai semnalează *vahțe* (< tc. *vaqt*) și *văcțe* (< tc. *vaqt*). Aceste două cuvinte sînt însă „aproape necunoscute de marea masă aromânească”. *Oară* (< lat. *hora*) a dezvoltat în aromână, singur sau în anumite locuțiuni, numeroase sensuri. Tache Papahagi enumeră 19 accepții: oră, ceas (pendulă), timp, moment, în curînd, uneori, niciodată, devreme, atenție etc.¹². În ciuda vechimii sale, termenul *oară* „nu-l poate înlocui pe *chiro*”, probabil din cauza polisemantismului său. *Chiro* < gr. χαίρος înseamnă „timp”¹³, *vreme*: „nu-i *chirolu* di nă *oară*” (= nu-i timpul de altădată); „ca tri *chiro* urit” (= ca pentru *vreme* rea)¹⁴. *Chiro* a fost preferat în cea de a doua transpunere a *Glossei* deoarece este cunoscut peste tot și este cel mai potrivit echivalent pentru a exprima „curgerea veșnică a timpului”¹⁵, „desfacerea de vremelnice”¹⁶, succesiunea continuă, inevitabilă, infinită a „fenomenelor trecătoare”¹⁷ și deci „conștiința inconsistenței lumii”¹⁸. George Perdicchi preferă termenul *oară* „pentru a ocoli un cuvînt de origine grecească”. El îl folosește însă cu formă articulată deși, pentru a respecta întreaga semnificație a versului eminescian, punea spune *Oară treațe oară bine*. Eminescu însuși a renunțat la varianta, prima de altfel, în care apărea *vremea*¹⁹. În toate celelalte variante poetul a folosit numai *vreme*²⁰. Forma *chiro* (nu *chirolu*!) este, așadar, întrebuintată în primul rînd pentru păstrarea întocmai a ideii din versul eminescian și numai în al doilea rînd din necesități prozodice.

Versul *Ce e val ca valul trece* apare în prima transpunere cu forma *Te i vimt, ca vimtu treațe..*, în cealaltă *Te i chimă ca ea treațe*. În dialectul aromân nu există cuvîntul, de origine slavă, *val*. Dintre termenii existenți pentru a

¹¹ Dumitru Irimia, *Limbaajul poetic eminescian*, Editura „Junimea”, Iași, 1979, p. 254.

¹² Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *oară*.

¹³ În dialectul aromân nu s-a păstrat cuvîntul *timp*, de origine latină. S-a păstrat însă *timpuritu* (< lat. * *temporivus*), avînd funcție adjectivală și adverbială.

¹⁴ Tache Papahagi, *op. cit.*, s.v. *chiro*.

¹⁵ Grigore Scorpan, *Mihai Eminescu. Studii și articole*, ediție, bibliografie și indice de nume de Virgil Andriescu, *Introducere* de G. Ivănescu, Editura „Junimea”, Iași, 1977, p. 168.

¹⁶ D. Caracostea, *Arta cuvîntului la Eminescu*, Institutul de Istorie Literară și Folclor, București, 1938, p. 255.

¹⁷ Grigore Scorpan, *ibidem*.

¹⁸ George Popa, *Spațiul poetic eminescian*, Editura „Junimea”, Iași, 1982, p. 83.

¹⁹ Vezi L. Găldi, *Stilul poetic al lui Eminescu*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 363.

²⁰ Elaborarea *Glossei* „a trecut prin patru faze” (L. Găldi, *ibidem*).

denumi această noțiune, *IC* s-a oprit la *chimă* (< gr. $\chi\mu\alpha$), cuvânt „foarte viguros în aromână”, sinonimele *undă*, *tălaze*, *dalgă* (< tc. *dalgha*) fiind considerate nesatisfăcătoare aici. George Perdichi a apelat la un cuvânt de origine latină, care însă avind sensul de „vînt”, diferit deci de cel al termenului *val*, modifică ideea exprimată de Eminescu.

Versul *Cu un cîntec de sirenă* este transpus astfel: *Cu cîntări țî-aung cu niare (GP)*, *Ca un cîntic di bugdană (IC)*. *Bugdană* înseamnă „(fată) chipșă, mîndră”. Termenul *sirenă* „nu există în aromână sau cel puțin n-a fost niciodată folosit în scris”. Cuvîntul, la origine grecescul $\sigma\epsilon\iota\phi\gamma\alpha$, este în dacoromână un neologism (lat. *siren*, -*enis*, fr. *sirène*, ital. *sirena*). O mărturisire a lui Ioan Cutova este semnificativă, căci poetul așază oarecum cuvîntul *sirenă* alături de termenul *glossă*: „Acum însă, dacă aș transcrie *Glossa*, l-aș folosi fără teama de-a fi considerat grecism sau dacoromânism, ci pur și simplu, un împrumut firesc, fenomen ce se petrece în fiecare limbă”.

Alt cuvînt care reține atenția este *mască* din transpunerea lui George Perdichi: *Cu soi-soi di fâți ș-di măști* (= Cu fel de fel de fețe și de măști). La Eminescu: *Pentru masca fericirii*. Versul acesta este transpus astfel de Ioan Cutova: *Tră a banîlei ghineață* (= Pentru a vieții fericire). Cuvîntul *mască* nu există în dialectul aromân. Folosindu-l, George Perdichi a făcut un împrumut din dacoromână.

Să ne oprim și la cuvîntul *gamă* (din versul *Alte guri, aceeași gamă*), care lipsește în dialectul aromân. De altfel, în general, terminologia muzicală aromână este săracă. Cuvîntul *gamă*, deși răspîdit în mai multe limbi (în româna literară el vine din fr. *gamme*, ital. *gamma* etc.)²¹, nu a fost împrumutat în nici una din cele două transpuneri. Cuvîntul a fost evitat, precizează Ioan Cutova, din cauza omonimiei cu grecescul $\gamma\alpha\mu\alpha$ (imperativul de la $\gamma\alpha\mu\epsilon\iota\nu$, cuvînt obscen²²), cu numele literei grecești γ (*gamma*), poate chiar și cu cuvîntul aromân *gamă* „fălcare”, deși acesta nu are circulație. Cei doi poeți transpun, de aceea, versul amintit, astfel: *Alte boți, a noastră-i xeană — GP* (= Alte voci, a noastră-i străină), *Alte guri, idghia fluiară — IC* (= Alte guri, același fluier). Îndepărtarea de versul lui Eminescu se datorește necesităților de rimă: *xeană — bană, fluiară — aspară*. Să reluăm versurile, două cite două: *Alte boți, a noastră-i xeană... / ... S-nu-ai nădii, ne frică-n bană; Alte guri, idghia fluiară... / ... Dîp țîva și nu ti-aspară*.

O dificultate, sub aspect lexical, a prezentat, la transpunere, și versul *La izbîndă făcînd punte*. Nici termenul *izbîndă* nu există în dialectul aromân. Cuvintele *azîndzire*, *anixire*, însemnînd „învîngere”, și unul și celălalt, „sînt palide” și nu acoperă sensul lui *izbîndă* din versul lui Eminescu iar *niche* „victorie”, întrucît a intrat într-o puternică coliziune omonimică cu *niche* „chirie” nici „nu mai este folosit de aromâni”. Dificultatea este soluționată în chip diferit în cele două transpuneri. La *GP* citim, astfel, *Oamîni țî la greu s-fac ș-punte*. Poetul folosește, în mod surprinzător, cuvîntul *greu*, schimbînd, astfel, înțelesul versului, căci între *greu* și *izbîndă* nu există nici o legătură semantică.

²¹ Acest cuvînt își are originea în numele literei grecești γ cu care muzicianul italian Guido d'Arezzo (secolul XI) a denumit prima notă muzicală și care apoi, prin extensiune, va fi folosit ca nume pentru întreaga serie de note (vezi Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Casablanca — Paris, 1957, tome troisième, p. 234, s.v. *gamme*).

²² În grecește „gamei muzicale” i se spune $\kappa\lambda\iota\mu\alpha\zeta$ „scară”.

Așadar în versul din varianta aromână amintită nu mai poate fi vorba de „vanitatea poftelor omenеști”²³. În cealaltă transpunere versul acesta devine *Că fac la mîrile-pun'te*, substantivul *mîrile* „mărire” acoperind în chip satisfăcător sensul lui *îbîndă*.

4. *Glossa* lui Eminescu, „testo esemplare”²⁴, cuprinde „o filozofie a omului și a lumii”²⁵. Ea este „un fel de monolog interior, este meditația poetului”²⁶. *Glossa* este, mai mult decît alte poeme ca *Odă în metru antic*, *Cu mîne zilele-ți adaugi*, transpuse de asemenea în dialectul aromân, o „satiră filozofică tristă”²⁷, un poem de maxime și precepte, o capodoperă a „clasicismului gnomic”²⁸. În plus, poemul are și o anumită formă. De aceea transpunerea ei în aromână a impus recurgera, adesea, la noi mijloace de expresie, la unele modificări, adause, omisiuni etc. Ne vom opri, în continuare, la unele dintre aceste procedee folosite de poeții aromâni.

Cum am putut constata și pînă acum din exemplele la care ne-am referit, ambele transpuneri au la bază ideea de a i se da *Glossei* un echivalent poetic, autorii lor vrînd să pună în valoare „virtuțile expresive”²⁹ ale dialectului aromân. O transpunere care să fie un simplu calc ar lipsi acest poem, unic în literatura noastră, de forma sa, de armonia sa interioară. *Glossa* a fost, așadar, pentru poeții aromâni o adevărată piatră de încercare. Desigur că o traducere într-o limbă străină (germană, franceză etc.) care să respecte conținutul de idei și, totodată, forma acestui poem este și mai dificilă³⁰.

a) Din necesități prozodice apar în transpunerile aromâne adaosuri de cuvinte, dar care nu modifică sensul versului. Astfel, *Multe trec pe dinaintea* este transpus de GP prin *Multe luere trec năinte*, cu adaosul substantivului *lucre* „lucruri”. La IC: *Multe trec pri dinăinte*, întocmai ca la Eminescu.

Transpunînd versul *Nu spera și nu ai teamă*, GP este obligat de rimă să adauge cuvîntul *bană*: *S-nu-ai nădii, ne frică-n bană* (= Să nu ai speranțe, nici frică-n viață). La IC versul este simplificat datorită ritmului: *Dip țiva si nu ti-aspară* (= Nimic să nu te sperie, deloc). Eliminîndu-l pe *a spera*, poetul aromân suprimă unul din termenii „antitezei” din versul lui Eminescu.

Versul *Tu așează-te deoparte* capătă următoarele forme aromâne: *Ține stă-ți tu-un loc ca pondu* (= Tu stai într-un loc ca solitarul) la GP, *Di-ună parti țîi ti-alasă* la IC. În prima transpunere s-a adăugat *ca pondu* spre a rima cu *vrundu*, fără a afecta, desigur, ideea exprimată de acest vers.

²³ Alain Guillerrou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, cu un cuvînt al autorului, către cititorii români, traducere de Gh. Bulgăr și Gabriel Pirvan, Editura „Junimea”, Iași, 1977, p. 432.

²⁴ Rosa del Conte, *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, 1962, p. 407.

²⁵ Alain Guillerrou, *op. cit.*, p. 436.

²⁶ Iurii Kojevnikov, *Mihai Eminescu și problema romantismului în literatura română*, traducere, prefață și îndici de autori de Ariton Vraciu, Editura „Junimea” Iași, 1979, p. 291.

²⁷ G. Călinescu, *Opere 13. Opere lui Mihai Eminescu (2)*, Editura „Minerva”, București 1970, p. 453.

²⁸ G. Călinescu, *ibidem*.

²⁹ Ioan Kohn, *Virtuțile compensatorii ale limbii române în traducere*, Editura „Facla”, Timișoara, 1983, p. 6.

³⁰ În legătură cu „pierderile inevitabile suferite de opera literară, mai ales de poezie” la traducerea într-o limbă străină a se vedea Ioan Kohn, *op. cit.*, p. 5.

În ambele transpuneri semnalăm adaosuri, de aceeași natură ca în exemplele de mai sus, și în versul *Tot ce-a fost ori o să fie : Tut țe fu, ea-n vis, ș-va hibă* la GP, *Tut țe fu ș-na hibă poate* la IC, unde *ca-n bis* se justifică prin respectarea numărului de silabe din vers iar cuvântul *poate* și din necesități de rimă, versul pereche fiind *Ma di ntreaga vîrîlate* (la Eminescu : *Dar de-a lor zădărnice*), în care poetul aromân înlocuiește pronumele personal *lor* cu adjectivul *ntreaga*, trisilabic, spre a respecta ritmul.

Ne vom opri și la următoarele patru versuri : *De te-ating, să feri în laturi, | De hulesc, să taci din gură ; | Ce mai vrei cu-a tale sfaturi, | Dacă știi a lor măsură*. Dăm, mai întâi, varianta lui GP : *Ma di tine da, -afirea-te, Ma ti-angiuură, nelidi-u gura ! | Țe vrei c-urnămii mușate | Ma știi huile-a lor ș-misura ?* Poetul aromân adaugă adjectivul *mușate* (deci „sfaturi frumoase”) și *huile* „nărav”. Varianta lui IC : *Di-ț dau goade, fudzi în vie, | Di zburăscu s-țați dît gură ; | Țe vrei cu-a ta urnimie | Macă știi a lor misură*. În loc de *feri în laturi*, pentru care poetul nu a găsit în aromână un echivalent strict, a folosit expresia *fudzi în vie*, însemnînd, stricto-sensu, „fugi în grabă, repede”. Versurile sînt, ca și cele ale lui George Perdichi, apropiate de original. Singura observație care s-ar putea face este că *zburăscu* acoperă numai parțial sensul dacoromănescului *hulesc*. Oricum, soluția ni se pare mai potrivită decît folosirea verbului *angiu*.

b) Cu aceste ultime observații ajungem la un alt procedeu folosit de poeții aromâni, înlocuirea unor cuvinte din versul lui Eminescu, ceea ce duce, uneori, la schimbări de conținut, chiar dacă acestea nu sînt întotdeauna importante. Iată mai întâi versul *În auz ne sună multe*, transpus aproape întocmai de GP : *La urecli multe asună*. IC înlocuiește verbul *sună* cu substantivul *vîzură* : *T-urecli vîzură multă* (= În urechi mult zgomot). Versul a fost astfel conceput spre a rima cu *Și va sta lra s-li ascultă*.

Versul *Tu te-ntreabă și socoate*, transpus întocmai de IC (*Tine-antreabă ș-lughursește*), ia la GP forma *Ntreabă-ți mintea ș-l'ia nă cale*, unde se adaugă substantivul *mintea* și se înlocuiește noțiunea de „a socoti” cu „a lua o hotărîre”. Versul pereche în privința rimei este *Tule-s vecli ș-tule-s năle*.

În versul *Sunt a filei două fețe* IC înlocuiește *filă* (în aromână *frîndză*) cu *bană* „viață” : *Suntu-a banl'ei două fâf*. Folosînd *bană*, poetul rămîne, în fond, la ideea exprimată de Eminescu. El a evitat, probabil, *frîndză* datorită sensului „frunză” pe care îl mai are. Termenul este însă întrebuițat de GP : *Sunt doau' fâfi di idghia frîndză*. Adaosul *di idghia* (= ale aceleiași) s-a impus din nou, din necesități de ritm.

Am aminti tot aici și versul *Cine știe să le-nvețe*, transpus de IC prin *Macă știi a lei înveț* (= Dacă știi al ei învăț) iar de GP prin *Care-i om cu cap ș-cu-arîndză* (= Care-i om socolit). Alegerea expresiei *cu cap ș-cu-arîndză*, deși „puțin cam forțată”, se justifică prin celălalt vers, *Sunt doau' fâfi di idghia frîndză*.

c) Alt procedeu folosit la transpunere este reelaborarea unor versuri, cu toate consecințele care decurg de aici.

În această privință, George Perdichi și-a luat mai multă libertate decît Ioan Cutova, a cărui transpunere este, în limitele posibilului, mai apropiată de versul lui Eminescu.

Să începem cu versurile *Amăgit alîl de-adesă | Nu spera și nu ai teamă* de la sfîrșitul strofei a șasea. Dacă la IC echivalentul lor este *Daima plînsuit*

pri loc / Dip țiva și nu ți-aspară (= Totdeauna înșelat pe pământ / Nimic să nu te sperie, deloc), la GP modificările primului vers sînt esențiale: *Ma-hii ars, ma bunlu ghiatru-i / S-nu-ai-nădii, ne frică-n bană* (= Dacă te-ai ars, cel mai bun doctor este / Să nu ai speranțe, nici frică-n viață). Aici *hii ars* „este un calc după dacoromânul *te-ai ars*“, aparținînd poetului George Perdicchi.

Motivul „cantus Sirenum“³¹ ca și motivul „theatrum mundi“³² se deosebesc de la o transpunere la alta. Să ne reamintim, mai întii, cîteva versuri din Eminescu: *Cu un cîntec de sirenă, / Lumea-ntinde lucii mreje; / Ca să schimbe-actorii-n scenă, / Te momește în vrteje*. Transpunerea lui IC este, din nou, mai apropiată de original: *Ca un cîntic di bugdană / Lumea-alaflu fi lu-arucă; / Alți theatrii la coru si-angană / Cu zbor dulce vor s-te-aducă* (= Ca un cîntec de fată chipeșă / Lumea lațul ți-l aruncă / Alți actori se-nghesuie la horă / Cu vorbă dulce vor să te ducă). Cealaltă transpunere este, de fapt, o nouă elaborare și, credem, destul de izbutită, a acestor versuri: *Cu cîntări fi-aung cu niare / Inima-ți, duñeaua-i puscă; / Tinde pohl ca pangul care / S-da și-acafă-n corn vîr muscă*. Să le transpunem întocmai în dacoromână: *Cu cîntări ce ung cu miere / Inima-ți, lumea-i [acră ca] oțet[ul]; / Întinde mreje ca păianjenul care / Se dă în colț să prindă vreo muscă*. În ambele transpuneri versurile sînt de cîte opt silabe iar rimele — perfecte, chiar dacă nu pot coincide, datorită particularităților dialectului aromân sau felului cum a fost concepută transpunerea, cu rimele din versurile originale.

În strofa a treia, una dintre cele mai dificile, dar nu „obscură“ cum credea Alain Guillerroux³³, poetul George Perdicchi introduce, spre deosebire de original, stilul de adresare la persoana a doua, ca în celelalte strofe. Astfel versurile *Nici înclîne a ei limbă / Recea cumpân-a gîndirii* devin *Ține arașea-ți minduire / Ca nă zighă... s-nu si-nclînă*. La IC: *Necă limba ei u-nclînă / Minduirea șa di gleață*. Surprinzător este cu adevărat versul penultim (*Pentru cine o cunoaște*) din varianta lui GP: *Vrei dori lucre, vrei li-urăști* (= Vrei iubești lucrurile, vrei le urăști). La IC: *Tră ațel țe are minte* (= Pentru cel ce are minte), vers mai apropiat de original.

Chiar dacă nu în aceeași măsură, surprinzătoare este și soluția dată de GP versurilor *Zică tofi ce vor să zică, / Treacă-n lume cine-o trece*, transpuse astfel: *Mascur, theamin, niic, bilrnu... / Lumea-ntreagă ca bis treațe...* (= Bărbat, femeie, mic, bătrîn / Lumea-ntreagă ca visul trece). Poetul a avut nevoie de *bilrnu* pentru a rima cu *vîrnu* din versul-pereche (*Macă vrei s-nu-u pași di vîrnu* = Dacă vrei să n-o pățești de la nimeni; la Eminescu: *Ca să nu-ndrăgești nimică*). Transpunerea lui IC nu mai necesită nici un fel de comentariu: *Dzică tuț te vor si-aspună, / S-treacă-n lume cari își treațe*.

5. Ne vom referi, pe scurt, și la structura prozodică din cele două transpuneri.

Modificări ca cele specificate pînă acum se datoresc, în bună măsură, așa cum am precizat, unor necesități prozodice, *Glossa* prezentînd, sub aspect

³¹ Vezi Mihai Eminescu, *Poezii / Carmina*, editio bilingua dacoromana—latina. Latine reddita a Traiane Lăzărescu. *Praefatio* ab Aurele Martine, Editura „Minerva“, București, 1980 p. 261 și L. Găldi, *op. cit.*, p. 372.

³² Vezi L. Găldi, *op. cit.*, p. 371.

³³ Alain Guillerroux, *op. cit.*, p. 437.

formal, mai multe dificultăți decât alte poeme eminesciene transpuse în dialectul aromân : strofe de opt versuri, versuri de opt silabe, rime încrucișate, repetarea primei strofe în ordinea inversă a versurilor la sfârșitul poemului, reluarea la sfârșitul fiecăreia din celelalte strofe a unui vers din prima strofă³⁴. Singura particularitate care nu a putut fi respectată întru totul este numărul de silabe. În prima transpunere două versuri din strofa a treia au câte șapte silabe : *Cu soi-soi di făți ș-di măști ; Vrei dori lucre, vrei li-urăști*. În transpunerea a doua există patru asemenea versuri, unul în strofa a cincea (*Macă șlii a lei învef*), două în strofa a șasea (*Alte făț, idghiul agioc ; Daima plînsut pri loc*) și unul în strofa a șaptea (*Nu ti lia cu-aeșță soț*). Are loc o ușoară modificare de ritm, care însă nu distonează în ansamblul poemului, așa cum nu distonează, de fapt, nici rimele asonante sau ușor asonante, mai puține în prima transpunere (*treafe — arafe, scînteale — nale, neale — cale, duñeauă — harauă*), mai multe în cea de a doua (*iaste — lughurseaste, amintă — minte, dîñseaste — easte, acafă — anveață, făț — învef, paște — easte, oara — ambară*). La Eminescu însuși există două astfel de rime : *piesă — adese* în strofa a șasea, *iarăși — tovarăș* în strofa a șaptea.

Rima compusă apare, cum se știe, mai rar. Eminescu a cultivat-o cel mai mult, folosind-o de vreo patruzeci de ori : *vesel — lese-l* (P 48)³⁵, *clipă-i — pipăi* (P 76), *arat-o — adorato* (P 122), *iată-l — tatăl* (P 136), *mîntui — cuvîntu-i* (P 170) etc. În prima transpunere *Glossa* are trei asemenea rime : *dzi-le — dzi-le, alocuți — locu-ți, afirea-le — mușate*. Exemplificăm doar una dintre ele : *Ș-ți-afirești cît poți di-alocuți... | ... Nu ti mină di la locu-ți*. Mai notăm, din alte transpuneri ale lui GP : *bal — ia-l* (P 317), *nu-i — sui* (P 324), *dă-ni — băni* (P 325), *lia-u — beau* (P 325). Este evidentă influența versificației eminesciene³⁶. La Ioan Cutova semnalăm o rimă compusă în poemul *Luțiafirlu : nu-i — lui* (P 201). Mai notăm una la poetul Costa Guți, în *Amiră și oarfăn* (= Împărat și proletar) : *ntribarea — floare-a* (P 45). asemenea rime, mai greu de realizat, sînt o dovadă în plus nu numai a cunoașterii graiului, ci și a folosirii resurselor acestuia în scopuri artistice.

6. Am vrea să mai observăm, dacă mai este necesar, cît de importante sînt totuși deosebirile, sub aspect lingvistic, între textele aromâne analizate aici, pe de o parte, și versiunile *Glossei* în limbi romanice ca spaniola, franceza, pe de altă parte. Ne vom referi, spre exemplu, la strofa a treia, din care vom nota numai rimele.

a) Traducerea spaniolă făcută de Omar Lara : *aguja — empuja, pensar — felicidad, nacido — conocido, vez — es*³⁷.

³⁴ În treacăt spus, *Glossa* lui Eminescu este, sub aspect formal, mai complexă decât cele din literatura spaniolă de exemplu unde această specie literară apare pentru prima dată sau decât cele din literatura germană, care i-au putut servi poetului nostru ca model (trebuie amintiți, astfel, Miguel de Cervantes, Ludwig Tieck, August Wilhelm von Schlegel, Ludwig Uhland). Vezi, în această privință, D. Caracostea, *op. cit.*, p. 243—245 și M. Eminescu, *Poezii*, III, ediție critică de D. Murărașu, București, Editura „Minerva”, 1982, p. 290. Vezi și Fernando Lazaro Carreter, Evaristo Correa Calderón, *Cómo se comenta un texto literario*, Ediciones Cátedra, Madrid, 1976, p. 191—192.

³⁵ În volumul *Puții* este reprodus, spre comparație, pe paginile din stînga, și textul original.

³⁶ Astfel de rime nu există însă în volumul *Grailu a gianlui grai di moarti* (*Poezii*).

³⁷ Vezi Mihai Eminescu, *Poemas*. Edición bilingüe rumano-española. Traducción de Omar Lara. Prólogo de Aurel Martin. Con palabras del traductor, Editorial „Minerva”, Bucarest, 1980, p. 317, 319.

b) Traducerea franceză a Veturiei Drăgănescu-Vericeanu : *incline — mine, balance — chance, naître — connaître, minule — toutes*³⁸.

Vom reproduce acum și rimele din cele două transpuneri aromâne. GP : *minduire — hîrsire, nelînă — alină, măști — urăști, scînteale — năle*. IC : *nelînă — avină, gleață — ghineață, amintă — mințe, dinîseaste — easte*.

Cuvintele străine, *minduire* etc., necunoscute unui dacoromân, sînt, ca peste tot, perfect încadrate în sistemul limbii române.

Este evident, fie și dacă ne limităm numai la astfel de exemple, că așezarea de către autorii *Bibliografiei* consacrate operei lui Eminescu (vezi mai sus, nota nr. 1) a transpunerilor în aromână ale versurilor marelui nostru poet în subcapitolul intitulat *Ediții în limbi străine* este o eroare și poate provoca derută în cercetarea unei variante regionale fără de care nu se poate studia cum se cuvine evoluția limbii române în general.

În ciuda unor modificări, a unor „pierderi”³⁹ deci, dar mai puțin importante decît cele semnalate în general în traduceri în limbi străine care respectă și ritmul și rima *Glossei*, cei doi poeți aromâni, primul mai original, celălalt mai fidel textului eminescian, au reușit să dea poemului lui Eminescu un echivalent dialectal artistic iar cititorilor aromâni transpuneri care reflectă atît „mușuteața, măghia și armunia stihurilor” cît și „ahîndimea di minduire și simțire” ale „pașii țe-i cunoscut ca Luțiafirlu puiziil’ei românești” (L 5).

Transpunerile din Eminescu făcute în dialectul aromân, alături de volumele de versuri aromâne originale citate mai înainte, dovedesc așadar că dialectul aromân este capabil, în ciuda unor dificultăți mai ales de ordin lexical, să dezvolte varianta sa artistică reprezentată pînă acum doar de cîțiva poeți (Nuși Tulliu, Marcu Beza, George Murnu etc.). Chiar faptul că uneori la transpunere poezii George Perdichi și Ioan Cutova reelaborează unele versuri eminesciene constituie o dovadă a resurselor poetice ale dialectului aromân.

TWO AROMANIAN TRANSLATIONS OF EMINESCU'S „GLOSS”

ABSTRACT

“The paper analyses the translations of Eminescu's „Gloss” made by George Perdichi (1913—1957) and Ioan Cutova (b. 1919), giving, at the same time, some biographical and bibliographical data about the two poets.

The paper shows that the most important difficulties in translating the „Gloss” are lexical. In order to follow the rhythm and the rhyme of the original, the Aromanian poets had sometimes to add words, to delete others, and sometimes to rewrite lines. Such changes are more numerous in George Perdichi's translation, Ioan Cutova's being nearer to the original. The „losses” of these translations into the Aromanian dialect are, generally speaking, smaller than those seen in the translations of this poem into *foreign languages*, such as Spanish, French and others.

The author concludes that the two Aromanian poets have succeeded — one being more original and the other nearer to the original — in giving Eminescu's poem an artistic equivalent, which proves that the Aromanian dialect is capable, in spite of the above mentioned difficulties, to develop an artistic variant, illustrated until now by a relatively small number of poets.

Facultatea de Filologie
Iasi, Calea 23 August, nr. 11

³⁸ Vezi Mihai Eminescu, *Poezii. Poems. Poésies. Gedichte. Cmuxu. Poésias*. Echivalențe eminesciene în limbile engleză, franceză, germană, rusă și spaniolă. Ediție selectivă și cuvînt introductiv de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Editura „Albatros”, București, 1971, p. 429—430.

³⁹ Vezi Ioan Kohl, *op. cit.*, p. 6.

TIPURI DE CODE-SWITCHING ÎN BILINGVISMUL AROMÂNĂ—DACOROMÂNĂ*

DE

MARIANA BARA

1. Code-switching în comunicarea orală a bilingvilor

1.1. Despre code-switching se afirmă, în majoritatea studiilor asupra bilingvismului, că este o particularitate a vorbirii bilingvilor, determinată nu numai de factori de natură extralingvistică, situațională, ci și de factori de natură lingvistică¹.

La această afirmație generală, verificată în diverse studii asupra comunicării în comunități bilingve², se adaugă, în ultimul timp, încercări de a analiza mecanismul, cauzele și efectele alternării codurilor (code-switching) de către bilingvi, din diverse perspective de cercetare³.

De asemenea, s-au studiat „categoriile” sau formele ori tipurile de code-switching, depășindu-se afirmațiile rigide asupra bilingvului „ideal” care alternează cele două idiomuri numai în funcție de situație, niciodată în aceeași situație de comunicare (nemodificată) sau în cadrul aceleiași fraze⁴. Dintre clasificările propuse în bibliografia asupra bilingvismului, explicit sau numai prin considerații asupra factorilor care determină schimbarea codului, le vom aminti pe cele mai importante. Discutând bilingvismul, ca particularitate de bază a comportamentului individual, Titone⁵ menționează două tipuri de comutări ale codurilor: *rigide* (comutări operate odată cu modificarea

* O versiune mai amplă a acestei comunicări a fost publicată, în limba engleză, în „Revue roumaine de linguistique”, t. XXX, nr. 1, 1985, p. 31—42.

¹ Shana Poplack, *Sometimes I'll start a Sentence in Spanish y termino en español: toward a typology of code-switching*, în „Linguistics”, vol. 18, 1980, 7/8, p. 581.

² John J. Gumperz, *Language in social groups*, Stanford University Press, Stanford, 1971; Jan-Petter Blom and John J. Gumperz, *Social meaning in linguistic structure: code-switching in Norway*, în vol. John J. Gumperz, Dell Hymes (eds.), *Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication*, New York, 1972, p. 407—434; Einar Haugen, *The ecology of language*, Stanford, 1972; Andrée Tabouret-Keller, *A contribution to the sociological study of language maintenance and language shift*, în vol. *Advances in the sociology of language*, ed. by J.A. Fishman, H. Mouton, Paris, 1972, p. 365—376; S. Poplack, *op. cit.*; Rito Llerena Villalobos, *Algunos aspectos etnolingüísticos de la comunicación en San Andres Islas*, în „Lingüística y literatura”, Colombia, an. 3, 1981, nr. 4, p. 107—119 etc.

³ Pénélope Gardner-Chloros, *Code-switching: approaches principales et perspectives*, în „La linguistique”, vol. 19, 1983, fasc. 2, p. 21—53.

⁴ U. Weinreich, *Languages in contact*, Mouton, Londra, 1964, p. 73.

⁵ R. Titone, *Bilinguismo precoce e educazione bilingue*, Roma, 1972, p. 40.

contextului) și *variable* (fără constrângeri contextuale, datorate absenței regulii *o limbă — o persoană*, în învățarea limbii a doua). În alți termeni, aceleași tipuri sînt prezentate și de Blom — Gumperz⁶ și Fishman⁷: *situational switching* (alternarea codurilor este condiționată de modificarea situației de comunicare, de domeniu — în accepția sociolingvisticii) și *metaphorical switching* (alternarea codurilor este implicată de modificarea temei, fără schimbări în ceea ce privește participanții la comunicare, situația dată). Trebuie subliniat faptul că singurul tip avut în vedere în multe studii de sociolingvistică este *situational switching*, interesul pentru *metaphorical switching* fiind absent⁸. Poplack⁹ stabilește alte tipuri de *code-switching* pornind de la analiza enunțurilor rezultate în urma acestui proces de alternare a codurilor: pe de o parte, determină trei tipuri de *code-switching* în funcție de integrarea în codul de bază (de ex., în bilingvismul spaniolă — engleză, există *code-switching* pentru enunțuri în engleză: cu sintaxă spaniolă; cu pronunțare spaniolă; respectînd, la toate nivelele limbii, normele englezei), iar pe de altă parte analizează acest proces în funcție de două tipuri, considerate astfel în ipoteza studiului: *intimate code-switching* (intra-sentential) și *emblematic code-switching* (determinat de cuvinte care nu au echivalent într-unul din coduri — *tag switches* — și de necesitatea de a le integra în enunț în codul original).

1.2. Aspectele de *code-switching* relevate în bibliografia problemei explică, prin corelația dintre variantele lingvistice și variantele sociale, cauzele producerii tipului numit *situational switching*: modificări intervenite în situația de comunicare prin schimbarea participanților, a locului etc.¹⁰. Dintr-un asemenea punct de vedere, ni se pare interesantă cercetarea tipului numit în general *metaphorical switching*, în care alternarea codurilor se produce fără să se fi modificat situația de comunicare în sensul menționat mai sus. Ipoteza noastră este că, în acest caz, pot fi stabilite mai multe tipuri de *code-switching*, forme de manifestare a acestui proces prin care emițătorul urmărește, printre altele, adaptarea la partener¹¹.

Desigur că „situația” de comunicare este o expresie cu conținut larg, în care poate fi inclusă și „adaptarea la partener”; de altfel, în general situația de comunicare este implicată în toate tipurile de *code-switching*. Dar sînt de presupus și alți factori care ar permite identificarea mai multor tipuri (sau forme) ale alternării codurilor, fără o modificare a situației inițiale în sensul de schimbare a cadrului concret al dialogului, a membrilor acestuia etc.

2. Cercetarea *code-switching*: tipuri

2.1. În determinarea tipurilor de *code-switching* am pornit de la înregistrări efectuate cu 55 de subiecți bilingvi (aromână-dacoromână): dialoguri (480 minute de înregistrare) într-un cadru menținut uniform,

⁶ J.P. Blom and J.J. Gumperz, *op. cit.*, p. 424—426.

⁷ J.A. Fishman, *Language in sociocultural change*, Stanford, 1972, p. 6.

⁸ B. Bernstein, *A sociolinguistic approach to socialization; with some reference to educability*, în J.J. Gumperz, D. Hymes, *op. cit.*, p. 494; Denise Deshaies, *Langues en contact: une analyse sociolinguistique*, în „Bulletin de l'ACLA”, vol. 5, 1983, nr. 2, p. 61—88.

⁹ S. Poplack, *op. cit.*, p. 584—585 și 589—590.

¹⁰ J.P. Blom and J.J. Gumperz, *op. cit.*, p. 409.

¹¹ R. Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Minuit, Paris, 1963, p. 147.

informal, și narațiuni orale. Aceste date au fost completate de un chestionar și de numeroase experimente (vezi *infra*, 2.3.). Subiecții sînt din București, 28 femei și 27 bărbați, între 2 și 82 de ani. Subiecții de peste 44 de ani sînt născuți în Grecia și Bulgaria și au ca idiom dominant aromâna; ceilalți subiecți sînt născuți în România, avînd dacoromâna ca idiom dominant. O parte dintre subiecți a părăsit recent mediul rural, ceea ce explică gradul de conservare, în comunicare, a aromânei vorbite de aceștia (corelația repertoriu verbal, obișnuințe lingvistice, domenii de comportament lingvistic este verificabilă în aceste condiții, după cum propune Hymes¹²).

2.2 Un principiu metodologic care ne-a condus a fost, așadar, limitarea ariei cercetării de față la discursul mixt rezultat în urma alternării codurilor în cadru informal, fără o modificare a situației de comunicare — în sensul precizat mai sus. Alt principiu metodologic a fost înregistrarea comunicării și analiza datelor pe baza metodei dinamic-contextuale¹³. Conform acestei metode, limba este studiată în comunicare, în actul realizării acesteia, iar mesajele produse sînt explicate prin culegerea tuturor datelor necesare, cu privire la emițător și la receptor, la starea psihică a acestora, la detaliile situației de comunicare (ambianța fizică etc.), precum și la elementele nonverbale care apar în cursul comunicării orale.

2.3. Bilingvismul aromână—dacoromână (dialecte ale limbii române) începe — cu excepția unor cazuri izolate de bilingvism individual — în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu înființarea școlilor românești în Macedonia; el se află în prezent, în mediul dacoromân — mai cu seamă pentru vorbitorii sub 20 de ani, datorită, în primul rînd, restrîngerii utilizării aromânei la viața familială — într-o fază în care dacoromâna este idiomul dominant. Concluziile analizei efectuate de către Caragiu-Marioțeanu¹⁴ subliniază, mai cu seamă în ceea ce privește sistemul lexical al vorbitorilor care i-au furnizat materialul lingvistic, puternica influență a dacoromânei (în varianta standard) asupra aromânei vorbite de aceștia.

Trebuie să subliniem, în orice caz, faptul că finalitatea bilingvismului (*cui prodest*?) este fundamentală pentru formarea motivațiilor în învățarea și utilizarea unuia dintre idiomi¹⁵.

După cum a rezultat din analiza preliminară a datelor sociale și lingvistice ale vorbitorilor bilingvi anchetați, există mai multe grade de stăpînire, de cunoaștere a aromânei în raport cu dacoromâna (sau invers), determinate de apropierea lingvistică dintre celele două coduri, care favorizează numeroase interferențe — la toate nivelurile limbii (fără a se pune problema „of non-reciprocal intelligibility“ corelată cu alternarea codurilor, așa cum

¹² D.H. Hymes, *On communicative competence*, în vol. M.J.B. Pride and Janet Holmes (eds.), *Sociolinguistics. Selected readings*, Penguin Ed., Middlesex, 1974, p. 290.

¹³ Tatiana Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Editura Științifică, București, 1968, p. 121—128.

¹⁴ Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în „Fonetica și dialectologie“, vol. I, 1958, p. 79—111.

¹⁵ Tatiana Slama-Cazacu, *Rilevanza della concezione sul bilinguismo precoce per l'identificazione dei fattori che ne facilitano lo sviluppo ottimale*, în vol. *Atti del convegno internazionale: L'apprendimento precoce della seconda lingua* (Bolzano, 13—15 maggio 1982), Bolzano, 1983, p. 151—152.

sustine Pride¹⁶). Astfel, în urma aplicării a două chestionare (unul pentru determinarea atitudinii vorbitorilor față de bilingvism și față de fiecare cod în parte, precum și pentru obținerea unor date indirecte despre uzul celor două idiomuri; celălalt pentru determinarea gradului de cunoaștere a fiecărui idiom), ca și după efectuarea citorva experimente (asociere verbală simplă și continuă, traducere simultană), au rezultat următoarele date privind, în general, gradul de bilingvism al vorbitorilor anchetați:

α) toți vorbitorii pot produce și recepta mesaje corect în ambele idiomuri, în enunțuri mai mult sau mai puțin complexe;

β) bilingvii în vîrstă preferă aproape întotdeauna, într-un cadru informal, aromâna, dar trec cu ușurință la dacoromână, în anumite condiții (de pildă, cînd au interlocutori tineri);

γ) copiii și tinerii preferă, în orice situație, dacoromâna; mulți dintre ei pot fi considerați bilingvi pasivi, dar în anumite situații, coercitive, utilizează corect aromâna.

2.4. Vom prezenta o serie de fragmente de dialoguri¹⁷, luînd în considerare, în analiză, toate componentele procesului comunicării, cerință a metodei dinamic-contextuale. Ne propunem ca, pe baza analizei, să identificăm tipurile de code-switching care apar în comunicarea orală între subiecții bilingvi incluși în cercetarea noastră, într-un cadru informal.

Exemplu 1. Situația: seara, în familie, după aplicarea chestionarului, dialog cu temă liberă; participă: Nîcșă, 57¹⁸, care povestește o întîmplare, iar ceilalți membri ai familiei ascultă, aprobă cu o mișcare a capului, completează rareori.

N: *pi douășapte noiembrie*¹⁹ aveam nuntă la Constanța / la lăl-tu Cîșta / nă dîșim cu têt-la dîl/cu dîi tineri nînti/î-fine-aclîți tûtă sîja cum s-adîună/la nuntă/dumînică tahînă pregătîră cu mașînî sî-nțem s-lîmî-veasta di Slobozia // n-almî tu mașîn ca tûtă lîmea / ajînsîm la Slobozia / clo șeălm obișîurli cum s-făcu-armîneștă („pe douăzeci și șapte noiembrie aveam nuntă la Constanța / la unchiu-tău Cîșta / ne-am dus cu mătușă-ta amîndol / cu cei dîi tineri înaînte / în fine acolo tot neamul cum se stringe / la nuntă / dumînică dimîneată au pregătît mașînle să mergem să luăm mireasa de la Slobozia // ne-am urcat în mașîn ca toată lumea / am ajîns la Slobozia / acolo am făcut obișîurîle cum se fac aromînește“).

Prima abatere a codurilor se produce prin enunțul *pi douășapte noiembrie* (unde apare arom. *pi*, calchiat după drom. *pe* / vs. arom. *tu* pentru exprimarea datei) și indică timpul în care se petrece faptul povestit. Subiectul trece la dacoromână pentru că formele numeralului compus în aromână sînt abandonate de aproape toți vorbitorii, care preferă formele din dacoromână, pe care le utilizează în mod curent în contactele cu dacoromânii. În acest exemplu se poate nota, pentru exprimarea funcției sintactice a complementului circumstanțial de loc, o oscilație între construcția aromână (*di Slobozia* / vs. drom. *de la Slobozia*) pentru punctul de plecare, și construcția dacoromână

¹⁶ J.B. Pride, *The social meaning of language*, Oxford U.P., Londra, 1974, p. 27–28.

¹⁷ La primele înregistrări a asistat T. Slama-Cazacu, care ne-a dat instrucțiunile necesare.

¹⁸ Cîșta care urmează după nume indică vîrsta.

¹⁹ Formele în dacoromână, uneori adaptate fonetic la aromână, sînt date cursiv, în fiecare exemplu.

(la Constanța, la Slobozîța / vs. arom. *Custânța, Slobozia*) pentru punctul de sosire. Faptul că vorbitorul a pierdut, sub influența daco-românei, deprinderea construcției fără prepoziție în exprimarea punctului de sosire, explică alternarea codurilor în această situație. Se poate observa că *subiectul are intenția să utilizeze exclusiv aromâna*, dar în același timp *este constrins* — pe de o parte *de lipsa* unor termeni în fondul aromânei (pe care, preluându-i din daco-română, subiectul îi adaptează fonetic și morfologic : *mașîn, mașîni* „mașini, mașinile“), iar pe de altă parte *de ignorarea* (absență, adesea temporară, din repertoriul subiectului)²⁰ a termenilor din română (drom. *lumea* / vs. arom. *duîăya* „lumea, oamenii“, drom. *običēiuri* / vs. arom. *arâđ, adēl* „obiceiuri tradiționale“) — să recurgă la dacoromână. În cazul locuțiunii adverbiale *în fine* (cf. fr. *enfin*) este vorba despre un clișeu al exprimării orale în daco-română, fără echivalent în aromână.

Exemplul 2. Situația : înregistrare într-o familie cu trei generații, seara; l'ora, 80, explică o rețetă culinară, adesîndu-se numai anchetatorului, M. Bara —, în vreme ce restul familiei s-a retras la oarecare distanță în aceeași încăpere ; Dan, 4, întrerupe înregistrarea, nerăbdător.

Γ : curⁿ cōmbari / tai țeapa g'ini / u prăjescu / i bagⁿ ș-ulē / lī bagⁿ / ți trēbut la măcări / tūti / bag / h'arbi

D : (tipînd, spre tatăl său) *tată cînd...*

Γ : (continuă) după ți h'arbi deapoăia

(D încearcă din nou să întrebe ceva, tatăl îl trage spre sine, îi face semn să tacă, ducînd degetul la buze)

Γ : (spre D) *pe-anârğa-nēēt* (se întoarce iar spre MB) : deapoăia u-ascōt/dupu ți h'arbi / u-ascōt deapoă (Γ : „curăț cartofii/tai bine ceapa/o prăjesc/îi pun și ulei/îi pun/ce trebuie la mîncare / toate / pun / fierbe“ D : (tipînd, spre tatăl său) „*tată cînd...*“ Γ : (continuă) „după ce fierbe, după aceea“ (D încearcă din nou să întrebe ceva, tatăl îl trage spre sine, îi face semn să tacă, ducînd degetul la buze) Γ : (spre D) „*încet-încet*“ (se întoarce iar spre MB) „după aceea o scot / după ce a fiert / o scot după aceea“)

Acest fragment ilustrează o realitate lingvistică (sesizabilă și în primul exemplu și anume : subiecții în vîrstă, buni cunoscători ai aromânei, abandonează de foarte multe ori — în dialoguri cu bilingvi tineri — forme lexicale și construcții gramaticale aromâne, utilizînd echivalentele lor din dacoromână. Cauzele pot fi : 1) dorința de a se adapta receptorului, care de multe ori cunoaște totuși formele din aromână (ex. : arom. *țargăsescu* / vs. drom. *prăjesc*, arom. *sirligan*, arom. *untulēmnu* / vs. drom. *ulei*, arom. *va, lipșești* + subiect / vs. drom. *trebuie* (*la*) + obiect indirect) ; 2) trecerea în vocabularul pasiv a formelor lexicale din aromână prin contactul zilnic cu vorbitorii tineri, care, regulat, recurg la formele din dacoromână : *pe-anârğa-nēēt* este astfel un exemplu revelator pentru situațiile în care un cuvînt din aromână (aici adverbul *pe-anârğa*) este reluat prin echivalentul din dacoromână (*încet*). Și din acest exemplu se poate deduce că frecvența *code-switching* din aromână spre dacoromână este mai scăzută pentru bilingvii în vîrstă decît pentru cei tineri.

²⁰ Ignorarea acestor termeni este, de cele mai multe ori — ca în cazul de față —, numai de moment (putînd fi explicată și prin eventuala adaptare la parteneri, mai tineri, despre care emițătorul crede că nu ar cunoaște acești termeni în aromână).

Exemplul 3. Situația: dialog între Nela, 57, mama, și Magda 27, fiica (măritată cu un dacoromân, Nicu); ambele vorbesc un grai aromânesc diferit de cel al anchetatoarei, și anume graiul fărșerot²¹; dialogul are loc după ce Magda s-a întors din oraș și se pregătește pentru o excursie la munte.

M : erăm la *magazin* la Obór / cu Nicu / vrut s-acumpărăm um plóvăr / frumós așé / péntru munte / mai gros / acumpărăm

N : cu cât îl lóášⁱ ?

M : trei sute cínzéc de lei (N aprobă cu capul) și / vrem s alăgăm ș-niște g'été / n-afłăm / vrut s-ăcupărăm niște g'été / n-afłăm / fărte frumóse (M : „am fost la magazin la Obor / cu Nicu / am vrut să cumpărăm un pulovăr / frumos așa / pentru munte / mai gros / am cumpărat“ N : „cît a costat ?“ M : „trei sute cincizeci de lei“ (N aprobă cu capul) „și / am vrut să căutăm și niște gheté/n-am găsit/am vrut să cumpărăm niște gheté / n-am găsit / foarte frumoase“).

Locul din context unde se produce *code-switching* în acest exemplu relevă două aspecte interesante : pe de o parte se produce alternarea aromână / dacoromână (ex. : *erăm la magazin*), iar pe de altă parte, se produce o alternare între două graiuri ale aromânei : fărșerot / grămostean (ex. : echivalentele *acumpărăm / ăcupărăm* „cumpărăm“). Acest din urmă aspect poate fi explicat prin intenția Magdei de a se exprima — la nivel lexical — cu ajutorul unor forme din graiul grămostean, al anchetatoarei (M.B.). În afară de aceste alternări, se poate observa utilizarea numeralului în dacoromână (vezi exemplele anterior discutate), precum și utilizarea unor forme dacoromâne pentru care există echivalente în aromână (*magazin* / vs. arom. *dukáni, háni* „magazin, prăvălie“, *foarte frumos* / vs. arom. *múltu m(u)șát* etc.). Preferința pentru dacoromână, cel puțin în cazul formelor citate, poate fi explicată prin dorința de a marca neutral, din punct de vedere stilistic, enunțul (utilizarea unor forme ca *háni, múltu m(u)șát* pare bilingvilor tineri arhaică, deci oarecum emfatică).

Exemplul 4. Situația: dispută între bunic, Gógă, 81, și nepot, T'ór-yi, 28, pe o temă meteorologică.

G : mai avéł pátrudăt di dále iárnă bună iárnă j-deapóala îșił tu primveără... / se scrije primăvară

T' : fócłu va până-n mai va-s fătém foc...

G : enervat, reia, bătînd accentele cu palma pe masă) jo tı azburáscu ?! / se scrie primăvară / că va fi arcoári / că va fi niór / că va fi zăpadă / că va fi furtună / se scrie primăvară / douășunu märtie

T' : (semn de acceptare cu capul) da / *calendaristic* (G : „mai sînt patruzeci de zile de iarnă bună iarnă și după aceea ieșiți în primăvară... / se scrie primăvară“ T' : „focul trebuie (făcut) pînă în mai trebuie să facem foc...“ G : (enervat, reia, bătînd accentele cu palma pe masă) „eu ce vorbesc ?! se scrie primăvară / că va fi fríg / că va fi înnorat / că va fi zăpadă / că va fi furtună / se scrie primăvară / douăzeci și unu martie“ T' : (semn de acceptare cu capul) „da / *calendaristic*“).

²¹ Aromâna, considerată în general ca dialect unitar, este de fapt un conglomerat de graiuri, determinate de spațiul geografic larg pe care se vorbește în Peninsula Balcanică și de diferitele contacte cu alte limbi. Graiul subiecților studiului de față este cel grămostean (exemplu 2,5), dar și cel pindean (exemplu 1, 4) și fărșerot (exemplu 3).

În replica a doua a lui Gogâ se poate sesiza procesul gradat de trecere de la enunțul în aromână la demonstrația în dacoromână prin intermediul unor enunțuri ritmate, în care — la început — unul din termeni este încă în aromână (*arceări* „frig“, *niôr* „nor, înnorat“).

Exemplul 5. Situația: Mica, 65, povestește o întâmplare unei nepoate, Irisa, 26; ambele vorbitoare utilizează aromâna în dialog.

M: căra ți mârtașiⁱ auă la Căcea / soatăli te-ark'izmuseă ți tihe-avusⁱ

H: (o întrerupe) ți ?! / cum dăseși ?

M (zîmbind): a / nu ști ți căsti-ark'izmuseări // că... / adică cînd etnevă te-ark'izmuseăsti înseamnă că te invidiază // ak'icăsîi? (M: „după ce te-ai măritat aici la familia Căcea / prietenele te invidiau ce noroc ai avut“ H: (o întrerupe) „ce ?! / cum ai zis ?“ M: (zîmbind) „a / nu ști ți ce înseamnă ark'izmuseări // că... / adică atunci cînd cineva te-ark'izmuseăsti înseamnă că te invidiază // ai înțeles ?“).

În înregistrările efectuate, am putut observa — într-un număr destul de mic de cazuri totuși —, faptul că între *code-switching* și realizarea unor comentarii cu caracter metalingual există o relație care nu trebuie ignorată. În fragmentul de la *exemplul 5*, explicația dată pentru arom. *ark'izmuseări* „a invidia“, necunoscut receptorului, se realizează în dacoromână, deoarece: un sinonim aromânesc al termenului nu există, iar parafrizarea în aromână ar fi fost greoaie; receptorul este mai familiarizat cu dacoromâna, de aceea emițătorul explică utilizînd acest cod — care, între alte particularități, are și avantajul de a marca mai bine conținutul explicației (dacoromâna fiind cu precădere selectată, de către vorbitorii în vîrstă, pentru contactele formale și semiformale, extrafamiliale).

3. Considerații finale

3.1. În bilingvismul aromână — dacoromână, datorită apropierei structurale a celor două idiomuri, alternarea lor se face cu ușurință. Din analiza celor cinci exemple au apărut următoarele tipuri de *code-switching*: a) *code-switching* determinat de necunoașterea de către emițător a unor elemente lexicale din unul dintre coduri, de obicei idiomul dominant (vezi exemplele 1, 3); b) *code-switching* determinat de trecerea în vocabularul pasiv al vorbitorului bilingv a unor termeni din aromână, în cazurile studiate (vezi exemplele 1, 2); c) *code-switching* determinat de lipsa unor termeni echivalenți în unul dintre coduri (vezi exemplul 1); d) *code-switching* de adaptare la diferitele componente ale situației de comunicare, continuu, fără ca situația globală să se modifice în sensul modificării locului, intervenției altor interlocutori (vezi exemplele 2, 3); e) *code-switching* pentru realizarea unui efect stilistic: autoritate, ironie, distanțare, culoare etc. (vezi exemplele 3, 4); f) *code-switching* cu caracter metalingual (vezi exemplu 5). Aceste tipuri, analizate diferențiat, cu titlul de exemplu, în vederea demonstrației, nu se manifestă separat: *coexistă de cele mai multe ori*, astfel încît analiza rămîne o problemă deschisă a cercetării fenomenului, cu atît mai mult cu cît bilingvismul prezintă particularități lingvistice, sociale, culturale specifice, cu dificultăți de identificare și de separare a formelor aparținîndu-i fiecărui idiom în *code-switching*.

3.º. În analiza prezentată ne-am limitat la *planul individual* al bilingvismului pentru determinarea cauzelor alternării codurilor în situații concrete, a tipurilor și a unor efecte în planul enunțului lingvistic. Rămânând în acest plan al cercetării noastre, putem afirma — pe baza materialului relativ bogat — faptul că, în acest caz, bilingvismul modifică structural dialectul aromân vorbit în București, mai cu seamă prin tipurile *a, b, c, d*, care ilustrează, în același timp, gradul de cunoaștere a aromânei de către bilingvi. Sensul și frecvența alternării codurilor în acest stadiu al bilingvismului studiat (ca și rezultatele analizei lingvistice pe nivele de limbă) îndreptătesc afirmația că acest bilingvism evoluează spre monolingvism, prin abandonarea aromânei.

TYPES DE CODE-SWITCHING DANS LE BILINGUISME AROUMAIN — DACO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

Particularité du parler bilingue, le *code-switching* (CS) est conditionné également par des facteurs extralinguistiques (sociaux, psychologiques) et linguistiques, ayant rapport au type des langues en contact (à la structure des deux codes). On connaît deux variétés de CS : *situational switching* et *metaphorical switching*.

Du point de vue de la psycholinguistique, notre hypothèse est qu'il y a plusieurs types identifiables de CS, outre le type généralement nommé *situational switching*. Celui-ci a été investigué surtout du point de vue de la sociolinguistique. Notre recherche pourrait contribuer à une meilleure *awareness* („prise de conscience“) des conditions actuelles du bilinguisme étudié.

Nous avons déterminé les types de CS par l'analyse d'un corpus enregistré (provenant de 55 sujets bilingues de Bucarest — 28 femmes et 27 hommes —, âgés de 2 à 82 ans) et qui consiste en dialogues et en courtes narrations orales. Les données ont été complétées par celles obtenues à la suite de deux questionnaires et de quelques expériences. Le cadre des enregistrements a été maintenu uniforme, informel.

Conformément à la méthode dynamique et contextuelle, nous avons pu expliquer les messages à l'aide de l'interprétation psycholinguistique des informations complexes sur les partenaires, sur la situation concrète, etc.

L'analyse des fragments de dialogue sur divers thèmes, en cadre informel, a requis : l'explication des énoncés mixtes et des causes qui produisent l'alternance des codes ; la justification des formes hybrides issues des interférences, des calques sémantiques et syntaxiques ; la mise en évidence des formes les plus fréquentes (par ex. CS déterminé par l'occurrence du numéral). Nous avons établi les types suivants de CS, provenant de : a) l'insuffisante maîtrise par l'émetteur de l'un des deux codes ; b) le passage dans le vocabulaire passif du bilingue des termes aroumains ; c) l'absence des équivalents ; d) l'adaptation continue aux différents composants de la situation de communication, dans le cadre de la même situation générale ; e) l'intention de réaliser un effet stylistique ; f) la réalisation de la fonction métalinguistique.

Les causes du CS, les types déterminés, de même que les effets du CS dans le plan de l'énoncé linguistique, mènent à la constatation que, dans les conditions étudiées, on remarque le passage vers le monolinguisme en faveur du daco-roumain. La présente recherche peut contribuer à établir les conditions d'une meilleure intégration et d'une meilleure interaction sociale des bilingues de cette catégorie.

Liccul Industrial nr. 2
Găești

CONTRIBUȚIA LUI IOAN CARAGIANI LA CUNOAȘTEREA DIALECTULUI AROMÂN

ION POPESCU-SIRETEANU

Junimistul Ioan Caragiani, fost profesor de limba elină la Universitatea din Iași, s-a născut în localitatea numită de aromâni Dămași din Thessalia, la 11 februarie 1841, după *Dicționarul Junimii* de Iacob Negruzzi, sau în 1840, după un caiet de note al lui Caragiani, din 1858, citat de Per. Papahagi în *Vieța lui Ioan Caragiani* (prefață la Ioan Caragiani, *Studii istorice...*, I, 1929, p. III). Preferăm informația din *Dicționarul Junimii*, întrucât aceasta prezintă data pe care însuși Caragiani a trebuit să o dea la intrarea în societatea ieșeană, la vîrsta deplinei sale maturități. Iacob Negruzzi menționează 13 ianuarie 1921 ca dată a morții cărturarului aromân.

Familia sa cobora în Thessalia în fiecare an cu turmele la iernat, din Avela / Avd-la, vestită așezare aromânească din munții Pindului. A început să învețe în Dămași și în Avela cu învățători pe care îi plăteau localnicii. A continuat studiile de greacă veche în Gureanș și în Vlaho-Clisura, cu Apostol Mărgărit, apoi a devenit student al Universității din Atena, oraș în care mai trăiau mulți dintre aromânii care au luptat în 1821 și în 1828 împotriva stăpînirii turcești. Dorința lui Caragiani de a scrie o istorie a aromânilor s-a născut în acești ani, sub puternica impresie a povestirilor despre lupta aromânilor pentru constituirea unui stat creștinesc în Balcanii stăpîniți de otomani. El dorea să vorbească nu numai despre vitejia aromânilor, ci și despre romanitatea lor și despre primejdia de-naționalizării, — proces început de multă vreme prin grecizarea unor localități aromânești. Chiar marii eroi aromâni erau prezentați ca greci și cu nume grecizate în unele scrieri, fapt care l-a determinat pe Caragiani să insiste asupra originii românești a multora dintre cei care, cu prețul vieții lor, au făcut să fie înlăturată puterea turcească în sudul Peninsulei Balcanice. Cu gîndul la Vlahia Mare din evul mediu, Ioan Caragiani visa crearea unui stat aromânesc în Pind și în părțile populate numai de aromâni.

După terminarea studiilor, sosește la București cu o caravană aromânească, se împrietenește cu aromâni trăitori mai de mult în țară, devine profesor la un liceu din capitală și, după scurtă vreme, profesor la Universitatea din Iași. A fost membru al Academiei Române, unde îi reprezenta pe aromâni, de la înființare. Per. Papahagi a scris în prefața citată că Ioan Caragiani „este inițiatorul dicționarului academic, prin determinarea lui Zappa de a dona acestui înalt așezămînt o sumă pentru susținerea cheltuielilor cerute de tipărirea acestui dicționar”. Înțelegem că este o exagerare (chiar dacă informația vine din notele lui Caragiani), întrucît necesitatea înființării unei academii, care să albe în obligație întocmirea unui dicționar și a unei gramatici, este înscrisă încă în prefața gramaticii lui Heliade Rădulescu, din 1828. Contribuția lui Caragiani s-a concretizat, cum reiese chiar din informația citată, în ușurarea cheltuielilor de publicare. Dar, ca membru al

Academiilor, s-a numărat, în chip firesc, printre inițiatorii și sprijinitorii muncii de redactare a dicționarului. El, însă, a fost inițiatorul ideii de pregătire intelectuală a unor tineri aromâni, care să fie retrimiși în Peninsula Balcanică, unde aveau menirea să devină luminători ai neamului.

Este știut că Ioan Caragiani era considerat un mare povestitor (Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, „Minerva”, București, 1970, p. 191 ; G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, „Minerva”, București, 1971, vol. I, p. 88). Din cauza aspectului său, a fost poreclit de V. Pogor „binenutritul” (Negruzzi, *op. cit.*, p. 142) sau „binehrănitul Caragiani” (Panu, *op. cit.*, I, 162). În *Dosarul Junimii*, altfel ținut cu grijă de Iacob Negruzzi, numele lui a fost înscris abia în ziua morții (vezi Negruzzi, *op. cit.*, p. 370).

Întîia scriere a lui Ioan Caragiani privitoare la aromâni este intitulată *Românii din Macedonia și poezia lor populară* și a fost publicată în „Convorbiri literare”, II, 1869, numerele 21—24. Prima parte a acestui studiu cuprinde o prezentare a aromânilor, a originii și numărului lor (el dă cifra de 1 450 000) și cuprinde un apel adresat dacoromânilor de a-i ajuta pe frații lor de peste Dunăre, supuși deznaționalizării.

La 1868, cînd a fost scris acest studiu, Caragiani susținea ideea că în Peninsula Balcanică se vorbește *un dialect al limbii române* și credea că cel mai potrivit nume al vorbitorilor acestui dialect ar fi cel de *rumelioși* („Numele cel mai nimerit pentru ei ar fi *rumelioși* de la *Rumelia*, nume actual al provinciilor ce locuiesc”; „Convorbiri literare”, II, 409); el nu admitea numele de *macedoromâni*, întrucît aromânii nu locuiesc numai în Macedonia. Dar, dintr-un motiv similar, nici numele propus de Caragiani nu a fost acceptat. Pe de altă parte, cum observa Th. Capidan, în *Aromânii*, 95, el greșea crezînd că numele *macedoromân* sau *macedono-român* ar exista numai de pe la 1860; acest nume apare încă la scriitori ca Mihail Boiagi și Gheorghe Constantin Roja. De altfel, în *Studii istorice*, Caragiani însuși a folosit termenul de *macedoromân*, renunțînd definitiv la cel propus în lucrarea din 1869. Caragiani arată că „dialectul rumelioșilor este foarte interesant pentru acei care se ocupă cu istoria limbei române, pentru că acest dialect a rămas și pînă în ziua de astăzi așa precum a fost și cînd unii din rumelioși trecură Dunărea, iar ceilalți veniră din Italia. El n-a fost cultivat, ca să păsească înainte, nici nu s-a alterat, pentru că elementele cu care a fost în contact au fost cu totul eterogene....” („Convorbiri literare”, II, 429). Despre fărșeroși spune că „sînt renumiți între rumelioși pentru limba română ce o vorbesc neamestecată cu vorbe străine și plină de cuvinte latinești curate....” (*rev. cit.*, II, 464). Ioan Caragiani considera, cum vedem din citatul reprodus mai sus, că unii aromâni au coborît din Dacia și că alții au ajuns în Peninsula Balcanică din Italia, într-o epocă îndepărtată. El vorbește chiar de o tradiție a originii italiice a fărșeroșilor.

Sînt prezentate apoi „cele mai principale [sic !] diferențe dintre dialectul rumeliot și cel de aici” (*rev. cit.*, II, 430), adică cel dacoromân. Diferențele constatate sînt grupate în funcție de particularități fonetice, gramaticale și lexicale. Cu privire la acestea din urmă, autorul arată că „există multe cuvinte latinești la rumelioși, cari lipsesc aici”, adică la dacoromâni, iar între exemple citează *mulă* „catîr” (nu știa că *mulă* este păstrat și la dacoromâni); *sanu* „sănătos” (acesta, însă, împrumut italian, din *sano*, după Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, ediția a doua; în continuare : DDA); *viglia* „locul unde veghează cineva” (în DDA, *viglia* a fost înregistrat cu sensul „gaură

în meterez“, mai nou decât sensul înregistrat de Caragiani și explicabil prin acesta). Cuvîntul *adă* dintr-un vers, explicat prin „brad“, este tot neînregistrat în DDA, unde găsim că aromânii au *dzadă* și *zadă*, iar meglenoromânii — *zadă* (desigur *adă* poate fi o variantă fonetică a lui *zadă*). Cuvîntul *măndilă* „basma“, din versul *Veți mândila-ți se dimică* (= *Vezi, basmaua ți se rupe*) este înregistrat în DDA numai în varianta *mîndilă*, cu sensul „năframă, batistă“. Caragiani citează supranumele *Notenari* și *Notenuși*, date unor oameni voinici, explicabile prin *nolenari* și *notenuși*, derivate ale lui *noaten*. Facem observația că în DDA este înregistrat derivatul *nulinar*, dar lipsește un derivat *nolinuș* sau *nulinuș*.

După mai vechile contribuții ale lui Heliade Rădulescu, lucrarea lui Ioan Caragiani a readus în atenția unui public destul de larg unele aspecte importante ale dialectului aromân și a atras atenția asupra creației populare aromâne. Este, după cîte știm, prima apariție de folclor aromân în presa românească. Celor 10 poezii populare, de fapt cîtece populare, incluse în studiul lui Caragiani, li se vor adăuga, în aceeași revistă, abia peste 14 ani, în 1883, culegerile de bocete aromânești publicate de Th. Burada și peste patru decenii, în 1909, studiul lui Marcu Beza, *Observațiuni asupra poezie populare la aromâni*.

În monografia *Aromânii*, Th. Capidan se ocupă de acest studiu al lui Ioan Caragiani menționînd particularitățile dialectale asupra cărora s-a oprit autorul său.

Din nota : „Despre dialectul rumeliotilor cine vrea mai multe [informații] poate citi *Gramatica macedono-română* de Boiagi, tipărită la Viena la 1813, sau, o alta elaborată de domnul I. G. Massimu, intitulată *Răpedă idea de Gramateca macedonoromânească*, București, 1862“, aflăm care au fost sursele de documentare ale autorului, în afară de propriile sale cunoștințe.

A doua scriere în care Ioan Caragiani s-a ocupat de dialectul aromân este intitulată *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, lucrare rămasă neterminată. Prima parte a fost publicată în 1891, ca supliment la „Revista pentru istorie, archeologie și filologie“ a lui Gr. Tocilescu și republicată în 1929 de către Per. Papahagi, nepotul lui Ioan Caragiani, iar partea a doua a fost publicată pentru prima dată în 1941 tot de către Per. Papahagi și cuprinde 291 pagini mari. Amîndouă volumele au apărut sub auspiciile Academiei Române, al doilea cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea autorului.

Din prefața lui Per. Papahagi la partea I a lucrării aflăm că cele 272 pagini reprezintă „începutul unei mari lucrări, în care autorul voia să arate trecutul și viața românilor din Peninsula Balcanică în secolii trecuți“. Se spune că „scrierea se redacta în cursul tipăririi“ și că „mijloacele au lipsit ca tipărirea să poată fi continuată [...]. O parte din continuare a rămas redactată în manuscris, iar pentru cealaltă au rămas numai note și extrase...“ Materialul care stă la baza întregii lucrări a fost adunat într-un timp îndelungat cu un efort greu de imaginat dacă avem în vedere faptul că autorul a făcut multe călătorii de studii în regiunile și la oamenii despre care vorbește în condițiile unei rezistențe fățișe a autorităților locale. Notele și extrasele la care se referă Per. Papahagi nu se află la Biblioteca Academiei R. S. România și nici la Biblioteca Centrală „Mihai Eminescu“ din Iași, dar la Muzeul de Literatură al Moldovei din Iași se găsește scrierea în manuscris *Aromânii și cîtecele populare grecești*, de 218 pagini.

Ioan Caragiani a scris aceste *Studii istorice* dintr-o mare dragoste pentru poporul său și pe baza unei amănunțite cunoașteri a situației reale după tradiții și după izvoare străine, analizate în mare parte critic. O parte din material a fost obținută prin corespondență de la intelectuali din diferite localități aromânești.

Ideea care a determinat elaborarea acestei scrieri a fost exprimată încă în *Românii din Macedonia și poezia lor populară* unde, vorbind despre erol fărșeroți precum Bociari, Cacioni, Caciandoni, Giavela etc., Caragiani spunea că „numele dovedesc că au fost români” (*rev. cit.*, II, 464).

Lucrarea este scrisă „mai mult pentru străini, cari n-au nici o idee despre importanța românilor din Peninsula Balcanică și [despre] istoria lor” (*Studii*, I, 84). Valoarea lingvistică a acestor *Studii* a fost subliniată de Per. Papahagi și de Th. Capidan. Per. Papahagi, în prefața de la partea a II-a, p. V, folosește, pentru această operă, calificativul *grandioasă* și spune că ea „il va face nemuritor printre aromâni”, arătând că „autorul l-a consacrat toată energia sa, uneori chiar primejdindu-și viața” (p. VIII). Th. Capidan, referindu-se numai la partea I, din 1929, spunea că „prezintă o însemnătate deosebită pentru studiul dialectului aromân din punctul de vedere al onomasticii”, că „bogăția de nume cu care operează autorul este impunătoare, iar multe din ele arată o evidentă origine românească” (Th. Capidan, *Aromânii*, 96). În *Dicționar de lingviști și filologi români* de Jana Balacchi și Rodica Chiriacescu, p. 91–92, se afirmă greșit că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un „amplu și detaliat studiu etnografic asupra tuturor comunităților aromânești din Peninsula Balcanică”, pe cînd, în realitate, este vorba de o cercetare istorică pe baza onomasticii.

Ioan Caragiani nu-și propune să facă o analiză a unor cuvinte aromânești, dar cercetarea numelor de hotez, a celor de familie și a porecelor pe care le are în vedere l-a obligat să se oprească și asupra unor apelative, mai ales din graiul fărșeroților. Unele dintre acestea lipsesc din *Dicționarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi. Ne propunem, prin urmare, să atragem atenția asupra unei surse prea puțin utilizate a lexicului aromân (deși lucrarea *Studii istorice* este înscrisă în bibliografia DDA, cu sigla CST, p. 1 386).

Cuvintele aromânești *bărdenie*, *bărdușie*, *bărdunie* denumesc „niște plante subțiri și nalte” care cresc „dese una lângă alta, numite și ele astfel de la asemănarea cu firele *bărdilor* de la război sau stative. Din cauza mulțimei acestor plante, și multe locuri s-au numit *Bărdenie*, *Bărdușie* și *Bărdunie*. Astfel de locuri [care] se află menționate în cărți [sînt] pe Parnas, în Peloponez și aiurea, unde sunt români. Niște triburi fărșerotești din Peloponez, turcite, se numeau βαρδωνιώταις înainte și în timpul revoluțiunei grecești” (I, 55). În DDA, 264, este înregistrat *bărdéne* „luminărică?”, cu trimitere la *burdêne*, fără mențiune de sens. T. Papahagi prezintă cuvîntul *bărdéne* fără etimologie, deși soluția propusă de Caragiani merită să fie luată în seamă. Celelalte două cuvinte, *bărdunie* și *bărdușie*, nu au fost înregistrate în DDA. În legătură cu cuvintele discutate, Caragiani pune numele *Bardă*, are are și formele *Birdea*, *Birda*, *Bardea*, *Barda*. *Bardă* nu are sensul din dialectul dacoromân, ci, după informațiile primite de cercetător, pe acela de „brîglă”, pluralul avînd, desigur, sensul „brîgle” (I, 50, 55). Se precizează că albanezii au cuvîntul *barde* cu sensul „alb” și că acesta nu este înrudit cu cel aromânesc. De la *bardă* au fost derivate n. pers.: *Bărdașiu*, *Bărdeșiu*, *Bărdac*, *Bărdacă*, *Bărdușiu*, *Bărdoniu*, *Bărduniu*, *Burduniu*, *Burduni* (I, 55). *Bărdușia* este nume de munte, iar *Bărdunia* este nume de provincie în Peloponez (II, 281).

Avînd în vedere faptul că *bărdunii* sau *bărdunioții* erau oamenii cei mai războinici din Peloponez (II, 278), credem că între numele acestora și cel al *bordonilor* din nordul Dunării, care au mers în ajutorul lui Petru și Asan, ar putea fi o legătură, dar lucrurile trebuie cercetate cu cea mai mare atenție.

Vorbind despre poreclă *Bică*, Ioan Caragiani (I, 29) spune că apelativul *bică* (cu varianta *bică*) înseamnă „pîntece”; de la *bică* a fost derivat adj. *băcat* „pîntecos”, iar de la acesta, cu suf. *-el*, a fost creat diminutivul *băcățel*. *Bică*, *băcat* și *băcățel* nu sînt înregistrate în DDA, iar despre *bică* „burtă” se spune că „aparține mai mult graiului copilăresc”.

S-ar părea că aromânii nu au cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, dar formațiile prezentate de Ioan Caragiani modifică în mare măsură această părere. El scrie : „*Bombă* și *Boambă* și *Bumba* și *Bumbu* sunt familii românești cari poartă asemenea nume”; „*Bumbu* este dat ca poreclă la macedoromâni din cauza glasului tare ca bubuitul tunetului, care se zice *bumbunidzare*”. Și mai departe : „*Bombu* și *bumbu* în dial. macedor. se zice și un fel de *cărnat gros*; de la *bombu* și *bumbu* se face *bumbăr*, tot în sensul lui *bombu* și *bumbu*. *Vari-bombu*, *vari-bombă*, *vari-bombi* (masc. sing.) înseamnă *cărnat greu, prea mult umplut*”. Despre *vari*, Caragiani scrie : „acest cuvînt nu este albanezescul *vârri*, *vorri*, care înseamnă *groapă* [...] ci cuvîntul grecesc *βαρύς* făcut în compunere *βαρύ* (*varî*), cuvînt des utilizat de macedoromâni în compunere cu cuvinte românești în sens de *greu, tare*. *Vari-bombeștii* dar sunt cei cari au *glas tare ca tunetul*” (I, 49). *Bombu* și *bambu* înseamnă și „membru genital” și „puf la membrul genital bărbătesc” și „cărnat”. Un derivat al lui *bombu* este *bumbar* : „De la *bombu* se face și *bumbăr*, un cărnat care se frige învîrtit pe herbecul care se frige întreg la frigare”. În alt loc, Caragiani aduce precizări privitoare la *bombu* și *bumbar* : „Macedoromânii ciobani, cînd frig herbeci la frigare, iau intestinul gros al herbecilor, îl umplu cu maiu sau cu ficatul, inima și altele tăiate în felii lungi și, făcînd un *cîrnat*, îl învîrtesc de herbece și, prinzînd marginile cu sulite suptiri de lemn, îl frig împreună cu herbecele. Pe acest cîrnat îl numesc *bombu* și *bumbaru* (articulat)”, iar în continuare prezintă detalii privitoare la cuvîntul *rumani*, cu varianta *arumani* : „...apoi mai fac un alt cîrnat umplut cu mațe și-l frig ca și *bumbaru*; pe acesta umplut cu mațe îl numesc *rumani* sau *arumani*”. De la aceste cuvinte sînt create porecele : „Mulți ciobani români sunt porecliți *Bombu*, *Bombi*, *Bumbărilă*, *Bumbrilă*, *Bumbărilă* etc. [...], asemenea *Rumani* sau *a Rumani*” (I, 187—188). Cuvintele *bămbal* și *bombal* „înseamnă membrul genital bărbătesc și uneori *pubertas*”. „Sensul lui *bămbal*, *bombal* îl are și *bambula*”; „*Bambrilă* este de la *bambarilă* și în loc de *bambulilă*” (I, 103). În această situație și numele *Bombrilă* (I, 101, 103) se explică prin *bombarilă*, nesemnalat de Caragiani.

Tache Papahagi nu înregistrează în DDA cuvintele *bombă*, *bombu*, *bumbu*, *boambă*, *bumbă*, *bombar* cu sensurile semnalate de Ioan Caragiani. Nu sînt înregistrate nici *bambal*, *bombal*, pe care le socotim variante ale lui *bămbar*, *bombar* (acesta neînregistrat); nu sînt înregistrate nici *bămbarilă*, *bambrilă* / *bombarilă*, *bombrilă*. Este interesant că aromânii au poreclă *Bambulă* (și apelativul *bambulă*, I, 101, 103), cuvînt pe care îl cunoaștem din graiul nostru natal (Mănăstioara, orașul Siret, jud. Suceava), unde se folosește tot ca poreclă pentru un „om prost”, un „prostănac”. În DDA nu se înregistrează nici *rumani*, cu varianta *arumani*, despre care s-a vorbit mai sus.

Tache Papahagi cunoaște cuvîntul *bofi* cu sensul „cartofi“, dar cel de „bof“ lipsește din DDA. Caragiani semnalează numele de familie *Bofi*, *Boțari*, acesta din urmă și cu forma *Boțarași*, ca nume de grup. Autorul spune că numele derivă de la *bof*, care are varianta *bociu* și augmentativul *bôțar* „boț mare“. Un argument pentru justificarea numelui este că „Boțarașii erau scurți și groși“. Ca porecle, *bof* și *bôțar* se acordă unor „oameni scurți și groși“. Despre *bociu*, spune Caragiani, unii învățați aromâni cred că derivă de la *boace* „voce, glas“ sau de la un joc de copii, în care unul întreabă *cucumboci boci*, iar altul răspunde *boci*. Și *boci* și *cucumboci* lipsesc din DDA. Din *boci* a fost derivat *Bôciar*. Este importantă precizarea : „Românii fărșeroți zic *bof* și *bociu* și *bofi* și *moș* și *moctu* și *moși* ; de aceea *Bôțar* se zicea și *Boțiar* și *Bôciar*“, prin urmare *bof* are variantele fonetice *bociu* și *bofi*. *Bôțar*, *Boțiar*, *Bôțiar*, ca nume proprii, se pronunță și *Môțar*, *Môciar*, *Môțiar*“ I, 30—31). În DDA este înregistrată interj. *moș* cu sensul „domol“, adresată îndeosebi catîrilor, explicată prin alb. *mos* „non“, și porecla *moțan*, cu varianta *mocean*, care se acordă unor aromâni din nordul Macedoniei și care s-ar explica prin *acmôfi* „acum“. Dar *moș* cu sensul „bof“, cuvînt existent la fărșeroți, nu apare în DDA.

De la *bof* au fost derivate diminutivul *bofic*, cu fem. *bofică*, neînregistrate în DDA.

Aici avem prilejul să subliniem că există și la aromâni o corespondență *b- / m-*, fenomen fonetic interesant, care la dacoromâni se întâlnește în cuvinte precum *bondoc* — *mondoc*, *bont* — *mont*, *boțochină* — *motochină*, *băciulie* — *măciulie* etc. (vezi alte exemple la Al. Graur, *Elimologii românești*, 21—22).

În DDA, 283, *breâmi* are sensul „mîncare de post ; dovleac cu ceapă și orez“, dar Ioan Caragiani îl semnalează din Leșnița cu cel de „vas“ de ghiuveci“ (II, 105).

Brîscă are sensul „broască“ și este nume care „se dă des la cișmele“ (I, 97) ; „Multe cișmele la macedoromâni sunt numite *Brîscă*, poate de la *bară*, *bărișcă*, *bărișcă*, *brîscă*“ (II, 52). În DDA nu se înregistrează *brîscă*.

Carvu este „un fel de rac cu opt picioare“. Caragiani cunoaște și o poreclă *Cărvic* (II, 54). Nici *carvu* și nici diminutivul *cărvic* nu figurează în DDA.

Cuvîntul aromânesc *călemi* denumește „un fel de batistă neagră colorată cu flori roșii și galbene, cu care se leagă la cap românii peste o căciulă albă de lînă“ (I, 224). Tache Papahagi nu cunoaște acest cuvînt.

Cion, *cionă* înseamnă „privighetoare“ și este „poreclă care se dă la cei vorbăreți“ (I, 37). În DDA, 440, *cionă* înseamnă „vrabie“, iar *cionii* „vrăbioi“.

În legătură cu porecla *Cionga*, Ioan Caragiani (II, 75) scrie : „Această poreclă se aude și *Cionta*, *Șionta*, *Ciontu*, *Șiontu*, *Ciondu*, *Șionda*, *Șiondu*, *Șunda* și nu-i totdeauna cu sensul de „ciung“, ci de multe ori este un patronimic al numelor *cion*, *cioană* (= privighetoare), *ciun* (= lemn lung și ciolan), în formele *Cionca*, *Cionta*, *Cioncu*, *Ciontu*, *Cionga*, *Cionda*, *Ciunca*, *Ciunta*, *Ciunga*, *Ciunda* etc.“ Numele *Cionga* este menționat documentar în sec. al XV-lea (I, 32, nota 3). Aceste porecle atrag atenția asupra apelativelor care stau la baza lor și pot, între altele, să orienteze cercetările cu privire la originea lui *ciont* și *ciunt*.

Fărșeroții folosesc cuvîntul *ciorchină* (*ciorchină de auă*), pe cînd ceilalți aromâni au *arapune* (*arapune de auă*). Un comandat militar aromân avea

numele grecizat *Cerghinis*, adică *Ciorchinis* (după Caragiani), cu terminația greacă și se numea astfel „pentru că era mic și negricios“. Numele *Ciorchină* îl aveau, în secolul trecut, vreo 60 de familii din Mesenia (Peloponez). Tot *Ciorchină* era numele de familie al lui Iani Colocotroni, erou aromân de la 1821 (I, 31—32). Cuvîntul *ciorchină* nu a fost înregistrat în DDA, unde găsim, pentru noțiunea respectivă, termenii *arăpun*, *arăpune*, *călărûșă*, *cărmăstăr*, *găiarnușă*.

„*Circeliu* (pronunțat *țirțeliu* și *dzirdzelîu*) are două sensuri provenind sau din *cercu*, de unde se face *Circeliu*, care se zice și *Cărcheleu*, sau din *dzerdzeli*, care este zarzărul la macedoromâni“ (I, 61). În DDA, 1 223, se înregistrează *țirțel* și *țirțeliu*, cu varianta *dzirdzelîu* (DDA, 524) „cercel“. *Dzerdzeli* „zarzăr“ lipsește din dicționar, dar este glosat *dzirdzeale* „zarzăre“ (DDA, 525).

Despre *cîun*, Caragiani scrie (I, 37) că „este o prăjină lungă și subțire, pe care se întind hainele spălate ca să se usuce“; are și sensurile „lemn lung“ și „ciolan“ (vezi supra, *Cionga*). Firește că „lemn lung“ se apropie mult de „prăjină“, dar sensul „ciolan“ nu a fost înregistrat în DDA. *Ciun* a devenit poreclă la aromânii din Peloponez.

Cîciu are sensul „asin“. De la *cîciu* a fost derivat augmentativul *căcîonîu*, iar de la acesta s-au creat formele cu afereză *cîonîu* și *șîonîu* (I, 37). Cuvîntul *cîciu* figurează și în DDA, 358, cu pl. *cîci* și *cîceanî*, cu următoarele precizări: „Apare ca poreclă în onomastică (de ex. la Avdela, ca nume de familie). De fapt, astăzi nu i se mai cunoaște sensul acestui cuvînt care e și foarte puțin în circulație. Circulă numai ca nume de catîr masculin“. T. Papahagi crede că avem a face cu un împrumut din tc. *qylch* „partie du derrière de toute chose; derrière d'homme, d'animal; croupe“, dar sensul cuvîntului turcesc nu sprijină soluția propusă. Este posibilă o legătură de origine între cuvîntul aromân și interj. *cuci*, *cîci* (monosilabice) cu care în Bucovina se alungă vițeii, minzii. În forma *căci*, cu varianta *cîci*, interjecția a fost semnalată din nordul Moldovei de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, în *Glosar regional*, 22. T. Papahagi nu înregistrează augmentativul *căcîonîu*. Forma cu afereză *cîonîu* apare în discuția despre *șonîu* „măgar“; nu este semnalată nici varianta *șîonîu*.

Cûciub, pl. *cûciube*, are în DDA sensul „buștean“; un alt cuvînt *cuciub*, pl. *cuciughî*, înseamnă „ciung“; iar *cûciubă*, pl. *cûciube*, înseamnă „buturugă“. Ioan Caragiani cunoaște *cûciubă* cu sensul „rădăcină groasă de copac mic, scoasă de sub pămînt“. Este, deci, vorba de un alt sens. Atît Tache Papahagi cît și Ioan Caragiani cunosc forma cu afereză *ciubă* (la Caragiani, I, 93), dar lipsește din DDA cuvîntul *ciubec*, derivat diminutival al lui *ciubă*.

Caragiani (I, 261—262) semnalează cuvîntul *cunăvi* cu sensul „jder“; T. Papahagi, în DDA, 406, înregistrează *cunăve* „dihor“.

Asinul este numit și *danga* „pentru că se aude sunetul *danga-danga* cînd își bate urechile“. „*Dăngliat* și *dănglianat* înseamnă *urechiat* (= asin). [N. pers.] *Dangli* este prescurtat din *dăngliat*. Asinul se zice și *urechiat* și, după analogia acestui cuvînt, și din *danga* s-a făcut *dăngliat*“ (I, 28). În DDA nu se înregistrează interj. *danga-danga*, ci doar *dîng*; *dîngă* are sensul „asin“. Se înregistrează adj. *dîng'eat*, *dîng'inat*, dar lipsesc variantele *danga*, *dăngliat*, *dănglianat*. Sugestia etimologică a lui Caragiani cu privire la originea lui *danga* (în DDA *dîngă* este fără etimologie) poate fi luată în considerație, substantivul avînd probabil o origine onomatopeică.

Dres se folosește în sintagma *sînt dres* și are sensul „sînt curat de inimă și bărbat viteaz”. Despre cei *dreși* se credea că nu-i prinde glonte pentru că erau *dreși cu farmece* (I, 250, 251). Cuvîntul lipsește din DDA.

Ioan Caragiani spune că *duli lachî* este „un joc copilăresc cu arșicii” (I, 36). În DDA, 510, *duli* are înțelesul „om”, „partie convexe d'un osselet, dosse”, iar *lakî* (p. 723) „coté de l'osselet qui est creux”, „gaură (la arșie)”, dar nu se precizează că cele două cuvinte luate împreună reprezintă numele unui joc.

„*Epu* însemnează *cal*, de unde femininul *iapă*; *epu* (= *cal*) se aude foarte rar” (I, 75). *Toli Epu* era numele unui bărbat din Avela, în 1824 (I, 41). *Epu* cu sensul „cal” nu este înregistrat în DDA.

„Supușii *celnicului* sau *domnului* se zic și astăzi: *fălcarea* sau *fămelile* sau *fumelile*, *fămeile* sau *fumeile* cutărui *celnic* sau *domn*. *Fămealie* și *fumealie*, *fămeaie* și *fumeaie* este cuvîntul *familie* din România” (I, 51), prin urmare aceste cuvinte au, la dacoromâni, sensul „familie”. Constatăm că din DDA lipsesc *fămealie*, *fămeaie*, *fumeaie*. Caragiani continuă: „Cînd zic macedoromânii: *fumelile* sau *fămelile* lui Alexi Bardă nu arată familiile din casa sa, ci numărul familiilor peste cari este domn. O altă espresiune este și aceasta: în loc să zică: mă duc la *călive* sau la *cătun*, zic: mă duc la *fumeli*”.

Adj. *flor* este prezentat în DDA cu sensul „alb-auriu”. Caragiani îl cunoaște ca sinonim aproximativ al lui *roșiu* și *griv*, cu precizarea că *flor* se folosește pentru a indica culoarea roșie a iezilor, a caprelor și a țăpilor, spre deosebire de *griv*, care denumește culoarea roșie a cailor roibi (I, 18, 226). În DDA, *griv* are sensul „sur”. Nepotrivirile dintre informațiile din dicționar și cele prezentate de Caragiani se pot explica prin ariile diferite din care a fost recoltat materialul lexical.

Caragiani (II, 227) semnalează cuvîntul *galu* „negru” în localitatea Lacă și tot acolo cuvîntul *gălai* „idem”. Din *gălai* s-ar fi creat *lai* „negru” prin afereză, iar prin sufixare *gălăițu* „negricios, negru de tot”. În DDA se înregistrează *gal*, *gală* „negricios; nume care se dă cătîrilor negricioși (și mari)”; „nenorocit, nefericit” și *gălăițu* „negru”, dar nu se citează, măcar cu titlu informativ, explicația lui *lai* ca formă aferezată a lui *gălai*.

Pentru *gav*, *gavă* Tache Papahagi, în DDA, dă sensul „chior”, iar Ioan Caragiani (I, 178) „orb”. Deosebirea semantică poate fi explicată fie prin diversitatea surselor de informare, fie printr-o evoluție a înțelesului ilustrată și de corespondentele sale dacoromânești.

În Leșnița, cuvîntul *gobu* circulă cu sensul „strigoi, vîrcolac, care își mănîncă rudele după ce moare”. Este folosită și formula *lai goabe* cu sensul „sărmane” (II, 105). Nu este înregistrat în DDA.

Necunoscut a rămas și cuvîntul *gurgulian* care, din aceeași localitate, a fost semnalat cu sensul „rosmarin” (II, 105).

„Porecla *Lahuri* însemnează un fel de *șal* de legat capul la femei, dar cu care își legau capul și mulți bătrîni ca cu un turban turcesc; căci, după cum am apucat și noi, mulți bătrîni purtau un turban pe care l-am văzut purtat și de căpitani. Acest turban însă n-a fost turcesc, ci poate bizantin, și nu-l purta orice bătrîn, ci numai cei bogați, cei de familie mari, *celnicii* [...] și mulți dintre căpitani. Turbanul în chestiune se numea de români *șervelă*, care astăzi nu mai există. De la această *șervelă* făcută din șalul numit *lahuri*, șal foarte

prețios, poate că i-a provenit lui Gheorghe Lahuri porecla“. Dar Caragiani se îndoiște de această explicație, pentru că „la macedoromâni există o poreclă *Plahúr*, *Plahúr*cu, *Plahúri* care se aude și *Lahúri* și *Lahúr* și care înseamnă animal cu urechile late, mari și atârinate jos, poreclă dată la animalul urechiat, la cîini, cai etc. și de aici și la oameni“ (I, 225). În alt loc (I, 57), Caragiani spune că „*Plahúri* și *plahur* este o poreclă care se dă la cai, de unde trecu și la oameni și la cîini și înseamnă animal cu urechi late și atârinate jos. Se află și *lahur* și *lahuri*, asemenea și *plahúrcu*“. În DDA sînt înregistrate *lăhúrá*, *lăhúre*, *l'eahúrá*, *plahúr*cu, *pl'eahúrcu*, dar lipsesc formele *plahur*, *plahuri*, *lahúr*, *lahúri*; nu este înregistrat nici *șervetă*. Informațiile lui Caragiani sînt importante și pentru etnografia aromânească.

Prin *lură* și *lurie* se denumește o curea (I, 193). Tache Papahagi cunoaște *lură* cu sensul „nuia“, iar *luridă*, pl. *luridz*, cu cel de „fișie (de piele etc.)“. *Lurie* nu este înregistrat în DDA.

Mataranga (citește *Mătărîngă*) era nume al unui senior român expatriat la venirea turcilor în Peninsula Balcanică; a intrat în serviciul Republicii Veneția (I, 48); apelativul are sens obscen, ca și *vari-bombi* (I, 49). În alt loc se spune că *mătărîngă* este „cuvînt al cărui sens este strîns legat de acel al cuvîntului *plahúri*, *plahúr*, *lahúr*, *lahúri* și *gulemi*, *glava*, adică sensul de urechi mari, cari deșteaptă noțiunea de urechiat sau asin și tot ce se raportează la el“ (I, 227). *Mătărîngă* nu este înregistrat în DDA.

Cuvîntul *meal*, care în DDA, 792, are sensul „coclaură“, este semnalat de Caragiani, din Leșnița, ca „pămînt negru“.

Muceliu se numește „locul umed și mocirlos de la cișmele“; „cine se feștește ori se udă ori se umple de apă sau de glodul de la cișmele se zice că se face *muciale*“ (II, 52; la p. 53 este citat numele topic *Muciale*). În DDA nu este *muceliu*, iar *mućeđale* are doar sensul „learcă“ (s.v. *mućeđră*).

Prin *mușuniță* aromânii „înțeleg 'mușunoiul sau mica ridicătură de pămînt ce fac cîrțițele'. Multe locuri, pe unde se văd mușunoaie, poartă numele *Mușunițe*, *La Mușunițe*“ (II, 523); „*Mușunoiu* și *Mușuniță* se știe că înseamnă 'ridicăturile de pămînt făcute de cîrțițe'. La macedoromâni, pe lângă cuvintele *mușunoiu* și *mușuniță*, există și: *mușuroniu* (= mușuroi), *mușunoiu*, *șumuroniu*, apoi *șuburoniu*, *șubuloniu*, *șubulac*. Toate acestea înseamnă 'cîrțiță' și 'tumul de pămînt ridicat de cîrțițe'“ (II, 89). Aromânii au și cuvîntul *mușiu* de la care sînt derivate diminutivele *mușuli*, *mușoli*, iar de la acesta din urmă este derivat augmentativul *mușolan*. Despre *mușolan*, Caragiani nu crede „să fie același cu *șumulean*, *șubolan*“ (I, 103). Un sinonim al lui *mușuroniu* este *mușurică* (II, 53). Nu sînt prezentate sensurile lui *mușiu*, *mușuli*, *mușoli*, *mușolan*, dar deducem că este vorba de sinonime ale lui *mușolan*, *mușuroniu*, *mușunoiu*. Tache Papahagi înregistrează numai *mușuróniu* „cîrțiță“ și *șumuróniu* „id.“ Lipsesc, așadar, toate celelalte, prezentate mai sus.

Cu sensul „un fel de țesătură groasă“, Caragiani (I, 97) prezintă cuvîntul *pánură*, neînregistrat în DDA.

Cuvîntul aromănesc *pap* înseamnă „bătrîn“; articulat are forma *paplu*, de la care s-a format diminutivul *păpleacu*, neînregistrat în DDA. Din acesta a rezultat, prin afereză, *pleac* (Caragiani, I, 64). Tache Papahagi scrie că *pleacă* este subst. invariabil, „folosit mai mult la vocativ singular“, și că ar fi explicabil prin alb. *plak* „vecchio“, dar cuvîntul trebuie considerat același cu *pleac*.

Precizări importante a făcut Caragiani în legătură cu cuvîntul *pălicar*, care are sensul propriu „deget mare de la mînă“, „policar“, moștenit din lat. *pollicaris* „un deget (ca unitate de măsură)“ (din *pollex*, -icis „degetul mare de la mînă, de la picior“). La aromâni *pălicar* este și adjectiv și are sensul „voinic“, neînregistrat în DDA. *Pălicarul*, la aromâni, ca termen militar, era mîna dreaptă, adică adjunctul unui căpitan, administrator al unei regiuni. *Pălicarul* era „cel mai tare și cel mai viteaz soldat“, sens care se explică, metaforic, prin cel de „deget mare“, care este cel mai puternic dintre degete.

Caragiani semnalează, din Leșnița, cuvîntul *pușcaricu* „balercă mică“ (II, 105), neînregistrat în DDA.

„*Ringav, ringaciu* la macedoromâni însemnează 'armăsar pe jumătate castrat'“ (I, 167). La dacoromâni găsim *rîncaci*, derivat al lui *rîncă*¹ (acesta cu etimologie necunoscută), după cum se spune în DLR, dar mai curînd derivat al lui *rîncă*¹ „(animal) rîncaci“, „om fără copii, steril, sterp“, cu varianta *ring* (și acesta cu etimologie necunoscută). Dacoromânii au numele de familie *Rîncău, Rîncu, Rîncaciu*. În DDA nu sînt înregistrate *ringaciu, ringav*, dar este *arungaciu* „rîncaciu“.

„La macedoromâni se aud porecele *Ruca, Ruga, Rugea, Rugiu, Ruguzeli. Rug* sau *arug* la ei se numește *papura* și *stufăria* de la bălți sau de la locuri mlăștinoase. Apoi la unii din ei se numește astfel și *mărăcina*“. „*Rugă* sau *arugă* [...] se zice la ei și ușa pe unde trebuie să treacă oile la ocolul de la stîină, ca să fie mulse de ciobanii așezați acolo în acest scop. *Rugă* sau *arugă* se zice și *simbria* ce se plătește la o slugă ce se bagă la stăpîn, și *arugal* sau *argat* se zice oricare se bagă la stăpîn cu *aruga*. *Me-arughez* însemnează *mă bag la stăpîn*; *ce arugă li ai*? însemnează: *ce simbria sau leafă ai*? La stîni totdeauna este tocmit un băiat ciobănașiu, care, pe lângă altele, are și funcțiunea de a face să treacă oile pe la *arugă*, adică pe la ușa ocolului sau, cum zic macedoromânii, a *cutarului*, spre a fi mulse. Cînd oile nu vor să meargă la *arugă*, servitorul aleargă cu cața după ele, îndreptîndu-le spre *rugă* și cu diferite amenințări le strigă *aruga, aruga*, adică *la rugă* (mergi sau mergeți la rugă). S-a observat un lucru, că servitorii cei noi, care pentru întîia dată intră în acest serviciu, strigă *aruga, aruga* pe la începutul fondării stînei primăvara. Acest *aruga, aruga* îl strigă mereu în toate zilele la mulsul de la prînz și de seara și *aruga, aruga* repetîndu-se toată vara, pe la toamnă ajunge *arua, arua*. Dacă același servitor continuă și anul viitor cu același serviciu, pe la primăvară nu mai zice *aruga*, nici *arua, arua*, ci *rua, rua, rua*, adică i se ostense organele vocalice și nu mai pronunță nici pe *a*, nici pe *g*. Ciobanii cei vechi rid de cei novici, cari în loc să zică *rua, rua, rua* zic *ruga, aruga* sau *ruga, ruga* și le dau porecla *Rugu* sau *Aruga* de multe ori“. „Acest *rua, rua* nu însemnează la ei decît: *la ușa, mergeți la ușa*. Ciobanii strigă la oi *rua, rua, rua* și cînd îndeamnă oile să treacă vreo strîmtoare sau vreun pîrîu. Apoi *rua, rua, rua* este și un strigăt de îndemnare la ceva. Soldații ciobani ai armatolilor, cînd erau în lupte și făceau asalturi, în loc de *ura* sau alt cuvînt de îndemn, strigau totdeauna unii altora și mai cu seamă căpitanul lor îi îndemna: *rua, rua, rua gioni*“. Soldații Mălăcași, la 1378, cînd atacă Ianina, strigă *rua, rua* (după *Cronica epirolică*) (II, 153). În DDA nu se înregistrează *rug* și *arug* cu sensurile „*papură*“, „*stufăriș*“. Se pare că elenistul aromân a făcut o legătură ingenioasă între *arugă, arugal* și *argat* (în DDA *arȳat*), de care ar trebui să se țină seamă. Nici interjecțiile *arua* și *rua* nu sînt înregistrate în DDA.

Matei *Sfrinzi* a fost un șef fărșerot care a luptat în Peloponez, împreună cu venețienii, împotriva turcilor, în secolele al XIV-lea — al XV-lea. Numele *Sfrinzi* este explicat astfel: „la fărșeroți sprincenile se zic *sufrănțele* și *sfrînțele* și porecla *sfrînți* se dă la cei cu sprincenele unite“ (I, 6). Cuvîntul *sfrînți* nu este înregistrat în dicționarul citat.

Scilțu, *scilța* însemnează „ceva încurcat, întortocheat, diform“ (II, 166). DDA nu nregistrează aceste cuvinte.

Din Leșnița, Caragiani (II, 105) semnalează cuvîntul *scîrpi* „surcele“, la plural. DDA, 1067, înregistrează pentru *scîrpă* doar pl. *scîrpe*.

Pentru *șervelă*, vezi *lahuri*, supra.

„Macedoromânii au următoarele forme pentru cuvîntul *șobolan*, cu cari înțeleg și diferite specii de cîrțițe: *șubulan*, *șuburan*, *șumuroniu*, *mușuroniu*, *mușurică*“ (II, 53). Vezi și *mușuniță*, supra. Din DDA lipsesc *șubulac*, *șubulan*, *șubuloniu*, *șuburan*, *șuburoniu*.

Țală și *ștală* sînt nume ale sucitorului, folosite ca porecle pentru copiii neastîmpărați (I, 37). În DDA nu este înregistrat *fală*.

Ioan Caragiani (I, 268) glosează: „*zarcu* și *zărculă* = glugă, gluguliță“. Tache Papahagi înregistrează în DDA, 1292, numai diminutivul *zărculă* „glugă“; *zarcu* i-a rămas necunoscut.

*

Din informațiile prezentate se vede că *Studii istorice* de Ioan Caragiani reprezintă un important izvor de îmbogățire a dicționarului aromân cu material lexical cules în secolul trecut, concretizat în cuvinte, variante, sensuri și sintagme neînregistrate în marele dicționar al lui Tache Papahagi. Valoarea acestui material este asigurată de originea aromânească-fărșerotă a autorului și de anchetele pe care acesta le-a făcut la românii din Grecia și din Albania.

Cele două volume de *Studii istorice* și volumul ms. *Aromânii și cîntecele populare grecești* îl așează pe Ioan Caragiani printre marii cercetători ai dialectului aromân.

LA CONTRIBUTION DE IOAN CARAGIANI À LA CONNAISSANCE DU DIALECTE MACÉDO-ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur de cette communication présente d'abord quelques éléments concernant la vie et l'oeuvre de l'helléniste d'origine aroumaine Ioan Caragiani (1841—1941) de Iassy, ainsi que des informations que nous donne Caragiani sur l'ethnographie aroumaine.¹ Dans son oeuvre intitulée *Études historiques sur les Roumains de la Péninsule Balkanique* (*Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, I, 1929; II, 1941) il a mentionné et, parfois, a expliqué de nombreux appellatifs aroumains. Etant donné que Tache Papahagi n'a pas enregistré dans le *Dictionnaire du dialecte macédo-roumain* (*Dicționarul dialectului aromân*², București, 1974) beaucoup de ces mots, l'auteur les signale aux chercheurs et pour quelques uns de ces mots il propose des explications étymologiques. Ce qui est intéressant, c'est le fait que certains mots dont on fait l'analyse dans le travail sont devenus des sobriquets ou des noms de personnes et ne fonctionnent que comme tels. L'auteur exprime l'opinion que Ioan Caragiani est un chercheur important du dialecte macédo-roumain et un précurseur de l'onomastique roumaine.

CONTRIBUȚII LA CERCETAREA MEGLENOROMÂNEI VORBITE ÎN DOBROGEA

DE

ELENA SCĂRLĂTOIU

După aproape o jumătate de veac de la ancheta efectuată de Th. Capidan și Sever Pop (cf. prefața lui **Capidan**, *Mgl.* III) la meglenoromânii originari din Liumnița (actuala localitate Scra din Grecia) și stabiliți după anii 1923 — 1924 în comuna Srebărna, situată în nord-estul Bulgariei de astăzi, se impunea actualizarea investigației. Și aceasta, nu numai pentru că intervalul de timp ce s-a scurs de la acea dată pînă acum este apreciabil, ci și pentru alte rațiuni de ordin științific. Se știe că, după 1940, liumniceanii, ca și ceilalți meglenoromâni plecați din Grecia și așezați în comune învecinate cu Srebărna, au venit în România (în comuna Cerna, jud. Tulcea). Aici au cunoscut noi realități care, în chip firesc, și-au găsit reflectarea în limbă; aici au cunoscut marile prefaceri ale societății românești, progresul economic și cultural al țării, ce și-a pus pecetea pe întreaga lor viață materială și spirituală. Au fost astfel create premisele pentru apropierea de limba standard nu numai a graiurilor dacoromâne, ci și a dialectelor aromân și meglenoromân¹.

O cercetare similară a făcut Beate Wild din R.F.G. la meglenoromânii din Grecia².

La baza anchetei noastre a stat chestionarul pentru ALR II, vol. I, precum și cel publicat în FD pentru NALR (chestionarul general și chestionarele speciale)³. Atunci cînd am considerat necesar am introdus și întrebări suplimentare.

¹ Cu privire la procesul de apropiere a graiurilor dacoromâne de limba standard s-a scris în ultima vreme în țara noastră destul de mult. Lucrările pe care le-am consultat pentru această problemă sînt : B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în FD, V, 1963 ; același, *Despre noțiunea de interdialecț*, în SCL, XVII, 1966 ; Valeriu Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe Valea Ialomiței*, în FD, III, 1961 ; I. Coteanu, *Aspecte ale limbajului popular actual*, în LR, XII, 1963, nr. 1 ; St. Dumitrăcel, *Neologisme în terminologia agricolă pe baza ALR*, în „Anuar de filologie“, Iași, XV, 1964 ; același, *L'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains. Premisses*, în RRL, XXXIV, 1970 ; Ion Ionică, *Elemente recente în lexicul graiului de pe Valea Bistriței (Bicaz)*, în LR, XV, 1966, nr. 3 ; Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 2 ; Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșan*, Cluj, 1971 ; Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Magdalena Vulpe, *Cu privire la raporturile dintre limba literară și graiuri*, în FD, VIII, 1973.

² Beate Wild, *Meglenorumänischen Sprachatlas*, Köln, 1983.

³ Vezi FD, V, 1963, p. 157 — 271.

Ancheta am realizat-o la lumniceani stabiliți în Cerna — pentru a putea compara situația prezentă cu cea găsită de Th. Capidan — dar, în același timp, am extins-o și la reprezentanți ai altor comune meglenoromâne (Lu, Oș, Tr)⁴.

Scopul cercetării noastre a fost dublu : pe de o parte, așa cum arătam, actualizarea anchetei lui Th. Capidan și Sever Pop, iar pe de altă parte, urmărirea relației ce se stabilește între graiul meglenoromânilor și transformările socio-culturale, politice și economice survenite în viața lor.

De pildă, **ășezările** meglenoromâne păstrau numele vechi, de origine traco-iliră, *cătun* (Russu) ; aceeași denumire s-a păstrat și în Srebărna și în comunele limitrofe ; în *Ce* nu se mai folosește decât în relatările bătrînilor privitoare la traiul pe care-l duceau în ținutul Megleniei. Termenul a fost înlocuit cu dr. *sal*, care denumește și în graiul meglenoromânilor o localitate rurală mai mică ; dacă localitatea este mai mare și are în jur sate aparținătoare, cum este și *Ce*, aceasta poartă numele însușit din dr. : *comună* (ALR s.n. III, h. 900). Explicația se găsește în răspunsurile informatorilor : în regiunile pe care le locuiseră odinioară, **ășezările** omenești erau mici, cu case puține, iar numele lor era cel pe care-l știau „din moși-strămoși”. În Bulgaria au stat puțin timp și au folosit denumirea veche (012 : ALR s.n. III, h. 900) ; abia în *Ce*, în care locuiesc de mai bine de patru decenii, au început să „burvească” (să amestece) cuvintele, au părăsit denumirea *cătun* și au adoptat-o pe aceea de *sal*. Sate mai mari nu aveau, de aceea nu a existat în dialect nici corespondentul dr. *comună*, însușit de către vorbitori abia în *Ce*.

Locuința propriu-zisă se construia în funcție de posibilitățile fiecărei familii. Cînd cineva își făcea o casă mai frumoasă se spunea : *ân dărăi una casă ubăvă* (Lum) sau *ân dărăi una casă bună* (Lu, Oș) ; formația *î-am fat una casă ubăvă* (012 : ALR II, h. 219), în loc de *ân dărăi...* este necunoscută meglenoromânilor. În pct. 012 și în satele limitrofe, reprezentînd puncte de anchetă necartografiate, coloniștii s-au instalat în casele care le-au fost puse la dispoziție ; în *Ce*, în afară de cîteva blocuri construite recent, case noi n-au mai fost ridicate : meglenoromânii și le-au amenajat pe cele vechi, astfel încît gradul lor de confort a sporit, într-adevăr. Nefiind însă puși în situația de a-și construi din temelii o casă, vorbitorii s-au arătat surprinși de întrebarea pe care le-am pus-o (ALR II, 3 757) și au răspuns după ezitări : „am făcut o casă frumoasă”.

În Meglenia casa era de două tipuri : *casă puzimălă*, fără „etaj” și *casă cu pulătă*, cu un fel de etaj — aceasta din urmă fiind mai des întîlnită în Lu și Oș, unde terenul prezenta un grad mare de umiditate, datorită numeroaselor izvoare și ape freatice. În orice cătun meglenoromân ea se zidea din blocuri mari de piatră (*ropă, roápă*), aceasta fiind un material de construcție lesnă de găsit în regiunea respectivă. *Zid ul* (ALR II MN, 3 761 ; *M* : *zid* ; 012 = *zid*, pl. *zîdur* ; a.p. : *zid* ; *Ce* : 012' = *zid* ; Lu, Oș, Tr = *zid* — *pereti* „depinde cui te adresezi”) se înălța pe temelie (ALR II, h. 223 ; *M* : *timel'ă* ; 012 *timel'ă* ; a.p. : *timel'ă* ; 012' : *timel'ă*, *timel'ă di roápă* ; Lu, Oș, Tr : *timel'ă* — *temelie*

⁴ Cei mai numeroși sînt cei din Lum, Lu și Oș. Din Tr au venit foarte puțini ; la fel și din Cu și Br. Ultimul reprezentant al localității Hu stabilit în țara noastră s-a stins din viață, se pare, cu mai mulți ani în urmă.

„depinde cu cine stăm de vorbă”), era tot din piatră. În comunele în care sufla vîntul de miazănoapte numit *boări*, de pildă în *Lu*, *Oș*, *Br*, acoperișul (*M*: *cupirimînt*; *B*: *cupirimînt*; *cupirîș*; *Ce*: *cupirimînt* — *acoperîș* „depinde cui ne adresăm”; *căcuța căsii*) trebuia să fie greu, de aceea se făcea numai din dale de piatră numite *ploč* (sg. *ploače*). În celelalte comune casa se acoperea cu bucăți de pămînt ars: *kirmîz* (sg. *kirmîdă*) (*Lum*), *kirmîț* (sg. *kirmîdă*) (*Tr*); *tavane* nu existau: din încăpere se privea acoperișul. Abia după primul război mondial unii megleniți mai înstăriți și mai puțin conservatori și-au amenajat *lavane* (*tăvane*, sg. *tăván*). Pînă în aceeași perioadă nu au existat decît în rare cazuri ferestre (*pinğerș*, sg. *pinğercă*). Lumina se primea prin *băgă*, un fel de „luminator” aflat pe acoperiș. Casa era construită dintr-o singură încăpere, rareori din două, rezultate, de fapt, din despărțirea aceleiași unice odăi dreptunghiulare printr-o împletitură de nuiete (*părmăcloac*), mai ales în *Lu* și *Oș*. Excepție făceau casele țîrnăcoșilor. Pentru pct. 012 și pentru cele învecinate, neanchetate de T. Capidan, ca și pentru *Ce*, vom înregistra altă situație, pentru că și tipul de casă, și materialul de construcție diferă. De exemplu, acoperișul din țigle (ALR II, h. 223) este mai răspîndit (012: *kirmîz*, sg. *kirmîdă*; a.p.: *kirmîz*, sg. *kirmîdă*; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* — *kirmîz*, *țiglă*, *olăne*); nici cel din tablă (ALR II MN 3 776) nu lipsește în *Ce*: 012' = *tinikliă* „tablă subțire”, *lămărînă* „tablă groasă, ca un azbociment”. Ambele materiale, deși rar întrebuințate, erau cunoscute și în *M* cu aceeași denumire. Zidul din cărămidă, dar mai ales din chirpici (ALR II, h. 242) este răspîndit în *Ce*: 012', *Lu*, *Oș* = *cărămidă*, pl. *cărămîz* „cînd sînt arse în cuptor” și *tulă*, pl. *tule* „cînd sînt nearse”; *cămûr* „lut amestecat cu paie” (din același material am observat că sînt confecționate și cărămizile nearse din care sînt făcute unele case ale meglenoromânilor din *Ce*).

Pentru alte elemente ale casei, mai notăm: podea (ALR II, h. 237; *M*: *pimîntu* — pentru că podeaua era lipită cu pămînt; 012: *dușămea*; a.p. *pimînt* „pentru că nu era cu scinduri”; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* — *pimînt* — *dușumé* — *dușumédă*, *parchéf*); scară la pridvor (ALR II, h. 272; *M*: *băsămác*; *sófă*?; 012: *scără*; a.p.: *băsămác* „scara era numai la casa cu etaj”; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* = *scară* — *treăptă*); vatră (ALR II MN 3 868; *M*: *uganiști*; 012 —; *Ce*: 012', *Lu* = *ugniști* (cu *băreă* = cu horn): „mîncarea se făcea pe ugniști la pirostîiță”; mășină de gătit (ALR II, h. 286; *M* —; 012 —; a.p.: *pěccă*; *Ce*: 012' = *pěccă*; *Lu*, *Oș*, 012' = *sóbă de gătit*; *aragáz*).

Mobilierul în *M* era aproape inexistent. Se dormea pe jos, pe *ruguzînă*, peste care se așternea o pătură țesută din lînă (*pălă*); drept învelitoare servea o altă pătură (*puçrôv*). Capul se rezema pe o pernă umplută cu paie (*căpitôn*, *căpitoán*). Masa joasă, cu trei picioare, din lemn, se numea *siniîă*, iar scăunelul (ALR II MN, 3 904) pe care se ședea: *scand* sau *scândișcu* (012: ALR II MN, 3 904), în toate comunele, cu excepția comunei *Tr*, în care se numea *băsămác*, dacă era scund și *stol*, dacă era înalt. Termenul *scand* s-a generalizat însă și la „tinerii” țîrnăcoți din *Ce*. Astăzi, în localitatea pe care am anchetat-o, locuința meglenoromânilor a ajuns la un grad de civilizație și confort comparabil cu cel al locuinței din mediul rural de pe tot cuprinsul țării. Lipsa canalizării în localitate face însă ca numai o mică parte din populația comunei să beneficieze de apă curentă sau de alte instalații dependente de existența acesteia. În schimb, încăperile (cel puțin 3, dar și cîte 5—6) sînt mobilate cu piese

moderne. De la pa-tul de pămînt (*pal di pimînt*), pe care l-au găsit în *Ce*, construit în jurul sobei mari de piatră sau de la cel de scînduri (*crivat*, 012: ALR II MN, 3 894) din *B*, meglenoromânii au evoluat la patul cu somieră — *dor-méză* — și la *studió*. Bătrînii mai păstrează cîte o ladă veche: *sindúkí* (012: ALR II MN, 3 892) în care-și țineau cîndva îmbrăcămîntea, dar au și *șifonier*. Toți informatorii au aparate de *radio*, iar unii dintre ei și *televizoare*. Astăzi nu am văzut fereastră (*fireástră*, *gam*) în *Ce* fără *pérđi* (012: *pérđe*, ALR II MN, 3 903) sau *pirdeá*. După posibilitățile fiecăruia, mobilierul este completat și cu alte piese: *vitrínă*, *bufét*, *bibliotécă*, *măsă* (de *sufragerie*) (*síníu* a dispărut, rămînînd numai în sintagma *la síníă* = la masă), *scaune* (*scándi* sau *scáuni*, rar), tapisate sau simple, *fololiu*, *canapeá* (*extensibilă*) etc. Masa (de bucătărie) este acoperită cu *mușamá*, iar cea de *sufragerie* cu *făță di măsă*, *meásă* (012'; *Lu*), *trápézníc* (*Oș*).

Deosebit de interesantă este și evoluția pe care a suferit-o terminologia agricolă meglenoromână și aceasta cu atît mai mult cu cît indeletnicirea principală a vorbitorilor săi a fost și a rămas pentru mulți plugăria (*urăčloác*). Ne vom referi foarte succint la numele cîtorva unelte agricole cu care se executau principalele operațiuni. În *M* se ara cu *larița*⁵ sau cu *aratul* (termen păstrat numai în *Hu*), un plug ușor de lemn, cu brăzdar (*pălišnic*) simetric, doar cu un rudiment de cormană, un fel de aripioară laterală a aratrului roman⁶, ce purta numele de *ureácl'ă*. După primul război mondial, locul *lariței* a început să-l ia *plugul*. Diferența dintre cele două unelte consta în faptul că cel din urmă, avînd cormană (ALR s.n. I, h. 18) — *peánă* (*Lu*) sau *tabán* (*Oș*) — și brăzdar asimetric, nu săpa, pur și simplu, pămîntul, dîndu-l în lături, ci tăia și răsturna brazda. Veniți în *Ce*, meglenoromânii au continuat să are cu acest tip de plug, la care era înjugat, de regulă, un bou sau un cal. Se semăna cu mîna și se nivela pămîntul cu grapa de nuiete numită *brăndă* sau cu *grăpa di țer*. Cerealele păioase se recolta cu secera (*seáfiri*). După colectivizare, agricultorii meglenoromâni au intrat în C.A.P. „cu inventarul viu și mort”. Cooperativa a fost dotată cu *tractoare cu pluguri*, *tractoare cu discuri*, *combinatoare* pentru pregătît patul germinativ, *semănători* (de tipul SU, SUB, SPC 6 etc.), *cultivatoare* pentru prășitul culturilor prășitoare, *combine autopropulsate*, *cositori*, *vîndrovere* (*nemfoaice*) pentru recoltat furaje etc. Termeni ca *lăriță* sau *brăndă* au ieșit din uz, odată cu realitățile pe care le desemnau, trecînd în vocabularul pasiv al vorbitorilor vîrstnici ai dialectului, locul lor luîndu-l termenii neologici răspîndiți pe întreg teritoriul țării.

Din domeniul culturii materiale ne deplasăm în cel al relațiilor sociale și al societății în genere, cu privire specială asupra numelor de categorii sociale și asupra denumirilor folosite în administrație⁷, în ideea de a aduce la zi ancheta lui Th. Capidan și, în același timp, de a evidenția relația amintită dintre noțiune și denumirea ei.

⁵ Cf. Elena Scărlătoiu, *Južnoslavjanskaja zemledel'českaja leksika i ejo raspredelenie na balkanskom areale*, în „Romanoslavica”, XXI, 1983, p. 52—58.

⁶ Aceeași, *On the lexical „model” in the slavic languages*, în RESEE, 1982, nr. 3, p. 319—325.

⁷ Cu privire la dispariția unor termeni din această categorie, cf. S. Pop, *Cum dispar termenii vechi administrativi și cum se înlocuiesc cei noi*, în „Dacoromania”, VII, p. 61—66.

În *M* terminologia aceasta era în majoritatea ei de origine turcă — rezultat al multisekularei dominații otomane în Peninsula Balcanică; ea s-a menținut o vreme și în *B*, pentru ca în *Ce* să dispară sau să se conserve numai în vocabularul pasiv al unor vorbitori. De pildă: *argat* (ALR s.n. IV, 4882; *M*: *izmikiâr*; 012: *argât*, *izmikiâr*; a.p.: *izmikiâr*; *Ce*—); *jandarm* (ALR s.n. III, h. 884; *M*: *ğändärmâ*; 012: *ğändärmâ*; *Ce*: *ğändärmâ* — *jändärm* [ieșiți din uz] — *milițiân*); *boier* (ALR s.n. III, h. 886; *M*: *beg*; 012: —; a.p.: *čorbăğoiă*; *Ce*: ? *chiabûr*, *mușier* „azi nu mai există”); *țăran* (ALR s.n. III, h. 898; *M*: *cătuneân*; 012: *cătuneân*; a.p.: *cătuneân*; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș* = *cătuneân* — *sălean*); *primărie* (ALR s.n. III, h. 901; *M*: ? *cunóc*; 012: *cunác*; a.p.: *cunác*, *primărie*; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* = *primărie*; *Sfat Popular*, iar acum *Consiliu Popular*); *prefect* (*M*—; *B*: *prefect*; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* = *prefect*, *președinte*, *primar* „care este și primul secretar al Comitetului de Partid al comunei, orașului sau județului”); *subprefect* (ALR s.n. III, h. 893; *M* —; 012 —; a.p.: *subprefect*; *Ce*: 012', *Lu*, *Oș*, *Tr* = *subprefect*; *vicepreședinte de Sfat Popular*; *vicepreședinte de Consiliu Popular*).

Analiza materialului pe care l-am cules pînă la această dată și din care am descris în paginile comunicării o mică parte, ne-a permis degajarea unor concluzii privitoare la perspectiva dialectului meglénoromân vorbit în România.

După opinia noastră, acesta se integrează fără dificultate în sistemul limbii standard datorită, pe de o parte, „nivelării”, care se constată la nivelul întregii arii lingvistice românești, consecință a prestigiului limbii literare (standard) și a intervenției permanente a mijloacelor de informare în masă (presă, radio, cinematograful, televiziune), iar pe de altă parte, datorită conștiinței apartenenței la aceeași limbă.

Cea mai conservatoare este generația vîrstnică, mai ales femeile care nu au lucrat și care au circulat mai puțin. Dar și aceasta a renunțat la o serie întreagă de cuvinte, menținându-le doar în vocabularul ei pasiv.

Generația de mijloc este mai receptivă la nou, datorită factorilor menționați mai înainte, cît și datorită școlii sau diverselor profesii pe care le-au exercitat sau le exercită vorbitorii ei.

Cei mai tineri dintre informatori sînt și cei care vorbește mai puțin dialectul, nu numai datorită contactelor profesionale permanente cu limba standard ci, în multe cazuri, datorită căsătoriilor mixte.

În ce privește meglénoromâna vorbită în Dobrogea, ca și cea vorbită în alte zone ale țării noastre, trebuie să arătăm că nu este vorba de o „părăsire” a dialectului, cum credem că ar fi cazul celui vorbit în Grecia ori în alte țări, ci doar de o integrare lingvistică firească a unui dialect istoric al unei limbi, în varianta ei literară.

ABREVIERI ȘI SEMNE CONVENȚIONALE

- a.p. = alte puncte de anchetă învecinate cu localitatea Srebărna (pct. 012) — anchetată de Th. Capidan —, reprezentînd așezări populate cu meglénoromâni.
B = nord-estul Bulgariei actuale, în care se află localitățile Srebărna, Bazarian, Dragalina, Durestor, în care s-au așezat, după 1923—1924, meglénoromâni.
Br = Berislav
Capidan, *Mgl. III* = Th. Capidan, *Meglenoromânii. III. Dicționar meglénoromân*, București, 1937.

- Ce = Cerna, jud. Tulcea
 Cu = Cupa
 Hu = Huma
 Lu = Lugunța
 Lum = Liumnița
 M = Meglenia
 Oș = Oșani
 Russu = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.
 Tr = Țirnareca
 012' = pct. necartografiat : Cerna cu reprezentanți ai comunei Liumnița.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU MÉGLÉNO-ROUMAIN PARLÉ DANS LA DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Des circonstances historiques que nous n'ignorons pas ont déterminé l'établissement dans le Nord-Est de la Bulgarie, dès les années 1923—1924, puis dès 1940 dans la Roumanie — village Cerna de l'actuel département de Tulcea — d'un important nombre de familles mégléno-roumaines originaires de la région de Méglène située au nord du Salonique (notamment des localités Liumnița, Lugunța, Oșani, Cupa, Țirnareca, Berislav, Huma).

Le dialecte des mégléno-roumains établis dans la Dobroudja a subi d'importantes transformations. La modernisation de la société roumaine a conduit à l'intégration socioculturelle et, implicitement, linguistique, des mégléno-roumains, fait qui se reflète tant dans le vocabulaire que dans la phonétique, la morphologie et la syntaxe du dialecte.

L'auteur a concentré son attention sur le vocabulaire. Dans ce domaine on peut constater, d'une part, la disparition de certains mots ou bien d'une série de mots tombés en désuétude à côté des réalités qu'ils désignaient et, d'autre part, la pénétration de termes nouveaux, provenant surtout de la langue standard. L'approche des doublets lexicaux constitue un autre aspect que la communication s'est proposé de mettre en valeur.

L'analyse des faits de langue permet à l'auteur de conclure que ce dialecte roumain subit un processus d'intégration linguistique assez rapide. Toute une série de facteurs : génération, sexe, formation professionnelle, etc., exercent une influence sur ce processus en lui imprimant un rythme modéré, ou bien au contraire, plus accéléré.

*Institutul de Studii Sud-Est Europene
 București, bd. Republicii, nr. 13*

CONCEPTUL DE „BUNĂCUVINȚĂ” ȘI FORMULELE CARE ÎL EXPRIMA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

TATIANA SLAMA-CAZACU

0. Încă de mulți ani m-a interesat studierea formulelor de politețe în limba română. Remarcasem, într-adevăr, nu numai că în română există un foarte mare număr de asemenea formule, avînd particularități interesante și fiind încă utilizate, în situații variate, dar și că aceste formule nu au reținut aproape deloc atenția lingviștilor. În schimb, tema a fost abordată, în ultimii ani, în special în cadrul sociolingvisticii, analizîndu-se aproape exclusiv fapte din limba engleză-americană, unde formulele sînt acum în număr redus, destul de „palide” și realizate prin multiple variante opționale (deci pierzînd din caracterul de obligativitate formală); sporadic se menționează și cîteva formule din alte limbi, iar un studiu (din Statele Unite) al unor formule, din greacă și turcă (Tannen și Öztekin, 1981) nu se bazează pe o metodă de culegere a faptelor destul de riguroasă.

1. Cu ajutorul unor observații în diverse medii, începînd încă din 1957, folosind apoi și repertoriul meu personal (destul de bogat), iar ulterior convorbiri și mai ales un chestionar, am alcătuit un inventar de peste 130 de formule de bază (la care se adaugă diversele variante). Marea majoritate a formulelor de bază se utilizează încă, în mediul rural dar și urban; diverse variante circulă fie în mediul rural sau în unele regiuni, fie, mai rar, numai în mediul urban. Un sondaj comparativ — pentru diverse alte limbi — mi-a dat posibilitatea atît de a stabili unele particularități specifice limbii române, determinate în mare măsură de contextul nostru istoric și social, cît și de a propune unele ipoteze relative la fundamente conceptuale și formale *universale* ale acestor formule. O amplă investigație este în curs, sub conducerea mea, relativ la formulele de politețe din limba italiană (cu cinci echipe, curpînzînd cinci regiuni din sudul, centrul și nordul Italiei).

Primul studiu pe care l-am publicat (în „Studii și cercetări lingvistice”, 1983, nr. 3 și nr. 4) cuprinde inventarul preliminar al formulelor, definirea conceptului de politețe, analiza structurii lingvistice și a funcțiilor formulelor din limba română ca și prime considerații comparative. Rămîne însă, încă, un cîmp larg de studiu pentru dialectologia românească.

Studiul formulelor de politețe pare o temă „minoră” sau „de detaliu” față de multiplele aspecte ale limbii. În realitate, însă, ne aflăm în fața unei probleme cu vaste implicații nu numai lingvistice, ci și istorice, sociologice,

de psihologie socială și de psiholingvistică, precum și — nu în ultimul rînd — de conținut și metodică a predării limbii române. Asupra acestui din urmă aspect am intenționat să atrag atenția aici. În acest scop, voi schița mai întîi, rezumativ, diversele fațete ale studiului pe care l-am efectuat (proponînd celor interesați lectura articolului publicat), pentru ca, în concluzie, să semnaliez importanțele aplicări practice și mai ales de natură educațională nu numai în predarea limbii române, ci în învățămînt în general.

2. O primă problemă care se pune (și pe care majoritatea cercetătorilor străini nu au remarcat-o) este necesitatea *definirii conceptului de „politețe“* al comunității lingvistice respective, deoarece acest concept este variabil, fiind determinat de condițiile istorice, sociale, culturale ale mediului respectiv.

Sociolingvistica, etnografia și sociologia americane pun în legătură asemenea formule cu necesitățile de „interacțiune“ socială, trăsătură esențială și universală, desigur. Dar această interacțiune, realizată prin comportamente ghidate de „norme“, este interpretată prin modelul lui Goffman (1971 : 1955), rezumat în obligația partenerilor de a susține o impresie pozitivă pe care vrea să o facă fiecare („salvarea obrazului“ — „to save one's face“ — Goffman, 1971 : 1955, p. 319, 321). Această definire a politeții a fost criticată chiar de specialiștii americani și s-a arătat că, în general, este limitată la cultura americană și chiar la „americanul din clasa de mijloc“. Desigur, nu putem admite că „politețea“ înseamnă numai o punere în valoare a propriei persoane, ci trebuie să se aibă în vedere și „binele“ celorlalți. Dar rămîne să se definească specificul conceptului de politețe pentru fiecare comunitate (în ambianța italiană, de pildă, există diverse accepții, cu adînci rădăcini istorico-sociale în viața „de curte“ — vezi „Il Cortegiano“, „Cortesio“ — sau în imitarea servilă a stăpînului feudal ; în Franța trebuie rezolvată problema imitării sau nu a „politeții“ de la curtea regală ori a „saloanelor“ etc.).

Este interesant de constatat că în comunitatea românească rădăcinile conceptului de politețe se află, în mare măsură, în tradiția rurală, populară și o putem identifica prin cîțiva termeni sau expresii tipic românești (uneori greu de tradus, de altfel).

Pentru definirea generală a conceptului de politețe aș porni de la anumite trăsături care cred că sînt universale, cum sînt „amînarea reacției primare“ — caracteristică umană, arăta Ralea [1946, p. 357] —, sau controlul „emoțiilor“ — în sensul de stăpînire sau de canalizare a acestora, pentru echilibrarea interrelațiilor : „buna cuviință — seria M. F. Livescu, în secolul al XIX-lea, *apud* Paschia [1972, p. 61] — constrînge patimile a se potoli“. Dar, cum arătăm, definirea „politeții“ trebuie să se bazeze și pe o referire la un anumit context istorico-social, care indică, în cadrul culturii respective, „normele“ de „bună conviețuire“.

În contextul tradițional românesc, „politețea“ (încă insuficient studiată de către specialiști, ca sociologii), poate fi definită cu ajutorul unui cîmp lexical și semantic destul de bogat, specific și elocvent. Ea s-ar defini ca o trăsătură comportamentală care impune cunoașterea regulilor de „bună purtare“, în sensul de „a te purta frumos cu ceilalți“, nu atît pentru „a face față“ ori „a-ți salva obrazul“, cît spre a marca o *solidaritate* cu celălalt (Cipariu, 1855, p. 3, seria : „spre a putea fi civilizați se cade a amá pre ai nostri ai asemenea“). În acest mod, partenerul este atras pe o cale amiabilă către interacțiune și totodată este ajutat, arătîndu-i și verbal simpatia : de aici formulele de întîlnire / despăr-

țire, salutul în general — „*Bună ziua*” —, mulțumire — „*Mulțumesc*” —, invitație — „*Poftim*” —, scuze — „*Iartă-mă*” (sau, regional de pildă : „*Să nu vă fie cu bănat*”), urări — „*Să-ți trăiască*”, „*La mulți ani*”, și altele. În acest tip de „politețe” se poate include și conceptul de „omenie” (și el destul de puțin definit cu claritate, chiar de Mărgineanu, 1969); de aceea această politețe se traduce nu numai prin urări, ci și prin invocații sau imprecății rostite în folosul partenerului („[Nu te necăji :] Să fie pe capul dușmanului”). În limba română, corespondentele tradiționale, populare, ale neologismului „politețe” sînt de fapt „*buna cuviință*” (vezi și Iordache Goleșcu — *Povățuri pentru buna cuviință* — ed. 1975 —, Pann : „de să poartă oarecine cum să cuvine” — 1834, p. 8 —, Cipariu, *Portarea de buna cuvenția între oameni* — Blaj, 1855 —, Strajanu, *Manual de bună-cuviință, întocmit pentru tinerimea școlară* — Craiova, 1980); de asemenea, „*bunul simț*”, „*a avea obraz*” (= a fi om de omenie) (opus : „*neobrazat*”); în *buna cuviință* se include și apelul la sentimentul de „*rușine*” (opus : „*nerușinat*”).

3. „*Buna cuviință*” se exprimă fie printr-un comportament general (cedarea locului, în tramvai), inclusiv inhibarea unei reacții (nu te repezi la mîncare, dînd pe alții la o parte), fie prin gesturi sau posturi (ridicarea în picioare la intrarea profesorului), fie prin vorbire : stilul general, opțiuni lexicale, eliminarea unor cuvinte triviale, utilizarea pronumelor de politețe etc. — și formule propriu-zise.

Definim caracterul de „*formulă*” prin gradul înalt de convenționalitate a expresiilor, care le conferă structuri fixe și o relativă obligativitate în situații precise și la anumite categorii de vorbitori. Ele se caracterizează deci printr-o relativă coercitivitate în comunicare, care impune utilizarea lor (pentru unele, constringerea este resimțită ca absolut necesară în special de către anumite generații — cum e : „*Noroc !*”, cînd strănută cineva); desigur, unele formule dispar, nu mai sînt resimțite ca necesare — sau nu mai sînt „recomandate” — „*Sărut picioarele Măriei Tale*”, sau „*Să nu-ți fie de deochi*”. Multe formule populare sînt foarte vechi, fie din fondul latin („*La mulți ani*” sau frumosul „*Aște ziua*” sau „*Aștezău*”, vezi și Ionică, 1975), fie din fondul balcanic („*Pe capul dușmanului*”) sau general mediteranean (ca „*Ptiu, să nu-ți fie de deochi*”, întâlnit și în sudul Italiei — de ex. : *Ca nun cə fannə o maluocchio* — Napoli).

Îndeosebi aceste formule vechi reflectă contextul istoric, de vicisitudini, al unei populații care a resimțit necesitatea interacțiunii sociale ca o nevoie de solidaritate și totodată de recurgere la unele forme verbale de invocare a forței magice a cuvintelor. Alte formule au fost adoptate recent („*Bonjour*”, „*Ciao*”, „*Mersi*”), adesea înlocuind nejustificat formulele tradiționale sau în general populare.

4. Formulele au o formă *stereotipă*, respectată de obicei cu strictetețe și învățată ca atare (se zice „*La mulți ani*” — foarte rar „*La ani mulți*”) și îndeplinesc funcții precise în reglarea pe cale verbală a relațiilor de interacțiune.

Nu ne putem opri aici asupra analizei (făcute în articolul citat) a structurii lingvistice a acestor formule în limba română : în general sînt *scurte* — de aceea, ușor de reținut, adesea eliptice, implică o intonație exclamativă, uneori elemente prosodice („*Sărul mîna pentru masă, c-a fost bună și gustoasă*”, „*Noapte bună, somn ușor, vise plăcute, puricii să te sărute*”); nu rareori cuprind figuri de stil („*Casă de piatră [să aveți !]*”), iar cîmpul lexical și semantic include valori

pozitive, benefice (*a se bucura, fericire, plăcere, sănătos*) sau de *captatio benevolentiae* (*a ierta, a mulțumi, a ruga*); în română, multe formule sînt construite în secvențe de dialog: „— Rămînești cu bine. — Să ne vedem cu bine“ [sau: *Mergi sănătos*]“, „— Cîți copii ai ? — Trei. — Să-ți trăiască — Mulțumesc“ etc.]. Nu putem detalia aici nici analiza funcțiilor acestor formule. Funcția lor generală este de exprimare verbală a bunei cuviințe, pentru realizarea interacțiunii sociale. În cadrul acestei funcții distingem subclase sau categorii funcționale: pe de o parte, în legătură cu diversele situații (evenimente importante — 21 %, ca naștere, căsătorie, înmormîntare; apoi, întîlnire/despărțire — 15 %, starea sănătății, întrebări despre situația interlocutorului — „Ce mai faci ?“ —, urări la noi achiziții etc.); pe de altă parte, în legătură cu finalitatea (urări de bine pentru sănătate, viață lungă, prosperitate etc. —, sau pentru o ambianță propice — „Bună ziua“, „Drum bun“ —, mulțumiri, solicitare a ceva — „Te rog“ —, scuze etc.; a se vedea tabelele din articolul citat).

5. Care sînt concluziile noastre de ordin aplicativ, pentru învățămînt ?

Desigur că se impune ca o cerință esențială și de continuă „actualitate“, insistența, în învățămînt, asupra educării copiilor și tinerilor în sensul „bunei purtări“. Continuarea liniei tradiționale a „bunei cuviințe“ românești, a „omeniei“, a „bunei conviețuiri“ nu poate decît să ajute la realizarea unui individ „civilizat“ (în limba rusă „politicos“ se zice *kulturnîi*), cu pornirile canalizate pozitiv, iar prin aceasta să contribuie la interacțiunea socială, la realizarea solidarității, atît de necesară vieții noastre de azi.

În acest cadru, „formulele de politețe“ joacă un rol important. Nu este vorba, fără îndoială, nici despre o educare în spiritul unei „politețe“ ipocrite, ori importate, ori snobe sau „de suprafață“ („de mîntuială“), și aceasta nu înseamnă nici a preconiza folosirea unor formule desuete, cu baze intenționale mistice, sau obsecioase, incompatibile cu demnitatea cetățeanului modern. Dar îmi par necesare atît discutarea, în școală, a existenței tradiționale a acestor formule, a formei și rolului lor, cît și reîmbogățirea inventarului verbal cu diversele formule utile pentru „buna conviețuire“ și reintroducerea formulelor românești în locul celor adoptate datorită „modei“, fără suportul puternic afectiv și provenit totodată din asocierile cu întregul sistem al limbii, al vechilor formule. În general, mai ales adolescenții (copiii învață anumite reguli ale „bunei cuviințe“, inclusiv „formule“ la grădiniță, dar le părăsesc ulterior, mai ales că în școală nu se insistă prea mult asupra lor) au un inventar de asemenea formule extrem de sărac și adesea împestrîtat cu formule străine, scilicet sau adoptate fără să li se știe bine sensul („Salut“, „Bună“, „(Ia) dă-mi“ — de obicei fără „Te rog“ —, „Ciao“, „Okèi“).

Alt aspect al aplicărilor în învățămînt este inclus în predarea limbilor străine. Studiul comparativ al acestor formule este încă în curs; dar în orice caz se impune să existe preocuparea pentru o predare a lor în limba respectivă și, în acest cadru, pentru o perspectivă contrastivă. Altfel, elevii vor învăța limba „trunchiat“, unilateral și chiar greșit. Ei vor traduce din rusă, de pildă *ad litteram* și greșit — cum s-a întîmplat în reprezentarea piesei *Ploșnița*, de Măiakovski — „Casa să vă fie ca o cupă plină“, cînd de fapt aceasta este o formulă care are un corespondent românesc „S-o stăpîniți sănătoși“; ori, pentru limba engleză, vor traduce pe „Vă rog“ prin „I pray you“, în locul formulei corecte „Please“, sau „May I ask you ?“. Mulți vor spune „Mulțumesc frumos“,

fără a fi conștienți că această formulă nu este decît o traducere din formula tradițională germană „*Danke schön*”; și în general nu se știe că în franceză este o formulă elementară (chiar la cei mai „nepoliticoși” elevi) a însoți cu adresarea oricui salut ori afirmație / negație: „*Oui, Madame*”, „*Bonjour, Monsieur*”.

Conținutul și forma formulelor sînt diferite adesea foarte mult, uneori ajungîndu-se chiar la expresii contradictorii în diverse limbi sau chiar în dialecte ale aceleiași limbi. În italiană se spune „*Tocca ferro*” („*Bate-n fier*” — nu „în lemn”), iar în turcă ar fi o gafă traducerea *ad litteram* a formulei „*Să-i fie țărîna uşoară*”, deoarece (probabil, din cauze de ordin geografic, în terenuri nisipoase) se spune familiei „*Să aibă [persoana decedată] pămînt din belşug*”. Macedoromânii învață abia treptat „*să mulțumească*” și „*să roage*” în daco-română, pentru că în dialectul aromân nu există aceste formule decît în situații excepționale. De asemenea, nu este indiferent a ști că în general în ambianța greco-turcă (și chiar în Italia de sud) urarea de a avea copii menționează pe „băieți” (adică, se spune la căsătorie: „*Auguri e figli maschi*”, — „[Bune] urări și [să aveți] băieți” — ca și în macedoromână: „*S-bănaș și măscur*” — cu același sens —; iar într-un dialect turc formula de răspuns la întrebarea: „*Cîți copii ai?*” este: „*Am doi băieți și — să mă ierți — o fată*”.

Bunăcuvința se exprimă diferit; important este să existe — și să fie utilizate — formulele adecvate. Iar școala are de jucat un rol important din acest punct de vedere.

BIBLIOGRAFIE

- Cipariu, Timotei, *Portarea de buna cuvenția între oameni*, Tipografia Seminarului, Blasiu, 1855.
 Goffman, E., *On face work: an analysis of ritual elements in social interaction*, în vol. J. Laver, S. Hutcheson (ed.), *Communication in face-to-face interaction*, Penguin books, Harmondsworth, 1972, 319–364 [din 1971 : 1955].
 Goleșcu, Iordache, *Povățuiri pentru buna cuvință*, „Eminescu”, București, 1975.
 Mărgineanu, N., *Sub semnul omeniei*, Editura pentru Literatură, București, 1969.
 Pann, Anton, *Hristoile au Școala moralului, care învață toate obiceiurile și năvaturile cele bune*, București, 1834.
 Paschla, Gh., *Dicționar al bunet cuvinței. Maxime și proverbe, selectate și ordonate de ...*, „Albatros”, București, 1972.
 Ralea, M., *Explicarea omului*, „Cartea Românească”, București, 1946.
 Slama-Cazacu, Tatiana, *Formule de politețe în limba română: Structură și funcții*, „Studii și cercetări lingvistice”, tom. 34, 1983, nr. 3, p. 237–263, nr. 4, p. 287–310.
 Strajanu, M., *Manual de bună-cuvință, înlocuim pentru tinerimea școlară*, Craiova, 1890.

LA CONCEPT DE „BIENSÉANCE” ET LES FORMULES QUI L'EXPRIMENT EN ROUMAIN

RÉSUMÉ

À partir de l'observation des différents milieux sociaux, l'auteur, qui continue une étude, déjà entamée par elle, concernant les formules de politesse en roumain, en s'appuyant sur un riche matériel, examine les moyens par lesquels on exprime la „bienséance”: comportement général, inhibition d'une réaction inclusivement, gestes, postures, parler (style général, options lexicales, élimination des mots triviaux, emploi des pronoms de politesse, etc.) et les formules proprement dites.

Les conclusions de l'article se rapportant à certains aspects rattachés à l'enseignement et soulignent le rôle de l'école qui doit imposer des formules adéquates pour exprimer la bienséance. C'est dans ce cadre donc que l'on doit discuter les formes et le rôle des formules traditionnelles et insister sur la nécessité de re-enrichir l'inventaire verbal de différentes formules utiles, de formules roumaines tout d'abord, qui devraient remplacer certaines créations qu'on a adoptées en obéissant à la „mode“.

*Universitatea din Bucureşti, Laboratorul de Psiholingvistică,
Str. Edgar Quinet, nr. 5-7*

ELEMENTELE REGIONALE ÎN MANUALELE DE CITIRE DIN ÎNVĂȚĂMÎNTUL PRIMAR

DE

MARINA CIOLAC

0. Accesul elevilor la o pregătire generală de largă deschidere este asigurat, fără îndoială, și de însușirea temeinică a limbii materne în școală.

A devenit aproape un loc comun în programul didacticii lingvistice actuale, preocuparea de a orienta predarea/învățarea limbii materne în instituțiile de învățămînt spre cunoștințele care privesc ansamblul variantelor lingvistice — literare/nonliterare — și funcționarea complementară a acestora în contexte reale de comunicare. Exprimată programatic, o atare poziție presupune deplasarea centrului de interes al eforturilor educative de la stricta cultivare a limbii în școală spre obiectivul mai general al dezvoltării comunicării.

Deși prezentată și argumentată pe larg în bibliografia de specialitate (românească și străină)¹, această cerință nu este menționată explicit în programele² și manualele noastre școlare. În ceea ce privește practica didactică efectivă, cercetările în școli ne-au dovedit că preocupările mai sus amintite se materializează, îndeobște, empiric și rareori consecvent.

1. Dezvoltarea comunicării trebuie să reprezinte așadar, din punctul de vedere al unei educații lingvistice eficiente, *principiul director*

¹ Cf. Tatiana Slama-Cazacu, *Comunicare pentru educație și educație pentru comunicare*, în vol. *Educație și limbaj*, București, 1972, p. 19—31; Tatiana Slama-Cazacu, *Gramatica comunicării în programele școlare și în practica predării limbii române*, în „Limbă și literatură”, 1976, nr. 2, p. 484—492; Tatiana Slama-Cazacu, *Contribuie școala la însușirea regulilor de comunicare corectă?*, în „Revista de pedagogie”, XXVI, 1976, nr. 7, p. 44—50; G. Beldescu, *Cercetarea didactică în domeniul limbii române*, în „Limbă și literatură”, 1979, nr. 2, p. 275—285. Vezi și D. Lenzen, *Didaktik und Kommunikation*, Frankfurt am Main, 1973; L. Lumbelli (red.), *Pedagogia della comunicazione verbale*, Milano, 1974; G. Leech — J. Svartvik, *A Communication Grammar of English*, Londra, 1975; H. Widdowson, *Teaching Language as Communication*, Oxford, 1978.

² Vezi, de exemplu, *Programa de limba și literatura română pentru clasele V—VIII*, EDP, București, 1980; *Programa de limba română (gramatică, vocabular, fonetică, ortografie, ortoepie, punctuație) pentru clasele V—VIII*, EDP, București, 1982.

al predării / învățării limbii materne în școală. Din această perspectivă se impun, după cum am mai precizat³, cel puțin două sarcini didactice fundamentale :

a) concentrarea eforturilor în direcția *cultivării limbii în școală*, prin formarea și consolidarea deprinderilor de *exprimare corectă (orală și scrisă) în limba literară* ;

b) *ameliorarea comunicării* prin dezvoltarea la elevi a unui *repertoriu lingvistic bogat*, în care *variantele literare și elementele dialectale, populare, familiare etc.*, să reprezinte registre funcțional complementare, adecvate condițiilor concrete de comunicare.

Aceste două obiective (cel de-al doilea înglobându-l practic pe primul) oferă reperele unui program educativ mai amplu, pe baza căruia ar putea să se desfășoare predarea limbii materne în școală, începând chiar cu clasa întâi. Considerăm că pe aceste coordonate ar trebui centrate atât documentele normative care reglementează studiul limbii române (în speță *Programele* care apar sub egida MEI), cât și manualele școlare.

2. Am cercetat, din perspectiva enunțată mai sus, materialul lingvistic cuprins în cărțile de citire destinate învățământului primar⁴. Am constatat că, abordate prin prisma dihotomiei elemente literare/elemente nonliterare⁵, unele texte de lectură și explicațiile aferente din manuale sînt susceptibile de îmbunătățiri sau completări pentru a corespunde integral obiectivelor didactice precizate aici. Grupăm în continuare cîteva observații care-și propun să illustreze afirmația de mai sus cu date lingvistice concrete.

3. Pentru a evita caracterul aleatoriu al eforturilor de cultivare a limbii, cartea de citire din învățământul primar — unică pentru întreg teritoriul țării — trebuie să constituie, în primul rînd, baza învățării normei literare, prescriptive⁶. Aspectele privind **corectitudinea gramaticală** urmează să stea, așadar, permanent în atenția autorilor de manuale. Investite cu prestigiul textului oficial scris și al materialului de referință, lecțiile și lecturile literare au și rolul de a oferi școlărilor modele de exprimare corectă. Se asigură astfel cunoașterea temeinică și însușirea activă a structurii gramaticale literare de către toți elevii (indiferent de mediul socio-geografic și cultural de proveniență).

³ Cf. Marina Ciolac, *Considerații privind egalizarea șanselor de reușită școlară, din perspectiva pluralității normelor*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, seria B, nr. 2, București, 1983, p. 308 și urm. ; idem, *Aspecte ale exprimării scrise la copiii de vîrstă școlară dintr-o comunitate rurală*, în „Limba și literatură”, 1983, nr. 1, p. 128 și urm.

⁴ Ne referim aici la următoarele manuale : Elena Constantinescu, M. Vîrzar, E. Zarescu, Elena Sachelarie, *Limba română. Manual pentru clasa a II-a*, EDP, București, [1983], [prescurtat : II] ; Ion Șerdean, Florian Dițuleasa, Eliza Paveliu, *Citire. Manual pentru clasa a III-a*, EDP, București, 1980 [prescurtat : III] ; Tanța Munteanu, *Citire. Manual pentru clasa a IV-a*, EDP, București, 1982 [prescurtat : IV].

⁵ Pentru o clasificare a faptelor nonliterare mai frecvente la copiii de vîrstă școlară, vezi Marina Ciolac, *Aspecte ale exprimării orale și scrise la elevi*, în „Limba și literatură”, 1982, nr. 1, p. 39 și urm.

⁶ Norma prescriptivă, a limbii literare, se opune celei obiective (descriptive), a uzului. Cf. și Denise François, *La notion de norme en linguistique. Attitude descriptive. Attitude prescriptive*, în vol. Jeanne Martinet (ed.), *De la théorie linguistique à l'enseignement de la langue*, Paris, 1972, p. 153—168 ; E. Roulet, *Vers une caractérisation linguistique des normes dans l'enseignement des langues*, în vol. S. Pit Corder și E. Roulet (eds.), *Linguistic Insights in Applied Linguistics*, Bruxelles, Paris, 1974, p. 143—156.

Considerăm necesar ca textele înglobate în manualele din învățământul primar să conțină preponderent (dacă nu exclusiv), elemente de morfosintaxă aparținând variantei literare. Aceasta presupune alegerea corespunzătoare sau adaptarea, sub raport lingvistic, a fragmentelor de lectură⁷. Eventuala menținere a formelor gramaticale dialectale, populare⁸, familiare, arhaice etc. trebuie însoțită în manuale de precizări normative. (Nu sintem de părere ca explicațiile să fie lăsate numai la latitudinea cadrelor didactice.)

3.1. *Pluralul nonliterar al unor substantive* se înregistrează în cărțile menționate, în câteva situații, dintre care amintim: *suferinți* (II, p. 157), *lacrimi* (III, p. 131), *hori* (IV, p. 71), *cămunuri* (IV, p. 118), *sumani* (IV, p. 132)⁹. Pentru nici una dintre aceste situații nu se precizează în manual (în note sau la sfârșitul textului) caracterul nonliterar al pluralului și nu se indică dubletul care corespunde normei prescriptive¹⁰.

3.2. *Genitiv-dativul singular nonliterar al unor substantive feminine articulate* este reprezentat în cărțile de citire prin: a) forme în -ii (în loc de -ei): „roțile cărușii se ascunseseră” (IV, p. 43); „parcă ne-ar spune[...] povești [...] la gura sobii” (IV, p. 37); b) forme fără alternanța a/ă în radical: „blănișă de culoarea flăcării” (III, p. 105); c) o formă de genitiv în -ei (pentru -ii) și fără alternanțe fonetice; acesta apare în capitolul *Cunoștințe despre natură*: „[...] pînă în apropierea pradei [...]” (II, p. 210).

În absența unor comentarii pertinente, astfel de forme riscă să fie preluate și învățate ca atare de elevi.

3.3. Semnalăm în cartea de citire pentru clasa a III-a și o situație de utilizare a *articolului genitival în variantă regională, invariabilă*: „Străinilor voi nu le-ați spus, / Că doine ca a noastre nu-s ?” (III, p. 110, *Vestitorii primăverii* de G. Coșbuc). Lipsesc din manual atât echivalentul literar (respectiv, *ale*), cât și precizările privind caracterul dialectal al formei în discuție. Elevii care folosesc articolul genitival invariabil în graiul lor de acasă (zona nordică) ar putea fi astfel convinși că utilizează curent varianta literară.

3.4. *Formele verbale regionale, populare sau arhaice* care apar în unele texte din cărțile de citire excerptate sînt de asemenea neînsoțite de comentarii normative. Menționăm dintre acestea:

a) folosirea cu sufixele -ez, -esc la indicativ prezent a unor verbe care în limba literară actuală nu prezintă sufixe: *nu se-nfiorează*¹¹ (III, p. 30); *se înghesuiesc*¹² (IV, p. 58);

⁷ Problema criteriilor de selectare a textelor literare pentru manualele destinate ciclului gimnazial a fost pusă, din perspectiva elementelor dialectale, de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme ale variației regionale în textul literar*, în „Limba și literatură”, 1979, nr. 4, p. 430—435.

⁸ Cf. Magdalena Vulpe, *Dialectal, popular, vorbit*, în „Fonetica și dialectologie”, VI, 1969, p. 181—186; idem, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980, p. 33—40.

⁹ Ne referim aici și la textele cuprinse în capitolul *Lecturi suplimentare*. Considerăm că pentru aceste fragmente, destinate, în general, studiului individual, elevii ar avea nevoie în mod special de o îndrumare eficientă din partea autorilor de manuale.

¹⁰ Menționăm, de asemenea, forma neliterară de nominativ-acuzativ sg. *pieptenul* (cf. DOOM s.v. *pieptene*, pl. *piepteni*) folosită în cadrul unui exercițiu propus elevilor ca temă (II, p. 79).

¹¹ Cf. DOOM s.v. *înflora*: ind. prez. 3 *înfloară*.

¹² Cf. DOOM s.v. *înghesui*: ind. prez. 3 *înghesuie*.

b) forma *se uscă*¹³, specifică graiurilor de tip nordic, cu *-u-* sincopat la toate persoanele indicativului prezent : „Li se *uscă* rădăcina“ (III, p. 35, *Toamna* de O. Goga) ;

c) verbul *a da* la indicativ imperfect, în variantă etimologică fără reducere : „parcă-i *da*¹⁴ putere [...]“ (IV, p. 67) ; același verb (*a da*) în construcția populară de viitor apare la conjunctivul prezent în varianta regională *deie*¹⁵ : „are să *deie* peste mine un lup“ (IV, p. 146) ;

d) *formele iotacizate* cu tema în *-d*, caracteristice zonei muntenești, sînt reprezentate prin cîteva verbe la conjunctiv : *să auz* (II, p. 172), *să te văz* (IV, p. 94), *să nu [...] văză* (II, p. 170), *să văz* (II, p. 172), despre care nu se menționează că nu aparțin variantei literare. Manualele includ și forme iotacizate cu radicalul în *-n* : *am să viu* (II, p. 147), *să vie* (III, p. 168), [*să*] *spuie* (III, p. 56), *să puie* (IV, p. 88), *să fie* (IV, p. 109) ;

e) *identitatea persoanei a 3-a singular și plural la imperfect* figurează ca atare în manualele pentru clasa a II-a și a IV-a : „[Costea]/Buzduganul arăta, / Ciocoi se-*nspăimînta*“ (II, p. 98) ; „Din fundăturile codrului, *românii* își măsurau vrăjmașul cu care *avea să dea piept* a doua zi“ (IV, p. 57). Includerea acestui fapt nonliterar (cu cîte un exemplu) în două dintre cărțile de citire ar putea fi folosită în sensul dezvoltării comunicării, prin crearea la elevi a sentimentului ierarhiei variantelor lingvistice utilizate. Pentru aceasta considerăm însă necesară indicarea în manual atît a echivalentului impus de norma prescriptivă actuală cît și a cauzei recurgerii la varianta regională și/sau arhaică¹⁶. S-ar preciza astfel restricțiile contextual-situaționale de utilizare a formelor verbale de persoana a 6-a de tipul celor menționate, subliniindu-se, implicit, obligativitatea excluderii acestora din exprimarea scrisă și orală în context formal. Adaptînd aceste informații vîrstei și puterii de înțelegere a elevilor se pot forma deprinderi de folosire corectă a limbii materne, înainte chiar de studierea explicită a normelor gramaticale. Absența îndrumărilor prescriptive din cărțile de citire justifică parțial recurența formelor de persoana a 3-a plural omonime cu cele de singular (pers. a 3-a) în materialul oral și scris pe care l-am cules de la elevi (clasa a IV-a), în zona dialectală muntenească (context formal)¹⁷ ;

g) o acumulare de verbe la *perfectul simplu* (pers. 1 sg.) apare în fragmentul *Fetița care l-a luat pe „Nu“ în brațe* (după O. Pancu-Iași) : „Eu [...] îl *apuca*i de-o ureche și *plecai* grăbit acasă. Ajuns acasă, îl *arunca*i pe «Nu» în călimară și-l *rugai* pe cuvîntul «Paznic» să-l păzească strașnic“ (III, p. 22). Ar fi, desigur, util să se menționeze la sfîrșitul lecției — pe înțelesul elevilor — că nu este recomandabilă folosirea acestui timp (în exprimarea îngrijită) decît

¹³ Cf. DOOM s.v. *usca* : ind. prez. 1. sg. *usuc*, 2 sg. *usuci*, 3 *usucă*, 1 pl. *uscăm* ; conj. prez. 3 *usuce*.

¹⁴ Cf. DOOM s.v. *da* : imperf. 3 sg. *dădea* ; conj. prez. *dea*.

¹⁵ Vezi nota 14.

¹⁶ Ambele situații menționate aici fac parte din categoria regionalismelor folosite fără intenții expresive („neintenționate“) : primul apare într-o poezie populară, cel de-al doilea într-un fragment literar scris într-o epocă în care fluctuația formelor era caracteristică românei literare. Vezi și Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *art. cit.*, p. 433 și urm.

¹⁷ Vezi articolul citat *supra* (nota 5), în care am subliniat (p. 41—45), pe baza datelor înregistrate pe teren, frecvența mare a acestui fenomen regional în context formal (oral și scris) în special la elevii clasei a IV-a din mediul rural.

la persoana a 3-a (sg. și pl.) și că formele pentru celelalte persoane (adesea chiar și cele de persoana a 3-a) se cer înlocuite — în context formal — cu perfectul compus¹⁸. Precizarea ar avea în vedere, în primul rând, pe vorbitorii graiurilor în care perfectul simplu este, cu deosebire, vital (în zona oltenească).

4. Fonetisme dialectale și / sau arhaice apar de asemenea în cărțile de citire fără a fi, în general, urmate de note explicative. Într-un singur caz (*am îmblat* — III, p. 96, poezia *Revedere* de M. Eminescu) se indică dubletul literar al variantei arhaice și regionale: „*am îmblat*—în loc de *am umblat*“. Restul fonetismelor neliterare din fragmentele de lectură trec neobservate în manuale. Enumerăm mai jos câteva dintre acestea.

4.1. Fonetisme normale din punct de vedere etimologic: *năcazurile* (II, p. 146); *mă năcăjeam* (IV, p. 36); *am să vă cetesc* (IV, p. 37); [*taina*] *celirii* (IV, p. 37); *stuhăria* (II, p. 170); *cătră* (IV, p. 37).

4.2. Fonetismul regional deșt (IV, p. 93).

4.3. Fonetismul arhaic nour (III, p. 26; IV, p. 98).

4.4. Formele iotacizate și alte ocurențe verbale care conțin fenomene fonetice nonliterare — menționate sub 3.4.

4.5. Varianta regională să [...] *mînce* (IV, p. 124)¹⁹.

4.6. Verbul a căuța în variante fonetice populare; *cală* (II, p. 30); *căta* (III, p. 50).

4.7. Formele băiet (II, p. 179) și *ie* (= vb. „ia“: „în altă zi ie-i oile“ — IV, p. 51).

4.8. Fonetismul [ȝ] (notat *ghi*) în cuvîntul *diavol*: „[...] *ghiavole*, aici ți-e scădatul?“ (IV, p. 133).

4.9. Variante regionale, specifice zonei de nord și nord-est, cu consoanele s, r pronunțate dur: *răzimat*²⁰ (III, p. 136) și *Sara* — titlul poeziei de O. Goga (III, p. 136) etc.

4.10. Formele regionale boieriu (IV, p. 51) și *ceriu* (IV, p. 51).

4.11. Fenomenele enumerate mai sus nu sînt semnalate în manuale ca elemente exterioare normei limbii literare actuale. Această poate provoca reacții diferite la elevii de pe teritoriul țării. Unii copii, care vorbesc acasă graiul ilustrat în bucată de lectură, vor fi convinși că propria pronunțare coincide cu norma literară. La rîndul lor, elevii din alte zone geografice ar putea considera fonetismele regionale ca fiind literare sau, dimpotrivă, complet greșite²¹ (aceasta mai ales în situațiile în care învățătorii evită să explice, în cursul predării, formele menționate).

5.0. În domeniul vocabularului este, fără îndoială, necesar să se stabilească, după cum sublinia Mioara Avram, „un barem de cunoștințe obligatorii“²² de care să se țină cont în alcătuirea manualelor.

5.1. Accentul ar trebui să se pună, în învățămîntul primar, pe *îmbogățirea registrului activ al elevilor preponderent cu termeni* (din vocabularul fundamental,

¹⁸ Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1966, p. 239.

¹⁹ Cf. DOOM s.v. *mînce*: ind. prez. 1 sg. *mănce*, 2 sg. *măncei*, 3 *mănceă* [...].

²⁰ După unii cercetători (vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 99) *ă* din *răzimat* ar putea fi explicat etimologic.

²¹ Vezi și Liliana Ionescu-Ruxăndolu, *Determinări și implicații sociolingvistice în predarea limbii materne în școală*, în „*Limbă și literatură*“, 1976, nr. 2, p. 413 și urm.

²² Mioara Avram, *Modul de studiere a vocabularului în școală*, în „*Limbă și literatură*“, 1976, nr. 2, p. 352.

dar și din masa vocabularului) care aparțin limbii literare. Cercetările pe care le-am întreprins la nivelul clasei a IV-a pledează din plin pentru acest deziderat.

Considerăm că în primii ani de școală elementele lexicale regionale și/sau arhaice, populare etc. transmise elevilor în școală ar trebui să dețină numai un rol informativ, intrînd astfel în componența registrului pasiv al școlarilor mici. În altă situație sînt, desigur, termenii dialectali specifici zonei din care provine copilul. Aceștia (împreună cu formele populare și cele familiare) urmează să fie folosiți de elevi în variație complementară cu termenii literari echivalenți (respectiv, în context informal).

Fragmentele literare din manuale conțin totuși un număr relativ mare de elemente lexicale dialectale și populare. Unele dintre acestea nu sînt menționate și glosate la sfîrșitul lecțiilor; de exemplu: *bumbi* (II, p. 138) *felica* (II, p. 174), *pasămite* (II, p. 73), *ostenil* (III, p. 136), *pirdalnica* (III, p. 76), *musai* (IV, p. 74), *folul* (IV, p. 67), *namiaza-mare* (IV, p. 132) etc.

Dintre termenii regionali introduși în cărțile de citire mai menționăm: *răgulă* (III, p. 88), *dodoloață* (III, p. 123), *irugă* (III, p. 136).

Cuvinte extrem de rare sînt adjectivele regionale *slodun* și *ciortac* subliniate în fragmentul intitulat *Fagul* de S. Mehedinți (IV, p. 13) și glosate la sfîrșitul lecției. *Slodun* nu figurează în DEX, DM, DE, MDE; apare în CADE, TDRG și *Lexic regional*, vol. I, s.v., numai ca substantiv; singura atestare a formei cu valoare adjectivală se află la SCRIBAN, D., s. v. *slodun*; contextul citat aici este însă identic cu cel din manualul destinat clasei a IV-a. Pentru *ciortac* am consultat DA și dicționarele indicate mai sus: termenul este atestat numai în SCRIBAN, D., s. v. *ciortac*.

Data fiind circulația restrînsă a elementelor lexicale menționate mai sus, considerăm nerecomandabilă (uneori chiar contraindicată — vezi *slodun*, *ciortac*) prezența acestora în manualele destinate învățămîntului primar. Termenii la care ne-am referit încărcă inutil memoria elevilor, în detrimentul dezvoltării eficiente a vocabularului activ.

5.2. Încă din ciclul primar, școala trebuie să le dezvolte copiilor conștiința ierarhiei elementelor de vocabular din propriul repertoriu lingvistic, spiritul de discernămint și capacitatea de a se adapta contextului de comunicare.

Pe această linie ar fi de dorit ca manualele să marcheze explicit distincția dintre termenii literari, care trebuie asimilați de copii (pentru a fi folosiți activ-productiv în exprimarea îngrijită) și cuvintele sau sintagmele regionale, arhaice, populare, familiare etc. destinate, în ciclul primar, numai unei lărgiri a capacității de înțelegere a elevilor. Această distincție s-ar putea realiza prin mijloace grafice, și anume prin *dispunerea în coloane diferite* a termenilor literari și, respectiv, a celor nonliterari explicați la sfîrșitul lecției. Considerăm obligatoriu, totodată, ca manualele să semnaleze *toate* formele lexicale dialectale și /sau arhaice, populare, familiare etc., care apar în fragmentul studiat, să sublinieze *întotdeauna* caracterul neliterar al acestora și să le opună cu consecvență echivalentul din româna literară.

Cu excepția cîtorva precizări sporadice din manualul pentru clasa a IV-a, în cărțile de citire din învățămîntul primar nu se specifică însă, în general, caracterul nonliterar al cuvintelor și expresiilor regionale, populare etc. glosate și, prin urmare, nu se oferă indicații restrictive de utilizare. Nici *Vocabularul* cu care se încheie manualul destinat clasei a IV-a nu conține precizări privind

stratul nonliterar al unora dintre elementele pe care le reunește. În cartea de citire pentru clasa a III-a apare o singură notă (vezi în capitolul *Texte pentru lectură*, fragmentul *La scăldat* de Ion Creangă), prin care se sugerează elevilor caracterul regional al unor termeni: „Citiți cu atenție lectura, ajutându-vă de explicarea dată *cuvintelor din graiul moldovenesc* [...]” (III, p. 174, s.n.).

Prezentarea și explicarea termenilor la sfârșitul lecțiilor nu se face, așadar, pe baza distincției dintre elementele literare și cele nonliterare. Cuvintele sînt grupate într-o singură coloană, de obicei, fără a se semnală deosebirile contextuale de distribuție. Apar astfel, reunite în aceeași listă, forma populară *a purces*, termenii literari *microfon*, *orator* și adjectivul regional *dodoloață* (III, p. 123); la fel: *moț*, *năzuință* (elemente literare), *răguță*, *bumbi* (forme regionale) (III, p. 88); *sultan*, *sol* (termeni literari) și *cu bănat* (expresie regională) (III, p. 32) etc.

Tratarea nediferențiată a elementelor lexicale cu statut lingvistic diferit poate avea, nu rareori, efectul de a-i deruta pe elevi. Se încurajează astfel situațiile de interferență a registrelor verbale în exprimarea copiilor de vîrstă școlară mică²³.

Cărțile de citire destinate claselor a II-a și a IV-a cuprind și cîțiva termeni pentru care precizarea statutului literar/nonliterar sau a caracterului regional/popular ridică probleme, dicționarele moderne neoferind soluții unitare. Menționăm dintre aceștia: *chivără* (III, p. 95) care figurează în DEX fără restricții de utilizare, dar în DM este considerat termen învechit; *pîrdalnic* (III, p. 76) apare în DEX ca popular și familiar, iar în DM fără indicații restrictive; *văpaiță* (III, p. 63) în DEX: popular, în DM: fără restricții de utilizare; *pilită* (III, p. 125) în DEX: popular, în DM: fără restricții de utilizare; *megies* (IV, p. 52) în DEX: popular, în DM: regional; etc.

Considerăm că într-un program de perspectivă, riguros și susținut de dezvoltare a comunicării, formele cu statut controversat nu-și au locul în textele destinate învățămîntului primar.

6. Situațiile la care ne-am referit mai sus (sub 3.4 și 5) ne-au servit pentru a sublinia că materialul lingvistic cuprins în fragmentele de lectură nu a fost suficient valorificat de manuale în interesul dezvoltării comunicării. Înțelegerea justă a raportului dintre elementele literare și cele regionale, populare, familiare etc. precum și a sarcinilor didactice corespunzătoare reprezintă, fără îndoială, și garanția redactării unor bune instrumente de lucru: cartea de citire, ca factor esențial de propagare a normei literare în învățămîntul primar, ar putea să ofere totodată informații și comentarii adecvate, care să aibă în vedere toate zonele geografice ale țării. Aceasta ar permite cadrelor didactice să selecteze cunoștințele necesare dezvoltării comunicării în mediul dialectal și socio-cultural în care activează. Elevii se vor familiariza astfel cu bogăția și varietatea limbii materne, învățînd s-o cunoască temeinic, s-o prețuiască și s-o utilizeze adecvat, sub toate aspectele ei.

²³ În cursul cercetărilor noastre am constatat frecvent, în context formal, la elevii claselor a III-a și a IV-a (în special în mediul rural) tendința de a alterna fără discernămint, în același context, termeni literari și forme lexicale regionale, populare etc. De exemplu: „Pe urmă ne-am jucat și amîndoi am făcut arcuiri, pe care puneam *o blană*” [= (reg. munt.) *scîndură*] (R.M., Bolintin-Vale); „A căzut frățiorul meu în lac [= (reg. munt.) *baltă*] și mama m-a certat că n-am avut grijă de el” (B.I., Crevedia Mare).

ÉLÉMENTS RÉGIONAUX DANS LES MANUELS DESTINÉS À L'ENSEIGNEMENT
PRIMAIRE

RÉSUMÉ

Dans la perspective du rapport entre la langue littéraire et les éléments nonlittéraires (dialectaux, en premier lieu), nous avons pris en discussion quelques faits régionaux de phonétique, morphosyntaxe et lexique qui ont été inclus dans les manuels actuels destinés à l'enseignement primaire. Partant de la prémisse que le livre d'école — unique pour tout le pays — doit offrir tout d'abord la solution de la norme prescriptive, nous avons jugé justifiée et recommandable l'acceptation des éléments dialectaux, populaires, archaïques, familiaires, etc. dans les textes de lecture destinés à l'enseignement primaire ; mais cela seulement dans l'intérêt précis du développement de la communication. Nous considérons indispensable, dans ce sens, la présence, dans les manuels, des commentaires élémentaires — au niveau de compréhension des élèves — concernant le statut, les restrictions d'emploi, ainsi que le doublet littéraire des éléments régionaux. Les informations et les commentaires de cette nature doivent prendre en considération toutes les zones géographiques du pays. De cette manière les manuels pourront correspondre effectivement aux exigences de la didactique linguistique actuelle, visant l'orientation de l'enseignement de la langue maternelle à l'école vers des connaissances qui se rapportent à toutes les variantes linguistiques — littéraire et nonlittéraires — et à leur emploi complémentaire dans des contextes différents de communication.

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Belotannis, nr. 25*

REGIONAL — LITERAR ÎN TEXTUL ARTISTIC

DE

D. IRIMIA

În orice discuție asupra raportului regional — literar sau numai asupra rolului regionalismelor în textul literar rămâne subînțeles specificul acestor categorii în comunicarea estetică.

În comunicarea lingvistică neutră, uzuală, raportul regional — literar este, în esența lui, un raport cultural. Semnele și structurile lingvistice sînt folosite în legătură cu capacitatea lor de a realiza funcția generală a limbii, de comunicare și cunoaștere, și, se înțelege, în raport cu competența și performanța subiectului vorbitor și a interlocutorului său.

Întrebuințarea exclusivă a uneia din cele două categorii sau numai prezența (în diferite grade) a unor elemente aparținînd la acestea depinde de spațiul cultural propriu protagoniștilor actului lingvistic sau caracterizînd numai timpul în care se desfășoară comunicarea.

În comunicarea cotidiană (neartistică), textul lingvistic primește doar mărci care își au originea în situația de comunicare. Elementul regional, component al limbajului popular, este semnul apartenenței protagoniștilor la cultura populară sau expresia unui raport de familiaritate între ei. Elementul literar este semnul apartenenței la cultura înaltă (sau al aspirației spre această poziție culturală) sau semnu al caracterului oficial al raporturilor dintre vorbitor și interlocutor.

În comunicarea artistică, atît cei doi termeni, cît și raportul dintre ei primesc un alt statut. Identitatea specifică a textului literar între alte texte lingvistice își are originea în impunerea suveranității dimensiunii sintactice (din interpretarea lui Ch. Morris, *Signs, Language and Behavior*, 1946) asupra dimensiunii semantice a semnelor lingvistice. Mai exact, dimensiunea semantică își are originea în dimensiunea sintactică.

Prima consecință importantă, definitorie pentru creația artistică, a acestui fapt este distanțarea (pînă la rupere, în limbajul poetic) a planului semantic al textului literar de un referent preexistent. Referentul textului literar se construiește o dată cu textul și se reconstruiește, în mod variabil, la receptarea lui.

Autonomizarea universului semantic al creației literare prin suspendarea raportului referențial obiectiv stă în strînsă legătură cu înscrierea textului artistic cult în sfera limbii literare doar la un nivel de suprafață, al semnului lingvistic ca semnificant. Versul eminescian „Se bate miezul nopții în clopotul

de-aramă“ este scris în limba română literară, dar în alcătuirea sa se cuprind semne lingvistice care s-au convertit în semne poetice prin relațiile de adîncime în care intră cu semnele lingvistice — și acestea devenite poetice — din celelalte versuri ale poemului și din limbajul poetic eminescian, ca plan paradigmatic. Sintagma *miezul nopții*, de exemplu, nu mai desemnează pur și simplu, obiectiv, un moment temporal, ca în limba literară neutră, ipostază culturală, a sistemului limbii naționale, ci joacă rol important în constituirea semnificației generale a poeziei *Se bate miezul nopții* ca expresie simbolică, deschisă, a unui spațiu tulburător, hotar și cumpănă, echilibru fragil între ființă și neaființă, între real și ireal, în care dimensiunea dinamică a timpului cosmic, ca flux temporal, se intersectează cu dimensiunea statică, a timpului oprit sau a suspendării timpului. În versurile „Dintre sute de catarge / Care lasă malurile / Cîte oare le vor sparge / Vînturile, valurile?“, termenul *catarge* se caracterizează prin suspendarea procesului de semnificare în interiorul raportului semantic *cuvînt — concept — obiect extralingvistic*, propriu limbii literare comune, pentru a participa la construirea ideii poetice a poemului *Dintre sute de catarge* prin trăsături semantice rezultînd din raportul *catarg (termen in praesentia) / corabie (termen in absentia)*: 'ascensionalitate, esențialitate' etc.

Paradoxal, imaginea artistică nu este neliterară, dar, ca semn lingvistic de gradul II (M. Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris 1973), caracterizat printr-o reorganizare specifică radicală a raportului semnificat / semnificant, intră în opoziție cu sistemul limbii pentru care limba literară ar fi varianta cea mai apropiată, model, în desfășurarea actului lingvistic concret.

Regionalismul, ca și arhaismul, ca și argoul sau ca alte categorii lingvistice neliterare, nu mai este în comunicarea artistică expresia pasivă a apartenenței socio-lingvistice sau cultural-lingvistice a unui locutor, ci este un mijloc, nu fundamental deosebit de imaginea artistică, de construire a universului semantic al textului. Prezintă doar un grad mai ridicat de complexitate sub aspect funcțional. Rolul său specific este asigurat de poziția pe care o are concomitent în raportul paradigmatic cu limba literară și în raporturile sintagmatice în care intră în textul literar. Regionalismul participă, în grade și modalități diferite, la construirea dimensiunii semantice a textului și totodată la dezvoltarea dimensiunii lui stilistice, dar nu în modul în care o face în comunicarea neartistică, pentru că poziția sa rămîne în permanență legată de principiul poetic, în sensul de constructor de sens, al dimensiunii sintactice. Ca și arhaismul sau argoul sau alte categorii lingvistice marcate din perspectiva raportului cu limba literară, regionalismul dezvoltă, alături de dimensiunea stilistică proprie oricărui text lingvistic (consecință a acțiunii funcției stilistice, din interpretarea lui M. Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, 1971, asupra celorlalte funcții particulare ale limbii în desfășurarea funcției globale, de comunicare și cunoaștere), în interiorul raportului *scriitor — text — cod*, și o dimensiune stilistică de gradul II, în interiorul universului semantic al textului sau în dependență de acesta (consecință a acțiunii funcției poetice).

El însuși semnu de gradul II, ca și imaginea artistică, prin funcție, regionalismul din textul literar diferă și prin natură de componentii reali ai graiului pe care îl reprezintă. Scriitorul nu este un dialectolog. Semnele lingvistice la

care el recurge sînt o interpretare, prin prizma omului de cultură și de creație, fin observator al vorbirii oamenilor dar nu lingvist, și o transpunere în scrisul limbii literare sau numai o transpunere literală a regionalismelor. Scriitorul reține o trăsătură sau un fascicol de trăsături distinctive, constructoare de imagini sugestive, evocatoare ale graiului dintr-o anumită regiune, dar nu totdeauna numai alît. Prin chiar acest fapt, termenul neliterar dintr-un text literar încetează de-a fi un fapt dialectal absolut.

Cu acest statut, regionalismul, component al structurii lingvistice a unui text literar, dezvoltă o dublă funcție, stilistică și poetică, cu predominarea uneia din cele două ipostaze sau cu solidaritatea lor perfectă.

Prin structura stilistică pe care o condiționează, regionalismul se constituie într-un spațiu tensionat în care se confruntă „libertățile” pe care și le ia scriitorul în întrebuințarea limbii naționale cu constrîngerile pe care le impune caracterul specific al dinamicii mesajului pe care îl construiește și îl comunică limbajul artistic. Modul de desfășurare și „rezolvare” a conflictului dintre libertăți și constrîngerii fixează nivelul stilistic pe care se situează textul (în organizarea sistemului stilistic al limbii, care cuprinde nivelul stilistic al limbii naționale, nivelul stilurilor funcționale, nivelul stilurilor individuale, nivelul stilurilor interne, nivelul structurilor ocazionale) și descrie, în funcție de aceasta, diferite identități stilistice: a scriitorului, a textului, a personajelor.

Orice text lingvistic implică în funcționarea sa trei dimensiuni obiective, fonologică, semantică și sintactică, și o dimensiune subiectivă, supraordonată, dimensiunea *stilistică*. Dimensiunile obiective caracterizează, în diferite grade, și semnele lingvistice preexistente textului. Dimensiunea stilistică se dezvoltă numai în text, avîndu-și aici originea în mărcile stilistice. Semnele lingvistice pot avea mărci stilistice implicite, cu care vin în text, sau mărci stilistice explicite, pe care le primește în text, prin relațiile sintagmatice în care intră.

Regionalitatea nu e în sine o marcă stilistică, ci doar purtătoare virtuală a unor valori stilistice, care se realizează în funcție de context și care variază de la valoarea zero la valori definitorii pentru identitatea stilistică a unui text sau a unui scriitor. Dezvoltarea valorilor stilistice/sau poetico-stilistice sau numai poetice ale regionalismului depinde de valențele care îi sînt actualizate și de perspectiva în care acestea sînt înscrise.

Prima trăsătură distinctivă a regionalismului, prin însăși natura sa, dar natura sa imediată, în interiorul raportului limbă națională—limbă literară, este apartenența la o zonă restrînsă teritorial a manifestării limbii naționale. Specific unei anumite regiuni geografic-lingvistice, regionalismul *localizează*. Dar alît timp cît indică doar apartenența (scriitorului sau personajului) la un anumit grai sau situează astfel o desfășurare evenimentială, regionalitatea rămîne sau o simplă marcă lingvistică sau o figură poetică, înscrisă în exigențele unui realism descriptiv așa cum sînt epitetele (de fapt, pseudo-epitete) care realizează o simplă descriere a obiectului reflectat lingvistic. Trebuie considerate, în consecință, ca avînd sau funcție stilistico-poetică generică sau marcă stilistică zero, termenii, structurile, formele cu funcție exclusiv de localizare sau care derivă din poziția limbii scriitorului în dinamica raportului regional-literar. În prima categorie se înscriu, de exemplu, moldovenismele din nuvela lui I.L. Caragiale, *O făclie de paște*:

bortă, dugheană, ogradă, a sudui etc., unde fixează locul de desfășurare a dramei psihologice a lui Leiba Zibal, sau în schița *Reformă: ciubote, colțuni, străie* etc., unde fixează originea moldovenească a personajelor.

Regionalismul realizează această funcție de localizare, care este o funcție poetică marginală, secundară, construind o dimensiune a universului semantic al unor creații literare, numai prin intrarea în contrast cu ansamblul textului, marcând distincția dintre cele două planuri narative: al naratorului și al narațiunii. Astfel, în proza lui Caragiale, termenul *ogradă* fixează în Moldova drama lui L. Zibal, în opoziție cu sinonimul *curte*, specific graiului muntenesc și limbii literare, prezent în celelalte texte. Când această opoziție nu există, regionalismul rămâne o caracteristică lingvistică a scriitorului, înscris în sfera limbii literare a epocii, dacă procesul de deregionalizare nu s-a încheiat. În acest sens, formele de tipul *birje, loje, ușe*, din teatrul lui Caragiale, prezente deopotrivă în planul sintactic al personajelor și în planul sintactic (din indicațiile scenice) al scriitorului, sînt doar expresia presiunii graiului muntenesc, care îi este propriu, asupra limbii sale.

Regionalismul dezvoltă mărci stilistice concomitent cu desfășurarea funcției poetice, în condițiile în care intră în textul literar ca expresie a culturii populare sau a atitudinii (scriitorului sau personajului) față de conținutul comunicării sau față de interlocutor, cînd valorile stilistico-poetice depind de toți factorii implicați în comunicarea estetică.

Ca expresie a culturii populare, regionalismul intră în structura textului ca *element popular* sau ca *element de limbaj familiar*; *regionalitatea* sa (cu funcție de localizare) are o importanță secundară.

În aceste condiții, elementul regional participă la (sau determină) constituirea stilurilor individuale sau situează textul la nivelul stilurilor interne (al unor texte, considerate ca unități stilistice încheiate sau al unor personaje).

Regionalismul ca element popular este trăsătura definitorie a profilului stilistic al unui scriitor cînd se anulează total tensiunea dintre *individualitatea scriitorului* și *individualitatea textului*, concomitent cu neutralizarea distincției dintre planul naratorului și planul narațiunii (sau al personajelor), ca în cazul lui Ion Creangă sau al lui Mihail Sadoveanu.

Regionalismul determină constituirea stilurilor interne, cînd „conflictul” dintre individualitatea scriitorului și individualitatea textului este maxim și „se rezolvă” în favoarea textului. „Conflictul” se desfășoară în interiorul operei unui scriitor, între texte diferite, sau în interiorul aceluiași text, între cele două planuri, al naratorului și al narațiunii.

Pentru primul caz este exemplară opera lui I.L. Caragiale sau a lui Marin Preda. Profilul stilistic al lui I.L. Caragiale se dezvoltă în jurul unei trăsături definitorii: *oralitatea*, dar cu două variante, una stînd sub semnul culturii citadine, mic burgheze, în comedii și în proza scurtă (cînd regionalismul nu mai este expresie a culturii populare), alta, stînd sub semnul culturii populare, specifică dramei *Năpasta*, nuvelor și basmelor.

Cea de a doua modalitate de manifestare a stilurilor interne înseamnă, de fapt, constituirea unei identități stilistice de gradul II — *stilul personajelor*, care funcționează în structura de ansamblu a unei creații literare ca *stil în stil*. Stilul lui Camil Petrescu este prin excelență elaborat, înscris aproape perfect în sfera limbii literare ca limbă scrisă, lipsit de oralitate chiar în opera

dramatică. În romanul-frescă *Un om între oameni*, însă, planul narațiunii dezvoltă zone stilistice specifice, în contrast cu planul naratorului, marcate de termeni arhaici sau de termeni regionali. Regionalismul (*dă, pă, ăsta, ăia* etc.), însă, nu desfășoară atît o funcție de localizare și nici nu dezvoltă o oralitate propriu-zisă, cît se impune ca expresie a apartenenței la anumite categorii sociale, țărănimea, în primul rînd, rămasă, sub aspectul exprimării, în afara limbii literare cultivate.

Așadar, dacă la I.L. Caragiale elementul regional este o categorie complementară oralității stilistice a textului, la Camil Petrescu este o categorie complementară caracterului erudit al stilului său; scriitorul recurge la regionalism în acțiunea de reconstituire artistică a unor realități luate ca substrat al universului semantic al operei sale. Regionalismul la Camil Petrescu are rolul stilistic al arhaismului la Al. Odobescu.

Marcă doar a caracterului erudit al stilului lui Camil Petrescu, regionalismul—expresie a limbajului țărănesc—dezvoltă în proza lui L. Rebreanu o funcție stilistico-poetică; din perspectiva aspirației de ridicare a vîlului sămănătorist de pe realitățile vieții satului, regionalismul este la L. Rebreanu concomitent marcă a stilului direct, caracterizat prin asprimea expresiei, și sugestie a durității vieții și relațiilor interumane tensionate din această lume în timpul și spațiul luate ca substrat al planului semantic al prozei sale.

Prin alte componente semiotice, rezultînd din condițiile întrebuițării sale în actul lingvistic neartistic, regionalismul se constituie în marcă a atitudinii față de obiectul comunicării, concomitent cu sugerarea unor trăsături definitorii ale „lumii povestite”; prin apartenența sa la limbajul familiar, el poate fi expresia unor atitudini contrarii, de apropiere afectivă sau de respingere. Ca expresie simpatetică, regionalismul intră în structura stilistică a creațiilor marcate autobiografic. La Ionel Teodoreanu, de exemplu (în *Ulița copilăriei* sau în alte creații) sau la M. Sadoveanu (în *Domnul Trandafir*), termenii moldovenesti au în primul rînd funcția de a evoca lumea copilăriei, creînd sau numai sugerînd o atmosferă și o stare de intimitate: *omăt, cridă, uliță, cerdac, fără șagă, colea* etc.

O anumită cruditate a expresiei, cu originea în lipsa oricăror convenții și constrîngerii în limbajul familiar, îi asigură regionalismului o particulară duritate care-l face propriu funcției satirice: „În două porți infernul portalele-și deschide, / Spre-a încăpea cu mia răsufletele *hide*/Tiranilor ce pier.” (M. Eminescu). Regionalismul intră în alcătuirea limbajului satiric mai ales prin relațiile pe care le dezvoltă cu alte categorii de semne lingvistice, neologisme mai ales. La I.L. Caragiale, fonetica regională a unor neologisme: *agrisor, cafiné, ghiviziune, inchiziță, intuichivă, monșăr, moșherne* etc. are funcția nu atît de a localiza, cît de a satiriza personajele din perspectiva relației dintre esență și aparență.

Funcționînd, asemeni imaginii artistice, ca semn de gradul II, regionalismul vine în textul literar (mai ales narativ) cu sugestia diferitelor raporturi externe ale semnului lingvistic: cu lumea, materială sau spirituală, a satului, cu lumea citadină, cu lumea copilăriei etc., cel mai adesea indiferent de structura lui internă.

Structura internă, raportul dintre semnificant și semnificat, adică, trece în prim plan prin întrebuițarea regionalismului ca mijloc de nuanțare

române“ în secolul al XVI-lea (dovada în sprijinul raționamentului : fenomenul scade în secolele următoare „pe măsură ce lexicul limbii române se îmbogățește, experiența traducătorilor crește etc.“). În plus, se încearcă o explicație pentru apariția fenomenului în sine, presupusă a fi valabilă atât pentru originalele străine, cât și pentru textele laice culte originale românești, unde apar fapte de același tip, anume : „însistența semantică“ realizată prin alăturarea unor sinonime. Totodată se urmărește fenomenul în unele texte bisericești originale și laice culte și se afirmă că apariția lui aici se datorește influenței traducerilor bisericești și, de asemenea, influenței limbii populare; se consideră, de asemenea, că procedeul insistenței prin repetare este caracteristic atât limbajului bisericesc, cât și celui popular⁶.

Reținem că secvențele de sinonime coordonate sînt puse pe seama unui *procedeu stilistic* generator al modelului ori constînd dintr-o manieră a practicării modelului constituit⁷.

Ipoteza ar urma să fie verificată și evaluată în perspectiva limbii literare.

Notăm că aceeași ipoteză pare să fie avută în vedere și de D. Bejan⁸ și M. Bucă—I. Evseev⁹ în următoarele două situații. D. Bejan consideră că, prin folosirea sinonimelor, Ureche „a căutat să înlăture monotonia textului“ și inserează, fără nici un comentariu special, printre exemplele de sinonime ocurente în locuri diferite, exemple de sinonime coordonate ca : *avuția și strînsura*. M. Bucă și I. Evseev remarcă „procedeul“ de „cumulare a sinonimelor în același context pentru a reliefa [subl. ns.] o anumită noțiune“, procedeul pe care îl ilustrează cu exemple din limba actuală de tipul : *frica de a ignora informația și teama de a fi strivit de excesele ei*.

De asemenea, credem că interpretarea secvențelor de sinonime coordonate drept un procedeu cu intenții stilistice se sprijină pe un alt sens al termenului de tautologie, înregistrat în surse lexicografice de uz larg : „fenomen sintactic care constă din repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcțiuni diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care, exprimînd identitatea celor doi termeni, are rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune“¹⁰.

3.1. Pornind de la observațiile amintite în cele de mai sus, vom încerca și noi o explicație pentru un tip de construcție cu sinonime coordonate nerelevat pînă acum, deși exemple ilustrative apar uneori în lucrările menționate¹¹. E vorba de secvențe în care unul din termeni e literar, iar celălalt regional, apărînd în texte literare, originale și traduse, din perioada 1640—1780. De

⁶ Vezi L. Seche, *lucr. cit.*, p. 107, 109—110. Sînt înregistrate chiar unele construcții sinonimice juxtapuse frecvente în cele mai vechi traduceri religioase „preluate“ de textele laice originale. Al. Rosetti (ILR, VI, 1946, p. 249; vezi și ILR, 1968, p. 570), la care autoarea se referă în legătură cu „procedeul insistenței“, îl înregistrează printre trăsăturile „limbii vorbite“.

⁷ Vezi și semnificația pentru evoluția vocabularului românesc pe care o atribuie O. Densusianu (ILR II 567) apariției, în turnuri pleonastice, a unui termen frecvent alături de unul rar (*ședea ... de-si răposa trupul și odihniia lîngă pul*, Coresi): termenul rar (*odihniia*) reprezintă indicele de evoluție.

⁸ *Sinonime și serii sinonimice în lexicon Cronicii lui Grigore Ureche*, în LL, 22, 1969, p. 123.

⁹ *Probleme de semasiologie*, Timișoara, 1976, p. 136.

¹⁰ Vezi DEX s.v. *tautologie* 2.

¹¹ La Al. Rosetti, B. Cazacu, *loc. cit.*, exemple din Varlaam și Dosoftei.

ex. : *Dulăul ... îndală toată pădurea de lătrături și de brehăituri împlu* (Cantemir, *Istoria ieroglică*).

3.2. Contextele pe care le-am analizat sînt selectate dintr-un dicționar al termenilor regionali care apar în textele literare din perioada menționată, elaborat la Institutul de Lingvistică¹² și aflat acum în curs de editare.

Specificul corpusului la care am recurs (DTR) asigură autenticitatea caracterului regional al unuia din termenii care figurează în structurile la care ne-am oprit. (Autoarele au acordat statutul de termen regional — cu specificarea ariei de circulație — cuvintelor pe care le-au înregistrat în dicționar, în urma aplicării unei proceduri care face uz de trăsăturile dialectale cunoscute ale limbii epocii, confruntate cu datele dialectologiei cu privire la stadiul actual de evoluție a graiurilor.)

Caracterul literar (sau, poate, formulat mai prudent pentru perioada 1640—1780, caracterul general) al celui alt termen a fost stabilit de noi ținîndu-se seamă de : a. indicațiile stilistice reieșind din modul de tratare ca și din atestările cuvîntului respectiv în principalele dicționare ale limbii române și b. faptul că cuvîntul nu apare în DTR.

Așadar izolăm din mulțimea secvențelor de sinonime coordonate pe acelea în care unul din termeni are răspîndire restrînsă, iar celălalt are răspîndire largă și, foarte probabil, în măsura în care limba literară era constituită, prestigiul apartenenței la aceasta.

Termenii regionali din relativ multe contexte sînt presupuși a circula într-o singură regiune¹³. De ex.: *brehăitură* (menționat înainte) în Mold., *supire* în Ț. Rom. (*să fie de răpire și de supire păsărilor, Varlaam și Ioasaf, 1671*), *zătîcnire* Ț. Rom. (*multe zătîcniri și piedici acolo li s-au prins, R. Greceanu*), *halal* Criș. (*le voi potopi cu moartea și cu halalul, Cazanie 1692*), *bintă* Criș. (*auzim noi aceste binte și pedeapse a jidovilor, Cazanie 1692*). Apar însă și termeni presupuși a circula în mai multe regiuni. De ex. : *niștoță* în Criș. și Trans. SV (*vezi nevoile și niștotele noastre, Miscelaneu sec. XVII*), *hasnă* Ț. Rom., Ban., Criș., Trans. SV și N (*cuvîntul lui, Dumnăzău iaste de folos și de hasnă, Molitvenic 1695*).

3.3. Relația de coordonare între sinonime este exprimată în modul cel mai clar prin și, ca în toate contextele prezentate pînă acum. Ea poate să fie redată însă și prin juxtapunere, în structuri mai simple sau mai complicate precum :

— *El... silța amăgelii, cursa vicleșugului.... să să facă priimi* (Cantemir, *Istoria...*) — relația de coordonare se stabilește între termenii sinonimi care au determinante, la rîndul lor, sinonime ; — *Nu iaste unde să pui alifii, nu iaste unde să pui mehlem* (I. Miniati, *Piatra zîntelii*), *Ce vă tulburați în deșert ? Ce vă gîlciăviți în har ?* (Molitvenic 1706) — relația de coordonare e stabilită, la nivelul frazei sau în afara ei, între propoziții, identice sau diferite dar construite simetric, în care termenii sinonimi au funcție (aceeași în ambele propoziții) de părți secundare¹⁴.

¹² Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu și Florentina Zgraon, *Dicționarul termenilor regionali din limba română literară veche (1640—1780)* (= DTR).

¹³ Conform cu caracterizarea din DTR.

¹⁴ Am prezentat aici exclusiv contexte în care termenii coordonați sînt, conform definițiilor oferite de DTR, identici din punct de vedere semantic. Credem însă că existența procedurii (dacă vom reuși să demonstrăm că aici e vorba de un procedeu stilistic) poate fi întărită prin

3.4. Tipul de construcție descris este reprezentat în colecția noastră printr-un număr relativ mare de exemple, extrase dintr-o serie de texte traduse și originale, bisericesti și laice din stiluri foarte diferite (beletristic, istoric, juridic, didactic, filozofic etc.), aparținând unor mari personalități (Varlaam, Dosoftei, Miron și Nicolae Costin, Cantemir) sau unor anonimi, texte distribuite pe o perioadă de aproape un secol și jumătate, situată cu mai bine de un secol după apariția primelor texte românești. Din cauza acestei situații, ni se pare greu de admis că ne aflăm în fața unor simple greșeli (pleonasmе sau tautologii), greșeli asociate cu o formă specifică, adică distribuția diferită (literar/regional) a termenilor. Existența acestei forme specifice, coroborată cu frecvența exemplelor și diversitatea textelor în care apar, ne face să înclinăm spre interpretarea construcției ca fiind generată de un *procedeu stilistic*. Prin acest procedeu s-ar urmări, în afară de insistența asupra unui anumit concept (insistență care se poate realiza, după cum s-a arătat, prin termeni coordonați oarecare, fără ca vreunul din ei să aibă caracter regional), *variația expresiei*, realizată prin schimbarea registrului stilistic al termenilor coordonați (regional/literar sau general) și *explicarea* a unui termen prin celălalt¹⁵, fie că termenul regional, având primul loc în secvență, este explicat prin cel cu circulație mai largă (*fiind înțelept, au sămăluit ș-au giudecat...*, Dosoftei; *fiind... ucigători... bășoși și pizmași*, Varlaam și Ioasaf), fie invers, termenul general, pe primul loc, este explicat prin cel regional (*cu nemăsurată și nesămăluită înțelepciune a sa*, Cronică din Moldova, sec. XVIII; *pîndindu-l și leșuind la strîmtoare*, Dosoftei). Prima interpretare presupune intenția scriitorului de a face accesibil unui public mai larg termenul specific unei anumite arii, mai mult sau mai puțin restrînse; cea de a doua, dimpotrivă, presupune intenția scriitorului de a face accesibil termenul general pentru publicul din regiunea de apariție a textului (termenii *nemăsurat* și *pîndi* sînt explicați în cele două texte din Moldova prin termenii regionali moldovenesc *nesămăluit* și, respectiv cu răspîndire în Mold., Ban. și Trans. SV, *leșui*).

3.5. În sprijinul ipotezei conform căreia construcția în discuție ar fi generată de un procedeu stilistic credem că poate fi adus faptul că aceleași secvențe, *frumoasă și ghizdavă*, respectiv *frîmseașe și ghizdăvie*, apar în texte diferite: *faptele cuvîntului său sînt așa de frumoase, așa de ghizdare* (Cantemir), *Sara, frumoasă și ghizdavă foarte* (Cronică ante 1730, Trans. SV), *Polixenița, foarte frumoasă și ghizdavă* (Istoria Troadei, ms. din Trans., 1749), *frumoasă la chip și ghizdavă ca o împărăteasă* (Minunile Precistei, Trans. SE, 1756); *altă frîmseașe și ghizdăvie* (Dosoftei), *frîmseașea și ghizdăvia trupului* (Alfăvîla suflătească, Mold., 1755). Faptul apariției în texte și regiuni diferite a construcției menționate (cele două construcții se reduc, de fapt, la una singură, pentru că substantivele din cea de a doua sînt derivate de la substantivele

exemple în care termenii coordonați, unul literar și celălalt regional, sînt ușor diferiți din punct de vedere semantic. De ex.: *aflase meidean și vreme a grăi rău de boieri* (N. Costin) — *meidean* Mold. „moment favorabil”; *au dat știre... cum că au murit, iar peste trei ceasuri au scos alt meșul, cum că s-au trezit* (E. Kogălniceanu) — *meșul* Mold. „act oficial sau înștiințare scrisă”.

¹⁵ Cp. cu structurile de tipul *Balla Lacului*, *Lacul Iezer*, considerate de I. Toma (*Despre tautologiile toponimice*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 6, p. 498—502) tautologii toponimice constituite dintr-un apelativ „glosator” și un toponim, ambele denumind același loc.

din prima) constituie o dovadă că ea era un fel de „construction figée” în perioada respectivă.

În sprijinul interpretării construcției drept o explicație a unui termen prin celălalt ar putea fi aduse exemple în care conținutul explicativ este marcat sintactic, prin funcția de apozitie pe care o are cel de al doilea termen în raport cu primul: *iară Zinon aiestu-i legiuitoriu, zaeonicul* (Dosoftei), *au scos zaeonului sau leagei nemțești întărire* (M. Costin), *am văzul... săzind în fereastră giupineasa sau do <a> mna aceea* (Halima, ms. Mold., 1771)¹⁵.

3.6. În contextul *era iote și gata la răspunsuri și afară din iscusirea minții era și marghiol și viclean* (Bertoldo, ms. Mold., 1779, singurul de acest tip pe care îl avem), faptul că cei doi termeni coordonați sînt precedați de adverbul *și* cumulativ pare să pledeze pentru interpretarea lor drept sinonime, deși definițiile din dicționare îi arată a fi sinonime (DLR : *marghiol* 1. „șiret, șmecher, viclean, intrigant”, sens ilustrat, între altele, prin contextul nostru). Această interpretare însă poate să arunce îndoiala și asupra definițiilor oferite de dicționare pentru (unii dintre) ceilalți termeni ocurenți în secvențele de „sinonime” coordonate. Această îndoială reprezintă în fond o întrebare la care, cu datele de care dispunem în momentul de față, nu putem răspunde.

În aceeași ordine de idei, ne permitem să facem și două sugestii cu privire la viitoarele investigații. În cazul traducerilor, o comparație cu originalul a construcțiilor coordonate de tipul analizat de noi ar putea aduce unele clarificări cu privire la cauzele care duc la apariția acestui tip de construcții întrucîtva ciudate. Ar fi, de asemenea, interesant să se urmărească construcția în texte literare apărute după 1780 în toate regiunile, spre a se vedea ce extensiune în timp are. Această investigație istorică ar putea aduce lumină în privința stabilirii funcției stilistice a construcției. (Firește, această cercetare este mai dificilă atîta timp cît pentru perioada următoare anului 1780 nu există un dicționar de felul celui pe care ne-am bazat noi cercetarea.)

COORDINATE SYNONYMS : LITERARY/DIALECTAL IN OLD ROMANIAN TEXTS

ABSTRACT

Throughout a number of literary Romanian texts from 1640--1780 one can observe the occurrence of some merely peculiar constructions consisting of pairs formed out from coordinated synonymous words. In each of these pairs one member seems to be or to become the literary one, whereas the other has an obvious dialectal status.

The author tries, on the one hand, to find some criteria enabling one to give one of the members of each pair the status of „(quasi) literary word” and, on the other hand, to give an explanation for the use of these pleonastic constructions.

It should be pointed out that such „pleonastic” constructions are by no means to be explained as the result of some awkward use of the language ; on the contrary, they are stilistically motivated.

*Institutul de Lingvistică
București, str. Spiru Haret, nr. 12*

¹⁵ Remarcăm că și în contextele din Dosoftei și M. Costin se repetă aceeași pereche de cuvinte (*lege* și *zaeon*) în două ipostaze (cu și fără sufixe).

FONETISME REGIONALE, POPULARE ȘI ARHAICE ÎN CODICELE POPII BRATUL

DE

C. DIMITRIU

1. Domeniul foneticii relevă în modul cel mai evident asemănările și deosebirile dintre aspectul vechi și cel actual al limbii române literare. În acest sens, pentru realizarea unei impresii generale privitoare la locul *Codicelei popii Bratul* (=CPB) în cadrul limbii române literare din secolul al XVI-lea, comparăm, pentru început, din punct de vedere fonetic¹, CPB cu *Codicele Voronețean* (=CV) și *Tetraevanghelul* lui Coresi (=CT). Comparația o facem pe baza a cîte trei mii de sunete din fiecare text (o mie de la p. 1 sqq., o mie de la p. 50 sqq. și o mie de la p. 100 sqq.), din care am luat în considerație ceea ce este deosebit față de limba literară actuală (adică elementele regionale, populare și arhaice), așa cum se vede din tabelul imediat următor.

Textul	Sunete întrebuințate diferit față de limba literară actuală			
	p. 1 sqq. (1 000 sunete)	p. 50 sqq. (1 000 sunete)	p. 100 sqq. (1 000 sunete)	total
CPB	51(5,1%)	73(7,3%)	62(6,2%)	186(6,2%)
CV	69(6,9%)	123(12,3%)	122(12,2%)	414(10,4%)
CT	83(8,3%)	64(6,4%)	59(5,9%)	206(6,8%)

Datele de mai sus relevă faptul că, din punct de vedere fonetic² — luînd în considerație aspectul cantitativ — CPB poate fi pus alături de CT, ambele fiind mai apropiate de limba literară actuală (față de care fonetismele regionale,

¹ Textele comparate au fost transcrise în alfabet latin după normele pe care le indicăm în *Alfabetul chirilic în Codicele popii Bratul* (în curs de publicare). Pentru o comparație a acestor texte la nivel lexical și morfologic, vezi, de exemplu, C. Dimitriu, *Vocabularul din Apostolul popii Bratul*, în AUL, XXI, 1975, p. 19—37, și *Observații privitoare la morfologia din unele texte românești*, în AUL, XXVI, 1980, p. 65—82.

² Subliniem, însă, că textele luate în discuție nu sînt unitare la toate nivelele limbii. De exemplu, din punct de vedere lexical, CPB se apropie de CV prin cantitatea elementelor regionale și ieșite din uz (care în aceste texte reprezintă în jur de 20% cuvînte-titlu cu 6—7% cuvînte-text), ambele deosebindu-se de CT, unde elementele regionale și ieșite din uz sînt în proporție de abia 11% cuvînte-titlu cu 3% cuvînte-text). Vezi articolul (citat în nota 1) *Vocabularul...*, p. 37.

populare și arhaice însumează 6—7 procente), în raport cu CV, care este mai depărtat de limba literară actuală (față de care fonetismele regionale, populare și arhaice depășesc 10 procente). Fonetismele diferite de limba literară actuală (regionale, populare și arhaice) din CPB apar — din punctul de vedere al utilizării lor în spațiu și timp — ca un „amestec”, explicabil sau prin straturi succesive datorate unor copişti diverși, sau, mai curînd, prin apartenența celui ce a scris textul la un grai de tranziție.

2. Cercetînd, în cele ce urmează, întregul material fonetic din CPB, ne oprim în mod special la ceea ce nu a fost preluat de limba literară din zilele noastre, adică la fonetismele regionale, populare și arhaice. Subliniem că identificarea fonetismelor regionale, populare și arhaice din CPB în raport cu limba literară actuală scrisă nu este posibilă fără luarea în discuție și a unor fapte de grafie³.

În legătură cu grafia, prezintă interes vocala *a* atunci cînd, precedată de o semivocală palatală, aparține unui diftong ascendent notat în chirilică prin *к*. Trecînd peste situațiile în care *к* notează în mod cert fie diftongul *ea* (alergarea, 140/15, arătarea, 383/22, cine-au scăpat 335/7—8 etc.), fie vocala *e* (lucrarea, 1/15, punea, 259/5 etc.), atrage atenția în mod deosebit o grafie de tipul *Дкка*, 140/14. La întrebarea dacă în acest cuvînt *к* notează *ea* sau *e* răspunsul nu credem că poate fi precis. În CPB acest cuvînt are trei grafii — *Дкка*, 18 ocurențe, *Дкка*, 5 ocurențe și *Дккж*, 2 ocurențe —, ultima dintre ele necesitînd unele comentarii. Conjuncția actuală *dacă* a luat naștere pe terenul limbii române din *de + ca*, fazele evolutive fiind considerate *dēca* > *deaca* > *daca* > *dacă*⁴. Cu alte cuvinte, admițînd această etimologie, observăm că *dēcă* nu reprezintă o etapă în evoluția, în principiu acceptată, de la *de + ca* la *dacă*. Ca urmare, se poate pune problema: *dēcă* este o formă a conjuncției *dacă* sau a altui cuvînt? Primul context — în care *dēcă* este în legătură cu o propoziție ce trebuie considerată principală — nu trimite la conjuncția subordonatoare *dacă*, ci la *adecă*, cu afereza lui *a-* și cu sensul de *ială*⁵: „E slugile mersără și nu aflară ei întru temniță. Întoarseră-se, vestiră grăindu: *dēcă* amu temnița aflămu-o încheiată cu toată tării și păzitorii stîndu naintea ușilor. Deschiseră; înlăuntru nice unul nu allăm”, CPB, 52/6—7. Și mai evident este sensul de *ială* în al doilea context, unde după *dēcă* — pus în legătură tot cu o propoziție ce trebuie considerată principală — cel ce a scris a început cuvîntul *bărbații*, pe care l-a șters cu trei linii orizontale, „traducînd” mai întîi pe *dēcă* prin *ială* și abia apoi scriînd cuvîntul *bărbații*:

³ În discuția de față avem în vedere mai ales faptele de limbă, menționînd doar în treacăt ceea ce considerăm că reprezintă fapte de grafie.

⁴ Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 517—518, unde se dau și unele indicații bibliografice și se înlătură ipoteza *dacă* < *de + v. bg. ako*, întrucît aceasta presupune un *deacă*, iar „textele nu cunosc... decît pe *deaca*” (p. 518). O altă ipoteză formulează Al. Proceповici, *Pe drumurile dicționarului. Probleme de sintaxă: conjuncțiile și interjecțiile de, ea și că, dacă și dec* („Dacoromania”, XI, 1948, p. 44 sqq.): *dacă* < *deest eccum*. Această ipoteză ni se pare mai puțin convenabilă decît cea aparținînd lui W. Meyer-Lübke (*dacă* < *de + ca*), datorită dificultăților de a proba, pe de o parte, existența — în latina din care a luat naștere româna — a grupului *deest eccum* și, pe de altă parte, evoluția lui *-u-* (din *eccum*) la *-ă* (din *dacă*). Ipoteza provenienței lui *dacă* din *de + că* — acceptată în DEX — prezintă și ea dezavantajul de a nu putea explica în mod convenabil pe *-a* din *d(e)aca* întîlnit în limba română veche (vezi mai sus) și, sporadic, în graiurile actuale (vezi ALR I, II, harta 273, punctul 397).

⁵ Pentru sensul de *ială* al lui *adecă*, vezi DA, s.v. *adecă*, și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 569.

„Veni neştine, spuse lor : *deacă*, *iată*, bărbaţii carei băgatu întru temniţă sîntu întru beserecă, stîndu şi învăţîndu oamini”, CPB, 53/7—13. Că în CPB *deacă* poate fi altceva decît *deca* rezultă şi din faptul că pe aceleaşi pagini în care *deacă* nu introduce propoziţii subordonate (ci este pus în legătură cu propoziţii ce trebuie considerate principale) apare şi *deca* avînd calitatea de element de relaţie subordonator în frază : „*Deca* auziră cuvintele acêste, preuţii şi voivozii beséricii şi potropopii nu domiriia-se 'de eişu....”, CPB, 52/20—53/5. Altfel spus, sensul contextual al lui *deacă* din CPB permite ipoteza că în acest text *deacă* reprezintă forma aferezată a interjecţiei vechi *adecă* (= *iată*).

Împotriva interpretării lui *deacă* drept *adecă* (= *iată*), însă, se pot invoca anumite fapte. Astfel, în afara ipotezei unei greşeli de scriere, notăm că în CPB românescul *deacă* traduce acelaşi cuvînt ca şi *deca*, şi anume, slavonescul *ѡко* (compară p. 52/10—11 cu 52/20). Pe lângă aceasta, în secolul al XVI-lea există cîteva atestări ale formei *deacă* (în chirilică *ѡкѡ*), acestea probînd că *-a* (final, neaccentuat) trecuse la *-ă* şi înainte de reducerea diftongului *-ea-* (în chirilică *ѡ*) la *-a-*. În toate aceste atestări, *deacă* introduce propoziţii secundare, ceea ce înseamnă că este în mod cert o conjuncţie subordonatoare care, din punct de vedere grafic, poate fi pusă în legătură cu *deacă* pe care l-am presupus a fi *adecă* aferezat. Găsim, astfel, o ocurenţă a conjuncţiei subordonatoare *deacă* în *Catehismul Marţian* : „*deacă* [*ѡкѡ*] ne-au datu Dumnezeu cuventele sale afară să ne ispăşim..., dară prin ce ne vom (ispăşi) ?” (după Al. Rosetti, *Mélanges de Linguistique et de Philologie*, Copenhaga—Bucureşti, 1947, p. 549). Două ocurenţe ale lui *deacă* subordonator apar în *Cazania a doua* a lui Coresi (ediţia S. Puşcariu—A. Procopovici, Bucureşti, 1914)* : „*deacă* nu vorû mai putea răbda înnotătorii bura, atunce amu cade-ne-se noao a mîerge....”, 376/2—3 ; (şi dintre) „*aceia deacă* se duseră, începu Isusû a grăi...”, 525/31. O ocurenţă a conjuncţiei *deacă* se înfîlşeşte şi în *Palia de la Orăştie* (ediţia Vioricăi Pamfil, Bucureşti, 1968)⁷ : „şi fură dzilele lu Adamû, *deacă* născu Sitû, 8 sute de ani”, 25/4—5. Adăugăm, în sfîrşit, că, sporadic, unele texte probează nu succesiunea *daca* > *daça*, ci anterioritatea lui *daça* faţă de *daca* : „*daça* am văzut tocmala de bună voe, noi încă ne-am pus peceţile pentru mai mare mărturie....”, zapis din judeţul Bacău, 1581, după *Cuvente den bătrîni*, I, 1878, p. 29 ; „*daca* au venit moldoveanul de unde au fost, el ş-au găsit moşia împresurat <ă>”, proces din Tîrgu Jiu, 1591, după *Cuvente den bătrîni*, I, p. 47 (ambele exemple sînt menţionate de Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 517).

Toate aceste fapte arată că, admitînd provenienţa lui *daça* din *de + ca*, este necesară o revenire asupra fazelor evolutive ale acestui cuvînt din punctul de vedere al graiurilor reflectate în textele vechi. Astfel, cu toate că în mod

* În acest text, conjuncţia subordonatoare în discuţie apare o dată în forma *deca* în textul evanghelic (491/11), de două ori în forma *deacă* în omilii (vezi exemplele pe care le dăm în text) şi de 94 de ori în forma *deaca* în predoslovie, texte evanghelice şi omilii (exemplu, 3/19).

⁷ În acest text, pe lângă unicul *deacă*, citat mai sus, apare de 40 de ori *deaca* (exemplu 9/14). Subliniem cu această ocazie că, împotriva aprecierii citate în nota 4, textele din secolul al XVI-lea atestă (pe lângă *deaca*) şi pe *deacă*, cu precizarea că acest lucru nu trimite în mod obligatoriu la provenienţa lui *daça* din *de + v. bg. ako*.

logic se poate admite succesiunea *deca* > *deaca* > *daca* > *dacă*, totuși, în graiurile reflectate în textele vechi⁸ se constată și existența unor faze nemenționate — chiar dacă acestea apar sporadic —, și anume, *deacă* atestat în *Catehismul Marțian*, *Cazania a doua* a lui Coresi și *Palia de la Orăștie* (în ipoteza că nu o considerăm formă aferezată a lui *adecă*, tot aici ar trebui notat și *decă* din CPB, la care ne-am referit mai sus). Pe de altă parte, faptele regionale invocate mai sus trimit la ideea nerespectării ordinii fazelor evolutive considerate normale, în sensul că forma *dacă* este atestată în 1578 în graiurile de tip moldovenesc înaintea formei *daca* întâlnită în graiurile de tip oltenesc în 1591. Transformarea lui *-a* în *-ă* se poate explica prin analogie: așa cum la elementele moștenite din latină *a* neaccentuat și neinițial trece la *ă*, tot la fel trece la *ă* și *a* neaccentuat și neinițial din elementele formate pe terenul limbii române. Astfel spus, fonetismele sporadice *deacă* (chiar și *decă* din CPB!) și *dacă*, anterioare lui *daca*, reprezintă evoluții normale în textele din secolul al XVI-lea, unde elementele regionale pătrund cu ușurință în ceea ce considerăm drept limbă română literară veche.

Cît privește forma *decă* din CPB, aceasta permite cel puțin două interpretări. Ne referim, pe de o parte, la posibilitatea ca *decă* să fie o conjuncție subordonatoare întrebuințată „greșit”, în sensul utilizării ei în legătură cu o propoziție care ar trebui considerată principală. În această ipoteză, am putea vorbi de anacolut, construcție populară care în exemplele citate din CPB se caracterizează prin aceea că vorbirea întreruptă la un moment dat în cadrul unei fraze nu mai este continuată în aceeași frază, ci într-o altă frază. Pe de altă parte, *decă* din cele două exemple din CPB poate reprezenta forma aferezată a interjecției vechi *adecă* cu sensul de *iată*. Admițind această ipoteză, am putea vorbi aici de un fapt regional caracteristic epocii vechi a limbii române, în același sens în care mai târziu, prin fonetică sintactică, adverbul *adică* apare în forma *dică* „—Na-ți-o bună, că ți-am frint-o! zise Trăsnea; cînd la *dică*, nu-i nimică” (I. Creangă, *Opere*, București, 1972 — ediția bibliofilă — p. 294; vezi și DA, s.v. *adecă*).

3. Un alt fapt de limbă veche care are legătură cu grafia poate fi pus în evidență prin luarea în discuție a slovei **Є**, **ѣ** (numită *iest*), care este interpretată în maniere diferite. Astfel, unii specialiști conferă lui **Є**, **ѣ** valoare numai de *e* (vezi, de exemplu, Florica Dimitrescu, *Tetraevanghelul* lui Coresi, București, 1963, p. 27). În ultimul timp, însă (vezi, de exemplu, *Codicele Voroneșean* editat de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 96), lui **Є**, **ѣ** i se atribuie și valoare de *e* dacă este precedat de consoană (*frate*) sau dacă se află la începutul unor nume proprii străine (*Efes*), dar — potrivit normelor ortografice actuale — și valoarea de *ie*, dacă se află la început de cuvînt sau de silabă (*ierb**ile*, *gră**iescu*).

Pentru a putea lua o decizie la care să avem motivație, am urmărit în CPB grafia tuturor celor 34 de cuvinte-titlu (la care adăugăm, pentru unele forme ale sale, și pe *a fi*) cu frecvența de 1 065 cuvinte-text la începutul

⁸ Graiurile actuale reflectate în ALR nu prezintă interes deosebit în această privință, întrucît aici evoluția fonetică a acestei conjuncții poate fi considerată în principiu încheiată; vezi ALR I, II, harta 273, unde în majoritatea punctelor anchetate apare *dacă* sau *dac(d)*, excepțiile fiind constituite de cîteva puncte în care găsim *daca* (397), *dică* (335) și *dăcă* (28 și 214).

⁹ Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 370.

căroră în ortografia actuală apare *e*¹⁰ sau *ie*¹¹. Înainte de a face unele comentarii în legătură cu aceste cuvinte, notăm că, după părerea noastră, cei care extind normele ortografiei actuale la textele secolului al XVI-lea nu țin cont de faptul că în problema lui *e*- și *ie*- ortografia actuală are un caracter mai mult sau mai puțin arbitrar: cu toate că la început de cuvânt sau de silabă se recomandă grafii diferite (*e* sau *ie*) — explicate prin tradiție ori prin vechimea mai mică sau mai mare a cuvântului respectiv în limba noastră —, totuși, în exemple de felul celor de mai jos, în poziția avută în vedere, pronunția, am putea spune generală, este *ie*. Cu alte cuvinte, scriem pe de o parte *erbivor*, *el*, *este*, *alee* etc. și pe de altă parte *ierbar*, *ieri*, *ierta*, *femeie* etc., dar pronunțăm în ambele situații *ierbivor*, *iel*, *ieste*, *aleie*, *ierbar*, *ieri*, *ierta*, *femeie* etc. Faptul că, în privința lui *e* și *ie*, regulile ortografice actuale se abat în mod deliberat de la pronunție arată că nu este logic ca aceste reguli să fie aplicate consecvent scrierii românești vechi, care avea un foarte pronunțat caracter *fonetic* (nu fonologic). Lucrul acesta rezultă și din felul în care sînt scrise în CPB cele 35 de cuvinte-titlu cu 1 065 cuvinte-text indicate în notele 10 și 11. Astfel, din 28 de cuvinte-titlu cu 817 cuvinte-text care astăzi au la început pe *e*-, 26 de cuvinte cu frecvența 812 se scriu și în CPB cu *e*-, dar 2 cuvinte cu frecvența 16 au la început atît pe *e*-, cît și pe *ie*-¹². Cît privește restul de 7 cuvinte-titlu cu 101 cuvinte-text care astăzi au la început pe *ie*-, situația acestora în CPB este următoarea: 5, cu frecvența 49, au la început pe *e*-, iar 2, cu frecvența 52, au la început pe *ie*-¹³.

Datele de mai sus conduc la două soluții posibile.

a) În vremea și în locul în care a fost scris CPB vor fi existat anumite norme grafice (consecrate prin tradiție), care făceau ca unele cuvinte (din cele ce interesează aici) să se scrie cu *e* sau *ie* indiferent de pronunția lor. Împotriva acestei aserțiuni vorbesc cuvintele *evanghelie* și *evangelist*, care în CPB cunosc atît grafia cu *e*-, cît și cu *ie*- (vezi nota 12). Adăugăm — de asemenea împotriva ideii de normă în această privință — și faptul că în textele cu care facem aici comparația apar grafii diferite față de CPB. Astfel, în CV, la *evanghelie*, găsim și *ie*- de două ori și *e*- o dată, iar la *evangelist*, în unica apariție este utilizat *ie*-; în CT, însă, *evanghelie* se scrie întotdeauna cu *e*- (*evangelist* nu apare în acest text).

b) În vremea și în locul în care s-a scris CPB vor fi existat diferențe de pronunțare — regionale și populare — în raport cu limba română din zilele noastre la tipul de elemente lexicale de care ne preocupăm aici. Ne gîndim

¹⁰ Este vorba de *e*, conj., *ee*, interj. (?), *Efes*, *efesean*, *efesesc*, *Eghipt*, *eghipean*, *el*, *Elada*, *elamit*, *Eleon*, *Elima*, *ellin*, *elusi*, *Emmor*, *ende*, *Eneia*, *Enoh*, *episcop*, *Erast*, *eres*, *Eseu*, *etiopsă*, *eu*, *evanghelie*, *evangelist*, *Eutih*. La acestea se adaugă și formele lui *a fi* de tipul *este*, *era* etc. Precizăm că la formele lui *a fi*, precum și la cele ale cuvîntelor-titlu *el* și *elusi*, nu am luat în considerație și ceea ce era scris cu *la* sau *la*, de tipul *lae*, *laie* etc.

¹¹ Aici apar numai șapte cuvinte, și anume: *ieftin*, *Ieremia*, *ierna*, *iertare*, *Ierusalim*, *iești*, *ieșit*.

¹² Cele care încep și cu *e*- și cu *ie*- sînt: *ev* < *an* > *ghelie*, 421/3 (4 ocurențe), și *ie*- < *an* > *ghelie*, 219/4 (4 ocurențe); *ev* < *an* > *ghelistă*, 1/10 (1 ocurență) și *iev* < *an* > *ghelistă*, 225/2 (1 ocurență). În afara acestora, toate celelalte 26 de cuvinte (vezi nota 10) încep cu *e*-.

¹³ Cu *ie*- este scris *Ieremia*, 152/4 (1 ocurență) — cu precizarea că în slavă corespondentul este *ЄРЕМІЯ* (І) — și *Ier* < *u* > *s* < *a* > *l* < *i* > *mă*, 9/3 (51 ocurențe; în slavă se scrie tot cu *ie*-). Celelalte cinci cuvinte (vezi nota 11) au la început *e*-.

la faptul că nu numai la cuvintele mai noi în limba noastră, din punctul de vedere al vorbitorului din secolul al XVI-lea (în grafia actuală *ieflin*, *Efes*, *episcop* etc.), ci și la cuvintele moștenite din latină (în grafia actuală *ierna*, *ierta*, *el* etc.) s-ar putea presupune, în locul unui *e* sau *ie*-clar, un arhifonem cu o pronunțare apropiată de *e*, ceea ce a determinat pe cel ce scria *fonetic* să utilizeze slova cea mai apropiată de imaginea lui acustică, adică *e*. Că așa vor fi stat lucrurile rezultă pe de o parte din faptul că, dacă uneori „auzea” totuși, *ie*-, atunci cel ce scria întrebându-se pe *ie*- (și nu pe *e*-) : *Ieremia*, *Ierusalim*, *ievangelie*, *ievangelist* (pentru CPB, vezi notele 11—12 iar la situația din CV și CT ne-am referit în text, mai sus). Interesant ni se pare că la câteva cuvinte din CT, cel ce a scris „auzea” cînd *ie*-, cînd *e*- : *Ieremia* (1 ocurență) — *Eremia* (20 de ocurențe) ; *Ierihon* (1 ocurență) — *Erihon* (5 ocurențe) ; *Ierusalim* (62 de ocurențe) — *Erusalim* (4 ocurențe). Pe de altă parte, în favoarea ideii că *Ѥ*, *ѥ* din chirilica din CPB trebuie citit *e*- (și nu *ie*-) vorbește și scrierea consecventă, fără nici o „greșeală”, cu *Ѥ*, *ѥ* la cuvintele moștenite din latină sau provenite din alte limbi, ceea ce poate proba că, din cauza unor pronunții regionale¹⁴ sau populare, cei ce scriau „auzeau” și aici *e*- (și nu *ie*-) : *e*, conj. (CPB, CV, CT), *eftin* (CPB, CV), *el* (CPB, CV, CT), *erna* (CPB, CV), *erta*, *ertare* (CPB, CT), *eși* (CPB, CV, CT) etc.

Părindu-ni-se mai logică cea de a doua soluție, potrivit căreia în timpul și în locul în care s-a scris CPB vor fi existat în graiuri diferite de pronunțare față de zilele noastre, considerăm că trebuie respectată grafia din CPB, transliterînd, adică, întotdeauna pe *Ѥ*, *ѥ*, căruia îi acordăm, deci, exclusiv valoare de *e*-.

4. Un ultim fapt de limbă pe care îl luăm aici în discuție este în legătură cu slova *ѧ*. Această slovă, numită *in*, trebuie interpretată în CPB în funcție de locul pe care îl ocupă în cadrul cuvîntului, adică în poziție *neinițială* sau în poziție *inițială*.

În poziție *neinițială*, slova *ѧ* se întâlnește sporadic în CPB, în cuvinte ca *дѣшнѧгъндѧ*, 107/5, *кѧѧю*, 218/8 etc., la care, în locul unde apare *ѧ*, existența unui *i* care să preceadă pe *n* nu are justificare etimologică. Slova *ѧ* *neinițială* mai apare și într-un cuvînt ca *ѧблѧѧзѧю*, 418/7, unde existența lui *i* înainte de *n* este motivată etimologic, dar acest *i* este marcat grafic prin *ѧ* (ier). Admițînd aceste lucruri, apreciem că în CPB slovei *ѧ* *neinițiale* îi corespunde valoarea fonetică¹⁵ notată în alfabetul latin prin *n*¹⁶: *дѣшнѧгъндѧ* = *deștingîndu*, *кѧѧю* = *vinîu*, *ѧблѧѧзѧю* = *înblînziiu* etc. (pentru trimiteri vezi mai sus).

¹⁴ În favoarea acestei idei pot fi invocate câteva atestări din unele graiuri actuale (așa cum apar ele în ALR), în care *e* inițial sau de la început de silabă nu este preiotat : *dî ěle* (ALR II, harta 127, punctul 812), *evang'ělie* (ALR II, MN 2 759, punctul 876), *trebue* (ALR II, harta 244, punctele 836, 858, 872, 928 etc.), *familie* (ALR II, harta 135, punctele 53, 64, 279, 334, 349, 353 etc.) ș.a.

¹⁵ Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*. V, SCL, XV, 1964, nr. 5, avansează ideea că, fonologic, în secolul al XVI-lea existau trei consoane nazale, dintre care două — notate prin *ѧ* și *Ѩ* — sînt „determinate”, iar a treia — notată prin *ѧ* — este „nedeterminată” (p. 604—605).

¹⁶ Pentru interpretarea lui *ѧ* intervocalic drept *ni*, vezi Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 102.

În poziție inițială, slova *ɹ* este foarte frecventă în CPB, putîndu-se distinge două situații.

Prima situație se referă la cuvintele în care lui *ɹ* inițial îi urmează slova *ɹ* sau *h*, cu condiția ca aceste cuvinte să nu fie formații românești cu prefixul *în-*. Întrucît la aceste cuvinte „nazalitatea” inițială este notată prin slovele *ɹ* sau *h*, urmează că *ɹ* inițial este utilizat pentru sunetul marcat în alfabetul latin prin *î* : *ɹ*ɹɹɹɹɹ = *îmblaiu*, 219/9–10 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹ = *îmbletele*, 270/7 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹ = *împlu-se*, 208/7–8 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹ = *împluță*, 327/3 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹɹɹ = *împărâteasa*, 88/13 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹɹɹɹ = *împărâtească*, 308/20–21 ; *ɹ*ɹɹɹ = *încă*, 18/20 ; *ɹ*ɹɹɹ = *înde*, 51/19 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹɹ = *îngoșitură*, 328/1 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹ = *înotară*, 134/11 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹ = *înotare*, 244/13 etc.

Cea de a doua situație, întîlnită frecvent în CPB, privește cuvintele în care lui *ɹ* inițial îi urmează orice slovă. Menționăm aici posibilitatea că lui *ɹ* inițial să-i urmeze chiar și *ɹ* (cu *h* nu este nici un exemplu de acest tip în CPB), dar numai în cuvinte formate pe terenul limbii române cu prefixul *în-*. Aceasta pentru că *ɹ* aparține cuvîntului pe baza căruia a luat naștere formația prefixată și, ca urmare, slova *ɹ* are valoarea fonetică ce în alfabetul latin se redă prin succesiunea *în* : *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹɹ = *înmulția-se*, 100/21 ; *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹɹɹ = *înmulțiră-se*, 69/9 etc.

O mențiune necesită și cuvintele în care lui *ɹ* inițial îi urmează slovele *ɹ* sau *n*, întrucît în ultimul timp aceste cuvinte au fost transcrise de unii cercetători după normele ortografiei actuale, adică cu *îm-* drept corespondent pentru chirilicul *ɹ* (vezi Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 102). În ceea ce ne privește, considerăm că la transcrierea *Codicelei populi Bratul* (și în general a textelor chirilice din secolul al XVI-lea) nu trebuie generalizate diverse norme ale limbii române literare de mai tîrziu, ci transcrierea cu alfabet latin trebuie făcută de așa natură încît să indice cît mai fidel, în limitele posibilului, *specificul scrierii acestui text*, care poate trimite la *specificul vorbirii* — regionale, populare sau arhaice — a celui ce a scris textul respectiv.

Cel ce a scris CPB utiliza înainte de *b* și *p* fie slovele *îm-* (vezi mai sus *ɹ*ɹɹɹɹɹ, *ɹ*ɹɹɹɹɹɹ etc.), fie numai slova *ɹ* : *ɹ*ɹɹɹ, 332/13, *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹ, 422/9, *ɹ*ɹɹɹ, 445/2, *ɹ*ɹɹɹɹɹ, 60/10 etc. Aceasta înseamnă că cel ce a scris *nu avea o singură imagine acustică* a sunetelor avute aici în vedere, ci nazala de la începutul cuvintelor respective o percepea uneori ca *m* și atunci nota slova chirilică *ɹ* (vezi mai sus *ɹ*ɹɹɹɹɹ, *ɹ*ɹɹɹɹɹɹ etc.), iar alteori ca *n* și atunci nota doar pe *ɹ*, în care, pe lîngă *î*, era cuprinsă și nazala *n*. De aceea, respectînd grafia celui ce a scris, la transcrierea cuvintelor ce conțin pe *ɹ* inițial urmat de *ɹ* sau *n*, apreciem că *ɹ* avea valoarea fonetică de *în-* (*în-* urmat de *b* sau *p* este întîlnit și astăzi în pronunția neliterară)¹⁷ : *ɹ*ɹɹɹ = *înbă*, *ɹ*ɹɹɹɹɹɹɹ = *înbătorii*, *ɹ*ɹɹɹ = *împle*, *ɹ*ɹɹɹɹɹ = *împlut* etc. (pentru trimiteri, vezi mai sus).

¹⁷ În graiurile actuale se întîlnește sporadic *n* urmat de *f* în cuvinte ca *să înfla* (ALR II MN 6 939, punctul 362), *gînfat* — cu sublinierea autorului (ALR II, harta 106, punctul 858) etc.

FUNCȚIA STILISTICĂ A ELEMENTELOR POPULARE ÎN PASAJELE SATIRICE DIN CRONICA LUI RADU POPESCU

DE

AL. ANDRIESCU

Ce știm astăzi despre prozatorul Radu Popescu, dacă-i acordăm feciorului lui Iirizea vistierul — cum de altfel o merită — creditul artistic de care beneficiază, de prin 1840, cei mai mulți cronicari în întreaga exegeză critică românească ? Stadiul la care aduce cercetarea G. Călinescu nu pare depășit, iar marele critic nu făcea altceva, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, decît să pună în relief, cu o vervă mai dezinvoltă și mai penetrantă, judecăți critice formulate de cei care l-au precedat, de la N. Iorga pînă la N. Cartoian. Cronicarul muntean (1655—1729) își stabilește o reputație de nu prea mare laudă : versatilității politice, care-l aruncă, peste vechea și singeroasa ură dintre Băleni și Cantacuzini, din tabăra creștină în cea otomană, îi corespunde un limbaj insolit, plin de expresii nu o dată vulgare, cu care încearcă să-și vindece vechi și adînci răni sufletești, primite într-o viață extrem de zbuciumată. Neconținute frustrări fac din Radu Popescu, spirit superior din multe puncte de vedere contemporanilor, un notabil scriitor satiric, care știe să dea o semnificație socială largită faptelor de viață, nenorocirilor și neșanselor personale.

Radu Popescu era, fără îndoială, un om cult pentru epoca sa. Cunoștea mai multe limbi străine, cita cu ușurință în grecește și turcește și conducea misiuni diplomatice în care stăpînirea limbii latine era obligatorie, folosea, pe lîngă neologisme grecești, surprinzătoare latinisme și chiar franțuzisme. Nu-i greu de presupus că ceea ce aprecia la alții cunoștea mai întîi el însuși : „Limbi știa multe : turcește, elineste, letineste, frîncește” (505)¹ — îl lauda el pe Scarlat beizadea, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fără ca acesta să fie unicul exemplu². În chip paradoxal, i-a fost dat însă acestui cărturar să-și stabilească locul aparte în istoria limbii române literare nu atît ca promotor al unor termeni de cultură, ci ca posesorul celui mai virulent limbaj satiric, pe bază populară, din întreaga literatură română veche. Vocabularul satiric al lui Radu Popescu

¹ *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I, Editura pentru Literatură, București, 1961.

² N. Iorga, care se ocupă pe larg de cunoștințele, de limbi străine ale lui Radu Popescu, presupune că acesta știa, pe lîngă latină, turca, greaca, franceza, chiar și limba rusă. Vezi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 122—123.

este, cu toate acestea, elementar, repetându-se monoton. Adversarul este *tilhar* (mai mare sau mai mic), *fioros ca un lup, ca un câine sau ca un urs, obraznic* (*ca un porc sau ca un măgar*), *nebun*, din cauza fumurilor de mărire și a lăcomiei, *îndrăcit*, pentru că nu se supune autorității divine, care-l obligă la cea mai deplină obediență, în umilire și recunoștință, față de stăpîn, fie el și turc. Spiritul batjocoritor al cronicarului își găsește o cale de afirmare personală doar cînd folosește amănuntul compromițător, comparația caricaturală și expresia populară. În cîteva din aceste formulări netipice întrezărim anticipări ale limbajului satiric arghezian.

Tablourile se schimbă cu repeziciune în *Istoriile domnilor Țării Rumânești* și se colorează după starea de spirit a cronicarului, care poate fi de ironie amuzată sau de sarcasm necruțător. Anecdota, care ține de o evidentă sferă stilistică populară, este povestită cu intenția de a arunca îndoială, insinuînd indiferența printr-un joc care disimulează, cu haz țărănesc, critica, scop urmărit cu perseverență de acest cronicar, atent mai cu seamă la latura negativă a personajelor, copleșite de ridicol, și mult mai puțin convingător cînd laudă. Fragmentul *Cinste ce făcea lui Antonie-vodă boierii* denotă numai o aparentă compasiune pentru ticăitul domn pus la post de cei din jur : „... că atîta îi scurtase toate veniturile, cît nici dă mîncare nu era sătul, și dă băutură, că-i da cît vrea ei ; în zi dă dulce, carne cu apă și cu sare, în zi dă sec, linte și fasole cu apă și cu sare ; vin îi da împutît, ci trimitea cu urcioarele în tirgu Antonie-vodă și fie-său Neagul-vodă cu bani refenea, dă cumpăra vin de bea ; ci da fie-său mai mult la refenea, căci îi zicea tat-său că [el] are doamnă și coconi, ci să dea mai mult ; și așa viețuia Antonie-vodă“ (409—410). Antonie-vodă, lăudat la început, pentru că se nădăjduia de la acest domn bătrîn, pămîntean, așezarea țării și nu dezbinarea ei, se dovedește pînă la urmă o marionetă în mîinile boierilor din tabăra Cantacuzinilor. Acestui domn slab, Radu Popescu nu-i poate trece cu vederea mazișirea lui Hrizea din vistierie, fără ca divanul să-l fi găsit vinovat de acuzațiile care i se aduceau. Obiectivul satirei este fixat de fapt atît pe boierii taberei adverse cronicarului, cît și pe domn, instrumentul prin care aceștia își exercitau puterea. În locul atacului direct, cronicarul preferă, cu o excelentă intuiție a efectului, insinuarea.

Domnia lui Șerban-vodă Cantacuzino se anunță, într-un stil fastidios apocaliptic, ca o adevărată pedeapsă a naturii : „Mare și întunecat nor, și plin dă fulgere și de trăsnete, au căzut pă Țara Rumânească cu Șerban-vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răotatea lui au spart și au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari, și de slujitori, și de săraci, și pă mulți au omorît cu multe feliuri dă cazne, și i-au sărăcit cu multe feliuri de podepse, precum mai jos va arăta“ (446). Tonul acesta, oarecum emfatic, convine însă mai puțin cronicarului. Acesta va recurge de aceea îndată la discreditarea printr-un amănunt aparent nesemnificativ, în care se implică direct. Noul domn, această pedeapsă a cerului, dă o poruncă ciudată : caimacanii lui să încerce „să îmblînzească norodul, atît pă cei mari, cît și pă cei mici, și să să bucure și să să veselească toți dă venirea domnului“ (446). Această veselie comandată de vodă supușilor este spulberată de un amănunt insinuat cu dibăcie de cronicar : „Și așa au făcut, că cu toții să bucura, și mulți (cum auziiam), care nu avea vin, bea apă pentru sănătatea lui Șerban-vodă, și juca și chiniia, atît îi amăgise pă toți în boieria lui, cît îi orbise de nu știa ce fac“ (446) ! Măreția domnească a investiturii se risipește într-o scenă carnavalescă în care sinceritatea este

înlocuită de mască. Natura adevărată a relațiilor dintre vodă și cei pe care „li amăgise“ avea să se dezvăluie îndată : „ci bucuria lor s-au întorsu în dășart și la mare întristare“ (446). Tehnica amănuntului compromițător, în astfel de scene burlești, de vădită inspirație populară, certifică mai bine vocația satirică a cronicarului decît apostrofa secătuită, prin repetarea situațiilor și a termenilor, de orice forță sugestivă. Cînd însă termenul popular este inedit, imaginea se revigorează și în invectiva deschisă. Fermentul discordiei pe care-l aruncă Cantacuzinii între boieri este numit cu termenul popular *covăseală*, într-o imagine nu numai violentă dar de-a dreptul surprinzătoare : „... lăsîndu stolnicul Constantin Cantacuzino multe covăsele între boiarii lor“ (493).

Radu Popescu gustă adesea deliciile răsturnărilor spectaculoase de situații din care scoate, lărgind contrastele, scene de tragicomedie. În practica discreditării personajului, scopul oricărei scrieri satirice, cronicarul folosește peste tot mijloace stilistice pe care i le pune la dispoziție limba populară. Între acestea locul central îl ocupă comparația caricaturală, întemeiată pe o analogie animalieră, dialogul și aparteul. În urma uneltirilor pe care le făceau împotriva lui Nicolae Mavrocordat la curtea vieneză, boierii de peste Olt se așteptau la o răsplată substanțială în titluri, putere și avere. Scena risipirii acestor visuri de mărire capătă aspecte comice sub pana vindicativă a cronicarului, preocupat să-l slăvească pe Mavrocordat și să-i coboare în pulberea umilinței, exact în momentul cînd aceștia se vedeau principii imperiali, pe uneltitorii confundați insidios cu patrupezele dintr-un obor oriental : „Ștainvil ghinărar vine, și necitindu încă dicretu, au rînduit pã Gheorghie beizadea să să chiiame ban Craiovei, iar nu domnu sau gubernator, din cal l-au făcut măgari și au rînduit și 4 consiliari din boiarii cei mai de jos, să fie lîngă ban Gheorghie, iar cei ce avea nădejde să fie ei mai mari i-au lăsat îndeșart, de s-au rușinat ca niște oameni proști, că au cercat cămila să-și puie cercei la ureichi apoi și urechile le-au tăiat. Acest feli de bine ș-au dobîndit cu mîntea lor de la nēmți“ (520). Oglinzile pe care le pune cronicarul în preajma personajului sînt astfel potrivite încît imaginea lui să apară deformată, pînă la grotesc.

Narațiunea în stil popular îi dă posibilitate autorului să interpreteze, într-o formă dialogată, o scenă în care, din nou, mîndria Cantacuzinilor trebuie să se incline în fața unui destin justițiar care refuză caftanul de mărire intriganților la Poartă : „Deci, mergînd domnul cu boiarii la viziriul și aștepta caftane, începu a întreba : «Care iaste Mareș ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Ghiorghie vornic ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Șarban ?» Ziseră : «Nu iaste». — «Care iaste Mihai postelnic ?» — «Cesta iaste». — «Ia-l !» Îl luară. «Care iaste cutare, cutare ?» Îi luară pã tofi, și rămase domnul singur cu ceilalți boiari. Și zise domnului : «Împăratul te-au mazilit». Și, întorcîndu-se cãtă ceilalți boiari : Ivașco stolnic, Hrizea vistier, Radul Știrbei și alții carii era acii, le zise : «Voao v-au dat împăratul domnu pã Gligorie-vodă : pãsați la dinsul»“ (413—414). Reținem spontaneitatea dialogului, infuzat ca element dinamic în narațiunea istorică. Aparteul, procedeu de asemenea dramatic, care nu poate fi rupt de dialog, sprijină aceeași tendință stilistică populară de reprezentare scenică, cu funcție de actualizare, a narațiunii istorice, care capătă astfel nu numai culoare, dar și un sens personal : „Iar, cînd au fost leat 7035, s-au pristăvit și Ștefan-vodă în cetatea Hotinului, și l-au îngropat în mănăstirea Putna. De acest domnu scriu moldovenii că l-au omorît doamnă-sa

(zău, de treabă jupinească moldoveancă, să-și omoare bărbatul !). Deci după dînsul au pus domn pã Pãtru-vodã Rareș" (275-276). Doamna lui Duca-vodã, după ce acesta cade în captivitatea polonilor, „au umblat can'cet" cu prețul rãscumpãrãrii. Fapta doamnei este sancționată cu voce scãzută de cronicar, numai aparent obiectiv : „den ce pricinã, ea va ști" (460).

Radu Popescu oscilează între mai multe tendințe stilistice pînã ce se fixează la cea care convenea cel mai bine spiritului sãu batjocoritor. Stilul referențial din primã parte a cronicii, în care autorul folosește surse diverse, interne sau externe („dar ai noștri nimic n-au scris" — 239), este permanent minat de reflecția ironicã a autorului sau numai de îndoialã: „Dar, mãcar cã sã laudã moldovenii de scriu cum cã dã 4 ori au mai bãut Ion-vodã pã turci cu moldovenii și au arsu Tighina, și Cetatea Albã, și Bugeacul, ci noi acelea nu le știm" (304). Ispita de a cultiva un stil epopeic, înalt, de care se putea lesne lãsa cuprins cronicarul, în scehele de bătălie mai ales, se stinge chiar în momentul cînd se ivește. Faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îl determinã sã-i menționeze, la un moment dat, pe Ahileu și pe Velisarie; poate influențat de o sursã strãinã, dar umoarea sã constantã, care e de esență mizantropicã, îl conduce repede spre fraza sarcasticã, specificã vocației sale de scriitor satiric. Îndepãrtîndu-se de evocarea victoriilor voievodului, cronicarul se dezlãnțuie împotriva dușmanilor acestuia: „Dar scurtã bucurie, cã Baștea tilhariul, vãzînd vitejiile lui Mihai-vodã, și numele cel mare ce-l dobîndise, au intrat pizmã în inema lui, ca sã omoare pã Mihai-vodã, precum a și fãcut. Cã au trimis într-o dimineață nește nemți de l-au omorît supt cort, la Turda, neștiînd el nimic de aceasta, și nefiîndu-i oștile lingã dînsul — cã le trimisese la Fãgaraș, sã scoatã pã doamnă-sã și pã coconi, carii îi închisese Ceachi Iștvan, pînã a umblat Mihai-vodã la Beciu. Ci dar acest sfîrșit au dat Mihai-vodã, cã cu înșălãciune l-au omorît; care au supus domnia lui pã turci, pã moldoveni, pã unguri, de-i avea ca pe nește mãgari pe toți" (329).

Neicodatã aulic, chiar atunci cînd, sub Mavrocordat, face cronicã de curte, Radu Popescu se hrãnește exclusiv din sevele limbii populare, reușînd sã descrie, fie cã a vrut, fie cã n-a vrut, cel mai mișcãtor și mai plin de culoare tablou de moravuri al țãrilor noastre din perioada care a cãzut sub observația sa. În nici o cronicã româneascã expresiile apãrãrii și neputinței, dintr-un timp în care țara „era slabã și sãracã" și „neodihnitã", nu sînt mai cuprinzãtor și mai cu talent folosite. O rãfuialã de familie (lupta dintre Cantacuzini și Bãleni) scoate la suprafață, datoritã înzestrãrii sale de scriitor satiric, o stare socialã și moralã semnificativã. Pe „podul dã pungi de la saraiul rumãnesc pînã la al vizirului" (412), cum scrie Radu Popescu (o formulare asemãnãtoare gãsîm și în cronica lui Ion Neculce, dovadã cã ne aflãm în fața unei expresii de epocã), cãlãtoresc cohortele de victime ale puterii, voievozi și boieri deopotrivã. Din umanitatea posomorîtã și plinã de beteșuguri din cronica lui Radu Popescu nu se puteau desprinde figuri de eroi în armurã medievalã, fascinați de sfințenia Graalului, ca în romanul cavaleresc occidental. Nenorocitul scaun domnesc al Țãrii Romãnești din zorii epocii fanariote, transformat în instrument al puterii, este obiect de mezat pentru o minã de intriganți fãrã scrupule, care-și anunțau cu fiecare pungã smulsã țãrii nestabilitatea. Semnele fatidice ale scaunului, lipsit de legitimarea pe care i-o dãdea respectul pentru țarã, pentru oamenii ei, ajung pînã în vremea noastrã. Orice scriere satiricã, cum înțelegem noi cronica lui Radu Popescu, trebuie receptatã ca o avertizare. Limba cro-

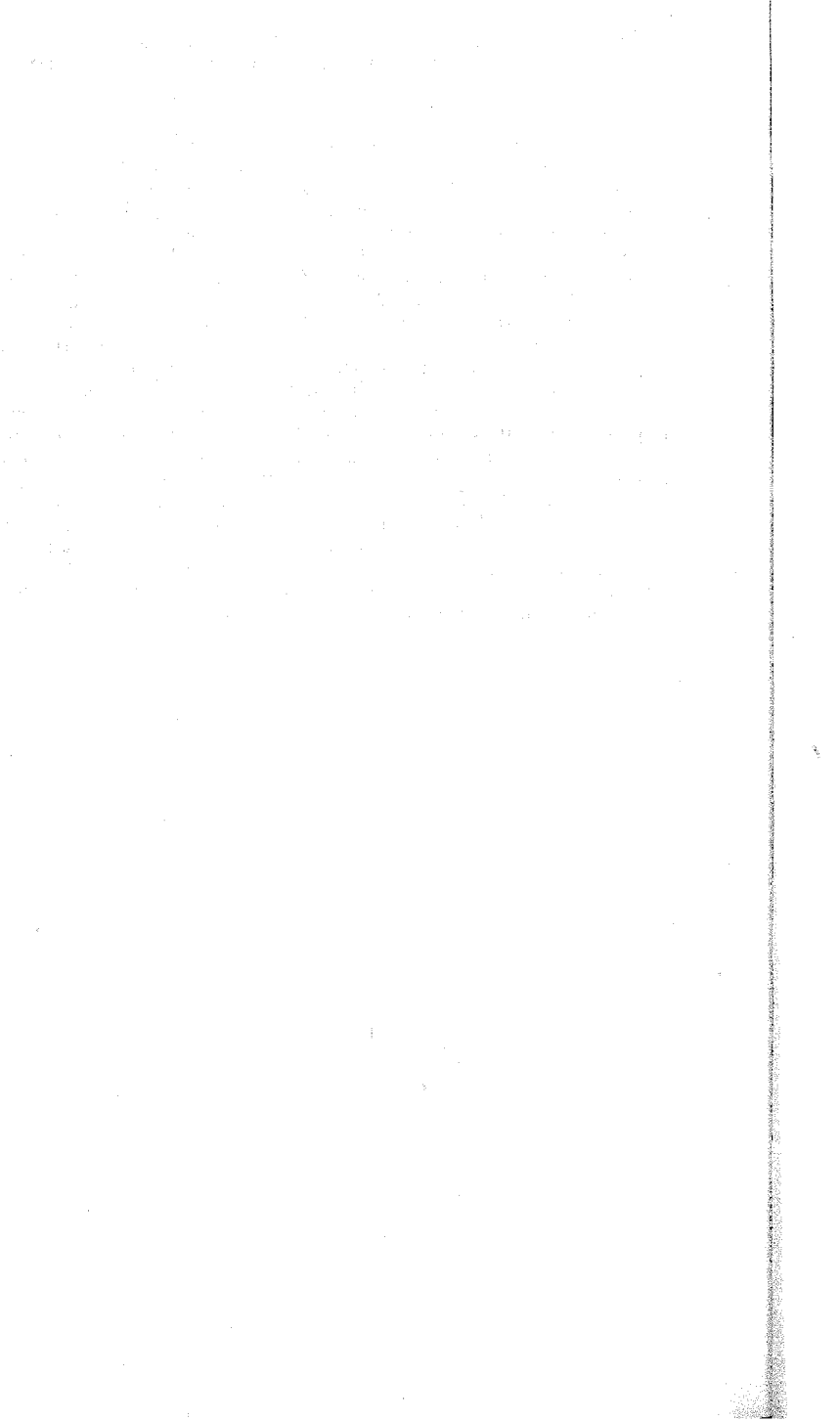
nicarului oferă un bun model de adecvare la o intenție nu întotdeauna mărturisită deschis, dar constant realizată: de a înfățișa o țară, ca să folosim o sugestivă metaforă din epocă, „neodihnită“.

DIE STILISTISCHE FUNKTION DER VOLKSTÜMLICHEN ELEMENTE IN DEN SATIRISCHEN PASSAGEN DER *CHRONIK* VON RADU POPESCU

ZUSAMMENFASSUNG

In seinen Schriften schlägt Radu Popescu niemals erhabene Töne an. Selbst wenn er unter Mavrocordat die höfische Chronik führt, greift er nur zu den reichhaltigen Ausdrucksmöglichkeiten der volkstümlichen Sprache und es gelingt ihm — ob er es beabsichtigt hat oder nicht — in ergreifender und höchst anschaulicher Weise, die Sitten unserer Länder zu schildern. In keiner anderen rumänischen Chronik finden wir wie bei ihm, umfassend und talentvoll ausgearbeitet, die Ausdrücke der Unterdrückung und der Ohnmacht einer Zeit, in der das Land „schwach und arm“ war. Ein Familienzwist (die Streitigkeiten zwischen den Angehörigen der Familien Cantacuzino und Băleanu) bringt, dank seiner Begabung als satirischer Schriftsteller, gesellschaftliche und moralische Zustände zum Vorschein. Auf der „Geldbeutelbrücke die von dem rumänischen Palast bis zu demjenigen des Wesirs führt“, schreibt Radu Popescu, (eine ähnliche Formulierung finden wir auch in der Chronik Ion Neculces, und das beweist, daß es sich um einen, zu jener Zeit üblichen Ausdruck handelt) ziehen Kohorten von Opfern der Machtgier dahin, Woiwoden sowie Bojaren. Die vergräunte und gebrechliche Menschheit aus Radu Popescus Chronik konnte keine Heldenfiguren aufweisen — in mittelalterlicher Rüstung und von dem Heiligtum des Grals fasziniert, wie es in den westlichen Heldenromanen üblich war. Der unglückselige Herrscherthron der Walachei ist zu Anbeginn der fanariotischen Epoche, als Instrument der Macht, für eine Handvoll skrupelloser Intriganten zum Handelsobjekt geworden. Die unheilvollen Zeichen eines Herrscherthrons, der das Land und seine Leute nicht achtet, reichen bis in unsere Zeiten. Jede satirische Schrift — und wir betrachten Radu Popescus Chronik als solche — muß als Warnung aufgefaßt werden. Die Sprache des Chronisten bietet ein ausgezeichnetes Modell der Anpassung an eine Absicht, die nicht immer offen ausgedrückt wird: ein „ruheloses“ Land darzustellen — wie eine suggestive Metapher jener Zeiten lautet.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

ELEMENTE REGIONALE ÎN POEZIA LUI MARIN SORESCU

DE

GAVRIL ISTRATE

Cititorul familiarizat, cît de cît, cu literatura lui Marin Sorescu, autor străin, parcă, de orice preocupare rurală, în primele sale cărți, a fost impresionat într-un mod oarecum deosebit de apariția volumelor *La Liliaci*, în care poetul reconstituie satul de ieri, după amintirile bunicilor, ale părinților și ale lui proprii, în primul rînd cu ajutorul limbajului, prin mijloace lingvistice.

Fonetisme, forme și, mai ales, cuvinte care nu și-au găsit niciodată un plasament în poezie, constituie, aici, elementele fundamentale în crearea unei atmosfere locale, de epocă și de atitudine. Faptul surprinde, pînă la un punct, dacă ne gîndim că poezia noastră nu mai cultivă, de multă vreme, cuvîntul regional, socotit neliterar. Într-o măsură oarecare, situația aduce aminte de atitudinea unor scriitori mai puțin reprezentativi, din perioada dintre cele două războaie mondiale, care recurgeau, fără o înțelegere suficientă și fără discernămintul necesar, la o serie de „neoașisme” cu care încercau să epateze pe cititor, eventual să demonstreze că un cuvînt poate produce efect în poezie, chiar atunci cînd cititorul nu-i înțelege sensul.

Nu este acesta cazul în volumele lui Sorescu. Poetul face dovada integrării totale în atmosfera proprie satului oltenesc, din copilăria sa. El cunoaște nu numai sensurile generale ale cuvintelor ci și nuanțele cele mai subtile ale lor, la transpunerea în contextul poetic, și procedează ca un adevărat om de știință, în mînuirea lor. Pe lîngă simțul poetic necontestat, scriitorul face, în același timp, și proba unei temeinice pregătiri filologice.

Nu se îndoiește nimeni, cred, de faptul că poezia românească a avut, la început, ca toată literatura de altfel, cel puțin pînă la un punct, caracter regional. Înainte de a exista o limbă literară unitară, s-a scris într-una imbiată de elemente locale, deosebită de la autor la autor, în funcție de zona geografică din care provenea fiecare. Nu vom intra în amănunte, se înțelege, dar vom aminti că Dosoftei este moldovean, I. Budai-Deleanu, ardelean, iar Văcăreștii sînt munteni prin limba în care și-au scris opera. Și situația aceasta se menține, în general, pînă în a doua jumătate a secolului trecut cînd Coșbuc, spre exemplu, deși născut într-o provincie aflată sub stăpînire străină, scrie într-o limbă care nu-i trădează originea locală. Iar după 1900, Iosif, Goga, Blaga, Barbu, Bacovia, Philippide utilizează o limbă absolut unitară, în care nu s-au strecurat nici un fel de particularități locale. Pînă la apariția *Liliacilor* (1973, 1977, 1980), Sorescu însuși putea fi înglobat în rîndul scriitorilor de mai sus, alături

de Nichita Stănescu, de Ana Blandiana, Aurel Rău și mulți alții. Odată cu apariția celor trei volume, însă, situația lui Sorescu se schimbă; el rămîne, într-adevăr, „singur printre poeți”, vreau să spun că drumul lui se singularizează, cel puțin pentru moment. O „cotitură” asemănătoare observăm și în scrisul lui Aurel Rău, cu deosebirea că acesta recurge la elemente regionale într-un volum de proză (*Oamenii de aer*, 1983), nu în versuri.

Aglomerarea elementelor rurale, într-o poezie contemporană, ar putea provoca nedumerire și din alt punct de vedere. Parcă aud pe unii și pe alții întrebîndu-se: cum, ne întoarcem la semănătorism, ne izolăm în carapacea depășită, de atîta vreme, a satului? Nicidecum. Atitudinea poetului este a unui contemporan al nostru, străin de orice idilism, care, așa cum am afirmat mai sus, reconstituie viața satului copilăriei cu ajutorul limbajului.

Dacă ar fi să-i reproșăm ceva, ar trebui să-i atragem atenția asupra unor cuvinte, dintre cele mai rare, care rămîn fără înțeles nu numai pentru cititorul neavizat, ci chiar pentru specialiști. Așa cum în cazul lui *cîrstăți* (plural) desprindem sensul din introducerea, în aceeași strofă, a sinonimului *grămezi* (III, 186):

Culegeau oamenii porumbii. Ori cînd făceau *cîrstățile*:
Făceau cinci la un loc, cinci la un loc.
Venea proprietarul și-și
Lua două *grămezi*, ori *cîrstăți*
Din cinci,

cum *nepot de buric* este explicat, și el, în context:

— Ho, stați să vă spun, că muntele nu se mută din loc,
Da' nu mai e al nostru, că
L-a' dat ăla la nește *nepoți de buric*,
Au luat ăia miezul și gata.
Bunicii mei, oameni îndărătnici, de!
A deavu țică de oameni, moi.
Le-a trimis vorbă să se ducă, le-a trimis, pînă
N-a mai putut. Au și plecat de mai multe ori...
Și se punea ploaia, ori vreo ninsoare și se-ntorceau.
Și-atunci sterpu' a dat moșia la niște *nepoți de buric*,
(Copii moșiți de el).

(III, 55)

și la fel s-a procedat și în cazul lui *cotar*:

Cînepa era baza.
Cînepa și borangicul. Făceau *cotare* de borangic.
Și atunci după ce-i lua sovonul de mireasă din cap
I se punea *cotarul*, un fel de cîrpă de borangic.

(II, 116—117);

Aveau *cotar*,
O cîrpă de borangic, lungă de-un cot,
Și-o prindeau pe frunte.

Sub ea era o sălbiță de galbeni pe-o panglică.
Leana lui Mitroacă purta *cotar*.

Iar la maica erau *cotare*, vîlnice, scoarțe, galbeni. (II, 227);

(III, 70);

a lui *năplaț* :

Moșul avea un car de lemn și-l tot dregea.
Mereu se rupea ceva. Bleaurile, japița,
Șublele loitrei, șusleții, ciocilteul, jiglele, circea, crucea
circeii, răscolul, obada, de-i zic ai mai bătrîni
năplațul — nimic nu se mai ținea.

(III, 46)

și a lui *zgoandă* :

Uite-așa pățesc ăștia care se țin de *zgoandă*.

(II, 210);

Ăsta se cam ținea de
Drăcii, Coadă ăsta. Se ținea de *zgoande*.

(III, 50)

Murgilă ăsta se cam ținea de *zgoande*,
Era glumet, îi plăcea să facă haz.

(III, 83),

tot așa ar fi trebuit să se procedeze și în cazul lui *leau* (III, 118), al cărui înțeles este acela de „pătul, magazie“ :

Și Mîi nu s-arăta neam,
Sta pitulat sub șopru, sta la *leau* și asculta
Ori bătea cîinele să schelălăie.

(II, 8);

Se duceau cu oamenii pe cîmp, aveau grijă de vite,
De *leaurt*.

(II, 53);

Își făcea treaba și spre seară
Venea și băga carul în curte, la *leau*.
Avea lumea vite multe — unii, nu toți.

(III, 118),

în cel al lui *năstimi* (III, 153), al cărui înțeles exact nu l-am putut fixa decît cu ajutorul dicționarului lui Scriban : „a se naște, a se ivi, a se produce, a răsări“ (<scr. *nastati*) :

Începuseră să se *năstimească* poamele.
Cînd se scutură florile se *năstimesc* poamele,
„Iete cum se *năstimiră* porumbele“, zicea Moș Pătru,

ori a lui *ninciu* (III, 58) „lucru prost, lepădătură“, care este un fel de blestem îndulcit :

— Bă, gămane !

Altul era marda. „Marda dată *ninciu*“,

sau *popînzăli* (III, 117) „a sta nemișcat, ca un popîndău“ :

— Bine, mă băiete, nu mai veneai ?
Te *popînzăliși* acolo !
Dar-ar Dumnezeu să ningă pîn' d'eseară.

Neexplicate au rămas, de asemenea, *vrau*, cu cele două înțelesuri ale lui : 1. „activitate intensă, neîntreruptă“ și 2. „treieratul grîului cu cai“ ; „grămadă mare de grîu“ :

Pune oale cu legume la foc,
Pune masa, pune mîna și spală,
Că erau toți murdari și iziniți.
Și-atunci am intrat eu în *vrau*,
Cu spălat, cu gătit mult, cu vite,
cu oameni de ajutat.
Și-așa l-am crescut pe Mîi ăsta,
Care stă sub șopru acum ca popîndăul
și se face că nu mă aude.

(II, 7) ;

Toată ziua eu cu iapa-n *vrau*

(II, 209),

vuvă (II, 33) „femeie slabă“ :

Ioana se vedea de departe,
Că era coprelă înaltă.
Ar fi putut să meargă mai repede,
Că ceanul ce era mai greu,
Că-n ladă, ce să aibă ?
Dar aștepta s-o ajungă Dumitru, s-o roage.
Tata înadins îl mai ținea cîte-o țiră de vorbă,
Să se ducă *vuva* cît mai departe.

(II, 33)

și *zaot* (II, 191) :

Și s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîini *zaot* acolo, la casa lui.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine știe ?
Îl lătrau cîinii, puseseră *zaot* de ziceai că e lupul,

pe care nu le găsim înregistrate în dicționare și, ca să ne dăm seama de sensul lor, trebuie să ne adresăm unor informatori din partea locului, cum am procedat eu însumi cu aproximativ două sute de cuvinte.

În treacăt fie spus, *cîrstață* apare încă în glosarul dialectal al lui Ștefan Pașca (1928), unde existența lui este semnalată din Sîngeorz-Băi, județul Bistrița-Năsăud. Din explicația dată, acolo, cuvîntului („grămadă de snopi de grîu așezați în cruce“ l) se vede și etimologia lui.

În volumul al doilea din cartea lui Sorescu, ne întîmpină un diminutiv care, la prima vedere, s-ar părea că face parte din aceeași familie cu *cîrstață*,

dar, din sensul lui, se vede că nu putem să punem semnul egalității între ele. Este vorba de un nume de plantă, într-un context în care terminologia botanică se folosește în mod demonstrativ :

Era numai *landră*, buruiană d-aia care se ține cînd tragi
Cu coasa. Apoi *pir*, *ceapa-cîtorii*, *odolean*,
Clrsteioară, *avrămeasă*, *busuiocul fetelor*, de se bagă
În săpun de miroase frumos, *cicoare*, te încingi cu ea
Prima dată cînd ieși la secerat, să nu te doară șalele
Toată vara.
Pe colo, mai pe la umbră, creștea *pelin*,
Bun de mirosat, bun de oprit singele, faci ceai și speli
Și la orice rană. Gătești casa cu el la Rusalii.
Apoi *mătăcină*, de-aia de freci stupii cu ea.
Torcătoare, de se spală fetele
Pe cap să se mărite și zic : „Cum nu stă drumul, așa
Să nu stau eu nemăritată.”
Apoi *buruiana împușcată*, bună de bîntuială,
Cînd visezi urît, *barba-caprii*, și cite și mai cite !

(II, 26—27).

În citatul de sub *năpăl*, reprodus mai sus, am văzut că avem o aglomereare neobișnuită de termeni populari, referitori, în primul rînd, la părțile carului. Ne vom opri doar la *șușlete*, atît din motivul că mai apare într-un alt citat din același volum :

Și bou! băga singur grumajul în
Jug, punea omul restelul, se suia pe *șușlete* și pleca.

(III, 118),

cît și pentru faptul că au mai recurs la el și alți scriitori originari din părțile sudice ale țării, printre ei Gala Galaction, *Opere* II, p. 157, 158² și Marin Preda, *Delirul*, București, 1975, p. 54 și *Marele singuratic*, București, 1972, p. 359, cu deosebirea că, la aceștia, forma cuvîntului e puțin modificată : *șușleț*.

Cuvîntul se mai întîlnește, de asemenea, și la Adrian Păunescu, *Manifest pentru sănătatea pămîntului*, București, 1980, p. 72, sub forma *șijleți* (plural !) (vezi DLR, unde se dau numeroase atestări).

Într-o expresie, repetată, ca *a(l)*, *ai deavu* e ușor de văzut că ne găsim în fața unui cuvînt rezultat dintr-o contaminație dintre *diavol* și *drac*, de fapt o formă modificată a lui *diavol*, cu ajutorul căreia poetul scoate efecte poetice deosebite, care se datoresc, nici vorbă, nu numai cuvîntului respectiv ci întregului context :

fir-ar ei ai *deavu*

(I, 155);

A *deavu* țică de oameni, moi.

(III, 55);

— Voi ce *deavu* păziți, nu mergeți acas' ?

(III, 84),

— Și-atunci, de ce nu stai *deavu* acas' și-o iei
Peste câmpuri ?

(III, 97);

Fir-a *deavului* cu șalele ei, ce dracu avea pe ele,
C-o frecam toată ziua.

(III, 141);

— E, fire-al *deavu*, du-te de ici-ncolo, lasă-mă-n pace

(III, 145);

— Fi-ți-ar năroji ai *deavu*, mumă.

(III, 152);

O omor, fir-ar ea a *deavu* cu fermecele ei !

(III, 157).

În exemplele extrase din vol. III, p. 152, avem și un fonetism propriu graiurilor din sudul țării, *năroji*, cu *j* în locul lui *z*, fenomen prezent în scrisul muntenilor din secolul trecut, începînd cu Eliade, pînă la unii contemporani de-ai noștri. Din cartea lui Sorescu mai notăm, alături de *năroji*, pe *grunj* (*ul*) (I, 83; II, 79, 105), *slobojit* (I, 106), *grumaful* (III, 118).

În cazuri izolate, varianta aceasta, în *-j*, a devenit literară, ca în pluralul *mînji*, care s-a impus, în ortografie, deși mai sînt scriitori (ardeleni și moldoveni!) care preferă varianta *mînzi*. Va fi intervenit și aici, cu siguranță, „legea” potrivit căreia *brad* face pluralul în *brazi*, *mască*, în *măști*, *poartă*, în *porți*, ceea ce înseamnă că cele două forme nu se deosebesc numai prin desinențele propriu-zise ci și prin modificări din interiorul cuvîntului (*d — z*; *s — ș*; *oa — o* și, în cazul lui *mînz*, *z — j* !).

Împotriva tendinței opuse, de a alterna pe *z* cu *j*, în graiurile sudice, menținerea consoanei *z*, la plural, ne întîmpină, uneori, și în scrisul muntenilor, ca în următorul exemplu din proza lui Arghezi: „Merele tale galbene și roșii, prunele tale cît portocala, portocalele cît *harbuzii* și *harbuzii* tăi, tancuri și cisterne, s-au scufundat după treizeci de zguduiri într-o singură zi” (*Scrieri*, XXXIV, p. 507).

Al, *a*, *ai* *deavu* nu-i singura expresie care denumește noțiunea asupra căreia ne-am oprit; alături de ea mai avem un *fir-al al diavolului* (II, 23) și, mai ales, *al dracu* (II, 36, 58, 59, 74, 83, 86, 87, 162, 171, 172, 189, 190, 191), prin înlocuirea căroră o explicăm pe cealaltă. La acestea se mai adaugă altele, dintre care unele nu pot fi explicate în mod absolut satisfăcător, cel puțin deocamdată :

fir-ar *alimănitului* (II, 210; III, 26) („afurisit”, vezi Scriban, 88);

fir-ar *a breazu* (II, 205; III, 26);

fir-ar *a dnă*, *al dnă* (II, 219; III, 126, 127);

fir-ar *al iacacui* (II, 5, 7, 40);

fir-ar *al nti* (I, 119);

fire-ar *al păcatelor* (II, 166);

fir-ar *a răului* (II, 39).

Interes prezintă, apoi, modul cum sînt sau, mai bine zis, cum erau receptate unele neologisme în vorbirea oamenilor neinstruiți din mediul rural. În unele cazuri este vorba de adaptarea unui cuvînt, sub puterea analogiei, prin schimbarea accentului :

În Bulgaria... ca pe la noi : Balcani.
 Și bulgarii tot oameni... tot năcăjiți și ei. Bine că s-a-ncheiat
Armistițiul.
 Cu asta se întorseseră Ion Bălan și cu
 Pătru, în car, din Bulgaria
 C-un cuvânt nou : *armistițiul*.

(III, 135).

Alteori acționează etimologia populară și, pe baza unui cuvânt curent în limbajul militar, însușit în alte condiții decât cele ale eroilor lui Sadoveanu, din volumul *Amintirile căprarului Gheorghită*, planton ia locul lui *ponlon* :

Noi eram cei mai de la deal,
 Cei mai de departe
 De-aia nici n-am ajuns la timp...
 Da' am văzut Dunărea... Ca cînd venise valea...
 Numai apă. Și-am trecut pe-un pod de *plantoane*...

(III, 135).

Preluarea necorespunzătoare a neologismelor nu se rezumă la cele două exemple de mai sus. Alte cuvinte îmbogățesc, în mod simțitor, categoria : *ațfelnic* (III, 195) ; *combilezon* (II, 165, 166) ; *odicolom* (II, 132) ; *schimnatic* (II, 111), pentru *schismatic* ; *vitriion* (II, 160). Aceștia li se mai adaugă câteva exemple în context :

A avut el o vedenie de asta nemaipomenită,
ieșită din comună
 (I, 24) ;

La momentul *oportunist*...

(I, 26),

precum și un nume propriu, *Clemenceanu*, în loc de *Clémenceau* (II, 59).

Fonetisme „neliterare” mai întâlnim și altele, se înțelege. Unul este *bizadea*, pentru cunoscutul cuvânt din limba veche *beizadea* :

Ce stați ca niște *bizadele*, aci-n drum cu minile-n
 Șolduri ?

Bă-*bizadea* ! *Bizadeaua* dracului !

(III, 57).

De data aceasta nu mai este vorba numai de un simplu fonetism neliterar, ci și de o schimbare a înțelesului cuvîntului ; o schimbare în rău, o „degradare de sens”, cum se spune.

Un ultim fonetism neliterar, specific graiurilor din sudul țării și necunoscut celor nordice, este *picere*, în același context cu *ciarap* :

Acum încotro ați avea de gînd ?
 Vă puserăți *ciarapi* în *picere* ?
 — Babo, nu se spune *picere*, se spune *picioare* !
 Și nu *ciarapi*, — *ciorapi*.

(II, 210).

Nu putem trece mai departe înainte de a semnala, în scrisul lui Sorescu, o serie de derivate în *-ete*, sufix specific graiurilor olteneste: *brabele* (I, 15; II, 29, 30; III, 65), *Cășenele* (II, 223), *Cornele* (II, 42), *curmete* (III, 139, 140), *dovlete* (III, 79, 161, 193), alături de *dovleac* (III, 85), *Ionele* (II, 9, 224; III, 83, 85), *orbele* (II, 8, 21; III, 44, 84, 108), *unghete* (II, 102, 137, 155, 208, 230). Prin influența acestor derivate au apărut fonetismele: *ete* (II, 33, 43; III, 132, 160, 168), *iete* (II, 169), *iote* (II, 5, 39, 45, 46, 59, 89, 91, 108, 127, 131, 134, 137, 163, 217; III, 125), variante ale literarului *uite*, prezent și el în volumele respective (cf. II, 60, 67, 77, 80, 81, 157).

Poate că tot aici ar trebui încadrat și *șuşlete* din moment ce la Galaction și la Preda cuvîntul apare sub forma *șuşleț*.

Dintre cuvintele pe care Sorescu încearcă să le scoată din fondul pasiv și să le repună în circulație fac parte și *amnar*, *iască*, *cremene*, care, în vremea copilăriei poetului, și, mai ales, pînă atunci, erau nelipsite din vorbirea oamenilor de la țară; cu ajutorul lor se aprindea, în mod obișnuit, focul. În poezia lui Sorescu aflăm lucruri noi în legătură cu *iasca* și anume cu locul de unde poate fi procurată și cu modul cum se prepară:

Spunea povești, spunea și de la război, cum au luptat ei.

Ascultau ai mai mari

Și pe noi ne trimitea după boji

Scăpăra cu o piatră, *cremene*. „Am o *cremene* bună !”

Și cu *amnarul*.

Iasca o învăluia în cenușă și-o fierbea.

Se făcea cîltoasă așa și moale.

Iasca se cultivă în sălcii...

— Ia suiți-vă în sălciile ale bătrîne și luați-mi

Pălăria,

Că mi-o duse vîntul acolo.

— Nu e nici o pălărie.

— *Iasca* aia ! Să mă duc s-o fierb acasă, că mi-o ia altul.

(III, 33).

Poetul știe, fără îndoială, că *iască* se numește numai „pălăria” fiartă și uscată, după ce a fost dată în cenușă. Cît stă în copac (și e vorba nu atît de salcie, cît de fag și mesteacăn), i se spune, prin Transilvania, *văcălie*, cuvînt pe care îl întîlnim, sub altă formă și cu alt înțeles, și la Sorescu:

Pe la ulmii noștri, inota în fin o femeie înaltă,

Pe cap avea o *văscălie* de floarea-soarelui, mare, o ducea ca

Pe-o baniță.

(I, 51);

Copăceanu pusese *văscălia* de floarea-soarelui la mijloc și

Ciuguleau toți, strîngînd cojile în mină, că prîspa fusese

Măturată și era măturat și în curte.

(I, 53);

Era mai ușor cu cele țestoase, grele ca rișnița,

Să rupă *văscălia* ciurului, nu alta.

(II, 135).

Forma aproximativ aceeași, a „văcăliei” din Transilvania și a florii-soarelui de care vorbește poetul în versurile de mai sus, a ușurat confuzia între cele două noțiuni, contopindu-le într-un termen comun. De fapt, din ultimul exemplu, unde cuvântul are alt înțeles, putem sesiza și modul cum s-a produs confuzia la care mă refeream; e vorba, în fond, de o „contaminație” între *veșca* ciurului și între *văcălia* din copac.

Poetul recurge la numeroase cuvinte specifice graiurilor din Oltenia, unele dintre ele greu de înțeles fără ajutorul dicționarului, iar altele nici așa, de vreme ce nu le găsim menționate în nici o operă lexicografică. Iată doar o parte dintre ele: *brobință* (II, 210), umflătură mică, bubiță, coș; *ceșnică* (III, 157), femeie urâtă fără seamăn; *chilimie* (III, 135), car fără loitre, cu câte un lemn pe verticală, în dreptul fiecărei roți; *ciozmăți* (III, 182), a bate cu ciomagul, a ciomăgi; *cifurie* (III, 171), (piatră) de culoarea penclor cițe, adică a bibilicăi; *coprelă* (II, 33), femeie înaltă peste măsură (vezi citatul mai sus, sub *vuvă* !); *cribdă* (III, 182), „nedreptate” (vezi Scriban, sub *cr ivda*, p. 367:

— Taci, că știi că e cu *cribdă* — nu se lasă tața Maria.

— *Cribda* cui te-a făcut, ori vrei să te ciufui? Te ciozmățesc !;

fleară (III, 189), femeie care vorbește într-una; flecară :

„Și Scurticioaia era cam *fleară*. Ioana n-avea timp s-o

Asculte nici pe ea”;

gagă (I, 33, 34, 52; II, 47, 68, 163, 184; III, 22, 30, 99 etc.), tață; *hacapaua* (art., 198), femeie neordonată, murdară, leneșă; *imos* (II, 17; III 26), murdar :

Și începea să se scarpine, pe sub platoșa *imoasă*;

juveni (II, 220; III, 189), a se freca :

Copiii de cinci-șase ani, care se frecau cu nisip pe picioare,

În jgheab, unde curgea apa, se *juvenileau* cu nisip, să se

Albească (III, 189);

lohoane (pl. III, 109), gunoaie de griu; griu de proastă calitate; *moringlav* (III, 168), om neajutorat, nerod, slăbănog, lipsit de vigoare; *moșmoane* (III 157), vrăji, obiecte folosite la descîntecele de dragoste; *muflui* (III, 123), a adulmeca, a mirosi; *năplai* (II, 11), căldură mare, înăbușeală; *năsărîmbe* (pl. III, 52), boroboațe, pozne; *năstimî* (III, 53), a se ivi, a apărea, a începe, a răsări (fructele într-un pom, după căderea florilor) (vezi Scriban, 857); *năstrăpaș* (III, 132), geambaș; *nătimos* (III, 166), mare la trup, mătăhălos; *năvligă* (III, 166, 167), prost, neajutorat; *obejdie* (III, 167), necaz, nenoroc; *otrăți* (III, 157, 188, 188—189), a certa, a ocări, a supăra; *panci* (III, 85), nebun, trăsnet, aiurit, zăpăcit, țienit; *parfon* (III, 199), porție, partea cuvenită unei persoane; *pîrțică* (III, 25), boală de stomac, diaree.

Ne-am oprit, mai sus, doar la cîteva cuvinte, dintre cele două, trei sute cîte ar avea nevoie de explicații, pe care nu le cunosc nici dialectologii și pe cele mai multe nu le găsim înregistrate în dicționare sau în glosare. Uneori, sensul pe care îl are un cuvînt în poezia lui Sorescu nu se potrivește cu ceea ce întîlnim în altă parte și faptul acesta mărește nedumerirea cititorului.

Este cazul lui *zaot*, spre exemplu, care, din context pare a fi sinonim cu *lătratul*, stăruitor, al mai multor ciini :

Și s-a cunoscut că n-a fost moarte bună,
C-au pus cîinii *zaot* acolo, la casa lui.
Ce-o fi fost în sufletul lui Ilie, cine știe ?
În lătrau cîinii, puseseră *zaot* de zicai că e lupul.
(II, 191)

După informația lui V. Arvinte, cuvîntul este cunoscut și în Moldova, într-o variantă fonetică deosebită, *jăot*, și avînd înțelesul de „gălăgie, scandal, hărmălaie mare” (Voinesti, jud Iași). În cartea lui Emanoil Bucuță, *Românii dintre Vidin și Timoc* (București, 1923, p. 3), cuvîntul apare într-un context cu totul deosebit, cu alt înțeles : „Pe aici trebuie să fie întinse pe dedesupt, cursă peștelui, *zăote* și cîrlige legate de vreo piatră cit cufărul”.

Graiurile din Oltenia cunosc o serie de cuvinte, bulgărești sau sirbești la origine, pe care nu le mai întîlnim nicăieri în graiurile românești. Aș zice că elementele lexicale respective constituie, pentru Oltenia, ceea ce reprezintă anume cuvinte ucrainene pentru Moldova de nord și Maramureș, ori unele elemente ungurești, rare, pentru graiurile din Transilvania de nord-vest : *garniță* (I, 88 ; II, 58, 62, 153 ; III, 65, 117), „vas de metal în care se transportă lapte și alte lichide” (scr., pol., rus.) ; *năstimi* (III, 153) „a se naște, a se ivi, a se produce, a răsări” (scr.) ; *năplaț* (III, 46), „obadă de roată” (bg.) ; *oblamnic* (III, 139, 140), „bucată de pînză răsucită în formă de colac, pe care femeile o pun pe creștet cînd poartă greutatea pe cap” (scr.) ; *ojijit* (III, 100), „uscăt” (bg.) ; *oprovenie* (III, 133), „de nici un folos” (bg.) ; *pacearît* (III, 188), „amărit, slab, trențaros” (scr.) ; *plastă* (I, 38, 61, 124), „claie de fin” (bg., scr.) ; *postavă* (II, 13, 14, 122, 152 ; III, 64, 84, 195) „albie” (bg.).

O mențiune specială se cuvine substantivului *dor*, care are, în Oltenia, alt înțeles decît în limba literară ; este absolut sinonim cu v. rom. *duroare* și cu *durere* de azi :

Ei, o să vadă maica
Pe ferestruică, din pat, unde stă și bea ceai de romaniță,
C-are de mult un *dor* la inimă.
(II, 124) ;

Și-l da foc cîrpei
Și ardea așa acolo
Și trăgea *dorul* din ureche.
(II, 175) ;

Și mama a rămas de-atunci cu *dor* în
Cap — stătuse legată cu varză acră, rece,
Pe gerul ăla — era ger, nu ca acum ! I se scufundase
În moalele capului.
(III, 174).

Dintr-un motiv asemănător, va trebui să ne oprim, în treacăt, la un cuvînt care concurează, în Oltenia, pe sinonimul moștenit din latinește, cunoscut pretutindeni în limba noastră :

Povestea mama mai tirziu că în foaia de zestre

A lui Moșu erau trecuți și „doi *rimători*“.

— Tată, ce dracu de *rimători* sînt ăștia ?

— Porci, fa.

Vezi, înainte nu le zicea porci, le zicea *rimători*.

(III, 70).

Un alt aspect interesant, care se reflectă în aceste volume ale lui Sorescu, îl constituie raporturile dintre graiurile din Oltenia și cele din Transilvania. Se știe că provincia dintre Carpați — Dunăre — Olt și Cerna nu are un grai de sine stătător, ca Muntenia, Banatul, Maramureșul sau anume zone din Transilvania. Ea seamănă, pînă la un punct, cu Bucovina și, într-o oarecare măsură, cu Dobrogea, întrucît are un grai mixt, cu infiltrații atît din Banat și Muntenia cît și, în primul rînd, din Transilvania. Unii i-au zis grai de tranziție.

Aceste raporturi pot fi ușor urmărite în volumele de care ne ocupăm. De la unele nume de locuri sau de oameni, pînă la cuvinte ca *muiere*, *îrșînă*, o *îră*, *vivart* (modificare specifică a latinismului *vivat* !), *sobă*, cu sensul de „cameră” (aici poate fi însă vorba și de o influență scribocroată), sau unele fonetisme și forme, toate pledează pentru legăturile pomenite dintre ardeleni și locuitorii de azi ai Olteniei. Cu deosebire interesant ni se pare, spre exemplu, faptul că substantivul *muiere* apare, la Sorescu, cu înțelesul special de *soție*, iar cînd e vorba de sensul general poetul recurge la *femeie*, cum rezultă clar din exemplele ce urmează :

Și-a luat *muiere* din alt sat,

Tocmai de pe malul Oltețului,

Peste cîteva dealuri, cît munții.

(II, 32).

Dar :

Era o *femeie* omenoasă

Grăuroaica

(II, 77) ;

O *femeie*, după ce se mărita,

Nu-i mai vedea nimeni părul.

(II, 117).

Un cuvînt interesant, împrumutat, în graiurile din Oltenia, din Transilvania, este *vivart*, care nu-i decît modificarea latinescului *vivat*, folosit, în mod curent, de ardeleni, în anume momente sărbătorești. Cuvîntul a suferit, după cum se vede, nu numai o modificare de formă ci și una de înțeles :

Pulberea să s-aleagă de casa lui !

Să-i intre viermii în așternut !

N-ar mai ajunge să-i cînte cucul !

Să cînte cucumelele !

Să urle lupii în curtea ta măă orbețule,

Dacă ai tu inima asta în tine...

Și-i făcea așa *vivartul* cîte-un prînz.

(II 8) ;

-- Tica meu a slujit orb la popa
 Și-a făcut casa asta
 Tu n-ai făcut nimic. Nimic n-ai făcut. . .
 Spunea mai tare. Tu auzi, mă ?
 Nea Florea tăcea. Ori n-auzea, ori se făcea că n-aude.
 Cunoștea el *otvarul* ăsta.

(III, 182).

Ţîrsînă prezintă interes din alt punct de vedere, în sensul că e cunoscut încă din secolul al XVII-lea, din *Cazania* lui Varlaam, apărută la Iași, în 1643, și face parte dintre cuvintele rare, luate de Varlaam din graiurile ardelenesti. Este cunoscut și în sudul Dunării, cum rezultă din cartea citată a lui Emanoil Bucuță, p. 132, cf. și „Dacoromania” III, 886 ; IV, 1260.

În cartea lui Sorescu, cuvîntul apare de două ori, în volumul III. În primul citat sensul lui este vag ; nu-i în concordanță cu ceea ce știm noi despre cuvînt : „Sînt ca oaia aia *Ţîrsînă*, slabă și amărită” (38). În cel de-al doilea citat el apare cu înțelesul obișnuit, de „sfoară, fringhie”, pe care îl are și în cartea citată a lui Bucuță :

A legat-o aia cu betele și c-o *Ţîrsînă* de
 Stringea ea lemnele și-a luat-o pe umeri, ca
 Pe-un buștean, o mai muta cînd pe-un umere, cînd pe
 Altul. La urmă, a mai pus-o și-n cap, că era mai
 Obișnuită să ducă greutăți în creștet.
 Baba era grea, domnule, și Rada asta voinică. S-a uțupănit cu honcita
 Și așa a apărut în sat, cu ea în cap.

(III, 99).

Tot de limba veche se leagă un fonetism ca *tutindeni* (III, 73), în locul lui *prelutindeni*, prezent în textele ardelenesti, încă din secolul al XVI-lea și utilizat, pe scară foarte mare, de George Coșbuc, nu atît în poezia originală cit în traducerea *Eneidei* lui Virgil, cum am arătat în articolul *Limba poeziei lui George Coșbuc. Cîteva considerații de natură lexicală* (publicat în „Arhiva so-meșană”, IV, 1977, p. 252 — 276).

Cebăluire, care s-a constituit și într-un titlu de poezie (II, 44 — 46), aduce aminte de adjectivul *cebăluit* (de somn), adică „amețit”, din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și de verbul *cebălui*, despre care aflu, din *Dicționarul de frecvență al limbii române vechi* (ms.), datorat lui C. Dimitriu, că-i era cunoscut lui Coresi, în a cărui *Cazanie* se întilnește de vreo trei ori.

Nu pot spune dacă în graiurile ardelenesti actuale mai există vreunul dintre aceste cuvinte și, prin urmare, nu știu dacă le mai putem încadra aici, în paragraful referitor la raporturile lingvistice dintre Transilvania și Oltenia. Din DA, unde ni se dau citate din ANON.CAR. și din COD.VOR., mai ales pentru verb și pentru derivatul adjectival *cebăluitor*, vedem că la Coresi există, în EV., și un derivat substantival : *cebăluitură*. În schimb, cînd este vorba de existența unora dintre cuvintele respective în graiurile actuale, ni se dau referiri numai în legătură cu Oltenia, de unde s-ar putea deduce că nu este vorba de o infiltrare ardelenescă.

Printre fenomenele preluate din graiurile ardelenesti, trebuie să ne mai oprim asupra fonetismului *fomeie* (II, 60) și a formei verbale *eu nu poci*

(II, 7), care se bucură de o circulație largă, în limba vorbită, și o găsim și în literatura altor scriitori contemporani, printre ei Miron Radu Paraschivescu.

În privința cuvintelor pe care trebuie să le punem pe seama influenței graiurilor de peste munți mai menționăm : *căpeneag* (III, 97), *creițar* (II, 124), *duhăni* (I, 106), *mintean* (II, 233), *musai* (I, 128), *nemeș* (II, 210), *o firă* (cu frecvență foarte mare, în toate trei volumele), *vintre* (II, 210).

Să ne oprim, în sfârșit, asupra unui fragment de poezie în care sint concentrate mai multe forme de perfect simplu, care ne interesează nu atât sub aspect dialectal cât sub cel al stilului :

Mă, zice, da' *mînceai* astăzi !
Prăji muierca o tigale de varză
 Și *prăji* pește
 Și *făcu* mămăligă caldă.
 Și *mînceai*, mă, și *mînceai* !
 Nu mă mai săturam.
 Și-l *spusei* : „Muiere, ia scaunul de sub mine,
 Că *crăp* aici *mîncind*. Ce *făcuși* a mîncare bună ?
 Mă *dedei* dracu, *crăp* *mîncind*.
 (II, 203).

Problemele ridicate de cartea lui Sorescu sînt mult mai numeroase, dar nu avem răgazul necesar să le examinăm, aici, pe toate.

Prin includerea unora dintre elementele discutate în limba poeziei, autorul le-a scos din uitare și nu-i imposibil ca, în felul acesta, ele să fie „revivificate”, cum spunea Eminescu, și să vorbească despre realitățile satului de ieri și de astăzi nu numai cititorilor din momentul de față ci și urmașilor urmașilor noștri.

Înainte de a încheia trebuie să mai spunem că Sorescu are, față de elementele regionale la care recurge, atitudinea unui I. Budai-Deleanu, a unui scriitor de la începutul literaturii noastre moderne. El face, parcă, abstracție de drumul parcurs de limba literară, în ultimele două sute de ani, și construiește numai pe baza și cu materialul pe care i-l pune la dispoziție satul, demonstrînd că încercarea nu este inutilă, că ea întărește ideea potrivit căreia folclorul și limba vorbită sînt în stare să sporească, în continuare, posibilitățile de exprimare ale artistului, că acesta poate, asemenea lui Creangă în secolul trecut, să se dispenseze, în mare măsură, de elementele cărturărești, din limbă, și să se întoarcă în Arcadia copilăriei nu cu un sentiment de nemulțumire și de izolare, ci cu încredințarea că legenda lui Proteu nu-i o născocire oarecare, că ea continuă să alimenteze puterea de visare și de creare a artistului.

Ajunși la sfârșit, nu putem evita o întrebare, pe care și-au pus-o mai mulți dintre cititorii lui Sorescu, asupra rostului elementelor regionale în poezie. Sint, ele, cerute de necesități artistice, îndeplinesc, oare, o funcție stilistică de necontestat ori le revine, mai mult, un rol etnografic și documentar ?

Critica, favorabilă în general *Liliiecilor*, nu s-a pronunțat, în mod hotărît, în această direcție. E de presupus că poetul însuși n-a privit lucrurile numai sub aspect poetic, ci, căutînd un drum nebătut, a simțit nevoia întoarcerii la atmosfera satului copilăriei, pe care a reconstituit-o prin mijloacele cele mai veridice cu putință, prin vorbirea părinților și bunicilor lui.

REGIONAL ELEMENTS IN MARIN SORESCU'S POETRY

ABSTRACT

The author has examined, in Sorescu's three volumes from the cycle *La lilieci*, the numerous regional features to which the poet has resorted for reconstituting village life in the recent past.

The phonetic features, the non-literary forms and words reflect diverse realities such as, among others, some influences from neighbouring languages or the preserving of some archaic traits, characteristic of the language from previous centuries. Among the rare words, some of which are not recorded in dictionaries or glossaries, most striking are the Bulgarian and Serbo-Croatian ones as being specific to the Romanian language spoken in Oltenia, just as the borrowings from German and Hungarian are to be met, most of all, in Transylvania, Banat and Crişana, while the ones from Ukrainian are known, most of all, to the people of Maramureş and Moldavia.

Then, of an particular interest are those regional elements in which the relationships between the language spoken in Oltenia and that spoken in Transylvania are reflected. Some peculiarities appear only sporadically, while others are to be met frequently, which would suggest that the poet wanted to specifically emphasize a certain state of things. This might be illustrated by the parallelism *mulere-femeie*, in which the former is synonymous with *sofie* (wife), whereas *femeie* denotes the notion of woman in general: „Pe *mulerea* lui o chema Stanca“ (II, 191), but „*Ilina* asta era o *femeie* înaltă, frumoasă“. (II, 181).

The phonetic features, the forms and the words to which the poet has resorted are interesting not only for their poetic, expressive value, but also for their documentary-ethnographic one. Sorescu introduces into the literary language a series of regional elements which, without his contribution, would never have come before the literature reader's eyes and would have remained, for ever, in the passive stock of the language.

Facultatea de Filologie
Iaşi, Calea 23 August, nr. 11

ÎNTRE TOPONIMIE ȘI DIALECTOLOGIE

DE

MIRCEA HOMORODEAN

Importanța cercetării numelor de locuri sub raport dialectologic a fost semnalată și până acum (cf., între alții, Iordan, T., p. 539 ș.u. ; Ernest Muret, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris, 1930, p. 45 ș.u. ; Jean Babin, *Les lieux-dits de la commune de Boureilles (Meuse). Étude de caractérisation toponymique*, Paris, 1951, p. 21 ș.u. etc.). Faptul se explică prin constatarea că numele de locuri sînt, în mare parte, elemente care aparțin limbii curente. Prin urmare, ele se supun aceluiași norme de dezvoltare și pot fi studiate după aceleași criterii și cu aceleași scopuri ca și cuvintele obișnuite (cf. Iordan, T., p. 539). La aceasta se adaugă caracteristica, de loc de neglijat, specifică toponimiei, de a păstra și localiza fapte mai vechi de limbă. Ceea ce înseamnă că, studiate cu ajutorul geografiei lingvistice, prin concordanțele și mai ales prin neconcordanțele ce le scot la iveală față de datele dialectologiei, toponimele vin să completeze cu date utile imaginea răspîndirii de odinioară a unor fapte lingvistice.

În cele ce urmează, raportînd, din punct de vedere lexical, gramatical și fonetic elementele oferite de toponimie, pe de o parte, și de graiuri, limba comună și literară, pe de altă parte, vom încerca să relevăm unele fapte de ordin atît lingvistic, cît și social-istoric.

1. *Lexic*. Este cunoscut faptul că, sub raport lexical, vechile arii de răspîndire — inclusiv cele păstrate în toponimie — sînt mai ușor de sesizat.

1.1. S-a mai semnalat și pînă acum existența a destul de numeroase cazuri de arii ce formează adevărate „intrinduri” de-a lungul Carpaților, e adevărat, nu numai sub raport lexical. Ele se datorează, în general, caracterului de „punte de legătură” pe care, de-a lungul vremii, l-a prezentat acest lanț muntos pentru locuitorii din împrejurimile lui, mai mult sau mai puțin îndepărtate. Pe alocuri, unele din aceste „intrinduri”, situate pe teritoriul Transilvaniei, au constituit, într-o vreme, chiar unități teritoriale ce făceau corp comun cu organizațiile statale de „dincolo” de Carpați (cum este, cu deosebire, cazul Țării Hațegului sau al Țării Făgărașului). Se înțelege că această stare de lucruri se reflectă și în toponimie.

Am aminti, mai întîi, Ținutul Pădurenilor și al Muntenilor, de la sud de orașul Hunedoara, unde locuitorii (numiți „munteni”) sînt, în marea lor majoritate, veniți din Țara Românească. Destul de numeroși, ei au întemeiat chiar unele sate (ca Vadu Dobrii și Poiana Răchitei), iar în multe altele

locuiesc împreună cu pădurenii; în regiune, ei sînt pomeniți într-o conscripție din 1681. Între altele, acestor locuitori li se datorează, fără îndoială, toponime formate de la termeni comuni românești de origine turcească, aduși de peste Carpați; cf. *Chindia Mare* și *Chindia Mică* (Cinciș): *chindie* „timp al zilei către asfințitul soarelui“ < tc. *ikindi* „după amiază; rugăciunea de după prînz“, DM) și *Ciordacu*, vîrf în pădure, la jumătatea drumului între Hațeg și Hunedoara, unde a fost o casă de vînătoare: *ciordac* (*cerdac*) „clădire izolată, post de observație“ (< tc. *čardak*. DA)¹. După cum se știe, graiurile din Transilvania nu au, în general, termeni de origine turcească.

Un număr apreciabil de apelative topice cu toponimele respective, specifice în bună parte Banatului, Țării Hațegului (inclusiv valea Jiului) și nord-vestului Olteniei, menționează Radu Sp. Popescu²: *ciocîrlău* „vîrf acutit de deal sau de munte“; *cioclovină* „vîrf, înălțime“; *cleanț* „munte cu pantă abruptă și cu colțuri de stîncă“; *cornel* „deal pietros cu sfărîmături de stînci“; *cucă* „vîrf izolat de pe care se vede bine în jur“; *fuieroagă* (*fairoagă*, *foiuroagă*) „vale prăpăstioasă în abruptul unui munte, care curge numai cînd plouă“; *grumuleu* „delușor, movilă“; *pîrg* „vîrf ascuțit, de deal sau de munte“ (în valea Jiului: „punct de confluență“); *priboi* „loc îngust pe lîngă apă, pe unde greu se poate trece“; *scoabă* „ușoară depresiune (rotundă)“ etc. După cum arată și autorul, „Gorjul și Țara Hațegului formau o unitate politică pe vremea lui Litovoi, menținută pînă pe la 1400, iar Mehedințul, partea de apus a Gorjului și o fișie îngustă din Dolj au făcut parte, vreme de aproape trei veacuri, din Banatul de Severin“³.

În ținutul Orăștiei care, prin mijlocirea plaiurilor, a avut de asemenea strînse legături cu nordul Olteniei, înțilnim, iarăși, toponime formate de la termeni de origine turcească, proprii graiurilor munteneste: *Ceiru lu Onil(ă)*, un loc îngrădit (Sereca): *ceir* (*ceair*, *ceiru*, *cier*, *cieriu*) „loc șes (împrejmuț cu gard și cosit din timp în timp)“ < tc. *čayır* „prairie“, DA; cf. Iordan, T., p. 549–550. Tot acolo, în hotarul satului Ludești, pe plaiul care urcă la Prisaca, în apropierea locului La II o d i n ă, se află pășunea *La Conăci*: *conacă* (*conac*) „(învechit) loc de popas“, din tc. *konak* (DA; cf. Iordan, T., p. 389)⁴.

Fapte similare se regăsesc și în zona muntoasă și subcarpatică a Moldovei, pe de o parte, și ținuturile vecine, de peste munți, pe de altă parte. Astfel, frecvențele nume *Obcina*, *Igheabu*, *Picioru* etc., care, într-un anumit fel, caracterizează toponimia văii Bistriței moldoveneste, se regăsesc într-un număr destul de mare în Năsăud, Țara Oașului, Maramureș și Țara Lăpușului (cf., în acest sens, și toponimele citate de Iordan, T., p. 49, 381, 522).

1.2. Dintr-un alt punct de vedere, sînt interesante cazurile de discrepanță între semnificațiile populare și cele literare ale unor termeni geografici și nume de locuri ca *Piscu* și *Cheia* (*Cheile*).

În timp ce în limba literară apelativul topic *pisc* (creat prin metaforă după *pisc* „cioc“, sens atestat în *Floarea darurilor*, 1700, ap.: GCR I,

¹ Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 106, 107.

² Vezi Radu Sp. Popescu, *Termeni entopici dialectali caracteristici Banatului, nordului Olteniei și sud-vestului Ardealului*, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 58–65.

³ Vezi idem, *ibidem*, p. 58.

⁴ Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 104.

p. 341) înseamnă exclusiv „vîrf stîncos ascuțit (și golaș) de munte“, în graiurile populare, după cum dovedește toponimia, sensul lui, de departe cel mai răspîndit, a fost cel de „picior de deal (sau munte), cuprins la confluența a două cursuri de apă“. Selectarea și generalizarea primului sens pe plan literar-științific se datorează fără îndoială scriitorilor și geografilor. În acest caz, un rol hotărîtor îl vor fi avut înseși valorile stilistice legate de noțiunea de „vîrf înalt (de deal sau de munte)“. Pe de altă parte, trebuie să ne gîndim la condiția preciziei și conciziei, proprie oricărei terminologii științifice.

Cît despre termenul *cheie* (pl. *chei*), care nu credem că provine din lat. *clavis*, -em „cheie“ (DA), ci din *clavi*, formă de plural al lat. *clavus* „cui“, el înseamnă, cum o arată majoritatea locurilor numite astfel, „depresiune în formă de V; vale îngustă, în general impracticabilă“ și nu „defileu (prin care, de obicei, trece un drum)“; cf. în DA „vale care șerpuiește între doi pereți de stîncă (și care d e s c h i d e trecerea într-o vale sau șes sau între două țări sau ținuturi); strîmtoare, b o g a z, ș a, p a s, t r e c ă t o a r e“, iar la CADE „trecătoare îngustă între munți“.

Rezultă, implicit, că pentru explicarea numelor de locuri de acest fel, în marea lor majoritate creații populare, este necesar să plecăm de la accepțiunile populare ale termenilor respectivi. În consecință, raportarea numelor *Piscu* și *Cheia* în exclusivitate la accepțiunile literare ale termenilor în cauză, așa cum s-a făcut pînă acum, este, evident, insuficientă⁵.

1.3. Revenind la considerațiile de ordin dialectologic propriu-zis, semnalăm, din nou, importanța atestărilor toponimice pentru reconstituirea vechilor arii de răspîndire a unor cuvinte. Observația este, de data aceasta, cu atît mai prețioasă, cu cît este vorba de arii din cuprinsul a cel puțin două dialecte ale limbii române. Astfel, *Valea Agrilor* (jud. Ialomița; *Valea Ierii*, jud. Cluj) se explică prin *agru* „ogor“ (< lat. *agrum*), cuvînt atestat în texte din secolul al XVI-lea, existent și astăzi în dialectul aromân (cf. Papahagi, *Dict. ar.*, p. 65). Tot așa, faptul că cuvîntul *auș* „moș; bătrîn“ (< lat. *avus*), azi întîlnit iarăși numai în dialectul aromân (cf. Papahagi, *Dict. ar.*, p. 180), a existat cîndva și în dacoromână, este dovedit și de toponime ca *Aușu* și *Aușelu* (valea Jiului)⁶.

1.4. Cel puțin aceeași importanță o au vechile arii interromanice, reconstituite cu ajutorul toponimiei, fie că este vorba de arii laterale sau de arii mai mult sau mai puțin compacte. Numărul apreciabil de termeni mai cu seamă geografici populari, de origine latină sau preromană, păstrați ca toponime pe teritoriul României și în alte părți al Romaniei, este de natură să dovedească, în cele din urmă, unitatea viziunii geografice la popoarele romanice, faptul important, de ordin străvechi cultural, că aceste popoare, plecînd de la un fond comun de termeni, și-au reprezentat în aceeași manieră mediul geografic. Spațiul nepermițîndu-ne, vom încerca să ilustrăm sau mai degrabă să sugerăm acest lucru doar cu cîteva exemple.

1.4.1. *Înălțimi considerate în plan vertical.* În toponimia românească *Picu*, de la o bază *picc-*, cu numeroase derivate (cf. *Picuiu*, *Picuiel*, *Piculeu*, *Picuiata*), desemnează ridicături conice și constituie un toponim destul de

⁵ Vezi idem, *ibidem*, p. 124—131, 155—162.

⁶ Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 32; cf. N. Drăganu, *Rom.*, p. 120—121.

răspîndit. Cum se știe, derivatele de la baza *picc-* sînt răspîndite în toată România occidentală, cu un înțeles similar : „vîrf ascuțit (de munte)“ ; cf., între altele, it., sp. *pic(c)o*, fr. *pic* (*Pic du Midi*, *Pic du Jer* etc.).

1.4.2. *Înălțimi considerate în plan orizontal, interfluvii*. Rom. *Gruî*, sinonim cu *Piscu* (: *grui* < lat. **grunium* „rit“) indică, în general, picioare de munte sau de deal, situate la confluența a două cursuri de apă. Aceeași semnificație o au corespondentele lui din toponimia Italiei și Franței : cf. *Grugnu*, fișie de plajă lângă Bagnara (Reggio Calabria : Rohlf, *Diz. top. Calabr.*, p. 134) sau, în sudul Franței, *Grun de Roux* „montagne en forme de groin“ (Mourral, *Glossaire*, p. 70), *Grouin*, peninsula (Cancale : Dauzat, *NL*, p. 215).

1.4.3. *Serie de înălțimi similare, culme*. Aspectul de lanț (catenă), caracteristic ridicăturilor, este exprimat, mai cu seamă, de reflexele romanice ale lat. **monlicellus* (cf. rom. *muncel*, it. *mon(t)cello*, fr. *monceau* etc.) : rom. *Muncel* (adeseori la plural, *Muncei*, *Muncele*, ca și *Munceii Înșirați*) ; fr. *Moncels*, *Monceaux*, *Septmoncel* (Jura ; secolul al XIV-lea : *de Septem Moncellis*, DNLf, p. 463).

1.4.4. *Depresiuni în formă de „U“ (și pe cursul unor ape curgătoare) ; trecători*. Regionalismul românesc *doaie* (Orăștie, jud. Hunedoara) are sensul de „bulboană“, înțeleasă ca un „loc mai așezat pe cursul unei ape curgătoare“. Etimonul său e lat. *dolia*, pluralul lui *dolium* „chiup, butoi“, păstrat și în occit. *doulh* „cuveau jarre“, „trou d'eau profond ; gouffre dans une rivière“ (CL, XX, 1975, nr. 2, p. 132—133), în v. it. *doglio* și în toponimia Italiei ; cf. *Duglia*, afluent al riului Crati (Pollino, în Lucania : Rohlf, *Diz. top. Calabr.*, p. 100 ; cf. Gentile, *Term. geomorf.*, p. 46—47).

Toponimul *Scara*, cu derivatele *Scăricica*, *Scărișoara*, *Scăriga*, *Scărița* etc., denumește trecători dificile, cu înfățișarea de trepte pe povârnișuri pietroase (cf. MDGR, V, p. 349). În același mod sînt explicate numeroasele toponime de pe teritoriul Franței, înșirate din Pirinei pînă la Pas-de-Calais, ca de ex. : *l'Echelle*, *Escala* (DNLf), *Escalelle*, *Pas de l'Escalier*, *Als Scalos* etc. (Nègre, *Top. Rab.*, p. 324), toponime pe care A. Dauzat le explică de-a dreptul din lat. *scala* „échelle, pente abrupte“. Astfel se explică și toponimele italiene ca *Scala*, *Scaletta*, *Passo Scallele* etc., în dialectele alpine *scala* avînd sensul de „salita o passaggio angusto delle Alpi“. De asemenea, în sardă (dial. logudorez) *iskala* (< lat. *scala*), frecvent în toponimie, înseamnă „salita scoscesa“. În sfîrșit, tot din latină se explică alb. *škala*, grec modern *σκάλα*, srb., bg. *skala*, toate cu același înțeles (cf. Wagner, *Lingua sarda*, p. 111).

1.5. Unele toponime românești, cu forme corespunzătoare în alte limbi romanice, pot avea și ele o importanță lingvistică și, în același timp, socială.

Astfel, *Văcărel*, numele unei pășuni de vite (Ludești, jud. Hunedoara), poate fi derivat de la un termen **văcar* „pășune pentru vite“ (< *vacă* + suf. col. loc. -ar, cf. *broscar* < *broască*, *furnicar* < *furnică*, *viespar* < *viespe*) sau direct dintr-un lat. *vaccarium*, pentru care cf. fr. *Vacquiers* (de *Vachariis* la 1268, DNLf, p. 692).

Rîu (Streisîngiorz, jud. Hunedoara), *Rîu Morii* (Orăștie, jud. Hunedoara) se explică prin *rîu* „canal de moară“, sens propriu și lat. *rivus*, ca și it. *rivo*

(*rio*) și occit. *riu*. Implicit, faptul probează permanența morii de apă la români, ca străvechi element de civilizație⁷.

În sfârșit, toponimul *Cărbunare*, întâlnit în mai multe părți ale Transilvaniei, are la bază **cărbunare* (pl. *cărbunări*), neatestat de dicționare, cu sensul de „loc unde se fac cărbuni de lemn” (< lat. *carbonaria*, idem; cf., pe teritoriul Franței, *Carbonnier* — în documente: *la Carbonniero* —, *Charbonnier* etc., DNLF; it. *carbonaia*, cat., sp., cat. *carbonera*, ptg. *carvoiera*). Faptul că reflexe ale lat. *carbonaria* se întâlnesc, cu aceeași semnificație, și la alte popoare romanice, poate fi un indiciu referitor la apreciabila vechime a cărbunăritului și la poporul român⁸.

2. *Gramatică*. Fără să avem pretenția de a lămuri exhaustiv problemele aferente, ne vom limita aici la sesizarea a două modalități de exprimare a cazului genitiv.

2.1. *Genitivele construite cu prepoziția de*, fapt general în celelalte limbi romanice, reprezintă, cum se știe, un tip arhaic de flexiune pentru limba română, înregistrat în textele vechi și în toponimie (cf. Rosetti, ILR, p. 533; Jordan, T., p. 482—485; FD, V, p. 41 ș.u.). Pe baza materialului de care dispunem, rezultă că aria păstrată de toponimie acoperă, în mod dispersat, județele Gorj, Muscel (fostul județ), Caraș-Severin, Hunedoara (cu o frecvență deosebită în Țara Hațegului și valea Jiului), Arad, Mureș, Alba și Bihor. Atragem atenția, pe de altă parte, asupra formei *Deal de Groapă* „dealul gropii” (Măgureni, jud. Hunedoara), în care determinantul apare fără articol și care, fără îndoială, reprezintă un tip flexionar nu mai puțin arhaic (cf. și *cale de cetate* în textele vechi, Rosetti, ILR, p. 533).

2.2. *Genitive cu articolul antepus*. Referindu-ne la cazurile de genitiv feminin construit cu antepunerea articolului *ii* (cf. în textele vechi din secolul al XVI-lea: *ii Sara*, *ii Tamara*, *a ei noastre credință* etc., citate de Jordan, T., p. 485), am dori să arătăm că, după cunoștința noastră, astfel de forme se găsesc și în toponimia județelor Gorj, Alba, Sălaj, Bistrița-Năsăud, cu o frecvență ceva mai ridicată în Maramureș: cf. *Dealul i Rujii și Valea i Rujii* (Răzoare), *Moina i Dăncioaie* și *Săcălura i Marică* (Cupșeni), *Valea i Scradii* etc.

3. *Fonetică*. Se știe că, în afară de cazurile cind sînt obiectul unor accidente fonetice, toponimele evoluează din punct de vedere fonetic în același ritm cu limba comună. Se înțelege că același lucru se poate spune și despre numele de localități, cu precizarea că, datorită tendinței de „normalizare”, de literarizare la care sînt supuse din partea oficialității, ele vor putea păstra în continuare urme indirecte ale unor pronunțări dialectale. Din multitudinea de cazuri — asupra cărora ne propunem să revenim cu alt prilej — ne vom limita la câteva nume de localități din județul Hunedoara.

Paroș [*Parôș*], magh. *Páros*, este un sat din comuna Sălașu de Sus (Țara Hațegului). Este atestat din secolul al XV-lea: 1453 *Paros*, 1464 poss. *Paroosd*, 1500 *Parws*, 1501 *Paroos*, 1519 *Paros* etc. (Suciu, DITr., II, p. 36). Prin poziția sa marginală în Țara Hațegului, el poate fi socotit ca un sat relativ recent întemeiat, de unde și faptul că numele său trebuie să fie, la origine, o poreclă colectivă, dată de locuitorii satelor vecine, anume *păroși*

⁷ Vezi M. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 111—112.

⁸ Vezi *ibidem*, p. 114—116.

(vezi la Iordan, *T.*, p. 315 ș.u. o serie de nume de sate date în împrejurări similare și bazate pe porecle de acest fel: *Bărboși, Păroasa, Tunși* etc.). De altfel, în vecinătatea satului Paroș există și alte sate cu nume asemănătoare ca *Vaidei* (azi *Ritul Mic*; 1517 : *Waydaohaba*, 1523 : *Waydeyey*, Suci, DITr. II, p. 81) : *vai de ei*; *Ohaba Sibișel, Hobita* (1411 : villa libera nomine *Wyzkuz*, 1473 : *Ohabyeza* etc., Suci, DITr. I, p. 291) : *ohabă* „sat de oameni liberi (nou înființat)” etc. Important este că atât oficialitatea maghiară, cât și cea românească redau prin forma *Páros (Paroș)* pronunțarea locală *parós(i)* (cu *ă* protonic > *a*; cf., tot în țara Hațegului, *padure* „pădure”, *mamaligă* „mămăligă”, *săcure* „săcure (secure)” etc.).

Bănița sau *Banița* [*Bańița*], sat în valea Jiului: *băniță* „băiță, mină mică” (*baie* + suf. *-iță*). Forma „literalizată” constă din interpretarea lui *n* ca provenind dintr-un *n* românesc (și din păstrarea lui *a*, provenit dintr-un *ă* protonic).

Ghelar [*D'elár*], magh. *Gyalar*, oraș la sud de orașul Hunedoara (1733 : *Gyelar*, 1760–1762 : *Gyalár*, Suci, DITr. I, p. 257). Forma oficială românească preia forma oficială maghiară, care la rîndu-i redă aproximativ pronunțarea locală (*d + e, i > d'*). În fapt, forma literară corectă ar fi fost *Delar(i)*, numele însemnînd „deleni, locuitori de pe deal”. Într-adevăr, orașul este situat pe un platou înalt, satul de la poalele acestuia purtînd numele sugestiv de *Vălari* (= văleni, locuitori de pe vale).

Oricum, prin forma lor oficială actuală, numele localităților amintite, rezultate din preluarea vechilor forme oficiale maghiare (dublată, pe alocuri, de false regresii) au, într-adevăr, toate șansele să păstreze indirect amintirea unor pronunțări populare.

SIGLE ȘI ABREVIERI

- CADE = I. Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, partea I *Dicționarul limbii române din trecut pînă astăzi*, București, [1926–1931].
- CL I ș.u. = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca, anul I, 1956 ș.u.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tom I–II, București, 1913–1914.
- Dauzat, NL = Albert Dauzat, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris, 1963.
- DNLF = A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1963.
- N. Drăganu, Rom. = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV, pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933.
- FD V = „Fonetica și dialectologie”, București, anul V, 1963.
- Gentile, Term. geomorf. = Aniello Gentile, *Termini geomorfici dal latino al romanzo*, Liguori – Napoli, 1967.
- Homorodean, Vechea vatră = Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.
- Iordan, T. = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
- MDGR V = *Marele dicționar geografic al României, înlocuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. V, București, 1902.
- Mourral, *Glossaire* = Daniel Mourral, *Glossaire des noms topographiques les plus usités dans le Sud-Est de la France et les Alpes Occidentales*, Grenoble, f.a.
- Nègre, Top. Rab. = E. Nègre, *Toponymie du canton de Rabastens*, Paris, 1959.
- Papahagi, Dicț. ar. = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.
- Rohlfs, Diz. top. Calabr. = *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria*, Ravenna, 1974.

- Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968.
 Suciu, DITr. I—II = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I—II, Bucureşti, 1967—1968
 Wagner, *Lingua sarda* = M.L. Wagner, *La Lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Berna, f.a.

BETWEEN DIALECTOLOGY AND TOPONIMY

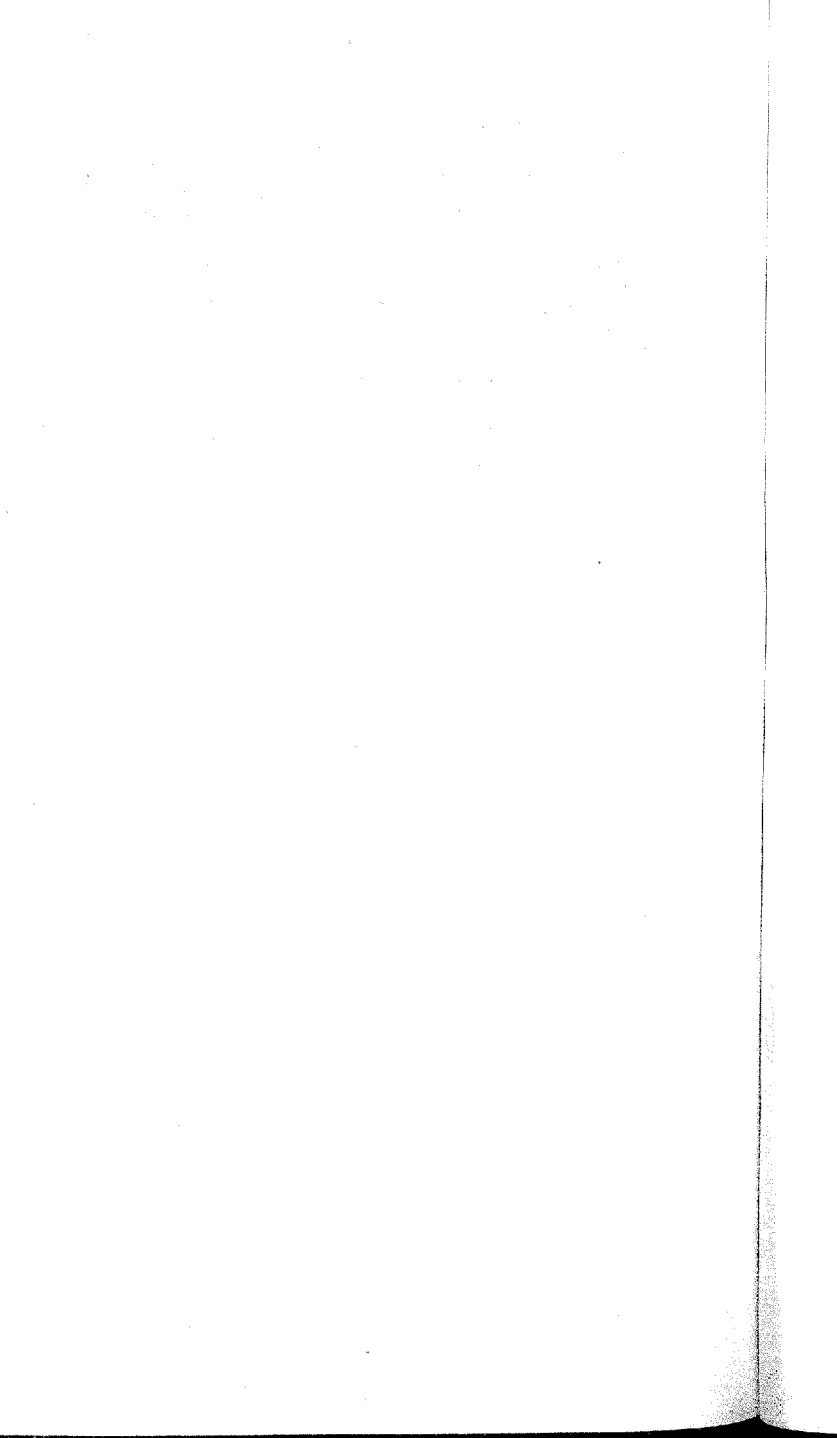
ABSTRACT

In this paper, the author studies several cases of disagreement between the evolutionary stages or the territorial spread of some linguistic phenomena in toponimy, on the one hand, and in common or literary language, on the other.

Some of the most evident discrepancies are to be found in vocabulary and grammar. Thus, several toponymes are mentioned which illustrate the ancient territorial spread of certain words and grammatical forms; cf. *Valea Agrilor* (Cluj, Ialomiţa): *agru* „ploughed field”; *D'álu i Zişe* „vineyard hill” (Tg. Lăpuş); *Rîu de Mori* „Mill River”, *Rîu Bărbat* „Bărbat River” (Făra Haţegului), etc. Also, there are some cases of discrepancy between the popular and the literary meanings of some terms (cf. *cheie*, *pisc*, which mean „strait” („gorge”); „summit” in literary language, and „narrow, inaccessible valley” and „land situated between two rivers” — in local idioms).

From a phonetic point of view, toponymes keep pace with common language words. However, there are certain village names which still preserve (and will continue to preserve) some traces of dialectal pronunciation since they have become official under this form; cf. *Baniţa* [pronounced *Bańiţa*] „small mine”; *Ghelari* [pronounced *D'elărî*] „hill folk”, *Paroş* [pronounced *Parôş*] „hairy (collective nickname)” (jud. Hunedoara), etc.

*Facultatea de Filologie
 Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31*

TERMENI HIDROGRAFICI POPULARI ÎN TOPONIMIE

DE

RODICA SUFLEȚEL

Continuînd studierea termenilor geografici populari din Banat¹, ne vom opri asupra unor apelative care denumesc adîncituri, terenuri accidentate, de cele mai multe ori străbătute de cursuri de apă sau umplute temporar cu apă. Am urmărit pe teren confirmarea unor sensuri deja înregistrate în dicționare și glosare și descoperirea unor nuanțe noi, precum și aria de circulație a termenilor, dintre care unii sînt cunoscuți și în alte regiuni ale țării, încercînd să stabilim ceea ce este caracteristic Banatului, gradul de productivitate în toponimie. În același timp, am făcut cîteva precizări și propuneri etimologice.

Entopicul **borugă** circulă în sudul Banatului, în jud. Caraș-Severin — Munții Cernei („apă mică, curgătoare”), localitățile care gravitează în jurul orașelor Oravița („pîrîu”, cf. NOVACOVICIU, C.B., 4) și Reșița („iazul morii”, „mlaștină”, v. IONIȚĂ, SCIT, 42; Gîrliște : *borûz*, *ogașă* „ape mici, curgătoare, care seacă vara” — NALR—BAN., DATE, 48), în zona dunăreană, azi aflată în jud. Mehedinți — Eșelnița (*borunți* „viroage”, cf. VULPE, COHUȚ, 320) și în jud. Timiș, partea sudică (Șemlacul Mare, apud L. COSTIN, GR. BĂN., II, 47; Lățunaș — v. VICIU, GLOSAR, 48 : „fundătură știîmtă numai pentru un car prîntre două dealuri, defileu”, cf. și SCRIBAN, D.). Figurează și în ROTARU, LEXICON, 7 : „pîrîu”, „apă care se scurge din știubei”, „apa care curge de pe colnici”. Răspîndirea numelor topice este în concordanță cu repartitia teritorială a lui *borugă* : *Boruga* (*borûga*), pîrîu — CS, s. Doclin, Fizeș, Berzovia, Gherteniș : se varsă în Bîrzava, în hotarul satului Șoșdea ; pîrîu — CS, s. Ticvaniul Mic, Broșteni, or. Oravița ; s. Vrani — CS ; canal care uneori seacă, Banloc — Tm. (v. și NALR—BAN., DATE, 48) ; Gad — Tm. ; Gherman — Tm. ; *Boruga Crivăii* (*crivăii*), vale, Lățunaș — Tm. (v. și NALR—BAN., DATE, 59) ; ~ *de la Periş* (~ *dî la perîş*), vale, Gîrliște — CS ; ~ *lu Sima Moșu*, Vărădia — CS ; ~ *Nicolinului*, Vrăniuț — CS ; ~ *Morii*, Mercina — CS ; ~ *Vezuriniului* (~ *viđurîinului*) Grădinari — CS ; *Borugi* (*borûz*), sat, c. Cornereva — CS ; Gîrliște — CS (v. și NALR—BAN., DATE, 48) ; *Borugiu*, Reșița (v. și IONIȚĂ, SCIT, 42).

¹ Vezi Rodica Suflețel, *Despre termenii geografiei populare din Banat*, în vol. *Filologie XXV, Lingvistică*, Tipografia Universității, Timișoara, 1982, p. 81—85 ; idem, *Termeni hidrografici în toponimie*, în „Caietul Cercului de studii”, II, Timișoara, 1984, p. 74—80.

Este cunoscută și forma *burúgă*, inserată de DA în cadrul articolului *burău* (considerată, deci, un cuvânt diferit de *borugă*), avînd sensul „loc mlăștinos, unde crește trestie, papură, anine, salcă”; „apă curgătoare”. Cu acest fonetism a intrat în toponimia din sud-vestul Transilvaniei și din regiunea limitrofă din nord-estul Banatului — v. *Buruga*, nume de locuri în zona Orăștie—Hunedoara (cf. HOMORODEAN, S., 167—168); pîrîu, Voislova — CS, trece prin locuri cu stînci și pădure. Tot aici trebuie încadrat și hidronimul *Buroaga* (*burúga*) din Banat, pîrîu, Ohaba Română — Tm., rezultat, probabil, din contaminarea lui *burugă* cu *viroagă*.

Dacă aria de circulație a apelativului și a toponimelor corespunzătoare se conturează cu claritate, nu același lucru se poate spune despre originea care i-a fost atribuită. DA nu dă nici o etimologie pentru *borugă*, dar propune pentru *burugă* pe *burău* „cascadă”, cu alt sufix. Dacă socotim că e vorba de un derivat românesc în *-uga*, trebuie însă să-l avem în vedere pe *bură* (neindicat, în mod clar, ca etimon), care presupunem că a avut, pe lîngă sensul „furtună, vijelie, vior”, înregistrat de DA, și pe cel de „apă care curge cu zgomot”, existent, probabil, încă în slavă (cf. și megl. *bură* „torent de rîu” și vb. slav *burje*, *buriti*, însemnînd „a asalta, a(se) zbuciuma”, dar și, în mod figurat, „a vui, a bubui (despre valuri, vînt)” (v. SKOK, I, 240). SCRIBAN, D., înregistrînd doar forma *borugă* cu același sens ca și DA, o compară cu substantivul *corugă*. HOMORODEAN, S., 167—168, luînd în considerare semantismul termenului, asemănător cu al altor entopice din domeniul romanic, trimite la lat. *voraginem* „cel care înghite sau sfîșie”, „prăpastie”. Recunoaște însă, el însuși, dificultățile de ordin fonetic pe care le întîmpină o atare explicație.

Prezența entopiceului în vecinătatea teritoriului iugoslav sau în zonele în care a existat o populație de limbă sîrbă care și-a lăsat amprenta și în lexic, ne face să-i atribuim o origine sîrbocroată. În această situație, sînt plauzibile două soluții. Potrivit uneia din ele, este vorba de un derivat, cu sufixul augmentativ *-uga* din *bură* „apă care curge cu zgomot”, sens posibil alături de „furtună, vînt, puternic” după cum o arată și înțelesul vb. de bază *burili* (cf. SKOK, I, 240, v. și *supra*). Forma etimologică ar fi, deci, *burugă*, *borugă* apărînd ulterior. Mai convingător sub raport semantic, ținînd seamă și de realitatea geografică desemnată, ni se pare să pornim de la scr. *baruga*, derivat de la *bara* „mlăștină”. Cuvîntul se încadrează în seria derivatelor în *-uga* de tipul *jaruga*, *zaljuga* (v. STEVANOVIC, I, 458). În limba română, aceste formații au accentul deplasat de pe antepenultima silabă, cum era caracteristic pentru limba sîrbocroată, pe penultima silabă (*ierúgă*, *zăuúgă*).

Cunoscut mai ales în jud. Caraș-Severin (în zonele orașelor Caransebeș, Oțelul Roșu, Oravița și Reșița), dar și în unele arii din Timiș (centru, vest etc.), substantivul *dulbină* circulă cu două sensuri: 1. „lac artificial format prin stăvilirea unui baraj de pămînt sau prin abaterea unui curs de apă și destinat creșterii peștilor sau folosit pentru morărit” (Brădișorul de Jos, cf. și LIUBA — IANA, M., 23; Borlova, Comoriște, Doclin, Ghertenis, Greoni, Iaz — CS); 2. „bulboană, cădere de apă, vîltoare” (Cilnic, cf. și IONITĂ, GLOSAR, 23; Borlova, Mehadia — CS). Au mai fost înregistrate variantele *dilbină*, formă mai apropiată de etimonul bulgar *dălbina* (la Cireșa, Mal, Valea Timișului, Zăvoi — CS) și *tulbină* (la Doclin, Iam — CS), v. și SPECI-

MEN, V, 141—142. În toponimie a intrat doar forma *dulbină*: *Dalbina* (*dulbina*) apă mare, adîncă, Bucovăț — Tm.; șes arabil, Surducul Mic — Tm.; ~ *Blolurului* (~ *blolurului*) loc adîncit în Valea Cerbicea, Tîrnova — CS etc.

Numele topic *Dubina* (*dubîna*) „loc rău pe deal”. Pietroasa — Tm., s-ar putea să provină dintr-o altă variantă, *dubina*, influențată de ser. *dubîna* (SKOK, I, 450), dacă nu cumva avem a face chiar cu o creație sirbească.

Cuvîntul în discuție mai circulă, potrivit precizărilor din dicționare, în Transilvania (CADE), Moldova de sud, unde se întîlnește și fonetismul *dulghină*, și în Bihor, cu varianta *dilbină* (SCRIBAN, D.). Figurează și în PORUCIC, LEXICON, 38: *dulghină* „bulboană cu apă lină”. Se pare că a existat și în Gorj, după cum o dovedește un toponim ca *La Dilbînă*, din Schela, denumind o cascade.

Termenul *gîldău* cunoaște o arie destul de întinsă, care cuprinde Banatul și Oltenia. Pentru Banat a fost înregistrat în DA, CADE (cu sensul „groapă adîncă plină cu apă; băltoacă, loc mai adînc într-o apă”), L. COSTIN, GR. BĂN., II, 96 (la Marga — CS: „baltă”), LERIC, BEGHEI, 14 (în nord-estul jud. Timiș), IONIȚĂ, GLOSAR, 25 („groapă adîncă plină cu apă, băltoacă”), în cursul anchetelor pentru lucrarea *Lexicul subdialectului bănățean* în jud. Caraș-Severin (la Borlova, Iam, Iaz, Ilidia, Mehadia, Mal, Obreja, Var, cf. SPECIMEN, IV, 41) precum și de noi în Munții Cernei („groapă în care se strînge apa”). În Oltenia este răspîndit în toate zonele: în Mehedinți (cf. DA: „groapă plină cu apă”; BOCEANU, GL., 91: „loc adînc într-o apă curgătoare”; ALRM II, s.n., II/653 și ALR, II s.n., III/831 pentru sensul „baltă”, în pct. 848 — Strehaia; anchetele noastre la Bobaița și Racovița), în Gorj (cf. ALRM II, *ibid.*, ALR II, s.n., III, *ibid.*, în pct. 836 — Peștișani; POPESCU, GRAIUL, 130: „desemnează un tău, o baltă”; anchete personale la Godinești) și Dolj (cf. ALRM II, s.n., II/652 și ALR II, s.n., III/830 pentru sensul „baltă” (de ploaie) în pct. 872 — Măceșul de Jos). Apelativul este folosit în sud-estul Banatului și în alte variante: *gîldón* (c. Corneșeva, Mehadia), *căldău* (c. Mehadia), subst. neutre, dar și forma feminină *gîldoănă* (Ilidia: *cînd apa se strînză în gîlopănă mari, alus îi gîldoănă*, SPECIMEN, IV, 41). Toponimia bănățeană a preluat mai ales forma de bază *gîldău* (*găldău*), cu pl. *gîldăie* (în limba comună fiind folosite și pluralele *gîldăie*, *gîldăuă*, *gîldăuă*): *Gîldău* (*găldău*), baltă la marginea pădurii, Bacăul de Mijloc — Ar.; pîrîu, Herneacova, Izvin — Tm.: se varsă în Gherteamoș; izvor, Ierșnic — Tm.; coastă de deal cu finețe, Lăpușnic — Tm.; (*gîldău*) șes arabil, Rusca — CS; *Gîldăie* (*găldăie*) teren în pantă cu pășune, Delinești — CS; teren noroios cu multe gropi, Homoșdia, Pietroasa — Tm.; *Pîrîul Gîldaielor* (*părtiu gîldăielor*), Pietroasa — Tm., se varsă în Rîu. Prin Gorj este obișnuită și forma *gîldân* (v. și CADE), intrată în toponimie, cf. *Gîldănele*, Nistorești și *La Gîldan*, Tîrgul Cărbunești. *Gîldan* cu varianta *gîldău* este înregistrat pentru Oltenia și de ROTARU, LEXICON, 21. Pentru toate variantele cuvîntului din această regiune, v. GLOSAR DIAL. OLT., 44.

O serie de nume de locuri din zona orașelor Oravița și Reșița au în componența lor apelativul *grop*, sinonim local al lui *groapă*, neînregistrat de dicționare, dar notat de ALRM II, s.n., II/652 în pct. 29 — Secășeni, pentru noțiunea „baltă (de ploaie)” și amintit de IORDAN, TOP. ROM., 29, în legătură cu toponimul *Gropul*, ca masculin recent de la femininul *groapă*, ceea ce

este perfect adevărat: *Grop*, teren arabil mai jos, Răchitova; parte de sat, Slatina Nera; *Grópu al Máre*, Cîlnic; *Gropul cu Apă*, Țerova; ~ *Billi* (*grópu bil'i*), Grădinari; ~ *Drincionilor* (~ *drinšóńilor*); *grop* („vîrtop”) pe culmea Cracului Slovanului, Brădișorul de Jos; ~ *Lepii* (~ *lépì*), Reșița; ~ *lu Adam Petrila*, ~ *lu Mihai Iancu* (~ *lu miǎǎi iáncu*), Cuptoare; ~ *lu Ghita* (~ *lu ǵíta*), groapă cu apă, Fizeș; ~ *lu Mărilă*, Brădișorul de Jos; *Gropul Țigăncii* (*grópu țigáńsi*), izvor, Lățunaș.

De la *grop* s-a format, cu ajutorul sufixului *-an*, termenul *gropan*, cu valoare augmentativă: „groapă mare” (sens consemnat în CADE, DA, ROTARU, LEXICON, 23), echivalentul bănățean al lui *gropană* din alte regiuni. Întrucît entopicul *grop* cunoaște cam aceeași arie de circulație ca și *gropan*, pledăm pentru soluția etimologică de mai sus și credem că nu trebuie să pornim nici de la *gropană* (formă, de altfel, necunoscută) de la care s-ar fi creat o variantă masculină, cum înclină să creadă IORDAN, TOP. ROM. 29 (poate, totuși, acest lucru să se fi petrecut în nord-estul Banatului, aflat în contact cu sud-estul Transilvaniei, unde circulă subst. *gropană*) și nici de la *groapă*, cf. DA. Productivitatea lui *gropan* în toponimie este destul de mare: *Gropanul*, munte „mai șăs, mai *așăđát*”, Bucova — CS; Fărășești — Tm.; Fîrdea — Tm.; șes arabil, Lalașinț — Ar.; Oțelul Roșu — CS; groapă mare cu apă, Vălișoara — CS; *Gropanul Bucovenilor*, munte, Marga — CS; ~ *cu Trifoiul*, deal, Românești — Tm.; „îestă un *gropán* în care o fost sămănat trifoi”; *Gropanul lui Iancu Mițu*, „loc adînc în apă, vir, vîrtej”, Grădinari — CS; *Gropane* (*gropáně*), teren arabil pe un loc „puțin mai *așăđát*”, Brădișorul de Jos — CS; teren denivelat cu fîcete, Cîrnecea — CS; pășune, Coșevița — Tm.; pe timpuri aici erau gropile în care se îngropau vitele; Munar — Ar.; groapă în Dealul Mare, deun de s-a scos pămînt pentru lipitul caselor, Paniova — Tm.; șes cu gropi formate prin scoaterea pămîntului necesar la facerea cărămezilor, Păru — Tm.; Răchitova — CS; Sacu — CS; *Gropani* (*gropán*) Socolari — CS; *Gropăni* (*gropán*), Bănia — CS; *La Gropan*, Poieni — Tm. Atrag atenția formele de plural *gropani* (care dovedesc că uneori substantivul e simțit ca masculin) și *gropăni*. *Gropan*, ca substantiv comun, a fost înregistrat de noi și în Oltenia nord-vestică (Bistrița — Mh., Godinești — Gj.).

În Transilvania este cunoscută forma feminină *gropană*, derivat din *groapă* (cf. DA, s.v. *groapă*); *v.* și top. *Gropana* „loc cu gropi, *gropos*”, *Gropane*, *Pe Gropane* (HOMORODEAN, S., 145); *Gropani*, o groapă mare de forma unui cazan (VINTELER, PO, 234).

Numele cursurilor de apă *Iéru*, din nord-estul jud. Timiș — pîrîu care vine din c. Vinga, trece prin Biled și se varsă în Bega Veche și vale cu apă, c. Cenad, care se varsă în Mureș — trebuie raportat la subst. *iar*², cunoscut în această parte a Banatului cu sensul înregistrat și în DA: „un crac (= braț) sec al unei ape”. Cuvîntul este aici împrumutat din bg., unde înseamnă „mal răpos” (cf. și toponimele bg. *Jarăt*, prăpastie, *Pladniškite Jarove*, loc cu ripi, prăpăstii, *Jarovele*, gropi adînci în munte — KOVAČEV, TROJANSKO, 24). Dacă această influență este certă într-o regiune în care există sate colonizate cu bulgari, în schimb pentru Moldova, unde a fost de asemenea semnalat

² Vezi și V. Frățilă, *Toponimie bănățeană (Note etimologice)*, în *Catetul Cercului de studii*, II, 1984, p. 42.

termenul (v. PORUCIC, LEXICON, 32 : „rîpă foarte mare ; vale de forma canioanelor“) și au fost notate toponime ca *Iarul* (Bacău, v. IORDAN, TOP. ROM., 515), trebuie să admitem o origine ucraineană.

Un toponim asemănător ca formă, *Iarcu*, foarte frecvent în jud. Timiș (peste 20 de nume, dintre care amintim cîteva : canal și teren arabil, Berini, Stamora Română, Uliuc ; șes arabil, Bobda ; canal, braț al Birzavei, Denta ; canal, Jabăr ; canal, Liebling, v. și Șanțul Romanilor ; dig, „val dă pămînt“, Șag ; v. și : *La Iarc*, dîlmă, „ridicătura dă pămînt“, Chișoda ; *Iârcu la Pâr*, teren arabil, Bobda), dar prezent și în jud. Arad (viroagă, Chesint) și Caraș-Severin (șes arabil, Bocșa), se explică prin *iare* „șanț mare (de hotar)“³, regionalism specific Banatului (cf. DA, GĂMULESCU, ELEMENTE, 140), provenit din scr. *jarak*, gen. -*rka*, m. „groapă lungă și adîncă“, „șanț, brazdă“ (RJA IV, 465 ; SKOK, I, 757).

Același termen stă și la baza altor toponime din Timiș : *Iârca*, șes arabil, Breștea ; *Iercicul* (*iêrcicu*), pîriu canalizat, care trece prin hotarul s. Carani și Calacea, vîrsîndu-se în Ier, în s. Hodoni, formație diminutivală, cu suf. -*ic*, cf. și scr. *jârčic* (diminutiv în -*é*, cf. SKOK, I, 757) ; *Ierciț* (*iêrsiț*), pîriu, Carani, < *iarc* + suf. dim. -*iț* ; *Iarcoș* (*iârcoș*, *iârçuș*), pîrîiaș care vine dinspre Ictar — Budinți, trece la hotarul dinspre s. Racovița și Topolovățul Mic, vîrsîndu-se în Șanțul Nou și o altă „surgere“ din rîul Timiș, pe teritoriul s. Bazoșul Nou și Bucovăț < *iârçuș*, probabil tot diminutiv al lui *iarc*.

Am întîlnit și un nume topic pur sîrbesc în s. Dinaș : *Preko Jarka* (*prêko iârka*), tradus prin „peste șanț“.

Avînd în vedere circulația limitată a cuvîntului *iarc*, credem că toponimele *Iarca* din jud. Brăila, desemnînd un cot al rîului Călmățui și o movilă, fac parte din vechiul strat slav (cf. sl. *jarākū* la MIKLOSICH, apud IORDAN, TOP. ROM., 515).

Fără a-i consacra o cercetare specială, dată fiind răspîndirea sa pe un teritoriu întins ce cuprinde Banatul, Oltenia și Transilvania, amintim aici și apelativul *ierûgă* „braț de rîu ce duce apa la moară ; braț sec al unei ape“ etc. (DA), înrudit prin origine și sens cu *iarc* ; el provine din scr. *jaruga* „canal“, care are la bază pe *jarak*, a cărui finală -*ak*, simțită ca sufix diminutiv, a fost înlocuită cu suf. -*uga* cu valoare augmentativă (cf. SKOK, *ibid.*).

Entopicul *jôâmpă*, semnalat mai ales pentru Oltenia, Transilvania (par-tea de vest) și Maramureș, dar considerat și bănățean în dicționare (CADE ; DA — prin exemplele pe care le inserează), a fost înregistrat de noi în jud. Timiș, unde s-a dovedit productiv și în toponimie : *Joampe* (*jûâmpê*), teren șes, băltoș, care prin desecări a devenit arabil, Hodoș ; teren denivelat cu pășune și finețe, Butin, Percosova ; *Joambe* (*jûâmbili*), teren mlăștinos, Berini ; șes arabil la marginea satului, Igrîș ; *Joapa* (*jôpa*) sau *În Zoapă* (în *zôápă*), teren mai adîncit cu finețe, Fărășești, Pietroasa ; *Joapa Cerbicii* (*jôpa șerbîși*), ~ lui *Hobeanu* (~ *lu hobêanu*), terenuri cu pășune, Pietroasa ; *Pîrlul Zopii* (*pârľu zôpi*), Fărășești. După cum se vede, aspectul terenurilor denumite justifică utilizarea lui *jôampă*, pentru care am notat sensurile : „adîncitură“, „mîncătură de ploaie, cu sau fără apă“. Cu aceeași semnificație circulă în Maramureș, Transilvania (cf. LEXIC REG., 2, p. 114, 118 și 74 ; STAN,

³ Vezi și V. Frățilă, *ibid.*, p. 40—41.

SOHODOL, 168—*v.* și toponimul *Joampele*; HOMORODEAN, S., 154, cf. și *La Joampă* în Leșu—Nășăud) și Oltenia subcarpatică (Glodeni, Gureni), unde însă mai indică și terenuri întinse, joase (în s. Simbotin, în c. Peștișani și Runcu), cf. topicele *Joampa*, *Joampa lui Bie* etc.⁴. Forma *joampă* și accepțiunile cuvântului ne trimit la scr. *đžomba* „hirtop, bolovan (în drum)“, „prăpastie, ponor“, „teren nestabil“ (*v.* GĂMULESCU, ELEMENTE, 146; CADE, 680).

Ca variante sînt cunoscute formele feminine *jópă*, *zoápă* (în Banat), *joámfă* (în sud-estul Transilvaniei, cf. HOMORODEAN, S., 154) și neutrul *jomp* (la moți, cf. DA „un fel de vîrtej (o spărtură de sus în jos) în minele de aur“, STAN, SOHODOL, 168, și 183 — top. *Jompul lui Bori*, ~ *Bontli*, ~ *Popii* etc.). Tot aici îl încadrează HOMORODEAN, *ibid.*, și pe *jghiomf*, pe care l-a găsit înregistrat de CONEA, CLOPOTIVA, 135: „apa se adună și curge în tăuri, în *jghiomfuri*...“; semantic, cuvîntul face parte din aceeași familie cu *joampă*, formal însă se îndepărtează destul de mult de acesta din urmă și reprezintă un alt cuvînt și nu o variantă.

Apelativul *zăugă* „pîrîiaș mic“, semnalat de noi în regiunea muntoasă a Cernei (cf. și top. *Zăuğă*, Iabłanița, *Zăuğ*, Mehadia) n-a mai fost înregistrat de nici o sursă lexicografică. Credem că provine din scr. *zăljug*, un derivat în *-uga* de la vb. *zaliti* „a uda, a stropi“ (*v.* STEVANOVIC, I, 458).

Dintre cele cîteva entopice referitoare la rețeaua hidrografică pe care le-am adus în discuție, *grop*, *gropan*, *zăugă*, *borugă* și *joampă* sînt caracteristice Banatului. Primele trei par a nu se folosi decît în această parte a țării, iar celelalte, deși au o arie mai largă (*borugă* fiind cunoscut și în sud-vestul Transilvaniei, iar *joampă* fiind răspîndit, în diferite variante, în întreaga arie vestică), au migrat probabil tot din Banat, cum ne determină să credem și originea lor sîrbocroată.

SIGLE ȘI ABREVIERİ*

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român* (partea a II-a), serie nouă, București, 1959 și urm.
ALRM II, s.n. = *Micul atlas lingvistic român* (partea a II-a), serie nouă, redactor principal I. Pătruț, vol. I—III, 1956—1967.

Ar. = Arad.

BOCEANU, GL. = I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, în „Analele Academiei Române“, Memoriile Secției Literare, s. II, tom. XXXV, 1913.

c. = comuna.

CS = Caraș-Severin.

GĂMULESCU, ELEMENTE = Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București—Pănčevo, 1974.

GLOSAR DIAL. OLT. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu și Magdalena Vulpe, București, 1974.

HOMORODEAN, S. = M. Homorodean, *Vechea patrie a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj, 1980.

⁴ Vezi și Rodica Sufleteș, *Aspecte dialectale ale toponimiei din Gorj*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983.

* Alte sigle, care nu apar în această listă, sînt luate din bibliografia DLR.

- IONIȚĂ, GLOSAR = Vasile Ioniță, *Glosar toponimic Caraș-Severin*, Reșița, 1972.
- IONIȚĂ, SCIT = V. Ioniță, *Note de toponimie*, în vol. *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 39–108.
- IORDAN, TOP. ROM. = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
jud. = județul.
- L. COSTIN, GR. BĂN. = Lucian Costin, *Graiul bănățean. Studii și cercetări*, vol. I, Timișoara, 1926; vol. II, Turnu Severin, 1934.
- LERIC, BEGHEI = I. Leric, *Toponimia de pe Valea Superioară a Begheului*, lucrare de diplomă, Timișoara, 1970.
- KOVAČEV, TROJANSKO = N.P. Kovačev, *Mestnile nazvanja v Trojansko*, Sofia, 1964.
- LEXIC REG., II = *Lexic regional*, vol. II, București, 1967.
- NALR-BAN., DATE = *Noul atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat. Date despre localități și informatori*, [București], 1980.
- NOVACOVICIU, C.B. = E. Novacovicu, *Cuvinte bănățene adunate de*, Oravița, 1924.
or. = orașul.
- POPESCU, GRAIUL = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, 1980.
- PORUCIC, LEXICON = T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, Chișinău, 1931.
- ROTARU, LEXICON = Petre V. Rotaru, George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, ediție provizorie, București, 1943.
- s. = satul (satele).
- SCRIBAN, D. = A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
- SKOK = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1974.
- SPECIMEN = *Glosar dialectal (cu specială privire la Banat)*, Specimen, Timișoara.
- STAN, SOHODOL = I.T. Stan, *Toponimia comunei Sohodol (jud. Alba)*, în *Probleme de onomastică*, Cluj, 1980, p. 159–209.
- STEVANOVIĆ = M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički knjiženojezička norma)*, I, Beograd, 1970.
- TEAHA, CRIȘU NEGRU = T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961.
Tm. = Timiș.
- v. = vezi.
- VICIU, GLOSAR = Al. Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale*, în „Analele Academiei Române, Mem. Sect. Lit.”, s. II, tom. XXIX, București, 1906.
- VULPE, COHUȚ = Magdalena Vulpe, Cornelia Cohuț, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*. I. *Texte, sintază*, București, 1973.

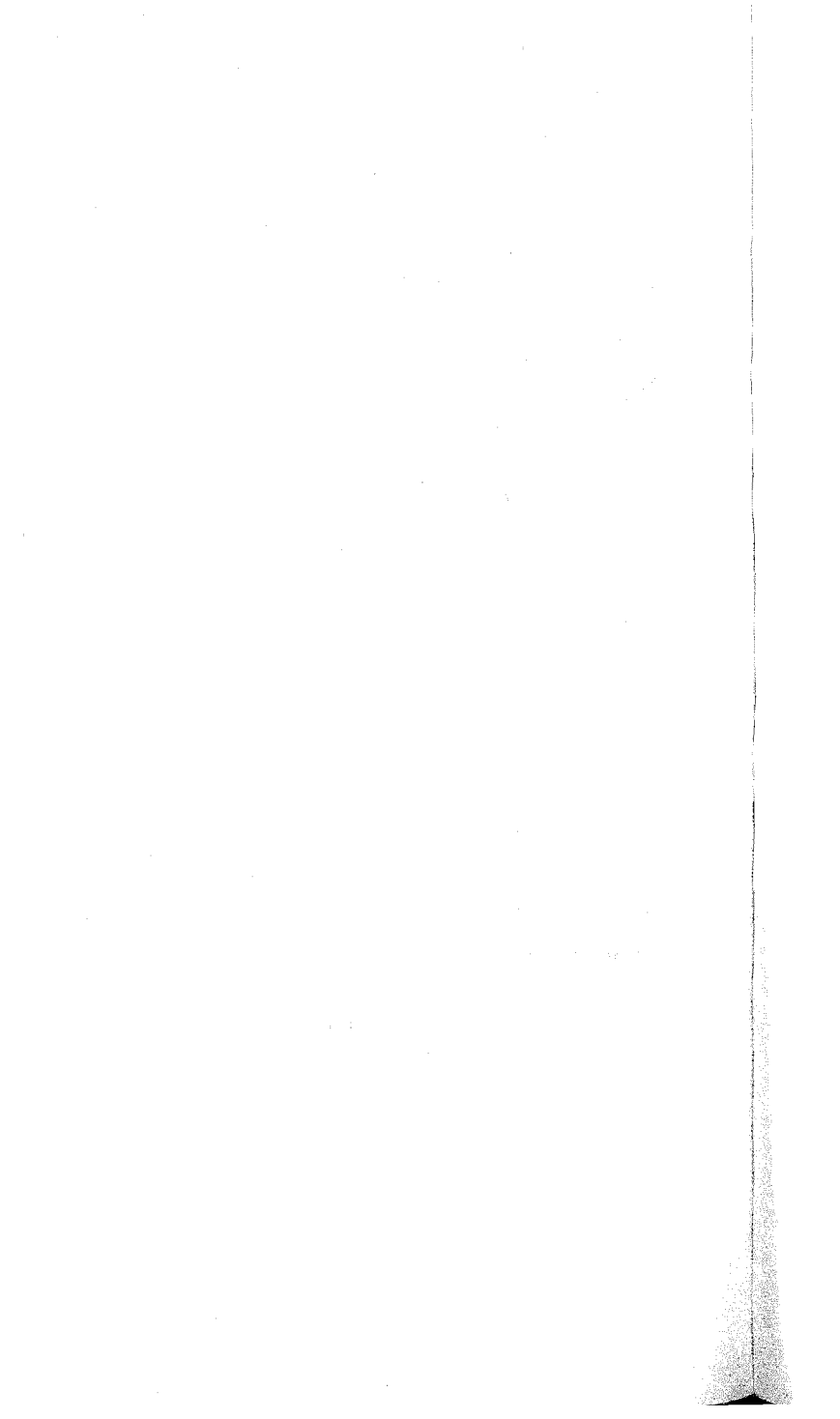
TERMES HYDROGRAPHIQUES POPULAIRES DANS LA TOPONYMIE

RÉSUMÉ

En continuant l'étude des termes géographiques du Banat, nous avons discuté quelques appellatifs désignant des fosses, des terrains accidentés, dans la majorité des cas traversés par des cours d'eau ou remplis temporairement d'eau (*borugă, dulbină, gîldău, grop, gropan, iar, iare, joampă, zăugă*). Nous avons voulu confirmer sur le terrain, dans la réalité dialectale, les sens déjà enregistrés par les dictionnaires et les glossaires et découvrir de nouvelles nuances sémantiques. L'aire de circulation de ces termes, leur productivité en toponymie nous ont révélé la note spécifique du processus toponymique dans le Banat. *Grop, gropan* et *zăugă* sont caractéristiques seulement pour cette région, mais les autres couvrent une aire plus large; ils ont migré, probablement, du Banat vers les régions voisines, comme le témoigne leur origine serbocroate.

En même temps, nous avons proposé quelques étymologies et nous en avons précisé d'autres.

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

PARTICULARITĂȚI REGIONALE DE LIMBĂ ÎN ENTOPICE ȘI TOPONIME DIN VALEA ZELETINULUI (județul Bacău)

DE

PIIU FILIPESCU

Supunem interpretării, din unghiul de vedere enunțat în titlu, entopice și toponime adunate în urma unor anchete directe, pe baza *Chestionarului toponimic și entopic general cu un Glosar de entopice onomasiologic*, (Iași, 1978), elaborat, ca și metoda de anchetă, de Dragoș Moldovanu.

Zona investigată cuprinde 15 localități aflate pe valea superioară a Zeletinului, la limita de est a județului Bacău. Este vorba de satele : Barcana (Brn), Bucșa (Buc), Buda (BuR), Burdusaci (Bur), Dănăila (Dăn), Dumbrava (Dum), Farcașa (Far), Fundătura (FRă), Hăghiac (Hăg), Magazia (Mag), Movilița (Mvl), Opișești (Ops), Putini (Ptn), Răchitoasa (Răc), Tochilea (Top)¹.

În ceea ce urmează am pornit de la premisa că multe dintre entopice, ca și majoritatea covârșitoare a numelor de locuri, sînt creația localnicilor și că, în consecință, ele vor reflecta principalele trăsături ce caracterizează vorbirea oamenilor de aici. Vom încerca să reliefăm acele particularități de limbă care își găsesc o largă reflectare în entopice și toponime sau care sînt caracteristice acestora cu deosebire.

Dintre fenomenele fonetice regio. consemnăm mai întîi, în domeniul vocalismului :

-ă final trecut la *â*, ca în exemplele : *La Băltă, börtă bulbăcă, La Gîrlă, izeătură, militură, mîlcă, produscă, văgăyună, văiyăgă v. rsătură*.

- închiderea lui *e* final aton, care trece la *i* : *adă, ări, șotăriji kefră-rîji, prăpăștiji, scăldăyări, trecăyări, zăpodiiji*.

- velarizarea lui *e, i*, care trec la *ă, î*, corespondentele lor din seria posterioară, după consoanele *s, z, ș, j, ț*, și uneori *r* : *așăzătură, bolborosităyari Călnicu di la Stînjin, izeiri, limpezis, loc covățit, năstipărîji, răd, rădiur „pădurice“, șărpărîji, șăs, șipol*.

- după aceleași consoane, monoftongarea în *a* a diftongului *ea*, ca în *bolborosăla*.

În domeniul consonantismului, remarcăm de la început prezența palatalizării labialelor, Moldova reprezentînd, așa cum se cunoaște, aria de mani-

¹ În lucrare folosim siglele stabilite în vederea întocmirii *Dicționarului toponimic al României. Moldova*, în curs de elaborare.

festare tipică a acestui fenomen. În vorbire, pentru *p, b, m, + i(e)* apar *k, g, n*, iar, pentru *f, v + i(e) — h, y*. Exemplificăm cu entopice și toponime: *Cótu la Kíscu Móri, Fintína la Kířtgói, Ketrřs, kir*, cu derivatul *kirăriřii* „loc cu mult pir“, *skinřs, skinăriřii, álgiři, porunřs*, cu derivatul *porunřřti* „loc cu mulți pruni sălbatici“, *scořitúra, Diálu din N'řjloc, Drúmu ři la Salcřn, Drúmu la Dărřján, Fintína la N'ihăřřř, řiriřti, říru řpi, Řípa H'erăřlăyului, Carărga ři la Moylă, Diálu Yři, plėyři / plėyři* „plavie“.

Bine reprezentată în vorbirea localnicilor este trecerea în spirantele *ř, ž* a africatelor *č, g*, particularitate reflectată și în entopice, ca și în numele locurilor: *Adăpătųaria la Ulúři, Burduřăři, řimilřř, řotăriři, řunt / řunř* „copac care a rămas fără vîrf“, pentru *ciung / ciunři* din alte zone ale țării, *Cólnicu ři la řoflř, Fintína la řútură, K'isóru Ancúřă, mořirlă, parřelă, pădurři, Drúmu Făřilor, Drúmu ři su Mărřini, lărřřmi, scúřřiri*.

Uneori lui *v* urmat de *o, u*, îi corespunde *h*: *řuhói, hulpărři* (vezi și toponimul *Diálu Hulpărři*). Fonetismul tinde să iasă din uzul curent. E drept că entopicul *hulpărie* este generalizat și nimeni nu rostește *vulpărie*; în schimb, cam toți vorbitorii pronunță *vulpe* și nu *hulpe*, încît legătura dintre termenii *vulpe* și *hulpărie* nu se face de către mulți vorbitori. Cazul nu e singular. Localnicii spun *hulubărie*, dar folosesc termenul *porumbel*, și nu *hulub*; alături de primul se folosește însă și *porumbărie*. Forma cu *h* este folosită și acum în cuvinte care intră în expresii de tipul: „hórba-ř *hórbă*, řórba-ř *řórbă*“ sau „la mîneări lup ři la triábă *húlpi*“.

Apreciat chiar numai pe baza folosirii în vorbire a entopicelor și toponimelor, limbajul localnicilor prezintă unele variații, în funcție de gradul de instruire a vorbitorilor, de vîrsta acestora sau de situația de comunicare. Drept urmare, un cuvînt poate să apară în mai multe variante, fonetice sau lexicale, acestea punînd uneori în lumină și existența unor particularități de vorbire în cazul locuitorilor unui sat, în raport cu ai altuia. Mai evidente sînt aceste particularități în vorbirea locuitorilor satului Răchitoasa, care apelează curent la formele: *bordėy / bordėyurř, La Bordėy, Bordėy* lu *Băřu*, față de *bordėř / bordėři, La Bordėř (Bur)*; *budalăy / budalări, alături de budăy / budări* (primul termen, deși derivat de la al doilea, nu apare ca augmentativ, ambii avînd același sens: „fintină cu apă la suprafață, închisă cu un trunchi de copac scobit“); *kiscăy / kiscăyurř*, alături de *kisc / kiscurř*, ambele avînd același sens; *platăy / platăyurř*, față de *platóy / platóyurř*; *řizunři / řizunři*, și uneori *řizunři / řizunři*, față de *řizunři, řizunři* sau *řizunři*; *úliřă / úliřă*, față de *húdiřă / húdiřă* și *húdiřă / húdiřă*. În variație liberă, în vorbirea din zonă apar și variante ca: *sălcă — sălři*; *cărări (Cărări la Nică ři la Řipă, Ptn), — carări (Carări ři la Scřřlřca, Dum, Carări prin Cartilungă, Răc)*; *hăřăș — hařăș; cătřnă — cřtřnă (Diálu Cřtřni, Opř)*; *řirřy — řirřy (La Řirřy, Bur) — părřy (řntri Părři, Răc)*; *bobărř* „cel care dă cu bobii, vrăjitor“ și *babăr (Fintřnili Bobărřului, Bur — Fintřnili Babărului, Buc)*; *čřřmé — čřřmé — čřřmeă — řuřmé — řuřmiă (řuřmiă lu Mustărř, Ptn — řuřmiă lu Plopyăsa, Răc)*; *řeleřtěy — heleřtěy*; *řol / řolurř — řolc / řolcurř — řyălcă / řolř (řólă Kisăgyăři, Răc — řólcu la Cólă řirři, Bur)*; *băltųăcă / băltųăři — băltųăgă / băltųăři*; *mořunói — mořurói*; *mlăřřină — mlăřřniă*; *řřřyălnă — řřyălnă* și altele.

La limita dintre fonetică și gramatică plasăm alte fenomene, unele manifestându-se ca urmare directă a tratamentului general al lui *-i* final asilabic, neglijat adesea în vorbire. Semnalăm mai întâi că articolul hotărît proclitic pentru genitiv-dativ al substantivelor proprii nume bărbătești are peste tot forma *lu* : *Apa di la Fîndu lu Mălăl* (Dum), *Diálu lui Țurúc* (Răc), *Drămu lu Manláki* (Ptn), *Fînlîna lu Șoric* (Răc), *Gryápa lu Uyátu* (Bur), *Izvóru lu Zbîrsóg* (Răc), *Pojána lu Huminicá* (Ptn), *Ríkili lu Pápá-Lápti* (Dum), *Stejárú lu Țáncu* (Bur). În satul Răchitoasa, și numai în acest sat, *-i* este eliminat din desinența genitivului. Sînt frecvente forme ca : *Apa Gólulu Kiságyáji*, *Cyásta Finárulu*, *Cólnicu la Cujbáru Córbulu*, *Diálu Ber-cárulu*, *Diálu Cantónulu*, *Diálu Dorosánulu*, *Diálu Fúlghulu*, *Diálu Lángulu*, *Dîmbu Țigánulu*, *Fînlîna Gavánulu*, *Gryápa Păyúnulu*, *Pojána Rolárulu*, *Rîpa Crăjesculu*. Fenomenul angajează și articolul hotărît feminin, forma de genitiv-dativ, cu alte urmări însă. Prin neglijarea în vorbire a acestui articol, *-i* final asilabic se suprapune desinenței, care cumulează și funcția articolului, ca în : *Cótu Gírli* (Bur), *Crúșa Lutáriji* (Răc), *Diálu Bălăsîni* (Bur), *Diálu Cocoliji* (Dăn), *Kîscu Móri* (Ptn), *Kisóru Agláji* (Răc), *Pojána Hoștîni* (Răc), *Pojána Prisáši* (Răc). De remarcat că asemenea forme apar în toate localitățile cercetate. Numai în Răchitoasa apar forme ca : *Dîmbu Domnícá*, *Cyásta Ancúla*, *Lînija Fărcășá*, uneori cu un *i* abia perceptibil în final.

Articolul hotărît *l* nu se pronunță, dar fenomenul este, așa cum se știe, general². Se spune deci : : *Bălușu* (Bur), *Bogdănu* (BuR), *Canálu în Fîndu Plêși* (Ptn), *Diálu Cucosălu* (Răc), *Fănáru* (Răc), *Lăcu Diálu Crîsti* (Răc), *Sohodólu* (Bur), *Zeletinú* etc.

După cum s-a putut vedea din unele exemple date mai sus, în ansamblul numelor de locuri apare și structura toponimică *substantiv + substantiv nume de persoană de genul masculin în genitiv*, de tipul : *Dealul lui Dănilă*, *Piscul lui Frunză*, *Porniturile lui Drăgan*. În cadrul acestora se înregistrează și construcții sintetice, în care antroponimul apare articulat enclitic : *Crúșa Crăjesculu* (Răc), *Diálu Bóguluji* (BuR), *Diálu Lángulu* (Răc), *Diálu Plêșji* (Ptn), *Fînlîna Bérli* (Ptn), *Fînlîna Bîruluji* (Ops), *Fînlîna Búrli* (Bur), *Mó-rili Brăjesculuji* (Bur), *Kisóru Huțánulu* (Răc). Construcția este considerată arhaică³. În zona investigată sînt însă nume cu această structură care nu pot fi prea vechi. Prezența acestora ne îndreptățește să punem problema dacă formele în discuție trebuie considerate populare și nu arhaice, din momentul în care, cel puțin în toponimie, ele sînt încă productive. Denumiri recente precum : *Fînlîna Țágăi* (Bur), *Páru Moldovánuluji* (Ptn), *Pódu Crojitóru* (Răc), sînt formate pe baza numelui unor locuitori cunoscuți, aflați în viață sau dispăruți de curînd. Ele sînt efectul analogiei cu numele mai vechi de locuri ce prezintă această construcție, destul de numeroase ca să se poată impune ca model.

În cazul numelor ce se circumseriu acestei structuri este de remarcat, de asemenea, tendința vorbitorilor de a evita, din motive de eufonie, succe-

² Pornindu-se de la această realitate, unii autori nu mai notează pe *l* în situația de față, nici chiar în formele literarizate. Așa procedează, alături de alți cercetători, V. Ioniță în *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982.

³ Iorgu Iordan *Toponimia românească*, București, 1963, p. 487—488.

siunea mai multor substantive aflate la genitiv, atunci cînd întreaga construcție se folosește la acest caz. În vorbire apar formele: *Diálu Bógului*, dar *Cyásta Diálului Bógu*; *Dîmbu Țigánulu*, dar „la dreapta *Dîmbului Țigánu*“; *Diálu Bercárlu* — *Vîrfu Diálulu Bercár*, Sau: *Diálu Fúlgulu* — *Cyásta Diálulu di la Fúlgu*; *Diálu Cálulu* — *vîrfu Diálulu di la Cálu*; *Șásu Lúnshi* — *poala Șásulu di la Lúncá*; *Zmîrcu lu Curmezís* — *marginea Zmîrculu di la Curmezís*. În sfîrșit, mai consemnăm că nume topice precum: *Boroaia*, *Brăloaia*, *Corboia*, *Gunoaia*, *Lupoia*, *Peștioaia* nu au la genitiv diftongul *oa*: *Boroi*, *Brătoi*, *Corboii*, *Gunoi*, *Lupoi*, *Peștioii*, datorită evoluției fonetice moldovenești a grupului *-ei* la *-ii* și apoi la *-i*. În aceleași condiții, tot fără diftong apare și forma de genitiv-dativ a toponimului *Bădeásca*: *Rîpa Bădești* (Dăn).

La categoria gramaticală a numărului reținem cîteva particularități ale pluralului unor entopice sau toponime, după cum urmează: *gúalcá* / *gols*; *lac* / *lácúr* / *láši* (vezi toponimul *La Láši*, Top); *pripór* / *pripóri*, cu schimbare de gen; *șá* / *șáll*. Notăm apoi dubletele *códri* și *códrur*, *prodúșt* și *prodústi*, pl. de la *prodúscá* „copcă (în gheață)“.

În ceea ce privește vocabularul, observăm că toponimia localităților cercetate păstrează vechi elemente lexicale, regionale sau cu o circulație mai largă, care nu mai apar în vorbirea curentă sau ale căror sensuri primare nu se mai cunosc. În zona investigată am putut înregistra toponime ca: *În Țicmáu la Dăniján* (Răc), *Țicmáu lu Drágán* (Bur), *Kumurlúu Lángulu* (Răc), *Mońicu lu Ugátu* (Bur), *La Mońitói* (Bur), *La Carijerá la Pihódiști* (Ptn), dar termenii *țicmáu* (cu varianta *țigmáu*), *kumurlái*, *mońic* (cu derivatul *mońitói*) și *pihódiște* nu se mai află în competența lingvistică a vorbitorilor. Pe teritoriul unuia dintre sate, Barcana, există *Diálu Cucosálu* cu *vîrfu Mońicu*, situație reflectînd pierderea sensului acestui entopic, menținut exclusiv ca toponim. Tot entopic trebuie să fi fost și substantivul *muřurúgá*, care stă la baza toponimelor *Muřurúga* (Brn), numele unui deal mic, și *Lutárlia di la Muřurúgá* (Brn). Termenul *ťihlá* apare în funcție toponimică absolută, *La Țihlá* (Răc), dar cuvîntul nu e recunoscut și ca entopic, ci numai derivatul său *ťihlúacá* / *ťihlúáši*, folosit cu sensurile „pădure cu o întindere foarte mică“ și „pădure tinăre“. Alte toponime, cum ar fi *În Răspintin* (Buc), *Pi Súsniță* (Răc), *Cyásta Zímnișilor* (Răc), au la bază cuvinte care se întrebuițeau tot mai rar. Rareori mai apar în vorbirea localnicilor termeni ca: *dižugátuári* / *dižugátóri* „loc de popas, unde se dejugau boii ca să se odihnească“; *hrájšti* / *hrájšti* „casă veche și prea mare“; *žugarét* / *žugaréti* „locul de ieșire din pădure, unde se plătea taxa pentru lemne“; *mítá* / *míts* „ieșitură rotunjită, nu prea mare, pe coasta unui deal“; *témnic* / *témniši* „adăpostul de iarnă al albinelor“.

Pentru a ilustra inventivitatea populară, ca și expresivitatea unor termeni, notăm: *ápá abátúla* „apă stătătoare formată într-o veche albie de râu“; *ápá dămyála* „fișia dinspre mal a unei ape“; *drum într-o ruátá* „partea unui drum în povîrniș, unde este gata să se răstoarne căruța“; *gruápá ponosítá* „locul unde se îngroapă animalele“; *izvór yi uói* „izvor foarte bogat în apă“; *lăturáš* / *lăturáš* „oameni care locuiesc în afara satului“; *loc tálpós* „pămînt foarte umed și lipicios, care se lucrează greu“; *pámint udelós* „pămînt care ține apă“.

Ansamblul tuturor acestor fenomene subordonează din punctul de vedere lingvistic zona cercetată subdialectului moldovean, cu particularități specifice în cea mai mare parte zonei de sud a acestuia.

După cum se poate remarca, entopicele și toponimele reflectă cu fidelitate fizionomia limbii vorbite de localnici. Tocmai de aceea se impune ca, în stabilirea elementelor particulare de limbă dintr-o zonă sau alta, și mai ales pentru prezentarea lor nuanțată, să se facă mai insistent apel la fondul de entopice și toponime din zona respectivă, acestea putând să releve trăsături pe care uneori le ilustrează mai bine decât alte elemente ale vocabularului.

LANGUAGE REGIONAL SPECIFIC FEATURES OF GEOGRAPHICAL APPELATIVES
AND TOPONYMS EXISTING IN ZELETIN'S VALLEY (BACĂU DISTRICT)

ABSTRACT

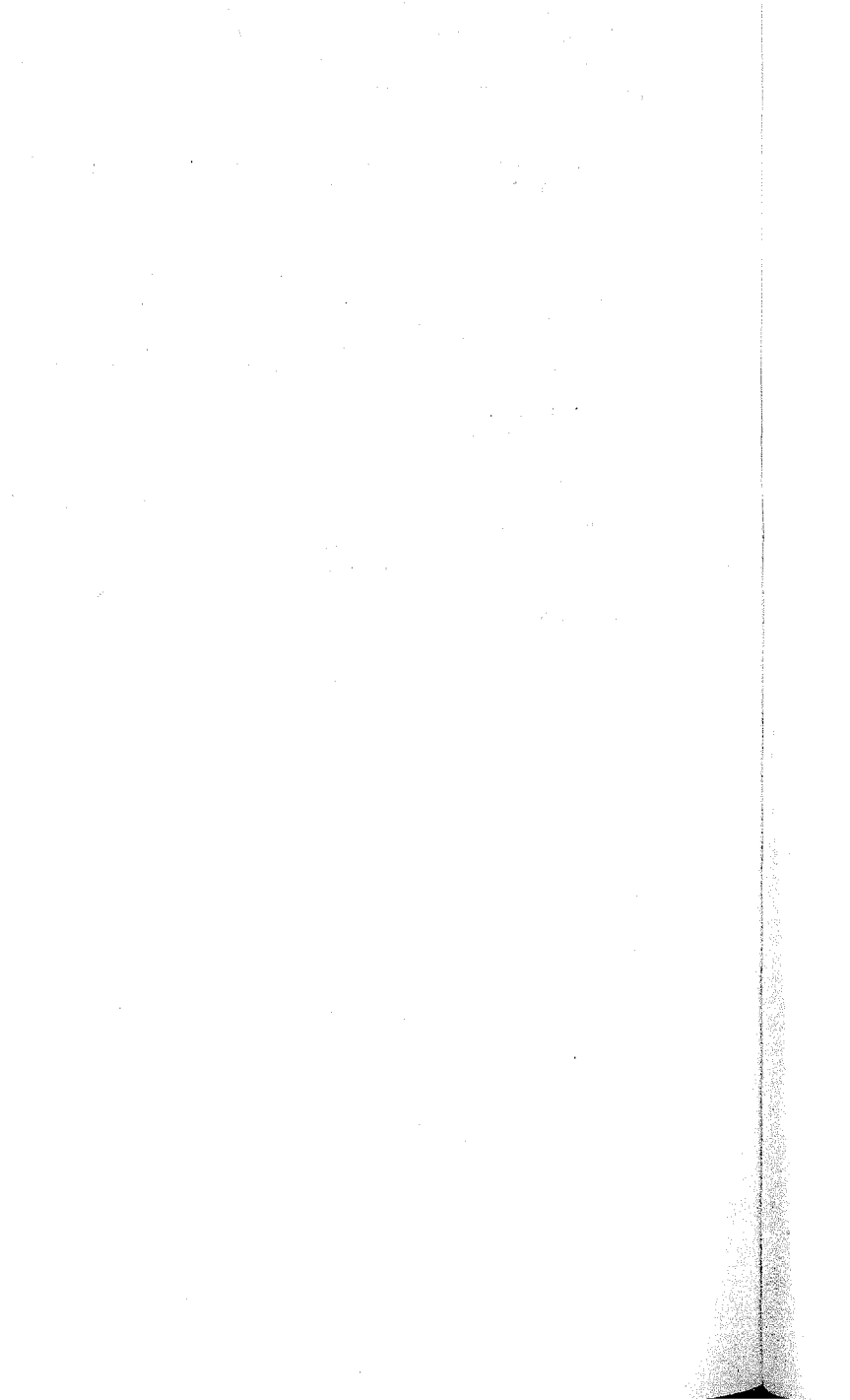
The paper is proposing to investigate, from the title stated view point, the geographical appellatives and toponyms gathered by means of direct inquiry made in 15 villages in Zeletin's valley, Bacău district.

Starting with the already known statement that the names of places are, almost all of them, the natives' creation, the paper evidences some regional specific features from the sphere of phonetics, lexicology and grammar, as reflected in geographical appellatives and toponyms from that area.

Although the zone under consideration is not very large (cca 120 km²), the material gathered spotlights some differences, mainly phonetic ones, that characterise the language spoken in some villages, in relation with the others. In this respect the presence of some geographical appellatives with two or more phonetic variants, differing from one village to another are mentioned. Also the existence of other geographical appellatives whose area of circulation is reduced only to certain villages in which inquiry was made is pointed out.

The result is that in order to decide on the specific features from an area or another and mainly on their shaded representation one should make a more persistent appeal to the geographical appellative and toponym stock existent in that area.

*Liceul de Matematică și Fizică „C. Negruzzi”
Iasi, str. Culturii, nr. 4*

RAPORTUL DINTRE DIALECTOLOGIE ȘI ANTROPONIMIE REFLECTAT ÎN DOMENIUL PORECLELOR

DE

AL. CRISTUREANU

Cercetarea de față ce se bazează pe un material documentar de porecle¹ provenit din toate părțile țării, mai bogat fiind reprezentate Transilvania, Crișana, Maramureșul, Banatul, Oltenia și nord-vestul Moldovei și al Munteniei. Documentația utilizată are ca surse exemplele culese prin : a) *Chestionarul IV, Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, 1930, elaborat de „Muzeul limbei române“, dintr-un număr de 174 localități ; b) *Chestionarul* (numit convențional în lucrările de antroponimie *Chest. O*) elaborat de semnatarul acestor rânduri, cu răspunsuri primite de la studenții filologi ai fostului Institut Pedagogic de 3 ani din Cluj, în perioada anilor 1966 — 1974, din aproximativ 800 de localități ; c) material preluat din „Arhiva de onomastică“ a Facultății de Filologie din Cluj-Napoca, ce include aproximativ un număr de 500 de lucrări ale absolvenților facultății, avînd ca temă cercetări exhaustive de antroponimie, toponimie sau dialectologie. La acestea se înai adaugă cîteva exemple rare din localități cunoscute de autor² sau cercetate prin anchete de onomastică.

Situîndu-ne pe poziția cercetătorului de antroponimie, considerăm că multiplele raporturi interdisciplinare între cele două ramuri ale lingvisticii, dialectologia și antroponimia, dau noi dimensiuni cercetărilor de limbă, relevînd concomitent o serie de implicații sociolingvistice. Cercetarea de față are în vedere următoarele aspecte :

1) reflectarea particularităților fonetice și lexicale în domeniul poreclelor locale (aspect relativ mai puțin interesant); 2) felul în care se reflectă învechirea (uzura) unor rostiri sau cuvinte dialectale în domeniul poreclelor; 3) raporturile (contactele) interdialectale reflectate în unele porecle; 4) raportul între graiul local și limba literară.

¹ Definim porecla ca „denumire dată, de obicei, în bătaie de joc unei persoane“.

² De exemplu, satul natal al autorului, Țaga, jud. Cluj, la 18 km sud-vest de Gherla, orașul Blaj, cartierul Veza (fost sat), precum și orașele Dej, Gherla și împrejurimile lor.

Exemplele următoare, toate inedite, fac parte dintr-o documentație care se extinde pe un interval ce consemnează realități lingvistice existente cu 54 de ani în urmă (respectiv, anii 1930—1931, când s-au primit răspunsurile la Chestionarul IV), până în perioada contemporană, optica celor ce atribuiau porecle relevând anumite mutații în domeniul analizat.

1) Reflectarea particularităților dialectale fonetice sau lexicale este un fapt de la sine înțeles, oarecum banal. Intrarea acestor forme sau cuvinte în domeniul numelor proprii presupune însă deplasări conotative de sens, bazate pe o variată gamă ce se extinde de la persiflarea întâmplătoare, uneori poate spontană, la alcătuirea unor porecle impregnate de maliție, elaborate într-un autentic spirit grotesc. Toate acestea provoacă uneori și schimbarea aspectului formal prin deformarea voită a cuvântului prefăcut în poreclă.

Pentru dialectolog, dar și pentru onomast, devin interesante din punct de vedere documentar acele exemple de porecle (uneori devenite și nume de familie) care sînt alcătuite din regionalisme sau variante ale lor relativ mai puțin cunoscute, adeseori situate chiar la periferia lexicului dialectal, avînd o arie geografică restrînsă. În cele ce urmează relevăm astfel de exemple pe care le considerăm interesante din punct de vedere fonetic sau lexical, preluate exclusiv din aria subdialectului crișean.

De pildă, porecla *Morcojelu*³, atribuită unor indivizi pentru faptul că unul „e mic și slăbuc ca un morcovel“ (Fundătura, Cluj), iar celălalt e la înfățișare „mic și roșu“ (Dăbîca, Cluj), din localități aproape învecinate, nu prea departe de Gherla, reține atenția dialectologului prin faptul că atestă o zonă în care labio-dentala *v* urmată de *e* se află în stadiul transformării ei în *j*. Numele *Găzdăgoi*, formate din subst. *găzdăcoi* prin asimilare consonantică, apar ca porecle date pentru doi inși, unul locuind în Chiștag, Bihor, nu prea departe de orașelul Aleșd, iar altul la Corund, localitate situată în limita de vest a județului Satu Mare. Ambii erau *găzdăgoi*, adică „bogătași“, remarcîndu-se în trecut prin lăcomia lor de a poseda cît mai mult pămînt.

O arie destul de restrînsă are porecla *Pocos* și desigur apelativul *pocos*, însemnînd „chel“, format prin metateză de la regionalismul *cópos*, provenit din maghiarul *kopasz*. Porecla este atestată la Batarci, în ținutul Ugocei, din vestul Țării Oașului, aflat la extremitatea nord-vestică a țării. Tot acolo aflăm poreclele *Bosorcău* și *Bosorcoale* pentru doi inși care, chipurile, ar fi „vrăjitori“ și ar putea provoca boli sau ar seca laptele vacilor. Etimoanele acestor cuvinte sînt regionalismele românești *bosorcău* și *bosorcoale*, datorate tot influenței maghiare (com. prof. Teodor Mîndruți, a. 1974)⁴.

Din numeroasele exemple de porecle formate de la cuvinte dialectale ale subdialectului crișean sau din zonele de interferență ale acestuia cu alte subdialecte, reținem cîteva cu etimoane relativ mai puțin

³ Dăm transcrierea fonetică numai în cazul cînd ea devine relevantă pentru descifrarea sensurilor și pentru formarea poreclelor.

⁴ Com. = comunicat; relațiile de acest fel sînt preluate din lucrări de diplomă ale filologilor absolvenți, dar autorul a cerut ulterior celor deveniți profesori unele informații suplimentare. Am notat prin *a.* anul culegerii poreclelor. Indicația cronologică dovedește, pentru anumite pronunțări și mai ales pentru cuvintele dialectale, stadiul de „eroziune“ al dialectului prin arhaizare sau cel de penetrație a unor pronunțări și cuvinte literare în limbajul popular.

departe de Baia Mare, toate atestate cu aproximativ un deceniu în urmă. Reactivarea acestui cuvânt ca numire neoficială, de exemplu a „vicepreședinților“ de consilii populare, nu e lipsită de o anumită ironie.

În schimb, denumirea *Chenles*, de la Scărișoara, reprezintă doar o amin-tire a luptelor duse de moți, la 1848, împotriva *chintșilor*, adică a soldaților din armata lui Kossuth (a. 1975).

Alte porecle conțin numiri deja perimate față de uzul literar actual, ca de exemplu *Borneu*, avînd la bază regionalismul *borneu* ce înseamnă „raniță“, nume de batjocură dat unui cocoșat, la Filea de Jos, jud. Cluj (com. prof. Iosif Sima, a. 1972).

Din orașul Ineu, jud. Arad, ne-au parvenit exemplele *Angleuș* și *Iopan* (a. 1966), care însemnau în vorbirea populară dinainte de Unirea din 1918 *englez* și *japonez*, ultimul ins fiind asemuit cu japonezii, despre care presa ilustrată și calendarele au făcut multe comentarii în timpul războiului ruso-japonez din 1904—1905. Azi, în fața denumirilor actuale preluate din limba literară, cuvintele *angleuș*, *iopan* ca și *muscan*, ultimul însemnînd în Transilvania „rus“, sînt plasate la periferia vocabularului dialectal. Tot reactivare a unui element din lexicul local este și porecla *Cenușolcă*. În felul acesta, în perioada interbelică, a fost rebotezat un servitor al unui evreu, de către un consătean mai glumeț, care l-a văzut plin de *cenușă* pe cînd sufla de zor într-un foc care se aprindea prea încet (Ghirolt, Cluj). Denumirea este preluată din basme, în care *Cenușolca*, în anumite ținuturi, însemna „Cenușăreasa“.

Cazurile în care aflăm în domeniul poreclelor *rostiri* sau *cuvînte învechite*, *socotite bătrînești*, demodate, de către anumiți vorbitori — devenite cu timpul și porecelele altora — sînt interesante pentru o mai clară apreciere a raportului între elementele arhaice și regionale din structura unor graiuri, într-o anumită perioadă. De exemplu, porecla *Chipă* de la Dragu, jud. Sălaj (a. 1966), implică ridiculizarea pronunțării învechite neliterare a cuvîntului *pipă* „lulea“, cu palatalizarea labiale inițiale, din vorbirea unui bătrîn, care a fost transferată ca poreclă și pentru ginerele său.

Învechită le apare multor țărani și interjecția *ha!* — de unde și porecla *Ha* moștenită la a patra generație, în Gîrbou, Sălaj (a. 1966). Mai există și un *Gligoru lui Ha* la Șpălnaca, jud. Alba, nu prea departe de Ocna Mureș (a. 1966). La Urișor, lângă Dej, din același motiv, o familie e poreclită *A lui Ha* (a. 1980), iar după un tic de vorbire a unui ins care atunci cînd era strigat răspundea cu *ha* și *hău*, a apărut, în satul Nima, dintre Dej și Gherla, numele de batjocură *Hahău* (a. 1974, com. prof. Maria Oșorheanu).

Tot perimată este considerată utilizarea cuvîntului *placă!*, cu sensul de „poftiți!; vă rog!“, preschimbat în porecla *Placă* din satul Urișor, de lângă Dej (a. 1980). O poreclă similară formată după adesea repetata expresie a unei femei: *Placă m-asculta*, exista și la Pomi, jud. Satu Mare (a. 1974). De la Șiad, din nordul județului Arad, semnalăm porecla familială *Boda* (a. 1981), fiindcă bunicul lor mulțumea așa cînd era servit; considerăm cuvîntul o prescurtare a lui *bogdaproste!*, deja aproape dispărut în registrul dialectal local.

3) Raporturile (contactele) interdialectale se reflectă prin anumite provincialisme (sau regionalisme) necaracteristice grai-

rilor⁵, prezente în limbajul unor persoane strămutate (temporar sau definitiv) în alte părți și devenite porecele lor. Fenomenul a fost semnalat de mulți dialectologi și antroponomaști, fără a se constitui într-un capitol sau un studiu aparte.

De pe poziția limbajului popular local (de obicei cel rural), pot fi respinse colectiv și ironizate de către localnici pronunțările și cuvintele dialectale deosebite de cele din limbajul comun al unei localități sau al unui ținut, la un moment dat, fiind considerate ca insolite sau oarecum bizare, iar persoanele care le folosesc devenind ținta ironiei lor.

Deoarece ne referim la substituirea unor cuvinte prin transferuri inter-dialectale din alte zone, efectuăm analiza ce urmează grupându-le după sub-dialectele care constituie sursa lor lingvistică directă, indiferent dacă e vorba de formule de adresare, expresii sau cuvinte izolate. Din subdialectul muntean, de exemplu, a parvenit în Banat, la Măru, în jud. Caraș-Severin, formula de adresare *bre*, caracteristică Munteniei și Dobrogei, vorbitorul utilizând-o cu plăcere, socotind că spune un cuvânt ales, probabil literar, pînă cînd s-a ales cu *Bre* ca nume de batjocură (a. 1930). Dar și în Oltenia, la Ianca Nouă, din lunca Dunării, relativ aproape de Corabia, cineva a fost numit *E de foarte* deoarece repeta mereu această expresie caracteristică vorbirii din Muntenia. Revelatoare e și întîmplarea unui oltean, devenit miner la Lupeni, jud. Hunedoara, în imediata vecinătate a provinciei sale natale. Din primele zile ale stabilirii sale acolo, s-a avîntat cu multă degajare în horă și a început să strige cu mult aplomb, ca în satul lui: *I-auzi, ia!* Provoacă ilaritate printre localnici, a și fost poreclit cu vorbele acestei strigături, dînd și prilejul cîtorva localnici — dintre care mulți cu pretenții de urbanitate — să comenteze întîmplarea cu un plus de amănunte puțin binevoitoare, pretinzînd că toți oltenii ar juca, chipurile, desculți, prin preajma bisericilor, strigînd numai așa (a. 1970).

Un alt caz, interesant pentru a reliefa contactele interdialectale, este cel al unui moldovean băstinaș din Voinești, jud. Vaslui, despre care un informator relatea: „Amu aista a fost și el prin Dîmbovița vro cîțiva ani; cînd a vînit de acolo le spunea la *agudi, dudi*“, de unde porecla *Dudi* (com. prof. Iulian Dogaru, a. 1978).

Moldovenismele utilizate în afară de aria lor dialectală apar în porecle de tipul *Perja*, de la *perjă* „prună“, din vocabularul unui moldovean stabilit în orașul Covasna, sau în cazul moldovencei poreclită *Chișleag*, stabilită în Gherla, „care se tot laudă cu *chișleagul* lor din Moldova“ (com. prof. Maria Moldovan).

Deosebiri între graiuri se relevă prin exemplele *Băsălagă*, *Cîrnea*, *Cocoradă* și *Piță*. De pildă, unui muntean venit din ținutul muntos al moșilor

⁵ Pentru porecele de tipul celor analizate, vezi Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, 1936 (exemplele *Alo pe sub fereastră* și *Geamul din „glosar“* și p. 122, 199); Ștefan Pașca, *Supranume colective intercomunale*, în „Dacoromania“, vol. VIII, Cluj, 1936 (exemplele *Ha di la Galda*, *Și la șpot*, *Căhăli*, *Cană*, *Cheltei* și *Adă cana să bag mreana*, p. 206); Ștefan G. Gîosu, *Despre porecle*, în „Cum vorbim“, I, 1949, nr. 9, p. 11 (porecla *Acu*); Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia. II. Supranume provenite din porecle și nume de localități*, în CL, VII (1962), nr. 2, p. 324–325 (cu exemplele *Dida*, *Fiu* și *Zbriganul*); Ion Nuță, *Porecle și supranume de femei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, t. XX, 1969, p. 200 (cu exemplele *Găvănoaia* și *Stana*).

i s-a spus, în zona limitrofă a ținutului, la Gecazul de Sus, Alba, *Băsălaga*, deoarece acest cuvînt dialectal revenea mereu în graiul său. La Stroiești, aproape de Suceava, cu 55 de ani în urmă (după materialul „Chestionarului IV”), unui țaran originar din satul învecinat, Bălăceana, i se zicea *Cîrnea*, poreclă sugerată de faptul că bălăcenii obișnuiau să spună, în loc de „vino încoace !”, „*cîrne* încoace!”.

O familie din satul Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud, din zona Cîmpiei Transilvaniei, a primit, cam cu un veac și ceva în urmă, porecla *Cocoradă*. Motivarea denumirii era aceea că un strămoș, originar dintr-un sat de pe valea râului Șieu, deci dintr-o zonă ceva mai îndepărtată, în loc de *palaneț*, folosea des cuvîntul *cocoradă*, probabil și fiindcă aceasta îi era mîncarea preferată. O femeie care avea în vorbire cuvîntul *piță* (necaracteristic localității unde s-a stabilit), în loc de „carne”, a primit numele de ocară *Pițăloaia*, la Nepos, în ținutul Năsăudului.

Vorbitorii unei anumite localități remarcă însă și faptul că unii dintre consătenii lor, ce au locuit mai mult timp în alte părți, și-au schimbat felul de a vorbi, în ce privește ritmul vorbirii, accentul sau prin substituirea unor cuvinte și expresii din graiul lor de baștină. Astfel au rezultat porecelele *Olteanu* (Voinesti, jud. Vaslui, a. 1978), dată cuiva care, după ce a fost plecat prin Oltenia, „și-a schimbat graiul”. De la Răchita, jud. Alba, sat situat nu prea departe de lunca râului Sebeș, autorul a înregistrat porecla *Regățeanu* (a. 1958), indicîndu-se de către informator faptul că persoana desemnată „vorbește iute ca *regățenii*” (*regățean* fiind „denumirea dată, după primul război mondial, locuitorilor Vechiului Regat”); este vorba aici despre „regățenii” din Oltenia sau Muntenia, cu care sebeșenii au avut frecvente legături.

4) Raportul între graiuri și limba literară, reflectînd contradicțiile dintre norma literară și sistemul graiurilor pe care le influențează, are și în domeniul porecelor reflexe interesante.

Următoarele exemple relevă modul în care, datorită intenției vorbitorilor de a evita o exprimare presupusă neliterară, se ajunge la *hiperurbanism* (sau forme *hipercorecte*), fenomenul apărînd în vorbirea oamenilor mai puțin culti, dar cu pretenții. La Bălăbănești, în zona Bîrladului, exista, cu un deceniu în urmă, un țaran ce rostea *libean* în loc de *lighean*. Făcînd haz de această rostire, niște consăteni i-au născocit și lui porecla *Biță*, echivalent ironic al numelui *Ghiță*. La Ibănești, Mureș, există cineva poreclit *Fizmucă*, deoarece „cîin o fost la școală, o vrut să zică domnește *șizmă* (= cizmă), da n-o zis cum trebe” (com. prof. Zaharie Ambrus, a. 1979).

Nivelul imediat următor, corelat strîns cu situațiile comentate mai înainte, este cel al inovatorilor din mediul sătesc (uneori și din cel suburban) care se consideră ieșiți din mediul lor și superiori consătenilor, prin aceea că au avut la orașe, temporar, alte ocupații decît ale țăranilor, că au devenit mai culti, orășenizați. Uneori poate fi vorba și de țărani care vor să marcheze și lingvistic o detașare în poziția lor socială, în comparație cu a altor săteni. De aici și schimbările în îmbrăcăminte sau etalarea vorbirii lor pretins literare. Poate fi vorba însă, uneori, și de persoane care, absentînd mult din mediul lor, s-au obișnuit cu alt registru lingvistic. În marea majoritate a cazurilor e vorba de pături sociale intermediare, cu o cultură sumară, situate profesional și social între sat și oraș. Sursa incitantă pentru poreclire este însă contrastul între pretențiile sociale și culturale și reflectarea neadecvată a acestor pre-

tenții în limbaj. Respectivii, fiind niște pionieri *sui-generis* ai difuzării formelor literare, sînt considerați de consătenii lor ca insuficient de competenți pentru rolul ce și-l asumă, intervenind și tendința de a ridiculiza, de pe poziția graiului local, amalgamarea în vorbire a normei literare cu cea dialectală. Porecele ivite din asemenea situații se referă la cuvinte și expresii utilizate de vorbitorii respectivi, începînd cu formulele de adresare, salut, scuză, necaracteristice graiului local.

Referindu-ne la astfel de exemple, începem comentariul cu porecla *Ridicul*, de la Dor Mărunt, jud. Călărași. Porecla s-a ivit atunci cînd, fiind într-un anturaj, un cetățean le-a propus celorlalți: „hai să vorbim mai *ridicul*”; intenția lui a fost să spună „mai *radical*” (com. prof. Zamfir N. Gheorghe, anul 1979). Dinspre cealaltă extremă a teritoriului românesc, din satul suburban Ghenetea, aparținător orașului Marghita din Bihor, ne-a parvenit porecla *Sacramentu*, a unui cetățean care folosea acest cuvînt fără să-l înțeleagă nici el și nici alți localnici. Un caz mai deosebit de poreclire este cel al unui țaran mai simplu din satul Chiuești, la nord de Dej, care după ce se înserisese în cooperativa agricolă de producție, s-a supărat cînd un alt țaran din sat, ajuns brigadier, l-a trimis la muncă cu un aer de superioritate, folosind în contextul respectiv și conjuncția *însă*, netipică graiului local. Țăranul a rămas nedumerit, povestind altora cum brigadierul nu i s-a adresat în mod firesc, ba încă „i-o zis și pe domnește, cu vorba *însă*”; dar porecla *Însă* i-a rămas tot țăranului și nu brigadierului (com. prof. Liviu Cristureanu, a. 1965).

Cînd o persoană difuzează formule de adresare, de salut sau de scuză preluate din limba literară, poate fi poreclită după cum urmează. De exemplu, *Mătăloaia* e numită așa pentru faptul că, după ce a slujit mulți ani la București, revenită acasă, se adresa altora cu cuvîntul *matale* (a. 1967). Altă fostă servitoare, reîntoarsă în satul de baștină (Lac, jud. Cluj), a pretins ca nimeni să nu-i mai zică *lele*, ci *tanti*, de unde și porecla *Tanti Margareta*. La Orman, lângă Gherla (anul 1970), unui sătean i-a venit ideea să le zică celorlalți *colega*, de unde i s-a scornit porecla *Lega* (a. 1972). Inovatori au fost și cei denumiți ulterior *Pardon*, la Alunu, jud. Hunedoara (a. 1967), ca și *Serus* din Nima, Cluj, cel care a introdus cam cu vreun sfert de veac în urmă acest salut (variantă populară a lui *serpus*), obișnuit actualmente printre țărani tineri din multe sate ardelenesti.

După expresii repetate, înregistrăm două porecle omonime, date unor oameni rebotezați *Vasăzică*, unul în nordul Ardealului la Gilgău, Sălaj (a. 1966), și altul tocmai la Mierlești, Olt, în vestul Munteniei (a. 1967), precum și porecla *Verbal* din Rîfov, Prahova (a. 1978).

În fine, un ultim exemplu ne dovedește că și elementele de argou (preluate poate din vocabularul elevilor și studenților), asimilate cuvintelor literare, pot deveni porecle, ca în cazul lui *Mișto* din Bunești, de lângă Gherla, poreclitul fiind „un tînăr fălos, ce se lăuda oricînd și oricui că el e *mișto*” (a. 1972).

Materialul prezentat, care constituie un adevărat itinerar lingvistic sau o „poveste a vorbei”, pledează pentru corelarea studiilor de onomastică și dialectologie. Porecele comentate fiind niște metafore-simbol, sînt totodată interesante revelații din domeniul metalimbajului prin care putem diagnostica, dintr-un anumit punct de vedere, raporturile interdialectale, precum și stadiile de penetrație a limbajului literar în graiurile populare.

RAPPORTS ENTRE LA DIALECTOLOGIE ET L'ANTHROPONYMIE RÉFLÉCHIS PAR LES SOBRIQUETS

RÉSUMÉ

L'étude, basée sur les sobriquets roumains recueillis de toutes les régions du pays, révèle quatre aspects :

1) La réflexion exacte dans les sobriquets des particularités dialectales (phonétiques ou lexicales), sauf les raretés, est un aspect relativement insignifiant.

2) L'usure des particularités dialectales se reflète parfois dans les sobriquets accordés aux personnes qui gardaient dans leur langage ce que les gens du pays considéraient déjà de véritables archaïsmes dialectaux.

3) Les différences dialectales se reflètent dans les sobriquets constitués de régionalismes inconnus par les gens du pays. Parfois, l'on ironise par les sobriquets les gens du pays, qui ont habité temporairement dans d'autres contrées, d'où ils ont acquis, dans leur langage, d'autres régionalismes. En d'autres cas, les surnommés sont des gens qui sont récemment venus dans une localité, et qui n'ont pas renoncé à certaines des particularités de leur patois habituel.

4) Les surnoms des gens de la même condition sociale (souvent des paysans ou demi-paysans) reflètent aussi l'impact de la norme littéraire sur les patois ; ce sont des sobriquets qui étalent des prononciations hypercorrectes ou des mots littéraires prétentieux (même précieux) non encore entendus par les gens du pays. L'étude des sobriquets peut conduire à une véritable „histoire de la parole“ ; en effet, on peut diagnostiquer ainsi simultanément les contrastes inter-dialectales et le degré de pénétration du langage littéraire dans les patois.

*Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31*

PARTICULARITĂȚI DIALECTALE REFLECTATE ÎN NUMELE DE FAMILIE DIN OLTENIA

DE

ANA ȘI AL. CRISTUREANU

Materialul documentar pentru această lucrare provine din 96 de localități din Oltenia, fiind colecționat prin anchete directe sau indirecte (cu chestionarul), precum și din lucrări de diplomă realizate pe baza materialului antroponomastic.

Autoarea acestei lucrări este originară din comuna Lădești, jud. Vilcea¹, de unde și-a cules informațiile pentru lucrarea de diplomă. Membrii familiei sale, domiciliați în diferite localități olteneste, au avut, uneori, rol de informatori².

Anchetele directe au fost efectuate de coautorul lucrării în 8 orașe olteneste din zone cit mai diferite (Baia de Aramă, Calafat, Corabia, Craiova, Horezu, Motru, Râmnicu Vilcea și Țicleni), la care se mai adaugă o localitate în curs de urbanizare, Bălești, jud. Vilcea. Acolo au fost extrase date din registrele de stare civilă din secolul trecut (de exemplu, la Calafat din anul 1889, la Horezu din 1896) și mai ales date din perioada 1979—1984. Funcționarii de la Starea civilă au furnizat adeseori interesante informații suplimentare asupra răspîndirii unor nume, a rostirii lor și, sporadic, chiar asupra originii unor. Culegerea materialului ne-a fost înlesnită de faptul că, în perioada contemporană, datorită caselor de nașteri, sînt înregistrați noi-născuți de pe o rază de zeci de kilometri din împrejurimile respectivelor orașe.

Anchetele indirecte reprezintă răspunsuri la un *Chestionar onomastic*, obținute de la studenții filologi ai fostului Institut Pedagogic de 3 ani din Cluj, originari din 41 de localități olteneste. Lucrările de diplomă ale studenților de la Facultatea de Filologie din Cluj-Napoca, consultate de noi, sînt în număr de 39, multe dintre ele fiind elaborate cu scrupulozitate. Materialul prezentat aici este în întregime iudit.

¹ Autoarea a petrecut primii 15 ani de viață în comuna natală, reinnoind legăturile cu acest mediu și prin faptul că aproape în fiecare vacanță a revenit aici și în comuna învecinată, Lăpușata. De asemenea, coautorul lucrării cunoaște ambele localități din anul 1961.

² Părinții autoarei, *Constantin și Elena Roneșcu*, ca și fratele *Gheorghe (Gică)*, în prezent decedați, au fost buni cunosători ai graiului local, furnizîndu-i diferite informații în perioada de elaborare a lucrării de diplomă. Foarte bune informatoare sînt și surorile autoarei, *Elena Buduleci*, născută în 1930, domiciliată în Lădești, și *Ioana Lascu*, născută în 1916, domiciliată în Copăcenii, jud. Vilcea. Ambele sînt agricultoare, au o pregătire școlară elementară și nu s-au strămutat niciodată din Oltenia. Alte rude ale sale, care domiciliază acum la Craiova, Bustuchin, jud. Gorj, Ianca Nouă, jud. Olt, le-au furnizat autorilor cîteva informații.

Particularitățile dialectale sînt analizate sub două aspecte ce vor constitui concomitent și cele două părți ale lucrării :

A) trecerea în revistă a unor nume ce relevă particularități fonetice și lexicale caracteristice graiurilor din Oltenia și B) coloratura dialectală a onomasticii olteneste, concretizată prin frecvența unor nume specifice și a unor derivate cu anumite sufixe, a unor nume care dovedesc originea posesorilor din ținuturi învecinate (Transilvania și Banat), ori provenite din limbile altor popoare.

B) O serie de nume de familie relevă particularități dialectale, fonetice și lexicale, caracteristice graiurilor olteneste. Pentru a stabili mai bine aceste caracteristici am consultat dicționare ale limbii române (DM, DEX etc.), glosare dialectale din Oltenia, precum și NALR—OLT. În comentariile ce urmează, dăm numele de familie așa cum apar ele în actele oficiale³.

a) O serie de particularități fonetice olteneste se relevă în cele ce urmează.

După *ș*, *j* apar vocale palatale în următoarele exemple : *Bușe* (H, L), *Cenușe* (Cr, Galicea Mare, Dj), *Căldărușe* (Pin), *Gogoășe* (H ; Stroiești, V) și altele.

Altă particularitate este rostirea muiată a unor consoane, marcată în scris printr-un *-i* final : *Cocoși* (Licurici, Gj) ; *Petruși* (B.A, a. 1896) și *Tămași* (M ; Roșița, Gj).

Apariția unui *i* epentetic, ca în cuvîntul *șicoală* pentru *școală*, în numele *Răduica* (B.A, Celaru, Dj ; Cr, M), variantă a lui *Răduca*.

Sincoparea lui *i* sau *e* semivocalic din diftongi, în *Boangiu* (Orlești și L, V) sau *Boagiu* (C.N și Desa, Dj), pentru *boiangiu*, iar pentru *preoleasa* apar variante cu reducerea diftongului *eo* (provenit din *e-o*) la *o* : *Proleasa* (Lăp) și *Prolesaru* (Popești, com. Măciuca, V).

Numele *Giosu*, atestat la Motru și Bolboși, jud. Gorj, purtat de o familie stabilită în zonă de cîteva generații, considerăm că atestă o posibilă influență bănățenească.

Caracteristică pentru multe graiuri din Oltenia este afereza lui *h* din anumite cuvinte, fapt reflectat și în numele *Miușă* (Oteșani, V), *Odină* (Ianca Nouă, O), *Uzuru* (Slivilești, Gj) pentru *Mihușă*, *hodină* și *huzur*.

b) O parte dintre numele de familie sînt la origine cuvinte dialectale care, desigur, au trecut inițial prin stadiul de porecle, însoțindu-se uneori cu sufixe care le fac mai expresive, conferindu-le un sens ironic mai accentuat. Astfel de nume provenite din regionalisme sînt, printre altele, următoarele : *Agurida* (B.F), *Băltărețu* (Brabești, Gj ; Potelu, O), *Brabele*

³ În lucrare apar următoarele abrevieri : a. = anul ; B = Bălcești, Vilcea ; B.A = Baia de Aramă, Mehedinți ; B.F = Baia de Fier, Gorj ; C = Calafat, Dolj ; Căl = Călărași, Dolj ; com. = comună ; Cor = Corabia, Olt ; Cr = Craiova ; C.N = Ciuperceni Noi și C.V = Ciuperceni Vechi, Dolj ; D = Dăbuleni, Dolj ; Dir = Dirvari, Mehedinți ; Dj = jud. Dolj ; F = Frințești, Vilcea ; Gj = Gorj ; H = Horezu, Vilcea ; jud. = județul ; L = Lădești, Vilcea ; Lăp. = Lăușata ; M = (orașul) Motru ; Meh = Mehedinți ; n. = născut ; O = jud. Olt ; Pin = Pinoasa, Gorj ; Pung = Pungina, Mehedinți ; R.V = Rîmniciu Vilcea ; Săr = Sărata, Dolj ; suf. = sufix ; T = Ticleni, Gorj ; V = jud. Vilcea ; Vai = Vaideeni, Vilcea.

(Brabești, Gj), *Bugă* (Robănești, Dj), *Cauc* (M, Pung, Raci, Gj), *Caracuda* (D ; Potelu, O), *Chișimă* (M ; Florești, Meh), *Chișoran* (Cor, Ploștina, Gj), *Ciolan* (Novaci, Gj), *Ciovică* (C.V), *Ciucă* (L, Roiști, V), *Ciupag* (C), *Daragiu* (L), *Droască* (L, R.V, Stănești, V), *Duduială* (Găneasa, O ; L), *Făsui* (Crasna din Deal, Gj ; Larga, Gj) cu derivatul *Făsuiescu* (Vai), *Gustere* (H, Oteșani și Tomșani, V), *Jeregai* (Vai), *Mangeac* (L), *Moalfă* (Pin), *Ômeag* (L), *Orbețu* (Turcinești, Cj), *Plăvișu* (Poiana Mare, Dj), *Presură* (Lăp), *Sfirloagă* (Ștefan cel Mare, O), *Schilișiu*, variantă a lui *schelegiu*, derivat de la *schelă* (C), *Șchio-pirlan* (Tatomirești, Dj), *Șofrag* (Sutești, V), *Șoachete* (L), *Treanță* (D), *Ță-pligă* (Dir), *Țambrea* (Orlești, Sirineasa, V) cu derivatul *Țămbrescu* (în jud. Vilcea), *Vîrdarie* (Ț) și *Zgondea* (Zorzila, Gj) cu derivatul *Sgondoiu* (Grădiștea, V).

Pentru istoria limbii române, ca și pentru istoria socială, economică, politică și culturală, sînt interesante acele nume ce reprezintă astăzi a r h a i s m e (i s t o r i s m e) din perioada feudală, unele dintre ele fiind prezente și în alte zone ale Munteniei sau Moldovei. Astfel de istorisme constituie o adevărată arhivă perpetuată pînă în prezent datorită unor nume de tipul : *Bogaseriu* (Tîrgu Jiu), *Bostangiu* (C.N, Desa, Dj ; Săr), *Brandenburg* (D) cu varianta *Brandibur* (Căl), *Ceașu* (Bulzești, Dj, D) cu derivatul *Ceașescu* (Novaci, V ; Vai), *Cîrjaliu* (Oteșani, V) cu varianta *Gîrjaliu* (C.V), *Cruțeru* (L), *Cumpănașu* (Potelu, O) și derivatul *Cumpănășoiu* (Berbești, V ; Potelu, O), *Dezrobițu* (Grădiștea și Obislavu, V ; Vai), *Gelatu* (Crețești, V ; Ț), *Gîdea* (Stănești, V și L) cu derivatul *Gîdoi* (B, Fîrtătești, V ; L), *Hagiu* (F), *Isprămnicele* ca variantă de la *isprăvnicele* (D, L), *Logofeșcu* (Căl, Cor, D ; Gîrcov, O), *Mazilu* (passim) cu derivatul *Mazilescu* (Caracal, L), *Moșteanu* ca variantă de la substantivul *moșnean* (L, Lăp), *Panduru* (B.F), *Pașa* (C, Pung), *Postelnicu* (Capu Dealului și Sutești-Mazili, Gj), *Robu* (Brădești, Dj), *Săraru* (Budești, Pesceana, V), *Vizir* (L), *Volintiru* ca variantă din veacul trecut pentru *voluntar* (B, Cățețu, V).

Dacă revedem etimoanele numelor de mai sus, observăm că unele se referă la anumite pătri sociale din feudalism, de exemplu țărănimea liberă și mica boierime prezentă mai ales în zona subcarpatică, adică *mazilii* și *moșnenii*, altele se referă la situația Țiganilor *robi* timp de secole, apoi *dezrobiți*. Unele nume indică diferite ranguri sau funcții boieresti ca : *logofătul*, *postelnicu* și altele. Specifică Olteniei din timpul ocupației austriece (1718 — 1739) este instituția *cumpănașilor*, denumind membrii unei „bresle negustorești ce se ocupa cu comerțul între Transilvania și Oltenia”. Prezența turcilor la Vidin, cu dese lor năvăliri peste Dunăre, în Oltenia, se reflectă și prin cuvîntul *cîrjaliu* ce însemnează „hoț, tîlhar (care făcea parte dintr-o bandă)”, cu referire mai ales la incursiunile conduse de Pasvante Chioru (Pasvan-Oglu), atotputernicul pașă din Vidin, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (1797 — 1812). Exemplele pot fi înmulțite.

B) A doua parte a lucrării, pe care am putea-o numi *antroponimie dialectală* sau *dialectologie onomastică*, se referă la s p e c i f i c u l o n o m a s t i c i i din Oltenia, dat de frecvența anumitor nume sau derivate, a influențelor din antroponimia ținuturilor românești vecine sau a numelor preluate din limbile altor popoare cu care românii din Oltenia au avut legături.

a) O dimensiune specifică a onomasticii o putem surprinde pe baza circulației variantelor populare ale unor prenume⁴. De exemplu, varianta *Pătru* de la *Petru* își extinde aria în Banat, sudul Transilvaniei și într-o mare parte a Olteniei, fapt reflectat și de numele de familie *Pătru* (Cățetu, V ; Tatomirești, Dj) și *Pătrașcu* (Ianca, O, Vai). La fel, varianta populară *Tudor* pentru *Teodor* este prezentă ca prenume în Oltenia, Muntenia, Dobrogea, precum și în zona Brașovului, ca și numele de familie *Tudor* (C.V, L, Robănești, Dj etc.) cu derivatele *Tudora* (L), *Tudoroiu* (L), *Tudorescu* (C.V), *Tudorașcu* (Ostroveni, Dj).

b) Influența onomasticii ardelenesti și bănățene asupra celei a Olteniei este importantă. În special ciobanii din sudul Ardealului, cunoscuți sub numele de *ungureni* (numele *Ungureanu* este prezent peste tot în Oltenia, Muntenia, Moldova) pot fi semnalaji, cu ajutorul onomasticii, din zona de munte pînă în lunca Dunării. Stabilirea ardelenilor este dovedită prin multe nume ca : *Bîrsan* (Stejerei, Gj), *Mocanu* (Robești, V). Altele indică exact localitatea ardelenască de unde proveneau respectivele familii. De exemplu, *Rodeanu*, *Sescioreanu*, *Vinereanu* din Vaideeni, Vilcea și *Pienaru* de la Novaci, arată proveniența acestor familii din satele *Rod*, jud. Sibiu, *Săsciori*, *Vinerea* și *Pian*, actualmente în jud. Alba. La Țicleni, Novaci și în alte părți se află numele *Mărgineanu*, ce se referă la *Mărginimea Sibiului*.

Colonizarea intensivă cu populație originară mai ales din Țara Hațegului, stabilită temporar și prin valea Jiului ardelean (zona actualului municipiu Petroșani)⁵, a adus în onomastica Olteniei de nord, mai ales în Gorj, nume de proveniență maghiară, purtate într-o perioadă de nemesii români din Hațeg și trecute parțial și la iobagii de acolo sau din valea Jiului: *Enășoiu* (Slivilești, Pin, Gj), *Ianăș* (Bumbești, Priporu, Gj), *Ișfan* (Pin), *Lascu* (Bumbești și Zorzila, Gj), *Lascău* (B.A) și altele.

În nord-vestul Olteniei, unde există graiuri de tranziție puternic influențate de subdialectul bănățean (dovadă și numele *Bănățeanu*, considerat de baștină la Țicleni și Rășina, jud. Gorj), apar nume derivate cu sufixul *-oă(u)* ce indică colectivitatea familială în Banat și Țara Hațegului (aparținătoare lingvistic tot subdialectului bănățean), ca și sufixele *-eanțu* și *-ințu* ce indică originea locală în Banat. Nume de acest tip sînt : *Sloiconiu* (Corcova, Meh), *Tomoniu* (Tismana, Gj), *Tudoroni* (Ciuperceni și Pripor, Gj), *Ursoniu* (Șovarna, Meh), *Mercanțu* (Mușetești, Gj), *Dellurințu* (B.A) și multe altele.

c) Ca sufixe caracteristice Olteniei, dar și altor zone din sudul și centrul teritoriului dacoromân, menționăm prezența masivă a lui *-oiu* ce derivă patronime, a lui *-escu*, dar și (mai rar) a lui *-ele* (relativ caracteristic ținutului cercetat), precum și a lui *-ache*, provenit din neogreacă în perioada fanariotă, prezent atît în Muntenia cît și în Moldova.

⁴ Vezi *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, București, 1966, elaborat sub direcția acad. Emil Petrovici (redactor principal Ioan Pătruț), hărțile nr. 1 515 și 1 516, referitoare la numele *Petru*, *Petra* și hipocoristicele de la *Petru* și hărțile nr. 1 529 și 1 530, referitoare la *Teodor*, *Teodora* și hipocoristicele lor.

⁵ Pentru sistemul prenumelor și numelor din zonele respective, vezi : Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 5—6 ; Al. Cristureanu, *Prenumele de la Livadia și Riu-Bărbai (Țara Hațegului)*, în CL, IV, 1959 nr. 1—2, p. 153—168 ; Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 171—178.

În cele ce urmează, dăm câteva nume derivate cu aceste sufixe de la radicale provenite din substantive comune și din nume proprii : *-oiu* : *Albăstroiu* (Laloșu, V), *Colțoiu* (Pung), *Fugăroiu* (F), *Firezoiu* (Bumbesti, Gj), *Oglindoi* (Strehaia), *Ologoiu* (Hurezani, Gj), *Pieloiu* (L), *Slegăroiu* (Copăcioasa, Gj); *Comșoiu* (H), *Dulăcioiu* (L) și altele ; *-escu* : *Boerescu* (Crețeni, V), *Fomelescu* (Ciuperceni, Gj), *Mutulescu* (Licurici, Gj), *Nemulescu*, *Pavelescu*, *Păunescu* (L), alături de *Antonescu* (B), *Dumitrescu* (L), *Rădescu* (Costești, V ; B.F), *Roncescu* (L) cu varianta *Romcescu* (Albeni, Gj), *Zărnescu* (L, Lăp) ; *-ache* : *Fudulache* (T), *Pafulache* (Bistreț, Gj), *Andronache* (B, L), *Mitrache* (L) etc.

După o statistică a noastră, pe care nu o considerăm decât pur orientativă, sufixele comentate au următoarea frecvență : *-oiu* apare prezent în 140 de nume, *-escu* în 102, *-ete* în 20 și *-ache* în 11 exemple. Menționăm că n-am avut în vedere decât numele ca unitate onomastică separată, dar nu și frecvența lui.

d) Coloratura locală a onomasticii olteneste rezultă și din împrumuturi de nume din bulgară, sîrbă, turcă și greacă, excluzîndu-le pe cele care au ca etimon cuvinte românești actuale sau învechite, sau pe cele generalizate în antroponomia noastră. Astfel de nume sînt : *Iovan* (Ciuperceni, Pripor, Gj) cu derivatul *Iovanoiu* (Copăcioasa, Gj), *Iovițoiu* (Pin), preluate din sîrbă. Din turcă provine *Amza* (passim) devenit și prenume (de exemplu *Amza Pelea*), cel mai frecvent nume de familie în Ardeal, la Cîmpu lui Neag, lângă Lupeni, fiind *Hamz(u)*, *Caragea* (Bolboși, Gj, Robănești, Dj, Săr), *Deliu* (Moțăței, Dj), *Naidin* (C, Cr ; Desa, Dj ; Giuvărăști, O) cu derivatul *Naidinoiu* (Desa, Dj). Din greacă provin numele *Antipa* (C), *Iamandi* (Gușoieni, V), *Scarlat* (B, Slătioara, O) și altele.

Lucrarea de față constituie o continuare și o aplicare la o singură regiune istorică, adică Oltenia, a unui studiu precedent referitor la *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*⁶, care indică repere generale valabile referitoare la numele de familie românești.

Fără a fi exhaustivă (putînd fi completată ulterior prin monografiile din zone olteneste mai restrînse), considerăm că prezentarea sintetică a materialului nostru documentar a demonstrat din nou, pe bază de fapte lingvistice inedite, necesitatea unor cercetări interdisciplinare, profitabile atât pentru dialectologi cît și pentru onomaști.

DIALECTAL FEATURES REFLECTED IN THE FAMILY NAMES FROM OLTEANIA

ABSTRACT

The documentary material of this work derives from the historical region of Oltenia. Direct or indirect onomastic inquiries (through correspondents, using the questionnaire) and several diploma works of some students in philology are the main sources.

a) The work is made up of two parts. The former lists the names that include phonetical peculiarities and lexical characteristics for the dialects of Oltenia. Some the dialectal words that are the etymons of the analysed names, for the Romanian contemporary literary language are archaisms with historical, socio-cultural and ethnographical implications.

⁶ Al. Cristureanu, *Concordanțe între antroponimie și dialectologie*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 41-53.

b) The latter part of work, which we might be called dialectal onomastical or antroponymic dialectology analyses : 1. the local variants of some names ; 2. names that show an obvious influence of the Romanians from the neighbouring provinces (Transilvania and Banat) whose inhabitants come to this area along the ages, mainly in Northern and West Oltenia.

c) Interesting is the local colour of the onomastics because of the frequency of the family names derived with the patronimic suffixes *-oiu* and *-escu*, sometimes with *-ele* and *-ache*.

d) Local colour of the onomastics is also outlined by some borrowed names from Bulgarians, Serbians, Turks and Greeks.

The paper demonstrates, through concrete language facts, the importance of interdisciplinary researches.

*Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31*

LIMBAJUL POETIC LA G. IVĂNESCU ȘI DUMITRU IRIMIA

DIANA STOICA*

Definirea limbajului poetic presupune o cunoaștere profundă a limbii și, implicit, o pătrundere în mecanisme care au generat dezvoltarea limbii poetice. În acest context, se impune ca subiect de discuție stabilirea principiilor formării și funcționării limbii poetice, în condițiile în care aceasta se dezvoltă în interiorul sistemului limbii, limba fiind atât spațiu al comunicării lingvistice, cât și spațiu al comunicării estetice.

Demersul nostru își propune să analizeze limbajul poetic în viziunea a doi mari lingviști ieșeni, G. Ivănescu și Dumitru Irimia.

(1) Vom porni de la concepția lui G. Ivănescu asupra limbajului poetic analizat sub influența stilisticii clasice. De asemenea, vom avea în vedere o analiză din perspectiva raportului limbă poetică – limbă literară, urmărind

(2) în ce măsură limbajul poetic este sau nu deviere de la norma lingvistică,

(3) relevantă fiind, în constituirea semnificațiilor poetice, funcția autoreferențială a acestuia.

(4) În această direcție, vom aborda și problema caracterului individual/colectiv al limbajului poetic.

În studiile dedicate limbii artistice, G. Ivănescu ia în discuție problema limbajului poetic care, așa cum afirmă lingvistul, se naște din trei surse ale limbii: limba veche, limba populară și neologismele. Valoarea poetică este dată însă de întrebuințarea rară, neobișnuită, a unor cuvinte și forme aparținând acestor variante ale limbii (Ivănescu 1989: 168) care, prin aceasta, eliberează limbajul de tot ceea ce este convențional, actualizând o serie de semnificații posibile, guvernate de funcția estetică care legitimează limbajul poetic.

1. În raportul limbă literară – limbă poetică, transformările din interiorul limbajului poetic sau mai precis faptele de limbă care variază de la un scriitor la altul, de la o epocă la alta, se referă la dezvoltarea limbii literare în general, necesitând o analiză prin comparație cu stadiul de limbă al fiecărui scriitor și, în același timp, o încadrare în epocă a acestuia. De aceea, afirmă Ivănescu, este

* Colegiul Național „Gheorghe Roșca Codreanu”, Bârlad, str. Nicolae Bălcescu, nr. 11, România.

necesar „să se facă distincție între ceea ce era norma limbii de comunicare în epoca respectivă și la scriitorul respectiv și ceea ce era la același scriitor fapt de limbă cu valoare artistică” (*ibidem*: 186). În această ordine de idei, lingvistul își fundamentează analiza despre limba poetică pornind de la stilistica clasică a Antichității grecești, căci, în opinia sa, aceasta este „baza oricărei teorii despre stilul scriitorilor”, în sensul în care „există câteva legi universale ale artei, ale literaturii, ale stilului, legi cărora se supune orice poet” (*ibidem*: 236). În viziunea sa, faptele de limbă se grupează în trei mari categorii: stilul înalt sau solemn, stilul banal sau normal, uzual, și stilul vulgar sau ironic, satiric. Stilul specific poeziei este cel înalt. Poezia poate însă împrumuta și din celelalte stiluri, astfel că fapte de limbă care exprimă conținuturi vulgare, argotice sunt înglobate în poezia lirică, fiind un „mijloc fundamental al diversificării limbii ei de limba literară normală” (*ibidem*: 155). Termenii capătă funcție estetică în interiorul limbajului poetic, însă întrebuințarea lor cu valoare artistică este doar apanajul poeziei: acela de a dezamăgii granițele impuse de limba literară. În acest sens, Ivănescu recunoaște meritul lui Eminescu de a se detașa de înaintași, având „un rol imens, cel mai important, în creșterea valorilor estetice ale limbii române” (*ibidem*: 193), observând că opera lui Eminescu reflectă, în acel moment, limba sub toate aspectele ei vechi și populare, mai mult decât a oricărui alt poet de până la el și de după el. Limba lui Eminescu manifestă o bogăție și în ceea ce privește abaterile, interpretează lingvistul, căci poetul își asumă libertatea de a supune limba unei transformări, imprimându-i specificitate poetică: „Era de așteptat ca scriitorul cu limba cea mai variată să aibă și cele mai multe abateri de la regulile morfologice și sintactice ale limbii noastre” (*ibidem*: 192), însă în poezie „abaterile apar legitime” (*ibidem*: 193). Pe de altă parte, ca tendință de înnoire a limbajului poetic, Ivănescu ia în discuție poezia lui Arghezi, unde nu doar termenii care exprimă fumosul se constituie în material estetic al poeziei, ci și cei care exprimă urâtul, aceștia având rolul de a îmbogăți expresia poetică: „poetul a observat că și termenii care sună oarecum rău [pentru că sunt vulgari, ineleganți sau duri, deci nepotriviti cu sentimentul exprimat, n.a.] pot fi întrebuințați în poezia lirică, fără a strica impresia de gravitate pe care o exprimă poezia” (*ibidem*: 161).

În temeiul principiului estetic, limbajul poetic cunoaște la G. Ivănescu o dublă distincție: este limbaj figurat căci prin folosirea figurilor de stil „sensul însuși al cuvântului trebuie considerat ca artă” (Ivănescu 2000: 16) și este limbaj nefigurat, care constă în folosirea unor cuvinte cu întrebuințare rară, sinonime ale cuvintelor evitate de autor tocmai pentru a le scoate din banal, „cuvintele rare, poetice, devenind artă nu prin sensul faptelor de limbă considerate ca poetice, ci prin semnele asociate acestor sensuri” (*ibidem*). Este subliniat aici rolul limbii poetice de a resubstanțializa limba uzuală conferindu-i valoare artistică, funcția poetică a unui cuvânt fiind stabilită prin opoziție cu alte elemente ale sistemului limbii.

G. Ivănescu își concentrează analiza asupra celui de al doilea, limbajul poetic nefigurat, făcând distincția între termeni uzuali și termeni poetici, prin raportare la procesul formării limbii române artistice, deoarece consideră că limbajul poetic figurat este singurul pe care l-au avut în vedere cercetătorii români, iar limbajul

nefigurat a fost aproape neglijat, fiind asociat mai ales arhaismelor și termenilor populari. De aceea, definirea limbajului poetic trebuie raportată, în viziunea lingvistului, la perspectiva diacronică a limbii, căci, în dinamica limbii, norma lingvistică nu este imuabilă. În acest sens, atunci când un termen arhaic este înlocuit în limba curentă de un neologism, termenul arhaic capătă valoare poetică, pe care nu o avea în calitate de termen uzual. De exemplu, *slovă* față de *literă*, *stih* față de *vers*, *fire* față de *natură*, *ființă* față de *lume* etc., în care primul termen poartă încărcătură poetică, iar neologismul devine termen uzual. Valoarea poetică, estetică, a limbii vechi, spune Ivănescu, e percepută de noi, modernii, căci pentru cei care o vorbeau nu avea aceste virtuți (Ivănescu 1989: 169). În alte cazuri, neologismul devine termen poetic, iar termenul mai vechi din limbă rămâne termen uzual. Funcția poetică a unor neologisme precum *auroră*, *divin*, *fantasmă*, *laur* etc., cu echivalentul în limbajul obișnuit *zori*, *dumnezeesc*, *închipuire*, *dafin*, este dată de aspectul fonetic foarte armonios al unora dintre acestea, dar totodată și de sensul lor care se referă la realități poetice frumoase (*ibidem*: 170). În fapt, se afirmă aici principiile care definesc limbajul poetic: principiul estetic și principiul eufonic. Selectarea preponderentă a unor termeni literari, arhaici, regionali în procesul constituirii semnificației poetice se face și în funcție de capacitățile lor expresive, devenind revelatorii în stabilirea specificității limbajului poetic și, implicit, a așezării acestuia în diacronia limbii.

2. În dezvoltarea limbajului poetic se creează o tensiune între norma limbii literare și norma, dacă o putem numi așa, limbii poetice. Născându-se din limba națională, fiind astfel un aspect al acesteia, limba literaturii artistice și, implicit, a limbajului poetic, este, spune Ivănescu, „cu mult mai bogată decât limba literară sau decât limba națională (comună), cuprinzând în ea și elemente care nu constituie norma limbii literare” (*ibidem*: 155). G. Ivănescu abordează problema abaterilor de la norma literară, făcând distincție între limbajul poeziei și limbajul prozei sau limbajul de caracterizare, cum îl numește lingvistul. Definirea limbajului poetic se face prin raportare la limbajul obișnuit, ca unul aflat în antiteză cu acesta, iar abaterile de la normă devin în limbajul poetic forma estetică „cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limbaj-artă” (Ivănescu 2000: 17), astfel că „limbajul poetic nu se găsește în afara normelor limbii literare; dacă el a fost în această situație la originea sa, el se integrează între normele limbii literare, ca forma estetică a acesteia, ca forma care se opune acelei părți a limbii literare care exprimă ideile” (*ibidem*). În acest sens, devierea, așa cum afirmă G. Ivănescu, poate însoți limbajul de caracterizare care devine artă în momentul în care e folosit de scriitori cu scopuri realiste, limbajul artistic – reflectare a limbajului din societate ca limbaj al personajelor – descriind o categorie socială, o epocă etc., pe când „limbajul poetic e artă prin el însuși și apare ca limbaj al autorului” (*ibidem*: 15); aceste elemente de limbă devin „un bun al poezilor”, deoarece în limba lor „se găsesc asemenea fapte de limbă care sunt specifice numai poeziei” (Ivănescu 1989: 159).

Ideea este centrală în concepția lui Dumitru Irimia care, luând în discuție problema devierii, definește limbajul poetic, nu ca deviere de la sistemul limbii, ci

ca limbaj aflat în opoziție cu acesta, în sensul în care „*cunoașterea lingvistică* devine *cunoaștere poetică*, odată cu dezvoltarea autonomă a limbajului poetic” (Irimia 1999: 49, Irimia 1986: 16–17). Creându-și un plan semantic cu existență autonomă, guvernat de legi proprii, limbajul poetic cunoaște un grad maxim de absolutizare, iar „absolutizarea lumii semantice a textului poetic stă în legătură cu suspendarea incompatibilităților semantice descrise de funcția referențial-reprezentativă a limbii” (Irimia 1999: 44). Înscrisă în această perspectivă, în limbajul poetic norma lingvistică nu mai funcționează ca modelator sau ca filtrant, ci ca termen de mediere și potențare a vorbirii (*ibidem*), în condițiile în care se manifestă libertatea absolută a creatorului de artă de a întemeia o lume specifică în interiorul sistemului limbii. Deci sistemul limbii generează o variantă autonomă, limbajul poetic, care presupune un nou sistem semiotic în care semnele lingvistice s-au convertit în semne poetice, coexistând cu un sistem stilistic propriu (Irimia 1986: 21). Limbajul poetic, întemeiat pe principiul metaforic, presupune așadar, în viziunea acestui lingvist, anularea lecturii lingvistice a textului poetic și reinstituirea unei alte lecturi, lectura artistică eliberând actul poetic de orice constrângeri ale referențialității extralingvistice.

3. Spre deosebire de comunicarea lingvistică unde există intenția de adevăr, lectura poeziei presupune intrarea într-o lume întemeiată pe principiul fanteziei și, totodată, acceptarea adevărului pe care îl propune această lume. Astfel, poezia, ca și basmul, de altfel, își creează o lume specifică în care referința la lumea extraverbală este zero. În acest sens, afirmă Dumitru Irimia, „funcția poetică absolutizează raportul text–mesaj, ceea ce determină eliberarea textului de referentul extraverbal preexistent și constituirea unui referent propriu, lumea semantică, rezultat al acțiunii principiului creativității estetice” (Irimia 1999: 44). Prin urmare, dimensiunea semantică a textului poetic nu se mai întemeiază pe raportul cu referentul, așa cum se întâmplă în comunicarea curentă, ci își are originea în dimensiunea sintactică, dezvoltând un referent intern, care este lumea semantică de tip poetic (*ibidem*: 61).

Orice sistem poetic ocupă într-un anumit context literar o poziție unică în raport cu locul pe care îl ocupă în plan paradigmatic; chiar dacă vine cu un fascicul de virtualități semantice ca semn poetic generic, în poem se actualizează o singură variantă semnificativă. Imposibilitatea asocierii unui semnificat secund pentru constituirea aceleiași semnificații minimale face limbajul poetic intraductibil în mod absolut (*ibidem*: 178). Deoarece semnificația semnului poetic nu poate fi reconstituită decât prin participarea activă a protagoniștilor comunicării, nu există semne lingvistice care pot fi artistice anterior elaborării enunțului. Există numai virtualități care, doar în temeiul principiului metaforic prin care își actualizează imaginarul latent, se înscriu în mod real într-un proces de comunicare și cunoaștere estetică (*ibidem*: 181).

4. O altă problemă pe care o abordăm este aceea care privește caracterul individual/colectiv al limbajului poetic, luat în discuție de G. Ivănescu. Acesta consideră, așa cum am arătat mai sus, că limbajul poetic este artă și apare ca limbaj al autorului: „Mulți cred că limbajul poetic ar fi strict individual, adică s-ar găsi în

afara normelor limbii literare sau ale dialectului. [...] Nu tăgăduim că [...] orice mare poet este creatorul unor fapte de limbă poetice inexistente până la el. Dar limbajul poetic, chiar cel figurat, este în mare parte ceva colectiv, este un aspect special al unei limbi oarecare” (Ivănescu 2000: 16). Înțelegem că limbajul poetic ia naștere în interiorul unei limbi, iar în procesul de recreare/resemantizare poetică, poetul își asumă rolul de creator absolut, asigurându-i limbajului poetic caracterul individual. Însă, faptul că în utilizarea artistică a limbii se păstrează trăsăturile acelei limbi sau că la scriitori se întâlnesc elemente comune de limbă îi conferă limbajului poetic un caracter colectiv. „Limbajul poetic de ambele categorii [figurat și nefigurat, n.n.] – interpretează lingvistul – trebuie conceput ca o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor. Din dozajul deosebit al acestor virtualități actualizate se naște în parte stilul individual al fiecărui scriitor”, dar „stilul unui scriitor poate semăna mai mult sau mai puțin cu al altuia și deci și stilul poate fi ceva colectiv” (Ivănescu 1989: 160, n.). Limbajul poetic este, așadar, în viziunea lui G. Ivănescu, o ipostază individuală a eului creator, manifestată prin construirea unor fapte de limbă inexistente până la el, actualizând virtualități semantice care preexistă în limbă în stare latentă, dar cunoaște și o componentă colectivă, prin faptul că este un aspect al limbii comune.

Pe de altă parte, Dumitru Irimia consideră limbajul poetic ca fiind strict individual, în măsura în care se construiește ca variantă autonomă a sistemului limbii, creându-și o lume specifică situată în opoziție cu norma lingvistică. Astfel, limbajul poetic actualizează limba-sistem într-o variantă personalizată, dimensiunea stilistică a textului, fixându-și identitatea specifică într-un stil individual (Irimia 1999: 67). În raportul pe care-l instituie cu limba comună în interiorul căreia se dezvoltă, „limbajul poetic «părăsește» sistemul lingvistic – purtându-l, oricât ar părea de paradoxal, în același timp cu sine – spre a pătrunde în sistemul artelor; el își configurează astfel specificul, în opoziție cu limba literară comună” (Irimia 1979: 10), dobândind o identitate proprie. „Dezvoltându-se în interiorul sistemului lingvistic, consideră Dumitru Irimia, limbajul poetic «îgnoră» norma în mod deliberat; o încalcă în ființarea ei în timp, în esența ei supradialectală, în limitarea libertăților din perspectiva individual – social” (Irimia 1979: 10), deoarece, în temeiul principiului creativității estetice, „funcția poetică absolutizează raportul text – mesaj” (Irimia 1999: 44). Mai precis, ignorarea deliberată a normei lingvistice din textul poetic corespunde facultății limbajului poetic de a dezmargini granițele sistemului limbii, într-un grad maxim de libertate pe care și-l asumă creatorul, acela de a nu actualiza realități extraverbale deja „date”: „Dacă pentru conștiința vorbitorului și a interlocutorului, semnul lingvistic preexistă procesului de comunicare, semnul poetic nu are o existență anterioară actului creației; el ia naștere numai prin negarea dialectică a semnului lingvistic. Anterior există numai posibilitatea și căile acestei negări” (Irimia 1979: 12). Astfel că, guvernat de principiul libertății și creativității estetice, limbajul poetic este la Dumitru Irimia limbaj autonom de semne, cu existență individuală proprie, care se opune sistemului limbii.

Observând traseul pe care îl urmează limba în procesul devenirii sale ca limbă poetică, cele două viziuni analizate se intersectează: ambii lingviști așază poezia într-un spațiu privilegiat al sistemului de semne al limbii, în condițiile în care limbajul poetic actualizează toate virtualitățile semantice existente, în stare latentă, în limba comună, în temeiul principiului creativității și expresivității artistice.

BIBLIOGRAFIE

- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
 Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea.
 Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
 Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

POETIC LANGUAGE AT G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA

ABSTRACT

The article deepens the problem of poetic language of two great linguists in Iasi, G. Ivănescu and Dumitru Irimia, starting from the principles which generate the good functioning of poetic language. It arises from three sources of language: old language, folk language and neologisms. But poetic value is given by the rare, unusual use of forms and words belonging to these types of language that update a number of possible meanings, governed by aesthetic function that legitimizes poetic language.

The approach aims at highlighting some aspects which postulates poetic language. (1) Ivănescu stresses that the basis of any theory about poets' style should start with classical stylistics, language grouping into three categories: high and solemn style that characterizes poetry, ordinary or normal style, common and vulgar style or ironic, satirical. (2) It is language in opposition to the common language and deviations from the norm in poetic language become, in poetic language, the highest form of aesthetic mastery of speech, known as art-language (Ivănescu), in a transformation process in which linguistic knowledge becomes poetic knowledge, at the same time with autonomous development of poetic language (Irimia). (3) The poetic language is self-referential (Irimia) in the sense that the poetic text sets itself free from the extraverbal referent, building their own referent: the semantics world, (4) for the purposes of character developemant individual/collective the poetic language.

Keywords: poetic language, aesthetic function, deviation, self-referentiality, stylistics, literary norm.

MODELUL DE ANALIZĂ MORFOSINTACTICĂ PENTRU LIMBA ROMÂNĂ LA G. IVĂNESCU

ELENA TAMBA*

În domeniul studierii limbii române lingvistul ieșean G. Ivănescu elaborează un model de analiză morfosintactică, bazat pe raportarea la conținut, plecând, asemenea lui Noam Chomsky mai târziu, mai ales, de la gândire. Prima lucrare – de altfel, una fundamentală – în care G. Ivănescu tratează acest subiect este *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, predat la Universitatea din Iași în perioada 1947–1949 (și reeditat de Oana Popârda în anul 2004), fapt care a facilitat accesul la această importantă operă pentru domeniul morfologiei și al sintaxei limbii române.

Volumul trasează direcțiile esențiale stabilite de Ivănescu în teoria gramaticală a limbii române, gândită ca fiind una preponderent logicistă. Mai întâi, plecând de la ideea omniprezenței semnificației, G. Ivănescu proiectează studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii (vezi *Prefața* la volumul menționat, semnată de Oana Popârda).

Demersul științific propus de Ivănescu pornește de la investigarea critică a doctrinelor lingvistice vechi și moderne (Humboldt, Wundt, Portig, Ries, Saussure, Meillet ș.a.), stabilind filiațiile, indicând punctele tari și punctele slabe ale ideilor respective, contextualizând, așadar, și stabilind modelele de analiză potrivite pentru română. Autorul adună, astfel, argumente în sprijinul propriei sale concepții, potrivit căreia în limbă factorul logic coexistă cu cel psihologic. Bazându-se pe această premisă, o analiză judicioasă a sintaxei trebuie să aibă în vedere analiza gândirii și totodată a spiritului (sentiment, intuiție). Astfel, sub aspectul ei sintactic, limba română este analizată de autor prin prisma antropologismului lingvistic, așadar din perspectivă psihologică și socioculturală, în special.

În concordanță cu perspectiva largă, integratoare a savantului ieșean, faptele sintactice sunt abordate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic și pragmatic, într-un demers interdisciplinar. Legătura indisolubilă între sintaxă, logică și psihologie, grefată pe ideea saussuriană de sistem, conduce, în lucrarea lui G. Ivănescu, la o simbioză între structural și funcțional, lingvistul oferind modele

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

**DICȚIONARELE LITERARE
ȘI LOCUL LOR ÎN CADRUL
CULTURII ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE**

COLOCVIU

IAȘI, 7—8 decembrie 1979

În zilele de 7 și 8 decembrie 1979, a avut loc la Iași, în aula Bibliotecii centrale „M. Eminescu”, colocviul „Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane”, organizat de Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza”, cu sprijinul Comitetului județean de cultură și educație socialistă, al Asociației scriitorilor din Iași și al Societății de științe filologice din R. S. România. Au participat specialiști, cadre didactice și cercetători din București, Cluj-Napoca, Timișoara și Iași.

Lucrările colocviului au fost deschise de conf. univ. dr. Silvia Buțu-reanu, decan al Facultății de filologie și director al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor. În continuare, Mircea Radu Iacoban a adus participanților la colocviu un salut din partea Asociației scriitorilor din Iași.

Cele două zile de comunicări și discuții au fost un prilej de bilanț și analiză a dicționarelor și enciclopediilor dedicate literaturii și culturii române, de relevare a prezenței culturii române în dicționarele și enciclopediile apărute în străinătate. Alte comunicări s-au referit la câteva tipuri de dicționare literare străine. Au fost, de asemenea, supuse atenției specialiștilor noi proiecte de dicționare literare, remarcându-se încă o dată însemnătatea lucrărilor de acest gen, instrumente de lucru indispensabile, dar și sinteze ilustrând stadiul cercetărilor de istorie literară.

Prezentăm mai jos, într-o formă prescurtată, comunicările și discuțiile din cadrul colocviului. Precizăm că cele mai multe intervenții au fost transcrise de pe bandă de magnetofon. Textele care au apărut între timp în diverse publicații sînt aici doar rezumate succint.

Textele au fost pregătite pentru tipar de Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi și Leon Volovici.

Programul colocviului

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU	Cuvînt de deschidere	299
PAUL CORNEA	Rostul dicționarilor și sensul culturii	300
AL. ANDRIESCU	Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare	303
I. C. CHIȚIMIA	Tipuri de dicționare și diversificarea lor	306
ADRIAN MARINO	Gînduri despre dicționarul literar	311
MIRCEA ANGHELESCU	Informație și interpretare în dicționarele literare	312
ION HANGIU	Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară	314
MIRCEA POPA	Un dicționar cronologic al romanului românesc. Perspective și metodologie	314
AUREL SASU	Un „dicționar de titluri reținute”	315
ALEXANDRU PIRU	Un dicționar românesc de critici și istorici literari	315
DAN MĂNUCĂ	Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea	316

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA	Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare	319
GABRIELA DRĂGOI	Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române”	324
REMUS ZĂSTROIU	Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române”	325
LEON VOLOVICI	Dicționar literar și istorie literară	328
CONSTANTIN TEODOROVICI	Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române”	328
VALENTIN TAȘCU	Aberațiile posibile ale unui dicționar	331
MARICA PIETREANU	Determinante onomastice apreciative în limba-jul criticii și istoriei literare românești	331
ION ISTRATE	Barocul în dicționarele literare românești	332
ALEXANDRU CĂLINESCU	Dicționarele literare — „un rău necesar” ?	335

OCTAVIAN ONEA	Scriitori și reviste literare din Cimpina . . . 335
FLORIN FAIFER	Stilul dicționarilor — între exces și absență 335
EUGEN SIMION	„Critica“ dicționarilor 335
IORDAN DATCU	Dicționarele de literatură populară și etnografie 338
ION. H. CIUBOTARU	Probleme ale culturii populare în dicționarele românești 339
IONEL MAFTEI	Semnificația unui dicționar biobibliografic local 340

Sîmbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA	Valori culturale românești în enciclopedia străine 342
G. MIHĂILĂ	Literatura română în „Kratkaja literaturnaja enĭklopedija“ 346
I. CONSTANTINESCU	Dicționarul literaturilor străine în România 346
MIHAI ZAMFIR	Principii metodologice contemporane în dicționarele literare 347
VAL. PANAITESCU	Dicționare literare ale romanității occidentale 350
HORST FASSEL	Dicționare literare germane 356
LIVIA COTORCEA și	Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse 357
SORINA BĂLĂNESCU	Dicționare poloneze de scriitori contemporani 361
NATALIA CANTEMIR	Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism 364
SORIN PÂRVU	
<i>DISCUȚII:</i>	Ion Istrate (p. 317); Elvira Sorohan (p. 318); Al. Andriescu (p. 319); Adrian Marino (p. 345, 346); Eugen Todoran (p. 365); Maria Platon (p. 366); I. C. Chițimia (p. 366); Nicolae Crețu (p. 367); Dan Mănucă (p. 368)
SILVIA BUȚUREANU	Cuvînt de închidere 368

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU

Cuvînt de deschidere

Colocviul care își deschide lucrările astăzi la Iași, cu o temă pe cît de inedită tot pe atît de oportună, confirmă o realitate pe măsura nivelului atins de cultura și știința românească în momentul de vast bilanț marcat de debaterile cu rezonanță istorică ale Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român. A consemna, printr-o manifestare științifică, existența unor instrumente lexicografice fundamentale, în diverse domenii — printre care cel literar convingător reprezentat acum — înseamnă a dovedi, concret, că s-a răspuns cu înaltă conștiință civică programului național prioritar care prevede realizarea unor opere de sinteză, de interes general, ca jaloane de primă importanță în aria culturii românești. Înseamnă, în același timp, un argument în plus în procesul de confruntare cu țările de mare și veche cultură, unde numeroase dicționare, din ce în ce mai rigurose specializate în cadrul unui domeniu precis (dicționare de autori, opere, personaje, teme și motive literare ș.a.), constituie mijloace indispensabile de informare și de lucru. În sfîrșit, dicționarele literare — în prezent numărăm trei dicționare alcătuite de echipe de cercetători și un dicționar aparținînd unui singur autor — creează posibilitatea unei mai profunde integrări a valorilor românești în tezaurul științific și cultural universal.

Colocviul de astăzi a fost organizat din inițiativa colectivului de autori de la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, care a elaborat și tipărit recent primul mare dicționar al literaturii române, rezultat al unei impresionante cercetări desfășurată în timp și spațiu, întrucît acoperă toată întinderea literaturii de la origini pînă la începutul secolului nostru. Operă de sinteză, întemeiată pe o solidă erudiție, pe viziunea dialectică a fenomenului literar și pe o conștiință limpede a valorilor, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, lucrare reprezentativă pentru cercetarea științifică ieșeană, ca și pentru perspectivele procesului de integrare din acest centru de învățămînt superior, impune o confruntare deschisă a punctelor de vedere cu alți autori de lucrări similare, cu exponenți recunoscuți ai criticii și istoriei noastre literare.

Ei își vor exprima opiniile aici, timp de două zile, cadrul oferit expunerilor și discuțiilor fiind, cum este și firesc, cît se poate de larg, pentru a se putea comunica experiențe, sugestii, orientări posibile. Concluziile vor servi neîndoielnic cultura română, aspirația și eforturile, pe deplin justificate, de a realiza în spațiul nostru național lucrări monumentale, etern durabile, care să ducă implicit la o mai bună, mai profundă, mai rapidă cunoaștere și afir-

mare a valorilor spirituale autohtone pe toate meridianele lumii. A valorifica potențialul de cercetare științifică, capacitatea creatoare, potrivit liniei ascendente imprimate de Congresul al XII-lea, reprezintă fără îndoială un act patriotic. În același timp, un dialog documentat între cultura noastră și celelalte culturi de pe glob, prin intermediul unor opere mai ușor accesibile datorită concentrării și ordonării într-un spațiu limitat a unui imens volum informativ, nu poate fi decât un dialog al cunoașterii și înțelegerii reciproce, corespunzător politicii de pace și apropiere între popoare promovată cu fermă consecvență de România modernă de astăzi.

PAUL CORNEA

Rostul dicționarilor și sensul culturii

Între alte semne caracteristice vremii noastre, alături de avionul supersonic, de satelitul de comunicație, de ordinator și de televiziune, cred că ar trebui să punem dicționarele. Nu e vorba de existența speciei, cunoscută de mult, ajunsă la notorietate încă din epoca Luminilor, ci de proliferarea spețelor, a mostrelor care o ilustrează, de apariția lor în număr coplesitor de mare. Noutatea zilelor noastre e că dicționarul a intrat în faza producției de masă, prezența lui a devenit ubicuă și obsedantă, el asaltează vitrinele librăriilor și rafturile bibliotecilor, ne întâmpină la toate răspîntiile culturii, sub cele mai diverse modalități, tipare și obiective. Pe lângă clasicele dicționare lingvistice și pe lângă enciclopediile de conținut și format variabil, există dicționare de literatură, istorie, folclor, de economie politică, medicină, gastronomie ș.a. Fiecare specialitate se subdivide, există dicționare pe subramuri, pe sectoare. Numai în domeniul literaturii, există dicționare de autori, de opere, de personaje, de poetică, de stilistică, de idei literare, de pseudonime, de citate ș.a.m.d., avem dicționare de literatură franceză, germană, anglo-saxonă, de literaturi clasice, dicționar cronologic etc. Că această extraordinară afluență dovedește existența unui interes viu, durabil, a unei cereri în continuă creștere e un lucru evident. Iar tehnologia modernă, fie prin automatizare, fie prin cooperarea specialiștilor, permite accelerarea lucrărilor și satisfacerea acestei cereri a publicului într-un mod rapid și eficient.

Mai puțin clar e însă altceva: dacă această explozie a dicționarilor trebuie să ne bucure sau să ne pună pe gânduri, dacă fenomenul acesta este într-adevăr „pozitiv“. În această privință există două școli de gândire. „Optimiștii“ spun că dicționarul este singurul remediu împotriva creșterii exponențiale a informației. Acumularea cunoștințelor se face într-un ritm vertiginos și avem nevoie de instrumente de lucru pentru a face față acestei avalanșe considerabile. Or dicționarul pare să fie tocmai acest instrument de lucru privilegiat, care ne economisește timp și energie, ne dă posibilitatea de a ști rapid ce s-a realizat, stadiul la care s-a ajuns, de unde să începem abordarea unei anumite chestiuni, cum să elucidăm un detaliu sau să verificăm un fapt. Dar nu numai atât: dicționarul nu este doar o arhivă, o înregistrare a cunoștințelor și a informațiilor; el este o sinteză selectivă; informația se prezintă sub o formă deja filtrată, este o formă organizată a memo-

rici colective. El statuează, la nivelul prezentului, ceea ce merită reținut dintr-o experiență mai veche, economisindu-ne timpul de a căuta, oferindu-ne informația sub o formă lapidară, densă și... rentabilă.

Dar să vedem ce spun „scepticii“. Ei consideră că dicționarul, departe de a fi un remediu, este un simptom al crizei traversate de o anumită cultură contemporană. Primejdia se conturează din clipa în care dicționarele devin omniprezente, din clipa în care rolul lor se schimbă: ele nu mai sînt instrumente ale culturii, ci devin substitute ale culturii, nu mai sînt auxiliare pe drumul cunoașterii, ci încep să țină locul cunoașterii. Dicționarele ar avea, prin urmare, cusurul că introduc un filtru între opere și masa cea mare a publicului, că, pe de o parte, problematizează contactul nostru cu izvoarele, că ne scad interesul de a explora direct un autor sau o operă. Pe de altă parte, ele ar avea dezavantajul că impun o anumită viziune, care are și șansa de a rezista, fiind consemnată într-un instrument de lucru ce se bucură de autoritate. Apare deci eventualitatea perpetuării unei opinii arbitrare, subiective, de a face selecția trecutului într-un mod fals.

S-ar mai putea spune că dicționarele ilustrează și exacerbează caracterul mozaical al culturii contemporane. Intelectualul zilelor noastre devine un specialist care știe tot mai mult despre tot mai puține lucruri. Dicționarul îi propune o știință eterogenă și atomizată, omoloagă cu acest orizont cultural al fragmentului. În dicționar găsim așadar „atomi“ de informație istorico-culturală, nu găsim o istorie a culturii, găsim materia brută a unei științe, nu o știință, pentru că știința este viziune unificatoare, este perspectivă globală, totalizare.

Aș dori să-mi exprim poziția față de această alternativă. Fără nici o discuție o aleg pe cea dintîi, „optimistă“. Cred că dicționarul poate aduce servicii incalculabile. E drept că poate perpetua erori de apreciere, poate întreține un anume fragmentarism, poate oferi unora perspectiva unei culturi în pastile, poate cultiva pasivitatea, dar instrumentele de lucru sînt prin natura lor ambigue. Toată chestiunea este cum știm să ne servim de ele. Dicționarul, după părerea mea, este o excelentă și necesară unealtă intelectuală, mai ales în timpul nostru. Bineînțeles, cu două condiții: să corespundă rostului său, să fie executat cum se cuvine și cu condiția să-i punem întrebările la care poate răspunde; să nu-i cerem să fie altceva decît poate să fie și poate să dea. Într-o cultură ca a noastră, care se străduiește să-și valorifice un potențial încă insuficient cunoscut și vrea să se afirme cu tărie pe arena internațională, a pune la îndoială oportunitatea dicționarelor ar fi un snobism iresponsabil. Noi n-am fost prea răsfățați pînă acum în privința instrumentelor de lucru. Pînă nu demult, pentru a afla un detaliu eram obligați să întreprindem anechete istovitoare. Ca să verificăm un fapt trebuia să ne adresăm venerabilei enciclopedii Diaconovici sau „Minerva“, sau bibliografiei lui Gh. Adamescu, sau dicționarului Candrea-Adamescu, partea a II-a, adică unor instrumente de lucru demult depășite.

În condițiile actuale, apariția dicționarelor este un fenomen dintre cele mai îmbucurătoare. Gheața a fost spartă de altfel destul de tîrziu și inițiativa a luat-o un temerar: Marian Popa, care a făcut un dicționar de literatură contemporană, inițiativă singulară, cu riscuri aproape donquijotești. Nu pot să trec apoi peste *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, o lucrare de mare anvergură, de întinsă erudiție, care onorează știința și cul-

tura românească. De un an încoace, iată că am intrat și noi în „epoca dicționarelor“ : a apărut dicționarul coordonat de Mircea Zăciu, un dicționar cronologic coordonat de I. C. Chițimia, dicționarul coordonat de D. Păcurariu și iată, în fine, dicționarul echipei de la Iași.

Nu sînt prea multe deodată ? ar putea să întrebe cineva. N-ar fi fost mai bine să fie eșalonate ? Asta însă n-are mare importanță. Contează că *s'nt*. Dar și aici poate veni cineva să replice : n-ar fi fost mai bine dacă s-ar fi concentrat toate forțele ca să se elaboreze o singură operă prin unirea forțelor, aceasta ar fi fost prezumția, mai valoroasă decît fiecare dintre ele ? E o obiecție naivă, din două motive : în primul rînd, fiindcă în cultură, spre deosebire de economie, întreprinderile uriașe nu sînt și cele mai rentabile. Mărirea echipei agravează dificultățile, coordonarea devine mult mai greoaie, face improbabilă obținerea unității de program, iar dacă echipa este și suma unor personalități, atunci punerea de acord devine o problemă aproape insolubilă. În al doilea rînd, așa-zisa concentrare a forțelor are și marele cusur că monopolizează opinia. A avea un singur dicționar în loc de patru înseamnă a sărăci imaginea literaturii naționale ; ea devine cu atît mai bogată și cu atît mai stimulativă, cu cît se bazează pe mai multe puncte de vedere, pe mai multe modalități de a aborda obiectul. Fără îndoială, nu e nevoie de două cataloage ale manuscriselor, e poate discutabil dacă avem nevoie de două ediții ale aceluiași text. la intervale scurte de timp. Dar nu încapе îndoială că ori de cîte ori este atinsă zona interpretării — și în literatură ea este stăpînitoare —, înmulțirea lucrărilor pe aceeași temă este o garanție împotriva arbitrarului, condiția unui climat literar liber și salubru. Istoria literară a unei țări și a unei culturi se scrie întotdeauna la plural.

A avea patru dicționare și nu unul singur este deci foarte bine. Iarăși, cu o condiție : ca aceste dicționare să-și îndeplinească menirea. Și, de altfel, ele nici nu se concurează, au profil diferit, au sarcini și își propun metode diferite. Ele trebuie judecate fiecare în raport cu formula respectivă. Cel coordonat de Mircea Zăciu este un dicționar al *creatorilor*, în principiu rezervat autorilor de raftul întii, care conține medalioane istorico-literare, dar în special eseuri critice, de obicei bine scrise. Valoarea acestui dicționar rezidă mai puțin în informație și mai mult în viziunea inedită, personală. Dicționarul cronologic e, în formula lui, de un uzaj poate mai limitat, dar ne oferă posibilitatea de a urmări tabloul aparițiilor succesive, întotdeauna incitant. Dicționarul coordonat de D. Păcurariu este un dicționar de proporții medii, care, în principiu, e destinat străinătății. Ediția românească trebuia făcută aparte. Dicționarul are avantajul de a cuprinde pe toți autorii, dînd o informație sumară, de ordin general. Este un dicționar adresat marelui public, nu specialiștilor.

Dicționarul ieșean este în tradiția marilor lucrări de erudiție, de școală germană aș spune, și de veleități exhaustive, în care individualitatea fiecărui autor se eclipsează, iar informația primează asupra criticii, un dicționar de documentare întinsă și riguroasă, unde interpretarea e ținută sub control, iar ceea ce se caută și se obține este consensul. E o formulă dificilă, greu de pus în practică, mai ales la noi, unde munca în echipă nu se bucură de tradiție și nici de presă bună. Ceea ce impresionează în opera colegilor noștri din Iași este reușita exemplară în acest gen foarte pretențios, al dicționarelor crude și informative.

Ne aflăm aici la un colocviu de lucru, iar prin meserie sîntem oameni de exactitate și de metodă. De aceea vreau să vă asigur că laudele pe care le aduc nu reprezintă un gest protocolar. Sînt sincer convinși că dicționarul ieșean se distinge în mod deosebit prin trei lucruri. În primul rînd, prin hotărîrea de a cuprinde toată informația disponibilă, mergînd pînă la cele mai neînsemnate izvoare. Numai cercetătorul avizat este în stare să măsoare acest efort de lungă durată și tenacitate, de meticuloasă răbdare. Apoi, dicționarul „stoarce“ toate publicațiile de istorie literară ieșite pînă în prezent. Informația pe care o dă reflectă cu adevărat stadiul la care s-a ajuns pentru fiecare autor, operă, revistă. Este un tezaur prețios de știri, date și fapte, care va situa istoriografia noastră literară pe o altă treaptă. Vom fi scutiți de-aici înainte de o serie întreagă de lucrări preliminare. În al doilea rînd, apreciez foarte mult voința de obiectivitate, dorința sinceră a autorilor de a face dreptate fiecăruia. Aș spune chiar că grija de a înregistra totul merge atît de departe încît ceea ce li se poate reproșa este mai degrabă generozitatea decît zgîrcenia. Poate că uneori selecția bibliografică se întinde peste măsură.

Dar aceasta reprezintă, de fapt, excesul unei calități. Nici nu încapе vorbă că luxul detaliilor e preferabil parcimoniei ori omisiunilor. Și în al treilea rînd, aș spune că dicționarul ieșean reflectă o orientare unitară, deliberat asumată. Predomină criteriul istoric asupra celui critic, cum e și normal. Poate că unele aprecieri pot nemulțumi pe unul sau altul, poate că ici și colo nu întîmpinăm stilul cel mai bun; există și omisiuni, se pot face mici îndreptări, dar acestea sînt lucruri secundare. Dicționarul e excelent, el demonstrează că autorii săi au constituit realmente o echipă, iar această echipă a fost călăuzită de o credință slujită cu dăruire și o pasiune exemplară. Se mai vedește ceva — și nici aceasta nu e neglijabil — că se poate și fără coordonatori, și încă foarte bine.

Aș avea să spun și un cuvînt de apreciere pentru Editura Academiei, pentru că fără sprijinul ei masiv și perseverent e neîndoielnic că o lucrare de asemenea anvergură ar fi fost greu să se facă.

AL. ANDRIESCU

Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare

Țin să precizez, mai întîi, că nu mă voi ocupa numai de dicționarele literare, așa cum vă informează programul colocviului, ci și de cele care au, într-un fel sau altul, prin autori sau probleme, legături cu literatura. În prima parte a intervenției mele, pe care, pentru a respecta timpul recomandat, n-o citesc, m-am ocupat de caracterul strict informativ al dicționarului, această supramemorie a noastră, memoria noastră perfectă, dacă vreți, arătînd că modul lui de lectură este consultarea. Pînă aici discuția are un caracter teoretic. Atrăgeam atenția, totodată, asupra dificultăților de a alcătui un astfel de dicționar tezaur al limbii române, în secolul al XIX-lea, din cauza atotputerniciei unor principii juste cînd era vorba de alte domenii, dar cu rezultate mai mult negative în lexicografie. Necesitatea afirmării noastre naționale orienta, în epocă, privirile autorilor de dicționare mai ales

către trecut, către obirșia noastră veche și nobilă, de unde rezulta o cîntărire pîrtinitoare a cuvintelor în *Dicționarul de la Buda*, în dicționarul lui Laurian și Massim și chiar în *Marele etimologic* al lui Hasdeu. Scopul dicționarului, informarea exactă și deplină, corectă, obiectivă, era pus astfel în pericol. Am putut vedea, pe bază de exemple, foarte clar, că intenții dintre cele mai înălțătoare și principii generale juste, cu care nu ne putem declara decît de acord, pot fi dăunătoare cînd se aplică într-un mod nepotrivit în știință, diminuînd sau colorînd așa fel informația, încît adevărul, care este etern, apare prea mult acomodat unor împrejurări de moment.

Veți spune, poate, că acestea toate s-au întîmplat cu o sută, cu o sută și ceva de ani în urmă, că dificultățile pe care le întîmpinau dicționarele din punctul de vedere al necesității de a informa obiectiv, în acea epocă îndepărtată, sînt de mult timp depășite. Aș opune acestei opinii un singur fapt. Acum o sută de ani privirea se îndrepta, datorită unui principiu just, dar prea general, către trecut, cînd era vorba de tezaurul nostru cultural; astăzi, datorită unui principiu la fel de just, dar la fel de general, privirea se întoarce — mă refer la situația din dicționare numai — de la trecut către prezent. Dicționarul tezaur, depozit de valori, a doua și mai deplina noastră memorie, nu stă și nu poate sta sub astfel de incidențe temporale, nu poate fi condiționat de interese de moment, generale sau de grup.

Să nu ne pierdem însă în considerații prea abstracte și să lăsăm să vorbească probele. Am ales, pentru început, o personalitate remarcabilă din cultura noastră, la fel de importantă pentru istoriografia noastră, pentru literatură, pentru filologie, pentru folclor și pentru etnologie. Este vorba, cum v-ați dat seama imediat, de Dimitrie Cantemir, de opera căruia se ocupă sau ar trebui să se ocupe, toate dicționarele domeniilor respective. În dicționarul istoricilor, intitulat pretențios *Enciclopedia istoriografiei românești*, observăm că lui Dimitrie Cantemir i se acordă tot atîta importanță, dacă ne orientăm după spațiu, cît lui Mihai Roller. O jumătate de coloană în plus lui Dimitrie Cantemir, căruia nu i se acordă nici măcar o pagină întreagă în acest dicționar, provoacă o regretabilă confuzie de valori. Mai mult, nu se scrie în acest dicționar un singur rînd despre contribuția teoretică a lui Dimitrie Cantemir în istorie, deși în cazul altor personalități se consacră pagini întregi numai unor contribuții cu caracter teoretic. Să nu fim greșit înțeleși. Considerăm că s-a procedat foarte bine cînd s-a acordat un spațiu atît de întins unor contribuții teoretice importante, dar ne întrebăm de ce nu s-a procedat la fel în cazul tuturor personalităților prezentate. Aceasta cu atît mai mult cu cît, din același dicționar aflăm că un cercetător oarecare, numele nu contează (v. p. 182 din dicționar), „desfășoară o bogată și eficientă activitate publicistică“. Este de apreciat delicatețea autorilor dicționarului cînd ne informează că istoricul în discuție, care va fi avînd meritele lui — noi nu le contestăm — este cînd „coautor“, cînd scrie „în colaborare“. Sesizați diferența? Pentru atari merite, istoricul „coautor“ beneficiază de același spațiu ca și Dimitrie Cantemir.

Trecînd la un dicționar de literatură, cum este cel intitulat *Scriitori români*, aflăm lucruri mișunate despre Dimitrie Cantemir, prezentat mai ales, situație oarecum explicabilă într-un dicționar literar, ca autor al unei singure cărți, *Istoria ieroglifică*. Iată, după acest dicționar, la ce se reduce opera lui Dimitrie Cantemir. Prințul literelor române din secolul al XVIII-lea

„realizează un exercițiu de digitație literară“, adică, ni se explică mai departe, face „o demonstrație verbală“, are „predilecție pentru jocul formei“ și, în consecință, „favorizează abuzul, saturația stilistică“, ajunge la „formalism patetic“, apără o „cauză minoră“ risipind „o imensă energie verbală“, provoacă un fel de „uluială“ cu *Istoria ieroglifică*, opera aceasta fiind „un univers fără soluție“; personajele cărții sînt „dominate de visceral“, vădind „sindromul unei bulimii revelatoare și pentru dispoziția lor intelectuală sau afectivă“. Cu ce rămînem din toate aceste frumoase formule, s-o recunoaștem, „memorabile“, în care autorul articolului de dicționar își consumă întreaga capacitate de invenție? O spunem cu tristețe. Din acest limbaj sterilizat de formula ingenioasă, căutată, aplicabilă unei largi serii de scriitori, nu ne apare atît imaginea zbuciumatului Cantemir, plasat la intersecție de lumi și de secole, în una din cele mai mari răsuciri ale istoriei, cît mai ales imaginea autorului articolului din numitul dicționar, care își etalează o predispoziție narcisiacă în toate aceste fraze spumoase și inconsistente.

De-a dreptul uluitor rezolvă problema Cantemir, pentru că, vedeți dumnevoastră, s-a ivit și o astfel de problemă — și cînd spunem Cantemir avem în vedere de fapt un capitol mare din istoria noastră culturală — *Dicționarul de lingviști și filologi români*. Știți cum? Eliminîndu-l total din acest dicționar pe Dimitrie Cantemir, care s-a ocupat, alături de cronicari, printre primii, de originea limbii și a poporului român, de graiurile populare și chiar de limba literară, ca să nu mai vorbim de acea *Scară a numerelor și cuvintelor străine tilcuitoare*, care precede *Istoria ieroglifică*. Este de mirare că academicianul Al. Graur recomandă această lucrare, într-un *Cuvînt înainte*, tuturor acelor care „au nevoie de un îndreptar“. Iată-l deci pe Cantemir ignorat, într-o anumită împrejurare care devine semnificativă cînd este vorba de un dicționar atît de generos cu unii contemporani, cum este și cel la care ne referim. De ce să ne mirăm atunci că străinii se ocupă atît de puțin în unele din dicționarele lor de contribuția românească la tezaurul cultural universal, cînd noi ne prețuim, uneori, așa cum se vede marile personalități din trecut? Să ne mulțumim cu consolarea pe care ne-o oferă autoarele acestui dicționar? Pentru că din *Dicționarul de lingviști și filologi români* nu lipsește o contribuție importantă de filologie română, cum este aceea a Angelei Bidu-Vrănceanu, despre care aflăm — și ce ne făceam dacă nu aflăm? — că este „coautoare“ la volumul al II-lea din *Limba română contemporană*, 1975 (presupunem că este vorba de un curs universitar), publicat „sub coordonarea“ academicianului Ion Coteanu.

Să ne întoarcem însă la Cantemir. Ce-i lipsea strălucitului voievod pentru a căpăta un loc mai bun, sau pur și simplu un loc, în unele din dicționarele la care m-am referit? Învățat era, scriitor deplin era, limbi multe știa, a deschis drumuri noi în atîtea domenii din cultura română, pentru că avea geniu, era academician. Ceva îi lipsea. Avea un păcat, sau chiar mai multe, prințul. Își scria singur cărțile. Nu era coordonator și nici șef de institut sau de sector la Academie.

O anumită neglijare a valorilor culturii noastre vechi în unele dicționare poate fi observată și altfel. Nu credem că este potrivit ca într-un dicționar de literatură să se acorde același spațiu, sau aproape același, spațiu, unui scriitor minor — iau un exemplu la întîmplare —, lui Titus Popovici, să zicem, și stolnicului Constantin Cantacuzino. S-ar putea obiecta că într-un

caz este vorba de o valoare culturală și în al doilea caz, chiar dacă nu este vorba de o valoare, este vorba de literatură totuși. Am răspunde la o astfel de întîmpinare că preferabilă este valoarea culturală, cînd aceasta este reprezentativă, mai ales pentru epocile mai îndepărtate, față de un literat de serie. Nici lui Geo Bogza, autor de bune reportaje, nu vedem de ce i-am acorda aceeași importanță ca lui Grigore Ureche, să zicem. Geo Bogza este reprezentativ pentru un moment din viața noastră literară, cronicarul, pentru un secol întreg și pentru întreaga cultură națională, pe care ne-o putem închipui fără un autor de reportaje, oricine ar fi acesta, și oricîtă îndeminare ar dovedi în scrierea lor, dar fără Grigore Ureche nu ne-o putem închipui. Nu considerăm, de asemenea, dar exemplele ar putea fi înmulțite, că trebuie să acordăm, într-un dicționar de literatură, același spațiu lui Adrian Păunescu și lui Dosoftei. Poetul „secunde“, așa cum singur i-a plăcut să se numească, nu poate sta alături nici măcar de Anton Pann, cu toate că s-ar putea vorbi de o preferință comună pentru un anumit gen de spectacol muzical și s-ar putea stabili asemănări între cobza strămoșească și chitara electronică agreată de poetul modern.

Vă rog să-mi iertați aceste glume triste și să-mi permiteți ca, în încheiere, să mă declar optimist. A apărut, zilele acestea, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, operă de proporții monumentale, cu care se inaugurează o nouă fază în elaborarea lucrărilor de acest fel, care nu mai pot fi, de aici înainte, nici simple înșălări de fișe, lacunare, vindicative, uneori, lingușitoare alteori, dispuse într-o ordine relativă, nici colecții de afirmații hazardate. Să dăm, așadar, cezarului ce e al cezarului și valorii locul care i se cuvine. Aceasta învățăm, în primul rînd, din noul dicționar, care biruie prin sobrietate, fără să fie tern, prin temeinicia informației, prin rigoare tehnică și printr-o mare probitate profesională.

I. C. CHIȚIMIA

Tipuri de dicționare și diversificarea lor

Între instrumentele de lucru, dicționarele au luat naștere printre cele dintîi, dacă nu chiar cele dintîi, și s-au constituit progresiv în tipuri diverse, ajungîndu-se la strictă specialitate, adică pe ramuri de știință. Diversificarea de-a dreptul extraordinară din contemporaneitate, mai ales din ultimele decenii, ridică probleme de metodă și de compartimentare a materiilor.

Ideea lucrărilor de tip *dicționar* a pornit, firește, de la înregistrarea materialului lingvistic lexical în ordine alfabetică, de unde normal numele cel mai vechi *lexicon* de la gr. *leksikón* „vocabulary“ și apoi cel de *dictionary* de la *dictio*nis „expresie“, ambele cu o mare răspîndire și intrare în uz în toate limbile (sau aproape în toate limbile) europene, vechi și moderne. Primul termen de *lexicon* s-a impus mai cu seamă pentru lucrările tip enciclopedic, al doilea de *dicționar*, plecînd de la tipul de vocabulary lingvistic în diverse ipostaze: bilingv, trilingv etc. sau în formă explicativă, a luat cu timpul extensiune de sens pînă la a însemna „enciclopedie“. De la înregistrări

de limbă s-a trecut progresiv la înregistrări de opere și personalități literare în ordine alfabetică.

Primul dicționar a fost realizat prin secolul al II-lea e.n. și se datorește unui gramatic grec, Diogenianos din Haricleia, *Leksis pantodape kata stoichejon* (*Adunare alfabetică de expresii*). Plecînd de la exemplul și materialele listei lui, în secolul al V-lea, Hesychios din Alexandria a alcătuit un lexicon al limbii grecești, îmbogățit cu informații arheologice și literare scoase din lucrări pierdute.

Evul mediu a venit cu alte tipuri de dicționare și între ele se remarcă *Catholicon*-ul lui Joannes Balbus din Genua, o enciclopedie a epocii, realizată prin 1286 și tipărită, cu un interesant colofon, la Mainz, în 1460 (se presupune de Gutenberg).

Dar Renașterea este cea care, pornită în căutarea valorilor antice, reînvie spiritul lucrărilor lexicografice și, rînd pe rînd, apar tot alte multe și noi tipuri de dicționare. Astfel, Ambrogio Calepino publică în 1502 un remarcabil *Dictionarium latinum*, reeditat și mărit mereu cu alte limbi în paralelă, ajungînd în 1574 la numărul de 11, între ele și slave (polonă): *Dictionarius undecim linguarum*. În aceeași epocă intră în uz și se extinde termenul *Thesaurus* și celebrul tipograf francez Robert Estienne tipărește *Thesaurus linguae latinae* (1532—1543), iar fiul său Henri Estienne, mare elenist, a alcătuit și publicat *Thesaurus graecae linguae* (5 tomuri, Geneva, 1572), pentru ca lexicograful polon G. Knapski să urmeze cu un *Thesaurus polono-latino-graecus* (Cracovia, 1621—1632) și apoi cu un *Thesauri tomus secundus latino-polonicus* (Cracovia, 1626), devenit apoi *Thesaurus latino-germano-polonicus* (1675 și alte ediții).

Desigur, lexicografia a urcat la dicționare academice explicative de limbi naționale, unele bune, altele mai puțin reușite, precum sînt *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1612) sau *Dictionnaire de l'Académie Française*, început în 1639 și terminat în 1694, apărut totuși cu lipsuri și inexactități (cu toată acribia științifică a ordonării cuvintelor după rădăcină), încît a rămas mai bun cel individual al lui Antoine Furetière (1619—1688), *Essai d'un dictionnaire universel*, oprit de nemuritorii Academiei să fie tipărit înaintea dicționarului lor, excluzîndu-l pe Furetière și din Academie în 1685. Dicționarul lui a apărut totuși la Amsterdam în 1690, deci înaintea celui al Academiei Franceze. Alături de aceste dicționare poate fi sau trebuie menționat *Dictionarul limbii engleze* (1755) al lui Samuel Johnson, de neînlocuit pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Dezvoltarea lexicografiei a continuat bogat în secolele următoare, dar pentru bazele de pornire și începuturile de diversificare ne oprim aici. Cu vremea au apărut instituții celebre de editură, care s-au consacrat mai ales ramurii dicționarelor diverse, precum Clarendon Press la Oxford, Larousse în Franța, Langenscheidt la Berlin.

Schema de cuprindere alfabetică a datelor a părut de la început sistematică și de la dicționare de limbă s-a trecut din vreme la dicționare de noțiuni științifice, culturale și literare, la un loc sau separat, luînd naștere dicționarele enciclopedice sau speciale. Acesta este tipul de dicționare tematice, care se va diversifica din ce în ce mai mult. Lucrări enciclopedice, într-o ordine sau alta, au apărut chiar din antichitate. O interesantă enciclopedie a alcătuit Marcus Terentius Varro (116—27/26 î.e.n.), *Disciplinarum libri IX*, în care se ocupă compartimental de cele nouă științe, numite mai tîrziu

„arte liberale“: gramatică, dialectică, retorică, aritmetică, geometrie, astronomie, muzică, medicină și arhitectură. A fost o lucrare fundamentală secole întregi. Evul mediu și-a avut o enciclopedie de seamă în opera lui Izidor din Sevilla (cca. 560—636), *Etymologiarum seu Originum libri XX*, dar termenul de *enciclopedie*, din gr. *enkyklopaideia*, este folosit întâia oară *sui-generis*, într-o lucrare tipică, de J. Sterck von Ringelbergh: *Lucubrationes vel Polius absolutissima kyklopaideia* (Basel, 1541). Model de enciclopedie, prin ecoul ei, a devenit renumită *Enciclopedie franceză*, cu temele ordonate alfabetic, publicate de D. Diderot și Jean D'Alembert: *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 35 vol., Paris, 1751—1780, și ea oprită din publicare pentru tendințele democratice și revoluționare, dar Diderot a reușit să-i continue tipărirea clandestin, ca scoasă la Neuchâtel, în Elveția. Dicționarele și lucrările enciclopedice au luat după aceea avânt în toată Europa. Notăm ca simple exemple: *Enciclopedia Britannica*, 3 vol., Edinburgh, 1768—1771, reeditată în zilele noastre la Londra, Chicago și Toronto; Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIX siècle*, Paris, 1866—1876; *Grande encyclopedie*, 31 vol., Paris, 1885—1902; *Grand Larousse encyclopédique en 10 volumes*, Paris, 1960—1965; enciclopedia poloneză: *Encyklopedia powszechna*, 28 vol., Varșovia, 1859—1868; S. J. Sikorski, F. J. Gradowski, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, 55 vol. (A-Patroklos), Varșovia, 1890—1914 (întreruptă din cauza războiului); Samuel Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, 16 vol., Varșovia, 1898—1914; *Mala encyklopedia kultury antycznej*, ed. a 2-a, Varșovia, 1968; *Mala encyklopedia powszechna PWN*, Varșovia, 1975 (excelent realizată și ilustrată în culori). Altele, străine, sînt arhicunoscute (cf. și R. Collison, *Encyclopedias. Their history throughout the ages*, ed. a 2-a, Londra, 1966).

După asemenea experiență, n-a fost deloc greu să se ajungă, sub un titlu sau altul, la dicționare de personalități diverse și apoi restrinse la scriitori sau la alte ramuri de strictă specialitate. Este de amintit cel englezesc, foarte întins, *Dictionary of national biography*, 63 vol., Londra, 1885—1900 (cu suplimente). Cele restrinse la scriitori, în tablou universal sau național, s-au înmulțit și au devenit bune instrumente de informare. Dintre cele recente notăm doar bune manuale, dicționare scriitoricești, unul universal realizat sub coordonarea lui Gerhard Steiner, *Lexikon der Weltliteratur*, Leipzig, 1965 (scriitori și opere anonime), altul de literatură germană, *Deutsches Schriftstellerlexikon von den Anfängen bis zur Gegenwart*, lucrat de Günter Albrecht, Kurt Böttcher, Herbert Greiner — Mai și Paul Günter Krohn, Weimar, 1963.

În domeniul românesc dicționarele de tip enciclopedic sau scriitoricesc au început să apară în special din secolul al XIX-lea, dar în ultima vreme frecvența și varietatea lor este din ce în ce mai mare. Ne vom opri la cele mai recente, cu materia înnoită, de concepție și speță diversă, de la cele istorice și filologice la dicționarele de scriitori, de folcloristică, de etnologie etc.

Deși au fost arătate lipsuri la majoritatea acestor lucrări, totuși ele conțin date mai bogate sau mai succinte care stau la îndemîna cercetătorului și-l ajută cu informații esențiale, cînd are nevoie de ele pentru un control sau pentru elemente de comparație. Astfel, *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator Ștefan Ștefănescu, București, 1978, cu toate că i s-au reproșat anumite eliziuni, este o realizare într-adevăr enciclopedică remarcabilă în domeniul istoriografiei, lucrată pe compartimente, partea onomastică

fiind urmată de instituții, izvoare, instrumente de lucru, periodice, sinteze. Un dicționar atent lucrat și foarte folositor, în domeniul istoriografiei, este cel alcătuit de N. Stoicescu : *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971. De asemenea, un *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Albatros, 1978, datorat autoarelor Jana Balaciu și Rodica Chiriacescu, deși succint, conține datele de prim ordin, exacte, chiar dacă în unele cazuri au fost „umflate” de autori înșiși (consultați probabil de autoare și greu de controlat). Există și eliminări voite sau întâmplătoare.

Ne interesează însă în mare măsură aici dicționarele de literatură și cultură populară. Cînd în 1971 Marian Popa a publicat, la Albatros, *Dicționar de literatură română contemporană*, s-au găsit mai mulți „specialiști” care să-i găsească lipsuri și să vină cu completări pentru un „contemporan” sau altul, dar dicționarul era bun, nu numai prin informațiile puse în circulație, puțin cunoscute, ci și prin judecățile personale emise, plastice și adecvate, în legătură cu autori și opere. A fost căutat, s-a epuizat și în 1977 a apărut a doua ediție completată.

În ultima vreme, Editura Albatros a intrat, în privința dicționarelor, în competiție cu Editura științifică și enciclopedică, prima publicînd dicționare mai condensate, cu date esențiale, sobru prezentate, a doua încercînd dicționare cu materia mai consistent expusă (totuși nu de mare extensiune). În acest sens a apărut recent, la ultima editură, dicționarul *Scriitori români*, în coordonarea lui Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu (București, 1978), în care este vorba de scriitorii și cercetătorii de marcă, intrați definitiv în câmpul literelor. I s-au găsit lucrări lipsuri, dar partea pozitivă este aceea care trebuie în primul rînd subliniată, fiindcă dicționarul a scos din umbră personalități, de care cei mai tineri știau puțin, ba chiar îi desconsiderau, precum meritele unui D. Caracostea sau N. Cartoian, talentul lui Brătescu-Voinești etc. Punerea în circuit a tuturor valorilor nu poate decît să înalțe cultura neamului și să înlăture uneori impostura. Poate că merită un loc undeva, în vreun dicționar, ca istoric literar, Ștefan Ciobanu, precum și unii scriitori de talent.

O atenție s-a dat literaturilor străine și la Editura științifică, în faza ei ultimă de activitate. A apărut întîi, în 1970, un *Dicționar al literaturii engleze*, coordonat de Ana Cartianu și Ioan Aurel Preda, apoi, în 1972 un *Dicționar al literaturii franceze*, coordonat de Micaela Slăvescu, ambele nu fără unele scăderi mărunte, dar de importanță în cultura română prin chintesența informației. Un pas înainte s-a făcut cu dicționarul *Scriitori francezi*, sub îngrijirea Angelei Ion (București, Editura științifică și enciclopedică, 1978), cu o primă parte de scriitori clasici sau deveniți clasici, tratați de specialiști în extensiune, dîndu-se, foarte nimerit, și o bibliografie de referințe critice, pe lîngă cea a operelor (ca și la dicționarul *Scriitori români*), inexistentă la dicționarele anterioare ; partea întîi este urmată de o anexă cu figuri considerate mai puțin însemnate, vechi și noi, într-o prezentare de acuratețe științifică, chiar dacă, în mod surprinzător, un Charles-Hubert Millevoye (1782—1816) nu apare nici măcar în anexă, nici Felix Arvers (1806—1850), Hégésippe Moreau (1810—1838) nu se văd undeva. Totuși dicționarul nu-i mai puțin valoros și necesar cercetătorului. Între dicționarele cu funcționalitate literară înscrîm aici : *Dicționar de termeni literari*, coordonat de Al. Său-

dulescu, București, 1976, precum și Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975. Merită, de asemenea, să fie înregistrate, ca importante: Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, București, 1973; Florea Firan, *De la Macedonski la Argezi*, Craiova, 1975 (dicționar de literați olteni).

Dicționare de merit deosebit și concepție au fost publicate recent și în domeniul folclorului și culturii populare, cum este *Dicționarul folcloriștilor*, realizat de Iordan Datcu și Sabina Stroescu (București, 1979), conținând multe și amănunțite date despre folcloriști (unii puțin cunoscuți), ideile și lucrările lor. O notă aparte o constituie introducerea în dicționar a scriitorilor care, într-un fel, au fost interesați de folclor și n-au fost luați în considerație, sub acest raport, prea mult (de pildă, M. Sadoveanu). Există scăpări (de exemplu, N. Păsculescu ș.a.), dar aceasta nu împieteează asupra valorii dicționarului în general. În materie de cultură populară, remarcăm *Dicționarul de etnologie* de Romulus Vulcănescu (București, Albatros, 1979), bine conceput, cu o primă parte de terminologie etnologică și a doua de personalități, cercetători români și străini, între cei din urmă nespun de mulți cercetători tineri de-abia intrați în circuit, de la care autorul a obținut probabil date (mai ales de la cei din țările socialiste). În schimb, lipsesc surprinzător de multe nume consacrate (Oskar Kolberg, Z. Gloger, Adam Fischer, K. Moszyński etc. etc.). Deși s-ar părea că materia folclorului și etnologiei se dispersează prin dicționare separate, totuși specializarea dicționarelor este un lucru bun, căci devin cartoteci pe discipline distincte. Printre dicționarele folcloristice merită să fie consemnat *Dicționarul jocurilor românești* de G. T. Niculescu-Varone (București, 1931), pe care autorul, încă în viață, l-a pregătit pentru a doua ediție revizuită și adăugită (București, 1979); lucrare importantă este și *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, de Ovidiu Birlea, București, 1976.

În ultimul deceniu au intrat în uz și dicționarele zise cronologice, inadvertență, de fapt, terminologică, fiindcă se operează cu date calendaristice în ordonare, nu cu vocabule, încît e vorba de o *cronologie literară*, nu de *lexicon* sau *dicționar*, însă ultimul termen și-a extins, se vede, sensul și nu mai surprinde asocierea *dicționar cronologic*. Pe lângă lucrări cronologice cu materie istorică, s-au publicat de Editura științifică și enciclopedică dicționare cronologice ale unor literaturi: *Literatura italiană* de Nina Façon, Doina Condrea-Derer, Andreia Venci-Birtolon (1974), *Literatura americană* de Dan Grigorescu (1977) și *Literatura română* (1979) de un colectiv mai numeros, în coordonarea lui I. C. Chițimia și Al. Dima.

Ultimul dicționar a fost primit cu critici aspre, violente sau ironice pentru *partea contemporană*, unde se constată, la control, omisiuni regretabile. Ceea ce nu se știe este că unele s-au petrecut din așa-zisa lipsă de hîrtie sau poate abuzul de materie. Dicționarul a fost planificat primordial pe 25 de coli, a fost suplimentat cu încă 38 de coli, dar peste astea nu s-a mai trecut. Și atunci, au căzut, în ultimul moment, toate traducerile contemporane, edițiile critice și literatura pentru copii (deși nu cu consecvență). Faptul este consumat și lucrarea este cum este. Nu s-a putut însă observa imediat că dicționarul a corectat date eronate, chiar în lucrările criticilor dicționarului (vom da exemple în altă parte). Este drept că materia contemporană este cea mai greu de stăpînit. De aceea, în străinătate, cu multe decenii

În urmă, se luase hotărîrea ca în asemenea dicționare să nu intre decît scriitorii sau personalitățile decedate, pentru cei din viață publicîndu-se anuare cu activitatea de la o etapă la alta. Sistemul s-a practicat în literatura germană, engleză, polonă etc.

Oicum, dicționarele își urmează cursa și și-au întezit funcționalitatea. Editura Univers a lansat zilele astea un nou dicționar de scriitori, Facultatea de limba și literatura română din București pregătește un *Dicționar de istorici și critici literari*. Se mai lucrează, după cîte se știe, și la altele.

În fine, se cuvin, fără nici o rezervă, cuvinte de laudă pentru recentul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, lucrat la Iași de un grup de cercetători, cu o concepție înaltă de cercetare și prezentare originală a materiei. Acesta este, prin excelență, un dicționar complet al literaturii române, bazat pe investigații grele și îndelungate, cu o tratare largă de autori (sînt luați în considerație și cei mai puțini cunoscuți), de opere anonime și de specii literare populare (firește sînt tratați și folcloriștii sau etnografii). Impresionează prin ordonarea materiei, dar și prin obiectivitatea, cu care sînt judecate problemele, evitînd hazardarea sau simpatia pentru o idee. Este pentru prima dată, de exemplu, cînd poemul *Cîntarea României* apare, într-o operă gravă, cu autorul încă nestabilit, problema rămîinînd deschisă. Informația bibliografică este exhaustivă. Cînd va apărea și al doilea volum (poate și al treilea mai tîrziu), fundamentarea literaturii române va fi solidă și se vor putea scrie noi sinteze de istorie literară fără nevoia încărcării cu date documentare.

Oicum, epoca dicționarelor literare de idei, de autori, de opere, de specii, consemnează instrumente de lucru și de contribuție științifică de importanță indiscutabilă.

ADRIAN MARINO

Gînduri despre dicționarul literar

Am intenția să vă comunic cîteva gînduri personale în legătură cu dicționarele, fiindcă sînt absolut convins că lucrările de acest gen, fără un anumit angajament personal, aș spune chiar existențial, subiectiv, fără pasiune, fără elan și un anumit entuziasm, nu pot fi duse la îndeplinire. Pun accentul pe acest caracter subiectiv, extrem de constructiv în astfel de întreprinderi.

Unele lucrări de acest fel sînt făcute numai ca să umple un gol. Mă întreb: există pasiune, vocație și devotament pentru o idee care trebuie să le anime? Uneori da, alteori nu. Nu toate dicționarele citate aici pleacă din acest devotament pentru documentare, cultură și știință. Unele dicționare sînt inspirate în primul rînd de veleități personale. Vine un personaj, cu o anumită echipă, și spune: eu impun scara „mea” de valori, dicționarul „meu” este cel mai bun, celelalte nu sînt bune. Cunosc întreprinderi de acest gen — una cu un iz profund regionalist: *Scriitori români*, care nu reprezintă în nici un caz imaginea literaturii române. Este un dicționar ratat din punctul meu de vedere, pentru că are o structură hibridă, regionalistă și provincialistă.

Un merit considerabil al dicționarului ieșean este acela de a fi depășit — de departe — aceste aspecte minore. Este o operă de interes național și care nu urmărește punerea în valoare a unor „personalități“. Este remarcabil că un colectiv, necoordonat de nimeni, și-a găsit posibilitatea și formula eficientă de a se *autoregla*, și aceasta timp de zece ani. Cred că pot să-mi exprim și o mică satisfacție personală: când s-a lansat ideea dicționarului, acest colectiv a publicat o machetă cu articole de probă și a cerut părerea diferiților specialiști. Îmi aduc aminte foarte bine scepticismul general care înconjură acea inițiativă. Sint printre pușinii care au scris la timpul său despre acest proiect și mi-am exprimat adevărată și mai ales încrederea că această întreprindere va reuși. Nu m-am înșelat. Colectivul din Iași a dat cea mai bună lucrare de acest gen pe care a produs-o cultura română.

Cred că astfel de dicționare reprezintă o altă fază în cultura română, de progres. În etapa anterioară, — care a dominat și domină încă și acum —, să-i zicem perioada „Lovinescu — Călinescu“, aceste lucrări erau de neconceput. Nici E. Lovinescu, nici Călinescu, cu toate meritele lor mari, nu au avut concepția unor lucrări de acest gen, fiindcă erau conștienți că numai un singur critic este capabil să fixeze o scară definitivă de valori pentru întreaga cultură. Că acesta poate fixa o scară personală de valori este adevărat, dar că ea este definitivă, aceasta este o mare și candidă iluzie.

Dicționarul ieșean reprezintă cel mai exemplar document al acestei noi faze, când informația este organizată, condensată, obiectivată într-o lucrare de referință, opusă actualității efemere.

Există o tensiune între lucrările de actualitate și cele de referință. Și cred că doar acestea din urmă rămân și au o eficiență culturală. Ele stabilizează valori, dau acel minim de date indiscutabile, de care chiar și o judecată de valoare subiectivă nu poate să nu țină seama.

Fiindcă s-a vorbit de „sinteză“ și s-a afirmat că acest dicționar ar conține „o bibliotecă“, aș spune și eu că a apărut în cultura română acel fenomen modern — care indică și un aspect matur al culturii noastre — de încercare de cuprindere a unei literaturi într-o singură carte. Este mitul *cărții unice*. Iată că avem și noi o astfel de carte, care-și propune să cuprindă toate cărțile românești.

Aș încheia cu sincera mea adevărată, tenacitatea și aspectul etic al acestei întreprinderi: de a lucra în izolare și de a depune eforturi mult timp obscure pentru realizarea unei opere de interes colectiv și național. Mă bucur ca ieșean și ca autor al unui dicționar (de alt tip) că acest lucru a fost în cele din urmă posibil.

MIRCEA ANGHELESCU

Informație și interpretare în dicționarele literare

Concepute de marele public și, adesea, chiar de specialiști drept lucrări de informare prin excelență, dicționarele — dicționarele literare cu atât mai mult — presupun o a doua etapă a elaborării lor, după aceea preliminară,

a acumulării de date, a „informării“ pure și simple, de ordin cantitativ. Ca orice lucrare critică, dicționarul este și rezultatul unei profunde operațiuni de interpretare. Nu există, desigur, informație obiectivă, cu excepția bibliografiei ideale, complete și infailibile, care ar trebui să cuprindă tot fără să explice nimic; altfel, orice informație presupune un proces de selecție, orice sinteză se sprijină pe o triere care are la bază o opțiune între mai multe ipoteze posibile. Acesta este, desigur, aspectul elementar al chestiunii; al doilea prag al său este acela al interpretării propriu-zise a faptelor acceptate și incluse de autor/autori în selecția respectivă.

Pentru un autor care s-a discutat în relație strânsă cu literatura Antichității și căruia i s-au putut găsi elemente de clasicism, care au fost derivate direct din lecturile vechilor autori, cum este spătarul N. Milescu, faptul că acesta a avut prilejul să călătorească în Italia ar fi trebuit să fie punctul nodal al explicării personalității sale. Pentru un renașcentist, pentru un spirit clasic, pentru un autor îndrăgostit de înțelepciunea Antichității și de formele perfecte ale literaturii sale, Italia ar fi trebuit să declanșeze sau să confirme o revelație cu adânci repercusiuni în sufletul și în scrisul cărturarului nostru. Or, se pare, nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. Mențiunea călătoriei sale în Italia este făcută de Milescu în fugă, în legătură cu un text sibilin, fără nici o implicație care să sprijine ideea de clasicitate. Dimpotrivă, așa cum apare ea în *Cartea despre sibile*, ea îndreptățește mai degrabă o viziune barocă a autorului nostru, pentru care pledează și apropierea sa, în exil, de Simeon Poloțki, cultul său pentru scrieri esoterice, criptice sau emblematice, folosirea unor texte și sugestii alegorice din Vincenzo Cartari, Cesare Ripa ș.a. Desigur, un articol de dicționar nu este un eseu; el nu trebuie să dezvolte, ci se poate limita doar să sugereze. Plecând de la mențiunea faptului în sine, articolul poate sugera, poate deschide o perspectivă fertilă spre o viziune chiar nouă. Însăși selecția informației este primul pas către interpretare și dicționarele nu au a se feri de ea.

Uneori, cumulum de informație abruptă disimulează în/sine o clară tendință polemică, o interpretare deci. Ilustrată strălucit de Călinescu, modalitatea este utilizată parodic în cunoscutul dicționar de literatură contemporană al lui Marian Popa, în care aparența de obiectivitate, detașarea cu care simulează goana după informația exhaustivă nu pot ascunde, și nici nu intenționează să ascundă, subiectivitatea — perfect explicabilă de altfel — a autorului.

Unul din meritele *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900* este tocmai că, în general, n-a evitat să interpreteze, după ce a produs toată bogăția necesară de fapte; optînd pentru o viziune anumită, pentru o interpretare anumită a unui scriitor, autorii răspund de fapt unui imperativ care tutelează nu numai activitatea critică, ci și pe cea de informare. Condiția esențială în acest caz este doar ca interpretarea să fie posibilă în consecința normală a faptelor invocate. Este unul din motivele succesului de care s-a bucurat acest dicționar, pe deplin îndreptățit.

ION HANGIU

Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară

În ultimul deceniu a crescut simțitor numărul monografiilor consacrate revistelor literare, iar problemele presei literare au fost cuprinse atât în dicționarul cronologic apărut, cit și în dicționarul pe care-l sărbătorim azi ca pe un eveniment deosebit.

Mă întreb, de aceea, de ce un dicționar de presă literară, cerut de Editura enciclopedică în 1971 și predat editurii în 1973, a fost apreciat ca având un caracter preponderent bibliografic și nu a apărut pînă acum.

În cele din urmă, s-a ajuns la concluzia că ar fi necesar un colectiv de autori pentru acest dicționar. Timp de patru ani, acest colectiv, format din 20 de colaboratori, fără nici un coordonator, nu s-a întrunit niciodată.

În 1977 am fost din nou chemat la editură și invitat să continui lucrarea. Mi-a fost destul de greu să reiau lucrarea și să ajung de la 1 000 la 1 500 de titluri de revistă.

Lucrarea este deja depusă (cu acceptarea a încă 3 colaboratori) și cuprinde, pe lîngă cele 1 500 de reviste descrise de mine, încă 160 de reviste.

Țin să mai adaug că atîta vreme cît bibliografia Nerva Hodoș nu este adusă la zi, este îndoielnic dacă tratatul de istoria literaturii române dintre cele două războaie mondiale poate fi realizat în condiții mulțumitoare, deci fără a se cunoaște anumite lucruri despre presă, despre colaborări.

Am încercat, în dicționarul realizat, să ofer o imagine a întregii noastre prese literare, deși, recunosc, lucrarea are limitele ei. Cred că acest dicționar merită să apară, chiar dacă nu cuprinde, cum ar dori editura, caracterizări și aprecieri.

În ceea ce privește dicționarul realizat la Iași, consider că el reprezintă un moment de cultură impresionant, o operă de importanță națională.

MIRCEA POPA

*Un dicționar cronologic al romanului românesc
Perspective și metodologie*

Problema redactării unui dicționar al romanului românesc se impune cu tot mai multă insistență. Romanul a devenit nu numai genul cel mai complex și mai reprezentativ pentru o literatură, dar și cel mai popular, cel mai citit și mai solicitat de public. În aceste condiții, cînd romanul românesc se bucură deja de un secol și mai bine de existență, nevoia unei schițe complete, sub raport diacronic și sincron, a unui corpus exhaustiv, a devenit o necesitate imperioasă.

Începînd din acest an, colectivul de istorie literară de la Cluj-Napoca și-a înscris printre obiectivele de plan problema elaborării unui dicționar cronologic al romanului românesc (DCRR). Va fi un dicționar de gen, primul de acest fel redactat la noi, avînd ca obiectiv de lucru perioada de la origini

pină în 1980. Va înregistra întreaga producție romanesă tipărită sub formă de volum, cât și aceea rămasă în manuscris sau publicată în periodice.

Va fi un dicționar cronologic, de informație și analitic, în același timp. El va oferi principalele date privitoare la apariția și difuzarea romanului, dar și o tipologie, o caracterologie a romanelor, discutate din punctul de vedere al conținutului. Astfel de dicționare sînt rare și pe plan european.

Lucrarea noastră va permite o orientare rapidă și exactă asupra unui anumit gen de roman, cât și asupra evoluției opiniilor critice despre roman. Se vor putea redacta, pe baza lui, numeroase studii despre evoluția genului sau de sociologia literaturii, putîndu-se stabili exact producția de carte a unei edituri, numărul de prenumerați, tirajul lucrării, rolul colecțiilor ș.a.

Dicționarul va fi organizat cronologic, iar în cadrul fiecărui an romanele vor fi ordonate în ordinea alfabetică a numelui autorului. Va urma apoi o parte „tehnică”: informații despre roman și evoluția sa în timp (ediții, traduceri în alte limbi, premii obținute, număr de prenumerați, tiraj etc.). Partea a doua a fișei va avea un caracter analitic, urmărindu-se încadrarea romanului în cadrul speciei. În cazul romanelor mari, caracterizările vor fi întregite de citate edificatoare din bibliografia critică. Partea a treia a fișei va fi rezervată referințelor critice, probabil exhaustive.

La sfîrșit, dicționarul va avea 3 indici: unul cumulativ, de autori, apoi un indice general al romanelor, după titlu, și al treilea, — de nume citate în referințele critice.

În intenția noastră este să realizăm și o bibliografie a romanelor străine traduse în limba română, ca o anexă a dicționarului.

Propun discuției proiectul nostru și fiecare sugestie va fi binevenită.

AUREL SASU

Un dicționar de titluri reținute

Aurel Sasu s-a referit la „circulația” titlurilor de volume literare de la un autor la altul și la explicațiile posibile ale acestui fenomen.

(Textul comunicării a apărut în revista „Cronica”, XV, 1980, nr. 13, 28 martie)

ALEXANDRU PIRU

Un dicționar românesc de critici și istorici literari

La Facultatea de limbă și literatură din București avem de gînd să întocmim un dicționar al criticilor și istoricilor literari. Dicționarul va conține cam 350 de nume, am fixat niște proporții. Deși s-au făcut multe glume aici pe tema asta, fără un coordonator nu se poate face o lucrare. Trebuie hotărît cît spațiu acordăm fiecăruia. Peste trei ani sperăm ca acest dicționar să fie în mîinile dumneavoastră.

Am venit aici ca să felicit colectivul de la Iași care a întocmit acest dicționar monumental al literaturii române. Mi se pare o operă extrem de serioasă, bizuită pe cercetare, mergînd pînă la epuizarea tuturor surselor posibile, ceea ce este un lucru rar în cultura românească. Meritul lor este deci inestimabil. E un instrument de cultură de mîna întii pentru adevărații cercetători.

Dar trebuie să facem o disociere. Dicționarul poate fi un mijloc de mass-media, însă dicționarul de la Iași nu este o astfel de lucrare. Nici nu cred că acesta a fost scopul lui. Este o lucrare rezervată specialiștilor.

Uitîndu-mă rapid prin această lucrare, îmi dau seama că autorii au vrut să epuizeze o anumită materie. Sînt acolo o mulțime de nume care nu au mare raport cu literatura română. Este un punct de vedere cultural, care nu trebuie confundat cu cel literar, care ne interesează în primul rînd. E foarte riscant să introducem persoane care au scris ceva, dar nu sînt scriitori. Care a fost proporția?

Vreau însă să subliniez din nou că această lucrare este extraordinară și mă bucur de apariția ei. Dacă va rămîne însă într-un singur volum, va fi o lucrare nefinită. Ea trebuie adusă la zi. Am fost încredințat că lucrarea va fi continuată pînă la 1950. E o dată foarte discutabilă. La acea dată noi eram „proletcultiști“, de sus și pînă jos. Dacă nu mergem pînă la zi n-o să avem o imagine a literaturii.

N-am citit absolut nimic din această carte, nu știu cînd o să apelez la ea, dar e o carte de bibliotecă.

Regret că o asemenea carte, care putea să fie frumoasă, a apărut în condiții grafice discutabile. Nici un clișeu de acolo nu se poate reproduce. Păcat că atîta muncă investită în această carte are un aspect modest.

Putem spune, deocamdată, că dicționarul este o operă foarte necesară pentru cultura română de azi, o operă temeinică, mergînd pînă la ultimele surse posibile.

DAN MĂNUCĂ

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 presupune o continuare, spre a nu rămîne un fapt izolat, el va fi dus mai departe, prin *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea*, o primă parte avînd în vedere perioada 1900—1950, iar a doua parte — ultimele trei decenii. Nu este vorba doar de un proiect, ci de o lucrare în curs de elaborare, volumul apărut reprezentînd un prim capitol.

Cultura română, ajunsă la un stadiu de maturitate și la o deosebită capacitate de apreciere a propriilor valori, resimțea lipsa unui, să-i zicem deocamdată astfel, „instrument de lucru“, care să sprijine, cu mijloace caracteristice, concluziile criticii și istoriei literare. Colectivul de istorie literară al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași a inițiat un dicționar de literatură, asemănător dicționarului general al limbii române, care

să cuprindă toate aspectele vieții literare și din care să nu fie omis nici unul din elementele pe care tratatele de istorie literară le trec, de obicei, cu vederea.

Modul de concepere și realizare a fost cunoscut încă din mai 1968, când a avut loc o consfătuire, care a dezbătut principiile viitoarei lucrări, pe baza unei machete. În linii generale, *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea* va fi călăuzit de aceeași perspectivă. Spunînd „în linii generale“, nu înseamnă că am atentat la caracterul unitar al întregului dicționar, ci doar că am subliniat anumite particularități, firești, obligatorii chiar în prezentarea unei epoci literare cu un caracter distinct.

Ar fi dificil ca o asemenea lucrare să cuprindă și literatura ultimelor trei decenii: specificul metodei și al concepției, patronate de ideea unei informări riguroase și a unei prezentări judicioase, nu o îngăduie. Partea a doua se va opri la 1950, limita aceasta nefiînd însă un criteriu absolut. Poate, din unele puncte de vedere, anul 1944 să pară mai relevant. Dar și din punct de vedere literar, anii 1944—1950 sînt mai curînd un sfîrșit, decît un început. Includerea unor scriitori a căror activitate a început înainte de 1950 și a continuat ulterior (în unele cazuri continuă și azi) va fi condiționată de satisfacerea unui criteriu specific: în care anume epocă se situează etapa hotărîtoare a creației și, poate, a receptării sale. Spre deosebire de *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, în *Dicționarul literaturii române din secolul XX-lea* nu vor mai fi cuprinse revistele și ziarele literare, nici folcloriștii, nici societățile literare, ci numai autori (scriitori, critici și istorici literari, traducători, esteticieni). Și anume aceia care au desfășurat o activitate literară de o anume întindere, urmînd ca spațiul acordat să reflecte o ierarhie valorică, fără de care nici o lucrare critică (și orice dicționar literar nu mi se pare altceva) devine amorfă.

Lista provizorie de articole a *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* cuprinde 25 000 de titluri. Eliminînd pseudonimele incluse în această cifră, ar rezulta că numărul celor care s-au ocupat de literatură în perioada 1900—1950 este de aproximativ 15 000. Experiența dobîndită de colectivul nostru, metoda riguroasă de lucru, verificarea temeinică a informației sînt motive care ne fac să credem că și această a doua parte va putea fi dusă la bun sfîrșit.

O particularitate a elaborării *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* va fi utilizarea chestionarelor, ale căror date vor fi controlate, evident, prin celelalte izvoare de informații (presă, arhive etc.).

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea va ține mult mai puțin seama de factorii culturali, care în primul volum și-au avut un loc justificat de rolul lor în viața noastră literară de pînă la 1900. În secolul al XX-lea, literatura dobîndește un accentuat statut propriu, care se cere respectat și de un dicționar. Pentru că un dicționar nu este doar o sursă de informare, ci și afirmarea unui punct de vedere critic.

DISCUȚII

ION ISTRATE

Tovarășul Al. Andriescu a discutat aici despre cantitate și calitate în dicționarele literare chestiune fundamentală, și de aici vreau să plec. Apoi a fost vorba și despre Dimitrie Cantemir, un personaj din istoria noastră culturală la care fîn foarte mult și pe care domina sa ne-a informat

că diverse dicționare îl tratează în felurite chipuri. Dar aş pune o întrebare : credeţi oare că Dimitrie Cantemir este tratat aşa cum ar trebui, şi nu numai în dicționare, ci în general ?

Aş prea să supun unei judecăţi a bunului simţ câteva chestiuni. Despre Cantemir se spune, uneori cu foarte multă tărie, că este un raţionalist, preraţionalist, că este un preiluminist (Petre Vaidă), un umanist (Al. Duşu), că este un umanist de extracţie populară. M-am întrebat de multe ori pe ce se bazează astfel de afirmaţii. Se bazează, cred, pe un manual de 72 de pagini, redactat în perioada 1700—1705, în care sînt incluse nişte definiţii aristotelice ale categoriilor : materie, formă etc. Sînt definiţii învălale, nu-i aparţin. În aceeaşi ordine de idei, mai sînt câteva pasaje din Istoria ieroglifică, care n-ar însuma o pagină dacă le-am extrage, unde apar idei care sînt de bunul simţ. Dar mai sînt şi 800 de pagini, un tratat de metafizică al lui Van Helmont. Ce este deci mai important ?

Cred că există o anumită tendenţiozitate atunci cînd se încearcă a găsi ceva ce nu există, doar din dorinţa ca acest lucru să existe, ignorînd ceea ce a fost şi care trebuie interpretat aşa cum a fost. Divanul..., lucrarea de la care ar trebui să plecăm, încearcă binecunoscuta împăcare între fides şi ratio, între Dumnezeu şi om. Dacă am prea să vedem lucrurile aşa cum sînt, mă întreb : secolul acesta, care se încheie atunci cînd este scrisă cartea, era oare neapărat numai secolul lui Descartes, era numai secolul lui Hobbes, al lui John Locke ? Oare nu putem vorbi despre criza culturii care se manifestă în acest secol ? Exact aşa cum o formulează Dimitrie Cantemir. Cîne era Dimitrie Cantemir la Constantinopol, decît fiul unui domnitor care nu putea să serie nimic în formă explicită pentru că îşi risca pur şi simplu capul. A scris, deci, într-o limbă românească într-un loc unde ea era prea puţin cunoscută, a folosit o regulă sintactică latinească pentru a-i încreua pe nedoriţi, a început cu mijlocul pentru a-i încreua şi mai tare ş.a.m.d.

Eu cred că ar trebui să vedem mai curînd în Dimitrie Cantemir principiile. Să nu vedem pe cel care a fugit la Stănileşti, pe cel care a domnit un an şi a pierdut un război, sau a scris un roman politic înainte şi după aceea o cronică în care vorbea despre originea latină a limbii române şi să vedem în el un personaj european, care a trăit toată viaţa în două mari capitale de imperiu. Şi de aici să înţelegem o personalitate aşa cum a fost ea. Adică să nu punem conceptele să ne slujească, înainte de a le fi descoperit. Pentru că spunea cineva : stilurile, ca şi sentimentele, există înainte de a le descoperi.

ELVIRA SOROHAN :

Colegul care a vorbit înainte a desfăşurat o întreagă retorică interogativă cu numeroase prezumţii legate de popularitatea europeană a enciclopedistului Cantemir. Or, cel puţin în momentul de faţă, credem că am depăşit faza coniecturilor în această privinţă. Definim date certe despre popularitatea crescîndă a cărturarului român, încă din deceniile următoare morţii sale. Opera lui de orientalist şi-a păstrat regalitatea pe toată întinderea secolului al XVIII-lea, trecînd şi în secolul romantic. O citează Byron în Don Juan şi Victor Hugo în La légende des siècles.

Cu referiri directe la această excepţională operă colectivă care este Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900, ne interesează cum anume şi cît e subliniată notorietatea europeană a umanistului român. Sigur, dată fiind statura spiritului cantemirian, concurenţă pînă la 1900 numai de Heliade, Eminescu şi Ilaşcu, articolul consacrat de dicţionar n-a fost uşor de realizat. Una dintre cele mai mari dificultăţi a fost tocmai selectarea informaţiei de inclus în coloanele dicţionarului.

Apînd în vedere numai cărţile pe care s-a înlemnit renumele european al lui Cantemir, aş avea de făcut o remarcă. Mai întîi, că n-ar fi fost lipsit de interes să se indice titlul latin complet al Descrierii Moldovei (Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae), ca şi titlul traducerii ei în limba germană (Beschreibung der Moldau), tipărită succesiv în revistă (1769) şi în volum (1771), în Germania.

Cît priveşte Istoria Imperiului Otoman, înainte de valoarea ei pentru ştiinţa orientalistă, cartea îl plasează pe Cantemir în circuitul european al concepţiei (corsi e ricorsi) despre creşterea şi decăderea imperiilor. Paralel cu D. Cantemir, ideea era ilustrată de Montesquieu, aplicată însă la istoria romanilor. De asemenea, nu e mai puţin important să reţinem că această Istorie... s-a tradus, în cursul secolului luminilor, în trei limbi europene : engleză (1734), franceză (1743), germană (1745). Dacă pînă la Cantemir eram cunoscuţi prin istoria noastră eroică şi prin marile ei figuri, de la el mai departe se afirmă şi spiritul poporului nostru, care începe să participe mai intens la istoria culturală a continentului.

Un elogiu aparte îl merită autorii dicționarului și pentru capacitatea de sinteză demonstrată articol cu articol. Dicționarul va sta în cel mai la îndemână raft al bibliotecii oricărui istoric literar, pentru că dicționarul nu e în fond decît o minuoasă istorie, alfabetic ordonată, a literaturii române.

AL. ANDRIESCU :

Tovarășul Istrate a vorbit frumos, văd că este un temeinic cunoscător al lui Dimitrie Cantemir. Dar eu am vrut să arăt doar că o figură strălucită din cultura românească ajunge să fie ignorat total într-un dicționar, ca acela de lingviști români. E bine, oare ? E bine ca în dicționarul de istorici să i se acorde lui Cantemir cîteva rinduri și să i se acorde unui cercelător care n-a făcut nimic tot atîta spațiu ? Aceasta este problema și singura problemă pe care am pus-o.

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA

Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare

Cine urmărește cu un minim efort statistic ultimul deceniu de cercetare literară observă că au apărut foarte multe dicționare. S-ar putea spune că trăim o epocă a dicționarilor. Este un fenomen pozitiv. Am încercat să găsesc o explicație pentru un asemenea fenomen.

În primul rînd, cred că nu pot apare dicționare decît în anumite perioade și în anumite condiții politice. Dicționarele vin atunci cînd se simte nevoia unui bilanț literar, atunci cînd apar anumite posibile situații confuze, atunci cînd, în sfîrșit, producția de carte ar putea să impulsioneze o asemenea operă. Așa că, nu puteau să apară dicționare pe la 1800 sau la 1900. De asemenea, este foarte important ca un dicționar să apară într-o perioadă de liniște, de certitudine din punct de vedere politic, cultural și literar. Este interesant că nu au apărut dicționare în perioada celor trei dictaturi, cînd nu se poate vorbi de un moment sau de o situație echilibrată, că nu au apărut dicționare nici în perioada dogmatică sau proletcultistă. Și este bine că nu au apărut, pentru că ar fi fost niște lucrări scoase în condițiile în care se refuza foarte multă literatură, erau refuzați foarte mulți scriitori. Poate că astfel noi am scăpat de o retrospectivă penibilă și ridicolă, pe care o mai întîlnim în alte literaturi. A existat și continuă să existe cîte o perioadă, în unele literaturi socialiste, în care se observă o predominanță a criteriului politic, nici măcar a celui ideologic și, evident, o continuare a antitezei politice, care împarte scriitorii în progresiști și non-progresiști, indiferent de valoarea lor.

O altă problemă care mă preocupă este de ce, totuși, în această perioadă am făcut dicționare, întrebare pe care mi-o pun împreună cu o altă : de ce în această vreme se vorbește foarte mult de necesitatea unei istorii literare ? În prima ediție a dicționarului meu, ca să mă refer întîi la propria mea experiență, făceam o precizare și anume că literatura postbelică este o literatură în primul rînd de dicționar. N-am explicat atunci care ar fi motivația unei asemenea afirmații, încerc să o fac cît de cît acum. Pentru a scrie o istorie literară, trebuie să avem o viziune și mai ales o anume etică a adevărului istoric. S-ar părea că în condițiile actuale este foarte greu să realizăm o istorie literară. Faptul că vrem istorii literare, că ne zbatem, că vorbim toată ziua

despre ceea ce ar trebui să fie retipărirea *Istoriei* lui Călinescu, toate aceste lucruri converg și într-un fel pot fi explicate prin această alegere a dicționarului și respingerea istoriei literare. Un dicționar este o colecție de entități, o organizare mai mult sau mai puțin selectivă care nu presupune decât o minimă responsabilitate. O spun asta în măsura în care eu însumi am lucrat la asemenea dicționare.

În perioada interbelică, atunci când funcționau posibilitatea și necesitatea, iar personalizarea unui critic sau istoric literar se făcea printr-o viziune, au apărut istorii literare. Avem istorii Lovinescu, Călinescu, Ciobanu, Iorga ș.a.m.d., și ele au fost posibile exact în măsura în care există o anumită opțiune. Facem istorie, adică încercăm să facem un aranjament potrivit unei viziuni, a unor adevăruri istorice. Cam asta ar fi deci una dintre explicațiile pentru care se scriu astăzi dicționare, lexicoane, enciclopedii, panorame, pentru că și panorama nu este altceva decât tot o formă de evitare a istoriei.

Pe de altă parte, sînt niște condiții ideo-politice care ar respinge ideea de istorie. Noi știm foarte bine că literatura socialistă este o literatură bazată pe o unică ideologie. Este, deci, o epocă de dicționar. Există, pe de altă parte, cunoscutele principii ale lui Lenin din articolul *Organizația de partid și literatura de partid*: „Jos literații supraoameni! Jos literații fără de partid! Literatura este o parte integrantă a cauzei proletare!“. Poate vă mai amintiți celebrele discuții din 1948, în „Contemporanul“, când Călinescu a încercat să ignore, să polemizeze cu un asemenea punct de vedere. Nu a putut polemiza! În orice caz, în asemenea condiții, și din punct de vedere ideo-politic, nu este o epocă pentru istorie literară. Se poate face istorie literară pentru perioadele foarte vechi sau pentru perioadele consolidate, care nu pun probleme majore de interpretare. Adică, istoriile făcute de profesorii Piru, Rotaru, Const. Ciopraga, D. Micu și alții. Niște mici modificări strategice în timp nu schimbă condiția istoriei și a dicționarului. În jurul anului 1953 apare ideea că, existînd o unică ideologie, pot exista mai multe stiluri, Dar asta nu înseamnă nimic. O asemenea „nouă“ accepție a literaturii reprezintă o viziune serială, paradigmatică, simultaneistă, nu se aduce o nouă literatură, ci, eventual, niște scriitori noi sau niște scriitori renovați. Nu apare nici din acest punct de vedere vreo posibilitate de favorizare a istoriei.

Este interesant deci că, refuzîndu-ne istoria, poate să prospere succesiunea alfabetică, selectivă, convențională. Dicționarul are marele avantaj că poate fi „consultat“, că este o operă care nu presupune o viziune și nu pretinde nici din partea cititorului o lectură participativă și „subversivă“, cum spunea cineva. Este o operă superficială, care poate să fie citită chiar și numai din curiozitate.

În sfîrșit, sînt persoane, momente și etape neconvenabile, care fac obiectul unei istorii literare și care n-au ce căuta într-un dicționar; și chiar în cadrul unui dicționar, în cadrul unui articol consacrat unui autor, unei reviste, apar fidel aceleași probleme. Orice autor trebuie stilizat, trebuie făcut convenabil dintr-un punct de vedere, oarecare, al nimănui de altfel. Din acest punct de vedere avem aceleași probleme pentru un dicționar și pentru o istorie literară. Noi vorbim despre epoca proletcultistă, dar nimeni nu pomeneste, nu nominalizează cine a făcut, cine a provocat, cine a susținut literatura acestei epoci. Trăim, scriem într-o literatură vie, este foarte greu, aproape paradoxal, să te gîndești și la dicționar și la istorie literară.

În sfârșit, putem să luăm în considerație câteva condiții, câteva posibilități de redactare a lucrărilor enciclopedice. O primă observație ar privi varietatea acestor lucrări. S-a vorbit aici de diferite tipuri de dicționare realizate, de tipuri care ar putea fi executate în viitor, dar nu s-a vorbit decisiv de un lucru, deși, pare-se că tov. Hanguiu a atins puțin această problemă: un dicționar, indiferent dacă este făcut pentru un specialist sau pentru un cititor diletant, trebuie să aibă un caracter științific. Or, ar trebui să discutăm puțin, să încercăm să discernem ceea ce ar putea să fie științific la ora actuală într-un dicționar. Există o idee generală și tradițională cu privire la ceea ce este știință și caracter științific într-o lucrare și există o opinie a noastră, socialistă, în legătură cu caracterul științific. Uneori lucrurile concordă, alteori sînt exact opuse. Sînt foarte multe probleme ridicate de această nouă viziune asupra caracterului științific, care nu poate fi decît acela materialist-dialectic. Dar este interesant că la noi, astăzi, că dealtfel în orice moment, se produce un fel de tensiune între ideologie și politică. Noi considerăm ideologia ca un sistem de idei generale asupra vieții și practicii, în toate domeniile, dar, pe de altă parte, există un sistem politic care alege din sistemul ideologic ceea ce este convenabil într-un moment sau în altul. În funcție de sistemul politic, se ajunge la un fel de imagine paradoxală a ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unui dicționar.

Eu însumi am trăit niște momente destul de dificile atunci cînd am scris dicționarul. Momentele dificile au fost dealtfel în mai multe etape, și este foarte greu să faci știință dacă aceste momente sînt numeroase. Luați orice fel de dicționar, orice fel de istorie literară de astăzi. N-am găsit în nici una nici un fel de observație asupra ideilor politice ale lui Eminescu. Nu se vorbește despre naționalismul lui Eminescu, despre opiniile sale privind pe maghiari, evrei sau ruși. Așa ceva nu este just din punct de vedere politic, deci nu este științific. Sînt foarte multe asemenea situații. Căutați o explicație într-un dicționar pentru faptul că Doinaș este premiat în 1946 cu un volum care nu mai apare decît peste aproape două decenii.

Un alt fenomen care ține de politic și care influențează asupra caracterului științific este o anumită discriminare pe care noi o facem între autorii care trăiesc în țară și autorii care trăiesc în străinătate de mai multă sau mai puțină vreme. În felul acesta sînt eliminate sute de cărți, mii de articole și diverse texte din literatura noastră. Mă gîndesc că enciclopediile sovietice sau cele din R.D. Germană nu renunță la scriitorii lor, dar își iau toate rezervele față de activitatea scriitorilor respectivi. Nu cred că este cea mai bună soluție să eliminăm brusc din orice bibliografie și din literatura română asemenea scriitori. Nu avem o literatură atît de bogată încît să ne permitem să scoatem cu atîta ușurință foarte mulți scriitori.

Apoi, apar foarte multe probleme în legătură cu partea biobibliografică a unui dicționar. Este interesant că în puține ocazii se pot da numele adevărate ale unor scriitori, din motive pe care încă nu le înțeleg. Consultați dicționarul lui Mihail Straje și o să vedeți că o serie de autori nici nu sînt atestați, pentru că nu se pot da numele adevărate.

Un alt tip de probleme ar fi acelea cu — să zicem — caracter sociologic. Este indiscutabil că toate datele biografice privind un autor sînt foarte importante. Nu este inutil să știm dacă X este fiul unui țaran sau fiul unui avocat ș.a.m.d. Din acest punct de vedere, apar foarte multe situații bizare. Eu n-am

căcut nici un fel de ironie, nici un fel de glumă în dicționarul meu, am dat exact, e drept că am dat și din motive strategice, niște informații în legătură fu mine. E drept că am supralicitat un pic. De ce ? Ca să pot da la alții cit mai multe informații. Ce este însă interesant la noi ? O informație de acest tip apare unora drept un fel de delațiune. Adică la ora actuală, printr-un fel de uzaj alienat al dicționarilor, atât obiectul unui articol cit și cititorul ajung la niște idei cu totul ciudate în legătură cu ceea ce ar putea să fie textul enciclopedic.

Este interesant, din acest punct de vedere, că mai toate datele cu privire la un autor sînt foarte bine stilizate. Știu treaba asta din experiența mea, într-un fel. Sînt niște tipuri de profesioniști destul de dezagreabile prin dicționare. Cred că cea mai dezagreabilă dintre aceste categorii ar fi aceea de preot. Cu mare dificultate am putut să includ în dicționar cîțiva scriitori fii de preoți sau eventual ei înșiși preoți. Sînt mulți autori în situația aceasta. Căutați în orice dicționar și veți găsi niște profesii neangajante: „fiul unui învățător“, „fiul unui funcționar“ ș.a.m.d. Nimeni n-a fost bancher, financiar, ofițer superior, moșier ș.a.m.d. Nu, nu există în literatura română așa ceva. Există un fel de stilizare foarte abilă care, mi se pare, nu servește la ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unei asemenea lucrări.

Același lucru se poate observa în legătură cu diversele instituții de care numele unui scriitor e legat și cu studiile autorilor. E foarte greu să scrii numele unui liceu sau al unei instituții de învățămînt care era legat de familia regală într-un fel sau altul. Pînă și astăzi, din niște motive de pudoare asemănătoare, scriem „Editura Fundației“ sau „Editura Fundația“ sau „Fundația“ pur și simplu. Este iarăși foarte interesant că n-avem nici un autor care să fi fost în cenzură, în siguranță, în Direcția presei, în alte instituții mai mult sau mai puțin oculte, secrete, de represiune ș.a.m.d. Nu există asemenea autori, deși noi știm că au fost și sînt în continuare. Se poate vedea cum o serie de date care ar aduce anumite împliniri operei sau ar da anumite sugestii cu privire la caracterul operei sînt scoase.

Situațiile sînt oarecum asemănătoare în legătură cu operele cu caracter politic ceva mai pronunțat. Luați o monografie Goga și căutați comentarii la articolele politice. Nu există. Căutați în propriul meu dicționar asemenea indicații în legătură cu o serie de autori ; nu există. Un autor trebuie să fie reprezentat cît mai curat, eventual, să nu existe deloc sau să nu existe cel puțin o perioadă din opera lui.

O situație asemănătoare au o serie de opere ceva mai dificile din perioada actuală. Mie mi s-au tăiat niște rînduri din dicționar, fișele Buzura, Lăncrănjan, Preda, din cauza *Delirului*, au devenit scurte, pentru că este foarte greu la ora actuală să vorbești și să scrii despre un roman politic sau despre un roman care problematizează anumite situații politice. Ce poți să spui despre Buzura ? Cum este scris un roman ? Să nu vorbești despre esențialul unora dintre romanele lui ? Or, în asemenea situații ajungem la un fel de privire, care e la fel de inutilă ca și în cazul biografiei.

Mă gîndesc apoi la alte tipuri de dificultăți pe care le are un autor de dicționar și pe care doresc să nu le aibă cei care vor face în continuare dicționare pentru perioada ceva mai nouă. Sînt dificultăți legate de informare. E un fel de lege aproape, care într-un fel poate să fie explicată psihanalitic : mai toți autorii din ziua de azi își fac niște biografii imaginare. Cum a fost el progresist,

cum a luptat el împotriva nu știu cui, adică fac toate aranjamentele posibile și acestea apar chiar în acte, în memorii, în autobiografii ș.a.m.d. Or, noi trebuie să lucrăm pe asemenea materiale. Nu vreau să mă scuz acum, n-am scris un rînd pînă acuma de justificare a muncii mele la dicționar. Însă vă doresc să nu ajungeți în asemenea situații, pe care nu vreau să le divulg. Cineva nu vrea să se nască la 25 decembrie, ci la 1 ianuarie. În prima ediție a dicționarului meu s-a născut la 25 decembrie, dar după o carte de imobil și alte cîteva surse am aflat că se născuse ceva mai tîrziu. O autoare decedată recent — e vorba de Letiția Papu — voia să fie cu cinci ani mai tînără. Exact în ziua pensionării a anunțat că este născută nu în 1917, ci în 1912. Prima ediție prezintă o dată, a doua ediție pe aceea pe care am reușit s-o obțin ulterior. Nu mai vorbesc de autobiografiile absolut aberante, gen Sarina Cassvan, Gorunescu, Dimitrie Stelaru, care nu pot fi în nici un fel folosite.

Multe probleme apar în funcție de obiectul și de beneficiarul unei asemenea lucrări. Am ajuns chiar în niște situații încît mi s-a reproșat bunăoară pînă și succesiunea alfabetică. Cineva putea să-mi spună că am organizat o anumită ordine în dicționar pentru a-l pune pe el într-o situație de inferioritate sau într-o situație jignitoare. Aceste lucruri țin de inexperiența cititorului și a autorului, a obiectului, în măsura în care niște asemenea opere n-au existat la noi. Formula „fiul unui învățător“ a jignit pe cineva; în primul rînd pentru că am realizat un act de delațiune — am scris că este fiul unui învățător — și pentru că am folosit „unui“. Ce înseamnă acest „unui“? Un fel de neutralizare, de pulverizare a ceea ce ar vrea să fie personalitatea autorului respectiv.

În sfîrșit, o problemă care s-a pus aici și în legătură cu care aș vrea să spun cîteva cuvinte, ar fi aceea a dimensiunii articolelor. Nu e vorba numai de dicționare. Și eu am făcut unele compromisuri, numai să-mi apară dicționarul. Dar asemenea compromisuri apar și în *Istoria* lui Călinescu. Se întîmplă oriunde asemenea situații și nu m-aș mai ocupa foarte mult de ele. Ce este de spus în această privință? Că sîntem încă determinați de standingul politic, profesional sau economic al unui autor. Și dacă autorul decade din punct de vedere politic, administrativ ș.a.m.d., el va fi redus la justa lui valoare. Uneori apar și situațiile inverse, cînd un dicționar surprinde ipostaza căderii politice, după care urmează o ascensiune; de unde, tot felul de acuze scuze și recuze ulterioare în legătură cu incapacitatea unui autor de dicționar de a vedea valoarea, de a realiza prognoza. În sfîrșit, pot apare fișe de dimensiuni mai mari în măsura în care sînt niște autori prolifici. Numai să înșirui titlurile operelor unui Nicolae Tăutu — să zicem — înseamnă a ocupa foarte mult spațiu. Pot apare, deci, niște deformări a ceea ce ar putea să fie criteriul axiologizat, al dimensiunii articolelor.

O altă problemă pusă aici: cine trebuie să facă dicționare? Un colectiv, un individ? Evident, fiecare dintre aceste posibilități prezintă avantaje și dezavantaje. Colectivul ar asigura obiectivitatea. Dar este interesant că dicționarului Zăciu tocmai obiectivitatea i-a fost contestată. Un dicționar poate să aibă un singur autor, atunci e mai subiectiv, dar va fi mai omogen. Iarăși un asemenea punct de vedere nu este just. Cred că asemenea discuții sînt pînă la urmă absolut inutile. Dicționarul este al celui care-l face sau al celor care-l fac, avînd toate calitățile și defectele inerente omului, epocii și chiar literaturii respective. Am impresia că apare deja o anumită atitudine negativă

față de dicționar : fiind multe dicționare simțim că nu mai este bine. Cred că ar trebui să încercăm să descurajăm o asemenea opinie asupra dicționarilor, pornind poate de la două axiome : orice dicționar este o lucrare superficială și, dacă este imposibil să vorbești într-o monografie despre Eminescu, va fi cu atât mai greu s-o faci într-un articol de dicționar. Nu trebuie să ne imaginăm altceva și să pretindem unui dicționar ceva în afara statutului său. Pe de altă parte, în orice dicționar se va găsi un articol, o pagină, o observație mai bună decît într-un alt dicționar. Cu cît vom avea mai multe dicționare, cu atât va fi mai bine pentru literatura română.

GABRIELA DRĂGOI

Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române“

Ideea că genul în discuție își reconsideră utilitatea și posibilitățile este confirmată și de apariția *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*. În punctul de plecare însă, lucrarea își asumase dificultățile unui efort de pionierat. Structura dicționarului, diferit ca extensiune și tipologie de o istorie a literaturii, modul în care a înțeles să răspundă unui sistem specific de informare tind către reconstituirea unei imagini cît mai complete și cît mai exacte a evoluției literelor românești de pînă la 1900.

Ceea ce vrem să subliniem aici, desigur și *pro domo*, este faptul că o lucrare care aspiră să realizeze o astfel de imagine — și dicționarul nostru nu este acum singurul — nu poate rezulta printr-o abordare fragmentară, excesiv subiectivă și selectivă ori în urma unor operații, fie ele cît de laborioase, de adunare, înregistrare, sistematizare și reasezare a informațiilor și interpretărilor existente. Opinia după care un dicționar poate fi făcut oricum ni se pare însă mai inofensivă și mai puțin curioasă decît aceea că pentru o asemenea încercare ar fi suficientă o „specializare“ așa-zis lexicografică.

Pentru că, într-un anume sens, un dicționar cu pronunțat caracter istorico-literar este, de la început pînă la sfîrșit, o cercetare, un studiu, în detaliu și în totalitate, al fenomenului literar. Lexiconul depășește astfel condiția de succedaneu al istoriei literare, nu se limitează la însumarea concentrată a informației, repertorizată doar pentru a înlesni o mai rapidă consultare.

Proiectată în absența unor instrumente de lucru indispensabile, o asemenea întreprindere este obligată să și le creeze în mers. Cel puțin pentru *Dicționarul literaturii române*, investigația sistematică, pe mai multe planuri, a devenit hotărîtoare pentru profilul său, unde se răsfrînge, vizibil, o formă încă în mișcare a cercetării. Și aceasta chiar acolo unde s-ar fi crezut că lucrurile sînt pe deplin limpezite. Dificultatea a constat adesea nu în a structura în cadrul unui articol personalitatea unui autor și a unei opere ori în a opta pentru o informație sau alta, ci în a reface, neintermediat, traiectoria unui scriitor. Au fost verificate printr-o lectură directă aprecierile consacrate,

s-a căpătat certitudinea exactității unei informații, după cum deseori au fost precizate, completate, lărgite diferite aspecte și nu o dată au fost introduse elemente noi de interpretare, date noi.

Dacă în cazul scriitorilor de oarecare anvergură s-a arătat utilă, această perspectivă s-a impus ca unică soluție atunci când au fost avuți în vedere așa-numiții autori minori. Încercînd să informeze pe cit cu puțință exhaustiv, *Dicționarul literaturii române* a recuperat numeroase scrieri și autori care nu au intrat în istoriile literare sau nu au făcut obiectul vreunor cercetări speciale. Bunăoară, pentru a da un singur exemplu, doar la literele A—C, apar peste 100 de asemenea nume. Aici totul a fost luat de la capăt, în așa fel încît să se dea o succintă, dar foarte exactă și densă schiță monografică.

Studierea și restituirea acestor autori vizează nu atît un cîștig de amplitudine, ci unul mai substanțial. O epocă, o generație, o grupare transpar mai plin, mai concret, evoluția spre marile creații capătă semnificații mai bogate. Pînă și scrutarea preocupărilor unui traducător, de pildă, sporește înțelesurile legăturii literaturii române cu literatura universală. Este neîndoiș că cele mai multe din aceste nume nu-și vor găsi vreodată locul în istoria literaturii. Sînt însă numeroși scriitori care ar îndreptăți o „reabilitare“, meritînd să fie recuperați și poate și editați.

Un ultim aspect, generat de un principiu pe care l-am considerat esențial pentru valoarea referențială a lucrării, ar fi sistemul de corelații stabilite în interiorul unei cercetări în fond unitare. Articolele comunică între ele printr-o întreagă rețea de trimiteri. Există astfel și o fertilă posibilitate de abordare și rezolvare a unor chestiuni controversate de istorie literară.

Deși un dicționar este încă văzut ca un tip de carte statică, în al cărei statut intră deopotrivă o incontestabilă utilitate și o tot atît de neîndoielnică lipsă de strălucire și, într-un fel, de personalitate, noi credem că dicționarul definește la un moment dat o modalitate de cercetare în domeniul istoriei literare, că poate reprezenta o sursă de vitalitate, de impulsionare a cercetărilor viitoare. Fără ca aceasta să devină o ultimă posibilitate pentru istoricul literar autor de dicționar.

REMUS ZĂSTROIU

Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române“

La începutul activității de pregătire și de prospectare în vederea alcătuirii listei de articole și a stabilirii structurii articolelor care urmau să se constituie în actualul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, s-a discutat foarte mult în jurul ariei pe care trebuia să o acopere documentarea, precum și cercetarea propriu-zisă. S-a ajuns, în cele din urmă, la concluzia că, pentru a răspunde variatului registru de probleme care se ridica în fața autorilor și, totodată, pentru a corespunde, atît cît se poate, nevoii tot mai largi de informație, dicționarul trebuia să capete o anume individualitate în raport cu alte lucrări de același gen. A devenit limpede, între altele, că în tratarea perioadei de după 1800 nu ne putem opri la acei scriitori și la

acele reviste care își găsesc loc în mod tradițional în tabla de materii și în indicii lucrărilor de istorie literară și de istorie a culturii. Tot atât de limpede a apărut însă și adevărul că nu la toate modalitățile posibile — între care, de pildă, studiul istoric al speciilor și genurilor literare sau cercetarea de sociologie literară — se va putea face apel în încercarea noastră de a configura cât mai fidel, cât mai complet, tabelul literar al epocilor tratate. Soluția la care ne-am oprit a fost dictată în egală măsură de experiența colectivului de redactori, de unele exigențe, să le zicem, lexicografice, precum și de altele de construcție istorico-literară. Între acestea din urmă, de maximă importanță ne-a apărut faptul că trebuia evitată simpla juxtapunere a unor schițe monografice dedicate unor scriitori mai mult sau mai puțin importanți, că prin mijloace pe care le aveam la îndemână trebuia să încercăm să recreăm sau cel puțin să evocăm climatul social și de ideologie literară al acelor ani, atmosfera existentă în mediile literare, raporturile lor cu viața socială, cu diversele direcții artistice și politice.

Ne este clar acum că nu toate intențiile noastre s-au realizat în întregime. La unele dintre ele, ținând seama, nu în ultimul rînd, de dimensiunile pe care urma să le capete dicționarul, a trebuit să renunțăm. Alteori, ne-am lovit de puținătatea informației. Pentru unele perioade, cum ar fi aceea dintre 1850 și 1870, lipsesc încă cercetări care să permită cunoașterea mai adîncă a epocii; lipsesc, de asemenea, investigații și sinteze pentru cunoașterea vieții literare provinciale din Banat sau din Bucovina, de pildă. Nu există încă o bibliografie generală a literaturii române și nu stăm mai bine nici în domeniul bibliografiilor speciale, nu există o enciclopedie a României sau a românilor, nu există un dicționar istoric, care să pună la îndemîna cercetătorului informația istorică și biografică esențială, și nu există, de la istoria lui N. Iorga, și exceptînd schița lui Const. Antip, nici lucrări de sinteză în domeniul istoriei presei periodice. În ceea ce privește presa periodică, trebuie adăugat că nu s-a format încă, cel puțin după știința noastră, un fond de ziare și reviste centralizat și complet, după cum nu s-au alcătuit încă, în bibliotecile de importanță națională, colecții integrale ale ziarelor și revistelor care dau fizionomia presei periodice din secolul al XIX-lea. Lipsesc, în același timp, o înregistrare și o evidență cit de cit completă a cercetărilor de cultură locală, deoarece publicațiile Bibliotecii centrale de stat, care ar trebui să facă acest oficiu, neglijează presa periodică județeană, precum și lucrările tipărite de diverse foruri culturale din provincie.

Ținînd seama și de aceste împrejurări, ne-am văzut obligați, în perioada premergătoare redactării dicționarului, să întreprindem o lectură aproape integrală a presei periodice din secolul al XIX-lea. Plecînd de la această lectură am ajuns la concluzia că trebuie să se facă un loc cât mai larg în lucrarea noastră unor articole dedicate nu numai revistelor literare cunoscute, ci tuturor revistelor cu caracter literar și, mai mult decît alît, să li se alăture multe alte articole dedicate unor gazete politice, cu apariție săptămînală sau cotidiană. Există acum între cele 1311 articole ale dicționarului un număr de aproximativ 480 dedicate presei periodice. Fără a deveni astfel și un dicționar de periodice, lucrarea este, ținînd seama, bineînțeles, de scopurile pe care și le-a propus, o primă încercare de sinteză lexicografică în domeniu.

S-au structurat în *Dicționarul literaturii române* cîteva tipuri bine definite de articole referitoare la ziare și reviste. Este vorba, mai întîi, de

articole de simplă consemnare, care au ca obiect istoricul unor reviste sau gazete provinciale, cele mai multe fără ecou în perioada respectivă. Ele își au însă însemnătatea lor, fie și numai prin faptul că semnalează, în orașe cu o viață culturală și literară mai puțin dezvoltată atunci sau în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, existența preocupărilor pentru creația literară originală, existența unor grupuri sau cercuri literare. Alte articole se ocupă de ziarele politice, indiferent de mărime și importanță, în măsura în care au făcut loc în coloanele lor literaturii. Am avut în vedere, astfel, alături de „Albina românească” și „Curierul românesc”, de „Tribuna” de la Sibiu sau de „Timpul” lui Eminescu, Slavici și Caragiale, ziare mai puțin sau deloc cercetate pînă acum, între care „Unirea” și „Timpul” lui Grigore Busuioceanu, alte gazete scoase de Heliade după 1855, gazetele politice ale junimiștilor, cele mai multe apărute înainte de 1870, publicațiile lui Grandeau, unele dintre ele inspirate de M. Kogălniceanu, cele ale lui Pantazi Ghica, pe care le conducea, de fapt, Ion Ghica, apoi alte mari gazete politice cum sînt „Românul”, „Conservatorul”, „Lupta” lui Gh. Panu sau cele editate de social-democrația românească. Un asemenea articol urmărește aportul literar al ziarului, materializat în contribuții de critică și istorie literară, articole de atitudine sau de direcție, în polemici, precum și în spațiul acordat literaturii originale și traducerilor. Sînt stabiliți, atunci cînd este posibil, redactorii rubricilor literare, se citează colaboratorii și cei ce au debutat în paginile ziarului. Acest paragraf istorico-literar este precedat de altul, succint, în care se face un istoric al aparițiilor, avînd în vedere, în primul rînd, prezența în redacție a unor scriitori consacrați, rolul lor în conducerea și realizarea efectivă a gazetei. În același timp, și punînd în lumină tot contribuția lor literară, sînt studiate și revistele politice, istorice sau de folclor. Se adaugă articole dedicate revistelor literare care au avut perioade de apariție mai scurtă și altele, de dimensiuni mai mari, în care se schițează istoricul marilor reviste literare românești din secolul trecut.

În toate aceste articole, unele dintre ele avînd aspectul unor mici monografii, altele, cum am mai spus, urmărind doar problematica literară a unor publicații cu alte profile, am căutat să punem în evidență rolul presei periodice în dezvoltarea literaturii române, în difuzarea ei în rîndurile cititorilor, în atragerea tinerilor către profesiunea de scriitor sau, măcar, către preocupările literare, contribuția presei la formarea unei categorii distincte de cititori și la evoluția acestei categorii de la nivelul unor amatori dispași de foiletoane senzaționale la acela, apărut după anii '80 ai secolului trecut, al adolescenților grupați în jurul revistei „Școala nouă” de la Roman sau al „Revistei junimii” de la București.

Am cercetat, totodată, prin intermediul presei periodice, activitatea societăților, a cercurilor și cenacurilor literare, modul în care gazetele discutau chestiuni atît de însemnate atunci, cum sînt aceea a teatrului național, repertoriul teatral original, traducerile, culegerea de literatură populară, indicațiile date culegătorilor, activitatea folcloristică a redactorilor ș.a.

Nu s-a neglijat nici urmărirea unor rubrici mai puțin însemnate în aparență, între care acelea de știri culturale, teatrale, editoriale și bibliografice sau *Posta redacției*, din care s-au extras, de multe ori, informații prețioase și care au permis configurarea mai precisă a unei orientări, a unei opțiuni.

LEON VOLOVICI

Dicționar literar și istorie literară

În intervenția sa, Leon Volovici s-a referit la posibilitățile dicționarului de a reflecta în mod specific fenomenul literar și la raportul dintre un dicționar literar și alte tipuri de sinteze de istorie literară.

(Textul a apărut în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1,4 ianuarie)

CONSTANTIN TEODOROVICI

Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române“

Ca redactor al unor articole din perioada care în mod vag e numită în titlu „origini“, am simțit nevoia unor precizări. Această limită cronologică inferioară a dicționarului este de fapt o întreagă eră culturală, ale cărei manifestări scrise cuprind patru secole, între 1400—1800. Poate ar mai trebui făcută o disociere în chiar conceptul de „origini“, așa cum este folosit în istoriile literare și aici, putînd desprinde două sensuri: cel de totalitate a faptelor și scrierilor dintr-o etapă incipientă, de nediferențiere a literaturii artistice, dar care au dus la o obișnuință a scrisului, la formarea unei limbi literare și a unei conștiințe a necesității de a scrie; și *origini* în sensul, poate mai propriu, al primelor manifestări literare independente, cu totul sporadice și confuze în epoca veche, care au apărut detașat de alte activități culturale după 1780.

Obiectul cercetărilor noastre se constituie automat odată cu fișarea lucrărilor de istorie literară existente. Texte religioase de diferite origini și conținuturi, cronografe și cronici autohtone, cărți populare, traduceri și prelucrări de morală, însemnări de călătorie, gramatici, pravile, scrisori și documente oficiale și particulare, cronicari, cărturari de formație religioasă sau umanistă, traducători, copişti, miniaturişti, tipografi, ctitori și animatori culturali — iată categoriile mari ale acestui complex numit literatura română veche. În această diversitate de fenomene și nume, aproape n-a fost nevoie de un criteriu de selecție, deoarece am respectat tradiția deja bine constituită în istoriile literare. Acestea, și după ele și dicționarul nostru, au fost atît de largi în tratarea originilor literaturii, încît țin și locul unor lucrări asupra începuturilor și evoluției culturii, care deocamdată lipsesc.

Dar dacă au fost acceptate ca un dat obiectiv fapte care au comun cu literatura doar forma scrisă, litigii s-au ivit atunci cînd a fost vorba de originea străină a unui autor sau text vechi. Puteau fi considerați autori români cărturari de alt neam stabiliți definitiv sau provizoriu în țară? Da, s-a răspuns, dacă scrierile lor se referă la realități românești, dacă au fost traduse și au intrat imediat în circulație. Așa se explică prezența în dicționar a lui Grigore Țamblac (ortodox european de origine bulgară, primul autor... român, în ordine cronologică — 1402), Stavrinós, funcționar grec, autor al

unei cronică despre Mihail Viteazul, Matei al Mirelor, călugăr grec, autor al unei unice relatări cronografice despre Țara Românească din perioada 1602—1618. De asemenea, puteau fi tratate ca scrieri ale culturii române texte apocrife sau anonime, născute pe alte teritorii? Cărți populare, legende hagiografice și de sorginte biblică pot fi titluri de articole într-un dicționar de literatură română? Ele pot figura firesc în istorii literare, întrucât acestea impun referințe largi la mai multe domenii, dar un dicționar nu e o discuție a determinărilor și constituirilor, ci o consemnare a ceea ce s-a realizat pe țărîm și cu substanță românească. Singura explicație și justificare ar fi că lucrarea noastră s-a vrut și un repertor al tuturor numelor și titlurilor care sînt întîlnite în bibliografia epocii vechi.

Totuși, o problemă insuficient lămurită în istoriile literare este aceea a cărților populare. Echivalente cu semnificația tălmăcirilor din literatura universală de mai tîrziu, traducerea și circulația lor au avut o mare influență asupra originilor literaturii noastre (fiind modele, îndemnuri, prilejuri și motive concrete de exersare literară și stilistică), dar pînă la a le considera pur și simplu realități ale culturii noastre distanța parecă e prea mare. Respectînd și aici o tradiție care s-a impus, am încercat să justificăm aceste prezențe prin relevarea formei oarecum originale pe care o căpătau prin transpunerea în românește, prin indicarea unor elemente de autohtonizare a conținutului, prin sublinierea interferențelor reciproce cu folclorul și cu literatura cultă. Deci, deși producții străine, acestea au devenit, parțial, texte care au implicat creativitatea românească, oarecum inseparabile de fondul general al fenomenelor originare. Poate era necesară o selecție, nu toate avînd aceeași poziție și situație față de cultura noastră, fie din cauza datei tîrzii la care au fost traduse, fie din cauza unei reduse circulații, a unui redus grad de interes din partea cititorilor.

După ce cu Dosoftei, Cantemir, Neculce, cultura română părea că se apropie decisiv de literatură, perioada de după 1750 aduce însă o stagnare, subiectele predominante ale istoriei literare devenind clericii Chesarie de Rimnic, Iacov Putneanul, Vartolomei Măzăreanu, Leon Gheuca și alții, toți cărturari și traducători de lucrări religioase, al căror singur merit literar este exersarea și răspîndirea în scris a limbii române. Două-trei decenii mai tîrziu intervin mari schimbări. În timp ce în Țara Românească apar primele manifestări pur literare (și abia acum se poate vorbi de al doilea sens al originilor literaturii române), în Transilvania începe și se dezvoltă puternica mișcare de afirmare a culturii române cunoscută sub numele de Școala ardeleană. Ea a avut un caracter istoric, lingvistic, religios, filozofic, științific, dar (cu excepția lui Budai-Deleanu) nu și literar. Totuși dicționarul înregistră aproape amănunțit toate fenomenele legate de iluminismul românesc (prezente în toate provinciile), subliniindu-se lărgirea orizontului gnoseologic și ideologic, realizarea contactului cu occidentul, îmbogățirea prin scrieri noi, specifice, a sferei lexicale și expresive, întărirea prin exemple deosebit de vii a conștiinței datoriei față de neam, care a stimulat atît de mult pe pașoptiști, de exemplu. Este o perioadă distinctă și fructuoasă în complexul originilor literaturii române, deși încă nediferențiată de largul domeniu cultural, și care continuă, de acum paralel cu dezvoltarea literaturii propriu-zise, pînă tîrziu după 1800. Deși s-a tradus foarte mult, tălmăciri propriu-zis literare apar abia după 1780, cam odată cu primele producții autohtone.

Dacă în fixarea obiectului originilor a existat o tradiție și un consens general, în tratarea unor subiecte divergențele de diferite naturi merg pînă la contradicție. Unde au existat argumente susținute nemișlocit de documente și fapte concrete, lucrurile s-au limpezit oarecum de la sine, dar unde au apărut mai mult (sau exclusiv) logica, bunul simț, părerea personală, chiar abuzul de autoritate, incertitudinile au rămas, iar afirmațiile sînt de fapt presupuneri. În aceste cazuri cercetarea a fost o dezbatere și un proces. A existat o tipografie pe teritoriul românesc la 1508—1512 în care și-a tipărit ieromonahul Macarie cărțile ? Care e locul, timpul și motivul scrierii textelor numite rotacizante ? Cine e autorul *Învățăturilor lui Neagoe* ? Nestor Ureche, Grigore Ureche sau Simion Dascălul — care e autorul a ceea ce se numește cronica lui Ureche ? Cine e autorul *Anonimului brîncovenesc* ? Cine sînt autorii a numeroase traduceri religioase, istorice, juridice ? Ce și cît aparține operei unor personalități ale epocii vechi ? Etc. Mai cu seamă în aceste împrejurări am resimțit o anume criză de informație, de tăcere documentară, de nesistematizare, de afirmații necontrolate, de lipsă a oricărei legături cu literatura. În afara problemelor de documentare și interpretare, a mai existat și dificultatea generală a tratării unitare a unor fapte atît de diverse. De la autori cu conștiința clară a scrisului lor și în sens literar-estetic (Miron Costin, Dosoftei, Cantemir) și de la cronici foarte apropiate de proza artistică (a lui Neculce, *Anonimul brîncovenesc*), la simpli animatori culturali, copişti, miniaturişti, tipografi (Petru Cercel, Petru Movilă, Gavril Uric, Macarie, D. Liubavici ș.a.), la simple traduceri de texte aliterare sînt, totuși, diferențe prea mari pentru a se putea face din toate articole de dicționar literar. Multe cronici, versurile lui Dosoftei s-au pretat la adevărate analize literare și la aprecieri estetice fără echivoc, dar deplasîndu-se spre scrierile religioase, juridice, spre alte activități pur culturale sau lingvistice, a fost necesar un efort permanent pentru găsirea unui cît de mic punct comun cu domeniul literar. De multe ori acesta se reducea la cîteva aprecieri asupra limbii sau doar la o considerare mai vagă a importanței generale, în sensul relevării unei valori de semnificație a actului ca act, dar încercînd mereu orientarea tuturor fenomenelor spre descrierea și explicarea originilor.

Din aceste necesități și din această atitudine a rezultat și forma articolelor noastre — prezentări destul de complete ale unor activități și scrieri eterogene, într-un stil în general lexicografic : enunțarea cît mai exactă de conținuturi, calități, semnificații. Uneori s-a manifestat, aproape involuntar, la incitația subiectului, și o anume expresivitate, specifică, poate, oricărei preocupări literare.

În studiile și tratatele de istorie literară, structurate după criterii firești și științifice, se stabilesc relații, filiații, se fac clasificări și caracterizări prin interdependențele diferitelor fenomene și totul se încheagă, de obicei, în întreguri mai mult sau mai puțin coerente. Dar într-un dicționar criteriul atît de convențional al ordonării alfabetică duce la o situație aparte : fiecare obiect devenit articol este ceva în sine, rupt de orice determinare, de orice vecinătate, de orice justificare decît cea pe care și-o poate singur face. Această izolare le creează sau le fixează o anume identitate, o existență și o viabilitate autonome. Este, într-un sens, o punere în vitrină, o individualizare și o valorificare mai puțin posibilă și evidentă în alte forme de tratare.

VALENTIN TAȘCU

Aberațiile posibile ale unui dicționar

Comentînd volumul *Dicționar cronologic. Literatură română*, coordonat de I. C. Chirimia și Al. Dima (București, Editura științifică și enciclopedică, 1979), Valentin Tașcu semnalează unele deficiențe, erori sau omisiuni existente în această lucrare.

(Textul a fost publicat în „Cronica”, XV, 1980, nr. 3, 18 ianuarie)

MARICA PIETREANU

Determinante onomastice apreciative în limbajul criticii și istoriei literare românești

Derivatele de la nume de scriitori (cu funcție de atribut al autorului sau de determinant onomastic apreciativ), de personaje și de opere reprezintă o inovație lexicală din a doua jumătate a secolului trecut, care s-a impus la începutul secolului al XX-lea și s-a extins considerabil în ultimele decenii, un rol deosebit în această „orientare” terminologică revenindu-le unor critici de prestigiu: Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Al. Piru. În publicistica, eseistica și, dată fiind capacitatea de sinteză a acestor formații, în ultimul timp, în dicționarele literare, se constată o excepțională abundență a acestor derivate, chiar un abuz în utilizarea determinantelor onomastice: „moda” tinde să devină „manieră”.

Determinantele apreciative pornesc de la funcția de identificare (denotație) pe care o au numele proprii, realizînd funcția de caracterizare: conotația reprezintă o suplimentare semantică predominant stilistică, cu valori ce se înscriu, în cazul cînd se compară doi scriitori, între «asemănare» și «depersonalizare». Valoarea conotativă a derivatelor de la nume de scriitori și de personaje are așadar la bază stabilirea filiației de model (prin asociere) pentru a exprima aprecieri estetice de ordin intelectual-axiologic: (scriitor, poet) *rabelaisian*, *lamartinian* (de unde s-a ajuns la „cel mai lamartinian dintre lamartineeni”; sic!), (roman) *balzacian*, (postură) *hamletiană* etc. Unele dintre aceste derivate onomastice adjectivale capătă, prin revenire, statutul de nume propriu, ca titluri de volum, colecții etc.: *Argheziana*, *Bacoviana*, *Eminesciana*.

Derivatele onomastice substantivale în -ism, împrumutate sau create pe teren românesc, reprezintă două grupe: cele „primare”, formate de la un nume propriu: *caragialism*, *gherism*, *faustism*, *bovarism*, și cele „secundare”, formate de la adjectivul onomastic atribut al autorului: *arghezianism*, *călinescianism*, *maiorescianism*, *proustianism*.

În categoria derivatelor în -iză (primare și secundare) pot fi semnalate formațiile cele mai pretențioase: *a barbiza*, *a pillatiza* (cele de la nume străine păstrînd ortografia originală: *a baudelairianiza*); ele par să capete, mai frecvent, și o marcată valoare depreciativă, calificînd imitația, pastșa: „Ioan

S. Nenițescu... *bolintineaniza* școlărește...“ (Călinescu, *Compendiu* ; cf. ibidem : a *caragializa*).

Apariția derivatelor secundare, problemele de grafie și de compunere (de diferite tipuri: *preeminescian*, *postbarbian*, *neocaragialian* ; *camilpetrescian* ; *pumnulistociparian*), manierismul, riscat din punct de vedere estetic sau ca posibilități imediate de identificare (*pârvănism*, *topîrcenesc*, *hijdeist*, *pumnulean*, *zamfirescian*, *vielîst* ; cf. și selectarea prenumelui ca referent : *mateian* < Mateiu I. Caragiale ; *veronian* < Veronica Micle) și proliferarea procedului în critica plastică și muzicală atrag atenția asupra faptului că această supralicitare duce la o adevărată „încifrare“ a textului pentru un cititor neavizat.

Abuzul, uneori chiar eroarea, în această direcție pot compromite un procedeu viabil și eficient de îmbogățire a unui limbaj specializat ; dar chiar în afara (și poate împotriva) exceselor, se întrevade necesitatea includerii unora dintre derivatele cele mai uzuale în dicționarele de terminologie literară, dacă nu și în dicționarele limbii moderne.

ION ISTRATE

Barocul în dicționarele literare românești

Așa cum au apărut pînă acum, dicționarele literare de la noi ar putea fi împărțite în două categorii : dicționare de termeni literari, dacă pot fi numite așa, categorie din care fac parte dicționarul scos sub egida Academiei de un colectiv al Institutului „G. Călinescu“ și *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, și mai apoi, dicționare de istorie literară, din care fac parte cele două ediții ale dicționarului de scriitori români redactat de Marian Popa, dicționarul scos de un colectiv condus de la Cluj de profesorul Mircea Zăciu, dicționarul apărut nu de mult la Editura științifică și enciclopedică, coordonat de I. C. Chițimia și Al. Dima, și, în sfîrșit, recentul dicționar al scriitorilor români de pînă la 1900, scos de colectivul de la Iași. Nu mi-a fost încă în mînă dicționarul coordonat de D. Păcurariu, deci despre acest dicționar nu pot vorbi.

Mi se pare de prisos să discutăm despre utilitatea în sine a unor astfel de inițiative literare. În orice cultură europeană modernă, asemenea cărți se bucură și s-au bucurat de cea mai bună primire. Dată fiind ideea de selecție pe care o presupune dicționarele, mai ales pentru scriitorii contemporani, nu toți cei încă în viață s-au declarat și mulțumiți de locul pe care-l ocupă în ele. Evident, deci, că atacurile violente care s-au produs la adresa lor au de cele mai multe ori un asemenea substrat : neinclusiunea în dicționar, intenționată sau neintenționată, ori tratarea cam aspră a operei unora dintre scriitori, echivalînd cu un fel de jignire personală, nemărturisită, de unde și „purecarea“ severă a întregului text și găsirea a numeroase lacune, greșeli de interpretare ori omisiuni intenționate. Este bine că se întîmplă așa ? Este rău ? Oricare ar fi răspunsul pe care l-am putea da în chip direct la respectiva întrebare, sigur e că pînă la definitivă statutare a ideii de dicționar literar în context românesc, vîrsarea umorilor negre alături de semnalarea onestă a de-

fecțiunilor de metodă ori a erorilor de interpretare nu pot fi decît utile, chiar dacă cele dintîi îmbracă uneori forme cam violente.

Și se impune să mai subliniem încă ceva : practic din perspectiva istorico-literară pe care trebuie să o avem în vedere atunci cînd vorbim despre prezent și despre trecut în literatură, cele mai grave defecte ale unui dicționar nu sînt acelea care se referă la actualitate. O eroare de interpretare a operei lui Eugen Barbu ori omîterea din motive obiective sau subiective din lista de scriitori a poetului X, de exemplu, este, după părerea noastră, cu mult mai puțin gravă decît o eroare care se referă la Caragiale sau la Liviu Rebreanu, pentru a nu mai vorbi de altele, care s-ar referi la Miron Costin sau la Dosoftei. Iar rațiunea unei atari poziții ni se pare cît se poate de firească : dacă asupra prezentului ne mai putem permite o libertate subiectivă, într-un dicționar istoric al literaturii asupra trecutului trebuie să aruncăm lumina cea mai dreaptă și clară, cu tot respectul pe care se cuvine să-l arătăm față de ideea de tradiție pe care orice cultură o presupune.

Cum spuneam, dicționarele literare românești, apărute toate în ultimul deceniu, ar putea fi împărțite în două categorii. Normal ar putea fi, apoi, ca în dicționarele care se referă la propria noastră literatură, cele dintîi să capete o anumită reflectare, cel puțin atunci cînd e vorba de curente literare, cum e, de pildă romantismul, ori de concepte istorico-culturale mari, cum sînt umanismul, iluminismul. Acest lucru nu se întîmplă însă nici în recentul dicționar elaborat la Iași, de netă orientare enciclopedică. O atare constatare poate, deci, crea o anume stare de perplexitate. Este oare mai important Iosif Căntă decît ideea de iluminism românesc ? Este mai important Atanasie Crimca decît ideea de umanism românesc ? Dacă nu, în ce raport trebuie așezată seria faptelor față de forma lor de interpretare într-un dicționar literar ?

Vom încerca să oferim și să ne oferim un răspuns acestei veritabile serii de întrebări, legînd discuția numai de *baroc*, așa cum acest concept este prezentat în dicționarele noastre de specialitate.

Mai întîi, dintre cele două dicționare de teorie literară pe care le avem, doar dicționarul elaborat de Adrian Marino aduce în discuție ideea de baroc literar românesc, motiv pentru care prezentarea cu totul generală pe care o conține cel dintîi, adică dicționarul elaborat sub egida Academiei, o vom avea mai puțin în vedere. Adrian Marino este apoi și primul critic și istoric literar român care a vorbit într-un articol publicat la Iași, în „Cronica“ din 1969, despre un posibil baroc românesc, articol care, trecînd prin dicționar, a fost publicat și într-o revistă de circulație internațională. Înainte de această dată, ținem să amintim, în cultura română termenul n-a mai fost folosit decît de Blaga, pentru a respinge teoria monocategorială a stilurilor elaborată de Heinrich Wölfflin, ori cu totul tangențial, într-un articol publicat în revista „Banatul“, și de G. Călinescu în celebrul eseu cu care se deschid *Impresiile asupra literaturii spaniole*, în 1946. S-ar mai putea cita apoi și alte cîteva nume, ca Matei Călinescu, Rodica Ciocan - Ivănescu, anterioare anului 1973, an în care, în *Dicționarul de idei literare*, se cuprinde și prima expunere amplă a barocului literar ca atare, alături de aceea a barocului românesc. În rest, singurul fapt ce se cuvine a fi amintit este apariția concomitentă, în 1970, a celei dintîi traduceri în care se studiază barocul literar al unei alte literaturi, cartea lui Jean Rousset, și a celei dintîi cărți despre barocul literar

românesc, cartea lui Dan-Horia Mazilu. *Summa summarum*, dacă mai amintim și că ultimul moment de recrudescență a teoriilor despre baroc aparține în Franța unei perioade anterioare anilor '70, întrucît în 1968 apare *L'Intérieur et l'extérieur*, acel faimos *adieu au baroque*, cultura românească n-a participat la disputa europeană asupra barocului, fie acesta european sau românesc, pînă la un punct totul plecînd de la ceea ce scrisese doar Adrian Marino în respectivul studiu. Iar acest fapt a fost subliniat atît de N. Manolescu, în cronică făcîndă cărții lui Dan-Horia Mazilu, cît și de Andrei Pippidi, cel de al doilea încheind cît se poate de plastic : „Barocul pare să fie indicatorul unui drum neumblat în cultura românească“.

Ieșind din pulpana studiului lui Adrian Marino, așa cum o serie de cunoscuți scriitori au ieșit din pulpana unei binecunoscute mantale, cartea lui Dan-Horia Mazilu a fost primită, deci, cu deosebit de multă răceală, la noi nefiind încă permisă o altfel de interpretare. Or, dacă la cele de mai sus adăugăm și foarte rezistentă opinie călinesciană referitoare la momentul modernizării culturii române în genere, care nu e anterioară anilor 1800, problema eventualei baroc literar românesc poate fi concentrată în două întrebări : a spus oare Adrian Marino „totul despre baroc“, evident în sensul în care se impunea a o face într-un articol de dicționar și cu atît mai mult despre eventualele baroc românesc ? Sau există și alte căi pe care cercetarea nu le-a urmărit, întrucît domnia-sa nu le-a indicat ? Iar problema documentării în cazul barocului literar este și azi deosebit de dificilă.

După părerea noastră, deși în acest fel nu aducem nici o învinuire învățatului clujean, Adrian Marino nu a spus și nici nu a încercat, probabil, să spună „totul despre baroc“ și cu atît mai mult despre barocul românesc. Tot așa cum nici n-a încercat să epuizeze numărul căilor prin care se poate aprofunda respectiva problemă în cultura românească. Mai mult, dacă avem în vedere însăși lapidaritatea formulărilor sale, concentrate pe dimensiunea a două pagini tipărite, față în față cu amploarea studiului dedicat fenomenului occidental, ar fi poate chiar greșit să-i facem un proces de intenție acolo unde nu e vorba decît de o foarte concentrată punere a problemei, cu un rost bine definit în ansamblul unei lucrări. Trebuie să spunem și să subliniem însă cu toată puterea altceva : pentru a putea pași cu adevărat pe terenul unei studii productive din acest punct de vedere, trebuie să depășim, totuși, tutela pe care o realizează în chip involuntar studiul lui Adrian Marino, în problema barocului. Iar acest lucru nu este posibil decît reexaminînd în întregime atît conținutul surselor indicate în acel studiu, cît și pe acela al altora, reieșind direct din analiza bibliografiei de specialitate.

Întrebările referitoare la posibilitatea reală de a defini un baroc literar românesc nu au șanse de a primi cu adevărat un răspuns decît atunci cînd lărgim foarte mult cîmpul informației, ca să ne aflăm într-un loc din care să putem avea o perspectivă europeană, autentică, a dezvoltării fenomenului literar. Fără a acuza, în consecință, pe nimeni de vini imaginare, opinia noastră este aceea că în cercetarea literaturii române vechi există încă o serioasă „răminere în urmă“, care nu poate fi depășită însă decît prin eforturi imense. Dar, să zicem că toate aceste probleme vor fi rezolvate. Rămîne totuși o problemă pe care am dori s-o supunem atenției generale : în ce fel poate fi rezolvat, în principiu, raportul dintre analitic și sintetic într-un dicționar literar ?

Ne vom permite, în continuare, să sugerăm câteva repere, bibliografice și totuși nu numai bibliografice, în studierea barocului, practic premisele unui studiu pe care l-am elaborat. Este o bibliografie amplă, variată, nefolosită sau puțin folosită, pe care așa-zicînd „am descoperit-o“.

ALEXANDRU CĂLINESCU

Dicționarele literare — „un rău necesar“ ?

În intervenția sa, Alexandru Călinescu avertizează asupra „excesului“ de dicționare, a „psihozei enciclopedice“, sesizabile în cultura europeană a secolului al XX-lea. Se relevă, pe de altă parte, utilitatea pentru cultura noastră a unor instrumente de lucru fundamentale.

(Textul a fost publicat, sub titlul *O pogorîre în Maelstrom*, în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

OCTAVIAN ONEA

Scriitori și reviste literare din Cîmpina

Cum arată și titlul, în comunicarea lui Octavian Onea au fost prezentați, sub forma unor fișe biografice sau bibliografice cuprinzînd numeroase date inedite, de arhivă, scriitori prahoveni și a fost semnalată activitatea literară a unor reviste apărute în această parte a țării.

FLORIN FAIFER

Stilul dicționarelor — între exces și absență

După ce enunță criteriile potrivit cărora s-ar modela personalitatea unui dicționar, Florin Faifer propune imaginea posibilă a unei asemenea lucrări, ca „un univers al informației mintuit de haos“, unde stilul, prin definiție dens și exact, își poate menține suplețea și expresivitatea.

(Textul a fost publicat în „Cronica“, XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

EUGEN SIMION

„Critica“ dicționarelor

Dacă Al. Piru a vorbit aici despre un dicționar al criticilor și despre un dicționar al criticii, eu mi-am propus să vorbesc despre „critica“ dicționarelor. Dar, între timp, gîndindu-mă mai serios, mi-am dat seama că am ales

o temă aproape imposibilă. Mi-ar trebui mult timp să mă descurc în acest subiect. Critica dicționarului înseamnă, întâi, o critică a principiilor, înseamnă, apoi, o migăloasă critică a textului, ceea ce presupune o lectură integrală a dicționarului. Cine își poate asuma acest lucru ? Dicționarele sînt, de regulă, consultate, rareori citite de la primul la ultimul rînd. Ne facem o impresie și dăm o judecată după un număr de expertize critice. Cazul eruditului care să citească toate articolele din *Dicționarul Enciclopedic*, toate și într-un timp limitat, îmi scapă. Pot admite, teoretic, o asemenea aventură, însă este mai greu să deduc bucuriile ei spirituale.

Mă limitez, așadar, la cîteva principii și mă mulțumesc cu un număr de lecturi, într-o cronologie strict personală. Despre utilitatea dicționarului într-o cultură este inutil să discutăm. Să spunem că *literatura dicționarului* indică gradul de civilizație într-un stat cultural. Acum cîțiva ani am discutat într-o revistă bucuresteană, împreună cu alți confrăți, despre instrumentele de lucru și deplîngeam faptul că cultura română este lipsită de instrumente de lucru, deși există instituții specializate în acest sens. Iată că aceste instrumente încep să apară și, o spun fără complezență, dicționarul publicat de colectivul ieșean este un veritabil succes. Am citit cîteva capitole, acelea despre marii clasici, și altele despre autori minori. Am vrut să aflu, de pildă, ce se poate spune astăzi despre maica Smara, intrată și în legendă, și ce am citit acolo mi s-a părut interesant. Dar înainte de maica Smara, am vrut să știu ce se spune în dicționarul ieșean despre Eminescu, piatra de încercare pentru orice întreprindere de acest fel. Informațiile sînt exacte, descripția operei este bine făcută, iar analiza (căci un minim de analiză este inevitabil într-un dicționar) satisface. Nu totul ne mulțumește, evident, dar ce dicționar literar poate să fie perfect ? Sentimentul general contează și, sub acest aspect, dicționarul ieșean mi se pare admirabil. Sentimentul pe care îl ai, răsfoindu-l, este că există o cultură română puternică pînă la 1900, că marii scriitori nu sînt izolați, ei nu apar din neant : un uriaș efort cultural îi precede și-i urmează. Asta se vede bine în articolele erudite din dicționar. Un impunător act de cultură. Bucuria noastră va fi deplină dacă, înfrîngînd o nefericită tradiție, bravul, destoinicul colectiv ieșean va duce la capăt acest proiect. Să nu se întîmple ce s-a întîmplat și — vai ! — ce se întîmplă în continuare în cultura noastră, ca operele să fie lăsate neterminate. Am dori să ieșim din acea fază, impresionistică, a culturii, de care vorbește Ortega y Gasset. Cum știți, eseistul spaniol împărțea culturile în două tipuri : culturile de tip impresionistic, care trăiesc într-un veșnic adamism, și culturile nordice, maiordonate, cu un mai mare simț al cronologiei și al continuității. Culturile mediteraneene (romănice) aparțin, după Ortega y Gasset, sferei impresionistice. Scriitorii, școlile, epocile literare redebutează mereu, generațiile reiau totul de la început. Începem de la treapta zero și n-ajungem să terminăm ceea ce începem. În privința dicționarului cel puțin, înclin să-i dau dreptate lui Ortega y Gasset. Mai sînt și alte exemple (ediții, sinteze academice). Ce se întîmplă cu tratatul de istorie a literaturii române care a ajuns la volumul al treilea, apoi a fost abandonat, a reînceput cu primul volum și, între timp, a apărut un alt proiect, care, probabil, și acesta va fi abandonat ? Ce ediții din clasicii români duse pînă la sfîrșit ar putea fi citate ? Mă întreb dacă noi, cei din sală, vom apuca vreodată sfîrșitul ediției Argezi, deși această ediție a fost pregătită pînă la ultimul punct de autor. N-aș dori să se întîmple același lucru cu dicționarul pe care îl discutăm.

Sper ca acest frumos colectiv de istorici literari să aibă răbdarea și ambiția de a încheia catedrala pe care au început-o.

S-a pus aici întrebarea: câte feluri de dicționare sînt? Eu accept de la început orice tip de dicționar, cu condiția ca el să fie bun în raport cu premisa pe care și-a propus-o. Nu mă deranjează faptul că dicționarul lui Zăciu a propus un număr limitat de scriitori, nu mă deranjează nici chiar faptul că, dintre criticii contemporani, în acest dicționar nu figurează decît Șerban Cioculescu. Din moment ce și-a fixat un criteriu, mă interesează în ce măsură această operă este conformă cu criteriul respectiv. Trebuie să remarc în acest dicționar acuratețea stilului și profunditatea analizei.

Doream, de fapt, să subliniez că un dicționar de literatură nu se poate face fără spirit critic. Înțeleg prin spirit critic, înainte de orice, fixarea, judecarea operei din unghi estetic. Înțeleg prin spirit critic și un mod de a asocia criteriului estetic criteriul etic. Eu nu simt că am o vocație de enciclopedist, nu mă simt atras de acest tip de lucrări, deși le apreciez foarte mult. Fără voia mea, însă, am participat la două dicționare și se profilează, după cum a anunțat profesorul Piru, participarea noastră și la al treilea dicționar. Dar trebuie să spun că din experiența de pînă acum am tras o concluzie care este foarte tristă și anume că eu lucrez în așa fel încît colegul de pagină nu știe ceea ce fac, iar eu nu știu ce face el. Gîndim, scriem în două registre diferite. Apare dicționarul, îl deschid și văd că eu am fost sever cu poeții contemporani, iar el excesiv de generos, eu n-am dat ușor drumul adjectivelor, iar el găsește peste tot scriitori geniali, talente de excepție, vocații majore. Și de ar fi numai atît!

Mai grav este faptul că în unele dicționare, chiar din acelea la care eu am participat, am constatat o falsificare primejdioasă a scării de valori. Adrian Marino spunea aici că nu există o singură scară de valoare, că nici un critic nu a fixat o scară definitivă de valori într-o cultură, ceea ce este exact. Însă un dicționar, după părerea mea, trebuie să păstreze o scară de valori, aceea care se realizează printr-un consens al criticii literare. Dar nu cred că criteriul estetic ne împiedică să realizăm o scară de valori în dicționare, ci mai degrabă criteriul sau, mai bine zis, absența criteriului etic. Cînd într-un dicționar scriitorul începe să fie judecat după funcția pe care o are și i se acordă numărul de rînduri după poziția pe care o are în administrația culturală, de la început acel dicționar este sortit eșecului.

A patra chestiune pe care vreau s-o ridic este: de ce citim dicționare? Las la o parte cazul evocat aici de Al. Călinescu, cazul cititorului lui Sartre, al cititorului maniacal. Un caz aberant este, după părerea mea, acela al criticului care-și face cultura din dicționare și care comentează opera prin dicționare. E un caz trist. O lamentabilă fugă de opera literară, singura care îndreptățește, în fond, existența criticii. Spre a nu complica lucrurile, și pentru a nu mă repeta, să spun că fiecare citește un dicționar în funcție de intențiile lui. Fiecare pornește de la alt nivel de cultură și cu alte exigențe. Lectura unui dicționar este, în orice caz, o lectură programată.

Întrebarea *cum citim dicționarele*? atrage după sine întrebarea *cum scriem dicționarele*? Aș răspunde că articolul cel mai bun de dicționar este acela care conține cit mai puține poncife, care găsește o formulă exactă și, dacă se poate, o formulă care individualizează personalitatea unui autor sau o operă literară. Nu sînt de părere că un dicționar trebuie scris într-un stil

neutru, uniform, nu cred că trebuie să lipsească dintr-un dicționar judecata de valoare. Spațiul acordat nu poate fi singurul și nici cel mai important criteriu, pentru că sînt scriitori care au o biografie extraordinară, ce trebuie consemnată pe scurt, dar sînt alții la care, vorba lui Balzac, istoria vieții lor se confundă cu istoria cărților lor. Numărul volumelor apărute nu este totdeauna concludent. M-am întrebat cîte pagini acordăm într-un dicționar lui Sadoveanu, care a scris peste 100 de volume, și cîte pagini îi acordăm lui Mateiu I. Caragiale, care a scris o singură carte (deși mai pot fi înregistrate și nuvelele, jurnalul). Dacă am ține seama de numărul de volume, ar trebui ca Mateiu I. Caragiale să aibă o jumătate de rînd, ceea ce, evident, ar fi aberant, în timp ce Sadoveanu să aibă 100 de rînduri. Deci altceva trebuie să primeze și anume judecata de valoare asupra operei respective.

Cred, de asemenea, că dicționarele nu pot fi făcute decît de oameni care au vocație intelectuală. Dicționarul nu poate fi un refugiu al celor care ratează în alte genuri ale criticii și istoriografiei literare. Alcătuirea unei opere de acest fel presupune, ca oricare alta, vocație și responsabilitate. Ce este, în fond, un bun dicționar? Aș zice că un bun dicționar este un fel de critic global, total, ce trebuie să aibă atîta autoritate încît să poată fi crezut pe cuvînt.

IOGDAN DATCU

Dicționarele de literatură populară și etnografie

Mă voi referi la un singur dicționar, cel mai recent apărut, *Dicționarul de etnologie*, semnat de Romulus Vulcănescu, un dicționar mixt, de terminologie și personalități. Mă voi ocupa, totuși, numai de partea a doua a acestei lucrări, cea dedicată personalităților.

În genere, articolele sînt tratate strict biobibliografic. Se pot face, firește, diferite considerații privind minusurile de informație, tehnica de alcătuire a articolelor și corectitudinea informației. Lectura atentă a acestui dicționar mi-a lăsat convingerea că autorul a dovedit un destul de palid scrupul științific.

Aceleași titluri de lucrări, nume de autori și ani de apariție capătă ciudate metamorfozări de la o pagină la alta. Exemple de titluri citate fără rigoare se întîlnesc frecvent (pot fi amintite între cele citate greșit lucrări ale lui Traian Herseni, Vasile Scurtu, Ovidiu Papadima, Adrian Fochi, Ovidiu Bârlea, Moses Gaster, Const. C. Giurescu ș.a.), apar și nume cu forme greșite sau cu forme duble sau triple. Anii de apariție a revistelor sau a volumelor sînt nu o dată greșiți sau apar în forme diferite la pagini diferite (*Graiul nostru*, „Sezătoarea“, *Materialuri folkloristice* ș.a.).

Nu ne propunem să examinăm dacă cei incluși în dicționar apar cu bibliografia lor esențială, o cerință de căpătii a unui dicționar. Aș semnala numai că la G. Dem. Teodorescu nu apare un volum de basme, foarte important, iar la eminentul profesor ieșean Petru Caraman lipsește cea mai importantă lucrare, și dealtfel singura care a apărut în volum, studiul despre colindă, apărut în limba polonă. Se pot spune destule lucruri și despre modul cum a funcționat criteriul alegerii celor incluși la capitolul personalități. Sînt aici lipsuri esențiale.

Am avut curiozitatea să văd însă fișa întocmitorului dicționarului și am constatat că, și aici, „acribia“ a funcționat la fel ca în restul dicționarului (titluri, ani citați incorrect)!

Este o plăcută obligație de a încheia cu câteva cuvinte despre dicționarul colegilor ieșeni. Am citit doar fișele despre folcloriști și etnografi, despre genuri și categorii folclorice, despre reviste de folclor și etnografie. Am constatat rigori, exhaustivitatea informației și a bibliografiei, relevanța comentariilor. Trebuie să le mulțumim pentru această lucrare de referință.

(Textul, amplificat, a apărut în „Transilvania“, IX, 1980, nr. 2, februarie)

ION H. CIUBOTARU

Probleme ale culturii populare în dicționarele românești

La o investigație ce nu presupune eforturi deosebite, se poate constata că problemele culturii populare sînt slab reprezentate în dicționarele românești. Mai mult decît atît, s-ar părea că există un anume grad de amatorism ce domină în abordarea problemelor din acest domeniu. Adesea chiar definițiile principalelor compartimente ale culturii populare — *folclorul*, *etnografia*, *arta populară* și, mai presus de toate, *etnologia* — sînt insuficient de clar formulate, pentru a nu mai vorbi de *teme*, *motive*, *simboluri* sau de *categoriile* folclorice, abordate cu totul întîmplător. Și această situație persistă, deși cultura populară românească — poate mai mult decît alte culturi similare, de pe alte meridiane — este încă extrem de viguroasă, capabilă deci să ofere argumentele necesare pentru o soluționare justă, științifică, a problemelor ce formează universul său specific.

În lucrările consacrate istoriei literaturii române, ca și în manualele școlare, domeniul culturii populare ocupă spații extrem de restrînse, poate și pentru că discipline precum *folclorul*, *etnografia* sau *arta populară* și-au căpătat autonomia relativ tîrziu, ani și decenii de-a rîndul ele fiind tratate ca părți componente ale *istoriei*, *geografiei* sau *literaturii*. O atenție sporită, dar tot din perspectiva literaturii culte, acordă domeniului *Dicționarul de terminologie literară*, articolele ce ne interesează fiind redactate de Pavel Ruxăndoiu. O reușită incontestabilă — deși limitată la compartimentul folclorului, și numai la literatura populară — este *Dicționarul folcloriștilor*, alcătuit de Iordan Dateu și Sabina C. Stroescu. Vom aminti, de asemenea, *Dicționarul de etnologie*, întocmit de Romulus Vulcănescu și prezentat aici de Iordan Dateu, ale cărui observații, la care subscriem întru totul, au lăsat impresia, dacă nu chiar certitudinea că *Dicționarul de etnologie* trebuie reluat într-o nouă versiune, mai completă și mai atent supravegheată.

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 este, așadar, prima lucrare care acordă un spațiu larg problemelor culturii populare, oferind o imagine de ansamblu asupra acestui domeniu. Alături de folcloriști și reviste de folclor sînt tratate genuri, specii, categorii și opere folclorice, dintr-o perspectivă modernă asupra cercetării. Sînt abordate, prin urmare, nu numai problemele stricte ale literaturii folclorice, ci și implicațiile culturii populare în

genere, ale filozofiei culturii populare chiar, evident în măsura în care autorii articolelor au reușit să le coreleze.

Este momentul însă ca disciplinele ce fac obiectul culturii populare să se autonomizeze tot mai ferm, prin elaborarea unor instrumente de lucru proprii, care să permită abordarea folclorului, a etnografiei sau a artei populare cu mijloace de investigație specifice. Există o *Istorie a folcloristicii românești*, un tratat de *Artă populară românească* și o *Etnografie a poporului român*; există, de asemenea, o *Bibliografie generală a etnografiei și folclorului românesc* (rămasă din păcate la primul volum, adică până la 1891), o *Retorică a folclorului* și o *Poetică folclorică*. Acestor instrumente de lucru li se adaugă, desigur, *tipologiile* folclorice (unele apărute, altele aflate sub tipar sau în curs de elaborare), precum și *Dicționarul folcloriștilor*, amintit mai sus, care va trebui reeditat și augmentat, prin includerea folcloriștilor muzicologi și a celor ce se ocupă de cercetarea coregrafiei populare.

Socotim că este necesar și un *Dicționar al folclorului românesc*; un dicționar care să trateze în articole concentrate problemele specifice culturii noastre populare, acelea care reflectă adevăratul tezaur al civilizației populare românești. Este nevoie, totodată, de mai multe lucrări care să meargă pe linia *Micii enciclopedii a poveștilor românești*, redactată de Ovidiu Bârlea, punându-se astfel în valoare bogăția *temelor*, a *motivelor* și *simbolurilor* din folclorul nostru, urmărite în toată complexitatea lor. Dar mai ales, este nevoie de mai multă receptivitate din partea celor chemați să vegheze la bunul mers al culturii românești, al celei literare în primul rând. Presa literară în general și chiar multe dintre edituri acordă problemelor de cultură populară un spațiu de-a dreptul sărăcăcios. În ultimii 25 de ani, spre exemplu, o singură revistă literară din țară (este vorba de „Cahiers roumains d'études littéraires“) a consacrat un număr în întregime problemelor de literatură populară. Pe când, oare, un tratament egal cu celelalte discipline umaniste?

IONEL MAFTEI

*Semnificația unui dicționar biobibliografic local**

Îndeplinind o datorie de piosă cinstire a memoriei înaintașilor, între anii 1972—1978, sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Iași, au apărut trei volume din lucrarea *Personalități ieșene*, subintitulată *Omagiu*, în care, pe parcursul a circa 1 500 de pagini, am prezentat informații despre viața și activitatea a 400 oameni de seamă ieșeni. Lucrarea constituie o primă încercare de a alcătui un „inventar“ al personalităților născute pe teritoriul actualului județ Iași sau care și-au desfășurat activitatea pe aceste meleaguri. Prezentarea oamenilor de seamă într-un ciclu de micromonografii o considerăm ca o contribuție la valorificarea tradiției culturale locale în cadrul dezvoltării naționale. Lucrarea *Personalități ieșene* cuprinde atît personalitățile a căror valoare este unanim recunoscută în țară și

* Comunicarea a fost predată după încheierea colocviului.

chiar peste hotare, cit și oamenii de cultură cu activitate mai restrînsă, dar deosebit de importantă în emulația științifică sau artistică, în afirmarea unui climat sau a unor valori pe plan național.

La alcătuirea acestui dicționar, am ținut seama de două elemente definiții: teritoriul și domeniul de activitate.

La limitarea în teritoriu, au fost menționați, în primul rînd, oamenii de seamă care s-au născut într-una din localitățile situate în perimetrul județului Iași, apoi acei care, deși au venit din alte părți ale țării, și-au desfășurat principala lor activitate în acest teritoriu geografic sau au săvîrșit fapte de cultură cu larg ecou local, contribuind prin munca lor la dezvoltarea culturală a orașului și județului Iași.

Desigur, unii dintre cei cuprinși în cele trei volume s-au născut în orașul sau în județul Iași, dar au activat, au devenit nume prestigioase pe alte meleaguri ale patriei. Tuturor le-am acordat calitatea de personalități ieșene, căpătată prin naștere și activitate sau prin adopțiune.

În ceea ce privește domeniul de activitate, putem afirma că majoritatea lor au fost membri ai învățămîntului general sau universitar românesc, contribuind prin ideile și activitatea lor la formarea unor generații de cărturari, la propășirea binelui public și a prestigiului uman.

Cifric, împărțirea celor 400 de nume pe domenii de activitate se prezintă astfel: militanți în mișcarea muncitorească socialistă și comunistă din România — 22; cărturari și enciclopediști — 20; filozofi, sociologi, economiști — 14; cronicari, scriitori, critici și istorici literari — 68; lingviști și filologi — 13; actori și regizori — 25; pictori și desenatori — 18; arhitecți — 4; compozitori, muzicologi și dirijori — 27; juriști — 6; istorici, arheologi, folcloriști — 24; pedagogi și psihologi — 25; medici — 38; biologi, naturaliști și geografi — 23; matematicieni și astronomi — 23; fizicieni — 13; chimiști și speologi — 25; agronomi — 12.

Fiind o bibliografie de recomandare, lucrarea cuprinde informații biografice și bibliografice despre personalitățile ieșene.

Biografia prezintă referiri despre: data și locul nașterii, studiile urmate, titlurile științifice și academice, activitatea științifică, didactică și obștească, operele principale, legătura cu meleagurile ieșene, contribuția la dezvoltarea culturii românești.

Pe lângă unele date personale și asupra activității, au fost adăugate și cîteva trimiteri bibliografice (monografii, studii critice, biografii, bibliografii, articole și studii din publicațiile periodice apărute după 1944), menite să ofere celor interesați posibilitatea de aprofundare și îmbogățire a datelor informaționale cuprinse în text.

Pentru întocmirea volumelor am consultat un bogat material documentar: enciclopedii, dicționare, tratate de istorie și literatură, reviste, ziare.

La realizarea acestor volume am primit un prețios sprijin și din partea multor ieșeni. Mă folosesc de acest prilej pentru a le exprima întreaga mea grațitudine, pentru valoroasele informații, materiale și fotografii puse la dispoziție.

Fără a avea pretenția de a sesocoti exhaustivă, lucrarea noastră *Personalități ieșene* este un prim pas, o primă contribuție la bibliografia locală.

Simbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA

Valori culturale românești în enciclopedii străine

A urmări cum se reflectă fenomenul creator românesc în lexicoane, în enciclopedii universale ori speciale e o tendință dintre cele mai incitante. Un *Lexikon der Weltliteratur* (Ed. Herder, 1963) menționa douăzeci și șase de scriitori români — printre care Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Goga, Sadoveanu, V. Pârvan și alții, în timp ce un *Everyman's Dictionary of literary biography*, compilat de D. C. Browning după John W. Cousin (Londra, 1965), încorporează peste două mii trei sute de biografii numai de scriitori englezi și americani. În practică, spațiul rezervat unei literaturi față de alta e condiționat de anumite realități obiective dar și de subiectivității felurite. Nimic mai normal ca o literatură de veche tradiție să fie reflectată, în raport cu contribuția ei de șapte-opt secole, pe un spațiu mai amplu decât alta mai nouă. Intră în cauză, totuși, perspective diferite, concretizate în modul în care o literatură e văzută fie din interior, fie din afara hotarelor ei. Nu mai spune astăzi mare lucru un Niccolo Tommaseo, erudit italian din secolul trecut; pentru conaționalii lui, el e însă un fel de Odobescu combinat cu Hasdeu, de unde cele trei pagini ce i se acordă într-o enciclopedie peninsulară. Altul e interesul arătat unui poet de expresie franceză ca senegalezul Léopold Sédar Senghor (ca eseist, comentator al conceptului de „négritude“) — față de un personaj de egală valoare din Franța, în una și aceeași enciclopedie. Se consideră drept normal ca guatemalezul Miguel Angel Asturias și chilianul Pablo Neruda să ocupe locuri mai vizibile în enciclopediile latino-americane decât în cele scandinave sau japoneze. În funcție de alți factori speciali, Tristan Tzara se răsfăță într-un dicționar francez pe patru coloane (însoțite de fotografii), în vreme ce lui Eminescu nu i se rezervă decât douăzeci de rânduri. Nu se știe ce loc va ocupa în enciclopediile veacului viitor un Maurice Genevoix, membru al Academiei Franceze, — de departe inferior lui Mihail Sadoveanu. Ce mai reprezintă astăzi ca valoare un Henri Bordeaux, alt fost academician, autor a peste optzeci de romane, foarte popular în epoca interbelică? Și pentru a ne menține la exemple din aceeași severă Academie Franceză, — ce ecouri vor lăsa peste câteva decenii Jacques de Lacretelle, Antoine de Lévis-Mirepoix, André Chamson, Joseph Kessel, Jean Mistler — și alți „nemuritori“! Ce audiență mai au laureați ai premiului „Nobel“, — ca Sully Prudhomme (1901), R. Eucken (1909), H. Pontoppidan (1917), N. Sachs sau S. J. Agnon (1966)? Timpul a clătinat de pe socluri celebrități de mărimea unor I. Turgheniev, Anatole France, John Galsworthy, — și multe altele, foarte respectate odinioară. De înregistrat, așadar, opțiuni variabile traducând — în funcție de contemporaneitate sau de distanțe istorice — mutații nu numai de gust, ci de climate globale. Într-un *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* de acum un veac (Florența, 1879) se găsea numele lui Ion Creangă, — nu și cel al lui Eminescu.

Din masivul *Dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays* (seria Laffont — Bompiani, două volume, 1967), lectorul străin află că Eminescu a debutat cu *Epigonii* la revista ieșeană „Junimea“ (!), că în 1874 el avea o „modestă slujbă de birou“, iar trei ani mai târziu scria la „Timpul“,

„colaborare care i-a permis să-și exprime ideile generoase și să-și dezvolte talentul de polemist“. *Făt-Frumos din lacrimă* devine *Le Prince bleu*, iar *Sărmanul Dionis* e personaj feminin: *La Pauvre Dionise*. Nici unul dintre eminescologii importanți (G. Ibrăileanu, G. Călinescu, Tudor Vianu) nu e citat; figurează, în schimb, J. Gherea (*Ion*, deci; nu *Constantin*, cum suna pseudonimul lui Gherea). Corectă, mărginindu-se la descriere, e prezentarea poetului național român în *Dizionario universale della letteratura contemporanea* (cinci volume, 1960, editor Arnaldo Mondadori), — printre coordonatori figurînd renumitul comparatist Giacomo Prampolini. Cum autoare a considerațiilor în cauză este Rosetta del Conte, exegeta de mare erudiție din *Eminescu — o dell'assoluto* (1962), acuratețea prezentării este explicabilă. Se dă și o bibliografie variată, bazată pe lucrări fundamentale; totuși (eroare tipografică, probabil), se vorbește de un Eminescu student la Iena, în loc de Viena, de unde poetul revenea în țară fără titlul de doctor. Alte informații despre Eminescu din *Encyclopaedia americana* (treizeci de volume, 1971), de la a cărei primă ediție s-a scurs peste un secol și jumătate, includ, în numai 15 rînduri (pe o singură coloană), detalii fanteziste ce se cer amendate. Apelativul Eminescu ar fi „pseudonimul lui M. Eminovici“; în intervalul 1874—1877, poetul „lucra la Universitatea din Iași“, confuzie desigur legată de calitatea sa de director al „Bibliotecii centrale“; la București, el ar fi fost „editor de ziare“; ca artist, l-au „influențat romanticii francezi și din alte părți“; în sfîrșit, opera lui însumează „aproximativ șaizeci de poeme, cîteva povești și un roman“. Nimic despre postume și alte aspecte ale fenomenului eminescian. Amendabil e și profilul lui Caragiale, schițat de Rosetta del Conte în amintitul *Dictionnaire biographique des auteurs*. Dramaturgul ar fi debutat în 1875 cu piesa *Roma invinsă*, cînd, în realitate, tradusă din franceză, drama lui Parodi a fost reprezentată în 1878. Cunoscuta nuvelă *O făclie de Paște* devine, din neatenție, „dramă“. Curioasă e mai ales afirmația despre „lupta continuă“ a dramaturgului cu Hasdeu. În ce măsură, apoi, referințele critice ale italienei Anna Colombo se pot substitui exegezelor românești de prima mîină? *Encyclopaedia americana* dă ca echivalent al titlului *Năpasta* cu totul altceva: *Calamity*; în *Encyclopaedia britanica*, unde titlul e tradus prin *The false accusation*, — despre Caragiale se spune că „a creat drama țărănească“, formulare cel puțin ambiguă, dacă nu eronată. Cea mai bună prezentare a autorului *Scrisorii pierdute* o face Mario Ruffini, fost cîteva decenii titular al catedrei de română la Universitatea din Torino. Tot sub semnătura acestuia găsim în *Grande dizionario enciclopedico* (douăzeci de volume, „Unione tipografica editrice torinese“, 1972), acum la a treia ediție, biografii și caracterizări substanțiale despre alți clasici, între care Creangă. Fiindcă a venit în discuție creatorul lui *Nechifor Coțcariul*, — din *Dictionnaire biographique des auteurs* aflăm că ilustrul humuleștean a primit „rudimente“ de învățătură de la „bunicul său adoptiv, la Suceava“, afirmație fantezistă, ca și cea despre „licența“ obținută la Socola, care în realitate nu era decît un modest „atestat formalnic“ de absolvire a cursului seminarial inferior. Nu de către Maiorescu a fost introdus Crenagă la ședințele vesele ale „Junimii“, unde l-ar fi întîlnit pe Eminescu, ci tocmai de către poet. Dacă lucrarea lui Jean Boutière despre Ion Creangă citată la bibliografie își justifică locul, se pune întrebarea în ce măsură merită mențiune un obscur Roger O. Eisenberg cu al său *Témoignage français sur la Roumanie*? Același *Dictionnaire biographique des auteurs*

(tomul II) afirmă că Negruzzi a publicat „romane“ și nuvele, — roman fiind nuvela *Alexandru Lăpușneanul*. Se citează corect rolul lui Negruzzi la întemeierea Teatrului Național din Iași în 1840, alături de Alecsandri și Kogălniceanu; dar deschizând întâiul tom al dicționarului la numele *Alecsandri*, menționatul așezămint teatral apare fundat peste cinci ani. Voiosul poet pare să fi devenit un entuziast om de arme, încît în 1855 „el își părăsea țara pentru a lua parte la războiul Crimeii“ — detaliu dedus desigur din poezia *La Sevastopol*; după cîțiva ani, Alecsandri „însoțea armata franceză în campania din Lombardia“, dar nu se vede în ce calitate. Se citează *Cîntecul giniei latine* și *Legende — varii* (*Legende* și *Varia* sînt însă cicluri deosebite !), dar sînt omise *Pastelurile*, iar ca bibliografie se recomandă *Scrisorile* lui Ion Ghica.

Tendința unor alcătuitori de enciclopedii de a ignora așa-zisele literaturi „neeuropene“ (termen indicînd literaturile fără circulație largă, în limbi „neuniversale“) persistă, sub semnul inerției. Dar literaturi ca acestea, omise nejustificat, constituiau, în 1961, obiectul celui de al III-lea *Congres al Asociației internaționale de literatură comparată* de la Utrecht, cu concluzia că prejudecățile trebuiau combătute. Atrăgea atenția în acest sens pledoaria învățatului comparatist român Basil Munteanu; totuși progresele sînt încă minore. Accesul unor importanți scriitori români din ultimii cincizeci de ani în enciclopedii străine recente întîmpină rezistențe, — lucru curios, oricum, în comparație cu unele enciclopedii din trecut. De amintit, de pildă, că vechea *Enciclopedia italiana*, în treizeci și șase de volume (1936), includea pe Sadoveanu (menționîndu-i *Baltagul*, dar și o povestire măruntă, *În pădurea Petrișorului*), pe Rebreanu și alții. În citatul *Dictionnaire des auteurs* din 1967, Sadoveanu e prezentat în mod limitat, ca exponent al „popalismului“ (poporanismului). Despre Rebreanu se spune că a făcut studii la Viena și a murit la Pitești. Nimic despre Camil Petrescu. *Întunecare* de Cezar Petrescu e „cel mai important roman românesc după *Ion*“ al lui Rebreanu, iar *Baletul mecanic*, tot de Cezar Petrescu, ar fi o „evaziune suprarealistă“. Din trimiteri la interviuri (de I. Valerian și V. Netea) sau la o bibliografie despre M. Sadoveanu — nu mai mare de douăzeci de pagini — de un M. Toneghin nu se obține nici măcar o informație minimală. Nici *The Oxford illustrated Dictionary*, nici *Britanica's Concise Pictured Encyclopaedia* (paisprezece volume), nici *Encyclopaedia Yudaica* (douăzeci de volume; Ierusalim, 1972) — aceasta din urmă incluzînd un capitol despre România — nu oferă vreo referire la literatura noastră. Flagrant e, de asemenea, alt exemplu, — acesta din domeniul artelor plastice. Nici un singur nume de artist român nu figurează în elegantul *Larousse des grands peintres*, apărut acum cinci ani, — o capodoperă de grafică — sub direcția lui Michel Laclotte. Din noua *Encyclopaedia britanica* (1972, douăzeci și patru de volume), a cărei primă ediție se tipărea în 1768, lipsesc valori românești definitorii, Creangă, Sadoveanu, Rebreanu, Argezi, Blaga, Călinescu — și alte nume. Creația eminesciană e subordonată schopenhauerianismului și budismului. Cîte un amplu capitol despre *România* (geografie, istorie, economie, cultură) găsim în *Encyclopaedia americana* din 1971 și în cea *britanică* din 1972, — respectiv, 17 pagini despre fenomenul românesc în una, 25 în alta. În sinteza despre literatură din *Encyclopaedia americana* (autor: Claudiu Isopescu) se găsesc Zaharia Birsan și Mihail Săulescu, nu și Camil Petrescu; fapt pozitiv, în *Encyclopaedia britanica* se schițează și realizările românești în domeniile literaturii și artelor după al doilea război mondial.

În edițiile mai noi, în *Who's who in the World* intră, în mențiuni succinte, personalități românești în viață reprezentând toate țărîmurile creației.

Investigarea enciclopediilor citate impune cîteva constatări de ansamblu, — în primul rînd constatarea că optica autorilor în cauză, e, nu o dată, lacunară. Sînt de așteptat corective cît mai urgente. Acolo unde în enciclopedii de mare întindere figurează G. Ungaretti, Maurice Druon sau Pablo Neruda, mi se pare normal să fie prezenți Rebreanu, Blaga, Călinescu, Marin Preda și alții. Pe de altă parte, e normal ca documentele privind literatura română să parvină din timp editorilor de enciclopedii (de pretutindeni), înlesnindu-le astfel accesul la surse. O traducere selectivă în limbi de mare circulație a *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, tipărit acum, o colaborare directă a editorilor de enciclopedii cu specialiști de la noi, iată garanții pentru prezentarea corectă a valorilor românești în instrumente de lucru de genul celor menționate.

ADRIAN MARINO:

Lucrarea profesorului Ciopraga este interesantă, documentată și utilă mai ales pentru imaginea literaturii române în dicționarele ceva mai vechi.

Eu aș îndrăzni, colegial, pentru că sîntem la un colocviu de studiu, în care schimbăm informații, să afirm că situația actuală, în noile dicționare, nu este chiar atît de catastrofală. Se observă un anumit reviriment în multe dicționare străine. Evident, imaginea pe care tovarășul Ciopraga a schișat-o e exactă, pentru lucrările anterioare, dar de vreo 7—8 ani se observă un anumit progres. Trebuie să recunoaștem în același timp că se poate face încă enorm de mult. Din păcate, nu s-a realizat mai nimic. Totul depinde — în mod esențial — de aranjamente personale, de relații, de activitățile unor lectori în străinătate, de bune legături editoriale ș.a. Voi cita unele lucrări străine care nu au fost amintite, unde literatura română este remarcabil reprezentată.

În domeniul anglo-saxon, de pildă, există Cassell's Encyclopaedia of World Literature, în trei volume (ed. a 2-a, 1973), unde articolele de literatură română se datoresc profesorului Dennis J. Deletant, de la S.S.E.F.S. (London). Aceste articole, foarte scurte, sînt bine informate și cu bibliografia la zi. Este citat și Marian Popa.

Alte dicționare se intitulază Everyman's Dictionary of European Writers (1968) și Longman Companion to Twentieth Century Literature (1970). Ele conțin și scriitorii români moderni. Sînt introduși Eugène Ionesco și clasicii mai toți, Panait Istrati, de asemenea.

Alt exemplu în sferă germanică, unde s-au făcut cele mai mari progrese. Există la München un institut, Süd-Ost Institut, care a publicat recent un dicționar, Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, de personalități sud-est europene, din care se cunosc primele două volume: 70 biografii românești, scrise de universitari germani sau de români stabiliți în Germania, dar și de cercetători din țară: Constantin C. Giurescu și D. Berindei. Șaptezeci de biografii românești de cîte două pagini, cu bibliografie la zi, mi se pare un lucru destul de notabil. Acest dicționar e rarism, nu circulă în țară, dar trebuie procurat. Există și o altă vastă întreprindere germană Kindlers Literatur Lexikon: 140 de fișe de autori români, multe scrise de N. Manolescu și de fostul nostru lector, G. Scridon.

S-a citat și cazul lui Who's who? Acolo, în ediția 1971—1972, pe care o cunosc, figurează 230 de personalități românești. Dar cum pătrunde un român în acest dicționar? Foarte simplu și foarte complicat în același timp: dacă-și plătește „intrarea”. Primești un formular, subscrii un volum, plătești și figurezi. Clar! Cine are bani, devize etc. are și... „notorietate” internațională. Sînt mulți critici români care figurează cu o amplă și exactă bibliografie. În această situație sînt nu numai scriitorii, dar și oameni de știință, foarte mulți oameni politici de mare actualitate. Cu toții figurăm în Who's who. Cine nu subscrive și edițiile următoare este eliminat. Întreprindere comercială, fără sentimentalisme. S-a citat și Enciclopedia iudaică. Este o lucrare importantă, apărută la o mare editură londoneză. Am consultat-o într-o bibliotecă străină, la uzuale. Autorul articolelor de literatură română e o fostă colaboratoare a Institutului „Călinescu”, Dora Litmann, semînd Dora Litani. Articolele sînt de o acuratețe filologică deosebită.

Situația este inegală în domeniul hispanic. Dacă în Diccionario de la literatura de F. C. Sainz de Robles (2 volume, ed. a 3-a, 1972) literatura română se bucură de o prezentare aproape fantazistă, inclusiv cu nume care nu există, cu totul onorabilă este imaginea oferită de Diccionario de la literatura universal (Buenos Aires, 1966, vol. III) și mai ales în Diccionario enciclopédico Salvat Universal (T. 18, p. 169—171).

Nu s-ar putea deci spune că nu s-a făcut un progres oarecare, dar acești mici pași înainte sînt opera unor inițiative personale, inclusiv a unor conjuncturi, deplasări în străinătate, legături strict personale. În ansamblu, tovarășul Ciopraga are dreptate.

Subscriu și eu la ideea ca măcar din dicționarul ieșean să apară în limbi străine. De altfel, dicționarele care apar în această perioadă sînt concepute pentru traducerea în limbi străine. Dicționarul de la Editura Univers este destinat unei traduceri simultane în cinci limbi și cineva spunea aici „Ferească d-zeu de așa ceva!“ Oricum el a fost inițial destinat traducerii. Acestea ar fi observațiile mele pe marginea interesantei și documentatei comunicări a profesorului Ciopraga.

G. MIHĂILĂ

Literatura română în „Kratkaja literaturnaja enĭklopedija“

Autorul informează asupra modului de prezentare a literaturii române în această enciclopedie sovietică în nouă volume dedicată literaturilor lumii, unde autorii noștri cei mai reprezentativi sînt incluși în cele 140 articole de scriitori și în sinteza *Rumynskaja literatura*, cu interpretări pertinente și o bibliografie corespunzătoare.

(Comunicarea a fost publicată în „Cahiers roumains d'études littéraires, nr. 1, 1981)

I. CONSTANTINESCU

Dicționarul literaturilor străine în România

Autorul prezintă principiile, structura D.L.S.R., perspectivele, greutățile pe care un astfel de dicționar al internaționalizării literaturii le ridică redactorilor de la Universitatea din Iași.

(Textul a fost publicat în „Ateneu“, nr. 1, 1980)

ADRIAN MARINO:

Comunicarea tov. I. Constantinescu presupune un comentariu, pentru că a venit cu câteva idei noi care nu pot fi trecute cu vederea, idei constructive care se pot inseria în niște proiecte în curs de realizare.

Știm cu toții că există o Association Internationale de Littérature Comparée în ale cărei comitete figurează și doi reprezentanți români: Al. Duțu și Adrian Marino. Comitetul de coordonare se ocupă de un proiect: Histoire comparée des littératures de langues européennes, care include printre volumele sale și un Répertoire chronologique des littératures européennes.

Am impresia că o serie de date din D.L.S.R. ar fi foarte utile acestui proiect în curs de organizare, cu atât mai mult cu cît și la Institutul din București se lucrează la o vastă bibliografie a literaturilor străine în România, tot în acest scop. Din aceste două eforturi se pot selecta fără îndoială o serie de date care să fie incluse în Répertoire. Avem calitatea să propunem și materiale românești, pe care pînă acum nu le-am avut.

Répertoire chronologique începe de la origini și pînă azi. Redactarea lui a ajuns pînă pe la anul 800.

Literatura română nu are încă date pentru această perioadă, dar pe măsură ce intrăm în Evul mediu, în Renaștere asemenea materiale devin posibile.

În ce-l privește pe Eminescu, care face figură, în traducere, uneori, de Lamartine desuet; formula nu-mi aparține, am citit-o în altă parte. Aceasta este imaginea, greșită, pe care un cititor străin și-o face în baza unor traduceri într-o limbă și stil nu mai puțin desuet ș.a. Dacă demonstrația dumneavoastră, făcută prin versiuni și într-o limbă străină, convinge pe cititorul străin să-și modifice imaginea despre Eminescu, este admirabil..., numai să-l puteți convinge efectiv.

Cît privește pe Eliade, Cioran și ceilalți scriitori români sînt integral de acord cu dumneavoastră. Aceste personalități nu pot fi escamotate, ele fac parte din cultura română, în măsură în care au scris sau scriu încă în limba română. Le cunosc destul de bine, am scris chiar o carte despre Mircea Eliade, Hermeneutica lui Mircea Eliade. În ce privește pe Emil Cioran, eu am avut, ca și Eugen Simion, discuții personale cu dînsul. am consemnat și în Jurnalele noastre. aceste discuții. Și cazul lui Eugen Ionescu este — parțial — identic. Deci sîntem în genere de acord. Doresc sincer să realizați acest dicționar sau măcar părți din el pot fi inserate în contexte editoriale deja structurate.

MIHAI ZAMFIR

Principii metodologice contemporane în dicționarele literare

Mă interesează îndeosebi ce se cheamă la ora actuală dicționar de literatură. „Dicționarul de literatură“ a ajuns o sintagmă destul de vagă pentru a merita unele precizări. Despre principiile dicționarelor de literatură aș vrea să vorbesc foarte pe scurt.

Încep prin a atrage atenția asupra unui simplu fapt: există la ora actuală o anumită criză a tipului de dicționar de literatură. Criză, în sensul creator al termenului. Larousse dă următoarea definiție pentru cuvîntul „criză“: „étape dans l'évolution d'une maladie“; dacă toată această pasiune pentru dicționare este pusă sub semnul unei maladii a spiritului, în sensul unei abateri de la normalitate, atunci desigur că traversăm un moment de criză. Criza, foarte semnificativă, a fost pusă în evidență de mai multe comunicări, în primul rînd în cea a lui Paul Cornea, dar pentru dicționarele de literatură ea poate fi rezumată într-un sens foarte precis. Pînă acum dicționarul a pornit dintr-o idee totalizantă, încercînd să fie, un *summun* de cunoștințe. În ultimii ani se pare că dicționarul înseamnă ceva de-a dreptul opus față de spiritul enciclopedic al secolului al XVIII-lea: înseamnă dorința unei mentalități de a *re-crea* o disciplină, de a reface ordinea unei discipline într-un sens propriu.

Am să aduc două, trei exemple. Dacă pînă acum dicționarele porneau de la principiul: să punem tot, pentru că tot e interesant și cu cît e mai mult, cu atît dicționarul e mai folosit, principiul actual este: să excludem, dar să facem din excludere un fel de normă, de program, pentru că în felul acesta ne delimităm față de alții. Astfel, imaginea pe care o avem actualmente despre un anumit domeniu mental iese mai clar în evidență.

Poate lucrurile sînt mai explicite dacă ne gîndim, de exemplu, că dicționarele, în sensul acesta amalgamant, să spunem, al secolului al XVIII-lea, sînt din ce în ce mai puține. Ele continuă să apară, dar rămîn excepții, oarecum

în virtutea inerției. Baza mentalității contemporane devine cea pe care am sugerat-o. De ce *criză*? Criză pentru că am ajuns la un moment dat, în anii aceștia, cînd, în ce privește dicționarele de literatură, se produce unirea între două serii care pînă atunci fuseseră paralele: pe de o parte dicționarele de literatură, în sens de istorie literară tradițională (dicționare diacronice, bibliografice, dicționare în care personalitățile, curențele intră ca entități separate); pe de altă, dicționarele de retorică, asupra cărora oamenii nu sînt prea atenți, decît dacă sînt specialiști. Totuși la ora actuală s-a produs coliziunea între cele două serii.

Fără să am pretenția a da soluții, cred că principalul „vinovat“ al proliferării dicționarelor de retorică este E. R. Curtius. De-abia după 1947, după monumentală sa carte, a început să devină retorica nu numai o disciplină vie, dar și extrem de actuală, iar marile dicționare de retorică au apărut în cadență. În anii noștri s-a ajuns la această unire, cel puțin bizară, între dicționarele diacronice, tradiționale și dicționarele de retorică. După știința mea, o singură excepție, eventual, m-ar putea dezminți: celebrul *Lexique de la terminologie linguistique* al lui Marouzeau, care a apărut mai demult, în 1934, și care era, poate, primul dicționar de retorică; dar, oricum, această excepție a lui Marouzeau confirmă regula, fiindcă după aceea încep să apară dicționarele lui Careter, în 1953; apoi acel manual al lui Lausberg, remarcabil, *Elemente der literarischen Rhetorik*, și care a reactualizat complet tot ceea ce poate fi moștenire medievală sau clasică; în fine, cartea, mai mult eseistică, a lui H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, care, evident, e și o demonstrație de stil, dar mergînd în aceeași direcție, aceea a actualizării unor discipline ce păreau moarte.

Semnificativ mi se pare, pentru epoca noastră, că cele două serii s-au unit și aici văd eu simptomul crizei sau latura ei cea mai frapantă. A apărut în 1965, de exemplu, la Princeton, *Encyclopedia of Poetry and Poetics*; pentru prima oară el pune la un loc cele două serii. Este un dicționar diacronic cu mii de articole despre toate literaturile lumii, dar, în același timp, un dicționar retoric complet, care dă o imagine a unei enciclopedii posibile, pînă atunci inexistente și care apoi a ajuns comună. După 1965, tipul acesta de dicționar mixt devine un tip curent. Consecință: apar foarte numeroase dicționare și chiar unul, foarte bun, în românește, cel al profesorului G. D. Dragomirescu, redactat în sens retoric, dar și cu multe elemente diacronice.

Criza se manifestă și în unele incertitudini — care pentru mine sînt totuși capitale — pînă acum rămase nerezolvate. De pildă, incertitudinea în ce privește însuși numărul autorilor care scriu un dicționar. Aici se înfruntă mentalitatea americană (*Encyclopedia of Poetry* avea, pentru 1200 de articole, 246 de autori, mergînd pe ideea unei specializări extreme și pe ideea că cel mai bun specialist într-un domeniu trebuie să redacteze unul sau eventual două articole de bază) și cea europeană. Tendința europeană mi se pare de-a dreptul opusă și ea cîștigă teren. E vorba de îndepărtarea de principiul tradițional al obiectivității pe care un dicționar o presupune. Din contra, cu cît un dicționar e mai partizan, mai tranșant în opțiunile lui ideologice, filozofice, cu atît el e considerat o operă mai vie, mai utilă, în fond mai bună. E de ajuns să ne

oprim la ultimul dicționar, *Encyclopédie des sciences du langage*, al lui Tz. Todorov și O. Ducrot, pentru a vedea în ce măsură poate fi redefinită lingvistica de către doi autori și în ce măsură noțiuni, termeni pe care din secolul al XVIII-lea îi avem stabiliți în parametrii general acceptați încep să fie repuși în discuție într-un dicționar, adică într-o operă unde cititorul caută o definiție, nu o dezbateră despre un termen. Nu mai vorbește de dicționarul lui Dubois, *Dictionnaire de linguistique*, care a apărut tot în 1973, ca și Todorov-Ducrot, și unde, de asemenea, reformularea în spiritul neolingvisticii a termenilor de bază devine operațiune curentă.

În fond, rezumînd — cu oarecare risc — dilema, ea este aceasta: vechiul dicționar pune accentul pe numitorul comun, era ceea ce unea spiritele, noul dicționar pune accent pe diferență, pe ceea ce desparte spiritele.

Încă o dată, nu e un constat de eșec, ci e un constat de repunere în discuție a însuși termenului de dicționar, a accepției pe care o poate îmbrăca el. Nu trebuie să mergem prea departe: Adrian Marino, în dicționarul lui de idei literare, alege în fond aceeași accepție europeană a repunerii în discuție a termenului de dicționar. Pe de altă parte, criza, în sens benefic, la care asistăm poate fi surprinsă și în alt simptom, anume în faptul că trece foarte puțin timp de la afirmarea unei științe pînă la încorporarea ei în dicționar. Dacă înainte dicționarul era *summum* de înțelepciune seculară, acum între apariția unei științe și codificarea ei sub formă de dicționar trec unori trei, patru, cinci ani, ceea ce, de asemenea, înseamnă o modificare fatală, esențială, a accepției noțiunii de dicționar. De exemplu, de abia a apărut semiotica ca știință — dezideratele vechi ale lui Saussure au rămas pînă acum sub formă de deziderate — și totuși Greimas și Courtès au scris *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* apărut anul trecut la Hachette, și în care întreaga lingvistică e formulată mai ales în funcție de semantica lui Greimas.

Pentru a nu mai vorbi de faptul că o semasiologie generală nici nu există și totuși un remarcabil savant francez, Pierre Guiraud, a scris un *Dictionnaire érotique*, în care creează un fel de semiotică a erotismului, reflectat în limba franceză. Acest dicționar, apărut la Payot și care are un număr impresionant de pagini, reprezintă o revalorificare a terminologiei franceze din punct de vedere erotic, tinzînd la epuizarea tuturor conotațiilor erotice pe care le poate stîrni un termen, evident, în contexte literare sau științifice atestate.

Acestea ar trebui să ne dea de gîndit, în orice caz să constituie preocupări pentru toate dicționarele românești care vor apărea, fiindcă, în fond, nu putem face abstracție de tendința generală. Nu am amintit aici, evident, foarte multe dicționare interesante. În sensul unificării părții retorice și părții diacronice, există, de exemplu, un dicționar portughez foarte important, în trei volume, *Dicionário de literatura*, 1973; el unește partea diacronică cu partea stilistică. Se va întîmpla și la noi la fel. La București, notăm o tentativă, *Mica enciclopedie a limbii române*, pe care a inițiat-o profesorul Coteanu, acum vreo opt ani. Din păcate e pe cale de a fi abandonată din cauze obscure; ea ar putea fi un răspuns românesc la această preocupare de ordin general și de care nu putem face abstracție. Fiindcă, încă o dată, din criză se va ieși, dar depinde de dicționarele în pregătire soluția care va fi pînă la urmă afișată.

VAL. PANAITESCU

*Dicționare literare ale romanității occidentale**

Dicționarele literare din ultimele trei decenii au atins un grad de complexitate — și, totodată, de specializare — atât de înalt, încît pentru a le putea trece mai ușor în revistă pe cele mai caracteristice a fost necesar să recurgem la o clasificare (fără alte pretenții decît aceea practică de a introduce o oarecare ordine — și cu conștiința clară că alte „tipologii“ imaginabile ar putea fi cel puțin tot atât de utile).

În funcție de aria etno-geografică pe care o îmbrățișează, dicționarele literare sînt *naționale* sau *internaționale*; după natura tematicii pe care o abordează, fiecare din aceste categorii poate cuprinde, la rîndul ei, lucrări de tip *general* sau *special*. Le socotim „generale“ pe acelea care acoperă mai mult decît două mari „cîmpuri tematice“ — în toată dezvoltarea lor istorică — și „speciale“ pe toate celelalte. Recunoaștem, în ce ne privește, pentru asemenea „cîmpuri tematice“ mari: autori — opere — motive — terminologie. Într-o compartimentare ideală, dicționarele literare ar putea fi deci: a) *dicționare de autori* (putînd cuprinde biografii succinte sau detaliate, cu aprecieri critice sau pe etape, cu explicarea unor pseudonime etc.); b) *dicționare de opere* (fie în prezentări de ansamblu, fie, în „rezumate“ amănunțite, întregite sau nu de aprecieri critice — compilate sau originale —, de indicații privind traducerile sau ecourile în alte culturi etc.); c) *dicționare de motive* (denumire sub care includem nu numai ceea ce Elisabeth Frenzel înțelege prin „Stoff“, iar traducătoarea sa în limba spaniolă prin „argumentos“ — adică, într-un sens larg, „teme“ — dar și tipuri și personaje literare, mituri și simboluri — altfel spus, toate acele forme semantice care pot circula de la un autor la altul și de la o epocă la alta, în tot felul de variante); în fine, d) *dicționare de terminologie* (atît de istorie cît și de critică literară, referitoare la mișcări și școli, la genuri și specii literare, la probleme de retorică, de versificație, vocabularul tehnic mai vechi sau mai nou implicat în considerațiile estetice, poetice, semiotice, în examenul chestiunilor speciale de dramaturgie etc.). Unele dicționare literare tind să acopere toate patru compartimente, altele se mărginesc la un singur aspect din cadrul unui cîmp tematic; unele nu conțin nici o îndrumare bibliografică, altele pot da una sumară sau una foarte amănunțită; anumite dicționare se rezumă la text, altele sînt completate cu ilustrații, tabele sinoptice, cu hărți literare ș.a.m.d. În mod obișnuit, dicționarele de autori și opere prelucrează materiale de istorie literară, iar celelalte reiau teme de critică, retorică și poetică; alunecările de la un domeniu la altul și interpătrunderile sînt însă atât de frecvente, încît o delimitare prea rigidă riscă să fie oricînd dezmințită.

Vom examina mai de aproape, în cele ce urmează, *dicționarele literare internaționale* de tip general, elaborate în ultimul timp, în cadrul romanității apusene: ele ne dau măsura a ce și cît s-a realizat în acea zonă, pe planul

*) Fragment dintr-un text a cărui primă parte se ocupă de dicționarele etapei Vapereau-De Gubernatis, ultima parte fiind dedicată dicționarelor literare internaționale de tip special. O Anexă prezintă succint dicționarele naționale (generale și speciale).

cunoașterii și al apropierii veritabile între culturi. Ele ne preocupă totodată sub raport metodologic — într-un moment care nu e numai festiv, ci și de „bilanț parțial“, momentul lansării excepționalului *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900* pe care îl datorăm cercetătorilor de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași. O serie de constatări simple pot arăta mai bine decît orice fel de pledoarii cît de necesar era acest dicționar românesc, despre care am spune nu că „umple un gol“ — ci că înlocuiește, în sfîrșit, *radical*, cîteva false și primejdioase „plinuri“ cu destul credit încă în occident. Dicționarele internaționale de tip general sînt, bineînțeles, cele mai ample și mai pretentioase; ne vom referi aici numai la edițiile pe care le-am putut consulta în cîteva din bibliotecile mari din țară (biblioteca Universității din Iași, cu filialele ei; Biblioteca centrală de stat; Biblioteca Academiei R. S. România; Biblioteca Universității din București). În majoritatea cazurilor, este vorba de reeditări; după unele verificări, ar fi de observat că reeditările nu schimbă prea mult, în cîteva ani, ținuta primei ediții, mai ales cînd e vorba de opere în mai multe volume; pot interveni, în schimb, înnoiri sensibile în unele dicționare de tip special.

Dizionario letterario Bompiani delle opere e dei personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature (9 vol., ed. a 5-a, Milano, Bompiani 1963—1964) ar putea fi considerat cea mai înaltă realizare a genului — bineînțeles, dacă îi adăugăm și complementul său logic *Dizionario biografico degli autori di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Chiar dacă ar mai cere unele completări sau retușări, ansamblul acesta pare destul de greu de depășit. Cînd UNESCO și-a asumat patronajul lui Bompiani ca „operă de importanță și interes mondial“, nu a făcut un gest oarecare de curtoazie. Dintre cifrele care stau mărturie monumentalității acestei lucrări (rod al unui deceniu de eforturi colective), am cita doar colaborarea a cinci sute de specialiști la dicționarul de opere și a patru sute la cel de biografii; ei au redactat 24.000 de articole, însoțite de zece mii de ilustrații, de 1200 planșe-color, precum și de indici, tabele cronologice etc. „Apariție fără precedent în cîmpul editorial“, dicționarul de opere „cuprinde toate scrierile majore ale literaturii antice și moderne, ale filozofiei, istoriei, științelor și ale muzicii, care au lăsat o urmă în evoluția gîndirii umane“. Cine ar înclina să obiecteze împotriva amestecului atîtor alfe domenii printre operele de beletristică ar trebui să nu uite legăturile posibile dintre ele și nici faptul că situarea exactă a unor texte populare sau religioase, a cronicilor sau escurilor etc., pune probleme prea delicate pentru a putea fi soluționate altfel, într-un dicționar literar, decît printr-o largă deschidere — urmînd ca distincțiile mai precise și aprecierile critice să apară în cadrul fiecărui articol. Aria pe care o acoperă Bompiani este efectiv una generală, pentru că el se ocupă cu egală sollicitudine de literaturile persană, indiană, chineză, japoneză — ca și de cele europene sau americane.

De articolele referitoare la literatura noastră s-a îngrijit profesorul G. Lupi din Milano. După părerea sa, românii pătrund în cultura universală din secolul al XVII-lea, odată cu Miron Costin. Spre deosebire de alte dicționare occidentale de același gen, Bompiani rezervă un loc cronicarilor, lui Budai-Deleanu și lui Filimon, înainte de a se opri asupra lui Alecsandri, Creangă, Eminescu, Caragiale, Slavici, Zamfirescu. Deoarece și-a propus să nu înregistreze decît autorii care nu mai erau în viață în 1950, nu-i vom întîlni în acest dicționar nici pe Blaga, nici pe Arghezi (în chip curios însă, nici pe Rebreanu). Cu mici

rezerve, se poate afirma totuși, că în *Bompiani* se află cele mai corecte știri despre literatura noastră apărută pînă acum în vreun dicționar romanico-occidental de acest tip.

Valentino Bompiani nu este doar un intelectual care a îndrăznit să ia inițiativa unui dicționar literar cu caracter enciclopedic, ci și editorul lui direct, avînd deci nu numai dorința, ci și mijloacele practice de a-și impune o concepție. Succesul nu a rămas totuși numai al său: i s-a asociat și editorul francez Robert Laffont și, ca urmare, cunoaștem astăzi o gamă largă de dicționare purtînd sigla S.E.D.E. (— Société d'Édition de Dictionnaires et d'Encyclopédies) și dubla semnătură, devenită sintagmă curentă, Laffont-Bompiani.

Sub această semnătură, s-au tipărit mai întîi opt volume mari, consacrate autorilor, operelor și personajelor, concepute în spiritul și la nivelul lui Bompiani. Adevărata inovație franceză s-a produs însă odată cu lansarea unui *Dictionnaire universel des lettres* (pus sub direcția lui Pierre Clarac, Paris, S.E.D.E., 1961) care a concentrat uriașă materie într-un singur volum ușor maniabil, adresat îndeosebi oamenilor de cultură, studenților și elevilor. Au fost păstrate vreo mie cinci sute de biografii și peste două mii de scurte analize de opere ale tuturor popoarelor; li s-a adăugat discutarea unor curente literare și filozofice, a unor termeni de retorică și versificație etc., pînă la nivelul a circa patru mii de articole, restrîngîndu-se indicațiile bibliografice la cîteva titluri. În această formulă uzuală, Laffont-Bompiani a făcut, poate, și mai multe servicii decît în prezentarea enciclopedică. La două decenii de la apariție, trebuie însă neapărat improspătat; cu acest prilej, s-ar putea îndepărta și zgura existentă încă pe alocuri — și care e făcută din „contribuții“ în genul articolașului ce explică termenul „lăutari“ în felul următor: „Poeți epici români din Evul Mediu, a căror activitate se situează prin secolele XIV—XVI. Influențați de poemele epice franceze („chansons de geste“) aduse în România de italieni și, poate, și de către normanzi și sîrbi, lăutarii preamăreau gloria voievozilor și a haiducilor (= „haiducci“), în care poporul român vedea niște eroi ai luptei contra oprimării turcești“.

În 1968, a apărut, sub conducerea lui Philippe Van Tieghem, un *Dictionnaire des littératures*, în trei volume de format obișnuit (8°), tipărit la Presses Universitaires. Directorul lucrării arăta în *Introducere* că, la un secol după Vapereau, care a adus atît de mari servicii, se simțea totuși nevoia unei înnoiri, a unei schimbări de concepție. Trebuiau puși în drepturi, de exemplu, Baudelaire (cărui nu-i reveneau decît zece rînduri în Vapereau), Stendhal (cu 67 rînduri, față de un Casimir-Delavigne cu 300) și alții; trebuia stabilit un echilibru realist între literaturile moderne și cele clasice, precum și între literaturile „necunoscute francezilor“ și „marile literaturi“. Asemenea inovații salutare erau legitime într-o frază programatică: „Am vrut să deschidem larg ferestrele asupra orizontului imens al literaturii universale“. Puțin mai departe, se recunoștea însă că autorilor francezi li s-a rezervat totuși cel mai mult spațiu. Ni se pare că, de fapt, acesta e un fel de „păcat“ inevitabil al oricărui dicționar literar, oricît de „internațional“ s-ar vrea (alunecă în el nu numai Sainz de Robles, ci și Bompiani), dar un păcat explicabil și, pînă la un punct, ușor de iertat.

Voința de modernizare s-a tradus, în dicționarul lui Van Tieghem, prin restrîngerea noțiunii de literatură la beletristica propriu-zisă (cu unele concesii făcute totuși textelor religioase) și prin locul apreciabil rezervat considerațiilor

critice despre opere, odată cu micșorarea celui destinat biografiilor. Lucrarea se îndreaptă cu hotărâre spre contemporaneitate, mai mult de zece mii dintre autorii pomeniți (în articole speciale sau în unele cu caracter general, înfățișând evoluția unor literaturi naționale), adică mai bine de jumătate fiind dintre acei care și-au încetat activitatea după 1900. Și altă inovație: s-au menționat, la fiecare autor, și filmele turnate după operele sale, indicându-se regizorul și protagoniștii.

Una din frazele introductive ale lui Van Tieghem nu ne poate suna însă decît ca o ironie — firește, involuntară — dar destul de amară; „Pentru multe literaturi străine, ne-am adresat unor specialiști străini. Nimeni nu putea fi mai capabili decît ei să discearnă, în deplină cunoștință de cauză și cu deplină obiectivitate, valorile literare ale țării lor și justa ierarhie a acestor valori, îndeosebi pentru perioada modernă și contemporană“. Datele incluse în *Dictionnaire des littératures* ajung, în general, pînă la 1961, uneori chiar la 1967; dar acest „instrument de lucru“ care s-a voit „cît mai complet și mai exact cu putință“ ignoră tot ce s-a scris în țara noastră după 1944 și operează printre scriitorii dinaintea acestei date discriminări cu un substrat cît se poate de subiectiv. De altfel, „obiectivitatea“ este într-o oarecare suferință și în articolele rezervate unor Louis Aragon, Georg Lukács și altora: valoarea acestor autori nu e pusă totuși, în mod deschis, la îndoială. În sfîrșit, într-o altă ordine de idei, n-am putea fi de acord cu Ph. Van Tieghem că „gravurile“ ar reprezenta, în dicționarele literare, doar o concesie făcută gustului „marelui public“ — convingere care l-a și determinat să renunțe cu totul la ele. Dimpotrivă, dicționarele Laffont-Bompiani (ca și multe altele) probează că ilustrația bine aleasă și reprodușă constituie mai mult decît un element decorativ și odihnitor: ea împlinește o funcție documentară sensibil întregitoare și de maxim interes, contribuind la determinarea atmosferei cultural-artistice în care au fost create diferite opere literare.

În primii ani după război, Federico-Carlos Sainz de Robles a publicat, la Madrid, un *Ensayo de un diccionario de la literatura*, distribuindu-și materialul în trei volume: unul consacrat terminologiei și cușentelor literare al doilea, operelor scriitorilor hispano-americani, și ultimul, activității scriitorilor din restul lumii (Federico-Carlos Sainz de Robles, *Ensayo de un diccionario de la literatura*, Madrid, Aguilar; vol. 1: *Términos, conceptos, „ismos“ literarios*, ed. a 2-a, 1954; vol. 2: *Escritores españoles e hispanoamericanos*, ed. a 3-a, 1964; vol. 3: *Autores extranjeros*, ed. a 3-a, 1964). Sainz de Robles ni se recomandă personal ca „poet, romancier, critic literar, eseist, istoric spaniol“ — cu o activitate publicistică prodigioasă. Dar cu toate că insistă asupra termenului de „eseu“, înscris în titlul dicționarului, el este mai puțin modest decît ar vrea să pară, subliniind, de pildă, că opera sa este „prima de acest fel care se publică în Spania“ și că „aproape toate țările sînt lipsite“ de un asemenea instrument. În dorința de a cuprinde totul repede (și de unul singur), Sainz de Robles a recurs la compilarea altor lucrări de același gen; el nu a procedat cu prea mult discernămint și nici cu vreo grijă deosebită pentru acuratețea unor transcrieri. Așa se explică de ce ediția a doua a primului volum (1954) continuă să-și calchieze judecățile despre literatura franceză pe acelea ale lui Brunetière ori Lanson și de ce Abel Hermant, Paul Margueritte sau Paul Adam sînt prezenți ca „mari romancieri“. Și mai contrariant, pentru noi, e faptul că în cele privitoare la limba și literatura română, Sainz de Robles

preia întocmai fără să le citeze ! — frazele lui Gustave Vapereau (care puteau avea, oricum, o anumită scuză, de pionierat, în 1876). Moldovalahii apar deci din nou ca „un amestec al raselor latină, greacă și salvă“; mai mult : unul din cele patru „dialecte“ ale românei, „el zinzar“, se vorbește în Ungaria, iar alfabetul pe care îl folosesc și astăzi este „uneori un alfabet mixt“ (latino-cirilic). După cât știe Sainz de Robles literatura română a parcurs patru perioade : una veche, pînă în secolul XV, una slavonă (1550—1710), una greacă (1710—1830), după care a ajuns la una modernă. Autorul dicționarului a avut ambiția (altminteri, lăudabilă) de a cita titlurile operelor în românește ; lipsa de atenție l-a dus însă la niște formații care ar avea haz pentru noi, dacă nu ar fi, în fond, foarte triste : Neagoe Basarab apare ca *Veagoe*, Caragiale ca *Juan Luca Cara Geale*, iar printre criticii români se numără și *Miguel Dragomi Nerescu*. Estropierile continuă în volumul al treilea, (rețipărit acum cincisprezece ani !), de unde mai amintim, în treacăt, titlurile *Ostasie rostri*, *Pulerea armanta*, *Meditalii*, *Galea Victoriei*... Partea mai gravă e că și o serie de „informații“ sînt abracadabrante ; astfel, Ion Creangă, autor al unui volum de *Convorbiri literare*, ar fi murit la Bexley (în Kent) ; la rîndul său, Maiorescu ar fi scris 37 volume de *Critica*.... Cea mai originală glumă este însă atestarea a doi scriitori Alecsandri : unul a fost Vasile Alecsandri, „poet și politician român“ care „și-a petrecut cîțiva ani din tinerețe la Paris, trăind ca un boem“ — iar celălalt este Basil Alexandri, fost director al „Teatrului francez“ din Iași și ministru de externe, decedat de asemenea la Paris.

Dacă întregul dicționar al lui Sainz de Robles ar fi redactat la același nivel, bineînțeles că nu ar mai reprezenta vreun pericol ; dar lucrarea conține totuși destule articole corecte, fie în legătură cu scriitorii altor națiuni (în primul rînd, cu cei spanioli), fie cu termenii de retorică și versificație ; unii cititori pot fi derutați și de insistența autorului, în ediția din 1964, asupra faptului că în articolele sale a enunțat „unele opinii importante, aparținînd unor critici iluștri“, că a adăugat „bibliografia cea mai recentă la fiecare articol“ și că, prin urmare, „nu există, în limba spaniolă, dicționar de scriitori străini mai extins ca acesta, mai bogat în informații și mai folositor“. Un singur indiciu ar putea trezi totuși unele îndoieli (mai ales cititorilor din afara Spaniei) : ploaia de calificative exorbitante — în special cînd e vorba de conaționali : „genial poet“, „cel mai mare maestru“, ba chiar „minunată femeie, poetesă și scriitoare“ — cam acesta e registrul din care își alege caracterizările Federico-Carlos Sainz de Robles.

Măcar pentru o parte a domeniului, dicționarul său nu a rămas totuși singurul în Spania. În 1949, a apărut *Diccionario de literatura española*, operă colectivă, sub redacția lui Germán Bleiberg și Julian Marias, ajunsă, în 1972, la a patra ediție (Madrid, Ediciones de la Revista de Occidente). Titlul ar părea să indice un dicționar „național“, dar lucrarea este mult mai largă, consemnînd majoritatea scriitorilor de limbă spaniolă, din Europa și America. Redactat cu multă scrupulozitate, dicționarul acesta nu e afectat decît de anumite reticente față de literatura cubaneză contemporană sau de un poet ca Rafael Alberti ; o particularitate notabilă sînt planșele cu mostre de scris din diverse epoci și hîrțile literare ce schițează, printre altele, traseele medievale spre Santiago de Compostela sau căile bătute de Cavalerul Tristei Figuri.

De un gen asemănător poate fi socotit, în fine, și *Dicionário de literatura. Literatura portuguesa. Literatura brasileira. Literatura galega. Estilística*

literaria, Porto, Livraria Figueirinihas, ed. a 2-a, 1969. (Există și o ediție a treia, din 1976, care nu ne-a fost accesibilă).

A apărut în condiții grafice remarcabile și a fost redactat de peste patruzeci de specialiști sub direcția președintelui Academiei portugheze, Jacinto Do Prado Coelho — „azi unul dintre prietenii culturii noastre“, cum îl caracteriza Mihail Zamfir. Prefața menționează că „acesta este prima operă care izbuteste să îmbrățișeze în totalitate și în stinsă corelație literaturile portugheză, galiciană și braziliană, contribuind astfel la o conștiință mai deplină a unității culturale a celor trei popoare cu limbă comună...“; „pentru oricare dintre cele trei literaturi, acestea este și primul dicționar nu numai de autori, ci și de opere, reviste, teme, personaje, epoci, mișcări, genuri, forme poetice..., de legături ale literaturii cu istoria și cu alte ramuri ale culturii“. Încă de la prima ediție, dicționarul a fost dealtminteri apreciat de recenzenți ca „o operă fundamentală“ — și parcurgerea unei serii de articole ne-a dus la o impresie asemănătoare, Bibliografiile nu mai citează decît un singur dicționar literar tipărit în Portugalia, un volum care ar corespunde oarecum sintezei portative a lui Laffont-Bompiani: Henrique Perdigão, *Dicionário-universal de literatura (bio-bibliográfico e cronológico)* — Porto, Lopes da Silva, ed. a 2-a, 1940. Avînd în vedere că mijloacele de informare sînt încă destul de precare în acest domeniu, s-ar putea ca situația reală să fie alta.

O privire de ansamblu asupra dicționarilor literare internaționale de tip general, apărute în limbile romanice occidentale, în ultimele trei decenii distinge de îndată seriile Bompiani și Laffont-Bompiani ca fiind operele cele mai cuprinzătoare și mai sigure ca informație — manifestînd (cu toate lipsurile ce li se pot imputa încă) tendința cea mai sensibilă de a îmbrățișa cît mai echitabil valorile literare ale tuturor națiunilor. Intenția unei cuprinderi „totale“ — această himeră care îi ademeneste mereu pe cei care întreprind atare opere — nu este blamabilă în ea însăși. Nimeni nu poate fi învinuit că încearcă, în momentul său istoric, o sumă — fie ea și alfabetic — adițională — a cunoașterii umane, într-un anumit plan. Dar dacă eroii asemănătoare cu acelea pe care le-am semnalat, în cîteva locuri, pentru cazul literaturii române, afectează și alte zone ale unor dicționare internaționale generale (și lucrul nu e cu totul exclus), atunci masa impozantă a edificiului lor este serios subrezită pe dinăuntru de o umplutură nerezistentă și de mari goluri.

În astfel de dicționare nu sînt preluate obișnuit decît valorile de prim ordin ale fiecărei literaturi; avem însă convingerea că pînă cînd „generalistii“ nu vor avea la îndemînă cel puțin cîte un dicționar literar național de tip „tezaur“ (cum este cel elaborat de curînd la Iași) munca lor — fără să rămînă cu totul zadarnică — nu va putea consemna izbînzii cu adevărat durabile. Fiîndcă de-abia după ce națiunile își constituie științific propriile tezaure, cercetătorii din afară (sau dinăuntru) pot proceda la trieri ale valorilor (din orice unghi de vedere), alcătuiindu-și fondul de inclus cu toată încrederea în oricare „expoziții internaționale“ — cum ar putea fi socotite dicționarele literare generale la care ne-am referit.

HORST FASSEL

Dicționare literare germane

Dicționarele biografice au apărut în domeniul literelor germane la începutul secolului al XVIII-lea. De atunci, articolele incluse în astfel de dicționare prezintă multe asemănări în felul cum grupează informațiile: există un compartiment biografic, altul care se ocupă cu opera autorului și al treilea, în care se prezintă o bibliografie selectivă.

Această aparentă similitudine nu poate ascunde faptul că orice dicționar biografic exprimă o anumită concepție despre literatură. În ansamblu, dicționarul poate fi exclusiv biografic sau de tip mixt (cînd include și articole despre genuri literare, curente etc.), poate tinde spre prezentarea exhaustivă sau selectivă a autorilor (din 1906, cînd a apărut *Trădirea și poezia* a lui W. Dilthey, multe dicționare prezintă doar „vîrfurile“ unei literaturi), spre cuprinderea unei arii geografice sau temporale mai mari sau mai restrînse. La nivelul articolelor, accentuarea laturii biografice, a textelor sau a informațiilor bibliografice se face în raport de o concepție de moment.

Primele încercări de dicționare biografice germane (J. B. Mencke a întocmit în 1718 al său *Allgemeines Gelehrtenlexikon*) continuau tradițiile biografilor romani (Plutarch, Suetonius) care considerau povestirea biografilor unor personalități ilustre drept un mijloc de educație morală. Portretele inserate de Mencke nu pun, ca atare, mare preț pe prezentarea operei unui autor, dar evidențiază evenimente biografice senzaționale (în școală asemenea „biografii“ au rămas obiect de studiu pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea; astfel L. Ranke a considerat istoria o succesiune de biografii celebre, iar la Iași a apărut încă în 1852 un manual de biografii al lui Z. Kolomb). Spre sfîrșitul secolului, situația se schimbă întrucîtva: se semnalează preocuparea pentru agonisirea a cît mai multe știri despre operele autorilor. Așa se întîmplă în dicționarul autorilor sași întocmit în 1785 de J. Seivert. Știrile biografice și cele despre operele literare se obțin din documente sau din surse orale, ceea ce implică caracterul arbitrar și nesistematic al prezentărilor.

Situația se schimbă radical în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd pozitivismul impune concepția despre legătura cauzală dintre biografia autorului și mesajul scrierilor sale. Acum apare întîi monumentală lucrare în 60 de volume a lui C. Wurzbach (1857—1892) incluzînd autorii de pe teritoriul imperiului austriac, apoi lucrarea colectivă de vaste proporții *Allgemeine Deutsche Biographie* (56 volume, 1875—1912). Pe baza conceptelor pozitivistice se urmăresc cele trei „E“ (Erebt, Erlebtes, Erlerntes), selectînd elementele de instruire, ereditare, de trăire subiectivă în biografia autorilor și corelîndu-le cu creația lor. Caracterul sistematic al investigațiilor, prelucrarea riguroasă a surselor, includerea primelor informații bibliografice remarcă aceste dicționare.

Concepînd literatura ca un sistem de relații productive și de consumație, lexicografii începutului de veac XX au amplificat mereu partea bibliografică a articolelor (la W. Stammler, în dicționarul autorilor din Evul Mediu, 1933 și urm., textul articolului este deseori mai mic decît partea bibliografică).

Aceste adevărate depozite bibliografice au fost urmate de dicționare care au lărgit sfera preocupărilor: pe lângă autori au fost incluse și opere, curente, genuri pentru a reda exhaustiv imaginea vieții literare dintr-o țară (ex. dicționarul lui W. Kosch din 1949).

Interpretînd literatura ca un factor social dicționarele din R.D.G. (ex. cel al lui G. Albrecht ș.a. din 1963) includ în cadrul articolelor biografice: 1. noțiuni de încadrare politico-socială a autorului, 2. biografia sa în contextul social, 3. evoluția conștiinței sale sociale reflectată în operă. Ideea unei evoluții individuale, „interne“, stă la baza tuturor tentativelor.

Critica „imaneței textului“ readuce, la rîndul ei, latura biografică (se dau nume, datele nașterii și ale decesului) și prezintă pe larg sistemul intraliterar, creația literară autonomă (ex. G. V. Wilpert, 1963). Această orientare favorizează desprinderea unor dicționare destinate exclusiv operelor (*Hauptwerke der deutschen Literatur*, 1968) și a unor volume de interpretări izolate (ex. seriile scoase în 1964 de B. v. Wiese).

Ultima încercare de proporții în sfera dicționarelor literare în R.F.G. este K L G (*Kritisches Lexikon der deutschen Gegenwartsliteratur*, ed. Heinz Ludwig Arnold, München, 1978 și urm.). Dicționarul se completează „din mers“, fiind editat pe foi volante, incluse în mape cu șine. Numărul autorilor, limitat la început, crește, fiecare articol poate fi completat și revizuit ulterior. Astfel se evită: 1. caracterul definitiv și imobil al dicționarelor; 2. se specifică o selecție „critică“ a autorilor, dar și a scrierilor acestora; 3. se ajunge, cu timpul, la un tablou foarte complex al fenomenului literar contemporan. Subiectivismul selectării „critice“ e redus: 1. prin statutul foarte unitar al articolelor (o pagină biografică, prezentarea operei, tabel cronologic al volumelor autorului prezentat, bibliografie critică); 2. prin „nivelarea“ ierarhiei „subiective“ inițiale în urma creșterii cantitative a dicționarului. Distanța față de fenomenul literar este mai redusă decît la alte dicționare, ideea exhaustivității nu planează asupra articolelor izolate, tendința de a sugera tabloul integral al vieții literare nu există.

LIVIA COTORCEA și SORINA BĂLĂNESCU

Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse

Spiritul critic și sistematic în aprecierea valorilor literaturii naționale, ilustrat de momentul Belinski, Cernișevski și Dobroliubov se concretizează spre sfîrșitul secolului al XIX-lea în *Kritiko-biograficeskij slovar' russkikh pisatelej i ucenyh* (Dicționarul biografic și critic al scriitorilor și savanților ruși), proiect monumental al unui dicționar enciclopedic din care au apărut primele șase volume între anii 1889 și 1904. Unitară în concepție și în maniera de redactare a articolelor (veritabile monografii de autori, opere și probleme), lucrarea lui Vengherov confirmă justetea opiniei acreditate nu o dată, la noi și aiurea, că dicționarul de autori prezintă avantaje certe de ordin calitativ față de lucrările colective. Fără audiență imediată în poetica și teoria literară, rusă sau străină, a epocii, concepția formaliştilor despre opera ca *strucură* și *sistem* rodește în lexicografia anilor '20 și '30, ce aduce imaginea unui

nou tip de lucrare — dicționarul de terminologie literară, conceput ca parte constitutivă a unei enciclopedii literare. Inițiativa pornește chiar din interiorul „școlii formale“, coordonatorul dicționarului în două volume din 1925, intitulat *Literaturnaja enīklopedija. Slovar' literaturnyh* (*Enciclopedia literară. Dicționar de termeni literari*) fiind N. L. Brodski. Cota de interes pe care această lucrare încă o suscită rezidă în faptul că, pe de o parte, reflectă stadiul criticii și teoriei literare de atunci, folosește un sistem cuprinzător de referințe judicios selectate, ilustrând contribuțiile cele mai de seamă ale „școlii formale“ și, pe de altă parte, prin articolul-problemă pentru care optează, propune o metodologie de redactare lexicografică ce implică abordarea analitică și descriptivă a ideii literare, surprinsă în existența ei iminentă; în sfârșit, punctul de interes major al dicționarului constă în prefigurarea unei „gramatici“ a literaturii, așa cum o înțeleg formalistii ruși, ca relevare a modelului supratemporal în durata lui istorică.

Ca replică la dicționarul lui Brodski, apare inițiativa redactării unei enciclopedii literare care se vrea o imagine exhaustivă a tuturor domeniilor științei literare, sinteză a efortului lexicografic rus de-a lungul unui secol și jumătate.

Literaturnaja enīklopedija (*Enciclopedia literară*), proiectată în douăsprezece volume, în ideea celor doi coordonatori — V.M. Fric și A. V. Lunacearski — se configurează într-o lucrare lexicografică ce are un caracter mixt, înglobând deopotrivă informația de istorie și critică literară (aria de cuprindere fiind universală) și materialul de teorie a literaturii în toate compartimentele ei. De mare interes rămîne realizarea practică a acestui proiect complex, cu atât mai mult cu cât lexicografia literară europeană nu oferea modele de profilul amintit. Diversitatea de ton, scriitură și comentariu critic, purtînd amprenta personalității fiecărui autor, de astă dată, se instituie într-o calitate incontestabilă a dicționarului, iar replica ce se dorea fără drept de apel la adresa formalismului rus, în varianta dicționarului lui Brodski din 1925, devine, de fapt, o pledoarie *sui-generis*, cu semnul minus, pentru valorificarea fenomenului contestat.

Examinată din perspectiva timpului nostru, valoarea acestei lucrări se dovedește rezistentă și în compartimentele ce țin de organizarea materialului faptic, de abordarea istorică și, mai ales, tipologică a ideilor literare, de atragere în discuție a unor noțiuni noi de poetică, neînregistrate de lexicoane și dicționare explicative, de maniera eseistică în redactare, ce nu exclude aplicarea strictă la obiect.

Interesul pentru fundamentarea teoretică și dialectică a *Enciclopediei* rezidă și în acordarea unui spațiu destul de întins disciplinelor aferente științei literare, cum sînt: filozofia și estetica, lingvistica și stilistica, sociologia și psihologia, metodologia cercetării științifice, artele plastice și mitologia, etnografia și folclorul. Tipul mixt de dicționar ce îmbină profilul bibliografic și de terminologie literară, precum și criteriul axiologic în selecția și distribuirea spațiului tipografic justifică tipologia diversă a articolelor; alături de monografii de autori, operă și idee literară, adevărate studii ample și documentare, se întîlnesc profiluri istorice complete, cu o tematică extrem de diversă, mergînd de la societăți literare pînă la istoria literaturii unui popor sau a unei zone geografice, microbibliografii consacrate unor scriitori în viață, unor publicații și aspecte specifice vieții literare, cum ar fi cenaclul și boema,

În ciuda scăderilor, impuse de anumite circumstanțe ale timpului, *Enciclopedia* se impune ca o realizare certă în privința concepției de articol și informare, confirmând viabilitatea modelului de articol-problemă ce poate fi întâlnit astăzi în cele mai bune dicționare românești și străine.

Mica enciclopedie literară (*Kratkaja literaturnaja enĭklopedija*) în nouă volume apărute la Moscova între anii 1962 și 1979, lucrare colectivă coordonată de A. A. Surkov, revine la dezideratul de exhaustivitate al primei enciclopedii pe care o îmbogățește tematic și cantitativ, numărul articolelor depășind impresionanta cifră de douăsprezece mii. Opțiunea pentru cuprinderea *cantitativă* implică avantaje și dezavantaje în realizarea echilibrului dintre analiză și sinteză. Fragmentarea unor probleme mari în noțiunile componente este comodă pentru actul înregistrării ca atare și al consultării, dar păgubește dicționarul de dimensiunea sintetică, autorii „uitînd“, de cele mai multe ori, să facă trimiteri la ideea matcă.

Nouă și binevenită este includerea în sfera subiectelor a unor teme vizînd relațiile dintre literatură și știință, literatură și radio, literatură și televiziune, literatură și modelele matematice, probleme ce suscită domenii ale sociologiei literare și metodologiei cercetării literare. O notă distinctă imprimă acestei lucrări articolele ample tratînd difuzarea și receptarea literaturii ruse în țările europene, articole grupate într-o secțiune specială din volumul al IX-lea, apărut anul acesta, grupate în capitolul *Traduceri și ediții ale operelor literaturii ruse și sovietice*, unde un paragraf special este consacrat difuzării literaturii sovietice în România. Concepția și informația articolului semnat de o bună cunoscătoare a literaturii române, Lidia Dolgoșeva, este de natură să nedumerească, măcar și prin fraza de început unde se afirmă că „înainte de 1944 literatura sovietică a fost puțin cunoscută în România“, deși exemplele ce urmează imediat contrazic, categoric, justetea unei asemenea păreri.

Aspirația spre rigoarea și obiectivitatea științifică duse la extrem generează monotonie și scientism rigid, impersonalitate și didacticism în suficiente compartimente ale lucrării. Deși își propune să adopte o perspectivă cît mai cuprinzătoare și deschisă la tot ce ține de *literatură*, indiferent de zona din care provine, noua enciclopedie literară nu aduce un plus de interpretare teoretică față de prima enciclopedie la care se raportează cu obstinație, deoarece cîștigul se datorează *volumului* de informații acumulate în timp.

Sub raportul profilului de articol, dicționarul nu aduce nimic nou; la capitolul *interpretare* merită apreciat efortul de a reconsidera scriitori și mișcări literare, decenii la rînd trecute sub tăcere sau înțelese eronat. În efortul de sincronizare a materialului lexicografic cu direcțiile criticii literare sovietice contemporane, lucrarea își aduce uneori deservicii, mizînd pe o problemă și un mod de tratare ce nu avansează idei noi și uniformizează valorile în formule-clîșeu. Fenomenul poate fi observat mai ales în articolele dedicate autorilor ruși; cînd demersul critic se exercită pe valori certe ale literaturii universale tabloul se prezintă altfel, căci senuatarii articolelor utilizează o bibliografie adecvată obiectului, fiind ei înșiși specialiști cu renume în domeniul investigat.

Cele două enciclopedii literare, veritabile acte de cultură, rămîn, indiscutabil, puncte de reper pentru orice încercare lexicografică. Ultimele decenii, atît de active în eforul de diversificare și specializare a tipurilor de dicționare

încearcă efectul stimulatîv al lucrărilor monumentale de tipul celor discutate mai sus. Apare acum o serie întregă de dicționare din care merită a fi reținute, pentru sugestiile de metodă și alcătuire ce le conțin, *Teatralnaja enciklopedija* (*Enciclopedia teatrală*) în șase volume, coordonate de P. A. Markov (1961—1967) *Poetičeskij slovar'* (*Dicționarul de termeni poetici*) de A. A. Kveatkovski (1966) și *Slovar' literaturovedčeskikh terminov* (*Dicționar de termeni literari*) (1974), lucrare coordonată de L. I. Timofeev și S. V. Turaev. Ele se înscriu, de altfel, în contextul favorabil al unor încercări similare din Anglia, S.U.A., Franța, Italia, Germania, Polonia, România și Bulgaria.

Enciclopedia teatrală, prima încercare de acest fel în Uniunea Sovietică, se nutrește dintr-o viziune clară asupra creației dramatice și muzicale ca spectacol și text, din care derivă însăși concepția și tematica dicționarului, cu ambiția cuprinderii exhaustive a fenomenului teatral în toată complexitatea sa. Dicționarul oferă informații cu privire la problemele fundamentale ale artei teatrale în secțiunile *arta actorului*, *arta regizorală*, *muzică*, *balet*, *circ*, *teatrul de păpuși*, *teatru popular*, *teatru de amatori*, *reprezentarea teatrală*, *arta decorativă* (*tehnica scenică*, *scenografia*, *instituții teatrale*), *dramaturgie* (*dramaturgi*, *critici teatrale*, *compoziție dramatică*), articole despre *actori*, *regizori*, *cîntăreți*, *dirijori*, *compozitori*, *libretiști*, termeni de *tehnica baletului*, *organizații și societăți literare*, *studiouri de artă dramatică*, *publicații teatrale*, *biblioteci*, *muzee*, *orașe cu tradiție teatrală*, toate cu referire la arta teatrală universală. O comparație cu lucrări de profil similar, tipărite în aceeași perioadă în Anglia și Statele Unite — *The Oxford Companion to the Theatre*, Londra, 1967 și *The Reader's Encyclopaedia of World Drama*, New York, 1969 — ar pune în evidență reușite indiscutabile ale dicționarului rus în domeniul informației și, mai ales, al ariei de cuprindere a tot ce ține de fenomenul teatral, îndeosebi la capitolul *spectacol*. Ca tehnică a organizării și prezentării materialului este vrednică de semnalat înregistrarea montărilor de marcă ale unor texte cu valoare recunoscută din dramaturgia universală pe scenele rusești și străine, ceea ce conferă un plus de informație și judecată axiologică, tehnică practică cu intermitență în lucrările de profil similar apărute în alte țări.

Realizările de prestigiu ale poeziei și stilisticii sovietice în studiul versificației, stilistica genurilor, poezia prozei scurte și a romanului, examenul literarității, al timpului și spațiului artistic, reeditarea lucrărilor fundamentale apărute în anii '20 și '30 solicită un efort de sinteză în lucrări lexicografice profilate pe probleme de poezică și teorie literară. *Dicționarul de termeni poetici* din 1966 și *Dicționarul de termeni literari* din 1974 — pentru a invoca lucrările cele mai des citate în critica literară sovietică — nu sînt nici pe departe pe măsura operelor teoretice care ar fi trebuit să constituie substanța materialului excerptat. Ambele dicționare iau în discuție aproximativ șase sute de termeni selectați după criteriul frecvenței și cîmpului lor semnatic. Discuția se păstrează, din păcate, în limitele convenționalului, deși specializarea dicționarelor impunea o tratare teoretică mai temeinică, menită să cuprindă ideea literară în existența ei substanțială și fenomenală. Lucrările lexicografilor sovietici rezistă la capitolul *versificație* și în comentariul aplicat unor realități caracteristice pentru literatura rusă. Merită apreciată și prezența unor articole de sinteză — *poetica indiană*, *poetica chineză* și *poetica japoneză*, separate cumva de corpul lucrării prin gruparea lor

într-un compartiment special; ele operează analiza genurilor specifice naționale, analizează ce se constituie într-o adevărată scurtă istorie a literaturilor respective. Ca modalitate de structurare a acestor capitole plasate la finele dicționarului lui Timofeev și Turaev, trebuie semnalată inserarea de paragrafe dedicate unor specii și noțiuni „exotice“ pentru lexicografia literară tradițională. Dacă autorii ar fi anunțat echivalențele europene, acolo unde ele există, capitolele în discuție s-ar fi integrat organic în materialul lucrării și ar fi prefigurat, cu siguranță, gramatica unor specii și genuri, impulsiv, în același timp, emanciparea cercetărilor de istorie și teorie literară de sub autoritatea absolutismului europocentrist.

NATALIA CANTEMIR

Dicționare poloneze de scriitori contemporani

Pentru dezbaterea organizată de Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași propunem câteva probleme desprinse din studiul dicționarilor poloneze de scriitori contemporani.

Sub această denumire sînt catalogate frecvent în Polonia o multitudine de lucrări de informare științifică din domeniul bibliografiei și istoriografiei literare. Neuniformă este, pe de altă parte, accepția ariei de contemporaneitate, principiile de periodizare a literaturii moderne constituind încă o discuție „în mers“.

Vom accepta deci, ca punct de plecare, ideea că termenul de fenomen literar contemporan se referă în general la secolul al XX-lea.

În ordine cronologică, prima publicație poloneză de acest tip aparține bibliografului, cărturarului iluminist și librarului Stefan Demby. *Albumul scriitorilor polonezi contemporani* (1901) pe care l-a tipărit în pragul acestui secol cuprinde numai scriitori în viață la acel timp, iar dintre cele 155 de articole, mai mult de jumătate erau dedicate unor oameni de știință de formație umanistă, dar și exactă. Dintre scriitori, în sensul actual al cuvîntului, Demby acordă atenție numai celor ce se bucurau de recunoaștere la acea dată, deci în primul rînd reprezentanților curentului realist cunoscut sub numele de pozitivism, selectînd dintre moderniști, altfel spus dintre reprezentanții curentului „Młoda Polska“ numai 8 autori. (Nu lipsesc însă Kaspro-wicz, Przybyszewski, Tetmajer, Zeromski). Cu tot caracterul de popularizare, *Albumul* lui Demby, bazat pe materiale autobiografice procurate de scriitorii înșiși, a constituit un izvor informativ la care va apela chiar și Gabriel Korbuc în fundamentala și prestigioasă enciclopedie *Literatura poloneză* (1917–1921).

A doua încercare de bibliografie dedicată scriitorilor contemporani aparține criticului Stanisław Lam. Stabilirea faptelor biobibliografice pe care o întreprinde în *Scriitori polonezi contemporani* (1922) era în intenția autorului o primă fază de realizare a unei panorame a literaturii poloneze contemporane. Compendiul său cuprinde 303 articole dedicate unor scriitori sau critici literari în viață sau decedați după 1918, informațiile limitîndu-se la date

biografice fundamentale și la o succintă enumerare de titluri de volume sau colaborări la reviste. Răspunsurile la anchete, pe care Lam le inserează uneori trebuie privite, după cum avertizează specialiștii polonezi, cu un plus de circumspecție.

Problema dicționarului științific al scriitorilor contemporani, precum și punctele de jalonare ale contemporaneității sint însă deja abordate de fundamentala bibliografie a literaturii naționale *Literatura poloneză* a lui G. Korbut, care va deveni un instrument de prim ordin pentru orice cercetător. Astfel, în a doua ediție a acestei bibliografii (1917—1921), în volumul IV dedicat literaturii dintre 1864—1914, autorul se decide să introducă un număr de 84 de scriitori în viață (dintre care 28 de poeți, prozatori și dramaturgi). Conform însă tradiționalei înțelegeri a obiectului istoriei literare, Korbut selectează numai scriitori al căror debut avusese loc în deceniul opt al secolului trecut.

Temelia unei bibliografii a scriitorilor contemporani și o adevărată probă de calitate o vom afla însă în noua ediție a *Literaturii poloneze*, așa numitul *Nowy Korbut*. Cea de a V-a parte a *Noului Korbut* apare în 4 volume între 1963—1966 sub titlul *Dicționarul scriitorilor polonezi contemporani*, a căror creație s-a desfășurat după 1914. Dependența față de ediția *Noului Korbut* a impus limita *ad quem* anul 1950, ceea ce explică renunțarea la o serie întreagă de tineri scriitori care s-au impus cu precădere în deceniul șase. Aceași dependență a dirijat selecția, dicționarul fiind dedicat scriitorilor, criticilor și cercetătorilor literari și renunțând consecvent la publiciști. În lumina cifrelor, dicționarul poate fi caracterizat astfel: 2 130 pagini (fără introducere și *addende*), 826 articole (648 pentru scriitori și critici literari, 178 pentru istorici și teoreticieni). Biografiile ocupă în total 300 pagini, bibliografia scriitorilor și a operelor — 1 830 pagini. Un număr important de articole sînt consacrate unor institute, grupări și reviste literare.

Concomitent cu aceste strădanii și frumoase rezultate, obținute sub auspicii academice, în deceniul șapte asistăm la o lărgire a inițiativelor de procurare a unei informații științifice și, implicit, a unei baze bibliografice privind literatura contemporană. Un *Dicționar al scriitorilor polonezi contemporani* apare în coloanele revistei „Tygodnik Kulturalny” („Săptămîna culturală”) între 1962—1967, cuprinzînd 224 de scriitori afirmați după cel de al doilea război mondial. Articolele sînt alcătuite dintr-o succintă informație biografică ce inserează titluri de volume de proză sau poezie, precum și piese de teatru neapărute în volum, urmată de textul care discută drumul de creație și problematica operei.

Un *Dicționar de scriitori contemporani* (1965) adresat inițial unor cercuri largi de cititori a alcătuit Lesław Bartelski. Lucrarea devine însă indispensabilă și specialiștilor deoarece, dintre cele 600 de articole pe care le cuprinde, 302 prezintă autori absenți din *Nowy Korbut*.

Alte dicționare care înregistrează fenomene specifice de demografie literară contemporană, preluînd scriitori din Bydgoszcz, Gdansk, Lublin, Poznan, Wrocław, Olsztyn, etc. pot fi de asemenea avute în vedere la o discuție cu caracter metodologic.

Concepute după normele științifice în uzul dicționarilor și enciclopediilor moderne, articolele de dicționar ale scriitorilor contemporani se alcă-

tuiesc de regulă din trei părți principale: biograma, descrierea operei (bibliografia subiectului) și exegeza (bibliografia obiectului).

Biogramele se concentrează asupra preciziei informației și conciziunii stilului, nepermițându-și în acest cadru simpatii ori antipatii, puncte de vedere originale sau fanteziste, cu atât mai puțin vreun „complex al lui Plutarch“.

Mai remarcăm apoi faptul că dicționarul literar polonez preferă, cu deosebire o anume categorie de fapte biografice, cantitatea lor nefiind în funcție de importanța scriitorului, ci de intensitatea activității creatoare. De aici, scriitori de mîna a doua, dar activi în viața cultural-socială au uneori biograme mai largi decît unui scriitor de excepție care s-au concentrat numai asupra scrisului.

Urmărind în presa timpului unele discuții purtate asupra acestor dicționare literare, am reținut problema metodologiei anchetelor adresate scriitorilor. Schema lor este de o noutate absolută. Același gen de anchetă, ca să dăm un simplu exemplu, a alcătuit acum mai bine de 70 de ani bibliograful rus S. A. Vengherov, autorul *Dicționarului critico-biografic al scriitorilor și oamenilor de știință ruși*, înregistrînd adesea autobiografiile în chiar formularea creatorilor anchetați.

Se cuvine însă a sublinia atitudinea biografiilor polonezi față de anchetele adresate scriitorilor. Redactorii *Ślownik*-ului au adoptat de la început metoda unei stricte verificări faptice, folosind anchetele numai ca material suplimentar, în cazul lipsei surselor de confruntare (colecții incomplete de reviste, pauza cultural-editorială din anii celui de al doilea război mondial, manuscrise pierdute, pseudonime nedescifrate) sau în cazul înregistrării complete a traducerilor în limbi străine.

Pe seama scriitorilor au mai fost lăsate unele date de viață personală, educație, muncă profesională sau activitatea politică din anii ocupației hitleriste.

Bibliografia „subiectului“, centrul de greutate al articolelor de dicționar în discuție, urmărește descrierea operei în totalitatea ei, pentru a i se scoate în relief traiectoria, treptele concrete ale devenirii. Spre deosebire de dicționarele franceze și sovietice, faptul apariției editoriale încetează de a mai fi condiția primordială a înregistrării bibliografice. Respectîndu-se cronologia, se semnalează data redactării operei (relevăm deci grija de a o stabili), tipărirea ei, apariția în public fără să fi fost tipărită (în cazul pieselor de teatru sau scenariu ecranizat), titlurile apărute în pagini de reviste sau păstrate numai în manuscris. Dorința cuprinderii exhaustive duce și la notarea unor titluri al căror manuscris s-a pierdut în anii războiului ori care n-au văzut niciodată lumina tiparului. În jurul unui titlu sînt grupate informații privind data redactării, a primei publicări sau data premierei, a primei editări precum și edițiile ulterioare.

Volumele reprezentînd culegeri sînt menționate prin expunerea cuprinsului, precum și prin notarea tipăririlor ulterioare ale diferitelor titluri constitutive, cu specificarea modificărilor sau adaptărilor survenite. La sfîrșit se ia act de circulația titlului în străinătate, după cum nu lipsesc din această parte a articolului de dicționar semnalarea traducerilor pe care respectivul autor le-a făcut din literaturile străine. Astfel structurată, bibliografia „subiectului“ din *Ślownik współczesnych pisarzy polskich*, ca și din întreaga *Literatura Polska a Nouului Korbut* devine, ceea ce de altfel îi era și menirea,

o unealtă serioasă și indispensabilă de lucru în cercetarea literară, un schelaj temeinic al oricărei virtuale monografii.

Într-un mod diferit, față de dicționarele francez și sovietic, au rezolvat bibliografii polonezi și problema aparițiilor în paginile revistelor literare. Sînt reținute numai titlul revistei și anul respectiv (excepție se face numai pentru operele de importanță sau pentru cele publicate în ciclu, cînd notația este completă, conform metodei practicate și de alte dicționare literare). Modalitatea poate deruta numai în primul moment, deoarece informații complete se dau parțial în biograme sau în adnotarea volumelor de culegeri, atunci cînd li se descrie conținutul.

Depistarea numărului revistei se poate face însă de către cel interesat și prin consultarea anuarelor *Polska Bibliografia Literacka*.

Vom sublinia în concluzia acestei comunicări materialul informativ vast pe care *Słownik współczesnych pisarzy polskich* îl cuprinde în cele patru volume ale sale apărute pînă în prezent. Lucrare continuă și colectivă, sub auspicii academice, dînd o imagine largă a literaturii poloneze din sec. XX, dicționarul scriitorilor contemporani urmează o tradiție valoroasă, conform căreia o astfel de realizare trebuie să fie punct de reper într-o cultură.

SORIN PÂRVU

Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism

Am procedat la suprapunerea a două interpretări, una românească și alta engleză*), ale poemului epic *Troilus and Chryseyde* de Chaucer. Vom surprinde astfel mai adecvat metodologia unui dicționar de literatură în tradiție anglo-saxonă.

Observăm imediat diferența de ton. Autorul român, excesiv de personal și decis ireverentios, ambiționează să scrie istoria literaturii din perspectiva prezentului și un dicționar astfel alcătuit ar trebui să se cheme *Dicționarul literaturii engleze de astăzi pînă în secolul XIV* (data la care a fost scrisă lucrarea de care ne ocupăm). În ce grad o operă e contemporană cu noi devine preocuparea majoră, de aici un accent sporit pe axiologizare, de aici și aproape inevitabila apariție a ironiei, pusă în relief de distanța dintre viziuni. Considerînd că un dicționar de literatură se adresează în primul rînd unui moment istoric dat și abia apoi eternității, un asemenea punct de vedere nu e inoportun. Oricum, el îmi este util *mie*, participant la un cod cultural anume și dispus să ader la viziunea ce-l reprezintă. Cînd nu o fac, am probabil alte motive, extraliterare eventual.

Ajungem astfel la articolul englez despre poemul lui Chaucer. Autorul lui va fi știind tot atîta psihologie ca autorul român pentru a observa, și el, inadvertențele din psihicul personajelor. Nu o face totuși, și aceasta mi se pare definitoriu pentru dicționarele engleze. Aș numi gestul sentimentalism,

*) 1. Sorin Pîrvu, Chaucer: „Troilus și Cressida“, în „Cronica“, 23 martie 1979 și la Catedra de engleză din Iași (ed.), *Dicționarul literaturii engleze (nepublicat)*; 2. *The Oxford Companion to English Literature*, 1978.

desemnând prin el tendința de a insista doar asupra laturilor viabile, trecind îngăduitor peste defecte. *Vicarul din Wakefield*, de pildă, anevoie ar putea fi prezentat astăzi fără ironii și totuși romanul nu e persiflat niciodată în dicționare. Charles Dickens, un romancier cu multe calități dar și cu destule defecte, e un fel de instituție națională și n-ar trece de cenzură un dicționar care să-l minimalizeze. Exemplele pot continua la nesfârșit: cu același aer calduș și cu lacrimi de duioșie sînt priviți toți oamenii englezi de cultură. Mai ales cititorii lor culturali, care, înțelegem din subtext, sînt și cititori ai culturii universale. Ne îndeamnă spre o atare generalizare *austeritatea* mimată a tonului, o anume siguranță, chiar un, să-i zicem, „complex de superioritate“. Austeritatea (= escamotoare de imperfecțiuni sub masca respectabilității) devine severitate curată cînd subiectul e un autor din afara „bătrînei și veselei“ Anglii. Intervine acum faimoasa politețe englezească, al cărei conținut real sună cam așa: „Sînt bucuros să constat că tu, deși nu englez, ești înzestrat cu grai articulat“. Dobîndim îndată senzația că, cutărui scriitor român bunăoară, i s-a făcut un deosebit favor cînd a fost inclus în aceeași rasă cu colegii lui din bătrîna insulă.

Remarcile acestea nu se vor numai decît pamfletare. Modelul e inviolabil la urma urmei și mă gîndesc la respectul nejustificat cu care nu ne-am dezobîșnuit încă să-i privim pe autorii din spațiul anglo-saxon, de exemplu. Avea dreptate cineva să susțină că Erich Segall îi este superior lui Mihail Drumeș doar în virtutea etichetei de *best seller*, care se atașează îndeobște la *Love Story*. La fel, Saul Bellow nu-i deloc superior lui Marin Preda, să spunem. Îl aclamăm totuși, traducem, facem minuni de echilibristică să exaltăm o subproducție literară cum e *Darul lui Humboldt* și nu avem curajul să recunoaștem că „împăratul e gol“. O severitate e necesară aici, ca și în cazul altor „monștri sacri“ străini. *Dicționarul literaturilor străine în România*, acum în lucru, are a considera implicațiile acestei trebuințe.

*

DISCUȚII

EUGEN TODORAN:

Am renunțat la proiectata dezbateră teoretică, o paralelă între dicționarele literare și istoria literară, ascultînd cu plăcere comunicările celor care au lucrat la dicționar. Voi da un rezumat al ceea ce am gîndit în legătură cu aceasta. Există o dificultate inevitabilă în redactarea dicționarelor literare. Munca de redactare a unui dicționar literar e dificilă, ea presupune o anumită opțiune subiectivă, ea ține de natura fenomenului literar, dar și de receptarea operei respective. Pe de altă parte dicționarul trebuie să dea date obiective. O operă mare nu poate fi decît subiectivă și dicționarul la fel, el nu se poate desprinde de opțiunea autorului, altfel n-ar avea personalitate. Criteriile valorificării scrierilor au fost mereu în discuția criticii literare și subiectivitate critică există. Dar există și o subiectivitate etică, nedorită. Care sînt cauzele ei? Sînt factori care țin de sociologismul nostru. Sînt încă foarte puternice prelungirile fazei de sociologism literar, preluat, mascat. Împunînd, în dicționar, pe Părvan, a crescut vecinul. Există și o confuzie de valori, nu se știe vinovatul. Au fost citate greșelile dicționarului lui R. Vulcănescu, dar, dacă am consulta dicționarele folcloriștilor, fenomenul e invers, ea în comedia cea de obște: piticii devin uriași, uriașii devin pitici. Aceasta ține de concepția celui ce a redactat dicționarul, e o practică ce ține de etica cercetătorului și care n-ar fi de dorit să se realizeze. Am luat cuvîntul pentru a exprima satisfacția la apariția dicționarului ieșean, foarte util pentru noi pentru că nu avem niște sinteze foarte clare pentru perioada respectivă. Dacă dicționarul va continua, trebuie să se aibă în vedere și publicarea lui într-o limbă străină: ne trebuiesc lucrări mari, care să cuprindă tot fenomenul literar și mai cu seamă integrarea lui în cel european, în mod complet și onest. Mulțumim pentru ocazia de a cunoaște o muncă foarte rodnică, model pentru institutele noastre.

MARIA PLATON:

Iată ce gîndesc eu în problema dicționarului: ca orice problemă fundamentală, angajînd destinele culturii, problema dicționarului ar avea nevoie și de cîteva lămuriri de principiu și de șantier metodologic. Cea de a doua din probleme a fost discutată. Rămîne de discutat aspectul teoretic: trebuie început prin definirea, delimitarea termenilor, pentru că fiecare avem imaginea noastră despre dicționar: unul — un tratat, altul — o suită de foiletoane critice originale și de la ce este un dicționar ajungem la cum e realizat și cum trebuie judecat un dicționar. Și aici mai e de reflectat. E. Simion, ca istoric și critic, mă așteptam să ne dea repere de cum ar trebui să se judece un dicționar. Dicționarul de la Iași nu are nevoie de impresii, are nevoie de o critică la obiect, tehnică, de specialitate, după o lectură critică, în conformitate cu metodele asumate de autori și de la un nivel de experiență cel puțin egal și, de asemenea, cu perspectiva totalității, pentru a ne pronunța asupra întregului. După volum și felul în care e alcătuit, dicționarul de la Iași e o demonstrație, dar nu una de erudiție (tratatul ce mai face?), ci de disciplină, metodă, de documentare și onestitate. Ceea ce din capul locului, prin foietare, descoperi la dicționarul ieșean. E prematur să ne pronunțăm. Se vor descoperi și în această mare realizare neajunsuri „clasice“. Se va vorbi de o inegalitate calitativă în redactarea articolelor, îndreptățită pentru că articolul însuși reclamează o opțiune, un ton.

Obiectivele și metodele unui dicționar trebuiau mai clar rostite de la această tribună de oameni care au lucrat la dicționare.

Ca sugestii: mi se pare foarte interesantă tehnica învățatului A. Marino, de la Cluj, în Dicționarul de idei literare: introducerea la fiecare articol a unui sistem analitic numeros pe capitole, de paragrafe, subparagrafe, în cuprinsul mai cu seamă al articolelor foarte dezvoltate (cum spunea cîeva ieri, foarte categoric, dicționarul nu va fi citit în totalitate!), pentru a găsi mai ușor lucrul căutat. Cînd pe mine mă interesează un singur lucru, de pildă din concepția despre artă și literatură a lui Eminescu, mă ăuc la paragraful însemnat deja prin sistemul analitic numerotat (raportat desigur la același sumar analitic) și lectura ia în acest caz aspectul de consultare tip dicționar, nu te obligă să citești în întregime articolul.

O a doua propunere: ținînd seama de realizarea aceasta impresionantă a construcției ieșene, pînă la al doilea volum, din volumul întâi, foarte atent selectat, pentru că sînt lucruri care nu interesează decît stricta specialitate, s-ar putea alcătui un compendiu pentru străindătate. Noi trebuie să le punem străinilor la îndemînă imaginea exactă, nedeformată, a literaturii noastre.

I. C. CHIȚIMIA:

E bine că se ridică probleme foarte concrete, pentru că teorie se face, dar practica nu e totdeauna ca teoria.

În legătură cu ce spunea colega mea, la un articol mare se pot departaja cîteva paragrafe, dar cel ce nu citește în întregime articolul greșește în ce privește cercetarea personală.

Am ascultat sugestia că literatura și cultura populară ar trebui să-și găsească mai mult loc în dicționarele literare, că ar trebui să existe un dicționar de teme și motive ale culturii populare.

S-au făcut unele observații, dar dicționarul lui R. Vulcănescu, în ciuda greșelilor sau a altor lipsuri, tipografice, va interesa orice specialist, mai ales în domeniul etnologiei. Tovarășul Constantinescu despre D.L.S.R.: e o metodă, o viziune de metodă, probabil că va trebui ca el să apară înaintea celorlalte. Dicționarele se pot completa.

E necesar pentru cultura română și un dicționar al presei românești, pentru că, dacă avem imaginea tuturor revistelor, ne dăm seama de mîșcarea literară, de istoria ei.

În legătură cu ce spunea I. Istrate despre baroc, la noi putem vorbi de elemente baroce, dar nici într-un caz ele nu au funcționalitatea, de reacțiune la Renaștere, pe care au avut-o în occident. E. d'Ors găsește și un baroc paleolitic, altul contemporan. E o exagerare. Există forme asemănătoare, dar ele nu au intenționalitatea de curent european. La noi, elementele baroce sînt poate legate de culturile orientale. În literatură barocul e exagerat, secolul XVII are o literatură de linie clasică. S-au căutat elemente baroce pentru că barocul a fost considerat un semn de modernitate: chiar și Mihai Viteazul a fost interpretat ca un erou de tip baroc. Așteptăm cartea lui I. Istrate, care se anunță foarte interesantă și se poate discuta în continuare. Discuțiile de aici s-au purtat sub aureola Dicționarului literaturii, operă fundamentală pentru cultura noastră. Cînte autorilor, cînte științei românești, oricîte pele s-ar mai nede de către cineva în soare!

NICOLAE CREȚU :

Pornesc de la observația că am fost invitați aici la o întâlnire de lucru. Am simțit aceasta mai ales în momentul în care colegii noștri de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor și-au prezentat comunicările, care nu au finit să strălucească, dar au interesat totuși pentru că ele au dezbătut principiile, opțiunile, orientarea colectivului de autori ai Dicționarului literaturii române. Și-au făcut-o exact în spiritul deschiderii unei discuții mai largi cu privire la aceste opțiuni, la aceste principii, la această metodologie.

Dicționarul nimeni nu poate spune că l-a „cîștit“, și de altfel nu există cititor de dicționare, o asemenea lucrare o consultă, fără îndoială, află. Am avut timp să fac o lectură de sondaj, pentru a vedea — din perspectiva „cititorului“, a celui care are nevoie de dicționar — care este utilitatea lui, în primul rînd utilitatea în raport cu celelalte dicționare literare de la noi, toate justificate în măsura în care prezintă o informație corectă și un punct de vedere, în măsura respectării principiilor pe care fiecare dicționar și le-a asumat.

Am parcurs articole de folclor, altele privind reviste, scriitori mari, scriitori mărunți și pot spune cu toată sinceritatea că un asemenea dicționar va fi recunoscut de orice om de bună credință ca foarte util. Cine nu a întâlnit un nume, un titlu de revistă, trimiteri etc. care nu-i spun mare lucru? Pentru a le situa, pentru a le putea lămurii, pentru a vedea relațiile dintre ceea ce află acum și ce știe, ai nevoie de un astfel de dicționar. Nu mă gîndesc numai la specialiști, deși nimeni nu poate cunoaște la nivelul specialistului întreaga literatură română. Un dicționar- tezaur, ca acesta, e un aliat credincios al oricui are gustul culturii. Fără îndoială că vor fi observații critice formulate și la adresa lui, ca la adresa oricărui dicționar posibil. Important e de la ce colț vor fi făcute mai sus aceste observații de îmbunătățire etc. Se poate prevedea că ele vor fi minime, dată fiind seriozitatea documentării, apelul direct la surse, verificările atente.

S-a făcut elogiu unui colectiv tinăr, care a lucrat fără coordonator, cineva a vorbit însă, în replică, de rolul colectivului de revizie și coordonare. Interesant e că lucrurile merg mai bine cînd nu e un coordonator, ci mai mulți, cînd coordonatorii lucrează ei înșiși nu „îndrumă“ numai, din afară, de undeva de „deasupra“. Știu din discuții directe cu autorii dicționarului ieșean că au făcut să circule articolele între ei : fiecare și-a formulat astfel observațiile și le-a primit pe ale celorlalți. Mai bună formă de coordonare nu văd. Ea are și rolul de a-i face pe toți să se simtă solidar răspunzători de calitatea și temeinicia unei opere colective cu adevărat, nu rezultînd dintr-o juxtaapunere doar, de articole.

A serie despre autorii mari într-un dicționar înseamnă un plus de dificultate pentru că, pe lângă studeza informației, unui asemenea articol i se cere o opțiune interpretativă, un punct de vedere.

Între tentația unei viziuni „răsunătoare“ etc. și cea a compilării celor spuse de alții, ce drum va alege autorul unui astfel de articol? Am apreciat în mod deosebit și țin să subliniez aici că, cel puțin în acele articole pe care le-am parcurs, autorii nu au vrut nici să ne „ia ochii“, nici nu s-au lăsat copleșiți de bibliografie. Un punct de vedere, construit fără a ignora ce s-a acumulat, dar triind, reordonînd ce se reține într-o structură cu accente noi nesubliniate ostentativ, agresiv, există. Un alt merit important ține chiar de alcătuirea bibliografiilor care urmează articolelor : a fost nevoie de o muncă răbdătoare, atentă, pentru a înlătura apoi tacit erori adesea perpetuate mult timp în studii de istorie literară etc. Trebuie să apreciem astfel de eforturi nespăcătoase ca rezultat, dar care așază cercetarea literară pe un teren solid. Ele indică forțe care lucrează, nu numai la Iași, pentru o evoluție în perspectivă a culturii române, pentru a da sintezelor și interpretărilor temeinicie.

Necesitatea publicării în limbi străine a unor bune dicționare de literatură română e limpede. Aș adăuga la ceea ce se invocă în mod obișnuit, un motiv mai puțin discutat. Sînt cazuri în care autori români de primă mîrină (Camil Petrescu, Marin Preda) sînt departe de a fi prezenți la nivelul valorii lor reale în dicționarele literare străine, în timp ce scriitorii mai puțin importanți capătă un loc exagerat. Deformare care are, adesea, și implicații politice. Dacă noi am pune în circulație, peste hotare, în franceză, în engleză etc. dicționare care să reflecte adevărata scară a valorilor (fără a-i omite pe scriitorii care — ca Mircea Eliade — stabiliți în alte țări, continuă să fie legați de cultura și limba română), astfel de anomalii nu s-ar mai produce, existînd totdeauna, pentru „cititor“, posibilitatea confruntării.

Aș încheia reluînd formula criticului Eugen Simion : un bun dicționar trebuie să poată fi crezut pe cuvînt. Dar, aș adăuga : ca și oamenii, nici dicționarele nu sînt create pe cuvînt decît după ce, puse la încercare, dovedesc că o merită. Aici e, cred, rolul editurilor care trebuie să ne ferească de „intoxicația“ cu dicționare, de compromiterea ideii de dicționar. Oricît de multe (dar diversificate ca formulă) ar apărea, dacă ele ar fi toate la nivelul dicționarului ieșean, o astfel de

primejdie nu s-ar ivi. Să le urăm colegilor noștri energia necesară volumului II al acestui mare dicționar al literaturii române.

DAN MĂNUCĂ

S-a ridicat problema eticii dicționarelor. Ea ține de etica criticii și la ora actuală etica criticii e în mare suferință. Critica și istoria literară își fac singure etica lor, precum orice profesiune. Noi ne facem acea scară de valori, noi cei care scriem critica literară. Nu trebuie să apellăm la nimeni și să învinuim pe nimeni dacă greșim în această privință.

O problemă care privește colectivul de istorie literară de la Iași: cum va reuși el, copleșit de perspectiva culturală, să țină pasul cu răsturnarea în literatură care intervine, cu modificarea criteriilor etc.? Foarte bine! Dar mai întâi să fim lăsați să facem acest dicționar! Oare niște necunoscuți vor face dicționarul? L-am făcut! Oare niște necunoscuți, critici, istorici literari care au niște perspective culturalizante, care sînt factologi, sursologi, vor putea ei face dicționarul de la 1900 la 1959? Sîntem siguri că-l vom realiza! Un volum care nu va fi o suită de prelegeri la adresa unuia sau altuia dintre scriitori. Vom fi acuzafi că am fost culturali cu un scriitor care avea și el niște merite la Alexandria. Vom arăta că meritele au fost pe plan local, dar o vom face.

O problemă de etica criticii: cine intră într-un dicționar al literaturii române? Intră cei care scriu în limba română. Dacă intra — pe alte criterii — Gr. Țamblac, nu va figura O. W. Cisek sau Eugène Ionesco, ci Eugen Ionescu cu ceea ce a scris în limba română, deși partea scrisă în limba franceză nu va fi ignorată. Cine e D. Velisson, care a scris un ciclu de sonete? A fost scriitor bulgar, consemnat de istoriografia literară bulgară. El a rămas pentru că a scris în limba română, a trăit aici ca emigrant bulgar, deși s-a întors în Bulgaria. Nu e un caz de imperialism literar! La fel se va proceda și cu O. W. Cisek, Frango Zoltan. Ceea de ei au scris în românește va fi apreciat ca o contribuție la dezvoltarea literaturii române. Nu facem un dicționar al literaturilor din România, ci un dicționar al literaturii române.

*

SILVIA BUȚUREANU:

Cuvînt de închidere

Cîteva cuvinte la încheierea colocviului. Îmi exprim satisfacția că acest colocviu a avut loc, că a avut loc la Iași, că s-a realizat un schimb de idei liber, deschis, în spirit constructiv. S-au confruntat optimismul cu scepticismul ironic, dar a predominat optica științifică, lucidă, încrezătoare în viitorul dicționarelor de literatură. Colocviul a stimulat reflecția asupra rostului dicționarelor în cultura română contemporană, asupra limitelor și perspectivelor, asupra experienței rezultate din munca de redactare la dicționare. Dicționarul înseamnă o economie imensă de timp și energie, beneficiu deloc neglijabil pentru omul modern, intens solicitat, în procesul cunoașterii, de peisajul foarte variat, bogat și complex al creației spirituale. Considerat drept „a doua memorie a noastră“, dicționarul reprezintă un instrument de lucru extrem de util, cu condiția de a respecta criteriile științifice impuse de specificul său; cu probitate și responsabilitate, printr-o judecată de valoare obiectivă, rezultată din consensul criticii, trebuie să-l orienteze pe cititor. Important rămîne faptul ca dicționarele să apară, să se stimuleze, să se completeze reciproc. De dorit ar fi să se realizeze o colaborare între diferitele centre din țară.

Mulțumind celor care au organizat această întîlnire și oaspeților, lucrările colocviului nostru se încheie sub semnul încrederii și al înțelegerii reciproce

DICTIONARIUM VALACHICO-LATINUM.
PRIMUL DICȚIONAR AL LIMBII ROMÂNE,
DOCUMENT DE INESTIMABILĂ
VALOARE ISTORICO-FILOLOGICĂ*

IONEL APOSTOLATU

Parte a unui proiect al Academiei Române de editare a monumentelor scrisului vechi românesc¹, dar, în același timp, rod al unei munci acoperind aproape două decenii, volumul *Anonymus Caransebesiensis*² reprezintă „un dar istoriei limbii românești” pe care reputatul academician, profesor și cercetător Gheorghe Chivu îl face, la aproape un secol și jumătate de la descoperirea manuscrisului acestui dicționar, prin îngrijirea primei sale ediții științifice moderne, realizate pe principii critice solide.

Gândit spre a fi accesibil tuturor celor interesați de istoria limbii române, de evoluția scrisului nostru literar, în general, și de istoria lexicografiei românești, în special, ediția conține, pe lângă textul dicționarului propriu-zis, un erudit studiu filologic și lingvistic, o notă asupra ediției, precum și, în partea finală, note, un indice de cuvinte, forme, locuțiuni și sintagme, un glosar de termeni și o reproducere facsimilată a manuscrisului original.

Din cuprinsul studiului filologic reținem, pe lângă descrierea detaliată a manuscrisului, un scurt istoric al opiniilor despre *Dictionarium valachico-latinum*,

* Note și comentarii pe marginea ediției *Dictionarium valachico-latinum*. *Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008, 392 p.

¹ Amintim, în acest sens, publicarea, în 2001, sub patronajul aceleiași instituții și în îngrijirea aceluiași editor, a volumului *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*.

² Acest nume a fost impus de Gr. Crețu, în studiul care însoțește ediția din 1898 a dicționarului (*Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Tinerimea română”, 1, 1898, p. 320–380), după ce, anterior, descoperitorul manuscrisului, B.P. Hasdeu, l-a numit *Anonymus Lugoshiensis*. De-a lungul timpului, *Dictionarium valachico-latinum* a mai fost numit și *Anonymus Banatensis* (denumirea îi aparține lui L. Tamás).

însoțite de o analiză exhaustivă și argumentată a problemelor privind datarea, localizarea, paternitatea și modelul lexiconului – probleme care au marcat lunga istorie a editării acestuia și asupra cărora s-au aplecat, în timp, numeroși cercetători, începând cu B.P. Hasdeu, descoperitorul manuscrisului, și continuând cu Gr. Crețu, N. Drăganu, Alexandru Horvath, Francisc Király și, desigur, cu autorul ediției de față.

Dând dovadă de o deosebită probitate științifică și bazându-se exclusiv pe datele furnizate de cercetarea filologică, Gh. Chivu pune sub semnul întrebării rezultatele unor investigații mai vechi sau mai noi, care, având în vedere aproape întotdeauna argumente de ordin extralingvistic, au susținut că dicționarul ar fi fost întocmit de Mihail Halici-fiul (N. Drăganu) sau de Mihail Halici-tatăl (Alexandru Horvath, Francisc Király), speculându-se prea mult o informație găsită în registrul bibliotecii familiei Halici, în care Halici-fiul pomenește despre un „vocabularium paterna manu scriptum” (informație ce devine, pentru Francisc Király, chiar criteriu de datare, ceea ce ar crea un cerc vicios: încercarea de a susține paternitatea mss prin datarea lui și invers!). Afirmând că „singurele elemente utile pentru datarea dicționarului pot fi obținute doar prin analiza hârtiei pe care este scris acesta” (p. 16), Gh. Chivu compară filigranele *Anonimului* cu cele existente pe hârtia altor documente ale epocii și constată că acestea se regăsesc întocmai pe un document din 1650 (din Arhivele Academiei Iugoslave). Acest fapt duce la concluzia că scrierea celui mai vechi dicționar cu bază limba română se plasează cu certitudine la mijlocul secolului al XVII-lea, între 1640 și 1660 (potrivit sistemului de calcul acceptat în filigranologie). La această constatare obiectivă – ce rezolvă definitiv problema datării manuscrisului – se adaugă existența în text a unui număr foarte mare de împrumuturi lexicale din maghiară și sârbă, ca și evidențierea notării unor fonetisme, forme și termeni specifici în epocă, ce reprezintă tot atâtea argumente solide pentru localizarea textului în aria sud-vestică a țării.

Cât privește paternitatea dicționarului, profesorul bucureștean arată că, până la descoperirea a noi dovezi care să permită o confruntare a scrisului din textul dicționarului cu cel dintr-un alt text cu paternitate sigură, din care să rezulte identitatea primului, „cel mai vechi dicționar român-latin cunoscut rămâne [...] *Anonymus Caransebesiensis*, autorul său, fără legătură cu familia Halici, ilustrând în mod exemplar mișcarea culturală bănățeană, alături de alți învățați, traducători, prelucrători sau simpli copişti, care au utilizat, în secolul al XVII-lea, scrisul cu litere latine în manieră ortografică maghiară” (p. 29).

Referitor la modelul care a stat la baza elaborării dicționarului, Gh. Chivu afirmă că forma unor cuvinte-titlu, ca și modalitatea de înregistrare a acestora, la care se adaugă anumite particularități ortografice, dovedesc, cu siguranță, că „*Dictionarium valachico-latinum* a avut [...] ca model un lexicon unguresc, autorul anonim selectând intrările pe care le-a considerat a fi adecvate culturii noastre,

plasând [...] formele latinești pe locul secund și înlocuind glosa maghiară cu echivalentul sau echivalentele existente în limba română” (p. 31), fără a fi exclusă consultarea, de către autor sau adnotatori, a unor texte românești (inclusiv lexicoane) ce proveneau din alte zone culturale, unele probabil chiar în grafie chirilică.

În încercarea de a stabili mai exact care dintre lexicoanele ce au circulat mai mult în rândul intelectualilor bănățeni și transilvăneni la mijlocul secolului al XVII-lea a putut constitui modelul primului dicționar românesc original, Gh. Chivu ajunge la concluzia că, prin anumite particularități de redactare, ca și prin unele elemente de conținut (cum ar fi, de pildă, prezența în dicționar a numeroși termeni denumind soiuri de fructe și pomi fructiferi), *Anonymus Caransebesiensis* se apropie foarte mult de opera lui Albert Szenczi Molnár, *Lexicon latino-graeco-hungaricum*, care a cunoscut mai multe ediții în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Este remarcabil astfel că, într-o epocă în care redacțiile românești erau dominate de modele slavone, intelectualul bănățean anonim a preferat să apeleze la un model latin, *Dictionarium valachico-latinum* fiind, din acest punct de vedere, prima scriere lexicografică românească la elaborarea căreia s-a utilizat un asemenea model.

Valoarea dicționarului pentru istoria scrisului vechi românesc rezidă, în primul rând, în faptul că *Dictionarium valachico-latinum* reprezintă prima scriere lexicografică de mare întindere (cuprinde 5325 de cuvinte-titlu) cu bază limba română și glosare în limba latină: *ață – filum; bătrân – senex; cină – caena; copil – puer* etc. În al doilea rând, dicționarul are o valoare deosebită pentru o serie de domenii din lingvistica românească, cum ar fi istoria limbii române literare, dialectologie, lexicografie, lexicologie etc. Astfel, trebuie remarcat, în primul rând, corpusul extrem de bogat de cuvinte arhaice sau de uz regional (majoritatea provenind din maghiară sau sârbă, iar unele având încă etimologie necunoscută), care permit schițarea unei imagini cvasiexhaustive a lexicului folosit în Banat în secolul al XVII-lea: *aldui, astruca, bășău, biceu, cebălu, celșag, clisă, cucurudz, fuștaș, hinteu, măros, motcă, motroc, olos, piparcă, pogace, potoc, săbău, socaci, straiță, șarg, șomâc, tolcer, tormac, țeclă, țipou, urici, verdaică, vig, zăbet, zăuita, zomoniță* etc. (cf. *Glosarul* de la sfârșitul ediției). Totodată, prin chiar faptul că este „primul dicționar al limbii române”, *Anonymus* constituie o importantă sursă de prime atestări ale unor cuvinte cuprinse în DLR și, mai mult, o serie de lexeme nici nu apar consemnate în dicționarele istorice ale limbii române (ex.: *crâmpicea* „soi de grâu”, *hronț* „os moale”, *lingui* „a se linguși”, *schilitură* „gătire, dichisire”, *simpur* „pucioasă”, *socaș* „obicei”, *verdaică* „ciocănitore”, *veșt* „încercat, cu experiență”, *zogonitor* „izgonitor” etc.).

Nu în ultimul rând, prin conținutul său, dicționarul oferă informații interesante referitoare la diverse aspecte ale culturii materiale și spirituale ale epocii. Surprinde, de pildă, prezența în dicționar a unui număr mare de nume de plante și pomi

fructiferi, ce alcătuiesc bogate serii de termeni, cum ar fi cei care desemnează soiurile de *mere*, de *pere* sau de *cireșe* cunoscute în epocă în zona Caransebeșului. De pildă, pentru *măr* sunt înșirate nu mai puțin de 17 soiuri: *măr bunăbrut*, ~ *coadeș*, ~ *cucurbetariț*, ~ *câniesc*, ~ *de Svânt Pietru*, ~ *dulce*, ~ *flocos*, ~ *gușat*, ~ *iernatec*, ~ *mușcătariț*, ~ *nevestesc*, ~ *oardzăn*, ~ *pestriț*, ~ *rutilat*, ~ *sălcin*, ~ *văratec*, ~ *vărgat*. De menționat faptul că mulți dintre acești termeni au rămas neglosați, autorul anonim negăsind întotdeauna un echivalent potrivit în limba latină.

Dicționarul consemnează, de asemenea, numeroase toponime, în special nume de localități din zona Banatului³, la care se adaugă câteva din Transilvania⁴, Țara Românească⁵ și Moldova⁶, precum și numele unor țări și orașe din Europa și din Asia („Țara Bulgărească. Bulgaria”, „Grecească Țară. Græcia”, „Nemțească Țară. Germania”, „Țara Arăpească. Arabia”; „Cracău. Cracovia”, „Moscul. Moscovia”, „Țărigrad. Constantinopolis” etc.) și, în plus, numele locuitorilor țărilor respective („*bulgăr*. Bulgarus”, „*frânc*. Francus. Gallus”, „*grec*. Græcus”, „*neamț*. Germanus”, „*spănior*. Hispanus” etc.). Toate acestea permit „desenarea” coordonatelor etno-geografice ale orizontului mental al Anonimului din Caransebeș și, în general, al românilor din secolul al XVII-lea.

Foarte bun cunoscător al problemelor limbii române literare, profesorul Gh. Chivu oferă, în studiul lingvistic ce urmează analizei filologice a manuscrisului, o consistentă descriere a principalelor particularități de ordin grafic, fonetic, morfologic și lexical pe care le prezintă textul dicționarului.

Astfel, în privința grafiei manuscrisului, reținem, pe de o parte, faptul că *Dictionarium valachico-latinum* se înscrie în seria textelor transilvănene și bănățean-

³ Toponimia zonei Banatului, bine reprezentată în *Dicționar*, a furnizat, așa cum am precizat la început, un criteriu în stabilirea originii Anonimului. Astfel, din această arie geografică, autorul reține următoarele nume topice: „*Criciova*. Nomen pagi”, „*Logoș*. Lagassium oppidum Hung<arie> Inferi<oris>”, „*Maciovă*. Pagus in districtu Sebesiesi”, „*Marga*. Pagus in fine Portæ ferreæ”, „*Marmure*. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniae ex parte Hungariæ inferioris”, „*Strem*. Sirmium. Plateæ Caransebesiense nomen”, „*Teiuș*. Tilietum. Promontorium Caransebesiense”, „*Timișoară*. Themisvarium. Themisiopolis”, „*Tincova*”, „*Zăguzeni*”, „*Zorlinț*”, la care se adaugă hidronimul „*Timiș*. Themisus fl<umen>” și determinativul regional derivat din acesta, „*timișean*. Themisiensis”.

⁴ E vorba de partea occidentală a Transilvaniei propriu-zise, respectiv aceea mai apropiată de Banat: „*Bălgradul Ardealului*. Alba Julia”, „*Deva*. Arx in Transylvania”, „*Hațeg*. Districtus sub Comitatu Hunyad<iensi>”, „*Coloșvar*. Claudiopolis” (de remarcat forma ungurească sub care e notat Clujul; cf. magh. *Kolozsvár*), „*Sibini*. Cibinium”, „*Strei*. Fluvius Haczagiensis”. Lista e completată de numele provinciei „*Ardeal*. Transilvania”, urmat de derivatul „*ardelean*. Transilvanus”. Interesant este însă, dacă putem spune așa, că Anonimului nu-i sunt „cunoscute” Brașovul sau Făgărașul.

⁵ Din Țara Românească, Anonimul indică trei localități, toate de o însemnătate istorică: „*Argiș*. Oppidum in Valachia Transalpina”, „*București*. Oppidum Valachiae Transal<pinæ>”, „*Craiova*. Oppidum Transalpinae”. Inventarul este completat cu hidronimul *Olt* și infranimul *oltean*.

⁶ Singurul oraș din Moldova pe care Anonimul îl menționează în *Dictionarium* este „*Suceava*. Oppidum Moldaviae”. În schimb, este consemnat numele provinciei „*Moldova*. Moldavia”, însoțit de două derivate: „*moldovean*. Moldavus” și „*moldovenesc*. Moldavicus”.

hunedorene în care au fost aplicate (începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea) normele ortografice maghiare, iar, pe de altă parte, observația că există în manuscris numeroase oscilații și alternanțe în utilizarea unor litere simple sau a unor grupuri de litere. Subordonată normelor scrisului maghiar, grafia textului pune, totodată, în evidență strădania intelectualului bănățean de a găsi soluții de adaptare a grafiei latine maghiarizate la necesitățile limbii române, acesta „inventând” uneori grafeme care să redea sunetele specifice limbii noastre. Pe de altă parte, excelent cunoscător al limbii latine, autorul lexiconului utilizează frecvent grafii de tip etimologizant, dovedind prin aceasta cunoașterea legăturii existente între unele cuvinte românești și echivalentele lor latinești: *afflu*, *suffer*, *suppun*.

Pentru rezolvarea numeroaselor probleme legate de stabilirea valorii fonetice a grafemelor utilizate, autorul prezentei ediții a pus în corelație normele existente la mijlocul secolului al XVII-lea, în scrisul maghiar și în cel latinesc, cu fenomenele fonetice ce caracterizau, în aceeași epocă, varianta bănățean-hunedoreană a românei literare, căreia îi aparține limba manuscrisului anonim. În plus, în cazul unor cuvinte aflate la prima (sau chiar la unica) atestare în lexicon, s-au luat în considerație și rostirile specifice graiului vorbit în zona Caransebeșului, inclusiv raportarea la fonetismul presupusului etimon.

Alcătuît în jurul anului 1650 în zona Caransebeșului, manuscrisul primului dicționar al limbii române a permis, încă de la descoperirea sa, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, identificarea a numeroase și evidente particularități fonetice și morfologice specifice în epocă variantei literare în uz în zona Banat–Hunedoara. Dacă la aceste particularități adăugăm și numărul mare al cuvintelor cu circulație regională, înțelegem de ce B.P. Hasdeu a susținut, într-un studiu din 1891, că limba dicționarului reflectă o „scrupuloasă conservare a unui dialect bănățean aproape necunoscut” până atunci. Cu toate acestea, așa cum remarcă profesorul Gh. Chivu, caracteristicile fonetico-morfologice ale cuvintelor înregistrate în *Dictionarium valachico-latinum* relevă, mai degrabă, faptul că, în textul manuscrisului, fenomenele de tip arhaic se întâlnesc cu numeroase inovații locale, iar faptele literare coexistă cu foarte multe trăsături ale limbii vorbite.

Din studiul lingvistic, atent întocmit, pe niveluri de limbă, de profesorul Chivu, reținem, pentru a contura un tablou sumar al particularităților fonetice și morfologice care definesc textul Anonimului, următoarele fenomene:

– conservarea unor fonetisme etimologice, în cuvinte ca: *păhar*, *fămeie*, *păreche*, *năsip*, *rădic*, *lăcuiesc*, *năroi*, *văpseală*; *detor*, *detorie*, *detornic*, *dereg*, *deregător*, *deres*, *precep*; *sidalmă*, *siduiesc*, *siduitor*, *sirac*, *sirăcesc*, *sirăcie*, *sirmă*; *întratul*, *întru*, *îmblare*, *îmblu*; *giolgi*; *uspăț*, *usteneală*, *preut*, *preuteasă* etc.;

– consonantizarea semivocalei [y], trăsătură a graiurilor din Banat – Hunedoara: *dzivă*, *nov*, *ovedz* (vb.), *pivă*;

– reducerea diftongului [ɛa], aflat în poziție moale, la [e], respectiv trecerea diftongului [ja] la [je]: *avere, bere, meserere, ședere; fierelor, năroiește, trebuiește* (cf. alternanța dintre *piepten* s.n. și *piaptăn* vb.); diftongul [ɛa] final accentuat este notat frecvent prin litera *e* (care, în zona Banat – Hunedoara, ar putea nota atât un [ɛ], cât și un [ɛa]): *bucățe, cărtice, gre, măse, re, viore*; conservarea diftongului [ɔa], în *doauă, ploauă, noauăle, roauă*;

– absența palatalizării bilabialelor [p], [b] și [m]; tendința de evitare a palatalizării duce la apariția unor forme precum *perire, perit, pică* „chică”; fricativele labiodentale [f], [v] rămân de regulă intacte când urmează o vocală palatală: *fiară, ficior, fie, fier; viață, vierme, vițel, viu*; apar notate însă și forme precum *moilă, oloiină* sau *hirbinteală*, care atestă trecerea lui [v'] la [i] și a lui [f'] la [h'] în zona Caransebeșului;

– prezența unui [e] în forme precum: *beu, beutor, beutură, beșic, beșicat, beșinos*;

– grafiile *tj* (*ty*) și *nj* (*ny*) indică palatalizarea dentalelor [t] și [n]: *îndeletie, povestie, scutiec; giuniel, lenios, mâniec, revenială*;

– conservarea africatelor arhaice [ğ] (*gioi, gios, îngiur, giur; giupân, giupâneasă*) și [d] (*budză, doispredzece, dzic, huhuredz, alăturedz, albinedz, alinedz, amânedz, încăldzesc, urdzică*), aceasta din urmă alternând în puține situații cu [z], chiar și atunci însă varianta recomandată fiind cea cu [d]: „*zac vide dzac*”, „*zeamă vide dzamă*”, „*zară vide dzară*”;

– conservarea fonetismului [ń], specific în epocă zonei Banat – Hunedoara, atât în cuvinte moștenite din latină: *banie, cuni, fănină, vinie*, precum și în împrumuturi: *canie, copanie, tiganie* etc.; acest fonetism apare și în numeroase derivate cu sufix augmentativ sau motional: *aconi, băloni, brosoni, buboni, buduron, ceponi, cioroni*;

– velara [k] este transformată în palatală, fenomen specific și astăzi graiurilor bănățene: *chimeșă, chitenel, schipit*;

– utilizarea lui [ș] etimologic, în forme precum *deșchid, deșchidzătoare, deșchidzătură*;

– păstrarea lui [h] etimologic în unele împrumuturi slave: *prah, vătah, vihore* (dar *poftă, poftesc, vârf*, ce atestă trecerea lui [h] la [f]); fonetism conservator prezintă și alte cuvinte de origine slavă: *gânscă, vânslă, svadă, svat, svânt, trezvescu-mă, trezvie* etc.

– păstrarea unor grupuri consonantice ([cl'], [ps]) în cuvinte moștenite din latină: *cleie, cleiță, frapsine*;

– unele substantive masculine își păstrează forma etimologică: *cârnaț, copaci, melci, vrabeț*; altele însă apar înregistrate cu o formă de singular refăcută analogic: *mărăcin, păpuc, plosc, călăuz; abure, frapsine, graure, gruie, mascure, săidace, zglăvoace, bace; câlț, pripaș, crăstăvete*;

– dintre substantivele feminine, își păstrează forma originară *arame*, *grindine*, *lature*, *lindine*, *nor*, *sor*; în schimb, forma *mânu* este înlocuită cu *mână*; substantivul *dzi* apare notat și cu forma analogică *dzivă*;

– anumite sintagme relevă perpetuarea formelor terminate în *-iei* la genitivul articulat al femininelor: *iarba mâției*; alte contexte însă dovedesc utilizarea genitivului analitic, cu prepoziția *de*: *dăătura de har*, *rugător de Dumnedzeu*;

– toponimele feminine sunt înregistrate uneori cu formă nearticulată: *Bocoșniță*, *Maciovă*, *Marmure*, *Timișoară* (cf. însă *Craiova*, *Suceava*, *Tincova*);

– articolul posesiv este variabil ca formant al numeralelor ordinale (*a cincea*, *al cincile*), însă invariabil ca formant al pronumelui posesiv (*a ta*, *a tău*);

– comparativul adjectivelor se formează cu *mai*, iar superlativul cu *prea* (*preacurat*, *-ă*, *preacuvios*);

– apare înregistrată forma etimologică de dativ *șie* a pronumelui reflexiv;

– demonstrativele apar notate cu formele *(a)cel(a)*, *(a)cea(a)*, *acesta*, *(a)ceasta*, la care se adaugă, ca intrări separate, formele regionale *hăl*, *hăla*;

– inventarul pronumelor nehotărâte este foarte bogat, cuprinzând, pe lângă formele curente în limba veche (*cineș*, *nescari*, *nișchit*, *nișchițel*), o serie de alte forme specifice graiurilor bănățene (*voarecare*, *voarece*, *voarecine*, *acarcine*); alături de formele adjectivale *vrūn*, *vro*, este consemnată și forma analogică de feminin *vrea*;

– numeralul ordinal apare doar în forma fără *-a* deictic: *al doile*, *al treile*, *al șasele*;

– se remarcă oscilația între conjugările I și a IV-a (specifică și astăzi subdialectului bănățean); sunt încadrate la conjugarea I: *aburedz*, *aiiedz*, *sănătoședzu-mă*, *trufăședzu-mă*, *viedz*, iar la conjugarea a IV-a: *băiesc*, *crestesc*, *creștinescu-mă*, *înfrumusețesc*, *înșelesc*, *temeiesc*, *scrivescu-mă*;

– la indicativul prezent, formele fără sufix alternează frecvent cu cele care au în structură sufixele *-edz* sau *-esc*: *amurt*, *ațip*, *feric*, *înfier*, *lumin*, *slobod*, *turb*, *vom*; *apropiedz*, *cruțesc*, *gâlgâiesc*, *sfârâiesc*, *turburedz*, *vârâsc*; uneori, alternanța poate fi constatată în flexiunea aceluiași cuvânt: *împut* și *împuțesc*, *îngrășu-mă* și *îngrăședzu-mă*, *prând* și *prândzesc*, *scurt* și *scurtedz*, *toapsec* și *topsechedz*, *ur* și *uredz*;

– verbele cu radicalul terminat în dentală prezintă forme deiotacizate, specifice în epocă zonei Banat – Hunedoara: *aud*, *cred*, *închid*, *prind*, *rod*, *văd*, *pot*, *tremet*, *pun*, *răpun*, *spun*, *țin*, *vin*, *răsar*, *sar*; uneori, sunt notate, ca variante, și forme iotacizate, acestea fiind totuși puține la număr: *credz*, *poci*, *sughiț*, *țiv*;

– sunt consemnate numeroase forme de conjugarea I cu *ă* analogic: *dezbrăc*, *îmbrăc*, *încăp*, *îngrășu-mă*, *răbd*, *scăp*, *sălt*, *săp*;

– este înregistrată forma-titlu *săm* „sunt”, specifică graiurilor sud-vestice (un împrumut morfologic din limba sârbă);

– apar numeroase forme adverbiale mai puțin sau chiar deloc prezente în alte texte din epocă: *acar* „măcar”, *astară* „deseară”, *călărește* „călare”, *dai* (*daite*,

daitile) „cel puțin, măcar”, *hici* „deloc, niciun pic”, *iarășite* „iarăși”, *macarunde* „oriunde”, *scopos* „în mod demn”, *tiri* „cum... așa și”, *voare* „oare”; câteva adverbe sunt create după model maghiar, cu sufixul *-ul*, fiind consemnate, de altfel, exclusiv în texte bănățene: *ararul* „rar”, *adesul* „adesea”, *amănuntul* „în mod amănunțit”, *lupiul* „lupește, ca lupii”;

- prepozițiile *cătră*, *pre*, *pren*, *prentu*, *preste*, *supt* au forme curențe în textele vechi;
- dintre conjuncțiile subordonatoare, *să* are și sensul etimologic „dacă”, *căce* „pentru că” și *cu cât* „deoarece, de vreme ce” introduc subordonate cauzale, iar *macar* și *voare* au valoare concesivă;

- sunt înregistrate numeroase interjecții, unele cvasigenerale în epocă (*ian*, *ni*, *aferim*), altele selectate din graiurile locale (*ai*, *abo*, *ao*, *aos* „hei”, *ălio*, *ha*, *haida*, *hăș*, *ho*, *hop*, *iai* „vai”, *na*, *nosa* „hai”, *o*, *oa*, *oh*, *oi*, *târt*).

În ceea ce privește structura vocabularului, *Dictionarium valachico-latinum* relevă o mare bogăție terminologică, fiind, atât sub aspect cantitativ (prin cele 5326 de intrări), cât și calitativ, „cel mai cuprinzător dintre manuscrisele și tipăriturile alcătuite în primul veac al scrisului în limba română” (p. 58), chiar în condițiile în care lucrarea nu a fost definitivată.

Din punct de vedere etimologic, se remarcă, în primul rând, termenii moșteniți din latină, în cadrul cărora un segment deosebit de important pentru studiul istoriei limbii române îl ocupă acei termeni dispăruți ulterior din limbă sau păstrați până astăzi doar regional: *ai*, *anțerț*, *arm*, *bețiș*, *bucin*, *bucina*, *călari*, *cățușă* „pisică”, *curechi*, *custa*, *fămeie* „familie”, *ferica*, *fugaci*, *fur*, *fuște*, *împuta*, *încinde*, *mascore*, *nămai*, *număra* „a citi”, *timoare*, *toapsec* etc. (explicați de autorul ediției, alături de alți termeni învechiți sau regionali împrumutați, în *Glosarul de sfârșitul volumului*). Lista regionalismelor este completată cu numeroase împrumuturi din maghiară (*adău*, *afiom*, *aică*, *alcor*, *aniș*, *băsău*, *bătăr*, *bică*, *biceu*, *biriș*, *boaghe*, *celui*, *cemăr*, *ciont*, *cocie*, *cociș*, *font*, *găraș*, *hinteu*, *ișpan*, *lăcșag* etc.) și sârbă (*babiță*, *băburi*, *cărabă*, *cârlă*, *ceaucă*, *chilav*, *clet*, *cobăț*, *cocot*, *coțcă*, *craină*, *dică*, *faidă* etc.), specifice limbii vorbite sau scrise în zona Banatului. Influența săsească, mai puțin reprezentată, este ilustrată prin termeni ca *buglă*, *ciorogar*, *fliscă*, *hep*, *loding* „cartușieră”, *măieran*, *șlog*, *șură*, *targă*, *trinci*, *țagră*, *zământ*, în vreme ce din limba turcă sunt înregistrate cuvinte precum *afiom*, *chisim*, *corbaci*, *iuzbaș*, *levente*, *testemeu*, *zăbet*. Deși puține, nu lipsesc nici împrumuturile din latină și greacă (unele intrate pe filieră maghiară, după cum o arată forma), semnificative pentru stadiul de evoluție atins de limba română literară la mijlocul secolului al XVII-lea: *artic*, *lăternă*, *mil* „milă, măsură pentru distanță”, *mirac*, *mod*, *probă*, *stemă*, *sumă*, *tămbar*, *tipar*, *titor* „tutore”, *violă* „viorea”, *bărbir*, *cordovan*, *coștei*, *mișă*, *oșcoală*, *piaț*, *poștă*, *probăului*, *procator*, *teștement*.

Sub aspectul variabilității diastratice, sunt de remarcat, pe de o parte, o serie de cuvinte și forme cu utilizare familiar-argotică (*bloj* „sperietoare”, *căcăcea*, *cenușotcă* „persoană leneșă și murdară”, *ciocotniță* „om flecar”, *flecărău*, *foflei* „care nu stă locului, lipsit de valoare, pierde-vară”, *hoisă* „lungan, prăjină /de om/”, *lifuri* „a lingări”, *papă* „mâncare”, *pișotcă* „persoană care urinează des în pat”, *porcie* „mojicie”, *răsipilă* „om risipitor”, *rumega* „a medita, a socoti”, *zăvri* „a vorbi mult și fără rost”), iar, pe de altă parte, prezența unui bogat inventar de termeni etnobotanici, denumiri de plante (*cinci-degete*, *gălbenioară*, *iarbă creață*, *iarba spurcilor*, *laptele câniului*, *limba boului*, *mădzăriică*, *mătrăgună*, *ochiul boului*, *puț-căcaț*, *rapiță*, *sâmtdziene*, *spândz*, *șofrănică*, *știr*, *viorea*, *volbură* etc.), de cereale și legume (*bob*, *cucurudz*, *fasol*, *grâu*, *mei*, *ovăz*, *spănachi*, *țeclă albă*, ~ *roșie*, *veardză* „legume” etc.), de fructe și pomi fructiferi (multe dintre ele reprezentând varietăți sau soiuri: *poară cănească*, ~ *coadeșă*, ~ *corună*, ~ *crăiască*, ~ *de Svântă Marie*, ~ *foiască*, ~ *gușată*, ~ *iernatică*, ~ *mușcătariță*, ~ *pădureață*, ~ *popească*, ~ *știră*, ~ *ursească*).

Pentru cercetătorul interesat de problema formării cuvintelor în limba română, în general, și în limba română veche, în special, *Dictionarium valachico-latinum* este o importantă sursă pentru extragerea materialului lexical, prin prezența unui număr mare de derivate și compuse. În cadrul derivării sufixale, deosebit de productive par a fi, pentru acea vreme, sufixele *-ame* (*grosame*, *lotrame*, *poedestrume*, *prostame*), *-an* (*coian*, *colțan*, *gropan*, *pitană*), *-ăciune* (*dezmerdăciune*, *împuțaciune*, *împuțaciune*, *secăciune*, *slutăciune*), *-ătură* (*împăcătură*, *înțelesătură*, *înfrânătură*, *scăpătură*, *spălătură*, *spândzătură*, *temătură*, *ucisătură*, *vădzătură*, *zbătătură*), *-eț* (*mărgenareț*, *săcuieț*, *ungheț*, *verdeț*), *-oni* (*aconi*, *brosoni*, *lătureni*, *lotroni*, *lungoni*, *slugoni*, *văduhoni*), *-ură* (*arsură*, *mersură*, *ștersură*, *zmurtură*), *-uț* (*crăiuț*, *păscuț*, *pielcuță*, *pieptuț*, *zăbluță*). Dintre derivatele cu prefixe, se evidențiază cele cu *ză-* aspectual, specifice Banatului (*zăuit*, *zăuitătură*, *zăuitător*, *zăuitatul*), însă cele mai numeroase sunt derivatele cu prefixul negativ *ne-* (*nebun*, *necurat*, *neharnic*, *nelăut*, *neputernic*, *nestins*, *neștiut*, *nevedenie*, *nevinovat*, *nezdravăn*). Prin derivare regresivă au rezultat cuvinte precum *cascul*, *măgăreț*, *poticnă*, *potroinic*, *proptă*, *răspândă*, *spovadă*, *tocmă*, în vreme ce adjectivul *încuț* s-a format prin substituție de prefix din *descuț*. Procedul compunerii stă la baza unui număr însemnat de denumiri de plante: *limba boului*, *ochiul boului*, *laptele câniului*, *lemnul câniului*, *iarbă creață*, *iarba șerpelui*, *iarba fierelor*, *iarba spurcilor*, *iarba mâției* etc. În ce privește conversiunea, se remarcă substantivizarea unor forme de supin: *așteptat*, *audzitul*, *biciulat*, *cercat*, *ieșit*, *înotat*, *secerat*, *turnat*, *urdat*, *văitat*, *vomit*, *zburatul*.

Competența lingvistică remarcabilă a autorului dicționarului se relevă și prin scrupulozitatea cu care acesta a căutat să noteze familii întregi de cuvinte, grupate în jurul termenului de bază: *bun* – *bunețe* – *bunișor* – *bunăătate* – *îmbuna* –

îmbunare – *îmbunat*. Această competență îi oferă, în același timp, orientarea necesară în sesizarea relațiilor de sinonimie, ceea ce, la nivel lexicografic, are ca efect, pe de o parte, utilizarea aceleiași glose latinești pentru două sau mai multe cuvinte-titlu (*cadă* „*Cadus*” – *putină* „*Cadus*”; *praznic* „*Convivium*” – *uspeș* „*Convivium*”; *făt* „*Filius*” – *fecior* „*Filius. Puer*” – *fiu* „*Filius – cocon* „*Puer. Filius*” – *copil* „*Puer*”), iar, pe de altă parte, includerea câtorva termeni românești în cadrul aceleiași intrări, așa cum se întâmplă, de pildă, cu seria *codru*, *munte*, *pădure*.

Așa cum am precizat deja, *Dictionarium valachico-latinum* cuprinde și numeroase prime atestări, ceea ce îi sporește valoarea pentru istoria lexicografiei.

Cuvintele-titlu sunt înregistrate, în general, cu forma lor de bază. Astfel, substantivele sunt notate, de regulă, la nominativ singular, nearticulat (*cer* – *caelum*; *cerc* – *circulus*; *cenușă* – *cinis* etc.). Formele articulate apar, uneori, în cazul unor cuvinte create prin conversiune, pentru a le distinge de omonimele lor (din paradigma cuvântului de bază): *alergatul*, *ascuțitul*, *învărtitul*, *căutatul*, *scosul* etc. Pentru adjective, se indică adesea, alături de varianta de masculin, și cea de feminin, prin simpla indicare a desinenței specifice –*ă* (*lung*, –*ă* – *longus*, *a*). Verbele sunt înregistrate după model latinesc, respectiv la indicativ prezent persoana întâi singular (*alerg* – *curro*; *botez* – *baptiso*; *cresc* – *cresco*; *dau* – *do*; *văd* – *video*; *vin* – *venio*). O caracteristică ce reține atenția este înregistrarea, ca intrări separate, a formelor reflexive alături de cele active. În cazul acestora, echivalarea s-a făcut prin construcții pasive latinești: *acăț* (*aplico*) – *acățu-mă* (*applicor*); *boieresc* (*nobilito*) – *boierescu-mă* (*nobilitor*); *chinuiesc* (*crucio*) – *chinuiescu-mă* (*crucior*); *grozăvesc* (*deturpo*) – *grozăvescu-mă* (*deturpor*) etc. Unele dintre aceste forme-titlu sunt mai puțin obișnuite în limba română (*ciudescu-mă* – *miror*; *domnescu-mă* – *dominor*; *gingășescu-mă* – *delicatus reddor*; *lotrescu-mă* – *latro fio*; *popescu-mă* – *sacerdos consecror*; *păgănescu-mă* – *gentilis fio*; *turcescu-mă* – *turca fio*; *zăpușescu-mă* – *suffocor*), altele însă amintesc de structurile inverse din limba română veche și populară, structuri a căror valoare stilistică a fost exploatată în poezia populară, dar și în unele texte de factură religioasă (*căiescu-mă*, *închinu-mă*, *odihnescu-mă*, *plecu-mă*, *spovedescu-mă*, *svădescu-mă*, *svințescu-mă*, *veselesc-mă*).

Ca un amănunt extrem de interesant pentru începuturile lexicografiei românești, trebuie remarcată preocuparea pe care o manifestă autorul manuscrisului în direcția normării, prin distingerea între variantă (considerată nerecomandabilă și, ca atare, înregistrată fără glosă) și normă⁷, la care se face trimitere prin formula *vide* („vezi”), intrată de mult în metalimbajul lexicografic. Sunt vizate, în special, variantele fonetice: *svădescu-mă* *vide sfădescu-mă*, *svârșesc* *vide sfârșesc*, *svârșit* *vide sfârșit*, *svredel* *vide sfredel*, *zac* *vide dzac*, *zară* *vide dzară*, *zeamă* *vide dzeamă*.

⁷ E vorba, desigur, de norma variantei literare din zona Banatului, de la mijlocul secolului al XVII-lea.

*

Realizare filologică de înaltă ținută academică, ediția Chivu a primului dicționar al limbii române reprezintă o lucrare completă, ce valorifică o serie de cercetări anterioare consacrate editării manuscrisului (datorate lui B.P. Hasdeu, Gr. Crețu, N. Drăganu sau Fr. Király), dar, totodată, încununează o perioadă de aproape două decenii, în care profesorul Gh. Chivu a fost preocupat constant de problemele ridicate de editarea acestui dicționar.

Respectând cerințele unei ediții critice riguroase, volumul elaborat de Gh. Chivu pune la dispoziția cititorului actual nu doar transcrierea integrală a lexiconului și a facsimilelor după original, ci și o serie de informații utile pentru cunoașterea și utilizarea materialului lingvistic cuprins în *Dictionarium valachico-latinum*. În acest sens, comentariile făcute în note pe marginea transcrierii și a formei actuale a manuscrisului, indicele exhaustiv al cuvintelor, formelor, locuțiunilor și sintagmelor consemnate în dicționar, ca și cuprinzătorul glosar de cuvinte, forme și fonetisme dispărute din limba literară actuală sau păstrate dialectal completează firesc și util textul dicționarului propriu-zis, oferind, totodată, cititorului instrumentele necesare unei mai rapide și eficiente orientări în raport cu informația lingvistică existentă în acest dicționar. La acestea se adaugă, desigur, cele două studii introductive, ce oferă reperele filologice și lingvistice esențiale în lămurirea unor probleme privind datarea, localizarea și paternitatea lexiconului, precum și în stabilirea însemnătății acestuia pentru istoria limbii române și pentru evoluția vechiului scris literar românesc.

Cât privește „tehnica” realizării ediției propriu-zise a dicționarului, sunt de menționat câteva aspecte. Astfel, în reproducerea textului, s-a apelat la transcrierea interpretativă a cuvintelor românești, în schimb cuvintele și sintagmele latinești sau maghiare utilizate pentru glosare au fost notate cu aceeași grafie ca în manuscris. Pentru o mai ușoară identificare, cuvintele românești (care nu ocupă întotdeauna prima poziție în cadrul unei intrări) au fost culese cu aldine. Greșelile de scriere au fost emendate, în vreme ce literele omise au fost recuperate între paranteze ascuțite (< >). Adnotările ulterioare, care nu aparțin autorului lexiconului, au fost evidențiate de editor prin subliniere, iar porțiunile deteriorate sau indescifrabile au fost culese între paranteze drepte ([]).

Ordinea articolelor o reproduce pe cea din original, de unde și anumite diferențe față de ordinea alfabetică actuală, diferențe ce rezultă, pe de o parte, din caracterul de text nedefinitivat al dicționarului, iar, pe de altă parte, din utilizarea sistemului ortografic maghiar, în care unele grafeme au o valoare diferită de cea din scrisul românesc actual. Pentru a facilita consultarea textului editat și a ușura lectura notelor și a indicelui, autorul ediției a optat pentru numerotarea intrărilor din dicționar.

Publicarea, în ediție critică modernă, a primului dicționar original al limbii române este un act de cultură semnificativ și o realizare de excepție în domeniul

filologiei românești. Document de valoare lingvistică, istorică și culturală (în sens larg) incontestabilă, *Dictionarium valachico-latinum* reprezintă nu doar cea dintâi lucrare lexicografică românească cu bază limba română, ci și cel mai bogat text dintre scrierile românești apărute până la anul 1700, constituind totodată, pentru specialiști, o sursă neprețuită de cunoaștere a istoriei limbii române, în unitatea, dinamica și varietatea ei.

Dincolo de valoarea intrinsecă a acestui dicționar se află calitatea excepțională a ediției, care reușește cu prisosință nu doar să pună în evidență întreaga importanță pe care o prezintă textul *Anonimului* pentru lingvistica și filologia românească, ci și să faciliteze contactul unui număr cât mai mare de cititori cu informațiile prețioase cuprinse în manuscris, fie că e vorba de specialiști (filologi, istorici ai limbii române, dialectologi, lexicografi) sau doar de cititori interesați de vechea cultură românească. Putem afirma deci, pe bună dreptate, că, prin ediția îngrijită de profesorul Gh. Chivu, asistăm astăzi la o adevărată repunere în circulație a unui text de patrimoniu – *Dictionarium valachico-latinum*.

Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați
Str. Domnească, nr. 47

DIFERENȚIEREA DIALECTALĂ A SLAVEI PRIMITIVE¹

DE

G. IVĂNESCU

§1. *Istoricul chestiunii.* Astăzi nu ne mai imaginăm perfect unitare teritorial limbile pe care le reconstituim prin metoda comparativ-istorică, așa cum se credea în veacul trecut, pînă la J. Schmidt, care a combătut cel dintîi ideea unității perfecte a limbilor reconstituite. Bopp încă nu ajunsese să reconstituie limba indoeuropeană primitivă, dar, probabil, el și-o închipuia perfect unitară. Schleicher a pășit cel dintîi la reconstituirea limbii indoeuropene primitive, lucru care i se părea obligatoriu, dată fiind concepția și metoda urmată de el, — limbile sufăr schimbări fonetice care se formulează în legi fonetice —, dar acest învățat a fost indus în eroare de faptul că metoda comparată ducea foarte adesea, din punct de vedere fonetic, la reconstituirea unei stări de limbă identice pentru toate limbile indoeuropene, și a admis unitatea limbii de bază, apoi desfacerea ei în mai multe ramuri, care s-au dezvoltat cu vremea în limbi deosebite sau s-au desființat în alte ramuri. J. Schmidt releva că faptele comparate ne obligă să admitem adesea, în limba primitivă, și variații dialectale, deci dialecte. Aplicînd mai strict metoda comparativă, neogramaticii au continuat însă a reconstitui o gramatică în genere perfect unitară a limbii primitive indoeuropene și a limbilor ca slava primitivă, germanica primitivă, celtica primitivă, mai ales din punct de vedere fonetic. Faptul își avea explicarea în aceea că, prin metoda comparativ-istorică, învățații urcau pînă la o fază mai veche de dezvoltare a limbii primitive, în care exista o unitate perfectă sau aproape perfectă din punct de vedere fonetic, anterioară diferențierii dialectale a limbii reconstituite. Această făcea mereu să se uite că limba primitivă avusese dialecte și că trebuia să se încerce a stabili care au fost acele dialecte. De altfel, cine reconstituie indoeuropeana primitivă sau slava primitivă etc. ajunge și astăzi la aceea unitate perfectă sau aproape perfectă a limbii, din punct de vedere fonetic și, în unele privințe, și morfologic. Totuși, începînd cu Meillet, care a consacrat dialectelor indoeuropene primitive o lucrare specială, problema dialectelor limbii primitive s-a pus mai acut. Putem spune că, în această privință,

¹ Prezentul articol reia, cu înlăturarea erorilor, cele spuse de mine în articolul *Repartiția geografică a neamurilor slave în patria lor primitivă*, publicat în „Studii și cercetări istorice” Iași, XIX, 1946, p. 18 — 25.

Meillet era pe urmele lui J. Schmidt, ale cărui idei i-au influențat de altfel pe mulți lingviști din epoca neogramaticilor și de după aceea.

Dar slavistica și-a avut în parte o evoluție independentă de aceea a indoeuropeisticii, căci ea s-a constituit în parte independent și și-a pus problemele ei proprii. În general, înainte de a se reconstitui limba slavă primitivă veridică de către neogramatici, s-a admis existența dialectelor în slava primitivă. Astfel, Miklosich, care a scris cel dintâi o gramatică comparată a limbilor slave, — dar studii de istoria limbilor slave s-au scris și mai înainte, de exemplu de către Vostokov —, a admis existența unor diferențe dialectale în slava primitivă (ba este chiar de adăugat că el relua teoria lui B. Kopitar, de la începutul veacului al XIX-lea). Astfel, pentru el, slovenii, în care cuprindea și pe vorbitorii limbii slave vechi bisericești (aceasta ar trebui numită limba slavă veche literară), vorbeau, în momentul migrației spre Peninsula Balcanică, în secolele al VI-lea și al VII-lea, alt dialect decât sîrbo-croații. Miklosich ar fi trebuit să dovedească că faptele lingvistice la care se referea, — de exemplu denazalizarea vocălelor nazale —, urcau într-adevăr pînă la acea epocă, adică pînă la sfîrșitul epocii slave primitive; dar n-o făcea. După aceea, Jagić, în diverse articole, va susține o concepție deosebită. Dar, înainte de a trece la concepția acestui învățat, avem de vorbit despre alte încercări de soluționare a problemei dialectelor slavei primitive. Căci problema a fost, într-un fel, tratată și înainte de această dată, numai că indirect, în cadrul altei probleme, care o implică și pe ea.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, adică de la începuturile slavisticii ca știință comparativ-istorică, s-a încercat o clasificare a limbilor slave după particularitățile lor cele mai vechi, deci o clasificare a limbilor slave pe baza unor criterii genetice, sau, pentru a ne exprima altfel, s-a făcut încercarea de a se vedea raporturile de înrudire a limbilor slave. Prima încercare a fost făcută de Josef Dobrovský în *Slavin*, 1806, și în *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822. Luînd drept criteriu zece cazuri de dezvoltare divergentă a limbilor slave (mai toate din domeniul foneticii și morfologiei), care au fost după aceea invocate mereu de alți lingviști, el a împărțit limbile slave în două grupe: limbile slave de est, la care cuprindea rusa, bulgara, sîrba și slovena, și limbile slave de vest, la care cuprindea polona, ceha și slovaca (de fapt bulgara nu era pomenită în mod expres; dar această limbă era cuprinsă împreună cu sîrba sub denumirea de *sîrbească*). Clasificarea lui Dobrovský a fost adoptată de Vostokov, de Šafařík și de A. Schleicher. Acesta din urmă, plecînd de la asemenea clasificări de pe vremea sa, a susținut că limbile se formează ca ramurile unui arbore și a teoretizat pentru întreaga familie lingvistică indoeuropeană ceea ce se teoretizase deja despre grupuri lingvistice ca cel slav. Dar, înainte de Schleicher, etnograful ucrainean Maksimovič (vezi Jagić, în „Archiv für slavische Philologie“, XX, p. 17—18), a susținut în două lucrări, una din 1838 și alta din 1845, o împărțire trihotomică a limbilor slave: ramura estică, alcătuită din rusă, ucraineană și belorusă, ramura sud-vestică, alcătuită din bulgară, sîrbocroată și slovenă, și ramura nord-vestică, alcătuită din polonă, cehă, slovacă etc. Această împărțire, cu schimbări de terminologie, a fost acceptată de mulți lingviști și istorici, începînd din epoca neogramaticilor și pînă azi. Cei care o fac pleacă de la faptul că soarta grupelor fonetice (*t*)ert, (*t*)elt și (*t*)ort, (*t*)olt

(în care *t* ține locul oricărei consonante) este deosebită în rusă față de grupul sud-estic și cel sud-vestic. Trebuie să spunem că, înainte de Maksimovič, o clasificare tripartită făcuse și Palacký, *Geschichte Böhmens*, I, p. 75 (vezi Jagić în „Archiv für slavische Philologie“, XX, p. 16—17), dar în alt sens decât etnograful ucrainean. El distingea anume: 1. Un grup estic, alcătuit din rusă și bulgară; 2. altul sud-vestic, alcătuit din sîrbocroată și slovenă (numite *ilirică*), și 3. altul nord-vestic sau „lehit“, alcătuit din cehă, slovacă, polonă etc.

O altă clasificare a limbilor slave găsim la Hasdeu, *Strat și substrat, Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum*, III, p. V—XXXVII, care a plecat de la alte fapte decât cele invocate pînă la dînsul, și a admis tot trei grupuri, dar a repartizat altfel limbile slave decât Maksimovič și cei ce l-au urmat pe acesta: 1. limbile slave de est: rusa, ucraineana, belorusa; 2. limbile slave de vest: ceha, slovacă și sîrbocroată; 3. limbile slave centrale: polona și bulgara.

Asemenea clasificări ale limbilor slave nu țineau deloc să rezolve problema diferențierii dialectale a limbii slave primitive, mai ales că autorii lor nici nu vedeau că a existat o diferențiere dialectală a acestei limbi. Ei își imaginau limba slavă primitivă ca foarte unitară, iar după această fază unitară, ei admiteau un proces de desfacere în limbile slave de azi. Dar, în acest proces de desfacere, ei admiteau o fază intermediară, caracterizată prin desfacerea numai în două sau în trei ramuri fundamentale a limbii primitive, fapt care și permite, după acești învățați, clasificarea dihotomică sau trihotomică a actualelor limbi slave. Așadar aceste teorii excludeau ideea că limba slavă primitivă a avut dialecte, afară numai dacă nu se admitea că desfacerea în ramuri a limbii a avut loc accentuînd desfacerea dialectală din limba primitivă, pe care o continua. Noi ar trebui să spunem că această concepție nu este în fond complet deosebită de cea care admite dialecte în slava primitivă: faza care a urmat imediat fazei „perfect“ unitare a fost de fapt tot un fel de slavă primitivă, numai că diferențiată dialectal, chiar dacă învățații care au distins-o n-au recunoscut lucrul acesta. Cei care au încercat o clasificare a limbilor slave au tratat deci, fără să-și dea seama, tot problema noastră, numai că sub alt nume.

J. Schmidt a susținut, în *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, 1872, că nu este posibilă o clasificare a limbilor indoeuropene, lăsînd să se înțeleagă că nu este posibilă o clasificare a limbilor nici în cadrul grupelor germanice, slave, romanice etc. Noua concepție stă, desigur, în legătură cu progresul dialectologiei, care a fost recunoscută ca disciplină lingvistică abia pe la 1850—1870. Concepția lui Schmidt se poate considera ca o îmbinare a concepțiilor pe care le impunea dialectologia, cu cele pe care le impunea metoda comparativă-istorică. Dăm aici cîteva din citatele esențiale din lucrarea pomenită.

P.16: „Es bleibt also keine wal, wir müssen anerkennen, dass das lituslawische einerseits untrennbar mit dem deutschen, andererseits ebenso untrennbar mit dem arischen verkettet ist. Die europäischen deutschen und arischen charakterzüge durchdringen einander so vollständig, dass eine ganze reihe von erscheinungen nur durch ir organisches zusammenwirken hervorgerufen ist, und dass es worte gibt, deren form weder ganz europäisch noch

ganz arisch ist und nur als ergebniss diser beiden einander durchkreuzenden strömungen begreiflich wird“².

P. 17—18: „Man mag sich also drehen und wenden wie man will, so lange man an der anschauung fest hält, dass die in historischer zeit erscheinenden sprachen durch merfache gabelungen aus der ursprache hervorgegangen seien, d.h. so lange man einen stammbaum der indogermanischen sprachen annimmt, wird man nie dazu gelangen alle die hier in frage stehenden tatsachen wissenschaftlich zu erklären. Der ganze charakter des slawolettischen bleibt unter diser voraussetzung unbegreiflich. Verständlich wird er nur, wenn wir anerkennen, dass das slawolettische weder vom arischen noch vom deutschen losgerissen werden kann, sondern die organische vermittlung beider ist. Dise anerkennniss nötigt uns die grammatik ab, zu ir zwingt uns auch der sprachschatz“³.

Pag. 26: „Überall sehen wir continuierliche übergänge aus einer sprache in die andere, und es lässt sich nicht verkennen, dass die indogermanischen sprachen im ganzen und grossen desto mer an ursprünglichkeit eingebüsst haben, je weiter sie nach westen vorgerückt sind, und je zwei aneinander grenzende sprachen immer gewisse nur inen gemeinsame charakterzüge zeigen“⁴.

P. 27—28: „Wollen wir nun die verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen in einem bilde darstellen, welches die entstehung irer verschidenheiten veranschaulicht, so müssen wir die idee des stammbaumes gänzlich aufgeben. Ich möchte an seine stelle das bild der wellen setzen, welche sich in concentrischen mit der entfernung vom mittelpunkte immer schwächer werdenden ringen ausbreitet. Dass unser sprachgebiet keinen kreis bildet, sondern höchstens einen kreissector, dass die ursprünglichste sprache nicht im mittelpunkte, sondern an dem einen ende des gebietes ligt, tut nichts zur sache. Mir scheint auch das bild einer schiefen vom sanskrit zum keltischen in ununterbrochener linie geneigten ebene nicht unpassend. Sprachgrenzen innerhalb dises gebietes gab es ursprünglich nicht, zwei von einander beliebig weit entfernte dialekte des selben A und X waren durch continuierliche varietäten B, C, D, u.s.w. mit einander vermittelt. Die entstehung der sprachgrenzen oder, um im bilde zu bleiben, die umwandlung der schiefen ebene in

² „Nu rămâne însă nici o alternativă, trebuie să recunoaștem că lituslava este pe de o parte inseparabil legată cu german[ic]a, că pe de alta este tot așa de inseparabil legată cu arica. Trăsăturile caracteristice german[ic]e și arice se întrepătrund atât de perfect, încât trebuie să admitem că o serie întreagă de fenomene sînt provocate numai prin comuna acțiune organică a celor două domenii lingvistice și că sînt cuvinte a căror formă nu este nici numai europeană, nici numai arică și nu se poate concepe decît ca un rezultat al celor două curenți ce se întretaie“.

³ „Ne putem astfel mișca cum vrem, atîta vreme cît rămînem la ideea că limbile care apar în epoca istorică s-au născut prin dezmembrări [= bifurcări și trifurcări] multiple din limba primitivă, adică atîta vreme cît admitem un arbore genealogic al limbilor indoeuropene, nu vom ajunge niciodată să lămurim științific problemele de care este vorba aici. Întregul caracter al slavoletiei rămîne de neînțeles pe baza acestor presupuneri. El devine de înțeles numai cînd recunoaștem că slavoleta nu poate fi desfăcută nici de arică, nici de german[ic]ă, ci este mijlocul (Vermittelung) organică a amîndurora. La recunoașterea acestui fapt ne constrînge atît gramatica, cît și tezaurul lexical“.

⁴ „Noi vedem pretutindeni treceri treptate de la o limbă la alta și astfel nu se poate ignora că limbile indoeuropene în totalitatea lor au pierdut cu atît mai mult din caracterul lor original, cu cît ele sînt situate mai spre vest și dacă două limbi care se învecinează (mărginesc) una cu alta, prezintă mereu niște trăsături caracteristice comune lor.“

eine treppe, stelle ich mir so vor, dass ein geschlecht oder ein stamm, welcher z.b. die varietät F sprach, durch politische, religiöse, sociale oder sonstige verhältnisse ein Übergewicht über seine nächste umgebung gewann. Dadurch wurden die zunächst ligenden sprachvarietäten G, H, I, K nach der einem, E, D, C nach der anderen seite hin von F unterdrückt und durch F ersetzt. Nachdem dies geschehen war, grenzte F auf der einen seite unmittelbar an B, auf der anderen unmittelbar an L, die mit beiden vermittelnden varietäten waren auf gleiches niveau mit F auf der einen seite gehoben, auf der anderen herabgedrückt“⁵.

Plecînd de la această concepție, J. Schmidt a susținut, în *Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus*, Bd. 2, 1875, că nu e posibilă o clasificare a limbilor slave, că de exemplu *dl* și *tl*, care dispar în limbile slave de sud, se regăsesc totuși în unele dialecte slovene, care astfel merg cu ceha, și că grupele *(t)ert*, *(t)elt*, *(t)ort*, *(t)olt* au în cehă și slovacă același tratament ca și în limbile slave de sud, nu ca în celelalte limbi slave de vest. El înțelege că aceasta ne obligă să admitem că a existat o întrepătrundere a ariilor fenomenelor deja în epoca slavă primitivă, că deci diferențierea dialectală a început în slava primitivă, cum admisesese acest învățat cu privire la indoeuropeana primitivă. După dînsul, atît dispoziția spațială a dialectelor slave primitive, cît și cea a dialectelor indoeuropene primitive, s-a păstrat și după migrarea indoeuropeană și slavă⁶.

Pe drept remarcă R. Trautmann, *Die slavischen Völker und Sprachen*, Leipzig, 1948, p. 19, că această concepție nu corespundea total realităților și că avea nevoie de o completare, pe care a făcut-o Leskien. Acesta, în *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, a arătat cel dintîi că teoria valurilor este valabilă numai în cazul dezvoltării normale a desfăcerii dialectale. Cînd însă dialectele unei limbi sînt separate unele de altele prin migrații, prin interpunerea altui popor, etc. se întrerupe legătura

⁵ „Dacă vrem să ne imaginăm raporturile de înrudire ale limbilor indoeuropene într-un tablou care să facă inteligibilă apariția deosebirilor dintre ele, trebuie să renunțăm total la imaginea arborelui genealogic. În locul ei eu aș pune imaginea valurilor, care se răspîndește în inele din ce în ce mai slabe de la punctul central. Că domeniul nostru lingvistic nu formează un cerc, ci numai un sector de cerc, că limba cea mai asemănătoare celei originare nu se găsește la mijloc, ci la sfîrșitul domeniului, nu are importanță. Mie nu mi se pare potrivit nici tabloul unei suprafețe plane oblice de la sanscrită pînă la celtică într-o linie neîntreruptă. La început nu existau granițe lingvistice în interiorul acestui domeniu; două dialecte oarecare îndepărtate unul de altul, A și X, aveau între ele varietățile cu trecere continuă B, C, D etc. Nașterea granițelor lingvistice, sau, pentru a ne exprima intuitiv, transformarea planului oblic într-o scară, eu mi-o înfățișez în felul că un popor sau un trib care de exemplu vorbea varietatea F, a cîștigat o preponderență, asupra vecinilor săi imediați, datorită unor situații politice, religioase, sociale sau de alt fel. Prin aceasta varietățile de grai G, H, I, K pe de o parte, E, D, C pe de alta, au fost înăbușite și apoi înlocuite cu F. După ce s-au petrecut acestea, F se învecina direct pe de o parte cu G, pe de alta cu I, care erau la același nivel cu cele două varietăți intermediare pe de o parte înălțate, pe de alta scoborîte“.

⁶ J. Schmidt, *op. cit.*, II, 182, citat de Jagić, p. 21: „Mag man einen Stammbaum entwerfen, wie man wil, die speziellen Uebereinstimmungen des Slovenischen mit den westslav. Sprachen, des Čechischen und Polabischen mit dem sudslavischen, des Polabischen sowohl mit dem Polnischen, des Sorbischen sowohl mit dem Polnischen als mit den Čechischen vermag er nicht gleichmässig zu erklären“. („Poți schița un arbore genealogic cum vrei; corespondențele speciale ale sloveneii cu limbile slave de vest, ceha și polaba, ale cehii și polabei cu limbile slave de sud, ale polabei cu polona, ale sorabei atît cu polona, cît și cu ceha, arborele nu le poate lămurii“.

între dialectele aceleiași limbi și nu mai e posibilă decît parțial o expansiune în valuri a fenomenelor lingvistice. Trautmann nu relevă însă că, de fapt, Leskien uncea teoria lui Schleicher cu aceea a lui Schmidt; se permitea astfel să se vorbească din nou de ramuri, menținînd teoria valurilor în cadre mai limitate decît la Schmidt.

V. Jagić a urmat în totul pe J. Schmidt. După ce, în „Archiv für slavische Philologie“, VI (1882), p. 148—149, XVII (1695), p. 47—87 și XIX (1897), p. 272—278, el a tratat problema în discuție parțial, el a reluat-o în întregul ei în XX (1898), p. 13—48. La p. 22—23, el respinge punctul de vedere al lui Leskien, că migrațiile și interpunerile unor neamuri străine ar fi avut importanță în cazul dezvoltării limbilor slave. Jagić a susținut că populațiile slave și-au menținut, după migrarea lor în teritoriile pe care le ocupă astăzi, aceeași poziție relativă unele față de altele, pe care o aveau și în patria lor primitivă, că deci tabloul geografic pe care îl prezintă astăzi popoarele slave a fost în mic același și pe vremea cînd slavii alcătuiau un singur popor (*rev. cit.*, VI, p. 148—149, XVII, p. 71—72, și XX, p. 22—23). După dînsul (XX, p. 22), pînă în prima jumătate a secolului al X-lea, probabil nu erau deloc români la nordul Dunării sau aceștia ocupau un teritoriu mic, „care nu poate fi determinat“, așa că, pînă în acea vreme, slavii de la sud de Dunăre aveau încă legături cu cei din nordul Dunării și al Carpaților.

Același punct de vedere îl reprezintă și Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin und Leipzig, 1929, p. 6: „Mehr als volle hundert Jahre werden bereits Klassifikationen dieser [slavischen] Sprachen geboten und je mehr man sich in das Problem vertieft, desto tiefer wird auch die Überzeugung, dass eine gute, in jeder Beziehung befriedigende Klassifikation der slav. Sprachen nicht existiert, ja nicht existieren kann“⁷. P. 10:

„Um von der Relativität der Begriffe Sprache und Dialekt nicht zu sprechen, muss besonders betont werden, dass die Grenzen der verschiedenen Sprach- und Dialekterscheinungen niemals zusammenfallen, dass jede Sprachkarte eine Unmenge sich kreuzender Isophonen, Isotonen, Isomorphen, Isolenen und Isosyntaxen aufweist und dass man auf Grund der zahllosen Isoglossen auch eine unendliche Zahl von Klassifikationen vornehmern dürfte. Die vielen Kreuzungen der Isoglossen führen uns zur Erkenntnis dass sich in jeder Sprache genug Eigenschaften vorfinden, die in anderen, nahen und entfernten Sprachen und Dialekten wieder angetroffen werden... Jede Sprache ist in gewissem Sinne ein Mischdialekt oder ein Übergangsdialekt zu einer anderen Sprache. Die Sprachforscher sind also verpflichtet, die zahlreichen Misch- und Übergangs-Sprachzüge genau zu beobachten und zu verzeichnen. Diese Konstatierungen sollten künftig hin an die Stelle der verschiedensten Klassifikationen, auf slavischen Gebiet an die Stelle der berückichtigten Bi und Tripartitionen treten“⁸.

⁷ „De mai bine o sută de ani se fac clasificări ale acestor limbi [slave] și, cu cît se aprofundează problema, cu atît mai mult se întărește convingerea că o clasificare bună a limbilor slave, care se ne satisfacă sub orice raport, nu există, ba chiar nici nu poate exista“.

⁸ „Pentru a nu vorbi de relativitatea conceptelor limbă și dialect, trebuie să insistăm în special asupra faptului că granițele diferitelor fenomene lingvistice și dialectale nu coincid niciodată, că fiecare hartă lingvistică arată o mulțime de izofone, izotone, izomorfe, izolexe și izosintaxe și că pe baza numeroaselor izoglose, este posibil un infinit număr de clasificări. Multele încrucișări ne duc la concluzia că în fiecare limbă se găsesc destule particularități

P.7. : „In diesen Buche wird auf eine Klassifikation der slav. Sprachen verzichtet, so wie V. Jagić nach gründlicher Analyse aller Slavinen erkannte, dass sich die slavischen Sprachen nicht klassifizieren lassen. Wollte einst Baudouin nichts von Übergangsdialekten wissen, so wurden schliesslich beide Gelehrte darin einig : auf slavischen Boden sind überall Übergangsdialekte vorhanden, oder anders gesagt, alle slavische Sprachen und Dialekte sind ein Resultat sich kreuzender Spracherscheinungen“⁹.

Concepția aceasta pare să nu fi fost unanim acceptată. Limbile și popoarele slave au fost clasificate mereu de unii lingviști și istorici și sint clasificate și astăzi, și e interesant că unii dintre acești învățați, de exemplu L. Niederle, invocă în sprijinul lor tot pe Jagić. S-au distins și se disting încă următoarele trei grupuri de dialecte în limba cea mai veche a slavilor și prin urmare și următoarele trei mari ramuri ale poporului slav primitiv : 1. grupul din care s-a dezvoltat rusa, ucraineana și belorusa ; 2. grupul din care s-au dezvoltat limbile slave meridionale, adică bulgara, sîrbo-croata și slovena, și 3. grupul din care s-au dezvoltat limbile slave occidentale, adică poloneza, ceha, slovaca, soraba sau luzaciana, polaba și cașuba. Cele câteva fenomene comune fiecăruia din aceste grupuri fac să se vorbească din nou de ramuri în interiorul limbilor și popoarelor slave. Avem deci o îmbinare a celor două puncte de vedere : cel al lui Schmidt și cel al lui Schleicher, chiar dacă nu s-a recunoscut aceasta de către cei care au realizat sinteza. L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, p. 40—41, a încercat chiar să stabilească teritoriile pe care cele trei grupuri le ocupau în patria primitivă a slavilor, așezată de el între Vistula, Pripet, Nipru și Carpații nordici. Trebuie însă să spunem că învățații s-au mulțumit cu teoria că repartiziia geografică a limbilor slave din mileniul nostru o reproduce pe aceea a dialectelor slave din patria primitivă a slavilor, că deci migrațiile slave au avut loc radial, menținînd și după migrare pozițiile reciproce inițiale, adică vecinătățile de atunci.

Este de mirare că atât Meillet, *Le slave commun*, cit și Mikkola, *Ursprache Granuntik*, nu pun problema dialectelor slave primitive, ceea ce înseamnă că ei nu văd în aceasta o problemă sau că nu văd o problemă solubilă. Meillet discută, în schimb (ediția a doua, p. 2—3), problema timpului în care am avut limbi slave „distincte și separate“ și fixează aceasta în secolele al VII-lea — al VIII-lea după Hristos, pentru ca la p. 3 să pună problema clasificării limbilor slave, pe care se pare că o reduce la aceea a clasificării dialectelor slave primitive. El spune :

„Le classement des langues slaves en dialectes ressortira de l'exposé qui va suivre. Il y a trois groupes. Le groupe occidental : tchèque, sorabe, polabe et polonais, est net et se reconnaît à toute une série de particularités

care se întîlnesc și în alte limbi sau dialecte, apropiate sau îndepărtate... Orice limbă este, într-un anumit sens, un dialect mixt sau un dialect de tranziție către o altă limbă. Lingviștii au așadar datoria de a observa și nota exact numeroasele trăsături lingvistice mixte sau de tranziție. Aceste trăsături trebuie de azi înainte să ia locul diferitelor clasificări, în cazul domeniului slav, locul rîu famatelor clasificări bipartite și tripartite“.

⁹ „În această carte se renunță la o clasificare a limbilor slave așa cum a înțeles-o V. Jagić, după o analiză temeinică a tuturor spațiilor slave, în sensul că limbile slave nu se lasă clasificate. Dacă Baudouin de Courtenay n-a voit odinioară să știe nimic despre dialectele de tranziție, totuși amîndoi învățații se unesc în afirmarea că pe pămîntul slav se întîlnesc mereu dialecte de tranziție sau, cu alte cuvinte, că toate limbile și dialectele slave sînt rezultatul unor fenomene lingvistice de încreușare“.

communes. Le grand et le petit russe forment une unité plus nette encore et font l'effet de deux formes d'un seul et même dialecte. Les parlers méridionaux dits bulgares, serbo-croates et slovènes, ont en commun peu d'innovations identiques tout à fait caractéristiques, mais se laissent aussi grouper ensemble sans violence¹⁰.

Meillet ca și alții, care neglijează total problema, se satisface în fond cu clasificarea limbilor slave în cele trei grupuri pomenite, urcînd diferențierea pînă la slava primitivă; dar pe de altă parte el nu ne spune hotărît care fenomene slave urcă pînă în epoca de comunitate. Putem crede că, în general, fenomenele folosite pentru caracterizarea și distingerea grupurilor lingvistice slave sînt socotite de dînsul ca slave primitive. La Meillet găsim totuși exprimată și o mică rezervă asupra clasificării, și anume constatarea de mare importanță că grupul limbilor meridionale posedă „puține inovații identice cu totul caracteristice”.

Imediat după aceea problema a fost pusă de T. Lehr-Spławinski, *O dialektach prasłowiańskich* (*Sborník prací I sjezdu slovańských filologů*, Praga, 1931) și de N. van Wijk, *Les langues slaves. De l'unité à la pluralité*, (Paris, 1937), care reiau teoria lui Maksimovič, socotind valabilă clasificarea și pentru dialectele slave primitive. Pentru literatura mai nouă trimitem la articolul lui T. Lehr-Spławinski, *Problem ugrupowania języków słowiańskich* (*Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*, XIV, 1953, p. 112—121). Ce s-a adus nou în acest timp este încercarea de a lega grupurile dialectale ale slavei primitive de civilizații preistorice, constatate pe teritoriul slav primitiv. Alți învățați care au acceptat clasificarea lui Maksimovič nu ne spun dacă o consideră corespunzătoare realității sau nu. Se pare că ei o acceptă, cum spune Trautmann, *op. cit.*, p. 20, mai mult ca o clasificare comodă, decît ca o clasificare perfectă, corespunzînd situației geografice mai degrabă decît celei lingvistice (grupurile *(t)ell*, *(t)ert*, *(t)olt*, *(t)ort* au în cehă și slovacă același tratament ca în limbile slave de sud, iar în sorabă același tratament ca în polonă; în ce privește tratamentul lui *tj* și *ktj* înainte de vocale palatale, sîrbocroata și slovena au tratamente speciale față de bulgară). Cu privire la limbile slave de est, putem spune ca Trautmann, *op. cit.*, p. 20 :

„Wo heute noch grosse zusammenhängende Sprachgebiete bestehen, vom Bulgarischen bis hin zum Slovenischen, vom Tschechischen oder Slovakischen zum Polnischen und Ostslavischen, da haben sich eine Fülle interessantester Übergänge herausgebildet. Das Kajkavische ist vielfach mit dem Slovenischen und dem sonstigen Serbokroatischen verbunden; innerhalb des Kajkavischen bestehen Varietäten, indem die Nordwestmundarten slovenischer sind als die Südmundarten. Zwischen den serbischen und bulgarischen Mundarten ziehen sich Zonen hin, wo nur behutsame Analyse festzustellen vermag, ob es sich im Grunde um eine bulgarische oder eine serbische Mundart handelt; das Mazedonische zeigt neben seinem Sprachzentrum an den Peripherien das Hinübergeliten zum Bulgarischen

¹⁰ „Clasificarea limbilor slave în dialecte va reieși din ceea ce urmează. Sînt trei grupe : grupul occidental : cehă, sorabă, polabă și polonă, este net și se recunoaște după o serie întreagă de particularități comune : velicorusa și malorusa formează o unitate mai netă încă și dau impresia a două forme ale unui și același dialect. Grafurile meridionale zise bulgare, sîrbocroate și slovene, au în comun puține inovații identice cu totul caracteristice, dar se lasă se asemenea fi grupate fără violență”.

und Serbischen. Das Tschechische wiederum kennt Dialekte, die durch das benachbarte Polnische eigenartige Prägung erhalten haben. Auch die Stellung des Weissrussischen ist paradigmatisch: es gibt Spracherscheinungen, die seiner eigensten Geschichte entstammen, solche, die es mit dem Grossrussischen und dem Ukrainischen gemeinsam hat, also sehr alt sind; Beziehungen zum Ukrainischen heben sich heraus, nicht nur bei richtigen Übergangsmundarten; das Akanje wieder verbindet das Weissrussische mit dem Südgrossrussischen, und das Dzekanje verbindet es mit dem Polnischen — sowie mit Randmundarten des Litauischen, die es auch kennen. Die Zeit spielt neben dem Raum die immer zu beachtende Rolle. Wir haben in Zukunft besonders nach dem geschichtlichen Hintergrunde von Sprachgrenzen zu fragen¹¹“.

De la o vreme, problema clasificării limbilor slave a fost mutată de unii cercetători pe un alt teren, pe acela al tipologiei limbilor slave. Cf. A. V. Isačenko, *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*, („Linguistica Slovaca“, Bratislava I—II, 1939—1940, p. 64—76). Este evident că aceasta înseamnă a pune cum se cuvine problema și că astfel se va ajunge la o adevărată clasificare a limbilor slave, care nu se poate face decât din punctul de vedere al structurii lor, în special actuale, fără nici o considerare a situației de pe vremea când ele erau dialecte ale slavei primitive. Dar aceasta ne îndepărtează complet de problema noastră și de aceea nu putem lua aici în considerare asemenea studii.

Spre sfârșitul epocii dintre cele două războaie mondiale, idei noi au fost aduse de unii cercetători sovietici, dar nu în ce privește materialul de fapte dialectale slave invocate, și nici în ce privește distincțiile dialectale făcute în slava primitivă, ci în ce privește teoria despre dialecte în general. Am arătat în altă parte („Studii și cercetări lingvistice“, VIII, 1957, nr. 2, p. 193—206), că Jakubinskij, în *Istoriia drevnerusskogo jazyka*, Moscova, 1952 (opera era gata de tipar în 1941), a aplicat pentru prima oară concepțiile lui Engels despre legile dezvoltării și formării dialectelor la limba slavă primitivă; dar el a făcut și unele greșeli, asupra cărora am atras atenția în articolul pomenit. În anii de după 1960 problema dialectelor slave primitive a fost reluată de o serie de noi cercetători din S.U.A. și U.R.S.S., care au discutat metodologia cercetării și au invocat, pe lângă materialele fonetice și prea puținele fapte morfologice la care se recursese până atunci, și materiale lexicale. Concluziile la care au ajuns cercetătorii aceștia sînt cîteodată aceleași ca și mai înainte, altădată contrazic rezultatele vechi, în primul rînd teoria tripartiției dialect-

¹¹ „Acolo unde astăzi avem încă mari domenii lingvistice continui, de la bulgară pînă la slovenă, de la cehă sau slovacă pînă la polonă și slava de răsărit, s-au format o mulțime de treceri foarte interesante. Graiurile kajkavice sînt legate multiplu de slovenă și de celelalte graiuri sîrbocroate; în interiorul grupei kajkavice avem varietăți: graiurile de nord-vest sînt mai slovene decît graiurile de sud. Între graiurile sîrbe și cele bulgare sînt zone cu privire la care numai o foarte atentă analiză poate constata dacă avem a face cu un grai bulgar sau cu unul sîrb; macedonica prezintă, în afara centrului ei lingvistic, la periferii alunecearea spre bulgară și sîrbă. Ceha de asemenea cunoaște dialecte care au primit de la învecinata polonă o întipărire specială. Și poziția belorusei este paradigmatică: în ea sînt fenomene lingvistice care își au originea în propria ei istorie, altele care sînt comune cu velicorusa și ucraineana, așadar sînt foarte vechi; relații cu ucraineana ies la iveală nu numai la dialectele de tranziție veritabile; akania unește din nou belorusa cu velicorusa de sud și dzekania o unește cu polona, precum și cu dialecte de graniță ale lituanei, care de asemenea o cunosc. Alături de spațiu, timpul joacă un rol din ce în ce mai însemnat. În viitor va trebui să ne întrebăm în special despre cauzele istorice ale granițelor lingvistice“.

telor slave primitive și clasificarea tradițională a limbilor slave. Studiul de față nu ia în discuție literatura științifică de după 1960. Literatura apărută după acest an va fi discutată într-un articol ulterior; căci literatura mai veche, întemeiată, cum vom vedea, mai ales pe fapte fonetice, pune de fapt în lumină toate aspectele principale ale problemei, iar faptele pe care se bazează vechile teorii, plus altele câteva, fonetice sau morfologice, neinvocate pînă acum, ne permit să tragem concluzii noi și, credem, definitive cu privire la dialectele slavei primitive. Într-adevăr, nu putem rămîne la considerațiile făcute de Jagić pînă pe la 1900, în problema pe care o discutăm. Desigur, în acea vreme, cînd încă nu se cunoșteau bine dialectele slave de azi, nu se putea vedea tot ce se pot spune ele despre dialectele slave primitive. Jagić lucra mai mult cu limbile literare decît cu dialectele slave, singurele care ar trebui avute în vedere în acest caz. Dar nu aceasta e cauza principală a faptului că teoria sa nu ne mulțumește. Ne putem întreba dacă el a folosit chiar toate faptele de acest fel, care i-ar fi putut sprijini teoria sau ar duce la altă teorie. Concluzia spre care ne îndreaptă chiar faptele invocate de el este întărită de fapte care n-au fost luate în considerare de acest învățat.

Ne propunem să reluăm critic cercetarea problemei și să încercăm a da o soluție și pe baza materialului adunat de noi, încă destul de puțin numeros. Caracterul provizoriu al soluției ține, cum s-a atras deja atenția de către unii cercetători de după 1960, și de faptul că au lipsit și încă lipsesc atlase lingvistice slave, de felul celor alcătuite pentru limbile romanice. Fără cunoașterea dialectelor slave, mai amănunțită decît o avem pînă acum, va fi greu să se dea o soluție definitivă sau convingătoare pentru toată lumea. Credem totuși că materialul invocat de noi permite să întemeiem cum se cuvine o teorie. Înainte însă de a trece la argumentarea noastră, să facem câteva considerații asupra metodei de lucru.

§2. *Metoda de lucru.* Este evident că unele dintre asemănările și diferențele pe care le prezintă limbile și dialectele slave, unele față de altele, urcă pînă în perioada comunității slave. Acest fapt nu se poate tăgădui și n-a fost tăgăduit de nimeni. Cine vrea să stabilească diferențierea cea mai veche care s-a produs în sinul populațiilor slave, diferențierea care s-a produs în patria primitivă a slavilor, trebuie să apeleze la asemănările și desebirile pe care le prezintă limbile slave din punct de vedere al fenomenelor lingvistice cele mai vechi, al fenomenelor lingvistice slave primitive. Stabilirea cronologiei fenomenelor este deci problema capitală pentru cine vrea să lămurească problema dialectelor slave primitive, este chestiunea cea mai delicată, și toate dificultățile pe care le vom întîlni provin de aici. Nu avem întotdeauna criterii sau mijloace de a stabili cronologia unor fapte fonetice, morfologice, lexicale. În momentul de față, slavistica a ajuns la afirmații categorice cu privire la cronologia unor fenomene fonetice slave. Și de exemplu se susține că denazalizarea vocalilor a și ja s-a produs prin secolul al X-lea și al XI-lea, că în aceeași vreme a avut loc și vocalizarea ierurilor intense și dispariția celor neintense etc. Dar cum s-a stabilit asta? Pentru fenomenele de denazalizare se pleacă de la existența vocalilor nazale în unele texte slave vechi, de la înlăturarea lor în unele texte din secolul al XI-lea, de la faptul că în rusă grupele *on* (sau *un*) și *en* (sau *in*) din elementele străine intrate în secolul al IX-lea sînt tratate ca și ja și ja slavî primitivi și devin *u* și *ja*, și de la faptul că cuvinte ruse cu sunetele rezultate din a și ja , ajunse la cunoștința bizan-

tinilor în secolul al X-lea, apar notate cu vocale denazalizate. Astfel, faptul că vechiul nordic **waringr*, *woeringr*, este redat în rusă prin *varjag* este invocat ca o dovadă că denazalizarea a avut loc după mijlocul secolului al IX-lea. Iar din faptul că la Constantin Porfirogenetul apar ca numiri slave ale pragurilor Niprului Вѣроуѣж = v. rus. Вѣрѣжскій (v. slav. вѣрѣжскій) și Нѣмскѣ = Нѣмскѣ („pelican”) (v. sl. Нѣмскѣ), fără nazale, deci formele rusești de astăzi, s-a conchis (vezi de exemplu Jakubinskij, *op. cit.*, p. 134) că dispariția nazalității vocalelor nazale în limbile slave de răsărit a avut loc cel mai târziu în prima jumătate a secolului al X-lea¹². Se pune totuși problema dacă niște transformări fonetice s-au putut produce în secolele al X-lea — al XI-lea pe tot teritoriul slav, de la Marea Baltică la Egeea și de la Elba și Adriatică până la Marea Neagră și Volga superioară. Nu este oare aceasta ceva de domeniul miracolului? Numai dacă aceste fenomene s-ar explica prin reacțiunea diverselor substraturi, care nu puteau pronunța pe *ę* și *o* sau pe *ь* și *ъ*, faptul ar apărea mai puțin miraculos. Dar nu se explică în acest caz de ce unele popoare n-au perceput vocalele nazale slave ca vocale urmate de consoanante nazale, cum le-au perceput grecii și românii, care au împrumutat asemenea cuvinte slave. Se pare deci că nu substratul a fost cauza denazalizărilor, se pare chiar că slavii încă nu se amestecaseră până-n veacul al X-lea prea mult cu autohtonii, ca să-și schimbe limba lor sub influența substratului. Nu cumva trebuie să admitem că în unele regiuni vocalele nazale se denazalizaseră cu mult mai înainte, nu cumva trebuie să admitem că deja în secolele al X-lea — al XI-lea unele dialecte slave aveau vocale nazale, iar altele, vocale denazalizate, unele aveau ieruri vocalizate, iar altele, ieruri slabe dispărute, și că situația aceasta exista deja din epoca migrării slave din secolele al V-lea — al VII-lea, sau imediat după aceea? Noi am crede că da. De altfel și până astăzi s-a mai susținut că asemenea fenomene sînt mai vechi decît secolul al X-lea. Astfel vedea lucrurile Miklosich: el socotea denazalizarea drept ceva specific sîrbocroaților în raport cu slovenii, care ar fi păstrat vocalele nazale. Și astfel vedea lucrurile și Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin, 1929, care socotea protobulgare, adică petrecute în epoca ce a urmat imediat migrațiilor, unele din schimbările fonetice puse de obicei de slavisti în epoca veche bulgară sau chiar mediobulgară (vezi mai jos). Este drept că Jagić, „Archiv“, XVII, p. 79, a susținut, pe baza cîtorva nume proprii, că în limba sîrbocroată a existat nazalitate și după migrarea în Peninsula Balcanică. Dar numărul redus al exemplelor cu nazalitate citate de el ne face să admitem că faptul în discuție era restrîns la cîteva puncte ale teritoriului sîrbocroat și să le explicăm prin enclave de slavi care păstraseră nazalitatea, rătăcite în masa sîrbocroată. Nu e sigur că, în secolul al X-lea, existau vocale nazale la bulgari, ruși, sîrbocroați, cehi, slovaci și sorabi, adică la acei slavi care azi au vocale denazalizate în locul vocalelor nazale slave primitive *a* și *ъ*. Slavi care păstrasera nazalitatea se găseau în mod sigur pe vremea aceea în Ungaria (ne-o arată unele elemente slave din limba

¹² Ad. Stender-Petersen, *Zur Geschichte des altslavischen *vitegъ*, „Zeitschrift für slavische Philologie“ IV, p. 44—59, susține, împotriva lui Schwarz, ibid. II, p. 104—107, că cuvîntul rus *vitjaz* vine din v. nordic *wikingr*. El afirmă, p. 59—60, că acest cuvînt a pătruns în limba slavă în secolele al VI-lea — al VII-lea, și la p. 50, că numai cuvinte ca *varjag* (< **varegъ*) și *koltjag* (< **kъlbegъ*) au pătruns în limba rusă în secolul al IX-lea (cum arată faptul că *g* precedat de *ъ* nu s-a palatalizat în *dz*).

maghiară și toponimice maghiare de origine slavă ca *Pest* și *Varasd*), în Macedonia (ne-o arată limba lui Chiril și Metodiu și actualele dialecte slave din Macedonia) și, după cum se poate deduce din elementele slave din limbile română și albaneză, au existat și pe valea Moravei și poate chiar a Drinei, locuite în evul mediu de români și de albanezi. De asemenea au existat slavi cu vocale nazale și în regiunea orașului Scopje, unde iarăși existau și români și albanezi. Prefacerea sirbocroată a lui *ж* în *u* poate fi considerată cu greu un fapt independent de prefacerea identică din cehă, slovacă, sorabă și rusă. Putem admite pentru moment cel puțin că, dacă nu denazalizarea a avut loc într-o epocă foarte veche, prefacerea lui *q* în *u*, *q*, *q̃* sau a lui *ę* în *q̃* au avut loc în epoca de sfârșit a slavei primitive, cum a admis Mikkola, *Urslavische Grammatik*, I, p. 9—10. Căci ar fi greu să ne imaginăm că *q* s-a transformat în *u* în mod independent pe teritoriul sirbocroat, ceh, slovac, luzacian și rus. De altfel, trebuie să spunem că faptele pe care le procură textele bizantine sînt contradictorii. Astfel în opera lui Constantin Porfirogenetul întâlnim și Σφενδοσθλάβος cu *en* pentru *ж*, ca numire a cneazului rus Sveatoslav, ceea ce trebuie socotit ca o pronunție sudslavă pentru realități lingvistice rusești. Noi înclinăm să credem că și disparițiile și vocalizările ierurilor sînt mai vechi decît se crede de obicei, și anume slave primitive.

Dar dacă în general slaviștii consideră ca foarte tîrzii unele fenomene care sînt măcar în parte slave primitive, unii slaviști au inclinat să considere ca petrecute după secolul al VI-lea fenomene ce de fapt nu sînt slave primitive. Ernst Schwarz, *Zur Chronologie der slavischen Liquid-Umwstellung in den deutsch-slavischen Berührungsgebieten* („Zeitschrift für Slavische Philologie“ IV, p. 361—369), ajunge la concluziile: că în sorabă, în secolul al VII-lea nu exista metateza lichidelor (p. 364; o arată numele *Dervanus* derivat de la *dervo* „lemn“; așa se numea conducătorul sorabilor, după informația dată de Fredegar), că în vendica de la Marca Baltică ea se produse-se la sfîrșitul secolului al VIII-lea, că, judecînd după numele de locuri de pe teritoriul ceh și austriac, pînă în secolul al VII-lea fenomenul n-ar fi avut loc (vezi p. 364—365; în secolul al VIII-lea ar fi venit germanii în regiunile respective și ar fi împrumutat unele nume topice de la slavi) și că (p. 363—364) la cehi și moravi fenomenul se întîlnește în prima jumătate a secolului. Pe baza numirilor topice ca *Albona* > *Labin* etc., a numelor personale ca Αρδάχστος și Δεργαμηρός, pomenite de Teofilact (vezi p. 367), și a numelor de locuri grecești ca Δεργομέστος (Etolia), Γαρδίτζα, sat în Triphylia, Καρδίτζα, sat în Beoția și Tesalia, ca și a cuvintelor μέρτζα, σάλμα și rom. *daltă*, *gard*, el susține că fenomenul s-a produs la slavii de sud după migrarea în Peninsula Balcanică și Austria. Autorul dă dreptate (p. 367) lui Max Vasmer (e vorba probabil de articolul despre metateza lichidelor, din *Symbolae grammaticae in honorem J. Rozwadowski*, II, 1928, p. 153 și urm., mie inaccesibil), care, împotriva lui Šachmatov, „Archiv“, 35, p. 51 și urm., a susținut că fenomenele s-au produs mai tîrziu. Iar, la p. 367—368, susține, după Mikkola și Buga, că, la ruși, fenomenul s-a petrecut pînă la mijlocul secolului al IX-lea (cuvintele intrate în limbă după jumătatea secolului al IX-lea nu mai prezintă fenomenul).

Dar dacă Vasmer pare a fi, în articolul pomenit, alături de lingviștii mai vechi, mai tîrziu el a părăsit această poziție, pentru una și mai exagerată decît a lui Schwarz. În interesantul său studiu, *Die Slaven in Griechenland*,

Berlin, 1941 („Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften“, Jahrgang 1941, Philosophisch—historische Klasse, nr. 12), Max Vasmer a relevat caracterul foarte „arhaic“ al unora din toponimele de origine slavă din sudul Greciei. Nume ca Γαρδικίον (p. 287 și urm.), Σαλαμεικόν (p. 279 și urm., 287 și urm.), Αβαρῖνον (p. 267—279), Μαγούλα (p. 277) etc. (<slav *Gordikū [de fapt *Gordīkī], *Solmīnikū, *Avarīnū, *Mogyla etc. au un aspect fonetic mai arhaic decât cel paleoslav (vechi slav bisericesc), adică al limbii fraților Chiril și Metodie: *or*, *ol* încă n-au trecut în *ra*, *la*, ca în *gradici*, *slama*; *a-* încă n-a devenit *ja-*, ca în *javorū*; *o* încă suna *a*, ca în indoeuropeana primitivă și baltoslavă (căci în lituană avem în acest caz *a*): *magyla, *avarīnū; a treia palatalizare a consonantelor velare încă nu se realizase, ca în *gradici*, care suna *gordikū* [devenit **gordīkī*] etc. Concluzia lui Vasmer, pe care a acceptat-o între alții și E. Petrovici, „Dacoromania“, X, p. 234, era următoarea: grecizarea slavilor în aceste regiuni s-a făcut foarte devreme, prin secolul al IX-lea, ba chiar al VIII-lea, înainte ca fenomenele pomenite să se fi petrecut în limba slavilor. Și fiindcă în nordul Greciei (Epir) găsim toponime slave cu un fonetism mai nou, autorul mai conclusea (p. 318—319) că slavii de aici s-au deznăționalizat mai târziu și au avut timp să sufere fenomenele pomenite. (Trebuie să spunem însă că toponimul *Magula* se întâlnește și în Tesalia; cf. numele celebrei stațiuni preistorice Otzaki-Magula din Tesalia, săpată în deceniul al șaselea al secolului nostru).

Așadar Vasmer crede că fenomenele despre care este vorba mai sus s-au petrecut în prima jumătate a secolului al IX-lea, că pînă atunci toți slavii aveau încă **a*, nu *o*, *kī*, nu *c*, *ar*, *al*, nu *ra*, *la*, *a-*, nu *ja-*, și *u*, nu *y*¹³. Pentru noi, aceste concluzii sînt greșite. Fenomenele în discuție nu s-au putut produce în prima jumătate a secolului al IX-lea; ele sînt desigur cu mult mai vechi, ele sînt probabil chiar slave primitive, adică anterioare secolelor al VI-lea — al VII-lea, dar nu se produsese în graiul slavilor care s-au stabilit în Grecia de sud. Toponimele de origine slavă din Grecia de sud ne indică nu o grecizare mai rapidă a slavilor de acolo, ci un dialect slav mai arhaic decât celelalte, mai arhaic chiar în timpul migrației slave. Aspectul mai arhaic al acestor toponime se explică așadar nu prin mai timpuriu deznăționalizare a acelor slavi, ci prin caracterul mai arhaic al dialectului slav pomenit. Dialectul slav stabilit în Grecia era, poate, cel mai arhaic dintre toate dialectele slave. Este cu mult mai firesc să admitem aceasta decât o uniformitate lingvistică a tuturor slavilor pe o arie foarte mare și schimbarea limbii în același timp pe toată această întindere. Dialectul la care ne referim a împrumutat limbii grecești și cuvinte ca μέρζα și σάλλα, invocate de Schwarz¹⁴. Dar celelalte dialecte slave din Peninsula Balcanică, anume cele de pe actualul teritoriu sloven, sîrbocroat și bulgar, n-au putut să aibă aceleași particularități fonetice, ci cele pe care le prezintă și astăzi limbile slave de sud. Celelalte fapte invocate de Schwarz nu sînt în mod obligatoriu argumente în favoarea

¹³ Aceleași concluzii sînt admise și de E. Petrovici, care, p. 325, deduce că slavii din Dacia s-au deznăționalizat prin secolele al X-lea — al XI-lea numai din faptul că numele topice de origine slavă de pe teritoriul românesc nu prezintă fenomenele pomenite. Mai târziu, Georgiev admite că *a* a devenit *o* și că metateza lichidei precedate de *o* sau *a* s-a petrecut după secolul al VI-lea.

¹⁴ Asemenea cuvinte au putut fi însă transmise limbii grecești și de un dialect care nu produsese metateza lichidei, dar prefăcuse pe *-ika* în *-ica*, cum arată numele topic grec.

tezei că metateza lichidei s-a produs după secolul al VII-lea. Putem admite că numele topice ca *Albona* au devenit *Labin* prin adaptarea la sistemul fonetic al slavilor stabiliți acolo (mă refer la substituțiile fonetice; fenomenul în discuție ar fi o metateză în cadrul acestor substituții fonetice). Am putea admite și un fenomen de ordin analogic, ca și cel care s-a petrecut mai târziu în *Karl* și s-a putut petrece și în **varingr* sau *voeringr*: sîrbocroații constatau că în graiul lor exista *ra*, *la* etc. atunci cînd slavi ca cei din Grecia aveau *ar*, *al* etc. Ei au prefăcut deci pe *ar*, *al* etc. din cuvintele străine ca *Albona*, conform normei din graiul lor. De altfel dialecte cu grupurile *tert*, *telt*, *tort*, *tolt* neschimbate se găseau și în teritoriul bulgar, căci numai așa se explică prezența unor asemenea cuvinte în scrisul lui Ioan Exarhul pe la anul 900, în Bulgaria (fapt invocat de Schwarz, p. 367), și se poate să fi fost și prin Dacia, ceea ce ar explica prezența cuvintelor *baltă*, *daltă*, în românește. Avem dreptul să credem că acest dialect slav arhaic, ale cărui resturi le găsim în toponimia greacă și în unele scrieri vechi bulgare, se vorbea în secolul al VI-lea în Muntenia și Oltenia. Într-adevăr numele căpeteniilor slavilor din Dacia celui timp, *Ardagastos* și *Peiragastos*, egale cu *Radogost* și **Pirogost*, prezintă *ar* în loc de *ra* (ca și *Gardiki*) și *a* în loc de *o* (ca și *Magula*). Slavii din cîmpia munteană constituiau în secolul al VI-lea avangarda frontului slav spre Balcani. Ei au trecut cei dinții Dunărea și au înaintat cel mai mult în Imperiul bizantin, ajungînd pînă în sudul peninsulei grecești și în insule.

Iată fapte de care trebuie să ținem seama la stabilirea dialectelor slave primitive. Nu putem spune că o asemenea concepție n-a mai fost exprimată pînă acum. Astfel, Meillet, *Le slave commun*, ediția a doua, p. 4, admitea că graiurile macedonene care stau la baza limbii literare slave vechi „présentent beaucoup de traits archaïques conformes à l'usage du slave commun”, față de celelalte, care se abătuseră mai mult de la slava primitivă. Dar e vorba de o situație din secolul al IX-lea, și numai o afirmație ca cea de la p. 2—3, deja discutată de noi, ne dă dreptul să credem că Meillet o consideră valabilă și pentru secolele al VI-lea — al VII-lea. Pe de altă parte, în cazul lui *u* pentru *y*, ar trebui să presupunem nu menținerea vechiului *ū* slav primitiv, care probabil devenise *y* chiar în primele timpuri ale slavei primitive, ci cu adaptarea la sistemul fonetic grec a slavului *y*, inexistent în limba greacă. Se știe că romînescul *î* este pronunțat de unii străini care nu știu bine românește, ca *u*, adică este înlocuit cu un sunet care prezintă articulații comune cu *î*. Rămînem uimiți cînd nu găsim această explicație la Vasmer, care în „Zeitschrift für slavische Philologie”, II, p. 256, cu ocazia recensiei unei lucrări a lui Schwarz despre toponimia germană de origine slavă, îi obiectase lui Schwarz că *u* din toponimicele în discuție nu reprezintă faza mai veche a slavului *y*, ci un sunet provenit prin substituție fonetică.

Înainte de a păși la studiul diferențierii dialectale a slavei primitive, se mai impune lămurirea unei probleme. A admite că diferențierea dintre limbile slave de azi urcă în unele privințe pînă la slava primitivă înseamnă a admite că unele dintre diferențele dialectale de astăzi urcă pînă în epoca comunei primitive și că sînt la origine diferențe lingvistice tribale, diferențe lingvistice care variau în raport cu triburile sau uniunile de triburi. Se știe că cei dinții care, între slavisti, a admis existența unor diferențe lingvistice tribale, a fost genialul lingvist rus Șachmatov. Dar, în ultimul timp, unii

lingviști sovietici remarcabili, ca Avanesov, pun se pare la îndoială faptul că diferențierea de triburi a fost însoțită și de o diferențiere lingvistică. Astfel, în comunicarea ținută la a doua conferință dialectologică a lingviștilor ruși, cu titlul: „Bilanțul lucrărilor pentru alcătuirea atlasului dialectelor populare ruse din regiunile centrale“, publicată în *Voprosy jazykoznanija*, 1953, nr. 6, p. 25—47 (unele pasaje au intrat în studiul său *Lingvističeskaja geografija i istorija russkogo jazyka*), Avanesov a discutat, în lumina datelor furnizate de aceste atlase, numeroase probleme de istoria limbii ruse, arătând cum atlasul contribuie la lămurirea lor. Autorul a desprins și constatări de ordin teoretic, ca următoarea: Liniile de izoglosă se apropie de granițele cnezatelor și pământurilor feudale. Aceasta înseamnă în unele cazuri și coincidența cu granițe tribale. Dar în cazul în care granițele de trib și cele feudale nu coincid, granițele lingvistice se apropie de obicei, crede autorul, de cele feudale, ceea ce e firesc, fiind mai noi.

§3. *Lipsuri și inconsecvențe ale teoriei curente.* Este de făcut observația generală că particularitățile (fonetice și morfologice) luate în considerare pentru a clasifica limbile slave, — și am văzut că aceste particularități urcă până în epoca slavă primitivă —, sînt foarte puține, ca de altfel și în cazul altor familii de limbi. Dintre acestea, unele nu sînt inovații, ci faze mai vechi. Astfel e cazul cu faptul că *kv* și *gv* + *ē* (<*oi*, *ai*) nu se prefac în *cv* și *dzv* în limbile slave de vest. S-a spus adesea că, atunci cînd se urmărește să se stabilească diferențierea dialectală a unei limbi, ariile lingvistice trebuie stabilite din punct de vedere a fenomenelor inovatoare și s-a înțeles să se respingă ariile pe care fenomenul nu se produce, ca neprobante. Pretenția este neîntemeiată: stabilirea ariei pe care nu se produce un fenomen implică stabilirea ariei pe care el se produce, e deci reversul medaliei. Dar mai e și altceva: ariile arhaizante sînt semnificative cînd e vorba de stabilirea ariilor dialectale, căci ele indică o izolare față de restul teritoriului slav, iar izolarea nu înseamnă numai înapoiere în evoluția lingvistică, căci izolarea duce și la o dezvoltare proprie, la fenomene lingvistice proprii. Și astfel, aria slavă primitivă care a păstrat neschimbate grupurile *kv* și *gv*, a realizat fenomenul *tj*, *ktj* > *c* și *dj* > *dz*. Deci nu vom obiecta teoriei curente că nu ia totdeauna în considerare numai noul, ci și vechiul.

Noi am spus mai sus că admitem o sinteză între punctul de vedere al lui J. Schmidt și cel al lui Schleicher. Dar existența ramurilor nu se poate admite cu drept cuvînt decît atunci cînd limbile și dialectele dintr-un grup se deosebesc prin multe particularități de limbile și dialectele altui grup. Nu este însă acesta cazul limbilor slave. Noi nu putem vorbi de trei ramuri ale limbilor și dialectelor slave. Clasificarea curentă a limbilor slave, ca și separarea dialectală slavă primitivă, care se admite pe baza acestei clasificări nu rezistă confruntării cu faptele. Desigur, cei care o admit pleacă de la faptul că denazalizarea și metateza lichidei sînt fenomene tardive, și că deci nu rămîn ca fenomene vechi decît prefacerile sunetelor *tj* și *dj* și prefacerile sunetelor *k* și *g* din grupurile *kv* și *gv* + *ē* (din *ai*, *oi*) în diverse africcate. Dar, pe baza unor asemenea fenomene, nu putem ajunge la gruparea în cele trei ramuri slave distinse de obicei în trecut și azi, căci limbile sudice și cele estice, grupate împreună de fenomenele *kv*, *gv* > *cv*, *dzv*, se separă prin tratamentul lui *tj*, *dj* în *k'*, *g'*, *c*, *dz* (și *c*, *z*), *št*, *žd*, *šč*, *žg*, și chiar *štj*, *ždj*, relevate de E. Petrovici pentru slava din Dacia (*Correspondențele românești ale grupurilor*

bulgare *št, žd*, în „Limbă și literatură“, II, 1956, p. 285 și urm.). Rusa nu se separă de grupul sudic decât prin fenomene socotite de unii recente, ca plenisonia și *e- > o-*. Ca să putem socoti rusa drept un dialect slav primitiv deosebit de dialectele sîrbocroate cu *č, dž*, ar trebui să admitem că *dž* a devenit *ž* chiar în slava primitivă și mai ales ar trebui să urcăm plenisonia și fenomenul *e- > o-* în aceeași epocă slavă primitivă, ceea ce pentru noi nu este exclus. Grupul limbilor slave de sud este unit printr-o altă particularitate decât aceea a metatezei lichidei și a transformării în *ā* și *k* a vocalelor *ō*, respectiv *ē*, și a vocalelor *e* și *o* din grupurile *ol, or, el, er*, deci tot printr-un fenomen tardiv, care însă se găsește în cehă și slovacă. Cercetători ca Vasmer n-ar trebui deci să mai admită existența unui grup sudic și a altuia estic în dialectele slavei primitive, ci sau diverse grupuri de dialecte, deosebite după tratamentul pe care-l aplică lui *(k)lj* și *dj*, sau numai un grup sud-estic, opus celui vestic, așa cum a făcut Dobrovsky, iar în vremea noastră, Conev. Noi găsim clasificarea lui Dobrovský mai consecventă cu criteriile (adică fenomenele) folosite, decât teoria lui Maksimovič. Așa se și face că ea a fost reluată de Conev și că Lehr-Splawinski, *Problem ugrupovanjaęzyków slowiańskich*, deja citat, §9 și §16 și urm., distinge ca o primă diferențiere slavă primitivă, pe cea care separă limbile slave de vest de toate celelalte, și apoi, ca o a doua diferențiere slavă primitivă, pe cea între rusă și limbile slave de sud (vezi un extras din opera învățatului polonez în „Zeitschrift für Slavistik“ Band I, Heft 2, 1956, p. 79—81, în cadrul articolului lui V. Falkenhahn, *Entstehung, Entwicklung und Ende der urslavischen Sprachgemeinschaft in polnischen Veröffentlichungen von T. Lehr-Splawinski*). Părerea la care ne-am oprit, că pentru epoca migrațiilor nu se poate vorbi de un grup sudic, ci sau de grupuri diverse, sau de un grup mai întins, estic și meridional (sau sud-estic), este într-un fel o întoarcere și la teoria lui Kopitar și a lui Miklosich, care admiteau pătrunderea în Peninsula Balcanică a două valuri diverse de slavi, cu limbi deosebite. Teoria lui Kopitar și a lui Miklosich a rezultat din luarea în considerare a deosebiriilor destul de însemnate care există între sîrbocroată pe de o parte și bulgară pe de alta. Acestor învățați, în special lui Miklosich, li s-a părut că pot urca unele deosebiri dintre cele două limbi pînă în epoca slavei primitive, cînd bulgarii se numeau sloveni (sîrbii și croații aveau aceleași numiri ca și azi). Ei au dat deci o importanță deosebită unor fapte pe care susținătorii existenței grupului limbilor slave de sud le consideră fără importanță în problema clasificării limbilor slave. Această diglosie slavă a Peninsulei Balcanice a fost recunoscută și de Jagić, „Archiv“, XVII, p. 50—51, în articolul *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, dar marele slavist, conform concepției sale despre dezvoltarea dialectală, împrumutată de la J. Schmidt, admitea o trecere treptată de la o limbă la alta și de aceea se opunea și el teoriei lui Miklosich, care admitea că sîrbocroații și slovenii au alcătuit la origine două grupuri lingvistice net distincte unul de altul. Noi trebuie să recunoaștem că unitatea limbilor slave meridionale față de celelalte limbi slave, considerată din punctul de vedere al fenomenelor slave primitive, nu există, cum nu există de altfel nici unitatea, considerată din același punct de vedere, a limbilor slave de vest, care și ele sînt diferențiate prin tratamentul nazalelor (am spus mai sus că, în epoca slavă primitivă, a trebuit să avem măcar timbrul de *u* în loc de *o* sau *q*, în unele dialecte). Iar dacă astăzi avem, între cele două limbi

slave de sud, dialecte de tranziție, se pare că aceste dialecte de tranziție au rezultat târziu, după anul 1100, când cele două limbi slave, încă nu bine diferențiate una de alta, au ajuns din nou vecine. Căci, desigur, aveau dreptate N. van Wijk și A. Margulies să susțină că în evul mediu adînc exista, între sirbi și bulgari, o zonă aloglotă, românească, într-un spațiu pe care mult timp l-au stăpînit bizantinii (Niș, Serdica, Prizren și Scupi, ba și Belgradul erau în stăpînirea bizantinilor și după năvălirea slavă, Serdica fiind ocupată de bulgari la 809, iar celelalte orașe, la 1190). Slavi au locuit, desigur, în această regiune și mai înainte de cucerirea ei de către bulgarii uralo-altaici și de către sirbi. Cum că în regiunea dintre sirbi și bulgari ar fi fost populație romanizată, și anume românească, e sigur, căci doar acolo a fost unul din principalele teritorii de formare a poporului român și acolo au locuit în evul mediu și albanezii, singurii pe care pare să-i fi găsit în această regiune sirbii, căci Niș are fonetism albanez¹⁵. Desigur sirbii n-au fost izolați de bulgari, cel puțin la sud; deducem aceasta din faptul că a existat o stăpînire bulgărească asupra Ohridei în secolul al IX-lea și al X-lea. Faptul că au existat slavi pe spațiul stăpînit de bizantini pînă la 1190 rezultă și din existența unor slavi de tip bulgar pe teritoriul de formare a poporului român.

Cucerirea de către statul bulgar a spațiului stăpînit de bizantini pînă la 1190 n-a fost, desigur, urmată de o expansiune bulgară pe teritoriile pomenite, cel puțin în primele secole (al IX-lea — al X-lea), cînd e vorba de o cucerire a clasei dominante turcești, creatoare a primului imperiu bulgar. În teritoriul dintre sirbi și bulgari, stăpînit de bizantini fără întrerupere pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea, au existat slavi încă din epoca migrației slave. Dar acești slavi, de pe valea Moravei, ca și cei dintre Niș și Sofia, de la Skopie și de pe valea Drinei, au fost cu vremea asimilați de românii care erau acolo în număr impunător. Elementele slave din limba română ne arată că acei slavi aveau pentru $\mathfrak{A}$ și $\mathfrak{X}$ cîte două valori: e și q , respectiv o și q , așadar diverse atît de cele care stau la baza dialectelor bulgare de azi, (ele au, în genere e , respectiv $\ddot{a}$, deci altădată $*e$, și $*\ddot{q}$), cît și de cele care stau la baza dialectelor sîrbocroate de azi (ele au e și u , deci altădată $*e$ și $*u$)¹⁶. Dacă nazalitatea dispăruse deja atunci din bulgară și sîrbocroată, slavii de pe teritoriul de formațiune a poporului român au fost mai înrudiți cu cei din Macedonia, din Slavonia și din teritoriul sloven de azi.

Teoria lui Miklosich nu se reducea însă numai la atît. El mai afirma că cei dinții care au năvălit în Peninsula Balcanică, și anume prin Dacia, de unde au migrat în Panonia, în teritoriul sloven de azi și în Bulgaria, au fost slovenii și că, după aceea, au venit sîrbocroații, care au turburat lingvistic și etnografic unitatea slovenilor. Jagić i-a obiectat că nu au fost două migrații, ci una singură și aceeași migrație slavă atît prin Dacia cît și prin Panonia

¹⁵ Probabil faptul că regiunea a trecut de la români la albanezi și apoi la sirbi, iar nu direct în stăpînirea sirbilor, în timpul năvălirii lor (secolul al VII-lea), explică de ce tot s-au păstrat acolo cîteva numiri antice de locuri, pe cînd în spre Dalmatia, anume în partea de apus a Moesiei Superioare, unde sirbii vor fi venit direct în contact cu populația romanizată, nu s-a păstrat nimic din vechea toponimie.

¹⁶ După Mladenov, *op. cit.*, polona presupune un $\mathfrak{A}^1$ și un $\mathfrak{A}^2$. Și tot după Mladenov, faptul că în română avem două reflexe ale lui $\mathfrak{X}$ merge cu cel din polonă. Aceasta ne obligă să admitem că slava veche din Dacia și din Moesia Superioară prezenta cu polona asemănări pe care nici macedonica nu le prezenta.

și că toți acești slavi erau cuprinși sub numele de sloveni. Eu aș crede că e mai potrivit să se vorbească de o „sfărîmare” a grupului slovenilor chiar din patria lor primitivă, căci unii vor migra spre Novgorod, alții vor trece în Dacia și, prin Dacia, în Peninsula Balcanică de est și în Grecia, iar alții, veniți, probabil, de-a dreptul prin actuala Ucraină subcarpatică, s-au stabilit în Panonia, în Slavonia și pe actualul teritoriu sloven. Vom concludă însă, împotriva lui Miklosich, că ei nu aveau un grai unitar, deși cei mai mulți vorbeau graiuri de tip bulgar, iar unele dintre aceste graiuri posedau și vocalele nazale *o* și *e*, nu *u* și *é* (Miklosich credea că singuri slovenii păstrasera vocalele nazale). Împotriva lui Jagić, vom spune că sîrbocroații au trebuit să se numească sîrbi și croați încă din patria primitivă a slavilor, așa că numai eronat au fost cuprinși sub denumirea de sloveni de către bizantini, care s-au desprins să numească pe toți slavii *Slavenoi*, tocmai pentru că slovenii se găseau mai aproape de ei și erau cei mai numeroși dintre slavi. Pronunția de la care au plecat bizantinii avea *a* în loc de *o* : *Slavēne*. (Italianii au vorbit și ei numai de *Slavi*, deci *Slavēne*, poate pentru că au cunoscut întii pe slovenii propriu-ziși din regiunile de la nord-est de Italia și din Macedonia și Grecia.)

S-a criticat mult de către Jagić (p. 49—50) greșeala lui Miklosich (și a lui Kopitar) de a fi crezut că limba slavă veche bisericească a fost limba slovenilor din Panonia. Și desigur că marele slavist a greșit crezînd astfel. Dar greșeala sa este mai mică decît își imagina Jagić, căci în Panonia și în Slovenia au locuit totuși triburi slave ce s-au numit sloveni. Și nu pare să fie o întîmplare că unele dialecte slovene de azi prezintă *e* și *o* în locul vechilor vocale nazale, deci exact vocalele orale corespunzătoare vocalelor nazale ale slavei bisericești vechi. Dacă nazalitatea lui *а* și *я* a dispărut dialectal în slava primitivă, cum am presupus mai sus, faptul ar arăta că avem a face cu o frîntură din aceleași triburi slovene, cu vocale nazale de tipul *e* și *o* sau cu vocalele orale *e* și *o*, care s-au stabilit lingă Salonic și în Macedonia și a căror limbă a devenit apoi, prin Chiril și Metodiu, limba bisericească și literară a slavilor. Și vom vedea mai jos (§4) că dialectul slav din Macedonia, care a devenit limba literară a slavilor, a avut, după toate probabilitățile, și alte particularități comune cu cel sloven. Jagić nu dă importanță acestui dialect sloven, reprezentat astăzi prin limba slovenă, și caută să-l integreze în unitatea sîrbocroată, singura pe care o opune unității bulgare și pentru epoca veche, dar este sigur că greșește. Că astăzi slovena prezintă mai multe asemănări cu sîrbocroata decît cu blulgara este firesc. Dar se pune problema dacă astfel au stat lucrurile și pe vremea cînd aceste limbi erau dialecte slave primitive și dacă nu cumva atunci dialectele slave din Macedonia, care aveau nazalitatea, nu ne obligă să admitem că dialectul sloven prezenta o înrudire strînsă și cu dialectele slave din Macedonia, care au atîtea deosebiri și față de bulgară, și față de sîrbă. Am da deci dreptate, într-o oarecare măsură, și lui T. Florinskij *Obzora važnejšich trudova po slavjanovēdeniju za 1895 goda*, Kiev, 1896, pe care Jagić îl combate în „Archiv”, XIX, p. 275—276 (în cadrul unei recensii). Florinskij susținea că slavii care au pătruns în Peninsula Balcanică alcătuiau deja de pe atunci triada bine cunoscută în epoca istorică : sloveni, sîrbocroați și bulgari. El se întemeia pe faptul că tratamentul lui *tj* și *dj* este divers în cele trei limbi slave. De fapt ar fi trebuit să admită Florinskij că macedonienii reprezintă un al patrulea dialect, căci posedă tratamentul specific

k și *g*. Jagić admitea, în „Archiv“, XIX, p. 276, că *dj > j* din slovenă, care se găsește și pe teritoriul sîrbocroat („bis gegen Ragusa im Süden und tief nach Bosnien hinein“), se explică prin vecinătatea inițială a slovenilor și sîrbocroaților, păstrată și după aceea. El consideră slovena ca mai înrudită cu sîrbocroata și opune acest întreg grup bulgarei, așadar admite numai o dualitate lingvistică în cadrul unității lingvistice slave de sud. După noi, slovena a fost însă înrudită cu acele dialecte slave de pe teritoriul de formare a poporului român, pe care unii le consideră bulgare, deși ele prezentau unele deosebiri față de cele din Bulgaria propriu-zisă. De altfel Florinskij socotea dialectul ștokavian ca o varietate lingvistică independentă a familiei lingvistice slave, și anume ca una mai înrudită cu ceha (p. 14). Nu știu dacă slavistul rus se întemeia, cînd susținea aceasta, pe tratamentul lui *x* ca *u* (prin faza *y*). Fapt e că, în mod independent de el, Hasdeu imagina tot pe atunci teoria sa despre clasificarea limbilor slave, după care sîrbocroata mergea cu ceha și slovaca, iar polona, cu bulgara.

Concepția noastră reia deci și ceva din teoria învățatului român, și anume nu numai ideea unei înrudiri între sîrbocroată, cehă și slovacă, pe care am găsit-o la Florinskij, dar și ideea unei înrudiri între polonă și dialectele slovene și bulgare, în special cu cele bulgare din Macedonia și de pe teritoriul românesc primitiv.

Cu toate acestea, noi nu susținem că împărțirea limbilor slave în cele trei grupuri nu are nici o bază: ea se întemeiază pe o serie de asemănări, în special mai noi, produse prin evoluția limbilor slave după desfacerea slavei primitive. Limbile slave meridionale, dezvoltîndu-se după secolul al IX-lea izolat de celelalte limbi slave, n-au mai putut primi unele impulsuri de la acestea, iar pe de altă parte, trăind în împrejurări istorice identice, au căpătat multe inovații comune. De asemenea, limbile slave occidentale și cele slave de răsărit, trăind în directă contiguitate, au dezvoltat o serie de fenomene comune, ca de exemplu modul de a exprima cele două aspecte verbale fundamentale ale unui verb prin două serii de forme verbale, paralele, la origine verbe deosebite: *ja pišu* și *ja napišu*, respectiv *ja pisal* și *ja napisal*, nu prin forme ale unui singur verb. De aceea, în loc de limbi slave de vest și de est eu aș vorbi numai de limbi slave de nord, cu atît mai mult cu cît ucraineana are în unele privințe o evoluție comună cu polona. Dar, cum am spus, o asemenea clasificare a limbilor slave pleacă de la fapte tardive, și de aceea ea este perfect întemeiată în calitatea ei de clasificare a limbilor slave, dar ea nu este valabilă dacă o luăm drept o clasificare a dialectelor slave primitive. Credem că adesea învățații au confundat cele două puncte de vedere și că însuși Jagić se plasa pe punctul de vedere al limbilor slave de astăzi atunci cînd afirma că limbile slave de sud prezintă un dualism lingvistic. El greșea cînd voia să urec acest dualism al limbilor slave de sud pînă în epoca slavei primitive.

§4. *Adevărata repartitie a dialectelor slave primitive.* Am văzut deja (§3) că teoria aproape general admisă pînă astăzi asupra dialectelor slave primitive n-a luat în considerare fapte esențiale privitoare la diferențierea dialectală a slavei primitive. Faptele luate în considerație de Jagić vorbesc în sensul teoriei sale, dar unele din ele ne îndreaptă și spre o altă concepție, pe care o sprijină mai ales fapte ce n-au fost luate în considerare de marele slavist. Noi credem anume că repartizarea geografică a diferitelor unități lingvistice slave era în epoca slavei primitive alta decît cea de azi.

Admitem și noi că fenomenele caracteristice actualelor limbi slave au început să apară în perioada unității slave, — acest fapt nu se mai poate tăgădui —, dar credem că repartitia geografică a diferitelor unități lingvistice era atunci alta decât cea de azi. Și anume credem că graiurile din care s-au născut limbile cehă, slovacă și sîrbocroată nu erau atunci la sudul și sud-vestul graiului din care s-a născut polona și la vestul celui din care s-a născut bulgara, ci la nordul acestora, în așa fel încît limbile rusă și polonă erau învecinate la nord și vest cu limbile cehă, slovacă și sîrbocroată, ceha și slovacă fiind mai aproape de polonă, iar sîrbocroata mai aproape de rusă. Slovena se găsea și ea, de asemenea, la sudul cehei, slovacei și sîrbocroatei, în imediata vecinătate a graiului din care provine bulgara. Graiul din care provine bulgara se învecina la est cu graiul din care provine rusa, iar la vest și nord cu cel din care provine polona și cu cele din care provin macedonica și sîrbocroata.

Cum că sîrbocroații au fost altădată în imediata vecinătate a rușilor rezultă din următoarele fapte :

1) Tratamentul lui *ж* ca **y*, apoi *u*, pe care l-am examinat mai sus ;

2) Tratamentul lui *я* ca *e* în sîrbocroată și *ja* în rusă. Aici, detaliile schimbărilor sînt deosebite în cele două grupuri lingvistice, dar schimbările nu pot fi separate una de alta, din pricină că avem o prefacere a lui *я* în *e* sau *ja*, nu într-un sunet velar, ca *ǰ* ; eventual și denazalizarea poate sluji la asocierea acestor schimbări fonetice (urmele de nazalitate de pe teritoriul sîrbocroat, asupra căroră a atras atenția Jagić, în „*Archiv*“, XVII, p. 79, se explică poate nu numai prin faza mai veche a sîrbocroatei, dar și prin niște enclave de slavi care păstraseră vocale nazale). Firește însă că dialectele din Macedonia, care au *ja*, sînt cu mult mai apropiate de rusă și au fost, desigur, vecine cu cele rusești, în patria primitivă a slavilor.

3) Prefacerea lui *к* (*ga*, *ja*) în *je* în sîrbocroată și în *e* în rusă : slav primitiv **vkra*, sîrbocroat *vjera*, rus *vera* „credință“ (Jagić invocă faptul în „*Archiv*“, XVII, p. 79). Fenomenul se întîlnește și în slovenă, unde avem *e*, și în cehă, unde avem de asemenea *e*.

4) Prefacerea lui *tj* și *klj* în *č* sau *č* : sîrbocroatul *sveča*, rusul *svečā*, slovenul *svěcā* ; ceha și slovacă au alt tratament, și anume *c*, ca în polonă. Deoarece există însă dialecte slave care prezintă pe *tj* prefăcut în *k* și deoarece ele sînt în vecinătatea celor sîrbe, în Macedonia, se poate presupune că și *č* din slovenă și *č* din sîrbocroată sînt recente și că dialectele slave primitive din care se trag slovena și sîrbocroata aveau *k*. În cazul cînd această ipoteză e justă, fenomenul sîrbocroat și sloven nu mai poate fi invocat pentru teza noastră.

5) Prefacerea lui *dj* în *ǰ*, care stă la baza sîrbocroatului *ǰ*, slovenului *j* și rusului *ž* : slav primitiv **medja* „hotar“, sîrbocroat *međa*, sloven *mēja*, rus *meža*. Ceha are alt tratament, și anume *z*, care presupune un *dz*, existent în polonă. Deoarece în Macedonia avem tratamentul *ǰ*, nu este sigur că fenomenul s-a produs în epoca slavă primitivă.

6) Terminația *-mo* la pers. I-a pl. a indicativului prezent din sîrbocroată, slovenă și ruteană, spre deosebire de *-me* sau *-m* din bulgară, *-me* sau *my* din cehă, *-m*, *-me* sau *-my* din rusă etc. (vezi Meillet, *op. cit.*, p. 316, Jagić, în „*Archiv*“, XVII, p. 81).

Desigur, ele nu sînt probante în mod necesar, mai ales că unele s-au petrecut probabil după epoca slavă primitivă, și presupunerea noastră trebuie

întărită cu alte fapte. Cu privire la primul, îndoiala lingviștilor nu este îndreptătită, cel puțin dacă se are în vedere nu denazalizarea, ci „forma“ vocalelor nazale. Și am văzut noi înșine mai sus că „forma“ acestor vocale îi apropie pe poloni de slavii de pe teritoriul de formație a poporului român (Moesia Superioară și Dacia), din Macedonia și în general din Bulgaria. Dar nici în legătură cu cel din urmă nu e cazul să se exprime îndoieli. Noi vom invoca un fapt lexical ca rut. *horná*, gen. *hornáty* (neutru) „oală mică“ și sîrbocroatul *grne*, gen. *grnela* (neutru) „oală“, care, desigur, nu sînt derivate în mod independent de la rut. *horn* și sîrbocr. *grn*, ci dovedesc că de la **gъrnъ* s-a derivat, numai în aceste două dialecte ale slavei primitive, un diminutiv format cu sufixul -*a*, gen. -*ata*. În celelalte limbi slave cuvîntul nu se găsește (vezi Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908 — 1913, p. 371).

De altfel asemănările lingvistice dintre ucraineni și sîrbocroați nu sînt deloc curioase, dacă ne gîndim că un trib ucrainean se numea în secolul al XI-lea *Chorvati*. Numirea comună cu croații nu e întîmplătoare, cum nu e întîmplător nici faptul că o ramură a chorvaților a locuit în Boemia, iar sorabii, o ramură a tribului primitiv a sîrbilor, se găsesc și astăzi în regiunea Lausitz. Desigur, toate aceste triburi au fost la origine vecine și au avut și unele particularități lingvistice comune.

Vecinătatea inițială a sîrbocroatei cu rusa s-ar putea concepe păstrînd actualele raporturi de loc dintre limbile slave. Cele două limbi, precum și ceha și slovacă, ar trebui așezate în acest caz între polonă și bulgară, care ar rămîne separate una de alta. Este ipoteza pe care a făcut-o Jagić în „Archiv“, VI (1882), p. 149. El a admis acolo că, în patria primitivă a slavilor, sîrbocroații erau vecini la sud-vest cu slovenii, la nord-vest cu cehii și slovacii și la est cu rușii. (Pe vremea aceea Jagić considera tratamentul vocalelor nazale din sîrbocroată ca înrudit cu cel din rusă). Dar o serie de asemănări dintre bulgară și polonă ne fac să admitem că aceste două limbi au fost și ele vecine. Jagić n-a remarcat nici una din aceste asemănări, deși el a fost preocupat de legăturile pe care fiecare limbă slavă le are cu cele vecine. În această privință are merite incontestabile lingvistul și istoricul român B. P. Hasdeu, care în *Stral și substrat. Genealogia popoarelor balcanice (Etimologicum Magnum*, III, p. V—XXXVII), s-a ocupat între altele și cu raporturile de înrudire dintre limbile slave. Trei fapte lingvistice le crede el caracteristice pentru bulgari și poloni: 1) vocalele nazale *a* și *ъ*, 2) sunetul *dz*, prefăcut la ceilalți slavi în *z*, și 3) pronunția lui *ѣ*, ca *ia* : *viara*. În interpretarea acestor fapte Hasdeu mergea prea departe și admitea că polonii și bulgarii au alcătuit la început o singură unitate lingvistică, ceea ce este fals, cum arată faptul că sunetelor *c* și *dz* din polonă, provenite din *tj*, *ktj* și *dj*, le corespund în bulgară *št* și *žd* (numai dialectele slave din Macedonia au *č* și *g*).

Desigur, aceste asemănări n-au fost considerate de învățați ca dovedind o înrudire originară. Mladenov, în *Geschichte der bulgarischen Sprache*, p. 8, spune: „Wie obg. 'a, e für abg. ѣ kein Polonismus ist, so braucht auch wbg. e aus abg. ѣ kein Serbismus zu sein“. Totuși asemănările pomenite par să nu fie întîmplătoare, deși, firește, mulți lingviști se îndoiesc că ele sînt slave primitive. Mladenov, *op. cit.*, p. 12, consideră „relativ noi“ sunetele rezultate din *ѣ*. Firește, în ce privește vocalele nazale, nu mai putem invoca ca fapt

sigur slav primitiv păstrarea nazalității, ci numai „forma“ vocalelor nazale. Și, în această privință, cum am spus-o deja (§3), polona merge cu bulgara care a transformat pe *ж* în *ѣ*. Hasdeu n-a avut totală dreptate în chestia vocalelor nazale; el ar fi trebuit să precizeze că vocalele nazale nu se găseau în toate dialectele bulgare, adică în toate graiurile care prefăcuseră pe *tj*, *ktj* și *dj* în *št*, respectiv *žd*, ci numai în graiul cu *št* și *žd* al acelor slavi care locuiau în evul mediu în Dacia, Ungaria, Moesia Superior și Moesia Inferior de vest, și au dat atâtea cuvinte slave poporului român și celui maghiar. Căci, cum se știe, vocalele nazale au pierdut orice urmă de nazalitate tocmai în graiurile cu *št* și *žd* din actuala Bulgarie.

La aceste asemănări, au mai fost adăugate altele de Conev, *Istoriia na bălgarskij ezik*, I, 1919. Dialectul din Kostur are accentul pe silaba penultimă, ca și polona. Conev admitea că faptul nu e întâmplător, că avem a face cu o particularitate dialectală a limbii slave primitive. Faptul este considerat de Mladenov, *op. cit.*, p. 9, „ganz unsicher“. Totuși mutarea accentului, cel puțin în polonă, pare să fie slavă primitivă. Rezultă aceasta din următoarele considerații: în polonă, cum a arătat Mikkola, *Urslavische Grammatik*, I, p. 88, metateza lichidei în grupurile *ol*, *or* este mai nouă decât prefacerea lui *e* accentuat și precedat de *č*, *š*, *ž* („vor hintervokalischer Silbe“) în *a* și decât prefacerea aceluiași *e* în *o*-. Învățătul finlandez credea că polona avea încă *ol*, *or* când a pătruns cuvîntul de origine germană **karlk* în limbă. Această ultimă afirmație nu se poate admite. Deja Meillet, *Le slave commun*, ediția a II-a, p. 3, a arătat că, în acest cuvînt, metateza lichidei s-a produs după ce fenomenul se realizase în limbă. Avem a face cu un fenomen petrecut înainte de migrațiile slave spre Boemia, deci probabil înainte de secolul al V-lea.

Așadar prefacerea în polonă a lui *é* în *ó*, în silaba penultimă (cf. *niose*, *zona* „soție“ etc.) ne arată că schimbarea de accent pe penultima s-a produs cel mai târziu în limba polonă în prima jumătate a mileniului întâi al erei noastre. De altfel avem elemente comune în accentuare și între slovenă și limba ventică de la Marea Baltică (vezi Mikkola, *op. cit.*, I, p. 7).

La aceste fapte noi mai adăugăm pe următoarele: polon *pajak*, bulgar *pajak* și *pajok* și slav din Dacia **pajakъ* sau **pajag* (presupus de românul *paing*), cu *i* consonant, față de celelalte limbi slave, care nu au *i* consonant sau au un *v*: rus *payk*, ceh *pavouk* etc. Numai slovena prezintă *pajek*, *paik*, pe lângă *pavek*, *palek*. Constatăm că limba polonă și dialectele cu *št* și *žd* se găseau în contiguitate teritorială; prin urmare limba sîrbocroată și slovena, a căror vecinătate cu rusa a fost dovedită mai înainte, trebuie puse, în patria primitivă a slavilor, la nord și est de polonă și de bulgară. Dar mutarea sîrbocroatei și slovene în alt loc cere și mutarea cehei și slovacei în același loc, căci între slovenă pe de o parte și cehă și slovacă pe de alta, sînt asemănări, pe care le-a relevat Jagić (vezi „Archiv“, XX, p. 35—36). Bineînțeles, deoarece ceha și slovacă prezintă legături bine cunoscute cu polona, ele vor fi puse în vecinătatea polonei, nu a rusei. Aceste dialecte slave primitive nu se grupează cu altele, vecine, în două, trei sau mai multe ramuri, căci teoria arborelui genealogic dă o imagine necorespunzătoare realităților: un dialect prezintă asemănări cu toate dialectele vecine¹⁷.

¹⁷ După cum am arătat în nota 13, Mladenov a presupus că cele două valori ale lui *ж* din dacoslavă, deduse după tratamentul din română al elementelor slave, o și *q*, corespund

LA DIFFÉRENCIATION DIALECTALE DU SLAVE PRIMITIF

RÉSUMÉ

Dans les §§-es 1—3 de son article, l'auteur expose d'une manière critique les théories qui ont été formulées jusqu'aux environs de l'année 1960 sur la classification des langues slaves et la différenciation dialectale du slave primitif. Il promet d'exposer dans un autre article les théories qui ont été avancées après 1960 et qui ne renoncent pas en fait aux vieilles idées. Il ne se déclare pas satisfait par la théorie dominante avant 1960 et après cette date de la tripartition des langues slaves et des dialectes du slave primitif : le groupe oriental, le groupe occidental, le groupe méridional. S'inspirant de la théorie du savant roumain B. P. Hasdeu, il considère erronée toute classification des dialectes slaves primitifs et propose, dans le §4 de son étude, une autre disposition de ces dialectes : au Nord et à l'Ouest les langues slaves de l'est, le tchèque, le slovaque et le serbo-croate ; au Centre le polonais, le macédonien, le slave de la Dacie et de la Pannonie et le slovène ; au Sud le bulgare proprement dit.

L'auteur soutient donc que le slave primitif présentait une différenciation dialectale plus accentuée qu'on ne l'admet pas ; et pour pouvoir la démontrer, il donne une chronologie différente pour certains changements phonétiques slaves. Des phénomènes tels que la transformation de *a* en *o*, la disparition des yers non intenses et la vocalisation des yers intenses, la métathèse de la liquide dans les groupes *el, ol, er, or*, la transformation de *q* en *u*, etc. se sont produits à l'époque de communauté et seulement dans certains aires du slave primitif, et non pas durant les derniers siècles du premier millénaire de notre ère, comme on l'admet généralement.

Universitatea „Al. I. Cuza”,
Iasi, Calea 23 August, nr. 11

celor două valori pe care *ж* le posedă în dialectul slav primitiv de la baza polonei. Dar cei doi *q* ai dialectului slav primitiv de la baza polonei se deosebesc unul de altul prin cantitate : unul era scurt, iar celălalt lung. Cel scurt se transformă în polonă în *e*, iar cel lung, în *a* (pronunțat *q*) : sl. pr. **meka* „chin” > pol. *meka*, sl. pr. **mędra* „înțelept” > pol. *mądry*. Cum, în elementele de origine slavă din română, avem *muncă*, respectiv *mindru*, urmează că diferența dintre cei doi *q* din cuvintele românești, care ne-a fost transmisă de dacoslavă, *q* și *a*, era la origine una de cantitate : *q* scurt rămăsese în dacoslavă *q*, pe când *q* lung devenise *a*. Este de dorit o cercetare a întregului material românesc, și nu numai pentru *ж*, dar și pentru *ж*. Tratatul lui *ж* din rom. *luncă* contrazice concluzia de mai sus : polona are *łeka*. Trebuie să adăugăm că diferențele de cantitate ale vocalei *q* au dus la tratamente fonetice diferite și în cehă.

DIMITRIE RALET

Întîiul copil al spătarului Alecu Ralet din Botoșani s-a născut în 1816, la Constantinopol. A fost un studios, care nu și-a irosit în darn, ca unii tineri pe care avea să-i vizeze în fabulele sale, timpul petrecut prin străinătăți. În jurul anului 1840, el și-ar fi încheiat, pe cît se pare, studiile la universitățile din Germania și Franța. Intrat în magistratură, Ralet este, în 1841, judecător și președinte la tribunal în orașul copilăriei sale, Botoșani, fiind numit în aceeași funcție și în 1842, în 1843, mai pe urmă în 1847 și 1848. Atașat „partidei naționale“ din Moldova, D. Ralet, fruntaș al mișcării liberale din această provincie, ia parte la evenimentele care au loc acolo în 1848, către sfîrșitul lui martie. Urmează exilul, pribegia în Bucovina, de unde se întoarce în 1849, cînd tronul era ocupat de Gr. Ghica. Director, în 1849, în Ministerul justiției din Moldova, Ralet este numit cîțiva ani mai tîrziu, în 1855, ministru al cultelor și instrucțiunii publice. În același an, el a fost trimis de către domnitor la Constantinopol, împreună cu C. Negri, în chestiunea spinoasă, cu destule dedesubturi, a averilor minăstirilor închinat. Cei doi unioniști moldoveni își duc cu bine la capăt misiunea, Ralet, însă, se îmbolnăvește și aceasta avea să-i precipite sfîrșitul. Reîntors la Iași, în vara lui 1856, el acționează neobosit pentru împlinirea unuia dintre marile sale idealuri — Unirea. Face parte din Comitetul Unirii, din Comitetul electoral al Unirii, ca și din delegația unioniștilor pe lîngă Comisia internațională din București și din biroul definitiv al Adunării generale a Moldovei, unde se pronunță în favoarea emancipării

* Schițele monografice din această secțiune fac parte din *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* pregătît de sectorul de istorie literară și folclor al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor. Sînt prezentate cîteva portrete de scriitori mai puțin sau parțial studiați în istoriile literare, încercîndu-se realizarea unor scurte profile sintetice, urmate de o bibliografie a operei și o selecție a referințelor critice. Ele urmăresc să ilustreze modul în care vor fi tratați în dicționar scriitorii din această categorie.

țaranilor. De asemenea, el face să apară un articol politic în ziarul bucureștean „Concordia”. La finele anului 1857, Ralet pleacă la Paris, dar nu într-un voiaj de plăcere, ci pentru a încerca să susțină și să impună, alături de alții, ideea Unirii. De altfel, în gazeta lui V. Alecsandrescu-Urechia, „Opiniunea”, el publică articole de orientare prounionistă. Un destin inclement a făcut ca acest generos combatant și scriitor să închidă ochii (26 octombrie 1858, Botoșani) mai înainte ca marele act al Unirii să fi fost un fapt împlinit.

Iubit și stimat de către toți cei care l-au cunoscut, Dimitrie Ralet a lăsat o frumoasă amintire ca bun cetățean și patriot, mai puțin însă ca scriitor. Referindu-se la operele literatului botoșănean, M. Eminescu le va găsi corecte, dar lipsite de însemnătate. Asprimea observației este însă excesivă pentru acest scriitor productiv, căruia înzestrarea nu i-a lipsit. Ralet — care, în afară de Dimitrie Ralet, a mai semnat D. Rallet, D. Ralleti, D. Ralletto, Raletto, ca și, în unele acte și documente ale campaniei unioniste, Dèmètre Ralletto — a scris mult și variat, risipindu-și producțiile în publicațiile din deceniile cinci și șase ale secolului trecut.

În 1840, îi apare un volumaș de *Scrieri*, în care junele condeier, cu sentențiozitatea vârstei și cu surprinzătoare accese de mizantropie, își dezvăluie predilecția pentru reflecția și tipologia morală și, totodată, aplecarea pe care o are spre satiră. Sînt trăsături pe care opera de mai târziu a lui D. Ralet nu le-a dezmințit. Cu numai trei ani mai devreme, însă, în 1837, Ralet încă mai jertfea întru romantism, mărturisindu-și simțămintele din „ceasuri singurate”, traducînd din Lamartine ori „de pe Süsser Traum”. Excepție făcînd unele poeme în proză, aventura poetică din placheta *Plăcerea simțirei* (Iasi, 1837) rămîne fără recidivă, dar scriitorul nu va conțeni să versifice, cu destulă înlesnire, dar har mai sărac, scriind poezii, unele de înfrîurire folclorică, pe care le tipărește în „Albina românească”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Zimbrul” și „Calendarul literar al foii Zimbrului”, înainte (din 1841) și după (pînă în 1851) 1848. Cu un ascuțit simț al ridicolului, scriitorul, pe care stilul mușcător, sarcastic sau persiflant îl prinde, reușește mai bine în fabule (în proză sau versuri), vituperînd multe din „rălele” care dăunau vieții sociale a vremii, cum ar fi corupția moravurilor (*Călușul* ș.a.), oportunismul și cosmopolitismul (*Cocostîrcul și ciocîrlanul* ș.a.), lipsa de patriotism. Bineînțeles, unionistul nu rabdă să nu șfichiuipe pe acei care nu pricepeau necesitatea unui asemenea act, ca acela al Unirii (*Muntenii sau motanii*). Cu o inspirație proaspătă, din actualitatea cea mai stringentă și cu o construcție foarte adesea ingenioasă, fabulele lui Ralet sînt meritorii, chiar dacă deservite de o expresie mai dificilă, mai ne fluentă. I se mai datoresc și cîteva epigrame.

Că, în persoana lui D. Ralet, scriitorul s-a subordonat uneori cauzașului, o dovedesc pamfletele versificate compuse în timpul exilului bucovinean. Circulînd pe foi volante, sub titlul, în derîdere, *Plutarchul Moldovei*, aceste pamflete, care i-au fost atribuite de M. Kogălniceanu, erau alimentate de revolta împotriva domniei abuzive a lui M. Sturdza și împotriva acelor care au săvîrșit „jărtfa cinstei și a cugetului lor”, cum admonestează, în bătaie de joc, scriitorul. Calitățile artistice nu intră aici în dis-

cuție, după cum doar o însemnătate de ordin documentar conservă cele două broșuri, *România după Tractat* (Bruxelles, 1857) — care nu e altceva decît o indignată și elocventă cronică satirică în versuri, nepoetice, și *Unirea și clevețitorii ei* (Iași, 1857). Ambele ilustrează însă, încă o dată, admirabila consecvență a lui Ralet în slujba idealului unionist.

În proza satirică, fructificînd, desigur, mai vechi lecturi din moraliștii francezi, dar și o experiență autohtonă ca aceea a lui C. Negruzzi sau a lui Mihail Kogălniceanu (*Fisiologia provincialului*), D. Ralet șarjează, cu țeluri etice mărturisite, cu maliție și cu destulă convingere, o serie de ciudațenii sau fapte compromițătoare, ridicole, din viața morală și socială a aristocratului și a burghezului arivist. Apetența pentru portretul moral e evidentă, scriitorului izbutindu-i unele tipuri sugestive și chiar pitorești. Fraza e nervoasă, uneori de o surprinzătoare plasticitate, alteori însă prolixă și încărcată. Schițele de moravuri, aceste „caractere“ ale lui Ralet (*O plimbare la iarmarocul Fălțiceniilor, Provincialii și Iașenii, Amorezii și interesații de imbe sexele, Vinătoria*) apar în „Propășirea“ (1844). Tentat cînd de reflecția morală, cînd de satiră, cînd de ambele, deopotrivă, scriitorul găsește mijlocul de a le face să fuzioneze, abordînd un „gen“ nou în literatura noastră, acela al cugetării satirice, inexistent pînă la el. Așa apar cele *101 maxime și întrebări* („România literară“, 1855, nr. 6 și 22), nu tocmai adînci și nici spirituale, foarte adesea nu mai mult decît niște jocuri de cuvinte, gratuite uneori, cu anume tîlcuri vizînd politica, dragostea, morala etc. În aceeași publicație (nr. 36) apare și *O scrisoare de pe Bosfor*, în care orice urmă de blazare și mizantropie s-a șters, deși acum omul era bolnav și singur.

Teatrul nu a rămas în afara interesului lui Ralet, care vedea în „scena națională“ o școală mare a moravurilor. „Cînticelele comice“, „scenele naționale“ pe care le-a scris (*Pavel Clopotarul* s-a și jucat cu succes) sînt niște monologuri, întrerupte de cuplete în versuri, îndemînatice, însă cît se poate de banale, cîtodeată chiar hilare. Ele dau în vileag, cu năduf, dar și cu ironie, într-un stil neomogen, cînd tern, cînd plastic, cu o inconsistență savoare arhaică și populară, păcate morale și anomalii sociale. Așa sînt *Harță sau Balaban Răzeșu, Păun Burlacul, Bețivul, Pavel Clopotarul*, cea dintîi anunțînd „cînticelul comic“ al lui V. Alecsandri, intitulat aproape identic, *Harță răzeșul*.

Misiunea diplomatică la Constantinopol, împreună cu C. Negri, prilejuiește lui Ralet o seamă de impresii și observații, pe care le consemnează într-un jurnal publicat la Paris, în 1858, intitulat *Suvenir și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinople*. Însemnările de voiaj sînt scrise cu talent, într-o manieră digresivă și agreabilă. Evocarea lui e riguroasă și amplă, supravegheată continuu de nedezmînițita ironie a autorului, care face totodată figură de erudit, abordînd aspecte din cele mai diverse (sociale și istorice, etnografice și folclorice, literare și culturale, peisagistice etc.), aspecte care imprimă narațiunii o structură oarecum mozaicată, ca mai tîrziu la Al. Odobescu. Obsedat de marile chestiuni politice la ordinea zilei, scriitorul le face loc și în paginile jurnalului său. Om cult — poseda limbile greacă și latină, franceză și germană — D. Ralet intervine judicios

în dezbaterile filologice ale vremii, în articolul *Limba noastră*, apărut în „România literară” (1855, nr. 14, 15 și 16), combătînd, și cu argumente din domeniul filologiei comparate și al lingvisticii generale, excesele școlii latiniste, purismul și etimologismul latinist și sugerînd folosirea limbii populare și a celei cronicărești.

— *Plăcerea simțirei*, Iași, Tip. Albinei, 1837; *Scrieri*, Iași, Cantora Daciei literare, 1840; *O plimbare la iarmarocul Fălticeniilor*, „Propășirea”, I, 1844, 3; *Provincialii și Iașenii*, „Propășirea”, I, 1844, 9, 10; *Amorezii și intereseții de îmbe sezele*, „Propășirea”, I, 1844, 16, 17; *Vînătoria*, „Propășirea”, I, 1844, 33; *101 maxime și întrebări*, „România literară”, I, 1855, 6; *Limba noastră*, „România literară”, I, 1855, 14 — 16; *O scrisoare de pe Bosfor*, „România literară”, I, 1855, 36; *Bețivul*, București, Tip. I. Romanov, 1857; *Păun Burlacul*, București, Tip. I. Romanov, 1857; *Scene naționale*, București, Tip. I. Romanov, 1857; *Harță sau Balaban Răzeșu*, București, Tip. I. Romanov, 1857; *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*, Paris, De Soye și Bouchet, 1858.

— Pantazi Ghica, *Suvenire și impresii de călătorie în Turcia, de D. Ralet*, „Dîmbovița”, I, 1858, 1-2; Neofit Scriban, *Cuvinte bisericești compuse și rostite la deosebite ocazii*, București, 1868, p. 295 — 302; [Vasile Alecsandri], *Dimitrie Ralet*, „Convorbiri literare”, XVI, 1882, 9, reeditat în V. Alecsandri, *Proză*, îngr. G. C. Nicolescu, București, 1967, p. 464 — 466; Barbu Lăzăreanu, *Glose și comentarii de istoriografie literară*, București, 1958, p. 60 — 68; Maria Frunză, *Un scriitor moldovean de la 1848: Dimitrie Ralet*, „Studii și cercetări științifice, seria filologie”, XII, 1961, fasc. 2; Paul Cornea, *Dimitrie Ralet*, „Gazeta literară”, XIII, 1966, 3.

Florin Faifer

IORGU (GHEORGHE) CARAGIALI

Dintre cei cinci copii ai credincierului Ștefan, Iorgu era ultimul născut. Data nașterii nu e certă, dar s-ar putea fixa, cu aproximație, prin anul 1826. Mezinul se arătase încă de mic un fațetios, pus pe tot felul de șotii și farse, unele mai nevinovate, altele mai crude. Cu asemenea fire și astfel de apucături, Caragiali III, cum își spunea uneori, nu poate fi multă vreme îngăduit la școala de muzică a cadeților, unde a fost elev. Își va încerca norocul în teatru, urmînd astfel pilda fraților mai vîrstnici, Luca și Costache, ucenici chiar în „trupa de diletanți” a acestuia din urmă. În 1845, I. Caragiali debutează, ca actor, în piesa *Recrutul răscumpărat*, o traducere a lui I. Voinescu I, inaugurîndu-și o carieră care îi va aduce satisfacții și, bineînțeles, destule neplăceri. În a doua jumătate a anului 1866, actorul, care făcuse parte o vreme din trupa lui M. Millo (stagiunea 1864 — 1865), solicită antrepriza Teatrului Național din Iași, oraș în care talentul său avea o bună

prețuire, fiind asemuit cu al lui M. Millo. La București, el nu-și găsește loc în nici una din cele două trupe de teatru, rămîne pe dinafară Teatrului cel Mare, dar nu se dă bătut, deschizînd, la 15 decembrie 1866, stagiunea unui „Teatru de vodevil român”. În vara anului următor, I. Caragiali, mercu pribeag, face un turneu prin țară, oprindu-se și în Giurgiu, unde, cunoscînd pe Mihai Eminescu, îl angajează în trupa sa. În stagiunea 1867 — 1868, I. Caragiali înjghebează o asociație actricească împreună cu Daniil Drăgulici, iar în sezonul care urmează el are prilejul să-și reprezinte, la teatrul din Copou, piese și canțonete care se bucură de succes. De la 30 septembrie 1869, Iorgu este angajat, dimpreună cu soția lui, Elena, și ea actriță, la Teatrul Național. Începînd din 31 octombrie 1871, neobositul I. Caragiali, primind o subvenție de la primăria orașului Ploiești, organizează în acest oraș o stagiune teatrală cu trupa lui, din care făcea parte acum și I.D. Ionescu. În acest timp, actorul se recomanda, nici mai mult nici mai puțin, „directorul Teatrului Național din Ploiești”. O vreme, înainte de războiul din 1877 — 1878, e inspector comunal la hala din piața Amzei. În luna iulie a anului 1877, Iorgu Caragiali cere să fie primit, ca unul ce slujise teatrul încă din 1845, drept societar al Teatrului Național. Încă un demers, rămas, ca atîtea altele, fără rezultat! În timpul războiului din 1877 — 1878, pe vară, el își alcătuiește o trupă cu care dă spectacole la Podul Mogoșoaiei. Actorul boem, de remarcabil talent, interpret de roluri în comedii și vodeviluri, se săvîrșește din viață, aproape uitat, la 9 februarie 1894, la București.

Născut parecă pentru comedie, cu teatrul în sînge, Iorgu Caragiali, acest histrion prin vocație, nu a fost decît un dramaturg improvizat. „Canțonetele” sale, făcute în genul celor ale lui V. Alecsandri, sînt, de fapt, niște partituri pe care le însuflețea, cu verva-i îndrăcită, actorul. De calități literare nu prea poate fi vorba, decît cel mult întîmplător. Destul de searbede, scrierile lui sînt înviorate arareori de nostimăda unor situații de un comic autentic, precum și de un pitoresc, mai ales verbal (ex. *Baba Cloanța ghicitoare sau Fata Babii-hîrcii*). Dacă talentul său e, de fapt, mai mult îndemînare și meșteșug, dacă imaginația e săracă, iar limba incoloră și fără miez, spiritul critic nu-i lipsește însă lui I. Caragiali, mereu atent la tot ce se întîmplă în jur. Indiferența nu-l caracterizează, și el e gata oricînd să ia poziție, fie satirizînd cu îndrăzneală, fie făcîndu-și, solemn sau exaltat, datoria de bun patriot, de fervent unionist (*Surdul*, 1857), de iubitor de progres și libertate. E drept că nu întotdeauna se poate exprima direct, prin apeluri răspicate, dar atunci se folosește de o formă aluzivă, cu transparente alegorii (*Degerații de la Bobotează sau Sfișierea plăpomii*, 1861). Inspirare din actualitate (ex. *Cometul sau Astronomul voiajor*, *Cîntecul actualității* etc.), „canțonetele” lui nu depășesc o anume ocazionalitate (*Cîntecul românilor la primirea în București a prințului lor Alecsandru Ioan I*, 1859 etc.), după cum nu reușesc, deși intenționează (de pildă, în *Jelbaru* — 1857, *Clencea avocatul ș.a.*), să creeze un tip. Cîteva, însă, au oarecare relief. În *Chelnerul de la oteul Patriii*, de pildă, unde apare un personaj burlesc de prostănac, se rostește la un moment dat o replică, mai tîrziu celebră sub

pana lui I.L. Caragiale („Mă rog, Domnilor, să aveți nițică răbdare”). *Aspirant la deputăție*, de un suflu surprinzător, aduce în scenă un demagog care parcă îl prevestește pe Cațavencu. Un bun povestitor, volubil, se arată Caragiali în *Neagu Pescaru la balul de la 24 Ianuarie*, care exploatează cu oarecare haz comicul de situații. În alte „canțonete”, precum *Surdul* sau *Serviciul de bună voie*, ceca ce face autorul e propagandă curată, în cazul de față, mai ales în cea de a doua scriere, pentru prestarea serviciului militar. De la „canțonete” umoristice la comedii și vodeviluri (ca *Frumusețile din Iași și București*) nu e decît un pas, pe care I. Caragiali îl face cu multă dezinvoltură, dar și fără un spor de randament artistic. Există și o continuitate, o unitate tematică. Dacă în *Cometul sau Astronomul voiajor* se vorbește de Unire, în comedia *Moș Trifoi sau Cum și-i așterne așa-i dormi* (1859) se exaltă alegerea dublă a lui Al. I. Cuza în cele două Principate. Totul, în versuri puerile, în care se strecoară accente xenofobe, precum și în fastuoase tablouri alegorice, foarte pe placul lui I. Caragiali. Același eveniment e celebrat în vodevilul *Umbra lui Ștefan cel Mare și Mihai Bravul, sau Ziua de 5 și 24 Ianuarie* (1859). O altă comedie, la fel de naivă, cu nelipsita tendință etică, este *Samsarii de voturi sau Cum se specula inocența poporului*, în care sînt vizate reprobabile moravuri electorale. Precaragialescă, mai ales în dialog, este comedia cu cîntece *Clopoțelul fermecat sau O căsătorie la Olelu Patria din București*, la fel ca și farsa *Coriștii în provincie sau Hoții drept hoși* care anunță, într-o anume măsură, în primul rînd prin schimbul de replici, teatrul ilustrului nepot. Și în comedii, ca și în „canțonete”, meritul e de ordin mai ales teatral, adică scenic, replica e ușoară, dar cam fără sare, dialogul vioi, dar fără antren. Autor de scrieri umoristice prin excelență, I. Caragiali are însă o serioasă aplecare — nu și înzestrare — înspre melodramă, care se infiltrează chiar și în unele comedii, ca, de pildă, în *Criza, luesu și progresu sau Orbul și falitu* unde, nu fără ieșiri șovine, sînt criticate moravuri și năravuri de-ale burgheziei. E, aici, și o încercare de șarjă portretistică (o franțuzită). Preceptele etice nu lipsesc — de altminteri, I. Caragiali nu pierde nici un prilej de a moraliza — iar finalul, bineînțeles, e patriotic, cu efecte spectaculoase, de „melodramă forte”. Lui Iorgu îi plăceau montările de mare spectacol, cu foc bengal, explozii, apoteoze, cu tablouri și personaje alegorice, solemne și mărețe. Dacă regizorul se dovedește aici ingenios, autorul de melodrame, e, în schimb, artificial și bombastic, dar cu același, nedezmințit, simț scenic. *Martirii Candiei* (1867), *Bătălia de la Verbovca a bulgarilor cu turci și Spînzurarea lui Costandin bulgaru în Rusciuc* sînt încercări de teatru eroic, emfatic și declamator, aureolînd „martirii libertății”, greci sau bulgari. *Moartea lui Tudor Vladimirescu* se inspiră din istoria națională, la fel ca și *Fiul pădurei sau Moartea haiducului Tunsu*. Îi aparține, probabil, și melodrama *Marcu Bociaris*. Iorgu Caragiali a făcut și traduceri, fiind reținut, de predilecție, de lucrări facile, dar și de „marea scenă” din *Burgravii* lui V. Hugo, scriitor ce îi era bine cunoscut. Actor de renume, intrat cu timpul în declin, I. Caragiali a fost un autor de texte comice cu totul perisabile.

— *Cometul sau Astronomul voiajor*, București, Tip. Romanov, 1857 ; *Jelbaru*, București, Tip. Romanov, 1857 ; *Surdul*, București, Tip. F. Ohm, 1857 ; *Cîntecul românilor la priimrea în București a prințului lor Alecsandru — Ioan I*, București, Tip. F. Ohm, 1859 ; *Moș Trifoi sau Cum ți-i așterne așa-i dormi*, București, Tip. F. Ohm, 1859 ; *Degerații de la Bobotează sau Sfișierea plăpomii*, București, Tip. Națională, 1861 ; *Nu e pentru cine se gătește ci pentru cine se nimerește*, București, Tip. Lucrătorilor Asociați, 1866 ; *Martirii Candiei*, București, Tip. Națională, 1867 ; *Cîntecul deputaților și al desperatului*, București, Tip. Petrescu și Costescu, 1871. Manuscrise : *Robul sau Ce este alb nu e negru* (1857), B.A.R., ms. 2977, f. 152 — 157 ; *Capul tăiat sau Scamatorul șarlatan* (1858), B.A.R. ms. 2977, f. 158 — 162, ms. 2938, f. 75 — 82 ; *Umbra lui Ștefan cel Mare și Mihai Bravul, sau Zina de 5 și 24 Ianuarie 1859*, B.A.R., ms. 2975, f. 120 — 131 ; *Voiajorul* (1860), B.A.R., ms. 2977, f. 163 — 166 ; *Serviciul de bună voie* (1860), B.A.R., ms. 2975, f. 76 — 106 ; *Revizorul fără leafă sau Frica e din iad* (1860), B.A.R., ms. 2975, f. 3 — 9, ms. 2977, f. 3 — 24 ; *Chelnerul de la otelul Patriii* (1862), B.A.R., ms. 2977, f. 40 — 54 ; *Neagu Pescaru la balul de la 24 Ianuarie* (1864), B.A.R., ms. 2975, f. 40 — 45 ; *Băcanul la bal maschê sau O scenă de carnaval* (1865), B.A.R., ms. 2975, f. 30 — 35 ; *Aspirant la deputăție* (1876), B.A.R., ms. 2975, f. 47 — 49 ; *Păcatele unui corist*, B.A.R., ms. 2975, f. 69 — 73 ; *Baba Cloanța ghicitoare sau Fata Babii-hîrci*, B.A.R., ms. 2975 f. 109 — 113 ; *Clencea avocatului*, B.A.R., ms. 2977, f. 25 — 35, ms. 2970, f. 317—324 ; *Artistul dramatico-corist*, B.A.R., ms. 2977, f. 60 — 65 ; *Clopoțelul fermecat sau O căsătorie la Otelu Patria din București*, B.A.R., ms. 2938, f. 41 — 50 ; *Filip Toti*, B.A.R., ms. 2968, f. 72 — 87 ; *Bătălia de la Verbovca a bulgarilor cu turci și spînzurarea lui Costandin bulgaru în Rusciuc*, B.A.R., ms. 2973, f. 241 — 266 ; *Umbra lui Ștefan cel Mare și Mihai Bravul*, B.A.R., ms. 2970, f. 167 — 177 ; *Criza, lăcuși și progresu*, B.A.R., ms. 2971, f. 276 — 296 ; *Coriștii în provincie sau Hoții drept hoși* (1863), ms. 3135, f. 57 — 72 ; *Samsarii de voturi sau Cum se specula inocența poporului* (1888), ms. 3135, f. 144 — 158.

— Ioan Massoff, *Teatrul românesc*, vol. I, București, 1961, p. 295 passim ; vol. II, București, 1966, p. 44 passim ; M. Apostol, *De la Iorgu Caragiale la Teatrul de stat din Ploiești*, „Revista Arhivelor”, IV, 1961, 2 ; G. Călinescu, *Studii și cercetări de istorie literară*, București, 1966, p. 55 — 64.

Florin Flăieș

IOSIF BLAGA

Era de baștină din satul Lancrăm, unde s-a născut mai târziu și poetul Lucian Blaga, căruia Iosif Blaga îi cra unchi. Și-a făcut studiile secundare în Sebeșul-Săsesc și în Alba Iulia, unde, în 1884, își ia bacalaureatul. Între

anii 1884—1887, urmează teologia, la Seminarul românesc din Sibiu, iar din 1887 literele la Universitatea din Budapesta, obținând, în 1891, doctoratul în filozofie, cu teza *A figyelem problémái és pedagogiai szempontból (Problema atenției din punct de vedere psihologic și pedagogic)*. Din toamna aceluiași an este profesor suplinitor de română și latină la Brașov, iar din 1894 e profesor definitiv. În 1925, Iosif Blaga ajunge director al liceului „Șaguna” din Brașov. A mai fost (1901-1912) secretar al „Societății pentru fondul teatrului român”. Din anul 1916 și până în 1919, când, la începutul lui septembrie, se înapoiază la Brașov, Iosif Blaga a fost mai mult pribeag, călătorind prin ținuturi megieșe (Moldova), dar și pe meleaguri mai îndepărtate — Suedia, Norvegia, Franța, pledând, oricând i se ivește prilejul, cauza Ardealului său. Făcea parte din Consiliul național al unității românilor, în care calitate a colaborat la alcătuirea hărții etnografice a Transilvaniei. La 6 decembrie 1924, e hirotonisit protopop al Brașovului, rămânând în continuare director al liceului „Șaguna”. Vicepreședinte al Senatului între 1928—1931, Iosif Blaga a mai fost membru al Sinodului arhiepiscopesc, al Congresului național și al Consistoriului Metropolitan, precum și în diferite comitete culturale. Născut în anul 1864, el încetează din viață la 2 iunie 1937, în Brașov.

Iosif Blaga este un profesor ardelean, cu totul pătruns de rosturile și însemnătatea meseriei căreia i s-a devotat. Într-un *Discurs comemorativ* (1900), el evocă, astfel, cuprins de o sfântă exaltare, pe fondatorii școlilor din Brașov. O conferință din 1916, despre *Directorul Virgil Onițiu*, e un cald encomion adus personalității dascălului dispărut, dar, subiacent, și o profesiune de credință. Pentru necesități didactice, profesorul de propedeutica filozofică de la liceul român din Brașov alcătuiește un manual de *Analize psihologice* (1902), bazat pe metoda inductivă. Fără mijloace literare e consemnată *Excursiunea școlară în Italia* (1907), organizată cu ajutorul lui Duiliu Zamfirescu, excursie evocată, în *Hronicul și cîntecul vîrștelor*, și de Lucian Blaga, care, la vremea aceea elev, luase și el parte.

Ambiția lui Iosif Blaga e totuși de a face estetică, fie chiar și ca publicist. Și astfel, chestiuni serioase precum arta și obiectul ei, sau înfrîurirea ei morală își fac loc într-o suită de articole inserate, în 1897, în câteva numere din „Tribuna poporului”. Pretextul dizertației lui I. Blaga e o polemică, fără importanță, cu niște preoți „certăreți” din Caransebeș, scandalizați de felul în care fuseseră zugrăvite figurile de preoți și protopopi într-un volum de *Schițe umoristice* al lui E. Hodoș. Stabilind, cu argumente foarte pe înțeles, deosebiriile dintre lumea reală și aceea imaginară, a artei, publicistul, care are un stil vioi și lipsit de pedanterie, conchide că arta nici nu „moralizează”, nici nu „demoralizează”, prin ea sufletul „se nobilitează”. Scopul artei, singurul, e acela de a deștepta o plăcere estetică. Iosif Blaga este, s-ar putea spune, un propagandist ardelean al teoriei „artei pentru artă”. Teza e reluată cu o deznădădă corespunzătoare, în manualul său de *Teoria dramei* (1900). E o lucrare didactică, deși nu e destinată numai uzului școlar, sprijinită pe o informație cuprinzătoare, culeasă îndeosebi din studiile unor esteticieni germani (Fischer, Wackernagel, Kirchmann,

ALR — DIN ÎNSEMĂNĂRILE UNUI REDACTOR (III)

DE

I. MĂRII

1. Forme ale aceluiași cuvînt diferențiate silabic

1. Există în limba română forme ale aceluiași cuvînt neunitare silabic sau, și altfel formulat acest adevăr binecunoscut, există în limba română cuvinte care, la nivelul expresiei¹, prezintă (și sau numai) forme neunitare silabic de tipul: a) *funie/fune*, *frînghie/frînghe*, *unghe/unghe* etc.; b) *cauc/cauc*, (i) *italian/(i)italian* etc.; c) *pleoapă/pleoapă*, *ghioace/ghioace* etc. Formele indicate înaintea semnului care (și el) exprimă (grafic) această opoziție exclusiv silabică prezintă în structura materială (=fonematică) a cuvintelor precitate sînt, în raport cu cele indicate după bară, forme cu o silabă în plus², iar formele indicate după bară sînt, prin raportare la cele indicate înaintea semnului opozițional, forme cu o silabă în minus. Ambele forme ale aceluiași cuvînt (*funie/fune* etc.) au, în principiu, statut de forme lexicografice³ (vezi, în acest sens, DA, DLR): una dintre cele două forme are (= cea literară, în cazul cuvintelor general românești) statut de (ceea ce în limbaj lexicografic se numește) formă-titlu, iar cealaltă, statut de variantă lexicală.

2. În materialul ALR notat și redat *fonetic* în hărțile mari (= neinterpretative), iar, în cazul ALR II/I, și în MN-urile neinterpretative⁴, înțilnim numeroase asemenea forme ale aceluiași cuvînt (general sau regional) care se prezintă neunitar sub aspect silabic.

În însemnarea de față, nu ne va interesa nici alcătuirea unui inventar riguros al formelor de acest fel prezente în ALR, nici care este aria lor de circulație, nici frecvența lor punctuală (=, adică, cea reală, funcțională, intralingvistică), nici stabilirea formei primare, nici cum se explică forma secundară în raport cu cea primară etc. Ne-am oprit la aceste forme urmărind un cu totul alt aspect, la fel de științific (zicem noi) ca și cele mai sus enunțate, și

¹ Evaluate, aici, fonetic.

² *Funie* (etc.) se citește, desigur, *funi-e*, deși, adeseori, se rostește (cum iarăși prea bine se știe): *funt-ie*.

³ Au, adică, în principiu, un loc în dicționarul tezaur al limbii române și, avînd acest loc (bine precizat), ele sînt, ca și celelalte forme pe care le reține principala noastră lucrare lexicografică, forme cu statut lexicografic.

⁴ Pentru care, vezi *Materialle și cercetări dialectale*, vol. II, Cluj-Napoca, 1983, p. 115. În continuare, acest volum îl vom cita abreviat: *Mat. dial.* II.

anume : cunoscînd statutul lexicografic pe care îl au (și) aceste forme, ne va interesa, în continuare, foarte pe scurt, modul în care au fost ele tratate (= interpretate) în ALRM (sau MALR), precum și în formula redacțională interpretativă adoptată de E. Petrovici în cadrul modalității de prezentare necartografică (= MN) a materialului în ALR II/I. Cu alte cuvinte, în cele ce urmează vom urmări în exclusivitate modul în care aceste forme receptate și (prin intermediul unui alfabet special = așa-numita *transcriere fonetică*) înregistrate fonetic de către cei doi anchetatori ai ALR au fost (prin intermediul alfabetului obișnuit și în spiritul ortografiei românești în vigoare) transpuse fonematic, aspect care (numai în aparență minor) aparține, credem, unei discipline lexicologice pe care E. Coșeriu o numește *lexicologia expresiei*, iar noi, *lexematică*⁵.

3. Precizînd că în trecerea de la scriere (= haina) fonetică la scriere (= haina) fonematică, ALR, ca și DLR (de altfel), a adoptat (pentru toate formele supuse unui asemenea transplant, inclusiv, deci, pentru cele, aici, discutate) procedeul literarizării⁶, vom arăta (exemplificînd) că în fonematizarea formelor urmărite de noi se întîlnesc următoarele situații :

3.1. Cele două forme diferențiate silabic ale unuia și aceluiași cuvînt sînt prezentate (= interpretate) distinct prin (avînd în vedere hărțile interpretative) utilizarea unor simboluri diferite de aceeași culoare, fiecare formă avînd, adică, simbolul ei. În evidențierea formelor aparținînd tipului *b* (*caue/caue*), care, ca și cele aparținînd tipului *c* (*pleoapă/pleoapă*), datorită caracterului („foarte fonetic“ al) ortografiei noastre, devin, în urma trecerii lor din alfabetul ALR în cel obișnuit, sincretice, omografe, s-a recurs (pentru formele cu o silabă în minus, cele rostite cu diftong) la marcarea semivocalelor.

Exemple : *bêschie/bêsche* (ALRM II, s.n., vol. I, h. 370) ; *salcie/salce* (*ib.*, vol. II, h. 431, 432) ; *măceș/măcieș* (*ib.*, vol. II, h. 435) ; *trêstie/trêste*, *treîste/treîstie* (*ib.*, vol. II, h. 441) ; *bozie/bozițe* (*ib.*, vol. II, h. 445) ; *ștevie/șteve*, *stevie/steve* (*ib.*, vol. II, h. 468)⁷ ; *potîrniche/potîrnichie*, *potrîniche/potrînicie*, *pătrîniche*, *pătrîniche*, *pătîrnice* (*ib.*, vol. II, h. 521) ; *ôstie/(u)ôskie*, *oste*⁸ (*ib.*, vol. II, h. 561) ; *ianuarie/ianuare* (*ib.*, vol. II, h. 597) ; *martie/marte* (*ib.*, vol. II, h. 599) ; *luntre/luntre* (*ib.*, vol. II, h. 666) ; *spongîe*, *spongîe*, *spongîie/sponghe*⁹ (*ib.*, vol. II, h. 746) ; *hîrtîe/hîrte* (*ib.*, vol. II, h. 748) ; *funie/fune* (vezi, însă, și *infra* 3.2.2.), *frînghie/frînghe* (*ib.*, vol. II, h. 811¹⁰) ; *copee/copecie* (*ib.*, vol. III, h. 987 ; — vezi, însă, și *infra* 3.2.1.) ; *rochie/roche* (*ib.*, vol. III, h. 999) etc.

⁵ Vezi *Mat. dial.* II, p. 80—81.

⁶ Pentru care, vezi CL, XXVI, 1981, nr. 1, p. 44 ș.n.

⁷ În DLR, s.v. *ștevie*, formele *șteve* și *steve* nu apar înregistrate ca variante pentru că formele lor fonetice, prezente în ALR II, s.n., vol. III, h. 653 (= sursa utilizată de DLR), au fost interpretate *ștevie*, *stevie*, ca și formele fonetice ale acestor forme fonematice. Forma fonetică *st''(e)țză* din punctul cartografic 362 a fost greșit interpretată prin *stézză* în DLR. Aceeași formă a fost bine literarizată în ALRM : *șteve*. Și formele „*șterghie* (BORZA, D. 177, 292)”, „*stézie* (id. *ib.* 290, CANDREA, T.O. 52)”, înregistrate literalizat în sursele citate, literarizate sună : *ștervie*, *stévie*.

⁸ Variantă neînregistrată în DLR, s.v. *ôstie*¹.

⁹ Variantă neînregistrată în DLR (s.v. *spongîie*). Forma fonetică *spônd''ië*, care nu apare numai în pct. 334 (cum indică DLR-ul citînd „ALR SN IV h 917”), ci (vezi aceeași sursă) și în pct. 56, 64, 228, 316, literarizată, sună *spôngîie* și nu *spôndie*.

¹⁰ În punctul 728 = *ștreang* (vezi ALR II, s.n., vol. IV, h. 1001) și nu *funie*.

Observație. Formele fonetice ale substantivelor feminine care prezintă (în poziție finală) opoziția formă cu o silabă în plus / formă cu o silabă în minus au fost, considerăm, în toate cazurile citate sub 3.1, bine fonematizate și ortografiate, în sensul că, pe de o parte, segmentele (= grupurile) fonetice : *consoană, consoană palatală + ie, iē, i(i)e¹¹, ije, i(i)ē, ije* sau (în graiurile în care reflexului literar și dialectal -e îi corespunde, regulat, reflexul dialectal -i, -j) *i(i)i, i(i)i* etc. au fost (toate aceste realizări fonetice concrete care apar în formele cu o silabă în plus) ortografiate : *consoană + ie* (ie citindu-se sau rostindu-se, în toate exemplele prezentate sub 3.1, i-e), iar, pe de altă parte, segmentele (= grupurile) fonetice : *consoană, consoană palatală + e, ē, ē, ē¹², (i)e, ie, (i)ē, iē* sau (vezi *supra*) *i, (i)i, j* etc. au fost (toate aceste realizări fonetice concrete care apar în formele cu o silabă în minus) ortografiate : *consoană + e*.

3.2. Cele două forme sînt prezentate non-distinct prin recurgera la ceea ce noi numim procedul tipizării (lexicale), procedeu pe care, cum am mai arătat¹³, nu-l considerăm greșit atunci cînd tipizarea formelor (= a tuturor formelor cu statut lexicografic) este anunțată, dar pe care-l considerăm greșit cînd tipizarea formelor nu este anunțată.

3.2.1. Exemple pentru ceea ce noi numim tipizare anunțată : *funier* (*funer*) (ALRM II, s.n., vol. I, h. 342); *copecie* (*copee*) (*ib.*, vol. I, h. 566; — vezi, însă, și *supra* 3.1.); *corabie* (*corabe*) (*ib.*, vol. II, h. 665); *vîrdar(i)e* (*ib.*, vol. II, h. 518) etc.

Prin recurgera, printr-o formulă grafică sau alta, la tipizarea anunțată, cele două forme, indicate sub (sau prin) un singur simbol, sînt neutralizate sub aspectul circulației lor reale, punctuale. Pentru a vedea în care puncte cartografice a fost înregistrată o formă sau alta dintre cele două forme indicate în legenda hărții sub același simbol, cercetătorul trebuie în mod obligatoriu să meargă la corespondentul neinterpretativ¹⁴ al hărții interpretative.

3.2.2. Exemple pentru ceea ce noi numim tipizare neanunțată : *feștanie* (ALRM II/I, h. 247), formă prin care este redată și forma *feștane* (vezi ALR II/I, MN, p. 102, [2772], pct. 228); *mejdă* (*mejdie*) (ALRM II, s. n., vol. I, h. 215), prin forma *mejdie* este redată și forma *mejde* (v. ALR II, s. n., vol. I, h. 4, pct. 349); *rodie* (ALRM II, s. n., vol. I, h. 32), formă prin care este redată și forma *rode* (vezi ALR II, s. n., vol. I, h. 45, pct. 95, 157, 334); *funie* (ALRM II, s. n., vol. I, h. 46), formă prin care este redată și forma *fune* (vezi ALR II, s. n., vol. I, h. 56, pct. 36, 76, 012); *cute, glade* (ALRM II, s. n., vol. I, h. 337), forme prin care sînt redată și formele *cutie, gladie* (vezi ALR II, s. n., vol. II, h. 514, pct. 47, 95, 27); *frînghier* (ALRM II, s. n., vol. I, h. 342), formă prin care este redată și forma *frîngher* (vezi ALR II, s. n., vol. II, h. 503, pct. 605, 705); *dîhanie, jîganie* (ALRM II, s. n., vol. II, h. 500), forme prin care sînt redată și formele *dîhane, jîgane* (vezi ALR II, s. n., vol. III, h. 687, pct. 219, 414, 2) etc.

¹¹ Între () redăm semnele care, în transcrierea fonetică a ALR-ului, sînt plasate „la umărul literelor precedente” și care „arată sunete slab perceptibile”.

¹² Mai rar în ALR II.

¹³ Vezi CL, XXVI, 1981, nr. 1, p. 48, nota 35.

¹⁴ = hartă, MN sau, în cazurile cînd materialul a fost publicat numai interpretativ, fișe.

¹⁵ Și nu h. 4, cum se indică în DLR, s.v. *mejdă*.

Prin recurgerea și la acest gen (repetăm) greșit de tipizare, cele două forme (redate prin una singură) sint, descriptiv, neutralizate nu numai sub aspectul circulației lor, ci și ca existență, încit, enunțînd (aici) una din concluziile însemnării noastre, să reamintim acest adevăr formulat de E. Petrovici în 1940 : „Atlasul colorat nu poate înlocui Atlasul mare ; e numai un mijloc de a prezenta intuitiv și în linii generale ariile unor fenomene fonetice, lexicale, morfologice, sintactice etc. care i-au părut mai interesante redactorului Atlasului. Pentru o documentare mai sigură trebuie neapărat să fie consultat Atlasul mare” (spațierea noastră — I.M.)¹⁶

3.3. Deși în majoritatea cazurilor (= în toate cazurile aparținînd situațiilor de sub 3.1. și 3.2.1.) formele fonetice ale substantivelor feminine terminate în *consoană*, *consoană palatală* + *e*, *ě*, (*i*)*e*, *ie* etc. (vezi, *infra*, observația de sub 3.1.) au fost bine¹⁷ fonematizate și ortografiate prin *consoană* + *e*, întîlnim¹⁸ și cazuri cînd asemenea forme au fost greșit fonematizate și ortografiate prin *consoană* + *ie*. Spre ex. : forma *sfeșteně* (din ALR II/I, MN, p. 103, [2773], pct. 362) este redată (în ALRM II/I, h. 248) prin *sfeștenie* ; forma *bogĭě* (din ALR II, s. n., vol. I, h. 67, pct. 36) este transcrisă (în ALRM II, s. n., vol. I, h. 50) *boghie* ; formele *dăhańě* și *dăhańie*, *bihańě* (din ALR II, s. n., vol. III, h. 687, pct. 349, 353, 272 și 362) sint (în ALRM II, s. n., vol. II, h. 500) redată prin *dăhanie*, *bihanie* etc. Avînd în vedere faptul că formele *sfeștenie*, *boghie*, *dăhanie*, *bihanie* nu sint, în sursele neinterpretative citate, înregistrate, considerăm că în toate cazurile de acest gen nu poate fi vorba de o tipizare neanunțată (ca în cazurile de sub 3.2.2), ci de o ortografiere greșită și, adăugăm, acum, inconsecventă, pentru că, spre ex., formele fonetice *bogĭě*, *bôd''ě* (din ALR II, s. n., vol. I, h. 133, pct. 36, 76, 250, 284), *șpóně* (*ib.*, vol. IV, h. 917, pct. 349), aflate în exact aceeași situație cu cele mai sus amintite, au fost ortografiate (bine) *boghe* (*boaghe*) (în ALRM II, s. n., vol. I, h. 91), *șpone* (*ib.*, vol. II, h. 746) și nu *boghie* (*boaghie*), *șponie*¹⁹.

4. Din cele prezentate sub 3 reiese, clar, că formele aduse de noi în discuție au fost, în trecerea lor din scrierea fonetică în cea fonematică (= oficială, obișnuită, curentă, uzuală), neunitar, iar, uneori, greșit interpretate. Considerăm că în hărțile interpretative, în MN-urile interpretative și în indici aceste forme trebuie să fie redată distinct. Dacă, totuși, din motive tehnice, se va recurge (în atlase și nu și în DLR) și la totu tipizare (lexicală) a acestor forme, atunci, printr-o formulă grafică, această tipizare trebuie să fie, întotdeauna, anunțată.

2. ALR = materialul publicat + materialul nepublicat

Citim și cităm din Ion Popescu-Sireteanu, *Limbă și cultură populară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 103 : „În atlasele lingvistice românești nu s-a formulat o întrebare despre *doină* și, prin urmare, nu avem o hartă a termenului și a variantelor sau sinonimelor acestuia. Încercăm

¹⁶ Emil Petrovici, *Introducere la ALRM II/I*, p. 9.

¹⁷ Un bine care, în cazul formelor secundare ce se explică prin sinereză, poate fi, desigur, discutat.

¹⁸ Și în DLR.

¹⁹ Ortografiată așa în DLR, după cum *șămpăńě* (ALR II, [6163], pct. 250) > (în DLR) *șămpănie* sau *șiregĭě* (ALR I, [822], pct. 26, 30) > (în DLR, s.v. *șirėglă*) *șirėghie*.

să suplinim acest neajuns pe baza unui material bogat, dar incomplet, suficient, totuși, pentru concluziile noastre" (spațierea noastră — I.M.). Ne oprim la aceste două fraze (deși, pentru obiectivul însemnării noastre, era îndeajuns reproducerea primei fraze) nu atât pentru a amenda (vezi *infra*) categorica afirmație cuprinsă în fraza reprodușă spațiat, ci, mai ales (nefiind, din păcate, singura afirmație de acest gen întâlnită de noi), pentru a preciza că *Allasul lingvistic român I* (= ancheta realizată de Sever Pop pe baza unui chestionar, numit „normal“, care, formal, cuprinde 2 160 de poziții²⁰ + un număr de 60 de întrebări introductive²¹ și II (= ancheta realizată de Emil Petrovici pe baza unui chestionar, numit „dezvoltat“, care, formal, cuprinde un număr de 4 800 de poziții, numerotate de la 2 001 — 6 800, + aceleași 60 de întrebări introductive) nu înseamnă numai cele 4 volume (= 2 mari, neinterpretative, și 2 mici, interpretative) din ALR I și cele 13 volume (= 8 mari, neinterpretative, și 5 mici, interpretative) din ALR II, apărute până în prezent, ci și enormul material rămas, încă, nepublicat.

Am considerat că este necesar să formulăm această precizare, deoarece este greșit să ne adresăm materialului publicat în cazul (= în toate cazurile) când dorim să aflăm dacă o problemă sau alta ce ne interesează a fost sau nu programată spre documentare (= anchetare) în ALR I și / sau ALR II. Dacă, totuși, ne adresăm în exclusivitate materialului publicat, atunci este absolut obligatoriu să precizăm că, în volumele apărute până-n prezent din ALR, problema urmărită de noi nu este cuprinsă, ceea ce, evident, cunoscând situația în care se găsește materialul ALR din punctul de vedere al publicării (= editării) lui, nu înseamnă că respectiva problemă nu a fost programată spre anchetare în ALR. Pentru aceasta, pentru a vedea, adică, dacă problema urmărită de noi a fost sau nu a fost programată spre anchetare în ALR I și / sau ALR II trebuie să ne adresăm, întotdeauna, celor două chestionare ale ALR, ele fiind singurele în măsură să ne informeze exact în această privință. Cele două chestionare ne pot spune dacă, exemplificând prin problema urmărită de Ion Popescu-Sireteanu, (termenul *doină* sau (noțiunea) „doină“ au fost sau nu programate pentru anchetare în ALR. Revinând la afirmația lui Ion Popescu-Sireteanu (: „În atlasele lingvistice românești nu s-a formulat o întrebare despre *doină* [...]“) și controlînd-o prin cele două chestionare, vom constata că ea este neadevărată pentru că în *Chestionarul ALR I*, la p. 74, sub poziția 1 464 citim : „Doină [sensul]“, iar sub poziția 1 465 : „Eu doinesc“. Să mai precizăm, în încheierea acestei însemnări, că materialul nepublicat, sistematizat (ca și cel publicat) pe localități și pe probleme (= „întrebări“) în cadrul arhivei ALR, poate fi oricînd consultat și utilizat de către toți cercetătorii limbii române care doresc să-l consulte și să-l utilizeze.

²⁰ Preferăm acest termen, deoarece, atît sub aspectul conținutului (= al fenomenelor lingvistice sau, mai bine, al faptelor de limbă, dar și de altă natură, programate spre anchetare) cît și al formei (= al formulării și definirii și prin întrebare a „ce“-ului programat spre interogare), el este mult mai exact (cum vom demonstra cu un alt prilej) cînd este vorba de cele două chestionare ale ALR.

²¹ Și nu 48 cum afirmă S. Pușcariu în [Prefața] la ALR I/I, p. 8.

3. Două cuvinte despre lectura hărților lexicale onomasiologice

Citim și (iarăși) cităm, de astă dată din Valentin Turlan, *Termeni pentru noțiunea „baltă” în zona Dunării*, în „Buletinul Universității din Galați”, fasc. I, Științe sociale și umaniste, anul VI, 1983, p. 78 : „Situția întâlnită de noi pare să se confirme și prin datele înregistrate de ALR III, hărțile 831, **Baltă** și 836, **Lac**. În zona de care ne ocupăm, anchetatorii au notat pe prima hartă denumirile **japșă** (punctele 886 și 872), **zăton** (punctul 893) și **baltă** (punctele 886 și 872), iar pe cea de a doua — **ghioi** (punctul 682), **japșă** (punctul 705), **baltă lungă** (punctul 886) și **baltă** (punctele 872 și 899). Din datele ALR-ului, se impune, după cum se vede, absența termenului **lac** în punctele aflate pe malul fluviului [...]” (spatierea noastră — I.M.).

! Mai întâi, se impun următoarele mici observații : nu „anchetatorii au notat”, ci anchetatorul a notat, căci ceea ce, în mod greșit și confuz, se numește (pe supracopertă, copertă și rectoul foii de titlu) *Atlasul lingvistic român*, serie nouă =, în realitate (cum, de altfel, se și indică, începând cu vol. III, pe versoul foii de titlu), *Atlasul lingvistic român II* (vezi, *supra*, însemnarea nr. 2) ; — *japșă* în ALR II, s.n., vol. III, h. 831 este înregistrat în punctele 682 și 705 și nu în 886 și 876 ; — punctul 893 =, în realitate, 899.

După corectarea acestor mărunte greșeli, să spunem că hărțile 831 și 836 sînt hărți lexicale onomasiologice neinterpretative ; în prima sînt cartografiate răspunsurile obținute (în urma adresării unei întrebări onomasiologice indirecte) pentru noțiunea „baltă” = „apă stătătoare, mai puțin adîncă” (vezi legenda hărții, secțiunea I), iar în cea de-a doua, răspunsurile obținute (tot printr-o întrebare onomasiologică indirectă) pentru noțiunea „lac”. Într-adevăr, în punctele 872, 886, 899, 705 și 682 termenul *lac* nu figurează printre răspunsurile pozitive înregistrate de E. Petrovici pentru cele două noțiuni precitate, ceea ce, însă, nu înseamnă că „din datele ALR-ului, se impune, după cum se vede, absența termenului *lac* în punctele aflate pe malul fluviului”, ci numai și numai că, în punctele respective, termenul *lac* nu a fost înregistrat pentru noțiunile „baltă” = „apă stătătoare, mai puțin adîncă” și „lac”. Aceasta și numai aceasta este formularea exactă a informației rezultate în urma efectuării unei lecturi inverse (= terminologice și semasiologice) aplicate (exemplificînd prin cazul aici discutat) celor două hărți lexicale onomasiologice, chiar dacă ancheta pentru ALR II nu ar fi programat, sub poziția 2 507 din chestionar, și o documentare onomasiologică pentru „baltă de ploaie” și chiar dacă răspunsurile înregistrate pentru această noțiune (care aparține aceluiași cîmp semantic) nu ar fi fost publicate tot în ALR II, s.n., vol. III, h. 830, hartă intitulată „Bălți (de ploaie)” și plasată în stînga hărții 831.

! Cercetînd, însă, și această hartă, la care ne trimit notele de sub III din legenda hărților 831 (: „A se compara cu h. precedentă”) și 836 (: „A se compara cu hărțile 830, 831”), vom descoperi că termenul *lac* este cunoscut în punctele 899, 705 și 682. Că în punctul 682 termenul *lac* este cunoscut s-ar fi putut afla și din harta 831, dacă s-ar fi citit legenda (care nu este un simplu decor, ci parte componentă a hărților), unde, sub II, pentru 682, este redactată următoarea notă : „LACURI sînt pe cîmp, după ploaie”.

ANNOTAZIONI D'UN REDATTORE DELL'ALR (III)

RÉSUMÉ

Nelle presenti note, l'autore (= redattore dell'*Atlante linguistico romeno*), da un lato (= 1), analizza la modalità (= non unitaria e, qualche volta, sbagliata) con la quale le forme (non unitarie dal punto di vista sillabico) della stessa parola del tipo: a) *funie/fune, unghie/unghe*, ecc.; b) *caie/caye, (i)italian/(i)italian*, ecc.; c) *pleoapă/pleoapă* ecc., — forme registrate e stampate foneticamente nella versione non interpretativa dell'ALR —, sono state interpretate fonematicamente nella pubblicazione (e) interpretativa dello stesso materiale dell'ALR, e, da l'altro lato, ammenda alcune affermazioni che riguardano il contenuto dei questionari dell'ALR (= 2) oppure il contenuto e, soprattutto, la lettura delle carte lessicali onomasiologiche (= 3).

*Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă, nr. 12*

DIN ISTORIA PERFECTULUI SIMPLU ROMÂNESC: FORMELE DE PERSOANA I ȘI A II-A PLURAL CU SUFIXUL *-ră-*

DE

C. FRÎNCU

Formele de perfect simplu cu *-ră-* au atras de multă vreme atenția cercetătorilor, formînd obiectul a numeroase discuții. Cele mai multe s-au axat pe controversata problemă a originii lui *-ră-*. Se știe că prezența sufixului în discuție la persoana I și a II-a plural și chiar la persoana a III-a plural nu se poate justifica prin evoluție fonetică normală. Opinia unor cercetători mai vechi¹, după care formele cu *-ră-* ale perfectului simplu reprezintă urme ale formelor *corespunzătoare* de mai mult ca perfect indicativ latin (*cantaveramus, cantaveratis, cantaverant*), nepăstrat în afară de spaniolă în nici o limbă romanică, a fost respinsă de majoritatea cercetătorilor care au susținut că numai la persoana a III-a plural *-ră-* se poate explica etimologic², la celelalte două fiind vorba de o inovație lirzie, datorită analo-

¹ Vezi F. Diez, *Grammatik der Romanischen Sprache*, Bonn, 1882, p. 595; T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române*, Blaj, 1858, p. 50; Leca Morariu, *Războiul Troadei*, „Glasul Bucovinei”, VI, 1923, p. 45; *Morfologia verbului predicativ românesc*, „Codrul Cosminului”, I, 1924, p. 15.

² Și aici părerile sînt împărțite: Unii cercetători au arătat că forma *cîntară* vine din latinul *cantaverunt* admitînd *u* trecut la *ă* prin asimilație (W. Meyer-Lubke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1895, II, p. 335) sau prin analogie cu persoana a III-a singular (Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 142). Alții, respingînd posibilitatea producerii acestor fenomene, au arătat că persoana a III-a plural reproduce formele mai mult ca perfectului latin (Al. Procopovici, *Aoristul în raport cu alte timpuri și moduri*, „Revista filologică”, II, 1928, Nr. 1—2, p. 11; I. Șiadbei, *Le sort du prétérit roumain*, „Romania”, LVI, 1930, p. 344; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, București, 1960, p. 142). Dintre cercetătorii mai vechi această ultimă idee a fost susținută de Al. Lambrior, *Carte de citire*, p. XXVIII.

giei. S-a obiectat însă, că ar fi posibil ca formele de persoana I și a II-a plural să fie totuși „urmașele plusquamperfectului latin, menținute cîtva timp numai dialectal pentru a înlocui apoi aoristul arhaic”³. În acest stadiu al cercetărilor, originea lui *-ră-* a fost abandonată, lucrările ulterioare limitîndu-se fie numai la rezumarea istoricului problemei, fie la acceptarea uneia sau alteia dintre opinii. Nu demult, H. Mihăescu, plecînd de la funcțiile mai mult ca perfectului latin în România orientală, reia ideea mai veche, susținînd că „formele românești de perfect de tipul *cîntarăm* < *cantaveramus*, *cîntarăți* < *cantaveratis*, *cîntară* < *cantaverant* reproduc formele respective ale mai mult ca perfectului latinesc”⁴.

Ideea lui L. Morariu referitoare la posibilitatea menținerii dialectale a unor urme din mai mult ca perfectul indicativ latin, dar și concluzia lui H. Mihăescu ne-au determinat ca în prezenta lucrare să urmărim cronologic pluralul perfectului simplu, bazîndu-ne pe un mare număr de texte, vechi și moderne, cu caracter literar sau neliterar. Atestarea formelor cu *-ră-* în cele mai vechi texte la toate persoanele de plural ale perfectului simplu ar fi relevantă pentru susținerea acestei opinii, după cum atestarea tirzie ar putea ajuta la infirmarea ei.

Cercetînd cele mai vechi texte românești constatăm că *-ră-* nu apare decît la persoana a III-a plural a perfectului simplu⁵. Limba română din epoca veche se caracterizează prin sincretismul persoanei I plural a perfectului simplu cu persoana I plural a prezentului indicativ la verbele de conjugarea I, a IV-a⁶ (pf. *bucurăm-ă-nă*, PS 189/13 -prez. *bucurăm-ă-nă*, PS 32/16; pf. *auzim-ă* CC² 93/15 -prez. *auzim-ă*, CC² 90/22) și prin sincretismul persoanei a II-a plural cu participiul trecut la verbele de toate conjugările (exceptînd unele verbe de conjugarea a III-a): pf. *adăpat-ă*, CC² 34/8 -part. *adăpat-ă*, CT 56^v/22; pf. *văzut-ă* CV 134/11, CA 156/21, -part. *văzut-ă*, CT 219^v/20; pf. *făcut-ă*, CC² 34/18 -part. *făcut-ă*, CC² 182/10; pf. *auzit-ă*, CV 134/10, -part. *auzit-ă*, CT 21^v/2.

Sincretismul nu afecta la persoana I plural verbele de conjugarea a II-a și a III-a, date fiind diferențele fonematice dintre tema prezen-

³ L. Morariu, *Războiul Troadei*, p. 45.

⁴ *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 145.

⁵ Formele de perfect de persoana a III-a plural ca și formele de persoana I — a III-a, singular erau foarte frecvente în textele religioase vechi din toate regiunile. Vezi pentru aceasta indicele la: *Codicele Voroneșean* (= CV), Cernăuți, 1885; *Psaltirea Scheiană* (= PS), II, București, 1916; *Tetraevanghelul lui Coresi* (= CT), București, 1963.

⁶ Alte abrevieri folosite: CC² = Coresi, *Cazania a II-a*, ediție alcătuită de A. Procopovici și S. Pușcariu, București, 1914; CA = Coresi, *Apostolul*, text reprodus în facsimile de I. Bianu, București, 1930; CB = B. P. Hasdeu, *Cuvente din Lătrini*, I, București, 1882; VC = Varlaam, *Cazania*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943.

tului și tema perfectului (prez. *vedem*, CT 207¹/13 - pf. *văzumă*, CT 2¹/12, prez. *putemă*, CT 218¹/7 - pf. *putumă*, CT 37¹/3; prez. *facemă*, PS 234/31 - *iecemă*, 234/10) citeva vorbe de conjugarea I cu reduplicarea (*deademă*, CC² 6/5, *steatemă*, față de prezent *dăm*, *stăm*) precum și verbul neregulat *a fi* (pf. *fumă*, CT 159¹/2 față de prez. *sintemă*, CT 77¹/3). La persoana a II-a plural, în afară de verbele cu reduplicare la perfect (*deadetă*, CC² 34/8 - part. *dată*, PS 246/25), sincretismul nu afectă verbele de conjugarea a III-a cu perfectul în -se- (pf. *dușetă* CC² 34/9 - part. *dușă*, CC² 365/14; *mersetă*, CT 21¹/7 - part. *mersă* CT 130¹/2; pf. *întoarșetă*, CC² 486/22 part. *întorsă*, PS 139/6).

Prin urmare, la cele mai productive conjugări (I, IV) opoziția dintre prezent și perfect se suspendă. Această stare de lucru face anevoioasă, iar uneori imposibilă, distingerea formelor. Distingerea este complicată și prin faptul că în limba română concordanța timpurilor este foarte liberă (în frazele subordonate, mai ales). Astfel, în afară de unele determinări adverbiale, care uneori lipsesc, nu avem alte mijloace de exprimare a categoriei de perfect simplu⁷. În frazele coordonate însă, situația este mai clară. Concordanța timpurilor fiind aici mai rigidă, opoziția dintre prezent și perfect nu se neutralizează dacă în frază există cel puțin un verb de conjugarea a II-a sau a III-a. Astfel, într-o frază ca „*venimă și văzumă*” (= *venirăm și văzurăm*) prezența formei *văzumă* arată că și forma *venimă* este la perfect. În schimb, opoziția dintre perfect și prezent se neutralizează când ambele verbe sînt sau de conjugarea I, sau de conjugarea a IV-a, sau unul la conjugarea I și altul la conjugarea a IV-a. De exemplu, într-o frază ca „*venimă și cîntămă* : (= *venirăm și cîntarăm*) opoziția prezent — perfect se suspendă. Firește, în acest caz trebuie avute în vedere contexte mai largi, însă, mai ales pentru textele traduse, nici acestea nu sînt întodeauna concludente, din cauza frazelor confuze care abundă.

Trebuie menționat că din punct de vedere al identificării formelor de perfect, indicele unor ediții critice de texte din literatura veche prezintă multe inconveniente. Chiar acolo unde situația este clară, în frazele coordonate de primul tip, interpretarea este eronată. De exemplu, forma *venimă* (CT 57¹/2) din fraza „Cînd te văzumă lînced sau în temniță și *venimă* cătră tine” este interpretată, în indicele ediției Floricăi Dimitrescu, la *Tetraevanghelul* lui Coresi, București 1963, ca formă de prezent, deși, în mod evident, este vorba de o formă de perfect.

Mai ales indicele alcătuit de I. A. Candrea, la *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, foarte util pentru cercetătorul limbii vechi, prezintă din punct de vedere al formelor în discuție multe erori. De pildă, în

⁷ Identificarea este mai ușoară în cazul persoanei a II-a unde prezența unui pronume personal înaintea sau în urma formei în discuție este elocventă pentru perfectul simplu, timp personal în raport cu participiul trecut, nepersonal.

7 *zu au*
perfect
 fraza „*cumplimă-nă* cu mânia ta și cu urgia ta *tulbură-mă-nă*” (PS 188/13—14) forma *cumplimă-nă* este socotită ca formă de indicativ prezent, în timp ce *tulbură-mă-nă*, ca formă de perfect indicativ. Firește, amândouă sînt forme de perfect indicativ. Ca dovadă putem aduce în afară de concordanța timpurilor, formele de aorist în textul slavon, publicat de C.Gălușcă⁸ [яко скончахъмѧ гнѣвомъ твоимъ и азосилю ткоѧ сажихомѧ (p. 108/15—16)]

După cum vom vedea, servilismul traducătorilor din secolul XVI-lea față de un text sacru se manifesta, printre altele, și în traducerea aoristului slav prin perfectul simplu, chiar dacă acesta prezenta din punct de vedere al clarității, la unele persoane, mari neajunsuri. De asemenea, în „*Că greșimă și fărălegimă, ostămpimă* de tire și *pregreșimă* între toate și dzilele tale nu *ascultămă*” (PS, 327/4—6) formele *greșimă*, *fărălegimă*, *ascultămă*, sînt socotite, pe bună dreptate, de autorul indicelui ca forme de perfect, dar, forma *pregreșimă* (în textul slavon *погрѣшихомѧ*) este trecută la prezent. Concordanța timpurilor, dar și forma de aorist din textul slav (vezi C.Gălușcă, p.259/8-10) arată că toate formele citate sînt la perfect. Aceeași greșală, care rezidă în neluarea în seamă a concordanței timpurilor, apare în indicele citat, în interpretarea formei *bucurămă-nă* din fraza „*Implumă-nă* demăreța de meserere ta, Doamne, și *bucurămă-nă* și *veselimă-nă* în toate dzilele” (PS 189/12—13) ca formă de prezent indicativ. Și aici toate verbele sînt la perfect: propozițiile fiind coordonate, perfectul distinct, *implumă-nă* cere verbele la același timp și la același mod în celelalte propoziții.

Forma *bucurămă-nă* este interpretată greșit și în fraza „*Bucurămă-nă* de spăsenia ta, întinără-se limbile în perire ce feceră” (PS p.13/7-8, idem, p.32/16).

De asemenea, unele forme de perfect care la persoana a II-a plural sînt egale cu participiul trecut, nu sînt identificate în indicele unor ediții. De exemplu, formele *căit* (CT 47'/7) și *priimit* (CT 186'/10) din frazele „*voi văzut și nu vă căit*” (CT 47'/7 „și ce am văzut mărturisim și mărturia noastră nu *priimit*” (CT 186'/9-10) nu apar în indicele ediției Floricăi Dimitrescu. Nici forma *dedet* (CT 57'/11) distinctă de fapt, din „*Înflăminzii și nu-m dedet*” mincare” (CT 57'/10-11) nu este înregistrată.

Astfel de erori, care izvorăsc unele din interpretare, altele din simplă neînregistrare, fac ca persoanele I—II plural ale perfectului, rare în raport cu alte persoane ale aceluiași timp, să pară și mai rare. De pildă verbul „*a se bucura*” nu apare în indicele ediției I.A. Candrea cu forme la persoana I plural la perfectul simplu, deși numai în exemplele date mai sus pot fi atestate trei forme de acest fel. În realitate, în ciuda omonimiei, formele analizate sînt bine reprezentate

⁸ Slavisch-Rumänisches Psalterbruchstück, Halle, 1913.

în toate textele traduse din secolul al XVI-lea indiferent de regiune. (Textele maramureșene nu se deosebesc din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu de tipăriturile lui Coresi, înregistrându-l în aceleași situații)⁹.

Este oare această frecvență un indiciu al mării răspîndiri și al folosirii în limba veche a tuturor formelor perfectului atît în graiurile sudice cit și nordice?¹⁰ Judecînd după textele traduse răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Cu toate acestea, adevărul îl găsim apelînd la textele netraduse care, după cum se știe, reflectă mai bine situația reală din limba vorbită. Cercetarea acestora arată, în afară de neexistența în această perioadă a formelor cu -ră- la persoanele I—II plural, că în textele nordice, dar și în cele sudice formele respective ale perfectului simplu sînt extrem de rare. Astfel în scrisorile de la Bistrița poate fi înregistrată o singură formă¹¹; „Intr-ace vreme țara peri și pierdum tot” (p. 78). Cercetarea documentelor din *Surete și izvoade*¹² precum și a celor din *Documente privind Istoria României*¹³ duce la aceiași idei: perfectul simplu, atestat cu forme de singular și cu forme de persoana a III-a plural, este foarte puțin întrebuițat la persoana I—II-a plural.

Frecvența relativ ridicată a acestor forme în textele traduse din secolul al XVI-lea nu reflectă, cum s-a crezut, întrebuițarea mai largă a perfectului simplu, ci se explică în mare măsură, prin servilismul traducerii de pe un text sfînt. Traducătorii, nepreocupați în mod special de claritatea textului tălmăceau aoristul slav, foarte frecvent în narațiunile biblice, prin perfectul simplu, chiar dacă acesta nu avea la unele persoane forme distincte¹⁴. În textele netraduse problema clarității se pune de la început, de aceea formele care ar fi putut fi confundate cu prezentul sau cu participiul sînt evitate, în locul lor preferîndu-se formele perfectului compus, mai clare, mai regulate, mai expresive. De exemplu, folosirea perfectului simplu într-un act de judecată ar fi creat echivocuri confundînd o acțiune trecută cu una prezentă în fraze ca următoarele:

⁹ Vezi pentru aceasta p. 327 din PS comparativ cu p. 431 din *Psaltirea lui Coresi*, București, 1881 și p. 134 din CV comparativ cu p. 156 din CA.

¹⁰ Astăzi forme de perfect simplu se întîlesc și în aria perfectului compus, dar nu la persoana I și a II-a plural (cf. Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul daco-român*, *Omagiu lui I. Iordan*, p. 319—323).

¹¹ Al. Rosetti, *Lettres roumaines de fin de XVI siècle et de debut de XVII siècle tirées des archives de Bistrița*, București, 1921.

¹² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II—III, Iași, 1907, volumul VII, Iași, 1912.

¹³ *Documente privind Istoria României*, veacul XVI, Moldova, volumul III—IV, 1951; *Țara Românească*, volumul IV, București, 1953.

¹⁴ Redarea aoristului slav prin perfectul simplu românesc a fost remarcată de multă vreme: cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 251; Al. Rosetti, *op. cit.*, volumul IV—V—VI, București, 1966, p. 314.

„Noi am căutat și am întrebat” (Doc. TR., III, p. 252)¹⁵, „am căutat și am judecat prea departe și am dovedit” (*idem*, p. 93). În documentele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea (din colecțiile citate) am găsit la persoana I plural numai câteva forme de conjugarea I, IV care pot fi interpretate ca forme de perfect: „deci ne-au strîns dumneaiei pre noi pre toți împrejurenii și *descoperim*” (= descoperirăm, n.n.) (Doc. TR. III, 212) „Iată cu aceasta dăruim (= dăruirăm) și Domn.a mea... hrisovul domniei mele” (*idem*, p. 112). Deci din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu la persoanele I—II plural între textele traduse și cele netraduse există deosebiri importante, acestea din urmă preferînd în locul formelor de perfect, ușor confundabile la cele mai multe verbe, forme de perfect compus, care aveau avantajul de a fi mai clare. Situația perfectului simplu din textele netraduse se aseamănă cu situația aceluiași timp din limba vorbită de astăzi în regiunile în care el se folosește numai la unele persoane (I, II, III singular și III plural)¹⁶. Deosebirea constă în faptul că în textele netraduse perfectul simplu se folosea, destul de rar, și la persoanele I—II plural la verbele cu temă distinctă de perfect (conjugările II, III) și în regiunile în care astăzi nu mai apare.

Care este situația în textele religioase din secolul al XVII-lea, ai căror traducători sînt preocupați în mare măsură de claritatea textului? Păstrează ele formele omonimice pasibile de a provoca echivocuri? Examinarea comparativă a textelor religioase din secolul al XVI-lea cu cele din secolul al XVII-lea este semnificativă. Ea scoate în evidență procesul de evitare a omonimiei gramaticale, proces care reflectă în același timp dezechilibrarea paradigmei perfectului, întrucît omonimia lovea în perfectul simplu, concurat de formele mai clare ale perfectului compus. După cum s-a constatat de multă vreme, între textele religioase din secolul al XVII-lea și cele din secolul al XVI-lea există legături ce rezidă mai ales în faptul că traducătorii din secolul al XVII-lea reproduceau de multe ori pasaje întregi din textele anterioare (în special din tipăriturile lui Coresi, iar indirect din textele rotacizante), schimbînd numai acolo unde textul prezenta dificultăți de înțelegere pentru cititori¹⁷. Astfel de dificultăți creau și formele omonimice în discuție și de aceea ele erau evitate. Cel mai răspîndit mijloc de evitare a omonimiei era înlocuirea formei de perfect simplu, corespunzătoare aoristului slav, cu forma devenită aproape sinonimică de perfect compus. Spunem „devenită aproape sinonimică” pentru că, probabil, într-o etapă mai veche, ca și astăzi în unele graiuri, între perfectul simplu și cel compus există o diferență de sens, de vreme ce se foloseau două forme distincte. Înlocuirea perfectului simplu prin

¹⁵ *Documente privind Istoria României din veacul XVII, Țara Românească*, volumul III, București, 1951.

¹⁶ Vezi Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 319—323.

¹⁷ Vezi I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 123—139.

perfectul compus, din necesități de evitare a omonimiei, duce la ștergerea diferențelor de sens dintre cele două perfecte.

Iată câteva exemple: CV: „Răbdarea lui Iovă *audzilă* și *sîrășitulă* domnului *vădzută*” (CV 134/10—13). CA: „Răbdarea lui Iovu *auzilă* și sfîrșitul domnului *văzută*” (CA 156 20/21) NT: „... răbdare lui Iovă auzit-ați și săvîrșeniile ce i-au dat domnului” (CV 135/9—12). BB: „răbdare lui Iovă *ați auzit* și săvîrșitul domnului *ați văzut*” (CV 135/9—10). CV: „*Indulcitu-vă* spre pămînt, înstătuțu-vă și *îngrășatu-vă* înrema voastră” (CV 132/18—19) NT: „În desmierdăciune *ați trăit* pre pămîntu și *v-ați desîțat, hrănit-ați* inemele voastre” (CV 133/20—23). BB: „*Desfătați-v-ați* pre pămînt și *v-ați răsfațat hrănit-ați* inemele vostre” (CV 133/20—23)¹⁸.

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus se observă și cînd comparăm *Cazania* lui Coresi (a II-a) cu *Cazania* lui Varlaam: CC² „Flămînzii și-mi *deadetă* mîncare, însetoșai și mă *adăpată*, striin era și mă *dusetă*, dezbrăcat era și mă *îmbrăcată*, lîngedu era și mă *socotită*, în temniță era și *venită* cătră mine” (34/7—11) VC: „C-am fost flămînd și *mi-ați dată* a mîncă, însetat am fost și *m-ați adăpată*, nemernic am fost și *m-ați dus* în casă, golă și *m-ați îmbrăcată* bolnav și *m-ați socolit*, în temniță am fost și *ați venit* la mine (21/17—20).

Formele de persoana a III-a plural, precum și formele de singular, care aveau avantajul de a fi mai clare sînt păstrate cu consecvență de textele din secolul al XVII-lea, indiferent de regiunea unde apar. CV: „*închiseră* ușile” (CV, 34/12) NT: „*închiseri* ușile” (CV 35/12), BB: „*închiseră* ușile” (CV 35/12) CC² „*Bucurară-se* ucenicii deaca *văzură*” (124/28). VC: „*Bucurară-si* ucenicii, deca *vădzură*” (p. 96/29—30).

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la persoana a III-a plural și la persoanele singularului, demonstrează că mobilul limitării întrebuintării perfectului simplu, era în primul rînd omonimia.

Consultînd alte texte din secolul al XVII-lea constatăm aceeași situație: absența unei mărci specifice (sufixul *-ră-* nu este încă atestat în nici un text) menține omonimia la cele două persoane. Din această cauză chiar într-un text scris într-o regiune în care perfectul simplu a fost întotdeauna frecvent (Oltenia), în *Cronograful* călugărului oltean Moxalie, formele în discuție sînt evitate: în tot textul apar numai trei forme de perfect simplu, toate la persoana I plural dintre care una este distinctă, verbul fiind de conjugarea a III-a: „*noi scrisem*” (CB, I, 352) atunce ne *semnămu* și noi de *scăpămu*” (*idem*, 373). În text formele de perfect simplu la celelalte persoane sînt foarte frecvente (numai pe o pagină, 346, am înregistrat 23 de exemple).

¹⁸ Pentru NT—*Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și BB—*Biblia de la București* (1688) s-a folosit textul transcris de I. G. Sbiera, în *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885.

Și în cea mai veche carte populară păstrată (*Alexandria*, 1620), frecvenței deosebite a perfectului simplu la celelalte persoane i se opune raritatea formelor de persoana I—II plural¹⁹. Dintre acestea majoritatea sînt ale unor verbe de conjugarea a II-a sau a III-a: „*noi rămăsemă fără împărați și pusemă 12 filozofi*” (85/2—4). Iată două fraze în care se observă păstrarea formei de persoana I plural a perfectului simplu la verbele de conjugarea a II—III-a, dar evitarea lui la verbele de conjugarea a IV-a: „*ne bătăm cu împărățiile lumiei și am pierit destui*” (83/7—9). „*Și dacă văzumă minie lu Dumnezeu pre noi și nu putem lacui acolo, iar am fugit și acolo venit-am*” (85/9—10).

Este vizibilă diferențierea pe care o face traducătorul punînd la perfectul simplu verbe cu temă distinctă (*ne bătăm, văzumă putem*), dar la perfectul compus verbe care ar putea provoca confuzii prin formele de perfect simplu (*am pierit, am fugit, venit-am*). Procedîndu-se în felul acesta, în *Alexandria*, puține sînt cazurile de ambiguitate: „*O, Alexandre, cit fuseși de mîndru și noi te înșelăm*” [(= înșelarăm, n.n.) 92/12—13]. „*Și întrebare: Cum înșelată (= înșelarați, n.n.) pre împăratulu?*” (92/13—15).

Nici alte texte aparținînd secolului al XVII-lea și începutului secolului al XVIII-lea (texte juridice, cronici, documente oficiale și particulare) nu folosesc forme care ne-ar da dreptul să susținem că pluralul perfectului simplu moștenește formele corespunzătoare ale mai mult ca perfectului latin. Astfel, în textele juridice din secolul al XVII-lea am înregistrat din formele în discuție un singur exemplu de perfect simplu²⁰: „*De vreme ce dzisem*” (p. 207) în *Pravila* lui Vasile Lupu, înlocuit în *Pravila* lui Matei Basarab cu perfectul compus: „*De vreme ce am zis*” (idem). La cronicarii moldoveni, perfectul simplu, în general bine reprezentat la persoana I—III singular și a III-a plural, nu se întrebunțează la persoana I—II-a plural din motivele discutate. Din toate cronicile moldovene a fost spicuit un singur exemplu. *avum*, din cronică lui N. Costin (București, 1942, p. 221). În cronicile muntene apare și la aceste două persoane însă numai la verbele care aveau la perfect temă distinctă de prezent sau de participiu. De exemplu, la stolnicul Constantin Cantacuzino perfectul simplu apare mai ales la verbul *a zice* în formulele²¹ „*din cele mai sus zisem*” (I, 7) „*săvai că zisem*” (I, 10). „*Acestea ce zisem pînă aici*” (I, 28), dar și „*cum am zis*” (I, 46, 70, 71, 74, 78).

În Moldova, la D. Cantemir, pot fi înregistrate pe la începutul secolului al XVIII-lea forme de perfect simplu²²: „*amîndoi împreună pur-*

¹⁹ S-a folosit textul publicat de N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922.

²⁰ Am consultat pentru aceasta indicele alcătuit de G. S. Longinescu la *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București, 1912.

²¹ Am folosit textul din *Cronicarii munteni*, volumul I, București, 1961.

²² Am folosit *Istoria hieroglică*, volumul I—II, București, 1965.

ceasăm" (I, 92) „La Marginea Nilului *ne coborîm* și după învățătura Lebedii dacă pre mine și pre obraz mă spălai și celelalte obișnuite țeremonii *făcum* iarăși la locul unde lebăda mă aflate *ne înturnăm*" (I, 179).

În documentele din Moldova din prima jumătate a secolului al XVIII-lea am atestat, de asemenea, câteva exemple, toate fiind forme ale unor verbe de conjugarea a II-III-a : „Acum *înțeleasem* că păgînii și cu alții boieri s-au așezat și s-au împăcat" (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1921, p. 287.) „*Văzum* și scrisoarea lui" (Ghibănescu, XVII, p. 19), „precum *văzum* și mărturia" (idem, p. 191) dar și „*am văzut* mărturia" (idem, p. 192).

În documentele din Ardeal din aceeași perioadă formele analizate sînt de asemenea foarte rare. Am înregistrat numai aceste exemple : „Și noi de aicia nu *avumû* a censti pă dumneavoastră cu alt fără de cit *trimisăm* dumneavoastră un morun" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal...* p. 242).

În documentele din Muntenia și Oltenia apar la persoana I plural și forme ale unor verbe de conjugarea I și a IV-a, ușor confundabile cu cele de prezent : „Cînd fu acum mai pre urmă *auzimû* că Măria sa Duca Vodă iaste la Rusciuc. Deci, noi auzind acelea, *intrăm* la grije mare și ne *deademû* în lături și *trecumû*" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal*, p. 227), „ne mai *supărăm* pe dumneata și mai nainte" (N. Iorga, Doc. XII, p. 50) „că noi pînă acum îl *mărturisim* de om bun" (idem, p. 37) etc.

Am considerat absolut necesară descrierea formelor în discuție din româna veche din următoarele motive :

1. Ea relevă lipsa sufixului *-ră-* la persoana I—II-a plural din textele de orice natură. Acest lucru ar putea fi un *contraargument* serios împotriva opiniei după care pluralul perfectului simplu reproduce pluralul mai mult ca perfectului indicativ latin. Se pare că și situația din dialectele din sudul Dunării confirmă această constatare. În dialectele aromân și meglenoromân (din istroromân perfectul simplu a dispărut) există la persoanele I—II plural forme asemănătoare cu cele din româna veche²³. Se poate accepta astfel mai ușor opinia după care formele persoanelor I—II plural se datoresc unei analogii tîrzii. În același timp se poate pune sub semnul întrebării justetea părerii după care mai mult ca perfectul indicativ latin s-a păstrat numai la persoana a III-a plural. De aceea, împărtășim explicația lui Ov. Densusanu după care *cîntară* vine din *cantaverunt* cu *u* trecut la *ă* prin analogie cu persoana a III-a singular (*cîntă*). Analogia, apărută mai întîi la verbele de conjugarea I, s-a extins și la celelalte conjugări probabil într-o epocă anterioară despărțirii dialectelor, întrucît forme identice se găsesc și în dialectele aromân și meglenoromân (arom., megl., *bătură*).

²³ Vezi T. Capidan, *Aromânii*, București 1932, p. 454, Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 425, 471.

2. Ea scoate la iveală încă o cauză, puțin luată în seamă sau chiar ignorată pînă acum²⁴, a limitării întrebuintării perfectului simplu-omonimia la persoanele I— a II-a plural, cu alte forme, omonimie care afecta cele mai productive conjugări. Cauzele dispariției perfectului simplu în română nu sînt îndeajuns de cunoscute. Majoritatea cercetătorilor au acceptat punctul de vedere al lui A. Meillet²⁵, care plecînd de la faptul că perfectul simplu este caduc în multe limbi indoeuropene (germanice, slave, romanice) credea că tendința de dispariție a vechiului perfect, foarte accentuată în unele limbi, s-ar datora tendinței generale de trecere de la sintetic la analitic. Explicarea dispariției formelor simple de perfect numai prin această cauză generală nu este suficientă. După cum arată E. Coșeriu²⁶, pentru a explica că formele sintetice sînt înlocuite prin forme analitice într-o epocă determinată, nu este deajuns rajiunea universală a fenomenului, ci sînt necesare explicații de ordin istoric. De fapt, înlocuirea perfectului sintetic cu cel analitic era îngreuiată de diferența de sens care exista încă din latină între perfectul simplu (acțiune trecută, neraportată la prezent) și perfectul compus (acțiune trecută, dar terminată în momentul vorbirii). Au existat deci alți factori care au facilitat mai întîi ștergerea diferențelor de sens dintre cele două perfecte și apoi generalizarea formelor de perfect compus, devenite astfel „variante” ale vechiului perfect întrebuintat din ce în ce mai rar.

O primă explicație istorică a dispariției perfectului simplu, dată de I. Șiadbei²⁷, pornește de la circumstanțele istorice arătînd că vechiul perfect latin a fost înlocuit prin forme analitice datorită eterogenității sale, deficiențelor formale izvorite din existența unor modalități diferite de formare a perfectului simplu. Cu alte cuvinte, perfectul simplu și-ar fi limitat întrebuintarea și apoi ar fi dispărut întrucît posedînd forme nu numai deosebite de la o persoană la alta, ci și, adesea, foarte deosebite de formele altor timpuri, era greu de deprins și de reținut²⁸. După cum arată acad. Iorgu Iordan explicația e numai în parte justă, căci ea nu poate arăta de ce se mai păstrează perfectul simplu în unele limbi romanice (portugheza, spaniola²⁹). Explicația ar fi suficientă dacă ar arăta nu numai de ce se renunță la vechile forme, ci și de ce se adoptă formele noi, perifrastice. De aceea, acad. I. Iordan,

²⁴ Vezi Alexandru Procopovici, *op. cit.*, p. 24: „Omonimitatea prezentului cu cele două preterite (perfectul simplu și imperfectul, n. n.) era desigur mai puțin supărătoare decît omonimitatea imperfectului și aoristului”. Primul care dă importanță „confuziilor grele” pe care le-ar fi putut provoca omonimia a fost Alexandru Lambrior, *op. cit.*, p. XXXIV.

²⁵ *Linguistique historique et linguistique generale*, Paris, 1921, p. 149—158.

²⁶ *Sobre el futuro romance*, „Revista Brasileira de filologia”, volumul III, tomul I, 1957, p. 17 și urm.

²⁷ *Op. cit.*, p. 331.

²⁸ Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.

²⁹ *Ibidem*.

plecind de la observația că deficiențele formale au intervenit după ce a început preferința pentru perfectul compus, găsește o altă explicație : perfectul compus a înlocuit perfectul simplu pentru că apropiind acțiunea de momentul vorbirii este mai expresiv, satisfăcând mai bine nevoia vorbitorului de a raporta acțiunea la momentul cînd povestește³⁰. Așadar, vechiul perfect ar fi fost nesatisfăcător nu atît datorită deficiențelor sale formale, cît conținutului său semantic. O explicație asemănătoare a dat W. Meyer-Lübke înlocuirii unui alt timp sintetic prin forme analitice, viitorul latin³¹. Pe linia acelorași explicații semantice, unii cercetători au arătat că, de fapt, trecutul nu se găsește „înainte” de prezent, și viitorul nu se găsește „după” prezent, ci apar ca momente „comprezente” care corespund unor activități distincte ale cunoașterii : trecutul corespunde „cunoscutului”, prezentul, „simțului”, și viitorul, „dorinței”³². De aici, necesitatea raportării atît a perfectului (am terminat o lucrare = am terminată în momentul de față o lucrare) cît și a viitorului la prezent. Pe baza acestei tendințe de referire la prezent, de apropiere a unei acțiuni trecute de una prezentă trebuie explicată, după părerea noastră, noua valoare a perfectului simplu (de exprimare a unei acțiuni foarte apropiate de prezent) din unele regiuni (Oltenia, Banat)³³. Grație acestei valori, a cărei vechime este foarte greu de stabilit, perfectul simplu a rămas în aceste regiuni destul de puternic.

Din cele două explicații, prima caută să motiveze părăsirea formelor vechi, în timp ce a doua, mai cuprinzătoare, justifică apariția formelor noi perifrastice. Cu toate acestea, cele două explicații, aplicate la situația din limba română nu sînt satisfăcătoare, nu pot arăta de ce, chiar în ariile cu perfect compus se mai folosește parțial perfectul simplu (la persoanele singularului și la persoana a III-a plural). De aceea, trebuie adăugată la aceste două cauze, valabile pentru toate limbile romanice, o a treia care acționează pe terenul limbii române : omonimia creată la persoana I plural cu prezentul și la persoana a II-a cu participiul la cele mai multe verbe. Omonimia nu lovea în prezent sau în participiu, întrucît acestea nu aveau forme aproape sinonimice, care puteau remedia această pierdere, cum avea perfectul simplu în perfectul compus. De aceea, omonimia lovea mereu în perfectul simplu, dezechilibrîndu-l și limitîndu-i întrebuintarea la persoanele singularului și la persoana a III-a plural. Ea mărește concurența dintre perfectul simplu și perfectul compus, începută din latina populară, ducînd la ștergerea diferențelor de sens care existau între cele

³⁰ Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.

³¹ *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Madrid, 1914, p. 207, apud E. Coseriu, *op. cit.*, p. 3.

³² A. Caravellese, *Critica del concetto*, Florența, 1948, p. 26—31, apud E. Coseriu, *op. cit.*, p. 17.

³³ Vezi pentru aceasta Al. Georgescu, *Studii de gramatică, II*, București, 1957, p. 32—33.

două perfecte. Cu alte cuvinte, omonimia, apărută după toate probabilitățile în româna comună (în dialectele din sudul Dunării, după cum s-a arătat, situația este identică cu cea din româna veche), face ca limba să sacrifice diferența de sens dintre *cîntăm* (= cîntarăm, acțiune trecută, neraportată la prezent) și *am cîntat* (acțiune trecută, terminată în momentul vorbirii), preferînd în ambele situații forma de perfect compus. Ca urmare, posibilitățile de confundare între o acțiune trecută și o acțiune prezentă sînt evitate. Că omonimia gramaticală, mai ales cea cu prezentul, a jucat un mare rol în procesul de limitare a perfectului simplu românesc ne-o demonstrează substituirea discutată mai sus, a perfectului simplu prin perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la celelalte persoane care erau distincte de alte forme. Frecvența deosebită a perfectului compus, explicabilă prin utilizarea lui și în situațiile în care într-o fază mai veche se folosea perfectul simplu, grăbește gramaticalizarea noilor forme perifrastice. O dată gramaticalizate, în cele mai multe regiuni formele analitice, mai clare, mai regulate și mai expresive, dar în același timp mai conforme și cu tendința spre analitic a limbii, încep să aibă cîmp mai liber de acțiune, înlocuind mai tirziu și formele de singular și forma de persoana a III-a plural de la perfectul simplu. În regiunile în care cele două perfecte nu devin „variante” (Oltenia, Banat) perfectul simplu, grație valorii sale de a exprima o acțiune foarte apropiată de prezent, rămîne puternic, limba căutînd aici un nou mijloc de evitare a omonimiei. Acest mijloc a fost impunerea, după o lungă perioadă, pe cale analogică a lui *-ră-* de la persoana a III-a plural și la persoanele I—II plural.

De cînd datează *-ră-* la persoanele I—II plural?

Datarea apariției în scris a formelor noi (cu *-ră-*) la persoana I-a II-a plural nu a format pînă în prezent obiectul unor cercetări speciale. De aceea ea a fost făcută vag³⁴ sau chiar eronat. De exemplu, Leca Morariu, referindu-se incidental la apariția în scris a „urmașelor plusquamperfectului latin”³⁵, socotește ca primă atestare forma *avurăm* din *Cronica* lui N. Costin (*Cronicile României*, ed. II, M. Kogălniceanu, București, 1872, I, 390).

Fie tendința de a găsi o origine mai veche formelor în discuție, fie ediția cu care a lucrat, al cărei autor (M. Kogălniceanu) intervenea în text, arhaizîndu-l sau modernizîndu-l, a făcut ca în această afirmație să se strecoare o eroare. La N. Costin nu apare forma *avurăm* ci forma veche *avum* (vezi textul corespunzător din ediția lui Ion St. Petre, *Cronica lui N. Costin*, București, 1942, p. 221). De fapt și în prima ediție Kogălniceanu (1852) a *Cronicii*, mai fidelă originalului, apare tot forma veche.

³⁴ Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 142 spune numai că formele noi „sînt destul de tirzii”; cf. și Al. Lambrior, *op. cit.*, XXVII.

³⁵ *Op. cit.*, p. 45.

Greșită este și afirmația lui W. Meyer-Lübke³⁶, susținută apoi de Al. Procopovici³⁷, după care formele noi apar de pe la mijlocul secolului al XVII-lea încoace. După cum s-a văzut din materialul prezentat, asemenea forme nu apar în secolul al XVII-lea. Mai aproape de adevăr în privința datării formelor analogice este I. Șiadbei³⁸, care arată că formele noi apar abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Întrucât I. Șiadbei nu s-a ocupat în mod special de procesul de impunere a noilor forme, în cele ce urmează vom căuta să privim inovația atât din punctul de vedere al timpului cât și al locului în care a apărut.

Originea dialectală a inovației trebuie căutată în regiunile în care perfectul simplu, exprimind o acțiune foarte apropiată de prezent era des întrebuințat. Într-adevăr, primul text în care am găsit atestată inovația este o scrisoare a ispravnicilor din Rîmnicul Vlcea către locuitorii satelor Bogdănești și Dobriceni, datată 21 martie 1776: „Aicia ne înștiințarăm de la sfinția sa” (DR, I, 601)³⁹.

Că în Oltenia formele noi erau cunoscute pe la 1780 ne-o dovedesc și alte texte din acel timp. În traducerea *Halimalei*, făcută de călugărul Rafail de la Mănăstirea Hurezu în 1783, sînt atestate următoarele forme⁴⁰: „După hotărîrea judecătorului *plecarăm* îndată” (p. 229/29—30) „ne *silirăm* a ne lăsa după dinsa” (p. 221/2—3) „*sosirăm* la Seraiul lui Omar” (p. 229/30—31). În scrisorile unor negustori olteni din aceeași perioadă apar, de asemenea, forme noi: „*dealerăm* și noi această adevărîntă” (N. Iorga, Doc. XII, p. 111, document datat, Craiova, 1787) „*înțeleaserăm* că încă pînă acum tot sînt prinse” (idem, p. 111).

Formele vechi se mai mențin în aceste scrieri mai ales în unele formule consacrate și numai la verbele de conjugare a II—III-a: „care scrisoare o *văzum* și noi” (FD, p. 117)⁴¹ „*văzum* tovărășia lor” (idem, p. 96, document datat Craiova, 1783) „*iată* că-l *trimisem*” (N. Iorga, Doc., XIV, p. 95, document datat Hurezu, 1778) „după cercetarea ce *iăcum*” (DR., p. 773, 774, Rîmnicu-Vlcea, 1787).

Există cazuri cînd formele noi apar în aceeași frază cu formele vechi: „După cercetarea ce *făcum*, noi mai mult nu putem a-i sili fără numai le *deterăm* soroc după a lor cerere” (idem, p. 772).

Forme noi cu *-ră-* pot fi atestate după 1780 și în documente din Banat. În *Insemnările de cronică* ale lui N. Stoica, născut la Mehadia

³⁶ W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 335.

³⁷ *Op. cit.*, p. 33.

³⁸ *Op. cit.*, p. 351.

³⁹ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, I, București, 1959, II, București, 1966.

⁴⁰ Exemplele date sînt extrase din ms. 2583 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

⁴¹ Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473—1868)*, București, 1931.

și devenit apoi preot în aceeași localitate, apar numeroase forme noi ⁴²: „în 29 ianuar 788 *venirăm* acasă, iar la 26 ianuar *plecarăm*, la 29 ianuar *luarăm* Rusava" (p. 104), „*timp* buni nu *avurăm*" (p. 101), „*auzirăm* că ei au ajuns" (p. 114). Iată câteva exemple selectate dintr-o însemnare din biserica Mehadia de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: „o *dreasărăm* și o *grijirăm* cu uși și cu ferestre, *adunarăm* ceva bani pentru șezuri, *tocmirăm* și le *făcurăm*" (p. 80).

Apariția formelor noi analogice trebuie încadrată în contextul marilor prefaceri de modernizare a limbii române de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dintre acestea, pe plan morfologic, trebuie menționate apariția unei desinențe caracteristice persoanei a III-a plural la perfectul indicativului ⁴³ și diferențierea persoanei a III-a plural de persoana a III-a singular la mai mult ca perfectul indicativului.

În scrierile din alte regiuni, chiar sudice, formele noi nu sînt atestate înainte de 1780 și nici în anii următori. Abia după 1800 textele le înregistrează. Concludent este faptul că Ienăchiță Văcărescu în gramatica sa (1787) nu înregistrează formele noi ⁴⁴, iar în a sa *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, scrisă între 1788—1793, el folosește tot formele vechi ⁴⁵: „ne *întoarsemu* și noi de la Craiova" (p. 282) „ne *întoarsem* la Brașov" (p. 282) „*purcesem* și *luăm* înștiințare" (p. 298). În zapisele, scrisorile și documentele din actualele regiuni Ploești, București și din estul regiunii Argeș formele vechi sînt păstrate cu consecvență pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: „*făcum* cercetare... și ne *adeverim* cu bun adevăr că toți dau dijma" (DR, I, p. 743; „*văzum* iarăși alegerea acestor boirnași" (DR, I, p. 750) „pe lîngă alte cercetări ce *făcum*... *văzum* înșine acel zapis... *văzum* și plastografia" (idem, p. 858).

După cum se observă din exemplele de mai sus perfectul simplu este bine reprezentat la persoana I plural mai ales la verbele de conjugarea a II—III-a, din motivele arătate. La verbele de conjugările I—IV el este slab reprezentat. Necunoașterea formelor noi în regiunile amintite face să asistăm, ca și în limba veche, la cazuri de evitare a perfectului simplu: „după cercetarea ce *făcum* și noi asupra acestei pricini *am întreat* și noi pă numiții săteni" (DR, I, p. 754) „*văzum* tovărășia lor datoare și *am găsit* cu cale" (FD, p. 96). După 1800 formele noi încep să fie din ce în ce mai mult atestate în scrierile din aceste regiuni. În documentele din Moldova inovația nu a fost înregistrată nici înainte de 1800 nici în anii următori. Cercetînd bogatele

⁴² N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940.

⁴³ Vezi pentru datarea fenomenului I. Gheție și M. Teodorescu, „Revue Roumaine de linguistique", tom X, 1965, nr. 1—3, p. 187 și urm.

⁴⁴ Vezi *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduielelor gramaticii rumânești*, Rimnic, 1787, p. 70.

⁴⁵ Am folosit textul publicat de Al. Papiu Ilarian în *Tesauri de monumente istorice pentru România*, București, 1863, II, p. 245—302.

colecții de documente moldovenesti⁴⁶ nu am întâlnit, pentru această perioadă, nici o formă de perfect la persoanele I—II plural. Chiar în formulele fixe, aceleași în actele oficiale din cele două Principate, perfectul simplu din textele muntene sau din cele moldovene mai vechi îi corespunde în textele moldovene din această perioadă perfectul compus. De exemplu, formula *după cum văzum*, frecventă în textele muntene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prezentă și în textele moldovene din secolele anterioare, este înlocuită cu formula *după cum am văzut* sau *cum s-a văzut* (DR, II, p. 512, 706).

Singurul text din Moldova în care este atestată inovația este cel al *Alexandriei*, tipărită la Iași în 1809 : „cînd *luarăm* toată lumea și pînă la raiu *merșerăm* și toate le *văzurăm*, le *băturăm*” (p. 163). Însă, întrucît ediția aceasta reproduce fidel, ca și copia de la Movilău din 1796, un text din sud (cel publicat de P. Bart la Sibiu în 1794), nu putem fi siguri dacă formele noi erau cunoscute pe atunci în Moldova. După toate probabilitățile, din cauza neîntrebuițării formelor respective, inovația nu se răspîndise în Moldova nici în deceniul al IV-lea al secolului trecut. Gramatica lui Gh. Săulescu⁴⁷ mai recomandă forma veche într-o perioadă în care toate gramaticile din celelalte regiuni recomandau forma nouă.

În Ardeal inovația este prezentă pe la începutul secolului al XIX-lea în textele din Crișana. Aici perfectul simplu, ca și astăzi, era bine reprezentat⁴⁸ : „*Plecarăm* la Turda” (p. 149, dintr-o scrisoare a lui M. Nicoară, originar din Arad către P. Maior, din 1810) „*Căutarăm*, *cerurăm* la înaltul împărat” (p. 246, dintr-o circulară a protopopilor din Arad din 1816).

În ceea ce privește generalizarea formelor noi trebuie arătat că ele nu se impun imediat, în unele regiuni, la toate conjugările. Inovația se impune mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, unde era absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la verbele de conjugarea a II—III-a. Gramaticile apărute în acel timp sînt concludente. Astfel, în *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*⁴⁹ la persoanele I—II plural ale perfectului simplu la verbele de conjugările I, IV formele cu *-ră-* sînt singurele forme recomandate (*lăudarăm*, *lăudarăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64 ; *dormirăm*, *dormirăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64) pe cînd la verbele de conjugarea a II—III-a sînt considerate corecte atît formele vechi cît și formele noi (*tăcum*, vel *tăcu-*

⁴⁶ Au fost cercetate pentru aceasta DR. II ; *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc* (publicate de T. V. Ștefanelli), București, 1915, *Documente putnene*, volumul II (publicate de A. V. Sava), Chișinău, 1931.

⁴⁷ *Gramatica românească*, Iași, 1833, p. 114.

⁴⁸ Pentru frecvența perfectului simplu în acea perioadă în Crișana, vezi textele publicate de Cornelia C. Bodea, în volumul *Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943. Exemplele citate sînt luate din acest volum.

⁴⁹ Ed. I, Buda, 1780, ed. II, Buda 1805.

răm, tăcutu vel tăcurăți, ed. I, p. 42, ed. II, p. 57; bătum vel băturăm, hătulu vel hăturăți, ed. I, p. 45, ed. II, p. 60). Chiar gramatica lui Joanis Alexi, apărută mult mai târziu, face această distincție⁵⁰. Pornind de la aceste constatări ne exprimăm rezerva față de afirmația lui I. Siadbei după care apariția formelor vechi *petrecum*, *văzum*, *mersem* în cronicile rimate de pe la începutul secolului al XIX-lea în același text cu formele noi *asemănarăm*, *ieșirăm* s-ar datora numai unor necesități de ritm⁵¹. În aceste texte formele noi apar regulat numai la verbele de conjugarea I și a IV-a în timp ce verbele de conjugarea a II—III-a apar mai ales cu forme vechi⁵²: „deci *ieșirăm* fiecare / La nemți spre întîmpinare / și *văzum* oaste frumoasă / dar o *cunoscum* fricoasă” (p. 511). „Cînd seama ne *luarăm* / Mic și mare ne *mirarăm*” (p. 511). „Și după cum o *văzum* / Adevărat și *crezum*” (p. 509). Rar apar forme noi și la verbele de conjugarea a II—III-a: „Ne *îăcurăm* la firi grei” (p. 494). „Asemena *petrecum*” (p. 500). Plecînd de la faptul că în aceste texte formele vechi apar numai la verbele de conjugările II—III și niciodată la verbele de conjugările I—IV, nu credem că formele vechi s-ar datora numai unor necesități de ritm. De ce autorii nu folosesc din aceleași motive (de ritm) formele vechi și la verbele de conjugarea I, IV?

Menținerea formelor vechi la verbele de conjugarea a II—III-a se explică prin rezistența limbii la o inovație foarte importantă pentru verbele de conjugarea I— a IV-a, dar de prisos la celelalte conjugări. Concludentă pentru aceasta este menținerea pînă în zilele noastre în unele graiuri a formelor vechi numai la verbele de conjugarea a II-a și a III-a. Din hărțile referitoare la situația perfectului simplu în dialectul daco-român, întocmite pe baza ALR de Al. Georgescu, se constată că în unele puncte din graiurile de vest apar forme vechi, însă acestea nu apar la verbul a *cînta* (conjugarea I), ci numai la verbul a *vedea* (conjugarea a II-a)⁵³. G. Weigand a înregistrat în unele localități din Banat într-o anchetă făcută pe la sfîrșitul secolului trecut forme fără *-ră-* la verbele de conjugarea a II—III-a alături de forme noi la celelalte două conjugări⁵⁴. Așadar, menținerea formelor vechi numai la unele verbe (conjugările II—III), dar părăsirea lor la cele de conjugarea I, a IV-a, trebuie explicată prin rezistența limbii din unele regiuni la o inovație care nu era necesară la toate verbele.

⁵⁰ *Gramatica daco-romana sive Valachica*, Viena, 1826, p. 96.

⁵¹ *Op. cit.*, p. 351.

⁵² Exemplele sînt extrase dintr-o povestire în versuri despre domnia lui Mavrogheni, scrisă pe la 1817. Textul a fost publicat de N. Docan în „Analele Acad. Române, Memoriile secțiunii lit.”, tom. XXXVIII, 494 și urm.

⁵³ *Op. cit.*, p. 319—323.

⁵⁴ *Der Banater Dialekt*, „Dritter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, 1896, p. 243.

Există însă și o altă situație. Recent, T. Teaha a înregistrat în unele localități de pe Valea Crișului Negru forme vechi de perfect atât la verbele de conjugarea I și a IV-a, cât și la cele de conjugarea II—III⁵⁵. Mai demult, acad. E. Petrovici înregistrase în Munții Apuseni forme asemănătoare⁵⁶. Menținerea formelor vechi la toate conjugările este un indiciu al necunoașterii sau neadmiterii inovației. Ea confirmă ideea lui K. Iaberg⁵⁷, susținută de E. Petrovici⁵⁸, după care, în graiurile daco-române de vest și de nord-vest, inovațiile lingvistice se răspîndesc greu, trecînd chiar peste unele regiuni. După părerea acad. E. Petrovici, „simptomele de izolare lingvistică” ale acestor graiuri ar fi un indiciu al vechimii deosebite a populației românești în aceste locuri⁵⁹.

Începînd din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea formele noi devin singurele forme corecte în limba literară. Gramaticile românești, începînd cu cea a lui Eliade Rădulescu (1828), nu mai recomandă formele vechi nici la conjugarea a II—III-a (în afară de cea a lui Gh. Săulescu). Impunerea formelor noi determină o recrudescență a folosirii perfectului simplu, limitat mai înainte la anumite persoane. Publicațiile și scriitorii, mai ales din Muntenia, folosesc foarte frecvent formele noi.

Stilul administrativ, mai conservator, înregistrează chiar pînă pe la 1850 formele vechi la verbele de conjugarea a II—III-a „*trimisem*” (*Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, volumul I, București, 1958, p. 246), dar și „*trimiserăm*” (idem, p. 400), „*văzum*” (idem, p. 290, 329, 404), dar și „*văzurăm*” (idem, p. 290).

În concluzie, formele analogice cu *-ră-*, înregistrate pentru prima dată pe la 1780 în Oltenia și Banat s-au impus în unele regiuni mult mai târziu. Ele s-au impus mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, care, fiind lovite de omonimia cu alte forme aveau absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la celelalte două conjugări. Cercetarea în timp și spațiu a apariției și impunerii formelor analogice aduce noi date în legătură cu raporturile dintre limba literară și graiurile populare.

⁵⁵ *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 99.

⁵⁶ *Folclor de la moșii din Scărișoara*, „Anuarul Arhivei de folclor”, V, București, 1939.

⁵⁷ „*Vox Romanica*”, V, p. 77.

⁵⁸ *Graiul de pe Crișuri și Someș*, „*Transilvania*” LXXII, p. 558.

⁵⁹ *Op. cit.*, p. 558.

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT L'HISTOIRE DU PASSÉ
SIMPLE : LES FORMES DU PLURIEL (I-ÈRE ET II-ÈME
PERSONNE) EN -ră-

RÉSUMÉ

Étudiant chronologiquement les formes du passé simple pluriel à partir des plus vieux textes roumains, l'auteur a en vue les problèmes suivants :

1. L'origine des formes avec le suffixe -ră- dans la langue roumaine.
2. Les raisons du remplacement du passé simple avec le passé composé dans la plus grande partie du territoire daco-roumain.
3. La date (l'époque) de l'apparition des formes *cîntarăm*, *cîntarăți* dans la langue écrite.

En ce qui concerne la première question, l'auteur part de l'hypothèse suivant laquelle l'attestation des formes en -ră-, à la I-ère et à la II-ème personne du pluriel dans les vieux textes, pourrait être un argument pour soutenir l'idée que les formes du type *cîntarăm*, *cîntarăți*, *cîntară* descendraient du plus-que-parfait latin (point de vue soutenu par Fr. Diez, T. Cipariu, L. Morariu, H. Mihăescu), alors que leur non-attestation contribue à infirmer ce point de vue et invite à accepter l'opinion que ces formes en -ră- (à la I-ère et à la II-ème pers. du pluriel) sont des innovations récentes par analogie (point de vue soutenu par la majorité des chercheurs).

En étudiant les textes du XVI-ème, du XVII-ème et de la première moitié du XVIII-ème siècle on n'y rencontre les formes en -ră- qu'à la III-ème personne du pluriel. Dans ces textes on trouve les formes du type *cîntăm*, *cîntat* qui sont des évolutions, des formes du passé de l'indicatif latin.

Les formes *cîntarăm*, *cîntarăți*, apparues par analogie, ne se rencontrent dans la langue écrite qu'à partir de la deuxième moitié du XVIII-ème siècle seulement, en Olténie tout d'abord, dans d'autres régions ensuite (Banat, Crișana).

En ce qui concerne la deuxième question, l'auteur de l'article insiste sur une cause moins considérée jusqu'à présent : le syncrétisme des vieilles formes du présent (passé simple *cîntămu*- présent *cîntămu*) et de la II-ème personne du pluriel avec le participe (passé simple *cîntatu* — participe : *cîntatu*).

Affectant les formes les plus productives, cette identité formelle, extrêmement gênante, limitait l'emploi du passé simple.

STRUCTURA DIALECTALĂ A DACOROMÂNEI ÎN CONCEPȚIA LUI SEXTIL PUȘCARIU

DE

V. FRĂȚILĂ

Rolul lui S. Pușcariu în promovarea și dezvoltarea studiilor de dialectologie și geografie lingvistică de la noi este de prim ordin. Mai puțin cunoscută și discutată este opinia lui privind structura dialectală a dacoromânei. Exegeții operei lingvistului român nu au zăbovit asupra acestui aspect al preocupărilor sale, după cum nici studiile dedicate clasificării variantelor regionale ale dacoromânei nu au stărunit asupra concepției învățatului clujean în legătură cu această controversată problemă a dialectologiei române, ori au menționat-o doar în treacăt.

După cum se știe, cea dintâi încercare de repartizare dialectală a dacoromânei realizată cu mijloacele geografiei lingvistice o datorăm lui G. Weigand, autorul primului atlas lingvistic românesc (*Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909). Weigand expune concepția sa privind repartizarea dialectală a dacoromânei mai întâi în studiul *Despre dialectele românești*, publicat în „Convorbiri literare”, XLII, 1908, p. 441–448, apoi în *Introducere* la atlas, capitolul al III-lea, paragraful 4, *Dialektgebiete*. În împărțirea teritoriului lingvistic dacoromân în diverse subunități (Weigand le numește „dialecte”), romanistul de la Leipzig pornește de la particularitățile fonetice, „căci numai caracterele acestea le putem folosi pentru gruparea dialectelor”¹. După el, teritoriul dacoromân se divide în trei mari dialecte: „bănățean, muntean (în Muntenia) și moldovean; la acesta din urmă se adaugă și cel basarabean”². „Afară de cele trei dialecte: bănățean (cu centrul la Timișoara), cel muntean (cu centrul în București) și cel moldovean (cu centrul în Iași și Birlad) nu mai este nici unul cu un caracter particular pronunțat. Restul regiunilor formează, mai mult sau mai puțin, un fel de dialecte de tranziție (*übergangsdialekte*) și atunci se unesc în unele privinți cu dialectul mărginaș de est, iar în altele cu cel din nord sau din vest [...]”³. În privința Transilvaniei, el este de părere că aici se vorbesc dialecte de tranziție⁴. Teri-

¹ *Despre dialectele românești*, p. 442.

² *Ibidem*, p. 443.

³ *Ibidem*, p. 446.

⁴ Și Oltenia constituie, după Weigand, o arie de tranziție între dialectul muntean și cel bănățean.

toriu al acestei regiuni este împărțit între dialectul moldovean, în nord, și cel muntean, în sud. Un alt grai de tranziție este cel din Bihor. Acesta ține de dialectul bănățean, deși are o particularitate specifică, palatalizarea dentalelor, iar în nord-est, la moți, o alta, rotacismul lui *n* simplu intervocalic în elementele de origine latină. Un dialect mic, aparte, ar putea fi socotit idiomul vorbit în Maramureș, întrucât și aici se găsește unele particularități specifice : palatalizarea lui *f* și *v* în *s*, *z*, pronunțarea dură a lui *ê* etc.

Împărțirea teritoriului lingvistic dacoromân în trei arii de către G. Weigand, dar mai ales ideea acestuia privind inexistența unui subdialect transilvănean sînt îmbrățișate și de fostul lui elev, S. Pușcariu, într-o suită de studii începînd cu *Limba română și graiul din Ardeal*, publicat în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, II, 1929, p. 1 141—1 148, continuînd cu *Le parler de la Transylvanie* (în „Revue de Transylvanie“, II, 1935, p. 145—152)⁵, *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române* (în „Revista Fundațiilor Regale“, IV, 1937, nr. 5, p. 296—323)⁶, *Limba română. I. Privire generală*, București, 1940, p. 214—219⁷, și terminînd cu *Limba română. II. Rostiirea*, București, 1959, p. 323—324.

În lucrările menționate, S. Pușcariu face și unele considerații de natură teoretică referitoare la modul în care iau naștere dialectele, mai exact spus, la cauzele care duc la apariția variantelor regionale ale limbii. Romanist prin formație, că elev al lui W. Meyer-Lübke, S. Pușcariu este în același timp istorist și comparatist⁸. Limba română este raportată mereu la limbile romanice apusene. Comparînd româna, urmașă a latinei orientale, care se caracterizează printr-o unitate relativ mare, cu limbile romanice apusene, continuatoare ale latinei populare occidentale, limbi caracterizate printr-o mai mare fărîmîtare dialectală, S. Pușcariu încearcă să formuleze și explicația acestor fapte. Deosebirea dintre română și limbile romanice de vest sînt mari, arată el, deoarece deosebită a fost și dezvoltarea istorică a romanității în cele două ramuri ale fostului Imperiu Roman, pînă tîrziu în evul mediu. Unitatea lingvistică se explică prin contactul geografic neîntreput, dar aceasta este condiționată și de alți factori, cum ar fi dezvoltarea unui popor în aceleași condiții economice și culturale. La fel de important este factorul social (care, desigur, nu poate fi despărțit de primele două menționate mai sus) : „Condițiile identice de trai ale țăranului și păstorului român în toate regiunile locuite de ei făceau ca limba lor să aibă posibilități limitate de exprimare și ca inovațiile ei să nu se deosebească prea mult în diferitele regiuni, sau, în orice caz, să fie ușor imitate de cei ce auzindu-le aveau pregătirea să le înțeleagă ușor. Numai aceeași structură socială și dominația aceleiași culturi la strămoșii noștri explică de ce în toate dialectele române găsim lipsa aceluiași cuvinte

⁵ Varianta românească *Graiul din Ardeal*, în vol. Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii „Minerva“*, București, 1974, p. 398—403 (ediție îngrijită de Ilie Dan).

⁶ Versiunea franceză *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine*, în volumul *La Transylvanie*, II, București, 1938, p. 37—69, republicată în românește în *Cercetări și studii*, p. 416—435.

⁷ Versiunea germană în traducerea lui Heinrich Kuen : *Die rumänische Sprache. Ihr Wesen und ihre volkliche Prägung*, Leipzig, 1943, p. 256—262 ; ediția din 1976, îngrijită de Ilie Dan, p. 213—218.

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Sextil Pușcariu*, în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 153.

de origine latină — păstrate la popoarele romanice apusene — și înlocuirea lor cu aceiași termeni slavi : *donare* a fost înlocuit prin *a dăru*i, *nudus* și *vacuus* prin *gol*, *pietas* și *misericordia* prin *milă*, *plaga* prin *rană* etc.⁹.

Această omogenitate socială (în tot timpul evului mediu, românii au fost un popor de agricultori și păstori) este și cauza unității lingvistice. Cu alt prilej, Pușcariu revine asupra acestei idei : „Omogenitatea socială produce omogenitate de grai. Ceea ce însă la noi a fost mai cu seamă un factor decisiv era lipsa unor orașe puternice, care să fi fost și centre politice, culturale, bisericești sau comerciale. Căci în jurul acestora se formează de obicei dialectele. Dacă stările în împărăția de est ar fi fost asemănătoare cu cele din apus, unde provinciile, diecezele și orașele își păstrară și după căderea Imperiului coeziunea și importanța lor de odinioară, am avea, după toată probabilitatea, și în sud-estul european mai multe limbi romanice. Așa însă din cauza împrejurărilor istorice cu totul speciale, singurii supraviețuitori ai romanilor estici pînă azi sîntem noi, românii”¹⁰. Factorii aceștia au acționat la noi pînă prin secolele al XIII-lea — al XIV-lea, unii dintre ei chiar și mai tîrziu, după formarea statelor românești. Făcînd un inventar al cauzelor care provoacă fărîmîțarea dialectală, Pușcariu arată că „ceea ce desparte limba în dialecte nu sînt granițele naturale — riuri mari și munți înalți —, ci gravitarea spre diferite centre culturale, administrative sau religioase. Rîurile și munții sînt granițe dialectale cînd ele sînt și hotar între provincii, plase etc. Spre aceste centre se îndreaptă populația din împrejurime, de la ele pornesc cele mai multe inovații de limbă, acceptate repede de cei pe care contactul zilnic și interesele comune îi fac să primească același grai — care are totdeauna prestigiul orașului — și să se dezbare de particularitățile deosebite”¹¹. Este ceea ce mai tîrziu Pușcariu denumește *sentiment de coeziune provincială sau regională* și care formează, după expresia lui, „cheagul unei colectivități”, care se reflectă în limbă¹². La noi, arată S. Pușcariu, organizații superioare de stat încep să se închege de abia în secolele al XIII-lea — al XIV-lea, cînd se formează și cele două voievodate, al Țării Românești și al Moldovei, cu centre de gravitație diferite, rezultatul, pe planul limbii, fiind cele două subdialecte dacoromâne, cel muntean și cel moldovean¹³. O tendință de individualizare se observă și în graiul din Oltenia, cu centrul la Craiova : „Dar chiar în cuprinsul Țării Românești, însemnătatea politică și economică a Craiovei, ca reședință a banilor olteni, face ca spre apus de Olt să se precizeze din ce în ce mai mult al treilea subdialect — cel oltean”¹⁴.

Care este situația idiomului vorbit în Ardeal, în concepția lui S. Pușcariu ? El arată că, deși Ardealul este despărțit de Muntenia și Moldova printr-un șir înalt de munți, care au format „o graniță politică semimilenară, în tot acest ținut nu s-a dezvoltat un subdialect propriu-zis”¹⁵. El observă însă,

⁹ *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

¹⁰ *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, în *Cercetări și studii*, p. 427. Vezi și Vasile Frățilă, *Dialectologia limbii române. Partea I (Curs)*, Timișoara, 1977, p. 93.

¹¹ *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

¹² *Limba română. II. Rostirea*, p. 322.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1 145.

¹⁵ *Ibidem*.

în același timp, că în Transilvania există și unele particularități de grai, care nu apar nici în Muntenia, nici în Moldova, dar acestea nu cuprind Ardealul în întregime, așa încît, conchide el, „granițele geografice politice n-am fost în stare să împiedice graiul din Ardeal să se dezvolte în strînsă legătură cu graiul din principatele vecine“¹⁶.

Ideile acestea sînt reluate și dezvoltate de Pușcariu și în studiile publicate ulterior, cu argumente și fapte noi, extrase mai ales din materialul ALR, în timp ce anchetele se apropiau de sfîrșit, sau după ce acestea au fost încheiate. În *Le parler de la Transylvanie*¹⁷, analizînd cîteva hărți lingvistice, alcătuite pe baza materialului strîns pentru ALR, Pușcariu arată că liniile care delimitează diversele fenomene dialectale taie Transilvania în toate direcțiile¹⁸, ceea ce îl determină să afirme că el nu cunoaște în vorbirea populară a românilor din Ardeal nici o particularitate dialectală specific transilvăneană, „adică cunoscută în toată această provincie și numai aici“¹⁹. Constatările de mai sus l-au determinat pe Pușcariu să spună și mai răspicat: „*Avem aici o dovadă obiectivă, absolut evidentă că Transilvania n-a constituit niciodată o unitate diferențiată de celelalte regiuni românești, ci s-a înglobat întotdeauna în ansamblul românesc*“ (subl. aut.). Ideea aceasta revine la Pușcariu în *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*²⁰, în *Graiul din Transilvania*²¹, fiind menținută și în lucrarea sa fundamentală *Limba română. I. Privire generală* (p. 214—219).

După apariția primelor volume din ALR, care au avut darul de a îmbogăți cunoștințele despre diversele fenomene regionale și de a le contura cu mai mare exactitate aria de răspîndire, ca și după apariția unor studii dedicate structurii dialectului dacoromân, pornind tocmai de la materialul ALR (Karl Jaberg²², E. Petrovici²³), S. Pușcariu, foarte receptiv la tot ceea ce e nou, își modifică și el concepția despre împărțirea dialectală a dacoromânei²⁴. „În ceea ce privește dialectul dacoromân, spune el, cercetările mai noi au adus o precizare în împărțirea tradițională în subdialectele bănățean, muntean (cu Oltenia) și moldovean (cu Basarabia și Bucovina). Weigand însuși, care făcuse cu argumentații din atlasul său lingvistic această împărțire, observase (cf. Jb. VI, p. 11) că în nord-vestul dacoromân se găsesc cîteva particularități specifice de grai. K. Jaberg, întemeiat pe hărțile ALR, a atras din nou atenția asupra acestui fapt (Vox Romanica, V, p. 30 și 83)²⁵, iar E. Petrovici a stăruit

¹⁶ Ibidem, p. 1146.

¹⁷ Am folosit versiunea românească din *Cercetări și studii*.

¹⁸ *Cercetări și studii*, p. 402.

¹⁹ Ibidem. Totuși, Transilvania cunoaște o serie de fenomene regionale specifice, suficiente pentru diferențierea graiurilor ardeleni de cele bănățene, muntene și moldovene (vezi Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Timișoara, 1982, p. 261—263).

²⁰ *Cercetări și studii*, p. 433.

²¹ Ibidem, p. 433—434.

²² Vezi Karl Jaberg, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dakorumänischen Sprachgebietes*, în „Vox Romanica“, V, 1940, p. 49—86.

²³ E. Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania“, an. 72, 1941, nr. 8, p. 551—558.

²⁴ *Limba română. II. Rostirea*, p. 323—324.

²⁵ În *Limba română. II. Rostirea* s-a strecurat o greșeală de tipar. Este vorba de p. 80 și 83, nu de 30 și 83 din studiul lui Jaberg.

asupra lui cu argumente nouă și puternice, scoțind la iveală existența unui nou subdialect român în aceste regiuni”²⁶. Pușcariu reproduce două hărți din revista „Transilvania”, an. 72, 1941, nr. 8, unde E. Petrovici își publicase studiul *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, hărți în care sînt delimitate cîteva particularități fonetice și lexicale caracteristice acestei zone a Transilvaniei. „Acestea, în totalitatea lor, ne dau dreptul să vorbim de al patrulea subdialect dacoromân în regiunile Crișanei, cu ramificări spre centrul Ardealului sau spre Banat”²⁷. Citîndu-l tot pe E. Petrovici, Pușcariu arată că „și în nordul extrem se pot constata cîteva trăsături caracteristice care [...] ne-ar da dreptul în oarecare măsură să vorbim de un *subdialect maramureșean*”²⁸. El observă, de asemenea, că regiunea centrală a Transilvaniei este cea mai frămîntată de inovații, fiind și cea mai fărîmițată.

Reproducînd, în continuare, concepția lui E. Petrovici despre modul cum au luat naștere cele patru sau cinci subdiviziuni ale dacoromănei, prin retragerea românilor în munții care înconjoară Transilvania ca o cetate și apoi prin revărsare din patru sau cinci vetre spre interiorul Transilvaniei, dar și spre exterior, în cîmpiile din est, sud și vest²⁹, Pușcariu arată că o soluționare multumitoare a acestei probleme nu va fi posibilă decît după publicarea integrală a *Atlasului lingvistic român*.

Cum nici pînă astăzi nu s-a reușit publicarea integrală a ALR (din ancheta lui S. Pop, cu rețeaua cea mai deasă, au apărut de abia două volume mari și două mici colorate, alcătuite pe baza materialului din volumele mari), structura dialectală a dacoromănei rămîne, în continuare, o problemă deschisă. O contribuție decisivă la soluționarea ei o poate aduce opera fundamentală a dialectologiei române contemporane: NALR (pe regiuni), dar ritmul de editare a atlaselor nu e de natură să ne dea speranțe pentru un viitor apropiat.

O atenție sporită ar trebui să se manifeste și față de studiul amănunțit, monografic, al graiurilor din zonele transilvănene învecinate cu celelalte provincii istorice: Bucovina, Moldova, Muntenia, Oltenia și Banatul, pentru a se trasa cu mai mare precizie limitelor diverselor subunități dialectale. De altfel, studii de mai mică întindere sau monografiile dialectale dedicate

²⁶ *Ibidem*, p. 323.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, 323—324. Pe larg despre concepția lui E. Petrovici privitoare la felul în care au luat naștere diversele subdialecte dacoromâne, vezi și V. Frățilă, *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromănei*, în AUT, XI, 1973, p. 9—29 (în special p. 12—16).

În afara studiului lui E. Petrovici, citat la nota 23, vezi, de același autor, următoarele lucrări: *Transilvania, patrie lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, an. 72, 1941, nr. 2, p. 102—106; *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania”, an. 73, 1942, nr. 2—3, p. 149—156; *Dovezile filologice ale continuității*, în „Transilvania”, an. 74, 1943, nr. 1, p. 7—13; *Siebenbürgen als Kernland der nördlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten*, în *Siebenbürgen*, erster Band, Bukarest, 1943, p. 309—317 și recenziia asupra lucrării lui István Knieszsa, *Ungarnvölkernschaften im XI. Jahrhundert*, Budapest, 1938, în „Dacoromania”, X₂, p. 517—546; *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, 1954, nr. 5, p. 5—17. Pentru alte aspecte ale diferențierii dialectale din cadrul dacoromănei, vezi și R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 38—50; idem, *Not particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, nr. 1, p. 43—73; S. Pop, *La Dialectologie*, I, Louvain, 1950, p. 667—668; I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1958, p. 63—72; idem, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în „Romanoslavica”, I, 1958, p. 31—43.

unor graiuri din nord-estul Transilvaniei³⁰ sau din Transilvania de centru și sud³¹ au arătat că graiurile acestea nu sînt moldovenești, respectiv muntenesti, ci, prin tot ce au mai important și specific, ele se apropie de cele crișene și maramureșene, integrîndu-se în marea arie a graiurilor ardelenesti, căpătînd și o oarecare individualizare față de primele.

DIE DIALEKTALE GLIEDERUNG DES DAKORUMÄNISCHEN IN DER AUFFASSUNG SEXTIL PUȘCARIUS

ZUSAMMENFASSUNG

Die dialektale Gliederung des Dakorumänischen stellte für Sextil Pușcariu eine Frage dar, der er während seiner gesamten Tätigkeit eine beständige Aufmerksamkeit schenkte, selbst wenn er sie nicht zum Gegenstand einer selbstständigen Abhandlung machte.

Indem er zunächst die Auffassung G. Weigands von der mundartlichen Gliederung des Dakorumänischen akzeptierte, versuchte, S. Pușcariu diese durch aussersprachliche Tatsachen, vor allem solche historischer und sozialer Natur, zu untermauern. Dementsprechend wurde das rumänische Sprachgebiet nördlich der Donau in drei grosse Areale aufgeteilt: ein östliches (moldauisches), ein südliches (muntenisches) und ein südwestliches (Banater) Areal. Dieses Bild entstand aufgrund eines zuverlässigen, durch Aufnahmen an Ort und Stelle erzielten und mit den Mitteln der Sprachgeographie wiedergegeben Materials, das aber unvollständig war, da Weigands *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes* (Leipzig, 1909) ausschliesslich den phonetischen Aspekt berücksichtigte und die Morphologie, die Syntax, den Wortschatz und die Wortbildung vernachlässigte.

Das Erscheinen der erster Bände des Rumänischen Sprachatlases (*Atlasul lingvistic român I* und *Atlasul lingvistic român II*), die ein überwiegend lexikalisches Material enthielten, hatte aufgrund des neuen, den Forschern zur Verfügung gestellten Materials eine Veränderung des Bildes der mundartlichen Gliederung des Dakorumänischen zur Folge.

Im Vergleich zur Einteilung der Mundarten im Atlas Weigands stellte die Abgrenzung weiterer Mundartlandschaften von gleichen Rang wie jene Munteniens, der Moldau und des Banats einen Fortschritt dar. Es ist das Verdienst der Klausenburger linguistischen Schule, vor allem Emil Petrovici's, dass man noch zwei weitere Subdialekte unterschied: den der Crișana und den der Maramureș.

Als ein Neuerung in der Sprachwissenschaft gegenüber aufgeschlossener Geist übernimmt S. Pușcariu gegen Ende seines Lebens die von seinem hervorragenden Schüler Emil Petrovici aufgestellte Einteilung der dakorumänischen Mundarten, wobei er allerdings nicht vergisst zu präzisieren, dass eine befriedigende Lösung der Frage der Dialektgliederung erst nach dem Erscheinen aller Bände des *ALR I* und des *ALR II* möglich sein wird.

Da der *ALR I* (Aufnahmen von Sever Pop) bis heute nicht vollständig veröffentlicht ist, bleibt die dialektale Struktur des Dakorumänischen auch weiterhin ein offenes Problem.

Facultatea de Filologie

Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

³⁰ Vasile Țăra, *Graiul de pe valea superioară a Șteului (Transilvania)*, rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975; idem, *Graiul din nord-estul Transilvaniei*, in *AICED*, I, 1979, p. 347—356; Viorel Văsieșu, *Graiul de pe Sălduța și valea Zăgrii*, rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1975. Vezi și cercetările mai vezi referitoare la același grai ale lui D. Șandru (din *BL*, VI, 1938, p. 173—230) și Gr. Rusu (din *CL*, IV, 1959, nr. 1—2, p. 61—70), care nu admit integrarea graiurilor din Bistrița-Năsăud în grupul celor moldovenești. Vezi, de asemenea studiile lui G. Istrate (din *BIFR*, IV, 1937, p. 50—97) și G. Istrate și A. Turculeț (din *FD*, VII, 1971, p. 189—227), care le-au inclus în subdialectul moldovenesc.

³¹ Vezi V. Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnăvelor*; idem, *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei*; idem, *Graiurile din Transilvania de centru și sud*, in *Studii de dialectologie*, Timișoara, 1984, p. 57—77. De altfel, în două studii, unul dedicat sistemului fonologic, celălalt sistemului morfologic al graiului din valea Sebeșului, Gr. Rusu, respectiv Lidia Sfirlea, atrăgeau atenția asupra faptului că aceste graiuri au multe fenomene comune cu graiurile ardelenesti de centru și de sud, asupra lor exercitîndu-se influența graiurilor muntenesti și a limbii literare (vezi *CL*, II, 1957, p. 124, 141 și p. 143—158).

AUGUST TREBONIU LAURIAN — PRECURSOR AL DIALECTOLOGIEI ȘTIINȚIFICE

DE

KATALIN DUMITRAȘCU

1.1. Dialectologia românească *avant la lettre* este un produs al preocupărilor pentru formarea limbii literare supradialectale. Ea a fost inițiată pe la mijlocul secolului trecut de acei filologi care considerau că una dintre sursele limbii literare unice o constituie dialectele și care și-au îndreptat atenția asupra acestora cu intenția de a selecta elemente menite să o îmbogățească.

1.2. Alături de I. Heliade Rădulescu, T. Cipariu, I. Maiorescu și de alții, A.T. Laurian a împărtășit această concepție, dar, pe când primii trei filologi citați sînt recunoscuți ca precursori ai dialectologiei românești, opera eruditului latinist așteaptă încă să-i fie pusă în evidență valoarea sub acest aspect. Recentele schițe ale unei istorii a dialectologiei românești¹ nu s-au oprit asupra activității sale, cu toate că autorii unei istorii a lingvisticii românești leagă „începuturile dialectologiei românești de lucrările de istorie a limbii publicate de Cipariu și Laurian”². La această oră dispunem și de un studiu de detaliu care demonstrează competența lui Laurian și a lui Massim în cercetarea lexicului regional al limbii române. Ne referim la articolul semnat de Petru Zugun, *Cuvinte regionale în dicționarul academic latinist*, în care autorul relevă „bogăția cu adevărat excepțională și valoarea dicționarului în discuție, date și de *regionalismele de origine latină* pe care le cuprinde” și consideră că „autorii dicționarului trebuie integrați în istoria dialectologiei românești”³.

1.3. În cele ce urmează ne propunem să stabilim, pe baza datelor desprinse din opera lingvistică a lui A.T. Laurian, locul pe care acesta ar trebui să-l ocupe de drept printre precursorii dialectologiei științifice.

Analiza operei sale ne dezvăluie interesul permanent al autorului față de limba vie a poporului, susținut de o pregătire teoretică și metodologică la nivelul lingvisticii europene din epocă.

¹ Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 39–54; *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 109–122.

² *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 40.

³ În *Materiale și cercetări dialectale*, II, 1983, Cluj-Napoca, p. 433–444.

2. Elemente de teorie

2.1. În scrierile lui A.T. Laurian apar următorii termeni pentru a desemna variantele teritoriale ale unei limbi: *dialect* (uneori *dialept*), *idioma* și *subdialectus*. Frecvența termenilor, precum și contextele în care apar, arată că aceștia făceau parte din lexicul activ al autorului și corespundeau unor concepte bine delimitate. Definiția exactă a primilor doi o aflăm în *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim, de unde cităm: „*dialect* = limba particulară a unei țări, modifi ca țiunea limbei generale” și „*idioma* = limba proprie a unei na țiuni; *dialect*”⁴. Prin *subdialectus*, A.T. Laurian înțelege variante subordonate dialectului⁵. Trebuie să remarcăm subordonarea dialectului față de o entitate lingvistică superioară, limba generală, care asigură unitatea dialectelor.

2.2.1. A.T. Laurian insistă în numeroase cazuri asupra unității dialectelor, dar în același timp observă dinamica diversificării și a unificării acestora. Cauzele diversificării lingvistice sînt bine sesizate de el atunci cînd consideră că responsabile de fragmentarea latinei în idiomurile neolatine au fost diferențierea socială și cea stilistică, contactul cu alte limbi, extinderea în timp și în spațiu, precum și dezvoltarea fără comunicare între ele și în împrejurări deosebite a descendentelor latinei. Ritmul diversificării, după cum just observă Laurian, este diferit în diversele etape ale dezvoltării, în funcție de cauzele care acționează cu preponderență în momentul respectiv⁶.

2.2.2. Concepția lui A.T. Laurian cu privire la latina de la baza limbilor romanice nu este cea general acceptată astăzi. În concordanță cu tradițiile Școlii ardelenne, Laurian susține că baza limbilor romanice o formează varianta populară a limbii latine (limba populației rurale, a coloniștilor, a militarilor, a oamenilor simpli) și că aceasta exista alături de *limba doctă* și prezenta *dialecte* care erau „mai mult sau mai puțin diferite de limba doctă”, dar între ele „nu difereau mult”⁷. Așadar, Laurian introduce ideea diferențierii dialectale în cadrul latinei populare. Variantele acesteia sînt numite de el *populares dialecti*. Între cauzele care au dus la această stare a lucrurilor, el evidențiază contactul lingvistic al „diverselor populații din Italia”. În favoarea părerii sale îl citează pe Petru Maior, care a susținut că „gîntile supuse de romani își ținură dialeptele lor, lăsînd urme chiar în limba domnitoare”⁸. Mai puțin comună este părerea lui Laurian cu privire la evoluția dialectelor populare ale latinei. El consideră că acestea, după o relativă unitate, „odată cu extinderea Imperiul roman dincolo de hotarele Italiei, au început să evolueze într-o măsură sensibilă și să se constituie în limbi independente, supra-

⁴ *Dicționarul limbii române* după însărcinarea dată de Societatea Academică Română, elaborat ca proiect de A.T. Laurian și I.C. Massim, București, 1871–1876, vol. I, p. 1 095 și vol. II, p. 6.

⁵ A. Trebonius Laurianus, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia Vigentis vulgo Valachicae*, Viennae, 1840, p. X (în continuare: *Tentamen*).

⁶ *Ibidem*, p. IX–X.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A.T. Laurian, *Teoria sârăciei*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, IV, 1841, nr. 38, p. 298.

viețuind patru principale dialecte împreună cu subdialectele lor sub forma limbilor din Hispania, din Gallia, din Italia și din Europa orientală⁹.

Concepția mai sus prezentată, fără să devină dominantă în lingvistica romanică, are susținători de prestigiu. De exemplu, G. Ivănescu afirmă că „dialectele latinei populare din Imperiu își au originea în dialectele latinei populare din Italia, așadar particularitățile latinei populare din Imperiu au fost aduse chiar din Italia de către neamurile italice care acceptaseră latina”¹⁰.

2.2.3. Aplicînd teoria genezei limbilor neolatine la istoria limbii noastre, Laurian postulează descendența românei dintr-un dialect al latinei populare, pe care îl și numește *dialect românesc*. Localizarea acestuia o încearcă în mai multe rînduri. Asemănarea românei cu dialectele italiene de searcă este interpretată de el ca dovada colonizării Daciei cu o populație mai ales din Italia¹¹, poate, mai ales din Campania¹².

2.2.3.1. Problema structurii dialectale a limbii române l-a preocupat de asemenea pe A.T. Laurian. Răspunsul dat de el diferă de cel dat de I. Heliade Rădulescu la aceeași problemă. Acesta admitea existența a trei dialecte ale limbii române, numindu-le „al Daciei, al Macedoniei și al Elveției”. Ultima denumire ar corespunde dialectului romand din Stiria, Elveția și o parte din Franța¹³. După Laurian însă, limba română nu are decît două dialecte: cel *dacoromân* și cel *macedoromân*. Afirmatia din *Dicționarul limbii române* precum că limba română are numai aceste două dialecte¹⁴ este de fapt reluarea părerii exprimate de Laurian deja în prima sa carte, diferența constînd numai în terminologia folosită. În *Tentamen*, cele două unități dialectale ale limbii române poartă numele de *limba din Dacia lui Traian*, respectiv *limba din Dacia lui Aurelian*¹⁵ (termeni folosiți și de Petru Maior¹⁶) sau, mai rar, apar sub denumirea *dialect cisdanubian* și *transdanubian*¹⁷.

2.2.3.2. Părerile celor doi filologi, Heliade și Laurian, concordă însă în privința unității relative a dialectului dacoromân. Teoreticienii limbii literare unice erau conștienți de deosebirile existente între felul de a vorbi din diversele regiuni istorice ale Daciei lui Traian. Astfel, Heliade formulează clar diferența dintre limba ca sistem general și realizările sale concrete, vorbirile, care, în principiu, prezintă o varietate infinită, fără să ne îndreptățească a vorbi de dialecte¹⁸. A.T. Laurian grupează „vorbirile” după două criterii: unul geografic și altul stilistic. După primul criteriu, diferențele de vorbire se grupează în două arii, care corespund cu teritoriile extra- și intracarpatic. În terminologia lui Laurian, teritoriul extracarpatic apare ca *cel dincolo de*

⁹ *Tentamen*, p. X.

¹⁰ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 99.

¹¹ *Tentamen*, p. LIII.

¹² Vezi nota 8.

¹³ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție de D. Popovici, II, București, 1943, p. 230.

¹⁴ Vezi nota 4.

¹⁵ *Tentamen*, p. LVI, 23, 32.

¹⁶ Petru Maior, *Disertație pentru începutul limbei românești*, în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812, p. 302–323.

¹⁷ *Tentamen*, p. LVI.

¹⁸ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 230, 526.

munți¹⁹, când el însuși se afla la Viena, și ca *cel dincoace de Carpați*, când el se afla la București, adică în timpul redactării *Glosarului*²⁰. În mod simetric, teritoriul intracarpatic este numit *cel de dincolo de Carpați*. Apariția denumirii oficiale *România* pentru a indica teritoriul *de dincoace de Carpați* nu este o simplă inconsecvență terminologică din partea autorilor glosarului, ci servește un binecunoscut scop propagandistic, urmărit de A.T. Laurian în întreaga sa activitate. Motivele sentimentale și rațiunile politice ale preferinței autorilor pentru denumirea oficială apar și mai evidente când aceasta este însoțită de epitetul *liberă*, în timp ce denumirea politico-administrativă a teritoriului intracarpatic constituie pentru ei un adevărat tabu.

Firește, această subîmpărțire a dacoromânei nu corespunde structurii sale dialectale stabilite pe bază cercetărilor moderne, dar nu este mai puțin adevărat că ea corespunde ariilor care au suferit în măsură diferită influențe lexicale ale unor limbi cu care româna a intrat în contact.

După criteriul stilistic, A.T. Laurian distinge variantele *cultus sermo* sau *oratoria pronuntiatio* și *quotidianus sermo*²¹. Prin *vorbirea cultă* sau *rostirea oratorică* el înțelege vorbirea ideală, caracterizată prin atributul purității (în sensul latinității) și prin regularitate (ca urmare a aplicării pînă la capăt a analogiei), pe când *vorbirea cotidiană* prezintă abateri de la normele stabilite pentru limba cultă. Cele două variante se opun sub raportul unității și al varietății. *Cultus sermo* trebuie să fie unic, pe când *quotidianus sermo* prezintă diferențe teritoriale. Descrierea unor astfel de abateri față de normele limbii literare constituie latura practică a activității lui Laurian ca dialectolog.

2.3. Una dintre cele mai valoroase și moderne idei pe care le conține opera lui Laurian este conceperea dialectelor în desfășurarea lor spațială continuă, cu idiomuri de tranziție și nu cu despărțiri nete. În acest sens, Laurian vorbește de *transitus* între diferitele dialecte și limbi romanice. Deși exprimarea este vagă și textul laconic, — „inter omnes Italiae dialectos, Siciliana maxime convenit cum Daciana; prouti Sardinica transitum format ad Hispanicam, et Pedemontana ad Francicam“²² — trebuie evidențiată ideea, larg acceptată azi, și în privința căreia, după cum aprecia B.P. Hasdeu, filologul român ar avea prioritate europeană²³. Chiar dacă în 1840 Laurian nu întredvedea încă complexitatea problemei dialectelor de tranziție, cum o vor releva G.I. Ascoli și B.P. Hasdeu, prin însăși enunțarea ideii eruditul latinist a marcat o cucerire a dialectologiei. Ca o ilustrare a acestei idei apar în *Tentamen* cele nu mai puțin de 23 de variante ale rugăciunii *Tatăl nostru* din tot atîtea dialecte ale limbilor romanice de apus²⁴. Așadar, din pasajul mai sus citat, precum și din paralela mostrelor de limbi reiese că A.T. Laurian preconiza o lingvistică romanică comparată nu numai la nivelul limbilor literare, ci și la nivelul dialectelor romanice, și aceasta mult înaintea lui Ascoli.

¹⁹ *Art. cit.* în nota 8, p. 300.

²⁰ *Glosarul care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor cum și cele de origine indoeuropeană*. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română elaborat ca proiect de A.T. Laurian și I.G. Massim, București, 1871, p. 127, 70, 68, 575 și *passim*.

²¹ *Tentamen*, p. 18, 19, 20, 21 și 34.

²² *Ibidem*, p. LVIII.

²³ B.P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrîni*, tom. III, București, 1881, p. IX.

²⁴ *Tentamen*, p. LXVI–LXX.

2.4.1. Întreaga operă lingvistică a lui A.T. Laurian este pătrunsă de convingerea că depozitarul cel mai important al limbii este poporul și că, pentru cercetările lingvistice, este absolut necesară inventarierea acestui depozit. În 1859, preocupat de alcătuirea unui repertoriu de limbă română, A.T. Laurian este convins că „în afara vorbelor și locuțiunilor aflate în cărți, există un număr cu mult mai însemnat în gura poporului”²⁵. Tot atunci el schițează metodologia anchetei dialectale în felul următor: „Lucrarea aceasta, culegerea faptelor lingvistice din cărți și din limba poporului e, precum se înțelege de sine, foarte dificile și nu se poate face fără spese însemnate. *Ar trebui... să călătorim prin toate ținuturile Daciei, să conversăm cu poporul, să observăm zicerile uzitate de dînsul și să le însemnăm cu toată fidelitatea...* Noi am fi de părere că să se compună o societate de bărbați chemați pentru asemenea lucrare, să se formeze un fond din care să se acopere spezele acestei întreprinderi..., să se trimită bărbați cu zel și cu deprindere în observarea vorbirei locuitorilor români din diversele ținuturi împopurate de dînsii, să culeagă toate vorbele și frazele române din gura lor. Vorbele și locuțiunile acestea culesc să se tipărească numai decît și să se trimită colectorilor spre a le completa prin cercetările lor ulterioare și să urmeze așa pînă cînd ne vom încredința că *s-au esauriat această materie*“ (sublinierile ne aparțin).

Așadar, Laurian vorbește de necesitatea unei cercetări pe teren, care trebuie să cuprindă întregul teritoriu de limbă română și întreaga masă a acesteia. Procedeele de lucru recomandate sînt conversația și observația, iar exigența față de calitatea însemnărilor este maximă. Merită să atragem atenția asupra cerinței metodologice referitoare la calitatea „colectorului”. Cerința, azi unanim acceptată, ca anchetatorul să aibă pregătire de lingvist, apare formulată așadar în lingvistica românească deja în secolul trecut.

Aceste idei de ordin metodologic, valoroase nu numai pentru epoca în care au fost enunțate, formează bunul comun al întregii generații de filologi ardeleni purtători ai crezului latinist și nu numai al lor. Le regăsim la I. Heliade Rădulescu²⁶, la T. Cipariu²⁷, iar aplicarea lor în practică i-o datorăm lui Ion Maiorescu, autorul primului studiu românesc de dialectologie realizat pe baza unor cercetări pe teren²⁸.

2.4.2. Ca o dovadă a respectului față de limba poporului și a aderenței lui Laurian la ideile romantismului în lingvistică trebuie să interpretăm crezul său în superioritatea valorică a datelor obținute din limba vie față de cele din monumentele scrise²⁹. Chiar dacă scepticismul lui în privința monumentelor scrise este exagerat și nu se limitează la limba română și chiar dacă acesta a fost determinat și de purismul său (care respingea vechea literatură română înainte de toate din cauza influenței slave care o impregnează), ideea importanței cunoașterii dialectelor pentru reconstrucția stadiilor vechi și, în parte, demonstrația făcută în acest sens de Laurian au valoarea

²⁵ A.T. Laurian, *Dicționarul și oarecari reflecțiuni asupra trebuințelor noastre*, în „Instrucțiunea publică”, 1859, noiembrie, p. 28—30.

²⁶ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 424.

²⁷ Cf. Aurel Nicolescu, *T. Cipariu și problema dialectelor limbii române*, în „Fonetica și dialectologie”, vol. IX, 1975, p. 189—196.

²⁸ Ioan Maiorescu, *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, Iași, 1874.

²⁹ *Tentamen*, p. LVII.

lor de necontestat. În prototipul limbii române (sau în limba română reconstruită de Laurian) numeroase forme se bazează pe date culese din toate dialectele limbii române, macedoromânei revenindu-i un rol foarte important, fiindcă acest dialect este în multe privințe un păstrător mai fidel al elementelor latinești. Cercetătorii moderni au formulat cerințele metodologice ale reconstrucției într-un fel care justifică inițiativa lui Laurian: „nu româna cu atestare relativ târzie din secolul al XVI-lea trebuie raportată la latină — cum opera O. Densusianu —, ci ceea ce rezultă din compararea ei cu aromâna, eventual cu meglenoromâna și istroromâna, adică acea formă de limbă din care s-au eliminat influențele suferite de fiecare dintre cele patru idiomi luate în parte”³⁰.

3. *Observațiile lui A.T. Laurian asupra variantelor limbii române* se sprijină pe o îndelungată experiență personală. El a avut, într-adevăr, posibilitatea să studieze pe viu graiurile din „toate ținuturile împopurate de români”, așa cum le cerea cercetătorilor. În continuare, redăm câteva din numeroasele sale constatări asupra fenomenelor dialectale, consemnate de-a lungul întregii sale opere lingvistice, dovadă a caracterului permanent al interesului său față de limba vie.

3.1. Fonetica

A.T. Laurian consideră caracteristice pentru româna sud-dunăreană inexistența fonemului *î*, păstrarea sonantei labiale *l'* și a finalelor vocalice în *u*³¹. Aceste trăsături fonetice sînt recomandate de el pentru româna „generală”, ca unele care satisfac pe deplin criteriul latinității.

Observațiile lui A.T. Laurian asupra dacoromânei demonstrează faptul că autorul lor înregistra și diferențe de pronunție minime. De exemplu, sesizează existența a trei grade de deschidere în cazul vocalelor *o* și *e*: acestea pot fi închise (*clausum*), deschise (*apertum*), și mai deschise (*clarum*). El percepe un *o* în *dormi*, *locu*, *focuri*; un *ô* în *morte*, *sudore*; un *o* în *porta*, *socra*. De asemenea un *e* în *peri*, *numeri*, *crescu*, *mare*; un *ê* în *crede*, *tăce*; un *e* în *crestă*, *desă*³².

Fenomenul palatalizării labialelor, întilnit parțial și în dacoromână, este prezentat de Laurian atît în *Tentamen* cît și în *Dicționarul limbii române*. Acest fenomen a fost descris înaintea lui de Mihail Boiagi pentru macedoromână și de I. Heliade Rădulescu³³. Un plus față de descrierile precedente este stabilirea de către Laurian a condiției exacte a palatalizării, care are loc nu automat și în fața unui *e*, ci numai dacă această vocală este precedată de un *iol* dezvoltat de ea. În formularea dată de Laurian, fenomenul are loc „ante *i* et *e* assimilatione *i*”³⁴. Problema este reluată în *Dicționarul limbii române*, unde primește precizări în plus. În articolul consacrat sunetului *P* se spune: „numai în unele locuri înainte de *i* se aude ca *k* grec sau germanic precum în *lupi*, *napi*...; și înainte de *e* lung cu asimilațiune de *ie*, precum în *petra*, *pelle*, *perde*”. Valoarea fonetică a labialelor palatalizate este sugerată și în celelalte cazuri prin comparație cu limbile cunoscute. La sunetul *B*

³⁰ * * * *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1965, p. 16.

³¹ *Tentamen*, p. 5; 22, 23, 32; 12.

³² *Ibidem*, p. 7, 10.

³³ I. Heliade Rădulescu, *op. cit.*, p. 231—232.

³⁴ *Tentamen*, p. 18, 19, 20, 21 și 34.

se dau și formele *alghi* și *algi*, cu precizarea că nu au pătruns în forma scrisă a limbii.

3.2. Morfologie

Dintre foarte numeroasele fapte morfologice dialectale discutate de Laurian amintim formele lungi ale infinitivului la sud de Dunăre, articolul enclitic și proclitic feminin la genitiv-dativ singular din același dialect³⁵. Observațiile asupra limbii din diferite regiuni și-au făcut loc și în corespondența lui Laurian. Din ele se degajă intenția de normare și unificare lingvistică. Semnalăm aici numai o critică a ardeleanului Laurian la adresa altor ardeleni, care nu vor să renunțe la „vițiul înrădăcinat” de a folosi articolul genitival invariabil.³⁶

3.3. Lexic

3.3.1. În întinsa operă lexicografică a lui Laurian au fost înregistrați numeroși termeni regionali, dar această calitate a operei în discuție a fost semnalată abia recent de Petru Zugun.³⁷ Dorim să adăugăm la cele deja spuse că numeroși termeni regionali de origine latină incluși în dicționarul academic latinist fuseseră înregistrați de Laurian încă în *Tentamen*, deci cu peste trei decenii înaintea apariției dicționarului. Dintre cuvintele regionale de origine latină discutate de Petru Zugun, se găsesc în *Tentamen* următoarele : *ai*, *brîncă*, *cumunica*, *curechi*, *custa*, *cule*, *duroare*, *foale*, *june*, *mucoare*, *nat*, *nea*, *pasă*, *păcurar*, *pedestru*, *primar* și *săcret*³⁸. În cazul cuvintelor *pasă*, *duroare*, *mucoare* și *nat* este posibil ca data înregistrării lor prime într-o lucrare lingvistică să fie tocmai 1840, anul apariției *Tentamen*-ului, de vreme ce nu se găsesc în *Lexiconul de la Buda*.

3.3.2. *Glosarul*, care în intenția autorilor săi cuprinde elementele nelatine ale lexicului românesc, conține numeroase cuvinte regionale de origine diversă. Laurian, bun cunoscător al limbilor maghiară și germană, a sesizat uneori cu destulă fidelitate repartitia geografică a lexicului românesc. Adesea cuvintele de origine maghiară sînt însoțite de indicații privind răspîndirea lor. Unele „sînt răspîndite numai dincolo de Carpați”, de exemplu *biu*, *bar-naciu*, iar altele „sînt cunoscute numai românilor care trăiesc printre unguri”, de exemplu *uega*, *bicău*³⁹. Elementul lexical de origine germană este de asemenea tratat diferențiat în raport cu răspîndirea lui. Poate mai important este însă faptul că în unele cazuri se indică mai multe variante românești provenite din același etimon german, oferindu-se astfel posibilitatea de a le urmări procesul de adaptare fonetică, diferită în funcție de locul și momentul împrumutului. De exemplu, se consemnează trei variante, *șrof*, *șurup*, *șurub*, ale împrumutului românesc din germ. *Schraube*⁴⁰.

4. O primă concluzie a cercetării întreprinse de noi este aceea că opera lui A.T. Laurian se recomandă ca fiind demnă de toată atenția cercetătorilor în domeniul istoriei dialectologiei.

³⁵ *Ibidem*, p. 110, nota 1 ; 91, 98.

³⁶ *G. Bariț și contemporanii săi*, vol. I, București, 1973, p. 127.

³⁷ Petru Zugun, *Cuvinte regionale în dicționarul academic latinist*, citat la nota 3. *passim*.

³⁸ *Tentamen*, p. 31 ; 19 și 56 ; 12 ; 32 ; 33 și 117 ; 49 ; 60 ; 31 și 58 ; 21 ; 49 și 60 ; 51 ; 18 ; 118 ; 52 ; 70 ; 69.

³⁹ *Glosarul lui Laurian și Massim*, p. 70, 61, 568, 68, 551 și *passim*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 549, 273, 539.

Considerațiile teoretice și metodologice legate de variantele dialectale românești, precum și buna cunoaștere a acestora îl definesc pe A.T. Laurian ca un precursor al dialectologiei științifice.

Constatarea originalității unor idei și metode ne face să conchidem, fără teama de a greși, că opera lui A.T. Laurian, în ciuda inegalității ei, ilustrează nivelul european al preocupărilor filologilor români din secolul trecut în domeniul cercetării limbii vii.

În finalul expunerii, ni se pare justificată și o concluzie cu caracter mai general: în urma relevării contribuției originale, valoroase a exponenților principali ai ideologiei latiniste, August Treboniu Laurian și Timotei Cipariu, în promovarea în lingvistica românească a interesului pentru cercetarea variantelor dialectale, curentul latinist ne apare astăzi într-o lumină mai favorabilă sub aspectul atitudinii reprezentanților săi față de limba poporului.

A.T. LAURIAN—PRÉCURSEUR DE LA DIALECTOLOGIE SCIENTIFIQUE

RÉSUMÉ

La dialectologie roumaine avant la lettre a été pratiquée au milieu du siècle passé par les intellectuels qui considéraient que l'une des sources de l'enrichissement de la langue littéraire unique se trouve dans les variantes territoriales de la langue. A côté de. I.H. Rădulescu, T. Cipariu et I. Maloescu, A.T. Laurian s'avère être un théoricien et un praticien dans le domaine de la dialectologie.

Le présent article met en lumière la modernité de certaines idées exprimées dans les ouvrages de Laurian.

A.T. Laurian avance l'idée de la différenciation dialectale au sein-même du latin populaire, en considérant que le roumain ne fait que continuer un dialecte du latin populaire.

L'une des idées modernes offertes par son oeuvre c'est la manière dont il conçoit les dialectes dans leur développement spatial continu, avec des idiomes de transition, et non pas avec des séparations nettes.

La conception linguistique d'A.T. Laurian est imprégnée de la conviction que le plus important dépositaire de la langue este le peuple lui-même et qu'il est absolument nécessaire d'inventarier systématiquement ce dépôt.

L'oeuvre de Laurian fournit de nombreuses remarques de détail sur la structure dialectale ainsi que sur les différents compartiments du roumain à l'époque.

L'attention du fameux latinisant s'est tout particulièrement portée sur le découverte des éléments latins hérités par les différents dialectes du roumain, éléments qui, dans l'intention du même auteur, devaient se trouver à la base de la langue littéraire, en lui conférant l'unité nécessaire. La séparation des éléments lexicaux latins l'a amené à déceler des éléments d'origines diverses, tels ceux avec une étymologie hongroise ou allemande, dans l'étude desquels Laurian peut être considéré une fois de plus, un pionnier.

L'activité d'A.T. Laurian dans le domaine de la dialectologie place sous une lumière plus favorable le courant latinisant, en ce qui concerne l'attitude de ses représentants envers la langue de peuple.

*Facultatea de Filologie
Craiova, str. Al.I. Cuza, nr. 13*

IMPORTANȚA CERCETĂRII DIALECTELOR ȘI SUBDIALECTELOR PENTRU ISTORIA LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPȚIA LUI T. CIPARIU

DE

CARMEN-GABRIELA PAMFIL

1. Autor al primei gramatici istorice românești, T. Cipariu a acordat, în cercetările sale, un rol important faptelor dialectale, pe care le-a folosit în stabilirea unei imagini cât mai reale a evoluției limbii române. Cum s-a remarcat deja de către unii cercetători¹, cărturarul ardelean înțelesese că pentru studiul istoric al limbilor moderne este necesară coroborarea materialului oferit de textele vechi cu cel existent în graiurile populare. În epocă, această inovație metodologică nu se generalizase încă, deși, sub influența lui J. G. Herder și J. G. Grimm, se trecuse la studierea limbii populare ca tezaur de forme și expresii de limbă veche, iar cercetările de dialectologie, întreprinse de Ascoli, impulsionaseră studiul dialectelor și al graiurilor populare.

În opera lingvistică a lui T. Cipariu sînt tratate numeroase probleme de dialectologie generală, ca raportul dintre limbă și dialect, dintre limba națională și dialecte, dintre limba literară unică și dialectele literare etc.² Discuțiile teoretice din „Arhiv pentru filologie și istorie”, mai ales, se constituie într-o doctrină coerentă și realistă, al cărei punct de plecare îl reprezintă înțelegerea relației dintre limbă și vorbire. Astfel, pentru Cipariu, „limba e una, ci forma e diversă. Unii schimbă unele cosunătoare sau vocali, alții altele. Unul zice *piept*, altul *chept*, al treilea *cept*, al patrulea *psiept* și așa mai încolo” (A, 322). „Forma diversă” este deci rezultatul miilor de vorbiri individuale, care „împreunîndu-se fac o limbă, întru atîta încît fundamentul e tot unul, însă formele cu atîte variațiuni [sînt], cît [=încît] o ai putea despărți în mai multe limbe, tot românești, pre cari le-ai putea și numi cu numiri destincte, pr[ecum] tr[ansilva] nă, ungureană, muntenească, moldovenească etc. și mai mănunt: birsănească, cîmpenească, mărginenească, mocănească etc.” (A, 322). De aici ar rezulta că Cipariu introduce în discuția despre raportul limbă-vorbire

¹ Vezi Valeriu Nițu, *Contribuție la valorificarea activității filologice și istorice a lui T. Cipariu*, în *Studii de istorie, filologie și istoria artei*, București, 1972, p. 245—246; A. Nicolescu, *Timotei Cipariu și problema dialectelor limbii române*, în *FD*, IX, p. 489—496; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Șt. Glosu, Lilliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 41—42; *Tratat de dialectologie*, [colectiv], Craiova, 1984, p. 112—113.

² Aceste merite nu i-au fost recunoscute încă lui T. Cipariu; ele au fost și continuă să-i fie atribuite numai lui B. Petriceicu-Hasdeu, care, ce-i drept, depășește contribuțiile lui Cipariu din acest domeniu. Vezi, de exemplu, *Tratat de dialectologie românească*, p. 114.

două perspective : una a limbii ca sumă a tuturor vorbirilor ocazionale, iar alta a limbii ca sumă a tuturor corespondentelor abstracte ale întrebunțărilor diferite de la o zonă la alta. Totodată, el distinge existența, în cadrul dialectelor, a unor subdiviziuni, reprezentînd vorbiri locale diferențiate (sub-dialecte, graiuri).

Ca și pentru alți învățați din veacul trecut, criteriul de stabilire a graniței între limbă și dialect este, pentru Cipariu, cel al înțelegerii³. Ea se realizează între vorbitorii acelor idiomuri în care atît sunetele cît și structura gramaticală sînt asemănătoare și variază fără a face imposibilă comunicarea : „Varietățile în formele gramaticale și în pronunțare mai mari formează dintr-o limbă mai multe, cari, dacă acele varietăți sînt mari, însă fără de a împiedeca înțelegere între oameni din diverse locuri, se numesc *dialecte*, pr[ecum] erau la greci patru mai principali : atică, dorică, ionică și eolică, după patru rami mai mari ai viței grecești, cari le vorbeau și le aveau proprie, însă așa cît unul pre altul înțelegea vorbind“ (P, 300 ; cf. A, 9—10, 322—323).

2. Cu ajutorul metodei (comparativ-) istorice aplicate la studiul limbilor, Cipariu, asemenea altor lingviști europeni ai vremii, a ajuns la concluzia că limbile nu-și au originea într-un idiom perfect unitar, lipsit de varietăți dialectale. Examinînd situația latinei, care în antichitate varia „după locuri, provincie și secul“ și care cunoștea mai multe variante : „urbană și rustică, clasică, ante și post-clasică, afară de alte dialecte vechi italice“ (A, 323), Cipariu insistă, în special, asupra latinei populare de la baza românei, care, în concepția sa, cunoscuse diferențieri dialectale : „Nu se poate presupune cum că limba vulgare pre atunci era încă perfect aceeași în tot imperiul, ci este neapărat de lipsă a presupune, că și pre atunci, ca totdeauna, dialectele⁴ au variat, cu atît mai virtos că și coloniile africane, galice, ispanice etc. încă nu erau emigrate totdeauna și apoi aceste colonie încă erau descălecate între popoare barbare, cu diverse limbe, cari încă mult-puțin influențau asupra dialectului latin al coloniștilor romani“ (S, 11—12). În vremea lui Cipariu, această constatare nu era curentă în operele învățaților europeni (ea apărea însă la P. Maior și la A. T. Laurian, ale căror opere le continuă, cu modificări, învățatul din Blaj), căci abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, prin lucrările lui K. Sittl, M. Bartoli, von Wartburg ș.a., ideea variației dialectale a latinei populare reușește să se generalizeze și să înlăture „dogma“ unității acesteia, pe care o impuseseră H. Schuchardt și W. Meyer-Lübke. Așadar, pentru Cipariu, procesul de diversificare a latinei populare s-a continuat mereu, deoarece, — după el — la diferențierile inițiale ale acesteia se adăugau particularitățile provenite în urma romanizării popoarelor cucerite, iar colonizarea unui nou ținut se făcea cu coloniști aduși nu numai de la centru, ci din tot imperiul, care vorbeau latina din locurile natale

³ Limitele criteriului înțelegerii au fost arătate, între alții, de Al. Graur, în *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 112—127, și de R. Todoran, în articolul *Cu privire la o problemă lingvistică în discuție : limbă și dialect*, în CL I, 1956, nr. 1—4, p. 91—102.

⁴ Ca la majoritatea învățaților din epocă, și la Cipariu termenul *dialect* desemnează uneori și limba în ansamblu (idiomul). Nu i se poate atribui învățatului ardelean nici primatul introducerii termenului *dialect* în lingvistica românească (el apare deja la Maior, Roja, Heliade-Rădulescu ș.a.) și nici consecvența folosirii lui în accepțiunea actuală, așa cum se afirmă în *Tratat de dialectologie*, p. 112.

(cf. ms. rom. 348, f. 5^v—6^r; DI, 20). În ms. rom. 347, f. 12^r—12^v, el scrie : „Toată rezistența ce o putură face popoarele străine întru adaptarea limbei latine stă întru aceea că formele și terminațiunile limbei latine le stămutară mai totdeauna, așa cît pre lingă alte schimbări particulare, proprie locurilor și națiunelor și prin reținerea unor cuvinte din limba vechie, dintr-o limbă se născură mii de dialecte latino-romane, însă nu odată, ci succesiv..., așa cît limbele sau dialectele aceste nouă romane mai întii variau mai puțin, după aceea schimbările făcîndu-se neconținut, diferența crescînd întru atîta, cît mai mult nu se mai înțelegeau oamenii de alte provincie și ținute între sine“. Ulterior — explică Cipariu — aceste particularități au tîns spre omogenizare în noile provincii, dar niciodată nu s-a ajuns la totala lor unificare : „Atare fusiune a dialectelor mai mănunte întru altul mai mare niceodată se poate efectua complet, ci tot mai rămîne cituși de puțin o mică diferență între dialectele diverselor ținute unde se vorbește, precum și astăzi se oserbează în limba românească“ (S, 11). Cercetînd istoria sunetelor românești, Cipariu intuiește, la fel ca P. Maior și Heliade-Rădulescu mai înainte, că anumite fenomene dialectale ale românei, ca și ale celorlalte limbi romanice, ureă pînă în latina populară (G I, 77, 84). Lingvistul de la Blaj, anticipînd remarcile unor lingviști din secolul nostru (Ov. Densusianu, A. Philippide, Al. Rosetti, I. Șiadbei și alții), distingea o latină orientală sau balcanică, latina locuitorilor Peninsulei Balcanice și ai Daciei, „un tip peculiar care cu încetul mai mult s-a dezvoltat și a devenit limba vulgară a romanilor din Imperiul Oriental“ (ms. rom. 348, f. 5^v; cf. A, 163).

3. Cipariu a abordat și problema începuturilor diferențierii dialectale a românei. Mesia, Panonia, apoi Tracia, Macedonia, Noricum, colonizate înaintea Daciei, reprezintă pentru Cipariu „întîiul leagăn de unde s-au luat coloniștii Daciei, pre cînd alte provincie, mai depărtate, numai mai tîrziu și-au putut trimite contingentele lor“ (A, 163). De aici rezultă, după Cipariu, „nexusul cel mai de aproape între românii de astăzi de dincoace și decîndea de Dunăre. De aici și nexus între dialectul macedoromân și dialectul dacoromân“ (A, 163). Cipariu distinge în limba română, urmîndu-i pe P. Maior, Gh. C. Roja, A. T. Laurian ș.a., două dialecte principale : cel din Dacia veche și cel din Dacia nouă (cf. ms. rom. 2438, §3). Dialectul „meso-român“ [=macedoromân] beneficiază în *Principie...* de o judicioasă descriere, în care sînt urmărite atît asemănările cît și deosebirea față de dialectul dacoromân : „Acest dialect, deși în fundament nu e destins de al nostru, are însă ale sale proprietăți în pronunțarea unor vocali și cosunanti, în forme gramatice la noi uitate sau rare și într-un număr de cuvinte ce la noi astăzi nu se mai află“ (P, 88).

Pentru o cît mai riguroasă cercetare a fenomenelor lingvistice sud-dunărene, Cipariu apelează la aproape toate sursele bibliografice care-i puteau oferi informații utile : Th. A. Cavallioti, J. Thunmann, G. C. Roja, M. G. Boiagi, B. Kopitar, W. M. Leake, Daniel Moscopoleanul și alții.

Deși a inclus inițial în macedoromână și dialectul istroromân („Dialectul istrian, care nu ne-a fost destul cunoscut, încă se pare a fi numai un ram al dialectului de dincolo“, E, 5), Cipariu face mai tîrziu unele observații interesante cu privire la acesta din urmă, sugerînd și ipoteza unei posibile migrări a unor dacoromâni în sud, migrare care ar explica asemănările mai mari dintre dialectul istroromân și cel dacoromân : „După mine, frații români de preste

Dunăre sînt, de o parte, succesorii vechilor coloniști din Tracia și Macedonia, iar de alta, descendenții coloniștilor dacici, cîți vor fi trecut peste Dunăre sub Aurelian sau sub alții. De aceea și limba acestor din urmă mai mult se ține de dialectul dacoromân decît de cel macedoromân" (A, 163). De altfel, Cipariu a înțeles bine rolul migrațiilor atît în ce privește unificarea, cît și în ce privește diversificarea dialectală a românei: „Vedem esemplu viu, cît de mare influență asupra unității limbei au migrațiunile în diferența dialectelor române, de dincoace și de dincolo de Dunăre" (ms. rom. 347, f. 9^r—9^v).

În ce privește originea dialectelor, Cipariu ezită să se pronunțe: „Fost-a cîndva dialectul dacic tot unul cu cel macedoromân și apoi s-a despărțit în două, cum sînt astăzi, ori că fiecarele dintr-inse s-a format în de sine separat, încă nu se poate ști" (S, 29). Lingvistul ardelean constată marea asemănare dintre cele două ramificații lingvistice ale românei (S, 16), explicabilă, după el, prin aceea că, după retragerea aureliană, ea și pe întreg parcursul evului mediu, relațiile românilor de pe ambele maluri ale Dunării au continuat să fie foarte strînse (ms. rom. 338, f. 4^v; cf. ms. rom. 348, f. 6^r, A, 164). Studiarea comparativă a dialectului macedoromân și a celui dacoromân îi permite să remarce că între acestea se află și numeroase deosebiri, produse — după opinia sa — mai ales după 1700, cînd românii de la nordul Dunării au renunțat la unele forme și cuvinte vechi, originare, înlocuindu-le cu elemente neologice.

4. În cercetarea foneticii și morfologiei istorice românești, Cipariu apelează frecvent la fenomenele dialectale.

a) Convins că fonetismul macedoromân reflectă un stadiu mai arhaic decît al românei („cu o formă mai bună și mai aproape de latină decît într-a noastră", P, 94), Cipariu discută o serie de cuvinte macedoromâne care prezintă, după părerea sa, o mai accentuată apropiere fonetică de originalul latinesc: *bășărică* < *basilica*, față de *biserică*, *bălěz* < *baptizo*, față de *boleț*, *grăn* < *granum*; *frăn* < *frenum*, „la noi numai în plur. cu *n*: *grîne*, *frîne*, iar în sing. fără *n*: *grîu*, *friu*, rămînînd totuși pronunția vocalei oscure *i* ca înainte de *n*", *scămnă* < *scamnum*, față de *scaun* etc. (P, 95—95). Din aceeași perspectivă se consideră că menținerea consoanelor muiate *l'*, *n'*, *r'*, în macedoromână, ar fi „preste toată îndoiala...", mai originare, mai vechie și mai bună" (P, 97). Fenomene ca palatalizarea labialelor, transformarea grupurilor *cl'*, *gl'*, din româna primitivă, păstrarea lui *ti* în *cuñiu* și a lui *n* în cuvinte ca *grăn*, *frăn* etc. în dialectul sud-dunărean sînt puse în relație cu faptele de limbă veche, atestate în textele dacoromâne, și cu situația oferită de graiurile nord-dunărene (P, 96—98). Remarci juste, deși incomplete, face Cipariu și în legătură cu africatizarea latinescului *c*; urmat de vocală palatală, în dialectele din sudul Dunării (*c* + *e*, *i* > *!*: *face* > *fați*). Cît privește cronologia fenomenului, problemă controversată și astăzi, Cipariu nu se pronunță hotărît. El a presupus inițial că africatizarea lui *c* este un fenomen mai recent (P, 99), idee susținută în vremea noastră de G. Ivănescu⁵; ulterior, lingvistul ardelean a opinat, ca și A. Philippide, T. Papahagi ș.a. mai tirziu, că transformarea a avut loc încă în latina populară (G I, 116). Uneori lingvistul ardelean încearcă să reconstituie forme morfologice vechi românești, pe baza celor menținute în dialectul macedoromân și în unele graiuri dacoromâne. Așa procedează în cazul preteri-

⁵ În realitate formele macedor. sînt *bășărică*, *pătédzû*.

⁶ Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 125.

tului I, echivalent, după Cipariu, perfectului indicativ latinesc (*ziși, ziseși, zise, zisemu, zisetu, ziseră*), astăzi dispărut din dacoromână, cu excepția persoanei a II-a și a III-a singular, „afară numai de bănățeni, măcar că nici la aceștia nu știm dacă le e usitată întreagă [conjugarea]” (P, 155). Paradigma completă se găsește, însă în dialectul macedoromân: *arupșiu, arupseși, arupse, arupsemu, arupsetu, arupseră* (*ib.*). În aceeași manieră analizează Cipariu forma sintetică a condiționalului perfect (*și furim*), observînd că, deși este curentă în textele vechi — „cel puțin în Tr[ansilvania], mai era în us pînă la finea secolului XVI” (P, 184) — ea se mai păstrează numai la macedoromâni, unde se formează de la perfectul indicativ cu ajutorul terminațiilor: *-tim, -ri, -ri, -rimu, -rilu, -ri* (P, 184, E, 168, G I, 304).

b) Pe teritoriul dacic („adecă locul carele astăzi se cheamă Transilvania, Valahia, Moldova cu părțile dimprejur, precum Basarabia, Bucovina, Maramureșul, Banatul și ținutul dintre aste două din urmă“, ms. rom. 347, f. 3), Cipariu distinge mai multe „tipuri deosebite pentru [=în ce privește] limbă și pronunție: muntenesc, moldovenesc și ardelenesc” (ms. rom. 2438, § 3)? Între acestea, graiurile moldovenești și munteneste, i se par mai unitare, în timp ce în Transilvania constată cel puțin trei tipuri diferite: unul vorbit în jurul Sibiului, cu formele cele mai regulate, altul în zona Tîrnavelor și altul mai la nord, în Cîmpia Transilvaniei (*ib.*).

5. În disertațiile despre ortografie⁸, Cipariu a abordat și numeroase aspecte referitoare la limba română, la raportul dintre aceasta și graiurile populare, la relația dintre limba modernă unitară și vechile variante literare regionale, stabilind totodată și principiile care pot conduce la realizarea unei forme adecvate limbii de cultură modernă. Crearea unei limbi literare românești unitare, supradialectale, „fără nici o variațiune în forme, nici în ortografie” (A, 323), a reprezentat scopul său major în întreaga lui activitate științifică.

La fel ca P. Maior și Heliade-Rădulescu, Cipariu considera că punctul de plecare în constituirea românei literare moderne trebuie să fie *dialectul bisericesc*. Bun conșcător al textelor românești vechi și, mai ales, admirator al scrierilor coresiene, Cipariu propune, însă, ca model de limbă, scrierile din veacul al XVIII-lea, ca mai tîrziu A. Philippide. Lingvistul ardelen observase că scrierile vechi românești, tipărite și manuscrise au suferit, după 1700, „o revoluțiune mare, introducîndu-se limba beserecească de acum în toate

⁷ Despre existența unor subdiviziuni lingvistice teritoriale (graiuri) vorbise încă din 1809 Roja, apoi Heliade-Rădulescu, Laurian ș.a.

⁸ Cipariu a supralicitat rolul ortografiei (etimologice) în limba de cultură. El a atribuit conceptului de *scriere corectă* și rolul normativ pe care trebuia să-l aibă gramatica și dicționarul la stabilirea unor norme fonetice și morfologice unice (ale uzului general). Confundarea acestor planuri a persistat la majoritatea oamenilor de cultură români pînă spre sfîrșitul secolului trecut. Totuși, chiar în epoca lui Cipariu, s-a afirmat că între ortografie și uzul comun nu este o intercondiționare strînsă. Astfel, I. Sbiera a fost primul care a separat oarecum problema unificării limbii literare de ortografie (-ortografie), arătînd că aceasta din urmă are misiunea de a constata „pronunțarea cea dreaptă” a vorbirii, rămînd ca unificarea propriu-zisă să se realizeze cu ajutorul uzului și prin intermediul gramaticilor și al dicționarilor (vezi ASA I, p. 83). Ulterior, au adus mari contribuții în acest domeniu T. Maiorescu, A. Philippide ș.a., dar observațiile lor judicioase veneau după ce, prin eforturile lui Cipariu mai ales, se ajunsese la un consens al oamenilor de cultură de a se reda în limba literară numai „prototipurile” sunetelor, nu și toate variantele dialectale ale acestora (palatalizările, închiderile unor vocale etc.). Vezi Flora Șuten, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976, *passim*.

provinciile, după tipul și modelul limbei din România Mică⁹ (P, 100; cf. DI, 9). Momentul 1700 (în ms. nr. 2438, §3, se indică anul 1750) reprezintă, deci, pentru învățatul transilvan, începutul unificării scrierilor românești pe baza dialectului de tip muntenesc¹⁰. El apreciază că scrierile de atunci pot reprezenta „un model de ortografie, de forme gramaticale, de sintactică corectă, eleganță, claritate în stil” (S, 32), cu toate că — afirmă Cipariu în alt loc —, „considerată mai de aproape, e cu mult mai săracă de cuvinte și de forme decît în periodul precedentă” (P, 8). După opinia învățatului ardelean, aceste texte au desăvîrșit *dialectul bisericesc*, „început dinainte și înțeles de toată românimea” (S, 32), deși cu altă ocazie (DI, 9), el preciza că „limba besericească de astăzi încă nu se formă după oarecari reguli științifice, ci e numai un dialect, cum adevă se vorbea în România Mică în secul trecut și care l-au adoptat traducătorii cărților besericești din acel secul, Damaschin, Clemente, Chesariu”. Cercetînd limba textelor românești vechi, Cipariu ajunge la concluzia că aceasta are un aspect relativ unitar, deși prezintă și anumite particularități locale¹¹. Astfel, el precizează că limba scrierilor noastre vechi prezenta „variațiune... nu numai după timp, ci și după loc, uneori chiar și după persoane. Așa, de exemplu,... cărțile coresiene de la Brașov, deși sînt din același timp cu *Palia de la Orăștie* și se unesc în forma lor generală a limbei de pre atunci, dar ceva diferență tot se simte între amîndouă, cele de întîi reprezentînd părțile orientale ale Transilvaniei și chiar țara învecinată, iar cea din urmă fiind reprezentățiunea părților de către apus și a Banatului. Tot asemenea diferență se simte și între limba cărților tipărite în Moldova și între a celor din România din același period” (S, 32). Cipariu sesizează, așadar, printre primii, existența variantelor limbii literare (a dialectelor literare) în epoca românei vechi. Această idee, prezentă la unii cărturari de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, a fost dezvoltată abia în ultimele decenii, de G. Ivănescu¹² și de Ion Gheție¹³.

Pentru că, sub aspect fonetic și chiar morfologic, limba literară prezenta o mare varietate (în epoca aceea scriitorii nu aveau sentimentul că scriu „în dialect” ci în varianta lor literară care se alimenta din graiurile populare¹⁴), Cipariu, ca și alți învățați români anteriori sau contemporani lui, și-a propus să realizeze unificarea limbii de cultură prin stabilirea unui *uz general*. Principiul orientării spre stadiul vechi al limbii era, în esență, cel

⁹ Sub denumirea de *România Mică* se înțelegea între 1835—1850 provincia Oltenia. Vezi V. Arvinte, *Român, românesc, România*, București, 1983, p. 157—158.

¹⁰ Pentru actualitatea acestei opinii, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 370—374, și Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 113—124.

¹¹ Este drept că încă din secolul al XVII-lea Simion Ștefan, Ion Zoba din Vinț ș.a. au semnalat existența unor diferențieri regionale în exprimarea românilor din diversele ținuturi. Însă Cipariu, văzînd similitudinile dintre română și limba greacă veche, despre care era cunoscut că avusese mai multe dialecte literare (A, 323), pune problema creării și la noi a unei limbi de cultură unitare, prin selectarea și generalizarea — dirijată de lingviști — a celor mai corecte și mai pure forme aflate în variantele vechii române literare.

¹² *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, *passim*.

¹³ *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, *passim*.

¹⁴ Vezi Ștefan Munteanu, Vasile Țăra, *Istoria limbii române literare*, București, 1978, p. 183.

mai adecvat și, practic, el a fost urmat, în liniile lui generale, de limba literară modernă¹⁵. Cît privește *uzul vorbirii*, nu se putea — după opinia învățatului transilvănean — „nici ignora, nici restringere numai la un period sau la o singură provincie“, pentru că „el se estinde și cuprinde toate perioadele și ținutele în care s-a vorbit și s-a scris românește“ (G I, 167). Urmîndu-l pe Quintilian, Cipariu respinge, însă, „usul mulțimii“ ca regulator al limbii comune, socotind „periculos pentru limbă a da deplină putere vulgului neliterat a decide în materia limbei“ (P, 348).

Perspectiva teoretică a lingvistului ardelean este uneori prea vastă, ca atunci cînd afirmă că „pentru noi usul vorbirii românești nu e mărginit între barierele, de exemplu, ale Bucureștilor din a. 1868, ci, pentru noi, usul limbei române e atît de lung cît e lățimea teritoriului român și cît e de lungă istoria și existența limbei românești“ (A, 404). De aceea, în practică, el își va limita perspectiva, introducînd conceptul de „usul limbei regulat“ (A, 9), pe care îl stabilește pe baza textelor românești vechi. Cipariu a insistat în numeroase rînduri asupra ideii că „limba se scrie carea se vorbește și cum se vorbește, iar nu carea nu se vorbește sau nu s-a vorbit niciodată“ (G II, 313). De aceea lingvistul ardelean introduce ca „regulator, cel puțin pentru scriere“ (G II, 313) limba veche, intuind deci, ceea ce astăzi este unanim recunoscut, anume că „fonetismul limbii literare moderne se identifică, în general, cu cel al limbii vechi“¹⁶. El a selectat din variantele fonetice și morfologice ale dialectelor literare forme lingvistice unitare pentru toți românii.

„Unitate în limbă, unitate în ortografie — două puncte atît de strîns legate între sine, cît una fără de alta nu se poate cîștiga, de aceea și necesare înainte de toate, se poate realiza numai prin adoptarea principiului etimologic“¹⁷ (P, 299) — aceasta a fost profesiunea de credință a învățatului transilvănean, idealul pentru care a militat, în urma unor studii fecunde și complexe asupra limbii române, aproape o jumătate de secol. Parte din propunerile lui practice nu au fost în concordanță cu spiritul și evoluția firească a limbii și de aceea nu s-au putut impune. Rămîne însă meritoriu efortul învățatului român de a fi căutat mijloacele de realizare a unificării limbii de cultură și de a fi aflat unele soluții eficiente pentru modernizarea limbii române.

¹⁵ Dovadă stă introducerea de către A. Lambrior a noțiunii de *tradiție literară*, ca fundament al limbii de cultură, acceptată și de alți lingviști, ca H. Tiktin și I. Nădejde, care, în fond, era același lucru cu „usul limbei regulat“, stabilit de Cipariu pe baza tradiției românești.

¹⁶ Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 686; cf. și p. 661.

¹⁷ Pentru lingviștii din secolul al XIX-lea, cînd tendințele de modernizare a limbii erau divergente, concretizîndu-se în direcția populară, pe de o parte, și în direcțiile latinistă, italinistă și franțuzistă, pe de altă parte, modelul latin reprezenta mijlocul cel mai adecvat de unificare și desăvîrșire a limbii de cultură românești. Reacția antilatinistă a reprezentanților curentului istoric-popular (M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, A. Russo, V. Alecsandri ș.a.), cu merite incontestabile în direcționarea și realizarea culturii moderne, a adus în mai redusă măsură propuneri teoretice și practice pentru emanciparea limbii. De altfel, și fonetismul absolut, susținut de A. Pumnul, a eșuat din cauza variațiilor de pronunțare de la o regiune la alta. Se impune precizarea că, în epoca lui Cipariu, și scrierea fonetică folosită de Alecsandri, Ghica, Odobescu, Bălcescu ș.a., precum și de majoritatea presei, prezenta numeroase fluctuații și imprecizii. Deci, ceea ce se opunea etimologismului ciparian era adesea foarte deosebit de scrierea românească actuală, la care mulți cercetători au raportat principiile etimologice.

SIGLE

- A = „Arhiv pentru filologie și istorie”, Blaj, 1867—1872.
 DI = *Discurs asupra istoriei limbii române pronunțat în ședința publică a Societății literare din București, la 6—18 august 1867*, în ASA I, 1868, p. 18—22.
 E = *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854.
 G I = *Gramateca limbii române. Partea I. Analitică*, București, 1869.
 G II = *Gramateca limbii române. Partea II. Sintetică*, București, 1877.
 P = *Principii de limbă și de scriptură*, edițiunea a II-a revăzută și înmulțită, Blaj, 1866.
 S = *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

LA CONCEPTION DE T. CIPARIU SUR L'IMPORTANCE DE LA RECHERCHE DES DIALECTES RÉGIONAUX ET DES PATOIS POUR L'HISTOIRE DE LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Dans les recherches linguistiques de T. Cipariu, un rôle important est assigné aux faits dialectaux, pleinement pris en compte dans l'effort de tracer l'image réelle de l'évolution de la langue roumaine. Avant B. Petriceicu-Hasdeu, T. Cipariu a donné une théorie acceptable des rapports entre la langue nationale et les parlers populaires, entre la langue littéraire unitaire et les variantes littéraires de la langue.

En étudiant le latin populaire de la base du roumain, T. Cipariu saisit des particularités dialectales que celui-là a transmis aux langues romanes. Quant au roumain, il y distingue deux dialectes principaux, le daco-roumain et le macédo-roumain ; l'istro-roumain serait inclus — selon son opinion — dans le macédo-roumain. Sur le territoire daco-roumain, T. Cipariu identifie trois types de parlers : valaques, moldaves et transylvaines.

Les considérations de T. Cipariu sur la langue roumaine littéraire, sur les relations que celle-ci établit simultanément avec les parlers populaires et les variantes de l'ancien roumain littéraire, gardent encore tout leur intérêt. Le point de départ de la langue roumaine littéraire unitaire est représenté, pour T. Cipariu, tout comme pour Heliade-Rădulescu, par *la langue d'église*. Les textes écrits aux XVIIe—XVIIIe siècles lui offrent des faits linguistiques tenant de *l'usage régulier de la langue*, celui qui allait constituer le *fondement* de la langue moderne de culture. La voie pratique d'unification des variantes littéraires roumaines dans une *zoivă* a été, dans la conception du linguiste transylvain, l'orthographe étymologique.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
 Iași, str. Codrescu, nr. 2

NICOLAE PAULETI ȘI AUTENTICITATEA LIMBII FOLCLORULUI EDITAT

DE

PETRU ZUGUN

La Nicolae Pauleti, care a alcătuit în anul 1838 „prima culegere masivă de poezii populare românești”¹, „cea mai mare și autentică colecție de poezie lirică românească *făcută pe teren*”² (subl. edit.), se pot identifica cele două modalități principale de editare a folclorului care vor fi utilizate după el : a) respectarea în esență a limbii regionale, autentice, modalitate cultivată cu precădere de la sfârșitul secolului trecut și mai ales în secolulul nostru ; b) adaptarea limbii folclorului la normele de la un moment dat ale limbii scrise de cultură, norme stabilite fie prin consens, fie de instituții de cultură, oficial, modalitate predominantă de la culegerile de folclor publicate de Vasile Alecsandri până la sfârșitul veacului al XIX-lea și, sporadic, și după aceea perioadă (altă modalitate, secundară, în folcloristică, fiind transcrierea, prin notație strîmtă, a limbii folclorului, considerat astfel ca text dialectal). La Pauleti predomină prima modalitate, întrucît „cîntecele și strigăturile sînt notate de Pauleti cu maximă fidelitate posibilă pentru anul 1838”³, alfabetul chirilic de tranziție folosit de el redînd „cu suficientă acuratețe limbajul țaranului din cîmpia Transilvaniei spre mijlocul secolului al XIX-lea”⁴. Ediția model⁵ a lui Ion Mușlea transcrie corect⁶, în alfabet latin, formele dialectale de la Roșia de Secaș (azi jud. Alba) pe care Nicolae Pauleti le-a înregistrat în 1838 în

¹ Ioan Chindriș, *Preromanticul Nicolae Pauleti*, prefață la Nicolae Pauleti, *Serieri*, Editura Minerva, București, 1980, p. V.

² Ion Mușlea, *Studiu introductiv* la volumul *Cîntări și strigături românești de cari cîntă fetele și feciorii jucînd scrise de Nicolae Pauleti în Roșta, în anul 1838*, ediție critică, cu un studiu introductiv de Ion Mușlea, Editura Academiei R. S. România, București, 1962, p. 41.

³ Ioan Chindriș, *lucr. cit.*, p. LXXII.

⁴ *Loc. cit.* Transcriem, în continuare, alte două opinii similare despre opera de folclorist a lui Nicolae Pauleti : „Materialul lui Pauleti are valoare deosebită și prin faptul că a fost cules de un fiu al satului, bun cunoscător al graiului și al oamenilor” (Ion Mușlea, *loc. cit.*) ; culegerea lui Pauleti „este — alături de cea a lui Cipariu — și cea dintîi colecție în care textele lirice sînt consemnate în forma lor autentică. Folcloristul nu poate fi îndeajuns de surprins de această mare noutate, căci el va trebui să mai aștepte încă multe decenii pînă ce i se vor oferi colecții similare autentice” (Ovidiu Birlea, *Istoria folcloristicii românești*, Editura Enciclopedică Română, București, 1974, p. 64).

⁵ Vezi nota 2 de mai sus.

⁶ Vezi precizările lui Ion Mușlea din paragraful *Grafița și transcrierea textelor*, p. 42—45 în ediția citată.

culegera sa de folclor. Avem, astfel, între formele de limbă semnificative, în sensul menționat, și următoarele tipuri: velarizarea lui *i*, trecut astfel la *î*, și a lui *e*, schimbat astfel în *ă*, datorită rostirii dure a dentalelor și velarelor care le preced, în *zice* (161)⁷, *ținea* (94), *dușăi* (61), *gicește* (50), *brațule* (61) ș.a., alături de *zice* (21) etc.; develarizări, în *peuni* (59), *beutori* (125) ș.a.; închiderea lui *-e* final la *-i*, în *di*, *bini* (151), *cini* (8), *undi* (154, 157) ș.a.; transformarea — poate și din motive de ordin prozodic — a acestui *-i* final în semi-vocală surdă, în *undi* (157 ș.a.) etc., sunet asilabic; finale labializate, în care s-a păstrat *-u* asilabic șoptit, în *dușăi*, *găsi*, *văzu* (toate în 61), *mori* (40), *drag* (129 v. 48), *așternu* (180 v. 13), *cîndu* (191 v. 18), alături de formele fără labializare, predominante ca număr, *nuc*, *duc* (ambele în 78) ș.a.; reducerea diftongului *oa* la *ô*, în *tôte* (18), *șôia* (217) ș.a., editorul transcriindu-l prin *oa*; prezența fricativei șuierătoare *j*, rezultată din pierderea elementului oclusiv din africata *ğ*, în *draji*, *fraji* (ambele în 10), *împunje* și *ajunje* (ambele în 40/v. 4 și 6) *fujit* (23), *plînje* (37), *merje* (31 v. 13), sau provenit prin acomodare, în *crîjmă* și *crîjmăriță* (226 v. 7); palatalizări ale labialelor, alături de păstrarea lor neschimbată, în *lupchii* (175), *schinii* (197), *chierzi* (220), *deslichit* (254), în pron. și adj. *nyei* (194) pentru *mei*, în pron. *nyî* (249) pentru *mi*, în adj. *nyierie*, *nyiereă* „ca micrea“ (238), fiind întâlnite însă și formele *lupii* (175), *picioru* (217), *perit* (233), *peptariu* (254) ș.a.; păstrarea lui *-i-*, nesincopeat, în *direptate* (88); lipsa lui *-i-* în *vonie* (48 ș.a.), singura formă pentru *voinic*, la Pauleti; lipsa articolului hotărît enclitic *-l*, în *copu*, *trocu* (130) ș.a., alături de scrierea lui în alte cazuri, mai numeroase; genitivul-dativ feminin singular articulat definit, în *-î* (care cumulează desinența și articolul), în *lelișî* („bine-i stă lelișî fată“, în 86), *maicî* („pe la poarta maicî trece“, în 115), *mîndrușî* („și mîndrușî nu-i închin“, în 289), alături de formele literare corespunzătoare: „din culesu *cînepii* / pină-n ruptu *cămeșii*“ (129); articolul posesiv-genitivul invariabil, în *a mele* (66, 115), *a mei* (124), dar și *al*, în *al meu mut* (40); forme etimologice ca *rumpe* (122), sau analogice, ca *mere*, verb (117, 139, 156 — aici în rimă cu *pere*), alături de *merje* (117) etc.; verbe iotacizate, care predomină ca număr, față de cele neiotacizate; *văz* (11), *pătrunză* (76), *(eu) rămîi* (76) ș.a., alături de *văd* (174) etc.; participii ca *vinî* (58, 118) și *văst* (114), acesta în alternanță cu *văzut* (tot în 114); forme de auxiliar *au* și *o* pentru pers. a 3-a sg. perf. compus: „Cini au zis că-i bine june“ (8), *o fost* și *mi-o plăcut* (ambele în 65); forme inverse ca *prins-am*, *avut-am* (ambele în 47) ș.a.; auxiliarul de viitor apare, cel mai adesea, fără *v-*, în *ne-om iubi*, *n-oiu veni*, or *vedea* și or *zice* (toate în 21); infinitivul „lung“, etimologic, în *scriere-aș* (11/9) *stare-ar* (24), *trimitere-aș* (31/9); forme duble ca *ști* — *știe* pentru pers. a 3-a sg. ind. prez.: „Cine are dor pe vale / Știe luna cînd răsare; / Cine are dor pe luncă / Nu ști luna cînd să culcă“ (105), ambele îndeplinind și rol prozodic; conjuncțiile coordonatoare disjunctive *au* și *o*, pentru *sau*, alături de aceasta: „nu știu scoate-m-a *au* ba / *au* mai tare m-a băga“ (99). „*o* mă joacă, *o* mă lasă“ (119), „ai bărbat *o* n-ai?“ (174); topica inversă în *o am văst* (114), *o ar conoaște* (119), *plîngu-mi* (37) ș.a.; lexeme ca *blagă* „avere“ (280), *fagădău*, *crîsmă* și *pochilat* (ambele în 167), *șipai* „aruncăi“ (117) și altele.

⁷ Cifrele din paranteză indică numărul textului și, în cazul textelor mai lungi, și al versului în care apar formele citate în ediția lui Ion Mușlea.

Confruntarea acestor forme dialectale, ca și a altora, cu cele consemnate de Vasile Frățilă, în *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe Valea inferioară a Tîrnavelor* (Timișoara, 1982, p. 35--252), dovedește caracterul lor autentic, în esență. De exemplu, în acest grai sînt folosite forme și cuvinte ca *șăsu, șăzu, di și dă, bôlă, sinje, oi fuji, keptariu, kičoru, nîre, (stîlpu) porfi, (ușa) curfi, a mele, vei mere, (ea) rămlî, să auză, vînt, vâst, o făcut, or fi mers, și „știe“, Ńpa* etc.

În același timp însă, la N. Pauleti putem identifica și cea de a doua modalitate a folclorului, adaptarea limbii la unele norme ale limbii de cultură, de la un moment dat. Editorul lui Pauleti, Ion Mușlea, a remarcat faptul că „Pauleti s-a îndepărtat de multe ori de graiul dialectal, folosind forme gramaticale corecte, învățate în școală”⁸, dintre care citează scrierea articolului hotărît enclitic *-l* în unele cazuri, viitorul cu *voi* etc. și conjuncția *sau*, ceea ce nu înseamnă, totuși, „de multe ori”, chiar dacă la faptele de mai sus se adaugă și altele din cele care apar în alternanță cu cele regionale, cum se poate vedea și din mai multe exemple citate mai sus, fiindcă acestea sînt în minoritate ca tipuri și, multe din ele, ca frecvență, în raport cu cele regionale corespunzătoare. De asemenea, alte perechi de forme alternante, din care una și-a păstrat caracterul dialectal, iar cealaltă s-a impus în limba literară, se pot explica nu numai prin intervenția folcloristului, ci și prin realitatea graiului de pe largă vale inferioară a Tîrnavelor, cunoscut „de acasă” de către Pauleti, și de care aparțin textele folclorice transcrise de el. Astfel, Vasile Frățilă arată că în acest grai apar atît *cokilă, kičôr, știrg'i* ș.a., cît și *copilă, picior, șirbi* etc., în localități diferite și la vorbitori diferiți⁹.

Prin autenticitatea ei lingvistică (desigur că și literară), culegerea de folclor a lui Nicolae Pauleti constituie un izvor sigur pentru cunoașterea graiului și a poeziei populare de pe valea inferioară a Tîrnavelor de acum 150 de ani. „Dacă Pauleti ar fi izbutit să-și publice colecția, se poate bănuia că aceasta ar fi avut urmări profunde, instituind principiul autenticului în culegerea de texte folclorice”¹⁰ este opinia avizată a lui Ovidiu Birlea, istoricul folcloristicii noastre.

Această modalitate de editare a folclorului, constînd în conservarea principalelor particularități fonetice, gramaticale și lexicale ale textului folcloric, desigur că în limitele variabile determinate de scopul editării folclorului, de pregătirea lingvistică a editorului, de gradul de perfecțiune a alfabetului fonetic folosit și de posibilitățile tipografice, a fost reluată, independent de Pauleti, și perfecționată mereu de la sfîrșitul secolului trecut, prin Miron Pompiliu (1870), Simion Fl. Marian (1873), Mihail Canianu (1888), G. Alexici (1899) — Alexici a folosit și semne diacritice, în acest scop — și de alți folcloriști, inspirați direct sau indirect, în această direcție, de Timotei Cipariu și Gh. Bariț¹¹, dar s-a impus definitiv numai de la începutul secolului nostru, o dată cu școala etnografică a lui Ovid Densusianu și, ulterior, prin elevii direcți sau indirecti ai lui, cu direcția lui Sextil Pușcariu, reprezentată prin Al. Țiplea

⁸ Ion Mușlea, *lucr. cit.*, p. 44.

⁹ Vezi Vasile Frățilă, *op. cit.*, p. 60--70 și *passim*.

¹⁰ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, p. 65.

¹¹ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, p. 57 și 59.

(1906), I. A. Candrea (1907), Tache Papahagi (1925), Ion Diaconu (1930) și alții, respectiv Iosif Popovici (1909 și 1911), G. Giuglea — I. Vâlsan (1913) și alții¹².

O dată cu apariția culegerilor folclorice și de piese literare culte în spirit folcloric, ale lui Vasile Alecsandri (*Poezii populare. Balade. Cîntice bătrînești*, 1852 și 1853; *Poezii populare ale românilor*, 1866), s-a conturat altă modalitate de receptare, editare și difuziune a textului folcloric, și anume modalitatea constînd în adaptarea limbii lui la normele limbii scrise de cultură, limbajul dialectal fiind doar sugerat, prin unele particularități, mai ales lexicale, care sînt mai greu de înlocuit decît cele fonetice și gramaticale. *Modalitatea Alecsandri* de receptare, editare și difuziune a folclorului constă în *literalizarea* limbii textului folcloric în spiritul normelor limbii scrise uzuale la un moment dat. Vom comenta această modalitate într-o altă lucrare.

NICOLAE PAULETI AND THE LINGUISTIC AUTHENTICITY OF THE PUBLISHED FOLKLORE

ABSTRACT

In this paper, the author shows that the first Romanian folklorist Nicolae Pauleti preserved (1838), to a large degree, the regional linguistic authenticity of the folklore which he gathered from the Valea Tîrnavelor area. In this respect, the author compares Pauleti's linguistic facts with the dialectal monography of the same area, written by V. Frățilă (1982).

After an intermediary period (the Alecsandri's period), in which the language of the published folklore was changed following the literary norms, Pauleti's modality of preserving the linguistic authenticity of the folklore has imposed again, and it is still used in publishing the Romanian folklore.

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11

¹² Vezi Ion Diaconu, *Criterii asupra monografiei etnografice, folclorice și dialectale*, în *Ținutul Vrancei. Etnografie. Folclor. Dialectologie*, Editura pentru Literatură, I, [București], 1969, p. 20 și 128—129; Mihail Deleanu, *George Călană și „coregerea” lingvistică a folclorului*, în volumul colectiv *Studii de limbă, literatură și folclor*, II, 1971, Reșița, p. 207—220; Constantin Otobiciu, *Prefață la Antologie dialectală a României*, București, 1983, p. V—XXX.

DIN ISTORICUL „JUNIMII“. G. PANU STUDENT LA GAND

DE

M. TIMOFTE

S-a spus și s-a scris mult despre condițiile constituirii, rolul și locul „Junimii“ în istoria și mișcarea culturală a României. În ultimii ani, contribuții notabile, aparținând unor genuri diferite, au adus în circuitul cunoașterii științifice și au pus la îndemna publicului larg informații și interpretări noi, menite fie să repună în valoare opera de o deosebită însemnătate pe care junimiștii au săvârșit-o în dezvoltarea culturii românești, fie să-i integreze mai nuanțat în viața politică a epocii. Deschiderea către noi surse de informații și interpretare operată în acest răstimp au oferit un câmp larg unor investigații care completează imaginea, largesc orizontul.

O cercetare efectuată în arhivele Universității din Gand ne confirmă prezența aici, în vederea completării studiilor, a celui care inițial era destinat a deveni istoricul „Junimii“ — omul politic, radicalul și anticarlistul de mai târziu — G. Panu. Prezența acestuia, ca student al Universității belgiene în anii 1876 — 1878 nu trebuie să surprindă.

Anii menționați se intercalează unei perioade de transformări în cadrul căreia statul român — angajat ireversibil pe calea dobândirii și consolidării independenței — a acordat o atenție deosebită dezvoltării învățământului, pregătirii specialiștilor necesari dezvoltării structurilor economico-sociale corespunzătoare. Paralel cu mutațiile survenite pe plan intern în acest domeniu, este relevantă prezența studenților români la Universitățile din Occidentul Europei. În context, arhivele Universității din Gand — mare centru de învățământ și cultural belgian — oferă date interesante în legătură cu activitatea didactică a tinerilor români aflați aici la studii în anii 1871 — 1879. Este de remarcat, pe linia observațiilor anterioare, că, în acești ani, studenții români se situează pe locul al doilea sub raport numeric, între studenții străini, ei frecvențind cu deosebire facultățile de arte și meserii, inginerie, drept și medicină. Între aceștia, G. Panu se detașează nu atât datorită activității desfășurate aici, cât mai ales rolului său în cadrul „Junimii“ și al vieții politice românești în perioada ulterioară.

Documentele anexate cuprind — în afara cererii lui G. Panu, din păcate nedepistată în materialele puse la dispoziție — filiera demersului întreprins de acesta pentru a fi admis să susțină examenele necesare „candidaturii în drept“, la facultatea de același profil a Universității din Gand. În adresa expediată din partea Ministerului de Interne, Universității, la data de 3 iulie 1876, se confirmă cererea lui G. Panu, prin care acesta solicită aprobarea de a susține examenele cerute de autoritățile belgiene fără probele prealabile (anexa 1). În răspunsul său, Administratorul Universității din Gand informează forul tutelar că facultatea de drept primește favorabil cererea studentului român, cu condiția ca acesta, ca dealtfel toți studenții români, să depună certificate școlare eliberate de autoritățile românești (anexa 2). Ca urmare, ministerul de resort belgian aprobă solicitarea lui G. Panu, aprobare reînnoită la 31 iulie 1876 — datorită probabil unei noi intervenții (anexele 3 și 4). Ultimul document este extras din Anuarul Universității din Gand pe anul academic 1878/79; din tabelul cuprinzând facultatea de drept reiese situația școlară a lui G. Panu.

Deși fragmentare, aceste informații conțin precizări în legătură cu debutul ca student al lui G. Panu la una din cele mai cunoscute instituții de învățământ superior din epocă. Din perspectiva evoluției lui G. Panu, datele acestea — inedite după știința noastră — sînt importante pentru completarea știrilor privind viața și activitatea uneia din personalitățile interesante și controversate ale României celei de a doua jumătăți a veacului trecut. În egală măsură ele

pot servi la mai buna cunoaștere a istoriei uncea din cele mai importante mișcări culturale românești, „Junimea“, în cadrul căreia G. Panu s-a remarcat, cel puțin la începuturile ei, ca una din figurile de prim plan.

Aneza 1

MINISTÈRE
de
L'INTÉRIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE
I-ère SECTION

Bruxelles, le 3 Juillet 1876

No. 61916

2 Annexes

Monsieur l'Administrateur,

J'ai l'honneur de vous transmettre, pour instruction et rapport, la requête ci-jointe, par laquelle M. Georges Panu, de Jassy (Roumanie), demande à être dispensé des épreuves scientifiques préalables à la candidature en droit.

Pour le Ministre,
Le Directeur Général,

Aneza 2

le 10 juillet 1876, n. 14219

annexe 3

Monsieur le Ministre,*

La Faculté de droit m'informe par sa lettre du 8 de ce mois et j'estime aussi qu'il y a bien d'accueillir favorablement la demande de M. Georges Panu tendante à être dispensé des épreuves scientifiques préalables à l'examen de candidature en droit.

La faculté a en même temps exprimé le désir que désormais les étudiants roumains qui demandent des dispenses semblables produisent les *certificats mêmes* qui leur auront été délivrés par les autorités scolaires de leur pays.

* en réponse à votre dépêche de 8 de ce mois (Adm. de l'Instr. Publ. 1ère section n. 61916) j'ai l'honneur de vous adresser le rapport de la Faculté de droit sur la requête de M. Georges Panu, je l'adopte entièrement.

Anexa 3

MINISTÈRE
de
L'INTÉRIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE

No. 61916

Le Ministre de l'Intérieur,

Vu la requête du sieur Georges Panu, de Jassy (Roumanie) qui demande à être admis devant la Faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de la candidature en droit, avec dispense des épreuves préalables à cet examen.

Vu l'article 5 de l'arrêté royal de 29 juillet 1869, autorisant le Ministre de l'Intérieur à accorder les dispenses de l'espèce sur l'avis conforme de la faculté devant laquelle le récipiendaire doit se présenter ;

Vu le rapport de la faculté de droit de l'Université de Gand, portant avis favorable sur la requête précitée ;

Vu le rapport de M. l'Administrateur Inspecteur de l'Université de Gand ;

Arrête :

Article unique, M Georges Panu de Jassy (Roumanie) est autorisé à se présenter devant la faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de candidat en droit, avec dispense des épreuves scientifiques préalables à cet examen.

Bruxelles, le 20 juillet 1876

(Signé :) Delcour

Pour expédition conforme :

Le Secrétaire Général du Ministère de l'Intérieur

Anexa 4

31 juillet 1876

MINISTÈRE
de
L'INTÉRIEUR
ADMINISTRATION
de
L'INSTRUCTION PUBLIQUE
I-ère SECTION

No. 61916

1 annexe

Monsieur l'Administrateur,

J'ai l'honneur de vous adresser, avec prière de bien vouloir en donner connaissance à qui de droit, une expédition de mon arrêté en date du 20 juillet courant, aux termes

duquel Mr Georges Panu, de Jassy, est autorisé à se présenter devant la Faculté de droit de l'Université de Gand, à l'examen de la candidature en droit avec dispense des épreuves préalables à cet examen.

Pour le Ministre
Le Directeur Général,

A Monsieur l'Administrateur Inspecteur de l'Université de Gand

Anexa 5

TABLEAU NO. 4

DIPLOMES SCIENTIFIQUES DELIVRES PENDANT L'ANNEE
ACADEMIQUE
1878—1879,

CONFORMEMENT A L'ARRÊTE ROYAL DU 29 JUILLET 1869.

Faculté de droit.

Grade de candidat en droit.

MM.

Panu, Georges, de Jassy, *d'une manière satisfaisante*. Fottea Mavromaty, Georges, de Jassy,
id. *Premier examen de docteur en droit.*

M. Panu, Georges, de Jassy, *avec distinction.*

Second examen de docteur en droit.

M. Siendrea, André, de Fochsani (Roumanie), *avec distinction.*

Grade de docteur en sciences politiques et administratives

Première épreuve.

M. Coemans, Emile, de Gand, *avec grande distinction.*

Seconde épreuve

M. Coemans, Emile, de Gand, *avec grande distinction.*

Faculté de médecine.

Grade de docteur en médecine, en chirurgie et en accouchements.

PREMIER EXAMEN

M. Milward de Azevedo, Antonio, de Minas — Geraës (Brésil), *d'une manière satisfaisante.*

PREDICATUL ȘI PROBLEMA VERBULUI COPULATIV LA G. IVĂNESCU¹

DINU MOSCAL*

1. Perspectivă generală

Preocuparea pentru problemele de teorie a limbii și înclinația pentru o perspectivă logico-filozofică în clarificarea unor concepte lingvistice sunt două dintre caracteristicile definitorii ale lingvistului ieșean, chiar dacă între lucrările sale de referință nu apare și o scriere teoretică în care să-și fi expus o concepție proprie asupra limbajului, a raportului său cu artele și cu logica, sau asupra limbii în general, situată între cauze (la nivelul popular) și finalitate (la nivelul limbii literare), și în care să coreleze terminologiile propuse cu ocazia analizei faptelor concrete de limbă. Cunoscutul său spirit critic transpare în special în abordarea acestor chestiuni teoretice ale limbii, unde adesea este tranșant și indică direcții care ar elimina unele confuzii sau chiar care ar trebui să reorganizeze totul în anumite paliere ale studiului limbii. Lucrările sale cu caracter teoretic nu constituie totuși partea cea mai semnificativă din întregul operei sale. În principiu, se poate afirma că, în ceea ce privește lingvistica teoretică, studiile lui Ivănescu s-au concentrat în jurul chestiunilor de sintaxă.

Cursul de sintaxă a limbii române (predat la Universitatea din Iași între anii 1947 și 1949, cf. Ivănescu 2004: 5) este și singura lucrare de dimensiuni mai mari dedicată acestui domeniu. Problematika predicatului și a verbului copulativ apare ilustrată la Ivănescu mai clar în două dintre articolele sale de mai târziu, intitulate *Gramatica și logica* (în două părți) și *Nume și verb*. Analiza percepției lui Ivănescu asupra acestor concepte lingvistice va urma o ordine ierarhică, începând cu opinia sa despre gramatică în general și despre părțile de vorbire, continuând cu soluția sa

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

* Academia Română, Filiala din Iași, bd. Carol I, nr. 8, România.

pentru o viziune mai apropiată de obiectul de studiu, cu definirea verbului și a predicatului și, în final, cu analiza unuia dintre elementele constitutive ale predicatului nominal, verbul copulativ.

2. Gramatica părților de vorbire

Strâns legat de perspectiva logicii aristotelice, istoricul părților de vorbire, privite nediferențiat ca entități gramaticale până în secolul al XVII-lea (vezi Pfister 1976: 112), arată o asemenea stabilitate a tradiției logiciste în modul lor de definire, încât este greu de crezut că această perspectivă se va putea schimba. Părțile de vorbire continuă să fie privite ca niște clase lexicale, deși însăși sintagma „parte de vorbire” arată că definiția ar trebui să se bazeze pe funcția pe care o îndeplinesc la nivelul discursiv al limbii. În realitate, categoria părților de vorbire trebuie să se bazeze pe un *cum* al cuvântului, și nu pe un *ce* (semantica lexicală) al acestuia (Coseriu 1987a, 1987b, Coșeriu 2004). Prin conținutul lexical nu se poate individualiza vreo parte de vorbire, deoarece acesta poate fi comun mai multor părți de vorbire lexical-semantice, iar orice conținut lexical poate fi redat într-o limbă printr-un substantiv, ca „obiectualizare” a realității percepute în modul propriu vorbitorilor fiecărei comunități lingvistice.

Observații asupra acestei chestiuni au făcut mai mulți lingviști (Saussure 1998: 29, 133; Hjelmslev 1968: 8; Coșeriu 2004; Wilmet 1997: 282–283), însă o schimbare de perspectivă în definirea părților de vorbire implică o schimbare generală la nivelul morfologiei ca știință. În această privință se exprimă și Ivănescu, însă făcând referință la direcția structuralistă, acuzată că nu ar fi ținut cont de realizările anterioare ale neogramaticilor: „studiul claselor de cuvinte se găsește și la structuraliști în același stadiu în care se găsea în antichitate [...]. Astfel ni se pare nouă că stă lucrul cu problemele fundamentale ale morfologiei și cu terminologia morfologică, pe care structuraliștii le-au lăsat neatinsse. Noi credem că tocmai în acest domeniu este necesară o mare schimbare, chiar dacă avem a face cu concepții general răspândite și cu o terminologie care pare a fi tot ce e mai înrădăcinat în știința limbii” (Ivănescu 1965: 423). În realitate, însuși Saussure, cel considerat părintele structuralismului, se exprimă în termeni la fel de tranșanți în această privință: „La început s-a făcut ceea ce se numea gramatică. Acest tip de studiu, inaugurat de greci și continuat, în primul rând, de francezi, este fondat pe logică și este lipsit de orice vedere științifică și dezinteresat asupra limbii în sine” (Saussure 1998: 29).

Problema lingvisticității părților de vorbire este una general recunoscută, dar, după cum arată și Ivănescu, nu se rezumă la cazul particular al părților de vorbire, ci reflectă o stare a întregii morfologii. Necesitatea unei soluționări a acestei chestiuni era resimțită și de către Saussure, care indică și dificultatea pe care o presupune: „lingvistica lucrează fără încetare cu concepte făcute de gramaticieni, concepte despre care nu se știe dacă într-adevăr corespund unor factori constitutivi

ai sistemului limbii. Dar cum să o știm? Și dacă aceste concepte sunt niște fantome, ce realități să le opunem?” (*ibidem*: 124).

În mod surprinzător, modul în care se poziționează Ivănescu în vederea soluționării problemelor din morfologie pare a fi într-un dezacord evident cu perspectiva celorlalți lingviști amintiți. La fel ca și Saussure, care consideră că lipsa de adecvare la obiectul supus cercetării (limba) a conceptelor folosite în lingvistică provine din ascendența în logică a acestora, în special a celor din gramatică, și ceilalți mari lingviști menționați au același punct de vedere, observație aflată în deplină concordanță cu ceea ce indică istoria gramaticii. Lingvistul ieșean pare să se îndrepte în sensul contrar: „Punctul de vedere pe care ne plasăm, acela al analizei limbii făcute pe analiza gândirii – ne referim însă la cele mai noi cuceriri ale logicii – ne îngăduie să vedem că tocmai în morfologie este de schimbat aproape totul” (Ivănescu 1965: 423).

3. Ipoteza „logică” a lui Ivănescu

În general, observațiile lingviștilor asupra gramaticii incriminează ascendența ei logică, iar Ivănescu nu poate să facă excepție în fața unei realități istorice evidente (Ivănescu 1963: 261). Întrebarea formulată de Saussure și citată mai sus, cu privire la înlocuirea conceptelor logice din lingvistică, primește un răspuns surprinzător din partea lui Ivănescu: eliminarea confuziilor produse prin preluarea conceptelor logice de către gramaticieni se poate soluționa chiar prin revenirea la logică. Nu trebuie însă neglijată accepția termenului „logică” la Ivănescu. Acesta face o diferențiere între o logică ontologică – cea care, conform opiniei sale, stă la baza conceptelor din gramatică – și o logică a gândirii în general. În acest fel se explică aparenta contradicție între o afirmație precum „gramaticii greci și latini [...] identificau limba cu gândirea și deci categoriile gramaticale erau considerate categorii logice” (Ivănescu 1963: 259) și o alta, din aceeași lucrare, prin care autorul dă soluția problemei tocmai prezentate: „[...] vrem să dovedim că structura limbii nu se poate explica decât prin structura gândirii” (*ibidem*: 261). Prin urmare, cititorul textelor ivănesciene trebuie să identifice două accepții ale termenului *logic(ă)*: o logică *rațională*, care corespunde științei numite astfel și ale cărei argumente în privința adevărului sau falsului vin din planul ontologic și o logică *generală*, care pentru Ivănescu este aceeași cu gândirea în general (nu cu gândirea logică), desemnată adesea la Ivănescu prin termenul *logic(ă)*. Conform acestui punct de vedere, el afirmă că „astăzi punctul de vedere lingvistic se deghizează într-un punct de vedere ontologic”, cu specificarea că „punctul de vedere ontologic este cel care se impune din capul locului la analiza limbajului” (*ibidem*), dar că „punctul de vedere ontologic nu poate fi menținut în analiza morfologică a limbii sau, dacă este menținut, trebuie completat cu un alt punct de vedere. Acest punct de vedere nu poate fi decât cel logic, al gândirii, căci planul gândirii se interpune între planul ontologic, al realității, și planul lingvistic, al expresiei prin cuvinte, propoziții și

fraze” (*ibidem*: 262). Așadar, pentru Ivănescu există o logică în raport direct cu onticul, care trebuie eliminată din gramatică (dar necesară în analiza limbajului în general), și o logică cu rol de intermediar între realitatea ontică și limbă. Astfel, gramatica actuală (pentru că nu s-a schimbat nimic între timp) ar fi o transpunere neadecvată a logicii ontologice, iar noua gramatică ar trebui să se bazeze pe o logică generală, care corespunde apercepției intelectuale și care se reflectă în structura gramaticală a unei limbi. Distincția nu are însă valoare metodologică în argumentația lui Ivănescu, astfel că, în unele cazuri, arată limitele conceptelor gramaticale preluate din logică, iar în alte cazuri recurge chiar la argumentul aristotelic al acestor concepte (Ivănescu 1965: 424).

4. Verbul

Păstrând în prim-plan perspectiva unei logici generale, adică o gândire generală, Ivănescu consideră că „este, hotărât, o greșeală să se limiteze judecățile numai la acele afirmații și negații, numai la acele gândiri, care «enunță» o noțiune, care [...] ne arată calitățile sale specifice și deci permanente”, deoarece, continuă Ivănescu, există și o altfel de gândire decât cea despre generalul permanent, și anume aceea despre „particularul trecător”, care nu exprimă noțiuni, ci doar note, fapt pe care Meillet nu l-ar fi putut observa, deoarece el a considerat că verbul reflectă „de-a dreptul planul ontologic, al realității, iar nu planul gândirii, planul logic” (Ivănescu 1964: 199–200). Prin urmare, limba prezintă și predicate care reflectă accidente și, de aceea, analiza ei la nivelul discursiv nu poate fi asimilată analizei logice. Aceeași observație o face și în cazul substantivului: „întrucât substantivul nu exprimă numai existențele «substanțiale», dar și însușirile, acțiunile, procesele etc., dacă apar în actul gândirii ca noțiuni, termenul *substantiv* este cu totul nepotrivit pentru a denumi clasa de cuvinte în discuție și am propus ca termenul *nume* să fie întrebuințat în locul lui” (Ivănescu 1965: 423). În acest fel, Ivănescu elimină partea de semantică lexicală din definiția verbului, definiție care de multe ori se limitează la această parte, adică fără a se mai include specificarea referitoare la conjugare (care, analizată cu atenție, se dovedește a fi o definire circulară, deoarece conjugarea nu este altceva decât flexiunea verbală și, prin urmare, definiția verbului prin conjugare înseamnă „cu comportament morfologic specific verbului”). Soluția dată de Ivănescu este identificarea verbului cu predicatul, adică se propune o identitate între parte de vorbire și funcție în acest caz², afirmând că „termenul *verb* este în fond echivalent cu predicat” (*ibidem*: 425). Acesta este motivul pentru care aprecierile cu privire la verb nu se limitează la statutul acestuia de parte de vorbire, ci implică și funcția de predicat. Afirmației referitoare la identitatea dintre verb și predicat i se adaugă o specificare foarte

² Despre problematica aplicării criteriului identității între parte de discurs și funcție la nivel general, vezi Brøndal 1928: 234–235.

importantă în ceea ce privește funcția; această specificare rămâne însă izolată, dar ar fi trebuit să aibă implicații importante în definirea predicatului și a verbului copulativ: „[...] verbul singur este predicat, adică este vorbire, este afirmare sau negare despre ceva” (*ibidem*: 425).

5. Predicatul

Urmând planul logic și considerând că „a afirma și a nega din definiție ar putea fi înlocuite cu a gândi” (Ivănescu 2004: 119, notă), Ivănescu propune eliminarea separării între subiect logic și predicat logic, pe de o parte, și subiect și predicat gramatical, pe de altă parte, deoarece subiect și predicat gramatical nu poate fi decât subiectul și predicatul logic, adică să se admită că o propoziție este formată numai din subiect și predicat ca unități simple sau complexe din punct de vedere formal (Ivănescu 1964: 200, 2004: 119). Însă tot el observă următoarele: „construcția propoziției este indiferentă față de subiectul și predicatul propoziției și judecății”, dar consideră că propozițiile trebuie interpretate conform mesajului transmis (Ivănescu 1964: 201). Desigur, transpunerea structurii lingvistice într-o structură logică (semantică) nu înseamnă decât tocmai ceea ce Ivănescu încercase să elimine ca fiind neadecvat prin critica logicii ontologice, deoarece studiul limbii nu poate fi redus la enunțurile logice. Astfel, deși multe dintre observațiile sale legate de predicat sunt corecte, iar argumentele pentru o nouă abordare sunt în mare măsură pertinente, Ivănescu nu este întotdeauna consecvent cu sine însuși, deoarece combină argumente din ambele planuri sau se bazează uneori și pe tradiția logicistă a gramaticii, ca atunci când definește predicatia: „«predicarea» se exprimă prin simpla alăturare a predicatului la subiect sau a sintagmei predicat la sintagma subiect” (Ivănescu 1965: 424). Limba arată că (exceptând sintaxa mixtă, unde participă și contextul lingvistic sau cel pragmatic) enunțurile pot fi formate numai din predicat și că negația și afirmația poate fi izolată, adică nu este numaidecât afirmație despre ceva, așadar simplă afirmație sau negație a ceva. Ivănescu susține și el acest lucru (Ivănescu 2004: 132, 138), însă nu ține cont de faptul menționat în definiția citată mai sus. Dacă definiția predicatului nu se limitează la limbile indoeuropene, unde flexiunea este unul dintre indiciile importante în identificarea părților de discurs și a funcțiilor sintactice, definiția predicatului prin simpla afirmație a unui conținut propriu prezintă un grad de adecvare superior definițiilor din gramaticile actuale.

Definiția lui Ivănescu, bazată pe afirmație, probabil fără a fi străină de definiția din Gramatica de la Port-Royal³, este cu siguranță mai aproape de

³ „Ainsi le verbe, selon ce qui lui est essentiel, est un mot qui signifie l'affirmation. Mais si l'on veut joindre, dans la définition du verbe, ses principaux accidents, on le pourra définir ainsi: *Vox significans affirmationem, cum designatione personae, numeri et temporis: Un mot qui signifie l'affirmation, avec désignation de la personne, du nombre et du temps*” (Arnauld, Lancelot 1810: 332).

realitatea limbii decât cea clasică, logico-semantică, în care se pune accentul pe conținutul afirmat și nu pe modul în care acel conținut este afirmat, deoarece, fără a fi afirmat, un conținut semantic nu poate fi considerat un enunț. În acest fel se justifică și observațiile sale critice, precum cea referitoare la afirmația lui Porzig că enunțurile impersonale ar avea subiect, Ivănescu considerând, pe bună dreptate, că, acolo unde apare (în limbi precum germana, franceza sau engleza), pronumele nu este decât marcă a persoanei. Dat fiind că pronumele din enunțurile impersonale nu poate fi subiect, concluzia este aceea că „pot exista și fraze fără subiect”. Însă identitatea dintre subiectul și predicatul logic și subiectul și predicatul gramatical îl conduce pe Ivănescu la afirmații care nu pot fi acceptate, decât dacă le situăm într-un plan al unei logici generale: „Dar, dacă există fraze fără subiect, există și judecăți fără subiect. Logica trebuie să ia în considerare și astfel de cazuri”. Logica nu se va ocupa niciodată de astfel de fraze, pentru că nu ele constituie obiectul său de studiu. Ivănescu are în vedere o logică generală, de aceea utilizează și termenul *gândire* pentru această logică generală, însă logica generală ca mod coerent de gândire nu este o știință, ci o capacitate umană. Obiectul logicii, așa cum o arată Aristotel în partea introductivă a opusculului *Despre interpretare*, este logosul apofantic, adică numai o parte din vorbirea în general, numită logos semantic. Ivănescu devine chiar puțin ironic la aceste presupuse deficiențe ale logicii: „Logicienii nu mai admit alte categorii de judecăți [în afară de cele categorice, ipotetice și disjunctive, n.n.]. Dar aceasta este o deficiență a lor” (Ivănescu 2004: 138). Totuși, o logică ce corespunde în totalitate limbii nu poate fi presupusă, iar logica nu s-a ocupat niciodată de gramatică. Analiza enunțurilor logice înseamnă analiza substratului logic al enunțului, și nu a structurii lor gramaticale sau a valorii sintactice a elementelor care formează enunțul.

Un răspuns în privința raportului dintre analiza logică și analiza lingvistică a actelor lingvistice îl oferă Coșeriu: „Der Logik geht nicht um die Rede als sprachliches Phänomen, sondern vielmehr um den darin ausgedrückten Gedanken und höchstens um das Verhältnis von Gedanken und sprachlichen Ausdruck” (Coșeriu 1987a: 2). Coșeriu consideră că există două accepții ale logicii, o logică a gândirii în general și o logică a gândirii raționale și că limba se asociază cu primul tip de logică, numai o parte din limbă corespunzând logicii raționale, logosul apofantic. Logica științei limbii (gramatica drept disciplină care cercetează și descrie structura unei limbi) constă în adecvarea la obiectul de studiu, afirmă Coșeriu. Dacă obiectul de studiu, limba, corespunde unei logici generale, structura descrisă în gramatică trebuie să reflecte acest fapt (Coșeriu 1987a: 4). Dacă gramatica ar urma principiile logicii raționale, atunci ar fi inadecvată obiectului de studiu și, prin urmare, „illogică”. Așadar, o extensie a logicii prin care să se cuprindă toate tipurile de enunț, așa cum credea Ivănescu, nu este posibilă. Ideea trebuie însă înțeleasă dincolo de termenii folosiți. Pentru Ivănescu, gramatica trebuie să corespundă unei astfel de logici, identică cu gândirea în general, identificată în diversele forme ale enunțurilor lingvistice, fapt ce nu poate fi

contestat. Soluțiile propuse de Ivănescu pentru o redefinire a conceptelor cu care lucrează gramatica actuală sunt cu siguranță mai adecvate limbii, căci gramaticile încă nu s-au eliberat de viziunea logică asupra limbii. Definiția predicatului ca *vorbire*, cu sensul de „afirmație în general” (care include și afirmația, și negația), devine aplicabilă și în cazul enunțurilor lingvistice nonverbale (adică verbul nu este suplinit prin context) din sistemele unor limbi precum maghiara sau ebraica, unde absența verbului copulativ nu poate fi considerată o elipsă, deoarece prezența lui în asemenea fraze nu este permisă de sistemul limbii (vezi Agnel 1999: 114–116 și Ehlich 2005: 111–119).

6. Verbul copulativ

Limitând analiza la predicatul verbal și pornind de la definiția predicatului ca afirmație a ceva, Ivănescu arată că rolul copulei nu poate fi limitat la statutul de „element de legătură” din logică:

„Copula arată, în limbile în care apare, că avem o propoziție teoretică sau o judecată, iar nu o sintagmă subiect. Copula este semnul că avem o propoziție, iar nu o sintagmă subiect. Din această cauză ea nici nu-și merită numele de copulă. Acest termen trebuie părăsit și înlocuit cu *indiciu de propoziție* sau *indiciu de judecată*, chiar *indiciu de predicat*, *indiciu de predicatie*. Legarea termenilor se face astfel: prin acord, consecutio temporum și recție. O dovadă că nu legarea este scopul așa-numitei copule o constituie faptul că în vorbire se leagă de multe ori determinatul ori determinantul fără verbul *a fi*. Așa-numita copulă nu apare decât în cazul legării predicatului cu subiectul, deci tocmai la legarea prin care se naște judecata sau propoziția teoretică. Dar, repet, nici în acest caz așa-numita copulă nu este obligatorie și este înlocuită în unele limbi cu alte mijloace (în rusă, ea este înlocuită cu o formă specială a adjectivului predicat, deosebită de aceea a adjectivului care nu e predicat). Așadar, nu există copulă” (Ivănescu 1964: 197–198).

„Chestiunea copulei” trebuie corelată și cu Ivănescu 2004: 66–67, unde îl amintește pe Meillet și problema frazei nominale pure din limbile semitice și citează și definiția frazei de la Meillet: „une phrase consiste essentiellement en une affirmation, elle comprend au besoin un sujet, c'est-à-dire un mot qui indique de qui ou de quoi quelque chose est affirmé, et est normalement un prédicat, c'est-à-dire un mot qui indique ce qui est affirmé. Le sujet peut n'être pas exprimé, s'ils est connu des interlocuteurs” (Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, apud Ivănescu 2004: 67).

Conform definiției acceptate, actul predicatiei constă în afirmația însăși, și nu în ceea ce se afirmă. În cazul predicatului nominal, din punct de vedere logic există un predicat, adică ceea ce se afirmă, și copula, adică „elementul de legătură”. Gramaticile au preluat această analiză logică a predicatului nominal, care s-a păstrat până astăzi, deși identificarea predicatului nu se bazează niciodată pe identificarea predicatului nominal, ci pe aceea a verbului copulativ. Această constatare extrem de simplă, dar care nu se poate impune în fața tradiției statuate prin gramatici, este foarte probabil și argumentul care îl face pe Ivănescu să susțină

că ceea ce gramaticile numesc și consideră că este o copulă nu are rol de copulă la nivel lingvistic și să o numească „indiciu de predicat/predicație”. Același lucru îl afirmă și despre verbul predicativ: „Trebuie să spunem totuși că numai verbul la unul din modurile predicative creează propoziția, indiferent dacă el este sau nu predicatul real al judecății (face excepție fraza nominală pură). Verbul la unul din modurile predicative este un indiciu al propoziției sau, ceea ce e totuna, al predicatului. (Poate aceasta a făcut să se creadă atâta timp că el e oricând predicat)” (Ivănescu 1964: 202). Așadar, fără a se exprima explicit, Ivănescu arată că, din punct de vedere gramatical, rolul predicativ în cadrul predicatului nominal nu-i revine numelui predicativ, așa cum este în logică, ci verbului copulativ. Desigur, afirmația ca act lingvistic în cadrul unei fraze nominale nu este îndeplinită de numele predicativ, ci de verbul copulativ. Numele predicativ este doar specificarea afirmației indicate prin verbul copulativ. Ivănescu nu continuă analiza la următorul nivel, adică, după ce răspunde întrebării „În ce constă predicația la nivel lingvistic?” și ajunge la răspunsul că aceasta constă în afirmație, nu își propune să dea un răspuns și la întrebarea „În ce constă afirmația?”.

Chiar și rămânând la acest pas făcut de Ivănescu, trebuie reținută ideea că, din perspectiva limbii, predicatul s-ar defini ca afirmația a ceva (despre altceva, în majoritatea cazurilor), și nu ceea ce se afirmă despre altceva, astfel că accentul cade pe verb, fie acesta și „copulativ”. „Afirmația a ceva” și „ceea ce se afirmă despre ceva” fac diferențierea dintre planul lingvistic și cel logic, căci în primul caz este vorba despre actul în sine, în timp ce în al doilea caz este vorba despre ceea ce e supus actului. Acest fapt conduce la o altă analiză a predicatului nominal, căci afirmația se face prin verbul numit copulativ, prin care se afirmă ceva, afirmația fiind specificată prin numele predicativ.

7. Concluzii

Problema gradului de adecvare a definiției predicatului în gramatici este un fapt cunoscut, astfel că observațiile critice în acest sens constituie deja o regulă în lucrările care abordează această chestiune. Ivănescu încearcă o rezolvare a acestei probleme prin depășirea cadrului logic în care s-a stabilit definiția predicatului, a verbului și a verbului copulativ. Lingvistul ieșean consideră că acest lucru este posibil prin lărgirea domeniului logicii, încât aceasta să cuprindă toate faptele de vorbire, ajungându-se astfel la un alt fel de logică, care să se identifice cu gândirea în general. În realitate, gramatica este cea care trebuie să depășească un cadru logico-semantic și să ajungă o știință care să cuprindă toate faptele de limbă. Ivănescu încearcă să facă acest lucru în cazul definirii actului predicației, care nu poate fi definit în planul limbii pe baza substratului logic. El consideră că predicatul trebuie definit ca afirmație a ceva. Această definiție este valabilă atât pentru predicatele din propozițiile cu subiect și predicat, cât și pentru cele fără subiect. De asemenea, verbul copulativ nu mai poate fi considerat un element de

legătură, deoarece prin verbul copulativ se face afirmația. Urmând acest raționament, putem considera că numele predicativ este specificarea afirmației realizate prin verbul copulativ. Astfel, raportul dintre elementele constitutive ale predicatului nominal este invers față de cel impus prin analiza logică.

Ivănescu nu continuă analiza în această direcție, astfel încât să arate și modul în care se realizează afirmația, adică ce anume face ca un enunț să fie un enunț și nu doar o sintagmă. O astfel de analiză ar fi dus la constatarea că afirmația este posibilă prin timpul gramatical, informația specifică verbului. În cazul enunțurilor nonverbale, timpul este subînțeles, acesta fiind și motivul pentru care Hjelmslev (1971: 200) ajunge la concluzia că timpul aparține în realitate frazei.

BIBLIOGRAFIE

- Agnel 1999 = Éva Agnel, *Phrase nominale et phrase avec „être” en hongrois*, Aix-en-Provence, Université de Provence – Service des Publications.
- Aristotel 1998 = Aristotel, *Organon*, I, traducere, studiu introductiv, introduceri și note de Mircea Florian, București, Editura IRI.
- Arnould, Lancelot 1810 = A. Arnould, C. Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Paris, Bossange et Masson.
- Brøndal 1928 = Viggo Brøndal, *Les parties du discours. Parties orationis*, Copenhague, Græbe.
- Coseriu 1987a = Eugenio Coseriu, *Logik der Sprache und Logik der Grammatik*, în *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, Tübingen, Max Niemeyer, p. 1–23.
- Coseriu 1987b = Eugenio Coseriu, *Über die Wortkategorien («partes orationis»)*, în *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, Tübingen, Max Niemeyer, p. 24–44.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Logicism și antilogicism în gramatică, în Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică, p. 239–264.
- Ehlich 2004 = Konrad Ehlich, *Phrase averbale, phrase nominale? La constellation sémitique*, în „Syntaxe & sémantique”, 6. *Aux marges de la prédication*, sous la direction de Irntraud Behr et al., Caen Cedex, Presses Universitaires de Caen, p. 103–123.
- Hjelmslev 1968 = Louis Hjelmslev, *Die Sprache*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hjelmslev 1971 = Louis Hjelmslev, *Le verbe et la phrase nominale*, în *Essais linguistiques*, Paris, Minuit, p. 174–200.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, I. *Structura logică a gândirii ca factor al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, I, p. 259–267.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, II, p. 193–219.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume și verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 423–426.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.
- Pfister 1976 = Raimund Pfister, *Zur Geschichte der Begriffe von Subjekt und Prädikat*, în „Münchener Studien zur Sprachwissenschaft”, 35, p. 105–119.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger, ediție critică de Tullio de Mauro, traducere și cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom.
- Wilmet 1997 = Marc Wilmet, *Grammaire critique du français*, Louvain-la-Neuve, Duculot.

PREDICATE AND COPULA – G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

This article discusses G. Ivănescu's conception of *predication*. As a language phenomenon, the predicate is defined as a statement of something and not as something that is said about a subject. This definition includes also the sentences without a subject and focuses on the linguistic act (the sentence), not on his logic background. According to this view, the *copula* is the main element in the nominal predicate structure and the *predicative* is the specification of the sentence.

Keywords: *G. Ivănescu, grammar, verb, predicate, copula.*

DESPRE CONCEPȚIA STILISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU (SAU DESPRE JUSTEȚEA UNEI RECOMANDĂRI PRIVIND CERCETAREA STILURILOR)

CRISTINEL MUNTEANU*

În capitolul în care se ocupă de filozofia limbajului la Giambattista Vico, Eugeniu Coșeriu încearcă să explice în ce constă dificultatea de a percepe corect ideile acestui gânditor italian: „Stilul lui Vico este foarte complicat, obscur și adesea încâlcit, lectura textelor sale îl zăpăcește pe cititorul neexperimentat. Numeroasele repetări ale aceleiași idei cu variații sinonimice, adică lipsite de coerență terminologică, îngreunează înțelegerea. Cu toate că și-a rescris continuu opera [...], prezentarea nu devine mai clară și mai concisă, așa cum ne-am așteptat, ci – sub imperiul exuberanței produse de noile idei – din ce în ce mai metaforică și mai neclară” (Coșeriu 2011: 351). În consecință, la începutul demersului său hermeneutic, E. Coșeriu apreciază că, în cazul lui G. Vico, este necesar să apelăm la „un dublu cadru explicativ”: „Pentru o mai bună înțelegere a filozofiei limbajului la Vico, problematizările acestuia trebuie prezentate într-un dublu cadru interpretativ: mai întâi *ex negativo*, pe fundalul unei scheme a treptelor cunoașterii propuse de Leibniz, și apoi în manieră pozitivă, în cadrul propriei gnoseologii a lui Vico” (*ibidem*: 352).

1. *Mutatis mutandis*, cele spuse mai sus pot fi aplicate, într-o anumită măsură, și operei științifice a lui G. Ivănescu, măcar pentru unele locuri ale acesteia. Desigur, o asemenea analogie conține o doză de exagerare; de altminteri, nu am intenționat o comparație între cei doi savanți, Vico și Ivănescu (aproșiți, probabil, și din punct de vedere temperamental), ci avut de gând doar să compar unele aspecte ale scrierilor lor și ale interpretărilor ce pot fi date acestora.

1.1. Într-adevăr, deși nu putem vorbi de o obscuritate de genul celei înregistrate la Vico, și la Ivănescu întâlnim uneori o inconsecvență terminologică (după cum se poate constata și din paragrafele despre limbajul poetic, pe care le vom examina aici) și, pe alocuri, o exprimare oarecum neclară, trădând o ușoară lipsă de rigoare sau de ordine (neajunsuri pe care le-au sesizat ori i le-au reproșat și

* Universitatea „Constantin Brâncoveanu”, Pitești, Calea Bascovului, nr. 2A, România.

NUMELE PROPRIU LA EUGENIO COSERIU*

DINU MOSCAL**

1. Preliminarii

Diversitatea preocupărilor teoretice ale lui Coseriu și importanța contribuțiilor și a distincțiilor sale în domeniile abordate este cunoscută. Problema numelui propriu ar părea să fie doar o preocupare secundară, dacă se are în vedere că aceasta apare numită numai într-un singur articol, dedicat doar unui anumit aspect, intitulat *Pluralul numelor proprii*. În plus, trebuie avut în vedere anul apariției, 1955, așadar textul este unul dintre primele articole ale lui Coseriu, precum și faptul că autorul nu a mai revenit asupra acestei teme până la sfârșitul vieții sale, survenită aproape cincizeci de ani mai târziu, în 2002. Privind această problemă prin prisma detaliilor de mai sus, argumentele pentru o perspectivă coseriană asupra numelui propriu par a fi destul de firave sau chiar inexistente.

Nu la fel stau lucrurile, dacă se ia în considerare faptul că *Pluralul numelor proprii* este doar o parte dintr-un studiu mai amplu, nepublicat ca atare, dar prezent în Arhiva Coseriu de pe pagina Universității din Tübingen (www.coseriu.de) până în urmă cu câțiva ani. Documentul, redactat în spaniolă, nu are un titlu, iar cele trei capitole – la care se adaugă un capitol cu caracter introductiv (paginile I–VII) – nu sunt nici ele intitulate, ci sunt structurate pe paragrafe numerotate ierarhic, așa cum sunt toate publicațiile lui Coseriu. *Pluralul numelor proprii* nu apare ca atare în document, însă părți din acesta, redactate într-o primă formă, sunt cuprinse în partea inițială a primului capitol (începând cu paragraful 1.2.) și în cel de-al treilea capitol. În schimb, găsim alte două texte, publicate în această formă, care, privite individual, nu par a avea vreo legătură cu problema numelui propriu. Este vorba despre *Logicism și antilogicism în gramatică*, adică partea a doua a primului capitol (paginile 25–41), și un articol apărut în spaniolă exact în forma din manuscris, apoi și în germană, cu titlul *Über die Wortkategorien* «partes

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)* (PN-II-RU-TE-2014-4-1108).

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, Bulevardul Carol I, nr. 11, România.

orationis», versiune la care vom face referire, acesta din urmă corespunzând celui de-al doilea capitol, cu excepția paragrafului introductiv de opt rânduri (paginile 42–60). Problematika părților de vorbire este abordată și la începutul primului capitol (paginile 12–23). Al treilea capitol (paginile 61–139) tratează propriu-zis numele propriu, conținând, pe lângă o parte din *Pluralul numelor proprii* într-o primă redactare, și un alt articol publicat, *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, dar nu în forma publicată. Acesta din urmă nu indică prin titlu preocuparea pentru numele propriu, dar statutul său special este evident prin abordarea aproape contrastivă a numelui propriu în raport cu numele comun, alteleori în paragrafe separate, determinarea fiind, de altfel, analizată doar în cadrul categoriei numelui în general (Coseriu 2004 [1955–1956]: 296). Așadar, aproape jumătate din document a fost publicată aproape imediat, însă problema numelui propriu nu apare ca obiectiv de cercetare decât într-unul dintre articole, chiar cel de dimensiuni mai reduse. Însă introducerea și partea inițială a primului capitol indică în mod clar locul și motivația acestor articole, ca parte dintr-un cadru mai larg, cel al definirii teoretice a numelui propriu, prin care acesta să se integreze ca realitate distinctă între celelalte realități ale limbii. Referințele la document vor consta doar în indicarea paginii, însă în cazul părților publicate ale acestuia se vor cita lucrările menționate mai sus.

Demersul propus și expus *ex abrupto* în debutul documentului – în ce constă natura specifică a categoriei lingvistice a numelui propriu – nu este dus până la final de autor, însă nici nu este prezentat ca atare în părțile publicate ale textului. Modul de abordare a acestei entități lingvistice rămâne și astăzi, la șase decenii distanță de momentul redactării acestui document, în zona descriptivismului și a logicismului, adică fără trecerea la dezideratul expus de Coseriu: tratarea numelui propriu ca o categorie lingvistică (nu ca o clasă) și identificarea acesteia în plan lingvistic (nu logic). Obiectivul prezentei lucrări este conturarea perspectivei generale asupra numelui propriu la Coseriu și poziționarea articolelor menționate în cadrul acesteia, fără a relua lucrurile și explicațiile teoretice ale conceptelor prezente în articolele publicate. Vom încerca, în același timp, o punere în evidență a contribuției acestei noi abordări în domeniul cercetării numelui propriu, prin evaluarea posibilităților pentru o definire cât mai clară a acestei categorii lingvistice.

2. Considerații primare

Studiile dedicate numelui propriu sunt și astăzi – ca și în momentul redactării documentului supus atenției – dominate de logică și de descrierea formală, mai exact, acesta este definit (semantic) din punctul de vedere al logicii, iar în descrierea sa gramaticală există o preeminență a laturii formale. Premisa de la care pornește Coseriu este că problema numelui propriu nu aparține nici logicii, nici gramaticii, ci

unei alte discipline, și anume lingvisticii teoretice: „En efecto, se toma como punto de partida el hecho de que el nombre propio no es una abstracción gramatical o una convención lógica, sino una realidad del lenguaje inmediatamente reconocida como tal por la experiencia lingüística de los hablantes, y también del lingüista como hablante”¹ (p. I). Statutul de premisă este dat de însuși Coseriu, care atrage atenția că este un punct de plecare, nu o soluție, obiectivul final – relevat prin apelul la terminologia lui Leibniz (1972 [1784]) – fiind trecerea de la o argumentație intuitivă, neadecvată categoriei numelui propriu (cea logico-gramaticală), la o argumentație adecvată (lingvistică).

Punerea în prim-plan a perspectivei lingvistice conduce la constatarea că insuficiențele și contradicțiile existente în câmpul cercetării numelui propriu au la bază trei percepții general acceptate: 1) că numele proprii sunt cuvinte „vide” semantic, 2) că o definiție a numelui propriu trebuie să fie întotdeauna valabilă, indiferent de perspectiva din care este privit limbajul și 3) că numele proprii se opun numelor comune sub un singur aspect, fiind văzute ca un alt „fel” de nume. Pornind de la aceste percepții s-a ajuns la distincții opozitive, uzitate și astăzi, printre care cea de sens denotativ și sens conotativ sau opoziția bazată pe număr², constatări care conduc la identificarea unei clase, nu a unei categorii. S-ar putea adăuga că astfel de distincții își mențin statutul nu prin ele însele, ci mai degrabă prin perpetuarea unei interpretări a acestora. Coseriu consideră că numele proprii nu stau în același plan cu numele comune, ci că „un nombre propio sólo se aplica a objetos ya clasificados mediante nombres comunes”³ (p. III) și că „con respecto a los apelativos, el nombre propio representa, en realidad, otra «capa» del lenguaje: no es nombre de otro «tipo», sino de otro «orden»”⁴ (p. III), afirmație pe care o regăsim și în Coseriu 2004 [1955]: 285, chiar în final: „față de *apelativ*, numele propriu este un *nume de alt ordin*”. Explicația din introducerea documentului nepublicat nu este reluată în articolul publicat, unde concluzia se bazează pe niște trăsături discutate în planul determinării (Coseriu 2004 [1955–1956]), și anume că, spre deosebire de apelativ, care este plurivalent, generic și bidimensional, numele propriu este monovalent, individual și unidimensional (Coseriu 2004 [1955]: 282).

Însă, înainte de identificarea trăsăturilor specifice ale numelui propriu din perspectiva cadrului și a determinării sau a trăsăturilor sale la nivel formal, este necesară o fixare a cadrului teoretic general al problematicei categoriei numelui

¹ „Într-adevăr, se ia ca punct de plecare faptul că numele propriu nu este o abstracție gramaticală sau o convenție logică, ci o realitate a limbajului imediat, recunoscută ca atare prin experiența lingvistică a vorbitorilor, precum și a lingvistului în calitate de vorbitor” [trad. n.].

² Opoziția *nume pentru unul* vs *nume pentru mai mulți* este discutată în Coseriu 2004 [1955].

³ „Un nume propriu doar se aplică obiectelor deja clasificate prin intermediul numelor comune” [trad. n.].

⁴ „În raport cu apelativele, numele propriu reprezintă, în realitate, un alt «strat» al limbajului: nu este un nume de alt «tip», ci de alt «ordin»” [trad. n.].

propriu, întreprindere care necesită întâi o reanaliză a instrumentelor de delimitare tradiționale între numele comun și numele propriu, la care se adaugă două probleme de lingvistică teoretică: 1) delimitarea de perspectiva logicistă și 2) definirea părților de vorbire cu statut de categorie lingvistică (a vorbirii) și desprinderea de perspectiva tradițională în care acestea au statut de clase (lexico-gramaticale).

3. Criterii de delimitare între numele comun și numele propriu

Abordarea numelui propriu din perspectiva lingvisticii teoretice pretinde o analiză a rezultatelor deja obținute în domeniu. Tradițional, numele propriu este delimitat în cadrul clasei lexico-gramaticale a numelui comun, însă, în opinia lui Coseriu, situarea la nivelul clasei conduce la diverse confuzii, dintre care cele mai importante sunt: confuzia între trăsăturile distinctive și cele nedistinctive (la nivelul formal al numelui), confuzia între obiect și concept (între forma materială și „forma” conceptuală a numelui) și falsa opoziție între cuvinte semnificative (numele comune) și cuvinte „neseemnificative/ vide” (numele proprii).

Analiza formală a numelui propriu, adică a ceea ce astăzi intră în studiile de gramatica numelui propriu, a ajuns un adevărat subdomeniu de cercetare. Aportul la cunoașterea numelui propriu nu poate fi ignorat, însă Coseriu pune o astfel de analiză în raport direct cu obiectul de studiu al gramaticii, adică niște clase convenționale, în defavoarea realităților limbii vorbite: „las categorías verbales son realidades del lenguaje, que existen independientemente de nuestra decisión de deslindarlas y definir las”⁵ (p. 18). Primatul formei în analiza entităților lingvistice este considerat unul dintre impedimentele majore în demersul definirii numelui propriu:

„Es perfectamente licito decir que la «misma» palabra puede ser sustantivo o verbo, nombre propio o nombre común, con la condición de no olvidar que se está hablando de una „forma” abstracta y que no es ésta la que es sustantivo o verbo, nombre propio o nombre común, sino las palabras significativas que le corresponden. Lo importante es no «reificar» las abstracciones y saber siempre con precisión de qué y a qué plano se está hablando: en efecto, el plano en que un nombre propio y un nombre común pueden considerarse como «la misma» palabra no coincide con el plano en que las respectivas categorías se distinguen”⁶ (p. 14–15).

⁵ „Categoriile vorbirii sunt realități ale limbajului, care există independent de decizia noastră de a le delimita și a le defini” [trad. n.] .

⁶ „Se consideră că este absolut corect să se afirme că «același» cuvânt poate fi substantiv sau verb, nume propriu sau nume comun, cu condiția de a nu se pierde din vedere faptul că se vorbește despre o «formă» abstractă și că nu aceasta este substantiv sau verb, nume propriu sau nume comun, ci cuvintele semnificative care le corespund acestora. Importat este să nu se «reifice» abstracțiunile și să se înțeleagă întotdeauna în mod clar despre ce anume și în ce plan se discută: într-adevăr, planul în care un nume propriu și un nume comun pot fi considerate «același» cuvânt nu coincide cu planul în care se disting respectivele categorii” [trad. n.] .

Entitățile identificate de gramatică s-ar baza pe definiții convenționale rezultate din aplicarea unor astfel de principii apriorice. Referindu-se la categoriile vorbirii („las categorías verbales”), Coseriu atrage atenția în mod explicit că gramatica identifică concepte care nu corespund realității vorbirii:

„La morfología y la syntaxis no existen antes de la definición formal mediante la que estos conceptos se estructuran; no son realidades del hablar, como las categorías verbales, sino esquemas del *hablar sobre el hablar*, es decir, del *metalenguaje*. La gramática puede, sin duda, establecer «categorías» por definición, pero éstas no son las categorías concretas del hablar, sino convenciones del metalenguaje”⁷ (p. 19).

Prin urmare, aceste „categorii” ale gramaticii nu ar putea să pună în evidență trăsăturile distinctive pertinente ale categoriei numelui propriu, deoarece perspectiva abordării limbajului nu este cea adecvată. Această problemă este de fapt cauza studiului dedicat părților de vorbire. Acestea, așa cum sunt stabilite în gramatici, creează dificultăți de interpretare a realităților limbii, după cum nu rareori s-a atras atenția (Saussure 1998: 124; Hjelmslev 1968: 8; Pfister 1976; Wilmet 1997: 282–283). Cu atât mai dificil este de delimitat un statut de nouă categorie pentru numele propriu. Coseriu consideră că distingerea între categorie și clasă, adică reanaliza statutului lingvistic al părților de vorbire pornind de la statutul lor categorial, ar conduce la definiții mai adecvate, ceea ce implică abandonarea conceptului tradițional de „parte de vorbire” în favoarea celui de „categorie a vorbirii”.

În ceea ce privește confuzia dintre concept și obiect, este vorba, în esență, de posibilitatea ca un nume comun să poată fi interpretat ca nume propriu (prin unicitatea desemnatului) și viceversa (folosirea numelor proprii la plural pentru mai multe identități cu același nume propriu). Altfel spus, omonimia expresiei (aici cu statutul de „obiect”) devine argument pentru ambiguitatea conceptelor reprezentate prin respectiva expresie. Forma identică nu poate fi considerată un impediment pentru distingerea a două categorii bazate pe conceptele diferite reprezentate uneori prin aceeași expresie. O parte din problematica suscitată de această confuzie este discutată în Coseriu 2004 [1955].

Strâns legată de această confuzie este și cea de-a treia: falsa opoziție între cuvinte semnificative (numele comune) și cuvinte „nesemnificative/vide” (numele proprii), care urmează opoziția dintre *formă* și *simbol*, stabilită în filozofia greacă. Confuzia provine dintr-un raționament bazat pe premise care nu corespund aceluiași univers de discurs: în metalimbaj un cuvânt este doar formă (nesemnificativ/vid), însă în discursul propriu-zis este posibil ca unei forme (a expresiei) să îi corespundă

⁷ „Morfologia și sintaxa nu există înainte de definiția formală prin intermediul căreia sunt configurate aceste concepte; nu sunt realități ale vorbirii, așa cum sunt categoriile vorbirii, ci scheme ale vorbirii despre vorbire, adică ale metalimbajului. Gramatica poate, desigur, stabili «categorii» prin definiție, însă acestea nu sunt categorii concrete ale vorbirii, ci convenții ale metalimbajului” [trad. n.].

semnificații diferiți, ceea ce ar conduce la concluzia că un cuvânt ar putea trece de la o categorie verbală la alta. Desigur, nicăieri nu vom găsi susținerea unui asemenea raționament, însă întâlnim rezultatele sale în formulări comun acceptate, precum „formă nominală a verbului” sau altele de același tip⁸. Problema formei (expresiei) are repercusiuni imediate în identificarea și distingerea clară a părților de vorbire tradiționale⁹ și, desigur, în identificarea unei categorii „noi”, aceea a numelui propriu¹⁰. Așadar, această a treia confuzie se integrează, alături de prima, problematicii părților de vorbire, prima fiind legată de conținutul categorial, aceasta din urmă fiind legată de formă (forma expresiei).

După cum lesne se poate observa, aceste trei confuzii ar fi putut fi prezentate într-un mod mai clar, dacă s-ar fi avut ca punct de plecare semnul lingvistic și raportul de desemnare. Astfel, confuzia între trăsăturile distinctive și trăsăturile nedistinctive privește problema semnificantului, falsa opoziție între cuvinte semnificative și cuvinte „nesemnificative/ vide” privește problema semnificatului – dar, parțial, și a semnificantului –, iar confuzia între obiect și concept privește problema desemnării (raportul dintre semnul lingvistic și obiect). Acestea sunt abordate din diverse perspective cu scopul identificării categoriei numelui propriu, însă ele sunt probleme cu caracter general. Coseriu nu duce la bun sfârșit demersul său de a da o identitate lingvistică numelui propriu, o mare parte a studiului său situându-se la nivelul general. Astfel se și explică de ce mai mult de jumătate din acest studiu a fost publicat în articole care nu au ca obiectiv direct identificarea numelui propriu. Tratarea cuvântului în raport cu desemnatul corespunde perspectivei logice, astfel că o direcție a studiului este problema logicismului (și a antilogicismului) în gramatică. Identificarea părților de vorbire pe baza conținutului lexical, care este de fapt o prelungire a logicismului, nu conduce la identificarea unor categorii, ci a unor clase corespondente realităților desemnate, aceasta fiind cea de-a doua problemă majoră ce trebuie depășită în vederea identificării categoriei numelui propriu. Aceasta este tratată în articolul dedicat părților de vorbire și cel dedicat pluralului numelui propriu (Coseriu 2004 [1955]). Problema formală (specificul morfologiei numelui propriu) este tratată dintr-o perspectivă diferită de cea tradițională, prin trecerea în prim-plan a funcției în detrimentul formei. Aici se aduc și cele mai relevante contribuții în stabilirea categoriei numelui propriu. În *Determinare și cadru* se regăsesc majoritatea acestor contribuții, într-o formă revizuită, însă unele pasaje dedicate numelui propriu nu mai apar. Așadar, obiectivul propus – determinarea naturii specifice a categoriei numelui propriu – este considerat o problemă de lingvistică teoretică, atunci când este vorba despre categorie ca

⁸ Aici nu intră formulările de același tip aparținând unor alte paradigme culturale, cum ar fi cele din gramatica lui Dionysios Thrax.

⁹ Vezi istoricul articolului ca parte de vorbire.

¹⁰ Distincția între apelativ și nume propriu nu a fost niciodată neobservată.

atare, dar la aceasta se adaugă și necesitatea confirmării ei în planul formal, ca reprezentare a concretului (funcției în vorbire).

4. Categoria lingvistică a numelui propriu. Logicismul și teoria părților de vorbire

Dificultatea majoră întâmpinată la acest nivel este considerată tradiția gramaticii. Problema logicismului și a antilogicismului este tratată la nivel general în Coseriu 2004 [1956], unde se evidențiază păstrarea unei perspective logiciste în gramatică, ceea ce a condus la o abordare a limbii ca fiind constituită din clase de cuvinte, acestea din urmă fiind considerate unități individuale, reprezentări conceptuale ale unor realități. Spre deosebire de această perspectivă, care conduce la clase de semnificații, o perspectivă lingvistică, eliberată de logicism, trebuie să conducă la categorii ale limbii (ca vorbire), care sunt moduri semnificative universale. Altfel spus, clasele, care sunt mulțimi de conținuturi, nu pot da seama de funcționarea acestora, deoarece aceasta poate fi identificată doar prin modalitatea existenței conținutului, și nu prin conținutul însuși. În același timp, direcția antagonistă, antilogicismul, conduce la o preeminență a formei în gramatică. Articolul, publicat în forma inițială, este de fapt un prim pas al demersului preliminar privind categoriile lingvistice la nivel general, la care se adaugă, ca obiectiv final, identificarea categoriei numelui propriu. În textul nepublicat, articolul este urmat de un scurt paragraf concluziv, în care se indică faptul că aceste rezultate de ordin general au statut de fundamente necesare pentru problema particulară a studiului, adică numele propriu (p. 40).

Al doilea pas al acestui demers este analiza critică a conceptului de „parte de vorbire”. Publicat fără nicio modificare aproape douăzeci de ani mai târziu (Coseriu 1987 [1972]), acest capitol pune în evidență utilitatea aplicării conceptelor și perspectivei propuse anterior. Astfel, părțile de vorbire trebuie să fie percepute ca unități ale vorbirii, și nu ca unități semantice individuale, aceasta însemnând înscrierea lor într-o altă paradigmă: trecerea de la clase de cuvinte (bazate pe conținutul lexical) la categorii de cuvinte (bazate pe conținutul categorial). De fapt, în analiza propriu-zisă a textelor, această problemă este depășită. De exemplu, o formă infinitivală în poziție de subiect nu a creat niciodată probleme în analiza frazei. Însă vizate sunt explicațiile teoretice, care împiedică cunoașterea clară, cu argumente adecvate a realității lingvistice. O descriere a elementelor unei clase, prin apelul la semnificația lexicală, așa cum se procedează tradițional, este o eroare de perspectivă, care anulează din start posibilitatea unei definiții adecvate. Părțile de vorbire sunt, așa cum o spune și sintagma însăși, categorii ale vorbirii (nu ale lexicului), iar acestea se identifică pe baza semnificației categoriale, nu a semnificației lexicale. Unul dintre exemplele date este cuvântul *verde*, care, conform semnificației lexicale este un adjectiv, dar care, din perspectiva

informației categoriale, poate fi și este și substantiv¹¹, ca, de altfel, orice adjectiv sau orice formă infinitivală (care poate fi verb sau substantiv). Coseriu atrage atenția asupra unui *cum* al semnificației, și nu asupra lui *ce* al semnificației. Pe baza acestui *cum* (semnificația categorială) se identifică funcția lui *ce* (semnificația lexicală). Coseriu nu ignoră factorii lingvistici care conduc la interpretarea părților de vorbire ca fiind clase – impresia că există o coincidență între categoriile realității și cele ale limbajului, legătura strânsă dintre semnificații categoriali și cei lexicali, îndeosebi în limbile indo-europene, și, nu în ultimul rând, percepția limbii ca „știință” a utilizării elementelor semnificative ale limbii, și nu ca „un sistem funcțional” (Coseriu 1987 [1972]: 39–40) –, însă factorul decisiv care împiedică o viziune omogenă asupra părților de vorbire este tradiția gramaticii. De exemplu, se are în vedere conținutul semantic pentru a se defini substantivul și verbul¹², însă adverbul este definit pe baza funcționalității (Coseriu 1987 [1972]: 42). Tot aici este discutat și statutul copulei, însă doar foarte scurt, ținându-se cont de complexitatea problemei (cf. Moscal 2013a). Această abordare a gramaticii este pusă pe seama utilității ei practice, însă definițiile devin astfel eterogene.

Definițiile clare și adecvate pentru părțile de vorbire sunt un deziderat mai vechi al lingvisticii, dar și dificil de realizat, fapt exprimat poate cel mai bine de către Saussure: „Pe ce se bazează clasificarea cuvintelor în substantive, adjective etc.? [...] Astfel, lingvistica lucrează fără încetare cu concepte făcute de gramaticieni, concepte despre care nu se știe dacă într-adevăr corespund unor factori constitutivi ai sistemului limbii. Dar cum să o știm? Și dacă aceste concepte sunt niște fantome, ce realități să le opunem?” (Saussure 1998: 124). Coseriu problematizează acest aspect, identifică lipsa unității de perspectivă și de metodă, arată care ar trebui să fie principiile de bază ale unei cercetări adecvate, însă o abordare propriu-zisă a acestei probleme nu este schițată în studiul pe care-l avem aici în vedere. În finalul secțiunii dedicate părților de vorbire, el pune accent pe necesitatea abordării acestor entități ca „moduri semnificative” ale cuvintelor în actul concret al vorbirii – „Die Wortkategorien sind *Bedeutungsweisen* der Wörter in der konkreten Sprechfähigkeit” (Coseriu 1987 [1972]: 43)¹³ –, precum și pe utilitatea demersurilor făcute în această direcție, chiar dacă acestea nu corespund definițiilor date părților de vorbire. Partea a doua a studiului reflectă o astfel de abordare și reprezintă contribuția propriu-zisă a lui Coseriu în domeniul numelui propriu, o parte din aceasta fiind publicată într-o formă revizuită în Coseriu 2004 [1955] și în Coseriu 2004 [1955–1956].

¹¹ „In der tat können nämlich alle Wörter als Subjekt fungieren, eben weil alle substantivische Wert annehmen können”. [„De fapt, toate cuvintele pot îndeplini funcția de subiect, tocmai pentru că toate pot căpăta valoare substantivală” – trad. n.] (Coseriu 1987 [1972]: 32).

¹² În realitate, definițiile semantice (lexicale) nu pot atinge acest țel (cf. Moscal 2013a: 34–38).

¹³ „Categoriile de discurs sunt *moduri semnificative* ale cuvintelor în actul concret al vorbirii” (Coseriu 1987 [1972]: 43).

5. Caracteristici ale numelui propriu

Așa cum în abordarea teoretică nu este vorba despre o reinterpretare a datelor existente, ci despre o schimbare de perspectivă prin observarea entităților lingvistice în planul actului lingvistic, la fel se întâmplă și la nivelul abordării descriptive: cercetarea la nivel formal a numelui propriu trebuie să considere forma doar ceea ce și este în realitate, adică cea care stă pentru un conținut, și nu să fie studiată pentru ea însăși, ca și cum ar avea un conținut. Partea a treia a studiului are în vedere identificarea numelui propriu în cadrul categoriei nominale pe baza caracteristicii ei definitorii: determinarea. Secțiunea publicată, reprezentativă pentru această a treia parte, este *Determinare și cadru*, care reprezintă contribuția coseriană cea mai importantă în analiza numelui propriu¹⁴. *Pluralul numelor proprii* este analiza unui aspect al determinării, aspect care se dovedește a avea o relevanță scăzută: „opoziția *unu–mulți* este, fără îndoială, prea simplă și insuficientă” (Coseriu 2004 [1955]: 285). Categoria determinării nu este analizată în mod tradițional, adică pornind de la forme, cărora le corespund niște funcții: „ceea ce urmează să se spună despre «determinatori» trebuie să înțelegem că se referă la aceste trăsături formale considerate ca instrumente ale cutărei sau cutărei *funcții*, și nu ca simple elemente materiale” (Coseriu 2004 [1955–1956]: 298). În textul original apar observații radicale cu privire la încercările de a descrie numele propriu de pe pozițiile tradiționale. Pornind de la observațiile lui Hjelmslev (1928: 334–335) – care consideră că numele în general se poate defini prin categoria articolului și că numele propriu ar avea același comportament gramatical cu cel al pronumelor – sau ale altor lingviști care susțin relevanța articolului (Gardiner 1940: 24–25, Bloomfield 1933: 205), dar și aprofundând critica inițiată de Brøndal (1928: 9–13 [41–49]¹⁵), Coseriu consideră că definițiile cu caracter formal (morfologice) nu pot fi relevante în încercarea de a da identitate categoriei numelui propriu:

„Es penoso tener que concluir que estas descripciones – que aspiran, sin duda, a conferir una mayor rigurosidad a la gramática –, además de ser incompletas, no son «estructurales», pues no consideran las palabras en las estructuras en que funcionan; no son «funcionales», pues no consideran los pleremas como semánticamente funcionantes y no comprueban las funciones efectivas que los morfemas desempeñan con respecto a los pleremas con que se combinan; y no son «racionales», pues no se basan en ningún principio racional, sino en simples convenciones, que, además, se aplican sin suficiente coherencia»¹⁶ (p. 69).

¹⁴ Aceasta ar trebui corelată cu Hjelmslev 1928: 296–340, chiar dacă trimiterea la Hjelmslev nu mai apare în articolul publicat (Coseriu 2004 [1955–1956]).

¹⁵ Trimiterile lui Coseriu sunt făcute la textul integral, în daneză, problema numelui propriu fiind discutată la aceste pagini, apoi la p. 81–85, care nu apar în rezumatul citat aici.

¹⁶ „Este regretabil să ajungi la concluzia că aceste descrieri – care aspiră, fără îndoială, să confere o mai mare rigurozitate gramaticii –, pe lângă faptul că sunt incomplete, nu sunt

Caracterizările „exterioare”, fie ele formale, istorice sau psihologice, sunt privite dintr-o altă perspectivă: „los nombres propios no son tales porque presenten ciertos rasgos exteriores, sino, al contrario, presentan otros rasgos porque son nombres propios”¹⁷ (p. 61). Altfel spus, nu forma are o funcție, ci funcția are o formă. Această schimbare de perspectivă legată de nivelul descriptiv al numelui propriu este urmarea unei schimbări de perspectivă în plan general, de fapt depășirea celei corespunzătoare planului abstract și limitat al limbii prin asumarea celei corespunzătoare planului concret și general al vorbirii (Coseriu 2004 [1955–1956]: 287–297). În acest plan general al vorbirii, Coseriu identifică două probleme majore la nivelul numelui: determinarea și cadrul. Desigur, o problemă cu un nivel de complexitate mult mai ridicat ar fi analiza cadrului de la nivelul verbului, însă alegerea numelui este făcută în vederea identificării numelui propriu. De altfel, articolul publicat (Coseriu 2004 [1955–1956]) păstrează observațiile legate de numele propriu, care apar după fiecare trăsătură discutată.

Analiza determinării constituie tema majoră în identificarea funcțiilor numelui propriu. În forma nepublicată sunt propuse trei tipuri de determinatori: simpli actualizatori, determinatori descriptivi și determinatori de clasă (p. 76–80). În Coseriu 2004 [1955–1956]: 297–314, tipologia determinării nominale este reorganizată în „patru tipuri de operații”: actualizare, discriminare, delimitare și identificare. Ultimul tip din tipologia inițială, „determinatorii de clasă” are un rol decisiv în distingerea categoriei numelui propriu, care, spre deosebire de apelativ, nu numește orice individ al unei clase, ci un anumit individ. Acest tip se regăsește în operațiile de discriminare, unde cuantificatorii rămân ca atare (adjectivul pronominal nehotărât plural, numeralul), iar operația de selectare cuprinde selectorii (articolul nehotărât și adjectivul pronominal nehotărât singular) și individuatorii (adjectivul pronominal nehotărât singular, adjectivele pronominale demonstrative), între care se află subtipul special al individualizatorilor, explicat doar ca „individuarea unui singular” (Coseriu 2004 [1955–1956]: 306). Desigur, cuantificarea nu poate fi aplicată numelui propriu, pentru că nu avem a face cu elemente ale unei clase (*trei scaune* vs **trei Eugeni/ Eugenie*), diferență care face posibilă utilizarea cuantificării cu efect stilistic în cazul numelui propriu (*doi Olari* ‘doi membri ai familiei Olaru/ două persoane cu numele Olaru’, *trei Eugeni/ Eugenie* etc.). La fel este și în cazul selectorilor și a individuatorilor, care pot fi utilizați doar cu funcție stilistică.

«structurale», deoarece nu au în vedere cuvintele în structura în care funcționează; nu sunt «funcționale», deoarece nu au în vedere pleremele ca funcționante din punct de vedere semantic și nu confruntă funcțiile reale pe care le îndeplinesc morfemele în raport cu pleremele cu care se combină; și nu sunt «raționale», deoarece nu se bazează pe vreun principiu rațional, ci pe simple convenții, care, în plus, se aplică fără suficientă coerență” [trad. n.].

¹⁷ „Numele proprii nu sunt așa cum sunt pentru că prezintă anumite trăsături exterioare, ci, dimpotrivă, prezintă aceste trăsături pentru că sunt nume proprii” [trad. n.].

Aceste constatări cu privire la comportamentul gramatical al numelui propriu trebuie explicate prin natura categorială a acestuia. Înțelegerea registrului în care funcționează anumiți determinanți relevă funcția diferită pe care aceștia o au în cazul numelor proprii. Fără această distincție se poate ajunge la afirmația că numele propriu și apelativul ar avea trăsături comune. Coseriu face această observație: „El nombre propio no admite tampoco la variación gramatical de número, si ella implica una cuantificación”¹⁸ (p. 82). *Pluralul numelor proprii* este dedicat exclusiv acestei probleme. Afirmațiile de acest gen sunt făcute și pentru celelalte cazuri, în care determinanții nu îndeplinesc aceeași funcție ca atunci când determină un apelativ.

„El nombre propio no necesita actualizadores porque es de por sí *actual*; y no admite indeterminadores porque su objeto no se presenta como ejemplo de una «clase». O, más detalladamente, el nombre propio no admite cuantificadores porque es *unidimensional*; no admite particularizadores porque es *monovalente*, es decir que su objeto es siempre «definido»: no puede ser *uno* entre *varios*; no recibe seleccionadores porque es siempre *individual*, es decir que su objeto mental se relaciona necesariamente con un objeto real (aunque éste puede ser sólo *intencional* y no existir como objeto de la naturaleza); y no recibe situadores porque es *independiente de la situación*”¹⁹ (p. 83).

De fapt, există o trăsătură fundamentală a numelui propriu, din care decurg cele secundare: numele propriu este individual, adică este determinat prin natura sa, motiv pentru care nu poate forma o clasă, astfel încât un membru sau anumiți membri ai clasei să poată primi discriminatori (cuantificatori, particularizatori etc.): „numele proprii semnifică entități deja discriminate” (Coseriu 2004 [1955–1956]: 303). Acest lucru este exprimat de o manieră directă în textul nepublicat: „Si *A* es nombre propio, entonces *A* no necesita actualizadores y no admite indeterminadores”²⁰ (p. 84).

Operația de discriminare (corespondentă determinantilor de clasă din textul nepublicat) este decisivă în delimitarea categoriei numelui propriu față de categoria apelativului. Deși ultima parte a studiului conține și o încercare de tipologie a substantivului propriu și abordează și problema traducerii, acestea nu aduc contribuții importante în aceste direcții. Probabil că din acest motiv nici nu au fost

¹⁸ „Numele propriu nu admite nici variația gramaticală, dacă aceasta implică o cuantificare” [trad. n.].

¹⁹ „Numele propriu nu necesită actualizatori pentru că este prin natura sa *actual*; și nu admite individualizatori pentru că referentul său nu se prezintă ca reprezentant al unei «clase». Sau, mai detaliat, numele propriu nu admite cuantificatori pentru că este *unidimensional*; nu admite particularizatori pentru că este *monovalent*, adică obiectul său este întotdeauna «definit»; nu poate fi *unul* între mai *mulți*; nu admite selectori pentru că este întotdeauna *individual*, adică obiectul său mental este în relație necesară cu un obiect real (chiar dacă acesta poate fi doar *intențional*, fără să existe ca obiect al realității naturale); și nu primește situatori pentru că este *independent de situație*” [trad. n.].

²⁰ „Dacă *A* este nume propriu, atunci *A* nu necesită actualizatori și nu admite individualizatori” [trad. n.].

publicate. Unul dintre aspectele discutate în diferite situații este asistematicitatea numelui propriu, atât în cadrul categoriei numelui propriu, cât și în raport cu numele comun. Unul dintre instrumentele de bază este distincția stabilită la nivel teoretic între „clasă” și „categorie”, cărora le corespund un semnificat lexical și un semnificat categorial, numai acesta din urmă conducând către trăsături distinctive. Un caz în care această distincție are un aport decisiv este cel al numelor comune cu un singur desemnat, sau, pentru a se păstra descrierea formală, al numelor comune cărora le corespunde o clasă cu un singur element.

Pe aceeași bază se discută și pluralul numelor proprii. Gradul maxim de relevanță îi revine însă, așa cum s-a constatat, operației de discriminare. Astfel, comportamentul formal specific al numelui propriu în cazul discriminatorilor trebuie să aducă o contribuție la identitatea sa categorială. Spre exemplu, observăm că în limba română apare în câteva cazuri o formă de genitiv-dativ specifică antroponimelor feminine terminate în *-a*: *Vioricii*, dar și *Vioricăi*; *Olgăi*, dar nu și **Olgii* (însă nu și *prisăcii*/*prisăcăi*). Forma de genitiv-dativ cu bază de singular nu este o „abatere” de la normă, ci este un indiciu categorial al numelui propriu (lipsa formei de plural, de la care să se formeze forma de genitiv-dativ), adică nu admite cuantificarea, decât atunci când se urmăresc efecte stilistice. La fel trebuie abordată și poziția articolului în cazul numelor proprii. Astfel se identifică cauza formală a flexiunii specifice a numelui propriu, adică individualitatea, nicidecum o cauză finală, așa cum consideră Coteanu, când vorbește despre „nevoia de a se crea un sistem simetric de articulare a numelor proprii” (Coteanu 1956: 59).

Problema discriminatorilor la nivelul numelui propriu – derivată din trăsătura de bază, individualitatea – este strâns legată de formele de plural, motiv pentru care acest aspect particular este discutat separat în Coseriu 2004 [1955]. Unul dintre tipurile de plural analizate este cel al numelor proprii „colective” (*Azore*, *Pirinei*), explicate prin „multiplicitatea obiectului desemnat” și calificate ca fiind „singulare”: nu sunt nume de clasă sau „generice” pentru că nu-i pot desemna și pe membrii unui ansamblu, ci se aplică numai ansamblului în totalitatea sa” (Coseriu 2004 [1955]: 278). Există însă un caz în care pluralul este format din individualități, ceea ce ne conduce către un plural „sintetic”, nu „colectiv”. Alexandriile (re)întemeiate de Alexandru Macedon sunt individualități incontestabile, care nu intră în serie cu pluralele, precum oiconimele *Agapiile*, *Botoșancile*, *Corlățelele*, *Dămilenile*, *Hârsovele*, *Târgurile Focșanii* sau chiar precum hidronimele *Fălcăușele* și *Bașeiele*, prin care desemnează un ansamblu văzut ca o unitate, fapt ilustrat și prin plurale precum *Cogeștile Amândouă*, *Domoșenii Toți* (pentru detalii, vezi Moldovanu 2014 s.v.). Spre deosebire de acestea, Alexandriile nu formează un ansamblu. Totuși, nici în acest caz discriminatorii nu funcționează cu valoarea pe care o au când determină apelative, ceea ce confirmă observația din finalul studiului dedicat distincției dintre singular și plural, și anume că aceasta este „prea simplă și insuficientă” (Coseriu 2004 [1955]: 285). Prin urmare, individualitatea nu poate fi pusă în legătură cu singularul, chiar dacă pluralul unui nume propriu nu este

„colectiv”, ci „sintetic”, pentru că individualitatea sa presupune că „obiectul său mental este în relație necesară cu un obiect real (chiar dacă acesta poate fi doar *intențional*, și să nu existe ca obiect al realității naturale)” (p. 83, vezi *supra*). Deși această explicație este considerată un detaliu, aceasta ar fi putut fi dusă mai departe prin explicarea relației dintre obiectul mental și cel real, precum și la încadrarea acestor două concepte în terminologia consacrată în lingvistică. Obiectul „real” este cu siguranță realitatea desemnată, iar necesitatea relației dintre obiectul „mental” și cel „real”, indică o relație cu o individualitate a realității, nu cu o clasă a realității, așa cum este în cazul apelativelor. Altfel spus, în cazul obiectului mental al numelui propriu nu se poate vorbi despre o semnificație prin care să se indice o clasă, ci despre o reprezentare a individualității desemnate (vezi și Raible 1985: 5–6; Moscal 2013b: 151–154). Urmând această cale, numele propriu trebuie definit ca semn lingvistic specific, unde raportului semnificant–semnificat–referent, valabil în lexicul comun, îi corespunde un alt raport în cazul numelui propriu, adică semnificant–reprezentare–referent. Individualitatea numelui propriu este dată de individualitatea referentului, care nu poate conduce la un concept (semnificat), pentru că nu dă trăsăturile comune ale unei clase, ci reprezintă un obiect anume.

Coseriu nu a dezvoltat în această direcție teoria sa cu privire la numele propriu, însă trecerea de la funcționarea numelui propriu în vorbire la structura numelui propriu ca semn lingvistic ar trebui să ofere explicațiile pentru modul său de funcționare, iar modul său de funcționare specific să confirme structura sa internă specifică.

6. Concluzii și deziderate

Preocuparea lui Coseriu pentru numele propriu se identifică în genere cu un singur articol al său, *Pluralul numelor proprii*, deși ar trebui să fie și un al doilea, *Determinare și cadru*²¹, fără să se facă vreo asociere cu alte două articole (Coseriu 2004 [1956] și Coseriu 1987 [1972]), care, deși sunt teoretice și situate la nivelul lingvisticii generale, au ca obiectiv final oferirea unui cadru teoretic adecvat pentru analiza numelui propriu. Confruntarea articolelor publicate cu documentul din care au fost extrase indică o direcție de cercetare a numelui propriu, nefinalizată de Coseriu, dar și nepreluată în studiile dedicate numelui propriu. Plasarea problematicii teoretice a numelui propriu în cadrul lingvisticii și schimbarea de perspectivă în analiza numelui propriu prin analiza sa la nivelul vorbirii pot fi

²¹ Nici lucrările de referință nu fac excepție, singura sursă bibliografică coseriană legată de numele propriu fiind doar primul articol (Sørensen 1963, Gary-Prieur 1994, Jonasson 1994 nu fac referință nici la acesta), calificat de însuși Coseriu ca fiind irelevant, în timp ce *Determinare și cadru*, care aduce reale contribuții în domeniu, a fost ignorat (Vaxelaire 2005, Anderson 2007, Van Langendonck 2007). Nici lucrările de mai mari dimensiuni dedicate cercetării numelui propriu din lingvistica românească nu fac vreo referire la acest al doilea studiu (Tomescu 1998, Broșteanu 2005, Gînsac 2013).

considerate și astăzi un deziderat. Dificultatea majoră pentru realizarea acestor obiective este depășirea convențiilor tradiționale, cu un trecut marcat de influența logicii, la nivelul părților de vorbire, dar și o reconsiderare a analizei gramaticale, unde forma are un statut privilegiat față de funcție²². Probabil că tocmai aceste chestiuni de la nivel general împiedică o definiție adecvată lingvistic a numelui propriu și că așa se și explică abandonul acestui proiect de tinerețe al lui Coseriu. Însă o analiză a rezultatelor obținute în domeniul numelui propriu în care să se aibă în vedere observațiile făcute de Coseriu, chiar și dezvoltarea acestei perspective, ar putea aduce mai multă coerență în lingvistica numelui propriu.

BIBLIOGRAFIE

- Anderson 2007 = John M. Anderson, *The Grammar of Names*, London, Oxford University Press.
- Bloomfield 1933 = Leonard Bloomfield, *Language*, London, George Allen & Unwin Ltd.
- Broșteanu 2005 = Monica Broșteanu, *Numele lui Dumnezeu în Coran și în Biblie*, Iași, Editura Polirom.
- Brøndal 1928 = Viggo Brøndal, *Les parties du discours. Parties orationis. Études sur les catégories du langage*. Résumé d'un ouvrage danois intitulé *Ordklasserne*, Copenhagen, G.E.C. Gad.
- Coseriu 1987 [1972] = Eugeniu Coseriu, *Über die Wortkategorien («partes orationis»)*, în *Formen und Funktionen. Studien zur Grammatik*, Tübingen, Max Niemeyer, p. 24–44.
- Coseriu 2004 [1955] = Eugeniu Coșeriu, *Pluralul numelor proprii*, în *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică, p. 265–285.
- Coseriu 2004 [1955–1956] = Eugeniu Coșeriu, *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, în *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică, p. 287–329.
- Coseriu 2004 [1956] = Eugeniu Coșeriu, *Logicism și antilogicism în gramatică*, în *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică, p. 239–264.
- Coteanu 1956 = I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, VII, p. 57–74.
- Gardiner 1940 = Alan H. Gardiner, *The Theory of Proper Names. A Controversial Essay*, London, Oxford University Press.
- Gary-Prieur 1994 = Marie-Noëlle Gary-Prieur, *Grammaire du nom propre*, Paris, PUF.
- Gînsac 2013 = Ana-Maria Gînsac, *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Hjelmslev 1928 = Louis Hjelmslev, *Principes de grammaire générale*, København, Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Hjelmslev 1968 = Louis Hjelmslev, *Die Sprache*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Jonasson 1994 = Kerstin Jonasson, *Le nom propre. Construction et interprétations*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Leibniz [1784] 1972 = G. W. Leibniz, *Meditații cu privire la cunoaștere, adevăr și idei*, în *Opere filozofice*, I, traducere de Constantin Floru, studiu introductiv de Dan Bădăraș, notițe introductive și note de Dan Bădăraș și Constantin Floru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 23–38.

²² Jonasson (1994: 13) pune problema identificării numelui propriu cu o funcție sau cu o formă, însă pornind de la o altă lucrare a lui Coseriu.

- Moldovanu 2014 = Dragoș Moldovanu (coord.), *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei. Structural și etimologic*, Partea 1. *Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Moscal 2013a = Dinu Moscal, *Logique et grammaire dans la définition du verbe copulatif*, în „Logos & Episteme”, IV, 1, p. 31–51.
- Moscal 2013b = Dinu Moscal, *Teoria câmpurilor lexicale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Pfister 1976 = Raimund Pfister, *Zur Geschichte der Begriffe von Subjekt und Prädikat*, în „Münchener Studien zur Sprachwissenschaft”, 35, p. 105–119.
- Raible 1983 = Wolfgang Raible, *Zur Einleitung*, în Helmut Stimm, Wolfgang Raible (eds.), *Zur Semantik des Französischen* („Beihefte zur Zeitschrift für französische Sprache und Literatur”, Band 9), Steiner, Wiesbaden, p. 1–24.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, publicat de Charles Bally și Albert Sechehaye, în colaborare cu Albert Riedlinger, ediție critică de Tullio De Mauro, traducere și cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom.
- Sørensen 1963 = Holger Steen Sørensen, *The meaning of proper names with a definiens formula for proper names in modern english*, Copenhagen, G.E.C. Gad.
- Tomescu 1998 = Domnița Tomescu, *Gramatica numelor proprii în limba română*, București, Editura All.
- Van Langendonck 2007 = Willy Van Langendonck, *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Vaxelaire 2005 = Jean-Louis Vaxelaire, *Les noms propres. Une analyse lexicographique et historique*, Paris, Honoré Champion.
- Wilmet 1997 = Marc Wilmet, *Grammaire critique du français*, Louvain-la-Neuve, Duculot.

THE PROPER NAME IN EUGENIO COSERIU'S WORK

ABSTRACT

Coseriu's contribution to the field of proper names is basically known due to one article published at the beginning of his career. The article is actually part of a larger study that remained unfinished and from which three other articles on general topics were published. One of them, entitled *Determinacion y entorno*, is directly related to the issue of proper names due to the very nature of its objective: discussing nominal determination. The published part of this document receives a whole new value when regarded in its primary context, while its presentation emphasizes a unique perspective upon the modality of defining proper names, both theoretically and descriptively. At the theoretical level, Coseriu argues that proper names should be defined in terms of a linguistic category and not in terms of a class, as parts of speech are usually perceived. At the descriptive level, the traditional perception is reversed: the function takes precedence over the form. The latter is nothing but a representation of the former. Although belonging to a different age and despite the fact that it remained unfinished, this document provides a research direction that has not been explored yet.

Keywords: *Coseriu, proper name, linguistic category, parts of speech, nominal determination*

DISCURSUL ELECTORAL CA TIP DE DISCURS PUBLICITAR

ADRIANA-MARIA ROBU

1. Distincția discurs electoral – discurs publicitar

1.1. Din perspectiva confluenței lingvisticii cu psihologia, sociologia, filosofia limbajului și teoria comunicării, termenul *discurs* cunoaște astăzi o serie de accepții complementare și uneori contradictorii. Într-o accepție generală, discursul este considerat o activitate lingvistică, o modalitate de utilizare a limbii, care în structuralism a vizat observarea strictă a nivelului frastic, spre deosebire de abordarea analizei discursului care aduce în discuție factori de natură socială, culturală și situațională, capabili să ofere o semnificație mult mai amplă acestui concept. Astfel, Dominique Maingueneau înțelege prin discurs „organizările transfractice” evidențiate de o tipologie articulată, produse în anumite condiții socio-istorice (Maingueneau 1976: 19). Privit, însă, din perspectivă coșeriană, discursul reprezintă activitatea de vorbire în planul individual, activitate care nu se reduce la aplicarea mecanică a unei cunoașteri deja existente, ci este *énérgeia*, adică o activitate care se servește de o cunoaștere acumulată pentru a spune ceva nou și pentru a crea o cunoaștere lingvistică nouă. Fiind o activitate productivă, discursul, consideră Eugeniu Coșeriu, poate fi privit și din punctul de vedere al produselor sale, ca *ergon*, aspect observabil în cazul *textului*, înțeles drept „produsul unui act de limbaj sau al unei serii de acte de limbaj [...], chiar actele de limbaj ca produs care poate fi reținut în memorie, fie înregistrat și păstrat pe un suport material, înregistrat pe bandă, scris sau tipărit” (Coșeriu 2009: 305). În opinia promotorului lingvisticii integrale, specificul unui anumit tip de discurs/text poate fi identificat în cadrul lingvisticii generale a textului, pe de o parte, care vizează stabilirea tipologiei textelor în funcție de finalitatea lor, iar, pe de altă parte, în cadrul stilisticii vorbirii, mai exact în sfera lingvisticii textului ca hermeneutică textuală la nivelul sensului. Demersul nostru se înscrie sub semnul lingvisticii generale a textului, în sens coșerian, în încercarea de a delimita specificul discursului politic în relație cu cel publicitar.

Pentru a stabili o tipologie a discursului și a identifica locul pe care îl ocupă discursul electoral, vom discuta mai întâi accepția generală a acestuia, invocând distincțiile operate la nivelul stilurilor, cărora li se subordonează discursul. Pornind de la corespondența „funcții” (Karl Bühler) – „uzuri” (Aristotel), profesorul Stelian Dumistrăcel susține existența a trei stiluri: stilul beletristic, stilul tehnico-științific și stilul comunicării publice și private literare. Cu privire la nivelurile de manifestare ale stilului comunicării publice și private, autorul observă următoarele distincții: „*genuri* ale comunicării, numite *discursuri*”, în cadrul cărora identifică discursul „privat” (cu subdiviziunile, după „canal”, al „conversației” și „epistolar”) și discursul „public”, cu următoarele subgenuri: „discursul mass-mediei” și discursul autorității instituționalizate”; o a doua distincție vizează nivelul *speciilor*, numite *limbaje*, „înțelese ca modalități de realizare a discursului”. Astfel, în cadrul „discursului mass-mediei” se includ „limbajul publicisticii” și „limbajul publicității”, iar în „discursul autorității instituționalizate” se cuprind „limbajul instrucției școlare”, „limbajul organizațiilor politice”, „limbajul juridico-administrativ” și „limbajul religios” (Dumistrăcel 2006a: 245–249). Observăm, așadar, plasarea, pe bună dreptate, a „limbajului publicității” și „al organizațiilor politice” în interiorul a două tipuri de discursuri diferite¹, însă orientate de funcția apelativă, căreia îi corespunde, în accepție coșeriană, finalitatea practică a *eficacității* (Coseriu & Loureda Lamas 2006: 41–42).

1.2. Spațiul de anihilare a limitelor dintre discursul publicitar și discursul politic este reprezentat de caracterul electoral al celui din urmă, încât, în formularea Camelinei Cmeciu, pe urmele unor reputați exegeți ai domeniului, discursul politic este un „discurs (publicitar) politic electoral”, având ca punct final persuasiunea. Orice discurs politic, asemenea discursului publicitar, transmite către public un mesaj care nu are ca scop informarea, ci influențarea. Ca și în cazul discursului publicitar, în cel politic electoral se intenționează convingerea publicului spre a acționa, ca urmare a manipulării prin seducție de ordin discursiv. Finalitatea practică a eficacității discursului politic, din viziunea coșeriană, trebuie înțeleasă tocmai în acest sens, al manipulării destinatarului, încât să acționeze într-un anumit mod sau măcar să adopte o anumită atitudine. Pentru aceasta, discursul politic electoral, asemenea celui publicitar, utilizează o serie de procedee cum ar fi „falsificarea intenționată a lucrurilor” sau „insinuarea” (Coseriu & Loureda Lamas 2006: 41), care îl plasează pe destinatar fie în imposibilitatea de a verifica validitatea mesajului politic, fie de a-i da o interpretare inocentă.

¹ Pentru o simplificare de ordin terminologic, dar și pentru a releva utilizarea diferitelor tipuri de limbaje în ceea ce se numește generic *discurs*, vom folosi în continuare acest termen pentru a denumi cele două tipuri de care ne ocupăm aici.

În lucrarea sa consacrată strategiilor persuasive în discursul politic, Camelia Cmeciu subliniază ideea că „orice discurs politic trebuie perceput drept specie care aparține discursului publicitar (categoria înglobantă), concretizat implicit sau explicit” (Cmeciu 2005: 65–66). Manifestarea implicită se referă la discursul politic doctrinar, tip de publicitate rațională bazată pe puterea argumentelor, iar manifestarea explicită are în vedere suma discursului „adevărului convenabil” și a discursului mediatic din „fortăreața” discursivă politică. Ideea de identitate dintre discursul electoral și discursul publicitar a fost formulată și original argumentată de François Brune, care, de exemplu, consideră că „detergenții reprezintă, ca și politica, unul dintre rarele domenii la care participă toată lumea [...]. Comunicarea politică nu se face numai prin militanți [...]. Publicitatea înseamnă Guy Lux. Ea trebuie să privească pe oricine, de la proprietari la președinți. Trebuie să fie simplă, elementară. Să plece din inimă. Este un strigăt, un *Votați pentru mine!*, un *Vă iubesc!*. Cum ați vrea să înțeleagă Franța dacă nu aveți cel mai simplu și cel mai stupid set de argumente? Dar trebuie ca, în spatele lui, să se simtă convingerea, pasiunea [...]. Nu este nici o diferență între un detergent și un președinte al republicii. Ambii sunt aleși de pe un afiș” (Brune 1996: 45). Totodată, autorul francez, într-o notă critică, conchide că limbajul publicitar denaturează mesajul politic, iar liderul care se lasă ademenit de vertijul comunicării publicitare compromite sensul acțiunii sale de natură politică. Suntem de părere că acest act de încredințare în spațiul comunicării publicitare nu înseamnă compromitere; cel mult poate fi considerat un compromis pe care îl fac deopotrivă politicienii asigurându-și astfel transmiterea mesajului relevant și reprezentativ către electorat în forme variate, de la cele verbale până la cele gestuale, picturale sau muzicale, în fond simboluri folosite în scop persuasiv.

2. Retorica discursului electoral. Argumentare în sprijinul persuasiunii

2.1. Limbajul, dincolo de cuvintele pe care le exprimă, reprezintă o modalitate de manifestare a puterii, iar capacitatea de control, atât la nivelul codului verbal, cât și la nivel nonverbal din cadrul discursului politic capătă dimensiune simbolică. Pornind de la definiția pe care o oferă Daniela Roventă-Frumușani discursului (2003: 71), înțeles drept intervenție a subiectului vorbitor, dar și „reprezentarea pe care el o construiește pentru celălalt”, la care se adaugă elementele de context, putem vorbi de acea „comuniune fatică”, din perspectiva malinowskiană a contextualismului (*dialogism* la Bahtin, *intertextualitate* la R. Barthes, *negociere* la Kerbrat-Orecchioni)², care se stabilește între emițătorul unui discurs politic electoral și receptorul acestuia, ca urmare a procesului discursiv existent, niciodată izolat de contextul său. Un discurs plin de încărcătură simbolică

² Pentru o tratare amplă a problemei, cf. Dumistrăcel 2006b: 31–36.

poate conduce către conturarea unei noi realități politice tocmai datorită acestui potențial de stabilire a unor interconexiuni la nivel discursiv, favorizate de poziția în spațiul politic a enunțatorului, încât afirmația lui R. Wodak „Limbajul devine putere în mâinile puterii” (apud Rovența-Frumușani 2003: 145) este îndreptățită. Manifestarea prin puterea limbajului ține de strategiile argumentativ – persuasive pe care locutorul le folosește spre a-și convinge auditoriul de justetea spuselor sale. Cât privește distincția dintre persuasiune și convingere, Camelia Cmeciu consideră că „a convinge operează cu *adevărul*, pe când a persuadea, cu *verosimilul*” (Cmeciu 2005: 22–23). Astfel efectul celor două aspecte vizează distincția dintre „a crede” și „a face”; în acest sens persuasiunea înseamnă o influență neconstrângătoare, pe când convingerea, în cadrul căreia se face uz de strategii, fie de seducere (în cazul persuasiunii publicitare), fie de intimidare (în ceea ce privește propaganda publicitară), trimite către determinarea alegătorului să acționeze. Trebuie menționat faptul că actul de a convinge din cadrul discursului electoral poate fi asociat propagandei, însă nu celei din regimurile totalitare; caracteristica principală a propagandei este „triumful verosimilului asupra unui adevăr unic” (Cmeciu 2005: 25), victorie datorată puterii argumentative a emițătorului care acționează asupra receptorului.

2.2. Argumentarea – „mecanism al discursului” (Cărașu 2008: 369) – reprezintă un mijloc de persuadare, deoarece orice discurs, plasat într-un anumit context, presupune intenții persuasive. Relația dintre argumentare și persuasiune trebuie văzută astfel ca un raport între mijloc și scop; altfel spus, folosind strategii argumentative, vorbitorul are în vedere persuadarea receptorului, încât, în cadrul analizei discursului, cele două aspecte nu pot fi separate; poate, cel mult, privite din perspective diferite: argumentarea din perspectiva retoricii și persuasiunea din perspectiva pragmaticii. Vom urmări în continuare exemplificarea câtorva strategii argumentativ-persuasive din cadrul discursului politic electoral, raportându-ne la Confruntarea electorală televizată Antonescu – Băsescu – Geoană (noiembrie 2009).

Lingviștii, dar și psihologii vorbesc de existența unor „strategii defensive” (Cmeciu 2005: 22–23) și „strategii ofensive” (Collett 2008: 115), numite de Daniela Rovența-Frumușani „cooperative” și „conflictuale” față de contracandidați, precum și despre o serie de „strategii persuasive” (Cmeciu) orientate către electorat. Considerăm că acestea se constituie cu ajutorul tehnicilor argumentative care îmbină o gamă largă de strategii verbale și nonverbale.

2.3. În teoria argumentării sunt amintite două tipuri de strategii argumentative: *strategii discursive-argumentative globale* și *strategii discursive-argumentative punctuale* (cf. Olariu 2006: 21). Din prima categorie fac parte *explicația*, *descrierea* și *narațiunea*, iar din cea de-a doua, *întrebarea retorică*, *negația polemică*, la care putem adăuga *metafora cu rol argumentativ*, *figuri de repetiție* (având ca subtipuri *repetiția*, *anafora*, *epifora*), dar și o serie de *figuri de*

construcție – quatripartita ratio din *Arta oratorică* a lui Quintilian, încadrate de Stelian Dumistrăcel categoriei „enunțurilor aparținând discursului repetat”: *suprimarea, adăugarea, substituirea și permutarea* (Dumistrăcel 2006a: 165–166). Exemplificarea de mai jos va urmări strategiile argumentative punctuale prezente în discursul politic electoral al celor trei candidați la președinția României, în toamna anului 2009, fără a opera o interpretare a sensului din cadrul textelor folosite ca exemple, deoarece acest aspect ține de hermeneutica textului.

2.3.1. Întrebarea retorică este considerată a avea „o valoare argumentativă intrinsecă, explorată pentru realizarea unui act de argumentare” (Roventă-Frumușani 2003: 114). Strategia folosirii acestui procedeu are în vedere reactualizarea unui răspuns de la sine înțeles atât pentru vorbitor, cât și pentru locutor. Iată un exemplu în care politicianul Mircea Geoană face referiri acuzatoare la adresa președintelui în funcție: „*După cinci ani de mandat Băsescu, românii trăiesc mai bine?*”. De asemenea întrebarea retorică de acest tip presupune și o lectură argumentativă negativă, deoarece vorbitorul, folosind sloganul binecunoscut al lui Traian Băsescu, îi reproșează acestuia faptul de a fi contribuit la provocarea crizelor politice și economice.

2.3.2. Cât privește negația polemică, aceasta reprezintă o strategie care nu duce către anularea „orientării argumentative a propoziției pozitive respinse, ci dimpotrivă la consolidarea ei” (Roventă-Frumușani 2000: 115). Multitudinea exemplurilor din sfera acestui procedeu arată că negația polemică domină discursul electoral al candidaților în general.

Crin Antonescu (CA) către Traian Băsescu (TB): „Există multe întrebări la care nu eu, ci ziariștii și românii așteaptă răspunsuri de la dumneavoastră. Eu nu le mai aștept. *Nu vă pun o întrebare, ci vă dau o asigurare: n-aveți o implicare în dispariția flotei, nu v-ați luat o casă în Mihăileanu*, familia dumneavoastră trăiește bine, trăiește bine doamna Udrea și domnul Cocoș. Sunt exemple ale realității acestei Româнии. Realitatea este că cine are norocul să fie rudă cu cei suspuși, cu unii ca dumneavoastră și domnul Geoană, sunt oameni care au o șansă. Dar trebuie ca orice român să aibă o șansă”.

CA.: „Domnul Boc nu e aici? Că președintele are un om care să citească acest dosar. *Nu mai aveți cu ce naviga, nu mai avem flotă*”.

TB, invitându-l pe CA să citească concluziile dosarului: „Aș vrea să știți că *nu veți câștiga alegerile mințind. Nu faceți decât să susțineți înscenarea* pregătită de Adrian Năstase în 2004 în acest dosar”.

CA: „*Nu, domnule Băsescu*. Am spus încă de la Cluj că *nu mai aveți pe ce naviga*”.

Mircea Geoană (MG): „*Nu cred că trebuie să alegem axe sau să creăm alianțe* de două categorii pentru România. Trebuie să restabilim alianțele cu vecinii, să susținem guvernul democratic de la Chișinău”.

MG: „L-am ascultat pe Antonescu cu interes, *dar trebuie să-l contrazic. Chiar dacă președintele României nu are atribuții, el trebuie să aibă un plan*”.

2.3.3. Metafora cu rol argumentativ „are nu numai o funcție ornamentală, ci semnificantă și cognitivă, ea nefiind o deplasare de cuvinte, un transfer lexical,

ci o tranzacție între contexte” (Cărăușu 2008: 379). Metafora se realizează la nivelul discursului ca urmare a izotopiei, a continuității, încât relația dintre sensul propriu și cel figurat este una de transfer posibil doar în cadrul discursului. Un astfel de exemplu este replica lui Crin Antonescu către Băsescu: „De 20 de ani, politicieni ca dumneavoastră *taie panglici*”. Sau, enunțul aceluiași, vorbind despre modele: „La noi, modele sunt *mogulii, baronii și marii învârtiți*”.

2.3.4. La nivelul figurilor de repetiție, cele mai frecvente sunt *repetiția sinonimică și antonimică* (enumerarea unor sinonime și antonime parțiale): „Voi fi un președinte *drept și bun, nu sunt un dezbinator, un scandalagiu*”, a afirmat, de exemplu, Mircea Geoană.

Anafora și epifora reprezintă alte două figuri de repetiție care constau, din punct de vedere retoric, în repetarea unui cuvânt sau a unei expresii la începutul, respectiv sfârșitul unor propoziții:

MG: „De 20 de ani tot reformăm statul. În acești 20 de ani a lipsit o dezbatere românească despre reforma statului”.

TB: „Președintele României trebuie să fie catalizatorul procesului de reformare a statului. Președintele tractează clasa politică spre procesul de reformă”.

CA: Eu nu știu cum se conduce un *spital*. Am avut neșansa să vad cum se stă în *spitale....*”.

2.3.5. Figurile de construcție sunt acele procedee care, în opinia profesorului Stelian Dumistrăcel, guvernează „enunțurile aparținând discursului repetat”, acestea din urmă definite de Coșeriu drept „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub forma unui discurs deja făcut, sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a ceea ce s-a spus deja.” (Coșeriu 2000: 258–259). Cele patru „figuri de construcție”, considerate de Quintilian drept *solecisme*, sunt: *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea), *detractio* (suprimarea) și *transmutatio* (permutarea).

Adăugarea vizează, de regulă, „un cuvânt din cuprinsul arhitextului, situație în care putem vorbi de adăugări propriu-zise, de construcție, ce tind să modifice forma canonică, dar și plasarea enunțului original, într-un context de particularizare, ce-i amplifică expresivitatea” (Dumistrăcel 2006a:181). Un exemplu:

CA: „Este în vocabularul nostru politic și al dumneavoastră personal. V-ați întâlnit cu tot felul de persoane, ați *plâns și dumneavoastră public de mila salariilor lor*. Vă întreb care este salariul domnului Costea, cumnatul dumneavoastră de la Eximbank?”; cf. și secvența „*unui președinte*”, din exemplul următor.

Substituirea sau înlocuirea unui termen cu un altul, din cadrul enunțurilor canonice produce adesea efecte care sunt reținute în discursul public. Exemplele de acest tip stârnesc de cele mai multe ori râsul, devenind memorabile:

MG: „Înainte să modificăm Constituția după cheful și asemănarea unui președinte, să vedem ce s-a întâmplat cu neaplicarea drepturilor constituționale ale cetățenilor acestei țări”.

Suprimarea – „simplă erodare a sintagmelor, a textului, prin elipsă”, dar și *permutarea* – realizată prin „modificarea ordinii sintagmelor în frază și a morfemelor în sintagmă” (Grupul μ, apud Dumistrăcel 2006a: 300) reprezintă două procedee mai rar întâlnite în discursul politic, deoarece necesită un efort mental mult mai mare în comparație cu celelalte două. Totuși, un exemplu de suprimare găsim în următoarea replică:

MG, cerând intervenția moderatorului: „Domnule Antonescu, săriți calu'! V-am menajat până acum din motive tactice în această campanie prezidențială”.

Discutate din unghiul de vedere al lingvisticii generale a textului, discursurile politic electoral și publicitar se dovedesc a fi exemple tipice de discursuri „eficiente”, orientate spre „finalitatea practică” (*logos pragmatikós*), căreia îi corespunde funcția de apel, centrată asupra receptorului. Diversitatea figurilor și a procedeelelor retorice utilizate în discursul politic electoral relevă similitudinea acestuia cu cel publicitar, iar faptul că ambele urmăresc persuasiunea prin argumentare ne îndreptățește să plasăm discursul politic electoral în sfera celui publicitar.

IZVOARE

Confruntarea electorală televizată Antonescu – Băsescu – Geoană (noiembrie 2009) (www.antena3.ro).

BIBLIOGRAFIE

- Brune 1996: François Brune, *Fericirea ca obligație. Eseu despre standardizarea prin publicitate*, traducere din limba franceză și prefață de Costin Popescu, București, Editura Trei.
- Căraușu 2008: Luminița Hoarță Căraușu, *Teorii și practici ale comunicării*, Iași, Editura Cermi.
- Cmeciu 2005: Camelia Cmeciu, *Strategii persuasive în discursul politic*, Iași, Editura Universitas.
- Collett 2008: Peter Collet, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*, traducere din limba engleză de Alexandra Borș, București, Editura Trei.
- Coseriu & Loureda Lamas 2006: Eugenio Coseriu & Óscar Loureda Lamas, *Lenguaje y discurso*, Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, S.A..
- Coșeriu 2000: Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc.
- Coșeriu 2009: Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fănar, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dumistrăcel 2006a: Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comunității fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

- Dumistrăcel 2006b: Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.
- Olariu 2006: Florin-Teodor Olariu, *Dimensiunea ludică a limbajului*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Roventă-Frumușani 2000: Daniela Roventă Frumușani, *Argumentarea*, București, Editura Bic All.
- Roventă-Frumușani 2003: Daniela Roventă Frumușani, *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București, Editura Tritonic.
- Maingueneau 1976: Dominique Maingueneau, *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours. Problèmes et perspectives*, Paris, Hachette.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași
Bulevardul Carol I, nr. 11

DIVERGENȚĂ DIALECTALĂ ȘI INTERCOMUNICARE

DE

EMANUEL VASILIU

1. Considerații preliminare. Se consideră de obicei că posibilitatea de *înțelegere reciprocă* (= **intercomunicare**) între vorbitori a două idiome diferite (graiuri, dialecte sau chiar limbi) este în strinsă dependență de *gradul de asemănare* (sau deosebire) dintre cele două idiome: cu cât asemănarea este mai mare, cu atât dificultățile de înțelegere sînt mai mici, cu cât asemănarea este mai mică, cu atât dificultățile sînt mai mari, cazul limită fiind acela în care intercomunicarea este irealizabilă.

Asemănările (deosebirile) dintre două idiome, descrise în termenii uzuali ai lingvisticii structurale de *inventar/distribuție*, eventual în termeni de *inventar/reguli* (*de bună formare*) par a nu putea fi în mod clar corelate cu dificultățile sau absența dificultăților în procesul de intercomunicare: este o constatare empirică aceea că intercomunicarea se realizează în *grade diferite* între vorbitori ai unor idiome cu structuri care au aproximativ același grad de asemănare. Pentru a nu lua în considerare decît nivelul expresiei sonore (nivelul fonetic/fonologic), ne putem referi la următoarea situație: dialectul dacoromân și cel istroromân sînt foarte asemănătoare din punctul de vedere al structurii fonetice și fonologice¹. Cu toate acestea, intercomunicarea dintre un vorbitor al dacoromânei și unul al istroromânei nu se realizează cu dificultăți mai mici decît aceea dintre un vorbitor al românei și un vorbitor al limbii italiene².

Mai realist ni se pare să considerăm că posibilitatea pe care o are un vorbitor al unui idiom, L_1 , de a înțelege într-o anumită măsură ceea ce se vorbește într-un alt idiom, L_2 (pe care nu-l cunoaște), este dată de faptul că vorbitorul respectiv **recunoaște** în propozițiile emise în L_2 un număr de cuvinte din idiomul pe care îl folosește în mod curent. Cu cât mai mare este numărul de cuvinte recunoscute (sau recunosciibile), cu atât înțelegerea este

¹ Vezi Matilda Caragiu-Marioșeanu, *Compendiu de dialectologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 192, 194, pentru inventarul fonemelor din istroromână; pentru inventarul fonemelor din dacoromână (= limba română literară), vezi G. Hammarström, „The Romance Languages”, în vol. James M. Anderson and Jo Ann Creore (eds), *Readings in Romance Linguistics*, [Mouton], The Hague, Paris, 1972, p. 53.

² Pentru inventarul de foneme al limbii italiene, vezi Hammarström, *loc. cit.*

mai largă ; cu cât recunoașterea este mai corectă, cu atât înțelegerea este mai exactă. Situația la care ne referim ni se pare a fi un caz particular al procesului de înțelegere între doi vorbitori, independent de faptul dacă folosesc sau nu același idiom : lăsând la o parte aspectele legate de gramatică, putem spune că un vorbitor, x , înțelege ce spune alt vorbitor, y , în măsura în care poate să *identifice* în cuvintele din care sînt alcătuite enunțurile emise de y cuvintele din propriul său stoc lexical ; dacă „pronunția” lui y este într-o anumită măsură diferită de a lui x , x întîmpină anumite dificultăți de înțelegere ; dacă y va folosi cuvinte care nu fac parte din stocul lexical al lui x , acesta din urmă va întîmpina, de asemenea, anumite dificultăți de înțelegere. Situația în care y vorbește un alt idiom, L_2 (diferit de L_1 , vorbit de x), se poate defini în anumite cazuri ca situația în care y folosește o pronunție care diferă *sistematic* de pronunția lui x , stocul de cuvinte al celor doi vorbitori fiind în parte același, iar pronunția lor păstrînd anumite elemente comune. În această situație, x și y se *înțeleg* deși vorbesc idiome diferite. În cazul în care y folosește un idiom în care cuvintele au un fonetism care nu are nici un element comun cu fonetismul cuvintelor folosite de x , iar diferențele fonetice dintre cuvintele folosite de y și cele folosite de x au un caracter total *nesistematic*, înțelegerea dintre x și y este imposibilă.

În cele ce urmează vom încerca să formulăm în termeni mai exacți acest mod de a înțelege intercomunicarea dintre un individ, x , care folosește un idiom, L_1 , și un individ, y , care folosește idiomul L_2 , pe care x nu-l cunoaște. În raport cu sistemul de concepte pe care îl vom schița, este nerelevant faptul dacă L_1 , L_2 sînt limbi diferite sau sînt dialecte sau subdialecte sau graiuri ale aceleiași limbi. Este însă evident că sistemul este valabil pentru situația în care L_1 , L_2 sînt dialecte sau graiuri ale unei anumite limbi.

Ideea că un cuvînt oarecare, c' , din L_2 nu este altceva decît cuvîntul c din L_1 , cu anumite diferențe (sistematice) de pronunțare (diferențe fonetice), va fi exprimată cu ajutorul conceptului de *transpozabilitate*³. Întrucît aspectul cel mai important pentru discuția noastră este asemănarea dintre două cuvinte din limbi diferite vom introduce ideea de *structură comună* (a unei astfel de perechi de cuvinte). Structura comună care caracterizează o pereche de cuvinte favorizează într-o măsură mai mare sau mai mică *recunoașterea* unui cuvînt c' din limba L_2 de către un vorbitor al limbii L_1 (care nu vorbește limba L_2) ; vom vorbi deci de *probabilitatea de recunoaștere* a unui cuvînt c' dintr-o limbă L_2 de către un vorbitor al limbii L_1 . În sfîrșit, cu cât numărul de cuvinte cu o anumită probabilitate de recunoaștere este mai mare, în raport cu totalitatea cuvintelor din L_2 , cu atât probabilitatea ca un vorbitor al limbii L_1 să înțeleagă pe un vorbitor al limbii L_2 , deci *probabilitatea de intercomunicare* este mai mare.

³ A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, [Champion], Paris, 1921, p. 89 : „la constatation de la parenté facilite beaucoup l'apprentissage des langues en pareil cas : la seule correspondance espagnol h = italien et français f fait prévoir la forme de beaucoup de mots, comme esp. *haba* = ital. *fava*, fr. *fève* ; esp. *hacer* = ital. *facere*, fr. *faire* ; etc.” Se poate observa că noțiunea de *transpozabilitate* pe care o introducem nu este decît o *generalizare* a ideii citate mai sus și o transpunere — perfect justificabilă, credem — a acesteia din domeniul *învățării* limbilor, în acela al *înțelegerii* între doi vorbitori care vorbesc idiome distincte, dar înrudite. Noțiunile pe care le introducem în plus nu fac decît să dezvolte și să precizeze ideea formulată de A. Meillet.

2. Cîteva convenții terminologice și de notație. Considerăm că orice cuvînt, c , dintr-un idiom oarecare este un *șir de sunete* (*foneme*), $\langle x_1, \dots, x_n \rangle$, unde subscriptele $1, \dots, n$ indică *poziția* pe care x o ocupă în șir (= primul sunet, al doilea etc.). Sunetele care apar în două poziții distincte, i, j , pot fi distincte ($x_i \neq x_j$) sau identice ($x_i = x_j$). Spunem că un cuvînt de forma $\langle x_1, \dots, x_n \rangle$ are *lungimea* n . Notăm lungimea unui cuvînt oarecare, c , prin λ_c (de ex. pentru *cal*, $\lambda_c = 3$). Numim vocabularul unui idiom, L_1 , mulțimea cuvîntelor din L_1 , pe care o simbolizăm prin V_{L_1} . Apartenența unui cuvînt la vocabularul unui idiom oarecare, de ex. L_1 , prin $c \in V_{L_1}$. Simbolizăm prin s_c semnificația unui cuvînt oarecare, c .

Dacă două cuvinte, c, c' , pentru care avem $c \in V_{L_1}$ și $c' \in V_{L_2}$, sînt astfel încît $s_c \approx s_{c'}$, spunem că c, c' se găsesc într-o relație de *traducibilitate*, pe care o notăm prin $T(c, c')$. Prin traducibilitate nu înțelegem altceva decît *identitatea aproximativă* de sens dintre două cuvinte din două idiome distincte, așa cum aceasta apare, de ex., în dicționarele bilingve (atunci cînd acestea există), care „explică” cuvîntul c din L_1 prin c' din L_2 sau în explicația pe care un vorbitor al idiomelor L_1, L_2 o poate da cuvîntului c , prin c' (explicație de forma „ c din L_1 înseamnă c' în L_2 ”).

Prin *reguli de corespondență* (*fonetică*) desemnăm mulțimea formulărilor de tipul „sunetului x din L_1 îi corespunde sunetul y din L_2 , în contextul” (de ex. dr. *ă, î*: megl. *q* în poziție accentuată; dr. *n*: ir. *r* în poziție intervocalică). Simbolizăm prin $R(x, y)$ o anumită astfel de regulă care pune în relație sunetul x din L_1 cu y din L_2 . În cazul în care unui sunet, x , dintr-o anumită poziție din L_1 îi corespunde cu regularitate *absența* oricărui sunet în L_2 (= îi corespunde un „zero fonic”), spunem că, în $R^a(x, y)$, are loc $y = \emptyset$ (de ex. dacă L_1 este aromâna și L_2 dacoromâna, putem spune că, în poziție finală, postconsonantică (exceptînd grupul C_p^1) putem vorbi de o regulă de forma $R^a(u, y)$ și $y = \emptyset$. Dacă într-o poziție determinată în cuvînt, unui „zero fonic” din L_1 îi corespunde în L_2 un anumit sunet, spunem că regula de corespondență are forma $R^a(x, y)$ și $x = \emptyset$ (o astfel de regulă exprimă fenomenele regulate de proteză, epenteză etc.). Prin RC_{L_1, L_2} desemnăm mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1 și L_2 , unde L_i este luat ca termen de referință; în acest caz, dacă $R^a(x, y) \in RC_{L_1, L_2}$, x aparține la L_1 , iar y aparține la L_2 .

3. Transpoziție. Spunem că un cuvînt, c , din L_1 este *transpozabil* în L_2 , atunci cînd, pornind de la forma fonetică a cuvîntului c , se poate construi, pe baza unui număr de reguli din RC_{L_1, L_2} și numai pe această bază, un cuvînt c' din L_2 , pentru care $T(c, c')$ să aibă loc. De ex., pornind de la rom. lit. *vede* se poate construi forma *veŋe* din graiurile de vest ale dacoromânei, pe baza regulilor rom. lit. „ e : dr. vest. *q* în poziție accentuată atunci cînd urmează un e ” și pe baza regulii de palatalizare a dentalelor. Pornind de la dr. *lîă* se poate obține megl. *lonă* pe baza regulii „dr. *ă, î*: megl. *q* în poziție accentuată”.

Definim după cum urmează relația de transpozabilitate explicată mai sus:

3—1. Transpozabilitate. Fie $c = \langle x_1, \dots, x_m \rangle$ un cuvînt oarecare pentru care $c \in V_{L_1}$ are loc. Fie RC_{L_1, L_2} mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1, L_2 .

Cuvîntul c este **transpozabil** în L_2 dacă există un $c' = \langle y_1, \dots, y_m \rangle \in V_{L_2}$, astfel încît următoarele condiții să fie satisfăcute :

(i) $T(c, c')$ să aibă loc ;
 (ii) Pentru fiecare $i (1 \leq i \leq m)$, una din următoarele condiții să fie satisfăcută :

(a) să existe o regulă, $R^a \in RC_{L_1, L_2}$, astfel încît $R^a(x_i, y_i)$ să aibă loc sau

(b) $x_i = y_i$ să aibă loc.

(iii) În cazul în care $m \neq n$, să existe cel puțin o regulă, $R^b \in RC_{L_1, L_2}$ astfel încît $R^b(x, y)$ să aibă loc și $x = \emptyset$ sau $y = \emptyset$, dar nu amîndouă, să fie adevărate.

După cum se observă, 3—1 prevede ca primă condiție pentru a putea stabili că un cuvînt din L_1 este transpozabil în L_2 o asemănare de sens între cele două cuvinte (i) ; prin (ii) se formulează cerința ca fiecare sunet (fonem) al cuvîntului c să poată fi pus, printr-o regulă generală, în corespondență cu sunetul aflat în poziție identică în cuvîntul c' sau să fie identic cu acest sunet ; prin (iii) se arată că, în cazul în care c și c' au lungimi diferite, diferența de lungime trebuie să se datoreze unei (unor) reguli prin care un sunet dintr-o anumită poziție a unui cuvînt să fie pus în corespondență cu un „zero fonic“ din celălalt cuvînt. E x e m p l e : dr. *lînă* este transpozabil în mgl. întrucît în mgl. există un cuvînt, *lönă*, cu același sens ; cuvintele au lungime egală ; sunetele din pozițiile 1, 3, 4 sînt identice și există o regulă care stabilește că unui *ă* sau *i* din dr. îi corespunde sub accent un *ø* în mgl. Cuvîntul dr. *vînt* este transpozabil în ar. întrucît în ar. există un cuvînt cu sens asemănător, *vintu* ; lungimea cuvîntului dr. este 4, a celui din ar. este 5 ; sunetele din poziția 1, 3, 4 sînt identice ; există o regulă în acord cu care, după labială înainte de $n +$ consoană, unui dr. *i* îi corespunde în ar. un *i* ; există o regulă care arată că, în poziție finală, după consoană, unui „zero fonic“ din dr. îi corespunde un *-u* (plenison sau devocalizat) în ar., fapt care explică diferența de lungime dintre cele două cuvinte. În schimb, cuvîntul rom. *cal* nu poate fi transpus în franceză, întrucît cuvîntul fr. *cheval* satisface condiția (i), dar nu satisface condițiile (ii) și (iii).

Dacă două cuvinte, c, c' , satisfac condițiile de sub 3—1, spunem că relația $TR(c, c')$ are loc.

3—2. Transpoziție. Fie $c \in V_{L_1}$ un cuvînt oarecare din L_1 . Dacă există un cuvînt $c' \in V_{L_1}$ astfel încît relația $TR(c, c')$ să aibă loc, spunem că c' este **transpoziția lui c în L_2** .

Conform cu 3—2, spunem că *lönă* este transpoziția dr. *lînă* în mgl., că *vintu* este transpoziția dr. *vînt* în ar. ; dar că fr. *cheval* nu este transpoziția rom. *cal* în fr.

4. Structură comună și probabilitate de recunoaștere. Asemănarea dintre două cuvinte se poate determina în mod foarte natural prin numărul de sunete identice pe care cele două cuvinte le au în comun în pozițiile identice. Este foarte natural să spunem, de ex., că dr. *vînt* și ar. *vintu* seamănă, întrucît în pozițiile 1, 3, 4, au sunete identice ; în schimb, dr. *viespe* și ar. *gaspă* seamănă în mai mică măsură, întrucît nu au sunete identice decît în pozițiile 4 și 5.

4—1. Structură comună. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului $c \in V_{L_2}$. Cuvintele $c = \langle x_1, \dots, x_m \rangle$ și $c' = \langle y_1, \dots, y_n \rangle$ au o structură comună dacă există un i ($1 \leq i \leq m$ sau $1 \leq i \leq n$) astfel încît $x_i = y_i \neq \emptyset$.

Prin 4—1 se arată că este suficient ca, într-o poziție determinată dintr-un cuvînt c și în poziția corespunzătoare din transpoziția sa în L_2 , să apară unul și același sunet pentru a spune că c și c' au o structură comună. Este evident că dr. *vînt* și ar. *vîntu* au o structură comună, după cum au o structură comună dr. *viespe* și ar. *yaspă* sau dr. *lîă* și mgl. *lônă*. În schimb, dr. *cal* și fr. *cheval* nu au o structură comună, întrucît fr. *cheval* nu este o transpoziție în fr. a rom. *cal*. Trebuie, de asemenea, admis că dr. *cal* și ir. *că* au o structură comună, întrucît *că* este o transpoziție, iar în poziția 1, în ambele cuvinte, apare sunetul c .

4—2. Mărimea structurii comune. Fie c, c' două cuvinte pentru care $TR(c, c')$ are loc. Numim **mărimea structurii comune** $\mu_{c, c'}$, a cuvintelor c, c' numărul de sunete care alcătuiesc structura comună a cuvintelor c, c' .

Exemple: În cazul dr. *lîă*, mgl. *lônă*, avem $\mu_{c, c'} = 3$; pentru dr. *vînt*, ar. *vîntu*, avem $\mu_{c, c'} = 3$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă*, avem $\mu_{c, c'} = 2$; pentru rom. *cîmp*, it. *campo*, avem $\mu_{c, c'} = 3$.

Între mărimea structurii comune a două cuvinte și probabilitatea ca un vorbitor să recunoască un cuvînt al propriului său idiom în structura fonetică a transpoziției acestuia (în alt idiom) există o relație directă: cu cît structura comună are o pondere mai mare în structura celor două cuvinte, cu atît probabilitatea de recunoaștere este mai mare. În aceste condiții, dat fiind un cuvînt c și transpoziția acestuia, c' , este firesc să raportăm mărimea structurii comune ($\mu_{c, c'}$) la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare* (în cazul în care cele două cuvinte au lungimi diferite), întrucît structura comună apare pentru vorbitor cu mai puțină claritate în cazul în care aceasta reprezintă o porțiune mai mică din structura unui cuvînt și poate fi degajată, în consecință, cu mai mare dificultate; este mai greu de degajat structura comună a perechii *viespe*/*yaspă* decît a perechii *vînt*/*vîntu*.

4—3. Probabilitatea de recunoaștere. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului c din L_1 ; fie λ_c lungimea cuvîntului c , $\lambda_{c'}$ lungimea cuvîntului c' și $\mu_{c, c'}$ mărimea structurii comune a celor două cuvinte. *Probabilitatea de recunoaștere* a cuvîntului c' de către un vorbitor al limbii L_1 este

$$\frac{\mu_{c, c'}}{\text{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})} = P_i^r.$$

În 4—3, prin $\text{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})$ indicăm faptul că $\mu_{c, c'}$ se raportează la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare*. Pentru a reveni la exemplele discutate: pentru dr. *lîă*, mgl. *lônă* avem $P_i^r = 3/4 = 0,70$; pentru dr. *vînt*, ar. *vîntu* avem $P_i^r = 3/5 = 0,60$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă* avem $P_i^r = 2/6 = 0,30$; pentru rom. *cîmp*, it. *campo* avem $P_i^r = 3/5 = 0,60$.

Se observă că înrudirea mai strînsă dintre două idiome nu determină cu necesitate o probabilitate mai ridicată de recunoaștere: un vorbitor al dacoromânei va recunoaște cu o probabilitate mai ridicată it. *campo* decît ar. *yaspă*. De asemenea, la același grad de înrudire între idiome pot corespunde probabilități de recunoaștere diferite, de la transpoziție la transpoziție: pentru un vorbitor al dr., probabilitatea de recunoaștere a transpoziției *yaspă* este mai mică decît a transpoziției *vîntu*.

5. Probabilitatea de intercomunicare. Există, desigur, o mulțime de aspecte care pot fi luate în considerație atunci când vorbim de probabilitatea ca un vorbitor, x , al idiomului L_1 să înțeleagă ceea ce se spune într-un idiom, L_2 , pe care nu-l cunoaște. Aspectul la care ne vom referi este următorul. Propozițiile formulate în L_2 sînt toate alcătuite din elemente din V_{L_2} . Probabilitatea ca o propoziție din L_2 să fie înțeleasă depinde de probabilitatea de recunoaștere asociată constituentilor ei. Altfel spus: dacă există o probabilitate determinată de recunoaștere asociată cuvintelor din V_{L_2} , atunci această probabilitate determină și înțelegerea probabilă a propozițiilor formulate în L_2 .

Pentru a determina probabilitatea asociată fiecărui element din V_{L_2} de a fi recunoscut de către un vorbitor al idiomului L_1 , ni se pare natural să raportăm numărul cuvintelor transpoziții din L_1 în L_2 cu o anumită probabilitate de recunoaștere, să spunem $P_i^{re} > 0,50$, la totalitatea elementelor din V_{L_2} . Notînd prin n numărul cuvintelor pentru care $P_i^{re} > 0,50$ și prin $N_{V_{L_2}}$ numărul cuvintelor din V_{L_2} , vom defini probabilitatea de intercomunicare cu ajutorul vocabularului V_{L_1} , prin $P^{in} = \frac{n}{N_{V_{L_2}}}$. Este evident că, pentru $n = N_{V_{L_2}}$, avem $P^{in} = 1$, iar pentru $n = 0$ avem $P^{in} = 0$.

În cazul în care facem $P^{re} > 0,50$, vom spune că P^{in} măsoară pentru orice element din V_{L_2} probabilitatea ca acesta să fie mai curînd recunoscut decît nerecunoscut. În cazul în care facem $P^{re} > 0,80$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu o certitudine mai mare decît 0,80. Dacă facem $P^{re} = 1$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu certitudine absolută. Așadar, cu cît vom alege o valoare mai mare pentru P^{re} , cu atît P^{in} va măsura probabilitatea unei *recunoașteri mai sigure*, deci vom putea vorbi de probabilitatea unei intercomunicări mai sigure, pe baza vocabularului V_{L_2} , între un vorbitor al idiomului L_1 și un vorbitor al idiomului L_2 .

DIALECTS AND INTERCOMMUNICATION

ABSTRACT

The usual claim is that the mutual understanding (=intercommunication) between the speakers of two different (sub) dialects (or even languages) is directly dependent on the similarities/dissimilarities between them.

It seems, however, that structural similarities (dissimilarities) accounted for in terms of inventory and distribution cannot be always put into some relevant relation to the degree in which the intercommunication realizes: there are cases in which the intercommunication is realized in different degrees between speakers of languages (dialects) displaying approximately the same degree of similarity.

An alternative procedure is proposed. Instead of the structural similarity, some other parameters are taken into consideration. These parameters can be correlated in a more reasonable and intuitive way with the degree of intercommunicability. In order to obtain such an account the following concepts are introduced: (a) *transposable word pairs*; (b) *identification probability (associated to each transposable pair)*; (c) *the intercommunication probability* is given by the ratio between the total number of words displaying the identification probability $P_i (P_i > 0)$ and the total number of lexical entries from the lexicon.

When the value of P_i is taken into consideration, the *quality* of the intercommunication can be determined: this quality is directly dependent on the value of P_i .

Facultatea de Limba și Literatură Română
București, str. Edgar Quinet, nr. 5-7

MUNTELE VRĂJIT

DORU SCĂRLĂTESCU

„Intru în munte, o poartă de piatră / Încet s-a-nchis...”

Puține poeme din literatura noastră concentrează atîta bogăție de frumusețe și sens, precum cele două catrene intitulate de Lucian Blaga *Munte vrăjit*, pe care ne propunem să le comentăm, încălcînd, cu bună știință, o interdicție a autorului însuși. „E o crimă să analizezi poeziile, fiindcă le omori” îi scrie el, la 29 aug. 1918, Corneliiei Brediceanu.

În cadrul temei, extrem de productivă în literatura română și pe o arie est-europeană – orientală – a *muntelui* (v. în această privință studiul final din cartea lui E. Papu: *Motive literare românești*), „momentul Blaga” reprezintă depășirea aspectelor exterioare, terne sau pitorești, meditativ-sentimentale, sau eroice, către revelarea unor semnificații profunde, complexe, pe multiple planuri: existențial, mitic, filosofic, estetic... Raportată la mișcarea motivului-obsesie pe traiectoria liricii blagiene, poezia *Munte vrăjit* marchează, de asemenea, tranziția de la elanurile vitaliste, exprimate manifest, oarecum grandilocvent și gesticulant, de sorginte mistic-creștină: „Dar munții-unde-s? Munții / pe cari să-i mut din cale cu credința mea?”, sau păgîn-dionisiacă: „Dați-mi un trup, / voi munților, / mărilor / dați-mi alt trup-să-mi descarc nebunia / în plin!...”, caracteristice primelor volume, spre atitudinea de asceză, interiorizare, hieratism, a cărților următoare. Poezia aparține, indiscutabil, unei epoci de echilibru interior și maturitate artistică, definibilă și prin titlul volumului în care apare: *La cumpăna apelor* (1933).

Cedînd, în continuare, viciului filologic, irezistibil în detectarea de filiații, analogii, paralelisme, vom observa că, sub raport ideatic, poezia lui Blaga se situează în vecinătatea *psalmilor* arhezieni, prin efortul insistent, tensionat, dramatic, de comunicare cu transcendentul. În planul expresiei, prin ermetismul ei „cristalin”, prin maxima economie lexicală, prin apelul la „metafora revela-torie” ea e aproape de *Plumbul* bacovian sau de poezia *Din ceas, dedus...* a lui Ion Barbu, de care o leagă și calitatea de manifest poetic implicit ce i-am putea-o atribui.

Asocierile merg, desigur, până la un punct. Blaga n-ar fi unul din cei mai mari lirici români, dacă n-am putea opera și disocierile necesare. Îl despart, mai ales de ultimii doi interbelici amintiți, dincolo de „apetitul metafizic“, un mai acut sentiment al concretului viu și mișcător, o participare nemijlocită la pulsația firii, în toate regnurile ei. Este ceea ce Blaga însuși numea aderența la „organic“, detașându-se de „abstractul constructivist“ de tip barbian. „Abstractul meu – îl avertizează el pe Octav Șuluțiu, într-o scrisoare – n-a pierdut și nu va pierde niciodată contactul cu organicul [...] În direcția în care mă mișc, socot *Cîntăreții bolnavi și Munte vrăjit* ca două culmi ale mele...”

Sînt aici, evident, sugestii pe care merită să le luăm în considerare, în demersul analitic ce ni-l propunem. Acest demers are în vedere cel puțin patru nivele ale lecturii de la un nivel 0, urcînd către zone din ce în ce mai rarefiate.

1. La un nivel al lecturii simbolice, poezia *Munte vrăjit* poate fi interpretată ca o reminiscență din copilărie. Cîteva pagini din volumul autobiografic *Hronicul și cîntecul vîrstelor* sînt edificatoare pentru ceea ce Blaga numea „marele întîlnire cu Muntele“ – experiență existențială autentică, unică și copleșitoare. Poezia readuce, peste ani, senzația de împărtășire cu frumusețile și măreția naturii, resimțită atunci: „Muntele era această privescătoare în care intram tot mai adînc, și care la rîndul ei intra și ea în mine“. Întîlnirea în peisajul montan (un platou, o depresiune...), depășind chei de piatră, care, sub efectul depărtării, par că se unesc și se închid, e un prilej de „beție“ naturistă, amalgamînd „gînd și vis“, de continuă mirare admirativă („Ce vinete lacuri! Ce vreme înaltă!“), de interferare de planuri, real și fabulos – acesta emanat de basme și cresuri ale copilăriei („Jivine mai sfînte... stranii, vrăjite...“). Poezia traduce sentimentul de insolit și chiar fantastic, generat, de regulă, de peisajul alpestru. Din acest punct de vedere, ea pare să illustreze categoria exoticii în accepția atribuită de Andrei Pleșu (în cartea sa *Pitoresc și melancolie*), ca „iradiere miraculoasă a imediatului“, pe care, pentru a-l percepe, nu e nevoie să evadezi din universul familiar, ci, dimpotrivă, să intri în el cît mai adînc, „pînă la halucinație“. Dar aceasta este chiar intrarea „în munte“ a lui Lucian Blaga. Aceeași senzație, de imponderabilitate în peisaj, o redă *Viziunea geologică*, din volumul următor, *Nebănuitele trepte*, 1943: „Sub piscuri mari, în munte, o căldare de bazalt./ Un pas, și-apoi abrupt – tărîmul celălalt“.

2. Dincolo de litera ei, poezia lui Blaga cuprinde înțelesuri mai bogate ce se luminează (nu deplin, însă) la o încercare de descifrare a simbolurilor. Privit din perspectivă arhetipală, drumul în munte e un *traseu inițiativ*, către straturile prime ale protoistoriei dace, vegheată de „jivine sfînte“, totemice. În acest context, muntele vrăjit e „muntele sacru“ al lui Zalmoxis, Kogălnonul, loc de reclusiune, meditație și contact cu strămoșii. O figurare a „lăcașului morților“ care, după Blaga – corectîndu-l pe Vasile Pârvan, autorul *Geticei* – nu era, la geți, ca și la celți, de natură celestă, ci mundană – o altă regiune pe pămînt (*Orbis alius*): „La geți intrarea în celălalt tărîm va fi fost imaginată ca o intrare

în munte, prin peșteri sau prin guri de plaiuri. Celălalt tărîm este țara fericirii, patria unei vieți potențate, trăită în veșnică tinerețe. Acolo timpul are alt ritm, mult mai încet. O clipă din celălalt tărîm poate să însemne un veac pe pămîntul nostru" (v. *Getica*, în *Izvoade*, Minerva, 1972, p. 81).

Revenind la poezia în discuție, observăm că depășirea contingentului și „saltul” în transcendent se face aici oarecum de la sine, parcă peste voința autorului. Muntele exercită asupra eului liric o acțiune magnetică, magică, sugerată, stilistic, de prezența pasivului-reflexiv: „O poartă de piatră încet s-a-nchis” și de frecvența pronumelor personale în acuzativ și dativ: „mă saltă”, „mă latră”, „(î)mi ling mîinile”...

În planul acesta, al „fascinației tiparelor originare”, Blaga se întâlnește, indiscutabil, cu celălalt mare taciturn al literaturii române, Mihail Sadoveanu, cel din romanele *Creanga de aur* și *Izvorul alb*, la acesta, însă, vraja, tainele rămînînd „în cadre senine, fără aprehensiuni și tenebre” (Const. Ciopraga).

3. Într-un plan mai elevat de semnificații, *Munte vrăjit* reprezintă tentativa aventurii în *absolut*, atît de familiară întregii lirici moderne, atribuită de Blaga, excesiv, doar expresionismului: „De cîte ori o operă de artă redă astfel un lucru încît puterea, tensiunea interioară a acestei redări transcendează lucrul, îl întrece, trădînd relațiuni cu cosmicul, cu absolutul, cu ilimitatul, avem de-a face cu un produs estetic expresionist” (v. eseu! despre *Stiluri*, cap. 3, *Absolutul*).

În lumina sintezei spațio-temporale pe care o tentează conștiința poetică, muntele își pierde consistența fizică, devine un *semn*, o „rundă”, o „emblemă” a Timpului apăsător, devorant, infinit. „Saltul” conștiinței este această imersiune (sau forare) în timp, o dată cu desprinderea de contingentă, pe care o regăsim și în mai înainte citata *Viziune geologică*: „O amintire grea apasă. Ca din alte ere,/ Spre care sîngele și astăzi mult se cere...”

Despărțirea definitivă de contingent e marcată, stilistic, de opoziția; la nivelul timpurilor verbale, dintre perfectul compus, singurul („s-a-nchis”), care impune realității exterioare o limită, o interdicție, și restul verbelor la prezent, un prezent *etern*. A doua opoziție este între *închidere* (căt-re exterior) și *deschidere* (în interior): „o poartă de piatră / încet s-a-nchis. Gînd, vis și punte mă saltă”. Senzația de ilimitat a noului spațiu, metafizic, e dată de ambiguizarea dimensiunilor, printr-o nouă opoziție: între *adînc*, redat cromatic: „Ce vinete lacuri...” și *înalț*: „Ce vreme înaltă...” Dar transcendentalizarea eului nu este pentru Blaga o soluție facilă. Tensiunea se menține întreținută de întregul sistem de opoziții al poemului. La nivelul conștiinței, opoziția contingent-transcendent se perpetuează prin amintirea fascinantă, vicleană, a realului: „Din ferigă vulpea de aur mă latră”. Implicarea în transcendent nu e niciodată deplină: „Jivinele sfinte” îl acceptă („îmi ling mîinile”) și-l resping, totodată, pe poet („Stranii, / vrăjite, cu ochii întorși se strecoară”). Există, sugerat, în subsidiar, un alt prag, o

nouă „poartă de piatră“, inabordabilă pentru reprezentanții regnurilor comune, accesibilă doar sacrei faune „metafizice“. Sintagma „cu ochii întorși“ e una dintre cele mai enigmatice ale poemei. O mai găsim, la Blaga, în două poezii: *În munți*: „Un bălaur cu ochii întorși spre steaua polară“ și *Bazin într-un parc*, unde peștii „Cu ochii întorși / Se uită la lună“, fără ca noile contexte să ne poată oferi un punct de sprijin în interpretare. Pentru textul pe care-l discutăm propunem două soluții: una e a *nesupunerii* jivinelor „stranii, vrăjite“, a refuzului de a fi „domesticite“ prin privire (v. și „se strecoară“). Alta ar fi a intenției lor de *ocrotire*, de ocolire a efectului malefic al privirii. În basmele românești întâlnim corbul cu uitătură ucigașă; vasiliscul, animal fabulos al mitologiei autohtone, un fel de cocoș fermecat, are și el privire otrăvitoare.

Ultima opoziție, la acest nivel de interpretare, este aceea dintre aparență („somnia cristalelor“) și esență („albinele morții“). În înșelătoarea imobilitate a materiei, lucrează fără întrerupere timpul. „Albinele morții“, altă sintagmă ermetică, ilustrează după noi, clipele (sau orele, zilele), mișcându-se ciclic, acumulând în favoarea Timpului cel mare, absolut. De aici, în încheierea poemei: „Și anii-“, sugerînd o înșiruire fără finalitate.

4. O altă semnificație pe care o putem atribui poemei este aceea de artă poetică. *Muntele vrăjit* al lui Lucian Blaga poate fi o lume locuită poetic. Existenței „în lume“, pur și simplu, el îi opune existența „întru mister și revelare“, facilitată de „destinul creator“, magnific în țintele și traiectoria sa spirituală către „înnaturile de mare densitate ale misterului“, tragic, în același timp, prin „frînele“, „cenzurile“ constante ale unui transcendent ce li se refuză în cele din urmă. Refuz care incită permanent conștiința creatoare și generează, permanent, poezia.

LA MONTAGNE MAGIQUE

RÉSUMÉ

Dans son étude, l'auteur se propose d'analyser l'une des plus belles et plus riches en significations poésies de Lucian Blaga, *La Montagne magique*. Après avoir esquissé quelques rapprochements des autres textes appartenant aux poètes T. Arghezi, G. Bacovia, Ion Barbu, on souligne ce qui fait son originalité. En ce cas, on a en vue quatre niveaux de la lecture, orientés vers des zones toujours plus hautes. Au premier niveau, on distingue, dans le texte, une réminiscence d'enfance, au deuxième niveau, dans une perspective archétypale, le chemin vers la montagne, devient un trajet initiatique, tandis qu'au troisième on interprète le texte comme une tentative d'aventure en absolu qui, selon Lucian Blaga, serait spécifique à l'expressionnisme. Le quatrième niveau, enfin, met en évidence l'art poétique contenue dans les deux quatrains de *La Montagne magique*.

DUILIU ZAMFIRESCU, POET

DE

STĂNUȚA CREȚU

Destul de rece primită în epocă, poezia lui Duiliu Zamfirescu a atras atenția abia mai târziu. O atenție nezgomotoasă, marcată de grija delimitării obiective a ceea ce face timbrul particular al lirismului lui Zamfirescu, de preocuparea pentru stabilirea locului său în evoluția poeziei românești de la sfârșitul veacului trecut și începutul secolului nostru, fără elogi lipsite de acoperire, dar și fără o nedreaptă negație totală, impresionistă sau doctrinară.

E adevărat că nici unui comentator (excepție făcând studiul apologetic al Mariane Zamfirescu-Rarincescu) nu i-au scăpat numeroasele accente false sau numai străine, de contagiune, din lirica poetului, care fac să se restrângă, la câteva titluri doar, originalitatea sa în poezie.

Cu toate acestea, opera poetului continuă să intereseze, atât prin locul ei aparte, la interferența influențelor exercitate de poezia mai veche sau din epocă (Bolintineanu, Alecsandri, Eminescu, Macedonski), cu anticipări ale liricii noastre interbelice¹, cât și prin unicitatea tonalității din acele poezii, puține la număr, în care putem recunoaște un clasic al versului românesc, nu de înălțimea geniului eminescian, nici de vigoarea lui Coșbuc, dar fără de care poeziei noastre i-ar lipsi o notă anume.

Intenția noastră este tocmai aceea de a descoperi prin analiză și de a defini acest „son” specific al clasicului Zamfirescu, în ceea ce îl reprezintă cu adevărat în poezia sa, precum și de a stabili raporturile dintre această poezie și atât de numeroasele ecouri sau prefigurări care fac din autorul *Imnurilor* pagină un fel de Ianus, la hotarul dintre două secole.

¹ I. Negoitescu, *Duiliu Zamfirescu, poet*, în *Scriitorii moderni*, EPL, 1966, p. 99—124.

An. lingv. ist. lit., T. 20, p. 177—188, Iași, 1969.

Începuturile poeziei lui Duiliu Zamfirescu stau vădit sub semnul unor influențe diverse, neasimilate; ele trădează, alături de șovăielile firești pentru acel moment și o altă, neașteptată, piedică în calea cristalizării unui lirism propriu: facilitatea versificatorie. Autorul poeziilor din „Literatorul” lui Macedonski, reluate mai târziu în volumul *Fără titlu* (1883) era departe de situația tipică a debutantului, el era posesorul unei tehnici a versului înainte de a fi avut cel puțin prefigurarea fie cât de vagă a fondului său liric original. Această preexistență a meșteșugului față de substanța personală a poeziei va lăsa urme, aproape pentru totdeauna, în lirica lui Duiliu Zamfirescu, imprimându-i un aer de superficialitate și diletantism, de care numai rareori el reușește să scape.

„Dezgust” se vrea o meditație amară, în felul *Scrisorii I*, fără capacitatea lirismului eminescian de a proiecta la dimensiunile universului marile întrebări ale vieții și morții, coplesită de o retorică a muzantropiei și ascezei, vizibilă în repetiții fără vibrație.

„De plăcere sînt departe, cît e inima de cuget,
Cît e-o dulce respirație de al mării groaznic muget,
Cît e slaba noastră minte de al cerului mister
Cît sînt oamenii de cer”²

Ce rol joacă în asemenea încercări poetice tirania cadenței versului și a rimei se vede din absența oricărei comunicări între comparațiile care se succed una altele doar pentru a umple schema de versificare.

Harpista, clasată de G. Călinescu³ între poeziile realiste scrise de Duiliu Zamfirescu „în spiritul școlii sociale”, este dulceagă, melodramatică și acumulează toate clișeele „genului”. Este drept, însă a-i recunoaște poetului în *Harpista*, ca și în *Levante* și *Calavryta*, poemă care s-a bucurat de o prezentare elogioasă făcută de Macedonski, un anumit simț al muzicalității, siguranță și chiar rafinament în mînuirea valorilor sonore, care anunță deja „afectarea și limpezimea” considerate de I. Negoîtescu⁴ trăsăturile specifice ale poeziei lui Duiliu Zamfirescu.

Cum s-a arătat, subiectul oriental al baladei *Levante* și *Calavryta*, precum și atmosfera ei de somnolență și senzualitate, indică ecouri din Hugo, Gautier și Byron, precum și din Bolintineanu, toate însă receptate — și asupra acestui fapt poate nu s-a insistat îndeajuns — prin filiera macedonskiană.

Întreagă partea a II-a a poemului este pictural exotică și de o sugestivitate a ambianței, creată de decorul în același timp hieratic și somptuos, care o fac comparabilă cu imaginea Bagdadului din capodopera lui Macedonski, *Noapte de decembrie*:

² Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. îngr. de M. Zamfirescu-Răincescu, Scrisul românesc, Craiova, 1942, p. 81.

³ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, 1941, p. 470.

⁴ I. Negoîtescu, *op. cit.*, p. 101.

„Subt o boltă-ncondeiată cu lungi litere arabe,
 Unde aurul se leagă cu granitul african,
 Unde stau, ieșiți din ziduri, sfinxii, dormitind pe labe
 Ce port vase de-alabastru, stâlpi cu capiteluri albe,
 E înlinsă-o masă mare de porfir egiptian.
 Pe sub negrele arcade, mii de candeluse usoare
 Imitind floarea de nufăr...”⁵

În asemenea versuri de descripție puternic colorată se întrevăd certe note parnasiene, venind — se pare — mai ales din contactul cu poezia lui Gautier, pe care însă poetul, cu toată înzestrarea sa în acest sens, le va abandona curînd în favoarea altor orientări. Ceea ce stînjenește mai mult dezvoltarea poeziei lui Duiliu Zamfirescu în direcția adevăratelor sale posibilități este, în etapa începuturilor, tentația meditației filozofice de nuanță pesimistă, față de care în primul rînd temperamentul poetului se afla în discordanță. Dar chiar cînd acordul se realizează, ca în *Juan*, versurile abundă în platitudini și naivități, la care se adaugă și lipsa unei preocupări oricît de sumare pentru psihologia eroului romantic. Finalul poemului amintit, în care Juan, sfîșiatul cîndva de îndoială, apare vindecăt de ea prin iubire, constituie o mostră de asemenea simplificare dezinvoltă, principală sursă a impresiei de neconvîngător, pe care astfel de compoziții o fac.

Problema cea mai importantă pe care o ridică începuturile poetice ale lui Duiliu Zamfirescu este aceea a influențelor receptate, în mod particular, a raporturilor cu lirica eminesciană.

Serban Cioculescu a negat categoric ecourile poeziei lui Eminescu în opera lui Zamfirescu: „Încă o dată îl socotim pe Duiliu Zamfirescu crescut în afară de influența eminesciană”⁶. Adevărul este că mai ales în primele sale poezii, înrîurirea exercitată de Eminescu, fără a fi profundă, se simte. Adesea, ea se întrevăde în fraza discursului liric: „Și cînd gîndesc că-n lume sînt suflete menite / În veci de blînda rază a nu fi încălzite /, Cînd văd că sînt ființe ce port pe frunte scris / Eternă suferință și-n trai, și-n somn, și-n vis / Mă-ntreb de nu-i mai bine a-și duce fiecare / Adîncă sa durere (...)”⁷ (*Harpista*), în întrebările înfiorate de gîndul existenței efemere (*Levante și Calavryta*), ca ton amintind însă mai mult meditațiile lui Grigore Alexandrescu pe motivul rînelor decît eminescianul *Memento mori*, în sentimentul devalorizării „cuvintelor” mari: „Ce-mi vorbiți de nemurire, de credința cea străbună?”, în cite un portret încărcat de melancolie și visare, însă fără umbra demonică a eroilor eminescieni: „El are ochi albaștri, cunați ca și azurul, / Dar încadrați de-un oearcăn, ce, desinînd conturul /

⁵ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 74—75.

⁶ I. S. Cioculescu, *Un poet neo-clasic, Duiliu Zamfirescu*, în „Revista fundațiilor regale”, I, 1934, p. 403.

⁷ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 97.

Orbitele, arată că ades la lumina / Juan își trece vremea-n adîncă
cugetare, / Privirea-i lîă doarme la umbră de lungi gene, / Iar corpul
său molatic se odihnește alene, / Purtînd pe brațe capul în semn de
oboseală /, Și-n inimă speranța, ce vecinic îl înșeală" (*Juan*)⁸.

Chiar în citatele date se observă cu ușurință că ecourile eminesciene nu sînt de adîncime și că ele nu au fost receptate de o structură lirică apropiată de aceea a marelui nostru romantic. Atît de exterioară cît este, influența acestuia asupra lui D. Zamfirescu, la începuturile sale în poezie, nu poate fi negată însă, ea continuînd să se manifeste și mai tîrziu, în volumele de după *Fără titlu*, e drept, din ce în ce mai restrîns. În *Fugind de tot* invocarea liniștii veșnice se face cu o seninătate care e departe de pulsația subterană a deznădejdiei eminesciene din *Mai am un singur dor*: „Fugind de tot: de lume și de tine, / Mă duc să dorm pe-ntîndere de ape; / Acolo groapa vîntul să mi-o sape; Amurgul serii cadă peste mine / Nespus de dulcea ei singurătate, Și-o poartă-n lume luna gînditoare: / Mă uit la dînsa și nu mă mai doare / Viața-mi plină de pustietate (...)”⁹.

La lună, care, ca și poezia citată mai sus, face parte din volumul *Alte orizonturi* (1894), se deschide cu o invocație solemnă: „Lună astră plutitoare pe văzduhurile line”, continuînd apoi să gloseze în maniera *Scrisorii I* pe motivul „vanitas vanitatum”: „Plin e cosmosul de vremuri grămădite în trecut / Racle cu iluzii moarte, cu speranțe de-un minut; / Plin e spațiul de glasuri plîngătoare în pustiu /, Ochi de stele plini cu lacrimi sub zăbranic argintiu (...)”¹⁰.

În cel de al doilea volum al poetului însă, domină deja motivele și tonalitatea care-i sînt proprii. „Orizonturile” pe care i le dezvăluie Italia și Grecia în peregrinările sale diplomatice și lecturile din această perioadă îi relevă lumea antică, „evul” clasic. Versurile poetului abundă acum în viziuni ale acesteia:

„Și-mi părea că atinsesem tărîmul clasicei Helade,
Pherecyde de la Lesbos, omul vremilor trecute,
Îmi vorbea de strălucirea primelor olimpiade
De prin anii șapte sute.

Peste tot, viață, temple, cinturi și filozofie,
Corpuri splendide la forme, minți senine, rizătoare
Sub un cer deapururi tînăr, noaptea plin de poezie
Ziua inundat de soare”¹¹

Poetul s-a regăsit pe sine în această bucurie păgînă de a fi a anticilor, în naturalitatea și vitalitatea ei ferită de sofisticările moderne, de contorsiunile tragice ale scindării eului între chemările trupului și cen-

⁸ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 83—84.

⁹ *Idem*, p. 103.

¹⁰ *Idem*, p. 106.

¹¹ *Idem*, p. 178.

zura spiritului. Totuși, nu rareori se insinuează încă în „gravurile” inspirate de antichitate acea melancolie nedefinită care îl făcea pe Ion Pillat¹² să apropie „clasicismul mediteranian” al lui Duiliu Zamfirescu mai mult de nuanța elegiacilor latini (Catul, Tibul, Propertiu) decît de tonalitatea horatiană.

Cîteodată e vorba de o discretă nostalgie spre o visată numai lume clasică (exprimată cu o naivitate care dă preț pînă și stîngăciilor): „Pe-un soclu rupt, o veselă bacantă / Și-nvăluie, de două mii de ani, / În haina umbrei, pururi elegantă, / Splendoarea umerilor diafani. / Mișcind din flăcări, vechile trireme, / Adorm în pacea lungului amurg, / Înfrîpînd un vis din altă vreme. / Izbinzile lui Hermes Demiurg, / La umbra lor, pescarul trage-o plasă / Și cîntă-ncet cu glas adormitor, / Duiosă lui tragădie de acasă, / Visînd și el un vis în viitor” (Amurg)¹³.

Cele cîteva versuri, atît de des citate din *Pe Acropole* (în rest modestă verificare capabilă, chiar să surprindă prin numeroasele ei accente Bolintineanu), mărturisesc tocmai această aspirație spre identificarea cu lumea acelui timp unic, revolut:

„Lasă-mă să vin la tine, lume plină de parfumuri,
Ce răsai din timpul clasic ce mi-a fost atît de drag
Să culeg în libertate trandafirii de pe drumuri,
Să mă-nbăt de armonia limbei din Areopag”.

Cadentele orchestrate savant din cunoscuta *De la villa Tusculana* demonstrează o artă superioară a sugestiei, a implicării unor valori de atmosferă în versul care se cere parcă scîndat. Notația sobră și în același timp străbătută de o vibrație enigmatică alternează „percepția directă a vieții”, pe care i-o recunoaște G. Călinescu¹⁴, cu nota inefabilă a atmosferei crepusculare:

„Tristețe umbre se lasă pe văi de sus de pe dealuri,
Singure, palide, pline de-o lume vie de basme;
Bradul, umbrela și-o întinde pe muchea arsei coline;
Mierla șăgalnică țipă prin grase tufe de lauri”¹⁵.

Tendinței mai vechi, de structurare discursivă a meditației (ca în *Juan, Desgust*), i-a luat locul tonul apodictic solemn, pus în valoare de formulele concentrate în care cristalizează certitudinile reflecției:

„Piatra și lancea, și focul din vatra Vestet fecioare,
Toate sînt încă și azi în ființă. Timpul și forma
Par că se schimbă”¹⁶.

¹² I. Pillat, *Duiliu Zamfirescu, poet clasic*, în *Tradiție și literatură*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 252.

¹³ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 110.

¹⁴ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 471.

¹⁵ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 111.

¹⁶ *Idem*.

Este aici o artă a discreției, a măsurii, a rezistenței la tendința de diluare sau de insistență explicativă, o artă a renunțării, a împotrivirii la orice încurcătură, care dă noblețe acestor versuri. Este adevărat că uneori se mai simt încă ecourile armoniilor eminesciene, ca în această întâlnire a amărăciunii glaciale și a dorului infinit din *Luceafărul* cu oboseala și sentimentul crepusculului din *Odă în metru antic*:

„Plin de un dor fără sațu de lumea vremurilor duse,
Timpul și forma de azi mă lasă rece ca ghiata.
Toate sînt încă-n ființă și totuși toate sînt moarte.
Ochi-mi, o nobile Marcu Terențiu, cată spre tine”¹⁷.

Poezia rămîne printre expresiile cele mai pure ale lirismului lui Zamfirescu, prin distincția versului, prin notația sobră cu accente discret creatoare de atmosferă, dintre care se detașează uneori cite un adevărat „poem într-un vers”, cum este cel din finalul ei: „Soarele moare prelung în adîncul mărilor Tusce”¹⁸. Față de rafinamentul sugestiei din asemenea „peisaje”, descripția din sonetul *Anienul* și încercările de fructificare lirică a suprapunerilor trecut-prezent care o însoțesc îl apropie mai degrabă de nuanța din *Amurg*, cu deosebirea că aici domină sentimentul pierderii adevăratei imagini a evului antic și nu nostalgia acestei lumi vechi. O notă aparte o aduce descripția de un hieratism majestuos, prin care Duiliu Zamfirescu antcipă pe Matei Caragiale (în *Pajere*):

„Din cînd în cînd paginile ruine / Își spun povești pe malurile sale; / Sub poduri vechi țiarele papale / Ascund un semn din vremile creștine”¹⁹. Grația care se întrevade în finalul sonetului („Cînd Angelus clopotnițele sună, / Un vechi măslin din vremele lui Numa / Din flori ce cad îi face o cunună”) ²⁰ devine dominantă, „marca” stilistică a idilelor pe motive mitologice: *Nimfa tîndră Leuco, Jos, la Tivoli, Culcate-s romănițe*.

„Clasicimul senin”, formula pe drept respinsă de I. Negoitescu, ca nereprezentîndu-l integral pe poet, s-ar potrivi viziunii „antichizante” din poeziile amintite. De fapt această „viziune” e un grațios artificiu de stilizare a idilei pe fundalul convenției mitologice:

„Răsărit-a dimineața, de sub umbra unui val,
Tîndră Leuco, nimfa cu mărgeanuri în cosită,
Și mișcînd ușor din șolduri, a ajuns pînă la mal,
Unde sta copilul Bahus și-mpletea cununii de viță”²¹.

Vibrația lirică se obține în aceste tablouri din naivitatea elaborată a descrierii și narației, sugerînd candoarea lumii clasice, farmecul frust al vieții necomplicate de convenții și guvernată de principiul acelei „subordonări față de finalitatea naturii”, asupra căruia se oprea într-un

¹⁷ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 111.

¹⁸ *Idem*.

¹⁹ *Idem*, p. 116.

²⁰ *Idem*.

²¹ *Idem*, p. 128.

comentariu Eugen Lovinescu²², nu fără un anumit umor al sugestiei „antropomorfe”.

Aceeași nuanță de grațios și umor, dovedind o fină intuiție a virtuților lor expresive sporite prin comunicare reciprocă, apare și în *Jos, la Tivoli*. Umorul se realizează și aici tot din proiectarea aparițiilor mitologice într-o perspectivă familiară, terestră: vicleanul Cupido care urmează a fi tuns de plete răspunde dezarmant de omeneste prin intuiția sa tactică: „Însă el, prinzînd din fugă / Haîna măsei de un fald, / Drăgălaș îi zice: Sluga! / Tunde-mă că tot mi-i cald”²³. Finalul se remarcă prin potențarea impresiei de comic grațios creată de versurile anterioare, datorită tonului de relatare neutră a poantei: „Apoi tupilat pe vine, / Se piti sub un măslin, / Unde sus bătea măsline / Lydia lui Faustin /²⁴. Jocul delicat al însinuării alternînd cu candoarea simulată și trădînd tendința — foarte modernă — a sublimării convenției idilice prin umor, luminozitatea și grația, portretului feminin, căruia nu-i lipsește o anumită vibrație ambiguă, discretă, evidențiază (în *Culcate-s românițe*) puterea pe care o are, în aceste idile, poetul, de a converti convenția „genului” în stilizare expresivă, pe care nici un alt poet român nu a atins-o. Sonetul merită să fie citat în întregime pentru această tehnică specifică lui Zamfirescu: „Ușor se mișcă tînăra fecioară, / Pur-tîndu-și trupul drept ca o făclie; / Cu amforele vine de la vie / Și vinde must, ca-n vremi de-odinioară. / Copilă albă, vina ta să fie / De te-o'ntîlni Palibus bunăoară: / Cum mîinile-ți sînt prinse de ulcioară / O să-ți sărute benghiul din bărbie. / Dar ea zimbește. Colțurile gurei / S-ascund hoțis în gingașe gropițe, / Iar ochii vineți iau culoarea murei. / Și iată-l el încununat de vițe, / dă-i sare-n drum. Pe pajîstea pădurei, În urma lor, culcate-s românițe”²⁵. Cu aceste cîteva poezii (*Amurg, Anienuț, și, mai ales De la villa Tusculana, Nimfa tînăra Leuco..., Jos, la Tivoli, Culcate-s românițe*, toate din volumul *Alte orizonturi* și scrise, înainte de 1892, D. Zamfirescu a ajuns la un stil al său, conturat pe o temă proprie lui, capabil să imprime unora din versurile sale o valoare antologică, ce nu poate fi negată poeziilor amintite. Ele își păstrează originalitatea chiar și în raport cu poezia de inspirație clasică a lui Pillat, care își disimulează subiectivitatea modernă în invocarea lumii vechi, dar nu se regăsește — ca înaintașul său — în naivitatea și candoarea ei senină.

Continuînd pe același drum, Duiliu Zamfirescu ar fi ajuns poate la autopastișă. Poetul din *Imnuri păgîne, Poezii nouă, și Pe Marea Neagră* a preferat însă să exploreze alte căi, nu pentru că ar fi intuit pericolul autopastișei, de care n-a știut totuși să se ferească, ci pentru că era tentat de alte numeroase tonalități și formule lirice, multe din ele —

²² E. Lovinescu, *Critice*, vol. V, *Viața românească*, 1921, p. 51.

²³ Duiliu Zamfirescu, *Poezii*, ed. cit., p. 125.

²⁴ *Idem*.

²⁵ *Idem*, p. 121.

anticipări ale unor direcții poetice de mai târziu, sau mai ales, ale timbrului unor poeți pe care Duiliu Zamfirescu îi vestește. Văzînd în poetul care anticipă prin unele dintre încercările sale pe Coșbuc, I. Pillat, Topîrceanu, Matei Caragiale și chiar pe Ion Vinea sau Ad. Maniu, „un experimentator fin, nu lipsit de morgă, un amator care ascunde pe artistul autentic și un diletant superior”²⁶, I. Negoîtescu exagerează totuși în sensul descoperirii „confluențelor lirice” în poezia lui Duiliu Zamfirescu, cînd se grăbește să treacă printre afluenți, pe temeiul cîtorva versuri izolate, pe D. Anghel, Șt. O. Iosif, pe Argehi și Ion Barbu.

Total ne semnificative în cazul primilor doi poeți menționați, apropierea care se impunea cu ceilalți doi ar fi fost mai de grabă în sensul lirismului pamfletar în tonul, chiar, al batjocurii țărănești (*Un cărturar*) care amintește de Argehi și, respectiv, al limpezimii glaciale, parnasienne, din unele sonete și poezii descriptive (amintind de I. Barbu).

„Confluențelor” analizate de I. Negoîtescu li s-ar putea adăuga numeroase altele (de pildă unele ecouri „minulesciene” în *Sevilla*) sau unele dintre cele indicate deja ar putea fi exemplificate mai convingător citînd alte piese din lirica lui Duiliu Zamfirescu (de observat tonul coșbucian al baladelor cu subiect exotic prefigurat în *Urseolo*), însă mai importantă este stabilirea a ce anume le aduce totuși la un loc, dacă nu există în diversitatea lor un punct de convergență care să explice pe deasupra tentațiilor de „experimentator” multitudinea acestor formule și tonalități lirice, în special a celor prefigurate în poezia lui Duiliu Zamfirescu. Ceea ce se observă nămaidecît este faptul că toate aceste formule lirice experimentate de poet tind să se distanțeze de sfera lirismului confesiv: balada și convenția idilei opun acestuia o țesătură epică în care subiectivitatea poetului este numai implicată subteran, umorul (cu anticipări ale comicului lui Topîrceanu) împiedică gestul patetic și accentele elegiace să se desfășoare: cadența impecabilă, limpezimea glacială a versului transformă impulsurile confesive în ceremonie.

De cîte ori a încercat să scrie o poezie de confesie, Duiliu Zamfirescu a eșuat într-un lirism neconvîngător, lipsit de acordul organic substanță-expresie care definește arta autentică, subminat fie de tonul „eminescian” epigonic (*Strofe, În amurg*), de o anumită doză de convențional (*Malvina*) sau de involuntare efecte comice, datorate inconștenței tonului (*Castel Fusano*). Tocmai de aceea, dintre toate „lunile” (pasteluri inspirate de lunile anului) scrise de Duiliu Zamfirescu rămîn fie cele care implică fiorul subiectivității în descriere (*Vara*), fie cele sugerînd o atmosferă lirică (*Bucuria vieții*) prin idilă (*Iulie*), și nu cele de mărturisită vibrație interioară (*Ianuarie, Mai, August*), al cărei ton poetul nu-l găsește niciodată. Încredințat, cum scrie într-o scri-

²⁶ I. Negoîtescu, *op. cit.*, p. 103.

soare²⁷ că „lumea din afară de noi are o existență proprie și eu plerind, ea nu piere”, Duiliu Zamfirescu nu putea fi decît cîntărețul obiectiv sau, mai exact, de vibrație lirică implicată în imaginile ei obiective sau aparent obiective. O singură reușită excepție, liedul *S'aud*, personală prelucrare în simetrii armonioase la unei tonalități elegiace, de romanță: „S-aud, pîraele cum curg / În pacea palidei lumine; / Se umple valea de amurg / Iar eu mă duc gîndind la tine. / S-aude clopotul la schit; / Merg pusnicii să se închine; / Luceafărul a răsărit, / Iar eu mă duc gîndind la tine. / S-aude buciulul la munți /, Înfiiorînd cu lungi suspine / Tăcerea codrilor cărunți. / Eu mă tot duc gîndind la tine”²⁸.

În explicarea raporturilor dintre începuturile epigonice, lirica personală pe teme clasice și gama anticipărilor, un loc de seamă îl joacă influența poeziei eminesciene asupra epocii în care se manifestă poetul. Opinia lui Ș. Cioculescu cu privire la insignifianța influenței eminesciene asupra neoclasicului Duiliu Zamfirescu pare vulnerabilă, nu numai pentru că începuturile poetului sînt marcate de ecouri din Eminescu și, uneori, din poeți anteriori acestuia, receptate tot prin el, nici pentru că această influență continuă să răzbată cîteodată pînă în ultimele sale poezii, ci în primul rînd pentru faptul că ea a prilejuit poetului din *Alte orizonturi*, printr-o reacție anti-epigonică, relevarea propriei sale formule lirice, în poezia inspirată de lumea clasică, și tot ea explică divergența anticipărilor, care au ca punct de plecare mai totdeauna tendința atenuării notei confesive. Acesta este și meritul istoric al poeziei lui Duiliu Zamfirescu, faptul de a fi susținut alături de Coșbuc și Macedonski, dar nu la nivelul lor, deoarece poetul nu a avut conștiința propriei sale substanțe și expresii lirice în măsura celorlalți doi, dar de a fi susținut efortul de eliberare a poeziei românești de tendința epigonismului posteminescian.

Poetul rămîne autorul unei opere destul de întinse, dar inegale. Cantitativ, domină exercițiile versificatorului, nu autentică poezie, a cărei prezență se reduce la puține titluri. Duiliu Zamfirescu este printre cei cîțiva lirici ai perioadei posteminesciene, care și-au găsit, fie și numai uneori, un „son” al lor. Poezia sa își relevă posibilitățile în lied și în pastel sau în idila pe pretexte clasice, formule în care poetul a reușit să-și facă lirismul convingător, fie prin expresia discretă, de atmosferă interioară și sugestie muzicală, fie implicîndu-l în descripție sau convenție epică.

Marii poeți ai timpului sînt Macedonski și Coșbuc. Ei duc, după Eminescu, poezia românească pe drumuri noi, reușind să se împotrivească manierismului posteminescian. Duiliu Zamfirescu se apropie uneori de perfecțiunea formală a versului macedonskian, ca și de jocul

²⁷ D. Zamfirescu, *Scrisori inedite*, Ed. îngr. Al. Săndulescu, 1967, p. 87.

²⁸ Duiliu Zamfirescu, ed. cit., p. 107.

sunetelor și al culorilor din *Rondeluri*. Fără a fi de adîncime, rezultînd nu dintr-o adeziune programatică, ci din afinități temperamentale, parnasianismul poeziei sale este mai apropiat de nuanța meridionalului Heredia, decît de cea doctrinară a lui Leconte de Lisle. Raportările — posibile — la poezia lui Coșbuc sînt, în ciuda părerilor defavorabile exprimate de autorul discursului *Poporanismul în literatură* asupra poetului ardelean, mult mai numeroase și mai substanțiale. Nu este vorba desigur de influența vreunuia din ei asupra celui alt. Îi despart mari deosebiri care țin deopotrivă de experiența lor de viață diferită, de structura eului lor creator și de poziția estetică adoptată. Totuși, amîndoi se integrează unei direcții aparte a poeziei românești și anume tendinței de atenuare a lirismului sau cel puțin de implicare a acestuia în aparentele epice ale baladelor și idilelor, bine reprezentate și în opera lui Duiliu Zamfirescu. Este de fapt o prefigurare a acelei orientări a poeziei noastre moderne spre baladesc, notație, umor, spre atenuarea accentului liric, care alătură pe Arghezi (*Flori de mucigai*), Minulescu, I. Barbu, A. Maniu. Desigur, apropierea stabilită între idila „mitologică” zamfiresciană și cea țărănească, cultivată de Coșbuc, impune, în același timp, obligatorii distincții. Poetul *Baladelor și idilelor* a reușit să facă din flăcăii și fetele de țară din poezia sa prezențe convingătoare, chiar dacă stilizate în sensul convenției „genului”: oricum la Coșbuc există un echilibru între formula lirismului obiectiv și convenție, aceasta din urmă avînd mai degrabă rolul de a ne lăsa să bănuim ceva din vibrația cu care eroii „personifică” o vîrstă a sufletului. Semnificativă este substanța umorului, direct, proiectat asupra „întîmplărilor” la Coșbuc, subteran, implicat însăși convenției, apelului la figurația „mitologică” la Duiliu Zamfirescu. Se poate spune că în *Nimfa tinăra*, *Leuco...*, *Jos, la Tivoli*, *Culcate-s romănițe* se stilizează nu pentru a atenua artificul. Anecdota mitologică pare un „capriciu” al fanteziei poetului, gravură prețioasă în care se complică prin artificiu un impuls liric, estompat de mișcarea interioară a imaginii pe care acesta o declanșează.

Pe Duiliu Zamfirescu îl apropie de Coșbuc și virtuozitatea sa tehnică, versificația sa variată. Ceea ce atrage atenția este bogăția ritmică a versului său. Dacă rimele sînt de cele mai multe ori eminesciene, ritmurile exersate anticipă adesea pe Coșbuc, Topîrceanu, Arghezi. Iată, de pildă, apariția versului scurt, izolat, de cele mai multe ori în finalul strofei, ca la Coșbuc, (*Barza, Martie*) și, tot ca la el, polimetria versurilor de cîte cinci sau șase versuri, precum și schema rimelor: a b b a b (*Vara*), a b a b a b (*Acum, Copila din codru*), a a b c c b (*Iarna*). Uneori polimetria amintește însă mai degrabă de Bolintineanu (*Cîntul Thargeliei* sau *Flori de paște*). În genere, poetul stăpînește cu o mare ușurință versul, de la hexametru caracteristic mai ales începuturilor sale poetice (*Levante și Calvryta*, *La bal mascat*, dar și *La lună*, *Pe Acropole*) și pînă la versuri de 3 sau 4 silabe, alternînd cu altele de 7—8 silabe (*Un cărturar*). Domină troheul, dar destul de des apar iambul

și chiar amfibrahul, acesta din urmă în *Versuri heterometre* de pildă, sau în *Versuri heterometre albe*, importante și pentru renunțarea la rimă, în spiritul în care procedase și Eminescu în *Oda (în metru antic)*. *De la villa Tusculana*, constituie, prin combinația sa de dactili și trohee, o dovadă certă a posibilităților cu totul remarcabile ale poetului în mînuirea versului, întreaga atmosferă a poeziei, capacitatea ei de sugestie, datorind mult acestei muzici a ritmurilor eliberate de rimă. Semnificația tuturor acestor elemente de virtuozitate tehnică ni se pare a sta nu în ele însele, ci în libertatea cucerită de versul românesc, înăuntrul versificației clasice, prin varietatea structurilor metrice și strofice asimilate, preludiu al înfloririi liricii dintre cele două războaie, căreia poezii de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea i-au creat, prin Cosbuc, Macedonski, dar și prin Duiliu Zamfirescu, instrumentul de sulețe, apt să se ridice la valori expresive noi. Fără a insista asupra numeroaselor pagini din opera poetică a lui Duiliu Zamfirescu, reductibile la simplă versificație, lăsînd de asemenea deoparte pastșele și exercițiile sale epigonice ca și tatonările, de cele mai multe ori inexpresive, stîngace, în direcții redescoperite și într-adevăr fructificate de lirica interbelică, am încercat să corelăm toate aceste orientări atît de divergente în sensul unei „explicații” unitare. Rămînînd în poezia românească prin nota aparte adusă de cele șapte-opt poezii inspirate de lumea clasică și de nostalgia celui „ev” de care poetul s-a simțit atras, Duiliu Zamfirescu este în același timp autorul unor pasteluri, balade și lieduri, dintre care multe își păstrează și azi un anume farmec. Este justificată, fără îndoială, în ce privește mare parte din versurile poetului, acuzația de artificiu, adusă de aproape toți comentatorii. (G. Călinescu îi sacrifica totul, vorbind de „academismul rece de turist englez” al versurilor poetului). Puținele poezii care n-ar putea lipsi nici astăzi dintr-o antologie a liricii românești și meritul său istoric, în evoluția poeziei românești, justifică interesul și pe mai departe pentru creația poetului Duiliu Zamfirescu.

DUILIU ZAMFIRESCU, POÈTE

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à la poésie de Duiliu Zamfirescu (1858—1922), connu et commenté plutôt comme romancier. A la suite d'un examen succinct de ses débuts poétiques, on prouve l'influence d'Eminescu qu'il a subie, contestée du reste dans certaines recherches, et on met en rapport cette influence reçue de bonne heure avec les nombreuses anticipations des directives et des tonalités lyriques roumaines de l'entre-deux-guerres ; le liant de toutes les préfigurations qui apparaissent chez

Duiliu Zamfirescu est justement la tendance à éviter le maniérisme post-eminescien par l'atténuation de la note intime. La plus remarquable réussite du poète, en ce sens, c'est la formule de ses idylles sur des motifs mythologiques, où la stylisation des conventions du „genre" a servi heureusement cette tendance. Certains pastels et lieds ou les réussites du poète dans la direction du lyrisme d'atmosphère (*De la villa Tusculana*), de même que sa contribution dans l'élargissement, par l'exemple de son registre prosodique, des possibilités expressives dans la poésie roumaine, viennent s'ajouter aux éléments qui justifient l'intérêt témoigné pour la création poétique de Duiliu Zamfirescu. Sans briller de l'éclat de ses contemporains, Macedonski ou Coșbuc, grands poètes de la fin du XIX-e siècle, sa poésie ne manque par d'une note à part, unique même.

BIBLIOGRAFIE

- Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limba poetică eminesciană*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
- Irimia 2005 = Dumitru Irimia (coord.), *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice*, I. Arte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Irimia 2007a = Dumitru Irimia, *Eminescu și „Convorbiri literare”*, în „Convorbiri literare” (Iași), iunie, nr. 6 (137) (www.convorbiri-literare.dntis.ro).
- Irimia 2007b = Dumitru Irimia, *Unitatea limbii și literaturii românilor*, răspuns la Laudatio, Universitatea de Stat din [Republica] Moldova, 24.VI.2007 (www.usm.md/start.aspx?textC=6&textCom=190).
- Ivănescu 1956/1989 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în vol. Ivănescu 1989.
- Ivănescu 1972/1989 = G. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, în vol. Ivănescu 1989.
- Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA ON STYLE AND STYLISTICS

ABSTRACT

The study focuses on the most important Ivănescu's and Irimia's concepts of style and stylistics. The two linguists share a pertinent view on the poetic language and style. Emphasizing the relationship between competence and performance, the poet gives a new use to the existing linguistic material within the social group, through the stylistic function. The stylistic function is opposed to the communication function of language. Sometimes, it requires the use of non-existent terms in normal literary language at a specific time. On the other hand, the poet might find the *semantic-stylistic complementarity* of lexical content of the word as being *forgotten* in the deep level of language.

Keywords: poetic language, style, expressivity, norm, stylistic system.

GRAMATICA ȘI LOGICA LA G. IVĂNESCU¹

DUMITRU NICA*

În concepția lui G. Ivănescu, structura limbii nu poate fi explicată convingător decât prin structura gândirii. Un prim teren de demonstrație a acestei idei i-l oferă lingvistului ieșean gramatica, cu subcompartimentul ei, morfologia: „Analiza lingvistică [...] ne arată că nu se poate face abstracție de gândire, de fapte logice, în explicarea faptelor fundamentale ale morfologiei [...], că esențialul din structura morfologică a limbii se explică tocmai prin gândire, prin faptele logice” (Ivănescu 1963: 265).

Cum problema centrală a morfologiei o constituie părțile de vorbire, „în care, după câte știm, nu s-a făcut până acum nici un progres” (*ibidem*: 261), G. Ivănescu întreprinde o analiză logică a acestora, ajungând la următoarele concluzii: „[...] numai substantivul și pronumele exprimă noțiuni, [...] adjectivul, numeralul și verbul exprimă note din conținutul noțiunii și [...] adverbul exprimă o modalitate a unei note din conținutul noțiunii. Concluzia este aceasta: diversele clase de cuvinte sunt reflexe ale unor fapte din planul gândirii, și anume manifestarea pe planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gândirii; numai analiza profundă a faptelor de gândire ne indică deosebirea dintre diversele clase de cuvinte; punctul de vedere logic nu este, cel puțin câteodată, în morfologie și sintaxă, un punct de vedere străin lingvisticii, ci se identifică chiar cu punctul de vedere lingvistic” (Ivănescu 1964: 193).

Punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu se confirmă întru totul prin compararea cu un criteriu lingvistic, subordonarea, propus în interpretarea părților de vorbire de Otto Jespersen și cunoscut sub numele de *teoria rangurilor* (Jespersen 1975: 101–116). Din confruntarea punctului de vedere logic al lui G. Ivănescu cu cel gramatical al lui Otto Jespersen putem desprinde următoarele caracteristici ale părților de vorbire principale: substantivul exprimă noțiuni și este

¹ Lucrarea reia, cu unele modificări, articolul nostru *Teoria părților de vorbire la G. Ivănescu și la alți lingviști contemporani*, publicat în „Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, t. XXXIV, Secțiunea IIIe. Lingvistică, 1988, p. 93–95.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

o parte de vorbire de rangul I; adjectivul și verbul exprimă note din conținutul noțiunii și (tocmai de aceea) sunt cuvinte de rangul al II-lea; adverbul exprimă note ale notelor și (tocmai de aceea) este un cuvânt de rangul al III-lea. Pronumele, în schimb, nu exprimă noțiuni, nici note din conținutul unei noțiuni, decât în mod indirect (Coseriu 1978: 60; Tesnière 1959: 59). De aceea, el este și greu de definit. În enunț pronumele funcționează ca elemente de rangul I (pronumele substantivale) sau ca adjuncti (adjectivele pronominale). Numerales au conținut noțional (acoperă, în general, categoria logică a cantității) și funcționează, de regulă, ca elemente de rangul al II-lea (numerales adverbiale și cele distributive, având distribuție adverbială, funcționează numai ca elemente de rangul al III-lea).

Criteriul logic al lui G. Ivănescu iese în relief prin aplicarea teoriei lui Eugenio Coseriu despre sens. Operând cu trei tipuri de înțeles, și anume lexical, categorial și instrumental, părțile de vorbire se organizează în felul următor:

1. părți de vorbire reprezentate de cuvinte lexematice: substantivul, adjectivul, verbul și adverbul. Spre deosebire de Coseriu, aici încadrăm și numeralul, întrucât acesta este reprezentat de cuvinte care au înțeles lexical, exprimând note (cantitatea) din conținutul unei noțiuni, așa cum demonstrează G. Ivănescu (1963: 264);

2. părți de vorbire categorematic: pronumele și celelalte substitute care au alte orbite²;

3. părți de vorbire instrumentale: prepoziția, conjuncția, reprezentate de cuvinte care au înțeles instrumental. Printre acestea se numără și o serie de „cuvinte fonice”, cum le numește G. Ivănescu (1965: 424): articolul, verbele auxiliare, verbele copulative.

Între cele două moduri de a vedea și a aplica criteriul logico-semantic (G. Ivănescu – Eugenio Coseriu) prezentate aici există un raport de strânsă complementaritate, întrucât anumite sensuri concrete ale cuvintelor noționale satisfac anumite valori categoriale (substantiv, adjectiv, verb, adverb). Cuvintele se organizează în părți de vorbire după înțelesul lor abstract, categorial. Semnificația categorială sau de clasă este un aspect al înțelesului gramatical.

O poziție apropiată de cea a lui G. Ivănescu o întâlnim la Lucien Tesnière, care împarte cuvintele în două mari clase: cuvinte pline și cuvinte goale (vide). În cadrul cuvintelor pline, lingvistul francez distinge două straturi: unele exprimă ideea de substanță (substantivele) ori de proces (verbele), iar altele exprimă însușiri ale substanțelor (adjectivele) ori ale proceselor (adverbele). „Cele patru specii de cuvinte pline [...] reprezintă pietrele unghiulare ale vorbirii” (Tesnière 1959: 63). Cuvintele vide sunt acelea „care nu sânt încărcate cu o funcție semantică, sânt simple unelte gramaticale” (*ibidem*: 54).

Punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu poate fi coroborat cu punctul de vedere sintactic al lui J. Kuryłowicz. După lingvistul polonez, în cadrul fiecărei

² Pentru termenii *orbită*, *relație orbitală*, *axă orbitală*, vezi Hockett 1976: 259. Cf. Nica 1988: 118.

părți de vorbire există o ierarhie între diferite funcții sintactice. Astfel, J. Kuryłowicz (1936) distinge o funcție sintactică primară și o funcție sintactică secundară. Funcția sintactică primară, sau funcția-bază, corespunde formei-bază a unui cuvânt; funcția secundară corespunde formei (formelor) „derivate”. Cele patru părți de vorbire fundamentale au următoarele funcții primare: substantivul → subiect; adjectivul → atribut (determinant al substantivului); verbul → predicat; adverbul → circumstanțial (determinant al verbului). Kuryłowicz nu are în vedere că o formă-bază poate acoperi, pe lângă o funcție primară, și una sau mai multe funcții secundare.

Coroborând concepția logică a lui G. Ivănescu cu teoriile lui Jespersen, Tesnière, Kuryłowicz și Coseriu, putem caracteriza părțile de vorbire principale în felul următor: substantivul este o parte de vorbire care exprimă noțiuni, (de aceea) este un termen de rangul I și are funcție primară de subiect; adjectivul este o parte de vorbire care exprimă note din conținutul unei noțiuni, (de aceea) este un termen secundar și are funcție primară de atribut; verbul este o parte de vorbire care exprimă note din conținutul unei noțiuni, (de aceea) este un termen secundar și are funcție primară de predicat; adverbul este o parte de vorbire care exprimă note ale notelor, (de aceea) este un termen terțiar și are funcție primară de complement circumstanțial (pe lângă verb și adjectiv). Părțile de vorbire principale sunt reprezentate de cuvinte lexematice.

Pe scurt, analiza logică a părților de vorbire întreprinsă de G. Ivănescu este confirmată și întărită de interpretările, făcute din alte puncte de vedere, ale unor lingviști din generații și din școli diferite.

BIBLIOGRAFIE

- Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional*, Madrid, Gredos.
- Hockett 1976 = Charles F. Hockett, *Curso de lingüística moderna*, 3ª edición, Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires [*A Course in Modern Linguistics*, New York, Macmillan, 1958].
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, I.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, II.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume și verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Editura Academiei.
- Jespersen 1975 = Otto Jespersen, *La filosofía de la gramática*, Barcelona, Anagrama (*The Philosophy of Grammar*, London, Allen & Unwin, 1924).
- Kuryłowicz 1936 = Jerzy Kuryłowicz, *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. Contribution à la théorie des parties du discours*, în „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris”, XXXVII, p. 79–92.
- Nica 1988 = Dumitru Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Editura Junimea.
- Tesnière 1959 = Lucien Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

GRAMMAR AND LOGIC WITH G. IVĂNESCU

ABSTRACT

G. Ivănescu argues that the language structure cannot be convincingly explained but through the structure of thought, and he takes grammar, with its first compartment morphology, as a proof terrain for this assertion. Since the parts of speech are at the very centre of morphology, in where all grammatical issues have their projection, G. Ivănescu proceeds to the logical analysis of the different parts of speech. Such an analysis leads him to the conclusion that the logical point of view in morphology and syntax is not distant from, but identical with the linguistic point of view. G. Ivănescu's theoretical position is shared by Romanian as well as foreign linguists pertaining to several generations and schools, such as Otto Jespersen, J. Kurylovicz, Lucien Tesnière, Charles F. Hockett, Eugenio Coseriu.

Keywords: *language and thought, grammar and logic, morphology, parts of speech, definition of parts of speech.*

PRINCIPII ALE CERCETĂRII ISTORIEI LIMBII
LA G. IVĂNESCU

CĂTĂLIN NICOLAU*

În lucrarea de față urmărim să prezentăm, în mod sintetic, principiile pe care, în concepția lui G. Ivănescu, ar trebui să le respecte cercetătorul istoriei unei limbi. În expunerea noastră avem în vedere două planuri: pe de o parte, urmărim planul metodologiei cercetării, iar, pe de alta, planul obiectului de studiu.

1. Planul metodologiei cercetării

Planul cercetării vizează principiile de ordin metodologic pe care, după savantul ieșean, trebuie să le aplice istoricul unei limbi. Din punct de vedere doctrinar, Ivănescu este, cel puțin într-o anumită privință, un antistructuralist, în sensul că respinge unele idei ale acestei orientări, pe care le consideră limitative în studiul istoriei limbii. Potrivit doctrinei structuraliste, limba evoluează prin ea însăși, în virtutea unor tendințe interne și independent de orice influență exterioară. Ivănescu a respins din ideologia structuralistă tocmai această idee a autonomiei limbii, întrucât, în concepția sa, tendința de a explica limba numai prin ea însăși implică izolarea ei de „omul fizic, psihic și spiritual și de dezvoltarea societății” (Ivănescu 2000: 3); astfel, el a considerat că evoluția lingvistică este influențată de factorii interni limbii, însă ea este dirijată în special de factorii extralingvistici.

Din comentariile făcute de Ivănescu pe marginea felului în care diferiți cercetători au abordat fenomenul evoluției lingvistice (Ivănescu ms. nr. 52/6b)¹ putem deduce câteva trăsături care trebuie să caracterizeze orice expunere a istoriei unei limbi.

O primă condiție care trebuie respectată de cercetătorul diacroniei lingvistice este ca acesta să identifice în istoria limbii de care se ocupă etape de evoluție.

* Colegiul Tehnic „Ion Holban”, Iași, str. Pantelimon Halipa, nr. 16, România.

¹ Vezi, de asemenea, secțiunile introductive ale unor studii mai complexe, precum Ivănescu 2000 sau Ivănescu 1950.

ELEMENTE MAGICE LEGATE DE TRATAMENTUL HEMORINIEI

SILVIA CIUBOTARU

Terapeutică populară îmbină actele curative propriu-zise cu cele magice. Din această cauză, cercetările de etnoiatrie impun necesitatea abordării corelate, simultane, a empiricului cu magicul. Dacă prima categorie oferă motivații clare, virtuțile curative ale remediilor putând fi verificate imediat, în ceea ce privește a doua situație invocată intervin numeroase necunoscute, legate de faptul că anumite reprezentări magice arhaice și-au pierdut motivațiile inițiale. Relicte ale animismului, ale totemismului și ale tabuurilor primitive alcătuiesc substanța amalgamată a actelor tradiționale de magie.

Maladii mai puțin primejdioase din punctul de vedere al riscului posibil (incumbat), cel puțin în forma lor cea mai cunoscută, impulsionează reactivarea unor practici medicale arhaice din fondul pasiv al memoriei colective. Așa se întâmplă în cazul hemoragiilor nazale, când, după ce suferindul este așezat cu fața în sus și i se acordă îngrijirile adecvate (comprese cu apă rece și oțet, instilații cu ceai de pelin și cu fierură din rădăcini de urzică, inhalații cu fum din coji de ouă etc.), se recurge la două gesturi rituale cu o semnificație aparte.

După cum indică informațiile existente în fondurile *Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB)*¹, culese în intervalul de timp cuprins între anii 1970 și 1990 din peste 500 de localități rurale, se obișnuiește adesea, ca un remediu suplimentar, să se „ascundă” câteva picături din sângele hemoragic. Locul ales pentru efectuarea acestei practici este, de cele mai multe ori, *pragul casei*. Se face o gaură în pragul ușii de la intrarea în locuință și se pun acolo trei picături de sânge, după care se astupă orificiul cu un dop de lemn (Lipova și Godinești-Bacău, Bălțați-Iași). În același timp cu închiderea locului, descântătoarea spune: „Când a sări dopul, atunci și mai curgî sânge din nasu lui cutare” (Huruiesti-Bacău). Uneori, pe lângă sânge, se mai pun în gaura respectivă: piper, tămâie și păr de pe cap (Băsești-Bacău).

În alte cazuri, după pecetluirea picăturilor de sânge, pacientul era așezat pe prag cu fața în sus (Parincea-Bacău). De regulă, pragul se găurește cu sfredelul

¹ Documentele etnologice utilizate (răspunsuri la *Chestionarul folcloric și etnografic general*) vor fi menționate prin indicarea localității și a județului.

duminică dimineața, până a nu răsări soarele, după care se pun înăuntru „9 chicușuri di sânge” (Vulturești–Vaslui) și se bate deasupra „un ciocan di popușoi sau un bățu” (Gohor–Galați). Alteori, „Faci trii găuri cu sfredelu în prag și pui trii chicături di sânge și pui dop di lemn ș-astuchi” (Pogonești–Vaslui). În câteva localități din părțile sudice ale Moldovei, orificiul care adăpostește picăturile de sânge este închis cu ajutorul unui cui de fier (Praja–Bacău, Țepu–Galați). Mai rar, locul respectiv se încercuiește: „Se bate o potcoavă de cal în pragu ușii, să curgă sângele acolo” (Buciumeni–Galați).

Un alt reper spațial, utilizat pentru adăpostirea sângelui hemoragic, se află în preajma focului domestic: „Se scoate o cărămidă din vatra sobei. Sângele ce-i picură să cadă pe locul unde a stat cărămida. Se pune la loc cărămida cu cealaltă față și se lipește acolo” (Dărmănești–Bacău). În părțile Neamțului, practica are altă modalitate de desfășurare: „Scoț din vatră un cărbuni di fag și stai sî curgî trii chicușuri di sânge pi cărbuni” (Ceahlău–Neamț). Prin alte locuri există credința că, dacă lași să cadă câteva picături de sânge pe jăratecul din vatra cu plită, hemoragia se oprește imediat (Ciorani–Vrancea). Într-o altă așezare vrânceană (satul Răiuți, comuna Reghiu), cărbunele pe care s-au picurat trei stropi de sânge se îngroapă în pământ, după care se rostește formula următoare: „Când va ieși tăciunele, atunci să mai curgă sânge” (AFMB, *Chestionar*). Tot pentru a stopa hemoragia nazală, se caută o piatră „fulgerată” (găurită de fulger), prin orificiul căreia trebuie să curgă trei picături de sânge (Vlădești–Galați).

Îngroparea rituală a sângelui are drept scop oprirea procesului nociv pentru organism prin întreruperea simbolică a fluxului hemorinic. Substanță pneumatică, purtătoare de forță vitală, sângele nu trebuie risipit, pentru că, potrivit mentalității arhaice, o dată cu el se pierde și sufletul celui bolnav. Pe lângă valoarea tămăduitoare, inhibitoare, a gestului de a ascunde o parte din sângele hemoragic, se evidențiază supraviețuirea credințelor legate de sufletul exterior corpului. Între sângele din corpul suferindului și cel pe care îl pierde prin hemoragie există o relație simpatetică, greu de sesizat de către omul contemporan, dar simțită la nivelul subconștientului de țăranul satului tradițional.

Pragul casei constituie recipientul cel mai adecvat pentru a adăposti sufletul uman înglobat în picăturile de sânge. Limită la trecerea din casă către lumea de afară, din mediul familial în cel comunitar, pragul este un spațiu încărcat de o putere numinoasă, care favorizează protecția. Din cele mai vechi timpuri, pragul a fost considerat un loc sacru (vezi gr. *abaton* = „care nu trebuie călcat”). Așa cum sublinia Jean-Jacques Wunenburger, „Curtea din față a unui templu (*pronaos*-ul grecesc) sau pragul clădirilor dispun de potențialități speciale: romanii interziceau staționarea pe pragul unei porți, a doua piatră din fața templului din Ierusalim era interzisă străinilor”² etc. La români, pragul, sub care altădată se îngropau placentele

² Jean-Jacques Wunenburger, *Sacral*. Traducere, note și studiu introductiv de Mihaela Căluț. Postfață de Aurel Codoban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 64.

și căițele nou-născuților, constituie incinta sufletelor strămoșești, locul pe unde se poate comunica între cele două lumi.

Focul din vatră și cărbunii încinși purifică morbul hemoragic. Forța ignee acționează mai eficient în spațiul vetrei, care, pe planul mentalității populare, constituie inima incintei domestice, locul unde se adună, alături de cei vii, spiritele străbune. Vatra favorizează supraviețuirea alimentară și protecția, dar, în același timp, păstrează o *legitimare supranaturală*³. Tăinuit în spatele cărămizilor vetrei, principiul vital al sângelui va fi adăpostit și va aduce în sprijinul bolnavului – ca urmare a unei logici hierofanice – pe una dintre divinitățile casnice, ocrotitoare ale familiei.

Îngroparea sângelui în pământ se înscrie în șirul de practici prin care boala este transmisă altui mediu decât cel uman. În lucrarea sa *Folklorul medical român comparat*⁴, I.-A. Candrea semnalează această modalitate de a scăpa de anumite maladii (friguri, epilepsie, sperietură, buboale) prin înhumarea unor obiecte care au venit în contact cu bolnavul (păr și unghii, haine etc.) la o răspântie sau la un hotar. În cazul altor boli, cum ar fi *buba rea*, *mătricea*, *izdatul*, *deochiul*, se obișnuia să se înfigă în pământ cuțitul cu care s-a descântat. Pământul elimină posibilitatea contagiunii cu alte persoane și oferă un nou început suferințului, o nouă naștere în chip de om sănătos. Imaginată ca mamă a omenirii, glia (*Dea sancta Tellus*) poate avea această capacitate regeneratoare.

Credințele vechi interziceau vărsarea de sânge omenesc pe pământ, la lumina soarelui, ca fiind un act de maculare universală, cu consecințe nefaste pentru comunitatea respectivă: „[...] pământul este o divinitate puternică, care, pângărit și rănit de sângele omenesc vărsat, trebuie împlănit prin sacrificii”⁵. Pe de altă parte, acest lichid biologic, „împregnat în întregime cu aura individuală a donatorului”⁶, trebuie ferit de eventualitatea efectuării unor acte de magie neagră.

Cea de a doua practică magică utilizată în scopuri hemostatice, despre care I.-A. Candrea afirma, în cunoscuta sa monografie asupra medicinei populare românești, că este răspândită „în toată țara”⁷, constă în înnodarea părului din creștetul capului. În cele mai multe cazuri, se leagă câteva fire de păr sau câteva șuvițe din vârful sau din moalele capului (Cașin și Lichitișeni–Bacău, Ibănești, Românești, Răusenii și Sulița–Botoșani, Cujești, Gârcina, Nemțișor și Traian–Neamț, Horodniceni și Preutești–Suceava, Grivița și Rânceni–Vaslui). Uneori tot părul se adună în creștetul capului: „se leagă părul moț” (Valea Mare–Vaslui), „fi înnozi părul în vârful capului” (Buhalnița–Neamț), „legam părul ciot în vârful

³ *Ibidem*, p. 62.

⁴ I.-Aurel Candrea, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 389–391.

⁵ Sir James George Frazer, *Folklorul în Vechiul Testament*. Traducere și adaptare de Harry Kuller, București, Editura Scripta, 1995, p. 41.

⁶ Hans Biedermann, *Dicționar de simboluri*. Vol. II. Traducere din limba germană de Dana Petrache, București, Editura Saeculum I. O., 2002, p. 385.

⁷ I.-Aurel Candrea, *op. cit.*, p. 401.

capului" (Dumeni-Botoșani). Alteori, șuvițele de păr din vârful capului sau doar câteva fire se leagă în formă de cruce (Concești, Curtești și Mănăstirea Doamnei-Botoșani, Mihoveni și Vama-Suceava, Obârșeni-Vaslui).

Numărul firelor de păr strânse cruciș este, în majoritatea atestărilor din Moldova, de trei (Berzunți, Rădeana și Șendrești-Bacău, Leorda-Botoșani, Tudor Vladimirescu-Galați, Berezlogi, Cucuteni și Reditu Mitropoliei-Iași, Grumăzești, Grintieș și Vulpășești-Neamț, Punișeni, Stâncășeni și Valea lui Darie-Vaslui, Repedeă-Vrancea). Când se înnoadă nouă fire de păr, acestea se împart în trei legături de câte trei fire (Ciurea-Iași). Se mai împletesc „patru legături de păr în vârful capului, sub formă de cruce. Se ține așa legat trei zile" (Perieni-Iași). Întâlnim și situații în care se strânge părul în jurul capului (Hălțeni-Iași), se leagă trei noduri din el (Oțeleni-Iași), „îi înnozi păr în trei locuri pi cap" (Tarnița-Bacău), sau tot părul este prins „în cioturi pe cap" (Vlăsinești-Botoșani).

Acțiunea de împletire a firelor de păr în cruciș este suplimentată de alte gesturi magice: „se pune bolnavul cu fața în sus, se presară cenușă de 3 ori, cu cele 3 degete de la mâna dreaptă în cap și se înnoadă părul în vârful capului" (Șipote-Iași). Alteori se ia un inel de cununie prin care „pitreci 9 picături di sânge", după care se leagă trei fire de păr în capul suferindului, iar apoi „îi dă și *Epistoliile* să le citească" (Perieni-Vaslui). Părul se leagă în creștetul capului împreună cu un inel de cununie (Icușești-Neamț) sau cu câteva fire de lână roșie (Valea Seacă-Iași).

Efectul terapeutic al legării firelor de păr este considerat a fi deosebit de puternic: „nu-i mai curgi sânge niciodată" (Corni-Botoșani). Se înlătură în acest fel cele mai nocive vrăji, întrucât pacientului „î se înnoadă părul în vârful capului pentru că îi *răsdiochiat*" (Heleșteni-Iași). Este vorba de o practică prezentă nu numai în cazul hemoriniilor, ci și în cel al altor tipuri de hemoragii, cum ar fi cele care însoțesc nașterile dificile, când se crede că suferindelor li s-a făcut *pe ursită* (Brehuiești-Botoșani).

Spre deosebire de ascunderea picăturilor de sânge, unde gestul magic este însoțit și de o ofrandă *sui-generis*, înnodarea părului constituie un rit de magie activă în stare pură. Pragmatismul acestui act nu exclude însă vehicularea unui simbolism arhaic. La prima vedere, este greu de decelat relația dintre strângerea în cruciș a șuvițelor de păr din creștetul capului și procesul hemostatic scontat. Ca și sângele, părul era considerat în mentalitatea primitivă ca fiind o substanță esențială pentru existența individului și chiar ca sediu al vieții⁸.

Analizând episodul biblic despre Samson și Dalila, J. G. Frazer sublinia că numeroase populații consideră că pletele conțin în ele forța vitală a unei ființe umane. Numeroase mituri și povești au drept eroi oameni puternici, conducători de oști, de cetăți, de state ș. a., care nu pot fi învinși decât după ce li se smulge din cap anumite fire de păr. Așa se povestește despre Laubo Maros din insula Nias, la vest de Sumatra, despre Nisus, regele Megarei (tatăl Scyllei), sau despre Pterelaus din Taphos⁹.

⁸ Alfred Bertholet, *Dicționarul religiilor*. Ediție în limba română de Gabriel Decuble, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1995, p. 337.

⁹ Sir James George Frazer, *op. cit.*, p. 143-144.

Mai târziu, în perioada medievală, se spunea că toată puterea vrăjitoarelor sta în părul lor lung, revărsat pe umeri. Obiceiul de a lăsa copilului mic, până la un an, părul netuns și de a i-l scurta mai apoi cu mari precauții, printr-un întreg ceremonial efectuat de nașii de botez, constituie o altă dovadă a supraviețuirii convingerii că există o relație strânsă între firele de păr și viața omului.

Când, prin hemoragie, este amenințată una dintre porțile sufletului, se recurge la apărarea integrității ființei umane prin blocarea celeilalte substanțe pneumatice, prin intermediul unui nod protectiv. Symbolismul nodurilor, ca semne ale vieții și, mai ales, ca modalități apotropaice de stopare a unor procese nocive, intervine astfel în potențarea actului magic. Părul înnodat în formă de cruce constituie în acest caz un talisman, un semn de ocrotire, ca și antrelacurile, spiralele și torsadele din cadrul numeroaselor culturi universale.

Nodul, ca magie de închidere, oprire și chiar involuție, este considerat atât de important încât, atunci când există un pericol real pentru viața persoanei respective (cum se întâmplă în cazul hemoragiilor parturientelor), este utilizat chiar dacă se află în contradicție cu logica hierofanică a împrejurării date. Se știe că, pentru a ușura nașterea, moașa are grijă să dezlege orice nod din hainele femeii aflate în chinurile facerii și să-i despletească părul. Or, în momentul în care apare primejdia unei hemoragii, ea va fi nevoită să recurgă la un act de magie *transgresivă*.

Acționând pe cale magică pentru ocrotirea pierderii de substanță vitală, persoana inițiată (descântătoarea, terapeutul rural) se folosește de două practici bazate pe legea contiguității. Puterile vindecătoare se obțin prin intermediul principiului *Totum ex parte*.

Este limpede că și în ipostazele sale contemporane, după atâtea prefaceri și degradări la care a fost supusă de-a lungul timpului, gândirea magică rămâne la fel de fascinantă. Ea ne apare, așa cum sublinia Jean Servier, „ca o înțelegere a lumii de către om, cu ajutorul tehnicilor Invizibilului, fundamentale tehnicilor materiei. Ea este moștenirea a numeroase civilizații, în care fiecare gest a fost o cugetare sau o rugăciune, până la deriva occidentală a unui *materialism* care s-a dorit *științific*, lăsând în întuneric o imensă parte a cosmosului și spiritului uman”¹⁰.

ÉLÉMENTS MAGIQUES DANS LE TRAITEMENT DE L'HÉMORHINIE

RÉSUMÉ

En valorisant un riche fonds de documents ethnologiques inédits, présents dans les collections de *L'Archive de Folklore de la Moldavie et de la Bucovina* de L'Institut de Philologie Roumaine «A. Philippide» de Iași, ce travail aborde un problème du domaine de la ethnoïatrie. On analyse, du

¹⁰ Jean Servier, *Magia*. Prefață de Nicu Gavriluță. Traducere de Bogdan Geangalău, Iași, Editura Institutul European, 2001, p. 120.

point de vue de la médecine populaire traditionnelle et de la pensée magique, deux pratiques thérapeutiques archaïques visant des aspects curatifs dans le cas des hémorragies nasales. Les remèdes présentés concernent la protection du patient à travers «l'enterrement» des gouttes de sang dans le seuil de la maison, dans l'âtre ou dans la terre, ou par un nœud fait de trois cheveux ou de quelques mèches sur le dessus de la tête. Les pouvoirs guérissants du thérapeute du village traditionnel relève du principe du *Totum ex parte*.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codrescu, nr. 2

ELEMENTE MITICE ÎN DRAMATURGIA LUI LUCIAN BLAGA

DE

TEREZA PETRESCU

Paginile care urmează sînt un fragment dintr-o lucrare mai întinsă despre opera dramatică a lui Blaga. O primă parte a lor urmărește prezentarea concepției lui Blaga asupra religiozității autohtone; partea a doua este compusă din analiza a trei dintre piesele lui Blaga (*Zamolxe*, *Tulburarea apelor* și *Meșterul Manole*), analiză axată pe relevarea citorva dintre elementele presupuse de autor — și în expunerea teoretică — a configura o mitologie autohtonă¹, incorporate substanței dramelor. Pentru o parte dintre elementele coincidente, explicația prezenței lor insistente în discursul teoretic și în opera literară — aici, dramatică — trebuie căutată dincolo de selectarea lor, deliberată, dintr-un material mitologic dat. În drame, aceste elemente de coincidență sînt și elementele recurente care, formînd o adevărată „țesătură fantasmatică“, ar putea deveni susceptibile de o — ulterioară — interpretare psihocritică. Aceste elemente cu mare frecvență, pe care analiza de acum nu face decît să le degajeze din trei piese, sînt: 1) modelul „profetic“, evidențiat de prezența unui / unor personaje cu atributele tradiționale, ca și de un discurs apocaliptic și / sau mesianic; 2) înfăptuirea unei „jertfe magice“; 3) structura „misterică“ a pieselor; 4) dualismul puterilor, mergînd de la stări ambigui, vag conflictuale, pînă la prezența „demiurgului rău“.

Componentele au fost observate de cele mai multe dintre studiile consacrate teatrului lui Blaga, nu întotdeauna însă legate într-o viziune clară de ansamblu. Nu dăm aici o privire istorică asupra problemei, deoarece istoricul amănunțit al interpretărilor formează obiectul unui alt capitol al lucrării. Să amintim doar că, dintre interpretările anilor '70, cea mai coerentă, după opinia noastră, este propusă de Ov. S. Crăhmălniceanu, care vede în teatrul lui Blaga o dramă a „vestirii“, în consonanță cu dramaturgia expresionistă. Dintre aparițiile recente, două lucrări, neconsacrate (numai) dramaturgiei lui Blaga, conțin capitole care marchează istoricul cercetării. Este vorba despre (în ordinea apariției lor) cărțile semnate de Elisabeta Munteanu (*Motive mitice în dramaturgia românească*, 1982) și Alexandru Teodorescu (*Lucian Blaga*

¹ În accepția lui Mircea Eliade, orice element mitologic este relevant pentru o morfologie religioasă, diferența între „mitologie“ și „religie“ depinzînd de gradul de conștientizare, problematizare și instituționalizare a reprezentărilor.

și cultura populară românească, 1983). Prima lucrare epuizează repertoriul „motivelor” — nu-l și depășește printr-o interpretare; oarecum ciudată, contradictorie în raport cu subiectul în prezentarea căruia lucrarea indică o excelentă informație și capacitate de sistematizare, apare încercarea de valorizare a unor elemente (găsite sau deduse) care au tendința de a se sustrage mitului (note realiste, unele note „aproape ateiste”, „lupta / ... / împotriva fanatismului religios”, „tragicul luminos” etc.).

Cea de-a doua lucrare urmărește procesul de „transfigurare a fondului autohton spiritual în opere originale”, cu o strictă logică a analizei; din acest punct de vedere adoptat de autor, *modernitatea* dramaturgiei lui Blaga apare prin chiar înrădăcinarea ei într-un „etnografic — transformat în uman”, teatrul marcind limpede o etapă în „monumentalizarea culturii minore” pe care întreaga operă a lui Blaga o înfăptuiește.

În sfârșit, o ultimă — în dată — apariție editorială este dedicată în întregime operei dramatice a lui Blaga. Singulară, prin subiectul însuși, în contextul exegezei blagiene, cartea lui Dan C. Mihăilescu, *Dramaturgia lui Lucian Blaga* (1984), își propune să demonstreze *teatralitatea* operei în discuție — problemă controversată între toate cele pe care le ridică această secțiune a operei lui Blaga. În mare, demonstrația, cu relevarea „seriilor” de „teme conflictuale” și de elemente scenice, indică și înscrierea dramaturgiei lui Blaga în linia efortului întreprins de o bună parte a artei moderne — de regăsire a formelor originare ale genurilor.

(I)

O expunere sistematică a opiniilor sale asupra religiei și mitologiei autohtone Blaga întreprinde târziu, în 1943, în studiul *Getica*, publicat în „Saeculum”. Deși amplu, studiul, destinat în primul rînd să diferențieze concepția lui Blaga de cea a lui Pârvan și să se opună deformărilor teoriei acestuia de către discipoli prea zeloși, nu reprezenta decît schița unei viziuni care urma să fie dezvoltată într-o „nouă Getică”, anunțată în final. Avînd în vedere problematica tratată și perioada schițării proiectului, presupunem că lucrarea anunțată trebuia să-și afle locul în *Trilogia pragmatică*, a cincea și ultima din sistemul blagian, conform planului expus în *Prefața la Diferențialele divine*. În lunile în care contura *Getica* viitoare, Blaga publica în „Saeculum” și primele patru capitole din *Ființa istorică*. Definind și istoria prin amprenta categoriilor abisale, ca realizare în timp a modului ontologic uman, *Ființa istorică* s-ar fi prelungit în chip firesc în studiul obiectivărilor istorice ale unei matrici stilistice particulare, așa cum, în *Trilogia culturii*, *Orizont și stil* se continuă, particularizîndu-se, prin *Spațiul mioritic*. Multiple motive au determinat modificări ulterioare ale planului, renunțarea la *Trilogia pragmatică* și includerea *Ființei istorice* în *Trilogia cosmologică*. Dacă substanța *Geticii* anunțate în 1943 va fi trecut nu numai în ciclul de mici eseuri intitulat *Minciunile lui Dumnezeu*², dar și într-o proză literară, așa cum pare să indice fragmentul inclus în *Notă asupra ediției* la volumul 8 din *Opere*³, aceasta rămîne o enigmă

² În volumul *Ispovade*. Eseuri, conferințe, articole, București, „Minerva”, 1972.

³ Dorli Blaga, *Notă asupra ediției*, în L. Blaga, *Opere*, vol. 8, București, „Minerva”, 1983, p. 57—60.

a cărei dezlegare nu ne va fi prea curînd oferită — judecînd după ritmul în care progresează amintita ediție.

Ca orice creație — în sens blagian — istoria este modelată de categoriile înconștientului. Și pentru că istoria „coexistă cu preistoria”, care este „indestructibilă”⁴, oricărei desfășurări temporale îi va ține cumpănă esența ei preistorică, sustrasă temporalului, iar orice desfășurare a reprezentărilor și gîndirii religioase va evidenția o structură mitologică arhaică. Pe acest model se construiește teatrul lui Blaga, preocupat în egală măsură de mitologie și de istorie, proiectînd în permanență imaginea uneia asupra celeilalte.

Creația blagiană este informată pe tot ansamblul ei de activarea acelorași arhetipuri; ceea ce ne interesează acum este că aceleași elemente mitice pot fi găsite în viziunea „mitosofică” — lipsită de obiectivitatea unei încercări de reconstituire pe baza cercetării surselor istorice — și în creația dramatică; distribuirea și gradul lor de evidență sînt desigur total diferite de la discursul teoretic la textul dramatic.

Gelica procedează la stabilirea unei „topografii stilistice” indo-europene. Ca filosof al culturii, completînd tezele de morfologie a culturii ale lui Frobenius și Spengler, Blaga făcuse în repetate rînduri caracterizarea diferitelor mitologii, de cele mai multe ori în scopul demonstrării solidarității stilistice dintre mitologia și întreaga cultură a unui popor; ultima prezentare sintetică de acest fel întreprinsă înainte de *Gelica* era cea din *Religie și spirit* (1942).

Comparatismul *sui-generis* aplicat topografiei stilistice a mitologiilor indo-europene trebuia să ofere filosofului „unele șanse de completare” a unui „gol”⁵ din interiorul ei. Dat fiind locul central ocupat de daco-geți în geografia reală euro-asiatică, Blaga presupune că aceleași raporturi de „vecinătate” și „distanțare” trebuie să se mențină și în „topografia ideală” indo-europeană. Caracterizarea mitologiilor se face în primul rînd în funcție de garnitura categoriilor abisale structurante: orizont-spațio-temporal, accent axiologic, orientare spre individual, tipic sau stihial („stihialul” luase locul „absolutului” încă din *Orizont și stil*), modalitatea participării la existență, cărora li se adaugă tendința spre antropomorfism sau zoomorfism în reprezentarea divinului și modul de a concepe post-existența.

Tracomania cu implicații politice a deceniului al patrulea îl face pe Blaga să revină asupra propozițiilor din articolul de răsunset din tinerețe, *Revolta fondului nostru nelatin*, nuzîndu-le. Continuitatea de gîndire este însă evidentă: tot ce se află în doctrina articulată a maturității a fost întii în creațiile dionisiace ale tinereții. Blaga consideră cronată viziunea lui Pârvan asupra lumii mitologice a daco-geților. „Cert lucru — afirmă Blaga — părerile lui Pârvan despre religia Geților se resimt de orientarea sa spirituală și de toată concepția sa despre viață”⁶. Dar viziunea lui Blaga este cu mult mai marcată subiectiv, ea purtînd semnele „dionisiacului” specific blagian, care a reluat legătura cu una dintre sursele livrești ale cristalizării sale: monumentală lucrare a lui Rohde, *Psyche*.

⁴ L. Blaga, *Permanența istoriei*, în *Ființa istorică*, Cluj-Napoca, „Dacia”, 1977, p. 63.

⁵ L. Blaga, *Gelica*, în „Saeculum”, iunie—august, 1943. Studiul este republicat în volumul *Isvoade*, la care facem în continuare trimiterele.

⁶ *Ibidem*, p. 77.

Principalele puncte care comportă discuții din partea lui Blaga, în privința religiozității autohtone, sînt : monoteismul sau politeismul daco-geților ; caracterul exclusiv uranian atribuit de către Pârvan lui Zalmoxis ; reprezentarea mitologică a post-existenței.

Blaga consideră că Pârvan încearcă în mod forțat să-i diferențieze pe tracii de la nordul Dunării de cei din sud, atribuindu-le primilor o concepție de un înalt spiritualism. Deosebit de politeismul atestat al majorității triburilor tracice, s-ar contura, în viziunea lui Pârvan, monoteismul get, cu un cult al divinității exclusiv uraniene, Zalmoxis. În același spațiu al „miracolului get“, cultului lui Zalmoxis ca divinitate a cerului i s-ar asocia credința în eternitatea unui principiu psiho-spiritual. Disprețuind legăturile cu o existență temporară, omul antichității geto-dace ar fi înșuflețit de dorința „eliberării“ și a trecerii în imperiul celest al lui Zalmoxis ; de aici, bravura în lupte, — mergînd pînă la o adevărată căutare a morții, de aici — reacțiile paradoxale : bucuria asociată morții, jalea — nașterii.

Combătînd ideea unui monoteism daco-get, Blaga se opunea interpretărilor care micșorau diferențele dintre mitologia autohtonă și creștinism, cum era și cea expusă de Ioan Coman în 1939⁷. Profesorul Ioan Coman, care avea să riposteze studiului lui Blaga din „Saeculum“, vorbea despre un pre-monoteism la daco-geți. Blaga preferă să vadă în creștinism urme ce atestă supraviețuirea elementelor arhaice și o teorie care operează demersul invers, al descoperirii corespondențelor religiozității autohtone cu religia viitoare, îl contrariază profund. Dacă susține însă, împotriva lui Pârvan, existența unui profet cu numele Zalmoxis (sau Zamolxe), atrăgînd chiar atenția asupra faptului că acceptarea ideii unui „vestitor“ i-ar fi slujit lui Pârvan, întrucît toate marile religii monoteiste au fost predicate de către un profet, este pentru că Blaga are afinități evidente cu figura arhetipală a „vestitorului“.

Caracterul exclusiv uranian al lui Zalmoxis este respins de Blaga : „... ni se pare clar că zeul Zalmoxis a putut să fie foarte bine un zeu al puterilor cerești, dar în același timp și al vegetației și mai precis al belșugului. Oare Zeus nu fusese la început un zeu al norilor aducători de ploaie și de belșug vegetativ, ca să devină pe urmă stăpînul panteonului grec și domn al ordinei cosmice?“⁸.

Dacilor le-ar fi deci specifice culturi ale puterilor care prezidează ciclurile vegetale și mai ales un cult al pădurii ; Blaga nu explică mai mult legătura posibilă între Zalmoxis și Dionysos, încercînd chiar să evite și sugerarea unei legături, din formularea „zeu al vegetației și mai precis al belșugului“, prin compararea imediată cu Zeus. Dar grija cu care este ocolit subiectul este mai elocventă decît ar fi fost o prezentare indiferentă a asemănărilor. Pârvan accentuase asupra spiritualității religiei daco-gete și asupra corolariilor ei morale, evidențiind ascetismul sacerdoților și importanța extremă a castei sacerdotale în viața comunității etnice. Această elevație a cultului get, Pârvan o opune mereu culturilor orgiastice „chtonice și naturiste“. „Lui Zalmoxis nu i se pot atribui elemente chtonice și naturiste“⁹ — insistă mereu istoricul, operînd diferențierea tranșantă între tracii din nord și cei din sud, încadrați,

⁷ J. Coman, *Zalmoxis — Un grand problème gète*, în „Zalmoxis — Revue des études religieuses“, II, 1939.

⁸ L. Blaga, *Getica*, p. 80.

⁹ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, cap. III — *Cultura getică*, p. 155.

aceștia din urmă, unei zone mediteraneene dominate de religii naturiste. Geto-dacii ar fi solidari cu spiritualismul popoarelor nordice (așa cum îl vede Pârvan), păstrătoare ale unei purități inițiale indo-europene, dinaintea contactului cu populațiile ariei mediteraneene.

Modul de a figura existența *post-mortem*, ultima problemă adusă în discuție pentru reliefarea religiozității autohtone, este un punct extrem de important în concepția lui Pârvan. Geții se cred „nemuritori” (conform binecunoscutului pasaj din Herodot); dar veșnic nu poate fi decât un principiu care depășește corporalul și-l neagă, aspirând spre o „patrie” celestă unde domnește Zalmoxis.

Blaga își diferențiază net poziția și față de acest aspect al spiritualismului presupus al daco-geților. Nu se poate atribui unei populații aflate în „faza mitologică”, afirmă el, o concepție apropiată de pitagorism, de doctrina platoniană și de mistica neoplatonică a lui Plotin. Argumentul este cel puțin ciudat și neașteptat din partea celui care teoretizase „permanența mitologică” și ilustrase tendința spre „absolut” prin elemente ale culturii arhaice; problema în discuție era însă importantă, iar rezolvarea ei trebuia să fie în consonanță cu articulațiile sistemului lui Blaga.

În capitolul VIII din *Psyche — Cultul trac al lui Dionysos — Rohde*, cercetînd originile credinței în eternitatea unui principiu psiho-spiritual (credință opusă concepției homerice a sufletului și primită deci ca o noutate surprinzătoare de către lumea greacă), afirmă că locul apariției ei este zona tracică, iar cultul care o presupune, obscur încă, neconștientizat, este cultul dionisiac. Numai răspîndit pe teritoriul grecesc și valorificat de gîndirea greacă, cultul dionisiac și-a dezvăluit esența¹⁰. Sensibil desigur la descrierile făcute de Rohde serbărilor dionisiace, în pagini evocatoare ale unui entuziasm sacru și tragic, apropiat de *pathos*-ul din *Nașterea tragediei* și de vitalismul poemelor despre Zarathustra, Blaga se desparte, teoretic, și de ipoteza lui Rohde, în chiar punctul ei central: asocierea cultului dionisiac cu credința într-un principiu indestructibil existent în om. Cu alte cuvinte, Blaga acceptă ideea existenței cultului dionisiac la geto-daci, dar îl pune în relație numai cu serbări ale vegetației (Zalmoxis — zeu al vegetației). Operează această distincție pentru a nu trebui să accepte consecințele teoretice ce decurg din postularea unei esențe indestructibile, consecințe formulate limpede de Rohde: „Dacă sufletul este etern, el este, prin cea mai de profunzime calitate a sa, asemenea divinului; este el însuși o ființă divină.”¹¹. Or, în virtutea cosmologiei desfășurate în *Diferențialele divine*, nici o entitate nu poate fi asemenea divinului; oamenii sînt „făpturi disanalogice”, rezultate ale unei creații mutilate, *à rebours*. „Sufletele / ... / sînt posibile, dar posibilități prohibite”¹². Și Blaga propune imaginea nu a unei entități supracorporale, ci a unui „dublet corporal” material.

S-ar putea obiecta că reconstituirea religiozității arhaice nu presupunea obligatoriu să se țină seamă de toate implicațiile unei afirmații în cadrul propriului sistem. Dar avem mereu în vedere faptul că Blaga nu procedează ca un cercetător obiectiv al fenomenelor, de orice natură ar fi ele, decât pe porțiuni

¹⁰ Erwin Rohde, *Psyché, Le culte de l'âme chez les grecs et leur croyance à l'immortalité*. Ed. fr. par Auguste Raymond, Paris, 1928, p. 292—293.

¹¹ *Ibidem*, p. 265.

¹² L. Blaga, *Diferențialele divine*, București, „Fundatia regală pentru literatură și artă”, 1940, p. 167.

limitate ale domeniului de cercetare (de exemplu, prezentînd teorii biologice de factură evoluționistă în *Aspecte antropologice*) și că orice afirmație cu un caracter mai general este făcută de pe pozițiile creatorului — filosof (și mitosof). În *Getica* nu-și spune cuvîntul un istoric al religiilor, nici un filosof al culturii, ci artistul Blaga, creator al unei metafore totale: sistemul său (în care lumea, supremă *mise en abyme*, este o metaforă totală)¹³.

În ceea ce privește reprezentarea mitologică a spațiului „de dincolo”, Blaga face apel la viziunea păstrată de folclor, a celui alt tărîm cu atribute stranii, dar ținînd totuși de terestru. „La Geți intrarea în celălalt tărîm va fi fost imaginată ca o intrare „în munte” prin peșteri sau prin guri de plaiuri. Celălalt tărîm este țara fericirii, patria unei vieți potențate, trăite în veșnică tinerețe. Acolo timpul are alt ritm, mult mai încet. O clipă din celălalt tărîm poate să însemne un veac pe pămîntul nostru”¹⁴.

Imaginea *muntelui* ca prag, ca zonă de interferență a sacrului cu profanul, revine în multe texte blagiene (în poezie, poate textul cel mai reprezentativ este *Munte vrăjit*, din volumul *La cumpăna apelor*)¹⁵. Muntele este aureolat cu nimb magic în virtutea înaltei sale origini, legate de timpurile dinții ale creației¹⁶. Imaginea muntelui se asociază geografiei mitice a satului care transpare prin creștinism, așa cum fusese ea conturată în *Spațiul mioritic*.

Pe de altă parte, perturbarea în ordinea temporalității, mai precis existența unor timpuri paralele, a unei ordini temporale aparținînd sacrului spre care omul poate evada prin moarte sau în situații de excepție, tăindu-și o „ieșire” din timpul (implicit din spațiul) profan, trimite la capitoul V din *Hronic...*, la relatarea basmului „ce aducea cu *Tinerele fără bătrînețe*”¹⁷.

Acestui dublu material al corpului care este sufletul nu-i este proprie trăirea veșnică, dar prin practici magice se poate spera asigurarea unei supraviețuiri. Atingem aici o altă caracteristică importantă a religiozității autohtone, în același timp coordonată esențială a gîndirii lui Blaga: importanța ideii „magicului”. Asemănînd magicul demoniului goethean așa cum îl prezintă în *Daimonion*, Blaga face din nedefinita dar veșnic prezenta „putere magică” un *Urggrund* al întregii sale creații. Conform sistemului, cenzura și frînele transcendente acționează deviînd, transformînd în metaforă, orice produs al spiritului uman. Magicul însă, această „semi-revelare stereotipă a misterului”¹⁸, lipsită de plasticitatea mitului, este un rarism „moment al adevărului”; ca sentiment al prezenței și acțiunii unei puteri miraculoase și „în măsura în care implică conștiința misterului, ideea magicului trebuie să fie necenzurată. Ideea magicului participă întrucîtva la obiectivitatea pe care între toate ideile spiritului uman o posedă numai ideea de mister”¹⁹.

¹³ O analiză de vaste perspective, care-l situează pe Blaga „sub zodia artisticului”, întreprinde I. Negoitescu în studiul *Blaga și artisticul sau de la filosofie la dramă*, „Familia”, nr. 7, iulie 1967, p. 12—13.

¹⁴ L. Blaga, *Getica*, p. 81.

¹⁵ Cf. și interpretarea Alexandrei Indrieș, *Corola de minuni a lumii*, Timișoara, „Facla”, 1975, p. 232—234. Autoarea consideră că poezia se situează nu „în sfera religiosului, ci în cea a magicului”. Dar magicul este exact, pentru Blaga, o formă a religiosului.

¹⁶ L. Blaga, *Gîndire magică și religie*, în *Trilogia valorilor*, București, „Fundatia regală pentru literatură și artă”, 1946, p. 276.

¹⁷ L. Blaga, *Hronicul și cîntecul vîrștelor*, București, Editura Tineretului, 1965, p. 23—24.

¹⁸ L. Blaga, *Gîndire magică și religie*, p. 342.

¹⁹ *Ibidem*, p. 343.

Blaga identifică și religiozitatea, ca stare generală, difuză, prezentă în orice reprezentare mitic-religioasă sau doctrină elaborată, cu o stare magică; iar în *Religie și spirit*, sentimentul sacrului, „numinosul“ lui Rudolf Otto, este — prin tăierea a nu numai un nod gordian — echivalat cu magicul²⁰. „Numinosul“ în accepția lui Rudolf Otto este însă o categorie aparte, realizată gradat, diferențiat, într-o gamă complexă de trăiri dintre care magicul nu reprezintă decât, după formularea lui I. Negoîtescu, „o formă atenuată, brută / ... /, o stare emotivă primară“²¹.

Dacă din tot ce este cunoaștere și creație umană, numai sentimentul misterului și această „stare emotivă primară“, semnăind în om prezența puterii magice, sînt trăiri adecvate și nu cenzurate, au obiectivitate și nu sînt marcate stilistic, înțelegem că universul lui Blaga presupune puterea magică în calitate de liant, de permanență. Lumea daco-getă va avea în imaginea din *Gelica* un fundal magic; și o interpretare cu totul particulară, din această perspectivă, a magiei dominante, este dată sinuciderii frunțașilor daci: sinuciderea ar fi, după Blaga, o „jertfă magică“, îndeplinită pentru a îndupleca puterile obscure în favoarea colectivității aflate în restriște. Jertfa magică este înfăptuită în aproape toate piesele lui Blaga, ca formă supremă a dramatismului relațiilor cu puterea magică.

Ca permanență cosmică, magicul se va manifesta dual, ca și demonicul goethean; imprevizibilul manifestărilor puterii magice poate fi redus însă, omul — și nu numai cel al spațiului arhaic trac — fiind oricînd în căutarea mijloacelor de a-l conjura și supune. Din doctrina de tip inițiativă a lui Zalmoxis (cf. interpretarea dată de Mircea Eliade, în *De Zalmoxis à Gengis-Khan*), Blaga reține numai aspectul de teurgie în forma lui obscură.

(II)

Blaga fusese el însuși supus în tinerețe fascinației exercitate de Pârvan; se presupune că „misterul păgîn“ *Zamolxe* îi fusese inițial dedicat²².

Prin raportul de forțe dezvăluit de conflictul dramatic și prin Zamolxe-personajul, piesa evidențiază arhetipul profetului-vestitor al unei noi ordini cosmice, cu repercusiuni asupra tuturor planurilor vieții umane: psihologic-intelectual și social. Arhetipul profetului transpare în cele mai multe dintre dramele lui Blaga, chiar dacă nu realizat în totalitatea trăsăturilor sale. Zalmoxis, cel atestat în relatările — punct de plecare pentru nenumărate interpretări — ale lui Herodot, Strabon și Diodor din Sicilia, este profet, legislator (Diodor îl așează printre marii legislatori ai antichității, alături de Zarathustra și Moise²³); este profet, preot și mag, zeificat el însuși după moarte (Strabon). Informația istorică este luată ca pretext. Blaga ar fi susținut oricum existența unui profet — și este prea puțin interesat de „zeul“ Zamolxe; aceasta pentru că întreaga sa operă are caracterul unei „vestiri“ (Ov. Crohmălniceanu analizează dramaturgia lui Blaga prin raportare la „drama expresionistă a vestirii“).

²⁰ L. Blaga, *Religie și spirit*, în *Trilogia valorilor*, p. 518—520.

²¹ I. Negoîtescu, *Blaga și artisticul...*

²² L. Blaga, *Opere*, vol. 4, București, „Minerva“, 1977, *Note bibliografice*, p. 509.

²³ *Bibliothèque historique de Diodore de Sicile*, Paris, s.a., I—94, vol. I, p. 108.

Mariana Șora, în capitolul *Cunoaștere și mit în opera dramatică* al cărții sale despre Blaga²⁴, atrage atenția asupra faptului deosebit de important că „drama profetului dac se înserează unui moment de disoluție a unei ordini hieratice”; poemul dramatic relevă deci plenar dimensiunea unei anume istoricități, întrucât epoca în care apare Zamolxe este una de „amurg al zeilor”. G. Gană, reluând în 1976 un punct de vedere expus încă în studiul *L. Blaga — poet dramatic* (revista „Teatrul”, 9, 1967), susține că în *Zamolxe* se confruntă nu concepții religioase, ci „un mod de comunicare contemplativă cu cosmicul, al personajului principal, cu tendința de contopire dionisiacă specifică dacilor” și, pe de altă parte, cu tendința opusă, „de distanțare, de dominare și sublimare în creație a fondului obscur, instinctual al ființei”²⁵ — reprezentată de Mag. Al. Tănase respinge și el caracteristicile de „amurg al zeilor” (ca fond de contrast pentru apariția lui Zamolxe) atribuite piesei²⁶.

Relațiile cu cosmicul, așa cum sînt ele postulate mai sus, în studiul lui G. Gană, ca elemente determinante în viața individului și a comunității, sînt evident subordonate unor concepții religioase; pe de altă parte, întreaga concepție mitosofică a lui Blaga indică viziunea unui timp ciclic, a unei „eterne reîntoarceri”, revenirea periodică a epocilor crepusculare care sînt în același timp epoci ale vestirii. *Eonul dogmatic* în primul rînd vădește acest sentiment de sfîrșit de ev și de vestire a unui nou „eon”, ale cărui caracteristici sînt destul de precis conturate. Blaga are sentimentul unor accentuate asemănări ale epocii în care trăiește cu epoca de criză și de înaltă tensiune intelectuală, în același timp, care a marcat finalul lumii antice.

Tendința spre sinteze spirituale, înclinarea spre o hermeneutică a mitului și a visului — produs al inconștientului individual sau colectiv, în general depășirea suficienței europocentriste care marcase un număr de secole așa-zis „clasiciste”, de culturi individuale, stabile, sînt tot atîtea semne ale unui „alexandrinism” al epocii²⁷. Nu facem aici decît să amintim aceste asemănări (în termenii în care Blaga le formulează), precum și interesul cu totul deosebit al lui Blaga pentru sistemele gnostice proliferate în primele secole creștine; propria cosmologie nu este străină de sugesții „gnostice” — ca să numim numai una dintre multiplele influențe (sau consonanțe) de gîndire pe acest teren. Că Blaga nu este singurul și nici primul gînditor care observă aceste corespondențe, este un lucru bine știut. Tentativa lui însă, de a sintetiza tot ceea ce „spiritul uman creator de cultură” a produs, descifrînd în criză și soluția ei (secularizarea metodei dogmatice), tentativă cu a cărei amplasare puține sisteme ale secolului nostru se pot compara, rămîne încă de prea puțin răsunset.

După cum perioada crizei elenistice a cunoscut apariția metodei dogmatice, dezvoltată pe teren creștin și dînd naștere „eonului patristic”, perioada de criză în care se află cultura contemporană a epocii permite prevestirea unui nou „eon”, caracterizat prin preluarea metodei dogmatice — desfăcută de

²⁴ Mariana Șora, *Cunoaștere poetică și mit în opera lui Lucian Blaga*, București, „Minerva”, 1970.

²⁵ G. Gană, *Opera literară a lui L. Blaga*, București, „Minerva”, 1976, p. 318.

²⁶ Al. Tănase, *L. Blaga — filosoful poet, poetul filosof*, București, „Cartea Românească”, 1978, p. 410.

²⁷ L. Blaga, *Eonul dogmatic*, în *Trilogia cunoașterii*, 1943, p. 137—144.

implicațiile ei creștine, subordonată intelectului extatic și căutărilor sale. Paralel cu conturarea teoretică a epocii noi în gândire, lirica din volumele apărute între cele două războaie este traversată de viziuni ale disoluției (dincolo de care o viitoare lume va fi posibilă), iar teatrul relevă scenic, în act, schimbări ce trebuie să culmineze într-o criză (disoluție, prăbușire) urmată de o nouă ordine a lucrurilor (renaștere, reîmpăcare a lumii scindate).

Zamolxe este deci primul din seria „profeților” din dramaturgie. Aproape că este mai puțin important ceea ce profetizează el (panismul Marelui Orb), decât faptul că profetizează. Apariția lui Zamolxe în prima scenă, la gura peșterii monologul lui „vestitor”, sint elemente ale unui „scenariu mitico-ritualic” de tip inițiativ²⁸. Personajul dispăruse în peșteră, ceea ce înseamnă că făcuse o coborâre simbolică în lumea subpămînteană, făcuse o experiență care-i permite să instaureze în propria lui ființă și să anunțe lumii „un nou mod de a fi”. Modelul nietzschean interesează mai puțin, față de această valoare arhetipală (conștientizată sau nu), inerentă imaginii.

În mod simbolic, Blaga asociază această retragere în peșteră, în interiorul pămîntului și în *muntele* întotdeauna sacru, cu caracterul naturist, panteic, al „credinței” poetic expuse: „Duhul meu — al meu sau al pămîntului e tot atît” — spune Zamolxe. Dar comunicarea omului cu o divinitate imanentizată este pusă încă din această primă etapă a creației în termenii unei ambiguități. Desigur, Zamolxe afirmă: „Noi suntem văzători, / Iar Dumnezeu e-un orb bătrîn. Fiecare e copilul lui”, sau: „Aud un glas de mierlă zgomotoasă: / E Dumnezeu ? / E Orbul ?”, aceasta însă nu este decât „parabola cu orbul”. Natura este sacră și în aceeași măsură omul, „putere smulsă din potirul uriașei firi”, este asimilabil divinului. Omniprezența divinității înseamnă însă un „dincolo de bine și de rău”, o perturbare morală și în general axiologică: după cum spune Cioplitorul grec, omul spațiului dac „n-are nici iubire pentru sine, nici iubire pentru alții. / Aici am înțeles că tot ce este trebuie să fie”.

În același timp, comunicarea este resimțită ca limitată / la domeniul sensibilității, neformulabilă altfel decât mitic-metaforic. Cu drept cuvînt afirmă Mariana Șora: „Ideea de Dumnezeu ce se desprinde din imagistica formulării parabolice ține de o teologie negativă de nuanță panteistă”²⁹, căci: „Despre Dumnezeu nu poți vorbi decât așa: îl întrupezi în floare și îl ridici în palme, / îl întrupezi în gînd și-l tăinuiești în suflet, / îl asemeni c-un izvor și-l lași să-ți curgă lin / peste picioare...”. Nici o formulare nu este adecvată, îndepărtarea prin metaforizare este inevitabilă.

În perturbarea sistemului valoric există desigur o consonanță cu sensibilitatea și gândirea nietzscheană. Este consonanța dată de o viziune comună „estetică-metafizică”, după cum o numește I. Negoîtescu în studiul deja citat. Sub semnul acestei viziuni, în mod esențial este apreciat tot ce este creat, tabla valorilor nefiind înscrisă în legea creației. Pentru Nietzsche, lumea nu are altă justificare decât estetică. Între principiul apolinic, al diferențierii, al apariției individuate — și principiul dionisiac, al reintrării în aformal, lumea se desfășoară, mereu nouă și mereu aceeași. Iar Marele Anonim al lui Blaga are drept suprem și, de fapt, drept singur atribut pozitiv formulabil: puterea de creație. În rest, metafizica lui Blaga are într-adevăr sunetele unei teologii

²⁸ Cf. Mircea Eliade, *Zalmoxis*, în *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris, „Payot”, 1970.

²⁹ Mariana Șora, *op. cit.*, p. 74.

negative, atenuată și nuanțată (în expresia metaforică-lirică pe care o generează) pe două direcții : fie prin bucuria de nestăvilit a existenței, fie prin sentimentul compensator-consolator, paliativ, al sacralității cosmosului.

Ca dramă de tinerețe contemporană cu lumina păgînă care încă străbate *Pașii profetului*, Zamolxe înclină spre participarea plenară la sărbătoarea existenței reglate de divinitățile tutelare: soare și pădure. Zamolxe este „păduraticul”, mediul firesc al Zemorei este pădurea, din a cărei răcoare vegetală evadează spre soare, așa cum spune în dialogul cu meșterul grec: „Ciopliitorul : Tu încotro ? / Zemora: În sus, să-mi usuc sandalele. / La soare / ... / Ciopliitorul : Tot spre soare, tot spre soare ? / Zemora: Tot spre soare și-n pădure“. Soarele și pădurea aparțin unor cîmpuri semantice simbolice opuse, unificate în planul unei existențe plenare, așa cum este cea dorită de Zamolxe în monologurile-poeme și cum o înfăptuiește trăirea participanților la sărbătoarea recoltei. Pentru ca toate forțele simbolice să fie activate în „învățătura” lui Zamolxe, o magie a lunii nu putea lipsi. Asemănător unui tinăr zeu al vegetației, Zamolxe omagiază în egală măsură soarele și luna. Ciobanul care-l lovește pe Zamolxe cu piatra, la prima apariție a acestuia, jignise în persoana „păduraticului”, profet al unei divinități oarbe, fără conștiință existente, forțele înseși ale magiei lunare. Divinitatea ofensată se răzbună, transformîndu-l pe Cioban în „lunatic”. Sub imperiul lunii, Ciobanul bolnav se prefacă în fiară: „Mîine iar răsare luna... / mi-e frică de lumina ei /. Soarele-i ușor, dar luna-i grea. / Cînd mă atinge pe pleoape cad trăsnet / ca de-o măciucă-n frunte, și mă schimb / în priculici. Oriunde-aș fi, / ... / cad și-n chip de fiară neagră-mi sfîșii / oile din turmă“.

Aspectul de „poem al luminii” al piesei, datorat sugestiei de vitalitate deplină pe care-o degajă, estompează de obicei prezența elementelor de simbolică lunară. Fundalul magic al piesei se construiește însă în cea mai mare parte din aceste elemente. Dintre cele nouă scene ale piesei, șapte se desfășoară în lumini de amurg, în noaptea dominată de lumina lunii și a stelelor, în templul luminat de flăcările cultice — și numai două la lumina zilei : sărbătoarea culesului cu jocul bacantelor și, ca scenă centrală pentru simbolică luminii, singura scenă care poartă indicația : „Mult soare”, întîlnirea dintre Zamolxe și Zemora.

Spre lumina soarelui, amîndoi vin din zone de umbră, din pădure sau din peștera muntelui. Coborînd din sihăstria unde cunoscuse fața ascunsă a lumii, venit spre a aduce oamenilor revelația sa (metaforică), Zamolxe se recunoaște solidar cu lumina solară („Cu ce mîini primi-vei soarele, / ce ți-l cobor din piscuri, / darnic în lumină ?”), dar și cu sacralitatea ascunsă a muntelui : „Munții vin cu mine”. Soarele și muntele mărturisesc prin simbolică lor asociată totalitatea cunoașterii lui Zamolxe.

Nenumăratele aluzii mitologice (dacii sînt „neam de urși” ; Ciopliitorul a văzut jocul tinerilor care se întrec sărînd peste o sulită ucigătoare ; Calea Laptelui este urma lăsată pe boltă de carul soarelui ; Vrăjitorul are ca însemn „coarnele trace” ; panteonul Magului și ceremonia din templu trimis la urme ale cultului mitraic și sugerează legătura lui cu zimbrul românesc), elementele de superstiție și gesturile evocînd ritualuri magice pot părea decorative și inconsistente. Adăugîndu-se elementul verbal incantatoriu, ansamblul se constituie totuși într-o țesătură densă de vrajă arhaică.

Finalul (și culminația) piesei este jertfa care asigură magic asimilarea credinței în Dumnezeu-Orbul, prin moartea profetului. Zamolxe este omorît cu sfărîmături ale propriei lui statui, înșelătoare ca orice „revelație” instituționalizată. Adevărul se retrage din „idol”, mai exact se refuză acestuia dar odată Zamolxe însuși omorît, credința lui se împrăstie (ca o substanță magică, în termenii lui Blaga) între oameni. „Misterul păgîn” este această transfigurare a morții sacrificiale, prin miraculoasa convertire a mulțimii. Zamolxe nu este numai „profetul”, este și jertfa adusă divinității pe care o vestește. El ia cu adevărat „pe umerii lui”, așa cum afirmă, „soarta Marelui Orb” ducîndu-l în lume, dîndu-i existență prin credința oamenilor. Moartea lui Zamolxe este apoteotică, nu are nimic tragic — iar piesa în întregime, cu nota de „bucolic” surprinsă de Călinescu în *Istoria literaturii...*, nu poate fi pusă în termenii tragicului. Pe de altă parte, construcția conștientă pe un material dat — elementele mitologice și rezonanțele din Nietzsche — imprimă o notă „demonstrativă” textului. Într-un anumit sens, *Zamolxe* poate să fie considerat ca o ilustrare a confruntării apolinicului cu dionisiacul: Zamolxe-personajul reprezintă tendința confundării cu Viața universală, iar „religia” care i se opune este tendința contrarie, a visului plastic conturat (Magul impune un cult al formelor, al zeilor făcuți vizibili, adunați într-un panteon).³⁰

Dincolo de doza de construire conștientă, simbolică se ridică însă cu semnificațiile ei inerente. Apelul la nucleee mitice determină întotdeauna activarea acestora. Și, după cum piesa lui Blaga demonstrează prin forța simbului, demitizarea și sacralizarea sînt momente în același cerc al întoarcerii — al cărui mit Nietzsche îl readuce în conștiința occidentală.

Eseul *Marele Orb* din volumul *Isoade* imaginează o posibilă dezvoltare metafizică a legendei cosmogonice dualiste în care ariciul-trickster este chemat în ajutor de divinitate pentru a „corecta” rezultatele nedorite ale genezei. În schița acestei metafizici (al cărei loc, în imaginata istorie a gîndirii românești ar fi trebuit să se afle la începutul secolului al XIX-lea), rolul „sfetnicului cosmogonic” revine omului, creaturii. Spiritul Lumii „tatonează”, orb. Creatura are o „vedere solară” care lipsește creatorului. Cu alte cuvinte, cunoașterea umană se bucură de o aparentă independență și ar fi chiar complementară celei divine: iar cosmogonia este „în mers”, mereu corijată prin intervenția creatoare a omului³¹. Soarta divinului Orb depinzînd de existența creaturilor sale indică o accentuare asupra experienței umane; în momentul în care revelația „orizontului misterului” s-a produs în om, trăirile umane sînt ele înseși marcate stilistic, deci fals-revelatorii, ca și produsele obiectivate în creații de cultură. Din această valorizare a existenței plenare derivă și aprecierea acordată gîndirii mitice: „Spiritul mitic /.../ tinde să integreze lumea concretă în viziuni clădite din elemente de experiență vitalizată. Spiritul știin-

³⁰ În planul psihologiei individuale, piesa a marcat, conform des-citatului pasaj din *Hronic...*, un efort de obiectivare: „În fața freneziilor de o clipă, gata să mă consume, sau a violentelor sfîșieri lăuntrice — lirismul direct putea să mă ducă la un exhibiționism, ce mi-ar fi inspirat oroare a doua zi.

Să evadez într-un gen mai obiectiv?

Într-o zi am închipuit mitul lui Zamolxe” (p. 250).

³¹ L. Blaga, *Marele Orb*, în vol. *Isoade*, p. 224—228.

tific / ... / tinde să substituie lumea concretă viziunii clădite din elemente de experiență devitalizată" (Trilogia culturii, București, 1969, p. 297).

Din valorizarea inițială a vitalității ca principiu derivă și înglobarea categoriei „organicului” în creștinism, ca o supraviețuire a fondului arhaic păgîn, nestingerit de spiritualismul creștin.

După *Zamolxe*, nuclee simbolice mitologice reapar în teatrul lui Blaga, apartenența lor la „fondul autohton” fiind dată uneori nu atît de litera, cît de configurația lor în aceleași sensuri, de modelarea lor de către aceleași categorii presupuse a fi determinat și mitologia străveche.

Tulburarea apelor are o schemă asemănătoare cu *Zamolxe*, în ceea ce privește conflictul de idei și configurația elementelor mitologice — simbolice. Într-un moment de „tulburare”, de criză, se fac auzite chemări diverse: „apele tulburate” sînt în același timp cele ale sufletului personajului (Popa) și ale vieții spirituale românești din Ardealul secolului al XVII-lea. Popa respinge ortodoxia închisată, instituționalizată (sau resimțită ca atare). Se consideră un om al tuturor îndoielilor, problematizează într-atît credința, încît oamenii îi reproșează: „Ne-ai luminat așa de mult / că azi nu mai știm ce e de la Dumnezeu lăsat / și ce e de la Dracu”. (Indiferența păgînă față de bine și rău din *Zamolxe* se transformă în restul creației dramatice într-o dezbatere deloc creștină a problemei dualismului puterilor.) Minat el însuși de incertitudini („...mă caut în amintire: / de unde vin ? Mă caut în zare : unde merg ? / Mă caut în pulberea drumului: ... cine sunt ?”), trăiește într-un secol care are toate însemnele unui timp crepuscular: „Lupte și pîrjol pretutindeni. Proroci care scot religii nouă din traistă, cîți vrei. Multe spînzurători pe drumuri — și unde te uiți — reformatori și ciori / ... / Fiara apocaliptică trece printre noi.”

Ieșirea din criză, înnoirea, pare a fi posibilă prin aderarea la protestantismul în expansiune. Pornirea aceasta nu are decît valoarea metaforică a unei eliberări. Tezele lui Luther sînt văzute ca „lumina înaltă, / lumina sălbatică, / lumina din Vitenberg” care irumpînd „în stîmile acestor plaiuri străvechi”, i-ar metamorfoza în chip miraculos pe oameni: „Oameni cu suflet slobod / să crească pe poteci / oameni cu florile, deschiși ca florile, / tăcuți ca florile.”

Ceea ce vede Popa în Reformă este numai o atitudine abstrasă de conținutul ei, ale cărei linii de forță intersectează doar caracterizarea „demonică” magică, făcută de Nona: „Omul a ieșit din carnea sa ca să intre în biserică; Luther face drumul întors: iese din biserică ca să reîntre în carnea sa”.

La tipul *profetului* participă, în *Tulburarea apelor*, trei personaje: Popa, Nona și Moșneagul. Nici unul dintre acești „inițiatori” nu este creștin, în toți își spune cuvîntul matricea stilistică modelatoare care structurase mitul Orbului. Nona este întruparea unor forțe ținînd de o magie a elementelor „foc” și „pămînt”. Afirmînd că a-venit „să tulbure apele” ca „îngerul Domnului”, ea demonstrează o ambiguitate a sacralului, o ambivalență specific blagiană. Nona este înger — dar a jucat „într-un mister, ceva despre căderea îngerilor din cer”; este Fiica pămîntului și apare mereu asociată flăcărilor; apariția ei este a flăcării: „Popa: Mi-e teamă/să nu te stingi de o adiere a dimineții. Nona, de ce te-ai îmbrăcat ca o flăcără ?”; ea piere în flăcărilor care au cuprins bisericile. În lupta cu religiile instituționalizate pe care le minează din interior, propagînd un păgîn luteranism, este mereu în primejdie și, în

final, înfrintă. Orice contact cu obiectele-simbol ale creștinismului (depozitare ale „puterii magice“) îi poate fi fatal: dacă se atinge de plinea sfințită, stirnește temerile Popei: „Mi-e teamă să nu-ți crească aripi,... aripi de drac, fiică a pământului“. Clopotele îi fac rău, ca și vederea bisericilor: „Clopotele !... Nu vor să înceteze odată ? !... Clopotele mă sfișie !“; „Unde sînt eu, nu poate fi biserică“. Apariția Nonei este o trimitere la clasicele exemple de „tentații“ ale sfinților: „...plec în pustie / să ispitesc prorocii din spini. / Să-i scot din ascunzișuri jucînd“. Ca Fiică a pământului, Nona participă însă la sfințenia tulbure a acestuia. I. Negoîtescu vede în ea „o întruchipare magică a Reformei“.

Dacă Zamolxe aducea religia Orbului, el însuși fiind „văzător“, în dubla calitate de om („Dumnezeu e-un orb bătrîn“, iar „noi sîntem văzători“) și de profet, Moșneagul este mereu numit „ochi al lumii“. Simbolurile sînt, ca întotdeauna, plurivalente. Moșneagul este un eretic — dar eresul lui izvorăște din creștinism, deci imaginea „ochi al lumii“ trimite la ochiul dumnezeirii, emblemă a divinității trinitare, omniprezente și omnișciente. În același timp, evocă transparența tuturor obiectelor în fața puterilor „văzului“ acestui blind inspirat: el vede imaginea întâmplărilor viitoare în curelele biciului cu care a fost lovit: „Dacă privești mai bine... E o femeie... Oamenii o aruncă în flăcări ! — De ce trebuie totdeauna să văd ?“. Aceasta pentru că asemenea lui Zamolxe, care și el „a fost prea mult privire“, Moșneagul vede „ce-i cheag în haos / și ce-i simbură în orice fruct / căzut în poala vremii“. Moșneagul nu cunoaște numai o dimensiune a timpului, ci, cunoscînd esența lucrurilor, le vede devenirea și pieirea, după cum afirmă: „Ceea ce văd eu, se-ntîmplă / și ceea ce spun — este“. Posibilitatea transgresării timpului o avea și Zamolxe, care și el înfăptuise o concentrare a vederii-cunoaștere: „O frunză cade-n noapte, / un veac se scurge-n mine“.

În al treilea rînd, imaginea Moșneagului-ochi al lumii care vede pretutindeni și este de pretutindeni văzut de cei care știu să privească, conotează și legenda „pământului transparent“, amintită de Blaga în *Spațiul mioritic* drept probă a „perspectivei sofianice“, legendă intrată mai mult în substanța dramatică din *Arca lui Noe*.

Erezia naturistă despre Isus-Pământul are sensul supraviețuirii în creștinism a trăsăturilor mitologiei arhaice. După cum spun versurile des citate, Isus „nu s-a înălțat. S-a intrupat în pămînt“; „Isus e piatra, Isus e muntele... / El pătîmește în glie și în pom / o răstîgnire e în fiecare om — / și unde privești: Isus moare și-nvie“. Sacralitatea astfel descrisă a pământului se extinde asupra fapturilor.

Puterea împrăștiată în pămînt are însă toate atributele unei forțe magice; pentru că în viziunea specific ortodoxă a „transcendentului care coboară“, Blaga încă vede un substrat magic, accentuat de trimiterea la Sofia gnostică. Toate „analogiile“ și „corespondențele“ din mitologii și religii au pentru Blaga coloratură magică, ele fiind semne ale permanenței unui mod de gîndire arhaic, în care magicul are funcționalitate multiplă.

Această împrăștiere a divinității în oameni ca și în natură indică o renunțare la individualitate pe care o realiza și cufundarea în trăire plenară a discipolilor lui Zamolxe. Aici însă, în erezia creștină, în estomparea individualității se descifrează și ecoul îndepărtat al unei vinovății egal împărțite între oameni, vinovăție care cere permanenta redempțiune. „Nevinovat ?

Cine ar putea să spună că e atât de nevinovat ca să nu stea trei ani în temniță? — se întreabă Moșneagul; și dacă aceasta ar putea fi o simplă referire la greșeli față de autorități pămîntești, enunțarea credinței lui eretice îi sperie pe ascultători, ei văzînd în sacrificiul permanent al divinității mai puțin semnificația lui mîntuitoare, cît dovada unei permanentizări a păcatului uman. De altfel Blaga nu pune problema vinovăției în termenii moralei (după cum afirmă I. Negoîtescu în studiul citat, morala nu are loc în sistemul lui Blaga).

Asumînd și el „soarta“ divinității sale, profetul lui Isus-*Pămîntul* este omorît. Tot ca ea, va învia. *Tulburarea apelor* este un mister, ca și *Zamolxe*; fără să fie nicidecum, pentru simetrie, un „mister creștin“, imagistica simbolică folosită de scenele finale este creștină. Moșneagul acceptă moartea, asumîndu-și vina celuilalt „profet“, Popa, mîntuindu-l deci; morții Moșneagului îi urmează transfigurarea: Popa bea din potirul de cuminecătură salvat de la incendiu de Moșneag, împărtaşindu-se din credința lui Isus-Pămîntul. Transferul magic se produce în modul cel mai vizibil: Popa îmbătrînește dintr-odată, capătă înfățișarea Moșneagului. Patrasia anunță și ea înfăptuirea „misterului“. Popa pleacă în lume, predicînd credința pe care și-a asimilat-o.

Dramă din *Zamolxe* se repetă în *Tulburarea apelor*, iar istoria nu este decît un decor care schimbă cîteva date.

În *Tulburarea apelor*, dualitatea sacralității pămîntului este încă puțin prezentă. *Meșterul Manole*, dramă prin excelență a jertfei, evidențiază din plin ceea ce Mircea Eliade numește „ambivalența sacrului“. Nu ne referim decît la încorporarea unor elemente arhaice în structura piesei ca, și în cazul celorlalte drame.

În interpretarea dată de Blaga legendei *Meșterului* se subliniază modificarea pe teren românesc a motivului, în perspectivă sofianică. Numai în varianta românească „jertfa ține cumpănă unei fapte cerești. Meșterul Manole își jertfește soția pentru o biserică. Iată o sublimare „sofianică“ a străvechiului motiv de aproape incredibilă cruzime“³².

Perspectiva „sofianică“ este interpretată într-un mod cu totul particular în această dramă care vizează un simbol central al spațiului ortodox: biserica. „Transcendentul care coboară“ este pretutindeni vizibil în opera lui Blaga; atributele lui însă sînt în egală măsură „divine“ și „demonice“. Creatorul amenințat de exercitarea absolutei lui puteri de creație își mutilează cu premeditare creatura, așa încît aceasta nu va putea fi niciodată un receptacol adecvat pentru revelația divină, cum presupune spațiul ortodox. Perspectiva sofianică nu poate fi decît înșelătoare și orice încercare de comunicare cu esența transcendentă se rezolvă în termenii unei cruzimi a cărei victimă e omul.

Ca toate simbolurile și elementele mitologice, povestirea despre construcția pentru care se cere o jertfă își poartă cu sine semnificațiile; construcția fiind o biserică, ea este solidară cu „simbolismul cosmologic și paradisiac“, fiind „în același timp imagine a cosmosului și a Ierusalimului celest, a Universului în totalitatea sa și a Paradisului“³³. Creația unei biserici

³² L. Blaga, *Spațiul mioritic*, în *Trilogia culturii*, București, ELU, 1969; p. 177—178.

³³ Mircea Eliade, *Maitre Manole et le Monastère d'Arges*, în *De Zalmoxis à Gengis-Khan* ed. cit., p. 175.

(= imagine a lumii) va echivala simbolic cu o cosmogonică, cu o „creație” în sens absolut. După nenumărate mituri cosmogonice, lumea a luat naștere prin sacrificiul unei divinități (auto-sacrificare sau imolare). Orice act de întemeiere pe modelul mitului cosmogonic va cere o jertfă care să „însuflețească”, în sensul propriu, creația: „...pentru a dura, o construcție trebuie să fie însuflețită, adică să primească în același timp o viață și un suflet. „Transferul” sufletului nu este posibil decât pe calea unui sacrificiu; în alți termeni printr-o moarte violentă.”³⁴.

Elementele acestui „rit de construcție”³⁵ sînt extrem de răspîndite, părînd a ține de un strat prin excelență arhaic al credințelor. Aria sud-est europeană le-a valorificat superior în folclorul literar, mergînd pînă la capodopera românească. Mircea Eliade acceptă printre ipotezele explicative pentru această culminație și pe cea a unei radiații a substratului trac: „Este semnificativ că /.../ (*Miorița* și *Meșterul Manole*) au ca motiv dramatic o „moarte violentă” acceptată cu seninătate. Se poate discuta la infinit dacă această concepție derivă direct sau nu din cunoscuta bucurie de a muri a geților. Cert este că folclorul poetic românesc nu a depășit niciodată aceste capodopere elaborate în jurul ideii morții creatoare și a morții senin acceptate.”³⁶.

Blaga folosește semnificațiile obiective ale mitului, punîndu-le în relație cu metaforele centrale ale sistemului său; drama va avea sensul exemplarității destinului uman, care este destin al creatorului. „Seninătatea morții” nu intră în discuție din capul locului, de vreme ce aici drama se centrează asupra lui Manole, iar jertfa pe care el o acceptă este moartea *altuia*. (este unul dintre motivele întemeiate pentru care I. Negoîtescu, în studiul citat, nu include *Meșterul Manole* în sfera tragicului). Iar Mira, în modul cel mai evident, este *victimă inocentă*, atrasă prin violenție la locul „faptei”. Autorul *Spațiul mioritic* operează aici o abatere extrem de semnificativă de la ceea ce s-ar numi „discursul mioritic”, al eroului care asumă și transfigurează proba supremă. Moartea și creația compensatorie rămîn însă nucleul piesei; încercarea de dezbatere în plan moral evidențiază subordonarea moralului, în viziunea lui Blaga, de către creație.

Manole refuză, în numele legii morale, jertfa la care îl împinge Bogumil. Imagini legate de predica de pe munte, prin care se enunță legea morală creștină, revin de cîteva ori în lirica lui Blaga; cea mai coerentă este metafora

³⁴ *Ibidem*, p. 178.

³⁵ În viziunea de mare forță sugestivă a lui René Girard, expusă în cele trei lucrări de răsunset: *La Violence et le Sacré*, Paris, Grasset, 1972, *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Paris, Grasset, 1978, *Le Bouc émissaire*, Paris, Grasset, 1982, formulări ca „rit de construcție”, „manifestări ritualice”, „origine a mitului” sau a „ritului” se încarcă de o sinistă ironie. Pentru că întreaga „activitate mitopoetică” a comunităților umane (proces „pas aussi joli que l'imaginer nos théoriciens du mythe et de la littérature”, vezi *Le Bouc émissaire*, p. 280) constă în sacrificarea *reală* a unei victime — umane, desigur, victimă căreia i se atribuie o vină imaginară, care polarizează instinctele „mimetice” în acțiune ale mulțimii pînă la centrarea lor în actul sîngeros și care, odată aceste forțe ale răului „exocizate”, devine din suprem vinovat — binefăcător: victima este, cu alte cuvinte, sacralizată. Teoria lui René Girard a stîrnit o furtună a controverselor printre etnologi și istorici ai religiilor.

Cu modulări psihanalitice, *coerența* acestei teorii (la care nu am făcut apel în analizele prezente) și-ar putea găsi o confirmare și în textele dramatice ale lui Blaga, centrate, toate (cu grade diferite de evidență) pe *mecanismul victimar*. Faptul rămîne de demonstrat.

³⁶ Mircea Eliade, *Mătre Manole...*, p. 185.

din *Biografie* (vol. *Lauda somnului*): „De umblat, umblu ca fiecare: / cînd vinovat pe coperișele iadului / cînd fără păcat pe muntele cu crini“ (s.n.)³⁷ în dramă, interdicția vine chiar din partea legii vechi, săpate în „tablele legii. Manole se împotrivesc la început sacrificiului sîngeros: „A fost odată săpat în piatră: să nu ucizi! Și alt fulger de-atunci n-a mai căzut, să șteargă poruncile“. Dar încearcă să-i convingă pe zidari, în urmă, că omorul nu-i va întina: „Ochiul din triumghiul de sus ne vede depotrivă de buni, jertfa noastră nu va fi decît slăvirea lui.“ „Sacrificiul mielului“ stă mărturie pentru permanența iddeii de jertfă: „Da, ochiul din triumghiul de sus ne vede -și mielul din potir. Dacă așa este voia mielului, să trecem la faptă“. *Fapta* este însă departe de a fi o „imitație“ a patimilor, avînd în configurația piesei caracterul unei cruzimi de neînțeles. Ea nu poate fi cerută de „puterile de sus“, pentru că înseamnă transgresarea legii, nici de „cele de jos“, pentru că servește construirii unei biserici. Rămîne posibilitatea unei conlucrări a puterilor „bogomilismul“ lui Blaga. Creatorul suprem are în imaginea Marelui Anonim atribute demonice, denumite astfel de către Blaga însuși. Participarea răului la natura divinității este opusă imaginii ortodoxe-sofianice. Lumea de puteri obscure în care se desfășoară drama „Meșterului“ este prezidată de o divinitate mai întunecată decît cea care a cerut sacrificiul lui Abraham: „Am crezut că în clipa cea mai înaltă a încercării va opri cu un semn lucrarea. Dar nu, mie mi-a cerut tot.“

Caracterul dual al divinității este explicat mitic de Bogumil prin ipoteza „frăției“ întru veșnicie a celor două principii opuse. Mariana Șora consideră că este greșit să se interpreteze apelul metaforic la bogomilism ca o susținere reală a „ereziei“. N-ar fi vorba de un dualism al puterilor, ci de o „coincidență a contrariilor“³⁸. Credem că este dificil de susținut teza stingerii contrariilor, atunci cînd manifestările net dualiste sînt evidente. Iar „demiurgul rău“ nu este la prima sa apariție în literatura română. Ca persistentă, sau ca reluare romantică a dualismului gnostic, ideea răului — sîmbure al lumii și atribut al creatorului apare, cu accente majore, la Eminescu. La Blaga, ideea dualismului puterilor este una dintre constantele de gîndire și determină, suferind sublimări, transformări și camuflări multiple, particularități ale sistemului: concepția cenzurii și a frinelor transcendente, ca și concepția cosmologică. Sugestiile gnostice îndelung meditate, chiar dacă primite numai din cartea lui Leisegang (dar *Die Gnosis*, după o afirmație a lui N. Balotă, a fost una din cărțile de căpătîi ale poetului — cf. *Arte poetice ale secolului XX*, p. 46), iradierea „demonicului“ goethean și a unui fond folcloric (ne-

³⁷ Metafora comună a „crinului“ conotează pentru Blaga frumusețea morală indicată de evangheliile (Matei, 5—6), puritatea și frumusețea naturală necorupte, din pasajul „Luăți seama la crinii cîmpului...“, Matei, 6, 28. Exactitatea acestei trimiteri este confirmată și de o frază din *Mahatma Gandhi, cum l-am cunoscut*: „Probabil Isus din Nazaret avea același ton pe dealul crinilor (s.n.)...“ (*Isvoade*, p. 141). De altfel, metafora este obișnuită tocmai pentru că are această proveniență evanghelică; cu o întărire (printre altele altele) nu lipsită de interes atunci cînd este vorba despre Blaga, pe terenul „retoricii“ bogomilice: bogomilii, fanatici, îi numeau „năpîrci“ pe reprezentanții clerului oficial, în timp ce ei înșiși erau „crinii cîmpului“. (cf. N. Carțoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, Editura Enciclopedică, 1974, p. 45).

³⁸ Mariana Șora, *op. cit.*, nota de la pag. 87.

important cantitativ, de altfel, supralicitat de Blaga), s-au conjugat spre accentuarea ei.

Scenele ținind de o ambiguitate a sacrului din celelalte drame culminează deci în „dualismul“ direct din *Meșterul Manole*. După legenda cosmogonică a „Diavolului și a bunului Dumnezeu“, la crearea lumii ar fi contribuit și principiul răului; este firesc așadar ca el să participe la orice creație.

Presupunem că în accentuarea imagisticii „demonice“, pe lângă persistența amintirilor despre satul — mitic — al copilăriei în care spiritele răului își aveau locul bine fixat, un rol trebuie să fi avut pentru Blaga și meditația asupra istoriei familiei pe linie maternă. „Strămoșii Mamei, spunea Blaga, veniseră în Ardeal din Macedonia, pe la sfârșitul veacului al XVII-lea, după reprimarea de către turci a unei răscoale, și după arderea acelei Moscopole, cetate balcanică de strălucită faimă...“³⁹.

Or, rămășițe ale bogomililor, foarte puternici între secolele XII—XIV, se mențin în sudul Dunării pînă în secolul al XVII-lea cînd, în urma persecuțiilor, au loc emigrări masive, în nord, în țările române. N. Cartoian afirmă; „Migrațiunea începe mai temeinic în anul 1688, cînd răscoala satului pavlichian Ciprovăț împotriva turcilor este înăbușită și cînd o bună parte a populației, spre a scăpa de represiunea autorităților, este silită să fugă în Valahia“⁴⁰.

Evident, nu poate fi vorba despre credințe precise și transmiterea lor, ci numai de orientarea atenției spre o anumită atmosferă de istorie și erzie întunecată de care în mod obscur Blaga se va fi simțit atras.

În perspectiva timpului ciclic, activarea puterilor demonice se face în epocile de prevesfire a sfârșitului și a unui nou început. Dacă drama *Meșterului* și a sacrificiului înfăptuit este o paradigmă a umanului (chemat de transcendență și refuzat de ea, dar lăsîndu-și creația ca o mărturie), există însă un timp anume al jertfei, cel în care, după spusele Mirei, „parcă Dumnezeu s-a întors cu spatele către noi și noi stăm în umbra lui“. Epoca de umbră este a răului; pentru bogomili, numele însuși al diavolului însemna „umbră“⁴¹ în *Arca lui Noe*. Nefirțate se numește „umbra lui Dumnezeu“. Timpul în care se cere jertfa și biserica nu e primită are și el semnele de magie sumbră ale sfârșitului, ca și veacul în care trăiește Popa, ca și timpul mitic dinaintea diluviului, din *Arca lui Noe*.

După înfăptuirea sacrificiului, cerul primește ofranda și stihiiile reintră în matca lor. Zidarii, lucrînd, pot avea sentimentul iluzoriu că au învins misterul: „Din gura de iad și-nvînsul mister/noaptea și zi creștem spre cer.“ Creația își susține dreptul suveran — „Dacă fapta noastră nu e bună, să fie cel puțin înspăimîntătoare“ — cu trimitere la un vers din prima *Elegie duineză* din Rilke: „Căci frumosul nu-i decît / începutul înspăimîntătorului“.

Meșterul dramei blagiene își simte destinul între pedeapsă și alegere. Sensul purificării, al trecerii prin cînteec în „frumos“, Blaga nu-l acordă cu adevărat creației sale decît în lirica tirzie.

³⁹ L. Blaga, *Ironic...*, p. 45.

⁴⁰ N. Cartoian, *Cărțile populare...*, p. 47.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43.

ÉLÉMENTS MYTHIQUES DANS L'OEUVRE DRAMATIQUE DE LUCIAN BLAGA

RÉSUMÉ

Fragment d'une étude plus ample sur le théâtre de Lucian Blaga, offrant quelques possibles points d'appui pour une approche psycho-critique de cette oeuvre, l'article présente, dans une première partie, les vues théoriques de Blaga concernant la religiosité spécifique des Daco-Gètes, pour retrouver, dans une deuxième partie, quelques éléments mythiques que Blaga considère comme appartenant au monde religieux particulier des Daces, relevés par l'analyse de trois ouvrages du théâtre de Blaga : *Zamolxe*, *Le Troublement des Eaux*, *Maître Manole*. Ces éléments, dont la re-connaissance théorique, par Blaga, n'annule point leur caractère de figures fantasmatiques, peuvent être groupés autour de quatre vrais „motifs obsessionnels“, à savoir : 1) présence d'un „prophète“, ainsi que des éléments du discours messianique / apocalyptique ; 2) accomplissement d'un „sacrifice magique“ ; 3) drames structurés comme des mystères ; 4) dualisme des puissances, présence du „mauvais démiurge“.

Observând traseul pe care îl urmează limba în procesul devenirii sale ca limbă poetică, cele două viziuni analizate se intersectează: ambii lingviști așază poezia într-un spațiu privilegiat al sistemului de semne al limbii, în condițiile în care limbajul poetic actualizează toate virtualitățile semantice existente, în stare latentă, în limba comună, în temeiul principiului creativității și expresivității artistice.

BIBLIOGRAFIE

- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
 Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea.
 Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
 Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

POETIC LANGUAGE AT G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA

ABSTRACT

The article deepens the problem of poetic language of two great linguists in Iasi, G. Ivănescu and Dumitru Irimia, starting from the principles which generate the good functioning of poetic language. It arises from three sources of language: old language, folk language and neologisms. But poetic value is given by the rare, unusual use of forms and words belonging to these types of language that update a number of possible meanings, governed by aesthetic function that legitimizes poetic language.

The approach aims at highlighting some aspects which postulates poetic language. (1) Ivănescu stresses that the basis of any theory about poets' style should start with classical stylistics, language grouping into three categories: high and solemn style that characterizes poetry, ordinary or normal style, common and vulgar style or ironic, satirical. (2) It is language in opposition to the common language and deviations from the norm in poetic language become, in poetic language, the highest form of aesthetic mastery of speech, known as art-language (Ivănescu), in a transformation process in which linguistic knowledge becomes poetic knowledge, at the same time with autonomous development of poetic language (Irimia). (3) The poetic language is self-referential (Irimia) in the sense that the poetic text sets itself free from the extraverbal referent, building their own referent: the semantics world, (4) for the purposes of character developemant individual/collective the poetic language.

Keywords: poetic language, aesthetic function, deviation, self-referentiality, stylistics, literary norm.

MODELUL DE ANALIZĂ MORFOSINTACTICĂ PENTRU LIMBA ROMÂNĂ LA G. IVĂNESCU

ELENA TAMBA*

În domeniul studierii limbii române lingvistul ieșean G. Ivănescu elaborează un model de analiză morfosintactică, bazat pe raportarea la conținut, plecând, asemenea lui Noam Chomsky mai târziu, mai ales, de la gândire. Prima lucrare – de altfel, una fundamentală – în care G. Ivănescu tratează acest subiect este *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, predat la Universitatea din Iași în perioada 1947–1949 (și reeditat de Oana Popârda în anul 2004), fapt care a facilitat accesul la această importantă operă pentru domeniul morfologiei și al sintaxei limbii române.

Volumul trasează direcțiile esențiale stabilite de Ivănescu în teoria gramaticală a limbii române, gândită ca fiind una preponderent logicistă. Mai întâi, plecând de la ideea omniprezenței semnificației, G. Ivănescu proiectează studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii (vezi *Prefața* la volumul menționat, semnată de Oana Popârda).

Demersul științific propus de Ivănescu pornește de la investigarea critică a doctrinelor lingvistice vechi și moderne (Humboldt, Wundt, Portig, Ries, Saussure, Meillet ș.a.), stabilind filiațiile, indicând punctele tari și punctele slabe ale ideilor respective, contextualizând, așadar, și stabilind modelele de analiză potrivite pentru română. Autorul adună, astfel, argumente în sprijinul propriei sale concepții, potrivit căreia în limbă factorul logic coexistă cu cel psihologic. Bazându-se pe această premisă, o analiză judicioasă a sintaxei trebuie să aibă în vedere analiza gândirii și totodată a spiritului (sentiment, intuiție). Astfel, sub aspectul ei sintactic, limba română este analizată de autor prin prisma antropologismului lingvistic, așadar din perspectivă psihologică și socioculturală, în special.

În concordanță cu perspectiva largă, integratoare a savantului ieșean, faptele sintactice sunt abordate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic și pragmatic, într-un demers interdisciplinar. Legătura indisolubilă între sintaxă, logică și psihologie, grefată pe ideea saussuriană de sistem, conduce, în lucrarea lui G. Ivănescu, la o simbioză între structural și funcțional, lingvistul oferind modele

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

de analiză a frazei (teoretică, practică, volițională) și a elementelor fundamentale ale acesteia.

Deși titlul *Cursului* trimite doar la *sintaxă*, autorul, după ce reconsideră domeniile sintaxei, semanticii și lexicologiei, demonstrează că *morfologia* este inclusă în *sintaxă*, idee care ar sta la baza unei discipline lingvistice aparte, *morfosintaxa* (poziție adoptată, de altfel, de unele orientări lingvistice actuale), opusul *sintaxei* nemaifiind morfologia, ci lexicologia, iar al morfologiei, nu sintaxa, ci semantica. Este prezentă aici concepția lui Ries (*Was ist Syntax?*), conform căreia obiectul sintaxei îl constituie nu numai fraza, ci toate construcțiile complexe de cuvinte; de aceea, Ivănescu susține că „sintaxa nu stă alături cu *morfologia*, ci o cuprinde. Sintaxa comportă, alături de morfologie, și o semasiologie sau semantică (*Bedeutungslehre*), care ar fi sintaxa obișnuită până azi” (Ivănescu 2004: 24). „Morfologia [...] trebuie cuprinsă în *sintaxă*, ca partea semeiologică a acesteia” (*ibidem*: 38). „Morfologia de astăzi sau [...] *semeiologia sintactică* trebuie să fie și semantică, adică semantică sintactică” (*ibidem*: 39).

Lingvistul ieșean delimitează de la început cele două posibilități de interpretare a conceptului de *sintaxă*: pe de o parte, drept o anumită secțiune a limbii, o anumită categorie de fapte lingvistice, iar pe de altă parte, drept știința care se ocupă cu aceste fapte de limbă, așa-numita *sintactică*. „Cuvântul *sintaxă* are astăzi, ca și în trecutul său mai apropiat, două înțelesuri: el desemnează, întâi de toate, o anumită parte a limbii, mai exact, o anumită categorie de fapte lingvistice; el mai însemnează însă și știința care se ocupă cu această parte a limbii, cu aceste fenomene” (*ibidem*: 19).

Pentru G. Ivănescu, sintaxa este „știința elementului formal din frază”, dar și „știința formelor înțelesurilor frazei” (*ibidem*: 37). Ulterior, Ivănescu va considera ca prioritară semantica: „o structură de sens, fondată pe relațiile din planul ontic, care dă naștere unei structuri sintactice a expresiei, a vorbirii” (Ivănescu 1986: 3). Cât privește pragmatica, aceasta ține și de semantică, și de *sintaxă*, iar raporturile semanticii cu semiotica și cu pragmatica sunt considerate plecând de la relația formă-conținut vs realitate și de la sensul formelor în diversitatea lor. Constituirea morfosintaxei pune în valoare dimensiunea semantică a semnului lingvistic, a formelor unei limbi, în accepțiunea ivănesciană. Articolul din 1986 vine să completeze informațiile privitoare la legătura dintre *sintaxă*, semantică și pragmatică, pentru care propune o abordare unitară, în cadrul unei discipline comune.

Autorul consideră eronată concepția conform căreia „morfologia se ocupă numai cu formele semnelor, nu și cu înțelesurile lor, adică cu formele înțelesurilor. Dar această concepție este greșită, căci în limbă nu interesează simbolul ca atare, ci întru cât el este asociat cu un înțeles, deci interesează legătura sa cu un înțeles și interesează înțelesul însuși” (Ivănescu 2004: 39), ceea ce îl apropie și de concepția lui Ferdinand de Saussure. Pornind de la definiția dată sintaxei ca „știință a elementului formal din frază”, lingvistul subliniază și faptul că o parte din stilistică, și anume stilistica frazei, deci și stilistica morfologică și cea sintactică, fac parte din *sintaxă* (*ibidem*: 40). Aceste considerente îl determină să reconsidere parțial și

terminologia domeniului; astfel, el propune să se vorbească despre „*sintaxele* limbii sau, mai exact, ale vorbirii, iar știința care se ocupă cu aceste sintaxe ar trebui numită *sintaxeologie* sau, mai simplu, *sintactică*” (*ibidem*: 46) și optează pentru utilizarea termenului *sintaxă* doar pentru denumirea *realității lingvistice*.

Analiza morfosintactică ivănesciană vizează și faptul că, „denumind prin *sintaxeologie* sau *sintactică* studiul frazei din punct de vedere formal”, abordare care cuprinde atât ceea ce s-a numit *sintaxă* până la acel moment, cât și ceea ce s-a numit *morfologie*, se ajunge la concluzia că „termenul *gramatică* devine inutil, căci el este întrebuintat mai ales pentru a denumi întregul rezultat din îmbinarea foneticii cu sintaxa și morfologia” (*ibidem*). Așadar, *lingvistica*, în viziunea lui Ivănescu, cuprinde o fonetică, o *sintaxă* și o lexicologie (*ibidem*). În lucrarea menționată, autorul întreprinde o analiză a frazei, concepută ca unitate fundamentală în analiza sintactică. Prin *frază*, Ivănescu are în vedere nu numai ceea ce se înțelege în gramatica română anterioară prin acest termen, adică „o vorbire alcătuită din mai multe propoziții, ci chiar o singură propoziție, ea nedeosebindu-se prin nimic esențial de fraza care este alcătuită din mai multe propoziții” (*ibidem*: 118).

Pentru că G. Ivănescu consideră esențială în delimitarea frazei dimensiunea semantică, el distinge două tipuri fundamentale de frază:

– *fraza-cunoaștere* (identificată cu judecata din logică), numită de Ivănescu și *fraza* care exprimă gândire ori *frază teoretică* sau *frază cognitivă* (*ibidem*);

– *fraza practică* (care aparține studiului teoriei acțiunilor umane), care mai este numită de Ivănescu și *frază-voință* sau *volitivă* (*ibidem*: 148), în care „subiectul este realitatea despre care voiești fie ceva, să fie cumva, să facă ceva, predicatul este ceea ce voiești să fie sau să facă acea realitate” (*ibidem*).

Pe lângă aceste două tipuri de frază (*teoretice* și *practice*), Ivănescu identifică și *frazele afective* sau *exclamative*.

Concluzia autorului este că „așa-numitul punct de vedere gramatical în distingerea subiectului și predicatului nu este realmente gramatical, adică lingvistic, pentru motivul că nu există subiect și predicat gramatical, ci numai subiect și predicat logic sau psihologic, și acestea sânt și lingvistice” (*ibidem*: 155–156).

Pentru prima dată în gramatica românească, lingvistul ieșean introduce, în cadrul acestui curs, și o clasificare a frazelor din punctul de vedere al relației dintre subiectul logic și predicatul logic, în mai multe categorii (*ibidem*: 141). Pornind de la clasificarea logicianului Goblott, în fraze *categorice* și fraze *ipotetice* – acestea din urmă numite și *condiționale* –, Ivănescu adaugă și frazele cauzale celor ipotetice, precum și concesivele ca negative ale ipoteticelor și cauzalelor. După cum se observă, modelul de analiză morfosintactică propus de Ivănescu este prezentat și concret în partea a doua a *Cursului de sintaxă*, în care sunt aprofundate și alte subiecte. Astfel, într-un capitol aparte, dedicat sintaxei și semanticii verbului în limba română, se precizează că delimitarea între *fraze teoretice* și *fraze volitive* este dată de modul verbului propoziției principale care alcătuiește fraza (*ibidem*: 162). Practic, Ivănescu arată că indicativul, prin diferitele sale timpuri, reflectă idei

foarte precise: prin prezent se exprimă acțiunea eternă, acțiunea unică prezentă și acțiunea iterativă prezentă (*ibidem*: 164–165), acțiunea trecută, unică sau iterativă se exprimă prin imperfect, perfect simplu, perfect compus, mai mult ca perfect (Ivănescu 2004: 166) etc., analiza continuând pentru fiecare mod verbal, personal sau impersonal. Abia după ce face această descriere amănunțită a tuturor modurilor și timpurilor verbale, lingvistul definește *modalitatea* ca fiind caracteristică numai acelor forme verbale care pot fi predicate, deci care au și persoană (*ibidem*: 213). Astfel, în concepția sa, moduri verbale sunt doar indicativul, prezumtivul, conjunctivul, optativul, imperativul, condiționalul, dar nu și infinitivul, participiul (cu gerunziul) și supinul.

Un alt model de analiză morfosintactică proprie numai lui Ivănescu este cel privitor la clasificarea frazelor după persoană, lingvistul având în vedere persoanele substantivului subiect, nu pe cele ale verbului sau ale pronumelui, așa cum sunt analizate în mod obișnuit (*ibidem*: 33). Astfel, substantivul nu are decât două persoane, persoana a II-a („așa-numitul caz vocativ”) și persoana a III-a („așa-numitul caz nominativ”). Vocativul este considerat de autor drept cazul prin care ne adresăm cuiva; el are funcție sintactică, ceea ce reprezintă un element de noutate, de originalitate în lingvistica românească. Ivănescu susține că vocativul este „o propoziție deosebită în cadrul frazei, și anume, o propoziție din acelea care alcătuiesc o judecată deosebită de restul frazei, deci, o propoziție din acelea pe care le-am considerat *apoziiții*”, nefiind totuși doar o apozitie, ci *elementul cardinal* al frazei care îl cuprinde (*ibidem*: 235). Astfel, vocativul este o altă judecată, „dorință, voință, decizie”. Analiza propusă de lingvistul ieșean este detaliată pentru diferitele tipuri de contexte în care vocativul poate apărea și cu diversele nuanțe pe care le poate avea.

Practic, un alt element novator al cursului de sintaxă al lui Ivănescu este legat de cele două elemente esențiale în care este structurată fraza, și anume sfera subiectului și sfera predicatului, ca o pregătire a ceea ce astăzi este cunoscut ca *grup nominal* și *grup verbal*. Această problemă va fi abordată și ulterior, într-un studiu din 1965 – *Nume și verb*. Ca și generatiștii mai târziu, G. Ivănescu susține că părțile de vorbire reprezintă categorii universale ale limbajului.

Analiza morfosintactică a lui Ivănescu poate fi structurată și în funcție de ceea ce profesorul prezenta în detaliu, în două studii din 1963 și 1964: *Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii* și II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*. Practic, Ivănescu reia și aprofundează ideile anunțate în *Cursul de sintaxă*, și anume faptul că „structura limbii nu se poate explica decât prin structura gândirii” (Ivănescu 1963: 261), precizând că „a analiza limba de pe pozițiile logicii – și desigur și ale psihologiei – este, cel puțin în cazul de față, singurul punct de vedere îndreptățit în lingvistică, este punctul de vedere lingvistic” (*ibidem*: 266). După ce, în prima parte a studiului, a arătat că diversele clase de cuvinte sunt reflexe ale unor fapte din planul gândirii, în speță manifestarea în planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gândirii, în partea a doua a studiului, lingvistul ieșean ia în

discuție analiza propoziției și analiza frazei, arătând că singura modalitate clară de segmentare sintactică e cea logică. Concluzia sa este că „propoziția exprimă numai o judecată, iar fraza exprimă numai unirea unor judecăți” (Ivănescu 1964: 214).

Ca o completare a celor spuse în *Cursul de sintaxă*, în articolul *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea* (1955), Ivănescu prezintă și modul în care ar trebui să se facă cercetarea morfologică concretă, precizând că „cel care vrea să studieze morfologia acestei limbi studiază de fapt formarea limbii literare române moderne” (Ivănescu 1955: 22). El consideră, de asemenea, ca fiind necesară și o cercetare a diferențelor morfologice de la o regiune la alta, prezentând, spre exemplificare, situația verbului *vrea/voi*: „formele *voiu* «vreau» și *va* «vrea» caracterizau până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea limba literară veche din toate provinciile [...]. Dar pe la sfârșitul acestui secol pătrund în limba literară din Ardeal și Moldova formele populare *vre(a)u*, *vre(a)* și *v(r)oiesc*, *v(r)oieste*, iar vechile forme rămân să caracterizeze numai dialectul literar muntean, până pe la 1880” (*ibidem*: 24). Și pentru a susține întrepătrunderea elementelor de morfologie (sau mai precis de morfosintaxă) cu cele de stilistică, autorul arată în același articol că, „atâta vreme cât forma verbală *voi* «vreau» caracteriza limba literară a muntenilor, ea nu putea căpăta altă funcție decât aceea a exprimării normale, neutre. Când, însă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba literară românească se fixa la forma *vreau*, de origine moldovenească și ardelenescă, forma verbală *voi* «vreau» rămânea disponibilă pentru funcțiile stilistice emoționale” (*ibidem*: 37).

În secolul al XIX-lea, și pentru morfologie, susține lingvistul, este vizibilă „încă lupta între limba veche (scrisă) și limba nouă (populară)” (*ibidem*: 26), iar pentru o cercetare exhaustivă a morfologiei limbii române trebuie să fie avute în vedere atât morfologia elementelor de origine populară a limbii literare, cât și morfologia elementelor savante ale limbii, a neologismelor.

Modelul de analiză morfosintactică propus de Ivănescu este clar prezentat și într-o serie de studii dedicate unor subiecte speciale (de exemplu, în *Din sintaxa propozițiilor exclamative* – 1958).

Apărută în 1980, *Istoria limbii române* – prima istorie integrală a limbii române – constituie și o veritabilă gramatică istorică, ceea ce permite și o urmărire a modelului de analiză morfosintactică a lui Ivănescu, pornind de la faptele de limbă prezentate în evoluția lor. Același lucru îl permite și abordarea anterioară din *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948).

În concluzie, subliniem faptul că modelul de analiză morfosintactică pe care G. Ivănescu îl propune pentru limba română reprezintă una dintre cele mai interesante abordări a studiului limbii române: plecând de la viziunea largă, integratoare a lingvistului, faptele morfosintactice sunt analizate din punct de vedere logic, psihologic, ontologic, semantic și pragmatic, într-un demers interdisciplinar.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
- Ivănescu 1955 = G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, anul IV, nr. 1, p. 19–39.
- Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 449–452.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, I, p. 259–268.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, II, p. 193–220.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume și verb*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 423–426.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefătat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.

G. IVĂNESCU'S MODEL OF MORPHOLOGICAL-SYNTACTIC ANALYSIS OF ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This paper is focused on researching the morphological-syntactic analysis model proposed by prof. Ivănescu for Romanian – one of the most interesting approaches to studying this language. Proceeding from the wide, integrative vision of the linguist, morphological-syntactic structures are being interdisciplinary analysed from the logical, psychological, ontological, semantic and pragmatic point of view. The inseparable connection between syntax, logics and psychology, based on Saussure's idea of a system, leads to a symbiosis between the structural and the functional, according to G. Ivănescu. The linguist offers, thus, models of phrase analysis (theoretical, practical, volitional) and of phrase components analysis.

Keywords: *morphology, syntax, morphosyntax, analysis model.*

DIRECȚIA IVĂNESCIANĂ ÎN CERCETAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

VASILE D. ȚĂRA*

După o viață dedicată până la sacrificiu cercetării științifice și îndeosebi studiului limbii române, profesorul G. Ivănescu era convins de faptul că în lucrările sale de limbă literară a exprimat „o viziune nouă asupra nașterii și dezvoltării limbii române literare, deosebită în multe privințe de cele pe care le propuseseră mai înainte cercetătorii. Această viziune cuprinde multe elemente din concepția lui A. Philippide și G. Ibrăileanu, din concepția unor elevi ai lor (G. Pascu și Iorgu Iordan), precum și din concepția lui S. Pușcariu, și se opune concepțiilor susținute de Ov. Densusianu și de elevii săi: Al. Rosetti, Al. Graur și J. Byck. În ce privește limba veche, am urmat în unele privințe și pe N. Iorga. M-am situat, în aceste articole, ca și în *Istoria limbii române*, pe poziția creată de N. Iorga și I.-A. Candrea și reluată de G. Ibrăileanu și de S. Pușcariu” (Ivănescu 1989: VIII). Așa cum a procedat întotdeauna în studiile sale, G. Ivănescu a supus unui examen critic sever, dar mai ales a aprofundat ideile și părerile enunțate de predecesori, completându-le și dezvoltându-le considerabil, într-o viziune proprie și cu argumente peremptorii.

Întrucât, până acum, concepția profesorului G. Ivănescu referitoare la cercetarea diacronică a românei literare a mai fost analizată și prezentată pe larg (Andriescu 1989: 249–263, Munteanu 2012: 387–393 și Nicolau 2012: 27–29, 66–106), vom stăruia doar asupra aspectelor care au determinat impunerea direcției ivănesciene în studiul variantei cultivate a limbii române. Fără să intrăm în detalii, vom prezenta, desigur, și contribuțiile savantului ieșean la clarificarea problemelor fundamentale ale istoriei limbii literare.

Trebuie să precizăm de la început că aproape toate problemele teoretice și aplicațiile practice la care ne vom referi se regăsesc, într-o formă sau alta, în teza sa de doctorat, pe care a susținut-o în 1945, după încetarea conflagrației mondiale, și a editat-o în 1948 (Andriescu 1989: 249, nota 1). După aceea, de-a lungul întregii vieți, chiar dacă și-a sporit considerabil erudiția și preocupările științifice, cercetarea limbii române literare a rămas o constantă esențială a studiilor sale de lingvistică. Așa se explică de ce, în a doua jumătate a secolului trecut, când

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

VERBA VOLANT, WEBi SCRIPTA MANENT

ELENA UNGUREANU*

În economia cunoașterii, textul digital reprezintă expresia cea mai elocventă a comunicării online. Mileniul III a început în forță, cu reevaluarea textului tipărit, dotându-l cu capacități și virtuți pe care nu le-a cunoscut anterior: conectarea directă, nemijlocită și instantanee cu alte texte, posibilitatea de multiplicare, editare, ștergere, traducere, design, arhivare, versionare etc. Textul/discursul online este un macrosemn al comunicării mediate de tehnologia informației și a comunicării (TIC), a cărei analiză constituie preocuparea de câteva decenii a importante școli și proiecte de cercetare din lumea întreagă. Internetul oferă un material puțin spus voluminos în acest scop: el prezintă un șantier imens, în al cărui spațiu infinit germinează creativitatea utilizatorilor. Cultura online (numită și *soft-cultură*) este noul mediu de viață a limbajului, a textelor, dezvoltându-se în ritmuri mult mai rapide decât reușește știința să le interpreteze.

În opinia specialiștilor, maniera în care lingviștii vor efectua investigații se va schimba dramatic (dacă nu s-a schimbat deja pentru unii) și, cu cât mai mult datele lingviștilor vor lua calea webului, cu atât mai importante schimbări se vor produce (Lewis 2013: 6). Întrucât cercetătorii vor (inter)opera cu datele a zeci de limbi, obiectul principal de studiu al lingvisticii textului (Coșeriu 2013) va suporta și el modificări radicale în abordare. Viitorul este, indiscutabil, al tehnologiilor: știința viitorului (filologia inclusiv) va fi una electronică. Numeroși termeni din domeniul comunicării online prezintă un interes deosebit pentru cercetarea interdisciplinară: *webtext*, *wordtext*, *chat-text*, *sms-text*, *copytext*, *wikitext*, *digitext*, dar mai ales *hypertext*. Caracteristica lor dominantă este *virtualitatea*, acestea și alte tipuri alcătuind ceea ce numim *textualitate virtuală*, care se manifestă exclusiv pe suport electronic și se distinge prin caracteristici „tehnologizate”.

Hypertextul (HTML – HyperText Markup Language) este, întâi de toate, limbajul de marcare utilizat pentru crearea paginilor web ce pot fi afișate într-un browser (sau navigator). WWW-ul a apărut la sfârșitul anilor '80, când cercetătorii

* Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, Republica Moldova.

de la CERN (Organizația Europeană pentru Cercetare Nucleară – European Organization for Nuclear Research) au creat o rețea care să le permită accesul mai facil la documentele produse în laboratoarele lor. În 1990, Tim Berners-Lee (creatorul webului) a introdus un browser doar pentru texte și a dezvoltat HTML, în 1991 au fost implementate primele aplicații web la CERN, iar în 1992 a fost introdus webul în comunitatea Internet – așa a început revoluția. Diferența dintre www și celelalte componente ale Internetului este tocmai hypertextul. Toate documentele (textele și celelalte aplicații) sunt legate între ele și memorate prin intermediul serverelor, indiferent de locul unde se găsesc pe web. Trecerea nelimitată în timp și spațiu de la un document la altul, de la un subiect la altul, de la un loc la altul etc. impresionează puternic utilizatorul, creându-i acestuia o stare de euforie în ceea ce privește accesul la informație, libertatea în a o utiliza și infinitele posibilități de a lucra cu ea.

Pe lângă faptul că este un concept al informaticii și tehnologiei informației, *hypertextul este un concept al (inter)net-lingvisticii*. Hypertextul a intrat în atenția lingviștilor abia de câteva decenii, dar de un domeniu separat se poate vorbi abia după anul 2000 (Сергиенко 2009; Горина 2016). Unii cercetători au lansat chiar și termenul de *hypertext-lingvistică* (Jucker 2002: 29–51; Storrer 2008), în cadrul căreia ar trebui să fie studiat inclusiv cu mijloace tehnologice, nemijlocit, conceptul nou însușit de științele umaniste. În calitatea sa de subdisciplină a lingvisticii generale, (inter)net-lingvistica utilizează textul ca tehnologie și ca unitate comunicativă. Dimensiunile pe care se dezvoltă (inter)net-lingvistica se referă la răspândirea și influența variațiilor stilistice internautice asupra textelor tipărite, prin intermediul mass-media și al operelor literare, precum și la dezvoltarea webului a megacorpuri de uzaje lingvistice (Wooldridge 2004). Noua disciplină nu abandonează instrumentele și conceptele lingvisticii tradiționale: tot ce a furnizat aceasta din urmă se va regăsi într-un nou format, cu dimensiuni tehnologizate. În timp ce limbajul natural funcționează fără tehnologii, limbajul procesat nu poate funcționa în lipsa lor. În fața (inter)net-lingvisticii apar numeroase aspecte noi de cercetat: noul format al textului; noile spații de comunicare (e-mailul, mesageria instantanee, chatul, blogul, forumul de discuții, portalul, rețelele de socializare, lumile virtuale...); noile semne de comunicare (linkurile, simbolurile, @, emoticoane, iconuri etc.); noile genuri și specii online, care stau la baza actelor de vorbire/scriere online (genul epistolar – e-mailul –, motoarele de căutare, jurnalistică online, enciclopediile și dicționarele online de tipul Wikipedia, corpusurile și bazele de date/arhivele/repozitoriile digitale, comentariul online, „peretele” – pagina personală – pe rețeaua de socializare, nickname-ul și avatarul ca reprezentare a persoanei generatoare de text în lumea virtuală, spamul, hyperliteratura, jocurile online etc.); noile limbaje internautice și slanguri (argouri, jargoane, termeni, abrevieri, acronime etc.); multilingvismul; renunțarea progresivă la norma limbii în comunicarea pe chaturi, terminologizarea informatică a limbajului uzual, de- și reterminologizarea etc.

Hypertextul e conceptul cel mai important al webului (www), care a revoluționat tehnologia informației și a atras în rețeaua comunicațională până în prezent mai bine de 1,5 miliarde de utilizatori din toate categoriile și păturile sociale. Dar hypertextul nu e doar un concept al tehnologiei; el are rădăcini în formatul tipărit (hipertextul): în textul biblic, în enciclopedii, glosare și dicționare, cărți de telefoane, cărți medicale și acte legislative cu amendamente, cataloage și ghiduri de călătorie, cărți de bucate și reviste științifice, în rezumate și indexuri etc. Putem disocia două sensuri ale acestuia: hypertextul în sens îngust (orice text electronic sau fragment de text dotat cu *linkuri*) și hypertextul în sens larg (*totalitatea* textelor electronice din rețeaua web dotate cu linkuri, potențial legate între *ele*), altfel spus, megahypertextul întregului web; totalitatea hypertextelor în sens îngust legate între ele prin hyperlegături (hyperlinkuri). Hypertextul este o hiperbolă a textului, un text dinamic, un text polidimensional, multimedia și hypermedia, măsurabil, comercial. Rezumând, putem afirma că hypertextul este: a) *metodă* de unire a documentelor; b) text cu un anume fel de *organizare*; c) *mecanism* care permite organizarea textelor; d) *formă* de organizare a materialului textual; e) *mijloc* de organizare a textelor; e) *documentație* care se ramifică.

O formulă simplificată a fost dată chiar de George Landow, un teoretician recunoscut în domeniul literaturii hypertextuale și hypermedia: „hypertextul este textul rețelei” („Hypertext is networked text” – Landow 1997:23). În același context, insistăm pe înțelegerea fenomenului hypertextualității ca materializare tehnologică a intertextualității. Având în vedere că „hypertextul e un intertext dramatizat/regizat/pus în scenă” (Pisarski 2011: 187) și înclinând spre parafrazare, putem spune că *hypertextul este intertextul rețelei (webului)*.

Hypertextul reprezintă unitatea fundamentală a comunicării online. Acest domeniu nou pentru științele umaniste a intrat mai serios în atenția specialiștilor după anul 2000, trezind un viu interes, în special prin noutatea formatului în care se afișează (digital). Hypertextul începe să fie examinat tot mai frecvent ca țesătură online sau ca acțiune (Berners-Lee 1999), datorită dinamismului modificărilor și vizibilității acestora, se apropie mai mult ca oricând de percepția limbajului ca fenomen viu. Încă Wittgenstein spunea că limbajul este o parte a organismului nostru, nu mai puțin complexă decât acesta.

Hypertextul reprezintă unitatea a două componente – conținut și tehnologie. În calitatea sa de semn al limbajului virtual (mediat de computer), hypertextul Internetului reprezintă o proiecție perfectă a ideilor poststructuraliștilor, generând o nouă ideologie și noi comportamente umane în sfera internautică. Trăvăliul celor de la Tel Quel a pregătit terenul conceptual al teoriei intertextualității și, ca o continuare a ei, și al teoriei hypertextualității (G. Genette, J. Derrida, R. Barthes, J. Kristeva, precum și alți specialiști dezvoltând aceste teorii în întreaga lume). Hypertextul este considerat un fel de Mecca a intertextului (Ertzscheid 2002). Ideea hypertextului s-a născut într-un articol al lui Vannevar Bush, *As We May Think*, publicat în periodicul „The Atlantic Monthly” (iulie 1945). Autorul își imagina un

dispozitiv numit MEMEX (de la *memory* + *index*), un birou mecanic, interconectat cu o arhivă de microfilme și capabil să redea diferite cărți, scrieri sau orice document dintr-o bibliotecă, ba chiar să urmeze automat referințe dintr-o pagină într-o altă pagină. Acest articol l-a inspirat pe Douglas Engelbart în dezvoltarea și prezentarea în 1968 a sistemului NLS (*oNLine System*), prima utilizare efectivă a conceptului de hypertext. Sistemul încorporează multe concepte moderne ca: mouse (invenție a lui Engelbart), monitor video, organizare informațională pe bază de relevanță, ferestre multiple pe un ecran etc. Au existat și alte proiecte între timp, dintre care unele nefinalizate. Însă adevăratul inventator al hypertextului este considerat Ted Nelson. Hypertextul, după Nelson, reprezintă un „material scris sau grafic interconectat într-o manieră complexă, care în mod convențional NU poate fi reprezentat pe hârtie” (Nelson 1965: 84–100) (definiție din 1965 a hypertextului și titlu de articol, devenit unul de referință). Deși până la ora actuală s-au propus nenumărate definiții pentru conceptul respectiv, operăm în continuare cu definiția general acceptată a hypertextului, propusă de părintele acestuia: „un text hypermedia activat printr-un sistem sau printr-o rețea de hyperlinkuri”. Acesta poate conține cuprinsuri ale propriului său conținut și relațiile dintre diverse părți componente, precum și adnotări, adăugiri, note de subsol, indexuri, bibliografii etc. „Modul convențional de a nu putea fi reprezentat pe hârtie” avea să obțină calificativul de „nonlinear”. Nonlinearitatea, cea mai importantă caracteristică a hypertextului, vizează existența simultană a legăturilor dintre texte. Însă modelul de mașină hypertextuală denumită Xanadu nu a fost urmat în totalitate. De atunci conceptul originar a evoluat substanțial. Nenumărate proiecte și aplicații tehnologice au favorizat apariția prototipului actual, dar ceea ce a determinat succesul sistemului hypertext l-a constituit conceptualizarea de către Tim Berners-Lee a rețelei globale denumite World Wide Web (*www* sau *web*).

În rolul de unități ale hypertextului se produc *hypertextemul*, (*hyper*)*linkul* și *textonul*. Hypertextemul este unitatea minimală a hypertextului. Într-o altă formulă, este unitatea (inter)textemică online, care, prin citare, poate să devină discurs repetat online (sau e-discurs repetat). Hypertextemele pot avea orice dimensiune (volum), orice expresie grafică, vizuală, auditivă, 3D etc. existente în mediul online. Hypertextemele cu o lungime mică și medie sunt cele mai memorabile și mai reproductibile (sunt citate), înregistrând în arhivele webului tendința de gramaticalizare și depozitându-se astfel în memoria digitală și totodată în memoria colectivă a comunității online și offline. Modificările care se produc în cadrul fiecărui hypertextem sunt perfect analizabile în conformitate cu cele patru figuri de construcție din retorica lui Quintilian (*adiectio*, *detractio*, *immutatio* și *transmutatio*), principii teoretice dezvoltate și aflate în atenția reprezentanților școlii ieșene a discursului repetat, sub îndrumarea prof. Stelian Dumistrăcel (*Discursul repetat*; Dumistrăcel 2006a; Dumistrăcel 2006b).

O altă unitate elementară informațională este (*hyper*)*linkul* – semn omniprezent în spațiul virtual, fiind cel mai productiv, vizibil, accesat și accesibil element al

hypertextului, care tricotează „țesătura” webului. Hyperlinkul este așadar elementul dinamic al hypertextului și reprezintă o referință sau o modalitate tehnologică de navigare către alte fragmente ale aceluiași hypertext sau către alte texte sau hypertexte în sens îngust. Linkurile hypertextuale fac conexiuni intertextuale explicit în interiorul și în exteriorul textelor, legături între cuvinte, imagini, documente video și audio etc. Datorită linkului, navigarea prin hypertext a devenit extrem de facilă și de rapidă. Hyperlinkul este considerat cel mai important semn al spațiului electronic, caracterizat prin două dimensiuni: *tehnologică* (sistem de organizare a datelor) și *textuală* (mod de gândire cu ajutorul limbajului). Această „dublă vocație” (Clément 1995) este caracteristica lor de bază.

Hypertextul e un text ramificat, interactiv. Hypertextul nu e o rețea de asocieri libere, întâmplătoare, gratuite, ci una generată și supravegheată de ochiul internautului și/sau programatorului. Navigatorul este liber să aleagă și să-și aducă propria contribuție de resurse hypertextuale. Cercetătorii ezită între două perspective asupra hypertextului: (a) că ar fi în totalitate nelinear sau (b) că ar constitui o combinație de linearitate și nonlinearitate. Cert e că nu există la ora actuală o definiție unanim acceptată, domeniul fiind în continuă evoluție. Cele mai multe web-texte (indiferent de gen și specie) sunt texte mixte, care pot fi citite atât linear, cât și nonlinear, adică pot fi navigate, sărind din link în link, deci reflectă ideea de *linearitate + nonlinearitate*.

Bill Gates, cofondatorul (împreună cu Paul Allen) al Microsoft Corporation, ne îndeamnă: „Scăpați de tirania hârtiei. [...] Treceți la stilul de viață web!”. Webul semantic este deja realitate, în care trebuie să se regăsească lingvistica și literatura hypertextuală (Горошко 2010:14–19), deoarece hypertextul e continuarea și totodată opusul textului, el reprezentând evoluția clară a scrisului și cititului către noi dimensiuni. Hypertextul este și nu este. Textul rămâne, dar e rigid, fix, hypertextul e lichid. Johann Gutenberg, creatorul tiparului (1450), este considerat omul mileniului I. Albert Einstein, cu teoria relativității, este considerat omul mileniului II. Cu invenția sa extraordinară – webul, bazat pe hypertext (una dintre cele mai importante în istoria omenirii, nu îndeajuns conștientizată) –, Tim Berners-Lee ar putea lua nu doar la Premiul Nobel (a fost nominalizat în 2010), dar și titlul de om al mileniului III. Așadar, toată istoria de cca 500 de ani a textului tipărit se plasează azi, datorită dihotomiei linearitate vs nonlinearitate, în opoziție clară cu hypertextul (cu o istorie de circa două decenii). Concluzia la care ajungem este că hypertextul reprezintă o clară relație de (dis)continuitate față de textul tipărit (caracterizat prin linearitate). În acest sens, aderăm la opinia lui S. Archibald, și anume: „Hypertextualitatea este, sub toate aspectele, opusul textualității” (Archibald 2008: 133), deci o *anti-textualitate*.

Examinat din perspectiva semnificației lui *hyper-*, hypertextul e un concept hibrid, emergent și presupune actul de coparticipare al utilizatorului prin *hyperlectură*, *hyperscriitură* (Salaün, Vandendorpe 2002), solicitând o *hyperatenție*. În procesul de navigare și interpretare este generat *hypersensul*, care, prin accesare continuă, se multiplică într-o *hyperstructură*, fiind el însuși o *hypermetaforă* (Anis 1999: 59–68).

Viziunea lui Beaugrande și Dressler, conform căreia orice fragment de comunicare, fie el scris (textul) sau verbal (discursul), se încadrează în noțiunea generală de *text*, acesta din urmă distingându-se prin bine-cunoscutele șapte standarde: *coeziune*, *coerență*, *intenționalitate*, *acceptabilitate*, *informativitate*, *situaționalitate*, *intertextualitate* (Beaugrande & Dressler 1982), poate fi revizuită atunci când o raportăm la hypertext. Reinterpretate cu aplicare pentru textul electronic, care în esență sa e nonlinear, standardele textualității devenite loc comun în textologie pot fi reformulate, pentru hypertext, astfel: *(in)coeziune* sau *noncoeziune*, *(in)coerență* sau *noncoerență*, *hyperintenționalitate*, *hyperacceptabilitate*, *hypersituaționalitate*, *hyperhipertextualitate* și *hyperinformativitate*. Toate aceste reinterpretări se datorează linkurilor. Linkurile alcătuiesc ele însele o rețea hypertextuală, iar activarea (acționarea) lor contribuie atât la realizarea coeziunii și coerenței hypertextului, cât și la distrugerea lor (din cauza infinitului hypertextului, unii cercetători îi contestă în general coeziunea și coerența). Autorul poate doar ghici aproximativ modul în care cititorul/utilizatorul îi va citi hypertextul, în ce ordine va fi afișat pe ecranul monitorului următorul fragment, în ce context vor fi (re)utilizate atât unitățile informaționale separate (citate, textoaane, linkuri etc.), cât și întregul hypertext, dar nu-l poate obliga să se miște pe un anumit traseu textual dinainte stabilit. Utilizatorul își va construi, prin lectură, hypertextul său particular.

Aceste standarde pot fi completate cu alte caracteristici generate de mediul virtual. Trăsăturile hypertextului sunt, de fapt, trăsături ale webului, pe care poststructuralismul (Галушко 2000) le-a intuit cu câteva decenii înainte ca acesta să se manifeste plenar: *nonlinearitatea* (numită și *nelinearitate*, *plurilinearitate* ori *tabularitate*), *dinamismul*, *creativitatea*, *virtualitatea*, *binaritatea*, *alteritatea*, *globalitatea*, *libertatea* și *democratizarea relațiilor*, *citaționalitatea*, *fragmentarismul*, *discontinuitatea*, *haosul* și *ordinea*, *descentralizarea*, *nonierarhicitatea*, *fluiditatea* sau *lichiditatea*, *mozaicitatea*, *reticularitatea*, *variativitatea*, *vizibilitatea*, *interactivitatea*, *dialogismul* și *polifonia*, *deschiderea*, *egalitatea*, *infinitatea*, *eterogenitatea*, *multimedialitatea* (*hypermedia*), *modificarea relației autor–cititor*, *anonimicitatea*, *depersonalizarea*, *identitatea duplicitară* sau *multiplicitară*, *ludicitatea* sau *jocul semnificațiilor*, *carnavalescul*, *manipulabilitatea*, *integrabilitatea*, *creolizarea*, *granularitatea*, *nodularitatea*, *convergența*, *evaluabilitatea*, *ubicuitatea* (Ungureanu 2014: 113–122). La toate aceste trăsături se pot adăuga multe altele, pe care doar le trecem în revistă în prezentul studiu: *simultaneitatea*, *instantaneitatea*, *serendipitatea*, *ciclicitatea*, *transportabilitatea*, *inspectabilitatea* (Carr 2012: 132), *programabilitatea*, *multimodalitatea*, *hibriditatea*, *artificialitatea*, *imaneța*, *relaționalitatea*, *secvențialitatea*, *inserabilitatea*, *replicabilitatea*, *transmisibilitatea*, *indexabilitatea*, *conectivitatea*, *iterativitatea*, *rapiditatea*, *tactilitatea*, *tastabilitatea*, *marcabilitatea*, *radierea*, *restabilirea*, *copiabilitatea*, *reproductibilitatea*, *repetitivitatea*, *versatilitatea*, *hypermediatitatea* și *imediatitatea* (*hypermédiateté et immédiateté*) (Archibald 2008: 129) etc., fiecare meritând cercetări aprofundate.

Exemplul „clasic” de hypertext pe care îl oferă online-ul este *Wikipedia* (enciclopedia liberă și universală). Dezvoltarea proiectului global Wikipedia este un deziderat urgent, iar misiunea nobilă a acestui hyperproiect este să ofere fiecărui om de pe planetă o enciclopedie gratuită (Wales 2005). Cercetarea hypercorpusului de hypertexte se află abia la începuturi. Revoluția în toate domeniile societății a început de 25 de ani (1991), odată cu apariția, generalizarea și conștientizarea webului. Ea continuă cu pași gigantici, prin contribuția tuturor internautilor. Tehnologia web și uriașa sa memorie online, deși e virtuală, face ca nimic să nu se mai piardă: nici cuvinte, nici fotografii, nici materiale audio, nici imagini video. Aici totul se adaugă, chiar și când se șterge.

Omagiul nostru adus conducătorului Școlii ieșene a discursului repetat: nu doar pe web, *verba et scripta manent*.

BIBLIOGRAFIE

- Anis 1999 = Jacques Anis, *L'hypertexte comme hypermétaphore*, în „Linx”, nr. 40.
- Archibald 2008 = Samuel Archibald, *Le texte et la technique. La lecture à l'heure des nouveaux médias*, thèse présentée comme exigence partielle du doctorat en sémiologie, Université du Québec à Montréal.
- Beaugrand, Dressler 1981 = Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler, *Introduction to text linguistics*, London and New York, Longman.
- Berners-Lee 1999 = Tim Berners-Lee, *Weaving the Web*, San Francisco, Harper Collins.
- Carr 2012 = Nicholas Carr, *Superficialii. Efectele internetului asupra creierului uman*, București, Editura Publica.
- Clément 1995 = Jean Clément, *Du texte à l'hypertexte: vers une épistémologie de la discoursivité hypertextuelle*, în Jean-Pierre Balpe, Alain Lelu, Imad Saleh, *Hypertextes et hypermédias: réalisations, outils et méthodes*, Paris, Hermès.
- Coșeriu 2013 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, ediție îngrijită de Jörn Albrecht, versiune românească și indici de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, cu o postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Discursul repetat* = *Discursul repetat între alteritate și creativitate*, volum omagial Stelian Dumitrăcel (editor Cristinel Munteanu), Iași, Editura Institutul European.
- Dumitrăcel 2006a = Stelian Dumitrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comunității fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dumitrăcel 2006b = Stelian Dumitrăcel, *Limbaajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.
- Ertzscheid 2002 = Olivier Ertzscheid, *L'hypertexte: haut lieu de l'intertexte*, în „La revue de ressources”. (<http://www.larevuedesressources.org/l-hypertexte-haut-lieu-de-l-intertexte,027.html>)
- Галушко 2000 = Т.Г. Галушко, *Контекст, текст и гипертекст в свете некоторых идей постструктурализма*, în „Вестник АмГУ”, vol. 10 (<http://www.countries.ru/library/-download/giper.pdf> – 2.03.2017).
- Горина 2016 = Е.В. Горина, *Конституирующие признаки дискурса Интернета* (диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук), Екатеринбург.
- Горошко 2010 = Е.И. Горошко, *Гипертекст 3.0: лингвистический анализ*, în *Гипертекст как объект лингвистического исследования*, Самара, ПГСГА, с.14–19.
- Jucker 2002 = Andreas H. Jucker, *Hypertextlinguistics: Textuality and typology of hypertext*, în Andreas Fischer, Gunnel Tottie, Hans Martin Lehmann (eds.), *Text Types and Corpora. Studies in Honour of Udo Fries*, Tübingen, Gunter Narr, p. 29–51.

- Landow G.P. = *Hypertext 2.0 The Convergence of Contemporary Critical theory and Technology*. Baltimore–London, John Hopkins University Press, p. 23–67.
- Lévy 1991 = Pierre Lévy, *L'hypertexte, instrument et métaphore de la communication*, în „Réseaux”, vol. 9, nr. 46–47.
- Lewis 2013 = John P. Lewis, *Wikipedia: Is it the Library of Babel?* (<http://www.ncsociology.org/torchmagazine/lewis.pdf> – 17.04.2017).
- Nelson 1965 = Theodor H. Nelson, *A File Structure for the Complex, the Changing and the Indeterminate*, în *Proceedings of the ACM 20th National Conference* (Cleveland, Ohio, August 24–26, 1965), ed. Lewis Winner, New York, ACM Press, p. 84–100.
- Pisarski, Mariusz 2011 = Mariusz Pisarski, *Hypertext and intertextuality. Affinities and discordances*, în „Porównania”, nr. 8, p. 183–194.
- Salaün, Vandendorpe 2002 = Jean-Michel Salaün, Christian Vandendorpe (coord.), *Les défis de la publication sur le Web: hyperlectures, cybertextes et méta-editions* (<http://www.enssib.fr/sites/www/files/documents/presses-enssib/ebooks/defis-e-book.pdf>).
- Сергиенко 2009 = П.И. Сергиенко, *Лингвокогнитивные особенности электронного гипертекста (на материале английского языка)* (диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук), Москва.
- Storrier 2008 = Angelika Storrier, *Hypertextlinguistik*, în Nina Janich (hg.), *Textlinguistik. 15 Einführungen*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 315–332.
- Ungureanu 2014 = Elena Ungureanu, *Dincolo de text: hypertextul*, Chişinău, Editura ARC.
- Wales 2005 = Jimmy Wales, *The Birth of Wikipedia* (https://www.ted.com/talks/jimmy_wales_-_on_the_birth_of_wikipedia – 13.03.2017).
- Wooldridge 2004 = Russon Wooldridge, *Le Web comme corpus d'usages linguistiques*, în „Cahiers de lexicologie”, nr. 85, p. 209–225.

VERBA VOLANT, WEBi SCRIPTA MANENT

ABSTRACT

In the online space, any text can become a hypertext by providing links, and this can be done by any Internet, an activity that Tim Berners-Lee's web designer urges: to generate „interconnected data”. For hypertext-linguistics, the natural language relationship – artificial language (processed, technologically) becomes the most important aspect. The new generation text is radically different from the printed text by gradually incorporating the oral, metatextuality and multiversioning component.

Keywords: *hypertext, hyperlink, web-textuality, nonlinearity, virtuality.*

MODELUL IVĂNESCU ÎN STUDIUL LIMBII PROZEI LUI VASILE VOICULESCU

ELENA VIERU*

Preocupările lui G. Ivănescu în ceea ce privește limba literară acoperă o vastă perioadă din viața renumitului savant, dacă ne gândim că acestea au prins contur încă din anii studenției, au fost încununate prin susținerea tezei de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, și s-au prelungit până spre sfârșitul vieții¹. În lucrarea citată, G. Ivănescu argumentează o teorie originală cu privire la baza dialectală a limbii literare vechi. În acest sens, el demonstrează că unitatea limbii române literare nu poate fi explicată doar ca o influență a textelor tipărite de Coresi în secolul al XVI-lea, ci reprezintă un amestec din toate graiurile dacoromâne, cu predominarea subdialectului muntenesc. De asemenea, învățatul ieșean opinează, pe bună dreptate, că nu putem vorbi despre o limbă literară perfect unitară încă din secolul al XVI-lea, traseul complex al uniformizării limbii implicând atât un efort susținut al tuturor cărturarilor din cele trei provincii românești, cât și o lungă perioadă istorică. Unitatea limbii literare, în sensul cristalizării variantei unice și accesibile unei mase largi de vorbitori, face un pas hotărâtor în secolul al XVIII-lea și se desăvârșește în secolul al XIX-lea.

Am început lucrarea noastră cu precizarea acestor detalii legate de activitatea lingvistului ieșean, pentru că viziunea sa în legătură cu formarea și evoluția limbii române literare nu poate fi abordată fragmentar, ea presupunând o continuitate și o logică ușor de stabilit, dacă lucrurile sunt urmărite cu atenție și cu dorința de a da câștig de cauză adevărului. În plus, avem datoria de a clarifica ce înțelegem noi prin „modelul Ivănescu” atunci când ne propunem analiza limbii prozelor unui autor ca Vasile Voiculescu.

Ca atare, potrivit lui G. Ivănescu, limba literară se constituie pe baza limbii populare, în țesătura veche a limbii predominând „dialectul” muntenesc, alături de

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

¹ În *Nota editorului* la volumul *Studii de istoria limbii române literare* (vezi Ivănescu 1989), profesorul Al. Andriescu, cel care s-a ocupat de editarea acestei cărți, notează: „Cu câteva zile înainte de stingerea sa din viață (3 iunie 1987), profesorul G. Ivănescu încredința Editurii Junimea volumul *Studii de istoria limbii române literare*, într-o formă care urma să fie încă o dată, la tipar, revizuită de autor” (*ibidem*: V).

care coexistă elemente din celelalte graiuri, în funcție de regiunea de proveniență a cărțurilor ce promovau această limbă ca limbă de cultură. Treptat, aceste elemente sunt înlăturate, dar numai după ce, cu greu, se ajunge la un consens în ceea ce privește ideea de normă unică. Spunem *cu greu* pentru că „realizarea, dezvoltarea și funcționarea limbii literare (a limbii de cultură) nu mai sunt fenomene cu acțiune întâmplătoare, asemănătoare celor naturale, fiindcă sunt inițiate, dirijate și controlate de voința umană, care își propune și realizează un aspect al limbii în conformitate cu anumite idealuri și principii determinate prin întemeiere rațională. Limba devine un produs al culturii, iar nu un produs al evoluției speciei cum este limba populară” (Oprea, Nagy 2002: 17). Față de limba populară, limba literară, în special din perioada când devine unitară, își are o dezvoltare a ei, fundamentată pe principii diferite. Astfel, plecând de la concepția filosofului Lucian Blaga, care face diferența între culturile minore, cele etnografice, și cele majore, caracteristice zonelor superioare, G. Ivănescu extinde această diviziune în spațiul lingvisticii, făcând diferența între *spiritul minor*, tributar încă factorilor naturali, și *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. În *Istoria limbii române*, el precizează: „Între aceste două forme ale spiritului există nu numai asemănări, dar și o radicală opoziție. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului major și a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor și a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare” (Ivănescu 1980: 15). Cu alte cuvinte, există un tip de cultură, promovată de limba populară, care cuprinde creația populară și este legată de istoria și tradițiile unui popor, căruia i se opune un alt tip superior prin aceea că el corespunde creației științifice, filosofice și artistice, promovat de limba literară. Între cele două tipuri de cultură, dar și între cele două variante lingvistice există și relații de corespondență. Faptul se datorează realității conform căreia cele două sisteme culturale, dar și lingvistice, nu sunt închise. Ele au comunicat întotdeauna și comunică în continuare, cu atât mai mult cu cât exercițiile retrospective, realizate în vederea reconstituirii și stabilirii unei istorii a lor, sunt destul de numeroase. Iar aceste exerciții se materializează, de obicei, în operele scriitorilor.

Vorbind despre literatură, în general, ne situăm într-o altă zonă teoretizată de lingvist, și anume limba literaturii artistice. Aceasta nu se situează în afara limbii literare, ci ocupă un loc special în cadrul ei. Pe de o parte, prin ea se utilizează la maximum resursele limbii pentru a exprima, sugera, nuanța ideea de frumos, iar pe de altă parte, tot ei îi revine rolul de a reconstrui și caracteriza o anumită epocă istorică, aducând în prim-plan personaje, obiceiuri și practici ancestrale ce nu pot fi revitalizate doar cu ajutorul cuvintelor sau structurilor fixate prin normă. În acest caz, este nevoie ca scriitorul să facă apel la elemente lexicale, dar și morfologice specifice mediului social-istoric pe care intenționează să-l reprezinte. Așa stând lucrurile, atunci când vorbește despre limba literaturii artistice și despre limbajul poetic, G. Ivănescu este de părere că trebuie să delimităm „limba artistică, care se naște din tendința spre frumos a omului, de limba artistică cu intenții realiste și care deci, descriind o realitate veche, folosește arhaisme, descriind una populară, folosește

elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocrație, folosește elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini care nu știu bine limba, folosește elementele schimonosite ale limbajului acestei populații” (*ibidem*). Spunând acestea, lingvistul identifică două tipuri de limbă artistică: *limba artistică propriu-zisă* și *limba artistică de caracterizare*. Dacă primul tip este izvorât din înclinația omului spre frumos, coincidând, de fapt, cu fuga de banal, al doilea își datorează existența dorinței scriitorilor de a reface, mizând pe funcția mimetică a imaginii construite pe limbaj, un timp și un spațiu istoric cu toate elementele care-l definesc, pentru a atinge verosimilul. Limba artistică propriu-zisă utilizează un limbaj poetic care conturează un stil solemn, atingându-se aici „forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii ca limbaj-artă” (*ibidem*: 17), în timp ce limba artistică de caracterizare face uz de un limbaj „cu intenții de caracterizare”, care „nu e artă decât dacă e folosit de un scriitor cu scopuri realiste – și, în acest caz, limbajul din opera de artă este o reflectare a limbajului din societate” (*ibidem*). În lucrarea citată, G. Ivănescu consideră că, până în momentul respectiv, adică a doua jumătate a secolului al XX-lea, limbajul de caracterizare a fost neglijat de către cercetători, fiind considerat un limbaj impur „alcătuit mai ales din arhaisme, rar și din elemente populare” (*ibidem*: 16). Savantul ține să precizeze însă că: „Ambele categorii de limbaj poetic au o funcție estetică, dar natura lor este deosebită; pe când la figurile de stil sensul însuși al cuvântului trebuie considerat ca artă, cuvintele rare, poetice, sânt artă nu prin sensul faptelor de limbă considerate ca poetice, ci prin semnele asociate, acestor sensuri” (*ibidem*).

Sintetizând considerațiile teoretice desfășurate până aici, vom delimita „modelul Ivănescu”, așa cum îl vedem noi, ca grilă de analiză a limbii operelor scriitorilor și, implicit, de construcție a lor. Este vorba, pe de o parte, despre percepția evoluției separate a limbii populare și a limbii literare, corespunzătoare celor două tipuri de cultură, minoră și majoră, realitate care se reflectă și în operele prozatorilor, în speță ale lui Vasile Voiculescu, iar pe altă parte, avem în vedere distincția pe care o face lingvistul între limbajul poetic și limbajul de caracterizare, ambele tipuri găsindu-și loc în spațiul prozei scriitorului menționat, cu argumentele pe care însuși teoreticianul le invocă și pe care noi le considerăm bază a aplicațiilor ce vor urma.

Atunci când a apărut opera în proză a lui Vasile Voiculescu, limba română era bine așezată, avea o structură pertinentă calitativ, configurată în baza unor norme sigure. Problema unității limbii literare era rezolvată, grație eforturilor cărțurilor din toate provinciile românești, astfel încât limba română putea fi expresia unei culturi înalte, proprie începutului de secol XX. Avem acum o limbă literară definitiv formată care nu putea fi supusă unor procese precum cele din epocile anterioare, ci îmbogățită numai, în vederea exprimării unor noțiuni noi cu scopul realizării unor valori artistice. Utilizând un asemenea material lingvistic, scriitorii timpului, printre care și Vasile Voiculescu, și-au compus propriul mijloc de comunicare individuală.

În cazul prozatorului născut la Pârscov, se observă o particularitate ușor sesizabilă în țesătura textului: atunci când subiectul narațiunii presupune reconstituirea unui timp arhaic, cu obiceiuri și practici ancestrale, așa cum se prezintă situația în

narațiunea *Ultimul berevoi* (vezi Voiculescu 1998), scriitorul își construiește un limbaj special, meșteșugit din elementele limbii literare ca fond (structură morfologică și sintactică moderne), în care se înserează lexeme populare (în sens larg), de diferite tipuri: cuvinte vechi, regionale, familiare și populare propriu-zise. Fapte de limbă precum *ahotnici*, *gioarsă*, *leat*, *năboind*, *o bală de urs jăcman*, *ăstuia*, *solomonii*, *doftori*, *hula tineretului*, *acioaiele*, *amnare*, *măgădăi*, *a lăiat*, *a ghilit*, *primeneli*, *să nu ocărăscă*, *trâmba vrăjilor*, *i-a întrulocat*, *buhaiul*, *năbădăios*, *steiurile*, *boncălui*, *pravila*, *zăporul*, *berevoi* etc. contribuie la reconstituirea habitatului uman arhaic, desprins de civilizație. În acest cadru atemporal este dezvăluită practica încă vie a magiei, element constitutiv al culturii minore, descris cu migală de Lucian Blaga în *Spațiul mioritic*.

Așadar, atunci când reconstituie un segment sau altul al culturii minore, Voiculescu utilizează un bagaj lexical specific acestei zone, cu funcția de a sugera atmosfera aceluia timp, dar și cu scopul de a caracteriza personaje, comportamente, obiceiuri străvechi. Inventarul minimal de cuvinte desfășurat mai sus concretizează ceea ce G. Ivănescu a numit limbajul „cu intenții de caracterizare” (vezi *supra*). La nivelul acestui limbaj observăm că, pe lângă elementele care poartă în dicționare indicațiile „pop.”, „inv.” sau „reg.”, ca, de exemplu, *ahotnic* („/pop./ dornic, lacom; înfocat, pasionat”, din rus. *ahotnik*); *gioarsă* („/reg./ lucru uzat”, cf. ucr., bulg. *cereslo*); *solomonie* („/pop./ vrăjitorie, farmec; viclesug, șiretlic”, din *Solomon* (n.pr.) + suf. -ie); *gubav* („/inv. și reg./ bolnăvicios, lipsit de putere, slab”, din scr. *gubav* „lepros”), se găsesc, la acest scriitor, elemente de aceeași factură, preluate de limba literară, în stilul familiar, sau care au intrat în vocabularul limbii comune: (a) *brodi* („/pop. și fam./ a găsi pe cineva sau ceva, din întâmplare; a (se) nimeri”, din slv. *broditi*); *amnar* („bucată de oțel cu care se lovește cremenea pentru a produce scânteie”, din *a + mânar(e)* – din lat. *manuale*); *buhai* („taur”, din ucr. *buhaj*)².

La nivel morfologic se remarcă, mai ales, formele iotacizate ale unor verbe (de exemplu, *să vază*, *să crează*, *să pătrunză*), utilizate alături de forme literare. Coexistența celor două variante, literare și iotacizate, este specifică zonei dialectale de tranziție în care se află situat și satul Pârscov (nord-vestul jud. Buzău), localitatea de baștină a prozatorului. Paralel, menționăm, de asemenea, dar cu apariții izolate, viitorul popular, ca timp verbal specific mediului rural arhaic pe care îl reconstituie narațiunea (*are să-și aleagă*, *i-o căuta*). Prezența redusă a acestor forme, ca și a altor structuri similare, specifice limbii populare, întărește opinia noastră conform căreia, la acest scriitor, cuvântul sau forma de factură populară sunt „prinse” în structura modernă proprie evoluției limbii române în secolul al XX-lea.

Legat de preponderența lexemului popular, am vrea să ne referim în mod special la prezența câtorva cuvinte cu o mai rară utilizare, care, tocmai datorită acestui statut, la nivelul operei lui V. Voiculescu, ar putea fi considerate ca oferind o notă caracteristică, foarte personală, limbii acestui scriitor. Este vorba de elemente precum: *bală*, *jăcman*, (a) *lăia*, (a) *ghili* și *berevoi*.

² Pentru documentarea cuvintelor invocate în această analiză, am folosit DEX și DUI.

Bală, termen popular însemnând „monstru, dihanie, balaur, fiară”, este un cuvânt autohton, cu origini în timpuri imemorabile, care apare asociat de către prozator cu substantivul *urs*, dar și cu adjectivul *jăcman*, un alt cuvânt „inv. și reg.” (cf. subst. *jăcman* „jaf mare”), care conferă structurii o *bală de urs jăcman*, la care recurge autorul, o mare putere de sugestie și plasticitate.

Verbul (a) *ghili*, un cuvânt vechi, tradițional, cu sensul „a înălbi pânza după ce a fost țesută”, are azi o întrebuintare redusă datorită faptului că, la noi, îndeletnicirea rurală a țesutului este pe cale de dispariție (în sursele consultate poartă indicația „inv. și reg.”). Scriitorul îl plasează într-un context în care acesta dezvoltă o extindere semantică, sensul aici fiind acela de „a spăla trupul”: „După ce *i-a lăiat*, *i-a ghilit* [subl.n.] și le-a dat primeneli, a început un soi de inițiere cu fiecare ins în parte” (Voiculescu 1998: 199). Și în acest caz termenul discutat apare pe lângă un altul, (a) *lăia*, variantă a verbului (a) *la*, de aceeași factură, având sensul „a se spăla pe cap”, întâlnit și azi în zonele rurale din Moldova.

Un cuvânt pe care l-am încadrat în categoria creațiilor semantice de factură populară la acest scriitor este *berevoi*, întâlnit în proza *Ultimul berevoi*, după cum se observă, chiar în titlul operei. La început, elementul lexical în discuție nu pare a avea o semnificație clară. Sensul lui este dezvăluit abia spre finalul narațiunii, atunci când bătrânul *solomonar* se găsește într-un impas al bogatei lui experiențe de vrăjitor. Într-un moment, pentru că vrăjile nu-și arătau puterea, el este nevoit să coboare adânc pe arborele său genealogic, întrebându-se obsesiv unde a greșit:

„Uitase ceva? Coborî la taică-su, Berevoi cel tânăr, vestit vraci și descântător, care pentru multele-i păre grămădite asupra-i, că leagă ploile, ia mana vitelor și pune cuțit dușmanilor, fusese nevoit să pribegiască în Ardeal, unde se și prăpădisese”.

Este pomenit apoi Berevoi cel Mare, „meșter zodier și cititor în stele”, protagonistul alunecând pe „funia” neamului său până la cei mai îndepărtați strămoși. Astfel, aflăm că vocabula din titlu derivă, de fapt, de la un nume propriu purtat de o întreagă familie de solomonari. Ca nume propriu, cuvântul apare consemnat în *Dicționarul onomastic românesc* al lui N.A. Constantinescu (1963), cu forma *Berivoi* și cu explicația „nume slav, format din tema *бер* «a lua»”. Din aceeași sursă aflăm că G. Pascu explică acest nume prin rusescul *беpeзовой*, cu sensul „aflător pe țarm; taxă de trecere”, etimologie pe care autorul dicționarului citat o consideră „inadmisibilă ca semantică, el [= cuvântul] fiind de origine antroponimică și fără sens la oronime”. Tot cu statut de substantiv propriu, *Berivoi* este înregistrat și într-un *Dicționar al numelor de familie românești* al lui Iorgu Iordan, indicându-i-se aceeași etimologie slavă. Dacă acest nume de origine slavă pleacă într-adevăr de la etimonul *беpeзовой*, care, în dicționarele bilingve de profil, apare ca adjectiv cu semnificația „de mal, riveran”, atunci ar însemna că individul numit printr-un asemenea termen se ipostaziază în „locuitor de pe mal”, după modelul *locuitor de (pe) la munte – muntean – Munteanu*. Aceasta ar fi o altă posibilă explicație a numelui în discuție.

Voiculescu aduce acest nume în spațiul prozei sale cu o formă ușor modificată: *Berevoi*. Aici se întâmplă însă un lucru inedit: cuvântul trece din clasa numelor proprii în aceea a numelor comune, dezvoltând semnificația „solomonar, în sensul de descendent al unei generații de vrăjitori, recunoscuți ca atare de comunitate”. Așadar, de la un nume propriu de origine slavă, Voiculescu ajunge la un substantiv comun cu un anumit sens, această creație lexicală și semantică aparținându-i, în fapt, prozatorului.

Inventarul lexical popular ce configurează limba artistică de caracterizare specifică a lui Vasile Voiculescu se întindește cu expresii și locuțiuni (*vânturându-și amintirile, dedulcit la carne, băgase în boale*) care sporesc plasticitatea exprimării, cristalizând acea dimensiune estetică inconfundabilă, specifică prozei sale.

Dacă, până aici, am prezentat modul în care prozatorul Voiculescu își construiește un stil personal atunci când, prin intermediul textului, revitalizează realități specifice culturii minore, dând astfel câștig de cauză elementului lexical popular, vom vedea, în cele ce urmează, cum, în spațiul prozei aceluiasi scriitor, este reprezentată și cultura majoră, cu mijloace de expresie specifice. Categoria lexicală care ilustrează cel mai bine transformările social-istorice ale primei jumătăți de secol XX este neologismul. El dă specificitate unor texte narative care par a radiografia modernitatea contemporană a autorului și a operei sale. O asemenea situație este evidentă în proza *Lobocoagularea prefrontală*, unde bagajul lexical abundă în elemente neologice aflate în strânsă legătură cu subiectul dezvoltat. Fapte de limbă precum *progrese tehnice, zel, capodoperă, edificiu, democrat, unidimensională, lobocoagulare, psihihologie, radioactive, lobul, frontal, fascicul, psihice, transfug, dispensare, spitale, termometru, irigator, medici, chirurghi, psihiatri, prefrontal, personalitatea, anxioșilor, dispepsii, colectivele, consiliile, plenarele, catagrafie, epifiza, congestionată, oculismul, deroga, vivisechii* etc. ilustrează o lume nouă, înclinată să găsească explicații științifice tuturor fenomenelor. Este o lume radical opusă celei redescoperite prin elementul popular. Observăm că o bună parte dintre lexemele prezentate vin din zona medicală, lucru anunțat prin chiar titlul povestirii, printre acestea strecurându-se cuvinte-cheie care trădează viziunea socioadministrativă a unui regim sufocant și inflexibil (*progresele, colectivele, consiliile, plenarele*). Pe de altă parte, panorama lexicală ilustrează profilul unei epoci axate pe artificializare. Termenii utilizați cu referire la universul uman sugerează dezumanizarea acestuia, iar aceia care se referă la planul material aduc în centrul atenției ideea de progres tehnic, deziderat caracteristic perioadei postbelice în care a creat autorul.

Cu privire la etimologia acestor cuvinte, se cuvine remarcat faptul că cele mai multe au pătruns în vocabularul limbii române din franceză, în deplin acord cu tendința împrumutului lexical din epoca respectivă: *vivisechii* (< fr. *vivisection*), *psihiatri* (< fr. *psychiatrie*), *psihihologie* (< fr. *psychologie*) etc. Etimologia multiplă vine să explice o altă serie dintre termenii enumerați: *progres* (< fr. *progrès*, lat. *progressus*), *tehnic* (< lat. *technicus*, germ. *technisch*, fr. *technique*) etc.

Judecând lucrurile după grila pe care ne-am propus-o la începutul demersului nostru, putem afirma că, pentru a reconstitui diferite medii și tipuri de cultură, Vasile Voiculescu utilizează un vocabular diferențiat, cu scopul de a reda cât mai fidel caracteristicile habitatului social pe care îl re-prezintă. În astfel de situații predomină limbajul de caracterizare, acesta împletindu-se pe alocuri cu elemente ale limbajului poetic, la nivelul căruia metafora și comparația sunt piesele de rezistență ale discursului narativ. Vocabularul de factură populară și cel neologic coabitează la nivelul povestirilor în ramă, unde se întâlnesc cele două lumi antagonice din proza lui Vasile Voiculescu: aceea specifică modernității, din care evadează naratorii și aceea arhetipală, reconstituită prin cuvântul popular.

BIBLIOGRAFIE

Voiculescu 1998 = Vasile Voiculescu, *Ultimul berevoi*, în *Integrala prozei fantastice*, București, Editura Anastasia.

*

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Univers Enciclopedic, 1996.

DUI = *Dicționar universal ilustrat al limbii române*, de Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, București, Editura Litera, 2010.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.

Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.

Oprea, Nagy 2002 = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare. Epoca modernă*, Editura Universității din Suceava.

IVĂNESCU'S MODEL IN THE STUDY OF VASILE VOICULESCU'S PROSE LANGUAGE

ABSTRACT

In the analysis of V. Voiculescu's prose, we considerate that G. Ivănescu's vision is proper. The linguist made the distinction between the minor culture (which is represented by folk language) and the major culture (reflected in the literary language). These two different types of literature can be together in the same literary space, being requested by the thematic nature of the story or by the human universe of it. On the other hand, we use another distinction of this savant (the one between the *poetic language* and the *characterization language*) that is proper in a linguistic approach of V. Voiculescu's prose.

Keywords: language, folk, word, realism, neologism.

grammar as a domain governed by the laws of linguistic, morphologic and syntactic universalia. In syntax, G. Ivănescu intended not only to approach grammar from the perspective of general linguistics, referring to well-known authors, but also from a logical perspective. His ideas and theories are found in *Course in Modern Romanian Syntax* and also in some of his articles and studies, and can be summarized in four basic directions: the research subject of syntax, its specific research methodology, the development of its own terminological apparatus and recording its scientific evolution or history. The scholar's true contribution can be weighed through a quantitative evaluation of his ideas that further protruded the scientific literature on syntax. As a result of undergoing this evaluation, we have found that G. Ivănescu's syntactic theories are still very much present, particularly in Iassy linguistic school, but also in other academic centers in the country where, for certain periods of time, G. Ivănescu taught.

Keywords: *syntax, methodology, terminology, categories, linguistics universalia.*

G. IVĂNESCU ȘI RETORICA POLEMICII ACADEMICE

ELVIRA SOROHAN*

Subiectul ales, deloc ușor de dovedit deplin în toată complexitatea lui, ne-a fost într-un fel dictat de însăși structura immanentă de *polemistês*, care individualizează, încă de la o primă vedere, personalitatea lingvistului G. Ivănescu. Toate studiile și cărțile sale sunt animate de nervul polemicii. Aceasta a fost latura dinamică a personalității sale, de netăgăduit pentru cei care l-au cunoscut direct ori l-au definit astfel citindu-l. A avut noroc lingvistica să profite de pregătirea lui de nivel academic și de aderența sa la valorile culturale românești în devenirea lor prin mijlocirea limbii. Deși polemica, înțeleasă de el ca necesitate științifică, iar de noi și ca expresie psihocomportamentală a unor particularități constitutive, i-a creat adversități și constrângeri, acestea nu l-au făcut să abdice de la convingerile sale întemeiate argumentate. Într-o cultură bine așezată, polemica pe teme științifice are o funcție reglatorie în chestiunile dezbătute. Și asta pentru că există o etică a polemicii bazată pe adevăr. Dar, *Quid est veritas?* (întrebarea procuratorului biblic) în acest domeniu al științei limbii, un fenomen schimbător și, în consecință, plin de controverse. Această întrebare, scria gânditorul Anton Dumitriu, „conține în ea însăși întreaga dramă a omului, a inteligenței” (Dumitriu 1984: 8). Însă lupta pentru adevăr n-a fost descurajată de faptul că grecii, deși au făcut *theoria tês aletheias*, au lăsat ei înșiși întrebarea fără răspuns. Intelectul superior, activ, lucrează încă și va lucra pentru aflarea adevărului, luptând cu mobilitatea sau ascunderea lui, fără ca cineva să poată spune „eu sunt adevărul”, cum Empedocle a spus: „eu sunt zeu”. Este meritul Sfântului Augustin de a fi formulat natura paradoxală a adevărului, atunci când spune că „adevărul este acea supremă asemănare cu un principiu, care ființează fără nici o neasemănare”. O asemănare a neasemănării în condiția în care intervine îndată controversa între opiniile contrare ce întrețin polemica de neconceput fără retorică, retorica fiind o tehnică tratată când cu neîncredere, când cu ironie. Și totuși, retorica, înțeleasă ca instrument de persuasiune se declară a fi pusă în slujba adevărului. Au spus-o și grecii și latinii, iar după ei Augustin în *De doctrina christiana* (Sfântul Augustin 2002).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Urmărind intenția structurantă a textelor polemice ale lui G. Ivănescu, constatăm că el nu-și construiește discursul în mod expres din rațiuni retorice, însă retorica și liniile ei caracteristice se fac de la sine, totdeodată cu patosul argumentării științifice, bizuindu-se pe ceea ce anticii numeau *nervus probandi*. Ca fiecare apărător al unei idei în contradicție cu o alta, și lingvistul nostru vrea să convingă cu mijloace retorice universale, uzând de autoritatea argumentului și de argumentul autorității, după caz. Cum se știe, retorica, în cazul polemicii, este solicitată din cauza distanței între opinii, una încercând să se impună, devalorizând-o pe cealaltă. Este absolut substanțială observația cum că, sub o formă sau alta, implicată fiind în polemică, „retorica este acel spațiu unde identitatea devine diferență și diferența identitate” (Meyer 1993: 125).

Cu privire la stilul colocvial din opera lui G. Ivănescu, precizăm, din capul locului, că nu vom face referire la respingerea teoriilor lui Ion Gheție și Alexandru Mareș privind locul și timpul celor mai vechi traduceri religioase în limba română, un fel de polemica polemicii, ci la cu totul alt subiect. Vom încerca o reliefare a metodei hermeneutice de factură polemică, foarte energică, dar nu violentă, cu adresă precisă, *ad hominem*, pe studiul lui Mircea Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga* (Borcilă 1972). Dacă e să descoperim o anume violență, ea se implică în fondul argumentării, poate prea categorice uneori, însă niciodată n-o vom găsi la nivelul limbajului polemic, păstrat în limite academice, chiar atunci când respinge mai apăsător o idee sau o întreagă metodă de cercetare, cum e cazul aici. Întrucât am afirmat că diferența de opinie devine identitate, la Ivănescu ea este marcată adesea prin clișeu: „după părerea mea”, cea de acum și cea mai veche, păstrată încă, pe care Borcilă o citează, dar n-o respectă. Credem că poziția contrarie își are rădăcina în preocupările mai vechi ale lui G. Ivănescu despre *Limba poetică românească*, unde stabilește anumite principii de analiză a stilului poetic, făcând distincția clară între limbă și limbaj, ca un sublimat din limbă, între limbajul poetic elaborat, obiect al stilisticii literare, estetice, și stilistica lingvistică bazată pe statistici. Publicând Ivănescu, numai cu câțiva ani înainte, un foarte documentat articol, *Concepția despre artă și frumos a lui Lucian Blaga*, acum, când polemizează ca un perfect inițiat, se consideră îndreptățit să aibă opinii, nuanțat altele, ca unul ce a înțeles ce credea poetul despre funcția revelatorie a limbajului metaforic. Pentru aceleași distincții pledează constant, de pe pozițiile stilisticii clasice și în seria de cinci articole, deschisă cu articolul *Principiile studierii limbajului poetic* (Ivănescu 1972), o examinare polemică a studiului lingvistului clujean. E o analiză plusată corectiv și completiv cu noi valorizări ale stilului poetic înalt al marelui Blaga. Principiile stabilite i-au conferit o mai veche identitate din care, acum, decurge diferența și legitimitatea de a polemiza. În general, ori în esență privind această secvență din opera polemică a lingvistului ieșean pe temă de poezie, credem că motivantă este diferența problematologică între ceea ce este studiul lui Borcilă și ceea ce nu este, încât merită completat, cum și este completat într-o bună parte din seria de cinci articole, consecutiv publicate, în 1972, în revista „Convorbiri literare”.

Foarte interesant de observat este faptul că demonstrația polemică a lingvistului ieșean este provocată de însuși Mircea Borcilă. Înainte de tabelul întins

pe unsprezece pagini, cu „indicele de frecvență” a unor cuvinte din poezia antumă a lui Blaga, el formulează o concluzie la prima parte a studiului, și ea, în bună parte, tot o enumerare de cuvinte. Acolo scrie că a încercat să-l așeze pe Blaga în evoluția limbajului poetic românesc, încercare „aproximată cu mijloace destul de rudimentare, dar sigure, ale cercetării pe baze statistice”. Știe însă că respectiva încadrare nu e posibilă cu această singură metodă și încheie: „Este însă obligația poeziei și a stilisticii să furnizeze faptele decisive în această privință”, adică încadrarea. Este tocmai ceea ce a incitat spiritul structural polemic al lui G. Ivănescu, pregătit științific să facă un început de demonstrație, în controversă, a ceea ce ar trebui să fie stilistica literară ce-și ia ca obiect de studiu o valoare cum este aceea cuprinsă în poezia lui Blaga, marcantă pentru istoria literaturii românești.

Ivănescu nu agreează metoda statistică, dar nu neagă radical cercetarea lui Borcilă, care, în demonstrație, nu-și trădează titlul, fiind în cea mai mare parte o inventariere de cuvinte, adesea clasificate în arhaisme, neologisme ori populare. Însă, ca cercetarea să fie elocventă pentru stilul lui Blaga, Ivănescu o vrea completată cu procedee stilistice, „sublime prin ele înseși” și prin „încercătura mitică” despre care poetul însuși vorbește în *Trilogia culturii*. Și, vom avansa aici un citat din Ivănescu drept concluzie introductivă, întrucât conține argumente de direcție. „Ca și alți stilisticieni contemporani – scrie Ivănescu – Borcilă nu a reușit să înțeleagă stilul poetic în sensul dat aici acestui cuvânt, *deși*, sunt sigur, valorile artistice (poetice) ale poeziei lui Blaga, sunt trăite efectiv de el, ca de orice intelectual român. El trebuia să ia act de declarațiile lui Blaga despre limbajul poetic; și a făcut-o; *dar*, în fond, ceea ce Blaga înțelege prin expresia limbaj poetic i-a rămas o realitate străină; *căci* ceea ce i-a scăpat în articolul pomenit sunt tocmai valorile artistice ale poeziei lui Blaga. Aceste lipsuri ale articolului său se datoresc înseși metodei întrebuintate, metoda statistică: această metodă spune multe, dar nu poate spune tot. Sau, ea trebuie folosită pe baza unei concepții...” Bine și adevărat spus. Aici se relevă că toată osatura polemicii se va articula pe probleme de metodă. Dreptatea polemistului vine de acolo că, luate separat, în inventarii enumerative, cuvintele nu spun ceea ce spun combinate în imagini poetice.

Dialectic, polemistul își blochează preopinentul în propriile limite ale studierii lexicului, cele impuse de metoda adoptată. Pentru Ivănescu, polemica nu este un joc, întrucât el crede în ideea apărută, o argumentează academic. Sunt respectate regulile logicii, ale clarității cu o neascunsă intenție pedagogică. Toată argumentarea este supusă științei despre stilistică profesată de G. Ivănescu, cel care în mod deschis se revendică de la o orientare lingvistică și stilistică numită de el clasică, dinainte de structuralism. Repetat îi invocă pe Charles Bally, Karl Vossler, Grammont, Vianu etc. Desigur, are în minte definiția dată de Bally, după care „stilistica urmărește expresia faptelor de sensibilitate”, fiind „studiul conținutului afectiv al faptelor de expresie”. Se poate spune că tot acest ciclu de articole polemice a creat condițiile unui dialog. Nu știu dacă Mircea Borcilă a răspuns ori a manifestat o tăcere politicoasă știind că în pledoaria profesorului se combină raționalul cu emoția și apetitul pentru relevarea poeticului, în timp ce miza

studiului său era doar rațională, încredințat în sine că și metoda lui e una practică de lingviști.

Analiza studiului lui M. Borcilă începe cu o frază exordială înșelătoare. Este un joc retoric al aprecierilor, ca apropiere între păreri, urmată de diferențe, deci o alternanță între comunitate de păreri și excluderi, acestea din urmă cu precădere dezvoltate. Scriind că are în față „unul dintre cele mai temeinice și mai importante [studii] ce s-au scris la noi vreodată despre limba unui scriitor” (Ivănescu 1972a), e un superlativ ce ar inhiba polemica. Și totuși, ceea ce urmează e o controversă sistematică, ordonată punct cu punct. Poate fi o introducere flatantă cu diplomatie, dar, din perspectiva dialecticii asociată retoricii, poate fi o metodă de ridicare a preopinientului la un nivel de excelență spre a arăta că are de polemizat cu un nivel înalt pe care el îl va domina critic. Studiul în discuție este „unul dintre cele mai temeinice și mai importante”, dar critica autorului la felul în care s-a studiat până la acea dată limba scriitorilor, „după noi, este numai în parte îndreptățită” (*ibidem*), continuă Ivănescu. Cu exemple, argumentează rezerva. Este locul să atragem atenția asupra funcției retorice a conjuncției adversative – *dar*, cea care marchează opoziția. În general, în stilul polemic al lui G. Ivănescu, variante de conjuncție adversativă, cum ar fi *dar*, *însă*, *ci*, *or* ș.a., funcționează ca „intensificatori retorici” ai diferenței de opinie, sunt „operatori argumentativi” ce deschid posibilitatea unei semnificații inverse. În citatul de mai sus, ritmul adversativ e susținut de noi conjuncții. Este și un *deși* concesiv, important în retorica îngăduinței, un *dar* care spune că lingvistul clujean a cunoscut formal ceva, însă n-a asimilat în fond. Și mai apelează la conjuncția disjunctivă *sau*, spre a propune o alternativă contrară. Pe lângă această aglomerare de conjuncții adversative, care desemnează de la sine opinia contrară, mai există, în același citat, și un *căci* explicativ.

Cauza limitelor studiului este repetat identificată în doctrina de la care a pornit „stilistica zisă lingvistică”, cea care ignoră principiile stilisticii clasice ce nu ignoră „atitudinile intelectual-afective” ale creatorilor de artă, în cazul nostru, creator de poezie. Ivănescu se arată contrariat de faptul că punctul său de vedere din articolul *Limba poetică românească* este citat de M. Borcilă, fără însă a se atrage atenția asupra deosebirii fundamentale, de concepție, mai ales că el, Ivănescu, rămâne consecvent aceluiași punct de vedere. Reproșurile sunt logic formulate în fraze retoric ritmate. Nici urmă de sofistică. Polemistul mai face un foarte scurt popas la ceea ce i se pare just în studiul analizat critic, pentru ca apoi să dezvolte multe alte contraziceri ori anulări de păreri. De pildă, acceptă că unele neologisme se pot arhaiza, dar nu este posibil „ca un arhaism să devină neologism”, cum afirmă în grabă Borcilă. Întârzie cu rezerve pe tema „nucleului lexical” ce crede cercetătorul clujean că îl poate stabili prin frecvența ridicată a unor cuvinte, neglijând postumele lui Blaga. Dacă unele concluzii despre „lexicul referitor la realitățile primordiale” sunt acceptate ca „pertinente”, altele sunt considerate „neînsemnate”, în ciuda „laborioasei cercetări”. Ceea ce lipsește din clasificarea

lexicului sunt cuvintele ce se referă la „domeniul vieții sufletești” și al „năzuințelor metafizice”, despre care a opinat Șerban Cioculescu, sau cele cu „sarcină magică” subliniate de Doinaș. Cele două condeie invocate de Ivănescu sunt puse în ordinea argumentelor de autoritate ce tind să evidențieze carențele studiului analizat. Nu de mai mică autoritate sunt extrasele din cartea lui Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, privind contactul cu mișcarea expresionistă ce i-a influențat limbajul poetic. Și, în plus, aceeași influență l-a stimulat să facă „exerciții de elasticitate spirituală”, o cale pe care a ajuns la aforismele din *Pietre pentru templul meu*. Este aceasta o paranteză ca multe altele, care, ostentativ, lărgesc orizontul asupra limbajului poetic ce nu poate fi redus la statistici și enumerări de cuvinte, al căror sens filosofic și palpit poetic nu pot fi auzite decât în armonia figurilor din context. Digresiunea, întinsă pe multe pagini, este atât de largă și adecvată concepției poetului însuși despre funcția limbajului poetic în revelarea misterului, încât ai impresia că nervul polemic s-a epuizat. Furat de plăcerea de a-l comenta pe Blaga la diapazonul artei și filosofiei sale, Ivănescu pare să fi uitat de subiectul inițial, ieșind temporar din discursul de bază, nu fără noimă, întrucât îi întărește subînțelesul sensul critic. Să fi luat studiul lui Borcilă doar ca pretext, pentru a putea scrie despre stilul lui Blaga după concepția proprie despre ceea ce este stilistica? Poate fi aceasta o întrebare, căutând motivația discursului acestei serii compacte de articole ce tind să pună la punct o problemă mai generală, cea a metodei. Printre rânduri se implică o figură retorică numită de greci *apodixia* (Reboul 1991), care impune superioritatea propriei argumentări ce ar inhiba orice contraargumente. Să nu ni se dea nouă lecții despre valabilitatea metodei statisticii de cuvinte pentru definirea limbajului poetic, vrea să spună polemistul. Spiritul său conservator se arată profund aderent la faptul că „Blaga a realizat o reactualizare a stilisticii antice și a făcut-o în termeni personali” (Ivănescu 1972bIII). O parte dintre argumentele polemistului sunt furnizate de chiar opiniile poetului. În mod discret s-ar implica aici chiar felul în care Aristot contra Platon definea retorica drept „arta de a extrage din orice subiect gradul de persuasiune pe care subiectul însuși îl conține”.

Eul polemistului, orgolios pentru ceea ce știe și înțelege din frumosul poetic al tristeților metafizice, se inflamează și se dezlănțuie cu un patos analitic abia, abia mascat sub pledoaria pentru „stilul înalt” rămas străin preopinientului. Reafirmă că poezia lui Blaga e încărcată de filosofie, cum filosofie este și teoria celor două tipuri de metafore, revelatorii și plasticizante. Subtilitatea pedagogică a retoricii din aceste pagini e prea bine susținută ca să fi scăpat lecturii noastre. Retoric vorbind, este aici un argument inductiv, o lecție clar demonstrativă de analiză stilistică, se poate spune completă, care își ia ca subiect poezia *Cântăreți bolnavi*. Iată modelul pe care inventarul lexicului nu-l poate atinge, asta vrea să spună Ivănescu. Ce ne pot spune cuvintele luate separat, clasificate în categorii, dacă le decupăm din întregul primelor strofe? „Purtăm fără lacrimi/ o boală în strune/ și mergem de-a pururi/ spre soare apune// Ni-e sufletul spadă/ de foc stinsă-n teacă/ Ah, iarăși și iarăși/ cuvintele seacă”. Nimic nu ne-ar spune cuvintele, dezmembrate fiind.

Să-i recunoaştem lingvistului, un bun cunoscător al filosofiei vechi şi al celei clasice, după cum l-am auzit în diverse împrejurări, meritul de a fi înţeles adânc gândirea şi creaţia poetică a lui Blaga în toate dimensiunile lor şi de a fi aderat sensibil la ele. De aici argumentul autorităţii, deşi este avansat, în mod frecvent, cu formule reticente ca: „nouă ni se pare că...”, „ar fi trebuit să se mai distingă şi...”, aici „ceva e just, dar...”, „după câte ştiu, lucrurile stau altfel...” etc., formule care îmblânzesc opoziţia. Ştiindu-se păgubos pentru libertatea de a-şi fi desfăşurat pătimăş opiniile, fie ele şi întemeiate ştiinţific, Ivănescu şi-a propus aici stăpânirea de sine, însă exacerbară eului cunoscător şi raţional şi sensibil i-a depăşit voinţa. Atitudinea polemică renaşte concludiv, rezumată în „sentimentul misterului” transmis de poezia amintită, *Cântăreţi bolnavi*. Sentimentul se reliefează prin fapte lingvistice care, cum scrie în final, „nu sunt dispersate; ele se integrează toate în limbajul distins, solemn, fermecător, indiferent dacă sunt arhaisme sau elemente populare”. Aluzia trimite, cu retorica recapitulării, la insuficienţa metodei de clasificare practică de cercetătorul clujean. Negaţia, însoţită de o uşoară ironie, închide definitiv distanţa în superioritate a polemistului. În linii generale considerată această clară structură argumentativă, ca aplicare la obiect a stilisticii în complexitatea ei, nu putem nega valabilitatea academică, urbană a unei astfel de polemici, cu adaptările personale de rigoare. Înclinaţia polemică se arată a fi stăpână în perseverenţa cu care susţine ideea insuficienţei metodei folosite de cercetătorul clujean. Am putea spune că metoda statisticii este ţinta polemicii, indirect atacată printr-un exemplu. Cât de rezistentă în timp va fi stilistica literară, a devierii, care singularizează un poet, se va vedea. După spusa marelui polemist Blaise Pascal, „tot ce se perfecţionează prin progres, pierde tot prin progres”.

Personal, recunosc în G. Ivănescu un polemist viguros, sigur pe etosul propriei argumentări. Siguranţa i-o dă cultura filosofică, lingvistică, literară concentrată în preferinţa pentru stilistica literară, cea care, dintotdeauna, a distins autorii prin ceea ce au ei caracteristic. În asta constă ceea ce, din perspectiva retoricii, se numeşte „identitate în diferenţă”. Este acesta doar un aspect, şi deloc minor, al personalităţii accentuate care a fost Gheorghe Ivănescu.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 1972 = Mircea Borcilă, *Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, Bucureşti, Editura Academiei.
- Dumitriu 1984 = Anton Dumitriu, *Alétheia. Încercare asupra ideii de adevăr în Grecia Antică*, Bucureşti, Editura Eminescu.
- Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Principiile studierii limbajului poetic*; în „Convorbiri literare”, III, nr. 10, p. 11.
- Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, I, II, III, IV, în „Convorbiri literare”, III, nr. 11, p. 11; nr. 12, p. 11; nr. 13, p. 11; nr. 15, p. 11. (Articolele extrase din revistă, împreună cu altele, inedite, sunt cuprinse în volumul postum *Studii de istoria limbii române literare*, Iaşi, Editura Junimea, 1989).
- Meyer 1993 = Michel Meyer, *Questions de rhétorique: langage, raison et séduction*, Paris, Le Livre de Poche.
- Reboul 1991 = Olivier Reboul, *Introduction à la rhétorique*, Paris, P.U.F.
- Sfântul Augustin 2002 = Sfântul Augustin, *De doctrina christiana*, ediţie bilingvă, Bucureşti, Editura Humanitas.

G. IVĂNESCU AND THE RHETORIC OF ACADEMIC POLEMIC

ABSTRACT

With proper application, we start with the idea that the debate on scientific grounds has a regulatory function in the questions hereby discussed. The work of G. Ivănescu, while mostly polemic, distinguishes itself by its author's intrinsic nature, of a polemicist. Seen by him as scientific necessity, the polemic, while based on various linguistics themes, has created him more than a few adversities. Our observations will refer only to the topic of *the method* of studying the poetic language, which is also the polemic's object. G. Ivănescu takes as reference the study of M. Borcilă, "On the Vocabulary of Lucian Blaga's Poetry", which uses the statistical method and the "frequency index" to determine Blaga's place in the history of Romanian poetry. But – argues Ivănescu in a perfectly academic polemic style and employing rhetorical means – this method is insufficient for characterizing the metaphysical goal transparent through the poet's language. He himself carries out with pedagogical subtlety a demonstrative lesson on stylistic literary analysis, complete, involving also the philosophical doctrine of the aforementioned poet.

Keywords: *ethics, polemic, rhetoric, academi(ci)sm, pedagogy.*

EUGEN SIMION, LA ANIVERSARE

EMANUELA ILIE*

Ca și acum zece ani (când răspundeam invitației, întru totul onorante, de a scrie un text pentru volumul omagial *Eugen Simion 75* – apărut, într-o ediție de lux, la Editura Semne), îmi vine extrem de greu să încep și cu atât mai mult să încheie eboșa de portret a academicianului, omului de cultură, istoricului, criticului și teoreticianului literar Eugen Simion. Căci continui să resimt incapacitatea unor formule – aproape uzate, oricum clișeizate, din păcate, folosite abuziv și înconștient în atâtea croniche ale pseudocriticilor de serviciu din presa noastră culturală, grăbiți să salute, pentru un schimb profitabil de elogi, „valoarea” incontestabilă a unor confrăți meteorici – de a surprinde rolul într-adevăr esențial în cultura română al celui pe care-l sărbătorim și pe această cale...

Și totuși, nicio tentativă decentă de portret cât de cât veridic nu are cum să ignore câteva adevăruri evidente – Eugen Simion este, într-adevăr, *o figură de prim rang a criticii noastre*, un *porte parole de opinie și opoziție culturală* în vremuri vitreg(it)e, un *excepțional istoric și teoretician literar*, fără de care cultura română din ultimele șase decenii ar fi fost, inevitabil, mai săracă –, cum, la fel, nu poate omite faptul că Eugen Simion rămâne, iarăși din păcate, unul dintre ultimii *cărturari* autentici, pentru care erudiția exemplară și probitatea științifică, rafinamentul stilului, deschiderea teoretică și detenta inter- și pluridisciplinară sunt mai mult decât calități *sine qua non* ale discursului, fie el vorbit ori scris, devenind mărci caracteriale și chiar *modi vivendi*. Le-am intuit, la rândul meu, încă de la primele contacte livești – ca liceană și ulterior studentă la Filologia ieșeană –, ulterior mi le-am confirmat cu fiecare relectură a cărților sale, mereu detectabile, mereu surprinzătoare. Ani mai târziu, am putut asocia și omului în carne și oase trăsături știute din scris: distincția (de o naturalețe, totuși, aproape ireală), substanța și claritatea discursului (deopotrivă sobru și cald), spiritul de finețe al diagnosticului (oricât de rapid!), fidelitatea față de valorile reale (profund românești, deși de amplitudine europeană!), în sfârșit, atașamentul profund față de cei care le respectă.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, bd. Carol I, nr. 11, Iași, România.

Spre deosebire de majoritatea colegilor mei de generație, l-am văzut – ce-i drept –, cu mult mai puține ocazii decât mi-aș fi dorit. Așa încât pot recunoaște, cu mâna pe inimă, că rămân o cititoare fidelă și pătimașă, îndatorată exclusiv cultural, a sintezelor fără egal scrise de Eugen Simion. Nu e locul să reiau, aici, lista completă, efectiv copleșitoare, a titlurilor devenite, repede și cu dreptate, titluri obligatorii până și în cea mai exigentă bibliografie a genului. Cine nu a auzit de seriile excepționale *Scriitori români de azi* (I–IV) și *Fragmente critice* (I–IV), de captivantele incursiuni prin *Proza lui Eminescu* și *Dimineața poezilor* ori de amplele exegeze monografice *Eugen Lovinescu – scepticul mântuit*, *Mircea Eliade, un spirit al amplitudinii*, *Tânărul Eugen Ionescu*, *Ion Creangă – cruzimile unui moralist jovial* sau *Cioran – o mitologie a nedesăvârșirilor*, ca să dau doar câteva exemple de rezonanță, înseamnă că nu are nicio tangență cu lumea literelor românești.

Din rațiuni care țin exclusiv de prioritățile sau mai degrabă de promisiunile mele editoriale (lucrez, deși cu supărătoare intermitențe, la un volum despre reprezentările corpului în memorialistica feminină românească), preferatele mele rămân, în continuare, *Ficțiunea jurnalului intim* (I–III) și *Genurile biograficului*, dimpreună cu pandantul lor – nu exclusiv, ci prioritar – confesiv, reprezentat de *Timpul trăirii, timpul mărturisirii. Jurnal parizian* și *Sfidarea retoricii. Jurnal german*. Am din ce în ce mai mult credința că ele conțin nu doar cele mai potrivite chei de înțelegere a profilului omului real, ci și cheia de boltă a întregului proiect scriptural, marca Eugen Simion. Un proiect, se știe, perfect coerent, căci articulat în întregime pe o serie de principii și direcții dintotdeauna (re)cunoscute, (re)afirmate, tranșant sau discret, în fiecare studiu critic și în majoritatea paginilor diaristice: importanța revizuirilor morale, confirmarea primatului esteticului etc. Mai mult decât atât, un proiect macroidentitar, cu o miză extrem de serioasă pentru critica și chiar pentru întreaga cultură română.

Data fiind amploarea acestei întreprinderi creatoare, reperul numeric 85, cu rotunjimea lui aspră, îmi pare a reprezenta încă un jalon temporal, între atâtea altele, menite a rostui o cale și a rotunji un destin într-un tot exemplar, de care mai avem cu toții atâtea nevoie. La mulți ani sănătoși, cu aceeași inspirație dintotdeauna, domnule academician!

EUGEN SIMION'S ANNIVERSARY

The paper consists in a very short portrait of the literary historian, critic and theoretician Eugen Simion, that reveals the importance of his major synthesis in the Romanian culture.

Keywords: *Eugen Simion, literary theoretician, scriptural project, synthesis.*

EMINESCU ȘI ROMANTISMUL FRANCEZ

DE

N. I. POPA

Literatura comparată din trecut, disciplină considerată ca metodă idealistă și aistorică este de mult depășită de știința literară marxist-leninistă, care explică și judecă operele literare după conținutul lor social-istoric și după specificul lor de creații artistice, produse în anumite condiții. În acest sens, nu izvorul sau factorul de influență sînt determinante, ci tocmai ansamblul de condiții sociale în care se petrece acest fenomen, de altfel incontestabil, atestat chiar de mărturiile scriitorilor, de interesul arătat de ei autorilor străini, de relațiile lor personale, de traduceri, imitații sau studii semnate. Tot așa de hotărîtoare este personalitatea artistică a scriitorului care primește influența străină și o încorporează în lumea sa literară¹.

Studiul lui G. Călinescu despre *Cultura lui Eminescu*² dovedește cu erudiție și strălucire că marele nostru poet și-a îmbogățit larg orizontul literar și filozofic cu atitudini și idei formulate de scriitori străini care l-au atras și interesat, prin răspunsurile date unor probleme puse de el însuși. La baza acestui proces de osmoză spirituală stau personalitatea în plină formație a poetului nostru și condițiile istorice în care se producea acest contact cu gîndirea străină. Filozofii

¹ În cadrul „anului Eminescu”, au apărut numeroase studii de istorie literară și literatură comparată relative la opera poetului, care au adîncit procesul de creație eminesciană pe baza unor izvoare străine. Retinem pe cele mai semnificative: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu și romantismul german*, Al. Duțu, *Eminescu și romantismul englez*, Al. Piru, *Eminescu și clasicismul* și S. Iosifescu, *Eminescu pe fondul literaturii universale*, toate în numărul special închinat lui Eminescu de „Viața românească”, nr. 4—5 din 1964. Sub titlul *Studii eminesciene, la 75 de ani de la moartea poetului* (București, 1965), s-a publicat o valoroasă culegere de cercetări recente. Au mai apărut: Eugen Simion, *Proza lui Eminescu* (1965) și Matei Călinescu, *Titlul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu* (1964). „Secolul 20” a scos un număr special Eminescu (nr. 6, 1964) cu colaborări internaționale.

² „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, 1—2, 1959.

și cosmogonii orientale și antice, scriitori clasici și moderni, filozofia germană, romantismul cu diferitele lui aspecte particulare, francez, german, englez, italian sau rus, tradiții populare și culturale românești — toate își au contribuția lor la cultura și concepția de viață a poetului, la creația lui literară. Esențiale în acest proces cultural și artistic nu sînt elementele externe care intervin, idei, sentimente, atitudini ideologice, genuri sau motive literare, forme poetice, ci mai ales felul personal în care le receptează poetul, adeziunea sau rezistența lui, interpretarea și folosirea lor organică în complexul creației artistice. Universul poetic al scriitorului nu este un mozaic întimplător de înrîuriri străine. Acesta se încheagă ca o creație originală, după coordonate înscrise în personalitatea poetului și într-un proces intim de asimilare și prelucrare activă și continuă a unor elemente însușite și transformate după legi proprii.

Această nouă înțelegere a problemelor de literatură comparată, după revizuirile de ordin metodologic operate în țările socialiste, a început să fie acceptată și practică în ultimii ani și în știința apuseană. Este semnificativă, în această privință, orientarea științifică dată tematicii ultimelor congrese ale Asociației Internaționale de Literatură comparată.

Congresul al III-lea, organizat la Utrecht (Olanda) în 1961 prevedea două teme mari. Prima se referea la *Termenii de istorie literară*, în intenția mereu prezentă de a se elabora un *Dicționar internațional al termenilor literari*, instrument comun cu care să se lucreze în problemele de teorie, critică, istorie literară, literatură universală și literatură comparată. A doua temă era revelatoare pentru punctul de vedere al comparatismului apusean: *Literaturile cu limbi de circulație neuniversală în raporturile lor cu literaturile cu limbi de circulație universală*. Formularea problemei implica împărțirea literaturilor în *universale* și *neuniversale*, situînd pe primele la remorca celor din urmă. Cu acel prilej, Tudor Vianu a arătat, în comunicarea sa, că poezia lirică a lui Tudor Arghezi atinge valori universale.

Conferința de literatură comparată organizată la Budapesta în 1962 de Academia de Științe a Ungariei a reluat problema *formării și a transformării termenilor de istorie literară*, la care s-a adăugat proiectul unei *istorii comparate a literaturilor din sud-estul european*, urmărind să desfacă din ea tocmai aspectele naționale și originale realizate de fiecare popor, în cadrul marilor curente literare europene³.

³ Lucrările Conferinței de la Budapesta au fost publicate în volumul *La Littérature comparée en Europe orientale*, Budapest, 1963. Mai recent, Institutul de istorie literară al acestei Academii a trecut la o aplicație a acestor metode fondate pe continua interferență dintre literatura națională și cea universală, în lucrarea colectivă *Littérature hongroise, littérature européenne*, Budapest, 1964. Cursurile de vară de la Sinaia au introdus cu începere din 1963 cicluri de lecții cu tema generală *Literatura română în cadrul literaturii universale*, pe baza remarcabilului referat de bază al lui Tudor Vianu. Anul acesta, un simpozion *Ecourile operei lui Mihai Eminescu și a lui Ion Creangă în literatura universală* va oferi prilejul unui schimb internațional de vederi, menit să confirme universalitatea celor doi scriitori români.

În fine, al IV-lea Congres al Asociației Internaționale de Literatură comparată, care a avut loc la Fribourg (Elveția) în 1964, a propus două teme revelatoare pentru continuarea aceluiași preocupări. Prin cea dintâi, *Naționalism și cosmopolitism în literatură*, se urmăreau valorile pozitive ale celor două atitudini în istoria literară. Tema a doua propunea *Definirea și ilustrarea termenilor literari relativ la noțiunile de imitație, originalitate și influență*. Din programul tipărit al celor șase zile de congres și din desfășurarea acestei întâlniri mondiale, la care au participat și delegați români, se desprinde ideea pozitivă că problema comparatistă și-a schimbat acum optica chiar în apus. Ținta finală a acestor lucrări era să valorifice, din procesul complex al influențelor, notele *originale* realizate de scriitori și de curentele naționale, introducând în ideologiile de circulație mondială, elementele particulare ale țărilor puse în discuție. Aceste reușite de ordin cultural și artistic se explică ușor prin condițiile social-politice din țările respective, prin spiritul național și popular care animă pe scriitori care, o dată cu specificul național realizat, ating și universalitatea⁴.

Noua orientare a comparatismului la acest congres este cu atât mai interesantă, cu cât acest congres a extins considerabil aria de investigații științifice a disciplinei. În locul domeniului limitat european urmărit de publicația pariziană „Revue de littérature comparée”, în programul congresului de la Fribourg erau reprezentate acum toate continentele, ajungând pînă în Japonia, Coreea, Vietnam, Indonezia și India, în Australia, în țările africane și în cele de limbi latine din America de Sud, fără a mai vorbi de Statele Unite. Cîte un simpozion programat zilnic și intitulat *Est-Ouest* era destinat unor informări reciproce asupra scriitorilor și a tendințelor literare din aceste țări îndepărtate, incluse acum în aceleași probleme de literatură comparată, în scopul de a le valorifica creațiile naționale și originale, prin absorbirea marilor curente și ideologii europene: umanism, clasicism, romantism, realism, simbolism sau alte curente moderniste, evolute și integrate în tradițiile lor naționale. Profesorul René Étiemble de la Sorbona a declarat chiar, în raportul său de deschidere a congresului, că în epoca liberării popoarelor oprimate din colonii, a venit vremea să se lărgască noțiunea de *Weltliteratur* și să se cerceteze toate literaturile lumii. Mai mult încă, el cerea ca acestea să fie studiate în limbile în care au fost scrise. Reluînd o idee deja exprimată într-un volum polemic, *Comparaison n'est pas raison*⁵, eminentul comparatist francez propunea ca literatura comparată, depășind stadiul de urmărire a ideilor și a temelor tratate în opere, să pășească la o stilistică com-

⁴ Ancheta despre *Conceptul de universalitate în literatură*, întreprinsă de „Secolul 20”, nr. 6, 7, 8, 9, 10 și 12, 1962, printre specialiști ca Al. Dima, W. M. Jirumski, Julius Dolanski, Tudor Vianu, N. I. Popa și Zoe Dumitrescu-Buşulenga a ajuns la identificarea legăturii strînse între caracterul specific național al operelor literare și universalitatea lor.

⁵ René Étiemble, *Comparaison n'est pas raison*, Paris, Gallimard, 1963.

parată, la o versificație comparată, folosind metodele cele mai moderne ale științei literaturii și lingvisticii. Regretăm doar că, alături de reprezentanții altor literaturi, scriitorii români nu figurau în lista propusă de Étiemble pentru lărgirea ideii de *Weltliteratur*.

În lumina discuțiilor vii purtate la acest congres, s-a profilat o nouă atitudine a istoricilor literari, preocupați să descopere și să analizeze aspectele de creație originală pe teme de circulație universală, prin studiul atent al textelor ca opere artistice privite deopotrivă pe plan național și mondial. În ajutorul acestor lucrări preconizate va sta multdoritul *Dictionnaire international des termes littéraires*, la care colaborează acum o echipă de specialiști din Vest și Est, cu scopul de a realiza un vocabular unitar al istoriei literare. Raportul prezentat la Congres de Robert Escarpit⁶ deschide o perspectivă largă acestei probleme de importanță majoră pe plan mondial.

★

Eminescu și romantismul francez implică mai multe probleme: ce limbă franceză cunoștea poetul? ce autori francezi și mai ales romantici a citit? cum i-a înțeles și interpretat? cum a reușit ca, din unele elemente ale romantismului francez și ale celorlalte romantisme naționale, să creeze un romantism românesc, treapta cea mai înaltă de romantism original?⁷

I. M. Rașcu a arătat convingător, în studii remarcabile, publicate în 1930 în revistele „Secolul” și „Îndreptar”⁸, sub titlul *Ecouri franceze în opera lui Eminescu*, că poetul nostru cunoștea, deși imperfect, limba franceză, din lecturi personale, lărgite și adâncite prin practica literaturii universale, prin informația de jurnalist și cronicar, prin corespondența încercată stîngaci în această limbă. Dovadă, marele număr de cuvinte introduse în proza sa artistică și în articole, menționarea a numeroși scriitori francezi și a operelor lor, însoțite de obser-

⁶ Robert Escarpit, *Rapport sur le Dictionnaire international des termes littéraires*, Bordeaux, Centre de sociologie des faits littéraires, 1964.

⁷ Cu privire la romantismul francez, iată o serie de lucrări care au modificat esențial optica sub care este privit astăzi: Albert Béguin, *L'Ame romantique et le Rêve*, Marseille, „Cahiers du Sud”, 1937, 2 vol.; Paul Van Tieghem, *Le Romantisme dans la littérature européenne*, Paris, A. Michel, 1948; P. Moreau, *Le Romantisme*, nouv. éd., Paris, Del Duca, 1958; V. L. Saulnier, *La Littérature française du Siècle romantique*, Paris, P. U. F., 1945; Ph. Van Tieghem, *Le Romantisme français*, Paris, P.U.F., 1944; P. Castex et P. Suret, *Manuel des études littéraires françaises, XIX-e siècle*, Hachette, 1950; Gaëtan Picon, *Le Romantisme în Histoire des littératures, 2. Littératures occidentales*, Paris, Encyclopédie de la Pléiade, 1956 (cap. *Originalité nationale des romantismes și Dialectique du romantisme*; I. Brăescu, *Cours de littérature française, le XIX-e siècle*, București, 1963. Pentru ecoul romantismului francez la noi, amintesc lucrările depășite ale lui N. I. Apostolescu, *Influence des Romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, Champion, 1909 și Ch. Drouhet, *Alecsandri și scriitorii francezi*, București, 1924.

⁸ I. M. Rașcu, *Ecouri franceze în opera lui Eminescu*, „Îndreptar”, 1930, studii republicate în *Convingeri literare*, București, 1935 și în *Alte opere din literatura română*, București, 1938.

vații critice personale și revelatoare pentru sensul atribuit de el literaturii clasice, romantice sau realiste din Franța.

Mai recent, G. Călinescu a reluat problema în studiul *Cultura lui Eminescu*⁹, unde capitolul *Limba și literatura franceză* ocupă un loc central. Termenii francezi reamintiți, locuțiile și citatele franceze, referințele frecvente la fenomenul literar francez, privit în toată complexitatea lui, tentativele de scrisori adresate Veronicăi Micle în limba franceză, — totul atestă dorința lui stăruitoare de a cunoaște bine această limbă, care îl pune în legătură cu cultura franceză, dar, indirect, și cu alte literaturi europene prin traduceri franceze.

Astăzi trebuie înlăturate afirmații care făceau din Eminescu o „sucursală balcanică a romantismului francez”, cum o credea Pompiliu Eliade, sau „produsul tardiv al romantismului german”, după afirmația grăbită a altui istoric literar. Vom înlătura deopotrivă de la început prejudecata „galofobiei” lui Eminescu, în care a fost uneori înglobat, alături de alți colaboratori ai „Convorbirilor literare”, cu admirația îndreptată mai ales spre Germania filozofică și romantică a secolului al XIX-lea, prin reacție față de romantismul francez pozitiv. Nu putem uita că romantismul francez umanitar și social orientase pe scriitorii noștri pașoptiști în spirit național, popular și militant.

Eminescu a intuit destul de clar deosebirea dintre „cele două Franțe”, după titlul valorosului eseu al lui Mihail Ralea. Franța n-a fost pentru el numai tragedia clasică a veacului al XVII-lea, redusă de el greșit în 1876 la imitație, convenții și artificii, la „mersul pe catalici”, prin contrast cu realismul robust din dramele lui Schiller sau la acel satiric din *Revizorul* lui Gogol. În Franța el nu vedea numai imitația cosmopolită biciuită în *Ai noștri tineri*, în *Junii corupți* sau în *Scrisoarea III-a*, nici numai piesele sau romanele franceze proaste răspindite la noi și aspru criticate de el. Interesul lui Eminescu se îndreaptă vădit spre Franța liberală și progresistă a romanticilor Théophile Gautier, Victor Hugo, Alexandre Dumas, Gérard de Nerval, Vigny, Auguste Barbier, probabil Baudelaire, care deschideau drumuri noi revoltei romantice și ofereau soluții nevoilor de largire a lumii exterioare prin evadări în trecut, în fantezie, în fantastic, în exotism, în poezie cosmică și în vis, și acelor de adâncire a vieții interioare prin meditație, descoperire și analiză a vieții subterane, a „nocturnului”.

Alături de o serie de scriitori romantici francezi puțin semnificativi, el urmărește mai cu seamă viziunile largi, legendele și construcțiile fantastice ale marilor romantici începând cu Shakespeare, Byron și Shelley pentru a încheia cu Schiller, Victor Hugo, Hölderlin, Pușkin, Leopardi și Lenau. Notele byroniene mai vechi le primește și le amplifică prin Lamartine, Vigny, Musset, byronieni și ei, cum o arată recent Al. Duțu în studiul citat.

⁹ „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, nr. 1—2, 1956, p. 243—378. *Limba și literatura franceză*, la p. 277—291.

În poezia postumă *Cărțile* (1876), el închină un adevărat imn lui Shakespeare, luat ca pildă de om, poet și maestru, care i-a îndrumat viața și opera :

„Shakespeare! adesea te gîndesc cu jale,
Prieten blind al sufletului meu ;
Izvorul plin al cînturilor tale
Îmi sare-n gînd și le repet mereu.
Furtună-i azi și linu-i glasul tău ;
Ca Dumnezeu te-arăți în mii de fețe
Și-nveți ce-un ev nu poate să te-nvețe„.

Cercetările din ultimii ani au stabilit că romantismul francez stă la baza romantismului românesc, rînd pe rînd elegiac și pasiv în perioada 1830—1840, apoi activ și mesianic după această dată, în perioada pregătirii revoluției burghezo-democratice de la 1848, culminînd cu Eminescu între 1870—1883, pentru a se fărîmița spre sfîrșitul veacului prin Al. Macedonski și diferiții epigoni din curentele moderniste ¹⁰.

Mare admirator al scriitorilor noștri pașoptiști, „sînte firi vizi-onare“, cum îi numește Eminescu în *Epigonii*, poezie publicată în „Convorbiri literare“ din 1870, el le exaltă patriotismul, spiritul popular și militant, ideologia politică construită pe realitățile istorice naționale, dar sprijinit pe avîntul romantismului social și politic francez, pe socialismul utopic. Va interveni și ideologia revoluționară și experiența Comunei din Paris, care va determina cunoscutele variante ale poeziei *Împărat și proletar* : *Proletarul*, scris la Viena, mai tîrziu *Ideile unui proletar* din 1871, cuprinzînd deja discursul proletarului cu celebrul vers „Zdrobiți orînduiala cea crudă și nedreaptă“, o dată cu *Epigonii*, *Umbre pe pinza vremii*, după 1871 (în 1873—1874), deci după Comuna din Paris, unde apare Cezarul, în fine *Împărat și proletar* din 1874. Variantele reflectă lupta lăuntrică a poetului, șovăind între îndemnul de a zdrobi lumea burgheză și concluzia resemnată din versul final.

Eminescu a cunoscut pe romanticii francezi fie direct prin lecturile în limba franceză, depistate atent de I. M. Rașcu și G. Călinescu, fie indirect prin lecturile germane, fie prin intuirea genială a fenomenului romantic european așa de complex și contradictoriu : sete de cunoaștere, revoltă socială și metafizică, nevoie de evadare și vis, avînt spre ideal, poezie cosmică scăldată în imense aspirații, și totul condus de personalitatea demonică a poetului, adevărat Prometeu modern.

Este foarte greu să delimităm exact sfera de acțiune a fiecărui romantism național, cunoscut, intuit și asimilat, de fapt de Eminescu într-un conceput unitar și original. Demarcația dintre elementele de romantism francez hugolian, de romantism englez shakespeareian sau

¹⁰ Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Trăsăturile specifice ale romantismului românesc în „Contemporanul“*, 2 iunie 1961 ; D. Păcurariu, *Tot despre romantismul românesc*, „Contemporanul“, 23 iunie 1961 ; N. I. Popa, *Originalitatea romantismului românesc*, „Anuarul de filologie“, Iași, 1964.

byronian, de romantism german schopenhauerian, de romantism leopardian sau pușkinian presupune o anchetă care să destrame fenomenul eminescian în ceea ce are el global și unic¹¹.

În această privință, vom recunoaște de la început în constituirea romantismului eminescian o evoluție treptată dar rapidă, în care fenomenul romantic francez de bază ia proporții și se dilată la poetul *Luceafărului* o dată cu pătrunderea celorlalte concepte de romantism european, în ceea ce S. Iosifescu numește „romantism maturizat și istoricește explicat“.

În studiul deja citat, G. Călinescu ne dă bogate indicații asupra scriitorilor francezi cunoscuți, menționați sau discutați de Eminescu, în scrisori, articole politice, cronici și opere literare. Din expunerea sa critică, apare clar că poetul a urmărit cu atenție aspectele franceze cele mai variate, de la clasicii francezi la enciclopediști (Montesquieu, D'Alembert, Rousseau, Buffon), preromantici ca Volney, autorul *Ruinelor*, la scriitorii Revoluției franceze, menționați în poemul *Memento mori*, *Panorama deșertăciunilor*, și pînă la romantici ca Victor Hugo, Lamartine, Vigny, Gautier, Dumas, Banville, Barbier, Balzac, Baudelaire și atîția alții.

Împărtășim punctul de vedere al marelui exeget eminescian care, recunoscînd întinderea cunoștințelor de literatură franceză ale poetului, afirmă totuși că ele sînt „nu însă profunde, nu încă ajunse la priceperea spiritului galic, deoarece ele sînt relativ tîrzii și căpătate cu pripa entuziasmului proaspăt, nu cu tihna unei statornice dezvoltări în duhul limbii franceze“¹².

Ceea ce interesează în mod deosebit un studiu de literatură comparată ca *Eminescu și romantismul francez*, este măsura, și sensul în care scriitorul și-a regăsit afinități și preocupări personale comune cu romanticii francezi, felul în care i-a folosit, integrîndu-i în lumea lui poetică. S-au găsit desigur în versurile lui Eminescu reminiscențe disparate din poezii franceze. Celebrul vers din poemul *Moïse* de Vigny (*Poèmes antiques et modernes*, 1826) „Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre“ este reluat de trei ori de Eminescu, cum precizează I. M. Rașcu¹³.

¹¹ D. I. Suchianu, în interesantul său articol de pledoarie pentru originalitatea lui *Eminescu poet mondial* („Secolul 20“, 6, 1964), observă cu subtilitate că „multe din afinitățile lui Eminescu sînt franceze“, chiar cînd e vorba de humor (p. 40). El regăsește spiritul francez în sarcasmul și ironia din *Cugetările Sărmanului Dionis*, în *Scrisoarea II-a*, apoi, și mai ales, în noua concepție a poeziei inițiate în Franța de Hugo și dezvoltată de Baudelaire, Verlaine, Verhaeren, ca acea poezie care „cîntă“, care „urmărește și imită mișcarea gîndului“ (p. 42). „Iată de ce Eminescu este poet mondial“, încheie D. I. Suchianu. „A fi mondial nu înseamnă să fii cunoscut pretutîndeni, ci să fi participat la nașterea unui fenomen de valoare și cuprindere mondială“.

¹² G. Călinescu, *Cultura lui Eminescu*, „Studii și cercetări de istorie literară și folclor“, nr. 1—2, 1956, p. 290—291.

¹³ I. M. Rașcu, *Eminescu și modelele franceze*, „Îndreptar“, nr. 2, 1930, p. 2.

„Viața mea comună s-o tîrîi uniform
Și să nu pot de somnul pămîntului s-adorm.

(O, stingă-se a vieții..., 1879)

„Sînt însetat de somnul pămîntului s-adorm”.

(Apari să dai lumină, 1882)

„Astfel a mea viață va trece uniform

Și să nu pot de somnul pămîntului s-adorm”.

(Renunțare, 1882)

Este un caz tipic de ecou personal și de regăsire, dusă pînă la obsesie semnificativă pentru resemnarea geniului neînțeles și pentru invocarea morții, comună la Vigny și Eminescu. Dar aceste coincidențe nu dovedesc nimic și nu explică creația eminesciană¹⁴.

Mai probantă este însă apropierea lui, de la începutul carierii, de Théophile Gautier, „le divin Théo”, pe care și Baudelaire îl omagiasse prin dedicația volumului *Les Fleurs du mal* din 1857, ca „poète impeccable” și „Parfait Magicien és Lettres Françaises”, „Maitre et Ami”. Dar, în timp ce Baudelaire îl privea pe Gautier ca teoretician al „Artei pentru artă”, formă iluzorie de revoltă și de refugiu al poezilor înăbușiți de mediocritatea societății burgheze de sub Imperiul al Doilea din Franța, Eminescu vede în el pe poetul care îi deschidea porțile unei lumi totodată pitorești, exotice și fantastice, proiectată spre o „a patra dimensiune”, identificată în proza romanticului francez. Într-o scrisoare adresată prietenului său Gérard de Nerval, autorul volumului *Histoire du romantisme* îi expunea ideile lui despre o teorie literară a reîncarnăției și a metempsihozei, sprijinită pe exemple din culturile orientale, indice și egiptene, și cu aplicații literare la analogiile posibile dintre scriitorii romantici Lamartine, Vigny, Hugo, Musset sau pictorul Delacroix, și tipuri specifice din alte țări și alte vremuri. „Si l'on voulait, il serait facile d'assigner à chaque célébrité d'aujourd'hui non seulement le pays, mais le siècle où aurait dû se passer son existence véritable”, scria el. Astfel, Lamartine și Hugo ar fi englezi moderni, Hugo, un spaniol-flamand din vremea lui Carol Quintul, Musset, un napolitan din vremea dominației spaniole, Delacroix, un marocan, Gérard de Nerval, un german, iar Gautier el însuși, un turc, nu din Constantinopol, ci din Egipt. Și scrisoarea se încheia printr-o evocare pitorească a lumii orientale în care ar fi trăit propriul său înaintaș.

Această scrisoare, a cărei încheiere a fost copiată de Eminescu pe o foaie reproducă de I. M. Rașcu și G. Călinescu, explică prestigiul

¹⁴ D. I. Suchianu, în articolul *Eminescu poet mondial* („Secolul 20”, 6, 1964) amintește obiecțiile întemeiate ale lui G. Călinescu față de aceste descoperiri sprijinite pe asemănări de subiecte și cu exemple de coincidențe între mari poeți ca Propertiu, Musset, Ronsard și Paul Bourget, în jurul ideii „nu voi sicriu bogat”: „Oricît de izolat ar fi un poet, oricît de ignorat chiar, poezia lui se așează întotdeauna... în mersul culturii. Sînt idei care plutesc în aer și care înfloresc deodată în toată lumea, făcîndu-i pe toți contemporani... Istoricul literar trebuie... să zărească... ideile generale ce stăpînesc timpul studiat și să știe așeza pe autor în mijlocul lor”. (p. 32).

de care s-a bucurat Gautier în ochii poetului. În *Avatar*, el regăsea reîncarnările lui Vișnu; în *Roman de la Momie* un egiptolog destul de informat de care se va servi în nuvela *Avatarii Faraonului Tlă*; în *Le pied de la momie*, o descripție de piramidă. Descrierea unui palat este folosită în aceeași nuvelă fantastică a lui Eminescu, unde „paradisese artificiale” ocupă un loc important.

Vom adăuga la ecourile operei exotice a lui Gautier pe acele eventuale și probabile ca acel al lui Gérard de Nerval, el însuși egiptolog amator, călător pasionat în Orient, autor al unui captivant *Voyage en Orient*, informat după izvoare franceze și germane, folosite în cercetarea unor religii egiptene de inițiați, cum era cultul zeiței Isis. Prietenul lui Gautier depășea aspectul exotic și descriptiv al ceremoniilor din religiile orientale cu o notă lirică și personală a unui poet romantic mai modern, doritor să caute în misterele orientale explicații adinci, însăși unitatea religiilor, acel *sincretism* religios, preconizat de Creuzer în *Simbolica* sa, pe de altă parte, mitul feminin în care se contopeau figuri iubite sau imaginate ca Adrienne, Sylvie, Jenny Colon, Regina din Saba și Isis.

G. Călinescu mai propune printre izvoarele franceze probabile ale lui Eminescu o poezie ca *Les Homicides* de Auguste Barbier, poet de vervă satirică, în *Iambes et poèmes*, care confruntă pe Despot și Proletar, pe un ton vehement apropiat de acel dezvoltat în *Împărat și proletar*. Este iarăși probabilă și apropierea de Baudelaire, cunoscut atunci fragmentar prin traduceri din „Convorbiri literare” și de care îl leagă unele aspecte ale iubirii, triumful sarcastic al morții, invocarea morții ca o evadare și o călătorie. Recent, Al. Piru, întemeiat pe oarecare analogii în tematică și ton între cei doi poeți, sprijină această ipoteză.

Nu se poate argumenta o explicație a poeziei lui Eminescu prin ecourile romantismului francez. Dar ne propunem să arătăm cum a fost asimilată și integrată, adesea modificată, estetica romantică franceză în opera sa într-un concept original de romantism european, din care el a plasmuit acel romantism românesc care îi face măreția și valoarea unică de simbol.

Prezentarea tematicii lirice eminesciene ne va permite analiza acestui fenomen de influență literară din care se desface, triumfătoare, originalitatea poetului român.

Teoria romantică a geniului superior și neînțeleș, condamnat la nefericire, demonismul și satanismul, mitul prometeic își au originea în Shakespeare, Byron, Shelley, Vigny, Musset, Lermontov, poate Leopardi. Poemul *Luceafărul* reprezintă o sinteză în care, pe fond popular de basm românesc, intervine această filozofie romantică a geniului solitar în iubire și societate, care încearcă zadarnic să realizeze o fericire pămîntească¹⁵.

¹⁵ Matei Călinescu, *Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu*, București, Edit. p. literatură, 1964.

Eminescu îmbogățește fantasticul romantic al lui Gautier și Nodier în sensul unei poezii cosmice ca aceea din nuvelele de tinerețe Cezara, *La aniversară*, orientată de idealismul magic al lui Novalis. Credem că Al. Duțu are dreptate când insistă asupra influenței suferite de Eminescu prin revolta byroniană, socială și metafizică, dar primită mai curînd indirect de la Lamartine și Musset ¹⁶.

Tot așa, estetica visului romantic, liberator la Gautier, se îndreaptă la Eminescu spre visul constructor al romanticilor germani, mijloc de adîncire a vieții subterane, a „nocturnului”, după expresia lui Albert Béguin. temă reluată cu succes de Const. Ciopraga în studiul lui Eminescu ¹⁷. Este vorba de visul treaz, condus lucid, ca în *Sărmanul Dionis* unde poetul trece conștient de la realitate la ficțiune, mișcîndu-se liber pe planuri deosebite, în epoci și țări diferite, și practicînd continui sondaje în viața subterană, în zonele obscure ale subconștientului și ale inconștientului ¹⁸. Nu i-au lipsit îndemnuri pentru această cercetare stăruitoare a subconștientului. Nerval, Poe, Baudelaire, Novalis, Hölderlin încercaseră deja aceste „tărîmuri interzise”. „Au fond de l'Inconnu pour trouver du nouveau!” exclama Baudelaire în încheierea poeziei lui *Le Voyage*. Dar Eminescu nu se mulțumește să destrame ființa omenească prin analiză uscată. Din contra, el năzuiește să reconstituie viziunea integrală a unui *om total*, așa cum observă George Munteanu, într-un articol din „Contemporanul”. Și nu un om abstract, conceput metafizic, ci un om viu, evocat într-un cadru concret-istoric, frămîntat de pasiuni și aspirații, evocat fie prin figuri legendare sau mitologice, fie prin personaje istorice, mai adesea din trecutul național.

Poezia devine astfel pentru Eminescu o adevărată metodă de cunoaștere a *eului* și a *lumi*i, a „corespondențelor” care se leagă tainic între aceste două elemente mai curînd antagoniste, *visul* și *realitatea*, unificate prin magia cuvîntului. Această depășire continuă a romantismului francez prin alte aspecte, mai bogate și mai bine cunoscute ale romantismului european, și încadrat organic în tradiții naționale și populare, alcătuiește cheia de boltă a creației eminesciene. Cîteva exemple vor justifica afirmația.

Tratarea picturală și simbolică a naturii, cadru pentru vis și iubire, evocă desigur ideea romantică franceză „paysage-état d'âme”. Toate motivele romantismului francez contribuie în arta sa peisajistică: pădurea, noaptea, lacul, marea, cerul, luna, florile. Însă cadrul evocat

¹⁶ Al. Duțu, *Eminescu și romantismul englez*, „Viața românească”, 4—5, 1964.

¹⁷ A. Béguin, *L'Âme romantique et le rêve*, Marseille, „Cahiers du Sud”, 1937, 2 vol. Const. Ciopraga, *Nocturnul la Eminescu*, „Viața românească”, 4—5, 1964. Eugen Simion, *Proza lui Eminescu*, București, 1965.

¹⁸ Gérard de Nerval scria în *Paradoxe et Vérité* („L'Artiste”, 2 juin 1844): „Je ne demande pas à Dieu de rien changer aux événements, mais de changer relativement aux choses; de me laisser le pouvoir de créer autour de moi un univers qui m'appartienne, de diriger mon rêve éternel au lieu de le subir. Alors, il est vrai, je serais Dieu”. Este formula idealismului magic din romantismul lui Novalis, la care recurge și Eminescu, dar fără a părăsi realitățile vremii lui.

este autentic românesc și amplificat vertiginos de sentimentul infinitului și de cel cosmic, într-o adevărată simbolică a naturii. Teiul tradițional, apusul din *Sara pe deal*, codrul din *Călin*, scăldat în tradiții folclorice, cadrul edenic din *Cezara*, influențat de *Jocelyn* al lui Lamartine, chiar lumea siderală din *Luceafărul*, evocă locuri de la noi, însă lărgite pe plan fantastic. Totul capătă astfel proporții cosmice, cum a dovedit-o Al. Dima, în studiul *Motivul cosmic în poezia eminesciană*¹⁹. În această privință, întunecarea treptată a viziunii eminesciene spre o concepție pesimistă o dată cu experiențele sale dureroase și pătrunderea concepțiilor indice și schopenhaueriene, se va reflecta în însăși natura zugrăvită, odinioară senină și înviorătoare, cadru ideal pentru dragoste în *Cezara*, apoi sinistru și ostilă în *Melancolie* și *Strigoii*.

Erotica lui Eminescu părăsește hotărît lirica romantică franceză, temele ei literare tratate retoric, și ia o dublă direcție. Mai întâi, aceea a unei filozofii a iubirii, orientată de simbolul amar al Dalilei din *La Colère de Samson* a lui Vigny și mai ales de misoginismul schopenhauerian, care neagă femeii capacitatea de a înțelege geniul și o reduce la funcția ei biologică. Cătălina din *Luceafărul* nu-i decît un aspect al acestei totale neînțelegeri. Iar revenirea obsedantă a răcelii de marmoră a femeii exprimă sugestiv antinomia dintre capacitatea de a idealiza a poetului și ostilitatea înconștientă a acestui simplu instrument al speciei. Pe de altă parte, iubirea eminesciană ia linia robustă și țărănească a tradițiilor populare, încarnate în *Călin*. Este iubirea simplă, sensuală și naturală, scăldată în poezia naturii, contopită cu ea. Cadrul de basm popular, unde fantasticul se contopește cu tablouri realiste, dă iubirii proporții de legendă și mit.

Diferite forme de evadare din realitate, tipice romanticilor francezi cunoscuți de Eminescu, îmbracă la el sensuri considerabil lărgite de un poet al meditației filozofice, sprijinit pe o cunoaștere directă și adîncită a marilor filozofi ai omenirii, de la textele indice și grecești pînă la filozofia idealismului german.

Exotismul, pretext de culoare locală și de „retrăire” a unui eu reîncarnat, capătă la el, ca și la Gautier și Nerval, o dublă dimensiune, în timp și în spațiu, noțiuni suprimate și înlocuite prin visul condus îndrăzneț prin meandrele unor lumi dispărute și reînviolate fabulos. Aspecte autobiografice, tradiții populare, eroi naționali, epoci din istoria națională se juxtapun și se împletesc artistic în *Sărmanul Dionis*, într-o frenetică scufundare în trecut.

Sentimentul trecutului nu se reduce pentru Eminescu la simple evocări epice pitorești, eroice sau vag-filozofice, așa cum îl exprimau Hugo sau Gautier. Și aici, tema devenită loc comun la romantici, urmează mai multe drumuri, tipice pentru complexitatea poeziei eminesciene. Stimulat de ambiția marilor poeme ciclice ale omenirii,

¹⁹ În „Viața românească”, nr. 4—5, 1964. Pentru tehnica și semnificația peisajului zugrăvit de Eminescu, vezi Eugen Simion, *Proza lui Eminescu*, 1965.

dezvoltate de Vigny, Lamartine, Leconte de Lisle și mai ales de Hugo, în *La Légende des Siècles*, poetul nostru se avintă în marea desfășurare din *Memento mori*, cu subtitlul semnificativ *Panorama deșertăciunilor* (1872), vastă construcție epică, unde, după o largă înfățișare a istoriei omenirii, din care nu putea lipsi Revoluția franceză, el încheie, amar, cu versuri de resemnare:

Căci eternă-i numai moartea, ce-i viață-i trecător.

Căci gândirile-s fantome, cînd viața este vis.

În schimb trecutul național, punct de sprijin pentru poet, este exaltat în mari figuri ca pașoptiștii prezentați în *Epigonii*, ca Arune Pumnul, Mircea din *Scrisoarea III-a*, Mureșan, Eliade, Avram Iancu, simbolizînd toți momente eroice din luptele pentru libertate și din viața politică și culturală a poporului român. Aici intervine optica populară care amplifică și exaltă eroii, în sensul *monumentalului* folcloric.

Problema religioasă dezvoltată în poezia lui Eminescu nu are nimic din mistică romanticilor francezi, credincioși sau ecletici, ca Gautier sau Hugo. Gîndirea lui religioasă este doar un mod personal de a medita asupra omului și a sensului vieții, de la originile lor și pînă la perspectivele de după moarte. Fără a fi mistic, cosmogonia indică îl duce spre panteism, spre ideea de unitate între om și natură, și la zădărnicia vieții omenești, redusă la *iluzie* și *vis*:

„Căci e vis al neființei universul cel himeric”.

De aici și sentimentul morții care, reluînd uneori aspecte macabre din proza lui Gautier, poate chiar stîrvul femeii din *La Charogne* a lui Baudelaire, este stăpînit totuși de ideea de fatalitate și resemnare filozofică, ca în *Rugăciunea unui Dac*, sau se ridică pînă la invocarea morții salvatoare din *Scrisoarea I*, din versiunile descoperite ca reminiscențe din *Moșe* al lui Vigny, și mai ales la constatarea simplă a legii universale a morții spre care lunecă toate. Aspectele oarecum livrești și literare din primele lui poezii, scrise sub influența proaspătă a pesimismului german, fac loc treptat unui adevărat pesimism social și metafizic, rezultat acum chiar din experiența și din decepțiile poetului, încercate în viața sentimentală, în cariera de scriitor și în toată viața lui de luptă cu o societate ostilă. Cunoscător al atîtor filozofii străine, Eminescu lasă loc și concepției populare românești din *Miorița* și altor mituri folclorice, acceptînd moartea cu simplitate și resemnare, poetizînd-o. Stoicismul în fața morții este exprimat cu vigoare în *Rugăciunea unui dac*, de un om al locului, un dac ancestral.

Ca poet filozof, Eminescu depășește cu mult pe romanticii francezi cunoscuți de el, Lamartine, Vigny, scriitori cu ideologii confuze, de împrumut, ca Hugo, și rămase în stadiul de teme literare laborios dezvoltate. Adîncimea lui filozofică se resimte de cultură, de contactul direct cu textele marilor gînditori și cu experiența personală, morală, socială și politică. Discipol al idealismului german, el rămîne totuși un

filozof concret, sprijinit pe legătura directă și continuă cu realitățile epocii sale, pe cunoașterea istoriei și pe o bună interpretare a fenomenelor sociale și politice.

Întîlnirea intuiției geniale din prima variantă a poeziei *Împărat și proletar* din 1869 cu mișcarea Comunei din Paris din 1871 nu este o simplă întîmplare. Dezvoltarea retorică din *Les Homicides* de Barbier, acel dialog dramatic dintre Proletar și Despot, îmbracă la Eminescu o semnificație mai largă, proiectat pe fundalul revoluționar al mișcării din Paris. Dincolo de proclamarea nimicniciei omenеști, poetul apare ca un răzvrătit ridicat violent împotriva asupririi, de pe poziții populare, îndemnînd utopic la revoluție. Și de aici acel tablou al Parisului aprins de „plebea proletară” :

„Parisul arde-n valuri, furtuna-n el se scaldă,
Turnuri ca facle negre trăznesc arzînd în vînt —
Prin limbile de flăcări, ce-n valuri se frămînt,
Răcnete, vuiet de-arme pătrund marea cea caldă.
Evul e un cadavru — Paris al lui mormînt”.

Iar revenirea la filozofia deziluziei și a zădărniceii, în versul final, subliniat de poet :

„Că vis al morții-eterne e viața lumii-ntregi”

dezvăluie conștiința lui că răsturnarea socială dorită și visată încă nu se putea înfăptui.

Vehemența verbală din ciclul de poezii *Les Châtiments* de Hugo, cunoscute de Eminescu, cu răbufniri de ură personală, face loc în *Scrisori* unei satire de orizont larg, totodată socială și filozofică. Iată de ce se poate afirma că, în ciuda afirmației lui din *Eu nu cred nici în Iehova* (1876) : „Eu rămîn ce-am fost : romantic” / în romantismul național al lui Eminescu apar unele elemente viguroase de realism : realismul fantastic din basmele lui cu teme populare, conștiința națională și socială a luptei împotriva asupririi, patriotismul luminat și încrederea în geniul poporului român, satira și critica societății burgheze, spiritul popular și militant, umanismul larg, viziunea folclorică, chiar interesul pasionat pentru folclor. Toate aceste trăsături alcătuiesc *permanențe* ale romantismului românesc original, îmbogățit și ridicat de Eminescu la o treaptă superioară. Nu-i vorba de un romantism întirziat, într-o epocă în care romantismul european se stinsese, ci de un romantism eminescian, dezvoltat organic.

Vom recunoaște că, în universul poetic creat de Eminescu, ne aflăm departe de romantismul francez descriptiv, exotic, decorativ și pitoresc, dominat de melancolie, de revoltă literară byroniană și de căutări frenetice de evaziuni, mergînd, e drept, la avînturi hugoliene și shelleyene spre înălțimi cosmice și la concepția unui poet investit cu harul mesianic. Au intervenit în această depășire a poeziilor franceze, ecoul altor romantici exaltați de Eminescu : Shakespeare, Byron, Shelley, Schiller, filozofia idealistă germană, în fine, spiritul popular românesc, mereu viu în conștiința lui artistică.

S-a pus problema unor eventuale ecouri franceze în limba, stilul și versificația eminesciană. S-au găsit elemente de stil romantic în abundența epitetelor din primele lui nuvele, în basme, în poezii, după care a intervenit ceea ce Tudor Vianu numea sugestiv „scuturarea podoabelor”, revenirea la căutarea „cuvîntului ce exprimă adevărul”. Estetica lui romantică s-a decantat, făcînd loc unei estetici clasice, deși încă pătrunsă de patos, chiar de aspecte retorice și de orchestrații largi, ca acele din marile poeme. Stilul cărturăresc, populat de evocări mitologice, antice sau românești, se îmbogățește mai ales cu tonul și imaginația populară. Comparația, metafora și epitetul i se întemeiază pe realitatea biologică din lumea noastră, chiar cînd versurile îi dezvoltă înalte probleme filozofice sau zugrăvesc tablouri de poezie a vieții universale²⁰.

Simbolurile lui, ca *Lucedărul*, împletesc tradiția romantică apuseană cu cea folclorică românească, unite în acea desfășurare de suflu larg, reluată în cele 18 variante păstrate în manuscrisele de la Biblioteca Academiei. Evocarea romantică prin descriere colorată și sugestivă poartă unele ecouri din Gautier. Ironia romantică apuseană este înlocuită prin humorul popular sau prin tonul satiric din *Scrisori*. Genurile poetice folosite, meditația poetică, scrisoarea satirică, sonetele puțin numeroase s-au putut servi de prestigiul modelelor franceze. Însă magia limbajului său poetic, de altfel extras din limbajul comun, dar înzestrat cu valori noi, a dus la armonia eminesciană rămasă unică. Scriitorul Salvatore Quasimodo găsește în versul eminescian o adevărată *Alchimie a verbului*, analoagă cu cea teoretizată de Arthur Rimbaud.

Eminescu nu este poetul tiparelor prosodice. O specie ca *pantumul*, după canoanele căruia a fost construită *Glossă*, i-a fost, se pare, inspirată de Banville, poet parnasian, sever doctrinar al versului savant și propunător de metri și specii poetice noi. Intuitiv, fără a fi cunoscut lucrările lui Maurice Grammont relative la versul francez, G. Ibrăileanu a demonstrat funcția *simbolismului fonetic* practicat de Eminescu poate conștient. Alain Guillerrou arată în teza sa *La Genèse intérieure des poésies de Mihai Eminescu*²¹ că *Lucedărul* este scris în stilul și ritmul baladei populare. „Este o minune unică, scrie el în „Scînteia” (14 iunie 1964) faptul că o gîndire atît de înaltă a putut să se traducă în stilul Mioriței”. Excelentul metrician maghiar László Gáldi a publicat recent un studiu important despre *Stilul poetic al*

²⁰ Cercetarea atentă a vocabularului poetic al lui Eminescu poate da indicații revelatoare în această privință. Metoda statistică practică în studiul limbii scriitorilor, completată cu interpretarea funcției estetice a cuvintelor, duce la o înțelegere mai adîncă a artei poetului. *Vocabularul lui Eminescu*, pregătit de un colectiv de lingviști condus de Tudor Vianu, va fi un valoros punct de plecare al unui asemenea studiu. Proportia de neologisme de origine franceză, îmbogățite prin funcția lor în stil, este o indicație mai mult asupra ecoului culturii franceze în formația și opera lui Eminescu.

²¹ Paris, Didier, 1963.

lui Eminescu²², demonstrînd cum versul eminescian se adaptează conținutului, ca metru, sonoritate, melodie și armonie. Iar altă lucrare a sa *Esquisse d'une histoire de la versification roumaine*²³ îi situează locul important deținut în dezvoltarea tehnicii poetice românești. Cum versul românesc silabo-tonic este complet deosebit prosodic de acel francez strict silabic, analogiile în acest domeniu se limitează la specii și la unele procedee ale retoricii.

*

În incheiere, vom observa că Eminescu, fără o experiență a clasicismului, a pătruns direct în romantism. El a contopit, cu ascutime și măiestrie, diferitele romantisme europene, tradițiile noastre naționale, folclorice, culturale, social-politice și umaniste, realizînd un romantism specific național, care i-a deschis implicit și perspectiva universalității, atestată de critici și scriitori străini ca acei care au colaborat la numărul special din „Secolul 20”.

Situat în cadrul literaturii mondiale, Eminescu poate fi apropiat de marii poeți ai veacului său: Victor Hugo, Vigny, Baudelaire, Leconte de Lisle, Leopardi, Verlaine. El a îmbogățit romantismul european cu aspecte originale românești, de esență populară, mergînd în extensiune și în adîncime. El a tratat probleme filozofice de amploare mondială în spiritul național românesc și a ridicat teme lirice și mituri românești amplificate la nivelul universalității.

Romantismul francez a constituit un punct de plecare în munca de creație literară a lui Eminescu. Dar numai capacitatea uriașă de asimilare și prelucrare a poetului a reușit să ridice acele materiale literare curente, la nivelul specificului național românesc, la cel mai original romantism românesc și la valori universale. Traducerile și studiile străine din ultimul timp îi recunosc această nouă dimensiune²⁴.

EMINESCU ET LE ROMANTISME FRANÇAIS

RÉSUMÉ

L'auteur commence par un bilan des derniers travaux relatifs aux rapports existants entre les problèmes des littératures nationales et le concept d'universalité littéraire. Dans ce sens, des Congrès internationaux plus récents de littérature comparée ont porté leur intérêt surtout sur les créations nationales et originales, étudiées dans

²² București, 1964.

²³ Budapest, 1964.

²⁴ Alain Guillerrou, *La Genèse intérieure des poésies de Mihai Eminescu*, Paris, Didier, 1963. Rosa del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Mucchi, 1962. Mario Ruffini, *Mihai Eminescu, Poesie d'amore*, Torino, 1964.

leur contexte historique et dans l'intimité de leurs moyens artistiques, langue, style, versification.

Eminescu connaissait assez bien le français. Ses lectures françaises embrassaient des domaines larges. Mais à son commerce des romantiques français, il faut ajouter son expérience du romantisme universel. Fondé sur la pratique directe d'écrivains comme : Shakespeare, Byron, Shelley, Novalis, Hugo, Gautier, Barbier, Schiller, Lenau ou Pouchkine, notre poète a construit son romantisme à lui, un romantisme national et original, constituant la troisième étape de ce courant en Roumanie et le sommet du romantisme roumain.

Une étude attentive des différents thèmes romantiques, — le problème du génie, l'esthétique du rêve, le fantastique, le sentiment de la nature, l'amour, l'évasion, l'exotisme, le passé, la révolte sociale, la pensée religieuse, le sentiment de la mort, l'idée pessimiste, — permet de constater que le poète roumain dépasse partout les données du romantisme français, marqué chez lui par l'esprit national et populaire roumain, par son expérience des traditions nationales, par la connaissance profonde des auteurs romantiques de la littérature universelle.

Eminescu a fondu dans son oeuvre les différents romantismes européens, nos traditions nationales folkloriques, culturelles, socio-politiques et humanistes, réalisant ainsi un romantisme spécifiquement national qui lui a ouvert, implicitement, les perspectives de l'universalité. Situé dans le cadre de la littérature mondiale, il peut être rapproché de ses contemporains, V. Hugo, Vigny, Baudelaire, Lenau, Leopardi, Verlaine. Il a enrichi le romantisme européen avec des aspects roumains originaux, d'essence populaire, allant en extension et en profondeur. Il a traité des problèmes philosophiques de portée universelle dans l'esprit national au niveau de l'universalité.

Le romantisme français a constitué certes un point de départ dans la création littéraire d'Eminescu. Mais c'est sa capacité exceptionnelle d'assimiler et de créer qui a réussi à élever ces matériaux littéraires courants au niveau du spécifique national roumain, au romantisme roumain le plus original et à des valeurs universelles. L'analyse en profondeur de son oeuvre, les traductions et les études étrangères parues dernièrement lui reconnaissent cette nouvelle dimension.

EMPLOIS DU CONNECTEUR *MAIS* DANS LE TEXTE DIALOGAL – EXERCICE D'ANALYSE CONTRASTIVE

DOINA PAULA SPIȚĂ

Le changement de perspective, qui s'est de plus en plus imposé les dernières années, a influencé de manière cruciale les études des moyens linguistiques dont disposent les locuteurs, conduisant vers une conception holistique qui postule l'existence d'une compétence interprétative basée sur un principe de *crédit de cohérence* (Sorin Stati, 1995) en vertu duquel le sujet parlant oriente son discours pour atteindre certains objectifs argumentatifs et le destinataire comprend que le texte est argumentatif et qu'on lui demande de se laisser persuader. Les stratégies à suivre pour décoder l'énoncé et en extraire le sens correspondent à un ensemble d'instructions attachées aux items lexicaux (dont les connecteurs).

Cette description est étroitement liée à la théorie de l'argumentation développée par Jean-Claude Anscombre et Oswald Ducrot dans différents travaux. L'idée cruciale en est que, dans la communication authentique, l'informativité est seconde par rapport à l'argumentativité. Elle a été reprise dans *l'Avant-propos* de *L'argumentation dans la langue* comme il suit: «Le sens d'un énoncé comporte, comme partie intégrante, constitutive, cette forme d'influence que l'on appelle la force argumentative. Signifier, pour un énoncé, c'est orienter. De sorte que la langue, dans la mesure où elle contribue en première place à déterminer le sens des énoncés, est un des lieux privilégiés où s'élabore l'argumentation» (p. 6). Dans ce contexte, la fonction de *mais* serait de permettre d'«isoler les propriétés argumentatives des valeurs informatives et appréciatives» (p. 161).

1. Description de *mais*

1.1. Les deux valeurs canoniques

La description classique de *mais* a été proposée par Jean-Claude Anscombre et Oswald Ducrot en 1977. Sa caractéristique principale est de distinguer deux *mais*, conçus comme des instructions argumentatives et correspondant, dans certaines langues, à des mots différents, par exemple *aber/sondern* en allemand et *pero/sino* en espagnol. Cette constatation a amené les deux linguistes à formuler l'hypothèse suivante: sous l'identité matérielle du morphème *mais* se cachent deux entités syntaxiques auxquelles le français, contrairement à d'autres

langues, n'a pas donné d'expression formelle et qui reflètent une divergence bien nette (1977, p. 23). L'observation, qui relève de la linguistique comparative, se voit confirmée par la traduction en roumain:

1. *À Vienne le Danube n'est pas bleu mais jaune.*

1'. *La Viena, Dunărea nu e albastră, ci galbenă.*

2. *Il fait beau mais j'ai un exposé à préparer.*

2'. *E frumos azi, dar am de pregătit o expunere.*

Le *mais* de (1) s'appelle *mais rectificatif*. Intervenant dans un acte de langage unique, il sert à rectifier une réfutation. Il suppose donc l'existence d'une sorte de dialogue qui associe négation et rectification. Dans leur article célèbre publié en 1977, Anscombe et Ducrot identifiaient les quatre conditions qui doivent être remplies pour que deux propositions puissent être enchaînées au moyen du *mais* rectificatif:

- a) la présence d'une négation polémique dans le segment de gauche;
- b) il faut que le même locuteur ait énoncé P, nié P' et énoncé Q;
- c) le locuteur présente Q comme justification de son refus de P'; ce qui n'exige pas nécessairement que Q implique logiquement la fausseté de P';
- d) l'énonciation de Q doit caractériser le même fait que P' caractérise.

Le *mais* de (2) fonctionne comme connecteur *argumentatif*. Ducrot propose de décrire une phrase affirmative du type «P mais Q» de la façon suivante:

«Le locuteur L de l'énoncé P mais Q présente un argument P pour une conclusion r, puis un argument Q pour une conclusion non-r et déclare que l'argument P pour r est „moins fort” que l'argument Q pour non-r, autrement dit que Q a plus de force contre r que P n'en a en sa faveur, de sorte que l'ensemble „P mais Q” va dans le sens de non-r».

(Ducrot, 1980a, p. 16)

Le mouvement de pensée impliqué, on peut le paraphraser ainsi: «Oui, P est vrai, tu aurais tendance à en conclure r; il ne le faut pas car Q (Q étant présenté comme un argument plus fort que non-r que n'est P pour r)». *Mais* pose donc comme instruction l'anti-orientation des arguments, tout en accordant une supériorité argumentative au second. Dans l'exemple:

Il est intelligent mais il n'aime pas le travail.

(Anscombe, Ducrot, 1977, p. 28)

«il faut l'engager» serait une conclusion éventuelle inférée par P en vertu du topos «plus une personne est intelligente plus il faut l'engager». Comme Q possède plus de force argumentative en faveur de la conclusion opposée, la séquence entière «P mais Q» impose la conclusion non-r «il ne faut pas l'engager».

Il convient de s'interroger sur ce que l'on pourrait appeler la *portée textuelle* ou plutôt discursive de *mais*, et un premier problème serait d'identifier les propositions P et Q reliées par le connecteur. Or, celles-ci ne correspondent pas nécessairement aux éléments linguistiques encadrant le connecteur. Même si, pour la plupart des cas, la fonction d'enchaînement s'applique à des enchaînements de

phrase en phrase, elle peut aussi porter sur des portions de textes assez longues, qui mettent en jeu des paragraphes entiers. On constate alors que la dimension textuelle est primordiale, plus pertinente que le domaine phrastique et que, par conséquent, pour qu'une analyse sur *mais* soit pertinente, elle ne doit pas se limiter à l'examen de phrases isolées, mais d'unités textuelles plus amples. Or, lorsqu'ils ont identifié l'existence des deux valeurs canoniques du *mais* en français, Anscombe et Ducrot ont travaillé sur des énoncés isolés. En même temps, l'interprétation d'un énoncé ne saurait être fondée sur les seuls données linguistiques qu'il fournit, puisque dans la communication ordinaire l'interprète doit faire appel bien souvent à des *données extra-textuelles*, soit perceptibles, soit mémorielles.

Ces deux observations ont amené Ducrot à proposer, en 1980, un autre modèle d'analyse, dont nous esquissons les grandes lignes ci-dessous.

1.2. Une autre classification

La plupart des exemples d'emploi de *mais* s'insèrent dans un enchaînement qui dépasse le cadre strict de deux phrases, ce qui fait que l'interprétation du connecteur se caractérise bien souvent par une forte liaison avec la situation d'énonciation. Ducrot s'est alors proposé de travailler sur un corpus emprunté aux conversations de théâtre, là où l'on rencontre énormément d'exemples dans lesquels les locuteurs intègrent les actes d'énonciation, voire la situation extralinguistique, dans leur argumentation. Avec ses collaborateurs, il a étudié deux scènes de la comédie boulevardière *Occupe-toi d'Amélie!* de Georges Feydeau, motivant lui-même ce choix de la manière suivante: «bien que le corpus choisi appartienne à un genre littéraire pourvu de lois propres, il est traité comme un document direct sur l'usage du français» (1980b, p. 93). L'analyse a abouti au tableau reproduit ci-dessous:

I. *Mais* à l'intérieur d'une réplique d'un locuteur X:

X: *P mais Q*

Ex.: *Je viendrai, mais c'est la dernière fois.*

II. *Mais* en tête de réplique et qui introduit un Q explicite:

X: *mais Q*

Ex.: *Mais tu t'ennuies!*

A. *Mais* enchaîne avec une réplique P d'un locuteur Y et marque l'opposition de X:

Y: *P*

X: *mais Q*

Ex.: Y: — *Je vais m'en aller.*

X: — *Mais personne ne te retient.*

a) à l'aide de parole de Y disant P

b) aux conclusions que Y tire de P

c) à la vérité de P

B. *Mais* enchaîne avec du non-verbal et marque l'opposition de X:

X: mais Q

Ex.: (deux personnes se battent) X: Mais séparez-les!

a) à un comportement de Y (Y destinataire de «mais Q»)

b) à une situation

c) à ses propres réactions

III. *Mais* en tête de réplique et qui n'introduit pas de Q explicite:

X: *mais Q...*

Ex.: X: *Mais!*

Une observation s'impose: comme on peut aisément observer, cette «classification» ne se propose pas d'attribuer à *mais* d'autres valeurs. Bien au contraire, elle s'inscrit dans le schéma explicatif traditionnel de *mais* argumentatif. Ce que Ducrot s'attache à réaliser c'est d'identifier, dans un texte comparable à la conversation ordinaire, les deux éléments P et Q avec lesquels *mais* enchaîne, qu'il s'agisse de paroles explicites, du non-verbal ou des aspects de la situation de discours. De telle sorte qu'en fin de compte on ne peut pas parler d'une vraie classification de différents *mais*, mais plutôt d'une classification des divers emplois possibles du même *mais*.

2. Exercice d'analyse contrastive: le texte dialogal

Cet exercice propose une étude sur un corpus oral enregistré sur TV5 et transcrit. Il s'agit d'un reportage réalisé dans un milieu défavorisé de la banlieue lyonnaise. Ce sont des enregistrements saisis sur le vif. Des enfants d'âges différents prennent à tour de rôle la parole. De temps en temps, le reporter intervient en posant des questions.

Notre analyse a deux objectifs. Le premier est, pareillement à celui que les auteurs de l'article *Oui mais non mais* se proposaient en 1979 (Anne Cadiot *et alii*, p. 94-102), de confronter les occurrences de *mais* dans un corpus constitué de dialogues authentiques avec la classification réalisée par Ducrot *et alii* à partir des deux scènes de théâtre. Le deuxième objectif est de confronter les séquences reliées par *mais* dans le corpus avec leurs variantes roumaines.

La classification de Ducrot, on l'a vu, ne retenait que les occurrences de *mais* argumentatif, à savoir:

P mais Q

r mais - r

Q plus fort que P

et se réalisait par rapport à la place occupée de *mais* dans l'enchaînement des répliques. Ducrot avait choisi de travailler sur une comédie boulevardière s'appuyant sur l'idée qu'on pouvait y trouver un échantillon de «langue aussi proche que possible de celle des personnes à qui elle s'adresse» (1980b, p. 93). Par rapport aux trois catégories principales de *mais* qu'il y avait décelées sur des

critères «géographiques», à savoir *mais* à l'intérieur d'une réplique, *mais* en tête de réplique introduisant un Q explicite et *mais* en tête de réplique n'introduisant pas de Q explicite, il faudrait d'abord remarquer la fréquence vraiment saillante dans notre corpus du *mais* en tête de réplique, que l'on peut appeler *mais* d'attaque et que nous discuterons par la suite.

2.1. Le *mais* d'attaque

Le *mais* que l'on rencontre la plupart du temps dans notre corpus peut être assimilé aux «*mais* d'attaque» identifiés par Ducrot, puisqu'il est placé en position initiale, comme ceux-ci:

«*Mais qu'est-ce que tu veux que cela me fasse?*»

«*Mais j'ai tout mon temps. J'attendrai.*»

«*Mais non, je viens de lui téléphoner.*»

«*Mais, ça y est, c'est fini!*»

(apud Ducrot, 1980b, p. 100, 101, 125)

Il ne l'est pourtant pas véritablement puisque, si dans le texte de théâtre les *mais* marquent le plus souvent eux-mêmes le début de réplique (comme dans les exemples ci-dessus), dans le corpus de communication authentique à l'oral que nous avons analysé, *mais* n'y apparaît le plus souvent pas seul et pas en position vraiment initiale. Comme on peut observer dans les exemples suivants, il s'agit de paquets d'éléments incluant un ou même plusieurs *mais* qui ouvrent une prise de parole:

- *bien mais oui mais*
bine/bun, da'; da, dar/însă
- *ah oui, mais de toute manière*
ah da, da' oricum/in orice caz
- *bien oui mais justement*
bine/bun da'; da' tocmai (asta)/păi tocmai (asta)
- *non mais non de toute façon*
nu, (dar) nu oricum/in orice caz
- *ben oui mais justement*
bine, da' păi tocmai
- *non mais c'est ça*
nu, dar (însă) asta-i
- *non mais finalement*
nu, păi până la urmă
- *oui mais non*
da, dar nu /o fi, dar vezi/da, dar stai

Cela s'explique par le fait qu'un corpus comme le nôtre, pris sur le vif et dans un milieu de niveau culturel moyen, est constitué d'enchevêtrements de répliques propres au discours conversationnel spontané qui est souvent discontinu à cause du besoin de réaction immédiate ou de reprise ressenti par les interlocuteurs. La

discontinuité peut en même temps traduire le niveau d'éducation linguistique des locuteurs et le caractère embarrassant de certains sujets. Des paroles prises et parfois aussitôt coupées constituent les éléments d'un discours hésitant qui se construit en même temps qu'il se dit, par rapport et au travers du discours de l'autre, par rapport et au travers du discours intérieur. Ce sont des *mais* pour lesquels il est souvent difficile de déterminer le P auxquels ils s'articulent:

- Ex: Y: – *Tu aimes quand même aller à l'école.*
 X: – *Bon ben justement.*
 Y: – *Et ta sœur fait quoi ?*
 X: – *Mais je connais des enfants qui ne sont jamais allés en classe.*
 Y: – *Îți place totuși să mergi la școală.*
 X: – *Păi da!/Normal.*
 Y: – *Și sora ta ce face?*
 X: – *Da' știu/cunosc copii care n-au mers niciodată la școală.*

Ce *mais* pourrait être considéré comme un *mais* d'attaque si l'on se fiait à sa position «géographique». En fait, l'enregistrement montre que le locuteur X ignore la question de Y et enchaîne sur «Bon ben justement» qui fonctionne comme une sorte de «phrase».

Par contre, en dépit de sa place à l'intérieur d'une réplique, un *mais* comme celui de l'exemple ci-dessous rentrerait avec difficulté dans la catégorie I de Ducrot (appelée, d'ailleurs, la catégorie du «*mais* intérieur»):

- Z: «*On est vachement bien ben comme ça tous ensemble (silence) mais on parle aussi de bidonvilles c'est moche là.*»
 Z: «*Ne simțim tare/al naibii de bine așa cu toții/la un loc (pauză), dar/însă se (mai) vorbește și de cartierele de maghernițe, e nasol acolo.*»

Le petit silence qui précède *mais*, un certain changement de débit et la rupture de l'intonation que l'écoute de l'enregistrement nous laisse découvrir signalent eux-aussi un enchaînement qui se produit avec un P situé à distance.

En fait, Anne Cadiot *et alii* semblent avoir raison lorsqu'ils envisagent de définir une catégorie qui ne serait ni I ni II de la classification de Ducrot et dans laquelle *mais* apparaîtrait comme environné d'«éléments ayant pour rôle de mêler le dire et le dit, le commentaire sur l'acte de la parole et la réaction au contenu» (1979, p. 97). Dans les «non mais d'accord/ben mais oui mais/non mais» etc., on signale presque toujours, à la fois, la prise de position par rapport au contenu du discours précédent et le désir de s'emparer de la parole. Ces *mais* semblent échapper au schéma canonique du *mais* argumentatif: au lieu d'introduire un argument Q permettant d'aller vers une conclusion non-r opposée à la conclusion r tirée de P, ils contribuent à satisfaire la contrainte de «complétude interactive» dont

Eddy Roulet parle (1987, p. 111) et à assurer la cohésion qui fait d'une succession d'énoncés un dialogue suivi.

En même temps, ces *mais* s'inscrivent dans ce que Teodora Cristea appelle «la zone de l'adhésion restrictive» d'une conversation. C'est une zone «profondément modalisée» où les signaux mimétiques, «correspondant à une stratégie de coopération» entre les participants à l'échange, se combinent dans des proportions variables, à des signaux du jeu agonal, «stratégie qui vise à mettre en relief les divergences» qui séparent les points de vue des participants (1994, p. 22).

Ce qui pourrait être représenté comme il suit:

Adhésion restrictive

adhésion sans réserve	adhésion réservée	adhésion partielle	refus d'adhésion atténué (concessif)	refus d'adhésion catégorique
signaux du jeu mimétique			signaux du jeu agonal	

(apud Teodora Cristea, p. 23)

2.2. Le *mais* isolé

Il s'agit de certains emplois de *mais* correspondant à *mais* III identifié par Ducrot, «en tête de réplique et qui n'introduit rien d'explicite». Ce *mais* peut apparaître assez souvent dans une pièce de théâtre où le fait d'enchaîner sur du non-verbal favorise l'imagination mimico-gestuelle des acteurs.

Par contre, dans notre corpus, les nombreux *mais* géographiquement isolables relèvent, la plupart du temps, des tentatives de prises de parole avortées, tout en signalant une sorte de présence active dans la discussion:

X: – *Prétendre faire ça c'est positif.*

Y: – *Mais...*

X: – *Le faire c'est mieux.*

X: – *A pretinde că faci asta este pozitiv.*

Y: – *Dar...*

X: – *A o face e încă și mai bine.*

Conclusions

S'il s'agit de faire le point, une première observation doit concerner le choix des corpus: il est évident, on ne peut effectivement pas arriver aux mêmes observations quand on travaille sur un texte théâtral ou sur un corpus de dialogue authentique, comme le nôtre. Nous pouvons certainement travailler sur les deux types de texte, mais les mélanger ou les utiliser sans les distinguer ne semble pas, comme Ducrot l'aurait souhaité, «inoffensif» (1980b, p. 93).

Le texte dialogal repris aux pièces de théâtre est un texte écrit, étalé spatialement, dont l'auteur peut reprendre des fragments pour en ajuster l'expression, qui, de ce fait, est plus rigoureuse et plus élaborée. La spontanéité de la rétroquestion immédiate des interlocuteurs, qui est le propre des dialogues authentiques, ne peut pas échapper au contrôle de l'auteur et, lorsqu'elle semble exister, c'est toujours un artifice.

Le texte dialogal repris aux conversations courantes se déroule dans le temps et c'est un affrontement entre protagonistes qui tâtonnent et se tâtonnent à travers les contenus. Le «feed-back» ou «rétroaction», défini par Teun Van Dijk comme «la commande d'un système au moyen de la réintroduction dans ce système des résultats de son action» y est beaucoup plus marqué, car l'émetteur a la possibilité de revenir au fur et à mesure de sa production, en fonction de la réaction qu'il observe chez son (ses) interlocuteur(s). Ils s'engagent dans des feedback et des reprises qui rendent la structure du texte plus mobile et diminuent parfois sa cohérence.

La variante roumaine du texte dialogal authentique analysé exprime la même progression hésitante, née de l'affrontement entre interlocuteurs ou à l'intérieur du discours même. L'adverbe *păi*, par exemple, correspond très bien à ce statut contradictoire. L'article lexicographique le présente comme il suit: 1. Exprime une affirmation, une approbation: Desigur (mais bien sûr, évidemment). 2. Exprime la réserve, l'hésitation: Cum să spun? (mais que dire? mais comment dire?). 3. Exprime la méfiance: Păi cine știe ce ai de gând? (mais qui sait ce que tu veux vraiment?). 4. Exprime l'étonnement: Păi cum? (mais comment ça?) (DLRM). Une sorte de progression née de l'affrontement entre interlocuteurs ou à l'intérieur du discours même s'installe, rendue par les expressions elliptiques, les mots tronqués, les reprises et les silences qui constituent l'environnement de *mais* ou sur lesquels le connecteur *mais* enchaîne.

Il faudrait ajouter à tout cela le fait que, depuis quelque temps, on se rend de plus en plus compte du rôle important que joue la concession dans les stratégies discursives. Ainsi cette relation sémantique a-t-elle été l'objet de plusieurs travaux récents qui, par la richesse des idées qu'ils contiennent, méritent un examen attentif et prolongé. Les sujets parlant disposent en effet de toute une gamme de stratégies concessives et peuvent recourir à diverses formes linguistiques. Par contre, les faits qui dictent leur choix sont pourtant loin d'être clairs et un examen approfondi dans une perspective contrastive pourrait aider à élucider ce problème central.

BIBLIOGRAPHIE

- Anscombre, Jean-Claude et Oswald Ducrot (1977): *Deux mais en français?*, in „Lingua”, n° 43, p. 23–40, Amsterdam, North Holland.
- Cadiot, Anne, Jean-Claude Chevalier, Simone Delesalle, Claudine Garcia, Christine Martinez, Paolo Zedda (1979): «*Oui mais non mais*» ou: *il y a dialogue et dialogue*, in „Langue française” n° 42 (La pragmatique), p. 94–102.

- Chabrol, Claude (1973): *De quelques problèmes de grammaire narrative et textuelle*, in *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse.
- Cristea, Teodora (1994): *Itinéraires conversationnels et contrastivité*, in *Hommages offerts à Maria Manoliu*, București, Editura Pluralia, Editura Logos.
- Dicționarul limbii române moderne (DLRM) (1958), București, Editura Academiei.
- Ducrot, Oswald (1980a): *Analyse de textes et linguistique de l'énonciation*, in Ducrot et alii (éds), *Les mots du discours* (p. 7–56), Paris, Éditions de Minuit.
- Ducrot, Oswald (1980b): *Mais occupe-toi d'Amélie!*, in Ducrot et alii (éds), *Les mots du discours* (p. 93–131), Paris, Éditions de Minuit.
- Roulet, Eddy (1987): *Complétude interactive et connecteurs reformulateurs*, in „Cahiers de linguistique française”, n° 8, p. 111–140.
- Roulet, E., A. Auchlin, J. Moeschler, C. Rubattel, M. Schelling (1985): *L'articulation du discours en français contemporain*, 2e édition, Paris, Peter Lang.
- Spîță, Doina Paula (2000–2001): *Les connecteurs: problèmes de définition* in „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (serie nouă). Volum omagial Alexandru Andriescu. Lingvistică, tom. XLVI–XLVII, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași, p. 175–196.
- Spîță, Doina Paula (2001): *Exercice d'analyse contrastive sur le connecteur «mais»*, in „Actes du colloque «Fin(s) de siècle(s)», 22–25 mars 2000, Journées de la Francophonie, VIe édition, Iași, Éditions Universitaires «Al. I. Cuza» Iași, p. 208–215.
- Stati, Sorin (1995): *Éléments pour une théorie argumentative*, in „Revue roumaine de linguistique”, p. 34–78.

UTILIZAREA CONECTORULUI *MAIS* ÎN TEXTUL DIALOGAL – EXERCİȚIU DE ANALIZĂ CONTRASTIVĂ

REZUMAT

Lucrarea prezintă câteva aspecte esențiale ale utilizării conectorului fr. *mais* în textul dialogal. Integrată teoriei comunicării, perspectiva analizei urmărește studiile lingvistice ale ultimilor ani, care cuprind în sistemul lor de taxinomizare strategiile de coerență ale conectorilor lingvistici. Sunt prezentate descrierile mai mult sau mai puțin clasice ale conectorului *mais*, descrieri desfășurate cu precădere într-un cadru canonic. Acestui cadru, lucrarea îi opune un exercițiu practic de analiză contrastivă a unui text dialogal: un reportaj realizat într-un mediu social defavorizat, acela al periferiei lioneze.

*Universitatea „Al. I. Cuza”
Iași, Bulevardul Carol, nr. 11*

ETIMOLOGIA HIDRONIMULUI MOLDOVA

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

0. Pentru a fi convingătoare, etimologia numelor de locuri trebuie să îndeplinească trei condiții: să apară ca *verosimilă* sub aspectul motivării (socio)geografice, ca *posibilă* din punct de vedere lingvistic și ca *probabilă* din punct de vedere istoric. De multe ori, în stabilirea etimonului, cele trei perspective nu sînt conjugate, iar acest decalaj diminuează sensibil capacitatea probantă a argumentelor. Pentru a fi eficace, verificarea soluțiilor trebuie făcută în aceeași triplă direcție. Vom încerca, în cele ce urmează, să utilizăm metoda propusă examinînd critic patru ipoteze privind originea hidronimului Moldova, care, departe de a fi abandonate, continuă să-i se-ducă pe mulți.

1. [*Ipozeza originii celtice*] — Încă din 1883 Jaroslav Vlach își exprima părerea că numele Moldovei pragheze are la bază un etimon celtic, vizibil în forma veche *Fuldaha*¹. Deși neargumentată, ipoteza a fost preluată de Daniel Werenka² și, după acesta din urmă, de Vl. Mironescu³ cu aplicație la Moldova noastră.

Independent de predecesorii săi, J. J. Mikkola insistă și el asupra paralelismului în două studii din 1928⁴. După lingvistul finlandez, forma *Fuldaha* este susținută de hidronimul *Flutausis*, menționat de Iordanes în *Gelica*, a cărui origine celtică este indicată de sufix (aceiași ca în *Nemausus* > *Nîmes*), și care desemna, probabil, nu numai Moldova românească, dar și întreg cursul Siretului. Ar fi vorba, deci, de un nume celtic, schimbat

¹ Jaroslav Vlach, *Die Čecho-Slaven*, Viena, 1883, p. 11, ap. Fr. Umlauft, *Geographisches Namenbuch von Oesterreich-Ungarn*, Viena, 1886, p. 150.

² Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774—1785)*, Cernăuți, 1895, p. 67.

³ Vl. Mironescu, *Note de călătorii făcute prin Bucovina călăuzit de „Dicționarul geografic al Bucovinei” de Em. Grigorovitz*, profesor, în „Arhiva”, XX, 1909, nr. 4—11, p. 458.

⁴ J. J. Mikkola, *Poludniowa granica słowian u Jordanesa*, în vol. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, II, Cracovia, 1928, p. 114 (ap. B. V. Kobyljans'kyj, *Dialekt i literaturna mova*, Kiev, 1960, p. 155); idem, *Samo und sein Reich*, în ASIPh, XLIII, 1928, p. 90.

Publicație a Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor al Universității „Al. I. Cuza” Iași, „Anuar de lingvistică și istorie literară” este o continuare a seriei de filologie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963. În anul 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie”, iar între 1965 și 1980 a apărut cu titlul actual. Prezentul tom continuă apariția publicației pentru anii 1981—1982 și apare în două fascicule: A. Lingvistică și B. Istorie literară.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” publică studii de lingvistică generală, studii asupra limbii române (istoria limbii, gramatică, dialectologie, toponimie, stilistică), de filologie română, de istorie literară, de teorie și critică literară, de folcloristică.

„Anuarul” mai cuprinde rubricile Note și comentarii, Contribuții documentare, în care apar alte materiale din aceleași domenii, o rubrică intitulată Critică și bibliografie și Cronica, în care este consemnată activitatea de cercetare desfășurată în cadrul secțiilor Centrului nostru și sint prezentate manifestările științifice și culturale desfășurate în cadrul sau cu concursul Centrului.

„Anuar de lingvistică și istorie literară” se adresează cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii, profesorilor, studenților, precum și tuturor celor interesați de problemele menționate mai sus.

Comenzile din străinătate se pot face prin CENTRUL DE LINGVISTICĂ, ISTORIE LITERARĂ ȘI FOLCLOR, Str. T. Codrescu nr. 2, 6600 Iași — 6

Toute commande sera adressée au Centre de Linguistique, Histoire Littéraire et Folklore.

V. Bogrea¹⁸, Const. C. Giurescu¹⁹, Kurt Horedt²⁰), fie ca o corupteală: *fl(umen)Aluta*, *Alutansis* (Th. Mommsen, C. G. Brandis²¹, N. Iorga²²). La Geograful din Ravena, care preia informațiile lui Iordanes, apar formele *Flautasis* și *Flatausis*, pe care Pauly-Wissowa le consideră faze primare ale coruptelei, dar care se explică mai bine, după cum a arătat Joseph Schnetz²³, prin frecvența metatezei și a greșelii de lectură *a* pentru *u* la acest scriitor.

Prima identificare izvora din convingerea că gepizii au ocupat „numai regiunile occidentale ale Daciei”²⁴, opunându-se față de textului; or, deși centrul statului gepid era pe valea Tisei, săpăturile arheologice confirmă extinderea stăpînirii gepide în Transilvania propriu-zisă²⁵. Identificarea cu Moldova se lovește și ea de mențiunea că este vorba de un afluent al Dunării, susținându-se exclusiv pe asemănarea formală, iar identificarea cu Siretul contravine și ea atît descrierii din text — care vorbește de un riu „furios, repede și vijelios” la vărsare, iar Siretul are apa liniștită și domoală pe cursul său inferior²⁶ — cît și absenței totale a urmelor gepide din Moldova secolelor V—VI, constatată de arheologi pînă în prezent²⁷. Împotriva identificării cu Oltul, s-a argumentat mai întîi că este puțin probabil ca Iordanes să-l numească o dată *Aluta*, ca apoi să-i dea alt nume²⁸; totuși, acest lucru s-ar putea înțelege admitînd că autorul a folosit alternativ numele livresc al Oltului, cunoscut de la scriitorii vechi, și cel de circulație în mediul gepid din vremea sa: amestecul de acest fel este obișnuit la toți scriitorii tîrzii. În al doilea rînd, s-a obiectat că pasajul pare să indice faptul că munții Daciei se află între riurile menționate și, prin urmare, Oltul nu putea fi un riu de graniță²⁹; dar fraza citată poate fi considerată o construcție brahilogică pentru două idei care nu se implică, ci au un caracter complementar: „Între acestea se află Dacia, [care este și] întărită ca o coroană de munți înalți”. Cursul superior al Oltului, de altfel, străbate o bună parte din zona

¹⁸ V. Bogrea, *Flutausis=Oltul*, în AIIN, III, 1924—1925, p. 518—519.

¹⁹ Const. C. Giurescu, *O nouă sinteză a trecutului nostru*, în RIR, I, 1934, p. 373; idem, *Istoria românilor*⁴, I, București, 1942, p. 230.

²⁰ Kurt Horedt, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 708.

²¹ Pentru ambii, vezi Pauly-Wissowa, *loc. cit.*

²² N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, București, 1937, p. 287.

²³ Joseph Schnetz, *Jordanis beim Geographen von Ravenna*, în „Philologus”, LXXXI, 1926, p. 88 și nota 9.

²⁴ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, p. 288.

²⁵ K. Horedt, în *Istoria României*, I, p. 710—714.

²⁶ Obiecția aceasta a fost adusă de C. Diclescu, *op. cit.*, p. 74.

²⁷ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 98. Cf. și L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 142: „nu găsim nici o urmă a unei dominații gepide în Muntenia și încă si mai puțin în Moldova”. Se pare că gepizii nu și-au extins stăpînirea nici măcar în sud-estul Transilvaniei (C. Daicoviciu, *Perioada de trecere la feudalism*, în vol. *Din istoria Transilvaniei*³, I, București, 1963, p. 64), unde în a doua jumătate a secolului al VI-lea se infiltrasă un grup slav, care s-a extins treptat spre sud (Brașov), sud-vest (Roșbar) și nord-vest (Tîrnave) (cf. Ion Nestor, *Autochtones et Slaves en Roumanie*, în vol. *Les Slaves et le monde méditerranéen, VIe—XIe siècles*, Sofia, 1973, p. 31—32). Din acest motiv de-abia dacă merită a fi pomenită identificarea lui Flutausis cu Prutul, făcută de B.V. Kobyljanskij (op. cit., p. 256) pe baza unei vagi asemănări formale a numelor.

²⁸ C. Daicoviciu, *Le problème*, *loc. cit.*

²⁹ *Ibidem*. Obiecția este, de altfel, implicită la toți cei care l-au identificat pe Flutausis cu Siretul.

Carpaților estici, lăsînd în interiorul Transilvaniei munții Baraoltului și Harghitei care, continuîndu-se cu cei ai Gurghiului, alcătuiesc efectiv un arc muntos secundar marcînd limita estică a vechii Dacii gepide. Sprijinită de datele arheologiei, identificarea lui Flutausis cu Oltul prezintă cel mai înalt indice de verosimilitate.

1.2. Sub aspect lingvistic, evoluția de la *Flutausis* la *Vltava* nu prezintă dificultăți pe teren slav. În sistemul fonematic al slavei comune nu exista consoana [f], care în traduceri vechi slave era echivalată fie prin *p* (de ex. gr. φοινξ — sl. пиникъ), fie prin *v* (de ex. gr. βλασφημία — sl. влѣсѣнникъ)³⁰. Totuși, în slavă prima soluție a fost cea mai folosită, cum o probează împrumuturile din limbi germanice, atît apelative (germ. com. **fulk(s)* > **pōlkz*, got. *fila* > *pila*, got. *faslan* > *postiti*)³¹, cît și nume de ape: pol. *Pellew*, ucr. *Poltna* (afluent stîng al Bugului în Galiția), *Poltva* (afluent drept al Horyniei în Wolhynia), *Pelta* (în secolul al XIII-lea: *Pellew*) și *Pottew* (afluent drept al Narvei, rus. *Poltava*), care se raportează toate la un *Feldaha* sau *Foldaha* < v. germ. **fultho* „pămînt, cîmp” + *aha* „apă”³². Sufixul celtic *-ausus*, prezent în vechiul nume al orașului Nîmes, *Nemausus*, era neaccentuat, fapt care a permis reducerea lui în *Nemse* (de unde apoi, prin metateză, s-a ajuns la *Nisme*)³³. Tendința de reducere a silabelor slabe, reflectată și în toponimele franceze de origine galică³⁴, favoriza desigur acomodarea numelui cu una din finalele slave frecvente în numele de ape, *-ava* sau *-ova*. Dar de la un **Vlutava* sau, mai probabil, de la un **Plutava* nu se putea ajunge la *Moldova* pe teren germanic decît în mod cu totul excepțional, printr-o asociație de nume de genul aceleia care i-a făcut pe germanicii din Boemia să contamineze *Vltava* cu *Mulde* saxonă; fiind vorba de un accident, posibilitatea unei evoluții convergente este minimă.

O altă chestiune delicată este aceea a bazei numelui considerat celtic după sîfix. O bază *flut-* nu se poate documenta pe terenul limbilor celtice. Hidronimul se poate însă înțelege admitînd că inițiala *flu* este o prescurtare pentru *flumen*. După Diculescu, *Tausis* ar fi un nume germanic creat de la **thawsa* „noroi, mocirlă” printr-o traducere a dacicului *Aluta* (care ar fi însemnat, după el, același lucru: baza dacică ar fi fost aceeași cu

³⁰ Cf. A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1924, p. 38—39; St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 212.

³¹ Adolf Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, in „Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles Handlingar”, XXXI, 1926, nr. 4, p. 474 (care crede că trecerea s-ar putea explica prin caracterul bilabial al spirantei surde *f* din germ. com., căreia i-ar corespunde în slavă o oclusivă surdă tot bilabială); V. Kiparsky, *Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, in „Annales Academiae Scientiarum Fennicae”, B, t. XXXII, 1934, p. 286. Cf. și rom. *ficat* > scr. *pikat*.

³² Jan Rozwadowski, *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojęzyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód*, in RS, VI, 1913, p. 53—54. Formele mai vechi sînt mai apropiate de etimon. de ex. *Pultopia* la 1584 (MPV, VII, p. 332, 486).

³³ Ch. J. Phillips, *Les noms des chefs-lieux des départements et arrondissements de France*, Goes, [1952 ?], p. 46; A. Dauzat, Ch. Rostaing, *Dictionnaire des noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 497. Forma de bază a sufixului pare să fi fost *-āsto*, cf. Paul Lebel, *Principes et méthodes d'hydronymie française*, Dijon, 1956, p. 279.

³⁴ „Compluribus exemplis [...] apparet [...] maiore destructione tam vocalium quam consonarum in utraque lingua postremas syllabas earum vocum affectas esse quam essent duarum vel plurium syllabarum” (I.C. Zeuss, *Grammatica celtica*², Berlin—Paris, 1871, p. 172—173). Cf. și V. Brøndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique*, Copenhaga—București, 1948, p. 93 (cu aplicație la toponimie).

celticul *luta-*, menținut de irlandezul *loth* „mlaștină”, la care s-ar fi adăugat un *a-* protetic)³⁵. Ipoteza este foarte greu de admis: mai întâi, cum observă cu alt prilej Diculescu însuși, diftongul *au* trecuse la *o* în ostrogotă și gepidă³⁶; apoi, numele de ape germanice erau de genul feminin (spre deosebire de cele celtice, în majoritatea lor masculine)³⁷, iar supoziția că *-is* ar fi fost adăugat prin analogie cu alte nume de riuri din Dacia (ca *Maris*) nu poate convinge; în sfârșit, cursul mijlociu al Oltului, din Transilvania, nu are caracteristica indicată de presupusul etimon, ci numai o mică porțiune din cursul intramontan, când Oltul străbate depresiunea Ciucului „incadrat de zone mlaștinoase entrofe”³⁸. Baza poate fi, însă, mai ușor apropiată de v. celt. **tauso* „silentios, liniștit” (din familia i.-e. **teus-*), menținut în toponimele *Tausiacus* (azi fr. *Toisieu*), *Tava* (de unde la Thève, afluent al Oisei), *Taum* sau *Tavum* în Scoția, sau în n. pers. *Tausia*, *Tausius*³⁹. *Tausis* ar fi putut reprezenta un nume de origine celtică folosit pentru a desemna cursul transilvănean al Oltului, numit *Aluta* în zona sa inferioară, — situație destul de frecventă în hidronimie, ilustrată pentru perioada veche, de pildă, de numele Dunării.

Nu putem accepta sugestia că hidronimul citat de Iordanes ar fi o coruptelă pentru *Alutansis* < *Aluta*, deoarece sufixul latinesc, specializat în desemnarea locuitorilor după locul de origine, nu ar avea în context nici o justificare. Conjectura *Flu(men) Tausis*, pe care o considerăm cea mai plauzibilă, face însă imposibilă orice corelație lingvistică cu numele Moldovei.

1.3. Admițând, totuși, că *Flutausis* ar fi fost numele celtic al actualei Moldove, justificarea creării și evoluției sale formale nu poate fi făcută în perspectivă istorică *stricto sensu*. Spre deosebire de Vasile Pârvan, după care „Galizia, Moldova, Basarabia și o parte din Ucraina până la Olbia [...] se umplu de triburi celtice care, cel mai târziu în cursul secolului al III-lea a. Chr., trecând prin Germania de sud și coborînd pe Nistru la vale, împinseră înaintea lor pe bastarnii și pe skirii germanici”⁴⁰, cercetătorii de astăzi sînt mai circumspecți în aprecierea ponderii elementului celt în Moldova dacică. „Cît privește Moldova, spune Dumitru Berciu, nu se poate vorbi, în stadiul

³⁵ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 91. În ultima vreme au fost propuse pentru *Olt* etimologii mai puțin riscate: prin dacică, de la o bază i.-e. **al-* „a hoinări”, de unde „a curge” > **alu-to* (Vladimir Georgiev, *Die europäische Makrohydronymie und die Frage nach der Urheimat der Indoeuropäer*, în *Proceedings of the eight International Congress of Onomastic Sciences*, Ilaș, 1966, p. 191; idem, *L'ethnogenèse de la péninsule Balkanique d'après les données linguistiques*, în „*Studia Balcanica*”, 5, 1971, p. 160, unde îl compară cu hidron. lit. *Alutà*, *Aluotà* (n)l. let. *alutš* „izvor”), sau de la o bază i.-e. **olto-s*, **ollā* „revărsare”, care ar explica și hidron. ilir. *Altus*, lit. *Altis*, rus. balt. *Al'ta* (Ivan Duridanov, *Die Vorgeschichte Mygdoniens im Lichte der Sprache*, în „*Studia Balcanica*”, 5, 1971, p. 201).

³⁶ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 90.

³⁷ Cf. Walther von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 65; T.F. Karsten, *Les anciens Germains. Introduction à l'étude des langues et des civilisations germaniques*, Paris, 1931, p. 58. Abaterile se explică în cea mai mare parte prin preluarea de către celti și germani a unei nomenclaturi mai vechi.

³⁸ I. Ujvári, *Geografia apelor României*, București, 1972, p. 396.

³⁹ Alfred Hölder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1904, p. 1774; Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, I, Berlin—Leipzig, 1930, p. 714—715.

⁴⁰ Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*⁴, București, 1967, p. 106. În *Getica. O protoistorie a Daciei*², București, 1982, p. 45, el limita zona de penetrație celtică la teritoriul dintre Siret și Nistru.

actual al cercetărilor arheologice de la noi, de o locuire efectivă, cu toate că sîntem — ca și în Muntenia —, în posesia unor descoperiri de certă factură celtică. Acestea pot fi explicate însă mai curînd ca un rezultat al unor influențe culturale⁴¹. Alta a fost situația în Transilvania, unde celtii s-au stabilit efectiv pe valea Oltului pînă spre curbura Carpaților⁴². Chiar dacă numele ar fi fost dat de celti și s-ar fi menținut printr-o remarcabilă continuitate de populație pînă la stabilirea slavilor, evoluția lui în forma Moldova nu ar fi fost posibilă decît ca urmare a unui bilingvism slavo-săseșc, în veacul al XIV-lea, dar această ipoteză este lipsită de orice fundament⁴³. Dificultăți istorice de acest fel recunoștea, de altfel, chiar J. J. Mikkola cu referire la *Vltava* cehă⁴⁴.

2. Un alt hidronim pentru care s-a presupus o origine comună cu a hidronimului nostru este *Muldowa*, un sinonim polonez al rus. *Velikaja*⁴⁵, care desemna riul ce se varsă în lacul Peipus de lângă Marea Baltică. Această zonă ar fi făcut parte din teritoriul vechilor veneți, considerați de către Al. Sahmatov celti slavizați ulterior⁴⁶. Sahmatov încearcă să dovedească celtismul veneților invocînd o amplă serie de apelative și nume proprii rusești care, după părerea sa, au o origine celtică. Între acestea este și hidronimul deja citat, pe care lingvistul rus îl asociază cu celt. *muldō-* „cap, vîrf”⁴⁷, menținut în irlandezul *mull*, *mullach* (< *muldāko*) „idem”, bretonul *melle* „fontaine de la tête, sinciput”⁴⁸.

2.1. Comparația lui Sahmatov era pur formală, lăsînd neclarificată problema motivării denominației. Într-adevăr, termenul celtic putea desemna mai degrabă o formă de relief pozitiv decît un rîu. Majoritatea specialiștilor care s-au ocupat de studiul lingvistului rus i-au reproșat, de altfel, „marea slăbiciune” a argumentelor reflectată în „asertiuni destul de fanteziste”⁴⁹, „caracterul abstract” al raționamentelor etnogenetice, care ignorau vădit faptele lingvistice și întregul material arheologic⁵⁰.

⁴¹ Dumitru Berciu, *Celtii*, în „Magazin istoric”, VI, 1972, nr. 4, p. 7. Cf. idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 287—294; idem, *Lumea celtilor*, București, 1970, p. 79—80; R. Vulpe, în *Istoria României*, I, p. 237; Vlad Zirra, *Beiträge zur Kenntnis der keltischen Latène in Rumänien*, în „Dacia”, XV, 1971, p. 233 („în așteptarea unor descoperiri hotărîtoare, concluzia provizorie este că ideea unui nucleu celtic în Moldova de nord și centrală, în secolele al III-lea—al II-lea î.e.n., nu se poate susține”); Radu Florescu, *Postfață la Vasile Pârvan, Getica*, p. 521 („urmele celtice din Moldova sînt cu totul sporadice, izolate și integrate în ansambluri evident dacice”).

⁴² D. Popescu, în *Istoria României*, I, p. 235.

⁴³ Vezi Dragoș Moldovanu, *Ipoteza originii săsești a numelui MOLDOVA*, în vol. *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 153—154.

⁴⁴ J. J. Mikkola, *Samo und sein Reich*, p. 90.

⁴⁵ Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, I, Berlin—Wiesbaden, 1961, p. 277; *Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*, VI, Varșovia, 1885, p. 802.

⁴⁶ Al. Schachmatov, *Zu densältesten slavisch-keltischen Beziehungen*, în ASIPh, XXXIII, 1912, p. 57 și urm.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 80.

⁴⁸ Whitley Stokes, Adalbert Bezzenberger, *Wortschatz der keltischen Spracheinheit*, Göttingen, 1894, p. 219. Cf. și ac. *molda*, engl. *mold* „virful capului”, la Ferd. Holthausen, *Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache*, Leipzig, 1917, p. 105.

⁴⁹ Raymond Schmittlein, *Sur quelques toponymes lithuanien*, I, în ZONF, XIV, 1938, p. 240. Vezi și Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 105—106.

⁵⁰ S.B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, București, 1964, p. 50—51.

2.2. Primele obiecții de natură lingvistică vin din partea lituanianului Kazimieras Būga; fără a se ocupa în mod expres de *Muldowa*, dar reanalizând o mare parte din materialul exemplificărilor, el conchidea că „cercetarea toponimelor date ca celtice de Šahmatov nu poate duce decât la un rezultat negativ: în regiunea baltică nu au existat nicicând celți”⁵¹, ci doar populații finice. Cît timp „corespondențele formale ale cuvintelor celtice și slave nu reprezintă o probă pentru împrumut”, Max Vasmer susținea și el că „ecuațiile ambigue ale lui Šahmatov nu sînt un sprijin pentru celticitatea venetilor”⁵². În privința numelor de locuri, Vasmer credea că pe unele „trebuie să ne mulțumim să le declarăm indo-europene (probabil moștenite în slavă)”, iar pentru cele mai multe „este ușor de înlocuit etimologiile celtice ale lui Šahmatov prin etimologii germanice”⁵³. Această ultimă soluție o alege, de altfel, G. v. Sabler pentru *Muldowa*, care „trebuie considerat sigur ca nefiind celtic”, ci germanic, la fel ca și numele Moldovei noastre⁵⁴. După Henri Hubert, elementele presupuse celtice de Šahmatov ar fi putut, măcar în parte, să se fi transmis slavei prin mijlocire germanică⁵⁵. Într-un amplu studiu, Raymond Schmittlein îi reproșează lui Šahmatov neglijarea problemei evoluției fonetice pe care ar fi suferit-o numele, dar, pe baza numeroaselor paralele stabilite de el între hidronimia lituaniană și cea din zona europeană celtică, cea ligură sau baltică, apreciază că nici teza lui Būga nu se poate susține, identitatea vechilor veneți (iliri? celtosciți?) rămînînd necunoscută⁵⁶. Deși etimologia numelui *Muldowa* dată de lingvistul rus nu a fost criticată în mod expres de către comentatori, este însă limpede că, dacă numele ar fi avut vechimea pe care i-o atribuie acesta, ar fi trebuit să suporte, în mod necesar, fie polnoglasia, fie metateza lichidelor în forma tipică limbilor slave de est (rusa) sau de vest (polona), cît timp în zona respectivă a existat, cel puțin din veacul al IX-lea, o continuitate de populație slavă.

2.3. Principalul argument împotriva ipotezei lui Šahmatov îl oferă arheologia. Teritoriul triburilor venete se afla, pînă în secolul al IV-lea — al III-lea î.e.n., la apus de Vistula, cum o dovedește cultura zisă „luzaciană”, așadar era foarte departe de râul Velikaja⁵⁷. Acest fapt face indiferentă pentru problema în discuție apartenența lingvistică a venetilor, considerați

⁵¹ Kasimir Būga, *Kann man Keltenspuren auf baltischem Gebiet nachweisen?* în RS, VI, 1913, p. 33—34.

⁵² Max Vasmer, *Kritisches und Antikritisches zur neueren slavischen Etymologie*, în RS, VI, 1913, p. 191—192.

⁵³ *Ibidem*, p. 203, 204.

⁵⁴ G.v. Sabler, *Der Ursprung der Namen Pskov, Gdov etc.*, în „Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences” (Petersburg), s. VI, t. VIII, 1914, p. 833, 835.

⁵⁵ Henri Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de la Tène*, Paris, 1932, p. 86—87.

⁵⁶ Raymond Schmittlein, *op. cit.*, I, p. 240, II, *ibidem*, XV, 1939, p. 178—179.

⁵⁷ Vezi Bernstein, *op. cit.*, p. 55—60, care se folosește în primul rînd de cercetările lui T. Lehr-Splawinski; J.J. Mikkola, *L'avance des Slaves vers la Baltique*, în RÉS, I, 1921, p. 201 și *passim*. O sinteză a polemicilor dintre arheologi în legătură cu apartenența etnică a culturii luzaciene, la Jan Elsner, *Les origines des Slaves d'après les préhistoriens tchèques*, în RÉS, XXIV, 1948, p. 129—137.

de unii ca slavi⁵⁸, de alții ca iliri sau quasi-celți⁵⁹ care au fost asimilați de către slavi pe la mijlocul primului mileniu al e.n. De altfel, Șahmatov însuși a renunțat, în 1916, la ipoteza sa, pe care o califică drept „nefericită”, susținând, dimpotrivă, că venetii ar fi fost slavi⁶⁰.

2.4. Putem conchide că nici una dintre explicațiile date pînă acum numelui *Moldova* prin celtică nu poate fi considerată plauzibilă⁶¹.

3. [*Ipoteza originii iranice*] — După A. I. Sobolevskii, sensul bazelor hidronimice din rom. *Moldava*, ucr., rus. *Nemolodva* (un afluent al râului Kosta din bazinul Desnei, lingă *Molodova*), *Moldino* (lac din care izvorăște riul *Moldina*, afluent al Volcinei din bazinul Volgăi), pol. *Multawa* (*Mottawa*, afluent drept al Vistulei, atestat la 1349) ar rezulta din comparația cu v. ind. *mṛdu-* „moale, gingaș”, lat. *mollis*, sl. com. **mǣldu*; el înclina să considere numele iranice, plecînd de la prefixul *ne-* (care ar proveni dintr-un mai vechi *dnē* < v.iran. *dana* „apă, pîrîu”, cf. v.ind. *dhanu*) și de la sufixul *-ava* (care ar relua un v.iran. *avah* „apă”)⁶².

3.1. Ceea ce frapază la această etimologie, este absența bazei iranice care să permită reconstituirea unui prototip. Sub radicalul **mel-d-* din dicționarele indo-europenei nu figurează decît avest. *marəd* „a face de rușine”⁶³. Este greu de imaginat, deci, ce cuvinte dezvoltate din acest radical vor fi existat în vechile limbi iranice și ce semnificații vor fi avut ele.

3.2. Presupunînd chiar că toponimul ar fi atît de vechi, *-r-* ar fi trebuit să se păstreze. Cît privește prefixul, Max Vasmer a susținut pe bună dreptate că nu este altceva decît negația care se atașează în mod frecvent la hidronime de origine slavă certă, cum ar fi *Nemorž* „care nu îngheață” (cf. rus., ucr. *moróz* „ger”), *Nepradva* „(rîu) cu curent slab” (cf. pol. *prąd*

⁵⁸ Labor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris, 1923, p. 32; Mikolaj Rudnicki, *L'habitat primordial des Slaves après l'époque indo-européenne*, în SO, XVIII, 1939—1947, p. 206 și urm.; J. Kostrzewski, ap. Bernstein, *op. cit.*, p. 56, 62; Jan Eisner, *op. cit.*, p. 139; Kazimierz Tymieniecki, *Z problemów Stowian starożytnych (Terytorium i najdawniejsze podziały)*, în SO, XX, 1960, nr. 2, p. 187—193; P.N. Treťjakov, *Itogi arheologičeskogo izučeniia vostočnoslavjanskikh plemen*, în vol. *Issledovanija po slavjanskomu jazykoznaniju*, Moscova, 1961, p. 315—316, 323, 332; Jerzy Nalepa, *Z dyskusji o przynależności etnicznej kultury łużyckiej*, în SO, XXII, 1962, p. 39 și *passim* (critică celorlalte ipoteze).

⁵⁹ M. Vasmer, *Beiträge zur alten Geographie der Gebiete zwischen Elbe und Weichsel*, în ZSIPh, V, 1929, p. 370; Jan Michał Rozwadowski, *Wpółr pism*, II, Varșovia, 1961, p. 70, 330; pentru alți cercetători (H. Krahe, R. Much, Peisker, T. Lehr-Splawiński), vezi Niederle, *op. cit.*, p. 33, M. Rudnicki, *loc. cit.*, S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 55.

⁶⁰ Vezi A. Meillet, *Les vues de Șahmatov sur la constitution de la nation russe et des dialectes russes*, în RÉS, I, 1921, p. 190 și nota 1.

⁶¹ De observat că și alte încercări de a explica toponime românești prin celtică, fie mai vechi (Martin Samuel Möckesch, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Rumänen*, Sibiu, 1867), fie mai noi (Ioan Bilețchi-Albescu, *Celții în toponomastica României*, în „Orpheus”, IV, 1928, p. 89—98, 150—156, 204—218, 275—280), au eșuat pentru că nu au reușit să depășească nivelul paralelismelor de forme.

⁶² A.I. Sobolevskii, *Russko-skifskie etjudy*, I, în „Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk S.S.S.R.”, XXVIII, 1922, p. 265, 273, 268, II, *ibidem*, XXXI, 1926, p. 11—13. Datele geografice și istorice au fost completate după Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, Berlin—Wiesbaden, 1964, p. 299, 396 și după *Stownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu* (red. Adam Wolff și Anna Borkiewicz-Celińska), Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 34.

⁶³ Walde—Pokorny, *op. cit.*, II, p. 288; Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I, Berna—München, 1959, p. 718.

„curent de apă“), *Nerehta* („riu) care nu face zgomot“, alături de *Rehta* (cf. v.rus. *rokotal'* „a face zgomot“, rus. dial. *voda rókčel* „apa țîșnește din pămînt“), *Nemda* („riu) care nu curge încet“ (< *mzdlz* „încet“, pol. *mdly*) ș.a.⁶⁴. Prefixul negativ *ne-*, foarte răspîdit și în formarea numelor de persoană în toate limbile slave⁶⁵, se pare că a fost folosit în toponimie și cu funcția de a crea perechi opozitive într-o anumită mapă geografică, așa cum rezultă din observația lui Sobolevskiî, după care multe astfel de nume desemnează ape apropiate în spațiu: *Netrubež* lîngă *Trubeš*, *Neteša* lîngă *Teša*, *Nehava* lîngă *Hava* etc.⁶⁶; în unele cazuri, a fost posibil ca un termen al opoziției să se fi eliminat.

Nici derivarea finalei *-ava* din iranică nu este de admis, deși poziția acestui element în toponimia slavă este controversată. După O. N. Trubačev⁶⁷, este puțin probabil că el ar avea funcția unui formant hidronimic în slavă, deoarece: a) se atașează la teme care nu sînt de origine slavă; b) cînd temele sînt slave, hidronimul reia pur și simplu un apelativ (de ex. ucr. *Yržava* < *gržyvyi* „ruginiu“)⁶⁸; c) se atașează la teme fără contingente semantice cu hidronimia. Și V. A. Nikonov își exprimă unele îndoieli privind originea sufixului, plecînd pe de o parte de la numele de ape care rezistă explicației prin slavă (*Unjava*, *Olava* etc.), iar pe de alta de la constatarea unei arii geografice a denumirilor cu acest sufix în Ucraina, care cuprinde bazinele superioare ale Tisei, Siretului, Prutului, Nistrului și cursul mijlociu al Niprului⁶⁹. Este incontestabil, însă, că hidronimele în *-avā* cu bază slavă reprezintă „un fenomen de masă“⁷⁰, iar vechimea și vitalitatea formațiilor lexicale sau chiar antroponimice⁷¹ cu acest sufix elimină practic îndoielile privind dezvoltarea sa autonomă pe teren slav. Cît timp nu sînt atestate toate derivatele lexicale care să explice integral hidronimele, nu se poate susține în mod categoric că el nu ar fi reușit să se desprindă din lexicul curent, devenind un formant hidronimic autonom, chiar dacă funcțiile sale lexicale au continuat să se mențină paralel. Însuși faptul că slavii au acomodat finalele unor nume de ape preslave apelînd la finala *-ava* (de pildă *Nišava* < *Ναῖσος* < trac. **nāw-isjo*)⁷² dovedește pe deplin calitatea sa de sufix hi-

⁶⁴ M. Vasmer, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde XI. Gibt es alte Germanenspuren östlich des Peipus?* în ZSlPh, X, 1933, p. 45–46.

⁶⁵ Cf. Mate Šimundić, *Unbekannte kroatische Personennamen aus dem IX., X. und XI. Jh.*, în LB, XXIII, 1980, nr. 2, p. 21 (cu exemple din mai toate limbile slave).

⁶⁶ A. I. Sobolevskiî, *op. cit.*, II, p. 12.

⁶⁷ O. N. Trubačev, *Nazvanija rek pravoberežnoj Ukrainy*, Moscova, 1968, p. 49.

⁶⁸ J. B. Rudnyčkyj, *Geographical Names of Boikovia*², Winnipeg, 1962, p. 124. Vezi și Rozwadowski, *Wybór pism*, I, Varșovia, 1959, p. 327–328; Franz Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Drei Abhandlungen*, Heidelberg, 1927, p. 212.

⁶⁹ V. A. Nikonov, *Zametki i materialy k gidronimičeskomu atlasu Ukrainy*, în „Acta Universitatis Carolinae. Philologica Slavica Pragense“, VIII, 1966, p. 268–269. De observat că și sufixul lexical *-avā* din bulgară se atașează adesea temelor străine, cărora le conferă un aspect slav: *kjorav* „chior“ < tc. *kör*, *kjorav* „schior“ < rom. *șchiop*, *șantav* „șui“ (din DLR) < magh. *sánta* (Roger Bernard, *Quelques mots du dialecte de Bălgari*, în RFS, XXXVI, 1959, p. 67). Cf. și ucr. *slutavyj* < rom. *slut*.

⁷⁰ A. Brückner, *Mischnamen*, în „Slavia. Časopis pro slovanskou filologii“, XII, 1933–1934, p. 181.

⁷¹ Vezi Jan Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praga, 1964, p. 173.

⁷² Jordan Zaimov, *Nabljudenija nad imenata na golemite reki v iztočnija kraj na Balkanskija poluostrov*, în vol. *Slavjanska filologija*, XV, Sofia, 1978, p. 362.

dronimic, pentru că ignorarea înțelesului bazei interzicea asocierea cu seria adjectivelor slave propriu-zise. Prin urmare, aprecierea ca „neslave“ a hidronimelor de pe teritoriul slav nu se poate face după sufixul respectiv, ci numai după radical — iar acest criteriu este valabil în întreaga Europă, unde suprapunerea sufixelor *-av.* (ligur, celtic, latin, germanic, baltic etc.) este notabilă în hidronimie⁷³.

3.3. Este foarte greu de crezut că Moldova, care nu intră în categoria marilor noastre râuri, și-ar fi păstrat numele din epoca scitică, rămânând total necunoscut scriitorilor antici. Mai probabilă ar fi o referire la secolele al II-lea — al IV-lea e.n., cind sarmații pătrund la vest de Prut, integrându-se treptat în mozaicul etnic ce se reflectă în cultura Sîntana de Mureș — Cernjahov. Nomazi, sarmații nu au avut însă așezări stabile în Moldova, iar cartografierea mormintelor sarmate indică limpede preferința lor pentru zonele de șes (între Prut și Jijia, între Prut și Cogilnic, pe Răut și Bîrlad)⁷⁴. Și pentru slava comună teoria lui Sobolevskii privind simbioza irano-slavă, care ar fi dus la o veritabilă „încrucișare“ lingvistică, s-a dovedit total lipsită de bază istorică sau lingvistică⁷⁵.

3.4. De aici urmează că ipoteza originii iranice a numelui Moldova nu întrunește nici măcar una din condițiile unei etimologii plauzibile.

4. [*Ipotеза originii gotice*] — Încercarea de a explica numele Moldovei de la o bază gotică a făcut-o mai întâi B. P. Hasdeu, preocupat să găsească probe ale continuității românilor în Dacia după „retragerea aureliană“. Unul din argumentele adversarilor continuității (începînd cu Sulzer) era tocmai absența elementelor gotice; or, Hasdeu credea că „o urmă foarte interesantă a petrecerii goților în Moldova este chiar riul [sic !] *Moldova* de la cuvîntul gotic *mulda* «praf», de unde s-a născut de asemenea numele riului *Mulde* în Sassonia, un afluent al Elbei, precum și forma germană *Moldau* a numelui boem *Wltawa*“. Hidronimul ar fi sinonim cu sl. *Prahova* „prăfoasă“, iar ca o dovadă suplimentară a verosimilității denominației, el mai cita și pe *amnis pulverulentus* „riu pulberos“ al lui Ovidiu⁷⁶.

⁷³ Marcel Baudot, *Apports de la toponymie à l'histoire des civilisations et des migrations de peuples. Le témoignage de quelques suffixes de noms de lieux de France*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1954, p. 194. Pentru limbile baltice, vezi Raymond Schmittlein, *Sur quelques toponymes*, I, p. 242, nota 3; J. Endzelin, *Die lettlandische Gewässernamen*, în *ZSIPh*, XI, 1934, p. 128—129.

⁷⁴ Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.*, Iași, 1982, p. 70—71 și fig. 18. Își menține valabilitatea observația mai veche a lui S. Mehedinți în legătură cu scitii: „A face harta răspîndirii neamurilor nomade este tot așa de nesigur ca și cum ai vrea să tragi pe hartă granița unui vînt“ (*Opere complete*, I₂, București, 1943, p. 131). Și V. Părvan considera că la vest de Siret „Joceau aproape exclusiv geți“ (*Getica*, p. 148). Ca și sarmații, alanii de mai tîrziu s-au stabilit și ei în bazinul Prutului, pe care hărțile nautice de la începutul secolului al XIV-lea îl mai numesc încă „fluviul alanilor“ (Georges I. Brătianu, *La mer Noire des origines à la conquête ottomane*, Monaco, 1969, p. 261).

⁷⁵ S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 86. Și după Max Vasmer, „influența iranică asupra slavilor este destul de slabă“, iar probele toponimice care s-o ateste au rămas prea puține după epoca năvălirilor turco-tătare (*The Ancient Population Situation of Russia in the Light of Linguistic Research*, New York, 1974, p. 4—7).

⁷⁶ B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*², I, București, 1875, p. 300—301. Lipsite de orice interes sînt alte etimologii germanice, cum e cea din 1666 a lui Johann Träster (reluată apoi de Jacob Hildebrandt), din sued. *Moln* „nor“ (*Moln-aa* „riuul noros“), pentru că Moldova ar fi „acoperită de zăpadă, plină de nori“ (cf. E. Virtosu, *Dir sigilografia Moldovei și a Țării*

Etimologia lui Hasdeu a impresionat prin inedit și ingeniozitate și a fost preluată de mulți⁷⁷, în pofida neclarităților care persistau. Primul impediment pe care partizanii săi au încercat să-l înlăture era motivarea geografică a numelui. Răspunzînd unei obiecții formulate, pare-se, de Lambrior, aceea că Moldova este un rîu foarte limpede, Ioan Nădejde aprecia că numele nu se dau întotdeauna în virtutea permanenței unei calități fizicogeografice: nici Prahova nu este mereu „glodoasă”, dar este destul să fie *uneori*⁷⁸. A. D. Xenopol prefera să vadă aici un procedeu metaforic: „Cum se poate deriva numele unui rîu de la un element atît de deosebit de apă, ca praful, provine din aceea că, la lumina soarelui dimineța și sara, suprafața apei pare că abură praf”⁷⁹. Franz Adolf Wickenhauser⁸⁰ și, independent de el, Victor Tufescu⁸¹ găseau mai potrivită derivarea de la alt cuvînt presupus (fără dreptate) a fi tot gotic, *Mulde* „albie, covată”, omonim cu primul.

Sub aspect lingvistic, se punea problema evoluției de la **Mulda* la *Moldova*. În această privință, Ioan Nădejde putea afirma doar că dezvoltarea nu putea fi un fenomen românesc⁸². După Al. Rosetti, got. *mulda* l-ar putea explica pe -u- tematic din variantele „din limba vorbită”, *Mulдова* și *Mulduha*⁸³. Terminația -ova ar fi apărut ulterior, printr-o consonificare a lui -u- din forma mai veche *Moldua* (*Moldu(u)a* > *Molduva* > *Moldova*), ca în *luă* > *luvă*; tîrzie ar fi și apariția lui -o- din temă, „sub influența formei din limba oficială”⁸⁴. Autorul nu lămurește dezvoltarea lui *Moldua* din *Mulda*, ci se mulțumește să trimită la evoluția hidronimului din Boemia, *Moldava* < v.germ. **Willthahwô*; or, aceasta înseamnă doar că un v.germ. -*ahwa* ar fi putut deveni -*ava*, nu însă și -*ua*.

Românești, în *Introducerea la DLR*, II, București, 1956, p. 468), sau cea dintr-un presupus compus gotic *molis-ava* „apă sfîntă”, propusă cu oarecare îndoielă de către Eduard Fischer (*Topographische Beschreibung der Siedlungen*, în vol. *Die Bukowina*, Cernăuți, 1899, p. 213—214).

⁷⁷ Emile Picot, *Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIVe siècle jusqu'à l'an 1594* par Grégoire Urechii, Paris, 1878, p. 11, nota 3; Serafim Ionescu, *Dicționar geografic al județului Suceava*, București, 1894, p. 206; Gr. G. Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru școalele secundare de ambe sexe*², București, 1900, p. 82; George Ioan Lahovari, C.I./Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marce dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 383/3; D. Onciul, la C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiu, 1904, p. 312; Emil Fischer, *Woher kommt der Name Moldau?*, în „Bukarester Tagblatt”, aprilie 1911, p.; N.E. Idieru, *Limba geografică și descifrarea ei*, Iași, 1926, p. 51; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în BSH, XVI, 1929, p. 12; O.G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 343; Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugelarea”. Material românesc, oameni și înșăpături*, București, 1940, p. 563; V.A. Nikonov, *Kralkii toponimitseskii slovar*, Moscova, 1966, p. 272; Dan Sășanschi, *Tisa—Timiș—Prahova*, în vol. *Studii de tracologie*, București, 1976, p. 163, nota 21.

⁷⁸ Ioan Nădejde, *Întemeierea principalului Moldovei. Domniile acestei țări pînă la Alexandru cel Bun*, în „Contemporanul”, II, 1882—1883, p. 905 (Nădejde citează din cursul de istorie a românilor ținut de Alexandru Lambrior la școala militară din Iași, rămas nepublicat.) Caracteristica vizată de Lambrior a fost sesizată de mai mulți călători străini, începînd cu Iohannes Deczi, care prezenta Moldova ca pe un „flumen limpidissimum” (cf. Victor Motogna, *Un căldor în Moldova la 1587*, în RI, XI, 1925, p. 21).

⁷⁹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 17.

⁸⁰ Franz Adolf Wickenhauser, *Moldova*, II, Cernăuți, 1877, p. 209—210.

⁸¹ Victor Tufescu, *Pe Valea Moldovei. Priveliști și enocări*, București, 1970, p. 18.

⁸² Ioan Nădejde, *loc. cit.*

⁸³ Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVI, 1975, p. 61.

⁸⁴ *Ibidem*. Vezi și același, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVIII, 1977, p. 445.

Nici dificultățile de ordin istoric nu erau neînsemnate: atît Hasdeu, cît și Xenopol erau de acord că ocupația goților a fost efemeră, iar gepizii care le-au urmat în Dacia nu și-au extins stăpînirea în Moldova. De aceea Emil Fischer a încercat să înnoade firul istoriei vechilor gemanici cu acela al istoriei germanilor din Evul mediu: sașii veniți la Baia pe la 1 200 (sic!) ar fi preluat numele vechi al Moldovei, *Mulde*⁸⁵. El găsea că este exclus ca acest hidronim (la care mai adăuga și altele, ca *Bahlui* < *Bach*, *Neamțul*, *Sasul*) să fie creat după întemeierea Moldovei și menținea relația etimologică deja propusă cu hidronimele *Mulde* și *Moldau* din Europa centrală.

O orientare similară are ultimul articol citat al lui Al. Rosetti. După d-sa, „goticul *mulda* a pătruns în limba română prin coloniștii germani din nordul Moldovei”, adică prin sașii care au întemeiat *Stadl Molde* (= Baia). Răspunzînd obiecției formulate de Ion Gheție⁸⁶, care sesiza că evoluția de la *Mulda* la *Muldua* nu fusese demonstrată, Al. Rosetti încearcă să o clarifice apelînd la numele latinizat al tîrgului *Molda*, care la 1421 era *civitas Moldaviae*, după care adaugă: „în felul acesta se explică forma cu -v-“ și conchide că numele riului „i-a fost dat, prin urmare, de populația germană locală. În felul acesta socotim că explicația numelui Moldovei prin germanică este pe deplin justificată“⁸⁷.

În sfîrșit, E. Lozovan presupune o legătură reală între numele căței *Molda* din legenda cunoscută a descălecătului și hidronim: după cum ciinele de vînătoare este numit în daneză *støver*, de la *stôr* „praf”, tot astfel baza germanică se putea păstra ca nume de animal într-o societate care ar fi menținut, de prin secolele al XI-lea — al XII-lea, o serie de tradiții scandinave: organizarea similară a vînătorii, folosirea securii ca armă de luptă, acțiunea în cete de cîte 300—400 de oameni (*hirdh*-ul nordic), alegerea domnului prin consens general⁸⁸.

Acestea fiind argumentele pentru originea gotică (directă sau indirectă) a hidronimului, urmează să vedem în ce măsură ele rezistă criticii.

4.1. Cum sesizase deja Xenopol și cum au obiectat și alții⁸⁹, praful și apa sînt elemente antinomice, care nu se pot asocia în hidronimie decît metaforic. Epitetul *pulverulentus* folosit de Ovidiu nu are sensul propriu de „prăfôs”, ci este un figurat care se traduce prin „secat, sec”⁹⁰. Numele bălții *Colboasa* din fosta com. Ruși, jud. Bacău, citat în *Marele dicționar geografic*, nu este un derivat toponimic de la *colb* „praf”, cum crede Iorgu Iordan⁹¹, ci se explică probabil printr-un sens special al adj. *colbos*, care desemnează, o anumită culoare (cf. DA s.v. *colb*). Acest înțeles ar fi fost nepotrivit pentru a denumi o apă curgătoare, chiar presupunînd că baza gotică l-ar fi putut căpăta, deși în anumite momente asociația s-ar putea susține. „Vîntul ră-

⁸⁵ Emil Fischer, *Der Name der Moldou*, în „Bukarester Gemeindeblatt”, XIII, 1921, nr. 25, p. 97.

⁸⁶ Ion Gheție, *Moldova — un cuvînt de origine gotică?*, în SCL, XXVII, 1976, p. 308.

⁸⁷ Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVIII, 1977, p. 445.

⁸⁸ E. Lozovan, *Rurik et Dragoș*, în „Revue des Études Roumaines”, XI—XII, 1969, p. 73—79.

⁸⁹ Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 18; Teodor Bălan, *Numele Moldova. O istoriografie a problemei*, în „Studii și materiale. Istorie” (Suceava), III, 1973, p. 110.

⁹⁰ L. Quicherat, A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*⁵¹, Paris, 1922, s.v.

⁹¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 469.

coros și Moldova pământie, nota un scriitor, vestea ploaie cu șuvoaie în sus, pe la poalele munților”⁹². Dar în denumirea toponimică selecția trăsăturilor distinctive se face după criteriul stabilității în timp, iar nu plecând de la caracteristici fortuite, care i-ar obliga pe denominatori să constate în mod frecvent absența motivării.

Este curios că Emil Petrovici, traducând hidronimul *Prahova* prin „valea cu pulbere, prăfoasă”⁹³, nu și-a pus deloc problema verosimilității; singurul care și-a pus-o a fost, se pare, Gustav Kisch, după care „nu-i vorba de praful propriu-zis, ci de apa care, căzînd de la o înălțime mare, se «prăfuieste», se transformă în picături mărunte ca firele de praf”⁹⁴. Explicația i-a fost sugerată, desigur, de sensul derivat al verbului german *stäuben*, care înseamnă „a prăfui” și „(despre lichide) a împrăstia ca pulberea, a pulveriza”. Gustav Kisch invocă în sprijinul său nu numai hidronimele germane *Staubbrunnen* (izvor, Weilau), *Staubbach* (Elveția), dar și alte nume cărora le conferea un înțeles similar: engl. *Duston* < *dust* „praf”, ital. *Polverara*, *Polverigi* < *polvere* „praf”, magh. *Poroskő* < *poros* „prăfos” și *kő* „piatră”, rom. *Colbu* (afluent stîng al Bistriței) < sl. *kolěb’o* (cf. v. bulg. *kolěbatī* „a se agita”, ucr. *kolibaty*, rus. *kolebat’* „a se mișca”) „noțional același lucru ca și «praful»”⁹⁵.

Lăsînd la o parte numele de locuri care nu desemnează cursuri de apă și greșelile evidente de transcriere (engl. *Duston* este, de fapt, *Dufton* „dove [= porumbel]”⁹⁶, vom observa că raportul propus de Kisch între noțiunile „praf” și „cascadă” nu este de inerentă. În germană evoluția semantică dialectală a lui *Stäube* spre înțelesul de „*Staubbach* [=cascadă]” și a verbului *stauben* (literar: *stäuben*) din contextul *das Wasser stäubt* „apa se împrăstie ca praful” se explică prin influența verbului *stieben* „a împrăstia” (coradical în germ. com.: **ste(u)b*)⁹⁷. Dar rom. *colb* (vezi DA) nu a avut o evoluție semantică similară, și nici v.sl. *prahъ* < sl.com. **porchъ* < i.-e. **por̥sō-* (cum dovedește A. I. Tolkačev cu atestări din vechea rusă și din limbile slave)⁹⁸; de aceea hidronimele *Colbu* și *Prahova* nu pot fi înțelese admitînd că acestea ar fi apelativele care le-au servit drept bază.

Primele atestări ale hidronimului *Colbu* (desemnînd două pîraie care se varsă în Bistrița și, respectiv, în Moldova, ambele izvorînd din masivul Rarău) sînt în forma *Cobolta*⁹⁹, folosită și astăzi (cu varianta *Cubolta*) pentru a desemna un afluent al Răutului din fostul ținut Sorocea¹⁰⁰ — ceea ce

⁹² Aurel George Stîno, *Omul știmelor*, în „Cuget moldovenesc” (Iasi), X, 1941, nr. 4—5, p. 95.

⁹³ Emil Petrovici, *Elementele slave din limba română — mărturie a legăturii istorice dintre poporul nostru și poporul rus*, în LR, I, 1952, nr. 1, p. 21.

⁹⁴ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 479.

⁹⁵ Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer*, Leipzig, 1929, p. 59.

⁹⁶ Kenneth Cameron, *English Place-Names*, Londra, 1969, p. 144.

⁹⁷ Cf. Hermann Paul, *Deutsches Wörterbuch*⁸, Halle (Saale), 1961, p. 588; Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*¹⁹, Berlin, 1963, p. 741; Trübners *Deutsches Wörterbuch*, VI, Berlin, 1955, s.v. *Staub*, *stieben*.

⁹⁸ A. I. Tolkačev, *O nazvanii dneprovskikh porogov v sočinenii Konstantina Bagrjanorodnogo „De administrando imperio” (v svjazi s rabotoi K.—O. Falka na tu že temu)*, în vol. *Istoričeskaja grammatika i leksikologija russkogo jazyka*, Moscova, 1962, p. 56.

⁹⁹ DIR, A, XVI—III, p. 252 (a. 1584); BĂLAN, D.C., p. 16 (a. 1606), 17 (a. 1617), 20 (a. 1665).

¹⁰⁰ Atestat mai întîi la 1570, cf. DIR, A, XVI—II, p. 218—219.

înseamnă că actualul nume *Colbul*¹⁰¹ este rezultatul unei etimologii populare (*Cobolita* > *Colbota* > *Colbul*). Considerat cu etimologie neclară de către M. V. Sergijevskii¹⁰², *Cobolita* a fost atribuit influenței alane de către N. Raevskii plecând de la o asemănare foarte relativă cu toponimul *Kumbulta* din nordul Caucazului¹⁰³. Sensul bazei nu devine mai clar invocând seria slavă citată de G. Kisch după Berneker¹⁰⁴, sau reflexele sale românești *colbotă* „gălăgie”, *colboti* „a se mișca” (DA), pentru că este greu de crezut că hidronimul **Colbota*, presupus a fi slav, ar fi putut suferi o metateză în sensul demotivării sale semantice, fie în limbile slave, fie în românește: *de regulă asemenea schimbări afectează baze devenite nemotivate și se fac în direcția remotivării, prin apropierea lor de un apelativ*. Faptul că ambele piraie izvorăsc din același munte ne orientează spre explicația cea mai obișnuită a cazurilor de acest fel, aceea că oronimul a servit ca polarizator al denominației hidronimice. Într-adevăr, în traducerea germană a unui document din 1630 sînt menționați *munții Colbului* la cumpăna celor două ape¹⁰⁵ — nume cunoscut și în vremea noastră¹⁰⁶. De aceea, mai probabilă ni se pare explicația numelui ca toponim personal, de la baza antroponimică reprezentată de v. pol. *Kobol*¹⁰⁷ (provenit din n. pers. germ. *Kobold*¹⁰⁸ < germ. mediu de sus *kobolt* „spiriduș”¹⁰⁹), care putea exista și în onomastica lituaniană nobiliară (dacă avem în vedere profunda germanizare a acesteia)¹¹⁰, după cum pătrunsesse în onomastica¹¹¹ și chiar în lexicul curent¹¹² ale altor

¹⁰¹ Apa *Colbului*, atestat mai întîi la 1684, cf. ȘTEFANELLI, p. 9.

¹⁰² M.V. Sergijevskii, *Toponimija Bessarabii*, în „Izvestija Akademii Nauk S.S.S.R., otdelenie literatury i jazyka” (Moscova), I. V, vol. 4, 1946, p. 342.

¹⁰³ N. Raevskii, *Toponime de origine iranică și turcică*, în „Limba și literatura moldovenească”, VII, 1964, nr. 1, p. 59. Oronimul caucazian trebuie raportat, credem, la un oset. *k'umbul(ta)* „sfecle”, al cărui sens actual s-a dezvoltat din acela de „rotund” al coradicalului *lymbyl* (cf. V.I. Abaev, *Istoriko-etimologičeskii slovar'osetinskogo jazyka*, I, Leningrad, 1958, p. 650).

¹⁰⁴ Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908—1913, p. 545.

¹⁰⁵ BĂLAN, D.C., p. 19.

¹⁰⁶ Cf. *Dealul Colbului*, la Vlad Bănăteanu, *Ghidul turistic, istoric și balnear al Tinutului Suceava*, Cernăuți, 1939, p. 25.

¹⁰⁷ Atestat mai întîi la 1368: *Petrus Kobolt* (*Słownik staropolskich nazw osobowych*, sub red. lui Witold Taszycki, III, Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 35). Cf. și *Albertus Kobolth* din Poznań, la 1522 (MMP, XVI, p. 827).

¹⁰⁸ Max Gottschald, *Deutsche Namenkunde*, Berlin, 1954, p. 375; E. Eichler, H. Walther, *Die Ortsnamen im Gau Daleminze*, I, Berlin, 1966, p. 139. Cf. Erhart *Chobolt* din Mauttarn, la 1462; Peter *Kobolt* din Göttweig, la 1497 (FRA, LI, p. 537; LV, p. 323). Acest n. pers. explică oicónimele germane *Kobaldsdorf* (la 1251: *Koboldisdorph*) și *Kobelsdorf* (la 1506: *Kobelsdorff*) — cf. Emilia Crome, *Die Ortsnamen des Kreises Bad Liebenwerda*, Berlin, 1968, p. 52 — precum și pe cel din vestul Ungariei, *Kobold* (la 1277: *Kobolt*; la 1538: *Kobolsdorff*, *Kobol*, MHHD, II, p. 11) pentru care Stefan Knieza propunea un nume de apă neatestat **Kobyła*, recunoscînd totodată caracterul nesigur al elimologiei sale (*West-ungarische Ortsnamen*, în UJ, XVII, 1937, p. 277—278).

¹⁰⁹ Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 385.

¹¹⁰ Raymond Schmittlein, *Notes de toponymie lituanienne*, în vol. *Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris, 1939, p. 221.

¹¹¹ Ernst Mucke, *Wörterbuch der nieder-wendischen Sprache und ihrer Dialekte*, III, Praga, 1928, p. 52.

¹¹² Jan Gebauer, *Słownik staro-czesky*, II, Praga, 1970, p. 71; Janina Heydzianska-Piłatowa, *Z wierzeń drzewian połabskich (na podstawie analizy słownikowej)*, în SO, XXVIII—XXIX, 1971, p. 66—67 și 73 (denumește „spiritul pămîntului”, demonii agrari).

popoare slave. Derivarea s-a făcut cu sufixul *-a*, foarte bine reprezentat și în toponimia slavă personală¹¹³, care acorda numele cu un apelativ geografic de genul feminin (de pildă *gora*, *voda* etc.); cit privește metateza și acomodarea finalei, procesul se va fi desfășurat în românește într-o manieră similară cu cea constatată în graiurile slave din Warm și Prusia, unde din *kobolt* s-au dezvoltat variantele *klobuk* și *kolbuk*¹¹⁴. *Atlasul apelor* înregistrează încă trei piraie numite *Colbu* (un afluent al Văii din Mijloc din bazi-nul Mureșului, unul al Băiței și altul al Izvorului Lung — ambele din bazi-nul Someșului Mare)¹¹⁵, pentru care nu putem propune etimologii în absența atestărilor documentare (care se dovedesc a fi aici deosebit de necesare) și a datelor topografice sau onomastice minime. Teoretic, însă, există mai multe posibilități de explicare mai plauzibilă a lor, fie dintr-un nume de persoană (de ex. n. pers. germ. *Kolb* < **C(h)olbo* < v.germ. de sus *kolbo* „măciucă”¹¹⁶ sau ucr. *Kol'ba* din apelativul *kol'ba* de origine germană¹¹⁷), fie din ucr. *kol'ba*, *kol'bah* „groapă cu apă, baltă”¹¹⁸, fie de la o bază slavă de tipul **kolb-*, presupusă de Aleksander Brückner ca să explice toponimul pol. *Kłobię* (pentru care invocă rus. *kolob* și slov. *sklabotina* „nămolosă”) ¹¹⁹, fie, în sfârșit, de la baza slavă citată de G. Kisch, de la care se putea ajunge la toponim printr-o atracție paronimică a apelativului rom. *colb*.

Iluzorie¹²⁰ s-a dovedit și explicația dată de C. Diculescu hidronimului *Doftana* (din v. germ. **doft-* sau **duft-*, cf. sued. *doft*, v. dan. *dofte*, *duft*, norv. *duft* „praf”), un alt „*amnis pulverulentus*”, pentru care germanistul român invocă numele *Prahovei*¹²¹. Cit privește acesta din urmă, ni se pare puțin probabil ca tema să fie *prahō* „praf”, cu toate că explicația este unanim acceptată la noi. Gustav Weigand credea că înțelesul trebuie să fi fost acela de „(riu) cu nisip fin”¹²², iar Dan Slușanschi acela de „riul nămolos” (după el, hidronimul ar fi fost calchiat de slavi după un dacic **Timiș*, dar singurul argument este „izolarea numelui *Prahova*, inexistent, după cite știm, în ținuturile locuite vreodată de slavi în afara arcului carpatic”) ¹²³. Ambele

¹¹³ Nenumărate atestări oferă Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena s-jk*, Sofia, 1973, p. 25—26.

¹¹⁴ Janina Heydzianska-Pilatowa, *op. cit.*, p. 67.

¹¹⁵ *Atlasul Cadastrului apelor din Republica Populară Română*, I, București, 1964.

¹¹⁶ Henning Kaufmann, *Ergänzungsband zu Ernst Förstemann. Altdutsche Personennamen*, München, 1968, p. 84; Volkmar Hellfritzsch, *Vogtländische Personennamen*, Berlin, 1969, p. 238; Rudolf Fischer, *Probleme der Namenforschung an Orts- und Flurnamen in westlichen Böhmen und in seiner Nachbarschaft*, Leipzig, 1950, p. 7—9 (cu aplicație la toponimie). Cf. *Andreas Kolbe* din Bistrița, la 1462 (Konrad G. Gündisch, *Cel mai vechi registru de socoteli al orașului Bistrița*, în „Acta Musei Napocensis”, XIV, 1977, p. 346).

¹¹⁷ Zeno Kuzela, Jaroslav Rudnyčkyj, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, s.v.

¹¹⁸ Marian Jurkowski, *Ukraińska terminologia hydrograficzna*, Wrocław—Varșovia—Cracovia—Gdańsk, 1971, p. 71.

¹¹⁹ Aleksander Brückner, *O nazwach miejscowych*, în „Rozprawy wydziału filologicznego” (Cracovia), LXIV, 1935, nr. 2, p. 13.

¹²⁰ Vezi V. Bogrea, recenzie în AIIN, II, 1923, p. 391.

¹²¹ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 94.

¹²² Gustav Weigand, *Die Namen der rumänischen Judefe im Altreich*, în BA, IV, 1928, p. 171; idem, *Ursprung der südcarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, XXVI—XXIX, 1921, p. 80 (reluat de Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, II, p. 401).

¹²³ Dan Slușanschi, *op. cit.*, p. 153—154.

„traduceri“ ale toponimului nostru sînt însă forțate, pentru că nici în vechea slavă și nici în limbile care au continuat-o cuvîntul nu a avut sensul de „nisip“ sau de „nămol“, ci doar acela de „praf, pulbere“, dezvoltat în slava comună de la o temă de perfect **porh-* „ceea ce se ridică (în aer)“¹²⁴. Așa se explică de ce baza citată, deși bine atestată în toponimia slavă pericarpatică¹²⁵, nu desemnează totuși cursuri de apă. Astfel, de pildă, în toponimia cehă există numele de sate *Prachov* (explicat prin așezarea localității pe un sol de gresie, care prin eroziune produce mult praf)¹²⁶, *Prachová* < adj. *prachová* „cu pulbere“ (acordat cu genul apelativului *ves* „sat“) cu diminutivul *Prachovice*¹²⁷, *Prechov* (la 1347: *villa que vocatur Prachow*), explicat fie de la un n.pers. *Prach*, fie mai probabil de la adj. *prachovy* „prachove misto [= loc pulberos]“¹²⁸, *Prachárna*, *Prachovna*, *Prachovník*, localități izolate al căror nume indică prezența unor mori de făină fină (apelativele *prachárna*, *prachovní* îl presupun pe *mlýn* „moară“) ¹²⁹. Situația prezentată ne determină să renunțăm la etimologia deja propusă pentru hidronimul nostru, căreia i-o preferăm pe cea dată de V. A. Nikonov, din **Pragova*¹³⁰, pentru că existența pragurilor pe cursul superior al riului reprezintă efectiv un element caracteristic.

Există însă o dificultate pe care Nikonov nu o oculea: „Dacă etimologia este corectă, ea ar permite extinderea ariei ucraineanului *g* în sud, tratat ca *h* în limbi neslave“. Într-adevăr, aria sud-slavă a metatezei lichidelor (*pragō* < sl. com. **porgō*), reflectată în toponimia românească din Muntenia, nu se suprapune cu cea a evoluției est-slave a oclusivei velare sonore *g* în spiranta sonoră *γ* și apoi în aspirata surdă *h*, care se constată în toponimia Moldovei, în pofida unor convingeri lingvistice mai vechi¹³¹. Cu atît mai curioasă ne apare îmbinarea celor două fenomene în unul și același nume, deși există un precedent care a provocat multe discuții în rîndul slaviștilor. În lucrarea sa *De administrando imperio* (a. 952–954), Constantin Porfirogenetul citează numele pragurilor de pe Nipru, atît în limba „rusă“, adică vechea suedeză, cît și în cea „slavă“, respectiv vechea rusă. Două dintre ele sînt compuse cu *-fóros* în „rusă“ (= fors) și cu *-práh* în „slavă“, ambii termeni avînd înțelesul de „prag, cascadă“: Βαρυφόρος (= Barufors) — Βουλνιπράχ (= Вълньпъ pragъ) „pragul cu valuri“ și Ὀυλφορσί (= Holmfors) — Ὀστροβουνιπράχ (= Ostrovъпъ pragъ) „pragul insulei“. După mulți lingviști, formele slave ar reprezenta o contaminație a pronunțărilor est-slave (cu *g* trecut la *h*) și sud-slave (cu metateza lichidelor), explicabilă

¹²⁴ Vezi Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, IV, Zagreb, 1973, p. 21–22; Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, III, Moscova, 1971, p. 332–333.
¹²⁵ Vladimir Šmilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970, p. 146. În Serbia, *Prahovo* este numele unui sat de lângă Negotin (*Imentik mesta u Jugoslaviji*, Belgrad, 1973, p. 317).

¹²⁶ Antonín Profous, *Místní jména v Čechách*, III, Praga, 1951, p. 454.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 454–455.

¹²⁸ Ladislav Hosák, Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, II, Praga, 1980, p. 304.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 300.

¹³⁰ V.A. Nikonov, *op. cit.*, p. 340.

¹³¹ Cf. Emil Petrovič, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române*. 1. *Toponimice prezentînd h provenit din g*, în RSL, IV, 1960, p. 53–61; 2. *Toponimice cu pol-noglasie*, *ibidem*, VI, 1962, p. 14–17.

sl. ccm. **bag(ъ)no*)¹⁴⁰, despre care G. Weigand spunea că „trebuie să fi fost preluat în românește de timpuriu (în secolele al XII-lea — al XIII-lea), altfel nu ar fi migrat atât de departe spre vest”¹⁴¹. Studiind hidronimele *Doft(e)ana*, Emil Petrovici a indicat ca etimon un sl. com. **degŭtĕna*, de la care se putea ajunge la forma actuală fie prin evoluție de tip est-slav (cu $g > h$), fie de tip sud-slav (cu grupul $gt > kt > ht$); prima s-ar fi produs în numele afluentului Trotușului, cea de a doua în numele afluentului Prahovei¹⁴². Argumentul adus de Petrovici pentru originea sud-slavă a Doftanei prahovene este „mărturia toponimelor învecinate”, între care cel mai important este tocmai *Prahova*; or, acest argument poate fi inversat în ipoteza — mai plauzibilă — avansată de V. A. Nikonov.

Discuția noastră dovedește că nici unul din toponimele invocate pentru a susține caracterul verosimil al asociației apei cu praful în hidronimie nu poate servi ca probă concludentă a presupusei origini gotice a numelui *Moldova*.

4.2. Corelația făcută de Hasdeu între *Moldova* noastră și *Mulde* freibergeză sau *Moldau* boemă, care îi obsedează pe mulți, este pur sincronică și, din acest motiv, nu poate fi suficientă pentru a susține identitatea etimonului. Ținând cont de frecvențele evoluții convergente ale unor baze diferite, criteriul înruderii tematice este asemănarea formelor vechi, nu a celor de astăzi. Or, atestările vechi ale hidronimelor din Europa centrală le raportează pe fiecare la etimonuri diferite¹⁴³: un pre-germ. vechi de sus **Mildah(u)a* „apă puternică”, devenit apoi *Mldava* în v. cehă, **Moldava* în soraba de sus și din nou *Mulde*, *Moldau* în germană¹⁴⁴ (pentru primul), și un marcomanic **Wilthah(u)a* „apă repede”, devenit în vechea cehă *Wlitaua* (a. 1123), apoi în germ. *Wultawa* (a. 1325), *Wulldau* și, prin atracție paronimică, *Mulldau* (*Moldau*)¹⁴⁵ (pentru al doilea). Nici unul dintre aceste nume, însă, nu sînt coradicală cu got. *mulda*, presupus a reprezenta etimonul hidronimului românesc.

Departă de a putea fi considerată ca intermediară între **Mulda* și *Moldova*, cum susține Al. Rosetti, forma *Moldua* este o variantă dezvoltată din aceasta din urmă sub influența pronunțării maghiare. În foarte multe documente de r edacție maghiară apare forma (populară, de altfel)¹⁴⁶ *Moldva*¹⁴⁷ (cu derivatele

¹⁴⁰ Încercarea lui I.-A. Candrea de a reconstrui alături de acesta și un v. sl. **bahno* nu poate fi acceptată (*op. cit.*, p. 114).

¹⁴¹ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 74—75.

¹⁴² Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 164. 192.

¹⁴³ Vezi discuția la Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 152 și nota 47.

¹⁴⁴ Ernst Schwarz, *Die einstige obersorbisch-tschechische Grenzzone*, în ASIPh, XLI, 1927, p. 41.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 38—39.

¹⁴⁶ Vezi Criștján János, *Magyar — román kéziszótár*, Budapesta, 1895, p. 220.

¹⁴⁷ DRH, D. I, p. 344 (a. 1444); HURM, II, p. 318 (a. 1542), III, p. 7 (a. 1577); VERESS, D. II, p. 255 (a. 1583), III, p. 38 (a. 1585), 73, 76 (a. 1586), 313 (a. 1592); A. Bittay, *Din „soarta faimei” lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, în RI, XXII, 1936, nr. 1—3, p. 11 (a. 1593), 10 (a. 1594); VERESS, D. IV, p. 59—60, 105 (a. 1594), VIII, p. 155—156, 198 (a. 1611), 279 (a. 1612), IX, p. 41 (a. 1615), 81 (a. 1616), 225 (a. 1620), X, p. 177 (a. 1644), 211 (a. 1648), XI, p. 5 (a. 1661), 175, 178, (a. 1678), 236 (a. 1686), 407 (a. 1690); Alexandru Cizile, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXXVIII, 1915—1916, p. 363 (a. 1726); VERESS, B.I, p. 233 (a. 1749), II, p. 52 (a. 1788) ș.a.m.d.

moldvai „moldovean”¹⁴⁸, lat. *moldvanus*, -a „idem”¹⁴⁹; și în toponimele *Moldavia*¹⁵⁰, *Moldvicza*¹⁵¹, *Moldvabania* „Baia Moldovei”¹⁵², *Moldvaország* „Țara Moldovei”¹⁵³ sau *Moldvahan*¹⁵⁴), scrisă și *Moldwa*¹⁵⁵ (cu derivatele *moldwai* „moldovean”¹⁵⁶, lat. *moldwanus*, -a „idem”¹⁵⁷, *moldwanensis*¹⁵⁸, *moldwensis*¹⁵⁹, *moldwayensis* „moldovenesc”¹⁶⁰), *Moldwawia*¹⁶¹, *Moldua*¹⁶² (cu derivatele *molduai* „moldovean”¹⁶³, lat. *molduanus*, -a „idem”¹⁶⁴, *molduayensis*¹⁶⁵, *molduaviensis* „moldovenesc”¹⁶⁶), care au pătruns și în actele germane scrise de sași (*Moldwa*¹⁶⁷, *Molduer* „moldovean”¹⁶⁸, *Molduaner*, *Molduanerin* „moldovean, -că”¹⁶⁹), sau în cele românești scrise de bilingvi (*Moldva*¹⁷⁰, „eu, Vasilie dascălul *Moldvanul*”¹⁷¹, *Fundul Moldvii*¹⁷²). În vechea maghiară sunetul *v* era bilabial¹⁷³ (de aceea grafia *w* corespunde adesea lui *u* din onomastica ro-

¹⁴⁸ HURM. II, p. 317 (a. 1542), VERESS, D. III, p. 122 (a. 1588), IV, p. 45 (a. 1593), VII, p. 265, 269 (a. 1606), VIII, p. 110 (a. 1610), 113, 133, 202 (a. 1611), IX, p. 54 (a. 1615), 192 (a. 1619), Cziple, *op. cit.*, p. 288 (a. 1657), VERESS, D. XI, p. 3 (a. 1661), 198 (a. 1683), id. B.I, p. 98 (a. 1663), id. D. XI, p. 326 (a. 1689).

¹⁴⁹ MIHÁLYI, D., p. 57 (a. 1365). URICARIUL, XI, p. 32 (a. 1412), HURM. I, p. 486 (a. 1428). Ultimele două sint documente ale cancelariei polone, dar sub evidenta influență a redacției maghiare, pentru că în alegerea formei nomenclaturii se ținea seama și de destinația actului.

¹⁵⁰ VERESS, F. IV, p. 16 (a. 1475): *ad Stephanum wayvodam Moldaviae*.

¹⁵¹ HURM. XV, p. 793 (a. 1602), 1048 (a. 1638).

¹⁵² Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXVII, 1904–1905, p. 318 (a. 1518).

¹⁵³ VERESS, D. X, p. 40 (a. 1638); Crișian János, *loc. cit.*

¹⁵⁴ P. Gegő Elek, *A moldvai magyar telepekről*, Budapesta, 1838 (hartă, la VERESS, B. II, p. 333).

¹⁵⁵ DRH. D. I, p. 374 (a. 1444), IORGA, A.F. III, p. 93 (a. 1475), HURM. XI, p. 703 (a. 1587), VERESS, D. IV, p. 16 (a. 1593), V, p. 180 (a. 1598), VIII, p. 240 (a. 1611), 282 (a. 1612), IX, p. 96 (a. 1616), XI, p. 1 (a. 1661).

¹⁵⁶ VERESS, D. II, p. 223 (a. 1582), IV, p. 16 (a. 1593), 179 (a. 1595).

¹⁵⁷ HURM. I, p. 414 (a. 1401), MMP, VI, p. 229 (a. 1412), 804 (a. 1428), 835 (a. 1429), 915 (a. 1430) — unele fiind redactate în cancelaria polonă, dar destinate Ungariei.

¹⁵⁸ HURM. XV, p. 301 (a. 1528).

¹⁵⁹ HURM. II, p. 285 (a. 1542); cu varianta *moldwiensis*, ib. XV, p. 305 (a. 1528).

¹⁶⁰ HURM. XV, p. 485 (a. 1551), VERESS, D. II, p. 123 (a. 1577).

¹⁶¹ DRH. D. I, p. 424, 426 (a. 1452), 446 (a. 1455: *Moldwawia*).

¹⁶² DRH. D. I, p. 131, 132 (a. 1395), IORGA, A.F. III, p. 80 (a. 1412), VERESS, B. I, p. 15 (a. 1554), 37 (a. 1574), id. D. IV, p. 13, 16, 18 (a. 1593), VIII, p. 103 (a. 1610), 220 (a. 1611), 283 (a. 1612), IX, p. 70 (a. 1616), 335 (a. 1634), XI, p. 34 (a. 1663).

¹⁶³ VERESS, D. IV, p. 13 (a. 1593), VIII, p. 271 (a. 1612).

¹⁶⁴ MIHÁLYI, D. 56 (a. 1365), HURM. I, p. 333 (a. 1390), DRH. D. I, p. 130 (a. 1395), HURM. I, p. 383 (a. 1397).

¹⁶⁵ VERESS, D. II, p. 123 (a. 1577).

¹⁶⁶ VERESS, F. IV, p. 17 (a. 1476), document scris în Italia, dar destinat Ungariei.

¹⁶⁷ IORGA, A.F. III, p. 93 (a. 1475), HURM. XI, p. 375 (a. 1593).

¹⁶⁸ MHHD, II, p. 348 (a. 1552), BĂLAN, C.D.B., p. 14 (a. 1578).

¹⁶⁹ Anonim german, cf. Al. Ciorănescu, *La Roumanie vue par les étrangers*, București, 1944, p. 26–27.

¹⁷⁰ IORGA, S.D. IX, p. 16 (a. 1632), scrisoare a lui Matei Basarab către Rákóczi; N. Iorga, *Documente*, în RI, II, 1916, p. 83 (a. 1697), din Transilvania.

¹⁷¹ CORFUS, I., p. 66 (a. 1695), din Transilvania.

¹⁷² BĂLAN, D.C., p. 75 (a. 1805).

¹⁷³ F. Király, *Cu privire la stratificarea împrumuturilor maghiare în limba română*, în AUT (Filol.), VIII, 1970, p. 201; Emil Petrovič, *Studii*, p. 172.

mânească : *Fwresth*¹⁷⁴, *Rw.or*, *Stanczw*¹⁷⁵, *Radwol*¹⁷⁶, *Lwgos*¹⁷⁷, *Bwkuresth*¹⁷⁸, *Rwda*¹⁷⁹, *Sandrw*, *Bwne*, *Petrw*, *Bwkur*, *Szarakwl*, *Kimpwl*¹⁸⁰, *Lakwr*¹⁸¹ ș.a.), fapt care a permis evoluția sufixelor -ov, -ova în -u, -ua, prin asimilarea lui -o- precedent, și a sufixului -ava în -ua, prin sincoparea lui -a precedent : *Vrsua*, *Orsua* și *Orsua* „Orșova”¹⁸², *Brazua* „Breazova”¹⁸³, *Lodwicus* „Lodoviciu”¹⁸⁴, *Worchorwa* „Virciorova”, *Kaladwa* „Cladova”¹⁸⁵, *Ostrwyl* „Ostrovel”, *Zadwa* „Sadova”¹⁸⁶, *Ilva* „Ilova”, *Salua*, *Salva* „Salova”¹⁸⁷, *Orohwa* „Orēhova”¹⁸⁸, *Borsua* „Borșova”¹⁸⁹, *Buchwa* „Buceava”¹⁹⁰, *Morwa* „Morava”, *Zsiltva* „Zitava”¹⁹¹, *Szinwa* „Svinjava”, *Bwrzua* „Bîrzava”¹⁹², *Zuchwa*¹⁹³ (cu variantele *Saczwa*¹⁹⁴, *Szwczwa*¹⁹⁵, *Szucsza*¹⁹⁶, *Szuczwa*¹⁹⁷, *Suczua*¹⁹⁸, *Zuchwa*¹⁹⁹, *Zwchwa*²⁰⁰, *Zwzwa*²⁰¹ ș.a.) „Suceava, Soceava” etc. Tot aici trebuie inclusă, desigur, *terra Litua* „Litova” din bula regală de la 1247²⁰², ca și *Lythway* „Litovoi”²⁰³.

¹⁷⁴ VERESS, F. IV, p. 236 (a. 1533).

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 237 (a. 1534).

¹⁷⁶ VERESS, D.I, p. 115 (a. 1552).

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 145 (a. 1554).

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 316 (a. 1572).

¹⁷⁹ *Ibidem*, III, p. 60 (a. 1585).

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 70 (a. 1586).

¹⁸¹ *Ibidem*, VI, p. 3 (a. 1600).

¹⁸² DRH, D, I, p. 100 (a. 1371—1372), 106 (a. 1373); *Nova et exacta totius Regni Hungariae delineatio*, 1664.

¹⁸³ SDT, I, p. 104 (a. 1366).

¹⁸⁴ DRH, B, I, p. 15.

¹⁸⁵ DRH, D, I, p. 307 (a. 1433), 380 (a. 1444).

¹⁸⁶ SDT, II, p. 21 (a. 1456), 93 (a. 1467).

¹⁸⁷ N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, în AIIN, II, 1923, p. 256, nota 6. Autorul îl explică și pe *Moldua* tot prin influență maghiară.

¹⁸⁸ István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, în AECO, IV, 1938, p. 309.

¹⁸⁹ MIHÁLYI, D., p. 37 (a. 1355).

¹⁹⁰ SDT, I, p. 108 (a. 1439).

¹⁹¹ I. Kniezsa, *Ungarn zur Zeit der Landnahme*, în RS, X, 1931, p. 13—14 (pentru primul, cf. MACUSCEY, p. 60—61, a. 1501). La Anonymus Bele Regis Notarius, *Gesta Hungarorum* (text și trad. de G. Popa-Lisseanu), București, 1934, p. 50, 52 : *Syltua*, *Syltua* (mijlocul secolului al XIII-lea).

¹⁹² István Kniezsa, *Ungarns Völkerschaften*, p. 304, 400.

¹⁹³ HURM, II, p. 295; Antonius Werancius, *Solimanî Turcarum caesaris expeditionem in Moldaviam et Transsybaniam memoratus* [...], la A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 161.

¹⁹⁴ FHU, XII, p. 241 (a. 1653).

¹⁹⁵ VERESS, F. IV, p. 100 (a. 1509), 105 (a. 1512 : *Swchwantensis*).

¹⁹⁶ VERESS, D. IV, p. 58 (a. 1594), VII, p. 289 (a. 1606), X, p. 268 (a. 1653).

¹⁹⁷ *Ibidem*, X, p. 311 (a. 1657).

¹⁹⁸ Victor Motogna, *op. cit.*, p. 22 (a. 1587) : „Soczavia seu, ut nunc vocant, Suczua”.

¹⁹⁹ Martin Georg Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores inediti*, II, Buda, 1798, p. 62 (a. 1538); Werancius, *op. cit.*, p. 159, 168; VERESS, D.I, p. 79 (a. 1552).

²⁰⁰ HURM, XV, p. 305 (a. 1528). VERESS, D.I, p. 28 (a. 1542); Antonius Wrancius Sibinicensis Dalmata, *De situ Transsybaniæ, Moldaviæ et Transalpinæ*, la Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 178. La Anonymus, *Gesta Hungarorum*, p. 50, 51 : *Moroua*, *Moroua*.

²⁰¹ HURM, XV, p. 373 (a. 1536).

²⁰² DRH, B, I, p. 4.

²⁰³ MIHÁLYI, D., p. 237 (a. 1419).

Din atestările noastre rezultă că forma *Moldú* (o) ²⁰⁴, cu mutarea accentului tematic din maghiară pe sufix, și derivatul *molduán* ²⁰⁵ erau (și mai sînt încă) folosite fie în Transilvania, fie în zona Cîmpulungului Moldovenesc (unde și acum locuitorii din Fundul Moldovei sînt numiți de către vecini și se numesc ei înșiși *molduáni*), fie în alte părți din bazinul Moldovei (dacă avem în vedere localitățile la care se referă documentele moldovenesti) ²⁰⁶, așadar în zone în care influența maghiară s-a exercitat fie direct, fie indirect (prin românii ardeleni emigrați). Încercările de a prezenta forma *Moldúa* ca o evoluție pe teren românesc ²⁰⁷, prin vocalizarea lui *-v* și asimilarea lui *-o-* (*Móldova* > *Móldova* > *Mólduya* > *Möldua* > *Moldúa*) se lovesc, pe de o parte, de singularitatea fenomenului (prezent în epoca veche exclusiv în numele Moldovei), iar, pe de altă parte, neglijează caracterul sistematic al acestei evoluții în maghiara veche.

Într-adevăr, nu numai varianta finală a acestei evoluții, dar și formele intermediare pe care le constatăm în limba noastră se găsesc în vechea maghiară. Astfel, varianta intermediară *Moldóya*, înregistrată de noi la Sadova, lângă Cîmpulungul Moldovenesc, pe care o mai aflăm și în letopisețul scris de ardeleanul Simion Dascălul (cu grafia *Moldoa*) ²⁰⁸, sau în Maramureșul din vremea noastră ²⁰⁹, cu derivatele *moldoani* ²¹⁰ și *moldoănesc* ²¹¹ din aceleași zone, trebuie raportată și ea la varianta maghiară corespunzătoare, *Móldoya* notată în documente *Moldoua* ²¹², *Moldowa* ²¹³, *Moldoa* ²¹⁴ (cu derivatele *moldouaj* ²¹⁵, *moldowai* ²¹⁶ „moldovean“), mai degrabă decît la o pronunțare ucrainea-

²⁰⁴ BĂLAN, C.D.B., p. 13 (a. 1578), ROSETTI, L., p. 47 (a. 1593), IORGA, D.B. II, p. 4 (cca 1627), GHIBĂNESCU, S. III, p. 30 (a. 1644), IURM. XV, p. 1 179 (cca 1650), GHIBĂNESCU, I.Z. III₂, p. 75 (a. 1668), IURM. XV, p. 1 562 (a. 1717), ȘTEFANELI, p. 60 (a. 1759); doc. nr. 125 (a. 1834) de la „Muzeul Lemnului“ din Cîmpulungul Moldovenesc; CORFUS, I., p. 66 (f.a., Transilvania); Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 266; Miron Pompiliu, *Limbă și literatură populară*, București, 1967, p. 247. Tot aici se pare că trebuie inclusă și atestarea *Moldna* dintr-un act de la 1667 (GHIBĂNESCU, S. XVI, p. 94) — probabil eroare de transcripție pentru *Moldua*; actual, la Vășlobeni — Harghita.

²⁰⁵ BĂLAN, C.D.B., p. 13 (a. 1578); Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 283 (n. pers. *Molduan*, a. 1633, 1722); BĂLAN, D.C., p. 67 (a. 1797).

²⁰⁶ Este un fapt cunoscut acela că actele domnești privitoare la proprietăți rurale se făceau adesea în prezența unor localnici (proprietari sau nu) și, ca atare, reproduceau denumirile așa cum erau indicate de aceștia.

²⁰⁷ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 512, 592; I. Gheție, Al. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 139—140.

²⁰⁸ Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, întocmit după Grigore Ureche Vornicul, *Isirate Logofătul și alții* (ed. Const. Giurescu), București, 1916, p. 6.

²⁰⁹ Alexandru Tiplea, *Poezii populare din Maramureș*, în AAR (Lit.), s. II, t. XXVIII, 1905—1906, p. 423.

²¹⁰ BĂLAN, D.C., p. 67 (a. 1797); trecută și în germ.: *Moldoaner* (a. 1777). cf. Arhivele Statului București, fondul *Consiliul aulic de război*, 1/72, p. 8; înregistrată pe teren (*moldoán*) de Adrian Turculeț, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc. Fonetica* (rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1978, p. 18.

²¹¹ Alexandru Tiplea, *op. cit.*, p. 421.

²¹² VERESS, D. III, p. 68 (a. 1586).

²¹³ *Ibidem*, VIII, p. 140, 190 (a. 1611).

²¹⁴ *Ibidem*, XI, p. 378, 379 (a. 1689), 413, 441 (a. 1690).

²¹⁵ *Ibidem*, I, p. 270 (a. 1568).

²¹⁶ *Ibidem*, II, p. 149 (a. 1578), VIII, p. 153 (a. 1611).

nă, bilabială a lui *v*²¹⁷, a cărei influență, însă, nu poate fi exclusă cu totul (la huțulii din Bucovina, de pildă, am înregistrat forma *Móldowa* alături de *Moldáwa*).

De la varianta *Moldúa* s-ar fi putut dezvolta, cum a arătat deja Al. Rosetti, o variantă secundară *Moldúna*²¹⁸, cu derivatele *Molduvîță*²¹⁹, n. pers. *Moldup(i) Jan*²²⁰, *moldupeni*²²¹. Emil Petrovici a explicat însă variantele bănățene *luvat* „luat”, *núvăr* „nour”, *vo luva* „a lua” prin influența pronunțării sîrbești bilabiale a lui *v* (*u*)²²². Tot astfel, repartitia variantei hidronimului (Transilvania, zone ale Moldovei și, accidental, ale Munteniei, de influență ardelenască certă), ne determină să o raportăm la forme constatate în documentele maghiare, cu accent tematic și pronunțare bilabială a lui *v* (*u*): *Molduva*²²³, *molduwai* „moldovean”²²⁴.

Această variantă s-ar mai putea explica, admitînd că accentuarea primară a hidronimului a fost proparoxitonă (*Móldova*)²²⁵, prin tendința de închidere a lui *o* neaccentuat, care afectează numeroase elemente lexicale, acționînd încă din latina dunăreană²²⁶ și manifestîndu-se în toate dialectele limbii române²²⁷. Închiderea accidentală a lui *-o-* din sufix se întîlnește, într-adevăr, și în alte toponime, cum ar fi *Rácuva* în bazinul Solonețului²²⁸, *Giur-*

²¹⁷ Aceasta pare a fi o particularitate arhaică, păstrată în ucraineană din faza slavă comună (Venzel Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*², I, Göttingen, 1924, p. 374; Emil Petrovici, *Etimologia toponimicului Hordou* în CL., IV, 1959, p. 155). La huțulii de pe valea Sucevei, *w* trece frecvent la *u* și alternează și cu *v* chiar în pronunția aceluiași subiect (I. Pătruț, *Fonetica graiului huțul de pe Valea Sucevei*, București, 1957, p. 50—52) — fapt constatat și de noi la huțulii din bazinul superior al Moldovei. Redarea prin *u* a lui *v* era frecventă și în documentele slavo-moldovenesti (Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 572; Ilie Bărbulescu, *O metodă de cercetare filologică și prelinsele „săsisme” în vechile texte românești*, în „Arhiva”, XXXII, 1925, nr. 1, p. 22—23).

²¹⁸ ROSETTI, L., p. 81 (a. 1609—1615). DRH, A, XXI, p. 211, 256 (a. 1632), 497 (a. 1633) — ultimele două în documente slavo-române; astăzi, la Săcuța—Boroaia (comunicat de Ion-Horia Bărleanu); Joseni—Harghita, Tarcău—Neamț (anchetă indirectă).

²¹⁹ IORGA, D.B. I, p. 12, 49 (începutul secolului al XVII-lea).

²²⁰ IORGA, S.D. IV, p. 17 (a. 1628); Valer Literat și Martin Járay, „*Vizite calpînești la profeii români din Țara Făgărașului*, în AJIN, VII, 1936—1938, p. 619 (a. 1658); Pașca, *op. cit.*, p. 283 (a. 1726, 1758, 1770, 1788); I. Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 50 (mijlocul secolului al XVIII-lea) — toți în Transilvania; Eleonara Alexiu, *Documente de pe Valea Teleajenului*, București, 1939, p. 16 (a. 1637), la Scăieni, în fostul județ Secuiei.

²²¹ NALR—*Mold. Bucov.* (ms.), pcl. 564 (Baia), 563 (Săcuța—Boroaia), 555 (Tătăruși—Iasi), 576 (Poiana Grintieșului—Neamț), toate notate cu *u* deschis sau cu *o* închis; Pocoleni—Rădășeni (comunicat de Ion-Horia Bărleanu); ARL II/1 p. 1, MN (Mirecești—Iasi).

²²² Emil Petrovici, *Studii*, p. 37.

²²³ Hidvégi Mikó Ferencz, *Históriaja*, în MHHS, VII, p. 247 (a. 1601); Rozsnyay Dávid, *Történeli maradványai*, ib. VIII, p. 34 (a doua jumătate a secolului al XVII-lea); Elena Mureșan-Triteanu, *Din legăturile familiei nobile transilvănene Petru Budai cu Țara Românească*, în RA, VII, 1946, nr. 1, p. 159 (a. 1660); VERESS, D. XI, p. 269 (a. 1687), HURM. XV, p. 1422 (a. 1689); Al. Matei, *Trei documente istorice privitoare la legăturile populației românești din Transilvania și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 132 (a. 1757).

²²⁴ VERESS, D. VII, p. 292 (a. 1606), IX, p. 363 (a. 1636).

²²⁵ Al. Rosetti, *Istoria limbii*, p. 487, 582; E. Virtosu, *op. cit.*, p. 473.

²²⁶ H. Mihăescu, *Limba latină*, p. 69.

²²⁷ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 79—81.

²²⁸ Ilie Dan, *Dicționar toponimic al văii Solonețului*, Iași, 1979, p. 589.

giuv(ul)²²⁹, Craiúva²³⁰ (explicabilă prin pronunțarea tematică inițială, menținută în Banat până în vremea noastră)²³¹, Crușuv²³², Laiuvul²³³, Tuluva²³⁴, Buzuva²³⁵ și altele. Ipoteza accentuării proparoxitone a hidronimului se sprijină pe constatarea că sufixul *-ova* era ațon în slava de est (cf. *Vóinoва, Dúboва, Sádova, Hirboва* etc.)²³⁶; dimpotrivă, neînțeleasă ar rămâne numai mutația accentului. Deși limba română are tendința de a accentua paroxiton cuvintele terminate în vocală (acesta ar fi un „tip fundamental” de accentuare după L. Bálasz)²³⁷, care afectează o serie de nume din Oltenia (*Brăbóva, Cleanóvul, Sádóva* etc.)²³⁸, în nici unul dintre toponimele de origine slavă din Moldova având această structură accentul nu s-a deplasat pe sufix. Constatarea ne obligă să admitem că sufixul inițial al hidronimului, în pofida opiniei curente, a fost *-ava*, pentru că acesta era accentuat în slava comună și în cea de est²³⁹, atît în apelative cît și în toponime. El era încă dominant în veacul al XIV-lea deoarece primele atestări, latino-maghiare, conțin acest sufix (*terra moldauana*, la 1360 și 1365)²⁴⁰, iar formele latinizate îl mențin (*-av-ia*), deși

²²⁹ DRH, B. I, p. 268 (a. 1479–1480); *Istoria Țării Românești (1290–1690). Letopiseșul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu și Dan Simonescu), București, 1960, p. 49, 56; Radu Logofăt Greceanul, *Începătura istoriei vieții luminațului și preacrestinului domnului Țării Românești. Io Costandin Brîncoveanu Basarab-Voievod*, în vol. *Cronicari munteni*, II, București, 1961 (ed. Mihail Gregorian), p. 61.

²³⁰ *Letopiseșul cantacuzinesc*, p. 207; B. Petriceicu Hașdeu, *Cuvenle den bătrîni*, II, București, 1879, p. 123 (a. 1602); G.F. Cîlausanu, G. Fîra, C.M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vilcea și împrejurimi*, București, 1928, p. 155.

²³¹ N. Iorga, *Observații și probleme bănațene*, București, 1940, p. 19.

²³² *Catalogul documentelor Țării Românești*, II, București, 1974, p. 217 (a. 1611). Cf. și arom. *Crúșuva* pentru *Crúșova* (Th. Capidan, *Noms de localités connus des Roumains de la Péninsule balkanique*, I, în „Langue et Littérature”, II, 1943, p. 263).

²³³ *Catalogul documentelor Țării Românești*, II, p. 464 (a. 1618).

²³⁴ HURM. XI, p. 219 (a. 1591), GHIBĂNESCU, S. XXII, p. 45 (a. 1696); Const. Solomon, C.A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Birlad, 1938, p. 88 (a. 1813).

²³⁵ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, V, Cernăuți, 1939, p. 179 (a. 1758).

²³⁶ A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 152. Caracterul ațon al sufixului este confirmat de cercetările accentologice asupra textelor vechi ruse: *-ova* era neaccentuat în derivatele de la substantive, nu însă și în cele de la verbe; cf. A.A. Zaliznjak, *Akcentologičeskaja sistema drevnerusskoj rukopisi XIV veka „Merilo pravednoe”*, în vol. *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Istoriia literaturnykh jazykov i pis'mennost'*, Moscova, 1979, p. 101 (*ólova, pópovja, hristovo*), și V.E. Ušakov, *Akcentologičeskij slovar' drevnerusskogo jazyka srediny XIV veka*, în vol. *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy interferenții i jazykovykh kontaktov*, Moscova, 1975, p. 273–321 (*avrámovъ, orámovъ, grádovъ* etc.).

²³⁷ L. Bálasz, *Accentul în cuvintele românești de origine maghiară*, în CL, IX, 1964, nr. 1, p. 74.

²³⁸ Vezi Ion Ionică, *Toponimia — martor al evoluției culturii materiale și spirituale. Aspecte ale microtoponimiei din sudul Olteniei*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, B, 2, 1982, p. 383. Tendința nu s-a generalizat însă, probabil și datorită influenței Banatului, care conservă poziția accentului: același nume de localitate se pronunță diferit, de pildă *Côrcova* în Banat și *Corcova* în Mehedinți (comunicat de Ion Nuță și Ion Florea).

²³⁹ Jerzy Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*², Wrocław-Cracovia, 1958, p. 285, 290 (pentru slava de est); Ivan Duridanov, *Za njakoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija s usporiedici ot drugite slavjanski ezici*, în vol. *Slavističen sbornik. Po slučai IV mezđunaroden kongres na slavistite v Moskva*, I, Sofia, 1958, p. 245 (pentru bulgară). Forma primitivă a sufixului slav era **āvā* (Jürgen Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerzeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg, 1979, p. 558).

²⁴⁰ HURM. I₂, p. 61, 94. Forma *Moldova* apare o singură dată spre sfîrșitul secolului al XIV-lea în lista rusă a orașelor moldovenești (Alexandru Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în RSI, XI, 1965, p. 209).

ar fi trebuit să-l înlocuiască prin *-ov-ia* dacă acesta ar fi fost mai răspândit (ca în *Braschovia*, *Brassovia*, *Brassowya* „Brașov”²⁴¹, *Moschovia* „Moscova”²⁴², *Chiovina* „[astăzi] Kiev”²⁴³, *Holesovia* „Holešov”, în Moravia, *Zolcouia* „[astăzi] Zolkiev”²⁴⁴ etc.), cum se și întâmplă mai târziu, în veacurile al XV-lea — al XVI-lea, când forma *Moldovia* dobîndește o anume frecvență²⁴⁵. Formele *Moldava*, *moldavskii* etc. din documentele slavo-moldovenești nu reprezintă inovații ale cancelariei, ci sînt și ele conservatoare²⁴⁶. Alternanța de sufixe *-ava/-ova*, veche și frecventă în toponimia slavă de pretutindeni²⁴⁷, a determinat mutația accentului, care se constată și în toponimia ucraineană, unde s-au putut nota accentuări ca *Žýzawa*, *Stýnawa*, *Tárnawa* (pe de o parte) și *Kahańcówa*, *Stahnówa*, *Jasenówa* (pe de alta)²⁴⁸. Prin urmare, închiderea lui *-o-* din sufix nu se putea face decît târziu, sub influența unei pronunțări neromânești proparoxitone, cum a fost cea maghiară.

Tendința de care vorbeam ar putea explica și închiderea lui *-o-* din temă în unele forme *tîrzii*, apreciate ca etimologice de către Al. Rosetti în ipoteza

²⁴¹ DRH, D, I, p. 120 (a. 1390), 133 (a. 1395), 323 (a. 1436).

²⁴² VERESS, D.I, p. 226 (a. 1562).

²⁴³ *Ibidem*, p. 239 (a. 1563). Finala *-ev* este corespondentul slav al lui *-ov* după consoane moi.

²⁴⁴ VERESS, D. XI, p. 24 (a. 1662), 1 (a. 1614).

²⁴⁵ Vezi, de ex., documentele latine de la BOGDAN, D.Ș. II, p. 259 (a. 1457), Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în AIIA, XIII, 1976, p. 329 (a. 1577), VERESS, D. II, p. 170 (a. 1579), 175 (a. 1580), HURM. XII, p. 1 044 (a. 1600), IORGA, A.F. III, p. 71 (*Moldovi sive Valachi*), sau documentele italiene din HURM. XI, p. 76 (a. 1566), IV, p. 59 (a. 1583), XI, p. 115 (cca 1586) s.a., cele englezești de la E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427—1601)*, Londra—Haga—Paris, 1964, p. 29 (a. 1538), cele olandeze la IORGA, S.D. IV, p. 181 (a. 1620), sau franceze din AIR, I, p. 151 (a. 1574 : *Moldovie*).

²⁴⁶ În documentele slavo-muntene pătrund și formele noi, din veacul al XV-lea : **Молдова**, **Молдавскыи**, în DRH, D. I, p. 286, 287 (a. 1431), 291 (a. 1432); AIR, I, p. 85 (a. 1439); în cele sirbești și rusești, forma *moldovski* „moldovean” se constată în veacurile al XVI-lea — al XVII-lea (cf. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, Zagreb, 1910, p. 912; *Istoričeskie svjazi narodov SSSR i Rumynii v XV — načale XVIII v.*, I, Moscova, 1965, p. 109, a. 1643).

²⁴⁷ Principalul argument al vechimii este prezența alternanței și în limbile baltice (Jürgen Udolph, *loc. cit.*). Pentru toponimia poloneză, vezi bogatele exemplificări ale lui Rozwadowski, *Wybór pism*, I, p. 328. Documentele înregistrează alternanța de sufixe și în cazul Sucevei; cf. *Soczczow* (HURM. I, p. 323, a. 1390, lat. — pol.), *Schooczowa* (N. Iorga, *La lettre d'Étienne-le-Grand, prince de Moldovie, sur la bataille de Baia, 1467*, în RHSE, XI, 1934, p. 253, lat. — mold.), *Suëow* (GHIBĂNESCU, S. XXII, p. 25, a. 1670, mold.), *Suëovskii* (id. *ib.*, p. 37, a. 1683, mold.) s.a.m.d. (în primele volume ale colecției DRH, A, vocala *a* este întregită automat în numeroasele cazuri de prescurtare, deși uneori ar fi putut fi vorba și de *o*). Jocul accentuării în funcție de sufixele utilizate, evident la începutul din Bucovina (*Môldowa/Moldáva*), se constată și pentru alte toponime românești, cum ar fi *Orșova/Rîșáva (Rîșáva)* (cf. Emil Petrovici, *Folklor din Valea Almăjutui. Banat*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, 1935, p. 154; forma *Orsava (Orsaua)* apare frecvent în cartografia europeană veche, precum și în documente).

²⁴⁸ J.B. Rudnyckij, *op. cit.*, p. 54, 94, 95; 48, 71, 78. Și în alte toponime românești accentuarea sufixului *-ova* se explică prin substituirea unui mai vechi accentuat *-áva* : *Cucui óva* (Crainici — Mehedinți), de pildă, se numea înainte și *Măg[sura] Cucuiava (Charta României, se. 1 : 5 500, București, 1884)*.

originii gotice: *Muldova*²⁴⁹, *Muldava*²⁵⁰, *Muldovița*²⁵¹, *muldoveni*²⁵², *muldevenesc*²⁵³. Mai puțin probabilă (dar nu exclusă) ni se pare o disimilare [o : o], cum presupun I. Gheție și Al. Maresș²⁵⁴, pentru că sînt multe exemple de închidere a lui o tematic și atunci cînd nu există condiții pentru disimilare: *Murava*, *Cumarău* (= Comarovo), *Berivuiști*, *Duhlana* ș.a. — în documente moldovenesti. S-ar mai putea invoca și tendința de închidere a lui o neaccentuat la u în ucraineană²⁵⁵, care explică, de pildă, varianta *Mulováta* a numelui satului orheian *Molováta*²⁵⁶. Factorul determinant, însă, a fost influența pronunției săsești (*Mulda*, *Mulde*), pentru că majoritatea exemplelor (vechi și actuale) provin din zona de influență a celor două mari centre săsești din Evul mediu, Bistrița și Baia. Acest factor explică și variantele latinizate *Muldovia*²⁵⁷, *Muldavia*²⁵⁸,

²⁴⁹ Varlaam, *Cazania* (1613), București, 1943 (ed. J. Byck), p. 6; N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, povodul Moldovei*, în AIIN, III, 1924—1925, p. 192; Miron Costin, *Opere* (ed. P.P. Ponițescu), București, 1958, p. 65, 66, 91, 101, 104, 149 ș.a.; Dosoftei, cca 1671 (în „Convorbiri literare”, VI, 1872, p. 159); *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 54, 119; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ed. Iorgu Iordan), București, 1955, p. 366; Vasile Mangra, *Cercetări literare-istorice*, București, 1896, p. 22 (a. 1717), în vestul Transilv., IORGA, S.D.V., p. 101 (a. 1719); BĂLAN, C.D.B., p. 42 (a. 1746); actual, în Pocoleni-Rădășeni (comunicat de Ion-Illoria Bârleanu), Măgurești—Bacău, Ruginești—Vrancea.

²⁵⁰ *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, I, București, 1965, p. 442; Arhiva comunei Fundul Moldovei, jud. Suceava, registrul nr. 1/1904 (*Protocoluri ale Comitetului Comunal*), a. 1903; *Fundul Moldavei*.

²⁵¹ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 173 (a. 1592); Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenesti*, extras din „Anuarul Scoalei Superioare Ortodoxe” din Cernăuți pe 1923—1924, Cernăuți, 1925, p. 9—10 (a. 1664).

²⁵² N. Drăganu, *Codicele*, p. 190; Miron Costin, *op. cit.*, p. 70, 150, 152 ș.a.; *Letopisețul cantacuzinesc*, p. 124; IORGA, S.D. IX, p. 202 (mijlocul sec. XVII); Ruginești—Vrancea.

²⁵³ HURM. XI, p. 395 (a. 1594).

²⁵⁴ Gheție—Maresș, *op. cit.*, p. 108.

²⁵⁵ Vondrák, *op. cit.*, I, p. 116; Vs. Hancov, *Das Ukrainische in neueren Darstellungen russischer Mundarten*, în ZSIph, II, 1925, p. 230; S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 266; Ivan Pan'kevych, *Ukrains'ki honory pidkarpats'koï Rusy sumežnyh oblastej*, I, Praga, 1938, p. 102—103.

²⁵⁶ DIR, A, XVII—I, p. 50 (a. 1602).

²⁵⁷ N. Drăganu, *Cei dinții studenți români ardeleni la universitățile apuse, în AIIN, IV, 1926—1927, p. 421 (a. 1441); Ladislav Blasij de Muldovia, student la Viena (=din Baia).*

²⁵⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, I, București, 1879, p. 318 (a. 1372); HURM. I₂, p. 315 (a. 1389), 362 (a. 1395), 493 (a. 1412); Virgil Ciociltan, *Între sultan și împărat: Vlad Dracul în 1438*, în „Studii”, XXIX, 1970, p. 1777 (a. 1438); FRA, LXVIII, p. 562 (a. 1454); MACUSCEV, p. 135 (a. 1484); AIR, I, p. 16 (a. 1527); G. Gollner, *Românii în opera lui Ioan Dantiscus*, în RI, XXVI, 1940, p. 255 (a. 1531); Al. Giorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancaș*, București, 1940, p. 35 (a. 1541); IORGA, S.D. XXIII, p. 51 (a. 1547); [Sebastian Münster], *Landtafel des Ungerlande, Polande, Reissen, Litaw, Walachei, Bulgarei*, [1550]; Sebastian Münster, *Cosmographia*, 1552 (harta *Nouvelle description de la Pologne et Hongrie etc.*); Mapamond anonim, Veneția, 1554 (la A.E. Nordenskiöld, *Periplus. An Essay on the Early History of Charts and sailing directions*, New York, f.a., p. 147); Wolfgang Lazius, *Hungariae descriptio*, hartă (a. 1556, 1570, 1579); VERESS, B.I, p. 18 (a. 1558); *Geographicae Tabulae* din Loggia a III-a vaticană, în vol. *Monumenta Cartografica Vaticana*, IV, Vatican, 1955, tav. XIV (a. 1562); Giorănescu, *Documente*, p. 46 (a. 1567); [Livio Sanuto], [Carta dell'] *Europa*, [Veneția], 1572, *ibidem*, II, Vatican, 1948, tav. XXVIII; VERESS, D. II, p. 11 (a. 1575); *Călători străini despre Țările române*, III, București, 1971, p. 679, 680 (engl.: *Muldavia*, a. 1589); HURM. XI, p. 248, 253 (a. 1592); Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 25 (a. 1594); HURM. XI, p. 427, 436 (a. 1594); VERESS, D. IV, p. 79 (a. 1594); Ion Clorian, *Știri despre Mihai Viteazul în hărțile epocii*, în RA, LII, 1975, p. 184, a. 1596; Antonio Magini, *Hungaria et Transilvania*, Veneția, 1596 (hartă); HURM. XII, p. 233, 234 (a. 1596); Abraham Ortelius, *Il Theatro del Mondo*, Brescia, 1598, p. 181; HURM. XI, p. 301 (sfîrșitul secolului al XVI-lea); MVCE, I, p. 579, 593 (a. 1600); IORGA, S.D. XX, p. 459 (a. 1616); C.C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie* (1633), Paris—București, 1925, p. 24; IORGA, S.D. IV, p. 207 (a. 1638).

muldaous, -a, -um, *Muldavi*²⁵⁹, *muldaviensis*²⁶⁰, *muldavicensis*²⁶¹, *muldanicus*²⁶², *Muldavan*²⁶³, *Muldoblachia*²⁶⁴, care apar de timpuriu nu numai în scrieri latinești redactate de germani, dar și în documentele cancelariilor străine (mai ales maghiară și polonă) și au o anumită frecvență în istoriografia, memorialistica și cartografia europeană din secolul al XVI-lea până la mijlocul celui de-al XVII-lea²⁶⁵. Prestigiul țigului de pe Moldova, menținut mult timp după pierderea condiției de *capitalis* (de care mai amintesc încă sigiliile sale tirzii), precum și relațiile comerciale strînse ale coloniștilor sași și maghiari de aici cu orașele din Transilvania (îndeosebi cu Bistrița) și din Polonia, sau relațiile de ordin confesional cu Scaunul papal prin intermediul misionarilor au permis extinderea pronunției săsești în întreaga Europă. Ea nu se constată, însă, în actele latine ale cancelariei Țării Moldovei.

Semnaland în variantele cronicii lui Ureche forma *Mulduva* (cu derivatele *mulduvenesc*, *muldupeni*), care „acordă o notă stranie limbii întregului manuscris”, Liviu Onu încerca să-i explice fonetismul prin intervenția unor copişti de origine ucraineană²⁶⁶. Dar aceste forme nu sînt singulare în cronica citată, ci sînt atestate documentar de la finele veacului al XVI-lea pînă astăzi în același fel: *Muldūva*²⁶⁷, *mulduvân*²⁶⁸, n. pers. *Mulduviānu*²⁶⁹, *mulduve-*

²⁵⁹ Aventinus, *Annales Boiorum*, Basel, 1580, p. 545 (ap. Aurelian Sacerdoteanu, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933, p. 39, nota 24); HURM. XI, p. 301, 304 (sfîrșitul secolului al XVI-lea); C.C. Giurescu, *Le voyage*, p. 27, 32 (a. 1633).

²⁶⁰ HURM. I₂, p. 297 (a. 1387); URICARIUL, XI, p. 18 (a. 1389); R. Rosetti, *Despre unguri*, p. 306 (a. 1420); *Muldavien[is]*; IORGA, S.D. I—II, p. 415 (a. 1452).

²⁶¹ G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în DIT, II, 1930, p. 347 (a. 1643).

²⁶² Francisc Pall, *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, în DIT, IV, 1939, p. 242 (a. 1653).

²⁶³ Mihail P. Dan, *Ziar ceh contemporan despre bătălia de la Gorostău*, în AIIN, IX, 1943—1944, p. 418 (a. 1601).

²⁶⁴ Wilhelm Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam Episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887, p. 40 și nota 2 (începutul secolului al XV-lea). Corespondentul slavon era **БѢЛАЯ МСАДОРАХЪНСКА**, folosit de Macarie pe la 1526—1528 (Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în „Studii”, XVI, 1963, p. 432).

²⁶⁵ Cu totul accidental apar mai tîrziu, de ex. la misionarul Gio. Batt. del Monte, care a activat la Baia, din 1670 și 1671: *Moldavia* (G. Călinescu, *Alecii missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în DIT, I, 1925, p. 105, 108); într-o scriere a geografului Le Coq de la 1687: *Muttavia* (I. Tanoviceanu, *Doi specimene de geografie*, în „Arhiva”, I, 1889—1890, p. 576); sau în catehismul lui Silvestro Amelio din 1719: *Muldavia*, *muldaou*, *muldaou* (Ovid Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio*, în GrS, I, 1923—1924, p. 289, 290, 293, 300). Formelor latinizate li se adaugă, firește, cele franceze: *Maldaie* (Al. Giorănescu, *O broșură contemporană despre bătălia de la Obertyn*, în RI, XXIV, 1938, p. 115, a. 1531; MHHD, I, p. 194, a. 1533). *Muldaviens* (MHHD, II, p. 79, a. 1542); olandeze: *Muldavien* (G. Gollner, *Românii*, p. 255, a. 1531) ș.a. adaptate fie după latină, fie după germană.

²⁶⁶ Liviu Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 324 și urm.

²⁶⁷ *Documente și însemnări*, p. 196 (a. 1594); ROSETTI, L., p. 73 (a. 1604—1618); DIT, A, XVII—II, p. 216 (a. 1609); GHIBĂNESCU, S. IV, p. 43 (a. 1667), V, p. 324 (a. 1676); HURM. XV, p. 1516 (a. 1707); Ioan Bianu, R. Caracș, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1913, p. 232 (a. 1781; mențiune din Războieni—Neamț); Alexandru Vasiliu, *Cîntece și urături de-aie poporului*, București, 1909, p. 59 (Tătăruși—Iasi); Bogata—Baia (cu gen. *Mulduzi*), după ancheta noastră; Pocoleni—Rădăseni (com. Ion-Horia Bărlăanu).

²⁶⁸ IORGA, D.B. II, p. 65 (a. 1687); Artur Gorovei, *Povestea unei țete de împărat*, în „Sezătoare”, II, 1893, p. 155 (Mădel—Borca, jud. Neamț); NAIR—Mold. Bucov. (ms.), pet. 576 (Poiana Grîntiesului—Neamț) și 577 (Bicaz-Che, sat de „ungureni”); Pocoleni—Rădăseni (com. Ion-Horia Bărlăanu); Prundu Bîrgăului—Bistrița-Năsăud (și: *Muldūva*).

²⁶⁹ Pocoleni—Rădăseni (com. Ion-Horia Bărlăanu).

*nesc*²⁷⁰. Acceptînd principiul analitic stabilit de Ion Gheție, după care un fenomen fonetic explicabil în egală măsură prin intervenția copiștilor străini și prin raportarea la fonetica graiurilor trebuie considerat românesc²⁷¹, va trebui să renunțăm la ipoteza lui Liviu Onu, cu atît mai mult cu cît varianta nu poate fi constatată în graiurile ucrainene din Bucovina și nici în vreun text vechi, cunoscut nouă, în această limbă sau în rusă. Am putea-o explica printr-o asimilare vocalică, plecînd de la forma *Molduva*, numai că ariile nu coincid cu totul: *Molduva* circula în toată Transilvania, în timp ce presupusa asimilare se produce exclusiv în nord-vestul Moldovei și nord-estul Transilvaniei (zona Bistriței). Este o zonă de interferență a influenței săsești vechi (care a impus varianta *Muldova* și a celei vechi maghiare (care a dat naștere variantei *Moldua*), ceea ce ne face să credem că *Muldova* nu este altceva decît produsul unei contaminații²⁷². Din ea s-a dezvoltat apoi varianta secundară *Mulduha* (care alternează cu *Mulduva* în aceeași zonă, a „munților Sucevei”) ²⁷³, prin trecerea lui *v* (*u*) la *h*, ca în *măduhă* < *măduyă* (*măduvă*) ²⁷⁴. Nu putem accepta explicația dată de I. Gheție și Al. Maresș acestei forme, plecînd de la varianta *Moldua*, în care *h* ar fi fost „introdus între cele două vocale aflate în hiat”²⁷⁵.

Pentru varianta *Muldúa*²⁷⁶ s-ar putea propune aceeași dublă explicație ca și pentru *Mulduva*: fie prin asimilare vocalică (de la *Moldúa*), fie prin contaminarea dintre *Moldua* și *Muldova*. Ea este atestată documentar exclusiv pe valea Moldovei (mai ales în zona Cîmpulungului Moldovenesc), dar posedăm și două atestări exterioare mai noi: prima este sintagma *mere mulduoane* în Biharea („mere moldovenesti”) ²⁷⁷, care pare a fi însă o formă transmisă de producătorii moldoveni care le comercializau în Ardealul Austro-Ungariei (cum erau cei din zona Rădășenilor), pentru că bihoreni ziceau *Moldua*, nu *Mulduva*²⁷⁸; a doua e chiar *Mulduva*, într-un cîntec popular transmis de A. Mureșanu²⁷⁹, care a circulat printre românii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea: „De-ar fi Muldua la cruce / De trei ori în zi m-aș duce; / Dar Muldua-i mai departe, / Nu pot merge fără carte / Și Muldua-i peste munți, /

²⁷⁰ BĂLAN D.C., p. 68 (a. 1804: *Cîmpulungul Mulduvenesc*); Gh. Cardaș, *Cîntece poporane moldovenesti*, Arad, 1926, p. 116 (Broșteni—Suceava); *ALRT II*, p. 171 (Boian—Cernăuți); „Șezătoarea”, XX, 1924, p. 8 (Broșteni—Suceava).

²⁷¹ Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 144.

²⁷² Contaminația s-a produs la nivelul vorbitorilor comunităților catolice din zonă, pentru că ungurii i-au dublat pe sași în acțiunile de colonizare din Moldova ale acestora (cf. Constantin C. Glurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 84—88).

²⁷³ I. Teodorescu, *O samă de cuvinte (din munții Sucevei)*, în „Șezătoarea”, III, 1894, p. 82.

²⁷⁴ Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, 1970, p. 24—25. Evoluția bilabialei *w* la *h* este obișnuită și în graiurile rusești (S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 272).

²⁷⁵ Gheție—Maresș, *op. cit.*, p. 139.

²⁷⁶ ROSETTI, L., p. 45 (a. 1592): *Tara Mulduoei* (care presupune o pronunțare *Muldúa*); GHIBĂNESCU, S. XXII, p. 27 (a. 1672); *IRM*, XV, p. 1406 (cca 1687), 1474 (cca 1700); ȘTEFANELLI, p. 60 (a. 1759).

²⁷⁷ Miron Pompiliu, *op. cit.*, p. 247 (a. 1887).

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ Andrei Mureșanu, *Reflexii*, Cluj-Napoca, 1977, p. 86. O variantă a acestui cîntec, din Pătrăuți, are peste tot forma *Moldova* (cf. „Ion Creangă”, III, 1910, p. 249).

Nu pot trece de *moliti*. Mureșanu s-a născut la Bistrița și și-a făcut studiile la școala săsească, apoi la liceul călugărilor piariști din localitate; este, deci, foarte probabil ca să fi cules poezia de acolo (mai ales că și forma *molit* „molid” se explică tot prin influența pronunției germane)²⁸⁰, ceea ce înseamnă că interpretarea dată de noi variantei, prin contaminarea pronunției săsești cu cea maghiară, se poate menține. Prima sa atestare într-un document extern (latino-maghiar) ar fi fost din 1395 (*terra nostra Mulduana*), dar ea nu mai apare și la o nouă publicare a documentului, „reeditat mai bine”: *terra nostra Moldvana*²⁸¹. Cealaltă atestare, din 1406 (*invasores de Muldwa*)²⁸², nu se poate justifica decât printr-o influență reciprocă a pronunțiilor maghiară și săsească, constatată deja de noi cu referire la alte variante. Este incontestabil că numele Țării Moldovei nu s-a dezvoltat de la hidronim (cum se susține adesea), ci de la acela al mărcii maghiare create în jurul orașului săsece Mulda; or, dacă pe la mijlocul veacului al XIV-lea sașii înșiși preluaseră numele apei, Moldova, pentru a-și denumi colonia, în forma folosită de localnici (pe care o găsim în primele documente latino-maghiare, din 1360 și 1365), ulterior el s-a modificat printr-o evoluție tipic-germană²⁸³, pe care cancelaria maghiară ar fi putut-o adopta într-o vreme când nu acceptase încă ideea independenței noului stat și, deci, nu avea motive să uzeze de numele oficial al acestuia. Pe de altă parte, este cert că sașii bilingvi au avut un rol important nu numai în crearea, dar și în transmiterea în documente a formelor mixte.

Analiza variantelor românești ale numelui Moldovei, invocate de Al. Rosetti pentru a susține ipoteza originii sale gotice, dovedește că ele nu l-au precedat, ci sînt evoluții tîrzii, sub influență maghiară și săsească. Renunțînd la aceste dovezi, vom recunoaște totuși că de la un compus gotic cu determinantul în genitiv (**Muldenah (u)ja*) sau în nominativ (**Muldah (u)ja*) se putea ajunge ușor la *Moldova* în slava comună. Pierderea desinenței genitivului este destul de obișnuită în evoluția compuselor germane, care, de altfel, se puteau crea și prin simpla alăturare a substantivelor²⁸⁴. Pentru exemplificare, vom cita cîteva formații cu *ah(u)ja* „apă curgătoare”: *Suhl* (la 977: *Sulaha*) < v. germ. de sus *sol*, *šul* „mlaștină”²⁸⁵; *Wolfach* (la 1084: *Wolfhacha*) < *Wolf*

²⁸⁰ În ALR SN III, h. 623, *molit* este notat la Poiana Sibiului—Sebes. Numele cătunului Molid al satului Vama—Succava este notat mereu *Molit* în lucrările germane sau influențatei de limba germană: Josef Beer, *Eisenbahn-Karte der oesterreichisch-ungarischen Monarchie*³, Viena, 1891; Eduard Fischer, *Uebersichts- und Verkehrskarte der Herzogthums Bukowina*, Cernăuți, 1898; idem, *Topographische Beschreibung der Siedlungen*, în vol. *Die Bukowina*, Cernăuți, 1899; idem, *Dislocation der K.K. Gendarmerie in der Bukowina*, hartă, Cernăuți, cca 1906; K.u.K. militärgeographisches Institut, *Bukowina*, sc. 1:75 000, cartea *Kimpolung in der Bukowina*, Viena, 1914; Cornel Kozak, Eduard Fischer, *Heimatskunde der Bukowina zum Gebrauche für Schulen und zum Selbstunterricht*, Cernăuți, 1900, p. 82; Em. Grigorovitz, *Dictionarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 30/1; *Operat über die aus Anlass des Waldwegbahn im Bezugslande*, hartă ms. din 1904, în arhiva Ocolului Silvic Frasin—Succava. Asurzirea consonanței *d* în poziție finală este tipic-germană.

²⁸¹ HURM. I₂, p. 362, reluat în XV₁, p. 4; în DRH, D, I, p. 147 se preia lectura din HURM. I₂.

²⁸² MIHÁLYI, D., p. 143, DRH, D, I, p. 180.

²⁸³ Vezi Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 156—158.

²⁸⁴ Cf. Wolfgang Fleischer, *Namen und Mundart im Raum von Dresden*, I, Berlin, 1961, p. 269—274.

²⁸⁵ Rudolf Fischer, Ernst Eichler, Horst Naumann, Hans Walther, *Namen deutscher Städte*, Berlin, 1963, p. 127—128.

„Iup“²⁸⁶; + *Aspa* < **Aspaha* „Pîriul Plopilor“, *Bäre* < **Beraha* „Pîriul Urșilor“, + *Bebra* < **Bibaraha* „Pîriul Castorilor“, *Berka* (în secolul al IX-lea : *Berchacho*) < **Birkaha* „Pîriul Mestecenilor“, + *Biese* < **Besaha* „Pîriul Papurei“, + *Ebra* (la 1075 : *Eberaha*) < **Eburaha* „Pîriul Mistrețului“, *Felda* (la 786 : *Feldaha*) „Pîriul Cîmpului“, *Fischa* „Pîriul Peștilor“, + *Gotha* (la 775 : *Gothaha*) < v. saxon *gota* „Pîriul Jgheabului“, *Leina* (în secolul al IX-lea : *Linaha*) < v. germ. de sus *lin* „Pîriul Inului“, *Walse* (la 1291 : *Waldesha*), poate < v. germ. de sus *wald* „Pîriul Pădurii“, *Weida* (la 1122 : *Withaa*) < **Widaha* „Pîriul Sălciilor“, *Wiesenha* < v. germ. de sus **Wisuntaha* „Pîriul Bizonilor“²⁸⁷.

Tema hidronimului **Muldah(u)a* putea fi ușor asociată de către slavi cu propria lor temă **mold-*, ca în atâtea alte cazuri; oricum, grupul germanic -*ul-*, devenit -*l-* (*ul-*) în slava comună, evoluează în mod normal în slava de est în -*ol-*: got. *dulgs* > sl. com. **dulgā* > v. sl. *długū*, rus. *dolg*; germ. **hulma-* > sl. com. **hulmā* > v. sl. *hlŭmŭ*, rus. *holm*²⁸⁸. Pe de altă parte, -*ah(u)a* (*h* începe să dispară în dialectele germane abia din perioada medie, în jurul lui 900)²⁸⁹ este acomodat de obicei la -*ava* în toponimia slavă de origine germanică, de ex. ceh. *Rotava* < *Roda*²⁹⁰ < **Rotaha*, **Rodaha*, cf. med. germ. de sus *roten*, med. germ. de jos *roden* „a desțeleni“²⁹¹; ceh. *Morava* (la 872 : *Maraha*) < v. germ. de sus *Maraha* < ilir. (celt. ?) *Marus*, ceh., pol. *Opava* < vandal. **Apahwa* < ilir. **Apa*, ceh. *Úhlava* < germ. **Angulahwa*²⁹²; sorab. *Moldawa* (a. 965) < germ. *Milda* (a. 836) < **Mildah(u)a*²⁹³; poate pol. *Ścinawy* (la 1293 : *Stinavia*) < germ. **Steinahwa*²⁹⁴; slov. *Vipava* < germ. **Upahwa* sau longob. **Wipaha*²⁹⁵; ceh. *Litava* < germ. *Hlitahwa*²⁹⁶. Singura obiecție care se poate aduce este aceea că numele astfel slavizat nu a suferit polno-

²⁸⁶ O. Heilig, *Die Ortsnamen des Großherzogtums Baden gemeinfaßlich dargestellt*, Karlsruhe, f.a., p. 12.

²⁸⁷ Toate după Hans Walther, *Namenkundliche Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Saale- und Mittelbegebietes bis zum ende des 9. Jahrhunderts*, Berlin, 1971, p. 254–259. Pentru hidronimele franceze și belgiene formate cu germ. -*aha*, vezi Paul Lebel, *Principes et méthodes*, p. 237 : *Laimaha* „Rîul Argilos“, *Suarza* < **Suarzaha* „Rîul Negru“ etc.; idem, *Les noms de rivière d'origine germanique en France*, în vol. *Premier Congrès International de Toponymie*, p. 71; Albert Carnoy, *Origines des noms des communes de Belgique y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, I, Louvain, 1948, p. 1, 8.

²⁸⁸ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 69–70. Cf. și Stender-Petersen, *op. cit.*, p. 498; dimpotrivă, un v. germ. *ō* ar fi dat în sl. un *u* (*ibidem*, p. 485).

²⁸⁹ Cf. Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 1; Adolf Bach, *Deutsche Namenkunde*, II₁, *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg, 1953, p. 154–155; Hans Walther, *op. cit.*, p. 148.

²⁹⁰ Vladimír Šmilauer, *Tschechisierung der deutschen Ortsnamen auf -au*, în vol. *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur* (vol. 57 din „Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philol.-hist. Klasse“, 1965, nr. 2), p. 140.

²⁹¹ Hans Walther, *op. cit.*, p. 257.

²⁹² Ernst Schwarz, *Ueber alle Flussnamen in den Sudetenländern*, 1. *Oppa und Aupa*, în ZONF, VI, 1930, p. 195; A. Brückner, *Mischnamen*, p. 182–184 (cu obiecții); Hosák-Šrámek, *op. cit.*, p. 93; Rudolf Fischer, *Probleme der Namensforschung*, p. 26–27. Pentru *Morava* din Podolia este edificatoare forma de la 1448: „in fluvio Morachwa“ (Mihailo Hruševski, *Materyialy do istoriji suš'no-političnyh i ekonomičnyh vidnosyn zahidnoli Ukraïny*, I, L'vov, 1906, p. 53).

²⁹³ Hans Walther, *op. cit.*, p. 238; Ernst Eichler, *Studien zur Frühgeschichte slawischer Mundarten zwischen Saale und Nisse*, Berlin, 1965, p. 117.

²⁹⁴ Jan Rozwadowski, *Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków*, p. 54. Tot astfel rușii au acomodat în -*ovo*, -*ova* sufixul finic -*va* dintr-o amplă serie de hidronime nordice (cf. E.M. Murzaev, *Geografija v nazvanijah*, Moscova, 1979, p. 81).

²⁹⁵ Vezi discuția la France Bezlej, *Slovenska vodna imena*, II, Ljubljana, 1961, p. 299.

²⁹⁶ Hosák-Šrámek, *op. cit.*, I, p. 540.

glasia (**Moldawa* > **Molodawa*/**Molodowa*) ca mai toate cuvintele din seria grupului sl. com. *toll*.

4.3. Deși istoricii mai vechi (Hasdeu, Xenopol, Iorga) tindeau să restrângă cit mai mult rolul triburilor germanice în mozaicul etnic de pe teritoriul actual al țării noastre, este incontestabil însă că stăpînirea lor, cel puțin în Moldova, a fost efectivă și de o certă durată. De la finele veacului al III-lea î.e.n. se stabilesc aici bastarnii, veniți dinspre nord, care preferau zonele deluroase și păduroase ale provinciei, în care se mențin pînă în prima jumătate a veacului întii î.e.n. La începutul celui de-al III-lea secol al e.n. își fac simțită prezența în Moldova goții, veniți din țara *Oium* dintre Nipru și Don. Cercetările arheologice semnalează o grupare distinctă în cadrul amestecului etnic got, caracterizată prin necropole tumulare, delimitate cronologic între a doua jumătate a secolului al III-lea și prima jumătate a celui de-al IV-lea, a cărei prezență se constată atît în zona centrală a bazinului riului Moldova (între Ozana și Rîșca), cît și în bazinul superior al Nistrului (între afluenții dreپتي ai acestuia, Strîi și Cēčva) și se atribuie semințiiilor hasdingilor și taifalilor²⁹⁷. Zona de pe Moldova era limitată sudic de o formație teritorială a dacilor liberi și reprezenta, probabil, punctul sudic al „Țării Taifalilor” (cum o numea Ammianus Marcellinus), în apropierea căreia, după o opinie recentă²⁹⁸, ar fi construit în grabă regele vizigot Athanaric, la 376, valul de apărare împotriva hunilor. Populațiile gotice au rezistat pînă la venirea acestora, într-o simbioză (documentată atît arheologic, cît și antropologic) cu neamurile dacilor liberi, sarmaților și, poate, ale dacilor romanizați, care se reflectă în cultura mixtă numită Sintana de Mureș — Cērnjahov²⁹⁹. Deși așezările ei sînt lipsite de fortificații (ceea ce pare să indice „o locuire de scurtă durată”)³⁰⁰, se apreciază totuși că ea nu dispăre odată cu invazia hunilor, care a distrus blocul got, ci se continuă pînă în secolul al V-lea, cînd se integrează în cultura de tip Ipotești³⁰¹.

Acceptînd ipoteza originii gotice a hidronimului nostru, istoricește probabilă, nu se poate admite și ideea păstrării lui de către o comunitate germanică pînă la venirea sașilor, pentru că ea nu se sprijină decît pe confuzia între geți și goți a lui Iordanes³⁰². Filiera scandinavă propusă de E. Lozovan este și ea un veritabil tur de forță pe marginea istoriei, pentru că a acorda statut

²⁹⁷ Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 93—98.

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 115. Și R.F. Kaindl credea că Valea Greuthungilor, în preajma căreia ar fi construit valul, ar fi fost valea Moldovei, iar caștrele sale ar fi fost la Gura Humorului (*Kleine Studien*, Cērnăuți, 1893, p. 20); numai că Ammianus situa acest centru întărit lîngă Nistru („prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius”), iar „cetățile” de la Gura Humorului sînt din vremea ocupației austriece! Pentru știrile istorice privind neamurile germanice din Dacia, vezi Alexandru Philippide, *op. cit.*, I, p. 294—321.

²⁹⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 85; Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 107—113. Cf. N. Iorga: „Orice invazie a barbarilor reprezintă o confederație purtînd numele națiunii care conduce” (*Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balkans*, în RHSE, VII, 1930, p. 9).

³⁰⁰ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 688; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 83—84.

³⁰¹ Ion Ioniță, *op. cit.*, p. 116—117; Dumitru Berciu, *Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetărilor arheologice recente*, în „Studii”, XXVIII, 1975, p. 1 162.

³⁰² Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, în ALIL, XIX, 1968, p. 19—20. Pentru critica tezei continuității germanice în Transilvania, susținută de Gustav Kisch, vezi și István Knieszsa, *Ungarns Völkerschaften*, p. 355—356.

de realitate broderiei tîrzii a lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir și a presupunerii, plecînd de la comparații absolut nesemnificative, existența unei formațiuni politice de factură nordică în zona viitoare „țări a Șipențului”, în veacurile al XI-lea — al XII-lea, depășește condiția unei „ipoteze temerare”³⁰³. Este însă foarte probabil că sașii aveau încă acest cuvînt în graiul lor (alături de omonimul său mai nou *Mulde* „albie” < lat. *muletta*), pentru că el este atestat (cu formele *molde*, *molte*, *molt*, *mült* etc.) și în germ. med. de sus și este încă viu în dialectele germane, atît în cel de sus, cît și în cel de jos³⁰⁴. În această situație, Al. Rosetti ar fi trebuit să vorbească nu de un „gotic *mulda*” pătruns prin filieră săsescă, ci pur și simplu de un hidronim de origine germană medie. Un **Mulda* (**Molda*) ar fi putut fi sufixat de către slavi³⁰⁵, dar, cum spuneam, ideea bilingvismului slavo-săsesc în Moldova la mijlocul veacului al XIV-lea nu are nici o consistență istorică, cu toate că dificultatea lingvistică (absența polnoglasiei) s-ar elimina de la sine presupunînd că numele s-a creat tîrziu, după ce fenomenul fonetic și-a încetat acțiunea. Venirea sașilor nu poate fi anterioară deceniului al 5-lea al acestui secol, iar forma *Moldava* este atestată deja la 1360; or, nu se poate admite că maghiarii ar fi ignorat tocmai numele inițial al mării lor („terra Moldana”), optînd pentru o creație hibridă care, nefiind mai veche de 15 ani, ar fi avut o circulație locală foarte restrînsă.

La fel de puțin convingătoare este și încercarea lui Al. Rosetti de a explica sufixarea formei *Molda* prin invocarea formelor latinizate *Moldavia*, *Moldaviensis*, pentru că în latină nu a funcționat un sufix *-avia*: toponimul latinizat este, indiscutabil, varianta oficializată *Moldava*, cu obișnuitele sufixe *-ia*, *-iensis*³⁰⁶, după cum punctul de plecare al formei *Moldovia* era numele (devenit popular) *Moldova*. Dimpotrivă, de la forma săsescă pleacă în mod sigur *Moldania*³⁰⁷, latinizare cu sufixul *-ania* (specializat în denumirea unor țări,

³⁰³ Am arătat deja (*art. cit.*, p. 155) că legenda descălecatului, pe care E. Lozovan o preia *ad litteram*, este o creație cărturărească tîrzie, în care tradiția săsescă a întemeierii tîrgului *Molda* s-a grefat pe cea autohtonă a descălecatului din Maramureș. În această perspectivă, și elementele pe care E. Lozovan le consideră arhaice nu sînt altceva decît îmbogățiri ulterioare. Așa, de exemplu, „sfatul” curtenilor (care-l aleg domn pe Dragoș) este o instituție creată în Moldova în secolul al XV-lea (P.P. Panaitescu, *La grande assemblée du pays, institution du régime féodal en Moldavie et en Valachie*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 119), iar nu una moștenită de la ... vikîngi. Explicarea numelui de localitate de la numele animalului care i-a condus pe întemeietori nu are o motivație istorică *stricto sensu*, ci este un procedeu caracteristic al miturilor etiologice, pe care îl întîlnim, de pildă, la vechii greci: Antinoe, fiica lui Cepheus, ar fi întemeiat orașul Ofis („Șarpele”) mergînd după un șarpe (Pausanias, *Călătorie în Grecia*, VIII, 8. 3).

³⁰⁴ J. Andreas Schmeller, *Bayerische Wörterbuch*, II, Stuttgart—Tübingen, 1928, p. 572—573; Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, II, Leipzig, 1872, s.v. *molte*; Jakob Grimm, Wilhelm Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, VI, Leipzig, 1885, s.v. *Molde*.

³⁰⁵ Nenumărate exemple de acest fel oferă Vl. Șmilauer, *Tschechisierung*, p. 139—147.

³⁰⁶ Vezî Giandomenico Serra, *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia superiore*, Cluj, 1931, p. 209; Adam Hein, *Zagadnienia der gwaczi przymiotników od imion własnych*, în „Onomastica” (Wrocław), VIII, 1963, nr. 1—2, p. 37; cf. Hussia (= Huși), *Tatrusia* (= Trotuș) la 1643 (Omăgiu profesorului D. Găzdaru. *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, I, Freiburg im Br., 1974, p. 60) ș.a.

³⁰⁷ Cf. Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 62; *Jacobus de Moldavia* sau de *Molda* la 1402 și 1410 (informație suspectată pe nedrept de către Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 53, nota 149); Henricus Martellus Germanus, *Tabula moderna Germaniae, Hungariae, Boemiae et Poloniae*, cca 1480—1492 (reprodusă de Mario Banfi, *I Paesi Romeni nei monumenti cartografici italiani del Rinascimento*,

regiuni sau localități)³⁰⁸, căreia în latina moldovenească îi corespunde *Moldovania*³⁰⁹.

4. Înainte de a conchide asupra ipotezei gotice, trebuie să luăm în discuție două etimologii similare date unor hidronime din estul Europei, care, după autorii lor, se aplică în egală măsură Moldovei noastre. Una este explicația dată de O. N. Trubačev hidronimului *Moloda*, care desemnează un afluent al pârului Lomnica din bazinul superior al Nistrului. Acesta nu s-ar putea raporta la un ucr., rus. *molodá* „tînără”, ci ar fi un germanism, de la un **muldan* „pămînt” cu entopicul subînțeles *voda* „apă” — situație asemănătoare cu cea a unui alt afluent al Lomnicei, *Petros*, și el de proveniență străină (recte, românească), inspirat tot de o caracteristică a solului³¹⁰. Judecînd după nomenclatura geografică, acea zonă de obcină a Carpaților Păduroși a fost locuită în Evul mediu de o populație ucraineană și românească (culmile care încadrează *Moloda* se numesc *Arszyca* „Arșița” și *Grofa* „Groful”³¹¹), iar pîriul este prea neînsemnat pentru ca numele său să păstreze amintirea vechilor triburi germanice. Este, deci, mai probabil ca hidronimul să se explice, la fel ca antonimul

Freiburg im Br., 1956, pl. 2); Ptolemeu, *Tabula moderna Sarmatie Eur. sive Hungarie, Polonie, Russie, Prussie et Valachie*, 1490; Francesco Roselli, [Harta Europei centrale, Florența, cca 1506], la Banfi, *op. cit.*, pl. 7; Nicolaus Germanus, *Tabula moderna Poloniae* [...], 1507 (la A.E. Nordenskiöld, *Facsimile-Atlas to the early history of cartography, with reproductions of the most important maps printed in the XV and XVI centuries*, Stockholm, 1889, p. 25); Ioan. Schottus, *Tabula moderna Sarmatie Eur.* [...], 1513 (la D. Dem. Dimancesco, *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, San Francisco, 1933—1935, pl. 16); Giovanni Andrea Vavassore, *Taola [în quale] se contien la Germania, Ungaria [...], Venetia*, [post 1520] (la Banfi, *op. cit.*, pl. 10); Georgius Reichersdorf, *Moldaviae finitimarumque regionum typus*, Viena, 1541 (la Papiu Ilarian, *op. cit.*, III, p. 134—135); Münster, *op. cit.* (a. 1550, 1558); Ferando Berteli, *Germaniae omnium [...] nova et exacta descriptio*, [hartă], Venetia, 1562; Dominicus Custos, *Moldavia, Valachia et Tartariae Pars*, [hartă], Viena, 1596; Faustus Rughesius, *Europa*, [Roma, 1597] (în *Monumenta Cartographica Vaticana*, II, tav. XXIV). Ținînd seama de această răspîndire a formei, este limpede că ea a fost pe nedrept suspectată de către Const. C. Giurescu ca o eroare de gravare a lui -u- la Reichersdorf (*Tirguri*, p. 183, nota 7). Deoarece poziția în hărțile vechi este aproximativă (ca a mai tuturor localităților), s-a apreciat că numele ar desemna fie Romanul (B.P. Hasdeu, în „Arhiva istorică a României”, I, 1865, p. 172), fie Moldovița (Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, I, București, 1938, p. 95, 102, 124), cînd de fapt era vorba de Baia. Tot de la *Moldania* trebuie explicat derivatul *Moldanensis* („Voyvoda Terrarum Moldannens [ium]”) din *Cronica lui Ștefan cel Mare* (versiunea germană a lui Schedel), 1502, ed. Ion Const. Chișimlia, București, 1942, p. 35, iar nu ca o greșală de scriere pentru *Moldaniensium*, cum credea editorul român (p. 24), ca și cel polonez (Olgierd Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, în RIR, IV, 1934, p. 242).

³⁰⁸ Glandomenico Serra, *op. cit.*, p. 79—81.

³⁰⁹ BOGDAN, D.S. II, p. 341 (a. 1477). O formație independentă este *Moldovaniia* din cîntecele populare sîrbești (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, p. 912); de la etnonimul *moldovan* cu sufix slav.

³¹⁰ O.N. Trubačev, *op. cit.*, p. 79—80. De la adjectivul *molodá* îl explică J.B. Runyčkyj, *op. cit.*, p. 42 și Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 123.

³¹¹ Vezi *Stielers Hand-Atlas*, Gotha, 1905, harta 18, careul D-14. *Grofa* nu poate fi explicat de la rom. *groșul*, cum face J.B. Rudnyčkyj (*op. cit.*, p. 75), pentru că apelativul rom. ar fi trebuit redat în ucr. sau pol. fie prin *Gropa*, fie prin *Grapa* (cf. Stanislas Lukasik, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris—Varșovia—Cracovia, 1938, p. 269). Ținînd cont că articolul masculin rom. -u(l) este perceput în ucr. și pol. ea -a (vezi *Lula* < *lulu(l)*, *Zawoja* < *zâpoiu(l)*, *Karpina* < *carpinu(l)*, *Bradută* < *bradulu*, *Spina* < *spinu(l)*, *Baczo* < *baciu(l)*, *Waratyka* < *vărăticu(l)* ș.a., ap. Lukasik, *op. cit.*, p. 282, 284 286, 287, 289, 292, 293), vom conveni că *Grofa* este o acomodare de acest fel a rom. *Groful(l)*. Redarea prin -a a rom. -u(l) este constatată și de noi la huțulii din Bucovina (*Scurușeta*, „Scurușetul”, *Șuta*, „Șutul” etc.).

său *Nemolodva*, printr-un sens deosebit al apelativului slav: în graiurile poloneze, de pildă, *mloda woda* înseamnă „apă vioaie (zglobie), pîrîu repede”³¹². Deși sensul nu l-am găsit atestat pentru corespondentul său ucrainean, aceasta nu înseamnă neapărat că nu va fi existînd și în graiurile ucrainene carpatice.

Întru citva asemănătoare este explicația dată de G. v. Sabler numelui polonez al râului Velikaja (afluent al lacului Peipus — Čudskoe), *Muldowa*, a cărui bază ar fi germ. timpuriu **muldā*. Cuvîntul germanic a pătruns și în estonă (*muld*) și în fineză (*multa*) cu sensul de „pămînt, praf”, dar von Sabler nu crede că s-ar putea pleca de la ele, ci de la germanică, unde ar fi avînd și înțelesul de „mîl, nămol”³¹³. Acest înțeles ar fi dovedit de vechile atestări ale numelui (la 1501: *Modda* și *Moede*, apreciată ca o corupție pentru *Molda*), pentru că în prima transpare oland. med. *modde*, „mlaștină, nămol”, identic cu germ. med. de jos *modde*, *mudde* „nămol”³¹⁴. Terminația hidronimului n-ar reprezenta sufixul adjectival slav *-ov*, ci ar fi apelativul **awa* de origine germanică³¹⁵.

Comentînd studiul lui von Sabler, Max Vasmer este de părere că numele trebuie să fi circulat în surse germano-baltice, pentru că forma poloneză are caracteristicile împrumutului recent (*-l-* netrecut la *-t*)³¹⁶. El crede că baza germanică nu poate proba prezența efectivă a vechilor germani pe aceste locuri, deoarece a fost împrumutată și de limbile baltice, iar în fineză sînt derivate de la ea cu elementul *-va*, *-vā*, „apă, rîu”³¹⁷. Situația se reflectă deci în toponimie; în Rusia mai există un hidronim, *Moldvaž*, compus cu zirianul *vož* „braț de rîu, affluent”³¹⁸, iar în Letonia un altul, *Muldupe*, format cu *upe* „apă curgătoare, rîu”³¹⁹.

Argumentul lui von Sabler împotriva filierei baltice este lipsit de consistență: nici în gotică, nici în limbile germanice mai noi *mulda* nu are și înțelesul de „mîl, nămol” presupus de autor, spre deosebire de germ. med. de jos *mudde* (*modde*): primul descinde din baza i.-e. **mel-*, al doilea din **meu-*³²⁰. Ceva mai mult, atestările hidronimului, din secolul al XIV-lea, pînă la finele celui de-al XVIII-lea, nu ne permit să vedem în *Molda* o formă primară (*Fluss*

³¹² Jan Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, III, Cracovia, 1903, p. 173 (în zona Cracoviei și a Poznańului).

³¹³ G. v. Sabler, *op. cit.*, p. 833.

³¹⁴ *Ibidem*, p. 834.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 839—840.

³¹⁶ M. Vasmer, *Beiträge zur slavischen Altertumskunde XI*, p. 42—43.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 43. Cf. *Moldva*, affluent al Nemdežului, în fosta gubernie Vjatka (Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, p. 299). Pentru funcția toponimică a zirianului *-va*, vezi și W. B. Schostakowitsch, *Die historisch-etnographische Bedeutung der Benennungen sibirischen Flüsse*, în UJ, VI, 1926, p. 87—88; A. I. Sobolevskii, *Nazvaniia rek i ozer russkogo severa*, în „Izvestija otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti Akademii Nauk S.S.S.R.”, XXXII, 1927, p. 12; E. M. Murzaev, *Očerki toponimiki*, Moscova, 1974, p. 83; idem, *Geografija*, p. 80.

³¹⁸ Max Vasmer, *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. IV. Die ehemalige Ausbreitung der Lappen und Permian in Nordrussland*, Berlin, 1936, p. 55.

³¹⁹ J. Endzelin, *op. cit.*, p. 122.

³²⁰ Vezi August Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, III, Göttingen, 1874, p. 235; Sigmund Feist, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*², Halle (Saale), 1923, s.v. *Mulda*; F. Holthausen, *Gotisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1934, p. 73; Jakob Grimm, *loc. cit.*; Julius Pokorný, *op. cit.*, I, p. 716—718; Walde—Pokorný, *op. cit.*, II, p. 250; Friedrich Kluge, *op. cit.*, p. 483.

Mode, ad fluvium Modda, der Beke tho Muddes, flumen Mode, Moude, Modda)³²¹, ci o dezvoltare tîrzie în mediul baltic, rezultată, probabil, dintr-o atracție paronimică a apelativelor cu baza *mold-*, *muld-*. Situația acestui hidronim nu este, deci, în măsură să ne edifice asupra motivației fizico-geografice a hidronimului nostru, cît timp etimonul său germanic este altul.

5.1. Chestiunea motivației constituie, deci, unul din impedimentele principale pentru acceptarea originii germanice a numelui Moldovei. El ar putea fi evitat, însă, dacă s-ar porni nu de la sensul de „praf, pulbere” al bazei, ci de la acela mai general de „pămînt fărâmicios, moale”, care se mai păstrează încă în cuvintele *molt*, *mold* din germana austriacă³²² sau în dan. *muld* „pămînt slab”³²³ și care trebuie să fie foarte vechi, de vreme ce este implicit în însăși rădăcina i.-e *mel-* „a zdrobi, a măcina; pulbere, fraged, moale”³²⁴. Sub această rădăcină se grupează și sued. *malm* „șes nisipos; minereu”, anglo-sax. *mealn* „nisip întărit (gresie), pămînt calcaros”, v. germ. de sus *meln* „praf, nisip”, germ. de sus dialectal *mulm* „pămînt fărâmicios, praf, putregai”, șvab. dialectal *mjâl* (l) *a* „un fel de pămînt nisipos”³²⁵. La un germanic **mulda* „pămînt moale” apelează Albert Carnoy pentru a explica o serie de toponime din Belgia, precum *Moem* „idem”, *Millen* (la 826: *Muldelhem*), *Molendaal* și *Mollendaal* „vale cu pămînt mișcător, moale”, *Mulberg* „deal cu pămînt moale, nisipos”³²⁶. **Muldah* (u) *a* ar fi, deci, antonimul lui **Steinaha* (azi *Steina*)³²⁷ „Pîriul Pietros”, indicînd nu o calitate a apei propriu-zise, ci a albiei cursului de apă. Tot astfel, de la lat. *mollis* „moale”, coradical cu *mulda*, s-au dezvoltat o serie de hidronime și oiconime din Franța, precum *La Mole*, *Molles* < *molles* (*terrae*), *Molleville* < *mollis villa*, *Mollégés* < *mollis* + *-idum* + *-ensem*, *La Mouille* < *mollia*, *Mouilleron* < *mollaria* + *-onem*³²⁸.

Semnificația aceasta generală ar fi corespuns perfect caracteristicii esențiale a albiei majore a riului Moldova, în care argilele, marnele, gresiile, pietrișurile și nisipurile reprezintă principalele componente geologice, în special de la ieșirea din zona de orogen pînă la vărsarea în Siret³²⁹. Această structură explică lipsa de stabilitate a albiei în aval de Gura Humorului, lărgimea ei neobișnuită și, pe de altă parte, frecvența cu totul deosebită a alunecărilor de teren³³⁰. De observat că aceeași caracteristică se reîntîlnește în zona *Moldovei Vechi* din Banat (pînă la *Moldova Nouă*), unde se află un depozit neogen con-

³²¹ Vezi *Scriptores Rerum Livonicarum*, Riga—Leipzig, I, 1853, p. 744, II, p. 89 și nota 14, 93, 459.

³²² Jakob Grimm, *loc. cit.*

³²³ Alexander Jóhannesson, *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1956, p. 674.

³²⁴ Julius Pokorny, *loc. cit.*

³²⁵ Walde—Pokorny, *op. cit.*, II, p. 285—286.

³²⁶ Albert Carnoy, *op. cit.*, p. 464, 465, 467, 471, 484.

³²⁷ Hans Walther, *op. cit.*, p. 258.

³²⁸ Dauzat—Rostaing, *op. cit.*, s.v.

³²⁹ Vezi Constantin I. Martinic, *Date noi geomorfologice asupra regiunii Bata—Suceava*, în „Revista geografică”, III, 1946, p. 175; Institutul Geologic, *Republica Socialistă România. Atlasul geologic: harta hidrogeologică*, București, 1969; Elisabeta Nîmigeanu, *Valea Moldovei*, în „Terra”, II, 1970, nr. 1, p. 50; Serafim Ionescu, *op. cit.*, p. 207; Aurel Saraiman, *Studiul geomorfologic și micropaleontologic al sarmațianului dintre riurile Moldova și Bistrița* (teză de licență), Iași, 1970, p. 3—4.

³³⁰ I. Ujvári, *op. cit.*, p. 491; *Atlas geografic. Republica Socialistă România*, București, 1965, p. 45 (harta „Zonele expuse la pornituri de teren”); M. Ielenicz, *Zonele cu alunecări de teren din țara noastră*, în „Terra”, II, 1970, nr. 1, p. 34.

ținând nisipuri, pietrișuri, argile și marne și se constată în același timp „pornituri restrinse” de teren³³¹. Se pune, deci, întrebarea dacă asemănările geomorfologice reprezintă simple coincidențe sau pot fi semnificative și în plan etimologic.

5.2. Satul Moldova Veche este situat la vărsarea în Dunăre a râului Boșneag (atestat mai întâi la 1726 : *Bosna fl.*)³³², lung de 11 km, în fața ostrovului *Moldova Veche* (la 1776 : *Moldava*)³³³, în apropierea localităților *Moldova Nouă* (care s-a înființat prin colonizare la începutul secolului al XVIII-lea : a. 1717 *Posneazi* „Boșneagi”³³⁴, ulterior *Boșneag* — nume și astăzi popular³³⁵, deși concurentul său se impune oficial din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea³³⁶) și *Moldovița* (înființat la 1773 sub numele *Steierdorf* de cărbunari austrieci³³⁷ — de la care și-a luat numele poiana și muntele din vecinătate³³⁸ — ulterior contopit cu *Moldova Nouă*). Judecând după sufixul feminin *-ova*, numele nu putea fi dat inițial nici satului și nici insulei (în care cazuri ar fi avut forma *-ovo*)³³⁹, ci numai apei, după care a urmat un lanț de polarizări toponimice în ordinea prezentării deja făcute. Cazurile în care oiconimul menține numele vechi al apei (substituit printr-un sinonim) nu sînt neobișnuite în toponimie³⁴⁰; s-a constatat și faptul că denumirea veche se restringe fie în zona izvoarelor, fie în cea a punctului de confluență, unde rezistența ei este întotdeauna maximă³⁴¹. Prima atestare este din 1588, în forma *Mudava*,

³³¹ Victor Corvin Papiu, *Geologie și drumetie. Trasee în Carpații românești*, București, 1963, p. 100; *Harta hidrogeologică : Atlas geografic*, p. 45.

³³² Aloysius Ferd. Com. Marsilius, *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus*, I, Haga—Amsterdam, 1726, harta 45.

³³³ Franciscus Griselin, *Tabula Banatus Temesiensis*, Viena, 1776 (reprodusă de N. Iorga, *Observații și probleme băntăne*).

³³⁴ SDT, I, p. 405. Acest plural confirmă etimologia de la *boșneag* „bosniac” dată de I.-A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănățului*, curs litogr., București, 1927—1928, p. 171 și V. Bogrea, *Etimologii*, în DR, III, 1922—1923, p. 733.

³³⁵ Pronunțat *Boșhăc*, cf. NALR—Banat, *Date despre localități și informatori*, Cluj, 1980, p. 20.

³³⁶ Griselin, *op. cit.* : *Neu Moldavaer*; Joh. Matth. Korabinszky, *Atlas Regni Hungariae portatilis*, Pressburg, [cca 1792] : *Neu Moldava*.

³³⁷ Lazăr Botoșăncanu, *Stefan Negrea, Drumetind prin munții Banatului*, București, 1968, p. 190. Numele popular este și astăzi *Stăieru Boșneagului* (NALR — Banat, *Date*, p. 23).

³³⁸ Botoșăncanu—Negrea, *loc. cit.* Vezi și Josef Ritter von Scheda, *General-Karte der Europaëischen Türkei und Königreiches Griechenland*, Viena, 1869 : *Moldovica Berg*; K.K. militär-geographisches Institut, *Rumänien*, 1884, sc. 1 : 300 000 : *Moldavica*; *Topographische Karte der Balkanstaaten und Länder* (ed. Carl Flemming), sc. 1 : 600 000, Berlin-Glogau, [cca 1890] : *Moldavica G [ebirge]*.

³³⁹ Numele slave de insule sînt masculine, cum a observat Petar Skok (*La linguistique de Ferdinand de Saussure et la toponymie*, în *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, II, Louvain, 1951, p. 128).

³⁴⁰ Cf. și Marcel Baudot, *Éléments de reconstitution des hydronymes disparues*, în *VI Internationaler Kongress für Namenforschung*, II, München, 1961, p. 125; idem, *Stratigraphie hydronymique de la Normandie*, în *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences*, Louvain, 1969 („Onoma”, XIII—XIV), p. 136; Paul Lebel, *Principes*, p. 331, 350—351. La noi se poate cita cazul oiconimelor *Braloștița* din Dolj (E. Petrovici, *Toponime slave în*-isk-ica pe teritoriul României*, în CL, XIII, 1968, p. 195), *Brasovul* — care era și numele Ghimbăselului de astăzi (*Brasso Reu*, la I.G. Neuhauser, *Mappa Geographica Magni Principatus Transilvaniae in usum Eczacorum Caes. Regii Provincialis uniti*, 1788, ms. la Biblioteca Centrală Univ. din Cluj-Napoca) etc.

³⁴¹ Paul Lebel, *Principes*, p. 332, 352.

după care urmează *Moldau* (a. 1598), *Moldovafalva* (a. 1600), *Mudova* (a. 1603), *Castellum Mudovae*, *Mudva* (a. 1607), *Moldava* (cca 1710), *Moldav* (a. 1718), *Molda* (cca 1719)³⁴², *Molava* (sfârșitul secolului al XVIII-lea)³⁴³ — pentru a nu cita decât variantele. De observat că forma princeps a numelui era în *-áva*, și ea s-a menținut pînă astăzi în pronunția populară locală (*Mudáva*)³⁴⁴ sau în cea a zonelor apropiate (*Mudáva*)³⁴⁵; dimpotrivă, forma *Moldova* este ulterioară și se accentuează tematic³⁴⁶. Dispariția lui *-l-* se explică în primul rînd printr-o influență a pronunției sîrbești, unde *l* silabic a fost vocalizat de prin secolul al XII-lea³⁴⁷, dar și maghiara, care suportă greu grupurile consonantice mediane, poate motiva în parte această evoluție³⁴⁸. Ambii factori explică și variantele numelui Moldovei estice din documentele latinosîrbești (*Modua*)³⁴⁹ sau maghiare (*Modova*³⁵⁰, *modovai*³⁵¹, *Modua*³⁵², *modvai*³⁵³, *moduai*³⁵⁴, *Modwaycza*³⁵⁵), dar în acest caz se mai adaugă și influența pronunției din graiurile săsești, unde *-l-* din grupul *-lt-* (*-ld-*) cade uneori³⁵⁶: în *die Modau*³⁵⁷ (latinizat: *Modavia*)³⁵⁸, *Modtner*³⁵⁹. Varianta *Mudva* are fonetism maghiar, iar *Moldau* (*Moldav*), *Molda* sînt adaptări germane, ca și *Molava* de altfel, pentru că evoluția grupului *-ld-* la *-l(l)* este obișnuită în această

³⁴² Cf. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1884, p. 37—38; VERESS, D. VI, p. 145; SDT, I, p. 405; IORGA, A.F.I., p. 165; John Senex, *A New Map of the Kingdom of Hungary and of the Countries, Provinces etc.*, Londra [cca 1710]; Gabriel Bodenehr, *Nova et accurata tabula Regnorum sup. et inf. Hungariae* [...], Augsburg, [1718]; Johann George Schreibern, *Neue Kriegs Karte von Siebenbürgen, Moldau, Walachey und dem Temeswarer Bannat*, Leipzig, [cca 1719].

³⁴³ Joh. Bapt. Homann, *Danubii fluminis [...] pars infima [...]*, în *Atlas mapparum geographicarum generalium et specialium [...]* impensis Homannianorum Heredum, Nürnberg, [sfârșitul secolului al XVIII-lea].

³⁴⁴ E. Petrovici, *Toponimice slave din Valea Almăjului (Banat)*, în DR, VIII, 1934—1935, p. 180; NALR—Banat, *Date*, p. 22, 29.

³⁴⁵ Nic. Densusianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897)*, București, 1975, p. 192: „Și dă pielea în doi zloti/Și-i bea la *Mudava* toți” (Tesluiu, în fosta plasă Oltul de Jos). Cf. și n. fam. *Mudava* în Oltenia (N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 326).

³⁴⁶ Com. a colegiului Corneliu Morariu. Vezi și August Scriban, *Etimologii*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 239.

³⁴⁷ E. Petrovici, *Toponimice slave din Valea Almăjului*, p. 180; Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, p. 380.

³⁴⁸ Cf. N. Drăganu, *Despre l > u și dispariția acestuia în românește*, în vol. *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 145 (*-l-* la sfârșitul silabei, mai ales după o, urmat de o consoană, dispăre dialectal începînd de pe la 1500 în zona de sud-est a teritoriului limbii maghiare).

³⁴⁹ IORGA, S.D. III, p. X (a. 1432).

³⁵⁰ VERESS, D. VIII, p. 154 (a. 1611), IX, p. 18, 23 (a. 1614).

³⁵¹ *Ibidem*, VIII, p. 154 (a. 1611), IX, p. 19, 22 (a. 1614), 308 (a. 1630).

³⁵² *Ibidem*, I, p. 85 (a. 1552), IX, p. 119, 120 (a. 1616).

³⁵³ *Ibidem*, IX, p. 167 (a. 1618).

³⁵⁴ *Ibidem*, XI, p. 174 (a. 1678).

³⁵⁵ HURM. XV, p. 709 (a. 1591).

³⁵⁶ N. Drăganu, *Despre l*, p. 141 (*scalt > zat*, *wollun > won*, *scoltum > zon*).

³⁵⁷ N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către Sfat în secolul al XVII-lea*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXI, 1898—1899, p. 165 (a. 1623).

³⁵⁸ IORGA, S.D. XX, p. 7—8 (a. 1614): *Vajpada die Modavia*. Cf. și it. *il Modavo* într-o știre primită din Transilvania la 1600 (Nicolae Buta, *I Paesi Romeni in una srie di „Avvisi” della fine del Cinquecento*, în DIT, II, 1930, p. 124).

³⁵⁹ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 176 (a. 1629).

limbă³⁶¹; ultima variantă a reîntilnim în lucrări germane (sau influențate de germană) și cu aplicație la Moldova estică: *Mollavia*³⁶², *Molawa*³⁶³, *der Molner*³⁶⁴, *ein molnersch Legat*³⁶⁵, precum și în sâs. actual *molnar* (< *moldner*)³⁶⁶.

5.3. Tema hidronimică *Mold-* ar putea fi de origine germanică, asociată apoi în slava de sud cu baza **mld-* și urmînd evoluția fonetică de tip sîrbesc (cf. **vlk* > *vāk*). Premisele istorice pentru o astfel de interpretare nu lipsesc: „de la Porțile de Fier pînă la gura Dravei Dunărea era gepidă”³⁶⁷. Ținînd seama de faptul că prima atestare este relativ tîrzie și că rîul nu este prea mare, ar fi mai ușor de crezut ca numele să fi apărut în timpul scurtei stăpîniri a cavelerilor teutoni dintre 1428 și 1435: în 1428 regele Sigismund anunța că va ceda teutonilor „certas arces in vicinitate Danubii inter Hungariam, Serviam et Valachiam”³⁶⁸, pentru a crea o centură de apărare împotriva turcilor; în 1430 magistrul ordinului, Nicolaus de Radewitz, lua titlul de „Banus Zewrinien-sis”³⁶⁹, pe care-l păstra încă în 1434³⁷⁰. S-a spus că „prezența lui von Redwitz are numai un interes de curiozitate”³⁷¹, dar nu este exclus ca el să fi fost cel care a construit castelul *Moldau* amintit de la 1598, iar acest fapt ar fi o justificare suficientă a apariției denumirii, pe care sîrbii, veniți în număr mare după supunerea țării lor de către turci în 1459³⁷², o puteau acomoda seriei de nume în *-ava* din zona apropiată (Mlava, Morava, Nișava etc.), acționînd totodată asupra configurației fonetice a hăzei. Pe de altă parte, menținerea temei germane *Mold-* era posibilă fie în dialectul sîrbesc vecin, carașovean, unde fenomenul vocalizării lui *-l-* nu se produce³⁷³, fie, mai degrabă, în mediul lingvistic românesc.

5.4. Prin urmare, atît Moldova din estul țării cît și cea bănățeană se pot deriva de la o bază germanică, fie ea gotică (prima), fie germană medie (a doua); singurul impediment, care afectează exclusiv elucidarea primului hidronim, este de ordin lingvistic (absența polnoglasiei). S-a încercat subminarea ipotezei

³⁶¹ Cu aplicație la toponimie, vezi A. Brückner, *Zur slavisch-deutschen Namenkunde*, în ZSlPh, III, 1926, p. 10—11; Reinhard E. Fischer, *Die Ortsnamen der Zauche*, Weimar, 1967, p. 151; Teodolius Witkowski, *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin, 1965, p. 222; Wolfgang Fleischer, *Namen und Mundart*, I, p. 254; Horst Naumann, *Die Orts- und Flurnamen der Kreise Grimma und Wurzen*, Berlin, 1962, p. 370.

³⁶² Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni*, p. 33 (a. 1561).

³⁶³ *Eigentliche Vorstellung des so berühmten König Reichs Ungarn, neben Sibenbügen, Moldau, Wallachey, Bosnien und anderen Ländern mehr bis an Konstantinopel*, [hartă, cca 1687—1690].

³⁶⁴ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 121 (a. 1605), 176 (a. 1629), 177 (a. 1630), 183 (a. 1633); IORGA, S.D. I, p. 42—47 (a. 1640—1653).

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 221 (a. 1679).

³⁶⁶ Fr. Krauß, *Treppener Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 671.

³⁶⁷ L. Hauptmann, *op. cit.*, p. 145.

³⁶⁸ HURM. I₂, p. 553.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 564.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 591. O privire de ansamblu, la Ion I. Nistor, *Țara Severinului și Banatul Timișan*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXVII, 1944—1945, p. 33 și passim. Nu am luat în considerație și stăpînirea ioanșilor de la 1247 întrucît ordinul ospitalier condus de maestrul Raimbaud era în mare parte francez, iar așezarea lui pare că nu a fost niciodată efectivă (N. Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 58).

³⁷¹ N. Iorga, *Istoria armatei românești*², I, București, 1929, p. 22.

³⁷² Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, II, București, 1968, p. 290; Emil Petrovici, *Gratul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935, p. 16—18; *idem*, *Daco-slava*, în DR, X, 1943, p. 269.

³⁷³ Ivan Popović, *op. cit.*, p. 384.

gotice a lui Hasdeu prin invocarea unui paralelism între împrumuturile toponimice și cele lexicale propriu-zise. „În limba noastră, susținea N. Drăganu, nu s-au păstrat elemente a căror origine gotică ar fi sigură. Ar fi greu de explicat cum a putut să rămână tocmai din limba gotică un nume de riș și de țară care a avut și are o însemnătate atât de mare în viața poporului românesc ca *Moldova*”³⁷⁴. Și P. Skok se îndoia că goții și gepizii au avut vreun rol în crearea sau transmiterea de toponime, pentru că „erau ostași instabili [...] Nici o urmă lexicologică nu atestă prezența lor în țările astăzi slave sau românești”³⁷⁵. Spre deosebire de C. Diclescu, după care aceste urme „sînt mai presus de orice îndoială”³⁷⁶, cei mai mulți lingviști cred că „nici un element vechi german, afirmat de unii și de alții ca atare, nu-i sigur”³⁷⁷; doar pentru vreo 3 — 4 cuvinte românești poate fi presupusă această origine, iar lista lor „este în continuă scădere”³⁷⁸. Singurele toponime „gotice” cărora li s-a acordat credit mai multă vreme, *Muntele* și *Pîriul Gotului*³⁷⁹, au ca punct de plecare, neîndoielnic, un n. pers., fie bulg. *Goto* (< *Georgios*, ca *Nito* < *Nicola*, *Lato* < *Lazar*, *Dota* < *Evdokija*, cf. toponimul sîrbesc *Gotin bor*), fie magh. *Got* (scurtat din germ. *Gotthard*, *Gottlieb* etc.), cum au arătat deja István Knieszsa și Henrik Barić³⁸⁰.

Între ponderea elementelor lexicale și cea a elementelor onomastice care definesc un strat lingvistic sau o influență nu poate exista, însă, un paralelism obligatoriu³⁸¹. Așa, de pildă, nu poate fi dovedită păstrarea la noi a unor toponime latine, deși limba noastră este o limbă romanică. Apoi, influența veche turcică estela la noi cu mult mai sensibilă în toponimie decît în lexic. *Preluarea de toponime străine nu presupune o simbioză etnică, și de aceea faza împrumutului toponimic o precede, de obicei, pe cea a împrumutului lexical în cadrul relațiilor „de contact”*³⁸², fără a fi urmată în mod necesar de aceasta din urmă. Observația lui E. Petrovici, după care maghiarismele cele mai frapante se întîlnesc în satele românești în care oamenii nu cunosc maghiara, în timp ce la bilingvi predomină calcurile și traducerile³⁸³, se aplică de bună seamă și aici. În al doilea rînd, paralelismul în cauză nu intră în discuție cît timp toponimul ne-a fost transmis printr-o mediere slavă³⁸⁴. În sfîrșit, importanța unui toponim nu

³⁷⁴ Nicolae Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, în DR, I, 1920—1921, p. 143, nota 1.

³⁷⁵ P. Skok, *Dunaj et Dunav*, în „Slavia”, VII, 1929, p. 728—729. Vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, VIII, 1934—1935, p. 279, 293.

³⁷⁶ C. Diclescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, în ZRPh, XLI, 1921, p. 422.

³⁷⁷ Alexandru Philippide, *op. cit.*, p. 350. Vezi și Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 157; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 242.

³⁷⁸ V. Arvinte, *op. cit.*, p. 19; vezi și același, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Berlin, 1971, p. 19—27.

³⁷⁹ Printre cei din urmă care mai cred că ele au la bază etnonimul *got* este Ivan Pudić, *All(ost)germanische Ortsnamen in den Balkansprachen*, în vol. *Die Kultur Südosteuropas ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*, Wiesbaden, 1964, p. 235.

³⁸⁰ István Knieszsa, *Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen*, în AECO, III, 1937, p. 225—226 (plecînd de la G. Weigand, cu exemple din documente vechi ungurești); Henrik Barić, *Lingvističke studije*, Sarajevo, 1954, p. 82.

³⁸¹ Vezi și observația similară a lui Gerhard Rohlfs privind influența vizigotă în Romania apuseană (*Studien zur romanischen Namenkunde*, München, 1956, p. 25—26).

³⁸² Cl. Th. Capidan, *Les noms géographiques de Roumanie et le Dictionnaire Toponymique Roumain*, în „Langue et Littérature”, IV, 1948, p. 157—158.

³⁸³ Ap. Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 350.

³⁸⁴ Este și observația lui Matthias Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în ZRPh, LIV, 1934, p. 654.

poate fi judecată din perspectiva evoluției sale, ci exclusiv prin prisma condițiilor istorice care i-au făcut posibilă apariția.

Cu rezerva deja făcută, ipoteza originii gotice a hidronimului Moldova poate fi considerată plauzibilă. Urmează să vedem în ce măsură alte ipoteze pot conduce spre interpretări pe deplin satisfăcătoare³⁸⁵.

6. [*Ipotiza originii slave*] — S-a susținut de multă vreme că Moldova ar fi un toponim slav, dar cei mai mulți dintre istoricii sau lingviștii care au făcut această afirmație (Robert Rösler³⁸⁶, G. Panu³⁸⁷, Cihac³⁸⁸, Paul Hunfalvy³⁸⁹, R. F. Kaindl³⁹⁰, G. Weigand³⁹¹, N. Iorga³⁹², Const. C. Giurescu³⁹³, P. P. Panaitescu³⁹⁴, M. V. Sergijevskiĭ³⁹⁵) au evitat explicații concrete. După Emil Petrovici, Moldova include o temă cu fonetism slav de est, *mold-*, „etimologia căreia nu se știe“, în timp ce Moldova bănățeană ar fi un „nume oficial creat de vreun funcționar austriac din forma mai veche **Mldava*“ (devenită în sîrbă *Mudava*) ; corespondentul slav sudic al temei ar fi fost bulg. *māld-*, srb. *mld-*³⁹⁶ (care însă ar fi dat *māld-* în românește, cf. scr. *mlata* > rom. *mălată*)³⁹⁷. Un vechi apelativ slav **moldz* presupun și V. N. Toporov și O. N. Trubačev cu referire la ucr. *Nemolodva*³⁹⁸.

Sensul hidronimic al bazei presupusă slavă este greu de precizat. După August Scriban, sl. com. **moldŭ* avea același înțeles ca dezvoltările sale atestate, v. sl. *mladŭ*, rus *mōlodŭ* „tînăr“ ; după el, „Moldova ar însemna «pădure tînără», cum va fi fost pe malul acestui rîu“, iar etimologia s-ar aplica în egală măsură Moldovelor din Banat și Boemia³⁹⁹. Scriban revine însă asupra explicației proprii, presupunînd de această dată un radical sl. com. **bilt* (> rus. *bolta* „a clătina“, pol. *beltać*, ucr. *boutaty*, rom. *heltiugă* < *beltuga*), care ar fi avut și variantele *milt*, *mild*, *pilt*, *vilt*, *blt*, *belt*, *bolt*, *boul*, pe care le documentează pe baza... variantelor lexicale românești *posac* - *mosac*, *boștină* - *hoștină* - *voștină*, sau chiar *hara-para* și *terchea-berchea*. El conchide că *Moldova*, ca și ceh. *Vltava* sau rus. *Pollava*, „trebuie să-și fi luat numele de la calitatea

³⁸⁵ Ne-am propus să examinăm numai ipotezele care prezintă cît de cît un interes științific.

³⁸⁶ Robert Rösler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871, p. 325.

³⁸⁷ G. Panu, *Studii asupra atîrnării sau neaîrnării politice a românilor în deosebite secole*, în „Convorbiri literare“, VI, 1872, p. 199.

³⁸⁸ A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, II, Frankfurt a. M., 1879, p. 201.

³⁸⁹ Paul Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Viena—Teschen, 1883, p. 43.

³⁹⁰ R.F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*², II, Cernăuți, 1895, p. 6. Într-o altă lucrare, *Die Rutenen in der Bukowina*, I, Cernăuți, 1889, p. 21, nota 2, Kaindl nu excludea posibilitatea ca numele să fie doar slavizarea unui toponim mai vechi.

³⁹¹ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 84 ; idem, *Die Namen der rumänischen Judeje*, p. 173.

³⁹² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, București, 1922, p. 156 ; idem, *Époque et caractères de l'établissement des Slaves*, p. 15 ; idem, *Histoire des Roumains*, II, p. 344 ; idem, *Poporul românesc și Marea*, în RI, XXIV, 1938, p. 107.

³⁹³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, I, p. 255, 392.

³⁹⁴ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 55.

³⁹⁵ M.V. Sergijevskiĭ, *op. cit.*, p. 341.

³⁹⁶ Emil Petrovici, *Toponimice slave de est*, I, p. 59.

³⁹⁷ Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, II, p. 441.

³⁹⁸ V.N. Toporov, O.N. Trubačev, *Lingvističeskii analiz gidronimov verhnego Podneprovja*, Moscova, 1962, p. 154. Numele apare și în forma *Nemolodna* (Max Vasmer, *Wörterbuch der russischen Gewässernamen*, VIII, p. 396).

³⁹⁹ August Scriban, *Etimologii*, p. 239.

ei de «agitată», ori «virtuoasă», ori «răpede»⁴⁰⁰. B.V. Kobyljans'kyi crede că tema **mold-* ar fi avut, pe lângă sensul de „tînăr, proaspăt”, și pe acela de „nou”, „prima dată întîlnit (văzut, cunoscut)”: *moloda rička* „riu nou, descoperit”, *moloda zemlja* „pămînt nou, descoperit, proaspăt însușit”⁴⁰¹.

6.1. O primă dificultate a ipotezei slave este absența sensurilor compatibile cu utilizarea hidronimică a temei, fapt care a condus la contestarea verosimilității ei⁴⁰². Cît timp tema în cauză nu avea singură înțelesul de „pădure tînără”, ei numai în combinații lexicale (cf. pol. *mlody las*, rus. *molodoi les*, bulg. *mlada gora*) sau în derivate (cf. pol. *mlodnik*, bulg. *mladišče*, scr. *mladić*, rus., ucr. *molodnjak*, ucr. *molozava*, slov. *mladina*, ceh. *mladič*, *mláz* ș.a.), nu se putea pleca direct de la ea, cum credea Scriban. Apoi, neșalanța cu care el reduce la un numitor comun baze complet diferite, confecționate din propria imaginație pentru a explica toponime care nu au nici o legătură, depășește limitele impuse de știința limbii. Înțelesul de „nou” presupus de Kobyljans'kyi nu este atestat în slava veche⁴⁰³, ci reprezintă o evoluție semanticală mai tîrzie ilustrată, între altele, de limba maternă a autorului, ucraineana⁴⁰⁴; oricum, el era total nepotrivit pentru a desemna o apă, iar numele țării nu intră în discuție, fiind un produs tîrziu al polarizării toponimice.

Comparînd descendenții slavi ai temei **mold-* cu cei baltici înrudiți⁴⁰⁵, observăm că sensul primordial era acela de „fraged, tînăr”, aplicat aproape exclusiv lumii animale („mînz”, „juncă”, „puț(că)”, „pășărică”, „peștișor”, „roi tînăr”, „purcel”, „copil”, „adolescent”, „mire” etc.) și vegetale („copileți”, „tufe”, „puțet”, „ramură”, „vie tînără”, „plantă de apă” etc.); ea are în subsidiar sensul de „moale”, păstrat în alte limbi care ilustrează radicalul i.-e. **mel-d-*, dar nu avem dovezi sigure ale menținerii lui ca atare în slava comună. Unele sensuri atestate în dicționare, cum ar fi cel al scr. *mladići* „polvero”, „polverare”⁴⁰⁶, „a face să devină moale, friabil”⁴⁰⁷, sau al v. sl. *mladъ*, glosat de Fr. Miklosich prin „mollis”, sînt influențate de etimologie: primul se referă, de fapt, la prășitul viei, considerat mai mult ca o acțiune de întinerire a plantei

⁴⁰⁰ Idem, *Etimologii*, în „Arhiva”, XXIX, 1922, nr. 4, p. 476—477; idem, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 1 423.

⁴⁰¹ B.V. Kobyljans'kyi, *op. cit.*, p. 156.

⁴⁰² I.-A. Candrea, *Probleme de toponimie*, p. 38; Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁰³ Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 372; *Lexicon Linguae paleoslovenicae*, 18, Praga, 1969, s.v. *mladъ*.

⁴⁰⁴ S. Hrabec, P. Zwoliński, *Słownik ukraińsko-polski*, Varșovia, 1957, p. 348 (*molodík*).

⁴⁰⁵ Dintre dicționarele etimologice, vezi în special Berneker, *op. cit.*, II, p. 70—72; Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*², Praga, 1968, p. 367; Aleksander Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Varșovia, 1970, p. 340; Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, II, p. 438—439; Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar'*, II, p. 643—644; Stefan Mladenov, *Etimologičeski i prapopisen rečnik bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, 1941, p. 300; Ernst Mücke, *Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte*, II, Bautzen, 1966, p. 910, 912—913; R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen, 1923, p. 167; Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1962, p. 431—433. Dintre dicționarele vechilor limbi slave, vezi și Jan Gebauer, *op. cit.*, II, p. 373—377; *Słownik staropolski*, IV, Wrocław—Varșovia—Cracovia, 1964, p. 291—295.

⁴⁰⁶ Vuk Steph. Karadschitsch, *Lexicon serbico-germanico-latinum*², Belgrad, 1898, p. 375; Franz Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886, s.v. *molđi*.

⁴⁰⁷ Berneker, *op. cit.*, II, p. 72. Și mai mult este deformată glosa lui Vuk de către Joseph Schütz: „a frămînta, a mîla (despre pămînt lutos)”, cf. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*, Berlin, 1957, p. 78.

decît de afinare a pămîntului⁴⁰⁸, iar al doilea, din sintagma *mlada trava*, trebuia înţeles ca „(iarbă) tînără, fragedă“⁴⁰⁹. Singură semnificaţie utilă⁴¹⁰ este cea din sintagma pol. dial. *mloda woda* „woda żywiaca, ożywcza krak“, deja menţionată de noi, care s-ar traduce prin „apă vie, zglobie, pîrîu neastîmpărat, repede“. Ea ar fi potrivită pentru a desemna Moldova, al cărei curs este torential pe toată lungimea sa (în zona muntoasă patul are o înclinaţie de 11 m pe km)⁴¹¹; debilitatea albiei face ca surpările de teren şi schimbările de matcă să fie frecvente, iar documentele înregistrează adesea acest lucru⁴¹².

De la un **molda (voda)* se putea ajunge prin sufixare la *Moldava*: deşi sufixul slav *-av-* avea în apelative, de obicei, înţelesul „prevăzut cu“ ceea ce desemnează substantivul⁴¹³, el se ataşa totuşi şi unor baze adjectivale în hidronime: ceh. *Černava* < *črn-* „negru“⁴¹⁴, srb. *Bjèlava* < *bělo* „alb“ *Břzava* < **brězo* „repede“⁴¹⁵, ucr. *Čerhava*, alb. *Čerava* < sl. com. **čorhō* „negru“⁴¹⁶, ucr. *Rusava* < *rusii* „gălbui“, bulg. *Krasava*, pol. *Krasawa* < *krasa* „frumos; roşu“⁴¹⁷ ş.a. Însăşi prefixarea numelui în *Nemolodva* (faţă de perechea sa *Molodova*) presupune înţelegerea sensului bazei negate, care trebuie să fi reflectat o calitate a apei⁴¹⁸. Dar caracterul figurat al sensului, precum şi lipsa atestărilor sale în alte limbi slave, reprezintă un motiv serios pentru a ne îndoi de existenţa lui încă din slava comună. Alte posibilităţi de explicare (în limitele ipotezei originii slave) nu găsim, pentru că de la un n. pers. **Mold(ava)* (cf. v. ceh. *Mladava*, v. pol. *Mlodava*)⁴¹⁹ nu se poate pleca în denumirea unui curs de apă important, iar o altă temă, cum ar fi v. sl. **mōdslavō* „încet, leneş“ (cf. v. sl. *mōdlō*, *mōdlivō* şi toponimele ceh. *Modla*, sor. *Mōdla*, pol. *Modla*,

⁴⁰⁸ Vezi, în acest sens, explicaţia dată în *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, VI, p. 822. sintagmei *mladii vinograd*: „a reînnoi via aducînd pămînt proaspăt şi presăriindu-l în jurul butucilor“. Doar la Vuk apare sensul (probabil greşit glosat) „a prăsi“.

⁴⁰⁹ Acesta este înţelesul păstrat de bulg. *mloda trava*, cf. *Bălgarski tǎlkoven rečnik*, Sofia, 1955, p. 389.

⁴¹⁰ În sîrbă mai există un derivat feminin, plural *tanum*, *mlādine*, care denumeşte bălţile nou create prin revărsarea riurilor sau a mării (*Rječnik*, loc. cit.; *Schütz*, loc. cit.); este vorba, însă, de o specializare tîrzie a sensului (şi el tîrziu) de „nou, recent“, care se constată exclusiv în derivatul menţionat.

⁴¹¹ Marele dicţionar geografic al României şi Em. Grigorovitz, op. cit., s.v. La 1623 un misionar italian vorbea despre „un rapido fiume chiamato Moldava“ (G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 327).

⁴¹² Vezi, de pildă, DIR, A, XVII—I, p. 202 (a. 1605); URICARIUL, III, p. 133 (a. 1634). Într-o poezie populară culeasă de Graţian Jucan din zona Cîmpulungului Moldovenesc se spune: „Auzit-am o minciună/Că Moldova-i apă bună“.

⁴¹³ Hans Holm Bielfeldt, *Altslawische Grammatik*, Halle (Saale), 1961, p. 155. Cf., de ex., bulg. *Čukava* < *čuka* „deal, vîrf de munte“, *Tāmava* < *tāma* „întuneric“, *Tārnavā* < *trān* „spin, porumbrel“ etc. (I. Duridanov, *Zur alten slavischen Toponymie Bulgariens*, în ZSlPh, XXIX, 1960, p. 100).

⁴¹⁴ Hosák—Šrámek, op. cit., I, p. 160.

⁴¹⁵ Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo, 1982, p. 52, 78.

⁴¹⁶ Vladimir Georgiev, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia, 1960, p. 133 (alte exemple tot aici).

⁴¹⁷ Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 155 şi 100.

⁴¹⁸ Terminaţia *-va* din rusă provine din vechiul slav ū, prezent în forme ca *svekrŭ*, *svekrŭce*; cf. *Mokva* < sl. *mokrŭ* (Max Vasmer, *The Ancient Population Situation of Russia*, p. 8).

⁴¹⁹ Jan Gebauer, op. cit., p. 374; Ernst Eichler, *Zur Struktur und Chronologie slawischer Namentypen*, în *Onomastica Slavogermanica*, III, 1967, p. 17.

germ. *Mahdel* pron. *modl*)⁴²⁰, nu ar satisface sub aspectul motivației geografice.

6.2. Este adevărat că, din punct de vedere formal, *Moldova* nu are fonetismul sud-slav specific, dar nu îl are nici pe cel est-slav, cum afirma Emil Petrovici. În acest din urmă caz baza ar fi trebuit să fie **Molod-*, cum am văzut că o au numele de ape ucrainene citate, sau oiconimul *Molodova*⁴²¹, care desemnează un sat pe Nistru, în fostul ținut al Hotinului. Încercările izolate de acomodare fie la fonetismul ucrainean (*Câmpulungul Molodovenesc*⁴²², *Ruska Molodowycia*⁴²³), fie la cel polonez (*Mlodavia*)⁴²⁴, indică limpede cum ar fi trebuit să se înfățișeze el în limba populațiilor slave vecine. De la un v. pol. **Mlodawa* s-ar fi putut ajunge ușor la *Moldava* prin metateză (cum s-a ajuns, de altfel, în germană pentru mai multe nume cu această bază)⁴²⁵, dar ipoteza ar fi complet lipsită de temei istoric. Hidronimul nostru pare să mențină aspectul temei din slava comună, iar sufixul *-ava* cu funcție hidronimică aparține și el stratului numelor străvechi⁴²⁶. Același lucru se poate spune și despre *Moldova* bănățeană, al cărei nume nu poate fi o deformare tîrzie „a vreunui funcționar austriac”, cum credea Petrovici, de vreme ce este atestat aproape concomitent cu *Mudava*, ci reprezintă neîndoiește prototipul de la care a plecat varianta sîrbă. Absența pleofoniei în primul caz și al metatezei în cel de al doilea constituie însă cel mai serios neajuns în explicarea toponimelor prin slavă.

Într-adevăr, nu s-au constatat în limba noastră cuvinte care să ateste în mod cert menținerea grupurilor consonantice slave dintr-o etapă anterioară despărțirii în dialecte a slavei comune: *baltă* și *gard* par să fie elemente moștenite, cum o dovedesc seriile de corespondente indo-europene⁴²⁷, iar *daltă*, pro-

⁴²⁰ Cf. Miklosich, *Lexicon*, p. 385; Ernst Mücke, *op. cit.*, III, p. 161—162; Walter Wenzel, *Die Ortsnamen der Schweinitzer Landes*, Berlin, 1964, p. 49—50 (cu seria de apelative corespunzătoare: sor. de jos *módtŭ*, pol. *młdy*, ceh. *mldý* „slab, fără vlagă, leșinat”).

⁴²¹ DIR, A, XVII—I, p. 169 (a. 1604), IV, p. 219—220 (a. 1618); URICARIUL, XXIV, p. 414 (a. 1650), 418 (a. 1658); *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, IV, București, 1970, p. 345 (a. 1693), 416 (a. 1696).

⁴²² ȘTEFANELLI, p. 325 (a. 1806).

⁴²³ *Słownik geograficzny Królestwa polskiego*, X, p. 29.

⁴²⁴ În pecetea lui Ștefan I (cf. Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, București, 1956, p. 253).

⁴²⁵ Cf. germ. *Moltawe* < pol. **Młotow*, germ. *Maldewin* (a. 1284) < pol. **Młodawin*, germ. *Mıldawiez* (a. 1328) < pol. **Młodawicz* (Reinhold Trautmann, *Die Elb- und ostseeslawischen Ortsnamen*, I, în „Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Phil.-hist. Klasse”, 1947, nr. 4, p. 32, 171; idem, *Zur Lautlehre der ostseeslawischen Ortsnamen*, în ZSPh, XX, 1950, p. 15; Eichler—Walther, *op. cit.*, I, p. 207—208). De observat că formele poloneze actuale pleacă de la intermediarul german, fapt care explică absența metatezei: *Młdawin* < *Maldewin*, ca și *Młdgyty* < *Molditten* (Stanisław Rospond, *Słownik nazw geograficznych polski zachodniej i północnej*, I, Wrocław—Varșovia, 1951, p. 198—199).

⁴²⁶ Această este opinia lui Ivan Duridanov, după care *-ava* și-a încetat de timpuriu în slavă funcția hidronimică (după secolul al VIII-lea), menținându-și productivitatea în alte categorii de nume, mai ales în oronime (*Zaselvaneto na slavianite v Dolna Miziya i Hemimont po dannite na toponimijata*, în vol. *Slavjanska filologija*, XV, Sofia, 1978, p. 359; idem, *Za njakoi redki slovoobrazovatelni tipove v bŭlgarskata toponimija*, p. 245—250).

⁴²⁷ Vezi sinteza discuțiilor la I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componenta latino-romană*, București, 1981, p. 258—260, 313—314 și la C. Pogăre, în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 328, 341. După I. Pătruț (*Studii de limba română și slavistică*, Cluj-Napoca, 1974, p. 105), *baltă* și *gard* sînt împrumuturi din slava comună în „latina dunăreană” tîrzie [= fază preconstitutivă a limbii române].

tabil slav, pare a fi mai degrabă o adaptare românească, dată fiind absența grupului *dl-* inițial în română (situație identică cu ă correspondentului său albanez *dallë*)⁴²⁸. Cît privește toponimia noastră de origine slavă, se pare că, deși veche, ea s-a acomodat formal în mod progresiv, urmînd direcțiile de evoluție ale foneticii slave, pînă la asimilarea populației alogene, cînd firul continuității lingvistice pe teren slav a fost întrerupt⁴²⁹.

Deși sub aspect istoric etimologia slavă a Moldovei nu ridică nici un fel de probleme, dificultățile privind forma și motivarea geografică au impus căutarea unor soluții noi.

7. Încă din 1862 Franz Adolf Wickenhauser găsea că *Moldova* (*Moldawa*) include apelativul *molid*, la care s-a adăugat terminația *awa* avînd sensul de „rîu”; același apelativ ar sta la baza toponimelor germane în *Mold-* sau *Muld-*⁴³⁰. În continuare, istoricul austriac făcea și alte apropieri care astăzi ni se par de-a dreptul fantastice, aflînd „înrudiri” între *Dorna* și *Turingia*, între *Someș* și *Meuse* etc. Ideea reapare mult mai tîrziu, la Iorgu Iordan, care-i conferă însă o armătură științifică.

După Iorgu Iordan hidronimul s-a format de la baza românească *molid* cu sufixul slav *-ova*: „(rîul) cu molizi” — denotație perfect motivată geografic pentru cursul superior al rîului, unde se află și o localitate *Molid*; ulterior, ea și în alte toponime cvadrisilabe în *-ova*, accentul s-a deplasat pe sufix (cf. *Calinóva*, *Cocoróva*, *Ciucuróva*), permițînd sincoparea lui *-i-* (ca în toponimele *Moldișul* și *Moldovișul* < *molidiș*, *molidviș*)⁴³¹. Numele s-ar încadra în seria toponimelor slave cu bază românească (*Cireșovul*, *Cocorova*, *Cucova*), dovedind „o simbioză slavo-română”; autorul conchide că „obiecțiile care s-ar putea ridica în calea ei [= etimologiei sale] nu i se par serioase”⁴³². Ea s-ar aplica în egală măsură *Moldovelor* bănațene (*Veche*, *Nouă*, *Moldovița*)⁴³³.

Etimologia lui Iorgu Iordan a fost acceptată fără rezerve de către N. Drăganu (care apreciază însă greșit numele ca fiind format pe teren românesc, reproșîndu-i totodată lui Hasdeu derivația hibridă, care „încă trebuie să ne

⁴²⁸ Este opinia lui Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, p. 183), P. Skok (*Des rapports linguistiques slavo-roumains*, în „Slavia”, III, 1924, p. 115—116), E. Petrovici (*Note slavo-române*, II, în DR, X, 1943, p. 350), A. Rosetti (*Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—București, 1947, p. 312 și *Istoria limbii române*, p. 343, cu rezerve la p. 615), Gh. Bolocan (în *Istoria limbii române*, II, p. 374). Grupul *dl-* inițial nu există nici în celelalte limbi romanice, cu excepția unor cuvinte din spaniola mexicană și unor onomatopeei din portugheză (Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Les groupes consonantiques initiaux bilingues dans les langues romanes*, în vol. *Études romanes*, București, 1976, p. 24). Aceeași opinie pentru albaneză la A.M. Selîșčev (*Slavjanskoto naselenie v Albanija*, Sofia, 1981 — reîmpărire —, p. 319—321) și pentru cuvintele rusești din finlandeză, care păstrează numai aparent grupurile din slava comună, la J. Kalima (*Zur Herkunft der slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen*, în ZSlPh, VI, 1929, p. 161—162), aprobat de Max Vasmer (*Kritisches und Antikritisches*, p. 181—186) și V. Kiparski (*Chronologie des relations slavobaltiques et slavofinnoises*, în RÉS, XXIV, 1948, p. 40—41). Ipoteza originii autohtone a cuvintelor române și albaneze, prezentată de Grigore Brăncuș (*Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 139), este încă neargumentată.

⁴²⁹ E. Petrovici, *Daco-slava*, p. 235; A. Rosetti, *Mélanges*, p. 333—334 și *Istoria limbii române*, p. 616—617 (unde aprobă ideea exprimată de Emil Petrovici).

⁴³⁰ Franz Adolf Wickenhauser, *Moldawa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina*, I, Viena, 1862, p. 12.

⁴³¹ I. Iordan, *Numele Moldovei*, în „Viața Românească”, XII, 1920, nr. 2, p. 274—276; idem, *Dislongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 244; idem, *Toponimia românească*, p. 437, 473—474, 478.

⁴³² Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 473, 478.

⁴³³ Ibidem, p. 478.

dea de gândit⁽⁴³⁴⁾, Gustav Kisch⁴³⁵, Al. Rosetti⁴³⁶, Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu⁴³⁷, Ion Gheție și Al. Mareș⁴³⁸, ajungându-se chiar să se creadă că explicarea numelui apei „nu prezintă nici o dificultate”⁴³⁹. În ultima vreme ea a fost susținută de G. Ivănescu, care insistă asupra faptului că numele „dovedește o simbioză româno-slavă în Carpații moldovenești, pe la sfârșitul secolului al VI-lea sau începutul secolului al VII-lea”⁴⁴⁰. Mai rezervați se arată V. A. Nikonov⁴⁴¹ și Cicerone Poghire⁴⁴², care găsesc posibile atât explicația lui Iorgu Iordan, cit și pe cea din germanică.

În dezacord cu această etimologie se declara G. Weigand⁴⁴³, care îi reproșa autorului ei ignorarea legăturii cu Moldova din Boemia și își exprima convingerea că „rom. *Moldova* este fără îndoială de origine slavă”. Afirmatia este produsul unei concepții învechite privind originea toponimelor derivate, pe care Weigand le clasifica în funcție de proveniența bazei, iar nu după cea a sufixului (care, neîndoiebnic, este cel ce fixează pecetea originii); cit privește raportul cu cealaltă *Moldovă*, Iorgu Iordan avea dreptate să-l nege⁴⁴⁴. Al. Rosetti semnalează trei dificultăți de care se lovește etimologia lui Iorgu Iordan, pe care anterior o acceptase: a) este puțin probabilă îmbinarea unui cuvânt românesc cu un sufix slav; b) sufixul *-ova* nu este original, pentru că nu apare „în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită”; c) eliziunea lui *-i* este „nejustificată”⁴⁴⁵. Și Victor Tufescu îi aduce unele obiecții: a) popular, arborele se numește *molift*, forma *molid* „intrând în folosință locală mai târziu, odată cu exploatarea modernă a pădurii”; b) numele satului *Molidul* de lângă Vama este recent (sfârșitul secolului al XIX-lea); c) *Moldova Vechi* și cea *Nouă* sint nume mai noi, fără legătură genetică cu *Moldova* estică⁴⁴⁶. În sfârșit, Adolf Armbruster apreciază că „etimologia este tributară, deci deficientă și nesatisfăcătoare, atestărilor documentare timpurii ale toponimicelor *Molid*”⁴⁴⁷. Urmează să vedem în ce măsură aceste obiecții (sau altele care s-ar mai putea face) subminează soluția propusă de Iorgu Iordan.

7.1. Un **Molidova* ar fi fost, desigur, potrivit pentru a denumi afluentul Siretului, care de la izvoare pînă la satul Vama străbate o zonă de molidișuri

⁴³⁴ Nicolae Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, p. 142–143 (după el, *-ova* ar fi un „sufix topic românesc”); idem, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933, p. 163.

⁴³⁵ Gustav Kisch, *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*, în „Banater Deutsche Kulturhefte”, II, 1928, nr. 3, p. 24.

⁴³⁶ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 329.

⁴³⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 221.

⁴³⁸ Gheție–Mareș, *op. cit.*, p. 139.

⁴³⁹ Marin Petrișor, *Originea numelui Dobrogea*, în LR, XIV, 1965, p. 433.

⁴⁴⁰ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1982, p. 744 (cf. și p. 484, nota 1).

⁴⁴¹ V. A. Nikonov, *Kratkii toponimicheskii slovar*, p. 272.

⁴⁴² Cicerone Poghire, *L'Hydronymie roumaine*, în LB, XVII, 1974, nr. 3, p. 47 și 59 (origine slavă), 46 (origine gotică).

⁴⁴³ G. Weigand, recenzie în ZONF, III, 1927, p. 153.

⁴⁴⁴ I. Iordan, *Entgegnung*, în „Arhiva”, XXXV, 1928, nr. 2, p. 129.

⁴⁴⁵ Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor*, în SCL, XXVI, 1975, p. 61. Ultima obiecție o face și E. Lozovan, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁴⁶ Victor Tufescu, *op. cit.*, p. 16, 20.

⁴⁴⁷ Adolf Armbruster, *Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituțiilor statale*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 252.

masive⁴⁴⁸. Este adevărat că satul Molidul de lângă Vama apare tîrziu⁴⁴⁹, dar aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că numele apei nu ar fi putut avea aceeași temă, pentru că realitatea geografică este străveche, indiferent de reflectarea ei tardivă în nume proprii. Situația din Banat este însă complet diferită. Harta 623 „molid“ din ALR SN III indică pentru zona respectivă (pct. 2, 27, 29) termenul *brad*. Confundarea celor două specii de conifere se explică prin faptul că molidul nu crește aici: ne aflăm în zona foioaselor (gorun, gîrniță, fag)⁴⁵⁰. Nici la munte lucrurile nu stau altfel: „molidul lipsește cu desăvîrșire în flora spontană a Munților Banatului; acolo unde vom găsi molid, de pildă în Semenice, e vorba de plantații“⁴⁵¹. Prin urmare, ori cele două Moldove au aceeași origine, dar în acest caz tema nu poate fi apelativul *molid* (sg. colectiv), ori este vorba de nume omofone, fiecare cu etimologia sa.

7.2. Exemplele de toponime slave de factură hibridă oferite de Iorgu Iordan nu sînt concludente. *Cireșovul* putea fi creat în întregime de slavi, fie de la un n. pers. (cf. bulg. *Čirjaša*), fie de la un apelativ: v. bulg. **čerešovŭ* (cf. bulg. *čereša*, *čireša* < rom. *cireașă*)⁴⁵². *Cocorova* trebuie raportat nu la rom. *cocor*, ci la seria toponimelor bulgărești *Kokorovo*, *Kokor'ovo*, *Kokora*, *Kokorenski dol*, *Kokorna* etc. < bulg. *kokor* „carpen“, „loc spinos“⁴⁵³ sau chiar „loc abrupt“⁴⁵⁴. *Cucova* se încadrează și el într-o serie slavă, reprezentată de bulg. *Kukov dol*, maced. *Kukovo*, grec. *Κουκοβίστα* (**Kukovišče*), slov. *Kukovo*, scr. *Kukawa* ș.a.⁴⁵⁵. Totuși, existența unor toponime slave create prin

⁴⁴⁸ Vezi D.A. Shurlan și I.G. Tănăsache, *Harta forestieră a României*, București, 1930; P. Enculescu, *Harta zonelor de vegetație a României în legătură cu solul*, Berlin, 1938; N. Doniță, V. Leandru, E. Pușcaru-Soroceanu, *Harta geobotanică a R.P.R.*, București, 1960; *Atlas geografic*, p. 51.

⁴⁴⁹ L-am găsit atestat mai întîi la Josef Beer, *op. cit.* (a. 1891).

⁴⁵⁰ P. Enculescu, *op. cit.*; *Atlas geografic*, p. 51. Afirmatia lui Iorgu Iordan, după care „deosebirea dintre diversele specii de conifere nu e ușor de făcut și de aceea oamenii o trec cu vederea“ (*Toponimia românească*, p. 478, nota 4) este o simplă impresie. În Bucovina distingerea celor două specii se situează la nivelul cunoștințelor elementare, pe care oamenii le dobîndesc din cea mai fragedă vîrstă; confuzia nu este posibilă decît în zonele în care una din specii nu este efectiv prezentă. Aceasta trebuie să fie explicația valabilă pentru toate glosările *molidului* prin „brad“ înșirate de Al. Borza (*Dicționar etnobotanic*, București, 1968, p. 130) sau de Norbert Jokl pentru română și germană (*Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin—Leipzig, 1923, p. 197—198).

⁴⁵¹ Botoșăneanu—Negrea, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁵² Emil Petrovici, *Studii*, p. 191 și nota 126.

⁴⁵³ Cf. Jordan Zaïmov, *Die Besiedlung*, p. 138. Alte nume de plante de la tema slavă, la Berneker, *op. cit.*, I, p. 540.

⁴⁵⁴ Georgi Hristov, *Mestniti imena v Madansko*, Sofia, 1964, p. 220. De altfel, însuși Iorgu Iordan recunoaște că „s-ar putea discuta asupra temei“ (*Toponimia românească*, p. 475).

⁴⁵⁵ Vladimir Šmilauer, *Handbuch*, p. 104. Deși citează unele derivate slave, Iorgu Iordan crede, fără motiv serios, că baza „n-a putut da naștere unui derivat în -ov(a) decît prin intermediar străin“ (*Toponimia românească*, p. 467). Dar tema slavă nu este numele păsării (cum crede și Šmilauer), ci *kuka* „cui; vîrf ascuțit“: **kukova* „cu vîrf ascuțit“. Observăm aici că din lista amplă de derivate toponimice slave de la temă românești dată de Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 474—481) extrem de puține pot fi considerate adevărate „Mischnamen“, restul fiind formații pur slave. Astfel, *Codrovița*, derivată din *codru* (p. 475), este, de fapt, o deformare populară a unui toponim slav în -iŭti, cum o arată clar atestările vechi (*Cudreaventi* la 1616, *Cudreavini* la 1618, cf. DIR, A, XVII—IV, p. 73, 238), de la un n. pers. provenit din ucr. *kudrjávŭjŭ* „creț, ondulat“ (B.D. Hrinčenko, *Slovar' ukraïnskogo jazyka*, Berlin, 1925); la Cîrlibaba un afluent al Țibăului se numește *Codreava* (pron.: *Codreăva*, gen.-dat. *Codreți*) și are la rîndul lui ca afluent pe *Codre-rița/Cudrevița* — hidronim format nu de la *codru*, cum credea N. Drăganu (în DR, IV, 1924—1926, p. 1076), ci tot de la apelativul ucr. cu sensul de „serpuit“. Pentru *Cucurova* din Dobroeja

adaptarea morfologică a unor toponime românești nu poate fi negată⁴⁵⁶: pe valea Moldovitei, de pildă, s-au semnalat alternanțe ca huț. *Oveselova*/rom. *Poiana Ovăsului*, huț. *Merlova*/rom. *Poiana Mărului*, huț. *Ursulova*/rom. *Poiana Ursului*⁴⁵⁷. Uneori denumirile primare au dispărut, rămânând numai formele slavizate, în care baza românească este transparentă: hidron. ucr. *Plajowy* < rom. *plai*, oron. *Malawa* (*Malewa*) < rom. *mal*, *Kiczera* (*Kiczere-wa*) < rom. *chiceră*, oicov *Procurawa* (popular: *Pekuțeva*) < rom. *păcură*⁴⁵⁸, oron. *Gruń Piskovatj*, oicoh. *Piškova*, hidron. *Piskawa* < rom. *pisc*, oicon. *Muntówka* < rom. *munte*, *Ruptawa* < rom. *rupt(ă)*, oron. *Man-dralowa* < rom. *Mindrul*, hidron. *Lulowa* < rom. *lul*, oicon. *Dulczówka* < rom. *Dulce*, hidron. *Silkawa*, *Syhlawaty* < rom. *sihlă*, hidron. *Stynawa* < rom. *stină* ș.a.⁴⁵⁹. De aceea obiecția adusă ipotezei lui Iorgu Iordan nu are consistență, deși procedeul formativ, frecvent folosit în toponimia personală, este mai puțin obișnuit în cea descriptivă, unde se preferă traducerea. Dar explicarea prin același hibrid a unor toponime diferite nu trezește încredere: deși posibili, hibridii nu se constituie de obicei în serii.

Este adevărat că româna oferă multe exemple pentru sincoparea lui -i- neaccentuat, reflectată și în toponimul *Moldișul* (nu însă și în *Moldovișul*, care este o deformare artificială a unui popular *Molidvișul*)⁴⁶⁰; chiar dacă mutarea pe sufix a accentului în **Molidova* este problematică pentru perioada veche, nu ar mai fi posibilă nici o obiecție admitând că forma primară a sufixului a fost -*áva*. În unele documente slavo-române și chiar românești tema include uneori literele *ъ* sau *к* — ceea ce ar putea fi interpretat, la prima vedere, în sensul păstrării unor rudimente ale vocalci -i-: *господаръ земян молдов-кляшинскон*, *hotariul Moldovei*, *господаръ земян молдабьскон* ș.a.⁴⁶¹. Dar deja Ilie Bărbulescu constatare că aceste litere, care redau uneori sunetele *ă*, *î*, *a*, *e*, *o*, sînt adeseori scrise „de prisos”⁴⁶².

Singura obiecție lingvistică ce se poate aduce ipotezei lui Iorgu Iordan, fundamentală însă, este aceea că forma *molid* nu exista în româna veche; încă Hasdeu observa că variantele actuale ale cuvîntului presupun un „proto-

este preferabilă etimologia lui Enver Mahmut, din tc. *Çukurlnova* „cîmpia cu gropi” (în LR, XXVII, 1978, p. 263) celei din *ciucure* „franj” (p. 475). *Çiocong* nu derivă de la *cioc*, *ciocă* (p. 475) ci trebuie apropiat de baza **čuk-*, bine reprezentată în derivate toponimice slave, cum crede și Jordan Zaimov (*Die Besiedlung*, p. 183). *Virciorôga*, explicată de la **virceior* (p. 481), trebuie raportată la un slav sudic **Vračarevo*, cum a arătat Emil Petrovici (*Studii*, p. 220—224); ș.a.m.d. Aspectul de nume mixte este fie o coincidență omofonică, fie un produs al atracțiilor paronimice sau al etimologiilor populare.

⁴⁵⁶ Cum o face, de pildă, Emil Petrovici: „asemenea formații hibride în toponimia românească nu cunosc” (*Studii*, p. 221).

⁴⁵⁷ Ioan Lobiuc, *Interacțiuni româno-huțule în toponimia văii râului Moldovița (judetul Suceava)*. În vol. *Lucrările simpozionului de toponimie (1972)*. București, 1975, p. 170, 172 (constatate și de noi în anchete).

⁴⁵⁸ Stefan Hrabec, *Nazwy geograficzne kucalszczyzny*, Cracovia, 1950, p. 84, 131—132, 206, 226—227.

⁴⁵⁹ Lukasić, *op. cit.*, p. 262, 263, 269, 278, 282, 284—285, 295.

⁴⁶⁰ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 151.

⁴⁶¹ St. Gr. Berechet, *Importanța însemnărilor slavo-române de pe manuscrisele vechi*, în vol. *Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu*, Iași, 1931, p. 452 (a. 1511); ROSETTI, L., p. 49 (a. 1595); Th. Holban, *Acte politice slavo-române din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, în RI, XX, 1934, p. 260 (cca 1440).

⁴⁶² Ilie Bărbulescu, *Fonctica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sirbo-, bulgaro-, ruso- și româno-slave*, București, 1904, p. 487.

tip comun *molidu*⁴⁶³, singurul prezent în limba veche⁴⁶³, pe care Norbert Jokl a încercat să-l explice din alb. **mol'īd*(ε), cu redarea spirantei interdental δ din sufixul colectiv -δε prin *du*⁴⁶⁴. Pe teritoriul actualului cătun *Molidul* al satului Vama se menționa, la 1756, *Vadul Molidvului*^{464 bis}. Grupul median -*dv*- se menține multă vreme în derivate precum *Molidvel*, numele unui pîriu din hotarul mănăstirilor Agapia și Secu, sau *Molidviș*, un topografic tot acolo⁴⁶⁵. După cunoștința noastră, forma actuală *molid* apare în Moldova abia în secolul al XVIII-lea⁴⁶⁶. Prin urmare, hidronimul ar fi trebuit să sune pînă tirziu* *Molidvova*, deoarece grupul median impunea și menținerea lui -i- Modificarea fonetică nu se putea face nici pe teren slav, pentru că în vechea slavă „înainte de *v* toate consoanele se mențin”⁴⁶⁷.

7.3. În aceste condiții, etimologia lui Iorgu Iordan nu mai poate fi reținută, iar proba pe care ar aduce-o pentru simbioza slavo-română încă din primele secole ale conviețuirii cu slavii se dovedește iluzorie. Cele mai plauzibile explicații privind originea numelui rămîn cea prin germanică, de la un **Muldah* (*w*)a, și, cu mai multe rezerve, cea prin slavă propusă de noi, de la un sl. com. **Moldawa*. Singura obiecție care li se poate aduce ambelor este aceea că structura fonetică nu a suportat fenomenul polnoglasiei, cum ar fi fost de așteptat de la niște toponime presupuse așa de vechi. Urmează să vedem dacă obiecția este cu adevărat holăritoare, impunînd respingerea de plano a ambelor etimologii.

8. [Incercare de interpretare diacronică] — Fonetismul arhaic al hidronimului Moldova ar putea fi motivat admitînd cererea unui hiatus în evoluția sa lingvistică pe teren slav, rezultat al asimilării timpurii a slavilor în zona geografică dată. În absența datelor istorice precise, ipoteza s-ar putea susține coroborînd o serie de informații parțiale oferite de gramatica istorică a limbilor slave, cu cele de care dispune pînă în prezent arheologia și istoria, pe de o parte, dialectologia și fonetica istorică românească, pe de alta.

8.1. Prima chestiune este aceea a limitelor temporale în care ar trebui situat hiatusul respectiv. Ele se pot fixa pe baza cronologiei relative a fenomenelor fonetice slave implicate, pentru că de o cronologie absolută nu poate

⁴⁶³ B.P. Hasdeu, *Glose române din secolul XVI*, în „Columna lui Traian”, VIII, 1977, p. 641. Alte atestări din Moldova: ms. 45 de la B.A.R., f. 286 (*Vechiul Testament revizuit* de Dosoftei pe la 1669—1671, reluat în *Biblia* de la 1688, *Isaia* 60, 13); Dimitrie Can temir, *Istoria ieroglică* (ed. P.P. Panaitescu), I, București, 1965, p. 25; Ioan Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742*, în BCIR, I, 1915, p. 233; Gh. T. Kirileanu, *Orînduiala de pădure pentru Bucovina, dată de împăratul Iosif al II-lea în 1786*, București, 1908, p. 20. Penuria de atestări din DLR (de la 1600 se trece direct la Gr. Alexandrescu) nu permite studiul istoric al formelor.

⁴⁶⁴ Norbert Jokl, *op. cit.*, p. 199. Dimpotrivă, G. Giuglea înclină mai mult spre un etimon comun decît spre a relație directă a cuvîntelor albanez și român (*Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänische Sprache*, Sibiu, 1944, p. 28). Neconvingătoare este încercarea lui N. Lahovary de a-l explica printr-un pre-l.-e. *mal* „munte”, cu evoluția *a > o* sub influență maghiară sau sud-slavă (*Contribution à l'histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine. Les éléments pre-Indo-Européens*, în „Vox Romanica”, XIV, 1955, nr. 2, p. 338).

^{464 bis} Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, II, Cernăuți, 1934, p. 98.

⁴⁶⁵ DIR, A. XVII—I, p. 177 (a. 1604), 237 (a. 1605), *Catalogul documentelor moldovenesti*, III, p. 36 (a. 1654: *Molidvel*), 129 (a. 1660), 263 (a. 1665), IV, p. 93 (a. 1679).

⁴⁶⁶ Vezi, de pildă, STEFANELLI, p. 108 (a. 1772).

⁴⁶⁷ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 122.

fi vorba⁴⁶⁸. Considerînd că hidronimul ar fi putut fi creat sau adaptat de către slavi cel mai devreme în a doua jumătate a veacului al VI-lea, cînd sînt constatați arheologic lingă Suceava⁴⁶⁹, termenul *a quo* al preluării lui de către români îl dă vocala tematică -o-.

Studiînd fenomenul de akanie (redarea prin *a* a lui *o* neaccentuat) în dialectul bulgăresc din satul Tihomir, Vladimir Georgiev îl consideră un reflex întîrziat al vocalismului slavei comune, care nu poseda vocala *o*, ci distingea doar un *ă* scurt și un *ā* lung; astfel s-ar explica de ce cuvintele slave care mai tîrziu vor avea un -o- erau redade în greacă și în latină cu -a-⁴⁷⁰. Punctul de vedere categoric al lingvistului bulgar, susținut mai înainte și de alți lingviști străini de seamă^{470bis}, iar la noi de către Ilie Bărbulescu⁴⁷¹, a fost acceptat de către Emil Petrovici⁴⁷², I. Pătruț⁴⁷³, Gh. Bolocan⁴⁷⁴. Admițînd că deosebirea dintre *o* și *a* în slava comună „era mai degrabă o deosebire de cantitate“, A. Meillet se arăta mai reticent: „nu trebuie să conchidem de aici că *o* slav fusese un *a* înainte de epoca istorică. Dar slava nu distingea în maniera greacă timbrele *o* și *a*“⁴⁷⁵. Interpretarea sa a fost susținută de T. Lehr-Spławiński (vocala slavă ar fi fost un *ā*)⁴⁷⁶ și de S. B. Bernstein (un *ō* cu „un grad redus de labializare, adică se pronunța ca *o*“)⁴⁷⁷, care explică redarea prin *a* în împrumuturi nu prin inexistența lui *o*, ci prin pronunțarea particulară a acestei vocale în slava comună. Ceea ce ne interesează pe noi nu este atît regimul fonetic al vocalei în cauză, cît receptarea sa de către o populație romanică; or, sub acest aspect, situația ar fi fost identică: vocala din grupul *tolt* (*ă* după Georgiev, *ā*, *ō* după ceilalți) putea fi percepută numai ca *a*. De aceea, cronologia apariției lui *o*

⁴⁶⁸ Datorită desfășurării lente a evoluției fonetice în ansamblul unei limbi, precum și a decalajelor dintre limbi sub acest aspect, slavistii recunosc faptul că „întreaga noastră cronologie absolută este foarte arbitrară și față de ea trebuie să fim foarte circumspecți“ (S. B. Bernstein, *op. cit.*, p. 100).

⁴⁶⁹ Ion Nestor, *Autochtones et Slaves*, p. 31 (datarea „după 567“ s-a făcut cu ajutorul unei fibule epice aflate într-unul din mormînte); Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, p. 133. De observat că prezența slavilor din secolele al VI-lea—al VII-lea este documentată arheologic în aceeași zonă mediană a bazinului Moldovei în care fuseseră semnalate așezările germanicilor vechi: la Tîrpești—Petricani (Maria Comsa, *Novye svedenija o nasselenii slavjan na territorii RNR*, în RSI, IX, 1963, p. 506).

⁴⁷⁰ Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques du slave commun*, în RÉS, XLIV, 1965, p. 7—12.

^{470 bis} Paul Kretschmer, *Die slavische Vertretung von indogerman. o*, în ASlPh, XXVII, 1905, p. 236, 239—240, cu o bogată documentație de nume slave cu -o- redade în greacă și în latină prin -a-.

⁴⁷¹ Ilie Bărbulescu, *Les plus anciens éléments du roumain en bulgare*, în vol. *Recueil des communications. Section I, Linguistique*, Varsovia, 1934, p. 4—8.

⁴⁷² E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, în „Revue roumaine de linguistique“, XI, 1966, nr. 4, p. 314.

⁴⁷³ I. Pătruț, *Studii de limbă română*, p. 237—245 (cf. și p. 107).

⁴⁷⁴ Gh. Bolocan, în *Istoria limbii române*, II, p. 373—374.

⁴⁷⁵ A. Meillet, *Le slave commun*, p. 47.

⁴⁷⁶ Cf. Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques*, p. 7. Părerea aceasta, emisă cu mult înainte de către J. Schmidt, care compara vocala slavă cu sued. *ā* (Kretschmer, *op. cit.*, p. 230—231), a fost infirmată deja de către Paul Kretschmer, care a observat că și grecescul *o* (*o*, *ω*) era un sunet foarte deschis, așa încît ar fi fost foarte potrivit să redea un *o* slav deschis dacă acesta ar fi existat în realitate (*ibidem*, p. 236).

⁴⁷⁷ S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 131. Și Paul Kretschmer admitea posibilitatea ca vocala în cauză să fi avut „o nuanță labială minină“ (*op. cit.*, p. 236).

în slavă, realizată de partizanii preexistenței lui *a*, este de fapt o cronologie a percepției sale ca atare în româna primitivă.

Ernst Schwarz considera, *grosso modo*, că *a* s-a menținut în slava comună pînă în secolul al IX-lea, cînd a fost substituit prin *o*⁴⁷⁸; Vladimir Georgiev oferă o interpretare mai nuanțată: *ă* accentuat trece la *o* între secolele al VI-lea — al IX-lea, iar *ă* aton între finele veacului al VIII-lea — începutul celui de-al IX-lea în majoritatea limbilor slave (exceptînd rusa sudică și centrală, bielorusa, unele dialecte bulgărești și sîrbocroate care au menținut situația veche în forma akanici)⁴⁷⁹. La raguzani se constată redarea prin *a* a lui *o* slavice și după ce slava și-a constituit opoziția [*a* : *o*], dar numai în cîteva nume de persoană împrumutate de timpuriu de către patricieni și menținute ca atare pînă în secolul al XIV-lea⁴⁸⁰. Dacă românii vechi (sau romanicii, după alții) ar fi preluat numele Moldovei din veacul al VIII-lea, atunci el ar fi avut forma *Maldáva* (< slv. com. *Mǎldāwa*); forma *Moldáva* denotă că a fost preluat după mijlocul secolului al IX-lea.

Termenul *ante quem* îl dă celălalt fenomen fonetic implicat, polnoglasia. Exemple izolate de modificare a grupurilor consonantice apar încă din secolele al VII-lea — al VIII-lea la slavii de sud, de unde fenomenul se extinde spre nord-vest; în jurul anului 900 mai coexistau în această zonă formele mai vechi cu cele noi, ca și în nord-estul teritoriului slav⁴⁸¹. Metateza lichidelor din graiurile sudice a devansat cronologic corespondentul său estic, polnoglasia, care nu s-a realizat pe deplin înainte de secolul al X-lea⁴⁸² — cel puțin în grupul *tall*, care s-a modificat mai greu⁴⁸³. Resturi ale grupurilor slave comune se păstrează încă mai multă vreme în diferite cuvinte din limbile slave și mai ales în nume proprii (de persoană și de loc)⁴⁸⁴. Asincroniile se pot justifica fie prin caracterul mai conservator al numelor proprii, fie prin conservatorismul unor arii laterale în raport cu centrele de inovație slave⁴⁸⁵. În aceste condiții, am putea presupune că limita superioară a adoptării de către români a hidronimului slav se situează în jurul lui 950, admițînd totodată că dubla condiție

⁴⁷⁸ Ernst Schwarz, *Zur Chronologie von asl. a > o*, în ASIPh, XI.1, 1927, p. 136.

⁴⁷⁹ Vladimir Georgiev, *Problèmes phonématiques*, p. 12.

⁴⁸⁰ Irmgard Mahnen, *Slavisch und Romanisch im mittelalterlichen Dubrovnik*, în „Zeitschrift für Balkanologie“, I, 1962, p. 63—66 și nota 10.

⁴⁸¹ Ernst Schwarz, *Zur Chronologie der slavischen Liquidenumstellung in den deutsch-slavischen Berührungsgebieten*, în ZSIPh, IV, 1927, p. 367—369. Fixarea de către Schwarz a limitei superioare a fenomenului în prima jumătate a secolului al IX-lea pentru rusă (*op. cit.*, p. 367—368), acceptată și de alți lingviști (Gr. Nandriș, *Despre metateza lichidelor în elementele slave din limba română*, în DR, VI, 1929—1930, p. 356), s-a făcut pe baza unor criterii care n-au fost admise (cum este, de pildă, acela al împrumuturilor fineze din vechea rusă, pe care autorul le consideră pe nedrept slave comune; vezi *ante*, nota 428).

⁴⁸² Vondrák, *op. cit.*, p. 400; S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 198.

⁴⁸³ Vladimir Georgiev, *Praslavjanskata fonemna sistema i likvidnata metateza*, în vol. *Slavističen sbornik*, Sofia, 1963, p. 31. Pentru restul grupurilor, susține autorul, metateza s-a efectuat nu mai devreme de secolul al VIII-lea — sfîrșitul secolului al IX-lea (*ibidem*).

⁴⁸⁴ J.M. Rozwadowski, *Wybór pism*, I, p. 227; Vladimir Rozov, *Ešče o formulah tort, tolt, tert, telt*, în vol. *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, II, Praga, 1932, p. 668—695; Ivan Paňkevič, *op. cit.*, p. 156—163 (exemple din ucraineană); O.G. Porohova, *O leksike s nepolnoglasiem i polnoglasiem v russkikh narodnyh govorah*, în „Dialektnaja leksika“ 1979 (Leningrad, 1982), p. 50—59 (în graiurile ruse).

⁴⁸⁵ A. Lamprecht, reluat de S.B. Bernstein, *op. cit.*, p. 204.

a elementului lingvistic (nume propriu situat într-o arie laterală slavă) ar fi putut să-i asigure o persistență de vreo jumătate de secol în vechea sa formă.

Este foarte greu de crezut că păstrarea aspectului arhaic al hidronimului ar fi fost rezultatul „natural” al asimilării slavilor atât de devreme și într-o regiune în care rindurile populației slave au putut fi mereu reînnoite din marele rezervor nordic⁴⁸⁶. Din veacul al VII-lea până în al IX-lea este atestată arheologic în bazinul Moldovei cultura slavă de tip Luka Rajkoveckaja—Hlincea I, care *dispare în veacul următor*⁴⁸⁷. De aceea, ar fi mai lesne de înțeles asimilarea printr-un aflus de populație românească. Se pune deci întrebarea dacă acest aflus poate fi justificat în limitele cronologice fixate și dacă nu cumva există și alte argumente lingvistice care să-l susțină.

8.2. Evenimentul care putea provoca dislocarea și translația în spațiu a unor mase de români nu putea fi decât invazia ungarilor, care a influențat decisiv atât istoria românilor cât și pe cea a slavilor, provocând o „mare perturbare demografică”⁴⁸⁸. Cronica Notarului anonim al regelui Bela, compusă probabil pe la 1270⁴⁸⁹, relatează amplu succesiunea operațiilor de cucerire și efectele lor. Pe la 895—896⁴⁹⁰ ungurii cuceresc Panonia, în care găsiseră o populație de slavi și de „vlahi, adică păstorii romanilor” (*Blachii ac pastores Romanorum*), care „au fost puși pe fugă din Panonia” (*et Romanos fugatos esse de Pannonia*)⁴⁹¹. La începutul veacului al X-lea (Anonymus dă anul 903) hordălele lui Arpad cuceresc cetățile Ugocsa și Borsova din nordul Transilvaniei⁴⁹², apoi atacă voievodatul lui Menumorout din Crișana. Prima luptă este dezastruoasă pentru locuitorii țării, dintre care o parte se supun, alta fuge cuprinsă de o spaimă cumplită (*nam timebat eos fere omnes gentes*)⁴⁹³. Cetatea Byhor a lui Menumorout este cucerită cu puțin timp înaintea morții lui Arpad (anul 907)⁴⁹⁴, iar cercetările arheologice întreprinse aici confirmă că asediul a avut loc la începutul secolului al X-lea⁴⁹⁵. Între cele două faze ale cuceririi Crișanei se inserează cucerirea de către Tuhutum a *Ultrasilvaniei* voievodului român (*quidam Blacus, dux Blacorum*) Gelou, care domnea peste „vlahii și slavii” din Transilvania intracarpatică⁴⁹⁶. Ordinea de citare a populațiilor

⁴⁸⁶ Cf. Victor Spinei, *op. cit.*, p. 64: „Fenomenul asimilării slavilor în masa romanică a durat în Moldova o perioadă mai îndelungată decât în celelalte provincii românești”.

⁴⁸⁷ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului roman în Moldova pe baza datelor arheologice*, în SCIV, IX, 1958, p. 73—84.

⁴⁸⁸ Ștefan Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*, în „Studii”, XXV111, 1975, p. 1 839.

⁴⁸⁹ Karsai Géza a descifrat textul sters al palimpsestului, în care numele complet al magistrului este *Pavsa*, identificabil prin *Posa*, episcop de Bosnia și notar al regelui Bela IV. Cf. Ludovic Demény, *O contribuție valoroasă cu privire la identificarea lui Anonymus*, în RA, XII, 1969, nr. 1, p. 316—317.

⁴⁹⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*², I, Cluj, 1972, p. 109.

⁴⁹¹ Anonymi *Gesta Hungarorum*, p. 32/81 și 63/117.

⁴⁹² *Ibidem*, p. 36/85—86.

⁴⁹³ *Ibidem*, p. 41—42/92.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, p. 63—65/117—119.

⁴⁹⁵ Săpăturile arheologice au dat la iveală opt morminte de luptători din prima jumătate a secolului al X-lea, care „pot fi atribuite cu certitudine ungarilor”, poate celor „căzuți în luptă pentru cucerirea cetății” (Mircea Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, III, 1960, p. 9). Vezi și *Istoria României*, I, p. 772; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 115; Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 1 840—1 841 și *passim*.

⁴⁹⁶ Anonymus, *op. cit.*, p. 44—46/94—96.

este și aici, ca în atâtea alte cazuri, semnificativă: ea ne arată că „în secolul al X-lea, când au loc acele întâmplări, românii constituiau populația majoritară a Transilvaniei”⁴⁹⁷.

Fuga unei părți a populației românești este ușor de justificat dată fiind cruzimea ieșită din comun a năvălitorilor, care se mândreau considerându-se descendenții vrednici ai lui Attila: „Căci pe acea vreme, observa Anonymus, ungurii în mintea lor nu doreau nimic altceva decât să ocupe țări, să subjuge popoare și să se îndeletnicească cu fapte războinice. Fiindecă ungurii în timpul acela așa de mult se bucurau de a suge sângele omenesc, ca și lipitoarea”⁴⁹⁸. Această fugă este semnalată și de alte izvoare, cum ar fi cronica rusă zisă a lui Nestor: „Venind din răsărit, ei [= ungurii] mergeau grăbiți prin munții cei înalți, cari s-au numit ungurești și începură să se lupte cu volohii și cu slavii cari trăiau acolo [= în Panonia]. Căci acolo erau stabiliți mai înainte slavii, iar volohii supuseră țara slavilor. În urmă însă ungurii goniră pe volohi și luară în stăpânire această țară”⁴⁹⁹. Într-o scriere de la 1308, un dominican francez menționează și el alungarea valahilor, care s-ar fi îndreptat apoi spre Balcani⁵⁰⁰. Retragera în Peninsula Balcanică a românilor panonici a fost argumentată mai întâi de Hasdeu, care colăționează știrile deja menționate cu un pasaj din istoricul bizantin Kekaumenos⁵⁰¹. Combătind supoziția lui J. Melich, după care romanicii din Panonia ar fi fost retoromani⁵⁰², N. Drăganu admitea mai multe direcții de emigrare a lor: spre Balcani, în Germania și spre nord, în Moravia⁵⁰³. Dimpotrivă, Ștefan Pascu crede că ei „s-au așezat dincoace de Tisa, în Bihor sau în Podișul Transilvaniei”⁵⁰⁴. Noi credem că o parte dintre acești români nordici, fie cei din Panonia, fie mai degrabă cei din Crișana și Transilvania lui Gelou, se puteau îndrepta și spre Moldova, deschizând seria emigrărilor care vor continua neîntrerupt în această direcție până în pragul veacului al XIX-lea.

⁴⁹⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 51.

⁴⁹⁸ Anonymus, *op. cit.*, p. 111. Despre cruzimea ungurilor față de prizonierii „crestini și păgini” din Panonia, pe care îi ucideau sau îi făceau sclavi, vorbește și Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum* (text și trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1935, p. 64/113—114, precum și fragmentul *De sancto rege Ladislao* din cronica ungaro-polonă: „olii pagani atrocissimi et crudelissimi ferocissimique fuere” (*Monumenta Poloniae historica*, I, Lwów, 1864, p. 490). Elogiul cruzimilor neomenești ale „noilor huni” se face în mai toate cronicile maghiare medievale în versuri, adunate de Joh. Christian Engel (*Monumenta Ungarica*, Viena, 1809, p. 4—54).

⁴⁹⁹ *Cronica lui Nestor* (trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1935, p. 46—47. Pasajul este dintre cele mai controversate din întreaga istoriografie medievală. Istoricii maghiari cred că prin *polohi* în rusa veche se înțelegeau francii din vremea lui Carol cel Mare (Mathias Gyóni, *Les Volochs des Annales primitives de Kien*, în „Etudes slaves et roumaines”, II, 1949, p. 82; Gy. Györffy, *Formation d'États au IXe siècle suivant les „Gesta Hungarorum” du Notaire Anonyme*, în vol. *Nouvelles études historiques*, I, Budapesta, 1965, p. 33); dar mai probabilă este echivalarea numelui cu „românii” Imperiului de răsărit (Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a dacoromanilor din Transdanubia*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXIV, 1941—1942, p. 534).

⁵⁰⁰ Anonymi *Geographi Descriptio Europae Orientalis* (text și trad. G. Popa-Lisseanu), București, 1934, p. 17/42.

⁵⁰¹ HEM, III, p. XXXI—XXXIV.

⁵⁰² N. Drăganu, *Românii*, p. 23—169; vezi și Ernst Gamillscheg, *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiul lui Ioan Lupuș*, București, 1943, p. 240—276. După N. Iorga, care a preluat multe din optica deformantă a istoriografiei maghiare, *pastores Romanorum* ar fi fost fie „ofitieri Imperiului Roman al lui Carol cel Mare”, fie „elemente ladine” (*L'extrême frontière de l'élément roumain*, în RHSE, X, 1933, p. 142—143).

⁵⁰³ N. Drăganu, *Românii*, p. 31.

⁵⁰⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 50.

Emigrarea timpurie în nordul Moldovei a românilor ardeleni sub presiunea cuceririlor arpadiene este admisă de unii arheologi, istorici și lingviști, care plasează însă mai târziu momentul inițial al transferului de populație. După C. Daicoviciu, din *a doua jumătate* a secolului al X-lea „se extind masele de români din acest spațiu central și asupra acelor ținuturi ale Romaniei care nu au fost niciodată romanizate sau din care romanizarea dispăruse între timp”⁵⁰⁵. Șt. Ștefănescu⁵⁰⁶, Maria Comșa⁵⁰⁷, V. Arvinte⁵⁰⁸ și Gh. Ivănescu⁵⁰⁹ fixează începuturile emigrării în secolul al XI-lea, iar D. Onciul în secolul al XII-lea⁵¹⁰. Până la ora actuală, cercetările arheologice din bazinul Moldovei nu sînt de natură să contribuie la precizarea acestei perioade. Descoperirea unei necropole la Vornicenii Mari, pe valea Șomuzului Mare, datată cu aproximație în secolele al XI-lea — al XII-lea și atribuită populației românești de către Mircea D. Matei și Emil I. Emandi⁵¹¹, nu este edificatoare datorită materialului arheologic redus. Singurele repere continuă să fie furnizate de progresele cuceririi maghiare în Transilvania; sub acest aspect, este mai probabil să plasăm începutul mișcărilor de populație în prima fază a invaziei — de acord cu informațiile istorice —, cînd socul produs de năvălitori a avut o forță maximă, decît mai târziu, cînd ungurii încep să-și organizeze teritoriul cucerit, iar expedițiile de jaf, robire și distrugere a populației băștinașe devin războaie de anexiune teritorială, urmărind exclusiv subordonarea socială și politică a acestei populații.

3.3. Ipoteza noastră pare destul de fragilă atît în privința direcției de deplasare a populației românești, spre nord-vestul Moldovei, cît și în privința epocii cînd are loc presupusa deplasare. La rezolvarea acestei ecuații cu două necunoscute ne poate ajuta istoria limbii române. Stabilind cronologia relativă a fenomenelor fonetice și corelînd-o cu repartiția lor în ansamblul dialectelor și graiurilor românești, Alexandru Philippide a ajuns la cîteva concluzii de mare importanță etnogenetică. După el, „Moldova, Bucovina și Basarabia aparțin genetic (ramură) și istoric la teritoriul banato-transcarpatin”; răspîndirea fenomenelor lingvistice s-a făcut în „valuri” de la vest spre est: coeziunea acestui grup (Moldova, Banatul, Transilvania) s-a rupt într-o anumită perioadă, „iar scisiunea a trebuit să fie mai mare (ori mai veche) între Moldova — Bucovina — Basarabia de o parte și teritoriul transcarpatin de altă parte decît între teritoriul transcarpatin și Banat”; „faptul că Bucovina are limbă mai puțin progresistă decît Moldova se explică prin aceea că Bucovina a fost ocupată de dacoromâni înainte de a fi fost ocupată Moldova, că valul banato-transcarpatin n-a trecut (exceptînd doar mici șivoaie) în Moldova prin trecătorile Carpaților estici, ci prin văile de nord ale Transilvaniei și peste Bucovina”;

⁵⁰⁵ C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, p. 96.

⁵⁰⁶ Șt. Ștefănescu, *Mișcări demografice în Țările române pînă în secolul al XVII-lea și și rolul lor în unitatea poporului român*, *ibidem*, p. 190.

⁵⁰⁷ Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit*, p. 84.

⁵⁰⁸ Vasile Arvinte, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în *AI.L.*, XVII, 1966, p. 29: „probabil prin jurul anului 1000”.

⁵⁰⁹ Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 174.

⁵¹⁰ Dimitrie Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, p. 288—289.

⁵¹¹ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, București, 1982, p. 121—125.

în sfârșit, „la începutul secolului al XIII-lea tot teritoriul ocupat actualmente de români era împlut de dînșii”⁵¹².

I s-a obiectat lui Philippide faptul că și-a întemeiat concluziile și pe fenomene mai tirzii⁵¹³, dar constatările sale par să se confirme prin cercetarea graiurilor bucovinene (în special a celui cîmpulungean) întreprinsă recent de Adrian Turculeț, care constată aici prezența unor caracteristici arhaice, reprezentînd totodată concordanțe cu graiurile din Crișana, din părțile nordică, centrală și sud-vestică ale Transilvaniei, precum și cu cele bănățene: palatalizarea labiodentală *v* la *y*, lipsa velarizării lui *z* (< -ea) în poziție moale, *aclo*, *fănină*, *zēspi*, *piniele*, genitiv-dativul - *li* al articolului hotărît masculin (*capuli*, *omuli*), prepoziția *dipi* cu sens final sau local (echivalentă cu *dîpă* din Crișana) ș.a.⁵¹⁴. Autorul observă că „deși ariile ardelenesti ale acestor fonetisme și forme gramaticale, trasate pe baza ALR, nu se suprapun, ele se apropie sau chiar se întîlnesc în sudul Crișanei, sud-vestul Transilvaniei, nord-vestul Banatului”, dar crede că aceste concordanțe nu s-ar explica printr-o migrație, ci ar reprezenta reflexele tardive ale graiului dacoromân nordic, care ar fi fost odinioară unitar⁵¹⁵. Dacă ar fi fost vorba de fenomene arhaice dispuse în manieră difuză în ansamblul „subdialectului nordic”, sau dacă ar exista în graiurile bucovinene arhaisme specifice, care să le individualizeze în acest ansamblu, atunci am putea accepta explicația lui Adrian Turculeț; dar dacă toate aceste particularități trimit la o zonă precisă din vest, ocolind Maramureșul în pofida legăturilor istorice constante ale celor două regiuni, atunci coincidența devine semnificativă și se clarifică pe deplin apelînd la teoria lui Philippide. În acest sens s-au orientat și analizele de „geologie lingvistică” ale lui Ernst Gamillscheg, care a văzut în Crișana „regiunea maceă, centrul de expansiune al românirii din cadrul regiunii dialectale de nord-vest”⁵¹⁶.

Cei mai vechi emigranți trebuie să fi venit în Bucovina din zona sudică a Crișanei, iar plecarea lor nu poate fi cu mult mai tîrzie decît cucerirea voievodatului lui Menumorout. Migrațiile românilor din Transilvania s-au desfășurat succesiv pe măsura înaintării maghiare, prima fiind în mod necesar cea a românilor vestici, iar ultima a românilor maramureșeni, care a dus la constituirea statului moldovean. Această migrație nu putea avea loc mai tîrziu, în secolul al XI-lea, din interiorul statului maghiar și pe direcția înaintării armate-

⁵¹² Alexandru Philippide, *op. cit.*, II, p. 386—407. Nu ne pronunțăm aici în chestiunea existenței sau nu în Moldova, înainte de secolul al X-lea, a unei populații romanice, la care unii arheologi răspund afirmativ (de ex. Ion Nestor, *op. cit.* p. 33; Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia”, XV, 1971, p. 285—286; sau Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 140), împotriva tezei susținute de Philippide, C. Daicoviciu și Maria Comșa. După noi, amprenta lingvistică particulară a graiurilor din Moldova nordică nu reprezintă o simplă coincidență de evoluție cu graiurile de tip ardelenesc, ci a fost produsul multiseclar al infiltrațiilor de români transilvăneni, nu numai din secolul al XIV-lea, de cînd ele sînt documentabile istoriceste, ci și mai dinainte. Ideea unui subdialect nordic unitar, care ar fi cuprins Transilvania și nordul Moldovei, nu poate fi înțeleasă în termenii istoriei; concordanțele nu reprezintă un punct de plecare, ci sînt rezultatul unui proces. Sub acest aspect, corelațiile stabilite de Philippide își păstrează încă valabilitatea.

⁵¹³ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 296—297.

⁵¹⁴ Adrian Turculeț, *Graiul din zona Cîmpulungului Moldovenesc*, p. 19—20; idem, *Structura dialectală a graiurilor românești din Bucovina*, în ALIL, XXVI, 1977—1978, p. 103—115.

⁵¹⁵ Adrian Turculeț, *Structura dialectală*, p. 111.

ler acestuia. Ea a fost efectiv cea mai veche, prima care a rupt coeziunea blocului nordic de care vorbea Philippide. Amintirea acestei „vetre“ transilvănene a populației moldovenesti se mai păstrează în cronica moldo-rusă, unde se spune că regele Vladislav „i-a primit cu bună voie“ pe „romanii vechi“ și „le-a dat pământ în Maramureș, între râurile Mureș și Tisa, locul numit Crîș, și aici s-au așezat și s-au adunat romanii“⁵¹⁷.

§.4. În aceste condiții, preluarea de către români a hidronimului Moldova în forma sa arhaică nu mai pare imposibilă, chiar dacă nu se pot invoca și alte toponime avînd aceeași structură. „La urma urmelor, spunea Philippide referindu-se la problema elementelor slave vechi din română, un singur exemplu ar fi de ajuns ca să pună pe cineva pe gînduri“⁵¹⁸, iar acest exemplu este de primă mîrimc. De altfel, analogiile istorice care au impus osificări formale similare nu lipsese, cea mai cunoscută fiind situația toponimiei slave din Grecia, care și-a menținut aspectul slav comun ca urmare a asimilării slavilor în secolele al VII-lea — al VIII-lea. Și mai interesantă pentru noi este situația toponimelor fără metateza lichidelor din Illyricum: *Marinišćica* (Dalmatia), *Varear* (Bosnia), *Parcani* (Serbia), *Malča* (**Mallia*, la nord de Niș), *Baltaberilovica* (Serbia răsăriteană) etc., menținute pînă tîrziu de români; „exemplele de acest gen, spune Milivoje Pavlović, indică regiunile unde asimilarea valahilor a fost posterioară acțiunii legii metatezei“⁵¹⁹. Între slavizarea orașelor Dalmatiei și cea a *katon*-elor a existat un decalaj temporal, iar „metateza lichidelor ne dovedește că asimilarea se opera într-o manieră heterocronă“⁵²⁰.

9. [Concluzii] — După examinarea soluțiilor etimologice propuse pentru hidronimul *Moldova*, ni se pare limpede că nici una nu se impune spiritului critic cu forța evidenței. Această situație este, de altfel, obișnuită în cazul hidronimelor zise majore, a căror etimologie poate fi considerată cel mult plauzibilă. Important este ca ea să ofere un indice convenabil de verosimilitate (sociogeografică), de posibilitate (lingvistică) și de probabilitate (istorică). În cazul de față, această condiție o îndeplinește, după părerea noastră, ipoteza originii vechi germanice.

Datorită conformației geologice caracteristice a albiei sale, riul a fost numit, probabil, **Muldah* (*y*)a „riul cu maluri moi“ (antonimul lui *Steinaha* „riul pietros“) de către triburile de taifali așezate pe cursul său mijlociu în

⁵¹⁶ Ernst Hamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, extras din „Jahrbuch der Preuß. Akademie der Wissenschaften zu Berlin“, 1940, p. 13.

⁵¹⁷ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan (ed. P.P. Panaitescu), București, 1959, p. 156/159. În legătură cu această cronică, D. Onciul aprecia că „întreuz istoric“ al mitului este tocmai această emigrare ardelenască în Moldova (*Opere complete*, p. 72). Istoricii care au comentat pasajul au văzut aici o referire exclusivă la Maramureș. Așa, Ioan Bogdan: „regele le dăde loc de sezut în Maramureș, la Crîș“ (*Vechile cronice moldovenesti pînă la Ureche*, București, 1891, p. 66); sau Gheorghe I. Brătianu: „și așează între Mureș, Tisa și Crîș, în Maramureș“ (*Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 151). Dar Maramureșul nu se află între aceste riuri, de unde concluzia că este vorba de două locuri: 1) în Maramureș și 2) „locul ce se cheamă Crîș“, între Mureș și Tisa, deci *Crîșana*. Dacă referirea s-ar fi făcut exclusiv la Maramureș, amănuntele geografice următoare nu și-ar fi avut rostul: de fapt, ele încearcă să circumscrie o zonă care nu avea nume, dar sensul precizării s-a pierdut întrucîtva prin copiere.

⁵¹⁸ Alexandru Philippide, *op. cit.*, I, p. 806.

⁵¹⁹ Milivoje Pavlović, *Les substrats de l'Illyricum*, în vol. *Die Kultur Südosteuropas*, p. 191.

⁵²⁰ *Ibidem*, p. 191—192. Prezența „valahilor“ se reflectă și în răspîndirea numelor de familie în -ul (*Radulović* etc.) exclusiv în zona rurală a Dalmatiei (*ibidem*).

secolele al III-lea — al IV-lea. Apoi hidronimul a fost preluat de către slavi, care l-au adaptat formal în *Moldava*. În secolul al X-lea s-a produs o discontinuitate în evoluția numelui pe teren slav — fapt explicat de noi prin asimilarea probabilă a populației slave de către românii plecați din vestul Transilvaniei din cauza invaziei maghiare. În acest fel tema hidronimului și-a menținut aspectul slav vechi, iar alternanța de sufixe *Moldáva* / *Móldova* s-a tranșat pe teren românesc într-o formă hibridă, *Moldóva*. Devenit nume al coloniei maghiaro-săsești de la Baia, iar apoi al statului feudal nou constituit, hidronimul a suferit o serie de adaptări noi pe teren maghiar (*Moldua*) și german (*Moldau*, *Muldau*, *Molde*, *Mulde*, *Molda*, *Mulda*), care apoi s-au contaminat în condițiile bilingvismului din zone ale Moldovei nord-vestice și Transilvaniei, fie între ele (*Muldua*), fie cu formele românești (*Molduva*, *Muldova*, *Mulduva*, *Mulduha*).

Cît privește *Moldova* din Banat, explicația nu poate fi aceeași. Numele este atestat prea tîrziu (în veacul al XVI-lea) și a desemnat (inițial) un curs de apă prea mic pentru ca să putem crede că este anterior secolului al X-lea. Dacă el ar fi fost de origine slavă, grupul *M(ă)l-* ar fi trebuit să se păstreze; este deci mai probabil un compus de origine germană medie (de sus), de la aceeași bază *Mold-* și *-ouwe* „apă, rîu, insulă”. Preluat de către sîrbii refugiați aici după cucerirea țării lor de către turci, numele a fost acomodat la seria hidronimelor în *-áva* / *-ova* din zona apropiată. Forma *Mudáva* (*Mudáva*) se explică prin influența pronunției sîrbești, în care *-l-* silabîc se vocalizase, pe cînd *Móldova* pare să se fi păstrat de către vorbitorii unui dialect de tip carașovean, în care această consoană este menținută; ambele forme au fost preluate mai apoi de către români. Chiar dacă româna nu operează cu cele două sufixe, nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca hidronimul german să se fi transmis și direct populației românești, deoarece acomodarea finalei nu implică folosirea efectivă a unui sufix *-ova*.

Moldova rămîne un nume greu de explicat, dar dificultățile nu țin atît de înțelegerea semnificației sale lexicale, cît de justificarea menținerii formei arhaice. Această rezistență particulară a formei ascunde în sine un moment cu totul deosebit al istoriei neamului din această parte a țării, pentru care, cel puțin deocamdată, ne lipsesc informațiile suficiente pentru a-l lumina și a-l circumscrie.

SIGLE

AAR	= „Analele Academiei Române”.
AECO	= „Archivum Europae Centro-Orientalis”.
AIA	= „Anuarul Institutului de Istorie «A.I. Xenopol»” (Iasi).
AIN	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională” (Cluj).
AIR	= „Arhiva istorică a României”. I—III, 1865—1867.
ASIPH	= „Archiv für slavische Philologie”.
AUT	= „Analele Universității din Timișoara”.
BA	= „Balkan-Archiv”.
BĂLAN, C.D.B.	= Teodor Bălan, <i>Cîteva documente bistrițene</i> , Cluj, 1946.
BĂLAN, D.C.	= Idem, <i>Nouă documente cîmpulungene</i> , Cernăuți, 1929.
BCIR	= „Buletinul Comisiei Istorice a României”.
BSH	= „Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique”.

- BOGDAN, D.Ș. = Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1—2, București, 1913.
- CORFUS, Î. = Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975.
- DIR, A. = *Documente privind istoria României. A. Moldova*, București, 1954—1956.
- DIT = „Diplomatarium Italicum”.
- DRH, A. B. D. = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. B. Țara Românească. D. Relații între Țările române*, București, 1966 și urm.
- FHU = *Fontes historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, vol. IV—XII, Lwów, 1898—1911.
- FRA = *Fontes rerum Austriacarum*, vol. 52—68, Viena, 1901—1918.
- GHIBĂNESCU, I.Z. = Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I—V, Iași, 1906—1933.
- GHIBĂNESCU, S. = Idem, *Surele și izvoade*, I—XXV, Iași, 1906—1933.
- GrS = „Graii și Suflet”.
- HURM. = Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1880 și urm.
- IORGA, A. F. = N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I—III, București, 1895—1897.
- IORGA, D.B. = Idem, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I—II, București, 1899—1900.
- IORGA, S.D. = Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I—XXXI, București, 1901—1916.
- LB = „Linguistique balkanique”.
- MACUSCEV = Vicentio Macusev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum de prompta e tabulariis et bibliothecis italicis*, II, Belgrad, 1882.
- MHHD = *Monumenta Hungariae historica. Diplomataria*, I—IV, Pesta, 1857—1859.
- MHIIS = *Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, Pesta, 1857 și urm.
- MMP = *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, II—XIX, Cracovia, 1876—1927.
- MPV = *Monumenta Poloniae Vaticana. Series nuntiaturae Polonae*, V—VIII, Cracovia, 1923—1946.
- MVCE = *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, I, București, 1982.
- RĚS = „Revue des études slaves”.
- RHSE = „Revue historique du Sud-est européen”.
- RI = „Revista istorică”.
- RIR = „Revista istorică română”.
- ROSETTI, L. = Alexandre Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIe siècle et le début du XVIIe siècle, tirées des archives de Bistritz (Transylvanie)*, București, 1926.
- RS = „Revue slavistique”.
- SDT = Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, București, 1967—1968.
- SO = „Slavia Occidentalis”.
- ȘTEFANELLI = T.V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915.
- UJ = „Ungarische Jahrbücher”.
- URICARIUL = Th. Codrescu, *Uricariul*², I—XXV, Iași, 1871—1895.
- VERESS, B. = Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I—II, București, 1931.
- VERESS, D. = Idem, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I—XI, București, 1929—1931.
- VERESS, F. = Idem, *Fontes rerum Transylvanicarum*, I—V, Budapesta, 1911—1921.
- ZONF = „Zeitschrift für Ortsnamenforschung”.
- ZRph = „Zeitschrift für romanische Philologie”.
- ZS1Ph = „Zeitschrift für slavische Philologie”.

L'ÉTYMOLOGIE DU HYDRONYME MOLDOVA

Résumé

Pour être convaincante, il faut que l'étymologie des noms de lieu remplisse trois conditions : être *raisonnable* sous l'aspect de la motivation (socio-) géographique, linguistiquement *possible* et historiquement *probable*. Plus d'une fois les trois perspectives ne sont pas conjuguées pour la détermination des étymons — d'où la capacité probante sensiblement affaiblie des arguments. Pour être efficace, la vérification des résultats doit poursuivre également ce triple chemin. Cette méthode est utilisée par l'auteur en examinant quatre hypothèses concernant l'origine du hydronyme *Moldova* : celle de l'origine celtique, celle de l'origine iranienne, celle de l'origine ancienne germanique, et celle de l'origine slave (purement slave, ou impliquant des éléments hétérogènes). Selon l'auteur, seulement la troisième hypothèse fait face aux exigences d'ordre méthodologique.

À cause de la conformation géologique toute particulière de son lit, la rivière a été nommée, probablement, **Muldah(wa)* „Vallée aux rives molles“ (l'antonyme de *Steinaha* „Vallée aux rives pierreuses“) par les tribus de Taïfales qui se sont établi sur son cours moyen aux IIIe—IVe siècles. Ensuite, l'hydronyme a été reçu par les Slaves (attestés par les fouilles archéologiques sur la place des anciens germaniques jusqu'au IXe siècle), qui l'ont adapté du point de vue de la forme : *Moldava*. Au Xe siècle, il s'est produit une discontinuité dans l'évolution du nom en contexte slave — fait expliqué par l'assimilation probable des Slaves par les Roumains qui sont arrivés ici en partant de la Transylvanie Ouest à cause de l'invasion des Ougriens. De cette façon s'expliquera toute une série de particularités archaïques qui unissent les patois de Bucovine avec ceux de Crişana, et de même le fait que la racine hydronymique a pu maintenir son aspect vieux slave.

Toute autre est la situation de la *Moldova* de Banat. Attesté à peine au XVIe siècle, et désignant tout d'abord une petite rivière, son nom est probablement d'origine moyenne allemande, de la même base *Mold-* avec *-ouwe* „eau, rivière ; fleuve“. On peut supposer qu'il a été donné par les Teutons pendant leur court séjour au milieu du XVe siècle.

ETIMOLOGIA VERBULUI A (SE) DEZVOLTA

DE

IOAN OPREA

1. Pentru verbul neologic *a (se) dezvoltă* (și derivatul lui, *dezvolta*, care are o circulație atât de mare în epoca contemporană), nu există încă o explicație detaliată, completă și coerentă asupra originii lui. *Dicționarul explicativ al limbii române* nu oferă nici o sugestie în acest sens, considerându-i etimologia pur și simplu „necunoscută“, deși alte dicționare indică soluții mai mult sau mai puțin argumentate. Astfel, cele trei ediții ale *Dicționarului de neologisme*, elaborat de Florin Marcu și Constant Maneca, consideră pe *a dezvoltă* a fi urmașul unui cuvânt latinesc *disolvere*. Explicații asemănătoare se întâlnesc și la A. Scriban¹, I.A. Candrea și Ov. Densusianu², dar acești învățați nu dovedesc aceeași siguranță în privința existenței termenului latinesc, pe care îl notează ca o posibilă compunere dintre prefixul *dis-* și verbul *olvere*. Scriban, care notează formația cu asterisc, consideră că urmașul direct al lui *disolvere* este *dezvolba*, în vreme ce *dezvolta* este comparat în primul rînd cu *it. svoltare* și, în al doilea rînd, cu o serie de cuvinte românești printre care și *dezvolba*. De aceeași părere fusese și B. P. Hasdeu³, căci, întâlnind într-un glosar de pe la 1660–1670 cuvîntul *desvolbere* „art. habilité, adresse“, considera a fi descoperit „o admirabilă păreche logică și etimologică... pentru italianul *disinvoltura*“ în compusul, presupus, *dis + [in] + volvo*.

Tot pentru varianta *desvolbere*, Laurian și Massim⁴ presupun complexul *des +olvere*, în concordanță cu notațiile „*dis et volvo*“ din *Lexiconul de la Buda*. Termenul *desvolta* (*desvoltare*) ar fi rezultat, după Laurian și Massim, din compunerea lui *des* cu *voltare* „contras din *volutare*“. Pentru A. de Cihac⁵, „*desvolt, desvoltez sont des imitations modernes de l'it. disvollo*“, etimologie preluată, desigur, din *Lexiconul de la Buda* (s.v. *desvolt, -oaltă*).

¹ *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

² *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. (A – Putea)*, București, 1907 – 1914. Etimologia a fost preluată apoi și în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, București, [1926 – 1931].

³ *Cuvinte den bătrîni*, tomul I, București, 1878, p. 276.

⁴ *Dicționarul limbei române*, tom. I – II, București, 1871 – 1876.

⁵ *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I, Francfort – Berlin – Bucarest, 1870,

Un latinesc (neatestat) **dispolvere*, preluat de la I.A. Candrea, este pus la baza cuvîntului românesc și de Al. Ciorănescu⁶, care arată, la fel ca alți lingviști, că termenul a supraviețuit în forma participiului *desvolt* prin sintagma *floare desvoaltă* „floare deschisă“, deși, la cuvîntul *învolba*, susține că *desvolba* s-a format pe baza paralelismelor de tipul *închide-deschide*, iar *desvolta* poate fi explicat prin *învolv* și pe baza sensurilor preluate de la fr. *développer*.

Încă din 1905, Sextil Pușcariu⁷ a emis ideea că *dezvolt* vb. I „entwicken“ este o formație românească pe baza lui *învolv* și, poate, *învolv*, -oaltă, asupra căruia lingvistul clujean nu insistă, considerîndu-l, probabil, creat pe baza lui *învolv*. Despre *desvolbat* „klar“, W. Meyer-Lübke⁸ afirmă că este un derivat, ca și *învolv* „entwickelt“ și *învolbat* „verwirrt“, de la *înholba*, acesta fiind un urmaș al lat. *involvere*. Aceeași opinie este împărtășită și de Heimann Tiktin⁹, care consideră că *dezvolt* s-a format pe baza lui *învolv*, iar din *dezvolt* a derivat *dezvolta*, care în jurul lui 1840 era deja destul de răspîndit. Ultimele ediții ale dicționarului întocmit de Lazăr Șăineanu conțin o explicație etimologică asemănătoare.

2. După cum se poate observa, problema etimologiei verbului *a dezvoltă* a fost rezolvată diferit și, uneori, contradictoriu de lingviști, deși unii dintre ei (Pușcariu, Meyer-Lübke, Tiktin, Ciorănescu) au reușit să ofere o soluție acceptabilă. Cu toate acestea, se menține încă în această chestiune un mare grad de incertitudine și incoerență, ceea ce a făcut de fapt ca unele din ultimele lucrări lexicografice să fie marcate de o vădită nesiguranță.

Stabilirea etimologiei verbului românesc *a dezvoltă* nu se poate face independent de luarea în discuție a cuvintelor din familie și trebuie să aibă în vedere, sub aspectul formei, pe de o parte situația din latină și elementele moștenite de limba noastră, iar pe de altă parte situația cuvîntului și a familiei lui în limba literară modernă și relația lui cu termenii corespunzători din celelalte limbi romanice și din alte limbi moderne. Considerînd cuvîntul și din punctul de vedere al conținutului, trebuie urmărită evoluția lui semantică și împrejurările în care a ajuns să desemneze (mai ales în forma reflexivă) „a trece de la o stare calitativă veche la una nouă, de la o treaptă inferioară la alta superioară, de la simplu la complex etc.“. Acest conținut semantic, primordial în folosirea actuală a cuvîntului *a dezvoltă*, corespunde unei noțiuni create în epoca modernă, cu elementele principale în filosofia lui Friedrich Wilhelm Schelling, care a cunoscut o foarte mare circulație, mai ales prin romantici, în toată Europa și a devenit un concept de bază al lumii contemporane.

3. Verbul latinesc *volvo*, -*ere* a fost moștenit de limba română în forma (a) *holba*, cu variantele regionale (a) *înhoalbe* și (a) *înholba*¹⁰. Pe baza radicalului *volvo*, limba latină avea și familiile de cuvinte dezvoltate în jurul verbelor derivate *revolve*, *evolvo* și *involve*. Ultimul dintre acestea (*involve*), păstrat în aproape toate limbile romanice, a fost menținut și în limba noastră

⁶ Alejandro Ciorănescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, La Laguna, 1958 — 1961.

⁷ *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.

⁸ *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1924, p. 327.

⁹ *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903 — 1924.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 79; idem, în „Dacoromania“, IV (1924 — 1926), p. 705.

atît în dialectul dacoromân cît și în unele dialecte sud-dunărene (aromână și meglenoromână). Textele vechi românești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea (*Psaltirea Șcheiană*, *Psaltirea lui Coresi*, *Biblia de la București*), atestă forma *învoalbe* cu sensul „a înfășura; a rostogoli, a roti, a rula”¹¹. Regional, mai ales în Transilvania, Muntenia și Oltenia, se întîlnesc îndecosebi forme la reflexiv: *a se învoalbe*, *a se învoalve*, *a se învolbi*, *a se învolba*¹². Sensul este însă uneori modificat: „a se deschide, a se desface”, deși sensul etimologic de „a se înfășura, a se ascunde” apare frecvent mai ales în sudul țării. Pe baza acestui cuvînt, s-a putut crea un opus cu ajutorul prefixului *des-* (*dez-*) pe terenul limbii române, fapt explicabil prin caracterul productiv al creațiilor de acest tip pornind de la perechea de prefixe *in-*, *des-*. Sub aspect semantic, *desvoalbe* și *desvoalbere* au căpătat, firește, valoarea de „a desfășura, a face clar, a descurca”, cu referire, adeseori, la anumite situații, la modul de a prezenta lucrurile, de a vorbi etc. Cu acest sens, cuvîntul se întîlnește, spre exemplu, în glosarul de la 1660—1670 (v. *Cuvinte den bătrîni*, I, p. 276), în *Lexiconul lui Mardarie Cozianul* de la 1649, la Radu Greceanu etc. În *Dicționarul* lui Ioan Bobb, forma de persoană întîi, *desvolb*, este urmată de infinitivul lung *desvolbire* și participiul *desvolbat*, care presupun două infinitive: *a desvolbi* și *a desvolba*. Acest dicționar are și particularitatea de a prezenta ca prim sens al celor trei cuvinte valorile „evolvo”, „evolutio”, respectiv, „evolutus”. Formele reflexive ale lui *desvolb* se prezintă și în varianta regională *a se dăsvulba* sau cea învechită *a se desholba*¹³, cu sensuri apropiate celor menționate în *Lexiconul de la Buda* sub termenul *desvolb*, *-are*.

Graiurile românești au păstrat și un urmaș al participiului latinesc *involutus*, *-a*, *-um* (devenit *involtus*), anume, adjectivul *involt*, *-oaltă*¹⁴, cu referire inițială la flori și semnificînd „stufos, des (în petale)”, sens care s-a extins și la alte realități¹⁵. De aici, s-a putut forma un verb *a (se) involta*. Deși valoarea semantică a lui *involt* (și *a se involta*) s-a depărtat destul de mult de cea originală latinescă (ajungînd chiar să conțină elemente opuse acesteia), sistemul corelativ al prefixelor *in-*, *des-*, cu o valoare semnificativă foarte bine precizată, a menținut încă, la nivel popular, forma *involt* cu sensul „înfășurat, ascuns, închis”, creîndu-se pentru semnificația opusă termenul *de(s)voltă*¹⁶.

4. Adjectivul *desvolt* a fost preluat de limba literară românească la începuturile modernizării ei și a fost aplicat, mai ales cu valoare adverbială, în legătură cu caracterul unei expunerii, demonstrații etc., avînd semnificația „explicit, clar, pe larg”. Trebuie specificat că, sub influența derivatelor românice de tipul it. *disinvolgere*, sp. *desenvolver*, cuvîntul latinesc *volvo* (și, uneori, *involvere*) a început să fie întrebuintat în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în lucrările științifice și filosofice scrise în latină și cu un sens opus celui inițial,

¹¹ Vezi I. A. Candrea, *Ov. Densusianu, op. cit.*, p. 121 — 122; S. Pușcariu, *Etymologisch s...*, p. 79.

¹² I. A. Candrea, *Ov. Densusianu, op. cit.*; S. Pușcariu, în „Dacoromania”, IV, p. 705.

¹³ I. A. Candrea, *Ov. Densusianu, op. cit.*, p. 121; George Giuglea, *Cuvinte românești și românice*, București, 1933, p. 25 — 26.

¹⁴ Vezi S. Pușcariu, *Etymologisches...*, p. 79; H. Tiktin, *op. cit.*; I. A. Candrea, *Ov. Densusianu, op. cit.*; *Dicționarul Academiei* (s. v. *involt*).

¹⁵ Vezi H. Tiktin, *op. cit.*

¹⁶ Vezi pentru aceasta exemplul din I. Al. Brătescu-Voinești, citat la Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare*, București, 1933, p. 265, nota 2.

anume „a desfășura, a reda pe larg“. Unii dintre învățații români, sub influența limbilor romanice, au tradus participiile acestor verbe latinești prin *desvolt* (sau *dezvolt*). O asemenea situație ne întâmpină în traducerea lui Samoil Micu din Chr. Baumeister: *să îlcuiaască desvolt spunerea*¹⁷, *vom spune mai înainte chear și dezvolt*¹⁸, *mai ales și mai dezvolt arată ce trebuie a face*¹⁹. Mult mai târziu, după mai bine de o jumătate de secol, Simion Bărnuțiu și Ion Heliade-Rădulescu uzează încă de acest model: *o noțiune desvoltă*²⁰, *să ne explicăm mai desvolt*²¹. Școala latinistă a promovat acest termen și derivatele pe baza lui pentru că erau foarte aproape de originalul latinesc (participiul *volutus*) și reprezentau un mod de derivare cu un prefix specific latinei și celorlalte limbi romanice. Un rol important l-a avut modelul italian, prin participiul *disvolto* al verbului, astăzi învechit, *disvolgere*, *disvolgere*, iar apoi, *svolgere*. În aceste circumstanțe, termenii populari *desvoalbe*, *desvolbat* etc. au fost evitați de limba literară.

Tot momentului de început al limbii literare moderne îi aparține și echivalarea lat. *volvo* și *involvere*, cu sensurile noi, prin *desvăli* (sau *dezvăli*). Așa a procedat, de exemplu, Petru Maior: *cum mai sus am desvălit*²², apoi C. Diaconovici Loga: *cu acesta însănmăm mai jos cele ce desvălesc înțelegerea celor mai sus spuse*²³ și Eftimie Murgu: *au desvălit mai apriat*²⁴. La Paul Iorgovici însă, forma acestui cuvânt este alta, dar și înțelesul este în parte modificat: *grija de a face a crește și a desvelui într-înșii talenturile*²⁵.

Începutul secolului al XIX-lea avea, așadar, două posibilități de a reda câmpul semnificativ „a amplifica (prin detalii), a aduce îmbunătățiri de ordin calitativ și cantitativ“, anume: termeni pe baza lui *desvolt* și termeni pe baza lui *desveli*.

5. Evoluția cugetării filosofice în epoca modernă, îndeosebi după filosofia lui Immanuel Kant, a dus la crearea unor concepte care au căpătat o mare circulație la toate popoarele europene. Printre acestea, „dezvoltare“ a cunoscut o răspindire apreciabilă, devenind și la români o noțiune de bază a culturii majore. Germanii au numit acest concept prin termenul *Entwicklung* și verbul corespunzător (*sich*) *entwickeln*, uzând însă mai puțin sistematic și de alți termeni (*Darlegung*, *Ausführung*). În limba franceză, de la mai vechiul *développer* a fost consacrat derivatul *développement*, cuvinte care au trecut și în engleză: verbul *to develop* și substantivul *development*. Limba spaniolă, care a folosit inițial pe *desenvolver(se)* și *desenvolvimiento*, utilizează astăzi pe *desarollar(se)* și *desarollo*, dar portugheza uzează încă de *desenvolver(-se)* și *desenvolvimento*, la care s-a adăugat *desenvolção*. Italiana, deși avea verbul *disinvolgere*, echivalent semantic cu *svolgere*, — termeni care

¹⁷ Baumeister, *Loghica*, adică partea cea cuvîntătoare a filosofiei [trad. de S. Micu], Buda, 1799, p. 201.

¹⁸ Baumeister, *Legile firei, etica și politica sau filosofia cea lucrătoare* [trad. de S. Micu], Sibiu, 1800, p. 66.

¹⁹ Id. *ib.*, p. 94.

²⁰ Simion Bărnuțiu, [Curs de filosofie], cca. 1840, B.A.R.S. România, Filiala Cluj-Napoca, Fondul Blaj, ms. rom. 38, I. 36^r.

²¹ I. Heliade Rădulescu, *Equilibru între antiteze*, București, 1859 — 1869, p. 186.

²² Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1834, p. 61 și 268.

²³ C. Diaconovici Loga, *Grammatica românească*, Buda, 1822, p. 32.

²⁴ Eftimie Murgu, *Filosofia*, 1834 / 5, B.C.U. Iași, ms. III 15, f. 79^v.

²⁵ Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, Buda, 1799, p. 85.

au redat un timp și noțiunea „a dezvolta” —, a consacrat cuvintele *sviluppar*(*si*) și *sviluppo*.

Structura termenilor din limbile europene dezvăluie în general un principiu comun de formare: un prefix cu sensul românescului *des-* și un cuvânt al cărui radical semnifică ceva care acoperă, care închide etc.

Pe această bază, mai întâi, mai ales sub influența modelului francez, dar apoi cu cooperarea celui german, în limba română s-a folosit o lungă perioadă de timp, pentru redarea conținutului semantic „a dezvolta”, verbul *a des-veli* (*desvăli*, *disvăli* etc.) și derivatele lui.

Această întrebuintare s-a prelungit mult timp în secolul al XIX-lea, pînă la Titu Maiorescu, Vasile Conta și revista „Contemporanul”: *cea întâi dezvălire a haosului*²⁶, *precum să disvălește planta din sămînță*²⁷, *sistematicesce a vă dezvăli organizmul suflete*²⁸, *să-ș desvălească rezonul lor*²⁹, *mințea noastră în acest mod a o desvăli*³⁰, *desvălirea liberă a conștiinței*³¹, *începe a i se desvăli întrucîtva conștiința*³², *gradele desvălirii embrionare*³³, *desvălirea dreptului de stăpînire*³⁴, *mințea începe a se desvăli*³⁵. Ea se reîntîlnește în veacul nostru la Mihail Sadoveanu, în vorbirea personajelor, evident, sub înrîurirea fazelor mai vechi ale limbii literare³⁶.

Uneori învățații români au preluat termenul francez, așa cum a procedat, de exemplu, Nicolae Bălcescu: *această idee e mai mult decît adevărată și el o developează de minune*³⁷. Ion Heliade-Rădulescu a folosit, sporadic, verbul *a dezvoltupa*, cu evident model italian: *totul se dezvoltupă*³⁸, iar o serie de învățați transilvăneni, presupunînd un compus din *des-* și *volvere*, utilizează cîteva variante pe această bază; astfel, la Simion Bărnuțiu întîlnim: *se poate dezvoltui*³⁹, iar George Barițiu notează: *a să dezvoltui și a să cultiva*⁴⁰, *să... dezvoltvează*⁴¹, *întru dezvoltvirea sa*⁴².

6. Termenul care se va consacra pentru noțiunea în discuție a fost format însă pe baza lui *desvolt*. Așa cum s-a observat anterior, în primele decenii ale secolului trecut, *desvolt* căpătase o extindere apreciabilă cu sensul „explicit, clar, pe larg”. Circulația mare i-a putut asigura și posibilitatea de a

²⁶ Petru Stamatiadi, *Geneza. Demonstrație științifică (1791)* republicată... de Em. Gri-goraș, București, 1925, p. 27.

²⁷ Eftimie Murgu, *Metafizica*, 1835, B.C.U. Iași, ms. III 17, f. 75^r.

²⁸ P. M. Câmpăanu, *Cuvînt rostit în sala academică...*, Eșii, 1838, p. 40.

²⁹ Colonelul de Vais, *Prințipi filozofice, politice și morale*, tradusă ... de Costachi Gane, Iași, tom. II, 1847, p. 27.

³⁰ Episcopul Melchisedec, *Filosofia naturii*, 1845, B.A.R.S. România, București, ms. rom. 76, f. 3^r.

³¹ T. Maiorescu, în „Convorbiri literare”, VI (1872 — 1873), p. 301.

³² T. Maiorescu, în „Convorbiri literare”, X. (1876 — 1877) p. 131.

³³ V. Conta, în „Convorbiri literare”, XI (1877 — 1878), p. 159.

³⁴ „Revista socială”, I (1884), p. 36.

³⁵ „Contemporanul”, III (1883 — 1884), p. 928.

³⁶ Vezi *Dicționarul limbii române literare contemporane*, s.v. *dezvolt*.

³⁷ Vezi Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *op. cit.*, p. 265.

³⁸ „Curier de ambe sexe”, IV (1844), p. 3.

³⁹ Simion Bărnuțiu, *op. cit.*, f. 36^r.

⁴⁰ G. Barițiu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, II (1839), p. 314.

⁴¹ Idem, *loc. cit.*, p. 322.

⁴² Idem, *loc. cit.*, p. 323.

fi utilizat ca element central al unui număr de derivate și de a deveni astfel punctul de plecare al formării unei familii de cuvinte neologice. După G. Ivănescu⁴³, meritul de a fi pus în circulație pe *a dezvoltă* și *dezvoltare* îi revine lui Ion Heliade-Rădulescu. Cert este că, înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, termenii respectivi căpătaseră deja o circulație mare : Heliade : *se desvoaltă*⁴⁴, *desvoltărilor speciale*⁴⁵ ; Barițiu : *în sfera cunoștințelor și a dezvoltării lor*⁴⁶, *se desvollează cu încetul*⁴⁷ ; Laurian : *desvoltarea personalității omenești*⁴⁸ etc. La jumătatea secolului trecut acești termeni devin aproape exclusivi în limba învățaților din toate provinciile românești și sînt înregistrați de dicționare. Ca un reflex al semantismului radicalului primar, dar și al corespondentului german, Timotei Cipariu glosează la 1861 termenul *desvoltare* prin *desfășurare*, în relație cu un corelativ cu sens opus : *învollarea (înfășorarea) ... , desvoltarea (desfășorarea)*⁴⁹.

Pe baza aceluiași radical au mai fost creați și alți termeni, cu o viață efemeră însă. Prin echivalența, curentă în limba noastră, dintre formele în *-are* (infinitivul lung) și cele în *-ție (-țiune)*, la A. T. Laurian și S. Bărnăuțiu apar : *desvoltătiunea și formațiunea succesivă a filosofiei*⁵⁰, *graduri de desvoltătiune*⁵¹, *aceste desvoltătiuni*⁵². Un derivat adjectival cu sufixul *-bil* este și mai rar întîlnit ; de exemplu, la Iosif Fericean : *ce-i desvoltabil*⁵³.

7. În concluzie, verbul neologic românesc *a (se) dezvoltă* are o etimologie esențială internă și etimologii adiționale, italiană (pentru formă) și franceză și germană (pentru conținut). Nu este necesară, prin urmare, invocarea unui etimon latinesc *disolvere* ; un asemenea cuvînt n-a existat în latină și nici nu trebuie presupus.

Dicționarele românești vor explica suficient acest cuvînt dacă vor arăta că s-a format pornind de la adjectivul *desvolt* (așa cum credea Tiklin), care este o creație românească (ca și *desvolba*, *desvolb* etc.), pe baza perechilor numeroase existente în limba noastră cu prefixele opoziționale *în-*, *des-*, de la cuvîntul moștenit *învolt*, *învoaltă* (<lat. *involutus*). Pot fi invocate de asemenea, din motivele menționate, și influențele unor termeni străini.

În circumstanțele arătate, limba noastră are, pe baza radicalului *volvo*, cuvinte foarte diferite din punctul de vedere al explicației etimologice :

1. cuvinte moștenite : *holba*, *învoalbe*, *învolt* ;
2. creații românești la nivel popular : *desvoalbe*, *desvolt* ;
3. creații românești neologice culte : *dezvolta*, *dezvoltare* ;
4. împrumuturi neologice latino-romanice : *evolua*, *evoluție*, *revoluție*, *revolut* etc.

⁴³ G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, București, 1956, p. 177.

⁴⁴ „Curier de ambe sexe”, III (1842), p. 313 și 387.

⁴⁵ Idem, *loc. cit.*, p. 310.

⁴⁶ G. Barițiu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I (1838), p. 155.

⁴⁷ G. Barițiu, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, II, p. 300.

⁴⁸ A. Delavigne, *Manual de filosofie*, tradus de A. Treb. Laurian, București, 1846, p. 22.

⁴⁹ T. Cipariu, *Elemente de filosofie după W. T. Krug*, Blasiu, 1861, p. 301.

⁵⁰ W. T. Krug, *Manual de filosofie și de literatură filosofică*, tradus de A. Treb. Laurianu, București, 1847, p. 22.

⁵¹ Simion Bărnăuțiu, *Istoria filosofiei*, B.A. R.S. România, București, ms. rom. 5 439, f. 9^v.

⁵² Simeone Bărnăuțiu, *Psicologia empirică și logică*, Iași, 1871, p. 164.

⁵³ Iosif Fericean, *Logica*, Brașov, 1881, p. 201.

Pentru actuala formă a termenilor *dezvolta* și *dezvoltare* a fost hotărîtoare contribuția latinistă, care a optat pentru radicalul în forma cea mai apropiată originalului latinesc.

L'ÉTYMOLOGIE DU VERBE A (SE) DEZVOLTA " (SE) DÉVELOPPER "

RÉSUMÉ

On est encore loin d'une explication complète et cohérente de l'origine du verbe *a (se) dezvoltă* " (se) développer " (et de son dérivé *dezvoltare* "développement"), néologisme à grande circulation dans la langue actuelle. Dans l'effort de tirer au clair l'étymologie de ce mot il faut tenir compte, d'un côté, de la pénétration de la notion "développement" chez les Roumains et, d'un autre, de l'essai d'exprimer de la façon la plus adéquate possible, ce concept.

Durant les premières trois décennies du XIXe siècle, le calque des mots français *développer* et *développement* a mené à l'emploi du verbe *dezveli* et du dérivé *dezvelire*. Le roumain avait créé, par dérivation, les éléments lexicaux *desvolba*, *desvolbi*, *desvolt*, comme antonymes des éléments latins hérités: *a (se) involba*, *a (se) involbi*, *involt*. Le contenu sémantique des dérivés avec *des* et la structure des termes qui désignaient "développer" et "développement" en allemand, français et italien ont rendu possible l'unification des dérivés de *desvolt* (*desvolta* et *desvoltare*), avec les nouvelles notions qui avaient acquis une grande circulation en Europe grâce à la philosophie romantique. Le choix de ces dérivés et l'abandon de *desvolba*, *desvolbi* (et d'autres variantes d'utilisation populaire) s'explique par l'option de L'Ecole latiniste qui préférait des formes contenant un radical plus proche de l'original latin.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iasi, str. Codrescu, nr. 2.

ETNOTEXTELE ÎN PERSPECTIVĂ ROMÂNEASCĂ

DE

VALERIU RUSU

Chiar dacă adoptăm ideea poetică a lui Léon-Paul Fargue, anume că fiecare cuvânt, în sine, este o adevărată „țară a minunilor”¹, studierea n u m a i a lexicului dialectal — prin metoda geografiei lingvistice, prin monografii consacrate unor terminologii sau monografii zonale complexe, prin glosare și tezaure dialectale — nu mai este de natură să satisfacă exigențele cercetării moderne a unui anumit peisaj dialectal.

În fapt, explorarea unor dimensiuni și valori de o semnificație excepțională a graiurilor și a dialectelor, cum este cea de m a r c ă a unei anumite identități culturale regionale sau de parte componentă a patrimoniului cultural popular, atât de actuală astăzi, presupune lărgirea și aprofundarea domeniilor și aspectelor unităților respective.

Iată de ce un act de naștere recent — datat 12 aprilie 1975, localizat în Aix-en-Provence și avîndu-i ca autori pe dialectologii de la Toulouse (Ravier Xavier, J. Fossat, J. Allières) — prin care a fost lansat un nou termen în dialectologia romanică: ETNOTEXTELE, este de natură să sublinieze o anumită „neliniște metodologică”² și să reclame, în consecință, o seamă de precizări și contribuții, mai ales din perspectiva dialectologiei românești.

Continuăm linia cronologică cu cîteva momente mai importante ale afirmării acestei orientări în dialectologia franceză:

— inițierea și organizarea mai multor grupe de cercetare, studii și cooperare (GRECO) interdisciplinară (dialectologie, etnologie regională, istorie) în cadrul Consiliului Național al Cercetării Științifice (CNRS) și al unor universități franceze: *Centre interdisciplinaire de recherches sur les ethnotextes* al Universității din Provence, sub direcția lui Philippe Joutard și J.-C. Bouvier, *Centre de recherches méditerranéennes sur les ethnotextes, l'histoire orale et les parlers régionaux*, *Archives vivantes de la Parole et Ethnotextes*, sub conducerea lui Gaston Tuaillon, *Parlers et cultures régionales de France*, sub conducerea lui J.-C. Bouvier;

¹ Vezi Léon-Paul Fargue, *Prefață la Matila C. Ghyka, Sortilèges du verbe*, Gallimard, Paris, 1949, p. 7.

² Gaston Tuaillon, *Exigences théoriques et possibilités réelles de l'enquête dialectologique*, în „Revue de Linguistique Romane”, XXII (1958), p. 293.

— inițierea și publicarea unor lucrări teoretice și a primelor cercetări efectuate pe baza acestei metode: J.-C. Bouvier, Ravier Xavier, *Projet de recherche interdisciplinaire sur les ethnotextes de Sud de la France* (în „Le Monde Alpin et Rhodanien“, 1976, nr. 1—2, p. 207—212), *Ethnotextes. Aide-mémoire de l'enquêteur*, Philippe Joutard, *La légende des Camisards. Une sensibilité au passé* (Gallimard, Paris, 1977), J.-N. Pelen, *La Vallée Longue en Cévenne. Vie, traditions et proverbes du temps passé* (1975), J.-C. Bouvier, Henry-Paul Bremond, Philippe Joutard, Guy Mathieu, Jean-Noël Pelen, *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, (Editions du CNRS, 1980), Jean-Noël Pelen et Nicole Pelen, *Récits et contes populaires des Cévennes* (Gallimard, Paris, 1978), J.-C. Bouvier, *Lus-la-Croix-Haute. La mémoire partagée* (1980), Jean-Noël Pelen, *Le Temps Cévenol* („La conscience d'une terre“), 3 volume, Sedilan, 1981;

— organizarea, sub auspiciile CNRS și ale Universității din Provence, în octombrie 1980, a unei mese rotunde consacrate etnotextelor și a unui seminar de „troisième cycle“ la Universitatea din Provence.

Definiția cea mai largă și mai explicită a termenului în discuție este cea pe care o aflăm la J.-C. Bouvier: „nous appelons *ethnotextes* avant tout les textes oraux, dialectaux ou français, «littéraires» ou non littéraires, qui constituent ce qu'on peut appeler le patrimoine culturel oral d'une communauté donnée et peuvent permettre de définir une conscience culturelle régionale“³.

Se are în vedere, deci, obținerea *discursului global* pe care comunitatea îl construiește despre ea însăși, reflectînd felul în care aceasta trăiește și își asumă propria sa cultură.

Precizări, sublinieri și clarificări ulterioare au fost, evident, necesare pe măsură ce discuțiile teoretice erau însoțite și de cercetări de teren.

Astfel, în *Aide-Mémoire de l'enquêteur* se insistă asupra valorii „d'information ethnologique, historique, linguistique et permettant de définir la spécificité culturelle d'une région“.

Se precizează, în același loc, ce fel de documente urmează a fi înregistrate sau colecționate în cursul anchetei: literatura orală propriu-zisă (povești, legende, cîntece, formule, ghicitori, proverbe etc.), eșantioane de povestiri sau conversații referitoare la cultura populară tradițională a regiunii, la felul în care aceasta se menține încă și este transmisă de la o generație la alta (aspecte tehnico-economice vechi și moderne, obiceiuri și tradiții, credințe, comentarii privind evenimente și personalități ale istoriei locale sau naționale), deci, în cea mai mare parte, documente *orale*, dar și materiale de arhivă, documente *scrise* (carnete de cîntece, corespondență, informații referitoare la mobilier și instrumente, unelte tradiționale, pictură populară etc.).

Se urmărește, în fapt, înregistrarea oricărui discurs oral relativ la felul de a trăi și de a fi (de a se comporta) al unei anumite comunități umane și a oricărei urme scrise a tradiției orale.

Această vastă anchetă pentru culegerea etnotextelor în sensul definiției menționate urmărește deopotrivă mediul *rural* și *urban* și se realizează

³ *Recherches sur les ethnotextes. Bilan des activités en Provence et perspectives de l'avenir*, în „Le Monde Alpin et Rhodanien“, 1978, p. 251—252.

în cadrul GRECO „Parlers et cultures regionales de France“, sub conducerea lui J.-C. Bouvier, de la Universitatea din Provence.

Este, în fond, o încercare de a surprinde, global, tradiția orală și identitatea culturală⁴.

Etnotextele sînt evidente subiective, întrucît ele exprimă o cultură văzută «din interior».

Pe baza acestor precizări, se constată că etnotextele corespund, în linii generale, noțiunii de texte dialectale, de texte-convorbiri, din dialectologia românească.

Etnotextele se constituie, în concepția dialectologilor francezi, în „archives vivantes de la parole“, așa cum textele dialectale înregistrate în cadrul *Arhivei fonogramice a limbii române* reprezintă un adevărat „muzeu sonor al graiurilor și dialectelor românești“.

Asemănările sînt evidente.

Deosebiri decurg din ritmurile diferite de activitate pe teren dialectal.

Pe teren românesc, paralel cu anchetele cu chestionarul pentru atlase lingvistice, naționale sau regionale, au fost înregistrate și texte dialectale, concepute ca o cercetare complementară (pentru unele atlase regionale: *Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina*, au fost efectuate anchete tip AFLR în toate localitățile din rețeaua atlaselor respective).

Pe terenul „Hexagonului“ francez, înregistrări de texte, paralel sau concomitent cu anchetele pentru atlase, nu s-au făcut decît sporadic.

Or, autorii noilor atlase lingvistice franceze (pe regiuni) au constatat, spre încheierea perioadei de elaborare și publicare a atlaselor regionale, că, în vederea descrierii bogate și aprofundate a unui anumit peisaj dialectal, sînt necesare anchete complementare pentru a se înregistra texte dialectale.

Jean-Claude Bouvier precizează :

„C'est en 1973 que tout a commencé. Nous étions, Claude Martel et moi, en pleine rédaction du 1-er volume de l'*Atlas Linguistique et Ethnographique de Provence*, et, comme bien d'autres dialectologues, nous nous posions déjà la question des prolongements de notre atlas. Il nous paraissait évident que, malgré l'apport considérable des cartes linguistiques à la connaissance du langage, il fallait aller plus loin et se lancer dans la constitution de recueils de «textes dialectaux oraux» pour avoir une vision plus complète des faits dialectaux et de leur richesse d'information anthropologique. Nos amis, les dialectologues roumains nous avaient d'ailleurs donné l'exemple : et en 1974 un colloque franco-roumain de dialectologie, tenu à Alx, vint précisément nous éclairer et nous encourager⁵.

Punctul în care inovează dialectologia francezi — beneficiind de o perspectivă cronologică mai mare față de etapa atlaselor regionale — este lărgirea și aprofundarea conceptului de *texte dialectale*, tocmai în sensul semnificației termenului de *etnotexte*.

Să adăugăm încă un aspect interesant : etnotextele nu sînt înregistrate și publicate numai pentru cercetători, ci și pentru „producătorii“ acestor valori culturale. Ca mărturii ale unei anumite activități materiale și spirituale,

⁴ *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, de Jean-Claude Bouvier, Henry-Paul Bremond, Philippe Joutard, Guy Mathieu, Jean-Noël Pelen, Éditions du CNRS, Paris, 1980.

⁵ *Tradition orale et identité culturelle*, p. 1.

etnotextele incită comunitatea respectivă la reflecție și acțiune conștientă pentru a apăra și conserva identitatea culturală tradițională, chiar dacă, în consens cu mutațiile economice, sociale și politice, cu dinamismul vieții moderne, îi va conferi, treptat, noi dimensiuni.

Din aceleași preocupări epistemologice și metodologice — căci *reflecția* aprofundată este una dintre cele două direcții fundamentale ale cercetării științifice în oricare domeniu (cealaltă direcție fiind *observarea* directă a faptelor pe teren) — descinde și preocuparea sectorului de dialectologie de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice de a cultiva, în ultimii ani, o altfel de dialectologie. Anume de a căuta și analiza, mai ales în etapa actuală de dezvoltare a dialectologiei românești, dispunând de o recoltă deosebit de bogată de materiale, conservate în arhive și prezentate în atlase, de monografii, studii și articole, semnificația faptelor dialectale⁶, privite în relațiile lor intime cu cele folclorice și etnografice.

Evident, că și mai departe ne va interesa tratamentul africatelor, fenomenul palatalizării, pronunțarea lui *o* inițial sau a lui *i* final ... dar un demers științific care se va opri la acest nivel nu ne va mai satisface și nici nu va răspunde exigențelor moderne ale unei științe care își propune să contribuie, prin mijloace specifice, la descrierea și înțelegerea omului în totalitatea manifestărilor sale materiale și spirituale. Este o cale sigură prin care dialectologia își va dobîndi un statut privilegiat între științe, în viața culturală și științifică românească.

Din această orientare a cercetărilor noastre au decurs teme, lucrări și volume precum: *Graiurile — componentă a patrimoniului cultural popular* („Anuarul ICED”, Seria 2 B, 1983); *Tratatul de dialectologie românească* (Craiova, 1985); *Monografia unei localități românești în perspectiva etnotextelor* (anchete în curs de desfășurare), *Arhiva de scrisori și documente dialectale*, *Tezaurul lexical al graiurilor și dialectelor românești*.

Din toate aceste „neliniști” și căutări se degajă, înaintea unor chestiuni de tehnică a cercetării, ideea de a înțelege și de a analiza o cultură «din interior», urmărind resorturile ei intime și profunde, modalitățile specifice de creație și de funcționare a diferitelor forme ale unei anumite identități culturale regionale.

Între aceste forme, graiurile populare sînt, în concepția noastră, chiar ceva mai mult decît formula deja generoasă a lui Ovid Densusianu, „grai și suflet”, prin ele pătrundem în lumea miraculoasă a satului românesc în cele trei ipostaze ale timpului: trecut, prezent și viitor.

LES ETHNOTEXTES DANS LA PERSPECTIVE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Il s'agit d'une nouvelle méthode d'approche en dialectologie — née le 12 avril 1975 —, dont les auteurs sont des chercheurs de Toulouse et notamment d'Aix-en-Provence, signe de cette permanente inquiétude des dialectologues devant la variété et la richesse du paysage dialectal.

⁶ Vezi Mircea Ellade, *L'Épreuve du Labyrinthe*, Belfond, 1978, p. 191: „l'insignifiant me semble l'anthumain par excellence. Etre homme, c'est chercher la signification, la valeur[...]”.

Les recherches basées sur cette méthode ont une portée exceptionnelle pour saisir la signification des parlers et des dialectes, en tant que marque d'une certaine identité culturelle régionale, afin de mieux définir le patrimoine culturel oral d'une communauté donnée, la conscience culturelle régionale en question.

On se propose de recueillir toutes les informations ethnologiques, historiques, linguistiques concernant une certaine communauté humaine, vue de „l'intérieur“, par les sujets eux-mêmes.

Ces informations, orales et écrites, constituent de vraies „Archives vivantes de la parole“.

Les affinités avec l'Archive phonogrammique de la langue roumaine, initiative prise par les dialectologues roumains en 1958 — dont la moisson de textes dialectaux est bien connue — sont évidentes, ce qui explique l'intérêt d'une analyse approfondie des buts et des résultats des enquêtes menées sur les parlers roumains et sur ceux de l'Hexagone.

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25*

- Coșeriu 2012 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană în limba română de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru (manuscris).
- Croce 1996 = Benedetto Croce, *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistică generală*, traducere de Dumitru Trancă, Iași, Editura Moldova.
- Heidegger 1995 = Martin Heidegger, *Limba poeziei*, în românește de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, în revista „Secolul XX” (București), 1–3.
- Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură”, II, p. 197–224.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, I, II, III, în „Pagini bucovinene” (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare”, IV.
- Ivănescu 1987 = G. Ivănescu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), *Omagiu profesorului G. Ivănescu*, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXIII.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu 2005a = Eugen Munteanu, *Eugenio Coseriu. Fundamente filosofice ale unei „lingvistici integrale”*, în vol. *Ideea europeană în filosofia românească*, I (coord. Ștefan Afloroaei), număr special al revistei „Hermeneia” (Iași).
- Munteanu 2005b = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în vol. Humboldt 2008: 8–23.
- Munteanu 2011a = Eugen Munteanu, *Câteva reflecții despre posteritatea imediată a lui Eugeniu Coșeriu*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 7–8.
- Munteanu 2011b = Eugen Munteanu, *Posteritatea lui Eugeniu Coseriu*, în *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. LI.
- Munteanu 2011c = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).
- Vico 1972 = Giambattista Vico, *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor*, traducere în limba română de Nina Façon, București, Editura Univers.

THE UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU ON POETIC LANGUAGE (I)

ABSTRACT

Our article will comparatively review G. Ivănescu's conceptions of poetic language with those of Eugeniu Coseriu. First we will examine the essential and recurring bibliographies that the two scholars have constantly referred to in their work. While G. Ivănescu is known for his theoretical erudition, we consider him largely a historian concerned with the recording and analysis of the Romanian language's poetic dimensions, with all its diasystemic assemblages. Conversely, Eugeniu Coseriu argues that language's primary function is poetic, that is to say that language in all its expressive capabilities equates with poetry per se. Finally, we suggest that the directions spearheaded by these two authors are still open to fertile linguistic and hermeneutic investigations.

Keywords: G. Ivănescu, Coseriu, poetical language, literary language, style, textuality.

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU DESPRE MIGRAȚIILE ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU¹

EUGEN MUNTEANU*

G. Ivănescu (1912–1987) a fost unul dintre cei mai importanți lingviști români, posesor al unei gândiri lingvistice originale în multe privințe. În ciuda unui destin advers și a unei sănătăți precare, a reușit să construiască o operă diversă și consistentă, cu contribuții importante sau notabile în teoria limbii, lingvistică comparată și indo-europeană, romanistică, fonetică descriptivă și istorică, teoria limbajului poetic, dar mai ales în istoria limbii române.

Ca elev al său, afirm că G. Ivănescu este, după părerea mea, autorul nu doar al singurei istorii complete a limbii române, ci și al celei mai bune dintre ele. Problema originii, specificului și dinamicii istorice a limbii române s-a situat constant în centrul atenției lui G. Ivănescu. Elev strălucit, la Iași, al lui Alexandru Philippide și Iorgu Iordan, cu studii ulterioare la Paris și Roma, G. Ivănescu și-a început reflecțiile asupra limbii române într-un moment privilegiat. Pe de o parte, prin sintezele anterioare ale unor lingviști precum O. Densusianu, A. Philippide sau S. Pușcariu, ca și printr-un mare număr de lucrări cu caracter monografic publicate de autori români sau străini, se adunase o mare cantitate de material factual din cel mai divers privitor la diferitele etape din istoria limbii române. Pe de altă parte, în epoca interbelică, atunci când Ivănescu și-a început cariera, deformarea și pervertirea prin politizare a discursului științific în sfera etnogenezei românești și a originii limbii române nu afectase încă posibilitatea exprimării libere a unor poziții neconvenționale, așa cum se va întâmpla ulterior, în perioada comunistă a istoriei recente a României. Cu alte cuvinte, în formarea teoriilor sau ipotezelor sale științifice privitoare la etnogeneza românească sau la unul sau altul din momentele sau aspectele mai obscure ori mai controversate din istoria limbii române, Ivănescu s-a lăsat călăuzit exclusiv de convingeri interne bazate pe fapte sau pe argumente

¹ Cu titlul *Die Konzeption von Gheorghe Ivănescu über die mittelalterlichen Wanderungen der Rumänen*, o versiune în limba germană a textului a fost prezentată la sesiunea internațională Romanistisches Kolloquium XXV – „Südosteuropäische Romania: Siedlungs-/Migrationsgeschichte und Sprachtypologie”, Viena, 30 aprilie 2010.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

raționale, reușind să nu se lase contaminat de presiunea „imperativelor” ideologic-naționaliste ale epocii comuniste.

Venind acum la tema migrațiilor, cunoașterea integrală a lucrărilor lui Ivănescu despre istoria limbii române, atât a celor cu caracter sintetic, cât și a unor contribuții de mai mică întindere, conduce în mod necesar pe oricine la concluzia că deplasările de populații, migrațiile unor mase mai mari sau mai mici de români în spațiul lor nativ, balcano-carpatic, a constituit pentru savantul ieșean un element argumentativ important. Este vorba, pe parcursul a peste o mie de ani, începând din secolele al VII-lea – al VIII-lea și până în pragul epocii moderne (secolul al XIX-lea), de deplasări ale unor grupuri mai mari sau mai mici de români, de la sud către nord, de la vest către est, de la est către vest și, mai rar, de la nord spre sud. Efectul final al acestei mobilități istorice a românilor a constat în nașterea dialectelor și subdialectelor românești, așa cum sunt ele cunoscute în epoca modernă. Aceste migrații au avut deopotrivă o oarecare influență și asupra constituirii normelor limbii române literare.

Spațiul nu ne-ar permite în niciun caz să facem o prezentare detaliată a tuturor ideilor, ipotezelor și teoriilor emise de G. Ivănescu în această privință și cu atât mai puțin să supunem totul unei analize critice și unei confruntări cu părerile altora, anterioare sau ulterioare. Tot ce doresc, în expunerea mea, este să prezint schematic pozițiile lui Ivănescu în privința temei care ne preocupă. Îmi bazez cercetarea pe trei texte principale ale lui G. Ivănescu: cursul despre *Originea românilor* ținut la Universitatea din Iași și publicat în 1947, într-o serie foarte mică, în regim de multigrafie, monografia *Problemele capitale ale vechii române literare*, teza sa de doctorat publicată în 1948 și focalizată spre problemele de bază ale vechii române literare și, în fine, *Istoria limbii române*, marea sinteză publicată la Iași în anul 1980 și reeditată în 2000 de Mihaela Paraschiv.

Dată fiind complexitatea în sine a problematicii etnogenezei românești, nu mă voi referi la pozițiile lui Ivănescu în această privință, ci doar la migrațiile românilor în perioada posterioară secolelor al VII-lea – al VIII-lea, după ce formarea poporului român se poate considera ca fiind încheiată.

După cum se poate vedea din Ivănescu 1980: 76 și urm., autorul respinge seducătoarea teorie formulată, începând cu 1940 de Ernst Gamillscheg, despre *Kerngebiete*, așa-zisele vetre, la Petrovici, zone nucleu originare, în care s-ar fi configurat încă din epoca de formare a poporului român principalele dialecte românești. Se știe, Gamillscheg propunea pentru nordul Dunării două *Kerngebiete* (= nuclee), unul în Munții Apuseni și altul în Muntenia și Bulgaria dunăreană, iar pentru sudul Dunării, unul în Valea Timocului și altul în Macedonia. Acceptată și nuanțată de Gunther Reichenkron, Emil Petrovici și Vasile Arvinte, teoria despre *Kerngebiete* ca explicație a diferențierilor dialectale dintre principalele ramuri ale românității este respinsă de Ivănescu. El arată că izolarea geografică a acelor *Kerngebiete* nu poate fi o explicație satisfăcătoare pentru diferențierile dialectale. Optând mai degrabă pentru o arie de romanizare continuă în spațiul balcano-danubian, G. Ivănescu explică nașterea dialectelor românești mai degrabă prin amestecul de

graiuri, datorat migrațiilor sau deplasărilor de populație românească, în epoci diferite și în direcții diferite.

Mai mult, Ivănescu merge pe urmele profesorului său Philippide care, pe baza unor diferențieri fonetice străvechi, distingea (Philippide 1928: 239), încă din epoca de dinainte de contactul masiv cu slavii, existența a trei „ramuri ale poporului român”, macedoromânii (cu meglenoromânii împreună), rotacizantii și restul dacoromânilor (moldovenii și muntenii). În *Istoria limbii române*, Ivănescu (1980: 200 sqq.) formulează o ipoteză integratoare, arătând că, deși diferențierile dialectale merg până în latina balcanică, totuși, structura dialectală a limbii române s-a configurat ulterior, prin migrații masive, practic toate ramurile dialectale ale limbii române formându-se inițial în alte regiuni decât cele în care vorbitorii lor s-au fixat în cele din urmă:

„[...] trebuie să admitem migrații – căci macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii și dacoromânii nu mai sânt de secole vecini, ci locuiesc la mari depărtări unii de alții, iar primele trei ramuri se găsesc în bună parte pe teritorii din afara celui ce constituia patria lor primitivă. [...] Dacă chiar latina populară de la baza românei [...] nu era perfect unitară, cu atât mai mult nu putea să fie perfect unitară limba română în epoca ei de formație, căci [...] într-o asemenea epocă se manifestă în limbă tendințe de diversificare locală” (Ivănescu 1980: 200).

Prima și cea mai importantă migrație de români sudici către nord, peste Dunăre, cu consecințe importante asupra configurării dialectale a dacoromânei, este cea a unor purtători de trăsături dialectale macedoromâne. Acest lucru nu putea să se petreacă, după Ivănescu (1980: 315), decât câteva secole mai târziu de secolul al VII-lea, când macedoromânii s-au separat de rotacizanți, de bănațeni, crișeni și ardeleni. În acest context, învățatul ieșean arată că prezența unor sporadice albanisme fonetice precum *îmă* ‘mamă’ sau coafsa ‘*coapsă*’ și a macedoromânismului *fară* ‘neam’ în cele mai vechi texte românești din secolele al XV-lea – al XVI-lea atestă nu venirea dacoromânilor din sudul Dunării, după cum credea R. Roessler, ci doar migrarea la nord de fluviu a unor grupuri importante de români sud-dunăreni, urmată de amestecul acestora cu dacoromânii autohtoni. Faptul că elementele sudice, de natură fonetică, morfologică sau lexicală, sunt mai frecvente în regiunile de vest ale teritoriului dacoromân (Banat și Crișana) și devin din ce în ce mai rare pe măsura deplasării spre est (Moldova și Muntenia) arată sensul urmat de aceste migrații sud-dunărene peste Dunăre: spre nord mai întâi, iar apoi spre est. Deplasările de populații românești la sud de Dunăre sau de la sud spre nord nu au condus, după Ivănescu, înainte de anul 1000, la ruperea totală a relațiilor de continuitate între vorbitori ai așa-numitei „române primitive”, ci la re poziționarea lor geografică.

„[...] migrațiile care au avut loc prin secolul al IX-lea sau al X-lea au mărit prea puțin aria de locuire a poporului român; ele au despărțit pentru totdeauna grupuri care până atunci fuseseră vecine, dar n-au dus la izolarea vreunui grup față de toate grupurile apropiate, așa că încă se dezvoltă inovații comune mai multor dialecte. Ceea ce s-a putut produce în acest timp a fost o separare prin migrații a macedoromânilor de rotacizanți [...] și o întrerupere a oricăror relații directe dintre aceste două ramuri ale românimii, deci în fond o îndepărtare a macedoromânilor de dacoromâni [...]. Migrațiile cele mai vechi ale unor ramuri ale poporului român n-au dus,

așadar, la despărțirea românilor în mai multe ramuri prin populații aloglote, ci la schimbarea raporturilor de vecinătate dintre diferitele grupuri de români, care au alcătuit și după aceea o masă continuă, fără întreruperi. [...] din teoriile de până astăzi [...] putem accepta doar ideea că, înainte de anul 1000, s-au rupt orice legături directe între macedoromâni și dacoromâni. [...] o despărțire [...] și a meglenoromânilor și a istroromânilor s-a produs cu mult mai târziu, anume spre sfârșitul evului mediu (în veacurile al XIV-lea – al XV-lea)” (Ivănescu 1980: 320).

Consecința acestor prime masive deplasări de populații românești ar fi, după Ivănescu, conturarea în limba română primitivă, de până în jurul anului 1000, a patru dialecte principale: „1. «dialectul» rotacizant, din care se vor dezvolta dialectul morlac (mai târziu, istroromân), graiurile din Carpații nordici și unele graiuri crișene-maramureșene; 2. «dialectul» macedoromân-meglenoromân; 3. «dialectul» bănățean-crișan-maramureșean-ardelean și 4. «dialectul» moldovenesc-muntenesc” (Ivănescu 1980: 322–323).

Cât despre cauzele eventuale ale acestor prime masive migrații românești, Ivănescu privește cu rezerve explicația lui Philippide și a altor învățați prin instalarea masivă la sudul Dunării a slavilor și bulgarilor, arătând (Ivănescu 1980: 325–326) că venirea slavilor a fost o cauză indirectă, cauzele reale fiind devastările aduse la sudul Dunării de confruntările războinice dintre slavi (bulgari și sârbi) și bizantini, pe de o parte, și mobilitatea mai dinamică a unui popor de păstori, cum erau în cea mai mare parte românii sud-dunăreni.

În treacăt fie spus, G. Ivănescu își afirmă în mod repetat (vezi, de exemplu, Ivănescu 1980: 387) inaderența la ideea, larg răspândită printre autorii români sau străini care s-au ocupat cu această tematică, a retragerii temporare a românilor în munți, urmată de revenirea lor în văile râurilor odată cu trecerea valului de migratori care au provocat retragerea. Ivănescu apreciază că o populație relativ numeroasă precum cea a românilor din Evul Mediu nu putea părăsi în masă așezările de la câmpie și de pe văile râurilor, aceștia rămânând în mod constant în contact cu migratorii care erau, de regulă, mai bine organizați din punct de vedere politic.

Într-un întreg capitol, al II-lea, din partea a V-a a *Istoriei* sale, parte dedicată „românei preliterare” (sec. al X-lea – al XIV-lea), G. Ivănescu se ocupă pe larg de „deplasări ale unor români sud-dunăreni între secolul al X-lea și secolul al XIV-lea”. Este vorba despre perioada decisivă pentru configurarea definitivă a limbii române și a distribuției dialectelor și subdialectelor ei principale. Din punctul de vedere al istoriei politice, la începutul și la sfârșitul acestei perioade se înregistrează două evenimente de importanță capitală pentru destinul istoric al românilor și al limbii lor: începutul stăpânirii maghiare în Transilvania și, respectiv, întemeierea, în secolul al XIV-lea, a statelor românești medievale, Țara Românească (1330) și Moldova (1359). Despre ce fel de români sud-dunăreni este vorba, de unde au venit de fapt, unde s-au așezat, care au fost cauzele migrațiilor și cu ce consecințe asupra dinamicii limbii române? Pentru a răspunde la aceste întrebări, Ivănescu procedează în aceeași manieră ca și anterior, îmbinând adică analiza critică a părerilor și argumentelor antecesorilor cu propriile convingeri și teorii, bazate întotdeauna pe interpretarea rațională și obiectivă a faptelor de limbă și a datelor de istorie demografică sau istorie politică. Menționez că, și în acest

context, G. Ivănescu respinge ca nefondată o altă teorie a lui Ernst Gamillscheg. Bazându-se pe o interpretare eronată a datelor din ALR I, învățatul german susținuse că dialectul moldovenesc ar fi rezultat din amestecul graiului unor români ardeleni cu cel al unor grupe de români veniți din Muntenia. Deși teoria lui Gamillscheg, fusese susținută de fapt înaintea sa și de A. Philippide și acceptată de Vasile Arvinte, G. Ivănescu o respinge, argumentând că moldovenii au apărut ca ramură dialectală distinctă a românității încă din epoca etnogenezei, întărindu-se ulterior prin migrații de populație românească din Transilvania și Muntenia (vezi Ivănescu 1980: 390).

Revenind la importanta migrație de români sud-dunăreni începând cu secolul al X-lea, Ivănescu se pronunță în acest sens pentru prima dată într-un articol intitulat *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia*. Graiul Românilor din Imperiul româno-bulgar (publicat în BIFR, nr. IX, 1942, p. 161–174). Ideile sunt reluate apoi și amplificate în *Problemele capitale*, passim. În rezumat, este vorba de ideea că, începând din jurul anului 1000, dar mai ales după dispariția Țaratului Româno-Bulgar al Asăneștilor (1185–1279), grupuri destul de mari de români din sudul Dunării, purtători ai unui grai de tip meglenoromân, au migrat la nordul Dunării, fiind treptat asimilați în masa românilor autohtoni, dar lăsând urme consistente, de natură fonetică, morfologică și lexicală în graiurile locale din sudul Ardealului, Oltenia și Muntenia. Între aceste „meglenoromânisme” înregistrate în graiurile locale de la nordul Dunării, Ivănescu menționează, între altele: fenomenul palatalizării labialelor, atât de larg răspândit ulterior în aproape toate graiurile dacoromânești, „căderea” lui *h* sau *γ* inițiali în cuvinte precum *aine* ‘haine’, *oț* ‘hoț’, *inovat* ‘vinovat’, *itele* ‘vitele’, formele *dăpă*, *dăpă*, *dupe* ‘după’, cuvântul *amirăroaia* ‘împărăteasă’, „*i* epentetic” în *oichi*, *veichi*, *roichie*, forma (*a*) *durni* ‘(a) dormi’, conjuncția *ama* ‘dar’. Aceste fapte de limbă și numeroase altele îl conduc pe Ivănescu la concluzia că „în epoca ce a precedat întemeierii voievodatelor românești și în cea care a urmat, a avut loc emigrarea din sudul Dunării în Țara Românească și în sudul Ardealului a numeroși meglenoromâni” (Ivănescu 1980: 396). Considerând deci că aceste grupuri foarte consistente de români migrați de la sudul la nordul Dunării aparțin acelei populații valahe din care a provenit familia Asăneștilor, Ivănescu este de părere, în această etapă a gândirii sale, că principalele cauze ale migrațiilor ar fi fost prăbușirea celui de-al doilea Țarat Bulgar și, de la un moment dat, atractivitatea nou întemeiatelor state românești de la nord de Dunăre, într-un moment în care expansiunea turcească în Balcani era în plin progres. La facilitarea procesului de migrare a contribuit, desigur, și mobilitatea tradițională a valahilor sud-dunăreni, păstori în cea mai mare parte. Acest proces migrator de la sud spre nord este confirmat de indiciile istorice privitoare la crearea, în anul 1392, la marginea orașului Brașov, a unei colonii de „schiai” – desemnare etnică sub care ar trebui văzuți românii veniți din zone stăpânite de slavi, adică de bulgari. Din punct de vedere dialectal, acești români sud-dunăreni ar fi fost, după Ivănescu – care urma în această privință opiniile altor cercetători, între care C. Lacea și Th. Capidan –, meglenoromâni proveniți, în cea

mai mare parte, din zona Munților Rodopi. Ulterior, Ivănescu (1980: 397) recunoaște că, urmându-i pe Capidan, Pușcariu și alții, a comis „marea eroare de a vorbi de migrații meglenoromâne atunci când oamenii care migrau nu plecau din Meglen, ci din Balcani. [...] Dar o eroare și mai gravă am făcut situând în Munții Balcani patria meglenoromânilor din Țarnareca și a celor care au migrat în nordul Dunării”. Concluzia finală și definitivă a lui Ivănescu, în anul 1980, este următoarea: „O serie de fapte ne obligă să plasăm, pentru Evul Mediu, graiul din Țarnareca în Macedonia” (Ivănescu 1980: 398). Așadar, cel mai probabil este că emigranții valahi au traversat Peninsula Balcanică de la sud-vest către nord-est, până să ajungă în sudul Ardealului, Oltenia și Muntenia. De asemenea, Ivănescu ajunge la concluzia că multe din faptele de limbă pe care inițial le considerase exclusiv meglenoromâne puteau fi și macedoromâne.

În secolele imediat următoare, al XV-lea și al XVI-lea, migrațiile de români sud-dunăreni la nordul Dunării continuă într-un ritm mai lent, integrându-se în general în fluxul emigrațiilor balcanice (sârbi, bulgari și greci mai ales) către Țările Române. Concluzia finală:

„Instaurarea regimului feudal sau năvălirea turcă provoacă o serie de migrații ale diferitelor ramuri ale românilor; migrațiile de care este vorba duc la un amestec al dialectelor, amestec început, se pare, ceva mai înainte. În epoca pe care o studiem acum se produce separarea definitivă a românilor din sudul Dunării de cei din nordul fluviului. Unele migrații românești spre nord, deznaționalizarea multor români din sudul Dunării și crearea unor state diverse cu granița pe Dunăre duc la acest lucru. Începând din secolul al XIV-lea, orice dezvoltare comună a dacoromânilor cu vreun grup românesc din sudul Dunării este exclusă” (Ivănescu 1980: 457).

Importante sunt, de asemenea, migrațiile românilor în primele secole de după întemeierea statelor române, cu efecte considerabile asupra amestecului reciproc între dialecte. Existența acestor structuri politice stabile, Moldova și Țara Românească, asociată dispariției celorlalte state creștine din Balcani – mai întâi a regatelor sârb și bulgar, apoi, în cele din urmă, a Bizanțului însuși – a constituit prin sine un element de atracție pentru românii din Transilvania, mai ales. Sunt menționate astfel de Ivănescu imigrarea în zona Sibiului a unor români rotacizanți (Ivănescu 1980: 458), colonizări succesive în Moldova și Țara Românească ale unor români de peste munți, din Ardeal, Crișana și Maramureș (Ivănescu 1980: 459 și urm.), subliniindu-se faptul că, de acum încolo, până în epoca modernă, aceste regiuni au constituit veritabile rezervoare demografice pentru Moldova și Muntenia.

Ultima mare deplasare de români din afara spațiului dacomănesc discutată pe larg de Ivănescu este cea a morlacilor, ramură a românilor balcanici care, în secolul al XIV-lea, ocupau mari suprafețe din Dalmația și insula Veglia. Se pare că, din cauza devastărilor la care turcii supuseseră Dalmația, precum și datorită interesului venețienilor de a popula cu coloniști Peninsula Istria, pe care o stăpâneau și a cărei populație fusese decimată de ciumă, un număr mare din acești români rotacizanți s-au deplasat din Dalmația în Istria, constituind pentru câteva secole o masă destul de compactă acolo. La sfârșitul capitolului despre migrațiile morlacilor spre vest,

găsim încă o formulare sintetică a concepției lui Ivănescu despre configurarea ultimă a românității ca urmare a migrațiilor succesive:

„Aceste migrații ale unora dintre români au împușinat și mai mult numărul românilor cu grai de tip meglenoromân și al morlacilor. Dar, în această epocă, se petrece în sudul Dunării și un alt fenomen, foarte important: asimilarea de către bulgari și sârbocroați a celor mai mulți dintre românii cu graiuri de tip meglenoromân și a morlacilor din Dalmația. [...] Aceasta duce la totala izolare a românilor cu graiuri de tip meglenoromân și morlac de ceilalți români: până atunci, românii nord-dunăreni aveau în imediata lor vecinătate, în sudul Dunării, alți români, anume pe cei din Bulgaria și Serbia, iar aceștia, care au migrat mai târziu spre nord, erau vecini cu macedoromânii și morlacii; începând cu epoca întemeierii Principatelor, nu mai avem o masă neînteruptă a întregii românimi, ci numai ramuri răslețe: dacoromânii, macedoromânii, meglenoromânii și istroromânii. De acum nu va mai fi posibilă extinderea unor fapte lingvistice de la românii sudici la cei nordici sau de la cei nordici la cei sudici. Cel mult se menține câtva timp o legătură între macedoromâni și meglenoromâni. Aceste două procese, migrarea spre nord a meglenoromânilor și a morlacilor și desnaționalizarea lor, au avut urmări foarte importante pentru dezvoltarea ulterioară a poporului român și a limbii sale: de acum înainte, românii nordici (dacoromânii), românii sudici (macedoromânii și meglenoromânii, care continuă încă să fie vecini și să aibă relații) și românii vestici (morlacii, din care se vor recruta istroromânii) vor constitui trei grupuri ale românimii izolate prin populații aloglote, iar graiurile vorbite de aceste grupuri încep să capete noi trăsături proprii fiecărui grup, trăsături care ne obligă să dăm acestor graiuri altă clasificare decât cea care a fost valabilă pentru perioadele anterioare. Abia în această perioadă încep deci să se afirme acele trăsături dialectale care ne dau dreptul să susținem că limba română are astăzi trei sau patru grupuri de dialecte: cele dacoromâne, cele macedoromâne și cele meglenoromâne, cel istroromân” (Ivănescu 1980: 467–468).

În încheierea acestei succinte prezentări doresc să subliniez că nu un gest de reverență postumă față de memoria profesorului meu m-a determinat să aleg să prezint concepția sa despre migrațiile românilor în Evul Mediu, ci convingerea că aceste contribuții ale lui G. Ivănescu în problemele delicate și încă controversate ale istoriei limbii române nu și-au pierdut actualitatea și merită să fie mai bine cunoscute și corect valorificate.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu 1947 = G. Ivănescu, *Originea românilor*, curs predate în anul academic 1945–1946, editor Petre Lazăr, Iași, Litografia Politehniciei „Gh. Asachi”.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philipide»”, Iași, vol. XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras). (Ediția a II-a, revăzută, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.)
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea. (Ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000).
- Metes 1977 = Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Philipide 1928 = Alexandru Philipide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața Românească”.
- Philipide 2011 = A. Philipide, *Istoria limbii române, ediție critică* de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșeanu, Iași, Editura Polirom.

G. IVĂNESCU'S CONCEPTION ABOUT THE MIGRATIONS OF THE ROMANIANS DURING THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

In many ways a highly original thinker, G. Ivănescu (1912–1987) is the only author who published (1980) a complete history of the Romanian language. Many difficult problems addressed and partially resolved by Ivănescu in this work are related to the early (7th–13th century AD) Romanian migratory phenomena, taking place across the Balkans and in the Carpathian regions of Eastern Europe. Largely building on his mentor's (A. Philippide (1859–1933) ideas, Ivănescu advances the hypothesis that, despite the fact that the three main dialectal entities of the Romanian language (Aromanians and Megleno-Romanians, Istroromanians and Daco-Romanians) have all originated from the early Latin vernacular, and thus without any Slavic influences; what would account for the differences between these dialects are the significant migrations (South-North, East-West, and West-East) that affected the Romanian population during the above quoted centuries.

According to Ivănescu, these displacements started in the 7th century and saw ethnic Romanians successively migrate from the South of the Danube towards the river's Northern regions. Ivănescu argues that as a result of these phenomena, the earliest versions of the Romanian language (spoken around the year 1000) developed as follows: 1) The rhotacistic dialect, which later gave birth to the "Morlacian" (and later, the Istro-Romanian), as well as the Northern-Carpathian and Crișana-Maramureș dialectal forms; 2) The Macedo-Romanian-Megleno-Romanian dialect; 3) The Banat-Crișana-Maramureș-Ardeal dialect; and 4) the Moldova-Muntenia dialect. Romanian migrations taking place North of the Danube decreased in intensity the following centuries. Ivănescu documents and comprehensively comments these migrations, as well as their consequences.

Keywords: *Ivănescu, migrations, Megleno-Romanians, dialectal differentiations, ethnogenesis.*

SINTAXA LUI G. IVĂNESCU: SUGESTII PENTRU O INTERPRETARE NEDOGMATICĂ

RODICA NAGY*

G. Ivănescu a întreprins, dincolo de preocuparea constantă pentru teme complexe de lingvistică generală, de istoria limbii române și de limbă literară, o cercetare asupra sintaxei limbii române, în care se remarcă direcții fundamentale de reflecție și unde se formulează principii de analiză inovativă, adesea ignorate de specialiști. Din aceste motive, publicarea în 2004 a cursului de sintaxă, susținut între 1947 și 1949, constituie o restituire necesară, deși tardivă, a bogăției de idei și de fapte destinate, dacă nu să revoluționeze conceperea gramaticii, cel puțin să confirme actualitatea și profunzimea opiniilor sale, depășind condescendent polemicile istorice dintre școlile lingvistice românești și străine¹.

Metoda nedogmatică, creativă, pe care o utilizează G. Ivănescu în elaborarea teoriilor din acest curs, prin valorificarea unor opinii emise de W. von Humboldt, A. Meillet, K. Bühler, A. Philippide, I. Iordan ș.a., determină o manieră similară de receptare a rezolvărilor propuse prin studiile sale publicate și obligă la o interpretare nerigidă a soluțiilor avansate. De aceea, nu ne propunem să analizăm aici exhaustiv contribuția lui G. Ivănescu la progresul cunoașterii științifice românești și nici nu avem în vedere o analiză critică a opiniilor sale, așa cum am procedat în alte lucrări, ci vom semnală câteva dintre temele abordate de lingvistul ieșean, teme a căror tratare, considerăm noi, se apropie de dezideratul ideal al elaborării unei gramatici, ca știință „cu un obiect de studiu unic și bine țărnut” (Ivănescu 2004: 23), care să vizeze studiul formelor, împreună cu indicarea înțelesului acestor forme.

1. Sintaxa – disciplină integratoare; opțiuni epistemologice

O primă chestiune, din care decurg consecințe notabile în organizarea descrierii sistemului sintactic, o reprezintă modelul integrator după care G. Ivănescu

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

¹ Se poate constata, printre altele, omiterea surprinzătoare a acestei lucrări din bibliografia ultimei ediții a gramaticii academice, apărute la un an după tipărirea cursului.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *In memoriam. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Cercetări de lingvistică”, XXXIII, nr. 1, ianuarie–iunie, p. 91–92.
- Ionescu 1988 = Ion I. Ionescu, *Prof. dr. doc. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Filozofie, t. XXXIV, nr. 1, p. 69–70.
- Iordan 1982/1983 = Iorgu Iordan, *G. Ivănescu la 70 de ani*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, p. 1–2.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de Multiplicare al Universității din Iași, p. 60–94.

IVĂNESCU, OMUL ȘI INTELECTUALUL

EUGEN MUNTEANU*

Stimate Domnule Președinte, Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan, Stimați colegi, doamnelor, domnișoarelor și domnilor studenți,

Când suntem foarte tineri, tineri sau încă tineri, ne stă poate bine să ne imaginăm sau să credem că nu datorăm mai nimic nimănui, că lumea, istoria și creația intelectuală încep cu noi. Pe măsură ce înaintăm în vârstă, în efemera existență personală care ne este dată, devenim din ce în ce mai conștienți că, dacă însemnăm ceva, dacă am reușit, sau credem că am reușit, să facem, să creăm sau să scriem ceva util și valoros, recunoscut ca atare de contemporanii noștri, lucrul acesta nu a fost posibil, dincolo de talentul și eforturile noastre, decât pentru că ne-am înscris într-o succesiune de personalități și evenimente care ne definesc în fond ființa și ne legitimează, atât ca persoane, cât și ca grupuri sau comunități. Obişnuim să numim *tradiție* această succesiune de întâmplări, persoane și evenimente legitimate. Nu afirm o idee nouă dacă spun că tradiția este mai mult decât un fundal, un sprijin și un reper, ea este un fel de mediu amniotic pe a cărui pondere, precum pe cea a aerului, nu o resimțim decât atunci când suntem privați de ea. Tradiția este multiplă și dinamică. Dintre numeroasele ei fațete și ipostaze, componenta formativă, cea la care ne raportăm ca oameni de știință, este, probabil, cea mai importantă, cel puțin la fel de importantă ca aceea pe care o primim prin limba pe care o vorbim sau prin memoria colectivă a gintei căreia îi aparținem. Cu alte cuvinte, suntem (și) ceea ce au reușit profesorii noștri să facă din noi!

Ceea ce se va întâmpla în următoarele două zile, la acest Colocviu, reprezintă, pentru comunitatea noastră, a filologilor ieșeni și a prietenilor noștri din alte părți, o celebrare comunitară, celebrarea unuia dintre cei mai proeminenți dintre predecesorii și magiștrii noștri. G. Ivănescu, eminent învățat, a fost profesor, mentor și îndrumător al multora dintre lingviștii și filologii ieșeni din ultimii 50–60 de ani, al căror număr se diminuează, din păcate, de la an la an. Câțiva dintre participanți (prof. Maria Iliescu, prof. Gavril Istrate și acad. Marius Sala) i-au fost colegi de generație, l-au cunoscut și au colaborat, într-un fel sau altul, cu G. Ivănescu.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Dintre iluștrii reprezentanți ai primei generații de discipoli (toți foști studenți) voi evoca numele lui Vasile Arvinte, Ștefan Giosu, Ecaterina Teodorescu, N. A. Ursu, Alexandru Andriescu, Valeriu Stoleriu și Liviu Leonte; doar ultimii patru mai sunt printre noi. Se adaugă o a doua generație de discipoli (nu întotdeauna foști studenți sau doctoranzi), din rândurile căreia am onoarea acum să îi numesc, cu o adâncă reverență, pe profesorii Vasile Țăra, Vasile Frățilă, Ileana Oancea, Maria Purdela Sitaru, Constantin Frâncu, Luminița Fassel, Sergiu Drincu și să evoc memoria lui Dumitru Irimia. În fine, mai există o a treia generație de discipoli, a celor care erau foarte tineri în urmă cu patru-cinci decenii, atunci când profesorul nostru se afla deja în amurgul vieții (Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Cristina Florescu, Mihaela Paraschiv, Oana Popârda, Vlad Cojocaru, Lucia-Gabriela Munteanu, Eugen Munteanu). Cei mai mulți dintre cei care îmi faceți acum cinstea să mă ascultați, doamnelor, domnișoarelor și domnilor, nu l-ați putut însă cunoaște personal pe G. Ivănescu (a trăit între 2 noiembrie 1912 și 3 iunie 1987). Mai ales Domniilor Voastre mă voi adresa în următoarele minute, invitându-vă să veniți alături de noi în sfera protectoare a unei tradiții care ne cuprinde pe toți. Având certitudinea că multe din ideile și faptele științifice ale lui G. Ivănescu vor fi amplu reflectate și dezbătute în comunicările anunțate, voi încerca să vă schițez un portret al omului care a fost G. Ivănescu.

Dacă ar mai fi fost încă în vigoare canoanele speciei literare antice *de viris illustribus* (ilustrată de scriitori precum Sallustius, Cornelius Nepos, Sf. Hieronymus), imperativele parcimoniei, exactității și clarității m-ar fi silit să mă străduiesc să îmi condensez atât de mult ideile, amintirile și impresiile, încât ele să încapă, în enunțuri memorabile, în cel mult o pagină. În câteva perioade lungi și decantate, ar fi trebuit să spun esențialul despre originea, cursul vieții, caracterul, profilul moral și faptele personalității descrise. Restricțiile stilistice ale lumii noastre sunt mai puțin aspre, așa că voi face același lucru, dar în mai multe pagini.

Așadar, după cum știm din chiar amintirile sale, expuse cu diferite prilejuri aniversare, G. Ivănescu s-a născut la Vutcani, sat în fostul județ Fălciu, azi județul Vaslui, într-o familie de mici intelectuali și funcționari de țară, cu mare respect pentru cultură, unii dintre ei chiar cu modeste preocupări culturale, cum ar fi culegerea de material folcloristic. Cultul pentru Nicolae Iorga și un tip de naționalism popular, constructiv, sincer și entuziast, a fost moștenit de Ivănescu din familie, dar era de fapt larg răspândit în mediile populare din epoca interbelică și cultivat în școală. Ca atâția alți copii din anii '20 ai secolului trecut, G. Ivănescu a beneficiat de excelentul nivel al instrucției elementare și liceale la care se ajunsese prin grija statului și prin aplicarea consecventă a inspiratelor reforme ale lui Spiru Haret. Primele lecturi ale elevului Ivănescu, dincolo de manualele școlare, au fost, potrivit propriilor mărturii, volumele *Istoria românilor în chipuri și icoane* și *Viața lui Ștefan cel Mare* de Nicolae Iorga, precum și diferite reviste de cultură. Mutat, la vârsta de 11 ani, la Bârlad, împreună cu familia, adolescentul G. Ivănescu frecventează renumitul liceu „Gheorghe Roșca Codreanu”. Întâlnirea cu un priceput și pasionat profesor de latină, Gheorghe Neșțian, îi trezește un interes special

pentru limbile clasice, latină și greacă, dar și pentru cele moderne în general, italiana și franceza în particular, drept care silitorul adolescent își procură instrumentele de lucru necesare: dicționare, gramatici, diferite alte cărți. Între volumele pe care le găsește în Biblioteca Societății culturale „Avântul” din oraș, al cărei membru devenise, dă la un moment dat, în 1928, deci la vârsta de 16 ani, peste *Principiile de istoria limbii* ale lui A. Philippide, din care mărturisește că, la vârsta respectivă, nu a reușit să înțeleagă mare lucru. Interesul pentru învățarea și studiul limbilor i se precizează însă decisiv, de vreme ce, în clasa a șaptea de liceu, în iarna anilor 1929–1930, la vârsta de 17–18 ani, își comandă în străinătate și primește acasă valoroase cărți de specialitate: Jules Vendryes, *Le langage* (Paris, 1921), August Leskien, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache* (Weimar, 1871; ed. a II-a, 1905); Othon Rieman și Henry Goelzer, *Grammaire grecque complète* (Paris, 1926).

Un articol scris la vârsta de 18 ani pe bază de intuiție, în care afirmă că sufixul românesc *-ie* din cuvinte precum *bogăție* sau *omenie* este de origine greacă, este trimis de Ivănescu la Chișinău profesorului Petru Constantinescu-Iași, istoric și viitor important demnitar al statului comunist. Acesta retransmite articolul noviceului din Bârlad, profesorului Gorge Pascu, la Iași, iar cunoscutul filolog și apropiat al lui A. Philippide îl citește cu atenție și îl returnează autorului, împreună cu unele observații și sfaturi. Întâlnirea, mediată de un cunoscut din Bârlad, deja student, cu profesorul Gorge Pascu se va dovedi decisivă, căci, în toamna anului 1930, tânărul Ivănescu se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași, dar nu la Secția de filologie clasică, cum dorise inițial, ci la Secția de filologie românească. Vor urma trei ani de studiu intens, cu marii profesori ai literelor ieșene interbelice: lingvistul A. Philippide, lingvistul și filologul Gorge Pascu (1882–1951), slavistul Ilie Bărbulescu (1873–1945), istoricul literar Octav Botez (1884–1943; acesta citea de fapt cursul lui G. Ibrăileanu, care era bolnav), clasicistii I.M. Marinescu (1880–1965) și Cezar Papacostea (1886–1936), istoricii Orest Tafrali (1876–1937), Paul Nicorescu (1890–1946) și Ilie Minea (1881–1943). Pe Iorgu Iordan (1888–1986) l-a audiat doar un semestru, la un curs de introducere în filologia romanică, ca suplinitor al lui Dimitrie Găzdaru (n. 1897), plecat la studii în Spania. Pe G. Ibrăileanu, a putut însă să îl audieze pe parcursul mai multor semestre, din toamna lui 1931 până în vara lui 1933.

Dar marea întâlnire a tânărului student filolog a fost cu cel care avea să-i devină magistrul suprem, admirat, iubit și urmat cu fidelitate, lingvistul Alexandru Philippide (1859–1933). Descoperirea doctrinei lingvistice a lui Philippide l-a condus la formarea convingerii că acesta este un mare învățat, ale cărui teorii merită asumate: „Pentru mine era clar că prin Philippide s-a creat un punct de vedere românesc în teoria limbii” (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 87). Ce a primit G. Ivănescu de la Universitatea din Iași o spune el însuși în mod explicit și cu recunoștință: „Universitatea din Iași mi-a dat, în cei trei ani de studii, o sumă de cunoștințe și de idei, unele de o mare originalitate, pe baza cărora se putea pași cu succes și încredere în cercetarea limbilor” (*ibidem*).

Ca bursier al statului român, Ivănescu își petrece anii următori în stăinătate, la universități reputeate. Merge mai întâi la Paris unde, în anii 1934–1935, urmează cursurile de lingvistică celtică ale lui Jules Vendryes și seminariile de filologie romanică ale lui Mario Roques. În continuare, în 1935–1936, va studia la Roma, urmând, între altele, cursurile de filologie romanică ale lui Giulio Bertoni (1878–1942), continuator al filosofiei idealiste create de Benedetto Croce (1866–1952) și Giovanni Gentile (1875–1944), precum și cursurile de limbă sanscrită ale lui Carlo Formichi (1871–1943). G. Ivănescu va afirma mai târziu că, deja în acei ani de formare, la Roma, i-a venit ideea de a încerca să concilieze idealismul lingvistic propus de Benedetto Croce și Karl Vossler (1872–1949), cu determinismul profesat de A. Philippide, devenindu-i clară distincția fundamentală între dialectele populare și limbile literare, idee pe care o va teoretiza mai târziu, într-un cunoscut studiu din 1972, publicat în revista „Philologica” (II) din Craiova, cu titlul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*.

Revenit la Iași, G. Ivănescu ocupă postul de asistent, pe care îl dobândise încă din 1935, la facultatea la care fusese student. Se înscriesese deja la doctorat în anul 1933 și a depus lucrarea în 1937. Din motive necunoscute, aprobarea de susținere publică, obținută din partea Consiliului Facultății de Litere în anul 1938, nu s-a concretizat, așa încât întregul proces va fi reluat peste mulți ani, în 1945, la sfârșitul războiului. Cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, teza a fost admisă la 2 octombrie 1945 și distinsă cu mențiunea Magna cum Laude de o comisie din care au făcut parte, alături de conducătorul tezei și referentul principal, Iorgu Iordan, profesorii Petru Caraman, I.M. Marinescu și N.I. Popa, președinte al comisiei fiind Constantin Balmuș, decanul Facultății. După mutarea la București a lui Iorgu Iordan, în anul 1946, G. Ivănescu îi succede acestuia, ca profesor plin. Ceea ce părea însă începutul unei cariere de excepție se întrerupe în mod brutal, căci, sub tăvălugul masivelor epurări ale învățământului românesc impuse de regimul comunist, alături de zeci de alți eminente profesori și reprezentanți ai științei românești, G. Ivănescu se vede eliminat, în septembrie 1952, din Universitate. Urmează apoi, timp de aproape un deceniu, o perioadă de privațiuni și frustrări, mai întâi, scurt timp, ca cercetător la Institutul de Istorie și Filologie al Academiei, Filiala Iași (întemeiat în 1927 de A. Philippide), apoi, după mutarea cu familia la București în 1956, ca secretar științific al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român la Academia Română. În pofida vitregiei vremurilor, G. Ivănescu și-a continuat cu discreție marile proiecte științifice, acumulând material și scriind intens studii și articole, în parte publicate. Din această perioadă datează o scrisoare expediată din Iași la data de 26 martie 1957 de marele slavist Petru Caraman (1898–1980), la rândul lui alungat din Universitate și din spațiul public. Din această scrisoare, pe care am publicat-o împreună cu întreaga corespondență dintre cei doi (Munteanu 2011), citez un pasaj nu doar foarte emoționant prin tonalitatea sa cvasiprofetică, dar și foarte precis în aprecieri și caracterizări:

„Te felicit din adâncul inimii! Asemenea studii se pot citi rar, nu numai la noi, ci și în țările cu veche tradiție științifică. Publicându-le, ai cinstit ca nimeni altul România, iar D-tale ți-ai

stabilit o reputație de savant de marcă, pe care nimeni n-ar putea-o contesta vreodată. Te-ai ridicat alături de marii noștri lingviști: Hasdeu, Philippide, Densusianu, Pușcariu și Capidan. Eu sunt convins însă că-i vei depăși. Foarte serioase motive, pe care mi le oferă chiar respectivele studii ale D-tale, mă fac să cred cu tărie acestea:

1. *îndrăzneala gândului* pornit să scruteze cu o curiozitate puțin comună locuri ne mai umblate sau locuri bătute de vânturile controverselor – ceea ce, după părerea mea, este o primă condiție pentru creația originală, adică pentru creația autentică;
 2. *erudiția bogată*, exuberantă chiar, care e atât de indispensabilă p[entru] înălțarea unui edificiu solid, fiindcă ea constituie *documentarea* subiectului cu întregul lui complex de probleme – deci se identifică cu însăși temelia edificiului;
 3. *simțul măsurii*, ca și al *prudenței*, ceea ce-i totuna cu atitudinea critică față de ipotezele puse, față de ideile – proprii sau streine – și spre marea mea satisfacție această calitate apare tot mai pronunțată în lucrările D-tale;
 4. *punerea la contribuție a atâtor discipline auxiliare*, ceea ce reușești să faci cu atâta tact – vreau să spun cu atâta logică – și cu atâta competență;
 5. *perspicacitatea rară* de care dai dovadă și care nu poate avea altă explicație decât pregătirea serioasă ce-ai știut să-ți faci și mai ales talentul cu care te-ai înzestrat maica natură.
- Cred că niciunul din marii lingviști români amintiți mai-nainte nu întrunesc aceste calități în gradul în care eu le citesc în ultimele D-tale lucrări. «Le rôle des Japhétites...» este mai mult decât o mare făgăduință. Este începutul unei mari realizări. Aștept dar de la D-ta lucrarea de măsura talentului D-tale, adică acea lucrare masivă, de proporții impunătoare. O aștept în ciuda vitregiei timpului și a oamenilor cari te înconjoară și cari mă dezgustă prin micimea și josnicia lor. O așteaptă de la D-ta România cea eternă. Nu mă lăsa să plec în lumea umbrelor înainte de a o vedea, de a mă delecta citind-o și admirând-o. Este, cred, o datorie a vieții D-tale față de D-ta însuși și față de nația românească întreagă. Eu unul sânt mândru de D-ta, nu numai că ești prietenul meu – tânărul meu prieten, în care am intuit din primul moment pe omul cu un fond neobișnuit de serios – dar sânt mândru mai ales ca Român!”

Interesant este de remarcat faptul că, la polul politic și ideologic opus, în cuvinte foarte elogioase, deși cu sobrietatea care îl caracteriza, s-a pronunțat de asemenea, la adresa fostului său student și asistent, și Iorgu Iordan, cunoscutul lingvist, academician și demnitar din perioada comunistă. În scrisoarea (datată: București, 23.XI.1982) trimisă de I. Iordan și citită la Iași, în ședința solemnă de sărbătorire a profesorului G. Ivănescu în 1982, la împlinirea a 70 de ani de viață, găsim următoarele aprecieri:

„Tov. Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de astăzi. Pe aceștia îi întrece prin marea erudiție, care îl apropie de Hasdeu și Philippide. Cu cel dintâi seamănă și prin bogăția și varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nici o ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde și chiar derutează, dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresa tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei” (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 29).

Mai mult încă, la apariția capodoperei ivănesciene *Istoria limbii române*, Iorgu Iordan și-a reluat aprecierile superlative, publicând în revista „Limba română” o recenzie foarte laudativă despre această carte, cu titlul *Habemus papam*. Prin întrebuintarea cunoscutei sintagme, rostite solemn la Curia papală de la Vatican pentru a anunța *urbi et orbi* alegerea unui nou papă, Iordan dorea să exprime ideea că, în fine, o istorie completă a limbii române a fost scrisă.

Se pare că, la inițiativa chimistului Ilie Murgulescu (1902–1991), în mod repetat ministru al Învățământului și președinte al Academiei Române, care îl va sprijini ulterior, în 1965, să fie ales membru corespondent al Academiei, Ivănescu a fost trimis la Timișoara, unde, între anii 1962 și 1969, ca profesor de lingvistică romanică și generală, a contribuit masiv la crearea unei tradiții universitare solide. Cu același scop „misionar”, G. Ivănescu zăbovește în perioada 1969–1971 la Craiova, pentru a întemeia și organiza acolo Catedra de limbă română și a ocupa postul de dorector al Centrului de Istorie, Filologie și Etnografie al Academiei Române. În 1971, G. Ivănescu este reprimat în cele din urmă acasă, la Alma Mater Jassyensis, unde va predă, până la pensionarea definitivă din 1980, cursuri de lingvistică indo-europeană, de germanistică, seminarii speciale de limbă literară. A publicat, în timpul vieții, pe lângă teza de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare* (1947–1948, reeditat în 2012) și *Cursul de sintaxa limbii române moderne* (Iași, 1948, litografiat, reeditat, în 2004, de Oana Popârda), următoarele volume: *Istoria limbii române* (Iași, 1980), (în colaborare cu Th. Simenschy) *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (București, 1981), *Lingvistică generală și românească* (Timișoara, 1983) și, postum, *Studii de istoria limbii române literare* (Iași, 1989). Se adaugă câteva sute de articole și studii cu tematică foarte diversă, risipite prin diferite publicații, ediții și numeroase proiecte științifice rămase în cele câteva mii de pagini de manuscrise conservate în clădirea în care ne aflăm [clădirea Filialei din Iași a Academiei Române – n.red.], în fondurile Bibliotecii Filialei din Iași a Academiei Române.

*

Aș dori, în ultima parte a intervenției mele, să îmi permiteți, onorată asistență, să evoc câteva dintre momentele întâlnirii mele cu profesorul Ivănescu, pentru ca la final să încerc și schița unui portret. Deși numele lui îmi era cunoscut de la cursurile de istoria limbii sau de la cele de limbă literară, titularii acestora, profesorii Vasile Arvinte și, respectiv, Al. Andriescu, menționându-l și citându-l frecvent pe profesorul lor, prima dată l-am văzut pe Ivănescu în anul 1977, cu prilejul ședinței festive de sărbătorire a sa la împlinirea vârstei de 65 de ani. Ceea ce m-a impresionat în mod excepțional nu a fost atât figura sărbătoritului, cât intervenția memorabilă a profesorului Petru Caraman. În prezența tuturor oficialităților universitare, rector, decani, membri ai senatului, a unui numeros public studentesc, probabil și a unor reprezentanți ai partidului, bătrânul slavist, un bărbat înalt, drept, cu o coamă colilie și cu o voce puternică, sonoră, posesor al unui tip de discurs aulic pe care nu-l mai cunoscusem până în acel moment, a început, nu doar fără să fie invitat, ci și în pofida refuzului expres al prezidiului de a-i acorda cuvântul, să vorbească. Am perceput imediat caracterul cu totul special al momentului, tensiunea din sală părea să aibă o consistență aproape fizică. Petru Caraman a vorbit aproximativ 10 minute, expunând în linii mari ideile din scrisoarea citată mai sus și deplângând, în tonuri vituperante și în reproșuri dure și

explicite la adresa „statului și partidului”, faptul că un învățat atât de strălucit precum G. Ivănescu este menținut încă la rangul de membru corespondent al Academiei Române.

Evenimentul la care asistasem m-a convins ca, împreună cu colega și viitoarea mea soție, care îl alesese deja pe profesorul Ivănescu să-i fie îndrumător al tezei de licență, să frecventăm singurul curs pe care îl oferea studenților de la Secția de filologie românească, un curs facultativ de gramatică indo-europeană. Timp de un semestru, Ivănescu ne-a expus structura gramaticală și lexicul de bază ale indo-europenei primitive, pornind de la câteva pasaje din *Iliada* lui Homer. Mărturisesc că, deși impresionat de erudiția profesorului și de pasiunea evidentă cu care își expunea materia, disciplina în sine mi s-a părut aridă și neinteresantă. Preocupările mele mergeau oricum, în acea etapă, mai degrabă spre filologia clasică, spre istoria și critica literară, decât spre lingvistică. Câștigasem însă convingerea că abia atunci, la sfârșitul perioadei de studenție, îmi fusese dat să văd cum arată și cum se comportă un om de știință autentic și un mare profesor. În cei câțiva ani care au urmat, contactele mele cu G. Ivănescu au fost rare și sporadice, limitându-se la micile servicii pe care, de regulă telefonic, mă ruga să i le fac: să-i aduc o anumită carte sau o revistă de la Biblioteca Centrală Universitară, să îi verific direct vreun citat sau o trimitere incompletă, să îi cumpăr câte o carte despre care auzise că a apărut. Abia în 1983, când, devenit cercetător la Institutul „Philippide” (care se numea atunci Centrul de Lingvistică și Istorie Literară și se afla în subordinea Universității), am început să mă interesez mai îndeaproape și mai sistematic de problemele de lingvistică, l-am căutat pe profesorul Ivănescu. M-a adoptat repede și cu ușurință, cei câțiva ani care au urmat până la decesul său fiind pentru mine de importanță primordială. Relația cu profesorul Ivănescu era pentru mine cu atât mai atrăgătoare, cu cât, descoperind în acei ani doctrina lui Eugeniu Coșeriu și căutându-i cu asiduitate scrierile, am aflat de relația de prietenie dintre ei. Cu un altruism pe care îl au doar marile caractere, profesorul Ivănescu nu s-a supărat pentru interesul pe care îl arătam lui Coșeriu ci, dimpotrivă, mi-a împrumutat el și chiar mi-a dăruit câteva *separate* cu articole de Coșeriu. Între acestea, studiul fundamental *Determination y entorno*, publicat de Coșeriu în 1956. Evoc încă o dată, și în acest cadru, momentul de bucurie extremă pe care l-am resimțit într-o seară de aprilie a anului 1991 când, prezentându-i extrasul respectiv, cu dedicația din 1957 („Lui Gheorghe Ivănescu, ca unui frate mai mare”), Coșeriu a adăugat, repetând inimitabila lui iscălitură, propoziția „Lui Eugen Munteanu, ca unui frate mai mic”. Am considerat și consider în continuare că acest gest generos din partea lui E. Coșeriu este cel mai prețios dar pe care l-am primit vreodată. Văd în el un fel de legătură simbolică între mine și cei doi mari învățați cărora am avut neprețuita șansă să le fiu discipol. Despre relația dintre acești doi magiștri ai mei am relatat mai pe larg cu alt prilej (Munteanu 2012), așa că nu mai insist aici.

În anii 1984–1987 m-am întâlnit cu G. Ivănescu aproape săptămânal, îmbibându-mă, ca să spun așa, de personalitatea lui și, aș îndrăzni să spun, de farmecul lui. Discuțiile noastre săreau de la una la alta, alternând subiectele și

temele serioase, de erudiție filologică sau de gândire lingvistică, cu cele „neserioase”, ținând mai ales de viața sentimentală a diferitelor personalități. Cunoștea și relata cu vădită plăcere detalii anecdotice legate, de exemplu, de tribulațiile familiale ale lui Philippide sau de dilemele sentimentale ale lui Ibrăileanu, de complicatele relații umane dintre O. Densusianu și I.-A. Candrea, la fel cum nu se sfia să vitupereze comportamentele aberante ale diferiților „imbecili” contemporani. În registru grav, îmi împărtășea, la cerere, reflecțiile de ultimă oră asupra unor probleme cărora le dăduse cândva o soluție. La un moment dat, după ce săptămâni de-a rândul îmi aducea, la întâlnirea din apartamentul nostru, câte două-trei scrisori pentru a mi le dăruia spre păstrare, m-a chemat la el ca să preiau un „transport” semnificativ, un sac întreg cu câteva sute de scrisori primite de el de-a lungul anilor, de la diferite personalități (Petru Caraman, Haralamb Mihăescu, Theofil Simenschi, Eugeniu Coșeriu și mulți alții). Colecția cuprindea scrisori începând aproximativ cu 1958. Ivănescu mi-a mărturisit că, într-un anumit context, în anii care au urmat eliminării sale de la Universitate, și-a ars el însuși întreaga corespondență anterioară, de teamă că în scrisori s-ar putea găsi ceva care să îl incrimineze la anchetele Securității, care i se păreau iminente. După o primă triere și alfabetizare a acestor scrisori, l-am rugat pe destinatarul lor să îmi dea detalii despre expeditori. Bogatele informații primite atunci de la Ivănescu și notate direct pe plicurile originale mă vor ajuta la alcătuirea unui volum de corespondență.

Enorm de multe lucruri am învățat în ultimii săi doi ani de viață, când Ivănescu m-a solicitat să îl ajut la alcătuirea și pregătirea pentru tipar a studiilor sale de istoria limbii române literare, altele decât *Problemele capitale ale vechii române literare*. Astfel, l-am ajutat la adunarea textelor, la asamblarea lor, la completarea trimitărilor bibliografice, de multe ori incomplete, la corectarea dactilogramele realizate de dl Fasolă, dactilograful său preferat, și, ulterior, la corecturile în șpalturi editoriale, operații care m-au costat multe ore și zile de muncă, recompensate însă generos prin vădita bucurie pe care i-o provoca profesorului perspectiva de a-și vedea tipărită o parte a operei sale la care ținea foarte mult. Cartea a apărut postum, în 1989, la Editura Junimea, cu titlul *Studii de istoria limbii române literare*.

În aceiași ani se plasează încă un episod pe care îl consider semnificativ pentru caracterul omului Ivănescu și, în consecință, demn de relatat. Întrucât profesorul Ivănescu nu mai putea primi doctoranzi din rațiuni de sănătate, a trebuit, în 1985, să mă înscriu, după o îndelungă așteptare, la profesorul Vasile Arvinte. În chiar primele săptămâni de după examenul de admitere la doctorat, fiul profesorului Arvinte, tânăr fizician cu doctoratul abia luat în Elveția și cu un loc de muncă asigurat acolo, decisese „să rămână în Occident” (ca să folosesc jargonul specific al vremii!). Potrivit ritualurilor punitive ale regimului ceaușist, profesorul Arvinte a fost dat afară din funcția de prorector și i s-a retras și dreptul de a conduce doctorate, așa încât proaspătul doctorand care eram s-a văzut „aruncat pe drumuri”, fără îndrumător oficial. În acel moment, cu un devotament sui-generis, Ivănescu a luat asupra sa sarcina de a-mi găsi un îndrumător, din foarte puținii profesori încă activi în domeniul filologiei, la București. Întors la Iași, a dorit să îmi comunice

vestea bună că l-a convins pe profesorul Boris Cazacu să accepte să-mi coordoneze el doctoratul. Tot parcursul respectivelor tratative mi-a fost relatat într-o scrisoare pe care mi-a trimis-o acasă prin dl Fasolă:

Iași, 23.12.85

Dragă Domnule Munteanu,

De trei zile caut prin aducătorul acestei scrisori să aflu de la Telefoane numărul D-voastră de telefon și nu reușesc. Așa că m-am hotărât să-ți comunic prin scrisoare cele ce am „făcut” la București.

M-am întâlnit cu dl Cazacu chiar în primele zile ale lunii decembrie. Am vorbit cu el la telefon după ce m-am întors din Timișoara (pe la 15 decembrie; în primele zile ale lunii era plecat la Brăila, la o sesiune organizată de el). Între timp primise plicul pe care-l lăsasem la Editura Academiei. Este destul de greu bolnav și realmente nu vrea să mai aibă un doctorand. Dar dacă Ministerul nu va binevoi să modifice repartitia făcută, te va primi cu dragă inimă. Știe deja că ești unul din tinerii cei mai bine pregătiți din Universitatea noastră – n-a mai fost nevoie să te laud și eu, deși am făcut-o –, și va accepta propunerile de teză pe care le vei face (mai exact: le-ai și făcut). N-am discutat cu el despre examenele pe care le vei da cu el și despre referatele pe care le vei susține la el, dar am înțeles că ar vrea mai mult de două examene, poate și mai mult de două referate. El a cerut Ministerului să fii transferat la Iași; iar, în cazul că aceasta nu se poate, să i se trimită înștiințare scrisă că ai fost repartizat să faci doctoratul cu el. În momentul în care va primi înștiințarea – dacă o va primi –, te roagă să faci un drum la București, ca să te întâlnești cu el și să stabilești tematica examenelor și a referatelor. Dacă cumva Universitatea din Iași a primit înștiințare că ai rămas repartizat tot la el, va trebui să-i dai un telefon și să-l întrebi când trebuie să mergi la București, pentru a vă întâlni și hotărî ce trebuie. Eu am venit din București la 17 decembrie, dar, având treburi, n-am mai ieșit din casă. După câte am înțeles, voi vorbi sâmbătă, 28 decembrie curent, la Institut, despre specificul limbii române. Probabil nu voi ieși până atunci din casă. Dacă ai timp, poți să mă vizitezi într-o zi. De sărbători, vă urez amândurora, matală și Doamnei Munteanu, ca și rudelor și copilului, sănătate, ani mulți, succese, bucurii.

G. Ivănescu

Acesta a fost omul G. Ivănescu, gata să sară în ajutorul cui socotea el că îl merită. Acum, la 25 de ani de la moartea lui, îmi dau seama că persoana sa întrupa efigia clasică a omului de știință, la care geniul creator se asociază cu un caracter puternic. Într-un corp foarte fragil, expus mereu îmbolnăvirilor de tot felul, se adăpostea o inteligență uriașă și o mare voință, capabile să se asocieze într-o disciplină a muncii și a studiului pe măsura uriașelor proiecte concepute de posesorul lor. O dăruire totală și dezinteresată pentru știință, fluiditate și mobilitate a gândirii, respect pentru adevăr, tensiune a ideilor, o curiozitate multilaterală și o memorie impresionantă erau alte caracteristici și aspecte ale acestei puternice personalități. Se adăuga altruismul și generozitatea față de toți cei din jurul său, dar mai ales față de cei mai neajutorați. Nu puțini abuzau adesea de un fel de ingenuitate a profesorului în raport cu aspectele banale ale traiului zilnic. Față de un singur lucru era însă inflexibil: impostura academică de orice fel. Cei care l-au cunoscut vor confirma afirmația mea că G. Ivănescu se manifesta zgomotos, direct și fără menajamente la adresa tuturor „imbecililor” cărora nu se sfia să le rostească numele.

Un respect profund și constant față de memoria profesorilor săi – G. Pascu, G. Ibrăileanu, P. Caraman, I. Iordan și, în special, Alexandru Philippide – a fost încă unul din attributele cele mai memorabile ale personalității lui G. Ivănescu. Pietatea filială față de magistru nu se manifesta la el doar în planul simbolic, ci și în cel al faptelor, căci Ivănescu a preluat, asimilat și continuat principalele elemente ale doctrinei lingvistice a lui Philippide și, tot în plan concret, s-a preocupat constant de receptarea operelor acestuia, proiectând și realizând parțial, cu ajutorul dnei Carmen-Gabriela Pamfil, editarea operelor savantului.

În raport cu cei mai mici, cu studenții, doctoranzii sau colaboratorii săi, îl caracterizau disponibilitatea spre dialog și răbdarea de a asculta pe oricine. Poate și înțelepciunea acumulată cu vârsta îl făcuseră, în perioada în care l-am cunoscut, să fie atât de iertător și transigent pe teribilul polemist din unele articole de tinerețe. Mărturisesc că am asistat câteodată la scene care îmi stârneau revoltă și stupoare, văzând răbdarea cu care îi asculta și, după părerea mea, timpul pe care îl irosea stând de vorbă îndelung cu tot felul de nedreptățiți de soartă.

G. Ivănescu avea ambiția marilor idei și curajul de a-și afirma originalitatea de gândire. În raport cu grandioasele proiecte pe care le schițase și ale căror urme se văd în manuscrisele lăsate, ceea ce a reușit să publice, deși impozant, pare modest. Cu toate că era recunoscut și respectat de cei mai mulți, temut de unii, iubit și chiar adulat de câțiva, lui Ivănescu nu i-a fost dată bucuria de a se vedea urmat până la capăt, după cum constată cu luciditate și tristețe undeva (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 93):

„Dar, în această muncă, eram singur. Și poate aceasta a fost tragedia vieții mele: faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătățirile pe care i le-am adus”.

A murit probabil cu speranța că posteritatea îi va da dreptate. Visa nașterea unei lingvistici sintetice și complete, integratoare și totală, pe baze antropologice și filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coșeriu. Momentul impunerii și generalizării în conștiințele majorității lingviștilor a acestui imperativ nu a sosit încă, deși multe semne încurajatoare în acest sens încep să se întrevadă.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, revizuită, indici și bibliografie de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, cu o postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).
- Munteanu 2012 = Eugen Munteanu, *Elogiu magiștrilor*, în „Dacia literară”, anul XXIII, nr. 3–4 (102–103), p. 78–88.
- Profesorul Ivănescu la 70 de ani* = *Profesorul Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, Centrul de multiplicare al Universității din Iași, 1983.

CONCEPTUL DE LIMBĂ LITERARĂ A UNUI DIALECT, CU APLICARE LA AROMÂNĂ, ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

NISTOR BARDU*

1. Noțiunea de „dialect literar”, prin care înțelege o variantă a limbii române literare (scrise) în perioadele de constituire a acesteia (de la primele texte din secolul al XVI-lea, până în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea), este întrebuițată de G. Ivănescu în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948) și reluată apoi în *Istoria limbii române* (1980). Și în prima lucrare, și în cea de-a doua, autorul îi combate pe cei care au susținut în lingvistica românească (Rosetti, Densusianu) că limba română literară este rodul unei conștiințe lingvistice unice și identice pe tot teritoriul dacoromănesc și are la bază dialectul muntean. Dimpotrivă, au existat mai multe conștiințe lingvistice deosebite, chiar dacă nu radical, de la o regiune la alta (1980: 567). G. Ivănescu a distins, în *Problemele capitale...* (cap. III, „Dialectele literare românești”: 80–137) următoarele dialecte literare dacoromânești: 1) dialectul textelor rotacizante din secolul al XVI-lea; 2) dialectul din Ardeal de la nord de Mureș; 3) dialectul din Muntenia și din Ardealul de sud; 4) dialectul literar moldovean; 5) dialectul literar bănățean, întrebuițat în Banat, Țara Hațegului și Orăștie (80–90). La fel ca alte limbi literare europene, care și-au început existența în epoca feudală prin mai multe dialecte literare, tot așa și în cazul limbii române, vorbită în mai multe state feudale românești, limba literară a funcționat între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, ba chiar până la jumătatea secolului al XIX-lea, când începe unificarea limbii literare prin unificarea normelor ei (cf. 1980: 568), sub forma dialectelor menționate.

2. Este de acum bine cunoscut faptul că, dintre toate dialectele sud-dunărene ale limbii române, dialectul aromân este singurul care și-a dezvoltat o variantă literară sau, cel puțin, un început de variantă literară dialectală. În acest sens, în lucrarea deja menționată (*Istoria limbii române*), G. Ivănescu face mai multe considerații asupra acestei realități culturale, lansând totodată conceptul de „dialect literar” sau „limbă literară a unui dialect” (Ivănescu 1980: 633–635, 726–729). Luând în discuție, în lucrarea citată, *Dialectele sud-dunărene în secolul al XVIII-lea*

* Universitatea „Ovidius”, Constanța, Aleea Universității, nr. 1, România.

$$X = \log x$$

Distribuția transformată se numește distribuția logaritmică normală, legea de distribuție fiind

$$p(X) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2}\left(\frac{X-\mu}{\sigma}\right)^2}$$

unde μ și σ sînt media aritmetică, respectiv deviația standard a noii variabile. Această lege de distribuție se reprezintă grafic pe o hîrtie de probabilitate logaritmică printr-o linie dreaptă.

Intrucît distribuția cumulativă empirică obținută de noi pe baza tabelului 3 atît pentru prenumele distincte cît și pentru toate prenumele, se reprezintă prin linii drepte, rezultă că legea care guvernează distribuția prenumelor unei unități geografico-sociale este legea de distribuție logaritmică normală.

La același rezultat ajunge G. Herdan pentru distribuția cuvintelor dintr-un text⁷, ceea ce înseamnă că prenumele au aceeași lege de distribuție ca și variabilele lingvistice. Acest rezultat vine să confirme încă o dată teza afirmată de noi⁸, că prenumele se comportă ca orice alte elemente ale lexicului, din punct de vedere cantitativ.

NUME DE PERSOANĂ ÎN CATAGRAFIA DIN 1820 A LOCUITORILOR DIN NORDUL MOLDOVEI

DE

EUGEN D. NECULAU

Din catagrafia locuitorilor Moldovei alcătuită în 1820, care se păstrează în Arhivele Statului din Iași¹, am cercetat, îndeosebi, partea ce se referă la satele situate pe un teritoriu care, pe atunci, aparținea ținuturilor Dorohoi, Botoșani și, în parte, Hîrlău și Iași, iar astăzi corespunde raioanelor Dorohoi, Săveni, Botoșani și, în parte, Hîrlău². Pentru cele 300 de așezări din această parte a Moldovei de sus, catagrafia arată, aproximativ, 18.000 de nume³.

⁷ G. Herdan, *Type-Token Mathematics*, Hague, 1960.

⁸ Aurelia și Ioan Stan, *Cercetări matematice asupra prenumelor*, comunicare prezentată la Seminarul internațional de lingvistică matematică, București, oct. 1963.

¹ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 16, 17, 18.

² Limita de jos a acestui teritoriu ar fi o linie care, plecînd din Siret, trece prin Hîrlău, prin Răusenii (pe Jijia) și duce la Prut. Teritoriul respectiv a aparținut fostelor județe Dorohoi și Botoșani.

³ Numele se repetă, unele mai puțin, altele de foarte multe ori; sînt și nume unice. Într-un studiu mai aprofundat cred că ar avea importanță și acest aspect statistic.

O listă de nume, așa cum prezentăm în articolul de față, interesează pe filolog și pe lingvist, pe istoric și sociolog, pe geograf și etnograf, pe psiholog și pedagog, pe folclorist și pe omul de litere. Fiecare poate clasifica, explica și folosi aceste nume, din punctul de vedere al specialității sale.

Înainte de toate, materialul din anexă conține prețioase indicații asupra stării sociale a locuitorilor Moldovei, în a doua decadă a veacului trecut. E tocmai vremea cînd țăranii erau clăcași pe moșiile stăpînilor, iar băjenarii furnicau în toate direcțiile, căutîndu-și așezări temeinice. Pe atunci, mai ales în ținutul de margine dintre Jijia și Prut, erau numeroase cîșle și odăi, iar multe sate se refăceau cu oameni fugari și de adunătură⁴. Ca urmare a exodului de populație, nu numai în interiorul țării, dar și peste graniță, se întîlnesc în onomastica de la 1820 numeroase nume străine, mai ales rusești⁵.

În primul rînd, interesează semnificația socială a numelor de persoană din această epocă. În aceeași măsură atrage atenția latura psihologică (sensul figurativ) și cea educativă; adeseori numele este o carte de vizită pentru persoana respectivă: o recomandare sau chiar un stigmat. În sfîrșit, multe nume sînt pitorești. Literații pot găsi în această listă destule nume potrivite pentru personajele din lucrările lor. Explicația etimologică a numelor, precum și, orice alte considerații de lingvistică rămîn pe seama specialiștilor în materie.

Fiecare persoană poartă un *nume* (de familie) însoțit de un *prenume*, dat la naștere. La sate, mai ales în trecut, prenumele are proveniență religioasă și se primește la botez.

În anexă, am dat din cataografia de la 1820 mai întîi lista prenumelor; multe din ele sînt diminutivizate⁶.

Prenumele devine uneori nume; în cazul acesta, în denumirea unei persoane, se întîlnesc două prenume, dintre care unul are funcția de nume propriu-zis. Iată cîteva exemple: *Bucur Lupu* (Vornicenii), *Chițăchi Grigore* (Hudeștii Mari), *Costin Nichifor* (Cișmeaua), *Danu Ilitimie* (Epurenii), *Gaspar Tudurachi* (Trușești), *Grigoroș-*

⁴ În satele pe care le-am cercetat, cataografia de la 1820 arată că starea locuitorilor era proastă și foarte proastă în marea majoritate a cazurilor; era de mijloc în puține, și bună doar în cîteva. La toate se arată însă: chiverniseala și alîșverîșul locuitorilor, plugul, cărăușia și lucrul minilor. La satele sărace sînt menționați de felul acesta: Cei mai mulți sînt băjenari, veniți după vreme (Iurești). Ungurenii, oameni de strînsură (Poiana Lungă). Săraci, de adunătură și fără loc de hrană (Cătămărăști). Oameni săraci, de adunătură; jitarî fără nici o stare (Păpăuți). Cei de adunătură n-au nici vite, nici străsură, nici loc de hrană; se hrănesc pe 30 prăjini (Fămlăzi). Strîmtorași întru toate (Costinești). Loc puțin de hrană și rău; oameni mulți la număr și calici (Chițovenii). Strîmtorași foarte; starea lor cu totul proastă (Dămilenii). Se hrănesc pe moșii străine (Călinești). Starea locuitorilor este foarte grea; sînt datori mai mult decît au (Delenii). Loc de pădure; n-au unde se hrăni (Vorona). Foarte strîmtorași de stăpin; starea lor proastă (Pirăul Negru). Din pricină că toată hrana lor este pe șesul Siretului, de multe ori, cu revărsarea apei, rămîn îlpsiți de hrană (Berhoiești, Mîndrești).

⁵ *Baran* (Lczna), *Belehuz* (Cobila), *Bogorodici* (Bucecea), *Boja* (Ionășani pe Siret), *Celovic* (Cobila), *Culeac* (Havirna), *Durac* (Mitoc), *Dușăvoi* (Bivol), *Găvărîgă* (Hudeștii Mari), *Glavan* (Botoșani), *Malenchii* (Costești), *Mețele* (Havirna), *Moișcoia* (Zlătunoaia), *Podorojnic* (Curtești), *Riba* (Răchiți), *Sórochin* (Horodiște), *Sotnicu* (Drăgușeni), *Tihu* (Ștefănești), *Velichi* (Singerei).

⁶ Se constată că pentru femei sînt relativ puține prenume. Explicația stă în faptul că în cataografie au fost trecute numai văduvele, care aveau obligații fiscale sau scutiri.

cușă Matei (Pomirla), *Hilip Iordachi* (Buzeni), *Iordăchel Iltimi* (Văculești), *Iov Chiriac* (Deleni), *Ispas Ionită* (Ripiceni), *Lefter Dorolți* (Stroești), *Luca Apostol* (Costiugeni), *Maties Costea* (Trestiana), *Nacu Iacob* (Dumbrăveni), *Nichiforaș Simion* (Stăuceni), *Oncu Onofrei* (Miclăușeni), *Patrașcu Luță* (Teđireni), *Solomon David* (Bilznoasa), *Straton Tanasă* (Dingeni), *Tilhan Alexa* (Sirbi), *Tudur Irimia* (Stroești), *Ursachi Dumitrașcu* (Strahotin), *Velișcu Nichita* (Saucenita).

Numele de familie își are originea și explicația în mediul familiar și social în care s-a născut și a trăit insul. Acest nume se transmite, în mod firesc, din generație în generație, în cadrul unui neam de oameni. Fiecare nume are istoria lui.

Din punctul de vedere din care am privit și analizat catagrafia din 1820, numele de persoană date în anexă se clasifică în două mari categorii. Unele cuprind o *determinare*, arătând originea locală, originea etnică, starea civilă, ocupația, categoria socială a persoanei. Altele cuprind o *calificare* și sînt date după plante, animale, obiecte, fenomene ale naturii, după situația materială, ori arată stări, calități și defecte de ordin fizic sau sufleteș.

Începem cu prima categorie de nume de persoană și anume cu cele *determinative*.

I. Nume în legătură cu originea locală a persoanei. După localitatea de unde provine: *Botoșineanu* (Miloc), *Brașoveanu* (Albești), *Buzdianu* (Berhoesti), *Eșanu* (Dămileni), *Gălațanu* (Vorona), *Lăpușneanu* (Roșcani), *Ohrianu* (Răuseni), *Răduceanu* (Dumbrăveni), *Suceveanu* (Derța), *Vrînceanu* (Maxut).

Nume ce amintesc diverse localități (probabil de origină): *Berheci* (Buzăieni), *Dubasari* (Cristești), *Orhei* (Zvorîște), *Rîșca* (Dumbrăveni), *Roznov* (Hilișău Curt), *Fărlăuș* (Slobozia lui Talpă).

Nume care indică de obicei locul unde se află situată locuința omului: *Baltaru* (Răuseni), *Costaș* (Derța), *Funduleac* (Bucecea), *Luncanu* (Flăminzi), *Mărginaș* (Bilznoasa), *Rădianu* (Prisăcani), *Văleanu* (Curtești).

II. Nume ce arată originea etnică: *Arnăutu* (Concești), *Greco* (Hirlău), *Mazuru* (Flăminzi), *Muscalu* (Crasnaleuca), *Neamțu* (Clipceni), *Rusu* (Strahotin), *Tataru* (Silișcani), *Ungurașu* (Uriceni).

III. Nume ce arată starea civilă și vîrsta: *Băetu* (Socrujeni), *Batrînu* (Iurești), *Burlacu* (Cosuteni), *Hoiteiu* (Stefănești), *Mezina* (Cestești), *Moșneagu* (Concești), *Moșneguțu* (Hudeștii Mari), *Văduvoț* (Hănești).

IV. Nume ce arată ocupația: *Butnaru* (Cucorani), *Cioclu* (Hănești), *Crăcimaru* (Brăteni), *Harbuzaru* (Cotușca), *Livadaru* (Ionășeni), *Postașu* (Ciomirlan), *Rotaru* (Bătrînești), *Salahoru* (Brăești), *Zidar* (Albești), *Zugravu* (Ionășeni).

V. Nume ce arată categorii sociale: *Bejinaru* (Levirda), *Dijmașu* (Hrișcani), *Mazilu* (Păpăuți), *Robu* (Dobrlcenii), *Ruplașu* (Păpăuți), *Scutelnicu* (Brăești), *Suditu* (Coșuleni).

VI. Nume date după stăpînii moșiilor sau după rangul acestora: *Baloș* (Bivol), *Canandu* (Hudeștii Mici), *Ciolac* (Cristești), *Catarciu* (Bălușeni), *Flondur* (Lișna), *Ghica* (Sendriceni), *Moșun* (Dorohoi), *Moruz* (Bilznoasa), *Răducanu* (Buhai), *Roznovanu* (Stroești), *Sîltce* (Flăminzi), *Stoici* (Pîrlul Negru), *Sturza* (Dumbrăveni), *Vîrnav* (Deleni).

Armașu (Zlătunoaia), *Hatmanu* (Deleni), *Pîrcalabu* (Onești lângă Hirlău), *Spataru* (Corni), *Stolnicu* (Brăești).

VII. *Nume formate cu articolul genitival a*: *Abăbușii* (Corni), *Achioarii* (Coșula), *Amîndrii* (Coșușca), *Agahișii* (Cristești), *Asarmanii* (Coșula), *Avădăni* (Deleni).

Trecem la cea de a doua categorie de nume de persoană și anume la cele calificative.

Vorbirea unui grup social, pe lingă notele din conținutul noțiunilor, are și un cuprins afectiv. Cînd grupul acordă cuiva un anumit nume, își exprimă față de îns o atitudine sentimentală. Nu în zadar îl aseamnă cu o viețuitoare, cu un obiect sau cu un fenomen al naturii. Tot astfel, nu întîmplător primește cineva un epitet, o poreclă, un supranume, care îl caracterizează, fizic sau moral. Epitetele, de la simple aluzii, persiflări, glume, ironii, pînă la cele triviale și pornografice, sînt adevărate calificative și fac serviciul de identificare a insului, înăuntrul grupului social.

În acest sector al onomasticii, poporul de la sate arată aceeași imaginație puternică, același spirit de observație pătrunzător, aceeași ușurință de exprimare plastică și metaforică, întocmai ca și în întregul cîmp al folclorului. Aici intrăm, din plin, în domeniul stilisticii lingvistice. Din punctul de vedere de la care am plecat, sectorul acesta ni se pare cel mai atrăgător și mai interesant.

În această categorie deosebim de asemenea cîteva grupe de nume.

I. *Nume date după plante și animale*: *Barză*, (Prelipca), *Chipăruș* (Vicoleni), *Chișgoi* (Ștefănești), *Grișu* (Brăteni), *Hulpe* (Stroiești), *Lăcustă* (Drăgușeni), *Neghină* (Vorniceni), *Mascur* (Burdujeni), *Popușoi* (Broscăuți), *Racu* (Hlipceni), *Vizdoagă* (Hudești).

II. *Nume date după obiecte*: *Bolohan* (Copălău), *Car* (Maxut), *Cujbă* (Hilișău-Gafencu), *Custură* (Lătăi), *Fuior* (Costinești), *Ghiciușcă* (Sirbi), *Moșoc* (Hirlău), *Oghială* (Cișme), *Tăciune* (Teioasa), *Tiutiun* (Crasnaleuca).

III. *Nume date după momente ale zilei și fenomene ale naturii*: *Dimineață* (Brăteni), *Furtună* (Mănăstireni), *Miazănoapte* (Copălău), *Negură* (Hilișău-Gafencu), *Pctop* (Mitoc), *Viscol* (Hudești), *Vreme* (Ichimeni).

IV. *Nume date după situația materială și socială*: *Barosanu* (Văculești), *Calicu* (Broscăuți), *Clăcoi* (Păpăuți), *Chiaburu* (Săveni), *Codașu* (Teișoara), *Pirpilitu* (Cristești), *Prăpăditu* (Lozna), *Sărăcușu* (Stănești).

V. *Nume date după stări, calități și defecte, fizice și sufletești*: *Buzaru* (Băscăceni), *Coșcaru* (Rădeni), *Cumpătă* (Ripiceni), *Dragoste* (Lehnești), *Dreptu* (Ștefănești), *Frumosu* (Bălușani), *Grasu* (Bucecea), *Grozavu* (Drăgușani), *Minciună* (Hudești-Mari), *Napaste* (Hlipceni), *Nădejde* (Nicișani), *Nebunu* (Ruși-Botoșani), *Nimer-micu* (Cuzlău), *Noroc* (Mindrești-Siret), *Părere* (Necșeni), *Poftă* (Brăteni), *Rău* (Băbu-lești), *Slăbușu* (Flăminzi), *Spălăfelu* (Măscăteni), *Spinu* (Comănești), *Sprincenatu* (Roșcani), *Șuiu* (Zvoriște), *Tăgadă* (Copălău), *Teamă* (Zvoriște), *Trindavu* (Botoșani), *Urîtu* (Suharău), *Uscatu* (Corni), *Vrajașu* (Drăgomănești), *Zăludu* (Bălușani), *Zurbagiu* (Băbicieni).

VI. *Alte porecle devenite nume*: *Boubreaz* (Răuseni), *Brînzără* (Stroiești), *Buhtnaltă* (Vorniceni), *Caștare* (Călinești), *Furăvacu* (Pomîrla), *Lăptidulcu* (Mihălășeni), *Moareacră* (Ruși), *Malairău* (Movila Ruptă), *Roatăstrîmbă* (Bătrînești), *Spargilapă* (Teișoara), *Șăptiboi* (Unțeni), *Zamărăci* (Corni).

VII. *Nume date pe baza lecturilor din cronici și cărți populare, sau din mitologia românească*: *Basarab* (Ibănești), *Docipal* (Stroiești), *Helbet* (Hănești), *Împărat*

(Păltiniș), *Luceafăr* (Soldănești), *Machidon* (Broscăuți), *Novac* (Stințești), *Osman* (Dămeni-Ibănești), *Pașa* (Ripiceni), *Tindală* (Broscăuți), *Țaramoldovei* (Botoșani), *Viziru* (Feredeieni).

*

Catagrafia din 1820 a fost întocmită cu scop fiscal, pentru stabilirea obligațiilor pe care le aveau locuitorii față de stăpânire, iar nu de dragul de a recomanda posterității pe oamenii vremii. Toate numele arătate în lucrarea de față sînt nume de simpli țărani, aflați pe atunci în situația grea de clăcași, slugi la cișle și odăi, sau chiar nevoznici.

Toți acești oameni, săraci și umiliți, fac parte din marele popor, creatorul culturii populare românești. Înclinarea către pitoresc și frumos, către ironie și sarcasm, n-a fost zădărnicită de greutatea vieții de clăcaș. Această înclinare s-a manifestat din plin și în cazul numelor de persoană.

Dincolo de interesul științific, prezentarea sutelor de nume scoase din anormat și din bezna trecutului este, după trecerea de aproape un secol și jumătate, un omagiu pentru omul din popor.

A. PRENUME

Adam	Arteni	Damaschin	Gafton
Agachi	Artimon	Danalechi	Gavril
Alec	Avram	Daril	Gavrilaș
Alexa	Axînia	David	Gavrila
Alistar	Axînti	Dăncian	Gherasim
Alixandra	Barbu	Dănilușă	Gherghel
Alixandru	Bogdan	Dănilă	Gherman
Ana	Calistru	Dima	Ghinuța
Ancuța	Carp	Dochița	Ghiorghei
Ananii	Carpuc	Dominti	Ghiorgheș
Andrieș	Casandra	Donița	Ghiorghiță
Andrii	Casian	Doroftei	Gligori
Andronachi	Catrina	Dorotei	Grigoraș
Andronio	Călina	Dragan	Grigori
Androșcuț	Chifan	Dragomir	Grigoriță
Anghelachi	Chifor	Dragu	Haralam
Angheli	Chiriac	Duma	Horotolomei
Angheluță	Chiric	Dumitrachi	Iacob
Anghelina	Chirica	Dumitras	Iancu
Anistia	Chirilă	Dumitrașcu	Ichim
Anița	Chirița	Dumitru	Ifrim
Antim	Chirucă	Enacachi	Ifteni
Antimia	Chița	Enachi	Iftimi
Antohi	Chițu	Ene	Iftimia
Anton	Condre	Enciu	Iftodi
Antonia	Condurachi	Evdochia	Ignat
Anusca	Costachi	Filimon	Ilaș
Apostică	Costandin	Filip	Ilașcu
Apostol	Costea	Filipachi	Ileana
Apostu	Costin	Filotei	Ilie
Arghir	Cozma	Florea	Ilieș
Arhip	Cozmica	Foca	Ilinca
Arhiri	Crăciun	Foti	Ioana
Ariton	Criste	Frăsina	Ion
Arsini	Cristina	Gafița	Ionăș

Ionel	Marușca	Pancu	Sirghi
Ionică	Matei	Paraschiv	Smaranda
Ioniță	Maxim	Paraschiva	Sofia
Iordachi	Mădălin	Parteni	Sofroni
Iordan	Măgdălina	Patachi	Sofronia
Iorgu	Melinti	Patrașcu	Spiridon
Iosăp	Mihai	Paulică	Stan
Iosub	Mihalachi	Pavel	Stavarachi
Iov	Mihăilă	Păvălucă	Stoian
Ipati	Mihăluță	Petrachi	Strat
Irimia	Miron	Petrea	Straton
Irimița	Mironaș	Petrică	Șarban
Irina	Mironiță	Petrucă	Ștefan
Irinița	Mitrofan	Pintilii	Ștefanachi
Isac	Mogoș	Pintiliucă	Tanasă
Istrati	Moisă	Platon	Tănăsucă
Iurii	Nastasia	Porfira	Timofti
Ivașcu	Nazare	Postolachi	Titiana
Larion	Neacșu	Pricochi	Toader
Lascarchi	Necșoi	Pricop	Todiraș
Lazăr	Neculai	Proca	Todirică
Leca	Nedelcu	Prodan	Todiriță
Lefter	Negel	Radu	Todosia
Lionti	Negoită	Rafailă	Tofan
Loghin	Nică	Roman	Tofănică
Luca	Nichifor	Ruxanda	Toma
Luchian	Nichita	Safta	Trohin
Luchiță	Nicoară	Saghin	Tudosă
Lupașcu	Niculăeș	Samson	Tudora
Lupu	Niculăiță	Sanda	Tudorachi
Luță	Nistor	Sandu	Ursachi
Macarii	Niță	Sava	Vasilachi
Macovei	Onică	Savin	Vasilca
Maștei	Onofraș	Savu	Vasili
Manoilă	Onofrei	Sămoilă	Vintilă
Manolachi	Opre	Scarlat	Virvara
Manoli	Oprișan	Silvăstru	Vlasă
Maranda	Ostafi	Simina	Voicu
Marcu	Ozarii	Sillion	Zaharia
Mardari	Pahomi	Simion	Zamfir
Maria	Paladi	Simionică	Zoița
Marin	Palaghia	Simionel	
Martin			

B. NUME

Abageru	Aliștar	Apostică	Armaș
Abăbuții	Altu	Apostoaie	Armășug
Aboului	Amăritu	Apostol	Arnăutu
Achioarii	Amindrii	Apostu	Aron
Acriș	Aminzului	Aramă	Arsini
Adam	Amorțitu	Arapu	Asandii
Agachi	Andocea	Arcănaru	Asărmanii
Agahiții	Andronachi	Arcuș	Asimintii
Albotă	Andrucică	Argat	Aspinului
Alboteanu	Andrușca	Argent	Avădăanii
Albu	Anisia	Arhip	Auntoaia
Alghinuță	Antohi	Arici	Aviișoarii

Baba	Băltătescu	Birsanu	Borodon
Babană	Bărbieru	Birzu	Boroh
Babău	Bărbuță	Bită	Borș
Babiu	Bărculiță	Bitcu	Borșăru
Babuc	Bărdie	Bizdic	Borșău
Bacalu	Bătrinu	Bizgan	Bortă
Bacăș	Bățuc	Bizgă	Borțilă
Baciu	Bechiu	Bizgău	Bosie
Bacovac	Bedreag	Biznoșanu	Bosinceanu
Badrigan	Bedrihan	Blaga	Bosne
Bagiureanu	Bega	Blagoci	Bostan
Bahlui	Beghiru	Blanaru	Botă
Bahmotă	Beiu	Blebea	Botescu
Bahrin	Bejan	Boagăș	Botezatu
Balahură	Bejinaru	Bobăscu	Botgros
Baldomir	Bejuvcă	Bobeică	Botoșăl
Balincă	Belciug	Bobirne	Boțilă
Baltag	Beldian	Boboc	Boțircă
Baltaraș	Beldiniță	Bobu	Boubătrîn
Baltaru	Belehuz	Boca	Boubreaz
Baltă	Belibou	Bocan	Bouleac
Banar	Beraru	Bocanc	Bounegru
Brandaburcă	Berbuncă	Bocăneț	Bourăci
Bangu	Bercea	Bodaicu	Boureanu
Bantaș	Bereșteanu	Bodală	Bouț
Barabas	Berezeanu	Bodoliță	Boz
Baracă	Berghire	Bodringă	Bozianu
Baran	Berheci	Bodron	Bozogă
Barbacaru	Berhoescu	Boeru	Brae
Barbă	Berhone	Bogan	Brahă
Barbălată	Berijan	Bogdan	Braiu
Barbăneagră	Berilă	Boghian	Bran
Barbărasă	Berindei	Boghici	Brașoveanu
Barbăroșă	Beristenu	Boghircă	Brăchică
Barbu	Berte	Bogorodici	Brăculeț
Bardac	Berza	Bogune	Brăduțan
Barnea	Beșliu	Bogză	Brăileanu
Baros	Beteanu	Bohmată	Brăteanu
Barosanu	Bețianu	Bohorode	Breabăn
Barză	Bețisor	Boiangiu	Brehe
Basaraba	Bețivu	Boicu	Brehuță
Bașău	Bezărghianu	Bojă	Brici
Bașotă	Bicioacă	Bojoacă	Brigan
Batalion	Bidașcu	Bojoncă	Brișcanu
Batcu	Bighiu	Bolboros	Brîndușă
Batir	Bilac	Bolfă	Brîndușăriu
Bărbuțan	Bivol	Bolocan	Brinză
Băcăoanu	Bivolar	Bolohan	Brinzilă
Bădăluță	Bivoleanu	Bombă	Briușor
Bădărău	Bîcu	Boncu	Broască
Băetu	Bîgu	Bondar	Brumaru
Băican	Bilbă	Bonghis	Brumă
Băiceanu	Bilboi	Bonta	Bubaminzului
Bălău	Bîngă	Borceag	Bubăroșă
Bălăucă	Bîrdan	Borcilă	Bubosu
Băhăluță	Bîrgău	Bordei	Buc
Bălici	Bîrlescu	Bordeianu	Bucă
Băloș	Bîrliga	Borhan	Bucălae
Bălleanu	Bîrlog	Borilă	Bucătaru
Băltoacă	Bîrsac	Borodaci	Buchir

Bucuman	Butcă	Cazamir	Chebac
Bucioră	Bute	Căldărușă	Chebanu
Bucioacă	Butnaru	Căliceanu	Chelaru
Bucluc	Butnaraș	Căliman	Chelban
Bucovei	Butuc	Călin	Chelcean
Bucșă	Butucea	Căliniuc	Chelcică
Bucur	Buțură	Călmățui	Cheldac
Budacă	Buzatu	Călceru	Chelearsă
Budașcu	Buză	Călugăreanu	Chelemindră
Budăi	Buzăbrează	Călugăru	Cheleneagră
Bude	Buzăcrăpată	Cămărașu	Cheptănaru
Budeanu	Buzăianu	Cămătaru	Cheptroș
Budur	Buzăilă	Cămîrzan	Cherci
Buște	Buzămurgă	Căpălină	Cherdac
Buga	Buzău	Căpitanu	Cherdevară
Buhă	Buzdugan	Căpiță	Cheribăucă
Buhnă	Buzilă	Căpraru	Chiagu
Buhinbaltă	Buzne	Căprior	Chidun
Buhologhici	Buzucă	Căpriu	Chifan
Buțu	Caia	Căpsună	Chihae
Buiac	Calamară	Cărăbuș	Chihăilă
Buiuc	Calance	Cărăcudă	Chihulcă
Bujor	Calaraș	Cărămidaru	Chioaru
Bulance	Calcavură	Cărăușu	Chiorpac
Bulat	Caldare	Cărbune	Chioru
Bulău	Calfă	Cărimbaru	Chipăruș
Bulbăzan	Calicu	Cărmăzău	Chipcu
Bulboacă	Calimindră	Cărpuş	Chiperi
Bulbuc	Calsur	Căruntu	Chir
Buleandă	Calu	Căruță	Chira
Bulgaru	Camburu	Căruțică	Chiriac
Bulgăr	Canănașu	Cătăneagă	Chiriban
Bulhac	Cance	Cătărău	Chirica
Buliga	Cantimir	Cătăuș	Chirilă
Bulihoi	Capalb	Cățăvel	Chiron
Bulucbașa	Capan	Căucă	Chiroșcă
Bumbărică	Capcană	Căzăcuțu	Chiru
Bunduc	Capmare	Căzău	Chiruță
Buraga	Capmoale	Căzătu	Chisăliță
Burangea	Capră	Ceacîru	Chistol
Burcă	Caproș	Ceahlău	Chistrugă
Burcuță	Capșă	Ceapă	Chișcă
Burde	Captalan	Ceară	Chișcățăl
Burdac	Captaru	Ceasornițaru	Chișleag
Burduhosu	Car	Ceașu	Chitic
Burduja	Carabule	Celovec	Chitaru
Burdujanu	Caradan	Cenușă	Chitachi
Burdunu	Carage	Cepoi	Chitigoi
Burghelă	Caraiman	Cepucă	Chițu
Burlacu	Carali	Cerbu	Chiuaru
Burlă	Caraolar	Cercel	Chivară
Burlea	Carare	Cerchejanu	Ciacîru
Bursoi	Carp	Cercu	Cicăluță
Bursuc	Casian	Ceribăucă	Cilibiu
Bursuman	Cașcaval	Cernescu	Cimbru
Burtă	Caștari	Cernigă	Cimpoșu
Buruiană	Catană	Cernușcă	Cimpoi
Busuloc	Catargiu	Ceucă	Cioc
Bușcu	Cațavel	Cheaburu	
Bușu	Cazacu		

Ciolănică	Ciurilă	Coltucă	Coltruc
Cioară	Ciutac	Colțan	Cotrută
Cioată	Ciută	Colțun	Coțcaru
Ciobanu	Ciutul	Coman	Coțofană
Ciobănașu	Cizmaru	Comandantu	Coțovlacu
Ciobică	Cicice	Comisu	Coțuşceanu
Cioc	Cîmpanu	Comîndare	Covaliu
Ciocan	Cintaragiu	Condurachi	Covașă
Ciochină	Circe	Coneac	Covataru
Ciociorbei	Cirdei	Conta	Covată
Ciocirlă	Cirjă	Contrăș	Covășăl
Cioclu	Cirlan	Conțisor	Covățică
Ciocoboc	Cirlig	Copălău	Covrig
Ciocoli	Cirligatu	Copălăoanu	Covrigaru
Ciofu	Cirlionț	Copilișu	Cozma
Cigîță	Cirneală	Copistu	Cozmin
Ciohodaru	Cirnu	Coptul	Cozmiță
Cioineac	Cirțu	Corbu	Cozmulici
Ciolac	Cișlaru	Corchez	Cracalie
Ciolan	Ciță	Corcie	Cracană
Ciolănac	Clamă	Corcodel	Craiu
Ciomag	Clătinici	Corduban	Crăcimar
Ciomaga	Clencea	Corduneanu	Crăciun
Ciomîrtan	Clipa	Corhană	Crămine
Ciorap	Clipici	Corișă	Creangă
Ciorbă	Clopot	Corja	Cretu
Ciorici	Clopotaru	Corjan	Crihan
Ciornei	Coarjă	Corju	Crimcu
Ciornocojă	Coblă	Corlățăl	Cristian
Ciornohal	Cobuz	Corman	Croitoru
Clornohuz	Cobzar	Cornaciu	Crucilă
Ciornotă	Cociorveanu	Corne	Crudu
Ciorpac	Cociorvă	Cornilă	Cruhuleț
Ciorsac	Cocirjă	Corobană	Crupă
Ciortăvăl	Codancă	Corocel	Cuboltă
Cioțircă	Codaș	Coroi	Cuciuc
Cireadă	Codău	Coroleucă	Cuciune
Ciredar	Codită	Coropcă	Cuciureanu
Cireș	Codîrcă	Corță	Cucunicu
Cirîmpei	Codîrliceanu	Cosovan	Cucoranu
Ciritei	Codobă	Costan	Cucoș
Ciritel	Codobci	Costaș	Cucoșel
Cișcă	Codreanu	Costin	Cucu
Cîșmileanu	Codrescu	Costinescu	Cucuetu
Clubaru	Codruman	Costrăș	Cudalbu
Clubelcă	Codrun	Coșarcă	Cuhali
Clubotaru	Cofă	Coșări	Cujbă
Clubotă	Cohne	Coșciug	Culeac
Clubotăraș	Cojescu	Coșcodan	Culeucă
Clubotăroșă	Cojincă	Coșman	Culminic
Clubuc	Cojobă	Coșniță	Cumpătă
Ciucă	Cojoc	Coteață	Cuparu
Ciuciu	Cojocar	Cotei	Curalb
Ciulei	Cojocel	Cotirlău	Cură
Ciuluc	Colac	Cotîrșău	Curălaru
Ciumariu	Colacaru	Cotlon	Curcan
Ciantu	Colăcel	Cotonogu	Curcă
Ciupercă	Colbu	Cotrohon	Curcuță
Ciurcioală	Colibă		Curea
Ciurdic			Curecheru

Curgios	Dorohoi	Dușcă	Fundulac
Curlat	Dorochoiceanu	Dutcă	Furăvaci
Curmei	Doru	Duțan	Furnică
Curpân	Dorugă	Epure	Fusu
Custură	Draciu	Ertăgan	Gabură
Cușmă	Dragan	Eșanu	Gașton
Cutaș	Dragomir	Facus	Gagos
Cute	Dragoste	Fafic	Galan
Cuțic	Dragotă	Falcă	Galbază
Cuțitaru	Dragu	Falcăș	Galbăn
Cuțubă	Draniță	Fandole	Galion
Cuza	Drăbușcă	Fantu	Galiș
Cuzuban	Drăgoi	Fasolă	Galiță
Dabija	Drăguș	Făclieru	Gaman
Dalac	Drăguțac	Făfălugă	Gane
Damaschin	Drăguțu	Făgădău	Gașpar
Dană	Dreabă	Făină	Gavril
Daneș	Dreptu	Fecioru	Găinaru
Danu	Drimbă	Feiga	Găină
Darabană	Drobacă	Felega	Găgiureanu
Darii	Drobotă	Felișcă	Găian
Dascalu	Drobu	Feraru	Gălățanu
David	Drochie	Fetcu	Gălușcă
Dămian	Dron	Feticu	Gănuță
Dăncilă	Druc	Filimon	Găoace
Dănilachi	Druchi	Filip	Găocu
Dănilă	Drușcă	Filipeanu	Gărgăun
Dăringă	Drușcu	Finargiu	Gătejă
Dediu	Druțu	Fintinaru	Găvază
Degeratu	Dubangiu	Firță	Găvârigă
Delibașa	Dubasar	Flăcău	Geamăn
Delicatu	Dubău	Fleșcău	Geană
Diaconu	Duca	Flică	Geantă
Dijmașu	Dudău	Flișcan	Gemănanu
Dima	Dudu	Flișcă	Gemine
Dimineață	Duduce	Flocea	Gheată
Dinu	Duduic	Flondor	Gheban
Dinte	Dudulachi	Fluerar	Ghelbere
Dirlău	Duduman	Flueraș	Ghelșug
Dîrneală	Duduță	Fluiratu	Gheorghită
Dobindă	Dughilă	Foca	Gherghel
Doboș	Duhăscu	Focăș	Ghervasă
Doboșăru	Dulap	Focșa	Ghețu
Docipal	Dulapaș	Foculeț	Gheucă
Dociu	Dulceraș	Formagiu	Ghibirsac
Doftoru	Dulgheru	Fote	Ghica
Dogaru	Duluc	Fotescu	Ghiciușcă
Dohotaru	Dumbravă	Franjuzu	Ghihud
Dolhăscu	Dumitrașcu	Frimu	Ghinuță
Dolincă	Dună	Fringhieru	Ghirigan
Domincău	Dunăreanu	Froicu	Ghiță
Domnișoru	Dupac	Frumosu	Giambașu
Domnu	Durac	Frunzăti	Gimiga
Donici	Durbacă	Fudulac	Gioacăs
Donoșă	Durduc	Fudulachi	Giorovan
Donțu	Durhaci	Fudulică	Giucăușu
Dor	Durlan	Fugă	Giucălică
Dorăș	Durne	Fuioar	Giugan
Dorneanu	Durneață	Fulga	Giugaru
Doroftei	Dușăvoi	Fulică	Giugănanu

Giumătate
Giuratu
Giurtea
Gilcă
Gilea
Gilnic
Gingă
Ginju
Girbu
Girde
Girlea
Girneață
Giscă
Git
Gitgros
Glăvan
Glisă
Gogescu
Gogu
Goian
Goleac
Goldan
Golimas
Gologan
Goraș
Gorban
Gorciun
Gordi
Gore
Gorgan
Gotcă
Gradu
Gramadă
Grasu
Graur
Grădinaru
Grădișteanu
Grădușăriu
Grecu
Griban
Grigoroșcută
Grindei
Grijan
Griu
Gronciu
Grosariu
Grosu
Groza
Grozavu
Grujan
Grumeza
Grunțu
Gruză
Gubă
Guceanu
Gugui
Guguzi
Guiu
Guleai

Gulie
Guliman
Gunoi
Guranda
Gurău
Gurgeanu
Gurgiu
Guriță
Gușatu
Gușăilă
Gușilă
Gușu
Gutic
Guzan
Guzud
Hadimbu
Hadircă
Haham
Hagiu
Haidău
Halamandra
Halep
Haleucă
Halici
Haliță
Halotă
Halungă
Ham
Hambar
Handoce
Hanganu
Hapciu
Harabagiu
Harac
Haragea
Harasim
Haracu
Harhas
Hariga
Harbuzaru
Harpicu
Harlag
Hasnaș
Hatman
Hazăcș
Hăjdianu
Hălăucă
Hănceanu
Hănescu
Hăpice
Hărtug
Hăț
Hegea
Heghiș
Helbert
Herestrău
Herestrăoaru
Herghelegiu
Herța

Herțanu
Heru
Hilip
Hij
Hincu
Hinduc
Hirgău
Hirjoabă
Hirjoi
Hirlea
Hirtoapă
Hirtop
Hirtopan
Hlămag
Hlibidău
Hlighei
Hlihor
Hluj
Hojbă
Hobjilă
Hobzun
Hodoroabă
Hodoroagă
Hohace
Hojman
Holban
Holercă
Honcu
Hondre
Hopu
Horobată
Horobuță
Horode
Horn
Horoscheanu
Hortiș
Hoșman
Hoștină
Hrean
Hribu
Hristodor
Hrișcă
Hrușcă
Hucă
Hudescu
Hudici
Hulă
Hulpe
Hultuariu
Hultuiian
Hulub
Hulubei
Huluță
Humă
Hurduc
Hurjui
Hurmuz
Hușanu
Hușman

Hușteacă
Huțanu
Huțul
Huțuțui
Huzdup
Huzluc
Huzum
Iablușchi
Iacobuț
Iacomî
Iapăalbă
Iachim
Iftimi
Iftimuță
Iftodi
Ifrim
Ignat
Ignătescu
Ilaș
Ilău
Ilic
Ionășanu
Ionel
Iordăchel
Iorga
Iosop
Iov
Ipati
Iruc
Isăceanu
Isfloacă
Ispas
Ispir
Istrati
Ițcu
Iurciu
Iure
Iuteș
Ivașcu
Ivoiu
Izmană
Impăratu
Insurățelu
Jacotă
Jalobă
Japcă
Jăchilă
Jărghiș
Jăvrilă
Jder
Jerdeanu
Jijie
Jirdău
Jitaru
Jortac
Jumară
Jurubiță

Labu	Lucuță	Mazuraș	Mițcan
Laiu	Luican	Măcădău	Mîndrașu
Lambriș	Lule	Măciucă	Mîndrișoru
Langa	Luminiță	Măcuhă	Mindru
Lapteacru	Luminăraru	Măgureanu	Mîndruliță
Lapedulci	Luncanu	Măhîrlă	Mînjilă
Larion	Luncașu	Mălăeș	Minzatu
Laschi	Luncă	Măligă	Mînzu
Lascu	Lunganu	Măludă	Mîrtac
Latu	Lungu	Mămăligaru	Mirza
Lațcu	Lunică	Mămăligă	Mizdrugă
Lavrincă	Lupan	Mămîrcă	Mleşniță
Lază	Lupașcu	Mănigă	Moară
Lazăr	Lupăcescu	Măntălău	Moareacră
Lăbău	Lupușor	Mănucă	Mocanu
Lăbușcă	Lutaru	Mărcuțu	Mocioc
Lăcătușu	Machidon	Mărgineanu	Mocirlă
Lăcustă	Macotă	Mărginel	Mocne
Lăduncă	Macovei	Mărișcă	Modringă
Lăduță	Macri	Măsălinică	Moga
Lăiupcă	Macu	Muscăteanu	Mogilă
Lămășanu	Madon	Mătrag	Mogildă
Lănțuc	Madonici	Măzăreanu	Moglan
Lăpușneanu	Maștei	Medrișcă	Mogoroge
Lăzărescu	Maja	Meideanu	Moisăi
Lăzăroi	Malac	Meiu	Moja
Leahu	Malai	Mejeru	Moldoveanu
Leancă	Malaimare	Melinte	Moldovă
Leasă	Malairău	Merican	Molie
Lebădă	Malanca	Mertic	Moloea
Leca	Malăș	Merticaru	Molotei
Leftăr	Malenchi	Meșca	Momiță
Lefticaru	Malohi	Metele	Momîrcă
Leică	Mancăș	Mezinu	Moraru
Lemnaru	Manciu	Miaucă	Morăraș
Lencuță	Mandre	Miazănoapte	Morcov
Lepădatu	Mandric	Michiu	Morcovucă
Leu	Mane	Miclăușanu	Mormincea
Leucă	Manoilă	Micu	Morocine
Liciu	Manolachi	Micuțu	Morosac
Licneanu	Manole	Midachi	Moroș
Limbălată	Manu	Midviu	Moroșanu
Limpău	Marcan	Mighiu	Morțun
Lindină	Marcaru	Mihalachi	Moruz
Lipa	Marchitanu	Mihalaș	Moscu
Lipan	Marcu	Mihalce	Moșăilă
Lipovanu	Mardari	Mihăilă	Moșneagu
Lipșa	Margă	Mihu	Moșneguțu
Liptcan	Marian	Mihuță	Motăș
Lișă	Martin	Millianu	Motozac
Lișman	Marțafoi	Millieș	Moța
Livadaru	Mascur	Minciună	Moțoc
Lină	Matieș	Mincu	Movilă
Loghiu	Mațcan	Miron	Mucea
Lohan	Mațu	Mironaș	Muculeț
Lopată	Mavrichi	Mironiță	Muge
Lozneanu	Maxim	Mistrie	Mugur
Luca	Mazilu	Mitițelu	Muha
Lucaci	Mazăre	Mitoșăriu	Munte
Lucaefăr	Mazur	Mitrofan	

Munfeanu
Munteniță
Murat
Murărașu
Murcăciune
Murgoci
Murgu
Murguțu
Murilă
Muscalu
Muscă
Muste
Musteață
Musteațăalbă
Mușat
Mutu
Mutulică
Nacladă
Nacu
Nagiț
Nantul
Napastă
Nastasă
Nazari
Nădejdi
Năsturaș
Neacă
Neacășu
Neagu
Neamțu
Nebunu
Nechita
Neculce
Nedelcu
Neghină
Negriceanu
Negru
Negruvodă
Negură
Negușitoru
Neica
Nestrugan
Netidu
Nichiforaș
Nichitilă
Nichiturcă
Nichituș
Nicodim
Nicorici
Nimerescu
Nimernicu
Nistor
Nistoreanu
Nițură
Noroc
Nou
Nour
Novac
Nucu
Nucușor

Oae
Oane
Obadă
Obădaru
Oblu
Obreja
Oboroceanu
Obroce
Ocă
Ocheană
Ochișor
Ochișucă
Odorcanu
Odorog
Ogeagă
Oghială
Ohrianu
Ohrib
Ojog
Olaru
Olaș
Olăraș
Oloeru
Onceanu
Oncer
Onciu
Onofrei
Onu
Opincaru
Opre
Oprișan
Orășanu
Orheiu
Ostahi
Ostrățanu
Otaç
Otrocel
Oțâl
Ouatu
Ovideanu
Pagu
Paiu
Palaghieu
Palamaru
Palancă
Palicirjă
Pană
Panțiru
Papuc
Parale
Parascan
Parnas
Partene
Pasat
Pasăre
Pascal
Pascaru
Pașa
Pașcu
Patachi

Patatu
Patrașcu
Pață
Păduri
Pădureț
Păduraru
Păgubașu
Păguțu
Pălărieru
Păltinișanu
Pămintel
Păpușă
Părăluță
Părăscuță
Părău
Păreru
Păsăreanu
Păsățel
Păscuțanu
Păstrăv
Pătrăuceanu
Pătrunjel
Pățală
Păuleț
Păun
Păuscă
Păvăleanu
Peatră
Pelihaci
Pelin
Peliniță
Pepele
Perjă
Perju
Pestrițu
Petianu
Peticaru
Petică
Petrută
Piciu
Pinten
Pintiliasa
Pintilii
Pisăilă
Pistol
Pițu
Pițuc
Pingăreac
Pintea
Pintice
Pinzărăș
Pinzaru
Pircălabu
Pirgă
Pirgar
Pirială
Pirjol
Pirle
Pirlitu
Pirlog

Pirnic
Pirpilitu
Pirpiuță
Pirte
Pirvu
Pislaru
Plăcintaru
Plăcintă
Plămadă
Plătică
Plăvan
Plăvănescu
Pleşca
Pleşcuț
Pleznică
Plop
Plopan
Plugaru
Poacă
Pocitaru
Poclit
Pocpoc
Pocriș
Podaru
Podeț
Podorjnic
Poduț
Poenaru
Poftă
Poganu
Pogor
Pohană
Pohoață
Pohontu
Pohriban
Pojogu
Polonic
Pomătaru
Pompă
Pompărău
Poncă
Pondichi
Ponici
Popa
Popăscu
Popicu
Popirce
Popovici
Popușoi
Porcaru
Porcărăș
Porcea
Porcosu
Porcu
Porcuț
Profir
Poroșcă
Portariu
Porumbică
Posteucă

Postoroagă	Rădieriu	Savin	Soroceanu
Postulachi	Răducanu	Săcitiă	Sorochin
Poștariu	Răileanu	Săcu	Soroci
Potecă	Răpceanu	Săcriu	Sorohan
Poterașu	Răpidi	Săcrieru	Solnicu
Potlingă	Răruț	Săcureanu	Soveja
Potolincă	Răspopa	Săculeț	Spargiiapă
Potop	Răstoacă	Săhleanu	Spasu
Pragu	Rășchianu	Sălăvăștru	Spataru
Prale	Rătundu	Sălceanu	Spălățălu
Prăjină	Rățucă	Săparu	Spărietu
Prăpăditu	Rău	Săraru	Spinac
Predelce	Răuț	Sărăciucă	Spînu
Prepeliță	Răzășu	Sărăcuțu	Spîncu
Prescorniță	Răzlog	Sărădîncu	Spîntaru
Prescure	Răzneanu	Sărbuscă	Spîrnachi
Priboi	Rîzu	Săringă	Spoială
Pricupeț	Rîba	Sătănilă	Sposop
Prilipceanu	Rîmbu	Săucă	Sprînceană
Prilogeanu	Rîncă	Scaldatu	Sprîncenatu
Pripa	Rîndașu	Scarlat	Spurcatu
Prisacaru	Rîndunică	Scatiu	Stahi
Prisăcută	Ringoci	Scăianu	Stan
Pristavu	Rîpă	Scăraru	Stare
Proca	Risu	Sciup	Staroste
Prodan	Rișca	Scîntei	Stănică
Proflir	Rișcanu	Scobai	Stărică
Proșca	Rișniță	Scoică	Stărbu
Puică	Rizac	Scorpan	Stecluș
Puiu	Roatăstrîmbă	Scovilă	Stejar
Pungaru	Robu	Scripcaru	Stihi
Pungă	Rogoz	Scripete	Stingheru
Purcel	Rogojinaru	Scutaru	Stîncă
Purcică	Roibu	Scutelnicu	Stîngă
Purdel	Roman	Sfeșnicu	Stîngu
Purice	Romașcanu	Silion	Stîrce
Pustianu	Romănescu	Simionel	Stîrlici
Pușcașu	Romiga	Simionică	Stog
Pușcă	Ropceanu	Sîrbu	Stoica
Pușchiu	Ropotă	Siretin	Stolnicu
Pușcută	Roșca	Sîrghi	Strachină
Putină	Rotaru	Sîriacu	Străchinaru
Putrigai	Roznov	Slăbuțu	Strahotin
Rablă	Roznovanu	Slănină	Strat
Racăș	Rudei	Slobodeanu	Straton
Rachieru	Rugină	Smînceală	Stratulat
Raclaru	Rujă	Smînteală	Stratulă
Racu	Ruptașu	Smîntînescu	Străinu
Radu	Rusnac	Smochină	Străjescu
Ratăș	Rusu	Snopu	Străteanu
Rașampoi	Sacară	Sobă	Strechii
Rată	Sahu	Sobaru	Stridii
Răchită	Salahoru	Sodovei	Strimbu
Răcilă	Sandovici	Sofian	Stroici
Răciucă	Saparu	Sofroni	Strugaci
Răcolța	Sapiva	Solcan	Strună
Răcuțu	Sarafîncu	Solomon	Struneală
Rădăcină	Satcu	Solonaru	Strungaru
Rădăcuș	Sava	Soponaru	Struțescu
Rădăuceanu	Savachi	Soponrău	Stuchitu

Sturza
Sturzu
Sucevanu
Suduitu
Suduelea
Sul
Sularu
Sulică
Suliman
Sumanaru
Surdu
Suru
Surugiu
Suvacu
Suveică
Salaru
Salgău
Sahu
Șandră
Șangău
Șanta
Șaramet
Șarampoi
Șaraban
Șarcu
Șargu
Șatraru
Șăptiboi
Șăptilici
Șărpi
Șchiopu
Șfabu
Șfichi
Șșcar
Șșic
Șleahță
Șmoc
Șoacă
Șobachi
Șodrlngă
Șoica
Șoimu
Șoiman
Șoimaru
Șoitau
Șoldan
Șoloșon
Șolluzu
Șoprlcă
Șăpte
Șoric
Șoroș
Șorovneală
Șoșu
Șotropa
Șova
Ștefănuță
Ștefură
Știr
Știrbaci

Știrbăt
Știrbu
Știricău
Știucă
Șubă
Șufaru
Șuhan
Șuiu
Șulipă
Șabac
Șaban
Șacu
Șagadă
Șalabă
Șalmaci
Șalpalaru
Șalpan
Șalpă
Șalpău
Șandalic
Șanșuc
Șarahun
Șarpău
Șataru
Șăbașcă
Șăbăcilă
Șăbircă
Șăbîrnă
Șăbîrlă
Șăburcea
Șăciune
Șăcutu
Șălăbuță
Șălpoi
Șălpuş
Șămăzlicaru
Șănăsucă
Șăpăligă
Șăpălog
Șăprigan
Șărbăoi
Șărbăuc
Șărbăuță
Șărcăuțanu
Șărchilă
Șărlă
Șărnăuceanu
Șărzlmanu
Șătărășanu
Șătărlincă
Șăuteanu
Șăutuleanu
Șăzlăoanu
Șeacă
Șeamă
Șeclianu
Șeagă
Șeliban
Șeliman
Șelișcă

Șerciu
Șerenti
Șeslariu
Șihu
Șilimac
Șiliuță
Șimușan
Șiron
Șitianu
Șitirez
Șiutiu
Șindală
Șinjală
Șirlă
Șirnăuceanu
Șirnici
Șirpilă
Șirsîna
Șirsoagă
Șirzioru
Șirziu
Șoarcăș
Șocar
Șofan
Șofănel
Șofănescu
Șoiag
Șolocariu
Șoloeanu
Șololoi
Șomag
Șomigă
Șomșă
Șopală
Șopilă
Șopor
Șorbă
Șorcaci
Șoroz
Șotoel
Șotian
Șotistă
Șotistaru
Șotibș
Șotmurici
Șotpaduș
Șotfan
Șotindavu
Șotnciu
Șotocuță
Șotudor
Șotudose
Șotufă
Șotulbure
Șotumurug
Șotună
Șotunsu
Șotupilatu
Șotura
Șoturcanu

Șurcheazu
Șurculeț
Șurcuman
Șurcuțan
Șuroțcă
Șurpan
Șurtă
Șurtureanu
Șurturică
Șutungiu
Șutu
Șandură
Șapu
Șaramoldovei
Șaranu
Șarălungă
Șarănouă
Șarcă
Șăpoi
Șăpu
Șăpuș
Șărănescu
Șăgrădeanu
Șăruș
Șiba
Șiban
Șibic
Șibulcă
Șiclău
Șindulică
Șigănașu
Șigău
Șigănesc
Șilic
Șimpău
Șimpoc
Șintilă
Șințaru
Șipar
Șipaș
Șipă
Șiplic
Șircă
Șircovnicu
Șirde
Șiru
Șiță
Șițică
Șocu
Șoiu
Șoncu
Șontoroii
Șopăș
Șucă
Șugul
Șuican
Șuluc
Șupa
Șupcă
Șupîscă

Țupu	Văculeț	Virlan	Zăiceanu
Țurcanu	Văcuță	Virnav	Zălingă
Țușcă	Vădeanu	Virtosu	Zăludu
Țuțu	Văduvoi	Vițu	Zănoagă
Udumac	Văleanu	Vizdoagă	Zărimbă
Uncuș	Vărvăruc	Vlad	Zărneanu
Ungureanu	Vătăjălu	Vlasă	Zărușcă
Ungurenaș	Vătămanu	Vlădan	Zăvoi
Ungurețoi	Vătămănel	Vlădeanu	Zăvor
Unju	Vătămănuță	Voicu	Zbanț
Untu	Vechiu	Voițac	Zbengu
Ureche	Velichi	Volintiraș	Zbingă
Urîtu	Velișcu	Volintiru	Zbircă
Urlan	Velniceru	Voloc	Zburle
Urmă	Verdeș	Vornicu	Zgimbuță
Ursachi	Verge	Vraciu	Zgîrcea
Ursaru	Vergheanu	Vraghie	Zlei
Ursilă	Veruz	Vrăjitoru	Zmău
Ursoi	Vervegă	Vrăjmașu	Zodieru
Ursuleanu	Veșcă	Vreme	Zola
Urzică	Vicol	Vrînceanu	Zoița
Uscatu	Vieru	Vulpe	Zolca
Vacaru	Vifor	Zaboloteanu	Zorojan
Vamanu	Viorel	Zaițu	Zosin
Vameș	Vișan	Zamă	Zota
Vararu	Vițâl	Zamărăci	Zugravu
Vartic	Vițălaru	Zapis	Zuluc
Varză	Vițu	Zaplaz	Zup
Vasîlachi	Vizău	Zaporojan	Zurubagiu
Vasilică	Viziru	Zară	Zuzu
Vatamanu	Viziteu	Zavă	Zvirlea
Vatavu	Vintoi	Zavorez	Zvon
Vatrar	Vintu	Zăbulugă	
Văcăraș	Vînzu	Zăgre	

EUGENIU COȘERIU – 85 de ani de la naștere
 interviu cu Nicolae Saramandu (realizat de Cristinel Munteanu)

Dacă s-ar fi stins, la 7 septembrie 2002, secerat de o maladie necruțătoare, Eugeniu Coșeriu ar fi împlinit, pe 27 iulie 2006, 85 de ani. N-ar fi fost o vârstă prea înaintată pentru un lingvist (Iorgu Iordan a trăit 98 de ani, Al. Rosetti – 95, Al. Graur – 89), cu atât mai mult pentru o personalitate de talia sa. A fost cel mai erudit și cel mai coerent dintre lingviștii lumii, pătrunzând în adâncime esența limbajului, în studii exemplare prin ținuta științifică și prin vastitatea materialului investigat. Considera că „limbajul este, pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi și, pe de altă parte, este o formă a culturii. Adică, numai limbajul are această posibilitate de a fi limbaj și realitate, în același timp, și de a vorbi și despre sine însuși. Muzica nu poate vorbi despre muzică, nici sculptura despre sculptură” (E. Coșeriu, *Lingvistica integrală*).

Din păcate, cum nimeni nu este profet în țara lui, nici teoria sa lingvistică nu a avut efectul cuvenit în lingvistica românească. Recuperarea și valorificarea gândirii științifice coșeriene (grație unor entuziaști precum Mircea Borcilă, Eugenia Bojoga, Nicolae Saramandu, Stelian Dumistrăcel) se află abia la început. Am avut privilegiul de a-l vedea și auzi pe E. Coșeriu de două ori, în 2001: în luna mai, când i s-a acordat titlul de *doctor honoris causa* la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, onorându-ne cu prezența și la banchetul de absolvire – ne-am autointitulat, atunci, „Promoția Coșeriu” – și în octombrie, când a participat al *Colocviile filologice gălățene*, ce i-au fost consacrate. Ideologia sa lingvistică m-a sedus (a fost și un mare Profesor, și acest lucru se vedește cu prisosință și în scrierile sale) și mă călăuzește în cercetările mele asupra limbii. Așa ar trebui să se întâmple cu fiecare tânăr lingvist. Așa s-a întâmplat și cu profesorul Nicolae Saramandu, director adjunct la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, căruia, pentru a-l evoca pe Eugeniu Coșeriu, i-am luat un interviu pe data de 12 iunie 2006. Redăm mai jos textul, transcris de noi de pe banda reportofonului.

C.M.: *Stimate domnule profesor Nicolae Saramandu, ați avut șansa de a-l cunoaște personal pe Eugeniu Coșeriu încă de la începutul carierei științifice și undeva evocați cu emoție aceste întâlniri¹. Ce impact a avut omul Coșeriu și, mai ales, teoria sa asupra dezvoltării dumneavoastră ca lingvist?*

¹ Nicolae Saramandu, *Întâlniri cu Eugeniu Coșeriu*, în volumul *In memoriam Eugeniu Coșeriu*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 19–30.

N.S.: E adevărat că l-am cunoscut pe Coșeriu la începutul carierei mele științifice, când am obținut o bursă Humboldt în Germania și domnul profesor Coșeriu a acceptat să fie conducătorul meu științific la Universitatea din Tübingen. Contactul cu el a avut un impact extraordinar asupra mea din mai multe puncte de vedere. În primul rând, m-a pus să citesc în domeniul romanisticii și al lingvisticii generale, am urmat cursurile și seminariile lui. La cursuri vorbea liber în mai multe limbi, fără să facă greșeli în niciuna din limbile pe care le folosea! M-a învățat două lucruri: (1) că la baza oricărei investigații sau interpretări a faptelor trebuie să stea o concepție teoretică pe care ți-o însușești în prealabil și, ulterior, vezi dacă se verifică sau dacă trebuie corectată, nuanțată prin fapte. În primul interviu, pe care i l-am luat atunci, în 1974, chiar a fost o întrebare – care este raportul între teorie și fapte – pentru că există tendința, sau exista atunci tendința, de a pune foarte mare bază pe teorii făcute în altă parte. Și el dădea exemplul gramaticilor generativ-transformaționale, în care autorii noștri români nu aduceau, practic, o contribuție la teorie, ci prezentau ideile lui Chomsky și le ilustrau cu exemple românești, foarte sumar, sau adaptau propozițiile englezești la limba română. Or, nu așa trebuie să se facă, trebuie să se pornească de la fapte și trebuie să ai o concepție teoretică întemeiată pe cunoștințe foarte largi, nu numai din domeniul lingvisticii. Coșeriu n-a fost numai lingvist, a fost și filozof al limbii, filozof în general. A făcut două teze de doctorat; în afară de cea în lingvistică, a făcut o teză în filozofie și logică. Desigur, nimeni nu poate pretinde să aibă orizontul de cunoștințe al lui Coșeriu, dar am învățat de la el ca, alături de teorie, să pui și faptele la bază și, un al doilea lucru, în ceea ce privește limba română, (2) întotdeauna să plasezi limba română într-un cadru romanic și dialectele românești în cadrul istoric de dezvoltare a românei, de la latină până în vremea noastră, pentru că, așa cum spune [Coșeriu] în repetate rânduri, nu se poate înțelege bine nimic din niciunul din dialecte, de pildă din daco-română, dacă nu ai cunoștințe despre celelalte dialecte, cum s-au dezvoltat, cadrul istoric ș.a.m.d. El, personal, avea cunoștințe extraordinare în domeniul aromânei, avea o memorie extraordinară: îmi recita versuri din autorii aromâni, de exemplu, știa pe dinafară citate din toate lucrările de lingvistică românească și putea în orice moment să te corecteze dacă greșeau. Deci, în această perspectivă a plasării faptelor în domeniul romanic și a faptelor din dialectele românești la nivelul istoric al limbii române, am încercat și în lucrările mele (în unele din ele am dezvoltat unele din ideile lui, de pildă în ceea ce privește tipul lingvistic), să aplic tipologia limbilor romanice la tipul lingvistic balcanic, pentru a vedea dacă există, în primul rând, un tip lingvistic balcanic și în ce măsură acest tip balcanic este determinat de influența exercitată de latină în sud-estul Europei în timpul stăpânirii romane, până în secolul al VII-lea, cât limba latină a fost limba oficială a Imperiului Roman de Răsărit.

C.M.: *Nu cu mulți ani în urmă, E. Coșeriu constata, cu vădită nemulțumire, că în România este „mai mult citat decât citit”. În ce măsură apreciați că este*

asimilată, aplicată sau măcar cunoscută ideologia sa lingvistică în țara noastră? La Cluj există o „școală” coșeriană (Lingvistica integrală), sub conducerea profesorului Mircea Borcilă, iar la Iași o alta, mai recentă (Tehnica liberă a limbajului și discursul repetat), sub îndrumarea profesorului Stelian Dumistrăcel. Se poate vorbi de o astfel de școală și la București?

N. S.: La București probabil că nu am fost așa de vrednici să-i zicem școală, dar, de la o vreme, și la București foarte multe din tezele de doctorat care se susțin la Universitate și chiar aici, la Institutul de Lingvistică, cele din domeniul semioticii, de pildă, sau al romanisticii, pornesc de la lucrări de bază ale lui E. Coșeriu privind sistemul, privind raportul dintre normă, sistem și vorbire, contextul lingvistic, lingvistica textului ș.a.m.d. S-a vorbit mult (și nu numai în România, chiar în Germania) de faptul că nu se aplică sau nu se folosesc lucrările lui Coșeriu. Motivația care s-a adus acolo (ca și în România) a fost că nu sunt cunoscute, în sensul că nu sunt traduse. E adevărat că lucrările lui Coșeriu au circulat în România foarte puțin, pentru că foarte puțini aveau lucrările lui. Unul era Iorgu Iordan, de pildă, altul era Al. Rosetti, și ei împrumutau edițiile în limba spaniolă diversilor cercetători (și eu am profitat de acele lucrări în tinerețe). După aceea s-a făcut acel reviriment, în sensul interesului manifestat pentru traducerea în românește a lucrărilor lui Coșeriu. Așa s-a făcut că eu am tradus cele două lucrări importante, *Sincronie, diacronie și istorie* [București, 1997] și *Teoria limbajului și lingvistica generală* [București, 2004], și, în plus, am publicat manuscrisele lui Coșeriu la Editura Academiei, acum un an [2005], sub titlul *Limba română – limbă romanică*, pentru că E. Coșeriu nu a avut timp să valorifice tot ceea ce scrisese și rămăsese doar schițat. În interviul pe care i l-am luat, al doilea după *Lingvistica integrală* [București, 1996], el a dezvoltat ideile despre limba română și le-am publicat. În felul acesta, în prezent, și prin alte traduceri (nu numai ale mele – s-au făcut și la Cluj, la Chișinău, la Iași, s-au publicat conferințele lui, și eu am publicat o serie din conferințele lui), nu se poate spune că nu este cunoscut sau nu există un acces la lucrările lui Coșeriu. Revirimentul s-a putut constata practic la *Dicționarul de științe ale limbii* [București, 1997], apărut cu câțiva ani în urmă, în care Coșeriu este foarte prezent și foarte citat, la foarte multe articole, de autoarele acestui dicționar. Eu, personal, consider că nu s-a făcut suficient și mă bucur că la Cluj, și la Iași, și la Galați există interes pentru ideologia lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu, care este cunoscută la noi sub titlul de *lingvistică integrală* (în referatul pe care l-am făcut² am și spus povestea acestui titlu al cărții: oscilam între două titluri, între *Realismul lingvistic* și *Lingvistica integrală* și, împreună cu domnul Dumistrăcel și cu Coșeriu, care era de față la o reuniune lingvistică la Barcelona, am căzut de

² Asupra tezei noastre de doctorat, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, susținută public la Iași, în luna iunie, 2006.

acord să-i dăm acest titlu de *Lingvistică integrală*, care și eu, și Domnia Sa am considerat că este cel mai potrivit ca să ilustreze ideologia sa lingvistică, ce s-a cristalizat și s-a dezvoltat în timp. Nu este o ideologie care a existat. Ea s-a cristalizat în acest fel, în sensul că, pentru Coșeriu, folosind un dicton latinesc, „nimic din ceea ce privește limbajul nu este străin pentru lingvist” și trebuie să pornești de la fapte și să spui lucrurile așa cum sunt. Deci, în acest sens „lingvistică integrală”, în sensul că, parafrazându-l pe Terențiu [*Homo sum, humani nihil a me alienum puto*], „Nimic din ceea ce este uman (în cazul de față, nimic din ceea ce este lingvistic) nu este străin de mine”. Asta înseamnă *lingvistica integrală*: introducerea tuturor fenomenelor care privesc limba, ca limbă vorbită în primul rând, dar și ca sistem, într-o concepție de ansamblu, căreia să nu-i scape nimic din ceea ce este lingvistic, adică din ceea ce este limbaj, mai întâi ca activitate și apoi ca produs, pentru că limba există în primul rând ca activitate, ca *enérgeia*, și nu ca *érgon*, ca produs. Aici vreau să subliniez faptul că ideile lingvistice ale lui Coșeriu au rădăcini în Antichitate. Foarte puțini dintre lingviștii contemporani au avut o asemenea curiozitate și o asemenea cultură, care pornește de la primele lucrări în care apar preocupări de lingvistică: la Aristotel, la Platón (așa pronunța el: Platón, noi îi zicem Pláton), ulterior la Sf. Augustin și, foarte mult, a fost influențat de școala lingvistica italiană (Giambatista Vico) și de școala lingvistică germană (W. von Humboldt, Leibniz ș.a.m.d.). A fost un investigator extraordinar a tot ceea ce s-a scris și a tuturor contribuțiilor privind filozofia limbajului și a ținut cursuri la Universitatea din Tübingen; le-a și publicat în trei sau patru volume: *Geschichte der Sprachphilosophie* [*Istoria filozofiei limbii*], care, chiar așa, sub formă de cursuri, sunt foarte utile întrucât, foarte concentrat, prezintă evoluția conceptelor privind filozofia limbii și teoria limbajului pentru toate epocile importante: Antichitate, Evul Mediu, Renaștere, Iluminism, perioada premodernă – până în zilele noastre. Era foarte bun cunoscător al tuturor teoriilor, inclusiv al celor actuale, pe care le combătea atunci când nu aveau un fundament teoretic serios și, în primul rând, era împotriva formalismului gratuit, nu avea o părere foarte bună (aș spune chiar proastă!) despre Chomsky, care, practic, nu are o concepție teoretică la bază, ceea ce și explică de ce, în ultima vreme, nu mai există așa mulți adepți care s-o aplice. Cred că nici nu mai există interes pentru generativism sau pentru lingvisticile generativ – transformaționale.

C.M.: *Sunteți unul dintre puținii lingviști români preocupați de traducerea și editarea unor volume ale operei coșeriene. Ce proiecte mai aveți, în acest sens?*

N.S.: Aici ar fi un proiect la care m-am gândit de foarte multă vreme și, la o întâlnire de la Iași, unde au venit și colegi din Republica Moldova, domnul Gh. Popa din Bălți, care era rector (nu știu dacă mai este și acum), a avut această

idee, pe care o am și eu, de a face o ediție integrală cu operele lui Coșeriu. Acest lucru nu este imposibil de făcut, mai ales că o foarte bună parte din aceste lucrări ale lui Coșeriu s-au tradus deja în românește, dar, bineînțeles, ca să faci o ediție integrală nu e ușor. O merită pe deplin Coșeriu: opere complete, luate cronologic sau tematic. Eu, personal, am aproape toate articolele lui în extras. Trebuie să găsim un colectiv de traducători, căci eu nu am timp să traduc din germană, din spaniolă, din italiană, din franceză – a scris în foarte multe limbi. Este un proiect care aș dori să se realizeze și m-aș angaja la un asemenea proiect. Am nevoie de colaboratori. S-ar putea ca, în timp, să reușesc să fac un colectiv de lingvistică coșeriană și aici, la București. Nu mă grăbesc, pentru că eu îl concep altfel, îl concep, la început, ca un fel de pregătire a tinerilor; ei trebuie să citească opera lui Coșeriu, s-o înțeleagă și să traducem ceea ce nu s-a tradus și, apoi, bineînțeles că se poate organiza materia în volume. Este o datorie pentru lingvistica românească, pentru lingviștii români, pentru mine, care consider că l-am cunoscut cel mai bine pe Coșeriu și personal, într-o perioadă de 30 de ani, până pe patul morții. Rămâne un obiectiv de realizat și aș fi bucuros să se realizeze. Eu regret că nu s-a putut face până acum, dar e ceva realizabil. Poate că prin unirea forțelor noastre, de la București, de la Cluj, de la Iași, a celor interesați, să facem acest început măcar și să ne prezentăm la următoarele aniversări ale lui Coșeriu, de 90 de ani (că deja 85 s-au împlinit anul acesta), dar, măcar până la centenarul nașterii lui, dacă am pune în șantier editarea operei coșeriene ar fi un lucru extraordinar. Odată începutul făcut, să sperăm că se va și încheia, prin entuziasm mai mult decât prin alte mijloace de atracție, pentru că din punct de vedere financiar nu există un interes (tot ce am publicat eu ca traducere sau editare din Coșeriu nu am făcut-o pentru vreun interes bănesc; ceea ce plătesc editurile este absolut nimic față de costurile și timpul pe care-l consumi ca să faci aceste cărți).

C.M.: *Într-un articol afirmam, parafrazând, că „lingvistica românească a secolului XXI va fi (și) coșeriană sau nu va fi deloc”. Credeți că este o exagerare?*

N.S.: Este posibil ca una din direcțiile lingvisticii secolului XXI să meargă pe această concepție integralistă. Trebuie să avem însă în vedere că tot timpul apar concepții noi și cei care le formulează nu au toți cunoștință de opera lui Coșeriu; și pot apărea și alte concepții, nimic nu este oprit în lingvistică. Dar eu îl consider pe Coșeriu un lingvist *clasic*, în sensul *clasicismului* așa cum l-a definit Călinescu într-un faimos articol, adică trainic, durabil și care este în afara modelelor, nu devine vetust. Întotdeauna vom găsi la Coșeriu – de acest lucru sunt absolut sigur – idei fecunde, utile. Și ar mai fi ceva aici de făcut, poate înainte de a se face acea ediție completă din operele lui Coșeriu, să se facă un dicționar al termenilor și al ideilor [sale]. Dacă ici cărțile lui Coșeriu, aproape fiecare propoziție poate fi extrasă ca o maximă, sau ca o axiomă, sau ca un lucru deja dovedit. S-ar putea face astfel un foarte interesant dicționar de concepte coșeriene...

C.M.: *Am înțeles că se lucrează deja unul la Chuj, în baza unui grant.*

N.S.: Ar fi foarte bine, ar fi o idee extraordinară, fiindcă pentru asta n-ai nevoie să ai toate operele traduse, mai ales că trebuie citat după primele lucrări, după cele originale. Ar însemna un pas mult mai avansat față de interviul acela maraton [*Lingvistica integrală*], pe care i l-am luat tot în această idee: nefiind cunoscute toate lucrările lui Coșeriu în România, m-am gândit că este bine ca el însuși să-și prezinte ideile principalelor lucrări și să fie această *Lingvistică integrală*, această carte-interviu, un stimulent și un îndemn pentru cercetători, pentru lingviști, de a le stârni curiozitatea față de opera lui Coșeriu, care, încă o dată, nu este suficient de bine cunoscută, nu este încă suficient de bine înțeleasă și aplicată în România. Dar timpul va lămuri lucrurile.

În încheiere, vreau să mai spun că ideologia lui Coșeriu nu-i o tehnică, nu te învață cum să faci sau cum să aplici; tu trebuie să te gândești cum folosești ideile lui și cum pot fi ilustrate, confruntate, verificate sau, eventual, amendate și nuanțate. De aceea, e și greu să se spună, de pildă, că în Germania există o școală Coșeriu. Există discipoli ai lui Coșeriu, care au aplicat unele din ideile lui – nu pe toate, că nici nu se putea –, dar nu există o școală Coșeriu, cum ar fi, de exemplu, o școală structuralistă: iei principiile lui Saussure, conceptul de «sistem», și faci descrierea la nivelul morfologiei sau al foneticii, chiar al sintaxei sau poate chiar al lexicului, pornind de la preceptele lingvisticii structurale, care este o concepție, dar este și un fel de tehnică. Eu am o mare încredere că ideile lui Coșeriu vor rămâne.

C.M.: *Vă mulțumesc pentru amabilitatea cu care mi-ați răspuns la întrebări.*

ION GHEȚIE

(1930–2004)

A încetat din viață, în noaptea de 19 spre 20 mai 2004, Ion Gheție, personalitate a cărei operă lingvistică, filologică și literară înobilează cultura română de o jumătate de secol încoace.

Născut la 21 noiembrie 1930 în Șimleul Silvaniei, într-o veche familie transilvăneană cu obârșie nemeșească, Ion Gheție a beneficiat de o educație aleasă, riguroasă, potrivită structurii sale temperamentale și înclinațiilor intelectuale excepționale ce s-au vădit de-a lungul anilor. În 1949, după absolvirea liceului urmat mai întâi la Arad (1941–1945), apoi în orașul natal și la Cluj (1948–1949), Ion Gheție se înscrie la Facultatea de Filologie a Universității „Victor Babeș”, pe care o termină în 1953, cu diplomă de merit. Aici s-a format în preajma unor mari profesori, precum Dimitrie Popovici, Ion Breazu, Emil Petrovici și D. Macrea.

Debutul carierei sale științifice are loc în 1955, când, la recomandarea profesorului D. Macrea, ocupă, în urma unui concurs, un post de cercetător la Institutul de Lingvistică al Academiei Române din București. Încă din acel an, Ion Gheție își fixează domeniul predilect al cercetării: *l i m b a r o m â n ă l i t e r a r ă*. În 1967, devine conducătorul Sectorului de limbă literară și filologie al aceluiași Institut, fapt care a favorizat crearea, la București, a unei autentice școli lingvistice-filologice, realizare excepțională, singulară în această epocă. Studiarea minuțioasă și aplicată a literaturii de specialitate i-a relevat, de timpuriu, complexitatea problematicii, dar totodată și precaritatea principiilor și a metodelor de cercetare din acea vreme, când părea a se fi impus dogma unității românei literare, iar obiectul cercetării acestui domeniu se reducea, de regulă, la studiul limbii scriitorilor. Pentru a-și crea o viziune realistă asupra limbii române (literare), Ion Gheție și-a alcătuit un impresionant fișier cu fapte lingvistice, excerptate din numeroase și variate scrieri literare vechi și moderne (texte originale, traduceri religioase și laice, documente etc.). Tot în același sens a elaborat sau a coordonat elaborarea a numeroase instrumente de lucru, pe criterii științifice, riguroase și unitare.

După căutări și ezitări inerente începuturilor, Ion Gheție descoperă în lucrarea savantului ieșean G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948) – care, la rândul ei, valorifică rezultatele unor contribuții mai vechi –, direcția corectă de studiere a limbii române literare, care l-a orientat inevitabil în sensul reconfirmării concluziei că, în faza veche, româna era constituită în „dialecte” sau „variante” literare. Preluarea critică a tradiției îl conduce pe cercetătorul bucureștean, în mod firesc, la formularea a numeroase puncte de vedere noi, originale; astfel, el revizuieste conceptele fundamentale ale disciplinei – ce grație lui, în primul rând, s-a instituit ca atare –, creează o metodologie adecvată, coerentă și riguroasă, elimină prejudecățile, respinge demersurile cvasi-științifice, reușind să realizeze, împreună cu colaboratorii săi, o operă care oferă astăzi adevărate modele de cercetare a limbii române (literare). Mai mult, cu acribia filologului clasic, Ion Gheție și colaboratorii acestuia alcătuiesc valoroase ediții de texte vechi, în care criteriile lingvistice prevalează în stabilirea textului și în (re)interpretarea faptelor privind localizarea, datarea și filiația acestora.

Rezultatele unei asemenea munci titanice au fost cuprinse în monumentală monografie *Baza dialectală a românei literare* (1975) – sinteză care a dat lovitura decisivă concepției care susținea unitatea absolută a vechii române literare, impunând teoria variantelor sau dialectelor literare –, precum și în lucrările: *Istoria limbii române literare. Privire sintetică* (1978), *Introducere în studiul limbii române literare* (1982), în volumele *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări* (în colaborare cu Al. Mareș, 1974), *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice*

și lingvistice (1974), în *Originile scrisului în limba română* (în colaborare cu Al. Mares; 1985), în cartea *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română* (în colaborare cu Al. Mares; 1994), în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* (coordonator; 1996), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)* (coordonator împreună cu Gheorghe Chivu; 1999), ca și în cele aproape 300 de studii și articole (majoritatea publicate în revistele „Limba română” și „Studii și cercetări lingvistice”)*, în care sunt tratate probleme de principiu sau de amănunt, precum: *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice* (1965, chestiune asupra căreia va reveni în repetate rânduri), *Societatea Academică Română și problema unificării limbii române literare* (1966), *Modelul latin și unificarea limbii române literare. Momentul 1840* (1969), *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750* (1971), *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române literare* (1972, chestiune reluată în 1988), *Evoluția normelor literare în tipăriturile ardelenesti de la sfârșitul secolului al XVII-lea* (1973), *Rolul textelor coresiene în procesul de unificare a limbii române literare* (1974), *Interpretare și transliterare în reproducerea vechilor texte românești* (în colaborare cu Mirela Teodorescu, soția autorului; 1979), *În legătură cu baza dialectală a sintaxei românești literare* (1981), *Despre dialectele literare ale limbii române* (1982, problemă reluată în 1984) etc.

Doctrina variantelor (dialectelor) literare și, în general, rezultatele cercetărilor asupra limbii române au primit o dublă confirmare a valabilității lor în lucrările elaborate din perspectiva dialectologiei istorice, un alt domeniu de excelență al lui Ion Gheție, în care face operă de pionierat. Studiile *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi* (1963), *Asupra repartiției dialectale a dacoromânei* (1969), *Repartiția graiurilor dacoromâne și o chestiune de principiu* (1970), *Diferențieri dialectale în româna primitivă* (1987), *Originea dialectelor române* (1987), *Originea graiurilor dacoromâne* (1987), precum și volumele *Graiurile dacoromâne în secolul al XVII-lea* (în colaborare cu Al. Mares; 1974), *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)* (2000) și *Introducere în dialectologia istorică românească* (1994) deschid perspective noi în cercetarea istoriei limbii române. În ultimul deceniu, Ion Gheție a lucrat, împreună cu Mirela Teodorescu, la editarea unuia dintre cele mai dificile texte vechi, *Psaltirea Hurmuzaki*, publicată în 2005 de Editura Academiei. În aceeași colaborare, urma să finalizeze o *Istorie a limbii române*.

Demnă de reținut este, de asemenea, activitatea lexicografică a lui Ion Gheție din perioada de tinerețe: a făcut parte din echipa de revizori a *Dicționarului limbii române moderne* (1958), unul dintre cele mai izbutite dicționare ale limbii române (care stă la baza *Dicționarului explicativ*), a colaborat la elaborarea *Dicționarului limbii poetice a lui Eminescu* (1969) și a *Dicționarului enciclopedic român* (vol. I, II; 1962, 1964), unde a revizuit articolele de stilistică.

Atașamentul față de Transilvania natală și l-a manifestat, ca orice ardelean autentic, printr-o înțâptuire excepțională: monografia *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu* (1966) și ediția I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice* (în colaborare cu Mirela Teodorescu; 1970).

Ca și înaintașul său transilvănean, Ion Gheție a fost pasionat de literatură. A scris 19 romane, dintre care zece au fost publicate după 1983, anul debutului: *Drumul*, *Pomul vieții*, *Skepsis*, *S.O.S.*, *O lume pentru fiecare*, *Agonia*, *Încotro?*, *Biruitorii*, *Taina cea mare* și, la numai câteva zile după moartea autorului, *Fructul oprit*, ultimele două din trilogia *Sub călcăiul vremii*, din care în anul 2005 a apărut și *Nodul gordian*. *Anticrist*, poate cel mai tulburător dintre toate romanele sale, se află, de asemenea, sub tipar. Celelalte, *Înăuntru*, *Năvălirea tătarilor*, *Facă-se voia mea* (pe care autorul îl considera cel mai bun), *La început era cuvântul*, *Punct și de la capăt*, *Detenție*

* Lista completă a lucrărilor lui Ion Gheție, alcătuită de membrii Sectorului de limbă literară și poetică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, a fost publicată în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 3, număr omagial dedicat lingvistului la împlinirea vârstei de 70 de ani.

perpetuă, Pasărea cu clonț de oțel și Atentatul își așteaptă editorii pentru a ieși la lumină din beznă sertarului. Se specializase însă în proză scurtă, de vreme ce a scris peste 400 de texte aparținând acestui gen. Din păcate, n-a reușit să tipărească decât un volum cu asemenea scrieri, *Alfa și Omega* (1986). Criticii literari – atâția câți s-au aplecat asupra paginilor literare scrise de Ion Gheție – au apreciat favorabil fiecare apariție și au înțeles că, pentru marele lingvist și filolog, literatura nu a fost un capriciu, ci o profesie, practică paralel cu celelalte. Cum era și firesc, Ion Gheție a fost un stilist remarcabil. Limba română capătă în romanele lui virtuțile unei limbi clasice, autorul valorificând din patrimoniul lingvistic cuvântul, sensul, nuanța semantică adecvată pentru a exprima propriu, concis și elegant cele mai diverse gânduri și trăiri.

Ion Gheție a lăsat posterității o impresionantă operă științifică și literară, la care se adaugă și o altă creație de excepție, școala sa lingvistică, formată din cercetători remarcabili, serioși, pasionați și generoși, care, desigur, vor continua și vor desăvârși opera maestrului.

Carmen-Gabriela Pamfil

„LUMEA-N SINE“ SAU DESPRE FANTASTICUL EMINESCIAN

DE

STĂNUTA CRETU

Proza lui Eminescu * rămâne singulară în epocă, și în întreaga noastră literatură fantastică de pînă la Mircea Eliade, pentru că ea este emanația unei minți cu adevărat deschise spre misterul naturii (universului) și al omului, a unui spirit capabil să viseze pe dimensiunea fabuloasă a gîndului. Adu-mînd în sinteza ei atîtea elemente culese, printr-o motivație determinată, adînc personală, ori dintr-un temei poetic, din aria filosofiei sau din gîndirea populară arhaică, proza eminesciană își are personalitatea ei de netăgăduit, mai ales o dinamică a energiilor și a dorințelor, impusă de o subiectivitate romantică, aparte, pe care o frămîntă patosul infinitului, nostalgia totalității unite cu jubilația gravă a imaginației repuse în drepturile ei ontologice.

Proza reprezintă, în creația eminesciană, o etapă în procesul de modelare a unității ei interioare, de esență, ea a însemnat întuirea și acceptarea fantasticului legat intim de cîteva dimensiuni fundamentale ale întregii opere : propensiunea spre cosmic și spre durată metaindividuală, mister al vieții interioare, „magie“ a imaginarului. A transcende efemerul, a vedea lămurit ceea ce e etern, a întregi lumea printr-un supraréal ce-i dă sens este mîscarea adîncă a spiritului eminescian. De aceea și principalele scrieri fantastice ale poetului, *Sărmanul Dionis*, *Avatarii faraonului Tlă*, *Ioan Vestimă* au în miezul lor o aventură inițiativă, revelatoare.

Există și pagini în care ținuta e oarecum abstractă, mai aproape de dezbateră filosofică, ca în crochiurile *Archaeus* și *Umbra mea*, dar în nuvelele sale Eminescu a găsit în fantastic o cale spre literaturitate, spre o anume luare în posesie a unor forțe latente în textul ca *text*. Că el a văzut în fantastic o retorică a misterului, formă care închide cu necesitate dimensiunea de mister, o dovedesc traducерile, exercițiile din vremea studiilor vieneze (cînd romantismul în floare cultiva o atmosferă apăsător fantastică) și ecourile lor în nuvelele propriu-zise. Iată o mărturie într-un manuscris eminescian : „Cînd eram încă la Universitate aveam o ciudată petrecere. Îmblam adesea ziua pe uliți, stînd numai pe ici, pe colo la cîte-un antievar și răscolindu-i vechiturile ; luam din cărțile lui tot ce-mi părea mai bizar și mai fantastic și, venind apoi acasă, citeam și transcriam într-un caiet numit fragmentarium

* Prezentul studiu este un fragment dintr-o cercetare mai întinsă asupra fantasticului eminescian.

toate pasajele cite-mi plăceau. Locuiam într-un sat aproape de orașul universitar, împrejurul locuinței mele foarte liniștite, căci printr-un hazard locuiau în aceea casă numai moșnegi bătrâni. Acolo, noaptea, după ce astupam soba, citeam și traduceam spre propria mea plăcere ceea ce am spus mai sus. Apoi, deodată, parecă mi se... Intram în labirintele acelor curioase povești ce le citisem, un tablou urma pe altul, o întâmplare pe alta. Atuncea stingeam lumina, ca să nu mă supere în sumbrele mele viziuni, și scriam iute prin întinerie în fragmentarium tablourile sau viziunile ce-mi treceau prin minte¹.

Dintr-un anumit punct de vedere, fantasticul este asimilat tradiției, fiind tehnică, formă și, fără manierism totuși, convenție. Această retorică pe care Eminescu și-a însușit-o, va fi însă topită de energia sa subiectivă căreia i se va supune, iar fantasticul, completat de intuirea dimensiunii mitice a lumii, va deveni — în cuprinderea întregii opere, cînd subiectivitatea pune stăpînire pe organizare — amplă și fluidă extensie melodică. Fantasticul eminescian, funcționînd totuși pînă la nivelul toposului, motivelor, se ridică deasupra retoricii, ținînd mai departe, mai sus sau mai în adînc, devine conținut. El nu mai întovărășește doar trecerea dincolo, în înălțimi de taină, amețitoare și abstracte, este chiar locul lor geometric, acel *punctum saliens* al întîlnirii cu Absolutul, cu misterul totalității.

Gîndirea creatoare eminesciană întîlnește, chiar reiterează gîndirea mitică, în miezul ei fantastică. Stratul ei cel mai profund și mai original iradiază seducția misterului adînc al lumii și al omului. Fantasticul are aici, ca și în mit, un statut ontologic, fiind consubstanțial, un mod de a fi al realului. Fantasticul e locul unde, în spatele efemerului, se lasă întrevăzut eternul.

Despărțind lumea esențelor, a lucrului în sine, de lumea aparențelor și rațiunea de înțelegere, Kant a dat o fundamentare teoretică misterului și a deschis, totodată, porțile unei mitologii a eului, idealismul magic, modelînd astfel întreaga gîndire artistică a romantismului european. Îl cităm pe Kant pentru că, mai mult decît alți filozofi idealiști, Fichte sau Boehme sau chiar Schopenhauer, el a ocupat un prim loc în preferințele lui Eminescu și reflexe ale ideilor sale, unite cu ecouri din Platon și reminiscențe din gîndirea populară asupra misterului, au devenit forțele motrice ale fantasticalui eminescian în proză.

„Lumea-n sine rămîne un problem, înlăuntrul căruia se rătăcește cite-o rază slabă, cite-o fulgerătură, pe care cugetătorul adînc o-ncremenește pe hîrtie, pe care citînd-o, se naște în păreții capului tău aceea rezonanță lungă care te face să vezi într-adevăr că lumea și viață sînt un vis”².

Acestei lumi în sine, mister impenetrabil, doar arta („cugetătorul adînc”) îi poate capta reflexul („fulgerătura”). Imaginarul are pentru scriitorul nostru o funcție fantastică, aceea de a recrea lumea divină a esențelor. O spune clar definiția fanteziei aflată într-unul din manuscrisele eminesciene, comentat de G. Călinescu în *Opera lui Eminescu*³. „Și astfel fantezia nu mai este reflecția lumii astfel cum ea se arată ochilor într-o reală trezire, ci ea în fantezia

¹ M. Eminescu, *Opere*, VII, București, Editura Academiei R.S. România, 1977, p. 320.

² M. Eminescu, *Sărmănușul Dionis. Proză fantastică*, ediție îngrijită de A. Martin, București, „Minerva”, 1973, p. 102.

³ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, I, București, „Cultura națională”, 1934, p. 13.

poetului și a artistului se ridică în jur în petrificațiunea ideilor eterne ce reprezintă. Ceea ce numesc capete ordinare fantesie nu este fantesie ci slăbiciune a creierului, fantasterie. Pe cînd celor chemați li vorbește în limba ei — și limba ei e armonia lui Plato⁴.

Calea artei către esențe înseamnă, pentru Eminescu, coborîrea creatorului în sine, cu cuvintele sărmanului Dionis „pierdere“ „în infinitatea“ suflului. Cucerirea „cerului interior“ înseamnă și posesia lumii adevărate. Eminescu era foarte aproape de Novalis, în cugetările sale asupra artei, căci și pentru romanticul german⁵ ideile lui Platon sînt locuitorii forței gînditoare ai cerului interior. Toată elevația spre interior, întreaga privire aruncată înăuntru e, în același timp, o ascensiune, un zbor spre cer, o privire aruncată spre adevărata lume exterioară⁶.⁴ Ordinea divină a cosmosului este captată în conștiința oglindă a artistului-demiurg și Eminescu construiește, în proza și în poezia sa, cu o consecvență plină de sens, imagini ale reflectării.

De aceea eul devine focarul fantasticului, centrul misterului cosmic. Acolo, deopotrivă în învățătura cărților sfinte ale Indiei, la Novalis (răspunsul-revelație la patetica lui întrebare: „Încotro ne îndreptăm?“⁵ — „Către casă, mereu“ desemnează spațiul interiorității ca loc al transsubstanțierii, prin regăsire în principii etern) și la Eminescu, identificarea cu divinul suprimă „mărginirea“, pune capăt alterității, deșteaptă memoria identității: *Iat tuam asi* — tu ești acela (cum și sună titlul unor strofe eminesciene). „Persoana“ suferă un proces de cosmicizare, devine Archaeus, materializare a sinelui profund, atman.

Sentimentul prin care omul participă la spirit e trăit de Eminescu cu o fervoare particulară care îl duce către simbolic. Temă majoră în creația romanticilor, revelația identității, nostalgia reîntoarcerii la unitate, misterul totalității este și tema cheie a prozei eminesciene. *Sărmanul Dionis* e un asalt spre ceruri, recucerirea patriei pierdute, regăsirea paradisiului și, după cădere, refacerea fantasticului în mit și în artă. Faraonul Tlă urmărește, în moarte, aceeași revelație a destinului ființei, iar Ioan Vestimie, „înimă de rînd“, o pierde într-un vis confuz.

Drumul către divin al omului trece, la Eminescu, printr-un „concept cosmic“⁶ numit Archaeus. Autorul reifică în Archaeus realitatea eternă a ființei, principiul ei, „firea cea veșnică“. Mitul lui Eminescu, cum l-a numit C. Noica⁷, Archaeus se constituie și ca un centru al prozei sale fantastice. Tipar etern al umanului, idee existînd în imperiul sacru al ideilor lui Platon a căror reuniune e dumnezeu însuși, Archaeul eminescian exprimă comuniunea cu divinul și indestructibilitatea existenței, un răspuns calm dat spaimii de trecător. „Ființa în om e nemuritoare, prin urmare ai fost, ești, vei fi totdeauna“⁸, afirmă Eminescu. „La nemărginire răspund cu altă nemărginire“, cum va spune Ivan, eroul nuvelei cu același nume a lui M. Eliade. Poetul

⁴ Novalis, *Fragmente*, după E. Simion, *Proza lui Eminescu*, București, EPL, 1964, p. 106—107.

⁵ Novalis, *Heinrich von Ofterdingen*, în Novalis, *Discipolii la Saïs, Heinrich von Ofterdingen*, traducere, prefață, note de Viorica Nișcov, București, „Univers“, 1980, p. 205.

⁶ G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, I, ed. cit., p. 22.

⁷ C. Noica, *Eminescu sau gînduri despre omul deplin al culturii române*, București, „Eminescu“, 1975, p. 158.

⁸ [Archaeus]. *Variantă parțială*, în M. Eminescu, *Opere*, VII, ed. cit., p. 286.

transpune metafizica în enigmă, concentrându-se asupra fantasticului condiției umane : „Cine și ce este acel el sau eu care-n toate schimbările din lume ar dori să rămână tot el ? Acesta este poate tot misterul, toată enigma vieții”⁹. Trăirea fantastică în raporturile existență-inexistență și individualitate umană¹⁰ își găsește expresie în motivele dublului, automatului sau în metaforele oglindiri.

Eminescu a mers în proza sa, ca și M. Eliade, către secretul condiției omului. Dar a ales pentru aceasta calea care a fost și este cea a creatorului anonim : intrarea în poveste. Acesta este domeniul care concentrează adevărul : „În ele [în povești] trăiește Archaeus”¹¹. „Privește viața ca o comedie — cine-o aranjează ? Privește omul ca o mașină — cine-o ține ? Privește natura ca un decor — cine-o zugrăvește ? Și-apoi nu uita că hirtia chiar era de nevoie ca să-l fixeze pe Archaeus”¹². Prin Archaeus, Eminescu a ajuns în inima unuia din marile mituri ale umanității. O dovadă sînt cuvintele unui creator modern, ale lui Dostoievski care, în *Jurnalul* său, nota : „Il n'y a qu'une idée suprême : l'immortalité de l'âme”.

În viziune eminesciană, eul ca parte a formei pure a oricărei existențe, participă prin sinele său adînc de esență divină, la absolut și la mister. Dar deopotrivă devine fantastic eul ca centru al reprezentării, „căci lumea nu-i cumu-i ci cum o vedem”.

Instabilitatea reprezentării, într-o gîndire ce, pe urmele idealismului filosofic german, nega activității raționale și senzitive valoarea de adevăr, include în schimb proximitatea miracolului și a straniuului. „Ce este imposibilul ? Condițiile a orice posibilitate sînt în capul nostru. Aicea sînt legile ciudate cărora natura trebuie să li se supui. Aicea-i timpul cu regulile lui matematice, aicea spațiul cu legile geometrice aicea cauzalitatea cu necesitatea ei absolută și dacă le ștergi acestea”¹³... Spațiul și timpul kantian — forme apriorice ale spiritului — fundamentează, și la Eminescu, mitul libertății romantice, fără limite, a eului. Cum scriitorul dovedește, încă din anii tinereții cărora proza sa le aparține, înclinația de a transforma metafizica în mister, ceea ce îl va interesa este falia ce se naște între adevăr („criteriul realității”) și reprezentare („încăpîuire”) ca izvor al unei simțiri particulare înclinate spre fantastic : „și-i vedé departe, departe, în fundul cugetării unui om ceva straniu, ce parî a nu pricepe, bine, pînă bagi de seamă că sunt încăpîuirile unui surd despre vocea omenească”¹⁴. Concluzia lipsei unui criteriu sigur al realității, asupra căruia glosează Eminescu în *Archaeus*, are ca urmare în stăpînirea absolută a subiectivității, fanteziei și a visului, intruzia imposibilului, bizarului, paradoxului : „O lume ca nelumea este posibilă neîntreruptă fiind de-o altă ordine de lucruri”¹⁵.

⁹ *Archaeus*, în M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 113.

¹⁰ Două dintre meditațiile filosofice manuscise ale poetului sînt centrate pe această problemă : *Încercări de metafizică idealistă* și *Despre nemurirea sufletului și a formei individuale*.

¹¹ *Archaeus*, în M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 113.

¹² [*Archaeus*]. *Variantă parțială*, în M. Eminescu, *Opere*, VII, ed. cit., p. 286.

¹³ M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 107.

¹⁴ *Idem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 109.

Adevărul acestei lumi interioare „ca nelumea“ este măsurat cu criteriul visului : „poate că noi nu facem alta decât să visăm într-un fel sau altul“¹⁶. A se interioriza devine sinonim cu a transforma lumea. „Die Welt wird Traum, der Traum wird Welt“ sună cunoscutul vers novalisian din *Heinrich von Ofterdingen*. Pentru Dionis, al lui Eminescu, visul, alchimie subtilă impusă universului, „era o viață și viața un vis“¹⁷.

Ajungem astfel la un alt nivel al intruziei fantasticului ; primele fiind lumea și eul, cele două mari „ordini“ ale realului, al treilea își face loc la interferența lor tulburătoare și este visul. Visul, moartea, arta, în viziunea lui Eminescu, conturează spații inițiatice ale trecerii în ireal și arii ale fantasticului.

Analogiei vis-viață, atât de veche ca motiv literar, romantismul i-a dat o amplitudine cosmică, implicând-o în structura însăși a universului. Pe urmele *Vedelor*, Eminescu a închipuit în „vis al neființei universul cel himeric“. Dar deja în nuvela sa de tinerețe, *Sărmanul Dionis*, realitatea sensibilă se constituia ca una de „un soi vizionar“, foarte aproape de imaginea schopenhaueriană a lumii „despre a cărei existență sau nonexistență nu se poate afirma nimic deoarece e asemeni visului sau razelor soarelui cum le reflectă nisipul“¹⁸ sau de conceptul indjan de Māyā, în care empiricul e „simbol“ al realității absolute, relevare și oculară a acesteia¹⁹ : „Fusese vis visului lui cel atât de aievea sau fusese realitate de soiul vizionar a toată realitatea omenească ?“²⁰. La nivelul percepției și viziunii omului, „viața e un „vis confuz“²¹ dar și moartea intră în jocul visului și iluziei universale : „Moartea este numai un vis al imaginațiunii noastre“²².

Între planul aparențelor și esențe, visul eminescian nu este reflex haotic al inconștientului, ci drum de inițiere și de contact cu structurile sacrului : „O perspectivă nemărginită se deschide înaintea ochilor mei“²³. În oglinda visului se percepe straniu raport al antinomiei simbolice esență-existență se realizează transcenderea contrariilor și se cuprinde cunoașterea totalului, aici omul scapă de încercuirea timpului și a spațiului în plenitudinea libertății absolute. Visul este, pentru Eminescu, adâncire în tainele lumii și omului dar și accedere la sens. „A fi în vis înseamnă a fi cu adevărat“²⁴. De aceea cel mai des, o anumită seninătate hieratică sau chiar strălucire feerică scaldă visul eminescian și-l alătură basmului, feeria onirică cuprinzând uneori și spațiile morții.

Magia visului desemnează însă spațiul poetic pur, imaginarul. „A visa un lucru, ca și a-l gândi, e un mod tipic eminescian de a-l crea“²⁵.

¹⁶ M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 110.

¹⁷ *Idem*, p. 29.

¹⁸ După Perpessicius, *Proză literară a lui Eminescu (Proiect de prefată)*, în *Eminesciana*, București, „Minerva“, 1971, p. 195.

¹⁹ S. Al.-George, *Arhaic și universal. India în conștiința culturală românească*, București, „Eminescu“, 1981, p. 244.

²⁰ M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 77.

²¹ *Idem*, p. 72.

²² M. Eminescu, Ms. 2 255, după G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, I, ed. cit., p. 49.

²³ *Idem*, p. 50.

²⁴ M. Coman, *Semantica visului*, „Luceafărul“, XXIII, 1980, nr. 25.

²⁵ Șt. Cazimir, *Stelele cardinale. Eseu despre Eminescu*, București, „Eminescu“, 1975, p. 50.

Prin Eminescu, oniricul devine calitate intrinsecă operei. Existența, la el, a unui stufoș grup de imagini de proveniență onirică, amănunțit analizate de G. Călinescu, nu este totuși factorul decisiv. Ambiguitatea, rătăcirea eroului, cât și a cititorului, între a fi sau a nu fi în vis, nivelul simbolic al imaginii și teatralitatea ei de origine onirică („Le rêve organise ses images en scènes... il dramatisa une idée”²⁶) au poate o greutate mai mare. „Semn” al unei ordini ascunse a universului, element structurant al imaginarului și al operei, visul este gândit de M. Eminescu ca unul din efectele cele mai tulburătoare pe care arta le experimentează. În consens cu idealismul magic, interiorizarea eului este sinonimă cu refacerea lumii după criterii de vis. Urmarea desemnată de Eminescu fiind cuprinderea cititorului în efectul oniric: „pe care citind-o se naște în păreții capului tău acea rezonanță lungă care te face să vezi într-adevăr că lumea și viața sînt un vis”²⁷.

Perceperea irealului, transpusă nu atît în imagini ale visului, cît într-o organizare onirică, totalizatoare, este însemnul de modernitate pe care îl transmite proza lui M. Eminescu. Începînd cu el, dar mai ales la urmașul său direct, M. Eliade, fantastic și ambiguitate nu mai pot fi despărțite de o structură onirică.

Încercarea dată ficcării din personajele prozei eminesciene este una de natură sau cel puțin de atmosferă onirică: Ioan Vestimie se rătăcește într-o moarte-vis. Tlă „coboară” în ea, Dionis se pierde în adîncul infinit al sufletului său, asemenea, ca într-un vis. Mai mult, autorul însuși trăiește aventura artei sale ca pe o experiență de același ordin, onirică sau evasi-onirică. Refuzul său ironic de a tranșa asupra „întîmplărilor” din *Sărmanul Dionis* poate fi privit ca o afirmare, o asumare a perspectivei fantastice a visului care armonizează și pune în comunicare real și ireal. Artă vrea să fie, pare a spune Eminescu, atragere în vis, înstăpînire a magiei onirice. Începutul nuvelei *Sărmanul Dionis* instaurează omnipotența visului („în faptă lumea-i visul sufletului nostru”), sfîrșitul ei o menține.

Dimensiunea onirică și fantastică se constituie ca măsură fundamentală a prozei eminesciene. Filosofia însăși (G. Călinescu încadra proza fantastică în genul nuvelei metafizice) are aici un statut poetic, premisă a instalării în fantastic și vis a trecerii „din minune în minune”, cum spune eroul lui Eminescu. Este, desigur, în această conlucrare a filosofiei cu imaginația un demers specific în genere marii literaturi romantice, care se vrea o literatură-revelație, dar ea capătă la autorul român accente distincte, unice.

Particularitatea fantasticului eminescian este de a se realiza concomitent pe mai multe nivele și de a menține o ambiguă coincidență, de pildă între interioritate, pe de o parte, dominată de categoriile imaginarului, ale oniricului, și pe de altă, categoriile sacrului. Căci pătrunzînd în adîncurile eului, numite ele suflet, vis sau gîndire, eroul eminescian nu parcurge o experiență a relevării inconștientului, ci experiența simbolică a ajungerii la

²⁶ S. Freud, *La Science des rêves*, Paris, 1926, p. 46; „Punerea în scenă” a conținutului visului, de care vorbește Freud, este evident implicată structurii nuvelei *Apotarii faraonului Tlă*.

²⁷ M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 102.

esențe și a percepției totalului. Corelația dintre fantastic și simbolic este, după Sergiu Al. George,²⁸ trăsătura care duce, peste ani, de la proza lui Eminescu spre nuvelistica lui M. Eliade. Dintr-un alt unghi, Mircea Braga²⁹ vede în fantasticul eminescian o experiență a materializării imaginarului. Pentru noi, centrul prozei eminesciene și centru al fantasticului ei rămâne eul romantic cu aspirațiile și nostalgiile lui cosmice, cu legile ciudate pe care subiectivitatea le impune lumii, cu primatul fanteziei pe care îl instaurează. Fantasticul interior sau eul fantastic este, credem, pentru Eminescu, o formulă atotcuprinzătoare.

Ne interesează totodată, dar poate mai puțin față de prezența în sine a motivelor fantastice tradiționale, felul în care se construiește o atmosferă, elementele filosofice și simbolice ce duc către fantastic, onirismul și mitul, toate traducînd o ordine a irealului, o viziune fundamental fantastică. În acest sens *Sărmanul Dionis*, rămîne o capodoperă a unității dintre artă și mesaj.

Dar pînă a ajunge la aventura propriu-zisă — în esență una a transcenderii polarităților ce intră în natura umană și a accederii la absolut, prin instalare în arhaeul primordial și prin visul divinității — principalele momente ale nuvelei *Sărmanul Dionis* pot fi privite ca trepte ale trecerii în fantastic prin cele două mari ordini ale realității, deja amintite: lumea și omul.

Deconcertantul monolog filozofic cu care debutează nuvela, mai arid, pare a nu se integra strălucitei turnuri fantastice a nuvelei și primii lectori ai *Sărmanului Dionis* au fost chiar dezamăgiți de această „disonanță“. El nu contravine însă, la un examen mai atent, atmosferei generale de instalare în fantastic și oniric. Din contră, monologul lui Dionis poate fi privit ca un adevărat moment al alunecării spre irealitate; nu numai în formula sa de idealism magic, ca pregătire, premisă a visului poetic pur, dar chiar ritmul obsesiv, accentul vizionar și de reverie a ideilor răspund unui climat al adîncirii în sine, esențial în *Sărmanul Dionis*. De fapt monologul este proclamarea fantasticului interior, de dimensiune novalisiană, și mai ales cuprinderea lumii înconjurătoare dar și a universului operei în spațiul oniricului. Cu toată ideea sa, în linia apriorismului kantian, monologul lui Dionis — „în faptă lumea-i visul sufletului nostru. Nu există nici spațiu, nici timp, ele sînt numai în sufletul nostru. Trecut și viitor e în sufletul meu ca pădurea într-un simbur de ghindă și infinitul de asemenea ca reflectarea cerului înstelat într-un strop de rouă“ — se alătură viziunii din *Blütenstaub*, a lui Novalis: „Calea cea tainică duce spre interior. E în noi, sau nicăieri, veșnicia cu lumile sale, trecutul și viitorul“³⁰.

Libertatea spiritului față de contingențele constrîngătoare ale condiției umane, spațiul și timpul, în procesul adîncirii în sine, nu înseamnă numai demiurgie romantică a conștiinței (ea e totuși prezentă în cuprinderea subiectivă a lumii ca vis, imaginație, ironie), ci și trăire a misterului, pătrundere în tărîmul tainei. Pentru că în acest vis al libertății absolute care obseadează cugetarea și sufletul lui Dionis se bănuiește atracția nostalgică a

²⁸ S.Al. George, *Eminescu — Arhetipul*, op. cit., p. 270.

²⁹ M. Braga, *Proza lui Eminescu sau universul „concret“ al imaginarului*, „Transilvania“, X. 1981, 1.

³⁰ După A. Béguin, *Sufletul romantic și visul*, traducere și prefață de D. Țepeneag București, „Univers“, 1970, p. 272.

sinelui profund către izvoarele vieții și plenitudinea divină: „Dacă am afla misterul prin care să ne punem în legătură cu aceste două ordini de lucruri, care sunt ascunse în noi, mister pe care l-am posedat poate magii egipteni și asirieni, atuncea, în adâncurile sufletului coborîndu-ne, am putea trăi aievea în trecut și am putea locui lumea stelelor și a soarelui”³¹.

Întreaga secvență a monologului lui Dionis poate fi considerată ca un preludiv al fantasticului prin instituirea ambiguității onirice la nivelul eroului și a lumii și prin experimentarea trăirii fantastice care ține de pre-sentimentul spațiului magic, al intrării într-o taină. În mod obișnuit, se consideră, în consens unanim, după definiția dată de Todorov, că fixarea punctului de plecare al fantasticului într-un real de o solidă consistență creează șocul rupturii fantastice, dar am putea lua în considerație și o altă situație, des întâlnită în fantasticul românesc: autorul însuși, vrăjit de fantastic, acceptă și creează semnele lui în real, le caută, le proferă, le provoacă.

Și în *Sărmanul Dionis* se fixează un cadru real aventurii fantastice. Dar e un real de o esență particulară în care, difuz, germeii fantasticului există deja, un real „informat” de atmosfera fantastică. Experiența eminesciană ar putea fi privită chiar ca o anticipare față de realismul magic din proza secolului nostru și nu este de mirare că prin atmosferă secvențele-cadru din *Sărmanul Dionis* se apropie de cadrul introductiv al romanului lui Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea Veche*, acesta din urmă fiind totuși de un simbolism mai apăsător, aproape „expresionist”. Și aici, ca și în proza mitească, un fel de „disoluție” pregătește, în realitate, germenii trecerii dincolo de limite imediate. Noaptea, ploaia, lumina murdară sau somnolentă a lămpilor aparțin contingentului dar, împreună, creează „spațiul neguros” favorabil transpoziției și simbolului. Căci, prin convergența stilistică, această „ordine a realității” participă la simbolica platoniciană a profanului, („imperiu umbrelor confuze”), care o erealizează. „Umbra eroului nostru dispărea în șiroaiele ploaiei”, „cite-o femeie cu fața infundată în capșon își desfășura trecătoarele umbre prin spațiul neguros, asemenea zeilor întunecați din epopeele nordice”, „el însuși nu-și părea a fi decât o umbră nepricepută” etc. O astfel de perindare de umbre într-un cerc al obscurului se încarcă de o sugestie de straniu, cum o notă de mister este implicată imaginilor părăsirii, decrepitudinii, somnului care învăluie casa lui Dionis. Năruite, vechi, putrede, hățișul, toate aceste atribute ale lucrurilor se fac însă simboluri ale înscrierii într-un timp al eurgerii și măcinării inexorabile și trădează deja o conștiință marcată de ambivalența fantastică a timpului.³² (Să mai observăm că orologiul — măsură timpului uman — nu apare decât în două scene și anume atunci când Dionis-Dan se află în real, acasă).

Prezență specific eminesciană în descriere, adevărat topos al mirajului și al stării de farmec, luna este tratată în *Sărmanul Dionis* ca fantastică

³¹ Novalis: „În raport cu noi fantezia așează lumea viitoare fie în înălțimi, fie în adâncuri, fie în metempsihoză. Visăm la călătorii prin univers. Oare nu este universul în noi? Adâncurile spiritului nostru noi nu le cunoaștem. Înăuntrul duce drumul cel tainic. În noi sau-nicăieri este veșnicia cu lumile ei, trecutul și viitorul. Lumea dinafară este lumea umbrelor” ..., după Viorica Nișcov, *Caietele Mihai Eminescu*, IV, București, „Eminescu”, 1977, p. 130.

³² Observația asupra ambivalenței timpului la Eminescu este aprofundată în M. Eliade, *Rosa del Conte, Mihail Eminescu o dell' Assoluto*, „Belfagor”, XIX, 1964, 1, p. 367—371.

putere magică, precum în arhaicele mituri, unde ea prezidează o întreagă simbolică a trecerii.

Trebuie să observăm aici că apropierea sensibilului de ireal poate fi creație conștientă a naratorului — „regizor“ (cum se întâmplă în mînuirea episoadelor de magie lunară și în toată această fumigație de real cuprins de umbră, somn și timp), însă ea intră în mod necesar în viziunea eroului asupra lumii. *Personajul este astfel al doilea nivel de difuziune a fantasticului.* „Sărmanul Dionis este un tipic erou romantic nu numai sub raportul inadaptabilității sociale și morale, ci și pentru că existența sa adevărată înseamnă trăire, acceptarea fantasticului. Predispozițiile sufletești ale firii sale fantastice, visătoarea incorrigibilă, ruptura cu mediul filistin îl înstrăinează pe Dionis de lume, dar și de cumințenia gândirii comune. În preferința pentru fantezii metafizice, superstiție, științe oculte, recunoaștem o minte în care gîndul, cunoașterea se lasă sedusă de contemplarea misterului și îl integrează lumii într-un act de cuprindere a totalității. Pentru că eroul este din numărul celor care știu, care aspiră a trece dincolo de hotarul înșelător al aparențelor spre lumea inalterabilă a permanențelor. Nu întîmplător el poartă numele zeului de care este legat mitul exilului sufletului și al salvării prin cunoaștere.

Ruptura unității divine este o veche și obsedantă romantică temă. Jacques Roos îi analizează, de pildă, implicațiile în opera lui W. Blake, Novalis, Ballanche.³³

Eroul lui Eminescu trăiește această despărțire ca mister, enigmă a spiritului și sufletului. Taina ce pătrunde ființa lui Dionis, venea din intuierea situării omului în fața totalului: „Asta-i întrebarea..., enigma ce pătrundea ființa mea... Oare nu cîntă ei [îngerii] ceea ce gîndesc eu... Oare nu se mișcă lumea cum voi eu?“³⁴. Dionis este locuit de o secretă nostalgie, melancolia sa inepuizabilă e această presimțire a absolutului impregnată de tristețea despărțirii de el. Într-un plan simbolic, Dionis este și va rămîne orfan vizitat de secreta sa „nostalgie inversă“ chiar după dobîndirea fericirii omenestii. El este, neîntîmplător și fiul văduvei. „Creațiunea e alteritate, și alteritatea e văduvie“, „Moise e fiul văduvei, Isus la fel“³⁵. Poate din basm pentru a marca astfel extraordinarul eroului (dar basmul e un adevărat recipient de reminiscențe mitice!), poate din alte surse, și deci cu o intenție motivată adinec de mesaj, Eminescu a recurs la caracterizarea eroului său prin aceste simboluri ale alterității, încărcate de mister.

Căci taina cea mai adîncă în care este antrenat destinul lui Dionis, ca și în cel a lui Tlă, este taina identității, răspunsul refuzat tulburător și ambiguu, la întrebarea „Cine ești tu?“. Scriitorul întreține confuzia Dan-Dionis pentru a o include în jocul etern al măștilor, în iluzivitatea formelor multiplului nesigur și trecător față de prototipul neschimbător, eternul Archaeus.

Această indeterminare fantastică, menținută pînă la sfîrșitul nuvelei, unde sîntem confrunțați cu întrebarea „Cine este omul adevărat al acestor

³³ Jacques Roos, *Aspects littéraires du mysticisme philosophique et l'influence du Boehme et de Swedenborg au début du romantisme: William Blake, Novalis, Ballanche, Strasbourg*, 1951.

³⁴ M. Eminescu, *Sărmanul Dionis. Proză fantastică*, ed. cit., p. 76.

³⁵ V. Lovinescu, *Al patrulea hagiograf. Exegeză nocturnă a Craitar de Cartea-Vechi* București, „Cartea românească“, 1981, p. 135.

întimplări?", este precedată de exploatarea motivelor stricte ale genului, portretul și umbra, și ele cerute de ideea de dedublare de „ruptura în ordinea unicului și irepetabilului”³⁶. Pe aceste coordonate dublul se va impune ca figură fundamentală în poetica fantasticului interior eminescian.

Prezența dublului ca repetiție fantastică a formelor, aparențelor, este introdusă în *Sărmanul Dionis* mai întâi prin „figura” portretului tatălui. Imaginea lui Dionis pare rodul unei suite de reflectări: „era el întreg el, copilul din portret”, „atita formă avea pustiita, sărmana lui viață”, Statutul antic al creaturii prinse în portret rămâne suspendat, indecis, prin sugestia de androginie, lipsa numelui și închiderea sa asupra unui adînc secret. Acestea sînt și atributele esențiale ale eroului nuvelei lui Mateiu Caragiale intitulată, semnificativ, *Remember*³⁷. Portretul participă (el este „umbra ce părea că-i suride” sau „umbră îngerească”) la natura supraindividuală și suprafirească a umbrei. Căci umbra, o inexistență, intră, paradoxal, în cercul Realului, — ca o reminiscență din vechile mituri în care reprezenta sufletul, simburile absolutului din om — ea e arhaeul neschimbător, „omul cel vecinic din care răsar tot șirul de oameni trecători”,³⁸ în raport cu care Dionis-Dan se comportă ca reflectări incerte sau ca schimbătoare măști: „Cîți oameni sunt într-un singur om? Tot atîția cîte stele sînt cuprinse într-o picătură de rouă”...³⁹ Și tot ea, umbra, constituie dimensiunea „fantastică” — calificarea aparține scriitorului — a ființei.

Aventura propriu-zis fantastică, în care se produce „mutarea” lui Dionis în trecut, în vremea lui Alexandru cel Bun, și Dan cucerește un spațiu paradisiac, este precedată de actul inițiativ al coborîrii eroului în propria-i interioritate și de deșteptarea, magică, a unei rezonanțe tainice, acordul dintre sufletul individual și cosmos.

Scena, dezvoltată toată din metafora ogîndirii, sinteză de poezie și de revelație are un autentic ritm eminescian căci, nu fără de o egală putere cu vraja propriu-zisă provocată de lună sau de instrumentul magic al cărții, puterile conjugate ale elementelor con-lucrează asupra sufletului, deschizîndu-l minunii.

Cartea există în nuvela lui Eminescu ca topos al fantasticului și ca convocare a lui, pentru că ea este simbolul misterios al unei revelații primordiale, întrupare a Logosului și a modelului divin încifrat în scriitura cosmosului. „Architecturae cosmicae sive astronoma geometricae compendium — Învățătură despre a lumii orînduială dumnezeiască”... astrologia de origină bizantină a lui Dionis, ca simbol al universului, conține cheia pierdută a armoniei cosmice: „Serise ciudat, cu o cerneală roșie ca singele, caractere slave de o evlavioasă fantastică arătare”, literele ei sînt hieroglifice, figuri ce închid esența tainică a lucrurilor.

De aceea drumul inițiativ e de la cartea care se înfățișează ca *semm* al unei nelămurite chemări și emblemă a unei cunoașteri ascunse (nu conținea ea icoana Sfîntului Gheorghe ca simbol al „adevărului nimicînd neștiința”?)

³⁶ Mircea Popa, *Identitate și ambivalență*, „Tribuna”, XIX, 1975, 3.

³⁷ *Remember* e reamintirea, cu aluzie la avatar, a formelor trecătoare față de prototip.

³⁸ M. Eminescu, *op. cit.*, p. 59.

³⁹ *Idem*, p. 55.

la cer — imperiul simbolic al eternității, sacrului — și apoi, în adîncimile sufletului, oglinda „poemei universale și a divinului.⁴⁰

„El își apropie scaunul de fereastră, pe care o deschise, și la lumina cea palidă a lunii, el întorcea foaie cu foaie uitîndu-se la constelațiunile ciudate. Pe o pagină găsi o mulțime de cercuri ce se tăiau, atît de multe, încît părea un ghem de fire roș sau un paianjiniș zugrăvit cu sînge. Apoi își ridică ochii și privi visînd în fața cea blîndă a lunii — ea trecea frumoasă, clară, pe un cer limpede, adînc transparent, prin nouri de un fluid de argint, prin stelele mari de aur topit. Părea că deasupra mai sunt o mie de cercuri, părea că presupusa lor ființă transpare prin albastra-i adîncime... Cine știe, gîndi Dionis, dacă în cartea aceasta nu e semnul ce-i în stare de a te transpune în adîncimile sufletești, în spații care să formează aieva așa cum le dorești în spații iluminate de un albastru splendid, umed și curgător?“⁴⁰. Pasajul „ogîndirii“ din *Sărmanul Dionis* trăiește, dincolo de frumusețea lui atît de particulară printr-o concentrată putere simbolică. Natura e, aici, ca în versul lui V. Hugo, „o aparență corectată de o transparență“ și epitetul transgresează limite. Claritatea, transparența, fluiditatea, adîncimea sînt atribute prin care lumea participă la esențe. Sufletul care reflectă visul cosmic se transformă astfel într-un spațiu al iluminării. „Albastrul splendid, umed și curgător“ al adîncurilor din suflet, nu este el atît de aproape de albastrul prin care Novalis desemna irealul?

„LE MONDE EN SOI“ OU LE FANTASTIQUE D'EMINESCU

RÉSUMÉ

Le fantastique chez Eminescu est le lieu d'une ambiguë coïncidence de l'intériorité, dominée par les catégories de l'imaginaire et de l'onirique, avec les catégories du sacré. Le texte-clé reste *Le Pauvre Dionis*. Entre le monde et le moi romantique avec ses aspirations, et nostalgies cosmiques se situent les „projections“ du rêve. La fonction du *double*, figure dominante dans les proses fantastiques de l'auteur étudié, est de provoquer une déréalisation du réel, de mettre en question les certitudes de l'identité et de donner au travail des sens et de la pensée une relativité hallucinoïre. Pas du tout psychologique au fond, le fantastique d'Eminescu est essentiellement symbolique et métaphysique, „spéculatif“ dans la lignée de Kant et de Platon, mais à l'abri de tout excès allégorique grâce à la puissance visionnaire des „rêves“ incontrôlables — langage complexe d'un moi *profond*, propre aux proses fantastiques du grand romantique roumain.

⁴⁰ „Chiar și conștiința — scria Novalis în *Heinrich von Ofterdingen*, ed. cit., p. 212 — această putere zămisliitoare de înțelesuri și de lumi, acest simbur al oricărei personalități, îmi apare ca duh al poemei universale, ca hazard al veșnicei reîntîlniri romantice, al vieții totale, veșnic neschimbătoare“.

FANTASTICUL SADOVENIAN

DE

STĂNUȚA CREȚU

Așa difuz cum se prezintă, contopit cu alte valori ale imaginarului, locul acordat de Sadoveanu fantasticului nu este totuși rezultatul unei utilizări inconștiente sau întâmplătoare, ci al unei meditații asupra existenței. „Zimbesc pentru că fenomenele misterioase n-au nevoie de explicație, așa cum credem noi. E destul să le cunoști, să le recunoști și să te pleci în fața forței marelui necunoscut (IX, p. 481)*”

„Forța marelui necunoscut”, ființa eternului, identificată cu timpul sau misterul cosmic, instaurează fantasticul, un fantastic absolut, față de care cel construit de om (fantasticul combinativ, de relație, joc cu necunoscutul, abordabil totuși după norme polițieneste) rămâne aproape derizoriu. În spatele obișnuitului tremură nelămurit prezența fantastică a unei ordini divine în armonia și necuprinderea ei, aceasta este viziunea esențială a scriitorului. Fără a închide absolutul într-o sferă abstractă, tragic refuzată omului (Sadoveanu, ca și Blaga, și Voiculescu sugerează mai degrabă nostalgia reînnoșării cu o veche cunoaștere și cu o pierdută plenitudine umană realizată în atingeri cu misterul), autorul nostru îl întâlnește împlinindu-se într-o natură hierofanică, vie dar misterioasă în alcătuirea ei nesfârșită¹. Necunoscutul trimite „semne” și scriitorul pare a nu face altceva decât să revele acele spații și momente ale dezvăluirii sacralului, ale minunii. El postulează și rămâne totodată fidel tainei, necunoscutului, mitului. Într-un fel specific, foarte discret, se consemnează totuși climatul tîrziu al unei îndepărtări de mituri, al destrămării lor. Ignat Barbă-lată descoperă *Raiul* „din întâmplare”, încearcă să-l regăsească „în nouă rînduri”, „în toți anii după aceea” și nu mai „nimerește” să afle „tre-cerea”. Ceea ce, tîrziu pe atunci, aflase într-o „singurătate înfricoșată” nu era numai un paradis pentru vînătorul uimit de mulțimea fără număr a cocoșilor sălbatici, ci un loc de o altă calitate, diferită de cea comună, a realului: cu o altă lumină, existînd fără izvorul ei, „cald și blînd”, unde pulsația sevelor vieții se desfășura în sine, fără atingere cu lumea din jur — o lume nu străină de real, dar ciudată în frumusețea și armonia ei perfectă. Natura sacră a acestui

* Citatele din operă s-au dat după ediția M. Sadoveanu, *Opere*, vol. I—XI, București E.S.P.L.A., 1954—1964.

¹ Al. Paleologu: „Natura e pentru el o „epifanie” a misterului cosmic”, *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, București, Cartea Românească, 1978, p. 31.

spațiu nu e dată nici de lumină (mai totdeauna atribut al paradisiacului), nici de contrastul iarnă (moarte) — înflorire, nici de mulțimea, de necuprins, a viețuitoarelor și de împăcarea care domnește în acest loc, cit de dorul de nevindecă, de nostalgia continuă prin care omul se simte legat de el. Întoarcerea spre trecut nu e aici numai temă pur lirică, nostalgică, ea implică o simbolică a desacralizării, este rezonanță dintr-un mister de ordin cognitiv. Această „întâmplare de demult a uncheșului celui vechi” este cuprinsă într-o mișcare de vis, intenționat lăsată să plutească între real și irealul-obiect al nostalgiei: „Crezi că se află așa ceva? Este numaidecît și trebuie să-l găsească eu odată și odată...”

Raiul poate ilustra un mod specific al fantasticului sadovenian, reunind misterul, armonia și caracterul simbolic² într-o formulă care evită întruchiparea, deseori factice, în fantastic. Groază și teroare se găsesc substituite de înflorare, uimire, farmec, simfămintele care situează în sfera minunii, expresii ale unui fantastic al luminii, grației, paradisiacului; taina, chiar incompreensibilul sînt acceptate cu seninătate. „Stau ca paserile și ca dihăniile, cu urechea ațintită și cu ochii mari” (IX, p. 481). Gestul extatic de primire a misterului este schițat și el uneori. Pentru tainicele bătăi de toacă a tăcerii pe care le aude în îndepărtata lume din ostrovul lui Lipan, „unde cîntă întii cucul primăvara”, Cricopol nu caută explicații, căci el le citește ca *semne* prin care destinul dă glas: „Aștept anul viitor s-o aud a treia oară. Trebuie să vin numaidecît s-o aud. Beau și cuget că cercul rătăcirilor mele s-a încheiat aici” (*Toaca*). Trebuie observat că astfel de spații ale sacrului se deschid totdeauna „în niște singurătăți”, într-o natură neatinată³, „lumea dintăi”; natura aurorală sadoveniană poate fi interpretată ea însăși ca o concretizare a unei nostalgii paradisiace, atît de proprie sufletului său liric.

Există, la Sadoveanu, ceasuri privilegiate în timp care prilejuiesc deschideri în imperiul tainei: nopțile de Sinziene sau noaptea Anului nou sînt, după credințele populare, astfel de momente, cînd cerul se deschide și cunoașterea umană dobîndește o altă dimensiune, atotcuprinzătoare, înțelegerea celor văzute și nevăzute, adevărat har divin: „Din văzduhul miezului nopții încep să ningă o lumină slabă. Și Peceneaga văzu toate dihăniile și jigăniile și paserile în zbor”. (Același motiv al timpului sacral, de astă dată în perspectivă autentic fantastică, îl va interesa pe M. Eliade, în *Noaptea de Sinziene*.)

La fel, ritualul vinătorii sau cel al pescuitului prilejuiesc revizite întoarceri *in illo tempore*, regăsirea unor tipare de existență eterne, a unui suflet primordial al lumii. Pe fundalul contrastant al „distanțării” mentalității moderne, impresia stranie de continuitate din adîncurile speței și timpului este creată cu mai accentuată culoare fantastică într-un „vis” din *Țara de dincolo de negură: Vinători de lupi, în veacuri vechi*, dar nu numai acolo. Oameni „din alt neam și altă zoodie”, solomonari, vrăjitori de șerpi, prisăcari stăpînind

² Aventura este simțită ca revelînd un sens, traducînd nostalgia paradisiacului și a pierdutei inocențe a firii.

³ Ideea că în noaptea de Sf. Ioan de vară se aude toaca de la o mănăstire din cer, un fel de muzică a sferelor, revine în *Nopțile de Sinziene*.

⁴ M. Tomuș, *Mihail Sadoveanu. Universul artistic și concepția fundamentală a operei*, Cluj, Dacia, 1978, p. 72: „Dumnezeu fiind una cu viața eternă și intimă a naturii, în cuprinsul firii, pierdut pe cărările ei fără nume, omul e mai aproape de divinitate și de esența lui primordială”.

roiurile cu descîntec, călători de comori, schimmici cunoscători ai graiului animalelor, vînători trăind încă în afara timpului istoric în „adevărurile” (ideea magicului, prezența supranaturalului, animismul naturii, supunerea la ritmurile cosmice) unei civilizații arhaice — și pentru Sadoveanu arhaic înseamnă primordial, nedegradat⁵ — apar omului de azi bizari și întimplările lor ciudate, neverosimile.

Caliniuc (*Oameni din bălți, lingă ostrovul lui Caliniuc*) este omul-lup; bîntuit și el de duhul distrugerii, ca și animalul pe care îl vinează și de care era legat totemic, se lasă pradă fiarelor, sfîrșind ca un ultim Berevoi al speciei. Straniul unor astfel de întimplări este subliniat de scriitorul însuși: „păreau neverosimile pentru că se petreceau într-o altă lume”.

Privirea lucidă a omului modern, incapabil de a mai găsi drumul spre o lume care trăiește firese „fantasticul”, acceptînd în alcătuirea ei naturalul și supranaturalul, este și cea care instaurează inexplicabilul, tema. O confruntare, din păcate prea explicită, între miracol și rațiune sfîrșește, în *Nopțile de Sinziene*, prin a dovedi insuficiența acestei „arme” a omului modern: nu pentru că ea nu poate explica lumea (în totalitatea ei), ci pentru că, înlăturînd semnele extraordinarului, nu pune în locul lor nimic, golînd universul de una din dimensiunile sale adînci, revelatoare.

Complotul tainic al oamenilor locului împotriva inginerului francez venit să taie vechiul codru al Borzei, împotrivirea stihiiilor, coincidențele nedumeritoare, toate acestea nu au în sine nimic fantastic. „Rațiunea îl călăuzea la concluzii stricte. Trebuie să fie o împrejurare cu totul simplă, care stă însă ascunsă azi și se va vădi mîni. E-adevărat că pînă mîni are toată *aparența unui miracol*” (XII, p. 523).

Fantasticul vine aici dintr-o calitate interioară, o natură secretă, neliniștitoare, obscură, a oamenilor și a locului, percepută de trimisul civilizației tehnice cu o teamă foarte tulbure, izvorînd din noaptea speciei, care îl cuprinde treptat.

Nu numai ȣiganii ciudați, copii ai naturii, „coborîtori din vechi pecenegi”, vrăjitoarea sau pădurarul căruia soborul animalelor devenite cuvîntătoare îi dezvăluie tainele adîncurilor și ale cerului sînt, pentru Antoine Bernard, existențe bizare, dar chiar boierul Mavrocosti pare purtat de o pornire străină de el („de aceea s-a zvonit prin sat că aș fi strigoi”) în îndirjirea bolnavă cu care caută „ceva pierdut”, comoara sau mai degrabă rădăcinile rasei, identificarea cu strămoșul, „acel Costea Negru, de care știu eu stă tocmai dedesupt, călare și cu zale, așa cum era în viață. Își păzește comoara”⁶.

Un „duh” al locurilor își face simțită prezența în vraja și animismul lucrurilor: tăcerea stă la pîndă, norul care evoluează ca un balaur dezlănțuînd grindina exact asupra sălașului inginerului „era ceva viu”, poiana beată de soare vrăjește într-un îndemn de desfacere totală, străină pînă atunci întrepîdului francez, țările rid și participă la complot. Oamenii nu s-au dezlegat din legătura lor ancestrală cu animalele, cu natura.

⁵ Cf. Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 32; „Năzuința la arhăitate nu înseamnă involuție, sau retrogradare, ci reprezentarea modelului perfect, absolut, arhetipal”.

⁶ Nu este exclus ca Sadoveanu să fi avut un model în vechea imagine funerară a *zeului călăreț* — chipul transfigurat al defunctului înălțat la condiția divină” cf. D. M. Pîppidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura științifică, 1969, p. 295.

Codrul Borzei este una din întrupările veșniciei, cu tipar etern în tărîmul Mumelor („Acolo nu-i iarnă. Acolo ar fi fiind o pădure ca și asta, dar verde cu totul tot”); aici se află porțile de trecere în tărîmul celălalt, unde-și are lăcaș schimnicul—divinitate protectoare; aici se manifestă hierofaniile sacralului. Acest nucleu fantastic se dizolvă însă, pulverizat în diferitele planuri ale narațiunii din *Noaptea de Sânziene*. Impresia generală e de fantezie (real, și fantastic nu sînt situate antinomic), în ciuda unor teme cu potențial fantastic adînc înrădăcinate la scriitor (spațiile revelării miracolului, trecerea în tărîmul invizibil, pădurea-stihie, obsesia rădăcinilor, a strămoșului, și nostalgia întoarcerii la origini).

Deosebirea de mentalitate și optică, de la perspectiva deschisă miracolului, proprie omului arhaic, la cea exactă, rațională, a omului modern, creează fantasticul și în *Creanga de aur*. (Povestirea-cadru, avîndu-l în centru pe profesorul Stamatin, are o mare importanță: ea introduce și percepția profanului, din unghiul căruia scenariul mitico-ritualic al inițierii lui Kesarion Breb în absolut apare drept o poveste fantastică, căci „lumea nouă a pierdut cheia semnelor tainice”). Dar un fantastic așa cum îl înțelege scriitorul. Sadoveanu respinge eșafodarea mai mult sau mai puțin abilă în sensul fantasticului, preferîndu-i în schimb o altă calitate: dezvăluirea unui chip de taină al lumii, mister și ritm cosmic, sacrament, cu alte cuvinte o *viziune fantastică*, intuiția unui *fantastic ontologic*, al revelării, al semnelor.

Cititorul este cel care acum va recrea perspectiva fantastică⁷. Scriitorul face un fel de joc dublu: pe de o parte se desolidarizează („cu toate ciudățeniile pe care dl. Stamatin le-a întîrîșat în ea, povestea aceasta e, în definitiv, o poveste de dragoste”), pe de alta, creează un text care nu este străin de perspectiva unei lecturi în nota fantasticului (cu această valoare, slujind creației de atmosferă fantastică și mitologică, sînt folosite și fragmentele din poemul lui M. Eminescu, *Strigoi*).

Nu numai „ființa misterioasă” a celui de al treizeci și doilea Decheneu și scenariul simbolic, mitic, al experienței lui Breb trimit spre fantastic. Acest profesor Stamatin, trăitor în secolul nostru, care, urmînd chemarea tainică a strămoșilor, coboară la Muntele Ascuns, pare și el un avatar, o altă întruchipare a Magului, inițiat în adevăruri permanente. Dar sugestia aceasta nu trebuie suprasolicitată. Sadoveanu, care se vede pe sine însuși în imaginea profesorului, primind cheia unei învățături tainice în ale vieții și morții de la marele mag dac (simbolul străvechii spiritualități a oamenilor acestui pămînt) și tot de la el, cunoașterea datinilor și eresurilor populare, sugerează — idee care va căpăta relief mai pregnant în proza lui V. Voiculescu și în gîndirea lui L. Blaga — că numai scriitorul poate recrea, pe căile imaginarului, gîndirea mitică și magică, conștiința fantastică, totalizantă, a omului arhaic.

Ideea, în esență romantică, a cărții este una care se afirmă cu putere de motiv în creația fantastică românească (M. Eminescu, M. Eliade): depășirea condiției umane, accesul la libertate (divină), prin autonomie spirituală, printr-o experiență simbolică, inițiativă. Breb nu era numai unul dintre cei

⁷ Z. Sîngeorzan, *M. Sadoveanu. Teme fundamentale*, București, Minerva, 1976, p. 323: „Sadoveanu este el însuși în lumea mitului, a arhetipului, a magicului, a poeziei, care intră și se așează pe sufletul lui”.

consacrați cultului lui Zalmoxis⁸ și ultimul dintre înțelepții Muntelui Ascuns, slujitor unei divinități păgine a naturii, plecându-se tăcut în fața ofensivei creștinismului. Inițierea pe care el este chemat s-o trăiască, „jertfa“ (anii petrecuți în Egipt, în ucenicie sacră, și la Bizanț, pentru a încerca în el însuși două din experiențele fundamentale ale destinului uman: iubirea și răul, Le Mal, echivalează, cum pe bună dreptate s-a arătat⁹, cu un *descensus ad inferos*) produce ceea ce Mircea Eliade numește „o rupere de nivel“; ea face trecerea la un nou „mod de existență“, „mintuirea“, existență întru spirit, participare la real (liberat de iluzie, părere de rău, devenire), la veșnicia vieții. În esență experiența sa e una cosmică, totală. Ca și luceafărului eminescian, lui Breb îi este hărăzit să nu cunoască dragostea pămîntescă și, asemenea, el trebuie să rămînă în lumea „crengii de aur“, a esențelor, a spiritului, în afara timpului, „eon“¹⁰, stihie participînd la tot.

Pare mai puțin probabil ca retragerea lui Kesarion în grotă din Muntele Ascuns să fie un gest de negare a unui dumnezeu care admite nedreptatea, umilind, lovind nevinovăția¹¹. Ideea de predestinare domină (și de fapt de aici vin acele mișcări poruncite, de marionete manevrate de o mînă nevăzută, pe care le observă N. Manolescu, citind scena transmiterii condurului). Povestea lui Kesarion se desfășoară în mod evident după un scenariu mitico-ritual „destul de frecvent în lumea mediteraneană și asiatică“: urmînd modelul divin, „se moare“ ritual tocmai pentru a se obține ne-moartea, „imortalitatea“¹².

Dar Sadoveanu nu insistă în direcția unei metafizici, păstrînd totodată într-o notă atenuată, discretă, și fantasticul experienței lui Breb. Scriitorul năzuiește, pe urmele lui Eminescu, să dea chip unei mitologii dacice, e atras de icoana lumii bizantine pe care o bănuia fabuloasă. Alăturarea de Eminescu și ecourile eminesciene nu vin numai din interesul comun pentru ființa mitologică a Magului (pentru o „reconstituire“, Sadoveanu ar fi avut la îndemînă și izvoare mai precise: în primul rînd în V. Pârvan și chiar în N. Densușianu); scriitorul a fost fără îndoială impresionat de poezia fantastică a acestei apariții în poemul eminescian și aproape a rescris în proză tabloul magului din *Strigoii*, pentru a introduce atmosfera fantastică.

Magul din *Creanga de aur*, ca și cel din *Strigoii*, stăpîn pe semnele tainice ale vieții și ale morții, slujește unei divinități păgine a naturii. Ființa misterioasă a zcului se manifestă numai în ritmurile firii: „nimene dintre muritori nu l-a văzut decît în valuri și vînturi, și-n raza care străpunge moartea trezînd colțul griului“¹³. Magul însuși se identifică cu cosmosul participînd la mister: „Sub povara acestui semn al zilelor și nopților stătea orb...“. Orb față de lucrurile pămîntului, deschis față de semnele eternului: „însă numerele de aur continuau să clipească sub bolta frunții lui, scriînd misterios timpurile“

⁸ Jean Coman, *Zalmoxis*, în „Zalmoxis“, II, 1939, nr. 1.

⁹ Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁰ M. Mincu, *Repere*, București, „Cartea Românească“, 1977, p. 157.

¹¹ N. Manolescu, *Condurul împărătesc*, în „Convorbiri literare“, 1980, nr. 2.

¹² M. Eliade, *De la Zalmoxis la Gengis-Han*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980, p. 43.

¹³ Sadoveanu este departe de orice dogmatism, chiar de credința ortodoxă riguros constituită; fiorul sacru care-i străbate scrierile vine din contemplarea miracolului etern al vieții, al mării treceri, și dacă există un centru de taină al lumii, el e viața cosmică ce se scurge de veacuri potrivit unui scop misterios.

(XII, p. 10—11). De aceea el nu apare decît în momentele de oprire a trecerii de „timp echinoxial“, cosmic, „cînd soarele sta pe cer la cea mai mare înălțime a lui“. Ca o divinitate solară, Magul se retrage și el odată cu asfințitul soarelui. El există într-un spațiu sustras devenirii, interzis oamenilor, în peștera (tărim al morții, dar și topos al cosmosului total¹⁴) din Muntele Ascuns, acesta — imperiu el însuși al existenței eterne, zonă privilegiată de contact cu sacrul. Cînd se arată credincioșilor coboară *La Prelunci*, locul unei „limite magice“¹⁵ (cu aceeași funcție locul reapare în *Ochi de urs*). Figurile și semnele hieratice aflate în relație cu imaginea magului (cele trei izvoare vii, vatra cu foc fără de moarte, duhul-cățelul pămîntului, numerele de aur, monade, esențele lucrurilor în învățătura pitagoreică, corbul-pasărea emblemă a lui Apollo¹⁶, șarpele Uroboros¹⁷), se înscriu într-un alfabet simbolic asociat sferei misterului. Disparațiile și epifaniile tainice ale „vechiului“ preot păgîn, moartea și învierea, corespund ideii de ciclu neîntrerupt al vieții și morții. Ucenicii magului sînt chemați să deslușească alcătuirea eternului în clipa trecătoare, să ajungă la înțelepciunea supremă („Am înțeles că toate erau lege“) care e ordinea divină a ritmurilor cosmosului.

Eternul, totalizînd contrariile, cuprinzînd „ființa și neființa“, nu poate fi atins decît în spirit, dar renunțarea la clipă, la „nălucile amăgitoare ale trupurilor de pulbere“ nu înseamnă victoria lui Thanatos¹⁸. Simbioza om — univers, la Sadoveanu, ca și la Eminescu sau Brîncuși, are semnificația unei înfrîngeri a morții. Stihie, Magul se află la rădăcina însăși a vieții.

Inițierea lui Breb rămîne, în același timp, intrare în marele necunoscut și toată aventura este percepută printr-o „stranie mirare care te scoate din timp, proiectîndu-te într-o aură mitologică“¹⁹.

Față de cartea întii care reconstruiește în atmosferă fantastică prezența misterioasă a Magului dac, istoria anilor petrecuți de Kesarion Breb la Constantinopol, închizînd o experiență socială și morală, s-ar constitui în trecutul îndepărtat, însă real, rupîndu-se astfel de linia povestirii-cadru. Această parte a cărții prinde însă formă și ritmul poveștii, aruncînd din nou realul în sfera irealului. Nu numai pentru că înfățișarea de basm convenea lumii evocate: Bizanțul fastuos descins parcă din strălucitele mozaicuri ale timpului. Haina poveștii — a intuit magistral scriitorul — dă măsura lumii-iluzie, a „părerii“, deșertăciunii care guvernează toate alcătuirile omenesti, cu atît mai mult cele întemeiate pe instinct, măcinate de morbul mării.

Sadoveanu ne dă și un fel de „istorie hieroglicică“ — à l'inverse — a acelui Bizanț din evul lui Constantin, numai că el nu pune măști unor personaje, ci face ca prin fiecare personaj, istoric sau închipuit, să transpară masca,

¹⁴ M. Eliade, *op. cit.*, p. 46, [peștera]... „ea este o imago mundi, un Univers în miniatură“.

¹⁵ Expresia aparține lui Al. Paleologu.

¹⁶ Corbul — simbol al lui Apollo, în N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București, Göbl, 1913, p. 640.

¹⁷ Șarpele cu coada în gură, Uroboros, figurează cercul, simbol al ciclurilor și al „eternității întoarcerii“.

¹⁸ Pentru P. M. Gorcea, *Nesomnul capodoperelor*, București, Cartea Românească, 1977, „cine se contopește cu absolutul acestei legi depășește simțurile... nu mai este“, Kesarion este dominat de instinctul thanatic, p. 104.

¹⁹ M. Eliade, *Un om mare*, în *La făgânci și alte povestiri*, București, E.P.I., 1969, p. 371.

„semn“ al unei eterne patimi omenеști, adăugînd o lucire stranie, de bestiar, lumii hulpavului Bizanț: servilul hadîmb Stavrikie poartă semnul vulpii, împărăteasa Irina ascunde sub gesturi cucernice patima flămîndă a mării, nesătioasă ca și lupoaica cu imaginea căreia se identifică, Constantin se află și el în puterea oarbă a instinctelor, demon, balaur zdrobind floarea curată care e fecioara de la Amnia. Înțeleptul episcop Platon are o înfățișare de „ibis vechi“, el avînd în roman rolul „judecătorului“, precum Thot, zeul cu înfățișare de ibis, „le peseur d'âmes“ în mitologia egipteană.

Mai mult decît oricînd prezența păsării în acest roman este simbolică: la „curtea veche“ (curioasă coincidență cu locul magic al crailor lui Matei Caragiale!) a egiptenilor se plimbă un cocor îmblînzit, nu întimplător tocmai pasărea care te păzește de moarte (specifică egiptenilor fiind credința în nemurire²⁰), iar la curțile împărătești din Bizanț se rotesc păuni-metaforă a deșertăciunii.

Cadrul real, dar exotic, capătă înfățișarea basmului: „Acolo-i raiul lumii și buricul pămîntului, acolo sînt livezi cu mere de aur și cîntă pasărea măiastră la ferestre împodobite cu mîrgăritare“ (XII, p. 90).

Deși Sadoveanu a vizitat Constantinopolul pentru a cunoaște lumea scrierii sale, Bizanțul din *Creanga de aur* este construit mai mult în lumina închipuirii, cu o privire care a zăbovit îndelung asupra vechii iconografii, în atmosfera plămuirilor minunate din cărțile populare. Havuzuri, pomi înfloriți, chiparoși cu lumini albe, păuni și chiar pasărea măiastră, cerul ca o boltă de „peruzea“, „lucirea de oglinzi a Propontidei“ fac astfel să apară filigranată în imaginea lumii bizantine din *Creanga de aur* legendara Insulă a fericirilor din *Alexandria*; dar aceasta e numai fața strălucitoare, „sub lumină viermuiesc putreziciunile“ și imperiul de răsărit devine echivalentul întunecatului tărîm de jos („Te vei coborî la Bizanț“). Alaiul tînărului împărat îl amintește pe cel al lui Alexandru Macedon și calul său pare a fi un alt Ducipal, podoabele, risipa de aur se înscriu și ele în atmosfera de poveste, de partea unei măreții cu sullet bolnav și perversit. La rîndu-i, aici, străinul cu obraz „nepăsător“ și ochi „limpezi“, pe asinul lui „cuminte, împodobit cu mîrgele albastre și zurgălăi de argint“ și înconjurat de bucuria copiilor, evocă icoana unui tînăr Crist, după cum cuplul cuviosului Filaret și al doamnei Teosvă are neîndoelnice modele în viețile legendare ale sfinților.

Basmul se împlinește și se „autodenunță“ în scena primirii codrului împărătesc de către frumoasa Maria. Dar nu numai aici, ci mult mai adesea gesturile au, în *Creanga de aur*, mișcarea purificată, hieratică, proprie fabulosului folcloric.

„Despărțindu-se de prietenii săi, egipteanul a îndemnat cu vorbe pe Santabarenos la deal, apoi l-a îndrumat către Poarta Adrianopolului. Cînd a ajuns la ziduri, soarele dădea în asfințit și clopotele Bizanțului sunau pentru rugăciunile de seară. Căpetenia porții a cunoscut în palma călătorului pergamamentul cu sigiliu împărătesc și s-a ferit, deschizînd calea. Străjerii de la meterezurile porții l-au văzut ieșind în cîmpie. Îndată ce a dat în drumul care întovărășește canalul, a cotit în stînga printre finețuri înflorite și pîlcuri de smochini sălbatici. Astfel a umblat călare singur către Șapte Turnuri, apoi

²⁰ M. Eliade, *Alchimia asiatică*, București, Cultura poporului, 1935, p. 16: cocorul — emblemă a nemuririi.

cătră Marea, care sclipea în lumina amurgului. S-a oprit la țărm, în fișitul' de matasă al undelor. A descălecat ; a lăsat pe Santabarenos¹ singur să pască cimbrisor și el s-a suit pe o lespede, înturnându-se cu fața spre răsărit și spre unghiul depărtat al palatelor Împărăției. Atunci se aprinse deasupra-i, în cercul asfințitului, luceafărul. Străinul privi cu luare aminte propria-i umbră, care se alegea pe valurile alintate, alungindu-se către Dafne" (XII, p. 137).

Este aici o evidentă (și totuși cît de discretă) regie a mișcării care alcătuiește în ea însăși un limbaj, mai adînc, mai autentic decît cel al cuvîntului. Și totodată o corespondență a ritmurilor sufletului individual, interior, cu cele ale unei respirații și ordini imense, cosmice, în care această oglindire și reciprocitate a lor trezesc un fior de mare și eternă poezie.

Aroma ușor arhaică a limbajului ceremonios este în egală măsură creatoare de atmosferă.

Într-o lume care trăiește în basm și mit, deci într-o continuă comunicare real-ireal, surprinzătorul există difuz, fără a șoca, fără a zdruncina ordinea realului ; el introduce semnele invizibilului, o altă dimensiune a sensului lucrurilor, percepută de „lumea nouă“, modernă, cu uimire și o stranie mirare.

Un loc aparte ocupă în proza sadoveaniană, din punctul de vedere al temei noastre, *Ochi de urs*. În ea necunoscutul capătă o *prezență* în stare să creeze ruptura fantastică.

Întîmplarea pe care o trăiește eroul îl scoate din credințele și liniștea vieții lui obișnuite și-l confruntă cu semnele morții și ale „puterilor necunoscutului“.

Nicula Ursake, paznic de vînătoare la apa Frumoasei, simte că în lumea sa a pătruns o ființă străină de ea și de noimele ei. Urmele se arată la hochstandul de la Prelunci, „necunoscut de nici un străin de pe lumea asta“, încît primul reflex va fi de autoliniștire, de căutare a soluției pe calea silogismului detectivistic : „Nu poate fi nimeni, asta-i judecata poliștului“, zîmbește o clipă Culi. «Acest hochstand e un ascunziș într-o taină de codri și numai trei oameni îl cunosc». Alta nu poate fi“.

Dar întîmplarea nu e din cele făcute să lase lucrurile în rînduiele lor de toate zilele, calme, raționale. Ea își impune propriile ei tipare, deviate generatoare de teroare. Un urs „îl înșală“ și îl ademenește pe erou într-o, urmărire „fără noimă“. Stihile firii par ele însele să-l urmeze, ceața ocrotește fiara stranie și încurcă drumurile eroului. Pădurea se înstrăinează pentru Culi. Acolo unde totul îi dădea ascultare și i se înfățișa limpede, forțe ascunse încep să stăpînească, cărările se tulbură și dau fuga în alt țărm : „Prin ce locuri a trecut ? Cînd oare s-a răslefit în așa măsură ? A umblat de-a dreptul prin locuri înfricoșate, parcă ar fi ieșit la ele pe o poartă neștiută ; dintr-o dată, după ce a ieșit pe acea poartă, a călcat în necunoscut și-a apărut la orizont străin. Va fi fiind la mijloc ceva. A fost urs, dar, nu ca toți urșii...“.

Dar toate acestea, nu trebuie uitat, se petrec pe fondul unei experiențe cruciale care are loc în cealaltă ordine, a realului : moartea Anei, soția lui Culi, bolnavă după o naștere grea. Lumea din afară cunoaște o alterare a ordinii ei normale, asemenea cu cea din sufletul eroului. Ceea ce a trăit se amestecă astfel cu semnele a ceea ce pare a veni din regatul întunericului. Culi gîndește că „n-a fost ursul, deși avea înfățișare de urs, a fost cineva al cărui nume nu se rostește fără primejdie la acest ceas“. Intensitatea cu care privirea fiarei îl urmărește fără scăpare este sublinierea unei neliniști cu izvoarele în

el însuși, dar această sugestie nu dislocă literaturitatea fantastică. Sugestia de dublu sau cea de contaminare sînt prezente.

Există un labirint interior în care este prins protagonistul și un altul, nu sugerat, ci direct înfățișat, în care se instaurează o coerență răsturnînd normele raționale: pădurea demonizată²¹.

Totuși ceea ce se întîmplă în *Ochi de urs* nu e „istoria unei păduri imblinzite care se revoltă”²² (dezlănțuire a puterilor ascunse, de esență sacro-cosmică).

Ochi de urs este istoria unei întîlniri cu semnele necunoscutului, stilizată în linia străvechilor credințe ale mitologiei populare, o poveste a inițierii²³. Culi este, cum scrie Al. Paleologu, „călător în imperiul morții fără timp”²⁴. Oprirea oricuiului în momentul plecării, pierderea „securicii” aruncate spre cer (la moartea femeii) și ajunsă „pe tărîm necunoscut” avertizează asupra lecturii simbolice necesare. Ceea ce istorisește Culi, în frigurile bolii și tulburării, e un anumit fel de „călătorie” cu tîlc: „Zice c-a intrat printr-o poartă neagră și s-a dus pe celălalt tărîm. Și acolo l-a ademenit după el Necuratul în felurite chipuri schimbate. Dar mai ales s-a îmbrăcat acel Necurat în arătare de urs c-un singur ochi și tot clipea din acel ochi ca dintr-un jar și-l îndemna tot mai afund”. Ca totdeauna în aventura inițiativă există însă și o cale a întoarcerii, o formulă salvatoare a ieșirii din labirint. Trimisă de mama lui Culi, Vidra, căleușa de vînătoare, îl scoate din ripa-capcană. Înurmîntarea după datini a Anei, slințirea cu agheasmă a casei și a locurilor sînt ritualuri ale purificării. Treapta finală a scenariului exorcistic este uciderea fiarei de către Culi. Ieșirea din fantastic se împlinește, dincolo de aceste repere de poveste inițiativă, într-o sublimare de sinteză a unui destin în care se alătură iubirea, moartea, regretul, consolarea, uitarea și mersul înainte al vieții.

Dacă s-ar rămîne în cercul fantasticului tradițional, obișnuit, necunoscutul ar fi o răsturnare a ordinii realului printr-un joc încă supus înțelegerii omului. Dar în *Ochi de urs* există o sugestie mai adîncă, de nălucire a unei ordini și „complicități” a întîmplărilor, unde nu mai e nimic de explicat, ci doar o putere a ceea ce este în sine și se sustrage, scapă oricărei traduceri raționale.

Poate că la Sadoveanu apare deja sugestia unei ambiguități a „realului” între valorile lui de lucru și, respectiv, epifanie, semn al unei alte ordini, în linia în care va merge mai tîrziu fantasticul lui Mircea Eliade. Ursul ucis nu e diavolul (sau nu mai e), dar el a părut să fie.

Ar însemna oare acesta că din perspectivă finală orice fel de fantastic este eliminat? Dimpotrivă, ceea ce e deosebit în *Ochi de urs* este, credem, succesiunea a două nivele ale fantasticului. Din primul, care are o figurație a lui, eroul scapă ucigînd „ursul”, fiară demonică. Dar astfel el accede la o altfel de intuiție a necunoscutului și a misterului, la un altfel de fantastic, ca atmosferă a unei enigmatice unități a totului, dincolo de limitele înțelegerii raționale și fragmentare, intuire în fond a „sfîințeniei” lumii ca metaforă a frumuseții ei.

²¹ De care vorbește M. Ungheanu în *Pădurea de simboluri*, București, Cartea Românească, 1973, p. 150: „Pădurea și-a declanșat „demonii” și Ursake, ale cărui legături cu strămoșii lui totemici sînt complet uitate dar nu adormite, este victima lor”.

²² *Idem*, p. 148.

²³ Acest caracter inițiativ a fost pus, pe larg, în evidență de Al. Paleologu.

²⁴ Al. Paleologu, *op. cit.*, p. 200.

Sadoveanu își conduce cititorul pe o cale care nu evită treapta fantasticului — efect construit totuși spre „modelul” superior al unui fantastic ontologic și de atmosferă cognitivă, inițiativă. Culi Ursake rupe cerul magic al „vrăjii” demonice, povestirea este însă nu întâmplător rememorare înfiorată a unui timp aparte, a unui interludiu (al tainei și al înfiorării în fața necunoscutului) trăit cu teamă dar și cu fascinație. Înlăturarea fantasticului obișnuit e o stratagemă pentru a sugera un fel de receptare intuitivă a unității, a totului.

Este interesant de observat cum atributele *misterios, ciudat, fantastic* sau *minunat* (în proza fantastică sînt direct folosite pentru a marca o conștiință mai susținută a supranaturalului, pentru a conduce expres către o astfel de interpretare) se raportează totdeauna, la Sadoveanu, la natură. Și cum nu e vorba doar de o simplă relație abstractă, gratuită sau capricioasă, de atribuire, situația îngăduie concluzia unui raport direct, gîndit, între cosmosul perceptibil și sfera fantasticului și a miraculosului care numai în și prin el se manifestă. Cuvîntul este bun conducător de atmosferă în *trecerea* aceasta spre necunoscut prin polivalențele sale simbolice. Există cuvinte-cheie care solicită sensuri depășind planul imediatului, cuvinte-pivot încărcate de o solemnitate aproape ritualică. În *Ochi de urs*, ca și în *Creanga de aur*, fantasticul sadovenian dobîndește o consistență și o coerență simbolică. În ele intuiția unei armonii adînci a lumii — infuză în toată opera sadoveniană memorabilă — se organizează într-un sistem în care raporturile dintre semnele unei ordini totalizatoare cu arhitectura lor înfiorată de efluvii unei poezii cosmice, eterne, prețuiesc — semantic și atmosferizator — mai mult decît oricare nivel încă identificabil al fantasticului.

Tainicul, părelnicul, enigmaticul nu mai sînt doar valori literare, ci implică acum receptarea gravă a unei unități fabuloase a totului. Sadoveanu urcă la viziunea caracterului enigmatic și tulburător (prin deschiderea altor orizonturi axiologice) al unei comunicări și solidarități esențiale, care leagă adînc destinul și ființa a tot ce participă la dialectica și ordinea cosmosului. Nu e nici o ruptură aici, ci doar *împlinirea* autenticei vocații a fantasticului sadovenian de esență ontologică, ajuns la o deplină conștiință a propriilor virtualități.

LE FANTASTIQUE SADOVÉNIEN

RÉSUMÉ

L'auteur de l'étude se propose de mettre en évidence la nature et la place propres au fantastique chez Sadoveanu („dimension” de l'oeuvre dont l'existence a été souvent contestée par la critique).

L'analyse prouve que, des récits comme *Raiul* (Le Paradis) jusqu'à des romans ésotériques tels *Creanga de aur* (Le Rameau d'or), l'intérêt de l'écrivain pour les pratiques et les croyances anciennes (ou leurs vestiges) et pour un autre mode de concevoir la relation de l'homme au monde s'associe au penchant aussi visible de Sadoveanu pour les structures narratives et les motifs hérités des mythes, des contes fantastiques populaires, des hagiographies etc. Un fantastique à part, à caractère ontologique, visant à suggérer une unité surrationnelle du monde est découvert dans le récit *Ochi de urs* (Oeil d'ours) où le modèle traditionnel du fantastique n'est esquissé que pour être „détruit”, transgressé.

UN FĂURITOR AL LIMBII ȘI CULTURII ROMÂNEȘTI MODERNE : SIMION BĂRNUȚIU

DE

IOAN OPREA

Sînt personalități în istoria culturală a unei națiuni, a căror activitate este apreciată ca fiind hotărîtoare pentru evoluția culturii națiunii respective. Ne-am deprins, de exemplu, să considerăm hotărîtoare pentru cultura noastră modernă contribuțiile lui Ion Heliade-Rădulescu sau Titu Maiorescu, și, dacă lucrurile sînt privite în relativitatea lor, o asemenea perspectivă nu este falsă. Este însă necesar a se avea în vedere permanent această relativitate, asemenea personalități nu fac de obicei decît să sintetizeze din opera înaintașilor și a contemporanilor, nu sînt prin urmare piscuri singulare, ci numai reprezentative, în contextul epocii lor. Pe de altă parte, se poate uneori ca, în funcție de anumite conjuncturi istorico-sociale, să difere de la un moment la altul personalitățile proiectate spre o astfel de valorizare superlativă.

Există în general predispoziția de a atribui mai ales literaților un rol deosebit de important în mișcarea culturală și în progresul culturii, atît sub aspectul ideilor, cît și sub acela al promovării unei conduite, lingvistice într-o anumită colectivitate și într-un anumit timp. Gradul de relativitate sub care trebuie să privim asemenea precepte se cere să fie și mai ridicat. Literatura este fără îndoială una dintre laturile importante ale culturii, dar rostul ei, ca artă, nu este numai decît acela de a oferi idei și cu atît mai puțin modele lingvistice. Chiar dacă acest rol nu-i este străin, pentru un popor care abia pășeste, la nivel oarecum generalizat, pe treptele emancipării, instituția care are rolul determinant este școala, adică mijlocul cel mai eficient și mai programatic organizat pentru modelarea conștiințelor prin propagarea ideilor, conceptelor științifice, filosofice, de teoria artei etc. și totodată prin propagarea mijloacelor lingvistice prin care sînt desemnate și corelate asemenea noțiuni. Prin urmare, progresul cultural al unei națiuni este determinat în primul rînd de instrucție, de școală, și în al doilea rînd de literatură, presă, teatru etc. În acest spirit, este de așteptat ca și personalitățile de seamă, marii dascăli și, adeseori, modelele urmate de generațiile în formare să se afle printre slujitorii acestei instituții. De aceea, un reprezentant al școlii, dacă are suficiente condiții de afirmare și este dotat cu aptitudini deosebite, este mult mai important pentru ridicarea nivelului cultural decît alți învățați, chiar dacă de obicei există tendința de a trece cu vederea acest lucru.

Pentru europeanul Bărnuțiu — după fericita expresie a lui D.D. Roșca — învățămîntul a fost, potrivit aprecierii lui Nicolae Iorga, adevărata sa menire. Calitățile sale umane și remarcabila vocație didactică, manifestată deopotrivă prin cunoștințe vaste și însușiri deosebite ale expunerii, au făcut din Bărnuțiu un simbol al școlii românești din secolul trecut.

După absolvirea cursurilor seminariale în 1829 la Blaj, Bărnuțiu devine profesor de sinteză la Gimnaziu, în anul următor preia catedra de filosofie, iar în anul școlar 1832—1833 predă și istoria. Dar, și în timpul studiilor, și ca profesor, învățatul transilvan este nemulțumit de faptul că limba de predare nu era cea națională și că preceptele teologice constituiau încă singura posibilitate de interpretare a realității. Cînd revine la catedră în 1839 — căci din 1834 nu mai îndeplinea sarcini profesionale —, Bărnuțiu se angajează, în mod practic, în înlocuirea limbii de predare, care era latina, cu limba națională. Concomitent, el militează pentru scoaterea filosofiei din robia teologică, însușindu-și, prin lecturi asidue, ideile din opera filosofică a unor învățați, cu mare circulație în acel timp. Lupta pentru limba națională în învățămînt, luptă în care erau antrenati și alți învățați din Blaj — printre ei, la loc de frunte, Timotei Cipariu —, îi aduce lui Bărnuțiu multe neplăceri, între care îndepărtarea din învățămînt în 1842. Are însă prilejul de a-și continua pregătirea la Academia săsească din Sibiu și de a menține un contact tot mai strîns cu ceilalți militanți pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania.

Antrenat în mișcarea politică premergătoare revoluției de la 1848, Simion Bărnuțiu devine unul dintre fruntașii mișcării, platforma ideologică a revoluției transilvănene fiind în mare parte opera sa. După aceea, dezamăgit dar nu resemnă, el se retrage un timp din viața agitată a Transilvaniei și își desăvîrșește pregătirea prin audierea cursurilor universitare la Viena și Pavia.

În 1855, la propunerea lui A. T. Laurian, Bărnuțiu vine la Iași, unde este numit profesor de filosofie la Gimnaziul Academic, instituție care se reorganiza după desființarea survenită în 1847, cînd limba de predare devenise franceza. Cursul de filosofie, pe care Bărnuțiu îl deschide în ianuarie 1855 la clasele superioare ale Gimnaziului, cuprinde Introducerea în filosofie, Psihologia și Antropologia, dar, din 1856, la Facultatea juridică recent înființată, predă Filosofia morală, Dreptul natural și Dreptul roman, la care se adaugă ulterior Antropologia, Psihologia, Logica, Metafizica, Estetica și Istoria filosofiei. Confirmat ca profesor la prima universitate a românilor la 18 ianuarie 1860, învățatul ardelean ține cursuri la Facultatea de drept și, pînă în 1863 cînd este numit Titu Maiorescu, la Facultatea de filosofie. La Gimnaziu, continuă să predea pînă în 1862, cînd datorită sănătății șubrede și a programului foarte încărcat renunță la această catedră¹.

Cursurile de filosofie și de drept predate de Bărnuțiu la Seminarul din Blaj și la Gimnaziul și Universitatea din Iași se bazează, în primul rînd, pe lucrările lui Wilhelm Traugott Krug, a cărui operă o tradusese încă din 1839, pe cînd se afla la Blaj². Totuși, în acel moment, Bărnuțiu avea în vedere din

¹ Vezi N. Grigoraș, *Activitatea lui Simeon Bărnuțiu la Iași (1855 — 1864)*, în „Steaua“, XVII (1966), nr. 8, p. 82 — 90.

² Cf. G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 150, unde se menționează mărturia lui Al. Papiu Ilarian în acest sens.

opera profescrului german mai ales opusculul *Handbuch der Philosophie und der philosophischen Literatur*. Cursurile de la Blaj³, datînd din jurul anului 1840, cuprind Introducerea în filosofie, Metafizica, Logica, Știința dreptului, Știința virtuții și Învățătura religiei. La Iași, Bărnăuțiu fructifică întreaga operă a lui Krug, cu cele trei părți principale: *Fundamentalphilosophie*, *System der theoretischen Philosophie* și *System der praktischen Philosophie*. Îi era de asemenea cunoscut dicționarul de filosofie alcătuit de W. T. Krug, pe care îl citează adesea cînd sînt necesare lămuriri asupra istoriei și conținutului noțiunilor filosofice⁴. O altă caracteristică a cursurilor de la Iași este aceea a augmentării atitudinii critice față de model. Bărnăuțiu s-a remarcat întotdeauna printr-o transpunere cu multe considerații proprii a ideilor autorilor avuți în vedere; în etapa ieșeană a activității sale această trăsătură se amplifică. De fapt, acum el se îndreaptă evident și spre lucrările lui Jos. Beck, în primul rînd spre lucrarea acestuia *Philosophische Propädeutik*, a cărei primă parte, *Grundriss der empirische Psychologie und Logik*, o traduce în românește și o folosește la cursuri. Pentru prelegerile de drept, adaugă informațiilor din Krug pe acelea din lucrarea lui Karl von Rotteck, *Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften*. Dar Bărnăuțiu a realizat prelegeri și pe baza propriilor cercetări, mai ales cînd avea în vedere situații legate de trecutul și prezentul românilor. Cursul de Drept public și constituțional al românilor, foarte apreciat în acel timp, este impregnat de forța sa argumentativă și de patosul său caracteristic⁵.

Sub aspectul ideologiei sociale, Bărnăuțiu se manifesta la Blaj ca un adept al luptei pentru egalitate, în numele dreptului natural, și ca un militant al emancipării în primul rînd prin sistemul memorandumurilor și petițiilor adresate împăratului, în speranța unor reforme salvatoare. La Iași, spiritul reformist de factură krugiană dispăre din concepția sa, ideile sale iluministe se radicalizează; el consideră acum că cea mai adecvată formă de stat pentru realizarea dreptului înnăscut al oamenilor la libertate și ega-

³ Cursurile predate la Blaj se păstrează la B.A.R.S. România, Filiala Cluj-Napoca, Fondul Blaj; aceste cursuri vor fi citate în continuare astfel:

C = Simion Bărnăuțiu, [*Curs de filosofie și drept*], cca 1840, ms. rom. 38, 108 f.

R = Simion Bărnăuțiu, *Știința dreptului. Învățătura religiei*, cca 1840, ms. rom. 39, 75 f.

S = Simion Bărnăuțiu, *Știința dreptului. Știința virtuții. Învățătura religii*, cca 1840, ms. rom. 40, 130 f.

⁴ Cursurile predate la Iași se păstrează la B.C.U. Iași:

E = Simion Bărnăuțiu, *Estetica*, cca 1860, ms. V 54, 59 p.

M = Simion Bărnăuțiu, *Metafizica*, 1859—1860, ms. V 54, 76 p.

V = Simion Bărnăuțiu, *Știința virtuții*, 1855, ms. V 16, 92 p.

Alte manuscrise, din aceeași perioadă, se păstrează la B.A.R.S. România, București:

F = Simion Bărnăuțiu, *Istoria filosofiei*, cca 1860, ms. rom. 5 439, 220 f.

Alte copii ale acestor cursuri se găsesc aici sub cotele: mss. rom. 3 348, 5 440, 5 443, 5 444, 5 800.

Dintre lucrările publicate ulterior de elevi trebuie amintită:

P = Simeone Bărnăuțiu, *Psicologia empirică și Logica*, Iași, 1871.

La B.C.U. Cluj-Napoca se află două manuscrise (mss. 4 451 și 4 455) conținînd sumare ale cursurilor de la Iași, care au aparținut elevului lui Bărnăuțiu, Alexandru Barbu Brandia.

⁵ Elemente privitoare la principile și tradiția dreptului românesc se întîlnesc în lucrările publicate postum, în primul rînd *Dreptul public al românilor*, Iași, 1867, și apoi, *Dreptul natural privat*, Iași, 1868, *Dreptul natural public*, Iași, 1870.

litate este republica, iar aspirațiile naționale ale românilor trebuie să fie încununate de unirea lor într-un singur stat.

Sub aspect ideatic⁶, cursurile de filosofie și drept se remarcă, în general, prin valorificarea filosofiei raționaliste de tip kantian, învățatul român preluând de cele mai multe ori indirect, dar adeseori și direct, ideile de bază ale marelui filosof din Königsberg. Ideile lui Kant sînt însă prelucrate de Bărnăuțiu mai ales amendîndu-le în spirit realist și raportîndu-le la concepțiile altor cugetători antici sau moderni. El insistă, astfel, asupra faptului că realitatea este categoria primă a metafizicii, condiționînd veridicitatea cunoștințelor de caracterul real al înseși obiectelor cunoașterii iar senzațiile, obținute prin experiență, considerîndu-le primul izvor al oricărei cunoașteri. Subiectul cunoscător, conceput ca o unitate naturală a fizicului și psihicului, este el însuși un element al realității și prin urmare se supune cercetării filosofice în mod global, deci și sub aspectul său material. De aceea, Bărnăuțiu consideră Antropologia ca o disciplină filosofică, al cărei studiu este obligatoriu pentru a putea fi înțelese facultățile și finalitatea ființei umane.

Ceea ce l-a atras în chip deosebit pe Bărnăuțiu a fost filosofia socială și filosofia istoriei. Cursurile de etică și de drept, dar și celelalte prelegeri sînt dominate de ideea dreptului innăscut la libertate individuală și la egalitate, pe baza căruia se promovau permanent imperativele unei existențe umane demne și angajate. Cugetătorul progresist se manifestă cu pregnanță atunci cînd susține dreptul tuturor națiunilor, indiferent de mărime sau grad de dezvoltare, la autodeterminare și libertate. În legătură cu aceasta, el insistă asupra ideii progresului economic și social, care, singur, poate emancipa națiunile rămase în urmă și care le poate oferi condițiile independenței și ale unei vieți sociale în limitele moralității.

Ca o necesitate a adevărului, dar și a ridicării gradului de civilizație, se impune, după Bărnăuțiu, studiul științelor, cunoașterea realizărilor umanității în acest domeniu și efortul de a contribui cu propriile mijloace la desăvîrșirea acestei cunoașteri. Insistînd asupra necesității cunoașterii științifice, învățatul român arată că aceasta prezintă avantajul coerenței, „al temeiului”, adică al explicării cauzale și multidimensionale a realităților. Totodată, acest tip de cunoaștere asigură într-un grad ridicat perfecționarea și auto-perfecționarea omului ca membru al societății, conștient și responsabil. În tradiția cugetării filosofice românești, învățatul ardelean se înscrie prin aceste opțiuni în seria gînditorilor raționaliști de nuanță realistă și materialistă, care va culmina, în secolul trecut, cu Ștefan Michailescu și Vasile Conta. Tenta iluministă a concepției lui Bărnăuțiu, manifestată îndeosebi prin insistența asupra ridicării culturale a maselor populare, nu poate fi privită însă numai ca un reflex al ideologiei timpului, ci și ca o latură definitorie a intelectualului adevărat din toate timpurile, care se preocupă ca ideile și, în general, rezultatul cercetărilor sale să devină forțe reale ale dezvoltării societății. Înțelegerea intelectualului ca factor dinamizator al vieții sociale este în totală concordanță cu concepția lui Bărnăuțiu despre „serbitude” ca fiind contrară însăși naturii și despre filosofie și știință ca avînd un rol im-

⁶ Vezi pentru aceasta G. Bogdan-Duică, *op. cit.*; Radu Pantazi, *Simion Bărnăuțiu. Opera și gîndirea*, București, 1967; idem, *Simion Bărnăuțiu, în Istoria filozofiei românești*, I, București, 1972, p. 226 — 252.

portant în emanciparea socială. Potrivit acestui învățat, de altfel, principiul respectării individualității și principiul independenței naționale sînt singurele care pot realiza relații optime între indivizii unei societăți și între națiunile dintr-o anumită epocă.

Activitatea didactică desfășurată de Simion Bărnuțiu la Blaj și la Iași nu se reduce însă la propagarea unor idei democratice, umanitare și patriotice, ci este completată de contribuția la formarea limbii literare moderne. Un număr însemnat de termeni filosofici sînt introduși pentru prima dată la noi de el, pornind de la terminologia latinească și romanică. Pentru Bărnuțiu, predarea filosofiei în limba română și efortul pentru cultivarea limbii sînt elemente esențiale ale propășirii poporului românesc. La Blaj, cînd introduce predarea filosofiei (și bineînțeles, a filosofiei dreptului sau dicheologiei) în limba națională, procedează mai întîi la fel ca Timotei Cipariu, folosind un amestec de latinește și românește și solicitînd cursanților, pe cît posibil, răspunsuri numai în românește, realizînd astfel o unitate a eforturilor în vederea găsirii mijloacelor de expresie necesare⁷.

Cursurile de la Blaj conțin numeroase considerații lingvistice, unele preluate din lucrările lui Krug sau ale altor învățați, altele însă izvorîte din propria experiență a lui Bărnuțiu. El insistă în repetate rînduri asupra necesității cunoașterii limbii patriei, arătînd că „spre încungiurarea rătăcirilor ce se nasc din limbă, nu e mai bună mijlocire decît acurata cunoștință a limbii; că cu cît știe cineva mai bine limba, cu atîta înțelege mai bine pe altul și cu atîta poate grăi și el altora mai la înțeles. Și fiindcă *Limba mamei noastre* e și mijlocirea cea mai bună spre împărtășirea cugetărilor, de văzut este cît e de sîntă și de frunte deregătoria cultivării ei, batăr că foarte mulți nece în samă nu o bagă, părendu-li-se a ave destulă cunoștință despre dînsa de la fire“ (C, 61^v). Și mai departe: „Cel cultivat încă trebuie se învețe limba mai-că-sa și formește, adică gramaticește, se înțelege de sine că almintे nu-i poate cunoaște structura și ambitul, prin urmare nece nu poate se o întrebui-ințeze cum se cade“ (C, 61^v—62^v). Idei asemănătoare a formulat Bărnuțiu și în cursurile predate la Iași, cînd adeseori dezbaterea filosofică este complinită de argumente în favoarea apărării și apoteozei limbii naționale. În lucrarea, apărută postum, *Pedagogia* (după A. H. Niemeyer, publicată la Iași în 1870), ideile de bază ale învățatului ardelean sînt sintetizate (la § 170) în trei principii privitoare la specificitatea limbii române: 1) principiul romanității, considerat ca o dovadă a purității latine, 2) principiul poporanității, care respinge ideea unei limbi diferențiate pe clase sau grupuri sociale, 3) principiul progresului, care implică dezvoltarea concomitentă a culturii și a mijloacelor de expresie.

Referitor la necesitatea predării filosofiei în limba națională, Bărnuțiu susținea la Blaj că „mai ales filosofia, de cînd în Țara nemțească și în celelalte părți cultivate a Europei a început cu gura și cu scrisoarea a se propune și a se lucra, mai mult nu în moarta (și pe lîngă aceasta, cu barbarismi înfricoșați întînată) latinie, ce în limbile măcelor vii, a și făcut într-o sută de ani mai mare sporu și mai tare a luminat capetele decît într-o mie de ani înainte“ (C, 62^v). Învățatul român considera, așadar, că folosirea limbii naționale este necesară nu numai pentru a realiza răspîndirea ideilor științifice și filosofice, ci și pentru însăși evoluția rapidă a științei și filosofiei.

⁷ Vezi G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, partea întîi.

Latura practică în domeniul cultivării limbii s-a manifestat la Bărnăuțiu, în primul rînd, prin întrebuițarea unei terminologii filosofice foarte bogate și variate. Avînd ca model scrierile filosofice ale lui Samoil Micu, cînd predă la Blaj, învățatul ardelean folosea o terminologie în care predominau trăsăturile epocilor mai vechi, uzînd deseori de calcuri, glose, termeni neadaptăți, preluați din latină și greacă. În această perioadă, Bărnăuțiu este mai apropiat de formele propuse de Timotei Cipariu și se manifestă, în același timp, ca un adept al adaptării (analogice) a neologismelor potrivit legilor de evoluție de la latină la română. La Iași, el folosește în parte o terminologie diferită, bazată pe neologismul de sorginte latină, păstrînd cîteva cazuri de adaptare după legi fonetice vechi și apropiindu-se în unele privințe de terminologia întrebuițată de A. T. Laurian.

Calcurele, specifice cursurilor de la Blaj, apar uneori și în cele de la Iași: *lucrătoria* „activă” C, 13^r, *întărlitoria* „afirmativă” C, 78^v, *puselura* „afirmarea” C, 80^v, *părulă* C, 68^r (mai tîrziu, *argumente aparente* V, 56), *anumitoriul* „determinantul” C, 28^r, *anumitul* „determinatul” C, 28^r, *estire* „existență” C, 8^r, *ființia* „esența” C, 22^r, *peste tot* „general” C, 1^r, *ințicles* „intelect” F, 202^v, *princeput s. princepere* „principiu”⁸ C, 7^r, *cuventărescă* „rațională” C, 5^v, *aie-vele* „realul” C, 84^v etc. De caracterul de pionerat al predării filosofiei în limba română se leagă și existența unui mare număr de glose în cursurile de la Blaj. Se întîlnesc, ca la Samoil Micu și la Episcopul Grigorie al Argeșului, glose explicative libere, care realizează fie raportarea termenilor românești (calcuri) la termenii corespunzători din alte limbi, fie explicarea în interiorul limbii a termenilor neologici: *aceea* „ce este” *latinește se zice reale, românește se zice lucru aie-vele s. reariu* C, 9^v; *pentru că prin definițiune se închide notiunea între marginile (fines) sale, chiar dintru această cauză se poate zice românește și mărgenire* C, 53^r; *eusebiologia, adevă înveștiatura despre o viață fericită în D-zeu R*, 60^r. Întrebuițarea frecventă a cuvintelor vechi și populare pentru redarea noțiunilor filosofice și necesitatea precizării semnificației cu ajutorul termenilor străini corespunzători au dus la crearea a numeroase glose bilingve: *judecata...de lipsa (apodicticum)* C, 38^v, *a inchia (concludere, ratiocinari)* C, 41^v, *intoarcere... (...conversio)* C, 40^v, *despărțire (disjunctio)* C, 33^v, *împărțire (divisio)* C, 54^v, *părțile ființesli (essentialia)* C, 32^v, *împreuna estimea (coexistenția)* C, 82^r, *prîndere (perceptio)* C, 72^r, *pulinta (possibilitas)* C, 80^r, *cerere (postulatum)* C, 7^r, *totul (universum)* C, 84^r etc. La Iași, glosele bilingve apar îndeosebi prin alăturarea neologismului de sorginte latină cu termenul grecesc original: *imitare (μιμησις)* F, 112^r, *inteligenția (νοῦς)* F, 163^v, *rațiune (λόγος)* F, 136^r etc. Adoptarea neologismelor latinești, în faza ieșeană, și menținerea sistemului de glosare prin termeni latini au dus la crearea a numeroase glose de indicație etimologico-genetică. Asemenea glose apar însă, e drept că mult mai rar, și în cursurile de la Blaj, căci și aici Bărnăuțiu întrebuița un număr apreciabil de neologisme: *abstrapșiune (abstractio)* P, 45, *argumentațiunea analogică (argumentatio analogica)* P, 174, *imperativ categoric (imperativus categoricus s. absolutus)* V, 25, *determinismul și nedeterminismul (determinismus*

⁸ De la I. Heliade-Rădulescu (*Grammatică românească*, 1828, p. 100), se pare, a pornit ideea după care *pricepere* ar fi derivat cu prepoziția *prin* (scris de latiniști *prein*) și ar fi deci din aceeași familie cu *incepere*, *incepul*, cuvinte care au redat foarte adesea între 1870 și 1930 pe lat. *principium* și pe gr. *ἄρχη*. Bărnăuțiu a preluat această părere și a adus pe *priceput* și *pricepere* aproape de semantismul „original”, dîndu-le și o formă „etimologică”.

et indeterminismus) M, 47, *sintesa empirica* (*synthesis empirica*) C, 9^r, *judiciul* (*judicium*) P, 113 (la Blaj folosea, după S. Micu, *judecată* C, 36^r), *oserbațiunea* (*observatio*) P, 190 etc. Specifică mai ales cursurilor de la Blaj este glosa de alternare între neologisme și cuvinte vechi: *noțiuni abătute* s. *astrapte* C, 35^r, *desfacem seau analizăm cugetarea* P, 92, *lucru* s. *obiept* C, 1^v etc.

Numărul neologismelor întrebuintate de Simion Bărnuțiu este foarte mare. Forma pe care le-o dădea acest învățat este însă uneori diferită în cele două etape ale activității sale didactice sau prezintă variații chiar în cadrul aceluiași curs. De asemenea, aplicarea unor legi fonetice vechi, precum și unele grafii specifice fac ca o parte din neologismele utilizate de el să aibă un aspect particular, propriu numai lui sau numai unui grup de învățați din epocă: *apatia* F, 86^r, *a converte* P, 125, *demonstra* C, 7^r și *demustra* C, 94^r, *fenoma* C, 71^r, *fenomele* C, 90^v dar *fenomene* M, 46, *gimnosofistii* F, 171^r, *ilozoism* M, 73, *inietismul* F, 12^v, *materism* C, 10^r și *materialismul* C, 95^r, *oieptul* C, 1^r, *a objeptului* C, 29^v și *obiept* C, 1^v, *raporturi sociali* V, 59, *scopos* C, 7^r, *scop* E, 7 și *fine* V, 8 (<lat. *finis*), *sens* „simț“ M, 7 (<lat. *sensus*), *suipt* C, 1^v, *subject* C, 62^r, *subjept* C, 36^r și *subiept* P, 111, *motul* P, 157 (<lat. *motus*), *moviment* V, 2 (<lat. *movimentum*), *moșiune* E, 27 (<lat. *motio*) dar și *mişcarea* F, 13^r etc.

Categoria foarte bogată a termenilor abstracți reprezentată de substantivele latinești imparisilabice terminate în *-(t)io*, *-(t)ionis* este adaptată de Bărnuțiu de obicei în *-(t)iune*, dar în perioada blăjeană uzează și de câteva variante în *-(t)ie*. La Iași, apar des redările specifice lui A. T. Laurian pe la 1845 în *-ciune* și mai rar în *-cione* ca la Eftimie Murgu. Infinitivele lungi, care au în general aceleași semnificații, apar mai ales în cursurile de la Blaj dar cu o frecvență mai mică se întâlnesc și în cele de la Iași: *argumentațiunea* M, 50 și *argumentare* C, 55^v, *aserțiune* M, 36, concurat de *aseri* F, 55^r, pl. *aserte* F, 169^v (<lat. *assertus*), *clasificațiunea* F, 102^v și *clasificarea* P, 111, *dedupșiune* P, 173, *dedupciunea* M, 49 și *deducere* P, 140, *meditațiune* F, 121^v și *meditarea* C, 65^r, *opuseșiune* C, 40^r, *opuseciune* M, 17 și *opunere* C, 32^r, *relația* C, 36^r și *relațiunile* P, 192, *representațiunea* F, 68^r, *representaciuni* F, 124^v, *representacionele* F, 125^r și *representarea* C, 9^v, *sensașiuni* F, 88^v, *sensaciune* E, 18 și *sensacionele* F, 123^v etc.

În cazul abstractelor în *-(i)tate*, lucrările lui Bărnuțiu oferă de asemenea situații diferite în cele două faze ale activității sale profesionale. Ca la Eftimie Murgu și Petru Câmpeanu, în cursurile de la Blaj, formațiilor neologice în *-(i)tate* le corespund altele în *-ime*, dar, spre deosebire de ceilalți doi învățați, Bărnuțiu adaugă sufixul vechi românesc la substantivul de bază al familiei și nu la adjectivul neologic în *-al*; așadar, *-ime* corespunde la Bărnuțiu de fapt lui *-alitate*: *p[rin]ceputul causimei* C, 88^v (*causă* + *-ime*) dar și *noțiunea causaretatei* C, 79^r, *pricep[utul] causalității* C, 27^r, *substanțimea sufletului* C, 95^r (*substanță* + *-ime*) dar și *noțiunea substanțiarității* C, 79^r, *substanțialitatea sufletului* F, 210^r. Majoritatea abstractelor de acest tip cunosc însă numai forme în *-(i)tate*: *absurditate* C, 68^v, *contrarietate* C, 40^r, *determinabilitatea* M, 55, *finalitatea* E, 7, *idealitate* M, 10, *materialitatea* C, 96^r, *sublimitatea* V, 14, *validitatea* F, 85^r.

Bărnuțiu nu modifică terminația femininelor latinești în *-entia*, *-antia*, dar, desigur, ortografia li avea valoarea [ți] (ca la alți învățați din epocă, de altfel): *aparentia* P, 157, *referentia* P, 57, *transcendentia* C, 22^v etc. Substan-

tivele neutre imparisilabice grecești (și latinești) terminate în *-ma*, *-mata* sînt rediate de Bărnăuțiu, la Blaj, prin *-ma*, pl. *-me*, ca în limba literară de astăzi, iar la Iași, prin *-ma*, pl. *-male* (urmînd etimologia și modelul altor învățați de atunci, precum A. T. Laurian): *axioma* C, 41^r, *axiome* 41^r și *asimotele* P, 126, *dilema* F, 130^r, *dilematelor* P, 137, *dogma* F, 138^v, *dogmele* R, 62^r și *dogmatele* F, 93^r, *entimema* P, 138, *entimeme* C, 47^r și *entimemate* P, 139, *sofisma* C, 52^r, *sofisme* C, 51^r și *sofismale* P, 137 etc.

În redarea adjectivelor latine în *-icus*, învățatul transilvan oferă, de asemenea, forme variate. La Blaj, formele în *-ic* sînt rare, frecvente sînt cele în *-esc*, adăugat rădăcinii cuvîntului prin înlăturarea lui *-icus*, — el este de altfel singurul învățat care a adăugat, sistematic, sufixul vechi românesc la rădăcina cuvîntului, care adesea coincidea cu substantivul familiei. Tot acum, Bărnăuțiu folosea, ca în etapa mai veche a limbii literare, un număr apreciabil de adjective cu sufixul compus *-icesc*; la Iași, însă, astfel de forme nu mai apar și *-ic* este utilizat în exclusivitate: *judecățile analitice* C, 41^r și *analiticesca întrebuițierea* C, 25^r, *adever apodicticesc* C, 17^r și *judeciul apodiptic* M, 17, *judecata categorescă* C, 37^v și *judeciul categoric* M, 16, *argumentul cosmologesc* C, 105^r și *argumentul cosmologic* M, 49, *adeverul esteticesc* C, 24^r și *cercetări estetice* F, 137^r, *cunoscintia filosofescă* C, 4^v sau *virtute...philosophiască* S, 75^r și *cercările filosofice* C, 4^r, *lucrarea metodescă* C, 52^v, *etica metodiciască* S, 60^r, *argumentul ontologesc* C, 105^r și *argumentul ontologic* M, 48 etc. Specifică pentru prima fază a activității lui Bărnăuțiu este și formarea de adjective cu *-esc* prin substituirea latinescului *-alis* (tendință puristă): *princeputuri formesci* C, 8^r și *legi numai formali* V, 16, *ceva ideesc (ideale)* C, 74^r și *cele ideali* V, 44, *celea...tempesci* C, 73^r (prin substituirea lui *-oralis*, ajungîndu-se la radicalul *temp-*) și *spațioșetatea timporaria* C, 80^r, *aparenție temporală* F, 200^r. Extensiunea folosirii lui *-esc* se întîlnește și în alte cazuri: *judecata...partiesca* C, 36^v (aici a fost substituit *-icularis*, ajungîndu-se la radicalul *part(e)*) și *lucru particulariu* F, 29^r, *judecățile singurești* C, 37^r (a pornit de la cuvîntul vechi *singur*) și *lucru singulariu* P, 102.

Simion Bărnăuțiu, ca alți învățați din epocă, supune și alte tipuri de cuvinte la modificări în vederea încadrării lor, deși păstrează și unele elemente din latină, cum ar fi adverbele neologice în *-e*, întîlnite și la A. T. Laurian și E. Murgu. În toate cazurile se poate constata însă alături de efortul de adaptare și o mare receptivitate și mobilitate. De altfel, faptul că între Bărnăuțiu și ceilalți învățați de atunci există numeroase similitudini în ce privește modul de adaptare și faptul că el însuși și-a modificat, cînd a crezut că este cazul, propriile opțiuni, dovedește cu prisosință deschiderea sa, atitudinea responsabilă și dorința de inovare. Aparent, sub aspect lingvistic, meritele lui Simion Bărnăuțiu nu se evidențiază ca fiind notabile. Cu toate acestea, trebuie subliniat rolul său în răspîndirea terminologiei filosofice și juridice și formarea în general a stilului filosofiei și dreptului la români. Dacă între formele propuse de el și cele utilizate de alți învățați se pot stabili, în cele mai multe cazuri, analogii, Bărnăuțiu rămîne inegalabil prin influența pe care a avut-o asupra elevilor săi. Spiritul său a rămas viu și după încetarea prematură din viață. Elevii s-au străduit să-i urmeze ideile, i-au publicat o parte din cursuri și au înființat chiar, împreună cu simpatizanții, un partid politic pe principii democratice și reformatoare, care milita pentru transpunerea în viață a gîndirii sale. Apostrofa nedreaptă a lui

Titu Maiorescu⁹ și în general ostilitatea de lungă durată a „Junimii“ demonstrează cât de puternică era încă impresia lăsată de acest învățat în cultura noastră.

Cu învățați ca Simion Bărnuțiu, cultura și limba de cultură au putut recupera secole de rămânere în urmă și și-au putut câștiga un loc distinct între culturile Europei, iar națiunea română și-a câștigat conștiința de sine fără de care nici indivizii, nici popoarele nu pot aspira la un viitor.

UN FORGEUR DE LA LANGUE ET DE LA CULTURE ROUMAINES MODERNES : SIMION BĂRNUȚIU

RÉSUMÉ

Personnalité de premier ordre de la culture roumaine, Simion Bărnuțiu a contribué, par son activité didactique déployée à Blaj et à Iași, à la diffusion des idées de la philosophie moderne et des termes philosophiques dont elle se servait. En 1839, Bărnuțiu remplace le latin — comme langue d'enseignement — par le roumain, langue nationale, et inaugure au Séminaire de Blaj l'enseignement de la philosophie en roumain. Il plaide, parallèlement, pour l'émancipation de la philosophie de sous l'empire théologique, en s'appropriant des idées philosophiques avancées par des savants à grande audience à l'époque. Imm. Kant tout d'abord ; il avait en accès aux œuvres de Kant l'intermédiaire des manuels de W. T. Krug. La volonté d'imposer le roumain comme langue d'enseignement a entraîné pour Bărnuțiu beaucoup de conflits avec des conséquences désagréables, dont, en 1842, son élimination du corps enseignant. L'activité didactique, reprise en 1855 au Gymnase de Iași et ensuit à la première université roumaine, est marquée par l'assimilation créatrice de nouvelles idées philosophiques et par la rédaction des cours de droits illustrant les principes illuministes du droit naturel — greffées sur le culte de la communauté nationale repris par Bărnuțiu à l'œuvre de Karl von Savigni.

La conception du savant de Transylvanie sur la langue littéraire — les problèmes du roumain littéraire ont constitué une de ses préoccupations fondamentales — est fondée sur des principes rationalistes ; il rejoint de la sorte les orientations promises par l'école latiniste. Enfin, Bărnuțiu, par ses cours de philosophie et de droit, a contribué à l'introduction de nombreux termes spécifiques à ces deux disciplines, termes qui se sont fixés ultérieurement dans la langue.

*Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Cedrescu, nr. 2*

⁹ Esența acestor critici se află în cunoscutul articol al lui Maiorescu, intitulat *În contra școlii Bărnuțiu*.

ELEMENTE DE SOCIOLINGVISTICĂ ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU¹

FLORIN-TEODOR OLARIU*

„Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic” (Ivănescu 1948: 351).

Majoritatea exegezelor de istorie a limbii române abordează acest domeniu într-o manieră devenită clasică, și anume aceea a prezentării evoluției respectivei limbi pe epoci istorice, în cadrul căroră este urmărită, sincronic de această dată, modalitatea în care cele patru mari compartimente ale limbii (fonetică, morfologie, sintaxă și lexic) se structurează, ca urmare a acțiunii conjugate a factorilor interni și a celor externi. Fie că avem în vedere scrieri cu caracter declarat didactic (*Istoria limbii române*, coord. Florica Dimitrescu, 1978), fie că ne referim la exegeze științifice fundamentale pentru domeniul abordat (cele două volume ale *Istoriei limbii române* elaborată de Ovid Densusianu, 1961 – ediția J. Byck, *Istoria limbii române* redactată de Al. Rosetti, 1978, sau cele două volume din tratatul academic de istorie a limbii române, 1965–1969), majoritatea acestor lucrări urmăresc dezvoltarea limbii române mai ales prin prisma evoluției sistemului lingvistic (cele patru compartimente menționate mai sus), această evoluție fiind rareori pusă într-un context mai larg, de factură istorică, culturală sau politică.

Un caz aparte în acest sens îl constituie *Istoria limbii române* a lui G. Ivănescu, o lucrare care încearcă în mod deliberat să depășească tradiția românească² printr-o abordare mult mai complexă și dinamică a spațiului etnolingvistic est-romanic. Oricine se apropie de cartea lui Ivănescu poate constata, fie și numai la o sumară

¹ Această lucrare a fost realizată în cadrul Proiectului „Societatea bazată pe cunoaștere – cercetări, dezbateri, perspective”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, POSDRU/89/1.5/S/56815.

* Academia Română, Filiala din Iași, bd. Carol I, nr. 8, România.

² Tradiția în cauză este prezentă și la nivelul studiilor europene de profil, o lucrare ilustrativă pentru acest stil de analiză a istoriei unei limbi fiind cartea lui A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, publicată în 1930.

trecere în revistă a conținutului³, că se află în prezența unui alt mod de a privi domeniul luat în discuție, în sensul că evoluția limbii române este pusă în strânsă legătură cu evoluția istorico-politică a întregului spațiu vizat prin tema abordată, transformările lingvistice ce au avut loc de-a lungul timpului în cadrul respectivului areal fiind poate pentru prima dată atât de strâns corelate cu un întreg set de factori externi sistemului lingvistic⁴. Dacă împrejurările istorice ce au însoțit și, în bună măsură, au determinat apariția și dezvoltarea limbii române erau, în cele mai bune cazuri, doar menționate în celelalte lucrări de profil, de această dată componenta lingvistică a romanității orientale este plasată într-un cadru istoric și cultural mult mai larg, în care cauzalitățile de ordin politic, social sau economic se susțin reciproc în configurarea identității spațiului etnocultural avut în vedere. În acest sens, atunci când autorul precizează metodologia folosită în redactarea acestei opere de maturitate, opțiunea sa de a acorda un loc important factorilor externi în elucidarea evoluțiilor fonetice este formulată în mod explicit: „Dacă, în prezenta lucrare, n-am dat explicații prin factorul material (baza de articulație), [...] am urmărit în schimb să arătăm cum structurile sociale au permis sau au împiedicat manifestarea lor [a schimbărilor fonetice, n.n.]. Ținta noastră principală a fost aceea de a pune istoria limbii în legătură cu istoria poporului, fără a neglija dezvoltările interne, analogice, provocate de structura sistemului morfotomic și lexical” (Ivănescu 1980: 20–21).

Această viziune complexă asupra fenomenului lingvistic caracterizează întreaga operă a lui Ivănescu, ea fiind prezentă încă din primele sale lucrări apărute în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, începând cu anul 1934 (cf. Ivănescu 1982). Ceea ce se poate, însă, evidenția ca o latură cu adevărat originală a acestei viziuni lingvistice, despre care, după cunoștințele noastre, s-au spus mai puține lucruri și asupra căreia vom insista în cadrul lucrării de față, este abordarea marcată sociolingvistică pe care Ivănescu o promovează atât în lucrările sale teoretice, cât și în luările de poziție pe diverse teme, cum ar fi, de exemplu, cele de cultivare a limbii. Văzută ca „studiu al limbajului în contextul său sociocultural” (Baylon 2002: 35), sociolingvistica își găsește în lingvistul ieșean

³ Dimensiunea sociolingvistică a demersului ivănescian reiese și din formularea titlurilor unor capitole sau subcapitole: *Rolul claselor sociale și al structurilor sociale în determinarea structurii și dezvoltării limbilor* (Ivănescu 1980: 10); *Condițiile sociale care au dus la formarea limbii române și a poporului român* (ibidem: 177); *Evenimentele etnice și sociale de pe teritoriul locuit de români din secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea și reflexele lor lingvistice* (ibidem: 367); *Dezvoltarea socială, economică și culturală a poporului român de la 1878 până astăzi; reflexele ei lingvistice* (ibidem: 709) etc.

⁴ Ivănescu a adoptat această perspectivă ce introduce „un punct de vedere evolutiv” asupra istoriei limbii încă de timpuriu, fie în articole și lucrări, fie în luări de poziție cu referire la unele lucrări de specialitate, în această ultimă categorie încadrându-se, de exemplu, recenzia la primul volum din *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, intitulat *Limba latină*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” din 1938; aici, poziționându-se critic în raport cu viziunea de ansamblu propusă de Rosetti asupra evoluției limbii române, Ivănescu menționează: „istoria limbii, astfel cum e concepută de Densușianu și Rosetti, este numai lingvistică sincronă sau statică, și anume descrierea stărilor succesive ale unei limbi, ba chiar numai a celor atestate prin texte”, o astfel de istorie a limbii, „concepută ca o serie de gramatici succesive”, implicând în mod inevitabil, conform lingvistului ieșean, o serie de erori de perspectivă asupra temei cercetate (Ivănescu 1938a: 305).

unul dintre principalii săi susținători și promotori pe teren românesc, elemente de macrosociolingvistică⁵ fiind decelabile în cele mai importante scrieri ivănesciene. În cele ce urmează vom încerca să argumentăm poziția noastră, propunând dintru început, după o lectură a unora dintre cele mai importante texte scrise de Ivănescu, o clasificare a temelor de sociolingvistică prezente în aceste scrieri în conformitate cu trei mari domenii de analiză specifice disciplinei amintite:

1. Limbă și națiune/etnie/rasă;
2. Limbă și clasă socială;
3. Limbă și educație/planificare lingvistică⁶.

Dacă punctul de plecare al temei noastre de cercetare l-a constituit *Istoria limbii române* – o lucrare de maturitate, cu caracter de sinteză pentru întreaga operă lingvistică a autorului ieșean –, pentru a reliefa dimensiunea sociolingvistică a respectivei opere ne vom întoarce către termenul *a quo* al acesteia, altfel spus, către primele articole apărute, așa cum precizăm mai sus, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” (BIFR). Această opțiune analitică a venit din dorința firească de a observa maniera în care viziunea de tip „socio” (formată, după cum însuși Ivănescu menționează cu numeroase ocazii, sub influența școlii sociologice a lui A. Meillet) s-a manifestat mereu în scrierile sale pe cele trei coordonate deja amintite.

1. Limbă și națiune/etnie/rasă

Conceptele de «etnie» și «rasă», configurate și utilizate mai întâi în teoriile sociologice, au devenit destul de rapid variabile urmărite și în cercetările de sociolingvistică (cf. Milroy, Gordon 2003: 108–114). Examinând „raporturile pe care le întrețin comunitățile cu propria lor limbă și cu celelalte limbi” (Moreau 1997: 143), aceste două concepte operative sunt utilizate cu preponderență în descrierea comportamentelor (socio)lingvistice pe care comunitățile/grupurile entice le dezvoltă în co-prezență.

La Ivănescu conceptul de «rasă» este luat în discuție încă din primul său articol, intitulat *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuții de fonetică generală)* și publicat în cel de-al doilea număr din BIFR (Ivănescu 1935). Într-o consistentă notă de subsol ce se desfășoară de-a lungul a patru pagini (dintre

⁵ Dihotomia *microsociolingvistică/macrosociolingvistică* reprezintă o distincție de bază în lucrările de profil, demersul de tip „micro” fiind rezervat, în general, analizei comportamentului și interacțiunilor verbale la nivelul individului sau al grupului, în timp ce demersul de tip „macro” are ca obiect de studiu interacțiunile lingvistice la nivel comunitar sau intercomunitar (Boyer 2001: 16–18; cf. și Calvet 1998: 92–102).

⁶ Aceste concepte operative («etnie», «națiune», «clasă socială», «planificare lingvistică» etc.) au constituit puncte de interes în teoria sociolingvistică încă de timpuriu, în lucrări devenite clasice pentru domeniu, cum ar fi cea a lui Peter Trudgill: *Sociolinguistic: An Introduction* (Trudgill 1974), și au rămas până astăzi repere analitice ale domeniului în discuție (cf. Moreau 1997, Milroy, Gordon 2003, Ammon et al. 2004–2006, Llamas et al. 2007).

care două sunt acoperite aproape în întregime de explicațiile respectivei note, aspect ce amintește de stilul ilustrului său profesor, A. Philippide – savant care, la rândul său, a făcut adesea referiri în scrierile sale la conceptul de «rasă»), tânărul, pe atunci, lingvist ieșean urmărește raportul dintre schimbările fonetice ale unei limbi și „rasa” care o vorbește. Având ca punct de plecare pentru considerațiile sale un articol semnat de J. van Ginneken și intitulat *La biologie de la base d'articulation*, unde sunt demonstrate diferențele de sisteme fonetice între rasele dolihocefale și cele brahicefale, Ivănescu aderă la această teorie, susținând că „singurele explicații valabile ale variației sistemelor fonetice (cuprinse fiind toate aptitudinile articulatorii) și ale variației schimbărilor fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta sânt acelea care pun aceste variații în legătură cu deosebiri de rasă” (Ivănescu 1935: 138). Ca urmare a acestei poziții teoretice, lingvistul ieșean va combate și acea componentă a teoriei substratului care explică unele schimbări fonetice prin acțiunea factorilor interni specifici sistemului lingvistic, arătând că este necesar să punem în legătură evoluțiile lingvistice atribuite până acum dezvoltării interne a sistemului mai degrabă cu rasa, înțelegând ca un concept eminent antropologic, această opțiune teoretică având ca fundament convingerea că „în realitate toate schimbările fonetice ale unei limbi sânt determinate de rasa poporului care vorbește acea limbă” (*ibidem*: 139). În aceste condiții, orice popor nou care se aseamănă din punct de vedere rasial fie cu unul mai vechi, a cărui continuare este, fie cu altul cu care se învecinează și cu care, drept consecință a acestei proximități, a intrat într-un proces de metisaj etnic, va dezvolta în mod independent aceleași schimbări fonetice pe care le vom regăsi și la poporul mai vechi sau la cel vecin, ca urmare a factorului rasial comun ce stă la baza tuturor celor trei comunități/ faze lingvistice.

Pe lângă noțiunea de «rasă», Ivănescu mai folosește în nota menționată alți doi termeni cu o puternică încărcătură sociolingvistică, și anume cel de «comunitate», pus în strânsă legătură cu cel de «rasă» și având, ca și acesta, o funcție marcat identitară în raport cu grupul lingvistic, precum și cel de «popor». Deși sunt utilizați în bună măsură ca termeni sinonimici pentru a circumscrie factorul etnic, prezența acestei triade terminologice: «rasă» – «comunitate» – «popor» în argumentarea propriei poziții teoretice arată că suntem în prezența unei viziuni la baza căreia autorul plasa încă din debutul carierei sale științifice un program de cercetare de factură marcat antropologică, așa cum transpare și dintr-o constatare cu caracter conclusiv prezentă în nota luată de noi în discuție: „[...] pentru prima oară s-a arătat de ce cutare sistem fonetic sau schimbare fonetică convine cutărei rase și de ce cutare altele convin altor rase. Este desigur nevoie de numeroase cercetări în această direcție, până ce se va ajunge ca toate caracterele sistemelor fonetice și toate schimbările fonetice să fie puse în legătură cu caracterele antropologice (anatomice) ale indivizilor vorbitori” (*ibidem* : 138).

Ca și la înaintașul său, A. Philippide, această legătură între limbă/transformări lingvistice și națiune (popor) va deveni o constantă a teoriei lingvistice ivănesciene. Ea va fi prezentată, susținută și argumentată ori de câte ori autorul va avea ocazia,

fie în lucrări de mai mică dimensiune, fie în lucrări de sinteză, cum ar fi *Istoria limbii române*. Referindu-ne la acest ultim volum, putem constata că raportul dintre limbă și poporul care o vorbește este luat în discuție încă din primul capitol, dedicat principiilor dezvoltării lingvistice, acolo unde Ivănescu expune în nuce liniile esențiale ale teoriei sale asupra cauzelor schimbării lingvistice. Pentru autorul ieșean cele două entități sunt strâns relaționate în procesul apariției și, ulterior, al evoluției lor, componenta lingvistică reprezentând un parametru fundamental în circumscrierea identitară a unei comunități etnice: „Procesul de formare a unei limbi noi este și procesul de formare a unui popor nou; sau, mai exact, numai procesul de naștere a unei limbi noi ne îngăduie să vorbim de nașterea unui popor nou, întrucât un popor se caracterizează întâi de toate printr-o limbă proprie, care persistă de-a lungul întregii sale existențe” (Ivănescu 1980: 11). Dezvoltând la maximum această idee a interrelaționării factorului lingvistic cu cel etnic, Ivănescu va ajunge la a postula o identitate *de facto* a conceptelor de «limbă» și «popor», în sensul că acestea devin, practic, intersanjabile: „[...] procesul de etnogeneză (etnogonie) se reduce la un proces de glotogeneză (glotogonie) și a vorbi despre un proces etnogonic înseamnă a vorbi despre un proces glotogonic. Atunci când se vorbește despre formarea unui popor nu se poate evita – ba chiar se impune – să vorbim despre formarea limbii lui, și invers. De aceea, în istoria unei limbi, se impune, adesea, ca, în loc de limba respectivă, să se vorbească despre poporul respectiv” (*ibidem*: 12).

Fie că ne referim, așadar, la lucrări de tinerețe, fie că luăm în considerare scrieri din perioada de maturitate, în ambele cazuri pot fi găsite luări de poziție care să susțină interesul constant pe care Ivănescu l-a arătat raportului dintre limbă, pe de o parte, și etnie/popor/rasă, pe de altă parte.

2. Limbă și clasă socială

Analiza raportului dintre limbă și clasă socială a constituit încă de la începutul sociolingvisticii ca demers autonom unul dintre pilonii săi de bază. A urmărit maniera în care practicile lingvistice diferă în funcție de statutul socio-economic al indivizilor sau al grupurilor a reprezentat o miză majoră pentru acest domeniu relativ nou în sfera științelor limbajului, co-variația limbă/structură socială fiind unul dintre parametrii pe care s-a fundamentat demersul sociolingvistic. În acest sens, menționăm că una dintre cercetările exemplare, pe ale cărei metodologii și rezultate s-a bazat sociolingvistica variaționistă în calitatea acesteia de primă metodă de analiză în câmpul de cercetare ce avea să devină tot mai larg și mai complex al sociolingvisticii, a fost ancheta de teren întreprinsă de William Labov – unul dintre părinții fondatori ai sociolingvisticii – în anii '60 ai secolului trecut asupra corelației între variația fonetică și variația socială existentă în engleza vorbită la New York⁷.

⁷ Cf. William Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, University of Pennsylvania Press, 1972. În același an Labov publică un alt volum: *Sociolinguistic*

Relația dintre limbă și clasă socială implică luarea în considerare a patru mari probleme (Baylon 2002: 78–79):

a) *definirea a înseși noțiunii de «clasă»*, aceasta fiind un construct teoretic ce a apărut mai întâi în câmpul sociologiei;

b) *descrierea și folosirea limbii*, cu referire directă la noțiunea de «sociolect»;

c) *explicarea schimbării lingvistice*, analizându-se modalitatea în care inovațiile lingvistice sunt motivate din punct de vedere social;

d) *construirea unei teorii lingvistice*, ca urmare a faptului că variația sociolingvistică trebuie să intre în definirea obiectului de studiu al lingvisticii.

Revenind la scrierile lui Ivănescu, vom spune dintru început că această a doua componentă asupra căreia vom insista în cele ce urmează, și anume raportul dintre *limbă și clasă socială*, reprezintă de departe cea mai consistentă temă de sociolingvistică în întreaga operă a lingvistului ieșean. Dacă ne referim la cele patru probleme menționate mai sus, considerându-le ca tot atâtea puncte de interes pentru orice proiect de analiză a relației dintre limbă și structurile sociale, trebuie să facem precizarea că toate acestea își vor găsi loc în lucrările sale, fiecare dintre ele fiind tratate (sau măcar atinse) odată cu luarea în discuție a unor aspect, precum originea limbii române, condițiile manifestării bazei articulatorii, apariția limbii literare etc. – teme recurente în gândirea lingvistică a lui Ivănescu.

Una dintre primele remarci cu caracter sociolingvistic pe care acesta le face este ocazionată de publicarea unei recenzii la primul volum din *Atlasul lingvistic român*, recenzie apărută în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” din anul 1938. Observația în cauză pleacă de la constatarea pe care Sever Pop o face în *Introducerea* la volumul menționat, unde acesta pune caracterul mai inovator al graiurilor sudice în comparație cu cele nordice pe seama influențelor politice și sociale de proveniență sud-dunăreană care s-au exercitat în această parte a țării încă de dinaintea constituirii Principatelor. Regretând faptul că autorul atlasului nu duce mai departe această constatare destul de importantă pentru istoria limbii române, Ivănescu înțelege să facă el acest lucru, apelând și la teoriile lui A. Philippide și S. Pușcariu cu privire la diferențierile dialectale dintre cele două arii (pe cel din urmă combătându-l pe alocuri). Astfel, Ivănescu pleacă mai întâi de la teoria lui Philippide a separării bipolare a graiurilor românești într-un grup de nord și unul de sud și continuă apoi cu constatarea, făcută și de Sever Pop, cum că uneori graiurile din Moldova merg împreună cu cele din Muntenia sub aspect inovativ, fiind în opoziție, astfel, cu graiurile din Ardeal, mai arhaice, deși împart cu acestea aceeași arie nordică. Înainte de a da o posibilă explicație acestei stări de lucruri, Ivănescu reține faptul, decisiv de altfel, că aceste divergențe în aria nordică dintre graiurile din Moldova și cele din Ardeal au apărut destul de târziu, după constituirea Principatelor, teoria lui Philippide rămânând astfel valabilă sub acest aspect. Explicația pe care lingvistul ieșean o propune apoi pentru a justifica

Patterns – o culegere de lucrări apărute începând cu anul 1963 –, care începe cu un studiu intitulat *The Social Motivation of a Sound Change* (1963), aspect care în teoria ivănesciană reprezintă, *mutatis mutandis*, un adevărat leitmotiv, așa cum s-a văzut până acum și cum vom arăta și în continuare.

aceste asemănări dintre graiurile din Moldova și cele din Muntenia este construită pe un fundament eminamente sociolingvistic: „Dar, probabil, faptul că în Muntenia și Moldova, pe lângă clasa țăranilor, a existat și o clasă a boierilor, care a fost întotdeauna în legături mai strânse cu neamurile străine cu care am venit în contact, a prilejuit intrarea în limba poporului a mai multor elemente străine decât în Ardeal, unde o asemenea clasă, care să facă legătura cu străinii, lipsea” (Ivănescu 1938b: 330). Chiar dacă această explicație a fost formulată în cadrul unei recenzii, putem spune că ne aflăm încă de pe acum, la doar patru ani de la publicarea primelor sale lucrări, în fața unor semnale clare ce denotă configurarea unei perspective de factură sociolingvistică asupra istoriei limbii române.

Însă momentul care va consacra această perspectivă ca una dintre componentele principale ale gândirii lingvistice ivănesciene va fi reprezentat de publicarea tezei sale de doctorat, intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*, în numărul pe anii 1944/1945 al aceluiași „Buletin” (apărut în 1948). Pornind de la constatarea unei penurii a studiilor privind limba română literară, Ivănescu va încerca în această lucrare să elucideze aspectele esențiale ale apariției și evoluției limbii literare pe teren românesc, printr-o analiză atentă a faptelor de limbă în urma căreia va ajunge să combată „presupusa unitate a vechii române literare” și să formuleze, pentru prima dată într-o manieră elaborată, existența dialectelor literare ce au caracterizat perioada de început a limbii literare românești. Fără a insista aici asupra întregii problematice analizate în lucrare, ne vom opri doar asupra unuia dintre principalele aspecte luate în discuție, și anume asupra originii limbii române literare, aceasta fiind, așa cum afirmă autorul, „problema capitală pe care o pune orice limbă de civilizație” (Ivănescu 1948: 4).

În prima parte a lucrării, constatările și afirmațiile cu caracter sociolingvistic păstrează un caracter mai general. Una dintre primele astfel de luări de poziție, considerate oarecum colaterale cu tema luată în discuție, ține de primul raport discutat de noi în prezenta lucrare, și anume cel dintre limbă și popor/națiune: „Trebuie să spunem însă că ne-a fost imposibil să evităm în această lucrare niște discuții străine de subiectul nostru, ca acelea cu privire la începuturile poporului român. Redactând lucrarea noastră, am constatat că munca pentru soluționarea problemelor mari ale vechii române literare nu se poate separa de aceea care urmărește să soluționeze problema originii românilor. Unele fapte lingvistice care ne-au servit la argumentarea concepției noastre despre limba literară nu fuseseră suficient lămurite, și ele nu puteau fi lămurite decât în cadrul unei noi concepții despre originea românilor, la care am ajuns [...]” (*ibidem*: 13). Faptul de a interrelaționa atât de strâns, într-o manieră de tipul cauză–efect, am putea spune, rezolvarea unor probleme ce țin de apariția limbii literare cu însăși etnogeneza românilor arată substratul sociolingvistic, înțeles în sens general, al viziunii ivănesciene asupra istoriei limbii române.

Acestei prime constatări de factură sociolingvistică îi urmează o alta, în același capitol introductiv al lucrării, de data aceasta focalizarea realizându-se asupra raportului dintre literatură/ cultură și limbă, pe care Ivănescu îl concepe în

următorii termeni: „Nu literatura sau cultura și evoluția lor au determinat limba și evoluția ei, ci amândouă sânt rezultatul, reflexul acelorași factori, acelorași cauze, am putea spune: acelorași fapte istorice (individuale sau sociale)” (*ibidem*: 21). Avem aici, așadar, o condiționare de tip social cât se poate de transparentă și, în același timp, tranșantă atât a faptelor de limbă, cât și a celor culturale. Plecând de la acest gen de afirmații, credem că putem susține afirmația conform căreia, atunci când Ivănescu vorbește de factori istorici cu referire la originea și evoluția limbii române, trebuie să luăm în considerare istoria în sensul de istorie politică, dar și de istorie socială, eventual social-economică (această ultimă sintagmă fiind justificată de opțiunea autorului de a pune în legătură epocile de profunde schimbări lingvistice cu anumite perioade istorice, caracterizate, în primul rând, printr-o mobilitate redusă a oamenilor și a mărfurilor, altfel spus printr-o economie naturală, specifică epocii medievale și opusă economiei de schimb; cf. Ivănescu 1980: 185).

După cum bine se știe, una dintre principalele contribuții aduse de lingvistul ieșean prin intermediul acestei lucrări este aceea a postulării și apoi a impunerii în literatura de specialitate a noțiunii de „dialect literar”. Arsenalul argumentativ pe care Ivănescu îl va folosi pentru a susține existența acestei realități lingvistice pentru perioada de început a limbii române literare este construit în bună măsură pe un fundament de sorginte sociolingvistică, în sensul că Ivănescu pune apariția acestor dialecte literare în strânsă legătură cu existența unor diferențieri de clase sociale ce au caracterizat începuturile statelor românești. Chiar dacă sunt identificate cinci dialecte literare pentru secolul al XVI-lea (primul maramureșean, rotacizant, al doilea central-ardelean, nerotacizant, al treilea muntean-sud-ardelean, al patrulea moldovean și al cincilea bănățean) și patru în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea (cel maramureșean dispărând sub influența celui ardelean), Ivănescu își construiește argumentația prin referire mai ales la situația din Moldova și Țara Românească, unde stratificarea la nivel social și politic, ca o condiție a apariției dialectelor literare, era mult mai tranșantă: „Deosebiriile dintre graiurile literare și cele populare din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se explică, cel puțin pentru Țara Românească și Moldova, dar poate și pentru Maramureș, prin aceea că ele sânt la origine graiurile unor clase aristocrate, care, din diferite cauze, vorbeau altfel decât poporul de jos [...]. Atunci când pentru prima oară s-a scris românește în cele două țări și poate și în Maramureș [...], s-a scris în limba acestor clase de sus” (*ibidem*: 349–350). O primă concluzie care se poate stabili în urma acestei situații ce a caracterizat începuturile limbii române literare este aceea că, „în Țara Românească și Moldova și poate și în Maramureș, graiul literar nu s-a născut prin ridicarea la demnitatea de limbă literară a unui dialect popular, ci prin ridicarea la această demnitate a graiului clasei aristocrate” (*ibidem*: 350).

Așa cum am arătat mai sus, Ivănescu concepe faptele lingvistice în strânsă corelație cu faptele istorice. O consecință extrem de importantă a acestei strategii euristice (preluată, după câte se pare, de la profesorul său, A. Philippide, cel care pune cel de-al doilea volum din *Originea românilor* titlul *Ce spun limbile română și albaneză*) este aceea că nu numai faptele politice și sociale pot explica

unele realități lingvistice, dar și acestea din urmă, la rândul lor, sunt concludente în elucidarea unor contexte sociopolitice, aspect ce îl face pe Ivănescu să constate într-un mod apodictic: „Faptele lingvistice sânt reflexul unor fapte istorice, de ordin politic” (*ibidem*: 351). Punând în practică această linie argumentativă, autorul constată mai întâi faptul că în Muntenia dialectul literar vorbit de clasele sociale superioare este graiul muntenesc de dinainte de migrarea românilor din sudul Dunării sau a celor din Ardeal, ceea ce îl duce la „concluzia că aristocrația munteană din secolele al XIV-lea și al XV-lea nu primise în sânul ei un contingent de români din sudul Dunării sau români ardeleni, care să-i schimbe graiul” (Ivănescu 1948: 351); în ceea ce privește Moldova, „și aici faptele lingvistice se potrivesc cu cele istorice”, în sensul că dialectul literar al aristocrației prezintă particularități specifice doar Maramureșului. Existența acestei strânse relații între limbă și structurile sociale medievale face ca rezolvarea problemei cu referire la originea limbii literare să se suprapună, practic, peste soluționarea chestiunii privind apariția primelor formațiuni statale, realitate istorică ce îi conferă lui Ivănescu posibilitatea unei concluzii cu substrat sociolingvistic evident: „Deci într-adevăr originile graiului cult din Muntenia și din Moldova se confundă cu originile celor două state, problemele fiind aceleași. Se constată anume că graiurile culte sânt rezultatul unor fapte politice, sânt graiurile unor state, și fiindcă aceste state au fost create de niște aristocrații, ele sânt graiurile acestor aristocrații [...]” (*ibidem*: 352). Avem aici, așadar, exprimată în mod foarte clar una dintre liniile directoare ale teoriei ivănesciene cu referire la apariția limbii române literare, sau, mai bine spus, a dialectelor literare.

Publicarea tezei de doctorat a constituit o etapă importantă în configurarea demersului de tip sociolingvistic pe care lingvistul ieșean îl va continua, dezvoltându-l și nuanțându-l în permanență. Un alt episod al acestui traseu epistemic asupra căruia dorim să ne oprim acum este apariția, în numărul 4/1957 al revistei „Studii și cercetări lingvistice”, a unor *Note etimologice*, al căror subtitlu are o relevanță majoră pentru întreaga noastră argumentație: *Istoria socială în serviciul etimologiei române*. Ivănescu pleacă, în preambulul acestor note etimologice, de la constatarea, valabilă și astăzi, că foarte multe cuvinte din dicționarele limbii române sunt etichetate ca având fie „etimologie necunoscută”, fie „origine obscură” sau „etimologie nesigură”. Depășirea acestei situații relativ incomode pentru cercetătorii limbii române poate rezulta „din părăsirea vechilor drumuri bătute și din folosirea unor metode de cercetare la care s-a recurs prea puțin până astăzi”, o astfel de metodă constând în apelul la „luminile pe care le aruncă asupra istoriei cuvintelor istoria instituțiilor sociale la care se referă acele cuvinte. Ipoteze care par inacceptabile sau greu de admis devin, în lumina istoriei sociale, certitudini, iar, în cazuri în care până azi nu s-a putut da o etimologie, istoria socială indică una foarte plauzibilă” (Ivănescu 1957: 509)⁸. Elucidarea unor

⁸ Acest tip de demers pe care Ivănescu îl propune în articolul luat în discuție este specific unei noi direcții de cercetare din domeniului sociolingvisticii (domeniu, la rândul său, relativ recent apărut în cadrul științelor limbajului), și anume *sociolingvistica istorică*. Analizând relațiile care se pot

probleme lingvistice (în cazul de față a unor etimologii) prin invocarea unor elemente de istorie socială arată, în primul rând, o mare disponibilitate euristică din partea autorului, bazată pe o competență de tip enciclopedic și capabilă de relaționări de tip interdisciplinar în rezolvarea unor dificultăți epistemice, iar, în al doilea rând, o apetență evidentă a lingvistului ieșean pentru mobilizarea componentei sociale în explicarea structurii și a evoluției sistemului lingvistic. Cele trei analize de caz (termenii *cuvânt*, *solz* și *prăvălie*) cu care Ivănescu încearcă să ilustreze viabilitatea și eficiența acestei perspective analitice sunt tot atâtea argumente în favoarea ideii susținute de autor, conform căreia „operația de încadrare a unui fenomen la o epocă sau alta în perioada preliterară este ușurată dacă ne orientăm – atunci când nu avem alte posibilități de cronologizare, obișnuite în lingvistica de până astăzi – după conținutul social al epocii, care determină, fie și vag, fenomenul lingvistic” (Ivănescu 1980: 21). Cunoașterea contextului istorico-social în care au apărut unii termeni ai limbii române poate deveni, așadar, un element-cheie pentru rezolvarea unor aspecte controversate ale lingvisticii românești.

Raportul dintre limbă și clasă socială va fi analizat din diverse perspective în *Istoria limbii române*, aceasta reprezentând lucrarea în care Ivănescu conturează poate cel mai bine substratul sociolingvistic al întregii sale teorii lingvistice. În afara relației dintre limbă și popor/națiune, asupra căreia ne-am oprit mai sus, Ivănescu ia în discuție și alte probleme ce aparțin sociolingvisticii și care pot fi subordonate raportului menționat. O primă problemă abordată încă din paginile introductive ale volumului se referă la cauzele schimbărilor lingvistice, aici fiind înțelese în primul rând (și în deplină concordanță cu viziunea ivănesciană asupra acestui fenomen) cauzele externe. Asistăm acum la o nuanțare a poziției autorului în ceea ce privește motivația socială a dezvoltării lingvistice (aparitia unor sociolecte ca urmare a apariției unor stratificări sociale), în sensul că de această dată la baza unei epoci de schimbări lingvistice va fi așezat un proces economic, care va permite și, în același timp, va justifica și apariția unei noi structuri sociale: „Noi credem că nu un fapt politic [destrămarea Imperiului Roman, n.n.] a fost acela care a permis bazelor de articulație și celor psihologice să se manifeste în limbă, ci unul economic, care caracterizează o anumită structură socială. Noi credem că adaptarea latinei la bazele de articulație și la cele psihologice ale popoarelor romanizate, și, deci, nașterea limbilor romanice, n-a fost posibilă decât prin trecerea de la economia de schimb din epoca sclavajului la economia naturală din epoca medievală [...]” (*ibidem*: 11). Existența unor anumite tipuri de dinamici demografice și/sau economice va fi și cea care va permite și va susține un anumit tip de dinamică lingvistică: „Nu faptul politic al destrămării Imperiului roman prin

stabili între practicile lingvistice și cele sociale înțelese din perspectivă istorică, prima monografie de profil avea să fie publicată abia la un sfert de secol după apariția articolului lui Ivănescu: este vorba de cartea semnată de bine-cunoscuta cercetătoare britanică Suzanne Romaine, intitulată *Socio-Historical Linguistics: its Status and Methodology* și publicată, în 1982, la Cambridge University Press, aspect ce îi acordă lui Ivănescu, prin perspectiva analitică propusă aici, un loc binemeritat printre precursorii acestei direcții de cercetare.

cucerirea barbarilor a dus la formarea limbilor romanice, ci trecerea de la o viață orășenească la una rustică este prima cauză (= condiție) a acestui fenomen. [...] Formarea limbilor romanice stă în directă legătură nu cu acest fenomen [destrămarea Imperiului, n.n.], ci cu năruirea economiei de schimb, mai exact, cu încetarea circulației bunurilor și a oamenilor din Imperiu” (*ibidem*: 185). Și, în sfârșit, plecând de la aceste corelații, Ivănescu concluzionează: „Manifestarea bazei articulatorii se produce numai în epocile în care a existat o economie naturală, deci în epoca comunei primitive și în cea feudală. Vom conchide că formarea unei limbi noi nu se poate realiza decât în cele două epoci pomenite. Numai astfel se pot lega schimbările fonetice de structurile sociale fundamentale pomenite, care sânt condiția de manifestare în limbă a bazei articulatorii” (*ibidem*: 11). Așa cum afirmam și mai sus, perspectiva istorică pe care autorul își construiește întregul demers argumentativ este una extrem de largă, ce include atât elemente de istorie politică sau istorie socială, cât și elemente de istorie economică, toate acestea fiind cooptate, într-o manieră sincretică, în procesul unei argumentări exhaustive a dinamicii sistemului lingvistic. În plus, vorbind de schimbări lingvistice, Ivănescu are în vedere nu numai schimbările compartimentului fonetic al unei limbi, ci și cele la nivel semantic: mergând pe urmele lui Antoine Meillet – unul dintre teoreticienii limbajului care au susținut în permanență importanța luării în considerare a componentei „socio” în analiza formelor cotidiene de manifestare a limbajului –, lingvistul ieșean este de părere că atunci când condițiile externe (fie acestea istorice sau economice) necesare trecerii de la o etapă la alta în dezvoltarea istorică a unei comunități lingvistice sunt îndeplinite, această mutație va afecta nu numai baza articulatorie a limbii vorbite de comunitatea în cauză, ci va avea urmări și asupra structurii semantice a respectivului sistem lingvistic: „A. Meillet a susținut că cuvintele își schimbă sensul când trec de la o clasă socială la alta; și e adevărat. Dar aceste clase sociale caracterizează și structuri sociale diverse, și, de aceea, schimbările semantice se produc adesea ca urmare a apariției unei noi structuri sociale” (*ibidem*: 4). Putem, așadar, spune că suntem în prezența unei perspective ample, fundamentate pluridisciplinar asupra contextului și cauzelor evoluției unui sistem lingvistic, când factori externi (istorici, sociali sau economici) sunt plasați la originea unor schimbări atât de ordin fonetic, cât și semantic.

Limba literară rămâne pentru Ivănescu terenul privilegiat pentru a-și construi și „testa” în același timp perspectiva sociolingvistică aferentă întregului său eșafodaj teoretic. Dacă în *Problemele capitale ale vechii române literare* introducea conceptul de «dialect literar», care va deveni ulterior un concept operațional în întreaga literatură română de specialitate, în *Istoria limbii române*, autorul va relua pledoaria în favoarea propriei concepții, rafinând-o și dezvoltând-o cu noi argumente, construite uneori inclusiv pe un substrat metaforic, cu reale efecte de ordin persuasiv. Unul dintre aspectele tratate în această cheie argumentativă îl reprezintă diferența dintre sistemul graiurilor populare și cel al limbilor literare, care constă în aceea că primele sunt caracterizate de un determinism specific fenomenelor naturale, cu referire directă la baza de articulație,

în timp ce limbile literare reușesc să depășească acest tip de determinism, plasându-se sub influența voinței și a factorilor de ordin social. Este evident, în acest context, că pentru Ivănescu hiatusul dintre cele două realități lingvistice este construit mai ales pe o diferențiere de *ordin calitativ*, transpusă plastic în următorii termeni cu valențe metaforice: „Plecând de la concepția filozofului român Lucian Blaga, care face distincție între *culturile minore* și *culturile majore*, [...] am putea vorbi și noi de *spiritul minor*, înlănțuit încă de factori naturali și de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major” (*ibidem*: 15). Raportul *idiom* (înțeles ca limbă funcțională) *minor* – *idiom major* sintetizează, într-o manieră metaforică, după cum spuneam, concepția lui Ivănescu asupra diferenței dintre graiurile populare și limbile literare, o diferență care unește sub cupola aceleiași „regn” (limba istorică privită din perspectivă coșeriană) două „specii” diferite (limbile funcționale în aceeași perspectivă).

Tot în *Istoria limbii române*, Ivănescu va introduce și conceptul de «dialect social», care acoperă semnificația conceptului de «dialect literar» din teza sa de doctorat, dar pe care îl ancorează însă de această dată și mai puternic în dinamica structurilor sociale. Două par a fi situațiile în care diferența dintre graiul aristocrației și graiul poporului se constituie istoric într-o manieră fermă și clară, având la origine aceeași cauză a mobilității demografice: a) cea în care aristocrația instalată ca atare într-o anumită zonă provine dintr-un areal lingvistic diferit față de zona în care s-a instalat și b) cea în care aristocrația derivă din rândurile populației locale, însă pe domeniile sale s-au stabilit, prin imigrație, populații din alte zone etnolingvistice, care vorbesc, așadar, graiuri diferite în comparație cu cele specifice regiunii în discuție. Și într-un caz, și în celălalt, concluzia la care ajunge Ivănescu este o urmare firească a logicii sale argumentative, și anume: „[...] ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social” (*ibidem*: 499). Altfel spus, o diferență inițial diatopică, activă așadar în plan orizontal, ajunge să se manifeste în final ca o diferență diastratică, cu relevanță în planul vertical al ierarhizării sociale. Avem aici formulată, după părerea noastră, într-o manieră apodictică una dintre principalele contribuții ale lui Ivănescu atât la istoria limbii române literare, cât și la o teorie lingvistică construită pe un fundament sociolingvistic, așa cum este, în fond, cea pe care a elaborat-o pe parcursul întregii sale opere. A pune la baza evoluției unui sistem lingvistic (limba română, în cazul de față) în primul rând cauzalități de ordin extern în raport cu respectivul sistem (mobilitatea demografică) reprezenta pentru acea epocă, în care structuralismul domina cu autoritate scena științifică europeană, o perspectivă cel puțin anacronică, pe care însă istoria o va valida din plin în perioada următoare, dându-i câștig de cauză și confirmându-i valențele euristice. Conștientizând importanța și caracterul inovativ al acestei perspective analitice în lingvistica românească, ținem să menționăm un ultim paragraf cu caracter conclusiv referitor la rolul pe care componenta socială îl are, în viziunea lingvistului ieșean, asupra evoluției unei limbi istorice: „Apariția limbii literare românești este deci o urmare a

diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului și bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației și clerului” (*ibidem*: 560). Suntem și aici în prezența aceleiași stil concis și apodictic pe care autorul îl folosește atunci când își exprimă cu fermitate punctul de vedere, semn că ceea ce afirmă este pe deplin asumat ca parte componentă a propriului crez științific și univers teoretic.

Dacă G. Ivănescu este, prin întreaga sa operă, unul dintre puținii lingviști români care au avut tentația configurării unui sistem teoretic, bine încheiat și solid ancorat în fenomenologic, aceasta s-a realizat atât printr-un efort de construcție conceptuală propriu-zisă, fondată pe cunoașterea contribuțiilor anterioare, cât și de distanțare de unele teorii cu care a venit în contact. Astfel, deși Ivănescu a adoptat încă de timpuriu o perspectivă marcat sociolingvistică asupra faptelor de limbă, punând în legătură manifestarea bazei de articulație și a celei psihologice cu existența unei anumite structuri sociale (comuna primitivă și epoca feudală), el se îndepărtează de unele curente ce au exagerat această componentă a limbajului, combătând, de exemplu, teoria lingvistică a lui N.I. Marr⁹, care explica limba exclusiv prin orânduirile sociale, atribuindu-i un caracter de clasă: „limba nu se explică decât parțial prin clasele sociale și prin orânduirile sociale, ea nu are deci un caracter de clasă, ci, dimpotrivă, e comună tuturor claselor sociale ale unui popor sau ale unei națiuni; ea e aproximativ aceeași la un anumit popor de-a lungul mai multor orânduirii sociale” (*ibidem*: 10). Și pentru a nu rămâne doar la nivelul considerațiilor teoretice privind inconsistența unui asemenea demers științific, Ivănescu își susține poziția prin referire la maniera în care au apărut și s-au manifestat la început dialectele literare românești, precizând că, deși acestea au avut inițial un caracter de clasă, respectivul caracter se va relativiza în diacronie, fiind necesară chiar pentru perioada de început o contextualizare și o înțelegere diferențiată a sa: „Începând din secolul al XVI-lea, când se deosebea întru câțiva de graiul poporului, limba literară era numai un dialect de clasă, un dialect social; dar, ca atare (ca dialect social), ea era înțeleasă de toate clasele sociale care vorbeau românește și servea întregului popor. [...] Trebuie să spunem că dialectele de clasă nu sânt legate în toate faptele lor caracteristice de o anumită clasă socială: un dialect social poate caracteriza într-o epocă dată o clasă socială, dar în altă epocă poate caracteriza altă clasă socială sau națiunea întreagă. [...] Dintre faptele lingvistice caracteristice într-un anumit moment unei clase sociale numai puține au

⁹ O poziție diferită de aceasta întâlnim în lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, unde autorul face referire la „genialul lingvist, istoric și arheolog N.I. Marr” (Ivănescu 1950: 406), fapt care s-ar explica, după unele discuții pe care le-am avut cu dna Carmen-Gabriela Pamfil, în calitatea domniei sale de colaboratoare apropiată a lingvistului ieșean, prin aceea că Ivănescu a apreciat dintru început demersul marrist de factură marcat sociologizantă, de care avea să se demarce, însă, mai târziu. Dincolo de acest aspect ce ține de fondul problemei, rămâne ca evidentă influența pe care discursul ideologic al epocii a avut-o în perioada respectivă asupra scriiturii ivănesciene, probată, mai întâi, prin titlul lucrării luate în discuție, apoi și prin unele formulări specifice acelei perioade, care se regăsesc mai ales în partea de început a articolului: „În cele ce urmează ne propunem să scriem o scurtă istorie a limbii române, văzută din perspectiva materialist-dialectică” (*ibidem*: 407); „Totuși lingvistica de până astăzi – deci lingvistica burgheză – n-a dat atenție acestui fapt [...]” (*ibidem*: 409) etc.

un caracter de clasă (ceea ce înseamnă că numai puține se explică prin concepțiile claselor sociale)” (*ibidem*: 560), acest aspect ducându-l pe lingvistul ieșean la următoarea concluzie, formulată tranșant: „[...] faptul că există diferențieri ale limbii pe clasele sociale nu ne dă dreptul să afirmăm că limba are un caracter de clasă. Există numai fapte lingvistice de clasă, și încă nici acestea nu au întotdeauna un caracter de clasă, ele fiind în același timp și variații de la o regiune la alta [...]” (*ibidem*: 500). Observăm astfel cum, fără a accepta *tale quale* unele teorii lingvistice, Ivănescu manifestă un spirit critic viu în configurarea propriei opțiuni teoretice, distanțându-se de acele poziții divergente în raport cu viziunea sa asupra dimensiunii sociolingvistice a limbii istorice.

3. Limbă și educație/planificare lingvistică

Nefiind doar un om al catedrei, care să se preocupe exclusiv cu dezvoltarea și rafinarea concepției sale teoretice, activitatea de lingvist a lui Ivănescu a avut și o componentă socială, în sensul de a fi considerat limba/lingvistica/lingviștii ca entități ale socialului, implicate în permanență în producerea acestuia. De la lucrări redactate, în deplin acord cu spiritul epocii, asupra stilului unor scriitori (Eminescu, Macedonski, Blaga), articole privind „problemele actuale ale lingvisticii române”/„problemele fundamentale ale limbii literare românești”/„lingvistica – o disciplină umanistă” (pentru a cita doar unele dintre titlurile apărute în ziarele/revistele epocii) sau unele aspecte eronate ale structuralismului lingvistic (o preocupare recurentă la Ivănescu), trecând apoi prin prezentări, cu diferite ocazii, ale activității unor lingviști străini (W. von Humboldt, Fr. Bopp, Giambattista Vico) sau români (Iorgu Iordan, Tache Papahagi, I. Șiadbei, Mihai Costăchescu) și încheind cu considerații asupra „eticii omului de știință” sau asupra necesității cultivării limbii în societate (școală, presă etc.; cf. Ivănescu 1982), lingvistul ieșean s-a dovedit a fi un om al cetății, considerând să se implice activ, prin publicații în presa vremii, în ceea ce se numește „vulgarizarea științei”. Însă departe de a-i atribui substratul peiorativ, depreciativ pe care sintagma respectivă îl primește uneori, Ivănescu a luat în serios această activitate, o dovadă a acestui fapt fiind spiritul participativ pe care îl manifestă ori de câte ori înțelege să scrie (sau este solicitat să o facă) despre aceste probleme ale cetății, cum ar fi, de exemplu, dimensiunea culturală a lingvisticii sau necesitatea cultivării limbii.

Legat de acest ultim aspect – cel al raportului dintre limbă și educație sau planificare lingvistică –, trebuie să spunem că el reprezintă un alt punct important pe „agenda” sociolingvisticii, așa cum o arată unele lucrări cu caracter sintetic apărute în ultima perioadă în acest domeniu (Ammon *et al.* 2004–2006, Llamas *et al.* 2007). În mod tradițional, interesul major al politicilor de planificare lingvistică, al căror început urcă până în epoca modernității timpurii, de formare a statelor-națiune, a fost dat de necesitatea standardizării unor idiomuri vernaculare pentru a putea deveni limbi vehiculare în cadrul unor comunități proaspăt constituite. Acest efort normativ a fost distribuit, în general, pe trei paliere: cel al statutului pe care

idiomul trebuia să îl aibă în cadrul propriei comunități, cel al corpusului lexical propriu-zis și cel al procesului de învățare/achiziție (Llamas *et al.* 2007: 164). Scopul declarat al acestor acțiuni concertate era cel de a asigura o omogenitate și o convergență cât mai mari ale practicilor lingvistice specifice unei anumite comunități, fapt care să confere acesteia o coeziune identitară ridicată pe plan intern, dar, în același timp și în mod implicit, și un caracter distinctiv în raport cu comunitățile etnolingvistice învecinate, alteritatea ca element de control reprezentând un principiu de bază în procesul constituirii unei națiuni. În contemporaneitate, cercetări susținute privind planificarea și politicile lingvistice au avut loc mai ales începând cu anii '60–'70 ai secolului trecut, fiind generate de emergența unor noi state independente în condițiile post-colonialismului sau ale noii situații create după cel de-al Doilea Război Mondial. Cele trei paliere menționate mai sus au rămas în continuare ca principale puncte de interes pentru specialiștii în planificare lingvistică, codificarea și standardizarea limbilor scrise fiind preocupări recurente, așadar, ale domeniului luat în discuție.

Revenind la preocupările lui Ivănescu referitoare la acțiunile de planificare și standardizare lingvistică, trebuie să spunem încă de la început că acestea și-au găsit expresia mai ales în paginile unor reviste de cultură („Orizont”, „Cronica”, „Convorbiri literare”, „Argeș”), cu preponderență în cadrul rubricilor de cultivare a limbii („Cronica limbii” sau „Limba literară”), fiind, din punct de vedere al structurii, atât expuneri descriptive ale subiectelor tratate, cât și luări de poziție față de unele intervenții/reacții anterioare ale unor oameni de cultură ce vizau, în sens larg, fenomenul polivalent al limbajului uman. Astfel, într-un articol intitulat *Necesitatea criticii limbii* Ivănescu înțelege să ia atitudine față de observațiile exprimate de scriitoarea Gabriela Melinescu în revista „România literară”, pe marginea unei emisiuni televizate de cultivare a limbii la care fuseseră invitați mai mulți lingviști de la Universitatea din București, observații ce pot fi sintetizate în următoarea frază: „Aș îndrăzni să spun, uitându-mă fix în ochii profesorilor, că nu există vorbire corectă sau altfel, că există numai indivizi diferiți care vorbesc o limbă a tuturor și a nimănui și [că] nimeni nu poate face un cod, nimeni nu poate să spună exact cum poate fi folosit un cuvânt sau altul” (Ivănescu 1975a: 4). Luând, așadar, în discuție această poziție care ar putea fi catalogată în terminologia actuală ca aparținând *relativismului lingvistic* (una dintre formele relativismului epistemic contemporan), Ivănescu propune „un alt mod de a gândi problema”, în care procesul normării lingvistice își are un rol și un loc bine precizate, necesitatea existenței unui cod lingvistic fiind de domeniul evidenței: „O limbă își are întotdeauna un cod al ei. Codul este conștiința noastră lingvistică, este totalul cunoștințelor noastre despre limbă, este o «știință» despre care n-am putea vorbi: mă refer nu numai la limba gramaticală și la lexicul învățat în școli, dar și la cunoștințele de limbă pe care le capătă un copil învățând limba maternă” (*ibidem*: 5). Avem aici, într-o singură frază, atinse toate cele trei paliere menționate mai sus ca fiind urmărite cu preponderență în cadrul procesului de normare lingvistică: mai întâi, conștiința lingvistică a vorbitorilor – rezultat al statutului (înțeles ca valorizare intracomunitară) pe care idiomul vorbit de aceștia îl

are la nivelul comunității, apoi „știința gramaticală”, ca demers de codare și standardizare a corpusului lingvistic, și, în sfârșit, procesul achiziției limbii materne, a cărei punere în practică legitimează cele două paliere anterioare și care va sta la baza a ceea ce în literatura de specialitate este cunoscut sub denumirea de *literacy*: ‘capacitatea de a citi, a scrie și a înțelege corect o limbă (un sistem semiotic), utilizând adecvat parametrii interacționali ai cadrului comunicativ’.

Însă codul lingvistic nu este văzut de Ivănescu doar sub aspectul respectării obligatorii și ferme a unui set de reguli, ci presupune „și elemente laxe, șovăielnice, care pot fi înlăturate în favoarea altora” (*ibidem*: 5), acestea din urmă justificând necesitatea unei activități normative din partea factorilor abilitați. Astfel, în opinia lingvistului ieșean intervenția lingviștilor în normarea unei limbi este cât se poate de salutară și chiar necesară, reprezentând din partea acestora o asumare a statutului de bun cultural fundamental pe care limba îl deține în orice societate: „Nu e bine ca atunci când o limbă se îndreaptă artistic sau științific pe căi greșite, să stăm impasibili, așteptând ca problemele să se rezolve fără intervenția noastră. Dacă nu vom interveni noi în evoluția limbii, vor interveni alții, iar dacă nu se va observa intervenția conștientă a nimănui, vom avea lupta unor tendințe oarbe, fapt care nu se potrivește cu structura spiritului uman, omul fiind o ființă rațională, ce exprimă judecăți de valoare. Nimic din ceea ce este omenesc nu poate rămâne în afara voinței și a conștiinței umane”. Iar din această perspectivă profund umanistă, Ivănescu conchide: „Așadar, lecția despre cum trebuie să vorbim și cum nu trebuie să vorbim nu e zadarnică: ea este utilă” (*ibidem*: 5).

Activitatea de normare și standardizare lingvistică nu are pentru Ivănescu un caracter autotelic, ci dimpotrivă, aceasta este o urmare firească a caracterului eminamente social pe care îl deține orice limbă funcțională: „Limba este un fenomen social, ba chiar fenomenul social prin excelență, căci fără limbă nu poate exista comunicare între oameni, nu poate exista deci societate” (Ivănescu 1975b: 7). În aceste condiții, necesitatea cultivării limbii este abordată prin prisma importanței pe care aceasta o reprezintă pentru societate, iar a cunoaște normele limbii dobândește în viziunea autorului o importanță la fel de mare la nivel comunitar cu a cunoaște și a respecta legile și convențiile sociale ce caracterizează o anumită epocă. Din această perspectivă, „problema cultivării limbii este sau trebuie să fie o problemă centrală a societății românești” (*ibidem*: 7), iar lingvistul ieșean și-a asumat din plin acest imperativ deontologic, acordând atenția cuvenită acțiunilor de cultivare a limbii sau celor de planificare lingvistică, fie prin articole cu caracter pronunțat teoretic, cum au fost și cele două luate în discuție mai sus, fie prin lucrări mai aplicative, care tratau probleme normative punctuale generate de perpetua evoluție a sistemului lingvistic.

4. Concluzii

G. Ivănescu rămâne, așa cum menționam, unul dintre puținii lingviști români care au încercat configurarea unei grile proprii de analiză a fenomenului lingvistic, pe care a testat-o atât asupra limbii române, cât și a altor limbi, în special din

spectrul romanic. Această încercare nu este valoroasă numai în sine, ca tentativă firească a oricărui om de știință, ci și prin maniera în care autorul a înțeles să o pună în practică: preluând aspecte considerate a fi valoroase din opera înaintașilor (A. Philippide, în speță), Ivănescu a dus mai departe aceste linii directoare, dezvoltându-le într-o manieră proprie și conferindu-le, astfel, o identitate epistemică bine configurată atât în lingvistica românească, dar, poate, așa cum însuși autorul spera, și în cea europeană. Iar una dintre componentele care au contribuit la acest statut al operei lingvistului ieșean a fost cu siguranță dimensiunea sociolingvistică pe care acesta a așezat-o, explicit sau implicit, la baza viziunii sale asupra dinamicii lingvistice.

Nedorind să intrăm aici în discuții privind relevanța unor disocieri făcute de Ivănescu în sprijinul propriei teorii (cum ar fi, de exemplu, diferențierea la nivel lingvistic între aristocrație și clasa de jos pentru perioada de început a limbii române literare, diferențiere care ar justifica, conform lingvistului ieșean, apariția dialectelor literare), ceea ce rămâne ca o constantă de-a lungul întregii evoluții a construcției sale teoretice este consistenta dimensiune „socio” pe care autorul o atribuie practicilor lingvistice ce definesc orice comunitate constituită istoric, dimensiune structurată în liniile sale generale pe cele trei tematici decelate de noi în prezenta lucrare: a) limbă și națiune/rasă/etnie; b) limbă și clasă socială; c) limbă și politici lingvistice. Iar această opțiune teoretică cu un puternic substrat sociolingvistic, profesată de autor de-a lungul întregii sale cariere științifice, va cunoaște în finalul operei o nouă etapă de dezvoltare teoretică, în deplin acord cu precedentă, însă mult mai complexă, mai rafinată și cu un suflu epistemic mult mai amplu – *lingvistica antropologică*: „După mai bine de cinci decenii de structuralism lingvistic și după circa trei decenii de generativism transformaționalist, precum și după alte curente lingvistice care, cu toate meritele lor, n-au explicat din limbă tot ce se poate explica prin om, lingvistica va putea intra într-un nou stadiu al ei, care s-ar putea numi *antropologic* sau *antropologist* și care ar constitui o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decât toate cele din trecut și de astăzi” (Ivănescu 1984: XLVI). Ivănescu formulează în acest paragraf atât o constatare cu caracter retrospectiv asupra teoriilor ce au dominat lingvistica europeană aproape pe întreg parcursul activității sale științifice, teorii pe care le-a cunoscut foarte bine și față de care s-a raportat în permanență în procesul configurării propriului demers teoretic, cât și un deziderat cu caracter prospectiv referitor la opțiunile pe care lingvistica le-ar fi putut avea la acea vreme. Putem constata la această oră că acest deziderat, deși exprimat de Ivănescu acum aproape trei decenii sub rezerva unui viitor cu valoare de prezumtiv, va avea câștig de cauză în cercetările teoretice pe care științele limbajului le vor dezvolta în deceniile ce au urmat datei la care Ivănescu făcea respectiva constatare. În plus, faptul că direcției de cercetare sugerate de Ivănescu i-au fost recunoscute unele valențe epistemice, printr-o asumare aproape în bloc de către științele limbajului a antropocentrismului ca principiu de bază în cercetările și dezvoltările teoretice contemporane, reprezintă pentru noi un argument în favoarea susținerii potențialului teoretic și, mai ales, a caracterului

seminal pe care opera ivănesciană le probează la ora actuală. Iar acest aspect se datorează în bună măsură opțiunii teoretice pe care Ivănescu a făcut-o dintru început și pe care a urmat-o în mod constant de-a lungul întregii sale activități, și anume aceea de a vedea limba istorică drept un construct eminent social, cu o puternică funcție comunitară și determinată în mod fundamental de factori contextuali, exteriori sistemului lingvistic. Din acest punct de vedere, opera lui Ivănescu este extrem de actuală prin raportare, de exemplu, la problematica recentă din cadrul unei direcții hibride de cercetare, cum este cea a *sociolingvisticii istorice* – un subdomeniu extrem de prolific în cadrul științelor limbajului, al cărui obiectiv principal, urmărit *avant la lettre* de Ivănescu în mai toate preocupările sale de istorie a limbii române, constă în „reconstrucția istoriei unei limbi date în contextul său sociocultural” (Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012: 1) –, cercetările sale reprezentând un solid punct de plecare pentru o dezvoltare pe teren românesc a direcției menționate.

BIBLIOGRAFIE

- Ammon *et al.* 2004–2006 = Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill, *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, Tome I–III, Berlin, Walter de Gruyter.
- Baylon 2002 = Christian Baylon, *Sociolinguistique: société, langue et discours*, deuxième édition, Paris, Nathan.
- Boyer 2001 = Henri Boyer, *Introduction à la sociolinguistique*, Paris, Dunod.
- Calvet 1998 = Louis-Jean Calvet, *La sociolinguistique*, troisième édition corrigée, Paris, PUF.
- Hernández-Campoy, Conde-Silvestre 2012 = Juan M. Hernández-Campoy, J. Camilo Conde-Silvestre, *Introduction*, în idem (eds.), *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley-Blackwell, p. 1–7.
- Ivănescu 1935 = G. Ivănescu, *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu câteva discuții de fonetică generală)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, II, p. 128–161.
- Ivănescu 1938a = G. Ivănescu, [recenzie la] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, II. *Limbile balcanice*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, p. 302–312.
- Ivănescu 1938b = G. Ivănescu, [recenzie la] *Atlasul lingvistic român*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, p. 323–331.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
- Ivănescu 1950 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XIII–XIV, 1946–1947 [1950], p. 403–448.
- Ivănescu 1957 = G. Ivănescu, *Note etimologice. Istoria socială în serviciul etimologiei române*, în SCL, VIII, 4, p. 509–517.
- Ivănescu 1975a = G. Ivănescu, *Necesitatea criticii limbii*, „Cronica”, 15 (480), p. 4–5.
- Ivănescu 1975b = G. Ivănescu, *Cultivarea limbii*, „Cronica”, 26 (491), p. 7.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.
- Ivănescu 1982 = G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași.

- Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în vol. Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Llamas *et al.* 2007 = Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell, *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, London/New York, Routledge.
- Milroy, Gordon 2003 = Lesley Milroy, Matthew Gordon, *Sociolinguistics: Method and Interpretation*, Oxford, Blackwell.
- Moreau 1997 = Marie-Louise Moreau (éd.), *Sociolinguistique. Concepts de base*, Bruxelles, Pierre Mardaga.
- Trudgill 1974 = Peter Trudgill, *Sociolinguistics. An Introduction*, Harmondsworth, Penguin.

SOCIOLINGUISTIC ELEMENTS IN THE G. IVĂNESCU'S WORK

ABSTRACT

G. Ivănescu is one of the few Romanian linguists tempted to create his own system using facts, by continuously building, arguing and developing a coherent theoretic framework, proper to be amplified. His concept upon the linguistic phenomenon was ample and complex, combining the synchronic with the diachronic perspective in order to analyse linguistic aspects. A major component of the theoretic structure specific for Ivănescu is the sociolinguistic dimension which he assigns to the linguistic system. Although this component has scarcely been studied, it is obvious in his very first articles and it accompanies his linguistic work till maturity, when it receives its full development in his fundamental book, *Istoria limbii române* [‘The History of the Romanian Language’]. After a minute analysis of some of Ivănescu’s representative works, I discovered three main sociolinguistic themes: 1) language and nation/ethnicity/race; 2) language and social class; 3) language and education/linguistic planning. I reached to the conclusion that Ivănescu can be considered a landmark in a history of the Romanian sociolinguistics, his contribution being substantial and very modern even in the contemporary conditions when the language sciences encounter an epistemic and methodological effervescent development.

Keywords: *G. Ivănescu, history of the Romanian language, sociolinguistics, social class, language and ethnicity.*

LE RECOURS AUX VALEURS TRADITIONNELLES. REPERES PAREMIOLOGIQUES

FLORIN-VASILE POP*

Pour l'homme contemporain, pour l'individu humain, l'une des provocations les plus importantes est comment regagner sa place dans la communauté, dans ce monde qui apparemment a renversé ses valeurs. Le dépaysement social pourrait être compté parmi les conséquences de la globalisation et du rythme alerte dicté aujourd'hui par les nouvelles industries médias. Sous cet aspect, le syntagme « être dans le monde » (en roumain : « a fi în rând cu lumea »), l'une des pierres de fondation des sociétés traditionnelles, ouvre de nos jours de nouvelles problématiques. Ce syntagme semble ne plus pouvoir rester aujourd'hui à côté d'une autre, tout aussi importante, « comme il faut »¹. Vers le milieu du XIXe siècle, Marx soulignait que « l'aliénation » ou le dépaysement social est la conséquence du fétichisme des biens de consommation, qui dans la société capitaliste est tellement importante pour les consommateurs qu'il arrive que tout intérêt ou préoccupation culturelle, intellectuelle ou politique soit remplacée, tout en menant au phénomène de « réification » ou « d'objectualisation » de l'individu, qui se voit isolé et qui n'a plus aucun intérêt envers les autres. Vue sous cet angle, la nouvelle culture globale a développé dans le monde entier un individualisme extrême. Mais la publicité et les modes qui imposent les produits culturels d'aujourd'hui représentent un obstacle sérieux dans le chemin de la création des individus indépendants, capables de décider eux-mêmes, de leur propre volonté, ce qu'ils aiment, ce qu'ils admirent ou ce qu'ils n'apprécient pas aux produits respectifs. Ainsi, « la culture globale, au lieu de promouvoir l'individu, l'étouffe, le prive de lucidité et de libre arbitre, et le pousse à réagir face à la culture prédominante de manière conditionnée et grégaire, pareil au chien de Pavlov au cliquetis qui annonçait qu'il recevrait la nourriture ». (Vargas Llosa 2017: 25).

* Faculté des Lettres de Baia Mare, CUNBM, Université Technique de Cluj-Napoca, Rue Victoriei, nr. 76, Baia Mare, Roumanie.

¹ C'est-à-dire, tout doit être comme exigent les règles de la communauté (en roumain : *cum se cade*).

Par conséquent, l'individu de nos jours se sent désorienté entre les valeurs traditionnelles (parfois régionales ou locales) et celles promues au niveau global par les nouveaux médias. Là, où ces valeurs traditionnelles se sont écroulées sous le siège de la globalisation, l'individu se sent dépaysé, il n'arrive plus à s'intégrer organiquement dans la société. « Il est important que l'homme se sente non pas seulement citoyen d'une nation, mais aussi citoyen d'un certain lieu dans son pays, et qu'il soit loyal à l'endroit d'où il provient. Cette loyauté, tout comme celle à la classe à laquelle il appartient, provient de la loyauté à la famille » (Eliot 1962: 52).

Mais malheureusement, même dans les communautés considérées aujourd'hui traditionnelles, l'ancienne triade *famille-école-église* commence à être remplacée. Le rythme alerte, la cadence pressée et rude à la manière des soldats, dictée par la triade *raison-science-technologie*, et la voix du *progrès* qui annonce un « avenir d'or », représentent la formule magique des temps modernes. Pris dans une marche continue, il y a peu de moments où l'être humain a la chance de s'évader de ce tourbillon, et cela est possible grâce à sa principale qualité, celle de *plonger dans ses pensées*. En dehors du mirage du mythe du « progrès », l'homme apparaît de plus en plus seul et dépaysé : « Le monde moderne connaît le plus grand 'progrès' de l'histoire, mais aussi le plus grand désastre de tout temps, parce que ce progrès n'a visé que l'ordre matériel et a dégradé l'ordre spirituel et moral, tout en étant au service d'un homme ayant un immense abdomen, mais sans tête ni cœur » (Bernea 2007:107).

La perte qu'on ressent le plus intensément, en tant que vivants dans cette époque, est le sentiment d'appartenir à la communauté. Coincés dans un réseau de fils visibles et invisibles, connectés en permanence à des réseaux et alimentés avec des vagues d'informations en vrac, les gens solitaires tissent leurs propres cocons. Il faut qu'on paie le prix de l'isolement en nous-mêmes pour qu'on se rende compte qu'auparavant il y avait un certain degré de bon voisinage, cruellement remplacé par un impitoyable anonymat où les gens cherchent à interagir à des buts restrictifs, individualistes tels : gagner des avantages financiers, avancer sur l'échelle sociale, etc. (Botton 2013: 20). La nostalgie qui s'ensuit rappelle parfois le village traditionnel, avec les moments découpés du temps profane où le cœur de la communauté battait au même unique rythme, loin des intérêts petits et individuels.

Le village roumain n'est pas aujourd'hui exempté des « bénéfices » de la modernité, mais les effets de l'aliénation sont plus visibles au niveau citadin, où même les fêtes (moments de la communauté) ont changé de rôle et sont devenues de nos jours une occasion de glorification du succès professionnel. Dans ce sens, l'analyse de l'anthropologue Vintilă Mihăilescu est sans équivoque : « Vers la fin des années '90, une première transformation m'a choqué, devenue entre-temps sociale : pour les citadins, le Noël n'était plus la sacrée fête de la famille, les parents étaient de plus en plus doublés ou même remplacés par des *amis*, et les amis étaient de plus en plus des *collègues*. La question '*Vous êtes le fils de qui ?*' glisse insidieusement vers '*Où travaillez-vous ?*' » (Mihăilescu 2013: 5).

En Occident, l'intérêt des réunions privées de type « fête » semble être le même : «... la première question qu'on nous adresse à une fête est *Dans quel domaine travaillez-vous ?* et c'est notre réponse qui décide si nous serons reçus à bras ouverts ou au contraire abandonnés à côté du bol à cacahuètes. Dans le cadre de ces réunions compétitives, pseudo-communautaires, peu de nos qualités peuvent fonctionner comme monnaie d'échange avec laquelle on puisse acheter la bienveillance des inconnus. Ce qui compte le plus, c'est ce qui est inscrit sur nos cartes de visite» (Botton 2013: 26).

Ainsi, se concentrer sur le travail au détriment de presque toute autre chose semble être une stratégie plausible dans un monde où les succès professionnels représentent la principale monnaie avec laquelle on peut se procurer les moyens financiers pour survivre physiquement, mais aussi l'attention dont on a besoin afin de s'épanouir psychologiquement. En général et naturellement, nous cherchons à savoir comment sont les autres, mais, isolés dans nos cocons personnels, la seule image que nous en avons est celle fabriquée par les médias. Par conséquent, nous envisageons un monde entier fait de criminels, de charlatans ou de pédophiles, ce qui augmente notre peur de faire confiance à quelqu'un d'autre qu'à la famille et à nos proches. L'érosion du sentiment d'appartenir à la communauté s'accroît. Paradoxalement, l'homme esseulé dans la société se voit motivé par des intérêts personnels et il devient brusquement plus « généreux » que ses ancêtres : « nous renonçons à presque la moitié de nos revenus pour le bien commun. Mais nous le faisons sans nous en rendre compte, par le système des impôts; et le plus souvent, animés des ressentiments issus de l'idée que notre argent diminue à cause des dépenses bureaucratiques » (Botton 2013: 24). Nous n'avons pas la patience de réfléchir à nos semblables moins chanceux de la communauté pour qui nos impôts assurent des lits propres, une tranche de pain, un abri ou la dose quotidienne d'insuline. De la sorte, tout est réduit à des chiffres, la communication et la communion sont interrompues entre donateur et bénéficiaire. En fait, nos donations ne sont plus conçues « comme la sève elle-même d'un réseau de relations interdépendantes, avec des bénéfices pratiques pour le bénéficiaire et spirituels pour le donateur », comme elles étaient à l'époque chrétienne (Botton 2013: 24). La rupture de ces liens, la construction de nos cocons personnels ou de quelques bulles hermétiques où nous dissimulons des bribes de paix intérieure ne représentent qu'une facette de l'aliénation moderne. L'indifférence et le désintérêt montent pareil à une mousse verte et épaisse qui couvre nos yeux. « Oh, l'indifférence fait mal plus que la tristesse » (Vidam 2006) dit le poète et le philosophe souligne que « l'apathie, l'indifférence, la passivité, tout cela représente des attitudes morales situées sous le signe *moins*. La sérénité ne peut pas être, elle non plus, moyen entre les vertus actives et les vertus passives. Le réveil et l'éveil sont des indices de quelques vertus actives, dynamiques » (Vidam 2016: 190).

Toutes ces attitudes ne représentent qu'une facette de la crise que la société moderne traverse par l'érosion du sentiment d'appartenance à la communauté, par la démolition de la sociabilité, l'aliénation et l'anonymisation des foules, et par

l'affirmation de l'égoïsme et des intérêts insignifiants. C'est sous cet aspect qu'on considère la nécessité d'un renouveau affirmé par Teodor Vidam : « Pour reconstruire l'être humain, un renouveau est impérieusement nécessaire, une régénération par laquelle l'égoïsme et l'intérêt mesquin de groupe soient définitivement arrêtés, en faveur d'une démocratie fondée sur la méritocratie réelle et sur la tolérance critique et constructive qui dépasse les barrières d'un nationalisme étroit ou conservateur » (Vidam 2016: 11). Dans le même sens, Bernea souligne la nécessité d'une restauration de l'être humain, qui « n'est pas possible en dehors d'une revalorisation de tout ce qui est essentiel et ascendant, en dehors de la primauté de l'esprit » (Bernea 2007: 109).

Dans le contexte de la société moderne, l'être humain – isolé et aliéné – se sent tronqué, *il n'est pas en train d'être s'il ne se fait pas*. Son statut anthropologique ne tient pas à la nature, mais à l'histoire. Donc, l'être humain ne suffit pas à lui-même, il est dans une édition incomplète puisqu'il se réalise *dans et par rapport* au monde grâce à des projets. L'homme ne suffit pas à lui-même parce qu'il a des limites et des limitations : « L'être humain en tant que réalité d'ensemble, ou totalité, ou système des systèmes, s'ouvre vers le monde et s'exteriorise en même temps, tout en intériorisant le monde » (Vidam 2016: 16).

Teodor Vidam fait une analyse des relations entre l'individu et la société, très différents de l'Occident² à l'Orient³, et il souligne l'importance du syntagme « om de omenie » / « être d'humanité »⁴ proposé par D.D. Roșca comme un projet

² « En Occident, on a mis l'accent sur la promotion d'une intercausalité propice entre les deux pôles significatifs (l'individu et la société humaine), c'est-à-dire l'un travaille en faveur de l'autre, l'individu s'affirme dans et par la société, mais le perfectionnement institutionnel de celle-ci permet, ou plus exactement crée, des conditions de vie meilleures pour l'individu. Il est donc évident qu'on est dans la présence d'une causalité circulaire ».

³ « [...] en Orient, il y avait depuis la nuit des temps une réalité ultime du soi de l'être humain. Fouiller le soi jusqu'aux profondeurs a conduit à la découverte de la vacuité, que ce soit l'hindouisme ou bien le bouddhisme ». « Certaines doctrines appartenant à l'Orient soutiennent avoir pénétré dans la réalité ultime du soi de l'être humain, tout en découvrant la vacuité, la résorption en soi et la préparation pour une nouvelle réapparition, avec beaucoup plus de chances de victoire ».

⁴ La traduction en français de la construction lexicale roumaine « om de omenie » impose quelques précisions. Apparemment de nature tautologique, la construction est fondée sur la revalorisation réciproque des termes constitutifs : « homme » / « être » et « humanité ». « Avec le terme 'd'humanité', nous parlerons de ce que désigne les expressions 'il est humain', ou 'elle fait preuve d'humanité', ou encore 'le respect dû à la personne humaine', 'la dignité humaine', etc. Il existe dans notre civilisation un d'accord collectif sur ce qu'est 'être humain' ou ne pas l'être. Cette appellation a donc une légitimité ; mais, nous verrons qu'elle contient aussi un abus de langage dont il faut se méfier. [...] Il y a aussi une autre raison, plus sérieuse, de garder le terme 'd'humanité', tout en sachant qu'il ne recouvre que l'une des possibilités de la condition humaine. L'usage courant du terme 'humanité' valorise et généralise ce qui chez l'homme permet l'épanouissement de l'individu et la vie en société. Il donne une universalité à ce qui n'en a pas toujours, mais devrait en avoir une. Cette manière de parler correspond à une position éthique. On désigne par 'humain' ce que devrait être l'homme, par 'humanité' les qualités qu'il devrait avoir. Cette tradition langagière présente un intérêt, car il y a légitimité à promouvoir l'humanisme, à vouloir en faire l'essentiel de l'homme » (Juignet 2015: en ligne). Dans certaines constructions parémiologies, nous avons quand même préféré l'utilisation de l'expression « honnête homme », ayant le sens suivant : « L'honnête homme

roumain d'éthique situé à l'interférence des deux espaces et types de réflexion. Dans ce sens, le projet de D.D. Roșca est une tentative d'introduire l'art de la mesure entre les deux attitudes morales radicalement opposées : « D'une part, il y a la métamorphose de l'utilitarisme en pragmatisme, suite à l'application des vérités relativement positives dans la direction du rendement et de l'efficacité économique ; d'autre part, il y a les personnes qui veulent atteindre le comble du bonheur par le biais du vide de l'âme le plus complète, nommé vacuité d'éthique, et proposé par Dalai Lama » (Vidam 2016: 83).

Le recours à la leçon de l'histoire, du développement humain⁵, du passage de l'animalité vers l'humanité, de la connaissance et de subordination des énergies et des forces de la nature, tout comme la leçon de la recherche des deux attitudes morales de la société contemporaine moderne, tout cela mène vers l'aperçu du projet éthique, celui de « être d'humanité », syntagme par lequel l'éthos roumain tente de maintenir la balance de la raison entre l'Orient et l'Occident : « Pour surclasser toutes les autres créatures, l'homme n'a pas recouru à la force physique, mais à des qualités propres, tels la sociabilité, le désintéret de la réflexion libre, c'est-à-dire au-delà des valeurs utilitaires, la promotion des valeurs qui visent apparemment le gratuit, mais qui au fond touche la reformation de l'individu comptant sur l'honnêteté, une résurrection des germes qui manifestent le contenu de la notion de moralité, de 'l'homme qui aime', actif, dépourvu de passivité et d'indifférence, de ses errances idéologiques extrêmes, un homme équilibré qui remet en premier plan le syntagme *être d'humanité* » (Vidam 2016: 10).

Le projet de D.D. Roșca revalorise et met en premier plan la sagesse des ancêtres et le gisement des proverbes de la culture populaire : « ces filons aurifères » repris et traités durant l'entre-deux-guerres et puis par des penseurs tels Nicolae Iorga, I.-A. Candrea, Tudor Vianu, etc. Brâncuși s'est proposé « l'élaboration d'un *code éthique* fait exclusivement de proverbes et de dictons des Roumains » (Cățineanu 2013).

Il y a de nombreuses expressions parémiologiques qui mettent en évidence l'idée d'humanité, car, selon l'affirmation de Teodor Vidam, « le mot latin *humanitas* n'a pas seulement le sens d'*humanité* comme ensemble des hommes, du genre humain, mais plutôt le sens du mot roumain *omenie* (*honnêteté/humanité*), qui circonscrit une grande gamme de sentiments, une sensibilité accentuée, de la

est un être de contrastes et d'équilibre. Il incarne une tension qui résulte de cette recherche d'équilibre entre le corps et l'âme, entre les exigences de la vie et celles de la pensée, entre les vertus antiques et les vertus chrétiennes. Il lui faut fuir les excès, même dans le bien. En un mot, il est un idéal de modération et d'équilibre dans l'usage de toutes les facultés. [...] L'honnête homme est un modèle d'humanité qui est apparu au XVIIe siècle sous la plume des moralistes et des écrivains de l'époque » (https://fr.wikipedia.org/wiki/Honn%C3%AAte_homme).

⁵ Avec le temps, *homo naturalis* a été subordonné à *homo religiosus*, dont *homo philosophicus* s'est détaché ensuite ; sous sa protection, est apparu *homo faber*, théorisé par Bergson.

discrétion et de la politesse » (Vidam 2007: 103). Ainsi, dans le proverbe roumain « La fortune la plus grosse de l'homme est la bonté et l'humanité » (Botezatu 2001: 64) on peut ancrer aussi le projet de « être d'humanité ». On souligne que ce syntagme « a une prestance et une charge morale aussi remarquables que la maxime de Terentiu : *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* (je suis un homme, c'est pourquoi rien de ce qui est humain ne m'est étranger) » (Vidam 2016: 17).

Apparemment de nature tautologique, cette construction est basée sur la revalorisation réciproque des termes constitutifs : « le syntagme *être d'humanité* est construit d'un substantif (*homme/être*) et un autre (*humanité*), précédé par la préposition *de*, qui réalise la délivrance et la potentialisation de l'égoïsme primaire jusqu'à la côte de valeur de l'empathie et des valences morales-constructives de l'altruisme » (Vidam 2016: 18). Dans la même logique, Dumitru Stăniloae souligne la signification du mot *humanité* comme *suprême qualité de l'attitude envers les autres* : « La signification de *l'humanité* est en relation avec l'usage justificateur du mot *homme/être*, mais elle dépasse de loin cette relation : il s'agit de la tolérance envers les limites et les défauts de l'homme, envers ses douleurs et difficultés, mais aussi la valorisation de la partie la plus noble de l'âme humaine. Grâce à *l'humanité*, l'homme s'oppose au *chien*, car elle représente l'essence supérieure de l'homme. *L'humanité* signifie de la considération envers les gens : le bon sens, l'attention, la bonté, la pitié, l'évitement de tout ce qui est honteux et mal, l'effort de gagner vertueusement, la politesse, l'honneur, la solidité morale, la confiance des autres. *L'humanité* représente la qualité suprême de la relation d'homme à homme, représente le style de suprême qualité de l'attitude envers les autres » (Stăniloae 2011: 71). Considérée de la sorte, *l'humanité* permet qu'on brise les bulles hermétiques, les cocons personnels, « nous permet d'ouvrir le cercle du solipsisme transcendantal » et on propose que le fondement original de la moralité soit l'empathie, en tant que possibilité d'ouverture vers les autres grâce au raisonnement par analogie, ce qui libère l'être humain des limites et des limitations : « nous considérons que le nœud gordien du subjectivisme transcendantal ne peut être dépassé dans la profession authentique de la moralité que par la notion d'empathie, vue comme fondement original de celle-ci. Nous ne pouvons pas considérer que l'enregistrement et l'objectivation rationaliste-réaliste par la méthode inductive et empirique, et l'instinct émotionnel de l'amour comme impulsion créative sont garants suffisants de l'évasion du solipsisme transcendantal. Nous certifions que l'empathie qui met en circulation le raisonnement par analogie permet ou tolère qu'on surmonte l'altérité, donc nous n'identifions pas *altera pars* (l'autre individu humain) avec ce qui nous provoque de la répulsion, précisément avec le processus de l'altération, processus de dissolution morale » (Vidam 2016: 11–12).

Contemporains de ces temps, nous menons nos jours dans des citadelles gargantuesques où nos tentatives habituelles de dépasser l'égoïsme et de s'ouvrir vers les autres se réalisent dans une nouvelle circonstance. Nous arrivons à nous

enfermer à l'intérieur des cercles, de véritables « ghettos tribaux basés sur l'éducation, la classe sociale ou la profession » (Botton 2013: 20), d'où nous regardons les autres comme des ennemis, et non pas comme une communauté compréhensive. L'être humain devrait sortir de ce tourbillon de clichés afin de ne pas pétrifier l'image des autres dans la posture d'ennemis. Et pour cela, l'homme devrait faire usage de sa principale qualité, celle de « plonger dans ses pensées » (selon Ortega y Gasset – *ensimismarse*⁶). Ce moment de réflexion quand l'homme se retire du monde représente une opération de distillation, dans le sens de l'alchimie, de purification du noyau dur de l'humanité, et de retour dans le monde : « L'homme peut se retirer en soi et, dans certaines situations, il peut dépasser les circonstances. Par ce détachement du monde des sensations instantanées grâce à la contemplation, au retraitement, à la torsion ou à la méditation, l'être humain peut réaliser quatre pas : la modification, le retraitement ou la méditation, la contemplation des idées et des projets, le retour vers la réalisation de ceux-ci » (Vidam 2016: 26).

Dans la conception de D.D. Roșca, le sentiment tragique de l'existence constitue l'inquiétude métaphysique et la tension de l'âme qui génère le pouvoir créateur de la plus grande liberté que l'homme peut acquérir dans ce monde. Le sentiment tragique est une sorte de veille entre l'indifférence et le désintérêt, d'une part, et les possibilités de quelques actions téméraires, extravagantes, dérisoires ou tragi-comiques, d'autre part. Le philosophe de Transylvanie souligne que dans la pensée philosophique roumaine la valeur prévaut sur le fait. Quant à D.D. Roșca, il surprend l'interconditionnement causal entre les jugements d'existence (constatatifs-explicatifs) et les jugements de valeur (constatatifs-évaluateurs) et il précise : au début, je ne constate pas ce qui est, car il est infini et inextricable, mais je choisis quelque chose de ce qui pourrait être. Tout cela parce que toute vision suppose, dès le moment de sa naissance, une appréciation : « Mais, dans une cohérente et ultime analyse, qu'est-ce qui représentent les ajouts mentaux dont on vient de parler sinon des réactions d'origine émotionnelle dans leurs profondeurs ? Car il est fort possible que les seules fonctions émotionnelles et sentimentales nous relient à la nature réelle de l'existence, qu'elles pénètrent jusqu'aux lois qui régissent la vie. Il se peut que ce que nous appelons intelligence ne soit, dans ce cas, qu'une faculté d'équilibre, un pouvoir de mettre en ordre les données fournies par les fonctions émotionnelles » (Roșca 1934: 194).

Les valeurs sont des inventions de l'âme de l'homme que l'esprit tente d'imposer à la réalité en tant que sceau personnel. D.D. Roșca met à la tête des valeurs éternelles la vérité, la justice et la liberté, valeurs fondamentales dans l'éthos et le credo moral de la culture roumaine : « Personne, aucun individu, aucun

⁶ Ortega y Gasset discute de la différence entre l'homme et l'animal selon les critères suivants: l'animal ne vit pas de lui-même, mais en faisant toujours attention à l'altérité, mais terrorisé par celle-ci. Par contre, l'homme a la capacité d'ignorer l'altérité, de tourner vers soi, au moins virtuellement, ou, dans un seul mot qui n'existe qu'en espagnol, *ensimismarse*.

pays ne peut nier l'existence et le caractère universel et normatif de ces vérités, sans renoncer en même temps à son honnêteté » (Roșca 2012: 258).

La sagesse populaire montre que « Tous, hommes, femmes honorons, ou nous nous déshonorons » (Gorunescu 1978: 108), ce qui veut dire que l'honnêteté exige de l'honnêteté (Botezatu 2001: 65) et dans la société traditionnelle le comportement de tous les membres de la communauté était normé et «défini par la sentence du *comme il faut* qui détermine la chaîne entière d'événements de l'esprit » (Suiogan 2009: 74).

L'homme a donc deux options : l'indifférence et le désintérêt, d'une part, et les possibilités de certaines actions téméraires, extravagantes, dérisoires ou tragico-miques, d'autre part. On considère que la mauvaise voie est l'isolement permanent, sous la menace de la terreur de l'altérité, vue comme une boule de sel suspendue au-dessus de nous; et la bonne voie, celle qui nous conduit vers la libération de cette terreur, est représentée par le choix de vivre en communauté, dans l'effort de reconnaître *l'humanité* dans l'image de l'autre, même au risque de se tromper. « Car les erreurs sont pour la vérité, les errances sont pour se corriger, et pour vaincre, nous devons vivre (provoquer) l'échec », affirme l'académicien Gh. Vlăduțescu (1995 : 32). Dans la même optique, D.D. Roșca croit en l'homme et en ses pouvoirs ou capacités de récupération. Il croit en l'homme parce qu'il le considère non pas seulement en tant qu'esclave de la fatalité, mais aussi en tant qu'interprète et concepteur de la raison. Il croit en l'homme puisqu'il sait qu'auparavant l'homme a réussi, peu à peu, mais de plus en plus évident, se superposer à l'instinct et rendre de plus en plus humaine la société des gens.

Une autre expression parémiologique – « l'honnête homme croit en l'honnête homme » – restitue l'image de l'autre réinvesti *d'honnêteté* et fait de l'empathie fondement de la moralité. Mais il y a pas mal de proverbes qui tirent un signal d'alarme sur le danger de perdre les repères de « l'honnête homme » : « On perd tout en voulant tout gagner » ou « L'honnêteté vaut mieux que la richesse ». (Botezatu 2001: 65).

D.D. Roșca attire l'attention : dans le contexte où les intérêts économiques et politiques sont prioritaires, la vie spirituelle devient une végétation rare, sinon étouffée complètement. Dans l'histoire moderne, la victoire de *homo faber* a donné gain de cause à *homo economicus* pour lequel le train de vie était devenu but en soi, tout comme la mentalité mercantile, c'est-à-dire le succès financier. D.D. Roșca a anticipé : le tragique proprement-dit n'est pas représenté par les situations conflictuelles qui se sont accentuées et ont provoqué des dissensions dans la communauté nationale, mais par ce renversement des valeurs qui nous fait perdre la boussole.

On propose comme solution à l'érosion de plus en plus accentuée du sentiment d'appartenir à la communauté, comme réaction à l'aliénation et à l'anonymisation des foules, la communication authentique : « Le démantèlement des limites et du

cercle de magie du subjectivisme transcendantal devient possible pendant le processus de la communication. Car dans et par la communication, la couche initiale du psychisme humain est dépassée – celle de l'ipséité originare (moi, moi et seulement moi), non dérivée. [...] Selon Steiner, qui apporte un appui solide en faveur du projet roumain d'éthique de l'honnête homme, si le langage existe, c'est parce que l'autre existe. Nous ne sommes pas seuls. Nous nous définissons par la comparaison avec les autres. Chacun doit rester lui-même, trouver sa propre mesure et l'accepter. Ce qui nous rend vraiment riche, c'est la qualité d'être humain, qualité composée de deux côtés : les pouvoirs et les faiblesses, la bonté et la souffrance, la brillance et la malpropreté qui nous habitent » (Vidam 2016: 201–202).

En faisant recours aux « valeurs éternelles » inscrites dans l'éthos roumain, l'individu dépasse l'indifférence et, par conséquent, il arrive à surmonter le dépaysement et à réconcilier les deux syntagmes (« être dans le monde » et « comme il faut »), tout en devenant « honnête homme » et « être d'humanité ».

BIBLIOGRAPHIE

- Bernea 2007 = Ernest Bernea, *Dialectica spiritului modern*, București, Editura Vremea.
- Botezatu 2001 = Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, *Dicționar de proverbe și zicători românești*, București, Editura Litera.
- Botton 2013 = Alain de Botton, *Religia pentru atei*, București, Editura Vellant.
- Cățineanu 2013 = Tudor Cățineanu, *Paremiologie*, în revista „Cultura”, nr. 421, București, consultată la adresa <http://revistacultura.ro/nou/2013/05/paremiologie>, pe data de 18.02.2017.
- Eliot 1962 = T.S. Eliot, *Notes Towards the Definition of Culture*, London, Editura Faber and Faber.
- Gorunescu 1978 = Elena Gorunescu, *Dicționar de proverbe român-francez*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Juignet 2015 = Patrick Juignet, *Humanité ou sagesse ?*, în *Philosophie, science et société*, disponible à l'adresse <https://philosciences.com/philosophie-et-humanite/homme-humain-et-humanite/-30-humanite-sagesse>.
- Mihăilescu 2013 = Vintilă Mihăilescu, *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică*, Iași, Editura Polirom.
- Roșca 1934 = D.D. Roșca, *Existența tragică. Încercare de sinteză filosofică*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”.
- Roșca 2012 = D.D. Roșca, *Opere filosofice*, vol. I, București, Editura Academiei Române.
- Stăniloae 2011 = Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și naționalism*, [s.l.], Editura Supergraph.
- Suiogan 2009 = Delia Suiogan, *Ipostaze ale străinului în mentalitatea tradițională românească*, în *Străinul: schiță imagologică*, volum coordonat de Carmen Dărăbuș, Baia Mare, Editura Universității de Nord și Editura Ethnologica.
- Vargas Llosa 2017 = Mario Vargas Llosa, *Civilizația spectacolului*, București, Editura Humanitas.
- Vidam 2006 = Teodor Vidam, *Ceasul care bate peste vreme*. Cluj-Napoca, Editura Mega, *apud* „Revista Biblioteca Bucureștilor”, anul XIV, nr. 2 – februarie, București, 2011.
- Vidam 2007 = Teodor Vidam, *Dimensiuni ale eticii comunicării și mass-media*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință.
- Vidam 2016 = Teodor Vidam, *Revirimentul eticii în gândirea filosofică românească*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut.
- Vlăduțescu 1995 = Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia primelor secole creștine*, București, Editura Enciclopedică.

THE APPEAL TOWARDS TRADITIONAL VALUES. PAREMIOLOGIC REFERENCES

ABSTRACT

The phrase “to comply with others”, an important milestone in traditional societies, facilitates new issues regarding an individual’s place among the others. The progress of our modern world has mainly focused on material order, depreciating both spiritual and moral order. One of the greatest losses that we strongly live nowadays is the sense of belonging to community. Furthermore, in the current context, the human being which feels isolated and alone seems distorted: his/her anthropologic status is not related to nature, but to history. Therefore, there is a need of a moment of revival, reconstruction or restoration of the human being, taking into consideration ‘permanent values’ which are included in the ethos and the moral belief of Romanian culture. Romanian paremiologic phrases and expressions, valuable constituents of an authentic ethic code, highlight the idea of kindness, the uttermost quality of relationships among people. By understanding kindness as the uttermost quality of one's attitude towards the others, it is possible to communicate, to overcome selfhood and to rediscover the sense of belonging to a community.

Keywords: *loneliness, community, communication, ethics, morals, paremiology.*

„FENOMENUL SADOVEANU” ÎN VIZIUNEA LUI CONSTANTIN CIOPRAGA

LEONIDA MANIU

Supusă unei duble înrăuriri, una datorată unor impulsuri latente venind dinspre geniul locului de obârșie, cealaltă, determinată de existența unor afinități intelectuale și afective cu umanismul marelui prozator, personalitatea cărturarului Const. Ciopraga s-a dezvoltat și s-a împlinit sub zodia Sadoveanu. Din 1951, când în „Iașul nou” consemnăm o cronică literară dedicată volumului *Nada florilor*, și până la impunătoarea exegeză *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, apărută în 1981, au trecut peste treizeci de ani. Pentru a descoperi și izola esențele, cunoașterea în întindere și adâncime a unei opere care s-a manifestat și s-a impus cu necesitatea imperturbabilă a unui fenomen natural reclamă lecturi succesive și repetate decantări ale reflecției.

În abordarea operei de artă, în genere, perspectiva din care aceasta este considerată, metoda sau procedeele utilizate pentru cunoașterea ei, ca și aproximarea esenței sale constituie de fapt centrul solar al oricărei exegeze, ce divulgă resorturile de profunzime care prezidează explicarea și valorizarea lucrării. În consecință, analiza cercetării creației sadoveniene, de către Const. Ciopraga, impune evidențierea acestor aspecte, deopotrivă cu relevarea eficienței sau ineficienței lor.

Astfel, sesizarea modului specific sadovenian de a crea prin dezvoltări „concentrice” în jurul unor „nuclee” esențiale a determinat *de facto* perspectiva de examinare a acesteia. În *Arta evocării la Mihail Sadoveanu*, studiu publicat în 1967, Const. Ciopraga constata că „polivalența”, adică disponibilitatea geniului sadovenian „de a se manifesta pe mai multe registre, cu o viziune integrală asupra existenței”¹, constituie caracteristica sa distinctivă. Câțiva ani mai târziu, în capitolul dedicat scriitorului din *Personalitatea literaturii române* (1973), ideea formulată mai sus este reluată cu dezvoltările și precizările de rigoare. „Sadovenismul – scrie Const. Ciopraga –, fenomen spiritual complex, reprezintă, în primul rând, o rarisimă capacitate asociativă, un aliaj de real și fabulos, de candoare, de revoltă și sublim, artistul ridicându-se, ca mai înainte Eminescu, de la personal și mărginit la totalitate”². În sfârșit, în valoroasa exegeză *Mihail*

¹ *Portrete și reflecții literare*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 77.

² *Personalitatea literaturii române*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 168-169.

Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare, aceste puncte de vedere dobândesc contururi definitive, transformându-se, grație unei argumentări ample și la obiect, în adevăruri de neclintit ale criticii și istoriei noastre literare. „Rotunjimea și în special organicitatea” universului sadovenian sunt explicate prin continua reluare și amplificare a unor teme, motive, personaje, procedee etc. „Constant, unitar – observă Const. Ciopraga – Sadoveanu se desfășoară concentric, în arii tot mai largi, în jurul aceluiași punct fix – pământul”³. Constatări similare, vizând *organicismul* operei sadoveniene, ca și *integralitatea* viziunii marelui scriitor asupra existenței, au avut ca principală consecință investigarea creației sale din perspectiva pe care *totalitatea* acesteia sau *integralitatea* viziunii o reclamă.

Ca atare, într-o primă accepție, conceptul de *totalitate*, utilizat de Const. Ciopraga, se referă la opera sadoveniană considerată în ansamblul ei. În spiritul acestei înțelegeri, ecorile începuturilor pot fi deslușite în capodoperele maturității, după cum acestea din urmă conferă substanței primelor volume dimensiuni și nuanțe perceptibile abia din unghiul împlinirilor. În felul acesta, „toate tiparele debutului, revitalizezate, revin constant. Un personaj derivă din altul, individualități izolate străvezii devin interesante în grup. Ștefan Soroceanu din *Nunta domniței Ruxanda* simbolizând legătura cu pământul continuă pe bătrânul Mihu (*Neamul Șoimăreștilor*) sau se alătură comisului Manole. Un trio semnificativ constituie Petre Gînj din *Șoimii*, starostele Nechifor Căliman din cartea *Jderilor* și comunicativul Griga din *Zodia Cancerului*, măști cu trăsături apropiate. Unui tipar comun, în ciuda diferențelor de epocă, aparțin Andrieș Hamură din *Vremuri de bejenie*, Ionuț din epopeea *Jderilor*, Bogdănuț din *Nunta domniței Ruxanda* și alții [...]. Tehnica aceasta asociativă a folosit-o Eminescu; din aceeași familie de imaginativi, Sadoveanu o extinde”⁴.

Într-o a doua accepție, *totalitate* înseamnă, pentru Const. Ciopraga, viziune sadoveniană integrală asupra omului, a istoriei și a naturii.

Opus „individualismului exacerbat” al personajelor din romanul occidental (Kafka, Svevo, Camus, Musil), consecință a mutilării individului de către civilizație, eroul lui Sadoveanu, conectat la ritmurile universului, deslușește toate înțelesurile *semmelor* aflate în cartea naturii și savurează existența cu toate simțurile: „Universul sadovenian este o mixtură de epos, de realitate și legendă, în care natura și oamenii apropiați ei înaintează consonant, se întrepătrund, se completează. Dramele, oricât de zguduitoare, nu pot anihila interesul pentru sublimul bolții celeste [...]. Nimic la Sadoveanu, ca om, din acea *réalité coupée* generatoare de dramă, vizibilă în literatura absurdului”⁵. Grație „legăturii cu natura și misterul ei primordial”, dar și cu istoria, care determină și întreține „nevoia de totalitate” a capodoperelor, personajul sadovenian „urcă de la omul teluric, la omul

³ Mihail Sadoveanu. *Fascinația tiparelor originare*, București, Editura Eminescu, 1981, p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁵ *Personalitatea literaturii române*, p. 173–174.

coerențelor fundamentale: acesta, om al faptei, moralist, gânditor – om integral”⁶. Însă cu toate că „umanismul sadovenian s-a vrut adaptat în primul rând timpului său”⁷, fapt ce își pune amprenta pe modul de a gândi și reacționa al personajelor, acestea poartă în adâncimile lor lăuntrice „urmele” unor tipare mai vechi: „Eposul celor cinci Jderi implică o intrusiune de elemente moderne, consonante însă ritmurilor arhaice. Dublă garnitură de perspective!”⁸. „Dincolo de obișnuitele tipare exterioare, *Creanga de aur* se vrea o viziune dinlăuntru, de unde apropierea – prin medieri simbolice – de arhetipuri ale naturii și în primul rând de arhetipia interioară, spirituală”⁹. Altă dată, „cufundarea în ancestral contrastează cu energia acestor oameni, activi, transumanți, coborând cu turmele la iernatic până în șesurile Jijiei, de unde vin cu «burdufuri de bani», descurecându-se la nevoie și în lumea rânduieților noi”¹⁰. Purtând așadar amprenta prezentului, dar acționând în conformitate cu o moștenire ancestrală, personajul sadovenian devine, din această perspectivă, mult mai complex și mai problematic decât a fost înfățișat de intuiția multor critici. Deloc anacronică, strădania prozatorului se sincroniza în epocă cu „o activă direcție modernă vizând decriptarea vechilor mentalități colective (Lévi-Bruhl, Claude Lévi-Strauss, Mircea Eliade și ceilalți), demonstrând valabilitatea eforturilor lui Sadoveanu în domeniul său propriu”¹¹.

În mod identic, în domeniul istoriei, preeminența *totalității* corespunde unei viziuni cvasiintegrale asupra duratei românești. Dispunând de o fenomenală intuiție a trecutului, prin care reușește să se sincronizeze cu pulsul vremurilor de altădată, dar și de o capacitate neobișnuită de a percepe realitatea, prin care conferă acestei intuiții seva și vigoarea concretului, Sadoveanu creează, datorită unei aptitudini de sinteză excepționale, o imagine cvasitotală a istoriei noastre: „Luată împreună – scrie Const. Ciopraga –, romanele istorice sadoveniene se constituie într-un amplu roman unic: un roman totalizator”¹². Întrupată în plâsmuirii reale sau închipuite, istoria devine, în cele din urmă, un fel de personaj¹³ care se povestește pe sine însuși, ca în dramele shakespeariene: „Prin Sadoveanu, istoria se autopovestește de la nivelul zero, conștiința lui fiind contemporană, ca la Eminescu, cu întreaga existență națională”¹⁴. Relevarea constantelor unui etos sau, mai exact spus, a curenților subterani de etern românesc care vin dinspre trecut spre prezent și pleacă dinspre prezent spre trecut îi permit scriitorului să alcătuiască „o hartă completă” a spiritualității noastre care, deși rămâne statornică în esența ei, își schimbă

⁶ Mihail Sadoveanu, *Fascinația tiparelor originare*, p. 253.

⁷ *Ibidem*, p. 355.

⁸ *Ibidem*, p. 231.

⁹ *Ibidem*, p. 258.

¹⁰ *Ibidem*, p. 149.

¹¹ *Ibidem*, p. 351.

¹² *Ibidem*, p. 199.

¹³ Jan Kott, *Shakespeare, contemporanul nostru*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969, p. 42.

¹⁴ Const. Ciopraga, *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, p. 253.

contururile în fiecare epocă: „Circulând neconținut dinspre arhetipuri către prezent sau refăcând drumul invers, creatorul *Iderilor* și al *Baltagului*, deloc fanatic, vizând totalitatea, știe că a propune restructurarea lumii fără a ține seamă de ce a fost înainte ar fi o utopie. Dacă la observatorul transformărilor sociale nefaste în epocă, regretul pentru timpuri și tipuri revoluate ia, ca la Eminescu, accente conservatoare, conservatismul acesta nu exclude depășirea, evoluția organică”¹⁵.

În esență, facilitând continuitatea între cele ce au fost și cele ce sunt, istoria se identifică, la Sadoveanu, cu viața desfășurată sub semnul înfăptuirilor. Din aceste rațiuni, atunci când strădania umană este încununată de jertfă, *fapta*, în accepția clasicelor *gesta*, îi conferă omului măreție. În același timp, prin meditație, *faptă* a minții, istoria se gândește pe sine însăși, devenind spiritualitate pură, adică forță capabilă de a sfida și corecta destinul: „în perspectivă sadoveniană, istoria e totuna cu viața ca *act* și dacă *fapta* atinge grandiosul, timpul dobândește verticalitate iar oamenii monumentalitate [...]. Însă viața *in actu* nu exclude deloc faptele minții; paralel cu *historia militans* se desfășoară o alta, nu mai puțin sugestivă, o *historia cogitans* —, istorie ce-și întreabă destinul, vizând autodepășirea”¹⁶.

În sfârșit, în vreme ce istoria este un liant între trecut și prezent, natura, având o sferă mai cuprinzătoare, unește clipa cu eternitatea: „Pentru el — scrie Const. Ciopraga — arborele pe sub care în al douăzecilea veac lunecă vehicule grăbite nu e diferit de cel care, cu alt frunziș, veghează mișcările în epic ale păstorului mioritic”¹⁷. Cuprinzând principalele forme de relief existente (apa, câmpia, muntele), dimpreună cu regnurile caracteristice fiecăreia dintre ele, natura sadoveniană se transformă, în cele din urmă, într-o imagine esențializată a Lumii: „La Sadoveanu, în practică, avem de-a face cu un sincretism neîntrerupt, *vegetal-animal-geologic*, entitate reprezentând Lumea în totul [...]. A percepe existența la modul totalizant, în peisaje saturate de lumină, iată una din practicile sadoveniene tipice, constante...”¹⁸. Procesul sondării „concentrice” a adâncimilor, propice realizării unei viziuni integrale asupra realității, operează nu numai în cazul reprezentării istoriei, ci și a naturii: „Izbitoare este la Sadoveanu intenția unei viziuni complete, de unde explorările concentrice vizând adâncirea în straturi arhaice — până în protoistorie, așa cum adâncirea în natură duce la preistoria geologică”¹⁹. În felul acesta, natura, entitate veșnică și schimbătoare, sugerând la tot pasul prezența începuturilor, dar și iminența prefacerilor, incită la meditație, prelungindu-se treptat într-o durată spirituală: „Natura nu e numai spectacol, căci atunci interesul nu ar depăși clipa, care la poetul *Țării de dincolo de negură* se integrează tacit unei filozofii”²⁰.

¹⁵ *Ibidem*, p. 354.

¹⁶ *Ibidem*, p. 200.

¹⁷ *Ibidem*, p. 8.

¹⁸ *Ibidem*, p. 180.

¹⁹ *Ibidem*, p. 198.

²⁰ *Ibidem*, p. 161.

Astfel, dacă în cea de a doua accepție a sa, conceptul de *totalitate* desemna, pentru Const. Ciopraga, o viziune integrală asupra omului, istoriei și naturii, în cea de a treia accepție pe care o comportă noțiunea, *totalitate* presupune la Sadoveanu o unificare deplină a acestor trei aspecte într-un întreg organic: „Fecunde sunt la Sadoveanu – observă Const. Ciopraga – tendințele armonizării dintre Om, Istorie și Cosmos...”²¹. Grație acestei alcătuirii în care componentele sunt strâns legate unele de altele, iar funcția întregului este dominantă, ca în orice structură, asistăm la corecții și la mișcări adecvate din partea acesteia pentru a-și asigura echilibrul. Desprinderea de trecut a personajului principal din *Demonul tinereții* „se vrea compensată prin integrare și participare la întregul cosmic, prin stabilirea de noi raporturi între parte și tot”²². În atari condiții, creatorul, adică povestitorul, care leagă termenii unul de altul, spre a forma, prin imaginație, lumi noi și armonioase, îndeplinește, datorită valorilor de sugestie ale verbului său, o funcție orfică: „Povestind, el are conștiința unui mijlocitor între Om și Natură, între Trecut și Prezent, între fragment și totalitate, marele stil sadovenian fiind unul muzical, simfonic, pregătind spiritele pentru reprezentări vizionare”²³.

În consecință, din punct de vedere filozofic, sadovenismul poate fi definit ca perspectivă *totalizantă* sau viziune *integrală* a scriitorului asupra existenței. Pe plan estetic, o atare atitudine care determină și este determinată de anumite structuri ale imaginarului, cu consecințe imediate asupra tratării timpului și spațiului artistic, facilitează dezvoltarea unor anume particularități de compoziție și stil, de ritmuri interioare etc., după cum prezidează propensiunea către genurile și curentele literare adecvate.

Astfel, în sfera imaginarului, sadovenismul presupune capacitatea de a proiecta evenimentele narate într-un timp și un spațiu mitice. Căci deși nucleele generatoare de realități artistice inedite sunt constituite din manifestările cele mai obișnuite și mai diverse ale vieții, „un moment cinegetic”, „senzație de euforie depozitată în subconștient”, „un simplu cuvânt” etc., „Sadoveanu nu e plinar Sadoveanu decât când mitizează, fie și pe teme contemporane, prezentul însuși fiind un trecut disimulat, proiectat în oglinzi aburite”²⁴.

Însă dacă genul proxim, adică arta de a mitiza, califică dar nu delimitează, întrucât însușirea aceasta ar putea fi caracteristică și altor scriitori, diferența specifică este realizată de intensitatea și de modul specific de fascinație a mitizării, aspecte determinate, în ultima instanță, de ansamblul valorilor stilistice, compoziționale, prozodice etc., care apar și se dezvoltă de-a lungul procesului de creație. Pe scurt, operația aceasta sau, mai exact spus, ascensiunea în sfere mitice se declanșează o dată cu relativizarea contururilor sau formelor întâmplărilor și lucrurilor, grație efectului de distanțare în timp și în spațiu, realizat prin

²¹ *Ibidem*, p. 355.

²² *Ibidem*, p. 99.

²³ *Ibidem*, p. 352-353.

²⁴ *Ibidem*, p. 38.

descoperirea și utilizarea puterii de iluzionare mitică și estetică a unor adverbe de timp și de loc (*demult, departe* etc.) sau a altor tehnici și procedee artistice cu funcție identică. Astfel, prin situarea adverbului *demult* sau a altor sintagme cu înțeles asemănător la începutul povestirii, prezentul se dizolvă într-un timp imprecis: „Instalarea într-un timp stins, apropiat timpului mitic, ceremonial favorizând o anumită dispoziție psihologică, un *Stimmung*, concordă ca regim imaginar cu starea de basm, încât *e mult de atunci* sau *e mult, tare mult de-atunci* devin substituenți ai lui *a fost odată*”²⁵. Pe de altă parte, purificarea de accidental a înfăptuirilor de altădată „vizează o temporalitate în care *fapta*, sustrasă eroziunii vremii, e atât de prezentă, încât sentimentul trecutului se integrează unui timp totalizant...”²⁶, pregătind desfășurarea viziunilor „mythistorice”, acele veritabile realități sadoveniene plămuite din „pământ” și „transcendent”. În atari condiții, aducerea aminte funcționează cu rol de mediator între ceea ce a existat aieva și mit: „Trecutul transcende din real într-un câmp al imaginarului, înscriindu-se prin aceasta într-o perspectivă lirică: una care face din amintire o rampă spre mit”²⁷. De asemenea, proiectarea evenimentelor pe fondul unor mișcări eterne ale naturii, cum ar fi succesiunea anotimpurilor, dobândește o importanță de prim ordin în perceperea unui timp constant, sintetizează a unei temporalități închise și deschise totodată: „Pe fundaluri nesfârșite ca acestea – constată Const. Ciopraga –, depărtările se apropie, dând impresia unui prezent continuu, – și invers, realități imediate se proiectează în trecut”²⁸.

Spațiul sadovenian suportă un tratament identic, în sensul că se supune aceleiași dilatări spre indeterminare: „Prin alternanțe de la stratul vizibil la zone de adâncime, greu perceptibile, prin tranziții de la orizontul cotidian la *dezmarginire*, de la impresii difuze la esențe, poeticul sadovenian, mult mai dens decât pare, jalonează căi spre totalitate”²⁹. Aproape întotdeauna, ascensiunea în munți sau contactul cu acvaticul sfârșesc prin a desluși în manifestările naturii farmecul și prospețimea genezei. Printr-o astfel de magie artistică, un loc geografic determinat, străbătut de vânători sau pescari, își estompează relieful trecând în indeterminare, adică în mit și în eternitate: „La Sadoveanu alpinul, ridicarea din concretul geologic în imaginar generează un fior planetar cu rezonanțe unice. Pentru exploratorul tăcut al Deltei, coborârea în acvatic e reimprospătare celulară, fuziune cu Viața ca spațiu primordial”³⁰.

Relatarea a ceea ce e straniu (neobișnuitul aflându-se, de multe ori, în centrul povestirilor sadoveniene) are efecte similare, întrucât magicul stimulează puternic imaginația, pregătind saltul din real în fabulos: „A savura insolitul, a transfera în

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 210.

²⁷ *Ibidem*, p. 103.

²⁸ *Ibidem*, p. 119.

²⁹ *Ibidem*, p. 178.

³⁰ *Ibidem*, p. 325.

extraordinar realități care scapă logicii, iată practici ținând de o ingenuitate genuină”³¹.

În etapa maturității, când scriitorul extrage *înfelesuri* din tot ceea ce sensibilizează, înregistrăm o nouă dimensiune a sadovenismului, pe care primii săi comentatori entuziaști, un Ibrăileanu, spre exemplu, nu puteau s-o observe, întrucât aceasta nu exista. Este vorba de meditația prilejuită de faptele trecutului sau de contemplarea naturii care, dezvoltându-se pe suportul unui etos specific, se integrează „tacit unei filozofii”³².

În ceea ce privește stilul sadovenian, constatăm utilizarea acestei sintagme, de către Const. Ciopraga, în două accepții. În primul rând, prin relevarea extraordinarei puteri de *sugestie* a cuvântului, ce adaugă povestirilor un fundal *sonor*, accentuând tendința de relativizare a formelor pe toată întinderea acestora, stilul sadovenian înseamnă descoperire și promovare a resurselor muzicale ale limbii: „Pe marginea fiecărui episod interesând estetic – scrie Const. Ciopraga –, se aude o muzică senină sau tristă. Decorul devine sonor. Tehnica aceasta a acompaniamentului sonor-muzical solubilizează, dizolvă contururile, surdinizând; incită însă reveria”³³. Cea de a doua accepție a sintagmei examinate, cu punctul de plecare în organicismul procesului de creație sadovenian, concretizat în elaborarea unor „arhitecturi” romanești concepute „contrapunctic, sub semnul muzicii”³⁴, conduc la definirea stilului marelui prozator drept mod de a plăsmui, prin cuvânt, structuri distincte și exemplare, cu putere de model. Astfel, din perspectiva unei atare înțelegeri, Sadoveanu este situat „printre creatorii români de excepție ai tuturor timpurilor: crea un stil și exercita influențe”³⁵. La drept vorbind, cele două accepții ale stilului sadovenian, descoperirea și promovarea unor înconfundabile virtuți estetice ale limbii și modul de a construi totalități polifonice par a sta în relație, după Const. Ciopraga, cu spiritul atitudinii filozofice a scriitorului în fața lumii și a vieții.

De asemenea, ca vibrație afectivă vizavi de realitate, sadovenismul nu poate reprezenta, în virtutea întregului demers de până acum, decât o atitudine estetică integrală, epicul, liricul și dramaticul întrepătrunzându-se pe fiecare pagină în chipul cel mai firesc și mai fascinant: „Sentimentul trecutului – constată Const. Ciopraga – se integrează unui timp totalizant, văzut ca destin și personaj –, epic prin dinamismul acțiunilor, dramatic prin problemele de conștiință, liric prin participarea afectivă. Puține sunt trăsăturile ce-l despart de epos, de dramă sau de cânt, relațiile de fond, adică de substanță, fiind indisolubile”³⁶. În mod identic, din perspectiva unor stări de spirit generale, care se suprapun dar nu se confundă cu

³¹ *Ibidem*, p. 107.

³² *Ibidem*, p. 161.

³³ *Portrete și reflecții literare*, p. 83.

³⁴ *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, p. 223.

³⁵ *Ibidem*, p. 101.

³⁶ *Ibidem*, p. 210.

ceea ce numim curente literare, asistăm, datorită aceleiași atitudini estetice integrale, la fuziunea romantismului, realismului și clasicismului: „În portrete cu aur șters și fum, el pune un realism psihologic ce merge la esența umană [...]. Ca sensibilitate, Sadoveanu e romantic, însă ca mod de a privi lumea un clasic, lucid, extrăgând din comportarea eroilor coordonate raționale”³⁷.

În esență, deși este greu de definit, ca orice fenomen al artei, sadovenismul înseamnă o uriașă „partitură simfonică”, ale cărei valori de armonie determină atât un sistem de elemente duale (depărtatul și apropiatul, profanul și sacrul, istoricul și miticul, realul și fantasticul), cât și ternare (liricul, epicul și dramaticul; romantismul, realismul și clasicismul), să fuzioneze într-o substanță unică prin măreția calmă și farmecul pe care-l iradiază.

Strâns legate de aceste aproximări ale sadovenismului, Const. Ciopraga definește un număr impresionant de concepte și sintagme specifice universului artistic examinat, care reprezintă în fond veritabile instrumente de cercetare a operei marelui prozator sau se înscriu ca sugestii prețioase în sfera mai largă a teoriei literare. Dintre acestea menționăm câteva: clarificarea semnificației *pesimismului sadovenian*³⁸, identificarea sinonimiei între *a-și aminti*³⁹ și *a-și imagina* la Sadoveanu, precizarea a ceea ce înseamnă *adevăr sadovenian*⁴⁰, accepția sadoveniană a conceptului de *mit*⁴¹, raportul dintre *istorie* și *mit*⁴², definirea *sublimului sadovenian*⁴³, condiția romanului istoric etc.⁴⁴.

Metodele sau procedeele de abordare critică a fenomenului sadovenian sunt impuse de chiar natura sa, respectiv de diversitatea și de multitudinea temelor și a motivelor acestuia. Conformându-se unei astfel de realități, Const. Ciopraga întreprinde o cercetare completă a creației sadoveniene, întrucât numeroasele explicații de natură extraestetică alternează, în mod constant, cu considerațiile de ordin estetic. Astfel, dacă dintre cele dintâi consemnăm date legate de modelele reale care au inspirat crearea unor personaje literare, observații sociologice, etnologice, antropologice, psihologice, mitologice, folclorice etc., note legate de flora și fauna anumitor locuri sau având conținut istoric, geografic etc., punctele de vedere din cea de a doua categorie, referitoare la limbă, stil, ritmuri interioare sau poetice, compoziție, ca și la frecvențele apropiieri între Sadoveanu și scriitorii români sau străini ori între opera acestuia și celelalte arte, deopotrivă cu constatările privind fuziunea dintre genurile și curente literare etc., reprezintă suportul pe care se întemeiază evaluarea estetică a operei examinate în ansamblu.

³⁷ *Personalitatea literaturii române*, p. 169–170.

³⁸ *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, p. 22.

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 107.

⁴¹ *Ibidem*, p. 201.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 176.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 253.

În concluzie, prin studiile dedicate marelui prozator de către Const. Ciopraga, universul sadovenian își adaugă dimensiuni de complexitate și adâncime. Astfel, eroul sadovenian, interpretat din perspectiva operei integrale, este departe de a se înfățișa atât de schematic și de monocord ca în unele considerații critice ale unor istorici literari din trecut sau de astăzi. Elaborat în jurul unor „nuclee” esențiale, personajul sadovenian crește și se îmbogățește de la un roman la altul, în ciuda numelor deosebite pe care le poartă. Bătrânul Miha, bunăoară, din *Neamul Șoimăreștilor*, reapare ulterior în figura lui Ștefan Soroceanu din *Nunta domniței Ruxanda* și în cea a starostelui Nechifor Căliman din *Frații Jderi*. Totodată, s-a trecut cu vederea faptul că mișcarea simpatetică a naturii întregeste și adâncește contururile psihologice abia schițate ale acestuia: „Corespondența fonetică dintre natură și om dispensează pe scriitor de a insista asupra psihologiei omului. Muzica radiază stări psihice”⁴⁵. De asemenea, „tiparele” ancestrale și civilizația, cele două instanțe principale care prezidează din interior și din exterior modul de a gândi și a acționa al personajului sadovenian, consolidează și complică statutul său existențial.

În același timp, dacă sadovenismul nu poate fi „privit în chip reductionist, prin scrierile de a doua mână”⁴⁶, nici critica nu trebuie să procedeze „reductionist” în considerațiile sale, supralicitudând unele aspecte și nesocotind altele. Ca atare, formulele și caracterizările sintetice, oricâtă capacitate de generalizare ar avea, sunt sărace în raport cu fenomenele. Din aceste rațiuni, situarea scriitorului, în monumentală *Istorie a literaturii române* de G. Călinescu, alături de St. O. Iosif, Octavian Goga, N. Iorga ș.a., în capitolul *Tendința națională*⁴⁷, sau încadrarea lui, în *Artă prozatorilor români* de Tudor Vianu, în direcția „realismului artistic și liric”⁴⁸, împreună cu I. Al. Brătescu-Voinești, Em. Gârleanu, C. Sandu-Aldea, I. Adam ș.a. nu răspund decât cerințelor caracteristice *genului proximi* și nu celor impuse de *diferența specifică*, care ar fi mai adecvate cercetărilor de acest fel. În mod similar, importanța acordată, de către Al. Paleologu, unor vechi izvoare și modele mitice egiptene⁴⁹ se face în dauna stratificărilor determinate de fondul mitologic autohton și de credințele noastre, după cum împărțirea arbitrară a romanului sadovenian, de către Nicolae Manolescu⁵⁰, în lucrări romantice, realiste și corintice, eludează esența sadovenianismului care, dezvoltându-se „organic”, cuprinde în fiecare moment al evoluției sale toate aceste aspecte.

⁴⁵ Const. Ciopraga, *Portrete și reflecții literare*, p. 85.

⁴⁶ Const. Ciopraga, *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, p. 351.

⁴⁷ *Istoria literaturii române* (compendiu), București, Editura pentru Literatură, 1963, p. 214–226.

⁴⁸ *Artă prozatorilor români*, București, Editura pentru Literatură, 1966, vol. II, p. 7–35.

⁴⁹ *Treptele lumii sau calea către sine a lui Mihail Sadoveanu*, București, Editura Cartea Românească, 1978.

⁵⁰ *Arca lui Noe*, București, Editura Minerva, 1980, p. 198.

În timp, conținutul marilor opere se îmbogățește, devenind mai dens. Considerațiile lui Const. Ciopraga referitoare la opera marelui prozator rămân deocamdată cea mai concludentă expresie critică a conștiinței complexității și valorii întinsei creații sadoveniene.

**„LE PHÉNOMÈNE SADOVEANU”
DANS LA VISION DE CONSTANTIN CIOPRAGA**

RÉSUMÉ

La principale vertu de l'étude réside dans la définition de l'essence du sadovéisme dans la conception de Constantin Ciopraga. Du point de vue philosophique, le sadovéisme suppose une vision intégrale de l'homme, de l'histoire et de la nature, ainsi qu'une parfaite unification de ces trois aspects dans un tout organique.

Dans la sphère de l'imaginaire, le sadovéisme signifie la capacité de projeter les événements narrés dans un temps et dans un espace mythiques. Bref, l'ascension dans les sphères mythiques se déclenche en même temps avec la relativité des contours ou des formes des histoires et des choses, grâce à l'effet de distanciation dans le temps et dans l'espace, réalisé par l'utilisation du pouvoir de l'illusion mythique et esthétique des adverbes de temps et de lieu (jadis ou loin) ou grâce à d'autres techniques et procédés artistiques, tels que la projection des événements sur le fond des mouvements éternels de la nature.

A côté de tout cela ou, plus précisément, à cause de tout cela, le sadovéisme se forme comme une immense partition symphonique dont les valeurs d'harmonie déterminent un système d'éléments duaux (le lointain et le prochain, le profane et le sacré, l'historique et le mythique, le réel et le fantastique) aussi bien que ternaires (le lyrique, l'épique et le dramatique; le réalisme, le classicisme et le romantisme qui fusionnent dans une substance unique par la majesté calme et par le charme qu'elle irradie).

*Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Copou, nr. 11*

UN VADEMECUM BARBIAN

GABRIELA DRĂGOI

Văzută de Ion Barbu, poezia ar fi „operă de voință și discriminare”¹; una din numeroasele definiții încercate; ce devine autodefinire și în alt sens. Pentru că poetul așază o distanță orgolioasă, discriminatorie față de modul liric al confracților, dar își ține la distanță și cititorii, descurajând nu o dată chiar cititorii specializați, criticii. Temători, poate, în fața a ceea ce Șerban Cioculescu numea „evoluția secesionistă a poeziei”², provocați, cu siguranță, de sonul neobișnuit al versului barbian³, contemporanii aveau a lua în calcul și aserțiunile lui Ion Barbu, propozițiile lui critice, rostite întotdeauna polemic. Depășind resortul lui *pro domo*, acestea se instituie în text programatic, ba mai mult, au tendința structurării într-un corp de axiome.

Articole, interviuri, replici, mărturisiri, exhortații, „conferințe” anticipă, însoțesc ori sintetizează o experiență poetică singulară. E o mișcare a cărei complementaritate reprezintă doar un prim nivel, atâta timp cât postulatele privesc poezia, opera de artă în general. Și dacă în versul lui Ion Barbu nu eterogenia, mobilitatea țin de esență, ci „fidelitatea față de o voce interioară, unică și obsedantă”⁴, această voce apare deopotrivă în reflecția teoretică, în aprecierea critică. Aici intră în joc individualitatea, conștiința estetică evoluată a unui creator care știe dintru început că „realizarea artistică” nu sporește dacă este

¹ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ediție, studiu introductiv și note de Dinu Pillat, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 96.

² Șerban Cioculescu, *Aspecte lirice contemporane*, București, Casa Școalelor, 1942, p. 4.

³ În 1930, la apariția volumului *Joc secund*, Al. Philippide credea chiar că poezia lui Ion Barbu „e la extrema limită între adevărata noutate și neant. E o culme de la care un pas – unul singur – duce la prăpastia incompreensibilului” (*Considerații confortabile*, I, București, Eminescu, 1970, p. 47).

⁴ Nicolae Manolescu, *Metamorfozele poeziei*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 99.

pusă sub semnul sibilinic al unui „prestigiu divin“, dat de „ipoteza unei stări de conștiință misterioase“, de „inspirație“, stare pe care Ion Barbu nu se abține s-o încondeieze ca fiind „și absurdă și cabotină“⁵. Cel puțin lui, nu i se pare cu puțință să iasă înaintea celorlalți în postura vetustă, ridicolă în acest veac, de poet „cu lira în mână și florile pe cap“⁶. Cît este spirit ludic, cît prezumție trufașă, disprețuitoare, de asemenea nu privește substanța ideilor, înscrise într-un adevăr și o speranță la care Ion Barbu nu renunță nici după ce „la timp“, și totuși la mai puțin de 35 de ani, părăsește arca poeziei pentru matematică, „celălalt univers de curății și semne“⁷.

Între un prim text, să-i spunem teoretic, *Opera de artă concepută ca un efort de integrare*, apărut în 1920, și ultimul publicat antum, *Cuvînt către poeți* (1941), ambele trimițînd amăgitor – cel puțin prin titlu – la un soi de gravitate normativă, de *magister*, se află un peisaj fascinant, inepuizabil ca ingeniozitate, corporalizînd mereu emblematic, strălucitor, idei, definiții. Autorul e lucid, tumultuos, pătimaș, exaltat, exsanguu, cinic, mînios, nedrept, iconoclast, calm, ironic, aluziv, ermetic, debutonat, spurcat, doct, august, teatral; o neistovită și șocantă acumulare de registre, grifă a unei personalități deconcertante. Nimeni n-a trecut indiferent pe lîngă acest spațiu; a fost invocat exclamativ întru susținerea versului barbian ori a fost folosit ca armă împotriva aceluiași vers. Congenere cu textele amintite sînt alte cîteva pagini cseistice, publicate postum de Dinu Pillat. Dacă n-ar fi trădat spiritul lui Ion Barbu, care credea că un text poetic autentic deschide calea spre o infinitate de lecturi⁸, am risca să observăm că și aici se găsesc – pînă la cea din urmă – cheile fără de care degeaba încerci să analizezi fețele poeziei⁹. Concomitența negație-afirmație (alternanța, succesiunea lor fiind numai mod de desfășurare a discursului) indică o stilistică specifică și duce la limpezirea unui crez, limpezire cu atît mai eficientă cu cît se vede precis ce este abhorat („cu un dezgust ilimitat“¹⁰) și astfel exclus.

Ce crede Ion Barbu că nu poate să fie literatura, poezia? Articolul dintîi, citat mai sus, conține două enunțuri care în fapt neagă, elimină: creația „numai într-o slabă măsură e expresiunea propriului nostru fond emoțional“; „marile realizări iau întotdeauna înfățișarea unei protestări nelămurite împotriva propriei personalități curente a creatorului“¹¹. Periodic, în cultura română, s-a dovedit

⁵ Ion Barbu, *Poezii*, ediție îngrijită de Romulus Vulpescu, București, Albatros, 1970, p. 380.

⁶ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 43.

⁷ *Ibidem*, p. 87.

⁸ „Dacă o poezie admite o explicație, rațional admite atunci o infinitate“ (*Ibidem*, p. 54).

⁹ Teoria, reflexia asupra poeziei este „o uncaltă extrem de subțiată ce se intercalează între noi și creațiunea noastră“ (*Ibidem*, p. 72).

¹⁰ *Ibidem*, p. 98.

¹¹ Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 380 (s.a.)

necesară reluarea unor adevăruri simple, fundamentale: Despărțirea eului poetic de eul empiric e chemată să funcționeze ca premisă și în interpretarea perspectivelor, vocilor (măștilor), atitudinilor lirice. Arta – mai afirmă Ion Barbu, reinițiind cumva maiorescian în fundamente – nu are cum să fie *mimesis*, condiționată de, subordonată primar „naturii biologice, sociale ori simplu umane”¹²; de aceea îi repugnă „poezia veristă, docilă, aplicată ca eroii lui Flaubert pe copia lor din enciclopedie”¹³, doar una din formele „poeziei leneșe”. Cea mai violentă diatribă e stîrmită de înțelegerea – îndelungă, persistentă, aproape inexpugnabilă – a poeziei ca expresie nemediată, „sinceră” a simțămintelor de tot felul. Trăgîndu-și energia din luarea în răspăr, seria sinonimică se multiplică extrem de bogat. Ion Barbu se desolidarizează, încercînd să se îndepărteze „cu mai multe poduri de rază” de „genul hibrid, roman analitic în versuri, unde sub pretext de *confidență*, *sinceritate*, *disociație*, *naivitate*, poți ridica orice proză la măsura de aur a lirei”¹⁴; se leapădă de „poezia sinceră, inepta insistență de a scrie versuri cum vorbești”; de „banalul reabilitat, curcit cu sensibilitatea”, deplîngînd „sărăcia poezilor provinciali de a prefera o predică protestantă unui text august și revelat”¹⁵; flagelează „jalnica, cerșetoria cantilenă a nomazilor ultimi-simboliști. Palidă ca un altoi neprins; oribilă, tremurătoare ca un plămîn expectorat”¹⁶ ori „poezia depresivă, de spovedanie și atmosferă, poezia care nu conține un principiu liberator”¹⁷, dar și poezia „interjecție dezvoltată” sau „celebrare mai mult sau mai puțin armonioasă”¹⁸, precum și „poezia în cădere silogistică, deșelătoare ca un tobogan”¹⁹. Aceeași intransigentă desolidarizare de „literatura de pitoresc” și de „pastișul folcloric” („lucruri de cari mi-e groază” – spune Ion Barbu în interviul luat de F. Adêrca²⁰) sau de scrierea manufacturieră, unde efortul de construcție în idee e nul²¹. Întoarce spatele la „dubla trivialitate a unor rurali fără mister și a unui modernism ce reușise să-și asimileze, din toată sfortărea occidentală, doar formele galante ale traficului viu sau ale cupletului”²², vituperînd cu voluptate tot ce este găunos, periferic, indiferent că vine dinspre „tradiționalism” ori dinspre „modernism”.

¹² Ion Barbu, *Pagini de proză*, p. 90.

¹³ *Ibidem*, p. 86.

¹⁴ *Ibidem*, p. 73 (s.a.).

¹⁵ *Ibidem*, p. 85.

¹⁶ *Ibidem*, loc. cit.

¹⁷ *Ibidem*, p. 50.

¹⁸ *Ibidem*, p. 106.

¹⁹ *Ibidem*, p. 85.

²⁰ *Ibidem*, p. 46.

²¹ În *Poetica domnului Arghezi*, Ion Barbu definește ineputabil, malițios: „poetică mărunță și manufacturieră”, „poezie castrată”, „poet fără mesagiu, respins de Idee” ș.a.m.d. (*Ibidem*, p. 64, 65 ș.u.)

²² *Ibidem*, p. 99.

Mult mai subtilă se dovedește discriminarea pe care Ion Barbu o introduce în ceea ce se referă la „poezia cu obiect“, o poezie unde se produce o concentrare suficientă, opacă, asupra unor elemente ce sînt îngrădite, încarcerate în propriul lor empirism: „O poezie cu obiect creează necesar o Fizică sau o Retorică (același lucru), forme închegate față de viața spiritului“²³. Din această rațiune se petrece și despărțirea lui Ion Barbu ajuns la opțiunea definitivă din *Joc secund* de un Ion Barbu aparținînd textelor poetice de început, aruncate, fără nostalgie, în „cariera părăsită a Parnasului“²⁴. Cenzura operează înainte de toate în interiorul propriei opere²⁵; între deziderat, între „canoanele poetice“ autoimpuse și realitatea lirismului există uneori desincronizări²⁶. Atunci cînd crede că a atins treapta accesibilă lui spre inaccesibila și inumană puritate, Barbu își încheie voluntar și drumul în poezie.

Spiritul frondeur al lui Ion Barbu nu a fost nicicum al unui nihilist barbar; exagerările, nedreptățile, cunoscute (față de T. Arghezi, G. Bacovia, E. Lovinescu și alții), își găsesc explicația într-o estetică exclusivistă, rod al „nepregetului“ reflexiv²⁷. De altfel, recunoștea că se socotește un poet cu „o experiență în ascendență“, adică dator unei tradiții românești și universale dintre cele mai întinse. Textele lui critice, ca și cele poetice sînt în-formate permanent, respiră printr-o complicată rețea de referințe, coduri deseori înșelătoare, à rebours ori pur și simplu neînscrise în reflexele condiționate în materie de cultură.

Opera de artă concepută ca un efort de integrare deschide decalogul privind condiția poeziei și enunțurile de acum își subsumează ulterior nuanțări, recapitulări. Adevărurile se rostesc mereu prin exploatarea jocului dintre afirmație și negație: actul creației „trebuie considerat ca rezultatul unui lung și neîntrerupt efort de integrare (conștient sau subliminar), chemat să corecteze ceea ce viața cuprinde în ea de diferențiator schematic“²⁸. Acestei aspirații, reîntîlnită în căutarea unui „cîntec începător“, opus celui nevrednic, ce „durerea divizată o sună-ncet, mai tare“²⁹, îi răspunde simetric, în „parafraza“ *Veghea lui Roderick Usher*, ideea unei cunoașteri necorupte, integratoare, dinlăuntru, cunoașterea – „locuire, canonică deplasare în Spirit“, făcînd să expieze „crima fracției și a secunde“³⁰. Viziunea integratoare a lumii ca tot, definirea poeziei

²³ *Ibidem*, p. 47.

²⁴ „Desigur, prin partea negativă a acelor versuri de început, aruncarea lor la cariera părăsită a Parnasului este îndreptățită. Imaginea placată, distribuția naiv simetrică a materialelor, «insolubilitatea în aer» sînt caracterele producției de atunci“ (*Ibidem*, p. 45).

²⁵ Vezi și Marian Papahagi, *Filologie barbiană*, în volumul *Critica de atelier*, București, Cartea Românească, 1983, p. 58–153.

²⁶ Vezi și Mircea Scarlat, *Ion Barbu. Poezie și deziderat*, București, Albatros, 1981, *Istoria poeziei românești*, III, București Minerva, 1986, p. 188–243.

²⁷ „Cunosc însă nepregetul ca singura viață; singura sănătate, liniștea dincolo-luminătoare a sufletului“ (Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 86).

²⁸ Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 380.

²⁹ *Ibidem*, p. 155.

³⁰ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 144.

ca formă de asumare a existenței caracterizează atâtea orientări anterioare, dintre care să cităm romantismul german, iar la noi – romantismul eminescian. Ion Barbu este însă omul acestui secol; pentru el „integrare” semnifică altceva din moment ce modelul universului s-a schimbat: „Suntem contemporanii lui Einstein care concurează pe Euclid în imaginarea de universuri abstracte, fatal trebuie să facem și noi /.../ concurență demiurgului în *imaginarea unor lumi probabile*”. Iar mai departe, în același interviu luat la începutul anului 1927 de I. Valerian: „Ca și în geometrie, înțeleg prin poezie o anumită simbolică pentru *reprezentarea formelor posibile de existență*”³¹. Or, a accepta ipotetic o infinitate de universuri coexistente, o ordine cosmică, legitați dincolo de cunoașterea restrânsă a omului și în afara tabelor lui de valori (omul fiind „numai o verigă din marea unduire”³²), aceasta este „integrarea”. Ca perspectivă filosofică și estetică, participarea omului la Cosmos nu reprezenta, de asemenea, o noutate, dar Ion Barbu face un pas îndrăzneț, întrucâtva periculos, spre cosmicizarea umanului (termenul *cosmicizare* nu are conotații din sfera lui *a ridica, a înălța*).

În exegeza barbiană – ilustrată de nume importante ale criticii literare românești, cu câștiguri de sens în absența cărora orice interpretare suferă –, indiciile, semnele de trimitere prezente în scrierile poetice și în eseistică au luminat adecvat un autor dintre cei puțin accesibili. O cheie, după noi esențială, a așteptat însă multă vreme să fie descoperită. În parafraza citată deja, Barbu invocă „ființa îndelung provocată a Poeziei”, desfăcându-se „liberă de figura umană ca o sperată poartă”³³. Și astfel, abia în studiile Ioanei Em. Petrescu, dintre care ultimul și cel mai amplu – postum³⁴, se definește mutația săvârșită de autorul *Jocului secund*: abandonarea antropocentrismului și a obiceiurilor, a prejudecăților (gnoseologice, morale, afective) ce decurg din instituirea omului drept centru al lumii și al universului poetic. Paradigma, „epistema secolului nostru”, susține Ioana Em. Petrescu, este criza „modelului cultural antropocentric și individualist constituit în Renaștere”³⁵. Criză anunțată de Nietzsche, declanșată de noile teorii matematice, fizice și reverberând în cultura modernistă. Întâlnirea lui Ion Barbu cu acest model de gândire capătă un statut privilegiat în structurarea lumii poetice și, concomitent, în reflecțiile referitoare la poezie. „Efortul de integrare”, „sperata poartă” înseamnă pe o treaptă transgresarea individualului, iar pe alta, abolirea antropomorficului și recucerirea unui centru numit *ființă*; menirea poeziei ar coincide cu o meditație „asupra tâlcuirii și aventurii Ființei”³⁶, cum poate fi interpretată o formulare din eseu

³¹ *Ibidem*, p. 39 (s.n.).

³² Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 6.

³³ *Ibidem*, p. 143, 144.

³⁴ Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, București, Cartea Românească, 1993, volume anticipate de alte câteva studii publicate de autoare în 1981.

³⁵ Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu...*, p. 7-8.

³⁶ Ion Barbu, *Pagini de proză*, p. 91.

Răsăritul Crailor. Ceea ce ghidează și îndreptățește și afirmația Ioanei Em. Petrescu: „Eroul universului barbian nu e individul, nici măcar omul, ci Ființa”³⁷. Ființa întrupată – niciodată în „forme închegate” – deopotrivă geologic, vegetal, uman, embrionar, larvar; ființe grandioase, umile, evanescente, fluide, cristalizate; ființe sublimе, grotești, pure sau impure doar din prejudecată omenească. Altfel, toate întrupări nestatormice sub „înalta conexiune”³⁸ a unui univers omogen, în veșnică schimbare, egal cu sine însuși și suficient sieși. Lumi purificate, scoase din chinga determinărilor de alt ordin decât cel cosmic, lumi care nu mai privilegiază omul și nu mai celebrează omul-demiurg, cum, în atâtea rînduri, spune Ion Barbu: „o conștiință mai adîncită a poeziei mă îndreaptă s-o așez într-un sistem mai larg de referințe, fără coordonate de loc și de timp”³⁹; „o poezie eliberată de legăturile timpului și ale spiritului, avînd drept cadru adevărat acel „topos atopus” al anticilor”⁴⁰; poezia – „liberă de figura umană”⁴¹ ș.a. Poezia: „instruind de lucrurile esențiale”⁴² tinde să reconstruiască din interior, lucid și participativ – „Există o treaptă de experiență poetică de la care versul se dovedește a fi rigoare și fervoare”⁴³ –, acest model al lumii, unde contează ceea ce e „natură planetară”, substituindu-se „naturii biologice, sociale ori simplu umane”⁴⁴.

Omogenitatea universului impune formula unui „lirism omogen”⁴⁵. Dispar din poezie, împreună cu antropocentrismul (și antropomorfizarea), opozițiile de tip tradițional, valorizate după o schemă conflictuală, dramatică, mult frecventată în romantism și postromantism: subiect / obiect (încă Pompiliu Constantinescu observase contopirea lor la Ion Barbu: „ideea apare ca o posesiune de esențe, ca un plan al subiectului confundat cu obiectul. Subiect și obiect sînt contopite într-un act narcisian al spiritului”⁴⁶), dar mai cu seamă opozițiile subiectiv / obiectiv, inferior / superior, sus / jos, bun / rău ș.a.m.d. Mîntuită de zbucium, de tensiuni minore, poezia poate spera la „acea curăție de grup cristalografică”, iar versul poate să devină „ardere imobilă și neprihănit înghet”⁴⁷. Cînd Tudor Vianu aprecia că Lucian Blaga „stăruie într-o lume a luptei, pe cînd Barbu se menține într-un univers realist, în sensul filosofic, într-o

³⁷ Ioana Em. Petrescu, *Mutațiile...*, p. 124, *Ion Barbu...*, p. 22.

³⁸ Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 190.

³⁹ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 51.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 125–126.

⁴¹ *Ibidem*, p. 144. În poezii apar, ca embleme, aceleași idei: „Dar ființa noastră, pură, desprinsă de gîndire / Va asculta cum sparge a orei îngrădire, / Cum urcă din adîncuri un mare imn august” (*Poezii*, ed. cit., p. 26).

⁴² Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 47.

⁴³ *Ibidem*, p. 106.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁶ Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, I, ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, prefață de Victor Felea, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 180.

⁴⁷ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 51.

zonă de arhetipuri, plutind peste fluctuațiile vremii⁴⁸, era pusă în discuție diferența dintre două moduri de a gândi poezia.

Calea de integrare are la Barbu o denumire specială: „infrarealism”; un mod de a cerceta „bazele percepției pentru a-i deduce legea”, analiză care își ia drept obiect „increatul cosmic”, iar ca domeniu „punctele critice” ale naturii, nu ale omului, puncte de criză latente sau fățișe, dar și unele „existențe ideale”⁴⁹. Definițiile sînt extrapolate dintr-o conferință tîrzie despre Rimbaud, dar apăruseră, în altă formulare, încă în interviul luat în 1927 de F. Aderca: „Eu voi continua cu fiecare bucată să propun *existențe substanțial indefinite*: ocoliri temătoare în jurul cîtorva cupole – restrînsele perfecțiuni poliedrale”⁵⁰. Se produce, într-adevăr, „sublimarea obiectului pînă unde îngăduie arta”⁵¹, cum observase G. Călinescu, pentru că „în imaginea nonfigurativă din *Joc secund* obiectul «abolit» nu mai interesează în sine, ci doar ca suport (ocultat) al procesului metamorfotic și ca element (ocult) de coagulare spațială”⁵². În descendența lui G. Călinescu, care a dat autoritate ideii scenariilor inițiatice barbiene⁵³, a fost studiat în repetate rînduri și îndeaproape universul acestei poezii unde apar „dezvăluiri inițiatice ale nucleului metamorfotic al lumii”⁵⁴, un univers izbăvit de spaimile labirintului și ale limitei și care reface ritualic „aventura Ființei”, metamorfozele ei, o ciclică și nedureroasă moarte întru renaștere. Poeziile fiind „mistere”⁵⁵, creatorul lor, asemenea lui Constantin Brâncuși, nu infirmă individualul, ci îl transcende prin integrare în cosmic, ieșind astfel din dilema modernismului: „Eliberarea din capcana formelor accidentale, eliberarea de rătăcirea oarbă prin Labirint e sensul implicit al poeziei lui Ion Barbu și sensul pe care Brâncuși îl dă, explicit, întregii sale creații, înțeleasă ca «negare a labirintului» prin «libertatea deplină a operei»”⁵⁶.

⁴⁸ Tudor Vianu, *Ion Barbu*, București, Minerva, 1970, p. 90.

⁴⁹ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 116 (traducerea lui Dinu Pillat).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 47 (s.n.).

⁵¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1941, p. 808.

⁵² Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu*..., p. 159. Despre însemnătatea metamorfozei și a relațiilor cerute de „ambiguitatea ontologică a obiectului”, v. și p. 128: „Elementul dominant al poeziei lui Barbu e *relația termenilor* (relație narativă la început, relație muzicală în *Uvedenrode*, relație sintactică – adică pură – în *Joc secund*). Căci, într-o lume în care subiectul și-a pierdut identitatea, supus fiind eternei metamorfoze, «sensul» e al procesului, nu al entităților precare, nestatornice, care-i dau trup” (s.a.).

⁵³ G. Călinescu, *Op. cit.*, loc. cit.: „dată fiind o ascunsă ordine în univers, jocul simbolurilor să fie o cheie de inițiere”.

⁵⁴ Ioana Em. Petrescu, *Op. cit.*, p. 161.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 160.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 36.

Dacă se urmărește marcajul transmis de Ion Barbu, care credea că „întocmai cum un fenomen fizic admite un model mecanic, tot așa stările de raritate și de vis ale poeziei pot fi reduse la un model rațional”⁵⁷, pot fi detectate cu mai mare acuratețe articulațiile acestui model. Să mai spunem că în aceleași texte eseistice sînt numite, comentate și cîteodată descifrate etapele parcurse de poet întru „determinarea sau provocarea Versului Jubilator, Consistență și Nedeterminare unite”⁵⁸, traseu singular în literatura română.

UN VADEMECUM DE ION BARBU

REZUMÉ

La poétique de Ion Barbu, ses propositions critiques, exposées toujours dans une manière polémique, introduites dans des articles, des interviews, des répliques, des aveux, des exhortations, des „conférences”, anticipent, accompagnent ou synthétisent une expérience singulière, mais elles concernent, en même temps, la poésie en général, l'oeuvre d'art. Ces textes, avec une stylistique particulière, en concretisant d'une manière emblématique, provocante et éblouissante, des idées, des définitions, indiquent le séparement de la poésie paresseuse, la transgression de l'individuel, l'abolition de l'anthropocentrisme, la libération des conditionnements temporeux et spatiaux et postulent l'aspiration vers la transformation de la poésie dans une méditation sur „l'interprétation et l'aventure de l'Etre”, dans une „symbolique pour la représentation des formes d'existence possibles”, en concordance avec le paradigme scientifique et philosophique de ce siècle.

Dans cet article, j'ai suivi la manière dans laquelle on appelle les articulations de ce modèle poétique dans l'essayistique de Ion Barbu et, dans une certaine mesure, la manière dans laquelle ces articulations ont été reçues, interprétées par les exégètes.

⁵⁷ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 54.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 86.

CERCETAREA LEXICOGRAFICĂ ACADEMICĂ ACTUALĂ: TRADIȚIE ȘI MODERNITATE

GABRIELA HAJA**, ELENA ISABELLE TAMBA**

1. Lucrarea de față propune un scurt istoric al activității Departamentului de lexicologie-lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala din Iași, precum și descrierea strategiei proiectate și urmate de cercetătorii ieșeni în realizarea de programe, instrumente și resurse digitizate, adaptate normelor de elaborare a *Dicționarului limbii române* (DLR), din perspectiva principiilor coșeriene privitoare la epistemologia lingvisticii¹. Considerăm necesară o atare abordare a subiectului în contextul actual, în care lexicografii din cele trei institute de profil ale Academiei Române implicate în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR) refac seria Pușcariu „după modelul DLR cu material nou, adus la zi, care să reflecte transformările care au avut loc în secolul scurs de la primele volume”², cu scriere în format bază de date, conform standardelor internaționale de elaborare a dicționarelor.

2. Departamentul de lexicologie-lexicografie din Iași are o istorie de peste cincizeci de ani, perioadă în care mai multe generații de lexicografi s-au format și au contribuit la redactarea volumelor DLR asumate. Au fost realizate, astfel, opt volume, corespunzătoare literelor *E* (publicat în două părți, 2009, 2010), *L* (publicat în două

* Abordări ale proiectelor de cercetare fundamentală.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Este vorba despre principiile pe care Eugeniu Coșeriu le-a expus în mai multe rânduri, de la *Discursul de recepție* la Academia din Heidelberg și până la prezentarea făcută în cadrul sesiunii de prelegeri ținute în anul 1996 la Institutul de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti”, București. Le vom regăsi definite și descrise în texte precum: Coșeriu 1978, Coșeriu 1992, Coșeriu 1993, Coșeriu 1994a, Coșeriu 1994b, Coșeriu 2004. Aceste principii sunt: 1. principiul obiectivității absolute; 2. principiul umanității sau al omului care, în lingvistică, este principiul vorbitorului; 3. principiul tradiției; 4. principiul antidogmatismului; 5. principiul responsabilității sociale.

² Acad. Marius Sala, prezentarea *Dicționarului-tezaur al limbii române*, reeditarea integrală, în 19 volume, a celor 37 de părți ale DLR, cu ocazia celei de a 145-a aniversări a Academiei Române, cf. „Academica”, nr. 4–5, aprilie–mai, anul XXI (246–247) (http://acad.ro/academica2002/rev2011/pag_acad2011_nr246-247.htm).

tomuri, 2008), *Ș* (publicat într-o singură parte, 1978), *V, W, X, Y* (publicat în trei părți, 1997, 2002, 2005), care totalizează 3 950 de pagini ce cuprind 26 315 cuvinte și variante³. Dintre acestea, tomul VI, *Litera L (li-luzulă)* a fost finalizat în colaborare cu departamentul corespunzător de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Filiala din Cluj.

Anul 2010 rămâne ca reper în istoria culturii române pentru încheierea primei ediții a DLR. În același an a fost concretizată și prima variantă a *Dicționarului limbii române* în format electronic, în cadrul proiectului de anvergură națională eDTLR⁴.

2.1. Istoria DLR a fost determinată de însăși istoria României moderne și contemporane, de istoria politică și de istoria culturală, pentru că proiectul *Dicționarului* Academiei s-a ivit în același timp cu formarea instituțiilor fundamentale ale statului modern, între care un loc aparte îl ocupă Academia Română. Redactarea primei ediții a fost grevată de două războaie mondiale și de o succesiune de regimuri politice: dacă politicile conservatoare de la începutul secolului al XX-lea puteau avea o influență discretă asupra selecției cuvintelor „cu drept de intrare” în *Dicționarul* Academiei, prin rezerva față de neologism, în aceeași perioadă, politicile culturale unioniste, de susținere, prin apelul la argumentul lingvistic, a unității naționale a românilor din Transilvania și a celor din Basarabia și Bucovina cu cei din Regatul României au făcut să fie tratat cu deosebită luare aminte lexicul popular și regional al dacoromânei, fără a fi neglijate referirile la dialectele române vorbite la sudul Dunării, relația dintre lexicografie și geografia lingvistică fiind considerată cu atenție de coordonatorii de până în prezent ai acestui proiect. Totodată, deschiderea europeană și atașamentul panromanice s-au manifestat, în volumele coordonate de Sextil Pușcariu, prin opțiunea de a oferi corespondentele franceze ale cuvintelor-titlu și ale principalelor sensuri în limba franceză, spre a facilita accesul la informația din dicționar pentru specialiștii străini. Schimbarea regimului politic după al Doilea Război Mondial a provocat între volumele publicate până în 1947 și cele ulterioare un hiatus, marcat de prezența în titlul volumelor tipărite după 1965 a sintagmei *s e r i e n o u ă*. Totuși, „cele două părți prezintă o anumită continuitate și formează un tot, asemănările putând fi considerate mai importante și mai numeroase decât deosebirile” (Sala *et al.* 2010: 7).

Din punctul de vedere al viziunii de alcătuire a listei de cuvinte, al tehnicii lexicografice, al consecvenței și omogenității redacționale, seria nouă prezintă progrese semnificative. Este avută în vedere, în continuare, reprezentarea obiectivă a identității și a specificului lingvistic din arealul dacoromânei, lexicul literar și cel popular ori regional bucurându-se de un tratament lexicografic egal, în virtutea faptului că DLR analizează deopotrivă varianta literară, cultă, și variantele

³ *Dicționarul limbii române* cuprinde peste 175 000 de intrări și are 17 885 de pagini, publicate în 14 tomuri, apărute în 37 de volume. Seria nouă însumează 14 735 pagini.

⁴ <https://metashare.info.uaic.ro/upload/eDTLR-UAIC.pdf>.

populară și regională de actualizare a limbii⁵. Faptul istoric al închiderii granițelor României și al escaladării politicii de izolare de după jumătatea secolului trecut are repercusiuni în decizia nefericită de a se renunța la echivalarea în franceză a lemelor și a sensurilor, precum și la citarea punctelor de anchetă dialectală din afara spațiului geopolitic al României socialiste, ceea ce a implicat, între altele, pierderea datelor privitoare la relația cu dialectele sud-dunărene.

2.2. Cu toate reproșurile ce i se pot aduce, DLR reprezintă o culme a creației lexicografice academice românești și este un reper fundamental pentru toți cercetătorii preocupați de studiul limbii și al culturii române⁶. Redactat după cele mai valoroase norme semasiologice și onomasiologice, DLR propune o lexematică implicită, căci, cu tot efortul pe care îl presupune analiza semnificativului și a semnificatului pe baza unui ansamblu de idiolecte⁷ organizate cronologic, dicționarul înregistrează informații privind raporturile semantice complexe între cuvinte (cu precizarea datelor diatopice, diastratice și diafazice). De aceea, este posibilă identificarea de structuri lexematice paradigmatică și sintagmatice sau solidarități lexicale⁸, prin analiza fie a datelor prezente la nivelul definiției, fie a celor de la nivelul indicațiilor etimologice. Analiza este fiabilă fiindcă se pleacă de la limbajul realizat, adică de la vorbire, cu referire permanentă la normă și sistem, spre o

⁵ De aceea ordinea citatelor ilustrative nu este întâmplătoare în succesiunea literar/popular, general/particular. Organizarea rigid cronologică, după criterii extralingvistice (anul scrierii sau al editării, anul revistei în care a apărut un text) nu oferă informații suficiente și absolute despre apariția ori dispariția unei forme ori a unui sens, deoarece indicarea anului este una relativă, dacă avem în vedere că, de exemplu, un autor ca Sadoveanu publică vreme de peste cinci decenii fără modificări esențiale de limbă și, mai ales, pentru că ansamblul izvoarelor textuale ale DLR nu constituie totalitatea textelor scrise în română. Cu toate acestea, există, în tradiția DLR, o normă potrivit căreia se precizează, în anumite cazuri, anul primei atestări înregistrate. Informația cronologică ar putea fi indicată, în volumele redactate în format electronic, la fiecare citat, așa cum propun colegii bucureșteni, dar nu în corpul articolului, ci ca metadată, alături de celelalte adnotări. Trebuie să facem observația că această propunere de adăugare a cronologiei exacte a atestărilor nu este un argument pentru schimbarea siglelor folosite în seria nouă a dicționarului și intrate în uzul general al specialiștilor. Modificarea generală a siglelor și a manierei de citare schimbă obiectivul inițial: acela al unificării și actualizării celor două serii ale lucrării.

⁶ În prezent, DLR face parte, de exemplu, din bibliografia de referință a unor proiecte europene, precum *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). Première phase: le noyau panroman, 2008–2014, proiect franco-german finanțat de Agence Nationale de la Recherche (ANR) și Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG); directori: Éva Buchi, Wolfgang Schweickard (<http://www.atilf.fr/DERom>.) și *Lessico etimologico italiano* (LEI), proiect DFG, coordonat de Max Pfister și Wolfgang Schweickard, Saarbrücken (<http://www.accademiadellacrusca.it/en/accademia/connected-institutions-and-collaborations/lessico-etimologico-italiano>).

⁷ Se poate discuta, de exemplu, faptul că *Bibliografia* DLR propune, ca izvoare directe, o serie de idiolecte sau limbe individuale ori de limbe speciale care actualizează sistemul limbii printr-o abatere mai mică ori mai mare de la norma observată în evoluție diacronică.

⁸ Ne referim aici la teoria coșeriană a structurilor lexematice, așa cum a fost ea prezentată inițial în Coșeriu 1968: 3–16; textul a fost tradus din limba franceză de Silviu Berejan și publicat în Coșeriu 1992: 41–52; teoria a fost mult dezvoltată în prelegerile pe care savantul le-a susținut la diverse universități.

analiză lexematică, fie și parțială, făcută, implicit, prin intermediul prezenței arhilexemelor în definiții, al definirii prin sinonimie parțială și, explicit, prin corelațiile semantice rafinate, la nivel de sens și de subsens.

Ne apropiem astfel, pornind de la forma actuală a acestui dicționar, de o potențială extrapolare a unei lingvistici a vorbirii, fiindcă, deși cuvintele-titlu sunt tratate separat, în ordine alfabetică, ele sunt analizate semantic în funcție de context, așadar în funcție de raporturile semantice și formale dintre cuvinte. Această extrapolare este făcută empiric de orice lector specializat al dicționarului, însă ar putea fi concretizată, la nivelul întregului dicționar, și prin programe de analiză asistată de calculator a limbajului. Firește că nu se întrevide o analiză lexematică perfectă (aceasta trebuie, întotdeauna, verificată și validată de un lingvist) și completă (dicționarul nu cuprinde vocabularul limbii române în întregul său). Rezultatele ar putea fi însă cel puțin interesante, fiindcă s-ar putea reordona informațiile semantice din întregul dicționar, în structuri lexematice, pe baza raporturilor semantice primare (câmpuri și clase lexicale) și a celor secundare (modificare, dezvoltare, compoziție) existente în dicționar, cu implicații majore în utilizarea și valorificarea științifică a tezaurului limbii române. Pentru aceasta este necesară respectarea unor condiții *sine qua non* în procesul de unificare și actualizare a DLR, precum aceea a deplinei obiectivități științifice (aceasta înseamnă că datele lingvistice trebuie preluate corect și fidel cu originalul), aceea a respectării tradiției, a consecvenței și continuității, a păstrării echilibrului între analiza dimensiunilor limbajului (cronologie, spațiu, uz – cu apropiere ori abatere de la normă).

Aceste principii elementare în lingvistică se impun de la sine într-o lucrare lexicografică ce pornește de la limbaj spre teoria limbii, de la expresie spre normă și sistem, deoarece modificarea izvoarelor textuale ori schimbarea principiilor științifice de analiză a acestora poate genera concluzii eronate.

3. În continuare, vom prezenta etapele parcurse în cadrul Departamentului de lexicologie-lexicografie în direcția informatizării cercetării lexicografice fundamentale.

3.1. În ultimele decenii, cercetarea lingvistică (în general) și cea lexicografică (în special) din întreaga lume trece printr-un proces intens de schimbare, de adaptare la noile tehnologii, de modernizare a mijloacelor de redactare, de consultare etc., prin intermediul unor demersuri interdisciplinare. România s-a aliniat acestor tendințe, astfel încât în ultimii ani se poate vorbi despre un demers de informatizare a manierei de lucru în lexicografie. Acest fapt nu presupune o schimbare a principiilor lexicografice de realizare a dicționarilor, ci o actualizare a metodelor de documentare, a instrumentelor și a tehnicilor de lucru, a modalităților de difuzare a informației (Tamba *et al.* 2012: 259). În acest sens, în ultimii ani se poate observa conturarea unor strategii generale de informatizare a cercetării lingvistice, manifestate prin colaborări între institutele de filologie și cele de informatică ale Academiei Române, în parteneriat cu instituții de învățământ

superior, precum Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

O etapă specială și actuală în evoluția lexicografiei române o reprezintă informatizarea demersurilor lexicografice, ceea ce presupune, pe de o parte, digitizarea resurselor existente, iar pe de altă parte, crearea de dicționare direct în format electronic. Paralel, se continuă crearea de resurse lexicografice în format clasic⁹.

Premisa procesului de informatizare derulat în departamentul nostru, începând cu anul 2003, a fost cea care a stat și la baza strategiei de cercetare pe care am definit-o pe parcurs, anume că cercetările de lingvistică informatică și tehnologiile aferente se subsumează specificului lingvistic și lexicografic al DLR, într-un raport de determinare unidirecțională, ceea ce înseamnă că modificările formale și de conținut ale dicționarului nu trebuie să fie influențate de circumstanțe extralingvistice (incluzând aici și tehnologiile de prelucrare a limbajului ori de redactare adnotată¹⁰ sau imitația unor modele, prestigioase, dar diferite ca structură și concepție lexicografică).

3.2. În scopul digitizării resurselor lexicografice existente, în ultimii ani s-a lucrat la informatizarea DLR, realizată prin proiectul complex *eDTLR. Dicționarul-tezaur al limbii române în format electronic* (cu finanțare națională, pentru perioada 2007–2010), care a reunit un consorțiu format din informaticieni, specialiști în lingvistică computațională și prelucrarea limbajului natural, și lingviști lexicografi, ce aparțin mediilor academice și universitare din București, Iași și Cluj-Napoca¹¹. Proiectul a urmărit mai ales transpunerea în format electronic a celor 17 885 de pagini ale *Dicționarului* (doar pentru ultimele volume tipărite existând o formă culeasă pe calculator), lucru care permite consultări complexe ale acestuia, precum și continuarea activităților de editare și de actualizare.

Informatizarea acestei importante lucrări are numeroase motive, între care posibilitatea de a o face cunoscută publicului larg (din cauza dimensiunilor mari, lucrarea se găsește în formă completă doar în institutele lingvistice ale Academiei

⁹ Pentru o prezentare detaliată a istoriei lexicografiei românești, dar mai ales a procesului de informatizare a acesteia, vezi Tamba 2014 și Clim 2015.

¹⁰ Prin *redactare adnotată* înțelegem redactarea cu mijloace informatice, în format bază de date, în care textul propriu-zis al dicționarului este completat, prin adnotare, cu metadate de diverse facturi și grade de finețe (de la indicarea cuvântului-titlu la analiza gramaticală a tuturor elementelor lexicale și până la posibile precizări de natură semantică, prin care se pot stabili relațiile de sub- și supraordonare, apartenența la un câmp sau la o clasă semantică, relațiile de solidaritate lingvistică etc.).

¹¹ Proiectul a fost condus de Facultatea de Informatică din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, director: prof. dr. Dan Cristea. Din echipa de cercetare au făcut parte mai cu seamă specialiști lexicografi și informaticieni de la Academia Română: Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, apoi Institutul de Informatică Teoretică din Iași și Institutul de Cercetări pentru Inteligență Artificială din București, precum și specialiști lingviști și informaticieni de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Litere și Facultatea de Informatică (Cristea *et al.* 2007, Cristea, Haja 2011, Haja 2011).

și în câteva biblioteci), necesitatea actualizării și unificării (ca urmare a diferențelor mari de timp, apar discrepanțe, la nivelul perspectivei de stabilire a listei de cuvinte, al redactării lexicografice, al bibliografiei DLR între literele lucrute în prima serie și cele din ultimele volume), ca și relevanța utilizării sale în cercetări de analiză asistată de calculator a limbajului (de exemplu, numărul semnificativ de citate care însoțește fiecare sens al unui cuvânt constituie un valoros corpus adnotat semantic pe care pot fi antrenate programe de dezambiguizare).

Pornită ca ipoteză, posibilitatea creării programelor și a instrumentelor informatice necesare transpunerii și, ulterior, redactării DLR în format digitizat a fost verificată în cadrul cercetărilor întreprinse de noi în perioada 2003–2005 (Haja *et al.* 2005). Rezultatele obținute atunci au fost confirmate în proiectele specifice, derulate ulterior (Haja *et al.* 2008). Proiectul eDTLR a fost anunțat și pregătit de o serie de alte granturi¹² care au demonstrat fezabilitatea ideii și au creat unele instrumente necesare pentru realizarea sa.

3.2.1. Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea, grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2003–2005 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Cristina Florescu). Prin acest proiect s-a verificat și demonstrat posibilitatea transformării *Dicționarului limbii române* din text tipărit în text electronic adnotat, prelucrat cu ajutorul unui program specific, DLRex – un instrument de achiziționare, prelucrare și consultare a DLR, bazat pe o euristică prin care sunt recunoscute diferitele câmpuri formale ale textului unui articol, putându-se identifica automat textul definițiilor, al citatelor sau al siglelor¹³.

3.2.2. Resurse lingvistice în format electronic: Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II – ediție critică și corpus adnotat. (MLD. Biblia 1688), grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2006–2007 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Gabriela Haja) – proiect prin care a fost găsită o posibilă metodă de achiziționare în format electronic a unor izvoare de limbă română veche din *Bibliografia DLR*, cu aplicație asupra a două cărți din *Biblia* tipărită la București în anul 1688 (*A împărățiilor cea dentâiu*, *A împărățiilor a doua*), și au fost create instrumente de indexare și adnotare automată (analiză morfo-sintactică), la nivel de cuvânt, a textelor în limba română veche.

3.2.3. DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate, grant cu finanțare națională, desfășurat în perioada 2007–2008 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași (director de proiect: dr. Cristina Florescu). În cadrul acestui

¹² Un alt proiect care a avut ca scop digitizarea unei resurse lexicografice importante, reper al lexicografiei române moderne, este *Lexiconul de la Buda (1825). Ediție emendată și prelucrată electronic pentru consultare on-line* (desfășurat la Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, pentru perioada 2011–2013; director de proiect: dr. Maria Aldea). Rezultatele proiectului și ediția electronică pot fi consultate la adresa <http://www.bcuculuj.ro/lexiconuldelabuda>

¹³ Pentru detalii legate de acest proiect, vezi și Haja *et al.* 2005.

proiect s-a realizat un eșantion lexicografic format din derivatele pe terenul limbii române cu sufixul *-ime* de origine latină, și cele cu *-iște* – de origine veche slavă, din seria veche DA și din seria nouă a DLR, precum și unificarea tehnico-lexicografică a articolelor DA – DLR, prin mijloace informatice.

3.2.4. Cercetările din cadrul eDTLR au evidențiat ideea necesității unui corpus lexicografic românesc¹⁴, realizată prin proiectul CLRE. *Corpus lexicografic românesc esențial. 100 de dicționare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare și la nivel de sens* (finanțat de CNCS-UEFISCDI pentru perioada 2010–2013), care s-a desfășurat în cadrul departamentului nostru (director de proiect: dr. Elena Tamba). Acest proiect a avut ca scop crearea unui alt instrument de lucru foarte necesar lexicografilor și util tuturor celor interesați de studiul limbii române. Astfel, cercetătorii implicați în proiect au realizat o bază de date care cuprinde dicționare esențiale din *Bibliografia DLR*, aliniate la nivel de intrare, au construit un mediu de programe care permite consultarea interactivă a acestui corpus, care este pe cale să devină un cadru modern de cercetare lexicografică, ușor adaptabil la o diversitate de obiective științifice; de asemenea, a fost generată o listă cvasiexhaustivă de cuvinte ale limbii române, pornind de la corpusul aliniat¹⁵. Proiectul a presupus, pe de o parte, alinierea tuturor cuvintelor din dicționare și, pe de altă parte, alinierea acestora cu intrările din eDTLR. Consultarea informațiilor din corpus se poate face fie la nivelul unui singur dicționar, fie la nivelul întregii colecții, permițându-se căutarea după litere sau după intervale (expresii regulate). Deocamdată, corpusul poate fi consultat în scop de cercetare, pe bază de acces securizat (cu ID personalizat și parolă), la adresa: <http://www.lexi.philippide.ro/clre>.

3.3. Din anul 2014, proiectul CLRE a fost inclus ca o nouă direcție de cercetare în planul Academiei Române, ca activitate de bază a lexicografilor din departamentul ieșean de profil, alături de redactarea DLR, *Litera C*.

Proiectul CLRE permite stabilirea de legături cu alte proiecte naționale (eDTLR și TDRG¹⁶) și internaționale (fie prin participarea unor lexicografi ieșeni în proiecte lexicografice internaționale¹⁷, fie prin includerea unor proiecte de lexicografie a limbii române în rețele lexicografice majore internaționale¹⁸).

¹⁴ Pentru o prezentare detaliată a acestor aspecte, vezi Dănilă 2010.

¹⁵ Pentru detalii legate de proiectul CLRE, vezi și Dănilă 2013; Tamba Dănilă *et al.* 2012.

¹⁶ H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I–III. Cluj-Napoca, Editura Clusium. I: 2000; II: 2003; III: 2005 în format electronic (www.lexi.philippide.ro/tiktin).

¹⁷ Vezi, de exemplu, participarea câtorva lexicografi români la realizarea unor lucrări precum *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* de Heimann Tiktin, ediția a doua – proiect internațional interuniversitar, Freiburg – Iași, 1979–1987; coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte sau *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) ș.a.

¹⁸ Menționăm aici includerea corpusului lexicografic CLRE în programul *ENeL: European Network of e-Lexicography* (proiect internațional COST Action IS 1305, <http://www.elexicography.eu/>, acțiune în cadrul liniei de finanțare COST, prin care se urmărește crearea unei rețele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât și pentru publicul larg). Proiectul se desfășoară pe durata a patru ani (2013–2017) și, până în prezent, sunt implicate 30 țări din Europa, precum și statul Israel.

După încheierea primei ediții a DLR, s-a trecut la reluarea și actualizarea, cu instrumente și tehnici de lucru moderne, a primei părți a *Dicționarului limbii române* (DA), publicat în intervalul 1913–1948, în prezent derulându-se activitățile de documentare și de redactare. Deocamdată, pentru redactarea articolelor DLR avem la dispoziție o colecție de izvoare textuale pentru limba literară și pentru limba populară ori regională (lucrările din *Bibliografia DLR*, pe suport de hârtie și în format .doc ori .txt obținut prin scanare și recunoaștere optică a caracterelor), dicționare, fișe (scrise de mână, dactilografiate sau în format electronic), un program de indexare și de căutare automată accesibil on-line. Pentru optimizarea procesului de documentare și de redactare a dicționarului-tezaur ar fi necesar un corpus diacronic al limbii române, adnotat la nivel de cuvânt, cu posibilități de consultare complexă (așa cum permite, de exemplu, *Sketch Engine*¹⁹), de programe de scriere de dicționar adaptate la specificul și complexitatea DLR²⁰ și, mai ales, de lexicografi specializați și în domeniul lexicografiei informatizate. Cercetătorii ieșeni s-au format și documentat în ultimii ani în această direcție, prin participarea la proiectele prezentate (prin lucrul direct, prin participări la școli de vară²¹, la *workshop*-uri²² sau la manifestări științifice internaționale dedicate cercetărilor actuale din domeniu). O altă modalitate de informare a fost colaborarea cu colegii informaticieni în cadrul unor proiecte sau al întâlnirilor de lucru ale grupului „Natural Language Processing” de la Facultatea de Informatică a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Unii dintre lexicografii ieșeni s-au specializat și prin studii doctorale și postdoctorale cu teme legate de lexicologie-lexicografie sau de informatizare a dicționarelor.

3.4. Direcțiile de cercetare în lexicografia europeană actuală pot fi grupate astfel:

- continuarea editării (cu termen de finalizare de 10–15 ani) a unor ediții clasice (vezi DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*);
- realizarea variantelor electronice, accesibile on-line, ale unor dicționare, plecând de la corpusuri de texte din ce în ce mai mari și folosind instrumente variate (eventual, programe de extragere de exemple, după criterii specifice);

¹⁹ Pentru informații privitoare la *Sketch Engine* (sistem de căutare în corpus, utilizabil ca instrument de lucru pentru lexicografi), vezi Dănilă *et al.* 2011: 194–195.

²⁰ Institutul de Lingvistică „Jorgu Iordan – Al. Rosetti” din București a inițiat o colaborare cu firma Oxygen, specializată și în realizarea unor interfețe dedicate scrierii de dicționare și care pregătește o variantă adaptată la normele de redactare DLR. S-au făcut și la Iași cercetări de acest tip în perioada 2010–2012, ajungându-se la o primă variantă de interfață dedicată redactării DLR, prezentată în cadrul *workshop*-ului „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”, organizat anual de departamentul nostru, și la alte manifestări științifice organizate în țară.

²¹ De exemplu, „A doua școală de vară franco-germană în etimologie romană”, ATILF, Nancy, organizată în cadrul prietului internațional DÉRom.

²² A XI-a ediție a *workshop*-ului în lexicografie și lexicologie computațională „LEXICOM 2011”, Sankt-Petersburg, Rusia, 14–18 iunie 2011, organizat de ABBYY InfoPoisk LLC, Lexical Computing Ltd. și de Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg.

- realizarea de corpusuri lexicografice;
- utilizarea sistemelor de scriere de dicționar (DWS)²³, care permit alinierea ulterioară mai facilă a diverselor lucrări lexicografice, operație realizabilă pe baza unor protocoale de colaborare încheiate între diverse instituții cu profil lexicografic, editori etc.;
- crearea de rețele lexicografice internaționale.

Prin raportare la aceste tendințe din lexicografia europeană, în lexicografia română se are în vedere:

- continuarea (re)editării unor ediții clasice (DLR, DEX etc.) în formă tipărită și în variantă electronică;
- realizarea unor corpusuri de texte pentru limba română (în lucru);
- dezvoltarea de corpusuri lexicografice (în lucru – de exemplu, CLRE, prezentat *supra*);
- utilizarea programelor informatice de scriere de dicționar (în lucru) (Tamba *et al.* 2012: 266).

4. Așadar, după o studiere a posibilităților de transpunere în format electronic a DLR, s-a trecut la următoarea etapă de lucru, constând în crearea unor instrumente de analiză și adnotare a limbii române vechi, definindu-se și un model de format electronic pentru editarea electronică a volumelor din *Bibliografia DLR*, realizarea unui eșantion de articole unificate și actualizate din seria veche potrivit normelor DLR cu ajutorul instrumentelor informatice în curs de elaborare în departament, realizarea primei variante integrale a DA și DLR în format electronic, constituirea unui corpus diacronic de dicționare ale limbii române, aliniate la nivel de intrare și, în fine, integrarea cercetării lexicografice de nivel academic în circuitul internațional.

Putem observa că, urmând această strategie, cercetătorii ieșeni formați ca redactori ai DLR au avut, în ultimul deceniu, contribuții însemnate la procesul de adaptare a lexicografiei academice românești potrivit schimbărilor pe care le implică modernizarea instrumentelor de lucru în acest domeniu, la nivel internațional, făcând, în același timp, efortul de a adecva aceste instrumente și resurse, create sau adaptate pentru limba română, la rigorile și normele DLR.

Activitățile de cercetare din proiectele de informatizare derulate în departamentul nostru au conturat premisele punerii la dispoziția cercetătorilor români și străini a unor resurse lexicografice accesibile on-line, mult timp așteptate de specialiști, necesare studierii și promovării limbii și culturii române.

BIBLIOGRAFIE

Clim 2015 = Marius-Radu Clim, *La lexicografía rumana informatizada: tendencias, obstáculos y logros*, în vol. *Lexicografía de las lenguas románicas. Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, vol. II, coords.: María Dolores Sánchez Palomino y María José

²³ Pentru o analiză a sistemelor de scriere de dicționar, vezi Dănilă *et al.* 2011: 195–196.

- Domínguez Vázquez, eds.: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, de Gruyter Verlag, p. 95–110.
- Coseriu 1968 = Eugenio Coseriu, *Les structures lexématiques*, în „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur” (Wiesbaden), Beiheft, Neue Folge, Heft I, p. 3–16.
- Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Antrittsrede an der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*, în „Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften für 1977”, Heidelberg, p. 107–110.
- Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în „Apostrof” (Cluj-Napoca), III, nr. 11, p. 11, 14.
- Coseriu 1993 = Eugenio Coseriu, *Discurso pronunciado con motivo de su investidura como doctor honoris causa*, în „Discursos pronunciado en el acto de investidura de Doctor Honoris Causa del Excelentísimo Señor Eugenio Coseriu”, Granada, p. 21–35.
- Coșeriu 1992 = Eugeniu Coșeriu, *Structurile lexematice*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, (Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Filologie), nr. 6, p. 41–52.
- Coșeriu 1994a = Eugeniu Coșeriu, *Deontologia și etica limbajului*, în idem, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, Iași, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, 1992–1993. Seria A. Lingvistică, p. 163–172.
- Coșeriu 1994b = Eugeniu Coșeriu, *Deontologia culturii*, în *ibidem*, p. 173–180.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Epistemologia lingvisticii*, în *In memoriam Eugeniu Coșeriu*, extras din publicația „Fonetica și dialectologie”, XX–XXI, 2001–2002, București, Editura Academiei Române, p. 87–94.
- Cristea *et al.* 2007 = Dan Cristea, Marius Răschip, Corina Forăscu, Gabriela Haja, Cristina Florescu, Elena Dănilă, Bogdan-Mihai Aldea, *The Digital Form of Thesaurus Dictionary of the Romanian Language*, în *Advanced in Spoken Language Technology*, Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu (eds.), București, Editura Academiei Române, p. 195–206.
- Cristea, Haja 2011 = Dan Cristea, Gabriela Haja, *The Thesaurus Dictionary of Romanian Language in Electronic Form*, în „Clarín”, Newsletter of Clarín Project, nr. 13, January–June, p. 10–11, <http://www.clarin.eu/newsletter>.
- Dănilă 2010 = Elena Dănilă, *Despre necesitatea realizării unui corpus lexicografic românesc esențial*, în „Philologica Jassyensia”, anul VI, nr. 2 (12), p. 41–50 (și on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VI_2_Danila.pdf).
- Dănilă 2013 = Elena Dănilă, *Corpus lexicographique roumain essentiel. Les dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée*, în *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas 6–11 septiembre 2010, Valencia*, Casanova Herrero, Cesareo Calvo Rigual (eds.), de Gruyter Verlag, vol. VIII, p. 125–134.
- Dănilă *et al.* 2011 = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *Towards a Romanian Lexicographic Corpus*, în „Philologica Jassyensia”, anul VII, nr. 2 (14), p. 191–198.
- Haja 2011 = Gabriela Haja, *Dicționarul limbii române în format electronic. Instrument pentru cercetarea și învățarea limbii române*, în *Simpozionul internațional Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română*, Cernăuți, Zelena Bucovina, Herța, Grupul editorial „Cuvântul”, p. 221–230.
- Haja *et al.* 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa.
- Haja *et al.* 2008 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Premise ale informatizării cercetării lexicografice academice românești*, în *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universității din București, p. 585–591.
- Sala *et al.* 2010 = Acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă, dr. Monica Busuioc, *Cuvânt-înainte la Dicționarul limbii române*, tomul I, A–B, București, Editura Academiei Române, p. 5–11.
- Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, în *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*, eds. Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, vol. I, de Gruyter Verlag, p. 265–282.
- Tamba Dănilă *et al.* 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, în *Proceedings of the 15 th EURALEX International Congress*, 7–11

- august 2012, eds. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen, Oslo, Press Reprosentrales, UiO, p. 1014–1017 (și on-line, la adresa: http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_2012/).
- Tamba *et al.* 2012 = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patrașcu, *Situația lexicografiei românești în context european*, în „Philologica Jassyensia”, anul VIII, nr. 2 (16), p. 259–268 (și on-line, la adresa: http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VIII_2_Tamba_Clim.pdf).

CONTEMPORARY ACADEMIC LEXICOGRAPHICAL RESEARCH: TRADITION AND MODERNITY

ABSTRACT

The paper presents a short history of academic researches within The Department of Lexicology and Lexicography from the “A. Philippide” Institute of Romanian Philology, Romanian Academy, Iași Branch, the linguistic and lexicographical principles concerning the bringing up to date of the first volumes of DLR. *Romanian Language Dictionary* (1st ed. 1913–2010), work in progress in Romanian institutes involved in the accomplishment of DLR, arguing the need to comply with the current editing rules of these outstanding lexicographical works. The argumentation is founded on the principles of the linguistic epistemology, in terms of the integral linguistics defined by Eugeniu Coșeriu. These principles can be identified in our strategy for the digitization process of the Romanian lexicographical research. The achievements in specific projects developed in our department are also described in detail in the second part of the paper.

Keywords: *linguistic & lexicographical principles, the history of the Romanian Language Dictionary, digitization process phases, tradition & innovation, linked data.*

EVOLUȚIA DIALECTELOR LITERARE ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU

GABRIELA HAJA*

Publicarea tezei de doctorat cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, în 1948, a declanșat, timp de câteva decenii, reacții în literatura de specialitate, determinate de faptul că autorul său încălca un principiu dogmatic¹ al literaturii noastre de specialitate și anume acela al deplinei unități a limbii române literare vechi. Disputa terminologică² a constituit doar latura superficială a unei confruntări de principiu. De altfel, concepția ivănesciană privitoare la vechile dialecte literare, de la cauzele apariției lor la explicarea modului de evoluție a acestora și până la procesul de unificare a limbii literare, proces petrecut, după opinia lingvistului ieșean, abia spre prima parte a secolului al XIX-lea, a cunoscut ea însăși o anume evoluție, cu nuanțări și completări. Și în acest caz, ne confruntăm cu o dialectică specifică gândirii lui G. Ivănescu, care ne determină să considerăm că, indiferent de domeniul ori de problema abordată în opera sa, acestea trebuie înțelese și interpretate procesual, în sensul unei epistemologii personale. Numai astfel putem înțelege o frază precum aceea publicată în 1983: „Atât materialul de fapte, cât și interpretarea acestora au rămas aceleași, căci am voit ca articolele mele să reprezinte și în noua ediție fidel *faza de atunci a dezvoltării mele spirituale* [subl. n.]” (Ivănescu 1983: 6). Găsim aici o explicație pentru revenirile radical

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Ideea ivănesciană a existenței dialectelor în limba română literară veche își are izvoarele în teoriile lui M. Gaster și, mai ales, ale lui A. Philippide care identificau, mai mult sau mai puțin explicit, diferențieri regionale. Prin formularea acestei idei, Ivănescu intră în contradicție cu opinia mai multor specialiști care considerau că limba română literară are o sorginte unică: „Această dogmă (căci nu e altceva decât o idee a cărei critică n-a fost făcută), a unei limbi literare unice la poporul românesc și în genere la orice popor, această prejudecată nu există numai la cei doi cercetători pomeniți [Ov. Densusianu și G. Ibrăileanu, deși, pe Ibrăileanu îl va enumera printre precursori, mai târziu, n.n.], dar și la ceilalți lingviști români contemporani cu ei și de după ei” (Ivănescu 2012: 15).

² Ivită odată cu publicarea tezei ca primă parte a „Buletinului Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” (Ivănescu 1948: 1–412, 540), care intrase, cu limite inerente, în circuitul publicațiilor de specialitate românești – tirajul volumului propriu-zis, tipărit ca extras, a fost modest, iar distribuția sa a rămas pe seama autorului –, această dispută a continuat, într-o formă sau alta, pe măsură ce ideile din teza de doctorat au fost reluate în studiile și articolele publicate ulterior.

opuse asupra unor afirmații, argumentarea și întărirea altora, fără să fie aceasta o situație contradictorie, dacă ne circumscriem în orizontul raționamentelor sale³.

În ce privește controversele terminologice legate de sintagma *dialecte literare*, Al. Andriescu, editorul volumului *Studii de istoria limbii române literare*, le consideră ca fiind lipsite de importanță (Andriescu 1989: 252). De altfel, în *Postfață* la ediția amintită, profesorul ieșean realizează o excelentă sinteză cu privire la câteva aspecte importante ale scrierilor lui Ivănescu dedicate limbii literare. Mai întâi, este subliniată originalitatea teoriei privitoare la baza dialectală a limbii literare vechi și la justetea concepției asupra dialectelor literare, arătându-se erorile criticilor care au eșuat într-o interpretare mecanicistă. Revenind asupra aspectelor terminologice, Al. Andriescu remarcă faptul că G. Ivănescu folosește, pe lângă mult discutata sintagmă, o a doua, acceptată și preluată de literatura de specialitate, aceea de *varietate* (sau *variantă*) *literară*⁴. Apoi sunt rezumate izvoarele teoriei ivănesciene și se subliniază valoarea rezultatelor din *Problemele capitale...*, operă „necită integral” și „nici cu suficientă atenție”, și preocuparea statornică a istoricului limbii privitoare la rolul jucat de textele rotacizante, care constituia, din punctul său de vedere, un model de limbă cultă pentru limba literară din epoca veche (Andriescu 1989: 255). În fine, partea ultimă a *Postfeței* este dedicată unui domeniu iubit de Al. Andriescu însuși, acela al limbii literaturii, așa cum se manifestă aceasta în relație cu norma literară dintr-o anumită epocă, autorul făcând o analiză⁵ a studiilor ivănesciene dedicate subiectului. „G. Ivănescu avea [...] o adevărată vocație a privirilor sintetice”, grație căreia putea demonstra cum, în două secole de istorie literară, fenomenul lingvistic rămâne același: „stilul individual este confruntat și apoi absorbit în cel de epocă” (Andriescu 1989: 258). De asemenea, este descrisă opțiunea lui G. Ivănescu pentru perspectiva teoretică a retoricilor antice în analiza textelor poetice, în sens larg, precum și în descrierea genezei stilurilor literaturii românești, raportate mereu la diversele straturi

³ Discursul științific al lui G. Ivănescu este, prin natura sa, unul argumentativ și justificativ, deoarece autorul descoperă erori (uneori pare chiar a le căuta) sau puncte de vedere diferite de ale sale, pe care le descrie critic, polemizând. Dăm un exemplu, relevant pentru modul în care G. Ivănescu își susține, până în ultima etapă a vieții, opiniile: „Ideile acestea, în special ideea de dialecte literare, au fost combătute de unii lingviști. Dar critica pe care mi-o fac aceștia rezultă dintr-o neînțelegere a celor spuse de mine în aceste probleme. Ajungând la ideea că limba literară veche avea dialecte, am combătut ideea unității perfecte a limbii literare vechi. Am făcut aceasta în capitolul *Presupusa unitate a vechii române literare*. Dar formula adoptată ca titlu al acestui capitol, care apare și în cuprinsul cărții, a făcut să se creadă că eu respingeam unitatea limbii române literare vechi, când de fapt eu respingeam numai ideea unității ei perfecte” (Ivănescu 1983: IX).

⁴ Sintagma este mai ușor acceptată de specialiștii români, pentru că termenul „variantă” sau „varietate” atenuează radicalismul atribuit termenului „dialect” și se specializează pentru domeniul limbii literare, în disjuncție cu termenul „grai”, din sintagma „grai literar” care alternează cu „dialect literar” în numeroase rânduri (în urma unei simple statistici, în *Problemele capitale...*, raportul ocurențelor celor două sintagme este de 1/2).

⁵ Finețea interpretării de aici anunță exemplara analiză din lucrarea monografică de mai târziu, privitoare la *Psalmii în literatura română* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2004), care reprezintă *summa* contribuției științifice a lui Al. Andriescu și un model pentru domeniul de cercetare al intertextualității de sorginte biblică în textele literare.

lingvistice care au putut determina o opțiune sau alta (cf. Ivănescu 1956: 197 ș.u.), ceea ce face din lingvistul ieșean creatorul unei direcții de cercetare în stilistica românească: „G. Ivănescu, dezvoltând concepția aristotelică despre stil, este inițiatorul studierii stilurilor literare în strânsă legătură cu stilurile limbii. Rezultatul este cercetarea, sub noi aspecte, a limbii literare românești în perioada modernă” (Andriescu 1989: 263).

Cea mai bună explicație cu privire la opțiunea terminologică o dă autorul însuși: „Pentru mine însă cuvântul *dialect*, întocmai ca germ. *Dialekt* sau *Mundart*, are atât înțelesul de ‘dialect’ sau ‘subdialect’, ca și pe acela de grai; și, foarte probabil, eu am plecat și de la valorile cuvintelor germane respective, când am înțeles prin *dialect literar* orice variantă teritorială a limbii române literare” (Ivănescu 1989: X). Așadar, distincția este de natură diatopică. Un alt tip de diferențiere, de tip diastratic, face G. Ivănescu în studiul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, când decelează între graiul popular și limba literară, prin analogie cu teoria blagiană referitoare la raportul dintre culturile majore și culturile minore: „Partendo dalla concezione del filosofo romeno Luciano Blaga, che fa la distinzione fra le culture minori e le culture maggiori, le prime essendo le culture etnografiche, e le ultime le culture superiori, possiamo anche noi parlare dello spirito minore, avvincolato ancora ai fattori naturali, e dello spirito maggiore, diventato veramente autonomo. Le parlate popolari sono l'espressione dello spirito minore, mentre le lingue letterarie sono l'espressione dello spirito maggiore. Tra queste due forme dello spirito ci sono non solo delle somiglianze, ma anche delle radicali opposizioni” (Ivănescu 1972: 19). Dar, așa cum demonstrase deja în *Problemele capitale...*, Ivănescu reformulează ideea evoluției limbii/limbilor literare situând-o în strânsă relație cu evoluția graiurilor populare, mai cu seamă pentru perioada medievală, căci, în opinia sa, nuanțată, trăsăturile unei limbi, privite în diacronie, sunt determinate de circumstanțele sociopolitice și culturale dintr-o perioadă dată, la care se adaugă trăsăturile organelor articulatorii specifice, altfel spus ale bazei de articulație. G. Ivănescu își dezvoltă teoria pe fondul unui „structuralism pozitiv”, cu observația că, dacă evoluția graiurilor populare este considerată ca fiind naturală, cea a limbilor literare este una artificială, în sensul cultivării conștiente, intenționate a acesteia. Încercarea lui G. Ivănescu este de a găsi o alternativă teoretică pentru structuralism și pentru lingvistica idealistă vossleriană în așa-numita „linguistica realistică”⁶ (Ivănescu 1972: 25).

Distincția minor – major, pe care Ivănescu o sprijină aici pe filosofia lui Lucian Blaga din *Trilogia culturii*, își are originile în formația sa clasică și în

⁶ Sintagma fusese propusă mai înainte de G. Nencioni, dar G. Ivănescu o susține cu argumentele dialecticii (Ivănescu 1972: 20–22 și 25). Avem în studiul acesta explicația celor notate de el, mai târziu, cu privire la faptul că se recunoaște, totuși, structuralist: „Pe de altă parte nu s-a văzut că, în ce privește concepția generală, și eu eram un structuralist, deși nu m-am declarat decât rar ca atare, iar, când am făcut-o, am arătat că structuralismul meu este foarte deosebit de structuralismul Școlii din Praga, de cel al Școlii din Copenhaga și de cel al școlilor din S.U.A., întrucât nu admite unele din analizele acestor școli și indică alte cauze pentru schimbările lingvistice” (Ivănescu 1983: 5–6).

preferința pentru modelele poeticilor antice, în care putuse descoperi disjunția *sermo humilis sive vulgaris* – *sermo nobilis*, pe care o și folosește, de altfel, și în interpretările operelor literare⁷.

Cât privește problematica privitoare la dialectele literare și la evoluția lor, ea poate fi descrisă pornind de la un citat târziu, și de aceea integrator, care lămurește încadrarea teoretică pe care autorul însuși o asumă: „Concepția mea despre limbaj, limba română, limbile romanice de vest, limbile indoeuropene și iafetite și despre limba literară românească a început să se formeze la câțiva ani după ce s-a afirmat structuralismul și ea s-a dezvoltat paralel cu structuralismul și cu generativismul transformaționalist și, cel mai adesea, împotriva lor, ceea ce mi-a adus din partea unor lingviști aprecierea, formulată numai verbal, că ea este învechită. Dar cei care au dat o asemenea apreciere concepției mele au pierdut din vedere că eu am respins și foarte multe din ideile lingvisticii mai vechi, de până la structuralism [...]. Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene, de la concepții adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generativiști, ca cea a lui G. Devotto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfemelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc.” (Ivănescu 1983: 5–6).

În fragmentul citat mai sus, Ivănescu îi amintește ca precursori, în privința originilor limbii literare române, doar pe Ibrăileanu și Philippide. Acestora li se adaugă, așa cum detaliază autorul în *Problemele capitale...*, S. Pușcariu și M. Gaster, în pofida unor „dogmatici” ca B.P. Hasdeu și Ov. Densusianu⁸. Existența dialectelor literare îi pare de ordinul evidenței, iar analogiile cu limbile greacă, italiană și germană îi slujesc demonstrării fenomenului lingvistic specific fazei de început a oricărei limbi literare, cu distincția diafazică între limba literară a operelor artistice și limba oficială sau a operelor „de gândire” (cf. Ivănescu 2012: 16).

La originea limbilor literare, în faza lor inițială, stau, după Ivănescu, nu atât graiurile populare propriu-zise, ci mai ales graiurile cultivate ale aristocrației (Ivănescu 2000: 67, *passim* și Cap. X, dedicat graiului aristocrației moldovene, *ibidem*: 312 ș.u.), autorul punând accentul nu doar pe limba textelor scrise, ci și pe limba vorbită. Avem așadar formulată sistematic ideea raportului vorbire – limbaj, cu toate determinările reciproce, privite din perspectivă diacronică, cu dezvoltarea premisei din începutul lucrării: „Timp de cel puțin un secol, poate și două, a existat în Moldova un grai al aristocrației, deosebit de cel popular peste care se suprapunea și nesusținut de o limbă literară sau măcar oficială” (Ivănescu 2012: 171).

⁷ Iată cum îl comentează, succint, pe Costachi Conachi: „Vom adăuga că, la Conachi, nu găsim decât doar un stil înalt alcătuit din figuri de stil: epitete, metafore etc.” (Ivănescu 2000: 640).

⁸ De fapt, după cum arată Ion Gheție, singurii care au negat existența dialectelor literare au fost J. Byck, I. Coteanu și D. Macrea, ceilalți lingviști acceptând, sub o formă sau alta, ideea existenței varietăților de limbă română literară veche (cf. Gheție 1975: 70 ș.u.).

Că opera lui G. Ivănescu are un caracter organic, în sensul unei dezvoltări coerente și sistematice a ideilor ce l-au preocupat pe parcursul „dezvoltării sale spirituale”, e un fapt știut și afirmat de cei care o cunosc. De aceea, dezvoltarea, în *Istoria limbii române*, a teoriei enunțate și demonstrate, parțial, în *Problemele capitale...*, este firească. Astfel, în Partea a VI-a, Cap. V, dedicat *Apariției limbii literare românești* (Ivănescu 2000: 508–540), istoricul limbii cercetează amplu graiurile aristocrației din Moldova și Țara Românească, cu o completare a dezbaterilor privitoare la cele mai vechi texte românești, la contextul cultural și religios al Europei, cu influențele ce le va fi avut asupra culturii din Țările Române, la caracterul maramureșean al limbii textelor rotacizante, la formarea limbii literare rotacizante în zonele nordice și la răspândirea acesteia în restul teritoriului dacoromân. În Partea a VII-a, Cap. IV, *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea* (*ibidem*: 567–594), lingvistul fundamentează noțiunea de *dialect literar* reluând, corectând, completând și nuanțând datele anterioare, cu argumente lingvistice și extralingvistice⁹, și descrie patru varietăți regionale ale limbii literare: *dialectul literar rotacizant*, *dialectul literar muntenesc*, *dialectul literar moldovenesc*, *dialectul literar bănățean*. În continuare, în Partea a VIII-a, Cap. III, *Limba literară română de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1829* (*ibidem*: 603–644), sunt urmărite procesele de contaminare petrecute între dialectele descrise în Partea a VII-a, apariția conștiinței că limba literară se identifică cu dialectul muntean și modernizarea parțială a limbii literare, în ultimii cincizeci de ani ai perioadei analizate, determinată mai ales de influența dirijată a creatorilor individuali de limbă literară, precum Petru Maior și Costachi Conachi.

Așadar, concepția lui Ivănescu privitoare la formarea și evoluția dialectelor literare poate fi rezumată astfel: la baza oricărei limbi literare, la începuturile ei, stau limbile vorbite, în variantele lor populare și în variantele lor cultivate; evoluția sau transformările pe care le suportă limbile literare specifice unei epoci date sunt determinate, pe de o parte, de factori lingvistici interni și externi (transformările petrecute chiar la nivelul graiurilor populare, precum și la nivelul opțiunilor fonologice, morfologice, sintactice, lexicale ale utilizatorilor limbii; pentru epocile de modernizare și unificare a limbii literare, se ia în considerare influența pe care a început să o exercite limba științei și limba literaturii) și, pe de altă parte, de factori istorici (circulația manuscriselor, dominantă culturală a unui centru sau a altuia, numărul și natura tipăriturilor etc.). Prin această viziune, specifică întregii sale opere, G. Ivănescu se dovedește a fi un eclectic de o natură cu totul specială, care nu poate fi cu niciun chip trecut în rândul scolasticilor, ci, în mod evident, în acela al deschizătorilor de drumuri cu o vădită vocație sintetică, provocator și, prin aceasta, germinativ.

⁹ „Trebuie să spun însă că situația dialectelor literare, pe care am descris-o aici, nu este valabilă pentru toată perioada de existență a limbii vechi. Ea este valabilă numai pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se produce o mare uniformizare din punct de vedere fonetic, în favoarea dialectului muntean, deși în Moldova continuă formele specific moldovene” (Ivănescu 2000: 577).

BIBLIOGRAFIE

- Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limba și literatură”, II, p. 197–224.
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, Extras, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

THE EVOLUTION OF LITERARY DIALECTS
FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper presents, on the one hand, the controversies regarding the terminological debate generated by G. Ivănescu's use of the sequence 'literary dialect' with concern to the literary varieties of old Romanian language and, on the other hand, the evolution of Ivănescu's perspective on the creation and unification of the Romanian literary language, as it is described in the works of the linguist of Iași, from his PhD thesis, *Problemele capitale ale vechii române literare* (The Capital Problems of the Old Romanian Language) (1944–1945, 1947; second edition 2012) to his treaty on *Istoria limbii române* (The History of the Romanian Language) (1980, second edition 2000) and to the studies that were published posthumously (1983, 1989), revealing the eclectic, innovating and synthetic nature of the linguist's scientific creativity, as reflected in his work, which is very important to the history of the Linguistics School of Iași.

Keywords: literary language, the history of the Romanian language, literary dialect, controversies, tradition, integrating perspective.

PUNCTE DE REZISTENȚĂ ȘI FALSE ATUURI
ÎN TENTATIVA LUI G. IVĂNESCU DE ADUCERE
A LINGVISTICII ÎN ACORD CU LOGICA ȘI STILISTICA

PETRU IOAN*

În toamna anului 1947, când își asuma, la Alma Mater Iassiensis, cursul de Sintaxă a limbii române moderne¹, profesorul G. Ivănescu lăsa în urmă 14 ani de activitate postuniversitară. Obținuse licența în cadrul Facultății moldave de Litere și Filosofie și studiasse la Paris, apoi la Roma, astfel putându-se întâlni cu mulți dintre lingviștii de marcă ai vremii. Întors la Iași, își continuă activitatea la Catedra de filologie română (în scriptele căreia figurează încă din anii studenției) până în 1938, apoi la Catedra de limba română și dialectele sale, până în 1943. Din toamna anului 1947, este profesor la Catedra de filologie română, alături de venerabilul Gavril Istrate, cu doi ani mai tânăr decât el.

Pe intervalul în atenție, cel de care ne ocupăm în această prestigioasă reuniune cu caracter omagial, publicase (în țară și în străinătate) numeroase studii și recenzii pe mai multe direcții ale științelor limbajului. În ceasul în care – la București – tocmai se pregătea controversata lege de reformare a învățământului, profesorul ajuns la cel de al șaptelea lustru pășea hotărât pe drumul despicării apelor în nucleul dur al disciplinei de care se legase.

Voiește, altfel spus, să marcheze un punct de cotitură în sintaxă – domeniu în care, pe parcursul a cel puțin 18 veacuri, se consumase un du-te-vino între aspirația spre generalitatea și universalitatea gramaticii „generale”, „pure” sau „raționale”, dacă nu „speculative”, și imperativul adecvării la specificul sau la particularitatea limbii studiate în cadrele unei gramatici „individuale” sau „empirice” și „descriptiviste”, dar cu bază inductivă și cu deschidere la evoluții, confruntări ori comparații.

Încercarea profesorului de la Iași țineste spre o sintaxă lingvistică care să se identifice „cu logica și stilistica” (Ivănescu 2004: 142). Pentru aceasta se impunea delimitarea de greșelile fiecăruia dintre partenerii de confruntare.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Publicat de studenta Valeria Osoianu, într-o desfășurare de 184 p., dintre care ultimele zece cuprind *Errata*.

impresionat de faptul că a mai adus completări și în ultima corectură. L-am văzut cât de meticulos era. Îmi amintesc și de ampla dedicație pe care mi-a scris-o la ediția din 1980 a cărții sale *Istoria limbii române*, în care spunea că „este o lucrare la care mai am multe de schimbat într-o nouă ediție”. A fost mereu pentru mine un model de savant care și-a dedicat viața studiului limbii române. El va rămâne, alături de Alexandru Philippide și de Iorgu Iordan, ceilalți doi ieșeni membri ai Academiei Române, un reprezentant de frunte al lingvisticii românești.

G. IVĂNESCU ȘI ȘCOALA LINGVISTICĂ IEȘEANĂ

GAVRIL ISTRATE*

Profesorul G. Ivănescu ar fi împlinit zilele acestea 100 de ani.

Când a trecut, oare, atâta vreme? Parcă abia ieri ne-am întâlnit pentru prima dată în fața Universității, eu descins la Iași din patria lui Coșbuc și Rebreanu, iar el deja absolvent al facultății. Îmi aduc aminte cum colegii îl înconjurau cu simpatie și-i prevesteau o carieră deosebită în filologie. Faptul s-a întâmplat întocmai. Într-adevăr, printre lingviștii din țara noastră, care se încadrează în generația imediat următoare aceleia din care au făcut parte academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur și Emil Petrovici, G. Ivănescu ocupă, fără îndoială, primul loc. În calitate de ultim elev al lui Alexandru Philippide, el a moștenit, de la profesorul său, nu numai o pasiune puțin obișnuită pentru problemele de lingvistică, ci și o înclinare spre lupta de opinii care l-a ajutat să-și susțină, cu hotărâre, ideile puse în circulație.

O curiozitate nestăpânită l-a făcut să se orienteze în direcții multiple, pe planuri diferite. Și-a început activitatea științifică încă din vremea studenției cu articole de lingvistică românească și, treptat, câmpul preocupărilor sale s-a lărgit. Sub influența lui Philippide, a fost atras foarte curând de lingvistica generală, care avea să joace un rol determinant în profilul său științific, dar nu a neglijat nici lingvistica romanică, spre care l-a orientat celălalt mare profesor al său, Iorgu Iordan. Curiozitatea l-a împins apoi spre lingvistica indo-europeană, spre studiile de orientalistă, spre etnografie și folclor.

Beneficiind de o bursă în străinătate, mai întâi la Paris și apoi la Roma, a luat contact cu un mediu deosebit de prielnic sub raport științific. Marile biblioteci din Apus, învățații pe care i-a cunoscut acolo i-au deschis orizontul. Meritul cel mai mare al lui G. Ivănescu a fost că, în anii aceia, s-a dedicat în întregime studiului. Spre deosebire de alți colegi ai săi, nu a fost animat decât de o singură dorință, aceea de a justifica încrederea pe care i-a acordat-o Universitatea care l-a format. Și a rămas credincios acestui ideal toată viața. Și-a descoperit de timpuriu vocația și s-a realizat continuând drumul profesorilor săi de la Iași. În cadrul preocupărilor pentru limba națională, a început cu fonetica și cu istoria limbii, pentru a ajunge la studiul limbii literare și al terminologiei științifice. S-a oprit, uneori, și la subiecte de literatură.

În 1945 și-a luat doctoratul sub conducerea academicianului Iorgu Iordan, cu teza *Problemele capitale ale vechii române literare* și, la puțină vreme, a redactat două cursuri, pline de idei originale, *Originea românilor* (1947), respectiv *Curs de sintaxa*

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

limbii române moderne (1948). An de an au urmat alte lucrări, a căror tematică, variată, din aproape toate sectoarele lingvisticii, îl apropie pe G. Ivănescu de Bogdan Petriceicu Hasdeu. În anul 1980 ne-a dat cea mai importantă carte a sa, *Istoria limbii române*, lucrare monumentală care îl plasează pe autor în rândul marilor lingviști A. Philippide, O. Densusianu, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti, iar un an mai târziu apărea *Gramatica comparată a limbilor indo-europene*, realizată în colaborare cu Th. Simenschy, lucrare de o importanță deosebită, aparținând unui domeniu foarte puțin abordat la noi.

Peste tot, scrierile sale au stârnit un viu interes și au contribuit efectiv la orientarea unor tineri spre domeniul specialității noastre. Nu pot trece peste faptul că, în anul 1949, imediat după reforma învățământului, colectivul de lingvistică din cadrul Filialei din Iași a Academiei Române era alcătuit numai din două persoane, G. Ivănescu și cu mine. Astăzi, în locul firavului colectiv de odinioară, avem un Institut în toată regula și mulți dintre oamenii de bază din cadrul acestui Institut s-au format sub îndrumarea profesorului Ivănescu.

Încă de tânăr, el a pus, așa cum spuneam, un preț deosebit pe lupta de opinii și nu s-a sfiit să polemizeze cu specialiști consacrați ori să se ridice împotriva unor direcții și curente, ca în cazul Școlii fonologice de la Praga. Atitudinea aceasta i-a creat, se înțelege, unele neplăceri și câteodată a stârnit animozități. Dar G. Ivănescu nu s-a lăsat impresionat și și-a urmat drumul fără abatere. Trebuie să subliniem că polemica lui n-a fost niciodată alimentată de ambiții nejustificate, că s-a fundamentat totdeauna pe rezultatul unor concluzii la care cercetătorul a ajuns după o meditare îndelungată.

Reprezentant autentic al Școlii lingvistice ieșene, el a făcut dovada unei informații exhaustive și, întocmai ca profesorii săi, a pus greutate deosebită pe activitatea la catedră. De fapt, trebuie să subliniez aici că cele două mari pasiuni ale vieții sale au fost filologia, în înțelesul cel mai larg cu putință, și profesoratul, pe care le-a servit cu un devotament rar întâlnit, cărora le-a închinat nu numai anii cei mai frumoși din viață, ci și toată puterea lui de muncă.

Animozitățile s-au estompat cu vremea, polemica s-a prelungit, în timp, doar sub forma unor ecouri îndepărtate. Efortul depus pe tărâmul lingvisticii și al filologiei s-a concretizat într-o sumă de idei și rezultate, multe dintre ele devenite bun comun, prin care școala ieșeană a ieșit îmbogățită. Numeroși elevi ai lui G. Ivănescu sunt astăzi nume cunoscute în lingvistica românească, după cum alții, foști profesori în învățământul de cultură generală, s-au remarcat și ei printr-o muncă neîntreruptă la catedră, prin contribuții dintre cele mai importante la formarea generației tinere care urmează să le ia locul în activitate.

Tânărul de ieri pe care l-am întâlnit în fața Universității ar avea toate motivele să fie mulțumit. Speranțele puse în el s-au realizat. Drumul i-a fost, adesea, barat sau accidentat. Urcușul anevoios. Dar, până la urmă, călătorul pregătit pentru asemenea cale a ajuns pe culme. Ar putea privi în urmă satisfăcut, uitând piedicile care i-au stat în cale și, întorcând capul spre a privi îndărăt, de unde a plecat, ar avea toate motivele să alunge orice îngrijorare, deoarece și-a făcut datoria pe deplin. Toți cei care l-au cunoscut sunt încredințați că prezența lui G. Ivănescu printre noi a contribuit nu numai la creșterea bunului renume al Facultății de Filologie și al Universității din Iași, ci și la sporirea prestigiului științei românești în lume.

PREOCUPĂRI FILOLOGICE ACADEMICE LA IAȘI

BOGDAN C. SIMIONESCU*

*Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan,
Dragi colegi, doamnelor și domnilor,*

Sărbătorind astăzi 100 de ani de la nașterea lui G. Ivănescu, personalitate marcantă a lingvisticii românești, Filiala din Iași a Academiei Române, prin intermediul colegilor noștri de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, își face o datorie de onoare din a aduce un omagiu unuia dintre iluștrii reprezentanți ai științei românești. Născut în anul 1912 și decedat în 1987, Gheorghe Ivănescu a fost din 1965 membru corespondent al Academiei Române, fiind precedat în această demnitate, ca filolog ieșean, de Alexandru Philippide și Iorgu Iordan. Din tradiția locală și din discuțiile cu predecesorii noștri, știm că G. Ivănescu a fost un membru foarte activ al Filialei din Iași a Academiei Române. De altfel, Biblioteca Filialei noastre deține, ca urmare a donației sale, întreaga arhivă a lui G. Ivănescu, alcătuită din câteva mii de pagini de manuscris, scrisori și diferite alte documente.

Suntem, de asemenea, la curent cu faptul că, prin numeroasele sale contribuții în cele mai diverse domenii ale lingvisticii, de la fonetică și dialectologie până la onomastică și gramatica comparată a limbilor indo-europene, G. Ivănescu s-a făcut cunoscut în mediile de specialitate din multe țări europene. *Istoria limbii române*, publicată de Ivănescu în anul 1980, a fost și este încă prima și singura istorie completă a limbii române, principala referință pentru această componentă centrală a culturii naționale.

Pe urmele profesorilor săi Alexandru Philippide, Iorgu Iordan și G. Ibrăileanu, omagiul de astăzi a militat constant pentru crearea unei școli ieșene în câmpul științelor filologice. Anvergura deosebită a manifestării științifice la care participăm astăzi, cu atâția participanți de marcă, este o dovadă că eforturile sale în această direcție nu au fost zadarnice.

În numele tuturor colegilor mei din Filiala Iași a Academiei Române, le mulțumesc organizatorilor pentru eforturile depuse. Mulțumiri le adresez, de asemenea, și oaspeților noștri din alte părți, iar tuturor participanților la Simpozion le urez succes!

* Academia Română, Filiala din Iași, bd. Carol I, nr. 8, România.

LUCIAN BLAGA, CONTEMPORANUL NOSTRU

GAVRIL ISTRATE

Cînd, acum 76 de ani, a apărut placheta cu cele 44 de poezii intitulată *Poemele luminii*, nu se putea spune că scriitorul Lucian Blaga ar fi continuatorul, pe linie ardelenescă, al lui Coșbuc, al lui St. O. Iosif și al lui Octavian Goga.

Sextil Pușcariu, în articolul de prezentare a poeziilor lui, intitulat *Un poet: Lucian Blaga*, („Glasul Bucovinei” din 16.I.1919), sublinia faptul că ele nu conțineau nimic din frămîntările epocii, că poetul nu s-a arătat atras de ideile care au dinamizat, atunci, aproape toate conștiințele: „*Deși nici una din ele nu atinge problemele de actualitate care ne preocupă, sînt sigur că toate vor fi binevenite pentru cei ce sînt doriți de opere de artă adevărată și «Glasul Bucovinei» se felicită că poate număra între colaboratorii săi literari, chiar de la început, un talent atît de venerabil*”.

Împotriva celor afirmate mai sus, se știe cum, tot atunci, s-a spus că Ardealul n-a venit cu mîna goală la Marea Unire, că el ne-a adus poezia lui Lucian Blaga.

Dacă în poezia pe care ne-a lăsat-o, n-a stăruit niciodată, în mod direct, asupra sentimentului iubirii de patrie, nu tot așa stau lucrurile cu celelalte opere ale sale. Încă în *Pietre pentru templul meu*, carte apărută în 1920, găsim, la pag. 44, următoarea maximă: „*Îți iert pesimismul, într-un singur caz nu: cînd e vorba de viitorul neamului tău, căci a fi pesimist în ce privește viitorul neamului tău, înseamnă a fi trădător de neam*”. Maxima respectivă a apărut, în același an, și în revista „Lamură” (pag. 965). Și mărturiile de felul acesteia continuă să ne întîmpine atît în teatrul lui Blaga, cît și în memorialistica lui, după cum ele sînt prezente în mai multe articole, începînd cu cele din tinerețe.

Ceea ce scriitorul n-a exprimat în volumul de poezii din 1919, avea să ne împărtășească, în mai multe locuri, în *Hronicul și cîntecul vîrștelor* (ediția din 1965, pag. 169–170, dar nu numai acolo).

Deosebirea fundamentală dintre poezia lui Blaga și cea a înaintașilor lui, ardeleni, a întârziat, am putea spune, receptarea ei. Uneori, a stîmrit chiar ușoara nedumeriri. Și cum unii critici, dintre cei mai cunoscuți, ca Lovinescu, de exemplu, au formulat, în aprecierile lor, și oarecari rezerve, acestea n-au făcut decît să sporească „nedumerirea” cititorului obișnuit. Versul liber, al lui Blaga, se integra greu în atmosfera specific ardelenască, în care, pînă atunci, Coșbuc pusese în lumină frumusețile patriei și vitejia ostașilor noștri, dovedită în atîtea războaie. St. O. Iosif, pe de altă parte, îl prevestea, oarecum, pe Goga, într-o poezie intitulată chiar *Scrisoare lui Goga*, ca și în *Cîmpul libertății* ori în cea intitulată *Către tinerii poeți*, din care chiar desprindem cîteva versuri:

„Eu nu-s decît un sol, eu sînt drumețul
Grăbit, -și noaptea înapoi mă cere...
Sînt flacăra pe care-o poartă vîntul,

Dar trebuie să vină cîntărețul!
El va slăvi măreța înviere:
Veniți cu toții să-i vestim Cuvîntul!”

În poezia lui Blaga, asemenea „accente” lipsesc nu numai în perioada începutului, ci și în continuare, pînă la sfîrșitul vieții. Am văzut, însă, că nu era străin de sentimentul național. Sînt pagini, în scrisul său, de o incandescență pe care n-o mai întîlnim decît în scrisul altor creatori de talia lui, de la Eminescu și Coșbuc, la Sadoveanu și Octavian Goga.

Sînt mai mult de 60 de ani de cînd numele poetului mi-a sunat în urechi într-un mod aparte și l-am citat admirativ, în mai 1935, într-unul dintre cele dintîi articole pe care le-am scris. Mi-a atras atenția asupra operei lui Blaga, profesorul meu de religie, Gheorghe Pteancu, presupusul prototip al eroului Gheorghe Pinte din romanul *Ion*, care a formulat o anumită rezervă asupra filozofiei poetului. Aprecierile profesorului m-au urmărit și m-au îndemnat să citesc poezia lui Lucian Blaga. Așa m-am îndreptat spre *Poeemele luminii*. Dar, după prima lectură, nu reușisem să mă lămuresc. Îmi era ciudă pe mine că nu mă încălzisem, la lectură, cum se întîmplase, mai înainte, cînd l-am citit pe Coșbuc, ori pe Goga, sau și mai înainte, cînd am luat cunoștință de poezia lui Alecsandri. Și am luat cartea de la capăt. În mintea mea începeau să se fixeze unele versuri pe care nu aveam să le mai uit niciodată.

În vremea studenției, și anume în anul 1934, Societatea Studenților în Litere, de la Iași, l-a invitat pe Mircea Eliade să ne țină o conferință. Atunci am auzit primele cuvinte laudative la adresa activității lui Blaga. Conferențiarul nostru, vorbind despre efortul pe care trebuie să-l facem, pentru a deveni cunoscuți în lume spunea: „Îi avem pe Blaga și pe Brîncuși, dar nu-i de-ajuns. Pentru a ne putea impune avem nevoie de o pleiadă de scriitori și oameni de cultură”.

În 1935, cînd a murit Panait Istrati, am scris unul din primele mele articole, în care îmi exprimam dorința ca autorul *Chrei Chiralina* să ajungă să intre în legendă, alături de Eminescu și de Lucian Blaga. În aprecierile pe care le-am întîlnit în revista „Gîndirea“, dar și prin lectura cărților proprii, am început să mă familiarizez cu scrisul lui Lucian Blaga și să pledez, în rîndul colegilor de facultate, pentru poezia lui.

Prima lui carte, care m-a impresionat în mod deosebit, a fost *Spațiul mioritic*, atît prin ideea de bază, cît și prin paralela pe care o stabilește între deosebirile de stil, de viață, între sașii din Transilvania și între romîni, deosebiri pe care le remarcase, mai înainte, într-o altă formă, și Sadoveanu. Să-l ascultăm mai întîi pe Blaga: „... de vreo opt sute de ani, saxonul din Ardeal, transplantat de undeva de pe malurile Rinului, își înalță în peisajul ardelenesc rosturile culturale și cetățenești, sobre și ca de piatră, în spiritul nealterat al spațiului său gotic, de ieri și de totdeauna. Sămînța permanentă a acestui duh, saxonul a adus-o cu sine de aiurea și o păstrează cufundată în riul singelui său, precum aurul miraculos în matca legendarului fluviu. Iar alături, trecînd legănat cu turmele pe lîngă înaltele și negrele turnuri și cetăți, cari vorbesc despre un alt destin, ciobanul valah își slăvește din fluier, suind și coborînd, spațiul său, care e numai al său. Sînt două feluri de oameni, cari trăiesc în același peisaj, dar în spații diferite. Deși nespuse de aproape unul de celălalt, ei sînt așa de distanțați prin spațiile matrice, că opt sute de ani de viețuire megiesă, n-au fost în stare să șteargă și să înfrîngă depărtarea cealaltă, de pe planul subconștient dintre ei“. (ed. 1936, pag. 29–30).

Și acum să-i dăm cuvîntul lui Sadoveanu: „La Brașov, dădurăm în furnicarea tîrgului. *Boltele, șetrele* își soreau mărfurile pestrițe. Negustori singuratici, cu toată avcrea în spinare, răzbăteau țipînd prin mulțimea care căsca gura la comediile unde paiațele chemau lumea dînd din mîni și din picioare, în bubuirile tobelor și sunetele disperate ale trîmbițelor. Oameni în fel de fel de porturi vorbeau limbi felurite, se încrucișau, se loveau, se certau, zîmbeau, ori se priveau chiorîș. Erau sași înalți și deșirați, pășind rar și apăsător în cizmele lor dintr-o vacă, hodorogind și mestecînd cuvintele, cu buza de jos atîrnînd sub greutatea pipei; erau săcui bălani, cu limba răstită, cu capetele dîrze, cu pantalonii strînși pe vînă; erau mocani de-ai noștri, voinici și rumeni, trecînd liniștiți cu glugile la șold, ca la dînșii acasă, printre certurile tuturor“. (*O istorie de demult*, 1908, pag. 72–73; *Opere* III, 1955, pag. 478–479).

Tot așa mi-a atras atenția modul cum autorul caracterizează diversele concepții religioase: *catolicismul* (pag. 49); *protestantismul* (pag. 49–50); *ortodoxismul* (pag. 50–51).

Foarte importante sînt considerentele referitoare la *unitatea limbii* noastre (pag. 56–62): „Limba literară în apus nu prea încunviințează un spor de vocabular sau înnoiri de origine populară. Inovația creatoare trece în limbile literare apusene cu totul asupra personalității de cultură, și orice înnoire se face

pe temeiul limbii literare. Cu totul altfel, e situația la noi în răsărit. Aici limbile literare s-au născut încetul cu încetul din graiurile populare și-și păstrează necurnat legătura cu această matrice. Aci limbile literare cresc neconținut ca niște organisme, fiind și astăzi alimentate din izvoare populare. Între limba literară și grai popular se va păstra aci totdeauna un fel de osmoză organică" (pag. 61-62).

Entuziasmul cu care a fost întâmpinată poezia lui Blaga, la apariția volumului *Poemele luminii*, n-a ținut prea mult. Foarte curând au început să fie formulate unele rezerve, ba, uneori, chiar atacuri însoțite de contestări nu numai privitoare la realizarea poeziei, ci chiar în privința atașamentului scriitorului față de problemele mari, cu caracter național, fapt care l-a determinat pe Ion Breazu să intervină în apărarea lui și să scrie: „Analizînd, anul trecut, în paginile unei reviste populare („Cosînzeana“, 1926), opera poetică a lui Lucian Blaga, constatam înfruptarea ei tot mai plină din adevăratul spirit românesc. Constatarea aceasta multora li se va fi părut paradoxală. Opera acestui poet, atît de nouă și originală în concepția ei, după ce a stîmuit, la început, o admirație unanimă, s-a trezit cu fulgerele întregii noastre critici oficiale în capul ei. Opiniile acestei critici și faptul că pentru a înțelege un astfel de poet îți trebuie oarecare pregătire filozofică și literară, au contribuit în mare măsură la atitudinea indiferentă, uneori chiar ostilă, a publicului nostru «mare» față de el, *Ostilitatea a mers pînă acolo încît, nu o dată, a fost învinuit că n-are nimic comun cu spiritul românesc*” (*Studii de literatură română și comparată* II, 1973, pag. 257).

Ostilitatea la care se referea Ion Breazu n-a putut orbi pe nici un om de bună credință. Cine l-a citit pe Blaga nu putea pune nici un temei pe critica lipsită de obiectivitate. El a continuat să influențeze pe scriitorii tineri într-o măsură pe care n-o mai înregistrăm la nici un autor din generația respectivă.

În 1943, Blaga a publicat, în revista „Vreamea“, un foarte frumos articol despre *Școala Ardeleană*, un articol profund patriotic, care avea să fie inclus, mai tîrziu (1972), în volumul *Izvoade*. Articolul respectiv poate fi considerat ca un preludiv la cartea *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în care Blaga și-a exprimat toată admirația față de realizările reprezentanților Școlii Ardelene. Faptul merită să fie reținut de toată lumea, cu înălții noștri prelați în frunte, fiindcă de orientarea lor depinde viitorul însuși nu numai al bisericii, ci al poporului întreg. Școala Ardeleană a fost elogiată, fără rezervă, de toate mințile luminate din țară, de la I. Heliade Rădulescu la Nicolae Iorga și de la Mihail Kogălniceanu la Octavian Goga și la Lucian Blaga, împotriva faptului că ultimii doi erau fii de preoți ortodocși, iar ardelenii care au pus bazele „mișcării“ de la 1780, după cum se știe, făceau parte din rîndul greco-catolicilor, adică al uniților.

Istoria pentru începutul românilor în Dacia, a lui Petru Maior, a fost considerată ca fiind o adevărată evanghelie a poporului nostru. Și Heliade și Kogălniceanu și Negruzzi, ca să nu mai vorbim de George Bariț, au avut cuvinte

de laudă la adresa acestei cărți. Nu-i putem cita aici pe toți, dar mi se pare absolut necesar să amintim cuvintele lui Kogălniceanu, care a văzut în istoricul ardelean „Un nou Moisi, care a deșteptat duhul național, mort de mai mult de un veac“, căruia „îi sîntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii a vechii Dacii“. Nu uităm că Nicolae Iorga și-a intitulat un capitol din *Istoria literaturii, Epoca lui Petru Maior*.

Inochentie Micu, acel unic deschizător de drumuri, creatorul școlilor din Blaj și al orașului însuși, n-a întreprins niciodată vreo acțiune numai în numele uniților, din rîndul cărora el însuși făcea parte, ci a avut în vedere, totdeauna, interesele tuturor locuitorilor țării, indiferent de confesiunea căreia îi aparținea cineva. Nu uităm că *unitul* Vasile Lucaci, cunoscutul luptător pentru Marea Unire, doctor în teologie de la Roam, a scris cel mai frumos articol despre episcopul *ortodox* Andrei Șaguna, după cum *ortodoxul* Octavian Goga i-a făcut un elogiu, fără pereche, lui Vasile Lucaci.

Tot așa Lucian Blaga, animat de aceleași sentimente înalte și călăuzit de o conștiință exemplară, străin de orișice considerente de ordin confesional, intelectual integru, a făcut un elogiu cu adevărat excepțional reprezentanților Școlii Ardelene: „Nu s-a subliniat niciodată incendiul lăuntric al acestor oameni așa-ziși de carte, acea pasiune, crescută și mai mult prin stăpînire de sine, acel foc lipsit de orice izbucnire isterică proprie temperamentelor exhibiționiste, acea căldură ce străbate molcom și-n adînc, hrănind și susținînd truda de-o viață a unor sfinți muritori, așezați sub porunca unei supreme chemări. Latiniștii erau chinuiți de cugetul foarte lucid că trebuiau în răstimpul unei vieți să ridice un popor, rămas cu secole în urmă, la înălțimea unui veac prea luminat. Ei se simt chemați să împlinească năvalnic, ca la începuturi de lume, pornind de la nimic, ceea ce istoria neglijașe o mie de ani. Ei aveau conștiința că pun pîrghie ca să înalte un masiv de munți, cufundat în tenebre, la nivelul unui veac prea luminat. O întregă împărăție a spiritului trebuia clădită, la repezeală, ca să răscumpere secole pierdute. Cartea și învățătura erau pentru ei mijloacele unei mutațiuni istorice, ce trebuia grăbită și stimulată pe toate căile. Dragostea de carte era la ei o semnificație pe care astăzi n-o mai putem reconstitui întocmai“. (*Izvoade*, pag. 172–173). Afirmatii asemănătoare, laudative fără nici o rezervă, găsim în multe locuri din cărțile lui Blaga; chiar acolo unde nu te aștepți, ca în *Luntrea lui Caron* (vezi pag. 475, 477, 478–479, 480).

Blaga, ca și Mircea Eliade, care îi calcă, în multe privințe, pe urmă, a fost un intelectual desăvîrșit, care și-a apărut, cu toate puterile, independența de gîndire și acțiune. Mircea Eliade, care l-a prețuit în mod deosebit, a afirmat, la un moment dat, că „întreaga *Gîndire* (citește gruparea literară din jurul revistei!), în afară de d. Lucian Blaga militează pe poziții politice“ (*Profetism românesc* II, 1990, pag. 75, într-un articol scris în 1935). În alt loc, Mircea Eliade afirma: „Mă întorc noaptea acasă după lungi plimbări și amănunțite convorbiri cu Lucian Blaga“ (*ibid.* pag. 7) și în altă parte: „Lucian Blaga și-a

dezvoltat cu mult curaj gândirea filozofică în câteva cărți care, în orice altă țară decât a noastră, ar fi provocat întinse discuții și controverse printre intelectuali" (*ibid.* pag. 28).

Din cele de mai sus, rezultă că atât Blaga cât și Mircea Eliade erau împotriva înrolării scriitorului într-un anume partid politic. Un intelectual care se respectă nu trebuie să facă altă politică decât cea culturală; numai așa își poate păstra independența de gândire și de acțiune.

În 1943 am fost, pentru prima dată, la Lancrăm, să văd satul și casa părintească a scriitorului. Făceam parte dintr-o unitate militară care staționa la Sebeș și simbăta după masă, împreună cu colegul de facultate Ștefan Tomozei, parcurgeam cei patru kilometri pe jos, discutând despre Blaga și, în general, despre literatură, apelând, fără încetare, la *Istoria literaturii* a lui Călinescu, care ne fusese profesor amîndurora.

La Sibiu, unde s-a mutat, apoi, regimentul meu, am avut ocazia să-l văd pe Lucian Blaga, mai întâi acasă, cînd îi duceam o carte de la Iași, iar după aceea la un seminar de filozofie.

După război, la foarte scurtă vreme, Blaga a fost scos din profesorat și de la Academie și supus unor condiții de viață dintre cele mai grele. Privațiuni de tot felul l-au pus în situații umiltoare, de care ne vom aduce aminte, totdeauna, nu numai cu înfiorare, ci și cu o adevărată rușine. Vreme de zece ani, marele scriitor n-a putut realiza nici măcar o singură poezie, fapt pe care ni-l mărturisește el singur în cartea postumă *Luntrea lui Caron* (vezi pag. 414) și, mai ales, într-o scrisoare pe care i-o trimitea, la 8 martie 1948, Domniței Gherghinescu-Vania: „Am izbutit să termin noua mea carte: *Aspecte antropologice*. Sper s-o pot cel puțin litografia. Un cadou cu care voi răspunde mărtisorului tău. Manuscrisele, precum vezi, s-adună. În sertar. Iată acu 8 cărți neapărute. De tipărit, nici o nădejde. Eu, care eram așa de obișnuit cu mirosul tiparnițelor!... Ce-o mai fi de acu încolo, cu mine, nu știu. Nu mai știu de unde să mă adun. Și în plus: toată această nesiguranță de la o zi la alta. De multe ori, aș vrea să nu mai fiu" (*Domnița Nebănuitelor trepte*, 1995, pag. 155). Numele poetului nu mai putea fi găsit în nici o publicație, iar cărțile i-au fost puse sub interdicție. Cu cîtă amărăciune își expusese el singur situația: „Am fost dat afară din literatură... Numele meu nu mai poate fi amintit în presă decât însoțit de injurii. Numele meu a fost ras din lista membrilor Academiei Române... Pentru piesele mele calificate drept mistice am fost exclus din teatru. Am fost dat afară de la Universitate, pe motivul că aș fi exponent al esteticii idealiste" (*Luntrea...* pag. 281).

Poetul ajunsese să fie considerat dușman al poporului. Zece generații de elevi, dacă nu cumva chiar mai multe, au trecut prin școală fără să fi aflat de numele lui, așa cum nu știau nici de existența lui Ion Pillat, a lui V. Voiculescu, Al. A. Philippide și încă a altora, foarte numeroși. Cînd unii dintre elevii la care m-am referit au avut posibilitatea să citească poeziile marilor cenzurați, ei aduceau aminte de însetații din pustiu, care au descoperit izvorul salvator.

În vremea cînd numele lui Blaga era interzis, profesorii din școli se temeau să-i pronunțe numele ori să-i ceară cărțile puse sub interdicție. Într-o asemenea situație; cum nu se poate mai tragică, poetul Beniuc, care se entuziasmase, prin anii 1942, în fața creației lui Blaga și i-a dedicat poezia *Destin*, din care desprindem versurile:

„Dacă astăzi Blaga sau Arghezi
Sînt mai mult decît Mihai Beniuc, -
S-ar topi răcelile zăpezii
Cînd va fi de-aicea să mă duc...”

pe care avea să le anuleze, în anul 1959, în urma unui atac pe cît de nedrept pe atît de rușinos. În romanul *Pe multe de cușit*, Beniuc a dat mîna cu popa Grama și cu Al. Macedonski, detractorii lui Eminescu, și cu Tudor Arghezi, care s-a arătat la fel rău cu Liviu Rebreanu-și, într-o măsură oarecare, și cu Blaga, devenind de-a dreptul odios prin acuzațiile absolut neîntemeiate pe care le-a formulat. Nu știu ce va fi fost în mintea lui Beniuc cînd l-a acuzat pe Blaga de „înclinații huliganice”, de „misticismul său de mediocră proveniență germanică, identificîndu-l cu necunoscutul spirit tragic, rezumat într-o atitudine anti-istoricistă, socotită fără justificare, de Marele Anonim, drept trăsătură caracteristică a poporului românesc”. Îl mai ia în derîdere pentru ideea de boicotare a istoriei, pe care o găsim și la alții, nu numai la Blaga; la Goga, de, exemplu. Îl acuză, în același timp, tot fără temei, că ar fi fost „gînditorul oficial al partidelor de dreapta din România”, îi contestă informația largă și afirmă că Blaga a recurs la bibliografie de a doua mîna, că nu cunoștea lucrările fundamentale referitoare la diversele curente filozofice, că „se hrănește din mit, adică din minciună” etc., etc.

Nu se poate imagina o mai mare deformare a adevărului și o negare mai categorică tocmai a însușirilor care au făcut din Lucian Blaga un gînditor unic în cultura noastră națională. Alexandru Macedonski nu a putut zdruncina în nici un chip faima lui Eminescu, prin cunoscuta epigramă, Tudor Arghezi nu a reușit să întunece gloria lui Rebreanu prin articolul din „Cuget românesc”. Nici Eminescu, nici Rebreanu nu au avut de suferit de pe urma atacurilor respective. În cazul lui Blaga, situația este cu totul alta. În el se lovește, în modul cel mai brutal, într-un moment în care omul nu avea nici o posibilitate să se apere, cînd i se luase absolut totul. Din cauza aceasta, atitudinea lui Beniuc nu va putea fi scuzată niciodată. Realizasem, înainte de apariția cărții *Pe multe de cușit*, o lucrare intitulată *Limba poeziei lui Beniuc*, care a fost premiată de minister și pe care am aruncat-o în foc; n-a mai ajuns la tipar.

Nu-i neg talentul poetic al lui Beniuc, am însă temeinice argumente să mă îndoiesc în privința caracterului lui. N-o să-l pot ierta niciodată pentru răul pe care i l-a făcut lui Blaga. Mai am însă o nedumerire. În anul 1959, cînd a apărut *Pe multe de cușit*, a fost publicat și volumașul *Cele mai frumoase*

poezii, de Beniuc, în sumarul căruia a fost inclusă și poezia *Destin*, din 1942, cu strofa citată mai sus. Cum putem interpreta această alăturare a două atitudini, total deosebite, aparținând aceluiaș autor, făcute, amîndouă, în același timp?

Printre obiectivele în care s-a încurcat Beniuc, în atacurile lui, se cuvine să ne oprim la concepția însăși a filozofiei românești, la izvoarele pe care Blaga își sprijină întregul lui sistem. E de mirare cum Beniuc a trecut peste articolul intitulat *Despre viitorul filozofiei românești*, publicat în primul număr al revistei „Saeculum” (1943), în care citim: „În gîndirea filozofică, noi românii am dat dovezi de inițiativă, ieșind din robia doctrinelor, și intrînd cu aceasta înfiia oară în imperiul ființei noastre ca atare. S-au produs suficiente dovezi că în gîndirea filozofică putem să fim noi înșine. Am dobîndit mișcarea degajată printre idei, ne-am eliberat de constrîngerea lor înoportună, am cucerit distanța necesară față de teoria străină. Ființa noastră și-a făurit cîrmă ei proprie, și a învățat imperati-vele rodnice ale gîndirii ofensive. Mărturiile abundă, mărturiile că putem gîndi lumea încă o dată de la început, altfel decît a fost gîndită de alții. Cu aceasta, doctrinele de peste hotare au fost reduse la rolul lor normal de «izvoare», din care se pot culege sugestii, motive, material prelucrabil” („Saeculum”, ian.-febr. 1943, pag. 14–15)... „S-a dat exemplul că și românul poate să gîndească lumea încă o dată de la început, și cu aceasta s-a verificat un potențial... Gîndirea filozofică este prin definiție o gîndire ofensivă. În filozofie te poți angaja pe o linie oarecare, numai cînd linia mai permite un adaos” (*ibid.*, pag. 15). Adaosul acesta nu poate fi obținut decît din sondarea adîncurilor pămîntului care ne ține și ne hrănește, a solului care ne definește ființa și ne asigură independența de gîndire. Dacă istoria noastră s-ar fi desfășurat sub o zodie mai norocoasă, am fi putut crea, poate, sisteme filozofice proprii pornind de la diversele „eresuri” cunoscute, în trecut, la care Blaga face referire uneori, ca în *Fîrtate și nefîrtate* sau în *Isus-pămîntul* (din volumul *Izvoade*, pag. 207–217). Ideea este chiar mai clar formulată în cîteva locuri din *Lumtea lui Caron*: „Sîntem încredințați că atîtea dintre eresurile românești ar fi putut să fie semînte pentru atîtea concepții metafizice! Semînte ar fi încolțit” (pag. 465); sau „un popor care are eresuri atît de ciudate și puțin conforme cu învățătura oficială bisericească, cum se întîmplă să fie cel românesc, ar fi putut să-dea, în cursul timpului, o seamă de concepții cu totul neconformiste despre Divinitate și lume” (pag. 472–473).

Am văzut, totdeauna, în Blaga, un scriitor profund ancorat în realitățile noastre, care vede, în sat „centrul lumii”, apropiindu-se, în felul acesta și de Rebreanu și de Sadoveanu. *Spațiul* lui mioritic mi s-a părut că poate sta, foarte bine, nu numai alături de *Baltagul* lui Sadoveanu, și de *Frații Jderi*, ci și de *Viața lui Eminescu*, de Călinescu, de ediția poeziilor lui Eminescu, scoasă de Constantin Botez, în 1933, sau de *Răscoala* lui Liviu Rebreanu. De Sadoveanu mi s-a părut că l-ar mai putea apropia preocuparea pentru descendența geto-dacică, precum și seninătatea cu care amîndoi au știut să facă față împrejurărilor

celor mai grave și mai triste din istoria poporului nostru. Prin permanenta sa stăruință asupra vieții satului, prin încredințarea că acolo este rezervorul cel mai de seamă al rezistenței și spiritualității noastre, el merge împreună cu Liviu Rebreanu. Amândoi au ținut să sublinieze faptul respectiv în discursurile de recepție la Academie. Dar, aici, Blaga se întâlnea, iarăși, cu Sadoveanu, care ne-a demonstrat, de atâtea ori, că istoria noastră întreagă s-a sprijinit pe țărânie, dar și cu Călinescu, care, vorbind tocmai în perioada respectivă despre Rebreanu, ajuns la 50 de ani, afirma că nu aveam roman din cauză că nu aveam orașe, că singurele romane reușite de până atunci sînt cele de inspirație rurală, în frunte cu ale lui Rebreanu.

Blaga a fost un creator pe mai multe planuri: poet, filozof, dramaturg și eseist, autor de lucrări beletristice și memorialist, a lăsat, peste tot, mărturia unui talent ieșit din comun, a unui creator care a exercitat și exercită o influență tot mai accentuată asupra scriitorilor și gînditorilor tineri. Nici o preocupare intelectuală nu i-a fost străină. A trasat drumuri noi peste tot. Toate scrierile sale se disting printr-o limbă literară cu adevărat exemplară. E aproape de mirare cum a putut scrie atît de mult, în atîtea direcții și atît de frumos.

După ani de suferință, după tăceri îndelungate, în care Blaga a fost oprit de a vorbi ori de a scrie, s-a întîmplat ca vorba bătrînului cronicar să-și mai facă odată efectul și să fie auzită pe toate meridianele pămîntului românesc: „Biruit-au gîndul!“ Glasul poetului, deșteptat, parcă, din morți, se revărsa, în valuri, mai melodios și mai puternic decît înainte. El transforma sufletele noastre în flaute de mătase și ne făcea să uităm toate necazurile printre care a trebuit să ne strecurăm. Un singur lucru ne mai întrista: Blaga nu mai era, nu se mai putea bucura împreună cu noi; lipsea tocmai el de la sărbătoarea pe care ne-o pregătise moștenirea lui literară. A fost, poate, scris undeva ca „învierea“ lui din morți să fie mai veridică decît i-a fost viața. Ceea ce n-a putut obține, cît a trăit, avea să i se acorde după moarte, cînd opera lui își face loc, tot mai insistent, în conștiința cititorilor. Imediat după moarte au început să-i apară cărțile adunate în sertar, vreo 14 la număr. Au fost inițiate două ediții de opere și au apărut mai multe monografii privind diverse aspecte ale operii lui. Au apărut ediții noi din poeziile lui, ca și din dramaturgie, după cum au fost adunate, în volume, articolele lui de tinerețe precum și o parte dintre scrisorile expediate ori primite de el. *Zilele Lucian Blaga*, de la Sebeș, Lancrăm și Alba Iulia, ajunse în 1995 la a 15-a ediție, au contribuit, în mare măsură, la repunerea în circulație a operei lui Blaga. Centenarul nașterii poetului a prilejuit manifestări omagiale în toate orașele țării. Am participat eu însumi la cele din județul Alba, din zona natală a scriitorului, la cele din Iași și la cele din Chișinău. Impresionante au fost cele de la Sebeș și de la Lancrăm, unde, pe lângă populația din zonă, au fost prezenți mulți elevi, organizați în grupuri, de la diverse școli din toată țara.

Blaga nu mai este un necunoscut. Numele lui este tot mai des rostit de oameni din toate generațiile. El ia proporții asemănătoare cu cele din poezia *Cresc amintirile*.

„Într-un amurg, sînt ani de-atunci, mi-am zgîriat Stăruitor
În scoarța unui arbor – numele –
Cu slove mici, stîngace și subțiri...
Azi am văzut din împlinire
Cum slovele-au crescut din cale-afară –
uriașe...”

LUCIAN BLAGA, NOTRE CONTEMPORAIN

RÉSUMÉ

L'auteur suit l'activité poétique, dramaturgique et philosophique de Lucian Blaga, dès son début jusqu'à la mort de l'écrivain. On présente ses grands moments créateurs, ainsi que ceux où l'écrivain n'a pas pu publier. On souligne ensuite le retour du poète à l'attention du public. L'oeuvre de Blaga n'a pas pu être mise à l'index; elle s'est défendue seule par sa valeur. On ne peut pas imaginer une force, politique ou d'autre nature, capable de barrer le chemin vers la définitive consécration d'un poète qui se trouve dans le voisinage d'Eminescu. La poésie de Blaga est maintenant dans une ascension continue.

GEMENII ÎN MITOLOGIE ȘI FOLCLOR

SILVIA CIUBOTARU

Din cele mai vechi timpuri, perechea sacră de tipul fraților gemelari a fascinat comunitățile umane în sânul cărora s-a ivit. Adulați sau demonizați, gemenii au fost investiți de societățile primitive cu virtuți supranaturale.

Așa cum constata J.G. Frazer, indienii din Columbia Britanică erau convinși că gemenii posedă puteri magice asupra universului, mai ales asupra ploilor și furtunilor. De aceea, când se pornea vreo vijelie, obișnuiau să strige: „Liniștește-te, răsuflare a gemenilor!”¹.

Tot în nordul continentului american, copiilor gemeni li se atribuia capacitatea de a aduce belșug în casa și în tribul lor, de a chema somonii în apele din apropiere². Indienii Thomson îi denumeau pe gemeni *tinerii urși cenușii*, după totemul tribal, și căutau să le câștige bunăvoința spre binele comunității³.

În Africa occidentală, gemenii erau adorați și îndeplineau funcția de vrăjitori. Puterea lor era atât de mare, încât era de ajuns să facă un gest mărunț, de exemplu să verse puțină apă dintr-un vas, pentru a provoca ploi și torente. La negrii *bantu* din golful Delagoa (Baronga), femeia care naștea gemeni era supranumită, în semn de respect, *Tilo* („cer”), pentru că fiii ei erau *copiii cerului*⁴.

Sacralitatea nașterii gemelare impunea rituri speciale de purificare a părinților. În Uganda, tatăl unor copii gemeni este *tabu* pentru un anumit interval de timp, când nu are voie să omoare vreo vietate ori să vadă sânge⁵. Dar, în același timp – așa cum se întâmpla în Africa Centrală –, există convingerea că părinții care au fost atât de prolifici au o putere specială de a spori fertilitatea ogoarelor, livezilor și animalelor⁶.

Numeroase rituri de întemeiere și cosmogonii ale Antichității și ale societăților primitive au drept eroi doi frați gemeni. Cel mai adesea, este vorba de

¹ J.G. Frazer, *Creanga de aur*. Traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor. Note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva, 1980, I, p. 141.

² *Ibidem*, p. 142.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 194.

⁶ *Ibidem*, p. 8.

frați antagoniști: unul întunecat, altul luminos, unul tinzând spre cer, altul spre pământ, unul imaculat, altul impur, unul nemuritor, altul îmbrățișând destinul omenesc ș.a.: „...on suppose que les deux démons, le bon et le mauvais, sont deux frères, souvent deux frères jumeaux, étant donné que les jumeaux sont universellement censés êtres ennemis mortels”⁷.

Un imn malgaș descrie cum Zamhor cel bun și Niang cel rău au creat lumea. La egipteni, zeii primordiali, creatorul Osiris și distrugătorul Set, sunt frați gemeni. Întemeietorii neamului brahman sunt doi gemeni Gupta, porecliți *cei ascunși*⁸. La melanezieni, cosmosul este opera gemenilor To Kabina și To Karwuwu. La mordvini, lumea se naște din lupta dintre geamănul benefic Șkai și cel malefic Șaitan, iar la ciuci, rivalii fraterni sunt Creatorul și Tangen. Dualismul persan este susținut de conflictul perpetuu dintre solarul Ahura Mazda și întunecatul Ahriman. Mai târziu, la slavii primitivi, gemenii rivali ce stăpânesc lumea se vor numi Bichibog și Cernibog⁹.

În mitologia românească, eternii inamici Fârtatul și Nefârtatul zidesc universul. Fârtatul este un demiurg al sacralului, pe când Nefârtatul edifică profanul. *Kalofilia* Fârtatului corectează și îmbunătățește *askimofofia* fratelui său geamăn. Romulus Vulcănescu sublinia *aniconismul* străvechi al Fârtatului și Nefârtatului ca zei gemelari¹⁰.

Denominatorii pereche au cunoscut un cult puternic în spațiul carpato-dunărean, mulțimea documentelor arheologice atestând prezența adorației *cabirilor, cavalerilor danubieni, dioscurilor și dolichenilor*. Gemenii se înscriu în rândul celor mai importanți ctitori de civilizații și cetăți. Erau ajutați în această misiune de puterile lor oculte, dar și de inițierea pe care o aveau în ritualurile de întemeiere. Romulus și Remus (numele celui de al doilea însemnând, în limba latină, *geamăn*¹¹) au fondat Roma. Urmași ai dinastiei din Alba Longa, nepoții lui Numitor, cei doi frați aleg locul de așezare a noului oraș în zodia Gemenilor, la 21 aprilie. Spațiul este purificat. Deasupra gropii numite *mundus*, în care s-au pus bulgării de pământ aduși din vechea patrie, gemenii au înălțat un altar. Îmbrăcat în costum sacerdotal, Romulus marchează viitoarea incintă urbană cu un brăzdar de aramă. Plugul său este tras de un taur și de o vacă albă¹².

Până aproape de timpurile noastre, ritualul de întemeiere a unei noi localități la români se aseamănă cu antica fondare a Romei. Informațiile date la iveală de răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu, în jurul anului 1893, sunt

⁷ Alexandre H. Krappe, *La genèse des mythes*, Paris, Payot, 1938, p. 64.

⁸ *Ibidem*, p. 93.

⁹ *Ibidem*, p. 65.

¹⁰ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 231.

¹¹ Jean Vertemont, *Dicționarul mitologiilor indo-europene*. Traducere de Doina Lică, Lucian Pricop. Timișoara, Editura Amarcord, 2000, p. 278.

¹² Georges Dumézil, *Mit și epopee*. Traducere de Francisca Băltăceanu, Gabriela Creția, Dan Slușanschi, București, Editura Științifică, 1993, p. 193.

edificatoare în acest sens¹³. Doi frați gemeni trasează, arând în cerc, hotarul satului (Mitoc – Dorohoi, Movileni – Iași). Cel mai adesea, plugul este purtat de doi boi gemeni (Burdujeni – Botoșani, Hănești – Dorohoi, Vultureni – Tecuci). Sunt preferați boii gemeni negri (Poiana – Dolj), născuți într-o zi de sâmbătă (Vârtopu – Dolj). Ritualul, săvârșit sub dublul simbolism gemelar, asigură așezării ocrotire și un destin fericit. Exista credința că, în felul acesta, vor fi feriți locuitorii de cele rele și că „nimeni nu le va putea cotorpi pământul”¹⁴.

În legenda Atlantidei, Platon menționează sistemul dual de conducere. Primii domnitori ai misteriosului ținut au fost Atlas și Gadiros, urmați de Ampheres și Eudaimon și de alte perechi de frați gemeni¹⁵.

Castor și Pollux au pus temeliele Spartei. Argosul este considerat a fi ctitoria fraților gemeni Proitos și Akrisios. Idas și Lynkeus au înălțat Messina, Herakles și Iphikles cetatea Tiryns, iar Eteokles și Polyneikes – Teba¹⁶. Ulsterul irlandez se afla sub patronajul celor doi Emain Macha (*gemenii lui Macha*)¹⁷. Dioscurii gali Momoros și Atemaros joacă un rol important în întemeierea orașului Lugdunum, Lyonul de astăzi. Sfinții creștini gemeni Gervasie și Protasie au fondat Milanul, dar, înainte de ei, au fost considerați drept ctitori ai vechiului Mediolanum frații gali Segovesus și Bellovesus¹⁸.

Simbol al unei ambivalențe, gemenii devin, în multe mitologii, ocrotitori ai trecerilor dintr-un spațiu într-altul ori dintr-un interval de timp în altul. Ianus, străvechea divinitate romană a porților, a începuturilor și sfârșiturilor, păzitor al ușilor și pragurilor, al primei luni a anului – cunoscut mai ales ca *Bifrons* – este reprezentat uneori sub înfățișarea a două persoane identice la chip¹⁹. Templul său, de pe Forum Romanorum, era închinat lui *Ianus geminus*.

La antipozi, în China, apar zeitățile ușilor și porților, numite Men-Shen și Zhong-Kui – fie ca doi războinici fioroși, fie ca doi copii nevinovați. Cele două divinități asiatice gemene se disting doar prin sfera lor de acțiune. Edificatoare în acest sens sunt textele care le însoțesc portretele. În cazul lui Men-Shen, se menționează: „Fericirea se află sub ochii noștri”, pe când cuvintele care apar lângă imaginea lui Zhong-Kui sunt: „Fericirea vine din cer”²⁰. Cele mai vechi imagini de

¹³ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu, București, Editura Minerva, 1976, p. 137.

¹⁴ A. Fochi, *op. cit.*, p. 138, satul Urși, județul Olt.

¹⁵ Hans Bidermann, *Dicționar de simboluri*. Traducere din limba germană de Dana Petrache, București, Editura Saeculum I.O., 2002, vol. 1, p. 166.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, vol. II, p. 93.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Hans Bidermann, *op. cit.*, vol. 1, p. 184.

²⁰ *L'Imagerie populaire chinoise*. Culegere și texte de Maria Rudova, redacția sinologică de Lev Menșikov, Leningrad, Édition d'art Aurora, 1988, p. 24–30.

men-shen (*men* = „intrare”, *shen* = „spirit”) se află în templul lui Confucius, la Qufu (provincia Shandong), zidit în secolul al XVII-lea (dinastia Qing)²¹.

Așa cum sublinia Mircea Eliade, în mitologia indo-europeană toți eroii gemeni sunt benefici²². Ei apără de primejdii călătoriei pe mare, echilibrează ritmurile cosmice, intervin în favoarea celor buni. Încărcați cu atâtea virtuți excepționale, era firesc deci ca gemenii să se înscrie în rândul celor mai eficienți vindecători. Frații asemănători, nu numai la chip ci și la fire, care realizează unitatea unei dualități echilibrate, obținută prin sinteza multiplului la unu – pot impulsiona armonia interioară a celor vătămați de maladii.

Pe teritoriul țării noastre s-au aflat sanctuare ale zeului medicinei Asklepios (Asklepius sau Esculap). Cultul său a supraviețuit în aceste locuri mult timp după ce toți ceilalți zei daco-romani au fost uitați. Fiii săi, gemenii Machaon și Podalirius, erau vestiți pentru priceperea lor în arta tămăduirii. Printre cei vindecați de Machaon se numără Philoctetes, Menelaus și Telephus, răniți în timpul războiului troian. Podalirius a salvat viața Syrnei, fiica regelui Cariei, primind drept răsplată orașul Chersonesos.

Specifică Daciei romane a fost adaptarea unor culte siriene și palmiriene pentru latura lor taumaturgică. Iupiter din Dolihe (localitate din Anatolia) sau Dolichenus era invocat, astfel, pe un altar ridicat de Veturius Marcianus, veteran din Legiunea a XIII-a Gemina, în urma unui vis pe care l-a avut, *ex praecepto numinis Aesculapi*²³.

În stânga și în dreapta lui Iupiter Dolichenus apar *Cabirii dolicheni* așezându-se. Mai rar, în locul acestor cavaleri gemeni sunt reprezentați *Sol* și *Luna* în poziții simetrice. Formula *pro salute*, ce însoțește aceste imagini, este edificatoare asupra puterilor leucitoare atribuite acestor divinități. Alți gemeni protectori ai sănătății sunt Dioscurii (Castor și Pollux), aflați în relație sincretică atât cu Cavalerii Danubieni, cât și cu Cabirii²⁴.

A fost foarte lesne ca, peste acest amalgam de divinități gemelare cu virtuți terapeutice, să se suprapună adorarea sfinților gemeni Cosma și Damian. Dintre cele trei perechi de gemeni cu același nume, prăznuiți de calendarele creștine, cei mai importanți sunt sirienii Cosma și Damian, martirizați în anul 303, sub domnia lui Diocletian. Primul lăcaș care le-a fost închinat este *martyriumul* din Cyr²⁵.

²¹ *Ibidem*, p. 12.

²² Mircea Eliade, *Traité d'Histoire des religions*. Préface de Georges Dumézil, Paris, Payot, 1970, p. 99.

²³ Silviu Sanie, *Culte orientale în Dacia romană, I. Cultele siriene și palmiriene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 63. Este menționată existența la noi a aproximativ 400 epigrafe dolicheniene.

²⁴ Teohari Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*. Studiu arheologic și mitologic asupra unor monumente antice. Ediție îngrijită și prefată de I. Oprisan, București, Editura Saeculum I.O., 2005, p. 22–42.

²⁵ André Grabar, *Iconoclasmul bizantin*. Dosarul arheologic. Traducere, prefată și note de Daniel Barbu, București, Editura Meridiane, 1991, p. 174; Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*. Traducere de Florin Chirițescu. Prefată de Vasile Drăguț, București, Editura Meridiane, 1980, vol. II, p. 58.

Bisericile de sub patronajul acestor *anarghiri* (doctori fără de arginți) au avut multă vreme aceeași funcționalitate ca și templele lui Asklepios, Machaon, Podalirius, Castor și Pollux. Lumea venea în aceste incinte pentru incubatii și alte tratamente medicale. Bolnavii din Mistra, Ravenna și Antiohia erau vindecați în mod miraculos cu ajutorul medalioanelor de ceară marcate cu chipurile acestor martiri creștini sau cu ajutorul icoanelor ce-i reprezentau.

Chiar și mai târziu, la câteva secole de la martirajul gemenilor sirieni, bisericile ce le-au fost dedicate erau loc de pelerinaj pentru suferinzi. Sfântul Grigore din Tours preamărea minunile săvârșite de moaștele sfinților Cosma și Damian. În Italia, cultul medicilor fără arginți a fost introdus mai întâi la Ravenna, după ce s-a aflat despre miraculoasa vindecare a împăratului Iustinian. Prestigioasa familie florentină a Medicilor se considera protejată de acești sfinți gemeni de la porțile Orientului²⁶.

Crucile relicvar și engolpioanele cu chipurile sfinților Cosma și Damian, descoperite pe teritoriul țării noastre, erau purtate de cei care se fereau de boli sau care doreau să se vindece²⁷. Gemenii anarghiri au fost deosebit de prețuiți în popor „ca doi luminători, strălucind pre pământ cu faptele cele bune, pentru care au și luat de la Dumnezeu *dar de tămăduiri*, dând sănătate sufletelor și trupurilor, doftorind tot felul de boale, tămăduind toate neputințele în norod și izgonind durerile cele viclene”²⁸. Întâi noiembrie, praznicul gemenilor sirieni, era cunoscut în mediile rurale sub denumirea de *Vrăcev* (de la slavonul *vracevati* = „a vindeca”).

Așa cum observa Vasile Bogrea, în studiile sale²⁹, descântecele românești au asimilat numele prețuiților *vraci ai Domnului* – dându-le cele mai neașteptate versiuni –, semn al unor metamorfoze îndelungate: Cosman d’amin, Cosmă Dămin, Cuzman de Amin etc. Numele dioscurilor creștini, printr-o procedură sintetică specifică vorbirii populare, devine de multe ori *Cosmandin*. Apelativul grecesc de *Aghioi Anarghyroi* este comprimat, într-un descântec apărut în revista „Buciumul român”, în formula *ai iamata*.

În textele magice, doctorii fără de arginți devin personaje mitologice cu puteri ieșite din comun, purificând întreg universul: „Amin, Amin/ Cosmă Damin,/ Unde purcezi,/ Codrii ciuntezi,/ Toate fântânile,/ Toate izvoarele/ De mături/ Și de gloduri/ Să le cureți!” (Horodnicul de Jos – Suceava).

Pornind de la statutul lor special de frați gemeni, Cosma și Damian posedau puteri oculte, dar și abilități provenite din practica profesională. Dualismul,

²⁶ Viktor Lazarev, *op. cit.*, vol. I, p. 178.

²⁷ Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n. – III e.n.*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 209.

²⁸ *Viețile sfinților carii sunt prăznuiți de sfânta noastră Biserică creștină de răsărit*, București, 1903, vol. III, p. 1.

²⁹ *Sfinții medici în graiul și folclorul românesc și Post-scriptum la „Sfinții medici”*, în vol. *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 124–138.

complicitatea în exercitarea actelor taumaturgice sunt evidente și la alți sfinți gemeni ai panteonului creștin folcloric: Chiril și Ioan, Pantelimon și Ermodae, Samson și Diomid ș.a.³⁰

S-ar părea că anarghirii foloseau *chirotetia* (*cheir* = „mână” în greaca veche), adică vindecarea prin așezarea mâinilor deasupra rănilor, a locurilor afectate – metodă semnalată în Europa de Homer și Hesiod. Dar *chirotetia* era menționată pe o largă arie asiatică, în vechi texte chineze, sanscrite, arabe și ebraice. Într-una dintre scrierile referitoare la Cosma și Damian se spune: „și preste câți din oamenii cei ce pătimeau și din dobitoace își puneau mâinile lor, îndată aceia se făceau sănătoși desăvârșit”³¹.

În satele românești, atitudinea față de gemeni prezintă aceeași ambivalență specifică civilizațiilor arhaice. În genere, nu sunt doriți, deoarece sunt greu de crescut și pentru că sunt mai fragili decât alți copii. Femeile însărcinate respectă de aceea anumite tabuuri pentru a nu naște gemeni: nu mănâncă ouă cu două gălbenușuri ori fructe îngemănate etc.

Chiar și după ce s-au născut, se crede că ar fi mai bine să supraviețuiască numai unul dintre ei. Motivația acestui eres provine din teama de a nu muri mama ori tatăl lor: „dacă trăiesc copiii amândoi, moari unu din părinți” (Bâra – Neamț)³². Primitiva spaimă de fenomene care încalcă normele obișnuite se manifestă în credința că nașterea gemenilor este semn de război, de secetă ori de altă calamitate (Topolița-Grumăzești, Neamț) sau pedeapsă dumnezeiască pentru păcatele părinților (Bivolari – Iași).

Dacă se întâmplă să moară unul dintre gemeni, cel rămas în viață va trăi cât pentru amândoi: „geamanarii își iau norocu unu de la altu” (Movileni – Neamț)³³. Același lucru se presupune că ar avea loc și în cazul a doi copii proveniți din familii diferite, dar din același sat, care s-ar naște în aceeași zi a aceleiași luni și a aceluiași an: „unul trebuie să moară, iar celălalt trăiește o viață jumătate”³⁴. Faptul acesta ne demonstrează că nașterea simultană poate fi mai importantă decât consangvinitatea. Pentru că exista teama că geamănul mai slab (de obicei cel de al doilea născut) va muri, i se puneă în urechea stângă un cercel, pentru a fi ocrotit (Vama – Suceava)³⁵.

³⁰ I.-Aurel Candrea, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, București, Editura Casa Școalelor, 1944, p. 418.

³¹ *Viețile sfinților...*, XI, p. 20.

³² *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB). Vezi și: Motoșeni – Bacău; Cavadinesti, Ghidigeni, Rediu, Țepu – Galați; Hălăucești, Tătăruși – Iași; Icușești, Răucești – Neamț; Laza, Sălceni – Vaslui ș.a.

³³ A se vedea și credința, culeasă, la începutul secolului trecut, din satul Țepu – Tecuci: „Dacă unul moare, să știe că celălalt are o viață îndelungată, deoarece trăiește viața lui și pe a gemenului său” (Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, Socec, 1915, p. 226).

³⁴ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 227.

³⁵ Același obicei exista în Gorj. Vezi Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 228.

Dacă unul din gemeni murea, avea loc la înmormântare un ritual special, prin care fratele rămas în viață era înfrățit cu un băiat de seama lui din sat: „Când moare unu sau să moară ăla de pe urmă să *scoate dîn hiare*. Îl scoate unu care-i tot într-o lună cu el. Se aduc *hiare* (lanț de împiedicat cai) și-i leagă de chicior și-l întreabă altu din casă: – Te faci frate cu cutare ? – Mă fac. – Te lepezi de cutare ? – Mă lepad”³⁶. Obiceiul, cunoscut în Vrancea drept *scoaterea dîn hiare*, este semnalat în alte zone românești sub denumiri ca *dezlegarea din fiare* ori *descuierea fiarelor*. Fratele nou al geamănului se cunoaște sub apelativul de *frate jurat* ori *frate de cruce*. Ritualul poate avea loc și în cazul unor frați sau surori care nu au aceeași vârstă, dar sunt născuți în aceeași zi ori în aceeași lună (*ziutaci* ori *lunateci*).

Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu semnaleză, în ținuturile Iașilor și Neamțului, o variantă mai complexă a despărțirii gemenilor: „Când un om are doi copii de gemeni și unul moare, cel în viață este ascuns să nu-l vadă pe cel mort până îl îngroapă. Când este a se arunca pământ pe cel mort, aduc pe cel viu și-l bagă deasupra cosciugului în picioare, de unde-l scoate un altul străin, cu care apoi se prind frați pe lumea aceasta, lepădându-se de cel mort”³⁷.

Teama că geamănul rămas nu va supraviețui după dispariția fratelui său era atât de mare încât, dacă, din diferite motive, *descuierea fiarelor* nu avea loc la înmormântare, se făcea mai târziu o variantă a acestui ritual apotropaic. Piciorul geamănului viu era încătușat de piciorul crucii de la căpătâiul mormântului fratelui său și apoi desfăcut de cel ales ca *frate jurat*³⁸.

Gemenii sunt percepuți ca *năzdrăvani*, precum în basme. Pot ajuta la lecuirea mai multor maladii prin descântece și gesturi magice. Uneori, este destul să atingă ochii unui bolnav și să-l vindece. De asemenea, au puterea să însănătoșească, în același mod, o vită suferindă (Pleşcani-Călărași, Botoșani). În timpul epidemiilor de ciumă ori de holeră, satul putea fi ferit din calea primejdiilor dacă se trăgea în jurul hotarelor sale o brazdă cu un plug lucrat de doi fierari gemeni, din lemnul a doi copaci îngemănați. Plugul trebuia tras de boi gemeni și condus de doi flăcăi gemeni. Dacă nu se puteau întruni toate aceste condiții, trebuia, în mod obligatoriu, ca măcar feciorii care apăsau pe coarnele plugului să fie „*de-a gemenea*” (Frasin – Suceava).

Gemenii pot să lecuiască scrântiturile. Mult mai frecvent însă acționează benefic, în cazul *tragerii oaselor*, mamele de copii gemeni. Pe lângă gestul magic pe care-l fac (descântând sau călcând de trei ori osul afectat), femeile respective posedă o adevărată dexteritate profesională. Ca în atâtea alte situații din medicina empirică, latura vrăjitoarească secondează reala pricepere a executanțelor vindecării.

În multe ținuturi europene există această prețuire a mamelor gemenilor ca lecuitoare pentru bolile sistemului osos. Se continuă astfel acea convingere a

³⁶ AFMB, satul Bogza, comuna Sihlea, județul Vrancea.

³⁷ Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 131 (Popești – Iași).

³⁸ *Ibidem*, p. 132 (Viziru – Brăila).

latinilor Antichității, menționată de Marcellus Empiricus, că „durerile de șale trec dacă-l calcă [pe bolnav] o femeie care a născut doi gemeni”³⁹.

Participarea făpturilor gemene constituia în vechime o condiție importantă pentru reușita riturilor agrare. Textele plugușoarelor surprind această putere ezoterică circumscrisă animalelor gemene sau măcar asemănătoare ori ziuatice. Pentru aratul arhetipal erau mai potriviți „Boii toți dintr-o noapte fătați/ Toți într-o parte înfierăți”⁴⁰, ori „Într-o sfântă joi fătați”⁴¹, sau „Tot ca unul țințăței/ Tot ca unul cudălbei [...] / Într-o vară vărați/ Într-o iarnă iernați/ Într-o coastă țințați”⁴². Iar pentru treierat, sfântul plugar alege: „...douăsprezece iepușoare,/ La păr semăna,/ La copite *geamăna*”⁴³.

Gemenii, care au înfricoșat comunitățile primitive ca un dublu malefic, și-au cucerit cu timpul un rol creator și tămăduitor. Dacă uneori un frate geamăn poate fi nefast, celălalt va aduce alinare victimelor. Dacă geamănul terestru greșește citoria sa profană, fratele său ceresc o îndreaptă, aducând o aură de sacru. Hypnos, zeul somnului odihnitor, îl alungă adesea pe Thanatos, fratele său purtător de moarte.

LES JUMEAUX DANS LA MYTHOLOGIE ET LE FOLKLORE

RÉSUMÉ

L'étude suit quelques aspects du culte des jumeaux dans les communautés primitives et dans l'Antiquité gréco-romaine, daco-gète et celtique. Doués de vertus occultes, les jumeaux sont présents dans tous les événements majeurs du cosmos. Parmi eux se retrouvent des fondateurs de civilisations et de cités, de même que de fameux thaumaturges. La dernière partie du travail met en relation les croyances populaires roumaines sur les jumeaux et celles universelles.

*Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2*

³⁹ Apud I.-Aurel Candrea, *op. cit.*, p. 354.

⁴⁰ Nicolae Densușianu, *Vechi cântece și tradiții populare românești*. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893–1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Oprișan, București, Editura Minerva, 1975, p. 222 (Mastacani – Covurlui).

⁴¹ *Ibidem* (Mălini – Suceava).

⁴² *Ibidem* (Darabani – Botoșani).

⁴³ *Ibidem*, p. 46 (Puiești – Tutova).

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu ms. nr. 61 = G. Ivănescu, *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*, manuscrisul nr. 61, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.

AN ORIGINAL TEXT
ABOUT THE ROMANIAN TOPONYMY BY G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Research of Romanian Toponymy between the years 1936 and 1958, the work written by G. Ivănescu in 1957 and completed in 1961, lies in file no. 61 in the archives of the Romanian Academy's Library- Iasi Branch, next to some other toponymic studies. The text is a testimony of the interest shown by the professor from Iasi in studying toponymy and in the importance of place-names research in the Romanian language and Romanian people history. G. Ivănescu creates a presentation of the contributions to the development of Romanian toponymy research not only of linguists but also of historians, geographers, sociologists and ethnographers in texts published especially in the period announced in the title. The work is important not only because it presents quite at length the research stage at that particular moment, but also for the observations made by the author on the submitted study, ideas which would be also found in some other works written by the great linguist thereafter.

Keywords: continuity, etymology, history, Romanian language, toponymy.

„DIALECTELE LITERARE”, O „PROBLEMĂ CAPITALĂ”
A VECHII ROMÂNE LITERARE, ÎN CONCEPȚIA
LUI G. IVĂNESCU ȘI ION GHEȚIE

GH. CHIVU*

1. În lucrarea intitulată *Problemele capitale ale vechii române literare*¹, G. Ivănescu, savantul omagiat cu deplin temei, în aceste zile, de către cercetătorii institutului în care își desfășura activitatea științifică în urmă cu o jumătate de veac, pornind de la teoria generală a limbilor literare, dar bazându-se, este notat acest lucru explicit, și pe constatările pe care le făcuse personal studiind textele vechi românești, a afirmat că „timp de mai multe secole, la începutul oricărei limbi literare, există nu o limbă unică, ci mai multe dialecte literare, dintre care unul se impune ca limba literară de mai târziu” (Ivănescu 1948: 68).

S-a întâmplat astfel și în spațiul românesc, continuă marele profesor, pentru că un sistem de norme unic s-a impus tuturor românilor abia în secolul al XIX-lea. Până atunci divizarea a fost evidentă în forma vechilor noastre scrieri literare, în care puteau fi distinse, constata G. Ivănescu, cinci „dialecte literare”: 1. rotacizant, în textele provenind din partea maramureșeană a teritoriului dacoromânesc, 2. ardelenesc (în scrieri alcătuite în Ardealul propriu-zis, de la nord de Mureș), 3. muntenesc, 4. moldovenesc și 5. bănățean. „Dialecte” constituite nu pe baza graiurilor vorbite în marile provincii istorice ale țării, ci pe baza vorbirii „aristocrației locale” din diverse părți ale Dacoromaniei, vorbire care, în formularea expresă a profesorului ieșean, își avea „originea în graiuri aristocratice mai vechi” (*ibidem*: 379).

„Cercetarea noastră asupra dialectelor literare românești de până la 1780 – afirma profesorul – a dus la concluzia că aceste dialecte, ale căror începuturi trebuie puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocrației române din acel timp, alcătuită din domn, boieri și clerici, și că la origine ele sânt tot graiul aristocrației românești, care se separase deja mai de mult de popor, anume atunci când în Maramureș aristocrația românească ajunsese să presteze servicii statului maghiar și când s-au întemeiat Țara Românească și Moldova” (*ibidem*: 378–379).

* Facultatea de Litere, Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

¹ Lucrarea a fost publicată nu în volum independent, ci ca studiu, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945, Iași, [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

În jurul anului 1700, nota G. Ivănescu, se produce o apropiere a „dialectelor literare” transilvănean (de la nord de Mureș) și din nord-vest de graiul literar muntenesc (*ibidem*: 132–133, 369–370), sub influența cărții tipărite în Țara Românească, dar și ca urmare a evoluției firești a rostirii populare din zonă (Ivănescu 1948: 370–371); în veacul al XVIII-lea și dialectul moldovenesc (ilustrat în primul rând de texte alcătuite în partea de nord a provinciei) renunță la unele trăsături tipice, întâi sub influența formelor uzuale atunci în Moldova de sud, apoi, în a doua jumătate a secolului, și sub influență muntenească (*ibidem*: 372), dar o unificare deplină a limbii române literare se produce abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*ibidem*: 136–137).

Urmare a acestui proces, considera autorul *Problemelor capitale*, „dialectul literar muntean din epoca veche a limbii noastre literare, dialect care se deosebea de celelalte dialecte literare vechi..., s-a impus, cu puține împrumuturi de la celelalte – mai ales în domeniul fonetic – în secolul al XVIII-lea ardelenilor, iar în secolul al XIX-lea și celorlalți români, adică moldovenilor” (*ibidem*: 140).

Privind evoluția românei literare vechi [...] prin prisma ponderii avute de diferitele „dialecte literare” în constituirea formei elevate a limbii noastre, G. Ivănescu notează: „Până în secolul al XVIII-lea, limba literară a românilor va avea un caracter maramureșean. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, limba literară va pierde acest caracter, pentru a căpăta unul meridional, muntenesc, dar și moldovenesc de sud, precum și ardelenesc de sud. Unele elemente maramureșene au rămas însă în uz până azi. În secolul al XIX-lea, graiul muntean va influența și mai mult limba literară a tuturor românilor. Așadar, în istoria limbii literare românești, procesul cel mai însemnat nu este unificarea limbii literare românești, fie el acest proces de unificare chiar din punct de vedere al fonetismului, deși cercetătorii de până astăzi au crezut că acesta este lucrul cel mai important, ci schimbarea bazelor ei dialectale, care are loc deja spre sfârșitul epocii vechi” (*ibidem*: 140).

„Problema capitală” a vechii noastre limbi de cultură consta deci, în concepția profesorului, în a afla câte „dialecte literare” erau reflectate de vechile noastre texte, care era originea lor, în ce direcție au evoluat acestea și care au fost cauzele schimbărilor produse în timp în ceea ce privește, desigur, baza dialectală a românei literare. O cercetare în diacronie a „dialectelor literare” ilustrate de tipăriturile și de manuscrisele vechi se confundă astfel cu istoria limbii noastre de cultură.

2. Ideea existenței unor „dialecte literare” în spațiul dacoromânesc, formulată în alți termeni și, firește, din altă perspectivă științifică, apăruse în lingvistica românească anterior anului 1948, când a ieșit de sub tipar ampla lucrare semnată de G. Ivănescu, și la alți învățați, preocupați de normele sau de evoluția românei literare.

Fără să fi fost preocupați direct de starea scrisului vechi românesc, A. Philippide, în volumul I din *Istoria limbii române* (Philippide 1894: 8–9), dar mai ales în *Introducere în istoria limbii și literaturii române* (Philippide 1888: 65–173),

și apoi Petre V. Haneș, în *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Haneș 1926: 224), consemnaseră ideea lipsei de unitate a scrisului literar înainte de secolul al XIX-lea.

Moses Gaster formulase, la rândul lui, în studiul introductiv la *Chrestomatia română* (Gaster 1891: XC–XCII), observația asupra existenței, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, a trei „dialecte”: muntenesc, moldovenesc și transilvănean, ultimul având particularități ce îl apropiau când de textele alcătuite în Moldova, când de cele scrise sau imprimate în Țara Românească.

Al. Rosetti constatare și el, în *Studiul asupra rotacismului* (Rosetti 1924: 12–13) și ulterior în volumul consacrat *Limbii române în secolul al XVI-lea* (Rosetti 1932: 150–152), că în textele noastre vechi existau două variante literare bine individualizate: cea a textelor coresienne și cea a scrierilor așa-zis rotacizante, prima dominând apoi, afirma savantul bucureștean, prin răspândire și influență, textele copiate în nord-estul teritoriului românesc.

Ovid Densusianu nota la rândul lui, în volumul al II-lea din *Histoire de la langue roumaine*, rescris și apoi tipărit în 1938, constatarea că textele românești păstrate din secolul al XVI-lea arătau existența unei fărâmișări dialectale destul de vizibile (Densusianu 1938: 12).

Pe fondul pregătit, într-un fel, de astfel de observații, ideea formulată de G. Ivănescu în *Problemele capitale...* a fost acceptată fără ezitare de către Ștefan Munteanu și Vasile D. Țăra (în cursul de *Istorie a limbii române literare*, tipărit în versiune revizuită și adăugită în anul 1978), cei doi apreciați profesori timișoreni considerând că existența dialectelor literare este „singura întemeiată pe o foarte minuțioasă analiză a faptelor, culese dintr-un mare număr de monumente literare” (Munteanu – Țăra 1978: 44).

Alți autori, adepți ai ideii că limba română literară s-a format, de fapt, abia în secolul al XIX-lea (aceștia concepeau astfel limba literară nu ca un fenomen sociocultural aflat în continuă schimbare, ci doar ca rezultat, primul unitar, al unei îndelungi evoluții), constată și ei existența mai multor particularități dialectale în vechile noastre manuscrise și tipărituri, autorii acestora scriind, după cum nota profesorul Gavril Istrate, „nu într-o limbă unitară, ci într-una cu particularități dialectale” (Istrate 1963: 16–17). Ideea se regăsea și în studii semnate de Iorgu Iordan (Iordan 1954: 69), iar Emil Petrovici considera că, în epoca premergătoare Unirii din 1859, existau două variante ale limbii noastre literare, vorbite și scrise de intelectualii din capitalele celor două principate românești (Petrovici 1960: 61, 78).

Era însă vorba, în concepția acestor ultimi autori, ca și în aceea a altor specialiști, preocupați, în deceniul al VI-lea al secolului trecut, de problemele limbii române literare, mulți aparținând în primul rând Școlii lingvistice ieșene, de formularea ideii existenței unei limbi românești de cultură extrem de unitare, în ciuda unor mici diferențe, considerate neimportante pentru ansamblul normelor scrisului nostru literar, apărute, se afirma sau se subînțelegea, sub influența vorbirilor locale.

3. Teoria „dialectelor literare”, formulată și argumentată inițial de profesorul G. Ivănescu, a fost preluată, continuată și dezvoltată, fapt bine cunoscut în lingvistica românească, de Ion Gheție. Întemeietorul Școlii filologice bucureștene moderne a abordat teoretic problema, analizând totodată opiniile pro și contra teoriei formulate de fostul profesor ieșean, în *Introducere în studiul limbii române literare* (Gheție 1982: 87–101).

O făcuse și anterior, în urmă cu un deceniu, aducând, în afara analizei teoretice, și argumente pentru o studiere detaliată a procesului de formare a limbii române literare actuale, în amplul studiu introductiv la *Baza dialectală a românei literare*, carte tipărită în 1975 (la Editura Academiei), dar încheiată încă din toamna anului 1971 (Gheție 1975: 9). *Baza dialectală* însăși era o demonstrație a utilității de a fi cercetate „dialectele literare” pentru descifrarea procesului de constituire a normelor limbii noastre de cultură, deopotrivă vechi și moderne, religioase și laice.

Savantul bucureștean a sesizat cauzele opoziției arătate de majoritatea cercetătorilor scrisului nostru vechi față de teza formulată de G. Ivănescu, opoziție izvorâtă în primul rând din terminologie (unui dialect al românei istorice, cum este dacoromâna, nu i se puteau subordona... alte dialecte), dar având la bază și numărul (considerat prea mic) de particularități diferențiatore pentru vechile noastre texte, copiate, imprimate sau redactate în principalele provincii istorice ale teritoriului românesc nord-dunărean. Aceeași opoziție își găsea de asemenea argumente în opiniile vechilor învățați privitoare la unitatea scrisului nostru literar sau la strădania marilor cărturari de creare a unei limbi literare comune, prin evitarea sistematică a multor trăsături marcat regionale.

Ion Gheție a propus atunci (în 1971), pentru evitarea contradicției terminologice amintite, înlocuirea sintagmei „dialect literar” cu „variantă literară regională”, insistând totodată asupra faptului că schimbarea formulării nu semnifică o modificare a conținutului.

Lingvistul bucureștean înțelegea prin „variantă literară regională” „o realizare regională a limbii literare, care presupune existența unui sistem mai mult sau mai puțin coerent de norme și se opune cel puțin unei alte realizări regionale a limbii respective” (Gheție 1975: 74).

Totodată el a reluat cercetarea vechilor noastre texte literare, efectuând nu o analiză impresionistă, mai mult sau mai puțin întâmplătoare, ci una sistematică, bazată pe diferențierea trăsăturilor lingvistice distinctive, norme „fundamentale” (în formularea din *Baza dialectală...*) sau „diferențe tranșante” (în formularea din *Introducere...*), de normele „secundare” (cum le numește în *Baza dialectală...*) sau „diferențe parțiale” (potrivit formulării din *Introducere...*).

Ion Gheție constata, similar lui G. Ivănescu, dar într-o formulare mai detaliată și având în vedere întreaga istorie a limbii noastre de cultură (Gheorghe Ivănescu se oprea în *Problemele capitale...* exclusiv asupra limbii române literare vechi, considerată, din perspectiva „dialectelor literare”, o realitate distinctă de limba română literară modernă), că „problema bazei dialectale se interfera masiv

cu problema unificării limbii literare, coincidând în parte cu ea. Iar unificarea lingvistică, rămânând expresia unui anumit moment istoric, era totodată rezultatul întregii evoluții de până atunci a limbii literare. Atâta timp cât actualele norme ne apar drept rezultatul unei evoluții seculare, iar graiurile dacoromâne au suferit sensibile transformări în ultimele patru veacuri, era clar că rezolvarea problemei atârna de adoptarea unei perspective diacronice în examinarea faptelor. Această schimbare de optică trebuia să ducă în mod necesar la elaborarea unei istorii a limbii române literare, în care evoluția normelor să fie urmărită în raport nemijlocit cu modificările suferite de graiuri din secolul al XVI-lea până astăzi” (Gheție 1975: 7).

A rezultat de aici, pentru Ion Gheție și, apoi, pentru colectivul pe care l-a condus în cadrul Institutului de Lingvistică din București, necesitatea realizării unei ample și sistematice descrieri a procesului de evoluție a normelor limbii noastre literare din epoca celor mai vechi scrieri românești cunoscute până în epoca modernă. Cu oscilațiile firești unui proces deloc uniform, trecut prin etape succesive bine marcate din istoria unui fenomen în care scrisul religios s-a desprins la un moment dat de scrisul laic; proces în care numărul și ponderea „variantelor literare regionale” s-au schimbat; în care normarea implicită (specifică epocii vechi) și cea explicită (dominantă în secolele ulterioare apariției mișcării iluministe transilvănene) au avut importanță și rol distincte; în care rolul personalităților culturale și (apoi) al celor științifice s-a manifestat în mod diferit.

S-a impus chiar o regândire a relației dintre literar și dialectal în cursul îndelungului și sinuosului proces de constituire a normelor unice supradialectale.

A fost această reformulare („variante literare regionale”) a vechii teorii a „dialectelor literare” și expresia unei noi gândiri asupra modului de selectare a particularităților devenite literare și punctul de plecare pentru identificarea nu doar a unor variante ale limbii noastre de cultură, ilustrate de textele realizate în cadrul centrelor culturale ce au funcționat în marile provincii istorice ale teritoriului dacoromănesc, ci și a unor „regionalisme literare”, concept interesant și productiv din punct de vedere științific, care aparent ascunde o contradicție în termeni.

Iar analiza detaliată, consecventă și bine condusă metodologic a textelor-sursă, mult mai numeroase și mai bine cercetate în anii '60 ai secolului trecut decât în perioada în care G. Ivănescu își redactase teza de doctorat, a permis deopotrivă eliminarea ideii că forma elevată a limbii noastre vechi trebuie identificată cu „vorbirea aristocrației” și formularea unor opinii distincte asupra numărului și evoluției „variantelor literare regionale”.

În concepția lui Ion Gheție, parțial modificată în *Istoria limbii române literare. Privire sintetică* (Gheție 1982: 23–24) și, apoi, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (Gheție 1997: 36–40), față de *Baza dialectală* (Gheție 1975: 70–74), aceste „variante literare regionale” erau, în epoca de început a scrisului nostru literar (adică de la primele texte românești cunoscute din secolul al XVI-lea până spre mijlocul secolului al XVIII-lea), patru: 1. muntenească – sud-est ardelenescă, 2. nord-moldovenească, 3. nord-ardelenescă și 4. bănățean-hunedoreană. Lipsește astfel

„dialectul literar” maramureșean, extrem de important în concepția lui G. Ivănescu privitoare la evoluția românei literare, Ion Gheție demonstrând că cele mai vechi texte rotacizante au fost alcătuite în nordul Moldovei, iar nu în Maramureșul istoric (Gheție 1969: 208–209; Gheție, Mareș 1985: 300–301). După o perioadă de constituire și apoi de consolidare a acestor patru „variante literare” (între 1532, anul celor mai vechi știri despre utilizarea limbii române ca limbă de cultură, și 1656, când încetează activitatea tipografiei de la Bălgrad), urmează (între 1656 și 1780) o epocă de influențe reciproce, finalizată (la mijlocul veacului al XVIII-lea) printr-o primă unificare, produsă în cartea bisericească de slujbă sub influența tipăriturilor muntenești scoase în vremea lui Antim Ivireanul. Este perioada în care rămân practic în uz, în ansamblul scrisului nostru literar, cu diferențe de pondere în cartea imprimată și în producția manuscrisă, în scrisul religios, respectiv în cel laic, două „variante” importante, muntenească și moldovenească, între care va continua, în veacul următor (al XIX-lea), disputa pentru impunerea ca bază a românei literare moderne.

Dispută tranșată, cu sprijinul teoretic foarte consistent al ilumiiniștilor ardeleni, care îndemnau la luarea în considerare a formei vechiului scris bisericesc, în cadrul căruia constatarea, în formularea lui Petru Maior, că „numai o dialectă este la toți” (Maior 1825: 70), și apoi pe baza principiilor formulate de Ion Heliade Rădulescu, care considera, foarte probabil nu fără relație cu ideile corifeilor Școlii Ardelene, că noua limbă literară trebuia construită urmând „tipii” „limbii cei bisericești” (Heliade 1836: 220), în favoarea variantei literare muntenești. În fapt, a vechii norme literare unificate pe bază muntenească la mijlocul veacului al XVIII-lea, iar nu a subdialectului muntenesc propriu-zis.

Spre altă realitate decât aceea ilustrată de varianta dialectală a limbii române vorbite în provincia de sud a țării trimit și fenomenele selectate de învățații care au construit, în secolul al XIX-lea, sistemul de norme al românei literare moderne astfel încât să corespundă în primul rând criteriilor gramaticalității și „clasicității” formelor (Heliade 1838: 238). (Potrivit acestui ultim criteriu, corespunzând în fapt unui „latinism intern”, erau redescoperite și promovate ca literare forme vechi, cel mai adesea moștenite din latină, apropiate de etapa în care româna va fi avut o unitate originară.)

4. Istoria disputei din lingvistica românească privind teoria „dialectelor literare”, încheiată practic odată cu apariția *Bazei dialectale*, cunoaște însă și un ultim episod, marcat de publicarea, în anul 1980, sub semnătura lui G. Ivănescu, a singurei istorii complete a limbii române (Ivănescu 1980); formă ultimă a unui text asupra căruia marele profesor a revenit în repetate rânduri, începând cu epoca elaborării tezei sale de doctorat, trecând prin diverse forme date materiei pentru cursuri consacrate în timp unor aspecte diverse ale evoluției limbii române, dar și prin studii reluate ulterior ca atare sau în formă parțial modificată, și continuând practic și după imprimarea primelor coli.

În acest volum sunt reluate, în cadrul capitolului intitulat *Apariția limbii literare românești* (Ivănescu 1980: 499–516), și apoi în capitolul numit *Limba*

literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea (Ivănescu 1980: 559–586), principalele idei privind originea, numele, numărul și evoluția „dialectele literare” din *Problemele capitale...*

Revine de asemenea ideea care a dat naștere considerațiilor formulate de Gheorghe Ivănescu privind distincția dintre „limba aristocrației” și limba poporului: „Apariția limbii literare românești este [...] o urmare a diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului și Bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației și clerului” (Ivănescu 1980: 560). Limba literară va fi fost de aceea, consideră profesorul, în primul rând „un dialect social” (*ibidem*: 560), nu unul cultural.

Tot aici, G. Ivănescu afirmă, ca și în 1948, că vechile dialecte literare s-au născut prin adaptarea locală, mai mult sau mai puțin intensă, a limbii textelor rotacizante. (Profesorul susține acest lucru chiar când scrie despre limba *Paliei de la Orăștie*, text tradus special pentru tipar în zona Hunedoarei, la finele veacului al XVI-lea; *ibidem*: 576.)

Un amplu paragraf este consacrat în *Istoria limbii române*, ca o concluzie și ca o întărire a descrierii date în acel moment „dialectelor literare” avute de limba română veche, modului în care a fost receptat conceptul în lingvistica românească (*ibidem*: 577–588). Sinteza critică (combătând sau nuanțând interpretările date de Al. Rosetti, Liviu Onu, Jacques Byck, Boris Cazacu sau Ion Coteanu) seamănă, în modul de desfășurare și de argumentare, cu aceea dată de Ion Gheție, în capitolul introductiv la *Baza dialectală* (Gheție 1975: 70–74) și în *Introducere în studiul limbii române literare* (Gheție 1982: 87–95).

Ajungând cu analiza la cartea cercetătorului bucureștean, apărută în 1975, G. Ivănescu notează: „După aceste tribulații ale lingvisticii române în problema limbii literare vechi, lucrarea lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare...*, revine la ideea dialectelor literare, înțelese așa cum trebuie, ca forme regionale puțin deosebite una de alta ale limbii literare din perioada veche, iar nu ca forme regionale foarte deosebite ale acestei faze a limbii literare române, și întrebuintează pentru a le denumi expresia care ni se pare foarte potrivită: *variantele regionale ale limbii literare românești*. Opera sa este o refacere, pe baza unui material scos din texte, destul de bogat, a istoriei limbii române din epoca veche, schițată de mine în *Probl[emele] cap[itale]*, după indicațiile lui Ibrăileanu și constatările mele proprii. Evident, nu putem fi de acord în toate chestiile de amănunt cu autorul, care aduce și unele corectări justificate concepției mele; dar lucrarea lui, cu adevărat monumentală, constituie un însemnat pas înainte în studierea limbii literare românești din epoca veche (și putem adăuga: și din epoca nouă)” (Ivănescu 1980: 582)².

Este aceasta o încheiere demnă de un savant autentic, capabil să recunoască meritele celor care i-au urmat și care chiar i-au corectat sau nuanțat opiniile. Formulată însă cu reținerile de rigoare și cu persistența unor idei care demonstrează

² La pagina 509 din *Istoria limbii române, Baza dialectală a românei literare* este considerată o carte „extrem de valoroasă”.

că timpul și schimbarea concepțiilor științifice nu duc totdeauna și la oricine la abandonarea unor opinii proprii.

5. La capătul acestei prezentări se impun câteva concluzii:

a) Între opiniile celor doi mari lingviști, G. Ivănescu și Ion Gheție, privitoare la variantele avute de limba română literară în decursul istoriei sale există nu o contradicție, ci o legătură firească în domeniul științific: Ion Gheție a preluat, a rafinat și a dezvoltat ideea „dialectelor literare” formulată inițial de G. Ivănescu.

b) G. Ivănescu a remarcat acest lucru, a apreciat în mod superlativ contribuția cercetătorului bucureștean, dar a rămas practic la opiniile sale, inclusiv la modul de argumentare adoptat în *Problemele capitale...* și la interpretarea sociologizantă a faptelor de limbă.

c) Forma dată teoriei „dialectelor literare” de către Ion Gheție și dezvoltările presupuse de concepția sa (în care intră nu doar ideea regionalismelor literare, respectiv gândirea istoriei limbii române de cultură ca un proces unitar, în ciuda etapelor acestui proces, ce au avut caracteristici distincte, ci și necesitatea elaborării unei dialectologii diacronice, respectiv a efectuării unei analize detaliate și competente a procesului de constituire și de evoluție a variantelor culturale, adică a stilurilor limbii române literare) arată un progres pe care G. Ivănescu l-a constatat, dar nu l-a asimilat pe deplin.

BIBLIOGRAFIE

- Densusianu 1938 = O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, Librairie Ernest Leroux.
 Haneș 1926 = P.V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, București, Editura Casa Școalelor.
 Gaster 1891 = Moses Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI–XIX], dialectale și populare*, I, Leipzig–București, F.A. Brockhaus–Socec & Co.
 Gheție 1969 = Ion Gheție, *Textele rotacizante și originile scrisului literar românesc. Chestiuni de metodă, în Studii de limbă literară și filologie*, [I], București, Editura Academiei Române, p. 189–241.
 Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române.
 Gheție 1982 = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Gheție 1997 = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
 Gheție–Mareș 1985 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Heliade 1836 = Ion Heliade Rădulescu, *[Correspondența cu C. Negruzzi]*, în *Opere*, II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 213–225.
 Heliade 1838 = Ion Heliade Rădulescu, *[Correspondența cu C. Negruzzi]*, în *Opere*, II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943, p. 225–233.
 Jordan 1954 = Iorgu Jordan, *Limba română. Privire generală*, în „Limba română”, III, nr. 6, p. 52–77.
 Istrate 1963 = Gavril Istrate, *Caracterul regional al textelor vechi*, în „Studii și cercetări științifice” – Filologie (Iași), XIV, nr. 1, p. 7–18.
 Ivănescu 1948 = Gheorghe Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Maier 1825 = Petru Maier, *Dialog pentru începutul limbei română*, în *Lexicon românesc–latinesc–unguresc–nemțesc*, Buda, p. 54–102.

Munteanu–Țăra 1978 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Petrovici 1960 = Emil Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în „Limba română”, IX, nr. 5, p. 60–78.

Philippide 1888 = A. Philippide, *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga.

Philippide 1894 = A. Philippide, *Istoria limbii române, I. Principii de istoria limbii*, Iași.

Rosetti 1924 = Al. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, E. Champion.

Rosetti 1932 = Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, București, Editura Cartea Românească.

“LITERARY DIALECTS”, AN “ESSENTIAL PROBLEM” OF OLD LITERARY ROMANIAN, FROM THE POINT OF VIEW OF G. IVĂNESCU AND ION GHEȚIE

ABSTRACT

In 1948, in his work *Essential problems of Old literary Romanian*, G. Ivănescu stated the theory that there were five “literary dialects” in Old Romanian language. Rejected by most researchers in Old Romanian writings and history of literary Romanian language, this theory was accepted, developed and refined by Ion Gheție. The researcher from Bucharest renamed the concept (“regional literary variants” instead of “literary dialects”) and turned it into an effective instrument for the study of diachronic development of our cultured language.

Keywords: literary language, literary dialect, regional literary variants, history of the Romanian language, Old Romanian writing.

GLOSAR DIALECTAL. VALEA INFERIOARĂ A TÎRNAVELOR

DE

VASILE FRĂȚILA

Materialul *Glosarului* de față a fost adunat în mai multe perioade, între anii 1960 și 1972. Unele adaosuri au fost făcute și după anul 1972. Ancheta pe teren a fost efectuată, în primul rînd, cu *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român* care a fost completat cu un chestionar special adaptat specificului regiunii cercetate. În 1962, cînd am absolvit Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara, am elaborat ca teză de licență o monografie asupra graiului din satul natal, Sîncel (jud. Alba), localitate aflată pe valea Tîrnavei Mici, la 4 km distanță de orașul Blaj. Cu aceea ocazie am întocmit un glosar bogat, cules începînd din anul 1960, prin anchete la fața locului, dar și cu ajutorul metodei „anchetatorului-informator”. Metoda aceasta, în care „anchetatorul” este, în același timp, și „subiect”, a mai fost utilizată în dialectologia românească. Avantajele ei au fost arătate de Romulus Todoran. Ele constau în faptul că permite o explorare în adîncime a graiurilor, facilitînd, totodată, o observație fină și exactă asupra particularităților propriului grai, într-o perioadă de timp mai îndelungată și în cele mai diverse circumstanțe. Astfel sînt scoase la lumină cuvinte pe cale de a ieși din uz, elemente lexicale învechite, rare, mai puțin obișnuite în limbajul cotidian, sensuri noi, sinonime, expresii și locuțiuni mai puțin cunoscute. Materialul lingvistic, în special cel lexical, cules cu ajutorul acestei metode, este de obicei mai bogat și mai interesant decît cel adunat prin ancheta lingvistică directă, cu un chestionar dinainte stabilit, făcută nu numai de un singur anchetator, cu un singur subiect, ci chiar de o echipă de anchetatori cu mai mulți informatori¹. Completată cu anchetele pe teren, realizate cu ajutorul chestionarelor, și „verificată” prin contactul permanent, peste ani, cu zona, metoda dă roade excelente.

De un real folos ne-a fost și consultarea glosarului întocmit, în 1940, pentru aceeași localitate, de profesorul Teodor Seiceanu din Blaj, originar tot din Sîncel. În felul acesta, am putut descoperi o serie de cuvinte azi dispărute din grai, sau pe cale de a dispărea, așa încît am putea afirma că glosarul de față reprezintă o imagine fidelă a graiului dintre anii 1940 și 1972.

¹ Vezi Romulus Todoran, *Graiul din Vîlcele (raionul Turda)*, în *Materiale și cercetări dialectale*, I. București, EA, 1960, p. 32 (abreviat : MCD).

Termenii cuprinși în glosarul alcătuit pe baza graiului din Sincel au fost urmăriți mai apoi și în celelalte localități în care am făcut anchete sistematice: Iclod, Pânade, Spini (azi Lunca Tirnavei), Biia, Feisa, Jidvei, Cetatea de Baltă (de pe valea inferioară a Tirnavei Mici), Glogoveț, Lodroman, Valea Lungă, Micăsasa (de pe valea inferioară a Tirnavei Mari), Cergăul Mare, Cergăul Mic (între valea Tirnavei Mari și a Secașului-Tirnavei), Crăciunelul de Jos, Bucerdea Grinoasă, Mihalț (de pe valea Tirnavelor unite înainte de vărsarea în Mureș). Anchete de sondaj am mai efectuat în Bălcaci (pe valea inferioară a Tirnavei Mici), Cistei (pe valea Tirnavelor unite), precum și în Păuca, Broșteni, Roșia de Secaș, Ohaba, Tău, Secășel (toate pe valea Secașului-Tirnavei).

Totodată am urmărit și felul în care graiul cercetat, în speță lexicul, și-a găsit locul în opera scriitorilor proveniți de aici².

Din opera scriitorilor originari din zona cercetată — Ion Agîrbiceanu, Ion Brad, Ion Blăjan — am introdus în glosar numai termenii înregistrați și în anchetele noastre de teren sau cunoscuți de noi din graiul de acasă.

Din vasta operă a lui Ion Agîrbiceanu am excerptat termenii „regionali” cuprinși în cele zece volume de *Opere* (București, 1962 — 1983) și în *File din cartea naturii* (București, 1959; abreviat FDCN). În ceea ce privește opera lui Ion Brad, ne-am limitat la romanele a căror acțiune se petrece în mare parte în zona Tirnavelor: *Descoperirea familiei* (București, 1964; abreviat DF), *Ullimul drum* (București, 1975; abreviat UD), *Raiul răș-popișilor* (București, 1978; abreviat RR) și *Leagănul mării* (București, 1983; abreviat LM).

Deosebit de interesant pentru scopul urmărit de noi, s-a dovedit a fi romanul autobiografic al lui Ion Blăjan, *Omul cu ochelari negri* (București, 1972; abreviat *Omul*).

Întocmind glosarul, am putut constata că cei trei autori născuți în zona cercetată (Ion Agîrbiceanu la Cenade, Ion Brad la Pânade și Ion Blăjan la Roșia de Secaș), care o bună parte din viață și-au petrecut-o și în orașul școlilor — Blajul —, pot fi considerați cunoscători subtili și, în același timp, păstrători și transmițători fideli ai graiului natal.

În glosar, au fost incluse, în primul rînd, cuvintele neatestatate în lucrările noastre lexicografice de primă importanță (DA, DLR, CADE, TDRG, SCRI-BAN, D., DM, DEX), cele care prezintă sensuri noi, variantele și derivatele necunoscute, expresiile și locuțiunile neînregistrate pînă acum. Au fost menținute însă și unele cuvinte, sensuri, variante, derivate, expresii și locuțiuni atestate în dicționarele mai sus citate, fie pentru că acolo erau mai sumar ilustrate, fie pentru că aria lor de circulație era menționată doar pentru alte regiuni.

Cuvintele-titlu au fost literarizate, marcîndu-se de fiecare dată accentul. Unde a fost necesar s-a indicat, în transcriere fonetică, pronunțarea locală.

După cuvîntul-titlu urmează indicațiile gramaticale și, cînd este cazul, cele stilistice corespunzătoare (învechit, ironic, rar etc.). Se dă apoi defini-

² Vezi Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tirnavelor*, Timișoara, TUT, 1982, p. 239 — 242 (abreviat în continuare: Frățilă, *Tirnave*).

ția, analitică sau printr-un sinonim din limba literară, după care urmează exemplificările, unele extrase din textele dialectale culese de noi³, altele formulate de noi, în calitate de „subiect”. Urmează în paranteze localizarea (doar acolo unde termenul n-a mai fost atestat și în celelalte localități). După cf. se dau, spațiat, sinonimele din grai. Dacă termenul a fost consemnat și în opera scriitorilor născuți aici (Ion Agirbiceanu, Ion Brad, Ion Blăjan), au fost date și contexte din opera acestora, păstrându-se ordinea de mai sus.

Pentru o privire rapidă asupra originii termenilor cuprinși în glosar, a fost indicată (dar nu întotdeauna) etimologia. De cele mai multe ori s-au menționat și sursele (DA, DLR, CADE, SCRIBAN, D., CDDE, CIORANESCU, DM, DEX). Pentru etimologie au fost consultate și alte lucrări care au fost menționate în glosar fie cu trimiterile complete, fie abreviate:

Brâncuș, *Vocabularul autohton* = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Gămulescu, *Elemente* = Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București — Pančevo, 1974.

Pascu, *Sufixe(le)* = G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916.

Tamás, EHW = Lajos Tamás, *Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

O imagine de ansamblu asupra compoziției etimologice a lexicului graiului din zona cercetată am prezentat în volumul *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tirnavelor*, p. 171 — 224. În capitolul introductiv al aceleiași lucrări (p. 1 — 34) se pot găsi și unele informații privind istoria și geografia regiunii, date referitoare la localități și informatori, la metoda de stringere a materialului dialectal.

Aici am dori să mai atragem atenția asupra faptului că în localitățile Cergăul Mic și Cergăul Mare a fost colonizată o populație bulgărească⁴, astăzi complet româniată. Așa se explică prezența în glosar a unor cuvinte de origine sigură bulgărească (cf. *locăliță*) sau a altora de probabilă origine bulgărească (cf. *istil*). Din idiomul vorbit de acești slavi stabiliți la Cergăul Mic și Cergăul Mare cel mai târziu în secolul al XIII-lea (ca și cei de la Rusciori și Bungard, jud. Sibiu) nu ne-au rămas decât câteva rugăciuni; despre el știm doar că, pe lângă faptul că păstrează unele arhaisme, corespunde „einem ganz ostbulgarischen, donau-bulgarischen Typus”⁵, așa încît nu dispunem de criterii sigure pentru a delimita ceea ce este slav vechi de ceea ce este bulgăresc⁶.

³ Cele mai multe rămase în manuscris. O parte au apărut sub formă multigrafiată: Vasile Frățilă, *Culegere de texte dialectale și glosar*, Timișoara, TUT, 1974, p. 37—53; idem, *Texte dialectale și glosar*, Timișoara, TUT, 1981, p. 67—89 (abreviat: Frățilă, *Texte*).

⁴ Vezi pe larg I. Mușlea, *Șcheti de la Cergău și folclorul lor*, în „Dacoromania”, V, 1929, p. 1—50.

⁵ C. Jireček, „Archiv für slavische Philologie”, XX, 1898, apud I. Mușlea, *op. cit.*, p. 14.

⁶ Vezi V. Frățilă, *Slawische Elemente im Wortschatz der Mundart des unteren Tirnavetals (Kokeltals)*, în „Zeitschrift für Slawistik”, Berlin, XX, 1979, Heft 4, p. 451—461. Și urmele lăsate în toponimia regiunii sînt puține și uneori greu de delimitat de cele slave vechi (vezi Vasile Frățilă, *Toponomastik und Geschichte: Sprachliche Schichtungen im Tirnava-Gebiet*, în „Namenkundliche Informationen”, Leipzig, nr. 41, 1982, p. 44—55, în special 48—50).

A

ab, -ă, *abi*, *abe*, adj. și adv. (în expr.) Nu-i chiar *ab la cap* = nu-i chiar întreg la minte (Bucurdea Grinoasă). Cf. citov, ipen.

— Probabil o deformare a neologismului *apt*, care la românii din Transilvania se întrebuința și în mod absolut, cu înțelesul de „capabil”, traducând pe germ. *fähig*: *Era om apt* (DA, s.v. *apt*).

ăbor¹, -ă, *ăbori*, *ăbore*, adj. și adv., vezi **hapor**.

ăbor², *ăbori*, s.m. Abur.

abrietălu, *abrietăluiesc*, vb. IV tranz.

A muștrului, a pune la punct (pe cineva) prin bătaie sau ceartă. *Astimpără-te, că de nu te abrietăluiesc!* La Ion Brad: „Octavian mai avea o singură teamă: Dacă totuși nu vin? Că, mă, i-am prea abrietăluit toată viața și-acum mi-or scăpat! Or dat și ei de larg, își fac de cap. Poate că nu mă mai ascultă!” (DF, p. 398).

— Din magh. *abrietolni* (< germ. *abriehten*) (Tamás, EHW).

abzice, *abzic*, vb. III refl. A renunța (la ceva), a se lipsi (de ceva).

— Cale parțial după germ. *absagen*.

ăcar conj. Ori. *Acar așa, acar altfel, cum îi pre tu*.

— Din magh. *akár*, dial. *akar*, idem (Tamás, EHW).

ăcareare pron. Oricare.

— Cale parțial după magh. *akárki* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

ăcaree pron. Oricare.

— Cale parțial după magh. *akármí* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

ăcareine pron. Oricine.

— Cale parțial după magh. *akárki* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

ăcareind adv. Oricind.

— Cale parțial după magh. *akármikor* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

ăcareit adv. Oricît.

— Cale parțial după magh. *akárhány*.

ăcareum adv. Oricum.

— Cale parțial după magh. *akárhogy* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

ăcarunde adv. Oriunde.

— Cale parțial după magh. *akárhöl* (vezi și Tamás, EHW, s.v. *ăcar*).

acăt, *acăți*, s.m. Salcâm. Cf. *ascațăn*, *ascăt*. La Ion Blăjan: „Hai, că am căzut din *acăt*” (Omul, p. 135).

— Din magh. *akác*, *ákác*, idem (< lat. *acacia*) (Tamás, EHW).

aciu, *aciuiesc*, vb. IV tranz. și refl. A (se) adăposti, a (se) aciuia.

acoale adv. Acolo (Feisa).

acum adv. (în expr.) *Acum i-anul* = anul trecut. *Acum i-anu o bălăt ghiața și nu s-o făcut nimic pe hotar*.

acupă, *acúp*, vb. I tranz. A ocupa.

acupăt, -ă, *acupăți*, *acupăte*, adj. Ocupat.

acuperit, -ă, *acuperiți*, *acuperite*, adj. Aco-perit (Mihalt).

acurăt adv. Sigur.

— Cf. germ. *akkurat*, idem. magh. *akurát* (< lat. *accuratus*) (Tamás, EHW).

adălmăș, *adălmășuri*, s.n. Aldămaș. La Agirbiceanu: „Cînd crezu că a strîns destui bani, moș Damian se duse ață la crîsmă să puie la cale *adălmășul*” (Opere, X, p. 103; vezi *ibidem*, p. 102 și 358).

adîresă, *adîreșe*, s.f. Adresă (Iclod).

adîreșă s.f. Adresă.

adresă, *adreséz*, vb. I tranz. A pune adresa (cuiva) pe plic, a scrie adresa (Mihalt).

adormi, *adorm*, vb. IV intranz. A adormi. La Agirbiceanu: „Astă-primăvară, alaltă-primăvară, am *adormit* cu capul pe-o piatră” (Opere, VII, p. 398).

ăer s.n. (în imprecatii) *Du-te-n ater!* (Pănade).

aeră, *aeréz*, vb. I intranz. și refl. A (se) aerisi. *Deșchidem jamu și să aerează* (Crăciunelul de Jos).

— De la *aer*.

aghiônț, *aghiônți*, s.m. (Învechit) Secretar, scriitor.

agúst s.m. August.

ai¹ s.n. Usturoi. La Ion Brad: „O să cultiv mai mult usturoi, *ai*” (LM, p. 226).

— Lat. *allium* (DA).

ai² vb. IV tranz. A pune *ai*¹ în mîncare. *Le-ai sărat* [mîncăturile] *și le-ai ait* (Pănade, în *Folclor din Transilvania*, IV, p. 335).

— De la *ai*¹.

aietă, *aietp*, vb. I tranz., vezi **iniepta**.

ait, -ă, *aiți*, *aitte*, adj. (Despre mîncături) Usturoiat. *Îi cam aită zama asta. Cîrnaț is pre ait*. La Agirbiceanu: „Și mai ține sasui totdeauna cîrnat proaspăt. E delicios. Bine *ait*” (Opere, X p. 331).

alăș¹, *alășă* sau *alășuri*, s.n. Schelă care se face pentru tencuital caselor înalte.

— Din magh. *állás* (DA).

ălăș² s.sg. Un fel de rachiu dulce (Feisa). La Ion Blăjan: „...și la copilul ăstă să-l aduci un păhărel de *ălăș* cu rum...” (Omul, p. 85).

albînă s.f. (în sint.) *Albînă figănească* = viespe (Bălcaci, Feisa, Cetatea de Baltă, Jid-vei, Micăsasa, Cergăul Mare). Cf. *arșită*, *viastră*.

aldăș s.n. (în imprecatii) Fericire, noroc. *Aldășu cui te-o adus aici!*

— Din magh. *aldás* „binecuvîntare” (Tamás, EHW).

aldui, *alduiesc*, vb. IV tranz. 1. A înjura. *L-o alduit de mamă*. La Ion Brad: „Mai înjură-l și pe el, vere, că pe noi ne-ai *alduit* destul” (DF, p. 333). 2. A lovi, a trage (lovitură). *Cînd îi-oi aldui două peste cap, le astîmperi!* 3. A fericii cu vorba.

— Din magh. *áld* „a jertfi, a sacrifica“ (Tamás, EHW).

almîntrenea adv. Altmînteri (Valea Lungă).

aluofel s.sg. Aluat pentru dospit pîinea.

— Din *aluat* + suf. *-el*.

amărit, *-ă, amăriți, amărite*, adj. Slăbit, fără putere. *Îi iare amărit omu ăsta, că o zăcălit mult în spital*.

ambîd, *ambiduri*, s.n. (Rar) Coridor, culoar, gang.

— Cf. magh. *ambitus*, idem (<lat. *ambitus*) (Tamás, EHW, s.v. *ambitus*).

americană, *americane*, s.f. Portaltoi pentru vița de vie.

ămîntrelea adv. Altmîntrelea.

amuță, *amuț*, vb. IV tranz. A asmuși (ciinii).

angrif, *angrifuri*, s.n. (Învechit) Atac armat (Lodroman).

— Din germ. *Angriff*, idem.

ăpă s.f. Rouă. *Dimineața pe apă merem și punem căi* (Bilia).

ăpor, *-ă, ăpori, ăpore*, adj., vezi **hapor**.

aprașteu s.n. sg. (Sens incert, în imprecății).

Aprașteu tău de cokol!

apricoăpsă, *apricoăpse*, s.f., vezi **apricoasă**.

apricoasă, *apricoăse*, s.f. Caisă (Bălcaci, Sîncel). [Var.: *apricoapsă* (Jidvei), *pricoapsă* (Cetatea de Baltă)].

— Din germ. *Aprikose*, idem.

apricops, *apricopsi*, s.m., vezi **apricos**.

apricos, *apricosi*, s.m. Cais (Bălcaci, Sîncel). [Var.: *apricops* (Jidvei), *pricops* (Cetatea de Baltă)].

— Din germ. *Aprikos* (enbaum).

aprinsoare, *aprinsoari*, s.f. Chibrit (Bucuredea Grînoasă). Cf. și *lemn us, ghiufe, foacă* etc.

— Din *aprinjoară* (vezi și *aprinjor*) „chibrit“ (<*aprinz* + suf. dim. *-ior*; după germ. *Zündhölzchen*) (DA s.v. *aprinjor*), influențat de adj. *aprinș*, *-ă*.

archivă, *archive*, s.f. Arhivă (Cergăul Mic).

arénă, *aréne*, s.f. Loc nivelat pe care se face o casă (Cetatea de Baltă).

arghisî, *arghisesc*, vb. IV. tranz. A argăsi.

ariște, *ariști*, s.f. (Învechit) Închisoare.

— Din *arest* + suf. *-iște*.

armăt, *armăți*, adj. Înarmat (Mihail).

armătură s.f. Armament. *Aveam căi, armătură* (Cergăul Mic).

armurare s.f. sg. (În sint.) *Gulă cu armurare* = paralizie.

— Lat. *armoralis* „(boala) de armuri“, derivat din *armus* (armor-) cu sufixul *-alis* (DA). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 185.

arșău¹, *arșăuă*, s.n. Hîrleț, cazma.

— Din magh. *asó*, idem. Pentru apariția unui *r* înaintea lui *s* (și chiar a lui *j*), cf. *marșină* „mașină“, *coarșă* „coajă“ (Tamás, EHW).

arșău², *arșăi*, s.m. (La cărțile de joc „ungurești“) Valet.

ârșită, *ârșite*, s.f. Viespe (Cetatea de Baltă, Jidvei). De la Blăjel, de lângă Mediaș, termenul ne-a fost comunicat de fosta noastră studentă Maria Roman Rusu. Cf. *albină*, *viastră*.

— Lat. **arsicia* (DA). Pentru sensul de aici, vezi DA s.v. *ârșită* III.

artelnic, *artelnici*, s.m. (Învechit) Persoană care împărțea pîinea în armată.

arunc, *aruncuri*, s.n. (Învechit) Impozit.

— Derivat postverbal de la *arunca* (DA).

asecătăn, *asecătâni*, s.m. Salcîm (Mihail). [Var.: *asecăt* (Cergăul Mare)]. Cf. a căt.

— Din germ. *Akazien* (baum), influențat probabil și de *frasin*, care, în unele localități din zonă, are și sensul de „salcîm“. Cf. DA.

asecăt, *asecătî*, s.m., vezi **asecătăn**.

asentă, *asentîez*, vb. I intrans., vezi **asîntă**.

asentăre, *asentări*, s.f., vezi **asîntare**.

asîntă, *asîntîez*, vb. I intrans. (Învechit) A recruta. [Var.: *asenta*]. La Agîrbiceanu: „Din ziua în care-i fu *asenta* feciorul, viața bătrînului se însenină“ (*Opere*, III, p. 326).

— Din germ. *assentieren*, idem.

asîntăre, *asîntări*, s.f. (Învechit) Recrutare. [Var.: *asentare*, *sîntare* (Micăsasa)]. La Agîrbiceanu: „La *asîntările* glotașilor bătrîni, Ion fu aflat bun, și peste trei luni, trebui să plece la regiment“ (*Opere*, III, p. 326).

— Vezi **asîntă**.

asprîșor, *asprîșori*, s.n. (Învechit) Monedă mică (de argint).

— Din *aspru* „monedă de argint“ + suf. dim. *-îșor*.

astălûș, *astălûși*, s.m. Tîmplar. [Var.: *ustulûș* (Jidvei, Feisa, Cetatea de Baltă)].

— Din magh. *asztalos*, idem (Tamás, EHW).

așlău s.n. sg., vezi **așlov**.

așlov s.n. sg. Sulf, pucioasă. [Var.: *așlău* (Jidvei)].

— Cf. magh. *ászlág*, idem (Tamás, EHW, p. 84).

așlovi, *așlovîesc*, vb. IV tranz. A afuma cu așlov. [Var.: *așlui* (Bilia)].

așlui, *așlîiesc*, vb. IV tranz., vezi **așlovi**.

atîtuca adv. Atît.

aude vb. IV tranz., pers. III ind. prez. (Cu valoare de interj.) Poftim. La Agîrbiceanu:

— Niculaie, măi Niculaie! strigă el în curte.

— *Aude!* răspunse sluga și se ivi numaidecît de sub șopron“ (*Opere*, III, p. 27).

aveă vb. II tranz. (Argotic) A păcăli, a trage pe sfoară. *Nu te-ai prins, te-am avut!*

avîntăr, *avîntăre*, s.n. Inventar.

B

băbu s.m. sg. Termen de adresare pentru un om mai în vîrstă (Cergăul Mare, Cergăul Mic, Roșia de Secaș, Ohaba, Tău, Secășel). Cf. *tete*.

— Probabil o creație a graiului copiilor. Cf. S. Pușcariu, DR, I, p. 83, Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, EA, 1966, p. 275.

băgsam adv. Parcă, probabil. *Bagsam* n-o putut să vină ieri.

— Din *bag sama* „bag de seamă”. Cf. *parcă* < *pare că*, *matinecă* < *mă tem că*.

bai s.n. sg. (În expr.) A avea bai sau a nu avea bai (de cineva) = a ține seamă (de cineva). La Ion Brad: „Nu mai au bai de nime și de nimic!” (DF, p. 138).

— Din magh. *baj* (Tamás, EHW).

băteră, băiere, s.f. (În sint.) Baterile de la untură = parte din oșinza porcului.

bainetă, bainete, s.f. Baionetă (Valea Lungă).

bălă s.f. Ființă supranaturală, diavol. *Ști-o băla; du-te-n băla!*

banchet, banchete, s.n. Stivă (de lemne sau de cărămidă).

barăm adv. Barem, măcar. [Var.: *barâm*]. Cf. *batar*. La Ion Brad: „Barăm să-i fi îngropat acolo la noi” (LM, p. 12). „...N-am primit nici un răspuns, *barăm* că ați primit pachetu pe care vi l-am trimis” (UD, p. 221).

— Din *barem* (< *tc. barim*, bg. *barem*), influențat de *batar*.

barăm adv., vezi *baram*.

barșon s. sg. Catifea. Cf. și *magistră*.

— Din magh. *bárson(y)*, idem (Tamás, EHW).

bast s. sg. Rafie care se pune în pleazna bicului ca să pochească mai tare (Felsa). Cf. *rafe*.

— Din germ. *Bast* „rafie: țesut elastic și rezistent de sub scoarța plantelor (din tulpinile inului, cînepei, teiului etc.)”.

bătar adv. Batăr.

— Din magh. *bátor* (DA).

batrie, batrii, s.f. (Mil.) Baterie (Felsa).

băbău, băbăuri, s.n. Pat înalt, cu perne pînă la grindă.

băbălău, băbălăi, s.m. (Familiar, ironic) Om moale, baballic.

— Din *babă* + suf. *-ălău*.

băbură, băbure, s.f. (Învechit) Horn mare la casele vechi, făcut din niște lipite cu lut (Mihalt, Cergăul Mare). [Var.: *bobură* (Bîia)]. La Ion Blăjan: „Lîngă lavilă... îi scaunul cel lung și *bobura*, pe care punem perinile” (Omul, p. 9).

— Din scr. *babura* „cuptor țărănesc de pămînt”, formație augmentativă de la scr.

dial. *baba* „cuptor, sobă de pămînt” cu suf. *-ura* (Gămulesc, Elemente, p. 82).

bădiț, bădiți, s.m. Iubit.

bagătór, băgătóri, s.m. Cel care bagă snop în în batoză.

— Din *băga* + suf. *-ător*.

bălă, băle, s.f. Oaie bălaie.

bălăcări, bălăcărisc, vb. IV. 1. Refl. A se bălăci. La Agirbiceanu: „...mi-am legat ochii de copilașii de țigan, care ... se *bălăcăreau* în bălțile din piață” (Opere, V, p. 288). 2. Tranz. (Familiar) A blestema, a certa, a sudi. Nu fă numai *ce trăbă, că te bălăcărăsc* io.

bărdăș, bărdăși, s.m. Lemnar. La Agirbiceanu: „El comandă sicriul la *bărdășul* satului, el vorbi cu gropașii, el alergă la popa...” (Opere, III, p. 329). Vezi și Ion Brad, UD, p. 326.

— Din *bardă* + suf. *-as*.

bărnăci, bărnăce, adj. Oacheș, brunet. La Agirbiceanu: „...O femeie tină, înaltă, cu ochii negri, cu fața *bărnăce*...” (Opere, III, p. 22). La Ion Brad: „Drept că ficiorul îi cam *bărnaci*, poate l-o fi greșit numă-sa cu vreun țigan...” (DF, p. 60).

— Cf. magh. *bărna* „brunet” (Tamás, EHW, s.v. *bărna*).

băsădi, băsădesc, vb. IV tranz. A vorbi vrute și nevrute.

— De la *băsădă* „vorbă” < v.sl. *besěda* sau din magh. *beszéd*, idem (DA s.v. *beseadă*).

bătaie, bătai, s.f. Război. La Agirbiceanu: „I-au murit amîndoi ficiorii în *bătaie*” (Opere, IV, p. 404). Vezi și VI, p. 182. La Ion Blăjan: „Îi drept, mă Niculaie, ce vorbesc oamenii prin sat, că eu tot aud mierele astea povestind pe la porți de *bătaie*. Și cînd le aud parcă mi se încreșcă carnea pe mine” (Omul, p. 40).

băcălău, băcălăuă, s.n. Băț folosit de hingheri (Jidvei).

— Din magh. *bol* „băt” + *călău* „hingher”.

bătrîni, bătrînesc, vb. IV intranz. A îmbătrîni.

bătucă, bătuci, s.f. Rînză (la păsări), pipotă. Cf. *moagănă*.

bătuci, bătucesc, vb. IV tranz. și refl. (Complementul indică fructe) A (se) bate. La Sinkétru *să bătucese merele*.

beăneă, beăne, s.f. 1. Fiecare din pietricelele cu care se joacă copiii la jocul numit *de-a beănele* (Cergăul Mare, Micăsasa). 2. Ciob (Crăciunelul de Jos, Mihalt).

beartă, bește, s.f. 1. Tivitură la cioareci. 2. Streășină la stog.

— Din germ. *Barten*, prin filieră săsesească (DA, s.v. *bartă*).

beată, bețe, s.f. Betelie la ia femeiască.

— Lat. *vitta* „legătură” (DA).

beăna s. f. (art.) (În expr.) A merge *de-a beăna* = a merge de-a bușilea (Cergăul Mare, Crăciunelul de Jos, Bîia). [Var.: *beia* (Cetatea de Baltă, Jidvei, Sînel), *beoata* (Micăsasa)].

bedél, bedéli, s.m., vezi **pedel**.
béia s.f. (art.), vezi **beaua**.
belét, beléte, s.n. Bilet.
beli, belésc, vb. IV tranz. și refl. A tăia (animale). *Belesc o găină. La Crăciun se belesc porcii.* La Ion Brad : „...Vrea să-i îngrase la aia din Alba Iulia și-un porc, l-ar cumpăra burlinească, să i-l crească mare, să i-l belească la Crăciun” (RR, p. 265).

beoăia s.f. (art.), vezi **beaua**.

berlui, berluiesc, vb. IV tranz. (Complementul indică haine) A căptuși.

— Din magh. *bélet* și *béltel*, dar mai ales din forma secuiască *berlet* (Tamás, EHW).

berluială, berluiele, s.f. Căptușeală.

— Din *berlui* + suf. *-eală*.

berselui, berseluiesc, vb. IV tranz. (Complementul indică animale) A jupui.

beșină s.f. (În comp.) *Beșina-sasului* = stinjenel.

betegi, betegese, vb. IV refl. (Despre femeile gravide) A fi cuprinsă de durerile nașterii.

— De la *beteg*.

beușag s.n. (În sint.) *Beușag de bucată* = bogălie, multime (de bucate). [Pronunțat : *geușag* (Iclod)].

— Din *biu* „bogăție” (<magh. *bő*, idem) + suf. *-șag* sau direct din magh. *bőség*, idem.

bicaușău, bicașăi, s.m. Bulgăre [Pronunțat : *gicaușău*].

— Din magh. *békasó*, idem (Tamás, EHW, s.v. *bicaș*).

biche s.f. sg. Nutreț care se face din cositură de ovăș și mazărice.

bichér, bichéri, adj., s.m. Strengar, (copil) zburdalnic, neastimpărat.

— Din magh. *betyar*, idem (<scr.) (Tamás, EHW).

bicică, bicici, s.f. Fiecare dintre cele cinci pietricele întrebuințate în jocul de copii numit *de-a bicica*.

biciului, biciuluiie, vb. IV intranz. A evalua în bani paguba făcută de o vită (străină) în semănăturile sau în iarbă cuiva. [Pronunțat : *gičuiui*].

— Din magh. *beesül*, idem, în graiurile maghiare din Transilvania și *bücsöl* (vezi Tamás, EHW).

bidigănie, bidigăniei, s.f. Jivină, dihanie. La Ion Brad : „Blestemate *bidigăniei* și cloșanii !” (DF, p. 62).

bildungssüle s.f. (Învechit) Școală de instrucție (Jidvei). [Var. : *bildunșule* (Feisa)].

— Din germ. *Bildungsschule*.

bildunșule s.f., vezi **bildungssüle**.

bilt, bilturi, s.n. 1. Laț de prins păsări, cîini, iepuri etc. 2. Împietitură de sîrmă ghimpată pusă la gîtul cîinilor (mai ales ciobănești) pentru a-i feri de atacul lupilor. [Pronunțat : *gițl*].

bînă, bine, s.f. Scenă.

— Din germ. *Bühne*.

birău¹, birăuă, s.n. Birou.

birău², birăi, s.m. Conducător al feciorilor la joc. *Puné girău la ficiori, și acolo iera joc* (Cergăul Mic). Cf. *primar*.

— Din magh. *biró* (DA).

biriș, biriși, s.m. (Învechit) Servitor, slugă ; iobag. [Pronunțat : *giriș*].

— Din magh. *béres*, idem (Tamás, EHW).

bitâng, -ă, bitângi, bitânge, s.m. și f. 1. Copil din flori. 2. Samuraslă.

— Din magh. *bitang*, idem (DA).

bițetu, bițete, s.n. (Învechit) Bicicletă.

— Cf. magh. *bicikli*, idem (Tamás, EHW).

bivol, bivoli, s.m. 1. (Învechit, rar) Locomotivă. 2. (În expr.) *Întineric ca-n bivol* = întineric complet (Cetatea de Baltă). [Pronunțat : *gibol*].

bivolă, bivole, s.f. Bivoliță (Cetatea de Baltă). [Pronunțat : *gibolă*].

blease s.m.sg. (În expr.) A i se scura (cuiva) *bleascul* (după ceva) = a-i curge (cuiva) balele (după ceva).

— Din v.sl. *blěskŭ* „luciu” (apoi „luciu sclipitor”, spec. „bale”) (DA).

blid s.n. (Rare, în sint.) *Blid de spălat* = lighean (Cetatea de Baltă, Feisa, Jidvei, Mihalț).

blidișel, blidișele, s.n. Diminutiv al lui *blid* „strachină”. La Ion Blăjan : „Atunci am răsturnat *blidișelul* și laptele i s-a vărsat mamei în poală cu mămăligă cu tot” (Omul, p. 14–15). Vezi și p. 63.

— Din *blid* + suf. *-ișel*.

blidut, blidute, s.n. Diminutiv al lui *blid* „strachină”.

— Din *blid* + suf. *-ut*.

blîndă, blînde, s.f. (Și în sint.) *blîndă dulce*, *blîndă de ploaie* Bășică produsă de urticarie.

blugăn, blugăne, s.n. Butoi mai mic (Pănade, Sîncel, Cetatea de Baltă). [Var. : *buglân* (Blia, Feisa, Jidvei, Lunca Tîrneavelor)]. La Ion Brad : „Acuma am treburi, vreau să opăresc *bluganele*, să se uște” (DF, p. 332).

boacăănă, boacăne, s.f. Bucătărie de vară (Jidvei). [Var. : *boacăză*]. Cf. *cocnă*, *comandă*, *conie*.

boacăză, boacăze, s.f., vezi **boacăănă**.

boactăr, boactări, s.m. 1. Paznic de noapte. 2. Cantonier.

— Din magh. *bakter*, idem (<germ. *Wachter*) (Tamás, EHW).

boală s.f. (În sint.) *Boala ai sacă* = tuberculoză. Cf. *herlică*.

boambă, boambe, s.f. Boabă (Crăciunelul de Jos, Mihalț). Cf. *boană*.

boană, boâne, s.f. Boabă (de grîu, de porumb, de fasole etc.).

— Din germ. *Bohne* (DA).

boanță, boanțe, s.f. Vulva scroafel.

boboănță, bobańțe, s.f. Bomboană. [Var.: *boborańță* (Jidvei)]. Cf. *bobonele*. La Ion Brad: „Dacă te duci la ei, du-i și bătrînii, lu Nica, ceva. Niște *bobańțe* de-alea învăluite, că-i pare bine!” (DF, p. 412).

— Cf. germ. *Bombons*, idem.

bobocle s.f. pl. Bomboane (Cergăul Mare).

boboroănță, boborońțe, s.f., vezi *boboănță*.

bobotăie, bobotăi, s.f. Foc mare, vîlvătaie.

La Agîrbiceanu: „Dumnealui se bucura de *bobotăia* care-și sălta sus flăcările mari, arămii, ca pe vremurile cînd era copil” (Opere, III, p. 45). La Ion Brad: „Aici nu-i *bobotata* porcului, mă!” (DF, p. 376). Vezi și UD, p. 311 și Ion Blăjan, *Omul*, p. 37.

bobură, bóbure, s.f., vezi *băbură*.

bóci-na interj. Strigăt (adesea repetat) cu care se cheamă viteii.

— Cf. magh. *boci* „vițeluş” + *ne* (Tamás, EHW, s.v. *bofi-na*).

bocărie, bocăriti, s.f. Canton, haltă pe calea ferată.

— Din *boactăr* + suf. *-ie*.

boghî, boghîi, s.m. Căpiță de fin. [Pronunțat: *boğ*, *boğl*].

— Din magh. *boglya, baglya, bagla, buglya*, idem (Tamás, EHW, s.v. *boaghe*²).

boldăş, boldăşi, s.m. Vinzător într-o *boldă*.

— Din *boldă* + suf. *-aş*.

boldă, bôlde, s.f. Prăvălie, boltă.

— Din magh. *bolit*, idem (Tamás, EHW, s.v. *bolit*).

boldăşiță, boldăşițe, s.f. 1. Vinzătoare. 2. Soția vinzătorului.

— Din *boldaş* + suf. *-iță*.

bolúnd, -ă, bolánci, bolánde, adj. 1. Nebun (Mihalt). 2. (Despre vin) Rău, cu gust neplăcut; care produce dureri de cap. *Vinul tulburat îi bolund* (Mihalt).

— Din magh. *bolond* (DA).

bombúşcă, bombúşte, s.f., vezi *bumbuşcă*.

boncăit s.n. sg. Răget, boncăluit. La Agîrbiceanu: „În răstimpuri se ridicau în înălțimi mugete de vaci, și, mai rar, *boncăitul* mînios al taurului” (Opere, V, p. 52).

borăi vb. IV *intran.* (Despre buhaiul colindătorilor) A vui. *Borăie coada aia* [de cal a buhaiului] *de gîndei că te ie dracu!* (Cergăul Mare).

— Probabil de origine onomatopeică.

borcán, borcáne, s.f. Damigeană (Crăciunelul de Jos).

bornău, bornăie, s.n. Raniță din piele de vițel (Jidvei).

— Din magh. *borjú*, idem (cu pronunțarea dialectală *bornu*) (DA).

bornăi, bornăi, vb. IV *intran.* (Despre bondari) A zumzăi, a bîzîi. La Agîrbiceanu (figurat): „Numai decît încep să *bornăie* Pruncu! și avocatul Pascu” (Opere, VII, p. 265).

— Probabil de origine onomatopeică.

bornăit s.n. Zumzăit, bîzîit. La Agîrbiceanu: „Larma între zidurile semînarului părea un necurmat *bornăit* de bondari uriași” (Opere, VII, p. 11).

— Vezi *bornăi*.

bórtă, bórtē, s.f. Podoabă care se pune pe capul tinerelor înainte de a deveni neveste (Cergăul Mic).

bortocău, bortocáne, s.n., vezi *burtucan*.

borş s.n. 1. Zeamă de prune (Feisa). 2. Chi-săliță.

— Din ucr. *boršč* (DA).

bórzeş, -ă, bórzoşi, bórzeşe, adj. Cu părul în dezordine, zbîrlit. Cf. *ţapoş*.

— Din magh. *borzas*, idem (DA).

bóscă s.f. (Cu sens neprecizat, într-un joc de copii) *Bosco, bosconeste-te, / Aicea lipeşte-te!* (formulă folosită în jocul „de-a clasa”, prin care participanții încearcă să „vrăjească” bucata de țiglă cu care se joacă pentru ca să se oprească în locul dorit de el).

— Cf. *boscoană*.

boscăni, boscănesc, vb. IV *tranz.*, vezi *bosconi*.

boscoăna, boscoáne, s.f. Farmec, vrajă. La Agîrbiceanu: „Stan nu credea în *boscoane*, totuși îl pieri cheful” (Opere, III, p. 147).

— Din ngr. *βασκανία* „vraji” (DA).

bosconi, bosconesc vb. IV *tranz.* 1. A fermeca, a vrăji. 2. A mormăi, a scoate sunete neînțelese. *Ce tot bosconesti acolo, vóroge ca lumea să te înfeleg.* [Var.: *boscăni* (Lunca Tirnavei)].

— De la *boscoană*.

bosodî, bosodesc, vb. IV *tranz.* A îndesa (Crăciunelul de Jos).

bosológ adv. (În *expr.*) A sta *bosolog* = a se îngrămădi. *Rîndunicile stau bosolog pe şură*.

— Cf. *bosoli* „a lughesui” (DA).

bot, bóturi, s.n. Vas de doage lunguiet, cu care se cară (în spate) strugurii; botă.

— Cf. bg. *bola* „vas de lemn pentru iaurt” (DA).

botiță, botițe, s.f. Vas din doage de lemn, în care se păstrează brînză pentru iarnă; pu-tină. Cf. *dioabă*.

— Din *botă* + suf. *-iță*.

botórcă, botórci, s.f. Scorbură; p. ext. salcie găunoasă (Jidvei).

botoróg, botoróage, s.n. Putinel (Cetatea de Baltă). Cf. *hurdoi*.

bourél, bouréi, s.m. Melc. La Ion Brad: „El nu-și poate lua casa în spinare ca *bourei!*” (LM, p. 156). Vezi și UD, p. 121, 244.

— Din *bour* (<lat. *bubalus*) + suf. *-el*. Vezi *Frățilă, Tirnave*, p. 173–174.

box s.n. sg. Cremă de ghețe; vax. Cf. *vix*

— Din magh. *boksz*, idem (<germ. *Wachs*) (Tamás, EHW, s.v. *bocs*).

boxăluî, *boxăluîesc*, vb. IV tranz. A da cu cremă pe încălțăminte.

— Din *box*+suf. -ăluî sau direct din magh. *bokszol*, idem (Tamás, EHW).

bozdonár, *bozdonăre*, s.n., vezi **buzdunar**.

brancotă, *brancotéz*, vb. I intrans. A da faliment.

brăcie, *brăcii*, s.f. Briu de incins, ingust. La Agirbiceanu: „Și toți erau incinși cu brăcii tricolore“ (Opere, IV, p. 412; vezi și p. 420).

— Lat. pop. **bracilla* (pl. din *bracile*) (DA).

brănțăli, *brănțălesc*, vb. IV refl., vezi **brănțăliu**.

brănțăliu, *brănțăliuîesc*, vb. IV refl. A se lua la bătaie (mai mult în glumă), a se lua la trîntă. [Var.: *brănțăli*]. La Ion Brad: „Bătăr un an sau doi... să ne iubim curat, ca ingerii. Să ne brănțăluim după pofța inimii“ (DE, p. 36).

brigadir, *brigadiri*, s.m. Brigadier (Crăciunelul de Jos).

— Din germ. *Brigadier*.

brigalău, *brigalăuă*, s.n. Bucată de băț (Jidvei).

brîșcă, *brîști*, s.f. Briceag.

brîglă, *brîgle*, s.f. (De obicei la pl.) Vatale. La Ion Blăjan: „Stam apoi și ascultam fișlitul suveicii prin gura pinzei, bătaia *brîgilor*, tropotul iepelor, suspinele mamei“ (Omul, p. 212).

— Din sl. **bŕdlo* > **bŕdlă* > *brîglă* (DA).

brînei, *brînece*, vb. IV. 1. Intrans. (Despre copii) A slăbi (Feisa). 2. Refl. (Despre vite) A-și vătăma picioarele (Jidvei).

— Din *brîncă* „boală de vite și de porci, orbalț“ <srb. *branka* „orbalț“ <v. sl. *breknŕ* „mă umflu“ (DA).

broămău, *broămăni*, s.m. Corcoduș (Jidvei).

broămăuă, *broămăne*, s.f. Corcodușă (Jidvei).

broc s.n. (În sint.) *Broc de vin*=fel de mîncare, constînd din pîine și vin, care li se dă secerătorilor (coseșilor) după amiază.

— Calc parțial după sâs. *venbrok*, idem (<ven „vin“ + *brok* „fărimă (de pîine)“ (Frățilă, LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 62; idem, *Tîrnave*, p. 224).

broțac, *broțace*, s.n. (Învechit; mijl.) Sac de merinde, raniță (Jidvei); p. ext. bagaj. *Ia-ți broțul și du-te la tren*. [Var.: *proțag* (Sîncel, Iclod Spini), *proțap* (Jidvei)].

— Din germ. *Brotsack*, idem.

brucăuță adj. f. Brunetă (Cergăul Mare).

bruș, *bruși*, s.m. Bulgăre de pămînt.

brușos adj. (Despre pămîntul arat) Care are bruși.

bua¹ interj. (Adesea repetat, mai ales în cîntecele de leagăn) Nani. *Bua, bua cokol ŕie / Că mamă-ta-i la cîșlig*.

bua² vb. I tranz. și refl. (Despre copii) A (se) culca. *Lasă nu mai plînge, că mama te buă*. *Buă-te eu mama!*

— Probabil de origine autohtonă. Cf. alb. gheg *buj* „a dormi“. Vezi Brăncuș, *Vocabularul autohton*, p. 134.

buburúz s.m. sg. (În expr.) A sta *buburuz*=a sta pe vine.

— Probabil un derivat străvechi de la o temă **bubur-u*, **bobur-u* (<*bob*>+suf. de origine autohtonă -z(ă) (vezi Liviu Franga, *Un sufix diminutival*; drom. -ză, în *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire*, București, 1978, p. 249—250).

bueșeă, *bueșele*, s.f. Fiecare din scindurile care învelesc ușorii (Cergăul Mare).

bucătă, *bucetéz*, vb. IV tranz. și intrans. A cădea la un examen, a rămîne corigent sau repetent.

— Din magh. *buktat*, idem (Tamás, EHW).

budigăi s.m. pl. (Învechit) Chiloți (de damă).

— Din magh. *bugyigó* (Tamás, EHW, s.v. *bughigău*).

budihiăliță, *budihiălițe*, s.f. Femeie care umblă cu vorbe de clacă.

buduhălă, *buduhăle*, s.f. Tigan îmbrăcat cu crengi verzi aduse din pădure, pe care în ziua de Sf. Gheorghe lumea aruncă apă cu gălețile (Bîla, Cetatea de Balcă). Cf. *burduhoasă*.

bufnăr, *bufnări*, s.m., vezi **bugner**.

bughilarăș, *bughilarăse*, s.n. Portmoneu. [Var.: *pochelares*, *pochilares*].

— Din magh. *bugyelláris*, *bagyelláris*, *bugyelláris* (<lat. *pugillare*) (Tamás, EHW).

buglău, *buglăne*, s.n., vezi **blugan**.

búgle s.f. pl. Cele două părți cărpoase, roșii, care atrînă sub ciocul găinii; bărbie (Mihăl).

bugnăr, *bugnări*, s.m., vezi **bugner**.

búgner, *bugneri*, s.m. Dogar (Jidvei). [Var.: *bugnar* (Mihăl), *bufnar* (Feisa)].

— Din germ. *Büttner*, idem (DA).

buhăităș, *buhăitășe*, s.n. Locaș săpat în dreapta sau în stînga gropii în care se introduce sîcriul mortului (Cistei).

bujdică, *bujdică* vb. I intrans. pers. 3 sg. (Despre un lichid) A țîșni.

— Probabil de origine onomatopoeică. Vezi *bujdi* în DA.

bujdulă, *bujdule*, s.f. Casă mică, sărăcăcioasă; cocioabă. La Ion Blăjan: „— Tu, asta, Mărie! Ieși afară din *bujdulă*!“ (Omul, p. 51). „Am intrat în *bujdula* noastră unde era miros de busuoc și aburi de ciorbă de fasole, pregătită de bunica“ (ibidem, p. 54).

— Din *bujdă*, idem + suf. -ulă.

bulgundăr, *bulgundări*, s.m. Soi de struguri (Mihăl).

— Din *burgundăr* „soi de struguri (de vin) de Burgundia“ (<germ. *Burgunder*, idem), prin disimilarea primului *r* la *l*.

bumb, *bumbi*, s.m. Pastilă. *L-o durat capu, s-o dus la potică și i-o dat nește bung*.

bumbișcă, bumbiști, s.f. Bumbușcă (Jidvei, Feisa).

— Din *bumb* + suf. *-ișcă*.

bumburéz, bumburézi, s.m. Capătul unui șurub; buton.

— Din *bumbărea-* + suf. *-ză* (Frangu, lucr. cit., p. 249).

bumbișcă, bumbiști și bumbiște, s.f. Gămălie; p. ext. ac cu gămălie. [Var.: *bombușcă* (Mihalt)].

— Din *bumb* + suf. *-ușcă*.

bun adj. (În expr.) *A băga* (a pune, a da) *bun* = (la jocul de cărți) a da o carte bună, *crăiță* sau *tuz*.

bundă, bінде, s.f. Haină lungă plină sub genunchi; manta.

bundică, bundici, s.f. Rochiță. La Ion Brad: „...ședea Axente, îmbrăcat în *bundică*, o rochiță ca pentru fete” (UD, p. 247). Cf. *bundiță*.

— Din *bundă* + suf. *-ică*.

bundiță, bundițe, s.f. Rochiță (Lunca Tirnavei). Cf. *bundică*.

— Din *bundă* + suf. *-iță*.

buntuzniță s.f. sg. Frică, teamă (Feisa). — Din *buntuz(u)* „a produce dezordine”, „a deranja”, „a produce teamă”.

bură s.f. sg. Chiciură.

burduf, burdufuri, s.n. Spărtură rotundă în gheața unui riu, a unui lac etc.; copcă.

burduhoasă, burduhoase, s.f. 1. Buduhală. 2. Persoană îmbrăcată dezordonat.

— Din *burduh* (=burduf) + suf. adj. *-os*, *-oasă* (DA).

burică, buric, vb. I tranz. și refl. A (se) aburca, *Burică-mă, că nu mă pot sui. Lasă că mă buric io singur.* La Ion Brad: „Eu ls cocoșat, tete Ioane, nu mă pot *burica* în pomi după mere oprite” (DF, p. 375). Vezi și UD, p. 311.

— Din *aburca* (<lat. **arboricare*) prin apropiere de *buric* (DA).

burităș, buritășe, s.n. Partea de lângă talpă a căputei.

burlineas, burlineși, s.m. Porcezandru. La Ion Brad: „Acuma, zicea ea într-o zi, ca o nerușinată, că vrea să-i ingrașe la ăla din Alba-Iulia și-un porc, l-or cumpărat *burlineas*, să i-l crească mare, să i-l belească la Crăciun” (RR, p. 265).

burtucă, burtucăne, s.n. Stomac (la animale) (Lunca Tirnavei). [Var.: *bortocan*].

busuioceșe, busuiocești, adj. m. (Despre struguri) Produs de vița busuioacă. La Ion Brad: „Vă caută el vințilerul niște struguri dulci, *busuiocești*” (DF, p. 113). Vezi și UD, p. 23.

— Din *busuioac* + suf. *-esc*.

butruși, butrușesc, vb. IV tranz. și refl. A lovi cu pumnii, a (se) bate cu pumnii. La Agirbiceanu: „Să nu vă *butrușiți*, să nu vă

văd că vă dați pumnii, că mă pun pe voi cu nula” (FDCN, p. 33).

butucănós, -oasă, butucănóși, -oăse, adj. 1. (Despre oameni) Gros și îndesat. 2. (Despre oale) Cu mijlocul bombat.

buzdujép, buzdujépuri, s.n. (Mai mult în glumă) Buzunar.

— Prin contaminare: *buzdunar* + *jep*.

buzdunár, buzdunäre, s.n. Buzunar. [Var.: *bozdonar*]. Cf. și *buzdujép*.

buzgár, buzgári, s.m. Gîndac de mai; bondar.

C

căcărică s. invar. (În batjocură) Om fricos. — Din *căcă* (pers. III sg. ind. prez. a vb. *căca*) + *frică*.

cădăr, cădări, s.m. (Învechit, mil.) Cadru.

— Din germ. *Kader*, idem.

căfăr, căferi, s.m. Stilp care susține acoperișul clădirilor. La Agirbiceanu: „Unii aduceau hîrlețe, alții sape și tirnăcoape, alții bucăți de grinzi și *caferi*” (Opere, VI, p. 226).

— Din säs. *käfer*, idem (DA).

cafêi s.m. sg. Cafea. La Agirbiceanu: „Ăsta-i *cafetu* nost' de dimineață, tu, babo” (Opere, IV, p. 100).

căit, căiți, s.m. Cals (Feisa).

căită, căițe, s.f. Caisă (Feisa). [Pronunțat: *-a-i*].

căizărmanégură s.f. (Învechit, mil.) Manevră imperială.

— Din germ. *Keiser* „împărat” + *manegură* „manevră”.

cal, cai, s.m. (Constr.) Pielecare din stîlpii care susțin un pod peste o apă mai mare.

căneă, căneăie, s.n. Cană (de lut sau de sticlă) cu gîtul mai lung; ucleior. [Var.: *cănceu* (Crăciunelul de Jos, Cergăul Mare); *cinceu* (Bucurdea Grîmoasă)]. La Ion Brad: „...Octavian luă un *cănceu* de pămînt de pe bîldar și ieși. Îl umplu în pînuță cu must” (DF, p. 409).

— Din magh. *kancsó*, idem (DA).

car, care, s.n. (Învechit, în sint.) *Car de foc* = tren. La Agirbiceanu: „— Ori credeți că i-au adus cu *cară de foc*?” (Opere, X, p. 56).

căre-măre interj. Haide! (Valea Lungă). Cf. *carl-cari*.

— Din *care* (vocativul lat. *carus*) + *mare*.

cări-cări interj. Haide! Cu aceste cuvinte se îndeamnă copilul, care învață să meargă, să facă primii pași. Cf. *care-mare*.

— Lat. *care*, vocativul lat. *carus*. Vezi V. Frătilă, I.R. XIX, 1970, nr. 6, p. 541–542; idem, *Tirnavă*, p. 174–176.

casă, căsi, s.f. 1. (În sint.) *Casa dinainte* = tindă. *Casa dinapoi* = sufragerie. La Ion Brad: „Acum o să ne culcăm în *casa dinainte*, că-n paturile astea n-o murit încă nime. Din-

colo — arăta cu degetul spre *casa dinapoi*, camera ce da spre curte — dincolo-i tot patru'ala vechi și blăstămat, în care s-or stins cu toții, rind pe rind..." (LM, p. 66). Vezi și UD, p. 254. 2. (Învechit, în sint.) *Casa orașului* = primărie (Feisa).

— (2) Cale după magh. *városháza*.

căsărniă, căsărni, s.f. Cazarmă.

casir, casiri, s.m. Casier. La Agîrbiceanu: „Că pe dumneavoastră tot vă mai plătește crîfărește domnu' *casir*..." (Opere, X, p. 218).

— Din germ. *Kassier*, idem.

căcece¹, căceci, s.f. Vrabie (Micăsasa).

căcece² s. (art.) (În băjocură) Om fricos.

căcări, căcăriesc, vb. IV refl. A se chinui să facă ceva cu mîgălă, fără a avea nici un spor la lucru.

căhălă, căhălă, s.f. Placă de teracotă (Feisa).

— Din germ. *Kachel* (DA).

căiță, căițe, s.f. 1. Căciuliță pe care o poartă copiii mici; scufiță. Cf. *gugi*. 2. Placentă. La Agîrbiceanu: „Și omul în halat, care se ridicase de după ușă întorcîndu-se spre femeie, arăta un obraz roșu, plin, ras proaspăt, o mustață albă cumu-i colia și o chelie care pornea de la frunte și-i ajungea pînă după urechi, ca o căiță lucie" (Opere, IV, p. 173).

călbějós, -oasă, adj. Gălbejos.

— Din *călbează* + suf. -os.

căleță, călețe, s.n. Colț de piine. Cf. *cîrfoi, z d r o n t*.

călețes, călețese, s.n. Diminutiv al lui *căleci*.

— Din *căleci* + suf. -aș.

căldăre, căldări, s.f. Cazan de fierț țulecă.

— Lat. *caldaria* (DA).

căldări, căldăriesc, vb. IV tranz. și refl. A (se) zăpăci, a (se) bulmăci. Cf. *căuș, zăuș*.

— Din *căldare* + suf. -i. Sensul inițial a fost de „a bea din căldare", apoi „a se îmbăta".

cănăji, cănăjesc, vb. IV tranz. și refl. (În glumă, afectiv) A (se) necăji.

— Din limbajul copiilor, prin metateză de la *năcăji*.

cămenet, cămenete, s.n. (Învechit) Cuptor în casele țărănești (Mihalt).

— Cf. *camenită* „sobă" < magh. *kemence* „cuptor, sobă" (DA).

cănac, cănaci, s.m. 1. Ciucure mare, canaf. 2. (În glumă) Penisul copiilor.

— Din magh. *kanaf* (Tamás, EHW, s.v. *canaf*). Probabil forma *cănac* este refăcută după cea de pl. mai întîi în graiurile în care *f* se palataliza la *ș* (*cănaș*) și în care, de asemenea, *ê* evoluase la *ș*. Deci, după *maș* — *mac* s-a refăcut și un *cănac* — *cănaș*.

cănăcel, cănăcel, s.m. Diminutiv al lui *cănac*. La Ion Blăjan: „Lucrul mai greu s-a dovedit a fi încălțatul: opiniile erau la fel. Care e din dreapta și care din stînga? Mi-a

pus mama semn, un *cănăcel* la una și doi la cealaltă" (Omul, p. 16).

— Din *cănac* + suf. -el.

cănăcu, cănăcuță, s.n., vezi *căncen*.

cănăcălă s.f. sg. Funiingine. Am curățat horețele și toată m-am umplut de căncălă.

— Din *căni* + suf. -eală.

căni, cănese, vb. IV tranz. și refl. A (se) înnegrî, a vopsi în negru; a (se) murdări. La Agîrbiceanu: „...barba albă a popii toată se cănise de sperlă" (Opere, VI, p. 96).

cănit, -ă, căniși, cănite, adj. Înnegrit de funingine; murdar. La Agîrbiceanu: „Erau murdari, plini de funingine, cu hainele cănite" (Opere, IV, p. 33).

cănițarie, cănițării, s.f. (Învechit) Cancelarie; p. ext. primărie. La Ion Brad: „...Clădirea care servea altădată de cănițarie" (DF, p. 153).

— Contaminare între germ. *Kanzlei* și *cancelarie*.

căoăci, căoăci, s.m. Fierar.

— Din magh. dial. *kovács* (= *kovács*), idem < sl. *kovač* (vezi Tamás, EHW, s.v. *covaci*).

căocio, căocio, s.f. Fierărie. Cf. *făuriște*.

— Din *căoaci* + suf. -ie.

căpătă, căpăt, vb. IV tranz. A angaja. La Sfîntu Gheorghe tinerii căpătau un figan.

căpău, căpăi, s.m. 1. Ogar, cîine de vîna-toare. 2. (Figurat) Zăpăcit, simțit. La Ion Blăjan: „— Mă căpăule! Ai pace, mă, că sperii gălițele astea!" (Omul, p. 12).

— Din magh. *kopó* > *copău*, apoi prin asimilarea lui *o* neaccentuat la *ă* > *căpău*. Cf. DA.

căpăt, căpături, s.n. Veston.

— Din magh. *kaput*, idem < germ. *Kaput* < ital. *capotto* (Tamás, EHW).

cărărăbă, cărărăbe, s.f. Gulie.

— Din magh. *kalarabé, karalábé* (< germ. *Kohlrabi*, dial. *Kalarabi, Kholarawi*) > *călarabă, cărălabă*, apoi, prin asimilarea lui *l* la *r*, *cărărăbă*. Cf. Tamás, EHW, p. 173—174.

cărăzu, cărăzuiesc, vb. IV tranz. (Complementul indică haragiul dintr-o vie) 1. A pune în rînd. 2. A aseuși.

— Din magh. *körözni* „a înconjura, a împrejmui" (DA).

cărigă, cărigi, s.f. 1. Roată (la soba de gătit). 2. Rotula genuchiului. 3. Mosor de ață. Cf. *coperemînt, fedeu*.

— Din magh. *karika* „cerc" (DA).

cărindăr, cărindăre, s.n. Calendar.

cărîș, cărîși, s.m. Cartofor. La Agîrbiceanu: „Că urît nu era Gligor Șerb, bețiv și cărîș nici atît, iar la alte femei nu se uita în veci" (Opere, V, p. 355).

— Din *cărși* (pl. lui *carțe*) + suf. -aș.

cătănă, cătăne, s.f. (La pl.) Cătănie. O fost în cătăne.

cătănășeste adv. Soldățește; vioi, harnic. *Lucră cătănășeste*.

— Din *cătănăsi* + suf. adv. *-ește*.
cătănăși, *cătănășesc*, vb. IV intrans. și tranz. A cătăni.
cătăni, *cătănesc*, vb. IV.1. Intrans. A face armata, a fi soldat. 2. Tranz. A muștrului, a certa. *Mai cătănește-l și tu [copilul], dacă vrei să te asculte.*
 — Din *cătană* + suf. *-i*.
cătărămbă, *cătărămbi*, s.f. Cataramă.
căț interj. Strigăt cu care se alungă pisica; ciți!
 — Onomatopee. Cf. germ. *Katze* (săs. *kôez*, mosel. *kâz*, idem) (DA).
căteană, *cătele*, s.f. (Familiar) Gură rea. *Mai ține-ți căteana aia, că toată ziua n-ai tăcut!*
cățel, *căței*, s.m. Larvă de albină.
căuși, *căușesc*, vb. IV tranz. și refl. A (se) zăpăci. Cf. *căldări*, *zăuși*.
 — Din *căus* + suf. *-i*. Sensul inițial a fost acela de „a bea cu căușul”, apoi „a se îmbăta”.
căușit, *-ă*, *căușii*, *căușite*, adj. Zăpăcit, buimăcit.
ceacănău sg., vezi *cecănău*.
ceacă s.f. Șasla.
cecănău s. sg. Minie, supărare. (În expr.) *A-și face cecănău* = a se supăra. *A fi cu cecănău* = a fi minios, supărat. [Var.: *ceacănău* (Lunca Tîrnavei)].
 — Cf. magh. *csökönyös* „încăpăținat” și *csökönös* (Tamás, EHW).
cecău, *-ăie*, *cecăi*, *cecăte*, adj. (Despre vite) Cu coarnele întoarse în față.
 — Din magh. *csákó*, inițial însemnând „hervorragendes Horn”, de unde și numele de boi *Csákó* (Tamás, EHW, s.v. *ceacău*).
ceglău, *ceglăuă*, s.n. 1. Fiecare din bucățile de lemn care prind loitrele în partea de dinainte și de dinapoi. 2. (În sint.) *Cîntare* (sau *cîntec*) de pe *ceglău* = doină, cîntec de jale. [Var.: *ceaglău*]. La Agîrbiceanu: „Pe *ceaglău* ședea un ficior de rumân și cînta cu glasul scăzut” (*Opere*, VI p. 310). La Ion Brad: „Nicodim mîna atunci boii, îi plesnea cu biciul, îndemnîndu-i la deal, de pe *ceglău*” (DF, p. 239).
 — Din magh. *csatló* (DA, s.v. *ceatlău*).
cei, *celesc*, vb. IV tranz. și absol. A mîna vitele prinse la jug de la stînga la dreapta. Cf. *chema*.
 — Din interj. *cea*.
ceitor, *ceitori*, s.m. Peșitor (Jidvei). Cf. *cerător*.
 — De la *cei* „cer” + suf. *-(i)tor*.
celéd, *celéti*, s.m. Membru al unei familii; copil.
 — Din magh. *cseléd*, idem.
cenusăr, *cenusăre*, s.n. 1. Leșier. 2. Bucată de pînză în care se duce mîncarea la vite în grajd. 3. Față de masă din pînză (Bila, Crăciunelul de Jos).
 — Din *cenusă* + suf. *-ar*.
cenusă s.f. (În sint.) *Cenusă vie* = spuză.

— Cf. germ. *glühende Asche* „spuză”, propriu „cenușă care arde, cenușă incandescentă”.
cerător, *cerători*, s.m. Peșitor (Cetatea de Baltă). Cf. *ceitor*.
 — Din *cer* (ind. prez. pers. I sg. a vb. *cere*) + suf. *-ător*.
cerbie, *cerbii*, s.f. Pielea ce atîrnă la vite sub grumaz; *cerbice*.
 — Cf. *cerbice* < lat. *cervix*, *-icem*.
cernetorie, *cernetorii*, s.f. Vopsitorie (Micăsasa). Cf. *feștitoare*.
 — Din *cernitor* „vopsitor” + suf. *-ie*.
ceteră, *ceter*, vb. I. 1. Tranz. (Figurat). A bate la cap (pe cineva), a vorbi întruna. *Tacă-ți gura și nu mă mai tot cetera la cap!* 2. Refl. A boci. *Ce te tot ceteri acolo, taci și șterge-te la ochi.*
 — De la *ceteră*.
cevălău s. sg. Ceartă mare, stadă. *Iar o avut (sau o făcut) ăștia cevălău la făgădu, numa că nu s-o bătut.* Cf. *ciotvă*, *flamă*.
ceură, *-ă*, *ceuri*, *ceure*, adj., s.m. și f. 1. Sașiu. 2. Chior.
 — Din scr. *čor* (DA) „chior, orb” (vezi și Gămulescu, *Elemente*, p. 106).
ceurește adv. (În expr.) *A se uita* (sau *a privi*) *ceurește* = a se uita (sau a privi) cu coada ochiului (Glogoveț).
 — Din *ceur* + suf. adv. *-ește*.
cheăun, *-ă*, *cheăuni*, *cheăune*, adj., s.m. și f. Zăpăcit; scos din minți, nebun. La Ion Brad: „Umbla ca *cheaună* de cap” (DF, p. 167). „Ai bătut-o, mă, pe fată de-ai lăsat-o *cheaună*. Toate mințile i-or sărit din cap” (DF, p. 237). Vezi și LM, p. 187 și UD, p. 311.
 — Postverbal din *cheuni* „a chioti”, „a se îmbăta”, care, la rîndul lui, este de origine onomatopeică (DA).
chêfe, *chêfi*, s.f. Perie de ghetă, de haine.
 — Din magh. *kefe*, idem (DA).
chêfel(u)l, *chêfel(ui)lesc*, vb. IV tranz. și refl. 1. A (se) peria. 2. A trage cuiwa o bătaie.
 — Din magh. *kefel*, idem (Tamás, EHW).
cheltău, *cheltăuă*, s.n. Coș de năie (Cergăul Mic).
 — Din magh. *töltő* (Tamás, EHW).
chemă, *chem*, vb. I tranz. și absol. A mîna vitele prinse la jug de la dreapta la stînga. [Antonimul lui *a cei*].
chêntes, *chêntesi*, s.m. (Învechit, mil.) Ofițer.
 — Din magh. *önkéntes* „voluntar” (Tamás, EHW).
cheunî, *cheunesc*, vb. IV tranz. A zăpăci (pe cineva), a scoate din minți. *Atîta larmă o făcut copiii ăștia, că m-au cheunî de cap.*

-- De origine onomatopeică.

chiflu, chifli, s.m. Chiflă, corn. La Ion Blăjan : „... să-i aduci un păhărel de alăș cu rum și un *chiflu* lung, îndoit...” (Omul, p. 85).

-- Cf. magh. *kifli* < germ. *Kipfel* (Tamás, EHW).

chilav, -ă, chilavi, chilave, adj., s.m. și f. Schilod ; bolnav de picioare, olog. La Agirbiceanu : „De cite ori nu i s-a întunecat sufletul cînd vedea pe alte mame că mai pot glumi cu cite un *chilav* în casă” (Opere, III, p. 367).

-- Din bg. *kilav* sau scr. *kilav* „cu hernie, vătămat ; slab, rău” (DA).

chilăvi, chilăvese, vb. IV tranz. și refl. A (se) schilodi, a deveni chilav. La Agirbiceanu : „Îl duseră în pînă și jandarmii i-au dat o bătaie să-l *chilăvescă*” (Opere, VI, p. 250). „Așa s-a astupat și părăul prăpăstios care trecea prin mijlocul satului și în ripile căruia multe vite s-au *chilăvit*...” (Opere, VI, p. 9). Vezi și Opere, X, p. 183.

-- De la *chilav*.

chilometăr, chilometări, s.m. (Rar) Kilo-metru (Valea Lungă).

-- Din germ. *Kilometer*.

chindéu, chindeaună, s.n. Stergar, prosop.

-- Din magh. *kendő* (DA).

chindisi, chindise, vb. IV tranz. (Complementul indică pieptare) A broda.

-- Din ngr. *kentō, kentizo* (DM).

chinomotograf, chinomograf, s.n. Cinematograf (Feisa).

-- Din *cinematograf*, influențat de germ. *Kino*.

chiorlăi vb. IV in tranz. (Despre mațe) A chiorăi.

-- Onomatopee (DA).

chiót s. sg. (În expr.) A ajunge de *chiótul* satului sau al lumii = a ajunge de risul lumii,

-- Din onomatopeea *chiu* + suf. -ot (DA).

chip, chipuri, s.n. Fotografie. (În expr.) A se lua în *chip* = a se fotografia.

chise, chiscuri, s.n. Cană (de sticlă sau de lut). Cf. cînceu, chiscoale.

chiseoale, chiseoi, s.f. Cană (de sticlă sau de lut). Cf. cînceu, chisc.

-- Din *chisc* + suf. -oale.

chisafăuă, chisafăuă, s.f. Parica cea mai umflată a butucului roșii, în care sînt făcute scobiturile pentru spoile (Jidvei).

-- Din magh. *kişafa*, idem (Tamás, EHW, p. 210).

chişarfău, chişarfăuă, s.n., vezi *chişafăuă*.

chitănție, chitănții, s.f. (Rar) Chitanță.

chitineu, chitineie, s.n. (De obicei în sint. *chitineu gros*) Broboadă (Mihail).

chiuătoare, chiuă ori, s.f. Cheutoare (Feisa).

chizăș, chizăși, s.m. Flăcău care conduce hora (Bucerdea Grînoasă). Cf. *birău*.

-- Din magh. *kezes „Burge”, „Gewährsmann”* (Tamás, EHW, s.v. *chezas*).

ciacău, ciacăuă, s.n. (Învechit) Șapcă de paradă, care se folosea în armata austro-ungară (Jidvei).

-- Din magh. *csákó*, idem (Tamás, EHW, s.v. *ceacău*).

chircă s.f. Poșircă.

-- Probabil contaminare între *eighir* „vin de slabă calitate”, „vin de poame” (< magh. *csigér, csigör*) + *poșircă*. Forma cu *b* se explică prin falsă regresie, în graiul local *b + i > g*.

ciğă, ciği, s.f. Macara ; scripete.

-- Din magh. *csiga*, idem (DA).

ciğleân, ciğleni, s.m. Pițigoi (*Parus major*).

cinaș, -ă, cinași, cinașe, adj. Bine făcut, frumos.

-- Din magh. *csinos*, idem (DA).

cinomatograf s.n. Cinematograf (Băia).

cintîrîmb, cintîrimbe, s.n. Cimitir (Crăciunelul de Jos).

cintîrim, cintîrime, s.n. Cimitir (Glogoveț, Micăsasa, Jidvei, Valea Lungă).

cinteș, cinteși, s.m. (Mai demult) Contăș.

-- Din magh. *köntös* (Tamás, EHW, s.v. *cintăș*).

cioac interj. Cioc ! (În expr.) A da *cioac* = a ciocni (ouă la paști).

-- Onomatopee.

cioăca-boăca interj. Cioca-boca ! Cioaca-boaca la fereastră ! Deschide ușa nevastă !

-- Onomatopee.

cioăie s.f. sg. Acioaie. La Agirbiceanu, Opere, III, p. 230 și varianta *acioaie* (FDN, p. 21).

-- Cf. it. *acciaio „otel”* (HEM).

cioap interj. Cuvînt care imită bătaia din palme. Și deodată *cioap și dă !* [Pronunțat : *cap*].

ciobo s. Soi de viță de vie.

cioci, cioci, s.m. (Rar) Ciorap.

-- Din germ. *Socken „ciorapi scurți”* (DA).

cióieă, cióiei, s.f. Ceucă, stancă.

-- Din magh. *csóka* (DA).

cioloboe s.n. Bucată de carne de porc. Ne-o dăruit jupînu gazdă c-on dar. / Cu-a doilea dar, / C-on colac mindru și frumos. / C-on cioloboc boc de porc (Valea Lungă).

-- Probabil creație spontană din *ciolan* + *lobă* + suf. augm. -oc (DA).

ciolomadă s.f. sg. Porumb semănt des, care se cosește ca nutreț.

-- Din magh. *csalamáde*, idem (DA).

ciompléu, ciompléie, s.n. Bucată (de scindură).

-- Cf. *ciamp* „bucată rămasă cu rădăcina în pămînt din trunchiul unui copac...”.

cion, cioâne, s.n. (În limbajul copiilor) Picior.

- Din *picior*, prin trunchiere (cf. și arom. *cior* „picior”) și prin transformarea lui *r* în *n*, știut fiind că *r* este consoana pe care copiii o „învată” cu cea mai mare dificultate. Vezi V. Frățilă, I.R., XVIII, 1969, nr. 5, p. 486.
- cione, cioaneă, ciōnci, ciōānee**, adj. 1. (Despre serpi) Fără coadă (Feisa). 2. (Despre oameni) Ciung. 3. (Despre buză) Tăiată (Feisa).
- Din magh. *csonka* „mutilat, ciung” (DA).
- ciondromău, ciondromănesc**, vb. IV refl. (recipr.). A se lua la ceartă, a se sfâdi.
- Din *ciondani* + *hondromăni* (DA, s.v. *ciondăni*).
- ciont, cioantă, cionfi, ciōānte**, adj. Ciunt.
- ciontă, ciont**, vb. I tranz. A tăia capătul unui lemn; a ciunt.
- De la *ciont*.
- ciōrcoș, -ă, ciōrcoși, ciōrcoșe**, adj. 1. Sașiu. 2. Chior (Feisa). Cf. *ceur*.
- ciorofleacă** s.f. sg. Noroi, tină moale. [Var.: *ciorofleancă*]. La Agribiceanu: „...marca de noroi și *ciorofleancă*...” (Opere, IV, p. 62, cf. Opere, V, p. 263; VI, p. 390; VII, p. 328, 329; VIII, p. 102, 217; IX, p. 34).
- ciorofleacă** s.f. sg., vezi *ciorofleacă*.
- cioronospor** s.n. Substanță chimică folosită la stropitul vici (Jidvei). [Var.: *cioronosprah* (Jidvei)]
- cioronosprăh** s.n., vezi *cioronospor*.
- ciōrsăi, ciōrsăi**, vb. IV refl. A se scărplina.
- Din interj. *ciōrs* „onomatopee ce imită zgomotul produs de tirșitul opincilor pe jos, hîrș” (DA).
- ciōrsōi** adj. 1. Murdar. 2. (Substantivat) Tigan.
- Din *ciōrs* + suf. *-oi*.
- ciōtvă** s.f. sg. Multime. *S-o strins o ciōtvă de copii* (Feisa). Cf. *cetvălău*, *flamă*.
- ciōvāte** s.f. pl. Unelte, scule.
- Cf. *ciōveiu*, „vase (de stîlnă) de tot soiul”, derivat din *sof* (<germ. *Schaff* „ciubăr”) prin suf. *-ei* sau din germ. *Schaffel*, idem (DA).
- cipecă, cipeci**, s.f. Dantelă.
- Din magh. *csipke*, idem (DA).
- cistit, -ă, cistiti, cistite**, adj. Cîstît (Mihail).
- Formă mai apropiată de etimon: *cisti* < v. sl. *čistiti* „a onora” (DA).
- citērnă, citērne**, s.f. Canca (Mihail).
- Din magh. *esatorna* (DA, s.v. *celirnă*).
- citov, -ă, citovi, citove**, adj. Sănătos, întreg (la minte). Cf. *a b*, *i p e n*.
- Element de origine slavă veche. Cf. bg. *čitav*, ser. *čitav*. În ce privește sufixul, acesta s-a modificat *-an/-ov*, ca în *coșcov*, *hîlpov* (*hîlpav*) (G. Mihailă, RS, III, 1958, p. 63).
- ciubică, ciubici**, s.f. Șapcă.
- ciucă** vb. I intranz. (Mai ales în limbajul copiilor) A șede. *Ciucă cu mama!*
- Cf. *ciuci* „a (se) așeza (pe vine)”, cuvînt din graiul copiilor sl. *čučo*, *čučati*, magh. *csu-*
- csulni*, *csűcsűlni* „a șede” (în limba copiilor (DA)).
- ciui, ciufi**, s.m. Om de nimic. *Du-te bade-n călcătură/Ciufule ș-adunătură! Te-am învățat a iubi/Ș-acum mă las a dori*. La Agribiceanu: „— Ar trebui să scornim un motiv pentru drumul tău la București, dacă ai avut norocul să te întâlnești în tren cu *ciuful* acela de Zeprian” (Opere, X, p. 277).
- ciufată** s.f. Poreclă. *Tot omu are o ciufată în sal*.
- Derivat postverbal din *ciufuli* „a-și bate joc de cineva”.
- ciufșag, ciufșăguri**, s.n. Poreclă.
- Din *ciuf* + suf. *-șag*, sau direct din magh. *csűfság* (Tamás, EHW).
- ciuful(u)î, ciuful(ui)esc**, vb. IV tranz. 1. A prinde (pe cineva) de păr, a trage de păr. 2. A porecli, a batjocori.
- Din magh. *csűfol* „a batjocori” (Tamás, EHW).
- ciuful(u)it, -ă**, adj. 1. (Despre păr) Zbîrlit, încurcat. 2. (Despre oameni) Batjocorit, făcut de ris.
- Vezi *ciuful(u)î*.
- ciūgu** interj. Strigăt (adesea repetat) cu care se cheamă porcii. Cf. *țigă*.
- Probabil onomatopee. Cf. și magh. dial. *csuga*, idem (R. Todoran, MCD, I, p. 62).
- ciuhă, ciuhe** s.f. Manechin care se pune la poarta mirilor (Bucerdea Grinoasă).
- Din germ. *Scheuche* (V. Arvinte, SCȘt. Iași, Seria III, Științe sociale, an. VI, 1955, nr. 3-4, p. 235-236).
- ciumurlău, ciumurlăuă**, s.n. Mustuitor (Crăciunelul de Jos). Cf. *ciumurslău*, *ștromfănitor*.
- Din *ciumurlău*, *ciumuslău*, idem (<magh. *csömörzsló*, idem (cf. Tamás, EHW), prin apropiere de *ciumurlău*).
- ciumurlui¹, ciumurlui²esc**, vb. IV tranz. A zdrobi strugurii cu *ciumurlăul* (Crăciunelul de Jos). Cf. *ștromfăni*.
- De la *ciumurlău*.
- ciumurlui², ciumurlui²esc**, vb. IV refl. A se îmbolnăvi de prea multă mîncare.
- Din magh. *csömörteni*, idem (Tamás, EHW).
- ciumurslău, ciumurslăie**, s.n. Mustuitor. (Mihail). Cf. *ciumurlău*, *ștromfănitor*.
- Contaminare între *ciumurlău* și *ciumuslău*.
- ciungă, -ă, ciungăni, -e**, adj., s.m. și f. Ciung (Feisa).
- Din *ciung* + suf. *-an*.
- ciupa** interj. 1. (Adesea repetat) Cuvînt cu care copiii sînt îndemnați să facă baie. *Ciupa-n oală! Piele goală!* 2. (În expr.) A face ciupa = a face baie.
- ciupă** s.f. Albă folosită pentru a scălda

copiii. *Hai să-l bage mama-n ciupă!*

— De la *ciupa*.

ciupără, ciupăr, vb. IV tranz. 1. A paște. 2. (Figurat) A trage o bătaie (cuiva). La Agirbiceanu: „Pileuri de oi *ciupărau* iarba tinăra ce încolțise pe văi” (*Opere*, V, p. 60).

— Din magh. *csiperézs* (*csiperizs*) „a ciupi” (DA).

ciupeli, ciupelése, vb. IV tranz. A curăța de pene, a jumuli. *Am ciupelit găina*.

— Din magh. *csupát* „a smulge” (Tamás, EHW).

ciurdă, ciurdesc, vb. IV tranz. A bate, a trage (cuiva) o bătaie (Feisa).

— Cf. a *ciort* „a se certa, a se sfădi”.

ciustăr, ciustăre, s.n. Șistar (Bila, Crăciunel de Jos).

cif interj. Cuvînt care imită zgomotul făcut de lovitură cu pumnul. *Cif, citeva la spinare!*

cifăi, cifăi, vb. IV tranz. A bate, a trage pumni.

— Din *cif*+suf. -ăi.

cinecu, cîncețe, s.n., vezi *canceu*.

cîntător, cîntători, s.m. 1. Cîntăreț la biserică (Cergăul Mic). Cf. gornic. 2. Colindător. La Crăciun ... *ierau doisprăzăce cîntători, ca cum ierau la Hristos doisprăzăce apostoli* (Cergăul Mic).

cîrcălit, -ă, adj. (Despre alimente) Pîrpălit (Cetatea de Baltă).

cîrfoi, cîrfoăie, s.n. Colț de plin. Cf. eă l-cil, zdronț.

cîștigă, cîștig, vb. I tranz. A procura. La Agirbiceanu: „Catarina știrici de la notar dacă într-adevăr el i-a cîștigat Veronicăi adresa” (*Opere*, VI, p. 138).

cîținel adv. Căținel. *Omu care-i năcăjlit/Îl cunoști de pe pornit,/Că pornește cîținel,/Cu năcazu după iel (Iclod).*

clanetă, clanete, s.f. Clarinet. [Var.: *glanetă*]. La Ion Brad: „Apăru și Gligor vintelerul, cu *claneta* lui și cu un fluier mare...” (DF, p. 441). „Numai *claneta* și fluiera lui și-ar mai lipsi” (UD, p. 21).

clăcăn, clăcăni, s.m. Clăcaș (Feisa).

— Din *clacă*+suf. -an.

clăncă, clănce, s.f. Creangă, ramură. [Var.: *cleangă*]. Cf. *cleoambă*.

clăngă, clengi, s.f., vezi *clăncă*.

clēmă, clēme, s.f. Femeie proastă.

clengăuță, clengăuțe, s.f. Diminutiv al lui *cleangă*.

— Din *cleangă*+suf. -uță.

cleoambă, cleoambe, s.f. Creangă. Cf. *cleangă*. La Ion Blăjan: „Ți-ai tăiat singur *cleoamba* de sub picioare” (*Omul*, p. 226).

— Cf. și arom. *clembă* „lemn lung” < v. sl. *klempū*, păstrat în rusă cu sensul de „Knebel, Holzklotzchen” (G. Ivănescu, RS, XVI, 1968, p. 38) sau sâs. *Klompau* (= germ. *Klumpen*,

mai vechi *Klunpe, Klompe* „butuc, măciucă”) (DA).

cleombăuță, cleombăuțe, s.f. Diminutiv al lui *cleoambă*.

— Din *cleoambă*+suf. -uță.

clieia s.n., vezi *cliecină*.

cliecină, clietne, s.f. Minecar, mîntean. [Var.: *cliecin* (Cergăul Mare și Mic)]. La Agirbiceanu: „Oamenii purtau căciuli și *clietne* peste pieptare” (FDCN, p. 12).

— Din sâs. *Klidschen* (rostit și *klitšn*, din germ. *Kleidschen*), diminutivul lui *Klid* (= germ. *Kleid*) (DA, s.v. *cliecin*).

cloapă, cloape, s.f. Pleoapă (Cetatea de Baltă, Micăsasa).

— Din *pleoapă* prin disimilarea *p...p>c...p* sau poate și prin apropiere de *clapă*.

clupsă, clipse, s.f. Cursă (de prins animale). (Figurat) La Agirbiceanu: „I-o plătești cu bani chiria, faci contractul, îl iscălești și sasu-i prins în *clupsă!*” (*Opere*, IX, p. 204).

— Din germ. *Kluz*, idem.

coadă, codde, s.f. (La pl.) Resturi de grăunte și spice fără boabe rămase după treierat. La Agirbiceanu: „Într-un colț al podului, într-o ladă veche, pusese, înainte cu trei ani, niște secară, niște *coade* nefolositoare” (*Opere*, III, p. 372).

— Lat. *coda*. Pentru sensul de aiel, cf. și portug. dial. *cuanha* „rămășițe de paie pe arie”, log. *koale* „rămășițe” (DA, s.v. *coadă*).

coastă, coăstăne, s.n. Dulap (de haine), scrin.

— Din germ. *Kasten*, idem (DA, s.v. *castăn*).

coasă¹ s.f. (Învechit) Bancă (de credit). *O luat bani din coasă*.

— Din magh. *kasza* (= *kašša*) (Tamás, EHW).

coasă² s.f. sg. Spinare. *I-o tras cițioa pumni la (în) coasă*.

— Probabil trunchiere din *cocoasă*.

cobără, còbere, s.f. l. Coviltir. 2. (În sint.) *Casă cu cobără* = casă fără tavan; magazie (Feisa).

— Din sâs. *Kobar*, idem (DA). Cf. și magh. dial. *kòbër*, idem (Tamás, EHW, s.v. *cobăr*).

cobdă s.f. Cobză (Jidvei).

cocenit s.n. Sfirșit. *Cînd îi coada veacului, / Cocenitul griului, / Sfirșitul pămîntului* (Cetatea de Baltă, *Folclor din Transilvania*, IV, p. 27).

— Din *concenit* „sfirșit” < *concen* „a sfirși, a pune capăt” (< v.sl. *končianŭ*, participiul lui *končati* „a sfirși”, sau din *končinu* „sfirșit”), prin disimilarea totală a primului *n* sau printr-o etimologie populară, prin apropiere de *a coace* (vezi Frățilă, LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 158—159; idem, *Tîrnave*, p. 204—205).

coefrți s.pl. Un soi de ciuperci comestibile. La Ion Brad: „Stîna se afla mai jos de șipot.

În drum spre ea, Maria îi arată nepotului ciupercile albe, leșite după ploii. — Astea-s bune de mincare... Le zice *cocirfi*... (LM, p. 102). *coclețe, cocleți*, s.m. Ciorchine de strugure de pe care s-au luat boabele (Bucerdea Grinoasă). [Var.: *corleș*].

cocnă, cocne, s.f. Bucătărie (Feisa). Cf. *boacăănă, comandă, conie*.

— Din *cohnă* (v. sl. *kuhina*), apropiat de *a coace* (cf. DA).

cocor, cocodre, s.n. Cucui. S-o lovit la cap și i-o ieșit un cocor.

— Probabil o variantă morfologică a lui *cucui* (derivat cu suf. -ui din *coc*, idem, iar acesta din lat. *coccum* „simbure, bob“, cf. *populus > popor*) (DA).

cocorează, cocoreze, s.f. Un fel de plăcintă; gogoasă (Jidvei).

— Cf. *cocoradă*, numele mai multor feluri de plăcinte.

cocós, cocósi, s.m. (Mai ales la pl.) Floricele din boabe de porumb.

codorîște, codorîști, s.f. Codriște.

colăcar, colăcări, s.m. Feciorul care zice mulțumita la colindat; colăcer (Valea Lungă).

— Din *colac* + suf. -ar.

coldîș adv., vezi *cordîș*.

coleră s.f. Holeră.

colibăuș, colibăușe, s.f. Diminutiv al lui *colibă*.

collmân s.n. sg. Tencuială (Bifa). Cf. *văcă-lăș*.

colóp, colópi, s.m. Damă la jocul de cărți numit în *colopi*.

— Din magh. *kalap*, idem.

comandă, comănde, s.f. (Învechit) 1. Magazie, baracă. 2. Bucătărie de vară (făcută mai ales din lemn). Cf. *boacăănă, cocnă, conie*.

— Din germ. *Kommando* (DA).

comănăc, comănăce, s.n. 1. Pălărie făcută din paie. *Las să joc că n-am copit / Să le cumpăr pălării / Și la fete comănăce, / Să zică că nu le place*. La Ion Brad: „Era desculț și pe cap purta un comănăc de paie“ (DF, p. 150). 2. Cap. La Ion Brad: „Vai de comănăcul lor...“ (DF, p. 25).

condorăș, condorăși, s.m., vezi *condrănaș*.

condrănăș, condrănăși, s.m. Violonist secund (Lunca Tirnavei). [Var.: *condorăș*].

— Din *condrăni* „a secunda la muzică, a acompania“ (< magh. *kontrálni, kondorálni*, idem) + suf. -aș.

cónie, cónii, s.f. Bucătărie de vară. Cf. *cocnă, comandă, boacăănă*.

— Din magh. *konyha*, idem.

confinit s.n. Pășune (Feisa).

conzără, conzărve, s.f. Conservă (Lodroman).

cop, cöpuri, s.n. 1. Măsură de capacitate pentru lichide, egală cu 1 litru (Cergăul Mare).

2. Vas de lemn care se folosește pentru măsuratul cerealelor, egal cu 1 kg (Cergăul Mic). Cf. eupă. La Agribiceanu: „Ce erau două *cöpuri* de mălai pe an de fiecare casă?“ (Opere, III, p. 234). „Astfel satul Măgura rămase tot pe lângă dascălul Partenie, care lua cit căpăta... un *cop* de vin, un pachet de tabac“ (Opere, IX, p. 206). „Ce folos de toată mișcarea lor dacă acum nu au un *cop* de făină?“ (Opere, IX, p. 259).

— Din säs. *köp* „Kanne, ein langes irdenes Gefäß (= Kopf), hölzerne Wasserkanne“ (DA).

copeneată, copenește, s.f. Cutie (de chibrituri, de cremă de ghete).

— Cf. *copaie, copățiă* (DA).

coperemînt, coperemînte, s.n. 1. Capac pentru vase de bucătărie. 2. Rotulă (la genunchi) (Crăciunelul de Jos). Cf. *cărigă, fedeu*.

— Lat. *cooperimentum*, -i „înveliș, capac“ (DA). Vezi și Frățilă, *Tirnavă*, p. 177.

coperi, cöper, vb. IV tranz. și refl. A (se) acoperi. La Agribiceanu: „*Copere-te* bine cu foșul...“ (Opere, IX, p. 212).

coperiș, coperișe, s.n. Acoperiș. La Agribiceanu: *Opere*, VII, p. 394; IX, p. 196; X, p. 48.

copirșău, copirșăuă, copirșete, s.n. 1. Sicriu, cf. jgh eab. 2. Capacul sicriului (Jidvei).

— Din magh. *koporsó*, idem (DA).

copturi s.f. pl. 1. Puroi. 2. Uscături.

— Lat. *coctura*, -am (DA).

corăjie s.f. sg. Curaj; voce bună. *Omu la ospăț îi cu corăjie*. La Ion Blăjan: „Dacă mă ascultă și-i avea *curăjie*, scapă tată-tău“ (*Omul*, p. 52). [Var.: *curăjite*].

corătăr, corătări, s.m., vezi *eurător*.

corbăci, corbăce, s.n. Bici de curele cu care se mină caii.

— Din magh. *korbács*, idem (Tamás, EHW).

cordeă, cordéle, s.f. Coardă la vița de vie (Cergăul Mare).

— Din *coardă* + suf. -ea.

cordîș adv. (Despre felul de a privi) Pieziș (Feisa, Mihail). [Var.: *coldîș* (Valea Lungă)].

— Din *coardă* + suf. -iș (CDDE, 380, s.v. *coardă*).

côrîă, côrfe, s.f. Coș cu toarte. La Agribiceanu: „...femei cu desăgii plini în spate, cu *côrfe* în mîini se zăresc tot mai des apropiindu-se de vreun grup de secerători“ (Opere, III, p. 76).

— Din säs. *Korſ* (< germ. lit. *Korb*), idem (DA).

corfișă, corfișe, s.f. Diminutiv al lui *corfă*. La Agribiceanu: „...Elena se furișă în casă și aduse o *corfișă* rotundă acoperită c-un șervet alb“ (Opere, IX, p. 182).

— Din *corfă* + suf. -ișă.

coridón, coridoâne, s.n. Coridor, pridvor (Cergăul Mare).

corlēs, corlēși, s.m., vezi coclete.

corli, corlēse, vb. IV tranz. și refl. A băga (pe cineva) cu capul sub apă, a se scufunda. Cf. *incorli*. La Agirbiceanu: „Se vor corli în bulboaca aceea lîmpede pe care o face rîulețul chiar la capătul grădinii unde locuiesc?” (Opere, V, p. 261); vezi și VIII, p. 30. La Ion Brad: „Aici nu-i bobotaia porcului, mă! îi botez, îl corleşe pocăiții pe Riecu” (DF, p. 376).

— Din *corlă*, numele unei păsări acvatice (DA).

corman, cormanē, s.n. Cormană.

— Din magh. *kormány* „cîrmă” (DA).

cormanî, cormanēse, vb. IV tranz. A răsturna (brazde) cu cormanul.

— De la *corman*.

cormoșiu, cormoșie, adj. De culoare maro, cărămiziu.

— Din magh. *karmazsin* „karmesinrot, karmezinrote, Leder” (Tamás, EHW, s.v. *karmazsin*).

corn, cōrnuri, s.n. Colț. La un corn de masă / Jilfuri de mătăsă / Ș-a doilea corn / Jilfuri de d-aor / (Iclod). La Agirbiceanu: „În alt corn de țară” (Opere, IV, p. 130); „... se-nveseli de parcă ar fi căpătat un corn de țară” (Opere, IX, p. 214).

— Lat. *cornu*. Sensul se găsește și la aromâni, precum și în fr. *cor(n)*, în dialectele actuale franceze, în catalană și în Sicilia (DA) (vezi și Frățilă, *Tirnavă*, p. 177).

corobeată, corobēse, s.f. (La pl.) 1. Poame pădurețe. 2. Mere uscate.

— Din *coroabă* „porumbă, porumbea, fructul mărăcinului” (DA).

coroși vb. IV refl. (Despre osie și roată) A se uza prin frecare datorită lipsei unsorii (Jidvei).

— Termen de origine slavă (cf. bg. *korubja* se „mă îndoi, mă scovîrdez”, ucr. *korobyty s'a* „a se strîmba, a se încovoia”, rus. *korobiti* „a strîmba, a îndoi, a încovoia” (DA)).

coroșit, -ă, adj. (Despre osie și roată) Care s-a uzat prin frecare (Jidvei).

cosorî, cosorāse, vb. IV tranz. A îmboldi, a da ghionturi.

— Din *cosor* „cuțit scurt întors la vîrf, întrebunțat mai ales la tăatul viței de vie”.

coș, cōșuri, s.n. Hambar de cereale; coșar.

— Din v. sl. *koš* (DA).

coșare, coșāri, s.f. Coș de nuiele. La Ion Blăjan: „la-l, dragu tatii, că dumneaei și-a răscolit coșarea pînă în fund să-l aleagă pe cel mai mare și mai frumos...” (Omul, p. 87).

— Cf. *coșară*, idem (< magh. *kosár*, idem). Cf. și scr. *košara*.

cōșcă, cōște, s.f. Mînge (Cetatea de Baltă).

Cf. *cotecă*.

cotă, col, vb. I tranz. A căuta.

cotător, -oare, cotătōri, cotătōare, s.m. și f. (În sint.) Cotător de loc = peșteră. La Agirbiceanu:

nu: „— Așadar, a venit așa, pe văzute numai? — Da, cotătōare de loc!” (Opere, VII, p. 449).

— Din *cota* „căuta” + suf. -ător.

cōtcă, cōtce, s.f. Mînge.

— Cf. v. sl. *kotŭka* „pisică”.

coteōre(a) s.m. sg. (Ironie) Bărbat care se amestecă în treburile muieresti.

coteorozi vb. IV intranz. A cotcodăci.

coteorozit s.n. Cotcodăci. La Agirbiceanu: „Cotcorozitul găinilor încetă...” (FDCN, p. 11).

cotigăr, cotigāre, s.n. Coteț pentru păsări. Cf. *cotigareș, cotreață, cotrineață*. La Ion Brad: „Găinile... după ce stropii încep să alunece de pe frunze, o tulără toate, în frunte cu cocoșul, spre *cotigar* și șopron” (DF, p. 208).

cotigāreș, cotigāreșe, s.n. Coteț pentru păsări (Bila). Cf. *cotigar, cotreață, cotrineață*.

— Din *cotigar* + suf. -eș (= -as).

cotōe, cotōci, s.m. Cotoi, moțan.

— De la *cotoi*, prin schimb de sufix -oi/-oe.

cotoci, cotocēse, vb. IV refl. (Despre pisici) A se împreuna. La Ion Brad: „Nu știi că el zvirlea cu bita după iepuri și zicea că se *colocesc* cu mițele?” (UD, p. 344).

— De la *cotoc*.

cotreată, cotrēse, s.f. Coteț pentru păsări (Mihalt). Cf. *cotigar, cotigareș, cotrineață*.

cotrineață, cotrinēse, s.f. Coteț pentru găini (Crăciunelul de Jos). Cf. *cotreata*. **cōzāc, cōzāci, s.m.** Cazac.

crācoș, -ă, adj. Cu picioarele strîmbe, curbate în afară.

crăiță, crăițe, s.f. (La jocul de cărți) Carte de zece puncte.

crămpăn, crămpene, s.n. Tîrnăcop. Cf. *să p oi*.

— Din germ. - austr. *Kramp(e)n* (DA).

crătîntă, crătînșe, s.f. Cătrîntă.

crătîț, crătîțe, s.n. Crătîță (Micăsasa). [Var.: *cretiț* (Micăsasa)].

crepă, crep, vb. I tranz. și refl. A (se) crăpa. La Ion Brad: „S-o crepat casa. Uite, s-o crepat, spuse Arthmon” (DF, p. 349). „— Taci, mă, că-ți crep capul cu crîja asta!” (RR, p. 313). „Pentru un leu îi crepau deștele de muncă” (RR, p. 264).

crepătūră, crepătūri, s.f. Crăpătură. La Ion Brad: „Că am eu pe cap altele mai mari, nu crepătura asta” (DF, p. 349).

crătîț, crătîțe, s.n., vezi crătîț.

creștătă s.f. Un fel de colac ce se face la parastas (Micăsasa, ALRT, II, p. 75).

cricin, cricini, s.m. Corcoduș (Sîncel). [Var.: *crihin* (Cergăul Mare)]. Cf. *prun*.

— Din sās. *Kratichen* (= germ. *Krieche*) (DA).

ericeină, ericine, s.f. Corcodușă (Sincel). [Var.: *crihină* (Cergăul Mare)]. Cf. *prună*.

crihină, crihini, s.m., vezi **ericein**.

crihină, crihine, s.f., vezi **ericeină**.

erișcă s.f. Femeie sabă de mînt, proastă.

crîmpăuă, crîmpene, s.f. Cartof (Bila, Celate de Baltă, Feisa; Jidvei, Sincel). [Var.: *grumbônă* (Mihali), *grumpănă* (Pănade, Iclod, Crăciunelul de Jos, Cergăul Mare)].

— Din germ. *Grundbirne* (la sași *Grumpirren*) intrat la noi, în parte, prin mijlocire ungurească sau sîrbească (DA).

cubic, cubicuri, s.n. Cantitate de material (nisip, pietriș etc.) cu un volum de 1 m³.

cucăr, cucăre, s.n. Occean, binoclu.

— Din germ. *Kucker* (= *Gucker*), idem.

cucurigăt s.n. sg. Cîntecul cocoșului. La Agîrbiceanu: „Deodată, de subț fereastră, auzi un *cucurigăt* răsunător ca o trîmbiță” (*Opere*, III, p. 371).

cucuruz, cucuruzi, cucuruze, s.m. și n. 1. Porumb. 2. Loc semănat cu porumb. La Agîrbiceanu: *Opere*, III, p. 363; V, p. 20. La Ion Brad: UD, p. 68, 243, 280; LM, p. 85, 94, 231, 238, RR, p. 285, 306; la Ion Blăjan, *Omul*, p. 7, 35, 43, 70, 184.

cufță, cufțe, s.f. 1. Femeie care își bagă nasul unde nu-i fierbe oala. 2. Babă.

— Din magh. *kufia, kukta* „ajutor de bucată” (DA).

cuglă, cugle, s.f. (De obicei la pl.) Popice.

— Din germ. *Kugel* „bilă, glonț” confundat cu *Kegel* „popic” (DA).

culdus, culdăși, s.m. 1. Cerșetor, sărac. 2. Haimana.

— Din magh. *koldus*, idem (DA).

cupă, căpe, s.f. 1. Litru. *Ce-ai beut, măi Văsălie?* / *Tri căpe de țin, Mărie* (doamnă culeasă din Lunca Tirnavei). La Agîrbiceanu: „Toată lumea îl știa de pe atunci că plătește — bucuros o *cupă* de vin” (*Opere*, VI, p. 79). 2. Vas din lemn cu o capacitate de 1 kg cu care se măsoară cerealele, făina etc.

— Lat. *cuppa* „vas vinarium” (DA).

cupîță, cupîțe, s.f. Ulciă (Cergăul Mare).

— Din *cupă* + suf. dim. -*îță*.

cuprins, -ă, cuprinși, cuprinse, adj. Ocupat cu treburi. La Agîrbiceanu: „Marina era *cuprinsă* prin curte” (*Opere*, VII, p. 206).

curajie s.f. sg., vezi **corajie**.

curător, curători, s.m. Epitrop (la biserică). [Var.: *coratâr*].

— Din germ. *Kurator*, idem (DA).

eureoi, eucroi, s.m. Curcan.

— Din *curcă* + suf. motional -*oi*.

curéchi, curéche, curéchiuri, s.n. Varză. La Agîrbiceanu: „Cuțitele tăind mai mult în ceapă, în *curéchiuri*, în castraveți și ardei, nu mai aveau nici o strălucire” (*Opere*, III, p. 263).

— Lat. *colic(u)lus, -um* (= *cauliculus*), idem (DA).

cúrte s.f. (În expr.) A merge (sau a se însura) pe curte = a se muta în casa părinților soției. La Ion Brad: „... Artimonuț... se însurase pe *curte* cu o fată singură la părinți” (DF, p. 84).

curvășag, curvășaguri, s.n. Curvăsărie. Umblă numa după *curvășag* (Jidvei).

— Din magh. *kurvaság*, idem (Tamás, EHW).

cúști interj. Strigăt cu care se alungă ciinii. Cf. *țibă*.

— Din magh. *kusz ki* (Tamás, EHW, s.v. *cúschí*).

evartir, evartiruri s.n. Locuință cu chirie, gazdă. Cînd s-o dus la școală la Blaj o stat în *evartir*, nu la internat. La Agîrbiceanu: „Caută-ți alt *evartir*, dacă nu-ți place” (*Opere*, III, p. 169). Vezi și VIII, p. 16, 69 și X, p. 33. La Ion Brad: „Leția avea pe masă o poză mărită, în rama căreia se țineau de mîna ea și Eugenia, împreună cu alte cinci fete de la «internatul doamnei Veronica». Un *evartir* sever și destul de scump, pentru ca țărani din satele tirnăvene să aibă mai mare încredere că fetele lor n-o vor lua razna înainte de vreme” (RR, p. 41).

— Din germ. *Quartier* (DA).

D

da adv. (În loc. adv.) *Da de* = doar, doar; poate. *Să-l mai așteptăm, da de vine.*

dăică, dăice, dăici, s.f. Doică.

— Din scr. *dajka* „mamă” (Gămulescu, *Elemente*, p. 125).

dantist, dantiști, s.m. Dentist (Bila).

dăbălăză vb. IV refl. (Despre urechile animalelor) A se lăsa în jos, a se pleosti. Nu știu ce are vaca asta că i s-o *dăbălăzat* urechile. Cf. *plecoza*.

— Din *zăbală* cu pref. *des-*. Din *deszăbăla* „a slobozi zăbala calului”, *dezăbăla*, s-a format prin metateză *desbălăza* și *debălăza, dăbălăza* (DA).

dăbălăzăt, -ă, dăbălăzăți, dăbălăzate, adj. Pleostit. Are niște urechi *dăbălăzate*. Cf. *plecoza* t.

dăniș, dănișuri, s.n. 1. Ghețuș. *Copiii s-o dus la dăniș, că o înghețat Tirnăva*. 2. Loc umed pe care se alunecă, lunecș.

— Din *dăină* „a se mișca încoace și încolo, a (se) legăna”, cu suf. -*uș, dăinuș*, iar prin metateză, *dăniș* (DA s.v. *dăina*).

dărăbă, dărăbe, s.f. Bucată. La Agîrbiceanu: „Da, îi beleag de-o pită-ntreagă și mai vrea încă o *dărăbă*” (FDCN, p. 26). La Ion Brad: „Atunci mă duc să-ți caut o *dărăbă* de slănină și ceapă...” (DF, p. 409). Vezi și Ion Blăjan, *Omul*, p. 31, 157.

— De la *dărăb* (<magh. *darab*, idem) (DA).

dărimată, dărimăte, adj. f., s.f. Femeie stricată. *Dărimata aia, o avut noroc și s-o măritat.*

— Din adj. *dărinată* „desfrînată”, partic. fem. al lui *dărinau* (<lat. **dereno*, -are „deșei”) (DA), prin confuzie cu *dărima*.

dăunós, -oasă, dăunóși, dăunoáse, adj. Iacom, pofticios. *Îi dăunos ca un copil: cum vede că mîncet, i se dedă și cere.*

— Lat. *damnosus*, -a, -um, din *damna*, -ae (= *damna*, -orum, pl. devenit fem. sg. al n. *damnum*) (DA). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 178.

de-a una loc. adv. Direct, de-a dreptul. *De-acasă s-o dus de-a una la școală.* La Agîrbiceanu: „— Dacă fiul se usucă pe brazdă, nu-i așa că poate fi aruncat *de-a una* în căpițe, tată?” (*Opere*, V, p. 208); „... îndată ce traseră clopotele de ieșire, veniră *de-a una* la luncă” (*Opere*, VII, p. 93). Vezi *ibidem*, p. 149, 229, 251, 392.

decherá vb. I refl. A-și pierde mințile. *Nu-i ca toți oamenii, s-o decherat și umblă pustiu.*

decherát, -ă, decheráři, decheráte, adj. 1. Care nu e în toate mințile, rătăcit. 2. Fără căpătii, vagabond.

dechilîn adv. Separat, despărțit. *Plătitî împreună? Nu, dechilîn.*

— Din *de* + *chilîn* „separat” (<magh. *külön*, idem) (Tamás, EHW, s.v. *chilîn*).

décung, dəcunguri, s.n. (Învechit) Tranșeu.

— Din germ. *Deckung*, idem.

dedá vb. I refl. 1. A se adapta. *Nepasta s-o dedat după el.* 2. A i se face poftă. *Nu minca struguri, că li se dedă la copii.*

— Lat. *dedere*, cu o schimbare analogică după *a da*. Vezi Frățilă, *AUT*, IV, 1966, p. 249–250; idem, *Tîrnave*, p. 178–179.

deoábă, deoábe, s.f. Femeie neajutorată.

depláu, depláuă, s.n. Ham (la cal).

— Din magh. *gyeplő*, idem (Tamás, EHW, s.v. *diplău*).

deregătór, deregătóri, s.m. (Învechit) Supraveghetor.

— Din *dereg* + suf. -ătór.

descehălă, descebăléz, vb. I refl. A se trezi (din somn sau din beție).

— Din *des-* + *cebăla* (cf. *cebălui* „a greși”). Cf. magh. *csabulni* „getäuscht, betückt, verführt werden” la Tamás, EHW, s.v. *cebălui*.

deschilîni, deschilînesc, vb. IV tranz. A despărți, a desface.

— De la *deschilîn*; cf. Tamás, EHW, s.v. *chilîn*.

deschilînire, deschilîniri, s.f. Separare, despărțire.

— Vezi *deschilîni*.

deschilînit adj. Separat, aparte. La Agîrbiceanu: „Înainte de război aveam doi contabili, ba, un răstimp, chiar și casier *deschilînit*” (*Opere*, IV, p. 140).

descelelăt, -ă, adj. Dezechilibrat, nebun (Bucerdea Grinoasă). Cf. *fîretic*.

destumflă, destumflu, vb. I tranz. și refl. A (se) desumfla.

detór, detoáre, detóri, detoáre, adj. Dator. *Îs detor (la cutare) o sulf de lei.*

— Lat. *debitorius*, necontaminat cu *a da*.

detóri, detorése, vb. IV refl. A face datorii, a se îndatora.

— De la *detorie*.

detorie, detorii, s.f. Datorie.

— Din *detór* + suf. -ie.

deț, deși, dețuri, s.m. și n. Decilitru [Var.: *deși*]. La Ion Brad: „Ceru același *deși* de monopol, tăiat cu sirop, ca să n-aibă gust rău” (DF, p. 345); „...se încălzeau cu cite un *deși* de coniac” (UD, p. 38).

— Din magh. *deci*, idem (Tamás, EHW).

déři, dețuri, s.n., vezi *deț*.

devási, devásesc, vb. IV tranz. A risipi, a nu cruța. Cf. *prăda*. *O devási toată averea cu beutura.*

— Din magh. *odaveszni*, care a devenit în rom. *a adevesi* (N. Drăganu, DR, IV, p. 752–753).

devocă, devóc, vb. I refl. 1. A se deșela. *Vaca o lunecat pe gheață și s-o devocat.* 2. (Despre talpa de la încălțăminte) A se desface.

— Lat. **de-vocare* = **vocare* pentru *vacare* „a fi deșert”, cu înțelesul lui *vacuare* „a evacua” (CDDE, TDRG, SCRIBAN, D.). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 179–180.

devocat, -ă, devocăři, devocăle, adj. Rupt, spart, găurit. *Are o chimașă toată devocată.*

dezástám adv. (Învechit) Neșnic, pentru totdeauna. *O vint acasă din bălăie orb dezástám.*

dezgătă, degát, vb. I refl. A se dezbrăca (Cergăul Mare).

— Din (*a se*) *găta* „a se îmbrăca” + pref. *des-*.

dezmobiliză, dezmobilizéz, vb. I tranz. A demobiliza.

diblă, dible, s.f., vezi *diplă*.

dinéntreadv. Dinainte (Cergăul Mare, Jidvei).

dioábă, dioábe, s.f. Putină (Bîia, Mihalț).

Cf. *botiță*.

diplă, diple, s.f. Vioară. [Var.: *diblă*].

— Cf. scr. *diple* „cîmpoi” (DEX, s.v. *diblă*).

diplás, diplási, s.m. Viorist.

— Din *diplă* + suf. -ás.

dirépt¹, direáptă, adj. Drept.

dirépt², dirépturi, s.n. Lot de 28 ari primit de la stat (Cergăul Mic).

direptáté s.f. Dreptate.

diță, dițe, s.f. (În limbajul copiilor) Mînuță (Sîncel).

— Din *dodiță* (<*dodă* + suf. -iță) prin trunchiere.

diug, -ă, diugi, diúge, s.m., adj. 1. S.m. Hoit. *Pute ca diugu* (Jidvei). 2. Adj. Puturos, imputit.

— Din magh. *dög* „hoit; puturos, lenes” (Tamás, EHW).

diznou adv. Din nou (Cergăul Mare).

— Din *de iznou*, contaminat cu *din nou*.
dîcă s.f. sg. Ciudă; îndărătnicie. La Agirbiceanu: „—Am eu ce am! răspunse cu *dîcă* Dochîța“ (*Opere*, VII, p. 361).

— Poate același cuvînt cu *dîcă* „rinza păsărilor, pipotă, bătuță“. Cf. *dicos*, „rinzos“.

dîcós, -oasă, *dîcósî*, *dîcoase*, adj. Care poartă ciudă; artăgos; îndărătnic. Cf. *rinzos*.

— Din *dîcă* + suf. -os.

dîlm, *dîlmuri*, s.n., vezi *dîlmă*.

dîlmă, *dîlme*, s.f. Movilă, deal mai mic. [Var.: *dîlm*]. La Agirbiceanu: „Mi-am mutat casa de pe mlaștină, ... mi-am mutat-o mai departe, pe *dîlm*“ (*Opere*, vol. III, p. 185). La Ion Brad: „... dar cine dracu o să se aburce cu ele pe toate dealurile și dîlmele Zăpadiei?“ (DF, p. 138). „... Căută în zadar un punct mai înalt, o *dîlmă* ardelenescă...“ (LM, p. 219). — Probabil contaminare între *dîmb* și *gîlmă* (DEX).

dîlmúță, *dîlmúțe*, s.f. Movilită.

— Din *dîlm* + suf. -uță.

dîrg, *dîrguri*, s.n. Unealtă de lemn cu care se scoate cenușa din cuptor. La Ion Brad: „Fuse mina pe *dîrg* și trase cenușa și șperla în gura cuptorului“ (DF, p. 167).

— Cf. tema slavă *dîrg-* „a smulge, a zgîria, a rade“ (O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 58). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 206.

dîrjăuă, *dîrjéle*, s.n. Bățul mai lung al imblăciului.

— Sg. refăcut din pl. *dîrjele* (după *steauă/stele*, *măseauă/măsele* etc.); *dîrjală* < bg. *dăržato* „cotor, mlner“ (DA).

dîrlói, *dîrlóie*, s.n. Cîmpol făcut din coajă de salcie. Cf. *mirloi*.

— Din *dîrlă* „bucium făcut din scoarță de salcie“ + suf. -oi.

dobăș, *dobăși*, s.m. Toboșar. La Agirbiceanu: „... vinoașii fură globiți după glasul *dobașului*“ (*Opere*, III, p. 126). „Așa vestise *dobașul* satului“ (*Opere*, IV, p. 72). La Ion Blăjan: „Taci, să auzim ce spune *dobașul*“ (*Omul*, p. 41).

— Din *dobă* + suf. -aș.

dobă, *dóbe*, s.f. 1. Tobă. 2. Partea cilindrică a batozei, unde se treieră spițele. La Ion Brad: „Nu erai tu cu piatra după gît și cu burta umflată ca o *dobă*?“ (UD, p. 28).

dobi, *dobesc*, vb. IV refl. A se îndopa. *M-am dobit bine*.

— De la *dobă*.

dodă, *dóde*, s.f. (În limbaul copiilor) Mină. [Termenul a mai fost înregistrat din comuna Sanislău, jud. Satu Mare, cu sensul „mină“ și cu mențiunea „familiar“ (vezi Gh. Bulgăr, *Lexic regional*, 1, 1960, p. 8)].

— Pentru etimologie, cf. alb. *dorë*, pl. *duar* „mină“; cf. și derivatul alb. *doce*, *dockë* „minușă“, „Händchen“. 2. „un joc de copii“,

„Art Kinderspiel mit entkörnten Maiskolben“ (vezi Oda Buchholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*, VEB Enzyklopädie Verlag, Leipzig, 1977). Cuvîntul românesc a luat naștere prin reduplicarea primei silabe: *do* > *dodo*, apoi *dodă* prin încadrarea la declinarea I, atras probabil și de *mîndă*. Cf. și *dodîță*, *diță*.

dodolói, -oăță, *dodolóiș*, *dodolóiște*, adj. 1. Rotund. 2. (Ironie) Gras. *Ce dodoloiță îi (cutare femeie), ca un buloi*.

dog, *dóguri*, s.n. Fund de lemn pe care se răstoarnă mămăliga (Crăciunelul de Jos).

— Sg. refăcut după pl. *doage* (sg. *doagă*) (R. Todoran, *Graiul din Vilcele*, în MCD, 1, p. 67).

dogozí, *dogozése*, vb. IV tranz. (Învechit) A munci, a lucra (Cistei).

— Din magh. *dogozik*, idem (Tamás, EHW).

dológ, *dológi*, s.m. Dirlog (Sîncei).

dont, *dónțuri*, s.n. Parte a pînii crescută în afara tăvii, seursură.

— Cf. rom. *duț*, idem < magh. *duc*, *dúc*,

doc, idem (Tamás, EHW, s.v. *duț*).

dépot, *dépote*, s.n. Dublu, îndoit.

— Cf. germ. *doppelt*, idem.

dréctor, *dréctori*, s.m. Director.

dricălá, *dricde*, s.f. Canapea.

— Din magh. *derekálj*, *derekaj* (Tamás, EHW).

drimboiá, *drimbói*, vb. I refl. A plînge, a scînci. *Să nu-i zici o vorbă urîtă, că mintenag să drimboate*.

drod, *dróduri*, s.n. Sîrmă. [Var.: *drot*]. La Ion Blăjan: „Ca să ți-l cunoști mai bine [patul], uite, tata ți-l leagă la picioare cu un *drot*“ (*Omul*, p. 93).

— Din magh. *drot*, prin asimilarea lui *t* la *d* inițial (<germ. *Draht*). Cf. Tamás, EHW.

drojdíuță, *drojdíușe*, s.f. Drojdie, plămădeală. Cf. *țai c*.

— Din *drojdie* + suf. -uță.

drot, *dróturi*, s.n., vezi *drod*.

drum s.n. 1. (În expr.) A da drumul = a alunga. *Numa tu mi-at scos ochii și mi-at dat drumu*. 2. (În sint.) Drumul țării = drumul mare. La Agirbiceanu: „Se lvea din zarea cenușie, pe drumul țării ce intră în Luncșoara dinspre răsărit...“ (*Opere*, III, p. 249). La Ion Brad: „Casa, netencuită încă pe dinafară, era așezată în evartalul ridicat între drumu țării și ferma școli Normale“ (LM, p. 21). Vezi *ibidem*, p. 195.

— (2) Cale după magh. *országút*, iar acesta după germ. *Landstrasse*.

drusulúi, *drusulúiesc*, vb. IV tranz. (Complementul indică via) A plîvi.

— Din magh. *duruszol*, *doroszol*, idem (Tamás, EHW).

dubeală s.f. sg. (În expr) *Dă-i în dubeală* = *dă-i la naiba* (Biia). [Pronunțat: *duǵálá*].

— Din *dubi* + suf. *-eală*.

duc, ducuri, s.n. Duh (Jidvei).

ducător, -toare, ducători, ducătoare, adj. (Despre băiat sau fată) Care se duce din casa părintească la „soorie”. *Surorile mele-s ducătoare, to rămîn acolo* [acasă] (Crăciunelul de Jos). Vezi și V. Frățilă, *Texte dialectale și glosar*, Timișoara, 1981, p. 88, 173.

— Din *duc* + suf. *-ător*.

dúdă¹, dúde, s.f. Teava urzitorului.

— Cf. *dudău* „cucută”.

dúdă², dúde, s.f. Sirena fabricii. *La unu sună duda*.

— Din magh. *duda* „cimpoi, sirenă” (Tamás, EHW).

duduî, duduî, vb. IV tranz. A alunga, a face să dispară. *L-am duduî de la casa mea, duîós, -oasă, duîósi, duioáse*, adj. Doritor (de ceva), lacom.

— Lat. **doltosus* (<*doltum*, CDDE, nr. 527). Cf. și it. *doglioso*. Vezi și Frățilă, AUT, IV, 1966, p. 249–250; idem, *Tîrnave*, p. 180–181.

duluméte s.sg. Ridicătură mică de teren, dîlmă.

— Cf. *dîlmă*.

dumneecăt, dumneecăți, s.m. (În imprecății) *Dumneecății tîi!*

— Formă eufemistică provenită din contaminarea lui *Dumnezeu* cu *dumicat*.

dumnescîndură s.f. (În imprecății) *Dumnescîndura mă-ti!*

— Formă eufemistică (un fel de deraiere lexicală) provenită din *Dumnezeu* + *scîndură*.

durduî, durduie, vb. IV intranz. A tuna. La Ion Brad: „Chiar cînd *durduie* zice că-i vreme frumoasă” (RR, p. 219).

— Onomatopee.

durigă, durig, vb. I tranz. și refl. A (se) rostogoli, a (se) da de-a dura. La Agîrbiceanu: „Iar pe ulițele satului veneau mereu oameni cu vreun raf nou pe roate, ori *durigînd* vreo roată de car” (*Opere*, V, p. 60); „...banii se *durigară*, tîncănînd pe podele, pe sub pat” (*Opere*, II, p. 126). Vezi și *Opere*, VII, p. 275, 333, 335.

— De la *durigă*.

durigă, durigî, s.f. Rotiță.

dură, dușe, s.f. (În limbajul copiilor) Minuță (Feisa).

— Din *dodașă* (<*dodă* + suf. *-ușă*) prin prin trunchiere.

dúzănă, dúzâne, s.f. Tabacheră de metal (Feisa).

— Cf. germ [Tabaks]*dose*, pl. [Tabaks]*dosen*.

E

efantérie s.f. Infanterie (Feisa).

electriciánt, electriciánti, s.m. Electrician (Jidvei).

F

făce, fac, vb. III tranz. A traduce. *Preotul le-o tradus rumânește din nemăște, le-o făcut rumânește* (Cergăul Mic).

făchiol s.sg. 1. Pinză de mătase; giulgiu (Sîncel). 2. Material de perdele (Lunca Tîrnavei).

— Din magh. *fátyol*, idem (Tamás, EHW).

fag, fagi, s.m. Făgure (Blia, Cetatea de Baltă).

— Lat. *favus*, -um, idem; cf. it. *favo* (DA).

făicervîter, făicervîteri, s.m. (Învechit)

Ofițer care dădea învoire, permisi.

— Cf. germ. *Feier* „repaus, odihnă, sărbătoare” și *Wärter* „paznic”, „îngrijitor de bolnavi”.

făngălă, făngăle, s.f. Cană (Cetatea de Baltă).

fapt, fapți, s.m. 1. Vierme de culoare verde care trăiește pe pomi și prin iarbă și care dacă se așază pe piele produce mîncărimi. 2. Boală de piele.

fărbă, fărbe, s.f. 1. Culoare (la jocul de cărți). 2. Fel de a fi, soi. *Așa-i farba lor, toți au fost slabi*. Cf. *făură, făbulă*. La Ion Brad: „Așa-i farba dumneael...” (RR, p. 302).

— Din germ. *Farbe* „culoare”.

făbrică, făbriță, s.f. Fabrică.

— Din germ. *Fabrik*.

făbûlă, făbule, s.f. Fizionomie, înfățișare. *S-aruncă făbula după părinți* (Feisa). Cf. *făură, fărba*.

făgădar, făgădărt, s.m. Crîșmar. *Făgădărtu mi-o fox beat / Și de mine ș-o uitat / Ș-am beut nemăsurat* (Lunca Tîrnavei). La Ion Blăjan: „Măi făgădarule, măi frate Ion, la dă-te încoace și adă-ne ceva de beut” (*Omul*, p. 85).

— De la *făgădău* „cîrcumă” + suf. *-ar*.

făgădărită, făgădărițe, s.f. 1. Crîșmăreasă. 2. Soția făgădarului.

— Din *făgădar* + suf. moșional *-iță*.

făleceă, fălece, s.f. Dispozitiv de lemn care se leagă la grîndei (Feisa).

— Diminutivul lui *făleă* (derivat cu sufixul *-ea*), întrebunțat cu sens figurat (DA).

făr(ă) adv. de restricție. Doar, numai. *Nu-î dau nîiuc de lucru, făr să dai de mîncare la toate păsările* (Sîncel). La Ion Brad: „Ba eu, zău, că nu voi da-o, nici pe buți cu bani mărunți, nici pe cară cu comoară... făr pe feciorul de-aseară, nici pe buți cu bani mărunți, făr pe feciorul desult...” (RR, p. 54). La Ion Blăjan: „Mîncă, dragul mumi, că de azi încolo nu ți-oi mai pune cu pe masă bîldîșelul tău, făr ți-or da străînii hrană și cine știe cum ți-or da” (*Omul*, p. 80).

fătûță, fătûțe, s.f. Fetită.

făulă, făule, s.f., vezi *făură*.

făură, făuri, s.f. 1. Fizionomie, înfățișare. *Ace făură frumoasă*. 2. Sol, fel de a fi. *Așa-i făura lor, ocoți* (Iclod, Pănade, Lunca Tîrnavei, Sîncel). [Var.: *făulă* (Jidvei)]. Cf. *farbă, făbulă*.

făurăs s.m. (Cu sens neprecizat) *Și la paș / Ești făurăs, / La obraz / Bulgăr de caș* (Pănade, *Folclor din Transilvania*, IV, p. 250).

făuriște, făuriști, s.f. Fierărie. Cf. *că o cie*. La Agribiceanu: „La făuriștea din mijlocul satului răsuna necurmat cîntecul clar, ritmat, al ciocanelor...” (*Opere*, V, p. 60). „— N-ai făuriște, n-ai unelte! zise cu sîială femeia” (*Opere*, VI, p. 233). „... intră în făuriște, luă și ea un ciocan în mînă și începu să izbească în fierul înroșit” (*Opere*, VI, p. 236).

— Din *faur* + suf. *-iște*.

făuroaie s.f. sg. (Învechit) Numele lunii februarie.

— Din *făurdătoare* < *făurar* „luna februarie” (< lat. *febr(u)arius*) + suf. *-oai*e, prin hapologie sau prin apropiere de *faur*.

fădăr, fədăre, s.n. Arc.

— Din germ. *Feder*, idem.

fedeu, fededău, fedete, s.n. 1. Capac pentru vase de bucătărie (Blia, Cetatea de Baltă, Mihalt, Pănade). La Ion Blăjan: „Atunci am prins a gusta din plăcintă... Să-ți spună sora că-s faine și mari cît *fedeu*!” (*Omul*, p. 277). 2. Rotula genunchiului (Iclod, Lunca Tîrnavei, Pănade). Cf. *coperemint*, *cărigă*.

— Din magh. *fedő*, idem (DA).

feldără, feldăre, s.f., vezi *felderă*¹.

*felderă*¹, *feldere*, s.f. Parte a șurii, șopron. [Var.: *feldără, ferlă* (Mihalt), *ferdelă* (Bucerdea Grinoasă)]. La Ion Brad: „Voia să închidă una din *felderele* șurii, îngrădită altădată cu nulele, bătute cu bulgări” (DF, p. 108). „Slmți că-l cheamă la somn, cu mirosurile lui sălbătice, finul pe care Teodor abia îl cărase acasă, înfundînd cu el o *felderă* a șurii”. La Agribiceanu: „Să la fin din *ferdelă*” (*Opere*, V, p. 227).

— Din germ. (săs.) *Falldir* (V. Arvinte, *AnL*, 1968, p. 22).

*felderă*², *feldere*, s.f. 1. Baniță (16 kg). La Ion Brad: „... popa de ieri putea spune pe de rost contabilul de azi... cite iugăre de pămînt avusese fiecare familie și cite *feldere* de bucate scoteau cîndva de pe fiecare iugăr” (LM, p. 44). La Ion Blăjan: „Mi-a umplut un săcotei ca de o *felderă* bună, mi l-a aburcat pe umăr, și eu l-am suit în pod” (*Omul*, p. 184). 2. Unitate de măsurat pămîntul. *Opt feldere fac un iugăr*. La Ion Brad: „Vrea să cumpere iar loc de două *feldere*” (DF, p. 92).

— Din germ. (săs.) *fyrdel*, idem (DA).

feldcanon, feldcanoane, s.n. (Învechit) Tun.

— Din germ. *Feldkanon* „tun de cîmp”.

feldej, feldeș, s.m. Cînzecă. La Ion Brad: „De fiecare zi muncă îți dă cite-un *feldej* de vînars” (DF, p. 125).

— Din magh. *feldeci*, idem.

feldhabit s.n., vezi *feldhobit*.

feldhobit, feldhobișe, s.n. (Învechit) Obuzier. *Ș-avé tunuri, feldhobișă, cum îl spuneu*

iei alunci (Valea Lungă). [Var. *feldhabit* (Felsa)].

— Din germ. *Feldhaubitze* „obuzier de cîmp”.

feldmareșal kăitnănt s.m. (Învechit) General de divizie (în armata austro-ungară).

— Din germ. *Feldmarschallleutnant*, idem.

fêle, feli, s.f. 1. O jumătate de litru.

2. Cană de o jumătate de litru cu care se măsoară în special laptele.

— Din magh. *fêle* (formă flexionară a lui *fél* „jumătate”) (DA).

fелеleat, fелеleături, s.n. Garanție.

— Din magh. *felelet* „răspuns, replică, responsabilitate” (DA).

fелеhărt, fелеhărturi, s.n. Bucată de lemn care leagă cele două tălpi, la capete, în partea dinainte a santei (Mihalt).

— Din magh. *fелеhérc*, idem (Tamás, EHW).

fелеzi, fелеzesc, vb. IV În tran z. A curăța grîul de pleavă cu *fелеzitoarele* (Felsa).

— Din magh. *fелеzni* (*fölözni*), idem (DA).

fелеzitoare, fелеzitört, s.f. (La batoză) Mătură cu care se vîntură grîul (Felsa).

— Din *fелеzi* + suf. *-itoare*.

fene s.f. sg. (În imprecății și în expr.) Dracul. *Du-te în fene! Are pe fenea în el. Îi cu fenea în el*.

— Din magh. *fene* „cancer; drac” (Tamás, EHW).

fereastră s.f. (În sint.) *Fereastră oarbă* = firidă.

— Calc după magh. *vakablak*, idem (*vak* „orb”, *oblak* „fereastră”).

ferecălu, ferecăluiesc, vb. IV. 1. În tran z. A mîzgăli. 2. Re f l. A se murdări cu cerneală.

— Din magh. *firkál*, idem (Tamás, EHW, s.v. *fircáli*).

ferechetău, ferechetăuă, s.n. Virtej (la car).

— Din magh. *férgettyű, férgettyű, férgettyű* (Tamás, EHW, s.v. *férghetű*).

fêrdelă, fêrdele, s.f., vezi *felderă*¹.

ferecă, fêrec, vb I tran z. A lega strîns. *Am ferecat cotca* (= mînea) *cu o sfoară tare. Păianjănul o ferecat o muscă* (Felsa).

fereștăță, fereștățe, s.f. Ferestruică.

— Din *fereastă* „fereastră” + suf. dim. *-uță*.

fêrlă, fêrle, s.f., vezi *felderă*¹.

fêrfeliță s.f. sg. Carne de sub burtă, mai tare (în special la oi) (Felsa).

— Cf. *ferfeniță*.

fêrie, fêrit, s.f. Decalitru. [Pronunțat: *h'êre* sau *șere*, pl. *h'êrii* sau *șerii*].

fêrțălu, fêrțăluiesc, vb. IV tran z. A însăila. [Var.: *fîrțălu*]. *Mai întîl fîrțăluiesc și după aia coase*.

— Din magh. *fercel*, idem (Tamás, EHW).

fêstung, fêstunguri, s.n. (Învechit) Cetate întărită (Valea Lungă).

— Din germ. *Festung*, idem.

feştanie, *feştăni*, s.f. Sfeştanie.
 feşteală, *feşteali*, s.f. Vopsea.
 — Din *feşti* + suf. *-eală*.
 feşti, *feşte*, vb. IV tranz. A vopsi.
 — Din magh. *fest*, idem (Tamás, EHW, s.v. *festui*).
 feştiitoare, *feştitori*, s.f. Vopsitorie. Cf. cernetorie.
 — Din *feşti* + suf. *-(i)toare*.
 fiarastău, *fiarastău*, s.n. Ferăstrău. Cf. *fi rez*.
 fiicău, *fiică*, s.m. (La jocul de cărţi) Valet.
 — Din magh. *fiikó*, idem (< slovac. *filko*) (Tamás, EHW).
 filigorie, *filigóri*, s.f. (Învechit) Baracă în care chitau muzicanţii; foisor.
 — Din magh. dial. *filegória* (Tamás, EHW).
 fîngie, *fîngii*, s.f. Ulcică (Jidvei).
 — Din magh. *findza*, idem (Tamás, EHW).
 firele, *firetică*, adj. Dezechilibrat, nebun. Cf. descilciat. La Agrbiceanu: „Feciorul Nicodim, lăcăl ştie diacul, nu-i beutor, nu-i firetic, e om foarte bun” (Opere, V, p. 96). „Că din naştere doamna Marina era cam firetică” (Opere, V, p. 354).
 — Din *fire* + suf. *-atic*.
 firéz, *fireze*, s.n. Ferăstrău (Mihail). Cf. *fiarastău*.
 — Din magh. *fűresz*, idem.
 fir s.n. (În sint.) *Fir în dinte* = fel de a ţese pinza (neprecizat mai îndeaproape). *H’ir în dinte iera pinza ai mai di jos, pinza de izmene şi de poale* (Cetate de Bălă). La Ion Brad: „Mîinile care crescuseră prea lungi pentru mincele acelea roase ale hainei de pe el, ţesută «fir în dinte» de bunică-sa” (DF, p. 93).
 firălu, *firăluie*, vb. IV tranz., vezi *ferălu*.
 fizulăş, *fizulăşe*, s.n. Şiret (de legat încălţămînta).
 — Cf. *fizău*, idem (< magh. *fűz*, idem, cf. Tamás, EHW).
 fisică s.f. Fasoale. La Ion Brad: „... le-o îmblătît ca pe *fisică*” (DF, p. 293); „Pînă n-o murit Artimon, el o adus din partea noastră două care de cucuruz, şi *fisică*...” (RR, p. 265).
 fiţă, *fişe*, s.f. Fata de onoare a naşii la nuntă.
 flămă s.f. sg. 1. Căldură mare, arşiţă. 2. Multime. *S-o adunat atîta flămă de om la ospăţ*. Cf. *cetvălău*, *cietvă*, friptoare.
 — Lat. *flamma* „flacăra” (DA); vezi şi *Frătîlă, Tîrnave*, p. 181.
 flăcăne s.f. pl. Taişii de formă pătrată (Jidvei).
 — Din säs. *Flekältschen*.
 fleşăr, *fleşări*, s.m. Măcelar (Lunca Tîrnavei).
 — Din germ. *Fleischer*, idem.
 fliseă, *flişti*, s.f. Despicătură de nula cu care sint pedepsiţi cei care au pierdut la jocul de

cărţi. Acestora li se aplică mai multe lovituri cu *flişca* la palmă.

— Probabil de origine onomatopeică. Cf. interj. *fliş*.

fliseă, *fliscăi*, vb. IV tranz. A lovi (pe cineva) cu nula, cu *flişca*. [Var.: *fliscăni*]. La Agrbiceanu: „După ce-l *fliscăia* cu nula, pînă nu vedea copilul, zicea: — N-o să mai pui tu piciorul în casa mea!” (FDCN, p. 34). „Şi care-l vede moşăind, îl duce la culcare, şi-l mai şi *fliscăne* pe care nu vor să adoarmă” (FDCN, p. 36).

— De la *fliscă*.

fliscăni, *fliscăni*, vb. IV tranz., vezi *fliseă*.

foacăie s.f. pl. Chibrituri (Feisa, Bălcaci). Cf. aprinsoare, lemnuş, ghiufe.

— Din germ. *Fackel* „faclă” (prin mijlocire săsească) (DA).

foale s.f. Burtă, pîntece. La Ion Brad: „Cînd fuge, c-un copil în braţe şi cu altul în *foale*... o îngrijesc şi eu” (UD, p. 36). „... Şi cînd am ieşit în curte, dumneaei înota în tină, pe *foale*” (RR, p. 308). La Ion Blăjan: „Pune genunchii pe *foalele* lui şi apasă-l să-i iasă maţele” (Omul, p. 69). „... Îi loveam pe unul în *foale* şi-l dărimam la pămînt” (*ibidem*, p. 147). (În expr.) A-i merge (cuiva) *foalele* = a avea pîntecărie.

— Lat. *follis* (DA).

foarto interj. Strigăt cu care se dau vitele la o parte.

foastă, *foastăne*, s.n. Dulap.

— Din germ. *Kasten* „ladă, dulap, scrin”. Schimbarea lui *k* prin *f* se explică prin apropiere de *foastă*.

foastă, *foastăne*, s.f. Schindură.

— Din germ. *Pfosten* (DA).

foacă, *foacă*, s.n. Cel care face focul (Lunca Tîrnavei); spec. om de serviciu la şcoală.

— Din *foc* + suf. *-ar*.

fodor, *fodore*, s.n. Încrîştură de pinză la mincele ilor.

— Din magh. *fodor* „manşetă cu încrîşături” (DA).

fofológ, *-oagă, fofológi, fofológe*, adj. (Despre oameni) Moale, care abia se ţine pe picioare (din cauza bolii sau bătrîneţii).

foitaş s.sg. Foc mare.

— Din magh. *fojlás*, idem (DA).

foitoşi, *foitoşesc*, vb. IV tranz. A umple soba de lemne (Jidvei).

— De la *foitaş*.

folea s.m. art. Om cu burtă mare, pîntecos.

— Din *foale* + suf. *-ea*.

foiticós, *-oasă, foiticósi, foiticóase*, adj. Cu burtă mare, gras.

funt s., vezi *funt*.

forchitáu, *forchitáu*, s.n. Zăvor (Bila).

— Din magh. *forditő*, idem (Tamás, EHW, s.v. *ferghetey*).

forleeă, foărfee, vb. I tranz. A amesteca (cărțile de joc).

forțoi s.m. sg. (În expr.) A fi mai cu forțoi = a fi mai cu moț.

formă s.f. (În loc. a d.v.) *Pe-o formă* = la fel de..., în aceeași măsură de... *Sintem pe-o formă de mari*. La Agirbiceanu: „*Pe-o formă de groasă și de mare...*” (*Opere*, VI, p. 30). „*Băieții ăștia mi se pare că-s toți pe-o formă...*” (*Opere*, VII, p. 396).

forșuș s.m. sg. Fruntea țuicii (Jidvei). Cf. otcă, tistălaș.

— Din germ. *Vorschuss* „avans”.

fortăi, fortăiește, vb. IV tranz. și refl. (Complementul indică vaci) A (se) da la o parte, a (se) feri într-o parte. *Fortăiește vaca aia, să poți trece.* (Ironic) *Fortăiește-te mă, să nu te lovesc.*

— De la *foarto*.

foșpönt s. Corvoadă: *M-o dus de-acasă cu căruș cu doi cai de foșpönt* (Jidvei).

— Din magh. *forspont* (Tamás, EHW, s.v. *foršpont*).

foștolóc, foștolóce, s.n. Ghemotoc. *O strîns năframa în mîni și o făcui-o foștolóc.*

foștológ, -oágă, foștológi, foștológe, adj. (Despre persoane) Bleg, moale, mototol (Jidvei).

frăgă, fragi, s.f. Dudă. La Ion Brad: „Am mîncat fragi (așa le spuneau ei dudelor), nu te speria mamă-tină” (LM, p. 87).

frăităr, frăitări, s.m. (Învechit) Fruntaș (în armata austro-ungară).

— Din magh. *frájter* „subofițer, fruntaș, caporal” < germ. *Gefreiter* „caporal” (Tamás, EHW).

frasin, frasină, s.m. Salcîm (Iclod, Pănade). La Ion Brad: „Le mai plăcea acolo, în pămîntul lor din Valea Turzii, pentru că aveau și salcîmi (*frasină* le ziceau ei)...” (LM, p. 107-108).

— Lat. *fraxinus*, -um „frasin” (DA).

frăgăr, frăgări, s.m. Dud. La Agirbiceanu: „Nicuța... alunecă ușor prin aerul limpede al dimineții, parcă plutind pe sub *frăgarii* din grădina surii” (*Opere*, IV, p. 428). Vezi și vol. V, p. 20 și IX, p. 286. La Ion Brad: „Stătură o vreme sub coroana *frăgarului* de lîngă fîntină...” (DF, p. 208).

— Din *frag* (< lat. *fragum*) + suf. -ar.

freanș s. sg. Sifilis, frențe. La Ion Brad: „...dă-i în *freanș* cu ciurda lor” (DF, p. 104). „— Și ce are boala cu funcția? — Are, că mărîrile astea lumești i se cuibăresc omului în sînge, ca *freanșu*...” (LM, p. 65).

— Din magh. *franc*, idem (DA).

freeăței s.m. pl. Aluat dat prin răzătoare, care se pune în supă (Feisa). Cf. *răzălăi*.

— Din *frecat* + suf. dim. -ei (pl. -ei).

friptoăre s. f. sg. Arșită, nădușeală. *Așa friptoare ca azi, n-o fost toată vara*. Cf. *flămă*.

— Din *fript* (partic. lui *frige*) + suf. abstr. -oare (DA).

frint s. Legat. *Porodicile [= roșiile] după ce cresc, să leagă pe par, li să spune frint* (Micăsasa).

frîuă, frîue, s.f. (Cu referire la săsoaice) Jupineasă, doamnă. La Agirbiceanu: „*Jupine-sele lor [ale sașilor], frîuele, ieșiră pe la porțițe...*” (*Opere*, IX, p. 161).

— Din germ. (săs.) *Frau* „femeie”.

frunt, frînturi, s.n. (Învechit) Front.

frunțieră, frunțiere, s.f. Frontieră (Jidvei).

frînză, frînze, s.f. Panglică (de obicei colorată).

frustăce, frustăceuri, s.n. (Învechit) Dejun, prînz.

— Din germ. *Frühstück* „micul dejun”. *fruglă, fruglu*, vb. IV tranz. A prinde (vitele) la *fruglău* (Mihalt).

— Cf. magh. *fugal*, „a îmbina, a încheia”.

fruglău, fruglăie, s.n. Culul de la proțap cu care se prinde tînjala (Mihalt).

fulăg, fulăguri, s.n. Vînt puternic, furtună. [Var.: *fuiagă*]. La Ion Blăjan: „*Dracu mă poartă la drum pe așa fuiagă*” (*Omul*, p. 196).

— Cf. magh. *fújogni* „a sufla încoace și încolo”. Cf., în părțile Năsăudului, *fuias* „vînt grozav împreunat cu omăt” < magh. dial. *szell fujás* „bătaie de vînt” (DA). Poate prin schimb de sufix -aș-ag.

fuiagă, fuidăge, s.f. Vînt *fuiag*.

fundói, fundoăie, s.n. Fiecare din fundurile de scîndură care se pun în părțile din față (*fundoiu dîndărie*) și din spate (*fundoiu dîndărie*) ale carului.

— Din *fund* + suf. -oi.

funduș, -ă, funduși, fundușe, adj. Originar, băstinas. *Neamul nostru îi funduș din Sînel, Brădești is vinți din Pănade* (Sînel).

— Din *fund* + suf. -uș.

font s. sg. Măsură de greutate egală cu jumătate de kg. [Var.: *font*]. La Agirbiceanu: „— Cît spui? Un *font*?” (*Opere*, VII, p. 53).

— Din germ. *Pfund*, idem (DA).

fuereță s.f. Numele unui fel de a năvăli (Mihalt).

— Din *furcă* + suf. -uță.

furdulăș, furdulășuri, s.n. (Învechit) Fiecare dintre cele trei părți ale țarinei în care se seamănă, prin alternanță, periodic (din trei în trei ani) aceleași semănături (grîu, porumb, trifoi).

— Din magh. *fordulás*, idem (Tamás, EHW, s.v. *furduláu*).

fusuiăș, fusulășe, s.n. Porțile, rațele. *Căpăla fusulașu pe tri zile: pine, cîrnaț* (Feisa).

fusuini, fusulinăce, vb. IV tranz. A lua la bătaie (pe cineva).

fusuluiată, fusuluieli, s.f. Bătaie. *I-am tras o fusuluiată, să mă jînă minte.*
 — Din *fusului* + suf. *-eală*.
Însereală, fusereli, s.f. Lucru făcut în grabă.
 — Din *fuseri* + suf. *-eală*.
fuseri, fuseresc, vb. IV tranz. A lucra în grabă, de mîntuială.

G

gaci, gaciuri, s.n., vezi *ganci*.
gais s. sg. Gaz (Cergăul Mic). [Pronunțat: *gais*].
galisea, galiști, s.f. Colivie. [Var.: *gălișcă*, (Mihali)].
 — Din magh. dial. *galicka* (= *kalicka*), idem.
gamășă, gamășe, s.f. Jambleră de piele.
 — Din germ. *Gamasche*, idem.
ganci s. sg. Defect. [Var.: *gaci*]. *Haina asta nu-i făcută bine, are ga(n)ci.*
 — Din magh. *gáncs*, idem (Tamás, EHW).
găbănăș, găbănășe, s.n. Magazie de cereale.
 — Din magh. *gabonás*, idem (Tamás, EHW).
găgău s.n. sg. Mîncare făcută din mămăligă prăjită cu untură.
gălbînăi adj. m. (Despre vin) De culoare galben intens (Crăciunelul de Jos).
 — Din *galben* + suf. *-oi*.
gălișcă, găliști, s.f., vezi *galisea*.
găoază, găoaze, s.f. Anus.
găta, gat, vb. IV refl. (În expr). A se găta de ploate (de ninsoare) = a fi pe punctul de a ploua (a ninge). La Agribiceanu: „După cît se pare se găta de ploaie” (Opere, VI, p. 356).
găurar, găurare, s.n. Mierușcă (la războiul de țesut).
 — Din *gaură* + suf. *-ar*.
găvălie, găvăliei, s.f. Teastă.
găzdăcie, găzdăcii, s.f. Bogăție, bunăstare. Cf. *găzdușag*.
 — Din *găzduc* + suf. *-ie*.
găzdușag, găzdușaguri, s.n. Bogăție, bunăstare.
 — Din magh. *gazdagság*, idem (DA, s.v. *găzdușag*).
geamantă, geamantăle, s.n. Geamantan (Sîncei).
gestri vb. IV refl. (Despre elini) A împlini actul împreunării sexuale (Sîncei, Bîia). [Var.: *ghista* (Bălcaci), *ghîsti* (Cergăul Mare și Mic, Făget, Feisa, Glogovei, Jidvei, Lunca, Obaba, Păuca, Roșia de Secaș, Secășel, Tău)].
 — Lat. *gestire* „în Brunst sein”. (Vezi Frățilă, LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 64; idem, *Tirnavă*, p. 183–184.)
gestritoare adj. f. (Despre cățele) Care este în perioadă împerecherii. [Var.: *ghistitoare* (Bălcaci)].
 — Din *gestri* + suf. *-itoare*.

ghilăntui, ghilăntuiesc, vb. IV refl. (Învechit) A se prezenta, a se anunța (Feisa).
ghilău, ghilăud, s.n. Rindea (Cetatea de Băltă, Jidvei, Feisa). [Var.: *gilău*].
 — Din magh. *gyaló* (*gyabi*), idem (DA).
ghindă, ghinzi, s.f. (La cărțile de joc „ungurești”) Treflă.
ghinde, ghinzi, s.f. Muștine (Jidvei).
ghioară, ghioare, s.f. Gheară. [Pronunțat: *ggară*].
 — Lat. **glarra* (cu metateză din **garr(u)la*, diminutivul cuvîntului de origine celtică **garra* „gheară”, păstrat în spaniolă și în portugheză) (DA).
ghioald, ghioalduri, s.n. Ghiont.
ghioaldi, ghioaldesc, vb. IV tranz. A ghionti.
ghiorș, ghiorșuri, s.n. (Învechit) Tren (Bîia).
 — Din magh. *gyors* [vanat] „tren accelerat, expres” (*gyors* „repede”) (Tamás, EHW).
ghist s.sg. Reumatism (Jidvei).
ghistă, ghistez, vb. IV refl., vezi *gestri*.
ghistitoare adj. f., vezi *gestritoare*.
ghistî vb. IV refl., vezi *gestri*.
ghistiriță, ghistirițe, s.f. Coropișuță (Micăsasa). Cf. *goangă, gurochistiriță*.
ghiule s.f. pl. (Învechit) Chibrituri. Cf. *lemnuse, aprinsoare, foacăle*.
 — Din magh. *gyufa*, idem (DA).
ghiunghiureac s. sg. Lăcrămoară.
 — Din magh. *gyöngyvirág*, idem.
gilău, gilăud, gildie, s.n., vezi *ghilău*.
gingaș, -ă, gingași, gingașe, adj. Mofturos (la mîncare), năzuos.
 — Din magh. *gyengés* (Tamás, EHW).
ginget, gingei, s.m. Gingie.
gib, -ă, gîbi, gîbe, adj. Ghebos, cocoșat. Cf. *inchilit*. La Ion Brad: „— Taci, măi *gibule*, că te bate Dumnezeu, dacă nu ți-destul cît te-o bătut, zise” Gligor” (DF, p. 280).
 — Din magh. *göb* „cocoșă” (DA).
gîmă, gîlme, s.f. Ridicătură de teren nu prea înaltă (Crăciunelul de Jos).
 — Din v. sl. *chlümü*, idem (DA).
gîmfă, gîmf, vb. I refl. A se umfla (din cauza unei boli).
 — Lat. *conflare* (DA).
gîmfăt, -ă gîmfăți, gîmfăte, adj. f. Umflat (din cauza unei boli). 2. Gras.
gîngăni, gîngănesc, vb. IV. A vorbi peltic, în virful limbii (Mihali).
 — Cf. *gîngăvi* (< *gîngav*).
gîni, gînesc, vb. IV intranz. A gîndi (Micăsasa).
gînj, gînji, gînjuri, s.m. și n. Băț flexibil.
 — Din v. sl. **gqŕi* „nuia” (DA).
gînjiu vb. IV refl. (Despre bețe) A se îndoi. *Bățul s-o gînjiu*.
 — De la *gînj*.
gîrgăiag, gîrgăiăge, gîrgăiăguri, s.n. Cîtlej. Cf. *gîrlan*.

gîrlăn, gîrlăne, s.n. Gîtlej. Cf. *gîrgălia* g. *gîrléj* s. sg. Gîtlej.

gîscói, gîscói, s.m. Gîscan.

— Din *gîscă* + suf. motional -*oi*, sau din *gîscan* prin schimb de sufix -*an/-oi*.

glănetă, glănete, s.f., vezi *clănetă*.

glăjuță, glăjuțe, s.f. Sticlă; toi. [În colinda de copii:] *Doarme moșu în păce/Cu glăjuța lingă el* (Sînel). La Ion Brad: „Am fost chiar ieri pe la dumnealui, de-am băut o glăjuță de vinars...” (UD, p. 232).

— Din *glajă* + suf. -*uță*.

glăsi, glăsese, vb. IV refl. A plînge în vîers după mort; a se boi.

— Din v. sl. *glasiti*, idem (DA).

glébă, glébe, s.f. Greblă (Cistei, comunicat din Crăciunelul de Jos).

goangă s.f. (În sint.) *Goanga ghiștirii* = coropișniță (Feisa, Jidvei, Sînel). Cf. *ghiștirii*, *gurochistriță*.

gôghe, gôghi, s.f. Mîrcasă (Cergăul Mare, Cergăul Mic).

— Din *govie* „mîrcasă” prin palatalizarea lui *v* la *g*. În cele două localități, termenul pare a fi moștenit din graiul șcheilor (al bulgarilor româniizați).

gogolôl, gogolôlce, s.n. Cocoloș (Lunca Tirnavei). Cf. *gomolot*.

golgotină s. sg. (Cu valoare colectivă) Corpuri străine care rămîn în grîu după treierat (Mihalț).

— Cf. *bolbotolnă*.

goliște, goliști, s.f. Poiană (Cergăul Mic). Cf. *stăuină*.

— Din *gol* + suf. -*iște*.

golnochistriță, golnochistrițe, s.f., vezi *gurochistriță*.

goloniștriță, goloniștrițe, s.f., vezi *gurochistriță*.

gômil, gômile, s.n. 1. Gumă, cauciuc. 2. Radieră.

gomolot, gomolôlce, s.n. Ghem, cocoloș. (Adverbial) *O luat niște cilji, i-o strîns gomolot și o făcut o coteă*. Cf. *gogolot*.

goni vb. IV refl. și tranz. (Despre vite) A împlini actul împreunării sexuale.

gônîșă, gônîșe, adj. (Despre vaci) Care este în perioada împerecherii. *Du vaca la taor, că-i gônîșă*.

— Din *goni* + suf. -*ișă*.

gôrnie, gôrniei, s.m. Cîntăreț la biserică (Cergăul Mic). Cf. *cîntător*.

gorși, gorșese, vb. IV. refl. A se certa.

gorșire s.f. sg. Ceartă.

grăbunță, grăbunțe, s.f. Coș (pe obraz) (Feisa, Mihalț).

— Din *zgrăbunță*.

grădeu, grădele, s.f. (Mai mult la pl.) Fiecare din muielele (sau stînghiile) întrebuintate la construcția caselor lipite cu lut (Cergăul Mare) sau a gardurilor. La Agîrbiceanu:

„... prin grădele zări atîta lume...” (Opere, IV, p. 405). „Prin gardurile de grădele priveau femeii” (Opere, IV, p. 419).

— Din scr. *gradela* „grădele, gratii, grătar” (DA).

grăurici, grăurici, s.m. Greier.

— Din *greier* + suf. dim. -*ici* > *greierici* și, prin apropiere de *graur* > *grăurici*.

grêheni s.m. pl. Resturi de la pieptănatul cîștilor.

greșălu, greșăluiește, vb. IV refl. A i se face greață (de prea multă mîncare).

— Din *greuță* + suf. -*ălu*.

griburîș, griburîși, s.m. (Arat.) Omușor (Mihalț).

groșiță, groșițe, s.f. (Învechit) Taxă care se lua pentru vînzarea lemnului.

— Cf. *groșiță* „monedă mică de argint, avînd în diferite timpuri diverse valori” < *groș* „monedă” (< germ. *Groschen*) + suf. dim. -*iță*.

grumăzire s.f. Boală de gît. La Agîrbiceanu: „Vărsat, cîmă, grumăzare, voia Celui-de-sus?” (Opere, III, p. 125).

— Din *grumaz* + suf. -*are*.

grîmbănă, grîmbene, s.f., vezi *crumpănă*.

grîmpănă, grîmpene, s.f., vezi *crumpănă*.

gûbă s.f. sg. Expresie folosită la jocul de cărți, cînd se montează pe toată suma.

gûdră, gûdre, s.f., vezi *hudră*.

gudulîș, gudulîșe, s.n. Culeuș, adăpost.

gugi, gûgiuri, s.n. Capișon pentru copii. Cf. *căiță*.

— Formă reconstituită din *gugiuman* „căciulă” < tc. *gûgemin* „un fel de căciulă” (TDRC, apud DA).

gurătie, -ă, gurătici, -e, adj. Vorbăreț, bun de gură (Feisa).

— Din *gură* + suf. -*atie*.

gurdînă, gurdînce, s.f. Contrabas.

— Din magh. *gordon*, idem (Tamás, EHW).

gurgûi, gurgûiuri, s.n. 1. Virful ridicat al opincii. 2. Virful pălăriei. *Cîn plouă ridie gurguii la comăne să să seure apa*.

— Lat. *gurgulio*, -*onem* „beregată” (DA).

gurochistriță, gurochistriți, s.f. Coropișniță (Mihalț). [Var.: *golnochistriță* (Bila), *goloniștriță* (Cetatea de Baltă, Crăciunelul de Jos)]. Cf. *ghiștirii*, *goangă*.

gută s.f. sg. Apoplexie, damba. La Agîrbiceanu: „Trebuie să-i facă vînt cit mai repede. Alfel, l-ar putea lovi gută” (Opere, vol. IV, p. 187). „Ce nu ne poate lovi gută? Bădicul se temea demult că el de gută are să moară” (Opere, VII, p. 441). La Ion Brad: „Într-o seară era s-o lovească gută, nu alta” (DF, p. 48).

— Lat. *gutta*, -*am* (DA). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 185.

H

- hăcuri** s.m. pl. Resturi de lemne.
— Din germ. *Hack(holz)* (DA).
- hahaleră** s.f. Om năserios. Nu pune sama pe vorbele lui, că-i o hahaleră.
- hăitau, hăităuă**, s.n. Cursă (pentru animalele sălbatice).
— Cf. *hăitau, hăitaș* (< magh. *hajtó* „hăitaș, gonăș”) (Tamás, EHW).
- hăjmă, hăjme**, s.f. Arpagie. [Var.: *hașmă*].
— Din magh. *hagyma* „ceapă” (DA).
- hălfă, hălfe**, s.f. Bucată de carne, haleă.
- haloripa** s.f. sg. (Cu sens neprecis, într-un joc de copii) *Haloripa mi-am k'ert pipa / Și mi-o găst-o Rodopica*.
- hălăbă, hălăbe**, s.f. Haină, țoală.
- hămeș, -ă, hămeși, hămeșe**, adj. Viclean, șiret. La Ion Brad: „Că, mă, v-ați înțeles voi dinainte, hămeșilor! Pe mine m-ați chemat la lucru gata!” (DF, p. 438). Vezi și UD, p. 68; LM, p. 38, 72, 112; RR, p. 265, 299.
— Cuvânt de origine autohtonă. Sensul inițial a fost de „(om) lăcom”. După Brâncuș, *Vocabularul autohton*, p. 87, hămeș trebuie raportat la alb. *hamës* „cel care mănâncă mult, mînceău”, format din verbul *ha* „a mîncea” (ca și *kamës* „avut, bogat” din vb. *kam* „a avea”).
- hândgrenadă, hândgrenade**, s.n. (Învechit) Grenadă de mîină.
— Din germ. *Handgranate*, idem.
- hăpor, -ă, hăpori, hăpore**, adj. Vioi, întele, harnic, îndemînat, grabnic; lăcom. *Hăpor pe mîncare* (Mihalt). *Îi tare abor la lucru*. [Var.: *apor, abor*].
— Din v. sl. *chrabŭră* (bg. *hrabăr*) „viteaz, curajos, voinic, tare”. Vezi Frățilă, *Tîrnave*, p. 203.
- hășmă, hășme**, s.f., vezi hăjmă.
- harăncă, harănci**, s.f. 1. Țigancă. La Ion Brad: „Pocăita nu voia să asculte vorbele și proorocirile „diavolești” ale harăncii...” (DF, p. 231). 2. Femeie rea de gură.
- hărnice, -ă, adj.** (În expr.) A fi hărnice = a fi capabil, a fi în stare. La Agîrbiceanu: „... e hărnice să păzească și curtea și casa” (*Opere*, VI, p. 122). La Ion Brad: „... și-am zis, mă omule, eu mă sui, da nu-s hărnică să mai țin zăpada de-acolo” (RR, p. 265).
- hăzmă** s.f. sg. Astină (Crăciunelul de Jos).
- hăznă** s.f. sg. 1. Bucurie, plăcere, folos. *N-am nici o hăznă după el, numai rele face*. 2. Comerț, negustorie. (În expr.) A umbla în hăznă = a face gheșeft.
— Din magh. *haszon* (acuz. *hasznof*) „folos, avantaj” (Tamás, EHW).
- hăbăuă, -ă, hăbăuăci, hăbăuăce**, adj. Năuc. *Îi hăbăuă de cap, nînic nu ști*.
— Din magh. *habóka* „unul care nu-i cu mîntea întreagă, țicnit, zănat” (prin analogie cu *năuc*) (DA).

hă
imblăc
—
„Imblă
hău
Am că
Cf. h
—
Drang
(Tamás
hău
2. Acar
și curle
(DF, p
La Ion
în mînt
loc” (O
— I
EHW).
hău
(Despre
— I
hău
A învâl
să găsă
hău
v a n d
hăndră
„Fugi c
Borcea,
aici ca
— D
idem) +
hău
hău
hău
A (se) s
asta tot
hău
scornit-o
— D
hău
— D
imputern
hău
— D
hău
A face
— D
hău
— D
hău
(Feisa).
— De
hebeti
Tîrnavei).
— Cf.
hebeti
hecelă
A dărăci
— De

hēcělă, hēcēlē, s.f. Darac. [Var.: *hehelă* (Feisa, Mihalt)].

— Din germ. *Hechel*.

hēhelă, hēhele, s.f., vezi *hecělă*.

hei, hēiuri, s.n. Loc (de casă). La Ion Brad : „... să-și fi făcut și el o țir de căsuță în partea de jos a *heiului* ăsta, că-i destul de mare...” (RR, p. 316).

— Din magh. *hely*, idem (DA).

hemesit, -ă, hemesiți, hemesite, adj. Flămînd, hămesit (Bliia).

— Din *hămesit* prin asimilarea lui *ă* la *e* din silaba următoare.

hēnceleș, hēnceși, s.m. (Învechit) Plăcintă (cu brînză, cu magiun etc.). Cf. *lipic*, *pup*, *palaneș*.

hērticē s.f. Tuberculoză.

— Variantă a lui *heptică*, idem (<magh. dial. *heptika*, idem) (Tamás, EHW).

herticōs, -oasă, herticōși, herticōse, adj. Tuberculos.

— Din *hertică* + suf. *-os*.

hi interj. 1. Hai! *Ne-o pus în mașini și hi să meargă!* 2. (În sint.) *Hi de ide ne!* = strigăt cu care se îndeamnă caii să pornească sau să meargă mai repede.

— (2) Contaminare între *hi de (aici)* și magh. *ne ide ne*.

hibăș, -ă, hibași, hibașe, adj. Bolnav, suferind.

— Din *hibă* + suf. *-aș* sau direct din magh. *hibás* (DA).

hibă, hibe, s.f. Boală, necaz.

— Din magh. *hiba* „defect” (DA).

hăihălimăn interj. Strigăt cu care încep băieții sălătu (strigarea peste sat) (Cetatea de Baltă).

himă, him, vb. I refl. A se opinti.

hintă, hint, vb. I tranz și refl. A (se) legăna, a (se) da în serincioab.

— De la *hintă*.

hintă, hinte, s.f. Leagăn, serincioab.

— Din magh. *hintá*, idem (DA, s.v. *hintá*).

hinterlând s.n. (Învechit) Spatele frontului. *Ne-o schimbat din oficiu, în hinterland, cum spună atunci, în jară, în luntru.*

— Din germ. *Hinterland*, idem.

hipen, -ă, hipeni, hipene, adj., vezi *ipen*.

hîpi s.m. Invar. Hîngher. *O dat cinele la hîpi.*

hireán s.sg. Hrean.

hîi, hîișe, vb. IV tranz. și refl. A (se) surpa, a (se) dărîna.

hîit, -ă, hîiți, hîite, adj. 1. Dărlmat, surpat.

2. Aplecat într-o parte, strimbat. La Agirbiceanu: „Cîteva dulapuri, minjite cu o vopsea fostă cărămizie, *hîite* din încheieturi de apăsarea condicilor grele... zăceau pe lîngă părăți...” (Opere, X, p. 7).

— De la *hîi*.

hîitură, hîituri, s.f. Ruină.

— Din *hîi* + suf. *-itură*.

hînsuri s.n. pl. Aluniș (Jidvei).

— Cf. *hîns* „tufe desc, smidă” (DA).

hîrău, hîrdăi, s.m. Uliu. La Agirbiceanu: „Și iată-l, nu e mic, e *hîrdău*” (Opere, IV, p. 437). La Ion Brad: „Sub acoperișul ei [al surii] larg, vrăbiile își țesau zborul gălăgios, agitat, de parcă s-ar fi apropiat *hîrdul* să le țure puii” (LM, p. 145).

— Probabil din magh. *herjő* „pernis apivor, falco subuteo, perdix Rebhuin” (Tamás, EHW).

hîrb, hîrbe, s.n., s.f. 1. S.n. Craiță (Valea Lungă). 2. S.f. (În forma *hîrbă*) Ciob (Bliia, Feisa, Jidvei, Micăsasa, Cergăul Mare).

— Din bg. *hărb* (DA).

hîrbă, hîrbe, s.f., vezi *hîrb*.

hîrbicē, hîrbēci, s.f. (Învechit) Furfurie (Mihalt). Cf. *tiier*.

— Din *hîrb* + suf. *-eici*.

hîrbōi, hîrbōie, s.n. (Învechit) Vas de pămînt în care se făcea mămăliga (Bliia).

— Din *hîrb* + suf. augm. *-oi*.

hîrdăi, hîrdăie, s.n. (Învechit) Vas de pămînt în care se făcea mămăliga.

— Sg. refăcut din pl. *hîrdaie* după *pai / paie, vâtrai / vâtrăie* etc.

hîrt s.n. sg. Zi de post în care se poate mîncă de dulce. *Todeună la zilele de hîrt făcem plăcinte* (Lunca Timavei).

hoăncă, hoănce, s.f. 1. Groapă. *O fost noapte, n-o vâst și o căst într-o hoănă.* 2. Gaură. *O borbecat vaca și i-o făcut o hoănă, de poși băga mîna.*

hoără, hoăre, s.f., vezi *oară*.

hoăscă, hoăște, s.f. 1. Vită (sau femeie) bătrînă, diformă. 2. (La sg.) Carne slabă de vită.

hodăiță vb. I refl. impers. A striga (peste sat) la obiceiul numit *hodăițat* (Cergăul Mare, Crăciunelul de Jos). Cf. *sili*.

— De la *hodăiță* „lemnul crăpat în care se bagă și se înfășură paie, pe care le aprind pe un deal deasupra satului în seara lăsatului de brînză” (Cistei, com. Crăciunelul de Jos — DA), „o roată umplută și înfășurată cu paie care se aprinde și așa «silesc»”. VICHU, GL. (apud DA).

hodăițat s. n. Obicei la prinderea postului de paști cunoscut mai ales prin numele de *strigatul peste sat* (Cergăul Mare, Crăciunelul de Jos). Cf. *silit*.

— Vezi *hodăiță*.

hodoroăngă, hodoroănge, s.f. Persoană guralivă, vorbăreată.

hodrobēle s.f. pl. Bagaj, catrafuse. La Agirbiceanu: „... sosiră în Măgura trei cară din Aluniș încărcate cu tot felul de *hodrobele*” (Opere, IX, p. 164).

hohēr, hohēri, s.m. 1. Om rău, de nimic; hoț. 2. Ștrengar. 3. (În imprecății) *Du-te-n hohēr!*

— Din magh. *hóhēr* „hîngher” (DA).

holoăngăr, holoăngări, s.m. Vagabond. La Ion Blăjan: „După ce am adormit, cei mari

ne-au întors înapoi și nu mai știu cui nădragii pe dos. Dimineata, de graba mare, n-am luat seama la poznă și ne-am îmbrăcat, ne-am încălțat și am ieșit la încolonare. Acolo, Cuculău a prins a se mira : — Iaca *holoangării* !” (Omul, p. 153).

— Probabil germ. *Handlanger* „pălneas” (DA).

holămb, holămbi, s.m. Moviliță de nisip sau pietriș folosită la repararea drumurilor.

— Din magh. *halom*, idem (DA, s.v. *holom*).

homă, hom, vb. I tranz. A voma (Feisa).

— Din *voma* (< lat. *voma*, -are) cu transformarea lui *v* urmat de *o* în *h* ca în *volbură* > *holbură*.

hopai interj. Hop ! *Hopai o luat-o-n căsătorie* (Sîncei).

hopăit, hopăite, s.n. Opaiț (Mihalț).

hopșă s.f. sg. (În expr.) A da în *hopșă* = a vinde oamenilor din sat carnea unui animal care a murit de o boală sau în urma unui accident.

— Cuvîntul este împrumut cu *obsc.* de unde provin și magh. dial. *hopsa* și sâs. *hops* „Verein zur Beschaffung billigen Fleisches” (vezi DR, III, 720 ; Tamás, EHW).

horcolină, -e, s.f. Femeie urită. *Mărită-le horcolină ! Că rămii fată bătrînă* (Pănade, *Folclor din Transilvania*, IV, p. 225).

— Cf. *hircă* „babă”.

hornet, hornete, s.n. Burlan.

— Din horn „coș” + suf. dimin. -et.

hornist, horniști, s.m. (Învechit) Gornist.

— Din germ. *Hornist*, idem.

hornoale, hornoi, s.f. Plăcinte coapte pe un băț (Feisa).

— Din horn + suf. -oi.

horvăt, horvăți, s.m. Croat (Valca Lungă).

— Din magh. *horvát*, idem.

hospă, hospce, s.f. Hoaspă (la grăunțe sau legume) (Cergăul Mare).

hotăr s.n. Cîmp, țarină. La Agirbiceanu : „... nu vine muma și tata de la *hotăr* ?” (Opere, IV, p. 450). „... La *hotăr*, la lucru, nu putea fiecare gospodină să se îngrijească de fierături” (FDCN, p. 28). La Ion Brad : „... porni pe uliță în sus, cu gîndul să ajungă în *hotăr*, unde coseau și strîngeau al lor otava” (DF, p. 112). Vezi și LM, p. 232.

— Din magh. *hulár* „graniță, ținut” (DA).

hozăi, hozătesc, vb. IV refl. A se obosi, a se osteni.

hozăială s.f. Trudă, oboseală.

— Din *hozăi* + suf. -eală.

hūdă, hūde, s.f. Străduță, uliță înfundată. Cf. ungheț, vengheleu.

hūdă, hūdițe, s.f. Diminutiv de la *hūdă*. La Agirbiceanu : „Ți-aduci aminte, sînt patru ani chiar în noaptea asta, ai dormit pe zăpadă într-o *hūdă*” (Opere, III, p. 18). „...Ți-și ea nebură pe ușă și o luă la fugă pe *hūdă*” (Opere V, p. 240).

hūdră, hūdre, s.f. 1. Femeie de moravuri ușoare. 2. Femeie rea de gură. [Var. : *gudră*].

hūlă, hūle, s.f. Deal care se surpă. La Agirbiceanu : „Nu era ușor să cobori nici să urci *hūla* dintre Aluniș și Piatra care se rotunjea sub cer ca o căldare uriașă, răsturnată” (Opere, III, p. 202).

— Din magh. *hulla* (*hulló*) „surpătură” (DA).

hulni, hūlui, vb. IV tranz. și refl. A (se) dărîma. La Ion Blăjan : „Poate vrei să *hulni* casa pe noi, mă !” (Omul, p. 121).

— Din magh. *hull* „a cădea” (Tamás, EHW).

hūndăstunăr, hūndestundri, s.m. (Învechit ; cu sens neprecizat) *Di la artilerie trec la hūndestunari, că până atunci n-o fost hūndestunari* (Feisa).

hurdoi, hurdoale, s.n. Putinei. Cf. *beto-ro-g*.

— Din *urdă* + suf. -oi, cu apariția unui *h* inițial.

hurézi s.m. pl. Taiței de formă pătrată (Sîncei).

hurăpi s.pl. Prune nedezvoltate complet.

— Cf. *urlup*, idem.

hūsa nē interj. Strigăt cu care se alungă porcii.

hușdula, hușdule, s.f. Femeie de moravuri ușoare.

hūță, hūțe, s.f. Fiecare dintre cele patru fete care învelesc mireasa (Cergăul Mare). Cf. *învelitoare*.

hūțot, hūțoi, s.m. Fiecare dintre cei patru tineri care, împreună cu învelitorile (tot patru), asistau la învelitul miresei (Cergăul Mic).

— Din *hūță* (pl. *hūțe*) „fetele care învelesc mireasa” + suf. motional -oi.

huzdoapă, huzdoape, s.f. Hirtop. [Var. : *huzdop*]. La Agirbiceanu : „Și rar de tot, de prin vreo *huzdoapă*, se făcea plîsul chemător al vreunui pușor, aruncat acolo de aripa vijeliei” (Opere, III, p. 8). „Dar ce se vede colo departe pe drum, negru și mișcîndu-se ca o corabie în *huzdoapele* rămase din tîna primăverii ?” (Opere, IV, p. 445). „Cunosc toate tufele, toate *huzdoapele*” (Opere, VI, p. 186). Vezi și VIII, p. 180, X, p. 183.

— Cf. *huzdup*.

huzdop, huzdopi, s.m., vezi *huzdoapă*.

huzdop interj. Cuvînt care exprimă căderea cu repeziciune a unui lucru ; zdup !

I

iăba adv. Degeaba, în zadar.

— Din magh. *hiaba*, idem.

iăseară adv. Astă seară.

ibonnic, ibonnicie, s.m. (Învechit) Ibovnic.

— Din v. sl. *ljubavnik*, idem (DA).

ibonnică, ibonnicie, s.f. (Învechit) Ibovnică.

P. Murăș și pe Tîrnău ! Nu-i fată să-mi

fie dragă / Numa pe Tîrnava Mică / Mi-am găsit o ibornică. (Accentul s-a schimbat din necesități metrice.)

ie, ieuri, s.n. 1. Pană de despicat lemne. La Agîrbiceanu: „Ioniță o întări cu *ieuri*, într-o jumătate de ceas o repară din temelie și o așază în virful porții, unde-și avea, încă din anul trecut, locul” (*Opere*, IV, p. 137). 2. Clin.

— Din magh. dial. *ik*, idem (DA).

ieui, ieui, vb. IV tranz. și refl. A (se) înfunda, a (se) înțepeni. La Agîrbiceanu: „În locul lui, oricare altul s-ar fi ieuit în multime și n-ar mai fi putut face un pas” (*Opere*, VII, p. 88). „Abia se putură scurge membrii comitetului... Cei alți rămaseră *ieuiți* în turmă” (*Opere*, X, p. 249).

— Din *ic* + suf. *-ui*.

ie adv. Da. La Ion Brad: „— Tot așa te doare moșule?... — *Ie*, mă doare!” (DF, p. 88).

— Din germ. *ja*, idem (DA).

iedură adv. Desigur.

— Din *ie* „da” + *dară*.

iepure, iepuri, s.m. Bucată de carne de porc cuprinzînd sternal și mușchii abdominali. **iertă** vb. I tranz. (În expr.) A (nu) fi iertat = a (nu) fi permis. Nu-i iertat să vîroș urit cu un om mai bătrîn.

iertată, iertăle, adj. f. (Despre femei) Ajunsă la menopauză.

iescăle s.f. pl. Ieslea vitelor. *Uită-te-n iescălele alea și vezi dacă mai au vacile mîncare.* La Ion Brad: „Acum strică toată poata, își fac găuri pe sub iescăle și rod ce-apucă” (DF, p. 91).

— Din *iesle*, prin epenteza lui *e* în grupul consonantic *sl > iescle*, apoi printr-o nouă epenteză, a lui *ă > iescăle*.

igni, ignesc, vb. IV tranz. A se sforța să verse, a icni (Feisa).

iută, iuțe, s.f. Ie pentru fetițe (Cetatea de Baltă). [Pronunțat: *i-u*].

— Din *ie* + suf. dim. *-uță*.

inăș, inăși, s.m. Ucenic. Cf. *leg h i u*.

— Din magh. *inas*, idem (DA).

ineui, ineui, vb. IV refl. 1. A se îmboldi, a se hîrjoni (Sîncel). 2. A se sforța (împingînd ceva cu putere) (Iclod, Lunca Tîrnavei).

indreă s.f.sg. Luna decembrie.

— Din gr. *Αυδρέας* (DA).

infantrist, infantriști, s.m. (Învechit) Infanterist.

invalid, invaliți, adj. Invalid.

Io! interj. Vail!

— Din magh. *jaj*, idem.

iosăg, iosăguri, s.n. Avere, bogăție.

— Din magh. *jószág*, idem.

ipen, -ă, ipeni, ipene, adj. Sănătos, întreg la minte. [Var.: *hipen*]. Cf. *citov*, a b.

— Din magh. *épen* (dial.: *íppen*) (DA).

irică, irici, s.f. (Învechit) Caiet (Mihalt). Cf. libel.

— Cf. *ircă*, idem, cu epenteza lui *i* între *r* și *c* (< magh. *irka*, idem, DA).

irugă, irugi, s.f. Gîrla morii. La Ion Brad: „Cu asemenea amintiri rătăci inginerul pe la moara veche și pe la *iruga* seacă, tăiată de matca Tîrnavei, după prăbușirea izului de beton, luat chidva de ape” (I.M., p. 109).

— Din scr. *jaruga* „groapă, șanț cu apă”, „piriu” (Gămulescu, *Elemente*, p. 141).

isacoe(s) s. Un fel de substanță chimică folosită la prelucratură [?] vinului. *Îi dă sulf, îi isacoe, isacoe, ori cum dracu îi spune* (Jidvei).

isignă, isigne, s.f. Insignă (Crăciunelul de Jos).

istit pron. de. întărire, adv. Însuși, chiar, aidoma, leit. *Cokilu asta îi istit tată-so* [sau] *ii istit mîmă-sa* (Sîncel).

— *Lexiconul de la Buda* a înregistrat același cuvînt în exemple ca *istit acela, istit atunci*, pe care DA le glosează: „tocmai, precis” (DA s.v. *istina, istină*). DA indică și varianta *istit*. În ce privește etimologia, DA trimite la srb. *istina, adevăr*, fără alte comentarii. Gămulescu, *Elemente*, 143, notează după I.S. Popović, *Reči srpsko-slovenske, u vlaškom jeziku poznate* (în „Glasnik družtva srbske slovesnosti”, I, Belgrad, 1847, p. 42), pron. *istit* (deci cu accentul pe *i* inițial) „același”, care circulă prin Banat, și pe care, pe bună dreptate, îl derivă din scr. *isti* „verum, idem, ipse”. Totodată, Gămulescu respinge etimologia propusă de DA. Facem aici precizarea că termenul înregistrat de DA, *istit* (inclusiv varianta *istit*), are accentul pe al doilea *i*. Acesta, ca și cuvîntul notat de noi din Sîncel, provine din v. sl. *istŭ* „însuși” devenit în bg. *isti*; cf. și v. scr. *isti*, sloven. *isti*, rus. *istj*, ceh. *istj*, slovac. *istj*, v. pol. *ist* (*Bälgariski etimologičen rečnik*, t. II, Sofia, 1979, p. 90). Forma *istit* a luat naștere pe teren românesc, prin fonetică sintactică, din exemple ca: *ii isti tată-so > ii istit tată-so*, sau prin influența lui *leit*, adj. și adv., „întocmai, la fel, aidoma”, participiul unui verb *lei* „a turna” < sl. *lijeti*, idem (DA). *Istŭ* „însuși” a putut fi folosit și ca adverb de întărire, lărgindu-și astfel sensul și devenind sinonim cu „chiar”, „aidoma”, „la fel cu”. În graiurile din Transilvania de centru și sud, termenul poate fi și bulgăresc, provenit adică din graiul șcheilor de la Cergăul Mare și Cergăul Mic, de la Bungard sau Rusciori. De altfel, forma citată de *Lexiconul de la Buda* și de DA cu *ș* (*iștit*) pare a proveni din această arie, în care *s* din grupul consonantic *st + i > șt* (vezi V. Frățișă, *Un fenomen fonetic dialectal s > ș, z > j în unele grupuri consonantice urmate de sunete palatale*, în LR, XXV, 1976, nr. 2, p. 209–213; idem, *Tîrnave*, p. 79–85; vezi și R. Todoran,

O schimbare fonetică dialectală: *s > ș* și *z > j* în grupurile consonanțice ale limbii române, în Cl. XX, 1975, nr. 1, p. 33-46).

iuhă, iuhe, s.f. Lemn care leagă capetele cracilor de la dricul dinainte al carului, pe sub inimă (Celatea de Baltă).

— Din magh. *juha*, idem (DA).

I

imbălă, imbâl, vb. I refl. 1. A se juca în apă. 2. A spune cuvinte obscene.

— Din *bale* + pref. *in-*.

imbăileune, imbăileunul, s.f. Vorbă obscenă; pornografie.

— Din *imbăla* + suf. *-(ă)ciune*.

imblăti, imblătesc, vb. I tranz. 1. A treiera. 2. (Figurat) A bate, a ciomăgi. La Ion Brad: „... Nicodim... s-o dus și le-o imblătit ca pe fisalecă” (DF, p. 293).

— Din v. sl. *mlatiti*, idem, + pref. *in-*.

imboiocheă, imboiochez, vb. I refl. A se îmbogăși.

— Cf. a se *imbuieci* „a prospera” < *buiac* (cf. ucr. *bujaty* = üpig wachsen, wuchern, angelassen sich herumtreiben”) (DA).

imboiocheât, -ă, imboiocheați, imboiocheute, adj. Bogat, avut. De imboiocheat ce-i, nu mai știe ce să facă cu banii.

— Vezi *imboiochea*.

imborbecă vb. I tranz. și absol. (Despre vite) A împunge cu cornul (ca un berbec).

— Din *berbec* + pref. *in-* (*imberbecă* > *imbrăbecă* > *imborbecă*).

imbrăcăta, imbrăcăte, adj. f. (Despre boabe) Al căror tegument nu se desface după treierat (Mihail).

imbucură, imbăcur, vb. I tranz. și refl. 1. A (se) bucura. La Agirbiceanu: „Dumnezeu să vă imbucure” (Opere, VI, p. 58).

— Din *bucura* + pref. *in-*.

imbumbă, imbămb, vb. IV tranz. și refl. 1. A (se) încheia (la haină). La Agirbiceanu: „Așadar, pe mine, domnule Petrov! — zise căpitanul, ridicându-se de pe scaun și imbumbându-se la tunică” (Opere, X, p. 154).

— Din *bumb* „nasture” + pref. *in-*.

impănă, impănéz, vb. I tranz. (Complementul indică o forță de tors sau un băț) A împodobi cu basmale, frunze și flori, în chip de steag pentru nuntă (Bucerdea Grinoasă).

— Din *pană* „pană” + pref. *in-*.

impăreă vb. II refl. A i se părea. La Agirbiceanu: „Oamenii erau dornici să afle ce va zice despre popa cel nou și cum i se va împărea cu slujba lui” (Opere, VI, p. 59). La Ion Brad: „... mi se pare că alții, mai mari ca ea, au dorința asta...” (LM, p. 68, cf. p. 207 și 231).

— Din *părea* + pref. *in-*.

impărți, împărți, vb. IV tranz. A repartiza. Acolo m-o împărți la regimentu trizăcișunu efanterie (Feisa).

impărătuș s. Omușor (Cergăul Mare, Celatea de Baltă).

— *In-* + *părătuș*, idem (probabil și prin apropiere de *impărat* < lat. *imperator*).

impietrit, -ă, adj. Constipat.

împreună, împreună, vb. I refl. A se căsători.

împropodi, împropodese, vb. IV refl. A se îmbrobodi.

împungăci, împungăce, adj. (Despre vite) Care are obiceiul să împungă.

— Din *împunge* + suf. *-aci*.

încăcelă, încăcel, vb. I refl., vezi *încășla*.

încățăla, încățăl, vb. I refl. (Despre oameni) A se încălăra (Celatea de Baltă). [Var.: *încăcela* (Sincel)].

— Din *cățeli* „a ațita” + pref. *in-*.

încelni, încelni, vb. IV tranz. A înșela (mai ales la cântar).

— *In-* + *celui*, idem (< magh. *csalni* „a înșela, a amăgi”, DA).

încenușat, -ă, adj. Plin de cenușă. Și catra-i încenușată (Micăsasa, în *Folclor din Transilvania*, p. 290).

— De la *încenușa*.

încerne, încern, vb. III tranz. A cerne. Imblătea cu mașină de cai și cu clura îl încerneau (Cergăul Mic).

— *In-* + *cerne*.

încelmă, încelm, vb. IV refl. A se refăce după o boală, a se întrema.

— *In-* + *pielm* (cu palatalizarea lui *p* la *k*).

încelmăt, -ă, încelmați, încelmate, adj. Refăcut (după o boală), întremat.

— Vezi *încelma*.

încililit, -ă, încililiți, încililite, adj. Cocosat (Mihail). Cf. g. b.

— De la *încilili* „împili”, „a apăsa” (cu palatalizarea lui *p* la *k*).

încireană, încirean, vb. I refl. A se încrimena, a se înfricoșa. *L-am văst pe unu lovit rân și toată m-am încireanat*.

încorli, încorlesc, vb. IV tranz. și refl. A (se) cufunda. La Ion Brad: „Dacă te-apucă, te-ncorlește în Tîrnăvă, pină te înecă” (DF, p. 328).

— *In-* + *corli*.

încorlit, -ă, încorliți, încorlile, adj. Cufundat. La Ion Brad: „O să-i țin încorliți pină își pierd răsufarea” (DF, p. 143).

— Vezi *încorli*.

încornurată, încornurâte, adj. f. (Despre cununa de spice) Cu cornuri (= colțuri). *Domnule, stăpîne, / Gată masa bine / Că cununa-î vine / Lată-ncornurată /* (Cergăul Mic).

— De la *încornura*, derivat cu pref. *in-*.

din *cornuri* (pl. lui *corn*). Vezi și *cornurat* la DA s.v. *corn*.

incetoră, incolôr, vb. I refl. A se înțepa la picioare mergând prin miriște.

— Din *color* „partea de jos a tulpinii unei plante tăiate, care rămâne ieșită din pământ” + pref. *in-*.

incunjurat, -ă, adj. Plin de jur împrejur. *Iera incunjurată casa de muieri.*

înente(a) adv., prep. Înainte(a) (Cergăul Mare, Jidvei).

înfruntă, înfrunt, vb. I tranz. A certa, a rușina (pe cineva), a dojeni, a reproșa. La Agribiceanu: „Așa-l înfrunta nevastă-sa într-o scrisoare lungă...” (Opere, V, p. 335). — „Ce vorbiți prostii? le înfruntă învățătorul” (Opere, VI, p. 102).

— Lat. pop. **infronto*, -are (în celelalte limbi romănice **affronto*) (DA).

înfruntare, înfruntări s.f. Reproș. La Agribiceanu: „Shujnicele... înțeleseseră-n grabă că orice porunci le dădeau stăpînii nu însemnau nimic, înfruntările lor erau floare la ureche, numai pe stăpîne să nu le superi cu ceva” (Opere, VII, p. 431).

îngălmăci, îngălmăcesc, vb. IV tranz. și refl. A (se) incurca, a se zăpăci. *M-am îngălmăci și nu pot spune lecția mai departe.*

înghioldă, înghioldesc, vb. IV tranz. și refl. A (se) înghionti, a da ghionturi. La Agribiceanu: „— Nu mai avem mult, zise el c-un fel de-nflorare, *înghioldindu-și vecinul*” (Opere, IX, p. 168).

înghițitoare, s.f. Gîtlej (Bila, Valea Lungă).

— Din *înghiți* + suf. *-(ț)itoare*.

înhă interj. Cuvînt care exprimă o afirmare; *îhă! — Vii la noi? — Iahă!*

înieptă, îniept, vb. I. 1. Tranz. A împinge, a azvîrli, a arunca. *Nu te apropia, că te înieptă cît colo.* La Agribiceanu: „Mașina începu să pufăie, să îniepteze nouri albi în aerul rece” (Opere, IV, p. 97). „Vorbind, cizmarul înieptase plină la Ion Grecu duh de butoi dospit” (ibidem, p. 166). „De pe treapta din urnă pârnu că-l înieptă cineva și se rostogoli de două ori...” (Opere, VII, p. 48). „Cine să mă strivească, femeie? strigă el, apucînd-o cu o mină de umăr și înieptînd-o” (ibidem, p. 390). [Var.: *ăiepta*] „Și *ăieptată* de Stana, bătrîna se lovi de un dulap...” (Opere, V, p. 168). 2. Refl. A-și lua avînt, a se arunca, a porni cu viteză dintr-odată. *Cînd o lovesc cu buctural, îta să înieptă.* La Agribiceanu: „Respira greu, se înieptă cu gura deschisă după aer”.

— Lat. *infecto*, -are „a arunca în ceva” (DA). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 186.

înlătru adv. Înăuntru.

înschimbă, înșchimb, vb. I tranz. și refl. A (se) schimba (Crăciunelul de Jos).

— Din *schimba* + pref. *in-*.

întăbulă, întăbuléz, vb. I tranz. (Complementul indică proprietăți) A înscrie în carte a funduară.

— După germ. *intabulieren*, idem (din lat. *in* + *tabula*) (DA).

întinzător, întinzătoare, s.n. (La războiul de țesut) Băl cu care se strînge pe sulul de dinainte pinza țesută.

— Din *întinde* + suf. *-(ă)tor*.

întrece, întrec, vb. III refl. A se alînta, a se răsfăța. *Voroghe frumos, nu te mai întrece atîta!*

— Din *trece* + pref. *in-* (care-i dă un sens factitiv) (DA).

întrecut, -ă, întrecuți, întrecute, adj. (Despre copii) Alîntat, dezmiardat.

întromnă vb. IV refl. A se gripa.

— Din *tro(a)mna* (= troahnă) + pref. *in-*.

întromnăt, -ă, întromnăti, întromnăte, adj. Gripat. *Toată iarna am fost întromnat.*

întuneceală s.f. Întuneric, beznă. *Noaptea asta-i mare întuneceală afară, nu se vede nici o stea.*

— Din *întunece* + suf. *-eală*.

înturnă, întörn, vb. I tranz. și refl. A vomă (Jidvei, Mihalț, Valea Lungă).

— Din *turna* + pref. *in-*.

învără, învărz, vb. I tranz. (Complementul indică vite) A vâra. *Le învărăză (oite) vara la Lapu* (Cergăul Mic).

— Din *vâra* + pref. *in-*.

înveli, învelesc, vb. IV tranz. (Complementul indică mîreasa) A găti.

învelițoare, învelitóri, s.f. Femeie care învelește mîreasa. Cf. *huță*.

— Din *înveli* + suf. *-(ț)oare*.

înviermăi, înviermieșe, vb. IV tranz. A umple (un loc, o vie etc.) de viermi; a îmbolnăvi (via). *Nu te băga, după ploate, în vie că cu aia o înviermieșii mai tare* (Jidvei).

— Din *vierme* + pref. *in-* + suf. *-ăi*.

J

jâmbilă, jâmbile, s.f. (Învechit) Franzelă, jîmbilă.

— Din magh. *zsemle, zsemlye*, idem (DA, Tamás, EHW).

jâmblică s.n. sg. (Învechit) Griș.

— Din magh. dial. *zsemlekása*, idem.

jăpă, jăpe, s.f. Nuia.

— Cf. interj. *jap* care imită zgometul produs de lovirea cu un corp elastic (nuia, biciuscă etc.) sau de o lovitură (trînteală) dată cu repeziciune și putere (DA).

jăru, jăru, vb. IV. A așia jarul.

— Din *jar* + suf. *-ui*.

jăruitor, jăruitóre, s.n. Prăjină cu care se așiază jarul în cuptor. La Ion Brad: „— Dă-mi jăruitorul, tovarășe Hordîș. — Care jăruitor?”

— Uite parul ăla ars la un cap. Nu-l vezi? " (DF, p. 162—163).

— Din *jăruit* + suf. *-(i)tor*.

jăscău, jăscăuă, s.n. Pungă (de obicei din bășica porcului) de ținut tutunul. *Dim beșcă...* *moșu ăș făcea jăscău. Băga tăbac în ăel* (Lunca Târnavel).

— Din magh. *zsácskó*, idem (DA).

jéjune, jéjuni, s.m. Viezure (Bucerdea Gr-nasă).

— Din *viezure* prin falsă regresie și prin palatalizarea lui *v* la *j*.

jéliță, jélițe, s.f. Vînt rece (Feisa, Jidvei). *Jălița trăje / Merele căde* (colindă din Lunca Târnavel). [Pronunțat: *jăliță*].

— Din v.sl. *vijalica* „Wirbelwind“ (cf. și bg. *vičlica* „vînt puternic“), prin palatalizarea lui *v* la *ž* (ca în *vis > žis, vin > žin*), apoi prin apropiere de cuvintele care conțin un *ž* (*jar, jole* etc.) (Frățilă, LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 160).

jelniță s.f. sg. *Jeliță* (Sîncel). [Pronunțat: *jălniță*]. La Agribiceanu: „Cădea însărea sură de noiembrie și se pornise o *jelniță* de la miazănoapte, care pătrundea în trup ca acele“ (Opere, IV, p. 357). „Ața subțire de *jelniță* se întărea mercur și în curînd începu să iuie prin streasini“ (ibidem, p. 358).

— Contaminare între *jeliță* și *vișornîțo, burniță* (Frățilă, LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 160—161).

jep, jépurî, s.n. Buzumar. [Pronunțat: *jăp*].

— Din magh. *zseb*, idem (DA).

jheab, jghăburi, s.n. (Învechit) Sieriu (Cetatea de Baltă, Feisa, Jidvei, Mihalț). Cf. *copîrșău*.

— Din v. sl. *žlebъ* (DA).

jilău, jilăie, s.n. Rîndea, gealun.

— Din magh. *gyalu*, idem.

jilî, jilfuri, s.n. Jeșul birjarului.

— Din germ. *Sitz*, probabil prin mijlocirea altei limbi. În formele cu *i*, pare a se fi amestecat germ. *Sessel* (DA).

jilui, jiluițesc, vb. IV tranz. A da la rîndea, a gelui.

— Din *jilău* + suf. *-ni*.

jimbăt, -ă, jimbăți, jimbăte, adj. Cu gura strîmbă.

— Vezi a (se) *jimba* „a (se) strîmba“

(< *jimb, -ă*, adj. „strîmb“) (DA).

jindăr, jindări, s.m., vezi *jandar*.

jip, jipi, s.m. Tulpină de porumb, tutei. La Agribiceanu: „De atunci nimeni nu mai ăuteză să se urce pe coperiș, nici bărdăș, nici dintre cei ce copereau cu *jipi*...“ (Opere, VI, p. 178). „... Sus, în carul încărcat cu snoi de *jipi*“ (Opere, IX, p. 177). „Unde și unde pîrnide de *jipi* mai dădeau viață hotarului“ (Opere, X, p. 137). La Ion Brad: „... vitele

erau ținute... cu *jipi* de cucuruz tocat...“ (LM, p. 110). [Pronunțat: *jip, jîk*].

— Cf. *jup*.

jipăr, jipăre, s.n. Grămadă mare de *jipi*, șiră (Glogoveț).

— Din *jip* + suf. colectiv *-ar*.

jindăr, jindări, s.m. Jandarm. La Ion Agribiceanu: „Cîntec de bătaie / Cînd *jindari* ne tale“ (Opere, VI, p. 239).

jirlip, jirlipuri, s.n. Construcție din birne și scinduri, pe care e condusă apa care se varsă pe roata morii; jilip. La Ion Brad: „Canalul de fugă a apei, *jirlipul*, cum îi ziceau...“ (LM, p. 109).

— Din magh. *zsilip*, idem (DA).

jmeag s. Gust și miros (rău) pe care îl capătă vinul din cauza vaselor rău întretinute.

— Din germ. (Ge) *schmack* (DM).

jordăneală, jordăneli, s.f. Bătaie (cu joarda). La Ion Blăjan: „Am mîncat de la tata o *jordăneală* care nu era la fel cu nici una de mai înainte“ (Omul, p. 22).

jordăni, jordănesc, vb. IV tranz. A bate (pe cineva) cu joarda. La Ion Brad: „... și Silvia, adeseori, pe cei mici îi mai *jordănea*“ (DF, p. 83).

— Din *joardă* + suf. *-ăni*.

jordiță, jordițe, s.f. Nula, joardă mai mică. La Ion Agribiceanu: „... în mină e-o *jordiță*, lovea mercur în salcia bătrînă“ (Opere, VII, p. 123). La Ion Blăjan: „Domnul Mileriu ne vedea și ne mîngîia cu *jordița* peste mîini“ (Omul, p. 112).

— Din *joardă* + suf. dim. *-iță*.

jucăreăuă, jucăreie, s.f. Jucărie.

jucărele, jucăreie, s.f. Jucărie.

jucăt, jucăți, s.m. Executor fiscal.

— Cf. *jucăție*.

jucăție, jucății, s.f. Execuție fiscală. La Agribiceanu: „— Nu, da' umblăm prin sate. — Cu *jucăția*?“ (Opere, IV, p. 446).

— Din magh. *egzekució*, idem (< lat. *executio*) (Tamás, EHW, s.v. *jecutie*).

jumărătă, jumărățe, s.f. Diminutiv de la *jumără*.

jumătate, jumătăți, s.f. Căie de grîu formată din 15 snoi.

jumătăți s.f. pl. Pingele.

— Cf. germ. *Halbschuh* „pantof“, propriu „jumătate de gheată“.

jumeară, jumări, s.f. 1. Bucătică de carne în tocană. 2. (La pl.) Bucățile rămase de la topitul cărnii de porc, de rață sau de gîscă; jumări.

jănere, jăneri, s.m. Ginere.

— Contaminare între *june* și *ginere*.

jumăzăn, jumăzênî, s.m. Tînar de 16—18 ani. La Ion Brad: „Otilia, deși în putere ca un *jumăzăn*, știa frica de palme“ (DF, p. 161). „Feciorii încă mai pot fi împungaci, ca Nicodim“.

Nu se cunoaște. Dar la fete îndată le spun *juniseii* așa: „Ce rizi, tu, ca proasta-n ȋrg ?!“ (OF, p. 237). Vezi și UD, p. 42, 12 și LM, p. 57.

— Din *june* + suf. *-ișan*.

jup, jupi, s.m. Snop (de strujeni) (Mihalț).

— Din magh. *zsup*, idem (DA).

jutăr, jutări, s.m. Paznic de cîmp, jitar (Mihalț, Cergăul Mare).

L

lab s. sg. Tarla, tablă.

— Din magh. *lab*, idem (propriu „picior“) (DA).

lăbos, lăboșe, s.n. Vas în care se mulge vaca ; șiștar.

— Din magh. *lăbos*, idem (DA).

lădă s.f. (În s i n t.) *Lada mesii* = sertar. La Ion Brad : „Se trezi căutînd cuțitul în *lada mesii*...“ (LM, p. 73).

— Cf. germ. *Schublade* „sertar“, propriu „lada dulapului“.

lăitnănt, lăitnănți, s.m. (Învechit) Locotenent.

— Din germ. *Leutnant*, idem.

lăpte s. (În s i n t.) *Lapte de bou* = compot.

latiu, latic, adj. Lătăreș. *Era om fain, nutră latic*.

— Din *lat* + suf. *-in*.

lavôr, lavôdre, s.n. Lighean.

lădușie, lădușii, s.f. Lădiță (Crăciunelul de Jos).

— Din *lădușă* + suf. *-ie*.

lăgău, lăgăi, s.m. Om moale, fără vlagă.

— Cf. magh. *lagy* (ember), idem.

lăicér, lăicere, s.n. Scănel. Cf. scăunenci.

— Din *lăiță* (< *laviță*) + suf. *-ar*.

lămpăs, lămpăse, s.n. Felinar. [Var. : *lompas* (Crăciunelul de Jos)].

— Din magh. *lămpas*, idem (DA).

lărmui, lărmuiése, vb. IV *intrans.* A face larmă. *Nu lărmuiși, că treziși copilul*.

— Din *larmă* + suf. *-ui*.

lăstăr, lăstăre, s.n. Par. *Aduum lăstărele ze le-am fipat, ... parii care n-o foz bunt*. La Agirbiceanu : „În «toc-toc»-ul lăstărelor grele, care își izbeau necurmat maseaua de cremene, munceau tăcuți“ (Opere, VII, p. 181).

— Din bg. *lastar* (DEX).

lătureau, lătureni, s.m. Tinăr care vine la joc din altă localitate.

— Din *lature* + suf. *-ean*.

lăturghie s.f. Liturghie (Sîncel).

lécăr, lécăre, s.n. Haină (Cergăul Mic).

— Din *recăl* (< germ. *Röckel*), prin meta-teză (DLR).

lêghin, lêghini, s.m. Ucenic (Mihalț). Cf. *inaș*.

— Din magh. *legény*, idem (DA).

lemn, lêmne, s.n. Arbore. *Ierau anumite lemae, ca fagu, care înfrunzește mai timpuriu*

(Feisa). La Agirbiceanu : „De ce fac *lemnele* roade, bunico ?“ (Opere, III, p. 13).

— Lat. *lignum*, care în latina tirzie a dobîndit și sensul de „arbore“ (CIORANESCU, nr. 4781). (Vezi și Frățilă, *Tirnavă*, p. 244, nota 28.)

lemuș, lemășe, s.n. Chibrit. Cf. *aprinsoare, focăle, ghiufe*. La Agirbiceanu : „... intrînd în odaia dinainte aprinse un *lemuș*“ (Opere, V, p. 158).

— Din *lemn* + suf. dim. *-uș*.

leneși, leneșese, vb. IV *refl.* A se lenevi (Glogoveș).

— De la *leneș*.

lepșit, -ă, lepșiti, lepșite, adj. Flămînd. Cf. *lihod*.

— De la *lepși* (< *leapșă*).

lêrne adv. Ieftîn.

— Din bg. *lesno*, idem (DA).

ler, léruri, s.n. Cuptorul sobei.

— Din magh. dial. *ler* (Tamás, EHW).

levăgău s.s.g. (Învechit și ironic) Aer.

— Din magh. *tenegő*, idem.

libără, libăreș, vb. I *refl.* A se desconcentra.

— Din *elibera*, prin apropiere de *liber*.

libărare s.f. sg. Desconcentrare.

libel, libele, s.n. (Învechit) 1. Caiet. 2. Carnet (de depunere). [Var. : *liber*]. Cf. *irică*. La Agirbiceanu : „... cer 80.000 zestre, care bani, într-un *libel* de depuneri, să-mi fie predați în ziua cununiei“ (Opere, VII, p. 234).

— Din lat. *libellus*, -um „cärticică“ (DA).

libér, libère, s.n., vezi *libel*.

libovî, libovése, vb. IV *refl.* A se dragosti; a se desfăta. *Am gătat luern, acum mă libovesc*. La Agirbiceanu : „În vreme ce noi ne sculpăm viața în praful de cărbune, ele se *libovesc* acasă în dezmiertările flăcăilor...“ (Opere, IV, p. 331). „Îi reușise să înduplece pe-un băieș tinăr, necăsătorit, cu care se *libovea* de doi ani, să nu se ducă cu ceilalți“ (Opere, VII, p. 513).

— De la *libov* „iubire, dragoste“ (< sl. *ljubov* „iubire“).

licăi, licăie, vb. IV *trans.* pers. 3. (Despre pisici) A linge, a lînchi (Jidvei).

— Probabil un derivat onomatopeic.

licău, licăi, s.m. Persoană căreia îi place să lîcăie mîncarea (Jidvei).

— Din tema *lic-* (cf. *licăi*) + suf. augm. *-ău*.

lictăr s.n. sg. Maghun. Cf. *silvois*. La Ion Brad : „... el o adus din partea noastră două care de cucuruz și fisaică, și-o rămas *lictar* și prune uscate...“ (RR, p. 265).

— Din germ. *Lekvar* sau magh. *lekvár* (din lat. med. *electuarium*), idem (DA).

lihod, -ă, lihozi, lihode, adj. Flămînd. Cf. *lepșit*.

— Din sl. *lichŭ* „rău, deșert“ (ca *schilod* etc.) (DA).

lihodeală s.f. Slăbiciune (mai ales din cauza flămânzelii). La Agribiceanu: „Când ridica bratele subțiri, palidă și puținică la trup, simțea o *lihodeală* în inimă” (*Opere*, VI, p. 242).

— Din *lihod* + suf. *-eală*.

lihodî, lihodesc, vb. IV intrans. A flămânzi.

— De la *lihod*.

lihodit, -ă, lihodîți, lihodite, adj. Fără poftă de mâncare (Feisa).

limbăș, -ă, adj. Peltic (Mihali). Cf. *limbut*.

— Din *limbă* + suf. *-aș*.

limburăș s. sg. Omușor (Feisa).

— Din *limbă* + suf. dim. *-uruș* (DA).

limbăt, -ă, adj. Peltic (Jidvei, Glogoveț, Micăsasa, Valea Lungă). Cf. *limbaș*.

— Lat. pop. **linguulus*, *-a, um* (< *lingua*) (DA).

lingav, -ă, lingavi, lingave, adj. 1. Mofturos (la mâncare). 2. Slab, plăpînd, bolnăvicios. La Ion Brad: „Așa-i ea, *lingavă* și sperioasă” (RP, p. 253).

— Cf. bg. *ligav*, scr. *ljigav* (DEX).

lingoare s.f. (În expr.) A vorbi ca cel de *lingoare* = a vorbi alurea, a spune năzbitii.

liotără, liotăre, s.f. Liotără.

— Din scr. *lo(i)tra* (DEX).

liotreân, liotrene, s.n. Car încărcat cit îl țin liotrele.

— Din *liotără* + suf. *-ean*.

lipie, lipii, s.f. Lipiu (Micăsasa). La Ion Blăjan: „—Las-o, feciorule, că noi nu facem *lipii*!” (*Omul*, p. 22).

— Cf. scr. *lěpinja*.

lipiu, lipie, s.n. Un fel de plăcintă cu brînză, cu magiun etc. Cf. pup, lipie, hencles, palanet.

— Cf. magh. *lepény* (Tamás, EHW).

lipsă s.f. (În expr.) A fi de *lipsă* = a fi nevoie. A avea *lipsă* (de ceva) = a avea nevoie (de ceva). La Agribiceanu: „Am *lipsă* de o casă cu chirie” (*Opere*, IV, p. 403). „— Să te petrec pînă la gară. — Nu, nu-i de *lipsă*” (*Opere*, IV, p. 85). „Alte pretenții va trebui să legi: ... cu toți cei ce au *lipsă* de o mînă de ajutor” (*Opere*, VI, p. 21). Vezi și V, p. 36, VI, p. 51, VII, p. 23, 365, VIII, p. 26, 83, IX, p. 196, X, p. 58, 283. La Ion Brad: „— Nu-i de *lipsă*, că eu mă știu serie și singur” (DF, p. 52).

— Postverbal din *lipsi*.

liplón s.m. Cătină de garduri. La Ion Brad: „Bănuind că e observat, predicatorul se trase înapoi după tufele dese de *liplón*” (DF, p. 151).

— Formă coruptă a termenului botanic *Lycium* (vulgare). Cf. *liplón, liplină* (DA).

liujăr, liujări, s.m. Lujăr (la vița de vie) (Jidvei).

liungură, liunguri, s.f. Lingură.

liuntre, liuntre, s.f. Luntre (Feisa).

liur s.m. sg. Vin din struguri storsii a doua oară, peste care se pune apă și zahăr; *liurcă*.

— Din ucr. *ljura*, idem (DA).

liureă s.f. Băutură slabă, poșcă: *liur*. La Agribiceanu: „— Bentură odată, nu *liureă*! zise el” (*Opere*, X, p. 104).

— Din *liur* + suf. *-că* (DA, s.y. *leacareă*).

lobdă, lóbde, s.f. 1. (Învechit) Pat făcut din patru țărși înfiți în pămînt peste care erau bătute niște scinduri. 2. Scinduri groase (Mihali).

— Din *lobdă* > *lobdă* > *lobdă*.

lódvă, lódve, s.f. Pat mic și jos (Iclod). Cf. *prici, păcel, lovdă*.

— Din ucr. *lodva*, idem (DA).

logónă, logógne, s.f. Logodnă (Glogoveț).

lohér s. m. sg. (Învechit) Trifoi. [Pronunțat: *lohér*].

— Din magh. *löhère*, idem (Tamás, EHW, s.v. *luhär*).

lompăș, lompășe, s.n., vezi *lămpăș*.

lopăteă(uă), lopățile, s.f. Bucată de lemn din partea de jos a jugului, policoară.

— Din *lopătă* + suf. dim. *-eă(uă)*.

lôtru, loătră, lôtri, loătre, adj. Ager, vioi, isteț. *E lôtru la mers* (*la vorbă, la lucru*). La Ion Brad: „Bunică-sa, Mărie, încă ageră și *loătră* ca o nevăstuiică, îi cunoștea prea bine pe toți și căuta să-i împace” (DF, p. 111). „Da-i deșteaptă și *loătră*, ca zece bărbați...” (LM, p. 36).

lúceiș s. sg. Mîncare de carne de oaie cu varză (Cetatea de Bălă). [Pronunțat: *lăceiș*].

— Din magh. *lucskos*, idem (Tamás, EHW).

lújer, lújeri, s.m. Mugure.

lume s.f. (În sint.) *Lumea ochilor* (Bucuredea Grînoasă, Cergăul Mare, Glogoveț, Iclod, Micăsasa, Pănade, Sîncel) sau *lună neagră* (Micăsasa) = pupila ochiului. [Var.: *țîna ochilor* (Bălcaci, Bîia, Cergăul Mare, Cetate de Bălă, Feisa, Glogoveț, Pănade, Sîncel, Valea Lungă)]. Cf. *neghină*.

— Lat. *lumen* (oculi), din care a apărut, prin etimologie populară, și *luna* (ochilor). Vezi Frățilă, *Tîrnave*, p. 188.

lumină vb. I unipers. A fulgera.

— De la *lumină*.

lună¹ s.f., vezi *lume*.

lună² s.f. (În expr.) A fi cu (sau a avea) *lună-n cap* = a fi pleșuv, chel.

lupăre s.f. sg. (În imprecății, cu sens neprecizat, probabil) Boală. *Minca-te-ar lupăre!* *Du-te-n lupăre!* La Ion Brad: „Copii să nu-i faci, dă-i în *lupăre* de copii, că te îmbătrînesc și te vestejesc cu zile” (DF, p. 60); vezi și UD, p. 272, RP, p. 276, LM, p. 235.

— Lat. **lupalis* „de lup” (= *lupinus*; cf. *luparius* „lupar, lupăș”) (V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 224). Vezi și Frățilă, *Tîrnave*, p. 189.

lupărie, lupării, s.f. 1. Hață de lupi. 2. (În sint.) O *lupărie de vreme* = o vreme rea, o pîrdalnică de vreme. La Ion Blăjan: „— M-o i

duce, domnule dragă, m-oi duce, da cine-și prinde pentru noi caii la sanie pe-o așa lupărie de vreme" (*Omul*, p. 51).

— Din *lup* + suf. col. -ărie.

M

măgăr, s.m. sg. Vlagă, putere. *Linștește-te, să nu pun mîna pe tine, că-ți mîncă măgăra*.

— Cf. *smagă* „putere, vlagă”, *mag*, idem, același cu *snagă* (< scr. *snaga*) (vezi Gămușescu, *Elemente*, p. 187). Termenul a putut fi influențat și de *moagăr* „slab, fără putere”, dar și de *mangăr* (cf. expresia *a da mangărul cel de apoi* = a da ortul popii, în DLR, s.v. *mangăr*).

magistră s.f. Catifea. Cf. *barșon*.

— Cf. *mancister* „catifea” (DLR).

măioș, **măioșe**, s.n. Caltaboș.

— Din magh. *májos*, idem (Tamás, EHW).

mămă s.f. (În comp.) *Mamă-tină* sau (Micăsasa) *mamă bătrînă* = bunică. La Ion Brad: „— *Mamă-tină*, șopti Veanu... *mamă-tină*, unde ești?” (LM, p. 6). „— Dragă mămii, unde umbli? își întîmpină Maria nepotul printre straturile verzi din grădina Victoriei. Doamne, cum m-am putut speria!.. — De ce, *mamă-tină*? se opri Veanu din fugă” (*Ibidem*, p. 27).

— Din *mamă bătrînă* (în limbaul copiilor).

mandulă, **mandule**, s.f. Amigdală.

— Din magh. *mandula*, idem (Tamás, EHW).

mărgă, **mărji**, s.f. Unitate de măsură egală cu 100 kg.

— Din magh. *mazsa*. Pentru epenteza lui *r* în fața consoanțelor *s*, *j*, cf. *coarșă*, *arșău* etc.

măslă, **mășle**, s.f. (Învechit) Fundă.

— Din magh. *másli*, idem (Tamás EHW).

mășter, -ă, **mășteri**, **măștere**, adj. Vitreg. La Agârbiceanu: „Și își zicea în gîndul ei iar: «De ce să fie mai bună decît mine soru-mea mășteră?»” (*Opere*, IV, p. 442). „...Copiii se obișnuiesc mai ușor cu mama mășteră pînă sînt mici și nepricepuți, dacă dă Dumnezeu să găsească o femeie bună” (*Opere*, VI, p. 195). La Ion Brad: „Octavian n-ar trebui s-o aducă pe femeia asta în casă, s-o facă mamă mășteră a copiilor lui” (UD, p. 212). (Figurat) „Avea impresia că timpul atît de *mășter* cu ea în ultimele luni, își întoarse cursul pe neașteptate” (RR, p. 15). „Le trecea pe toate în vina sorții, care fusese atît de capricioasă și de mășteră cu o fată sinceră și naivă ca ea” (*Ibidem*, p. 221).

— Din v. sl. **maštera*, contaminare între *maștecha* „mamă vitregă” și *dăști* „flică” (la cazurile oblice *dășter*). Vezi V. Frățilă, *Etimologia rom. maște, mășter*, -ă, în *Profesorul Gheorghe Ivoanescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, 1983, p. 154–162.

mațineă adv. Parcă. *Mațineă la patru ajunge trenu la gară*.

— Din *mă tem că*; cf. *măvatecă* „parcă” din *mă vaiet că*.

maț s.n. (În comp.) *Mațul ăi orb* = apendice. *L-o operat la mațul ăi orb*.

— Cale după germ. *Blinddarm* (blind „orb” + *Darm* „maț”).

măcău, **măcăduă**, s.n. Băț, ciomag. (În expr.) *A-i da măcău* = a-i da zor, a se sili.

— Din magh. *makó* „băț mic” (Tamás, EHW, p. 512).

măglăș, **măglăsi**, s.m. (Învechit) Agent financiar, percepător.

— Cf. magh. *meğlât*, -am, -olt „a percepe”.

mărhăie, **mărhăi**, s.f. Vită, animal.

— Contaminare între *marhă* „vită” și *nămaie* „vită cornută” (< lat. *animalia*).

măseurênei, **măseurênei**, s.m. Mascur mai mic.

— Din *mascur* + suf. dim. -enci.

mătăhăliță, -e, s.f. Femeie mare, voluminoasă.

— Din *mătăhălă* + suf. -iță.

mătăhșle, **mătăhăt**, s.f. Manechin de paie care se pune de anul nou în poarta flăcăilor mai bătrîni care nu s-au însurat (Bucerdea Grinoasă).

măfălău, **măfălăi**, s.m. Firul care scapă la țesut (Bucerdea Grinoasă). Cf. *mînzălău*.

— Din *maț* + suf. -ălău (DLR).

meal s.sg. Argilă de culoare vinată, așezată de obicei în straturi, bună pentru modelat. La Agârbiceanu: „Cînd au fost scobiți în stîncă opt sute de sîmjeni, într-o sară băieșii îmi veniră mai plouați decît cîinii cei rătăciți, înălăgi dumneata, mai plouați decît cîinii! «Meal», îmi ziseră ei. «Meal?» întreb eu. Meal, îmi răspund din nou” (*Opere*, VII, p. 160–161). „Notarul le cercetă pe amîndouă galeriile și văzu că sîrșesc în pîreți de meal” (*Ibidem*, p. 358).

— Din v. sl. *mělŭ* (bg. *měl*) „cretă, var”, (DLR).

melegăr, **melegăruri**, **melegăre**, s.n. Răsad-niță, pătuli.

— Din magh. *melegagy* (probabil prin apropiere de *bălegar*) (DLR).

melin, **melini**, s.m. (Bot.) Liliac.

— De la *mălină* < *mălină* „fructul mălinului” (< bg. *malina*, ucr. *malina* „zmeură”) (DLR).

mereaș adv. Încetîșor. *Mereuș mă duc pe drum* / *Bătrîneșle m-ajung* / *Mereuș mă duc pe cale* / *Bătrîneșle vin tare*.

— Din *merea* + suf. dim. -aș.

mesêrniță, **mesêrnițe**, s.f., vezi *misârniță*.

mestecător, **mestecătoare**, s.n. Făcăleț.

— Din *mesteca* + suf. -tor.

mestecături s.f. pl. Amestec de paie cu fîn sau cu otavă folosit ca nutreț pentru vite.

— Din (a)mesteca + suf. -ătură.

métâr, mêtări, s.m. (Învechit) Metru.

— Din germ. *Meller*.

miéru, -ă, miéri, miére, adj. Albastru; mieriu. [Pronunțat: *héru, hêrà, hêri, hêre*].

— Lat. *merus* (DLR).

mierui, miéruí, vb. IV tranz. A vopsi cu albastru.

— Din *miéru* + suf. *-ui*.

mieruit, -ă, mieruiți, mieruite, adj. Vopsit cu albastru. La Ion Brad: „Așa că hățelele care le făcuse prin satele astea spoite în albastru intens, „mieruite” cum le ziceau tirnăvenii, îl ajutaseră să cunoască toate coliturile și zigzagurile șoselei, de la Adâmuș... la Blaj” (RR, p. 286).

miğdalită, miğdalite, s.f. Amigdale (Cergăul Mare, Micăsasa). Cf. *mandulă*.

mijă, mijesc, vb. I intrans. (La jocul „de-a mijopoacea”) A-și acoperi ochii cu mâinile sau a sta legal la ochi pentru a nu vedea unde se ascund ceilalți jucători. [Pronunțat: *nijă*]. La Ion Blăjan: „Cînd mijeam eu, copiii scînceau de unde erau aseuși” (Omul, p. 24). [Var.: *mija* (Jidvei)].

— Din bg. *miza* (DLR).

mijopoacă s.f. (În sint.) *De-a mijopoacea* = de-a mijă.

— Contaminare între *mijă* și un alt cuvînt.

mijóteă, mijóteci, s.f. 1. Persoană care mijeste. 2. (Ironie) Somnoroș, leneș.

— Din *mija* + suf. peiorativ *-oteă*.

mijă, mijesc, vb. I intrans., vezi *mija*.

mijăs.f. Joc de copii, mijă. *De-a mijă* (Jidvei)

mimorugă, mimorugi, s.f. Făptură mică, pitică, *li nuna o mimorugă*.

— Din *nimuric* analizat ca fiind format cu suf. *-ic* și, prin schimb de sufix *-ic/-ug(a)* (magh. *nyomarek*), cu tratarea lui *ny* ca *m* palatalizat (*n*) sau printr-o asimilare *nimurugă* > *mimurugă* > *mimorugă*.

miór, mióri, s.m. Miel de doi ani (Bălcaci).

— Lat. **agnellus* (CDEE, 1101).

miorút, miorúți, s.m. Diminutiv al lui *mior*.

— Din *mior* + suf. *-út*.

misăruiță, misăruițe, s.f. Măcelărie. [Pronunțat: *nisăruiță*]. La Agirbiceanu: „Nu cumpără carne, cînd se tate la meserniță, decît în zile mari” (Opere, IV, p. 415).

— Termen de origine v. sl.; cf. bg. *mesarnica*, scr. *mesárnica*, idem (DLR). Vezi și *Frățilă, Tirnave*, p. 210—211.

mișcoranție, mișcoranții, s.f. Șmecherie, înșelăciune, mișculanță.

— Din magh. dial. *miskulancia* „Betrug. Falscheit”, sau chiar *miskuranczia* (Tamás, EHW).

miș, mișuri, s.n. Mișe. Lina tunsă de pe miei (Cetatea de Baltă).

— Lat. **agnictus* „de miel” (DLR).

mizguí, mizguie, vb. IV intrans. impers. A ploua (mărunt). [Pronunțat: *nizguí*]. La Agirbiceanu: „Afară mizguia mărunt și des din vîzduhul înnegurat” (Opere, IV, 61). „Se însărase de tot și din norii de primăvară începu să mizguie mărunt, ca o burniță” (Opere, VI, p. 140).

— De la *mizg* „mizgă” + suf. *-ui*.

mizguire s.f. Ploaie măruntă. La Agirbiceanu: „Ieșiră toți trei în mizguirea rece de-afară” (Opere, X, p. 136).

mică, mică, micăiesc, vb. IV tranz. și refl. A vorbi bîlbîndu-se, a se bîlbîi. *Ce tot micăi acolo, că nu te înțeleg?*

— Din interj. *mic* + suf. *-ăi*.

mîndrămărie s.f. sg. Vopsea albastră care se întrecuțiează la spoitul caselor țărănești.

— Cf. magh. *Mária-Kek*, germ. *Marie-blau* (DLR).

mînzălău, mînzălăi, s.m. 1. Fir care se rupe din pinza pusă la război. 2. (În expr.) *A se ține mînzălău* (după cineva) = a se ține scai.

— Din *mînz* + suf. *-ălău*.

mîrloanță, mîrloanțe, s.f. Prună cărnoasă, care nu se desprinde de pe simbură (Cergăul Mare). Cf. *moroanță*.

mîrlói, mîrloăie, s.n. Cîmpoi din coajă de salcie (Lunca Timavei). Cf. *dirloi*.

mîță, mîțe, s.f. 1. Cîrlig cu trei gheare cu care se scoate găleata din fințină. 2. Patină de alunecat pe gheață. 3. Cîrlig de fier cu care muncitorii de la întreținerea liniilor de telegraf se urcă pe stîlpi. 4. (În comp.) *Mîța popii* = omidă păroasă, de culoare neagră, cu dungi cafenii (Bia).

mîzyă s.f. sg. Avere, bogăție. *Are pămînt, are mîzyă, are din ce trăi*.

— Din *mîlăciu*, *mîlăci*, s.m. Îmblăciu (Bia).

moăltă, moăfte, adj., s.f. (Om) moale, neîndemînat. Cf. *moafte*.

— Din magh. *mafla*, idem (Tamás, EHW).

moăfteș, moăfteși, adj., s.m. (Om) moale, neîndemînat. Cf. *moaflă*.

— Din *moaflă* + suf. *-eș*.

moăgăna, moăgăne, s.f. Rînză (Felsa). Cf. *bătucă*.

— Din germ. *Magen* (DLR).

moăgăr, -ă, moăgări, moăgăre, adj. Slab, fără putere; bleg.

— Din germ. *mager*, idem (DLR).

modoláu, modoláni, s.m. Cais (Crăciunelul de Jos). [Var.: *mondolan* (Sîncel)].

modolănă, modolâne, s.f. Caisă (Crăciunelul de Jos). [Var.: *mondolană* (Sîncel)]. Cf. *mundulă*.

mogzénie s.f. 1. Fel, soi. *Așa-i mogzenia lor*. 2. Viață. *Taci, că acum ai mînc mogzenia*.

mojér, mojère, s.n. Piuliță în care se sfarmă piperul; mojar.

— Din magh. *mozsár*, idem (Tamás, EFHW). *mojdár*, *mojdăre*, s.n. Piułiță (Mihail). Cf. *mójer*.

— Din *mojar* (< magh. *mozsár*) prin apropiere de *mujdai* „mujdei” (piułița se loleşca și la pisatul usturoului pentru mujdei).

mojiit, -ă, adj. Sfiatit de preot. *Apă mojiită*.

— Din *molireit* > *molivit* și apoi cu palatalizarea lui *v* la *z* > *molizit* și prin apropiere de cuvintele care au *j* > *molijit*.

moloméster, *molomésteri*, s.m. Morar șef.

— Din magh. *molommester*, idem (< *malom* „moară” + *mester* „mester”) (Tamás, EFHW).

molotj adj. (Despre vin) Care nu este aspru : moale.

— Din *moale* + suf. dim. -uț.

momileă, *momilei*, s.f. Umflătură sub piele, blindă. La Ion Brad : „... *momilele* usturătoare, lăsate de țintari” (LM, p. 25).

mondolan, *mondolani*, s.m., vezi *modolan*.

mondolană, *mondolâne*, s.f., vezi *modolană*.

mondroni, *mondronése*, vb. IV refl. A schini, a se smiorcăi. *Taci, nu te mai mondroni*. Cf. *mornăi*.

morecășă, *morecășe*, s.f. Fiecare dintre cele două bucăți de fier cu care se îmbracă capătul osiei care intră în butuc; bleau.

— Din magh. *marokbas*, idem (Tamás, EFHW).

móri interj. Mări ! (Micăsasa).

— Cf. bg *more*.

mornăi, *mornăi*, vb. IV refl. A se smiorcăi, a se miorlăi. Cf. *mondroni*.

moreoanță, *moreoante*, s.f. 1. Soi de piersici care nu se desfac de pe simbre (Jidvei). 2. Caisă mică (Bălcaci). Cf. *mirloanță*.

— Din *pomoroanță* (< *pomeranță*) „portocală” < germ. *Pomeranze* (DLR).

mörösódá s.f. sg. Sodă caustică.

— Din magh. *marószóda*, idem (Tamás, EFHW).

mort, *mörturi*, s.n. Înarmorintare. *Zabadete* [= cîntec bulgăresc], *ata să cînta la morturi...* *la toate morturile și în casă și în afară* (Cergăul Mic).

mosor vb. IV refl. A se umfla : a căpăta umflături.

— De la *mosor* „umflătură rotundă și tare” (DLR).

mosorit adj. (Despre sînge) Adunat sub piele în urma unei loviturii.

— Vezi *mosori*.

moștinăr, *moștinări*, s.m. Băstinaș (Feisa).

— Din *moștină* „moștenire” + suf. -ar.

moștoloagă, *moștoloage*, s.f. 1. Șomoieg de paie. 2. Cocoloș din pline și zahăr, care se leagă într-o batistă și se dă sugarilor.

motoașcă, *motoaște*, s.f. Șomoieg (Cetatea de Baltă). [Var. : *motroașcă* (Feisa)].

— Din ukr. *motoska* (DLR).

motăe, *molăei*, s. m. Motan. Cf. *motoroi*.

motocoi, *motocose*, vb. IV refl. și tranz. A tîndăli, a pierde vremea.

motoroi, *motoroi*, s.m. Motan (Glogoveț). Cf. *motoroi*.

motoflăi adj. m. Molu, bleg.

motológ, -oágă, *motológi*, *motoloage*, adj. Molu, bleg. Cf. Pănade, *Folclor din Transilvania*, IV, p. 249.

motór, *motóare*, s.n. Autovehicul (automobil, camion). La Ion Brad : „... tu n-ai *motoru* care-o venit după noi...” (LM, p. 6). „... N-avem nevoie de *motoru* dumitale” (LM, p. 48).

motroașcă, *motroaște*, s.f., vezi *motoașcă*.

mózi s.n. (Învechit) Cinematograf.

— Din magh. *mozi*, idem (DLR).

muș, *múcuri*, s.n. Știulete de porumb mic, nedezvoltat, pipernicit.

múterós, *múteróși*, adj. m. 1. Afemeiat. 2. Slab de înger, plîngăreț.

— Din *múiere* + suf. -os.

múteróteă s.f. (Ironie) Bărbat care se amestecă în treburile femeiești.

— Din *múiere* + suf. -oteă.

múietură s.f. Mîncare pentru pui făcută din făină de porumb múiată în apă. Cf. *tiricar*.

— Din *múia* + suf. -(ă)tură.

mujdai s.n. Mujdei.

— Din *must* + de + ai (DLR).

mumușă, *mumușe*, s.f. Maimuță.

mundúla, *mundúle*, s.f. Un soi de piersică (Feisa). Cf. *modolană*.

múrá, *múre*, s.f. Morcov (Cergăul Mic).

múrátoare s.f. sg. Apă sărată ; slatină.

— Din *múra* + suf. -ătoare (DLR).

múștră, *mústre*, s.f. Demonstrație de călărie.

— Din germ. *Muster*, idem.

mușcăță s.f. Soi de viță de vie ; muscat.

mușchi, *mușchese*, vb. IV refl. A da din aripi. *Copilul să mușchește la școală, cînd nu ști răspunde* (Cergăul Mare).

— Din *mușchi*.

múșină, *múșini*, s.f. (Mai mult la pl.) 1. Viermi de pe rănilor animalelor. 2. Viermi din bălegă de cal.

— Cf. pol. *muszyra* (DLR).

muși, *mușește*, vb. IV refl. pers. 3 sg. A face mușită, a se altera.

— Cf. *mușită*.

mușticăl, *mușticăle*, s.f. 1. Șurub. 2. Capătul metalic al unui furtun.

— Cf. germ. *Mundstück*, idem (DLR).

mutaláu, -áuă, *mutalái*, *mutaláie*, adj. s.m. și f. Tont, prost.

— Din *mut* + suf. peiorativ -ălău (variantea -aláu).

N

nap, *napi*, s.m. Sfeclă. (În expr.) *Gol nap* = gol puseă. La Agârbiceanu: „...alergă să rupă labodă și știr și frunze de *napi* pentru porci” (*Opere*, IV, p. 434). „...lată și un pui de țigan numai cit gemnechele, *gol nap*, cu urciorasul în minuiță” (*Opere*, III, p. 76).

— Lat. *napus* (DLR).

nămănji, *nămănjesc*, vb. IV tranz. și refl. A (se) murdări, a (se) minji.

— De la *minji* (DLR).

năpoi adv. Înapoi (Mihail).

nărăvi, *nărăvesc*, vb. IV refl. A se înțelege, a se potrivi. *S-au nărăvit și s-au luat* (= căsătorit).

— De la *năran*.

năsecori, *năsecorăsc*, vb. IV refl. A se enerva (răstindu-se la cineva).

năspreală s.f. sg. Scrobeală.

nătăflețe, *-căță, nătăfleți, nătăflețe*, adj., s.m. și f. (Om) molatec, bleg. [Var.: *neteflete*]. La Agârbiceanu: „Ar fi scăpat lumea de un papă lapte, de un *neteflete* ca tine” (*Opere*, III, p. 394).

— Contaminare între *nătărău* și *fleț*. Din *nătăfleți* s-a refăcut un sg. *nătăflețe*.

năue, *-ă, năuei, -e*, adj. 1. Prost 2. Surd (Mihail, Glogoveț).

năuei, *năuește*, vb. IV intrans. A surzi (Mihail, Glogoveț).

nebljnic, *-ă, nebljnici, nebljnice*, adj., s.m. și f. Prost, neputincios, prăpădit. *Nebljnicul* *ăsta* *mă-o mincat zilele*. La Ion Brad: „Numa *nebljnicu* *ăsta* de Văsălie îi vîmovat, că s-o dus prin părau încolo și m-o lăsat cu ei!” (DF, p. 165). „...Ei te-or împins în brațele *nebljnicului*...” (DF, p. 387). „Că el, *nebljnicu*, toate le face numa pentru copii ei” (RR, p. 265).

— Din *nebleznice*, cu transformarea lui *zn* în *jn* (vezi Frățilă, *Tirnavă*, p. 212–213).

nechimuluit adv. Fără măsură, fără cumpătare. *O ajuns așa de rău, că o beut nechimuluit*.

— Din *chimuluit* (partic. lui *chimulai* < magh. *kimél*) + pref. *ne-*.

neghină s.f. (În sint.) *Neghina ochiului* = pupilă (Crăciunelul de Jos). Cf. *lume*.

neide-ne interj. 1. Strigăt cu care se mină eai. 2. Strigăt cu care se alungă cîinii. [Pronunțat: *ne ide ne*].

— Din magh. *ne ide ne* (Tamás, EHW).

nesovileat adj. (Despre aluat) Care nu e sovileat, care nu e încă rupt pentru a fi făcut pîine. La Ion Brad: „La Dodu cînd or intrat / Oulă i-o-nșelat, / În casă că i-o lăsat / Cu troaca de aluat, / Aluat *nesovileat*, / Gata să fugă sub pat...” (DF, p. 212).

— Vezi *sovilca*.

netechit, *-ă, netechiți, netechite*, adj. Prost, cretîn.

neteflete, *netefleți*, s.m., vezi *nătăflețe*. **nevôr** s.m. Năvod (Cetatea de Baltă, cf. *Folelor din Transilvania*, IV, p. 27).

nevordăș, *nevordăși*, s.m. Pescar (Cetatea de Baltă, cf. *Folelor din Transilvania*, IV, p. 27).

ni interj. Uite! *Ni că vine trenu!* La Ion Brad: „Ni tu, mă, cum se poartă în casă la mine” (DF, p. 172). „O, bată-te norocu, ni la el, om învățat și vestit, cum le zice că un țaran” (DF, p. 439). „Ni, măi, că au și case cu etaj...” (LM, p. 233).

— Din magh. *ni* (DLR).

nișet, *nișei*, s.m. Neg (Crăciunelul de Jos, Sîncel, Iclod, Pănade, Jidvei). [Var.: *nișel* (Bila, Feisa, Micăsasa, Valea Lungă)].

nișet, *nișei*, s.m., vezi *nișel*.

niță interj. Uite! *Niță! Niță! Niță ce mare-i!*

— Din *ni* + *iață* (DLR).

noăghibûlgăr, *noăghibûlgări*, s.m. Varietate de struguri.

— Din germ. *Neuburgunder*.

nocoveală, *nocovele*, s.f. Nicovală (Cergăul Mic, Cergăul Mare, Micăsasa).

nodorăr, *nodorăre*, s.n. Parte a războiului de țesut; nodurar (Feisa).

— De la *noduri* (pl. lui *nod*) + suf. *-ar*, cu asimilarea lui *u* la *o*.

nouăr, *noudri*, s.m. Nor (Cergăul Mare).

O

o conj. Sau. *Iera în sărbătorile, crăciunului o a paștilor* (Sîncel).

— Lat. *aut* (DA, s.v. *au*).

oăbla s.f. sg. (În expr.) A *tragă la oăbla* = a aduce la linie dreaptă.

oăcăr, *-ă, oăcări, oăcări*, adj., s.m. și f. (Despre oi) Cu pete ruginii pe bot. La Ion Brad: „Tunse proaspăt, oile păreau niște ogari...” — Hai oacheșo, hai *oacăro*, nu vă speriați, tu, că de-al nostru” (LM, p. 103).

— Termen străvechi, de origine latină < *obaquilus* (Densusianu, GS, VI, 317–319; Candrea, GS, VII, 291) sau de origine autohtonă, comun cu alb. *okër* „oaie sau berbec cu botul și picioarele negre” (DLR), cf. Brăncuș, *Vocabularul autohton*, p. 144–145. Termenul e de probabilă origine autohtonă. În alb. el nu poate fi de origine aromână (cum crede Țabej, SF, 2, 1967, 7–8), ci din româna comună (Brăncuș, *ibidem*, p. 145).

oără, *oăre*, s.f. (Mai mult la plural) Orățanie (Bucerdea Grinoasă). [Var.: *hoară* (Mihail)].

— Lat. *ovaria* „ouătoare” (DLR). Vezi și Frățilă, *Tirnavă*, p. 191.

oăspet, *oăspeți*, s.m. Nuntaș.

— Lat. *hospes*, *-itis* (DLR).

obărfăltăr, *obărfăltări*, s.m. (Învechit) Administrator șef. [Var.: *obărfăltetăr*].

— Formă coruptă a germ. *Oberverwalter*, idem.

obârfaiveltăr, *obârfaiveltări*, s.m., vezi *obârfaiveltăr*.

obidós, -oasă, *obidoși*, *obidoase*, adj. Care se supără repede, care e mereu încruntat; mofturos. [Pronunțat : *ogidós*].

— Din *obida* + suf. -os.

obli, *oblîsc*, vb. IV tranz. și refl. A (se) îndrepta, a face să fie drept. *Oblește drolul (= sîrma) că-i incovoial*. La Agârbiceanu : „Gheorghe se obleşte deodată, se întoarce cu privirile pline de ură spre Tancu și începe să-i răcenească...” (*Opere*, III, p. 79). „Înfiripă două-trei brațe bune și se obli să mai răsuflă și să-și dregă șalele” (*Opere*, IV, p. 358). „... Se obli din șale...” (*Opere*, IV, p. 394).

— De la *oblu*.

oblînti vb. IV refl. și intrans. A obrînti.

oblînc, -ă, *oblînci*, *oblînce*, adj. 1. Bolnav, suferind. *Îi tare oblînc, de abia se mai ține pe picioare*. 2. (Despre copii) Moale, bleg (Feisa).

— Cf. *oblînci* „a-și pierde puterile, a fi sleit de puteri” (Rășinari—Sibin, în DLR).

oblocău s.n. sg. (Învechit) Fereastră ; oblon (la fereastră).

— Cf. *obloc*, termen cunoscut în Transilvania cu același sens (< magh. *ablak*, idem).

oblôn, *obloâne*, s.n. Șopron (Feisa).

— Cf., în alte părți, *oblon* „deschizătura dintre sură și grajd, în dreptul ieseii, astupată cu un fel de ușă de scindură, pe unde se dă de mîncare vitelor” (Tamás, EHW, s.v. *obloc*).

óbodă, *óbode*, s.f. (Învechit) Grădiniță de copii.

— Din magh. *óvoda*, idem.

oborî, *obôr*, vb. IV tranz. A doborî. *Oborî mîru ăla jos !*

ochi s.m. pl. 1. (Învechit) Ochelari. 2. Rovină ; loc mlăștinos. *Vaca o călcat într-un ochi și s-o scufundat până la foale*. 3. Buclă făcută din firele toarse. *După ce țera gata de urzît, o ădu-nam, o făceam toată ochiuri pe mîni* (Spini). 4. (la comp.) Ochiul cel mort sau cel orb = tîmplă. Cf. plantă.

— (4) Probabil cale după slava veche ; cf. bg. *sljapo oko*, idem, scr. *sljapōica*, *sljapo oko*, idem, sau, mai degrabă, în Transilvania, după magh. *vakszem*, idem (< *vak* „orb” și *szem* „ochi”).

ocinaș *ocinâse*, s.n. (Învechit) Rugăciune (Cergăul Mare și Cergăul Mic). La Agârbiceanu (cu pl. *ocinași*) : „Ce păcate să fi făcut ? *Ocinași* am zis, ce-am știut și cînd am putut” (*Opere*, III, p. 218). „... În loc de canon de ani de zile, abia i-a dat *ocinași*, de-o săptămînă, fără post, fără ajun...” (*Opere*, IV, p. 92). „Să nu mai ocăriți, și să ziceți în toată sara și dimineața *ocinașele*” (*Opere*, VI, p. 32). „... Îți zici *ocinașele* și fugi din căile păcătoșilor” (*Opere*, VII, p. 399).

— Din slavon. *olĭte našĭ* „Taia noastră” (DLR).

očaság, *očaságni*, s.n. Taifas. *Tare îi plac lui Ion očasagurile*.

— Din magh. *okosság*, idem (Tamás, EHW).

ofitársatfetrétár, *ofitársatfetrétári*, s.m. (Învechit) Locuitor de ofițer.

— Din germ. *Offiziersstellvertreter*, idem.

ogășă, *ogășe*, s.f. Urmă făcută de roata carului, a căruței, sau a altui (auto)vehicol ; făgaș. (Figurat) Drumul vieții. [Var. : *ogășie*]. La Agârbiceanu : „Din *ogășa* vieții lor năcăjite, plină de lipsuri, nu poți ieși așa de ușor” (*Opere*, IX, p. 195). „... Căruța burduca pe drumul plin de *ogăși tari*” (*Ibidem*, p. 167). La Ion Brad : „Motorul gîfiiu, roțile erau obligate să escaladeze *ogășile* adînci, desfundate de tractor” (RR, p. 296).

— Din magh. *ogás*, cf. *kerékogás*, idem (Tamás, EHW, s.v. *ogás*).

ogășie, *ogășii*, s. l., vezi *ogășă*.

ogoi s.n. sg. Un fel de oină. La Agârbiceanu : „Cîteodată cei patru rămîneau acasă, făceau c-un gătej un cerc larg lîngă zid, unul intra în cerc, iar ceilalți se sileau să-l nimerescă de la periferie c-o minge. Îi ziceau jocului „de-a *ogoiu*” (*Opere*, VIII, p. 21).

ogor s.n. (În sînt.) Ogor negru = teren arat, dar lăsat necultivat. *La moșu-meu am pominît ogor negru, ogor de nu semîna nimic în iel, îl lăsa numa cu buruieni* (Bucurdea-Grinoasă).

olát, *olâte*, s. n. (La pl.) Totalitatea bunurilor unui gospodăru.

olălău s.n. sg. Gălăgie mare, larmă ; scandal. *Iară-i mare olălău la crîsmă*.

olăli, *olălîsc*, vb. IV tranz. A certa (pe cineva), a înfrunta (Bia).

— Cf. *olălîu*.

omărî vb. IV tranz. A opri, a nu da voie să înainteze ; a rămîne pe loc (Feisa).

ometeu, *ometei*, s.n. Om mare, mătăhălos. *Ce ometeu s-o făcut ăla, că nu mai înkepe pe ușa !*

oprit, *oprituri*, s.n. Pășune. *Na mai avem fin, trăbă să scoatem vitele în oprit*. La Agârbiceanu : „În oprit pășteau vitele albe...” (*Opere*, V, p. 52).

— De la *opri*.

olăs, *olăși*, s.m. Paznic de drumuri ; picher.

— Cf. magh. *utmesler* „picher de șosele”.

ótea s.f. Țuică mai slabă care curge la început din cazan ; fruntea țuicii. Cf. *for-sus*, *tistălaș*.

P

pac, *păcuri*, s.n. Pachet (Lunca Tîrnavei).

— Din germ. *Pack*, idem (DLR).

palanet, *palanete*, s.n. Turtă făcută din

aluat de pline, umplută cu brinză, urdă sau magiun. Cf. *lipie*, *lipiu*, *pup*, *hencles*.

— Din ucr. *paljanicja* (DLR).

păcel, *păcele*, s.n. Pat mai mic alcătuit din două scinduri puse pe două capre de lemn. Cf. *lodvă*, *prici*. La Agribiceanu: „Moartea tăcu, și în casă, pe păcel, începu deodată cineva să geamă” (*Opere*, III, p. 172). „... Fetita se coborî de pe laviță și se urcă în păcel” (*Opere*, III, p. 243). La Ion Brad: „Se duse în grajd și se întinse pe păcelul de-acolo” (LM, p. 77).

— Din *păt(u)cel*.

păios adj. (Despre gunoieri de vite) Care are paie (Jidvei).

— Din *pai* + suf. adj. -os.

pălăndru, *pălăndruri*, s.n. Gard de scinduri; palanc (Feisa).

pălit adj. (Despre grâu) Cu grăunțele seci.

păr s.sg. Mătase (la porumb).

părcan, *părcane*, s.n. Zgîrietură pe perete sau pe gheață. [Var.: *părcană*]. *M-am dat în poicoave și s-o făcu niște părcane pe gheață!*

— Din magh. *párkány* (DLR).

părcănu, *părcăne*, s.f., vezi *părcan*.

părui, *păruieste*, vb. IV tranz. (Complementul indică o vie) A arăci (Crăciunelul de Jos).

— Din *par* + suf. -ui.

păsăli, *păsălesc*, vb. IV tranz. 1. A o mimeri, a o potrivi. *Am păsălit-o, îi vreme bună azi de fin.* 2. A avea grijă, a munci cu băgare de seamă, cu migală (Crăciunelul de Jos).

— Din magh. *pászol*, idem (Tamás, EHW).

păsărește, *păsărești*, adj. (Despre porci) Care nu este de rasă (Crăciunelul de Jos).

— De la *pasăre* + suf. -esc.

păscăli, *păscălesc*, vb. IV tranz. A vorbi vrute și nevrute (Lunca Tîrnavei). [Var.: *păscăli*].

— De la *păscălie* (DLR).

păstură, *păsturi*, s.f. Strecurătoare făcută din pinză (Bălceci, Micăsasa, Cetatea de Baltă).

— Cf. *pinzătură*.

pătrupóp, *pătrupópi*, s.m. Protopop.

pătură, *pătur*; vb. I tranz. A îndoi, a plia.

păturată, *păturate*, adj. f. (Despre cămasă, ie) Îndoită, pliată. *Am avut o kimeșe de jolj păturată-n creță* (Crăciunelul de Jos). (Vezi Frățilă, *Texte*, p. 75.)

pătură, *pături*, s.f. Foaie de aluat din care se fac plăcuțe sau tăieței.

— Lat. **pillula* (diminutiv de la *pilla*) (DLR).

peănă, *péne*, s.f. Cunună de spice care se făcea la terminarea secerișului.

— Lat. *pinna* (DLR).

peată, *péte*, s.f. Pată.

pedél, *pedéli*, s.m. (Învechit) Om de serviciu (la școală). [Var.: *bedel* (Spini)]. Cf. focar. La Ion Brad: „La liceul de băieți

să-l poștiți..., iar cheia s-o păstreze *pedelul*” (DF, p. 258).

— Din germ. *Pedell* (DLR).

peliță s.f. (În sint.) *Pelița ochiului* = pleoapă (Bia, Micăsasa, Sincel). Cf. *pleoaptă*.

piec, *piecături*, s.n. 1. Deal înalt și tuguiaț (Jidvei). 2. Virf de deal (Feisa). [Pronunțat: *Kicui*].

— Lat. **piculeus* (DLR).

pieptărăr, *pieptărări*, s.m. Cojocar (Jidvei).

— Din *pieptar* + suf. -ar.

pieptăruf, *pieptărufe*, s.n. 1. Jerscu fără minci, din postav sau lînă. 2. Cojocel.

— Din *pieptar* + suf. -uf.

pierdele(a) s.m. și f. Vagabond, ștrengar. *Îi și el (sau ea) un (sau o) pierdele(a).* [Pronunțat: *kerdelea*].

— Din *pierde* + suf. -elea, după *pepelea* < *Pepelea*.

perit s.m. sg. Vărsat.

— De la *pieri*.

piha interj. Cuvînt care exprimă mirarea. *Piha, da bine-ți șade!*

— Onomatopee. Cf. magh. *pihá*, rom.

phi (DLR).

piecă s.f. sg. Cotă, procent, parte (la jocul de cărți).

pingăli, *pingălesc*, vb. IV tranz. (Învechit, rar) A zgrăvi, a vopsi.

— Din magh. *pingálni*, idem.

pintru prep. Din cauza. *Nu m-am putut duce la lucru pintru copil.*

pințelús, *pințelúsi*, s.n. (Rare) Șurub.

— Din magh. *pen(c)illus* (< lat. *pencilus*) (Tamás, EHW).

pipăș, *pipási*, s.m. Fumător.

— Din *pipă* + suf. -aș sau direct din magh. *pipás*, idem (Tamás, EHW).

piri(ce) interj. Strigăt cu care se cheamă găinile.

— Onomatopee. Cf. magh. *piri*, *pirike*, idem (Tamás, EHW).

pisceoale, *pisceoi*, s.f. Cană (de sticlă sau de lut) cu toartă, mai îngustă la virf.

— Din *pise* + suf. -oale.

pișpec s. (Ca termen de comparație, cu sens neprecizat) *Nu mă ntrecea nici pișpecu* (Jidvei).

— Din magh. dial. *pispek* (lit. *püspök* „episcop” (DLR).

piștiól, *piștióale*, s.n., vezi *piștol*.

piștól, *piștóale*, s.n. Pistol (Jidvei). [Var.: *piștiol* (Sincel)].

pirgăli, *pirgălesc*, vb. IV tranz. (Complementul indică alimente) A prăji.

— Din magh. *pergel*, *pörköl* „a arde, a frige” (Tamás, EHW, s.v. *pirgăli*).

pirșă, *pirșe*, s.f. Pată pe obraz. *Muierile groase (= gravide) au pirșă pe obraz.*

pișcăli, *pișcălesc*, vb. IV tranz., vezi *păscăli*.

plăinie adv. De bună voie. (În expr.) A se da *plăinie* = a se preda.

plântă, plănte, s.f. Timplă (Feisa). [Var.: *plintă* (Pănade)]. Cf. ochi.

plas, plași, s.m. Plaz (la plug).

— Din v. sl. *plazŭ*. Cf. bg. *plaz*, scr. *plaz*.

pleamnă, plăzne, s.f. Urmă lăsată de biei pe piele.

— De la *plesni*.

pleoaptă, pleoapte, s.f. Pleoapă (Valea Lungă). Cf. *pelită*.

plecoză, plecozâse, vb. I refl. pers. 3. (Despre urechile animalelor) A se lăsa în jos, a se pleosti. Nu știu ce are vacă asta că i s-au plecozat urechile. Cf. *dăbălăza*.

— Contaminare între *pleca* „apleca” și *dăbălăza*.

plecozât, -ă, adj. (Despre urechile animalelor) Lăsat în jos, pleostit. Ni ce urechi plecozate are vacă aia! Cf. *dăbălăzat*.

— Vezi *plecoza*.

pleznicăr, pleznicăre, s.n. Despărțitură a surii (Feisa). Cf. *puiuc*.

plătănós adj. (Despre nas) Turtit (Mihalț). Cf. *plutit*.

plivâis, plivâise, plivâisuri, s.n. (Învechit) Creion, *plavaz* (Jidvei). [Var.: *plivas*].

— Din magh. *plajpajsz*, idem (< germ. *Bleiweiss*) (Tamás, EHW).

plivás, plivásuri, s.n., vezi *plivals*.

plintă, plănte, s.f., vezi *plântă*.

plod, ploduri, s.n. Vulva vacii (Spini). Cf. *prihod*.

— Din v. sl. *plodŭ* (DLR).

plomód, plomóde, s.n. Prispă, *podmol* (Crăciunelul de Jos, Jidvei, Mihalț). [Var.: *polmod* (Cergăul Mare și Mic, Feisa), *polmon* (Sincel, Bila)].

— Din *podmol*, prin metateză (< bg. *podmol*) (DLR).

plóscă, plóște, s.f. Carcubetă, tigvă (Micăsasa).

— Din bg. *ploska*.

plotoacă s.f. sg. Joc de copii asemănător cu voleiul.

— De la *plotoci*.

plotoci, plotócsc, vb. IV tranz. A îndesa, a șifona; a turti. Când am băgat hainele în desagi, toate le-am plotocit.

— Din *plut* + suf. *-oci* (Frățilă, LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 62—63; idem, *Tîrnave*, p. 195).

plotocit, -ă, adj. 1. Șifonat. Cămașă *plotocită*. 2. Turtit. Coteă (= minge) *plotocită*.

— De la *plotoci*.

plumînă, plumini, s.f. Plămîn.

pluști, pluște, vb. IV tranz. și refl. A se pleosti (Bucerdea Grinoasă).

pluți, plutesc, vb. IV tranz. 1. A turti, a face ca prin apăsare să capete o formă lăjită. S-a lovit la nas și și i-a plutit. 2. (Despre

aluat) A se așeza. Aluatul s-a plutit jos (Valea Lungă).

— De la *plut* „cîra”, „pleostit” (DLR).

plutit adj. (Despre nas) Turtit. Cf. *plătănós, tîrtos*.

— De la *pluti*.

poe, pócuri, s.n. (Învechit) Pachet. Cf. *pac*.

— Din magh. *pakk*.

pochelăres, pochelărese, s.n., vezi *bughilarăș*.

pochilăres, pochilărese, s.n., vezi *bughilarăș*.

pociumbós, -oasă, adj. (Despre om) Mic de statură, scund și teapăn. La Agribiceanu: „Popa Bucur, un om de vîrstă mijlocie, scurt, *pociumbos*, apriș...” (Opere, IX, p. 418).

— Din *pociumb* + suf. *-os*.

pod, póduri, s.n. Loc șes pe un deal, platou.

— Din v. sl. *podŭ* (DLR).

pogán, -ă, pogáni, -e, adj. adv. 1. Adj. Zdrăvăn, solid, bine dezvoltat. Are șase ani, dar îi *pogan* ca unu de opt ani. 2. Adv. Strășnic. *Pogan* cîntă copila asta. La Agribiceanu: „... pocni *pogan* din bici și boii *plecară* din nou cu pas domol” (Opere, III, p. 314).

— Din v. sl. *poganŭ* (DLR).

pogoriș, pogorișuri, s.n. Loc în pantă, coboriș. La Agribiceanu: „Caii galopau, alergau la trap, la *pogorișuri* și încordau gîturile” (Opere, VIII, p. 284).

— Din *pogori* + suf. *-iș* (var. *-iș*).

póltas, póltasi, s.m. Prieten la nenorocire.

— Din magh. *pojtas* „tovarăș, companion” (DLR).

pojîță, pojîțe, s.f. Bucată de piele de oaie.

— De la *pojghîță* (DLR).

polieră, poliere, s.f. Nume de familie. *Poliera* lor este *Gherman*.

— Din *poreclă*.

polmód, polmoáde, s.n., vezi *plomod*.

polmón, polmoáne, s.n., vezi *plomod*.

pológ, poloáge, s.n. Petic (la bocanci, la opinci etc.); potlog.

pomeánă, poméni, s.f. Pomană. La Ion Brad: „... am făcut *pomeană* mare la atîta popor cum ați văzut...” (RR, p. 244). „Ce-am mai împrăștiat atunci, în februarie, cu *pomeana* lui tata, fie-i țărina ușoară!” (Ibidem, p. 303).

pont, pönturi, s.n. Figură pe care o fac băieții la jocul de bită (asemănător călușarilor).

— Din magh. *pont*.

poráv, -ă, porávi, poráne, adj. 1. Harnic, iute. 2. Ciudat, smintit, sucit, năraș. *Îi porav*, *mințenas* îi sare țandăra.

— Din *poarv* + suf. *-av* (DLR).

pore, porci, s.m. 1. Persoană care rămîne bătută la jocul de cărți. 2. Pată de cerneală.

poreuleán, porculéni, s.m. Grămadă mică de fin; porcoi.

— Din *porc* + suf. *-ulean* (DLR).

porghici, porghicesc, vb. IV tranz. A aduna (struguri, porumb etc.) de pe un loc cules; a curăta de roade. *Porghicesc via.*

— Din *poghirci*, prin metateză.

porghicit s.n. sg. Faptul de a porghici. *Am fost la porghicit de cucuruz.*

— Vezi *porghici*.

porodiciă, porodici, s.f. Pătlăgea (Micăsasa, Bîla, Jidvei, Cetatea de Baltă, Feisa). Cf. *porodită*.

— Sg. refăcut din *porodici* (< magh. *paradicsom*).

porodită, porodile, s.f. 1. Pătlăgea (Sîncel, Iclod, Pănade). 2. Fel, soi. *Aşa-i porodita lor de oameni faini*. 3. Descendent, urmaş. Cf. *porodică*. La Agirbiceanu: „Acum rabde dumnealui pentru ceea ce-a făcut tot o *porodită* bărbăntescă” (*Opere*, IV, p. 188). La Ion Brad: „Am credința că mă va înțelege mai iute ca tine, că nu-i din viața și din *porodita* noastră, aia tare de cerbice” (UD, p. 21).

— Pentru sensurile 2 și 3, cf. srb. *pôrodica* „Nachkommenschaft”.

port s.n. Portaltol (Crăciunelul de Jos).

porție, porții, s.f. Măsură de capacitate (pentru cereale, grâu, porumb etc.) reprezentând o jumătate de kg.

— Din magh. *porció* (< lat. *portio*), (Tamás, EHW).

porțolan s.n. Porțelan.

— Din magh. dial. și arhaic *porcolán* (< germ. *Porzellan*) (Tamás, EHW, s.v. *porțelan*).

postăie, postăi, s.f. Păstaie (Crăciunelul de Jos, Micăsasa, Cergăul Mare).

postăte, postăti, s.f. Postată. *Am cosit azi o postate bună*.

— Din v. sl. *postati*.

poștîtog, oăgă, poștîtogi, poștîtoage, adj. s.m. 1. (Om) scund. 2. Snop mic (Feisa).

— Cf. *poșodie* „copil mic (slab dezvoltat)” (< magh. *posodék*) (DLR).

potirês, potirêși, s.m. Arac (de sprijinit fasolea, roșiile).

potor s. Jocul mîresei pe bani.

— Din *potor*, numele unei monede de aramă din trecut (< magh. *pótura* < pol. *potlora*) (Tamás, EHW).

potrăcăr, potrăcări, s.m. Brotăcel. *Cîntă potrăcărul și cere ploate*.

— Din *brotac* (< lat. **brotachus*) prin influența magh. *prokátor* „advocat” (CDDF, nr. 184, s.v. *broatec*).

potrocol, potrocole, s.n. Catalog. *Azi nu mi-a pus notă în potrocol*.

potromosi, potromosesc, vb. IV tranz. A ascunde. *Unde mi-ai potromosit haina, că n-o găseș?*

— Cf. *potromoci* „a ascunde, a face pierdut” (DLR).

potroz adv., s. 1. Adv. (Învechit) Asemenea (cu), la fel (cu). *Copilul tău îi potroz de mare cu ul meu* (Sîncel). 2. S. Soi, fel, ream. *Copilul îi în potrozul lui tată-so* (Lunca Tîrnavei).

povărnica, povărnice, adj. f. (Despre femei) Gravidă (Bîla).

— Din *povară* + suf. *-niță*).

pověste s.f. (La pl., în expr.) A merge (sau a sta) în povești = a discuta, a sta de vorbă.

povestî, povestesc, vb. IV intrans. A se ține în dragoste cu cineva. *Fictorul ăsta povestește cu fata aia*.

povestitor, -oare, povestitori, povestitoare, adj. Vorbăreț, dezghețat. *Na-i rușinos copilul ăsta, îi tare povestitor*.

— Din *povesti* + suf. *-(i)tor*.

povistăci, povistăce, adj. Vorbăreț (Micăsasa).

— Din *povesli* + suf. *-aci*.

pozđare, pozđari, s.f. Resturi de la melițatul cîmpii; puzderie.

pózmă, pózme, s.f. Bete legate două câte două și puse la virful clăii ca să nu o strice vîntul (Cetatea de Baltă).

— Din magh. dial. *pózma*, idem (DLR).

prăpădită, -e, adj., s.f. (Femeie) stricată.

prăvăli, prăvălesc, vb. IV refl. (În expr.) A se prăvăli spre bine = a se însănătoși.

— Din bg. *provalja*, srb. *provaliti*.

prēmîndă s.f. Hrană pentru drum. *Bagă-ți prēmîndă în straiță, că ai mult de mers*.

— Din magh. *prēmōnda*, *prēmōndă* (DLR).

prepestenie, prepestenii, s.f. 1. Furtună, prăpăd. *S-o rupt norii, mare prepestenie o fost!* 2. (Figurat) Nenorocire. [Var.: *propestenie*]. La Ion Brad: „Pe Alexandru aproape că l-o omorît frate-său! Doamne, ce *prepestenie*-o mai putut fi! Arz-o focu de dușmănie!” (DF, p. 306). Vezi și UD, p. 277; RR, p. 64, 67; LM, p. 49, 211. La Ion Blăjan: „Și voia să scoată jar din foc cu mîinile mamei. O mîină să se ducă pe o așa *propestenie* la Blaj” (Omul, p. 52).

prici, priciuri, s.n. Pat mic și jos. Cf.

lodvă, păcel.

— Din germ. *Pritsche*.

priciaș, priciași, s.m. (Învechit) Pantaloni golf.

pricoapsă, pricoapse, s.f., vezi *apricoasă*.

pricops, pricopși, s.m., vezi *apricos*.

prihód, prihóduri, s.n. Vulva vacii. Cf.

plod.

— Cf. bg. *prohod*.

primăr, primări, s.m. Fecior care organizează și conduce hora (Bîla). Cf. *bîrău*.

— Din lat. *primarius*.

primăș, primăși, s.m. Primul viorist într-un taraf. La Ion Blăjan: „O să fie *primăș* în bandă, cum a spus domnul învățător” (Omul, p. 168).

... Din magh. *primás*, idem (Tamás, EHW).

primă, *prime*, s.f. Cea dintâi zi din lună. La prima scoatem banii.

prinde, *prind*, vb. III tranz. și absol. (La jocul de cărți) A da o carte care să preia jocul de la adversar. *Prinde cu ghindă*, că nu mai are nici o prinsoare.

prisoner, *prisoneri*, s.m. Prizonier.

pristin, *pristine*, s.n. Rătiță la capătul fusului; prisnel.

— Din sl. *prīstentī*, *prīstentī*.

privadă, *privăzi*, s.f. Privată, latrină.

privăr, *privăre*, s.n. Coridor, pridvor (Micăsasa, Valea Lungă, Roșia de Secas). [Var.: *prizvar*, *privar* (Cergăul Mare)]. La Ion [Blăjan: „A adus și tata doi saci plini cu cucuruz, și l-a vărsat în lădoiu de pe *privar*” (Omul, p. 77). Vezi *ibidem*, p. 11, 30. La Ion Brad: „... am auzit scriștind ușa de la *prizvar*...” (DF, p. 57). Vezi și UD, p. 246 și LM, p. 78.

prizvár, *prizváre*, s.n., vezi *privar*.

profésár, *profésári*, s.m. Profesor. La Ion Brad: „... pe la alt *profesár*” (DF, p. 23).

propeštenie, *propeštenii*, s.f., vezi *prepeštenie*.

proțag, *proțaguri*, s.n., vezi *broțag*.

proțap s., vezi *broțag*.

prun s.m. (În comp.) *Prun spinească* = coroduş (Cergăul Mic). Cf. *cricin*.

prună s.f. (În comp.) *Prună spinească* = coroduşă (Cergăul Mic). Cf. *cricină*.

prut, *prúte*, s.n. Agest (Cetatea de Baltă).

pucolnă s.f. Buruiănă care crește prin griu (Glogoveț).

— Cf. *pucios*.

pucului, *puculuiésc*, vb. IV tranz. A împacheta.

— Din magh. *pakol*, idem (Tamás, EHW, s.v. *pocoli*).

pui, *pui*, s.m. Puieț de porumb.

púică, *púici*, s.f. Bob de porumb care nu se desface în floricea.

puiúe, *puiúcuri*, s.n. 1. Sertar. Vezi în *puiúca lăzii cheia de la dulap*. La Agırbiceanu: „Se apropie de masă, îi trase *puiúcul* și scotoci vreun sfert de ceas” (Opere, IV, p. 47). La Ion Brad: „Văzind că n-ajung lingurile, mai scoase din «*puiúcul*» mesei încă două” (DF, p. 417). 2. Despărțitură a șurii în care se țin uneltele. Cf. *pleznicar*.

— Din *pui* + suf. -uc.

puliúe s.m. sg. (În batjocură) Om mic de statură.

púmili s.m. Cline (de rasă) mic.

pumnás, *pumnási*, s.m. Manșetă la cămașă.

— Din *pumn* + suf. -as.

púne, *pun*, vb. III refl. (În expr.) A-și pune *burtă-n draci* = a se ghițui.

pup, *pápuri*, s.n. 1. Plăcintă cu brinză sau cu varză, cu prune etc., făcută din aluat

de púne și coaptă în gura cuptorului. Cf. *hencleș*, *lípíe*, *lípíu*, *palanet*. 2. Cocosă. *Ce pup are moșu ăla în spate!* La Ion Brad: „De te-ai vedea dinapoi! N-ai mai ședea-n sat la noi, / Ca să-ți vezi *pupul* din spate / Ai lua-o-n altă parte!” (DF, p. 451).

— Din magh. *pup* „gheb” (Tamás, EHW).

púpáză, *púpáze*, s.f. (Ironie) Gură (rea). *Tacă-ți pupăza!* Toată ziua ai bătu din *pupăza*, n-ai tăcut de fel.

— Termen de origine autohtonă. Cf. alb. *pupëzë*, *pupzë*, *pupcë* (Brâncuș, *Vocabularul autohton*, p. 107—108).

puradáu, *puradái*, s.m. Puradel.

— Din magh. *purdë* (Tamás, EHW).

púree s.m. Numele unui joc practicat de tineri la șezătoare.

purtá, *port*, vb. I refl. A se mișca, a umbla. *Trăbă să te porți iule ca să gați de secerat azi.*

pustișág, *pustișáguri*, s.n. Vie părăsită.

— Din *pustiu* + suf. -șag.

pustiu adj. 1. (În expr.) A vorbi *pustiu* = a alura. 2. (În expr.) A-i fi *pustiu* = a-i fi urit.

púșcă s.f. (În sint.) *Pușcă de apă* = pușcoci.

— Calc după magh. *vizipuska* „pomă de incendiu”.

pustaláu, *pustalái*, s.m. Vagabond, haimana. *Umbă (ca un) pustaláu toată ziua.*

púșteáuá, *púșteáe*, s.f. Pușchea (Crăciunelul de Jos).

— Lat. *pust(u)la*.

putóre(a) s.m. (art.) Poreclă dată unui om leneș Cf. *somnóre* (a).

— De la *putori* (pl. lui *putoare*) + suf. -a.

putregáiós, -oásă adj. Cu putregai. (Figurat) *Inimă putregăioasă* / *Ce să-ți dan să fi votoasă?* (Pănade, *Folclor din Transilvania*, IV, p. 151).

— Din *putregai* + suf. -os.

pufulú, *pufuluíésc*, vb. IV refl. 1. A se aranja, a se găti. 2. A-și curăți încălțăminte.

— Din magh. *pucol* (< germ. *putzen*), idem (Tamás, EHW).

R

ráfe s.f. Rafie (Feisa). Cf. *bast*.

— Din germ. *Raphia*, idem (DLR).

ráftă s.f. (În expr.) A-și lua *rafta* (de la *cineva* sau de la *ceva*) = a-și lua gîndul (de la *cineva* sau de la *ceva*).

rántoșă s.f. Un joc cu monede care constă din următoarele: unul din jucători dă cu banul de un perete; după aceea, al doilea dă și el cu banul și, dacă acesta cade la o șchioapă de banul primului jucător, i-l ia.

— Din magh. *ráncos*, cf. *ranj* (în unele jocuri

cu monede „în ranfa” sau „în ranf” (< magh. *ranca* „încreșit”).

răspăl, răspele, s.n. Răspel.

— Din germ. *Raspel*, idem.

răcătuî, răcătuîesc, vb. IV refl. A. se zburciuna plîngînd. *Scoală-te de acolo și nu te mai răcăduî, că o capeși*.

— Din magh. *reked* „a răguși” (DLR, s.v. *răcăduî*¹).

răcêr(tu), răcêre, s.n. Țeava prin care trece Țuica după ce iese din cazan; alambic. *Vinînd acolo, aborîi cald să lovește de jăga răse. Apa aia din rășêriu îi transformă în picuri* (Iclod).

— Din *răci* + suf. -ar.

răgălie, răgălii, s.f. 1. Capul noduros al unei măciuci. 2. Coroana de la floarea soarelui.

răgăltui, răgăltuîesc, vb. IV tranz. A desfunda, a ogori, pentru a pune vița de vie (Bîia). Cf. *ruguli*.

— Din *răgălie* „rădăcina ieșită din pămînt a plantelor (mai ales a copacilor) smulse de vînt, de ape etc.” + suf. -ui.

răgrută, răgrute, s.m. Recrut.

— Din magh. *regruta*, idem (< germ. *Rekrut*) (Tamás, EHW).

răgulăt, -ă, răgulătî, răgulăte, adj. Puternic. *Ce om răgulat!* (Adverbiale) *L-am lovit răgulat, de mîneni o fost jos*.

răi, rătêse, vb. IV refl. și intrans. A slăbi. *Nu știu ce are vaca aia, da așa (s-) o rătî de la o vreme incoace, că-i numa piele și oase!*

— Din *râu* (pl. *răi*) sau din *riie*. Vezi și *riia*.

rămăș, rămășur, s.n. Pariu, rămășag. *Punem rămăș?* (În jocurile copiilor) *Îai punem rămăș? Pe-un cine golăș? Pielea mie de vinzare? Carnea Țic de mincare*.

— Derivat postverbal din *rămăsi*.

rântui, rântui, rântuîesc, vb. IV tranz. A răscoli, a întoarce pe dos. *Am căutat un ac și toată casa am rântuit-o*. [Var.: *rîntui*].

— Din magh. *rântolui* (R. Todoran, MCD, I, p. 90), *ront* „verderben, beschädigen, zugrunde richten” (Tamás, EHW, s.v. *rântui*).

răpușie s.f. (În loc. adv.) *Pe răpușie* = pe întrecute. La Agribiceanu: „Întăleg să lucre pe răpușie bărbatul și femeia” (Opere, VI, p. 241).

răpușit, -ă, adj. (În loc. adv.) *Pe răpușite* = pe întrecute.

răsfînde, răsfînd, vb. III tranz. 1. (Complementul indică foile de pe știuleți) A desface. *Atîi meré și răsfîndé foia de pe tuleu... îl desface*. 2. A sufleca (Feisa). [Var.: *răsfunde*]. Cf. *su vulea, viri*.

— Din *răsfînde* (< *răsfîringe*). (Vezi V. Frățilă, AUT, IV, 1966, p. 254.)

răsfînde, răsfînd, vb. III tranz., vezi *răsfînde*.

răsfîns, -ă, răsfînsî, răsfînse, adj. Suflecat, răsfîrint.

răstêl, răstêle, s.n. Resteu (la jug).

rătêz, rătêze, s.n. 1. Băt, bucată de lemn. 2. Zăvor, încuietoare. La Agribiceanu: „O Ținea mereu încuiată cu *rătêzul* de lemn” (Opere, IV, p. 406).

— Din magh. *retesz*, idem.

rătîpîsă, rătîpișe, s.f. Recipisă.

— Din magh. *recepisz(e)* (Tamás, EHW, s.v. *recept*).

răvăș, răvășe, s.n. Flecare din dungile care apar pe cap la tunsul cu foarfeca. *Nu mă mai tund la cutare, că mă face tot cu răvășe*.

— Din magh. *rovás* „răboj” (DLR).

răvolvêr, răvolvêre, s.n. Revolver (Jidvei).

răzătăi s.m. pl. Aluat ras pe răzătoare, care se pune în supă. Cf. *frecățel*.

— Din magh. *rezelő*. Cf. *rade* (DLR).

războlî, războlêsc, vb. IV refl. A-și face loc, a se face comod.

— Din v. sl. *razvaliti* „disolvere, evertere”. Vezi V. Frățilă, AUT, V, 1967, p. 234; idem, *Țirnavă*, p. 214–215.

războlît, -ă, războlîți, războlite, adj., adv. 1. Adj. Linștit. *Înimă războlîtă*. 2. Adv. Comod. *Stau războlît, nu mă mai împinge nime*.

— Vezi *războli*.

regălmăneșură s.f. (Învechit, mil.) Manevră condusă de rege (Feisa).

restenî, restenêsc, vb. IV tranz. A răstigni (Sînel).

rietătui, rietătuiêsc, vb. IV tranz. A drege, a repara. *Rietătuiêște ce-ai stricat!*

— Din *rietul* (< germ. *richten*) prin schimb de sufix, -ui / -ălu.

rizlu, rizli, s.m. (Mai ales la pl.) Risling.

ricăi, ricăi, vb. IV refl. A se scărpină. *Plîni de păduchi... toată noaptea s-o ricăit fîșcare* (Feisa).

riiă, riîêsc, vb. I refl. și intrans. (Mai ales despre animale) A slăbi (Feisa). Cf. *răi*.

— De la *riie*.

rinjôtă s.f. (Ironie) Poreclă care i se dă unui care tot rinjește.

— Din *rinji* + suf. -otă.

rîntui, rîntui, rîntuîesc, vb. IV tranz., vezi *rântui*.

rinzôs, -oasă, rinzôsi, rinzôșe, adj. Arlăgos, îndărătnic.

— Din *rinză* + suf. -os.

rônghios, -ă, rônghioși, rônghioșe, adj. Încovoiat, sucit.

— Cf. magh. *roncsol* „a strivi, a zdrobi”, prin apropiere de *rônghios* „zdrăcuros” (< magh. *rongyos*, idem).

rost, roște, s.n. Bețe puse în gard pentru a urzi (Mihal).

— Lat. *rostrum* (DLR).

roșie, roșil, s.f. (La jocul de cărți) Carte de culoare roșie.

rotilă, rotile, s.f. Cunună de griu, *Făce o cunună, o cruce așa sau o rotilă* (Feisa).

- Din *roată* + suf. *-ilă*.
róvină, róvină, s.f. 1. Mlaștină. 2. (La pl.)
 Dire pe care le lasă mucii neșterși, la copii,
 sub nas.
 — Din bg. *rovina* (DLR).
rudăciă, rudăciă, s.f. Rădăscă. [Pronunțat :
rudăciăci].
 — Din bg. *rogačka*, prin apropiere de *rudă*.
rudă, rudă, s.f. 1. Prăjină cu care se
 duce clubăru cu apă. 2. Hulubă.
 — Din *rudă* + suf. *-iță*.
rugul, rugul, vb. IV tranz. A des-
 funda, a ogori. [Via] o *rugulim iarna* (Jidvei).
 Cf. *răgăliu*.
rugulit s.n. Faptul de a ruguli; desfun-
 dat (Jidvei).
 — Vezi *ruguli*.
rumenete s.f. pl. Fard, suliman.
rupătoare s.f. Meliță (Mihalt).
 — Din *rup* (ind. prez. de la *a rupe*) + suf.
-(ă)toare.
rupt s.n. (În loc. a d.v.) Cu ruptul = cu
 ziua. *Și-mi dă lucru cu ruptul* De mîncare
 cu funtu.

S

- sădă, săde, s.f.* Copaci rari lăsați pentru
 sămîntă într-o tăietură de pădure.
 — Din v. sl. *sadū*.
salău, salău, s.m. (Învechit) Om care
 doarme într-o casă străină. Am *avut azi*
noapte doi salău (Jidvei).
 — Din magh. *szálló* „oaspete” (Tamás,
 EHW).
săbăiță, săbăițe, s.f. (Învechit) Croitoreasă
 Cf. *săbăoăică*.
 — Din *săbău* + suf. *-iță*.
săbăoăică, săbăoăice, s.f. Croitoreasă (Feisa).
 Cf. *săbăiță*.
 — Din *săbău* + suf. *-oăică*.
sălăriță, sălărițe, s.f. Solniță.
 — Din *sărăriță* (< *sare* + *-ăriță*), prin disi-
 milarea primului *r* la *l*.
sămădă, sămădășuri, s.n. Socoteală, calcul.
 — Din magh. *számadás*, idem (Tamás,
 EHW).
sămăli, sămălesc, vb. IV tranz. A calcula;
 a compara. *Sămălește-le și vezi dacă-s la fel*.
 — Din magh. *számol* (Tamás, EHW, s.v.
sămăliu).
săpăi, săpăoite, s.n. Tirnacop (Jidvei). Cf.
cra păn.
 — Din *sapă* + suf. *-oi*.
sărăcusta s.f. (art.) (În imprecății, cu
 sens neprecis) *Sărăcusta ta!*
 — Din v. sl. *sarakusti* (< gr.).
sărsăm, sărsămuri, s.n. 1.
 Unealtă, sculă. 2. (Eufemistic) Organul genital
 la bărbatului.
- Din magh. *szerzám*, idem (Tamás,
 EHW).
săsătău, săsătăt, s.m. (Ironie) Sas.
 — Din *sas* + suf. *-ătău*.
scălă s.f. sg. Umflătură între chișită și
 unghie (la vite).
scăunenei, scăunence, s.n. Scăunei. Cf.
lăicer.
 — Din *scam* + suf. *-enci*.
schlălă s.f. Sfiălă.
scilelă, scileii, vb. I tranz. și refl.
 (Figurat) A suci capul (mintea) cuiva. La Agir-
 biceanu: „I se distrează fata și-atît, și-odată
 va ride ea însăși cum a *sciletat* capul unui
 fecior de popă românesc” (Opere, V, p. 32).
 „Gîndește-te și dumneata cum se *scilete* de
 minți omul, dacă trăiește prea mult în lumea
 asta” (Opere, III, p. 213).
 — Din *calce* „călcii” (sens dispărut din
 limbă) (DM).
scîmpūs, scîmpūse, s.n. Omușor (Jidvei).
scodoli, scodolise, vb. IV tranz. și refl.
 A (se) scotoci, a (se) cerceta. Am *scodolit toată*
casa și n-am găsit cușitul. Scodolește-te în jăp,
poate găsești bumbu.
scorêi, scorêțe, s.n. Ighiaș la mașina de
 semănat porumb.
 — Din bg. *skorec* (DM).
secoverzi s.f. pl. 1. Gogoși. La Ion Blăjan:
 „Așa cum nu se poate Crăciun fără verze,
 nu se poate nici Anul Nou fără *secoverzi*” (Omul,
 p. 109). 2. (Figurat) Mîncuni. *Îmi spune*
secoverzi, dar nu-l cred.
serociob, serociobă, s.n. Adăpost provizoriu,
 colibă, bordei.
sfășie, sfășii, s.f. Fibră groasă care se cojește
 de pe cîneapă; fișie.
sfătoși, sfătoșesc, vb. IV refl. A face pe
 deșteptul, a se grozăvi.
 — De la *sfălos*.
sfîrmitură, sfîrmituri, s.f. vezi *sfîrmitură*.
sfîrmi, sfîrmesc, sfîrm, vb. IV tranz.
 (Complementul indică stîrnetul) A dezghioaca
 (Feisa, Micăsasa, Glogoveș). [Var.: *sfurmi* (Bu-
 cerdea Grinoasă, Feisa, Sîncel)].
 — Din *sfărîmă*, trecut la conj. a IV-a pro-
 babil și prin influența lui *sfîrmica* (< *sfărîma* +
 + *mică*); vezi V. Frățilă, AUT, V, 1967,
 p. 234—236.
sfîrmit s.n. Faptul de a sfîrmi. [Var.:
sfurmit (Bucerdea Grinoasă, Feisa, Sîncel)].
sfîrmitoare, sfîrmitori, s.f. Instrument de
 dezghioacat boabe. [Var.: *sfurmitoare* (Sîncel)].
 — Din *sfîrmi* + suf. *-itoare*.
sfîrmitură, sfîrmituri, s.f. Fîrmitură. [Var.:
sfîrmicură]. La Agirbiceanu: „— Las', măi,
 să mai apuce o *sfîrmitură* și șoarecii bisericii”
 (Opere, VII p. 210).
 — Din *fîrmitură*, prin apropiere de
sfîrmi.

sfinâr, sfinări, s.m. 1. Negustor. La Ion Brad: „Ne-o stricat ville alea vechi, iar de la astea noi vinde strugurii la oraș, ca *sfinării*...” (RR, p. 311). 2. Poreclă dată unui zgârcit.

sfinărie, sfinării, s.f. Negot, comerț. *Umbla în sfinării, la toate tirgurile; lunea la Cetatea de Baltă, joia la Blaj, altă dată la Iernul.*

— Din *sfinar* + suf. *-ie*.

sflăder, sflădere, s.n. Sfredel (Cetatea de Baltă).

— Din *sfredel*, prin metateză.

sîrmi, sîrmesc, vb. IV tranz., vezi *sîrmi*.

sîrmit s.n., vezi *sîrmit*.

sîrmitoare, sîrmitări, s.f., vezi *sîrmitoare*.

sîlvoi s. sg., vezi *sîlvois*.

sîlvois s. sg. Magiun (Bila, Cetatea de Baltă, Crăciunelul de Jos). [Var.: *sîlvoi*]. Cf. *lietar*.

— Din magh. *szilvaiz*, idem (Tamás, EHW).

sîntirîm, sîntirîme, s.n., vezi *sîntirîmp-sîntîr*. **sîntîr**, s.f. Strecurătoare mică (de lapte, de ceai).

— Din *sînt* + suf. *-îr*.

sîto de moră interj. Expresie care se întrebuințează la strigarea peste sat din ajunul postului de paști (Cergăul Mare).

sîli, sîlesc, vb. IV tranz. 1. A aprinde sîlitorile la obiceiul numit *sîlit*. 2. A striga la acest obicei cu ocazia începerii postului de paști.

— Din sl. *siliti*.

sîlit s.n. Obicei la lăsatul secului, cînd tinerii spun strigături prin care critică unele defecte ale fetelor și ale altor tineri. Tot atunci, se aprind și niște roți înfășurate cu paie sau cu cirpe imbibate cu petrol, care sînt lăsate să se rostogolească dintr-un vîrf de deal.

— Vezi *sîli*.

sîlitoare, sîlitori, s.f. (La obiceiul *sîlitu-lu*) Creangă cu mai multe ramuri la un capăt, pe care sînt înfășurate cirpe imbibate cu petrol, cărora li se dă foc.

— Din *sîli* + suf. *-itoare*.

sîmbră, sîmbre, s.f. Tovărășie. (În expr.) *A-și face sîmbră* (cu cineva), *a se prinde în sîmbră* (cu cineva) = a se întovărăși (cu cineva).

sîndăcoș, -oasă, sîndăcoși, sîndăcoase, adj. Morcănos, supărăcios.

— Cf. *dicos*.

sîntăre s.f., vezi *asîntare*.

sîntirîm, sîntirîme, s.n., vezi *sîntirîmp-sîntîr*. **sîntîrîmp, sîntîrîmesc**, vb. IV intranz. A face vrăji; a practica jocul (obiceiul) vrăjitelui din ajunul anului nou (Mihal).

— De la *Sîntăre* „Sîntul Vasile”.

slăb, -ă, adj. (În sint.) *Vreme slăb* = vreme rea. La Agribceanu: „... priveam lumea din oraș, care se grămădise în piață, cu toată vremea slăb de afară” (Opere, VIII, p. 226).

slobozi, slobod, slobozesc, vb. IV tranz. 1. A scoate de sub interdicție. *S-o slobozi*

lunea și am ieșit cu vitele. 2. A scădea din preț. La Ion Brad: „Ar mai fi slobozit la prețul boilor, dar nu se îndura” (DF, p. 92).

— De la *slobod*.

smelei s. sg. Small.

— Cf. germ. *Schmetz*.

smeleiui, smeleiuieste, vb. IV tranz. A smălțui.

— De la *smelei*.

smeleiuit, -ă, adj. Smălțuit.

— Vezi *smeleiui*.

soarte s.f. Placentă (la animale). *O fătut meară și o fătut soarta*.

— Lat. *sors, -tis*.

soloăneă, solonei, s.f. Polirniche (Jidvei).

— Din magh. *szalonka* „sitar” (Tamás, EHW).

soldă, sold, vb. I tranz., vezi *sovîlta*.

somnóre(a) s.m. (art.) Poreclă dată unei persoane căreia îi place să doarmă mult și care e, de obicei, somnoroasă. Cf. *pulorea*.

— Din *somnuri* (pl. lui *somu*) + suf. *-a*.

soveică, sovele, vb. I tranz. (Complementul indică aluatul de piine) A modela în vederea coacerii (Cetatea de Baltă, Sîncel, Iclod, Pănade, Bila, Jidvei). Cf. *sovîlta*.

— Lat. **subvolucare* (< *subvolvere*) (Giulea, „Langue et Littérature”, II, 1943, p. 54). Vezi și *Frățilă, Tirnave*, p. 196.

soveleat, -ă, adj. (Despre aluat) Care e modelat în formă de piine pentru a fi pus la copt.

— Vezi *soveica*.

sovîltă, sovîlt, vb. I tranz. (Complementul indică aluatul de piine) A modela în vederea coacerii (Feisa). [Var.: *soldă* (Mihal)].

— Lat. *sub-volucare* (Giulea, loc. cit., p. 54). Vezi și *Frățilă, Tirnave*, p. 196.

spaț s.n. Distanța dintre gura pinzei și spață; spațiu.

— Lat. *spatium*.

spălătoare, spălători, s.f. Cîrpă cu care se spală vasele; spălător.

— Din *spăla* + suf. *-ătoare*.

spălături s.f. pl. Lături.

— Din *spăla* + suf. *-ături* (pl. *-ături*).

spităi, spităte, s.n. (Învechit) Spital. [Var.: *spitai*].

— Din *ispitai* (< magh. *ispitály*) influențat de *spital*.

spînz, spînzî, adj., s.m. (Om) spînz (Mihal).

sprinten adj. Aspru, strașnic. *Sprinten frig* (Sîncel).

sprivăr, sprivăre, s.n., vezi *privar*.

stăuină, stăuine, s.f. Poiană (Cergăul Mare, Cergăul Mic, Glogove). [Var.: *stoină* (Valea Lungă)]. Cf. *goliște*.

— Lat. **stabilina*.

stebă, stebă, s.f. Legătură din mai multe fire răsucite, cu care se string cosile la capăt spre a nu se despleti.

— Din v. sl. *stiblo*. Vezi Frățilă, Tirnave, p. 214—216.

stegăș, *stegăși*, s.m. Tinăr care poartă și joacă steagul la nuntă.

— Din *steag* + suf. *-aș*.

stejărima s.f. Stejăriș (Cetatea de Baltă, Jidvei).

— Din *stejar* + suf. col. *-ime*.

stinghie s.f. Parte a corpului unde se îmbină femurul cu oasele bazinului. *L-o lovit la stinghie* (Feisa).

stîrni, *stîrnesc*, vb. IV. 1. Refl. A (se) inventa : *După aia s-o stîrniț mașinile* (Feisa).

2. Trans. A trezi din somn, a deștepta. **stîrpicione**, *stîrpicioini*, s.f. (Ironie) Persoană pipernicită, nedezvoltată.

— Din *stîrpi* + suf. *-ciune*.

stôgos, *stôgoșă*, adj. (Despre păr) Zbirlit. La Ion Brad : „— Era unul nu prea înalt, cu părul *stogos*, și cam tras la față”.

stoină, *stoine*, s.f., vezi **stănină**.

străcărătoare, *străcărători*, s.f. Strecurătoare (Glogoveț).

— Din *străcurătoare* + *străcătoare*.

străjăc, *străjăce*, s.n. Saltea de paie. [Var. : *strijae* (Cetatea de Baltă)]. La Ion Brad : „... perina și *străjaeul* umplut cu paie...” (DF, p. 23).

— Din magh. *strózsák*, idem (< germ. *Strohsack*) (Tamás, EHW, p. 707).

strijăc, *strijăce*, s.n., vezi **străjăc**.

strimbăt, *strimbăți*, s.m. Cusătură pe ie.

— Din *strimb* + suf. *-uț*.

stropitôr, *stropitóri*, s.m. Cel care stropește via.

— Din *stropi* + suf. *-(i)tor*.

strun, *strănuri*, s.n. Strung (Cetatea de Baltă).

struț, *străfuri*, s.n. Cozonac.

sûcaș, *-ă, sūcași, sūcașe*, adj. Invidios.

— Din *sucă* + suf. *-aș*. Cf. magh. *szokás* (Tamás, EHW, p. 710).

sûcă s.f. sg. Ciudă.

sucitôră, *sucitóri*, s.f. Jurubilă de bumbac, păpușă.

— Din *suci* + suf. *-(i)tură*.

suptofițer, *suptofițeri*, s.m. Subofițer.

surdalân, *-ăie, surdalâi, surdalăie*, adj. (În batjocură) Tăcut, morocănos.

— Din *surd* + suf. *-alău*.

suspîn s.n. sg. Astmă.

— Derivat regresiv din *suspina*.

suvuleă, *suvăle*, vb. I tranz. A suflca (Cergăul Mare). Cf. *răsfinde, vîri*.

— Din *sufleca* (< lat. *subfollicare*) prin apropiere de *sôvilcă*. (La *sôvilca*ul pînii, de obicei, minecile slîț *suvuleale*.)

suvuleăt, *-ă*, adj. (Despre mineci, pantaloni) Suflecat (Cergăul Mare).

— Vezi *suvulea*.

S

șărgăci, *șărgăce*, adj. Șarg.

— Din *șarg* + suf. *-aci*.

șbeg s.n. sg. (Cu valoare colectivă) Copii, tineret ; zbeg. *Ce de șbeg s-o strîns pe uliță după ploaie !*

șeinăli, *șeinălēse*, vb. IV tranz. A com-pătîmi, a-i fi milă.

— Din magh. *sajnál*, idem (DLR, s.v. *szánnál*).

șenealău s. sg. Ceartă, sfadă, scandal. — Cf. germ. *Schenke* „circiumă” sau *Schenkel* „strengar”.

șlag, *șlăguri*, s.n. Cîntar pentru lină.

șogoreasă, *șogorese*, s.f. Cumnată (Feisa).

— Din *șogor* + suf. *-casă*.

șpanioară s.f. Boală de plămîni (Feisa). [Pronunțat : *șpanôgră*].

— Cf. magh. arhaic *spanyor* (= *spanyol*) „spaniol”. Deci, „boală spaniolă”.

șpêse s.f. pl. Cheltuieți, speze. *O făcut casa numa pe șpesele lui*.

— Din germ. *Spesen*.

șpiculă, *șpiculêz*, vb. I. 1. Refl. A se șmecheri. *Te-ai șpiculat*. 2. Trans. A umbla cu afaceri, a specula.

șpităi, *șpilăie*, s.n., vezi **șpitai**.

ștramporeomîndant, *ștramporeomîndanți*, s.m. (Învechit) Comandant al unui transport. *Te duci ștramporeomîndant la douăzeci și trei de oameni* (Feisa).

— Din *ștransport* „transport” + *comandant* (după model german).

ștrapăt(i)e, *ștrapătii*, s.f. Alergătură, obo-seală. *Mare ștrapăție pe capul lui, toată ziua umblă*. La Agribiceanu : „Fîrea de țaraucă obișnuită cu *ștrapățele* trupesti, cu munca, se deșteptase în ea” (*Opere*, VII, p. 530).

— Din germ. *Strapaze* „oboseală mare” (DLR).

ștreliț, *ștreliți*, s.m. (Învechit) Infanterist în armata rusă.

ștreomfănitôr, *ștreomfăniloăre*, s.n., vezi **ștromfănitôr**.

ștromfăni, *ștromfănesc*, vb. IV tranz. (Complementul indică struguri) A zdrobi cu picioarele sau /și cu ștromfănitôrul.

ștromfănitôr, *ștromfănitôare*, s.n. Mustuițor. Cf. *ciumurlău*, *ciumurslău* [Var. : *ștreomfănitôr*]. La Ion Brad : „Apoi zdrobeau boabele cu un băț înșeringat de corn sau de cires, *ștreomfănitôrul*, ca strugurii să se așeze și să încapă astfel cît mai mulți” (DF, p. 395).

— Din *ștromfăni* + suf. *-itôr*.

șțurm, *șțurmuri*, s.n. (Învechit) Atac (pe cîmpul de luptă). *Într-o dimineață, laasă, o fost să facem șțurm, adică atac* (Valea Lungă).

— Din germ. *Sturm* [angriff], *Sturm*-[anlauf] „asalt, iureș”.

suchea, **suchez**, vb. I refl. A se sminti, a se prosti.

— Derivat regresiv de la *sucheat* (DLR).

sucheat, -ă, **suchedâi**, **suchede**, adj. Zăpăcit, smintit. La Ion Brad: „Te însori și-aduci vreo *suchiată*, că una ca Silvia, flertată, nu mai găsești” (DF, p. 350). Cf. **suchiu**.

— Din magh. *süket* „surd” (DM).

suchiu, **suche**, **suchii**, **suche**, adj. Smintit. Cf. **sucheat**.

șuies, -ă, **șuieși**, **șuiese**, adj. Zburdalnic, neascultător.

— Din *șui* „smintit” (< v. sl. *šuj*) + suf. -*as*.

șumitau, **șumitănă**, s.n. Dreptar.

— Din magh. *simító*, idem (Tamás, EHW).

șupă s.f. (În loc. adv.) Cu *șupa* = cu forța (Jidvei).

— Din germ. *Schub* „împingere cu forța” (DLR).

șupită s.f. (În loc. adv.) Cu *șupita* = cu forța, cu grabă, pe neașteptate.

— Cf. *șupă*.

șurță, **șurți**, **șurțe**, s.f. Șorț. La Agribiceanu: „Purtau catrințe inguste... și *șurțe* chindisite” (Opere, VII, p. 93).

— Germ. *Schurz*, *Schürze* (DLR).

șurțuță, **șurțuțe**, s.f. Șorțuleț.

— Din *șurță* + suf. dim. -*uță*.

șvârlenie, **șvârlenii**, s.f. (Învechit) Linie de trăgător.

— Din germ. *Schwarmlinie*, idem.

T

tăgă s.f. (În expr.) A sta *taga* = a sta la îndoială în privința îndeplinirii unei promisiuni.

— Cf. *tăgădui*.

tapet, **tapete**, s.n. Covor.

— Din germ. *Tapete*.

tăre adv. Frumos, strășnic. *Ăta stă zice tare cu claneta* (Sînel).

tăia, **tai**, vb. I tranz. A întrece. Ion îl taie pe Niculaie la cîntat.

tăieciós, -oasă, **tăieciósi**, **tăiectoase**, adj. (Despre obiecte ascuțite) Care taie foarte bine.

— Din *tăia* + suf. -*icios*.

tăitoare s.f. Supă făcută cu tălței lați (Feisa).

— Din *tăia* + suf. -*itor*, -*itoare*.

tăpălăgă s.f. Om bleg, prost. *O tăpălăgă de om, nu știe nimic*.

tărbăceală s.f. Zăpăceală, incurcătură. Nu mă mai desfac din *tărbăceala* asta.

— Din *tărbăci* + suf. -*eală*.

tărbăci, **tărbăcesc**, vb. IV refl. A se zăpăci, a se buimăci.

tărbăcit, -ă, **tărbăciți**, **tărbăcite**, adj. Zăpăcit, incurcat, buimac. *Îi tărbăcit de somn*.

tărlăr, **tărlări**, s.m., vezi **tîrlar**.

tăurēnei, **tăurēnei**, s.m. Tăuraș.

— Din *taur* + suf. -*enci*.

tecărău, **tecărăuă**, **tecărăi**, s.n., s.m. 1. S.n. Bucată de lemn cu care se strînge lanțul ce leagă de-a curmezișul lemnele pe car. 2. S.n. Par pe care se bate cînepa melițată (Micăsasa). 3. S.n. Prăjină. 4. S.m. Derbedeu. 5. S.m. Cîine vagabond.

— Din magh. *tekerő*(fa), idem (Tamás, EHW).

tecărui, **tecăruiesc**, vb. IV. 1. Tranz. A umple pînă la refuz. *Am tecăruiț sacu cu mere*. 2. Refl. A se sătura, a se ghițui. *M-am tecăruiț de bunătați*.

— Din magh. *teker* (DLR).

techerdău, **techerdăi**, s.m. Haimana, vagabond.

— Din magh. *tekerdő*, idem.

teoăpsă, **teoăpse**, s.f. Flegmă.

— Cf. *toapsec* (< lat. *toxicum*).

teocūs, **teocūse**, s.n. Cornet. Cf. **teșcul**.

— Din *tioc* + suf. -*us*.

tericăr s.g., vezi **tîrlicar**.

teșcat, -ă, **teșcăți**, **teșcate**, adj. Înșelat, curățat. *O rămas teșcut la cărți*.

teșcul, **teșcule**, s.n. Cornet. Cf. **teocūs**.

— Sg. neutru refăcut din *teșculă*.

teșculă, **teșcule**, s.f. Cutie. *Dă-mi o teșculă de lemnușe*.

— Din *tașcă* + *scădulă*.

tiér, **tiere**, s.n. Parfurie de tinichea. Cf. *hîrbeică*. La Ion Brad: „Mai taie pită, Lucerțio. Adună blidele și pune *tierele* pentru tocană” (DF, p. 433).

— Din magh. *tányér*, idem (Tamás, EHW, s.v. *talger*).

tiğlazău, **tiğlazăuă**, s.n. Fier de călcat.

— Din magh. *téglázó*, idem (Tamás, EHW, s.v. *teglázău*).

tiğlăzu, **tiğlăzuiesc**, vb. IV tranz. A călea cu *tiğlazău*.

— Din *tiğlazău* + suf. -*ui*; cf. și magh. *tégláz* „bügeln” (Tamás, EHW).

tiğorî, **tiğorăse**, vb. IV. 1. Refl. și tranz. A (se) chinui. *Îs tiğorîț de foame*. 2. In tranz. A înji. *Copila asta îi de tri ani și tiğorîște și acuin după fiță*.

tileăgă, **tilégi**, s.f. Car cu inima prelungită, aranjat pentru a aduce lemne.

tiimp s. (În sint.) *La un tiimp de vreme* = la un moment dat (Jidvei).

tiimpuri, **tiimpurăsc**, vb. IV refl. A se sforța.

tiribombie, **tiribombici**, s.m. Dumbravnic (Sînel).

tiricăi s. sg. Amestec din făină de porumb și apă, care se dă de mîncare puilor. Cf. *in uietură*.

tiricăr s. sg. Vezi *tiricăi* (Bucurdea Grinoasă, Cergăul Mare). [Var.: *tericăr*].

La Ion Blăjan: „Mama lăsa-se lângă masă vasul de lut cu tericartul puilor” (Omul, p. 14).

tirolean, tiroleni, s.m. Tirolez.

— Din Tirol + suf. *-ean*.

tiszt, tishti, s.m. (Învechit) Administrator de moșie.

— Din magh. *tiszt* „funcționar” (Tamás, EHW).

tistălăș s. sg. Frunțea tucii (Cetatea de Baltă). Cf. forșuș, oțcă.

— Din magh. *tisztálás* „distilare, rachiu distilat” (Tamás, EHW).

tistăl(u)fi, tistălătuțse, tistălăsc, vb. IV tranz. (Învechit) A saluta. Am onoarea să te tistălesc (Feisa).

— Din magh. *tisztel*, idem (Tamás, EHW).

țișă, țisc, s.f. Cumnată. La Ion Brad: „Mi-a spus țișă c-ai fugit iute” (DF, p. 333).

— Prescurtare din *tădișă*.

țișeală s.f. Rușine. La copii li-e mai țișală de învățător ca de părinți (Băia).

— Din *teși* „a se sfiți, a se jena” + suf. *-eală*.

țiucu-țiu interj. Strigăt (adesea repetat) cu care se cheamă găinile. Țiucu-țiu și neagra nu-i / C-o mîncat-o dumnealui / Vecină, dragă vecină [Var.: țiucu-țicu].

— Din magh. *tyúk* „găină”.

țiucu-țiu interj., vezi **tiucu-țiu**.

țurcă, țurcei, s.m. Carimb, tureac (Grăciunele de Jos).

ținăróg, ținărăde, s.n. Pășune lângă o apă.

— Din magh. *tanárok, tanarok* „umzăunte Wiese am Dorf, umzăunter Wald” (< slav. *travnik* „umzăunte Stelle, Wiese”) (Tamás, EHW).

tingui, tîngui, vb. IV refl. A se ruga.

Las să să mai tîngueaiei o dată cită mine și mă duc (Crăciunele de Jos). Vezi Frățilă, *Texte*, p. 87, 182.

— Din v. sl. *tegovati* (DLR).

tîrfadă s.f. Persoană leneșă, puturoasă. *Mare tîrfadă și omu ăsta, nu face nimic cît li zua de mare*.

— Din *tîrfoadă*, postverbal de la *tîrfodi*.

tîrfăr, tîrfări, s.m. Invitat al miresei. A doua zi dimineața am venit îndărăpt la mireasă, unde am luat pe socri și neamuri ce-o mai avut mireasa și ne-am dus iarăși la noi, cum să zice tîrfări. Asta așa vin să vadă cum o omînit pe mireasă în timpu uspățului (Micăsasa). [Var.: tîrfar].

— Cf. *tefterdar* „maestru de ceremonii” (te. *tefterdar* „ministru de finanțe”).

tîrfodi, tîrfodese, vb. IV tranz. A șifona. *Vezi cum stai, că-ți tîrfodești hainele*. Cf. *tîr-nosi*.

— Cf. *tîrfă* „zdreanță, cîrpă” (DLR).

tîrgăș, tîrgăși, tîrgășuri, s.m. și n. 1. S.m. Tîrgoveț. 2. S.n. Lucruri tîrguite, cumpărături. La Agîrbiceanu: „Își aducea tîrgășul în desagi ca tot omul” (Opere, IV, p. 125). „... Îi sosiseră din oraș provocări pentru plata altor cîteva

sute de zloji — deosebite tîrgășuri pe care Dochița le făcuse în cele din urmă patru luni” (Opere, VII, p. 410).

— Din *tîrg* + suf. *-aș*.

tîrnos, tîrnosesc, vb. IV refl. și tranz. A (se) șifona. La Agîrbiceanu: „Patul era nedesfăcut, dar tîrnosit” (Opere, IV, p. 19). Cf. *tîrfodi*.

— Cf. ucr. *tîrnositi, le(r)nositi* „stark rütteln, schütteln” apropiat de *tîrnui*. Vezi Bogrea (Pagini istorico-filologice, Cluj, 1971, p. 240) și Frățilă, *Tîrnave*, p. 216 — 217.

tîrși, tîrșesc, vb. IV refl. A se crăcăna. *Nu te tîrși, că-ți se vede rușinea*.

— De la *tîrg*.

tîrșită, -e, adj. f. (Despre o femeie) Nese-rioasă, impudică.

tîrșot adj. m. (Despre nas) Turtit (Feisa). Cf. *plutit*.

— Din *tîrșă* + suf. *-os*.

tocăliță, tocălițe, s.f. Numele unei colinzi la șcheii de la Cergăul Mic.

— Din bg. *lukă li ste?* „aici sinteti?” (Virgil Nestorescu, *Note etimologice*, în SCI, XXXIV, 1983, nr. 4, p. 360 — 361).

tôină, tône, s.f. Jgheab prin care se scurge mustul din teacă în dejă (Mihail).

tomnătic, -ă, tomnădici, tomnădice, adj. Închis la suflet, tăcut, morocănos, nepopular. [Antonim al lui *văratie*].

— Din *toamnă* + suf. *-atic*.

tonneală, tonneli, s.f. Logodnă (Cetatea de Baltă, Jidvei).

— Din *tonni* (< *točni*) + suf. *-eală*.

tomni, tomnesc, vb. IV refl. și tranz. 1. A comanda (un lucru). *Mi-am tomnit un coșoc*. 2. A se aranja. *Tomnește-ți hainele alea, că nu le-ai îmbrăcat cum trăbă*.

tomnit, -ă, adj. Chipeș, frumos; cuminte, așezat. *Tomnit ficiorul ăsta, la locul lui, nu-i derbedeu*.

tôpsă, tôpșe, s.f. Mîncare din mămăligă cu brînză.

— Cf. *tapășă* (DLR).

torăi, tórăi, vb. IV intranz. A turui. La Agîrbiceanu: „Gura satului începu să torăie și nu se mai opri pînă ce auziră că, la Sînzien, se cunună primarul cu Dochița” (Opere, VII, p. 255). Vezi și VIII, p. 14, 19, 36, IX, p. 194.

tornistăr, tornistăre, s.n. (Învechit) Raniță (militară).

— Din germ. *Tornister*, idem.

toulcér, toulcère, s.n. Pilnie. [Pronunțat: -o-u].

— Din magh. *tölcsér*, idem (Tamás, EHW, s.v. *tolcer*).

trăier, trăieri, s.m. Treierătoare (Mihail).

trăștie s.f. Denie.

— Din *straste* (< v.sl. *strasti*, idem). Vezi V. Frățilă, *Tîrnave*, p. 217.

trăncălău, -ăuă, *trăncălăi*, *trăncălăie*, adj., s.m. și f. Prostănac; năserios.

— R. Todoran (MCD, I, p. 99) îl derivă din magh. *tránkáló* „nedibaci, neiscusit, stingaci”, iar Tamás, EHW, crede termenul maghiar ca fiind de origine românească. DLR îl lucrează ca var. a lui *trăncănu* < *trăncăni*.

trăvăli, *trăvălese*, vb. IV refl. A se da de-a rostogolul (Jidvei).

— Contaminare între *trînti* și *tăvăli*. **treacămeu** s.n. pl. Sac cu nutret pentru cai. *Treacămele* alea erau *găleș* de pinză (Feisa).

tristăr, *tristăre*, s.n. Canea (Crăciunelul de Jos). [Var.: *tristor*].

— Cf. germ. *Trichter* „pilnic”.

tristor, *tristore*, s.m., vezi *tristăr*.

trîndor, *trîndori*, s.m. Trîntor (Feisa, Cetatea de Baltă).

troăgnă, *troăgne*, s.f. Gutarai, troahnă.

troamă, *troamfi*, s.m. Atu (la jocul de cărți).

— Din germ. *Trumpf*, dial. *Tronf*, magh. *tromf*, idem (< germ.).

troăncchin, *troăncchini*, adj. m. Cherchelit (Mihail).

— Din germ. [Be]trunkene „persoană beată, beiv”.

tropă, *tropéz*, vb. IV tranz. A da chix, a cădea la un examen.

— Din magh. *tropa*, *troppa* „a greși, a pierde” (Tamás, EHW).

tron, *trănuri*, s.n. Pat cu ladă; tron.

— Din germ. dial. *Truh(e)n* (DLR).

tună, *tun*, vb. I intranz. 1. A intra. *Am tunat în sat*. La Ion Brad: „Îi învăț, da le tună pe-o ureche și le lasă pe alaltă” (DF, p. 15). La Agîrbiceanu: „— Numa să tune glonțul prin el...” (Opere, III, p. 389). La Ion Blăjan: „Frisăcane, ciine rău, / Tune dracu-n capul tău, / De cînd ești în institut, / Multe rele ne-ai făcut” (Onul, p. 177). 2. (În expr.) A tuna (popa) în biserică = a începe slujba.

turiște, *turiști*, s.f. Ocol, strunga oilor. [Var.: *turtiște*]. La Agîrbiceanu: „Mi-i degradă, că am acasă trei capete de vită în grajd, și niște oi în turiște” (Opere, IV, p. 253).

— Din bg. *torište*.

turliște, *turliști*, s.f., vezi *turiște*.

turnă, *turn*, vb. I tranz. A voma.

— Lat. *torno*, -are (DLR).

turnumeată s.f. Pleavă mai mare (Jidvei).

— Din bg. *tărnomet* (DLR, s.v. *tărnomatâ*).

turtușă, *turtuși*, s.f. Bulgăre de zăpadă (Cetatea de Baltă).

— Din *turtă* + suf. -ușă.

tușeană, *tușeane*, s.f. Țigară italiană, toscană.

tușin, *tușini*, s.m. „Un fel de miț care se hrănește cu ghîndă” (Micăsasa).

tûtu s.m. art. (Învechit) Bunic, moș.

— Prescurtare din *tătuțu* (< *lată* + suf. -uț).

T

taie s.n., vezi *țale*.

țale s.n. Drojdie, plămădeală (Lunca Tîrnavelor). [Var.: *țai* (Feisa, Cetatea de Baltă, Jidvei). Cf. *drojdițe*].

— Cf. germ. *Teig*, prin mijlocire săsească, „aluat”.

țapoș, -ă, *țapoși*, *țapoșe*, adj. Zbîrlit. Cf. *borzoș*.

— Din *țapă* (< *teapă*) + suf. -oș.

țăpăroie, *țăpăru*, s.f. Așchie mică. Cf. *vițichie*.

— Din *teapă* + suf. dim. -ăruie.

țărúză, *țărúze*, s.f. Creion cu care se scria pe tablă (Crăciunelul de Jos). [Var.: *țirúză*].

— Din magh. *ceruza*, idem (Tamás, EHW, s.v. *țeruză*).

țeli, *țelesc*, vb. IV tranz. A ochi, a trage la țintă. La Agîrbiceanu: „— Popa nostru țelește bine. Asta să fie în bătaie, știu că n-ar trimite gloanțele vintului” (Opere, V, p. 115).

— Din germ. *zielen*, idem.

țerțin, *țerținc*, s.n. (Învechit) Compas.

țiba interj. Strigăt cu care se alungă cîinii. Cf. *cuşti*. La Ion Brad: „Cîinii ciobănești începură să hămăie, se repeziră la ei ca la urs...”

— *Țiba*, mă, nebunilor! apăru și Ană, soția păcurarului din stîină” (LM, p. 103).

țifras, -ă, *țifrași*, *țifrase*, adj. Frumos.

— Din *țifră* + suf. -aș sau din magh. *cifrás*, idem (Tamás, EHW, s.v. *țifră*).

țifrisăg, *țifrisăguri*, s.n. Mîndrie.

— Din magh. *cifraság* (Tamás, EHW, s.v. *țifră*).

țiglădie, *țiglădii*, s.f. Tagmă, societate.

țimburuș, *țimburăse*, s.n. Sfîrcul țitei.

țineu, *țineu*, vb. IV tranz. A verifica dacă un pepene este copt făcîndu-i o teneușă.

— Din germ. *zinken* „a marca cu semne”.

țineuș, *țineușe*, s.n. (Învechit) Act, document.

țindăr s.sg. (Învechit) Prestigiu, autoritate. *Dacă nu te ții de cuvînt, ți-ai pierdut țindărul în fața mea*.

țipa, s. f. art. Numele unei figuri la jocul de copii numit de-a-biciica.

— Derivat imediat de la *țipa* „a arunca”.

țipă, *țip*, vb. I tranz. 1. A arunca, a azvîrli. *Țipă țarina din mîină*. 2. A alunga. *Ăla s-o țipat muicerea de la casă*. 3. A vărsa.

Țipă apa din pahar! 4. Refl. A se repezi (pînă undeva). *Mă țip pînă la a noastră și vin minteni*. La Agîrbiceanu: (2) „Pe tine te-au țipat din slujbă nu pe mine” (Opere, IV, p. 290).

La Ion Brad: „L-am țipat io afară din casă, tu?” (DF, 91). (1) „... Și i-am zis, mă omule, eu mă sui, da nu-s harnică să mai țip zăpada de-acolo” (RR, p. 268).

„Și o sută cincizeci de kile de grîu, la toți. Jumătate buruiună, de l-am țipat la galițe” (RR, p. 306).

țipic, *țipici*, s.m. Papuc de casă.

— Din magh. *cipők* „pantofi” (Tamás, EHW).

fitroămă, *fitroăme*, s.f. Lămlie.

— Din magh. *citrom*, idem (Tamás, EHW).

figă interj. Strigăt (adesea repetat) cu care se cheamă porcii. Cf. ciugu.

figalău, -ăuă, *figalăi*, *figalăie*, adj., s.m. și f. 1. Clopoțel la gîtul minjilor. 2. (Om) neisprăvit.

— Din interj. *fig* + suf. -ălu.

fințirimp, *fințirime*, s.n. Cînitir (Pânade).

[Var.: *sintirim* (Feisa), *sintirimb* (Sîncel)].

— Din magh. *cinterem*, idem (< lat. *cimiterium*) (Tamás, EHW, p. 820).

firuză, *firuze*, s.f., vezi *șarnză*.

fităre, *fitări*, s.f. (Învechit) Chitanță.

foeu-n poc (În expr.) A *veni cu foeu-n poc* = a veni cu cățel, cu purcel. La Ion Brad : „...ăștia vin cu foeu-n poc la noi...” (DF, p. 348).

— Din germ. (mit) *Sack und Pack*, idem, propriu : „cu sacul și cu pachetul”, de unde și împrumutul magh. *cakompakk*, *cakompak(k)*, idem (Cf. Tamás, EHW).

fucăr s.n. 1. (Învechit) Zahăr. 2. Bomboane lungi, colorate.

— Din germ. *Zucker*.

țug s.n. Curent de aer. La Ion Agribiceanu : „Le-am deschis, și-acum muli dintre domni tot strigă că-i țug și că ar trebui închise ușile” (Opere, X, p. 219).

— Din germ. *Zug*.

țurcă interj. Strigăt cu care se îndeamnă caii înhamati să dea înapoi.

— Din germ. *zürück*.

țușli s.m. Biberon. Cf. *țuțăl*.

— Din magh. *cucli*, idem (< germ. *Zuzel*) (Tamás, EHW, s.v. *țuțăl*).

țuțăl, *țuțale*, s.n. Biberon (Jidvei). Cf. *țușli*.

— Din germ. (austr.-bavarez) *Zuzel*, idem.

țuxilăr, *țuxilări*, s.m. (Învechit) Plutonier. [Var.: *țuxfirăr* (Jidvei)].

— Din germ. *Zügfürher*, idem.

țuxfirăr, *țuxfirări*, s.m., vezi *țuxilăr*.

U

ucide, *ucid*, vb. III *tranz.* (Complementul indică animale) A tăia (Jidvei). *Mine ucidem porcu*.

u(-și) nita, (*imi*) *uit*, vb. I *refl.* cu prong în dativ. A uita. La Agribiceanu : „Nu-și uita de promisiune” (Opere, XII, p. 15). „... Se juca împreună cu ei, uitîndu-și că e școlar la oraș” (Opere, VIII, p. 34). „... Să-i arate cumva că nu și-a uitat de el” (Opere, VIII, p. 113). La Ion Blăjan : „Se vede că și-au uitat de înțelesul pe care l-ôr fi avut să nu vorbească despre infirmitatea mea de

față cu mine” (Opul, p. 73). „Se părea că și-au uitat de mine” (Opul, p. 78).

uită interj. Uite ! *Uit-o ! Uită-i !*

ulecăuă, *ulecele*, s.f. Ulcică.

ulăi s.n. (În sint.) *Ulei de lampă* = gaz.

ultoaie, *ultoi*, s.f. Pom altoit.

ultoi, *ultoaie*, s.n. Altoi.

ultui, *ultuiesc*, vb. IV *tranz.* 1. A altoi.

2. (Învechit) A vaccina.

ultuitură s.f. Viță altoită.

— Din *ultui* + suf. -itură.

unger, *ungere*, s.n. Uger (Mihalt).

ungheț, *unghețe*, s.n. Uliță dosnică. Cf. *hudă*, *vengheleu*. La Ion Brad : „Uite pe *ungheț*ul ăsta în sus șade Ricu Ninei Ciubotarului” (DF, p. 155).

— Din *ungher* (< lat. **anglarius* = *angularius*), prin schimb de sufix -er (-ar) / -eț.

nusură s.f. 1. Untură (de porc, de gîscă etc.). 2. (În sint.) *Unsură de obraz* = cremă de față.

— Din *untură* (< lat. *unetura*), influențat de *unsoare* (< *uns* + -oare).

ureculăș, *ureculășuri*, s.n. Cusătură pe cămașă sau pe ie.

urechiușă, *urechiuși*, s.f. Urechelnită (Bila, Crăciunelul de Jos, Mihalt).

— Din *ureche* + suf. dim. -ușă.

urlab s.n. (Învechit) Permisiu.

— Din germ. *Urlaub*, idem.

ursuie s. sg. Apă murdară de la spălatul linii ; usuc.

urzoăie, *urzoi*, s.f. Urzitor.

— Din *urzi* + suf. -oăie.

uspăț, *uspățe*, s.n. Nuntă (Burcedea Grinoasă, Mihalt).

ustulîș, *ustulîși*, s.m., vezi *astăluș*.

uța interj. Strigăt (adesea repetat) cu care se cheamă rațele.

V

văfeștîstînd s.n. (Germanism) Suspendarea atacului (Feisa).

— Din germ. *Waffenstillstand* „armistițiu”.

vălos, *vălose*, s.n. (Învechit) Rezultat, răspuns scris.

— Din magh. *válasz* „răspuns” (Tamás, EHW).

vândră s.f. (În expr.) A *umbla vândră* = a vagabonda.

— Din magh. *vándor* (< germ. *Wanderer*) (Tamás, EHW).

vaporă vb. I *refl.* A se evapora (Feisa).

vărdă, *vărde*, s.f. Sentinelă ; gardă.

— Din magh. *várda*, idem (< germ. *Warte* „turn de observație, foisor”).

văcălăș s.n. sg. Tencuială.

— Din magh. *vakolás*, idem (Tamás, EHW).

văcăluș, *văcălușec*, vb. IV *tranz.* A tencui.

— Din magh. *pakol*, idem (Tamás, EHW).
văduoăie, *văduoi*, s.f. Văduvă.
văduoi, *văduoi*, s.m. Văduv, văduvoi.
 — Din *văduu* + suf. -oi.
văltătăe s.n. sg. (Rar) Grămadă, mulțime.
S-o adunat oamenii văltătac.
văndrălu, -ăuă, *văndrălu*, *văndrăluie*, adj., s.m. și f. Vagabond. Cf. *hăndrălu*.
 — Din *văndrăli* „a umbla vandra, a vagabonda“ (<magh. *vandarol*, idem) + suf. -ălu.
vărăție, -ă, adj. 1. Vorbăreț, popular, isteț. 2. Loc de pășunat în timpul verii (Cergăul Mic).
 — Din *vară* + suf. -atic.
veacă, *veci*, s.f. Veșca sitei.
veărdă, *verde*, s.f. Vădră (Feisa).
 — Din *veadră* „vădră“ prin metateză.
văclu s.m. sg. (Învechit) Franzelă.
 — Din magh. *vekní*, *vekný*, idem (< germ. *weken*), ca *chiflu* (< magh. *kifli*) (Tamás, EHW).
veltăr, *veltări*, s.m. (Învechit) Sanitar (Jidvei).
venghelău, *vengheleună*, s.n. Uliță dosnică infundată. Cf. *ungheț*, *huda*.
vernie, -ă, *vernici*, *vernice*, adj. Vrednic.
veselós, -oasă, *veselosi*, *veseloase*, adj. Vesel, bine dispus. *Gazda-i veseloasă* (Cetatea de Baltă, în *Folclor din Transilvania*, IV, p. 27).
 — Din *vesel* + suf. -os.
vêșchie, *vêșchii*, s.f. Așchie (Mihalt).
 — Contaminare între *veșchie* și *așchie*.
veșchie, *veșchii*, s.f., vezi *vișchie*.
viastră, *viestre*, s.f. Viespe (Sincel, Bilia, Iclod, Bucerdea Grinoasă, Pănade, Lunca Tîrnevei). [Pronunțat : *zăstră*]. [Var. : *viaspră* (Mihalt), *viespre* (Feisa, Crăciunelul de Jos), *vieste* (Cergăul Mic)]. Cf. *albină*, *arșiță*.
viăspră, *viēspre*, s.f., vezi *viastră*.
viēspre, *viēspre*, s.f., vezi *viastră*.
viēște, *viēști*, s.f., vezi *viastră*.
vigán, -ă, *vigáni*, *vigáne*, adj. Viol.
 — Din magh. *vigan* „vesel, multumit“ (Tamás, EHW).
vighitór, *vighitóri*, s.m. Paznic de vii. Cf. *vințiler*.
 — Din *veghea* + suf. -ilor.
vijlár, *vijlári*, s.m. (Învechit) Cîrnățar.
 — Din *vijli* + -ar.
vijli, *vijli*, s.m. Crenvurști.
 — Din magh. *vizsla* sau scr. *vizle*, idem (Tamás, EHW).
vinărsărie, *vinărsării*, s.f. Velniță.
 — Din *vinars* + suf. -ărie.
vinclu s. sg. Ungheț, colț.
 — Din germ. *Winkel*, idem.
vindie, *vindici*, s.m. (Învechit) Oaspete, musafir.
 — Din magh. *vendég*, dial. *vendíg*, idem (Tamás, EHW).

vințură, *vințuri*, s.f. Venetic, străin.
 — Din *veni* + suf. -itură.
vinós, *vinósi*, adj. m. Plin de vin ; cherchelit. (Adverbia) *Aseară a venit cam vinos*.
 — Din *vin* + suf. -os.
vințiler, *vințiləri*, s.m. Paznic la vii. Cf. *vighitor*. La Ion Brad : „*Vințilerul* vă conoaște, că-i Gligor. Vă caută el niște struguri dulci, busuiocesti“ (DF, p. 113). „Ori te-ai făcut *vințeler* în locul lui Gligor ?“ (UD, p. 21).
 — Din magh. *vinceller*, idem (Tamás, EHW).
vipt s.n. sg. (Aproape ieșit din uz) 1. Bucate. 2. Întreținere la internat (casă și masă).
 — Lat. *victus* (DM).
vișpan, *vișpani*, s.m. (Învechit) Prefect.
 — Variantă a lui *fișpan* (< magh. *főispán*, Tamás, EHW).
viș, *vișuri*, s.n. Glumă, banc.
 — Din germ. *Witz*.
vișchie, *vișchii*, s.f. 1. Așchie. 2. Aprinzătoare pentru foc, așchie lungă (Cergăul Mare). [Var. : *vișicie* (Micăsasa), *veșchie* (Crăciunelul de Jos), *vișchie* (Mihalt)]. Cf. *țapărul*.
 — Lat.* *viticula* (< *vitis*). Vezi *Frățilă*, AUT, IV, 1968, p. 278, idem, *Tîrneve*, p. 198—199.
vișcultór, *vișcultóri*, s.m. Viticultor (Crăciunelul de Jos).
 — Din *viticultor*, prin apropiere de *vișă* (de vie).
vișcultură s.f. Viticultură (Crăciunelul de Jos).
 — Din *viticultură*, prin apropiere de *vișă* (de vie).
vișicie, *vișicii*, s.f., vezi *vișchie*.
vix s.n. (Învechit) Cremă de ghețe. Cf. *box*.
 — Din germ. dial. *Wix*, idem, sau magh. *vixsz*, idem (Tamás, EHW).
vizită, *vizite*, s.f. (Învechit) Vizită.
 — Din germ. *Visite* (cu accentul pe al doilea *i*).
vizirăpt, *vizirăptle*, s.n. Rețetă (Feisa, Pănade).
 — Din germ. *Vislerezept*.
vilecág, *vilecáguri*, s.n. (Învechit) Recompensă.
 — Din magh. *váltság* „bani de răscumpărare“ (Tamás, EHW, s.v. *válceag*).
vileed, -ă, *vileezi*, *vileede*, adj. 1. Albastru, vinăt. *Is vileed de frig*. 2. Cu cearcăne la ochi, încercănat.
 — Din *virced* (< *vircă* „vinătaie“ + suf. -ed). Pentru *lă>ră*, cf. *milced* (< *mirced* < la t. *marcidus*) (Pascu, *Sufixele*, p. 64—65).
vințurășcă, *vințurășle*, s.f. Vinturească, ciur de vinturat (Bucerdea Grinoasă).
virí, *vir*, vb. IV tranz. A sufleca (Cergăul Mare).

virică, viric, vb. I tranz. A suflca (Lupu). Cf. *răsfînde*, *suvulca*, *virî*.

— Contaminare între *virî* și *sufulea*.

viricat, -ă, adj. (Despre minci, pantaloni) Suflecat (Lupu).

— Vezi *virica*.

virîr, -ă, adj. Suflecat (Cergăul Mare).

— Vezi *virî*.

virzóg, virzogi, s.m. Ghemotoc.

vișchie, vișchii, s.f., vezi *vișchie*.

vlădită, vlădițe, s.f. Mlădiță (Crăciunelui de Jos).

voăspăr s. sg. Negru de fum.

— Din magh. *vaspor*, idem (Tamás, EHW, s.v. *vaspor*).

vrană, vrane, s.f. 1. Fiecare din găurile de la fluier. La Ion Blăjan: „Tata mi-a adus fluiera la gură, eu am suflat în ea, iar dinsul îmi ridica și-mi așeza degetele pe *vrană* după cum a socotit că ar fi sunat cîntecul” (Opul p. 30). 2. Anus. [Var.: *vrană* (Jidve)].

— Din bg. *vrana* (DM).

vreănă, vrâne, s.f., vezi. *vrană*.

Z

zar, zăruri, s.n. Încuietoare (la ușă); broască; zăvor. La Agirbiceanu: „Iar unul din învățători, uitîndu-se la *zarul* stricat, zise: — Cum încuiem noi ușa asta?” (Opere, IV, p. 60). „Strengari, bat ulițele pînă se-ncepe școala. De atunci, *zar* la poartă, neiculită” (Opere, VIII, p. 19).

— Din magh. *zar*, idem (< sl. *zavor*) (Tamás, EHW).

zase, zăscuri, s.n. Pat (la claie) (Felsa).

— Din magh. *ászkol*, acuz. lui *ászok*, idem (Tamás, EHW).

zăcăli, zăcălesc, vb. IV intranz. A zăcea (din cauza bolii), a boli.

— Din *zace* + suf. -ăli (cf. *prădăli* < *prăda*, *impungăli* < *impunge*, *drăgăli* < *drag*).

zădări, zădăresc, vb. IV tranz. A împiedica, a opri (din lucru). La Ion Brad: „Mi-i că împuiază capul oamenilor cu sfîrșitul lumii, cu Apocalipsa lor și-i *zădărește* de la lucru” (DE, p. 327).

— Din bg. *zadarjam*, scr. *zadariti* (DEX).

zăgăraie, zăgărăi, s.f. Bordură de blană la gulerul paltonului.

zăgrăi, zăgrăiesc, vb. IV refl. și tranz. A (se) zăpăci (de prea multă gălăgie).

zăpărcit, -ă, adj. Slab, debil. *Mielu ăsta nu trăiește, îi lare zăpărcit*.

zăstăm adv. De *zăstăm* = pentru totdeauna, pe vecie, veșnic.

zătoane s. pl. Capriciu, loană. *Vremea asta-i cu zătoane, cînd plouă, cînd ti soare*.

zătoni, zătonesc, vb. IV tranz. A înjura, a blestema, a dori răul (cuiva).

zător, zădoare, s.n. Țița scroafei.

zăuși, zăușesc, vb. IV tranz. și refl. A (se) încurea, a (se) zăpăci. Cf. *căldări*, *căuși*.

— Contaminare între *zăpăci* și *căuși*.

zăușit, -ă, adj. Zăpăcit.

zbea, zbec, vb. II, pers. 3 sg., refl. 1. (Despre lichide) A se evapora. 2. (Despre un loc) A se zvînta.

zbiță, zbițe, s.f. Suvilă (de păr, de lină). *S-a făcut doi berbeci cu zgițale de aur* (Sincel).

zburătură, zburături, s.f. Obiect (bucată de lemn, piatră etc.) cu care se aruncă. *Mă frate, după i cu zburături* (Jidvei).

— Din *zbura* + suf. -ătură.

zburătări, zburătăresc, vb. IV tranz. A arunca sau a lovi cu zburături. La Agirbiceanu: „Prin ogradă *zburătarea* bătrînel cu ce-i venea în mîină” (Opere, IV, p. 48). „Dar nici nu-l vede nimeni, nici nu poate spune cineva de unde cîntă, să-l poți *zburătări* cu o piatră (FDCN, p. 27).

zdropș, zdropșuri, s.n. Dop.

zdroabă s.f. Oboseală (mare), chin. Cf. *zoală*. La Agirbiceanu: „Dar toată alergarea și toată *zdroaba* lui fură zadarnice” (Opere, III, p. 169). „După multă *zdroabă*, pînțele se conșine, în urmă, că baba avea dreptate” (Opere, IV, p. 188). „N-am putut afla nici un loc vacant... cu toată *zdroaba* mea de pînă azi” (Opere, IV, p. 268). „Cu multă *zdroabă* a ajuns călare pe luntre...” (Opere, V, p. 81). „Săptămînile trecură cu destulă neliniște și *zdroabă* pentru Nastasia” (Opere, VI, p. 14). La Ion Brad: „Dacă n-avem nutreț destul, degeaba toată *zdroaba* și toate angajamentele noastre” (RR, p. 329).

— Derivat imediat de la *a (se) zdrobi*.

zdrob, zdrôburi, s.n. 1. Vreasc. Cf. *hebetice*. 2. (În expr.) A se face *zdrob* = a se zdrobi; a se frămînta, a se chinui. La Ion Brad: „... nu știu ce înseamnă să al niște copil prăpădiți, pentru care să te zbați, să te faci *zdrob*” (LM, p. 97).

— Derivat postverbal de la *zdrobi*.

zdroni, zdrônuri, s.n. Colț de pline. Cf. *călcii*, *cirfoi*.

zdruhăit adj. m. Convulsiv. *Ris zdruhăit*.

zgîrcă s.f. Avar, zgîrcit.

— Derivat postverbal din *zgîrci*.

zgrăbăli, zgrăbăli, vb. IV tranz. și refl. A (se) zgîria (Jidvei).

— Cf. *zgrăbunfă*, *zgrietură*, *hubă*.

zgribulice(a) s.m. (art.) Poreclă dată unui om căruia îi este mereu frig, care se tot zgribulește.

— Din *zgribuli* + suf. -icea (< -ici + -ea).

zgulă, zgulăsc, vb. IV refl. A se ghemui (din cauza frigului).

zgulire s.f. Ghemuire (mai ales din cauza frigului). La Agirbiceanu: „... umerii i se

adunau într-un fel de zgulire, ca și cînd i-ar fi fost frig sau frică" (*Opere*, III, p. 183).

zingăli, *zingălesc*, vb. IV tranz. și refl.

A (se) minji, a (se) murdări.

zingălit, **-ă**, adj. Murdar.

zirnă, *zirne*, s.f. 1. Un fel de buruiană care se pune pe tăieturi; prin alte părți îi spune **tăietoare** (Jidvei). 2. Murdărie, excremente.

— Din sl. *zrŭno* „boabă”, „grăunte” (DEX).

znăgă, *znăge*, s.f. Mof. *Ce tot faci znăgă la mîncare?*

zo interj. Zău!

— Lat. *deus*.

zoăia interj. Zău!

zoală s.f. Frămîntare, oboseală (mare).

zdroabă. La Agribiceanu: „Multă alergare, multă **zoală**, pe cai” (*Opere*, VII, p. 27).

zoh, *zoburi*, s.n. Rămășiță de la tăiatul lemnului cu secura; aşchie.

zôia interj. Zău!

— Din *zo* (< *zau*) + *io „eu”*.

zvirlită, *zvirlite*, s.f. Distanță la care ajunge un băț aruncat; aruncătură, *zvirlitură*.

— De la *zvirlî*.

Universitatea din Timişoara

Bd. Vasile Pârvan, nr. 4

SCHIMBĂRI FONETICE POPULARE ROMÂNEȘTI FORMULATE
GREȘIT SAU INCOMPLET

DE

G. IVĂNESCU

§ 1. După cum s-a arătat de mult, în limba română *ga* și *ja* accentuați s-au transformat în *e*, respectiv *je*, dacă în aceeași silabă sau în silaba următoare, imediat sau la distanță, adică separați prin cel puțin un sunet, urmează *e*, *i*, *ea*, *ia*, *io*, *iū*, *iă*, *îl*, *ię* sau sunet muiat : *leage* > *lege* > mold. *lăzi*, **iape* > *jepe* > mold. *iępi*, *servet* > **fierbe* > *fiărbe* > *fierbe* > mold. *șerbe* > *șerbi*. În Muntenia forma cu *ga* a rămas neschimbată în cazurile ca *mea*, *șierbea*; în Moldova, dimpotrivă, forma nouă, cu *e*, *je*, s-a extins și în poziția finală, bineînțeles prin analogie.

Dar în unele părți din Moldova și Muntenia fenomenul s-a realizat și la *ga*, *ja* neaccentuați, exact în aceleași condiții ca și la *ga*, *ja* accentuați. Astfel este cazul cu numele de sat **Iadrič*, devenit *Idriș*, prin faza **iedrič*. Dar condiția reducerii la *e*, *je* se realizează și când *ea* final neaccentuat formează triftong cu *i* de la începutul cuvântului următor, ca în cazul *pădurea-i mare*, precum și când diftongul *ea* s-a născut din *e* final al cuvântului anterior și din *a* inițial al cuvântului următor, ca în cazurile *pe-aič* „pe aici“, *de-aič* „de aici“ (în aceste cazuri a avut loc întâi reducerea lui *e* sonant la *ę*, (e consonant). Sintagme ca *pădurea-i mare*, *pe-aič*, *de-aič* au devenit *pădure-i mari*, *peič*, *deič*. Dar nu orice *e* final se unește cu un *a* inițial al cuvântului următor. Astfel, în aceleași localități din Moldova în care avem *peič*, *deič*, se spune *di api* „de ape“, și nicidecum **deape*, **depi*, *pisti api* „peste ape“, și nu **pisteapi*. Cf. și *di-acu*, *di-acasă*, *pi-acasă*. La cuvintele care se termină în *-ga* (e vorba de forma articulată cu articolul definit a substantivelor feminine de declinare a III-a), forma cu *-e* s-a introdus și când substantivul este urmat de un cuvânt care nu începe cu *e*, *i*, sunet muiat : *pădure statului* „pădurea statului“. În cazuri ca *pădure șeje* „pădurea ceea“, *pădure di lingi noi* „pădurea de lângă noi“ este îndeplinită condiția de schimbare a lui *ga* neaccentuat, căci diftongul *ga* neaccentuat este urmat de un cuvânt care începe cu sunet palatal (*ș*) sau cu o consonantă + *e*, *i*.

În poziție neaccentuată, fenomenul a trebuit să se producă în același timp ca și în poziție accentuată, adică până cel mai târziu în secolul al XVI-lea.

§ 2. *u*-final sonant a căzut în dacoromână și în dialectul morlacilor într-o fază foarte veche a limbii, căci el se găsește deja în numele personal

Singurel, prezent în Italia de nord-est la 1185 (în condica șerbilor unei mănăstiri catolice din Friuli)¹. Căderea n-a avut loc pretutindeni în cele două dialecte și nici în toate condițiile : în Ardealul de nord-vest și în Oltenia avem și pronunții ca *albu* pentru *alb* nearticulat ; acolo păstrarea lui *-u* este condiționată de prezența unor consonante sau secvențe consonantice de dinaintea vocalei (trebuie văzut care). Dar fenomenul dispariției lui *u-* nu e bine sau complet formulat și pentru că foarte multe cuvinte păstrează în celelalte graiuri populare în anumite condiții pe *-u* final. Am în vedere regiunile în care *u-* dispare în vorbirea neafectivă în toate cuvintele. E vorba fie de construcții inverse ca ard. *țucu-ți sufletul !* „îți sărut sufletul !” sau mold. *frigu-ni-i ș-a mînca !* „mi-i frig și (mi-i) a mînca”, fie e vorba de construcții ca mold. *cumu-i mei gîni* „cum e mai bine”. Schimbarea fonetică, anume dispariția lui *-u* final, nu înlătură deci total vechea formă a cuvîntului, cel puțin la unele cuvinte. Cuvîntul a ajuns să aibă două forme, două variante : forma nouă, rezultată prin schimbarea fonetică, care devine varianta fonetică principală a cuvîntului, și forma veche, care devine varianta fonetică secundară a cuvîntului. Dar aceste două variante există în unele cazuri numai în graiurile populare ; limba cultă a înlăturat total forma veche. Astfel nu este literară decît exprimarea *cum e mai bine*. Dar, în cazul expresiilor cu topică inversă, limba literară a acceptat și varianta secundară.

Este evident că *-u* final s-a păstrat în graiurile populare în cazuri ca cele discutate mai sus din cauză că, în tact, el nu mai era final, adică nu se mai găsea în finala cuvîntului considerat ca unitate fonetică ; căci construcțiile cu topică inversă, de care am vorbit, sînt alcătuite dintr-un cuvînt cu accent și un cuvînt fără accent, cuvîntul enclitic, care formează un singur cuvînt fonetic împreună cu cuvîntul care are accentul. Deci, pentru ca formula dispariției lui *-u* final să fie exactă, trebuie să se specifice că avem în vedere ca unitate fonetică cuvîntul, în care caz *u* nu mai este final, ci medial, și, ca atare, se păstrează².

¹ Faptul a fost relevat de D. Găzdaru, în articolul *Romeni occidentali stanziati in Italia nel medioevo*, din „Cultura neolatina”, VI—VII, 1946—1947, p. 144—163. De fapt, este vorba și de numele *Radul*, care presupune dispariția lui *-u* din mai vechiul **Radulu*. Numele apar într-un inventar din 1185 al satelor și șerbilor care aparțineau mănăstirii Santa Maria din Friuli, dependentă de patriarhia din Aquileea. În Istria ea poseda satele Letaj și Brdo, în care au locuit după aceea — poate locuiau și atunci — români vestici. Vezi și G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 333 și 371, text și nota 2.

² În acest articol am înregistrat numai fapte de limbă din graiurile populare, care deci interesează în primul rînd pe dialectolog. Dar variante fonetice de genul celor cuprinse la numărul 2 prezintă și limba literară, anume la formele de participiu prezent (=gerunziu) și participiu trecut, cînd ele sînt urmate de un pronume aton (= formă scurtă, conjunctă) sau de mai multe, între care și pronumele reflexiv : *făcindu-l, făcindu-se, făcindu-i-l* ; în aceste cazuri, forma de participiu trecut face numai decît parte dintr-o formă verbală de perfect compus, indicativ sau perfect (de asemenea compus) conjunctiv sau ireal (= condițional-optativ). Adaug că două variante prezintă în limba literară și în graiuri și formele verbale și pronominale atone (scurte = conjuncte) terminate în consonantă pronunțată cu limba în poziția lui *i* (de persoana a doua plural), iar, în ce privește pronumele și forma *i*, cînd aceasta este urmată de o formă pronominală atonă (= scurtă = conjunctă) : *dați-le, dați-l, dați-i, dați-mi-l, dați-i-l*. În unele graiuri populare, aceste forme au transformat pe *i* precedat de *l* în *i* : *dați-l, dați-i-l, dați-i* etc.

CHANGEMENTS PHONÉTIQUES ROUMAINS POPULAIRES FORMULÉS
DE MANIÈRE ÉRONNÉE OU INCOMPLÈTE

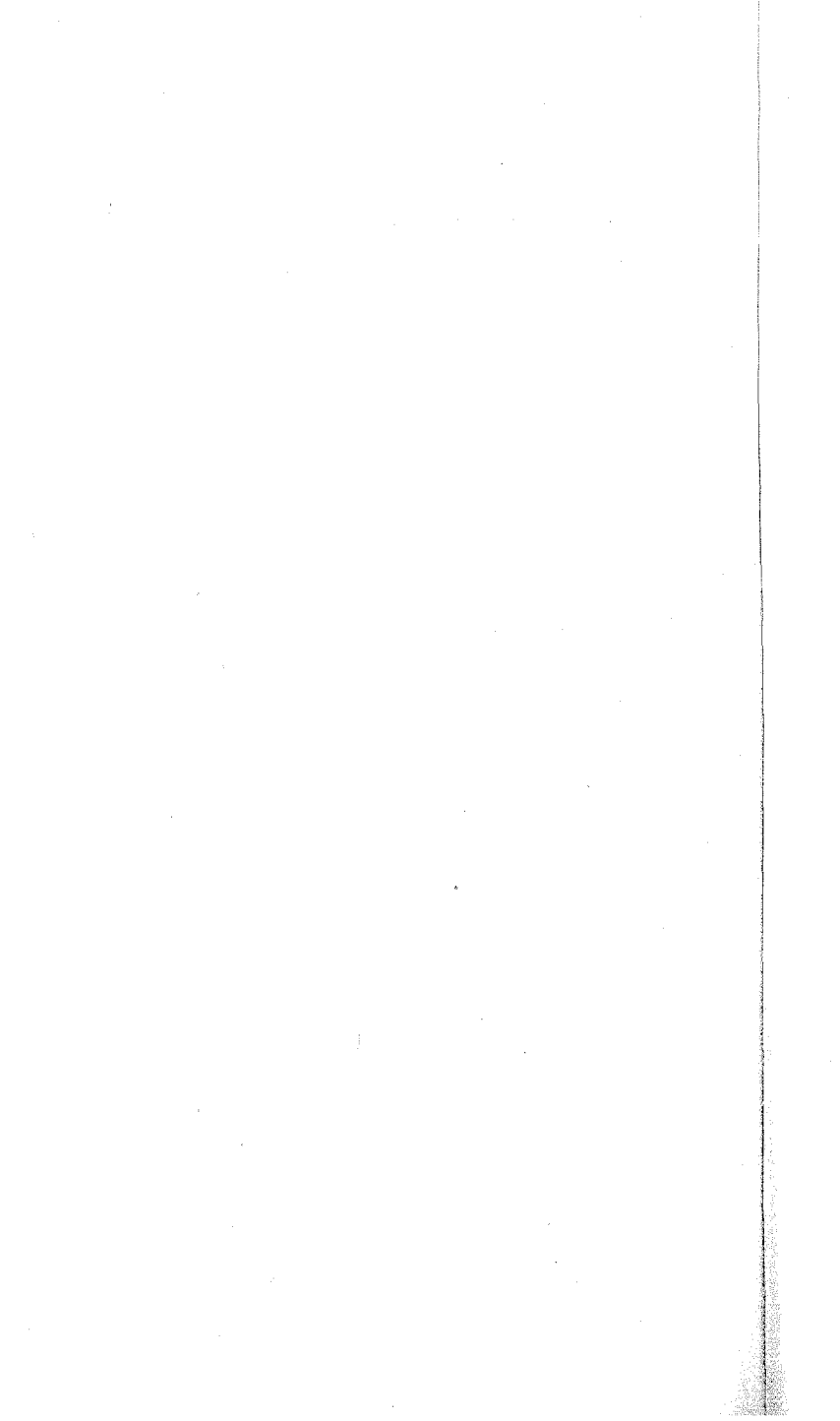
RÉSUMÉ

L'auteur donne la formule exacte de deux changements phonétiques, qui, jusqu'à présent, ont été formulés de manière éronnée ou incomplète. Il a pu le faire en tenant compte des faits dialectaux. Il formule les changements de la manière suivante :

1. La séquence phonétique *ga* accentuée ou atone suivie par *i*, *i* ou consonne palatale dans le même mot ou dans le mot suivant, devient *e* : mold. *de-acolo* „de là“, mais *deis* „d'ici“, *pădurea-i mare* > *pădure-i mari* „la forêt est grande“. Dans le dernier cas, le changement s'est imposé dialectalement également aux formes isolées prononcées isolément : mold. *pădure* „la forêt“ (cf. *păduri* „forêt“).

2. Les substantifs de la première personne du singulier, les adjectifs et les formes verbales qui se terminent en consonne (donc à la I-ère personne du singulier et du pluriel, et à la III-ème personne du pluriel) (*frig*, *cald*, etc., trans. *îuc* „je baise“, etc.) présentent une variante phonétique avec *-u* quand le mot en discussion est suivi par un forme verbale atone (*frigu-i*) et un pronom aton (*îucu-îi suflelu* „je baise votre âme“).

Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August nr. 11

DESPRE DURIFICAREA CONSOANELOR PREPALATALE ÎN DIALECTUL DACOROMÂN

DE

RADU SP. POPESCU

Se pare că, inițial, consoanele *ș, j* aveau un caracter moale în limba română¹. Astăzi întâlnim acest caracter în Crișana, în Dobrogea, într-o zonă din vestul Munteniei, într-o bună parte a Olteniei și în zone înguste din sudul Ardealului. În restul țării, deci în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân, *ș, j* sînt rostite dur².

Ca urmare a durificării lor, după ele *e* și *i* se velarizează, devenind *ă*, respectiv *i* : *șîr* „șir“, *năcăjit* „necăjit“ etc.

H. Tiktin³ și A. Philippide⁴ au susținut că, în timpuri mai vechi, graiurile moldovenesti (care au astăzi *ș, j* duri) aveau *ș, j* moi, pe cînd cele din Muntenia (unde azi *ș, j* sînt moi, într-o zonă din vestul acesteia) aveau pe *ș, j* durificați. Păreră lor a fost acceptată de G. Ivănescu⁵, Emanuel Vasiliu⁶, Grigore Rusu⁷ ș.a.

Ideea unei depalativizări o întâlnim și la Ovid Densusianu⁸ și Al. Rosetti⁹, care vorbesc de trecerea lui *ă* la *e* după *ș, j* (*ușă* > *ușe*, [*grîjă* > *grije* etc.),

¹ Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în SCL, I, 1950, nr. 2, p. 215 ; Marius Sala, *Romania occidentală și Romania orientală. În legătură cu tratamentul sonantelor*, în SCL, XV, 1964, p. 169—179 ; Valeriu Rusu, *Consoana ș în limba română*, în SCL, XVIII, 1967, nr. 2, p. 169 ; Ion Coteanu, *Morfologia numelui în româna comună (protoromână)*, București, 1969, p. 27 ; Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 176 ; Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, 1983, p. 155, 176 ; ș.a.

² Pentru răspîndirea consoanelor *ș, j*, dure sau moi, vezi ALR I, vol. II, h. 167, 168, 212, 234 ; ALRM I, vol. II, h. 205 ș.a. Vezi și hărțile alcătuite de Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, București, 1959, p. 32, Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 33, 48, Valeriu Rusu, *art. cit.*, p. 173, I. Gheție, *În legătură cu durificarea africatelor Ț, Țj în Maramureș*, în I.R., XX, 1971, nr. 1, p. 101 ș.a.

³ H. Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I, Leipzig, 1884, p. 99—109.

⁴ A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 45—47.

⁵ G. Ivănescu, în BIFR, VI, 1939, p. 105—106, 112—113 ; idem, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 236—264 ; idem, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 470—471.

⁶ Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 50—52, 108—109.

⁷ Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 160—162.

⁸ O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 92, 95, 99 —100.

⁹ Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 487—488.

notată constant, în secolul al XVI-lea, în *Codicele Voronelean*, *Psaltirea Șcheiană*, *Psaltirea Voroneleană*, *Codicele Hurmuzachi* (la Coresi și în *Palia de la Orăștie*, apar după *ș, j* când *ă*, când *e*). Și Teofil Teaha vorbește de „trecerea lui *-ă* la *-e* când *e* precedat de *ș, j* în textele bihorene din secolul al XVII-lea”¹⁰. După acest autor, respectiva trecere s-a petrecut printr-o acomodare: *ș, j* se pronunță muiat în graiurile din Crișana și din această cauză *-ă* își modifică timbrul trecînd la *-e*¹¹. Similar explicase fenomenul acad. Iorgu Iordan¹², după care *fașe* „fașă”, *deranjem* „deranjăm” etc. rezultă dintr-o asimilație.

Valeriu Rusu (care nu acceptă ipoteza valurilor de palatalizări și velarizări care au cuprins, succesiv, cînd Moldova, cînd Muntenia) afirmă: „Această consoană palatală [*ș*, n.n.] a devenit, după influența slavă, în unele graiuri o consoană moale, iar în altele o consoană dură”¹³. S-ar putea înțelege, din acest citat, că tratamentul diferit al consoanei *ș* în graiurile dacoromâne se explică printr-o influență slavă.

Mai aproape de adevăr este însă explicația prin criterii interne. Iată părerea lui Gr. Rusu în această privință: „Durificarea consoanei *ș* în unele graiuri dacoromâne și păstrarea sau recăpătarea timbrului palatal în altele au avut loc în urma unei evoluții interne a graiurilor respective. Că lucrurile stau așa ne-o dovedesc atît exemplele consemnate în primele noastre texte, cît și situația constatată în graiurile populare actuale”¹⁴.

În privința vechimii fenomenului, Tiktin și G. Ivănescu au emis părerea că durificare lui *ș, j* în Moldova este anterioară primelor noastre texte. Este anterioară chiar secolului al XV-lea, consideră G. Ivănescu¹⁵, bazîndu-se pe interpretarea unor documente slave din epoca lui Ștefan cel Mare.

Emanuel Vasiliu¹⁶, în schimb, o consideră ulterioară secolului al XVI-lea. După Ion Gheție și Al. Mareș, velarizarea lui *e, i* după *ș, j* roștiți dur pare să fi apărut în Muntenia înainte de 1500. În secolul al XVI-lea cunoștea o anumită răspîndire în unele regiuni din Țara Românească și din zona Banat — Hunedoara. În Moldova apare spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar în nord-estul Transilvaniei (cu Maramureșul) nu este anterioară secolul al XVIII-lea¹⁷.

¹⁰ T. Teaha, *op. cit.*, p. 47.

¹¹ *Ibid.*, p. 47.

¹² I. Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 197.

¹³ V. Rusu, *art. cit.*, p. 169.

¹⁴ Gr. Rusu, *op. cit.*, p. 160.

¹⁵ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 470—471.

¹⁶ Em. Vasiliu, *loc. cit.*

Să vedem, de fapt, pe ce se sprijină lingviștii în cronologizarea acestui fenomen. Tiktin, Philippide, G. Ivănescu, Em. Vasiliu (vezi locurile citate) și alții arată că rom. com. **cămeasă* a devenit *cămeșe* (prin monoftongarea lui *ea* în poziția *e*; cf. *leage* > *lege* etc.), iar ulterior (prin durificarea lui *ș*) *cămeșă* (forma actuală din graiurile moldovenești). O formă cu *ă* final nu ar putea explica trecerea lui *ea* la *e* în acest cuvînt. Înseamnă că *ș*-a velarizat pe *e* în *ă* după monoftongarea lui *ea* la *e* în poziție *e*. Iar cum această monoftongare (*leage* > *lege* etc.) s-a încheiat după secolul al XVI-lea, înseamnă — după Em. Vasiliu (*op. cit.*, p. 50) — că depalatalizarea consoanelor *ș, j* s-a produs, în graiurile moldovenești, tot după secolul al XVI-lea.

Și în aromână, consideră Vasiliu (*loc. cit.*), depalatalizarea acestor consoane s-a produs tirzlu. Th. Capidan (*Aromânii. Dialectul aromân*, București, 1932, p. 233) afirmă că în aromână întîlnim *ă* după *ș* foarte rar și numai în limba scriitorilor din secolul al XVIII-lea, pe cînd „astăzi sînt generale numai formele cu *e* menținut”.

¹⁷ Gheție — Mareș, *op. cit.*, p. 179.

Durificarea fricativelor prepalatale ς, j a avut consecințe asupra sistemului fonetic al dacoromânei. Cea mai des amintită este velarizarea, după ele, a vocalelor e și i . Dar efectul acestei durificări nu s-a limitat însă doar la atât. Ocupându-se de fenomenul palatalizării labialelor în limba română, D. Macrea, pe baza ALR I, arată că înăuntrul ariilor $\hat{s}$, pentru F , și $\hat{z}$, pentru V , „evoluția a ajuns, pe alocurea, la șuierătoarele ς , pentru F și j , pentru V :

[F] ς : șere, șirastău ALR (I) 231, șer ALR (I) 231, 255, 257, șară ALR (I) 255, 257, șerbe ALR (I) 231, 257, 573, șirșez ALR (I) 255, șirez(u) ALR (I).

[V] j : jâr, jermene, jecture, jișăl ALR (I) 231, jer(u) ALR (I) 255, 397, 398, jermene, jezură ALR (I) 257, jisăzu ALR (I) 231, 257, țaj(i) ALR (I) 257¹⁸.

D. Macrea nu a arătat însă și motivul pentru care s-au produs aceste treceri.

După Ioan Pătruț¹⁹, ele s-ar datora unei influențe maghiare. Dacă pentru localitățile din Ardeal s-ar putea invoca, eventual, și o astfel de influență, ea este greu de susținut pentru zona de la nord de Cernăuți (U.R.S.S.), unde ALR I atestă fonetismul în pct. 397 și 398 (vezi *supra*; vezi și *jij*, *jij*, în ALR I, h. 282 „Viu“, pct. 398).

După părerea noastră, transformările lui $\hat{s}$, $\hat{z}$ ($< f, v$) în ς , respectiv j trebuie puse în legătură cu durificarea fricativelor prepalatale ς, j . Tocmai în zonele cu ς, j durificați, acești $\hat{s}$, $\hat{z}$ s-au mai „depalatalizat“ puțin, devenind ς, j ²⁰. Trecerea s-a făcut prin stadiile intermediare $\hat{s}, \hat{z}, j$ (*șină* „fină“, *zin* „vin“ etc.) pe care, dacă privim cu atenție hărțile ALR, observăm că acestea sînt notate la întîlnirea dintre ariile cu ς, j duri și ς, j nedurificați²¹.

Așadar, $\hat{s}(< f) > \varsigma$ și $\hat{z}(< v) > j$ se datoresc unor factori interni, fiind rezultatul durificării fricativelor ς, j în respectivele zone²².

După părerea noastră, și stadiile maramureșene s', z' (*șier* „fier“, *ziu* „viu“ etc.) din evoluția palatalizării labiodentalelor f, v trebuie puse în legătură cu durificarea lui ς, j (fapt pe care am încercat să-l demonstrăm cu un alt prilej)²³.

O altă consecință a durificării fricativelor prepalatale ς, j o constituie rostirea dură a africatelor $\hat{c}, \hat{g}$ în unele graiuri dacoromâne. Fenomenul s-a petrecut, cu intensitate maximă, în Maramureș, unde a fost explicat de I. Pătruț²⁴ printr-o influență ruteană (ucraineană). După Grigore

¹⁸ D. Macrea, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 93.

¹⁹ I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor dacoromâne*, în CL, III, 1953, p. 69, nota 24.

²⁰ Pentru a se vedea acest lucru, a se compara ariile cu $\hat{s}, \hat{z}$ ($< f, v$) cu ariile cu ς, j durificați. Cf., de exemplu, hărțile 219 „Fină“ și 217 „Nașă“ din ALR I, vol. II.

²¹ Vezi, de ex., ALR I, vol. II, h. 218, 219, pct. 138, 255, și h. 282, pct. 129, 359. Vezi exemple și la D. Macrea, *op. cit.*, p. 93. Aceste stadii intermediare au fost notate și de Vasile Frățilă, în monografia *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tirnavelor*, Tipografia Universității din Timișoara, 1982, p. 63–64, 66–67.

²² Vezi și recenzia noastră (la monografia lui V. Frățilă, menționată în nota precedentă), din CL, XXVIII, 1983, nr. 2, p. 172–175.

²³ Radu Sp. Popescu, *Despre palatalizarea labiodentalelor i, v în Maramureș*, în SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 121–128.

²⁴ I. Pătruț, *Raporturi fonetice ucraino-române*, în DR, XI, 1948, p. 59, nota 22; idem, *Contribuții slave și maghiare...*, p. 69. Explicația a fost acceptată și de alți lingviști: Ștefan

Rusu²⁵, durificarea africatelor prepalatale nu este o influență ucraineană, ci este o consecință a durificării fricativelor prepalatale: elementul fricativ al celor două africate fiind *ʃ*, respectiv *j*, durificarea africatelor *č*, *ǰ* s-a făcut concomitent cu rostirea dură a fricativelor *ʃ*, *j*. În Oltenia, Muntenia, sudul Ardealului, Munții Apuseni, Crișana, *ʃ* și *j* fiind palatali, și *č*, *ǰ* sînt palatali. Totuși, arată autorul, în Banat, nordul Ardealului și Moldova, deși *ʃ*, *j* un sînt palatali, *č*, *ǰ* se pronunță prin fricative palatale (*ʃ̣*, *ʃ̣̣*, respectiv *ǰ̣*, *ǰ̣̣*), ceea ce îl duce la concluzia că, în aceste zone, evoluția africatelor *č*, *ǰ* la fricative s-a întîmplat înaintea durificării lui *ʃ*, *j*²⁶.

Cu această cronologie nu este de acord Ion Gheție²⁷, care arată că textele vechi atestă, în Banat și Moldova, mai întîi durificarea lui *ʃ*, *j* (în secolul al XVI-lea), pe cînd evoluția africatelor spre fricative este înregistrată doar după vreun secol.

Ion Gheție admite, în principiu, că durificarea suierătoarelor *ʃ*, *j* a avut drept consecință, în diverse regiuni ale țării, tendința de a se rosti dur și africatele *č*, *ǰ*. „Această tendință s-ar fi manifestat inconsecvent și sporadic în diverse părți ale Dacoromaniei, cu excepția Maramureșului, unde a primit caracter de «lege» fonetică”²⁸.

După părerea noastră, durificarea consoanelor *ʃ*, *j* a avut, fără îndoială, un rol de seamă în procesul de durificare a africatelor *č*, *ǰ*, proces realizat în grade diferite în diverse părți ale țării.

După cum arăta și I. Gheție²⁹, ALR I a notat, în Oltenia și Muntenia, rostiri de tipul *cručă*, *ǰănunche*, *plačă*³⁰, de obicei în aria lui *ʃ*, *j* duri, ceea ce ar putea consemna o tendință de rostire dură a celor două africate.

S-ar părea că I. Gheție are dubii în privința exactității notării acestor rostiri, întrucît afirmă : „de observat însă că ALR II nu înregistrează asemenea pronunțări”³¹.

O tendință de durificare (sau numai urme ale acesteia) atestă însă și NALR. *Oltenia*, care înregistrează un sunet *č̣* (intermediar între *e* și *ă*) după *č*, *ǰ* : *sîngč̣e* (vol. I, p. 167, pct. 972—973, 984), *sîngč̣ăc̣e* (vol. I, p. 169, pct. 973), *cruč̣e* ; *cruč̣* (vol. II, p. 253, pct. 972 ; vezi și *TDO*, p. 190, pct. 944) ș.a. Cf. și

forma *č̣imiḷir* „cimitir” (vol. II, p. 39), din nord-vestul Olteniei (pct. 936), care provine dintr-un *č̣imiḷir*, prin intermediarul *č̣imiḷir* (vezi pl. *č̣imiḷire*, atestat în nord-vestul Olteniei de ALR I, vol. II, h. 301, pct. 840).

Giosu, *Subdialectul maramureșean*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, XII, 1963, fasc. 1, p. 97 ; Dumitru Horvath, *Comentarii asupra graiurilor ucrainene din R.S. România*, în „Studii și articole”, vol. III, Baia Mare [Societatea de științe filologice], 1973, p. 27 ș.a.

²⁵ Gr. Rusu, *O inovație fonetică în subdialectul maramureșean : durificarea africatelor č, ǰ*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 793—796 ; idem, *Structura fonologică...*, p. 172—178.

²⁶ Gr. Rusu, în vol. *Omagiu Rosetti*, p. 795 ; idem, *Structura fonologică...*, p. 175—176.

²⁷ I. Gheție, *art. cit.*, p. 99—102.

²⁸ *Ibid.*, p. 100—102. I. Gheție consideră însă (la p. 100) că, pentru a se explica durificarea lui *č, ǰ* în Maramureș, părerea lui Grigore Rusu trebuie coroborată cu cea a lui I. Pătruț.

²⁹ *Ibid.*, p. 100.

³⁰ Vezi ALR I, h. 57 „Genunche”, 246 „Îmi place fata aceasta”, 300 „Cruce pe mormînt” ș.a. Vezi și *č̣instiță* „cinstiță”, în pct. 837 (h. 248 „Fată mare”).

³¹ I. Gheție, *art. cit.*, p. 100.

Este posibil deci ca și în aceste locuri africcatele prepalatale să fi cunoscut un proces de durificare, menținut, sporadic, chiar până azi.

După părerea noastră, *č*, *ğ* au cunoscut cîndva o tendință de durificare și în unele părți din Banat, din centrul și nordul Ardealului propriu-zis și din jumătatea de nord a Moldovei (înaintea transformării lor în *ș*, *ș*, respectiv *z*, *z*). Faptul este atestat în scrierile din secolul al XVI-lea. În textele mănăstirești, apare, pe exemplu, *čălăte*³², iar în pravila moldovenească a rîtorului Lucaci *să čătiaseč*³³.

În ariile cu africcate prepalatale transformate în fricative, ALR a înregistrat, în multe locuri, pe *ă* după acestea din urmă. De exemplu, în ALR I, vol. II, h. 300 „Cruce“ apar notate: în Banat³⁴, în sudul Crișanei și în sud-vestul Ardealului propriu-zis: *crúšă*, în pct. 9, 12, 26, 116, 112, 107, 75, 69,

87, 90, 63; în nord-vestul Olteniei: *crúšă*, pct. 839, *crúšă*, pct. 840; în Ardeal: *crúšă*, în pct. 249, 148, 247, 150, 576, 673, 368, 205; în Moldova: *crúšă*, în pct. 522, 542, 381, 385, 388. Toate aceste rostiri s-au înregistrat în arii cu *ș*, *j* durificați, iar *-ă* într-un cuvînt ca *crúšă* (*crúšă*) presupune descendența acestuia dintr-un *crúčă* (cu *ă* după *č*), fiindcă sunetele *ș*, *ș*, așa palatale cum sînt, n-ar fi velarizat pe *e* de după ele în *ă*³⁵. Înseamnă că și aici a existat, mai întîi, un *č* durificat (sau cu o tendință de durificare) și numai ulterior acesta s-a transformat în *ș*(*ș*)³⁶. Se poate deduce de aici că durificarea lui *ș*, *j* s-a petrecut înaintea trecerilor *č* > *ș*(*ș*) și *ğ* > *z*(*z*) în graiurile de tip bănațean și moldovenească.

Durificarea lui *ș*, *j* este anterioară și trecerilor lui *ș* > *s*, *j* > *z* în unele graiuri cu zetacism din Banat și nord-vestul Olteniei, întrucît în aceste graiuri întîlnim rostirile *myásă* „moașă“, *násă* „nașă“ (vezi NALR. Oltenia, II, p. 249, pct. 936, 940, 944), *síra spinării* „sira spinării“ (vezi NALR. Oltenia, I, p. 168, pct. 936, 944, 946), *sína* „șina“ (TDO, p. 167, pct. 940), *prášim* „prășim“ (TDO, p. 133, pct. 944) ș.a.³⁷.

³² O. Densușianu, *Istoria limbii române* vol. II, p. 57.

³³ I. Gheție, *art. cit.*, p. 100.

³⁴ Și în NALR. Banat, vol. I, întîlnim sunete foarte apropiate de *ă* după *ș*, *z* (< *č* *ğ*): *ă*, *ă*, *č* (vezi h. 43 „Cercel“, pct. 33, 78, 97; h. 128 „Genunchi“, pct. 96).

³⁵ Cf. și *i* velarizat în *simil'ire*, din nord-vestul Olteniei (vezi ALR I, vol. II, h. 301, pct. 840).

³⁶ Se pune întrebarea dacă *ș*(*ș*), *z*(*z*), sunete palatale, puteau proveni din *č*, *ğ* durificate. Nu trebuie să ne imaginăm însă că gradul de durificare al lui *č*, *ğ* era așa de avansat, în Moldova sau în Banat, ca în Maramureșul de astăzi (unde ALR și ALRR. Maramureș au notat *č*, *ğ*). Pe de altă parte, tendința de durificare a lui *č*, *ğ* nu cuprindea toată aria lui *č* > *ș*, fapt dovedit de Moldova, unde, astăzi, rostirea *crúši* (< *crúče*, cu *-e* > *-i*) este întîlnită în mai multe localități decît *crúšă* (care presupune descendența sa din *crúčă*). În localitățile, majoritare, cu *č* nedurificat (*crúče*) putea să apară un sunet palatal *š*, iar acesta să se extindă, ulterior, și în celelalte localități. De remarcat faptul că *š*, *z* (< *č*, *ğ*) și-au păstrat caracterul palatal (de ex. *crúši* „cruce“, *sínzi* „sînge“ etc.), ceea ce constituie o dovadă în plus că *-ă* din *crúšă*, acolo unde se întîlnește, nu se poate explica prin influența lui *š*. Dacă *š* ar fi avut vreo influență velarizatoare, atunci mold. *crúši*, *sínzi* etc. ar fi trebuit să devină *crúši*, *sínzi* etc. Pentru explicația formei *šimittir* din nord-vestul Olteniei, vezi nota 37.

³⁷ Forma *šimittir*, din nord-vestul Olteniei (NALR. Oltenia, vol. II, h. 39, pct. 936), provine, cum spuneam, dintr-un *šimittir* (vezi pl. *šimittir*, atestat în zonă de ALR, I, vol. II, h. 301, pct. 840), prin trecerile *š* > *ș* (acest stadiu intermediar, *š*, este atestat de ALR I, h. 300,

În privința formelor *năși*, *măși* etc. din unele graiuri moldovenești, există două posibilități de explicare: 1) *năse* a devenit *năși*, prin închiderea lui *-e* (final) la *-i*, iar apoi *năși*, prin durificarea lui *ș*, care l-a velarizat pe *-i* (< *-e*) în *-î*. După I. Gheție și Al. Mareș, închiderea lui *-e* la *-i* nu se produsese, în secolul al XVI-lea, în toate graiurile moldovenești³⁸, dar nici velarizarea lui *e*, *i* după *ș*, *j* nu apare decât spre sfârșitul secolului al XVI-lea, fiind pînă la 1600 foarte puțin răspîdită³⁹. În asemenea situație, este greu de stabilit o cronologie relativă între cele două fonetisme; 2) cea de a doua posibilitate este ca *năse* să fi devenit *nășă* (în ipoteza că durificarea lui *ș* este anterioară trecerii lui *-e* la *-i*), iar apoi *năși* (prin închiderea lui *-ă* la *-î*; cf. *fătî*, *nepoătî* etc.).

Nici repartizarea geografică nu ne ajută prea mult în cronologizare, întrucît ariile celor trei fonetisme (*-e* > *-i*, *-ă* > *-î*, *ș* durificat) se suprapun⁴⁰.

În orice caz, credem că se poate afirma — pe baza rostirilor *crúșă* (*crúșă*), *șimîtir* etc. — că tendința durificării lui *č* exista și prin jumătatea de nord a Moldovei, în centrul și nordul Ardealului propriu-zis și în Banat, înainte ca el să se fi transformat în *ș* (*š*).

În concluzie, tendința de durificare a lui *č*, *ğ*, în aria cu *ș*, *j* durificați, a fost mai extinsă decât astăzi, dar ea s-a manifestat pînă la capăt numai în Maramureș, unde „a primit caracter de «lege» fonetică”⁴¹.

Africatele dure *č*, *ğ* din Maramureș sînt, în primul rînd, rezultatul durificării lui *ș*, *j*. Iar cum durificarea lui *ș*, *j*, în Maramureș, nu s-a produs — se pare — decât începînd cu secolul al XVIII-lea⁴², înseamnă că nici rostirea dură a africatelor *č*, *ğ* nu este anterioară, aici, acestui secol.

ON THE HARDENING PROCESS OF THE ANTEPALATAL CONSONANTS IN THE DACO-ROMANIAN DIALECT

ABSTRACT

The author deals with the hardening process of the antepalatal fricatives *ș*, *j* [= *ʃ*, *ʒ*] discussing the different points of view that have been suggested so far with regard to the time this phenomenon occurred and its spreading in the past. He further points out certain consequences of this process (caused, as he considers, by internal factors):

— *ș* [= *ʃ*], resulting from the palatalization of *f*, turns into *ș* [= *ʃ*] and *ž* [= *ʒ*] — resulting from the palatalization of *v* turns into *j* [= *ʒ*] in some areas in Transylvania: *șer* [= *ʃer*] „fier” [„iron”] > *șer* [= *ʃer*], *žer* [= *ʒer*] „vier” [„boar”] > *jer* [= *ʒer*] a.s.o.;

— the hardening of the antepalatal affricates, working today as a „phonetic rule” only in Maramureș, had a larger extent before: *tșer* [„sky”], *dzer* [„frost”] a.s.o.

Facultatea de Filologie
Craiova, str. Al. I. Cuza, nr. 13

tot în pct. 840: *crúșă*, *crúš*) > *ș* > *s*. Forma *șimîtir* presupune, cum spuneam, o descendență dintr-o rostire *čimîtir*, cu *č* dur. Încamnă deci că *č* dur este anterior, și în nord-vestul Olteniei, trecerii lui *č* la *ș*.

³⁸ Gheție—Mareș, *op. cit.*, p. 98.

³⁹ *Ibid.*, p. 179.

⁴⁰ Compară hărțile 159 „Frate”, 172 „Nepoată” și 217 „Nașă” din ALR I, vol. II.

⁴¹ I. Gheție, *art. cit.*, p. 102.

⁴² Gheție—Mareș, *op. cit.*, p. 179.

O DISIMILARE CONSONANTICĂ PROPRIE GRAIURILOR DACOROMÂNE DE NORD

DE

ION A. FLOREA

S-a observat în literatura românească de specialitate că numeroase cuvinte care au o vibrantă în corpul lor fonetic prezintă și variante cu laterală în locul vibrantei. Fenomenul de „trecere” a vibrantei la laterală ar putea fi numit, în lipsa unor alți termeni mai potriviți, derotacizarea lateralei. După poziția vibrantei în cuvânt și în silabă, ca și după absența sau prezența în vecinătatea vibrantei a unei alte consoane care ar putea favoriza fenomenul (în primul rînd o altă vibrantă, dar și o laterală sau chiar o nazală dentală¹), se poate face o clasificare a situațiilor în care se produce derotacizarea în mai multe tipuri și subtipuri, precum urmează :

I. Derotacizarea necondiționată, în absența unei alte consoane favorizante, deci nu o disimilare, ci o simplă pierdere a vibrațiilor virfului limbii :

a) -r- (intervocalic) > -l : *călămidă* 'cărămidă' (NALR Mold. Bucov., pct. 464, din Bucovina, răspuns la întrebarea 655), *valice* 'varice' (*ibid.*, I MN pl. 41, pct. 566, 581, 651, 653, 658), *papalugă* 'paparudă' (ALM II/II, 1016 ; DLR : „Din bg. *peperuda*, *peperuga*“), bucovineanul *săleac*, *săleacă* 'sărac, săracă'², *cuculuț* 'cucuruz', din aceeași zonă³ ; b) -r (final) > -l : *slobol* în loc de *slobor* (NALR Ban., răspunsurile la întrebarea 721, pct. 28, 33, 69, 91, 93) ; c) r în nex consonantic, în poziție implozivă > l : *cuculbău* 'cureubeu', *colcodușă* 'corcodușă', *culcuduș*, *culdușel* 'corcoduș' (NALR Mar. II 471, 472, pct. 232 — 234, 237, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 1180, cu numeroase atestări din nordul zonei, și NALR Ban., răspunsul la întrebarea 1179, pct. 54), *culbătă*, *culcubătă* și *cuculbătă* 'cucurbetă' (ALR I/I 7, pct. 247, 257, 266, 355, 359, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 61, pct. 242, 245, 260, 273, 288, 289), *fofota* 'forfota', *mutelcă* (în numeroase localități din Moldova)⁴, *selbezi* 'sărbezi' (ALR II, MN 6920, pct. 76), *tolbă* 'torbă' (în Moldova,

¹ Sextil Pușcariu, *Disimilarea, diferențierea, despicarea, disocierea și înmugurirea sunanțelor*, în „Dacoromania”, X, 1943, p. 375: „... uneori, ca în cazul lui *tulpină*, în loc de *trupină*, al lui *clonean*, în loc de *cronean*, sau al lui *salpină* la aromânii olimpioți în loc de *sarcină*, r se disimilează în l chiar față de un r următor”.

² Mathias Friedwagner, *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*, Konrad Triltsch Verlag, Würzburg, 1940, p. 46, 47, 95, 174, 200, 244, 331, 338.

³ *Id.*, *ibid.*, p. 28.

⁴ Vezi Ion A. Florea, *Terminologia fierăriei în mediul rural din Moldova și Bucovina. Glosar*, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1981, p. 348.

ca apelativ și ca nume de familie)⁵, *tulbiță* 'torbiță', *tulca* 'turca' (ALR II 212, pct. 95); în același subtip pot fi încadrate și *belneveci* 'berneveci', *călmăjin* 'postav roșu' (<scr. *karmažin*, DA), *filhong* (NALR Mar. II 268, pct. 234, 239, în loc de *firhong* 'perdea' < germ. *Vorhang*), fără să ținem seama de vecinătatea lui *n*, căci simplul caracter imploziv al lui *r* favorizează transformarea lui în *l*.

II. Derotacizarea prin disimilarea primei sau a celei de a doua vibrante la *l*⁶ în cuvinte cu *r* în poziție *r* : a) disimilarea lui *r*- (inițial sau în grup consonantic inițial) în poziție *r* : *Luxandra* 'Ruxandra', *lisoare* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 215; < rus. *risor* < fr. *ressort*), arom. *lăndură*, *alăndură* 'rîndunică', arom. *alăstorn* 'răstorn', arom. *liscător* 'rișchitor'⁷, istrorom. *lumer*, (< *rumer* 'număr'), drom. *Gligore*, *veascuri* 'vreascuri' (NALR Transilv., răspunsul la întrebarea 733, pct. 282), *pleaftură* 'praftură', transilv. *cler* 'creier' (ALR I/II 13, NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 60), *glonțuros* 'grunțuros', *sciptură* 'scriptură'; b) disimilarea lui *-r*- (intervocalic) în poziție *r* : *alior* (față de *arior* < lat. *aureoleus*, CADE), *sălăriță* 'sărăriță', *Țaligrad* 'Țariograd', *călare* 'cărare', în Banat, *colastră* 'coraslă' (< lat. **colastra*)⁸, *colidor* (< fr. *corridor*, germ. *Korridor*; în ALM II/I 525, aproape general *calidor* < rus. *koridor*); c) disimilarea regresivă a lui *r* imploziv (dintr-un nex consonantic) în poziție *r* : *alcer* 'arcer', *cîlpător* 'lopată de pîine', în Hațeg⁹, *săltar* 'sertar'¹⁰, *tulbure* (și nume de familie în Moldova)¹¹, pronunțare devenită literară, *ulcior* (la ochi), *ulcior* 'vas de pămînt', *ulcicuri* 'orcicuri' (ALM II/II 985, pct. 27, 143), *uldori* 'urdori', *vîlsor* (< *vîrfcior*)¹², *chelner* 'cherner'¹³, arom. *călpitură*, 'crăpătură'; d) disimilarea progresivă *r* — *r* > *r* — *l* în *brățală* 'brățară'¹⁴,

⁵ Vezi *Moldova în epoca feudalismului*, Editura „Știința”, Chișinău, I, 1975, p. 515, 516.

⁶ Este cazul să repetăm, după M. Grammont, că „fonemul disimilat nu pierde decât unul sau unele din elementele sale articulatorii, nu pe toate [...] Cel mai adesea ansamblul elementelor care, după disimilare, rămîne din fonemul atacat, nu constituie un fonem existent și acest ansamblu este înlocuit de fonemul cel mai apropiat pe care îl posedă limba”, *Traité de phonétique*, Librairie Delagrave, Paris, 1933, p. 270. „Lichida *r* disimilată își pierde vibrația specifică și este înlocuită cu lichida cu alunecare *l*” (*ibid.*, p. 276). „*R* disimilat de *r* nu este cu dinadinsul *l*, pentru că *l* nu este rezultatul, ci un substitut al lui *r* disimilat” (*ibid.*, p. 277).

⁷ Th. Capidan, *Fărșeroșii*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, p. 201.

⁸ Nu credem că exemple precum *colastră* (alături de *curastră* < lat. *colastra*, Sextil Pușcariu, *Cătinel, arom. alina, dacor. călin, călăiu, căloiu, cășină*, în „Dacoromania”, III, 1923, p. 660) sau *doloare* (alături de *duroare* < lat. *dolorem*), arom. *căloare* (mai des chiar decât *căroare* < lat. *calorem*), grupate sub conceptul de disimilare prohibitivă, pot susține afirmația că trecerea legică lat. *-l-* > rom. *-r-* a fost oprită de poziția *r*, că, deci, lat. *-l-* a fost păstrat în aceste condiții; exemplele cu *-l-* sînt variante ale formei cu *-r-* și sînt rezultatul unei dishilări românești din formele *căroare, duroare, corastră* (ca și arom. *picular* față de *picurar* < lat. *pecorarius*), iar nu forme păstrate ca atare din latină. Dacă totuși poziția *r* poate împiedica transformarea lui *-l-* în *-r-* în epoca de formare a limbii române, acest lucru este doborât doar de rom. *sălmizdră* (mediogr. *σαλαμίζδρα*), vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea”, Iași, 1980, p. 263.

⁹ DA : *cărpător* < lat. *coopertorium* 'capac'.

¹⁰ Variantele *săltar, saltar* (general întâlnite în Moldova) nu sînt „create sub influența lui *a sălta*”, cum susține A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în „Bulletin linguistique”, V, 1937, p. 77, ci rezultatul unei dishilări consonantice : *r* — *r* > *l* — *r*.

¹¹ *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 221, 265, 298, 449.

¹² Sextil Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 378.

¹³ Pentru *chelner, muteldorn, blendorn*, vezi Ion A. Florea, *lucr. cit.*, s.v.

¹⁴ ALM II/II 870, pct. 27, 39.

cîrlan (prin metatază din **cîrnal* < **cîrnar* < lat. *carnalis*, -e 'făt')¹⁵, *mortal* 'mortar'¹⁶, *cireșel* (< *cireșer*)¹⁷, *burtical* 'cojoc de postav' (< *burticar*), *arcel* 'arcer', *crel* 'creier', *griel* (*grel*, *greluș*) 'greiere', *resoale* 'arcuri (la trăsură)' (ALM II/II 998, pct. 39, 78, 86, 91, 111, 115), *brăcile* 'cingătoare' (< *brăcire*, DA)¹⁸, *rindulică* (< *rindurică*, cu rotacism), *saramolă* 'saramură', *coraslă* (din *corastră*), *mătrăgulă* (< *mătrăgură*, la moși)¹⁹, *rosmalin* 'rosmarin'.

III. Derotacizarea prin asimilarea lui *r* precedat sau urmat de *l*: a) asimilarea regresivă în *sălceală* (< *sărceală* 'țesală'), băn. *lingroace* 'prune renglote' (< germ. *Ringlotte*), *plimba* (< **plimbla* < *primbla*, *preimbla*), *chilfosală* 'chirfoseală'; b) asimilarea progresivă în *călușel* (< *căluser*)²⁰.

IV. Derotacizarea în poziție *n*, în *scînciob* 'scrînciob', *tulpină* (< *trupină*), *scînti*²¹, *cleangă* 'creangă', *cloncan* 'croncan', *siliman* (variantă din Săliște a lui *siriman* 'sărman'), arom. *salțină* 'sarcină', *mildzeană* 'mînzare' (alături de *mirdzeane*), poate și maram. *pilon* 'piron'²².

Uneori coexistența formelor cu vibrantă și a formelor cu laterală poate fi determinată de etimon: *borborosi*, *bolborosi*, *bolbolosi*²³, *bărbieri* și *bărbili*²⁴, *căprar* și *căpra*²⁵, *almar* și *armar*, *mîrced* și *mîlced*²⁶, *moclină* (Maramureș) și *mocrină* (Năsăud) 'loc mocirlos'²⁷, *pilulă* și *pirulă*²⁸, *Grigore* și *Gligore*²⁹.

Disimilarea poate fi totală, pînă la dispariția vibrantei, ca în *curastă*, *corastă* (general în Transilvania, cf. NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 846), *fereastă*³⁰, (ochi) *albaști* (NALR Mold. Bucov. I, MN pl. 6, pct. 464, 465,

¹⁵ Dacă etimologia stabilită de V. Bogrea, *Cîrlan*, în „Dacoromania”, I, 1920–1921, p. 247, este acceptată, căci există și părerea că în *cîrlan* am avea a face cu fenomenul de despicare a consoanței *l* (> *rl*) din *călan*.

¹⁶ Des în nordul țării. În NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 668, în foarte multe puncte: 473, 484–487, 509, 540, 548, 550, 647, 653, 668.

¹⁷ S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română*, în „Dacoromania”, I, 1920–1921, p. 328.

¹⁸ „Prin disimilarea grupului *r-r* în *r-l*, cf. CDDE nr. 174”.

¹⁹ Sever Pop, *Rotacismul în comuna Apram Iancu (Vidra de Sus) din Munții Apuseni*, în „Dacoromania”, VI, 1929–1930, p. 393.

²⁰ S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare...*, p. 328.

²¹ În acest cuvînt, după opinia lui Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, Fundația pentru literatură și artă, București, 1940, p. 34, însușită și de Al. Procopovici (*Clindi*, în „Dacoromania”, X, 1941, p. 71), s-ar fi putut disimila *r* sub influența infinitivului lung *scrîndire*.

²² NALR Mar. II 286, pct. 232, 235, 238.

²³ DA: „Onomatopee, înrudită cu ucr. *borborosy* 'mormăituri' (cf. sârb. *blaboriti*, *brborite* 'a mormăi', bg. *blabaljă* *bălboljă* 'flecăresc', *brăboljă*, *brăborjă* 'flecăresc lucruri neînțelese’)”.

²⁴ Din substantii vele corespunzătoare: *bărbier* < it. *barbieri*, ngr. *barbêris*; transilv. *borbil* < magh. *borbély*.

²⁵ DA: „Din magh. *káprár*, *káprál*, bg. *kapral*, sârb. *kaplar*”; CADE: „germ. *Kapral*, alterat prin etimologie populară”.

²⁶ G. Giuglea, *Elemente vechi grecești în limba română*, în „Dacoromania”, X, 1943, p. 429–430.

²⁷ Ucr. *mokljak*, *mokrina* 'loc mocirlos’.

²⁸ Fr. *pilule*, magh. *pirula*, cf. DLR.

²⁹ Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, după ce arată că în zona anchetată numele *Grigore* apare în variantele *Gligor*, *Gligore*, *Gligorie*, *Grigole*, *Grigore* ș.a. (p. 249) și că își are originea în gr. Γρηγόριος adaugă: „venit prin filiație slavă, cum arată și forma disimilată *Gligor*”. Cf. și G. Weigand, „Jahresbericht...”, XXVI–XXIX, 23.

³⁰ I. Gheție, *Baza dialectală a limbii române literare*, Editura Academiei R. S. România, 1975, p. 155, 401, 423, 458, 478, 508, 540, 564. *Tratat de dialectologie românească*, „Scrisul Românesc”, Craiova, 1984, p. 329: „Grupul -str- se reduce la -st- în *fereastă*, *nost* [...] etc. (ALR

467, 501, 550), *scîntit* și *chintit*³¹, *ucior*, *udori*, *pintre* 'printre', arom. *nuntu* 'înăuntru', *căă* 'cătrefe'³², drom. *propietar*, *propietate*, *propiu*³³ s.a.

Tendința este mai veche, din perioada formării limbii române: *alt*³⁴, *frate*, *împărat*, *îndărăt*, *preste* (*peste*), *rost* ș.a. În latina vorbită, dispariția lui *r* fie prin reducerea grupului *-rs-* la *-ss-* și *-s-*, fie prin disimilarea *r - r > l - r* sau *zero - r*, probată în inscripții, s-a menținut și în limbile romanice: lat. *dorsum* > *dossum*, rom. *dos*, ital. *dosso*, prov., catal. *dos*; lat. *sursum* > *sussum*, rom. *sus*, ital. *suso*, prov., catal. *sus*, span. *suso*, port. *sozzo*; lat. *colian-drum* în loc de *coriandrum*, lat. *pelegrinis* în loc de *peregrinis*; lat. *frates*, *fratibus* în loc de *fratres*, *fratribus*³⁵.

Ca o reacție la trecerea vibrantei în laterală, în numeroase cuvinte, în unele sau în toate graiurile dacoromâne se petrece și fenomenul invers, rotacizarea lateralei, adesea ca rezultat al unei asimilări *l - r > r - r*: *cărturar* (< ngr. *hartularios*), *carapăr* 'calapăr', *vorbura* 'volbură', *saramură* (< ngr. *salamura*)³⁶, *corceriță* 'colceriță', *rouruscă* (alături de *lăuruscă* < lat. *labrusca*), *grangur* (< **glangur* < **galgur* < lat. *galgulus*), *r - l > r - r*: *zarzără* (< tc. *zerdali*, bg. *zarzala*, *zarzalija*), *rariță* (< bg. *ralica*) *trandafir* (< ngr. *trantafillon*), *patrahir* (< ngr. *patrahili*)³⁷, *arhanğăr* 'arhanghel', *cremenar*³⁸, (*h*)*orbariț* 'orbalț' (< magh. *orbanc*)³⁹, *criștar* 'cristal'; sau al unei disimilări *l - l > r - l*: *prăsele* 'plăsele', *l - l > l - r*: *larea* 'lalea', *plăsară*, *l - n > r - n*: *corindă* 'colindă', *verincă* 'velință', *surcină* 'sulcină', dar și fără vecinătăți favorizante, mai ales imploziv: *sorniță* 'solniță', *boterniță* (< *botelniță* 'botniță'), *corhoz* 'colhoz', *bașordină* 'bașoldină', *burfeie* 'bulfeu', *cărca* 'călea', *ciorpan* 'ciolpan', *corduș* (< *colduș* 'sărman, orfan'), *corcăi* 'colcăi', *ceambur* 'detășament (tătăresc) de pradă' (< ucr. *čambul*), mai rar exploziv, în nex: *scrifosi* 'selifosi', *scripi* 'sclipi', *priji* 'plivi', *agrice* 'aglice' (DA: din sîrb. *jaglika*, *jaglac*), bucov. *climunc* 'clin, unghi' (< germ. *Krümmung*, DA).

Datorită asemănării lor în condiții de articulare slăbită, *r* și *l* își schimbă uneori locul între ele, ca în variantele: *polecără*, *balercă*, *lingroate*, *lacră*, *holercă* (această variantă și sub influența lui *holeră*), megl. *lariță*, în loc de *poreclă*, *barelcă* (< ucr. *barilka*), *ringloate*, *raclă*, *horelcă*, *raliță*. În formele metatezate

II, s.n., VI, h. 1669—1672), Maramureșul înscriindu-se într-o arie largă ce cuprinde aproape toată Transilvania, Crișana, nord-estul Banatului și nordul Olteniei"; (vezi și *ibid.*, p. 371).

³¹ NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 324, pct. 244, 246, 253, 280, 405, 406, 425, 428—432, 447.

³² Th. Capidan, *Fărșeroșit*, p. 199.

³³ *Tratat...*, p. 173, disimilare *r - r > r - zero*, în partea de vest a Munteniei și în Oltenia de sud.

³⁴ O. Densusianu, *Isloria limbii române*, II, Editura Științifică, București, 1961, p. 34: „*r* a dispărut prin acțiunea disimilatoare a unui *l* precedent în *alt* < *alterum*”.

³⁵ H. Mihaescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Editura Academiei R. S. România, 1960, p. 100, 118.

³⁶ Poate fi invocată și apropierea de rom. *sare*.

³⁷ Dar și contaminat, ca și cuvîntul precedent, de rom. *fir*, cf. DM.

³⁸ Cu înțelesul 'pușcărie', din *criminal*. Cu siguranță nu este vorba de necesități de rimă decât în cazuri precum „Într-o frunză de ațari/ Pe poartă la cremenari”, text popular din Volovăț (vezi M. Friedwagner, *lucr. cit.*, p. 155), dar poate fi invocată, în schimb, mai mult decât asimilarea, o substituție de „sufixe” *-al* cu *-ar*; vezi și situația inversă în *intermedial*.

³⁹ ALM II/II h. 838, în est și sud, în aproximativ aceleași puncte în care se rostește și *urcior* (vezi nota 50).

se remarcă tendința vorbitorilor de a articula întâi laterala, ca fiind mai ușor de articulat, și apoi vibranta.

După cum se poate observa, cele două fenomene fonetice, trecerea vibrantei în laterală și invers, nu manifestă preferințe sau restricții din punctul de vedere al originii (și, implicit, vechimii) cuvintelor supuse transformărilor. Cuvintele pot fi de cele mai diverse vechimi și origini; ele pot fi moștenite din latină (*albastru, călca, cărare, corastră, creier, cucurbeță, curcubeu, duroare, greier, lăuruscă, mărce, păcurar, plimbare, scarbăd, turbare, turbura, urcior*⁴⁰, *urdori*), împrumuturi vechi slave (*colindă, sclipi, scrinți, vreascuri*), bulgărești și sirbești (*berneveci, raliță, solniță, pararudă, terbă*), ucrainene și poloneze (*ceambul, mutercă*), maghiare (*carmazin, coldus, căprar, cristal, felezeu, almar*), germane (*cherner, forhang, muterdorn, renglotă*), neogrecești (*cărămidă, cărlular, salamură, sertar, zarzălă*), turcești (*ciolpan*), cu etimon neprecizat (*arcer, corcodușă, praftură, sclifosi*), diferite neologisme (*calendar, mortar, pilulă, varice*), formații românești (*botelniță, colcăi, plăsea, sărăriță* ș.a.). Această constatare este, de altfel, în concordanță cu observația că fenomenele în discuție, ca „accidente fonetice generale”, au drept caracteristică „neregularitatea cu care apar”⁴⁰. În această privință, Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, a observat că „legile disimilării [...] n-au [...] caracter obligatoriu”, citind diferite exemple de disimilare care, prin repartitia lor geografică cu totul neegală, arată de fapt cit de puțină asemănare are disimilarea cu o lege fonetică⁴¹.

Înainte de a trece în revistă explicațiile date pînă acum și de a schița un punct de vedere asupra acestor transformări în consonantismul românesc, reamintim situația acestor două sunete în cadrul general al limbajului uman: „Distincția dintre cele două tipuri de lichide este puțin frecventă și instabilă. Puține limbi, în afara lumii occidentale, disting [r] și [l]. Marile limbi din Extremul Orient, chineza și japoneza, de exemplu, ignoră această distincție. În aceste limbi nu există decît un fonem lichid, realizat ca vibrant sau ca lateral, după context. După R. Jakobson, aceasta e una dintre ultimele distincții pe care și-o însușesc copiii. Această instabilitate între cele două tipuri de lichide se regăsește și în fonetica diacronică”⁴².

Sextil Pușcariu arată⁴³ că „dintre consonante, cea mai expusă disimilării e consonanta cea mai greu de pronunțat, vibranta *r*. Ea apare înlocuită de obicei prin *l*, prin *n* sau, mai rar, prin *d*”.

Observăm că în cele mai multe cazuri disimilarea este regresivă, primul *r* (cel disimilat) aflîndu-se în silabă pro tonică: *alcer, alcior, vîlsor* 'vîrfeior', *săltar, Gligore, colidor, alior, uldori, sălăriță, scriptură*, arom. *lișcător* 'rișchitor', la fel ca și la asimilarea lui *r*...*l*: *sălceală, plimba* (prin faza **plimba* < *primbla*), *lingloace* 'renglote'. Dacă poziția atonă este favorabilă articulării mai puțin insistente, fără vibrațiile apexului, totuși această lipsă a accentului nu este obligatorie, căci în destule cuvinte *r* supus transformării în *l* se află chiar în silabă tonică: *pleascuri, colastră, pleaftură, călare* 'cărare', *tulbure*. Dar comun

⁴⁰ S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, V, 1927—1928, p. 792.

⁴¹ Apud S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, VII, 1931—1933, p. 452.

⁴² *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, Paris, 1973, p. 304.

⁴³ S. Pușcariu, *Disimilarea...*, p. 375.

acestor situații este tipul regresiv, fapt care arată cât de importantă este anticiparea mișcărilor articulatorii pentru transformarea în discuție. Însă nici această explicație nu este valabilă pentru toate transformările inventariate mai sus, ci doar pentru cea mai mare parte dintre ele, de disimilare (sau asimilare) regresivă.

Maius Sala observă⁴⁴: Datorită tendinței de a realiza silabe deschise [...], o serie de opoziții consonantice valabile la inițială de silabă nu există la finală de silabă (cf. B. Malmberg, *Str. phon.*, 167). În română, mai ales în graiuri, unde tendința spre silabă deschisă este mai puternică, dispăre adesea distincția între [r] și [l] la sfârșit de silabă. Numeroase treceri de la [l] la [r] și invers (lat. *exalbidus* > rom. *searbăd*, lat. *mulsa* > rom. *mursă*, *torbă* > *lobă* > *urdoare* > *uldoare*) pot fi explicate astfel. De observat faptul că în cazurile considerate disimilări [r] — [r] < [l] — [r], primul [r] este imploziv, ceea ce ne permite să interpretăm această transformare și ca o pierdere a unei opoziții consonantice⁴⁵. Numeroase exemple de trecere a „consoanelor” cu zgomot⁴⁶ la laterale, vibrante și nazale în poziție implozivă (lat. *admissarius* > rom. *armăsar*, lat. *nuptiae* > rom. *nuntă*, lat. *signum* > rom. *semn*, *pimniță*, *gramnic*, *răsalniță*⁴⁵, *arventist*⁴⁶, *arvocat*, *logornă*) sau de dispariție a implozivelor (*aventist*, *ibid.*, pct. 414, 531, 537, 762, 812, 886, *cloponiță*, *udori*⁴⁷, *ucior*, *venic*) arată că această tendință spre silabă deschisă este reală. Rămân însă destule situații în care consoana care se schimbă, intervocalică sau într-un grup de consoane, nu este implozivă: *călămidă*, *valice*, *cler* 'creier', *scintii*, *cleangă*, *prăsele*.

Numai repartizarea geografică⁴⁸ — dacă există vreuna în cazul unui accident fonetic (în principiu posibil oricând și oriunde) — ar putea să furnizeze o explicație cuprinzătoare, dacă nu asupra cauzelor, măcar asupra condițiilor favorabile înlocuirii vibrantei cu laterala sau invers.

O primă imagine a ariei cu vibranta trecută la laterală ne oferă ALRM I/II 206 „mi-am scrîntit o mîină” (vezi harta 1)⁴⁹, în care formele *scîntit*, *scîntit*, *slîtit* și (cu dispariția vibrantei) *scîntit*, *schîntit* cuprind Moldova, nordul Transilvaniei, Maramureșul, Crișana, părți din Banat și nordul Olteniei, iar formele *scrîntit*, *scrîntit* au arie principală în Muntenia, Dobrogea și sudul Olteniei, în estul extrem al teritoriului anchetat și se întîlnesc și în puncte din sudul Moldovei, din sudul Transilvaniei și în unele părți din Banat.

Pentru Moldova, cele două arii *scîntit*/*scrîntit* (cu lichidă în nord și centru, cu vibranta păstrată în sud) se confirmă și se precizează cu datele oferite

⁴⁴ În *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 18.

⁴⁵ ALR II, s.n., I 188, pct. 362, 531, 728, 762, 784, 791, 928.

⁴⁶ ALR II/1 192, pct. 514, 520, 723 876, 899.

⁴⁷ ALR I/1 15, pct. 65, 295, 305, 320, 337, 647, 662 672, 772; NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 127, pct. 245, 256, 262, 267, 312, 335, 350, 369, 371, 400, 402, 428, 429, 441.

⁴⁸ Mulțumim călduros și pe această cale colegilor de la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București și de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Cluj-Napoca, anchetatori și autori ai NALR *Muntenia* și *Dobrogea* (NALR MD), NALR Ban. și NALR *Transilvania* (NALR Transilv.), pentru amabilitatea cu care mi-au permis să folosesc materialul încă inedit aflat la cele două institute.

⁴⁹ Reprodusă și de Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, harta 4.

de NALR Mold. Bucov. (vezi harta 2, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 324). Tot în Moldova, arii asemănătoare pînă la identitate cu ariile *scîntîlî / scrîntîlî* prezintă și dubletele *pleaftură / praftură* (vezi harta 3, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 2524) sau *plăsele / prăsele* (vezi harta 4, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 808). În toată Moldova se spune numai *ulcior* ('vas de pămînt' și 'inflamație la ochi')⁵⁰, *săltar* și *uldori* (acolo unde apare cuvîntul, concurat de *puchi, puchini*), arii care au o extindere considerabilă în tot nordul dacoromân. Aceleași constatări pot fi făcute, în linii generale, și pentru *alcer*, întîlnit în nordul Transilvaniei⁵¹, în puncte din Maramureș⁵², în puncte din nordul și vestul Moldovei⁵³, ca și pentru *cucubetă* sau *cuculbetă, culcuduș, crel, cler, clei* 'creier', *griel, grele*, înregistrate în majoritatea punctelor din Maramureș. Transilvania, Crișana și în puncte din Banat. Foarte elocventă pentru teritoriul transilvănean (rețeaua NALR Transilv.) este repartiția geografică a variantelor *sălăriță*, în nord, și *sărăriță*, în sud (vezi harta 5, realizată pe baza răspunsurilor la întrebarea 766).

Se conturează astfel o arie dacoromână nordică cu *l* provenit din *r* (*ulcior, scîntîlî, săltar, uldori* ș.a.) sau etimologic (*plăsele*), opusă unei arii sudice (cuprinzînd Muntenia și Dobrogea, părți din Oltenia și din Banat și sudul Transilvaniei), cu *r* etimologic (*urcior, scrîntîlî, sertar, urdori*) sau provenit din *l* (*prăsele*). Chiar dacă nu se cunosc etimologiile lui *arcer* și *praftură*, repartiția variantelor este aceeași: *alcer* și *pleaftură* la nord, *arcer* (incluzînd și o arie *arcel*) și *praftură* la sud. Precizăm că nu toate izofonele coincid între ele — de exemplu, *ulcior* 'vas de pămînt' coboară în nordul Munteniei și Dobrogei ca și în puncte din nord-estul Olteniei (vezi harta 6)⁵⁴, *urcior* (la ochi) se păstrează nealterat în Banat, în părți din Crișana și din Maramureș (vezi harta 7, realizată pe baza ALR I/I 16), *arcer* este aproape general în Moldova⁵⁵, formele *zăgîlnă* și *zăgîrnă* (etimologia necunoscută) se întîlnesc în același spațiu din sudul Moldovei⁵⁶, iar *clei, griel, cuculbetă* se întîlnesc numai în ținuturile de peste munți —, dar fascicoul de izofone rezultat prin cartografierea fenomenelor în discuție configurează în mod cert cele două arii: sudică (cu vibrantă) și nordică (cu laterală). Mai mult, cuvintele în care fenomenul se manifestă doar accidental se întîlnesc în puncte dintr-o arie sau alta după cum prezintă vibrantă în locul lateralei sau invers. De exemplu, *belneveci* în punctul 536 din centrul-vestul Moldovei, dar *să carșe* 'să calce' și *ferezău* 'felezeu'

⁵⁰ Vezi și ALM II/I 682 „ulcior“ 'vas de pămînt'; varianta *ulcior* apare în marea majoritate a punctelor, varianta *urcior*, doar în pct. 34, 78, 80—82, 96, 97, 99, 190, 210, 226. ALM II/I 764 „urcior (la ochi)“ prezintă forma *urcior* în pct. 34, 69, 74, 80—83, 94, 96, 97, 99, 106, 113, 118, 165, 190, 210, 212, 217, 219—222, 226, în două arii (est și sud) în care apare și *urdori* (în majoritatea punctelor, *uldori*, *ibid.*, 765). În comparație cu ariile sudice (și estice) în care apar variantele *urcior*¹⁻² și *urdori*, aria lui *paparudă* (tot cu *r* etimologic păstrat) este mai restrînsă, cuprinzînd, afară de pct. 202, 206, 209, 211, 212, 216—219, 221—223 (din sud), doar încă alte două pct. (112, 165), în timp ce *papalugă* (și variantele) este evasi-general, *ibid.*, 1016.

⁵¹ NALR Transilv., răspunsurile la întrebarea 264.

⁵² NALR Mar. I 90, pct. 224, 229, 235.

⁵³ NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264, pct. 487, 490, 494, 502, 564, 579, 668.

⁵⁴ Realizată pe baza NALR MD, răspunsurile la întrebarea 768, și a NALR Olț. II 237.

⁵⁵ NALR Mold. Bucov., răspunsurile la întrebarea 264.

⁵⁶ *Ibid.*, răspunsurile la întrebarea 921.

în pct. 613, spre sud; *călămidă*, *săleacă* în Bucovina, *veascuri* în nordul Crișanei, *sălbezesc* în nordul Banatului, dar *prigim* 'plivim' în Muntenia⁵⁷, *Frueraș* (nume de familie la Tîrgu Ocna) în sudul Moldovei⁵⁸. Și altor cuvinte, urmărite în textele vechi de I. Gheție, *turbure* și *ferestra*, le-ar corespunde aceleași arii⁵⁹. Pe baza atestărilor din documente, I. Gheție fixează și data inovației (secolul al XVIII-lea), dar datarea privește numai aceste cuvinte, căci *tulbă*, *tulbîță* 'torbă, torbiță' se întîlnesc la Dosoftei un secol mai devreme, ca și *scripește* (pentru *scipește*).

Reținem din cele spuse pînă aici configurația ariilor și faptul că *r* se pronunță mai greu (nu numai de către copii), iar în anumite condiții (vecinătatea altei vibrante sau a unei laterale, poziție implozivă slabă, scurttime prin apartenență la un grup consonantic), cu tensiune articulatorie scăzută și cu un mai mic număr de vibrații⁶⁰, ceea ce îl apropie pînă la identificare de laterală.

Dacă încercăm o corelare între repartiția formelor pe teren și observațiile privitoare la articularea lui *r*, ar trebui să conchidem că vorbitorii din nord au uneori o articulație mai puțin marcată a lui *r*, caracterizată prin tensiune articulatorie scăzută și pierderea vibrațiilor specifice.

UNE DISSIMILATION CONSONANTIQUE PROPRE AUX PARLERS DACO-ROUMAINS DU NORD

RÉSUMÉ

À partir des constatations de certains chercheurs selon lesquels le traitement $r...r > l...r$ (dans des mots comme *turbure* > *tulbure*) ou $r...r > r...zéro$ (dans des mots comme *ferestra* > *ferestă*) semble caractériser les parlers du Nord, l'auteur se propose d'examiner, en se servant des données fournies par l'ALR et le NALR, la répartition des variantes phonétiques des mots *arcer*, *creier*, *cucurbetă*, *scrintit*, *urcior* (maladie de l'oeil), *urcior* (récipient en terre), *urdori*, etc.

L'analyse du matériel dialectal met en évidence la prépondérance des formes à latérale dans les parlers daco-roumains du Nord et des formes à vibrante dans les parlers de Sud.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

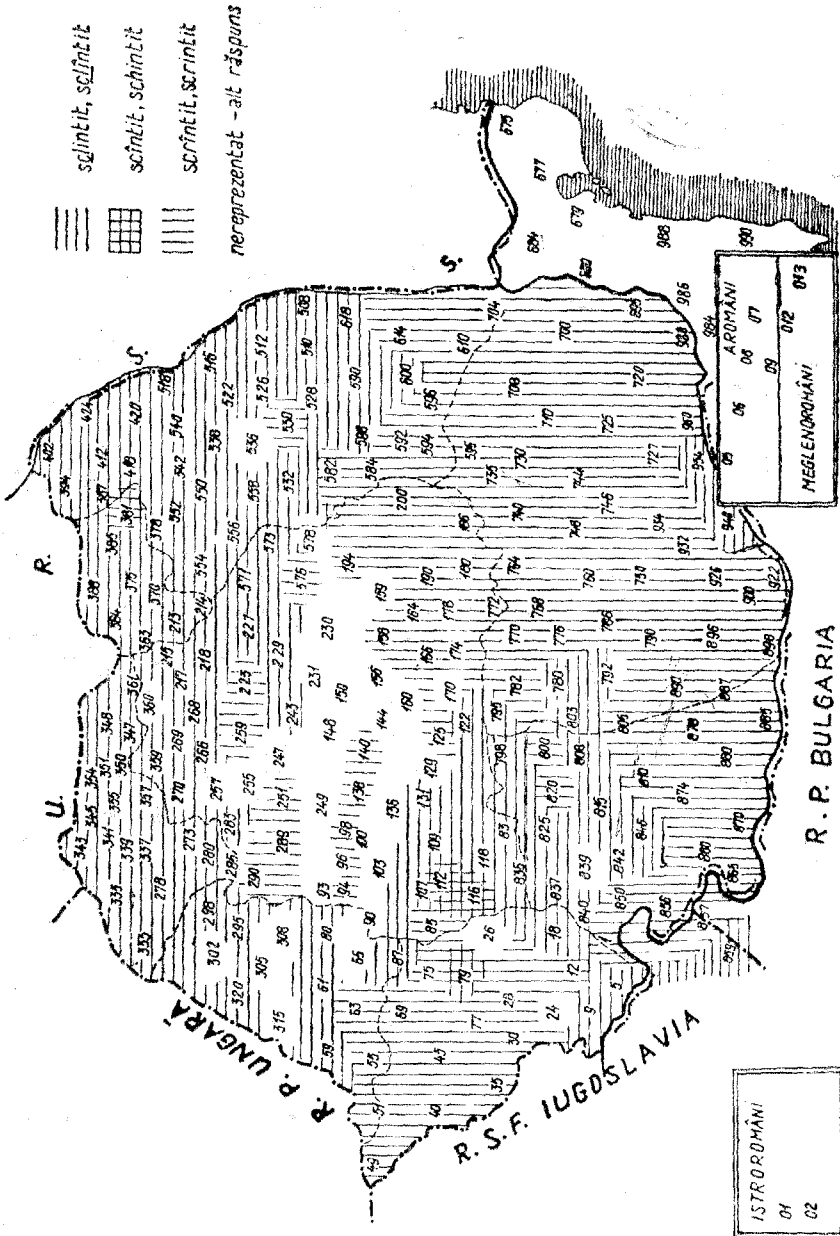
⁵⁷ ALRT, p. 236, pct. 705.

⁵⁸ *Moldova în epoca feudalismului*, II, p. 330.

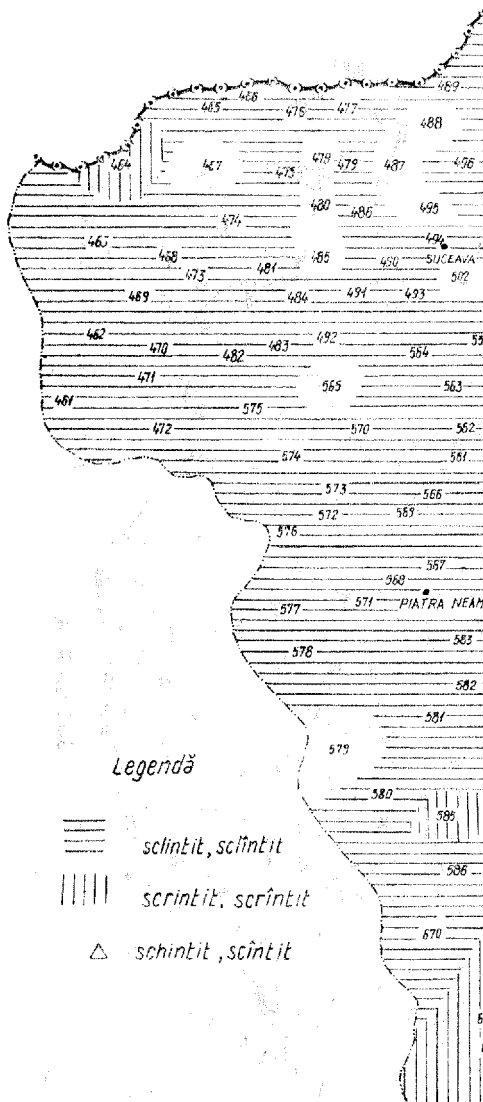
⁵⁹ I. Gheție, *lucr. cit.*, p. 155: „disparația lui *r*, prin disimilare totală în *ferestă*, se întîlnește astăzi într-un vast teritoriu care cuprinde Transilvania (cu excepția regiunii sudice) și Moldova. *Ferestă* mai apare și prin Banat și vestul Olteniei”; și: „trecerea lui *r* la *l* în *tulbura*, *tulbure* (și derivatele) este o inovație a graiurilor nordice. Singurele graiuri care l-au menținut pe *r* etimologic (deși cunosc și ele pe alocuri inovația) sînt cele muntenești — sud-ardelenești”.

⁶⁰ St. Lelescu, *Cercetări experimentale asupra consonantei românești R*, Sibiu, 1944, stabilește că *r* se rostește în medie inițial cu 2,57 bătăi, medial cu 1,38 bătăi și final cu 1,92 bătăi.

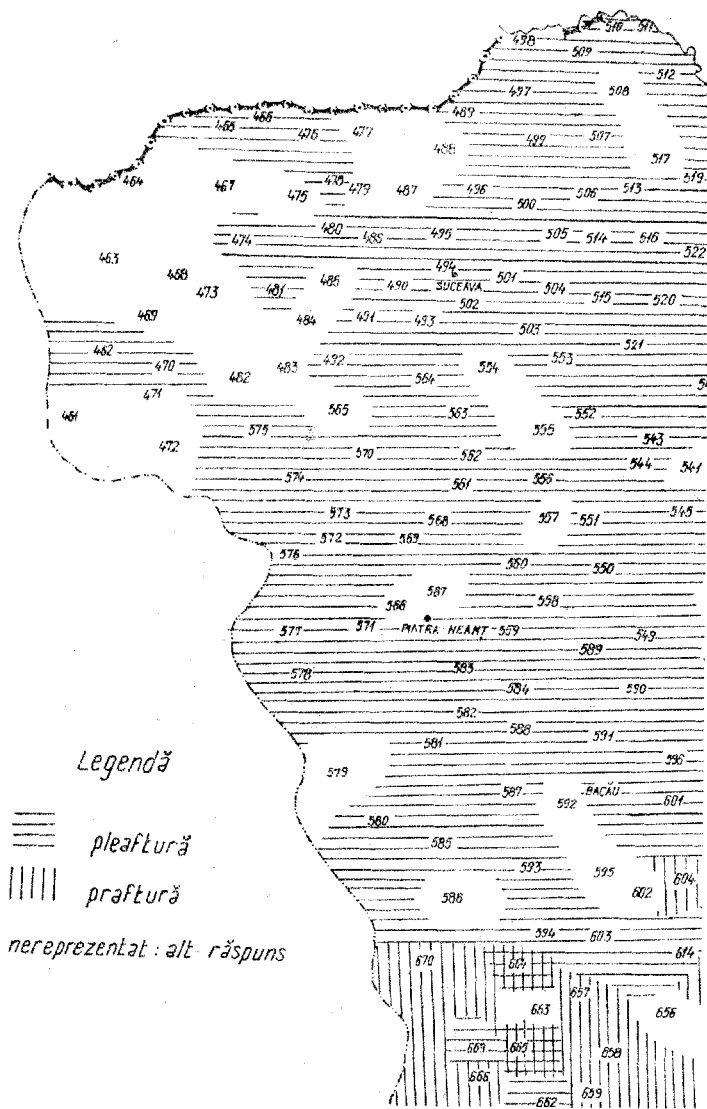
"Mi-am scrisit o mîină"

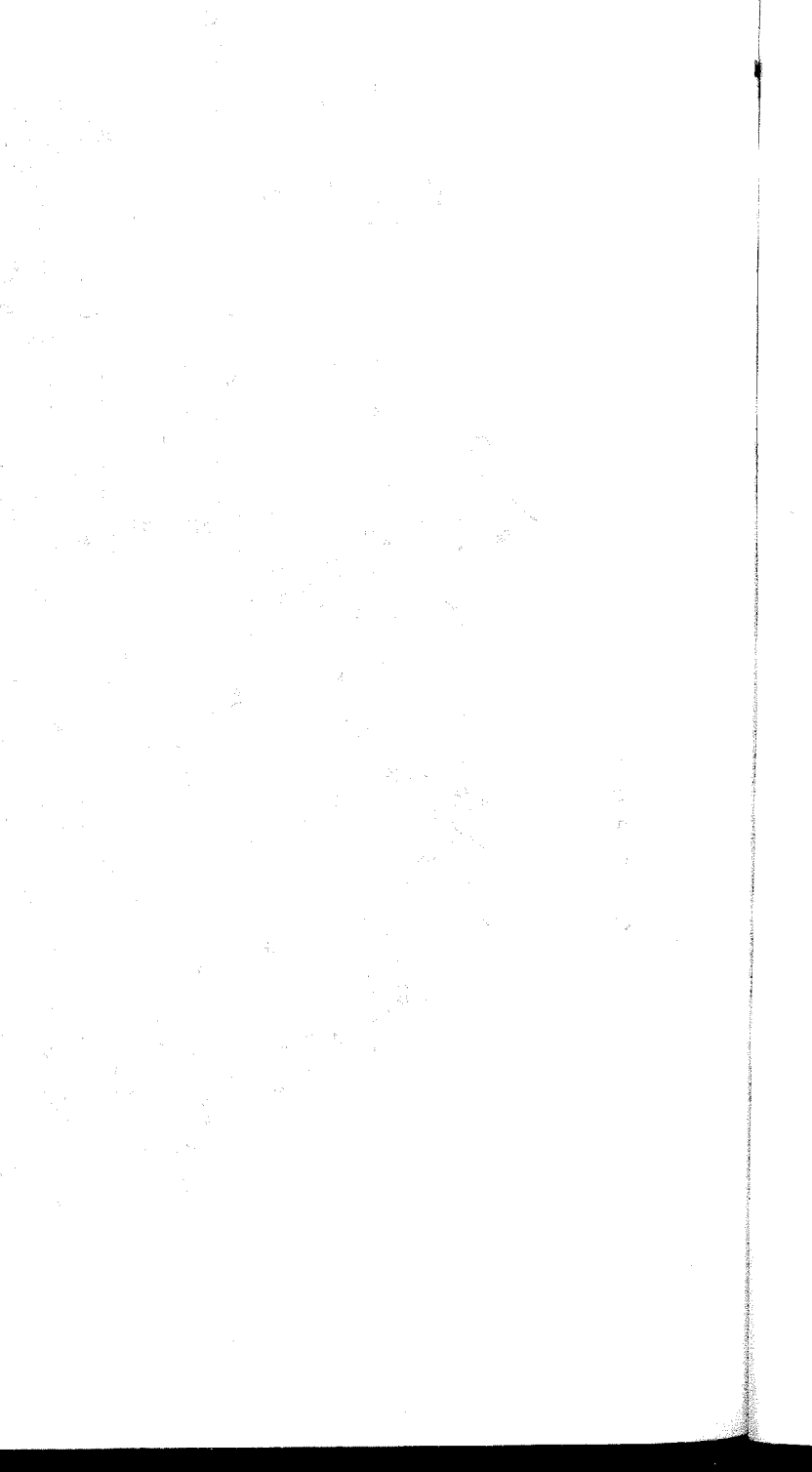

* Mi-am scrintit o mână "

Variantele fonetice ale substantivului «praftură»

ÎN LEGĂTURĂ CU IOTACIZAREA VERBELOR ROMÂNEȘTI

DE

ION CALOTĂ

O chestiune care prezintă un interes deosebit pentru morfologia verbului românesc este așa-numita problemă a iotacizării.

În legătură cu denumirea de iotacizare, vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 302—303, nota 1, care arată, pe drept cuvânt, că termenii *iotacizare*, *disiotacizare* sînt improprii, între altele pentru că denumesc fenomene fonetice, în timp ce, în cazul nostru, cel puțin pentru unele situații, este vorba de un fenomen morfologic, analogia. Cum, însă, în ciuda criticii aduse, termenul iotacizare s-a impus în literatura de specialitate, fiind întrebuințat și după 1947 de lingviști ca Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în *Mélanges Mario Roques*, vol. III, Paris, 1952, p. 195 și urm. (republicat de Sever Pop în vol. *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 281—315), Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 456 nota 2, Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome II, Lund, 1955, p. 993 și urm., Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 208 și urm., folosim și noi această terminologie impusă prin uz, cu toate că în tratatul academic de *Istorie a limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 259, găsim întrebuințat termenul *iodizare*.

După cum este în general admis astăzi, înțelegem prin iotacizare fenomenul de alterare a consoanelor *l*, *d*, *n*, *r*, la care Sever Pop¹ a adăugat și pe *l*, iar noi² am adăugat și pe *s*, pe baza formelor (eu) *ieș*, (eu) *beș*, pe care le-am descoperit în graiul rudarilor din Oltenia, ca fenomen aproape general. Întrucît aceste forme nu pot fi decît etimologice, ele sînt arhaisme păstrate numai de graiul rudarilor. Iotacizarea lui *s* a dispărut de timpuriu din graiurile dacoromâne, formele iotacizate fiind înlocuite cu cele refăcute analogic, dar este cert că fenomenul exista în graiurile din Transilvania sud-vestică în momentul cînd rudarii au învățat românește și chiar în momentul părăsirii acestei zone și al sosirii lor în Oltenia, pe la începutul secolului al XVII-lea. Din afirmația acad. Al. Graur (*Tendințele actuale ...*, p. 207), „nu mi-e clar pentru ce nu găsim exemple de *s* atacat, verbele latinești ca *exeo*, *uissio* neavînd în românește urmași cu *ș* la persoana I“, rezultă că acest arhaism este

¹ Sever Pop, *La iotacisation dans les verbes roumains*, în vol. *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux, 1966, p. 296—297; în continuare, referir-le se vor face la acest volum.

² Ion Calotă, *Graiul rudarilor din Oltenia*, rezumatul tezei de doctorat, Craiova, 1974, p. 26 și urm.

necunoscut limbii scrise sau altor graiuri dacoromâne. Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 313, în capitolul VI, *Les autres consonnes*, lasă să se înțeleagă că o formă *ieș*, de persoana I, trebuie să fi existat, iar de la aceasta s-a refăcut forma *ies*: „On retrouve des traces de cette forme: ar. *baš* 'je baisse', du lat. *basio* (REW, 3, 971); dr. *ingraș* 'j'engrais', du lat. **ingrassio* (REW, 3, 4 427); dr. *ies* (de *ieș*) 'je sors', du lat. *exeo* (REW, 3, 3 018)". Cu toate acestea, nici S. Pop nu trece consoana *s* printre consoanele iotacizate. În cele șase consoane (*t*, *d*, *n*, *r*, *l*, și *s*) se termină radicalul unor verbe latinești de conjugarea a II-a și a IV-a, care, sub influența lui iot următor din *-co*, *-io* de la persoana I singular, se transformă după cum urmează: *t* > *f* (*sentio* > *simf*³, *d* > *q* > *z* (*audio* > *auq* > *auz*), *n* > *ñ* > *i* (*venio* > *viñu* > *viñu*), *r* > *ř* (*morio* > *morřu* > *mori*), *l* > *l'* > *i* (*salio* > *sal'u* > *saiju* > *sai*), *s* > *š* (*exeo* > *ieš*, *uissio* > *beš*). În astfel de verbe, de conjugarea a II-a și a IV-a, iotacizarea a avut loc prin evoluție fonetică normală. După modelul acestora, prin analogie, și unele verbe de conjugarea a III-a și-au constituit, la persoana I singular, o formă verbală iotacizată, introducând între radical și desinență una dintre vocalele caracteristice conjugării a II-a sau a IV-a, ele rămânând totuși de conjugarea a III-a⁴: **excolio* > *scof*, **credeo* > *crez*, **rideo* > *rîz*, **cadeo* > *caz*, **vendeo* > *vînz*, **poneo* > *pui*, **exponeo* > *spui*, **quaereo* > *ceriu*, devenit apoi *cei*, prin analogie cu *sai*⁵. Aceste forme verbale, numite iotacizate, indiferent dacă provin prin evoluție fonetică normală sau prin analogie, se întîlnesc nu numai la persoana I indicativ prezent, ci și la alte moduri și timpuri, precum și la derivatele de la verbele respective. Sever Pop (*La iotacisation...*, p. 284—285) constată că formele verbale iotacizate se întîlnesc în următoarele situații:

1) la persoana I a indicativului și conjunctivului prezent (*simf* — *să simf*, *scof* — *să scof*, *auz* — *să auz*, *crez* — *să crez*, *viu* — *să viu*, *pui* — *să pui*, *mori* — *să mori*, *cei* — *să cei*, *piei* — *să piei*, *sai* — *să sai*); la acestea noi am adăugat formele *ieș* — *să ieș*, *beș* — *să beș*;

2) la persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent (*să auză*, *să viie*, *să iașă*, *să ieșe*);

3) la gerunziu (*scofînd*, *crezînd*, *puînd*, *muînd*, *ieșînd*);

4) la participiul trecut, unde alterarea se datorează analogiei, și la toate timpurile compuse, precum și la mai mult ca perfect (*crezut*, *să fi crezut*, *crezusem*);

5) la perfectul simplu (*crezui*);

6) în derivate, cu ajutorul sufixelor *-lor*, *-loare*, *-lură* (*arzător*, *arzătoare*, *înghițitură*).

Se mai formează derivate și cu alte sufixe. S. Pușcariu (*Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, p. 72, nota) citează derivate ca *crezare*, *crezămînt*, *pierzanie*, *ascușime*, *ascunziș*, *arzo* etc. (vezi și Al. Graur, *Tendințele actuale...*, p. 208).

Multitudinea situațiilor în care apar formele verbale iotacizate demonstrează faptul că acestea au fost cîndva generale: „... le phénomène de la

³ Avem în vedere aici numai tratamentul dentalelor urmate de iot, nu și celelalte transformări fonetice pe care le-au suferit cuvintele respective.

⁴ Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 302, nota 1; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456, nota 3.

⁵ Cf. G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 298—299, Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 306.

iotacisation a toutes les apparences d'avoir été général dans le passé de la langue roumaine" ⁶, iar pe de altă parte că ele sînt formele cele mai vechi din limba noastră, cele moștenite, cele etimologice⁷.

De la formele latinești, în care dentalele erau urmate de iot, prin evoluție fonetică normală, s-a ajuns la formele verbale românești iotacizate prin următoarele faze: *excotio* > *scoŭ* > *scoŭⁱ* > *scoŭ* sau *credeo* > *credu* > *creduⁱ* > *cređ* > *crez* (persoana I singular) și *excotis* > *scoŭi* > *scoŭiⁱ* sau *credis* > *cređi* > *cređiⁱ* > *crezⁱ* (la persoana a II-a singular). Cînd, pe lingă reducerea și apoi dispariția desinențelor -u, de la persoana I și -i, de la persoana a II-a, s-a mai produs și velarizarea sau durificarea africatelor dentale *t* sau *d* în cele mai multe graiuri dacoromâne, cu excepția graiurilor muntenesti propriuzise, formele de persoana a II-a singular *scoŭiⁱ* și *cređiⁱ* au devenit *scoŭ* și *cređ*, deci omofone cu cele de persoana I singular: „Așa se face că fenomenul n-a apărut în trecut și nu apare astăzi decît în acea regiune în care s-a produs velarizarea lui *e* și *i* prin *t* și *dz* anteriori": sau: „Dar repet, fenomenul nostru nu este dependent numai de fenomenul fonetic al velarizării lui *te*, *ti*, ci și de dispariția lui *i* și *u* finali sonanți, sau măcar de reducerea lui *u* la *ũ*" ⁸. Această omonimie era cu atît mai greu de suportat, cu cît, spre deosebire de alte limbi, ca franceza de exemplu, limba noastră nu folosește pronumele personale înaintea verbului, diferența de la o persoană la alta marcînd-o tocmai desinențele: „Les formes verbales iotacisées rendaient homonymes la première personne du singulier du présent de l'indicatif et du subjonctif avec la deuxième personne. Étant donné que le roumain n'emploie pas les formes du pronom personnel devant les formes verbales, comme c'est le cas pour le français, par exemple, le changement des consonnes atteintes par le développement phonétique déterminé par yod restait le seul moyen d'éviter cette homonymie" ⁹.

„Omonimia insuportabilă", ca să folosim terminologia lui Gilliéron, a creat necesitatea de a diferenția cele două persoane omofone, în avantajul clarității expresiei, pentru evitarea confuziei. Mijlocul de înlăturare a omonimiei a fost refacerea formei de persoana I, fie după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, ca în cazul lui *văz*, înlocuit cu *văd*, prin analogie cu *vede*, *vedem*, *vedeți*, *văd*, sau *poci*, înlocuit cu *pot*, prin analogie cu *poate*, *putem*, *puleți*, *pot*, fie după modelul altor verbe ca *laud* sau *bat*, la care consoanele *d*, *t*, s-au păstrat nealterate, pentru că nu erau urmate de iot.

Pentru prima situație, acad. Iorgu Iordan observă: „Avem aici un caz interesant de aplicare a analogiei, în sensul îmbunătățirii și perfecționării gramaticii: formele «neregulate» (adică deosebite, prin aspectul lor fonetic, de cele simțite ca «regulate») se modifică în sensul punerii lor de acord, în ce privește tema, cu marea majoritate a formelor aceluiași verb" ¹⁰.

Pentru cea de-a doua situație, Sever Pop scrie: „Le remplacement des formes verbales iotacisées a été déterminé aussi par les faits suivants:

⁶ Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 292.

⁷ Cf. S. Pușcariu, *Études...*, p. 69 și urm.; G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 274 și urm.; Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 281 și urm.

⁸ G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 285.

⁹ Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314.

¹⁰ Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, p. 456—457.

a) L'influence des formes verbales non-iotacisées pour des causes phonétiques, sur les formes iotacisées.

b) Les multiples formes verbales soit celles de l'ancienne couche latine, soit celles des verbes créés par le roumain ou empruntés à d'autres langues qui ne connaissent pas le phénomène du changement des consonnes à la première personne de l'indicatif (et du subjonctif): d'où l'impossibilité pour les consonnes altérées à la première personne des verbes latins en *-eo* (*-io*) de maintenir cette situation.

c) La tendance toujours croissante du roumain à mieux distinguer ces formes verbales, tendance manifestée aussi par l'emploi de plus en plus fréquent des suffixes verbaux *-ez* et *-esc*¹¹.

Spre a simplifica expunerea, propunem denumirea de *analogie internă* pentru situația când o formă este refăcută după modelul celorlalte persoane ale aceluiași verb, și pe aceea de *analogie externă*¹² pentru situația când modelul îl constituie alte verbe.

Crearea formelor analogice, fie prin analogie internă, fie prin analogie externă, nu numai că a înlăturat omonimia despre care a fost vorba mai sus, dar a contribuit la simplificarea și sistematizarea paradigmei verbale, la normalizarea flexiunii: „.... în multe cazuri formațiile analogice consolidează caracterul sistematic al limbii și, prin urmare, îi dau o structură mai logică”¹³. Iar în altă parte, acad. Al. Graur arată că „luată în ansamblu, revenirea asupra iotacizării înseamnă simplificare. Dar această simplificare nu este totală, pentru că mai rămân urme de iotacizare (de exemplu la *gerunziu*) și pentru că, la conjugarea a IV-a, majoritatea formelor comportă o consoană iotacizată”¹⁴. În același timp, prin refacerea analogică a acestor forme verbale al căror radical se termină și în română, ca și în latină, în *t* (*scrt*), *d* (*aud*), *n* (*spun*), *s* (*ies*) se recrează analogie ceea ce a dispărut prin evoluție fonetică: „.... action inconsciente et commune des sujets parlants, action qui tantôt conserve ce qui est en train de disparaître, tantôt recrée ce qui est déjà disparu”¹⁵. Din cele spuse pînă aici rezultă că noi vedem în analogie un mijloc, un procedeu prin care se realizează tendința diferențierii formelor omofone. Aceeași părere o găsim și la G. Ivănescu: „Noi credem că fenomenul în discuție [aparitia verbelor cu *-t*, *-d*] nu este un simplu fenomen de analogie, care, după cum am mai spus-o și altă dată, sînt facultative sau eventuale, ci este o analogie care s-a realizat cu scopul de a înlătura o omonimie insuportabilă, și deci trebuia să se realizeze cu necesitate. Ar fi deci un fenomen de analogie provocat de unul de diferențiere ...”¹⁶.

În principiu vorbind, indiferent că e vorba de morfologia verbului sau a numelui, analogia este provocată de o cerință, de o necesitate, de o tendință;

¹¹ Sever Pop, *La iotacisation...*, p. 314; cf. și G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

¹² Cf. Ali Lombard, *Un phénomène de la morphologie roumaine: le rôle de l'analogie et la tendance à la différenciation*, în *Mélanges Mario Roques*, tome III, Paris 1952, p. 93; idem, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, tome I, Lund, 1954, p. 220 și tome II, Lund, 1955, p. 1014.

¹³ Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 231.

¹⁴ Al. Graur, *Tendențele actuale...*, p. 212.

¹⁵ Ch. Bally, *Le langage et la vie*, p. 40, apud Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Melode*, București, 1962, p. 331, nota 2 (despre analogie).

¹⁶ G. Ivănescu, *Problemele capitale...*, p. 284.

ea nu poate fi însăși tendința, așa cum pare să rezulte din formularea lui V. Rusu din chiar titlul articolului *Din morfonologia graiurilor olteneste. Tendința de diferențiere și analogie* (în FD, VI, București, 1969): cf. însă Alf Lombard, titlul *art. cit.* la nota 12.

Dacă formele iotacizate reprezintă, așa cum am arătat, un stadiu vechi în limba noastră, la care s-a ajuns prin evoluție fonetică normală, formele care au fost refăcute prin analogie constituie un stadiu mai nou de limbă, o inovație a anumitor graiuri, preluată și de limba literară: „Nous croyons que ce territoire conserve le dernier reste de l'ancienne aire de la iotacisation, c'est-à-dire du passage de *d* à *z* à cause de *i* (*y*) qui le suit (lat. *audis* > roum. *auz*) et que le territoire où nous trouvons le *z* refait en *d* (*auz* devenu *aud* 'j'entends') doit être considéré comme la région innovatrice“¹⁷.

Pe baza hărții 65 (*riz*: *vînz*) din *Atlasul* lui Weigand, a hărților 111 (*eu vād*), 112 (*să nu vadă*), 114 (*eu aud*), 119 (*eu rid*), 120 (*să ridă*), 133 (*mă tund*) ale ALRM I, a hărții nr. 1 care însoțește studiul lui Sever Pop (*La iotacisation* ..., p. 294), precum și a hărților 36 (*văz*, *auz*), 44 (*tund*, *tunz*, *tung*) și 48 (*ucid*, *uciz*, *ucig*) întocmite de S. Pușcariu (*Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959), constatăm că aria iotacizantă a verbelor cu radicalul în *-d* este restrînsă, fiind redusă, în general, la graiurile de tip munteneșc. Se consideră, pe bună dreptate, că aceasta este o zonă arhaică, conservatoare, deoarece păstrează formele etimologice în *-z* (*auz*, *văz*, *crez* etc.). Faptul a fost cu puțință datorită timbrului palatal al consoanei *z* în graiurile muntenești, ceea ce a permis diferențierea persoanei I de persoana a II-a singular: *eu auz* — *tu auzi*, *eu crez* — *tu crezi*¹⁸. În restul teritoriului dacoromân, producîndu-se durificarea consoanei în discuție, a apărut omonimia la cele două persoane (*eu auz* — *tu auz*), iar pentru diferențierea lor a fost nevoie de refacerea persoanei I, așa cum am arătat mai sus. Aria inovatoare este, în acest caz, destul de mare, cuprinzînd toate celelalte patru subdialecte dacoromâne. În scopul evitării omonimiei amintite, graiurile din această zonă au inovat în două direcții: unele și-au refăcut o formă cu radicalul în *d* (*cred*, *vād*, *tund*) etc., prin analogie internă cu formele celorlalte persoane (*crede*, *credem*, *credeți*, *cred*, sau *vede*, *vedem*, *vedeți*, *vād* etc.), altele, cu participiul în *-s*, și-au refăcut o formă cu radicalul în *-g* (*tung*, *ucig*), prin analogie externă cu alte verbe care au participiul în *-s*, iar persoana I singular a indicativului prezent în *-g*, de tipul *uns* — *ung*, *ales* — *aleg*: „Pe harta nr. 44, scrie S. Pușcariu, am însemnat aria de răspîndire a lui *tung* în loc de *tund*. E evident că în cazul acesta nu avem a face cu transformarea fonetică a lui *d* în *g*, ci cu înlocuirea lui *tund* printr-o formă nouă. După verbe ca *uns*, cu prezentul *ung*, s-a format de la *tuns* un prezent nou *tung*. Tot astfel s-au născut *ucig* și *purceg*, ca variante ale lui *ucid* și *purced*, din participiul *ucis* și *purces*, după modele ca *ales* — *aleg* etc.“¹⁹; cf. și Alf Lombard (*Le verbe roumain*, II, p. 1 015), care, explicîndu-și fenomenul, după Tiktin, prin cauze fonetice (disimilarea *ĉ—d* > *ĉ—g*, în cazul unor verbe ca *ucig*, *purceg*), îl numește „gammatizare“: „... la iotacisation se trouve remplacée par une «gammatisation»“. Dacă am acceptat termenul iotacizare, cu toate că indică un proces

¹⁷ Sever Pop, *La iotacisation*..., p. 293.

¹⁸ Cf. Gr. Brăncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 254.

¹⁹ S. Pușcariu, *Limba română*, II, p. 348.

fonetic, acceptăm, pentru paralelism, prin analogie, și pe acela de *gammatizare*; eventual putem numi gammatizate formele în *-g*, cu corectura că acestea s-au constituit prin analogie externă și nu sînt rezultatul unei transformări fonetice. Putem, prin urmare, prelua termenul, nu însă și explicația lui Lombard.

În privința răspîndirii geografice a acestora, ca și a celorlalte, pe baza hărții 133 din ALRM I și a hărții 44 din *Limba română*, II, de S. Pușcariu, rezultă că forma etimologică, iotacizată *tunz* face arie în Muntenia, sudul Dobrogei, estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei, acoperind, în general, sub-dialectul muntean, forma refăcută prin analogie internă *tund* face arie în Moldova, în Transilvania nord-estică, centrală sud-vestică și în cea mai mare parte a Olteniei, iar forma refăcută prin analogie externă *tung* face arie în Banat, Crișana, Maramureș și nord-vestul Transilvaniei. După cum am arătat, zona celor două forme analogice *tund* și *tung* este inovatoare, în timp ce zona formei iotacizate *tunz* constituie o arie arhaică, conservatoare. Din acest punct de vedere, cea mai mare parte a Olteniei se încadrează în aria inovatoare, cu forma refăcută prin analogie internă *tund*, cu excepția unei zone de-a lungul Oltului, care face parte din aria conservatoare muntească a formei iotacizate *tunz*. Aproximativ la fel stau lucrurile și în ceea ce privește verbul *a ride*. După cum rezultă din WLAD, h. 9, 17, fonetismul etimologic *riz* al ariei arhaice munteneste se întindea, la sfîrșitul secolului trecut, și în dreapta Oltului, într-o zonă care cuprindea, în sud, întreg fostul județ Romanați și o parte din sud-estul Doljului, iar în nord cea mai mare parte a județului Vilcea, fără extremitatea lui vestică. În deceniul al IV-lea al secolului nostru, așa cum rezultă din ALRM I, vol. I, h. 119, 114, aria arhaică muntească pare să se fi extins spre vest asupra părții răsăritene a Doljului. În sfîrșit, în deceniul al VII-lea al secolului nostru, pe baza NALR. Oltenia (material oferit de Ion Ionică, anchetator al NALR. Oltenia), sub influența limbii literare, fonetismele iotacizate *riz*, *să riz*, *să riză* nu mai formează arie compactă decît în partea nordică a vechii arii, în Vilcea, în timp ce partea sudică a vechii arii iotacizante olteneste a fost dezmembrată, acestea fiind înlocuite cu formele literare *rid*, *să ridă*, refăcute prin analogie internă cu celelalte forme ale paradigmei verbale — *ride*, *ridem*, *rideți*, *rid*.

AU SUJET DE LA IOTACISATION DES VERBES ROUMAINS

RÉSUMÉ

Après quelques précisions terminologiques, l'article définit le phénomène de la iotacisation des verbes roumains, auxquels l'auteur ajoute encore une catégorie, celle des verbes latins au radical terminé en *s*, comme *exeo*, *uissio*, complétant ainsi jusqu'à six l'inventaire des consonnes des verbes latins qui ont subi le phénomène de la iotacisation : *t*, *d*, *n*, *r*, *l* et *s*.

La iotacisation de *s* a disparu de bonne heure des parlers daco-roumains, les formes iotacisées étant remplacées par celles refaites analogiquement, mais il est certain que le phénomène existait déjà dans les parlers de la Transylvanie de sud-ouest, pendant le XVIe siècle, d'où les „rudari” l'ont repris dans leur parler roumain, qu'ils ont appris dans cette région et qu'ils ont amené en Olténie à la fin du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle, puisque le phénomène est présent même aujourd'hui dans le parler des „rudari” d'Olténie, dans les formes verbales *io ieș* (< lat. *exeo*) et *io beș* (< lat. *uissio*), parler auquel l'auteur a dédié toute une monographie, qui constitue d'ailleurs sa thèse de doctorat.

Conformément aux atlas linguistiques roumains, l'auteur a délimité, pour chaque consonne les aires archaïques iotacisantes, avec les formes étymologiques iotacisées, de même que les aires innovatrices, avec les formes refaites par analogie, tant pour tout le territoire daco-roumain, que pour toute l'Olténie, tout en suivant l'évolution des aires.

Craiova, Piața Gării
bl. E3, ap. 10

PREPOZIȚIILE *DE* ȘI *PE* ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

DE

MAGDALENA VULPE

* „Dă-dămuit... mai dă-dămuit“ și-a intitulat Caragiale parodia după Delavrancea, scoțind în evidență, alături de scriitura caracteristică, sonoritatea muntenească a limbii. Pe de altă parte, din orașul în care „pitrecut scenă nostimă“, nenea Iancu face să pornească telegrame în dulcele grai moldovenesc: „bandiți !... ! voit ucidî di două ori“.

Utilizînd variantele fonetice ale prep. *de* și *pe*¹ pentru a sugera, cu mijloace lingvistice, apartenența unui personaj la o arie geografică ușor de identificat, Caragiale nu face decît să reflecte intuiția „omului de pe stradă“, a observatorului neprevenit al vorbirii cotidiene.

Pare, de aceea, surprinzător faptul că dialectologii au acordat acestor variante cel mult o atenție marginală.

Referitor la ierarhizarea faptelor de limbă în funcție de capacitatea lor de a constitui isoglose pertinente pentru delimitarea unităților dialectale, E. Petrovici citează, în lista exemplurilor de „fenomene fonetice izolate, fără însemnătate pentru stabilirea ariilor dialectale“, precum *virv, vir* pentru *virf*, și „*dă, din* pentru *de, din, dăschide* pentru *deschide*“ etc.² În expunerea sa teoretică din 1964³, I. Gheție reia afirmația maestrului său, contrazicîndu-l pe R. Todoran⁴, care căutase să atenueze caracterul prea categoric al deprecierei prepozițiilor ca elemente dialectale. Ulterior însă, în practica analizei de material, Gheție include, printre „fenomenele specifice“ utilizate drept „criterii de delimitare și clasificare a graiurilor“, nu numai seriile „(lab. +)e, ea -- ă, a“ și „(d +) e -- ă“, ci chiar cazurile particulare *beșică* — *băsică* și *pentru* — *păndru*⁵.

În descrierile de ansamblu ale subdialectelor dacoromâne, formele regionale ale prep. *de* și *pe* și ale compuselor lor nu au fost tratate nici

¹ Exemple pentru *pe* : *de pă la Bonaparte* (Din carnetul unui suflor) — *pt contă doamne, Grégoraschko* (High-life).

² *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 41.

³ *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în SCL, XV, 1964, nr. 3, p. 326.

⁴ *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, nr. 2, p. 39.

⁵ I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în sec. al XVI-lea*, București, 1974, p. 312—313, tabelul 2.

sistematic, nici consecvent. Astfel, G. Weigand⁶ menționează, ca trăsături caracteristice, numai băn. *pre*, *pră* și munt. *dă*, *dîn*; I. Coteanu⁷ amintește forma *pă* numai în cadrul subdialectelor crișean și maramureșean, în timp ce *dă* este comentat în capitolele privind Muntenia și Banatul. Descrierea cea mai amplă a variantelor fonetice ale acestor prepoziții a dat-o Liliana Ionescu Ruxândoiu⁸.

Dacă admitem, din punct de vedere metodologic, că un fapt de limbă interesează geografia lingvistică în măsura în care 1° realizările lui formează arii corelative și 2° frecvența lui este suficient de mare pentru a imprima *vorbirii* dialectale o notă specifică⁹, nu începe îndoială că reexaminarea situației dialectale a prep. *pe* și *de* merită a fi întreprinsă.

Într-adevăr, în dicționarul de frecvență al limbii române¹⁰, *de* ocupă rangul 1 și *pe* rangul 12, atât în coloana privind frecvența absolută, cât și în aceea privind uzul. Mai mult, 6 din termenii ale căror realizări dialectale intenționez, de asemenea, să le examinez: *decît*, *din*, *după*, *pentru*, *peste*, *prin* ocupă ranguri de frecvență pînă la 100!

În cele ce urmează, prepozițiile anunțate în titlul comunicării vor fi privite ca părți componente ale unui sistem. Sistemul de referință avut în vedere va fi, pe de o parte, cel fonetic al graiurilor respective, pe de altă parte microsistemul lexical format din compusele sudate ale prepozițiilor *de* și *pe* și din prepozițiile compuse (și locuțiunile adverbiale) care le includ.

Analiza se bazează pe materialul cules de E. Petrovici și publicat în ALR II și ALRT, completat cu sondaje în textele dialectale — publicate sau inedite — ale Sectorului de dialectologie din ICED.

1. Prepoziția *de*¹¹ se realizează în următoarele variante diatopice (harta 1):

— *di*, într-o întinsă arie estică; la limitele acestei arii (pct. 365, 386, 728), închiderea *e > i* nu s-a realizat complet, atlasul și textele înregistrînd *de*, *dî*; aceeași formă a fost înregistrată în Oaș;

— *dă*, în două arii compacte, situate pe „teritoriile” a trei subdialecte diferite: muntenesc, bănățean și crișean;

— *de* formează o arie continuă, situată între ariile descrise mai sus și întinzîndu-se, pe direcția N—S, de la Bîrsana la Balș. Forma devenită literară se întîlnește însă, în graiurile populare, numai în Oltenia și în zona Făgăraș — Sibiu (dacă facem abstracție de formele oscilante înregistrate în sudul Dobrogei și la limita ariei muntenesci *dă*); restul ariei *de* se suprapune întinsei arii nordice de palatalizare a dentalelor, realizarea cea mai frecventă a variantei *de* fiind *d'ê*, cu deplasarea caracteristică a locului de articulare al vocalei după palatală.

⁶ În introducerea la *Linguistischer Atlas des Dakorumänischen Sprachgebietes*.

⁷ *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961.

⁸ În volumul colectiv *Dialectologie românească*, București, 1977, p. 130—170. Generalizări nemotivate se întîlnesc însă și aici.

⁹ Criteriul frecvenței este invocat, de obicei, numai cu privire la lexic, mai exact la „cuvintele pline”.

¹⁰ Alphonse Juilland, P.M.H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of romanian words*, Mouton, The Hague, 1965.

¹¹ Pentru a nu complica expunerea, mă voi referi numai la prepoziție. În realitate, toate observațiile de mai sus sînt valabile și pentru conjuncție.

În Munții Apuseni, la Scărișoara (pct. 95) și Dobra (105), se formează o arie mică, în care apare varianta *d'i* (cu palatalizarea dentalei și închiderea vocalei).

Cu ariile fonetice ale prep. *de* coincid, aproape perfect, cele ale prefixului *des-* (*dez-*). Avem de remarcat numai formele *dascuie* și *dazlegare* din Crișana și *discuie* din Piua-Petrii (pct. 705), asupra cărora voi reveni mai jos.

Variantele *di* (*di*, *d'i*) și *d'ē* corespund unor norme fonetice generale ale graiurilor respective, norme ce impun fie închiderea oricărui *e* aton, fie acțiunea reciprocă dintre dentală și vocala palatală următoare. Forma cu dentala dură nu se încadrează într-o „serie fonetică” de asemenea amplitudine; poziția ei în sistem nu este însă nici atât de izolată, precum apare în argumentația lui Petrovici. În ariile menționate, fenomenul *de > dă* se întâlnește, consecvent, nu numai în numeroasele derivate cu prefixul *des-*, ci și în toate acele cuvinte în care silaba *de* *protonică* — și, de regulă, inițială — reprezintă, la origine, prepoziția *de*: *dășlept*, *adăvărat*, (cu) *dămîncare*, *dămult*, *dăparte*, *dăstul*, *dăcîl*, *dăspre*, *dăloc*, *dăgeaba* etc. Unele dintre aceste cuvinte nu mai sînt analizabile pentru vorbitorul contemporan (*destul*, *deștept*, *adevăr* ș.a.); de aceea, restricția privind calitatea de element de compunere a silabei *de* tinde să se estompeze¹² și să fie reformulată ca „*de* inițial neaccentuat *> dă*”; așa se explică, probabil, includerea în seria *de > dă* a unor neologisme ca *dăvine* (eventual analizat drept compus al lui *vine*) și *dăfinitiv*, frecvente în vorbirea muntenească. Reflexul (-) *dă-* al silabei (-)*de-* din aceste cuvinte este atestat numai în aria prep. *dă*.

Aria *dîn* (și a compuselor *dîntre*, *dîncolo* etc.) coincide exact cu ariile *dă*.

2. Ariile corelative ale realizărilor fonetice ale prep. *pe* — *pră*, *pă*, *pe*, *pi* — nu coincid decît parțial cu cele ale variantelor prep. *de*. Constatarea nu este nici nouă, nici surprinzătoare, dacă ținem seama de diferențele de structură fonetică dintre cele două prepoziții. Merită, în schimb, relevată relativă lipsă de concordanță dintre ariile prep. *pe* și cele ale compuselor *șale prîn*, *peste*, *pentru* (hărțile 2 și 3):

— Forma cea mai arhaică, *pră*¹³, se păstrează într-o regiune întinsă din Banat¹⁴, regiune în care au fost înregistrate, consecvent, și formele *prîn* și *prăstă*. Disimilarea s-a produs numai în *pîntru*¹⁵.

— Într-o arie largă, situată în nordul și vestul teritoriului dacoromân, disimilarea lui *r* (în fonetică sintactică) s-a produs în toată seria lexicală, vocala păstrîndu-și caracterul central indus de *r* dur dispărut¹⁶: *pă* — *pîn* — *păste* (*păstă*) — *pîntru*¹⁷.

— În Muntenia și sud-estul Transilvaniei, aria *pă* — *pîn* coincide, în linii mari, cu aria *dă* — *dîn*. În această arie formele *păste*, *păstă* sînt atestate

¹² Că nu a dispărut total o dovedește inexistența unei forme **dăsiș* (vezi ALR II, s.n., II, h. 586): legătura etimologică cu *des* este prea evidentă.

¹³ Atlasul nu înregistrează arhaicul *pre*.

¹⁴ Situație confirmată de NALR. Banat: vezi, de ex., h. 35.

¹⁵ Nu am întîlnit, în materialul cercetat, formele *prănt(r)u*, *prînt(r)u* menționate de TDRG. Apare, în schimb, forma cu disimilare totală *pîntu*, adesea scurtată în *pîn* (*pîn ce*).

¹⁶ Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *op. cit.*, p. 149.

¹⁷ Nu am întîlnit forma *pântru*, semnalată în TDRG.

numai sporadic¹⁸, uzual fiind (literarul) *peste*, în alternanță cu *pîste*, *piste*¹⁹. Izolat (pct. 705) s-a înregistrat *pistîe*. Pentru circulă în această formă; izolat (pct. 728, 886) a fost notat și *pîntu*.

Graiurile moldovenești prezintă corespondența *pi* — *pîn*²⁰ — *piste* (*pește*, *pisti*, *piști*) — *pîntu*, cu următoarele precizări:

— aria *pîn* include și aria *pe*;

— ariile *piste* și *pîntu*, extinse și la vest de Carpați, nu cuprind sudul Moldovei; în schimb, *piste* este reprezentat și în Muntenia, Oaș, Oltenia și sud-estul Banatului, iar *pîntu* are „puncte de sprijin“ în Oltenia, pe valea superioară a Jiului și în Munții Apuseni.

— Pentru corespondența *pe* — *pîn* — *peste* — *pentru* rămîne disponibilă o arie relativ redusă, orientată N→S și situată de ambele părți ale Carpaților Meridionali.

3. Din suprapunerea hărților prezentate aici, rezultă 6 arii caracterizate, fiecare, printr-o combinație specifică a formelor prepozițiilor luate în discuție (harta 4)²¹:

I: <i>dă</i>	— <i>dîn</i>	— <i>pră</i>	— <i>prîn</i>	— <i>prăstă</i>	— <i>pîntu</i>
II: <i>dă</i>	— <i>dîn</i>	— <i>pă</i>	— <i>pîn</i>	— <i>păstă</i>	— <i>pîntu</i>
III: <i>d'ê</i>	— <i>d'in</i>	— <i>pă</i>	— <i>pîn</i>	— <i>păstă</i>	— <i>pîntu</i>
IV: <i>dă</i>	— <i>dîn</i>	— <i>pe</i>	— <i>pîn</i>	— <i>peste</i>	— <i>pentru</i>
V: <i>de</i>	— <i>dîn</i>	— <i>pă</i>	— <i>pîn</i>	— <i>peste/piste</i>	— <i>pentru</i>
VI: <i>di</i>	— <i>dîn</i>	— <i>pi</i>	— <i>pîn</i>	— <i>pisti</i>	— <i>pentru</i>

În interiorul celei de a III-a zone, graiul din Negrești — Oaș (pct. 346) și cel din Scărișoara (pct. 95) fac figură aparte, asociindu-se, respectiv, zonelor IV și VI.

Dacă ținem seama că patru din cele șase arii combinatorii (I, II, V, VI) coincid cu nuclelele a patru din subdialectele dacoromâne general recunoscute, ni se pare justificat a admite că realizările fonetice ale prep. *pe* și *de* și ale compuselor lor pot fi luate în considerație în caracterizarea unităților dialectale, cu condiția să fie privite ca elemente ale unui sistem. Admițînd aceasta, devine necesară redeschiderea discuției asupra individualității lingvistice a Olteniei, a Oașului și a graiului moșilor pe de o parte, a Maramureșului — integrat în aria III — pe de alta.

4. Toate ariile prezentate și comentate mai sus reflectă realizările prepozițiilor *de* și *pe* fie simple, fie incluse în compuse sudate (funcționînd ca termeni simpli). De îndată ce intră, ca prim element, într-o prepoziție compusă, *de* și *pe* suferă modificări fonetice, adoptînd forme diferite nu numai în funcție de ariile dialectale, ci și în funcție de prepoziția următoare (harta 5):

¹⁸ ALRT, pct. 182, 705, 899.

¹⁹ Exemplele din texte largesc aria schilată în atlas de răspunsurile la întrebări directe.

²⁰ Disimilarea lui *r* s-a generalizat în graiurile populare. Forma *prin* — arhaism păstrat de limba literară — a fost înregistrată, alături de *pîn*, numai în puncte izolate (192, 228, 682, 784, 987).

²¹ În punctele rămase în afara acestor arii uzul oscilează, sau se realizează combinații nesemnificative (de ex., în pct. 605: *di* — *dîn* — *pi* — *peste* — *pîntu*).

— Urmat de *la*, $d'ē > d'i$ ($d'i$) în toată aria *d'ē*; închiderea lui *-e* se constată și în partea oltenească a ariei *de*, forma *de la* fiind specifică numai Transilvaniei.

— În aria vestică a formei *dă*, precum și în sudul ariei muntenești, a fost înregistrată forma *dî la* ($d_i la$, $d_i la$); spre deosebire de forma *d'i la*, normală în aria *d'ē*, *dî la* coexistă cu *dă la*. În Crișana, în pct. 64 și 310, s-a notat *da la*.

— Situația prep. comp. *pe la* este similară: forma *pi* (p_i) invadează toată aria *pe*, cu excepția celor patru puncte din Transilvania, cîștigînd teren și la limita ariei de vest a lui *pă*. În interiorul celor două arii *pă*, a fost notat — de obicei în vorbirea *allegro*, deci în texte — *pî la*, în Banat (pct. 29) *pî la*, iar în Bihor (pct. 64 și 310) *pa la*. Formele *da la*, *pa la* apar în localitățile unde s-a notat și *dascuie*, *dazlegare*.

Modificările fonetice menționate sînt specifice silabelor neaccentuate. Dacă, în graiurile moldovenești, prepozițiile *de* și *pe* sînt tratate, fără nici o restricție, ca silabe neaccentuate (d_i , p_i), în restul teritoriului ele par a primi acest statut abia în calitate de prepoziții auxiliare. Numai în această situație, $e > i$ și $ă > i$ sau *a*, după norma graiului respectiv.

Evoluția e ($ē$) $> i$, sporadic și $ă > i$, se observă și în combinațiile *pe sub*, *de sub*, *de cu*, *pe lîngă*²². Materialul de care am dispus nu permite însă stabilirea unor arii.

Cu atît mai interesantă apare situația combinației *de pe*, relativ frecventă în vorbire²³. În aria *d'ē* se produce, ca și în celelalte combinații prepoziționale, închiderea vocalei, rezultatul fiind $d'i pă$ (pct. 235 : $d'i pe$). *De pe* se menține ca atare în Transilvania și jumătatea nordică a ariei oltenești (cu tendință de închidere : $d_i pe$ în pct. 836 — confirmată în TDO, pct. 938 și în cele din jur).

Oltenia centrală și de sud se asociază, în acest caz, întinsei arii muntenești, în care *de* — mai exact, *dă* — urmat de *pă*, *pîn*, *peste* $> du$. Fenomenul se repetă în Banat, în aria *dă*²⁴.

Într-un articol recent²⁵, Laura Vasiliu propune o explicație semantică pentru omonimia *după* $< de post / du pă < de per$, bine cunoscută în special în graiurile muntenești; echivalența funcțională a celor două prepoziții în sintagme de tipul *neam de pe tată / văr după mamă* a permis utilizarea fiecăreia din ele în contexte improprii (*le-ar fi luat după acel loc / judecînd de pe aceste*). Explicația, convingătoare în sine, se dovedește insuficientă pentru interpretarea ansamblului de fapte dialectale.

Dacă suprapunem, pe aceeași hartă (nr. 7), variantele fonetice ale grupului *de pe* și ale prep. *după*, se conturează cîteva zone²⁶ — legate, în linii mari,

²² Dar *pîngă*, în aria vestică a lui *pă*.

²³ Exemplele pentru *pe de* sînt insuficiente pentru o discuție.

²⁴ Hărțile ALR nu conțin, din păcate, această combinație de prepoziții, iar ALRT nu oferă material ilustrativ pentru toate punctele; lipsesc astfel tocmai atestările din punctele 53, 64, 310, 316, arie deosebit de interesantă pentru chestiunea discutată.

²⁵ Varianta *dupe* în LR, XXXII, 1983, nr. 2, p. 116—120.

²⁶ Nu este exclus să fie — sau să fi fost inițial — o zonă continuă, incomplet documentată de materialul avut la dispoziție.

de cele două arii *dă* -- în care opoziția *de per / de post* este perturbată. Perturbarea opoziției îmbracă următoarele forme de manifestare:

a. neutralizare a opoziției formale; omonimia astfel rezultată se realizează în variantele *după, dupe, dăpă, dîpă* și *dipi*;

b. inconsecvență în utilizarea variantelor fonetice ale ambelor prepoziții (vezi, de ex., *dăpă, dîpă*, în pct. 705 și 769);

c. utilizarea inversă, în aceeași localitate, a celor două prepoziții: în pct. 705 *du pă* se opune lui *dăpă, dîpă*, în pct. 728 lui *dipă*.

Ipooteza Laurei Vasiliu nu poate explica, singură, nici geneza fonetismului *du* din *du pă, du pîn, du peste*, nici limitarea geografică a dezechilibrului produs în sistem. În majoritatea teritoriului dacoromân opoziția *de post / de per* se păstrează nealterată, chiar dacă, accidental, pot avea loc confuzii²⁷, și indiferent de faptul că realizarea ei concretă variază de la o zonă la alta; *după (dupa) / de pe* în zona descrisă mai sus ca „literară“, *după / du pră, dă pră* în Banat, *după / d'i pă* în aria nordică, *după (dupî, dupa) / di pi* în aria estică și în enclava Scărișoarei -- pentru a numi numai tipurile principale.

Permanentizarea confuziei funcționale, respectiv neutralizarea opoziției s-a putut produce numai în condițiile favorizante ale unui fenomen fonetic: modificarea vocalei unei prepoziții secundare (total lipsite de accent în frază). În ariile *de* și *d'ê*, rezultatul modificării nu este dependent de natura sunetului următor: *de, d'ê > di, d'i* atât în *d'i la*, cât și în *d'i pă*. În ariile *dă* -- caracterizate, de altfel, printr-un grad mai redus de serialitate, de simetrie în evoluția fonetică a grupurilor fonetice discutate aici -- închiderea -- așteptată -- *dă > di* se produce numai înaintea unei non-labiale (*di la*). Înaintea labiale inițiale a prep. următoare, *dî pă²⁸ > du pă²⁹*, la fel în *du pîn, du peste³⁰*. Deși, după S. Pușcariu³¹, *i* nu face parte dintre vocalele „plastice“, exemple de comutare între *î* și *u* au fost înregistrate, în cercetări recente, tocmai în zonele de sud ale Munteniei și Olteniei: *rămune, mună* caila la *ârliă* etc.³².

5. Omonimia celor două prepoziții se manifestă și în Oltenia, în forma specific oltenească *dupe* -- *du pe*. Calificativul acesta se sprijină pe bărțile ALR și pe numeroase exemple extrase din TDO³³. Geneza acestei forme nu a fost încă lămurită satisfăcător, întrucît aria *dupe* se situează în

²⁷ Vezi numeroase exemple la Laura Vasiliu, *op. cit.*

²⁸ Înregistrări recente au confirmat existența acestei forme, notate în ALR II, în pct. 723. În zona din Crișana, unde se suprapun perfect ariile *dîpă, di la* și *pi la*, trebuie presupusă și o formă *di pă*.

²⁹ Presupun, deci, altă evoluție fonetică decît aceea propusă de S. Pușcariu, în *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959, p. 393: *de pe > dă pă*, în care *ă > o, o > u*.

³⁰ A căror origine Laura Vasiliu nu o discută.

³¹ *Op. cit.*, p. 291.

³² Vezi *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1985, p. 168.

³³ Laura Vasiliu consideră forma *dupe* specific muntenească, ca și Tikin, I. Iordan ș.a., dar o atestă și la Gr. Ureche, C. Negruzzi și în documente moldovenești din sec. al 18-lea. În ALRT nu apare în graiurile moldovenești; un sondaj în *Graiul nostru* nu mi-a relevat nici un exemplu estic.

ariile suprapuse *de* și *pe*. Pare, prin urmare, puțin plauzibilă o contaminare între *după* și *de pe*, „facilitată de existența variantei *pă* a prep. *pe*“³⁴. După informațiile Ruxandrei Boroianu, *dupe* reprezintă forma curentă în textele originale oltenesti din secolele al XVII-lea — al XIX-lea, ceea ce exclude și ipoteza unei hipercorectitudini recente, a unei „demuntenizări“ voite — interpretare evasi-general admisă³⁵.

6. Deși lasă neexplicate câteva din chestiunile abordate — lipsa de „simetrie fonetică“ în sistemul prepozițiilor din aria muntenească, originea formei *dupe* (*du pe*) —, încercarea de față aduce câteva informații și puncte de vedere noi în legătură cu repartitia formelor dialectale ale prep. *pe* și *de* și ale compuselor lor.

1° Privite ca părți componente ale unei s i s t e m, prepozițiile cele mai f r e c v e n t e ale limbii române pot contribui la delimitarea și caracterizarea subunităților dialectale ale dacoromânei.

2° Realizarea fonetică a prep. *de* și *pe* este diferită în funcție de valoarea de prepoziție principală sau auxiliară asumată în context. Proiectarea pe hartă a prepoziției auxiliare determină fie o deplasare substanțială a isofonelor — în raport cu cele ale prepoziției simple — fie apariția unor isofone noi³⁶.

3° În toate zonele de suprapunere a ariilor *dă* și *pă* (*pră*), precum și în unele regiuni limitrofe acestor zone (Oltenia, sudul Moldovei), între urmașii lat. *de per* și *de post* se stabilesc influențe reciproce, atât în planul formei cit și în cel al conținutului. Rezultatul acestei interacțiuni complexe este un mozaic de forme și valori, aflat într-un echilibru lingvistic precar.

LES PRÉPOSITIONS DE ET PE DANS LES PARLERS DACO-ROUMAINS

RÉSUMÉ

Le statut de trait dialectal pertinent n'est généralement pas accordé, par les spécialistes aux variantes régionales des prépositions *de* et *pe*, bien que le locuteur naïf les considère comme tels.

Compte tenu de la grande fréquence de ces prépositions (qui détiennent le rang 1, respectivement 12 dans le dictionnaire de Juilland), nous avons entrepris de réexaminer leur rapport aux unités diatopiques du daco-roumain. La nouveauté de notre approche consiste dans le traitement des prép. *de* et *pe* comme éléments d'un microsystème lexical qui comprend, en outre, les prép. composées (*de la*, *pe la*, *de lingă*, *pe lingă*, *de pe*, etc.) et les prép. simples résultées de formes composées (*din*, *dintre*, *despre*, *prin*, *peste*, *pentru*, etc.).

En comparant, par superposition, les aires dialectales des éléments de ce microsystème, on constate :

a) Six aires combinatoires se dessinent assez clairement, dont quatre coïncident avec les zones nucléaires des sousdialectes parlés en Valachie, en Moldavie, au Crișana et au Banat. Intégrées à un système, les prép. *de* et *pe* peuvent donc être prises en considération pour caractériser et même pour délimiter des unités dialectales.

³⁴ Laura Vasiliu, *op. cit.*, p. 119.

³⁵ Teoria „demuntenizării“, a „hipercorectitudinii“ poate fi valabilă, în momentul actual, în situații particulare, de asemenea în scrierile lui Odobescu. Această teorie nu explică, în nici un caz, apariția formei *dupe* în texte moldovenești vechi și dispariția ei din graiurile moldovenești actuale.

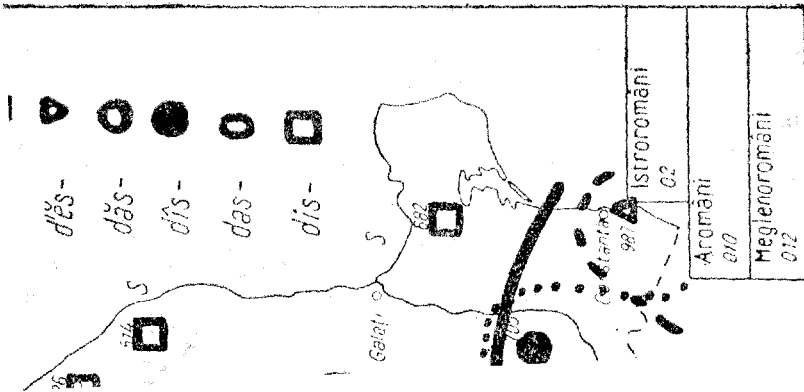
³⁶ Această explică, între altele, constatările — uneori aproximative — din tratatele și manualele de dialectologie, de felul „uneori e neaccentuat devine i“ (I. Coteanu, *Elemente...*, p. 77) — afirmație exemplificată prin *dî*, *dî pă*, *dîn* (sic !).

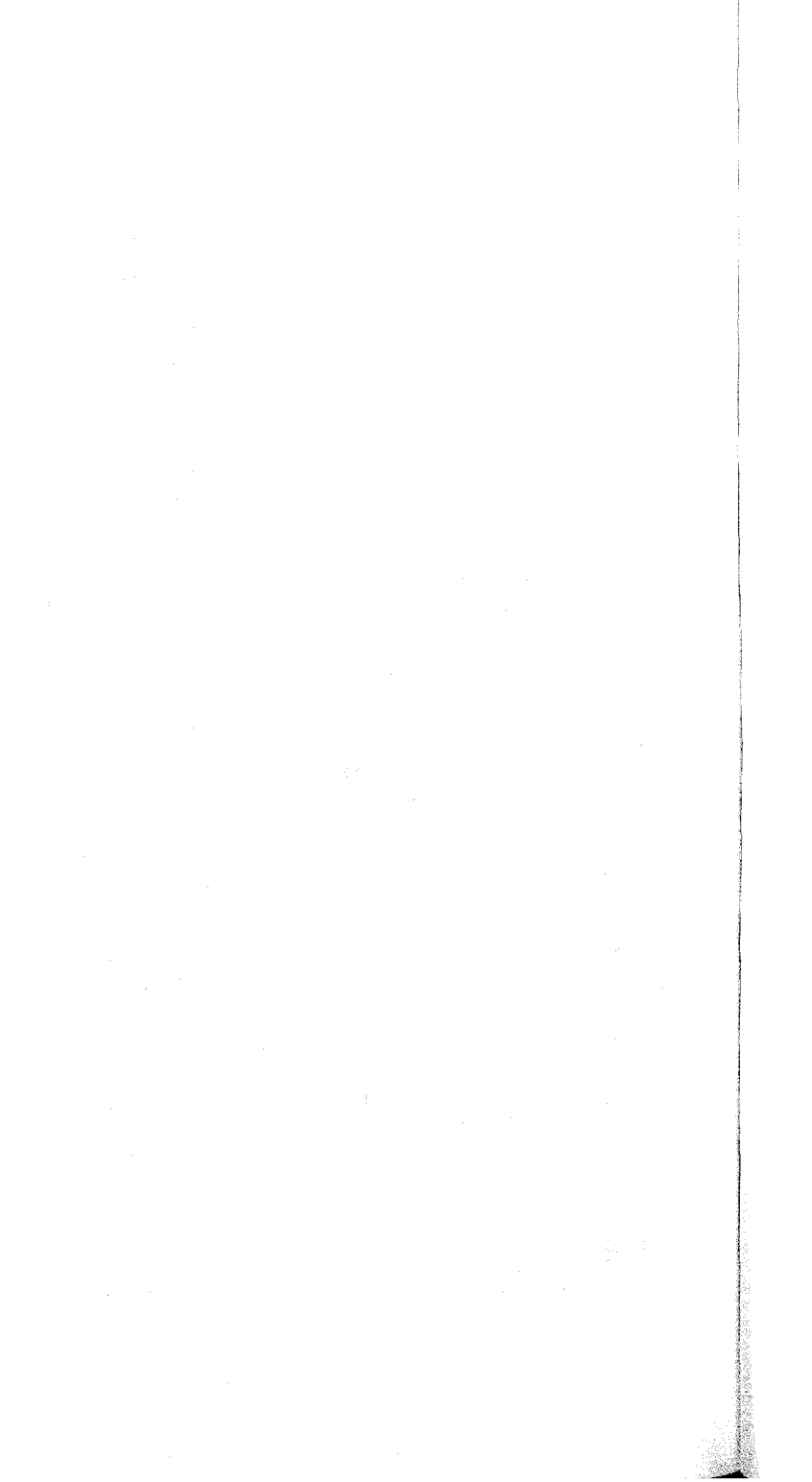
b) La forme des prép. *de* et *pe* varie non seulement selon la zone géographique, mais aussi en fonction de leur valeur de préposition principale ou auxiliaire, assumée en contexte. Comme premier élément d'un groupe prépositionnel, *de* et *pe* prennent des formes

- propres aux aires voisines (*dî, pî* dans les aires, *de, d'ě, pe, pă*) ;
- propres aux syllabes non-accentuées (*da, pa, pi* dans les aires *dă, pă*) ;
- spécifiques (*du*, devant labiale, dans l'aire *dă*).

c) Dans les régions où les aires *dă* et *pă* (*pră*) coïncident, ainsi que dans quelques régions limitrophes, on constate des influences réciproques entre les descendants de lat. *de per* et *de post*. Il en résulte une mosaïque de formes et de valeurs, dans un équilibre précaire, et dont on doit tenir compte pour expliquer l'origine de la forme *dupe* „după”.

București, str. Dăniceni, nr. 3

ELEMENTE MORFOLOGICE ARHAICE ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI ACTUALE DE DINCOLO DE PRUT

DE

PAUL LĂZĂRESCU

În monumentală *Istorie a limbii române*, profesorul G. Ivănescu, distingind cele patru varietăți de limbă românească vorbite pe patru teritorii despărțite unul de altul prin spații aloglote și care constituie cele patru dialecte românești (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân), stabilește spațiul dialectului dacoromân astfel:

«Dialectul dacoromân, vorbit în Republica Socialistă România și Republica Socialistă Moldovenească, în partea de est a Banatului iugoslav, în partea de lângă Dunăre a regiunii dintre Timoc și Morava și în nord-vestul Bulgariei (în valea Timocului). Dacoromâni se mai găsesc în Republica Socialistă Sovietică Ucraineană și în Ungaria. Vorbitorii acestui dialect se numesc *români* (dialectal și *rumâni*) sau, după provincii: *olteni, munteni, moldoveni, ardeleni, bănățeni*... »¹.

Subdialectul moldovenesc este vorbit, așadar, în jumătatea de nord-est a țării, în Bucovina și Moldova, în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, precum și în regiunile limitrofe cu țara noastră ale Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, adică în Bucovina de nord, Bucovina basarabeană și sudul ținutului dintre Prut, Nistru și Mare. În comparație cu celelalte subdialecte ale dacoromânei, subdialectul moldovean acoperă suprafața cea mai întinsă din teritoriul în care se vorbește dialectul dacoromân.

Cine dorește să cerceteze structura actuală a graiurilor moldovenești dispune, pe de o parte, de materialele adunate de anchetatorii NALR. *Mold. Bucov.*² (al cărui prim volum se află sub tipar), iar pe de altă parte de materialele ALM³ și ale volumelor de TD *Moldovenești*⁴.

ALM oferă date recente și de deosebită importanță asupra graiurilor românești dintre Prut și Nistru, date care completează în chip fericit posibilitatea unei viziuni de ansamblu asupra structurii actuale a dacoromânei,

¹ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea“, Iași, 1980, p. 80.

² *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*.

³ *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I: *Fonetica*, de Rubin Udler, Chișinău, 1968, h. 1—235; vol. I, partea II: *Fonetica*, de Rubin Udler, *Morfologia*, de Vasile Melnic, Chișinău, 1968, h. 236—520; vol. II, partea I: *Lexicul. Casa. Obiectele de uz casnic*, de Victor Comarnițchi, 1972, h. 521—721; vol. II, partea II: *Lexicul. Corpul omenesc. Familia*, de Vasile Melnic, *Agricultura*, de Vasile Pavel, Chișinău, 1973, h. 722—1 035 (Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de Limbă și Literatură).

⁴ *Texte dialectale*, culese de V. Melnic, V. Stati și R. Udler. Supliment la *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I, Chișinău, 1969, 241 p. + 1 h; partea II-a, Chișinău, 1971, VIII + 214 p. + 1 h; vol. II, partea I, publicat sub conducerea și sub redacția lui R. Udler.

aşa cum se degajă din hărţile atlaselor lingvistice regionale apărute sau în curs de apariţie.

Cum graiurile româneşti de peste Prut constituie o arie laterală şi izolată a dacoromânei, prezentînd numeroase arhaisme (fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale), ne-am propus să prezentăm doar cîteva elemente morfologice arhaice, specifice acestor graiuri.

Aşa bunăoară, în ţinutul dintre Prut şi Nistru forma cea mai răspîdită de plural pentru substantivul *mîna* este *mîn*. Este desigur vorba de conservarea unui plural vechi care corespunde pluralului latinesc *manus*. Acest plural arhaic s-a putut păstra deoarece în forma articulată *mînule* (formă atestată la Dosoftei dar şi în volumul de TD *Mold.* I, 2, pct. 230, p. 162), articolul *-le* indica destul de clar genul feminin⁶.

Este cunoscut faptul că în subdialectul moldovenesc se foloseşte mai frecvent ca în celelalte subdialecte, pentru persoana a treia, pronumele personal (*d)însul*, (*d)însa*. Utilizarea acestui pronume personal cu referire la inanimate este specifică graiurilor moldoveneşti. În general *dînsul* a înlocuit pe *el* atunci cînd pronumele urma după o prepoziţie. Această regulă sintactică s-a născut din uzul vechi al limbii române de a întrebuiţa pe *dînsul* după prepoziţia *a* (mai tîrziu *la*) : *mă duc la dînsul* (lat. *ad ipsum illum*) sau *mă duc cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*), care s-a transformat în *mă duc cu dînsul*, iar prin generalizare *dînsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziţie⁷ : *dacă l-o skăpat* [fusul], *n-o may kăutat de dînsu* (Şandru, BL I, p. 97) ; *cîm prind a mîncă dînt-însa* (ALRT, pct. 551).

Într-o arie compactă, în Bucovina de nord şi pe ambele maluri ale Nistrului, se păstrează încă formele arhaice *dîns*, pentru singular şi *dînş* pentru plural : *şădi baba cu dîş pār a dăuăda* ; *nu să likêşti nîcă di dîş* ; *uşêr adîca pîni lîngă dîş* (ALRT, pct. 455, Saharna — Orhei) ; *şi cosăsc la ũ vom cări i-o kêmăt pi dîş* (ALRT, pct. 551, Boian — Cernăuţi). Urmărind hărţile ALM I, 2, nr. 456 „(pe) dînsul, (pe) dînsa“ şi nr. 457 „(pe) dînşii, (pe) dînsele“ constatăm că pentru forma de singular *pe dîns* se conturează o arie de-a lungul Nistrului, incluzînd localităţi de pe ambele maluri, de la Soroca pînă la Tighina (pct. 70, 111, 123, 126, 137, 141, 142, 143, 150, 164, 168, 174, 176 şi 187). Pentru forma de plural, *pe dînş*, în afara ariei în care apare *pe dîns* (şi care include pentru această formă pct. 70, 80, 91, 118, 120, 135, 136, 137, 141, 143, 149, 157, 164, 168 şi 176), se mai conturează o arie în Bucovina de nord şi în nord-vestul ţinutului dintre Prut şi Nistru (pct. 6, 10, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 37).

O formă arhaică de pronume nehotărit apare înregistrată în localitatea Trebueni din raionul Orhei : *nişticavai* cu sensul „careva“⁷ ; DLR, tomul

de A. N. Dumbrăveanu şi E. N. Constantinovici, Chişinău, 1971, VIII + 303 p + 1 h (Academia de Ştiinţe din R.S.S. Moldovenească, Institutul de Limbă şi Literatură).

⁶ Vezi Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1940, p. 342 ; Emil Petrovici, *MÂNĂ cu pluralul*, în DR, VIII, 1931—1933, p. 95—101 ; cf. şi Paul Lăzărescu şi Victorela Neagoe, *Contribuţia ALM şi a textelor dialectale moldoveneşti la cunoaşterea stadiului actual al graiurilor româneşti*, în *Omagiu lui Constantin Iosif Drăgan*, II, Roma, 1978, p. 115.

⁷ Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, p. 112.

⁷ Vezi Paul Lăzărescu, *O formă arhaică de pronume nehotărit în graiurile moldoveneşti : nişticavai*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice“, seria B, 2, 1982, p. 283—287.

VII, partea I, atestă termenul *neșticavai* în *Lelopisețul Țării Moldovei* al lui I. Neculce.

Presupunem că acest pronume nehotărit *neșticavai* este rezultatul contaminării pronumelui nehotărit arhaic *neștine* „careva” cu pronumele nehotărit *nișcai* „careva”. În favoarea acestei presupuneri pledează, pe de o parte, larga răspândire a pronumelui nehotărit *neștine* în textele noastre vechi, iar, pe de altă parte, existența în graiurile moldovenești actuale dintre Prut și Nistru a pronumelui nehotărit *niscaiva*, sub forma sa locală *niscavai*. Procedul de compoziție a pronumelor nehotărite cu *-va* (< lat *volet*) este binecunoscut în istoria limbii române⁸.

În domeniul verbului, graiurile din nord-vestul teritoriului dintre Prut și Nistru, precum și cele de pe malul stîng al Nistrului conservă forma veche în *a* pentru persoana 1 pl. a indicativului prezent omonimă cu cea de la imperfect: *dam, catam, lucrăm, mînam, stam, vram* (vezi ALM I 2, h. 476 „noi lucrăm”, 470 „noi vrem”, 480 „noi dăm”, 484 „noi stăm”, 492 „noi mînam”). Aria în care se păstrează aceste forme arhaice de persoana 1 pl. a indicativului prezent constituie, de fapt, zona cea mai conservatoare a graiurilor românești de peste Prut.

Viitorul arhaic alcătuit din prezentul auxiliarului *a avea* și infinitivul verbului (*am a trimite, are a veni*) se întâlnește în graiurile din Bucovina de nord: *ări a méri, am a lucră, am a mērzi la dînsu* (ALM, pct. 8, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21)⁹.

Tot în graiurile din Bucovina de nord, după diferite verbe sau expresii verbale care primesc de obicei conjunctivul, se folosesc construcțiile vechi cu infinitivul: *trebuie* + infinitivul: *grăiesc ăi trebu a făci* (TD Mold., pct. 19); *vrea* + infinitivul: *vra a mērzi, puté a scri* etc. Astfel de construcții au fost înregistrate în punctele ALM: 9, 12, 13, 17, 19, 21.

Conjunctivul prezent de tipul *să șibă, să h'ibă*, formă arhaică și analogică¹⁰ atestată în teritoriul dintre Prut și Nistru încă de ALR în variantele *să șibă, să știbă*¹¹, precum și de alți cercetători¹², apare și în ALM în varianta *să șibă* în graiurile din nord (pct. 39, 40, 41, 51, 43, 54, 55), *să h'ibă* în graiurile din sud-vestul teritoriului dintre Prut, Nistru și Mare (pct. 199, 203 ș.a.) și *șă șibă* în graiurile de pe malul stîng al Nistrului (pct. 81, 83, ș.a.).

Existența altor forme analogice, *să vibă* „să vină”, *să scribă* „să scrie”, *să spuibă* „să spună”, atestate de Leca Morariu în Bucovina¹³, precum și cele pe care le înregistrează recent ALM, *să știbă* „să știe” (în majoritatea graiurilor cercetate), *șt vibă*, „să vină” (pct. 74, 81, 83, 190), *șt bėibă* „să bea” (pct. 69, 190) în graiurile de pe malul stîng al Nistrului¹⁴, constituie un argu-

⁸ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 191.

⁹ *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 230–231.

¹⁰ Originea acestor forme este discutată de B. Cazacu, *Conjunctivul prezent de tipul să șibă (hibă șită, știaă)*, în *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 140–143.

¹¹ S. Pop, *Importanța graiului românesc...*, în „Revista Fundațiilor”, VIII, 1941, nr. 8–9, p. 436.

¹² Conjunctivul prezent *să știbă* a fost atestat în Basarabia și de D. Șandru, în BL, I, p. 95; P. V. Ștefănuță, în AAF, 1938, p. 55; N. P. Smochină, în AAF, 1939, p. 46.

¹³ Leca Morariu, în „Glasul Bucovinei”, VIII, p. 2, „Făt Frumos”, XI, 1936, p. 42.

¹⁴ *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 231.

ment în favoarea explicației prin analogie a formei de conjunctiv prezent *să fibă*, după modelul conjunctivului *să aibă*, explicație dată de altfel încă în 1881 de Fr. Miklosich¹⁵, dar contestată ulterior și socotită ca o influență aromână asupra dacoromânei (Tache Papahagi, G. Ivănescu)¹⁶.

Am semnalat aceste cîteva elemente morfologice arhaice, specifice graiurilor românești din R.S.S. Moldovenească, pentru a sublinia rolul deosebit al ALM în cunoașterea și aprofundarea structurii dialectale a dacoromânei.

Existența acestor arhaisme într-o arie laterală a românei relevă, o dată mai mult, importanța pe care atlasele lingvistice regionale o prezintă pentru istoria limbii. Totodată, înregistrarea unor astfel de elemente atestă că graiurile românești vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești — sau făcînd o paranteză, „Limba vechilor cazanii / Care-o plîng și care-o cîntă / Pe la vatra lor țărani/“, cum o numea poetul — sînt încă depozitare ale unor mărturii uneori necunoscute ale romanității noastre.

Și fiindcă l-am citat pe Al. Mateevici, în încheiere vom cita și o strofă dintr-un mare poet actual din R.S.S. Moldovenească, Grigore Vieru :

„Mai bun noroc ș-avere Decît în suflet graiul
Mai mare eu nu am, Acestui pașnic neam“¹⁷.

ELÉMENTS MORPHOLOGIQUES ARCHAÏQUES DANS LES PARLERS ROUMAINS ACTUELS D'AU-DELÀ DU PRUTH

RÉSUMÉ

Les faits linguistiques enregistrés dans ALM ainsi que dans les volumes de textes dialectaux moldaves présentent la structure actuelle des patois roumains parlés sur le territoire de l'URSS : ceux-ci offrent des données intéressantes pour l'histoire du roumain et constituent un document précieux pour la connaissance approfondie du domaine linguistique de la Romania.

Constituant une aire latérale et isolée du daco-roumain, les parlers d'au-delà du Pruth présentent de nombreux archaïsmes (phonétiques, morphologiques, syntaxiques et lexicaux) que les ouvrages linguistiques roumains mentionnent pour la littérature ancienne du XVIIème siècle.

De ces archaïsmes, la présente communication ne retient que quelques éléments morphologiques spécifiques : les pluriels *min*, *minuri* (du singulier *mină*) ; le pronom personnel *dîns* pour le singulier et *dînz* pour le pluriel ; le pronom indéfini *nișcavai*, *nișlicavai* ; la première personne du pluriel de l'indicatif présent homonyme de l'imparfait (*dam*, *catam*, *stam*) ; des formes périphrastiques du plus-que-parfait composé (*am fost cumpărat*, *am fost luat*, *i-o fost adus*) ; le futur formé du présent de l'auxiliaire *a avea* et de l'infinitif du verbe à conjuguer (*am a trimite*, *are a veni*) ; le subjonctif présent du type *să șibă*, *să hibă*.

L'existence de ces éléments archaïques, dans les parlers roumains d'au-delà du Pruth, atteste que ces parlers sont les dépositaires de témoignages parfois inconnus de notre romanité.

București, str. M. Eminescu nr. 81, bl. B, ap.6

¹⁵ Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte (Consonantismus, II)*, Viena, p. 27.

¹⁶ Vezi Tache Papahagi, *Éléments aroumains en dacoroumain*, in „Langue et Littérature“, III, 1946, nr. 1—2, p. 213 ș.u. ; G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia...*, in „Buletinul Philippide“, IX, 1942, p. 161 ș.u.

¹⁷ „Limba română“ constituie una dintre temele predilecte la poezii originali din ținuturile dintre Prut și Nistru. De la George Sion, cu „Mult e dulce și frumoasă/Limba ce vorbim, / Altă limbă-armonioasă / Ca ea nu găsim ; / Saltă inima-n plăcere / Cînd o ascultăm, / Și pe buze aduce miere / Cînd o cuvîntăm“ /, la Alex. Mateevici, cu „Limba noastră-i graiul pinii, / Cînd de vînt se mișcă vara, / În rostirea ei bătrîni / Cu sudori sfințit-au țara /“, la numeroși poeți actuali din R.S.R. Moldovenească. A se vedea în acest sens cuprinzătorul volum *Mama, graiul*, antologie de Grigore Vieru, Chișinău, 1981, din care am reprodus versurile lui Grigore Vieru din poezia *Graiul* (p. 96—100).

ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE FORME ARHAICE DE PERFECT SIMPLU ȘI DE MAI MULT CA PERFECT ȘI CU UNELE VALORI ALE PERFECTULUI SIMPLU ÎN GRAIURILE POPULARE ACTUALE

DE

VICTORELA NEAGOE

0.1. Examinarea datelor culese recent în anchetele dialectale efectuate în Muntenia pentru NALR *Muntenia și Dobrogea* și în Munții Apuseni pentru volumul *Texte dialectale — Munții Apuseni* ne-a sugerat câteva observații în legătură cu răspîndirea, în prezent, a unor forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect, pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t* în graiurile munteneste și cu valoarea de marcă a acțiunii petrecute „azi” în zona Munților Apuseni.

1. Formele arhaice de perfect simplu (= p.s.) și de mai mult ca perfect (= m.m.c.p.) pers. a II-a pl. în *-(se)(ră)t*, curențe în limba veche¹, au fost înregistrate de ALR I și ALR II în localități din Munții Apuseni, Crișana și în trei puncte (728, 762, 954) din estul Munteniei.

Dacă anchetele pentru NALR — *Transilvania* au dat posibilitatea de a stabili cu mai mare exactitate aria acestor forme verbale în vestul teritoriului dacoromân², cercetările efectuate pe teren pentru NALR — *Muntenia* largesc considerabil aria acestei particularități, formele în *-(ră)t* ale p.s. și în *-se(ră)t* ale m.m.c.p., pers. a II-a pl., fiind atestate în pct. 730, 732, 735, 747, 828, 832, 836³.

Fenomenul înregistrat în localitățile menționate mai sus formează două arii morfologice distincte, situate una în nord-est, cu prelungiri spre sud, și alta în sud-est, avînd ca limită sudică cursul Dunării (vezi harta anexă).

Comparînd răspunsurile celor două anchete efectuate la un interval de patru decenii, constatăm că NALR — *Muntenia*, deși, în general, lărgeste

¹ Vezi Ov. Deususianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 216 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București, 1966, p. 289 ; S. Pușcariu, *Limba română*, București, 1976, p. 250 ; cf. C. Frăneș, *Din istoria perfectului simplu românesc : formele de pers. I și a II-a pl. cu sufixul -ră-*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, II, București, 1971, p. 1419—1423.

² Vezi V. Bidian, *Persistența unor forme vechi la primele două persoane de plural ale perfectului simplu*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 217—230.

³ Punctelor cartografice le corespund următoarele localități : 730 = Siriu-Băi, 732 = Luncile, 735 = Odăile, 747 = Gura Sărății, jud. Buzău ; 828 = Radovanu, 832 = Chirnogi 836 = Ciocrlia, jud. Ilfov.

aria fenomenului cu noi atestări, nu a înregistrat formele vechi în *-(ră)t* la p.s. și în *-se(ră)t* la m.m.c.p. și în pct. 698 (= 762, ALR II).

Trebuie să presupunem, în această situație, fie că în graiul localității respective s-au generalizat, astăzi, formele noi, în *-răți*, fie că coexistă cele două forme, fiind mai frecventă (sau singura folosită în vorbire de anumiți vorbitori) desinența *-răți* față de *-răt*, în evident regres.

Răspunsurile înregistrate la întrebările referitoare la p.s. și la m.m.c.p. din chestionarul NALR — *Muntenia* relevă menținerea vechii desinențe *-t* (pers. a V-a), chiar după intercalarea elementului desinențial *-ră-* la toate persoanele pluralului, ca marcă la timpurile în discuție.

Datele consemnate în *Tabel*, unde prezentăm o listă a tuturor verbelor notate în anchetele dialectale pentru NALR — *Muntenia*, la p.s. și la m.m.c.p., pers. a V-a, ne dau posibilitatea să observăm că singura localitate în care apare forma caracteristică limbii vechi pentru m.m.c.p., fără extinderea elementului *-ră-* ca la p.s., este pct. 836 : *cîntăset^u*, *cusăset^u*, *cumpărăset^u*, *dădūset^u*, *avusăset^u*, *stătūset^u*, *fusăset^u*, și că în pct. 730 și 747 au fost înregistrate, la cîteva verbe, de conj. a II-a, a III-a, a IV-a, forme omonime la p.s. cu cele de m.m.c.p. : *văzūserăt* : 730, *plînsēserăt* : 730, *fușiserăt* : 730, *scrisēserăt* : 730, *dădūserăt* : 747, *vrusēserăt* : 747, *făcūserăt* : 747, *fusēserăt* : 747.

Anchetele cu chestionarul, realizînd și investigarea tezaurului lingvistic latent, mai ales cînd anumite moduri, timpuri sau persoane ale verbelor nu sînt utilizate frecvent în vorbire, așa cum este cazul și cu pers. a II-a pl. a p.s. — greu de obținut într-un dialog — pun în lumină menținerea unor fapte arhaice de morfologie în zone socotite, pînă acum, mai puțin conservatoare, ba mai mult, considerate a fi zone tipic *inovatoare*.

De subliniat că această particularitate arhaică se alătură altor elemente conservatoare ale graiurilor munteneste (păstrarea formelor verbale iotacizate, formele identice de imperfect, pers. a III-a sg. și pl., precum și alte mărturii de limbă veche)⁴, ceea ce arată că este vorba de o trăsătură relativ puternică a sistemului dialectal în discuție.

Persistența desinenței arhaice *-(ră)t* demonstrează, pe de o parte, că p.s. este încă un timp viu în nord-estul Munteniei⁵, iar pe de altă parte, că există o legătură formală între paradigmele p.s. și ale m.m. c.p.⁶.

2. Deși, în ceea ce privește aria de răspîndire a p.s., cercetări anterioare⁷ au stabilit că aceasta include partea vestică a teritoriului dacoromân (Oltenia, Banatul, Munții Apuseni și vestul Munteniei), referitor la valoarea specifică, individualizatoare, a acestui timp, anume de

⁴ Vezi Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile munteneste*, în FD, IX, 1975, p. 143—147.

⁵ Vezi Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspîndire a perfectului simplu în graiurile munteneste*, în CL, XXII, 1977, nr. 2, p. 255—259.

⁶ Cf. Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai mult ca perfect*, în FD, VIII, 1973, p. 139.

⁷ Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52 ; idem, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observații asupra răspîndirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 317—327; Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 98—99 ; Maria Marin, *În legătură cu o formă muntenescă de perfect simplu*, în FD, VII, 1971, p. 317—318 ; Victorela Neagoe, *op. cit.*, p. 134—138 ; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 258—259.

(Tabel)

Nr. chest. NALR	Perfectul simplu [5]	Puncte cartografice	Nr. chest. NALR	Mai mult ca perfectul [5]	Puncte cartografice
1	2	3	4	5	6
103	văzûrăt	735, 832	105	văzûserăt	730, 735, 832
135	văzûserăt	730		văzûrăt	828
135	plînsérăt	735, 828, 832			
	plînsêserăt	730			
140	auzîrăt	730, 732, 735, 828, 832			
177	spusérăt	747, 832			
	spusêserăt	730, 735			
183	mîncărăt	730, 732, 747, 828			
194	tuşîrăt	732, 735, 747	196	tuşîserăt	730, 732, 747
	tuşîserăt	730		tuşîrăt ¹	828
337	luărăt	730, 735, 747, 832	338	luăserăt	730, 735, 747, 832
345	ţînûrăt	730, 735, 747, 832	347	ţînûserăt	730, 735, 747, 832
409	dormîrăt	730, 735, 747, 832	411	dormîserăt	730, 735, 747, 832
422	visărăt	730, 735, 747, 832			
533	fugîrăt	730, 735, 747, 828, 832	535	fugîserăt	730, 735, 747
569	cerûrăt	730, 735, 747, 836			
581	băûrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
601	cîntărăt	730, 836	603	cîntăserăt	730, 735, 747, 832, 836
1 080	cosîrăt	730, 732, 735, 747, 832	1 082	cîntăset ¹	836
1 094	bătûrăt	730, 732, 735, 747, 832, 836		cosîsărăt	730, 732, 735, 747
1 268	ţesûrăt	730, 732, 735, 747, 832	1 270	ţesûserăt	730, 732, 735, 747, 828
1 668	scrişerăt	732, 735, 747, 832, 836, 730			
1 777	scrisêserăt	730, 732, 735, 747, 832, 836	1 779	cusûserăt	730, 732, 735, 747, 832
	cusûrăt			cusûset ¹	836
1 803	cumpărărăt	730, 732, 735, 747, 832, 836	1 805	cumpărăserăt	730, 732, 735, 747, 828
1 816	vîndûrăt	730, 732, 747, 828, 832, 836		cumpărăset ¹	836
1 865	dădûrăt	730, 732, 735, 832, 836	1 818	vîndûserăt	730, 732, 735, 828, 832
	dădûserăt	747		vîndûset ¹	836
1 889	(în)muiérăt	730, 732, 735, 832, 836	1 867	dădûserăt	730, 732, 735, 747, 832
	(în)muiăserăt	747		dădûset ¹	836
1 894	rămă(u)sérăt	730, 732, 735, 747, 832, 836			
1 917	vrûrăt	730, 735			
	vrusérăt	732, 828, 832			
	vrusêserăt	747			
1 924	avûrăt	732	1 926	avusêserăt	730, 732, 735, 747
	avusérăt	730, 735, 836		avusêset ¹	836

1	2	3	4	5	6
1 932	făcûrăt	730, 732, 735, 828, 832, 836 747			
1 940	făcûserăt stătûrăt	730, 735, 747	1 942	stătûserăt stătûset	730, 732, 735, 747 836
1 948	venîrăt	730, 732, 735, 747, 828, 836			
1 956	fusêrăt	730, 732, 735, 832	1 958	fusêserăt	730, 732, 735, 747, 832
	fusêserăt	747		fusêset ⁸	836

redare a unor acțiuni recente, petrecute chiar în ziua cînd sînt relatate, se remarcă faptul că ea este ocurentă în Oltenia⁸ și în sud-vestul Munteniei⁹.

Or, examinarea contextelor în care apar forme de perfect simplu în culegerile de texte dialectale din diferite zone ale teritoriului dacoromân relevă existența valorii de marcă a acțiunii petrecute „azi”, precum și a valorii modale, de actualizare a evenimentului narat — valori consemnate pînă acum ca specifice graiurilor oltenesti — în localități din Munții Apuseni: Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, jud. Alba.

De subliniat că aceste valori au fost înregistrate la toți informatorii anchetați, indiferent de generație sau sex, în conversații dirijate sau în discurs liber.

2.1. În răspunsurile la întrebările „Ce ai făcut ieri? ... Dar azi?” — puse t u t u r o r informatorilor din localitățile Neagra, Gîrda, Scărișoara și Arieșeni, crîngurile Pîrvești, Lăzești, Ilănășești, Ocoale, Negrești, Ghețar, Galbena, Cobleș, Bubești, în intenția de a obține date comparabile pe generații și sexe, sînt atestate forme de p.s. pentru a exprima acțiuni desfășurate chiar în cursul zilei în care avea loc convorbirea între cei doi interlocutori, în timp ce p.c. este utilizat pentru acțiuni anterioare celor redade prin formele de p.s. Astfel:

(¹) [Ce ai făcut ieri?]

ieri? ieri dimineață m-am sculat / și am mai schimbat pruncii aleștia / și le-am spălat hainiți... și m-am mai... am mai săpat pe-aci prin grădină am mai săpat/am pus niști varză / [...]

[Și astăzi?]

astăzi făcui pînea // mai făcui niști cocături / [...]

(Pașca Gaftea, 54 de ani, Ocoale)

⁸ Cf. Al. Rosetti, *Despre valoarea perfectului simplu*, în LR, IV, 1955, nr. p. 69—73; Grigore Brăneș, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în *Mélanges Linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 Août, 1957*, București, 1957, p. 159—173; Al. Georgescu *Perfectul simplu în dialectul dacoromân*, în SG, II, 1957, p. 29—52; Ruxandra Pană-Boroianu, *Remarques sur l'emploi du passé simple dans les textes non littéraires d'Oltenie*, în RRL, XXVII, 1982, nr. 5, p. 423—434. Aceași valoare este consemnată și pentru dialectele italienești de sud (Sicilia și Calabria de sud) de G. Rohlfs, *Grammatica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, III, Torino, 1969, § 672.

⁹ Vezi Ion Moise, *Aria de răspîndire a perfectului simplu în Oltenia și Muntenia*, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 91—93; Magdalena Vulpe, *op. cit.*, p. 255—257.

(²) [Ce ai făcut ieri ?]

ieri ? / ieri n-am făcut mari triabă // am vinit acolo la un cumnat / că iei stau mai diparti / și ce am făcut ? ! / m-am dus și am adunat nuștiu napi / ... dup-aceea am vinit acasă / ș-am mîncat/m-am culeat / e-așa mi-o venit somnu/ba m-am dus și am cules nuștiu ctreșii / cu cumnatu dintr-un cireiș / [...]

[Și astăzi ?]

astăz numa vinii // mă sculai la patru / și luarăm autobuzu //

(Neag Zorița, 28 de ani, Negrești)

(³) [Ce ai făcut ieri de cînd te-ai sculat ?]

ieri ? / da că și az / și de cînd ma sculai / dădui la porc / mulsei vaca / și mă dusei pt dooșpe lăi curății // pe-acolo pi la p. tri

Și aseară ce făcuși ?]

aseară ? / am zăhănit acasă / am dat la porci / nevasta o muls vaca/îo am dat la porci / ș-am mîncat de cînd / m-am culeatu //

[Și astăzi ?]

dimineață mă sculai / și mă dusei tară. . . la curățit / [...]

(Belei Sofia, 66 de ani, Neagra)

2.2. Chiar atunci cînd anchetatorul, în mod deliberat, a folosit p.s. pentru „ieri” și p.c. pentru „astăzi”, subiectul a răspuns prin p.s. pentru intervalul de timp raportat la orice perioadă a zilei respective care precede momentul vorbirii :

(¹) [Ieri ce mîceași ?]

ieri am [e] ieri ști ce am făcut ? / ceala cari am fo la basilica / aceala ce te-o dus la spitali / tu ști. . . și ia s-o rugai de mini ca să mă duc să-i ajut la curățit / [...]

[Și te guriși ieri ?]

ieri am fost acolo / di pi la ... am închis vaca pt la zăci / și am mîrs la curățit / și n-am mîncat numa om pic acasă / [...] dup-aceea am urlat acasă //

[Și alaltăieri fusesi pe alei prin centru ?]

cînd am fost aci / e-am fost / cînd am fo cu darea // am fost pe-ațea / [...]

(Hănăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

(²) [Și acum s-au dus nepoatele ?]

ia / acuma să duseră fiitli // că nu mă dusei io // că mă dor picioarili / și umblai cu cizmele astea aclo pt valii / [...]

(Belei Sofia, 66 ani, Neagra)

2.3. Ca și în Oltenia și în sud-vestul Munteniei, în zona Munților Apuseni p.s. are și o valoare modală, de actualizare a evenimentului narat ; p.s. este ocurent în fragmente dialogate, integrate în narațiune, vorbitorul păstrînd, în felul acesta, raporturile temporale din planul acțiunii :

(¹) *ș-apo lata o zis „d-apă ce vrușel să fac noi / că mi-e frate / și mă cheamă / io nu mă bagai la nimica / iacătă io vorbli cu hudriasca” / cu mă-sa // ; eram acolo la ciondriești // ș-apo. . . ști ca copiii auzeam holecă / noi durmeam // auzeam holecă. . . faci „viniră lupli la șură la viti” //*

(Hănăș Rafila, 76 de ani, Hănășești)

(²) *s-o dus la părinți / ș-o spus : „uili ce văzuî io / și cum făcu // să trasă șarpele din ia” / ș-apo lee că fierbi laptili / și l-afumi //*

(Petrusi Petrea, 46 de ani, Lăzești)

Aceeași semnificație o are p.s. când redă un trecut foarte apropiat, plasat imediat înaintea momentului vorbirii. În această situație, p.s. este utilizat cu scopul de a solicita în permanență atenția interlocutorului¹⁰:

(¹) *era corniți nainți / vă spușei / ni ! /*

(Pleșa Vasile, 66 de ani, Scărișoara)

(²) *cîn o alinat-o o fo tîrzie vîeni / no ! auziș / așa o fost așa / nu că am știut-o numa noi / că s-o știut... tîl aco / hîndășești cea o știut di triab-aceea //*

(Hanăș Rafila, 76 de ani, Hîndășești)

Ocurența perfectului simplu, avînd semnificația temporală a unui trecut recent, în Munții Apuseni, conferă acestei trăsături statutul de particularitate dialectală specifică ariei avute în vedere, cu atît mai mult cu cît această arie nu se învecinează cu cea oltenească. Acest fapt ne îndreptățește să afirmăm că Oltenia nu mai poate fi considerată ca „centru al ariei perfectului simplu”¹¹.

À PROPOS DE CERTAINES FORMES ARCHAÏQUES DU PASSÉ SIMPLE ET DU PLUS-QUE-PARFAIT ET DE CERTAINES VALEURS DU PASSÉ SIMPLE DANS LES PARLERS DACO-ROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

Les remarques de l'auteur s'appuient sur le matériel qui a été recueilli pour l'AFLR dans le Pays des Motzi, ainsi que pour le NALR — *Muntenia și Dobrogea*.

1. Les recherches récentes relèvent la présence des formes archaïques à la 2e personne du pluriel du passé simple et du plus-que-parfait — formes courantes dans les textes du XVIe siècle sur tout le territoire daco-roumain — du type *tușirăt, luarăt*, respectivement *tușiserăt, fuseserăt*, dans quatre points du nord-est de la Valachie (730, 732, 735, 747), aussi bien que dans des aires qui sont dispersées dans la partie sud de cette province (les points 828, 832, 836). Les formes archaïques du passé simple (2e pers. du pluriel) sont occurrentes aussi dans le Pays des Motzi.

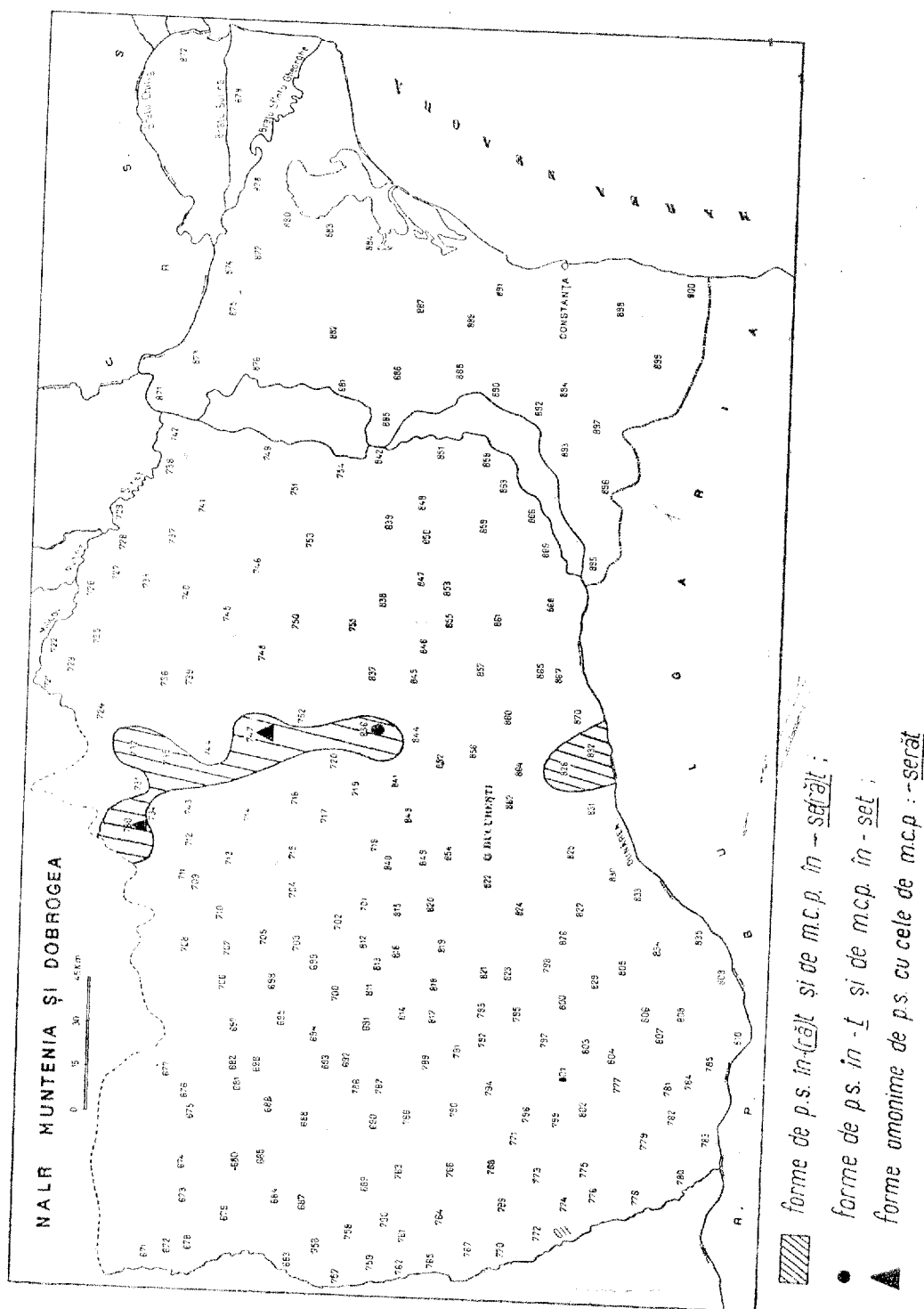
Ces formes dialectales spécifiques prouvent que le passé simple constitue encore un temps vivant dans le nord-est de la Valachie et qu'il y a un rapport formel entre les paradigmes des deux temps en question.

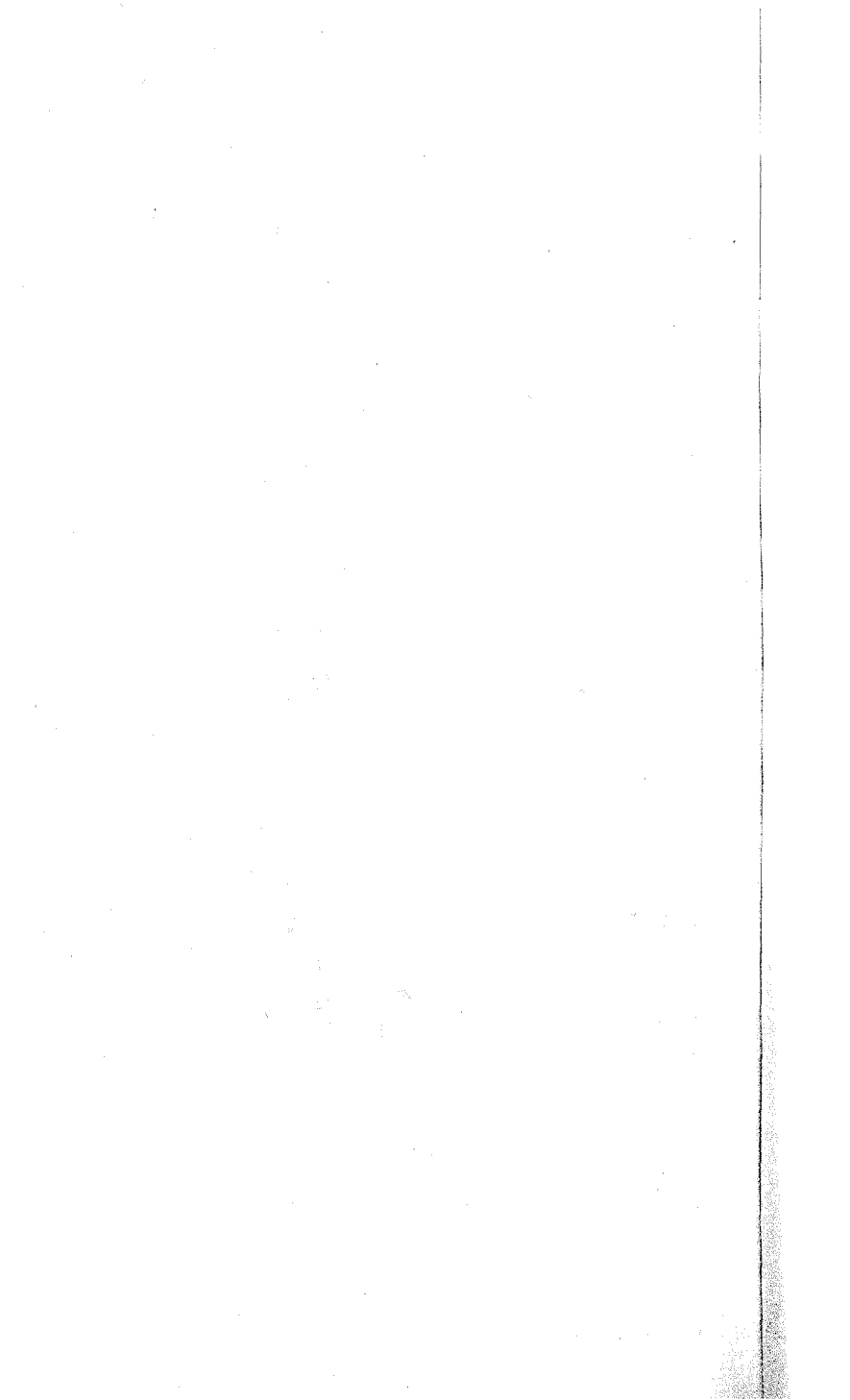
2. Bien que des recherches antérieures aient délimité l'aire d'emploi du passé simple dans la partie occidentale du territoire daco-roumain (dans l'Olténie, le Banat, le Pays de Motzi et l'Ouest de la Valachie), ces recherches n'ont pas précisé la valeur spécifique, individualisatrice, de ce temps — à savoir qu'il indique une action récente qui vient de se passer le jour même où l'on parle — que pour l'Olténie et le sud-ouest de la Valachie. L'étude du passé simple dans son contexte, facilitée par la moisson de textes dialectaux, glanés dans les parlers roumains, nous a permis de déceler l'existence de cette valeur de marque d'une action passée „aujourd'hui” et de la valeur modale, qui actualise l'événement raconté — valeurs considérées jusqu'à présent spécifiques aux parlers d'Olténie — dans deux localités du Pays de Motzi, Gîrda et Scărișoara, véritables foyers de l'identité culturelle régionale respective, chez tous les informateurs enquêtés et appartenant à des générations différentes.

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25*

¹⁰ Cf. Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București, 1980, p. 74.

¹¹ Cf. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 33; Ruxandra Pană-Boroianu, *op. cit.*, p. 427.

SUFIXUL -ON

DE

VIORICA GOICU

1. În dialectul dacoromân, consoana *n* provenită din lat. *n* + *i* nu se mai păstrează astăzi decât în Banat și în Țara Hațegului, dar în limba veche avea o mai mare extindere, fiind atestată în secolele al XV-lea și al XVI-lea¹.

Al. Rosetti² a arătat că stadiul *n* s-a păstrat mult timp în dacoromână, citind ca exemplu sufixul *-oane* din numele topic *Făuroane* și din numele de persoană *Găjoană*, atestate în documentele slavo-române din secolul al XV-lea.

Emil Petrovici³, pe baza documentelor slave și latinești din secolul al XV-lea, presupune că în această perioadă *n* era încă general pe teritoriul țării, dovadă toponimele *Zlătăroaia* (1467) alături de *Zlătăroaia* (1520) în Moldova, *Plăciconi* (1484) alături de *Plăcicoi* (1489) în Muntenia. Evoluția *n* > *i* s-a încheiat, potrivit documentelor din Muntenia⁴ și Moldova⁵, în prima jumătate a secolului al XVII-lea.

2. Un exemplu în care *n* s-a păstrat în toate cele patru dialecte românești este sufixul lat. *-onēus* (fem. *-onēa*) > v. dr. și regional în Banat și Hațeg *-oñ*, ar. *-oñă*, megl. *-oñ*, istr. *-oñ*.

În latina clasică, augmentativele nu aveau sufixe speciale. Totuși, sufixul *-ō* având funcția de a denumi, uneori cu o nuanță peiorativă, persoana care îndeplinește cu insistență o acțiune, a servit ca punct de plecare pentru formații augmentative. În limbile romanice occidentale, această valoare este păstrată de sufixul *-ō*, iar latina dunăreană folosește un derivat : *-onēus*, *-onēa* (> drom. *-oi*, *-oai*)⁶.

¹ Cf. O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, fasc. 1, Paris, 1914, p. 119–120; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. VI, București, 1946, p. 59, 163–164; I. Stan, *Observații asupra evoluției *n* > *i* în limba română*, CL, IV, 1959, p. 49–59.

² *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, p. 42.

³ *Repartiția graiturilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, Editura Academiei R. S. România, București, 1970, p. 43.

⁴ I. Bogdan, *Documente privilegiate la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413–1508), București, 1905; Silviu Dragomir, *Documente nouă privilegiate la relațiile Țării Românești cu Sibitul în secolii XV și XVI*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, IV, 1929, p. 3–79.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I–II, București, 1913; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I–II, București, 1931–1932.

⁶ Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei R. S. România, București, 1969, p. 184.

Al. Graur⁷ este de părere că sufixul românesc *-oi* (regional *-on*), cu forma sa de masculin, nu poate fi explicat din punct de vedere fonetic din lat. *-onēus*, în timp ce femininul *-oaje* (*-oane*) se explică foarte ușor prin lat. *-onēa* sau *-oniā*. În concluzie, Al. Graur⁸ arată că masculinul *-oi* are în special rolul de a forma augmentative, în timp ce femininul *-oaje* nu formează decât nume ale unor ființe de sex feminin. Augmentativele, fiind folosite mai mult în vorbirea expresivă sau metaforică, sînt mai puțin importante, pentru vorbitori, decât desemnarea sexelor, mai ales al celui de feminin, în special în mediul agricol sau pastoral — motiv pentru care trebuie presupusă, ca punct de plecare, derivarea cu sufixul *-oaje* (*-oane*) pentru substantivele feminine, de la care mai apoi s-a refăcut o formă în *-oi* (*-on*) pentru cele masculine.

3. Despre folosirea și răspîndirea sufixului *-on* în Banat și Hațeg (sufix care în celelalte graiuri dacoromâne a evoluat la *-oi*) s-a discutat mai mult în cadrul onomasticii și, în special, cu referire la domeniul sistemului popular de denuminație⁹.

Dacă consultăm lucrările mai vechi sau mai noi consacrate problemei formării cuvintelor¹⁰, sau cele referitoare la subdialectul bănățean¹¹, observăm că, în general, se acordă prea puțină atenție acestui sufix, care a dobîndit valori specifice.

Ca urmare, în lucrarea de față, vom arăta care sînt valorile sale în graiurile și onomastica Banatului și Hațegului. Observațiile noastre se bazează pe materialul lingvistic din *Atlasul lingvistic român*, *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*. Banat, I, Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915 [= T. H. I.], glosarele publicate de Lucian Costin¹² și pe anchetele noastre efectuate pentru *Dicționarul toponimic al României*. Banatul, între anii 1973 și 1984.

3.1. Cea mai răspîdită valoare a sufixului *-on* este cea augmentativă. Cu această valoare, posibilitatea lui de a forma derivate este, practic, nelimitată: *acón* „ac mare de cusut”, (pl.) *acoâne* și derivatele secundare *acoînță* (mai ales la plural) „ac mare”, *acoînțér* „ac de lemn” (COSTIN, I, p. 54); *băbón* (< *babă*), *bubón* (< *bubă*), *bucătón* „bucată mare”, *bulvănón* (< *bulvan* „bologan”), *conlón* (în special cu referire la alimente) „bucată mare”¹³, *copilón* „băiețandru” (COSTIN, I, p. 93), *dudărón* „dudă mare” (COSTIN, II, p. 84), *fluierón* „fluier mai mare (de cîntat)”, *măturón* (< *mătură*), *mustălón* (< *mustăță*), *omănón* „om înalt și bine dezvoltat”, *petrón* „piatră mare”, *vărđón* „varză mai mare” etc.

⁷ *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 94—105.

⁸ *Ibidem*, p. 99.

⁹ Vezi E. Petrovici, *Sufixul -oiu (-oñu)*, în *Studii de dialectologie și toponimie*, p. 136—137; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. XXXIII; Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *Toponime în -ești și -on în Banat*, în LR, 1980, nr. 1, p. 53—59.

¹⁰ G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 109—121; *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, I—VI (= SMFC).

¹¹ Galina Ghițu, *Particularități arhaice bănățene*, în *Omagiul lui Alexandru Rosetti*, Editura Academiei, R. S. România, București, 1965, p. 295—297; Doina Grecu, *Elemente vechi în graiul unei comune din Banat*, CL, 1968, nr. 1, p. 49.

¹² *Graiul bănățean*, vol. I, Timișoara, 1926; vol. II, Turnu Severin, 1934 [= COSTIN, I, II].

¹³ Cf. Doina Grecu, *art. cit.*, p. 49.

Din cele cîteva exemple enumerate mai sus rezultă, în consens cu cele afirmate de Al. Graur, că, în Banat şi Haţeg, sufixul -oŢ are, în special, rolul de a forma augmentative chiar şi de la substantivele de genul feminin (*babă, bubă, bucată, mătură, piatră, varză* etc.). Substantive feminine în -gaŢe cu valoare augmentativă nu au fost înregistrate în materialele cercetate.

Valeriu Rusu¹⁴, urmărind răspîndirea geografică a derivatelor cu sufixul -oŢ, a constatat că cele mai multe au fost înregistrate în Transilvania (76), în special în partea de nord-vest şi, într-un număr cu mult mai mic, în Banat (16), Oltenia (7) şi Muntenia (3). Apoi, ca un sufix aparte, este notat, de acelaşi autor¹⁵, sufixul -oŢ (*-gaŢe*), despre care arată că este răspîndit într-o arie compactă care cuprinde Banatul şi o parte din Crişana, fără să-i indice şi productivitatea. Dar sufixul -oŢ (nefiind decît varianta fonetică bănăţeană a sufixului -oŢ, marea productivitate a sa trebuie menţionată şi pentru Banat (s.n. Haţeg), atît pentru valoarea augmentativă, cît şi, după cum se va arăta mai jos, pentru celelalte valori.

Spre deosebire de graiurile bănăţene de la sud de Mureş, în cele crişene de la nord este evidentă preferinţa vorbitorilor pentru un alt sufix cu valoare augmentativă, -oc¹⁶: *bărbătóc, bitqácă* „bită mare“, *fălóc, pruncóc* etc.

3.2. Ca sufix moŢional, -oŢ formează substantive masculine de la feminine. „Substantivele masculine formate prin moŢiune sînt mult mai numeroase în vorbirea populară şi familiară decît în limba literară, deoarece astfel de formaŢii oferă conciziune şi expresivitate, spre deosebire de formaŢiile analitice“¹⁷.

În Banat şi Haţeg, sufixul -oŢ este frecvent folosit cu această funcŢie pentru a forma substantive denumind persoane (mai ales grade de rudenie), fiinŢe imaginare, mamifere, păsări, insecte: *mătuşoŢ* „unchi“ (< *mătuşă*), *moşoŢ* „bărbatul moaşe“ (COSTIN, I, p. 140), *văduvoŢ* (< *văduyoŢ*)¹⁸; *drăcoŢ*¹⁹ (COSTIN, I, p. 123); *bărdloŢ* (< *barză*), *broscóŢ, sîntezóŢ* (< *cîntează*), *clricioŢ* (< *clricioŢă*), *şocirlóŢ* (< *ciocirlie*), *şorcuşoŢ* (< *ciorcuşă* „coşofană“), *şoróŢ* (< *cioară*), *măimucóŢ* (< *măimucă* „măimuŢă“), *mjerlóŢ* (< *mierlă*), *pitpălăcoŢ* (< *pitpalac*), *poŢirnicóŢ* (< *poŢirniche*), *pupăcoŢ* (< *pupăză*), *raŢoŢ* (< *raŢă*), *vieduróŢ* (< *viezure*), *vulpóŢ* (< *vulpe*) etc.

Din exemplele de mai sus se poate constata că cele mai multe derivate sînt cuprinse în clasa numelor de păsări. SituaŢia este explicabilă pentru limba română, dată fiind frecvenŢa numelor de păsări în formă feminină, însuşi numele generic *pasăre* fiind un feminin.

În ceea ce priveşte repartizarea teritorială a acestor formaŢii moŢionale²⁰ în -oŢ / -oŢ, se remarcă o masare evidentă în partea de vest şi de nord a ţării, cuprinzînd Oltenia, Banatul, Transilvania şi nordul Moldovei.

¹⁴ În legătură cu derivarea cu sufixe în dacoromână, în „Fonetică şi dialectologie“, IV, 1962, p. 264.

¹⁵ *Ibidem*, p. 265.

¹⁶ Vezi şi Teofil Teaha, *Graiul de pe Valea Crişului Negru*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1961, p. 106.

¹⁷ Vezi Eleonora Popa, *Sufixe moŢionale pentru formarea masculinului*, SMFC, IV, p. 164.

¹⁸ Vezi harta 279 [văduv], ALR I, vol. II, unde *vădu(v)*oi a fost înregistrat într-o arie cuprinzînd Oltenia de vest, Banatul (*văduvoŢ*), Crişana, Transilvania şi Moldova.

¹⁹ Fără nuanŢă augmentativă, refăcut din femininul *drăcpărie*.

²⁰ Cf. Eleonora Popa, *art. cit.*, p. 168.

Cu forma feminină *-oâne* a sufixului *-oñ* se formează substantivele feminine de la cele masculine; alături de categoriile întâlnite la masculin, motiunea substantivelor feminine mai are în vedere și cuvintele care exprimă naționalitatea unei femei: *bărbătoâne* „femeie ageră și puternică”, *drăcoâne* „femeie care știe să facă farmece”, *strigoâne* (< *strigoi*), *uncoâne* „mătușă” (< *unchi*); *șerbōâne* (< *cerb*), *iepurōâne* (< *iepure*), *lupoâne* (< *lup*), *șărpoâne* (< *șarpe*), *vulturōâne* (< *vultur*), *zmeoâne* (< *zmeu*); *hemeșoâne* „soția unui nemeș” (Ț. H., p. 326), *hemptōâne*, *sirbōâne*, *tureoâne*, *ungurōâne* etc.

Dacă în ultimele secole, în limba comună, pentru substantivele feminine nu s-a mai folosit *-oaie* singur, ci a fost dezvoltat, adăugându-se încă un sufix de formare a femininului, *-că*, astfel că astăzi sufixul în forma lui obișnuită este *-gaică*, locul formelor mai vechi *lupōaie*, *ursōaie* luându-l formele actuale *lupōaică*, *ursōaică*, în Banat și Hațeg se păstrează și se folosesc în grai și astăzi formele vechi: *lupōâne*²¹, *ursōâne*, *ungurōâne*.

3.3. Cu sufixul *-oñ* (*-oâne*) s-au format și derivate adjectivale, în care sufixul are valoare de aproximare, indicând o nuanță de culoare, gust, dimensiune etc., „care tinde spre...”, „se apropie de...”: *acron* „cam acru”, *albón* „albicios” (Ț. H., p. 307), *alboâne*, *amărón* (*amăroâne*), *dulcón* „cam dulce” (*dulcoâne*, COSTIN, I, p. 102), *gălbénón* „gălbui” (Ț. H., p. 318), *greón* (*greoâne* „nevastă greonea”, COSTIN, I, p. 114), *măruntón* (< *mărunt*), *mistrifón* „amestecat” (< *mistréț* „să zise de acărse-î de mîlțoc: cucuruzele je mistréț, cîn nu je baș bun, cîn je de mîlțoc; meră mistréță, nîs mari, nîs miși...”, Ț. H., p. 325), *murguâne* (harta 13 [brunetă], pct. 25, NALR. Banat, I), *negrón* „cam negru” (Ț. H., p. 326), *vînătón* (harta 28, ochi [albaștri], pct. 2, 22 și harta 29, ochi [căprui], pct. 22, NALR. Banat, I). În context această valoare este de obicei întărită de adverbul *cam*: *cam dulcón*, *cam vînătón*²².

Sextil Pușcariu²³ este de părere că sufixul românesc *-oia* nu derivă numai augmentative, ci și diminutive, arătînd că în Sălăgiu el se adaugă unor adjective spre a le nuanța sensul de diminutiv: *alboia* nu e „alb intens”, ci „alburui”, *acroiă* nu e „tare acru” ci „acriu”.

În Banat și Hațeg, din precizările făcute de subiecții anchetați („nu-î tare dulce, îi *dulcón*” sau „nu-î tare vînătōâne, numa ă pic”) rezultă că valoarea sufixului în derivatele adjectivale enumerate este diminutivală.

3.4. O ultimă categorie de derivate cu sufixul *-oñ* este reprezentată de substantivele prin care se denumesc alte lucruri sau ființe asemănătoare cu cele denumite de cuvîntul bază: *bășón* „proprietar de oi care încredințează altuia oile ca să le pască la munte și să-î dea partea convenită la fabricarea brînzei”, cu derivatele *băcioâne*, *băcioñlă* „femeie care lucrează la stînă”, vb. *băcioñi* „a lucra la stînă, a face brînză” (Ț. H., p. 308–309); *budurón* „lemn scobit într-un trunchi de copac, prin care se scurge apa unui izvor, pîrîias” (Banat), „coș, horn” (Ț. H., p. 311) < *bulură*, *buloară* „gaură”, *călon* „scaunul

²¹ Substantivele comune *cerboane*, *lupoane* și *strigoane* s-au păstrat și în toponimele bășănețene *Cerboanele*, *Lupoane*, *Strigoanea*, despre care Iorgu Iordan arată că „sînt foarte interesante în ce privește poziția lor față de evoluția fonetică a limbii noastre...”, în sensul că-și păstrează adesea aspectul original, oricît de vechi ar fi el” (*Toponimia românească*, București, 1963, p. 37).

²² Vezi și Doina Grecu, *art. cit.*, p. 49.

²³ Locul limbii române între limbile romanice. Discurs de recepțiune la 11 iunie 1920 în ședință solemnă, București, 1920, p. 43.

rotarului, dogarului" (Banat), „cuptor în colțul odăiei, soba primitivă care altădată se găsea în toate casele..." (Ț. H., p. 312) < *cal, căprón* „mosor de depănat ață" (COSTIN, I, p. 71) < *capră, cășdăne* „magazie, cămară" (COSTIN, II, p. 59) < *casă, cătrînón* „cătrînța de dindărăt, cea de dinainte e numită *cătrînța* (Ț. H., p. 313), *șepón* „ceapa care rămîne după ce i s-a rupt umflătura cu semințele" (< *ceapă*)²⁴, *fluierón* „fluierul piciorului", spre deosebire de *fluirón* „fluier mai mare de cîntat"²⁵ (vezi *supra* 3.1.) < *fluier, fundoáne* „fund" (COSTIN, I, p. 108), iar ca apelativ geografic „loc înfundat (într-o pădure)", sau „lor" aflat în spatele (casei) - în *furdoána căsi* (< *fund*), *lăturonón, lăturoáne* (pl.) „amigdale"²⁶, „răritură ce rămîne în urzeală cînd se rupe vreun fir" (Ț. H., p. 322), *mălăonón* (pl.) - *oáne* „piine din făină de secară și de porumb" (Ț. H., p. 323), *măzărón* „măzărîche" (Ț. H., p. 324), *omănón* „femeie bărbătoasă, care face toate lucrurile bărbătești"²⁷, *porcón* „căpiță de fin" (COSTIN, I, p. 164), *uspășionón* „invitații mirelui la nuntă" (Ț. H., p. 339) < *uspăț*.

4. În privința originii sufixului onomastic -*oi(u)* s-au emis mai multe păreri²⁸ dar cea mai plauzibilă pare să fie explicația dată de Al. Graur²⁹, potrivit căreia „numele în -*oiu* sînt toate refăcute de la femininele în -*oaje*, iar marea majoritate a numelor în -*oi* sînt sigur augmentative sau de origine slavă".

În Banat, Țara Hațegului și în Valea Jiului³⁰, pe lângă numele în -*oi* de origine slavă ca : *Drăgoi, Rădoi, Vlădoi* etc. se întîlnesc foarte frecvent nume în -*on*, care reprezintă supranume, nume de grup și nume de familie, precum și antroponime, în -*oáne*, prin care se desemnează soția cuiva.

4.1. Inventarul supranumelor în -*on* este foarte bogat pentru zona amintită mai sus și poate fi divizat în două categorii : a) *supranume ironice*, care au un pronunțat caracter afectiv și vizează satirizarea persoanei care le poartă : *Bărzón*³¹, punctul de plecare fiind o comparație între individ și barză, reținîndu-se nota comună : înalt ca o barză ; *Dudón* (< *dudă* „țeavă, burlan, urloi")³² ; b) *supranume neutre*, lipsite de caracter afectiv, satiric sau ironic, care nu servesc decît la precizarea identității : *K'inezón* „numele unui fost

²⁴ Cf. G. Pascu, *Sufixe românești*, p. 116.

²⁵ Cf. NALR, Banat, I, harta 130.

²⁶ Cf. NALR, Banat I, harta 86 ; Lucian Costin înregistrează forma *lăturoniu*, -*oni* cu sensul „gilcă" (COSTIN, II, p. 118).

²⁷ Cf. Paulina Cheie, *Lexic dialectal inedit*, în *Caietul Cercului de studii*, II, Timișoara, 1984, p. 10, în localitățile din jud. Caraș-Severin : Borlova, Gîrbovăț, Ohaba-Bistra, Prigor, spre deosebire de *omănón* „om înalt și dezvoltat" (vezi *supra* 3.1.).

²⁸ Vasile Bogrea, în DR, I, 1921, p. 474 ; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, p. 311 ; E. Petrovici, în DR, V, 1929, p. 576—578 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965, p. 129—134.

²⁹ *Nume de persoane*, p. 132—134.

³⁰ O regiune colonizată relativ recent, unde este încă vie amintirea originii populației din Țara Hațegului (cf. Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oniu)*, p. 137 ; vezi și Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, CL, VI, 1961, nr. 1, p. 174—178).

³¹ Cf. Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*, CL, VII, 1962, nr. 2, p. 330.

³² Cf. Vasile Țara, *Supranume românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)*, în AUT, VI, 1968, p. 233.

primar“ (Satchinez, jud. Timiș), *Conerevón* „numele unui om venit din localitatea Cornereva“.

4.2. Numele de grup în *-on* au aceeași valoare colectivă ca numele în *-ești*, ele reprezentând formele de plural ale unor antroponime și avînd funcția de a indica micile ansambluri sociogeografice pornindu-se de la numele întemeietorului sau al celui mai de seamă reprezentant al grupului social³³: *Albón* (<n. fam. *Albu*, Vermeș, jud. Caraș-Severin), *Meršón* (<n. fam. *Mercea*, Potoc, jud. Caraș-Severin).

Numele de grup în *-on* (ca și cele în *-ești*) au intrat în toponimia Banatului, Hațegului și în cea din Valea Jiului desemnînd locul unde trăiește un grup de oameni aparținînd aceleiași colectivități familiale: *Dalu Ticónilor* (Sacoșu Mare, jud. Timiș), *Ogașu Liubónilor* (<n. fam. *Liuba*, Brădișoru de Jos, jud. Caraș-Severin)³⁴, *D'calu Mătușónilor* (Ț. H., p. 63); *Iscrón* (localitate). *Ilión*, *Bd'irăvón* (cătune) în Valea Jiului³⁵.

Presupunem că și numele de localități din Banat: *Brezon*, *Greoni* și *Hodoni* au avut la bază un nume de grup care s-a impus în momentul întemeierii așezărilor respective³⁶.

4.3. În Banat, Hațeg și Valea Jiului, numele de familie în *-on* au avut ca punct de plecare atît supranumele colective (nume de grup), cît și pe cele individuale în momentul cînd s-a impus oficializarea numelui de familie³⁷.

În zona cercetată de noi numărul și frecvența acestor nume în *-on(i)* este destul de mare: *Albon(i)*, *Andrașoni*, *Barboni*, *Chinezon(i)*, *Daniloni*, *Iorgoni*, *Jurconi*, *Marconi*, *Neiconi*, *Oprîșoni*, *Paveloni*, *Pîrvoni*, *Rujoni*, *Traiconi*, *Țîloni*, *Vasiloni* (Banat)³⁸; *Adămoni*, *Alexăndroni*, *Aprămoni*, *Bărboni*, *Cătănoni*, *Dăiloni*, *Dăvidoni*, *Găvriloni*, *Grozoni*, *Ienășoni*, *Lăzăroni* etc. (Ț. H., p. 75—80).

Cîteva nume de familie în *-oni* din Banat au cunoscut o nouă sufixare: *Chiloni*, *Marconi*, *Pelroni* au devenit *Chitonescu* (Curtea, jud. Timiș), *Marco-nescu* (Făget, Eftimie Murgu), *Petronescu* (Făget), ceea ce dovedește că, în Banat, numele de familie în *-on* sînt mai vechi decît cele în *-escu*.

4.4. Pentru a desemna pe soția cuiva, în onomastica Banatului, Hațegului și a văii Jiului se folosește foarte frecvent sufixul *-oaîne*³⁹: *Mindoáňa* „nevasta lui Minda“, *Bărboáňa* „nevasta lui Barbu“. În sistemul oficial de denumire aceste derivate moșionale nu s-au impus (cu excepția citorva

³³ Vezi și Viorica Goicu și Rodica Suflețel, *art. cit.*, p. 53—59.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Cf. Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oău)*, p. 137.

³⁶ Pentru atestări, vezi Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 106, 270, 291.

³⁷ Pentru vechimea numelor de familie țărănești, vezi Viorica Goicu, *Nume de familie din comuna Eftimie Murgu (jud. Caraș-Severin)*, în *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 118—124.

³⁸ Pentru Banat, numele de familie au fost extrase din registrele de morți și botezați, din perioada 1831—1878, aflate la Arhivele Statului, Filiala Timișoara.

³⁹ Vezi și Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oău)*, p. 135—136; Al. Cristureanu, *art. cit.*, p. 174—178.

nume de familie: *Chintoane, Marcoane, Petroane*) dar, după cum s-a arătat mai sus, sînt și astăzi foarte des folosite în onomastica locală.

5. Din cele prezentate în lucrarea de față vom desprinde o concluzie de ordin general: pe baza valorilor comune ale sufixului *-on*, graiurile din Banat și Hațeg⁴⁰ se prezintă ca o unitate lingvistică diferențiată de alte unități lingvistice dacoromânești chiar din epoca de formare a românei, dacă nu chiar din epoca latinei populare.

LE SUFFIXE -ON

RÉSUMÉ

Le suffixe lat. *-onŭs* (*-onŭa*) a évolué dans la langue roumaine à *-ot* (*-oate*), mais il s'est conservé dans les patois de Banat et de Hațeg sous la forme *-on* (*-oane*) avec les valeurs suivantes: augmentative (*acôn*, *măturôn*), motionnaire (*văduvôn*, *lupgâne*), d'approximation, dans certaines dérivations adjectives (*acron* „un peu aigre, aigret”, *negrôn* „un peu noir, noirâtre”); une dernière catégorie de dérivations est représentée par des substantifs par lesquels se définissent d'autres variétés de choses ou d'êtres semblables à ceux exprimés par le mot de base (*băson* „propriétaire de moutons”, *fluierôn* „tibia”).

Dans l'onomastique de Banat, du Pays de Hațeg et dans celle de la vallée du Jiu on forme avec le suffixe *-on* des sobriquets, noms de famille et, sous la forme féminine *-oane* du suffixe, des noms par lesquels on désigne la femme de quelqu'un (*Mîndodăia*, *Bărboăia*).

En vertu des valeurs communes du suffixe *-on*, les patois de Banat et de Hațeg se présentent comme une unité linguistique différenciée des autres unités linguistiques daco-roumaines, dès l'époque de formation du roumain, ou même dès l'époque du latin populaire.

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4

⁴⁰ Vezi și G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea”, Iași, 1980, p. 393, care susține că din această unitate lingvistică face parte și nord-vestul Olteniei. Radu Sp. Popescu, în *Graiul gorjenilor de lingă munte*, „Serisul Românesc”, Craiova, 1980, p. 101, arată că sufixul *-on* apare în cuvintele *băcion*, *moșon* și *figănon*, iar fem. *-oane* în (roșie, pătlăgea) *verdoane* „(roșie, pătlăgea) cam verde”. El face precizarea că aceste forme sînt caracteristice Banatului și Hațegului și e posibil ca respectivele cuvinte să fi fost aduse de către ardeleni. Cu valoare motională și augmentativă autorul înregistrează doar forme în *-oi* (*-oaje*): *mierloi*, *viezuroi*; *băteji*, *bărbătoi*, *bătefoaje*, *bărbătoate*.

LAT. GLANDULA ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI ACTUALE

DE

TEOFIL TEAHA

Prin câteva contribuții recente¹ am arătat că în graiurile de tip munte-nesc, în primul rînd în cele din Oltenia, fondul lexical latin s-a menținut într-o măsură mult mai mare decît se credea pînă de curînd.

Plecînd de la aceste constatări, extindem cercetarea noastră și asupra graiurilor situate la est de Carpați și încercăm să arătăm că ele cunosc unele cuvinte de origine latină care în prezent sînt răspîndite doar sporadic în restul teritoriului dacoromân.

Pentru a ilustra acest fapt, ne-am fixat asupra termenului *ghindură*, păstrat pînă în zilele noastre în dialectele din sudul Dunării, în graiurile de tip moldovenesc, în unele graiuri din interiorul arcului carpatic, precum și în sudul țării.

Cuvîntul românesc *ghindură* (pl. *ghinduri*), substantiv feminin, avînd înțelesul de „glandă, ganglion, glandulă; amigdală”, este moștenit din lat. *glandula*, frecvent mai ales sub forma de plural *glandulae* „Mumps, Drüse im Halse”², „Halsdrüse”³, „glandes du cou, appelées aussi *tonsillae*, amygdales”⁴, „ghinduri, amigdale, gilci; mure (ganglioni de la pieptul sau de la gîtul unor animale)”⁵.

Vitalitatea lui *ghindură* în limba română este confirmată de cînservarea neschimbată a sensului din latină și de existența lui în toate cele patru dialecte românești.

În dialectul aromân este consemnată forma *gl'indură* s.f. (pl. *gl'induri*) care are două sensuri distincte: „glandă” și „ghindă” (glande, amygdale, scrofules; gland du chène)⁶. Acest din urmă sens îl întîlnim și la aromâni

¹ Vezi T. Teaha, *Elemente de continuitate în lexiconul graiurilor din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 2, 1983, p. 157–162; idem, *Un arhaism în graiurile din sudul țării*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, seria B 2, Studii și Seminarul, București, 1983, p. 92–100.

² Vezi S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, nr. 715, s.v.

³ Vezi W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, nr. 3777, s.v.

⁴ Vezi A. Ernout – A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1959, p. 276, s.v.

⁵ Vezi G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983, p. 1231, s.v.

⁶ Vezi S. Pușcariu, *lucr. cit.*, s. v.; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974, s.v.

din Dobrogea, proveniți din Albania : *pi cupaci afli gl'indură, cupaciu faci gl'induri*⁷.

În dialectul meglenoromân este consemnată o formă identică cu cea din aromână, *gl'indură*, definită de Pericle Papahagi ca „umflătură la gît provenită din răceală“ ; „glandulă“ ; „scrofule“⁸. Th. Capidan o glosează cu un termen pe care s-ar putea să-l fi cunoscut din graiul său natal : „murele de la gît“⁹. În *Atlasul lingvistic român* întâlnim pentru meglenoromână (pct. 012) forma *gl'indură*, cu sensul „amigdală“, precum și varianta *gl'indur* cu sensul de „amigdalită“¹⁰.

Pentru dialectul istroromân dispunem de următoarele atestări : *gl'in-dura* „ghindură“, menționată în răspunsurile obținute de Matteo Bartoli în satul Jieiăni la începutul secolului nostru¹¹, *γ'indura* (cu accentul pe prima silabă) și *γ'indūra* (cu accentul pe penultima silabă), înregistrate de Șt. Pașca¹². *Atlasul lingvistic român* notează în Jieiăni (pct. 02) forma *γ'indūr* (cu accentul pe ultima silabă) cu sensul „amigdalită“, precum și expresia *se face gl'indură*, unde are sensul „uimă“ (fr. enflure)¹³. În pct. 01, *Atlasul lingvistic român* înregistrează, pentru istroromână, forma de plural articulat : *gl'indurele*, cu precizarea că acestea se fac sub braț, din cauza umflăturii denumită „uimă“¹⁴.

La nord de Dunăre, termenul *ghindură* este cunoscut cu sensul „amigdală“ în graiurile populare actuale din estul teritoriului lingvistic dacoromân, pentru care *Atlasul lingvistic român* (ancheta Petrovici) înregistrează următoarele forme de plural : *gînduri* în pct. 455, 478 și *gînduri, gîndurli* (pl. art.), în pct. 666, situate în stînga Prutului, într-o arie dialectală care include partea centrală și sudică a R.S.S. „Moldovenesti“¹⁵. Deși anchetatorul nu a notat și forma de singular a lui *ghindură*, este de presupus însă că aceasta nu putea avea altă variantă, cuvîntul făcînd parte din grupul femininelor de origine latină, de tipul : *ciutură—ciuturi, lingură—linguri, negură—neguri, pătură—pături, scindură—scinduri* etc.

Varianta *glandură* (pl. *glandüre*), cu accentul pe penultima silabă, înregistrată de Emil Petrovici în pct. 182 de lingă Brașov, ar putea fi explicată prin contaminare între *glandă* și *ghindură*, iar schimbarea de accent prin influența sinonimului *mandule*, preponderent în graiurile de peste munți, termen imprumutat din magh. *mandula* „idem“.

La atestările menționate pînă aici pot fi adăugate altele noi, înregistrate recent în cursul unor anchete efectuate pe teren. Astfel, Vasile D. Țăra a înregistrat în graiul din nord-estul Transilvaniei, pe valea Șicului, varianta

⁷ Vezi Al. Rosetti, *Cercetări asupra românilor din Albania*, în „Grai și Suflet“, IV, 1929—1930, p. 37.

⁸ Vezi P. Papahagi, *Megleno-românii*, I, București, 1902, p. 198 ; idem, *Basme aromâne și glosar*, București, 1905, p. 602 ; I. A. Candra, *Glosar megleno-român*, în „Grai și suflet“, III, 1927, I, p. 398, s.v. *gl'indură „ghindură“*.

⁹ Vezi Th. Capidan *Meglenoromânii. III. Dicționar meglenoromân*, București, [1935], p. 141.

¹⁰ Vezi ALR II, MN 6950, h. 118.

¹¹ Vezi S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, III, București, 1929, p. 114.

¹² Vezi Șt. Pașca, *Note istroromâne*, în „Dacoromania“, IX, 1936—1938, p. 239.

¹³ Vezi ALR II, h. 118.

¹⁴ Vezi ALR I, h. 113.

¹⁵ Vezi ALR II, MN 6950, p. 22.

regională *ghindură*, în care ocluziva palatală sonoră *ȝ* se pronunță ca o africată *ȝ* și care are înțelesul : „un fel de nod ce se face pe o ață“, „nodul pe o venă“¹⁶. Tot pentru această zonă am obținut din partea prof. Gavril Istrate (Iași) o confirmare orală despre prezența variantei *ghindură* „ganglion“ în satul său natal, Nepos (jud. Bistrița-Năsăud), iar colegul Viorel Bidian, de la Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca, ne-a relatat că a înregistrat pentru *Atlasul lingvistic al Transilvaniei* termenul *ghindură* (pl. *ghinduri*) cu sensul „amigdale“ în pct. 426 (Șugag — Sebeș) și varianta *glandulă* (pl. *glandule*), cu același sens, în pct. 436 (Veștem — Sibiu). Această din urmă formă se explică prin contaminare între *glandă* și *mandulă*. În nordul Moldovei, colegul Ion Nuță, de la Centrul de Lingvistică din Iași, a întâlnit în cursul anchetelor în județul Botoșani termenul *ghindură* (s.f.) cu înțelesul „cucui“ și „mărul lui Adam“, iar forma de plural *ghinduri* cu sensul „varice umflate ca un ganglion“. Cu înțelesul de „furuncul“, *ghindură* (pl. *ghinduri*) a fost notat în nordul Dobrogei (pct. 879), iar cu înțelesul de „flegmon la subsuoară“ în Bărăgan (pct. 866) și la sud de Focșani (pct. 722). De asemenea, pentru noțiunea de „știulete pipernicit“ este consemnată prezența lui *ghindură* în cinci localități (pct. 821, 825, 828, 831, 862) situate la sud de București¹⁷. Toate aceste atestări recente cunosc unele evoluții semantice prin care însă *ghindură* nu se îndepărtează prea mult de sensul original.

Ghindură nu este însă atestat în textele vechi. Primele atestări de care dispunem datează de la finele secolului al XVIII-lea și ele aparțin doctorului Ioan Piuariu-Molnar, originar din Sadu, care în studiile sale de terminologie medicală glosează termenii germani utilizați în text prin cuvinte populare românești existente în graiul său natal din sudul Transilvaniei și nu prin împrumuturi recente cum ne-am fi așteptat. Astfel, termenul german „Drüse“ este denumit prin *ghindură* și nu prin „ganglion“, „amigdale“ sau „mandule“. La fel, termenul „Herz“, prin „inimă“ și nu prin „cord“, termenul „Unterleib“ prin „pîntece“ și nu prin „abdomen“ etc.¹⁸.

De asemenea, la Gh. Șineai, într-un vocabular latin—român—maghiar—german inclus într-un manuscris de istorie naturală pe care acesta îl redactase în primii ani ai secolului al XIX-lea, apare expresia : *ghindurile grumazului*¹⁹, pe care, cu siguranță, că Șineai a cunoscut-o din graiul său natal din localitatea Rîciul de Cîmpie din centrul Transilvaniei și prin care el glosează cuvîntul latinesc *tonsilla* care însemna tot „amigdale“²⁰.

Cîteva ani mai tîrziu, *ghindură* apare în majoritatea lucrărilor lexicografice, începînd cu *Lexiconul de la Buda* (*ghindură*,-re, f. „Drüse“) ²¹ și continuînd cu dicționarele bilingve ale lui Iser (*ghindură*,-e, s.f. „Drüse“) ²², al lui Pontbriant (*ghindură*,-i, din lat. *glandula*

¹⁶ Vezi Vasile D. Țăra, *Graiul de pe pălea superioară a Șieului (Transilvania)*, rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975, p. 17.

¹⁷ Vezi NALR — *Muntenia și Dobrogea*, vol. I, h. 108 : furuncel ; *idem*, Chest. 2029, mss.

¹⁸ Vezi V. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuariu (Molnar)*, în „Dacoromania“, IV, 1924—1926, p. 387.

¹⁹ Vezi Al. Borza, *Primul dicționar de științe naturale românece*. „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae“, de Gh. Șineai, în „Dacoromania“, V, 1927—1928, p. 562.

²⁰ Vezi G. Guțu, *lucr. cit.*, s.v.

²¹ Vezi *Lexicon romanescu—latinescu—ungurescu—nemțescu...*, Budae, 1825, s.v.

²² Vezi Andreas Iser, *Walachisch—deutsches Wörterbuch*, Kronstadt, 1850, s.v.

„glandule, amygdale, gland“²³, al lui Barcianu (*ghindură* „Drüse, Beule, Mandel am Halse“)²⁴, al lui Costinescu (*ghindură*, s.f. „o ridicătură între piele și carne în care se string deosebite zemuri“)²⁵ și apoi cu dicționarul lui Cihac (*ghindură*, s.f. „glande (au corps)“, din lat. *glandula*)²⁶ cu cel al lui Laurian și Massim (*ghindura*, *gandula* „mică glandă; parte moale spongioasă sau vasculară în organismul animal; tumoare accidentală care se formează în oarecare parte a corpului“)²⁷, al lui Damé (*ghindură* s.f. „glande; bosse (au front)“, *ghinduri* s.f. pl. „amygdales“)²⁸.

Începînd cu secolul al XX-lea, dicționarele etimologice ale lui Pușcariu, Candrea—Densusianu, precum și toate marile dicționare moderne cum sînt cele ale lui Tiktin, Candrea, DA, Scriban, DLRM, Clorănescu, DEX, consemnează prezența lui *ghindură* în limba română.

După cum am arătat mai sus, *ghindură* cunoaște în română nu numai sensul „glandă, ganglion, amigdală“, ci și pe acela de „ghindă“ (fructul stejarului). Prin această extensiune de sens, *ghindură* a preluat de la etimonul de bază lat. *glans*, *glandis* (din care s-a dezvoltat ca diminutiv: *glanduța*), sensul principal al acestuia, acela de „ghindă“ (gland (du chène); puis objet en forme de gland)²⁹. Se constată, deci, o evoluție semantică paralelă a latinei dunărene, de fapt o inovație în raport cu latina din restul lumii romanice. În latina populară derivatul diminutival *glanduța* l-a înlocuit pe clasicul *glans*, *glandis*, întocmai cum lat. pop. *auricula*, *agnellus*, etc. i-au înlocuit pe lat. clasic *auris*, respectiv *agnus*³⁰.

În consens cu situația din aromână, unde *gl'indură* este definit nu numai drept „glandă“, ci și „ghindă“³¹, în nordul Dunării *Atlasul lingvistic moldovenesc* îl înregistrează pe *ghindură* tot cu înțelesul de „ghindă“, în pct. 62 (lingă Soroca), în pct. 170 (la sud de Chișinău), în pct. 74, 80, 82, 106, 150, 157 (situate pe malul stîng al Nistrului), în pct. 120 din Ucraina și chiar în localități mai îndepărtate cum sînt pct. 234, din reg. Kirovograd și pct. 226, din reg. Lugansk.

În restul teritoriului R.S.S. Moldovenești, „fructul stejarului“ este denumit, peste tot, cu termenul general românesc *ghindă*³².

De fapt, în română o „glandă“, un „ganglion“ sînt denumite uneori și astăzi cu termenul de origine latină *glans*, *glandis*, care înseamnă, după cum

²³ Vezi Raoul de Pontbriant, *Dicționarul român—francesu*, București—Göttingen—Paris—Leipzig, 1862, p. 287, s.v.

²⁴ Vezi Sab. Pop Barcianu, *Romanisch—deutsches Wörterbuch*, Hermannstadt, 1868, p. 93, s.v.

²⁵ Vezi Ion Costinescu, *Vocabularu romano—francesu*, București, 1870, s.v.

²⁶ Vezi A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins comparés avec autres langues romanes*, Francfort s. M., 1870, p. 109, s.v.

²⁷ Vezi A. T. Laurian și I. C. Massim, *Dicționarulu limbii romane*, București, 1871, p. 1292—1294, s.v.

²⁸ Vezi Fr. Damé, *Nouveau dictionnaire roumain—français*, F—L, Bucarest, 1894, p. 67, s.v.

²⁹ Vezi A. Ernout — A. Meillet, *lucr. cit.*, s.v.

³⁰ Vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 167.

³¹ Vezi Th. Capidan, *Fărșeroții*, în „Dacoromania“, VI, 1929, p. 189; T. Papahagi, *lucr. cit.*, s.v.; I. Măriei, *Note lexicale. Cuvinte aromâne în Atlasul lingvistic român I*, în „Cercetări de lingvistică“, XV, 1970, p. 45.

³² Vezi *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea a II-a, Chișinău, 1968, h. 381.

am arătat mai sus, nu numai „gland (du chène)“, ci și „objet en forme de gland“³³. Astfel, Emil Petrovici a notat pentru „amigdale“ următoarele forme: *gîndi* (pl.), *gîndili* (pl. art.), *o gîndă* (sg.) în pct. 646 situat în stînga Prutului, în fostul județ Cahul³⁴. O formă identică a fost înregistrată și în istororomână în pct. 02 (Jeiăni): *γ'inda*, cu același sens³⁵.

Reținem, deci. conservarea sensului originar latin în două arii românești laterale, aflate la mare distanță una de alta: prima în Istria și cealaltă la nord de gurile Dunării.

Vitalitatea lui *ghindură* în limba română este confirmată și de existența unor derivate diminutive: *ghindureă*, *ghindurică*, *ghinduriță*, consemnate în unele lucrări lexicografice cum sînt dicționarele lui Cihac, Damé, Tiktin, Candrea — Densusianu, DA. La Tiktin este înregistrat și un derivat abstract: *ghindurare* s.f. „angină“.

Adjectivul *ghinduros*, *ghinduroasă* „cu ghinduri multe; la care se umflă ghindurile“ este tratat în unele dicționare ca, de exemplu, la Pontbriant, Cihac, Laurian și Massim, Pușcariu, Candrea — Densusianu, ca urmaș direct al lat. *glandulosus*, -a, -um, iar DA face trimitere la același etimon latin. În schimb, dicționarele mai noi, printre care se numără cel al lui Ciorănescu, îl prezintă ca derivat adjectival, pe teren românesc, de la *ghindură*. În DLRM și în DEX, adjectivul *ghinduros* nu este consemnat, în mod surprinzător, ca existînd în limba română.

Aromâna cunoaște derivatul *gl'indurie* s.f. însemnînd „loc cu ghindă“³⁶.

Dar vitalitatea lui *ghindură* se explică nu numai prin derivatele sale pe teren românesc, ci și prin existența lui, sub formă de împrumut, în albaneză: *gjëndërë* „idem“³⁷, în sîrbocroată: *glindura* „idem“³⁸, precum și în graiurile maghiare din Transilvania: *gindura* „cocoasă, gheb“³⁹.

Toate aceste împrumuturi fac dovada că, în trecut, aria de răspîndire a lui *ghindură* era mult mai întinsă decît în prezent.

În celelalte limbi romanice lat. *glandula* a lăsat urmași, cu același sens: it. *ghiándola*, friul. *glándule(i)s*, *glándole(s)*, *glándulas*, *giándole*, piem. *giándola*, sard. *grándula*, *randula*, v. fr. *glandre*, occit. *glandola*, *grandola*, cat. *glanola*, *granola*, sp. *landre*, pg. *landoa*⁴⁰.

³³ Vezi A. Ernout — A. Meillet, *lucr. cit.*, s.v.

³⁴ Vezi ALR II, MN 6950, p. 22.

³⁵ Vezi ALRM II, h. 88.

³⁶ Vezi T. Papahagi, *lucr. cit.*, s.v.

³⁷ Vezi S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania“, IV, 1924—1926, p. 1373; P. Skok, „Archivum Rom.“, 8, 1924, p. 155; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 428.

³⁸ Vezi I. A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (A — Putea), București, 1907, s.v.; Al. Rosetti, *lucr. cit.*, p. 432; P. Skok, *Etimologijski rječnik...*, Zagreb, 1971, p. 506, s.v.; Ivan Popović, *Valacho—serbica. L'influence de la langue roumaine sur le serbocroate et sa géographie*, în „Godišnjak Balkanološki Institut“, II, Sarajevo, 1960, p. 105—108; Silvia Niță-Armaș, *L'influence roumaine sur les langues slaves*, în „Romanoslavica“, 16, 1968, p. 86; Elena Mihăilă-Scărlătoiu, *Emprunts roumains dans le lexique serbocroate*, în *RESEE*, 11, 1973, 2, p. 337.

³⁹ Vezi Márton Gyula, Pénték János, Vőő István, *A magyar nyelvújrásko román kölcsön-szavai*, Kriterion, Bukarest, 1977, p. 155, s.v.

⁴⁰ Vezi W. Meyer-Lübke, *REW*³, s.v.; W. von Wartburg, *FEW*, s.v. A1S 685 cp., 1281; *ASLEF*, III, Tov. 401, conc. 1722.

În fine, ar mai fi de subliniat faptul că în graiurile din sudul Munteniei s-a păstrat pînă astăzi elementul de origine autohtonă *mură* cu sensul de „ganglion“, „amigdală“, pe care româna îl are, probabil, în comun cu albaneza (alb. *mullë*)⁴¹ și care cunoaște în aceste graiuri o evoluție de sens: *mură*, care înseamnă, în primul rînd, „stomacul animalelor“, a preluat în graiurile din sudul țării sensul continuatorului lat. *glandula*.

Acest cuvînt preromanic, comun românei și albanezei, este probabil autohton, făcînd p. rte din grupul lui *balaur*, *sîmbure*, *viezure* etc., întrucît se știe că lui *r* intervocalic românesc îi corespunde în albaneză *ll* (*l* velar)⁴². Este probabil ca elementul traco-dacic să fi intrat în latina dunăreană tocmai în perioada ei de transformare în română: autohtonii, necunoscînd bine limba cuceritorilor latini, făceau apel la cuvinte traco-dace cînd vorbeau latinește.

Credem că nu este străină de acest caz nici forma masculină *mur*, existentă în aromână, și pe care T. Papahagi, care nu-i cunoaște etimologia, o definește: „bubă la cai, abces“⁴³.

* * *

Din cele expuse mai sus se pot desprinde cîteva concluzii: *ghindură*, alături de multe alte cuvinte moștenite din latină, face parte din vocabularul fundamental, activ, al graiurilor românești actuale. Existența lui în toate cele patru dialecte ale limbii române îi confirmă vechimea în spațiu și în timp.

În dacoromână, *ghindură* s-a menținut pînă azi în unele graiuri din Transilvania, în sudul și estul Munteniei, în Dobrogea, precum și în Moldova, unde formează o arie compactă, mai ales în stînga Prutului. Este de presupus că acest termen mai este cunoscut și astăzi, pe teritorii mult mai largi. Dacă în chestionarul NALR ar fi existat o întrebare directă referitoare la acest cuvînt, cunoștințele noastre asupra frecvenței lui actuale în graiuri ar fi fost mult mai bogate.

Faptul că *ghindură* s-a păstrat mai bine în unele zone marginale ale teritoriului lingvistic dacoromân ne conduce spre concluzia că acesta a început să fie uitat în celelalte graiuri românești după ce populațiile migratoare au venit în contact direct cu poporul român și cu limba sa.

Într-adevăr, împrumuturile ulterioare au înlocuit, în parte, cuvintele vechi moștenite, printre care și termenul *ghindură*, concurat astăzi de alții mai noi, împrumutați de la populații venite tirziu prin locurile noastre. Astfel, slavii ni l-au transmis pe *gîlcă* (utilizat mai ales sub forma de plural: *gîlci*), pe *gîlmă* și pe *bolfă*, care, cu timpul, s-au extins în detrimentul lui *ghindură*. Tot la fel s-a întîmplat mai tirziu cînd, după venirea ungarilor, am împrumutat de la aceștia pe *mandulă*.

În epoca modernă, din franceză au pătruns cîteva neologisme: *ganglion*, *glandă*, *glandulă*, *amigdală* care nu numai că s-au generalizat în limba română literară, dar, în ultimele două decenii, își fac loc tot mai mult și în graiurile populare regionale.

⁴¹ Vezi Gr. Brăncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 143–144.

⁴² Vezi și G. Ivănescu, *lucr. cit.*, p. 251–252.

⁴³ Vezi T. Papahagi, *lucr. cit.*, p. 834, s.v.

Ghindură, fiind un cuvânt expresiv, cu o structură trisilabică, a supraviețuit împrumuturilor târzii, intrate pe diferite căi și în diferite zone ale spațiului românesc. Acestea n-au reușit să-l elimine cu totul din vorbire și chiar dacă *ghindură* are în prezent un caracter regional, persistența lui în limba vie se cuvine relevată în lucrările lexicografice viitoare cum ar fi, de exemplu, *Dicționarul etimologic al limbii române* și *Dicționarul graiurilor românești*.

LAT. GLANDULA DANS LES PARLERS ROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

Ghindură, mot hérité du latin, s'est maintenu jusqu'à présent dans les quatre dialectes du roumain. En daco-roumain il s'est conservé jusqu'à nos jours dans les parlers du type moldave, dans une zone compacte située à gauche du Prut, ainsi que dans certains parlers situés à l'intérieur de l'arc des Carpathes.

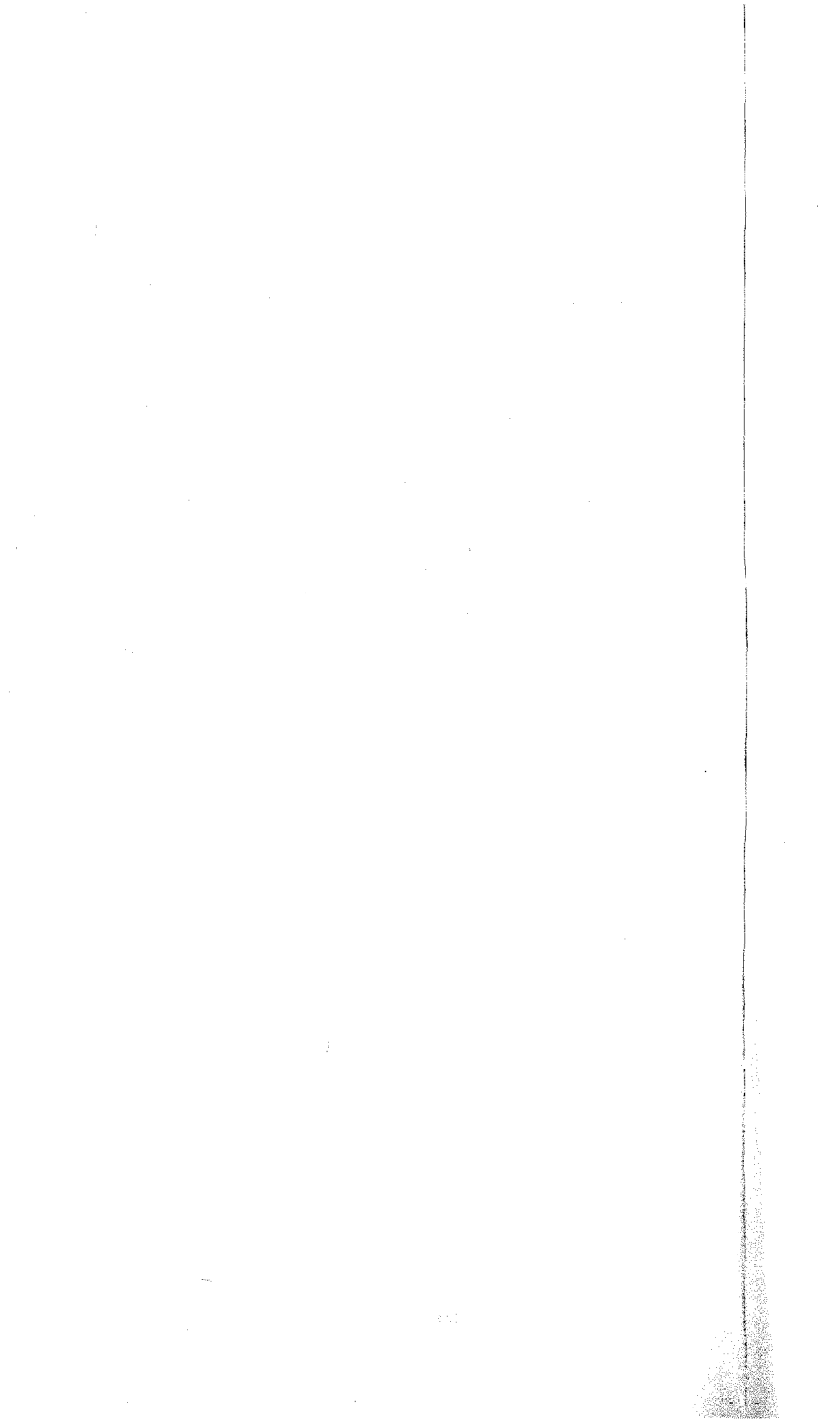
La conservation du sens originaire latin dans deux aires latérales, situées à grande distance l'une de l'autre : l'une en Istrie et l'autre au nord des bouches du Danube, ne fait qu'en confirmer l'ancienneté (dans le temps et dans l'espace).

Aux attestations connues s'en ajoutent maintenant de nouvelles, récemment enregistrées dans les enquêtes pour les atlas régionaux roumains.

La vitalité de ce mot s'explique non seulement par ses dérivés sur le terrain roumain, mais aussi par son existence, sous forme d'emprunt, en albanais, en serbocroate et dans les parlers hongrois de Transylvanie. Tous ces emprunts font la preuve qu'auparavant *ghindură* était répandu sur une aire beaucoup plus étendue qu'aujourd'hui. Les emprunts, relativement tardifs, que le roumain a fait au slave (*gilecă, gîlmă, bolfă*) ou à l'hongrois (*mandulă*), ainsi que les néologismes empruntés au français (*glandă, ganglion, amigdală*) n'ont pas réussi à éliminer *ghindură* des parlers vivants, populaires.

L'étymon latin a des descendants dans toutes les autres langues romanes.

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25*

TERMINOLOGIA CORPULUI OMENESC. CREAȚII METAFORICE ÎN GRAIURILE POPULARE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

DE

ION NUȚĂ

În limba română terminologia corpului omenesc este, așa cum se știe, în cea mai mare parte, de origine latină, împrumuturile vechi sau de dată mai recentă (în special, neologismele de origine franceză) ocupînd un loc secundar.

În general, specialiștii au discutat această problemă în mod cu totul întîmplător¹, iar studiile onomasiologice s-au ocupat, în primul rînd, de noțiunile concrete și, mai rar, de cele abstracte².

A fost neglijată, aproape în întregime, latura expresivă a terminologiei, faptul că, la un moment dat, pe întreg teritoriul dacoromân, și cu precădere în anumite regiuni, s-au dezvoltat nume noi, bazate pe asemănări și comparații cu obiecte din lumea înconjurătoare. S-a insistat mai mult însă asupra întrebării metaforice a unor termeni de aici pentru a numi diverse obiecte sau părți ale lor, dar a fost lăsat pe planul al doilea și cercetat numai în treacăt, cu referiri directe doar la termeni izolați, tocmai un element mai important, acela al denumirii părților și organelor corpului omenesc prin metafore reținute din realitatea imediată³.

În articolul de față încercăm să facem o analiză a acestor fapte extrem de interesante, privind un grup mai mare de cuvinte caracteristice acestei terminologii, pe baza materialului oferit de anchetele dialectale pentru NALR. *Moldova și Bucovina* (o parte din răspunsurile primite la întrebările 58—463,

¹ Vezi Adolf Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile. Eine onomastologische Studie*, Erlangen, 1902; Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în „Jahresbericht“, XXI—XXV (1919), p. 87—94; vezi și Ștefan Pașca, *Terminologia calului: părțile corpului*, în DR, V (1929), p. 272—327, unde se fac referiri și la unele părți ale corpului omenesc.

² Vezi, pentru limba română, articolele semnate de Vasile Arvinte, Boris Cazacu, Ștefan Giosu, Iorgu Iordan, Lucreția Mares, Sever Pop și Valeriu Rusu, citate de I. Coteanu și I. Dănăilă în *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, p. 121—123, 126; vezi și Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și graiurile locale* (Pe baza datelor ALR, I și NALR, I, *Oltenia*), în SCL, XVIII (1967), nr. 2, p. 187—201 (sînt discutate cuvintele: *vomez*, *varice*, *diaree*, *hernie*, *febră*, *tifos* și *tuberculoză*); pentru celelalte limbi romanice, vezi și Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962, p. 248—254.

³ Vezi, pentru limbile slave, Dr. Kr. Bulat, *Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre*, în „Archiv für slavische Philologie“, XXXVII, 1920, p. 460—467 (capitolul *Menschen und Tierkörper*); pentru limba română, vezi articolele semnate de Marius Sala și Anca Ulivi, citate pe parcursul lucrării; vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, VI, în DR, IX (1938), p. 403—449, care analizează și câteva metafore din ALR (p. 427—428).

din *Chestionarul NALR*) și a unor date înregistrate de noi în anchete speciale din nord-estul Moldovei.

În limba română populară există tendința generală ca majoritatea termenilor care denumesc părți ale corpului omenesc să fie înlocuiți cu alții, mult mai expresivi. Procedeele acesta, caracteristic tuturor graiurilor dacoromâne, pare a fi mult mai des întâlnit în Moldova, în special în nord-estul provinciei, unde metaforele abundă și variază de la localitate la localitate, de la individ la individ.

Din punct de vedere formal, în terminologia corpului omenesc metaforele pot fi *sintagmatice* și *simple*. Primele, datorate nevoii de a evita omonimia, sînt formate din doi termeni: o metaforă simplă (numele unui obiect care arată forma sau calitatea) și un determinant, substantiv în cazul genitiv sau acuzativ cu prepoziție, avînd valoare genitivală (numele unui organ al corpului omenesc). Metaforele simple, mult mai frecvente, sînt rezultatul clipei determinantului sau provin din derivarea primului termen al sintagmei metaforice.

O parte dintre metaforele aici în discuție se apropie de *metaforele individuale*, în sensul că reprezintă o primă fază în cadrul procesului de lexicalizare. Altfel spus, este un grad redus de socializare, reprezentînd o fază de tranziție între acestea și metaforele lexicale regionale. Ele aparțin, de obicei, unui teritoriu limitat (în cazul de față, nord-estul Moldovei), caracterizează, adeseori, doar un grup restrîns de sate, sînt tipice chiar unei singure localități sau persoane, au un caracter inedit, determinat de asociații neprevăzute, și pot fi apropiate, fără a forța prea mult lucrurile, de *metaforele poetice*, care se evidențiază printr-o pronunțată valoare expresivă, fiind proprii, în general, unui anume scriitor sau poet.

Cele mai multe sînt însă *metafore lexicale*, specifice limbii comune, care sînt folosite de întreaga colectivitate lingvistică, fac parte din categoria *metaforelor denumiri* sau a „metaforelor moarte”, au o pronunțată funcție denotativă și doar unele dintre ele sînt „metafore vii”, care își mai păstrează în continuare plasticitatea, caracterul lor figurat. De aceea, majoritatea metaforelor discutate de noi se întîlesc frecvent pe întreg teritoriul nordic al Moldovei, apar izolat în toată această provincie istorică, iar o parte dintre ele sînt atestate de diversele tipuri de dicționare, de cele explicative în primul rînd, ca fiind răspîndite în întreaga țară.

În terminologia corpului omenesc metaforele se realizează prin tipul *absolut* (*metafora-implicație, în absentia, implicită*) în care termenul de bază, cel propriu, este înlocuit cu altul, figurat, care cumulează toate însușirile primului cuvînt (este cazul denumirilor împrumutate din lumea animală) sau prezintă numai unele asemănări, de obicei esențiale, cu acesta. Ele sînt, în general, nume datorate similitudinii părților și organelor interne ale corpului omenesc cu diverse lucruri sau componente ale lor, pe care omul le are la îndemînă în realitatea înconjurătoare. Acest transfer al denumirii unui obiect asupra altuia are la bază analogii care vizează, în primul rînd, forma comună a celor două realități comparate, mai rar calitățile și funcțiile lor, și este motivat datorită legăturilor obiective existente între acestea.

1. În graiurile populare din nord-estul Moldovei metaforele simple și sintagmatice abundă în situațiile în care sînt înlocuite denumiri care se dau unor părți și organe secundare ale corpului omenesc, mai puțin cunoscute,

considerate a fi de importanță minoră, pentru care vorbitorii nu au un termen anume, care să se fi impus uzului.

1.1. Într-o primă categorie se pot încadra termenii cărora le corespund *metafore populare*, o parte preluate și de limba literară (unii specialiști le numesc, pe unele dintre acestea, chiar metafore „de proveniență cultă”), necunoscute sau puțin cunoscute în zona respectivă, sau neologisme, care au devenit cunoscute abia în ultimul timp. Iată lista acestor metafore :

colț de măsea⁴ : *cep, cioabă* (de la *ciob*), *cioată, ciob, ciocan* („cotor“), *ciot, colțan, colțar, crac, cracă, creangă, cruce, firmitură, hîrb, ramură, scai, șip, țandură, țință* („cui“), *zimț*;

creștetul capului⁵ : *ascușiș* (*ascușișul capului*), *căciula capului, creastă* (*creasta capului*), *fașa capului, fesul capului, latul capului, luna capului, pălăria capului, plască și plească* (*pleasca capului*; de la *plască, plească* „platoșă“), *proțapul capului, tăiușul capului, țigvă* (*țicvă, țidvă, țivvă, țiugă, țivdă, țivgă*), *vîrșar, vîrful capului, vîrtej* (*vîrtejul capului*);

fluietul piciorului⁶ : *bățul piciorului, boldan* (de la *bold*), *boldul piciorului, burlan* (*burlanul piciorului*), *cuiul piciorului, para piciorului, parul piciorului, stîlpul piciorului, trișca piciorului, țeavă* (*țeava piciorului*), *țurloi* (*țurlui*);

furca pieptului⁷ : *baiera pieptului, ciotul pieptului, coșul pieptului, cruce* (*crucea pieptului*), *cruciță* (*crucița pieptului*), *drugă* (*druga pieptului*), *drugul pieptului, furcoi, furculița pieptului, furcuța pieptului, gardul pieptului, grebla pieptului, lingura pieptului, lingurica pieptului, lingurița pieptului, mînerul pieptului, placă*, (*placa pieptului*), *plăcuță* (*plăcuța pieptului*), *rășchitorul pieptului, scîndura de la piept, șira pieptului, șirul pieptului, toartă* (*toarta pieptului*), *tortiță* (*tortița pieptului*);

mărul lui Adam⁸ : *banul de la gît, bănuț* (*bănuțul gîtului*), *bumb* (*bumbul gîtului*), *butoiul gîtului, cioată* (*cioata de la gît*), *cioc* (*ciocul gîtului*), *ciocălău* (*ciocălăul gîtului*), *ciont, ciot* (*ciotul dracului, ciotul lui Adam*), *cocoșîrcul gîtului, cocoș* (*cocoșul gîtului*), *ghindă, gișter* (*gușter*), *măr* (*mărul Domnului, mărul dracului, mărul gîtului*), *măruț, merișor, nod* (*nodul Domnului, nodul dracului, nodul gîtulei, nodul gîtului, nodul lui Adam*), *noduț, noduță, nuca gîtului, ou* (*oul gîtului, oul lui Adam*), *ouleț, oușor, ouț, para gîtului, perjă* (*perja gîtului*), *perjucică, popușoi, flu*.

omușor⁹ : *banul din gît, bănuț* (*bănuțul din gît*), *boabă, bobîță, bombîță, buburuz* (*buburuzul gîtului*), *buburuză, căluș, căfel, căfeluș, cercel* (*cercelul gîtului*), *cerceluș, chibritul gîtului, cioată* (*cioata gîtului*), *ciot* (*ciotul gîtului*), *clanț, clanță* (*clanța gîtului*), *clapă* (*clapa gurii*), *clănțucă, clempuș, clopot*

⁴ Vezi și : ALR II/I, 42 ; NALR—Olt., I, 70 ; NALR—Banat, I, 69.

⁵ Vezi și : ALR I/I, 5 ; NALR—Olt., I, 2 ; ALRR—Mar., I, 5 ; NALR—Banat, I, 4.

⁶ Vezi și : ALR I/I, 58 ; ALRM I/I, 89 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 9—10 ; NALR—Banat, I, 130.

⁷ Vezi și : ALR II/I, MN, 2201 ; ALRM II/I, 114 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6 ; NALR—Banat, I, 93.

⁸ Vezi și : ALR I/I, 37 ; NALR—Olt., I, 85 ; ALRR—Mar., I, 96 ; NALR—Banat, I, 84 ; Marius Sala, *În legătură cu denumirea mărului lui Adam în unele limbi romanice*, în SCL, IX (1958), nr. 4, p. 497—510 ; idem, *Încercare de cercetare statistică asupra unor metafore din AIS și ALR*, în FD, II (1960), p. 221—228.

⁹ Vezi și : ALR I/I, 33 ; ALRM I/I, 48 ; ALR II/I, MN, 6929 ; ALRM II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 56 ; ALRR—Mar., I, 62 ; ALM II/II, 730.

(*clopotul gîtlui*), *clopoțel*, *gălușcă*, *ghindă*, *gîrlici*, *gîșter* (*gușter*), *gogoasă*, *limbric*, *limbucă*, *limbuță*, *lingurică*, *mărgelucă*, *mărgeluță* (*mărgeluța gîtlui*), *mărgică*, *mosor*, *mosorel*, *omuleț*, *ou*, *ouleț*, *oușor*, *parul gîtlui*, *pop* (*popul gîtlui*), *popic*, *popușor*, *racul din gît*, *spirituș*, *spiriduș*, *sleluță*, *stîlp* (*stîlpul gîtlui*), *stîlpișor*, *sufletul gîtlui*, *țăruș*, (*țărușul gîtlui*), *țimburuș* (*țimburuș*), *țimbric*, *țimburic*, *țumburic*, *țumburuș*. Circulația paralelă a termenilor metaforici și a termenilor proprii a provocat uneori *contaminarea* lor sau *asociații* de tipul *etimologiei populare*. Pe de o parte termenul metaforic + termenul propriu (= etimologie populară), pe de alta termenul metaforic + termenul metaforic (= contaminare). Aceste denumiri sugerează prin temă o asociație metaforică, în timp ce în cazul metaforelor propriu-zise asociația angajează cuvîntul în întregul său. De aceea, exemplele care urmează pot fi considerate și ele tot creații metaforice¹⁰: *apărătuș* (*părătuș* + *apăra*), *împărătuș* (*părătuș* + *împărat*), *împeretuș* (*împărătuș* + *perete*), *limburuș* (*limbă* + *țumburuș*), *limburușă*, *linguruș* (*limburuș* + *linge*), *lingurușă*, *peretuș* (*părătuș* + *perete*), *spărătuș* (*părătuș* + *spirituș*);

ouăle piciorului¹¹: *boldane*, *bolduri*, *mere*, *merișoare*, *noduțe*, *noduțuri*, *ouțe*, *oușoare*;

podul palmei¹²: *cerul palmei*, *mărul palmei*, *merișorul degetului*, *merișorul mîinii*, *merișorul palmei*, *nodul palmei*, *peștele palmei*;

șira spinării¹³: *coarda spinării*, *dricul spinării*, *druga spinării*, *drugul spinării*, *dunga spinării*, *grind* (*grindul spinării*), *lopată* (*lopata spinării*), *rîpa spinării*;

umărul obrazului¹⁴: *mărul feței*, *mărul obrazului*, *para obrazului*, *nuca obrazului*, *podul obrazului*.

1.2. Aceeași frecvență a metaforelor se face simțită și în unele situații în care părțile secundare ale corpului omenesc sînt numite prin neologisme, mai ales de origine franceză. În cazul acesta, vorbitorii din mediul rural acceptă greu denumirea științifică, deși, în mare parte, o cunosc, și recurg, de obicei, la un alt termen, din lexicul curent, cu o puternică notă afectivă, mult mai apropiat, din punctul lor de vedere, de realitatea pe care trebuie să o definească. În această situație se află termeni ca: *amigdale*, *omoplat*, *pupilă* și *rotulă*:

amigdale¹⁵: *crupe*, *găluște*, *ghinde*, *mere*, *merișoare*, *migdale*, *noduri*, *perje*, *pietrișoare*, *prune*, *rotițe*, *sarmale*;

¹⁰ Vezi unele explicații la Sextil Pușcariu, *art. cit.*, p. 434; pentru *limburuș*, cf. SCRIBAN, D.

¹¹ Vezi și: ALR II/I, 76; NALR—Olt., I, 124; ALRR—Mar., I, 137; NALR—Banat, I, 137.

¹² Vezi și: ALR II/I, 50; NALR—Olt., I, MN, pl. 8; ALRR—Mar., I, 125; NALR—Banat, I, 119.

¹³ Vezi și: ALR I/I, 40; ALRM I/I, 57; ALR II/I, MN, 2196; NALR—Olt., I, MN, pl. 6—7; NALR—Banat, I, 105; ALM II/II, 734.

¹⁴ Vezi și: ALR I/I, 24; NALR—Olt., I, 47; ALRR—Mar., I, 53; NALR—Banat, I, 47.

¹⁵ Vezi și: ALR II/I, MN, 6950; ALRM II/I, 88; NALR—Olt., I, 84; ALRR—Mar., I, 95; NALR—Banat, I, 86.

omoplat¹⁶: *andrea (andreaua umărului), lopată, lopătică (lopătica umărului), placă (placa umărului), platcă, spată (spata umărului), spătar, spetează*;

pupilă¹⁷: *boabă, boambă, bobiță, bombiță, buburuză, buburuzul ochiului, bumb (bumbul ochiului), bumbișor, lumea ochiului, lumina ochiului, luminița ochiului, luna ochiului, mîrgica ochiului, melcul ochiului, melcușor, melcuș, neghină, neghiniță, steaua de la ochi*;

rotulă¹⁸: *ban, bănuș, bombeu, cană, căpăcică, clapă, coroană, cunună, cupă, discul genunchiului, farfurie, fedeu, lacăt, măr, melc, merișor, mosor, mosoraș, mosorel, nod, nucă, ou, oușor, placă, plăcintă (plăcinta de la genunchi), pocriș, roată, rotelie, rotilă, rotiță, rotunda genunchiului, rozetă, ruletă, scafă, strachină, talger*.

Pentru un alt termen de origine franceză, *esofag*¹⁹, metaforele sînt date rate confuziilor care se fac cu alte părți din imediata vecinătate. (Vezi, în continuare, 3.)

1.3. În ceea ce privește cuvintele de origine latină, aici metaforele sînt mult mai puține la număr. În nord-estul Moldovei, ca, de altfel, și în alte locuri, circulă aproape în exclusivitate termeni de bază moșteniți, fără a se simți nevoia înlocuirii lor cu alții. Este cazul lui *cap*, *ochi*, *picior*, *ureche*, *față*, *falcă*, *umăr*, *măsea*, *barbă*, *gușă*, *piept*, *spinare*, *palmă*, *pulpă* ș.a. Acest lucru se explică, în primul rînd, prin faptul că majoritatea dintre ei numesc părți de primă importanță ale corpului omenesc. Apar însă termeni metaforici numai în locul cuvintelor care denumesc porțiuni și organe de mai mică însemnătate:

împlă²⁰: *făgurița capului, gropița capului, gropița de la ochi*;

țeastă²¹: *bostan, capac, căldare (căldarea capului), găoacă, oală, scafă, tigvă (licvă, tidvă, tilvă, tiugă, tivdă, tivgă), troc, troacă*.

1.4. Același lucru îl întîlnim și la cuvintele de alte origini decît cea latină, vorbitorii acceptînd, și în cazul de față, în general, denumirea stabilizată în limbă. Doar în rare cazuri au fost înregistrate metafore pentru: *gleznă* și *pleoapă*:

gleznă²²: *cunună, merișor, nod, noduș, ou, porcuță*;

¹⁶ Vezi și: ALR II/I, MN, 2198; ALRM II/I, 111; NALR—Olt., I, 97; NALR—Banat, I, 106; ALM II/II, 733.

¹⁷ Vezi și: ALR I/I, 19; ALRM I/I, 29; NALR—Olt., I, 33; ALRR—Mar., I, 39; NALR—Banat, I, 36.

¹⁸ Vezi și: NALR—Olt., I, 120; ALRR—Mar., I, 132; NALR—Banat, I, 129; Anca Uliu, *Termeni pentru rotula genunchiului după NALR. Oltenia*, în FD, VI (1969), p. 163—172.

¹⁹ Vezi și: ALR I/I, 38; NALR—Olt., I, 86; ALRR—Mar., I, 97; NALR—Banat, I, 85; ALM II/II, 729.

²⁰ Vezi și: ALR I/I, 14; ALRM I/I, 20; NALR—Olt., I, MN, pl. 2; ALRR—Mar., I, 46; NALR—Banat, I, 25; ALM II/II, 725.

²¹ Vezi și: ALR I/I, 7; NALR—Olt., I, 4; ALRR—Mar., I, 7; NALR—Banat, I, 6; ALM II/II, 722; Vasile Arvinte, *TESTU (M) „Backglocke”, TESTA „Schädel”, troacă „Schädel” în română, în Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von Eugenio Coseriu und Wolf-Dieter Stempel, Wilhelm Verlag, München, 1971, p. 11—15.

²² Vezi și: ALR I/I, 59; NALR—Olt., I, 123; ALRR—Mar., I, 136; NALR—Banat, I, 136.

pleoapă²³ : *acoperişul ochiului, așternutul ochiului, capac (capacul ochiului), cămașă (cămașa ochiului), clapă (cleoapă, cloapă), clăpacă, pînza ochiului, placă (placa ochiului), plapuma ochiului.*

2. Metaforele care denumesc părți principale ale corpului omenesc prezintă o cu totul altă situație. În general, pentru cuvintele fundamentale, în graiurile populare din nord-estul Moldovei, nu există metafore și, în special, „metafore denumiri”, folosindu-se, aproape în exclusivitate, doar nume de bază, majoritatea de origine latină. Cele care apar totuși au numai o valoare peiorativă, o puternică notă ironică, un pronunțat caracter individual și aparțin vorbirii afective. Cităm în continuare câteva numiri cu nuanță peiorativă, întâlnite frecvent în nord-estul Moldovei, pentru unii termeni esențiali din terminologia corpului omenesc :

cap²⁴ : *bilă, bolfă, bostan, cartofă, căldare, căpățină, clopot, cofă, doveac, oală, pară, scăfîrlie, tărtacă, tărtăcuță, tigvă (licvă, tidvă, litvă, liugă, tivdă, tivgă), troacă ;*

dinte : *colț, lopată ;*

gură²⁵ : *cloanță, clonț, plisc, rit ;*

mușchi : *broască, pește ;*

nară : *forăitoare, sforăitoare ;*

ochi : *fereastră, solniță ;*

pieior : *trișcă, țevă, țurloi.*

3. Într-o categorie aparte am grupat unele cuvinte care, din punctul nostru de vedere, pot fi considerate tot metafore, care rezultă din înlocuirea termenului de bază cu un altul din aceeași sferă semantică. În acest caz, unele părți și organe ale corpului omenesc sînt definite prin altele, datorită, în special, confuziilor generale care se fac, neînțelegerii exacte și amănunțite a acestei terminologii. Astfel, se întrebuintează : *ghindură*, (*în*) *ghîfîloare, girlej, giștereată, gîtiță, gîtlej* și *omușor* pentru „mărul lui Adam”²⁶ ; *beregată*, (*în*) *ghîfîloare, giștereată, gîtiță, gîtlan* și *gîtlej* pentru „esofag” ; *ceafă* și *feastă* pentru „creștelul capului” ; *ciolan, craniu* și *scăfîrlie* pentru „feastă” ; *geană (geana ochiului)* pentru „albul ochiului” și „pleoapă” ; *gușă* și *falcă* pentru „bărbie” ; *barbă* pentru „falcă” ; (*în*) *ghîfîloare* pentru „omușor” ; *ciolan* și *os* pentru „omoplat” și „rotulă” ; *căpută* pentru „gleznă” ; *mușchi, pulpă* și *șold* pentru „coapsă”²⁷ etc.

În exemplele citate, cît și în multe altele, sensul metaforic este în corelație directă cu explicațiile și precizările făcute de vorbitori, iar metafora este condiționată de acest factor.

Înlocuirea termenului de bază, A, cu un altul din aceeași clasă, A₁, se datorește faptului că primul are o frecvență redusă în vorbirea dintr-o anumită arie lingvistică sau dintr-o localitate, în comparație cu celălalt. Cuvîntul de tipul A₁, mai mult sau mai puțin lexicalizat, este mai frecvent folosit și astfel

²³ Vezi și : ALR I/I, 17 ; NALR—Olt., I, 37 ; ALRR—Mar., I, 40 ; NALR—Banat, I, 37.

²⁴ Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 315—316.

²⁵ *Ibidem*, p. 316.

²⁶ Vezi articolul lui Marius Sala, publicat în SCL (cf. nota 8).

²⁷ Vezi și Vasile Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc : șold, coapsă, pulpă (pe baza ALR)*, *Încercare de analiză structurală a lexicului*, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 439—455

el poate înlocui tremenul propriu, A, denumind o stare de fapt din imediata lui apropiere. Fără a exista o identitate semantică între cei doi termeni, înlocuirea poate fi determinată doar de o singură trăsătură comună, caracteristică ambelor realități. În momentul în care A, nu întâmpină o rezistență tranșantă din partea vorbitorilor și este acceptat ca atare măcar într-un grup restrâns sau în cadrul unei zone lingvistice limitate, el capătă un sens figurat și devine astfel termen metaforic (B).

Lucrurile nu mai prezintă această posibilă „nesiguranță” în cazul în care B, provenit dintr-un A, este urmat de determinări (numele unor părți ale corpului omenesc), care oferă celui de al doilea cuvânt de bază un caracter strict metaforic. *Călci* și *umăr*, de exemplu, urmate de determinativele *mîinii* și *palmei*, formează sintagme metaforice, *călciul mîinii*, *călciul palmei*, *umărul mîinii*, *umărul palmei*, pentru a denumi „podul palmei”. Astfel de cazuri mai pot fi încă citate: *ciolanul capului*, *moalele capului*, *osul capului* și *scheletul capului* pentru „țeastă”; *ceața capului* și *cuciul capului* pentru „creștetul capului”; *moalea capului* și *moalele capului* pentru „creștetul capului” și „tîmplă”; *moalele frunții* și *moalele obrazului* pentru „tîmplă”; *osul capului* pentru „ceafă”; *capul pieptului*, *fruntea pieptului* și *osul pieptului* pentru „furca pieptului”; *osul spinării* pentru „îra spinării”; *coapsa genunchiului*, *pleopa genunchiului*, *osul genunchiului*, *scafa genunchiului* și *scăfîrlia genunchiului* pentru „rotulă”; *brațul piciorului* și *buca piciorului* pentru „coapsă”; *gîtul piciorului* pentru „gleznă”; *osul gîtului* pentru „mărul lui Adam”; *osul capului* pentru „craniu”; *tîmpla obrazului* pentru „umărul obrazului”; *geana ochiului* și *pielea ochiului* pentru „pleoapă” etc.

Faptele de aici sînt semnificative și ele dovedesc că o bună parte din creațiile pentru a desemna părți ale corpului se fac în interiorul sistemului lexical respectiv, iar nu plecînd de la alte sisteme. Așa se explică prezența sintagmelor (ca să se evite confuziile).

De aceea, se poate spune că sistemul lexical al corpului omenesc este relativ închis sau că prezintă o deschidere mai mică (de tip analogic) pentru alte sisteme. În acest caz sînt relevante „confuziile” (care reprezintă consecința negativă a tendinței de închidere).

4. Tot din cauza unei necunoașteri și neînțelegeri exacte a părților și organelor corpului omenesc și, implicit, deci, a terminologiei acestora, pentru unele denumiri (cele secundare, în primul rînd) se apelează la unii termeni corespunzători de la animale, mult mai bine cunoscuți și mai la îndemîna vorbitorilor²⁸.

Analogiile cu nume de părți ale corpului de la animale sînt și ele sugestive, în sensul că dovedesc că sistemul lexical al părților corpului este în mare măsură același pentru om și animale, așa încît analogiile au un caracter *intrinsec* și *reciproc* (de la om la animale și invers).

În graiurile din nord-estul Moldovei întîlnim frecvent: *bojoc* (*bojog*) pentru „plămîn”²⁹; *burduf* (*burduh*) pentru „stomac”; *burduhan* (*burduzan*) pentru „burtă”; *cerbice* și *cerbicică* pentru „bărbie”, „ceafă”, „gușă” și „șira spinării”; *chișiță* pentru „gleznă”; *gîrbiță* și *gîrbițică* pentru „bărbie”; *greabăn*

²⁸ Vezi Ștefan Pașca, *art. cit.*

²⁹ Vezi și Boris Cazacu, *Les dominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR*, în BL, IX (1941), p. 83—94.

(*grebăn, greben*) pentru „șira spinării”³⁰; *jolnă* și *jolnoaică* pentru „gușă”; mai pentru „ficat”³¹; *pinten* pentru „gleznă”; *pintenii piciorului* pentru „ouăle piciorului” etc.

5. Concluzii

5.1. Analiza acestui material a scos în evidență varietatea și multitudinea termenilor care denumesc părți și organe ale corpului omenesc, majoritatea dintre ele *metafore*, cuvinte luate nu numai din cadrul terminologiei înseși, ci mai cu seamă din fondul comun al limbii și din lexicul regional. Ele sînt deci creații pe terenul limbii române, „împrumuturi” din diverse sfere semantice, care au reușit, datorită uzului, să pătrundă într-o terminologie ce pare pînă la un punct a fi „închisă”.

5.2. Fapte interesante ies în evidență mai cu seamă din diferențierile care se pot face sub raportul circulației acestor metafore.

5.2.1. Majoritatea metaforelor discutate aici au un caracter regional, limitat și ele aparțin aproape în exclusivitate nord-estului Moldovei. Cităm în acest sens pe cele mai reprezentative: *cioabă, ciocan* („color”), *colțan, colțar, cruce, firmitură, hîrb, scai, țință* („cui”), *zimț* pentru „colț de măsea”; *căciulă, fașă, fes, lună, pălărie, plească, proșap, tăiuș, vîrșar, virtej* pentru „creștetul capului”; *băț, bold, boldan, burlan, cui, par, pară, stîlp, trișcă* pentru „fluierul piciorului”; *ciont, cruciță, drug, drugă, furcui, gard, greblă, mîner, placă, plăcuță, toartă, tortiță* pentru „furca pieptului”; *ban, bănuț, bumb, butoi, cioată, cioc, ciocălău, cocostîrc, cocoș, ghindă, măruț, merișor, nucă, ouleț, pară, perjă, perjuică, popușoi, Țiu* pentru „mărul lui Adam”; *ban, bănuț, boabă, bobiță, bombiță, căluș, cățeluș, cercel, cerceluș, chibrit, clant, clantă, clapă, clănțucă, gălușcă, ghindă, gogoasă, limbric, mărgelucă, mărgeluță, mărgică, par, popușor, rac, steluță, stîlp, stîlpișor, țăruiș* pentru „omușor”; *bolduri, mere* pentru „ouăle piciorului”; *coardă, dric, drug, drugă, grind, lopată, ripă* pentru „șira spinării”; *pară, nucă* pentru „umărul obrazului”; *crupe, găluște, mere, merișoare, noduri, perje, pietrișoare, prune, roțițe, sarmale* pentru „amigdale”; *buburuză, bumbișor, melcușor, melcui* pentru „pupila”; *bombeu, cană, căpăcică, disc, farfurie, lacăt, măr, mele, mosorăș, nod, oușor, plăcintă, rozetă, strachină, talger* pentru „rotulă”; *capac, căldare, găoacă, oală* pentru „șeastă”; *cunună, merișor, nod, noduț, ou, porcuță* pentru „gleznă”; *cămașă, clăpacă, plapumă* pentru „pleoapă” etc.

Dintre termenii enumerați aici unii au fost înregistrați doar într-o singură localitate sau numai la un anume vorbitor, fapt care evidențiază caracterul spontan, individual și limitat al acestora. Așa, de exemplu, putem cita: *fașa* și *proșapul capului* pentru „creștetul capului”; *burlan* și *trișcă* pentru „fluierul piciorului”; *grebla* și *lingura pieptului* pentru „furca pieptului”; *perjă, popușoi* și *Țiu* pentru „mărul lui Adam”; *chibrit, gălușcă, rac* și *țăruiș* pentru „omușor”; *plăcintă* și *strachină* pentru „rotulă” etc.

În ciuda acestui caracter de mozaic pe care-l prezintă răspîndirea lor, există totuși numeroase situații în care se pot delimita și unele arii lexicale, în care predomină un anume termen. Astfel, ca să susținem această afirmație cu faptele înregistrate în nord-estul Moldovei, trebuie arătat că, de exemplu,

³⁰ Vezi și Elena Comșulea, *Un grup de cuvinte înrudite etimologic*, în GL, XXVIII (1983), nr. 2, p. 139—145.

³¹ Vezi și Boris Cazacu, *art. cit.*

nod „mărul lui Adam“ caracterizează partea centrală a zonei; *ciot* „mărul lui Adam“ este specific nordului; *roată* și *rotilă* „rotulă“ au prioritate în vest; *oușoare* „ouăle piciorului“ formează o arie compactă etc.; și exemplele ar putea continua.

5.2.2. Unii termeni metaforici atestați de noi în această zonă se întâlnesc însă, izolat, în toată Moldova (și Bucovina) și, în special, caracterizează graiurile de nord: *cep*, *ciot*, *cioată*, *cracă*, *creangă*, *ramură*, *șip* pentru „colț de masea“; *ascuțit*, *lat* pentru „creștetul capului“; *cruce*, *furculiță*, *furcuță*, *lingură*, *lingurică*, *linguriță*, *rășchitor*, *scindură*, *șir*, *șiră* pentru „furca pieptului“; *ciot*, *gișter* (*gușter*), *măr*, *nod*, *nodul* pentru „mărul lui Adam“; *căfel*, *cioată*, *ciot*, *clempuș*, *clopot*, *clopotel*, *girlici*, *gișter* (*gușter*), *limbucă*, *limburuș*, *limbuță*, *lingurică*, *mosor*, *omuleț*, *ou*, *ouleț*, *pop*, *popic*, *spirituș* pentru „omușor“; *boldane*, *merișoare* pentru „ouăle piciorului“; *merișor* pentru „podul palmei“; *ghinde* pentru „amigdale“; *andrea*, *spălar*, *spetează* pentru „omoplat“; *ban*, *bănuț*, *clapă*, *merișor*, *mosor*, *placă*, *pocriș*, *scafă* pentru „rotulă“; *făguriță*, *gropiță* pentru „timplă“; *bostan* pentru „țeastă“; *acoperiș*, *așternut*, *capac*, *pînză* pentru „pleoapă“ etc.

5.2.3. Comparînd materialul înregistrat de noi în nord-estul Moldovei cu datele oferite de atlasele lingvistice regionale s-a putut constata că unele metafore sînt cunoscute și apar astăzi frecvent și în alte provincii.

5.2.3.1. Metafore întîlnite și în Oltenia, Banat și Maramureș: *ciob* pentru „colț de masea“; *clapă* pentru „pleoapă“; *nod* pentru „mărul lui Adam“; *noduri* pentru „ouăle piciorului“; *roată* pentru „rotulă“; *umărul palmei* pentru „podul palmei“; *vîrf* pentru „creștetul capului“.

5.2.3.2. Metafore întîlnite și în Oltenia și Banat: *coșul pieptului* pentru „furca pieptului“; *mărul obrazului* pentru „umărul obrazului“.

5.2.3.3. Metafore întîlnite și în Oltenia și Maramureș: *ou* pentru „rotulă“.

5.2.3.4. Metafore întîlnite și în Banat și Maramureș: *călcîiul palmei* pentru „podul palmei“.

5.2.3.5. Metafore întîlnite și în Oltenia: *buburuz*, *limburuș*, *linguruș*, *oușor* și *limburuș* pentru „omușor“; *cămașă* pentru „pleoapă“; *crac* pentru „colț de masea“; *creastă* pentru „creștetul capului“; *oușoare* pentru „ouăle piciorului“; *oușor* pentru „mărul lui Adam“; *podul obrazului* pentru „umărul obrazului“; *rotilă* și *rotundă* pentru „rotulă“; *spată* pentru „omoplat“; *troacă* pentru „țeastă“.

5.2.3.6. Metafore întîlnite și în Banat: *baier* pentru „furca pieptului“; *boabă*, *boambă*, *bumb*, *mele*, *neghină* și *stea* pentru „pupilă“; *cerul*, *mărul*, *nodul* și *peștele palmei* pentru „podul palmei“; *coroană* și *cunună* pentru „rotulă“; *lopată*, *lopățică* și *spetează* pentru „omoplat“; *scafă* și *troc* pentru „țeastă“; *țandură* pentru „colț de masea“; *țevă* pentru „fluierul piciorului“.

5.2.3.7. Metafore întîlnite și în Maramureș: *ciot* și *ou* pentru „mărul lui Adam“; *cupă*, *fedeu* și *nucă* pentru „rotulă“; *limbuță* pentru „omușor“; *lumea ochiului* pentru „lumina ochiului“; *oule* și *nodule* pentru „ouăle piciorului“.

5.2.4. Cele mai puține metafore sînt acelea de origine populară care au pătruns și în limba literară. Cităm în acest sens pe: *colț de masea*, *creștetul capului*, *fluierul piciorului*, *furca pieptului*, *omușor*, *ouăle piciorului*, *podul palmei*, *scăfîrlie*, *țeastă*, *craniu*, *șira spinării*, *ligvă* „craniu, țeastă“, *țurloi* „fluierul piciorului“, *umărul obrazului*.

5.3. Pe lângă bogăția și diversitatea metaforelor care denumesc părțile și organele corpului omenesc, trebuie subliniată largă lor circulație, deși, măcar într-o fază inițială, majoritatea dintre ele sînt dominate totuși de un pronunțat caracter ocazional, spontan, limitat și individual.

5.4. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că unul și același termen metaforic poate înlocui mai multe cuvinte de bază, și aceasta în funcție de gradul de cunoștințe, de fantezia și spontaneitatea vorbitorilor. Așa, de exemplu, *țigvă* numește „capul”, „creștetul capului” și „țeasta”; *mărul*, pe „amigdală”, „gleznă”, „oul piciorului”, „rotulă” și „umărul obrazului”; etc., etc.

5.5. Deși unii termeni se întîlnesc frecvent pe un vast teritoriu dacoromân, majoritatea dintre ei nu sînt atestați, cu sensurile amintite aici, de dicționarele explicative ale limbii române. Unele metafore apar însă înregistrate în ultimul dicționar de sinonime³²: *lingura pieptului*, *lingurea* și *lingurică* „furca pieptului”; *gușter*, *împărătuș*, *limburuș*, *mosor* și *oușor* „omușcr”; *spată* și *lopățică* „omoplat”; *lumea ochiului*, *lumina ochiului* și *vedere* „pupilă”; *oul genunchiului*, *oul piciorului* și *scafîrlie* „rotulă”; *gușter* „esofag”; *moalele capului*, *moalele frunții* și *moalele obrazului* „țimplă”; *hîrcă* și *scafă* „țeastă”; *oul piciorului* „gleznă”; *geană* „pleoapă”; etc.

5.6. Creațiile metaforice se schimbă necontenit, se îmbogățesc în orice moment, iar procesul lor de formare este și astăzi profund vizibil, fapt care demonstrează inventivitatea, imaginația, spiritul ironic, puterea de observație și marea capacitate de creație a poporului.

LA TERMINOLOGIE LIÉE AU CORPS HUMAIN. CRÉATIONS MÉTAPHORIQUES DANS LES PARLERS POPULAIRES DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le matériel des enquêtes dialectales pour le *NALR Moldova et Bucovina* (les réponses aux questions 58—463 du *Questionnaire NALR*) et certaines données enregistrées dans des enquêtes spéciales constituent le corpus d'une analyse synchronique et diachronique des plus représentatives métaphores, *simples* (suivies ou non par des déterminations) et *syntagmatiques*, de nature populaire ou savante, „transparentes” ou „usées”. Elles sont comparées à celles d'autres atlas par régions, l'ALR et l'ALRM ou d'autres ouvrages à caractère linguistique.

La dénomination de certaines parties du corps humain par des métaphores donne une image plus riche sur la manière dont l'homme conçoit ses similitudes avec la réalité environnante. Les créations métaphoriques changent incessamment, s'enrichissent à tout moment; le processus de leur formation est visible aujourd'hui encore, ce qui prouve la force d'invention, l'imagination, l'esprit ironique, l'acuité de l'observation et la capacité de création du peuple.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

³² Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.

METAFORA ÎN TERMINOLOGIA MESERIILOR (DUPĂ ALR SN)

DE

NICOLAE FELECAN

Terminologia meseriilor și a ocupațiilor tradiționale oferă o sursă importantă în cercetarea vocabularului unei limbi sub cele mai diverse aspecte ale sale. În primul rând ea evidențiază cu claritate originile meseriilor practicate de-a lungul timpului, iar în al doilea rând relevă sistemul de denumire al noilor obiecte cu care omul a venit în contact.

Studii mai vechi sau mai recente, de amănunt ori mai ample, scot în relief laturi la care încercăm să ne referim în cele ce urmează¹.

Meseriile constituie unul din domeniile cele mai dinamice ale vieții materiale. Orice cucerire tehnică circulă și poate fi asimilată devenind bun comun, iar termenii care o însoțesc se încadrează în sistemul limbii contribuind, împreună cu cei tradiționali, la închegarea unor „microsisteme terminologice” alcătuite, în primul rând, din cuvinte specifice ocupației respective.

Caracteristica esențială a cuvintelor referitoare la meseriile și ocupațiile tradiționale este dată de faptul că fac parte din vocabularul de bază al vorbitorilor. Cu excepția termenilor generici, dar fără a fi o regulă generală, cum vom vedea în continuare, mulți dintre ceilalți se folosesc și în alte domenii ale vieții materiale.

Fără îndoială acest transfer s-a ivit cu necesitate, cum remarcă încă Cicero (*De oratore*, III, 38), dintr-o anumită indigență a limbii. Lipsind cuvintele proprii pentru noțiunile pe care experiența în creștere a oamenilor le făcea necesare, ei au trebuit să denumescă noile noțiuni prin expresii

¹ V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plătăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie”, Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 1—187; Stelian Dumitrăcel, *Terminologia uneltelor agricole în limba română, pe baza ALR*, ibidem, XIII, 1962, fasc. 1, p. 165—205; idem, *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, ibidem, XIV, 1963, fasc. 2, p. 245—283; Ion Ionică, *Terminologia casei în limba română (pe baza ALR)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVII, 1966, nr. 4, p. 434—495; Stela Petcu, *Contribuții la studiul terminologiei albinăritului în limba română (pe baza ALR, Serie nouă)*, în „Cercetări de lingvistică”, XII, 1967, nr. 2, p. 257—271; Gh. Iordache, *Mărturii etno-lingvistice despre vechimea meseriilor populare românești. Studiu cu privire specială la Oltenia*, „Serisul românesc”, Craiova, 1980; Nicolae Felecan, *Terminologia meseriilor*, în vol. *Gratul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, Baia Mare, 1983, p. 85—107.

² Cf. Gh. Iordache, *Câteva concluzii cu privire la compoziția pe origini a terminologiei meseriilor populare în graturile din Oltenia*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Științe filologice, VI, 1978, p. 61—65.

vechi³. Prin aceasta, involuntar, s-a ajuns la metaforă, despre care Aristotel spunea că „e trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect, trecere fie de la gen la specie, fie de la specie la gen, fie de la specie la specie, fie după un raport de analogie“⁴.

Cuvintele înregistrate în acest „microsistem terminologic“ arată tocmai faptul că, inițial, unele dintre ele s-au dat în urma unui raport analogic. Răspunsul unui subiect anchetat în satul Varai, județul Maramureș, probează acest lucru. La întrebarea indirectă: „Cum numiți 'menghina'“, el a răspuns *lup* și a adăugat: „îi zicem *lup* pentru că strînge așa de tare lemnul cum strînge lupul oaia“⁵. Aceeași trebuie să fie explicația și atunci cînd obiectul în cauză este numit *urs*⁶.

Materialul adunat în urma cercetării pe teren arată că aproape în totalitate cuvintele folosite în domeniul meseriilor aveau și o altă întrebuințare, mult mai frecventă și mai uzuală. Iată, de exemplu, o parte din termenii pe care i-am înregistrat în zona Chioar, utilizați în ocupația morăritului: *albine* „bucăți de scîndură care alcătuiesc podul sau marginarul ulucului“; *aripă* „partea laterală a ulucului“; *buric* 1. „bucată de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul“, 2. „gaura din piatra zăcătoare, prin care trece fusul crîngului“, 3. „bucățile de lemn care se pun în gaura pietrei zăcătoare ca să nu cadă grăunțele și făina sub moară“; *capră* „lemn lătit la un capăt, care se bagă în gîrliciul pietrei alergătoare pentru a fi ridicată“; *casa (morii)* „încăpere în care stă morarul și oamenii care vin la moară“; *căpății* 1. „lemn ce stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor; p u n t e a b o g d a n i l o r“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește; c e p“, 3. „lemn scobit în care se învîrtește capătul grindeiului sau cepul; b r o a s c ă“, 4. „capătul lemnului pe care e prinsă broasca; p e r i n o c“, 5. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului; p o d o i m ă“, *cep* 1. „bucăți de lemn (patru) așezate de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții; c r u c i (la roată)“, 2. „bucată de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește; c e p“, *cercuri* „bucăți de fier care strîng șistorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște; v e r i g i“, *cruce* 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții“, 2. „bucată de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare; p î r p ă r i ț ă“, *cui* 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeiului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește; c e p“, 2. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul; b u r i c“, *cunună* „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor; p u n t e a b o g d a n i l o r“, *cupă* 1. „despărțitură în roata morii, în care cade apa; 2. „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i“, *faguri* „scînduri care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i“, *făină*, *fund* 1. „partea de jos a ulucului; p o d u l u l u c u l u i“, 2. „scîndurile

³ Apud Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, EDP, București, 1968, p. 302.

⁴ Aristotel, *Poetica*, ES, București, 1957, p. 68, apud Henri Wald, *Elemente de epistemologie generală*, ES, București, 1967, p. 51.

⁵ Ion Cioară, 61 ani, 4 clase (cercetare efectuată în anul 1967), vezi *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, p. 41 ș.u.

⁶ Cf. și ALR SN, harta 302: *lup*, pct. 141, 272, 349; *urs*, pct. 228; *urs* și *minghină*, pct. 551.

care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i“, 3. „scîndura prin care trece grindeul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară; p o d u l r o ț i i“, 4. „scîndura rotundă, cu scobituri pe margine, făcute la aceeași depărtare, în care se prinde capătul de sus al șîștorilor; tîrcoala de sus“, 5. „idem; tîrcoala de jos“; f u r c ă 1. „lemnul care stă deasupra apei și care prinde capetele bogdanilor“, 2. „lemnele pe care stă ulucul; p e r i n i l e u l u c u l u i“, f u s 1. „bucata de fier care se bagă în capătul grindeului roții, ca să nu se roadă cînd se învîrtește; c e p“, 2. „bucata de fier care trece prin mijlocul crîngului; f u s u l c r î n g u l u i“, 3. „lemnul legat cu un capăt de teică, iar cu celălalt capăt se freacă de piatra alergătoare și scutură teica“; f u ș t e i 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p ă“, 2. „bucățile de lemn care se îmbucă cu măselele roții; șîștori“; g a u r ă 1. „gaura din piatra zăcătoare prin care trece fusul crîngului; b u r i c“, 2. „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre; g î r l i c i“, j u g „bîrnele de care e prins coșul“; m ă s e l e 1. „bucățile de lemn prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții“, 2. „bucăți de lemn care se îmbucă cu măselele roții; șîștori“; m i j l o c „gaura din mijlocul pietrei alergătoare prin care cad grăunțele între pietre“; m o a r ă 1. „moară“, 2. „încăperea în care stă morarul și oamenii care vin la moară; c a s a m o r i i“, n u c ă 1. „bucata de fier băgată în podoimă și în care se sprijină fusul; b u r i c“, 2. „bucata de fier care prinde capătul fusului de piatra alergătoare; p î r p ă r i ț ă“, o a l ă „cercul de coajă de copac care se pune de jur împrejurul pietrelor; v e ș c ă“, p a n ă 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i“, 2. „bucățile de lemn, prinse la aceeași depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roții; m ă s e l e“, 3. „bucățile de fier care string șîștorii în cele două tîrcoale ca să nu cadă și să nu miște; v e r i g i“, p a r 1. „bucățile de scîndură care alcătuiesc podul sau marginarul ulucului; f o z l e“, 2. „lemnele pe care stă ulucul; p e r i p i l e u l u c u l u i“, p e r e t e 1. „părțile de pe de lături ale ulucului; m a r g i n i l e u l u c u l u i“, 2. „scîndura prin care trece grindeul roții (cu cupe) și care nu lasă apa să intre în moară; p o d u l r o ț i i“, p i a t r ă 1. „piatra de deasupra, care se învîrtește, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele; a l e r g ă t o a r e“, 2. „piatra care stă dedesubt și nu se mișcă, dintre cele două pietre între care se zdrobesc grăunțele; z ă c ă t o a r e“, p i c i o r 1. „bucățile de lemn, în număr de patru, puse de-a curmezișul între grindei și obezi, de o parte și de alta a roții; c r u c i“, 2. „lemnele scobite, în număr de patru, care string și țin în loc piatra zăcătoare; c o l a c i“, 3. „stîlpii, în număr de patru sau șase, pe care stă podul; b a b e“, p î r g h i e „lemnele rotunde pe care alunecă piatra, cînd e transportată; p r i c i“, p u n t e 1. „capătul de lemn pe care e prinsă broasca; p e r i n o c“, 2. „lemnele, în număr de două, pe care se reazemă perinocul; a n d r e l e (la moară)“, 3. „bîrna de lemn pe care stă capătul de jos al fusului; p o d o i m ă“, 4. „lemnele pe care stă așezată podoima; p e r i n i“, p u r i c i „lemnele rotunde pe care alunecă piatra cînd este luată jos“, r o a t ă 1. „partea morii pe care o învîrtește apa“, 2. „roată cu măsele“, 3. „obezi“, s a c 1. „sacul cu grăunțe pe care îl duce omul la moară; t a r“, 2. (la pl.) „sacii pe care îi duce omul cu carul la moară; m ă c i n i ș“, s c a r ă „bîrnele de care e prins coșul; c a i“, s c a u n 1. „scîndurile care se pun din loc în loc între obezi și care despart cupele; a r i p i“, 2. „capătul de lemn

pe care e prinsă broasca; *perinoce* (la moară)⁷, 3. „bîrnele de care e prins coşul; *cai*“, 4. „partea mai ridicată, dinăuntrul morii, pe care se pun sacii şi pe care stă morarul cînd toarnă în coş; *podul morii*“; *scîndură* 1. „bucăţile de scîndură care alcătuiesc podul sau mărginarul ulucului; *fozle*“, 2. „bucăţile de lemn, prinse la aceeaşi depărtare una de alta, pe partea dinăuntru a obezii roşii; *măsele*“, 3. „bucata de lemn care se pune în gaura pietrei zăcătoare ca să nu cadă grăunţele şi făina sub moară; *buric*“; *şei* „cei patru sau şase stîlpi pe care stă podul morii; *babe*“; *tindă* „încăperca în care stă morarul şi oamenii care vin la moară; *casa morii*“; *urs* 1. „cele patru lemne scobite care string şi ţin în loc piatra zăcătoare; *colaci*“, 2. „cei patru sau şase stîlpi pe care stă podul morii; *babe*“, 3. „lemnele pe care stă aşezată podoima; *perini*“⁸ etc. Se observă că, în afara termenilor *făină* şi *moară*, specifici acestei îndeletniciri, toţi ceilalţi sînt uzuali, dar cu alte semnificaţii, atît în graiul locuitorilor din zonă cît şi din altă parte⁹.

Astfel de cuvinte, întrebuiţate în mod curent pentru alte realităţi, se întîlnesc şi ca termeni generici în „microsistemul“ amintit. Spicăm cîteva din *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol. I: *bărbătuş* (la războiul de ţesut) harta 305; *botul saniei* harta 242; *braţele valalelor* harta 304; *brăcinar* (la căruţă) harta 227; *brăţara coasei* harta 39; *buric* (în piatra stătătoare) harta 115; *colţi* (la boroană) harta 30; *copileţi* (la porumb) harta 73; *cruce* (la căruţă) harta 228; *cruce* (la sanie) harta 341; *cruce* (la răschitor) harta 292; *floare* (la sfredel) harta 375; *foi* (de ceapă) harta 130; *foi* (pe ştiulete) harta 77; *gura coasei* harta 38; *iepe* (la război) harta 310; *limba melitei* harta 169; *lingura rotarului* harta 384; *măgar* (la clăia sau la jumătatea de griu) harta 48; *mătase* (la porumb) harta 74; *muieruşcă* (la războiul de ţesut) harta 306; *păpuşă* (de porumb, pînă nu are mătase) harta 75; *picior* (la toporiştea coasei) harta 40; *pînza coasei* harta 37; *podul osiei* harta 225; *pui* (de albine) harta 176; *umărul osiei* harta 224; *urechi* (la găleată) harta 270 ş.a.

Hărţile lingvistice relevă faptul că puţine dintre denumirile de mai sus au o arie de întrebuiţare întinsă. Majoritatea ocupă zone restrînse sau chiar puncte izolate şi, prin urmare, regional şi popular, intră într-un raport de sinonimie cu alte denumiri. De pildă *floare* (la sfredel), harta 375, este sinonim cu *ureche*, *gură*, *muc*, *pană*, *lingură*, *şurub*. *Cruce* (la răschitor), harta 292, este sinonim cu *cap*, *braţe*, *limbă*, *picior*, *corn*, *pană*, *lopăţică*, *lopătuşă*, *lopăţea*, *lopişcă* etc.

Sîntem deci îndreptăţiţi să afirmăm că terminologia meseriilor constituie în gradul cel mai înalt un depozit de „metafore uzate“⁹. Dar pentru cei care au întrebuiţat asemenea cuvinte pentru prima dată, ele n-au constituit metafore. Nouă ne apar astăzi ca metafore. J. Vendryès observa că „în limbajul curent, un cuvînt nu poate avea decît un singur înţeles în acelaşi timp. Fiind dat că o pană de gîscă a slujit odată drept instrument de scris, acela care a spus pentru întîia oară: «iau *pana* pentru a scrie» a întrebuiţat cuvîntul *pană* în sensul de instrument şi nu voia să facă o metaforă: auditorii săi n-au judecat altfel“. Cuvîntul *pană* (*peniţă*) poate face deci impresia unei

⁷ Cf. *Graiul...*, p. 87—95.

⁸ Vezi pentru aceste dictionarele curente ale limbii române.

⁹ Cf. Henri Wald, *op. cit.*, p. 46.

metafore mai degrabă nouă, celor de astăzi, decât acelor care l-au întrebuințat pentru întâia oară¹⁰.

Studiile de specialitate menționează și faptul că „printr-o necesitate psihologică destul de curioasă, limbile naționale cele mai felurite execută același transfer metaforic”¹¹. Ceea ce surprinde însă la o cercetare atentă este faptul că și în acest sector, în cadrul aceleiași limbi, se disting „arii dialectale”. Chiar dacă mentalitatea umană este aceeași, modul concret în care se manifestă creează zone sau arii destul de compacte. De pildă, denumirile pentru „scripeți (la ițe)”, harta 309, împart teritoriul dacoromân în două arii destul de bine conturate: partea vestică, cuprinzând Banatul, Crișana, Maramureșul, folosește termenii *roată*, *roată cu ală*, *rolițe*, iar în restul teritoriului se întrebuințează *scripeți* (cu variantele: *scripeciori*, *cripeți*, *scripezi*, *scilpeți*, *scripți*, *scripuri*, *scilpți*, *scripi*, *scilpi*, *zgripiți*). Termenii întrebuințați pentru „rost (la rășchitor)”, harta 291, împart același teritoriu tot în două arii, una de nord, cuprinzând Maramureșul și nordul Moldovei, unde se folosește cuvântul *cruce*, și restul teritoriului, în care se întrebuințează cuvântul *rost*. Numai în două puncte din această arie se folosesc alți termeni: *mijloc*, pct. 791 și *cracică*, pct. 29.

Cercetările pe teren dovedesc că și în cadrul unei anume arii dialectale termenii folosiți în diferite meserii pot alcătui zone mai mici, pe care le-am putea numi „microarii dialectale terminologice”. Minuțiosul studiu al lui Gh. Iordache, *Mărturii etnolingvistice despre vechimea meseriilor populare românești*, ilustrează existența microariilor dialectale terminologice, fapt relevat de hărțile nr. 11 *lișițe*, nr. 12 *furca* (la car), nr. 13 *urechile* (proșapului), nr. 14 *japița*, nr. 15 *cercel* (la car), inserate în lucrare.

În ceea ce privește natura denumirilor metaforice populare, ele au luat naștere pe temeiul unei maxime asemănări între formele sau funcțiile lucrurilor apropiate. Transferul, așa cum îl vedem noi astăzi, s-a realizat de la un concret arhicunoscut la concretul dat de uneltele și ansamblele acestora. Din această cauză întâlnim elemente lexicale comune mai multor îndeletniciri. Încercînd o clasificare a lor, ajungem la următoarele categorii de nume:

(1) Termeni care denumesc părți ale corpului omenesc sau animal: *bărbie*, *bot*, *cap*, *ceafă*, *falcă*, *inimă*, *mînă*, *ochi*, *picior*, *umăr*, *ureche*, *talpă*, *trup*, *trunchi* etc.;

(2) Termeni care denumesc obiecte de îmbrăcăminte sau părți ale acestora: *brîul* sau *brăcinarul* (carului), *căciula* (varniței, troiței, crucii), *cercel*, *mănușile* (saniei) ș.a.;

(3) Termeni care denumesc păsări și animale sălbatice foarte cunoscute, sau păsări ori animale domestice: *gaiță* „instrument al olarului”, *crap* „joagăr”, *lup*, *șerpoaică* „joagăr”, *urs* etc.;

(4) Termeni care denumesc obiecte înconjurătoare de primă importanță în viața omului: *cere*, *cui*, *cupă*, *furcă*, *fus*, *par*, *piatră*, *pirghie*, *punte*, *roată*, *sac*, *scară*, *scaun*, *scîndură* etc.

Nevoia de precizie terminologică în acest sector a dus la apariția de noi denumiri, care s-au impus și în limba literară: *menghină*, din tc. *mengené*,

¹⁰ J. Vendryès, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, 1921, apud Tudor Vianu op. cit., p. 307.

¹¹ Tudor Vianu, op. cit., p. 306.

dorn, din germ. *Dorn*, *rindea*, din tc. *rendé* etc. Toate acestea demonstrează că de rodnică a devenit această experiență mereu reînnoită, în decursul vremii, care a dus atât la îmbogățirea ei și la schimbarea continuă a fizionomiei acestor microsiseme. Cercetarea lor contribuie nu numai la aprofundarea observațiilor dialectale, ci sînt un sprijin real în cercetările inter- și multidisciplinare, vizînd în special istoria, etnologia și sociologia.

LA MÉTAPHORE DANS LA TERMINOLOGIE DES MÉTIERS (D'APRÈS ALR SN)

RÉSUMÉ

La terminologie des métiers et des occupations traditionnelles offre une importante source pour la recherche du vocabulaire d'une langue sous ses aspects les plus différents. Premièrement, elle peut mettre en évidence les origines des métiers pratiqués tout au long du temps et en second lieu le système de dénomination des objets neufs avec lesquels l'homme a pris contact.

L'article ci-présent se propose de souligner, ayant à la base le matériel amassé par l'auteur sur le terrain, dans la zone de Chioar, le département de Maramureș et celui offert par l'*Atlas Linguistique roumain*—la nouvelle série—que, au début, les mots employés dans ce domaine ont été donnés à la suite d'un rapport analogique, basé sur la ressemblance entre les formes ou entre les fonctions des choses rapprochées. La mutation, telle qu'on la voit aujourd'hui, s'est réalisée d'un concret archiconnu vers un concret donné par les outils et leurs ensembles. C'est la raison pour laquelle on rencontre des éléments lexicaux communs aux occupations les plus diverses.

Groupés selon la signification fondamentale des mots employés, on rencontre des mots qui dénomment : (1) les parties du corps humain ou animal, (2) des habits ou leurs composants, (3) des oiseaux et des animaux sauvages (très connus) ou domestiques, (4) des objets les plus utiles à l'homme.

Les faits démontrent que la plus vieille couche du microsystème terminologique de chacun des métiers est donnée par les soi-disant „dénominations métaphoriques“. Elles sont les premières paroles employées par les hommes lorsqu'ils n'avaient pas encore de mots spécifiques. Tous les autres mots se sont ultérieurement attachés et ont apporté leur pierre autant à l'enrichissement qu'au changement continu de la physionomie de ces microsystèmes.

Leur recherche contribue non seulement à l'approfondissement des observations dialectales, mais elles sont aussi une aide réelle pour les recherches inter- et multidisciplinaires, pointant surtout l'histoire, l'éthnologie et la sociologie.

*Institutul de Învățămînt Superior
Baia Mare, str. Victoriei, nr. 76.*

GRIGORE R. BOSSUECEANU, UN LUPTĂTOR PENTRU UNIRE ȘI INDEPENDENȚĂ

DE

REMUS ZĂSTROIU

Poet de factură romantică, autor de nuvele istorice și de suvenir de călătorie, recenzent literar atent, obiectiv, gazetar bine cunoscut în deceniile cinci și șase ale secolului trecut, avînd convingeri politice ferme, pe care le-a apărut dîr în polemicile cu C.A. Rosetti, D. Bolintineanu sau A. Pascal, Gr. Bossueceanu este totuși astăzi un necunoscut. Răpîs de o boală necruțătoare atunci cînd nu trecuse cu mult peste treizeci de ani, Bossueceanu nu a avut răgazul de a încheia o operă literară pe măsura vocației și a înclinațiilor sale, iar cariera sa de om politic și gazetar s-a încheiat tot atît de abrupt ca și aceea de scriitor.

Din puținele informații biografice ajunse pînă la noi, se știe că Bossueceanu s-a născut în satul Pițicu din județul Gorj, pe la 1832. În schimb, nu se știe unde și-a făcut studiile, dar este cert că avea o cultură apreciabilă, bune cunoștințe de literatură franceză și engleză și că îi erau accesibile principalele limbi europene (germana, franceza, engleza). Într-o scrisoare adresată soțului ei, din Constantinopol, la 24 decembrie 1848, Maria Heliade-Rădulescu îl enumera pe Bossueceanu printre alți revoluționari exilați, de soarta cărora nu știa nimic.¹ Șase ani mai tîrziu, în 1854, el tipărește la București volumul de versuri *Ore de dezgust*, pe care îl semnează cu pseudonimul Grigore Ilar. La sfîrșitul aceluiași an, cu sprijinul unor negustori înstăriți, Bossueceanu publică ziarul politic și literar „Timpul”.

Din exil Heliade urmărea activitatea tînărului poet și ziarist politic, așa cum o dovedește o altă scrisoare, pe care o trimite, la 1 februarie 1855, de la Constantinopol, soției sale, aflată atunci la București. Referindu-se la mai multe articole pe care nu le putuse publica în străinătate, Heliade își manifesta dorința de a le vedea tipărite în „Timpul”, fără a ști că înainte cu zece zile gazeta lui Bossueceanu își încetase apariția². „Timpul”, care apare din nou în luna decembrie a anului următor, va fi suspendat după cîteva luni, în martie 1857, printr-o decizie a căimăcămiei, prim-redactorul fiind acuzat de lipsă de respect față de puterea suzerană. Ziarul va reappare însă imediat,

¹ Ion Heliade Rădulescu, *Scrisori și acte*, ediție îngrijită de George Potra, Nicolae Simache și George G. Potra, București, Minerva, 1972, p. 420.

² *Idem*, p. 342.

cu titlul schimbat în „Secolul“. În aprilie 1860 se revine la vechea denumire a ziarului, „Timpul“, iar din februarie 1861 gazeta, care fuzionase cu „Conservatorul progresist“ al lui C.N. Brăiloiu, își schimbă din nou titlul, apărind acum sub acela de „Unirea“ și avându-l pe Bossueceanu, în continuare, ca „redactor primar“. Încă din 1855, el anunța în „Timpul“ intenția de a redacta și o revistă, „Albumul literar“, poate după modelul mai vechiului „Album științific și literar“ al lui Brăiloiu. Proiectul nu prinde viață atunci, dar un an mai târziu, în decembrie 1856, revista apare, avînd însă, ca mai toate publicațiile literare ale epocii, o existență de numai cîteva luni.

Cînd Heliade scoate, în anul 1859, „Curierul român“, bisăptămînal care continua de fapt „Curierul românesc“, Grigore Bossueceanu figurează ca redactor, alături de Al. Andronic. El era atunci, așa cum lasă să se înțeleagă o scrisoare din 10 octombrie 1860³, asociat cu Heliade, cu Gr. Zossima și cu frații Riureanu la o afacere comercială sau, mai curînd, la o tipografie. Cam în aceeași vreme, Bossueceanu iese din asociație, partea lui fiind cumpărată de Gr. Zossima. Călătorea destul de des în străinătate poate pentru a-și căuta sănătatea, și în 1855, vara, era la Veneția, în vara lui 1858, la Dieppe, iar în 1861, tot vara, abandona pentru cîteva luni îndatoririle de redactor primar la „Unirea“, pentru a pleca la Paris. Alte informații biografice nu ne-au parvenit, cu excepția unei știri din octombrie 1864, care îl arată, alături de frații Riureanu, din nou asociat cu I. Heliade-Rădulescu la tipografia „Heliade și asociații“⁴.

Deși N. Iorga îl judeca destul de aspru, și nedrept totodată, considerînd gazetele redactate de Bossueceanu „fără direcție și însemnătate politică“,⁵ mărturiile din epocă vin să infirme aceste aserțiuni ale marelui istoric. Deosebit de însemnată este aceea a lui Mihail Kogălniceanu, adevărată acoladă de atribuire a titlului de cavalier acordată lui Bossueceanu de cel ce putea fi încă de atunci considerat un senior al ziaristicii românești. Kogălniceanu, în articolul său *Jurnalismul românesc în 1855*, discută și gazeta lui Bossueceanu — „Timpul“, pe care o numește „o nouă înfățișare în jurnalismul nostru ... singurul jurnal care au abordat discuția politică; el are o opinie, o sprijină, se silește a o face să prevaleze asupra ideilor contrare. El singur pînă acum au îndrăznit a scrie pe steagul său : *driturile Românilor*, cînd celelalte foi periodice se tîrăsc în vechiul hogaș a tăcerii despre orice chestie politică privitoare către Principat. Redactorul său pare a fi plin de bunăvoință la lucru și de încredere în viitorul cauzei sale“⁶. La cîteva luni după apariția ziarului „Timpul“, N.T. Orășanu îi trimite lui Bossueceanu o poezie în care își manifestă aprobarea pentru atitudinea politică a redactorului. Versurile sînt însoțite de o scrisoare în care se afirmă : „Acest mic sonet se raportează la jurnalul tău. Modestia te va opri poate a-l publica. Ai face rău, căci publicul care cunoaște caracterul și sentimentele tale, în loc de a murmura, crez că va aproba copriinderea acestor versuri și-ți va ura mai mult decît mine“⁷. Polemicile lui Bossueceanu cu C.A. Rosetti sau D. Bolintineanu, care conțin, fără îndoială,

³ *Idem*, p. 364.

⁴ Gr. Crețu, *Tipografiile din România*, București, Imprimeria Statului, 1910, p. 8.

⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1909, p. 249—250.

⁶ M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în „România literară“, I, 1855, nr. 6.

⁷ N. T. Orășanu, *Sonnet la ziarul „Timpul“*, în „Timpul“, I, 1855, nr. 10.

unele îngroșări și excесе — inerente, poate — vin să ateste, totuși, indirect, stima pe care iluștrii săi interlocutori o nutreau pentru tinărul gazetar și poet. Prieten cu V. Boerescu, căruia îi dedică o poezie⁸, intim o vreme cu D. Bolintineanu, care evocă, în lungi conciliabule ce aveau loc în casa marelui poet, evenimente de la 1848 și din timpul exilului⁹, Bossueceanu va fi în contact cu mulți dintre cei mai reputați scriitori și oameni politici ai vremii. El poate fi socotit, la rîndul său, fără teama de a greși, un literat și un gazetar politic demn de toată atenția.

Cînd își alegea pentru cartea sa de versuri titlul *Ore de dezgust*, abstracție făcînd de poza romantică pe care o arbora, ca atîția alții în epocă, Bossueceanu avea o intenție polemică precisă, ținta lui fiind și pe tărîmul literaturii tot C.A. Rosetti care, așa cum se știe, publicase cu 11 ani mai înainte volumul de poezii *Ceasurile de mulțumire*. . . . Lucid, înzestrat cu spirit critic, Bossueceanu își evaluează destul de precis încercările poetice: „Ceea ce imprim aici nu sînt decît niște impresiuni ale juneței mele, nu sînt decît expresiunile de suferință ale unui suflet adesea bolnav. Ele nu au poate nici un merit intrinsec, rima adesea șovăie și ideile de multe ori sînt incorecte”¹⁰. Temele atacate sînt frecvente în poezia pașoptistă — soarta poetului într-o lume care nu-l înțelege, ruinele, vestigii ale unui trecut glorios și în opoziție cu prezentul, noaptea ca subiect de meditație. Uneori apar motive byroniene, cum este acela al proscrisului din *Banchetul*, alteori răsună ecouri din poezia lui Lamartine¹¹. Influențat, ca și Radu Ionescu, de Bolintineanu, poetul se arată interesat și de poezia populară, împrumutîndu-i metrica pentru a compune un *Cîntec haiducesc*; un imn este închinat gloriei, alte poeme sînt adresate prietenilor, iubitei, locurilor natale. *Banchetul* este o legendă despre panduri, *La Danubiu*, o invocație a trecutului în antiteză cu un prezent fără strălucire — motiv pe care îl va trata în *Scrisoarea III* și M. Eminescu¹². În concepția lui Bossueceanu, poetul este purtătorul unei predestinări. El este un precursor, are datoria de a se sacrifica pentru adevăr, trebuie să îndeplinească o misiune.

Poemul *O scenă din viața lui Tepeș*¹³, compus de asemenea sub tutela poetică a lui Bolintineanu, face apel la întregul arsenal romantic. Tepeș este un însingurat, un neînțeles, actele lui de violență și de cruzime sînt făcute spre binele țării, în intenția de a face „din ăst pămînt de trude, din neamul degradat [...] /o mîndră țară și un popul respectat”. Apare în acest poem o idee scumpă lui Bossueceanu — țara va fi puternică, independentă, atunci cînd „românul însuși pe el se va stima”. Boierii nu-l înțeleg pe Tepeș, ei complotază împotriva domnului care „proclamase dreptatea pentru toți”. În același registru de idei se situează nuvela *Ștefan cel tînăr — Vodă*¹⁴, în care influența lui C. Negruzzi este evidentă. Tinărul voievod, crescut de hatmanul Arbore, este curajos, mărinimos, însuflețit de un fierbinte patriotism. Dar

⁸ *Amicului Vasile Boerescu*, în volumul *Ore de dezgust*, București, Imprimeria Sîntei Mitropolii, 1854, p. 35.

⁹ Cf. „Unirea”, III, 1861, nr. 38.

¹⁰ *Epistolă amicului A. M.*, în *Ore de dezgust*, p. XII.

¹¹ Vezi și Roxana Sorescu, *Scepticul tînăr Grigorie Ilaru*, în „Revista de istorie și teorie literară”, tomul XXI, 1972, nr. 4.

¹² *Idem*.

¹³ „Unirea”, III, 1861, nr. 6.

¹⁴ „Unirea”, III, 1861, nr. 2-3.

influența rea a curtenilor îi schimbă caracterul. Boierii cinstiți și poporul sînt împotriva abuzurilor și domnitorul nedemn va fi pedepsit. Nuvela este construită cu oarecare îndemnare, dar evoluția caracterelor este grăbită, nefirească. Bossueceanu se vedește și aici un bun cunoscător al istoriei naționale; el idealizează însă relațiile sociale, raporturile dintre oamenii de jos și boieri, așa cum va proceda și în publicistica politică. Fiu de mic boier el însuși, scriitorul nu este împotriva noilor stări de lucruri de după 1848, dar dezaprobă, așa va face mai târziu și Eminescu, unele aspecte ale noului climat social și politic. Unionist fervent, el înțelege unirea ca o primă etapă a unui proces de lungă durată, care va culmina prin realizarea unui stat românesc independent: „Unirea a fost și este visul cel mai frumos al românilor; ea este baza naționalității noastre și a gloriei viitoare”¹⁵. În acest sens, în articolele publicate mai întîi în „Timpul”, apoi în „Secolul” și „Albumul literar”, se arată „plin de confiență în viitorul țării”¹⁶. Bossueceanu afirmă deseori nevoia dezvoltării sociale, „marea necesitate d-a / ... / înțelege ideile și interesele secolului”¹⁷, deoarece, scrie el, poporul român se află „într-o pozițiune atît de însemnată în privința celorlalte națiuni”¹⁸, situat „între apusul civilizatat și orientul încă în leagăn”¹⁹. El este adeptul unei evoluții puse sub semnul „bunei rațiuni și al moderației, vizînd la unul și același scop, binele țărilor Române”²⁰, și respinge la 1857, cum va proceda și mai târziu, „exaltarea în idei și opinii”²¹; la fel cu reprezentanții dreptei, de care după 1860 se va apropia, se teme de reformele sociale preconizate de M. Kogălniceanu și A.I.Cuza.

Crezul său politic este unul de nuanță conservatoare, vechile stări de lucruri, premergătoare anului 1848, îi apar ca un ideal social demn de regretat. Protestul său se îndreaptă însă nu împotriva progresului în sine, ci împotriva demagogiei, a politicianismului, a goanei după căpătuială, fenomene pe care le va combate cu virulență și M. Eminescu. El va susține întotdeauna, cu o credință neștrămutată, că Principatele Unite trebuie să-și întărească, să-și perfecționeze structurile sociale și politice în vederea a ceea ce numea „acest mare principiu ce a fost și este naționalitatea română”²². Realizarea idealului independenței și al afirmării depline a națiunii române este situată de Bossueceanu în cadrul unei acțiuni a românilor din toate provinciile locuite de ei. De aceea va scrie în iulie 1860: „Peste Carpați, frații noștri au aceleași lupte și dificultăți, intrigi și persecuțiuni ca și noi pentru consolidarea naționalității”²³. Aceeași viziune a întregii Românii, care atunci părea poate utopică, dar care peste ani a fost ratificată de istorie, îl făcea să scrie cu cîteva luni mai înainte: „Se înșeală toți aceia care cred că ideile și principiile înfățișate mor sau cad cu persoanele ce le reprezintă. Ideile cele mari nu mor niciodată, pînă cînd nu se realizează; ele se creditează din secul în secul de alți oameni pînă ce

¹⁵ „Unirea”, III, 1861, 1.

¹⁶ „Timpul”, I, 1854, nr. 1.

¹⁷ *Loc. cit.*

¹⁸ *Loc. cit.*

¹⁹ „Timpul”, I, 1854, 8.

²⁰ „Unirea”, III, 1861, nr. 19—20.

²¹ „Unirea”, III, 1861, nr. 42.

²² „Timpul”, II, 1860, nr. 66.

²³ „Unirea”, III, 1861, nr. 42.

în fine își ating rezultatul și devin din idei vage fapturi împlinite. Cîți martiri nu sanctificară prin sîngele lor cauza italiană pînă cînd un Cavour și un Garibaldi putură să o realizeze. Tot asemenea se poate zice despre cauza românească ... / Oamenii necesari astăzi — scrie el mai departe, cu o pătrunzătoare înțelegere a dialecticii istoriei — pot fi miine absolut nu numai netrebuincioși, dar încă chiar vătămători și meritul unei națiuni este foarte mare să știe atunci a-și alege alți oameni²⁴. Credința lui în legitimitatea aspirațiilor românești și în posibilitatea realizării lor este un adevărat laitmotiv al întregii sale publicistici. România, afirmă Bossueceanu, va împlini „misiunea în ordinea universală a lucrurilor pe calea cea mare a progresului și a civilizațiunii / ... / Moldo-România este adevărat că se află / ... / într-o luptă de viață și de moarte, dar să sperăm, să credem, să fim chiar siguri că din această criză vom ieși peste puțin cu viață și cu o mai mare vigoare²⁵.

Influențat uneori în idei și în terminologie de N. Bălcescu, dar încercînd să concilieze categorii sociale pe care istoria le despărțise iremediabil, Bossueceanu se arată temător în fața marilor prefaceri sociale. Încrezător însă în viitorul politic al țării sale, ca atîția alți intelectuali ai epocii, el a fost un patriot sincer, un unionist remarcabil și unul dintre profetii independenței și ai unității noastre naționale. Cu o altă tensiune intelectuală și ideologică, cu argumente de o ținută cu mult mai înaltă și cu o putere de a le da viață prin scris infinit superioară, Eminescu va retrăi, peste mai puțin de două decenii, în paginile unei gazete intitulată tot „Timpul“, experiența politică a lui Grigore R. Bossueceanu.

²⁴ „Timpul“, II, 1861, nr. 66.

²⁵ „Unirea“, III, 1861, nr. 36.

IDEILE LINGVISTICE ALE LUI EFTIMIE MURGU

DE

CARMEN-GABRIELA PAMFIL

1. Prin întreaga lui activitate științifică și prin crezul său politic revoluționar, Eftimie Murgu se înscrie în Școala latinistă, mișcare culturală din secolul trecut ale cărei direcții și multe din realizări au fundamentat știința românească modernă. Puțin studiată și unilateral înțeleasă, gruparea „puriștilor”, inițiată de corifeii Școlii ardelenice, a fost apreciată, în general, pornindu-se de la exagerările sau erorile făcute de reprezentanții ei, și acestea, adesea, amplificate de exegeți.

Contribuția lui Eftimie Murgu la dezvoltarea lingvisticii românești este aproape necunoscută¹, deși a apărut în urmă cu mai bine de zece ani o ediție care cuprinde cele mai importante din scrierile sale². Însemnate idei lingvistice conține, de asemenea, capitolul al treilea, §153 (*Despre semnele conștienturilor*) din manuscrisul *Curs de filosofie*, Iași, 1834—1835, f. 128^r—138^r, predat de Murgu la Academia Mihăileană³. Avînd o solidă cultură generală, o riguroasă metodă de lucru, o minte penetrantă și cuprinzătoare, Murgu, fără o pregătire filologică specială, dar cu alese lecturi din acest domeniu și cu cunoștințe sistematice de filosofie și istorie, a abordat probleme lingvistice dintre cele mai complexe, reușind uneori să formuleze principii cu aplicabilitate generală; el continuă, în acest fel, preocupările lui P. Maior, Gh. Șincal și P. Iorgovici și anticipă pe cele ale lui T. Cipariu, Heliade Rădulescu și B. P. Hasdeu, ca și unele idei de teoria limbii formulate explicit în Europa apuseană abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

2. Eftimie Murgu și-a exprimat opiniile în legătură cu unele probleme de limbă în lucrarea *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkommt: iErweis, dass die Wallachen nicht Romischer abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die wallachische Sprache ubersetzt durch S.T....*, Ofen, 1830⁴, unde polemizează cu istoricul maghiar Sava Tököly. Acesta, preluînd părerile lui Fr. J. Sulzer și parțial pe ale lui J. Christian Eugel, publicase, mai întîi în 1823, la Halle, o broșură în care discută originea poporului român și a limbii române, apoi, în 1827, o altă lucrare care reia concluziile enunțate anterior, potrivit cătora poporul român ar fi de origine slavă, iar limba română un amestec de slavă cu italiană.

¹ Unele aspecte ale activității sale lingvistice au fost prezentate de I. D. Suciu, *În legătură cu Eftimie Murgu și cu obiectivitatea științifică*, în LR, XIX, 1970, nr. 5, p. 465—467; Alexandru Metea, *Preocupări filologice în scrierile lui Eftimie Murgu*, în AUT, VIII, 1970, p. 143—152.

² Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciu, București, 1969.

³ Acest manuscris se află la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, sub cota ms. III—15.

⁴ *Combaterea disertației apărută sub titlul: Dovadă că românii nu sînt de obîrșie romană și că acest lucru nu reiese din limba lor italiano-slavă. Completată cu mai multe argumentări și tradusă în limba română de S. T., Buda, 1827 și Dovada că românii sînt urmașii de necontestat ai romanilor; în care scop se adaugă cîteva disertații adecvate. În fine, Observație privind anti-critica aceluiași S. T., cuprinsă în anexă. Redactat de E. Murgu, Buda, 1830. I. D. Suciu, în ediția citată, dă, în paralel, traducerea românească a textului german.*

Ca și P. Maior, mai înainte, Murgu dovedește cu argumente istorice, lingvistice și logice, întemeiate pe informații preluate, mai ales, din scrierile istoricilor latini, vechi greci și bizantini pe care le interpretează din perspectiva rezultatelor teoretice la care se ajunsese până în vremea lui, că poporul român este urmașul coloniștilor romani rămași încontinuu alături la nordul și la sudul Dunării și că limba română este romanică în structura și caracterul ei. În afirmarea originii neromane a poporului român, Sava Tökölly pornea de la etimologia slavă a cuvântului *vlah*⁵. E. Murgu sesizează astfel un criteriu important și general valabil în studierea relației dintre numele etnice și originea popoarelor, anume că nu trebuie să se judece originea popoarelor după etimologia termenilor cu care sînt numite acestea sau după analogiile posibile cu alte cuvinte; dacă totuși se poate stabili un raport între originea poporului și numele său etnic, aceasta trebuie să se facă numai în legătură cu numele pe care și-l dau membrii acelui popor, și nicidecum cu denumirea dată de neamurile vecine care folosesc alte denumiri decît cele cu care se autodenumesce poporul respectiv⁶.

Pentru dovedirea caracterului romanic al limbii noastre, E. Murgu aduce unele argumente de natură logică, altele deduse pe baza propriei observații a unor fapte de limbă. El îmbrățișează opinia după care românii au continuat pînă în secolul al XV-lea scrierea cu alfabet latin și că numai după scindarea bisericii creștine, mitropolitul Teoctist I-ar fi convins pe Alexandru cel Bun să introducă alfabetul chirilic, pentru ca prin aceasta, să întărească cultul ortodox. Ca urmare, „toate cărțile scrise cu litere latine, în curata limbă maternă, au fost supuse anatemei și arse în mod public“ (p. 189)⁷.

Introducerea alfabetului chirilic a adus cu sine — după părerea lui Murgu — unele modificări de natură fonetică în limba română: „Cuvintele au început să fie falsificate ca pronunțare, datorită scrierii străine“ (p. 335). El crede, astfel, că datorită folosirii alfabetului chirilic *deu* a devenit *zeu*, *dicere* a devenit *zicere* etc. Explicația este greșită, dar rămîne valabilă ideea că scrierea influențează limba. Așadar, Murgu observă, înainte apariției cărții lui A. A. E. Schleiermacher, *De l'influence de l'écriture sur le langage*, Darmstadt, 1835, considerată cea mai veche lucrare cunoscută în care se discută raportul dintre scriere și limbă⁸, că grafia a putut influența evoluția limbilor.

Contra opiniilor unor învățați străini, E. Murgu susține nu numai continuitatea netreruptă a românilor și a limbii latine la nordul Dunării, ci și unitatea lingvistică a românilor de pe ambele maluri ale fluviului, arătînd că limba macedoromânilor „este tot o limbă română asemănătoare celei românești“ (*Scrieri*, p. 198) și că „și în partea aceasta a Dunării se vorbește mai multe dialecte ale limbii române, dar dintr-o diversitate de dialecte nu se poate conchide asupra unei diversități de limbi“ (p. 320). Foarte actuală este și opinia conform căreia dialectele românești urmează unele particularități dialectale latinești populare⁹: „Întrucît pe timpul

⁵ Etimologia cuvîntului *vlah* și a variantelor sale (germ. *Walach*, rus. *voloh*, gr. *βλάχος* ung. *oláh*, bulg. *vlah*, care stă la baza formei românești, scr. *vlah* etc.) a fost mult discutată în trecut. Fr. Miklosich credea că acest nume a fost dat românilor de către slavi care denumesc cu el, ca și germanii, popoarele romanice, în general; Șafařík și Pott îi atribuie origine celtă; Leibniz îl derivă din germ. *Wallen* „migrare“; Thunmann îl explică prin sl. *plec* „nomad“, iar Engel îl apropie de Volga etc., la Al. Philippide, *Originea poporului român și a limbii române*, curs universitar (caiet care a aparținut lui M. Costăchescu), 1906–1907, p. 1–2, (aflat la Biblioteca centrală universitară din Iași, sub cota ms. III–265).

⁶ Pentru evidențierea arbitrarității relației dintre etimonul numelui etnic și originea grupului etnic, Murgu recurge la exemplificări hilare: „Cu ce succes ar reuși un german să ajungă la deducerea originii ungarilor, dacă ar căuta aceasta exclusiv în etimologia cuvîntului *ungar* [subl. n.], care s-ar asemana cu cuvîntul *Hunger* [„foame“]? (*Scrieri*, p. 128). Mai tîrziu și Heliade Rădulescu, discutînd aceeași chestiune, se întreba dacă se poate deduce, prin apropiere fonetică, că *muscal* se trage din *muscă*. (Vezi G. Ibrăileanu, *Opere*, VII, București, 1979, p. 356).

⁷ Această aserțiune a fost preluată de la D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, vezi Partea a III-a, Cap. V (*Despre țările moldovenilor*), București, 1973, p. 371, și P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1834, p. 251–253. T. Cipariu combate, în repetate rînduri, cu argumente științifice această idee; pentru el, ea este „o ficțiune neistorică“ (*Despre limba română*, Blaj, 1877, p. 25).

⁸ Vezi Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunției literare românești*, București, 1976, p. 19.

⁹ Ideea a fost amplu dezvoltată de G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 111 ș.u., ca și în unele lucrări mai vechi.

migrației de transplantare romană către Dacia, se găseau în Italia mai multe dialecte ale limbii latine vulgare, iar unele mlădițe venind aici din toate părțile Italiei, urmează că acestea au adus deci mai multe dialecte cu ele, care se mai găsesc într-adevăr și astăzi la îndemână" (p. 222). Dar Murgu concludă că deși româna cunoaște o diversitate dialectală manifestată, mai ales, în fonetică, în ansamblul ei, limba este unitară.

3. Formația logico-filosofică l-a determinat pe Murgu să abordeze unele probleme lingvistice din perspectiva relației limbă-gîndire. Recunoscîndu-i funcțiile de modelare și de exprimare a gîndirii, Murgu sesizează și rolul limbii de fixare a gîndirii într-o formă materială: „Noi ca și din fire legăm conțeturile noastre de termeni și apoi cînd ne înfătoșăm ceva, gîndim totdeauna și despre terminile cu care prin obicinuirea noastră este încopietă așa o înfătoșare. De aici vine aceea că adeseori mai înainte ne aducem aminte de termeni decît de conțeturi, așa încît să vede iarăș [că] natura ar fi rînduit terminii în chip de *simboluri* [subl. n.] prin care parte să ne statornicim și să ne preînoin în memorie cugeturile noastre care să le împărtășim altora pre aceste" (*Curs de filosofie*, f. 130^v—131^r).

Pentru Eftimie Murgu cuvintele sînt *semne*, și astfel le denumește în mod curent. Pentru înțelegerea naturii și conținutului specific semnului lingvistic, el consideră necesară discutarea tuturor categoriilor de semne, ilustrarea acestora cu exemple¹⁰. În concepția lui Murgu, *semnul* „îndeobște este un obiect simțelnic, care sau din fire sau prin învoirea oamenilor este hotărît spre aceea, că afară de sine, să deștepte în noi încă reprezentăția a acestui obiect" (*Curs*, f. 128^v). Semnul este natural „fîresc" sau convențional „voințelnic" (f. 129^r). Fîrești sînt *semnele naturate* („mișcarea viului este semn fîresc al vieții", f. 129^r); convenționale sînt *simbolurile* („schiptrul este semn voințelnic a stăpînirii cei mai înalte", f. 129) și *cuvintele* [= semnele lingvistice] („De semnele cele voințelnice să [în așîderea și terminii [f], vorbele și cuvintele", f. 129^r). Cuvintele sînt strîns legate de reprezentări și noțiuni, de aceea, „de atîte speții sînt terminii, de cite sînt reprezentățiile și conțeturile cele printr-înșii înseminate" (f. 129^r). Astfel, Murgu distinge: nume proprii, nume universale și termeni tehnici (f. 129^r—130^r). El precizează caracterul de substitut al semnului, care ar realiza în conștiința vorbitorului reprezentarea obiectului pe care îl desemnează și „afară de sine", în *absentia*, deci, dar acest fapt este caracteristic numai semnului lingvistic, nu și indicilor. Probabil, sub influența lui Herder, Schlegel și W. von Humboldt¹¹, Eftimie Murgu discută despre *organismul lingvistic*, relevînd caracterul limbii de ansamblu organizat, și despre structura specifică a unei limbi. Astfel, vorbind despre pătrunderea elementelor neogrecești în limbile romanice, el emite printre primii la noi, ideea limbii ca sistem: „În acest caz aceste cuvinte italienești preluate din limba grecească ar manifesta, potrivit organismului lingvistic¹² deosebit, flexiune, terminații și gust grecesc, însă în loc de aceasta se observă că elementele preluate grecești au suferit o modificare romanică" (*Serieri*, p. 270). Cf. și: „După recunoașterea originii, curățirea limbii, prin care cuvintele străine, parțial curente și nepotrivite organismului vorbirii precum și proprietăților acesteia, sînt eliminate" (p. 331).

4. Analizarea faptelor de limbă în legătură cu realitățile istorice și sociale l-au condus pe Murgu la enunțarea unor idei privind interdependența limbă—societate. Plecînd de la necesitatea înlocuirii alfabetului chirilic și a purificării limbii române de elementele slave, mai ales, și de la nevoia introducerii de cuvinte noi, de origine latină, în scopul unei exprimări mai potrivite și mai elegante, Eftimie Murgu, urmîndu-l pe P. Iorgovici și premergînd lui A. T. Laurian, A. Pumnul și, parțial, lui T. Cipariu, propune unele modalități de îmbogățire a limbii: una analitică, „în măsura în care examinăm etimologia, baza și rădăcina limbii române, pentru a fundamenta prin aceasta reguli generale, după care se efectuează derivările necesare cuvintelor ce lipsesc" (*Serieri*, p. 332) și alta sintetică, „prin înlocuirea cuvintelor lipsă din limba latină". Ca și P. Maior¹³, învățatul bănățean era conștient de faptul că latina de la baza limbii române este diferită de latina clasică. El consideră, însă, că, pentru introducerea unor termeni noi, trebuiau reconstituite forme și cuvinte latinești populare pentru a fi în spiritul limbii române. În *Cursul de filosofie*, Murgu stabilește, chiar, legi de folosire a cuvintelor: „În genere, la întrebuițarea terminilor, în chip de lege ne poate sluji că să întrebui-

¹⁰ O asemenea abordare a teoriei semnului lingvistic este foarte actuală. Vezi și Dumitru Olimia, *Curs de lingvistică generală* (uz intern), Iași, 1978, p. 171 ș.u.

¹¹ G. Ivănescu, în *Sintaxa limbii române* (curs litografiat), Iași, 1947—1948, p. 29 ș.u., stabilește filiația ideii de limbă ca existență organică.

¹² Editorul a tradus greșit *Sprachorganism* prin *organ al vorbirii*.

¹³ Vezi G. Istrate, *Moștenirea lingvistică a lui Petru Maior*, în AUI (serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, tom. XVIII, 1972, p. VI—VII.

țăm termeni însemnători, nu săci, hotăriți, proprii și lămurii. În deosăbit, în privirea către noi înșine la întrebuintarea terminilor să cuvine să ne aducem aminte cum că mai potrivit este ca să înșămăm unul și tot acelaș conțepț cu unul și tot acelaș termin" (f. 132^r—132^v).

Eftimie Murgu distinge două stiluri (sau cum zice el, „folosiri“) în limbă¹⁴: comun și științific (f. 132^r), și pentru că obiectivul său principal consta în formarea terminologiei științifice la români, el stabilește citeva reguli de folosire a cuvintelor tehnice, valabile, în parte și astăzi: „1. să nu întrebuintăm termeni tropicești și metaforicești... 2. să încungiurăm terminii îndolelnici și universal... 3. să întrebuintăm termeni înșămnători... 4. terminii să fie înțaleși [„definiți“] ca nu cumva să nu să priceapă... 5... să nu întrebuintăm termeni străini“ (f. 133^r—134^v). Înșă Murgu face unele concesii atit polisemiei, cu condiția să fie bine precizat sensul nou, cit și termenilor străini, pe care, asemenea lui P. Iorgovici, îi dorește „derivați“ în spiritul limbii române.

Printre argumentele invocate de Murgu în susținerea tezei sale conform căreia limbii române, avind structură romanică, îi sint neadevrate atit alfabetul chirilic, cit și elementele lexicale slave, se află și ideea că *organele de vorbire* nu sint identice la diferite popoare și că acest lucru condiționează specificul unei limbi. S-ar părea că el acordă conformației organelor materiale ale articulării sunetelor, bazei de articulație, înaintea lui Constantino Nigra¹⁵ și Hermann Osthoff¹⁶ statut de cauză a schimbărilor limbilor: „Mult timp s-a scurs pînă cînd bietul român a putut stăpîni limba slavă nepotrivită organului său de vorbire“ (*Serieri*, p. 192). Sau: „Cuvinte străine, necorespunzătoare organului de vorbire românesc“ (p. 342); „Limba slavă constituie o imposibilitate pentru organul vorbirii române¹⁷, precum și limba romană pentru slav“ (p. 347).

În relevarea caracterului romanic al limbii române, Murgu aduce în discuție, pe lîngă unele aspecte morfologice românești raportate la alte limbi romanice ca italiana sau franceza (comparația adjectivelor, conjugarea verbelor, formarea unor moduri și timpuri), și lexicul, în care distinge, înaintea lui Hasdeu¹⁸, un nucleu principal, în exclusivitate latin, și unul periferic, mobil, în care se cuprind și cuvinte de alte origini. Cu această ocazie, Eftimie Murgu formulează unul dintre cele mai eficiente principii de stabilire a structurii lexicale a unei limbi¹⁹. „După părerea mea, structura unei limbi poate fi dedasă din următoarele principii: 1. Din cuvintele cele mai trebuincioase ale unei limbi, considerate în stare naturală. Aceste cuvinte ar putea fi numite pe drept, cuvinte ale primei necesități, *verba primae necessitatis*... [2]. Principiul al doilea constă în proprietățile de coincidență ale limbii ce se analizează, cu acelea ale unei alteia, ale căror origine și caracter sint cunoscute“ (*Serieri*, p. 203—204). Determinarea structurii lexicale a unei limbi pe principii asemănătoare fusese făcută anterior de Giulio Perticari (1779—1822), pe care Murgu îl citează. Principiul lui Murgu a fost cunoscut în epocă. G. Barițiu a folosit metoda lui pentru dovedirea latinității limbii noastre în polemica cu J. K. Schuller²⁰.

O asemenea perspectivă în cercetarea unei limbi i-a înlesnit lui Murgu surprinderea legăturii indisolubile între limbă și societate: „Limba este limitată la societate, și în afara acesteia ea este nu numai lipsită de scop, dar aproape imposibilă“ (*Serieri*, p. 203). De aceea, el consideră absolut necesar ca națiunile să-și cunoască originea, împrejurările istorice și social-politice în care s-au format, dar mai ales istoria limbii, căci, în concepția lui „Limba și națiunea sint legate într-olaltă în modul cel mai intim, ca atare formarea na-

¹⁴ Ion Heliade Rădulescu, în *Scrisoarea I către C. Negruzzi*, 1836, diferenția „limba științelor sau a duhului“ de „limba inimii sau a sentimentului“. (Vezi Al. Andriescu, *Stil și limbaj*, Iași, 1977, p. 240 ș.u.).

¹⁵ *La poesia popolare italiana*, în „Romania“, 1876, p. 462, la A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 246.

¹⁶ *Das physiologische und psychologische Moment in der sprachlichen Formenbildung*, Berlin, 1879, p. 16, la A. Philippide, *op. cit.*, p. 246.

¹⁷ Ca și P. Iorgovici (*Observații de limbă românească*, ediție critică de Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu, Timișoara, 1979, p. 77) și Ion Budai-Deleanu (vezi Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966, p. 114), Murgu folosește adesea *roman* cu sensul de „român“.

¹⁸ Vezi I. D. Suciu, *În legătură cu Eftimie Murgu și cu obiectivitatea științifică*, în I.R., XIX, 1970, nr. 5, p. 465—467; id., *Introducere la Eftimie Murgu*, *Serieri*, p. 78.

¹⁹ Principiu formulat ca atare și aplicat de Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.

²⁰ Vezi I. D. Suciu, *Introducere la Eftimie Murgu*, *Serieri*, p. 78.

limbii poate fi favorizată numai prin formarea limbii" (p. 371). Trebuie să observăm că și aici, ca și în cele mai multe cazuri, Murgu, vorbind despre limbă, se referă la aspectul literar al acesteia și că principiile sale puriste, avînd sprijin în modelul altor limbi literare, ca germana, de exemplu, vizau limba de cultură, mai ales.

Pe linia preocupărilor de modernizare a limbii române, Murgu surprinde unul din izvoarele dezvoltării acesteia, anume contradicția între posibilitățile de comunicare existente și ideile ce urmează a fi exprimate, evidențiind relația dintre emanciparea culturală și progresul limbii. În *Curs de filosofie*, E. Murgu preciza: „Cultura limbei ca o firească urmare a culturii celei din lăuntru cu toate că nu poate merge înaintea culturii celei din lăuntru, pentru aceea totuși ca cu atît mai sigur să propășească, trebuiește oarecare îndreptare. Deci pe lingă cîștigarea ideilor celor ce ne luminează mîntea, să cuvine a lua aminte, cum că aceste idei atunce vor intra în comerțul național, cînd să vor însemna prin termeni potriviți cu duhul nației și cu firea limbei naționale" (f. 138').

Eftimie Murgu și-a prezentat ideile lingvistice în lucrări de istorie și filosofie scrise în germană și română și a reușit să-și formuleze concepția modernă cu o claritate remarcabilă în ambele limbi. El a avut în vedere mai toate aspectele limbii, astfel încît urmărirea ideilor lui lingvistice oferă o imagine aproape completă a mișcării latiniste din care a făcut parte.

ILARIE CHENDI, CRITIC LITERAR

DE

I. LĂZĂRESCU

Spirit vioi, talentat și nu lipsit de gust literar, Ilarie Chendi este unul dintre cei mai valoroși critici români de la începutul secolului. Născut în deceniul al optulea al veacului trecut, după studii făcute la Sighișoara, Sibiu și Budapesta, Chendi trece în 1898 la București¹, unde desfășoară o bogată activitate publicistică, în periodicele: „Telegraful român”, „Familia”, „Tribuna poporului”, „Convorbiri literare”, „Curierul literar”, „Sămănătorul”, „Voința națională”, „Viața literară și artistică”, „Noua revistă română”, „Cumpăna”, „Tara noastră”, „Libertatea” din Orăștie, „Luceafărul” ș.a. Ulterior, retipărește o bună parte din articolele și dările sale de seamă, în volumele: *Preludii* (1903), *Foiletoane* (1904), *Fragmente* (1905), *Impresii* (1908), *Portrete literare* (1911) și *Schițe de critică literară*. În colaborare cu Eugenia Carcalechi publică scrisorile lui Vasile Alecsandri. Bazată pe sensibilitate, plăcere și gust, critica impresionistă a lui Chendi exprimă interesante judecăți directe. Criticul trăiește vrăjmășii fecunde, urăște și lovește năpraznic. „Deci nu prietenii, adversarii îți trebuie, de vrei să străbați. Prietenii, ce-ți dau ei în schimbul iubirii tale? Și chiar cu iubirea lor tu ce-ai face”²? Apreciază că iubirea este pentru sufletele slabe și că ceea ce dă sens vieții și îndemn, este numai ura vrăjmașului. În ce privește concepția sa, Chendi pleacă de la ideea antagonismului dintre sat și oraș, ca în poezia lui O. Goga. Este o concepție ce aparține ideologiei literaturii pe care a apărut-o. Iată câteva pasaje caracteristice, din care ne putem da seama de concepția sa: „Un popor mic ca al nostru, la începutul dezvoltării sale, nu poate avea decât o literatură pornită din cea mai largă

¹ Cf. „Luceafărul”, 1913, nr. 15—16, p. 487.

² Cf. Ilarie Chendi, *Impresii*, București, 1924, p. 58.

conștiință de rasă" ³. Sau : „orice poet trebuie să se încălzească la vatra strămoșească a literaturii populare" ⁴. Vorbind apoi de poeți de proveniență rurală, Ilarie Chendi spunea că „pătura de jos este aceea care ne-a dat scriitori de seamă, singurii care duc pe umărul lor speranțele viitorului literaturii noastre" ⁵. Cu asemenea concepție, criticul se dovedește un admirator al poezilor ardeleni. Scrie articole pline de căldură în ce privește poezia lui O. Goga, a cărui superioritate o susține în comparație cu Panait Cerna, preamărit de M. Dragomirescu. Este adevărat, că Panait Cerna, ca personalitate poetică, nu poate fi pus nici înainte și nici alături de Octavian Goga, deoarece poezia lui este cu mult superioară celor mai bune poezii ale lui Cerna. Prețuind literatura de inspirație rurală de la începutul secolului, Chendi reacționează violent și uneori prea nedrept împotriva modernismului, discreditând multă vreme simbolismul, prin atacurile îndreptate împotriva lui Alexandru Macedonski și a discipolilor săi. Contra acestuia are un articol nedrept, dar scris cu talent, în care reușește să scoată în relief toate părțile slabe din poezia lui, fără să sesizeze însă și latura pozitivă a poeziei macedonskiene. A scris apoi numeroase articole contra unor poeți fără valoare, ca : Paraschivescu, Riria, Haralamb Lecca, Radu Rosetti, Petre Vulcan și alții. Aceasta poate și pentru motivul că Ilarie Chendi socotea rolul criticului, identic cu al unui supraveghetor al literaturii, a cărui datorie este „să-și îndrepte, îndeosebi, atenția asupra tuturor celor mici, pentru ca aceștia să nu copleșască, să nu compromită ce e mare și frumos" ⁶. Din diferite motive, Ilarie Chendi a intrat în conflict cu N. Iorga. De unde la început îi adresează cele mai frumoase cuvinte, mai târziu îl atacă pătimaș, ca și pe M. Dragomirescu. Prețuit în vremea sa, Chendi era temut din cauza vervei și a caracterului său polemic. Cu toate că la „Sămănătorul" capătă oarecare reputație, Chendi își dă seama că-i lipsește autoritatea necesară unui conducător de revistă. Și, de aceea, când la sfârșitul anului 1903 se observă o scădere a producțiilor sămănătoriste și se simte nevoia unui program și a unui conducător cu autoritate, Ilarie Chendi face apel la colaborarea lui N. Iorga, care, în curând, devine îndrumătorul revistei și marele animator al mișcării naționale ce avea să caracterizeze mișcarea sămănătoristă. Pe la 1903, Chendi prețuiește foarte mult pe N. Iorga, despre care scrie, caracterizându-l : „Luptător semeț, cugetător drept și adinc, simțire aleasă și muncitor uriaș, acest scriitor clădește zi cu zi adevărul istoric și dezmințe minciuna" ⁷. Aceste cuvinte sînt caracteristice pentru felul cum era privit N. Iorga încă de pe atunci. În mișcarea literară dintre 1902—1910, Chendi a manifestat o atitudine de vioaie combativitate, luptînd con-

³ Cf. „Luceafărul", 1913, nr. 15—16, p. 484.

⁴ Cf. Ilarie Chendi, *Preludii*, București, 1903, p. 59.

⁵ Cf. Ilarie Chendi, *Folietoane*, București, 1925, p. 107.

⁶ Cf. *Ibid.*, p. 4.

⁷ Cf. *Ibid.*, p. 83.

secvent împotriva tuturor celor care depășeau limitele bunului simț. Ca și criticul german Kurt Walter Goldschmidt, în lucrarea *Zur Kritik der Moderne* (p. 117—118), criticul român consideră critica o forță explozivă și curățitoare⁸. Din lectura volumelor sale, putem desprinde lesne atmosfera literară de la sfârșitul secolului trecut și de la începutul veacului nostru. Foiletoanele sale critice s-au dovedit hotărâtoare pentru soarta scriitorilor fără valoare. Critica sa e savuroasă, deoarece e pamfletară, polemică, acută. Incisive, obiecțiile lui Chendi conțin totdeauna un simț de adevăr. În general vorbind, atitudinea criticului este aceea a unui om independent, care urăște exagerările și disprețuiește frazeologia umflată și declamatorie. Nimeni n-a minuit mai complet ca dînsul ironia. Supuși analizei critice, sub condeiul lui Chendi, poezii mărunți ajung adevărați eroi de schițe umoristice. Artă și literatura, afirmă Ilarie Chendi, „au preț numai atunci cînd, pornind din viață, deșteaptă viața”⁹. Parafrăzînd un capitol din cartea lui Adolf Bartels, *Kritiker und Kritiker*, Ilarie Chendi declară că a critica este o datorie. El susține că răspunderea criticului este mare, pentru că trebuie să dovedească că a înțeles opera poetului și să arate totodată și motivele pentru care „îi place” sau „nu-i place” operă discutată. Demonstrează apoi că, cu cît literatura ia o dezvoltare mai mare, cu atît și rolul criticului este mai important și datoritiile lui mai multiple. După Ilarie Chendi, criticul trebuie să interviev cu opiniile sale în următoarele cazuri: ori de cîte ori un poet adevărat publică o lucrare slabă, ori de cîte ori un poet fără valoare produce o operă de epigon, cînd se publică o lucrare cu tendințe vădit subiective, sau atunci cînd se uzează de mijloacele artei, nu pentru a înfățișa stări reale din viață, ci pentru a produce efecte. A fost apoi adversarul neînduplecat al așa-zisilor artiști-negustori și al diletanților grandomani. Chendi supranumește artiști-negustori pe acei scriitori dramatici, care, dispunînd de oarecare calități tehnice, terorizează scena cu scrisul lor. Dintre aceștia citează pe Haralamb Lecca și pe Leonescu-Duțu. Din aceeași categorie de dramaturgi, M. Eminescu, care trăise în preajma teatrului, cita și el nume astăzi cu totul uitate, ca: Dimitrescu, Halepliu, Mavrodol, Șt. Mihăileanu și Carada¹⁰. Ilarie Chendi compara literatura cu pămîntul, care, cultivat în grabă, nu produce decît o parte din tezaurul de roade ce poartă în sinul său¹¹. În sfîrșit, pentru ca bunele însușiri ale scriitorilor harnici să se înmulțească, criticul le recomandă să săvîrșească munca cu sistem¹². Precizează de asemenea că, ceea ce dă unei literaturi un caracter primăvăratice este forța, reliefurile, înțelegerea pentru poezia vieții. Era vremea cînd noul director al „Convorbirilor literare” vorbea de primăvara

⁸ Cf. Ilarie Chendi, *Schițe de critică literară*, București, 1924, p. 13.

⁹ Cf. Ilarie Chendi, *Impresii*, București, 1924, p. 13.

¹⁰ Cf. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, II, București, 1936, p. 111.

¹¹ Cf. Ilarie Chendi, *Impresii*, București, 1924, p. 7.

¹² Cf. *Ibid.*, p. 8.

literară. Ilarie Chendi găsește că primăvara literară este în frământările zilnice, în dibuirile după un ideal în viață, și nu „în versurile dulci cu miros de micșunele”¹³. De aceea, el cere artei și literaturii „să fie comunicative, să deie senzația vieții”¹⁴, susținând că în tot ce ne emoționează, ne mișcă și ne îndeamnă la viață nu e nimic imoral. „Ce-mi tot dați cu arta morală? Nu recunoaștem decît bine și rău, frumos și urît, util și primejdios”¹⁵. Chendi știa foarte bine că opera literară este o chestiune de meșteșug și că nicăieri nu este nevoie de mai multă muncă și disciplină ca în atelierul artistului¹⁶. Excelînd prin puterea de pătrundere a spiritului său de analiză, Chendi te face să-i urmărești raționamentul, delectîndu-te cu ironia lui fără pereche. Reamintind titlurile unor volume de versuri: *Cartea de aur*, *Flori de argint*, *Cîntece de bronz*, *Pe strune de aramă*, *Trîmbiți de alamă*, *Opale și rubine*, pe care le comentează cu participare și vibrație, inițial, Ilarie Chendi simulează îngăduința, pentru a evidenția iresponsabilitatea caracteristică acestor poeți, construindu-și raționamentul în felul următor: „Sînt poeți și nu trebuie să-i osîndim. Fantezia e crudă cu unii, îi torturează și le pornește gîndul spre mărire deșartă. E rege poetul și el nu-și poate închipui decît purpură în juru-i, decît fast și strălucire”. Dar, fiindcă Ilarie Chendi, crede în artă cu pasiune, nu poate rămîne indiferent și de aceea adaugă: „Se minte poetul, se amăgește singur, cînd vrea să ne facă să-l credem. Ei, rege, da, dar rege de carnaval, cu chivără de hirtie în cap și în ea cu false rubine... Rostul actorilor e însă pe scenă, nu printre poeți!”¹⁷. Însăși imaginile folosite aici de critic, originale și foarte nimerite procedează din ironie. În consecință, Chendi își sfătuiește prietenii poeți să rupă toga teatrală de pe ei și să arunce masca ridiculă de regi, pentru ca fiecare dintre dînsii să caute și să găsească trofee în lumea noastră reală. Posibilitatea realizării adevăratei poezii, criticul o vedea în muncă și nu în „șoaptele cerești”, pentru că, „numai prin muncă, spune el, te apropii de natură, de adevăr”¹⁸. Adept fanatic al muncii disciplinate și neînterupte, Chendi știa că subiectele literare nu se coboară din cer pe aripile fanteziei și că ele trebuie să fie scoase dintr-o minte îmbogățită, din largul vieții¹⁹. Luptător cu groază de dogmă și obiectivitate, criticul susține „că legile sînt moartea poeziei”²⁰. De aceea, cere scriitorilor să rămîie ei înșiși. Adversar hotărît al spiritului de imitare, Chendi face elogiul libertății artistului. Admițînd că orice critică este o ciocnire între personalitatea

¹³ Cf. *Ibid.*, p. 12.

¹⁴ Cf. *Ibid.*, p. 13.

¹⁵ Cf. *Ibid.*, p. 15.

¹⁶ Cf. *Ibid.*, p. 27.

¹⁷ Cf. *Ibid.*, p. 30 și 31.

¹⁸ Cf. *Ibid.*, p. 34.

¹⁹ Cf. *Ibid.*, p. 42.

²⁰ Cf. *Ibid.*, p. 71.

artistului și a criticului, Ilarie Chendi precizează că din această ciocnire ia naștere negația ca fenomen al procesului firesc de cugetare critică. Arată apoi că numai spiritul de negare distruge legendele și redă adevărul²¹. În sfârșit, deși recunoaște, după Kurt Walter Goldschmidt, că în mod direct criticul nu creează, după cum nu creează nici istoricul, pentru că și unul și altul, cîntăresc și sistematizează valori date și că adevărații producători, aceia care creează din fantezia lor simfoniile, numai artiștii și poeții, Chendi se dovedește, în continuarea expunerii sale, precursorul unei idei critice moderne, de mare actualitate, relevîndu-se astfel ca un spirit deschis sugestiilor lumii moderne. Căci, spune el, „dacă criticii nu sînt de-a dreptul producători (creatori) pozitivi, pentru că operează cu elemente cunoscute, nu se poate totuși tăgădui, că, în munca lor, ei se diferențiază treptat în cugetare și simțire, ajungînd să creeze adeseori o operă trainică de cea mai aspră realitate, în sensul că dintr-un poet de-a doua mînă, ca și dintr-un geniu, ei reușesc să ne dea pamflete și monografii, ale căror subiecte trăiesc și ale căror forme se închiagă artistic. O idee lansată de artist, ei o dezvoltă și-i dau atîta strălucire, încît adeseori talente necitite și de mult dispărute, nu mai trăiesc în opinia publică prin scrisul lor, decît prin icoana făcută de critici. Așa că se poate cu dinadinsul vorbi de o margine, în care criticul încetează a mai fi negativ și trece de-a dreptul în rîndul scriitorilor productivi (creatori)...”²². Ca și istoria, critica literară, nu tratează decît despre stabilirea adevărului. Chendi însă, face distincție între adevărul obiectiv și cel subiectiv, arătînd că totdeauna criticul ține să fie personal, în aprecierile lui, pînă în cele mai mici detalii. El vrea cu tot dinadinsul ca în orice pagină și rînd să se găsească măcar o fibră din nervii lui, viață din viața lui. Aceasta, spune Chendi, pentru că „e firesc să te arăți lumii în lumina ta adevărată, cu ceea ce poți și ceea ce ești, fără mască și fără afectări”²³. Criticul admite violența de stil atunci cînd e folosită în serviciul unei cauze bune, considerînd-o unica modalitate cu ajutorul căreia se poate face cunoscut adevărul în mod sugestiv²⁴. S-a ocupat apoi, în mod special de problema „simplificării”, demonstrînd că a fi simplu în artă și literatură, înseamnă a fi concis, a scrie sau crea așa fel, încît fiecare cuvînt să-și aibă rostul și noțiunea sa²⁵. În ce privește *gustul* în literatură, Chendi afirmă că acesta este tiranul de puterea căruia se sfarmă teoriile cele mai complicate, învățătura cea mai îmbicsită. Însușire cu care te naști, o moștenești și pe care poți să o cultivi și să o dezvolți, gustul nu se poate învăța din cărți, pentru că el nu atîrnă de voință și de cunoștințe²⁶.

²¹ Cf. Ilarie Chendi, *Schițe de critică literară*, București, 1924, p. 3—4.

²² Cf. *Ibid.*, p. 4—5.

²³ Cf. *Ibid.*, p. 10.

²⁴ Cf. *Ibid.*, p. 11—12.

²⁵ Cf. *Ibid.*, p. 12.

²⁶ Cf. *Ibid.*, p. 14.

Călăuzit de asemenea ideii, Ilarie Chendi se dovedește reprezentatul unei critici mai mult literare și psihologice, fără pretenții filozofice și științifice. Deși impresionistă, critica aceasta, sprijinită pe o intuiție sigură, l-a ajutat să înțeleagă și să judece drept operele literare și scriitorii studiați. S-a ocupat astfel de: M. Eminescu, I. Creangă, V. Alecsandri, G. Coșbuc, B. Delavrancea, M. Sadoveanu, Const. Mille, N. Gane, Maria Cunțanu, Maria Cioban, Iuliu Săvescu, Ștefan Petică, Șt. O. Iosif, Ion Gorun, Octavian Goga, Cincinat Pavelescu, Duiliu Zamfirescu, Constanța Hodoș, Simion Florea Marian și alții.

A venit după critica estetică a lui Titu Maiorescu și după cea sociologică-socialistă a lui C. Dobrogeanu-Gherea. Artist impresionist în critica literară, Chendi afirmă că „nu există o critică științifică, nici măcar ca știință aplicată, ci pur și simplu *opinii*, ce se impun de cite ori se pronunță de oameni care posedă calitățile de critic înăscut: talent, cinste și cultură literară”²⁷. Subiective, judecățile sale de valoare se dovedesc a fi în majoritatea cazurilor drepte. Samson Bodnărescu „n-a fost un talent original, ci mai mult reproductiv, n-a fost o personalitate artistică, ci un bărbat cu multă bunăvoință și însuflețire pentru progresul limbii și literaturii”²⁸. Teodor Șerbănescu „nu este nici de cum un geniu, cum l-au caracterizat d-nii Ollănescu și Djuvara, ci un harnic și jovial versificator al iubirii”²⁹. Creangă „nu e un simplu copist de povești ca Grimm, nici falsificator al spiritului poporului ca un Pop-Reteganul, ci rămâne în același timp și artist în toată puterea cuvântului, poet fără a inventa, fără a adăuga de la sine decât simțul cald și meșteșugul limbii armonioase”³⁰. Maria Cunțanu, eleva lui Coșbuc, „nu imitează direct și nu plagiază ideile poetului baladelor și idilelor, cum au făcut cei din școala lui Eminescu. Ea are o simțire proprie, o gândire originală și este desigur o personalitate artistică”³¹. A salutat cu căldură apariția revistei „Luceafărul”. A subliniat apoi meritele revistelor mai vechi, „Familia” lui Iosif Vulcan și „Convorbiri literare”, arătând și scăderile lor, existența forțată a acestor reviste, de care, de la o vreme, talentele tinere și iubitoare de viață nu se mai apropiau. L-au preocupat, de asemenea, traducerile în limba română din opera lui Cervantes, *Don Quijote de la Mancha*, ocupându-se astfel de traducerile lui Eliade, Șt. Virgolici, „Biblioteca pentru toți” și I. L. Singur sau în colaborare cu alții, Ilarie Chendi publică ediții din operele lui V. Alecsandri, M. Eminescu, I. Creangă, C. Negruzzi și Al. Odobescu, însoțindu-le de prețioase comentarii. Traduce din Ibsen și Sudermann. Printr-un efort continuu culege, studiază și judecă, materialul „literar” din presa cotidiană,

²⁷ Cf. Ilarie Chendi, *Foileoane*, București, 1925, p. 7.

²⁸ Cf. Ilarie Chendi, *Preludii*, București, 1903, p. 67.

²⁹ Cf. *Ibid.*, p. 69 și 72.

³⁰ Cf. *Ibid.*, p. 59—60.

³¹ Cf. *Ibid.*, p. 95.

spre a descoperi și distruge tot ceea ce consideră neoriginal și dăunător publicului cititor. Urmărind cu îndărătnicie liniile inferioare ale scrisului românesc, Ilarie Chendi a adus reale servicii literaturii.

Personalitate complexă și contradictorie, Chendi s-a impus prin autoritatea individualității, inteligenței și a clarității expunerilor sale, a severității și seriozității. A iubit actualitatea și a studiat cu pasiune trecutul, pentru a înțelege cât mai complet prezentul. Din paginile volumelor sale oricine și oricând va putea desprinde atmosfera unei epoci literare. În ciuda animozităților trecute, N. Iorga recunoaște: „acest mare maestru al foiletonului critic, a avut un rol pe care nimeni altul nu l-ar fi putut îndeplini“.

Negativismul criticii sale îl apropie de critica lui Titu Maiorescu. Psihologicește însă, a fost mai aproape de modernii Eugen Lovinescu și Pompiliu Constantinescu.

Stilist cu fantezie vioaie, polemist mușcător, energic și necruțător, Ilarie Chendi se dovedește un critic remarcabil și un îndrumător dezinteresat al literaturii române de la începutul secolului nostru.

ILARIE CHENDI, CRITIQUE LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Critique transylvain, doué de verve et de sarcasme mordant, Ilarie Chendi a déployé dans le mouvement littéraire roumain une riche activité de publiciste, dans les revues „Telegraful român“ (Le Télégraphe roumain), „Familia“ (La Famille), „Tribuna poporului“ (La Tribune du peuple), „Convorbiri literare“ (Entretiens littéraires), „Curierul literar“ (Le Courrier littéraire), „Semănătorul“ (Le Semeur), „Voința națională“ (La Volonté nationale), „Viața literară și artistică“ (La Vie littéraire et artistique), „Noua revistă română“ (La nouvelle revue roumaine), „Cumpăna“ (La Balance), „Țara noastră“ (Notre pays), „Luceafărul“ (Hypérion) etc. Sous les pseudonymes *Cronicar*, *Gh. Dumbravă*, *Fidelio* et *Il. Ch.*, il a publié bon nombre de chroniques, de recensions et notes et de comptes-rendus. La plupart de ces articles et chroniques, dispersés dans les revues et les journaux déjà mentionnés, ont été recueillis dans les volumes *Preludii* (Préludes, 1903), *Foiletoane* (Feuilletons, 1904), *Fragmente*, (Fragments, 1905), *Impresii* (Impressions, 1908) et *Schițe de critică literară* (Esquisses de critique littéraire, 1924). Critique impressionniste, Chendi a manifesté un intérêt particulier pour la littérature paysanne cultivée par la revue „Semănătorul“ et s'est dressé violemment et parfois injustement contre le modernisme, en détracteur tenace du symbolisme, par les attaques dirigées contre Alexandru Macedonski et ses disciples. Partisan convaincu de la critique explosive et violemment

sélective, Chendi a montré cependant que l'on peut parler d'une certaine limite dans ces attributions du critique; une fois cette limite dépassée, le critique cesse d'être négatif et passe directement dans les rangs des écrivains „productifs“, donc créateurs. Ainsi, il a prouvé qu'une idée lancée par l'artiste peut être reprise par les critiques, capables de lui donner un tel éclat, que souvent des talents oubliés et depuis longtemps passés dans l'ombre ne vivent plus dans l'opinion publique par leurs oeuvres, mais bien par l'image qu'en ont laissée les critiques.

Styliste de vivante fantaisie, souvent spirituelle, polémiste caustique, énergique et impitoyable, Chendi s'est avéré un critique honnête et un guide désintéressé de la littérature roumaine du début de notre siècle.

G. IVĂNESCU'S PRINCIPLES OF RESEARCHING THE LANGUAGE HISTORY

ABSTRACT

In this paper I aimed at exposing the way G. Ivănescu understands the process of linguistic development and the manner in which this process should be studied. With regards to the first aspect, I presented the factors that, in Ivănescu's opinion, shape the evolution of languages: the basis of articulation, the psychological basis, and the social structure of the community that makes use of the respective language. I also exposed the methodological principles that must be obeyed by the language historian. First of all, Ivănescu argues that the linguistic development is to be divided into phases of evolution. The linguistic phenomena must then be grouped according to these phases. Secondly, the researcher must be interested in discovering not only the diachronic transformations, but also their causes, like any other scientist studying natural sciences. As the processes of language creation and nation formation are considered closely interrelated, Ivănescu believes that the linguist should establish the phases of linguistic evolution in relation to the phases of social development. Finally, the Iassian scholar states that the research of the spoken languages must be separated from that of written languages; the evolutions of these two linguistic variations are considered influenced by different factors and, therefore, should be treated as such by the language historian.

Keywords: *diachrony, basis of articulation, psychological basis, linguistic change, linguistic development, structuralism, language history.*

ELOGIU SPIRITULUI CREATOR: G. IVĂNESCU

ILEANA OANCEA*

„Lingvistica trebuie să explice limba, atât cât se poate ea explica, prin om și, deci, prin istoria popoarelor” (Grigore Ilisei, *Portrete în timp* [interviu acordat de G. Ivănescu lui...], Junimea, Iași, 1992, p. 138).

Venirea profesorului G. Ivănescu, în 1963, la o facultate proaspăt înființată, la care activau deja eminenți profesori formați în centre universitare puternice: Eugen Todoran, V. Iancu și, mai apoi, Șt. Munteanu, a însemnat enorm pentru evoluția acesteia. „Întemeietorii” se vor dovedi, în curând, personalități proeminente ale culturii române, dând anvergură studiilor literare din perspective moderne. Prezența acestora a permis unei facultăți tinere să ocolească marginalitatea, mai mult, a permis alăturarea facultății, nu peste multă vreme, vechilor instituții din țară, cu o tradiție prestigioasă. Facultatea filologică timișoreană devenea a patra instituție cu acest profil din țară, din punctul de vedere al valorii ei academice.

Venirea profesorului G. Ivănescu a însemnat o puternică schimbare de paradigmă în cercetarea filologică și în pregătirea filologică a tinerilor pasionați de lingvistică, aflată atunci în plină transformare în plan mondial. Căci marele lingvist aducea cu sine atmosfera de neconfundat a lașului universitar interbelic, un oraș simbol care i-a fixat destinul (cf. interviul citat, *Portrete în timp*, p. 144). Nevoia de creație și aspirația spre erudiție, dar și spre originalitate le-a învățat G. Ivănescu de la maestrul său. Tot ceea ce marile întâlniri cu A. Philippide, în primul rând, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan, dar și cu G. Călinescu au putut să aducă definitoriu în modelarea unui spirit veșnic neliniștit, avid de cunoaștere, iscoditor, aflat în formare atunci, le-a adus cu sine pentru buna alcătuire spirituală a discipolilor timișoreni. Contactul de scurtă durată cu Eugeniu Coșeriu, cel mai mare lingvist al epocii noastre, pe atunci student, l-a marcat, de asemenea, G. Ivănescu urmărind impresionanta carieră mondială a acestuia și analizându-i cu atenție lucrările într-o epocă în care Coșeriu era mai mult sau mai puțin ignorat în România.

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România

La Timișoara, în acest colț de țară, se desfășura astfel, prin profesorul Ivănescu, panorama marilor valori românești, dar și universale din știința limbii, căci G. Ivănescu vorbea deopotrivă despre Chomsky, de exemplu, simultan cu conturarea în plan mondial a doctrinei acestuia. Lingvistica generală devenise o preocupare centrală pentru elevii săi, un prilej de interogare asupra fundamentelor lingvisticii. Ea devenea locul unde stilistica putea să-și câștige statutul de știință cu adevărat explicativă. În această preocupare pentru problemele general teoretice trebuie căutată, în primul rând, mutația paradigmatică profundă adusă formației universitarilor timișoreni de efortul constructiv al Profesorului.

G. Ivănescu mai aducea cu sine, la Timișoara, formația complexă pe care și-a desăvârșit-o la Paris și la Roma, adică prin nemijlocitul contact cu o știință aflată în centrul epistemei contemporane, și concepția despre valoarea și despre rosturile învățământului academic, altoită pe experiențele intelectuale decisive din anii foarte tineri, legate de școala lingvistică ieșeană. Toate aceste lucruri deprinse în orașul studenției, atât de încărcat de istorie românească, sau în Occident, în centrele mereu inovatoare ale romanității, a reprezentat puntea întinsă de Profesor spre buna alcătuire spirituală a elevilor săi timișoreni, care doreau „să ardă etapele”.

Am fost asistenta profesorului G. Ivănescu și consider acest fapt unul dintre marile privilegii pe care le-am avut, deși colaborarea era însoțită de o mare exigență. Copleșitoarea erudiție, adesea paralizantă pentru un proaspăt absolvent, era însă, paradoxal, îmbinată cu o rară generozitate. Și această „dualitate” vorbea despre o personalitate cu totul aparte. Nu voi stărui asupra unui capitol foarte important și, în același timp, emoționant al existenței mele.

Voi încerca, în cele ce urmează, să scot în evidență câteva idei importante ale creației științifice ale unuia dintre cei mai mari lingviști români, mutând discuția pe un plan care știu că este în acord cu esența unei personalități în care viața s-a confundat cu propria operă.

G. Ivănescu este, poate, la noi, lingvistul cu cea mai mare propensiune spre cunoașterea exhaustivă. El este, în același timp, unul dintre lingviștii obsedați de problemele teoretice ale lingvisticii, pe care a încercat să le fixeze într-o concepție unitară încă de la primele sale lucrări. Amintim, în acest sens, *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948), care a schimbat viziunea impusă de Densusianu despre baza dialectală a limbii române literare, în plus ea conținând în nuce unele soluții de mai târziu la problemele „capitale” ale lingvisticii.

Concepția sa *structural-cauzală* în explicarea proceselor glotogenetice reprezintă recuperarea prin noua optică a lingvisticii, cea structurală, a celor două principii explicative ale fenomenelor diacronice din lingvistica istorică a secolului al XIX-lea, și anume: cel al rolului *habitudinilor* articulatorii (deci al substratului) în procesul transformărilor fonetice, definitiv în formația limbilor înrudite genealogic dintr-o limbă-bază (comună), și cel al analogiei, manifestat în existența, deopotrivă, a unei *baze psihologice* comune unei etnii, răspunzătoare de anumite

fenomene de evoluție în sfera morfosintactică a limbii. Reținem aceste precizări din *Preliminarii* (cap. I, *Principiile dezvoltării lingvistice*) la *Istoria limbii române* (Iași, Editura Junimea, 1980, p. 13): „Întrucât influența bazei de articulație asupra limbii – ca și cea a temperamentului unui popor – este înlăturată total numai în epocile de intensă circulație, deci de tehnică dezvoltată, când se nasc limbile comune (limbile literare unitare), putem afirma că numai în aceste epoci se realizează total condiția firească a limbilor: aceea de a deveni relativ fixe, relativ stabile. Așa se explică fixitatea limbilor literare, în special în perioada de unitate, în raport cu mobilitatea graiurilor populare. Vom ajunge astfel la un *structuralism* cauzal [subl. n.], adică la un structuralism mentalist în sintactică și morfologie (= morfotică) și articulatoriu în fonetică. Dar cauzele structurii și schimbării limbii nu se pot manifesta oricând, ci, cum am văzut, numai în anumite structuri sociale, care alcătuiesc condiția de realizare a cauzelor ce provoacă schimbarea limbii. Adevăratul structuralism lingvistic nu va neglija deci nici istoria poporului. Structuraliștii vor trebui să admită că și articulațiile fac parte dintr-un sistem; căci nu putem tăgădui naturii posibilitatea de a alcătui sisteme. Opozițiile – eu aș prefera: *distincțiile* – fonetice există nu pentru că le impun cuvintele, ci pentru că le impun organele articulatorii”. Este evident că direcția *teleologică a structuralismului clasic*, strict imanentist, face loc acum celei *cauzale*, care obligă structuralismul să ia în considerare elementele „exterioare” sistemului lingvistic. Ele au un rol în viața unei limbi, ba, mai mult, sunt chiar agenții schimbării sistemului, acționând hotărâtor în perioada crucială a evoluției diacronice a unei limbi, cea a procesului glotogenetic, când limba însăși se constituie, pe firul continuității genealogice, ca moment de discontinuitate. Este o temă majoră în gândirea altui mare „ieșean”, Eugeniu Coșeriu, în *Sincronia, diacronia e historia* (1955).

Viziunea structurală este proiectată de G. Ivănescu în diacronie în spiritul romaniștilor Walter von Wartburg sau Eugeniu Coșeriu. După etapa glotogenetică în care au acționat decisiv, modelându-i evoluția, cauzele menționate, istoria limbii se prezintă ca o succesiune de sincronii, adică de etape evolutive având, fiecare, o *structură* bine definită. Structuralismul este depășit prin relația subtilă dintre sincronie și diacronie pusă la baza „istoriei”.

O altă idee deosebit de importantă este aceea că există, pe lângă o istorie a limbii populare, care nu epuizează istoria unei limbi, o istorie a limbii literare ce se conduce după alte principii decât cele ale substratului și ale bazei psihologice. Aceste principii se reduc, în sensul gândirii vossleriene, la activitatea *conștientă, de natură spirituală*, a vorbitorilor celor mai înzestrați ai unui idiom (oameni de cultură, scriitori), în vederea perfecționării instrumentului lingvistic pus la dispoziție de varianta populară, genuină și neprelucrată a acestuia. „După noi – afirmă G. Ivănescu (loc. cit., p. 14–15) –, deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare și cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influența unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează

determinările impuse de aceasta, menținând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi. De aceea în primele întâlnim determinismul caracteristic fenomenelor naturii, iar în celelalte suprimarea acestui determinism natural, în favoarea unuia de ordin social. Examinarea atentă, lipsită de prejudecăți, a faptelor de limbă ne duce la concluzia că formele primare ale limbajului, anume graiurile populare, se comportă în unele privințe ca natura și că o comportare deosebită de aceea a naturii, și deci specifică dezvoltării spirituale, vieții sociale, găsim numai la limbile literare. Plecând de la concepția filozofului român Lucian Blaga, care face distincția între *culturile minore* și *culturile majore*, primele fiind culturile etnografice, iar cele din urmă, culturile superioare, am putea vorbi și noi de *spiritul minor*, înlănțuit de factori naturali, și de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia *spiritului minor*, iar limbile literare, expresia *spiritului major*. Între aceste două forme ale spiritului există nu numai asemănări, dar și o radicală opoziție. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului minor și a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor și a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare. Avem aici un aspect al dialecticii spiritului, aspect care a scăpat, în general, până astăzi lingviștilor, ca și istoricilor literari, istoricilor, sociologilor și filozofilor spiritului. (Pentru amănunte, vezi G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, 1972, p. 5–25)."

Acest mod de a concepe „viața” limbii este aplicat la istoria limbii române, *prima istorie completă* pe epoci a limbii române: a limbii române populare, dar și a celei literare, *realizată pe baza unei concepții complexe, clar și riguros articulate, privind natura limbajului uman, în general, și existența lui în istorie*. La baza acestei concepții, cu o deschidere teoretică atât de amplă și de o stringență argumentativă impresionantă, stau ideile mai „vechi” ale lui A. Philippide despre schimbările lingvistice, provenind din tradiția neogramatică, altoite pe ideile mai noi ale lingvisticii, trimițând la gândirea unor mari lingviști din secolul trecut: Vossler, A. Meillet, formalistii ruși și praghezi, Martinet, Walter von Wartburg, Chomsky etc. Ea sintetizează gândirea Profesorului din lucrările anterioare fundamentale.

Această sinteză organic articulată constituie un răspuns original, de mare forță explicativă, la „problemele capitale” ale lingvisticii. Efortul constructiv al gândirii lingvistice a lui G. Ivănescu, căreia lingviștii timișoreni îi sunt atât de datori, vizează, în ultimă instanță, cum s-a putut, credem, observa din această prezentare, restructurarea a înseși fundamentelor constitutive ale paradigmei moderne care organizează, în profunzime, spațiul cognitiv al științei limbii și, într-un plan mai general, al științelor umane, cărora lingvistica li se subsumează într-un mod propriu.

Concepția lui G. Ivănescu despre „dubla natură a limbajului” presupune, cum se arată de altfel cu claritate atât în *Preliminarii (Istoria limbii române)*, cât și în

Storia delle parlate..., existența a două tipuri de lingvistică: *o lingvistică a limbilor populare* (reprezentată de lingvistica istorico-comparativă a secolului al XIX-lea) și *o lingvistică a limbilor literare* (ilustrată de Școala vossleriană); având ca teren de argumentare celebra dihotomie din istoria lingvisticii generale dintre neogramatici și idealști, susținută, polemic, de Karl Vossler, ea constituie un punct de plecare teoretic fructuos pentru un anumit mod de depășire a viziunii istoriste prezente în principalele manuale de lingvistică romanică, pentru că reflectau o altă paradigmă de cercetare decât cea impusă de indo-europeniști: o paradigmă la fel de importantă însă și la fel de rezistentă și, mai ales, raportată la modelele și exigențele speculative ale timpului, nu mai puțin „științifică”, orientând practica și teoria lingvistică romanică până la constituirea lingvisticii „științifice” comparativ-istorice.

O astfel de istorie „duală” este interesată să recupereze existența în diacronie a unei meditații lingvistice organice, consecvente și tensionate, în același timp, subsumabile la ceea ce G. Ivănescu numea lingvistica limbilor literare, cantonate, în viziunea sa, în cadrul celebrei dispute dintre noua și vechea mentalitate științifică de la începutul secolului trecut, cea dintre neogramatici și „idealști”.

A vorbi despre profesorul G. Ivănescu, încercând să te apropii de ceea ce constituie esența unei personalități de o rară suplețe și complexitate, ocolind, ca pe o insuficiență, spectaculosul și ostentația, înseamnă, de fapt, a vorbi despre lucrările sale, cu care existența Profesorului s-a confundat până la anularea acesteia. Dintre toate, cea care exprimă în modul cel mai complex ființa sa spirituală este, cum s-a putut observa, *Istoria limbii române*, lucrare singulară, în multe privințe, și nu numai raportată la lingvistica românească. Iată de ce imaginea profesorului G. Ivănescu, așa cum s-a conturat ea în conștiința foștilor săi elevi, se regăsește, îmbogățită, în ea.

Rod al unei experiențe lingvistice îndelungate, această carte sobră și de o impresionantă erudiție vorbește, în primul rând, despre mobilitatea sa spirituală. Ea mai vorbește, de dincolo de textul scris, despre bucuriile subtile ale cunoașterii, care împlinesc, dându-i consistență și fervoare, o existență aflată sub semnul tensiunii creatoare. Regăsim apoi în ea modul de a gândi al Profesorului, profund și original, viziunea largă asupra fenomenelor, izvorând din meditație, și o neobișnuită capacitate de a supune „actualitatea” științifică, nu de puține ori deconcertantă, unei judecăți adânci și întotdeauna personale. Mai regăsim în ea vibrația polemică, patosul intelectual atât de caracteristic manifestărilor celor mai obișnuite ale Profesorului care vedea pretutindeni idei, chiar și în discuțiile cele mai obișnuite. Cartea este astfel nu numai înnoitoare, ci și profund stimulatorie, invitând la reflecție. Densitatea extraordinară a ideilor care „însuflețesc” materia cărții, dându-i relief și ritm interior, ne îndreptățește să vorbim de spiritul vosslerian care organizează, în profunzime, întreaga cercetare. Cu alte cuvinte, „pozitivismul” inerent oricărei investigații este luminat – și depășit – în permanență de reflecția teoretică explicativă, interpretativă. Simbioza lămurăște, cred, poziția

particulară pe care această monumentală istorie o are în raport cu celelalte puține lucrări similare din cultura noastră, ca și față de alte istorii ale altor limbi. Și tot în același spirit trebuie să remarcăm faptul că întreaga problematică a istoriei limbii române, situată într-un orizont teoretic de o stringentă coerență, este regândită, reformulată prin prisma unor puncte de vedere, constituindu-se într-un corpus de *principii directoare*. Prinse în cercul hermeneutic al înțelegerii, afirmații ale unor lingviști reputați, români sau străini, sunt reevaluate și uneori negate. Recunoaștem aici poate cea mai de seamă însușire a Profesorului: o capacitate speculativă cu virtuți totalizatoare, integratoare, care se adaugă unei „meticulozități” lingvistice în cea mai bună tradiție neogramatică. Aici G. Ivănescu se întâlnește cu Eugeniu Coșeriu, fostul său elev de la Iași, format apoi în ambianța stimulatorie a lingvisticii europene, pe care Ivănescu a urmărit-o cu mai mare dificultate, fără a putea să aibă un contact strâns și direct cu aceasta. Ei se întâlnesc însă în modul de a gândi limbajul în perspectivă larg antropologică, perspectivă elaborată de Eugeniu Coșeriu extrem de complex prin lingvistica integrală pe care a fundamentat-o.

Lingvistica românească va trebui să se situeze față de această carte care nu conține numai cea dintâi istorie a limbii române, ci, subiacent, și un tratat de lingvistică generală. Rezumând o existență într-un studiu, *Istoria limbii române* ne arată felul cum au crescut, într-un tot armonios, lucrările de lingvistică ale profesorului G. Ivănescu, de la *Problemele capitale ale vechii române literare* până la *Gramatica comparată indoeuropeană*, probând fiecare, dincolo de fapte, înclinația spre reflecția organică, sistematică, imperioasa nevoie de înălțare spre general, în lumea rarefiată a „principiilor”. Și aceasta pentru că autorul ei și-a construit, mai întâi, o concepție proprie despre fenomenele lingvistice (atât de greu de realizat într-o epocă dominant teoretică), cu care lingviștii pot fi sau nu de accord, dar de care nu se poate face abstracție. Această concepție, îndelung gândită în toate articulațiile ei, este un liant între lucrările sale și un anumit mod de a concepe fenomenele limbajului, caracteristic școlii ieșene, neacceptat însă ca atare, ci reprezentând o adeziune critic verificată fără întrerupere în raport cu noile concepții. Structuralismul cauzal este rodul unei asemenea integrări, care este continuare și transformare, în același timp și o deschidere spre o lingvistică antropologică, locul de întâlnire cu modul lui Eugeniu Coșeriu de a gândi lingvistica, o întâlnire care vizează *esența* creatoare a limbajului uman. Aici trebuie căutată, poate, lecția înaltă a acestei cărți, reamintind prin întreaga ei structură cuvintele rostite de Profesor, cândva, elevilor săi de la Timișoara, și anume că nimic de seamă nu se poate face dacă rămâi specialist toată viața în cântul I al *Iliadei* lui Homer. Adăugăm încă un lucru care ni se pare esențial. Nimic deosebit nu se realizează fără o tradiție.

Profesorul Șt. Munteanu s-a impus în știința românească drept un reprezentant de seamă al stilisticii literare și reprezentant, deopotrivă, „al spiritului ivănescian”. Discipol strălucit al profesorului G. Ivănescu, a asigurat în cea mai mare măsură perpetuarea acestei tradiții.

Pentru noi toți, studenții și doctoranzii de atunci, anii când Profesorul G. Ivănescu a predat, la Facultatea de Filologie din Timișoara, cursul de lingvistică romanică și de lingvistică generală, timp de șapte ani, reprezintă tocmai crearea unei asemenea tradiții. Este aceasta o *operă vie*, poate la fel de însemnată ca celelalte. Spre această lucrare de întemeiere spirituală se îndreaptă gândul nostru recunoscător.

PRAISE TO THE CREATIVE SPIRIT: G. IVĂNESCU

ABSTRACT

The arrival of professor G. Ivănescu in 1963, at the new established faculty, meant tremendously for its evolution. Here there were already teaching other renowned professors (i.e. Eugen Todoran, V. Iancu, Ștefan Munteanu), which had previously been accomplished their careers within important universities. "The founders" soon proved to be outstanding personalities of the Romanian culture, by giving a special development to literary studies viewed from a modern perspective. Their presence allowed to the new faculty to avoid being marginalized and even helped it follow in a short time the old academic institutions in the country – the ones with a greater tradition. Therefore, from the point of view of the academic merits, the Faculty of Philology in Timișoara arrived to be rated the fourth establishment of this kind in Romania.

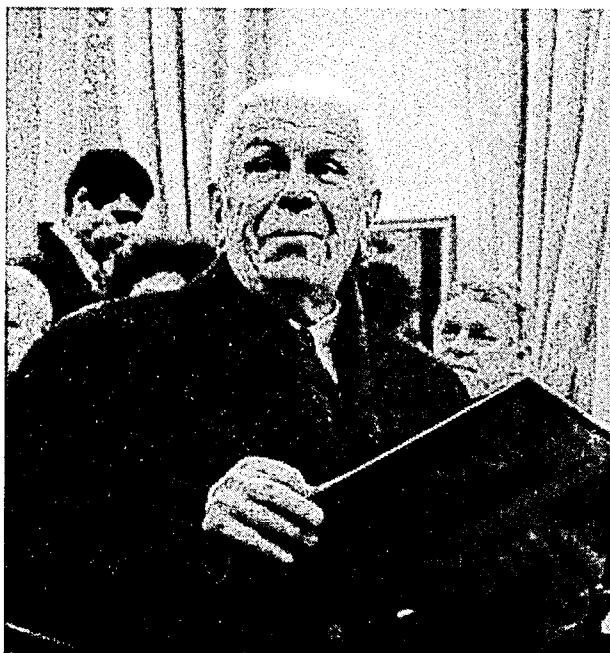
Keywords: G. Ivănescu, linguistics, creative spirit, linguistic doctrine, Timișoara.

CONSTANTIN CIOPRAGA (1916–2009)

Destinul i-a hărăzit profesorului Constantin Ciopraga să-și petreacă primii ani ai vieții în timpul celui dintâi război mondial, să lupte, ca ofițer, în cel de al doilea, să treacă, păstrându-și demnitatea și independența de gândire, prin perioada regimului totalitar și să fie un factor activ al vieții intelectuale românești din primele două decenii de după 1989.

S-a născut la Pașcani, la 12 mai 1916, într-o familie de oameni gospodari, având cultul muncii. Urmează școala primară și gimnaziul între 1927 și 1932 în orașul natal și apoi cursurile liceului „N. Gane” din Fălticeni, luând bacalaureatul în 1937, când se înscrie la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași. Concomitent cu studiile universitare, între 1939 și 1940, este elev al Școlii de ofițeri de rezervă din Bacău. Din 1941, va fi trimis pe frontul de Est. În 1942 obține licența în filologie modernă (franceză și română) și în același an, întors pe front, cade prizonier. Experiența dură a prizonieratului va lua sfârșit în 1946, când, revenit în țară, își începe activitatea profesorală la Seminarul „Veniamin Costache” din Iași și la Liceul „Mihail Sadoveanu” din Pașcani. Trecând, în 1949, la Facultatea de Filologie a Universității ieșene, Constantin Ciopraga va deveni unul dintre cei mai avizați comentatori ai fenomenului literar autohton și, în același timp, străbătând toate ipostazele carierei didactice (asistent, lector, conferențiar și profesor), unul dintre cei mai reputați și mai respectați dascăli de literatură română din învățământul superior. În 1956 obține titlul de doctor în filologie, iar în 1968, pe acela de doctor docent. Din 1964, este numit șef al Catedrei de literatură română și comparată. Un timp, va fi lector de limbă și civilizație română la Paris, la Sorbona și la École Nationale des Langues Orientales Vivantes (1959–1962). Rector al Institutului Pedagogic din Suceava (1963–1966), director al revistei „Cronica” (1965–1970), după 1990 e director onorific al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”. Membru de onoare al Academiei Române din 1993, a fost, de asemenea, membru al Uniunii Scriitorilor și membru al Asociației Internaționale a Criticilor Literari. Între numeroasele distincții și premii obținute se numără Premiul Asociației Scriitorilor din Iași (1973, 1978), Premiul Uniunii Scriitorilor (1985), Premiul „Mihai Eminescu” (1987) și Premiul „Mediterraneo” (Italia, 1985).

Constantin Ciopraga a debutat cu proză la revista „Luminița” din Pașcani. În decursul a mai bine de 70 de ani a colaborat cu scrieri literare, articole, cronici literare, studii la numeroase reviste și

periodice științifice, precum „Curentul literar”, „Viața Basarabiei”, „Iașul Nou”, „Iașul literar”, „Convorbiri literare”, „România literară”, „Transilvania”, „Ateneu”, „Contemporanul”, „Jurnalul literar”, „Viața românească”, „Tribuna”, „Limba română” (Chișinău), „Analele Universității din Iași”, „Anuar de lingvistică și istorie literară” ș.a. Istoricul literar, preocupat de „îmbinarea biografiei spirituale a autorului cu biografia operei” a publicat monografiile *Calistrat Hogaș* (1960), *G. Topârceanu* (1966), *Mihail Sadoveanu* (1966), *Hortensia Papadat-Bengescu* (1973), alături de o amplă panoramă a vieții literare intitulată *Literatura română între 1960–1918* (1970) și de cuprinzătoarea sinteză *Personalitatea literaturii române* (1973). Un „cartezianism structural și discret” caracterizează analizele critice și estetica rafinată din *Portrete și reflecții literare* (1967), *Între Ulysse și Don Quijote* (1978), *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare* (1981), *Propilee. Cărți și destine* (1984), *Poezia lui Eminescu. Arhetipuri și metafore fundamentale* (1990) ș.a. Cartea de versuri *Ecran interior* (1975), romanul *Nisipul* (1989) ori culegerea de maxime, amintiri și însemnări de călătorie *Caielele privitorului tăcut* (2001) completează portretul intelectual al unei personalități în egală măsură complexă și profundă.

(Text adaptat după *Dicționarul general al literaturii române*, vol. al II-lea, C–D, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 253–255)

Exemplaritatea operei, dublată de exemplaritatea biografiei

În atmosfera tulbură și amenințătoare a anilor '50 intra în amfiteatrele Facultății de Filologie (nume schimbat al Facultății de Litere, care suna dubios și burghez) un asistent care, prin ținuta liniștită și gravă, prin afabilitatea ușor reținută pentru ca relațiile să nu iasă din perimetrul civilizației, părea descins de la Universitățile și Academii străine, unde predecesorii săi obișnuiau să-și facă studiile. Nimic nu lăsa să se vadă că asistentul de atunci, profesorul și academicianul de mai târziu Constantin Ciopraga, fusese nevoit să-și întrerupă anii de formație după terminarea facultății și un stagiu la Paris, să traverseze experiența teribilă a războiului și a prizonieratului. Prezența sa masivă în publicații ieșene (a fost și redactor la „Iașul literar”), în publicațiile centrale, ca și în cele mai ex-centrice, căci profesorul nu refuza nici cele mai umile solicitări, a ilustrat o largă disponibilitate: comentarea fenomenului literar curent, în mod special îndreptarea spre terenul mai ferm al istoriografiei literare, critica de artă plastică – veche și constantă slăbiciune –, reflecțiile cărțurului și ale moralistului, beletristica.

Peste diversificarea preferințelor, s-a manifestat de la început, când se puneau temeliile edificiului critic, îndreptarea spre scriitorii „Vieții românești”, ecou posibil al unei nostalgii care trimite la o epocă, o spiritualitate, la o ambianță culturală. Monografiile solide care s-au succedat (*C. Hogaș, G. Topârceanu, H.P. Bengescu, Mihail Sadoveanu*), pe lângă calitățile analitic interpretative, sugerează și posibilitatea racordării lor la atributele unei colectivități. Toate acestea vor conduce la apariția unei opere fundamentale, unice în cultura noastră, *Personalitatea literaturii române*. Este o privire asupra întregii literaturi române din punctul de vedere al specificului, mai exact al specificului național. Cu aceasta, am intrat în problema-cheie a „Vieții românești”, a mentorului ei, G. Ibrăileanu, a cărui operă o continuă din acest unghi, fiindcă există și sensibile diferențe. Constantin Ciopraga a preluat locul și rolul lui Ibrăileanu în cultura Iașilor și în cultura națională în perioada cu care suntem contemporani.

Orice critic de prestigiu se regăsește, profesional, în obiectul studiat. Clasicismul structural, raționalizarea lirismului, estomparea sau dedramatizarea tragicului, iată câteva din trăsăturile pe care criticul nu întâmplător le remarcă în cursul organic al literaturii române. Trebuie să ne gândim

și la ecoul cărții în epocă, atunci când mai persistau rămășițele proletkultiste și se instaura un naționalism protocronic, deși n-ar strica s-o recitim și astăzi, când citim afirmații tranșante despre sublimul, ca și despre ticăloșia noastră sau aflăm că suntem fie nereligioși, fie creștini de pe vremea lui Burebista. Cărțile care au urmat au adâncit traseele stabilite în *Personalitatea literaturii române*, relevând „tiparele originare” la Sadoveanu, descoperind clasicismul (ca stil) până și în cele mai romantice motive eminesciene.

Titlurile sunt numeroase, s-au succedat cu aceeași regularitate nedezmășită. Și acum are sub tipar o carte consacrată poeziei actuale la Editura Academiei.

Profesorul are același stil ca și cercetătorul. Deși impecabil ca vorbitor liber în conferințe, venisaje de expoziții, prezentări de cărți, la curs avea totdeauna prelegerea în față, nu pentru a o citi, ci pentru a nu scăpa nimic esențial din ceea ce trebuia comunicat. A ocolit teatralitatea care te pândește în fața unui auditoriu. Surpriză, cărturarul riguros și doct apare în postură de poet fantezist și ironic, amuzându-se cu spectacolul demontării lumii în piesele componente și al refacerii ei după o logică insolită. Populată de personaje fantomatice și bizare, poezia propune o aventură în paradox a unui intelectual care, după ce a citit toate cărțile, visează la ingenuitatea și armonia primară ale lumii.

Rareori exemplaritatea unei opere este dublată de exemplaritatea biografiei. Constantin Ciopraga oferă modelul unei „valori fixe”, sintagmă norocoasă descoperită de un talentat jurnalist, în fericita consonanță dintre valorile promovate în operă și cele trăite de eul empiric. Calmul și armonia din familie le-a extins în sfera socială unde a înțeles totdeauna să găsească legăturile unificatoare peste divergențe și resentimente. Oriunde a întrezărit că scânteiază o posibilă valoare s-a îndreptat cu simpatie și înțelegere, încurajând pe debutanți, ca și pe truditarii mai vârstnici în arta scrisului. Mă gândesc la Tudor Vianu care a scris despre „înțelepciunea și politețea” eroilor sadoveni, înțelepciunea fiind o vârstă a spiritului. Dacă s-a întâmplat vreodată să fii într-o cumpănă, făcea tot ce puteau să facă inteligența și capacitatea sa umană, iar când acestea erau depășite, îndrepta privirea spre înalt și lăsa să hotărască Cel de Sus. Era credincios cu convingere, dar și cu discreția care nu l-a părăsit niciodată.

Fiecare din noi arată așa cum este, dar și așa cum vrea. Omul și-a compus o mască impenetrabilă, impunând o distanță care e a decenței, nu a orgoliului. Generos, gata oricând să-și ajute colegii, avea în rezervă un teritoriu la care nu se putea accede. Demnitățile le-a onorat cu întreaga competență, dar și cu un scepticism care lăsa să se înțeleagă că există lucruri mai importante. În momentele de destindere petrecute cu prietenii și colegii într-o atmosferă de cordialitate, observai spre sfârșit că o neliniște se insinuează în acel interior nepătruns și profesorul se grăbește să se întoarcă acolo unde îi era vocația: la masa de lucru. De acolo privea lumea neabsorbit de evenimente și nesurprins de ele – cum scrie G. Călinescu în *Sensul clasicismului* – și, „în momentul chiar când le trăiește, le contemplă cu un ochi străin, cu un «calm» propriu clasicului”. Acolo s-a creat „durabilitatea” și „esențialitatea” operei.

Nu știu ce factor intern sau extern (Destinul, Dumnezeu sau zeii) a făcut ca misterioasele procese din interiorul corpului să se oprească undeva și profesorul să arate mereu la o maturitate creatoare, fără degradările impuse, vai!, de vârstă. Este tot o victorie a spiritului asupra materiei, Constantin Ciopraga este cel mai longeviv dintre criticii români de prim ordin. Sfârșitul l-a surprins cu șantierul în lucru, cărturar care mai avea multe de spus despre literatură, existență și sensurile ei. Nu-l vom mai întâlni pe profesor prin interioarele academice, pe străzile Iașilor și ale altor burguri moldovene, trecând nu pe lângă niște clădiri, ci pe lângă așezăminte unde vedea fantomele oamenilor iluștri care trăiseră în ele și pe care ni le arăta cu harul povestirii și al evocării. Acolo unde ne vom duce cu toții îi vom citi doar numele. Constantin Ciopraga a plecat în alte sfere unde îi este locul, alături de marii bărbai care nu mor niciodată.

Liviu LEONTE

(Text preluat din „Philologica Jassyensia”,
V, 1, 2009, p. 215–216)

toate le sesizezi în tablouri de o secundă...” (p. 89). Superioară este și arhitectura, dar, mai ales muzica, ce anulează chiar avantajul (dintr-o relație strict bilaterală) al culorilor. De-a dreptul jignit de profundități lexico-stilistice „goale” („prea multă paradă de cuvinte, de gesturi în genul lui te iubesc... profund”; p. 169), scriitorul exaltă armonia artei sunetelor: „...pentru mine pro-fund [să observăm că lexemul a fost chiar deglutinat] înseamnă ceva la care nu ajungi cu ajutorul cuvântului sau al culorilor: absolutul e ceva fără margini, fără fund și, dacă el ar putea fi prins în cuvinte, muzica n-ar mai avea nici un sens” (p. 221). O artă a cărei trăire nu are, așadar, nevoie de imixtiunea stângace a îmbinărilor de cuvinte, căci, opinează scriitorul, „a vorbi despre muzică este ca și cum ai vrea să pui pe note o ecuație algebrică” (p. 291).

Și, totuși, așa cum s-a despărțit pe cont propriu și de eventuale complexe ale „incompatibilității” critic – scriitor (să ne gândim și la un Umberto Eco!), autorul *Nisipului*, care, de vreme ce scrie, nu poate să nu considere posibilitățile cuvântului și să nu-i prizeze valorile, la rigoare, după ce-l descompune etimologic și-l reprojecțiază semantic și stilistic, detașându-se și prin această atitudine de „potrivitul”, de „firescul” sau de „consonanța deplină”, constatate (respectiv puse sub semnul întrebării) la confracții săi scriitori.

Atmosfera de la Miravento, unde „cuvintele au obosit” (p. 155) și unde un poet „caută cu îndemănare câte un cuvânt detonator, bombastic sau paradoxal”, iar un altul își ornează, sacerdotal, versurile cu *ulcioare, donițe, blide, hulubi, marama, privighetori, domnițe, vinuri, miere* (p. 158; iată-l și pe criticul literar!), este propice pentru căutarea formelor mentale primordiale, respectiv pentru rememorarea mai vechilor neliniști provocate de valorile absolute sau contextuale ale celor mai simple aparent vocabule: „...plânsul disperat, hohotitor, al mamei și al surorilor Nataliței, m-a făcut să bănuiesc că «a răposa» era ceva foarte rău” – un cuvânt care înainte îi fusese cunoscut ca utilizabil când se vorbea (probabil ușor ironic) despre păsările din curte (p. 265). Oare *urâcios* are ori a avut și sensul ‘demn de ură’ (p. 265)? Dar *șipenie*, un „cuvânt de spaimă confuză, de amenințări stranie, misterioase”, evocă oare un loc pustiu „unde îți vine să îți de neliniște?” (p. 268). Consultarea dicționarilor și precizarea etimologică este superfluă (romancierul a avut și el această alternativă); insistența într-o asemenea direcție ne-ar pune într-o postură falsă: să ne aducem aminte de sarcasmul lui Călinescu; acesta, stupefiat de faptul că „un critic de finețea lui Eugen Lovinescu” a îmbrățișat „detestabilul gen al vieților romanțate”, considera și enormitatea de a-l pune pe Eminescu să derive „(după Dacoromania!) pe «a dezmierda» din... «merda»” (Călinescu, *op.cit.*, p. 807).

În cazuri cum sunt cele citate, Constantin Ciopraga solicită, impresionist, muzicalitatea cuvântului, sugestia transcendentală a acestuia, ca și atunci când, în colochiul a două personaje, își pune, odată cu acestea, întrebări de domeniul motivației onomastice: „De ce poartă oamenii nume de necuvântătoare? Ursu, Lupu, Șoimu!” (*Nisipul*, p. 290). Deși tulburătoare, astfel de nume constituie, ad-hoc, numai un fundal de meditație (procedeeului necăutându-i-se geneza în magia homeopatică, în tabuul lingvistic). Căci o bătrână doamnă răscolește numai acest „departe” ontogenetic cu intenția de a selecta un nume adecvat pentru „personajul planturos, căsătorit recent a treia oară” (poate *Bour*, poate *Bivol*?, negăsind „ceva pe măsură: vreun nume de carnasier lacom” (p. 290). Așadar, pe lângă forța cuvântului (rezultând dintr-o denotație originară absconsă, recuperabilă eventual prin membrii familiei derivative), artistul, pentru care armonia clasică pare să fie un postulat, caută o structură de echilibru, astfel că discordanțele, fonetice chiar, îl decepționează, o dată, prin reflecțiile unui personaj pentru care manifestă o evidentă „slăbiciune”: „Curios nume! [este vorba de autorul *Cărții de la San Michele*] *Munthe*, da! dar *Axel*? Parcă-mi zgârie urechile. Un nume e și o afacere de gust. Altfel sună *Antonio*, *Manuel*, *Sandro*...” (p. 230). Estimări în acord, desigur, cu percepția autorului privind „ritmul interior, solar”, al muzicii italiene.

Puterea de a rezista la tentația căutărilor „tehnice” în materie de etimologie și de semantică își culege roadele prin prospețimea notației impresiilor și a reflexelor fruste ale personajelor care, compensativ, oferă dezlegarea unor „enigme”. O bătrână ar fi fost de așteptat să cunoască faptul că revenirea (și nu numai în mediul rural) la nume de atmosferă totemică (pe lângă *Ursu* – *Ursa*, *Lupu* – *Lupa* și *Urātu* – *Urăta*, *Grozavu*, *Zmeu*) contestă tacit valoarea ocrotitoare a antroponimelor hagianimiei bisericii creștine și sunt atribuite în cazul „vânzărilor” simulate ale copiilor bolnăvicioși, dați pe fereastră. Aceasta pentru că, în mentalul primordial, numele nu este o simplă „etichetă”, ci

face parte din persoana căreia i-a fost hărăzit, ca o parte a corpului material al acesteia. Din optica acestei relații misterioase, răspunsul la întrebarea despre numele de „necuvântătoare” l-a găsit (se pare pe cont propriu) eroina unei anecdote, soția unui magistrat („foarte integru, dar fără pic de farmec fizic”, se exprimă cu discreție romancierul, care, în calitate de profesor, trebuie să producă asemenea caracterizări în fața unui public mai mult sau mai puțin inocent; vezi și observațiile privind deosebiriile dintre *longeviv* – bătrân, p. 24; *profesor* – *belfer*, p. 45). Așadar, despre eroina anecdotei aflăm că „nu-și înșela bărbatul, însă la fiecare trei-patru zile îl boteza cu alt nume: i se părea că-l schimbă...” (p. 66).

Observator precis al florei și... faunei umane înconjurătoare din unghiul avantajos al unui loc retras, ce nu obligă la judecăți imediate, hazardate, ci oferă un spațiu de filtrare și cizelare a enunțului, scriitorul se amuză de locurile comune ale limbajului cotidian, de expresiile ocazional mimetice; cineva „și-a refăcut viața” (p. 29); o doamnă este „divorțată din vina soțului” (p. 51); un actor își declină starea civilă „punctând cuvintele după regulile scenei”: „mi-a redat libertatea” (p. 264). Numeroase cuvinte sunt urmărite spre valorile primare sau cotate după sonoritate: la indieni, *fakir* înseamnă „sărman sau nevoiaș”, iar la turci, *fakirlik* „e tot una cu sărăcie și lipsă” (p. 218); *feredeu* și *cuhnie* sunt „cuvinte vechi, cu rezonanțe străine” (p. 216).

Propriile-i preocupări de etimologizare și de (re)semantizare îi ascut simțul de observație în considerarea cuvintelor din alte limbi: sintagma latinească, întrebuințată de psihologi, *lumen oculi*, în vorbirea populară „cătătură”, descrie posibilitățile pe care acest organ senzorial le oferă pentru a citi în sufletul cuiva (p. 323); germanul *borniert* ‘mărginit’ se potrivește cuiva mai bine decât orice termen autohton. Un ofițer pe care gramatica „nu-l deranja”, tradusesse, la o aniversare a luptelor de la Mărășești, „ai noștri ca brazil” prin „les nôtres, comme les conifères! Comprenez-vous, messieurs?” (p. 303). Dar, mai ales, explică atracția pentru efecte ale etimologiei populare, respectiv ale butadei de tip semidoct ori sunând a capcană întinsă elevilor la orele de latină: „casa cu cariatide” poate fi, pentru un ofițer de cavalerie, „casa cu femei cariate” (p. 122); despre un profesor intrat în guvern, un personaj se întreabă de ce a acceptat... decăderea (semantică), căci de la *magistru* (cuvânt ce începe cu *magis* ‘mai mult’) a ajuns să fie numit printr-un termen care debutează cu o secvență fonetică ce se apropie de minus: *ministru!* (p. 37).

Într-un roman în care alternează scene ale vieții „normale” de dinaintea claustrării în „fortăreața” din insulă, aproape tot ce aparținea etapei trecute poate căpăta o aură de pitoresc, chiar prin zâmbete ce le provocau atunci: insistența reclamelor radiofonice pentru „produsele coloniale Julius Meinl” (p. 80), agramatismul unui anunț dintr-o vitrină („Repar poșete de dame stricate”, p. 316), vocea imprimată pe un disc, guturală, „gâtuită parcă” istorisind o poveste de dragoste: „Mișu-i la liceu, în clasa patra/ Și-o iubește mult pe Cleopatra” (p. 71). Acceptări cu bonomie ironică a platitudinii cotidiene de o iresponsabilitate infantilă din perspectiva atmosferei asediului spiritual; evocarea acestor tipare mentale ale „clișeului” și „ridicolului” înconștient ni-l amintește pe Topîrceanu (pe care criticul literar Constantin Ciopraga l-a studiat apelând și la lucrări de strictă specialitate, ale unei lingviste (Lidia Sfirlea). Și, evident, nu putem pierde, în schița de față, receptarea, de către literatul fin și olimpiu, a acestor elemente pitorești ale comunicării, mai ales a acelora din texte ce se află la marginea a ceea ce exegeza actuală numește „paraliteratură”, asupra cărora un mare romancier modern, Marin Preda, s-a oprit cu un apetit egalat doar de marea lui capacitate de a gusta umorul unor asemenea enunțuri. De altfel, exegetul sublinia astfel de „interludii anecdotice” la Preda (*Marin Preda sau opera ca autoportret*, în vol. *Propilee. Cărți și destine*, Iași, Junimea, 1984, p. 121). Pe de altă parte, ne-am simți vinovați de lipsă de receptivitate față de demersul asociativ al profesorului nostru dacă, în cauză, nu am aminti un fapt cum este acela că un Robert Escarpit s-a apropiat cu interes de mesajul acestei subproducții literare, comentând, de exemplu, versuri din *corrido*-ul mexican de tipul: „În noaptea-n care o mierlise,/ Rositavu baftă regală:/ Din trei alice, ce-o pocnise/ Doar una, ah, îi fu mortală” (Robert Escarpit, *Corrido-ul mexican*, în vol. *De la sociologia literaturii la Teoria comunicării. Studii și eseuri*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 240).

Dacă exegetul este indirect prezent în roman și printr-o permanentă referire la o adevărată obsesie a scriitorului ce... ar putea fi, eventual, recunoscut în cutare sau cutare personaj (atracție magnetică descrisă însă, egolatră, și de un Ionel Teodoreanu abia ieșit din adolescență) și dacă

aceleiași posturi de atentă caracterizare îi aparține tentația creației lexicale și semantice („lumină aurorală”, p. 112; „voci fuliginoase”, p. 193; „succese feminine” – să înțelegem „la femei”, p. 200, 202; „chiparoși columnari”, p. 255; „o pensulație liberă vizând plenitudinea” – în descrierea unui tablou, p. 312), stilul și limba romanului *Nisipul* nu ies din liniile obișnuite ale preocupărilor scriitorului modern care filozofează. Avantajat, în cazul de față, de o superioară înțelegere și punere în operă a resorturilor celui mai important mijloc prin care omul comunică.

O noțiune regentă a demersului românesc al prozatorului este înfățișată prin termenii (aproape) sinonimici (a) *regrupa* („ochiul meu elimină sau întregește; nu deformează nimic esențial, regroupează – și atât!”, p. 64), (a) *reface* („Ei, amândoi, nu mai construiau nimic. Ei rememora: refăceau din frânturi trăite momente consumate”, p. 89), (a) *recompune* (două personaje „recompuneau, din ecouri, momente din august o mie nouă sute șaisprezece”, p. 89; „satisfacția de a recompune din fărâme asemenea imagini era comparabilă cu cea a unui arheolog, care întregește cu ghips părțile stricate ale unei amfore de două mii de ani”, p. 294).

Asemenea termeni, cheie de boltă, par să trădeze o anumită convingere la care este posibil să fi ajuns literatul Constantin Ciopraga, odată cu unul dintre personajele sale. Afirmatia Unchiului că o veche fotografie o înfățișa pe actrița care fusese socotită timp de douăzeci de ani cea mai frumoasă femeie din România o decorconectează pe Rafaela („ce coafură demodată, ce rochie...”), căreia i se sugerează virtuțile sintezei armonice: „Dacă o desfaci în bucăți..., dacă-i pui sub lupă ochii, părul, zâmbetul, mâinile, poate că ai dreptate” (p. 73–74).

După zeci și sute de opere însemnând mii de împrejurări în care exegetul a disociat permanent, din rațiuni profesionale, idei și imagini, pentru a defini „arta” scriitorului, esteticianul le-a recompus într-o creație proprie. În alt spațiu de receptare și împotriva timpului, el și-a asociat însă și un partener de comunicare, cititorul de literatură (ca în *Ecran interior...*, p. 53), într-o triadă pe care a considerat-o în versuri ce evocă o cunoscută sculptură brâncușiană: „De câteva zeci de ani împreună/ Domnișoara Pogany, statuarul bărbos și noi...”.

Stelian DUMISTRĂCEL

(Variantă prescurtată a articolului intitulat „*Revanșa*” *exegetului prin arta cuvântului*, publicat în „*Revistă de lingvistică și știință literară*”, Chișinău, nr. 4/1996, p. 97–103)

ÎNSEMNAȚII DESPRE REVISTA „VIEȚA NOUĂ“

MARTURIILE UNUI COLABORATOR

DE

EUGENIU SPERANTIA

În primii ani ai acestui secol, viața noastră literară, și mai cu seamă poezia, se afla în plină criză. Revistele care cîndva se bucuraseră de autoritate în public, tinjesc sau chiar, una cite una, sucombă. Revistele literare nu mai puteau atrage, iar publicul, din ce în ce mai indiferent, se îndrepta ori către literatura străină, ori către lectura faptelor diverse din ziarele cotidiene. „Convorbirile literare” nu mai interesau și se găseau în declin. Frumoasa revistă „Literatură și artă română” a lui Petrascu și Olănescu-Ascanio agoniza și se și opri în primii ani ai secolului. „Literatorul” lui Macedonski, în gravă derută, dispăruse. Biata „Revistă literară” a lui Th. M. Stoescu trăia din expediente. Încercările de a reaprinde torcele n-au lipsit. Vlahuță și Cosbuc au întemeiat în 1901 „Sămănătorul”, dar l-au lăsat după un an în seama altora. Le-au urmat N. Iorga și Ovid Densusianu, destul de neexperimentați la început. Densusianu, decepționat și contrariat, renunță curînd, mai ales că nu era atunci în țară. Revista persistă cîțiva ani, trecînd din mină în mină. Îmboldit de încercarea sa nereușită și convins de necesitatea unei reacțiuni contra exagerărilor dăunătoare adevăratei culturi, Densusianu face să apară la 1 februarie 1905 revista sa „Vieța nouă”, cu vederi hotărîte și bine conturate. Flamura agitată de Ovid Densusianu trezește mult interes și multe simpatii, dar atîta și îndirjește o seamă de adversari, uneori destul de violenți.

Prin fermitatea poziției sale, „Vieța nouă” are de înfruntat o luptă aprigă deoarece între toate celelalte reviste și grupări literare există destule afinități care să le coaleză, pe cînd Densusianu aduce, cu prestigiu și atitudine academică, o formulă de artă pe care atîdată Macedonski o lansase fără mult tact ci cu o pătimașă agresivitate. „Literatorul” de odinioară, lipsit de o solidă armură teoretică, conta mai mult pe tonalitatea impetuoasă. Dimpotrivă, Densusianu își atribuie misiunea de limpezire, de asanare, de înlăturare a rătăcirilor și dorința de a ridica un edificiu nou și impunător.

După ce frecventasem cenacul lui Macedonski și cu toată admirația pe care o păstram pentru opera și inegalatul lui talent atmosfera de la „Vieța nouă” mi s-a impus ca adevăratul mediu de înaltă îndrumare artistică.

Pentru a-l caracteriza pe Ovid Densusianu, voi reda cuvintele lui D. Caracostea, publicate în numărul 23 al anului al V-lea (15 ianuarie 1910), în cuprinsul unui articol de polemică împotriva unor atacuri ale lui M. Dragomirescu:

foșt lentă, dar afară de cuprinsul articolelor din revistă, afară de observațiile critice și de frecventele polemici din ultimile pagini ale fiecărui număr, ea se săvârșea și prin convorbirile pe care noi le aveam cite odată cu el în particular ca și în cele ce se iscau în adunările săptămânale ale cercului.

Aveam aproape 18 ani cînd l-am cunoscut și prima mea colaborare la revista lui, în numărul 2 din anul al II-lea (15 februarie 1906), a fost prin apariția unei poezii: *Euterpica*. Era o invocare către harpă, invocare într-al cărei conținut și limbaj se resimțeau reminiscențele parnasianismului prin care trecusem. A doua, *Cîntec de noapte* (aprilie 1906), mai păstrează și o nuanță melancolică. Dar în amîndouă fascinația muzicală ocupă locul central. În numărul 8 al aceluiași an (15 mai 1906), am publicat poemul *Sideria* de peste 200 de versuri. Alegoric, el înfățișează atracția pentru înalta inspirație și delectare artistică, drama și zbuciumul artistului izolat în „templul stelelor” din care evadînd, se înalță spre nemurire, spre o lume de vesnic extaz.

Deși ar fi interesant și instructiv, lăsăm pentru altă ocazie, sau pentru altcineva, să întocmească o listă completă a colaboratorilor revistei în cei 20 de ani de apariție (reprezentînd 338 de numere). În primii 9 ani, revista apăruse de două ori pe lună iar dintr-al 10-lea a devenit lunară. În primul an, afară de Ovid Densusianu (al cărui nume era de obicei prezent de cite 2 ori în fiecare sumar, afară de pseudonimul Ervin cu care își semna versurile) cei ce iscălesc articole de studiu sau critică sînt: Pompiliu Eliade, Simeon Mindrescu, Petre Haneș, Vasile Vircol, C. Damianovici, I. Benteoiu, I. F. Buricescu. Odată, în primul an, s-a publicat și un articol de Rădulescu-Motru. Cu poezii, în anul I, odată cu V. Demetrius, debutase în „Vieța nouă” I. Minulescu, — un Minulescu care încă nu era el însuși. Curînd după mine au debutat aici Alexandru Stamatiad și Mihail Cruceanu. În afara celor menționați și afară de Ervin, cei ce reprezentau poezia erau: Bonifaciu Hétrat, Al. Gherghel, Hildebrand Frolo. Tot pe atunci și-a început colaborarea și Mia Buzoianu, devenită apoi Mia Frolo, care a rămas colaboratoare fidelă pînă în 1925. Ulterior, cercul s-a lărgit an de an și număr de număr. Se alătură în 1907 D. Caracostea, N. Davidescu, Șerban Bascovici. În 1909: Pompiliu Păltănea, I. M. Rașcu și excelentul traducător George Duma. În 1910 grupul cîștigă pe N. Budurescu, Titu Dinu, Emil Isac, Dragoș Protopopescu, Victor Rath dar și pe Galaction (cu poezia: *Aurora egipteană*). În 1911 apare Leon Feraru; în 1912, George Bacovia, Al. Hodoș și abundent, Vintilă Paraschivescu. Astfel, în această epocă gruparea este solid constituită. Articole teoretice principiale, articole de polemică, cronici informative privind mișcarea simbolistă din țară și din străinătate, apar înșistent atît din pana lui Densusianu cît și din pana adepților.

Densusianu expune și în spirit doctrinar dar foarte adesea articolele sale iau tonul combativ și, mai cu seamă în micile note de la sfîrșitul fiecărui număr, devine satiric, caustic.

E de remarcant, pentru o justă caracterizare atît a persoanei directorului cît și a profilului revistei că „Vieța nouă” nu e un titlu care anunță numai prefaceri literare. Densusianu e un literat și un om de știință, dar e condus și de un luminat patriotism. În această privință trebuie amintit un detaliu care definește atitudinea sa în știință. Introducerea sa la *Istoria limbii române* se încheie cu următoarele considerații: „Patriotismul așa cum e înțeles azi în România, va frîna încă mult timp progresul filologiei române și va împiedica pe cercetători să caute sau să spună adevărul. Pentru a nu atinge susceptibilitățile patriotice, în România se evită adeseori prezentarea lucrurilor așa cum trebuie să se fi petrecut. Filologului, ca și istoricului, i se impune să apere doar tezele care concordă cu principiul dominant, privind trecutul poporului român. Ceea ce trebuie scos în evidență sînt paginile glorioase, veridice sau prezentate ca atare, din istoria țării, înălăturîndu-se faptele care ar putea fi mai puțin măgulitoare pentru amorul propriu național. Se uită că răspîndirea acestor tendințe dă o concepție falsă despre patriotism. Nu îți servești cîștit patria ascunzînd adevărul, astfel de procedee nu folosesc nici patriotismului nici științei. Adevăratul patriot nu e cel care încearcă să denatureze faptele și să se înșele pe sine însuși, iar învățatul și-ar uita datoria dacă ar evita să spună adevărul, ori cît de neplăcut ar fi”.

Cum Densusianu este și un viguros cenzor al moravurilor, viața nouă pe care o dorește el este o viață imobilată, o viață purificată de orice compromisuri și corupții, de tot ce poate fi degradant sau infamant. De altfel, comportarea sa demnă și fără pată îi oferea lui autoritatea de a critica și înfiera abaterile. Mai mult decât atât, simțind nevoia unui organ destinat acțiunii de asanare și orientare politică, Densusianu a publicat timp de cîțiva ani începînd din 1919, ziarul „Înfrățirea”, în care, înainte de toate, se întrevăd aspirațiile unui înțelept, ale unui adevărat om superior. Îndrumările lui ar fi putut aduce o nepretuită redresare socială și morală a țării noastre.

Astfel, revista „Viața nouă” nu se mărginește să apere un curent literar ci constituie o adevărată școală pentru suflete. Chipul în care ea înțelege atitudinea poetului stă în perfectă armonie cu îndemnurile date vieții în ansamblul ei.

În ceea ce privește critica și polemica în materie pur literară, acțiunea sa a avut concursul mai multora dintre colaboratorii săi, precum: D. Caracostea, Pompiliu Păltănea, C. Damianovici, Mihail Cruceanu ș.a.

Un rol netăgăduit întru propagarea acestor vederi au avut cele trei serii de conferințe publice ținute în 1909, 1910 și 1912. Directorul revistei deschidea și încheia fiecare serie, intitulîndu-și pe rînd expunerile *Sufletul nou în poezie*, *Ideal și îndemnuri*, *Artistul și mulțimea*, *Idealismul nou în literatura germană*, *Sufletul latin în cultura europeană*. D. Caracostea vorbea în 1909 despre: *Poezia română de azi*, iar în 1910 despre: *Eroi ai teatrului antic și eroi ai teatrului modern*. C. Damianovici: *Despre literatura noastră și clasele sociale*, apoi despre: *Genuri literare și transformări sufletești* și, în ultima serie: *Prejudecăți și adevăruri cu privire la arta populară*. I. Buricescu trată despre: *Symbolismul lui Ibsen* și despre *Psihologia sentimentelor estetice*; M. Andritoiu, în 1909, despre Edgar Poe, în 1910: *Romanul de azi și romanul de mine*, iar în 1912: *Utopiile științifice în roman*. În 1912, Galaction făcu o expunere: *Poezia psalmilor*, Mihail Cruceanu: *Spre o evoluție firească în literatură*, iar eu, tot în 1912, am dezvoltat o conferință intitulată: *Hegemonia unei idei*, în care arătam preeminența ideii de viață în poezia și filozofia timpului.

Dar acțiunea se mai extinde și prin apariția unor reviste afiliate: Minulescu publică în 1907 cele trei faimoase numere din „Revista celorlalți” avînd în jurul său echipa cea mai hotărîtă de la „Viața Nouă”. I. M. Rașcu conduce la Iași revista: „Versuri”, apoi „Versuri și proză” (1911—1914) și organizează, și acolo, conferințe și lecturi publice cu participarea lui Ov. Densusianu și a altora din grupul bucureștean. În 1912, apare la București ziarul literar săptămînal „Farul”, ca un fel de ediție de popularizare a „Vieții Noi” — sub îngrijirea lui P. Păltănea și Titu Dinu. În 1913—1914, un grup de elevi din cursul superior al liceului Matei Basarab, între care, mai de frunte, Al. Colorian și Al. Westfried îmi cer să le patronez și să le dau directive pentru o revistă literară (pe care cineva se oferise să le-o finanțeze). I-am sfătuit să dea revistei o notă opusă vechiului pesimism eminescian care dănuia încă în lumea școlărească și să-i substituie un dinamism sănătos, un îndemn spre „viața intensă, clocotitoare”. Într-un prim articol pe care l-am scris pentru ei, formulam gîndul că „pentru eroi, viața e o sărbătoare”. De aci, însuși titlul revistei „Sărbătoarea eroilor”. Era deci un fel de metaforic sinonim cu titlul revistei lui Densusianu. Găsindu-mă în Germania, pentru continuarea studiilor, am păstrat legăturile cu mica echipă de tineri stăruitori și entuziaști care îmi trimiteau regulat materialele de publicat. Alegeam ceea ce-mi părea că merită să treacă la tipar, uneori cu oarecari rețușări. Prin corespondență am invitat și pe cîțiva scriitori cunoscuți să le dea colaborarea. Astfel, au apărut aici scrieri de ale lui Macedonski, Minulescu, Horia Furtuna, M. Cruceanu etc.

Războiul din 1916—1919 risipește colaboratorii „Vieții Noi”. Totuși, refugiat la Iași, Densusianu perseverează cu mari eforturi și reușește să continue apariția revistei precum și cîte puțin sau din cînd în cînd, reîntîlnirea grupului.

Dar efectele războiului se resimt pînă tîrziu: se ridică greutatea întru procurarea hîrtiei ca și în execuția grafică. Densusianu e profund nemulțumit pentru că privește și prezentarea exterioară a scrierilor literare ca o obligație din partea autorilor.

În anii din jurul războiului, elemente noi, valoroase își fac intrarea în grup: B. Fundoianu, Al. Colorian, Eug. Relgis, T. Stoika, Matei Elian, Tudor Vianu, Ion Pillat, Agata Grigorescu, Al. Rosetti, Basil Munteanu, Al. Marcu, Al. Popescu-Telega, M. Georgescu-Tistiu, Al. Bîlculescu, Coriolan Petranu (Istoria artelor), Pericle Papahagi (Etnografie) și alții, destul de numeroși. În ocazii rare au mai colaborat: Al. I. Candrea, Ch. Drouhet, Bogdan-Duică etc.

Un eveniment remarcabil din primii ani de după război are loc cu prilejul împlinirii a șase secole de la moartea lui Dante. Comemorarea s-a desfășurat în zilele de 7 și 11 iulie 1921, în sala teatrului „Comœdia”. Densusianu a ținut în prima zi o conferință despre geniul creator și geniul critic al lui Dante, iar la data următoare despre *Viziunea latină în opera dantescă*. Tot în prima zi, Mia Frollo a vorbit despre *Dante și Florența*, iar într-a doua, despre *Poezia Divinei Comedii*. În ambele ocazii s-au citit versuri din marele poem dantesc și din *VITA NUOVA*, traduse de Ovid Densusianu și Mia Frollo, iar corul „Cântarea României” a executat piese de veche muzică italiană. Conferințele și traducerea din opera lui Dante au apărut într-un număr special al revistei.

A fost, cred, pentru prima dată cînd, în țară la noi, figura și opera lui Dante erau cu pietate evocate în public.

Iată însă că, în numărul care încheia cel de al 20-lea an al „Vieții Noi”, în ianuarie 1925, Densusianu anunță în termeni laconici, care totuși nu-i puteau ascunde melancolia, că revista își încetează apariția. Renunțarea și-o explică el destul de vag, prin atmosfera neprietnică a timpului în care tineretul e atras spre alte preocupări.

Mă găseam, pe atunci, departe, totuși căutam să-l văd ori de cîte ori veneam la București. Călătoria și ei mult, în țară și în străinătate, absorbit de cercetările sale lingvistice și folclorice. Cu timpul, observam că devenea tot mai izolat, mai închis. Nenumărate nemulțumiri pricinuite de condițiile epocii se acumulasă în inima sa, dar cu siguranță că dispoziția sa se resimțea și de dușmănia surdă a celor pe care probitatea, curajul și combativitatea lui îi deranjau. De altfel, e probabil că și unele sovăieli ale sănătății începuseră să-l incomodeze și-l făceau din ce în ce mai puțin comunicativ.

Dintre adepții săi, care nu l-au putut uita și, mai cu seamă, care nu s-au putut desprinde de influențele pe care el le exercitase îndelungat asupra lor, unii au încercat să redeschidă campania, să reaprindă „tortele” care se stinseseră. Alex. Th. Stamatiad a editat la Arad, timp de un an, revista „Salonul literar” cu colaboratori și cu un cuprins literar ce amîneau îndeajuns mișcarea inițială. Temperamentul lui Stamatiad era, însă, profund diferit de al magistrului, iar structura sa intelectuală nu se preta expunerilor teoretice, nici polemicelelor urban conduse și convingător formulate. Astfel, deși reprezenta un nivel spiritual ridicat, deși ținuta sa era onorabilă, periodicul arădean n-a putut să conteze ca o adevărată continuare a „Vieții noi”.

Cu un conținut, cu o „linie” incomparabil superioară, o nouă revistă a lui I. M. Rașcu și purtînd titlul „Îndreptar”, apare în 1930 la București. În gruparea revistei, așa cum e anunțată pe ultima pagină a fiecărui număr, Mia Frollo, I. M. Rașcu și cu mine am figurat statornic în tot decursul apariției. În primul număr se găsește aici și numele lui Virgil Huzum, al lui C. Narly și al lui D. N. Theodorescu. Narly dispăre de la n-rul 3, iar din n-rul 4 rămînem noi, cei trei, dar apare și un al patrulea: N. Stănescu. Din n-rul 6 înainte se adaugă și Alex. Colorian și această formație rămîne neschimbată pînă la sfîrșit. În tabla de materii de la finele anului se numără alfabetic 25 nume de autori (dintre care, însă, trei sînt pseudonime ale lui Rașcu). Între colaboratori, afară de cei din „grupare”, apar G. Bacovia, Agatha Grigorescu-Bacovia, George Călinescu, Mihail Cruceanu, Emil Isac, Eugen Jebeleanu, Eugen Relgis, Maria Bengescu, dar o particularitate importantă a acestei reviste este că, pe lîngă numeroase recenzii despre recente scrieri literare române și franceze, ea publică în traducere sau chiar în original, proză sau versuri de ale unor scriitori francezi: D-na Aurel, Abel Doysié, Louis

Lefebvre, Philéas Lebesque, Alfred Mortier, Emile Vitta. Acest fapt i-a mirat și chiar i-a indignat pe mulți dintre xenofobii noștri. Dar, cum observa Răscu: „În Franța există, pe lângă alte zeci de reviste similare, una intitulată „Échanges” care cultivă legăturile literare cu Anglia (publică și lucrări în limbă engleză, de la colaboratori englezi). Revista „Échanges”, n-a fost acuzată, după cum știu, de „englezofilie exagerată” pentru că nimeni n-a înțeles să cenzureze o directivă, care, în orice caz, nu poate decît îmbogăți posibilitățile de creație proprie. Literatura franceză, atît de bogată, are ce învăța de la alții, iar a noastră nu mai are nimic de învățat...”. De altfel: „Sînt reviste consacrate studiilor slave, celor italiene (avem și noi asemenea publicații), de ce n-am avea, noi, popor latin, a cărui cultură e atît de datoare Franței, una pentru legăturile franco-române și pentru cultivarea cunoașterii literaturii franceze printre cititorii noștri?”

Răsfoind colecția unicului an în care a apărut „Îndreptarul”, pe lângă materialul variat, selectat cu o extremă exigență, se remarcă contribuția lui I. M. Răscu.

În „Îndreptar” apare ca succesorul lui Densusianu în acerbă discuție pentru apărarea „poeziei noi”. Însă din nefericire, oricît curaj și oricîtă dreptate ar avea un ostaș în ofensiva sa, lipsa muniției mărunte și meschine îl silește să se oprească. Astfel și ofensiva eroică a lui I. M. Răscu a fost zăgăzuită de împrejurări eterogene. Și totuși, nu se poate afirma înfringerea curentului. Ațiția scriitori, dintre cei formați sau atrași de școala lui Densusianu și afirmați în revistele care-i reprezentau vederile și-au continuat și îmbogățit opera, folosindu-se de alte căi. Într-adevăr, pe cînd cu un sfert de veac înainte, „Simbolismul” și „simbolistii” erau obiect al celor mai înverșunate diatribe, acum, revistele, imblinzite, le ofereau grațios paginile lor. Cîteodată unii dintre adversari își scuza inconsecvența cu argumentul că un anumit autor adoptat de foaia lor, n-ar fi întru totul de apartenență simbolistă, ci s-ar fi situind numai în regiuni limitrofe. E adevărat că s-a ridicat și se ridică adeseori îndoiala cu privire la efectiva și deplina participare a unui scriitor la o anumită mișcare. Insuși Ov. Densusianu refuză să-i socotească, de pildă, pe Mallarmé, sau Baudelaire ca veritabili și integrali simbolști. La noi, D. Anghel e simbolist pentru vederile simbolștilor, dar pentru ale vechilor „sămănătorști”, sau ale „poporanștilor” de la „Viața românească”, el are abia unele afinități cu simbolismul, iar, înșo, e... cuminte și sănătos! Macedonski preconizează simbolismul, dar uneori (ca în unele părți din *Noapte de noiembrie*) așterne pagini întregi de un realism dur, crud și neimblinzit. De altă parte, unii poeți apar ca depășind atitudinea sufletească proprie curentului, căzînd în „exagerări”, alterînd conturările inspirației „tipice”.

În această privință, este indispensabilă o analiză de tip logic. Logica pare a nu trebui să aibă exclusivă priză în operațiile creatoare ale poetului, — dar ea nu poate lipsi criticului și nici celui care, făcînd istorie literară, trasează linii de demarcație între școli sau curente, încercînd să-i plaseze pe autori în compartimente „etanșe”.

Este de observat, totuși, că exigențele și prescripțiile unui curent poetic, de felul romantismului, parnasianismului, simbolismului, nu pot fi exprimate în termeni riguroși și preciși, ca termenii unui tratament medical. Ele fac apel la lumea noastră interioară în care predomină impresiile fugitive, vagul adeseori insesizabil al stărilor afective. Ele nu pot indica adevărate „puncte cardinale” cum pretinde călătorul care se mișcă pe suprafața planetei, ci sînt, cel mult, zone de plutire, asemenea celor ale astronautului. Cum să nu se ridice controverse asupra apartenenței lui Baudelaire sau Mallarmé, cînd chiar între adepții cei mai fideli ai aceluiași curent există izbitoare diferențe de nuanță și cînd, drept vorbind, nuanțele sînt cele ce despart pe simbolști de parnasieni sau de romantici. Nuanțele nu sînt porți de fier ci sînt punctele dintre țărmi opuse ai aceluiași fluviu. De

aceea, poezia romantică și cea parnasiană deschid uneori perspective simbolismului sau, măcar, îl presimt, de aceea un Henri de Regnier stă adeseori la hotarul dintre două grădini, de aceea Victor Hugo e uneori precursor al lui Verhaeren, iar Eminescu a putut fi privit ca un precursor al simbolistilor. În decursul întregii sale vieți și inspirații creatoare, un poet, sincer cu sine însuși, care scrie cum îi dictează propria sa nevoie de a-și exterioriza frământările lăuntrice, va putea, de multe ori, să oscileze, sub iluzia că-și trădează tabăra literară căreia-i aparține.

În ce privește suplețea pe care o pretinde o cuminte apreciere, Densusianu însuși, — cel mai categoric doctrinar — dovedește cea mai mare culanță și lărgime de vederi. Erau firește, limite pe care nu înțelegea să le calce, erau anumite recăderi în maniere desuete pe care nu le putea îngădui, dar accepta întotdeauna o poezie în care talentul era evident și care, cel puțin prin unele nuanțe, se apropia de formulele preferate.

ÎNSEMĂNĂRI PE MARGINEA AUXILIARELOR DE MODALITATE

DE

ECAT. TEODORESCU

Posibilitatea exprimării modalității și aspectului prin verbe al căror sens lexical este tocmai modal sau aspectual a dus, în ultima vreme, la formularea unor puncte de vedere deosebite cu privire la calitatea sintactică a celor două categorii de verbe.

Două sînt, de fapt, tezele fundamentale privitoare la această chestiune. Verbele cu sens modal sau aspectual sînt considerate fie ca verbe nepredicative (semi-auxiliare de mod sau aspect), fie ca verbe predicative, deci ca elemente lexicale de exprimare a celor două valori.

Materialele care dezbăt problema sînt semnate de Gh. Nedioglu¹, Valeria Guțu², Gh. N. Dragomirescu³ și de autorii *Gramaticii limbii române*, editată de Academie⁴.

Referiri, sumare însă, întîlnim în legătură cu unele dintre aceste verbe și în lucrări anterioare⁵.

Al. Philippide, de exemplu, menționează în *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897, unele perifraze în structura cărora figurează verbe care exprimă posibilitatea sau concesiă.

Iorgu Iordan constată în *Gramatica limbii române*, București, 1937, că unele verbe, *a putea* și *a trebui* printre altele, sînt nepredicative, din cauza „însemnării lor”. În *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, Iorgu Iordan întrebuintează (pentru prima oară la noi), după modelul corespondentelor germane ale verbelor *a putea* și *a trebui* (*können* și *müssen*) termenul de *auxiliar de mod* asupra căruia se va opri ceva mai mult în *Limba română contemporană*, București, 1954. Comparîndu-le cu auxiliarele morfologice, acad. I. Iordan precizează (în ultima lucrare citată) că în timp ce acestea au exclusiv rolul unor morfeme, auxiliarele modale participă la formarea predicatului și semantic.

O explicație asemănătoare întîlnim și în ediția I a *Gramaticii Academiei* cu deosebirea că verbele respective sînt considerate predicative.

¹ *Predicatul verbal*, în „Limba română”, Nr. 3, 4, 5, 1956.

² *Semiauxiliarele de mod*, în SG I, 1956.

³ *Auxiliarele modale* în LI 7, 1963.

⁴ Ed. a II-a, București, 1963.

⁵ Vezi bibliografia la Valeria Guțu, *art. cit.* p. 58—59.

Se pare că abia aceste ultime lucrări (*Limba română contemporană* și *Gramatica Academiei*, ed. 1954) au suscitât interesul specialiștilor, concretizat inițial în două lucrări monografice, semnate de Gh. Nedioglu și de Valeria Guțu.

Atît după un cercetător, cît și după celălalt, verbele *a putea*, *a trebui*, *a fi* și *a avea*⁶ cu sensul primelor două, urmate de un verb la infinitiv, la conjunctiv, mai rar la supin sau la participiu, sînt nepredicative, pentru motivul că exprimă cu verbul următor „o singură idee predicativă, cu o singură modalitate, cu o singură temporalitate”⁷.

Construcțiile verb + verb formează, după ambii cercetători, „un complex cu sens unitar”, în care cele două componente participă inegal. Din punct de vedere semantic prioritatea o are cel de al doilea verb, din punct de vedere gramatical, verbul cu sens modal.

Cînd sînt urmate de un substantiv sau de un substitut al acestuia sau cînd sînt puse în relief prin „deplasarea accentului principal al comunicării asupra lor”⁸, verbele în cauză sînt considerate însă predicative.

O poziție mai puțin certă au autorii celei de a doua ediții a *Gramaticii Academiei*.

Deși verbele cu sens modal sînt apreciate just în primul volum ca mijloace lexicale de exprimare a modalității, sintactic sînt considerate totuși nepredicative⁹. În volumul al II-lea, însă, aceleași verbe, ca și cele cu sens aspectual, sînt analizate ca verbe predicative.

Din felul cum sînt apreciate cele două categorii de verbe în cele două volume ale *Gramaticii Academiei*, rezultă că, pentru autorii ei, opoziția lexical-gramatical nu este suficient conturată.

A admite că un verb este element lexical de exprimare a unei valori înseamnă a-l recunoaște obligator proprietățile gramaticale, predicativitatea în primul rînd, pentru că verbul este cuvîntul prin excelență predicat.

Ca să-și piardă proprietatea sintactică fundamentală, predicativitatea deci, verbul trebuie să sufere o serie de modificări, semantice în primul rînd (goliri sau schimbări de sens), sintactice în cel de al doilea, pentru că o modificare în plan semantic nesecondată de una în plan sintactic este extragramaticală. Pierzînd această proprietate, însă, verbul încetează de a mai fi element lexical și devine instrument gramatical de ordin morfologic sau sintactic.

A considera verbele cu sens fundamental modal *elemente lexicale* de exprimare a modalității, dar *nepredicative*, este, pentru noi, un nonsens¹⁰.

A vorbi cînd de funcția nepredicativă a acestor verbe (cf. vol. I al *Gramaticii Academiei*, ed. 1963), cînd de funcția lor predicativă (vezi vol. al II-lea al aceleiași lucrări) denotă cel puțin inconsecvență.

Mijloace lexicale de exprimare a modalității (lexical fiind înțeles, de data aceasta, așa cum se cuvine) sînt considerate „cu unele mici excepții” verbele *a putea*, *a trebui*, *a fi*, *a avea*, *a veni* și *a vrea* și de către Gh. N. Dragomirescu.

Bazîndu-se mai cu seamă pe criteriile de ordin gramatical, Gh. N. Dragomirescu restrînge totuși prea mult sfera procesului de gramaticalizare.

⁶ Valeria Guțu înscrie în categoriile și verbele *a părea*, *a veni* (îmi vine să plec).

⁷ Gh. Nedioglu, *art. cit.*, „Limba română”, nr. 3 p. 41.

⁸ Valeria Guțu, *art. cit.*, p. 80.

⁹ Verbele *a putea*, *a trebui*, *a fi* și *a avea*, cu sensul primelor două, *a vrea* și *a veni* sînt auxiliare de mod numai în situațiile în care au trăsături „care le deosebesc de situațiile cînd sînt verbe predicative” (S.N., Ecet. T.) (vezi p. 204).

¹⁰ Determinantul *predicativ* a putut fi folosit nepleonastic pe lângă verb numai în momentul în care o serie de verbe și-au pierdut capacitatea de a mai funcționa ca predicat, cînd s-a creat deci categoria verbelor *nepredicative*, care a făcut posibilă opoziția.

După Gh. N. Dragomirescu, unele dintre aceste verbe pot fi nepredicative numai cînd creează unități morfologice. Gh. N. Dragomirescu ajunge să vorbească astfel de un „mod perifrastic al probabilității”, al irealului, etc.¹¹

Dar... și în celălalt sector al gramaticii anumite cuvinte au rol accesoriu, sînt, prin urmare, cuvinte ajutătoare, deci auxiliare.

Verbele copulative ajută, după cum se știe, la formarea predicatului nominal. Cîteva verbe, care anume vom vedea imediat, servesc la exprimarea modalității sau aspectului, fără ca ele însele să poată funcționa ca predicat.

*

Categoria modalității este considerată „o categorie lingvistică centrală”¹², care indică aprecierea intelectuală sau atitudinea afectivă a subiectului vorbitor față de realitatea reflectată în comunicarea sa. Ea poate fi exprimată prin procedee fonetice, lexicale și gramaticale.

Dintre aceste procedee cele lexicale în special au creat dificultăți, deoarece printre mijloacele de acest fel au fost incluse atît verbele predicative cu sens modal (*a vrea, a trebui, a putea* „a fi în stare”, „a avea voie”) cît și verbe modale nepredicative (*a putea, „a fi posibil”, a fi și a avea cu sensul lui a trebui și a putea*), prin lexical înțelegîndu-se deci uneori și ceea ce era, de fapt, gramatical.

Discriminarea sintactică făcută de noi între *a putea, „a fi în stare”* și *a putea „a fi posibil”* o întîlnim și la Gh. Nedioglu, fără argumentarea necesară însă.

Verb polisemantic, *a putea* este, pentru noi, predicativ cînd are sensurile: 1 „a avea puterea fizică sau morală de a realiza ceva”, „a fi capabil, a se simți în stare de a înfăptui un anumit lucru” (*Pot să rup (rupe) lanțul; Pot să citesc (citi) englezeste*). 2 „a avea permisiunea, voia de a face ceva” (*Pot să iau (lua) cartea?*; *Acum pot să plec (pleca)*). 3 „a avea posibilitatea sau mijloacele necesare de a realiza un lucru” (*Pot să procur (procura) cartea*) și nepredicativ cînd are sensul de „a exista posibilitatea sau probabilitatea”, „a fi posibil să i se întîmple cuiva ceva” (*Pot să mă rătăcesc*), pentru că în acest din urmă caz modificarea de ordin semantic afectează și relațiile de ordin sintactic¹³.

În secvențe ca: *pot să mă rătăcesc, pot să mă îmbolnăvesc sau pot să fiu exmatriculat*, verbul *a putea* pierde, o dată cu dobîndirea sensului impersonal „a fi posibil”, subiectul, precum și capacitatea de a avea complement, respectiv completivă.

Ceea ce ni se comunică prin aceste secvențe nu este faptul că eu, subiect vorbitor, pot/ceva, anume: *să mă rătăcesc, să mă îmbolnăvesc, să fiu exmatriculat*, ci numai posibilitatea rătăcirii, îmbolnăvirii, exmatriculării mele.

Rostul verbului *a putea* este, deci, de a marca cu indici modali verbul pe lîngă care apare, căci, de această dată, nu el este termenul completat, ci el „completează” modalitatea celui/alt verb (cf. *pot să citesc cu pot să mă îmbolnăvesc*).

Cum însă acest sens modal îl dobîndește *a putea* numai în sinteza sa cu un alt verb, anume cu verbele care exprimă acțiuni independente de voința subiectului vorbitor (*a se rătăci, a se îmbolnăvi, a se îndrăgosti, a se împiedeca, a cădea, a lunea, a se ineca*, etc.)¹⁴ sau cu pasivul unor verbe rezultă că aceste secvențe sînt

¹¹ Rămîne de văzut dacă pot fi considerate moduri perifrastice construcțiile apreciate de Gh. N. Dragomirescu ca atare.

¹² V. V. Vinogradov, *О категории модальности и модальных слов в русском языке „Труды Института русского языка”, Moscova-Leningrad, 1950, tom II, p. 42.*

¹³ Este, de altfel, principiul pe care ne bazăm în atîtea alte situații.

Cînd verbul *a rămîne*, de exemplu, nu mai poate primi un circumstanțial de loc, în urma modificării sensului său fundamental „a sta pe loc, a nu părăsi locul sau localitatea unde se află” etc. el încetează de a mai fi predicativ devenind un cuvînt accesoriu, un auxiliar sintactic în sfera predicatului nominal.

¹⁴ Întrebuințarea acestor verbe pe lîngă *a putea cu sens impersonal* nu exclude posibilitatea întrebuințării lor (cel puțin a unora dintre ele) și cu *a putea, „a fi în stare”* „a avea voie.”, „a avea posibilitatea.” ca în exemplul: „Dacă aș fi putut să mă inec, aș fi făcut-o”. Echivalent semantic cu „Dacă aș fi fost în stare (dacă aș fi

indivizibile, neanalizabile gramatical și îndeplinesc în propoziție rolul unui *predicat verbal complex*.

Predicativitatea aceluiași verb folosit însă ca verb pronominal impersonal, se poate „e posibil”, „e cu putință”, nu trebuie să inducă în eroare, pentru că sensul impersonal este marcat în acest caz și formal; relațiile de ordin sintactic se stabilesc, prin urmare, în funcție de verbul impersonal.

Că un enunț ca: *S-ar putea să mă îmbolnăvesc* este numai echivalent semantic cu *pot să mă îmbolnăvesc*, nu și sinonim sintactic, ni-l dovedește faptul că în timp ce conjunctivul de pe lângă primul verb (exprimând același sens cu verbul personal în discuție), poate fi redus, deci substituit printr-o parte de propoziție, anume prin pronumele nehotărît ceva (ca și la *a putea* cu sensurile de sub 1, 2, 3) procedeul este inaplicabil în cel de al doilea caz.

Confruntări de felul *pot să scriu*, *pot să fiu exmatriculat* ne probează de asemenea că, în ciuda similitudinii de construcție, gradul de solidaritate dintre componentele celor două enunțuri este cu totul diferit.

O analiză de tipul (*eu*) *pot*, regent al lui *să fiu exmatriculat*, după modelul lui *pot să scriu*, cu *să scriu* completivă directă pe lângă *pot*, este o falsă analiză, căreia i se opune deopotrivă logica și gramatica.

Un răspuns prin *să fiu exmatriculat* la „predicatul regent” *pot* (ce pot eu?, întrebarea avînd rostul de a verifica justetea interpretării) este, fără îndoială și de prisos de subliniat, cu neputință de formulat.

Mentținerea capacității flexionare la *a putea* nu constituie un impediment în sensul unei astfel de interpretări, deoarece și unele auxiliare morfologice, de pildă *a avea* în structura viitorului popular (*am să plec, ai să pleci, are să plece* s.a.m.d.) se comportă la fel.

Afirmația lui Gh. N. Dragomirescu că din opoziția sensurilor lui *a putea* nu rezultă „nici o consecință gramaticală” se dovedește, după noi, neîntemeiată și se explică prin concepția cercetătorului despre gramaticalizare (proces realizat, după domnia sa, cum am arătat, numai în direcția morfologiei).

Întrucît *a putea* „a fi posibil” formează cu un alt verb, care anume am văzut, un predicat verbal complex¹⁵, el este în structura acestuia un auxiliar, anume un auxiliar sintactic modal.

Conceptul de auxiliar nu trebuie limitat așadar exclusiv la morfologie, ci trebuie folosit pentru orice element al limbii care ajută la exprimarea unei valori gramaticale sau a unor construcții sintactice unitare, în speță a unui predicat nominal sau a unui predicat verbal complex¹⁶.

Alături de auxiliarele morfologice de mod, de timp și de diateză, avem și auxiliare sintactice de modalitate și aspect¹⁷ (provenite din verbe predicative prin modificări semantice cu implicații sintactice, pierderea predicativității în primul rînd), categorii care pot fi exprimate și lexical cu ajutorul unor cuvinte cu sens fundamental modal sau aspectual (*a trebui, a începe*, de exemplu), care păstrîndu-și nemodificat sensul lexical își mențin, cum e și normal, proprietățile gramaticale.

Din tot ce s-a spus pînă aici rezultă că *sensurile lexicale ale unui cuvînt prezintă interes pentru gramatică, numai în măsura în care influențează relațiile de ordin gramatical. Cînd diferențele de ordin lexical nu sînt însoțite de modificarea relațiilor gramaticale ele interesează exclusiv lexicologia.*

avut posibilitatea) să mă înec, aș fi făcut-o”, enunțul nu este însă și sinonim sintactic cu ultimele două, pentru că raportul este: regentă + completivă directă în primul caz, regentă + completivă indirectă în cel de al doilea, regentă + atributivă în ultimul.

¹⁵ Trebuie analizate la fel construcțiile: *trebuie să fi ocărînd, era să cad* considerate de Gh. N. Dragomirescu moduri perifrastice.

¹⁶ Despre necesitatea extinderii termenului auxiliar a vorbit S. Pușcariu, *Limba română*, București, 1940, p. 40—41.

¹⁷ Asupra acestora ne vom opri în continuare.

Acesta este, de altfel, motivul pentru care nu putem fi de acord cu Gh. N. Dragomirescu în problema funcțiunii lui *a putea* de pe lângă un infinitiv fără *a*¹⁸.

Intrucât în sfera lexicală a verbului *a putea* „a fi în stare”, „a avea voie” nu se produce, de la construcția cu conjunctivul (*pot să scriu*) la cea cu infinitivul (*pot scrie*), nici o modificare, nu înțelegem ce factor ar putea produce între relațiile sintactice vreo schimbare.

Principiul corespondenței dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție se dovedește activ și aici, căci infinitivul îndeplinește în propoziția *pot scrie* rolul conjunctivului din fraza *pot să scriu*, deci rolul complementului direct.

Absența prepoziției *a*, imposibilitatea inserării negației între *a putea* și infinitiv, deplasarea pronumelui se, aparținând infinitivului, înaintea lui *a putea*¹⁹ pledează cel mult pentru legătura strinsă dintre regent și complinire (pe care o întâlnim și în frază la regentele insuficient lexical sau gramatical și subordonate lor) nu însă și pentru structura complexă a predicatului, deoarece și alte verbe, *a ști* + infinitiv, de exemplu, se comportă la fel, fără ca secvența să fie analizată global ca predicat.

Rolul unor auxiliare sintactice îl au și verbele *a fi* și *a avea* când au sensurile de „a trebui” și „a putea”. Intrucât aceste sensuri le dobândesc verbele în discuție numai în asociere cu un alt verb (analiza disociață duce ca și în cazul lui *a putea* „a fi posibil” la sensul și funcția fundamentală, deci la „a exista”, respectiv „a poseda” și, prin aceasta, la predicativitate) rezultă că ele sînt inseparabile în analiza sintactică, deci verbe nepredicative, cu rol de auxiliar sintactic modal pe lângă cel de al doilea verb. (Cînd *este să dai peste păcat* dacă e înainte te silești să-l ajungi, iar dacă-i în urmă stai să-l aștepți”; „hai și tu cu noi, că doar *n-am a te duce în spate*”).

În concluzie la tot ce s-a spus pînă aici rezultă că modalitatea se exprimă în propoziție și frază atît prin procedee lexicale (anumite adverbe²⁰: *poate, probabil, pesemne, chipurile* (că) etc.; unele verbe: *a vrea, a dori, a trebui, a putea*, „a fi în stare”, „a avea voie”) cît și prin procedee gramaticale și fonetice.

Procedeele gramaticale pot fi de ordin morfologic: forme temporale cu sens modal (viitorul popular cu *oi*, de exemplu), forme modale perifrastice (prezumtivul: *o fi așteptînd*) sau de ordin sintactic: auxiliarele modale *a putea* „a fi posibil”, *a fi* și *a avea* cu sens modal (*pot să cad*; cînd *este să dai peste păcat...*; *n-am a mă plinge de nimic*).

Dintre procedeele fonetice îl reamintim pe cel cunoscut: intonația.

În ceea ce privește aspectul, neconstituit în limba română, ca o categorie morfologică, acesta se exprimă fie lexical, prin cuvinte al căror sens fundamental este unul aspectual (*încep, continuu, termin* etc.), fie gramatical, prin auxiliare sintactice (unele dintre sinonimele verbelor cu sens fundamental aspectual).

Predicativ în contextul: *Dau ilori mamei*, verbul *a da* este inseparabil sintactic, deci nepredicativ în contextele: *Dele să lîpe*; *Ar da cîteodată bătrîna să-l sărute*, dar buzele-i sînt parcă-nghețate și cusute.

Pierderea sensului fundamental „a oferi” a dus, o dată cu dobîndirea noului sens, aspectual, și la pierderea vechilor proprietăți, capacitatea de a avea complement direct, de pildă. Complementul direct este complinirea lui pertinentă, cerută de sensul fundamental²¹.

¹⁸ După Gh. N. Dragomirescu *a putea* este nepredicativ numai atunci cînd este urmat de un infinitiv scurt, deoarece fapte de ordin gramatical probează legătura puternică dintre cele două verbe.

¹⁹ Argumentele gramaticale invocate de Gh. N. Dragomirescu, de altfel ca și de Valeria Guțu, în sprijinul unității celor două verbe.

²⁰ Cei care vorbesc în astfel de situații de adverbe predicative au obligația de a demonstra în ce împrejurări și datorită căror factori determinantul verbului a dobîndit proprietatea sintactică fundamentală a acestuia — predicativitatea.

²¹ Situația este întru totul comparabilă cu aceea a verbelor *a rămîne, a ajunge, a sta, a ieși*, folosite și ca verbe copulative, nepredicative deci.

O analiză disociată de tipul: *dece* (predicat al regentei) + *să țipe* (subordonată completivă) este cu neputință de operat, pentru că ne duce, ca și în cazul celorlalte auxiliare sintactice, la un alt sens decât cel rezultat din sintagmă, anume la sensul fundamental „a oferi”, ca atare la anularea semnificației enunțului dat.

În încheiere ținem să precizăm că nu sensul abstract din punct de vedere ontologic prezintă interes în problema nepredicativității verbelor (*a începe*, *a vrea*, *a părea*, *a trebui* etc., deși abstracte din acest punct de vedere sint totuși predicative), ci modificările semantice cu consecințe de ordin gramatical (cf. auxiliarele morfologice în raport cu verbele predicative *a fi*, *a avea* și *a vrea* sau auxiliarele sintactice în raport cu verbul de bază: *a ajunge*, *a rămâne*, *a sta*; *a fi*, *a avea*, *a putea* etc.).

Interpretat așa cum se cuvine, criteriul semantic nu poate fi ignorat în analiza gramaticală, sintactică mai ales.

INTEGRAREA SOCIO-CULTURALĂ A MOLDOVENILOR REZIDENȚI ÎN BUCUREȘTI

DE

MARILENA TIUGĂN

Societățile urbane contemporane — conglomerate de populație provenită din regiuni geografice și lingvistice diferite — nu sînt dominate de o cultură simplă și unificată, ci de sub-culturi variate, fiecare cu istoria ei și perspectivele ei de evoluție. Ele nu au un sistem social unitar, fiind alcătuite din diferite comunități, fiecare cu propria ei configurație, — așa încît orașele se definesc drept *complexe de comunități*.

Integrarea socială, în condițiile urbanizării, înseamnă adaptarea grupurilor de imigranți la noul mediu social și presupune însușirea — de către aceștia —, a valorilor și normelor ansamblului urban. *Integrarea urbană* devine, astfel, o cale de rezolvare a contradicției dintre constituirea unui nou mod de viață și normele și valorile socio-culturale de tip tradițional/nativ.

Din punct de vedere socio-cultural, orașul București ilustrează conceptul mult utilizat de sociologia contemporană, de *plural society* (Gumperz 1977). Cu alte cuvinte, nu se poate vorbi despre o „comunitate cultural-lingvistică București”, ci de un *ansamblu socio-cultural coerent*, în structura căruia se identifică o serie de comunități lingvistice.

Asemenea tuturor marilor orașe, Bucureștiul a avut mereu o populație amestecată. Creșterea continuă a populației capitalei se explică, într-o mai mică măsură, prin sporul natural, și într-una mai mare, prin *afluxul de elemente noi*, venite „de la țară” și din celelalte orașe. De la începuturile ei, sub Vlad Tepeș, și pînă astăzi, capitala a fost un puternic centru de atracție a forței de muncă, datorită posibilităților sporite pe care le oferea în toate domeniile.

Nu se știe precis cînd și în ce condiții s-a instalat în București *colonia de moldoveni*. Se știe, însă, că ei au dat numele lor atît unui „deal”, din partea de miazăzi a orașului, cît și unei biserici. Trei documente inedite, din *3 martie 1646*, *23 mai* și *18 ianie 1650* amintesc de o vie „în Dealul Moldovenilor”. Mihai Cantacuzino (în *Istoria Valahiei*) notează, printre bisericile bucureștene, și una de lemn numită „Moldoveni” (1768). Oricum, în prezent, moldovenii din București reprezintă 21% din populația stabilă a orașului² și se constituie

¹ Cf. definiția propusă de Gumperz (1968).

² Valorile statistice utilizate sînt rezultatul unui studiu sociodemografic realizat în 1970, la scara municipiului București, de către Laboratorul de Sociologie Urbană al CPMB. Programele

într-o *comunitate cultural-lingvistică primară* (=CLP) — alături de CLP a ardelenilor, CLP a oltenilor și, bineînțeles, de nucleul nativ (Tiugan 1980 a).

Integrarea socio-culturală a grupului de imigranți moldoveni din București poate fi urmărită din cel puțin trei perspective: 1. perspectiva socială; 2. perspectiva structurii populației active; 3. perspectiva lingvistică.

1. *Perspectiva socială*. În sociologia contemporană, orașul este conceput ca un fenomen de *regionalizare a spațiului social* (Bădescu, Radu 1980), a cărui principală trăsătură, *mișcarea urbană* (idem) implică: distrugerea individualității, unidimensionalizare, reducerea diferențelor, standardizare.

Reacția locuitorilor, în general, și a imigranților, în mod special, este *realizarea unor forme comunitare* în cadrul urban, de tipul VECINĂTĂȚILOR. Orașul mare generează pierderea individului în întreg, însingurarea, anonimatul. *Vecinătatea* îi permite să se regăsească, să se cunoască prin raportare cultural-afectivă la ceilalți.

CLP oferă doar cadrul teoretic și de referință al analizei lingvistice. Realitatea efectivă pe care o acoperă termenul nu satisface definiția CL, nici din punctul de vedere al frecvenței contactelor sociale și verbale, nici din punctul de vedere al existenței, în fapt, a unui set comun — stabilit și acceptat ca atare, — de norme socio-culturale. În plus, existența reală a unei *conștiințe de grup*, în legătură cu apartenența „la o comunitate”, este greu de verificat. De aceea, cercetarea noastră s-a concentrat, într-o primă etapă, asupra CLS (secundare) — etichetă sub care am reunit grupări semnificative de populație, de tipul *vecinătăți*.

Din punct de vedere metodologic, vecinătățile au fost stabilite pentru fiecare grupare alcătuită din cel puțin 20 de *nuclee familiale endo-grupate*, rezidente în interiorul aceleiași circumscripții electorale (Dumitru 1973; Tiugan 1977).

În acest fel, pentru grupul imigranților moldoveni, am identificat un număr de 22 CLS.

Deoarece grupul de moldoveni rezidenți în București reprezintă o CL, comportamentul verbal al membrilor acestei C este *socio-cultural relevant* numai (sau, în primul rând) la nivelul comunității. Numai la acest nivel ei se manifestă în mod complet și suferă influența socialului în forma sa cea mai concretă iar utilizarea unei mărci dialectale poate furniza unele informații referitoare la identitatea socială a indivizilor.

În interacțiunea cu *outsider-i* culturali rezidenți în limitele aceluiași teritoriu administrativ, utilizarea de trăsături dialectale native poate fi examinată dintr-o perspectivă mai largă, accentul căzînd nu pe aspectul sociologic al actului comunicativ, ci pe *conținutul său etnologic*. În interacțiunea cu *outsider-i* culturali, *alegerea lingvistică* (între registre ale variantei standardizate și repertoriul dialectal) nu simbolizează, în primul rînd relații sociale.

Language shift/dialect switching, în comportamentul indivizilor rezidenți în afara limitelor comunităților sau zonelor dialectale native, sistematic corelată

pe care le-am folosit au fost: (8): *Populația totală după durata șederii în capitală și mediul de proveniență*; (13): *Populația totală după județul în care s-a născut și durata șederii în capitală (pe sexe)*; (23): *Populația imigrantă (născută în afara municipiului București) pe regiuni istorice de proveniență și durata șederii în capitală*.

cu structura discursului, oferă perspective sugestive asupra *motivațiilor sociale* aflate la baza *conservării sau părăsirii* dialectului, în societățile urbane.

Abordarea *loialității cultural-lingvistice*, în acest tip de determinare culturală, evidențiază mai real procesele de adâncime aflate la baza acestui sentiment de grup (Weinreich 1968) : momentul în care el apare ' se manifestă ; specificitatea tendinței de propagare ; direcția de propagare.

Vecinătatea ne apare, astfel, ca un opus al orașului în ansamblu și devine *factor efectiv al integrării* ; este o modalitate defensivă a individului în raport cu o formă necontrolată³.

2. *Perspectiva structurii populației active*. La acest nivel, integrarea se realizează într-o multitudine de forme, în primul rînd în funcție de pozițiile pe care individul le-a deținut în interiorul grupului social *înainte de emigrare*. De fapt, imigrantul încearcă să păstreze, în societatea în care vine, rolul social pe care l-a deținut în societatea nativă. Incompatibilitatea de structură a mediilor rurale față de mediul urban dă naștere unui anumit mod de concepere a relațiilor sociale cu mediul în care se vor integra. De cele mai multe ori, asistăm la o suprapunere rigidă a statutului social rural și a celui urban, fapt care stimulează o serie de *atitudini* culturale, lingvistice (în general, comportamentale) specifice.

CLP a moldovenilor este, f o r m a l *, *perfect integrată* structurii nucleului nativ, în sensul că am calculat, pentru membrii acestei CLP, atît în cazul imigranților propriu-ziși, cît și în cazul indivizilor născuți în București (în familii de imigranți), o scară de statut identică cu aceea calculată pentru nucleul nativ (Tiugan 1977 ; 1980 a), și anume : 3,5 — 8 ; 8—21 ; 21 — 35 ; 35 — 42 ; 42 — 50,1.

Aceste scări de statut sînt utile, în primul rînd, deoarece ele permit o *ordonare obiectivă — controlată* a grupurilor sociale și dau posibilitatea unei *abordări concrete* a complexității deosebite cu care este confruntat cercetătorul ; ele facilitează analiza mediilor restrînse în care se materializează comportamentele și se stabilesc interacțiunile.

CLP a moldovenilor din București cuprinde două grupuri principale :

I. Imigranții propriu-ziși ;

II. Indivizii născuți în București (în familiile imigranților).

Aceste două grupuri au următoarele diviziuni :

I1 — imigranți între 1930—1950 (peste 70 de ani) ;

I2 — imigranți între 1955—1966 (peste 60 de ani) ;

I3 — imigranți după 1975 (30—35 de ani) ;

IIa — indivizi născuți în perioada 1935—1950 ;

IIb — indivizi născuți în perioada 1960—1970 ;

IIc — indivizi născuți după 1975.

³ Importanța vecinătăților pentru ecologia orașelor este atestată și de preocupările tot mai frecvente pentru acest mod de „așezare și viețuire“, manifestate în programele de *planificare socială a orașelor* (cf. Mumford 1971).

⁴ La această stare de fapte contribuie, într-o măsură considerabilă, și *conștiința vechimii locuirii în București* a grupurilor de moldoveni. Precizăm că, pentru *informatorii noștri*, această vechime nu se limitează la cele două generații al căror comportament a fost abordat de noi. Mulți dintre informatori — nu neapărat aparținînd „elitei“ — datează vechimea imigrării moldovenilor, cel mai recent, „în jurul lui 1800“. Pentru a fi corect apreciată, loialitatea cultural-lingvistică a imigranților trebuie privită și discutată și din această perspectivă.

Distribuția generală a indivizilor în interiorul CLS se face conform tiparelor: *I1 + I1a; I2 + I1b*. (Cazul I3 nu a fost considerat relevant.) Din punct de vedere formal, aceste microgrupuri se definesc în același fel: *generația imigranților + generația indivizilor născuți în București*. Toate rețelele familiale pe care le-am investigat și care au intrat în eșantionul reprezentativ final au avut aceeași structură. *Separarea comportamentală* se face, însă, după *locul nașterii*.

3. *Perspectiva lingvistică*. Examinarea și corelarea primelor două perspective permite o înțelegere limpede a comportamentului cultural-lingvistic al grupului de imigranți de care ne ocupăm.

În situațiile de *contact lingvistic continuu și intensiv*, indivizii devin mai repede conștienți de particularitățile graiului nativ; în acest tip de determinare, uzajul unui anumit cod lingvistic (în cazul nostru, recurgerea la tiparele lingvistice native) devine *simbol al identității grupului*.

Observarea comportamentului verbal al imigranților moldoveni rezidenți în București — *organizați în CLP* — dintr-o perspectivă socio-culturală mai largă, pare mai la îndemina vorbitorului neantrenat, deoarece *imigranții aduc cu ei și păstrează mai ales acele trăsături dialectale considerate capabile să îi izoleze mai precis*, în comparație cu zonele dialectale vecine, sau cu contextul cultural-lingvistic nou, în care *se integrează formal*.

Pentru imigranții moldoveni se poate vorbi despre o loialitate lingvistică autentică, în primul rând, deoarece, deși *formal* ei sînt perfect integrați structurii și ierarhiei socio-economice a nucleului nativ, integrarea cultural-lingvistică nu urmează același tipar. Selectarea trăsăturilor lingvistice care vor fi menționate în noul mediu cultural este un proces conștient, controlat. Acești indivizi nu utilizează elemente proprii graiului nativ pentru că nu ar ști să se exprime altfel. O fac pentru că *așa vor*. O dovadă în acest sens este faptul că „elita” nu evită unele particularități dialectale nici în contexte interacționale formale. În plus, trăsăturile dialectale pe care le-am înregistrat nu aparțin categoriei de „fapte de limbă populară sau vorbită” (Vulpe 1967).

Perspectiva lingvistică urmărește, pe de o parte, uzajul *curent* și, pe de altă parte, *reacțiile secundare* (Bloomfield 1944) ale vorbitorilor (consemnate cu ajutorul unor *chestionare de comportament*, din care, în mod special, rețin atenția răspunsurile la întrebările: (7) : *Utilizați graiul nativ și în interacțiunea cu membri ai altor CLS ? / CLP ?*; (8) : *Credeți că e bine / trebuie să continuați să utilizați graiul nativ ? de ce ?*

În ceea ce privește *particularitățile dialectale native* înregistrate, în mod consecvent, în vorbirea imigranților moldoveni din București, vom insista mai ales asupra acelor care apar, pe de o parte, în vorbirea „elitei”, și pe de altă parte, în vorbirea *copiilor* (Tiugan 1980a; 1980b).

Grupul „elitei” (Landecker 1960) este reprezentat, în ierarhia formală stabilită de noi, de grupul 3,5 — 8.

Grupul *copiilor*. Părinții acestor copii sînt, în eșantionul nostru, grupul indivizilor născuți în București, I1a = 35 — 40 de ani — indivizi socializați atît în varianta standardizată a limbii cît și în dialect. Acești copii au suferit, și ei, o *dublă socializare primară* (acasă — în limba standard, de cele mai multe ori; „la țară” — numai în dialect).

În mod preferențial, am selectat copii-băieți, între 14 — 17 ani (Tiugan 1979; 1980b).

Pentru grupul „elilei” am notat următoarele *variabile* (am avut în vedere: stilul cazual, stilul îngrijit, contextul partener outsider):

1. închiderea lui *e* final, neaccentuat (*cărni, ardi* etc.);
2. închiderea lui *e* în cuvinte neaccentuate în frază (*di, pi, pintru, pisi* etc.);
3. închiderea lui *ă* final la *â* (*mâmă, căsă, limbă* etc.);
4. tratamentul lui *ă* medial protonic $> a$ (*barbăt, matușă* etc.);
5. *e, i > â, î* după consoanele *s, z, ș, j, ț, r* (*singur, zluă, țin, răși* etc.);
6. *ea > a* în același context (*sără, găscă* etc.);
7. *i* etimologic păstrat, neevoluat la diftongul *iî* (*mîni, pîni* etc.);
8. *e* corepunzător diftongului *ea* final accentuat (*vid'ê, s-o pu'ê* etc.);
9. fricativizarea africatelor *č, ġ > š, ž* (*šer, dūlši, žer* etc.);
10. exprimarea G—D (respectiv, atributul substantival și complementul indirect) prin structuri prepoziționale de tipul: *la + Ac.*;
11. forma invariabilă a articolului genitival *a* (în loc de *al, a, ai, ale*);
12. forma unică *o* a auxiliarului *a avea* la persoana a III-a singular și plural, în formele de perfect compus;
13. utilizarea infinitivului în contexte în care, în limba literară, este utilizat conjunctivul (*verb + verb la infinitiv*).

În *Tabelele nr. 1 și nr. 2* prezentăm procente calculate pentru frecvența de ocurență a acestor variabile, în vorbirea adulților — din „elită” (1) —, comparativ pentru tipurile de CLS I1 + I1a; I2 + I1a; și în vorbirea copiilor (2), din CLP.

În general, nu am înregistrat în mod sistematic, în vorbirea copiilor, variabilele morfo-sintactice: 10, 11, 12, 13.

Înregistrarea vorbirii copiilor este o modalitate de evidențiere a relațiilor dinamice dintre generații, pe de o parte, și a reacției copiilor la un anumit tip de socializare primară, pe de altă parte.

Datele înregistrate, în repertoriile curente ale copiilor, pun în evidență importanța *tipului de comunitate* în care trăiește copilul. Se pare că acești copii au, deja, o conștiință dialectală. Forța integratoare a micro-comunității este mai puternică decât aceea a strategiilor interpersonale de socializare utilizate în familie — pe de o parte —, și decât aceea a strategiilor rețelelor instituționalizate (= *școală*) — pe de altă parte. Marea majoritate a acestor copii vor deveni un alt grup I2 + I1b, grup al cărui comportament va fi identic — ca structură și orientare —, cu acela al părinților. Copiilor le este imposibil să devină monolingvi autentici; ei vor continua să fie *bilingvi*. „Moartea” dialectului nu se produce deoarece părinții *continuu* să le transmită copiilor modalitatea lor nativă de vorbire, la un nivel esențial, nivelul *parole*.

Răspunsurile la *Chestionarul de comportament* evidențiază: situația *actuală a graiului* „transplantat”; *direcția evoluției* sale, cu ale cuvinte, *șansele de supraviețuire* ale acestuia, într-un context socio-cultural nou, profund diferit.

În *Tabelele nr. 3 și nr. 4* am notat răspunsurile-comentarii ale adulților (3) și ale copiilor (4) din CLP a moldovenilor din București.

Datele consemnate în cele două tabele (nr. 3 și nr. 4) pot fi rezumate, în general, astfel: 1. În cazul tuturor imigranților, răspunsul a fost afirmativ. Remarcăm că informatorii-bărbați sînt, de regulă, mai dispuși la generalizarea uzajului nativ într-un context comunitar mai larg (și CLP) față de numai CLS, la informatorii-femei. Comentariile informatorilor reliefează, în principiu, două aspecte: — conștiința continuității culturale (*asa vorbesc toți*

Variabilă	Grup social CLS	Sex	Factor de variabilitate					
			Stil îngrijit		Stil casual		Partener outsider	
1	3.5-8	b	25%	—	37%	—	12%	—
		f	25%	—	37%	—	12%	—
2		b	36%	18%	36%	29%	30%	—
		f	36%	28%	36%	46%	30%	—
3		b	36%	18%	36%	29%	30%	—
		f	36%	28%	36%	46%	42%	—
4		b	36%	18%	36%	29%	3%	—
		f	36%	28%	36%	46%	3%	—
5		b	39%	—	44%	8.5%	30%	—
		f	50%	—	55%	8.5%	42%	—
6		b	39%	—	44%	—	30%	—
		f	50%	—	55%	—	42%	—
7	I ₁ + II-a	b	*	}		—		
	I ₂ + II-a	f	}	—		—		
8		b	}	—		—		
		f		}		}		
9		b	—	—		—	—	
		f	—	—		—	—	
10		b	—	}		—	}	
		f	—	—		—	—	
11		b	—	}		—	}	
		f	—	—		—	—	
12		b	}	—		—	—	
		f		—		—	}	
13		b	49%	36%	63%	22%	29%	38%
		f	52%	26%	45%	48%	16%	—

(Tabelul nr. 1)

* Acoladele indică uzajuri generale nediferențiate în mod semnificativ.

ai noștri; te simți ca acasă; e bine să știi de unde vii etc.); — atașamentul față de graiul / cultura nativă (*e la fel de frumos* etc.); 2. răspunsurile copiilor confirmă și întăresc atitudinile adulților. Vârsta lor nu ne dă dreptul de a le atribui o conștiință cultural-lingvistică efectivă. Important de relevat este faptul că ei își însușesc atitudinea transmisă de părinți / bunici (*așa zice bunica; așa zice mama* etc.), fapt care afirmă, o dată în plus, rolul socializării primare în asigurarea continuității cultural-lingvistice; această atitudine nu este „corectată” în urma contactului socializator cu rețelele mass-media și cu diferitele medii instituționale frecventate.

Concluzii. Deși rezidenți în zona lingvistică București de mai multe generații, membrii CLP a moldovenilor utilizează frecvent particularități de grai proprii zonei native. Imigranții au adus cu ei un set de trăsături lingvistice

Informatori- copii Grup social al părinților	Variabilă	Frecvență de ocurență
3,5-8	1	—
	2	30%
	3	20%
	4	—
	5	31%
	6	—
	7	—
	8	26,5%
	9	46%
8-21	1	—
	2	29%
	3	29%
	4	—
	5	38,5%
	6	—
	7	—
	8	17%
	9	48%
21-35	1	—
	2	35,5%
	3	35,5%
	4	—
	5	56,5%
	6	—
	7	—
	8	22,75%
	9	43%
35-42	1	—
	2	15%
	3	15%
	4	—
	5	40%
	6	—
	7	—
	8	14%
	9	41%
42-50,1	1	—
	2	3,5%
	3	3,5%
	4	—
	5	19,5%
	6	—
	7	—
	8	19,5%
	9	36%

(Tabelul nr. 2)

Grup social	Sex	Chestionar	
		(7)	(8)
3,5— 8	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; așa vorbesc toți ai noștri ;
8 —21	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; te simți ca acasă ;
21 —35	b	da ; CLS ; CLP	da ; e la fel de frumos ;
	f	da ; CLS	da ;
35 —42	b	da ; CLS ; CLP	da ;
	f	da ; CLS	da ; e bine să știi de unde vii ;
42 —50,1	b	da ; CLS	da ;
	f	da ; CLS	da ;

(Tabelul nr. 3)

Grup social	Sex	Chestionar	
		(7)	(8)
3,5— 8	b	CLP	da ;
	f	CLP	da ; e mai frumos să spui povești așa
8 —21	b	CLP	da ;
	f	—	da ; e frumos
21 —35	b	CLS	da ; așa zice b u n i c a
	f	—	da ; e mai dulce ; sună ca a c a s ă ;
35 —42	b	CLS	da ;
	f	—	da ; așa zice m a m a ;
42 —50,1	b	CLP	da ;
	f	—	da ; e mai frumos ;

(Tabelul nr. 4)

care s-au menținut în *repertoriile lor curente*. Ele apar în interacțiunea cotidiană, în toate stilurile și tipurile de determinări contextuale.

În cazul special al imigranților, persistența trăsăturilor dialectale native nu trebuie asociată în nici un fel cu eventuale granițe dialectale care ar putea deveni *s o c i a l e* (Kurath 1939). Etichetarea unui set de trăsături dialectale drept sociale nu ne dă și posibilitatea de a stabili *condițiile reale care stimulează conservarea lor*. În interiorul societăților urbane diferențele dialectale, când se mențin în mod evident, *pot avea* capacitatea de a transmite *unele* informații socio-culturale, dar *nu au vreo funcție expresă de semnalizare socială*.

Identitatea socială și proveniența geografică a imigranților sînt două aspecte a căror strictă corelare determină, de obicei, o viziune schematică și, în același timp, eronată, asupra personalității acestora.

Examinarea situației socio-culturale a orașului București a pus în evidență importanța abordării *pluralității culturale* — ca factor esențial în definirea comportamentului sociolingvistic al membrilor comunităților care intră în componența demografică a conglomeratelor urbane, în general.

În mediul nou în care se integrează, imigranții își modifică destul de greu competența cultural-lingvistică și, atunci cînd o fac, ei doar se raportează la modelele de comportament ale societății care îi primește, și din care doar se inspiră (Sobrero 1973; 1974).

Simptomatică pentru realitatea pe care o definește este tendința de integrare, mai marcată, a indivizilor din generația mai în vîrstă (vezi valorile calculate pentru frecvența de ocurență a unor variabile, la membrii grupului I2 + IIb), în plus, constatarea că *integrarea nu se continuă la infinit*. La ultima generație (și la copii) acceptarea necondiționată a modelului cultural-comportamental local se transformă, treptat, în alternativă radicală între biculturalism/bilingvism și monoculturalism/monolingvism, „conflict” dublat de necesitatea imigrantului de a-și exprima propriile experiențe, intenții etc., în anumite situații.

Definitoriu pentru integrarea grupului de moldoveni din București este caracterul său pur formal.

Acest tip de *a treia cultură* (Grassi 1979) — din punctul nostru de vedere, *sub-cultură* — evidențiază vitalitatea deosebită a elementului cultural-dialectal transplantat într-un mediu cultural nou, fundamental diferit. Ea are la bază sentimentul puternic al loialității cultural-lingvistice a vorbitorilor proveniți din zone geografice diferite și subliniază caracterul calitativ-superior al modului în care se produce, în prezent, integrarea într-un mediu cultural nou — acest proces respingînd, de la început, atitudinea de negare și abandonare fără discernămint a culturii native.

Din această perspectivă, tipul sub-cultural care definește existența socio-culturală a grupurilor de imigranți moldoveni din București se constituie în *element component al universului cultural complex al societății urbane*. Spre deosebire de o întreagă serie de cercetări similare (vezi, de exemplu, Grassi 1979) care se declară „deschise, nefinalizate” — întrucît nu formulează un răspuns acceptabil la întrebarea care se pune în situații de tipul celei descrise și anume: imigrația antrenează dispariția culturilor rurale, urbanizate, sau, dimpotrivă, asistăm la existența și persistența, cel puțin temporară, în interiorul orașului, a unei pluralități de culturi —, cercetarea noastră propune un răspuns cert: imigrația devine o modalitate de afirmare culturală a grupurilor de populație care se instalează în societățile urbane industrializate.

Pentru un oraș cum este Bucureștiul, problema variației lingvistice este una *axiomatică*. Ceea ce trebuie reținut este că, pentru a fi relevantă, această variație lingvistică trebuie abordată la niveluri *intra-comunitare*. Felul în care variația lingvistică se manifestă la aceste niveluri pune în evidență modalitățile efective și șansele integrării socio-culturale ale grupurilor de imigranți care alcătuiesc, în majoritatea cazurilor, compoziția demografică a orașelor.

BIBLIOGRAFIE

- BĂDESCU, I., N. RADU — *De la comunitatea rurală la comunitatea urbană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- BLOOMFIELD, L., 1944 — *Secondary and tertiary responses to language*, în „Language”, 20.
- DUMITRU, FL., 1973 — *Înregistrarea selectivă a populației stabile în orașul București*, în „Viitorul Social”, II, 2.
- GIURESCU, C., 1966 — *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură.
- GRASSI, C. 1979 preprint — *Ville et campagne dans la sociolinguistique italienne*.
- GUMPERZ, J. J. 1968 — *The speech community*, în David L. Sills (ed.), „International Encyclopedia of the Social Sciences”, vol. IX, New York : The Macmillan Company & Free Press.
- GUMPERZ, J. J., 1977 preprint — *The role of dialect in urban communication*.
- KURATH, H., 1939 — *Handbook of the linguistic geography of New England*, Providence : The Brown University.
- LANDECKER, W. S., 1960. — *Class boundaries*, în „American Sociological Review”, 25.
- MUMFORD, L., 1971 — *La città nella storia*, în Gianfranco Elia (ed.), *Sociologia urbana*, Milano.
- SOBRERO, A., 1973 — *L'integrazione linguistica in giovani immigranti*, în „Parole e Metodi”, 6.
- SOBRERO, A., 1974 — *Note sulla dinamica del passaggio dal dialetto alla lingua in un quartiere urbano*, în vol. *Dal dialetto alla lingua*, Pisa : Pacini Editore.
- TIUGAN, M., 1977 — *Sociolinguistic analysis of a phonological variable*, în RRL, XXII, 4.
- TIUGAN, M., 1979 — *The role of dyadic interaction in primary socialization*, în RRL, XXIV, 3.
- TIUGAN, M., 1980 a — *Passive bilingualism in an urban community*, în CLTA, XVII, 1.
- TIUGAN, M., 1980 b — *Primary socialization and behavioural type*, în RRL, XXV, 5.
- VULPE, M., 1967 — *Fapt dialectal și fapt popular*, în SCL, XVII, nr. 4.
- WEINREICH, U., 1968 — *Languages in contact. Findings and methods*, The Hague, Paris : Mouton.

THE SOCIO-CULTURAL INTEGRATION OF THE MOLDAVIAN IMMIGRANTS IN BUCHAREST

ABSTRACT

„Cities”, especially the big ones could not be defined by a (socio-) cultural continuity. These urban societies have just a (socio-) demographic effective existence. From a socio-cultural point of view they represent complexes of communities. Bucharest is an illustrative proof thereof.

In the City of Bucharest a number of *Primary Speech Communities* have been identified, the primary speech community of the Moldavian being one of them. This PSC is characterized by a strong feeling of *language loyalty*, a fact having serious consequences at a behavioural level (not only linguistic but also cultural) for each Moldavian immigrant.

Our research focused on the linguistic features recorded in the speech of a representative sample.

Different types of *secondary reactions* have also been pointed out (as well as their cultural implications).

The main conclusions of the paper are as follows:

— the Moldavian immigrants in Bucharest have the consciousness of their linguistic and cultural continuity;

— language loyalty as well as cultural loyalty are the main factors stimulating the conscious creation of a Primary Speech Community;

— the approach of everyday usage of the immigrants in the urban industrialized centers could be one of the ways to establish the minimal inventory of representative linguistic features for a given linguistic (and cultural) area (i.e. the native area of the immigrants).

*Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, str. Nikos Beloiannis, nr. 25*

G. IVĂNESCU, INDO-EUROPENIST

IOANA COSTA*

La începutul penultimului deceniu al secolului trecut apărea tomul *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*¹, la Editura Didactică și Pedagogică din București, pus sub egida Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Însemnătatea volumului se fundamentează în mai multe planuri, dintre care menționăm aici trei: ca eveniment necesar legat de disciplina universitară a lingvisticii comparate indoeuropene; ca valorificare, de asemenea necesară, a cursului lui Theofil Simenschy, într-un demers de o exemplară onestitate științifică; ca definire a aportului personal la indo-europenistică, la cea românească în primul rând.

1. Indo-europenistica românească

Începuturile indo-europenisticii românești au ca dată oficială ziua de luni, 14 octombrie 1874 (Poghirc 1968: 64–65), reprezentând inaugurarea cursului liber de „filologie comparativă” încredințat de ministrul de atunci al învățământului, Titu Maiorescu, lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, pentru care fusese creată catedra respectivă la Universitatea din București. Înființarea catedrei a fost parte componentă a unui proiect de programă de studiu supus aprobării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în faza premergătoare întemeierii Universității din București (1864). Abordarea acestei discipline relativ noi era răspunsul coerent la includerea unei catedre de indo-europenistică în cele mai multe dintre universitățile mari ale lumii. Vreme de aproape treizeci de ani, Hasdeu s-a ocupat de gramatica comparată a limbilor indoeuropene în planul didactic universitar și în planul cercetărilor personale. Avea, poate, un singur precursor: Ioan Budai-Deleanu (Poghirc 1968: 127–128), care, fără legătură cu o abordare universitară a disciplinei, alcătuiuse *Tabele comparative*, unde folosea exemple din afara spațiului obișnuit atunci, cel

* Universitatea din București, Departamentul de Filologie Clasică, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, România.

¹ Am respectat opțiunea ortografică a autorului (*indoeuropean*) în titluri și citate, recurgând însă în textul articolului nostru la forma uzuală în prezent (*indo-european*).

romanic, stabilind cca 300 de etimologii slave, făcând primele apropieri de albaneză, relevând împrumuturi germanice, maghiare. Cercetările lui Budai-Deleanu au rămas însă fără ecourile meritate, dintr-un motiv obiectiv: nu au trecut de stadiul de manuscris, fiind necunoscute publicului și cercetătorilor epocii (așa cum s-ar fi întâmplat și în privința cursului ținut de Simenschy, vezi *infra*, dacă nu ar fi fost publicat în 1981 de Ivănescu). Hasdeu este așadar creatorul disciplinei, punctul inițial al tradiției comparatiste în cultura română; a fost, și în acest domeniu, un cercetător solitar, cu tot ceea ce implică un statut aparte: efortul de a-și egala confracții în plan mondial, recunoașterea (atunci când a existat) a rezultatelor personale remarcabile, cu nimic mai prejos de acelea din mari centre universitare, dar și absența unei veritabile școli pe care să o fi creat. Cicerone Poghir, filolog clasic și indo-europenist el însuși, cel care s-a apropiat cu finețe și precizie de Hasdeu, își încheia capitolul dedicat dimensiunii de indo-europenist a savantului cu o observație memorabilă: momentul inițial al comparatisticii românești a fost deopotrivă „și cel mai înalt nivel pe care l-a atins ea vreodată” (Poghir 1968: 149), tot așa cum literatura greacă începe cu propria sa culme, epopile homerice.

Volumul publicat de Ivănescu în 1981 pune în circulație cursul de lingvistică indo-europeană elaborat de Theofil Simenschy și ținut vreme de un deceniu, între 1939 și 1949, la Universitatea din Iași, unde se crease o catedră dedicată acestei discipline, avându-l ca titular pe Simenschy. Lucrarea are rolul, indicat explicit în primul paragraf al *Prefetei*, de a umple un gol, în condițiile în care de la publicarea *Elementelor de lingvistică comparată indoeuropeană* a lui Iuliu Valaori, titularul catedrei de la Universitatea din București, trecuse mai mult de o jumătate de veac (București, 1924). Avea să mai treacă un lustru și mai bine până la apariția volumului de dimensiuni medii, dar complet în structura lui, ieșind din coordonatele stricte ale unui curs universitar pentru a pune la îndemâna unui public tot mai numeros, câștigat de amploarea acestei științe, „informații privind cultura materială și spirituală, precum și limba populației ai cărei urmași, pornind de pe un teritoriu mult mai restrâns, au cucerit Europa și o mare parte a Asiei în milenii III–I î.e.n., dând naștere unora dintre cele mai strălucite civilizații ale lumii vechi: cea grecească, cea romană, cea indiană, cea persă” (Wald, Slușanschi 1987: 5). Volumul, purtând titlul – deopotrivă corect și atrăgător – de *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, a fost publicat de Lucia Wald și Dan Slușanschi, în colaborare (pentru partea de armeană) cu Francisca Băltăceanu: se întâmpla la mijlocul anului 1987, când înceta din viață G. Ivănescu.

2. Simenschy, editat de Ivănescu

Felul în care a înțeles Ivănescu să publice volumul care are înscrise pe copertă numele a doi autori, Simenschy și Ivănescu, este în sine o lecție de probitate științifică și de precizie în separarea contribuțiilor celor doi. Cele trei

pagini dense ale *Prefetei* anunță această abordare, pe care o regăsim apoi, cu consecvență, de la un capitol la altul. Textul de la care pornește (vezi Simenschy, Ivănescu 1981: 4) este manuscrisul „incomplet și nedefinitiv” al lui Simenschy, pe care Ivănescu își grefează „completările și modificările”. Distanța firească dintre doi savanți este indicată tranșant („câteodată păreri mele nu concordă cu ale sale, în problemele discutate de dânsul”), cu o elegantă precizare („în genere, opera de față se prezintă unitară, cu toate că este rezultatul muncii a doi cercetători”), dezvoltată pe parcursul unui întreg paragraf, în care se arată ce îi unește „din punctul de vedere al teoriei generale”. Divergențele terminologice sunt precizate cu fermitate, dar și cu nuanțările care explică armonizarea expunerii. La cei doi indo-europeniști există distincția, cu minus la Simenschy și cu plus la Ivănescu, între sunet și fonem, între fonetică și fonologie (sau fonemică). Pornind de aici, Ivănescu poate accepta totuși fără rezerve modalitatea în care Simenschy abordează sunetele indo-europene (*ibidem*). Amândoi folosesc unitar sintagma „indo-europeana primitivă” (pentru ceea ce acum este indicat mai degrabă prin „proto-indo-europeană”, chiar dacă există specialiști, ca de exemplu Slușanschi, care folosesc ambii termeni, cu o distincție temporală, rezervând „indo-europeana comună” pentru faza lingvistică ce a precedat nemijlocit despărțirea în limbile indo-europene individuale). Între abordările de ansamblu, teoretice, ale lingvisticii comparate, probabil cel mai însemnat punct de vedere comun este cel asupra limbajului, în dimensiune „antropologică (adică psihologică, logică, etnică) și istorică” (*ibidem*: 5).

Perspectiva românească este o componentă constantă a volumului Simenschy, Ivănescu 1981, într-o continuare a cercetărilor anterioare și într-o firească așezare în ceea ce definește indo-europenistica noastră. Pentru a lua ca repere cele două etape menționate mai înainte, Hasdeu și volumul Wald, Slușanschi 1987, putem aduce în discuție preocupările celui dintâi în domeniul încadrării limbii române în plan indo-european și convingerea celor doi autori ai volumului din 1987 că „discutarea serioasă a problemelor privind substratul geto-dacic al limbii române nu poate să aibă loc decât în lumina principiilor, metodelor și descoperirilor științifice ale indo-europenisticii, singura capabilă să lărgască orizontul cercetării originilor limbii române dincolo de definirea stratului esențial latin și de delimitarea înrudirilor nemijlocite cu albaneza” (Wald, Slușanschi 1987: 6). Revenind la cel dintâi, merită subliniată încă o dată distanțarea de o raportare a studiului limbii române exclusiv la latină sau la limbile romanice, cu consecința emiterii unor concluzii false, ce nu luau în calcul, alături de componenta latină, elementul autohton, influențele slave, grecești, germanice, și nici pe cel ne-indo-european (din spațiul fino-ugric)².

² Hasdeu, *Principie de filologie comparativă ario-europeană, cuprinzând grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiune la istoria limbei române. Curs ținut la Facultatea de litere și filosofie din București*, t. I, *Istoria filologiei comparative*, București, 1875, nr. 1, p. 1–32; nr. 2, p. 33–64; nr. 3, p. 65–95; nr. 4, p. 67–108; vezi Poghir 1968: 128–129.

Contribuția majoră a lui Ivănescu la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, așa cum reiese vădit din cuprinsul volumului (care înregistrează inițialele autorului fiecărui capitol/subcapitol) și din explicațiile oferite în *Prefață*, este capitolul extins (p. 25–144) al părții întâi: *Istoricul lingvisticii indoeuropene*. Aici își au locul lor bine definit (p. 94–96; la care se adaugă paragraful final al *Prefetei*, cu o aducere în prezentul anilor 1980) acei *Indoeuropeniști din România* care au marcat fundamentarea disciplinei, de la Iuliu Valaori (titularul Catedrei înființate pentru Hasdeu) până la George Giuglea și N. Marinescu.

3. Istoricul disciplinei

Ne-am obișnuit să ne apropiem de diversele științe/discipline de studiu răsfoindu-le mai întâi istoricul, care are mereu ceva din povestea pasionantă a drumului parcurs de om în căutarea adevărului: odată ajunsă într-un teritoriu controlabil, pe teren stabil, căutarea încetează, transformându-se în stabilirea unor ținte precise, ce urmează să fie atinse în termene previzibile, aducând uneori adaosuri ce pot evolua în ramuri ale științei respective, în subdiscipline. Indo-europenistica nu corespunde acestui scenariu: istoricul ei este, de aceea, nu povestirea pasionantă a unui drum, ci dezvăluirea terenului creat de drumul însuși. Felul în care s-a constituit disciplina explică și conținutul inițial, și dezvoltările ulterioare, inclusiv în momentele care au însemnat o răscruce în lingvistica indo-europeană. Apărută ca sumă a unor observații disparate, individuale, venind uneori din afara domeniului lingvistic sau filologic, ideea explicării similitudinilor între diverse limbi europene și asiatică printr-o descendență comună s-a transformat în argument științific abia către finele secolului al XVIII-lea. Ivănescu menționează momentul William Jones, fără a-i da însă amploarea cu care ne-au obișnuit tratatele ultimelor decenii, de origine (sau influență) preponderent anglo-saxonă, care citează un pasaj din conferința ținută de el la *Societatea asiatică* din Calcutta, în 1786, ca actul de naștere al indo-europenisticii.

Capitolul numit de Ivănescu *Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* poartă în titlu promisiuni generoase. Cea mai extinsă parte a sa (p. 25–140) este dedicată secolelor – nu multe, dar intense – de constituire și dezvoltare a acestei științe apărute parcă din nimic, răspunzând totodată unei nevoi științifice și umane tot mai clar conturate: căutarea temeinică, riguroasă, a originii limbilor. Doar patru pagini (cap. VII, p. 140–144), în finalul acestei prime părți a tomului, sunt consacrate bilanțului și perspectivei: *Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*. Acest capitol întregeste sumativ amănunțita parcurgere istorică în care se găsesc, constant, abordările personalizate ale autorului: Ivănescu inserează de fiecare dată când se deschid alternative de abordare lingvistică perspectiva care caracterizează volumul de față, menționând, atunci când este cazul, nuanțele ce îl despart de autorul „alpha”, Simenschy. Așa, de pildă, în raportarea la setul sonantelor indo-europene, este marcată explicit diferența dintre neogramatici și Saussure (Simenschy, Ivănescu

1981: 59). Față de această divergență, Ivănescu formulează mai departe o precizare și o definiție generică: acceptarea la neogramatici și la lingviștii ulteriori a fonemului *schwa indogermanicum* și, ca afiliere teoretică personală, plasarea pe poziția neogramaticilor „în privința clasificării sunetelor indo-europene primitive”, distanțându-se de Saussure și de adepții lui. Adaugă Ivănescu: „la fel a procedat și Th. Simenschy, în paginile cursului de față”.

Contribuțiile strict personale la domeniul indo-europenisticii sunt rezervate articolelor, cu asumarea deplină, auctorială, a opiniilor științifice. Intră în această categorie seria dedicată fonetismului, cu raportare critică la lucrările fundamentale. În Ivănescu 1977: 125–141, lingvistul ieșean discută abordările existente ale fonemului *schwa indogermanicum* (K. Brugmann, H. Osthoff, F. de Saussure, A. Meillet, H. Hirt, J. Kuryłowicz), făcând și referiri – deopotrivă critice – la propriile sale articole anterioare, cum ar fi *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (Ivănescu 1938: 55–139) și *Timbrul vocalic implicit al consonantelor* (Ivănescu 1971: 77–85). Ivănescu (1977: 139) respinge includerea într-o singură categorie a ceea ce el înscriează ca „vocalele *i, ĭ, u, ŭ*” (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *i* și *u*) și „consonantele *r, ɾ, l, ɭ, m, ɱ, n, ɳ*” (variantele vocalice și consonantice ale fonemelor *r, l, m, n*). Mai clar, afirmat chiar în titlul unui capitol al articolului: „Lichidele și nazalele sonante nu alcătuiesc o categorie fonetică unică împreună cu *i, u, ĭ, ŭ*” (*ibidem*: 131).

Revenind la ceea ce autorul numește „sarcinile de viitor” ale indo-europenisticii, este de remarcat încorporarea echilibrată a dezideratelor de ansamblu și a celor care interesează în chip aparte spațiul lingvistic românesc. Menționate pe parcursul desfășurării istoricului, reflecțiile terminologice sunt reluate aici concludiv, în ceea ce au esențial: renunțarea la dubla terminologie, cea caracteristică vechii școli de lingvistică, o „terminologie-etică”, și cea impusă de noile discipline, structuraliste, numită eventual „terminologia-emică”. În distincția *etic* versus *emic*, Ivănescu optează explicit pentru *emic*, deopotrivă cu formularea necesității logice de a opera cu un singur set terminologic. Afirmția este nemijlocit urmată de punctul de vedere personal: „Noi am ajuns la formularea unor principii proprii, deosebite de cele care au avut curs până astăzi, atât în domeniul analizei limbii, cât și în acela al dezvoltării limbii. Dar, dintre aceste principii – continuă autorul „beta” al tomului –, numai unele vor fi aplicate în opera de față” (Simenschy, Ivănescu 1981: 142). Explicația, onestă științific, vine către finalul paragrafului: „gramatica comparată indoeuropeană și dicționarul comparat indoeuropean din lucrarea de față fiind în mare parte opera lui Th. Simenschy, trebuia să păstrez ideile sale generale despre structura și schimbările limbii, care în fond nu sunt în contradicție cu ideile mele. [...] textul redactat de Simenschy, care nu vedea nici el necesitatea creării unei terminologii-*emice*, apare perfect potrivit cu vederile noastre despre inutilitatea creării unei asemenea terminologii” (*ibidem*).

Direcțiile specifice de dezvoltare a comparatisticii indo-europene țin, în viziunea lui Ivănescu, de exploatarea materialului oferit de limbi individuale puțin cercetate până acum, din Peninsula Balcanică și Asia Mică, „pentru completarea

imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune” (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri” (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene” (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

- Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.
 Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, V, p. 55–139.
 Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.
 Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice” (București), XXVIII, p. 125–41.
 Poghiric 1968 = Cicerone Poghiric, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.
 Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Wald, Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course comprising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics, Romanian perspective, academic curriculum, scientific continuity, edition.*

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii și ediții de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiție de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiție, G. Ivănescu ocupă un loc unic și cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieșean integrează problema grafiei chirilice într-o concepție coerentă și foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă¹ și, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluția graiurilor și cu problemele capitale ale limbii române literare: apariția limbii române literare, existența dialectelor literare în perioada veche, evoluția acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieșean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie și argument care contribuie la descoperirea realității lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic și critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza și pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 și 1829–1878) și într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri și documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluții și sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluția limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor **ѣ**, **ѧ** și **ѩ**, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunție reflectă aceste slove (vezi și Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare și, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relație cu două fenomene fonetice importante și cu evoluția lor în timp.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Despre valoarea și importanța acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum și o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii*.

G. IVĂNESCU – ETNOLOG. DE LA ORIGINEA RITUALĂ ANTICĂ LA VARIANTELE CONTEMPORANE ALE UNUI OBICEI POPULAR SUD-EST EUROPEAN¹

IOANA REPCIUC*

În două dintre studiile sale a abordat G. Ivănescu probleme etnologice, și anume în textul în care discută obiceiul Caloianului, publicat în 1967, și în cel în care analizează variantele baladei *Miorița*, apărut trei ani mai târziu. Cele două lucrări au în comun încercarea autorului de a-și argumenta ideea conform căreia folclorul românesc a putut fi influențat în mod decisiv de străvechi reprezentări mitico-religioase de origine orientală pătrunse pe cale grecească sau slavă în inventarul folcloric autohton. În cazul ambelor produse culturale provenite din două compartimente diferite ale fenomenului popular românesc – ritul de ploaie al Caloianului și textul folcloric de mare rafinament poetic al *Mioriței* –, cercetătorul întrevede urmele „religiilor păgâne înlăturate de creștinism, bineînțeles cu totul transformat și adaptat noilor condiții ale vieții sociale” (Ivănescu 1970: 101). Mai mult, cele două producții folclorice îi par legate de povestea uciderii agricultorului Adonis, înlocuit apoi de figura creștină a Sfântului Ioan, încât balada poate fi „prelucrarea unui mit tracodacic sau prelucrarea mitului medio-grec al Caloianului, dispărut apoi la greci” (*ibidem*: 100).

Prin urmare, căile de pătrundere a unui mit oriental antic în folclorul autohton pleacă în mod natural dinspre ritual spre varianta estetizată a baladei. Ordinea în care G. Ivănescu a ținut să-și publice cercetările nu poate fi întâmplătoare, deoarece concluzia primului studiu îi servește ca argument final în studiul următor. Respectând această ordine, ne propunem să subliniem modul în care Ivănescu a realizat o analiză diacronică a obiceiului popular al Caloianului. Complexitatea cercetării publicate la Timișoara vine din faptul că autorul pune în același timp întrebări de ordin etnologic, precum și filologic, abordează consecutiv chestiuni lingvistice și extralingvistice. El dovedește cunoașterea tuturor informațiilor și supozițiilor cunoscute până în acel moment și încearcă să rezolve o problemă care a stat mult timp în atenția specialiștilor, fără a fi nici măcar astăzi concludent explicată. Printre aceste enigme se numără: etimologia cuvântului *Caloian*, originea antică orientală a ritualului,

¹ Această lucrare a fost finanțată prin proiectul CNCS – UEFISCDI: PNII-RU-PD-2011-3-0220.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

înlocuirea identității sale păgâne cu una creștină, funcția sa rituală primordială, confuzia sau asocierea cu obiceiuri populare asemănătoare, legătura cu un cult precreștin al apelor.

1. Originea unui vechi obicei popular

Încercarea folcloriștilor de a descoperi semnificația primă a obiceiurilor, printr-un demers de veritabilă arheologie culturală, s-a dovedit a fi, de la nașterea acestei științe până astăzi, un proiect pe cât de atrăgător, pe atât de dificil. Comparații livrese enciclopedice de tipul celei realizate de James George Frazer au încurajat alte studii de gen, consacrand o metodă de lucru – cea a apelului constant la surse antice. Acest gen de mitologie comparată și studii folclorice orientate diacronic a stat în atenția primei generații de folcloriști britanici și datorită profilului de clasicisti al acestor cercetători avându-l mentor pe Frazer, toți interesați să-și pună cunoștințele de mitologie greco-latină și ritualism oriental în slujba decelării originilor unor ritualuri general europene. De asemenea, acest interes pentru reconstituirea originilor îndepărtate ale unui obicei contemporan a fost determinat și de orientarea studiilor de lingvistică indo-europeană spre datele oferite de vechile mitologii și religii orientale, de tipul abordării consacrate de Max Müller.

Prin urmare, demersul lui Ivănescu din articolul despre Caloian consună cu tipul de cercetare a domeniului și a epocii. Dacă Frazer privilegiază o perspectivă panoramică, generală a folclorului european, lingvistul ieșean își propune, în mod conștient și metodic, să lărgască acel cadru inevitabil restrâns și să invoce detaliile românești ale obiceiului. El nu rămâne însă la o analiză cvasilingvistică și mitografică, ci caută soluții de interpretare în privința evoluției dinamice a ritualului în contextul culturii populare românești, confruntată cu influențe din afară sau cu adaptări funcționale interne. Deși cunoscut lingvist, Ivănescu pare convins că esența obiceiului nu poate fi ușor explicată prin stricta comparare a terminologiei, ci înțelege că un studiu pertinent al terminologiei populare trebuie să se sprijine indubitabil pe datele de natură concretă, pe examenul semnificațiilor particulare și pe analiza în context real a uzurilor și a mentalității colective a utilizatorilor. Astfel, articolul respectiv nu este o simplă analiză lingvistică extracontextuală, ci un demers interdisciplinar condus dinspre varietatea faptelor folclorice spre stabilitatea oferită de consensul comunității lingvistice, în ciuda recunoscutei și inerentei diversități terminologice a fenomenelor populare.

Importanța studiului lui G. Ivănescu în contextul folcloristicii românești este dovedită de prezența premisei sale teoretice în studiile de specialitate care au urmat. El reușește să configureze mult mai clar ceea ce Marcu Beza propusese într-o lucrare publicată în engleză, la Londra, în 1928 („I hold that Kalojan is the Christian equivalent of Adonis, coming from Kalo-Jan”, Beza 1928: 35) și Mihail Vulpescu în 1941, într-un supliment de ziar („La Sestos se sărbătorea deci cultul lui Adonis și al Afroditei. Este o formă mai recentă și care s-a propagat și în România, unde își găsește un ecou destul de puternic”, Vulpescu 1941: 101). Prin urmare,

rămâne o ipoteză plauzibilă ca această reprezentare mitologică românească să fie „o rămășiță din cultul zeului vegetației, sortit morții rituale și învierii” (Bârlea 1981: 402). Dacă mai mulți cercetători au ajuns să fie de acord cu vechimea obiceiului și cu rădăcinile sale într-un străvechi cult oriental închinat unui zeu vegetațional, nu la fel se poate spune în privința căii prin care el a ajuns în folclorul românesc.

În privința originii obiceiului, putem grupa opiniile exprimate de cercetători în două curente de interpretare, fiecare dintre acestea luând în considerare o altă rădăcină istorică. Prima este proveniența romană, susținută de Ion-Aurel Candrea, Tache Papahagi și Nicolae Densușianu. Mult mai mulți cercetători s-au concentrat asupra identificării unei influențe opuse, orientale, pătrunsă pe filieră balcanică. Nu este exclusă nici posibilitatea unei reprezentări mitologice din substrat, venind dinspre teoria poligenezei, a dezvoltării simultane a riturilor și a figurilor divine în mai multe spații învecinate, conform unor cerințe funcționale interne, configurându-se astfel un vast areal mitologic indo-european cu supraviețuiri în folclorul balcanic până aproape de contemporaneitate. Așa cum vom vedea, ideea aceasta din urmă pare să fie confirmată de argumentele susținute de Ivănescu, care, în afară de sublinierea conexiunilor cu mitologia orientală, aduce în prim-plan și corespondența Caloianului cu identitatea acvatică a sărbătorii Nașterii Sfântului Ioan, manifestată prevalent în Estul Europei, spre deosebire de Apus, unde a devenit o sărbătoare dominată de simbolul ignic. Încercând să împacă cele două posibile origini ale obiceiului românesc, D. Pop sugerează că niciuna dintre direcțiile opuse de referință – Vestul latin sau Estul tracic-oriental – nu poate fi eliminată, fiindcă inclusiv un cult oriental putea fi implementat în spațiul carpato-danubian odată cu romanizarea. Acest fenomen de aculturație se putea realiza prin intermediul coloniștilor imperiului care erau ei înșiși supuși influențelor multietnice și sincretismului religios, datorită numeroaselor contacte administrative și culturale cu lumea orientală (Pop 1989: 150). Se cunoaște de asemenea că elemente culturale ale vechilor civilizații din Asia Mică, Egipt, Siria sau Persia au pătruns în Occident filtrate de viziunea greacă, astfel încât „Orientul elenizat” a dus la „distrugerea radicală a păgânismului greco-latin” din întreaga lume romanizată (Cumont 2008: 22).

Data fiind asocierea funcțională a obiceiului Caloianului cu celălalt rit important de ploaie din folclorul românesc – Paparuda –, vom lua în considerare și modul în care acesta din urmă a fost discutat de către specialiști. În privința originii Paparudei, s-a vorbit despre originea sa tracică sau chiar legătura cu o zeităte dacică, idee susținută de etnologul suedez W. Liungmann, care a considerat această instanță divină ca fiind o supraviețuire dintr-un cult vegetațional tracic (Liungmann 1954). De asemenea, s-a emis ipoteza unui fapt ritual general indo-european, confirmat de datele etnografice din volumele lui Frazer, și anume de existența unui „Zeu al ploii” la indieni (Frazer 1980: 226; Bârlea 1981: 399).

Așa cum sugerează și titlul articolului lui Ivănescu, a devenit imposibilă decelarea unei influențe univoce, fie grecești, fie slave asupra obiceiului românesc al Caloianului, fiindcă informațiile oferite de folclorul sud-est european indică mai degrabă o matcă balcanică unitară corelată cu o mai bună documentare a ritualului

în lumea slavă. Absența atestării sale la grecii medievali și moderni, care este veriga lipsă din demonstrația lui Ivănescu, este motivată de savantul ieșean prin argumente de ordin istoric și cultural: „Nu are nicio importanță faptul că obiceiul și cuvântul nu se mai găsesc astăzi la greci. Aceștia au pierdut multe din legendele și obiceiurile lor din Evul Mediu, probabil din cauza intensei vieți orășenești, din cadrul imperiului bizantin” (Ivănescu 1967: 22).

Unul dintre cele mai importante argumente pentru configurarea originii sud-slave a Caloianului românesc este prezența masivă a riturilor românești de Caloian în zona de sud a țării, în Câmpia Română și până în Moldova sudică, fără însă ca acestea să treacă lanțul carpatin (Bârlea 1981: 401, Pop 1989: 142–144). Ivănescu însuși arată că denumirea „Caloian” împreună cu ritualul se întâlnesc în Oltenia și Muntenia „numai în zona cu o bogată toponimie slavă, de tip bulgar vechi și mediu” (Ivănescu 1967: 21). Totuși, într-un articol de mare valoare etnologică și etnografică, publicat de Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, autorii indică existența generoasă a ritului respectiv inclusiv în Moldova centrală și nordică, cu toate că el nu mai primește numele consacrat și studiat de Ivănescu, ci o diversitate de alte denotații: descriptive („păpușă”), nume proprii comune sau chiar termeni care indică funcția rituală a simulacrului antropomorf (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984).

Atunci când privim spre spațiul folcloric sud-slavic, observăm că atât faptele bulgare, cât și corespondentele lor balcanice confirmă teoria lui Ivănescu (deși obiceiul foarte asemănător prin conținut este numit aici „German” sau „Gherman”): „Faptul că ambele obiceiuri de ploaie (*Peperuda* și *German*) pot fi găsite sub numeroase nume la mai multe popoare balcanice – bulgari, români, greci, sârbi și albanezi – sugerează că ele sunt rituri de mare arhaicitate și că rădăcinile lor ar trebui căutate în societăți existente în Balcani înainte de venirea slavilor [trad.n.]” (MacDermot 1998: 232).

O lungă dezbateră a avut loc în mediile folclorice slave în privința numelui bulgar „Peperuda”, care este explicat fie prin etimologie populară, prin asemănare cu termenul bulgar care înseamnă „fluture” – datorită gestului protagonistei ritului de a-și flutura mâinile, simulând zborul (Popov 1989: 20), fie din grecește, printr-o relaționare cu numele tabuizat al Persephonei din mitologia greacă (Evans 1974: 116) sau chiar al unei zeițe ctoniene preheleneice (Nilsson 1967: 474). Nu este exclusă nici o origine veche slavă, provenită dintr-o reduplicare a rădăcinii din numele zeului tunetului și ploii, Perun (Jakobson 1985: 22).

2. Funcție rituală păgână și sărbătoare creștină

Continuitatea neîntreruptă pe care au încercat s-o traseze istorici ai religiei sau folcloriști între formele antice ale unui obicei și variantele lui folclorice din contemporaneitate a presupus explicarea transformărilor suferite de acestea în faza conversiunii creștine. Noua alură dobândită de rituri și idei religioase a fost privită ca generatoare de schimbări esențiale de către unii specialiști sau i-a determinat pe alții să sublinieze slaba influență a mai recenteii ideologii spirituale asupra vechiului

sistem ritual. Dacă, de exemplu, Carlo Ginzburg considera că riturile populare au fost prea puțin afectate de presiunea exercitată de mitologia creștină (Ginzburg 1990), unii dintre colegii săi de generație s-au arătat sceptici asupra posibilității unui astfel de traseu direct (Hutton 1991; Wilson 1992). Cu toate opțiunile distincte ale cercetării raportului dintre mitologia și ritualismul creștin și păgân, a devenit obligatorie recunoașterea impactului pe care religia oficială l-a avut asupra modului specific popular laic și dominat de principii magice ale religiozității populare. Este ceea ce face G. Ivănescu în acest articol, observând că studiul pertinent al obiceiului avut în vedere, cu o valoare intens practică pentru asigurarea condițiilor de existență ale țaranului român, nu poate fi realizat fără luarea în considerare a celor două sisteme rituale concurente în cadrul imaginarului folcloric – cel păgân și cel creștin.

Invocarea ajutorului divin în scopuri practice este considerată de sociologia religiilor o caracteristică a religiilor primitive, aflate într-o primă fază din dezvoltarea unui sistem religios sau cel mult o relicvă a acestora în cadrul unor sisteme religioase actuale. Această motivație practică a relațiilor dintre ființa umană și transcendent se regăsește în ritualurile magiei meteorologice românești. În societățile agricole arhaice sedentare, grija esențială a oamenilor era legată de bunăstarea câmpurilor cultivate. Această preocupare a rămas constantă în comunitatea tradițională creștină, astfel încât diferitele repere sacre din noul calendar privilegiază acțiuni rituale precise. Prin urmare, ritualurile populare cu finalitate meteorologică se înscriu în acest compartiment arhaic al religiozității. În afara diverselor practici magice mărunte de îndepărtare a fenomenelor naturale primejdioase pentru culturile agrare, care însoțesc multe ceremonii vegetaționale cu un grad înalt de complexitate din inventarul folcloric românesc, se disting două ritualuri specifice menite să îndepărteze seceta și să provoace ploaia, și anume Caloianul și Paparuda.

Cunoscând asemănările dintre cele două rituri meteorologice, G. Ivănescu își începe argumentația încercând să opereze o distincție între cele două obiceiuri și apoi să explice locul special pe care Caloianul îl ocupă în contextul culturii populare românești. Deoarece înțelege posibilitatea suprapunerii funcționale a celor două ritualuri, Ivănescu ține să facă diferența dintre Paparudă și Caloian, din perspectiva complexității performative. Astfel, lingvistul ieșean este de părere că, în vreme ce Paparuda este doar o simplă practică magică de invocare a ploii, „la care se recurge vara când este nevoie de ploaie” (Ivănescu 1967: 13), Caloianul se desfășoară ca o adevărată sărbătoare populară. Distincția propusă de Ivănescu nu poate fi acceptată, dacă facem apel la informațiile etnografice și la alte opinii de specialitate, conform cărora inclusiv Paparuda este considerată o coerentă desfășurare ceremonială: „Paparuda este, la origine, o străveche creație mitică ce îmbină în conținutul ei elemente magice și religioase, și ea nu poate fi confundată cu acele «rituri mărunte contra secetei»” (Pop 1989: 136).

Integrat în inventarul larg al obiceiurilor agrare, Caloianul are un profil ritual specific, în ciuda numeroaselor variante regionale identificate în satele românești. Studiul acestora ajută la reconstituirea configurației sale arhaice, printre care: ideea unei reprezentări mitologice întruchipate de „păpușile” de lut, vegetale sau

confectionate din bucăți de material textil, trăsăturile sale de rit funerar, caracterul ocazional (performarea în condiții de secetă, primăvara sau vara) sau periodic (înscrisura tradițională în calendarul religios-folcloric, în strânsă dependență cu data Paștelui și perioada postpascală), legătura cu magia meteorologică, episoade rituale legate de aspersiunea sau imersiunea participanților, caracterul procesional al acestui ritual de magie publică, implicând întreaga comunitate rurală, punctul-cheie al procesiunii – o sursă acvatică locală (fântâni, râuri, izvoare etc.) –, deschiderea spre un cult păgân al apelor opus legăturilor cu sistemul religios creștin. Confuzia sau contaminarea Caloianului cu alte rituri asemănătoare din același interval de trecere dintre primăvară și vară sau chiar practicate cu alte ocazii sacre ale anului au constituit de-a lungul timpului atât un avantaj, cât și un obstacol pentru cercetători.

Una dintre cele mai îndelungate controverse este legată de caracterul ocazional sau periodic al performării acestui obicei în comunitățile folclorice. Deși logica tradițională indică faptul că situația de necesitate ar trebui să primeze în fața înscrierii acestui rit în ritmicitatea calendaristică, mulți folcloriști au considerat că ambele ceremonii meteorologice au fost inițial legate de repere stricte ale timpului creștin. D. Pop crede că toate aceste obiceiuri agrare din perioada postpascală (Caloianul, Paparuda, Sângeorzul, Drăgaica) au fost legate de un anumit moment al calendarului popular și abia mai târziu ele au ajuns să fie realizate indiferențiat, atunci când necesitatea, calamitățile naturale, lipsa îndelungată a ploilor, o impuneau (Pop 1989: 142–144). Prima menționare a Paparudei, aparținând lui Dimitrie Cantemir, confirmă iarăși că obiceiul numit „Păpălugă” se făcea „vara când se pare că primejdia de secetă amenința holdele”, iar textul de invocare redat de marele cărturar aduce în prim-plan o rugăciune directă adresată acestei divinități pluviometrice (Cantemir 1973: 343). Folcloristul G. Dem. Teodorescu fixează „ziua Paparudelor”, conform datelor aflate la dispoziția sa la sfârșitul secolului al XIX-lea, a treia zi după Paști (Teodorescu 1874: 132), iar răspunsurile la chestionarele lui Hasdeu consacră ideea unei date fixe de practicare (Mușlea, Bârlea 1970: 371). Și Caloianului ajunge să i se dedice o sărbătoare specială, o „zi a Caloianului”, fapt subliniat de Ivănescu și confirmat de informații etnografice: „Oamenii lucrează numai dimineața, după-masă țin sărbătoare, cu horă, haine de sărbătoare...” (Pop 1989: 154).

Analizate în funcție de rolul lor principal, Caloianul și Paparuda sunt acte rituale menite să aducă ploaia și să asigure recolte bogate. De aceea, ele erau actualizate într-un moment precis al calendarului agrar, în preajma începutului de sezon. Urmărind cu precădere această funcție esențială și făcând distincția dintre aceasta și una mai generală vegetațională, cercetătorii Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru au subliniat în mod convingător ipostaza ocazională a Caloianului: „Practicarea Caloianului la o dată fixă [...] este cu totul sporadică și apare numai în sudul Moldovei. În acest caz, scopul principal al acțiunii ține de fertilitatea ogoarelor în genere și numai în al doilea rând se urmărește provocarea ploilor” (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 116).

Ceremoniile mistice de susținere a unui regim pluvial echilibrat în vechea Grece, sursa pe care se axează și demonstrația lui Ivănescu, aveau mai mult un caracter ocazional, oscilând între mai multe zile pe parcursul unui ciclu agrar. Specificul geoclimateric al Greciei făcea dificilă impunerea unei tradiții definitive a momentului prielnic pentru adresarea rugilor către Zeus, stăpânul oficial al norilor, al ploilor și al tunetului în panteonul elen, așa cum subliniază Martin P. Nilsson, un specialist în riturile populare grecești antice: „vremea nu este atât de constantă încât anumite zile ale anului să fie fixate pentru magia meteorologică. Acesta este motivul pentru care Zeus, ca zeu al condițiilor meteorologice, avea puține sărbători [trad. n.]” (Nilsson 1940: 6).

Dacă, în sistemul religios păgân, timpul sacru era guvernat de identificarea existenței credinciosului cu ritmurile naturale solare și lunare, cu sărbătorile solstițiale și echinocțiale și cu evenimentele legate de creșterea plantelor sau muncile agricole, calendarul creștin a oferit o nouă motivație funcțională timpului ritual. Discutând sistemul riturilor calendaristice, Arnold van Gennep evidențiază rolul important al Bisericii care a reușit să impună practicilor străvechi un caracter periodic (Van Gennep 1924: 47). Cu toate acestea, marile manifestări rituale nu au putut fi deplin creștinate. Adoptând o aparență și un nomenclator creștin, mentalitățile păgâne au supraviețuit sub diverse forme, rezultând structuri sincretice.

În studiul său, Ivănescu nu exclude nici influența calendarului creștin, nici legătura ancestrală a circumstanțelor de performare a Caloianului cu un străvechi calendar solar și vegetațional, și anume cu sărbătoarea solstițiului de vară. Informațiile etnografice românești și sud-est europene culese într-un interval de aproape două secole ne demonstrează faptul că sărbătoarea Caloianului a oscilat între o sărbătoare postpascală, una asociată cu Rusaliile, și un ritual conectat funcțional cu cele de Sânziene, situație ce confirmă dificultatea de a fi elaborată o judecată definitivă asupra acestei chestiuni. Totuși, G. Ivănescu susține că practicarea Caloianului trebuie să fi fost raportată mai întâi la sărbătoarea solstițiului de vară – transformat între timp în sărbătoarea creștină a Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul – și mai apoi integrat în intervalul postpascal, ca urmare a asocierii resurecției zeilor vegetaționali păgâni cu învierea lui Iisus. Opinia sa este confirmată, la modul general, de confuzia și combinarea multora dintre riturile vegetaționale din această perioadă dintre primăvară și vară, numite tocmai de aceea „sărbătorile verzi”. Având drept argument această puternică asemănare și contaminare a riturilor vegetaționale specifice primăverii și mijlocului verii, Ivănescu consideră inadecvată opinia lui Petru Caraman, care respingea asemănarea dintre Caloian și solstițiul de vară tocmai din cauza lipsei de corespondență temporală perfectă dintre cele două momente ceremoniale (Caraman 1935: 184). Ivănescu apără opinia lui Beza contrazisă de Petru Caraman, arătând că autorul lucrării despre păgânismul românesc nu a vorbit despre o influență a numelui creștin asupra celui păgân, ci de o totală înlocuire a unui nume cu altul (Ivănescu 1967: 15), așa cum de fapt a fost cazul întregii conversiuni treptate a sistemului păgân cu cel creștin. În plus, lingvistul ieșean presupune că însăși fixarea de către părinții Bisericii a sărbătorii Nașterii Sfântului Ioan s-ar putea să fi fost realizată, sub presiunea

curentului popular, datorită apropierii sale de solstițiul de vară, și nu printr-o conexiune mult prea îndepărtată cu sărbătoarea zeilor orientali de tipul Tammuz – Adonis (Ivănescu 1967: 20).

Supoziția lui G. Ivănescu este confirmată de istoria complicată a impunerii tradițiilor creștine într-un context dominat de culte precreștine extrem de populare încă în primele secole ale erei noastre. După ce, în prima sa perioadă de ascensiune, până în secolele al V-lea și al VI-lea, Biserica a manifestat puțină toleranță în privința cultelor păgâne pe care le-a înlocuit, treptat instituția ecleziastică va considera oportun să păstreze elemente din conținutul ritual precreștin, cărora însă le va oferi forme și înțelesuri creștine, fenomen numit de folcloristul francez Claude Lecouteux o acțiune de „clericarizare a culturii” (Lecouteux 1982: 701–702). Această acceptare graduală se realizează datorită conexiunilor inevitabile dintre spiritualitatea clerului și masa largă a credincioșilor, care nu era dispusă să renunțe la vechea rețea de practici și instituții religioase, și a determinat Biserica să-și însușească „acele tendințe ce păreau compatibile cu doctrina creștină” (Vauchez 1994: 23).

Puternica supraviețuire a urmelor de religie păgână este probată de multiplele acte catehetice creștine de a sublima cultul păgân al apelor, începând cu interdicțiile ecleziastice ale Conciliului de la Arles de la jumătatea secolului al V-lea și până la numeroase epistole episcopale sau apologiile din plin Ev Mediu (Saintyves 1934: 163, Eliade 1992: 193). Mircea Eliade descrie modul în care izvoare sau peșteri inundate de ape, fântâni misterioase, izvoare vindecătoare erauenerate drept altare sacre în întregul spațiu european, pentru ca în epoca creștină ele să devină locuri de exprimare a „devoțiunilor către Sfântul Ioan Botezătorul” (Eliade 1992: 194). Una dintre cele mai grăitoare și bogate surse documentare rămâne vechiul corpus folcloric al lui P. Saintyves despre cultura populară franceză a apelor sacre (1934), monografia lui R.C. Hope care acoperă culturile engleze ale apei (1893), precum și cea a cercetătorului german K. Weinhold, preocupat de supraviețuirea acestui cult pe teritoriul vechii Prusii (1898). Toate aceste impresionante colecții de date empirice descriu o realitate nu foarte îndepărtată de contemporaneitate, dar care-și are origini ancestrale, în cultele neolitice, și a cărei supraviețuire a fost hrănită de aspecte ale vechii religii celtice, transmise apoi galo-romanilor.

Faptul că apele sunt locuite de divinități responsabile de soarta ogoarelor (cum este *Cel din Baltă*, *Sorbul*, *Dulful*, *Balaurul*, în inventarul folcloric românesc, dar și *Rusalka*, *Vodyanik*, *Vodnik*, *Lamia* – în cel slav) este legat de comunicarea acestora cu lumea subterană. Implicarea mediului ecleziastic în anihilarea forțelor naturale, ostile obținerii unor recolte bogate, este dovedită de variantele românești ale unui vechi exorcism, atestat în cărțile de molitve, care datează din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și au circulat intens în mediul popular și teologic al epocii. Este vorba despre o conjurație împotriva *diavolului din ape*, provocator de grindină și ploi distrugătoare. Textele din această categorie au drept model o legendă apocrifă slavă, care prezintă confruntarea unui demon acvatic cu un arhanghel însărcinat de divinitate să vegheze asupra spațiului terestru (Timotin 2010: 34).

3. Simulacre divine și atitudine rituală

Propunerea lui Ivănescu de a vedea Caloianul ca pe un antecedent mitologic al Sfântului Ioan Botezătorul este strâns legată de necesitatea de a demonstra adecvarea etimologiei sugerate de Marcu Beza, punctul central al articolului său din 1967. Este vorba despre reconstituirea pe criterii mitologice și etimologice a unui compus din cuvintele grecești *καλός* „frumos” și *Ιωάν* „Ioan” (Ivănescu 1967: 15), corespunzând unei titulaturi a zeului păgân care subliniază respectul adoratorilor. Folosirea unui epitet de marcă a statutului special pe care o ființă divină îl are în conștiința comunității de credincioși are rolul implicit de a atrage bunăvoința acesteia și, așa cum menționează și Ivănescu, se bazează pe o „concepție primitivă despre valoarea magică a numelor” (*ibidem*: 22). În plus, epitelele măgulitoare prin care sunt descrise atributele ființelor supranaturale pot funcționa și ca o formă de tabuizare a identității lor oculte.

Argumentul central din demonstrația lui Ivănescu și care rezistă în ipotezele contemporane asupra acestui obicei este legătura Caloianului cu un cult acvatic și vegetațional. Luând în considerare acest raport, G. Ivănescu crede că se poate reconstitui o legătură între vechii zei orientali vegetaționali și figura divină sud-est europeană a unui sfânt responsabil, în cadrul panteonului creștin, de elementul acvatic. Prin urmare, pentru confirmarea continuității dintre divinitatea vegetațională și sfântul creștin, G. Ivănescu analizează pe rând trăsăturile lor comune: simbolismul vegetațional, ideea de moarte și resurrecție și mai ales relația lor cu apa. În acest demers, este susținut de una dintre datele etnografice menționate de Beza, și anume de faptul că, „în Rusia de vest, efigia de ramuri, iarbă și plante a sfântului este aruncată în apă, tocmai în ziua Sfântului Ioan” (Ivănescu 1967: 15). Este astfel subliniată similaritatea dintre păpușa Caloianului și un obiect ritualic întruchipându-l pe sfânt, precum și gestul final de imersiune al acestora într-o sursă acvatică. Ideea esențială care stă la baza acestei identificări devine edificatoare în demersul lui Ivănescu, întrucât militează pentru existența unei reprezentări antropomorfe – a unui substitut material al instanței divine. Întrebarea în jurul căreia gravitează de acum înainte demonstrația savantului ieșean este cât de rezistentă a fost în comunitățile tradiționale românești și sud-est europene percepția calității de simulacru pe care îl au diversele întruchipări ale zeului. Denumirile alternative primite de „păpușa” simbolizând Caloianul vin să confirme identificarea directă cu o divinitate a ploilor: „mama ploii”, „legătorea ploilor”, „știma care leagă ploile”, „seceta”, „ploaia”, „Dumnezeul ploii”, „Sfântul Ilie, conducătorul ploilor” ș.a. (Pop 1989: 155).

Prin urmare, divinitățile pluviometrice din folclorul românesc sunt indisolubil legate de forța numenală a apelor. Apa este elementul central care grupează toate aceste practici, fie că este vorba despre aruncarea păpușii în apă, a măștii vegetale sau continua aspersiune a colectivității și a actanților rituali. Deși Paparuda tinde să devină un ritual mai degrabă general vegetațional și fertilizator, totuși cercetătorii au subliniat că episodul final al procesiunii pare să fie tocmai aspersiunea colectivă: „Udarea constituie, fără îndoială, actul de maximă concentrare ritual-

ceremonială din desfășurarea Paparudei” (I. Cuceu, M. Cuceu 1988: 133). De asemenea, conducerea ceremonială a păpușilor Caloianului spre o fântână sau un râu reflectă aceeași relație dominantă cu elementul acvatic. Însă aceste obiceiuri performate cu precădere în sezonul cald, în momentul culminant al dezvoltării recoltelor, nu sunt unicele ritualuri din calendarul religios-folcloric românesc în cadrul cărora apa este un factor central.

Legătura polivalentă dintre ape, vegetație și cultul strămoșilor este prezentă în multe manifestări rituale din sărbătorile echinocțiale și solstițiale românești, în numeroasele asemănări dintre semnificațiile celor două sărbători românești și sud-est europene care au în centru figura Sfântului Ioan: Sânzienele și Boboteaza. Prin urmare, cealaltă sărbătoare cu care are în comun atât elementul acvatic, precum și figura Sfântului Ioan este Boboteaza. Deși Ivănescu nu stabilește o conexiune directă dintre cele două praznice ale Botezătorului, alăturarea lor poate contribui la continuarea teoriei sale. Nu este lipsit de importanță faptul că inclusiv riturile din finalul *celor 12 zile* prezintă multe elemente agrare și vegetaționale, confirmând iarăși opinia lui Ivănescu în privința identității acvatic-vegetaționale a Botezătorului. Așa cum arăta în continuare, profesorul ieșean este conștient de diferențele de percepere a rolului mitico-religios al Sfântului Ioan Botezătorul între cele două puncte cardinale ale spațiului european, fapt care-l va determina să discute modul divergent – occidental și oriental – de sărbătorire a zilei de 24 iunie.

Deși argumentația lui Ivănescu se axează pe un context lingvistic strict, el încercând să demonstreze forța magică a numelui *Caloian*, ritul în discuție – și, implicit, divinitatea căreia i se adresează și pe care o întruchipează – nu a fost strict legat de această unică denumire cu implicită forță de sugestie și substrat mitologic. Așa cum s-a discutat mai sus, în Moldova centrală și nordică, obiceiul a primit nume diferite de cel consacrat în cercetarea folclorică anterioară. Această situație poate conduce la concluzia că doar în spațiul românesc sudic ceremonialul denumit „Caloian” a fost influențat de o realitate denominativă slavă sau greacă bizantină, pentru ca în alte areale etnografice autohtone obiceiul să fi existat din vechime cu denumiri variate, conform creativității lingvistice a comunității tradiționale și a evoluției memoriei colective. Această probabilitate este încurajată de existența unor rituri asemănătoare caracterizate prin folosirea simulacrelor antropomorfe cu scopuri magice agrare. Un exemplu în acest sens ar fi *păpușile* folosite în rituri agrare postpascale atunci când acestea sunt însoțite de îngroparea unor ouă roșii la hotarul câmpurilor arabile, în zone din nordul țării, obicei considerat o vrajă de protecție a ogoarelor de către Ion H. Ciubotaru: „Aceste păpuși sunt substitute ale unor divinități antropomorfe, poate chiar din familia Caloianului, iar jertfirea lor vizează fertilizarea ogorului, dar și ocrotirea semănăturilor împotriva intemperiilor de tot felul” (Ciubotaru 2012: 102).

Simulacre ale instanței divine apar în folclorul european de la ipostaza animală a *spiritului secerișului* sub formă de iepure, pasăre sau mistreț la păpușile din diferite materiale textile sau vegetale care însoțesc ceremonii din ciclul calendaristic, de la numeroasele substitute antropomorfe ale Armindenului la o mai rar întâlnită „păpușă a Bobotezei”. Existența unei reprezentări antropomorfe

prezentă în recuzita rituală a sărbătoririi hibernale a apelor este atestată în Maramureș, acolo unde apare o formă complicată a obișnuitului fuior de cânepă sau în așezat de gazdă pe crucea preotului care sfințește casele în ajunul Bobotezei. Relevant este faptul că crucifixul împodobit cu spice de grâu, ovăz, cu busuioc, fuior, lumânare, învelit cu un prosop este numit local „păpușă” (P. Bîlțiu, M. Bîlțiu 2010: 183). Desigur, configurația antropomorfă abia mai poate fi bănuită, mai ales atunci când, în urma pierderii treptate a semnificației magice, aceasta este cu totul absorbită de noua funcție augurală de esență creștină.

O întrebare de bază care transpare și din studiul lui G. Ivănescu vizează diferențele de atitudine a performerilor în episodul final al ritului Caloianului, și anume de la modul în care păpușa este depusă respectuos în preajma unei ape și până la gestul mai degrabă violent al imersiunii sau al ruperii în bucăți. Este o problemă care privește chiar esența sacralului – dihotomică prin excelență, fiindcă „ambiguitatea-i primă se rezolvă în elemente antagonice și complementare la care se raportează respectiv sentimentele de respect și aversiune, de dorință și spaimă, pe care le inspiră natura lui funciar echivocă” (Caillois 2006: 42).

Mircea Eliade explica obiceiul antic al imersiunii statuilor unor divinități feminine ca reprezentând un mecanism ritual de regenerare a ipostazelor unei Mari Zeite a fecundității și agriculturii. Aceste „băi” ale zeitelor asigurau recolte bune, provocau ploaia și sporeau bunurile credincioșilor (Eliade 1992: 189). Marele folclorist francez P. Saintyves menționează, în contextul magiei imersiunii, obiceiul creștin al introducerii în ape a crucifixului, a statuilor Fecioarei Maria sau a altor sfinți, și consideră că aceste acte rituale aveau același scop de îndepărtare a secetei. Este vorba de un rit practicat în lumea catolică începând din secolul al XIII-lea și continuând, în ciuda încercărilor ecleziastice de a-l descuraja, până în secolele al XIX-lea și al XX-lea (Saintyves 1934: 189).

Astfel, prezența unor acte de violență rituală, cum ar fi ruperea în bucăți a Caloianului sau arderea unui obiect ritual simbolic în focurile de Sfântul Ioan, într-un context religios european occidental, ridică semne de întrebare asupra rațiunilor care-i îndemnau pe oameni să trateze o figură divină într-un mod ireverențios. S-a observat că, inclusiv în cadrul ceremoniei Caloianului, nu elementul funebru și înmormântarea par să fie elementele centrale ale ritului (I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 117–118), ci momentul final al imersiunii simulacrului într-o sursă acvatică locală. Pe de altă parte, preferința pentru aruncarea în apă confirmă identitatea acvatică a divinității reprezentate simbolic, care este astfel depusă în mediul său originar. La această întrebare, același Frazer oferea un răspuns convingător; antropologul britanic vedea imersiunea crucifixelor din practica rituală creștină ca pe vestigii ale unei „vrăji simpatetice deghizată sub forma unei pedepse sau amenințări” (Frazer 1980: 163). Explicația lui Frazer a fost extrapolată într-o teorie a pedepsirii sacralului de către ființa umană, un element definitoriu al religiozității precreștine.

D. Pop este cercetătorul care a relaționat ritul păgân al pedepsirii și profanării zeului naturii cu înmormântarea și ruperea în bucăți a Caloianului. El consideră că distrugerea prin rit a unei figuri divine responsabilă cu un anumit proces natural,

cum ar fi seceta sau ploaia, poate provoca dispariția fenomenelor pe care zeul le patronează și că doar într-un stadiu mult mai târziu zeul vegetațional este înmormântat cu venerație și este așteptată hierofania sa în formele fertilității terestre (Pop 1989: 160–167). Astfel, D. Pop pare să răspundă aici indirect la întrebarea lui Ivănescu, cel care a sugerat necesitatea de a vedea în riturile occidentale de expulzare a morții sau de ucidere a spiritului Carnavalului o versiune omoloagă a Caloianului sud-est european (Ivănescu 1967: 18).

Prin urmare, unul dintre aspectele relevante ale Caloianului, care îl deosebește de Paparudă este ipostaza sa funerară. În afara sensului arhaic al procesiunii funebre sau al comensualității care o urmează, această trăsătură din ceremonialul discutat indică și valoarea sa apotropaică. În acest ultim sens, folcloriștii au observat că procesiunile implicând întreaga colectivitate, care marchează un anumit moment de graniță al timpului sacru și care impune o traversare circulară a spațiului comunitar conferă acestui tip de rit o valoare apotropaică și are la bază spaima de spiritele malefice capabile să influențeze rânduiala existenței umane, soarta câmpurilor agrare sau sănătatea muritorilor. Performarea Caloianului și a Paparudei are loc la alte intervale calendaristice ale sacrului, marcate de cultul strămoșilor și de o deschidere temporară a granițelor dintre lumi. De asemenea, înțelegerea relației dintre elementul funerar și magia vegetațională este susținută de credința arhaică în capacitatea spiritelor strămoșilor de a influența rodnicia ogoarelor (Ciubotaru 1983: 122).

În cadrul riturilor practicate cu ocazia Bobotezei și a zilei „Sfântului Ioan de iarnă”, moment de încheiere a ciclului *celor 12 zile*, se întâlnesc numeroase elemente apotropaice, indicii ale supraviețuirii unui cult precreștin în care apele nu mai sunt privite doar ca o forță purificatoare, ci ca un mediu periculos locuit de spirite răuvoitoare. Una dintre trăsăturile acestui ciclu, cea de sărbătoare a morților, reconfirmă necesitatea alungării spiritelor non-umane, tolerate să repopuleze timp de 12 zile lumea „cu dor” (Repciuc 2011: 79). În folclorul macedonean, ființele misterioase numite *Karkantzari*, care bântuie satele în perioada sărbătorilor de iarnă, sunt considerate o specie de vârcolaci, spirite sălbatice și nedorite, de care țăranii pot scăpa numai cu ajutorul agheasmei aruncate de preot în ajunul Bobotezei (Abbot 1903: 75). În aceeași perioadă, pentru a elibera comunitatea de spirite necurate, ucrainenii lovesc gardurile cu bețe, trag focuri de pușcă (*ibidem*: 78), iar românii „bat apele cu nuiile de alun și strigă dracii din apă” (Mușlea, Bârlea 1970: 349).

Deși beneficiază de un mai slab grad de coeziune în calitate de ciclu ritual bine delimitat și se integrează mai mult într-un interval al unor sărbători creștine populare cu funcții similare, săptămâna Rusaliilor este considerată, în credințele populare rusești, un timp periculos din cauza apariției nedorite a fapturilor supranaturale care au dat și numele acestui interval. Într-o cercetare specială dedicată rolului pe care *Rusalcele* îl au asupra regimului pluvial, Elizabeth Warner descrie numeroasele versiuni ale unui rit de înmormântare, urmat de imersiunea în surse acvatice locale, a unor păpuși care le întruchiează pe aceste ființe sălbatice. Cercetătoarea britanică vede gesturile de sacrilegiu ale țăranilor ruși asupra efigiilor din ramuri sau cârpe ca fiind un rit de expulzare a spiritelor răuvoitoare care invadează timp de o săptămână câmpurile proaspăt cultivate (Warner 2011: 164).

Identitatea feminină a acestor spirite – considerate de mulți specialiști ca făcând parte din același vast panteon păgân sud-est european cu *Ielele* românești – nu ne împiedică să le asemănăm cu anumite ipostaze ale Caloianului, atâta timp cât se cunoaște faptul că păpușile vegetale din Moldova nordică sau centrală erau tratate mai cu seamă ca reprezentări feminine, fapt probat și de prenumele oferite acestora de către comunitate într-o fază târzie a ritului („Aglăița”, „Catrina”, „Ileana” etc. – I.H. Ciubotaru, S. Ciubotaru 1984: 115), și nu masculine, așa cum se întâmplă cu păpușa Caloianului din sudul țării.

Ar trebui să subliniem de asemenea originea slavă a numelui Rusaliilor în limba română, nimfe ale pădurii și apelor, dar nu și a numelui sărbătorii, care la noi este moștenit din latină, de la „Rosalia” romană (Șăineanu 1896: 139). Esențială este și tabuizarea identității lor denominative, așa cum este cazul pentru toate ființele divine cu atribute dihotomice, virtual negative. Un exemplu pertinent este oferit de bogatul inventar de eufemișme cu rol de flatare folosit pentru identificarea în condiții rituale a aceluiași *Iele* (*Bunele*, *Milostivele*, *Frumoasele*). Echivalentul acestor divinități feminine în panteonul grec – *Nereidele* – au primit nume care indică același proces lingvistic de tabuizare și măgulire a sacrului și confirmă ideea lui G. Ivănescu asupra productivității epitetului grecesc *καλός* în denominarea instanțelor supranaturale: *καλαίς αρχόντισσας* („frumoasele doamne”) sau *καλόαρδαις* („cele cu inima bună”) sau *καλότυχας* („cele fericite”) (*ibidem*: 163). De asemenea, în folclorul românesc, divinități feminine cu funcție agrară și vegetațională sunt chiar Sânzienele (mai ales în sud-vestul, nordul și centrul țării) sau Drăgaicele (în sud și sud-est), numite astfel tocmai datorită asocierii apariției lor cu zilele din preajma Nașterii Sfântului Ioan. Deși considerate a avea în general o identitate pozitivă, spre deosebire de Iele sau Rusalce, cu care se confundă la un nivel general al panteonului autohton, „Sânzienele pot deveni forțe distructive: stârnesc din senin furtuni și vijelii, aduc piatră” (Ghinoiu 2001: 172).

În studiul său, Ivănescu propune acceptarea unei legături a Caloianului cu un obicei omolog acestuia din spațiul folcloric occidental, și anume expulzarea simbolică a morții înaintea postului pascal (Ivănescu 1967: 18–19). Observația lingvistului ieșean pare să fie confirmată de răspunsuri la chestionarele lui Hasdeu conform cărora „păpușa” Caloianului simboliza „seceta”, iar îngroparea acesteia avea rolul de a o anihila (Mușlea, Bârlea 1970: 372). Gesturi asemănătoare sunt riturile arderii unui simulacru pentru sugerarea finalizării unui ciclu temporal, cum este păpușa de paie *Marena* înfățișând moartea, aruncată în apă de flăcări din Boemia (Candrea 2001: 66). Este cunoscut modul în care arderea semnifica gestul de expiere a vechiului și preamărire a noului în cadrul unor rituri de încheiere a timpului sacru. În întregul spațiu european, acest gen de practici apar atât în contextul consacrat al ceremoniilor Carnavalului, cât și cu alte ocazii. De exemplu, sărbători ca aceea a Crăciunului sau a Anului Nou erau personificate și apoi ucise simbolic. În Italia Evului Mediu târziu, până și Boboteaza era ipostaziată într-o bătrână numită „La Befana” sau „La Vecchia” și apoi arsă la sfârșitul ciclului hibernal (Burke 1978: 193).

Interesant este faptul că Elena Niculiță-Voronca amintește, în contextul unei comparații a sacrificiului ritual prin foc sau apă frecvent întâlnit în Antichitatea greco-romană, de obiceiul bucovinean ca *moșneagul* și *baba* din alaiurile ce populau satele în timpul sărbătorilor de iarnă să fie aruncați în apă, în ziua de Bobotează, „după săvârșirea Iordanului, să se scalde în râu, să nu se dioache” (Niculiță-Voronca 1908: 119). Desigur, respectiva motivație a imersiunii celor două personaje este una târzie și parțială, fapt conștientizat și de autoare, care compară obiceiul acesta cu mai cunoscutul rit de aruncare a unui om în Dâmbovița, atunci când preotul sfințește, în București, apele râului prin aruncarea crucifixului în valuri.

Așa cum am observat, nu valența purificatoare a apelor este cea valorificată prin excelență în cadrul sărbătorilor închinat Sfântului Ioan, așa cum, subliniază Ivănescu, nu putem asocia o ipostază a Sânzienelor din Apusul Europei – o sărbătoare a soarelui și a purificării prin foc – cu cea a Caloianului sud-est european. Savantul ieșean acceptă, desigur, și varianta unei contaminări între cele două modalități de a celebra același sfânt creștin în regiuni diferite ale Europei: „Eu aș crede că focul și mitul zeului ucis sunt două obiceiuri cu origini deosebite, care în unele regiuni s-au îmbinat” (Ivănescu 1967: 18). Faptul care a contribuit decisiv la această contaminare a fost probabil tocmai constanța ideii de pedepsire a zeului. A apărut astfel, alături de omorârea prin aruncarea în apele originare, a anihilării prin ardere, observată la unele popoare slave, la care „în loc de îngropare în apă, avem arderea momâii” (*ibidem*). Alături de această observație esențială, lingvistul ieșean crede că incinerarea zeului vegetațional observată la slavi se datorează chiar preferinței generale a acestor neamuri de a-și arde morții, în dauna înhumării, astfel încât „obiceiul arderii efigiei zeului a prilejuit poate și el confuzia sărbătorii zeului vegetației cu cea a focurilor” (*ibidem*).

Ivănescu are de asemenea dreptate să sublinieze o diferență între Occidentul și Răsăritul Europei în adaptarea unor elemente culturale precreștine. Deși Sfântul Ioan este perceput ca un patron al apelor sacre inclusiv în Apus, totuși nici sărbătoarea de iarnă – Epifania sau Boboteaza – nici cea de vară – Sânzienele sau Nașterea Sfântului Ioan – nu mai sunt percepute în epoca folclorică din perspectiva străvechiului cult acvatic. Sursele folclorice occidentale relevă modul în care sărbătoarea „Sfântului Ioan de vară” rămâne în acest spațiu etnografic o sărbătoare cu precădere vegetațională și solară, fapt dovedit de predominarea riturilor ignice, a „focurilor Sfântului Ioan”: „[...] obiceiurile focurilor de solstițiu, care erau echivalente cu sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul de pe 24 iunie, coincideau cu solstițiul de vară. Aceste reînnoiri periodice ale soarelui îi stimulau acestuia energia dăătoare de viață, atunci când el era la momentul maxim din an sau în declin și îi conduceau pe oameni la reinterpretări în termeni creștini ale simbolului noii epoci, căci Sfântul Ioan Botezătorul însuși era considerat ca succesorul soarelui, căruia i se încredințase să continue misiunea și vocația sa divină [trad.n.]” (James 1962: 13).

Funcția rituală a acestor focuri este legată de credința că momentul sensibil al solstițiului este un interval de trecere în care oamenii trebuie să ajute soarele să-și mențină forța, dar și de ideea că aceste focuri, a căror existență este atestată încă

din secolul al XIII-lea în spațiul britanic, aveau rol purificator și profilactic: „[...] focurile solstițiale protejau de anumite pericole specifice sfârșitului verii și începutului toamnei – amenințări asupra ogoarelor de vreme prea umedă sau trăsnete, dar și primejdia îmbolnăvirii oamenilor de afecțiuni considerate frecvente în acest sezon [trad. n.]” (Hutton 1994: 38). Ritualul roților de foc rostogolite pe dealuri în ajunul Nașterii Sfântului Ioan a fost documentat de folcloriști pe arii europene vaste, din Irlanda și până în Rusia, ceea ce pare să demonstreze originea practicii într-un obicei sezonier preistoric legat de un dispărut cult solar (*ibidem*: 51).

În arealul etnografic românesc, sărbătoarea prin excelență a acestor focuri purificatoare este un moment guvernat de o altă efigie creștină esențială, și anume Sfântul Gheorghe (Marian 1994: 274–276). Aprinderea „focului viu” în apropierea Sângeorzului a fost văzută de folcloriștii români ca fiind o particularitate autohtonă: „În afară de români, huțulii din Bucovina și păstorii din Croația mai au datina de a aprinde acest foc și de a sări în jurul lui în ajunul Sfântului Gheorghe, pe când celelalte popoare obișnuiesc a face aceste focuri mai adesea la 24 iunie, alături la Bobotează, în ajunul Postului mare, în ajunul Paștilor” (Candrea 2001: 73).

Unul dintre modurile pertinente de a explica semnificația populară a unei sărbători este, așa cum indică și studiul lui Ivănescu, apelul la denumirea acesteia în mediul folcloric. Numele popular românesc al sărbătorii de vară a Sfântului Ioan provine din sintagma „Sanctus Johannes”, însă masa largă a utilizatorilor nu mai percepe semantica de proveniență creștină, ci a ajuns să denumească prin cuvântul *Sânziene*, în afara instanțelor feminine supranaturale, florile ajunse la maturitate în această perioadă, culese de fete și femei cu respectarea prescripțiilor rituale și folosite în practici divinatorii. Aceeași înlocuire a reperului creștin cu ipostaza magică a sărbătorii se observă pe teren bulgar, unde Nașterea Sfântului Ioan nu mai este percepută ca o sărbătoare a focurilor sau a apelor, ci un moment prielnic pentru adunarea plantelor de leac, încât țărani bulgari îl numesc pe Botezător *Ivan bilyober* („Ioan, culegătorul de ierburi”) (MacDermot 1998: 237). În Grecia, 24 iunie devine sărbătoarea lui *Giannis tou Klythona* („Sfântul Ioan al Divinației”), datorită numărului mare de practici divinatorii considerate acum propice (Abbot 1903: 50). În cultura populară albaneză, singura care mai păstrează, în afară de cea română, sintagma latinească în numele sărbătorii respective, *Shëngjnat* sunt denumite focurile purificatoare aprinse cu acest prilej, dar și speciile de fructe coapte în acest sezon (Vătășescu 2009: 192). Ivănescu însuși indică o variantă bielorusă a sărbătorii Sfântului Ioan, în cadrul căreia o efigie numită *Ivan Kupalo* („Ivan cel scăldat”) sau *Kupala*, *Kupalka* sfârșește arsă sau înmormântată, fapt esențial pentru demonstrarea supraviețuirii cultului acvatic la acești slavi (Ivănescu 1967: 17).

Deși în spațiul românesc Sânzienele sunt o sărbătoare prin excelență a florilor și a practicilor magice în care elementul fitomorf devin inventar ritual principal, unele informații etnografice aduc încă probe ale legăturii cu apele hierofanice. De exemplu, în județul Dolj a fost atestată realizarea unei băi rituale a întregii comunități într-o apă stătătoare locală și care este anterior binecuvântată de preotul paroh (*Sărbători și obiceiuri* 2001: 282), iar în aceeași regiune arhaică a țării, s-a

înregistrat credința că ploaia în ziua de Sânziene este semn de belșug (*ibidem*). Chiar și Marcu Beza adusesse exemple ale implicațiilor acvatice în practicile divinatorii din ajunul Sânzienelor la românii din Macedonia (Beza 1928: 56, Pamfile 1997: 70–72). O credință din categoria interdicțiilor magice confirmă de asemenea că identitatea creștină a sărbătorii nu a eliminat teama de efectul nociv pe care-l pot avea apele în acest interval: „[...] să nu se scalde nimeni la Sânziene, căci e primejdie de înec” (*ibidem*: 69).

5. Concluzii

Prin urmare, comparația constantă a riturilor autohtone cu folclorul populațiilor europene mai apropiate sau mai îndepărtate devine o sursă de bază a explicării denumirii românești a ritualului avut în discuție. În privința obiceiului discutat de G. Ivănescu, slavii sud-est europeni mai ales sunt un canal de pătrundere a ritualului spre nordul Dunării. Ei s-au putut lăsa influențați, în funcție de populațiile vecine lor din Occident sau din Orient, de diversele mitologii ale populațiilor conlocuitoare, de la preluarea unei identități solare a Sfântului Ioan din Imperiul Roman de Apus, care s-ar fi contopit cu un zeu slav autohton al vegetației, la o probabilă influență bizantină. În continuarea concluziilor lui Ivănescu, rămâne totuși întrebarea dacă această suprapunere a străvechiului zeu solar-vegetațional cu Sfântul Ioan a fost primit de către slavii apuseni odată cu procesul de creștinare sau a fost realizată pe teren slav (Ivănescu 1967: 19). De asemenea, încă nu se poate conchide dacă asemănarea riturilor slave cu cele grecești sau general balcanice se datorează unui împrumut de la greci la slavii învecinați sau unei coexistențe ancestrale a divinităților și riturilor asociate lor pe un larg teritoriu indo-european, comun slavilor, grecilor, românilor, albanezilor, ceea ce inclusiv G. Ivănescu pare a sugera: „Dar e foarte probabil că obiceiul slav a găsit un suport într-un obicei asemănător de la greci” (*ibidem*: 19).

În ceea ce privește termenul românesc, este clar că Ivănescu vede ca necesară o sursă populară greacă, în ciuda unui posibil intermediar bulgar. Astfel, lingvistul ieșean se alătură implicit unui grup de etnologi și istorici care au susținut continuitatea între moștenirea antică greco-latină și folclorul modern, evidentă încă în ciuda nenumăratelor influențe latine, slave și turcești care au intervenit în vechiul inventar mitico-religios (Lawson 1910). În afara enigmei lingvistice discutate cu precădere de specialiști, rămâne și una de ordin etnologic, fiind dificil de trasat cu certitudine evoluția lentă a unui ritual, într-un mediu conservator iliterat, supus multiplexelor ajustări interne și factorilor modelatori externi. Ceea ce reușește însă Ivănescu este creionarea aproximativă a unui teritoriu comun de proveniență și dezvoltare a unui ritual agrar de mare vitalitate, și anume cel sud-est european.

Deși una dintre căile prin care fenomenul ritual a supraviețuit este asigurată tocmai de procesul de creștinare, această nouă identitate nu a putut anihila funcția meteorologică primitivă a obiceiului. În ciuda statutului special pe care Sfântul Ioan Botezătorul îl are în cultura creștină sud-est europeană și a calității sale de a-l

înlocui în mod convingător pe Adonis, urmărirea funcționării organice a unor ritualuri similare sau contaminate, la care însuși textul lui Ivănescu face apel, ne conduce spre acceptarea unor procese desfășurate paralel, și nu în suprapunere. Dacă denumirea ritualului a suferit o certă modificare în cheie creștină, ritul propriu-zis nu a fost convertit nici până astăzi. Stă mărturie pentru aceasta incapacitatea sa de a se subordona vreuneia dintre sărbătorile religioase ale intervalului dintre vară și primăvară, și nici măcar cultului solar al solstițiului de vară. În fine, factorul esențial în demonstrația lui Ivănescu pare mai puțin numele sărbătorii sau al zeului care o patronează, cât cultul apelor care dă semnificația principală a obiceiului, generând dintotdeauna și deopotrivă teamă și încredere, lăsând ființa umană la îndemâna unor forțe supranaturale impredictibile, împotriva cărora singura apărare rămâne ritul.

BIBLIOGRAFIE

- Abbot 1903 = G.F. Abbot, *Macedonian Folklore*, Cambridge University Press.
 Beza 1928 = Marcu Beza, *Paganism in Romanian Folklore*, London & Toronto, Dent.
 Bîlțiu, P., Bîlțiu, M. 2010 = Pamfil Bîlțiu, Maria Bîlțiu, *Calendarul popular. Un corpus al obiceiurilor de peste an din județul Maramureș*, vol. II. *Obiceiurile toamnei și iernii*, Baia Mare, Editura Ethnologica.
 Bârlea 1981 = Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, vol. I, București, Editura Minerva.
 Brown 2002 = Peter Brown, *Întemeierea creștinismului occidental. Triumf și diversitate: 200–1000 d. Chr.*, traducere de Hans Neumann, Iași, Editura Polirom.
 Burke 1978 = Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Londra, Temple Smith.
 Caillois 2006 = Roger Caillois, *Omul și sacrul*, traducere din limba franceză de Dan Petrescu, ediția a II-a revizuită, București, Editura Nemira.
 Candrea 2001 = I.-A. Candrea, *Iarba fiarelor*, cuvânt-înainte de Dan Horia Mazilu, studiu introductiv și ediție de Al. Dobre, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
 Cantemir 1973 = Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, Editura Academiei.
 Caraman 1935 = Petru Caraman, *Folclorul românesc în englezește. Contribuție critică asupra folclorului român în străinătate*, în „Arhiva”, XLII, nr. 3–4, p. 181–198.
 Ciubotaru, I.H., Ciubotaru, S. 1984 = Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare – O dominantă a culturii populare din Moldova*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXIX, 1983–1984 B, p. 107–131.
 Ciubotaru 2012 = Ion H. Ciubotaru, *Ouăle de Paști la români. Vechime, semnificații, implicații ritual-ceremoniale*, Iași, Editura Presa Bună.
 Cuceu, I., Cuceu, M. 1988 = Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și corpus de texte*, București, Editura Minerva.
 Cumont 2008 = Franz Cumont, *Religiile orientale în păgânismul roman*, traducere de George Scrima, București, Editura Herald.
 Eliade 1992 = Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, cu o prefață de Georges Dumézil și un cuvânt-înainte al autorului, traducere de Mariana Noica, București, Editura Humanitas.
 Evans 1974 = David Evans, *Dodona, Dodole, and Daedala*, în vol. *Myth in Indo-European Antiquity*. Edited by Gerald James Larson. Coedited by C. Scott Littleton and Jaan Puhvel, Los Angeles, University of California Press, p. 99–130.
 Frazer 1980 = James George Frazer, *Creanga de aur*, traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, vol. I, București, Editura Minerva.
 Ghinoiu 2001 = Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică.

- Ginzburg 1990 = Carlo Ginzburg, *Ecstasies: Deciphering the Witches' Sabbath*. Translated by R. Rosenthal, Londra.
- Hope 1893 = R. C. Hope, *The Legendary Lore of the Holy Wells of England, Including Rivers, Lakes, Fountains and Springs*, Londra, Elliot Stock.
- Hutton 1991 = Ronald Hutton, *The Pagan Religions of the Ancient British Isles: Their Nature and Their Legacies*, Oxford, Blackwell.
- Hutton 1994 = Ronald Hutton, *The Rise and Fall of Merry England. The Rural Year 1400–1700*, Oxford University Press.
- Ivănescu 1967 = G. Ivănescu, *O influență bizantină sau slavă în folclorul românesc și limba românească: Caloianul*, în *Folclor literar* (redactorii volumului: Eugen Todoran, Gabriel Manolescu), Timișoara, Cercul Științific de Folclor al Universității din Timișoara, p. 13–23.
- Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Miorița. Tipologia variantelor, geneza*, Centrul de Științe Sociale Craiova, Memorii – Seria folclorică, II.
- Jakobson 1985 = Roman Jakobson, *Selected Writings*, vol. VII. *Contributions to Comparative Mythology. Studies in Linguistics and Philology*, 1972–1982, edited by Stephen Rudy, with a preface by Linda R. Waugh, Berlin, Walter de Gruyter.
- James 1962 = E.O. James, *The Influence of Folklore on the History of Religion*, în „Numen”, vol. 9, Fasc. 1, Jan., p. 1–16.
- Lawson 1910 = John Cuthbert Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion. A Study in Survivals*, Cambridge University Press.
- Liungmann 1954 = W. Liungmann, *Traditionswanderungen Euphrat-Rhein*, II, Helsinki.
- Lecouteux 1982 = Claude Lecouteux, *Paganisme, christianisme et merveilleux*, în „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, an 37, nr. 4, p. 700–716.
- MacDermott 1998 = Mercia MacDermott, *Bulgarian Folk Customs*, Londra, Jessica Kingsley Publishers.
- Marian 1994 = S.F.I. Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, vol. II, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Muşlea, Bârlea 1970 = Ion Muşlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarul lui B.P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Niculiță-Voronca 1908 = Elena Niculiță-Voronca, *Studii de folclor*, I–II, București, Tipografia G.A. Lăzăreanu.
- Nilsson 1940 = Martin P. Nilsson, *Greek Folk Religion*, New York, Columbia University Press.
- Pamfile 1997 = Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, ediție și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I.O.
- Pop 1989 = Dumitru Pop, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
- Popov 1989 = Račko Popov, *Peperuda i Gherman: bălgarski prazniți obiceai*, Sofia, Septembri.
- Repciuc 2011 = Ioana Repciuc, *Elemente de rit acvatic în evoluția unei formule de origine creștină*, în „Memoria ethnologica”, nr. 40–41, iulie–decembrie (anul XI), p. 74–83.
- Saintyves 1934 = Pierre Saintyves, *Corpus du folklore des eaux en France et dans les colonies françaises*, Paris, E. Nourry.
- Sărbători și obiceiuri 2001 = Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la Chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. I, Oltenia, București, Editura Enciclopedică.
- Șăineanu 1896 = Lazăr Șăineanu, *Ielele sau zănele rele după credințele poporului român*, în vol. *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., p. 67–173.
- Timotin 2010 = Emanuela Timotin, *Descântecelor manuscrise românești (secolele al XVII – al XIX-lea)*, ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, Editura Academiei Române.
- Teodorescu 1874 = G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datini și moravuri ale poporului român*, București.
- Van Gennep 1924 = Arnold Van Gennep, *Le Folklore. Croyances et coutumes populaires françaises*, vol. I, Paris, Editions Stock.
- Vaucher 1994 = André Vaucher, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental (secolele VIII–XII)*, traducere de Doina Marian și Daniel Barbu, postfață de Daniel Barbu, București, Editura Meridiane.

- Vătășescu 2009 = Cătălina Vătășescu, *Concordanțe semantice între română și albaneză privitoare la numele sărbătorii Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul*, în *Lucrările celui de al doilea simpozion internațional de lingvistică* (editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu), Editura Universității din București, p. 192–199.
- Vulpescu 1941 = Mihail Vulpescu, *Scaloianul și Paparudele*, București, Tipografia Ziarului „Universul”.
- Weinhold 1898 = K. Weinhold, *Die Verehrung der Quellen in Deutschland*, Berlin, Akademie der Schasten.
- Warner 2011 = Elizabeth A. Warner, *Russian Peasant Beliefs concerning the Unclean Dead and Drought, within the Context of the Agricultural Year*, în „Folklore”, vol. 122, nr. 2, august, p. 155–175.
- Wilson 1992 = David Wilson, *Anglo-Saxon Paganism*, Londra.

G. IVĂNESCU – ETHNOLOGIST. FROM THE ORIGINS OF AN ANCIENT RITUAL TO THE CONTEMPORARY VERSIONS OF A SOUTHEASTERN EUROPEAN CUSTOM

ABSTRACT

In the study published in 1967, G. Ivănescu traces the remote sources of “Caloian” – a Romanian rainmaking custom associated with some Christian spring and summer holidays and with very old rituals performed in order to support by magic means the growing crops in this specific season. After a critical account on previous interpretations and following a diachronical vision of folklore studies and anthropological inquiries on religious myths, the author tries to prove the connection of this ritual with similar Slavic and Greek customs and ultimately with the myth of an Oriental dying and resurrected vegetational god. Part of Ivănescu's assumptions could be still sustained by more recent south-Slavic ethnographical data and by elaborate fieldwork research in Romanian rural areas, and other interpretations evolved towards a different perspective. However, the approach of an intricate folk ritual as well as of its folk terminology reveal the great ability of the researcher within the field of ethnology.

Keywords: G. Ivănescu, rainmaking, magic practice, Romanian folklore, Christian calendar, Oriental mythology, folk terminology.

ARHIVA DE FOLCLOR A MOLDOVEI ȘI BUCOVINEI ȘI TIPOLOGIILE RITURILOR DE TRECERE

IOANA REPCIUC*

Nevoia de tipologie

Necesitatea marilor tipologii etnofolclorice s-a simțit pe plan internațional în momentul în care specialiștii au observat acumularea unui inventar bogat de documente rezultate din corespondență sau din anchete de teren datorate folcloriștilor amatori și profesioniști de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Această situație a condus la crearea, mai ales în Europa, a unor arhive-instituții ale căror sarcini au fost eșalonarea, clasificarea și apoi publicarea materialului avut la dispoziție (Rogan 2012: 610–612). Primele metode de ordonare a materialelor respective au apărut prin simpla adaptare a celor consacrate în științe naturale ca geografia și biologia.

În funcție de diferitele unghiuri de investigare a folclorului, cum au fost metoda evoluționistă, cea istorico-geografică, cea structuralistă sau cea funcționalistă, interpretarea materialului folcloric a fost ghidată fie de probarea asemănării societăților exotice și a celor folclorice, fie de reconstituirea unor origini îndepărtate ale literaturii sacre, fie de identificarea structurilor originare sau de configurarea unui sistem de funcții sociale. Spre deosebire de aceste orientări cu miză predeterminată, tipologizarea conținuturilor folclorice poate fi fără îndoială văzută ca o fază avansată a disciplinei și care reprezintă un scop în sine. La fel ca alternativa lor cartografică – atlasele etnografice –, tipologiile folclorice și-au propus să pună la dispoziția publicului o aranjare obiectivă a materialului din arhive, operație în care implicarea cercetătorului responsabil de această etapă finală a procesului de valorificare a cercetărilor de teren să fie cât mai redusă.

Însă până la momentul tipologiei, disciplina a beneficiat de experiența acumulată prin experimentarea altor modalități de înregistrare și dispunere a informațiilor brute. Una dintre cele mai importante experiențe din domeniul

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

structurilor cumulative a fost cea din domeniul basmului, pentru studierea căruia specialiștii au alcătuit succesiv sau concomitent o tipologie universală, un index alfabetic de motive și o enciclopedie generală. Făcând o analiză a principalelor metode de publicare a rezultatelor culese prin chestionare și anchete de teren, Arnold Van Gennep observă că folcloriștii s-au îndreptat cu precădere spre trei tipuri de structuri: cea literară, cea lexicografică și cea cartografică (Van Gennep 1998: 68). Marele folclorist francez remarcă preferința autorilor de sinteze etnografice din vremea sa pentru lexicografia etnografică, metodă pe care el însă nu tinde să o considere suficientă pentru respectarea logicii interne a culturii populare: „O știință nu trebuie să fie adusă la starea de fișe puse una peste alta în funcție de ordinea cea mai formală – cea a alfabetului” (*ibidem*: 71). Opinia autorului francez este că o astfel de aranjare obligă la o decupare arbitrară a întregului în fragmente, și anume a ritului în componentele sale.

În cadrul științelor etnologice românești, cel care a introdus în discuție necesitatea tipologiilor a fost D. Caracostea. În calitatea sa de președinte al Secției literare a Academiei Române, el susține începând cu 1948 un proiect de tipologizare a baladei populare, care ar fi urmat să fie adaptată apoi pentru alte specii folclorice, pentru ca în viitor să rezulte ceea ce academicianul numea *Corpus carminum Romaniae*. Caracostea a fost un consecvent promotor al tipologiilor folclorice în mediul românesc de specialitate, fiindcă vedea în această manieră de valorificare a informației etnofolclorice problema și reușita de bază a studiilor de folclor internațional:

„Știința este un corp de cunoștințe organizate. Pentru a putea stăpâni multilateralitatea faptelor și problemelor indicate, este nevoie de altceva: mai mult decât exacta pătrundere a fiecărei creațiuni, avem nevoie de concepte coordonatoare și de un sistem de relațiuni cerut de natura materialului” (Caracostea, Bîrlea 1971: 19–20).

O astfel de sondare a conținutului înseamnă o depășire a metodei filologice în sensul ei îngust, care restrângea analiza la expresie, la structura morfologică a materialului: „ea poate stabili numai identități de formă, scheme comune, dar ceea ce se petrece subteran îi scapă” (Bîrlea 1969: 158). Spre deosebire de filolog, folcloristul ar trebui să cerceteze variantele formale în contextul lor, în legătură cu acel context real de performare al textelor folclorice.

În ultimul capitol din *Metodologia de cercetare a folclorului*, Ovidiu Bîrlea atrăgea atenția că în stadiul contemporan lui din istoria disciplinei mai erau încă multe instrumente de lucru care trebuiau realizate. Dintre acestea, folcloristul bucureștean aștepta cu interes redactarea tipologiilor de specii folclorice în cadrul cărora contextul folcloric – obiceiul – să reprezinte o componentă obligatorie: „Abia întocmirea acestora, cu profil exhaustiv asupra a ceea ce s-a cules până acum, va constitui baza necesară pentru abordarea monografică a genurilor și speciilor folclorice în totalitatea problemelor ce se cer rezolvate” (*ibidem*: 192).

Ca și în spațiul etnologiei europene, planuri pentru construirea unor lucrări cu caracter general care să ofere o bază pentru cercetările etnofolclorice românești au existat de timpuriu. Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Lazăr Șăineanu vorbea despre un *Corpus al literaturii orale*. Proiectele de anvergură ale școlii monografice conduse de D. Gusti au inclus de asemenea planuri pentru atlase etnografice, lingvistice, istorice, antropologice, demografice, sociologice. În 1946, pe când era directorul Secției de etnografie a Institutului de Cercetări Balcanice din București, Petru Caraman a inclus în planul instituției alcătuirea unui atlas etnografic (Ciubotaru I.H. 2015: 290). Dar abia începând cu anii '70 a devenit posibilă demararea acțiunilor de acest gen în cadrul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București. Sub conducerea profesorului Mihai Pop, erau propuse instrumente fundamentale pentru folcloristica autohtonă cu baze științifice: *Corpusul folclorului românesc*, *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului*, *Tipologiile folclorice*, *Atlasul etnografic român*. Acest din urmă proiect avea să implice în mod consistent colectivul de etnografi bucureșteni care vor completa documentația existentă pentru societatea rurală românească din anul 1900 cu noi și extinse cercetări de teren în 536 de localități din toate zonele României. În afară de publicarea cartografică a informației colectate, cercetătorii coordonați de Ion Ghinoiu vor alcătui un „Corpus de documente etnografice”, prevăzut să fie publicat în 20 de volume în funcție de regiunile istorice ale țării.

Însă prima tipologie etnofolclorică din mediul academic românesc va avea la bază datele etnografice ale primei generații de folcloriști și va fi redactată de Ion Mușlea și Ovidiu Bîrlea pe baza răspunsurilor la chestionarele lui Hasdeu. Factura unică a acestei lucrări este subliniată de Bîrlea în opoziție cu alte inventarii de documente etnografice: „Lucrarea nu este nici un repertoriu, nici un dicționar folcloric, ci o tipologie, deoarece datele au fost grupate tematic, reconstituind scheletul fiecărui fapt și arătându-i-se stufozitatea, de la aspectele cele mai frecvente până la cele singulare” (Mușlea, Bîrlea 1970: 6). Diferența dintre o operă de interpretare etnologică și gradul zero al tipologiei poate fi evidențiată prin comparația între modul în care Hasdeu făcuse publice informații excerptate din răspunsurile la chestionare în articolele din dicționarul *Etymologicum magnum Romaniae* și aceeași sursă tratată în tipologia lui Mușlea și Bîrlea. Astfel, lucrarea rezultată din colaborarea celor doi folcloriști este o tipologie generală a folclorului românesc, în sensul că ea include referiri la aproape toate genurile și speciile literaturii folclorice, obiceiuri calendaristice și familiale, demonologie populară etc.

În *Cuvântul-înainte* la ediția din 2010 a tipologiei, revizuită și întregită de Ioan I. Mușlea, Ion Taloș subliniază continuarea acestei întreprinderi monumentale prin tipologiile speciilor folclorice care au rezultat din anchetele pentru alcătuirea *Atlasului etnografic român* și care au constituit *Colecția Națională de Folclor* (Taloș 2010: 5) în afară de proiectele finalizate și publicate de folcloriștii bucureșteni, închinare snoavelor (Sabina C. Stroescu, 1969), colindei (Monica Brătulescu, 1981), cântecului epic eroic (Alexandru I Amzulescu, 1981) și baladei

familiale (Alexandru I. Amzulescu, 1983), legendei (Tony Brill, 2005–2006) ș.a. Din păcate, proiectele de tipologizare a obiceiurilor românești în viziunea cercetătorilor de la institutul de profil din București sunt încă în manuscris; acestea privesc obiceiurile de naștere, poezia ritualului funebru, textele ceremoniale premaritale (Ispas, Coatu 2006: 192).

Tipologiile Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei în context național

Până la apariția tipologiilor Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), folclorul din Moldova și Bucovina era cunoscut parțial datorită informațiilor colectate prin câteva proiecte naționale de investigare a vieții rituale autohtone: răspunsurile la chestionarele alcătuite de B.P. Hasdeu și Nicolae Densușianu, Fondul „Ion Mușlea” din Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj, și, în final, colecțiile Arhivei Naționale de Folclor din cadrul Institutului de Etnografie și Folclor. La aceste surse se adaugă cele generate de eforturile unor intelectuali locali concentrate în jurul revistelor etnografice „Sezătoarea”, „Ion Creangă”, „Tudor Pamfile”, precum și cele din volumele individuale din colecția „Din viața poporului român”. Totuși, împânzirea laxă a punctelor de anchetă de unde provin aceste date lasă o impresie de inconsistență și, inevitabil, unele zone sunt mai bine puse în evidență decât altele.

Un proiect salutar de studiere a obiceiurilor în care sunt integrate și fapte din Moldova va apărea în cadrul Institutului „Arhiva de Folclor” din Cluj al Academiei. Volumul din 1988 realizat de Ion Cuceu și Maria Cuceu sintetizează informația referitoare la obiceiul *Paparudei* din spațiul etnografic românesc. Este de reținut că autorii admit în prefață dificultatea unei astfel de întreprinderi de catalogare tipologică cvasiexhaustivă a motivelor rituale, dar și relevanța instrumentală pentru cercul de specialiști:

„Tipologizarea informației etnografico-folclorice reprezintă o treaptă de neocolit în studierea obiceiurilor, o operațiune majoră, deosebit de complexă, ce marchează de regulă, pragul important în procesul de conceptualizare și maturizare în știință. [...] Lucrările de acest fel cer, înainte de toate, pasiune și dăruire, muncă îndelung răbdătoare în scotocirea și scoaterea la lumină a întregii informații asupra unei teme, după care sunt necesare demersuri repetate în găsirea celor mai adecvate și mai revelatoare modalități de indexare a acesteia. Nu există, de multe ori, nici jalonări teoretico-metodologice și nici modele cât de cât viabile, mai ales pentru domeniul atât de puțin cercetat încă al obiceiurilor populare” (Cuceu I., Cuceu M. 1988: 5).

Cercetătorii clujeni se vor remarca într-adevăr prin promovarea necesității tipologiilor pe piața proiectelor instituționale din etnologia românească. Ion Cuceu subliniază în mod consecvent că acestea sunt lucrări sintetizatoare și abstractive necesare pentru cunoașterea aprofundată a faptelor de cultură populară, pentru

evaluarea difuziunii spațiale a unor motive și teme, pentru redarea morfologiei fenomenelor, „pentru a se face lumină în hățișul informației debordante” (Cuceu I. 2000: 51). Este de așteptat astfel ca în cadrul Institutului etnologic din Cluj-Napoca să se concretizeze viitoare proiecte de anvergură atât de necesare disciplinei autohtone care să privească și obiceiurile din ciclul vieții. Importanți pași au fost făcuți prin adunarea și publicarea componentei textuale a obiceiurilor de nuntă (orații, cântece rituale) (Cuceu I. *et alii* 2005, 2007, 2008).

Demn de luat în considerare este proiectul Institutului de Etnografie și Folclor din București de publicare a corpusului de documente etnografice rezultat în urma anchetelor pentru realizarea *Atlasului etnografic român*. Acesta se dorește explicit o continuare a inițiativelor lui Mușlea și Bîrlea din 1970 și a lui A. Fochi din 1976, după cum observă coordonatorul Ion Ghinoiu în introducerea la primul volum al seriei ce tratează sărbătorile și obiceiurile din Oltenia. Cartea apărută în 2001 debutează cu prezentarea sinoptică a obiceiurilor din ciclul familial, dar autorii nu-și subordonează descrierea schemei riturilor de trecere consacrate de Arnold Van Gennep. În schimb, Ion Ghinoiu preferă o sistematizare inspirată de metafora vegetală a încrengăturilor și subîncrengăturilor riturilor, care se prelungesc până la nivelul ultim al „fructelor arborelui creației genuine” (*Sărbători și obiceiuri* 2001: XVIII–XIX).

În cadrul Departamentului de etnologie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Filiala Iași, crearea premiselor teoretice și metodologice ale unui proiect de cercetare extensivă a ținut cont de reușitele notorii ale înaintașilor din domeniul românesc, de corpusurile deja existente, de marile proiecte de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de cele din perioada interbelică. Instrumentul care avea să stimuleze culegerea eficientă a fost *Chestionarul etnografic și folcloric general*, redactat de Ion H. Ciubotaru, în 1970, care, „față de instrumentele de lucru similare, [...] se individualizează prin însăși structura sa: are un caracter general și urmărește realizarea unei cercetări de tip monografic” (Ciubotaru I.H. 2011: 211). Faza prospectivă a anchetei prin corespondență a fost urmată de cea a anchetelor directe, dusă la bun sfârșit de cercetătorii din cadrul departamentului: Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Lucia Berdan și Lucia Cireș, cărora li s-au adăugat pe parcurs numeroși colaboratori externi.

S-a constituit astfel o bază de documente inedite, reprezentative pentru momentul când au fost culese și locul de unde au fost înregistrate, dar valoarea definitorie a informațiilor va fi dovedită de punerea lor în comun și participarea la radiografierea vieții tradiționale de pe întreaga arie etnofolclorică moldovenească. Astfel, s-a înțeles repede că operațiile complexe ale sondării terenului și arhivării rezultatelor conform unui sistem de criterii geografice și tematice nu a fost suficientă. O sursă de inspirație pentru declanșarea fazei următoare din existența Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei a fost viziunea întemeietoare a profesorului Petru Caraman, care, atunci când fusese directorul Secției de

Etnografie și Folclor din cadrul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București, făcuse planuri pentru materializarea inițialei acumulări de fapte: „Simpla adunare, descriere și clasificare a documentelor din domeniul civilizației tradiționale nu era suficientă. Ele trebuiau puse, de îndată, în slujba unei idei” (Ciubotaru I.H. 2008: 247).

Astfel, informații din bogatul fond de documente etnologice care va rezulta în urma anchetelor indirecte și directe, desfășurate în deceniul de după publicarea chestionarului, au fost publicate în seria „Caietele Arhivei de Folclor” (1979–1991). Cele unsprezece volume rezultate au fost dedicate cu precădere alcătuirii unor monografii tematice și corpusuri de texte ale speciilor folclorice (cântecul liric, strigătura, balada, descântecul, colinda, texte diverse din colecția de folclor a lui Petru Caraman), comentate și clasificate conform unor criterii estetice și funcționale. În afara acestora, în volumul din 1988 al seriei, alcătuit de Ion H. Ciubotaru și Silvia Ciubotaru, au fost analizate ornamentele tradiționale din Moldova de pe cusături și țesături. Nu lipsește din colecție un exemplu de tratare monografică a unei regiuni; Ion H. Ciubotaru alege să dedice o cercetare specială Văii Șomuzului Mare (1991), un teritoriu de trecere între Moldova și Ardeal cu trăsături istorice complexe. Același autor pune și bazele cercetării integrate a obiceiurilor din ciclul familial prin lucrarea *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea Trecere)* apărută în 1986. Ion H. Ciubotaru propune aici o structură ce îmbină tratarea tipologică a componentei etnografice și analiza literaturii populare corespondente ceremonialului funebru. Într-un alt volum din 1999, cercetătorul va raporta explicit această tratare la schema van-gennepiană (Ciubotaru I.H. 1999: 9).

Tipologizarea obiceiurilor din trilogia vieții se va constitui într-un proiect al Departamentului de etnologie ieșean, materializat prin publicarea a trei volume de autor în 2009, 2012 și 2014. Acestea valorifică răspunsurile la cele aproape 300 de întrebări privitoare la ciclul familial din *Chestionarul folcloric și etnografic general*, la care s-au adăugat cele rezultate din cercetările directe. În cazul obiceiurilor funerare, s-au folosit prețioase informații din Fondul „Petru Caraman” referitoare la funeraliile tinerilor *nelumiți*. Observând așezarea întrebărilor în chestionarul alcătuit de Ion H. Ciubotaru în 1970, se observă că secțiunea intitulată „Obiceiuri rituale” a acestuia respectă implicit o schemă de inspirație van-gennepiană care pornește de la investigarea tabuurilor din jurul femeii însărcinate și se încheie cu reperele temporale din *cultul moșilor* în Moldova.

Deși redactate de autori diferiți, cele trei volume publicate în colecția „Ethnos” a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași au respectat o alcătuire similară în măsură să ofere cititorilor o informație structurată și să încurajeze utilizarea acesteia în studii comparative sau abordări interdisciplinare. După o necesară retrospectivă bibliografică și un studiu introductiv, volumele sunt completate de o tipologie a riturilor și gesturilor ceremoniale și un corpus de texte cuprinzând literatura populară care însoțește și susține desfășurarea ritual-ceremonială. În afara acestor trăsături de structură, se poate observa că cele trei

monografii din trilogia vieții, așa cum se desfășoară aceasta în cultura populară a Moldovei și Bucovinei, au în comun marcarea succesiunii evenimentelor rituale în funcție de schema riturilor de trecere teoretizată de Arnold Van Gennep (Van Gennep 1996).

În prima carte a seriei, *Obiceiuri nuptiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, apărută în 2009, cercetătoarea Silvia Ciubotaru nu se limitează la aranjarea în tipologie a riturilor din cadrul nunții conform celor trei trepte descrise de folcloristul francez – *rituri preliminare, rituri liminare și rituri postliminare* –, ci sugerează funcția pe care această așezare o are în mentalul colectiv, și anume nevoia de gradare a transformării care altfel, apărută și definitivată brusc, ar fi traumatizantă (Ciubotaru S. 2009: 66). Mai mult, utilizarea schemei van-gennepiene se prelungește, în viziunea autoarei, dincolo de simpla constatare a acestei împărțiri ternare: „drama matrimonială se desfășoară în trei acte, dar fiecare moment se împarte, la rândul său, în trei părți” (*ibidem*: 67). Dovedind o necesară flexibilitate a viziunii sale organizatorice, cercetătoarea nunții moldovenești nu ezită să completeze triada propriu-zisă a savantului francez prin elementele specifice contextului ceremonial românesc, și anume o serie bogată de acte cathartice, apotropaice, propitiatoare și protective care însoțesc riturile propriu-zise performate pe parcursul celor 40 de zile ale ceremonialului marital tradițional. Este de asemenea capabilă să sesizeze valoarea magico-simbolică a ternarului, aflat la temelia imaginarului arhaic românesc și indo-european (*ibidem*: 68).

Evitarea cantonării într-un model structural predeterminat este demonstrată de Silvia Ciubotaru și prin faptul că tipologia sa începe cu o categorie de elemente comportamentale care o precedă pe cea a obiceiurilor preliminare, dar care este specifică vieții tradiționale românești, fapt care o face pe autoare să constate că „dintre toate riturile de trecere, nunta are preludiul cel mai îndelungat și consecințele cele mai durabile” (*ibidem*: 34). Această largă avanscenă a ceremonialului nuptial este reprezentată de obiceiurile premaritale, în care se integrează *scosul fetelor la horă* sau *ieșirea flăcăilor la joc* care, deși alcătuiește un îndelungat segment temporal în raport cu intervalul nunții propriu-zise, se conectează funcțional cu acesta. În continuare, seria *riturilor de trecere*, în terminologia lui Van Gennep, debutează cu *alegerea timpului fast* și evenimentul *peștitului* și se încheie cu ducerea *colacilor de cununie* în dar nașilor de către fini.

Al doilea volum din cadrul acestui proiect, apărut în 2012 și distins cu premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu” al Academiei Române în anul 2014, îi aparține Adinei Hulubaș și oferă o imagine cuprinzătoare asupra obiceiurilor de naștere din Moldova. Este demn de sesizat că, în istoria cercetărilor românești asupra acestui compartiment al trilogiei vieții, autoarea identifică antecedente ale utilizării schemei propuse de Van Gennep. Astfel, atât Elena Sevastos, cât mai ales Simeon Florea Marian, participanți la concursul organizat de Academia Română în 1888 pentru publicarea unei monografii despre nașterea la români, urmăresc o structură tripartită a ceremonialului cu 11 ani înainte de apariția cărții savantului

francez. De pildă, volumul lui Marian din 1892 debutează cu un capitol intitulat metaforic „Dorul româncei”, dar care în fapt tratează rituri de anticipație (Hulubaș 2012: 11).

Subliniind funcția socială a ritului de trecere investigat, Adina Hulubaș recompune „universul de credințe concentric” cu ajutorul căroră mama și noul-născut se reintegrează treptat în comunitate (*ibidem*: 20). Gradarea de la preliminar la postliminar capătă în contextul ritualurilor cercetate aici atât o ipostază temporală, cât și una spațială. Autoarea ieșeană este în măsură să sublinieze și trăsăturile specifice ale nașterii ritualizate în spațiul moldovenesc; ea observă că, spre deosebire de modul de desfășurare a acestui ceremonial în alte spații românești, care, conform specialiștilor, este dominat de rituri de integrare, în Moldova gesturile de ocrotire a mamei și copilului capătă o relevanță mai mare în mentalul tradițional (*ibidem*: 22). Cercetarea aprofundată a diverselor stadii pe care mama și copilul le traversează în convergență cu modelul consacrat de Arnold Van Gennep îi prilejuiesc autoarei o pertinentă completare a informației parțiale pusă în circulație de autorii volumului al patrulea al seriei *Sărbători și obiceiuri*, dedicat Moldovei, în care prezentarea riturilor din jurul nașterii „începe în mod abrupt cu faza liminală – *Nașterea copilului*” (*ibidem*: 19).

În fine, volumul din 2014 care încununează trilogia moldovenească a vieții analizează strategiile puse în scenă de comunitate pentru atenuarea șocului emoțional și social provocat de dispariția unuia dintre membrii săi. Dată fiind consecvența autorului Ion H. Ciubotaru în cercetarea riturilor funerare, el adaugă aici paliere noi de analiză, de nivel socio-antropologic, precum și date obținute pe baza unor chestionare speciale menite să scoată la iveală detalii asupra comportamentului ritual al țăranilor moldoveni prilejuit de acest moment. Desigur, ordonarea actelor rituale în funcție de schema van-gennepiană îi pare cercetătorului că respectă succesiunea firească a structurii ceremonialului (Ciubotaru I.H. 2014: 3). Cunoașterea aprofundată a corpusului de texte – bocete, cântece funebre și *verșuri* –, precum și a răspândirii lor geografice conduce la configurarea unei imagini complexe a ceremonialului funebru moldovenesc în comparație cu cel general românesc. Ion H. Ciubotaru este de asemenea interesat să remarce tranziția complexului ritual de la ipostaza sa arhetipală, verificată prin cercetări arheologice, la cea contemporană, caracterizată de pierderea unor sensuri magico-mitice, dar care apar încifrate inclusiv în literatura și arta cultă. Toate aceste analize care pleacă de la contextul etnografic concret și ating judecăți de ordin antropologic, corelate cu atenția acordată dinamicii în timp a unui compartiment extrem de conservator al vieții rituale, îl conduc pe profesorul ieșean la concluzia documentată că „înmormântarea la români alcătuiește un sistem unitar, în care fiecare element își are locul și rostul său bine determinat” (*ibidem*: 10).

Vorbind despre modul în care riturile de naștere se integrează într-o structură tipologică ideală, Narcisa Știucă observă că mai mulți cercetători au contribuit, prin informațiile etnografice pe care le-au adus, la conturarea unei „invariante etnografice”

a complexului preliminar, liminal și postliminal specific nașterii (Știucă 2001: 6). Dar, observă autoarea, valabilitatea acestei imagini invariante nu poate fi asigurată doar printr-o simplă alăturare de date sociologice, etnografice și folclorice. Acest scenariu livresc ideal nu va fi pertinent atâta timp cât nu va conține elemente culese în aceleași condiții de înregistrare și de prelucrare a materialelor (*ibidem*: 10). Avantajat de această necesară coerență a informației de bază, de respectarea acelorași principii clare de teaurizare a rezultatelor cercetării, proiectul ieșean al tipologiilor și-a asigurat în fapt reușita.

Actualitatea interesului pentru studiul riturilor de trecere

Sublinierea importanței sistemului ritual coerent al civilizației tradiționale românești o regăsim într-o operă de popularizare a diferitelor aspecte ale „tradiției populare” aparținând lui Jean Cuisenier, folcloristul francez care a avut ocazia să cunoască în mod direct satele românești. Autorul alege drept titlu al capitolului din acest volum dedicat tradițiilor care însoțesc ciclul vieții o expresie folosită de Van Gennep pentru a-și denumi monografiile etnografice axate pe trilogia vieții – „din leagăn până în mormânt” („Du berceau à la tombe”), fără însă a sugera acest lucru în mod explicit, căci, probabil, pentru cititorul francez de specialitate alăturarea ar fi fost de natura evidenței. Aici, Cuisenier dă câteva exemple românești cu scopul de a demonstra supraviețuirea unor rituri de trecere. În privința obiceiurilor care însoțesc nașterea propriu-zisă remarcă: „În România, spre exemplu, unde tradițiile sunt vii, această atribuție îi revine unei persoane din partea mamei, de preferință o femeie mai vârstnică, *moașa*” [subl.a.] (Cuisenier 2005: 62). El se arată de asemenea impresionat de elaborarea scenariului nupțial în țările mai conservatoare din estul Europei și consideră că „gradul suprem de rafinament la care a ajuns această tradiție în ceea ce privește sistematizarea riturilor maritale este probabil ceremonialul nunții mortului în Carpați” (*ibidem*: 63–64).

Din cauza opoziției sale față de fundamentele școlii fondate de Durkheim, lui Van Gennep nu i s-a acordat în mediul de specialitate francez atenția pe care contribuția sa teoretică ar fi meritat-o la momentul publicării *Riturilor de trecere*. De exemplu, i s-a reproșat osatura prea teoretică a volumului din 1909, un nivel prea mare de generalizare într-un domeniu al particularităților și excepțiilor, valorificarea exclusivă a informațiilor de bibliotecă, sprijinirea pe societățile exotice sau semicivilizate și lipsa de adaptare la folclorul societăților industrializate europene. În schimb, i s-au recunoscut meritele în anticiparea viziunii structuraliste, precum și a celei funcționaliste.

Unora dintre aceste critici li se poate răspunde printr-o cunoaștere de profunzime a activității lui Van Gennep, care a contribuit în mod exponențial la configurarea cadrului teoretic și metodologic al folcloristicii franceze. În volumele sale de după război, el a probat viabilitatea teoriei riturilor de trecere în monografierea obiceiurilor populare din Franța contemporană lui. De altfel, într-o

notă la primul volum din *Manuel de folklore français contemporain* (apărut în 1937), acolo unde tratează ciclul familial în Franța, marele cercetător observa deja că teoria sa publicată în 1909 devenise o formulă canonică intens folosită de specialiști, chiar dacă englezii o traduseseră prin „transition rites”, iar germanii prin „Uebergangsriten” (Van Gennep 1998: 109). În folcloristica românească, formula pătrunde cu mult înainte de traducerea în limba română din 1996, conturându-se de timpuriu la noi sinonimia „obiceiuri de familie” – „rituri de trecere” (Pop 1976: 125–126). În ceea ce privește conținutul sistemului van-gennepian, se poate constata că acesta a fost anticipat în volumele dedicate ciclului familial redactate de Simeon Florea Marian (Bîrlea 1974: 242). Mai mult, inspiratul folclorist bucovinean vorbește, în „precuvântarea” la ultimul volum al trilogiei sale, care a fost în mod paradoxal cel închinat nașterii, despre existența unui „lanț de datine și credințe, cari înferică viața românului de la naștere până la moarte” (Marian 1892: 1).

Astăzi, sistemul lui Van Gennep pare să fie consacrat de aceeași nevoie care l-a determinat pe autor să-l construiască, și anume nevoia cercetătorilor de a avea la dispoziție un principiu ordonator care să sistematizeze complexitatea uneori derutantă a universului ceremonial. Impozantul statut al teoriei van-gennepiene în reflecțiile etnologilor, sociologilor, antropologilor, psihologilor se datorează tocmai flexibilității conceptului său, axate pe recunoașterea și înțelegerea schimbărilor petrecute în viața individului, a societății și a naturii. Tocmai de aceea, în ultimele decenii s-a considerat oportună aplicarea teoriei *riturilor de trecere* în analiza lumii contemporane aflate într-o neîntreruptă schimbare, obligată să suporte nu doar crizele existențiale și transformările bioculturale obișnuite, ci și crize sociale, politice, economice, astfel încât s-a vorbit, cu ajutorul redimensionării aduse de Victor Turner ideii integratoare de *liminalitate* (Turner 1969), de antistructura societății contemporane, cantonată în starea liminală.

Actualitatea problematicei riturilor de trecere este susținută și din afara științelor etnologice; este cazul mai cu seamă al cercetării sociologice a religiozității contemporane. Procesul de secularizare al societății ultimelor decenii, așa cum a fost el constatat și investigat de către specialiști, ar fi determinat o diminuare a atașamentului față de instituțiile și practicile religioase. În ciuda acestui fenomen ireversibil, specialiștii au observat că oamenii moderni frecventează încă biserica atunci când participă la cele trei mari evenimente din ciclul familial. Membrii societăților intens industrializate se integrează astăzi în categoria „practicanților ocazionali” (prezenți în biserică mai ales pentru riturile de trecere din ciclul familial sau la marile sărbători) și mai puțin în cea a „practicanților regulați” (cei care merg la biserică cel puțin săptămânal) (Willaime 2001: 56–57). Ba chiar măsurătorile sociologice au documentat rezistența deosebită a acestei ipostaze a vieții religioase – cea a riturilor familiale – în comparație cu oricare alta (Kokosalakis 1993: 144).

Deși considerate încă de la finalul secolului al XX-lea ca fiind o prezență „reziduală” a fenomenului religios (Bruce 1995: 70), riturile de trecere reprezintă o

constantă în preocupările celor care au încercat să înțeleagă și să explice regulile de funcționare a societăților moderne și contemporane. Una dintre cele mai consistente prezentări monografice interdisciplinare a obiceiurilor familiale, realizată de istoricul social David Cressy și dedicată Angliei secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, îmbină examinarea socio-culturală, istorică și etnografică și folosește în mod armonios documente ecleziastice, balade populare, corespondență privată, predici de amvon și spectacole de comedie (Cressy 1997: 5). O lectură socio-antropologică a vremurilor contemporane pune în evidență rolul încă determinant al ritualizării și necesitatea ca aceasta să fie studiată prin aportul conjugat al unor discipline diferite (Bouvier 2000: 27).

Încercând să găsească o explicație pentru conservarea impresionantă a acestui tip de rituri de-a lungul epocilor, sociologul britanic W.S.F. Pickering respinge varianta unei iraționale și inerțiale supraviețuiri și propune câteva motivații. Dintre acestea, cea mai importantă este natura lor socială, faptul că ele implică familia și comunitatea (Pickering 1974: 74), deși tocmai lipsa de adecvare a principiului van-gennepiene la legile teoriei sociale a reprezentat motivul pentru Max Gluckman de a desființa valabilitatea schemei folcloristului francez (Gluckman 1962). Trebuie totuși să observăm că o analiză aprofundată a modului în care aceste obiceiuri se înfățișează în monografiile etnografice discutate relevă implicațiile lor sociale. Prin urmare, este necesară continuarea cercetării statice și istorice a acestui fenomen, astfel încât interpretările cu valoare de concluzie să se sprijine pe o diversitate de elemente și puncte de vedere (Segalen 2002: 65). Acestea sunt doar câteva dintre rațiunile pentru care o radiografie a sistemului obiceiurilor familiale se poate constitui într-un instrument relevant pentru o cercetare socio-umană integrată.

BIBLIOGRAFIE

- Bîrlea 1969 = Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, București, Editura pentru Literatură.
- Bîrlea 1974 = Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Bouvier 2000 = Pierre Bouvier, *Lectură „socio-antropologică” a epocii contemporane*, în *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*, editat de Monique Segré, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amarcord, p. 19–29.
- Bruce 1995 = Steve Bruce, *Religion in Modern Britain*, Oxford University Press.
- Caracostea, Bîrlea 1971 = Dumitru Caracostea, Ovidiu Bîrlea, *Problemele tipologiei folclorice*, București, Editura Minerva.
- Ciubotaru I.H. 1999 = Ion H. Ciubotaru, *Marea trecere : repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”.
- Ciubotaru I.H. 2008 = Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ciubotaru I. H. 2011 = Ion H. Ciubotaru, *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (după patruzeci de ani)*, în vol. *Metode și instrumente de cercetare etnologică. Stadiul actual și perspectivele de valorificare. Studii închinare memoriei savanților Ion Mușlea și Ovidiu Bîrlea*, editori: Ion Cuceu și Maria Cuceu, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, p. 207–224.

- Ciubotaru I.H. 2014 = Ion H. Ciubotaru, *Obiceiurile funebre din Moldova în contextul național*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ciubotaru I.H. 2015 = Ion H. Ciubotaru, *Atlasul etnografic român*, în vol. Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Vitralii. Pagini etnoculturale din presa anilor 1992–2012*, procesate, adunate și ordonate de Codrin Ciubotaru și Ionuț Ciubotaru, Iași, Editura Presa Bună, p. 289–295.
- Ciubotaru S. 2009 = Silvia Ciubotaru, *Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Cressy 1997 = David Cressy, *Death, marriage and death. Ritual, religion, and the life-cycle in Tudor and Stuart England*, Oxford University Press.
- Cuceu 2000 = Ion Cuceu, *Probleme actuale în studierea culturii tradiționale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
- Cuceu I., Cuceu M. 1988 = Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și corpus de texte*, București, Editura Minerva.
- Cuceu I. et alii 2005–2008: Ion Cuceu, Ion Șeuleanu, Maria Cuceu, Anamaria Lisovschi, *Ritualurile de nuntă în Transilvania*, I. *Cântecele rituale de nuntă din Bihor*, vol. II. *Orațiile de nuntă*; vol. III. *Cântece rituale din Transilvania (istorică)*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Cuisenier 2005 = Jean Cuisenier, *Tradiția populară*, traducere de Nora Rebreanu Sava, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Gluckman 1962 = Max Gluckman, *Essays on the Rituals of Social Relations*, Manchester, Manchester University Press.
- Hulubaș 2012 = Adina Hulubaș, *Obiceiuri de naștere din Moldova : tipologie și corpus de texte*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Ispas, Coatu 2006 = Sabina Ispas, Nicoleta Coatu (coordonatori), *Etnologie românească*, vol. I. *Folcloristică și etnomuzicologie*, București, Editura Academiei Române.
- Kokosalakis 1993 = Nikos Kokosalakis, *Religion and the Dynamics of Social Change in Contemporary Europe*, în „Archives des sciences sociales des religions”, nr. 81, p. 133–148.
- Marian 1892 = Simeon Florea Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*, București, Carol Göbl.
- Mușlea, Bîrlea 1970 = Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea, *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva.
- Pickering 1974 = W.S.F. Pickering, *The Persistence of Rites of Passage: Towards an Explanation*, în „The British Journal of Sociology”, Vol. 25, No.1, p. 63–78.
- Pop 1976 = Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice.
- Rogan 2012 = Bjarne Rogan, *The Institutionalization of Folklore*, în *A Companion to Folklore*, edited by Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem, Oxford, Wiley-Blackwell, p. 598–612.
- Sărbători și obiceiuri 2001 = Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român, vol. I. Oltenia, coordonat de Ion Ghinoiu, București, Editura Etnologică.
- Sărbători și obiceiuri 2004 = Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului etnografic român, vol. IV. Moldova, coordonat de Ion Ghinoiu, București, Editura Etnologică.
- Segalen 2002 = Martine Segalen, *Etnologie. Concepte și arii culturale*, traducere de M. Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord.
- Știucă 2001 = Narcisa Alexandra Știucă, *În pragul lumii albe*, București, Centrul Național de Conservare și Valorificare a Tradiției și Creației Populare.
- Taloș 2010 = Ion Taloș, *Cuvânt-înainte la Tipologia folclorului din răspunsurile la Chestionarele B.P. Hasdeu*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de Ioan I. Mușlea, București, Editura Academiei Române.
- Turner 1969 = Victor Turner, *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*, Chicago, Aldine Publishing & Co.
- Van Gennep 1996 = Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, Iași, Editura Polirom.

- Van Gennep 1998 = Arnold Van Gennep, *Le folklore français. Du berceau à la tombe. Cycles de Carnaval – Carême et de Pâques*, préface de François Lacassin, Paris, Robert Laffont.
- Willaime 2001 = Jean-Paul Willaime, *Sociologia religiilor*, ediția a doua revăzută, traducere de Felicia Dumas, Iași, Editura Institutul European.

**THE FOLKLORE ARCHIVE OF MOLDAVIA AND BUKOVINA,
AND THE TYPOLOGIES OF RITES OF PASSAGE**

ABSTRACT

The paper discusses the emergence of folklore typology as part of the folklore's institutionalization as a discipline at the end of the 19th century, and the development of new ways of publishing the collected ethnographic documents. In Romanian folkloristics, the typology starts to be regarded as a necessary phase of the professional ethnology and its broad projects. Nevertheless, the conceptualization is not followed by actual achievements, and the field would have to wait for the much needed Romanian typology of rites of passage. Therefore, the recently finished project of the Folklore Archives of Moldavia and Bukovina functioning in the department of ethnology within the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology, which resulted in three volumes about birth, wedding and funeral customs in Moldavia, deserves a special attention. In their books, Adina Hulubaș, Silvia Ciubotaru and Ion H. Ciubotaru organized the ethnographical information according to Arnold Van Gennep's consecrated framework of rites of passage which was considered to be a comprehensive tool for accurately describing family rituals as they were performed in Moldavia. The growing importance of researching this dimension of social and religious life is proved by the lasting interest shown to it by other contemporary social sciences, a fact which places the three typologies discussed here in a significant academic context.

Keywords: *typology, folklore archive, Romanian folkloristics, Moldavia, rites of passage, social sciences.*

ION BARBU. ÎNTOARCEREA LA „PĂMÂNT”. ISARLÂK, MIT AL INTERIORITĂȚII

STĂNUȚA CREȚU

„...și toată aparenta inimă a locului o dezlegam:
cadran afund al unor modificate,
deviate orologerii, durând necunoscut...”
(*Veghea lui Roderick Usher*)

Volumul *Joc secund* a fost gândit de autorul lui drept o carte unică, moment definitor în destinul omului și al artistului.

De aceea, Ion Barbu a lăsat deoparte versurile perioadei de debut (de până la plecarea sa, pentru studii universitare, în Germania), în care vedea – aspru judecându-le prin prisma „silei” sale, mărturisite, pentru „contrafacerile poeziei apusene” – expresii străine de viața spiritului și de omenesc, niște „strâmbături”¹ ori simple „exerciții de digitație”.

A lăsat deoparte și *După melci*, poem care negocia o trecere, pledând, din ascunzișul unei expresii voit copilărești, pentru împlinirea dobândită în așteptarea – proces de viață și de creștere – a unei, neiertătoare, definitive, revelații.

Năzuind la răscumpărarea trecătorului în orizontul „neîmpărțit” al Unității, „cunoașterea mântuitoare”² era urmărită de Barbu atât în științe, cât și în universul de „curății și semne”³ al Poeziei.

Cartea, „numai una” (*le Livre* îi spunea Stéphane Mallarmé, prizonier al aceluiași vis al „purității oprite, unice”), nu va fi o sumă de „caligrafice perfecții”⁴;

¹ *Ion Barbu în corespondență*, îngr. Gerda Barbilian și Nicolae Scurtu, București, Editura Minerva, 1982, p. 242: „De asemenea strâmbături m-am făcut și eu vinovat o vreme. Dar casca de «Cavaler al Lebedei» venea capului meu de valah precum câinelui – legendara oală”.

² *Ibidem*, p. 119.

³ Ion Barbu, *Pagini de proză*, îngr. și pref. Dinu Pillat, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 87.

⁴ Ion Barbu, *Opere*, II, îngr. și pref. Mircea Coloșenco, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1999, p. 355.

ea este *Formă* singulară, oglindă ce, prin intelect, filtrează și restituie esența – întregul cosmic și divin.

Dar această carte, inițial exclusiv, „premeditat”⁵, pură, a fost apoi visată de Mallarmé, când, într-o anumită fază a evoluției sale, a căutat un antidot „specularizării fantomatice” a poeziei, și, de asemenea, de Ion Barbu, drept un echivalent al *Opus*-ului alchimic – Vas de artă și Vas de Natură –, „sudura” a două „mari spații de ispită”, cum recunoștea un comentator, la apariția *Jocului secund*⁶.

În interpretarea sau „explicația orfică a pământului” Mallarmé afla „singura îndatorire a poetului”⁷. Transfigurarea, eliberarea materiei a fost și ținta poetului român.

Iar după modelul Vasului Artei – „le fourneau du Grand Oeuvre”, evocat de Mallarmé (care a și precizat: „comme disaient les alchimistes, nos ancêtres”⁸), prototip ce nu-i era necunoscut lui Ion Barbu, de vreme ce amintea într-o scrisoare „lumina de atamor” și o asemuia cu „lumina dinlăuntrul viselor” –, *Joc secund* se vrea o carte hermetic închisă.

Paradoxul, iar, după Rimbaud, „sfășietorul nenoroc” al acestui traseu se află în neliniștile interioare, în tentacularele, abisalele rădăcini ale procesului abstractor, chiar dacă ele abia transpar în poezie.

Căci „la nivelul pasiunilor se elaborează alchimia universală, minunata transformare a lumii naturale și a lumii omenești”⁹.

„Mă inspir din propria mea carte, care s-a deschis în mine”, spunea Jakob Böhme.

Și Barbu, o fire tumultuoasă, dionisiacă (se vedea pe sine ca pe o natură plebeiană, adevărat Niebelung robî), dar și un *homo religiosus*, dublat de un himeric, a urmat, cu o excepțională consistență a trăirii, angajarea sa într-o poezie care, deși a fost plasată, pentru obscuritatea ei, în avangarda modernismului, nu s-a abătut, în fapt, de la calea de dincolo de timp a marii lirici: cea a creșterii omului și, simultan, a consolidării permanențelor.

„Nu cunoaștem în întreaga literatură un alt poet care să fi îndrăznit a-și propune dificila temă a trecerii de la neființă la viață, vraja magică a desfacerii din adâncurile mobile ale posibilului”¹⁰, avea dreptate să sublinieze Tudor Vianu.

⁵ Stéphane Mallarmé, *Correspondance. Lettres sur la poésie*, Édition de Bertrand Marchal, préface d'Yves Bonnefoy, Paris, Gallimard, 1995, p. 585.

⁶ Paul Sterian, *El Gahel*, „Gândirea”, 1930, 4, p. 138.

⁷ Stéphane Mallarmé, *op. cit.*, p. 586: „L'explication orphique de la Terre, qui est le seul devoir du poète et le jeu littéraire par excellence”.

⁸ *Ibidem*, p. 345.

⁹ Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei. Marea Operă și modernitatea*, trad. Irina Bădescu și Anca Vancu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 84.

¹⁰ Tudor Vianu, *Ion Barbu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 63.

În acest sens, Ion Barbu nu greșea când, la anii senectuții, se vedea pe sine drept un creator clasic, după cum, în tinerețe, proclamase idealul clasicismului grec ca mare paradigmă a poeziei: „Lirismul cel nou se limpezește de apele, mai luminate, ale unei melodice arhitectonice: modul dorian (al lirei), echivalentul simplității cântării bisericești”. Sau: „Formele revelate ale poeziei stau mai departe, în suvenirea unei umanități clare: a Greciei, chenar ingenuu și rar, ocolind o mare. Intuiția acestui suflet e o favoare a zeilor”¹¹.

Dar, pentru ca intensitatea obscurului (recunoscută drept adânc al mării sau inconștient) și clarul să facă corp comun în poezie, există o rețea de trimiteri subterane, adevărind ceea ce Barbu numea „sondagiile... în structura nevăzută a existenței”¹². Incorporate, acestea, în oniricul divinator, în „invariantul” arhetipal și mitic, desemnat și ca „reminiscență”, în „sistemul... larg de referințe, fără coordonare de loc și de timp”, de la care se trage formula hermetică¹³, atât de prezentă, dar tot pe atât ascunsă, datorită necunoașterii sistemului de către cititor. („De-ți zăvorăști comoara oarbă:/ Hermetic ești...”, brava poetul, într-un catren ocazional.)

Restituind „înțelesul originar”, care este cel al sacralului, aceste „sondagi” recentrează universul cărții, îl întorc asupra destinului creatural al omului, asupra saltului lui deasupra neantului.

Poetul nu a fost numai de o exigență extremă în selecția versurilor din Carte, ci a intenționat să transmită, chiar prin intermediul celor trei cicluri care o alcătuiesc, un mesaj.

Primul, cel după care și-a primit și titlul, *Joc secund*, strânge o poezie voit, orgolios, pură – „frumosul necontingent”, „negație spiritualistă a lumii”¹⁴ și raportare la modelul imuabil, Ideea platoniciană: „...ne fût-ce que pour vous en donner l'Idée”. O lume pe măsura Schemei abstracte, dedusă din „ceas” și instalată în absolutul din care a purces, simplă, perfectă ca scriitura dumnezeiască adevărată de geometrie, este menținută în ființă prin preeminența, strict intelectuală, a unor structuri din modelul matematicii, trecute în procedee precum figurația și exhaufia,

¹¹ Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 118: „Voi putea distruge legenda că am fost ori că sunt modernist? E o eroare care s-a acreditat din vina îndoitei mele specialități: toxicomania și matematica, pe care n-am știut să le țin bine, să nu se prelingă în scrisul meu. Toate preferințele mele merg spre formularea clară și melodioasă, către construcția solidă a clasicilor”. Vezi și Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 80 și 81.

¹² Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 46.

¹³ *Ibidem*, p. 244: „invariantul, permanența...”. Cuvântul *arhetip* era întrebuințat de Barbu într-o poezie de circumstanță, datând din 1922 (vezi Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 107). *Formula*, cu sensul de formulă hermetică, apare într-o referire la *Craii de Curtea-Veche* (vezi Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 222).

¹⁴ Tudor Vianu, *op. cit.*, p. 62.

în relația de grup. Dar, mai ales, printr-o sintaxă care urmărește distrugerea punților obișnuite ale comunicării, tinzând, conform artei teoremei („un minim de formule oarbe unit cu un maxim de idei vizionare”¹⁵), la captarea esențialului.

Eliptica celor douăzeci de texte este dominată de simbol și în el transpare lumina revelației. *Numerus perfectus*, 10 face dovada revenirii la unitate și a cunoașterii integrale. Însă, chiar în vârtejul imaculatelor obsesii ale absolvirii de terestritate, sângerările vieții nu au fost eludate, ci numai puse în umbră de aspirația către orizontul cel mai de sus, în care se topește glasul salvator al Poeziei: „Scriș, râul trece – în mai – albastru/ Și varurile zilei scad./ E rana Taurului astru./ Vădita țară, Galaad”.

Opus celui dintâi – ce tindea către „sunetul de aur”, „cast”, și privilegia „suprafața de gheață a Frumuseții”¹⁶ –, al doilea ciclu, *Uvedenrode*, este un ciclu infernal, desfășurându-se, odată cu vedenii ale nebuniei, ratării, dedublării (în *Riga Crypto*, *Un personaj eteroman*, *William Wilson* și *cele 1000 de fețe ale lui, Înfățișare*), „printre coruperi”.

Aici Barbu reconstituie, pe o tramă de baladă și în cadrul ei „de identitate generală” și de deschidere cosmică, înfruntarea dintre tendințe și pulsuni interioare divergente. Demonia străfundurilor, criza, neîmplinirea se înscriu în tema, deopotrivă biblică, alchimică și hermetică, a „robiei” sufletului, închis în materie și pecetluit de tristețea ei.

Acest ciclu dominat de umbră, de partea stricăată sau ne-lucrată a puterilor, de Nigredo, îndeplinește, fără îndoială, necesitatea de a da declinului și spaimei posibilitatea de a se dezvălui; pentru ca, din „circularitatea mortală”, într-o mișcare compensatoare, să țâșnească „viziunea eliberatoare”: un alt pământ, transmutat – „deslegat în cântare”, îi spune Barbu¹⁷ –, identificându-se însă cu „Pământul curat”, „virgin”, ori cu „Pământul făgăduinței” din tradiția spirituală.

Numărul poemelor acestei descinderi în infern este de nouă. 9 îl reprezintă pe omul fizic. Coborâșul, ca și suișul, se află sub semnul lui 9¹⁸. (Și înțelesul lui nu i-a fost necunoscut lui Barbu, de vreme ce el apare în poezia care a dat titlul ciclului, *Uvedenrode*¹⁹.)

Trecerea de la material la imaterial era consfințită, în mistica numerelor, prin septenar, dar începea din senar. Acesta a și fost numit de pitagoreici *teleios*

¹⁵ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 192.

¹⁶ *Ibidem*, p. 77.

¹⁷ Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 142 și Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 71.

¹⁸ E. Bindel, *Elementele spirituale ale numerelor*, trad. Radu Duma, București, Editura Herald, 1996, p. 209.

¹⁹ „Încorporată poftă./ Uite o fată:/ Lunecă o dată./ Lunecă de două/ Ori până la nouă./ Până o înfășori/ În fiori ușori./ Până-o torci în zale/ Gasteropodale:// Până când, în lente/ Antene atente/ O cobori:// Pendular de-încet/ Inutil pachet/ Sub timp/ Sub mode/ În Uvedenrode” (vezi Ion Barbu, *Poezii*, îngr. Romulus Vulpescu, București, Editura Albatros, p. 196).

(complet) și *gamos* (nupțial)²⁰. Poate de aceea, în *Isarlâk*, ultimul ciclu, de șase piese, prim-planul poemelor este destinat unor figuri ale salvării.

Isarlâk este poema-cheie a unui spațiu fabulos care – înlănțuit de Dunărea „împărătească”, ce duce gândul către unul din cele patru purificatoare fluvii ale Paradisului, și desfăcut din durata, profană, a lumii turce prin lance sau catarg, simbolurile înălțării și eliberării omului prin suferință, pe cruce²¹ – se revelă ca râvnit centru soteriologic: „Dunăre împărătească/ O înlănțuie s-o crească,/ Lance sau catarg s-o urce/ În durata lumii turce”.

Iar personajele poemelor, adevărate spirite ale locului, deși, aparent, sunt unite cu natura și cu forțele ei anarhice, reprezintă aceeași putere izbăvitoare. Turc „smolit de foame și de chin”, sfâșiat în sine, Nastratin Hogea dă viață formei sacre, *uroboros*-ul, hieroglifă a totalității; „prea-turburată” domnișoară Hus este iertată pentru că, prin intensitatea iubirii, a atins însuși principiul ei, divin; întrevăzut, pomul vieții, realitate absolută, dă sens trecerii, în poema *In memoriam*; poetului, fascinat de visul „Dreptei Simple”, ax dumnezeiesc ce transpersează și înnobilează făpturile, i se adevărește, în *Încheiere*, Ierusalimul, pământul ceresc, vedenie a redempțiunii.

Totuși, ciclul se adâncește într-o pastă groasă, materialitatea sa este suculentă, condimentat orientală, punând în dificultate pe cel ce nu poate desluși în acest „afară” doar oblonul „de var” ce ascunde incorporalul, interior și spiritual, prins în jocul Somnului și al Morții, temele ciclului, recunoscute de poet.

Mai mult, această fațadă sau mască a realității a permis ca Ion Barbu să fie văzut, în ciuda violentelor sale luări de poziție împotriva pitorescului, a tradiționalismului, a liricii cu obiect, drept un evocator direct al atmosferei balcanice²².

Când rolul lumii din poemele balcanice, în ciuda pregnanței cu care ea figurează aici viața, rămâne acela de a fixa reperele unei interiorități desfăcute în jurul unui centru: de la care totul pornește și la care totul se întoarce. Odată cu destinul unei poezii care va urmări, după Paracelsus, după alchimisti, „vederea potrivit cu natura”.

Nu există – cum demonstra Oswald Spengler – o a doua naștere, nașterea în spirit, „decât ca trezire la o spațialitate determinată, obligatoriu în raport cu o cultură dată”²³.

²⁰ Alexandrian, *Istoria filozofiei oculte*, trad. Claudia Dumitriu, București, Editura Humanitas, 1994, p. 127.

²¹ Una din emblemele crucii este catargul (vezi Jean Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*, trad. Anca Opric și Elena Arjoca Ieremia, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 85). În hermetismul Iranului islamizat, *Povestirea Exilului occidental* a filosofului mistic Sohrevardî, comentată de Henry Corbin (*Omul și Îngerul său*, trad. Monica Jităreanu, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 23), desemna, de asemenea, prin „Regiunea de dincolo de fluviu”, lumea celestă.

²² Vezi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 41: „Am îndoieli asupra poeziei tradiționaliste. De aceea... dau [în poemele balcanice] preponderență... elementului halucinatoriu” și „instinct tradițional... o experiență în ascendență”; p. 46: „literatura de pitoresc și... pastșul folcloric (lucruri de care mi-e groază...)”; p. 99: „dubla trivialitate a unor rurali fără mister” etc.

²³ După Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed. cit., p. 314.

Însă, dincolo de raportul inițiativ dintre suflet și spațiul său natal, marii creatori au intuit mersul însuși, arhetipal, al materiei.

„Eu, eu care m-am crezut mag sau înger, scutit de orice morală, sunt înapoiat pământului, având de căutat o datorie și de îmbrățișat realitatea aspră! Țăran!”, scria Rimbaud în *Adio*, ultima poemă din *Une saison en enfer*, dorind ca prin întoarcerea la pământ și la adevărurile trupului să opereze în el însuși transformarea alchimică hotărâtoare ce va să restituie materiei, încorporată în verb, un statut și o demnitate spirituală, incoruptibilă. (Și cuvântul francez *paysan*, ca și românescul *țăran*, arată legătura cu acest fundament natural și confratern, pământul.)

A căuta lucrul în sine în chiar intimitatea materiei este firul conducător în ciclul *Isarlâk* și el a fost pus în evidență chiar de scriitor: „...această sondare a eului meu cel mai secret, a ființei mele orientale, frate a acelui Heraclit din Ephes care din spectacolul deprimant al ineluctabilei degradări a timpului derivă adeziunea sa la ordinea contemplativă”²⁴.

Să deprinzi limba misterioasă a pământului nu a fost, pentru Barbu, cum fusese pentru Rimbaud, contraponderea unei anterioare, și vizionare, „înălțări la cer”. El i-a încercat filtrele încă din tinerețe, când, student în Germania, „biet balcanic neștiutor”, însă dionisiac frenetic, căuta să își afle identitatea într-un mediu străin, a cărui dominantă îi apărea sub forma unui „pronunțat instinct de turmă” și a fățarniciei: „Deocamdată sunt spectatorul unui mare caraghioslâk. Totul îmi pare joc chinezesc de umbre, baroc și anapoda”²⁵, i se destăinuia lui Tudor Vianu. De unde, în contrapondere sfidătoare, alegerea „bunei animalități a vieții”.

Tot aici, nu se știe pe ce căi, dar sigur în contact cu filosofia Naturii (*Naturphilosophie*), ferment al gândirii romanticilor²⁶, Barbu a ajuns în posesia unei cunoașteri esoterice.

A fost, astfel, stimulat să caute și să întrezărească în pământ, în om, „lumina naturii”, vedenia mântuitoare ce îi apăruse și lui Rimbaud în *Deliruri*²⁷ și al doilea izvor al cunoașterii, alături de lumina revelației: „această lumină străină, sora celei care... imana... cleștarul mult poleitelor teoreme”²⁸.

Încât Isarlâk, mitul lui Ion Barbu, Centrul neschimbător între înfățișările pestrițe ale amestecului (în care gnosticii recunoșteau povara fatală a păcatului

²⁴ Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 142.

²⁵ Vezi *Scrisori către Tudor Vianu*, îngr. Maria Alexandrescu Vianu și Vlad Alexandrescu, București, Editura Minerva, 1992, p. 46.

²⁶ Vezi Pierre Hadot, *Le voile d'Isis. Essai sur l'histoire de l'idée de la nature*, Paris, Gallimard, 2004.

²⁷ A. Rimbaud, *Integrala poetică*, îngr. și trad. Petre Solomon, București, Editura Eminescu, 1999, p. 168.

²⁸ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 200.

original²⁹), ca loc al comuniunii cu sensul Absolut, putea deține chiar dovada „realității noastre”. Cea pe care Barbu o căuta fără încetare, dar într-o „cunoaștere imperfectă, dibuitoare”³⁰.

Conform misticei sufi, numai inițiații, urmând calea „alchimică-teandrică, se pot bucura cu adevărat de realitate și pot să rostească: «...Noi suntem sclavii eliberați ai lui Dumnezeu!»”. (Sufismul îl închipuia pe Atotputernicul ca pe un Alchimist ce „transformă o bucată de pământ în cer”³¹.)

Imaginea-arhetip a luminii rămase captivă în materie a intrat în mitul Salvatorului salvat; este mitul care a imaginat o altă lumină, tot divină, trimisă să o ridice. Gnosticii l-au sintetizat și i-au dat forma cea mai dramatică în *Imnul mărgăritarului* din *Faptele lui Toma*³². Filosofia Naturii îl reia și, sub forma opoziției dintre lumină și inerția în care se ascund energiile primare, face din el un mit fondator³³.

Barbu, cel care, în experiența mortifiantă a eterului și cocainei, în erotism și, pe de altă parte, în matematici și poezie, a căutat o „certitudine puternică”³⁴, de ordinul realităților ultime, proiectează înțelesul mitului Salvatorului salvat asupra Isarlâkului.

Și lumea lui nu va fi cea a Giurgiului, orașul în care poetul a trăit o vreme, deși chiar el sugerase similitudini³⁵.

Ci, după o metodă hermetică de ascundere a revelatului și de revelare a ascunsului, imaginea târgului rămâne un camuflaj, o mască³⁶. Sub care se ghicește o forță eternă³⁷, „Locuire pornind din pământurile tale”, spunea în *Veghea lui Roderick Usher*, perfect ocultată în ființa de limbaj a poeziei.

²⁹ Vezi Simone Pétrement, *Eseu asupra dualismului la Platon, la gnostici și la maniheeni*, trad. Ioana Munteanu și Daria Octavia Murgu, București, Editura Symposion, 1996, p. 261.

³⁰ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 89.

³¹ Silviu Lupașcu, *Cercul apropiierii, cercul îndepărtării*, Pitești, Editura Paralela 45, 2004, p. 47 și 49.

³² M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, II, trad. Cezar Baltag, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 367–69.

³³ Vezi Antoine Faivre, *Ezoterismul*, trad. Gina Bărănescu, București, Editura Paideia, 2001, p. 105.

³⁴ Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 133: „În momentul disoluției mele ultime, aștept să le verific [anumite mistere] în explozia luminilor puternice din cale afară. Și voi muri cum mi-am promis: luând cu mine, de sub nasul acestei tâmpite vieți cotidiene, o certitudine puternică”.

³⁵ Vezi *O scrisoare a d-lui Ion Barbu*, „Facla”, 1935 (1287): Giurgiu e „prim material” pentru un Isarlâk „fără coordonate geografice și istorice”.

³⁶ Și Barbu vorbește despre „Giurgiu-Turda: mască a sudului” (vezi Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 142), despre „disimulare” (vezi Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 91), despre „talerul cu două fețe” din imaginea Greciei (vezi Ion Barbu, *Opere*, II, ed. cit., p. 165).

³⁷ Constantin Florin Pavlovici, *Isarlâk – Comentarii la ciclul balcanic al poeziei lui Ion Barbu*, „Viața românească”, 1968, 7, p. 46: „ceea ce interesează... e descoperirea sub foi înșelătoare de aparență a durabilului și a esenței”.

Așa cum gloriosul Ilion, antica cetate Troia, redescoperită în anii 1870–1890 de arheologul german Heinrich Schliemann (dar văzută ca prototip sacru), zace sub ruinele altor cetăți, la suprafață rămânând, ca pentru a dovedi ineluctabila degradare a timpului, „o rușine istorică” – amintea Vladimir Streinu, cel care a observat ascunsele trimiteri –, mica așezare turcă „de giugiucuri, susaiuri, acadele”, Hissarlik³⁸. (Numele ei a fost translat, astfel, Isarlâkului barbian.)

De aceea, după intenția autorului, formulată ca motto, poema, care propune, într-o natură căzută, restaurarea *Formei*, a arhetipului conținut de Intelectul universal, poate pleda „pentru mai dreapta cinstire a lumii lui Anton Pann”, sau „pentru gloria lui Anton Pann”.

Căci acest „geniu impersonal și fermecător” îi apare drept un avatar al Înțeleptului. Iar când Barbu îl portretizează pe Anton Pann prin paradoxala locuțiune „imobil între strană și psaltichie”, imobilitatea sau stagnarea, cu care, chiar el, într-o scrisoare către Lucian Blaga, nota „neomenescul” (atins și de vers, definit uneori ca „ardere imobilă și neprihănit îngheț”³⁹), este de aceeași calitate cu cea atribuită de Anton Pann lui Ciubăr Vodă: „trăiește și nu trăiește”. Nelumeasca stare a fost comentată de Vasile Lovinescu, prin prisma cunoașterii hermetice închisă în figura Monarhului ascuns: „această inerție exterioară e mărturia unei imuabilități interioare, care nu numai că nu e inerție, dar este Actul prin excelență, *Actus purus* al contemplativului”⁴⁰. Prezență spirituală perpetuă, Pann poate fi văzut și drept călăuza necesară celui rătăcit încă în ignoranță în drumul către Cetatea sfântă. Așa cum Virgiliu a fost pentru Dante „il buon maestro”, cel chemat să răspundă la greaua întrebare „Che terra è questa?”.

Analiza poemei-matcă *Isarlâk* în linia alchimică și hermetică oferă numeroase chei pentru a sesiza convergența și unitatea planurilor ei de semnificație.

Forța unei „realități” ce ocultează și transferă înțelesurile stă în ambiguitatea ei, situație pe care Ion Barbu, familiarizat cu, după el, „misterioasa” teorie a

³⁸ Vladimir Streinu, *Adevărata biografie a lui Arhimede Nastratin*, „Facla”, 1935, 17 mai. În mod surprinzător, numele cuprinde termenul *isrâ*, desemnând în *Cartea călătoriei nocturne* a marelui învățat sufi Ibn' Arabî, scriere pe care Guénon a considerat-o modelul *Divinei Comedii*, descinderea în Infern (vezi René Guénon, *Ezoterismul lui Dante*, trad. Daniel Hoblea, postfață Mircea A. Tămaș, Oradea, Editura Aion, 2005, p. 66).

³⁹ Vezi Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 216, p. 109, și Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 51.

⁴⁰ Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns (permanență și ocultare)*, Iași, Editura Institutul European, 1999, p. 105. Și aceeași imagine la Plotin: „Ne se détournant pas de l'être de l'Un, il ne tourne plus autour de lui-même; mais il reste tout à faite immobile; il est devenu l'immobilité elle-même...” (vezi Plotin, în *Dictionnaire critique de l'ésoterisme*, publié sous la direction de Jean Servier, Paris, P.U.F., 1998, p. 1056).

ambiguității și „aplicațiile ei la «analiza transcendentă»”⁴¹, din matematică, cu avantajele echivocului, le proiectează și le fructifică din plin în poezie.

„Sensul pământean și balcanic”, prin care, la anii tinereții, poetul își întrevedea „originalitatea lirică”, invită însă la depășirea etnicului și descriptivului, tocmai pentru că ele apar ca forme închise față cu amplitudinea lunecătoare, complexă, a ambiguității simbolice, adusă în poezie odată cu Natura, Somnul și Moartea, obsesiile de la care se dezvoltă ciclul. Încât, în aceeași scrisoare în care își asumă rădăcina pământeană, Barbu a putut preciza: „N-am vrut să spun nimic limitat, precis, în *Nastratin*. Am conceput-o muzical: un pretext de visătorie, o viziune concretă, care te pofteste să cauți și un sens, dincolo”⁴².

Și poema *Isarlâk* este construită din „viziuni concrete”, și aici tabloul va fi negat de un „dincolo” simbolic.

Figurile care pot fi unilateral sau greșit interpretate sunt tocmai cele care susțin concretul. „La vreo Dunăre turcească,/ Pe șes veșted, cu tutun” apare ca situare geografică; când totul se petrece, de fapt, într-un microcosm, într-un suflet condamnat la irosire pe orizontala materiei și pentru care a ieși la lumină înseamnă traversarea câmpului morții – mistuirea a ceea ce trebuia nimicit (cu un termen din alchimie, o *separatio*).

Dar, fără percepția dublului mitologic al imaginilor, înțelegerea rămâne trunchiată.

Marea Zeiță⁴³, principiul feminin universal, întrupând natura terestră și, deopotrivă, lumina spirituală, a fost numită Țesătoarea, Stăpâna tenebrelor, dar și „câmpie”. În Ulster, numele ei, Macha, înseamnă „câmpie”⁴⁴, iar ebraicul „afară”, *hûs*, tradus în *Biblie* și prin „câmp”⁴⁵, seamănă (și nu întâmplător!) cu numele dat complementarului feminin, mitic, al bărbatului, „sordida și divină” domnișoară Hus din poezie.

Determinanta mitologică – câmpia ca denumire pentru lumea cealaltă, întâlnită în *Cartea egipteană a morților*, în folclorul celtic, dar și la Platon, în peregrinarea eshatologică a lui Er – nu-i era necunoscută lui Barbu, care afla în „câmpiile devastate din Valahia” „deja” o inițiere în „cele ale mormântului”⁴⁶.

⁴¹ Ion Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 211.

⁴² Vezi Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 242.

⁴³ Ioana Em. Petrescu, în *Ion Barbu și poetica post-modernismului*, București, Editura Cartea Românească, 1993, p. 80, vede în *Isarlâk* pe „Eva cosmică”.

⁴⁴ Vezi *Rituri ale pământului-mamă*, în Mircea Eliade, *Eseuri*, trad. Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991, p. 272–273; Adele Getty, *La Déesse. Mère de la Nature vivante*, traduit de l'anglais par Christian Vivien, Paris, Seuil, 1992; *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, ed. cit., p. 567.

⁴⁵ Vezi *Dicționar biblic*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995, p. 237.

⁴⁶ Vezi *Cartea egipteană a morților*, îngr. și trad. Maria Genescu, Arad, Editura Sophia, 1993, p. 85; Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, I, București, Editura Artemis, 1994,

În poemă, ideea de moarte este adusă de posibila apropiere a Dunării turcești de Lethe, fluviul uitării, și de atributele șesului: „veșted” (precum în Eminescu: „Și totu-mi pare veșted, căzut și uniform./ Sunt însetat de somnul pământului s-adorm”) și „cu tutun” (tutunul apărând, poate ca în miturile calumetului⁴⁷, drept simbol al substanței grosiere ce trebuia sacrificată și transformată în substanță înălțată, subtilă – „acel fumegat/ Fra Mercur/ De pur augur”, invocat în *Ritmuri pentru nunțile necesare*).

Alte conotații ale intrării în nunta subpământeană au fost suprimate, fiindcă trimiterea la un mister se vrea alăturată tăcerii.

În doctrinele mistice, de divinitate se apropie numai cel ce o poartă (sau o așteaptă) în el însuși. Iar în cea mai teribilă cădere, dionisiacii, alchimiștii ori Nietzsche întrezăreau șansa urcușului. De unde și ruperea de nivel, iluminarea, trecere explozivă, dar necesară „ca o lege a minții”, cum scria în *Răsăritul Crailor* (idee exprimată în poezie prin „trebuie”), de la moarte la mutația răscumpărătoare: o viziune salvatoare – cetatea Isarlâk. „La mijloc de Rău și Bun/ Pân’ la cer frângându-și treapta,/ Trebuie să înflorească:/ Alba/ Dreapta/ Isarlâk!”.

Inițial „La mijloc de Rău și Bun”, vers care a stârnit un ecou deosebit datorită interpretării lui – inadecvată, de altfel – prin prisma sensului moral (întrevăzându-se, aici, și o legătură cu pasivitatea levantină), a fost „La mijloc de râu, vechi, bun”. Forma aceasta era mai aproape de situarea mitică, „veche”, prin care zeița, mama naturii vii, se identifica cu „râu”⁴⁸ – bun, întrucât ținea de inocența naturii necorupte⁴⁹.

Trimeea, de asemenea, și la confruntarea, mereu prezentă în poezie, cu inconștientul, perceput ca moarte și ca apă. „Drumul sufletului care își caută tatăl pierdut, așa cum Sophia [*labor Sophiae* numea Paracelsus inconștientul] îl caută pe Bythos, conduce de aceea spre acea apă, spre acea oglindă întunecată dinlăuntrul temeiului său”, conchidea C.G. Jung, într-unul din eseurile strânse în volumul *În lumea arhetipurilor*⁵⁰.

Varianta de vers reținută, mult mai enigmatică, păstrează o intuiție arhetipală valoroasă: în inconștient, în basme, legende și mituri, ca la originea creației, Binele

p. 334; Karl Reinhardt, *Miturile lui Platon*, trad. Christian Schuster, pref. Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 120; *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 142.

⁴⁷ Vezi M. Eminescu, *Poezii*, îngr. Perpessicius, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 544, și Vasile Lovinescu, *Însemnări inițiatice*, îngr. Roxana Cristian și Florin Mihăilescu, București, Editura Rosmarin, 1996, p. 163–164.

⁴⁸ Vezi *Dictionnaire critique de l'ésoterisme*, ed. cit., p. 567.

⁴⁹ „Buna animalitate a vieții” era menționată de Ion Barbu într-o scrisoare (vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 274). La celălalt pol, prin Philon, *râu* se identifica cu Logosul divin.

⁵⁰ C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, trad. și pref. Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura „Jurnalul literar”, 1994, p. 54; „E nevoie ca omul să coboare la apă pentru ca să aibă loc însuflețirea apei” (p. 55).

și Răul fac corp comun, nefiind despărțite precum în atotputernicia logicii lui *tertium non datur*.

Isarlâk reprezintă locul unde contradicția se resoarbe, e un centru sacru, Mijlocul, mediatorul care unește.

Închipuit de alchimiști ca piatră suprafirească, germene sau fiu și având semnificația Mântuitorului, „mijlocul”, în om, este figurat prin suflet⁵¹.

Anima inter bona et mala sita, sufletul e încă legat de corp, dar deschis către spirit, de la care primește viață: „Pân’ la cer frângându-și treapta”.

Prin „dreapta”, *linea media*, Isarlâk se dezvăluie ca Înțelepciune, prin „albă”, ca mamă a pietrei și vas al Artei: „foemina alba”, Luna⁵². Aproximarea este întărită de relația cvasi-conjugală sugerată de formularea „ruptă din coastă de soare”.

La fel ca în „facerea” biblică, unde coasta primului om (ebraicul *ṭela*, pentru coastă, însemna *parte*), întruchipată mitic în femeie, reprezintă latura lui întunecată, el fiind chemat să și-o asume printr-o cunoaștere-nuntă întregitoare⁵³, luna nu e numai luminoasă, ci și demonică și ascunsă⁵⁴.

Alchimia, oferind soluții dramei contrariilor, a imaginat conjuncția Soare-Lună ca simbol al integrării antagonismului masculin-feminin, existent în orice făptură umană.

Tot ea a sugerat o anumită înrudire între Lună și Pământ⁵⁵. În unire cu Helios, aceasta crește germenii creatori, dar, încă legată de pământ, își face auzit glasul seducției, evocând pericolul grav al fascinației materiei.

În poem, glasul ei „galeș, de unsoare” este unit cu ruga muezinului și cu asfințitul, încărcat de răsfărngerile tărâmului de „dincolo”, patronat tot de Lună.

Conotațiile implicate mențin continua, însă fulgurant-întrevăzută dualitate a naturii, cât și a omului, iar, prin sintagma „ruptă din coastă de soare”, coasta, interioară și obscură, conduce, sugerând analogii, către imaginea „Soarelui... orb, hipogeic..., inimă a Erdei”, figură întrevăzută și comentată de Barbu în poezia lui Novalis, dar preamărită de alchimie ca *Sol terrenus*, „soare interior”, *lumen naturae*.

Acest arcan solar situat în inimă a fost numit și *Dumnezeu secund*, comparat cu aurul și descris ca *urbs sancta*⁵⁶.

Cetatea „rezumă” cuaternitatea, devenind ea însăși o siglă a unificării. Jung îi pune în lumină semnificația pornind de la o axiomă alchimică formulată de Maria

⁵¹ C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, trad. Maria-Magdalena Angheliescu, București, Editura Teora, 1968, p. 52, nota 37.

⁵² Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, trad. Reiner Wilhelm, București, Editura Teora, 1999, p. 71. Dar și piatra filosofală a fost descrisă ca „lapis albus rotundus” (p. 63).

⁵³ Annick de Souzaenelle, *Le Féminin de l'être*, Paris, Éditions Albin Michel, 1997, p. 29 ș.u.

⁵⁴ C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 33.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 121: „Terra fecit lunam”, luna, „venter et uterus naturae”.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 53.

Egipteanca: „Unul devine doi, doiul trei, din trei apare unul ca al patrulea”. „Ceea ce înseamnă, scrie Jung, că, atunci când din al treilea se naște al patrulea, simultan apare și unitatea. Partea care s-a pierdut și care se află în posesia lupilor marii mume [este încă, explică el, atașată solului matern, inconștientului, și e considerată funcție inferioară] reprezintă într-adevăr doar un sfert, dar alcătuiește împreună cu celelalte trei acea totalitate care suprimă disocierea și conflictul”⁵⁷.

Desigur, nu numai instinctul ce-i porunca să ridiculizeze derizoriul („blestemata mea «satiiazis»”), ci și „știința” alchimică – Paracelsus, supranumit Hermesul german, și recunoscut de Barbu ca spirit afin („Vrăjit, curbat: un Paracelse”), cu tratatele sale în arta spagirică⁵⁸ – și-au amestecat apele în descrierea Isarlâk-ului printr-o alternare a josnicului cu pozitivitatea.

Precum în alchimie, unde coroana și sedimentul sunt valori egale, albul irealității este opus și, în același timp, alăturat varului, ciumei, raialei – acestea exprimând natura stăpânită de forța negativă, simbolizată prin turci⁵⁹. „– Isarlâk, inima mea,/ Dată-în alb, ca o raia/ Într-o zi cu var și ciură,/ Cuib de piatră și legumă/ – Raiul meu, rămâi așa!”.

„Raiul meu” – raiul, climat al grației, al regăsirii, de către om, a identității sale originare, redată în *Ezechiel* (48, 35) prin numele Domnului („numele cetății va fi: «Domnul este aici!»”) – și „cuib de piatră” sau cupă a Graalului, de o parte, de cealaltă, „leguma”, în care doarme spiritul vegetativ, „neajuns” sau inconștient al naturii.

Virtutea vegetativă a fost percepută, însă, de alchimiști și ca foc cosmic ce își așteaptă, prin *Ars Magna*, eliberarea – o potențialitate, neexprimată, a binelui, deci.

Așa cum în târgul năuc și hilar ar putea fi văzută, conform simbolului analizat de Jean Chevalier⁶⁰, o treaptă în ierarhia inițiativă. Un centru spiritual, egal sieși, dar a cărui acoperire exterioară poartă o mască ce dezorientează: „Fii un târg temut [conservând aspectul de *tremendum* al sacralității sale], hilar [o contrarietate față cu lucrul în sine]/ Și balcan-peninsular” [în care peninsula atrage înțelesul de „punct critic”⁶¹ al naturii, caracteristic „limbului” – ținut intermediar între sacru și demonia ființei].

⁵⁷ C.G. Jung, *În lumea arhetipurilor*, ed. cit., p. 144.

⁵⁸ Vezi Archibald Cockren, *Alchimia*, trad. Ana Precup și Ramona Ardelean, București, Editura Herald, 2005, p. 42, și Theophrastus Ph. Paracelsus, *Ars Alchimica. Șapte tratate în care se vorbește despre natura, știința și arta spagirică*, trad. Ilie Iliescu, București, Editura Herald, 2005.

⁵⁹ C.G. Jung, în *Psihologie și alchimie*, II, trad. Maria Magdalena Angheliescu, București, Editura Teora, 1996, p. 149, citează pe Nicolaus Melchior din Sibiu care, descriind procesul alchimic în formă liturgică, scria: „Christoase, sfinte, piatra binecuvântată a cunoașterii artei, tu care pentru mântuirea turmei ai aprins lumina științei, pentru nimicirea turcilor!”.

⁶⁰ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, III, ed. cit., p. 359 (*Târg*).

⁶¹ Vezi I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 116: „Încreatul cosmic: adică existențele embrionare, germenii, peisajele nubile, limburile..., punctele critice ale unei naturi întregite prin

În Isarlâk-ul patronat de zeița care ucide, întoarce sorții și este, precum Venus, stăpâna aerului⁶², se produce dorita inversare a drumului omului adevărat: sub forma sacrificiului, situat în suflet, dar redat ca într-un scenariu al Misteriilor. „La fundul mării de aer/ Toarce (Să torci) gâtul, ca un caer,/ În patrusprezece furci/ La raiete;/ rar (nu la), la turci!”

Sufletul, explică Paracelsus (*De vita longa*), are o parte incoruptibilă, ce locuiește în foc și în inimă, și alta pătimitoare, încă însuflețită de natură. El e împlinit de aer și e ridicat la Mijloc, „în afara a ceea ce sub care a zăcut ascuns”⁶³; căci aerul, ce conține fantezia, e și simbolul alchimiei.

Tot o înălțare este și țința ritualului atroce al toarcerii gâtului – gâtul, parte independentă de corpul fizic, supranumit „Poarta zeilor”, nivelul unde „omul devine Cuvânt”⁶⁴ –, la patrusprezece raiale, în patrusprezece furci.

Înălțare-spânzurătoare pe crucea în formă de Y⁶⁵, care e și forma furcii cu doi dinți (grecescul *stauros*, pentru cruce, a fost chiar tălmăcit în *Vechiul Testament* prin *tâlă*, cuvântul ebraic care înseamnă spânzurătoare⁶⁶).

Jertfiți în calitatea lor de greșiți „pentru păcatele de somn, prostie, îmbuibare” sunt chiar aleșii, „raielele”, întrucât „cunoașterea mântuitoare” e interzisă, preciza altundeva poetul, naturilor plebeiene. Precum în străvechi și stranii credințe ale morții și renașterii, sufocarea lor arată atât dizolvarea vechiului ciclu, cât și necesara reorientare a „respirației” înspre interior⁶⁷.

14 este numărul sfinților salvatori; regele sfâșiat, Osiris, a fost recompus de Isis din 14 părți; mielul era înjunghiat în a 14-a zi a lunii întâia și pe 14 Nisan tradiția situează moartea lui Adam, întâiul căzut, ca și jertfa glorioasă a lui Isus, iar în Asia Mică se celebrează Paștele; 14 tineri cretani erau, după legendă, sacrificați Minotaurului; al 14-lea punct în instrucția cerută unui cavaler al Rosacrucii este Cuvântul pierdut; 14 sunt etapele în urma cărora substanța alchimică devine

adaosul unor existențe ideale”. Baudelaire și-a intitulat poemele, inițial, *Les Limbes*, titlu care i-a fost refuzat și transformat în *Les fleurs du mal* (vezi Marcel Constantin Saraș, *Sensul simbolic la Baudelaire*, „Jurnalul literar”, I, 1939, 28).

⁶² Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 190, nota 171.

⁶³ *Ibidem*, p. 145.

⁶⁴ „Redă vertebrelor gâtului meu vigoarea de odinioară./ Ca nimic să nu le poată sfărâma și nici să mă doară!/ Întăriți-mă zei, să pot rezista și să mă feresc/ De cei ce l-au tăiat în bucăți pe Tatăl meu ceresc./ Iată că pun stăpânire pe cele două Pământuri” se spune în *Cetatea egipteană a morților* (ed. cit., p. 84), la capitolul *Pentru reîntregirea Trupului, Dincolo*. Vezi și Annick de Souzaenelle, *Oedip interior*, trad. Margareta Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, p. 55: „la nivelul gâtului, acolo unde omul devine Cuvânt și tinde către Vocea una”.

⁶⁵ Vezi *Encyclopédie des symboles*, édition française établie sous la direction de Michel Cazenave, Paris, Le Livre de poche, 1996, p. 697: crucea în formă de Y, simbol al Trinității.

⁶⁶ Vezi *Dicționar biblic*, ed. cit., p. 304.

⁶⁷ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 88 și *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 119. Vezi și Mircea A. Tămaș, *Arta regală și franc-masoneria*, Oradea, Tipografia Aion, 2005, p. 150–151.

tămăduitoare; lira orfică are 14 coarde, figurând Spiritul universal; nu în ultimul rând, „în al patrusprezecelea an al vieții sale, Eu, Isus, Viața voastră, am venit să locuiesc în pânțele ei din propria mea voie”, se arată în *Evangelhia* apocrifă *Pseudo-Matei*⁶⁸.

În sfera acestei simbolici a răscumpărării, și așa cum „fiul înțelepciunii [alchimice] se naște în aer”⁶⁹, le va fi dată și celor 14 posibilitatea de a făptui transfigurarea lumii, întruchipând, odată cu „toarcerea” și rotirea în sens contrar a fusului destinului omenesc, arhetipul *Salvator salvatus*, motivul major al ciclului.

Spiritul se arată și – ca vinul ce ridică „soarele interior”⁷⁰ – va însufleți cetatea, încă unitate „contradictorie”, loc al divizării („în patrusprezece”), dar și al reunificării omului întru o a doua naștere.

Cu haină profană, el este Nastratin, năzdrăvanul fiu și filosof al Isarlâk-ului. Însă, prin umor și fermecătoare magie, ambele conținute în hazul ce îi era atribuit („Beată numai de un vis” sau „Beată, într-un singur vin./ Hazul Hogii Nastratin”), Nastratin îl arată pe Hermes sau Mercurius duplex, „logosul devenit lume”, materie a Pietrei și mare inițiat, cel care, prin subtilitate, cuvânt, imaginație, schimbă direcții și „conține tot ceea ce caută înțelepții”⁷¹.

Dar unei mulțimi haotice („Gâzii, printre fete mari,/ Simigii și gogoșari/ Guri cască când Nastratin...”), nepregătită, minunile ciudatei alchimii îi par amuzante scamatorii, iar el, un biet „vrăjitor anapoda”; când, în secret, este transformatorul, regeneratorul vieții.

Rafinează inul, unul din simbolurile alchimice pentru materia rudimentară⁷², în „alba combustie” a transfigurării, amintită în *Veghea lui Roderick Usher* și redată în poem (în acord cu concepția alchimică, paracelsiană, potrivit căreia focul ce urmează să-l calcineze regenerându-l pe om e o forță plasmuitoare străină de focul comun) prin „jarul alb”⁷³.

În mistica Orientului a vinde o perlă corespundea răspândirii științei sacre; iar Nastratin aduce „acelor case” [*casă*, la fel *cort*, având înțelesul de interioritate]

⁶⁸ Vezi Vasile Turcu, *Nașterea Maicii Domnului în texte străvechi*, „Magazin”, 2007, 36.

⁶⁹ După C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 127.

⁷⁰ Ion Barbu în *corespondență*, ed. cit., p. 235.

⁷¹ Vezi C.G. Jung, *Opere complete*, XIV, partea I, ed. cit., p. 99; Françoise Bonardel, *Hermetismul*, trad. Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura de Vest, 1992, p. 99; Paracelsus, *Ars alchimica*, ed. cit., p. 11; *Code I: ruses (occultation de la conduite)*, în Pierre A. Riffard, *L'Ésoterisme*, Éditions Robert Laffont, 1990, p. 263.

⁷² Vezi Éliphas Lévy, *Cheia marilor mistere*, trad. Maria Ivănescu, București, Editura Antet, p. 267.

⁷³ Într-un vers la care s-a renunțat, Nastratin „zvânta” cu o iască (latinul *esca* = medicament, hrană) inul sufletului, aflat în exaltația mortificantă a umezelii inconștientului, recunoscută astfel de Paracelsus, dar și de Heraclit, pentru care doar sufletul uscat este înțelept și bun (Vezi Ion Banu, *Heraclit din Efes*, trad. A. Piatkowski și I. Banu, București, Editura Științifică, 1963, p. 252, fragm. 36 și 19).

pietre, inele, fireturi – opinci pentru hăgialăk sau căi simbolice pentru a pătrunde într-un loc sfânt.

„Odinioară aveai în hruba ta niște câni sălbatici, dar s-au prefăcut în păsări și cântăreți plăcuți”, profetea Nietzsche; Artemis, zeița fecioară, era însoțită de o ceată de copoi gata să sfâșie, operație care preceda restituirea unui trup nou; Nastratin, exorcizând, într-un spațiu-plasă magic („leasă”), copoi forței sălbătice, îi preschimbă în inofensivi căței de usturoi: „Vinde-în leasă de copoi/ Căței iuți de usturoi”.

Umilul bulb ascunde și el un conținut prețios, întrucât este legat de Mercurul viu sau „iute”⁷⁴, pe care îl reprezintă, iar puterea lui vindecătoare este prezentă, de Rusalii, în ritualul Călușarilor, și, mai adânc în timp, în riturile de înnoire din Tracia.

Semnalăm aceeași metamorfozare, prin usturoi, a banalului, implicată în frângerea antinomică existență–principiu, într-un poem al lui T.S. Eliot intitulat *Burnt Norton* și pus tot sub semnul lui Heraclit, „Obscurul”: „Safir și usturoi se strânge/ Noroi pe osii aplecate/ Se răsucesce tril în sânge/ Sub rănilor cicatrizate/ Din luptele de mult uitate./ Și scris e danțul în artere.../ Prin iarbă, jos, strivind verdeța,/ De câini mistreții sunt vânați...”⁷⁵.

Danțul acesta, joc al schimbărilor și expresia creației de sine a omului, este jucat și de Nastratin, când, în lumea închisă a athanorului (cazan de coacere și de eliberare, prin volatili, din inertțiile materiei, văzut drept corp, al său și al Operei), el impune un ritm, un principiu organizator, muzical, prin care, în rezonanță, „sună” și devine perceptibil întreg universul: „Joacă, și-n cazane sună/ Când cadâna curge-în Lună”.

Piatra este rezultatul acestei unități interioare, identificată în *syzygia*, aluziv amintită, Mercur/Nastratin și Luna/Cadână, Soție. Iar armonia muzicală apare, aici, drept un mod de a se orienta în multiplicitate, în nesfârșita curgere vegheată de Lună (pe care, în *Physica Trismegisti*, Dorneus o înfățișă ca purtătoarea, prin cânt, a fătului spagiric).

Barbu continuă să oculteze prețioasa esență a lui Mercur, salvatorul aflat într-un „pogorământ” sacrificial asemănător *kenozei* lui Christ. În acord cu trăsăturile balcanice, de lume a amestecului și labilității, trecute în masca Isarlăk-ului, locul întrupării, portretul lui Nastratin se conturează în linii burlești⁷⁶: „Deschideți-vă, porți mari!/ Marfă-aduc, pe doi măgari,/ Ca să vând acelor case/ Pulberi de pământ rase/ Și-alte poleieli frumoase;/ Pietre ca apa de grele,/ Ce fireturi, ce inele,/ Opinci pentru hăgialăk/ – Deschide-te, Isarlăk!”.

⁷⁴ Vezi Diana Fernando, *Alchimia*, trad. Mihnea Columbeanu, București, Aldo Press, 1999, p. 52.

⁷⁵ T.S. Eliot, *Poeme*, trad. Aurel Covaci, pref. Nichita Stănescu, București, Editura Albatros, 1970, p. 131–132.

⁷⁶ Vezi și *Un maestru al esoterismului sub înfățișare burlescă*, în André Nataf, *Maestrii ocultismului*, trad. George Anania și Matilda Banu, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 316.

Mistica musulmană numea prin „călători” o categorie de inițiați aflați în perpetuu colind. Pelerin și negustor-călător, Nastratin stârnește nedumerire, pentru că mărfurile sale, prezentate în paradoxale cuvinte-materii, de fapt extrag din lume o supraréalitate: „pulberi de pe lună rase” (cu puterea Pulberii de proiecție alchimice?), „poleieli” (altădată prin ele Barbu marca versul), „pietre ca apa de grele” (imagine-cifru pentru „apa albă și grea”, argintul viu, agentul Operei, cu trimiteri și către inconștientul-apă⁷⁷, primejdios, dar necesar întregirii Pietrei).

Toate aceste bogății apar purtate de doi măgari. Ca la Misterele Eleusine, unde măgarii transportau bagajele inițiaților⁷⁸.

Obtuzele făpturi, demne de dispreț, cărora, spunea sarcastic Heraclit, le plac mai mult paiele decât aurul, sunt o imagine vie a coincidenței opuselor. Și, după o demonstrație făcută de Giordano Bruno, în *Asino cillenico*, anexa la cartea sa *Cabala del cavallo pegaseo* (pe larg analizată de Nuccio Ordine într-o lucrare specială, *Cabala măgarului*⁷⁹), asinul îl reprezintă, în formă joasă, chiar pe Mercur, purtătorul influenței spirituale.

Nastratin-Mercur adeverește, precum Isus, „pământarea Spiritului”, dar, după cum Christ a sfârșit porțile Iadului, și el cheamă spița terestră la eliberare: „Deschide-te Isarlâk!”, „Deschideți-vă, porți mari!” („Porțile mari” indică, poate, același plan ca la templul lui Solomon: conceput cu 7 porți, acesta avea și o a 8-a, sacră, ce nu se deschidea decât pentru Mesia⁸⁰.)

Ambiguitatea, dusă, în poem, la maximum datorită dublului Mercur/Christ atribuit lui Nastratin, după invocația profetică și oarecum mai explicită, se reinstalează și pune în joc o altă față a polimorfismului său, exprimată în imaginea-arhetip a mugurului și în trimiterile către copilul divin: „Deschide-te, Isarlâk!// Să-ți fiu printre foi un mugur”.

Pornit de la rădăcina obscură, anulând antagonismul părților despărțite în promisiunea ființei lui noi, de vârf și de frunză, mugurul (odată cu el, Alesul) se ridică purtând în inimă plodul nemuritor, germenul de aur sau lumina naturii, căruia, într-un vechi text chinezesc, prezentat de C.G. Jung, în *Studii despre reprezentările alchimice*, i se mai spune și „încăperea cerului original” sau „sala de purpură a orașului de nefrit”. (Umbra mitică a orașului sacru interior stăruie asupra Isarlâk-ului, amestecându-se cu alte înfățișări, între care și Curtea-Vechi, pentru romanul lui Mateiu Caragiale.)

⁷⁷ C.G. Jung, *Métamorphoses de l'âme et ses symboles*, préface et traduction d'Yves le Lay, Paris, Georg Édition, 1993, p. 540.

⁷⁸ Vezi Pierre A. Riffard, *L'Ésoterisme*, ed. cit., p. 398.

⁷⁹ Nuccio Ordine, *Cabala măgarului. Asinitate și cunoaștere la Giordano Bruno*, trad. Aurora Martin, București, Editura Humanitas, 2004.

⁸⁰ Éliphas Lévi, *Misterele Kabalei*, trad. Maria Ivănescu, București, Editura Antet, 1998, p. 79.

„În vezica-germene, scria Jung, conștiința și viața (sau «esență» și «viață») sunt încă o «unitate», «amestecate indisolubil precum sămânța focului în cuptorul purificator». «Înlăuntrul vezicii germene se găsește focul domnitorului». «Toți înțelepții și-au început truda cu vezica germene»»⁸¹.

Întrupare însuflețită, „mugurul” înseamnă triumful forței de regenerare a vieții și restituirea temeiului ei. Poetul, alesul, omul treaz, cel prin care materia se ridică și se mântuiește, impune lumii, asemenea lui Mercur, care, purificându-se, acționează asupra tuturor metalelor primenindu-le, asemenea mugurului, reîntrarea în normele ontologice.

Față de „specularitatea fantomatică” din ciclul *Joc secund*, perceperea prin natură a spiritului, în ciclul *Isarlâk*, interesează încă mai mult și pentru că, prin om ca mediator, se arată în operă traseul unei culturi care, implicit, se cere realizată.

De aceea, ultima parte a poemului a fost și este mereu citată, în ea întrevăzându-se nu numai „ființa orientală” a poetului, ci și trăsăturile posibile ale unui ethos național: „Să-ți fiu printre foi un mugur./ S-aud multe, să mă bucur/ La răstimpuri, când Kemal./ Pe Bosfor, la celalt mal,/ Din zecime, în zecime,/ Taie-în Asia grecime;// Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă stătătoare// Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!”.

Secvența care ar indica înlănțuirea în lumea exterioară și în istorie – „s-aud multe, să mă bucur... când Kemal... taie-în Asia grecime” [Kemal Atatürk, general naționalist, întemeietorul statului turc modern, i-a alungat (expatriat) pe greci din coloniile lor din Asia Mică] –, derutantă după ce imaginea lui Nastratin, cu învăluirile ei arhetipale și mitice, era raportată la hermetism și, deci, „centrată în jurul sursei unice și transcendente a oricărei existențe”⁸², în fapt, nici ea nu o poate nega.

Teosoful german Franz von Baader, unul din primii filosofi ai Naturii și hermeneut al scrierilor lui Jakob Böhme, a exprimat raportul dintre Natură și Dumnezeu în parabola rădăcinii și tulpinei, *tăierea* figurând clar separarea de principiu.

Sub forma înfruntării esenței și inautenticului în om, o regăsim reluată de Nichita Stănescu: „Când ajunge lemnul la putere,/ mai întâi își *taie* rădăcina, /mai apoi a frunzelor muiere/ și dantură/ sfărtecând lumina”. Ori „Rupt e lemnul tău, Bizanțe,/ De străini din tată, dar din mamă frați”.

Lemnul, metaforă, venind de la antici și mistici, a omului patimilor, impusă în poezia noastră de Ion Barbu, intră în poemul lui Nichita Stănescu *Lupta inimii cu sângele* cu accepția pe care i-o dădea Pitagora, când profetea că nu orice lemn este bun să-l modeleze pe Mercur, iar acesta se închide cu dureroasa recunoaștere a limitei: „Dar ce înseamnă..., Doamne/ ce înseamnă «a pierde-pierdere»?»⁸³.

⁸¹ C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 24.

⁸² Titus Burckhardt, *Alchimia*, trad. Luana Schidu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 22.

⁸³ Nichita Stănescu, *Necuvintele*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 33.

Fără să fie de prim-plan, ca în *Lemn sfânt*, metamorfoza lemnului, subiacent, prin „taie”, este anunțată de *Isarlâk*.

Rădăcinile raționalității grecești încă țineau de moștenirea dionisiacă și orfică venită din Tracia și din Asia Mică, de hermetismul Alexandriei⁸⁴. Asia arhaică, arăta Mircea Eliade, era deținătoarea unei tradiții spirituale unice, aducând o viziune primordială asupra vieții⁸⁵. Criza civilizației științifice grecești a fost legată, a susținut Ion Barbu ca matematician, de imposibilitatea ei de a concepe numărul irațional⁸⁶. În alt plan, Jung avertiza asupra primejdiei separării conștiinței de fundamentul ei instinctiv⁸⁷.

Dar dacă, în acel aparent subiectiv, și de mirare, „să mă bucur”, adresat neajungerilor lumii, poate intra – ca într-o definiție a umorului dată de George Barițiu – ceva „batjocoritoriu vrednic de iubire”⁸⁸, precumpănitoare rămâne, însă, aici, „vederea” atotștiutoare a înțeleptului. Pentru el, contradicțiile dureroase, răul și binele, fac parte din proces, iar nimicirea poartă cu sine bucuria eliberării, rădăcina unică fiind prezentă în toate, fie ca eterogenitate, fie ca identitate. Și, prin această conștiință (hermetică) a relativului supus unității – Toate sunt una –, Barbu a putut recunoaște în umorul balcanic o „ultimă Grecie”.

„E posibil? Atâta tristețe sacră pentru un fapt de Istorie”⁸⁹, se întreba Ion Barbu la audiția celei de a șaptea simfonii a lui Beethoven, inspirată de Napoleon, descumpănit într-un fel, întrucât el îmbrățișa acea circularitate a naturii și a divinității în care contingentul nu e decât accident.

Cum floarea urmează simbolismul purtătorilor de lumină, sub semnul cuprinderii vizionare a întregii urzeli de către floarea aleșilor Turchiei se înscrie și concluzia procesului de creștere din întuneric și de sinteză spirituală interioară reprezentat prin Mercur/Nastratin: „Când noi, a Turchiei floare,/ Într-o slavă stătătoare/ Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!”⁹⁰.

Din nou în răspăr cu „certitudinea impasibilă” a traseului uroboric al conștiinței înalte, apare, datorită lui „dăm cu sâc”, nuanța unei satisfacții, dacă nu răutăcioase, măcar implicând o lejeritate, și ea de neacceptat din perspectiva întregului.

⁸⁴ *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, ed. cit., p. 983.

⁸⁵ Mircea Eliade, *Drumul spre centru*, îngr. Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, București, Editura Univers, 1991, p. 169.

⁸⁶ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 234.

⁸⁷ C.G. Jung, *Opere complete*, XIII, ed. cit., p. 43.

⁸⁸ Vezi Val. Panaitescu, *Humorul*, I, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 19.

⁸⁹ *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 140.

⁹⁰ La fel, în Philon din Alexandria: „Cetatea lui Dumnezeu evreii o numesc Ierusalim, care prin interpretare înseamnă «Vederea Păcii». De aceea nu căutați Cetatea Celui-ce-este în locurile de pe pământ, căci nu-i făcută din lemn și pietre, ci [căutați-o] în sufletul ce nu poartă război, ci le dăruiește celor cu vederea ascuțită, o viață contemplativă și pace”. După George Robert Mead, *Hermes Trismegistos. Gnoza și originile scrierilor trismegiste*, trad. Al. Anghel, București, Editura Herald, 2007, p. 174.

Este ea, prin fire nevăzute, legată de puterea „contemplației în suferință”, virtutea prin care orientalii, pentru că nu văd lumea după criterii individuale, nu sunt striviți ori „întorși la animalitate” de nicio lovitură?

„Există în folclor și în obiceiurile românești rurale o sumă de amănunte care ne îndrituiesc să credem că noi suntem sau am fost unul din puținele neamuri europene care au experimentat contemplația în suferință”⁹¹, a susținut Mircea Eliade.

Contemplație în suferință sau, după Heraclit, „nevinovăție” a jocului ca atotputernicie a „focului veșnic viu”, motor al universului, în care Unu e identic cu Multiplul?

Heraclit, cel căruia antichitatea târzie i-a zis „filosoful care plânge”, iar Nietzsche, consacrandu-i, cu mare admirație, un amplu comentariu în *Nașterea filosofiei în epoca tragediei grecești*, îl vedea „asemenea Zeului contemplator”.

„În fața privirii sale de foc – spunea Nietzsche despre Heraclit – nu mai rămâne nici o picătură de nedreptate în lumea care i s-a revărsat în jur; și chiar aceea piedică pe care am putea-o numi cardinală, întrebarea cum anume focul cel pur se poate absorbi în forme atât de impure, e depășită de el printr-o contemplație sublimă. O devenire și o trecere întru pieire, clădirea și distrugerea, fără nici o compensare morală, într-o nevinovăție, veșnic rămânând asemenea sieși, nu are pe lumea aceasta decât joaca artistului și a copilului. Și astfel, așa cum se joacă artistul și copilul, se joacă și focul care trăiește veșnic, clădește și destramă, în nevinovăție – și jocul acesta îl joacă Eonul cu sine însuși”⁹².

Oricum ar putea fi, și o poemă inițiată niciodată nu se va dezvălui în totalitate, întrucât propune cucerirea sensului ascuns, „Dăm cu sâc/ Din Isarlâk!” rămâne o formulă concluzivă percutantă, subliniată cu bună știință.

Pentru că, pe de o parte, ea vine din cutezanța sfidătoare, gata de a dinamita limitările normalului, a măscăriciului⁹³, creatorul-mântuitor Nastratin/Mercur, pe de alta, pentru că sugerează cum că jocul fețelor schimbătoare, „dibuiitor” în raport cu slava „stătătoare” a esenței, egal oglindindu-se în ea însăși, este oprit în „acea înflăcărare bărbătească de a se apleca asupra evenimentelor pentru a le extrage semnificația eternă”, pomenită altundeva⁹⁴ – lege a întemeierii lăuntrice și singura, paradoxală, „înaintare”.

⁹¹ După Olga-Alexandra Diaconu, *Creație și creativitate în viziunea lui Mircea Eliade*, Iași, Editura Sedcom Libris, 2001, p. 125.

⁹² Friedrich Nietzsche, *Nașterea filosofiei în epoca tragediei grecești*, trad. Mircea Ivănescu, pref. Vasile Muscă, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 51–52.

⁹³ În *Nastratin Hoge la Isarlâk*, Nastratin e numit chiar „soitaru” („măscărici”, în limba turcă, ne atrage atenția Victor Ivanovici, în prefața la Ion Barbu, *Joc secund, Juego segundo*, ediție bilingvă româno-spaniolă, trad. Victor Ivanovici și Omar Lara, București, Editura Minerva, 1981, p. 47).

⁹⁴ *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 156.

„Niciodată piatra nu va da Bucureștiului un sfert din strălucirea marilor cetăți din Apus. Civilizația noastră e sortită să se petreacă în virtual și interior. Neputând clădi în afară (e și prea târziu și prea zadarnic pentru asta), în inimile noastre se cade să întemeiem: – turnuri vibratoare, speranței..., adâncimi soarelui netemporal”⁹⁵.

Din primordialul identificat cu Orientul⁹⁶ – „L'Orient que tu portes en toi-même”, cum scria Villiers de l'Isle Adam, în *Axël* –, trecând prin răscrucea naturală a pământului omenesc, lăuntricul poartă, odată cu „soarele netemporal”, centrul lui, puterea de ardere și de sporire, pentru ca pământul negru (*kem*, ce a dat *alchimie*) să învie, prin cuvânt, „fără chip lumesc, fund de rai”⁹⁷.

În felul acesta, format în Germania, țară pe care Edgar Quinet, în *Le Génie des religions* a caracterizat-o drept Orientul creștin și Asia Europei, Ion Barbu, ce se recunoștea „armean și romantic”, dar care s-a aflat în război declarat cu tradiționalismul placid (ultragiât de „atâtea «Tebaide», «Bizanțuri» și, vai, – atâția... «Maeștri Manole» umflați, nefaști...”⁹⁸), leagă cu marile tradiții ale Orientului⁹⁹, pentru care înțelepciunea trebuia să treacă prin viață.

O învățătură ce continuă să rămână fundamentală, atâtea vreme cât, pentru lumea apuseană, percepția Orientului spiritual și simbolic a pus în evidență necesitatea, examinată și exprimată mai ales de C.G. Jung, de a lua, cum spune el, „legătura cu ceea ce este încă străin în noi”.

Dar și pentru că alchimia, prin care André Breton celebra „L'Orient vainqueur”, a propus artei, odată cu omniprezența lui Hermes și cu legea analogiei, un spațiu-„loc” mediator sau liant, unde, prelucrându-se materia brută în suflul unei „neliniști” personale, împerecheată „cu «marele ritm» al lumii”, este căutată „transmutația esențialului”¹⁰⁰.

În acest *mundus imaginalis* afla inițiatul oriental realitatea plenară și adevărată a omului.

E ceea ce a reușit să evoce Ion Barbu prin *Isarlâk*, în ciclul pe care îl vedea încă nedesprins din ganga „nămolosă”¹⁰¹ a materialității; însuflețit, însă, adevărind „o fizică a Resurecției”¹⁰², acesta aruncă în joc o polifonie și o putere a imaginii tot atât de bogată cât și *Jocul secund*.

⁹⁵ *Răsăritul Craiilor*, în Ion Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 330.

⁹⁶ Vezi și Rimbaud, *Imposibilul*: „mă întorceam în Orient și la înțelepciunea dintâi și veșnică”..., „te afli în Occident, însă ești liber să locuiești în Orientul dumitale, cât de străvechi ți-l dorești... Nu te socoti un învins” (Arthur Rimbaud, *Integrala poetică*, ed. cit., p. 172). Vezi și Orientul ca metaforă a aurului filosofal, în *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, ed. cit., p. 985.

⁹⁷ *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 110.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁹⁹ Tudor Vianu, *Ion Barbu*, ed. cit., p. 35.

¹⁰⁰ Françoise Bonardel, *Filosofia alchimiei*, ed. cit., p. 87 și 119.

¹⁰¹ *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 243.

¹⁰² Vezi Henry Corbin, *op. cit.*, p. 10 și 32.

ION BARBU. LE RETOUR À LA « TERRE ».
ISARLÂK, MYTHE DE L'INTÉRIORITÉ

RÉSUMÉ

La lecture du poème *Isarlâk* et du cycle (dont il fait partie et auquel il prête son titre) en entier, qui clôt l'unique livre de poésie de Ion Barbu, réceptive aux connotations symboliques, archétypales, émises partout en réseau de métaphores, suggestions rituelles et « allusions » alchimiques, numérologiques, en général, ésotériques, en permet une interprétation initiatique, sous le signe de laquelle l'espace imaginaire, poétique, de *Isarlâk*, se laisse situer entre l'« enfer » du cycle *Uvedenrode* et la pureté incantatoire des poèmes hermétiques qui ouvraient le *Jeu second* de 1930.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codrescu, nr. 2

ISTORIA LITERARĂ*

DE

ADRIAN MARINO

Noțiunea de „istoria literaturii” stă sub semnul unui echivoc fundamental: obiectul este confundat cu disciplina și metoda de studiu. În primul sens, *istoria literaturii* înseamnă totalitatea operelor literare apărute în istorie, în succesiune, într-o perioadă determinată. În cel de al doilea, *istoria literaturii* (-rară) definește o disciplină, o metodă, o „știință a spiritului”, a cărei tehnică urmează a fi definită. Planurile sînt radical deosebite, chiar contradictorii: *istoria literaturii* nu este istorie, în timp ce *istoria literaturii* nu este a literaturii. Cum se explică acest paradox?

1. Obiectul istoriei literare este în mod necesar opera literară ca fenomen estetic. Întîi au apărut operele, apoi nevoia „istoriei” lor. Există opere literare, care se succed în timp, care se cer recunoscute și studiate ca atare. De unde necesitatea fundamentală a istoriei literare de a se întemeia pe un concept estetic, pe o definiție a „literaturii”. Fără clarificarea prealabilă a specificului literar, nu poate fi precizat nici *obiectul și, în funcție de el*, nici metoda istoriei literare, ca istorie a artei literare. Situație analogă cu a criticii literare, disciplină corelativă, de aceeași substanță.

În esență, istoria literară este *estetică* sau nu există. Indiferent dacă primim concepția mai veche a istoriei literare, ca istorie a așa-numitelor *belles lettres*, a *poeziei* (nu și a „literaturii”) în sensul lui Croce și al altor puriști, a *capodoperelor* (cum preconiza M. Dragomirescu), sau pur și simplu a operelor care realizează frumosul literar, concluzia rămîne una singură „istoria literară se ocupă în mod esențial numai de fenomenele estetico-literare. Altfel n-ar avea nici un sens să se proclame, literară”. Obiectul îi impune exigențe proprii, obligatorii.

* Dintr-un *Dicționar de idei literare*, în pregătire.

2. Faptul că obiectul istoriei literare — opera literară — constituie în același timp un fenomen estetic și istoric, sau mai precis un obiect estetic, cu un anume „orizont” istoric, într-o anume „situație” istorică, nu schimbă cu nimic realitatea. Cărțile, fără excepție, sînt integrate unei deveniri, unui flux istoric (de unde și ideea „evoluției”), au un „miez” istoric. Într-un moment istoric, totdeauna unic, repetabil, apare o operă, care „răspunde” cu mijloace literare unei singure „situații”. Mai întîi, prin însăși existența sa, de operă concepută și ivită la un moment dat. Este ea și numai ea, acum și nu în altă împrejurare, sau altă dată. În terminologia germană, personalitatea literară ca *Zeitpunkt*, „trăit” și transfigurat literar, mod de a concilia particularul și generalul în istorie și literatură.

Împrejurarea face ca opera să primească un coeficient variabil de „temporalitate”, activ în două direcții, în aparență convergente, în realitate contradictorii: una este istoricitatea interioară, infuză, a operei (integrarea într-un *humus* de cultură și civilizație, participarea la spiritul timpului, prin asimilare și transfigurare), și alta adaptarea unui sistem de norme istorico-determinate (preluarea unor elemente tradiționale comune, adoptarea aspectelor istorico-superficiale, a condiționărilor imediate). Și într-un caz și în altul opera apare într-un context. Dar în prima situație momentul istoric este încorporat, în cea de a doua el rămîne exterior sau caduc. Trebuie subliniat mereu că raportul dintre istoricitatea reală și superficială a operei trece printr-o gamă infinită de poziții și nuanțe. Fiecare operă literară, este *altfel*, în *alt* mod „istorică”. Statutul său istoric se vrea unic, irepetabil.

Bineînțeles, operația nu reușește decît cu greutate, oscilînd între două situații-limită. Într-un caz, istoria este dominată și integrată, în altul urmată cu docilitate. Într-unul, istoria stimulează, în altul paralizează. De unde apariția literaturii originale, care nu este posibilă fără un anume „refuz” al istoriei (prin sustragere sau violarea normelor literare tradiționale), sau conformiste, plate, perfect sincronizate momentului, dar fără viitor. În felul acesta, integrarea istorică poate incita și dezvolta dar și micșora, altera și chiar anula personalitatea estetică a operei. Evident, nu mai este vorba de aceeași integrare și nici de aceeași „poziție” istorică. Întregul conținut al momentului istoric prezent în operă primește o altă destinație și eficacitate estetică.

Prin urmare, istoria literară se va ocupa de această dublă realitate estetic-istorică, în cadrul căreia elementul estetic se istoricizează, iar cel istoric se estetizează. De unde, necesitatea unei duble investigații: ca realitate estetică individuală, opera literară presupune examenul critico-estetic, în timp ce realitatea sa istorică impune analiza istorică. Din această condiție profund ambiguă istoria literară nu poate ieși. Situația este atît de gravă, încît unii se îndoiesc de însăși posibilitatea istoriei literare. Alții, văd deschis constituirea a două tipuri de istorie literară, perfect distincte. Care este adevărul?

3. Viziunea strict estetică a literaturii face inutilă și imposibilă istoria literaturii. În ordinea artei, toate operele coexistă, au o existență simultană în timp. Ele participă la aceeași prezență eternă. Tragicii antici, cronicarii medievali, poeții elisabetani, romanticii și realişti pot fi oricând și oriunde reactualizați. Eficiența lor este permanentă. Acest punct de vedere, afirmat de T. S. Eliot (*Tradition and the Individual Talent*, 1917) și alții, duce la ideea unui „muzeu imaginar” al literaturii, care de la Malraux va trece și la René Wellek. M. Dragomirescu observă și el că toate capodoperele sînt simultane. Fără îndoială, ordinea estetică a literaturii nu poate fi decît simultană, cîtă vreme criteriile rămîn teoretice, universale, deci statice. Dar istoria își recapătă toate drepturile de îndată ce „principiul” estetic este înlocuit cu ideea de „relație”, iar operele literare devin obiectul unei cronologii sau unor raporturi. Numai că acest dinamism istoric crează alte dificultăți și dileme, ce nu pot fi înlăturate decît prin disociații precise.

Istoria literaturii ca fenomen estetic nu este unul și același lucru cu istoria operelor literare concrete, în succesiunea și raporturile lor istorice. Planurile se întrepătrund, dar direcția lor rămîne divergentă: istoria artei literare duce spre studiul istoric al tipurilor, formelor și procedeele estetice, în timp ce istoria operelor literare tinde spre rezolvarea problemelor de geneză, interdependență și succesiune literară, sub toate aspectele. Numai că, în acest mod, se ajunge la o contradicție teribilă: ca să studiezi elementul istoric al operei trebuie să-l izolezi de cel estetic, apoi să-l integrezi unei serii, să-l raportezi unui antecedent. În felul acesta, unitatea indisolubilă estetic-istorică a operei literare primește o dublă lovitură: extragerea elementului istoric rupe sau ignoră coeziunea structurii literare, ceea ce echivalează cu negarea ei, în timp ce raportarea la unul sau mai mulți antecedenti ignoră sau neglijează evenimentul capital al operei ca unicat irepetabil. De unde rezultă că a face istorie literară înseamnă a distruge opera literară. Ceea ce în termeni paradoxali duce la concluzia că istoria literară neagă istoria literaturii. Metoda își anulează obiectul. Definim, firește, o situație-limită. Totuși, dacă ne reamintim dificultățile constituirii obiectului estetic al istoriei literare și modul în care vechea istorie literară a ignorat sau atentat în mod constant la integritatea și afirmarea propriului său obiect: literatura — fenomenul estetic al literaturii — paradoxul se convertește într-o melancolică realitate.

4. Mult timp, istoria literară (termenul apare în secolul al XVII-lea : *Prodromus historiae litterariae* de Peter Lambek, 1659) constituie un simplu și minor capitol al istoriei propriu-zise, precum la Voltaire, în *Siècle de Louis XIV* (ch. XXXII : *Des Beaux-Arts*). Dar și această fază în evoluția sa, cu începuturile antice, mult mai rudimentare : simple enumerări de autori și cărți în formă de „anale” ; mențiuni și repertorii biografice, de „vieți ilustre” ; inventare, cataloage, dicționare,

enciclopedii; culegeri de materiale documentare și bibliografice; „apologii” de diferite tipuri; manuale didactice; exegeze biblice etc. Toate subînțeleg sau afirmă ideea, care va trece și istoriografiei romantice, apoi pozitivistă, că operele literare aparțin trecutului, din a cărui uitare urmează a fi salvate prin „istorie”; că opera literară este un fenomen istoric, un „eveniment”, o „dată” înscrisă în istorie; că această „dată”, în sfârșit, are o ascendență și deci o explicație pur istorică. În rezumat: capitol de istorie, obiect de istorie, metode istorice.

Pozitivismul secolului al XIX-lea a dezvoltat o întreagă doctrină scientist-istorică, îmbrățișată și azi în destule medii universitare și savante. Tezele sale sînt următoarele, derivate din definirea istoriei literare ca „știință” a faptelor „literare” și a cauzalității lor, cu excluderea sau ignorarea evaluării estetice (de unde și radicala disociere de critica literară, împinsă în umbră sau bațutelizată): istoria literară trebuie să descopere și să adune doar „fapte” literare; să culeadă despre ele toate documentele posibile; să cunoască și să reconstituie aceste „fapte”, să le restituie „așa cum au fost”; să le claseze cronologic, în diferite perioade, școli, curente, generații; să ridice pe aceste baze explicația lor cauzală, *le comment et le pourquoi*; să descopere „lecile” și direcția evoluției literare. În toate aceste operații, textul literar rămîne obiectul unui act de cunoaștere, simplu document istoric, considerat și analizat ca atare. Exemplu românesc tipic al acestei istoriografii literare este oferit de „factologia” lui G. Bogdan-Duică.

Multe din insuficiențele pozitivismului devin evidente încă din secolul trecut, cînd Sainte-Beuve aducea serioase obiecții lui Taine și Emile Deschanel („Nouveaux lundis”, VIII, IX) iar Remy de Gourmont lui Braunetiére („Promenades littéraires”, III). Reacțiunea sistematizată, dedusă dintr-o concepție estetică, va veni însă îndeosebi din partea lui B. Croce, în *Estetica* (1901), urmată de numeroase intervenții (*Storia della critica e storia della storia letteraria*, *Critica e storia letteraria* etc. culese în *Problemi di estetica*), și a concepției germane de *Geisteswissenschaft*, opusă lui *Fachwissenschaft* (o sinteză la Herbert Cysarz, *Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft*, 1926). În ciuda noilor orientări, monopolul de fapt al istoriei literare pozitivistă nu este serios zdruncinat și „școala” Lanson, exponenta „oficială” a acestei direcții, nu-și pierde prestigiul în sferele sale de influență. O lungă polemică purtată în paginile lui „Romanic Review” (1926—1929) nu modifică nici ea situația, perpetuată în bună parte și sub ochii noștri (René Wellek, *The Revolt against Positivism in Recent European Literary Scholarship*, în *Concepts of Criticism*, 1965). Este cazul a aminti că M. Dragomirescu, prin *Critica științifică și Eminescu* (1906), apoi în *la Science de la littérature* (I, 1928), se numără printre primii critici europeni ai pozitivismului. Argumentele ulterioare ale lui E. Lovinescu și G. Călinescu nu diferă mult în esență.

La baza pozitivismului pot fi identificate cu ușurință câteva erori și prejudecăți tipice, de o remarcabilă tenacitate :

a) *Documentarismul*, transformarea mijlocului în scop, a erudiției în simplă acumulare de date. Devine interesant faptul că Anton Pann a comandat la Brașov două lăzi de... Borviz, că Emil Gîrleanu a cumpărat, odată, ...două kg de icre negre (astfel de documente s-au publicat!). Unica finalitate a efortului este *Contribuții la...* (de obicei bio-bibliografice, izvoare, influențe, publicări de inedite, „descoperiri” și rectificări de date etc.). Progresul și rațiunea istoriei literare echivalează cu strângerea empirică de date și documente. Reacția scriitorilor (Paul Valéry, de pildă) este unanimă față de acest tip de istorie (*Au sujet d'Adonis*, 1921).

b. *Fragmentarismul*, analiza opusă sintezei, faptul izolat opus viziunii totalității, detaliul opus generalizării, secvența opusă ierarhiei și perspectivei. Se întreține ideea că sinteza, sub orice formă, nu poate fi realizată decît după sleirea tuturor izvoarelor, prin adunarea întregii documentări posibile. Lipsa unei singure știri ar anula întreaga construcție. În masa documentelor n-ar fi îngăduită nici selecția, nici structurarea. Totul rămîne amorf, steril, pulverizat. Cu această mentalitate, monografia unui singur scriitor devine imposibilă. A unei perioade sau literaturi cu atît mai mult. În realitate, numai sinteza oferă viziunea de ansamblu, și deci evidența petelor, de eliminat.

c) *Scientismul*, cultivarea iluziei aplicării metodelor științelor naturii la literatură, parodia ideii de cauzalitate, legitate, exactitate. Causalitatea devine determinism schematic, mecanic (de obicei sociologic sau biografic), unilateral, arbitrar. Opera literară ar fi „efectul” necesar al unui antecedent constant, determinat, reparabil istoric. Descoperirea unei „influențe” explică opera. Repetarea lor constituie o „lege”. G. Paris voia să scrie istoria literară ca un „tratată de chimie”. Succesiunea este confundată cu repetiția, fenomenele spiritului cu ale naturii și societății, evoluția cu simpla procesiune și desfășurare în timp, legea matematică, universală, cu periodicitatea descoperită retrospectiv, în baza unei structurări ideologice, documentate. Literatura, în toate aceste împrejurări, rămîne simplu reflex, epifenomen, instituție, sau funcție socială (producție, comunicare, consumație), de unde anexarea criticii și istoriei literare la sociologie. Ideea absolut curentă în secolul trecut și în primele decenii ale secolului nostru reapare (*La même Jeanette autrement coiffée!*) la L. Goldman, Roland Barthes (*Histoire et littérature*, în *Sur Racine*, 1963) etc. În plus, și nu numai în sensul pozitivist al cuvîntului, nu există decît știința generalului. Or, opera literară este particulară prin definiție: fenomen estetic unic, irepetabil. Orice generalizare, grupare, încadrare categorială se face în dauna personalității operei, prin ignorarea coeficientului determinant de individualitate, care o caracterizează.

d. *Evoluționismul*, iluzia dezvoltării literaturii în cadrul unei imaginații istorii naturale a spiritului. Genurile literare sînt asimilate genurilor și speciilor biologice și ele ar parcurge întreg ciclul vital: naștere, dezvoltare, decadență, moarte. Determinismul scientist, existent încă la Quintilian (*Instit. Gr.*, XII, X, 2), foarte bine conturat în secolul al XVIII-lea prin teoria „climatului și mediului”, este împins la ultimele consecințe (în special de Brunetière), în baza unor false analogii: a evoluției de la embrion la organism, a organismului rudimentar spre stadiul său superior de dezvoltare, în sens ascendent, finalist. În ambele ipoteze, evoluția lineară, normală, previzibilă, este implicată (René Wellek, *The Concept of Evolution in Literary History*, op. cit.).

În realitate, literatura cunoaște nu una, ci multiple evoluții posibile. Procesul istoric nu este uniform. Dezvoltarea spre un model ideal inexistentă. Cursul său se dovedește abrupt, sinuos, plin de surprize. A crede că unii scriitori din secolul al XIX-lea ar fi „anticipat” sau „prevăzut” evenimentele secolului următor ține de domeniul mitului. Nu numai că istoria literaturii nu verifică legea evoluției lui Spencer, de la omogen la heterogen, dar realitatea pare a fi, mai curînd, exact contrară (André Lalande, *Les illusions évolutionistes*, 1930). Temele, tipurile „evoluează”, adică reapar, au o frecvență temporală, istorică. Dar totdeauna *altfel*, individualizate estetic. La suprafață se constată o linie oarecare, prin fenomene de repetiție, analoge verigilor unui lanț. În interior, spiritul creator este mereu inedit, realizat prin momente discontinue, de ruptură.

e. *Obiectivismul*, adoptarea atitudinii „savantului”, care nu judecă, doar observă, înregistrează, experimentează. Ceea ce, în practică întreține mitul cercetătorului imparțial, impersonal, neutral, fără opinie, punct de vedere, fără opțiuni literare sau estetice. Pozitivismul își interzice atitudinea și judecata de valoare, pe care o invocă sau compilează „obiectiv”, prin trimiteri de rigoare. Între documente neexistînd nici o deosebire calitativă, toate vor fi invocate în mod egal, după sistemul — ironizează spiritual R. Jakobson — arestării tuturor locatrilor apartamentului unde a fost semnalat un suspect. Istoria literară și-ar propune doar să informeze, să documenteze, nu să aprecieze; să orienteze didactic, nu să creeze.

f. *Indiferența estetică*, insuficiența cea mai gravă din toate, întrucît face imposibilă atitudinea adecvată în fața literaturii: receptarea și judecata estetică a operei, ca unitate și personalitate. Pozitivismul istoric ignoră elementele particulare, originale, ale literaturii, interesîndu-se doar de notele comune sau fragmentare, integrabile unor serii. Sinteza artistică, existentă prin ea însăși, este sacrificată în favoarea sub-istoriei literare, a operelor ca documente (sociale, ideologice, biografice etc.). Obiectul studiului nu este realitatea literară a textelor, ci doar aspectul lor heterogen. Preocuparea de valoare fiind

absență, ierarhia lipsește. Operele minore vor fi așezate pe același plan, cu marile opere. Se profesează și teoria că scriitorii minori ar fi mai „reprezentativi” decât cei însemnați, bineînțeles în ordinea istoriei ideilor, stărilor de spirit, moravurilor. Scriitorul mediocru ar deveni etalonul, exponentul mediei epocii, motiv a fi declarat „tipic”. Definiția, scara de valori, selecția devin în felul acesta cu desăvârșire absente. Ruperea istoriei literare de examenul critic o aruncă într-o derută estetică totală.

5. Nesatisfăcătoare este și înțelegerea istoriei literare ca o parte a istoriei culturii, deși multă vreme ea a constituit un progres real față de simpla istorie „istorizantă” a „evenimentului”. De fapt, istoria cultural-literară nu putea fi decât singura posibilă într-o perioadă (cea mai întinsă din istoria ideii de literatură) în care conceptul de literatură era asimilat sau înglobat conceptului de cultură. Nimic deci mai firesc ca istoria poeziei, a literaturii, să-și găsească loc în istoria culturii, a „artelor literale”, așa cum Fr. Bacon (probabil primul) preconizează (*The Advancement of Learning*, II, III, 4, 1603, *Novum Organum*, II, 31, 1620). Marile colecții panoramice ale perioadei baroce („Biblioteci”, „Elogii”, „Teatre”, „Pinacoteci”, „Tablouri” literare) sunt elaborate din aceeași perspectivă mixtă. Tratatele (Crescimbeni, Gimma) la fel, cu un început de autonomizare pe secții („scienze” și „belle lettere ed arti”) la Tiraboschi: *Storia della letteratura italiana* (1772—1782). Eticheta continuă să fie comună scrierilor de orice natură, punct de vedere care apare și la D’Alembert, în *Discours préliminaire de l’Encyclopédie* (1751); toate „cunoștințele” sunt grupate la rubrica „literară”. Concepția, absolut tradițională, se transmite întregii *Kulturgeschichte* a secolelor al XIX-lea și al XX-lea în cadrul căreia literatura rămâne un simplu compartiment al istoriei vieții spirituale, alături de filozofie, religie, educație, știință.

Cît de dificilă este automatizarea, nu contextuală, ci esențială a literaturii rezultă și din practica istoriei literare curente, care vorbește, în continuare, de o istorie a literaturii religioase, tiparului, „Focarelor” de cultură, traducerilor etc. Nu mai departe, dintre români, N. Iorga, caz tipic, pentru care „istoria literaturii unei epoci înseamnă istoria celor scrise în acea epocă”. Ovid Densusianu, în *Literatura română modernă* (1921) încearcă primul la noi — să rupă această tradiție. Dar apele se despart efectiv, printr-o acțiune analogă cu a lui Francesco de Sanctis, în istoria literaturii italiene (1872), abia prin *Istoria literaturii române* de G. Călinescu (1941) unde se înlătură „pioasa confuzie între cultură și literatură”. Fără îndoială, literatura aparține culturii. Ea se dezvoltă în cadrul și pe fundalul său. Își trage o parte din sevă din substanța sa. Dar în această limfă, literatura introduce specificitatea și valoarea sa esențială, distincte de celelalte forme ale culturii. Confuzia nu este de ordinul interdependenței, ci de ontologie. Întemeiată, în fond, pe aceeași documentare și tehnică de tip poziti-

vist, la fel de străină de preocuparea estetică, nici nu este de mirare că istoria literar-culturală găsește în continuare adepți.

6. Integrarea istoriei literare în *istoria ideilor* duce la dificultăți asemănătoare sau de același ordin. Într-o accepție veche, metafizică (vizibilă la Vico, la Hegel) istoria literaturii tinde să devină expresia unui principiu universal a manifestărilor unei Idei, de unde viziunea unei istorii literare ideale, tipice, cu faze și trepte eterne. Concepția este pur speculativă. La fel a istoriei literare ca *Volksgeist*, de esență romantică, a spiritului unui popor, ca entitate metafizică. Istoria spiritului obiectiv, materializat în valori, în cultură, devine la Dilthey o *Geistesgeschichte*, istoria spiritului în momentele succesive ale „vieții superioare, individuale”. Prin urmare, istoria literară va fi „știința structurilor celor mai nobile ale vieții” (*edelsten und gestaltigsten Lebens*), intuite, „trăite” și integrate momentului spiritual care le-a dat naștere (Herbert Cysarz). Pe o treaptă inferioară, onorabilă totuși, se constituie istoria vieții și curentelor intelectuale, a spiritului public, a *ideilor* (filozofice, politice, sociale etc.), idealurilor, conceptelor, noțiunilor-cheie, ideilor-forțe, încorporate în opere literare. Ceea ce, în practica mai veche, dădea naștere la istorii literare de tip naționalist-patriotic, sociologic, etnic-rasial etc. Literatura și istoria sa erau chemate să illustreze teze și scheme ideologice, mai mult sau mai puțin întemeiate.

Fără a nega cîtusi de puțin conținutul ideologic al literaturii, trebuie reamintit mereu că prezența pozitivă a ideii în literatură, este în primul rînd de ordin infuz, simbolic și, mai ales, unificator, prin introducerea unei concepții despre lume și existență. Dincolo de acest strat, apare doar conținutul ideologic, abstract, „fondul” conceptual al literaturii, care o corupe și chiar o anulează ca realitate estetică. În acest caz, istoria literaturii se transformă în istoria ideilor goale, autonome. Apare, în același timp și pericolul periodizării absolute, al ritmului istoric etern, liniar, ternar (*corsi și ricorsi*, „grandoare” și „decadență”, succesiune obligatorie de etape: Ev mediu, Renaștere, Epoca modernă etc.), verificabil în toate literaturile, utopie curată. Fiecare literatură are ritmul său, redescoperit mereu, propria sa *civiltà* literară, reflectată inedit în fenomene particulare, succesive. Cauzalitatea istorică operează, fără îndoială, și în istoria literară. Procesul istoric înglobează în determinările și corelațiile sale și literatură. Dar orice explicație mecanică este exclusă. Legile istoriei, cîte sînt, acționează toate în mod direct, imediat, doar asupra cadrelor și condițiilor istorice și numai indirect, meditat, „zigzagat” asupra „fanteziei” literare, care se poate desprinde de viață (Lenin, *Caiete filozofice*, p. 300). Fără această „desprindere”, literatura nici n-ar fi posibilă. Cît privește direcția, dimensiunile mișcării în zig-zag și, îndeosebi, distanța realizată prin emanciparea de viață, singură individualitatea inedită a operei o poate preciza. Această lege este nu mai puțin dialectică.

Deci dacă este adevărat că istoria literară urmează soarta ideii de literatură, istoria literară actuală nu-și mai poate îngădui nici una din erorile trecutului. Conceptul literaturii ca artă fiind, azi, pe deplin recunoscut de adevărata conștiință a epocii, obiectul istoriei literare nu poate fi decît estetic. Numai că, în acest punct capital, reapare dualitatea și dilema fundamentală: istorie a literaturii sau istorie literară? Ambele sînt la fel de legitime. De unde posibilitatea teoretică a două tipuri de istorie literară, perfect distincte, cu obiect și metodă proprie:

A. În prima ipoteză, istoria literară devine, în mod necesar, *istoria artei literare*, a procedeeelor și formelor specific literare, a modului de expresie literar, analizat în totalitatea aspectelor sale. Voltaire a avut, s-ar zice, fugitiv, această intuiție: „Istoria artelor poate să fie cea mai utilă din toate, atunci cînd unește cunoașterea invenției și a progresului artelor cu descrierea mecanismului lor” (art. *Histoire*, I, *Dictionnaire philosophique*, 1764). În orice caz, istorismul secolului al XIX-lea trebuie s-o redescopere și, într-adevăr, la A. Veselovsky, la W. Scherer, apare concepția *Poeticei istorice*, a istoriei morfologiei poetice, a istoriei literare „fără autori”, limitată la migrația procedeeelor tehnice, „formulelor”, teme, forme și genuri literare, analogă cercetărilor lui Wölfflin din istoria artelor plastice, unde „eroii” sînt stilurile: Goticul, Renașterea, Barocul.

Momentul de mare strălucire al acestei istorii literare revoluționare aparține, fără îndoială, școlii formaliste ruse (1915—1930) prin reprezentanții săi: V. Schklovski, J. Tinianov, B. Eichenbaum, R. Jakobson, B. Tomașevski etc. În opoziție radicală cu pozitivismul, biografismul, sociologismul și psihologismul epocii, formalismul rus propune o viziune estetică intrinsecă, pur tehnică: „Dacă istoria literară dorește să devină o știință — arată R. Jakobson — ea trebuie să recunoască procedeul estetic drept unica sa preocupare”. Sau, după B. Tomașevski: „Problema centrală a istoriei literare este problema evoluției în afara personalității, studiul literaturii ca fenomen social original”. Ceea ce transformă istoria literaturii în studiul procedeeelor literare abstracte, nepersonalizate, nenominalizate, în succesiunea și metamorfoza lor: procedee și figuri de stil, teme, subiecte și motive, limbaj poetic, forme, genuri literare etc., pe scurt, nu ce *spune poetul*, ci *cum spune*. Adevărata „dată” de istorie literară nu mai este detaliul bio-bibliografic, ci apariția unui nou tip de metaforă, a unei noi idei poetice. Urmează a fi scrisă, nu istoria romanului, ci istoria tehnicii romanului, ca narațiune etc.

Originalitatea concepției, din perspectiva istoriei literare, stă în explicarea mecanismului modificării formelor, trecerea de la static la dinamic, de la descripție la istorie. Cauzalitatea profundă este surprinsă în dinamismul interior al sistemelor literare („legile interioare ale literaturii”) și în conexiunea acestor sisteme. În cadrul sistemelor,

definite ca unități funcționale, integrate, fiecare procedeu literar împlinește o funcție specifică. Variația lor continuă, prin integrare în diferite contexte, constituie prima și esențiala cauză a diacroniei literare. Istoria funcției literare va fi și aceea a structurilor din care face parte.

De același dinamism interior ține și ideea de *uzură*. Formele îmbătrânesc, se învechesc, se uzează prin utilizare. Sistemul se alterează spontan, de la sine. Repetiția produce banalizarea și saturația unui anumit limbaj poetic. De unde nevoia unei *alte* exprimări. Curba înscrisă o „naștere” (prospetimea, originalitatea stilului) și o „moarte” (clișeul, epigonismul). Pe scurt, o „istorie” acționată prin autopropulsie.

Sistemul participă la aceeași eroziune, însoțită de modificările integrării în sisteme-context. Istoria literaturii, cu legi structurale proprii, este legată de alte serii istorice, proiectată pe diferite fundale și sisteme de valori. Orice operă literară este orientată în funcție de un anumit mediu. Modificarea sistemelor literare are deci un caracter funcțional și contextual. Ceea ce explică substituția, nu însă și ritmul sau direcția de dezvoltare a seriei istorice. De unde necesitatea unei completări importante, recunoașterea rolului personalității creatoare, a „tensiunii dialectice”, între formele literare, personalitate și mediu. Relația este reversibilă: forma își caută mediul și personalitatea adecvată, în același timp, personalitatea întâlnește forme și cadre fixe, pe care le modifică.

Dar adevărata dialectică a istoriei literare implică mai ales adversitatea, polemica, repulsia formelor tradiționale. Dacă le repetă, rezultatul este imitația, pastșa, urmate de uzură și saturație. Accidentul nu poate fi evitat decât prin respingere, separare, negare. De unde impulsul antitraditional al noutății, emanciparea, parodia, iconoclastia. Istoria originalității literare va urmări deci fenomenele de inconformism, rebeliune, un sens larg, de avangardă. Toate sînt, de fapt, sinteze complexe de conformism și noutate, căci orice structură nouă re-grupează și reorganizează *altfel* procedeele literare vechi. Drept care, istoria literară formalistă va admite și ea afinitățile, o anume ereditate spirituală, continuitatea, influențele. Multe genuri și aspecte minore pot fi reluate și „canonizate” la un nivel superior, prin adaptare, transformare calitativă și naturalizare (B. Tomașevski, *La Nouvelle école d'histoire littéraire en Russie*, în „Revue des études slaves”, VIII, 1928, p. 226—240; *Théorie de la littérature*, 1965). Spiritul poeticeii lui Paul Valéry merge în același sens, al repudierii istoriei de date și a înlocuirii sale prin istoria mijloacelor poetice, a tehnicii poetice.

Excelent în principiu, îmbrățișat integral de unii teoreticieni (René Wellek), recomandat sau întrevăzut fugitiv, dintre români, de Tudor Vianu (*Artă prozatorilor români*, 1941) și G. Călinescu (*Istoria ca ști-*

Întră inefabilă și sinteză epică, 1947), formalismul istoric are încă relativ puțini adepți efectivi. Pot fi clasate la acest capitol (pentru a da unele exemple) studiile de istorie a *tropilor* antici și medievali ale lui E. R. Curtius, schița istoriei imaginației și visului romantic a lui Jacques Bousquet, a istoriei „nebuniei” a lui Michel Foucault, toate cercetările de stilistică istorică, mai ales. Dar metoda încă n-a „prins”, nu este consolidată. Ea întâmpină și obiecții, unele foarte întemeiate: ruperea unității structurale, prin disocierea arbitrară a „fondului” de „formă”, investigată autonom, în spirit pur formalist; ignorarea fazelor de tranziție, confuze sau neutre, între constituirea unui sistem și altul; formalizarea excesivă a evoluției literare, după care *Evgheni Oneghin* ar fi fost scris... la fel, chiar dacă Pușkin nu s-ar fi născut niciodată. Personalitatea creatoare, punct geometric de forțe, nu poate fi eliminată în nici un caz din structura istoriei literaturii.

B. În ipoteza a doua, istoria literară are ca obiect operele literare în succesiune, constituind *istoria operelor literare*. Ceea ce implică în mod esențial recunoașterea calității de „operă literară” tuturor scrierilor care intră în raza sa vizuală. Condiția este absolut obligatorie. Dacă nu e de închipuit istoria unei arte, în speță a literaturii, fără cunoașterea și definirea obiectului său specific, nici istoria operelor literare nu este posibilă fără identificarea prealabilă a operelor de studiat. În primul caz, acțiunea devine cu puțință numai în baza unui concept despre literatură; în cel de al doilea, numai printr-o operație de valorificare, printr-o judecată critică. Pentru a face istorie literară, trebuie să știi, mai presus de orice, ce este literatura, și, în egală măsură, dacă scrierile trecutului istoric sînt sau nu opere literare. Altfel, mecanismul istoriei literare funcționează în gol. A face „istorie” neantului estetic este un curat non-sens. Ceea ce, în ultimă analiză, identifică istoria literară cu critica literară, cea dintîi fiind condiția și colaboratoarea celei de a doua, cea de a doua condiția și garanția celei dintîi.

1. Asupra acestui punct — capital — atît Croce cît și Lanson, pentru a ilustra polii unor metode opuse, cad de acord. Ce se spune, de pildă, în *Critica e storia letteraria* (1909), nu contrazice de loc, în esență, afirmațiile centrale din *La méthode de l'histoire littéraire* (1910). Obiectul ambelor discipline este opera literară individuală, originală, „capodopera”, cum va susține și M. Dragomirescu. Și critica și istoria literară presupun și recunosc existența valorii. Deci, explicit, sau implicit, necesitatea valorificării, selectării, ierarhizării, caracterizării. Dificultatea enormă nu este teoretică și exclusiv practică, întrucît cei mai mulți istorici literari, lipsiți de sensibilitatea literară, incapabili să formuleze judecăți critice tind să escamoteze termenul estetic al ecuației, limitîndu-se doar la documente. Din care cauză, perspectiva critico-estetică a istoriei literare riscă să fie permanent ignorată și sabotată.

Partida, în principiu cel puțin, a fost însă câștigată, și M. Dragomirescu, apoi G. Călinescu, dintre români, au dat cele mai bune formulări ale acestei poziții: „Istoria literară este o istorie de valori și ca atare cercetătorul trebuie să fie în stare întâi de toate să stabilească valori, adică să fie un critic... O istorie literară fără scară de valori este un non-sens, o istorie socială arbitrară”. (*Tehnica criticii și a istoriei literare*, în *Principii de estetică*, 1939). Sau: „Critică și istorie literară sînt două momente ale aceluiași proces. Nu poți fi critic fără perspectivă istorică, nu poți face istorie literară fără criteriu estetic, deci fără a fi critic”. (Prefața, *Istoria literaturii române*, 1941). Dovada empirică este dată și de faptul că de judecățile de valoare nu scapă nimeni. Nici chiar cei mai pozitiviști și istorizanți istorici literari, pentru a nu mai aminti de Taine, Brunetiére, Iorga, de alții „comparațiști” moderni. O simplă analiză dovedește că fenomenul este obiectiv, inevitabil.

a) Actul critic este o sinteză estetico-istorică, la intersecția a două planuri: sincron și dinamic, într-o unitate dialectică. Sensibilitatea estetică introduce în judecățile istoricului literar totalitatea atributelor sale, prezente în orice critică: plăcere, gust, impresii, intuiții, acte de „simpatie”. De „impresionism” etern, inevitabil, vorbea și Lanson. De unde o serie întreagă de consecințe: reacțiuni legitime-subiective, o anume mobilitate (posibilitatea „reviziunilor”), afirmarea deschisă a personalității istoricului literar, imposibilitatea elaborării unei istorii literare care nu-ți „place” etc. Totul indisolubil asociat unei poziții și viziuni istorice, care integrează și actualizează, într-un prezent concret o întreagă evoluție. Istoricul literar este depozitarul unei tradiții și el percepe numai în perspectiva unei tradiții. Conceptele sale cheie sînt: procesul, seria, relația, comparația în timp și în spațiu, momentul, contextul istoric. Orice lectură este de două ori „istorică”: o dată contemporană cu autorul, a doua cu istoricul-critic. Și chiar de trei ori: retrospectivă, actuală, și în perspectivă. În toate cazurile, el trebuie să „înțeleagă”, să „trăiască” o situație istorico-literară precisă, de la propriul său orizont istoric. În felul acesta, raportarea la totalitatea elementelor „istorice” ale operei nu numai implicată, dar și implicită. Spiritul criticului-istoric are prezentă în conștiință, în momentul valorificării, o reprezentare despre întreaga „situație istorică” a lucrării. „Adevărata interpretare istorică și adevărata critică estetică vor coincide în întregime” (B. Croce, *Le antinomie della critica d'arte*, 1906, în *Problemi de estetica*). Critica estetică adoptă în mod ferm această teză.

Cu mici nuanțe, același punct de vedere este reluat și de formalistii ruși (B. Eichenbaum), de René Wellek (*The Theory of Literary History* în „Travaux du Cercle linguistique de Prague”, VI, 1936, p. 173—194, *Theory of literature, Concepts of criticism* etc.). Dintre români, în afară de G. Călinescu, în oarecare măsură chiar de Tudor

Vianu (*Metoda de cercetare în istoria literară, în Studii de literatură română, și bineînțeles, de autorul acestor rânduri (Introducere în critica literară, V, 5, 1968)*). Ca o curiozitate, se poate aminti, în sfârșit, că un precursor îndepărtat, ocazional, al acestei concepții „moderne”, este... Gr. H. Grădăraș, într-o cronică din „Albina Pindului” (15 iulie 1875), la *Conspectul...* lui V. Gr. Pop: „Fără critica elementelor din care se compune istoria unei literaturi este un șir de mumii...”.

b) Toate conceptele istoriei literare sînt în mod necesar „istorice”, au conținut sau nuanțe istorice. Fără un punct de vedere, o perspectivă ideologică asupra istoriei în genere și a istoriei literare în specie, judecata critico-istorică nu este posibilă. Predicatul său este conceptul istoric, estetic, filozofic, implicat și determinat reciproc, asociat unui subiect, în cadrul unei judecăți care identifică, structurează, selecționează și ierarhizează masa produselor amorfe supuse investigației istorice-literare. Faptul că aceste concepte sînt, la rîndul lor, produse istorice, nu modifică întru nimic situația. Normele, valorile și ideile aplicate istoriei literare sînt, fără excepție, reflexe ale desfășurării istorice. Sensul istoriei literare este găsit în procesul istoric însuși, circular, profund dialectic.

Altfel nu s-ar explica varietatea perspectivelor în istoria literară și, mai ales, necesitatea regenerării lor periodice. Unghiul de percepție al lui La Harpe, nu este al lui Taine, nici al lui Thibaudet. Ideea de „dezvoltare” și „legătură” între literaturi a lui Iorga nu are nimic comun (sau prea puțin) cu comparatismul modern. Orice istoric literar are deci nu numai dreptul, dar și datoria de a introduce în istoria literaturii ordinea și ierarhia sa, criteriile și categoriile, metodele și ipotezele sale. Totul, bineînțeles, în mod coerent, verificat, documentat, așa cum însăși ordinea unificatoare a conceptului impune. Între absolutismul eleat și relativismul total al mobilității, structura istoricului propune o perspectivă posibilă, acceptabilă pe durata validității sale, înlocuită de o nouă structurare, nu mai puțin istoric obiectivă, în serie infinită.

c) Erudiția istorică este una din condițiile obligatorii ale judecății estetice. Nu numai că sensibilitatea criticului și a istoricului literar nu poate fi anulată de cultura istorică, dar fără această „introducere” ea nu este nici măcar posibilă. Jurnalistul, cronicarul, „eseistul” literar de duzină, firește, se poate lipsi de ea. Adevărata critică și istorie literară în nici un caz. Înainte de a decide, trebuie să cunoști; înainte de a judeca, trebuie să stăpînești obiectul; înainte de a aprecia, trebuie să știi. Și aceasta pentru bune și binecuvîntate motive:

Cultura istorică generală așează valorile literare în adevărata lor ordine, perspectivă și ierarhie, proiectează opera în timp, în spațiu, o introduce în marele context al literaturii, dă relief sporit judecății prin totalitatea relațiilor istorice pe care le poate stabili; o

consolidează prin verificări retrospective; îi sporește capacitatea de adaptare, flexibilitatea istorică, indispensabilă istoriei literare. Recepțarea adecvată a literaturii clasice nu este posibilă fără exercițiu istoric.

În același timp, experiența istorică obiectivizează judecata, o critică, o scoate din diletantism și aproximație. Cultura istorică a criticului îl împiedică să ceară unui autor din secolul al XVII-lea, să zicem, forme și idei literare imposibile la epoca respectivă, îl ajută să disocieze coeficientul de conformism și noutate, îl face să înțeleagă etapele anterioare ale unui stil, pe fundalul căruia apare o operă. Gustul și sensibilitatea „istorică” joacă în același timp și rolul de control al judecăților estetice absolute, pe care le rectifică, le nuanțează, le orientează din interior.

În sfârșit, fără pregătire istorică, actul de transpunere în „situația” istorică a operei literare (nu atît în condiția sa de producere, cît de integrare în epocă, prin zeci de elemente care o „datează”) urmat de judecata și re-creația critică, n-ar fi cu puțință. Din care motiv, istoria literară nu este numai anticamera și faza de pregătire a criticii literare, ci însăși critica literară. În acest sens, chiar și Croce admite (și adesea exagerează) importanța documentării istorice (*Estetica*, cap. XVII etc.). Oricîtă erudiție istorică am desfășura, oricît de savante ar fi comentariile noastre, o serie întreagă de implicații și semnificații strict istorice ale operei, mor iremediabil și nu mai pot fi reînviolate. Sau chiar dacă le-am reconstitui, ele nu ajută cu nimic satisfacției estetice actuale. Înaintea atîtor esteți moderni, Voltaire a intuit cu pătrundere această situație (*Lettre philosophiques*, XII, app.).

d) Erudiția este dublată de tehnicitate. Cea dintîi definește aspectul calitativ al pregătirii istoricului literar, cea de a doua aspectul cantitativ și instrumental. Erudiție nu înseamnă stăpînirea extensivă, seacă, a documentării, ci asimilarea ei, dar fără o solidă bază documentară erudiția devine o iluzie. Ceea ce impune istoricului literar folosirea din plin a instrumentelor și metodelor auxiliare existente, a disciplinelor istoriei literare documentare, înțeles — trebuie subliniat cu tărie — doar ca mijloc, nu ca scop în sine. Această tehnică anexă, bine pusă la punct (pentru domeniul francez: André Morize, *Problemes and methods of literary history*, 1922, Gustav Rudler, *Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires*, 1923; pentru domeniul anglo-saxon: Richard D. Altick, *The Art of Literary Research*, 1963; o încercare românească, în același spirit pozitivist, de G. C. Nicolescu, a rămas risipită în reviste) include domenii bine delimitate: *bibliografia, critica de text, ediția critică, datarea și cronologia, autenticitatea, atribuția și restituția, izvoarele și geneza materială a operei, biografia documentară, succesul și influența, tematologia, publicarea de documente și de inedite.*

Chiar dacă, de foarte multe ori, vechea definiție a lui Pierre Bayle sună azi ironic (*minutissimarum rerum minutissimus scrutator*), bagatelizarea și disprețuirea acestor activități indispensabile este totdeauna semn de inocență. „Istoria de documente — spunea și G. Călinescu — este... absolut trebuitoare istoricului literar creator și dacă un om fără vocație nu trebuie să iasă din erudiție, un critic trebuie totdeauna să se coboare la ea”. Mai ales în stadiul actual al studiilor noastre literare, când criticul și istoricul literar lipsindu-i instrumentele de lucru (bibliografii, ediții, culegeri de documente etc.) este nevoit să și le realizeze singur, cu prețul unei mari risipe de timp și energie. Din care cauză, a-l soma să scrie „eseu” și numai „eseu”, când despre foarte mulți scriitori lipsește încă documentarea esențială minimală, este deocamdată o eroare. În cultură, în istoria literară, există o serie de etape necesare. Ele nu pot fi sărite decât cu prețul superficializării.

O dată recunoscută ca existentă, printr-o judecată estetică-istorică, opera literară poate deveni obiect de istorie literară pe trei planuri, investigată la trei nivele istorice deosebite, fiecare obiect implicând o altă metodă:

a) *Creația operelor* („geneza”, „biografia operei”), activitatea considerată, adesea, drept o formă de critică. În realitate întrucât implică studiul unei deveniri, ea este substanțial „istorică”. Evident, această „istorie” este cea mai ipotetică dintre toate întrucât reconstituirea „travaliului mental” care a produs opera echivalează, în fond, cu descoperirea procesului creației, a enigmei sale. Dar succesiunea unor etape subterane, a unor faze, poate fi adesea surprinsă, chiar dacă reconstituirea sintezei finale este teoretic și practic imposibilă. Din această infra-istorie fragmentară, fac parte: studiul proiectelor și evoluției concepției poetice, în desfășurarea lor interioară, dialectică, izvoarelor și influențelor depistabile, dezvoltării operei, mai ales, dintr-un nucleu energetic, în sensul unui „fenomen originar” goethean, radiant, în viață și operă. De altfel, cea mai bună ilustrație a acestei metode a fost oferită de Gundolf, tocmai în cartea sa despre Goethe.

b) *Succesiunea operelor*, operație care implică, de fapt, un paradox, poate cel mai adânc din întregul domeniu al istoriei literare. Dacă opera constituie o unitate individuală, originală (analogă „evenimentului” irepetabil din istorie), atunci unica metodă de studiu adecvată este (în sens larg) cea *monografică*. A demonstrat-o strălucit B. Croce (*La riforma della storia artistica e letteraria*, 1917, în *Nuovi Saggi di estetica*, *La Poesia*, 1936 etc.), ceea ce transformă istoria literară într-o succesiune de monografii independente a unor structuri discontinue. Compendiile, istoriile documentare, rămân utile doar pentru orientare generală și informație. Istoria estetică propriu-zisă se pulverizează în eseuri critice autonome, dispuse cronologic, din rați-

uni practice sau convenționale. Roland Barthes, în „critica nouă”, redescoperă același punct de vedere (*Histoire et littérature*), afirmat și de noi în *Introducere...* (VI, 2).

Ce s-ar putea „nara” într-o astfel de istorie? „Întii a fost Eminescu, apoi Vlahuță, apoi simbolistii... „Oricine vede că istoria literară astfel concepută se transformă nu în „sinteză epică”, ci în parodie. Dacă între opere nu există nici cauzalitate directă, nici sens final de dezvoltare (ceea ce nu exclude nici relațiile, nici interdependențele, într-o zonă periferică simbului ireductibil), atunci trebuie să ne mulțumim, prin forța lucrurilor, cu o suită rapsodică de studii independente, fiecare delimitînd un subiect unic de caracterizare. Păstrarea în continuare a titlului de „istorie literară”, corespunde, în acest caz, doar unei tradiții.

c) *Succesiunea reprezentărilor operelor*, a viziunii literaturii despre ea însăși, istoria imaginii literaturii în conștiința criticului și a publicului. Istoria latentă a operei, (în stadiul creației), cristalizată într-o construcție (determinată istoric dar supraistorică în ființa sa estetică) începe să se desfășoare, în timp, de-abia acum, prin redefinire (teoretică) și reinterpretare (critică și socială) succesivă. Ceea ce, în prima situație, echivalează istoria literaturii cu istoria ideii de literatură (lucrare încă nerealizată, gol considerabil) cu istoria poeziei, retoricii, esteticii, mai mult sau mai puțin literare a „teoriei” și „științei literaturii”; în cea de a doua, cu istoria operelor definite, ca metalimbaj, a semnificațiilor, interpretărilor, pe scurt a criticii (în planul literar), a posterității, a impresiilor succesului de public, a influenței exercitate (în plan sociologic). Este istoria literară cea mai variată și mai deschisă dintre toate, singura care studiază viața și destinul etern al cărților. Nu mai puțin ciudată, paradoxală, și ea, întrucît trece dincolo de operă, lăsată mereu în urmă, printr-o altfel de istorie a literaturii, fără autori și opere. Doar de semnificații în procesiune, o istorie literară ca sistem semnat (Roland Barthes, *Essais critiques*, 1964, p. 157).

2. Istoria literară devine într-adevăr *creatoare* doar în sensurile A și B, cu subdiviziunile respective. Fără această satisfacție supremă nici un spirit superior n-ar practica-o, mulțumindu-se doar cu simple acte de cunoaștere și de documentare. Dar, ca și în cazul criticii, creația în istoria literară nu devine posibilă decît la stadiul re-structurării, al reconstrucției. Operația realizabilă, în mod fundamental, numai prin descoperirea unui unghi nou de percepție, a unei perspective istorice inedite, tradusă prin organizarea proprie, coerentă și validă, a materialului istoric. Orice nou scenariu verosimil, verificabil, nutrit de fapte, devine acceptabil în ordinea creației istorice. Pe scurt, orice nouă sinteză și ipoteză posibilă. Nu însă și integral inventată, ceea ce ar constitui doar un paradox, la extrema limită a formalizării istoriei literare. Ceea ce implică cel puțin două consecințe

esențiale: a regenerării periodice a istoriei literare, („de refăcut mereu la fiecare cinsprezece ani”, spunea și Sainte-Beuve, „Nouveaux Lundis”, XIII, p. 227), în prelungirea oricărui nou punct de vedere coagulat, și a sintezei strict personale. Operația, ca orice de-structurare, re-structurare și generalizare la alt nivel, implică un coeficient oarecare de alterare, chiar de sacrificare a operei individuale. De unde o anumită relativitate inevitabilă. Istoria literară creatoare rămîne, oricum, operă de personalitate, nu de metodologie unică mecanică. De aceea ea exclude, în esență, colaborarea, rezervînd-o doar stadiilor preliminară, documentare, unde diviziunea muncii nu este numai posibilă, dar și riguros necesară. Singură personalitatea creatoare poate structura materialul istoriei literare, împiedica juxtapunerea heteroclită și hibridă de planuri și condeie. În sfîrșit, se înțelege, istoria literară trebuie să fie scrisă și „bine”. Dar nu în sensul calofil al cuvîntului, ci al fineței, clarității și desăvîrșitei articulări a ideilor.

L'HISTOIRE LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

Cette étude représente l'esquisse d'une théorie de l'histoire littéraire conçue du point de vue de l'art littéraire. Le point de départ c'est la distinction radicale entre *l'histoire de la littérature*, définie comme totalité des œuvres parues au cours de l'histoire, et *l'histoire de la littérature* en tant que méthode, discipline, science de l'esprit, dont l'objet est l'œuvre d'art littéraire, sa réalité esthétique. Mais, puisque chaque œuvre littéraire a une double dimension et identité (dans une relation dialectique), *esthétique* et *historique* à la fois, l'histoire littéraire implique nécessairement deux types d'analyses: esthétique et historiques, tout-à-fait solidaires.

Le point de vue purement esthétique exclut l'examen historique, puisque l'analyse critique et esthétique ne s'occupe que de la réalité esthétique individuelle des œuvres littéraires. Tandis que l'analyse historique s'intéresse exclusivement à la valeur documentaire de l'œuvre d'art, qui relève de la compétence d'autres disciplines dont l'objet n'est pas la littérature en tant qu'art (histoire générale de la civilisation, de la culture, des idées, etc.).

Toutes ces disciplines ont comme fondement ou point de départ la conception positiviste de l'histoire littéraire, caractérisée par: le documentarisme, le fragmentarisme, le scientisme, l'évolutionnisme, l'indifférence esthétique. L'erreur fondamentale du positivisme réside dans le fait qu'il ignore ou sacrifie la réalité esthétique de la littéra-

ture, dont les aspects historiques ne légitiment que deux sortes d'analyse historique-littéraire : a) *histoire de l'art littéraire*, des procédés et des formes littéraires proprement dites, de l'expression littéraire en tant que telle, étudiée néanmoins dans son évolution historique (dans le sens des procédés du „formalisme“) et b) *l'histoire des oeuvres littéraires*, ce qui implique obligatoirement la reconnaissance préalable de la qualité d'oeuvre littéraire par une opération purement „critique“, d'où l'identification légitime substantielle, de la critique littéraire et de l'histoire littéraire. On démontre que tout acte critique constitue une synthèse esthétique-historique, puisque tous les concepts de l'histoire littéraire sont nécessairement historiques, appartiennent à l'histoire, impliquent de la part de l'histoire littéraire l'éducation, l'érudition et le compétence historique. Il utilise à ses buts la totalité des acquisitions documentaires et techniques fournies par l'histoire littéraire.

Une fois reconnues la réalité et la valeur esthétique de l'oeuvre littéraire, l'histoire littéraire se poursuit par : a) l'étude de l'histoire de l'oeuvre, de sa genèse historique ; b) l'étude des oeuvres littéraires dans leur succession historique (suite de monographies par ordre chronologique) ; c) l'étude de la représentation successive des oeuvres, de la conception que la littérature se forme d'elle-même, l'histoire de l'image de la littérature reflétée dans la conscience de la critique et du public. Ce qui mène à une équivalence, essentiellement parlant, entre l'histoire littéraire, l'histoire de l'idée de littérature et l'histoire de la critique littéraire.

Dans tous ces cas, l'histoire littéraire devient créatrice, création proprement dite, par un travail de réélaboration et de reconstruction continues, par la découverte des nouveaux points de vue, des perspectives et perceptions historiques cohérentes et documentées.

ITALIENISME LA I. D. NEGULICI (1812—1851)

DE

ST. CUCIUREANU

Primul pictor muntean „în sens occidental”¹ a participat la revoluția din 1848, s-a manifestat și în literatură și filologie, fără însă a fi reușit să se afirme prin lucrări excepționale în domeniile în care a lucrat. Totuși, considerînd epoca, vicisitudinile personale și viața sa scurtă, poate că trebuie să se atenueze caracterizarea : „Voi, impresionabil, dar cam superficial în toate, Negulici va aduce în oricare din manifestările sale ceva care la început va face iluzie, și va lua ochii, dar care, în afară de rare ocazii, nu va rezista la o analiză mai amănunțită”².

I. D. Negulici a trăit un timp în apropierea și sub influența lui Eliade Rădulescu. În 1846 a condus „Curierul de ambe sexe”. Publicîndu-și *Vocabularul român* (1843) îl dedică lui Eliade cu cuvintele : „Omăgiu la părintele litteraturei române”. Atras de personalitatea lui Eliade, el cunoaște ideile lingvistice ale acestuia și le pune în practică, atît în scrierile premergătoare *Vocabularului*, cît mai ales în acesta.

Ca teoretician al îmbogățirii limbii române literare își fixează poziția încă din 1844, în prefața traducerii *Educației mamei de familie* (de L. Aimé Martin) în felul următor :

„Aș fi dorit să întrebuițez în această traducere o limbă mai bogată în termeni și în expresii, și mai curățită de slavonismuri, decît aceea ce am întrebuițat. Dar fiindcă întîiul interes al patriei este, ca niște asemenea scrieri folositoare să fie înțelese pentru fiecare român din toate clasele, m-am silit, cît mi-a stat prin putință, și a putut suferi această scriere, a întrebuița o limbă și un stil simple, fără însă a cădea prea mult în rugina veche.

Cu toate acestea, fiindcă limba unui popor este bogată în termeni numai atît precît mîntea lui este bogată în idei și în științe, și fiindcă cartea aceasta poartă în sine idei și lumini noi pentru român și pentru limba lui, firește se înțelege, că de multe ori m-am văzut foarte strîmtorat întru a da în românește cutare sau cutare idee, cutare sau cutare ziceri științifice sau numiri de obiecte pe care românul nu le mai are și le-a uitat. Atunci, cu toată voința mea de a fi simplu

¹ Acad. Gh. Oprescu, *Pictura română în secolul al XIX-lea*, București, 1937, p. 69.

² *Ibidem*, p. 69.

în termeni noi, am fost silit de a primi ideile cu ziceri din limba maica limbii noastre, precum și numirile tehnice și de obiecte, dându-le însă terminația română." (p. IX).

Urmărind așadar ca scrierea să fie accesibilă unui număr larg de cititori, autorul mărturisește că va folosi o „limbă și un stil simple”, evitând de a cădea în ceea ce numește foarte plastic „rugina veche”, adică limba literaturii vechi. Dar progresul intelectual și tehnic îl obligă la împrumuturi de „ziceri” străine. Fără a practica la început un purism exagerat Negulici va tinde să înlocuiască „slavonismurile” cu împrumuturi latino-romance.

Declarația lui Negulici în problema neologismului reflectă poziția lui Eliade formulată încă în prefața *Gramaticii* (1828) în termenii: „Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea noastră ce ni se cuvine”. Deși în pasajul citat Negulici nu se pronunță explicit, ca Eliade, pentru împrumutul „de la surorile noastre”, în practică însă el apelează substanțial la limba franceză și la limba italiană, pe care a cunoscut-o în cei doi ani de ședere în Italia. Influența specială a celei din urmă asupra autorului, ca și în cazul lui Eliade, se va accentua cu vremea, culminând în traducerea *Călătoriile lui Gulliver* (1848) și în *Vocabularul român*, apărut în același an.

Fiind „unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Heliade”³, lexicul lui Negulici de origine italiană, sau cu aspect italian, este în 1844 (în *Educația mureșelor*), ca și la Eliade, mult mai puțin numeros decât cel francez. La această dată el folosește frecvent în grafie consoana dublă. Ex din împrumuturile latine și franceze este transformat, ca în italiană, în es, qu > cu, sce > se, ct > t. De exemplu: *esperință* (10), *escepție* (120), *esclusiv* (58) *esecuta* (73), *esprimă* (57), *estern* (135); *concuiste* „cuceriri” (289) paralel cu *conchetă* (57) împrumutat din franceză, *cualități* (54), *elocuință* (23) în care -entia a trecut prin adaptare fonetică la -ință, *incuisitor* (283); *adolesință* (56, 90); *ptor* 'pictor' (143, 260). Au contingentă cu italiana neologismele: *a corege* 'corecta' (32), *medic* (7) glosat *doctor*, *nobleșă* (25). Sint italianisme: *dramatic* 'dramaturg' (39), în care poate interveni și limba germană, *leție* (42) din *lezione*, refăcut după nominativul latin, *romant* 'roman' (11) și *scalpel* (185) din *scalpello*.

Unele împrumuturi italiene se disting cu greu de cele latine sau franceze, ținând uneori mai mult de latină alături de franceză. Le includem în lista următoare, ca neologisme de proveniență multiplă, glosate de autor în josul paginii. Dăm această listă completă pentru motivul că glosările respective prezintă o importanță specială pentru istoria împrumuturilor lexicale în limba română. În 1844 Negulici glosează așadar cuvintele:

Abstracție, absurd, acustic, a admira, a adora, agent, album, amant, anarhie, animal, antagonism, apatie, arenă, a aspira, atelier, atribuție, automat, autoritate, balonelă, cael, a calcula, catastrofă, cauză, celibat, a circula, cleric, comod, companion, a concentra, considerație, constituție, contemplație, cor, cortegiu, a crea, creatură, creație, cultivator, curiositate, a decreta, definiție, delir, democrație, depravație, discordanță, discurs, echilibru, echipagiu, egalitate, elev, entusiasm, eră, estern, facultate, fatalitate, fibră, frenesie, general, generație, generos, geniu, gest, gimnastică, grațios, grobian, imaginație, impulsie, indefinit, individ, inferioritate, ingrât, insectă, inspecție, inspirație, intelectual, jurisprudență, lavă, libertate, liceu, manifestație, maximă, mediocru, memorie, micștă, modern, oficialitate, origine, pagină, a paralisa, paternitate, pedant, perfectibilitate, perspectivă, poligamie, a predica, proeminență, a prefera, prerogativă, progres, punct, rație 'rațiune', reacție,

³ D. Popovici, *I. Heliade Rădulescu, Opere*, vol. II, p. 528.

relație, rezultat, rival, rutină, sacerdotal, a se scandaliza, silogism, simptom, spiritual, superioritate, suvenir, suveran, torent, tribună, triumf, a vegeta, vișlu, voluntate, vulg.

Uneori autorul adoptă franțuzisme crude precum: *atitudă, memoare* 'memoarii', *relicuri* 'moaște', *șicană* etc. Purismul lui Negulici nu este însă, cum am spus, radical. El folosește și termeni nelatini precum: *dragoste, duh, cinstit, grijă, rob, slă, slăvit, vecinic* ș.a., ca și Eliade.

În același an (1844) Negulici publică altă traducere din limba franceză și anume „romantul” istoric *Iudita franțeză sau Clotilda și Edmond* (de J. E. Paccard). Și în această tălmăcire împrumuturile sînt reprezentate, mai mult sau mai puțin direct și exclusiv, de exemplele:

Amór (6), *coróna* 'coroană' (134), *cualitățile* 'calitățile' (14), *curagiu* (12), *esemplele* (5), *esperință* (61), *espresia* (85), *esprimă* (55), *espas* (117), *estraordinar* (113); asupra lui *fantasmă* 'închipuire' (121) observăm că el se explică mai degrabă prin *fantasma* din italiană și greacă decît prin *phantasme* din limba franceză, cum se afirmă în *Dicționarul de neologisme*; *favor* („întîiul favor”) (6) < *it. favore* s. m., *linefă, gest* (5), *gloria* (128), *leție* (446), *romanț* (i) *vișlu* (5).

Anul 1846 marchează, în scrierile lui Negulici, o accentuare a orientării lui lingvistice spre Italia, orientare ce trebuie explicată prin alunecarea tot mai pronunțată a lui Eliade spre aceeași sursă. O probă sigură a influenței eliadiste la Negulici o constituie întrebuintarea de către acesta pe scară largă a consoanelor duble. Grafia cu geminate „a” fost justificată de Heliade în chip variat la diferite date⁴, însă la baza ei stă în primul rînd limba italiană. Astfel în *Iudita franțeză* (vol. II, 1846), Negulici scrie:

Alle (6), *celle, cellui* (7), *dette, dusse* (8), *flaccăra* (7), *innimă, înlelege* (8) *melle* (8), *nelinîște* (7), *să ocupe* (8), *origgine* (9), *perisse* (5), *suppus* (8), *talle* (9), *a se temme* (9), *țipet* (6) etc. Din aceeași scriere reținem noi italianisme:

desperația (36), *disperația* (14), *esemplu* (50); *mizlocul* 'mijlocul' (7) este scris cu z, justificat de *miez* și de *it. mezzo*; *scudul* 'scutul' (29); *tinăr* adj. 'tandru' (7) „tinărul amor” (8) < *it. tenero*, semantic egal. Alți autori, printre care Mașor și Eliade au și *tinerețe* 'tandrețe' după *it. tenerezza*.

Și în *Educația mumelor* (II, 1846) autorul nostru folosește consoanele duble. Din acest volum am reținut următoarele noi exemple, explicabile mai ales prin influența italiană:

angellii (169), *cadaver* (180) < *it. și lat., canticul* 'cîntecul' (45) < *it. cantico, codice* [sing.] (92, 192, 193) < *it. codice, colori* [s. m. pl.] (149) < *it. colori, cristianism* (145, 236) < *it., lat., fr., culminea* [s. f.] (87) < *culmine; discepolul* (220, 236) < *discepolo, esami* (241), *esemplu* (133), *esilul* (146), *a esista* (133), *esplică* (153), *espressia* (181, 208), *essistința* (18), *esterminator* (109), *estrvagant* (153), *famă, faimă* (145) < *it. lat. fama, fisic* 'fizician' (174) < *it. fisico, machină* 'mașină' (167) < *it. macchina, mediu-ev* (227) < *it. medio evo, monarc* (328) < *it. monarca; va naște* 'se va naște' (17) ca în italiană, franceză, latină; *period* [s. m.] (162, 207) < *it. periodo, politici* [s. m. pl.] 'oameni politici' (142) < *it. politici, pretest* (193), *a profuma* 'a parfuma' (126) < *it. profumare, punt* (16, 222, 226) < *it. punto, pe lîngă punct* (163); *scelerateței* [genit.] (223) < *it. sceleratezză, secolul* (241) < *it. secolo, sfîrșit* 'scop' (178), *calc* după *it. fine* (scop), *simțiment* (47), *calc* după italiană și franceză, *sucesele* (133), a cărei grafie cu litere cirilice indică limpede pronunțarea italiană (cu dublu c palatal) a cuvîntului, *veritate* 'adevăr' (140) < *it. verità* și latină și franceză. Italiana și franceza contribuie la soluțiile: *baptezați* (301),

⁴ D. Popovici, *op. cit.*, II, p. 521 și urm.

după *baptisés* și *battezzati*; *renjunează* 'întinerește' (149), după *rajeunit* și *ringio vanisce*, *mareficență* (72) se explică prin *it. magnificenza* < *lat. magnificentia*.

La alți doi ani de la apariția scrierilor analizate mai sus, sub raportul lexicului, Negulici publică traducerea, după un text francez, a *Călătoriilor lui Gulliver*. Ea apare în același an cu *Vocabularul românesc* (1848), în două volume. De data aceasta, cum am afirmat mai înainte, italianismul traducătorului se adâncește, ceea ce înseamnă că el urmează consecvent exemplul celui care era și pentru dînsul ca și pentru alții „părintele literaturii române”. Eliade îl influențează pe Negulici nu numai lingvistic, ci și în preferințe literare, în idei politice, în critica socială etc. Astfel Aimé Martin, tradus de Negulici, traducere menționată și de Bălcescu, era un scriitor moralist și un critic social admirat. Autorul francez „făcea” pe atunci „epocă” în țările noastre, fiind familiar printre alții lui Ghica și Kogălniceanu⁵. Swift corespundea, de asemenea, orientării critico-sociale a generației de la 1848. Ideile reformiste ale scriitorului englez erau pe placul traducătorului său român care, după cum se știe, a participat la revoluția din 1848.

Semnalăm italianismele noi pe care ni le oferă *Călătoriile lui Gulliver* în versiunea lui Negulici:

adornat 'împodobit' (30, 31, 211) < *adornato*, *caos* (66) < *caos*, *chiar* 'clar' (31), *cimele* 'virfurile' (184, II 45) < *cima*, *commerciu* (129) pe lângă *commerț* (172) < *commercio*, *confrontîndu-l* (173) < *confrontare* 'a compara', *a conquistă* 'cucerii' (II 264) < *conquistare*, *consiliu* 'sfat' (141, II 134) < *consiglio* și *lat. consilium* *esactă* (42, 57), *esercitii* (36), *esilat* (68), *essortă* 'îndeamnă' (15) < *esortare*, *extraordinar* (46), *feșta*, în „îmi joacă feșta” (179), *guerră* 'război' (60, 199) < *it. guerra*, *fr. guerre*, *linonul* 'înul' (93) < *lino*, *mălină* (170, II 49, 58), pe lângă *mașine* (228), *manovram* 'manevram' (201) < *manovrare*, *matematicii* 'matematicienii' (58, II 25) < *it. matematici*, *occidental* (61, II 120) (scris 44) < *it. occidentale*; *partituri* 'partide' (65, 216) < *it. partiti*, *reflessii* (142, 152, II 135) < *riflessioni*, *sabatul* 'sîmbăta' (163) < *sabato*, dublul *b* explicîndu-se prin teoria lui Eliade privitoare la grafia cu consoană dublă în proparoxitone, teorie greșit motivată cu legea accentului din limba latină, *selvacii* 'sălbatici' (128) < *selvaggi* [pl.], *soldi* 'bani' (254) < *soldi* (termenul a rămas în limba română în numirile contabilești „sold creditor”, „sold debitor”, *tempeșta* 'furtună' (135) < *tempesta*, *usanță* 'obicei, uz' (88, II 100, 140) < *usanza*.

În volumul II al *Călătoriilor lui Gulliver* apar alte italianisme precum⁶: *abondanță* (186), *academici* 'academicieni', *acent* (14), *aproposito* (sic) (56), *aratru* 'plug' (54) < *it. aratro*, *lat. aratrum*, *arpe* 'harfe' (16), *cancelier* 'cancelar' (265) < *cancelliere*, *coronat* (88), *cran* 'craniu' (70) < *it. crano*, *fr. crâne*, *a culma* 'copileși' (102) (în „mă culmă cu”) < *colmare*, *cură* 'grijă' (222) în „au cură de” *hanno cura di*, *desbarcăm* (120), după *it. sbarcare* și *fr. débarquer*, *a differi*, în „nu differiam” (156), explicabil prin *it. differire*, *domestici* 'servitori' (16, 150) < *it. domestici* și *fr. domestiques*, *ecuilibru* (32), *fisicii* 'fizicienii' (31) < *it. fisici*, *ireschetă* (111) < *ireschezza*, *gerg* 'dialect' (182) < *gergo*, *ingenuitate* 'simplitate' (191) < *ingenuită*, *infortunat* 'nefericit' (255) < *it. sfortunato* și *fr. infortuné*, *jumătă* 'jumătate' (99), formă populară pusă în circulație de autor probabil și sub influența lui *metà* din italiană, *lavandă* 'spălare' (273) < *lavanda*, *licuoruri* (187, 188) < *liquori*, *magră* 'slabă' (86) < *magro*, *-a*, *manificință* (27), *mantéle* (259) < *mantello*, *mantella*.

⁵ Pentru date de amănunt, vezi D. Popovici, *op. cit.*, în care și bibliografia respectivă.

⁶ Pe cele întîlnite și în volumul I al traducerii și deja înregistrate nu le enumerăm.

maritagiuri (221) < *maritaggi*, *medicina* 'leacuri' (67, 68) < it. *medicina*, lat. *medicina*; *narație* (57, 159) < *narrazione* și lat. *narratio*, *nativ* (98) < it. *nativo*, lat. *nativus*; a *preferi*, în „au preferit” (264) < *preferire*, *prejudețiu* (268) < it. *pregiudizio* și fr. *préjudice*; *pronunția* (162) < *pronunzia*; *regalare* 'dăruire' (223) < it. *regalare*; *sforța*, în „cu sforța” (28), *sforțam* 'forțam' (157) < *sforzare*, *spoliam* (270) < *spogliare*, a *stima*, în „te-ai stima” 'te-ai socoti' (111) < it. *stimare*, susținut de fr. *estimer*; *stanță* 'cameră' (51) < *stanza*, existent și acum în limba română în „a stanța o sumă de bani” (șt este influență intermediară germană), a *svapura* 'a evapora' (53, 57) < *svaporare*, *tintura* (53, 55) ^ it. *tintura*, coroborat de fr. *teinture*; *vingători* (231), după it. *vincitori*, *vulnerat* (146) < *vulnerato*.

În 1848 I. D. Negulici tipărește la București acel dicționar cunoscut pe care îl intitulează semnificativ „*Vocabularu român — de toate vorbele străbune repriimate pînă acum în limba română, și de toate quelle que sunt a se mai priimi d'acum înalte, și mai allesu în sciinte*”. După dedicația „la părintele litteraturei române”, autorul afirmă în prefață că „singurul scop al publicării acestui vocabular a fost de a facilita înțelesul cărților ce se tipăresc astăzi într-o limbă curată și radicală...”, adăugînd că „va fi o mare mîngiere pentru autorul, că a făcut un mic serviciu litteraturei române”. În continuare Negulici împărtășește intenția sa ca la a doua ediție, să dea „acest vocabular complet, cuprinzînd și toate vorbele cele cunoscute”. Intenția sa n-a avut urmare, încît astăzi putem face aprecieri doar asupra primei ediții a dicționarului. Este un dicționar curios, în primul rînd pentru motivul că autorul include în el, pe temeiul unui purism evident, un număr de termeni necunoscuți în limba română de atunci, sau avînd o existență sporadică, orală sau scrisă, este încă greu de precizat, în limba noastră cultă. În al doilea rînd Negulici, în naivitatea sa filologică, crede sau numai simulează această credință, că termenii de origine latină avînd circulație cultă au fost „repriimiti” în limba română.

În adunarea și, ca să spunem așa, prospectarea lexicului neologic pentru *Vocabularul* său, Negulici, ca și în scrierile precedente, s-a orientat spre latină, franceză și italiană. Însă deosebirea între atitudinea sa anterioară și cea din 1848 constă pe de o parte în accentuarea „radicalismului” lingvistic, pe de alta în folosirea pe scară largă a sursei italiene. În direcția aceasta influența exercitată asupra sa de Eliade rămîne incontestabilă. Ne propunem, în cele ce urmează, să o supunem unei analize atente, fără însă a risca precizări în legătură cu faptul dacă un vocabul sau altul avea pe atunci circulație sau era numai propus de autor, pe baza cunoștințelor lui de latină, franceză și italiană.

Consecvent cu criteriul său din 1846, împrumutat de la Eliade, Negulici folosește, conform mai ales cu italiana, consoanele duble ca în: *accedere*, *accelerate*, *accent*, *acces*, *accident* etc., scrise cu qq, ceea ce înseamnă că sursa era exclusiv italiană. În cazul lui *accedere*, paralel cu soluția italiană se dă și cea latină, indicată prin grafia *akcedere*; în *accimatare*, *approiundare*, *attac* ș.a., se imită grafiile italiene, și franceză; în cazurile *accusație*, *afecție*, *anunțiere* etc., contribuie toate trei izvoarele arătate. Alteori, ca în *abastardire*, *acuarelă*, *alegru*, *alegreță* etc., care sînt neîndoios italiene, dubleta din limba de împrumut este redusă, conform foneticii limbii române. Dimpotrivă autorul o extinde asupra unor cuvinte unde, cum s-a văzut, nu are o justificare istorică, ci una eliadistă, ca în *asemmenea*, *sunnete*, *opinnie*, *traggere* etc.

Pe ex- Negulici îl modifică, în continuare, în felul limbii italiene: *esact*, *esagerare*, *esamin*, *esclent*, *escepție*, *escesiv*, *esil*, *espeditor*, *estraordinar* etc., deși nu toate cuvintele respective au la bază termeni italieni.

Se adoptă grafia -s- (pronunțat z), ca în latină, italiană, franceză: *accusare*, *causă*, *civilizație*, *esil*, *musca*, totuși *cazual*, *corroziv* etc. Acolo unde -s- era pro-

nunțat în românește *s*, îl păstrează: *asemenea*, *desitate* etc., însă în neologisme se urmează grafia surselor de împrumut: *concessie*, *confessie*, *discussie*, *demissie*, cu abateri ca *grosieritate*, *imposibill* ș.a.

În privința lui *qu* din toate trei limbile de împrumut, din două, sau numai din una, Negulici, inconstant cum este, șovăie între una, două sau trei soluții. Astfel propune: *akilon* (după franceză), *acuilon* (după italiană) și *acvilon* (după latina în pronunțarea românilor și a altor popoare). Pe lângă aceasta întâlnim soluții ca *ekilibru* (ca în franceză) și *ekuillbru* (ca în italiană), iar *acuarela*, *elocuință* ș.a. (exclusiv ca în italiană). Pe de altă parte, în soluția dublă *acuilin* și *acvillin* nu se face apel la franceză.

Adaptarea la limba română a neologismelor latino-romanice conținând grupul *sci* este pentru Negulici o problemă pe care nu se decide s-o rezolve într-un fel sau altul. Astfel pentru un termen ca *fascnatio*, el propune o primă soluție *fascinație* (după nominativul latin), a doua, *faștinație* (după norma lat. *scire* > rom. *știre*), a treia, *fașinație* (după it. *fascinazione* și nominativul latin, în *-ie*), preferată de autor.

Sufixul *-esse* din limba franceză îl transformă în *-eșă* potrivit normei fonetice: lat. *-itlo* > rom. *-e(a)șă*, având în vedere și soluția italiană *-ezza*, ca în cazurile *fortereșă*, *nobleșă*, pentru care pleca de la *forteresse* și *noblesse*, căci în italiană cuvintele acestea au aspectul *fortezza* și *nobiltà*. Alteori, ca de pildă în *gentileșă*, baza de plecare era italianul *gentilezza*, din care a fost împrumutat fr. *gentillesse*. *Politeșă* își are originea în fr. *politesse*, intrat în italiană sub forma *politezza*. Pentru *justeșă* ș.a. sursa este triplă: lat. *justitia*, fr. *justesse*, it. *giustezza*, reprezentând evoluția normală a bazei *justitia*, existent în italiană și sub forma cultă *giustizia*. Sufixul *-age* < lat. *-aticum* al neologismelor de proveniență probabil franceză este redat prin *-agiu*, după soluția italiană *-ag(g)io*: *avantagiu*, *cartilagiu*, *corsagiu*, *luragiu*.

Prefixul *des-* (it. *dis-*) se întâlnește mai frecvent decât *de-* (după franceză). Totuși între *descapitare* și *decapitare*, *descolorare* și *decolorare* etc. s-au impus ultimele forme. Pe *ce*, *ci*, autorul îl rezolvă cu *fe*, *fi* și *ce*, *ci*: *auspîfiu* și *auspîciu*, *cilicîu*, *ospîfiu* etc.

Pentru grupul *gn* din latină, corespunzător lui *gn* în italiană și franceză (pronunțat *n'*) autorul *Vocabularului* propune soluția grafică *nn*: *inconnîto*, *innoranță*, dar și *ignorantă*.

Trecînd la prezentarea materialului lexical de origine clar italiană, reținem următorii termeni:

Abastardire 'a strica starea primitivă', *accentare* 'a pune ton pe o vocală', *accesibîl*, *aces*, *accident* (toate scrise cu *qq*, conform pronunțării italiene), *acaciu* și *acacia* 'salcîm', *acclimatare* 'a aclimatiza', *aconciare* 'a se găti...', a-și pune conciul, conciura sau coifura', *aconciator*, *aconciatură*, *accurateșă* 'îngrijire', *acuarela*, *adornare* 'a împodobi', *alegru*, *alegreșă*, *allegro*, *alteșă*, *anunțiere*, *anotație*, *antenafi* 'cei născuți înaintea noastră', *appendice*, *appoggiatură*, *arpă*, *armatură*, *arrestare* 'a opri', *artifice* < *artefice* și lat. *artifex* 'meserîs', *associare*, *astuție* 'finețe cu răutate', *atroce*, *audace*, *audacie* $\wedge$ *audacia* și lat. *audacia*, *audacios* (după *audacieux*), *aureu* < *aureo*, lat. *aureus*, *auspîfiu* și *auspîciu*, *aussiliar* pe lângă *oucsiliar*, *avan-guardie* pe lângă *avan-gardă* < fr. *avangarde*; *bandieră*, pe lângă *baniieră* $\wedge$ fr. *banière*, *balei* 'vas de apă', *belveder*; *capace* paralel cu *capabbil*, *capriciu* paralel cu *capriș* (*capriccio* în pronunțare germană), *cartă* s.f. 'hîrtie', *cartilagine*, *cavală* 'iapă', *cimă* 'vertex', *codică* $\wedge$ it. *codice* și lat. *codicem*, deși în ambele este de genul masculin; pe *collație*, autorul îl echivalează cu termenul românesc 'gustare', ceea ce ne obligă să ajungem la it. *colazione*, avînd aproximativ același

sens, și nu la *collazione* care înseamnă cu totul altceva; *comic* s.m. 'actor comic' este la origine un latinism, dar el capătă o întrebuintare largă mai ales în italiană, deși substantivări de felul acesta întâlnim și în germană (Eminescu va spune *music* 'muzician', după aceleași surse); *congediu* 'voie', *confin* 'hotarul unei țări', *consequent* < it. *conseguente* și lat. *consequentem*, *consuetudine* paralel cu *consuetudă* (după lat. *consuetudo* și fr. *consuetude*), *cornică* [sf.] (poate după it. *cornice*), *cruciată* (după it. *crociata*); *dacapo*, *denunțiere*, *desoccupat* 'fără lucru', *desuetudine* (it. *des-* și *dissuetudine*) pe lângă *desuetudă* (lat., fr.), *discepol*, *discussie*, *efficace*, *ecuator*, *ecuație*, *ecuestre*, *eculibru* pe lângă *echilibru* (fr. *équilibre*), *elocuință* (după it. *eloquenza*), *ineșă*, *frescheță*, *forță*, *furb*, *furberie* (it. *furbo*, *furberia*, intrate și în franceză), *gabbie* 'colivie', *gelosie*, *gendarm*, *gendarmerie*, *gir* 'ocol' < it. *giro*, de la care în rom. expresia *sens giratoriu*, *gambă*, *guerră* 'război'; *impatiență*, *inconnito*, *incuarta*, *indece*, *inflesibil*, *influire* 'a influența' cu varianta *influire*, *ignoranță* și *innoranță*; *languile* 'a lincezi', *largo* locandă 'locuință de închiriat, han' și varianta curioasă *locantă*; *makină*, scris și *machină*, *manovrare* 'a face manevre', *massimă*, *melliorare* < it. *migliorare*, adaptat după fr. *améliorer*, *mesană* < *mezzana* 'vela din mijloc', *mistură* 'amestec', *monark*; *olivă* 'măslină', *olivu* 'măslin', *opperă* 'lucrare' și *operare*, *orizont* < *orizzonte*, *orchestră*, *ospițiu*, *pagiu* 'paj', *parentesă*, *pasagiu*, *patiență*, *paviment* 'căldarim', *period* s.m. 'frază', *perplesitate*, *pontefice*, *a preferire* 'a prefera', *prest* „*promptus*”, *presteță*, *pretest*, *pretestare*, *proibire* 'a opri', *punctualitate* pe lângă *punctual*; *residență*, *revestire* 'a îmbrăca', *romanță* 'cîntec tinnăr', *romanțier* 'autor de romanțuri'; *scalpel* 'cuțit de chirurgie', *scheletu* 'schelet', *schifă*, *scortă* 'escortă', *scortare* 'a escorta', *scritoriu* 'masă de scris', *sculpire* și *sculpare* 'a sculpta', *secol*, *selvă*, *sîdare*, *sît* 'poziție de loc', *somariu*, *spațios*, *speranță*, *spuntare* pentru care se dau sensurile curente și în italiană 'a se ivi, a se arăta, a se naște; a da colțul erbei, a da muggurul; a se ivi aurora', *stampă* 'tipăritură', *stanță* 'strofă, cameră', *stradă* 'uliță', *straniu*, *subordinare* 'a supune', *supplică*, *svaporare* 'a evapora', *sveniment* 'leșinare', *svenire* 'a leșina', *svenil* 'leșinat'; *terrață*, *trio*, *usanță* și *us* 'obicei'; *vergine* 'fecioară', *vestire* 'a se vesti, a se îmbrăca', *violență*.

Într-un număr apreciabil de neologisme înregistrate de *Vocabular* sursa italiană apare mai mult sau mai puțin concuroasă de cea latină și franceză. Cercetătorul întâmpină serioase dificultăți în identificarea izvorului prim. Socotim totuși că s-ar putea alcătui o listă, relativă, de termeni, în adoptarea cărora autorul va fi avut în vedere mai întâi paralelismul *italian-latin*. Considerăm că s-ar încadra în această listă neologismele:

amicizie (it. *amicizia*, lat. *amicitia*), pe lângă *amicie* (calc după *prietenie*), *antecedent* (it. *antecedente*, lat. *antecedentem*), *aratru* (it. *aratro*, lat. *aratrum*), *arcan* (it. *arcano*, lat. *arcanus*) 'mister'; *cav* (it. *cavo*, lat. *cavus*), *cellă* (it. *cella*, lat. *cella*) 'cămară', *custod* (it. *custode*, lat. *custodem*), *custodire* (it. lat. *custodire*); *deposît* (it. *deposito*, lat. *depositum*); *elogiu* (it. *elogio*, lat. *elogium*); *faceție* (it. *facezia*, lat. *facetia*) 'glumă', *facil* (it. *facile*, lat. *facilem*), *famă* (it. *fama*, lat. *fama*), paralel cu *faimă*, *iastidiare* (după it. *fastidio*, lat. *fastidium*) și verbul *fastidire* „a căusa desgust, neplăcere, tediu, urît”, *fine* (it. *fine*, lat. *finem*), *flagel* (it. *flagello*, formă cultă, pentru motivul că grupul *fl* nu evoluează spre *fi*, ca în *florem* > *fiore*, lat. *flagellum*); *grație*; *idil* (it. *idillio*, lat. *idillium*, paralel cu *idilă*, după franceză), *immagine*, *immortal*; *martiriu* (it. *martirio*, lat. *martyrium*), *matematic* (it. *matematico*, lat. *mathematicus*) 'matematician', *mêndic* (it. *mendico*, lat. *mendicus*) „cerșător”, *mendicare* (it. lat. *mendicare*), *mur* (it. *muro*, lat. *murus*), *necesaru*, *negligență* (it. *negligenza*, lat. *negligentia*), *nubă* (it. *nube*, [i.], lat. *nubem*): *omittere* (it. *omettere* și lat. *mittere*), *onestate* (onestă și *honestatem*) și *onestitate*; *pallid* (it. *pallido*, lat. *pallidus*), *pennulă* (it. *pennello*, lat. *pennula*) 'pensulă', *pernicios*

(it. *pernicioso*, lat. *perniciosus*), *posessor* (it. *possessore*, lat. *possessor*), *principiu* (it. *principio*, lat. *principium*) 'început' și *princip*, *psalteriu* (it. *salterio*, lat. *psalterium*), *renunțiere* (it. *rinunziare*, lat. *renuntiare*), *spectacol* (*spettacolo*, lat. *spectaculum*), *spirrit* (*spirito*, lat. *spiritum*), *spoliare* (*spogliare*, lat. *spoliare*) 'a jefui', *studios* (*studioso*, lat. *studiosus*); *tempeșă* (*tempesta*, lat. *tempestas*) 'furtună', *torace* (it. *torace*, lat. *thoracem*); *van* (*vano*, lat. *vanum*), *velă* (*vela* și lat. *vela*), *veritate* (*verità*, lat. *veritatem*), *vițiu* (*vizio*, lat. *vitium*).

În alte cazuri izvorul italian este susținut mai ales de cel francez: *complice* (it. *complice*, fr. *complice*), *costum* (it. *costume*, fr. *costum*) 'costum de haine', *eventalliu* (it. *ventaglio*, fr. *éventail*), *femelă* (it. *femella*, fr. *femelle*), *immediat* (it. *immediato*, fr. *immédiat*), *politecnic* (it. *politecnico*, fr. *polytechnique*), *reliev* (it. *rilievo*, fr. *relief*), *simultaneu* (it. *simultaneo*, fr. *simultané*) etc.

Materialul lingvistic aici prezentat ne oferă imaginea unui autor tributar îndeosebi lui Eliade Rădulescu. Știrile istorice asupra lui I. D. Negulici arată că el a făcut parte din grupul eliadist. Mai mult însă decât alții el a acceptat substanțial teoriile și practica lui Eliade privitoare la problema, la ordinea zilei pe atunci, a formării limbii române culte. Ca unul care a stat doi ani în Italia, alunecarea sa treptată pe panta italianismului progresiv al lui Eliade își are explicația logică. Multe din împrumuturile sale italiene au rămas ca o tentativă, pe cale ocolită, în direcția latinistă. Astăzi ele apar ca un document în plus asupra frământării cărturarilor vremii pentru a găsi modalitățile de modernizare a limbii noastre culte. Ca atare efortul lingvistic al lui Negulici îl înscrie printre patrioții generației din 1848, care și pe această cale s-au osîrdit să ridice poporul din care au făcut parte. Dacă o bună parte din soluțiile lexicale și fonetice, mai ales, preconizate de ei au rămas în epocă, cele mai multe s-au impus. Cele din urmă se întâlnesc îndeosebi în scrierile publicate în anii 1844 și 1846. În 1848, cu *Călătoriile lui Gulliver* și *Vocabularul român*, maniera clar italianistă a autorului înseamnă o exagerare ce-l situează în afara căii de evoluție normală a limbii noastre culte.

LA DOUĂ DECENII

Poporul român sărbătorește unul dintre cele mai semnificative momente ale istoriei sale contemporane, instaurarea Republicii, act care a încununat o îndelungată luptă pentru libertate, democrație și progres.

Din prima jumătate a secolului trecut, Republica s-a asociat în gândirea personalităților politice și culturale progresiste din Principatele Române și Transilvania cu idealurile de libertate națională și dreptate socială. Nicolae Bălcescu scria: „Republica este un stat în care oamenii adunați îngrijesc singuri de soarta lor, fără a-și pune stăpîni pe cap, avînd în lucrarea lor drept regulă dreptatea și drept țintă irăția”. Masele populare, pentru care monarhia legată de virfurile regimului burghezo-moșieresc și de interesele unor puteri străine a reprezentat întotdeauna o instituție străină de năzuințele și sufletul românesc, au aderat cu însuflețire și convingere la ideile orientării republicane. Mișcarea muncitorească și socialistă a adăugat acestui curent valențe noi prin încadrarea lui în lupta de eliberare socială și națională. Partidul Comunist Român a preluat pe o treaptă superioară aceste tradiții, subordonînd acțiunile pentru o formă democratică și republicană de guvernămînt luptei revoluționare.

Evenimentele de după 23 August 1944 au demonstrat în mod obiectiv anacronismul monarhiei. Poporul, sub conducerea Partidului Comunist Român, a depus eforturi eroice pentru zdrobirea fascismului și pentru instaurarea unui guvern care să reprezinte voința populară, apt să realizeze transformările sociale și economice impuse de evoluția societății, de interesele primordiale ale țării. În această perioadă monarhia a devenit centrul de raliere a reacțiunii interne și a sprijinitorilor săi din exterior. După ce, în 1947, forțele revoluționare din țara noastră au început ofensiva împotriva capitalismului autohton, și colaborarea cu burghezia nu a mai fost posibilă, a devenit limpede și lipsa de concordanță dintre conținutul real al puterii politice și forma

de organizare a statului — monarhia. Transformările politice, economice și sociale survenite în anii 1944—1947, noile raporturi ale forțelor social-politice, au îndreptățit Partidul Comunist Român, reprezentantul voinței maselor populare, să treacă la realizarea unui obiectiv impus de evoluția societății — înlăturarea regalității.

La 30 decembrie 1947, Adunarea Deputaților a aprobat, într-o atmosferă de entuziasm național, proclamarea Republicii Populare Române, marcînd astfel în aprobarea deplină a întregii țări instaurarea suveranității reale a poporului.

Bilanțul celor două decenii de activitate constructivă care au trecut de atunci înregistrează succesele considerabile obținute de noua orînduire socială pentru traducerea în fapt a politicii realiste și creatoare a Partidului Comunist Român. O trăsătură fundamentală a acestor ani o constituie descătușarea energiei celor ce muncesc și utilizarea ei în construcția socialistă, care s-a dovedit a fi, în coordonatele sale esențiale, procesul unei profunde renașteri naționale. Creșterea impetuoasă a forțelor de producție, industrializarea, care a asigurat bazele independenței și suveranității naționale și, în același timp, a devenit un stimulent al avîntului economiei în întregul ei, progresele obținute de agricultura socialistă, noile coordonate ale vieții spirituale a poporului sînt realități de netăgăduit, care au impus România Socialistă și pe planul relațiilor internaționale.

Cel de al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român a elaborat un program realist și complex de dezvoltare a patriei noastre, iar recenta Conferință Națională a Partidului a adoptat hotărîri esențiale privind perfecționarea structurii și conducerii economiei, precum și a științei și culturii. „Realizările obținute de țara noastră în anii construcției socialiste — a spus tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul la Conferința Națională — sînt rodul creației conștiente a întregului popor român, a muncitorimii, țărănimii și intelectualității, a maselor largi de cetățeni fără deosebire de naționalitate, care au urmat reabătut politica Partidului Comunist, văzînd în ea expresia intereselor lor viabile, steaua călăuzitoare spre un viitor mai bun și mai fericit, spre prosperitatea României Socialiste”.

O deosebită atenție a fost acordată în anii regimului democratic popular științei ca factor de mare importanță al progresului economic și social; s-au asigurat condițiile cele mai bune pentru o activitate științifică multilaterală, s-au sprijinit și încurajat eforturile de fructificare a potențialului de gîndire științifică originală. Academia, reorganizată din primul an al Republicii, se încadrează în ritmul nou al societății românești și devine un for de stimulare și de îndrumare activă a vieții spirituale din patria noastră. În întreaga țară există astăzi o densă și variată rețea de institute și centre științifice, în care mii de cercetători specializați au la dispoziție mijloace de cercetare dintre cele mai moderne. Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român

a indicat cu claritate sensul evoluției viitoare a științei românești, obligativitatea corespondenței hotărâte cu cerințele economiei și societății, necesitatea continuării cercetărilor fundamentale în același timp cu intensificarea celor aplicative. De aceea, Academia Republicii Socialiste România își îndreaptă toate eforturile spre apropierea științei de nevoile vieții, ale producției; tematica de cercetare este îndrumată către problemele stringente ale actualității.

Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România a continuat, în spiritul direcțivelor conducerii de partid și de stat, bogatele tradiții științifice ieșene, orientându-și activitatea spre realizarea unor obiective principale în domeniile de cercetare respective. Astfel, au fost întreprinse cercetări de istoria limbii literare și s-au studiat unele particularități ale graiurilor populare din Moldova și Bucovina, iar în prezent se colaborează la tratatul de Istoria limbii române, la Dicționarul limbii române și la Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Cercetările în domeniul istoriei literare au avut ca rezultat studii monografice dedicate unor scriitori sau unor perioade și probleme importante din literatura noastră, precum și colaborarea la tratatul de Istoria literaturii române. Edițiile critice și publicarea documentelor literare au constituit alte laturi ale activității Centrului, alături de studiul literaturii române din zilele noastre și de cel al chestiunilor de literatură comparată și universală.

O bună parte dintre lucrările elaborate în cadrul planurilor de cercetare ale Centrului au fost publicate în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, precum și în alte reviste de specialitate din țară și din străinătate; în același timp, numeroși cercetători de la Centrul nostru participă la viața științifică și culturală, printr-o susținută activitate publicistică, prin organizarea ședințelor publice de comunicări și prin prezența activă la congresele și conferințele de lingvistică sau de literatură.

Condițiile deosebite create prin grija partidului și a guvernului cercetării științifice din țara noastră fac posibilă îmbunătățirea continuă a muncii noastre și obținerea unor rezultate la nivelul cerințelor actuale. Colectivul de cercetători de la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor este hotărât să depună toate eforturile pentru a fi la înălțimea încrederii acordate.

LEGENDELE FRUMUSEȚII

PETRU URSACHE

În oralitatea românească, imaginea Afroditei ca *dar* și *apariție* poate fi întâlnită în categorii specializate, în descântec (cu formele subsumate, farmecul, vraja) și în colind. Acestea sunt poezii rituale dintre cele mai intens cultivate, iar faptul ni se pare semnificativ pentru a ni se lămuri funcția magică și religioasă a frumuseții, ca și locul preponderent pe care îl ocupă în practica diurnă. Descântecul și colindul au totodată calitatea de a conserva credințele mitologice; ele oferă în mare parte baza documentară pentru reconstituirea unei mitologii autohtone, cu alte cuvinte ne pun în contact direct cu cele mai autentice imagini ale tradiției îndepărtate. Vârsta lor, dacă este să ne raportăm la timpii mitici, se apropie de aceea a Afroditei, cum se va vedea îndată. Există și alte specii care pot fi invocate în privința vehiculării frumuseții, în spiritul unei conștiințe și ideologii comunitare. Ele se raportează la elemente disparate de portret ori de peisaj, introduse cu intenție stilistică în ordinea compoziției. Descântecurile și colindele vizează însă aspecte mai largi privind geneza, funcția și chipul frumuseții.

Ritualul închinării

Cel mai interesant descântec pe tema frumuseții, în spiritul lui Hesiod și al Afroditei, îl conține marea colecție a lui Artur Gorovei, *Descântecurile românilor*. Prezentăm textul în întregime, întrucât după el le vom orienta și pe celelalte:

– Duminică dimineața m-am sculat,
la fântână am alergat
și acolo am văzut o corabie.
Dar în corabie ce era?
Era dragostea cu dragostele,
și frumusețea cu frumusețile,
ochioasa cu ochii,
sprincenata cu sprincenele,
genata cu genele,
albeața cu albețele,
roșata cu roșățele,
mintoasa cu mințile.

Dragostea mă îmbrăca,
 frumusețile mă încingea.
 Eu am cerut ochii și mi i-a dat,
 am cerut mințile și mi le-a dat,
 am cerut roșata și mi-a dat-o,
 am cerut albețele
 și mi le-a încredințat mie.
 Cum se alege soarele din toți nourii,
 așa să fiu și eu aleasă
 de toți boierii
 și de toate cucoanele,
 de toți flăcăii
 și de toate domnișoarele.
 Cum îi apa dimineții și busuiocul de drăgălaș
 asemenea să fiu și eu¹.

Să reținem următoarele elemente caracteristice: fata aleargă la fântână într-o duminică dimineată. În primele două versuri sunt fixate timpul și spațiul mitice, adică momentul și locul unde urmează să se producă transferul magic. Ele conțin șabloane frecvente în majoritatea descântecelor și farmecelor. Le întâlnim ca forme de comportament magic și în altă lucrare a lui Artur Gorovei: „Înainte de răsăritul soarelui, fata care merge să se spele la un izvor, să se spele din partea din care răsare soarele și să zică: «După cum așteaptă oamenii ca să răsară soarele, așa să mă aștepte și să mă dorească pe mine flăcăii»”². Soarele colaborează cu apa, ca în cosmogonie. Într-adevăr, este un început; pentru el, întrucât se află pe punctul de a deschide cursul zilei; pentru apă, deoarece ajută ființa să urmeze elementele primordiale (soarele, apa) într-un ritual sociocosmic, adică să intre într-o nouă etapă de viață. Paralelismul situațional înlesnește transferul magic de tip imitativ. A fost aleasă duminica, timp sacru, dar și suport moral și religios. De aici, de la fântână, loc predestinat „facerilor”, fata pleacă fie la biserică, după unele variante, fie la horă, pentru a se mândri, în fața lumii adunate, cu frumusețile dobândite. Fântâna reprezintă la rândul ei locul sacru unde se intră în contact cu apele primordiale înnoite în timpul nopții. Ca și izvorul, fântâna simbolizează însuși oceanul cosmic, acela care a dat naștere și Afroditei, și se alimentează direct de la sursă. În cursul zilei își pierde puterile latente, se profanează, însă și le recapătă după miezul nopții, când se refac ritmurile cosmice, o dată cu odihna soarelui adăpostit în taina muntelui mitic. „Timpul și spațiul, afirmă un autor modern, fac corp comun cu sentimentul realității care se manifestă în ele și prezintă astfel o anumită validitate ontologică. De aceea, în însăși măsura în care fiecare comportă această viziune a plenitudinii, ele nu s-ar putea constitui ca variabile independente

¹ *Descântecele românilor*. Studiu de folklor, București, Imprimeria Națională, 1931, 318 p.

² *Credinți și superstiții*, Librăriile „Socce” și „Sfetea”, 1915, 107 p.

una de cealaltă, ca două axe de referință fără contaminare reciprocă. Regimul lor este unul de implicare constantă³. Comuniunea spațio-temporală creează o dimensiune specifică realului, anume „timpul sărbătorii”, al duminicii, care dă speranțe de împlinire fiecărui individ. Superstiția citată din volumul lui Artur Gorovei reglementează comportamentul mental al grupului. Ea nu are un sens derizoriu, cum se încearcă să se creadă pe cale pozitivistă, ci unul plenar, destinat să asigure funcționarea mecanismelor sociale. Fata s-a dus la fântână să se spele ritualic pe față, rostind cuvinte încărcate de magie, în prezența apei, și exact în momentul răsăritului de soare. Acolo are viziunea frumuseții și e pregătită s-o întâmpine: i se arată o corabie misterioasă, aducătoare de daruri. Prezența ei lângă fântână (a sosit pe câmp, a zburat?) sau în fântână este greu de explicat. Dar în mit, sub forța sacralului, geografia fizică trebuie judecată după alte criterii: ea se schimbă, capătă dimensiuni fantasmatică. În mit, nu realitatea geografică se află pe primul plan, ci realitatea umană. Geografia naturală cedează locul geografiei mitice. În textul citat realitatea umană dictează ca fata să cunoască un fenomen de metamorfoză; ea experimentează un rit de trecere potrivit intereselor sale imediate. „Această geografie cordială, susține Georges Gusdorf, și existențială permite nu doar o simplă localizare a omului în întinderea obiectivă, ci și o ancorare transcendentă a ființei în univers”⁴. Prin urmare nu geografia concretă are semnificație, ci simbolismul mitic, mai precis, faptul că vasul vine de departe. Ca mesager misterios și asociat apei, îndeplinește o funcție benefică și se bucură de un statut privilegiat. Fata primește darurile enumerate în descântec: dragostea, frumusețea (roșata, albeata, genata), înțelepciunea etc. Cum mitologia noastră are un caracter misteric și difuz (Lucian Blaga), ocolind discret imaginile antropomorfizate, putem ortografia *Albeata*, *Roșata*, *Genata* cu majuscule. Astfel ne apar ca divinități ale apei. Fiecare întrupează o calitate: roșul pur, albul pur etc., în sens arhetipal, și configurează, laolaltă, un portret ideal de frumusețe. Portretistica tradițională nu operează cu culori intermediare ori nuanțate. Ea preferă cromatismul fundamental, ca în *Miorița*, pentru că trăsăturile fizice și morale sunt arhetipuri și daruri care nu se cuvine să fie alterate. Ele specifică noua condiție a individului. Fata s-a împodobit la fântână, ceea ce echivalează cu o nouă naștere; apoi s-a dus direct fie la biserică, fie la horă, cele două unități socioreligioase care o confirmă în noua ei existență.

Plecarea fetei la fântână respectă un cod ritualic, mai mult sau mai puțin elaborat, dar obligatoriu și devenit formulă introductivă șablonizată. Într-un descântec de dragoste din colecția lui Nicolae Păsculescu *Literatura populară* (p. 113–114), formula introductivă capătă următorul aspect:

Duminică dimineată mă sculaiu,
În vărsat de zori,
La glas de cântători,

³ Georges Gusdorf, *Mit și metafizică*. Introducere în filosofie. Traducere de Lizuca Popescu-Ciobanu și Adina Tihu, Timișoara, Editura Amarcord, 1996, p. 68.

⁴ *Ibidem*, p. 74–75.

Cu cosițele pline de flori.
 Și plecaiu și mersaiu,
 P'o cale, p'o cărare,
 Spre soare răsare.

Fata ajunge „La fântâna lui Adam/La pârâul lui Iordan”, loc devenit de asemenea comun și mitic, în general, în lirica erotică. În alte variante întâlnim: „Pe cărarea lui Bogdan/La fântâna lui Adam” (Păsculescu, p. 127) sau: „Pe cărarea lui Traian/La pârâul lui Iordan” (S. Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*, 1993, p. 75). Regula prevede ca deplasarea la locul ales, fântână, râu, izvor, să se facă în taină, altfel descântecul se transformă în contrariul său, adică în vrajă, iar frumosul în urât. Fata din descântecul lui Păsculescu nu a respectat interdicția, iar cine a văzut-o, pentru că frumusețea trezește invidie, i s-a pus împotrivă, adică i-a făcut *de fapt* sau de urât. Ea începe să se văicărească atât de tare încât o aude Maica Domnului din cer, care îi sare în ajutor. Dialogul dintre ele este de asemenea șablonizat și a devenit formulă stilistică distinctă în descântece:

– Ce țipi? Ce chirăi?
 – Cum n-oi țipa,
 Cum nu m-oi văita,
 Maică Precista?
 Că câtă lume m-a văzut,
 Toată lumea m-a urât!
 Maica Domnului îmi răspundea
 Și din gură așa-mi grăia:
 – Nu te temea, nu te-ntrista.
 Scară de argint făcea,
 La mine se cobora.

Din acest moment începe ceea ce am putea numi *zidirea frumuseții*, care comportă mai multe operațiuni efectuate de Maica Domnului, tot în chip ritualic. Mai întâi o spală, și în fântână și în pârâu, pe tot trupul, și o dă cu busuioc, floarea simbolică a dragostei:

Scară de argint făcea,
 La mine cobora,
 De mâna dreaptă mă lua,
 Pe cheile fântânii mă suia,
 Și mă despuia,
 Și mă băga în râu,
 Pân'la brâu,
 Și mă spăla:
 Pe față,
 Pe brață,
 Pe piept,
 Pe tot trupul,
 C-o stelbă de busuioc.

În al doilea rând o „curăță”, mai bine zis îndepărtează efectele dăunătoare ale vrăjilor făcute de inamicile fetei:

Iar d'acolo mă scotea,
În sbuciumătoare mă da,
Și mă curăția,
De fapt,
De dat,
De urăciuni,
De făcături,
De aruncături,
Și-mi lua:
Din cap
Păr de țap,
După trup
Păr de lup,
Și din țafe
Păr de mâte....

În sfârșit, munca de zidire se încheie cu un portret ideal de frumusețe, întâlnit adesea în colindă, în legenda eroică ori în balada de curte feudală, unde este evocată figura fiului de domn, frate gemelar al unei divinități binevoitoare:

Iar Maica Precista atunci
De mâna dreaptă mă lua,
În pat de argint mă punea,
Și-mi punea pe piept,
Soarele cu razele,
Și-n spate,
Luna și lumina,
În umerii mei,
Doi luceferei,
În cap,
Îmi ridică steag.

Descântec și poezie

Într-un alt descântec de dragoste (Păsculescu, p. 131–132) fata se duce la biserică după ce îndeplinește ritualul cunoscut:

Duminică dimineată m-am sculat,
La icoană m-am închinat,
La sfânta rugă că m-am dus.
Care nu m-a văzut, de rău că m-a gândit.
Ușile mi s-o închis,
Făcliile mi s-o stins,
Preoții s-o dezbrăcat,
Și eu a închina nu m-am închinat.

Acasă ducându-mă,
Plângându-mă și văicărindu-mă,
Nimeni nu m-a văzut,
Nimeni nu m-a auzit,
Numai Maica Precista
M-a auzit, m-a văzut ș-a zis....

Urmează dialogul, iarăși cunoscut, după care Maica Domnului, mereu disponibilă și gata să intervină, o ia de mână pe pacientă și o duce la apa binefăcătoare, aflată „sus, mai sus”, alt tip de geografie spirituală și mitică. Asemenea ficțiune a spațiului se întâlnește și în colinde: „Sus, la poarta raiului”, „Sub poalele cerului”, „Colo-n sus, mai în sus”, ori în balade: „Pe-un picior de plai”. Maica Domnului o spală pe față „din cap până-n tălpi”, turnându-i apă direct dintr-o cofă de argint. Ea se curăță de răul și de urâtul pe care inamicele le-au trimis pe cale magică, prin *dat* și prin *fapt*, ca să devină neplăcută la port și înfățișare. Fata este readusă la starea inițială și repetă încercarea de a se duce la biserică. Dar mai întâi execută același ritual personal, adică se spală „pe ochi negri” și se închină la icoane. Biserica i se deschide singură de astă dată; mai mult decât atât, i se construiește un portret ideal, ca și în descântecul anterior, însă diferit ca profil:

Codiță de mătase că mi-a slobozit,
Ochi de șoim mi-a zidit.
Sprincene de corb mi-a dăruit.
Pe cap mi-a aruncat coroană împărătească
Și tot mi-a mai dat față de împărăteasă
Cinste de preoteasă.

Firește, urmează spălătul ritualic de curățire, de rău/urât și de dat/fapt. Și pentru că repetiția, ca elaborare stilistică, domină descântecul (secvențe ritualice, enumerări, grupuri de versuri, portrete stilizate, peisaje mirifice, scurte orații și laude), experiența este reluată: fata se duce din nou la biserică, exact ca prima dată: ușile se deschid, preoții încep slujba specială pentru ea, toată lumea cade în admirație, iar laudele nu mai conțin. Repetiția este fără îndoială plictisitoare și încarcă adesea compoziția descântecului. Dar ea ține de esența acestui tip de ritual magic. În descântecele vechi, unde structura clasică este mai bine conservată, se respectă o anume simetrie numerică cerută de rezolvarea conflictuală. Seria numerică trebuie dusă până la capăt, până la închidere, pentru că propune o alternanță de ermetizări și decriptări. În folclorul oriental există basme despre vrăjitori în care aceștia își încearcă puterile pe calea metamorfozelor. Fiecare dintre protagoniști își urmărește adversarul până când acesta comite o greșală de moment ori epuizează toate posibilitățile de camuflare. În folclorul românesc există o istorioară culeasă de Mihail Lupescu și intitulată *Povestea mafei*. Este vorba de o variantă a legendei potopului biblic, în care protagoniștii din textul clasic sunt înlocuiți cu Adam și Eva. Diavolul află de la femeie că Adam, sfătuit de Domnul,

face o corabie pentru a-și salva gospodăria și viețuitoarele de potop. Eva, infidelă, pretinde să i se facă loc în corabie și „șarpelui casei”, aducător de noroc. Pentru că diavolul, în chip de șarpe, încearcă să scufunde corabia, Adam aruncă după el mănășa care se prefăce în pisică; șarpele se prefăce în soarece, iar pisica îl mănâncă.

Descântecul nu este o istorioară glumeață și perfect accesibilă, ci una tragică și ermetică; este *tragică* pentru că bătălia pentru frumusețe se dă cu îndârjire între puteri ireconciliabile, între forțe benefice și forțe malefice; fiecare dorește exterminarea celuilalt, întrucât binele se declară adversarul neîmpăcat al răului, iar frumosul nu acceptă rivalitatea urâtului, și este *ermetică* pentru că nu narează cursiv *nașterea frumuseții* ca dar al apei. Datorită puterilor negative ale răului, nu ale apei în general (opозиția directă este frumos/urât, nu apă/urât), descântecul inventează o serie întreagă de echivocuri („La fântâna lui Adam”, „La pârâul lui Iordan”), de paralelisme (fântâna, biserica), repetă itinerarele în montaje diferite, utilizează tehnici având funcții asemănătoare cu metamorfozele din narațiunile amintite.

Se cunosc poezii magice cu o stilistică mai puțin aglomerată. Ele au suferit un fenomen de destructurare și de literaturizare, și se citește cu interes estetic. Un „farmec” din colecția citată a lui S. Fl. Marian poartă titlul, semnificativ ca poezie, *Chemarea apei rouroase*:

Apă, apă rouroasă!
Fă-mă mândră și frumoasă
Ca grâul ales pe masă.
Ca sfântul soare
Când răsare,
Ca busuiocul când e-n floare.
Câtă dragoste-i pe lume
Toată s-o pui pe mine-anume.
Câți feciori că m-or vedea
Eu lor dragă le-oi cădea,
Câți bătrâni m-or auzi
Cu cuvântul m-or cinsti.

Textul citat se pretează mai curând la o analiză literară decât la una specifică descântecului (farmec în cazul de față): simboluri mitice, scenariu ritualistic, gestică magică, limbaj aluziv. Nimic din toate acestea. Dacă n-ar figura alături de vrăji și de farmece ușor de recunoscut după schema lor tradițională, am fi tentați să abordăm textul *Chemarea apei rouroase* din perspectiva strict literară; am reține următoarele elemente distincte: 1) o compoziție lirică formată din două părți perfect simetrice, din câte șase versuri fiecare. Prima parte este o rugăciune păgână adresată apei, asemenea incantațiilor care invocă soarele ori codrul. Ca modalitate de poetizare se folosește compoziția simplă: se apelează la elemente din natură, obișnuite în literatura populară pentru realizarea unui portret fizic de frumusețe; 2)

partea a doua a poeziei este o autourare și se structurează în baza unui singur element stilistic, repetiția, care angajează succesiv câte două versuri. Dacă prima parte construiește un portret fizic, a doua realizează unul moral, procedeu obișnuit în poezia orală de dragoste; 3) cuvântul *frumusețe* aspiră spre sine întreaga sarcină semantică a primei părți, iar *dragoste* îndeplinește același rol în a doua. Unitatea ideatică a textului este asigurată de înrudirea până la sinonimie a celor două cuvinte suport, *frumos* și *dragoste*. În poezia erotică propriu-zisă se întâmplă ca unul să-l înlocuiască, după caz, pe celălalt. În asemenea situații se folosește de asemenea paralelismul semantic; 4) doar prozodia diferențiază foarte vag cele două segmente: structurile metrice nu sunt aceleași peste tot, fapt explicabil datorită desincretizării și tendinței noastre de a aplica „ritmarea naturală”: rimele apar realizate în primul și eșuate în al doilea. Cu excepția organizării strofice, structura metrică și neconcordanța privind rimele trebuie considerate supraviețuiri ale formelor arhaice.

Prezentarea etnografică a textului o găsim într-o notiță explicativă aparținând lui S. Fl. Marian: „Fata care voește să fie numaidecât iubită se scoală în ziua de Anul Nou sau Sân-Vasile dis-de-dimineață, până a nu răsări soarele, se îmbracă cu hainele cele mai nouă, mai bune și mai curate ce le are, și ducându-se la izvor sau la o apă curgătoare din apropiere, rostește cuvintele mai sus arătate. După aceea, spălându-se pe mâini și pe obraz, se întoarce acasă, căutând în același timp ca nimenea să n-o vadă, căci văzând-o, farmecul n-ar avea nici un efect”⁵. Înțelegem acum cât de severă era interdicția impusă fetei care se ducea la izvor ori la pârâu pentru a cere să fie înfrumusețată. Apa mitică oferă darul cu generozitate pentru că potențele sale sunt inepuizabile și se cer finalizate cu generozitate. Însă devine o problemă grea păstrarea darului intrat în posesia cuiva. El poate fi pierdut din neatenție. Pentru recuperare se apelează la un ritual mult mai elaborat, care implică personaje adverse, cum am arătat, și stări conflictuale. Cererea fetei, din farmec, se află în firea lucrurilor, de aceea ea rostește o incantație simplă, protocolară și frumos ornată. Asemenea secvențe ritualistice se apropie de poezia autentică. Următorul text pare un fragment de descântec, mai bine-zis *o vrajă, un făcut*. Culegătorul a găsit de cuviință, și nu a greșit, să-l introducă într-o colecție de poezii autentice de dragoste; fata prinde meșteșugul vrăjitoriei, imitându-le în planul ritualismului erotic pe babele profesioniste, dat fiind că dragostea este și ea un fel de eres:

Ce-am făcut eu nu desfac,
C-am făcut că mi-a fost drag.
Ți-am dat vin din trei pahare,
Să nu vezi ca min-o țară;
Ți-am dat vin din trei uiegi,
Ca min'alta să nu vezi⁶.

⁵ *Vrăji, farmece și desfaceri*, București, Tip. Göbl, 1883, p. 109–110.

⁶ *Folclor din Transilvania*, I, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 233.

Legenda focului

Este cunoscută incantația selectată de Lucian Blaga pentru antologia sa de literatură populară: „Sfinte Soare,/Sfinte Domn mare”, pe care o și analizează succint într-un eseu consacrat gândirii magice. Textul acesta, oricât ni s-ar părea de unitar la lectură, se constituie și el din două segmente distincte. Prima parte este o *vrajă* ce se precizează prin versul „Eu nu ridic vânt de la pământ”, ceea ce încearcă un început de magie imitativă. Versurile următoare: „...Ci cercul tău/În capul meu,/Și razele tale/În genele mele” schițează un portret de frumusețe pe care eul poetic și-l însușește în baza unei autorități proprii. Partea a doua repetă formula introductivă și reprezintă un farmec:

Sfinte Soare,
Sfinte Domn mare,
Cu patruzeci și patru de răzișoare!
Patru ține-le ție,
Patru dă-mi-le mie.
Două să le pun în spinare
Și două în umerii obrazilor.

Ca și apa, soarele este în această serie de farmece *dătător de dar*; frumusețea se naște și din soare. De aici o categorie de comparații în lirica erotică ori în basm, având ca termen de referință astrul ceresc, precum și formula șablonizată, tot pe bază de comparație, „frumoasă ca ruptă din soare”. Ultimele trei versuri, „La toți feciorii să par/Cireș de munte înflorit/Cu mărgăritar îngrădit”, încearcă o nouă proiecție a portretului, dar și o autourare comună colindelor și poeziei magice. Deși cuprinde numai câteva versuri, textul pune în mișcare mai multe categorii de stări sufletești, forme imagistice, gesturi ritualice, simboluri numerice pe care le face transparente și fluente. La nivelul compoziției este vorba de asocierea vrăjii, farmecului și orației, într-un cuvânt a unor experiențe lirice diverse și nuanțate. Să comparăm, pentru verificare și generalizare, textul lui Blaga cu prima *vrajă* din colecția lui S. Fl. Marian, care începe cu versul „Eu scutur parul”. Acolo pasiunile sunt dinamice, dezlănțuite. Important pentru structura liricului în general ni se pare faptul că *efectul nuanță* are loc chiar în interiorul anumitor specii ritualice, violente, de regulă, și zgomotoase. Se infirmă teoria lui B. Croce despre așa-zisul caracter rudimentar al liricii populare. Autorul italian era convins că poetul anonim n-ar fi capabil să traducă în „expresie lirică” și în „teoreză” clocotul sentimental și, cu atât mai mult, să-i dea tușă, să-l potolească; i-ar lipsi experiența și finețea lucrului; de aceea poezia populară nu poate fi luată în considerație, după părerea sa, ca realizare estetică. În această privință se exprimă categoric: „În vremurile neșlefuite și agreste, cântul poeziei se înalță totuși, ba chiar sunt unii care, exagerând, au afirmat că poezia nu are altă condiție socială mai prielnică decât barbaria; în asemenea timpuri însă literatura nu înflorește, pentru că, dacă ar înflori,

acele timpuri ar atinge, odată cu ea, condiția opusă – cea a civilizației”⁷. Autorul îl vizează pe Vico și pe Goethe, cei care au elogiat timpul arhaic, natural și sacru al istoriei. Nu este cazul să intrăm aici în amănunte în ceea ce privește condiționarea poeziei de civilizație. De altfel, nici B. Croce nu era convins până la capăt de propria sa afirmație, dovadă pasajul contradictoriu: „Chiar și în exprimarea și în conversația cotidiană se poate vedea, dacă suntem atenți, cum, în fluența lor vie, sunt înnoite și inventate, prin harul imaginației, mereu alte cuvinte, și cum înfloresc însăși poezia, o poezie cu tonalitățile cele mai variate, severă și sublimă, gingașă, grațioasă și surâzătoare”⁸. Asemenea înaintașilor săi luminiști care l-au inspirat și pe Hegel în problemele epicului îndeosebi, Croce credea că poezia populară ar fi un fragment rudimentar de natură, brută, nepătrunsă de fiorul spiritului. În unele cazuri nu poate fi contrazis, însă generalizarea ni se pare de neacceptat.

O variantă a incantației despre care a fost vorba, mai puțin realizată estetic, o găsim în colecția lui S. Fl. Marian. Culegătorul mărturisește că textul i-a fost comunicat de „ilustrul nostru poet V. Alecsandri”, de aceea îl și reproducem în întregime:

Răsai soare,
 Frățioare
 Cu 44 raze arzătoare.
 Patruzeci ține-ți-le,
 Patru mie dă-mi-le:
 Două-n frunte,
 Mai mărunte
 Două mai scânteietoare
 Peste ochi și țâțioare.
 Soare luminos!
 Cât ești de răzos,
 Cât ești de frumos,
 Așa să fiu și eu de frumoasă,
 Răzoasă,
 Luminoasă
 În ochii mândrului meu,
 Peți-mi-l-ar Dumnezeu!

Aici există o singură modificare de compoziție: lipsește partea întâi, corespunzătoare vrăjii; ca urmare avem de a face cu un farmec ce se încheie cu o urare. În rest, aceeași ipostază a soarelui dăruitor de frumusețe, aceleași portrete, aceleași sisteme de comparații, ceea ce dezvăluie, la nivelul variantelor, un fond de

⁷ Benedetto Croce, *Poezia*. Introducere în critica și istoria poeziei și literaturii. Traducere și prefață de Sorin Stati, București, Editura Univers, 1972, p. 52.

⁸ *Ibidem*, p. 39.

gândire imaginativă puternic ancorat în realitatea sătească. Într-un alt farmec, *Chemarea soarelui*, înclinat puținel spre vrajă, astrul ceresc este rugat să nu răsară peste munți, ape și case, ci să trimită cele patruzeci de raze să lumineze chipul fetei. Textul continuă în direcția sărbătorescului, pe același portativ al compoziției:

Cum te întorci tu, sfinte soare,
La împărați, la-mpărățiori,
Așa să se întoarcă și la mine
Fete, bărbați și feciori.

Același sărbătoresc dezvoltă și un „farmec” din colecția lui Nicolae Păsculescu, intitulat *De dragoste* (toate farmececele sunt de dragoste), care începe cu versurile: „Soare, soare, sfinte soare,/Eu mă rog sfinției tale,/Să-mi dai trei raze...”. Sărbătorescul nu are numai o semnificație exterioară, cu intenția de a cosmiciza chipul omului, ci și una interioară, morală. Sociabilitatea însăși reprezintă o latură a sărbătorescului. Pe de altă parte nu sunt suficiente frumusețea și bunătatea pentru situarea individului în planul valorilor. Aceștia trebuie să li se adauge și prețuirea semenilor, în plan familial și social, ceea ce echivalează cu dimensiunea utilitarismului. Sărbătorescul validează deopotrivă frumosul, binele și utilul, categorii definitorii ale comportamentului uman. Ne amintim că și Socrate, atunci când se afla pe urmele frumosului împreună cu Hippias Maior și-l interoga în chip de „potrivire”, de armonie ori de plăcut văzului și auzului, s-a oprit și asupra comportamentului social. Amândoi încercau să cadă de acord asupra faptului că cineva are șanse să întrupeze frumosul dacă ajunge momentul să fie înconjurat de o familie și să se bucure de respectul concetățenilor.

Legenda celor trei meșteri

Pe lângă frumusețe ca dar al elementelor primare, *apa și focul*, etnologia mai consemnează încă o sursă genezică, aceea a făurarilor magici. Aceștia nu sunt divinități, ci personaje misterioase ridicate din rândul oamenilor și înzestrate cu o anume *pricepere*, fie pe cale naturală, fie ocultă. În general, mentalul etnografic înconjoară cu oarecare aură de legendă pe orice ins din comunitate, recunoscut prin îndemănare deosebită într-un meșteșug de utilitate curentă, fierărie, olărie etc. De regulă, se crede că cine posedă un asemenea *dar* are legături misterioase cu forțe demoniace. Copiii fac roată în jurul omului și-i urmăresc lucrarea, iar femeile fac cruce și pleacă uluite. Oamenii mai așezați îl privesc și ei cu mirare și nu le vine să creadă. Cum mirarea înseamnă primul impuls al întrebării în drumul spre cunoaștere, cum spune Aristotel în *Metafizica*, se creează premise pentru fabulație ori pentru judecată. Probabil așa se explică trecerea unui fapt real în legendă în societatea „semicivilizată” (Van Gennep). Iar dacă meșterul se întâmplă să fie străin, un călător, un mesager de departe, legenda a și prins contur. Există în folclorul românesc o povestire hazlie care explică ceea ce știe toată lumea, de ce nemții sunt foarte buni meșteșugari, au aplicație la tehnică. Diavolul, se spune, ia în

fiecare an câte trei pui de neamț și-i ține în subterane să facă ucenicie la el. După aceea, umple lumea cu ei. Iată de ce meșterul provoacă sentimente diverse, teamă, dar și respect; totdeauna asemenea oameni s-au bucurat de prețuire în colectivitățile rurale, dovadă și formula paremiologică: „meseria e brătară de aur”.

Despre trei făurari de frumusețe este vorba în colinda ce urmează (Păsculescu, vol. cit., *Colind de fată mare*, p. 54). Textul pune în scenă un pețit, ceea ce presupune un ritual foarte elaborat, după regulile sărbătoreșcului. Părinții băiatului, asumându-și, conform mentalului, rolul de împărați, trimit o solie în Ungaria să aducă „trei zugravi, trei meșteri mari”, ca să confecționeze echipamentul festiv pentru vânătoarea ritualică. Aici apare ceea ce numesc Mircea Eliade și Heinrich Zimmer „mitul străinului”, adică al personajului încărcat de mister și credibilitate. Munca faurilor vestitori este o simplă bocăneală („Ciocănește, bocănește”), adică o ritmică magică de ciocane, ca în atelierele alchimice. Împinsă de curiozitate, fata selectată pentru joc și sărbătoreșc se furișează să vadă ce se întâmplă. Trei scânteii sar pe ea relevându-i ursitul și, totodată, făurindu-i chipul de mireasă. Astfel, așa cum pentru fată, unul dintre semnele sărbătoreșcului îl constituie, în anumite texte, scena jucată la fântână și în grădină, pentru fecior este înfățișarea lui ca vânător sau oștean. Un *Colind de băiat* (Păsculescu, p. 52) începe cu versurile șablon: „Din celiar de Dunăre/Grele oști purced”. Măicuța iese în cale, în maniera știută din *Miorița*, ca și cum ar vrea să anunțe că feciorul ei este pregătit pentru nuntă, nu pentru moarte: un croitor și un zugrav i-au confecționat, primul hainele festive, al doilea chipul, transfigurându-l în spiritul liturgic al frumuseții mistice: „Într-amândoi umerei/Scris-am doi luceferi” etc. Georges Gusdorf ar spune că i s-a aplicat masca pentru rolul ce urmează a fi jucat.

Modelului mitic îi este dat să fie perpetuat prin imitație. Meșterii făurari au actualizat într-o manieră proprie sugestiile apei sau ale soarelui. Ei înșiși sunt imitați la rândul lor. Firește, nu în sensul strict al cuvântului. Așa trebuie înțeleasă legea continuității creației, sprijinită moral atât de mitologie, cât și de teologie. Omul simplu este chemat să ajute și el zidirii, și fiecare poate contribui cu puteri proprii, într-o măsură mai mare sau mai mică. Există numeroase poezii de dragoste în care mama apare drept creatoare de frumusețe. De exemplu:

Tu bădiță din cel cut,
Scumpă mamă ai avut,
Că frumos te-a mai făcut,
Cu ochi negri de iubit,
Cu sprincene de-amăgit. (*Folclor din Moldova*, II, p. 558)

Sau: „Ce te uiți, bade, la mine./Ori nu sunt făcută bine?/Ia te uită la obraz./Ce făcut e cu răgaz./Și te uită la sprincene./C-a stat mama tot de ele” (*Folclor din Transilvania*, I, p. 173). În creația cultă nu există asemenea credință instituționalizată privind magia facerii și pusă pe seama mamei. Fata însăși, beneficiara, poate spori frumusețea prin magie. Într-o scurtă poezie pe care Lucian Blaga ar fi selectat-o cu siguranță în antologia sa, se pune în scenă un adevărat

concurs de frumusețe: „Dragă, dragă,/La ochi neagră,/La sprincene/Ca ș-a mele./Cu-atâta m-ai întrecut,/Cu condeiul le-ai făcut” (*Folclor din Moldova*, I, p. 69). De aici și conștiința investiției cu atributul frumuseții, pe care fata o exprimă cu încredere deplină de sine: „Foiliță, iarbă deasă,/Ce-ai crezut, bade, că-mi pasă,/Că mi-ai zis că nu-s frumoasă?/Dacă nu-s frumoasă tare/De ce-mi ieși, bădiță,-n cale?” (*Folclor din Moldova*, I, p. 537). Acesta este izvorul liric din care s-a inspirat George Coșbuc în *La oglindă*. Fata este admiratoarea frumuseții pe care mama, ca magiciană, a făurit-o. Vom reține iarăși, cum am făcut-o și în legătură cu „farmecul” din colecția lui S. Fl. Marian, că exemplele din lirica erotică sunt literaturizări ale descântecelor: poezia „profană” a evoluat din cea ritualică. Reținem și o ajustare a vocabularului: *a zugrăvi*, *a ciopli*, *a scrie*, *a ciocâni* capătă înțelesuri diferite de cele obișnuite. Ele au implicații magice și definesc misterul nașterii frumuseții.

LES LÉGENDES DE LA BEAUTÉ

RÉSUMÉ

En prenant comme point de départ la poésie rituelle (la poésie magique: l'incantation) ainsi que la poésie festive (la cantique de Noël), l'auteur identifie trois types de *légendes de la beauté* sur le terrain de la culture traditionnelle roumaine. La première légende de la beauté mise en discussion a pour support mythique l'eau génésiaque et s'apparente au mythe grec d'Aphrodite: la beauté apparaît comme un *don de l'eau* dans les deux cas. La deuxième légende a le feu pour support matériel. L'ancienneté de ces fictions mythiques se définit par le fait que *l'eau* et *le feu* se comportent comme éléments primordiaux dans l'esprit des philosophies archaïques. La troisième légende se fonde sur le mythe de l'étranger, en tant que messenger et créateur de la beauté.

Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iași, Bulevardul Copou, nr. 11

COMUNITATE LITERARĂ ȘI ANONIMAT

LIGIA TUDURACHI*

Problema asupra căreia am să mă opresc aici e cea a raportului dintre anonim și comunitatea literară. Anonimatul e invocat adesea în contextul avangardelor și mai ales în proiectele unei scriituri comune, colective, în interiorul căreia vocile nu mai pot fi distinse. În ce mă privește, voi evita această perspectivă. Obiectul reflecției mele nu va fi anonimatul ca poetică, ci anonimatul ca principiu constitutiv al sociologiei grupurilor literare, care se repercutează, ca atare, în politicile comunității.

Posibilitatea unei asemenea abordări mi-a fost oferită de o cercetare aplicată pe cenaclul „Sburătorul”. Ceea ce m-a surprins, de îndată ce am intrat în detaliile vieții în comun a grupului Iovinescian, a fost tocmai importanța acordată aici anonimului. L-am regăsit în reprezentări memoriale ale comunității, în texte programatice, dar și în ficțiunile grupului. În plus, în toate aceste contexte, figura anonimă era încărcată cu semnificații multiple, nu în mod necesar convergente.

Pornind de la acest studiu de caz, îmi propun două lucruri. Mai întâi, o expunere a diversității și bogăției de roluri care pot fi atribuite anonimului în cadrul unei comunități literare. În al doilea rând, o reflecție asupra necesității care articulează împreună, în cadrul aceluiași proiect de sociabilitate literară, creativitatea și anonimatul.

În cazul „Sburătorului”, se poate distinge între patru valori ale anonimului. În primă instanță, el vizează numărul mare al celor care iau parte la ședințe, asistența excesivă și uneori gălăgioasă; în al doilea rând, anonimul angajează o interogare a numelui de scriitor și mai ales procesul de elaborare a pseudonimului; în al treilea rând, anonimul indică marginea și minorul, din punctul de vedere al genului, al apartenenței etnice ori al angajamentului politic; în sfârșit, în al patrulea rând, anonimul face referire la indeterminare și la ceea ce ține de potențialul viitorului scriitor.

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21, România.

Încep cu reprezentarea ca masă anonimă a publicului care participă la reuniunile grupului literar. Situația cea mai obișnuită e a grupărilor mari, în care o parte a participanților rămâne anonimă în sensul propriu al termenului: nu citesc niciodată, șeful grupării nu ajunge nici să-i cunoască, nici să-i identifice. Frecventează grupul doar pentru a-i asculta pe ceilalți. Tot ei sunt însă și sursa rumorii constante care însoțește reuniunile; e tocmai vorbirea care le dizolvă individualitatea vocilor într-un zgomot indiferent și continuu.

Există însă și o altă situație de enunțare în grup care angajează figura publicului anonim. Ea apare în cenacluri, unde scriitorii se dedică lecturii de texte inedite, de texte în curs de alcătuire, împărtășite pe măsură ce sunt produse. Să vorbești despre anonimat în acest context e oarecum surprinzător, fiindcă cenaclul presupune existența unui cititor care se adresează confrăților săi, care sunt, la rândul lor, persoane bine individualizate, dacă nu chiar ilustre în lumea literelor. De unde vine tendința celui care face o lectură cu voce tare în fața unui grup de profesioniști ai scrisului de a-și trata auditoriul ca pe o masă anonimă? Într-un eseu recent, *Le neuf, le différent et le déjà là* (2014), Judith Schlanger propune o reflecție asupra acestui fenomen: „[...] le livre, avant d'exister effectivement, commence son existence devant un tel groupe «anonyme», dans lequel celui qui lit confond ses partenaires de discussion”¹ (Schlanger 2014: 225)”. Oricât ar părea de neverosimilă, această ștergere a individualităților are o explicație simplă. Scriitorul care citește într-un astfel de grup se străduiește să ignore specializarea publicului său și caută în același timp să-l unifice, dintr-o nevoie de a-i atinge pe toți deodată și în același fel prin ceea ce spune, de a-i prinde într-o singură respirație. E ceea ce Judith Schlanger numește o „comunitate de suflu”: prefigurarea ideală a unei mulțimi omogene de cititori.

O reprezentare care revine în câteva dintre ficțiunile grupului de la „Sburătorul” poate sprijini din plin o asemenea remarcă. E vorba de o figură împrumutată din tragedia greacă, și anume corul. Cei care participă la lectură sunt imaginați ca un asemenea corp social, perfect omogen, opiniile lor se întâlnesc într-o singură voce; cel care citește cu voce tare e figurat după modelul eroului tragic. Demnă de reținut mi se pare aici mai ales gândirea publicului cenaclist ca instanță care se supune unor rațiuni transindividuale (destinul, legea divină, înțelepciunea comunității); e de altfel tocmai ceea ce justifică tratarea acestui public ca masă anonimă. În plus, o asemenea reprezentare tragică a raporturilor cu cititorul angajează un ceremonial al enunțării, hieratismul, formalizarea. Or, în formula cenaclului, această dimensiune ritualică e implicită.

O a doua temă în care e implicat anonimul e cea a numelui dat scriitorului în interiorul grupului literar. E vorba de acea practică peste care cel care vrea să scrie o istorie a comunităților literare dă adesea – și care constă în „botezul” scriitorilor. Obișnuința pseudonimului există în aproape toate comunitățile; ea

¹ „[...] cartea, înainte de a exista efectiv, își începe existența în fața unui asemenea grup «anonim», în care cel care citește nu-și distinge partenerii de discuție”.

funcționează, de altfel, și în cazul scriitorilor solitari. Nu rareori se întâmplă ca un debutant să simtă nevoia de a-și asuma, pentru a deveni scriitor, un alt nume decât cel al identității sale civile. „Refacerea” botezului îi procură o nouă identitate, care îi dă posibilitatea de a și-o abandona pe cea veche și de a urma în deplină libertate un nou proces de individualizare. Dacă debutantul aparține unui grup închis – pseudonimul, ca și porecla, îi asigură, în plus, o protecție pe durata procesului de subiectivare și îi garantează reușita (vezi Glinoer, Laisney 2013: 366). Mai există însă încă un aspect, care poate părea, la prima vedere, neimportant. Între anularea vechii identități și consacrarea celei noi există mereu un interval de anonimat. Dar el e atât de scurt, atât de repede depășit, încât riscă să rămână imperceptibil.

Ceea ce am constatat analizând comunitatea de la „Sburătorul” e tocmai existența și importanța acestui interval temporal. În cadrul grupului, practica „botezului” era sistematică și generalizată: noii aderenți sunt sfătuiți să își ia un nume nou. Pseudonimul devine astfel aproape o necesitate și obținerea lui se ritualizează. În cele mai multe cazuri însă, alegerea numelui nu îi revine scriitorului. Lovinescu este cel care ia decizia². Consecința directă a unei asemenea „asumări” a numirii de către patronul grupului o constituie tocmai lungirea duratei procesului. Dacă trebuie să îl botezi pe un altul, e mai dificil să te decizi decât ar fi dacă ți-ai alege propriul nume. Nu o poți face pe loc. La „Sburătorul”, procesul dura minimum câteva zile și maximum câteva luni. Evident, în tot acest timp, debutantul rămânea sub condiție anonimă. Informații despre această stare de lucruri se găsesc în diferite tipuri de documente ale grupului. De exemplu, atunci când Lovinescu face, în *Memorii II*, portretele scriitorilor din grupul său, alături de figurile care poartă un nume, există și o serie de personaje anonime. Primele portrete încep cu narațiunea detaliată a procesului de numire, insistând pe oscilațiile lui și timpul de reflecție care îi este necesar. În portretele anonime, în locul acestei narațiuni, găsim de obicei relatarea primei discuții între critic și scriitor, prealabilă atribuirii pseudonimului literar. Cel mai adesea, scriitorul se arată puțin interesat de procesul reinvenției de sine. În același timp însă, își abandonează cu ușurință numele real. Lasă astfel impresia stranie de a se complăce în condiția anonimă, ca și cum nu și-ar dori altceva decât să eternizeze acest statut.

Reprezentările scenei botezului literar sunt și ele interesante. Se insistă, și aici, asupra intervalului dintre părăsirea numelui civil și primirea numelui de scriitor, ca și asupra posibilităților de prelungire a acestui interval. Se inventează chiar nume pentru cele două episoade care se succedă; li se spune „ieșirea din nume” și „intrarea în nume”. Ceea ce e însă mai cu seamă interesant e voința de a măsura vulnerabilitatea acestei condiții. Fiindcă acest interval de anonimat e

² De pildă, pentru a însoți publicarea în revistă a primelor cinci poezii ale lui Ion Barbu, Lovinescu scrie acest rând: „Sburătorul își face o cinste deschizându-și coloanele acestui nou poet, căruia *i-am dat numele* de Ion Barbu” (în „Sburătorul”, nr. 34, 6 decembrie 1919).

tocmai contrariul protecției pe care noul nume ar fi trebuit să i-o ofere scriitorului. Cum subiecții se formează în procesul de subiectivare, suspendarea în proces nu poate decât să-i fragilizeze. Citind descrierile acestei vulnerabilități a celui „fără nume”, constatăm și existența unui anume paradox: această condiție este de temut – și în aceeași timp dorită. Iată câteva rânduri dintr-un text pe care Hortensia Papadat-Bengescu îl semnează în 1932 sub titlul *Arpegii în jurul numelui*: „Am vrut să-mi schimb numele. [...] Și totuși, când aud că cineva o va face, mi se face puțin frică, așa cum ți-e teamă la circ înainte de un salt mortal; în același fel simt pentru o secundă vidul care se deschide între numele părăsit și numele adoptat; spaimă și consternare, care, cel mai probabil, nu sunt resimțite la fel de dramatic de către cel în cauză, în elanul care îl poartă” (Papadat-Bengescu 1932: 5).

Mi se pare important să mai adaug la acest tablou încă un detaliu semnificativ. Destul de târziu față de momentul în care practica botezului se ritualizase la „Sburătorul”, Lovinescu oferă o explicație pentru necesitatea pe care o resimțise. Vorbește despre „neverosimilitatea” (Lovinescu 1943). numelui adevărat – care îi apare ca fiind prea căutat și prea singular. Practica pseudonimului nu este deci, pentru el, destinată să întărească singularitatea individului, ci, tocmai dimpotrivă – ea urmează să situeze scriitorul sub semnul unui „nume comun”. În mod paradoxal, tocmai virtuțile „comunului” sunt cele care justifică abandonul numelui adevărat.

Un al treilea palier pe care e mobilizată tema celui „fără nume” în comunitățile literare vizează marginea și minoritatea. Primul caz al acestei figuri este prezența feminină. Într-un text din 1999, *Le féminin fatal*, Dominique Maingueneau vorbește despre faptul că femeia care decide să adere la un grup literar își pierde poziția și statutul social – pe cel de mamă, de soție sau de amantă (ori, cel puțin, și le periclitează) –, fără a avea propriu-zis acces la un alt statut (Maingueneau 1999: 40). Existența feminină în grup ar fi, din punctul acesta de vedere, destinată în mod inevitabil anonimatului. Altfel spus, când femeia vrea să își pună viața în serviciul operei, când ea urmează traseul unei vocații literare, înseamnă că refuză să-și îndeplinească misiunea naturală pe care i-o desemnase societatea. O slăbiciune este, din acest motiv, înscrisă de la început în condiția femeii-scriitor.

Ceea ce am constatat în documentele grupului lovinescian în ce privește prezența feminină este existența unei reprezentări reiterate a inferiorității ei simbolice. Aș caracteriza această poziționare cu un termen pe care îl împrumut de la Natalie Heinrich: un „complex al secundarității feminine”³. El descrie în același timp poziția subalternă a celei care se știe mai prejos decât bărbații și privarea ei de identitate (articolul lui Heinrich se numește de altfel, în mod semnificativ, *Celle qui n'a pas de nom*). Femeile-scriitor vor să dobândească dreptul de a se

³ Natalie Heinrich utilizează sintagma în contextul ficțiunii, pentru a vorbi despre complexul pe care îl dezvoltă cea de a doua femeie a unui bărbat în raport cu prima.

afirma prin creație, în virtutea capacității lor expresive singulare – își doresc însă, în același timp, să distrugă ceea ce le distinge și să reușească să se facă asimilate bărbaților, să le semene.

Din unghiul acesta sunt din nou interesante memoriile lui E. Lovinescu. Evocarea femeilor de la cenaclu comportă aproape exclusiv trăsături masculine; se vorbește despre „tenacitate virilă”, despre „voință îndârjită”, despre „talent sever, sobru, viril”, despre „expresie de o exactitate masculină”, de „stil dens, gri, construit fără strălucire, durabil”, altădată despre „stil fără nimic edulcorat”, „în realitate viril, direct și logic”. Rațiunea acestei asemănări cu masculinul e de altfel făcută explicită de către Lovinescu: „Literatura nu este, în general, o vocație feminină, ci masculină” (Lovinescu 1998: 604) sau: „La noi, nu cunosc decât puține cazuri de vocație feminină – în afara relațiilor sentimentale. De obicei, e vorba de o simplă oprire între două aventuri, de o forță care nu e utilizată în acel moment în ocupații mai esențiale” (*ibidem*). Ce înseamnă deci, pentru o femeie, asumarea unei vocații literare? Explicația criticului, naiv psihologică (suntem în anii '30) insistă pe ideea alienării. Conduse spre o psihologie care e la antipodul psihologiei lor, aspirând spre forme de expresie care nu le sunt naturale, aceste femei nu ating cu adevărat pragul individualizării. Dacă pot să câștige persistența, încăpățănarea, obstinația și tenacitatea masculină, trăsăturile se grefează în cazul lor pe o structură psihică fragilă și devin agenții unei puternice dezindividualizări. Lovinescu merge chiar mai departe – și observă anomalii fiziologice care apar. Corpurile femeilor de la cenaclu sunt, toate, mici; de o micime care evocă subdezvoltarea; ajung să semene cu corpurile copiilor. În plus, pare că vocația le induce o creștere a temperaturii corpului. Aceste scriitoare trăiesc în permanență într-o stare febrilă. „Nu am înțeles pe loc – scrie Lovinescu despre Ioana Postelnicu – că temperatura *normală* a acestei fete era de 40 de grade” (*S-a scoborât o fată în literatură: Lucia Demetrius*, în Lovinescu 1998: 328). Aceste corpuri fragile și torturate, care își pierd treptat atributele feminității, traversează un proces de in-definire, de ștergere regresivă a individualității. E o fragilitate vecină cu inconsistența. În cazul femeilor-scriitor, între individualizare și procesul de creație trebuie prin urmare să observăm un raport invers. Cu cât discursul se întărește, cu cât devine mai energic, mai viril, mai caracterizat, cu atât rămân mai puțin distincte corpul, obrazul și identitatea feminină care le produce. Se mai poate de asemenea remarca tendința lui Lovinescu de a trata figurile feminine ca serie. Cu doar două excepții, scriitoarele nu au dreptul la portrete individuale, ci doar la aglutinări colective în interiorul cărora figurile lor apar reprezentate sub semnul unui tip, fără nume („Fata care știe tot”, „Fata cu prefața”, „Colaboratoarele”, „Fata cu manuscrisul” etc.).

În memoriile lovinesciene, o singură altă serie de portrete mai evocă această tendință spre anonimat: cea a scriitorilor evrei. Rațiunea pentru care grupul de evrei funcționează după aceeași logică subalternă ca și grupul feminin e transparentă. România interbelică era o țară în care se dezvoltase un puternic

sentiment public antisemit. Evreii grupului suferă, din punctul de vedere al lui Lovinescu, de o prea mare flexibilitate estetică – fiindcă oscilează în permanență între stiluri diverse –, dar, în același timp, și de mobilitate psihologică și de labilitate comportamentală. Sunt febrili și emotivi până la desfigurare. Fizionomia lor e fără pregnanță, chipurile li se estompează până la ștergere totală. Ca și în cazul femeilor, evreii dezvoltă în raport cu comunitatea literară conștiința unei secundarități, de astă dată de natură etnică. Efortul lor de individualizare și de determinare identitară trece printr-un model „românesc” al scriitorului – în același fel în care efortul expresiv feminin trecea prin modelul masculin. Dar tot ca și scriitoarele, autorii evrei demonstrează o pasiune nemăsurată în raport cu literatura și profesia scriitoricească. Vocația literară nu le lipsește, răspunsul lor la „chemarea” literaturii nu întârzie. De aici ambiguitatea fundamentală înscrisă în această figură – care e, în același timp, profund anonimă și total dedicată literelor. Acesta este motivul pentru care, publicând de două ori același portret al unui scriitor evreu, Lovinescu îi pune succesiv două titluri: prima oară îl numește *Poetul X* (Lovinescu 1937), a doua oară, în *Aqua forte*, *Poetul absolut*. E pentru el unul și același tip, dar cu două fețe diferite, aducând laolaltă anonimatul și valorile supreme ale literaturii.

În sfârșit, cel de-al patrulea rol asumat de anonim în comunitatea literară e cel al „ultimului venit”. Pentru a înțelege această figură, trebuie să facem diferența între grupările închise, exclusiviste, și cele care rămân deschise, dispuse să primească în permanență noi aderenți. Majoritatea cazurilor ilustrează prima categorie. Pentru a-și constitui solidaritatea, comunitatea literară are nevoie să se limiteze la un număr restrâns de indivizi, care se cunosc bine între ei și întrețin unii cu alții relații durabile. Cazul pe care vreau să îl discut angajează, în schimb, grupurile dispuse să se lărgească fără încetare. Fiindcă tehnica lor de recrutare implică în mod necesar contactul cu *necunoscutul*. De astă dată, anonimul nu mai descrie o poziționare marginală, ci statutul provizoriu al oricărui scriitor. Grupul care asumă o asemenea strategie de deschidere permanentă trebuie, prin urmare, să plaseze anonimatul în chiar inima reprezentării sale asupra creativității. „Sburătorul” face parte din această ultimă categorie. Lovinescu vorbea deja în 1919, sub titlul *Cei ce vin...*⁴, despre „tinerii necunoscuți”, pentru care promitea

⁴ „O revistă nu e făcută numai pentru cei consfințiți de opinia publică. Aceștia pot scrie oriunde. O revistă are datoria să caute și elemente tinere. Descoperind un singur talent, și-a îndeplinit menirea cu prisosință. Trebuie să ne uităm deci și în urmă. Din tumultul celor care se îngrămădesc la viața literară, trebuie să distingem pe cel ales, pentru a-i netezi calea. De-i vom cruța o umilință, îi vom spori talentul; îl vom face să rodească în bucurie. În condițiile actuale, am convingerea și că scăpăm un suflet de la damnație [...]. Iată pentru ce vom deschide paginile *Sburătorului* și tinerilor necunoscuți ce-și strâng în palme tâmpile înfierbântate. La masa noastră rotundă, cu locuri numărate și hotărâte de dinainte, vom primi pe rând, și în această calitate binecuvântată, și pe oaspeții inspirați ai generației ce se ridică [...]. Deschidem porțile publicității *celor ce vin*. Și nu simțim o bucurie mai mică de a ne face frățeste, vestitorii lor” (Lovinescu 1919: 49). Vezi și textul *Identitate*, în Lovinescu 1998: 559–560.

ca ușa apartamentului său să rămână veșnic deschisă. Membrii mai vechi ai grupului erau sfătuiți să se pună la dispoziția acestor nou-veniți și să aibă față de ei o atitudine „frățească”: „Deschidem porțile publicității *celor ce vin*. Și nu simțim o bucurie mai mică de a ne face, frățește, vestitorii lor” (Lovinescu 1919: 50). Această protecție acordată în mod necondiționat „ultimului venit” devine în acest fel preocuparea esențială a mai tuturor membrilor din cenaclul sburătorist. Grupul se lasă fascinat de potențialitatea scriitorului care încă nu s-a afirmat, care încă nu are „un nume”. Ca și cum comunitatea literară ar fi urmat să se constituie, în ideal, ca o comunitate de necunoscuți, de nou-veniți, să aspire spre o generalizare a statutului de anonim. E, din punctul acesta de vedere, extrem de semnificativ faptul că Lovinescu alege el însuși, într-un text autobiografic târziu, care apare în chiar anul morții sale, să asume același statut. Textul său e semnat „Anonymus Notarius” (1943). Această figurație de sine prin intermediul unei referințe la un cronicar maghiar din secolul al XII-lea arată în ce măsură amfitrionul de la „Sburătorul” făcea o investiție pozitivă în figura Anonimului. Voi reține din exemplul lovinescian mai ales excepționala versatilitate a figurii. Anonimul circulă liber între centrul și periferia cenaclului, se asociază deopotrivă posturii insignifiante a „ultimului venit” și poziției autoritare a Patronului.

Aș observa la capătul acestor analize, în loc de concluzie, cât e de larg spectrul pe care îl acoperă cele patru forme de anonim „comunitar”. Această figură – pe care gândirea literară modernă, orbită de mitul romantic al genialității și al singularității creatorului, ajunge cu greu să o redea – apare în realitate în puncte esențiale ale proiectului literar. De fiecare dată când am identificat-o, ea se găsea în una dintre articulațiile-cheie ale vieții literare; pe rând, în raportul acesteia cu societatea, cu individul, cu creația. Cred de aceea că anonimatul ne obligă la reconsiderarea raportului între lectură și multitudine; ne obligă să înțelegem ce înseamnă cu adevărat în lumea noastră ocuparea poziției de scriitor – care sunt riscurile și dificultățile unei atare aventuri; ne obligă să regândim „subalternul” în interiorul comunităților literare, ceea ce se poate spune și ceea ce se poate face de pe o asemenea poziție. În sfârșit, anonimatul ne obligă să repunem în discuție raportul între creație și notorietate. Putem spune orice despre anonim – în afară de faptul că problemele pe care le ridică sunt lipsite de importanță.

BIBLIOGRAFIE

- Anonymus Notarius 1943 = Anonymus Notarius, *E. Lovinescu*, București, Editura Vreamea.
Glinoe, Laisney 2013 = Anthony Glinoe, Vincent Laisney, *L'âge des cénacles*, Paris, Fayard.
Lovinescu 1919 = E. Lovinescu, *Cei ce vin...*, în „Sburătorul”, anul I, nr. 3, p. 48–50.
Lovinescu 1937 = E. Lovinescu, *Poetul X*, în „Adevărul”, anul 51, nr. 16343, p. 2.
Lovinescu 1998 = E. Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, ediție îngrijită de Gabriela Omăt, București, Editura Minerva.
Lovinescu 1993–2002 = E. Lovinescu, „Sburătorul”. *Agende literare*, ediție de Monica Lovinescu

- și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt, vol. I–VI, București, Editura Academiei Române.
- Maingueneau 1999 = D. Maingueneau, *Le féminin fatal*, Paris, Descartes & Cie.
- Papadat-Bengescu 1932 = Hortensia Papadat-Bengescu, *Arpegii în jurul numelui*, în „România literară”, nr. 11, p. 5.
- Schlanger 2014 = Judith Schlanger, *Le neuf, le différent et le déjà là*, Paris, Hermann.

LITERARY COMMUNITY AND ANONYMITY

ABSTRACT

In his last course at Collège de France (*Comment vivre ensemble*), Roland Barthes was mentioning a Mount of Athos monk community's peculiarity – the tendency of paradoxically associating anonymity and singularity: ambiguous figures, strictly respecting the rigorous monastic life, which led themselves according to an individual logic and made them find their own “rhythm”.

So this connection between anonymity and singularity finds itself in the very heart of literary groups. Being created for the encouragement of free and diverse manifestations of a creative spirit, these literary communities accept and accommodate the ones “without names”. The anonymous' figure often illustrated in fictional accounts of literary gatherings acquires in this context multiple values: it designates either the number of people in the public which participate at the readings (occasionally loud), or the exterior group (the minor members or the vulnerable groups), or the lack of determination or the potentiality of the future writer. I am applying this perspective in a case study here, i.e. the *Sburătorul* cenacle and I propose an exposal of the ways in which the roles of the anonymous are defined in the literary group's projects and the practice of sociability.

Keywords: *sociology of literary groups, community politics, anonymity, vocation, „Sburătorul”.*

LIMBAJUL DRAMATIC

GABRIELA HAJA

1. Privire generală

Numim **limbaj dramatic** rezultatul modului particular de actualizare a limbii într-un text literar destinat reprezentării (scenice).

Precizăm de la început că facem distincția *limbaj teatral* (spectacol) – *limbaj dramatic*¹ (text scris pentru reprezentare), referindu-ne la *textul literar*, deoarece, pe de o parte, acesta este singurul element al spectacolului teatral care *concentrează și conservă* esența dramaticului și, pe de altă parte, spectacolul de teatru și textul dramatic constituie *două sisteme semiotice diferite*: spectacolul este sincretic, presupunând existența mai multor subsisteme; analiza acestui sistem ocultează textul, așezându-l alături de subsistemul iconic al decorului, de acela indicial al eclerajului etc.; textul dramatic este un sistem semiotic de sine stătător, având o importanță aparte². Fără text dramatic nu poate exista spectacol de teatru; se poate crea un spectacol cu ajutorul luminilor, al sunetelor, al muzicii, al decorurilor, al mișcării etc., dar natura acestuia nu mai este dramatică, ci coregrafică.

Limbajul artistic reprezintă în sistemul limbii un domeniu privilegiat, ce se constituie ca mod de comunicare de grad secund, autoreferențial în multe cazuri³.

¹ Optăm pentru această sintagmă tocmai pentru a sublinia faptul că textul dramatic este exprimarea dialogică a unei *acțiuni* verbale.

² „Ruptura între textul teatral și «încarnarea» sa scenică constituie o moștenire a tradiției teatrale și a practicii critice. Prin reacție, semiotica s-a interesat în primul rând de reprezentăție, de unitatea scenică minimală [...], de taxinomia semnelor verbale și nonverbale, atitudine cu atât mai legitimă cu cât își propunea să dinamiteze logocentrismul dominant. [...] De aceea, pare imperativă reîntoarcerea la text fără a se pierde din vedere câștigurile certe ale semioticii spectacolului” (Daniela Roventă-Frumușani, *Observații privind specificul dialogului teatral*, în SCL. XXXVIII, 1987, nr. 5, p. 409). Noi propunem schimbarea accentului de pe relația Autor [(Actor 1 ↔ Actor n)] – Public pe relația Autor [text scris pentru reprezentare] – Lector.

³ Considerăm că, încă de la început, arta s-a constituit ca mod de manifestare a comunicării cu divinitatea și deci nu putem vorbi de o referențialitate aparținând lumii imanente, ci de o referențialitate superioară, transcendentă, determinată de *sacralitatea* gestului artistic. În felul acesta conceptul de *mimesis*, în sens aristotelic, acoperă parțial raportul lume-artă, așa cum îl considerăm noi. *Mimesis* s-ar referi la inevitabila *analogie* existentă între lumea reprezentată – așa cum există – în conștiința umană în general și lumea reprezentată artistic, *conform* acestei conștiințe, dar care este o altă lume, o *nelume* am spune, în termeni eminescieni, în limitele imaginărilor.

Sintagma⁴ denumește modalitatea particulară de manifestare a artei literaturii în toată complexitatea sa.

Înțelegând teatrul ca formă particulară de manifestare a limbajului, după legi proprii de funcționare, vom încerca să descriem acest limbaj cu existență de sine stătătoare⁵ în ansamblul limbii literare în general și în cel al limbajului artistic, în special, evidențiindu-i particularitățile ce-l disting și care îi conferă identitate în raport cu celelalte limbaje⁶.

Finalitatea reprezentării operează modificări specifice la nivelul relației autor-operă-receptor, care se referă la text. Astfel, autorul dramatic își disimulează „vocea” în spatele vocilor plurivalente ale personajelor în acțiune, părând a se lăsa dominat de acestea, deși rolul său creator se menține de-a lungul textului, ca o supravoce directoare și tutelară, notată prin didascalii⁷, în textul scris, dar asimilată în reprezentare de personaje (dialog), manifestându-se în mărcile reprezentării⁸, determinând intonația, cantitatea și tempoul dialogului. Pe de altă parte, considerând opera ca mod de comunicare, intenționalitatea comunicativă auctorială, din etapa preorganizării textului, suportă modificări (pe care autorul nu

⁴ Printr-o extensiune semantică, sub influența semioticii, apar alăturările „limbaj muzical”, „limbaj plastic” (dintre ale cărui elemente enumerăm *punctul, linia, forma, culoarea, compoziția*) etc., cu referire, pe de o parte, la elementele care comunică și, pe de altă parte, la modalitatea proprie de structurare a acestora. Considerăm improprie utilizarea termenului *limbaj* pentru domenii artistice care nu comunică lingvistic, deoarece, în mod logic, limbajul se raportează la sistemul limbii (cf. Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, Seria A. Lingvistică, Iași, 1994; Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, Editura Academiei, 1973).

⁵ Cf. Pierre Larthomas, *Le langage dramatique. Sa structure, ses procédés*, Paris, Librairie Armand Colin, 1972. „Ca dominantă a limbajului identificată în structura profundă a textului, dramaticul proiectează în structura sa de suprafață o serie de semnale și de reguli necesare construirii — la lectură — a unei lumi” (Mariana Neț, *Limbaj și (meta)text dramatic*, în SCL, XXXVIII, 1987, nr. 5, p. 365). Noi dorim să punem în evidență, în cele ce urmează, aceste „semnale” și „reguli” care dau specificitate limbajului dramatic.

⁶ Întrebarea lui I. L. Caragiale: *Oare este teatrul literatură?* are, din punctul de vedere al autorului, răspuns negativ, răspuns susținut și de afirmația sa, potrivit căreia „Faptul că unul dintre mijloacele sale de reprezentare este și vorbirea omenească nu trebuie să facă a se deduce teatrul ca un gen de literatură; din acest punct de vedere, teatrul ar avea mai multă rudenie cu arta oratoriei” (*Opere*, vol. IV, *Publicistică*, ediție critică îngrijită de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, Editura pentru Literatură, 1965, p. 596). Altfel spus, Caragiale înțelege teatrul numai ca reprezentare, ca sinteză a mai multor moduri de manifestare artistică. Această înțelegere nu exclude modul nostru de abordare a subiectului: în fond, vrem să arătăm felul în care finalitatea reprezentării este marcată în textul literar propriu-zis. Nu punem în discuție apartenența sau nonapartenența la literatură a genului dramatic, ci ne interesează în ce mod se manifestă teatrul ca artă literară particulară, ce-și păstrează identitatea nu numai față de celelalte genuri, dar și față de alte arte (cinematografia, de exemplu).

⁷ Cf. Anne Ubersfeld, *Lire le Théâtre*, Paris, Éditions sociales, 1982, p. 22, 49, 141, 228, 230. Precizăm că și numele personajelor, așezate înaintea replicilor, aparțin didascaliilor.

⁸ Aceste mărci nu sunt numai un rezultat al procesului de transformare a didascaliilor. În trecerea de la text scris la reprezentare, există și alte elemente prezente în *dialog* care aparțin acestui tip de mărci, evidențiate grafic (ampluarea replicii, punctuația, frecvența etc.).

le prevede întotdeauna) determinate de natura operei, de posibilitatea reprezentării⁹, de orizontul de așteptare al receptorilor¹⁰.

	DRAMATIC	EPIC	LIRIC
AUTOR	comunică mediat prin personaje adekvare la receptor demoniac anarhic	disimulat în narator originalitate demoniac echilibrat	echivalent cu <i>eul liric</i> șocarea receptorului simpatetic ^a
OPERA			
MATERIAL	cuvântul scris pentru reprezentare	cuvântul scris pentru lectură	cuvântul scris pentru lectură
PERSOANA	tu	el	eu ^b
TIMPUL	viitor	trecut	prezent ^c
SPAȚIUL	locul scenic, concret	mimetic, descris	abstract, sugerat
REFERENȚIALITATE	multiplă	unică	autoreferențialitate
RECEPTOR	dublu ^d receptare spațializată, sincronică	unic liniară, diacronică	unic tabulară, sincronică

^aCf. Liviu Rusu, *Estetica poeziei lirice*, ediția a doua revăzută și completată, București, Casa Școalelor, 1944.

^bCf. O. Ducrot, Tz. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, 1972.

^cCf. Emil Staiger, *Grundbegriffe der Poetik*, Zürich, Atlantis, 1946; Jean-Michel Adam, *Linguistique et discours littéraire. Théorie et pratique des textes*, Paris, Larousse, 1976.

^d„Discursul teatral are proprietatea de a-și dedubla spontan ficțiunea și reflectarea ficțiunii prin ficțiune. [...] Limbajul teatral are un caracter evasiperformativ [...], acțiunea enunțioare înlocuiește acțiunea fictivă” pentru că „iconizarea enunțării este o trăsătură esențială a discursului teatral” (Patrice Pavis, *Dictionnaire du théâtre*, Paris, Éditions sociales, 1980, p. 162 și urm.). Această „dedublare” este determinată de intenția reflectării realității, ca ține de statutul de *analogon* al lumii (secvențializat, desigur) pe care îl are textul dramatic scris pentru reprezentare.

⁹ Textul dramatic s-a modificat — s-a *adaptat* — în funcție de spațiul în care va avea loc reprezentarea. Pentru amfiteatrul grec s-au scris anumite texte; romanii au inventat în secolul al II-lea d.Hr. cortina; forma „cutiei italiene” a modificat organizarea în acte, tablouri etc. a textului dramatic; scenele din textul dramatic al lui Molière, de exemplu, sunt scurte, pentru că trebuia să fie schimbate lumânările care luminau scena; forma și poziția scenei elisabetane permitea prezentarea simultană a mai multor scene sau determina poziția spectatorului în sală; astăzi, forma și locul scenei în sala de spectacole determină forma închisă sau deschisă a textului și deci a reprezentării etc. Există păreri potrivit cărora rolul auctorial este minim în canavaua operei dramatice, „conflictul și personajele există cu minime intervenții ale autorului” (Silvian Iosifescu, *Construcție și lectură*, București, Editura Univers, 1970, p. 134), iar mecanismele de punere în scenă pot pune în umbră chiar finalitatea reprezentării, ceea ce poate susține disocierea terminologică făcută între „dramatism” (implicând conflictualul ce se extinde dincolo de teatru) și „scenic” (determinat de mijloacele de reprezentare).

¹⁰ Tragedia greacă este altfel receptată în secolul al XX-lea decât în antichitate. În încercarea lui de a reînvia catharsisul antic, Andrei Șerban reușește doar o *nouă interpretare* a textelor vechi, receptată *estic* de un public modern. Există și aici o formă de catharsis, dar nu una în care sacrul reprezenta o circumstanță permanentă — cum se întâmpla cu cinci secole înainte de Hristos —, ci una influențată de frumusețea spectacolului, într-o permanentă conștientizare de către spectator a faptului că participă, ca spectator, la un spectacol de calitate.

Luând în considerare trăsăturile specifice limbajului artistic în general — punerea în evidență a limbii, convenționalitatea, preorganizarea (intertextualitatea), construirea (integrarea compozițională a elementelor utilizate în text) — am propus tabelul de mai sus, schematizând cele trei limbaje din perspectiva relației anunțate.

Conturat prin elemente particulare, ca diferit de epic și liric, genul dramatic se manifestă mai întâi în Grecia secolului al V-lea î. Hr. În procesul de metamorfoză parcurs, genul dramatic pornește de la manifestarea ritualică, sacră, în cadrul serbărilor dionisiace. O dată cu impunerea esteticului, teatrul se desacralizează treptat, ultimul element păstrat, înainte de a fi complet absorbit artei literaturii, este cel al catharsisului, purificare definită de Aristotel ca fiind rezultat al milei și al fricii¹¹. În secolul al V-lea î. Hr., tragedia greacă se transformă rapid, atingând apogeul. Importantă nu mai este dimensiunea sacră, ci gestul de autocomunicare al autorului, prin intermediul textului și al reprezentării¹². Neputând exista operă dramatică fără spectatori, autorul este obligat să se adecveze acestui public, pe de o parte, dar și mijloacelor de reprezentare, pe de altă parte¹³.

Prin cele notate mai sus, situăm în perspectiva istorică un element fundamental, care determină specificul limbajului dramatic¹⁴: *simultaneitatea* a două moduri diferite de existență a limbajului — *oral și scris*; având la origine o tradiție orală, *textul dramatic păstrează elemente ale oralității: fiind destinat*

¹¹ Aristotel este primul care face distincția între comedie și tragedie, pornind de la originea, subiectul și mijloacele de realizare a operelor dramatice: „Ivită din capul locului pe calea improvizațiilor (ca și comedia de altminteri: una mulțumită îndrumătorilor corului de ditirambi, alta celor de cântece licențioase, din cele ce, până în zilele noastre, mai stăruie prin multe cetăți), tragedia s-a desăvârșit puțin câte puțin, pe măsura dezvoltării fiecărui nou element dezvoltat în ea, până când, după multe prefaceri, găsindu-și firea adevărată, a încetat să se mai transforme” (Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere și comentarii de D.M. Pippidi, ediția a III-a îngrijită de Stella Petecel, București, Editura Iri, 1998, 1447 a, 1449 a).

¹² „Tragedia e, așadar, imitația unei acțiuni alese și întregi, de o oarecare întindere, în grai împodobit cu felurite soiuri de podoabe osebit după fiecare din părțile ei, imitație închipuită de oameni în acțiune, ci nu povestită și care, stărnind mila și frica, săvârșesc curățirea acestor patimi” (*ibidem*, 1449 b). S-a păstrat totuși elementul de sacralitate în teatru, dar cu alte conotații decât cele inițiale, în *teatrul misterelor* (secolul al XII-lea) ori, la noi, în teatrul popular, jucat în cadrul riturilor de trecere la noul an. Precizăm că nu privim elementul sacru ca expresie a continuității culturale, ci considerăm că manifestările dramatice sacralizate țin de un anumit mod de gândire și de manifestare general uman (cf. Lucian Blaga, *Despre gândirea magică*, București, 1941).

¹³ Este cunoscut faptul că autorul, poetul tragic, scria, regiza, juca el însuși, putând concepe și decorul. Această situație este frecventă și mai târziu.

¹⁴ Lucrul este valabil pentru genul dramatic în general, indiferent de formele de expresie particulare.

întotdeauna reprezentării¹⁵, textul este astfel scris încât să poată fi rostit¹⁶ de către anumiți actori¹⁷, în fața unui anumit public. În felul acesta, textul dramatic se distinge de acela epic și de cel liric, prin prezența, în interiorul textului (didascalii și dialog¹⁸), a unor mărci ale reprezentării.

Alături de aceste elemente generale de structură compozițională situăm mărcile formale ale unui text dramatic, mărci care sunt determinate de procesul de preorganizare a textului și care păstrează schemele concepției dramatice: *lista personajelor*¹⁹ (*dramatis personae*), așezată după titlu și subtitlu²⁰, înaintea dialogului, urmată deseori de *precizări legate de locul și timpul acțiunii, prezența numelui personajelor în fața dialogului, indicațiile regizorale așezate între paranteze ori scrise cu alt corp de literă etc.*, împărțirea textului în *acte, tablouri, scene*, a căror structurare este determinată de evoluția *conflictului*, element esențial în teatru²¹.

¹⁵ Chiar dacă sunt texte care nu au fost niciodată reprezentate, aceasta nu înseamnă că în intenția autorului n-a existat reprezentarea. A. de Musset scria declarat teatru pentru lectură, dar, un secol mai târziu, textele sale „pentru fotoliu” au fost puse în scenă.

¹⁶ Caragiale observase prezența „vorbirii” în teatru (I. L. Caragiale, *op.cit.*, p. 596).

¹⁷ Sunt destule exemple de actori pentru care s-au scris piese speciale. La noi, Mihail Sebastian creează rolul profesorului Miroiu, din *Steaua fără nume*, pentru Radu Beligan; în secolul trecut, V. Alecsandri scrisese ciclul Chirișelor pentru Matei Millo. În acest context, putem invoca și teatrul tip *commedia dell'arte*, mai dependent de personalitatea actorilor, dar și piesele lui Molière și cele ale lui Shakespeare, în care autorul se comunică, chiar dacă parțial (ca autor, regizor, actor), dar comunică și în funcție de ceilalți actori, pentru că el scrie pentru o trupă, relativ stabilă, de actori.

¹⁸ De altfel, raportul didascalii–dialog într-un text dramatic variază în funcție de epocă și loc istoric; există destule texte dramatice în care didascaliiile sunt absente, fără a deteriora cât de puțin posibilitatea de reprezentare a acestuia. Prima ediție a operelor lui Shakespeare nu conține didascalii. Ele au fost deduse din textul dialogat de Ben Johnson și păstrate în edițiile ulterioare. La cealaltă extremă se află teatrul modern, în care didascaliiile ocupă un loc foarte important (Adamov, Genet) din punctul de vedere al semnificației. S. Beckett a scris *Acte fără cuvinte*, care se constituie numai dintr-o lungă didascalie — un fel de teatru mut, în fond, pantomimă.

¹⁹ Lista personajelor poate fi lapidară, cuprinzând numai numele și, eventual, vârsta personajelor (ca în piesele lui Alecsandri mai sus citate) sau, dimpotrivă, mult lărgită, devenind pretext pentru realizarea unor „biografii” ale personajelor (ilustrativă în acest sens este *O scrisoare pierdută*. Comedie în patru acte de I. L. Caragiale); modul de prezentare a listei de personaje se modifică în funcție de epocă, stil, specie etc., la același autor sau la autori diferiți.

²⁰ V. Alecsandri, *Sânziana și Pepelea*, fecie națională în patru acte; *Despot-Vodă*, legendă istorică în versuri, 5 acturi și 2 tablouri, 1558–1561. Subtitlul, explicativ, plasează de la început textul într-o schemă a speciilor, obligând receptorul la o decodare intertextuală și prevenind orizontul de așteptare al lectorului (spectatorului), fie adevărându-se acestuia, fie șocându-l, ironic sau parodic: Dürrenmatt, *Romulus cel Mare*. Comedie istorică cu totul neistorică, în patru acte, *Vizita bătrânei doamne*. Comedie în patru acte cu postfață.

²¹ Etimologia cuvântului *dramă* (gr. δράμα „acțiune”) susține definiția aristotelică a teatrului care prezintă „oameni în acțiune”. Acțiunea este generată și are continuitate prin conflict sau tramă, care menține tensiunea dramatică, obligând la *concentrare* și la *construirea dialogului* în funcție de *conflictul* al cărui deznodământ, cunoscut de la început de autor, determină întreaga structură internă (de profunzime) a textului. *Commedia dell'arte* se constituie dintr-o improvizare a dialogului, tipizat altminteri, pornindu-se de la canavaua ce schița conflictul. Fiind cea mai deschisă formă a literaturii,

Pus în pagină, un astfel de text se distinge vizibil de unul în proză sau de unul liric²², caracteristicile sale fiind evidente în modalitatea *lingvistică* de expresie și receptarea *spațializată*²³.

Făcând o analiză, chiar sumară, a funcțiilor stabilite de R. Jakobson²⁴, în domeniul limbajului dramatic, vom observa o serie de trăsături specifice acestui mod de comunicare²⁵:

a) funcția *emotivă*, referitoare la emițător, este importantă în teatru, având în vedere emițătorul multiplu (autor, personaje);

b) funcția *conativă*, referitoare la destinatar, impune dublului destinatar al mesajului teatral (personaje și lector/spectator) luarea unei decizii, participarea, chiar subiectivă și provizorie;

c) funcția *referențială*, cea mai complexă în limbajul dramatic, presupune, pe de o parte, existența unui referent al textului teatral, care se constituie ca un analogon al lumii²⁶ și a altui referent, cel al spațiului de desfășurare a reprezentării, și, pe de altă parte, referentul textului propriu-zis, text care, la rândul lui, poate deveni referent pentru un alt text²⁷;

d) funcția *fatică* asigură, în interiorul textului, relația dintre personaje, iar în reprezentare marchează condițiile comunicării, statutul (de spectator al) receptorului;

e) funcția *poetică*, înțeleasă de Jakobson ca proiecție a axei paradigmatică asupra celei sintagmatică, funcționează în relația text-reprezentare, în cadrul căreia linearitatea sau tabularitatea textului devine tridimensională și sincronică în reprezentare (chiar dacă aceasta se desfășoară în imaginația lectorului).

destinat unui receptor cunoscut (care poate concura locul privilegiat al autorului), teatrul suportă modificări în funcție de acest destinatar și cele mai recente manifestări teatrale oferă explicit, în spectacol, posibilitatea implicării publicului și a participării acestuia la rezolvarea conflictului (indiferent dacă sau cum a fost prevăzută de autor) în *happenings* ori în spectacole „de atelier”, cu regizorul printre actori. Se poate vorbi de o „tiranie” a receptorului, autorul dramatic fiind mai puțin liber decât autorul epic sau decât cel liric; scriind, „el nu este niciodată singur” (Pierre Larthomas, *op. cit.*, 46), iar opera sa devine de o complexitate neatinsă de celelalte genuri literare.

²² Este cu atât mai vizibilă această diferență atunci când analizăm texte dramatice în proză sau în versuri. Legile interne de organizare a textelor diferă fundamental de cele aparținând epicului sau liricului; pe de o parte, se impune clasică legea celor trei unități (respectată mai mult sau mai puțin fidel), iar vocea auctorială intervine numai în spații marcate grafic, pe de altă parte, elementele prozodiei lirice sunt selectate, combinate și adecvate dialogului și, în ambele situații, reprezentării.

²³ Modalitatea de expresie în reprezentare este complexă, *sincronică*, iar receptarea este *sincronică*, presupunând un sistem de semne organizate spațio-temporal, într-un timp al reprezentării și al receptării echivalente, de obicei, ca durată. Textul dramatic scris suportă modificări în reprezentare sau, cel puțin, o *interpretare* a regizorului, ce va pune în evidență elemente care pot schimba semnificația inițială. La aceasta se adaugă intervențiile actorilor. Aceste intervenții asupra textului pot fi notate sau nu într-un *caiet de regie*. Mai evidente sunt elementele teatrale în cazul unui text epic dramatizat și unde aceste elemente sunt căutate sau *create* de cel ce dramatizează.

²⁴ *Essais de linguistique générale*, traduit et prefacé par Nicolas Ruwet, Paris, Minuit, 1963.

²⁵ Sistemul celor șase funcții se referă la limbajul dramatic ca ansamblu — text-reprezentare.

²⁶ Cf. Mariana Neț, *O poetică a atmosferei*, București, Editura Univers, 1989.

²⁷ *Ubu Roi* (1896) de Jarry devine referent pentru textul lui Apollinaire, *Mamelele lui Tiresias*.

Vom urmări, în cele ce urmează, mărcile reprezentării, așa cum apar ele în didascalii și dialog²⁸. Spre deosebire de dialogul obișnuit, cel dramatic comportă două niveluri ale conținutului, ceea ce presupune mesaje diferite; același sistem de semne lingvistice cuprinde: *conținutul enunțurilor* din dialog și *informațiile referitoare la condițiile de producere a enunțurilor*. Aceasta determină artificialitatea dialogului dramatic, ce are la bază raportul de forțe dintre personaje, ca expresie lingvistică a conflictului, astfel încât orice enunț interogativ devine pretext de continuare a dialogului (de punere în replică a interlocutorului), presupunând că autorul investește intenționat un personaj cu funcția de interogator, având pregătit dinainte răspunsul²⁹ (astfel că, în teatru, nu există nici o întrebare fără răspuns). Pe de altă parte, nu dialogul generează conflictul, ci, dimpotrivă, îi este subordonat, amplexarea, ritmul, tempoul, inflexiunea, continuitatea dialogului fiind determinate de evoluția acestuia³⁰.

Pornind de la un conflict³¹ conform căruia evoluează personajele (și, implicit, dialogul, care este una dintre formele de existență a acestora) și care este sau nu rezolvat în final³², textul dramatic este conceput ținându-se seama de convențiile celebrei legi a celor trei unități³³. Astfel, acțiunea dramatică, născută din cuvinte, este concepută potrivit *spațiului scenic* și economiilor acestuia³⁴ și potrivit *timpului*

²⁸ Chiar în cazul monologului putem vorbi de dialog, destinatarul mesajului putând fi însuși emițătorul, dar existând și un receptor permanent, implicit, lectorul sau spectatorul (cf. Pierre Larthomas, *ibidem.*; Natalia Golubeva-Monotkina, *Questions et réponses dans le discours dialogique*, în „La linguistique. Revue de Société internationale de linguistique fonctionnelle”, vol. 31, tom I, 1995).

²⁹ Cf. O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann, 1972.

³⁰ Au fost stabilite tipurile de dialog, în funcție de normele retoricii, și formele lor combinate (vezi J. Scherer, *La Dramaturgie classique en France*, Paris, Nizet, 1950): replici întrerupte, schimbul rapid al interlocutorilor, falsul dialog, dialogurile paralele (cu sau fără aparteu) etc.

³¹ Conflictul dramatic are la bază un motiv literar (ce poate să apară în orice operă literară; diferența constă în modul de *literarizare*); lista acestor motive este largă (vezi V. I. Propp, *Morfologia basmului*, București, Editura Univers, 1970; E. Souriaux, *L'Avenir de l'esthétique*, Paris, Corti, 1929), de aceea vom enumera doar o parte selectată în funcție de frecvența utilizării: *hybris*-ul și *hamartia*, răzbunarea aproapelui, răzbunarea care urmează crimei, ura celor apropiați sau a celor depărtați, adulterul ucigaș, imprudența fatală, crima involuntară, iubirea împiedicată de cei apropiați sau de străini, sacrificiul, necesitatea sacrificării, rivalitatea între egali, crima din gelozie, dezvăluirea dezonoarei unei ființe dragi, iubirea unui dușman, ambiția, revolta împotriva divinității ori a puterii unui tiran, eroarea judiciară, pierderea cuiva apropiat — fiecare motiv fiind interpretat fie din perspectiva filozofică, fie din aceea socială, fie din cea psihologică (ori combinații ale acestora).

³² În teatrul contemporan se preferă, tot mai frecvent, finalul deschis, în care conflictul rămâne nerezolvat (sau este lăsat nerezolvat petru o rezolvare propusă de regizor ori de receptor) în vederea transferării lui în viață, intenția fiind de a se elimina într-un fel convenția teatrală și de a crea o nouă formă de participare a receptorului la artă.

³³ În sens larg, fără tirania cu care se manifesta ea în clasicismul francez. O formă extremă de respectare a legii constă în realizarea unei opere dramatice a cărei durată în timp, ca reprezentare, să fie echivalentă cu durata „reală” a acțiunilor reprezentate și care nu pută depăși câteva ore (cf. Ion Zamfirescu, *Panorama dramaturgiei universale*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974).

³⁴ Rolul antecamerei, al balconului, al pieței în teatru a fost analizat de R. Barthes în *Racine*, Paris, Seuil, 1963. *Teatrul pe butoie*, care are în intenție reînvierea modelului *commedia dell'arte* și

reprezentării³⁵. Împărțirea în acte, tablouri, scene³⁶ ur.nărește o anumită coeziune a acțiunii dramatice, care poate fi unitară sau nu, dar care rămâne, în orice caz, *coerentă* (pentru că intră într-un sistem semnificant).

2. Spațiul

Față de textul epic (romanesec) a cărui lectură rămâne diacronică și liniară (chiar dacă poate fi „spațializată” prin descrierile și localizările notate de narator) ori de cel poetic (liric) care, tabular fiind, rămâne în limitele celor două dimensiuni ale paginii, textul dramatic *obligă* la o lectură sincronică, etajată, spațializată; punerea în spațiu a textului dramatic devine echivalentă cu punerea în scenă. Spațiul este dedus din text și este concretizat în *locul scenic*, construit special³⁷.

Elementele ce contribuie la construirea acestui spațiu (pe scenă sau în imaginația lectorului) provin din textul dialogat sau din didascaliile de la începutul textului:

„În capitala unui județ de munte, în zilele noastre” (I. L. C., T. 66);

„Locul acțiunii: pe Argeș în jos. Timp mitic românesc” (B., T. I, 64).

Acest spațiu este populat și delimitat de *obiecte teatrale* care pot constitui referențialitatea secundă (internă) a dialogului, aparținând spațiului închis al imaginarului (potrivit convenției întărite permanent prin funcția conativă). Obiectele teatrale pot fi *animate* (corpul actorilor) sau *inanimate* (elementele de decor, accesorii etc.), *utilitare* (orice element de decor ori accesorii ce apar în text

se adresează unui public aleatoriu, invitat să accepte convenția jocului și să participe, se aseamănă, prin modul de prezentare a spectacolului (în aer liber, în piețe etc.), cu mai vechile jocuri de soitari, cu teatrul *karagöz* sau cel cu marionete (cf. Ion Zamfirescu, *Teatrul european în secolul luminilor*, București, Editura Eminescu, 1981, T.T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, ediție, studiu introductiv de I. C. Chișimăia, București, Editura Minerva, 1975, Simion Alerescu (redactor responsabil), *Istoria teatrului în România*, I, București, Editura Academiei, 1965).

³⁵ Apărută în 1895, cartea lui Appia despre exigențele punerii în scenă a dramei lui Wagner (*La mise en scène du drama wagnerien*, Paris, Leon Chaillez) observă efortul compozitorului de a crea, prin grandios (orchestre uriașe, durata spectacolelor, decorul fastuos implicând ingeniozitate și efort tehnic — ce a determinat construirea unui teatru special) iluzia participării la mit. Și în intenția lui Wagner a fost reînvierea catharsisului, purificarea prin artă.

³⁶ Referitor la împărțirea textului dramatic, notăm existența pieselor într-un act (specii dramatice comparabile ca dimensiune și complexitate a acțiunii cu schița).

³⁷ Locul scenic are câteva caracteristici:

- 1) este un loc limitat, circumscris, un fragment deschis posibilităților simbolizării infinite în spațiul real;
- 2) este deschis relației scenă-sală, permițând confruntarea actor-spectator și determinând-o în funcție de formă și epocă;
- 3) forma scenei și a sălii de spectacol determină modul de teatralizare (simultanitatea sau succesiunea scenelor — teatrul elisabetan permite simultanitatea scenelor și dialogurile paralele);
- 4) locul scenic mimează realitatea și are o dublă natură: una simbolică, metaforică, metonimică față de lumea reală și una autoreferențială, închisă, loc concret al jocului actorilor.

sau pe scenă vor fi cu siguranță introduse în evoluția conflictului), *referențiale* (un decor naturalist trimite la viața obișnuită) sau *simbolice* (funcționând retoric în acest caz, obiectele teatrale pot modifica semnificația textului³⁸). În ce privește corpul actorului și locul lui în spațiu, observăm că, în unele perioade, avea puțină importanță în semnificare și de aceea există puține indicații cu privire la poziția și mișcările personajelor (excepție fac, desigur, spectacolele de mimi)³⁹.

Abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea crește importanța gestualității ca paralimbaj în reprezentare⁴⁰, astfel că gesturile, atitudinile, deplasările, contactele (ce însoțesc comunicarea verbală obișnuită) devin în text generatoare de semnificații.

Nu este vorba de spontaneitate în mișcarea dramatică, ci de o adecvare a mișcărilor la conținutul enunțurilor și la poziția față de spectatori⁴¹. Există cazuri în care gestul lipsește sau, dimpotrivă, înlocuiește replica:

³⁸ În America anilor '40 au fost puse în scenă piesele lui Shakespeare *Hamlet* și *Iulius Caesar*, prima ca un mister păgân, jucat de actori de culoare, a doua jucată de actori costumați în uniforme militare germane. O altă piesă shakespeareiană, *Regele Lear*, a fost adaptată, în anii '80, modelului teatrului tradițional japonez actualizat, în care măștile au fost înlocuite de machiaj, iar locul fiicelor nefericitei regine a fost preluat de personaje masculine. Tot aici putem aminti concepția dramatică din „manifestul utopic” *Pluridimensionalitatea teatrului* al lui George Astaloș (în *Politikon*, București, Editura Cartea Românească, 1996, p. 295–335).

³⁹ Într-un dialog *Despre dans*, Lucian din Samosata (cca 125 – cca 192 î. Hr.) descrie arta dansatorilor, situând-o, din punct de vedere estetic, pe o poziție superioară celei a artei dramatice; de altfel, la Roma, tragedia și comedia sunt înlocuite, treptat, de spectacole muzicale însoțite de dans și pantomimă, așa cum, în plan literar, tragedia (genul dramatic în general) este înlocuită de roman; din fragmentul următor putem desprinde câteva elemente interesante privind reprezentarea în epoca descrisă de autorul antic: „Mai întâi tragedia. Să ne dăm seama ce este ea, după costumul ce-l întrebuițează. Nu e o priveștiște respingătoare și groaznică să vezi un om lung și deșirat peste măsură, încălțat cu niște *cothurni* înalți, având o mască ce-i acoperă fața și care cascadează cum nu s-a mai văzut, ca și cum ar voi să-i înghită pe spectatori? Nu mai pomenesc de pieptarul care ascunde pieptul și pânțelele actorilor de tragedie. [...] Și cum mai strigă dinlăuntrul măștii, ridicând și coborând glasul! Uncori, în timp ce se plimbă, își cântă în măsuri iambice — lucru deosebit de grotesc — propriile lor nenorociri. Ei nu dau socoteală decât de glasul lor; restul îi privește pe acei poeți de odinioară” (Lucian din Samosata, *Scrieri alese*, ediția a doua, traducere și note de Radu Hîncu, cuvânt înainte de Sanda Diamandescu, București, Editura Univers, 1983, p. 227).

⁴⁰ Firește, nu ne referim aici la piesele din tradiția orientală, în care mișcarea, pantomima au o semnificație la fel de mare cu aceea a textului. În privința teatrului european, eficacitatea gestului care înlocuiește textul este mai mare în comedie, fiind preluat și de cinematografie, unde grosplanul poate exploata la maximum mimica. La fel, utilizarea măștii în teatru devine semnificativă prin ea însăși, punând totodată în valoare pantomima.

⁴¹ Punerile în scenă ale lui K. S. Stanislavski, A. Appia, G. G. Craig, Meiningen, A. Artaud, J. L. Barrault vor influența concepția dramatică a autorilor, care vor pune tot mai mult accentul pe viața interioară a personajelor, exprimată în discursul dialogat, în mișcare etc. Pentru exemplificare, vom cita un fragment din crezul artistic al primului dintre cei enumerați: „Sistemul meu se compune din două părți principale: 1) munca interioară și exterioară a actorului cu el însuși și 2) munca interioară și exterioară a actorului cu personajul. [...] Munca cu personajul cere studiul conținutului spiritual al operei, adică descoperirea aceluia nucleu germinativ care-i definește sensul general fiecărui

„BRÂNZOVENESCU (trăgându-l de mânecă): Tache! Tache!
 FARFURIDI (smucindu-se): Ia lasă-mă-n pace, să mă răfuiesc odată cu domnul...” (I. L.C., T.116)

Se pot face trimiteri în dialog la elemente de scenografie sau la posibila gestică a personajelor:

„TIPĂTESCU: Ei! Neică Zahario, ce e? Ia spune, te văz cam schimbat!...

TRAHANACHE: Ai puțintică răbdare, să vezi...” (I. L.C., T.74),
 caracterul neobișnuit al enunțului putând produce suspansul între timpul real și cel al enunțului dialogat:

„BRÂNZOVENESCU: Poate să nu fie tocmai așa; poate că e o manoperă... o manoperă grosolană, ca să intimideze pe câțiva nehotărâți...

FARFURIDI (cu intenție fină): Pe venerabilul d. Trahanache l-am văzut intrând la Cațavencu, astăzi pe la zece, când mă duceam în târg...” (I. L.C., T.79)

sau enunțul refăcând informațiile în raport cu replica anterioară:

„FARFURIDI (cu intenție): Ei?

BRÂNZOVENESCU (cu îndoială): Să fie trădare la mijloc? Ai?” (I. L.C., T.79).

Dincolo de frecvența gestualității în text, important rămâne faptul că gestul poate modifica semnificația enunțului din dialog⁴². De aceea, gestul teatral este util numai în funcție de preocuparea estetică, impunând o semnificație ce concentrează nivelul de profunzime a textului.

Între elementele de decor unele sunt variabile (lumina, umbra, zgomotele etc.), iar altele invariabile (mobilier, clădiri, decor pictat de fundal etc.). Muzica este și ea un element de decor, putând avea în același timp funcție conativă. În vodevil, de exemplu, textele vorbite și cele cântate intră în succesiune:

„Scena 1 (Air: *des Compliments*)

CHIRIȚA (pe canapé):

Iată-mă-s isprăvnicasă!

Doru meu s-o împlinit.

Ce vis (bis) frumos și fericit!...” (A., O. V, 440).

Elementele de decor muzical au un rol important în teatrul modern, fie ca melodie de fundal:

„În toată scena aceasta și în cea următoare, până la intrarea mulțimii, se aude marșul și uralele treptat, din ce în ce mai aproape și mai distinct” (I. L.C., T.142),

rol în parte” (K. S. Stanislavski, *Bilanț și perspective de viitor*, în *Dialogul neîntrerupt al teatrului în secolul XX*, vol. 1, antologie, prefată și note de B. Elvin, București, Editura Minerva, 1973, p. 189).

⁴² În legătură cu importanța limbajului gestual vezi: G. L. Trager, *Paralanguage. A first approximation*, în „*Studies in linguistics*”, 13, 1958, p. 1-12; Paul Schilder, *L'Image du corps*, Paris, Gallimard, 1968; J. Cosnier, *La communication non verbale*, Paris, Delachaux & Niestlé, Neuchâtel, 1984; Marc-Alain Descamps, *Le langage du corps et la communication corporelle*, Paris, P.U.F., 1989.

fie pentru susținerea sau justificarea acțiunilor unui personaj:

„GULIȚĂ: Băbaca are să vie aici!... E! bine-mi pare!... am să-i cânt toată zâua din minavet!” (A., O. V, 374).

Zgomotele, prezente în decor, semnifică sau devin ele înseși subiect al textului:

„CAȚAVENCU (răcnind): Stimabile! (Lui Trahanache): Domnule prezident! (Rumoare surdă în fund.)

TRAHANACHE: Stimabile! (clopoțind) aveți puținică răbdare. (Ghiță tușește cu putere de trei ori)” (I. L.C., T.123).

Liniștea, tăcerea au semnificație la fel de mare ca și muzica și zgomotele, creând tensiune dramatică⁴³. Celelalte elemente variabile ale decorului – lumina și umbra⁴⁴ – pot exprima relații referențiale ori conative (teatrul expresionist).

Elementele stabile creează arhitectura limbajului dramatic, organizând spațiul și determinând acțiunea personajelor⁴⁵, completând-o:

„(Pristanda pleacă spre fund. Tipătescu se întoarce spre Trahanache și coboară. Când Pristanda vrea să iasă prin fund, ușa din dreapta se deschide puțin, Zoe scoate capul, cheamă pe Pristanda: „Pst! Pst!” și închide repede ușa. Tipătescu se întoarce și îl vede pe Pristanda lângă ușa din dreapta.)” (I. L.C., T.73).

În teatrul contemporan valoarea simbolică a elementelor de decor este evidentă, acestea comandând atitudinile personajelor, organizând dialogul, oferind ritm construcției piesei, ca în *Scaunele* de Eugen Ionesco.

Spațiul dramatic este unul care semnifică, sugerează realitatea, fără să o reproducă⁴⁶, rămânând un loc închis în care se creează iluzie, într-o lume a imaginarului și a artei:

„MANOLE (în picioare, lângă masă, pune mâna pe chipul mic al bisericii): Povara bisericilor și-o ține pretutindeni cu umilință pământul. [...] Numai pentru minunea mea nu se găsește var destul de tare s-o lege și piatră necuprinsă de blestem...” (B., T. I, 75).

⁴³ Replica lui Hamlet – „Restul e tăcere”, urmată de liniște prelungită – are eficacitate maximă și este exploatată în reprezentare.

⁴⁴ Aceste elemente pot constitui ele înseși subiect dramatic, existând, de exemplu, teatrul chinezesc de umbre. Rolul luminii și al umbrei este mult sporit în teatrul expresionist.

⁴⁵ În piesa lui V. Hugo, *Ruy Blas*, apar didascalii amănunțite referitoare la decor, dar, în același timp, autorul însuși observa că, pentru a fi pusă în scenă piesa, sunt suficiente o masă și câteva scaune. În dramaturgia românească sunt exemplificative în acest sens didascaliiile din piesele lui Camil Petrescu ori din acelea ale lui G. Călinescu (mai cu seamă *Șun sau calea neturburată. Mit mongol*).

⁴⁶ Chiar dacă teatrul naturalist sau cel realist încearcă reproducerea cotidianului, a realității, nu poate fi depășită convenția dramatică, spațiul scenic fiind vizibil delimitat în raport cu sala și în raport cu lumea. Chiar Liviu Ciulei, care preferă realismul în reprezentare, marca limpede spațiul scenic prin celebrul decor în formă de chioșc, folosit la punerea în scenă a *Scrisorii pierdute*.

3. Timpul

Ca și spațiul dramatic, a cărui natură este duală (pe de o parte, spațiul scenic, unde se desfășoară și care condiționează dialogul dramatic, pe de altă parte, spațiul extrascenic, aparținând receptorilor – între cele două manifestându-se o continuă comunicare și, în același timp, existând permanent posibilitatea modificării dimensiunilor lor, în sensul că spațiul scenic se poate extinde, uneori, în sala de teatru etc.), timpul dramatic este de asemenea dual: există un *timp al reprezentării*⁴⁷ și un *timp al acțiunii reprezentate*, între cele două dimensiuni temporale funcționând o interdeterminare continuă, cu valoare semnificantă⁴⁸. Pe noi ne interesează modul în care apar în text elementele temporalității și mijloacele de punere în evidență a acesteia.

Asemeni dialogului obișnuit, dialogul dramatic se înscrie într-o durată, numai că, fără caracterul nelimitat al celui dintâi, durata dramatică este finită, are *început, mijloc și sfârșit*, se înscrie într-un anumit tempo. La nivelul receptării, lectura unei opere dramatice se apropie mai mult de lectura unei opere lirice⁴⁹ decât de cea a unui roman (aceasta putând fi întreruptă fără ca semnificația mesajului să suporte modificări, exemplul relevant fiind cel al romanului-foleton). Mai evidentă este continuitatea temporală pentru receptorul spectator, aceasta caracterizând timpul reprezentării, care include și așteptarea dinaintea ridicării cortinei, interludiile, antractele, aplauzele etc. Pe de altă parte, împărțirea textului în acte, tablouri, scene ține seama de raportul de condiționare existent între durata reprezentării și durata acțiunilor reprezentate⁵⁰. Acesta este un timp fictiv, simbolic, concentrat sau dilatat față de cel real, rămânând în limitele autoreferențialității textului⁵¹. Mijloacele prin care se marchează temporalitatea în acțiunea dramei pot fi verbale sau nonverbale⁵².

⁴⁷ Timpul reprezentării poate fi diferit ca durată în funcție de epocă și cultură.

⁴⁸ Dificultatea constă în delimitarea elementelor temporale în text, precum și în stabilirea unor criterii de delimitare, pentru că timpul poate fi considerat fie ca dimensiune istorică, fie ca timp psihic individual, fie ca absență, adică atemporalitate.

⁴⁹ Receptarea operei dramatice a fost mai adecvat comparată cu aceea a unei opere muzicale, care trebuie „instrumentalizată”, „pusă în timp” pentru a semnifica. Rămâne valabilă comparația și în ce privește indicațiile auctoriale privind tempoul și intensitatea sonoră, indicații pe care autorul dramatic le face sau nu, dar care pot rezulta din textul dialogat și care, modificate în reprezentare, luminează o parte sau alta a textului, în funcție de indicațiile regizorale.

⁵⁰ Acțiunea pieselor *Treizeci ani sau Viața unui jucător de cărți* de Victor Ducange și M. Dinaux sau *Maria Tudor* de Hugo, traduse de C. Negruzzi, este împărțită în zile, nu în acte.

⁵¹ Există piese în care se fac referiri explicite la timpul reprezentării în dialog ori la relația dintre timpul real și timpul reprezentării.

⁵² Marcarea nonverbală a timpului acțiunii dramatice se face cu ajutorul obiectelor scenice variabile: lumină, umbră, elemente de sinecdochă — frunzele copacilor, florile — machiajul actorilor, măștile, costumele etc.

Cele verbale sunt explicate și pot trimite la un timp trecut, aparținând unei acțiuni petrecute în afara scenei sau la un timp viitor⁵³, prevăzând acțiuni posibile sau anunțând timpul acțiunii actului următor:

1.,,FARFURIDI: Trebuie să găsim pe cineva să ni-o dea la telegraf! Aide, Brânzovenesule.

BRÂNZOVENESCU: Numai să nu pășim ceva.

FARFURIDI (impunător): Trebuie să ai curaj, anonimă. Câte ceasuri sunt?

BRÂNZOVENESCU: Cinci" (I. L.C., T. 91).

2.,,TRAHANACHE: Ai puținică răbdare, să vezi... Azi-dimineață, pe la opt și jumătate, intră feciorul în odaie – nici nu-mi băusem cafeaua – îmi dă un răvășel..." (I. L.C., T. 74)

3.,,TRAHANACHE: Aide, mergi la dejun?

TIPĂTESCU: Nu, neică Zaharie, mulțumim, am treabă. Du-te dumneata singur; sărutări de mâini coanii Joițichii.

TRAHANACHE: Bine, dar la prânz desigur. Deseară eu mă duc la întrunire, trebuie să stai cu Joițica, i-e urât singură, după întrunire avem preferanță..." (I. L.C., T. 77).

Indicațiile referitoare la timpul acțiunii sunt date și în didascalii. „Începe a însera și a ninge" (A., O. V, 347), dar sunt mai puțin frecvente decât cele referitoare la tempo.

Alte elemente care marchează timpul acțiunii sunt perioadele de tăcere sau de liniște – timp al pantomimei, anunțat în didascalii:

„La ridicarea cortinei se aud chiote și pocnete surugești. Barierea se ridică și încep a trece, în fund, vro 16 cai de poștă, care trag o trăsură veche pusă pe tălpi de sanie. Caii intră în culisele din dreapta, dar trăsura rămâne troienită în mijlocul scenei. În coada trăsurii sunt aninate o mulțime de sipete și cutii; iar pe deasupra lor șade o țigancă învălită într-o cergă strentăroasă; ea ține în mână o cutie de bonete. Pe capră stă un fecior boieresc ținând în mână altă cutie. Înăuntru se află cucoana Chirița, Aristița, Calipsița și Guliță Bârzoii" (A., O. V, 129);

„GĂMAN (agitat) [...] (Se scutură fantastic, împrăștiind din lână nisip și pământ cu un sunet prelung, sinistru, nearticulat, imită zgomotul ce-l aude sub pământ)" (B., T. II, 70);

„BOIERII ȘI CĂLUGĂRII: Moarte clăditorului! (Robii năvălesc în biserică, în cel mai mare tumult, clopotul dintr-o dată se oprește) [...]

MULȚIMEA (amuțește dintr-o dată, privind în sus)" (B., T. II, 181)

sau marcat grafic prin puncte de suspensie în dialog:

⁵³ Practic, aceste acțiuni nu au avut loc. Timpul în care „se desfășoară" este cel al evocării sau al descrierii lor pe scenă. Astfel de artificii sunt frecvente în teatru și fac parte din *mijloacele de concentrare dramatică*. Modalitatea aceasta de marcare a temporalității este indispensabilă în teatrul radiofonic.

„DESPOT: [...] Vreți moartea mea?... Sunt gata!...” (A., O. VI, 158).

În limbajul dramatic mărcile temporalității au importanță maximă, întrucât finalitatea reprezentării este evidentă, dar funcția poetică rămâne activă chiar la nivelul lecturii.

Între mărcile temporalității vom situa și tempoul⁵⁴. Termenul este preluat din muzică și desemnează viteza schimbului de replici. Indicarea tempoului poate fi evidentă și explicită:

„CHIRIȚA: Iaca surdull!... (Răpide) Chirița, Aristița, Calipsița și Gulița Bârzoii ot Bârzoieni” (A., O. V, 349);

„FECIORUL (leneș): Da' că-i chiar în zădar... Nu ne scoate de-aici nici dracu...” (A., O. V, 350).

La fel de explicit apare tempoul prin punctuația utilizată în dialog:

„CHIRIȚA: Ah... Leonaș... te rog... menajarisăște-mă... nu face abuz de slăbiciunea unei gingașă ființi; dacă mă iubești...dacă-ți sunt scumpă... fii delicat... nu mă opri mai mult... lasă-mă să fug... că mă muncește cugetul...” (A., O. V, 448).

Indicarea poate fi implicită, dedusă din lungimea replicii, din sintaxa frazei, simplă sau complexă, din analiza elementelor de prozodie. Astfel, în *Despot-Vodă* de V. Alecsandri, replicile lui Despot sunt cele mai lungi, având o tonalitate sentențioasă, cu sintaxa mai complicată (și datorită legilor prozodice impuse de forma versificată) în raport cu replicile celorlalți. Pe de altă parte, frazele lungi ale vorbărețului Cațavencu, rostite cu emfază oratorică, conțin erori, discontinuități logice și sintactice. În același plan al ambiguității logice se află și frazele lui Dandanache sau cele ale Cetățeanului turmentat, ambiguitate având ca forme de expresie onomatopeea, interjecția, folosirea impersonală a unor verbe etc.:

„CETĂȚEANUL: [...] din vorbă-n vorbă, tură-vura, ne-am abătut pe la o țuică... una – două – trei...pe urmă dă-i cu bere, dă-i cu vin, dă-i cu vin, dă-i cu bere... A făcut cinste d. Naie... l-am băut...” (I.L.C., T. 33).

În cazul tempoului accelerat, apar replicile întrerupte:

„SCAUR (intră prin dreapta, trăgând pe Getta de mână)

Nu vrei să vii? Ian vin, c-avem o socoteală

În față cu preotul.

POSTUM: Ce? Ai vro bănuială

Pe Getta?

SCAUR: Dar?

GETTA: Pe mine?” (A., O. VII, 103).

Apărent, tempoul (ca și suflul și timbrul vocii) – evidente și în analiza textului liric – s-ar situa în afara textului dramatic. Însă, la o analiză atentă, observăm cum acesta nu numai că este prezent în text, dar funcționează ca mijloc de realizare și caracterizare a personajelor, pe de o parte și, pe de altă parte, se constituie ca marcă a temporalității.

⁵⁴ Așa cum gesturile personajelor și mișcările pe care le fac se încadrează spațializării limbajului, tot astfel tempoul intră în domeniul temporalizării.

4. Elemente prozodice

Elementele prozodice care caracterizează limbajul dramatic nu sunt observabile doar în textele dramatice în versuri⁵⁵, ci ele operează și semnifică în cadrul oricărui text dramatic. Putem astfel analiza *intonajia, melodia, inflexiunea, accentul și cantitatea* dialogului dramatic, cu efecte constructive în interpretarea operei în ansamblu. Orice clasificare a acestor elemente (ca însăși distingerea lor în context) are desigur un caracter artificial și ține de economia descrierii limbajului dramatic în sine. Dar, dincolo de interesul nostru legat de precizarea acestor elemente, punctarea și interpretarea lor pune în evidență aceeași finalitate a reprezentării⁵⁶ și ajută la realizarea funcției poetice.

Mijloacele de punere în evidență a elementelor prozodice, la nivelul textului scris, sunt, în principal, cele ale punctuației, în afara indicațiilor auctoriale explicite.

Intonația este efectul sonor al diferitelor tipuri de enunț, utilizate în teatru: *asertiv, interogativ, exclamativ, prezumtiv*. Însotită de inflexiune (care are conotații afective), generează muzicalitatea unui text dramatic. Elementele prozodice pot fi distinse chiar în dialogul obișnuit, marcând intenția comunicativă a emițătorului: starea afectivă, finalitatea enunțului. Se manifestă spontan și ca mijloace de completare a enunțului lingvistic propriu-zis (putând funcționa ca paralimbaj, asemenea gesturilor).

În cazul dialogului dramatic – care are în intenție crearea iluziei unui dialog real, firesc – este evidentă artificialitatea acestuia, *construirea* lui prin chiar necesitatea marcării elementelor prozodice⁵⁷. Mecanismul prozodic este supus nu doar completării sensului, dar mai ales servituților unui limbaj *vorbit*, care trebuie să depășească particularitățile unui limbaj *scris*, fiind unul din principalele mijloace de realizare a oralității textului dramatic.

Notam mai sus că în dialogul dramatic nici o întrebare nu rămâne fără răspuns (așteptat). Adăugăm aici că sistemul enunțurilor interogative, exclamative, prezumtive, asertive ține de *retorica* limbajului dramatic, având rolul de a susține conflictul și de a crea iluzia dramatică. În teatru totul semnifică⁵⁸ și de aceea orice

⁵⁵ În poetica romantică referitoare la teatru versurile sunt preferate prozei, fiind utilizate mai ales în drame, ca fiind mai adecvate declamării scenice. În *Prefața la Cromwell*, V. Hugo explică importanța poeziei în teatru.

⁵⁶ Fără a fi analizate din punctul de vedere al științelor literaturii și limbii, toate aceste elemente stau în atenția celor ce pun în scenă textul dramatic.

⁵⁷ Modificarea indicațiilor prozodice auctoriale poate determina modificări la nivelul semnificării, procedeu utilizat frecvent în punerile în scenă contemporane. O replică sau un monolog rostite mai rapid sau mai lent, monoton sau melodic, asertiv, interogativ sau exclamativ își modifică semnificația, pe de o parte, iar pe de altă parte, schimbă caracterul personajului. Felul în care este rostit numele personajului Zoe de actori diferiți — Octavian Cotescu, Toma Caragiu, Victor Rebengiuc — sugerează un alt tip de raport între personaje.

⁵⁸ „Tout est langage au théâtre [...]. Les mots, les gestes, les objets, l'action elle-même, car tout sert à exprimer, à signifier. Tout n'est que langage” (Romain Weingarten, *L'Ete.*, „L'Avant-scène”, nr. 377, p. 9). Și acel *tout* este prezent în textul dramatic.

enunț – banal în dialogul obișnuit – capătă valoare simbolică, situat fiind de receptorul continuu în *ansamblul enunțurilor* din text.

Supus acestei semnificații de ansamblu, textul suportă tensiuni vizibile la nivelul sintaxei frazei, ce poate fi schimbată în funcție de intonație, ritm, melodie:

„SCAUR: Horațiu, răzbunare!

Ea, sclavă, îndrăznit-a a-mi face-amenințare

De moarte! O clipă, eram chiar înjunghiat.

HORAȚIU: Dar pentru ce?

GETTA (confuză): Stăpâne...

NEERA (lui Scaur, râzând): Și tu te-ai speriat?” (A., O. VII, 106).

Punctuația accentuează sau sacrifică efectele, în favoarea dicției sau în aceea a semnificației textului:

„ZOE (singură; agitată, scoate gazeta și citește): [...] Trebuie să alegem pe Cațavencu. Nu mai încapе vorbă, nu mai e vreme de stat la gânduri. Cu un mișel ca el, când ne ține în mână așa de bine, lupta ar fi o copilărie, o nebunie... Fănică... trebuie să se învoiască... trebuie... Ei! ș-apoi mai la urmă Cațavencu poate fi tot așa bun deputat ca oricare altul” (I. L.C., T. 93).

Distincțiile melodice între replicile personajelor sunt marcate fie prin didascalii:

„VADRĂ (în parte): Na și altul!... Aista m-a ucide dacă n-oi grăi! Mări, unde dracu mă găsec? (Tare) Nu te mânia, măria-ta, dacă nu-ți răspund... Mă tem de ceialalți.

LEONIL: Care ceialalți? (În parte) Ha, ha, ha!... se vede că și-au mai bătut joc cineva de dânsul. (Tare) Eu îți dau voie să vorbești” (A., O. VI, 116),

fie prin punctuație, fie sintactic:

„CAȚAVENCU: Dă-mi voie... Un om politic trebuie mai ales în niște împrejurări politice ca acelea prin care trece patria noastră, împrejurări de natură a hotărî o mișcare generală, mișcare ce, dacă vom lua în considerație trecutul oricărui stat constituțional, mai ales un stat tânăr ca al nostru...” (I. L.C., T. 99),

față de:

„BRÂNZOVENESCU (care vorbea încet cu Farfuridi): Aide la Trahanache... Aici am aflat tot... Aide...

FARFURIDI: Brânzovenescule, mi-e frică de trădare. Câte ceasuri sunt?” (I. L.C., T. 81).

Pentru că replica exprimă personajele, inflexiunile și formulele false sunt accentuate pentru simplificarea receptării, mai ales în comedie:

„ZOE: Atunci... (încetă) lasă-mă, lasă-mă în nenorocire... lasă-mă să mor de rușine... Omoară-mă pe mine, care te-am iubit, care am jertfit tot pentru tine...” (I. L.C., T. 95).

Pe de altă parte, în textele dramatice contemporane, elementele prozodice își schimbă funcția denotativă, devenind mărci ale ironiei, ale interiorității sau ale absurdului:

„NICOLLO: Și ce dacă se lucrează din greu?

FILIPPO: Nicollo, băiatule, nu te amăgi. Ți-o spun pe față, dar ți-o spun ca un frate. Țștia n-or să te ia.

NICOLLO *enervându-se*: De unde știi tu că n-or să mă ia?

FILIPPO: Omule, ăstora le trebuie ceva viu, ceva cu prestanță. Să fim serioși, uită-te la tine. Tu ești o umbră de acuma, tu nici nu te mai vezi în arenă...

NICOLLO: Poate-ți dau una!” (V., A. 17).

În uzul limbii există trei tipuri de accent: normal, afectiv sau emoțional și intelectual. Cel din urmă apare mai rar în textele dramatice și este utilizat pentru efectul comic, în general:

„SLUJITORUL [...]: (Tare) Cum zâșăși, cucoană?

CHIRIȚA: Iaca surdul... (Răpide) Chirița, Aristița, Calipsița și Guliță Bârzoii ot Bârzoieni [...]" (A., O. V, 349).

SLUJITORUL (în parte): Crița, Răștița, Lăpsăța și Gurluiță Brânzoi! Da' a dracului nume!..." (A., O. V, 350).

Accentul afectiv are însă un rol important, creând tensiune dramatică:

„ÎNȚĂIUL: Ceea ce faci e în zadar. Ea nu mai trăiește.

MANOLE [...]: Nu — mai — trăiește — Nu — mai — trăiește —. V-a slăbit glasul și vouă... Acum stați — acum vă este ușor, acum nu mai plecați. [...] (blând și nespus de trist) Frați zidari — spuneți-mi. Acum a încetat — acum vaietul a încetat — spuneți-mi. Nu — nimic — Manole — unde-i? — Acum — oh — da — odată o stea — în mâinile mele țineam — s-a jucat cu noi de-a moartea” (B., T. II, 163–164).

În limbajul dramatic, accentul este creator de ritm prin succesiunea enunțurilor accentuate și descendente, prin modificarea tonalității⁵⁹. Utilizarea accentului normal (în text și pe scenă) contribuie la sugerarea realului⁶⁰.

În ce privește cantitatea ca element prozodic, ea are numai funcții stilistice, intrând în sistemul retoric al limbajului dramatic. În text, este marcată tot prin punctuație, care notează și rupturile sintactice⁶¹ ori cezurile din replică:

„IBIS (în taină): Augure, spune-mi, la via mea turbare,
poți tu să-mi faci complice Infernul?

HILLARIUS: Pot ... plătit” (A., O. VII, 133).

⁵⁹ Dialogul tandemului Farfuridi-Brânzovenescu ritmează textul lui Caragiale, cei doi comportându-se ca niște păpuși ale unui orologiu, emitând regulat și rigid ora, creând comicul.

⁶⁰ Sunt cunoscute teatralizările realizate de studiourile BBC ale pieselor lui Shakespeare, în care limba engleză este rostită cu accentul limbii vorbite în țara în care autorul situează acțiunea ori măcar sugerează acest accent.

⁶¹ Tirada lui Ștefan cel Mare din *Apus de soare* de Delavrancea este un bun exemplu pentru acest mod de expresie a cantității.

Gesturile vocale (exclamații, interogații) prelungesc sau scurtează cantitatea sonoră (imaginată la lectură, perceptibilă auditiv în reprezentare), avânt întotdeauna efecte în semnificare:

„GĂMAN [...] a — u, a — u, a — u!!! Răcăie subț pământ, a — u, departe, subț munte!!! Și în împărăția de subț picioare vr — vr, vr — î — î — î — î!!! A — u, a — u! (se scutură enorm, sare pietriș din lână pe pergamente) Le dărdăie dinții — se scutură necuratele, o, o!” (B., T. I, 70).

5. Acțiunea și situația

Subdivizarea textului dramatic este determinată nu numai de relația cu timpul reprezentării, ci mai ales de substanța operei, acțiunea și situația, la care se face continuu referire în dialog și care sunt exprimate, realizate, prin dialog⁶², pentru că, în limbajul dramatic, comunicarea lingvistică este permanent legată de acțiune și efectul acesteia, de unde se naște și semnificația textului:

„ANCA: Ceasul socotelii. Stăi drept... adună-ți mințile câte le mai ai și răspunde la ce te-oî întreba... Pentru ce l-ai omorât?

DRAGOMIR (îneecat de ciudă până la lacrimi): Nu! Nu l-am omorât cul... N-ai fost tu aicea? N-ai văzut tu?

ANCA: Nu pe Ion... pe Ion lasă-l... De altcineva îți vorbesc eu acuma...” (I. L.C., T. 240).

Textul dramatic, spre deosebire de acela epic, nu prezintă (decât în cazuri rare) acțiunile și situațiile prin intermediul unui narator care să relateze la persoana a treia: acestea sunt realizate direct de personaje (ale căror gesturi și atitudini nu sunt neapărat indicate sau comentate în didascalii de autor) prin comunicare lingvistică (dialogul creează acțiune). Astfel că există, la extreme, două posibilități: una în care acțiunea piesei constă în evocarea altor acțiuni, ca în teatrul „static” cehovian⁶³, ori în nonacțiune; și o alta, în care acțiunea abundă și schimbarea rapidă a situațiilor dinamizează dialogul, cum se întâmplă cel mai adesea în comedie.

Acțiunile și situațiile sunt gândite ca etape de rezolvare a conflictului și a raporturilor de forțe dintre personaje, dar, încă de la prima scenă a unui text (cu rol expozitiv), este introdusă tensiunea dramatică în vederea captării atenției receptorului și a pregătirii lui pentru urmărirea (și, simultan, re-construirea) conflictului. Uneori, acțiunea este pusă în evidență chiar de la început:

⁶² Fie prin utilizarea unui timp trecut, al evocării (se consideră că perfectul compus ar fi timpul tragediei; de altfel, o analiză a genurilor și speciilor literare din perspectiva temporalității este posibilă), fie prin aceea a timpului prezent, al acțiunii.

⁶³ Vladimir Nabocov parodiază acest tip de teatru într-o piesă tradusă în românește și adaptată pentru teatrul radiofonic: *Evenimentul*. În replicile personajelor se fac referiri explicite la teatrul lui Cehov și, în stil postmodern, finalul piesei devine, prin intermediul dialogului personajelor, o „teorie literară” care explică transformarea „evenimentului” într-o piesă de teatru. Autorul însuși se identifică, în final, cu unul dintre gemenii care apar *ex machina*.

„GHEORGHE: ...E greu să scape, firește... dar se-ntâmplă... așa fac mai toți câți scapă: dintru-ntâi s-arată pocăiți, se prefac proști, se dau tot cu binișorul, și odată, când le vine bine, p-aici ți-e drumul...

DRAGOMIR: Adică și ăsta era șiret... se prefăcea... (Zâmbind) Am înțeles!

GHEORGHE: Știu eu?

DRAGOMIR: Fugi, mă, d-acolo!” (I.L.C., T. 209).

Alteori, acțiunea urmează după parada (verbală) a personajelor:

„IORDACHE (șade pe un scaun și dă un brici pe piatră, fredonând): «Și mă cere, mamă, cere. — Cine dracul te mai cere? — Și mă cere d-un bărbier...»

PAMPON (intrând prin fund): Aici este frizăria lui d. Nae Girimea?

IORDACHE (sculându-se politicos): Da, poștiți... Barba? Părul?

PAMPON: Nimic...” (I.L.C., T. 149).

Tipul de piesă poate influența modul de desfășurare a acțiunii, astfel încât poate apărea punctul culminant la începutul piesei (*O scrisoare pierdută*), alteori el coincide cu deznodământul (*Năpasta*). Rezolvarea conflictului poate fi închisă (*Chirița în provincie*), deschisă (*Avram Iancu* de L. Blaga) ori multiplă (*Chirița în Iași* sau *Două fete și-o neneacă*).

Legătura între acte (scene, tablouri) se face prin replică, iar replica finală poate transforma întregul text sau poate conferi o grilă a receptării (retrospective):

„CAȚAVENCU [...] Iată avantajul progresului! Iată binefacerile unui sistem constituțional!

PRISTANDA: Curat constituțional! Muzica! Muzical!” (I.L.C., T. 145).

În *commedia dell'arte* și în teatrul elisabetan finalul înseamnă ruperea iluziei dramatice și intrarea într-un dialog convenționalizat, manierizat, de tipul *Plaudite, homines!*, cu publicul (această situație apare și în vodevilurile lui V. Alecsandri), acest tip de final fiind preluat din comedia antică. Finalul textelor moraliste ori educative este explicit și descriptiv, în vreme ce în teatrul contemporan finalul prelungește textul în realitate, astfel încât cortina care „cade repede asupra tabloului” nu mai funcționează ca graniță între două lumi distincte.

Există situații în care o replică poate funcționa ca *mise-en-abîme* a întregului text, explicând acțiunea în ansamblu:

„ANCA (sculându-se): Știu... La un an ai venit și mi-ai zis: «Anco, nu-ți mai trăiește bărbatul, mă iei?» Vorba ta și glasul cum mi-ai spus-o mi-au dat un junghi pân în inimă; nici nu te luam altfel, că mi-erai urât; de-aia te-am luat, ca să te aduc în sfârșit aici. De la început te-am bănuir. Tot ce-ai făcut pe urmă, întâi grija de sufletul răposatului, apoi spaimile și turba ta când îți pomeneam de el, vorbele tale fără șir tot de omorători și de termenele până când începe pedeapsa, și visurile tale cu capete de morți care te mușcă, și câte altele puneau mai mult temei bănuirii mele. Mai întâi, mă hotărâsem să te curăț — ba era să bag și alt suflet în păcat! —

pe urmă am stat să mă gândesc mai bine. [...] (Pauză.) Te-am judecat, te-ai mărturisit, trebuie să-ți dau acuma pedeapsa ce ți se cade c-ai răpus pe omul ce mi-era drag ca lumina ochilor, tu, care mi-ai fost urât totdeauna..." (I. L.C., T. 241).

Alteori situațiile sunt în așa fel construite încât același enunț are semnificații diferite pentru personaje și pentru receptor, lector sau spectator. De altfel, dialogul dramatic semnifică total numai pentru autor și receptorul continuu (lector, spectator), fiind numai parțial decriptat de personaje, pentru care dialogul funcționează după legile unui dialog obișnuit sau, cel puțin, aceasta este intenția autorului atunci când dorește să creeze iluzia realului:

„CHIRIȚA: Sub șarvet?... (Azvârle șervetul și găsește răvașul în palma lui Ion) Bată-te cucul, mangosătule!... Ian videți, mă rog, c-o făcut cu totul dimpotrivă!..." (A., O. V, 424).

Personajul dramatic se distinge de celelalte personaje literare prin câteva trăsături caracteristice: este personaj concentrat, tipizat, funcționând ca o „voce” în text, în sensul că își face cunoscută, parțial sau în întregime, biografia prin dialog. Aflându-se în continuă acțiune, el este orientat permanent către interlocutor (celelalte personaje sau publicul, care nu răspunde niciodată, ci doar reacționează), așteptând să fie pus, la rândul său, în evidență.

Textul dramatic este scris pentru rostire, pentru reprezentare, dar nimeni nu vorbește ca pe scenă, nimeni nu ține tirade⁶⁴, mai ales în fața morții:

„DESPOT (privind în fața tuturor cu mărire): [...] Vreți moartea mea?... Uciideți!... Dar eu, tristă victimă, Istoria Moldovii vreu s-o scutesc de-o crimă, Să nu poarte stigmatul în ziua revierii Că a plătit cu moarte pe Despot, Domn al țării. (Scotându-și corona de pe cap și aruncând-o) Mi-arunc din cap corona! Din mână sceptru-mi scot... Nu mai sunt Domn!... acuma uciideți pe Despot! (Toți rămân încremeniți.)” (A., O. VI, 777-778).

Însă limbajul dramatic se înscrie într-un stil aparte, în care totul este selectat, combinat, modificat, conform semnificației finale; elementul mobil și viu din scenele teatrale este *premeditat și construit*.

Deosebirile între limbajul dramatic și cel al rostirii obișnuite se fac tocmai din perspectiva preorganizării și a construirii dialogului, care are început, mijloc, sfârșit, este repetabil și presupune valoare estetică. Astfel că orice element utilizat implică funcție poetică și valoare stilistică, fiind selectat intenționat de autor. Remarcăm faptul că, în comedie, enunțurile interrogative sunt mai frecvente decât într-o tragedie sau într-o dramă. În cazul din urmă interogațiile nu pot primi răspuns și accentuează tensiunea dramatică:

⁶⁴ În tiradă, elementele orale sunt foarte puține: apostrofurile lirice, expresiile *terre-à-terre*, tonul „familiar” subliniază distanțarea față de textul scris, dar și față de vorbire.

„ANCA: Râzi? Nu tu, da cine? [...] Asta ce e? Sângele ăsta al cui e? Nu-i sângele lui Ion?...” (I. L.C., T. 238).

6. Accidente și deformări ale limbajului

Acestea au o dublă funcție în limbajul dramatic: sugerarea limbajului vorbit și caracterizarea personajului în a cărei replică apar. Sunt observabile *replicile întrerupte*:

„ANCA (suind la Gheorghe; foarte repede și șoptit): Mergi în sat, ia pe primar și oricâți oameni găsești, spune că te-am trimes eu pentru un omor... și vino cu ei...”

GHEORGHE: Ce e?

ANCA: Mergi, îți spun.... O să vezi... Vino iutel” (I. L.C., T. 68),

limbajul familiar:

„PRISTANDA: Cum vă spuneam, coane Fănică (se apropie), aseară, ațipisem nițel după-masă, precum e misia noastră... că acumă dumneavoastră știți că bietul polițai n-are și el ceas de mâncare, de băutură, de culcare, de sculare, ca tot creștinul...” (I. L.C., T. 68),

utilizarea interjecției, greșelile de vocabular sau cele gramaticale:

„IPINGESCU: «... până ce nu vom avea un sufragiu universale. Am zis și subsemnez! R. Vent., studinte în drept și publicist.»” (I. L.C., T. 18),

ticurile verbale (permanenta replică a lui Trahanache — „Ai puținică răbdare...”, răspunsul „curat” al lui Pristanda, răspunsurile lui Farfuridi legate de oră etc.), *elementele regionale*:

„CHIRIȚA: Nu ți-am zâs să mi le faci subțări?... Ian vezi cum mi le-ai meșterit... Parcă-s buzdugane de vel-armaș din vremea domnilor greci!...

ȚIGANCA: Da’ lasă, cuconiță, că-s tocmai cum trebuie... Doar ți-am mai făcut eu pământufuri și badanale de sprâncene.

CHIRIȚA: Cum ai cârâit?...” (A., O. V, 365),

atribuirea unor defecte de vorbire etc.:

„DANDANACHE: Da’ de deranz... destul! Închipuiește-ți să vii pe drum cu birza ținîți postii, hodoronc-hodoronc, zdronca-zdronca... stii, zdrunținat!... si clopoțelii (gest)... îmi țiuie urechile...” (I. L.C., T. 129).

Caracterizarea prin limbaj a personajelor este specifică teatrului, dar eficacitatea utilizării accidentelor și deformărilor este maximă în comedie⁶⁵. Utilizarea faptelor de polisemie, omofonie, ambiguitate în text prelungește quiproquoul din situațiile dramatice:

„TRAHANACHE: Să-mi dai voie să nu te crez. Un om competent, care a făcut servicii partidului, județului, țării... și mie, ca amic, mi-a făcut și-mi face servicii, da!... și să veniți d-voastră, tot din partid (cu ton de mustrare aspră) și să bănuți că... să vă pronunțați cu astfel de cuvinte neparlamentare... Îmi pare rău...” (I. L.C., T. 89).

⁶⁵ Iorgu Iordan, *Limba „eroilor” lui I. L. Caragiale*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 357-409.

7. Înălțuirile verbale

Textul dramatic se constituie ca un șir de replici, de „intervenții” ale diferitelor personaje și are eficacitate numai în cazul în care aceste dialoguri sunt receptate ca înălțuiri. Acest lucru este ușor de realizat, de vreme ce fiecare replică este determinată de cea (cele) anterioare, influențând, la rândul său, pe cea (cele) care urmează.

Un mijloc de creare a absurdului în textele moderne este renunțarea la interdeterminarea logică (și referențială) a replicilor. În acest caz, textul se constituie dintr-o înșiruire de replici de sine stătătoare, notând existența unor personaje egocentrice (golite în fapt de personalitate și funcționând asemeni marionetelor) care nu comunică. În ansamblu, acest tip de text se constituie ca metaforă a noncomunicării.

O analiză a textului dramatic, din perspectiva tipurilor de enunț folosite, demonstrează funcționarea interogațiilor și a implorărilor ca figuri ale limbajului (generatoare de dialog și, deci, de acțiune).

La alt nivel, înălțuirile specifice limbajului dramatic pot fi analizate în relațiile interpersonale (notate de pronumele personal ori de persoana verbului). Astfel, *eu* și *tu* se opun lui *el*, ca personaj absent, dar prezent la receptarea dialogului. Textul este concentrat pe raportul între *eu* și *tu* (ca interlocutori).

În limbajul dramatic activitatea conversației este simbolică și este receptată de un al treilea, față de care nu se mai ascunde nimic, întâi autorul și apoi receptorul, care reconstruiește mereu esențialul din activitatea dialogică și cunoaște sensul exact al dialogului receptat în ansamblu⁶⁶:

„BRÂNZOVENESCU: Nu-nțeleg.

FARFURIDI: Cum nu-nțelegi? La unsprezece fix...

BRÂNZOVENESCU: Nu, frate, nu-nțeleg daravelile astea cu opoziția! Tu ai văzut pe Trahanache întâi, pe urmă pe madam Trahanache, și eu adineaori am văzut pe polițaiul, pe Ghiță, intrând la Cațavencu...” (I. L.C., T. 79).

În textul dramatic apare astfel un dublu joc: între *eu* și *tu* (interlocutori), între *interlocutori* și *receptorul* care percepe gândurile și vorbele tuturor personajelor, conștient fiind că acest lucru este posibil numai datorită faptului că participă la o convenție. Problema relației interpersonale⁶⁷ este comentată în cadrul lingvisticii ca *factum* privitor la raportul de semne al oricărei limbi. Capacitatea locutorului de a se pune pe sine drept subiect, impunând persoana a doua celui care i se adresează, de fapt relației dintre *eu* și *tu*, este considerată drept punct de naștere a limbii, ca mijloc de comunicare⁶⁸.

⁶⁶ Cf. Francis Jacques, *Dialogique. Recherches logiques sur le dialogue*, Philosophie d'aujourd'hui, Paris, Presses Universitaires de France, 1979.

⁶⁷ Cf. M. Bahtin, *Poetica lui Dostoievski*, București, Editura Univers, 1976.

⁶⁸ Cf. Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966.

8. Concentrarea efectelor

În limbajul dramatic relația între text și reprezentare impune trăsături specifice textului scris, astfel încât eficacitatea sa să fie maximă în reprezentare. De aceea autorul dramatic încearcă să mărească această eficacitate prin crearea și concentrarea efectelor dramatice. Elementele de creare a efectelor apar în replici, augmentarea lor fiind posibilă prin didascalii și prin elemente ce trimit la paraverbal. Spre deosebire de celelalte limbaje literare, limbajul dramatic concentrează⁶⁹ aceste efecte (aranjate în ierarhii) conform intenției auctoriale de influențare a receptorului și potrivit economiilor reprezentării (într-un timp și un spațiu determinate).

Există astfel în text așa-numiții „timpî morți”, *falsul dialog*, în care unul dintre interlocutori are rolul de a stimula discursul celuilalt⁷⁰ (relația este vizibilă între protagonist și confident) ori *replicile de prezentare* a celorlalte personaje: („SPIRIDON /singur, intră din dreapta făcându-și o țigară): Măăă! Al dracului rumân și jupânul nostru! Bine l-a botezat cine l-a botezat «Titircă Inimă rea». Ce are el cu mine?” /I. L. C., T. 18/) ori cele de *concentrare a situației*⁷¹, ca în replica finală a Ancăi din *Năpasta*.

9. Forme ale limbajului dramatic

Monologul și aparteul, pe de o parte, tirada și sentența, pe de altă parte, sunt forme prin care limbajul dramatic se distanțează de celelalte limbaje, având funcția de a realiza și concentra efectele, de a dinamiza sau de a prelungi acțiunea, operând ca artificii ale veridicității, în interiorul textului, mărindu-i eficacitatea.

Monologul și aparteul sunt moduri de exprimare a interiorității, deosebirile dintre ele fiind date de dimensiune și de explicarea funcției conative în relația cu receptorul (lector sau spectator), mai intensă în cazul aparteului (care presupune complicitatea receptorului, captarea bunăvoinței acestuia și utilizat cu preponderență în specii comice), mai convențională în cel al monologului (în care personajul, singur în scenă, își exprimă gândurile dinaintea publicului; este specific speciilor grave — tragedia, drama). Tirada (deosebită de monolog prin faptul că personajul se adresează tuturor celorlalte personaje într-un discurs cu mesaj patriotic ori moral-educativ) și sentența evidențiază artificialitatea limbajului dramatic în raport cu limbajul vorbit, caracterul său convențional și premeditat.

⁶⁹ „Une des caractéristique principales du langage dramatique, la concentration des effets. À la limite, on peut dire que dans certains textes tout est effet...” (P. Larthomas, *op.cit.*, p. 284).

⁷⁰ Dialogul Jupân Dumitrache — Ipingescu din *O noapte furtunoasă*; replicile personajului Ștefan cel Mare față de ale tuturor celorlalte personaje din *Apus de soare*.

⁷¹ Împreună cu replicile de prezentare a celorlalte personaje, acestea formează așa-numitul „decor vorbit”, comparabil cu didascaliiile sonore din teatrul radiofonic (cf. Mariana Neț, *art.cit.*, p. 367).

Aceste forme ale limbajului pot apărea și în alte genuri. Specificitatea lor în cadrul limbajului de care ne ocupăm este conferită de context⁷² și de finalitatea textului dramatic.

Într-o analiză comparată a unor texte aparținând celor trei genuri literare, epic, liric, dramatic, observăm în cazul fiecăruia prezența elementelor spațio-temporale, ale mișcării, ale gestualității, ale relațiilor interpersonale ale personajelor, dar, în textul dramatic, aceste elemente sunt selectate și combinate intenționat, fiind concentrate și orientate spre reprezentare, într-o organizare a lor pentru dezvăluirea, evoluția și rezolvarea conflictului, prin intermediul personajelor în acțiune.

Acesta este „modelul”, imaginea generală a limbajului dramatic. Acestea sunt mărcile limbajului, prezente, cu diferențe specifice, în orice piesă de teatru, indiferent de epoca în care a fost scrisă.

O evoluție, o cristalizare a acestui mod de exprimare artistică există, firește: de la primele reprezentări care însemnau *evocarea zeului* (personaj) și a faptelor sale (timpul trecut) la piese în care totul se desfășoară *în prezent, hic et nunc* (din punctul acesta de vedere comedia se transformă mai repede), și *personajele acționează*. De la primele concursuri de teatru și până la *Poetica* lui Aristotel, limbajul dramatic s-a definitivat și nici nu a mai suportat schimbări de esență (fără ca aceasta să însemne „moartea” genului), deoarece, „ca și liricul și narativul, dramaticul este o colecție ierarhizată și instituționalizată de procedee, deci o serie finită și descriptibilă de mecanisme și convenții, susceptibile de manifestare printr-un limbaj cu caracteristici specifice, care se pot combina într-un număr teoretic infinit de variante”⁷³.

Desacralizat, teatrul și-a continuat existența ca specie literară cu trăsături specifice⁷⁴. A reușit totuși să-și păstreze „magia” datorită faptului că, prin reprezentare, permite desfășurarea în realitate a unei lumi secunde, imaginarul se concretizează, concurând realitatea și oferind receptorilor iluzia realității în esența sa. „Urme” ale teatrului cu funcție mitică și/sau magică se păstrează în folclor.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- A., O. V, VI, VII = V. Alecsandri, *Opere*, V, VI, VII, *Teatru*, ediție critică de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, Editura „Minerva”, 1977, 1979, 1981.
B., T. I, II = Lucian Blaga, *Teatru. Proză*, I-II, antologie, prefată și bibliografie de George Gană, București, Editura „Albatros”, 1972.

⁷² Cf. Michael Riffaterre, *Fonctions de cliché dans la prose littéraire conventionnelle*, în „Cahiers de l'A.I.E.F.”, martie, nr. 16, p. 81-95.

⁷³ Mariana Neț, *op.cit.*, p.365.

⁷⁴ „Textul dramatic este deci o colecție neapărat ierarhizată de semnale ale unei lumi virtuale, este proiecția unui act de comunicare și/sau a unui act de discurs, nu numai rezultatul acestora [...], orice lectură a unui text aflat sub incidența dramaticului fiind în primul rând o reprezentare a acestuia” (*ibidem*, p. 366).

- I. L. C., T. = I. L. Caragiale, *Teatru*, ediție îngrijită de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, București, Editura „Minerva”, 1976.
- V., A. = Matei Vișniec, *Angajare de clown*, în *Cea mai bună piesă românească a anului 1991*, București, Editura „Unitext”, 1993.

LE LANGAGE DRAMATIQUE

RÉSUMÉ

L'ouvrage met en discussion des traits distinctifs de ce langage, de ceux qui s'ensuivent d'un élément spécifique: la finalité de la représentation. Par conséquent, dans le texte dramatique écrit il y a des marques de la représentation, qui lui confèrent son individualité par rapport aux autres types du langage littéraire.

*Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2*

LITERATUL V. A. URECHIA

DE

GABRIELA DRĂGOI

Nu s-ar putea spune că V. A. Urechia este un uitat. Până la noi a ajuns însă doar un chip al lui. În conștiința noastră, prestigiul, talentul celor care, începînd cu B. P. Hasdeu și T. Maiorescu, l-au văzut și l-au fixat într-un anumit fel, autoritatea celor de după ei, care s-au referit îndeosebi la stilul desăvîrșit al polemicii maioresciene, consfințind astfel reușita acelui portret al lui V. A. Urechia, au făcut ca ideea unei alte imagini să pară imposibilă sau, cel mult, neesențială de prisos. E. Lovinescu afirma că generația lui, „a treia, ieșită din brazda lui Maiorescu și formată de spiritul lui critic, n-a gustat nimic cu mai multă desfătare decît cele două mici studii de patologie literară”¹, adică *Beția de cuvinte* și *Răspunsurile „Revistei contemporane”* ale lui T. Maiorescu, unde victimă este, în primul rînd, V. A. Urechia. G. Călinescu observa că pe V. A. Urechia Maiorescu „îl ghilotinează cu voluptate”, admira, cu cruzime s-ar zice, „execuția magistrală”, amintea și diatribele împotriva lui Urechia aflate în manuscrisele lui Eminescu, considerînd că doar datorită lor „omul cu șapte nume” a avut șansa să fiescos din umbră². O perspectivă asemănătoare se întîlnește și în unele lucrări mai recente, unde V. A. Urechia ajunge doar ca un nume, ca un personaj care a prilejuit lui Maiorescu o performanță în arta punerii în scenă. Orice întoarcere spre figura cărturarului se găsește mediată de acest mod de a-l privi. Încercarea de a-l restitui cu meritele lui istoriei culturii și literaturii românești, așa cum a făcut-o de curînd mai cu seamă Alexandru George³, s-a lovit de neînțelegere, de neîncredere. Contemporanii lui V. A. Urechia, cei care, de fapt, îl atacaseră, nu fuseseră aîți de îndrîjiți. Cunoșteau omul, erau martorii activității lui și, cu riscul inconsecvenței, și-au schimbat într-o măsură atitudinea, lucru pe care posteritatea nu l-a luat în seamă ori nu a mai interesat-o să-l ia în seamă. După 1885, V. A. Urechia participă la ședințele „Junimii” și colaborează la „Convorbiri literare”. I. L. Caragiale îl recunoștea într-un firziu talentul, vorbea despre „erudiția și arta”, „farmecul” povestirilor lui⁴. Cel mai incomod adversar al lui Urechia, B. P. Hasdeu, care îl încondeiașe încă din 1863 în nuvela *Duduca Mamuca* și îl hărțuise tot timpul, decretînd sarcastic „Nihil sine Urechia”, rostea la trecerea acestuia dintre vii o judecată exactă: „Pornirea fi-rească a lui Urechia nu era spre cugetare, ci spre acțiune; acțiune, iarăși acțiune,

¹ E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, I, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1940, p. 336.

² G. Călinescu, *Omul cu șapte nume*, „Contemporanul”, 1964, nr. 14.

³ Alexandru George, *Un memorialist uitat*, „Convorbiri literare”, 1972, nr. 8 (articol reluat în volumul *La sfîrșitul lecturii*, București, Cartea românească, 1973, p. 45—50); V. A. Urechia și adevăratele răspunsuri ale „Revistei contemporane”, „România literară”, VIII, 1975, nr. 40.

⁴ I. L. Caragiale, *Opere*, IV, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1938, p. 95—98.

iarăși acțiune, neîntreruptă acțiune, o forță gigantică de acțiune pe aceeași întinsă sferă a naționalității române în toate raporturile ei”⁵.

V. A. Urechia a lăsat, într-adevăr, o lecție a entuziasmului și a acțiunii. Prin preocupările de căpetenie istoric, el rămâne unul din cei mai energici animatori și organizatori ai vieții culturale din epocă. Numele lui se leagă de inițierea și întemeierea a numeroase societăți și instituții, precum și de îndrumarea și organizarea învățământului. Încă din 1858 fusese numit profesor de istorie și literatură clasică și română la Facultatea filozofică din Iași, iar în 1864 devine profesor la catedra de istorie și literatură română a Universității din București. Este, în câteva rânduri, director și ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. După ce în 1860 întemeiază la Iași societatea și revista „Ateneul român”, în 1865, la București, este printre fondatorii Ateneului Român, instituție al cărei vicepreședinte și președinte va fi, numărându-se, totodată, printre conferențiarii ei cei mai zeloși. Contribuie în 1866 la înființarea Societății Literare Române (Academia Română), este vicepreședinte și președinte al secției istorice, președinte al secției literare. Prin revista academică agită chestiuni legate de depistarea, conservarea și valorificarea documentelor și pieselor care priveau istoria națională, din țară și din străinătate, aici comunică neobosit rezultatele cercetărilor sale de istorie și arheologie. Ține lecții la Societatea pentru învățătura poporului român, este președinte al Societății macedo-române și director al „Albumului macedo-român”, întemeietor și sprijinitor al mai multor școli în Macedonia și Istria, președinte al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor. Deputat și senator de Covurlui, Urechia înființează și ținut școli și așezăminte culturale, donează, în 1890, liceului din Galați biblioteca și colecția sa de documente și piese muzeistice. Participă, mai ales ca propagator al cauzei naționale și al romanității noastre, la diferite manifestări culturale, politice sau științifice în multe țări ale Europei, dobândind și variate titluri.

Scrierile lui Urechia, prodigioase și ele, sînt gîndite din perspectiva omului de acțiune, a partizanului propășirii prin cultură. Ținea să și le orînduiască în serii și tomuri, după domeniile abordate. Dar din cele treizeci și cinci de tomuri proiectate să alcătuiască operele sale complete, n-au apărut decît șapte⁶. În ediție ar fi trebuit să fie readunate, în ultima serie, și cursurile universitare de istorie, care stăteau la baza lucrării *Istoria românilor*, publicată în paisprezece volume, ultimul postum, între 1891 și 1902. Uimese în această cercetare sirgul și amploarea documentării. De aici studiile ulterioare ale istoricilor au reținut izvoare puse pentru prima oară în circulație de Urechia. Dar autorului îi lipsește rigoarea, metoda critică de preluare a informațiilor, precum și posibilitatea de a reconstitui sintetic desfășurarea istoriei, ceea ce a atras imediat judecata aspră a specialiștilor. O altă lucrare, *Istoria școlilor de la 1800—1864*, apărută în patru volume între 1892 și 1901, îl arată ca pe un neostenit scotocitor de arhive și biblioteci, care dă informații prețioase nu numai pentru istoria învățământului, ci pentru istoria culturii românești în general.

Ca literat, V. A. Urechia este același temperament dinamic, cu o mare încredere în rostul operei sale, creată sub imboldul participării la îmbogățirea scrisului epocii. Părea a nu-l fi interesat trăinicia peste ani a literaturii lui. Omului asupra căruia distincțiile, titlurile, onorurile exercitau, ce e drept, o atracție ieșită din comun, ceea ce a stîrnit, nu o dată, ironia contemporanilor, i-a fost mai aproape mulțumirea realizării imediate. Dar, grupînd în prima serie din *Opere complete* piesele de teatru, Urechia avea sentimentul, nedezmîntit în

⁵ B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, „Analele Academiei Române”, partea administrativă și dezbateri, t. XXIV, 1901—1902.

⁶ *Opere complete*, seria A, t. I: *Teatru. Drame*, București, Imprimeria statului, 1878, seria A, t. I: *Comedii, scenete*, București, Imprimeria statului, 1878, seria B, t. I: *Conferințe și discursuri*, București, Tip. Göbl, 1878, t. II: *Discursuri academice*, București, Tip. Göbl, 1882, seria D, t. I: *Didactica*, București, Tip. Göbl, 1883, seria E, t. I: *Novеле, cugetări, foiletoane, bibliografii, varia*, București, Tip. Göbl, 1883, seria B, t. II: *Memorii prezentate Academiei Române în 1887—1888*, București, Tip. Academiei, 1889.

parte, al condiției lor istorice de „simple documente utile istoriei literaturii noastre dramatice”⁷. Producerea de lucrări mediocre, cum și le aprecia pe ale sale, nu i se părea păgubitoare, dimpotrivă, necesară pregătirii apariției operelor de valoare. Să fi fost aici dreapta măsură a conștiinței de sine sau, din nou, un soi de megalomanie, jucată, deghizată? Oricum, nu numai piesele de teatru, ci tot ce a scris în mai bine de jumătate de secol se constituie în istoria literelor românești ca un fundal îmbelșugat, unde pot fi întâlnite și unele reușite. V. A. Urechia a ilustrat cu egală disponibilitate mai toate genurile literare, într-o epocă ce își aștepta marii creatori⁸.

Debutează de timpuriu, în 1850, la 16 ani, când dă publicației „Zimbrul” din Iași fabula *Zimbrul și vulpea*. În anul următor îi apare în broșură o nuzetă, *Grinda de aur sau Providerea unui părinte bun*, prelucrată după o anecdotă franceză. Scriind în 1852 în calendarul apărut în tipografia „Buciumul român” schița umoristică *Un vis*, unde ținta era limbajul latinizant al cărturarilor ardeleni, Urechia este prezentat lui M. Kogălniceanu și lui V. Alecsandri. Este momentul care hotărânește un început. După ce în 1854 îi apare un *Mosaic de romane, cugetări, piese și poezii*, colaborează în 1855 la „România literară”, revista lui Alecsandri, cu versuri și cu narațiunea *Logofătul Baptiste Veleli*, publică și în „Foiletonul Zimbrului” poezii alegorice, fabule, câteva versuri erotice, balada *Nenicele și Viorica*, precum și romanul, neterminat, *Coliba Măriucăi*, semnează în „Zimbrul și Vulturul” și în „Steaua Dunării” încercări poetice potrivite programului unionist. Integrat astfel în mișcarea literară de apartenență pașoptistă, democratică și unionistă, Urechia crede în menirea civică, educativă a literaturii și va păstra cu statornicie această idee. Climatul era unul de stimulare a sentimentelor democratice, naționale, iar lucrările lui literare sînt și ele rodul acestei atmosfere. Narațiunea istorică *Logofătul Baptiste Veleli*, apărută în „România literară” alături de romanele *Serile de toamnă la țară* al lui Al. Cantacuzino și *Manoil* al lui D. Bolintineanu, este o schiță de roman, situată între primele încercări în acest domeniu la noi. Față de îndreptarea predilectă a altor autori spre înfățișarea moravurilor contemporane, spre intriga sentimentală sau

⁷ Prefață la *Opere complete, seria A, t. I: Teatru. Drame*, București, Imprimeria statului, 1878.

⁸ În lucrările mai noi a fost studiată îndeosebi activitatea lui V. A. Urechia de animator cultural, de profesor, organizator și îndrumător al învățămîntului: I. Lăzărescu, *Începutul activității de animator cultural a lui V. A. Urechia*, „Studii și cercetări științifice”, filologie, Iași, XIII, 1962, fasc. 1; Maria Frunză, *Cele dintîi cursuri de literatură română la Universitatea din Iași (1860—1900)*, „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, seria științe sociale-istorie, filologie, t. VIII, 1962; A. Boiangiu, *V. A. Urechia — profesor al Universității din București*, „Analele Universității București”, seria științe sociale-istorie, t. XII, 1963; Maria Itu și Elena Potorac, *Activitatea lui V. A. Urechia privind organizarea școlii din timpul său*, „Studii și articole de istorie”, VIII, 1966; Vistian Goia, *Idee pedagogice în gândirea și activitatea lui V. A. Urechia*, „Revista de pedagogie”, XXIV, 1975, nr. 7. Pentru activitatea literară a lui V. A. Urechia mai sînt de menționat: Al. Dima, *Preocupări de teorie literară la V. A. Urechia*, „Studii și cercetări științifice”, filologie, Iași, VIII, 1957, fasc. 1; Șt. Cazimir, *Misterul Doamnei L. — În legătură cu începuturile romanului românesc*, „Viața românească”, XIV, 1961, nr. 11; Șt. Cazimir, *Scriitoarea franco-română Marie Boucher*, „Analele Universității București”, seria științe sociale — filologie, t. X, 1961; Teodor Virgolici, *Începuturile romanului românesc*, București, Editura pentru literatură, 1963, p. 54—63, 71—73; Virgil Brădățeanu, *Drama istorică națională (Perioada clasică)*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 113—118, passim; Ecaterina Șoitu și Teodora Simionescu, *Preocupări literare în activitatea lui V. A. Urechia*, „Lucrări științifice”, III, Galați, 1969; Virgil Brădățeanu, *Comedia în dramaturgia românească*, București, Minerva, 1970, p. 145—147; Șerban Cioculescu, *70 de ani de la moartea lui V. A. Urechia*, „România literară”, IV, 1971, nr. 48; Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini pînă la G. Călinescu*, București, Minerva, 1973, p. 45—48.

spre așa-numitul roman de mistere, resuscitarea trecutului în *Logofătul Baptiste Veleli* dovedea temeritate. Până la apariția romanului *Ursita* al lui B. P. Hasdeu, în 1864, alte tentative de roman istoric nu-i sînt superioare. Modelul vizibil al lui Urechia fusese nuvela *Alexandru Lăpșneanu* de Costache Négruzzi. Din letopisețul lui Miron Costin, cronicarul de opera căruia s-a simțit cel mai puternic legat și pe care a și editat-o mai tîrziu, Urechia alege un episod dramatic, cel al ridicării boierimii pămîntene, în frunte cu vornicul Lupu, viitorul domn Vasile Lupu, împotriva lui Alexandru Iliș și a sfătătorului acestuia, logofătul Vevelli. Țara e tulburată, apriga dorință de răzbunare a celor mulți e mai puternică decît hotărîrile pline de înțelepție ale vornicului Lupu; prilej pentru autor ca să introducă numeroase reflecții asupra suferințelor care, nesocotite de domnitori și boieri spoliatori, pot izbucni, oricînd, sîngeros. Regăsite și mai tîrziu în literatura lui, aflată la confluența preocupării de istoric cu cea de militant pentru afirmarea națională, credințele acestea sînt tutelate de spiritul pașoptist, al lui Kogălniceanu îndăosebi.

Și al doilea roman din același an 1855, *Coliba Măriucăi*, cu un conținut umanitar, protestatar, interesează tot prin adecvarea la spiritul înaintat al vremii, la ideile lui C. Bolliac, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, N. Bălescu. În scrierea romanului, Urechia fusese înrîurit de *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher-Stowe, roman tradus în limba română cu cîțiva ani înainte. Deși eterogen, discursiv și retoric în tendința lui, cum sînt mai toate aceste prime tentative, romanul are pagini privind starea ȝiganilor robi și a ȝaranilor clăcași în care observația socială și psihologică, realistă, devine acută. Abia N. Filimon în *Ciocoi vechi și noi* va readuce, cu vigoare sporită, peisajul acesta în romanul românesc.

Ceea ce este de remarcat în acești ani de început este promptitudinea cu care bunul meșteșugar al scrisului care a fost V. A. Urechia servește căuzașului. El este acum, cum nu va mai fi mai tîrziu, un scriitor al timpului său, un scriitor ocazional în sens superior. A teoretizat, dealtfel, în formule patetice și generoase, menirea civică și pedagogică a literaturii, valoarea inspirației din istoria națională sau din moravurile societății românești, a vorbit despre necesitatea accentuării fondului de originalitate al literaturii. În numeroase note de istorie și critică literară publicate în „Steaua Dunării”, „Ateneul român”, sau în volumul *Schițe de istoria literaturii române*, apărut în 1885, multe pagini fiind fragmente din cursurile lui universitare, ca și în conferințele de la Ateneul Român, Urechia este un popularizator entuziast al mișcării literare autohtone, al perioadei vechi cu deosebire. Dealtfel, el prezentase pentru prima oară în învățămîntul superior de la noi, în 1862—1863, un curs de literatură română veche. Cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin făceau obiectul cercetării lui amănunțite, destul de dificilă dacă spre documentare și diriguire avea doar letopisețele editate de Kogălniceanu. A întreprins analize speciale referitoare la scriitorii vechi și a dovedit buna cunoaștere a literaturii populare românești și romnice, de circulație orală și scrisă, ilustrînd înțelegerea concepției pașoptiste asupra literaturii ca expresie a istoriei unui popor și a caracteristicilor lui într-un anumit timp. Nu fi lipsea informația mai largă. Bunăoară, el urma unele idei ale lui H. Taine încă din 1859, în 1864 se apropia de Shakespeare cu intenția de a determina, tot în felul lui Taine, mai întîi, epoca, mediul, societatea în care a trăit scriitorul, momentul literar, iar într-o conferință din 1865, *De clasicism, romantism și realism*, arăta cunoașterea definițiilor esteticii hegeliene, fie și prin intermediar. Și totuși, în opiniile teoretice, V. A. Urechia nu putea fi decît un eclectic, la el se întîlnesc deseori confuzii, urmare a îmbinării nepotrivite a mai multor surse străine. Mai întotdeauna comentariul este subminat de generalități pretențioase, de o gesticulație grandilocventă, de aprecieri superlative și improvizatii retorice, nesupravegheate de simțul adevărului, al măsurii. I-au adus destule ponoase graba, hazardarea în analogii, citate și citări de nume. În *Observări polemice* (1869), *Beția de cuvinte* (1873) și în *Răspunsurile „Revistei contemporane”* (1873) T. Maiorescu exploatează, cu o vervă pamphletară incisivă, cîteva afirmații bombastice, neinspirate, legate de valoarea unor scriitori ro-

mâni, dar mai cu seamă neglijențe și inadvertențe în informația istorică⁹. Urechia are în articolul *Noua direcțiune din Iași* o replică iritată, insuficientă, eludând la o adică obiecțiile lui Maiorescu. În răspunsul său interesează doar justetea unor puncte de vedere privitoare la politica culturii, la însemnătatea inițiativelor în organizarea învățământului și culturii la noi, chestiuni asupra cărora Maiorescu avea o altă perspectivă.

Și în istoria teatrului, V. A. Urechia rămâne prin stăruința, generozitatea cu care a promovat piesele românești, în primul rând ca membru în comitetul Teatrului Național din Iași, apoi în comitetul Teatrului Național din București. El însuși compune cu sîrg, improvizează cu multă înlesnire, pentru a umple golurile repertoriului. Atunci cînd au fost reprezentate, piesele lui Urechia s-au bucurat de succes de public. Autorului, care nu era în fond un creator, ci un dramaturg diletant, ocazional, nu-i putea fi tăgăduit meșteșugul. Jucate începînd de prin 1860, comedii, scenetelă comice, farsele lui, cum sînt, bunăoară, *Sacagiul*, *Oda la Elisa*, *Balul mortului*, *Avocat sau paiață*, *Anghina diferită*, *Sticla de Cotnari*, sînt în maniera teatrului lui Alecsandri. Urechia mărturisește în notele care însoțesc piesele în ediția completă (unde se află și o bogată colecție de aprecieri, cronici ale spectacolelor, reproduse din publicațiile vremii), că a preluat, a localizat de cele mai multe ori lucrări străine, franceze, italiene și mai ales spaniole. Astfel, i s-au reprezentat drama *Cine este ea?* după Breton de Los Herreros, drama *Porcarul și măriia sa sau Dreptatea domnească* după *El mejor alcalde el rey* de Lope de Vega, *Fata de bancher* după *Le Duc Job* de L. Laya, *Soare de toamnă* după *L'été de la St. Martin* de Marivaux, transpușeri care au adus bune servicii limbii române pe scena Teatrului Național. Tre-cînd peste cîteva serieri ocazionale cu totul puerile, alegorii dramatice care făceau elogiul familiei regale, în favoarea căreia Urechia s-a aflat, peste piesa *Alecsandri la Mircești*, unde este preluat motivul din *Fintina Blanduziei*, piesa poetului devenit la Urechia personaj, menționînd și drama *Marțial*, publicată în „Literaturul” lui Al. Macedonski și lăudată, excesiv, de acesta, se cuvin amintite trei drame istorice scrise de Urechia între 1867 și 1875 și anume *Vornicul Bucioc*, *Banul Mărăcine* și *Curtea lui Neagoe-Vodă*, lucrări bine primite de spectatori, și chiar de critică, datorită nu numai interpretării, montărilor fastuoase de care au avut parte, dar și textului propriu-zis. Teatrul istoric românesc înregistrase abia în acel moment, la începutul lui 1867, o piesă de valoare, *Răzvan-Vodă* a lui B. P. Hasdeu. Dramele lui V. A. Urechia, destul de schematice, au totuși virtuți dramatice, sînt scrise într-un stil romantic, avîntat, care va fi caracteristic dramaturgiei românești pînă dincolo de B. Delavrancea. Din toate figurile înfățișate, țăranul, cu un chip firesc al comportamentului și al vorbirii, este personajul în a cărui prezentare Urechia se simte întotdeauna în largul lui.

Spre sfîrșitul vieții, cu o activitate literară bogată, dar în bună măsură și caducă, V. A. Urechia revine la înzestrarea adevărată, cea de povestitor, aflată încă în primele lui proze publicate. Talentul îi era potrivit pentru narațiunea de factură populară, pentru evocarea istorică, pentru schița memorialistică îndeeosebi. *Legende române*, reluate și adăugite în cîteva ediții, după cea din 1891¹⁰, adună, mai întîi, povești, snoave, anecdote populare, pentru care scriitorul găsește variante corespondente la mai multe popoare (*Ion Isteful*, *Popa care știe carte*, *Nea Sărăcilă* ș.a.). Narațiunea este alertă, plastică, hazlie, remarcabilă fiind și intuiția sigură a expresiei, *Țară fără bătrîni*, o prelucrare ce ia ca model romanul popular *Archirie și Anadam*, a circulat mult, fiind introdusă în cărțile didactice. Atractive sînt povestirile inspirate de legende populare, cumva în spi-

⁹ Titu Maiorescu, *Critice*, I, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 117—142, p. 215—270.

¹⁰ *Legende române*, București, Socec, 1891; ed. 3, București, Socec, 1896; ed. 4, *Legende române*, vol. II, București, Socec, 1904; ed. îngrijită de Ion Horia Rădulescu, București, Tipografiile române unite, [1934]; *Cum era odineoară. Legende*, București, Minerva, 1901; ed. *Legende române*, vol. I, București, Socec, 1904.

ritul lui I. Neculce din *O samă de cuvinte*. Alte narațiuni, cele mai realizate, sînt acelea în care documentul istoric puțin cunoscut este folosit pentru o reconstituire, bogată în detalii și culoare, a epocii, moravurilor, întîmplărilor și oamenilor. Și acum este reînviat trecutul cu virtuțile lui de patriotism și vitejie. Insolite sînt însă povestirile izvodite din documentele timpului fanariot. Pe canavaua lor, Urechia imaginează, plin de umor sau romantic, aventuri, intrigi amoroase, evocă pitoresc Bucureștii de la începutul secolului al XIX-lea, cu o artă dinamică a descrierii și dialogului, cu un stil arhaizat fără excese (*Scandalul din 1800, Jupîn Vintură-vești, Acum 74 de ani, Prima baie în București, Primul „Haine-vechi” din București* ș.a.). Istoria re trăiește în aceste stampe literare mai viu decît la Gh. Asachi sau la Gh. Sion, dar mai palid decît la I. Ghica. În cîteva episoade evocatoare (*Cum am făcut cunoștință cu M. Kogălniceanu, Cum am cunoscut pe Alecsandri, Șuba lui V. Alecsandri, Cum eram să fiu spînzurat!*), ca și în seria de scrieri apărute în preajma morții în „Apărarea națională” și în „Secolul XX” (*Din tainele vieții, Amintiri contemporane*) memorialistul are o privire senină asupra anilor scurși, narează cu plăcere întîmplări din viața lui atît de plină, relatează cu detașare și înțelegere, ba chiar cu umor, ciocnirile cu oamenii timpului său.

Încrezător în soarta cărților sale, V. A. Urechia gîdea că se va găsi peste decenii vreun „zelos paleontolog ori arheolog al literaturii naționale”¹¹ care să-i scuture de praf și să-i scoată la lumină tomurile¹². Alături de alți scriitori ai secolului trecut, V. A. Urechia binemerită nu o dată să-i fie citite paginile, să fie cunoscut, nu doar știut pe nume.

¹¹ Prefață la *Opere complete*, seria A, t. I: *Comedii, scenete*, București, Imprimeria statului, 1878.

¹² La sfîrșitul anului 1976 a apărut în colecția „Restitutio” a Editurii Minerva volumul *Scrieri literare*, o ediție cuprinzătoare a prozei lui V. A. Urechia, îngrijită și prefațată de Alexandru George.

DOCUMENT PENTRU ISTORIA LITERARĂ. CĂRȚILE LUI SERGIU FILEROT

LOREDANA CUZMICI *

Cel mai cunoscut portret al lui Sergiu Filerot (1921–1989) apare în *Viața ca o pradă* a lui Marin Preda: un individ de o rară generozitate, care a plătit cu închisoarea adeziunea la stânga exprimată în creație literară atunci când o astfel de adeziune însemna opoziție, în primii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial: „L-am revăzut pe Sergiu Filerot după război. Arăta neschimbat, ca și Bezuhov, cu care semăna și la chip, și la impulsul care îl determinase să se vâre singur în mecanismul orb al represiunii, scăpase, ca și eroul tolstoian, ca prin minune din fața plutonului de execuție...” (Preda 1977: 300).

Cu diverse alte ocazii, Preda va tot risipi encomioanele în privința acestui confrate, numindu-l chiar „erou” al generației războiului și surprinzându-i o atitudine cât se poate de teribilist-avangardistă din timpul detenției, pe care însă Filerot nu o confirmă până la capăt, punând pe seama imaginației prozatorului anumite detalii: „Țin minte ca acum: se ținea cu mâinile de gratii și ne vorbea, mândru de isprava lui: «Ce faceți, bă?» Nu era deloc speriat” (*Marin Preda*: 529–530). Fragmentul este semnificativ nu neapărat pentru adevărul sau neadevărul lui, cât pentru felul în care se raportau ceilalți la o asemenea experiență pricinuită de cuvintele aflate în libertate politică.

Interesant e că în regimurile ulterioare, care ar fi trebuit să-i ferească existența, de Sergiu Filerot nu se va mai auzi prea mult. Scrie în diverse publicații în anii febrili ai instalării comunismului, propovăduind revoluția culturală care să tragă după ea, ca o avangardă autentică, întreaga societate¹. În plus, dispare chiar în

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, bd. Carol I, nr. 11, Iași, România.

¹ Articolele sale cu teză sunt scrise mai puțin retoric decât textele poetice și multe idei amintesc de programul revistei „Albatros”, pe care a sprijinit-o financiar, idei ca cea din „Victoria”, 1944: „Scriitorul își regăsește adevărata substanță; nu acceptă înstrăinarea de tovarășii de societate (prin morbida și asociala izolare de până acum) care denotă spirit de snobism sau reacțiune. [...] Poetul [...] trebuie să coboare în arenă, să ia contact strâns cu viața. [...] Cei care au trasat drumurile poeziei realiste peste hotare sunt Verhaeren, Walt Whitman, Rilke, poeții sovietici. Sentimentalismele ieftine, fade, trebuie să dispară. În fața poetului trebuie să conteze mai mult 100 000 de tovarăși de viață decât el însuși”. Nu putem să nu remarcăm scrupulozitatea acestui număr... Continuăm: „Dacă cineva va căuta să

1989, anul în care alți revoluționari vor intra zgomotos pe scena sociopolitică, trăindu-și astfel întreaga viață sub cerul unei ideologii aparent identice aceleia pe care a promovat-o, *aparent* pentru că aluzii timorate la dezamăgirea provocată de comunism se pot ghici printre rândurile din cele două volume care-i înregistrează numele, *Vitrină veac XX* și *Reîntâlniri*. Referindu-se la episodul detenției din timpul războiului – „Evenimentele mă surprinseseră, atunci, complet nepregătit, necălit, plutind cu inocență și bună-credință în visuri de viitor; de aceea șocul fusese puternic, aproape mortal” (Filerot 1985: 82) –, Filerot își anticipează involuntar și altfel de „surprize”. Față de „atunci”, autorul matur din anii comunismului consacrat va fi *pregătit, călit*, vindecat de *inocență și bună-credință* și, în concluzie, va tăcea.

Ca o ironie a sorții de marginal, Emil Manu îl înregistrează ca decedat în prima ediție a cărții sale despre generația războiului, fapt care contribuie, într-o oarecare măsură, la întoarcerea autorului pe rampa literară, doar că spre senectute și doar cu amintiri legate de tinerețea tumultuoasă. Ne putem întreba de ce nu a mai scris poezie propagandistică după 1947, cu un asemenea dosar superlativ care i-ar fi deschis toate porțile editurilor. Ar fi putut deveni un important purtător de stindard realist-socialist, cu recompense pe măsură, dat fiind curajul său din perioada ilegalității mișcării comuniste. Din păcate, autorul nu ne mai poate răspunde, iar datele despre el sunt puține. Putem specula, desigur, că, dacă în cazul regimului antonescian opoziției i se mai permitea să se manifeste într-o formă sau alta, probabil că omul trecut printr-o nemiloasă experiență politică ajunsese să înțeleagă de-a lungul regimurilor ulterioare că retragerea de pe scena publică era cea mai bună soluție pentru a evita un alt dezastru personal. Foarte sugestivă în acest sens se dovedește o amintire „comentată” a lui Preda cu privire la arestarea lui Filerot: „Mă așteptam, de la o zi la alta, să fiu ridicat de-acasă, sau toți împreună să fim arestați la redacție. Fiecare avea la el volumul lui Filerot, probă sigură a adevărului la conținutul lui. Firește, gândeam, chiar la moarte n-aveam să fim condamnați, dar nici ieftin n-aveam să scăpăm. Porneam de la gândul că, torturat, Filerot spusese la anchetă cui îi mai dăduse el volumul. Sau chiar dacă nu spusese și nu fusese torturat, anchetatorul, fără să fie prea abil, avea să caute în jurul arestatului și să afle foarte simplu cine îi sunt prietenii. Zilele treceau însă și nu ne aresta nimeni. Mulți ani mai târziu, prin '57 sau '58, am înțeles de ce. Mecanismul represiunii lui Antonescu nu era bine pus la punct. Nu era, adică, rodât. *A aresta pe toată lumea care era prietenă cu condamnatul era o subtilitate la care acest mecanism încă nu ajunsese*” [subl. n.] (Preda 1977: 300). La această „subtilitate” va ajunge regimul ulterior, fie cel dejist, fie chiar cel ceaușist, cu pretenții de renunțare la represiune.

reproșeze că nu prea exaltă, probabil, mirosul unei pure «artă pentru artă», trebuie să răspundem împreună cu Tennyson că nu putem cunoaște altă artă decât «arta pentru om». Iar scriitorului proletar al timpurilor noi îi incumbă rolul de constructivist, pe plan poetic sau economico-social, al timpurilor de viitor apropiat” (Simion (coord.) 2010 I: 88)). În aceeași publicație, va denunța „somnul reacționar” al poezilor care nu se înscriu în lupta de clasă, ținând spre *Kalende*le coordonate de Streinu (*ibidem*: 96). Până și când recomandă epurarea unora, ca de exemplu a lui Alexandru Marcu, o face cu argumentele vremii și fără părtinire (în „Victoria”, decembrie 1944, apud *ibidem*: 121).

Puținele texte beletristice din perioada comunistă ce sunt inserate în unicul volum apărut abia în 1982 au o cu totul altă turnură. E posibil ca Sergiu Filerot să fi înțeles diferența dintre dictaturi, surprinsă, de pildă, în studiul lui Constantin Pricop despre literatura postbelică: „Timp de secole, literatura fusese rezultatul unor inițiative individuale. Chiar atunci când avea de înfruntat cenzura, până a ajunge la ea, scriitorul era liber să decidă ce și cum creează. Cenzura era aplicată rezultatului unei munci în libertate. Acum unui creator i se pune de la început în vedere că nu poate scrie/nu poate gândi decât într-un singur mod; mai mult, că nu are voie să facă altfel. Trebuia să accepte rețetele de gândire” (Pricop 2005: 54)

Volumul *Om* fusese astfel „rezultatul unei munci în libertate”, pe când în *Reîntâlniri* se văd deja „rețetele de gândire”. Se pare apoi că date esențiale din biografia sa au fost împrumutate de Ion Caraion – cel puțin așa susține Doina Jela (2005: 205–206), cu explicațiile de rigoare în volumul destinat memoriei Ecaterinei Bălăcioiu, *Această dragoste care ne leagă* –, mai exact în privința condamnării la moarte comutate ulterior în ani grei de închisoare și muncă silnică. Filerot devenise un fel de model de scriitor angajat în lupta împotriva tiraniei pentru mai tinerii „albatroșiști”, cărora li se va alătura ulterior și autorul *Cântecelor negre*. Deținutul socialist va fi în cele din urmă eliberat și trimis disciplinar pe front. Cert este că acest curaj literar și civic, exemplar, a făcut posibilă intersecția cu marile nume ale generației războiului: Preda a fost ajutat financiar în tinerețea lipsită de mijloace, Geo Dumitrescu scoate placheta *Aritmetică* datorită lui, Tiberiu Tretinescu are parte de singurul volum publicat de asemenea grație generosului secretar de la Tiparul Universitar. Mai mult, istoria apariției revistei „Albatros” a fost într-o bună măsură isprava sa, deși nu va face parte niciodată din caseta redacțională². Filerot rămâne un scriitor eșuat, cu o biografie dramatic accidentată, ca a multor congeneri, cu un debut uitat sub alt pseudonim în „Jurnalul literar” al lui Călinescu, cu studii superioare amânate din pricina vremurilor și, nu în ultimul rând, cu un volum de poeme care merită recitit pentru a simți temperatura greu suportabilă a epocii.

Om/Vitrină secol XX. Poemele-invectivă ale lui Sergiu Filerot

Cititorul actual își va stăpâni cu greu rictusul parcurgând două expresii cu o nefericită istorie semantică ce apar pe primele pagini din *Vitrină secol XX*, în dedicație și în lămuririle introductive: „un om între oameni”, respectiv „exploatarea omului de către om”. Fără a cunoaște detalii din biografia lui Sergiu Filerot riscăm să dăm o notă proastă unui volum care a reușit să enerveze bine regimul din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, încât mai ales din această pricină, dar nu numai, merită atenția noastră.

Deși interzisă, cărțuia din 1942 a fost totuși împărțită prietenilor, într-un samizdat potrivit conținutului. Preda, de pe atunci cu un acut simț al istoriei, va

² „[...] beneficiam de tarife neoneroase și înlesniri de plată acordate din solidaritate colegială de Gh. Niculescu, secretarul întreprinderii, cunoscut sub pseudonimul Sergiu Filerot” (Al. Cerna-Rădulescu, în *Marin Preda*: 159).

scrie în anul respectiv pe coperta exemplarului său, un „document pentru istoria literară” referitor la detenția autorului. Povestea exemplarului cu pricina, mai precis a circulației lui, e aproape un subiect de proză scurtă: pierdut de Preda, va fi cumpărat de la un anticariat de scriitorul Petru Vintilă și astfel va fi reactualizat și documentul cu pricina al viitorului mare romancier, din care spicuim: „Omul, adică el, Sergiu Filerot, a fost arestat, iar celălalt *Om*, adică volumul cu poeme, confiscat, adică ars, pus pe foc. Documentul constă în faptul că o poezie mare, cu respirație de epocă și frământări specifice unei schimbări de veac, este primită în felul cum am spus” (Filerot 1982: 13–14).

La condiția *Omului* se adaugă și cea a volumului *Libere*, volum de poeme în proză definitiv pierdut, distrus înainte de broșare. Și *Om* fusese respins inițial, dar Filerot i-a retrimis manuscrisul lui Mircea Streinul, printr-un prieten comun, și, astfel, va primi ștampila favorabilă fără vreo lectură făcută de același funcționar care facilitase și apariția „Albatrosului”. La foarte scurt timp de la răspândirea în librării, cartea va fi confiscată, restul exemplarelor, blocate și autorul, arestat.

De asemenea, pierdut este și un volum datând din 1941, *Încrustări în gând*, făcând parte din același proiect editorial cu *Aritmetică* de Felix Anadarm/Geo Dumitrescu și *Vergu Ocu* de Tiberiu Tretinescu, de negăsit astăzi probabil din pricina tirajului.

Reîntâlnindu-se peste ani, Preda îi va propune lui Sergiu Filerot să reediteze *Om* și astfel apare, în 1982, *Vitrină secol XX* la Cartea Românească. Ca în cazul mai tuturor volumelor tratate agresiv de cenzură, „biografia” cărții tinde să copleșească valoarea efectivă care, vom vedea, se menține pe o linie modestă, dar în nici un caz îmbolnăvită fatal estetic. Avem, în fond, de-a face cu o literatură de avangardă cât se poate de specifică. De data aceasta, opinia lui Marian Popa este pertinentă: Filerot este un exemplu de scriitor proletcultist (și nu realist socialist), cu toate pancartele ideologice la vedere, un „bogdanovist”, nu un „jdanovist”.

Prefața în versuri, adaos cu ocazia reeditării de peste decenii, poate figura ca un imn al generației: „Cel mai frumos cântec din viață/ l-am ascultat în subteranele deceniului Cinci” și justifică entuziasmul lui Preda referitor la volumul interzis: „Era într-adevăr subversiv, versuri *tari* [subl.a.] despre războiul pe care îl duceau armatele noastre, prin care poetul exprima presentimentul dezastrului final: ne înhămasem la un car străin, care avea să se sfârșească, al lui Hitler, și muream zadarnic pe întinse pustii de zăpadă și sârmă ghimpată. În 1942, când zeul războiului părea să fie de partea lui Hitler, starea aceasta de spirit a lui Sergiu Filerot ne uimi pe toți” (Preda 1977: 297).

Placheta *Om*, inclusă în volum, alături de alte cicluri reduse cantitativ, anterioare sau ulterioare, debutează cu poemul omonim, cam confuz, fără a fi abstract, suferind de un ușor verbiag provocat și de rima cu orice preț, de neologisme prețioase pe alocuri, de metafore facile (afecțiuni ale multora dintre poeme, de altfel, probând faptul că ținta versurilor-pamflet nu era în primul rând estetică). Textul reprezintă o antropogeneză, înfățișând ființa umană dinaintea conștiinței, contaminată retroactiv de materialism dialectic – „În văgăuna nopții, beția focului sacru/ n-o oficia pe-atunci nici însuși dracu’;/ molecula, nemodelată

nici ea pentru Pământ,/ rățăcea, vagabondă, stingheră și fără sfânt” – și chiar protopoetul: „Omul privea naiv circumflexul sistem planetar/ și îngăima, prometeic, câte-un murmur solitar/ erupt greoi ca un metaforic, primitiv semn/ al artistului de peste milenii, – mai demn” (Filerot 1982: 19).

Filerot îndrăznește demitizări culturale care și astăzi ar putea fi riscante – și iată cum în *Don Quijote* diminuează aura de noblețe a celebrului personaj: „Omul placid, suflet limitrof, Don Quijote,/ piramidă de credințe puerile, bigote”, suferind de „tendința de ascensiune pe donjon în gând,/ emfatică pretenție de atom plăpând”, pentru ca, în cele din urmă, să avem parte de un vers concluziv dezbrăcat de stângaci potrivite rigori metrice în care idealismul e tratat cu cinism realist: „Și Don Quijote însuși redevine un inform atom...” (*ibidem*: 22–23).

Dominanta poeziei sociale include exemple ca *High-life* („Între ziduri drepte de cenotaf înviorat/ stă omul, să consume beat, autorizat...”), o acuză la adresa burghezilor bonvivănți din mijlocul cărora s-a născut nazistul: „Iată Omul, vertical zoologic exemplar,/ energumen vorbăreț cu machiaj circular,/ cu conținut caudal și cefalic vid,/ străpungeri vizuale într-un cod arid,/ – șablon concret pentru un Om actual/ geometric conturat ca un corp de femeie, venal” (*ibidem*: 24–25).

În epoca noului umanism de tip arian, Filerot scrie o *Despărțire de om* în care prozaizează și oralizează în stil avangardist, polemizând cu „supraomul” fascist impus ca model de conjunctura politică: „Tu, cel de colo cu numele Om,/ ia-ți moștenirea de vertebrat înaintat și pleacă. [...] Ai sângerat conștiințele prietenilor mei/ de asemenea cu numele de oameni/ și ai încercat, poruncitor și ostil, peste ei/ mărinimia negurilor de apocalips/ să sameni.// Pentru toate brațele în ghips/ și viețile zdrumicate, tot ei/ îți poruncesc să pleci/ tu, cel de colo, cu numele Om și ochii reci” (*ibidem*: 26).

Urmează, în logica evoluției istorice, poemul *Muncitor*, care surprinde „ridicarea” omului de la exemplar zoologic dornic să forțeze selecția naturală, la ființa harnică, rezultând implicit o nouă definiție ce se va fi dovedit ulterior foarte eficientă și bună de pus în practică: omul – animalul care robotește. În ciuda tematicii preamărinind „lupta de clasă”, poezia este mai reușită în ansamblul ei decât celelalte, vecină ca tonalitate și reprezentare cu poemele-autoportret ale lui Dimitrie Stelaru: „Am izbutit astăzi să mâncăm și noi, ăștia, o pâine./ Nu pot să neg că era roșie de sânge și deci cu atât mai bună/ dar, nu știu cum, mi-am mănjit fața de câine/ bătut și cineva mi-a zvârlit epitetul de *criminal*// ca un simplu răsărit de lună.// [...] Mi-e presărată amintirea de muncitor resemnat/ cu vestigiile craniilor calcinate de vreme ale *ăloră* –/ strămoșii mei/ cu graiul fometos și priviri șterse de ochi mat” (*ibidem*: 27).

Rechizitoriul omului majusculat de fasciști este însoțit și de atacuri la adresa supraomului cultural, de pildă în *Foame*: „Eu, prietene antropoid,/ dincolo de zarea *Iliadei* și a *Amantului Doamnei/ Chatterley*/ și în afară de caietul în care vorbesc despre un bolid,/ rumeg neputincios necesitatea agrestă/ și umilitoare de a devora o modestă/ tidvă a unui mai puțin antropoid/ stupid.// Rânjesc alveolele înnegrite ale bietului șerb.// Să mai vorbesc de Knut Hamsun sau – în antiteză –/ de acolitul său acerb,/ prietene antropoid/ cu ochiul totdeauna sălbatic și avid/ de meterez?” (*ibidem*: 31).

În ierarhia umanului specifică epocii, *Rob* gâlgâie de ideologie roșie, inclusiv de aluzia la „opiul popoarelor”: „Eu, Homunculus, ca orice dobitoc, înflăcăram caduca/ prejudecată de menținere a pedestalului Omului obez”; „Pumnii, spre dâmbul/ stăpânului, îndreaptă gloata”; „Jaz, foxtrot și dans oriental.../ Streptococi și obraz pal...// Obscur și micșorat sufletește, el/ dă dracului munca, patronul și Omul.../ E de domeniul obezității somnul/ iar foamea e lanțul cu care cel de sus, mișel,/ (el încă mai crede, naiv, în Domnul)/ îl robește fratelui vitreg, tot Omul...” (*ibidem*: 32).

Ba chiar putem citi și un exercițiu demitizant mai explicit la adresa învățaților, în răspăr cu foarte cunoscutele portrete literare ale lui Goga – în *Apostol*, portretul bogatului cu duhul are parte de tușe grotești: „domnul cu ochelari”, „râțul porcin de conferențiar”. Acuzat că ignoră neștiința celorlalți și că nu le întinde o mână de ajutor fără o remunerație exagerată, „învățătorul” își trădează menirea și e „pedepsit” estetic: „Așa cum e el, cu sistem ingenios și creier succulent,/ ar putea alina durerile fraților întunericului pradă” (*ibidem*: 33). Mitul alfabetizării universale capătă, așadar, expresie poetică.

Ultimul poem din ciclu are un titlu-manifest – *Pentru un om al evului nostru* – și dezvoltă registrul antiacademic al avangardei: „Ești Omul evului nostru, desigur,/ și-ți place să-ți etalezi, singur,/ câteva benzi multicolore (uneori însângerate) de așa/ zisă cultură...//[...] Am încercat de multe ori să mă împrietenesc cu tine,/ Om al evului nostru, dar nu știu cine/ – poate altitudinea picioarelor tale/ sau mefiticul tău corp blindat în zale –/ m-a făcut să renunț” (*ibidem*: 35).

Poetul se declară dușmanul „evului de blindaj și civilizație”, „dușmanul întunecosului hău/ al secolului nostru”. Textului îi va corespunde *Pentru omul de pretutindeni de mâine*, scris în 1942 și cuprins într-un alt ciclu, un nou manifest în care se face referire la pseudo-oameni și la viitorismul atât de proslăvit în imaginația revoluționară: „vei pregăti balsamul și tămâia/ ca să conservi mumia/ războiului” (*ibidem*: 66–67). Textul amintește de *Caragiale în vremea lui* al lui Camil Petrescu, în care autorul împarte umanitatea din text, la comandă politică, în „oameni” și „neoameni”. Sergiu Filerot însuși, în *Pentru omul de pretutindeni de mâine*, indică o nouă categorie, a „pseudo-oamenilor”, variații ale microbului „omului nou”.

Al doilea ciclu din volum – *Vitrină secol XX* – făcea parte, de asemenea, din placheta interzisă în 1942. *Scamator veac XX* este un poem antirăzboinic, amintind *Antirăzboinicele* lui Dimitrie Stelaru, dar cu o țință umană cât se poate de reperabilă istoricește: „Scamator înșelător și nebun,/ ne amăgești cu fraze sentențioase și câte-un tun/ tot atât de favorabil și multicolor prezentat/ ca orice lucru inoportun...// Hei, omule de jos,/ tu nu pricepi că trebuie să rămâi îndobitocit?/ tu nu trebuie să ai cunoștințele Scamatorului botos;/ îți ajunge, în definitiv, o flizie și un trup îmbătrânit” (*ibidem*: 39–40).

Aluziile la politica antonesciană de pe baricadele opoziției se întetesc: „Mai spune câteodată, același scamator, de asemenea/ sentențios și senil,/ câteva versuri cu «vitejie» și – implicat – «înainte»/ pe care ni le dă și nouă, celor de rând, să le declarăm/ viril/ și să mergem – desigur – tot înainte! înainte!// Astăzi, un Scamator

veac XX înșiră pe câmp/ jucăriile la modă: soldați, hoituri și mitraliere/ și râde, râde sarcastic și batjocoritor de omul tâmp/ care-i privește, veșnic nepriceput, înșelăciunile și aude/ canoniere” (*ibidem*). Din vituperatiile în versuri se mai pot desprinde imagini precum aceea a oamenilor și tancurilor, transformați în jucării inedite, „purtătoare de tunică și lipsite de minte” – soldații de plumb, oamenii-marionete: „Acționează prompt și docile/ mii de marionete/ imbecile/ și bete” (*ibidem*).

În *H*, inițiala cuminte indică foarte vizibil marele nume al momentului, Hitler, care beneficiază de un portret în opoziție cu „geniul creator al lumii noi”, cum apărea în comunicatul antonescian de îndemn la războiul de reîntregire: „Încerci, Om al iureșului veacului de-acum,/ să lupți cu Dracul (dacă este) și cu Dumnezeu (care nu/ mai e imun!...)/ Erou plural și incoerent,/ gloata te mai ascultă încă, bovin și prudent” (*ibidem*: 45–46).

Alte titluri, precum *Cântec de fier*, anticipează o direcție lirică dezvoltată superior estetic de Ion Caraion: „Semenul meu cu creier nebun și brațe de fier/ își scaldă motoarele în ulei – standardizat – de sânge./ Angrenajul roților plânge/ și duduie pagini de romancier./ Cântecul de fier/ om după om înfrânge.../ Uniform și încet se stinge/ conștiința Mecanicului Suprem.../ roțile continuă să se învârtă și gem.../ Geme scheletul de fier fără cer/ și Omul plânge/ în ritmul ce nu se mai stinge/ al cântecului de fier.../ Și sânge... mereu sânge...” (*ibidem*: 47–48).

Poemul *Sârmă ghimpată*, care ar fi dat și titlul unei visate plachete colective de versuri a celor adunați în jurul revistei „Albatros”, anunță, de asemenea, o poezie politică referitoare la războiul crud care devine un prilej pentru orori și pentru viziuni oraculare cu „eroi” și „asasini” nediferențiați: „Hotarul înfrângerii e depărtat, dar rămâne hotar./ Ne strecurăm monoton prin foc, în ritm sardanapal./ Alambicăm gândurile înșelate legal și – se zice –/ necesar./ apoi, cu fierul tăios și rece, de asemenea universal legal,/ fără convingere sau cu, zdrobim orice stăvilă” (*ibidem*: 49).

Găsim în volum chiar și versuri pe teme de istorie literară, metatexte menite să descrie aventura acestui volum simbolic al generației războiului. Astfel, *Postfață la „Om”* – datată Jilava 1943 – are ca subiect liric „poemul ostracizat”: „Poemul a ieșit. Zice-se, insolent/ (ca omul care mi l-a sugerat)./ L-am cioplit cu barda imprudent/ însă țâpligile s-au făcut scrum/ izbind statuia/ celui ce ne-nvăluia în foc de artificii și fum”, acest om numit într-un text datând din închisoarea Jilava, 1942, „negustor de iluzie sângeroasă și gând fratricid” (*Marfă secol XX – ibidem*: 77–78).

Și, desigur, nu puteau lipsi răbufnirile antiliterare în acord cu spiritul vremurilor; în *Poem transcris*, datând din 1947, saturația de cuvintele inexacte îndeamnă la distrugerea creației și înlocuirea ei cu exprimarea fadă și rece: „Poemul acesta l-am mai scris odată./ Dar adevărul era prea trist./ Și poemul a fost de asemenea trist./ De aceea, m-am sculat noaptea, am căutat în caiet/ poemul și l-am rupt” (*ibidem*: 55–56). Atmosfera opresivă și insuportabilă este surprinsă în tonurile bacoviene din *Altfel*: „Orizontul se apropia, se stingea ucigător în jurul frunții”, nelipsind obsesia cercului sociopolitic prea strâmt: „În fiecare om se

năștea o marionetă./ Lumea întreagă – lume de jucării – se micșora cât o vigneta” (*ibidem*).

Poemele lui Sergiu Filerot pot fi citite și ca micronarațiuni în versuri, un jurnal de campanie impusă, dar și ca poezie propagandistică, discursivă, construită pe antiteze banale între un azi nedrept și un mâine triumfător și cuprinzând motive ce vor ajunge ulterior obligatorii în rețetarul realist-socialist, precum obsesia pâinii, lumea închisorii, apocalipsa războiului („abatorul măcelăriei planetare” cu oameni-îngrășăminte pentru culturile viitoare). Și totuși, spre deosebire de producțiile realist-socialiste ulterioare, aceste poeme, care nu au deloc pretenția vreunei finalități estetice (în *Autobiografică* se confesează explicit în acest sens), se dovedesc mai viabile decât ne-am aștepta și pot fi considerate un model de poezie agitatorică în sens proletcultist.

În ecuația logică a unor astfel de teme se ivesc și partiturile avangardiste mai recurente, precum neputințele reveriei poetice, devenite inactuale, încât în *Rânduri despre libertatea de ieri*, biata lună iese iarăși feștelită, confirmându-și statutul de... astru burghez, de lux: „N-am consimțit niciodată să mă robesc nopților cu lună./ Oricum ar fi ea, întunecimea trebuie s-o urâm./ O lună, oricât de poetică, n-a desființat niciodată mizeria/ și n-a oprit niciodată șomerul să se spânzure de creanga/ vreunui salcâm” (*ibidem*: 74–76).

Regăsim răspărul negativist și în *Statică lunară*, de asemenea cu adaosuri ideologice: „Luna./ ciozvârtă otomană spânzurată oblic de cer./ își aranja muieratic cununa/ spuzită indecent și îmbelșugat cu rugină de fier/ tot din cer./ Nimbul urzicat stăpâna modern și simbolic/ înălțimea eterată prin propovăduirea Poetului apostolic/ spăimântat de cataracta oculară a astrului ceresc./ Cântam nebuni și priveam neputincioși cum cresc/ (zănatic și neordonat ca într-o junglă africană)/ antenele aceluiași poetic corp ceresc” (*ibidem*: 88–89).

Nici soarele nu scapă de coborârea din cerurile poetice ideale, pentru că Sergiu Filerot, deși, subliniindu-și condiția modestă de secretar de tipografie revoltat împotriva timpurilor, exersează și valorificarea practică a lecturilor contemporane: „Soarele/ și el, deși prea mult poetizat/ (aproape abstractizat)/ a devenit, atunci, concret” (*Înfometat – ibidem*: 69–70).

Inactualitatea temelor poetice de odinioară va reapărea în *Autobiografică*, datată 1942, sugerând că ficțiunea neagră, de tip distopic, a fost depășită de realitate: „Hamsun agoniza în brațele *Foamei*.../ Nu înțelegeam de ce unii scriu tomuri despre tristețile... toamnei” (*ibidem*: 64–65) și rezultă artistul vremurilor noi, cu toată armătura de rigoare: „Omul/ cu creierul spongios înfometat de ideal/ a așezat armatele spiritului critic/ pe pozițiile strategice ale ordinii sociale./ Insaturabil/ nu-i este suficient idealul de rând;/ orice cuvânt/ este expresia directă/ a idealului tangibil înfipt în pământ” (*Înfometat – ibidem*: 69–70).

Un alt ciclu se intitulează *Antidot pentru ieri* și dezvoltă, de asemenea, compoziții cu personaje și scenografie pe măsură, incluzând texte despre marginalitatea politică – *Proscris*, *Însemnare din celulă* etc. și manifeste cu tentă autobiografică: „Descompunerea veacului-cadavru începuse...” (*Serată*), „cadavru

îmbălsămat al veacului XX”, „libertatea cartelată” pe care poetul cetății, orgolios, o reclamă în numele tuturor dar primește, în schimb, cătușe: „...ani muncă silnică./ Osânditului, pentru fiecare lozincă/ sădită în mințile golanilor,/ de glezne i se va bate/ verigă lângă verigă/ spre-aducere aminte zilnică/ de... Libertate” (*ibidem*: 74–76). Triumful maselor devine temă centrală: „Și iată:/ atotputernic,/ trupul gigant al mulțimii se-nalță din țărână” (*Rânduri despre libertatea de ieri – ibidem*), pentru ca victoria să se întrezărească și socio-politic și estetic în *Cătușe de aur* din 1946: „Cântecul omului adevărat/ a zăcut în noi, stâlcit sub putregaiul veacurilor, necântat./ Viețile s-au întretăiat tumultuos în scuarul tuturor/ epocilor digerate de istorie/ și cântecul înăbușit al învinșilor, mulților, s-a imprimat/ zgrunțuros, în memorie” (*ibidem*: 85–86).

Tot din inventarul tematic înroșit face parte și *Toamna pe cheiul Tamisei*, în care este deplânsă „decadența” occidentală. Un text datat 1947, *Periferiile orașelor*, ne anunță că „Totuși, veacul pare mai prietenos acum” (*ibidem*: 96–97). Cântă triumful marginalilor, instaurarea noii lumi, ca și în *Periferie*; altundeva apar alegoric pomi care fac pâine iar poetul devine un misionar fericit și pătruns de importanța momentului, rezultând o imagine idealizată a activistului: „Vorbim oamenilor, oamenilor vorbim”; „Istoria privește: se dă un greu examen” (*Vorbim oamenilor – ibidem*: 102–103).

Semne de întrebare. Ultimul Filerot

După atâtea demonstrații filocomuniste, spre finalul volumului antologic din 1982 întâlnim și sugestia unei vindecări de marea aventură revoluționară în *Mă ninge floarea de salcâm*, text nedatat, inclus în ciclul final intitulat *Întrebări* și cuprinzând rânduri despre tinerețea poetului: „și trist, plimbându-mi cardiopatia./ Îngân în gând o melodie care/ Evocă grav decenii mai solare/ Pe când nu prea știam ce-i acalmia.// Mă ninge floarea de salcâm/ și dinspre lac ascult batraciene/ Concerte guturale. Alt tărâm?// Mai vuie în urechi *Lily Marlen*/ când tot aceeași floare de salcâm/ (covor gri-galben) o tot calc alene” (*ibidem*: 126). Să fie vorba despre o nostalgie după „alt tărâm”? Corul batracienilor din epoca fericirii obligatorii va fi fost mai nobil decât imnul soldaților germani?!

Există apoi și câteva texte care părăsesc tema generală a cărții, precum *Noapte prădalnică* – despre... traficul de carne, cu sclave ale nopții și ale negoțului, *După balul de sâmbătă seara*, poem de atmosferă bacoviană, cu un inadaplat la „panorama” mondenă, *Psalm*, poem de dragoste cu inflexiuni argheziene („și, minune a minunilor, prin fereastra sufletului meu/ tuturor ferecată/ doar tu ai putut pătrunde și ai deschis-o larg pentru/ prima dată” – *ibidem*: 104–106), care ne dau de gândit în privința „umanismului” promovat odinioară: „Iubindu-te,/ am cunoscut omul, omul adevărat” (*ibidem*) (adică nu triumful revoluției i l-a relevat?!), unele elegii pe tema condiției umane și a neîmplinirii, altele devoalând o sensibilitate de tip simbolist, strigătul triumfalist de odinioară fiind înlocuit de o mahnire fără obiect. Ultimele trei texte din volum sunt însoțite de sugestive precizări temporale. *Nu mai vreau să fiu un aisberg*, din 1979, cu un motto din Marin Preda („Loviți,

oamenii se întunecă, ceva străin pune stăpânire pe ei, le spulberă frumusețea privirii, le ia surâsul, le chircește sufletul și le desfigurează chipul”) cuprinde o spovedanie a unui singuratic judecat numai după aparențe, care tânjește după căldură, după soare, dorind să scape de „răceala devenită dușmănie și ură”. Din nou ambiguitatea versurilor ne poate duce cu gândul la vindecarea de idealism. Cu sugestii suplimentare urmează *Întrebări*, datat 1980, poem ce dă și titlul ciclului și-n care se regăsesc ecourile unei lupte de altă natură („Vremea ne calcă nemilos sub bocanci ferecați” – *ibidem*: 136–137). Siguranța poetului cu privire la dușmanul umanității pare să se fi clătinat, războiul se interiorizează, divorțurile simplist-maniheiste s-au anulat: „Pământul întreg e-o încurcată și nedumerită pădure/ în care pacificatori ca mine sunt ademeniți să abjure./ Om și fiară se mușcă în fiecare dintre noi/ și-așa se face că sărbătorim, după secole, atâția eroi” (*ibidem*). Textul conține și un fel de comentariu între paranteze, după fiecare strofă, iar ultima dintre ele resuscitează miturile tinereții poetului într-o notă mult relativizată de o privire mai înțeleaptă: „(Clipa e scurtă? sau ora e prea-ncăpătoare?/ Pentru libertate și pace cine oare nu moare?)” (*ibidem*). Să fi înțeles Sergiu Filerot că libertatea și pacea promise s-au transformat în reversul lor? Să fi devenit un reacționar timid, protejat de retragerea sa din lumea literară?! Poemul care încheie volumul și „aventura lirică” succintă a autorului este datat tot 1980 și reprezintă un autoportret liric dedicat soției, construit pe paralelisme sintactice și interogații retorice prin care se subliniază, în fond, identitatea în suferință și speranță a ființelor umane. Fără a nega valabilitatea iluziilor de odinioară, poetul renunță la „clasificările” juvenile în oameni și pseudo-oameni. Sunt surprinse treptele condiției umane și sugestii mai străvezii ale depășirii naivității de altădată: „Știu să îndur./ Dar cine nu știe?”; „Știu să beau apă./ Dar cine nu știe?”; „Știu să simulez jocul/ Dar cine nu știe?” („Ce fac eu când mă tot opun?”); „Știu să mă hrănesc cu iluzii./ Dar cine nu știe?” („Care cârmuitor/ n-a privit beat de optimism zborul unui cocor/ după care, uneori, s-a prăvălit în abisul real al diurnului/ decor?” – *ibidem*: 138–139). Implicarea sociopolitică este depășită, scriitorul își declară înfrângerea.

Pagini autobiografice: *Reîntâlniri*

Volumul reface istoria „Albatrosului” și a sateliților lui, în plus, pe tonuri elegiace, descrie „risipirea” generației, cu toată insistența (greu evitabilă) pe „dușmanul politic”. Citind evocarea pe care o face Virgil Ierunca momentului albatrosist, găsim o informație foarte prețioasă care ne confirmă suspiciunile cu privire la tăcerile și disimulările lui Sergiu Filerot: „Avea convingeri politice atât de orientate la stânga încât îl credeam comunist. Era, de fapt, un social-democrat, cum s-a dovedit după august 1944 în articolele sale din ziarul lui C. Titel-Petrescu. [...] Sub comuniști a tăcut tot timpul, cu o demnitate exemplară. Când a reușit să tipărească un volum, *Reîntâlniri* (1985), n-a făcut decât să înșele cenzura. A dat largi extrase din articolele mele și – cum nu mă putea numi – a lăsat impresia că sunt ale lui. Era un semn că în 1985 ne aflam, mai mult decât în 1943, în plină clandestinitate” (Ierunca 2000: 402).

Ultima anexă din volum reproduce o scrisoare trimisă de Sergiu Filerot lui Geo Dumitrescu, datată 1 martie 1979, din care se poate desprinde, indirect, un autoportret cât se poate de grăitor, rezumându-i traseul existențial marcat de vremuri: „Precum se vede, nu am murit «prin 1960» așa cum se arată în lucrarea lui Emil Manu. [...] De vreme îndelungată (vreo două decenii) nu ne-am mai văzut și, ceea ce este și mai de necrezut, nici nu am mai comunicat între noi. Trebuie să recunosc că eu sunt vinovatul. Am hotărât, în 1958, să sfârșesc, să-l ucid pe Sergiu Filerot și să rămân doar Gh. Niculescu, un simplu, oarecare, anonim, conștiincios funcționar care, ca funcționar iar nu ca ziarist, publicist sau scriitor, să ajungă la pensia de bătrânețe. Și m-am ținut de cuvânt. Cu o singură deviere, involuntară. Nu am ajuns la pensia de bătrânețe pentru că am fost scos la pensie de boală (am făcut de două ori infarct miocardic în 1973 și 1974). Așa că de atunci stau mai mult în cameră cu mine și amintirile, citesc și chiar scriu. Mai scriu... Deh, cine știe... Dar iată că acum rup această tăcere și izolare. Prilejul îl constituie apariția «Eseului...» lui Emil Manu” (Filerot 1985: 205–206).

Conștient de valul mistificator care acoperise povestea revistei „Albatros”, devenită retrospectiv „organ de luptă” în ilegalitate (învingătorilor care scriau istoria la ora respectivă le erau necesare astfel de probe), Filerot precizează în *Avertisment*: „Sunt adevăruri care au fost așa cum au fost și care trebuie arătate numai așa cum au fost. Ele n-au nevoie de înfrumusețări, pentru că acele isprăvi au fost frumoase prin ele însele, prin puritatea idealurilor care le-au dat naștere și prin modul cum s-a luptat pentru a fi realizate” (*ibidem*: 6).

Cartea aceasta ne aduce încă o dată în fața constatării că tipurile de receptare a scriitorilor generației pierdute diferă de la un regim la altul și aici ne referim la un articol semnat de Marian Papahagi în 1985, *Memorii exacte* și inclus în *Interpretări pe teme date*. Întâmpinând volumul lui Filerot, Papahagi propune o ierarhie valorică pe placul regimului în care scrie: din tot ce a însemnat gruparea extinsă a „Albatrosului” nu rămân decât două nume: Geo Dumitrescu și Marin Preda. Desigur, nu se puteau pomeni Ierunca, nici Corlaci, prea puțin Dinu Pillat, Ion Caraion, Dimitrie Stelaru sau alții. Ne gândim că, totuși, integrând articolul într-un volum din 1995, criticul putea să-l și corijeze. N-a făcut-o. În plus, criticul e crispat de faptul că nu avem evocare, mustul amintirilor literare parfumate senzațional lipsește, exactitatea datelor e exasperantă³. Filerot prezintă faptele și oamenii exact ca un funcționar: la rece, fără efuziuni, fără comentarii lipsite de acoperire. În schimb, Papahagi observă just discreția referirilor la sine ale autorului: „Ne rămâne regretul că însuși personajul autorului nu se conturează până la capăt. [...] De ce? El dăduse dovadă de curaj, fusese un revoltat, un om de stânga... În acest caz, confesiunile n-ar fi fost indiferente: dar postura impersonală, obiectivarea i se par autorului mai potrivite (*el scrie adesea despre sine la persoana a treia, vorbind despre Sergiu Filerot ca despre altcineva*) [subl.n.]. Dacă *Reîntâlniri* ne poate satisface nevoia de

³ „Amintirile lui de acum sunt, însă, ca memorialistică, o decepție: genul pretinde un talent pe care, în chip vădit, autorul nu-l are, ceea ce face ca epoca și figurile ei să nu reînvie din pagini” (Papahagi 1995: 66).

informare, dusă până la detaliu (fie el semnificativ sau nu), în privința acelei curiozități legitime ce constituie justificarea primă a oricărei lecturi a cărților de memorialistică, Sergiu Filerot își lasă cititorul *sur sa faim*” (Papahagi 1995: 69).

„Supărarea” lui Marian Papahagi este cât se poate de sugestivă: Filerot povestește despre un trecut îndepărtat al generației lui și evită să facă alte referiri la devenirea sa postbelică, rezumată foarte elocvent în retragerea aproape subită de pe scena literară. Destin tipic pentru tot ce a însemnat literatura din timpul totalitarismelor succesive, respectiv istoria literară mistificată, confirmând la propriu atributul sintagmei „generația pierdută”.

BIBLIOGRAFIE

a. Bibliografie primară

Filerot 1982 = Sergiu Filerot, *Vitrină secol XX*, București, Editura Cartea Românească.

Filerot 1985 = Sergiu Filerot, *Reîntâlniri*, București, Editura Cartea Românească.

b. Bibliografie secundară

Ierunca 2000 = Virgil Ierunca, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, București, Editura Humanitas.

Jela 2005 = Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă*, București, Editura Humanitas.

Marin Preda = *Timpul n-a mai avut răbdare: Marin Preda, Cuvânt-înainte* de Eugen Simion, București, Editura Cartea Românească, 1981.

Papahagi 1995 = Marian Papahagi, *Interpretări pe teme date*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Popa 2009 = Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I–II, București, Editura Semne.

Preda 1977 = Marin Preda, *Viața ca o pradă*, București, Editura Albatros.

Pricop 2005 = Constantin Pricop, *Literatura română postbelică. Preliminarii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Simion 2010 = Eugen Simion (coord.), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, vol. I (1944–1945), vol. II (1946–1947), vol. III (1948), București, Editura Muzeului Literaturii Române.

A DOCUMENT FOR THE LITERARY HISTORY. SERGIU FILEROT'S BOOKS

ABSTRACT

Sergiu Filerot is one of the writers who defied the political regime during The Second World War. He can be enlisted among the few activists of the communist ideology before the end of the war who paid for his beliefs. Although his poems denounced the genocide of the Nazis and their allies, his literary career stopped suddenly during the next political regime. We may ask ourselves if he understood earlier than others that he fought for another type of popular democracy. His two books are a proof of how deeply aggressive history can change the way of literature.

Keywords: *literary history, ideology, social realism, avant-garde, Romanian Lost Generation.*

Rovența-Frumușani 1995 = Daniela Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică.

Wooten 1987 = *Hermogenes' On Types of Style*, translated by Cecil W. Wooten, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press.

ON G. IVĂNESCU'S STYLISTIC VIEW
(OR ON A JUST RECOMMENDATION REGARDING THE STUDY OF STYLES)

ABSTRACT

In this paper I aim at evaluating G. Ivănescu's stylistic conception, pointing to both its correctness and possibilities, as well as to its limits. Since the Romanian linguist did not always express himself clearly enough, we have resorted to Eugenio Coseriu's linguistic theory as an interpretative frame *ex-negativo*. At the same time, I thought it proper to bring into light our forerunners' conception concerning the three types of styles theorized in Antiquity: the plain, the middle and the grand.

Keywords: *G. Ivănescu, Coseriu, rhetoric, styles, Antiquity, functional stylistics.*

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU ȘI A LUI EUGENIU COȘERIU
DESPRE LIMBAJUL POETIC (I)

LUCIA-GABRIELA MUNTEANU*

1. Platforma ideatică a celor doi savanți

1.1. În studiul amplu *Limba poetică românească* (Ivănescu 1956), reluat cu unele modificări în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980), în volumul postum *Studii de istoria limbii române literare* (Ivănescu 1989), G. Ivănescu numește și comentează clar, de multe ori polemic, izvoarele care au stat la baza configurării propriei concepții despre limba poetică. Le enumerăm în modul cum au fost ele menționate (fie doar numele autorului, fie împreună cu lucrarea de referință) și le grupăm astfel:

a) izvoare antice: Aristotel (*Poetica*), Demetrios (*Tratatul despre stil*);

b) izvoare occidentale:

– savanți din secolul al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea: Giambattista Vico, Hegel, W. von Humboldt;

– lingviști din secolul al XIX-lea: Jacob Grimm, Franz Bopp, Fr. Diez, A. Schleicher;

– lingviști și filosofi din prima jumătate a secolului al XX-lea: Ferdinand de Saussure, Benedetto Croce, G. Gentile, F. Gundolf, G. Bertoni, A. Pagliaro, Gunther Ipsen, Julius Stenzel, Charles Bally, Karl Vossler, Leo Spitzer, Albert Sechehaye, J. Vendryes (*La langue poétique*), P. Chantraine, Jerzy Kuryłowicz, Georg Schmidt-Rohr;

– lingviști din a doua jumătate a secolului al XX-lea: Alf Lombard (*La lingua letteraria romanza meno fissata: il rumeno*), J. Mukařovský, Leo Weisgerber, Jules Marouzeau, Roman Jakobson, Roland Barthes, Cercul lingviștilor praghezi;

c) izvoare autohtone:

– lingviști, istorici, critici români: Ovid Densusianu (*Evoluția estetică a limbii române*), Al. Rosetti (*Studii lingvistice*), Moses Gaster, J. Byck (*Vocabularul științific și tehnic în limba română, în secolul al XVII-lea*), P.V. Haneș (*Dezvoltarea limbii literare [române] în prima jumătate a secolului al XIX-lea*), Garabet Ibrăileanu, I.-A. Candrea, D. Popovici, Liviu Rusu (*Estetica poeziei lirice*), Grigore

* Școala Normală „Vasile Lupu”, Iași, alea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România.

Scorpan (*Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate, Forme dialectale în poezia lui Eminescu, Elemente eminesciene în poezia lui A. Vlahuță*), Tudor Vianu (*Epitetul eminescian*), G. Călinescu (*Istoria literaturii române...*), Dimitrie Caracostea, Nicolae Iorga, Iorgu Iordan (*Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*), G. Tohăneanu (*Limba poeziilor lui Eminescu*), Ștefan Munteanu (*Eminescu și limba poetică a înaintașilor săi*), Lucia Pop (*Probleme de limbă în Cercul Kogălniceanu. Compendiu*), Sextil Pușcariu, Adrian Marino (*Alexandru Macedonski și limba literară*), Mircea Borcilă (*Despre lexicul poeziei lui Lucian Blaga*), N.A. Ursu, Despina Ursu, I. Gheție, Paula Diaconescu, Al. Andriescu (*Stil și limbaj*), Dumitru Irimia (*Aspecte stilistice ale articulării substantivului în poezia lui Mihai Eminescu*);

d) izvoare sovietice:

– lingviști sovietici: G.V. Stepanov (*O stile hudozestvennoj literatury*), L.V. Scerba, V. Levin (*Observații despre limba literaturii*), V.V. Vinogradov (*Probleme esențiale ale științei literare sovietice*), B.V. Tomașevski (*Limba și literatura*), G.L. Abramovici (*Vvedenie v literaturovedenie*), N.A. Gvozdev (*Očerki po stilistike russkogo jazyka*).

1.2. Ce putem observa, urmărind citările pe care le face profesorul ieșean atunci când se referă la limbajul poetic sau la specificul limbii scriitorilor?

În finalul studiului *Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic*, G. Ivănescu reproșează stilisticienilor contemporani că, sub influența lui Bally și Vossler, „care au disprețuit stilistica antichității și a clasicismului”, nu au valorificat aceste surse teoretice importante pentru analiza limbajului poetic (Ivănescu 1989: 232). Într-un studiu din 1956 savantul de la Iași anunță că analiza sa pornește de la izvoarele antice, în special de la Aristotel, reținând ideea că limbajul poetic evită expresia banală (Ivănescu 1956: 197–227). De asemenea, se observă ușor că Ivănescu înregistrează foarte multe contribuții în domeniu care puteau ajunge la cunoștința sa: „Este de la sine înțeles că a nu ține seama de progresele stilisticii actuale este la fel de absurd ca și fetișizarea metodelor pe care le propun reprezentanții ei. Niciun cercetător cu preocupări de stilistică nu poate ignora astăzi contribuțiile teoretice excepționale ale lui Roman Jakobson și nici unele rezultate practice la care au ajuns reprezentanții «noii critici», prin Roland Barthes mai ales” (*Evoluția artistică a limbii române literare într-o nouă viziune*, articol inedit, redactat în 1977, publicat în vol. Ivănescu 1989: 243).

În continuare, Ivănescu propune, pentru cercetarea limbii, armonizarea metodelor tradiționale cu cele moderne; face, însă, aluzie la cercetători români care au adoptat mode diverse și au scris articole penibile, „trucate savant într-o terminologie ezoterică și rebarbativă [...] în care, oricât ne-am strădui, nu putem descoperi nici o idee originală și nici un efort creator” (*ibidem*: 244).

Ivănescu reușește să repună în circulație ideile unor înaintași pe care îi consideră modelele sale: Ibrăileanu sau Grigore Scorpan, al cărui curs despre limba cronicarilor, ținut la Iași, îl face să afirme că „Scorpan ne apare drept unul din cei mai originali cercetători ai stilului pe plan mondial” (*ibidem*).

Ivănescu recurge și la ideile școlii lingvistice sovietice, nu într-un spirit oportunist, ci cât se poate de firesc, în contextul social-politic în care trăia¹. Avea iluzia, transformată deseori în credință, că trimiterile la studiile de lingvistică din școala sovietică îi conferă libertatea de a comenta critic și de a formula propriile idei, într-un mod care-l situa în conul de umbră al cenzurii ideologice. Iată un exemplu în acest sens: „Stepanov ar fi trebuit să distingă limba artistică, care se naște din tendința spre frumos a omului, de limba artistică cu intenții realiste și care deci, descriind o realitate veche, folosește arhaisme, descriind una populară, folosește elemente populare dialectale, zugrăvind o aristocrație, folosește elemente specifice ei, adică elemente de jargon, zugrăvind străini, care nu știu bine limba, folosește elementele schimonosite ale limbajului acestei populații. El pare a admite că aceste categorii de cuvinte au numai funcția de caracterizare. Dar limba de caracterizare e numai o formă a limbii artistice” (Ivănescu 1980: 15).

În alt context, unde Ivănescu afirmă că este nevoie de întemeierea unei științe a straturilor stilistice ale limbii, apreciază lingvistica sovietică, deoarece „n-a părăsit poziția justă, creată deja în epoca antică” (*ibidem*: 20).

O sinteză despre sursele și principiile cercetării limbajului poetic la Ivănescu face Ștefan Munteanu (în vol. Ivănescu 1987: 76–81), declarându-se adept al disocierilor teoretice ivănesciene; în momentul de față, prin oglinda teoriei integralismului lingvistic coșerian, observăm mai ușor direcția oarecum reducționistă pe care au mers stilisticienii români, fie ei din școala ieșeană, clujeană, bucureșteană sau timișoreană: s-a avut în vedere studiul limbii artistice a scriitorilor, cu accent pe semnificațiile estetice ale diverselor figuri de limbaj, analizate ca abateri sau substituții ale uzului comun.

Un apropiat colaborator al profesorului Ivănescu, Al. Andriescu, trece în revistă principalele idei teoretice referitoare la limbajul poetic și limba scriitorilor (dialectele literare, limba poetică românească, stilul individual al scriitorului raportat la norma limbii de comunicare în epoca respectivă, formarea stilului artistic în cele trei variante clasice propuse de retorică – stilul înalt sau sublim, stilul de mijloc și stilul umil) și evidențiază contribuția majoră pe care savantul a adus-o la analiza limbii unor scriitori români, precum Iancu Văcărescu, Nicolae Bălcescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Alexandru Macedonski, George Călinescu sau Lucian Blaga (cf. Andriescu 1989: 249–263).

Parcursând opera lui Ivănescu, rămânem uimiți de forța cu care a asimilat izvoarele menționate, de spiritul critic cu care le comenta și de calitatea lecturii operelor scriitorilor români, a căror limbă este analizată diacronic și sincron, considerate, fiecare în parte, etape sau felii dintr-o istorie a limbii române literare.

1.3. Pe de altă parte, am urmărit trimiterile bibliografice pe care le face Eugeniu Coșeriu în lucrările consultate de mine (Coșeriu 2009; *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, volum aflat în curs de apariție) și pe care le putem grupa astfel:

¹ Avatarurile suferințelor lui G. Ivănescu se pot vedea și în corespondența cu profesorul Petru Caraman, în parte publicată de Eugen Munteanu (cf. Munteanu 2011c).

a) izvoare antice: Aristotel (*Categoriae, De anima, Peri Hermeneias/De interpretatione, Metaphysica*), Platon (*Cratylus, Sofistul*);

b) lingviști și savanți occidentali dinaintea epocii saussuriene: Toma d'Aquino (*In libros Peri Hermeneias et Posteriorum Analyticorum Expositio*), Giambattista Vico (*Scienza nuova*), G.W.F. Hegel (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften, Wissenschaft der Logik*), W. Von Humboldt (*Ankündigung einer Schrift über die vaskische Sprache und Nation, Über das Entstehen der grammatischen Formen, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*), J.H. Lambert (*Neues Organon*), J. Locke (*An Essay Concerning Human Understanding*);

c) lingviști și filosofi occidentali din secolul al XX-lea: Ch. Bally (*Linguistique générale et linguistique française*), H. Bergson (*La pensée et le mouvant*), V. Bertoldi (*La parola quale mezzo d'espressione*), M. Black (*Language and Philosophy*), L. Bloomfield (*Language*), W. Bolle (*Strukturelle Stilistik*), K. Bühler (*Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*), C. Bousoño (*Teoría de la expresión poética*), E. Cassirer (*Essay on Man, El lenguaje y la construcción del mundo de los objetos*), B. Croce (*Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale: teoria e storia, Filosofia práctica, Il linguaggio come errore, La Poesia, Logica come scienza del concetto puro, Sulla natura e l'ufficio della linguistica, Problemi di estetica*), G. Gentile (*Teoria generale dello spirito come atto puro*), N. Hartmann (*Das Problem des geistigen Seins*), M. Heidegger (*Sein und Zeit, Hölderlin und das Wesen der Dichtung, Qu'est-ce que la métaphysique?, Unterwegs zur Sprache*), Hjelmslev, Jakobson (*Implications of Language Universals for Linguistics*), H. Lausberg (*Elemente der literarischen Rhetorik*), C.P.F. Lecoutere, L. Grootaers (*Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands*), A. Pagliaro (*Il capitolo linguistico della „Poetica” di Aristotele, Il linguaggio come conoscenza, Il segno vivente, Logica e grammatica*), M. Riffaterre (*Essais de stylistique structurale*), F. de Saussure (*Cours de linguistique générale*), G. Ueding (*Einführung in die Rhetorik*), H. Weinrich (*Wege der Sprachkultur*), Travaux du Cercle Linguistique de Prague.

1.4. Plecat în lumea liberă după doi ani de studii universitare ieșene, timp în care s-a născut prietenia cu asistentul Gheorghe Ivănescu, tânărul Eugeniu Coșeriu, ambițios și genial ca și mai vârstnicul său prieten, a avut acces la toate sursele științifice posibile. La Universitatea din Roma și-a luat licența în litere (1944), la Padova, pe cea în filosofie (1949). Purtând cu sine un elan titanice, hrănit de o cultură enciclopedică, de seva grea a limbilor latină și greacă, transformate în instrumente de lucru, de talentul ieșit din comun de a vorbi multe limbi, de inteligența uimitoare cu care înțelegea, evalua și crea în cel mai fascinant domeniu al spiritului omenesc, cel al limbajului și al limbilor, Eugeniu Coșeriu are, pe lângă toate acestea, și curajul, susținut de tinerețe și forță fizică impecabilă, de a fi un fel de Cristofor Columb al științelor spiritului pentru îndepărtata Americă de Sud. Savantul abia trecut de 30 de ani și-a gândit bine cariera științifică: a fi deschizător de drum în științele limbii la Universidad dela República din Montevideo echivala

cu sentimentul olimpic al armoniei dintre o muncă grea și un rod uimitor. O nouă patrie și un nou pașaport, pe care l-a păstrat toată viața. Putem spune limpede că aici s-a format sistemul epistemologic coșerian, o construcție amplă și clară, cu temelie pe învățătura lui Aristotel, Platon, Sfântul Augustin și Toma de Aquino, pe idei preluate creator de la Hegel, Humboldt, Croce. Este evidentă, și bine subliniată astăzi de școala de lingvistică întemeiată de Eugeniu Coșeriu², dimensiunea filosofică integratoare a operei sale științifice:

– limbajul este descris și explicat ca dimensiune esențială a omului, ca formă a dezvoltării spiritului, ca activitate creatoare și culturală infinită;

– limbajul este singura activitate spirituală, caracterizată prin două universalii: semanticitate și alteritate; aceasta din urmă condiționează istoricitatea și materialitatea³;

– savantul a schimbat radical perspectiva saussuriană: nu explică vorbirea prin limbă, ci invers, „pentru că limbajul este în mod concret vorbire, activitate, și pentru că vorbirea e mai cuprinzătoare decât limba: în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă”⁴. Tot în acest studiu, Coșeriu deschide o perspectivă pragmatică, așezată pe fundamentul semanticității limbajului: gramatica vorbirii studiază tehnica generală a activității lingvistice, în care se includ determinarea nominală și cadrele;

Aprofundând gândirea genuină a lui Aristotel cum nu mai făcuse niciun lingvist până la el, Eugeniu Coșeriu analizează limbajul drept activitate: „ca atare” (*κατ' ἐνέργειαν*); „ca activitate potențială” (*κατὰ δύναμιν*); „ca activitate realizată în produsele sale” (*κατ' ἔργον*) (Coșeriu 2004: 291, Logicism și antilogicism în gramatică). Pe această axiomă, savantul de la Montevideo construiește un sistem teoretic bazat pe trei linii de forță, anume nivelul universal al vorbirii, nivelul istoric al limbilor, nivelul individual al vorbirii ca discurs. După zece ani de la primele studii uruguayene, profesorul de la Tübingen completează sistemul său epistemologic tripartit (Coșeriu 2000: 257):

Puncte de vedere Niveluri	Ἐνέργεια activitate	Δύναμις competență	Ἔργον produs
universal	vorbire în general	competență elocutională	totalitatea „vorbitului”
istoric	limba concretă	competență idiomatică	(limba abstractă)
individual	discurs	competență expresivă	„text”

² Pentru înțelegerea teoriilor coșeriene, prezentate în contextul lingvisticii universale, din Antichitate până azi, v. Munteanu 2005b: 210–220; 254–257; 269–291; 311–318.

³ Cu o forță de sinteză excepțională, savantul își rezumă ideile teoretice într-un text-sinteză, cu titlul *Zece teze despre esența limbajului și a semnificației*, publicat în Coșeriu 2009: 9–13.

⁴ Cf. Coșeriu 2004: 292–293, volum în care apare reprodus în românește celebrul studiu din 1956, *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*.

ca, mai apoi, să adauge alte distincții esențiale despre conținutul spunerii (desemnarea, semnificația și sensul), despre judecățile de conformitate, dezvoltând și clarificând, în același timp, teoria sa integratoare⁵ (cf. Coseriu 1992: 106):

Plan	Judecată	„Conținut”	Competență (Saber)
vorbirea în general [= universală]	congruent/ incongruent	desemnare	competență elocuțională
limbă particulară [= istorică]	corect/ incorect	semnificație	competență idiomatică
discurs [= individual]	adecvat/ inadecvat	sens	competență expresivă

deopotrivă descriptivă, hermeneutică și pragmatică, prin inventarea a ceea ce savantul a numit pentru prima dată în literatura de specialitate „lingvistica textului”.

Revenind la izvoarele concepției despre limbajul poetic, putem afirma că temelia acestei concepții se constituie din lectura și interpretarea magistrală a surselor antice: de la Aristotel preia ideea că limbajul poetic este *lógos poietikós*, adică deține facultatea de a face universuri imaginate infinite. De la Platon și Giambattista Vico, magistrul de la Tübingen deprinde știința de a armoniza argumentele filosofice cu cele filologice⁶; Benedetto Croce îi întărește această convingere⁷, îl determină să vadă în limbă un organism expresiv umplut cu sens⁸, să demonstreze ideea că limbajul poetic este limbajul în plenitudinea lui funcțională, ca o creație permanentă⁹. Un elan titanic, susținut de o inteligență scilicet, l-a făcut pe Eugeniu Coșeriu să consoneze doar cu spirite înalte, care au explicat actele spiritului omenesc într-o manieră cuprinzătoare și dialectică.

Cât de mult l-a influențat pe lingvistul Eugeniu Coșeriu lectura volumului *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, poate cea mai dificilă, prin densitatea stilului și bogăția ideilor, o poate sugera parcurgerea selecției următoare din versiunea în limba română a cărții lui Humboldt (2008):

⁵ Pentru argumentarea acestei idei, cf. Munteanu 2005a.

⁶ Cf. Vico 1972: 174: „[...] s-au oprit la jumătatea drumului lor atât filozofii care nu și-au verificat argumentele prin autoritatea filologilor, cât și filologii care, la rândul lor, nu s-au preocupat să-și verifice autoritatea prin argumentele filozofilor”.

⁷ Cf. Croce 1996: 211: „[...] căutată știință lingvistică pe care o studiem, lingvistica generală, în ceea ce are ea reductibil la filozofie, nu este altceva decât estetică. Cine se ocupă de lingvistică generală, adică de lingvistică filozofică, se ocupă de probleme estetice și invers. Filozofia limbajului și filozofia artei sunt același lucru”. Coșeriu, în mod critic, nu pune semnul egalității între lingvistică și estetică.

⁸ *Ibidem*: 214: „Expresia este un tot indivizibil; substantivul și verbul nu există în ea, ci sunt abstracții făurite de noi prin distrugerea singurei realități lingvistice, care este propozițiunea. Aceasta trebuie înțeleasă nu în modul obișnuit al gramaticilor, ci ca organism expresiv umplut cu sens, care cuprinde în mod egal o interjecție foarte simplă și un poem mare. Asta sună paradoxal, și totuși, e un adevăr foarte simplu”.

⁹ *Ibidem*: 218: „Limbajul este o creație perpetuă; ceea ce este exprimat o dată prin cuvânt nu se repetă decât tocmai ca reproducere a ceea ce s-a produs deja; impresiile mereu noi dau loc la mutații continue de sunete și de semnificații, adică unor expresii mereu noi”.

„[...] recunoaștem limbile drept primul stadiu necesar, singurul de la care pornind națiunile sunt în stare să urmeze orice direcție mai elevată din evoluția umanității. Limbile cresc supunându-se aceluiași condiții ca și forța spirituală, pentru care ele constituie deopotrivă principiul vital și stimulator” (Humboldt 2008: 79).

„Specificitatea spiritului și configurația limbii sunt la un popor atât de contopite una într-alta încât, dacă una dintre ele ar fi dată, cealaltă ar trebui să fie dedusă în întregime din prima. Specificitatea intelectuală și limba permit și favorizează numai forme reciproce corespunzătoare. Limba este, într-un fel, manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba lor este spiritul lor, iar spiritul lor este limba lor. Oricât am vrea, nu le putem gândi niciodată îndeajuns de identice! Modul în care limba și spiritul popoarelor izvorăsc într-adevăr din una și aceeași fântână, inaccesibilă înțelegerii noastre, ne rămâne ascuns și inexplicabil” (*ibidem*: 79–80).

„Poezia și filosofia vin însă în contact, într-un sens cu totul diferit, cu însăși intimitatea omului și acționează de aceea cu mai multă eficacitate și cu o mai mare forță formativă asupra limbii, care este atât de adânc implicată în această intimitate umană. De aceea, sunt mai capabile de a atinge o dezvoltare deplină acele limbi în care spiritul poetic și filosofic a predominat cel puțin într-o anumită perioadă, și sunt încă de două ori mai capabile dacă această predominanță a izvorât dintr-un impuls propriu și nu dintr-o imitație a ceva străin” (*ibidem*: 125–126).

Ce putem constata, referitor la tema în discuție, citind din opera amândurora?

Eugeniu Coșeriu și-a elaborat teoria lingvistică de factură integratoare, valorificând critic și creativ idei humboldtiene, precum caracterul energetic al limbajului (Munteanu 2008: 8–23), ideea că omul este om doar prin limbaj, că există, în toate limbile, un spirit formativ universal unic, că funcția dialogică și cea cognitivă sunt primordiale, că libertatea vorbitorilor este mai largă decât le-o acordă lingviștii. Pe aceste premise, este firesc ca savantul de la Tübingen să ajungă la ideea că limba poeziei „este absolutizare a limbajului”.

Perspectiva filosofică a lingvistului se adâncește și se nuanțează prin lecturile din Heidegger. Autorul celebrului *Sein und Zeit*, în finalul unui studiu despre poezia lui Hölderlin, citat de Eugeniu Coșeriu, rezumă răspunsurile la întrebările cum stau lucrurile cu limba și poezia, cum se raportează ele la ființa istorică a omului: limba îl are în posesie pe om, și nu invers, omul este permanent în dialog, poezia ctorește ființa, ea este limba originară a unui popor, în această limbă survine starea de expunere în ființare (Heidegger 1995: 44). Distincțiile coșeriene pe acest subiect arată cum, sintetizând critic cele mai rafinate studii filosofice, majoritatea idealiste, se pot clarifica răspunsurile, se pot orienta pe făgașul științei lingvistice:

„[...] poezia este realitatea unui subiect universal, poetul înregistrează subiectivitatea universală în momentul în care scrie versuri. Acum nu mai este un vorbitor între alții, ci realizează vorbirea în mod absolut – nu a poeziei; și nu doar pentru esența poeziei, ci și pentru esența culturii”¹⁰.

Coșeriu îl citează pe Riffaterre, cu *Essais de stylistique structurale*, aprobându-i ideea că limbajul poetic nu trebuie socotit o deviere relativ, în anumite condiții sau ocazii. Acest fapt este valabil cel puțin pentru esența însăși de la limba

¹⁰ Cf. *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană în limba română de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, în curs de apariție (paragraful 2.1.).

„normală” (*ibidem*). S-ar putea vorbi de o deviere în fiecare text, în sensul sesizării unei specificități a spunerii poetice, dar nu ca abatere de la uz, ci chiar de o conformitate cu o normă abstractă.

De la Jakobson, Coșeriu păstrează destule idei generale (de pildă, concentrarea mesajului pe felul *cum* se spune), dar mai interesant este cum, în *Lingvistica textului*¹¹, savantul interpretează polemic conceptele de *mesaj poetic*, *funcție poetică*, ajungând la afirmații novatoare, care răstoarnă perspectiva jakobsoniană. Coșeriu afirmă că în poezie nu se realizează o comunicare, în sensul schimbului de idei cu o altă persoană, pentru că poezia nu se adresează altcuiva, ci este „realitatea unui subiect universal”; în acest caz, poetul se situează în afara alterității limbajului.

Un alt autor important, spaniolul Carlos Bousoño, este comentat critic de Eugeniu Coșeriu¹², teoria sa despre exprimarea poetică fiind respinsă cu argumente valide, din care se conturează cu claritate justetea unui alt punct de vedere: „Conform acestui proiect teoretic ar trebui să înțelegem limbajul poetic ca un tip de tehnică sistematică de substituie; în cazul fiecărei exprimări poetice s-ar face un fel de schimb, adică ceva «spus așa» ar fi înlocuit cu ceva «spus altfel». Această concepție corespunde unei impresii care, într-adevăr, apare adesea atunci când avem a face cu texte poetice. Dacă Empedocle vorbește despre *apusul vieții*, atunci avem impresia că această exprimare ar fi o «deviere poetică» de la cuvântul *bătrânețe*, care ne-am aștepta să apară «în mod normal». Dar este o impresie falsă. Ceea ce se prezintă aici ca «substituie», respectiv «deviere» nu-și mai are originea în înțelegerea nemijlocită a textului, ci în valorificarea inadmisibilă a unei metode, intuitiv stăpânite, de înțelegere a textelor. Mă refer la proba comutării. Într-un text poetic nu există «devieri», în poezie totul este spus exact cum trebuie. Dacă, totuși, avem impresia că aici sau acolo s-ar fi substituit ceva, atunci îi atribuim textului ceva ce nu-i aparține lui, ci ne aparține nouă înșine. Am văzut deja că proba comutării se aplică inconștient în înțelegerea unui text. Ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă un segment de text ar fi substituit cu un altul, iar această problemă aplicabilă textului de cele mai multe ori inconștient reprezintă o parte din complexa operație de înțelegere. Dar asta nu ne îndreptățește să vedem în respectivul segment de text chiar rezultatul acestei operații parțiale. După cum sper, acum a devenit ceva mai clar motivul pentru care așa-numita «stilistică a devierii» trebuie respinsă, plecând de la pretențiile sale teoretice, deși nu toate afirmațiile făcute în legătură cu această metodă sunt false. Principala ipoteză pe care se întemeiază stilistica devierii corespunde unei intuiții distorsionate a probei comutării”.

Un cunoscător al teoriei coșeriene, Eugen Munteanu, comentează și explică această poziție cu totul diferită față de teoriile practicate curent în analiza stilistică: „Este vorba despre înțelegerea limbajului uman ca formă plenară a creativității

¹¹ Cf. lucrarea menționată mai sus (același paragraf).

¹² *Ibidem* (paragraful 2.4.).

umane, atribut esențial și definitoriu al umanului, și nu simplu «instrument de comunicare». În mod implicit, această poziție teoretică presupune o opoziție radicală față de orice încercare de a construi o poetică sau o stilistică bazată pe conceptul de abatere” (Munteanu 2005: 256).

2. Concepte terminologice cu care operează cei doi savanți în definirea și analiza limbajul poetic

2.1. Din metalimbajul profesorului de la Iași

Sintetizăm din opera savantului ieșean G. Ivănescu (vezi Ivănescu 1980, Ivănescu 1989) câteva concepte pe care le-a teoretizat și le-a aplicat în analiza limbii multor scriitori români.

2.1.1. «Limba literară» a unui scriitor are două aspecte: „unul care constituie uzul său logic, rece, obiectiv, neafectiv, poetic numai prin idee, prin reprezentare, nu prin el însuși, și unul care reprezintă stilul poetic, solemn, înalt, sau cel vulgar, ironic, satiric, polemic” (Ivănescu 1989: 97). Primul are funcție de comunicare, celălalt este exclusiv artistic, estetic. Într-o altfel de formulare, profesorul ieșean distinge între limba de cultură sau de comunicare a unui scriitor și limba sa artistică; aceasta din urmă nu reprezintă în același timp și stilul, „pentru că stilul nu e numai artistic: de stil putem vorbi și când considerăm limba ca expresie a culturii unui scriitor” (*ibidem*: 180). «Limba literară artistică» este „numai un aspect al limbii literare sau naționale, ea este, în unele privințe, cu mult mai bogată decât limba literară sau decât limba națională (comună), cuprinzând în ea și elemente care nu constituie norma limbii literare” (*ibidem*: 155).

2.1.2. Limbă poetică/limbaj poetic

Limba poetică se referă la „anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte și anumite figuri de stil care nu sunt uzuale și apar de obicei numai în poezia solemnă și în proza poetică, creând stilul înalt solemn. Este vorba de un limbaj specific literaturii poetice sau chiar conversației, când ea devine, măcar pentru o clipă, poezie. Trebuie să distingem două categorii de limbaj poetic: cel care constă din figurile de stil și cel care constă din cuvinte ne uzuale sau mai puțin uzuale, sinonime cu altele, banale, care tocmai prin aceea au fost evitate de poet” (Ivănescu 1980: 16). Primul, considerat limbaj figurat, a fost discutat de criticii și istoricii literari români, al doilea a fost neglijat. Al doilea, limbajul poetic nefigurat, se naște prin antiteză cu cel obișnuit, având ca elemente de construcție sinonimia la nivelul lexical, frazeologic, morfotic. Ambele au o funcție estetică. Ele se explică prin „tendința spre rar, spre neobișnuit, spre originalitate în vorbire” (Ivănescu 1980: 17 și Ivănescu 1989: 156–164). Limbajul poetic este în mare măsură colectiv, adică este un aspect social al limbii. El există „ca stil psihologic-estetic al limbii literare sau al unui dialect, ca forma cea mai înaltă a măiestriei vorbirii, ca limba-artă” (Ivănescu 1980: 17). «Limbajul poetic românesc» s-a născut „din

limba veche, din cea populară și din neologisme” (Ivănescu 1989: 168). De pildă, atunci când cuvântul *slovă* nu a mai fost uzual, fiind înlocuit cu *literă* sau *literatură*, el a căpătat valoare poetică. Limba poetică românească se formează după 1830.

2.1.3. Limbajul urât (Ivănescu 1980: 18) este necesar artei literare, ca și cel poetic sau frumos. El exprimă realitățile urâte. O variantă a limbajului urât este cel umoristic sau burlesc. Acesta „în fond nu face parte din limba literară și servește la caracterizarea personajelor umoristice, anume chiar pentru obținerea efectului comic” (*ibidem*: 19). Ivănescu leagă elementele „frumoase” și „urâte” ale limbii de conținutul operei de artă.

2.1.4. Stilul „nu este întotdeauna ceva individual; orice stil caracterizează mai mulți oameni și scriitori, orice stil este sau poate deveni ceva colectiv” (*ibidem*: 17). Stilul „este o particularitate a vorbirii, nu a sistemului lingvistic, adică a tezaurului de fapte de care dispune o limbă” (*ibidem*: 19). Există trei stiluri principale: stilul normal (banal, prozaic), stilul poetic (înalt), stilul vulgar. Alte stiluri ale limbii literare mai sunt: stilul savant (științific), stilul administrativ, stilul intim-familiar. În multe contexte, G. Ivănescu folosește conceptul de «stil» cu sensul coșerian de «normă».

2.1.5. Figurile de stil sunt doar un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii. Important este „nu atât elementul material, fonetic, al cuvântului, cât sensul lui, care introduce o modificare în imaginea artistică generală, sugerată de toată opera literară sau de o parte a ei. [...] în cazul figurilor de stil, limbajul nu este artă decât prin sensurile cuprinse în el, iar nu prin partea materială a sa, adică prin ceea ce se numește semn” (Ivănescu 1989: 156–157). Analiza figurilor la Ivănescu înseamnă o investigare a macrostructurilor semantice, prin care se stabilește sensul părților, ceea ce reprezintă un demers hermeneutic.

2.1.6. Arta literară „se servește de limbaj ca material” (Ivănescu 1980: 17).

2.2. Metodă și viziune în analizele stilistice ale lui G. Ivănescu

Distincțiile teoretice ale profesorului ieșean sunt subordonate analizei factologice, în sensul că obiectivul cercetării sale este să analizeze limba scriitorilor, epocă după epocă, descriind, aproape la toate nivelurile, limba și stilul lui Dosoftei, Iancu Văcărescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Alexandru Vlahuță, Caragiale, Macedonski, George Călinescu, Lucian Blaga și alții. Având datele acestor analize sincronice, situate pe o anume treaptă a scării timpului, autorul *Problemelor capitale* putea să pornească spre o altă țință, aceea de a deschide un drum în cercetarea istorică a limbii române literare, anume rezolvarea unei probleme tripartite: ce este, cum s-a constituit și cum evoluează limba poetică românească. O ambiție de pionier, o muncă de miner, o gândire critică, prin care transformă lipsurile științifice în atuuri psihologice: „Lipsa oricăror tratate române de stilistică, scrise în spiritul vechii stilistici de dinainte de Bally, Vossler și

Spitzer, a dus la formarea în publicul românesc a unor păreri în parte deosebite de a noastră. [...] Starea de înapoiere în care se găsește stilistica ne-a împiedecat de a utiliza în expunerea noastră o terminologie perfect adaptată scopului” (Ivănescu 1989: 176–177). În ciuda acestor mari inconveniente, G. Ivănescu realizează lecturi aplicate și comentate pe textele celor mai importanți poeți români.

Polemic față de unele studii lingvistice ale lui Al. Rosetti, ca autor și ca îndrumător al școlii bucureștene, G. Ivănescu fixează pașii unei metode superioare (*ibidem*: 180): cercetătorul faptelor de limbă din secole trecute trebuie să stabilească întâi normele lingvistice ale autorului respectiv și apoi deosebirile față de normele lingvistice ale epocii. Dacă aceste norme ale epocii nu sunt unitare, cum este cazul în cultura română, cercetătorul trebuie să se întrebe care erau normele lingvistice ale respectivului scriitor. Acest fapt se va stabili, mai ales, prin raportare la limba comună de azi și cât se poate, la limba literară din epoca mai veche discutată. În finalul acestui drum, se poate vedea ce fapte de limbă au devenit la scriitorul X „expresia sentimentelor dominante din opera sa artistică”.

Citindu-l pe Ivănescu într-o corelare *sui-generis* cu studii coșeriane, descoperim în analizele textuale ale savantului ieșean elemente hermeneutice și viziune cognitivă: Ivănescu descifrează mesajul poetic, relaționându-l cu sentimentele scriitorului, configurate, de pe o parte, de universul său personal și interior, pe de altă parte, de tradiția lingvistică, de limba română însăși ca expresie a felului de a se exprima al scriitorului respectiv.

Un episod important în definirea viziunii lui G. Ivănescu despre limbajul și limba poetică îl constituie comentariile (*ibidem*: 230–235) sale la studiul cercetătorului clujean Mircea Borcilă dedicat poeziei lui Blaga. Discipol al integralismului coșerian, cultivând ideea că poezia este limbajul în totalitatea lui, Mircea Borcilă îl provoacă pe profesorul ieșean să pună în discuție câteva idei teoretice din cadrul general al operei poetice ca limbă și limbaj:

- opera literară, poetică, a unui scriitor este în întregime ea artă;
- vorbirea (textul) este poezie, nuvelă, roman sau dramă;
- niciun element al textului n-ar trebui considerat ca exterior limbajului poetic.

Savantul ieșean leagă aceste afirmații de teoria lui Benedetto Croce și acceptă că, în acest context al discuției, vorbirea cu puternică trăire interioară este o altă categorie de limbaj poetic. Insistă, concludiv, pe opinia personală că „limbajul rămâne, totuși, un mijloc de expresie a conținutului poetic și are în primul rând valoarea bronzului sau marmorei în sculptură, a pânzei și a culorilor în pictură” (*ibidem*: 231).

În bogatele sale studii de analiză a limbii unor poeți, G. Ivănescu inventariază fapte de limbă regionale, dialectale, arhaice sau neologice, identifică și explică, în contextul universului istoric și de discurs, sensuri lexicale unice, arată cum și de ce, alegând dintr-o serie lexicală anume, poetul produce o formulă nouă, originală, compară un vers sau o zicere anume cu alte exprimări poetice din epoca respectivă sau din epoci trecute, face observații sociolingvistice, descifrează funcții semantice textuale... La finalul articolului dedicat lui Macedonski, de pildă, poate fi apreciată ca evidentă ideea că acest construct unic și personal care este textul macedonskian reprezintă o creație verbală născută din toate elementele limbajului, în ipostaza lui

de limbi istorice românești seriale, diacronice, dar și simultane din perspectiva sincronică a poetului care uza de tot ce constituia competența și cunoașterea sa lingvistică. Studiile de istorie a limbii literare ale lui G. Ivănescu pot fi re-citite prin grila sau perspectiva teoriei coșeriene, mai exact prin prisma conceptelor terminologice ale profesorului de la Tübingen. Unele formulări conceptuale care ar putea părea depășite astăzi unui cititor, precum *limba literară normală, limbajul poetic nefigurat născut prin antiteză cu cel obișnuit, limba poetică se naște din fuga de limbajul banal, scriitorul caută în general expresiile frumoase, limba poetică se naște din tendința de frumos a omului* (ibidem: 153–177), se justifică prin stadiul de pionierat al acestui demers care avea, cum spuneam, două ținte: să descrie nivelul textual-pragmatic al limbii poezilor români și să construiască o analiză diacronică la nivelul limbii istorice, în varianta ei de limbaje poetice. Prima țintă vizează nivelul individual, ca discurs și text, a doua țintă vizează nivelul istoric, produsul abstract, care este limba poetică românească. Eugeniu Coșeriu publicase între timp studiul său *Sistema, norma y habla*; el vorbește aici de faptul că o limbă cuprinde „într-o izoglosă actul lingvistic concret, dar și o limbă anterioară, un sistem stabilit, în aceeași comunitate, pe baza actelor lingvistice precedente actului în cauză. [...] Acest concept de limbă anterioară este important pentru că el corespunde tocmai unei realități istorice continuate prin noul act, corespunde cadrului în care o nouă intuiție individuală și inedită se realizează ca vorbire concretă” (Coșeriu 2004: 95). Pe un asemenea drum mergea profesorul ieșean, fără a teoretiza în acest fel; știa că generalizarea bazată pe fenomene concrete trasează conturul unui tezaur lingvistic, în care avea de identificat trăsături ale norme și ale sistemului.

3. Concluzii parțiale

Savantul de la Tübingen își fundamentează concepția despre limbajul poetic pe o cercetare cvasiexhaustivă a surselor filosofice și lingvistice despre subiectul în discuție și ajunge la formularea unui punct de vedere original, construind o teorie epistemologică, pe care am putea-o asemăna cu o piramidă a cărei bază este asigurată de asimilarea și reformularea, *ad usum proprium*, a ideilor și conceptelor preluate din învățații pe care i-am menționat ca izvoare ale teoriei coșeriene. Fără a-i lipsi nici pe departe aplicațiile textuale, cum unii încearcă să insinueze, Coșeriu este o minte teoretică, de o surprinzătoare forță creativă, care leagă, prin firul roșu al filosofiei despre esența omului ca ființă vorbitoare, Antichitatea și celelate epoci de postmodernitatea în care a trăit savantul.

Spre deosebire de Coșeriu, aflat în lumea liberă a ideilor, cu acces nelimitat la orice sursă, Ivănescu, în România comunistă, aflat sub teroarea fricii și a spectrului că științei i s-au amputat aripile, reușește să găsească în tradiția filologiei ieșene ancore importante (Alexandru Philippide, Grigore Scorpan, Garabet Ibrăileanu), pe care le valorifică plenar, fără a aluneca pe panta protocronismului, tentantă ca satisfacere compensatorie a orgoliului de slujitor al științei, în condiții precare. Profesorul de la Iași, după ce își susține un doctorat strălucit cu *Problemele capitale*

ale vechii române literare, lucrare publicată imediat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, volumul XI–XII (1944–1945), paralel cu lucrul la monumentală *Istorie a limbii române* și la alte studii importante, plonjează cu o forță analitică rar întâlnită în „oceanul” limbii scriitorilor români, înregistrând și analizând fenomenele lingvistice, la toate nivelurile limbii, și situându-le în raport cu variantele „limbajului obișnuit”.

Ambii savanți folosesc unele izvoare comune, după cum se observă din listele întocmite; în ciuda diferențelor dintre contribuțiile celor doi, există, în cazul lui G. Ivănescu, intuiții subtile, venite tocmai dintr-o interpretare, într-un spirit de gândire asemănător, datorat primilor ani de studii universitare și lecturilor comune, a limbajului poetic, pe care îl socotește aparținând „nu numai literaturii, dar și limbajului zilnic, în momentele în care individul vorbitor este stăpânit de tendința spre frumos” (Ivănescu 1980: 15).

Deși profesorul de la Iași are o apetență teoretică înăscută, el devine istoricul care înregistrează și analizează fenomenele limbii române poetice, în toate etapele constituirii sale ca diasistem. Profesorul de la universitățile din Montevideo și Tübingen evoluează într-un mod diferit: ideile teoretice își găsesc aplicații în spațiul vast al limbajului poetic ipostaziat în diferite limbi istorice; analizele sale au în vedere fenomenele lingvistice concrete, foneme, cuvinte, sensuri enunțative, nu atât ca realizări istorice, ci mai ales ca reflexe ale tehnicii vorbirii.

Această privire asupra a două destine științifice, care evoluează în același timp în spații formative diferite, poate releva mai pregnant ideea importanței pe care o are „mediul” asupra evoluției personalității unui om de știință. Acesta, poate, a determinat să propunem culturii universale un învățat care a lăsat cea mai interesantă istorie a limbii române și cele mai factologice analize ale stilului multor scriitori români, și un altul, care ne-a explicat arhitectura limbajului omenesc, în întregimea lui.

BIBLIOGRAFIE

- Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.
- Coseriu 1992 = Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, elaborado y editado por Heinrich Weber, versión española de Francisco Melo Blanco. Madrid, Gredos (*Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*, 1988).
- Coșeriu 2000: Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura ARC (Lezioni di linguistica generale, 1973).
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică (*Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, 1962).
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Om și limbajul său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*, antologie, argument și note de Dorel Fănar, traducere de Eugenia Bojoga, Dumitru Irimia, Eugen Munteanu et al., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filosofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*, ediție nouă, augmentată de Jörn Albrecht, cu o remarcă preliminară de Jünger Trabant, versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, cu o prefață la ediția românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

- Coșeriu 2012 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica textului. O introducere*, traducere din limba germană în limba română de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru (manuscris).
- Croce 1996 = Benedetto Croce, *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistică generală*, traducere de Dumitru Trancă, Iași, Editura Moldova.
- Heidegger 1995 = Martin Heidegger, *Limba poeziei*, în românește de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, în revista „Secolul XX” (București), 1–3.
- Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură”, II, p. 197–224.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, I, II, III, în „Pagini bucovinene” (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare”, IV.
- Ivănescu 1987 = G. Ivănescu, *Principii ale cercetării limbajului poetic. O revenire la conceptele antichității*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), *Omagiu profesorului G. Ivănescu*, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXIII.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu 2005a = Eugen Munteanu, *Eugenio Coseriu. Fundamente filosofice ale unei „lingvistici integrale”*, în vol. *Ideea europeană în filosofia românească*, I (coord. Ștefan Afloroaei), număr special al revistei „Hermeneia” (Iași).
- Munteanu 2005b = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în vol. Humboldt 2008: 8–23.
- Munteanu 2011a = Eugen Munteanu, *Câteva reflecții despre posteritatea imediată a lui Eugeniu Coșeriu*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 7–8.
- Munteanu 2011b = Eugen Munteanu, *Posteritatea lui Eugeniu Coseriu*, în *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. LI.
- Munteanu 2011c = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).
- Vico 1972 = Giambattista Vico, *Principiile unei științe noi cu privire la natura comună a națiunilor*, traducere în limba română de Nina Façon, București, Editura Univers.

THE UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU ON POETIC LANGUAGE (I)

ABSTRACT

Our article will comparatively review G. Ivănescu's conceptions of poetic language with those of Eugeniu Coseriu. First we will examine the essential and recurring bibliographies that the two scholars have constantly referred to in their work. While G. Ivănescu is known for his theoretical erudition, we consider him largely a historian concerned with the recording and analysis of the Romanian language's poetic dimensions, with all its diasystemic assemblages. Conversely, Eugeniu Coseriu argues that language's primary function is poetic, that is to say that language in all its expressive capabilities equates with poetry per se. Finally, we suggest that the directions spearheaded by these two authors are still open to fertile linguistic and hermeneutic investigations.

Keywords: G. Ivănescu, Coseriu, poetical language, literary language, style, textuality.

CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU DESPRE MIGRAȚIILE ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU¹

EUGEN MUNTEANU*

G. Ivănescu (1912–1987) a fost unul dintre cei mai importanți lingviști români, posesor al unei gândiri lingvistice originale în multe privințe. În ciuda unui destin advers și a unei sănătăți precare, a reușit să construiască o operă diversă și consistentă, cu contribuții importante sau notabile în teoria limbii, lingvistică comparată și indo-europeană, romanistică, fonetică descriptivă și istorică, teoria limbajului poetic, dar mai ales în istoria limbii române.

Ca elev al său, afirm că G. Ivănescu este, după părerea mea, autorul nu doar al singurei istorii complete a limbii române, ci și al celei mai bune dintre ele. Problema originii, specificului și dinamicii istorice a limbii române s-a situat constant în centrul atenției lui G. Ivănescu. Elev strălucit, la Iași, al lui Alexandru Philippide și Iorgu Iordan, cu studii ulterioare la Paris și Roma, G. Ivănescu și-a început reflecțiile asupra limbii române într-un moment privilegiat. Pe de o parte, prin sintezele anterioare ale unor lingviști precum O. Densusianu, A. Philippide sau S. Pușcariu, ca și printr-un mare număr de lucrări cu caracter monografic publicate de autori români sau străini, se adunase o mare cantitate de material factual din cel mai divers privitor la diferitele etape din istoria limbii române. Pe de altă parte, în epoca interbelică, atunci când Ivănescu și-a început cariera, deformarea și pervertirea prin politizare a discursului științific în sfera etnogenezei românești și a originii limbii române nu afectase încă posibilitatea exprimării libere a unor poziții neconvenționale, așa cum se va întâmpla ulterior, în perioada comunistă a istoriei recente a României. Cu alte cuvinte, în formarea teoriilor sau ipotezelor sale științifice privitoare la etnogeneza românească sau la unul sau altul din momentele sau aspectele mai obscure ori mai controversate din istoria limbii române, Ivănescu s-a lăsat călăuzit exclusiv de convingeri interne bazate pe fapte sau pe argumente

¹ Cu titlul *Die Konzeption von Gheorghe Ivănescu über die mittelalterlichen Wanderungen der Rumänen*, o versiune în limba germană a textului a fost prezentată la sesiunea internațională Romanistisches Kolloquium XXV – „Südosteuropäische Romania: Siedlungs-/Migrationsgeschichte und Sprachtypologie”, Viena, 30 aprilie 2010.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

FONETICA GENERALĂ ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU. PAGINI INEDITE

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*

Inserată în *Prefața* la volumul tematic *Lingvistică generală și românească* (Ivănescu 1983: 6–7), mărturia unui Ivănescu aflat la momentul deplinei maturități științifice în legătură cu modul cum s-a coagulat, încă de timpuriu (în contextul locului privilegiat care i se acorda domeniului la Universitatea din Iași), concepția sa despre fonetică ne oferă o imagine exactă și cuprinzătoare asupra vastității viziunii ivănesciene (și a metodologiei aferente), care, fundamentată pe teoriile lui A. Philippide, G. Pascu și I. Iordan, se îmbogățește cu puternice accente personale, unele inspirate din A. Meillet și A. Cuny, din Școala neogramaticilor (în special W. Meyer-Lübke), din L. Roudet, P. Rousselot și M. Grammont și, în fine, din reprezentanții structuralismului praghez, ale căror opinii sunt asimilate critic și selectiv. Fundamentându-și teoria cu privire la fonetică pe o polemică savantă cu structuralismul promotor al fonologiei, Ivănescu se dovedește a fi adeptul unui structuralism fonetic de tip „articulatoriu”. Astfel, el proiectează existența unui sistem articulatoriu, distinct de sistemul lingvistic și exterior limbii, în măsură să alcătuiască sisteme¹. Iar sistemul fonologic, privit cu circumspecție în însăși calitatea sa sistemică, se reduce la „un simplu reflex al unor sisteme de articulații”, după cum și ceea ce școala lingvistică de la Praga numește *schimbări fonologice* nu reprezintă altceva decât rezultatul „unor tendințe ale articulațiilor” (*ibidem*: 277–278).

G. Ivănescu îi contestă fonologiei autonomia, promovată în cadrul doctrinei structuraliste (cu puncte de plecare în rezultatele școlii lingvistice franceze, mai cu seamă prin F. de Saussure și M. Grammont), reducând-o, cel puțin la începutul carierei sale de cercetător, la statutul de domeniu neindependent, încheiat în mod artificial de susținătorii săi într-o anumită zonă a foneticii în sens larg: încă din 1938, când, în unul dintre primele sale studii consacrate științei sunetelor,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ În contrast cu structuralismul „mentalist” pe care îl aplică în morfologie și sintaxă (Ivănescu 1980: 13; cf. Pamfil 2008: 189), Ivănescu admite existența unui sistem articulatoriu exterior limbii, aparținând naturii (cf. Pamfil 2007: 34–35).

Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică², abordează, între altele, problematica atât de complexă a configurației domeniului, savantul ieșean susține că între fonetică și ceea ce structuraliștii numesc *fonologie*, științe ale căror arii prezintă coincidențe și identități greu de neglijat, există un raport ierarhic de tip univoc, fonetica înglobând „așa-numita” fonologie. În această etapă, pentru Ivănescu, fonetica apare ca un concept cuprinzător și, în consonanță cu obiectele de studiu pe care se centrează, fatalmente neomogen: astfel, ea este deopotrivă fiziologie (știința „articulațiilor sunetelor sau a pronunțiilor”), acustică (știința „care se ocupă de vibrațiile aerului pe care le produc articulațiile”) și, în fine, psihologie (a percepțiilor sau imaginilor acustice rezultate tot din „vibrațiile aerului produse prin vorbire”) (*ibidem*: 223). Într-o accepțiune mai restrânsă, după ce din știința sunetelor ca domeniu general se exclud „fiziologia articulațiilor” și „acustica vorbirii” (*ibidem*: 229), domenii deja constituite, care au ca obiect altceva decât sunetul în sine, rezultă tocmai o *fonetică care nu este fiziologie și acustică*, în fapt o știință a sunetelor (echivalentul *fonologiei* din teoriile școlii pragheze), care, crede Ivănescu, până la momentul respectiv nu a fost încă fundamentată teoretic în mod convenabil și care, pe de altă parte, nu justifică prin nimic schimbarea de terminologie propusă de structuraliști. Fiziologia și acustica odată delimitate din „conglomeratul” care este fonetica (*ibidem*: 268), rămâne că noua știință nu s-ar putea ocupa decât de sunet ca „realitate obiectivă”, așa cum este el perceput din perspectiva subiectului vorbitor. Astfel conturat, sunetul este proiectat în adevărata lui ipostază de parte constitutivă a limbajului, devenind cu adevărat relevant pentru lingvist.

Dacă, așa cum îl concep structuraliștii, fonemul este o virtualitate, o reprezentare cu funcție distinctivă și dimensiune simbolică, el iese în afara limbajului. Dacă, pe de altă parte, sunetul nu este altceva decât o realizare concretă, imediată, a unei asemenea reprezentări, fiind asociat unei percepții căreia i se refuză valoarea distinctivă și de simbol, ajungem la un nonsens, sugerând, în mod absurd, incapacitatea sunetelor vorbirii de a fi purtătoare de semnificație („n-am mai înțelege nimic din ceea ce auzim”, spune Ivănescu – *ibidem*: 236). Noii perechi terminologice, *fonem* – *fonologie*, i se neagă utilitatea, dar și proprietatea noțională, în condițiile în care delimitarea față de perechea *sunet* – *fonetică* se întemeiază pe o ipoteză măcar inexactă, aceea că fonemul ar fi exclusiv o realitate psihică, când, de fapt, el acoperă „atât percepția, cât și reprezentarea” sunetului (*ibidem*: 236); or, am văzut că acesta este, la rândul lui, „o realitate obiectivă”, căreia i se conferă „o funcție distinctivă și o valoare de simbol” (*ibidem*: 237). Din această perspectivă asupra chestiunii rezultă că, pentru Ivănescu, noua terminologie este goală de conținut, atât timp cât *sunetul* este perfect în măsură să acopere exact aceeași realitate peste care structuraliștii au lipit eticheta de *fonem*.

² Publicat în Ivănescu 1938: 55–139 și reluat în Ivănescu 1983: 219–295, textul este considerat de autorul său „articolul cel mai de seamă din volum” (Ivănescu 1983: 7).

În condițiile în care în ideea de *sunet* se confundă trei realități, măcar în parte distincte: articulația, vibrația aerului și sunetul propriu-zis (*ibidem*: 268), noii științe, numită de Ivănescu *știința sunetelor* sau, simplu, *fonetică*, trebuia să i se găsească o definiție mai exactă, care să o delimiteze de fiziologie și acustică, discipline deja (parțial) autonome. Operația de separare în raport cu disciplinele înrudite nu va fi posibilă însă în sens absolut, subliniază profesorul ieșean, întrucât cele trei subdomenii ale foneticii prezintă în mod firesc un set de elemente și de aspecte comune, a căror studiere din trei perspective diferite, dar prezentând anumite zone de suprapunere, ar conduce în mod inevitabil la operații și rezultate parazite. Astfel, alternativa terminologiilor diferențiate, hiperspecializate, precum și a abordărilor corespunzătoare acestora nu se dovedește a fi o soluție viabilă, căci, spre exemplu, „lingvistul nu-și poate permite luxul de a vorbi o dată despre schimbările de sunete și altă dată despre schimbările corespunzătoare ale articulațiilor și ale reprezentărilor și despre audițiile greșite sau incomplete. Ar însemna să se repete în parte” (*ibidem*: 291). Fonetica pură, desprinsă de aspectul său articulatoriu și de cel acustic, nu poate da de una singură răspunsuri la toate problemele, lingvistul fiind adesea nevoit să recurgă la sprijinul fiziologiei articulațiilor și al psihologiei audițiilor și reprezentărilor de sunete, care își probează și își redobândesc astfel, asemenea foneticii, statutul de „lingvistică adevărată” (*ibidem*: 294), care le fusese refuzat de fonologi (*ibidem*: 284). Totuși, Ivănescu dezaprobă ferm imixtiunea fiziologiei în fonologia lui Trubetzkoy și Jakobson și sugerează curățarea acesteia de elementele fiziologice, articulatorii.

Dintr-o remarcă pasageră inserată în *Prefața* deja amintită, aflăm că Ivănescu (*ibidem*: 6) constată în concepția sa lingvistică anumite schimbări (chiar dacă neesențiale: „în genere, n-am renunțat la ideile de atunci”) survenite în deceniile scurse de la apariția inițială a textelor antologate și până la publicarea volumului, însă „atât materialul de fapte, cât și interpretarea acestora au rămas aceleași” „chiar când astăzi eu am alte păreri” (*ibidem*). Prin urmare, la aproape o jumătate de secol distanță, perspectiva lingvistului ieșean asupra foneticii se schimbă, fapt semnalat în primul rând prin asumarea deschisă, în spirit specific ivănescian, a „greșelii de a nu numi *sunet* sunetul fizic (complexul de vibrații ale aerului, caracteristice fiecărui sunet) și *fonetică* știința lor, care este o parte a acusticii” (*ibidem*: 8).

Poziției din anii '30, anterior sintetizate, în care pentru Ivănescu, aflat sub influența lui W. Doroszewski, fonemul nu este decât o „realitate fictivă” din moment ce conținutul acestuia, percepția și reprezentarea, nu se află, din punct de vedere structural, într-un raport de simetrie cu realitatea, îi corespunde în deceniul opt al secolului al XX-lea o deschidere spre acceptarea fonologiei ca ramură a lingvisticii, net delimitată de fiziologie și acustică, împreună cu care, totuși, formează „știința foneticii și fiziologiei vorbirii, singurele ramuri lingvistice care se ocupă de fapte materiale”, ținând deopotrivă de „domeniul științelor naturii” și de „domeniul științelor sociale” (*ibidem*: 8).

Constanta preocupare a savantului ieșean pentru o chestiune plurivalentă precum clarificarea obiectului și a structurii foneticii, cu reveniri și reconfigurări

succesive, sugerează interesul cu totul special pe care îl acorda subiectului. Un text inedit datând din anii '70 ai secolului trecut, *Sunet și fonem, fonetică și fonologie*³ (Ivănescu ms. nr. 52/7⁴), contează ca mărturie prețioasă pentru o etapă a concepției ivănesciene cu privire la fonetica generală care, deși se află, în linii mari, în continuitate cu poziția din anul 1938, se caracterizează prin anumite mutații doctrinare, marcând un pas semnificativ spre orientarea ilustrată, în 1983, de *Prefața* citată.

În ciuda unanimității opiniilor („toată lumea lingvistică”, spune Ivănescu) referitoare la delimitarea radicală „între sunet și fonem, între fonetică și fonologie, ca științe ale celor două realități lingvistice”, textul menționat – datat 12.07.1972? (ultima cifră, greu lizibilă) și intitulat inițial, în spirit explicit polemic, *O gravă eroare a structuralismului: distincția între sunet și fonem, fonetică și fonologie* (prima parte a fost ulterior barată cu două linii, din titlu rămânând doar structura dublă, cu coordonare simetrică, menționată mai sus) – consemnează conservarea poziției sceptice a autorului, care nu ezită să formuleze obiecții împotriva curentului structuralist, ba mai mult, împotriva opiniei dominante în epocă: „am ajuns la concluzia că această distincție este eronată și terminologia care o însoțește trebuie să sufere o modificare” (Ivănescu ms. nr. 52/7: 1'). De fapt, dacă fonologia studiază fonemul, „echivalentul psihic al sunetului”, urmează că fonetica „se ocupă de o realitate materială, care este în afara limbajului”, or, Ivănescu nu poate admite greșeala „de a se refuza semnului lingvistic [...] caracterul lui material” (*ibidem*: 1'). Privilegiind, ca și în urmă cu 40 de ani, perspectiva vorbitorului, el contestă temeiul ideii de funcție complementară, invocată de structuraliști pentru a demonstra că perechi precum *ă-e* sau *î-i* nu sunt altceva decât variante poziționale ale unuia și aceluiasi fonem; astfel, asocierea acestora, „în conștiința indivizilor vorbitori”, cu „reprezentări și idei diferite”, devine un argument pentru existența, în acest caz, a unor foneme independente, care, prin multiplicare, sugerează o coincidență între numărul fonemelor și cel al sunetelor și, implicit, o suprapunere referențială (*ibidem*: 3'). O excepție precum imparitatea de inventar între foneme și sunete în cazul alofonelor condiționate contextual ale lui *n* (apical în *nu*, velar în *încă*, spirant în *însă*)⁵ este rezolvată tot pe seama individului vorbitor, astfel de diferențe fiind prea subtile pentru a pătrunde în conștiința acestuia (*ibidem*: 4')⁶.

³ Care are ca prototip comunicarea intitulată *Son et phonème*, prezentată la Colocviul Internațional de Fonologie din București, 20–23 septembrie 1965; pentru varianta publicată, vezi Ivănescu 1966.

⁴ Manuscrisul conține șase file în manuscris, numerotate de autor pe o singură parte (*recto*), cea cu scrisul compact. Pe *verso* apar intervenții ulterioare și completări, nedatate, mai mult sau mai puțin substanțiale, cu trimitere (prin semne grafice speciale) la textul propriu-zis.

⁵ Care nu se supun raportului de comutare (Ivănescu spune: „o variantă apare în condițiile în care nu apar celelalte”, *ibidem*: 4').

⁶ Pentru o discuție mai nuanțată, dar care conduce la aceeași concluzie, vezi Ivănescu 1983: 263–266. Aici, autorul admite existența fonemului (pe care îl numește în continuare *sunet*), deși exclusiv în cazul sunetului care se poate pronunța izolat, și este de părere că ar trebui ca „celelalte forme ale aceluiasi sunet să fie numite variante combinatorii” (*ibidem*: 266).

Criticii adresate în 1938 structuralismului praghez, care, în descrierea fonemelor, recurge în mod excesiv la elemente articulatorii, îi succedă în 1972 rezerva formulată cu privire la tendința fonologiei americane de a implica în abordările sale particularitățile acustice „care se reflectă în conștiința noastră într-un anumit fel” (*ibidem*: 4'–5'). Ambele modele de analiză fiind imprecise prin aceea că transgresează limita specificității domeniului, intrând în aria foneticii și a sunetului, Ivănescu se întreabă dacă *fonologia* și *fonemul* își justifică existența conceptuală. Spre deosebire de atitudinea din trecut, radical orientată spre respingerea conceptelor structuralismului praghez, noua poziție este totuși mai concesivă, asimilându-le (și în virtutea constatării resemnate că deja s-au impus în lingvistică) paralel cu perechea terminologică *fonetică* – *sunet*, înțeleasă în sens restrâns: o fonetică pură, care nu este fiziologie și acustică, respectiv *sunetul* propriu-zis, „utilizat de limbaj”, „spre deosebire de celelalte sunete” („vibrația aerului” și „articulația” – *ibidem*: 5').

Astfel, *fonemul*, căruia i se recunoaște avantajul preciziei referențiale, „este bine să fie menținut în lingvistică”, dar numai ca dublet terminologic pentru *sunet* („în alternare” cu acesta) și „exact cu același sens” (*ibidem*). Din distincția structuralistă *sunet* – *fonem*, Ivănescu reține ideea de opoziție între „sunetul material, deci ca vibrație a aerului”, și sunetul „ca realitate psihologică și spirituală”, „ca realitate a conștiinței individuale și sociale” (*ibidem*). Cât despre știința corespunzătoare, aceasta „nu s-ar putea separa într-o ramură extralingvistică, care s-ar ocupa cu sunetul întrucât nu pătrunde în conștiința noastră și o ramură lingvistică care s-ar ocupa cu sunetul întrucât el pătrunde în conștiința noastră” (*ibidem*: 6'). Pledând pentru cuprinderea în lingvistică nu doar a „sunetului ca realitate a conștiinței noastre”, ci și a „faptului material exterior conștiinței” („sunetul fizic”, precum și „mișcarea articulatorie care îl produce”), noua abordare ivănesciană face din toate aceste ipostaze ale *sunetului* obiectul *foneticii*, pentru care *fonologia*⁷ nu este altceva decât un sinonim contextual („termenul *fonologie* [...] poate rămânea, dar cu exact același sens” – *ibidem*: 6').

Denunțat drept simplă (și inutilă) inovație terminologică, vocabularul structuralist pare să fie mai curând tolerat decât asumat și, într-un demers ținând acuratețea exprimării, cu intenție normativă, este pus în umbra unor construcții „îndreptățite și clare pentru toată lumea”, precum *din punct de vedere al sunetului fizic (ca vibrație)*, *din punctul de vedere al articulației*, *din punctul de vedere al conștiinței individului vorbitor* etc., care, aflate într-un raport de corespondență relativă, disproporționată, cu expresiile *din punct de vedere fonetic* sau *din punct de vedere fonologic*, sunt recomandate insistent în numele rigorii și al preciziei.

Întregind perspectiva asupra concepției lui G. Ivănescu cu privire la fonetica generală, manuscrisul 52/7 are meritul de a lumina zone mai obscure ale studiului său fundamental în domeniu (*Constituirea unei fonetici...*). În directă corelație cu poziția ivănesciană cu privire la *sunet* – în egală măsură „sunet propriu-zis”,

⁷ Nu însă și *fonemica* (*ibidem*: 6').

„utilizat de limbaj”, „vibrație a aerului” și „articulație” –, *fonetica*, pe care savantul o proiectează ca pe un hiperconcept, nu poate să nu înglobeze, pe lângă știința sunetelor propriu-zisă, fiziologia și acustica; astfel, pentru accepțiunea cea mai strictă și mai pură a perechii terminologice clasice *fonetică* – *sunet*, agreată de Ivănescu, conceptele de *fonologie* și *fonem* apar doar ca niște reflexe structuraliste echivalente, iar lipsa de legitimitate a existenței lor în câmpul terminologic al lingvisticii este compensată, deși într-o mică măsură, doar de caracterul lor univoc.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu ms. nr. 52/7 = G. Ivănescu, *Sunet și fonem, fonetică și fonologie*, manuscrisul nr. 52, dosarul 7, Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române, Fondul „G. Ivănescu”.
- Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, p. 55–139.
- Ivănescu 1966 = G. Ivănescu, *Son et phonème*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”, III, p. 75–79.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla.
- Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional.

GENERAL PHONETICS IN THE VIEW OF G. IVĂNESCU. UNPUBLISHED PAGES

ABSTRACT

This paper outlines the view of G. Ivănescu on general phonetics, as illustrated in the manuscript 52/7, which completes the author's perspective on this subject and sets light on more obscure areas of his fundamental study in the field (*Constituirea unei fonetici...*). In direct correlation with Ivănescu's view on *sound* – to the same extent “*sound per se*”, “used by language”, “air vibration” and “articulation” –, *phonetics*, which the scholar projects as a hyper-concept, has to comprise, besides the science of sounds *per se*, physiology and acoustics. Hence, for the strictest and purest meaning of the classic terminological pair *phonetics* – *sound*, the concepts of *phonology* and *phoneme* are mere equivalent structuralist reflexions, while the lack of legitimacy of their existence in the terminological field of linguistics is compensated – though to a lesser extent – only by their univocal character.

Keywords: *Ivănescu, phonetics, sound, phonology, phoneme.*

UN TEXT INEDIT DE G. IVĂNESCU DESPRE TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

DANIELA BUTNARU*

Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române păstrează în arhivele ei numeroase manuscrise care oglindesc cercetările diverse ale profesorului G. Ivănescu. Cele două dosare inventariate la numărul 61 conțin texte manuscrise sau dactilografiate de toponimie, printre care *La toponymie de la zone Carpatique*, *L'étymologie de l'hydronyme roumain Jijia*, texte despre toponimul *Argeș* și despre hidronimul *Năruja*, recenzia lucrării *Toponimia românească* a lui Iorgu Iordan (apărută în 1963 la Editura Academiei) etc. și două texte despre cercetarea toponimică românească. De asemenea, dosarele cuprind zeci de fișe bibliografice sau de lectură privind toponimia românească și internațională, care stau mărturie în ceea ce privește interesul profesorului și pentru acest domeniu al lingvisticii.

Unul din cele două studii de prezentare a cercetării din domeniul toponimiei cuprinde un ansamblu de pagini dactilografiate și pagini manuscrise și se intitulează *Cercetarea toponimiei române în anii 1936–1958*. Textul, redactat în anul 1957 (când conținea 80 de pagini), a fost completat în 1961 (conform datelor de pe fișele și paginile adăugate la dactilogramă).

Împrejurările care l-au determinat pe G. Ivănescu să redacteze cele două studii le aflăm din *Prefața* celui de-al doilea text inedit aflat în dosarele inventariate cu nr. 61, text intitulat *Preocupări și tendințe în cercetarea toponimiei române* și redactat în 1961. Aici autorul mărturisește că „în anul 1957 și următorii, Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român a planificat elaborarea unei bibliografii a toponimiei românești. Înregistrarea titlurilor, efectuată în cadrul Secretariatului Comisiei, a dus la constatarea că o bibliografie a toponimiei românești nu se poate separa de aceea a antroponimiei românești și că în această bibliografie trebuie să intre nenumărate studii de lingvistică, istorie și geografie care [...] ating în treacăt probleme de toponimie și antroponimie. [...] Bibliografia planificată de comisie va putea fi elaborată numai într-un timp mai îndelungat. Dar până la realizarea acestei munci, Comisia a luat în 1961 hotărârea ca autorul acestei lucrări să publice o

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

GHEORGHE IVĂNESCU, REFORMATOR AL LINGVISTICII ROMÂNEȘTI*

LUMINIȚA FASSEL**

În 1983, elevii și colaboratorii profesorului Gheorghe Ivănescu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași publicau un volum omagial închinat acestuia, la împlinirea vârstei de 70 de ani. În cuvântul său de salut, Iorgu Iordan scria: „Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de azi. Pe aceștia îi întrece prin marea sa erudiție, care îl apropie de Hasdeu și de Philippide. Cu cel dintâi seamănă și prin bogăția și varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nicio ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde și chiar derutează. Dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresează tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei. Universitatea «Alexandru Ioan Cuza» poate și trebuie să se mândrească, și nu numai în aceste zile, că a format, mai bine zis a pregătit în vederea dezvoltării ulterioare, un element de valoare lui Gheorghe Ivănescu. Meritul principal revine, în ceea ce-i privește pe profesorii săi, lui Alexandru Philippide, cu care fostul său elev seamănă în atâtea privințe” (*Omagiu* 1983: 29–30).

Trei ani mai târziu, în 1986, în a sa „ediție definitivă” a *Istoriei limbii române*, Al. Rosetti, la „indicații bibliografice”, comenta astfel *Istoria limbii române* a lui Gheorghe Ivănescu: „Expunere haotică, dovedind că autorul nu e stăpân pe materie, terminologie științifică neadecvată” (Rosetti 1986: 51). Dacă aceste cuvinte au aparținut chiar lui Rosetti însuși, sau poate vreunui colaborator mărunț care a întocmit listele bibliografice, nu vom ști niciodată. Fapt este că ele

* Textul de față reprezintă comunicarea pe care dna Luminița Fassel a trimis-o pentru Colocviul Internațional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere” (Iași, 1–2 noiembrie 2012). Dintr-o disfuncționalitate, articolul nu a apărut în volumul cuprinzând lucrările respectivei manifestări științifice („Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, 2013). Îl tipărim acum, cu scuzele de rigoare.

** Tübingen, R.F. Germania.

apar publicate sub semnătura acestui însemnat lingvist bucureștean, și el șef de școală. Am scris despre aceasta în 2008 și voi repeta aici propria observație: „De la caracterizarea lui Rosetti, că Ivănescu, ca istoric de limbă, «nu e stăpân pe materie», la caracterizarea lui Iordan, că același Ivănescu este «unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai prin comparație cu cei de azi», este diferența care anulează, fără osteneală deosebită de demonstrație, vorbele aruncate în vânt de Rosetti” (Fassel 2008: 61).

Și tot în același articol al meu: „Fără îndoială, această «recomandare» a lui Rosetti era mai mult decât o maliție în fața adversarului; ea era o încercare de anihilare a oricărei valori a cărții. Este adevărat, expunerea lui Ivănescu are un fel greoi, nu chiar ca acela al lui Philippide, dar pe aproape. Pe de altă parte, Ivănescu era un om de o mare erudiție și, de aceea, el aduce, în discutarea unui fapt, un număr copleșitor de izvoare, ceea ce încarcă adesea textul, dar nu în mod inutil. Trecând peste interpretările adesea depășite, sociologist-materialiste, găsim la Ivănescu, totuși, ca la niciun alt lingvist de azi, o discutare în mare adâncime a faptului de limbă, în diacronia lui, în relație și cu istoria vorbitorilor. Nu se confundă, totuși, la el, istoria limbii cu istoria poporului care o vorbește. Dar schimbările limbii reflectă schimbările istorice, sociale, politice și se explică acest lucru pe larg. Cât privește terminologia, este adevărat, Ivănescu nu s-a aplecat convențiilor, avea termenii lui, pe care-i justifica etimologic. Exemplele sunt cunoscute, de aceea nu le mai dau. Dar, peste toate aceste lucruri neesențiale, *Istoria limbii române* a lui Ivănescu rămâne una din cele mai serioase lucrări în acest domeniu. Deosebit de Rosetti, care dă mai mult rezultatul pe care-l organizează cu multă claritate, Ivănescu caută mereu cauzele fenomenelor, ceea ce nu este nici ușor de găsit și nici ușor de explicat. Rosetti dă oarecum totul de-a gata, Ivănescu te obligă să gândești” (Fassel 2008: 59).

Deși Eugeniu Coșeriu îl numea pe Ivănescu „prieten” al său de tinerețe¹, a păstrat, de fapt, distanță față de scrierile lui. Motivul a fost baza teoretică diferită a celor doi, crocian-idealistă la Coșeriu, materialist-neogramatică, mai târziu chiar dialectică, la Ivănescu. Coșeriu o spune scurt, dar direct, în *Lingvistica integrală* (Saramandu 1997: 146): „Ivănescu, deși a fost elev al lui Iordan, s-a considerat însă mai mult elev al lui Philippide, fiindcă nici n-a avut această componentă idealistă spitzeriană pe care a avut-o Iordan (care a fost și elev al lui Spitzer la Marburg)”. Iar relativ la A. Philippide, tot acolo, Coșeriu scria: „Philippide vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește [...]. Încă de la începutul activității lui, Philippide a scris în acest stil bătrânesc și cam greoi. Până și metoda lui e cam greoaie, cam butucănoasă așa”.

Philippide este, cum se știe, părintele școlii lingvistice ieșene, o recunoaște și Coșeriu: „Cunoaștem foarte bine care sunt toate meritele acestei școli, însă a fost o școală uneori aproape dogmatică, legată de Philippide. Probabil că personalitatea

¹ „...der damalige Assistent von Iordan, mein Freund Ivănescu” (Kabatek, Murguía 1997: 146).

lui Philippide a fost o personalitate foarte puternică, și el să fi impresionat ca maestru. Aproape toți elevii lui Philippide – câți au fost, căci n-au fost prea mulți – s-au considerat ucenici și apostoli ai lui Philippide. Chiar pentru cei care s-au îndepărtat de el, cu privire la obiectul de cercetare, ca de exemplu, Iordan, Philippide era o figură aproape sacră. Dacă cineva nu era de acord sau îl ataca prea obraznic, în articole, pe Philippide – cu privire, de exemplu, la teoria migrării –, Iordan se supăra foarte mult” (Saramandu 1996: 104).

Dar oare Coșeriu a fost chiar atât de rupt de Philippide și implicit de școala ieșeană, așa cum o declarase? Am luat în discuție, printre altele, acest aspect al formației și poziției lui Coșeriu, într-un studiu al meu de acum câțiva ani privind latina vulgară. Încă de la prima scriere, carte fundamentală pentru lingvistica romanică, *El llamado „latín vulgar” y las primeras diferenciaciones romances* (Coșeriu 1954), dar și în discuții mai speciale, Coșeriu lasă să se întrevadă puternicele influențe ale școlii ieșene: de exemplu, faptul că acceptă diferențe dialectale, atât în latina vorbită din Peninsula Italică, cât și în cea din provincii. Firul care-i unește pe F.G. Mohl (*Introduccion à la chronologie du latin vulgaire*, Paris, 1899) – Philippide – Ivănescu îl atinge și pe Coșeriu. În afară de acest aspect special, ceea ce l-a consacrat pe Coșeriu a fost revoluționarea dualismului saussurian *langue/parole* și întronarea triadei *langue/parole/norme*, sau *sistema/norma/habla*. În nuce, această diferență a fost văzută însă și de Hermann Paul/A. Philippide. Și oare nu către Philippide duce și imensul răsunset pe care Coșeriu l-a avut în Germania și nu numai, cu actualizarea și reinterpretarea lui Wilhelm von Humboldt, Hermann Paul, Heymann Steinthal și Georg von der Gabelenz? Studiul introductiv pe care Gheorghe Ivănescu l-a semnat la reeditarea volumului Philippide, *Opere alese. Teoria limbii* (Ivănescu 1984), este cea mai bine documentată prezentare a bazelor neogramatice germane ale școlii lingvistice ieșene. Nicăieri reprezentanții neogramaticismului german nu s-au împământat cu atâta soliditate și durabilitate în timp ca în filologia română. Ca apoi, numele lor să reînvie în țara de origine, Germania, tot printr-un român, și anume prin Eugeniu Coșeriu, al cărui sistem lingvistic are în centru *επερχητα* humboldtiană.

Am publicat la Iași (Fassel 2008: 362–363) un fragment dintr-o scrisoare a lui Eugeniu Coșeriu, trimisă mie în copie de către Dimitrie Găzdaru în 1985, scrisoare adresată acestuia la 20 octombrie 1957, în care, referitor la Gheorghe Ivănescu, Coșeriu scria: „Din țară primesc vești regulat de la [...] Ivănescu, care-mi este foarte bun prieten. Zice că vrea să colaboreze cu mine la reforma lingvisticii (care are într-adevăr nevoie de o reformă esențială, după cum am arătat în parte în lucrările mele de până acum și voi arăta mai bine într-o lucrare despre «Sincronia e historia», care se află sub tipar². Însă colaborarea, trăind în lumi diferite, e greu de realizat: între altele, [...] Ivănescu a trebuit să aplice «învățătura» leninistă la istoria

² Titlul sub care a apărut este *Sincronía, diacronía e história. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1957.

limbii române și acum încearcă să-l facă materialist (chiar dacă nu «dialectic») și pe Philippide. După câte mi-a spus Iordan la Oslo a avut totuși mult de suferit pentru că cică «nu știe să rabde și să tacă»³.

Cine l-a cunoscut personal pe Gheorghe Ivănescu îl recunoaște foarte bine în descrierea făcută de Iordan: Ivănescu a fost un rebel, dar nu de dragul confruntării, ci pentru anume principii, de care era profund convins. Dacă Ivănescu, independent de Coșeriu, a fost, și el, un reformator al lingvisticii românești, este o întrebare la care, indirect, am dat deja un răspuns într-un alt articol al meu, apărut în „Balkan-Archiv” (Fassel 1997/1998) și apoi în variantă românească (Fassel 1999)³.

Deși a abordat atâtea domenii lingvistice, Gheorghe Ivănescu a fost, în primul rând, istoric al limbii: indo-europenist, latinist, romanist cu centrul de greutate românist. În domeniul special al istoriei limbii, la o privire mai îndeaproape, constatasem că, spre deosebire de istoriile altor limbi romanice, prezentarea diacronică a limbii române are o însemnată lacună, și anume aceea privitoare la periodizarea întregii sale evoluții în timp. Ivănescu este singurul care o face, dar în stilul lui, aş spune obligându-l pe cititor la o extrem de atentă lectură și interpretare a textului. Evident, mă refer la a sa *Istorie a limbii române* (Ivănescu 1980), din care am dedus – repet, dedus și nu reprodus – opt perioade, bine determinate cronologic, și anume:

1. Formarea limbii române (sec. V–VII);
2. Limba română primitivă (sec. VII–X);
3. Româna preliterară (sec. X–XIV);
4. Formarea limbii române vechi (sec. XIV–XVI);
5. Limba română veche (mijlocul sec. al XVI-lea – mijlocul sec. al XVIII-lea);
6. Prima perioadă a modernizării limbii române (mijlocul sec. al XVIII-lea – 1829);
7. A doua perioadă a modernizării limbii române. Formarea limbii române moderne (1829–1878);
8. Limba română – expresie a unei culturi de valoare mondială (după 1878).

Am repetat aici cele publicate de mine în 1998, de fapt o comunicare la o sesiune a Asociației Romaniștilor Germani ținută la Jena, în octombrie 1997. Aceasta, cum am mai menționat, din cauză că, de atunci, schema de mai sus a fost preluată și de alți colegi, fără să fie citată sursa. Dacă numărul acestor etape din istoria limbii române poate fi augmentat sau comprimat pe subdiviziuni, acest lucru este mai puțin important, fiecare specialist își poate aduce contribuția, argumentată cu fapte de limbă. Ivănescu însă ne oferă modelul unei istorii a limbii române, coerente și exhaustive, cum nu a făcut-o nimeni până la el. Până la el, s-a făcut o istorie a limbii române în mod fragmentar, numai pe anumite porțiuni. În afară de

³ Textul românesc, de a cărui publicare nu am luat cunoștință decât mulți ani mai târziu, a fost tipărit, din păcate, cu multe erori, astfel încât, în multe pasaje, abia poate fi recunoscut.

această privire de extensie, Ivănescu nu dă atenție numai limbii vorbite, sau numai limbii scrise sau limbii literare. El cercetează și discută toate izvoarele posibile și ia sub lupă toate nivelurile limbii. Am afirmat și altă dată, Gheorghe Ivănescu a practicat o „lingvistică integralistă” *avant la lettre*, adică fără să o numească astfel. Fragmentarismul, caracteristic unor metode lingvistice ale secolului al XX-lea, a fost departe de el.

Integralismul implicit ivănescian și integralismul explicit coșerian s-au putut afirma numai la cei doi lingviști cu formație clasică de excepție, o formație care, de mai multe decenii, este pe cale de dispariție, prin simplificarea până la subelementar a programelor didactice universitare. Fără îndoială, lectura textelor ivănesciene nu este facilă. Stilul cvasiphilippidian, multitudinea faptelor de limbă, a izvoarelor, a argumentelor, toate acestea cer timp, răbdare și, nu în cele din urmă, o achiziție filologică deja împlinită. Unui începător, precum și unuia care nu stăpânește foarte bine limba română, nu le este recomandabil un text ivănescian, căci rezultatele lecturii s-ar putea să nu fie din cele scontate. Poate ar fi oportun, așa cum Coșeriu, cu studenții săi la Tübingen, ținea seminarii de interpretări de texte din Wilhelm von Humboldt și Heymann Steinthal, ca un profesor să țină, și într-o universitate românească, seminarii cu interpretări de texte din lingviști români consacrați și mai greu accesibili. Cu siguranță, ambele părți, cadre didactice și studenți, ar avea de câștigat. L-am auzit nu o singură dată pe Coșeriu, mărturisind (a și scris-o chiar) că nu numai el i-a învățat pe studenți, dar că și el, la rândul lui, a avut de învățat de la aceștia.

La moartea lui Coșeriu, am scris: „Un integralism lingvistic au practicat, nemijlocit sau mijlocit – prin elevii lui Coșeriu – și alți lingviști contemporani. Printre alții, Gheorghe Ivănescu, fostul meu profesor de la Iași, atât în prelegeri, cât și în publicațiile sale științifice, a abordat toate domeniile lingvisticii, fără să fi vorbit vreodată de un integralism. Poate că acest termen, pe care Coșeriu l-a folosit pentru cercetarea sa foarte diferit cuprinzătoare, a fost numai urmarea delimitării sale de lingvistica postbelică a Europei occidentale, care, sub influența în primul rând a lingvisticii americane, a restrâns câmpul de cercetare, atât din punct de vedere metodologic (prin dominarea sincronismului), dar și din punct de vedere tematic. Germania, țara în care s-a născut metoda comparativ-istorică – aplicată mai întâi la familia indo-europeană și imediat apoi la cea romanică –, a renunțat încet-încet la lingvistica diacronică și comparată și s-a îndreptat tot mai mult pe drumul transformaționalismului și al contrastivității fragmentare (numeroase catedre universitare sunt dominate exclusiv de aceste metode de predare sau de privirea sociolingvistică). (Parcă îl aud și azi pe Gheorghe Ivănescu, cum tuna și fulgera împotriva acestui termen pleonastic, folosit frecvent de la Antoine Meillet încoace și-mi imaginez cum ar fi reacționat el în fața unui termen mai nou, acela de «lingvistică antropologică». Fiindcă nu-mi este cunoscut ca oamenii de știință care

se ocupă cu felul în care animalele comunică între ele să fi fost vreodată numiți «lingviști»⁴.

Fără îndoială, Gheorghe Ivănescu a fost un spirit inovator, dar și incisiv, polemic, care respingea orice formă de compromis. Cuvintele lui Iorgu Iordan comunicate lui Coșeriu au valoare de document. Spre deosebire de Coșeriu, Ivănescu a avut nenorocul rămânerii, după război, în țară. După o perioadă de in justiții, privațiuni și peregrinări, el a ajuns totuși pe locul pe care l-a meritat. Dar a rămas un mare lingvist doar pe plan restrâns, național. Lucrările sale conțin însă o multitudine de idei noi, care sunt cu adevărat reformatoare. Și este de datoria elevilor lui și a elevilor elevilor lui să ducă mai departe această operă, care va rămâne permanent deschisă.

BIBLIOGRAFIE

- Coseriu 1954 = Eugenio Coseriu, *El llamado „latín vulgar” y las primeras diferenciaciones romances. Breve introducción a la lingüística románica*, Montevideo, Universidad de la República.
- Fassel 1997/1998 = Luminița Fassel, *Der Begriff „Altrumänisch” in den Überblicksdarstellungen zur rumänischen Sprachgeschichte. Periodisierungsfragen*, în „Balkan-Archiv” (Veitshöchheim), Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer (ed.), nr. 22/23, p. 153–169.
- Fassel 1999 = Luminița Fassel, *Noțiunea de „română veche” în tratatele de istoria limbii române. Probleme de periodizare*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Philologia (Cluj-Napoca), nr. 3–4, p. 51–66.
- Fassel 2002 = Luminița Fassel, *Gedanken zum Tod von Eugenio Coseriu*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter” (München), nr. 4, p. 317–320.

⁴ „Einen linguistischen Integralismus haben – unmittelbar oder mittelbar, durch ihre jeweiligen Schüler – auch andere zeitgenössische Sprachwissenschaftler praktiziert. Unter anderem hat Gheorghe Ivănescu, mein ehemaliger Lehrer in Jassy, in der Lehre und in seinen wissenschaftlichen Veröffentlichungen so gut wie alle Bereiche der Linguistik abgedeckt, ohne jedoch von einem Integralismus zu sprechen. Vielleicht war der Begriff, den Coșeriu für die Kennzeichnung der Untersuchungsvielfalt verwendete, nur die Folge einer ihm notwendig erscheinenden Abgrenzung von der Nachkriegslinguistik in Westeuropa, die auf amerikanische Einwirkungen zurückgeht und eine einengende Form der Sprachwissenschaft sowohl methodologisch (durch die Vorherrschaft der Synchronie) als auch thematisch darstellte. Deutschland, das Land, in dem die historisch-vergleichende Methode entstanden war (die Methode wurde zunächst auf die indogermanischen, dann auch auf die romanischen Sprachen angewandt), bemühte sich immer weniger um eine vergleichende und diachronische Sprachwissenschaft. Man schlug meist den Weg des Transformationalismus und der fragmentarischen Kontrastivität ein (zahlreiche Universitätslehrstühle sind heute ausschließlich auf diesen Methoden eingeschworen) oder bevorzugte die sozio-linguistische Arbeitsweise (ich höre heute noch, wie Gheorghe Ivănescu gegen diesen Pleonasmus wettete, der nach Antoine Meillet oft verwendet wurde, und ich stelle mir vor, wie er auf den neuen Begriff einer „anthropologischen Sprachwissenschaft“ reagiert hätte. Mir ist nämlich nicht bekannt, dass sich die Wissenschaftler, die sich mit der Verständigungsweise der Tiere beschäftigen, irgend einmal selbst als Sprachwissenschaftler bezeichnet hätten)” (Fassel 2002: 317–318).

- Fassel 2006 = Luminița Fassel, *Latinitate vs. romanitate și raportul continuitate vs. discontinuitate. Din nou despre latina vulgară*, în „Studii de literatură română și comparată”, vol. XXII, *Filologie – 50 (1956–2006)*, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 57–71.
- Fassel 2008 = Luminița Fassel, *Eugen Coșeriu și filologii români. Contribuții documentare*, în *Românii din afara granițelor țării. Iași – Chișinău: legături istorice*, Iași, Casa Editorială Demiurg, p. 357–371.
- Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1984 = Gheorghe Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, p. IX–XLVI.
- Kabatek, Murguia 1997 = Johannes Kabatek, Adolfo Murguia, *Die Sachen sagen, wie sie sind..., Eugeniu Coșeriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Omagiu 1983 = Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași, *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Saramandu 1996 = Nicolae Saramandu, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu*, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.

G. IVĂNESCU, REFORMER OF ROMANIAN LINGUISTICS

ABSTRACT

The paper aims to prove, by underlining several main research directions G. Ivănescu undertook, the important role he had in the history of (Romanian) linguistics due to the reforming initiatives and the innovative ideas that he promoted, i.e.: he proposed an original periodization of the Romanian's evolution, published an exhaustive history of Romanian, supported the essential connection between language and society (the fact the changes at the level of language reflect the historical, social, and political changes). In brief, he practiced (though he did not theorize it) the linguistic integralism.

Keywords: *history of Romanian, A. Philippide, periodization of the Romanian's evolution, Iorgu Iordan, Eugeniu Coșeriu, linguistic integralism, reform of linguistics.*

G. IVĂNESCU ȘI LINGVISTICA LIMBILOR LITERARE

LUMINIȚA VLEJA*

„Dacă vei examina fără prejudecăți realitatea lingvistică, vei ajunge la concluzia că există două lingvistici, cu principii și metode de cercetare deosebite, una a cauzalității și alta a libertății, a scopurilor. Este de altfel concepția veacului trecut și cred că trebuie să ne întoarcem la ea, bine înțeles îmbogățind-o cu tot ce un veac de gândire a câștigat în plus. Ea va permite lingvisticii occidentale să urce pe o nouă treaptă” (G. Ivănescu, scrisoare către Eugeniu Coșeriu, București, 17 aprilie 1961)¹.

Dintre marii profesori care au creat școală și care au rămas, prin exemplara vocație filologică, nume emblematice ale lingvisticii românești, G. Ivănescu, de la a cărui naștere se împlinesc anul acesta 100 de ani, ocupă un loc aparte. Autor al unei opere lingvistice impresionante atât prin complexitatea problematicii tratate, cât și prin originalitatea doctrinei pe care a fost construită, lingvistul ieșean a reprezentat și continuat concepția lingvistică a mentorului său, Alexandru Philippide. Alături de Sextil Pușcariu, Ivănescu a fost considerat unul dintre cei mai mari lingviști români. A avut un parcurs profesional complex. Ca formație aparține Școlii lingvistice ieșene, purtând mereu în memorie lecțiile întemeietorului acestei școli, A. Philippide, dar și ale lui Ibrăileanu. A fost profesor la Iași, unde l-a avut student pe Coșeriu în primul an de studiu, înainte de plecarea acestuia în străinătate.

Lingvist consacrat la nivel național și internațional, membru corespondent al Academiei Române din 1965, când a fost propus de Iorgu Iordan, G. Ivănescu este, în primul rând, unul dintre membrii cei mai de seamă ai Școlii lingvistice ieșene, după A. Philippide și Iorgu Iordan². În cadrul acestei școli, Ivănescu și-a articulat o

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

¹ Vezi Munteanu 2011: 71.

² În acest sens, Eugen Munteanu mărturisește: „Mă consider, de asemenea, un membru al «Școlii lingvistice ieșene», așa cum s-a conturat aceasta, de mai bine de un secol, pe calea deschisă de A. Philippide și prin aportul a trei generații de cercetători conduse, succesiv, de Iorgu Iordan, Gh. Ivănescu și Vasile Arvinte. Mai mult decât o doctrină clar definită, tradiția filologică ieșeană se distinge prin îndrăzneală în abordarea unor teme de cercetare majore, spirit critic, prudentă și autoexigență, acribie filologică și obiectivitate în interpretarea documentelor de limbă, tendință spre exhaustivitate, îmbinare armonioasă între acumularea de material factual și căutarea de soluții teoretice

concepție proprie despre fenomenele lingvistice, îndelung gândită și care constituie un liant între lucrările sale, de la *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948) până la *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (1981).

O strălucire deosebită, unică, a dat-o activității de cercetare științifică timișorene G. Ivănescu între anii 1962 și 1969 ca șef al Catedrei de limba română de la Universitatea de Vest, unde a predat lingvistică romanică, lingvistică generală și s-a ocupat de redacția „Analelor”. Venirea profesorului Ivănescu la Timișoara a însemnat o conturare spirituală definitorie a discipolilor săi din acest colț de țară și totodată o schimbare de paradigmă în cercetarea filologică. Marele lingvist aducea cu sine formația sa complexă, desăvârșită la Paris și la Roma, precum și atmosfera Iașului universitar interbelic. „Tot ceea ce marile întâlniri cu A. Philippide, în primul rând, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan, dar și cu George Călinescu au putut să aducă definitoriu în modelarea unui spirit veșnic neliniștit, avid de cunoaștere, iscoditor, aflat în formare atunci, le-a adus cu sine pentru buna alcătuire spirituală a discipolilor timișoreni. Contactul de scurtă durată cu Eugen Coșeriu, cel mai mare lingvist al epocii noastre, pe atunci student, l-a marcat, de asemenea, Gheorghe Ivănescu urmărind impresionanta carieră mondială a acestuia și analizându-i cu atenție lucrările într-o epocă în care Coșeriu era mai mult sau mai puțin ignorat în România” (Oancea 2006: 78–79).

Ca profesor universitar al recent înființatei Facultăți de Filologie a Universității din Timișoara a contribuit decisiv la conturarea unei direcții filologice care s-a întemeiat pe câteva idei fundamentale ale sale. Dacă există o școală de filologie timișoreană cu un profil bine caracterizat, care să o impună în plan național, ea se datorează în mare măsură lui G. Ivănescu. Timișoara a beneficiat de enorma șansă de a avea, în epoca începuturilor, timp de șapte ani, când era atâta nevoie de personalități polarizatoare, întrucât nu exista o tradiție, personalitatea acestui savant de anvergură europeană. O tânără instituție va beneficia de erudiția profesorului și de un mod de a face cercetare, pe care l-a impus. A fost un lingvist complet, total, unind cercetarea faptelor lingvistice cu „iluminarea” lor dintr-o perspectivă teoretică. A impus această linie care îmbina reflecția teoretică cu buna cunoaștere a fenomenelor lingvistice. Reținem câteva din lucrările lui Ivănescu, observând această simbioză dintre reflecția lingvistică și analiza fenomenelor lingvistice concrete. În celebra sa teză de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, lansează ideea dialectelor literare. G. Ivănescu introduce aici noțiunea de dialect literar acceptată apoi sub formă de variantă literară. Ideea dialectului literar este preluată de la A. Meillet, care o lansase în studiul său *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, publicat în 1913.

Ivănescu are contribuții teoretice majore în domenii ca cercetarea comparativ-istorică, istoria limbii române, reconstrucția internă, schimbările fonetice etc. El este „unul din lingviștii cei mai obsedați de problemele teoretice ale

convenabile. Toate aceste caracteristici au fost întruchipate cel mai expresiv în personalitatea lui Gh. Ivănescu, de a cărui încurajare și îndrumare m-am bucurat în anii formării mele ca lingvist” (Munteanu 2005: 9–10).

lingvisticii, pe care a încercat să le fixeze într-o concepție unitară încă de la primele sale lucrări. Amintim în acest sens *Problemele capitale ale vechii române literare*, care a schimbat viziunea impusă de Densusianu despre baza dialectală a limbii române literare, în plus ea conținând «în nuce» unele soluții de mai târziu la problemele «capitale» ale lingvisticii” (Oancea 2006: 80).

Viziunea ivănesciană, teoria și ideile sale au fost permanent dezvoltate, prelungite, completate de însuși savantul ieșean, preocupat permanent de aspectele doctrinare ale operei profesorului său, Alexandru Philippide. Acesta s-a bucurat de o înaltă apreciere nu numai din partea lingviștilor români, ci și de a celor de peste hotare. Îl putem cita, în acest sens, pe „cunoscutul lingvist italian Carlo Tagliavini, care i-a oferit lui Philippide cartea sa *Rassegna delle pubblicazioni periodiche e recensioni*, apărută la Roma în 1928, cu următorul autograf: «Al prof. A. Philippide rispettoso omagi, C. Tagliavini»” (Istrate 2008: 194).

Importante piste de cunoaștere și interpretare ale operei ivănesciene și, prin aceasta, ale operei lui Philippide, ne sunt oferite de studiile cercetătoarei Carmen-Gabriela Pamfil. Grație preocupărilor acestei autoare, extrem de importante pentru lingvistica și filologia românească actuală, au fost date spre cunoaștere, cu o devotată grijă pentru recuperare și adâncită înțelegere, manuscrisele lui G. Ivănescu. Ca editor al unui volum de *Opere* ale lui A. Philippide (Editura Academiei, 1984), Carmen Pamfil, împreună cu G. Ivănescu, oferă importante prilejuri de meditație asupra a ceea ce a însemnat contribuția Școlii lingvistice ieșene și nu numai. Astfel, din masiva monografie în manuscris a lui G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, aflăm ce gândea savantul despre opera magistrului său:

„Am convingerea că opera lui Philippide cuprinde concepția lingvistică cea mai de seamă pe care a dat-o poporul român până astăzi și că această concepție poate determina o îmbunătățire a lingvisticii mondiale contemporane, care prezintă atâtea deficiențe, și tocmai în domeniul la care se referă concepția lingvistică a lui Philippide. Dar dacă așa stau lucrurile trebuie să ne propunem de a aduce la cunoștința lingviștilor străini aceste concepții. Va fi aceasta un frumos program de muncă al lingvisticii române viitoare” (Pamfil 2007b: 39).

Ideile lui Philippide revin în majoritatea studiilor ivănesciene, acceptate ca atare, corectate sau combătute cu argumentele de rigoare, completate sau nuanțate, deoarece G. Ivănescu și-a propus să cerceteze limbajul uman și limba română ca obiect universal de cunoaștere, construind un punct de vedere românesc în lingvistică. De aceea și-a elaborat opera valorificând tradiția românească și europeană, iar prin faptul că a nuanțat ceea ce a considerat adecvat propriului său mod de înțelegere a realității lingvistice a reușit să asigure lingvisticii românești un loc în lingvistica lumii. Din păcate, așa cum observa Carmen-Gabriela Pamfil, „puțini au fost colegii și elevii lui G. Ivănescu, care să i se alăture în acest demers, situație resimțită în tot dramatismul ei de temerarul cercetător”³.

³ „Aceasta a fost tragedia vieții mele, mărturisise savantul, faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape o jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătățirile pe

Linia de forță a concepției lingvistice ivănesciene este articulată, tratată și nuanțată pe larg în studiul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie* (Ivănescu 1972), studiu prin care ni se furnizează premisele conceptuale cele mai temeinice și direcțiile de cercetare cele mai clar delimitate pentru fundamentarea științifică riguroasă. Ivănescu reușește să creeze, într-o teorie proprie, o sinteză între viziunea lui Philippide și cea a școlii idealiste, susținând ideea că există, pe de o parte, o lingvistică a limbilor literare și, pe de alta, o lingvistică a graiurilor populare, „dihotomie comparabilă ca valoare a demersului cognitiv cu dihotomia saussuriană lingvistică diacronică – lingvistică sincronică” (Pamfil 2008a: 124).

Ca și alți elevi de seamă ai lui Philippide (Giorge Pascu, Garabet Ibrăileanu, Iorgu Iordan), Ivănescu a preluat, așadar, multe din ideile magistrului său referitoare la limba literară. În *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, Ivănescu introduce și dezvoltă distincția fundamentală care ordonează diacronia faptelor de limbă, cele genealogice și cele ulterioare până la problemele de standardizare: dihotomia dintre istoria limbii populare, care nu epuizează istoria unei limbi, și o istorie a limbii literare, care se conduce după alte principii decât cele ale substratului și ale bazei psihologice. Ideea este reluată și în *Istoria limbii române*:

„După noi, deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare și cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintâi sânt încă sub influența unui factor material, ca baza articulatorie, pe când celelalte anulează determinările impuse de aceasta, menținând un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi. De aceea, în primele întâlnim determinismul caracteristic fenomenelor naturii, iar în celelalte suprimarea acestui determinism natural, în favoarea unuia de ordin social” (Ivănescu 1980: 14).

La baza acestei doctrine se regăsesc ideile lui Philippide despre schimbările lingvistice, „provenind din tradiția neogramatică, altoite pe ideile mai noi ale lingvisticii, trimițând la gândirea unor mari lingviști din secolul trecut: Vossler, A. Meillet, formalistii ruși și praghezi, Martinet, Walter von Wartburg, Chomsky etc.” (Oancea 2006: 82).

În raport cu această abordare, Ivănescu afirmă că formele primare ale limbajului, și anume graiurile populare, pot fi comparate în unele privințe cu natura. O comportare deosebită de aceea a naturii și, deci, specifică dezvoltării spirituale, se întâlnește doar în cazul limbilor literare. Savantul român subliniază un aspect al dialecticii spiritului pe care lingviștii, istoricii literari, istoricii, sociologii, filozofii nu l-au sesizat:

„Plecând de la concepția filozofului român Lucian Blaga, care face distincția între *culturile minore* și *culturile majore*, primele fiind culturile etnografice, iar cele din urmă, culturile superioare, am putea vorbi și noi de *spiritul minor*, înlănțuit încă de factori naturali și de *spiritul major*, devenit cu adevărat autonom. Graiurile populare ni se par a fi expresia spiritului minor, iar limbile literare, expresia spiritului major. Între aceste două forme ale spiritului

care i le-am adus (modificări sau completări). Era o direcție de idei total ignorată sau trecută sub tăcere, nu din rea-credință, ci din convingerea că ea nu reprezintă adevărul” (*apud* Pamfil 2007b: 18).

există nu numai asemănări, dar și o radicală opoziție. Unele din principiile după care se conduce dezvoltarea spiritului major și a formelor sale de expresie, care sânt limbile literare, sânt opuse principiilor după care se conduce dezvoltarea spiritului minor și a formelor sale de expresie, care sânt limbile populare” (Ivănescu 1980: 15).

La baza acestei concepții complexe despre dubla natură a limbajului, pe care G. Ivănescu o articulează în mod organic și original încă din teza sa de doctorat, publicată în 1948, cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, se află simbioza dintre reflecția lingvistică și analiza fenomenelor lingvistice concrete: „Problemele capitale pe care va trebui deci să le soluționăm în lucrarea de față vor fi acelea ale originilor dialectelor literare vechi românești. Aceasta înseamnă a cerceta ce graiuri populare au devenit dialecte literare, unde, când și datorită căror împrejurări” (Ivănescu 1948: 142–143). Eruditul lingvist supune studiul științific al limbii literare unei temeinice dezbateri de principiu, aducând o contribuție fundamentală în această privință: „Problema capitală – de fapt problemele capitale – pe care ne-o vom pune noi, va fi prin urmare aceea dacă existau deosebiri între dialectele literare și graiurile populare” (Ivănescu 1948: 143).

Soluția pe care o propune Ivănescu pornește de la problema originii dialectelor literare. Prima întrebare care se pune cu privire la limba literară veche este aceea „dacă au existat deosebiri între graiul scris în țările române în secolele al XVI-lea și al XVII-lea și graiul poporului din același timp” și care au fost ele. Dacă răspunsul este unul afirmativ, atunci apare o nouă problemă: cum s-a ajuns la această deosebire, fapt care implică și chestiunea originii dialectelor literare românești, considerate în faza lor veche:

„De fapt amândouă aceste probleme pot fi înmănunchate în problema originii dialectelor literare. De aceea prima parte a cercetării noastre – a doua parte a lucrării întregi – se va intitula: *Originile dialectelor literare românești*. Înainte de a trece însă mai departe, vom preciza aici că problema originii se pune nu numai pentru diferite graiuri literare, dar și pentru haina deosebită pe care o au câteodată aceste dialecte, pentru grafie. Am arătat că și grafia se comportă ca limba: variază de la o regiune la alta, adică de la un dialect la altul, și chiar în cadrul aceluiași dialect. Este drept că grafia poate rămâne neschimbată de-a lungul timpului, pe când pronunțarea se schimbă. Dar cu aceasta nu se exclude problema originii ei. Se va pune problema locului și timpului apariției cutărei grafii și a motivelor pe care le-au avut scribii de a întrebuița cutare grafie, care vor trebui căutate pe de o parte în valorile fonetice ale grafiilor în limba slavă literară supt forma ei mediobulgară și pe de alta în pronunțiile românești. Problema se leagă cu aceea a originii dialectelor literare” (Ivănescu 1948: 149–150).

O prezentare critică a părerilor privitoare la periodizarea istoriei limbii române literare, asupra căreia au existat divergențe, o oferă Ion Gheție (1982: 63–68). Concepția lui Gheție coincide cu cea a lui Ivănescu și în ceea ce privește perioada unificării depline a variantelor literare (pe la 1880), ambii susținând că „limba literară rezultată atunci nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean și cel moldovean-ardelean-bănățean” (Ivănescu 1948: 132). Ca și Ivănescu,

„lingvistul bucureștean distinge mai multe variante literare, întemeiate pe graiuri dacoromâne diferite, care se mențin până în veacul al XIX-lea, deși cu un secol mai înainte se produsese cea dintâi «muntenizare» spontană a limbii cărților tipărite. Unificarea limbii literare se produce abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza variantei literare muntene, dar și prin contribuția celorlalte variante literare daco-române” (Munteanu, Țara 1983: 48–49).

O altă problemă însemnată pe care o pune vechea română literară este, deci, cea legată de schimbarea bazei dialectale, care a dus la modificarea viziunii impuse de Densusianu. *Istoria limbii române* este, așadar, lucrarea ivănesciană care exprimă în mod complex viziunea savantului, fiind rodul unei experiențe lingvistice îndelungate. Această carte conține nu numai cea dintâi istorie completă a limbii române, ci și, implicit, un tratat de lingvistică generală.

Contribuții pe linia preocupărilor și pe baza concepției lui Ivănescu au existat de-a lungul timpului nu numai la Iași, ci și la București, Suceava, Timișoara. Liniile directoare ale concepției ivănesciene s-au impus în știința românească din acest din urmă centru universitar prin discipolii lingvistului, între care Ștefan Munteanu, reprezentant de seamă al stilisticii literare, care a asigurat în cea mai mare măsură perpetuarea tradiției. Definirea premiselor mai generale, estetice și filozofice în opera lui Ivănescu și o valorificare a contribuțiilor sale în acest sens găsim și în studiul lui Mircea Borcilă (1990: 3–12) – repere importante pentru toți cei interesați de problemele cunoașterii și cultivării limbii române.

Principiile concepției ivănesciene se regăsesc și la discipolii Ștefan Munteanu și Vasile Țăra, continuatorii timișoreni ai savantului care l-au urmat cu venerație și entuziasm pe drumul deschis în cercetarea lingvistică. Astfel, în *Istoria limbii române literare* (Munteanu, Țăra: 1983), în *Preliminarii teoretice*, la baza definiției pe care autorii o dau noțiunii de limbă literară regăsim doctrina ivănesciană:

„Întrucât limba literară reprezintă aspectul *cultural* al unei limbi (de aceea unii lingviști, de exemplu Al. Niculescu, preferă formula «limba culturii»), spre deosebire de graiurile populare, reprezentând aspectul natural al aceluiași idiom, cele două forme de existență a limbii «constituie obiectul a două ramuri deosebite ale lingvisticii, ba chiar a două lingvistici, având principii și metode deosebite»” (Munteanu, Țăra 1983: 16).

În *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Ileana Oancea pornește de la doctrina ivănesciană când face anumite distincții, fiind de părere, ca și profesorul său, că există două direcții fundamentale, aflate într-un raport de complementaritate necesară, deoarece vizează aspecte și mecanisme diferite ale limbajului și au metode distincte.

„Este vorba de lingvistica limbilor literare și lingvistica limbilor populare. G. Ivănescu le desprinde pentru prima dată cu toată claritatea, lingvistul român opunând concepția neogramaticilor celei a școlii idealiste, absolut îndreptățită, aceasta din urmă, dacă își limitează concluziile la aspectul literar pe care, de altfel, ea este cea dintâi care îl fundamentează cu adevărat. Trebuie să adăugăm însă că lingvistica limbilor literare (luând termenul într-o accepțiune mai puțin rigidă) există, și chiar foarte bine structurată (este vorba în special de stilistică, prezentă în retorică, singura care merită cu adevărat, după aserțiunea lui Guiraud, numele de știință în antichitate), încă în lingvistica greco-latină” (Oancea 1993: 12).

Autoarea timișoreană prelungește în istoria lingvisticii această distincție făcută de Ivănescu, descoperind așadar în Antichitate, în afară de „o reflecție lingvistică de tip semiotic, și o „lingvistică a limbilor literare”, în care se poate integra, dincolo de retorică, și gramatica greco-latină (alcătuită sub egida retoricii), la fel de importantă pentru constituirea unor cadre formale tradiționale de analiză lingvistică”. Ivănescu numește lingvistica comparativ-istorică „lingvistica limbilor

populare”, care se dovedește a fi una din direcțiile lingvisticii și nu debutul lingvisticii științifice, cum s-a susținut uneori, absolutizându-se un punct de vedere istoricist în studiul limbii. Distincția metodologică clară între cele două lingvistici este foarte importantă pentru lingvistica romanică. În *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, Ivănescu numea cea de-a doua lingvistică, „lingvistica limbilor literare”. Despre istoria romanisticii concepută după principii ivănesciene vorbește Ileana Oancea în studiul sus-amintit, punând în relație diferite aspecte ale raportului dintre romanitate și istorie și insistând pe natura paradigmatică a istoriei.

Putem conchide că G. Ivănescu, aparținând, ca formație, școlii lingvistice ieșene, a purtat mereu lecțiile întemeietorului ei, A. Philippide, dar și pe cele ale lui G. Ibrăileanu; de altfel, triada corifeilor Philippide, Iordan, Ivănescu a însemnat o sursă mereu vie a gândirii lingvistice românești. A fost, pe rând, profesor la Iași, București, Timișoara și din nou la Iași, unde publică, spre sfârșitul vieții, în 1981, împreună cu un alt nume de seamă al filologiei românești, Th. Simenschy, monumentalul studiu *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, care a constituit substanța cursului opțional pe care l-a ținut studenților din anul al IV-lea. Am avut atunci imensa bucurie și privilegiul de a primi volumul din partea Profesorului.

La Timișoara, în anii '60 ai secolului XX, la recent înființata Facultate de Filologie a Universității de Vest, efortul constructiv al gândirii lingvistice a lui G. Ivănescu și vasta sa erudiție au contribuit decisiv la conturarea unei direcții filologice care s-a întemeiat pe câteva idei fundamentale ale marelui savant. Conștient că era necesară o cercetare adâncită, precum și rezolvarea unei serii de probleme fundamentale, Ivănescu și-a însușit o bună metodă, pe care a aplicat-o în lucrările proiectate. De la magistrul lor, discipolii au preluat principii de metodă și informații extrem de valoroase, precum și modelul intensei sale activități de cercetare, care le-au permis să rezolve, la rândul lor, unele probleme fundamentale. Iată ce spune, în acest sens, Vasile Țăra, ilustrând modul în care au lucrat profesorii universității timișorene pentru a soluționa problemele generate de lingvistica limbilor literare:

„După opinia noastră, teoria susținută de G. Ivănescu și I. Gheție, singura întemeiată pe o foarte minuțioasă analiză a faptelor culese dintr-un mare număr de monumente literare, oferă cele mai convingătoare soluții pentru rezolvarea complexei probleme a relațiilor istorice dintre limba literară și graiurile dacoromâne. În consecință, ne însușim, în mare, acest punct de vedere, fără să ignorăm însă faptul că unele detalii pot genera anumite discuții” (Munteanu, Țăra 1983: 50).

Așadar, la Timișoara, soluționarea unor probleme „capitale” ale limbii române literare s-a produs datorită efortului comun de cunoaștere, de sinteză și de selecție depus de magistrul și de elevii săi cei mai reprezentativi. Dacă există o școală de filologie timișoreană, ea se datorează, după cum am arătat, în primul rând, Profesorului Ivănescu, omagiat, iată, în octombrie 2012, și la Universitatea de Vest, de foștii săi studenți și colaboratori.

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 1990 = Mircea Borcilă, *Studiul științific al limbajului poetic în viziunea lui G. Ivănescu*, în „Cercetări de lingvistică”, XXXV, nr. 1, p. 3–12.
- Dragomir 2009 = Mioara Dragomir, *Locul limbii literare în doctrina lui Alexandru Philippide*, în „Philologica Jassyensia”, V, nr. 1 (9), p. 17–25.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1982 = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Iordan 1978 = Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Istrate 2008 = Gavril Istrate, *Anticariatele Iașului*, în „Philologica Jassyensia”, IV, nr. 1 (7), p. 185–210.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, p. 5–25.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv la volumul Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, ediție de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom.
- Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *G. Ivănescu și Eugeniu Coșeriu – semnificații ale unei prietenii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, număr special *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, București, Editura Academiei Române, p. 63–72.
- Munteanu, Țăra 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Oancea 1993 = Ileana Oancea, *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Timișoara, Editura de Vest.
- Oancea 2006 = Ileana Oancea, *Elogiu spiritului creator: Gheorghe Ivănescu*, în *Filologie 50. 1956–2006*, volum coordonat de Maria Țenchea și Mirela Borchin, Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, p. 78–86.
- Pamfil 2004 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Dihotomia ivănesciană popular – literar cu referire la limba română din Republica Moldova*, în *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iași, Editura Alfa, p. 310–314.
- Pamfil 2007a = Carmen-Gabriela Pamfil, *Doctrina lingvistică a lui A. Philippide reflectată în opera lui G. Ivănescu*, în *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice*, Iași, Editura Alfa, p. 321–332.
- Pamfil 2007b = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»” (Suceava), A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.
- Pamfil 2008a = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional.
- Pamfil 2008b = Carmen-Gabriela Pamfil, *Istoria limbii române de Alexandru Philippide*, în „Philologica Jassyensia”, IV, nr. 1, p. 211–232.
- Philippide 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.
- Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

G. IVĂNESCU AND THE LINGUISTICS OF LITERARY LANGUAGES

ABSTRACT

G. Ivănescu is considered to be one of the major representatives of the Iași School of Linguistics, an emblematic figure of Romanian linguistics. Through the impressive body of works concerning linguistics and the striking originality of the doctrine on which this body of works was built, the linguist from Iași has contributed to and nuanced the linguistic conception of his mentor, Alexandru Philippide. G. Ivănescu was a professor in Iași, where one of his students was Coseriu, in his first year of study, before he left Romania. Ivănescu gave a unique and special aura to the activity of scientific research conducted in Timișoara; between 1962 and 1969 he was Head of the Romanian Department at the West University of Timișoara, where he taught Romance Linguistics, as well as General Linguistics, and he was in charge of editing the *Annals*. His theory on the literary language is an original one, as it represents a synthesis of between Philippide's and the idealistic school's visions, proving that a linguistics of literary languages and a linguistics of folk dialects do indeed exist.

Keywords: G. Ivănescu, linguistics, linguistic doctrine, linguistics of literary languages, Timișoara.

MARGARETA STERIAN

STĂNUȚA CREȚU

STERIAN, Margareta (16.III.1897, Buzău – 9.IX.1992, București), pictoriță, scriitoare și traducătoare. Este fiica Aureliei (n. Iosif) și a lui Iancu Vainberg, comerciant înstărit, evrei născuți în România. Fiindu-i dat să „înlocuiască” pe mama sa, sensibilă poetă și muziciană, moartă la 22 de ani, pe lângă bunica (o femeie care, singură, pierzându-și unicul copil, face din nepoată centrul și rostul existenței), ignorată de tatăl recăsătorit, o „iesoimă”, o vitregită de soartă, cum i se spunea, S., urmând cu fermitate un drum propriu, va ști să transforme profunda, efervescenta-i emotivitate, visul și reveria compensatoare ce i-au aureolat copilăria, în „rugul arzător” al artei sale. Dacă la 5–6 ani deprindea, luând lecții în particular, franceza și engleza, după clasele primare la Școala anglicană din București, înscrierea, la cerere, într-o încercare de a se elibera din familia tatălui, la un liceu cu internat, Școala evanghelică din București – „cea mai mare școală germană din străinătate” –, a pus-o în fața necesității de a învăța singură limba, însă proba a fost trecută cu succes. Aici a avut ca profesor de română pe scriitorul Ioan Slavici (la care a putut vedea „o rară politețe față de viață”); profesorul de desen Richard Canisius, pictor-gravor, a încurajat-o, descoperindu-i talentul. În vacanțe, în orașul natal, lucra cu pictorul Gore Mircescu. Între 1926 și 1929, face studii de artă la Paris, în Academia Ranson, sub îndrumarea lui Georges Braque, Amédée de la Patellière, Roger Bissière, și la École du Louvre, unde frecventează cursul de istoria artei, ținut de Louis Hautecœur, și pe cel de istoria sculpturii, ținut de Paul Vitry; descoperă acum magia marilor muzee. Prin poetul Paul Sterian, cu care era căsătorită, la întoarcerea în țară, în 1929, în cadrul Seminarului de sociologie, etică și politică al Universității din București, condus de Dimitrie Gusti, participă la campania de studiere monografică a satului Drăguș (din ținutul Făgărașului), experiență, pentru

* Rubrica de față a fost inaugurată în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLII–XLIII, 2002–2003.

ea, fundamentală, datorită revelației asupra fondului arhaic al tradiției și culturii populare. Realizează portrete de țărani și de copii, prezentate, odată cu lucrările Seminarului, în București și Dresda. Prima „personală”, tot în 1929, este încununată de Premiul pentru pictură al Ministerului Artelor. Va fi o prezență constantă și o animatoare a expozițiilor colective, trăind fructuoase contacte în mijlocul avangardei românești interbelice: „Grupul nostru”, „Criterion”, „Arta nouă”, „1934”. Alături de Marcel Iancu, abordează tehnicile ceramicii și frescei, creează costume și decoruri pentru baletul Operei Române; publică în „Adevărul literar și artistic” (1928–1929) studii având ca obiect dansul, în „Vremea” (1930), încercări eseistice de teorie a artelor plastice, versuri, traduceri literare, în „Cuvântul” (1932), „Azi” (1932), „Familia” (1932–1934). În 1933, odată cu cea de a doua „personală”, este prezentă în Expoziția de artă modernă românească, găzduită de Palatul Expoziției Naționale de artă futuristă din Roma, manifestare ce s-a aflat sub egida poetului F.T. Marinetti. Ziarele italiene „Il Messaggero”, „La Tribuna”, „Il Piccolo” și Marinetti, în articolul *Aerostat către futuriștii români*, din revista „Il Futurismo”, au avut cuvinte de prețuire la adresa colaboratorilor români. Călătorește cu Paul Sterian în America și ecourile întâlnirii cu „lumea nouă” se văd în pictură și în interesul pentru poezia americană, din care dă tălmăciri în „Cuvântul” (1932). În 1934, la Teatrul „Maria Ventura”, se joacă piesa polonezului Jerzy Tępa, *Spioana*, în versiunea realizată de Dusza Czara și de S. Tot în colaborare cu Dusza Czara, alcătuiește antologia *Poezia poloneză contemporană*, apărută în 1935. La a treia expoziție „Contemporanul” (1935), Henry H. Catargi, Marcel Iancu, M.H. Maxy, Milița Petrașcu și S. stau alături de personalități prestigioase ale timpului: Giorgio de Chirico, Léonor Fini, Pavel Tchélitchew, Léon Zack. Obține medalia de bronz la Expoziția internațională a artelor și industriei de la Paris (1937). Traduce din *Cartea orelor*, de Rilke, în „Viața românească” și „Revista Fundațiilor Regale” (1938, 1939). În anii 1941–1944, pânzele ei, cel mai ades portrete, au circulat fără semnătură ori sub pseudonim. Nici la editarea în 1943 (noi tiraje în 1945 și 1946) a trilogiei lui Eugene O'Neill *Din jale se întrupează Electra*, o colaborare cu Petru Comarnescu, nu îi apare numele ca traducătoare, S. fiind și cea care a realizat schițele de decor și de costume la montarea tragediei de către Teatrul Național din București. *Legea divorțului*, de Clemence Dane, tălmăcită de S. și de Ovidiu Constantinescu, este jucată de Teatrul „Maria Filotti”. În 1945 vede lumina tiparului prima sa culegere lirică, *Poesii* (cu prefața lui Perpessicius), în 1946, *Poeme*, traduceri din Walt Whitman, și, în 1947, o *Antologie a poeziei americane*, ce va fi completată și retipărită, sub titlul *Aud cântând America*, în 1973. Anilor de război le urmează o perioadă de o efervescentă neobișnuită în plastică, marcată de succese deosebite (Muzeul de artă modernă din Paris îi achiziționează lucrări, Art Center din Tokyo

le difuzează în Japonia) și de abordarea unor tehnici noi – desenul zgâriat pe suprafața de culoare, peisajul imaginar lucrat în materii somptuoase, uleiuri fine și fire de nisip, colajul, artă decorativă de o factură originală (galeriile Katia Granoff din Paris i-au expus în 1968 tapiseriile), stilizări arhetipale în ceramică (impulsionate de prețioasa prietenie și colaborare cu vizionarul ceramist Constantin Bulat), o grafică de transparențe și de semne, amintind stampa japoneză. Scriitoarea se dezvăluie, an după an, prin cărți de poezie și proză: *Poeme*, 1969, *Evocări de călătorie*, 1970, *Castelul de apă*, 1972, *Soare difuz. Poeme*, 1974, *Din petece colorate. Povestiri*, 1977, *Poeme. Imagini. Proze*, 1977, *Oblic peste lume. Proze*, 1979, *Poeme*, 1983, *Culorile cântecului*, 1984, *Ecran. Poeme*, 1985, *Viața prin hublou*, 1986, *Poezii. 1945–1986*, 1988. Iar ca traducător se oprește la William Faulkner (o culegere de nuvele, *Victorie*, 1958) și John Aldridge (*Aur și nisip*, 1962), la vechea lirică irlandeză (*Măhnirea e mai grea decât marea*, 1974) și la cea britanică (*Eternă bucurie-i frumusețea*, 1977). Totodată, transpune în engleză și ilustrează *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară de V. Voiculescu* (1982). Apare în „Ramuri”, „Familia”, „Tribuna”, „Contemporanul”, „România literară”. Câteva încercări de a traduce dramaturgie (din Paul Claudel, *La Ville – Orașul*, din Paul Morand și Henri Duvernois, o comedie fantastică, *Sufletul lui Nicolas Swyders*, din J.K. Jerome), precum și volumul *Predici negre*, poeme de Vachel Lindsay, au rămas în manuscris.

S. a fost o individualitate creatoare complexă, prodigioasă și puternică. Vocația sa și multiplele ei manifestări nu s-au supus nici nevoii de înnoire dictată de spiritul timpului (obsedat tot pe atât de autenticitate, cât și de experiment, ori tehnici), nici unei, proiectate, complementarități. Printr-o intuiție adâncă și o muncă neobosită ajungând la un stil inconfundabil, S. a dat expresie unui potențial imaginativ, pentru ea, „impulsivă ca un vulcan” (K.H. Zambaccian), mereu surprinzător și viu. Fond recunoscut și „definit” drept „poesis” (Virgil Mocanu) sau „spirit poetic” (Lucien Regenbogen), „climat magic” (Olga Bușneag), „aură mistică” (Mariana Vida), „vibrație foarte intensă” (Dan Botta), „calitățile de vis și sentiment” (Eugen Ionescu), „matinală înfiorare de lucruri și de rosturile firii” (Dan Petrașincu). A fost colaboratoarea lui Marcel Iancu, prietenă cu Mircea Eliade și Mihail Sebastian, cu Victor Brauner și Milița Petrașcu, a prețuit pe Brâncuși, Țuculescu, Henri Catargi, i-a admirat pe Picasso, Henry Moore, Meštrović, dar și pe primitivii flamanzi ori pe Rembrandt, a fost contemporana suprarealiștilor, expresioniștilor, mișcărilor iconoclaste ale avangardei, dar a rămas în afara programelor și influențelor, explorând printr-o „gândire a imaginației” (Eugen Simion) adevărata-i cale: „Eu nu cunosc decât credința și contemplația”, mărturisea. Astfel, plastică și creație literară construiesc o spirală a interiorității (și

a identității), în care legenda rădăcinilor – individuale, ale neamului ori cele ce vin din înconștientul colectiv și universal – și „racordarea” vizibilului la invizibil apar ca viziune și aspirație ultimă. S. este poet în culoare, desen, cuvânt: posedă într-un foarte înalt grad, și transmite pregnant, acea uimire originară a omului în fața lumii, matricea lirismului. Chiar în pânzele necesar legate de realitatea imediată (portret, peisaj), supunându-se muzicii sufletului și, prin ea, unui ritm, perceput ca marcă a unității suprafirești a tot ce viază, S. lasă să se vadă semnele unei existențe magice. „Chimia ei sufletească e astfel, încât învăluie miracolul cotidianului în reverberații care duc spre oriental și arhaic” (Dan Hăulică). În pânze precum *Scuar parizian*, *Balcic*, *Peisaj bucureștean*, *Biserică în Poiana Țapului*, lumea aflată jos formează baza unui con ce antrenează într-o perspectivă suitoare, ca și cum Atotputernicul, desfăcând Înaltul ca pe un cort, ar primi oameni și lucruri în „Locuința sa”. Iar când „ochiul, unghi” este absent, o întindere glaucă ori o pastă de distribuție, grea, dar încărcată, expresionist, de reverberații transorizontice, „înghite” tabloul, spre a-l reda unității vaste (*Spre lacul Șerbanu*, *Așezare în deltă*, *Marea zăpadă*, *Central Park*, chiar *Bucătăria Cleopatrei* ș.a.) în care figurile par, printr-un susținut efect de artă naivă, „păpuși”, pradă unei imobilități aparente. S. exaltă, însă, spațiile salvatoare, așa cum le-a perceput încă din copilărie: *circul* (albumul antologic *Zirkusbilder*, apărut la Berlin în 1983, o situează între mari maeștri ai picturii universale pe această temă), *târgul* sau *bâlciul*, *spectacolul*, într-un cuvânt. Aici, candoarea regăsită nu suprimă sugestia mai gravă, simbolică, legată de destinul omului, transmisă de dresajul animalului (*Lei și pantere*, *Dresură de cai*), de aspirația la eliberarea de povara terestră prin „zburătorii” *circului* (*În echilibru*, *Lanțuri și turtă dulce la Moși*), de transfigurarea înfăptuită într-o lumină căreia nu numai reflectorul, ci întreaga reverberație miraculoasă a atmosferei îi sunt mărturie (*Călărează de circ, În Moși*). După 1970, pictura e marcată de revenirea la arhaic, arhetipal și oniric, cu o focalizare obsedantă asupra măștii, procesiunilor funambulești ori fantastice. Lepădând natura în favoarea unei expresivități-însemn al sacralului, prin mască, creatoarea trăiește „ardoarea extatică a vieții spirituale” (I. Negoitescu, *Despre mască și mișcare*) și urmează, dincolo de schimbare, destinul nesfârșirii cosmice: „O procesiune este universul, în ordonată, splendidă mișcare”, cum gândea și Walt Whitman. S. s-a lăsat influențată de straniile umbre ale misterele dionysiace și Lupercaliilor romane prezente în ceremonialul „cucilor” din Brănești, dar moștenirea folclorică se transmută în enigmatice simboluri ale dramei existențiale. Nefireștile sale „chipuri”, irealele scene (*Masca verde*, *calul invadator*, *Regele și Regina*; *Egipteanul*; *Balul măștilor*; *Legenda lui Paris*; *Nunta* ș.a.), fără angoasa carnavalescului din Goya sau Ensor, sunt momente ale unui dialog cu moartea, secreta dorință de exorcizare aducând în prim-plan nu

numai viziunea ancestrală a morții-nuntă-integrare în Tot, ci și cuplul, văzut ca eliberare de ceea ce Ion Barbu numea „dimensiunea, două”, dimensiunea scindării și inconsecvenței interioare, prin recucerirea, cvasi-alchimică, a întregului sufletesc: „Universul, uimit,/ de la mine așteaptă dezlegare./ Imensă e puterea visului de la-nceput!”, scria într-un poem.

Chiar dacă atinge uneori și melancolia unui „prea târziu” al izbăvirii („Sclipeau în jurul meu șiraguri de lumini,/ – îmi aținteam privirea în abis –/ în piept purtam spin roșu și nu voiam/ de el să mă despart nici chiar în vis../ Nu ascultam goana clipelor, le lăsam în noapte să treacă/ iar în miezul lor să crească spinul strălucitor.../ Asta-i serbarea, e balul?! Pentru răscumpărare e prea târziu,/ putregaiul ar întina și pumnalul” – *Asta-i serbarea?*), odată cu pictura, poezia, alt drum al creației, a însemnat, pentru S., tot o cale soteriologică. Ca „neveghea”, neîmplinirea („pentru aur curat ce nepriceput făurar!” – *Aproape nimic n-am durat*) să nu mai „doară”, fiecare sfâșiere e privită ca săgeată răzbind sus, în alt orizont (*Arcașul*) – „să piară/ în oglinzi ireale/ vârtejurile finale” și „fereastra închisă, smulsă țândări,/ să nu mai oprească zborul de îngeri” (*Vârtej, Ziua la care nu pot ajunge*). Sângerările, „otrăvurile de preț”, Frumuseți, Iubire, se zbuciumă încă în miezul acestei poezii, dar expresia lor ajunge la cititor dezlegată de sentimentalism și de podoabe, tenta paremiologică nu e ocolită, versul e bătut pe tăișul unei purități clasice – mărturii ale efortului de a transforma „experiența în conștiință” și de a intelectualiza, precum Emily Dickinson (N. Manolescu), emoția, adumbrind-o, transformând-o în „semne drepte” și tâlcuri: „Pe negativul tăcerii, totul clar se aude”. Cu discreție, cu sintagme „tocite” (Romul Munteanu), tensiunea lirică este menținută totuși. Se ivește odată cu acuitatea observației asupra contradicțiilor inerente iubirii, balans între incoruptibil și trecător („Te-aș privi prin cleștar de tabernacol/ dar ispitite, brațele mele spre tine tind”), între viață și moarte („Cerșind stăm la marginea drumului, coarde rupte, cerul cort,/ câteodată mortul mă sprijină, alteori eu îl port”), catalizatoare a răului, cum și a binelui („Ca porumbița știu să fiu,/ ca șarpele – altădată”, „Om de lut cu gură de floare,/ o vorbă e dulce și alta mă doare”). De asemenea, prin rostirea lor fără exaltare, cumpănită, ca și cum acordul dominant, copleșitor, ar trage altundeva, nu aici și nu printre „imagini visate, pierdute, răscolitoare”. S. face să se perceapă, aproape mistic, participarea trăirii la o lumină ce nu mai poate fi despărțită de sursa supremă, a dumnezeirii: „Și, totuși, e-n străfunduri o lumină în care totul îți apare/ asemeni unui drum scânteietor spre o lumină și mai mare,/ o împăcare” – *S-ar cuveni...*). Izbucnirea dimineții este momentul grației. Lumina șterge dezastrele războiului și amuțește durerea: „orașul e numai lumină și tăcere./ Zidul din coasta casei își arată rănile, nesinchisit ca Iov,/ se pleacă asemeni greșelilor ce nu pot fi îndreptate,/ dună de voită singurătate...” (*Dimineață de iulie*). Amintirea scaldei de copil „la mănăstire în ochiul de smarald/

vara, la ceas însořit” se înscrie, prin puterea luminii, într-o nesfârșire paradisiacă: „Pumnul mic tremura în mâna ei caldă;/ în apă dansau nuferi și picioarele ei de palid mărgear,/ deasupra, fumurii libelule – vedeam soarele ca prin geam./ Ea, la douăzeci de ani, s-a frânt ca o floare moartă.../ Nu știu, mai țin eu minte sau mi s-a povestit”. Chiar rănilor iubirii, în lumină, se arată limpezite, fără resentiment: „În rare fâșii de lumină zbugneau șopârle aurii,/ brațul tău cald îmi cuprindea mijlocul și inima,/ îmi purta pasul, pasul spunea: Numai noi, numai noi!/ Rochia frumoasă se agăța de crengi – ai păstrat fâșia –/ lasă culorile mele să fluture la ghirlanda amintirii” (*Plimbare în primăvara trecută*). Concentrându-se asupra „stării de grație” (Eugen Simion) a iubirii și dăruirii, notată cu austeritate și prospețime, cinstind ființa de lumină a omului și toate cele ce, cu umilitate – floare, buruiiană, găză, pasăre –, evocă miracolul vieții, poezia dovedește că emoția, ca aprofundare a umanului prin rostirea directă, dar pătrunsă de spirit, continuă să fie esența lirismului. A trăi înseamnă și a povesti; rememorarea aduce la suprafață accente semnificative, linii ale înțelesurilor. E ceea ce își propune S. în proza sa – poem, evocare, jurnal, forme alunecând una în alta și într-un întreg ineluctabil. Crâmpetele pe care le adună această proză secvențială, dincolo de încercarea de a prinde un „fir trecut pierdut”, sunt modulații pe tema trecerilor fantomatice într-o aventură care s-a consumat numai „în adâncul ființei” povestitorului. „Întocmai așa s-a petrecut cu regii, pionii, cu nebunii și cu caii mei, nici unul n-a rămas în picioare și mă întreb dacă era noapte sau zi, sau în ce anotimp sau în ce loc s-au prăbușit și e uimitor cât de interesantabile pot fi siluetele jocului” (*Semne ale amintirii*). Risipa, instabilitatea memoriei sunt oprite prin concentrare simbolică. Se întâmplă cu descrierea locuinței, tabloul de deschidere a pseudo-romanului *Castelul de apă*: „pe o fâșie îngustă”, în pantă, la baza urcușului – un om fără vârstă, paznic, aproape o sosie a lui Caron, acestea și altele, precum fascinația „abisului curții de jos”, chemarea clopoțelului, Nebuna, figură a rătăcirii, apar drept semnale ale unui „dincolo” ce, ascuns, pândește lucrurile. La fel, „colina de argilă”, din *Excursiile*, Vulcanii Norioși, în *Zodia Păclelor*, devin sigle ale rătăcirii sufletului prins între viață și moarte: „Sângele vânat, păstos, al vulcanului colcăie în tăcere... Fantomatice valuri încremenite se conturează pe fond de lumină astrală. Aparenta lor împietrire e dementială chemare. Dar încotro să te mai îndrepti după ce ai ajuns aici? Reflexele devin lente, vocile înăbușite...”. Pagini pătrunzătoare, în *Totul, și nu doar via, a fost un vis*, surprind eterna întrepătrundere dintre bine și rău în invazia șobolanilor simultană miracolului vieții în vie. În „Guignol”-ul pe care l-a trăit în copilărie și pe care îl reînvie, S. lasă să se vadă reperele unui traseu inițiativ: de la visul aureolat dar plin de primejdii al contopirii cu mama moartă, la deprinderea îndurării și rezistenței, cuprinsă în figura mitică a bunicii, tăcută, muncitoare și demnă, precum Fefelega lui Agârbiceanu (M. Zăciu), în fața înverșunării sorții.

„Traseu” care se oprește, ignorând eveniment, document, program de artă, la instanțele de angajare existențială – o iubire frântă de moartea bărbatului, căreia i se dă, cu discreție, puterea a ceea ce, nerostit, rămâne întreg, intangibil; întâlnirea cu marea, experiență, aici, a nemărginirii; trăirea purității, în livadă sau „la celălalt mal”, în mănăstire; mirajul artei. Restul sunt „plictiseli”. Și când nu urmărește, obsesiv, fondul întunecat, de gravură veche, expresie, ca în pictură, a durerilor, inexorabilelor legi ale vieții, când „lanterna magică” a amintirii este silită să cedeze în fața realității, chiar și atunci încercarea de desfacere de constrângeri există, de data aceasta, sub semnul umorului. Funcția măscăriciului din circ este preluată de naratoare. Ea detectează, cu savoare, în faire-part-uri, bilete de amor, destăinui, pretenția și închistarea traiului provincial. Gesturi epopeice, precum răpirea ei din casa tatălui, pusă la cale de bunică, apar relativizate cu umor. Autoironia înduișată o urmărește pe micuță în emfaticile ei reprezentatii teatrale cu „Alexandru Cuza, Domnul românesc”, care „el îmi face curte și eu nu primesc, căci sunt fată-n casă...”. Trinitatea mecanic-maniacă a mătușilor din *Întunecarea coliviei*, modista Clara, „integrându-se”, cu pleureuse-le capelinelor și jerbele pălăriilor, în „fieful dricarilor”, unde, printr-o ironie a soartei, își avea atelierul, ajung siluete trecătoare și, prin necunoaștere de sine, tulburătoare, în carnavalul nepăsător al vieții. Bogăția și finețea mănuii mijloacelor prozei, la S., se subordonează fluxului memoriei afective, ce-și arată atotputernicia în întreaga sa operă: „Vrăjită, n-am uitat nici o petală și, aproape fără să prind de veste, se înfiripa un poem”.

Traducerile scriitoarei, când n-au fost cerute de scenă sau de nevoia de exercițiu, urmează, și ele, drumul descoperirii interioare. Exacte din punct de vedere tehnic și inspirate din punct de vedere poetic, urmăreau să impună, începând din 1947 și făcând operă de pionierat, spiritul liber al Americii, reprezentat de umanitarismul lui Walt Whitman în poezie, în proză de Faulkner, iar în teatru prin O'Neill, autor ce a translat tragedia în universul uman obișnuit. S. a realizat o panoramă cuprinzătoare a direcțiilor din poezia americană a secolului al XX-lea, primei selecții antologice adăugându-i alte 13 nume în volumul căruia i se dă ca titlu un vers din Walt Whitman: „Aud cântând America (felurile-i imnuri)”. De lirica irlandeză și engleză, din care a dat selecții, o apropia preferința pentru expresia lirică, astfel încât, în temeiul unor atare afinități, ajunge să tălmăcească în limba Marelui Brit poemele pe care românul Vasile Voiculescu le-a scris în descendența intertextuală a sonetelor lui Shakespeare. Nume de referință în arta plastică, scriitoare și traducătoare remarcabilă, S. a lăsat o operă de mare coerență, profunzime, farmec și deschidere umană.

SCRIERI: *Poesii*, pref. Perpessicius, București, Ed. Coresi, 1945; *Poeme*, prezentare M.R. Paraschivescu, București, EPL, 1969; *Evocări de călătorie*, Ed. Cartea Românească, București, 1970; *Castelul de apă*, București, Ed. Cartea

Românească, 1972; ed. pref. Roxana Theodorescu, introd. Mariana Vida, Botoșani, Ed. Grafik Art, 1998; *Soare difuz. Poeme*, București, Ed. Cartea Românească, 1974; *Din petece colorate. Povestiri*, București, Ed. Cartea Românească, 1977; *Poeme. Imagini. Proze*, pref. Dan Hăulică, București, Ed. Eminescu, 1977; ed. 2, îngr. Mariana Vida și Mircea Barzuca, pref. Dan Hăulică, București, Ed. Scaiul, 2004; *Oblic peste lume. Proze*, București, Ed. Eminescu, 1979; *Poeme*, București, Ed. Eminescu, 1983; *Culorile cântecului. Les couleurs de la chanson. The colours of the song*, ed. trilingvă, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984; *Ecran. Culegere de versuri originale*, pref. Marin Sorescu, București, Ed. Eminescu, 1985; *Viața prin hublou*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986; *Poezii. 1945–1986*, pref. Eugen Simion, București, Ed. Eminescu, 1988; *Poezii. 1945–1987*, pref. Ana Blandiana, București, Ed. Alicat, 2005. – **Traduceri:** *Poezia poloneză contemporană*, București, Ed. Cartea Românească, 1935 (în colaborare cu Dusza Czara); Eugene O'Neill, *Din jale se întrupează Electra*, București, Ed. Socec, 1943; ed. 2, București, Ed. Pro Pace, 1945; ed. 3, București, Ed. Socec, 1946 (în colaborare cu Petru Comarnescu); Walt Whitman, *Poeme*, București, Ed. Pro Pace, 1946; *Antologie a poeziei americane moderne. De la Walt Whitman la contemporani*, pref. Petru Comarnescu, București, Editura de Stat, 1947; ed. (*Aud cântând America. Antologie de poezie modernă americană*), pref. Petru Comarnescu, Cluj, Ed. Dacia, 1973; William Faulkner, *Victorie*, București, ESPLA, 1958; John Aldridge, *Aur și nisip*, București, Editura pentru Literatură Universală, 1962; *Măhnirea e mai grea decât marea. Tălmăciri din lirica veche a Irlandei*, pref. Mihail Stănescu, București, Ed. Albatros, 1974; *Eternă bucurie-i frumusețea. Antologie de poezie britanică*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977; ed. 2, pref. Mircea Cărtărescu, București, Ed. Alicat, 2007; *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare. Shakespeare's last Sonnets as fancied in an Imaginary Romanian Translation by V. Voiculescu*, ilustrații trad., București, Ed. Eminescu, 1982.

Repere bibliografice: Eugen Ionescu, *Război cu toată lumea. Publicistică românească*, II, îngr. Mariana Vartic și Aurel Sasu, București, Ed. Humanitas, 1992, 181; Sandu Eliad, *Cronica teatrală: Jerzy Tepa*, „Spioana”. Tr. Margareta Sterian și Dusza Czara, „Facla”, 1934, 897; N. Ladmiss-Andrescu, *Dusza Czara și Margareta Sterian: Antologia poeziei poloneze contemporane*, „Lanuri”, 1935, 17; F. Aderca, *Un mănunchi de artiști*, „Vremea”, 1935, 379; Vasile Damaschin, *Caleidoscop intelectual: Rainer Maria Rilke*. Tr. Margareta Sterian, „Seara”, 1939, 611; Ulysse [G. Călinescu], *Catalog*, „Tribuna poporului”, 1944, 51; Octav Șuluțiu, „Poesii”, „Drumul femeii”, 1945, 15; Perpessicius, *Opere*, XI, îngr. Dumitru D. Panaitescu, București, EPL, 1980, 202–203; Octav Șuluțiu, *Walt Whitman*, „Poeme”, „Apărarea”, 1946, 1; Pompiliu Constantinescu, *Caleidoscop*,

îngr. Constanța Constantinescu, București, Ed. Cartea Românească, 1974, 263–265; Maria Banuș, *Margareta*, „Contemporanul”, 1969, 46; Nicolae Manolescu, „Poeme”, „Contemporanul”, 1969, 51; Veronica Porumbacu, „Poeme”, „Viața românească”, 1970, 4; Dinu Flămând, „*Evocări de călătorie*”, „Luceafărul”, 1971, 12; Mircea Iorgulescu, „*Evocări de călătorie*”, „România literară”, 1971, 6; Victor Felea, „*Castelul de apă*”, „Tribuna”, 1972, 26; Mircea Iorgulescu, „*Castelul de apă*”, „Luceafărul”, 1973, 9; Nicolae Balotă, „*Aud cântând America*”, „România literară”, 1974, 10; Laurențiu Ulici, „*Aud cântând America*”, „Ateneu”, 1974, 4; Virgil Raicu, *Critica – formă de viață*, București, Ed. Cartea Românească, 1976, 215–217; S.C. [Sultana Craia], *Ecouri crepusculare*, „Luceafărul”, 1977, 33; Virgil Mocanu, *Pictură și poezie*, „România literară”, 1977, 40; Emil Manu, *Polivalența Margaretei Sterian*, „Săptămâna”, 1977, 357; Sorin Titel, *Două prozatoare*, „România literară”, 1977, 46; Dan Hăulică, *Margareta Sterian, Tradiție și libertate de visare*, „Contemporanul”, 1977, 39; Olga Bușneag, *Margareta Sterian*, București, Ed. Meridiane, 1977; Eugenia Tudor-Anton, *Ipostaze ale prozei*, București, Ed. Cartea Românească, 1977, 158–162; Victor Felea, *Aspecte ale poeziei de azi*, I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, 224–227, II, 42–46; Nicolae Manolescu, *Drumurile creației*, „România literară”, 1978, 17; Emil Nicolae, „*Poeme. Imagini. Proze*”, „Convorbiri literare”, 1978, 7; Alex. Oproescu, *Scriitori buzoieni*, Buzău, 1980, 81–83; Mircea Zăciu, *Cu cărțile pe masă*, București, Ed. Cartea Românească, 1981, 93–96; Augustin Buzura, *Margareta Sterian*, „Tribuna”, 1982, 11; Marin Sorescu, *Dialog cu Margareta Sterian*, „Ramuri”, 1983, 1; Victor Felea, *Sonetele lui Vasile Voiculescu în engleză*, „Tribuna”, 1983, 5; Romul Munteanu, *Consecvența cu sine*, „Flacăra”, 1984, 3; Radu Cârneli, *Spiritul renașcentist într-o expresie modernă*, „Contemporanul”, 1984, 38; Eugen Simion, *Scriitori români de azi*, III, București, Ed. Cartea Românească, 1984, 88–94; Muzeul de Artă al RSR, *Margareta Sterian. Tradiție și transfigurare poetică*, București, Ed. Arta Grafică, 1984; Virgil Mocanu, *Structuri și sinteze*, Iași, Ed. Junimea, 1984, 177–181; *Margareta Sterian*, introd. Marin Sorescu, București, Ed. Meridiane, 1985; Eugen Simion, *Proza poetică*, „România literară”, 1986, 45; Mircea Iorgulescu, *Sora norului*, „România literară”, 1988, 22; Ov.S. Crohmălniceanu, *O artistă distinsă*, „România literară”, 1989, 12; Virgil Mocanu, *Margareta Sterian*, București, Ed. Meridiane, 1990; Mircea Eliade, *Memorii*, I, îngr. Mircea Handoca, București, Ed. Humanitas, 1991, 244–247; Eugen Simion, *Margareta Sterian*, „Literatorul”, 1992, 41; Dan Grigorescu, *La plecarea Margaretei Sterian*, „Literatorul”, 1992, 41; Mircea Deac, *Margareta Sterian și spiritul avangardei*, „Literatorul”, 1994, 3; Florea Vasile, *Margareta Sterian*, București, Ed. „Arc 2000”, 1995; Virgil Ierunca, *Semnul mirării*, București,

Ed. Humanitas, 1995, 155–159; *Pictori evrei din România. Jewish painters in Romania. 1848–1948*, ed. bilingvă, studiu și selecția lucrărilor Amelia Pavel, București, Ed. Hasefer, 1996, 31–32; G.Ș. [Geo Șerban], *Reverii în oglindă*, „Realitatea evreiască”, 1999, 89–90; *Dicționarul scriitorilor români*, IV, coord. Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, București, Ed. Albatros, 2002, 381–383; Lucian Regembogen, *Grandes dames de la Peinture moderne*, București, Ed. Universală, 2001, 285–291; *Margareta Sterian*, Antologie de texte critice și introd. Mariana Vida, București, Ed. „Arc 2000”, 2002; *Artiști ai secolului XX*, „Adevărul literar și artistic”, 2002, 637; Mariana Vida, *Margareta Sterian. Opera grafică*, introd. Răzvan Theodorescu, București, Ed. Tehnică, 2003; Ioana Cristea și Aura Popescu, *Doamnele artelor frumoase românești afirmate interbelic*, București, Ed. Monitorul Oficial, 2004, 110–113; Iordan Chimet, *Indian Woman*, „România literară”, 2006, 1; *Între cer și pământ. Grădinile de vis ale Margaretei Sterian*, îngr. și introd. Mariana Vida, București, Ed. Scaiul, 2006; *Posteritatea unei mari artiste*, „Aldine”. Supliment săptămânal al ziarului „România liberă”, 2007, 587; [Mircea Barzucă despre Margareta Sterian], „Antic Art magazin”, 2007, 21.

PROFESORUL G. IVĂNESCU. O EVOCARE

MARIA ALDEA*

L-am descoperit pe G. Ivănescu, istoricul limbii române, în perioada studenției, când în bibliografia cursurilor de istorie a limbii române și a limbii române literare ne erau indicate spre lectură două din operele sale: *Istoria limbii române* (Iași, Junimea, 1980) și *Problemele capitale ale vechii române literare* („Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1947–1948, p. 1–412 și 540; și în extras). Treptat, am luat contact și cu alte studii ale Profesorului. În timp, cu fiecare relectură, m-am întrebat cum era percepută acea „conștiință severă” (Ivănescu 1983: 62–63), după cum s-a autodefinit G. Ivănescu, în mediul său, cine era G. Ivănescu. Un prim răspuns l-am avut citind confesiunea Profesorului publicată în volumul omagial care i-a fost consacrat cu ocazia aniversării vârstei de 70 de ani, unde am descoperit parțial „ceea ce nu se poate vedea din simpla înșirare a lucrărilor mele înregistrate în bibliografia amintită” (Ivănescu 1983: 64). Și, totuși, parcă nu era de-ajuns!

*

Evocarea pe care o voi realiza în cele ce urmează este în fapt rezultatul unei cercetări de istorie orală, a cărei finalitate este de a oferi cititorului un portret al Omului și Profesorului G. Ivănescu, creionat de amintirile foștilor săi colaboratori și studenți. Apelând la două tehnici de investigare, demersul nostru a vizat interviuarea unor lingviști care l-au cunoscut pe Profesor. În acest sens, am utilizat tipul de interviu semistructurat, respectiv tipul de chestionar structurat. Ambele forme de cercetare au la bază cincisprezece întrebări, care pun în evidență următoarele aspecte: momentul întâlnirii și prima impresie, atitudinea Profesorului

* Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

față de studenți și față de colegi în sala de curs și în afara acesteia, modul în care își petrecea timpul liber, pasiunile sale, programul de lucru și, nu în ultimul rând, amprenta pe care a lăsat-o asupra vieții profesionale a lingviștilor intervievați¹.

Lingviștii care au răspuns la întrebările noastre, în număr de patru, sunt toți bărbați. Doi dintre aceștia sunt foști colegi ai Profesorului – e vorba de Vasile D. Țăra și Vasile Frățilă, profesori universitari la Universitatea de Vest din Timișoara –, respectiv doi foști studenți – Eugen Beltechi, cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, și Dorin Urișescu, profesor universitar la Universitatea York din Toronto, Canada –, cărora le mulțumesc pentru disponibilitatea și amabilitatea cu care au răspuns solicitării mele.

Cei patru lingviști intervievați l-au cunoscut pe G. Ivănescu în perioada timișoreană a activității sale, 1962–1969. V. Frățilă își amintește că întâlnirea cu Profesorul s-a petrecut într-o zi de început de noiembrie a anului 1962, „după terminarea serviciului militar efectuat la sfârșitul celui de al 5-lea an de studenție”. Pentru V. D. Țăra, absolvent al Universității ieșene, momentul întâlnirii este reținut cu exactitate, și anume „în 20 oct. 1963”, atunci când s-a prezentat „la post”, deoarece fusese „repartizat, prin decizie ministerială, pe un post de preparator la Catedra de limba română de la Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara”, al cărei șef de catedră era însuși Profesorul Ivănescu. Atât D. Urișescu, cât și E. Beltechi îl vor cunoaște pe G. Ivănescu în primii ani de studenție: „L-am cunoscut ca student (în 1964). Am urmat cu el cursul de lingvistică generală și un curs de un an și jumătate de lingvistică romanică”, ne mărturisește D. Urișescu, în timp ce, pentru E. Beltechi, „momentul – știu eu – punctual în care l-am întâlnit nu mi-l aduc aminte, dar evident că la facultate”.

În timp, aceștia au descoperit motivul prezenței Profesorului Ivănescu la Timișoara. Fabricându-i-se un dosar politic, deoarece a îndrăznit, după mărturia lui V.D. Țăra, „să critice doctrina lingvistică a sovieticului N.I. Marr, într-un studiu intitulat *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic* (»Buletinul Institutului de Filologie Română ‘Alexandru Philippide’», vol. XIII–XIV, [1950], Iași, p. 3–48)”, Profesorul G. Ivănescu era dat afară, în 1952, din Universitatea din Iași. Zece ani mai târziu, G. Ivănescu se va reintegra în învățământul universitar, fiind adus la Timișoara de către „acad. Ilie Murgulescu, pe atunci ministrul Învățământului”, ne relatează V. Frățilă.

¹ Aceste întrebări sunt: 1. Cum/în ce împrejurări l-ați cunoscut pe Profesorul G. Ivănescu? 2. Ce v-a marcat la prima întâlnire? 3. Înainte de această primă întâlnire, știați/cunoșteți ceva despre Domnia Sa? 4. Ce vă amintiți mai deosebit? 5. Cum era în relația profesor – student/profesor – profesor? 6. Cum era în timpul orelor de curs? 7. Cum era în afara orelor de curs? Cum își petrecea timpul liber? 8. Cum se manifesta în momentele de sărbătoare? 9. Avea prieteni? Ce fel de prieteni? Era naiv? 10. Ce știți despre munca profesorului? Cum lucra? Ce ritm de lucru avea? 11. Cum era văzut/perceput în general de studenți/colegi? 12. Faptul că l-ați cunoscut pe Profesor v-a influențat în evoluția dv. profesională și relațională? 13. Ați păstrat legătura/relația cu Profesorul? Cum? 14. Care erau pasiunile lui? 15. Dacă ar fi să-l caracterizați pe Profesor prin câteva epitețe, care ar fi acestea?

În acest context, persoana Profesorului G. Ivănescu era cvasinecunoscută. Deși venea de la Iași, V.D. Țăra ne mărturisește că „niciun profesor sau asistent de la Iași nu i-a pomenit numele și nu ne-a recomandat vreo lucrare de-a Domniei Sale în bibliografia disciplinelor de lingvistică”, această atitudine găsindu-și justificarea probabil în faptul că „[...] Profesorul era dat afară atunci din învățământul universitar”. Tot astfel, la cursul de introducere în filologie, V. Frățilă aflase doar că Profesorul era unul dintre elevii lui Alexandru Philippide: „Înainte de această întâlnire nu știam prea multe despre Domnia Sa”. Printre studenți se vehicula informația că G. Ivănescu „a fost coleg de generație cu E. Coșeriu” (Eugen Beltechi)² și, mai ales, că exista o anumită teamă față de acesta, ne spune D. Urișescu: „[...] toți profesorii mei vorbeau cu admirație (unii – cu teamă) de G. Ivănescu. Cu teamă, pentru că era intransigent și direct cu toți colaboratorii – își exprima deseori nemulțumirea pentru faptul că nu lucrau suficient”.

Pentru mai tinerii colegi, impactul primei întâlniri nu a putut fi uitat. V.D. Țăra își amintește „atitudinea directă, întru câtva severă și deloc protocolară. Statura fizică a Profesorului nu era impunătoare, dar cea intelectuală era covârșitoare!”, în timp ce V. Frățilă a fost marcat de „modestia profesorului”, care „era foarte atent cu toți colegii, dar mai ales cu cei tineri”. Și pentru studenți, persoana Profesorului era la fel de copleșitoare, iar impactul primei întâlniri i-a însoțit de-a lungul evoluției lor: „Profesorul nu era plin de morgă, era normal – își amintește E. Beltechi. Era un om foarte, foarte, foarte modest. [...] Spunea ce avea de spus totdeauna, nu se formaliza. Nu era exuberant. Știa să glumească. Nu era posomorât”, în timp ce D. Urișescu a rămas impresionat nu doar de vastitatea cunoștințelor sale lingvistice, ci și de dorința Profesorului de a-i ajuta să-și formeze o gândire critică: „M-a impresionat pasiunea cu care vorbea de teoriile lingvistice și cu care mania limbile romanice. Încă mai mult m-a impresionat naturalețea cu care critica teoriile și/sau ipotezele marilor lingviști (care nouă ni se păreau de neatinș, ca studenți) și firescul cu care avansa propriile sale teorii/ipoteze. N-am uitat niciodată cum ne încuraja să judecăm critic ceea ce citeam și, mai ales, să nu ne sfiim să avansăm propriile noastre puncte de vedere și ipoteze”.

Cu timpul, printre studenți și colegi, persoana Profesorului a devenit de notorietate, aceștia recunoscându-i valoarea și respectându-l. Stârnea în ei doar „admirație și stimă” (E. Beltechi), fiind perceput „ca un adevărat savant” (V. Frățilă), „cel mai erudit profesor, dar și cel mai »împrăștiat«, pentru că nu avea o metodă de predare suficient de accesibilă pentru ei. »Împrăștiat« în sensul în care exista o anumită dificultate în a urmări conexiunile informaționale pe care le făcea” (V.D. Țăra).

Această imagine era însoțită și de atitudinea distantă a Profesorului în afara sălii de curs, după cum relatează V.D. Țăra: „După model ieșean, cu studenții nu avea relații decât în sala de curs”. „La examene era, însă, destul de îngăduitor, pentru că era convins că lingvistica romanică și lingvistica generală, disciplinele pe

² De fapt, E. Coșeriu i-a fost student lui G. Ivănescu, între anii 1938 și 1940. De altfel, E. Coșeriu se considera elev al lui G. Ivănescu și avea o admirație specială față de profesorul său, pe care îl aprecia în mod deosebit ca savant și lingvist. (Mulțumim dlui V.D. Țăra pentru această precizare.)

care le-a predat la Timișoara, sunt foarte grele și nu toți studenții pot să le învețe la un nivel corespunzător”. În același sens merge și mărturia lui D. Urișescu, care ne spune că Profesorul „era de-o generozitate uluitoare cu studenții. Nu-l interesau notele – dădea 9 și 10 la majoritatea studenților. Era însă extrem de sensibil în ceea ce privește interesul acestora pentru lingvistică. De câte ori un student menționa o formă dialectală interesantă sau își exprima părerea în legătură cu o explicație, era extrem de fericit. Și de fiecare dată îl încuraja pe studentul respectiv, chiar dacă părerea lui era greșită: «Scrie, domnule student, scrie despre asta și arată-mi textul!». Aș putea spune că avea fascinația contribuției originale și, ca atare, o încuraja întotdeauna, chiar dacă nu corespundea propriilor sale idei și/sau ipoteze. Mi-amintesc în acest sens discuțiile pe care le-am avut cu prilejul susținerii tezei mele de doctorat, căci făcea parte din comisie. La susținere am revenit cu noi argumente asupra unei ipoteze legate de originea unui fenomen dialectal, ipoteză cu care el nu era de acord. Nu s-a supărat, ba chiar aș putea spune că s-a bucurat... Aș adăuga însă că a rămas la părerea lui (de altfel, lingvistul Ivănescu renunța destul de greu la părerile lui). Mai târziu, când m-am întors de la lectoratul de la Universitatea din Chicago, i-am vorbit o dată și despre felul cum vedeam eu integrarea unui aspect al teoriei chomskiene în explicarea schimbărilor fonetice. Mă asculta cu interes, deși nu era de acord cu generativității (cum nu eram nici eu în multe alte privințe)”.

Erudiția Profesorului era apreciată, desigur, și de colegii de catedră: „Colegii îl considerau un mare savant și un lingvist fără pereche, extrem de erudit și de original!” – își amintește V.D. Țăra –, dar nu în totalitatea lor: „Cu excepția lui G.I. Tohăneanu, care avea o personalitate aparte, pentru toți ceilalți a fost Profesorul ideal, model de universitar și om de știință”. Acest ultim aspect se pare că era cunoscut și printre studenți. Atât mărturia prof. Urișescu, cât și cea a prof. Beltechi confirmă acest lucru: „Nu se înțelegea bine cu toți. Deranja prin vastitatea cunoștințelor, cred. Deranja și prin intransigența față de nivelul profesional al unor colegi”, ne spune D. Urișescu. Și E. Beltechi ne relatează același lucru: „În general, s-ar putea spune că nu-l interesa părerea altora, pentru că știa ce știa. Conflictul cu Tohăneanu. Acesta a fost mai agresiv”. Dar, cu toate acestea, chiar și G.I. Tohăneanu îi recunoștea meritele științifice, „considerându-l un mare savant și lingvist român”, după cum i-a mărturisit lui V.D. Țăra. Însă, în ciuda unor animozități, Profesorul menținea cu colegii de catedră „relații cordiale. Pe cei tineri ne trata cu înțelegere, dar și cu severitate, când simțea că nu muncim destul, adică 10-12 ore pe zi. [...] Unsprezece dintre noi ne-am elaborat tezele de doctorat sub îndrumarea Domniei Sale”, își amintește V.D. Țăra.

În sala de curs însă, Profesorul era inconfundabil: „[...] era impresionant prin pasiune, orizont, bogăția informației, ușurința cu care se «plimba» printre teoriile lingvistice și faptele de limbă din multe limbi romanice și din alte limbi indoeuropene”, spune D. Urișescu. Întotdeauna „întra la curs cu exactitate”, își amintește V. Frățilă, iar „uneori rămânea în pauză în amfiteatru și discuta cu cei pe care îi vedea interesați de lingvistică. Făcea adesea, cu această ocazie, anchete cu studenții

care proveneau de la țară”. Pentru E. Beltechi, Profesorul „se manifesta obișnuit la catedră. Stătea jos sau se ridica, dar vorbea tot timpul coerent, puteai să-l urmărești. Nu era chestie de dictat. Îți prezenta lucrurile în așa fel încât plecai de la curs cu lecția învățată. Era atracția numelor. Povestea câteodată în timpul cursului. Povestea și avea amănunte mergând chiar până la oră, la zi. Povestea câte un fapt și mergea până în amănunt... Avea darul de a-ți reține atenția cât se putea mai mult”.

În ochii tânărului coleg V.D. Țăra, în sala de curs, Profesorul era „copleșitor prin informație și dăruire. Când simțea că studenții au ostenit luând notițe și urmărind un expozeu științific prea complex, făcea câte o paranteză referitoare la viața vreunui lingvist ori la vreo întâmplare anecdotică din viața lumii științifice, fără să aducă vreodată o atingere cât de mică demnității cuiva. De altfel, fiecare paranteză cuprindea câte o informație foarte interesantă privitoare la istoria lingvisticii românești sau universale”.

Perceput, așadar, ca un Profesor de excepție, trebuie spus aici că niciunul dintre lingviștii intervievați nu și-l poate imagina pe Profesor petrecându-și timpul liber altfel decât „citind și studiind” (E. Beltechi); „Nu știu exact cum își petrecea timpul, dar nu mi l-am imaginat niciodată decât studiind și citind...” (D. Urișescu). V.D. Țăra, care l-a cunoscut mai îndeaproape, spune că „Profesorul G. Ivănescu nu avea timp liber. În fiecare zi, inclusiv sâmbăta, duminica și în zilele de sărbătoare, făcea doar trei lucruri: citea cărți și studii de lingvistică, filozofie, istorie, sociologie, antropologie, literatură etc., scria, îndeosebi lingvistică, sau discuta probleme de lingvistică și de cultură generală cu colaboratorii. Uneori participa la manifestări științifice naționale și internaționale. La cele mai importante, organizate în țară, ne lua și pe noi, cei mai tineri, ca să cunoaștem și să ne cunoască lumea filologică. Ne-a prins foarte bine. În cei șapte ani cât a stat la Timișoara, nu știu să fi fost vreodată în concediu. Uneori, vara, mergea la București, unde locuia în casa socrilor. Atunci o vedea pe Irena, fiica sa, pe care o creșteau bunicii, și frecventa Biblioteca Academiei”. În același sens, converg și spusele lui V. Frățilă: „Timp liber nu știu să-și fi permis. Profesorul era omul cărții”.

Dacă timpul liber era, deci, dedicat cititului și scrisului, și momentele de sărbătoare se încadrau în același tipar. V. Frățilă nu crede că Profesorul „și-ar fi permis” asemenea momente, deoarece „lucra intens la *Istoria limbii române*, pe care a publicat-o la Iași în 1980, la Editura Junimea, după ce părăsise Timișoara și apoi Craiova”. Nici V.D. Țăra nu-și amintește „să-l fi văzut participând la vreo sărbătoare. După ce a plecat la Craiova și apoi la Iași, ne-a vizitat în mai multe rânduri la Timișoara. Aceste reîntâlniri, pe care le petreceam la Casa Universitarilor, erau adevărate momente de sărbătoare. Profesorul nu era un ascet, dar nu depășea niciodată măsura!”.

Toți lingviștii care au răspuns la întrebările noastre afirmă cu certitudine că Profesorul era înconjurat mereu de admiratori și discipoli, dar nu pot fi la fel de siguri că ar fi avut și prieteni: „Prieteni cu care să se fi vizitat nu știu să fi avut. A avut parte însă de admiratori, dar și de inamici” (V. Frățilă). Nici V.D. Țăra nu poate spune cu exactitate dacă avea prieteni: „Nu știu. Poate că avea, dar în afară

de noi, cei de care se ocupa intens și pe care ne considera prietenii lui, nu știu decât despre un profesor de la Vaslui sau de la Bârlad, care i-a fost coleg de facultate la Iași. Amândoi au fost elevii lui A. Philippide și G. Ibrăileanu. După venirea comuniștilor, acesta a făcut, din motive politice, mai mulți ani de închisoare, fiind eliberat în 1965. Pentru că nu avea serviciu și nu avea din ce trăi, Profesorul îi trimitea lunar indemnizația sa de membru corespondent al Academiei Române. Mai târziu, l-a ajutat să obțină reintegrarea în învățământ, dar, din câte am auzit, chiar în ziua când a primit ordinul de numire a fost ucis de o mașină”. Și memoria studentului D. Urițescu a înregistrat doar discipoli, nu și prieteni: „Nu i-am cunoscut prietenii (doar discipolii)”, în timp ce E. Beltechi afirmă că prietenii Profesorului erau cărțile: „cred că erau cărțile”.

Petrecând majoritatea timpului în lectură și studiu, Profesorul era „un rob al muncii, un împătimit al cărții, un enciclopedist. Lucra până la extenuare”, își amintește V. Frățilă, ale cărui spuse sunt întărite de cele ale colegului său, V.D. Țăra: „[...] lucra într-un ritm greu de imaginat pentru un om obișnuit. El și când se deplasa pe stradă ori cu tramvaiul sau cu trenul medita intens la subiectele pe care le avea în lucru. Ne-a învățat și pe noi să facem la fel, așa că purtam mereu în buzunar un carnețel în care notam, ca și Profesorul, ideile ce ne veneau pe drum”.

Așadar, Profesorul era perceput ca un om care „citea imens și medita profund. Întotdeauna avea ceva de obiectat sau de adăugat la ceea ce scriau alții. Cred că a fost cel mai informat lingvist român. Dacă îl rugai să-ți spună cam ce ar trebui să citești pentru un anumit subiect, îți recomanda instantaneu, din memorie, câteva zeci de studii și cărți, precizând, de regulă, locul și anul de apariție, ori titlul revistei, anul, numărul și, adesea, paginile. Dacă îți spunea că pentru un anumit subiect nu s-a scris nimic, puteai fi sigur că așa este”, ne spune V.D. Țăra.

Aplicat muncii științifice, „Profesorul nu agreea decât munca științifică!”, afirmă V. D. Țăra, căruia Profesorul, deloc pasionat de partea administrativă, i-a delegat responsabilitățile de acest fel care-i reveneau: „Ca șef de catedră, nu suporta obligațiile administrative: ședințe de senat ori de consiliu profesoral, rapoarte etc. În ședințele de catedră nu discutam decât probleme științifice. Problemele administrative erau rezolvate de șeful de cabinet, ajutat de unul sau doi colegi mai pricepuți, și erau aduse la cunoștința celorlalți prin *Caietul de anunțuri*. Profesorul nu discuta astfel de probleme decât cu cei care aveau obiecțiuni sau nemulțumiri”, spune V.D. Țăra, care, de altfel, a și fost șeful de cabinet, după cum ne-a mărturisit: „Profesorul G. Ivănescu m-a primit imediat ce am ajuns la catedră, mi-a strâns mâna și mi-a spus: «Bine-ai venit!». Apoi m-a întrebat de unde sunt, ce teză de licență am făcut și care mi-au fost materiile preferate în facultate. Apoi mi-a spus că voi fi noul șef de cabinet al catedrei (un fel de secretar), dar că, începând de a doua zi, va trebui să țin 14 ore de seminar pe săptămână, pentru că, în afara normei de preparator, va trebui să țin și orele unei colege care tocmai intrase în concediu de maternitate. Apoi m-a întrebat dacă știu să dactilografiez. Pentru că nu știam, mi-a dat o mașină de scris «Remington» și mi-a spus să învăț până a doua zi. După aceasta s-a terminat discuția și am plecat la un cămin studențesc, unde, după

ce m-am cazat într-o cameră cu alți cinci asistenți, m-am dus într-un oficiu și, până dimineața, am învățat să bat la mașină, cu două degete. A doua zi, m-am prezentat la domnul profesor, cu mașina de scris. Mi-a dat un text scris de Domnia Sa și mi-a cerut să-l dactilografiez. Văzând că mă descurc, mi-a dat trei teancuri de coli albe, pe care le semnase mai sus, la mijloc sau în partea de jos. Apoi mi-a spus: «De acum înainte, dumneata răspunzi la toate adresele care vin de la decanat. Eu n-am vreme să fac hârtii». Și așa am făcut până în anul 1969, când Profesorul a plecat la Craiova, ca director al Institutului de Studii Umaniste de acolo”.

Merită spus că munca Profesorului nu se desfășura întotdeauna în condiții din cele mai favorabile: „La început – își amintește V. Frățilă – a locuit într-o cameră friguroasă de cămin, fără încălzire centrală, fără baie, în Căminul studențesc Buteanu. Camera era situată la un capăt de coridor și avea trei pereți neîncălziți. De abia mai târziu, probabil după un an, a primit un apartament de două camere”. În ciuda acestui aspect, spațiul intim al Profesorului era dominat de cărți. Mergând după textul dactilografiat al *Istoriei limbii române*, pe care Profesorul i-l încredințase spre corectură, V. Frățilă își amintește că acesta „nu avea în camera de lucru decât un singur scaun, iar masa pe care scria era plină de cărți. La Timișoara nu avea o bibliotecă cu rafturi. [...] Pe birou (pe masa de lucru) avea numai atâta spațiu cât cuprindea o coală de hârtie. Avea toc obișnuit și călimară. Mai târziu și-a cumpărat și stilou. Stând mai mult timp de vorbă amândoi în picioare (am spus că avea un singur scaun), la plecare, după ce mi-a dat *Istoria limbii române* să o citesc și să corectez eventualele greșeli de dactilografiere, mi-a spus: «Dragă Frățilă, vezi să nu te calce tramvaiul sau să-ți ia foc casa, că mă nenorocеști!». I-am răspuns: «Domnule Profesor, fiți fără grijă că m-oi feri de tramvai, iar, în ce privește casa, sper ca bunul Dumnezeu să o ferească de foc!»”.

Aceeași atmosferă a regăsit-o V. Frățilă câțiva ani mai târziu, la Iași, în casa Profesorului: „După alți câțiva ani, când l-am vizitat la Iași, apartamentul Domnului Profesor era plin de cărți peste tot. Cărți și în patul din dormitor! Ba, mai mult, în bucătărie și-a instalat un pat de fier în care erau tot cărți și loc numai cât să încapă și Dumnealui”. Și amintirea lui D. Urițescu vine să întregească acest lucru: „Mi-amintesc de-o vizită pe care i-am făcut-o la Iași: era înconjurat de cărți și note... A măturat o dată cu mâna cărțile de pe un scaun, pentru a mă invita să iau loc...”. V.D. Țăra descrie mai detaliat apartamentul ieșean al Profesorului: „O cameră era utilizată ca depozit de cărți, volumele fiind așezate, ca și la Timișoara, pe podea, în stive de aproximativ 70 cm înălțime. Sufrageria, pe care cineva i-a dotat-o cu mobilă stil în loc de rafturi pentru bibliotecă, era, de asemenea, plină de cărți, care ocupau până la refuz masa ovală, fotoliile și scaunele cu picioare curbate, vitrinele și barul dulapului ornamental. În camera de lucru avea, pe lângă biroul masiv și scaunul de la Timișoara, o canapea extensibilă cu ladă de haine la capătăi, în jumătatea dinspre perete și pe ladă existând de asemenea teancuri mari de cărți. La fel și biroul, deasupra căruia atârna un bec de 150W, care lumina permanent, pentru că geamul era acoperit cu un cearșaf, care-l ferea pe domnul Profesor de privirile indiscrete ale vecinilor din blocul de vizavi”.

Petrecerea timpului într-un ritm de lucru continuu – „preocupat de terminarea lucrărilor pe care le începuse sau le concepute numai”, cum ne spune D. Urițescu – ne-ar putea determina pe unii dintre noi să credem că Profesorul era o persoană izolată, ruptă de viața de zi cu zi și, în consecință, naivă. Așa l-a perceput, student fiind, D. Urițescu: „Era fără îndoială rupt de realitatea cotidiană și, ca atare, naiv în acest sens. Ar fi multe de spus în această privință. De pildă, era singurul, cred, care mai continua să vorbească de articolul de lingvistică al lui Stalin mult după ce acesta a fost condamnat de comuniștii din Uniunea Sovietică”. Mai mult, D. Urițescu aduce, în acest sens, ca argument „o întâmplare semnificativă” care a avut loc mai târziu: „Îl conduceam la gară cu mașina după o mică petrecere la Casa Universitarilor din Timișoara și eram cam mult în întârziere. Cum la gară n-am găsit un loc legal de parcare, am lăsat mașina parcată ilegal, chiar sub ochii unui polițist, care a început să fluiera cu înflăcărare. Am coborât amândoi, Profesorul Ivănescu după insistențele mele, iar eu i-am explicat polițistului, din mers, că fugim la tren și mă întorc să plătesc amenda. Profesorul Ivănescu a fost însă extrem de neliniștit și n-a vrut să se urce-n tren (care era deja în gară) decât după multe insistențe. Repeta tot timpul: «Domnule Urițescu, nu plec, trebuie să vorbesc și eu cu milițianul, poate că nu te-nchide! Că altfel te-nchide, nu-i așa?». Și nu cred că în momentul acela m-a crezut când i-am spus că nu mă va închide, că voi plăti doar o amendă...”. Și pentru E. Beltechi, Profesorul era perceput ca „naiv de multe ori, în sensul bun al cuvântului. Credea în celălalt”.

Latura naivă a personalității Profesorului este reconsiderată de percepția colegului de catedră. În acest sens, V.D. Țăra ne spune că „Profesorul G. Ivănescu nu era deloc naiv. Chiar dacă nu avea simț practic, era extrem de perspicace în relațiile interumane și ca om de știință. Avea o minte strălucită și o memorie fenomenală. [...] Profesorul avea o impresionantă capacitate de a cunoaște și de a evalua oamenii. Când punea cuiva o «etichetă», era perfect justificată. Vă dau un singur exemplu. Era în primăvara anului 1966. Împreună cu mai mulți colegi, îl însoțeam pe domnul Profesor pe drumul spre casă. De obicei, discutam probleme de lingvistică. Atunci însă, pentru că N. Ceaușescu, recent numit în fruntea statului, pornise un oarecare «dezgheț» în țară și în relațiile cu Occidentul, vorbeam despre acest surprinzător și dorit eveniment. La un moment dat, eu l-am întrebat: «Ce părere aveți despre noul șef?». Profesorul s-a uitat la mine și a răspuns fără ezitare: «Este paranoic». Am amuțit toți și ne-am întors la obișnuitele discuții de lingvistică. După 20 de ani, în toamna lui 1986, Profesorul a venit la Timișoara pentru un doctorat și ne aflam, în aceeași formație, într-un salon de la Casa Universitarilor. Pe un perete era tabloul lui N. Ceaușescu. Făcând semn spre el, m-am adresat Profesorului: «În urmă cu 20 de ani ne-ai spus că este paranoic. Acum nimeni nu se mai îndoiește că ai avut dreptate. Dumnezeuastră cum ai intuit atunci acest lucru?». Răspunsul a venit imediat: «Simplu. Eu n-am avut niciodată radio sau televizor, pentru că n-am timp de pierdut, dar răsfoiesc ziarele. Atunci am

văzut în ‘Scânteia’ că a făcut o vizită la Câmpia Turzii, unde, dintr-un cort de epocă, l-a întâmpinat un actor îmbrăcat în straiile lui Mihai Viteazul. Numai un paranoic putea să accepte așa ceva»”.

„Naivitatea” Profesorului lua uneori forme comice, traducând o generozitate ieșită din comun. V. Frățilă ne povestește că, în 1973, aflându-se la Iași pentru a-i preda teza de doctorat, Profesorul l-a invitat, împreună cu familia profesorului Constantin Frâncu, în vizită, însă i-a „atenționat că nu are pahare; avea doar un borcan de iaurt din care bea apă”. Procurând „soții Frâncu un serviciu de șase pahare și o cană”, s-au dus „a doua seară [...] la Domnul Profesor, pe str. Nicolina”, unde locuia „într-un apartament de trei camere. De data aceasta, relatează V. Frățilă, avea și mobilă, în sufragerie. Acolo erau vreo șase scaune. La plecare, ne întreabă: «Eu ce să vă dau în schimbul serviciului de vin?». Toți trei am răspuns că nu e nevoie de nimic, a fost suficient că ne-a primit și ne-a cinstit cu vinul primit de la „cimotoia” de lângă Bârlad. Profesorul a continuat: «Uite, domnule Frâncu, îți dau un scaun, că și-așa am prea multe. Frățilă știe că la Timișoara nu aveam decât unul. Sau ți-e rușine să mergi cu scaunul prin Iași? Lasă că-l duce Frățilă, că pe el și așa aici nu-l știe nimeni»”.

Aceeași generozitate și același respect față de celălalt s-a manifestat și mai târziu, când, revenind la Iași, adus fiind de foștii săi studenți – Vasile Arvinte, Al. Andriescu, Ștefan Giosu, Ecaterina Teodorescu –, Profesorul „a predat indo-europenistică, neintrând în normele foștilor elevi” (V. Frățilă).

În ciuda modestiei pe care o întruchipa, Profesorul era conștient de valoarea sa: „Cu siguranță că știa cine este. [...] Nu căuta să pară altfel decât este. Nu-l vedeai preocupat de impresia pe care trebuie să o aibă alții despre sine”, ne spune E. Beltechi. Însă, „o singură dată” l-a uluit pe D. Urițescu „prin două afirmații: m-a luat de braț, m-a strâns tare și m-a întrebat (plecam de la Casa Universitarilor): «Nu-i așa ca sunt un mare lingvist?». Eram cu Vasile Crețu și am reacționat amândoi în același timp: «Sunteți, Domnule Profesor». Apoi mi-a mărturisit ce voia de la soartă (Crețu plecase): «Domnule Urițescu, mai am nevoie de zece ani (N.B. boala se declanșase) ca să-mi termin lucrările. Și trebuie să-i am!». Era în afirmația aceasta o voință uluitoare, aș putea spune chiar o convingere: era absolut convins că va avea acei zece ani!”.

Indiferent de maniera în care a fost perceput, este evident că întâlnirea cu Profesorul Ivănescu i-a marcat pe toți cei patru lingviști, punându-și amprenta asupra lor pentru tot restul vieții. Pentru D. Urițescu, întâlnirea cu Profesorul „a contribuit mult la pasiunea mea pentru lingvistica generală și m-a influențat în mod hotărâtor prin felul cum integra ipotezele și explicarea faptelor lingvistice într-o teorie mai generală, originală sau bazată pe o reconsiderare critică a altor teorii lingvistice”. V.D. Țăra afirmă cu tărie că, „din punct de vedere profesional, mă consider un elev fidel al profesorului G. Ivănescu. La Timișoara, i-am promovat ideile și metoda de cercetare în domeniul istoriei limbii române literare și al dialectologiei. Fără să-l imit, mi-am impus un program de lucru asemănător. Din

păcate, eu am fost implicat, fără să-mi doresc și fără să particip la vreun concurs, fiind întotdeauna numit, în diverse funcții administrative (nouă ani, prodecan și decan; 17 ani, director general al BCU Timișoara etc.), pe care le-am executat pe lângă norma didactică și pe lângă programul de cercetare științifică. Omul de știință nu trebuie să-și irosească timpul cu treburi administrative, pentru că nimic nu este mai scump și imposibil de recuperat ca *timpul*". Pentru V. Frățilă, Profesorul a reprezentat un element fundamental în formarea și devenirea sa profesională: „Faptul că l-am cunoscut pe Domnul Profesor Ivănescu și că l-am avut șef de catedră și conducător al tezei de doctorat pentru mine a însemnat enorm. [...] Profesorul ne-a dirijat nouă, celor mai tineri (Ileana Oancea, născută Alexandru, Dumitru Crașoveanu, Vasile D. Țăra ș.a.), lecturile, ne-a împrumutat cărți (biblioteca facultății era săracă, facultatea însăși fiind înființată de abia în 1956). Pe cei mai mulți dintre noi ne-a primit la doctorat. [...] Domnul Profesor ne-a încurajat să publicăm în «Analele Universității din Timișoara» și în alte reviste de specialitate. Ne citea contribuțiile, făcea observații și ni le dădea să le refacem. Ședințele de catedră s-au transformat în adevărate ședințe de comunicări. Aici am făcut prezentarea unor apariții noi, apoi ședințe în care se prezentau referatele în cadrul doctoranturii". Nu în ultimul rând, și pentru E. Beltechi, gestul Profesorului de a-i oferi un exemplar cu dedicație, datat „Timișoara, 9.12.64", din cartea Domniei Sale, *Problemele capitale ale vechii române literare*, când acesta era student în anul IV, îi va marca evoluția profesională: „Tovarășului Eugen Beltechi, cu urarea de a desfășura o frumoasă activitate lingvistică în viitor".

Aplecându-se asupra tinerilor, colegi și studenți, orientându-i și îndrumându-le studiul, Profesorul, fără a-i trata cu aroganță, i-a „construit" pozitiv prin încrederea pe care le-a arătat-o. Această încredere s-a manifestat, în *primul rând*, prin îndemnul continuu și încurajator adresat studenților (și nu numai lor) de a scrie și de a-și susține propriile idei – am amintit mai sus mărturia lui D. Urișescu și vedem în continuare relatarea lui V.D. Țăra: „Grija extraordinară cu care s-a ocupat de formarea noastră ca lingviști și universitari. Ne cerea să citim minimum două cărți de lingvistică pe lună, pe care le discutam apoi în Cercul de studii al catedrei, ale cărui ședințe săptămânale se desfășurau sub directă sa îndrumare. Majoritatea cărților făceau parte din fabuloasa bibliotecă de lingvistică pe care o avea acasă. La toți ne citea și ne corecta articolele sau comunicările înainte de a fi definitivare pentru tipar sau pentru susținere publică". În *al doilea rând*, prin delegarea atribuțiilor administrative – vezi situația deja amintită a lui V.D. Țăra. În *al treilea rând*, prin încredințarea unor cursuri fundamentale unor tineri absolvenți. Citez, în acest sens, mărturia lui V. Frățilă: „Domnia Sa mi-a încredințat cursul de Dialectologie în anul 1963–1964 după numai un singur an de activitate în învățământul superior. Aveam și seminarii, făceam și anchete de teren. Lucram și noaptea în cabinetul 521, unde organizasem și biblioteca de catedră. Uneori coboram din cabinetul 521 la ora 8 direct în sala de curs. Cursurile redactate i le prezentam înainte pentru «vizare»". Și, nu în ultimul rând, chiar prin dorința de a fi

însoțit de foștii săi studenți. Relatăm aici mărturia lui D. Urișescu: „[...] m-a invitat să merg la Craiova, unde a trebuit să se transfere după un incident neplăcut cu conducerea de partid de la Universitatea din Timișoara (o poveste mai lungă, pe care eu n-o cunosc însă prea bine – eram student). Cum discutam numai lingvistică și eu aveam, ca de obicei, întrebări referitoare fie la dialectologia românească, fie la istoria limbii române, Profesorul Ivănescu s-a oprit din discuție și m-a întrebat direct dacă nu voiam să merg cu el la Craiova. Eram profesor la o școală elementară dintr-un sat nu departe de Timișoara, căci prinsesem la repartitie legea referitoare la stagiul obligatoriu în învățământul elementar/liceal. Invitația m-a lăsat fără grai... I-am cerut însă timp de gândire, căci îmi era greu să concep părăsirea Banatului, unde trăiau și părinții mei. Mai târziu, am refuzat să plec la Craiova, căci tocmai se vorbea de posibilitatea creării unui Sector de lingvistică la Baza Academiei din Timișoara. M-am întrebat de multe ori după aceea dac-am făcut bine..."

După plecarea Profesorului din Timișoara, toți lingviștii intervievați au mărturisit că au rămas în contact cu acesta fie prin corespondență scrisă, fie telefonic. Desigur că, ori de câte ori Profesorul revenea la Timișoara sau Domniile Lor se aflau la Iași, întotdeauna se bucurau cu ocazia revederii.

Prezența Profesorului G. Ivănescu, în perioada 1962–1969, și-a lăsat amprenta asupra mediului academic timișorean, în general, și asupra evoluției pozitive a Facultății de Filologie, în particular. V. Frățilă ne spune că, „în cei șapte ani cât a stat la Timișoara, Profesorul G. Ivănescu a creat o adevărată școală. Aici a înființat și revista «Analele Universității din Timișoara», Seria Științe filologice, care funcționează din 1963 până astăzi". Dar și asupra destinului individuale: „Și după ce a plecat din Timișoara, și după ce a trecut în veșnicie, atât pentru mine, cât și pentru ceilalți colegi care s-au format ca lingviști sub îndrumarea Domniei Sale, Profesorul G. Ivănescu a fost și continuă să fie o călăuză și un reper esențial!", mărturisește cu emoție V.D. Țăra.

Elev al lui Philippide, „cel mai apropiat, și mai apropiat decât Iordan, și plin de ardoare de a-l vedea pe Profesor continuat de elevii săi" (E. Beltechi), „pasionat, brilliant, generos și intransigent" (D. Urișescu), fascinat de „istoria limbii române, a limbilor romanice și a limbilor indo-europene" (V.D. Țăra), Profesorul G. Ivănescu „a avut o singură pasiune: studiul limbii, în general, și al limbii române, în special" (V.D. Țăra).

Prin ceea ce a făcut, Profesorul G. Ivănescu poate fi înscris în Panteonul universal al lingvisticii, fiind „un savant, în adevăratul înțeles al cuvântului, un ultim enciclopedist dintre lingviștii români, un îndrăgostit de limba națională, căreia i-a închinat cea mai completă Istorie a limbii" (V. Frățilă), „un erudit de tip renescentist și un om de o moralitate exemplară. Un mare savant, sever și generos, cu un ascuțit spirit critic, dar corect în aprecieri. Cel mai original și mai erudit lingvist român" (V.D. Țăra).

Aliniindu-ne acestor aprecieri, încheiem evocarea Profesorului G. Ivănescu spunând doar atât: *cu admirație și prețuire!*

BIBLIOGRAFIE

- Borcilă 1988 = Mircea Borcilă, *In memoriam. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Cercetări de lingvistică”, XXXIII, nr. 1, ianuarie–iunie, p. 91–92.
- Ionescu 1988 = Ion I. Ionescu, *Prof. dr. doc. Gheorghe Ivănescu (1912–1987)*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Filozofie, t. XXXIV, nr. 1, p. 69–70.
- Iordan 1982/1983 = Iorgu Iordan, *G. Ivănescu la 70 de ani*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXVIII/XXIX, p. 1–2.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de Multiplicare al Universității din Iași, p. 60–94.

IVĂNESCU, OMUL ȘI INTELECTUALUL

EUGEN MUNTEANU*

*Stimate Domnule Președinte, Stimate Domnule Rector, Stimate Domnule Decan,
Stimați colegi, doamnelor, domnișoarelor și domnilor studenți,*

Când suntem foarte tineri, tineri sau încă tineri, ne stă poate bine să ne imaginăm sau să credem că nu datorăm mai nimic nimănui, că lumea, istoria și creația intelectuală încep cu noi. Pe măsură ce înaintăm în vârstă, în efemera existență personală care ne este dată, devenim din ce în ce mai conștienți că, dacă însemnăm ceva, dacă am reușit, sau credem că am reușit, să facem, să creăm sau să scriem ceva util și valoros, recunoscut ca atare de contemporanii noștri, lucrul acesta nu a fost posibil, dincolo de talentul și eforturile noastre, decât pentru că ne-am înscris într-o succesiune de personalități și evenimente care ne definesc în fond ființa și ne legitimează, atât ca persoane, cât și ca grupuri sau comunități. Obişnuim să numim *tradiție* această succesiune de întâmplări, persoane și evenimente legitimate. Nu afirm o idee nouă dacă spun că tradiția este mai mult decât un fundal, un sprijin și un reper, ea este un fel de mediu amniotic pe a cărui pondere, precum pe cea a aerului, nu o resimțim decât atunci când suntem privați de ea. Tradiția este multiplă și dinamică. Dintre numeroasele ei fațete și ipostaze, componenta formativă, cea la care ne raportăm ca oameni de știință, este, probabil, cea mai importantă, cel puțin la fel de importantă ca aceea pe care o primim prin limba pe care o vorbim sau prin memoria colectivă a gintei căreia îi aparținem. Cu alte cuvinte, suntem (și) ceea ce au reușit profesorii noștri să facă din noi!

Ceea ce se va întâmpla în următoarele două zile, la acest Colocviu, reprezintă, pentru comunitatea noastră, a filologilor ieșeni și a prietenilor noștri din alte părți, o celebrare comunitară, celebrarea unuia dintre cei mai proeminenți dintre predecesorii și magiștrii noștri. G. Ivănescu, eminent învățat, a fost profesor, mentor și îndrumător al multora dintre lingviștii și filologii ieșeni din ultimii 50–60 de ani, al căror număr se diminuează, din păcate, de la an la an. Câțiva dintre participanți (prof. Maria Iliescu, prof. Gavril Istrate și acad. Marius Sala) i-au fost colegi de generație, l-au cunoscut și au colaborat, într-un fel sau altul, cu G. Ivănescu.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

O SĂPTĂMÂNĂ CU PROFESORUL IVĂNESCU ÎNTR-O SEȘIUNE ȘTIINȚIFICĂ ITINERANTĂ PRIN MARAMUREȘ

MARIA ILIESCU*

Dacă îmi aduc bine aminte, în vara anului 1974, pe când eram profesoară de lingvistică generală și de filologie romanică la Facultatea de Filologie a Universității din Craiova, unde anterior profesase G. Ivănescu, s-a organizat de către Academie, cu sprijinul rectorului Universității din Iași, Mihai Todosia, o sesiune științifică itinerantă prin Maramureș, la care au fost invitați și profesori străini. Soțul meu, prof. Vladimir Iliescu, printr-un concurs de împrejurări – despre care nu e cazul să vorbesc aici –, a contribuit la organizarea sesiunii, la care am participat amândoi. Din partea cadrelor didactice ale Universității din Iași a participat și Profesorul Ivănescu, însoțit de alți colegi, ca de exemplu regretatul prof. Vasile Arvinte. Au fost invitați și profesori germani, printre care și Klaus Heitmann, cel mai bun cunoscător al literaturii și culturii românești din Germania, care ulterior a devenit membru de onoare al Academiei Române.

S-au vizitat frumoasele biserici din lemn și Cimitirul de la Săpânța, cu inscripțiile sale umoristice pe morminte. Comunicările sesiunii s-au susținut în școlile satelor prin care treceam. Au avut loc cele mai variate discuții, atât în cadrul sesiunii, cât și în cadrul vizitelor la autoritățile locale și chiar în autobuzul în care călătoream.

Am fost de la început adânc impresionată de intervențiile Profesorului G. Ivănescu, care dezvăluiau întinderea și profunzimea cunoștințelor sale, dincolo de problemele limbii române, principalul său subiect de investigație. Era nu numai un bun cunoscător al lingvisticii generale, ci și un adevărat specialist în ce privește limbile slave și, în general, limbile indo-europene. (De aceea, nu este de mirare că a și scris o gramatică comparată a acestora.) Impresionantă era nemărginita sa curiozitate științifică și dorința de a găsi răspunsuri și soluții la cele mai diferite și mai grele probleme. Emitea fără greutate sau reținere diferite păreri originale, așteptând parcă să fie contrazis. Nu era nici lipsit de umor, dimpotrivă, gusta și vorbele de spirit și calambururile spuse de partenerii conversației.

* Universitt Innsbruck, Institut für Romanistik, Innsbruck, Innrain 52, sterreich.

După șederea în Maramureș, participanții acestei reuniuni au petrecut câteva zile la Iași, cu vizitele de rigoare ale frumuseților locale, iar în ședința de încheiere, îmi aduc aminte că prof. Klaus Heitmann – prezentat de prof. G. Ivănescu – a vorbit atât de frumos românește, încât unii auditori au crezut că aud un profesor român de la altă universitate.

Independent de scurtele aduceri aminte legate de acea excursie în Maramureș, aș vrea să subliniez un aspect al activității științifice a prof. G. Ivănescu, care cred că până acum nu a fost deloc sau prea puțin amintit: Profesorul nu numai că citea tot ce apărea în bibliografiile vremii despre limba română și despre limbile romanice, dar ținea seama și de ce scriau oamenii tineri, neconsacrați – cum am fost și eu în acei ani –, discutând critic ideile lor, subliniind ce i se părea valabil și arătând, *sine ira et studio*, ceea ce i se părea greșit, după cum se poate vedea din lectura *Istoriei limbii române* care cuprinde, în câteva locuri, și un dialog implicit, peste ani, privind o serie dintre lucrările mele.

PRESTIGIUL CERCETĂRILOR FILOLOGICE LA UNIVERSITATEA IEȘEANĂ

VASILE IȘAN*

*Domnule Președinte al Filialei din Iași a Academiei Române, Domnilor Academicieni,
Domnule Profesor Munteanu, doamnelor, domnișoarelor și domnilor, distins auditoriu,*

Vă rog să-mi îngăduiți să aduc mulțumirile, gratitudinea și felicitările, ale mele și deopotrivă ale conducerii executive a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, organizatorilor acestui important eveniment academic: sărbătorirea a o sută de ani de la nașterea unui mare cărturar, învățat și profesor, G. Ivănescu. Evocarea unei figuri luminoase, a unei personalități depline a literelor române este o necesitate stringentă astăzi, când umanitarismul tinde să substituie umanismul clasic și să instituie în mod insidios diferite elemente relativiste drept valori universale. Profesorul și cărturarul G. Ivănescu a fost o asemenea mare figură luminoasă, de care noi toți, astăzi, slujitori ai Universității, profesori și studenți, slujitori ai Academiei, acei dintre dumneavoastră care ați ajuns în cel mai înalt for de consacrare a științei și literelor din România, avem nevoie.

Se vorbește mult despre absența modelelor și vedem cum în fiecare zi suntem bombardați de prezența agresivă a tot felul de persoane, ca să nu spun indivizi, care ne sunt prezentate obsesiv drept modele, cu un mod de a lua viața ușuratic, facil. Cât de departe este acest contramodel de modelul trainic, temeinic, al unei persoane responsabile, care și-a asumat viața cu sușurile și coborâșurile ei, așa cum a fost marele învățat G. Ivănescu. Potrivite cu contextul de față, am găsit câteva extraordinare, minunate afirmații, într-o lecție de deschidere a lui Vasile Pârvan la Universitatea din Cluj, în 1919. Acea lecție a fost intitulată *Datoria vieții noastre*. Asemenea multora dintre contemporanii lui și înaintași ai noștri, și profesorul G. Ivănescu își regăsește profilul în următorul fragment. Vă rog să-mi îngăduiți să citez (o fac ca un diletant, și vă rog să-mi iertați excesele și neștiința, nu doar în materie de lingvistică, dar în general în artele liberale, în așa-numitele științe umaniste): „Profesorul contemporan, spunea deci Pârvan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infailibil profet de sentințe relevante, ci un

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

O ÎNCERCARE DE „RECONSTRUCȚIE”: DIALOGUL PROFESORULUI G. IVĂNESCU CU LINGVISTICA SLAVĂ ȘI CU SLAVIȘTII

MARINA VRACIU*

Începută relativ recent, „reconstrucția” raportului profesorului G. Ivănescu cu slavistica și slaviștii recuperează, deocamdată, dialogul epistolar al lingvistului cu profesorul Petru Caraman¹. O altă componentă a dialogului intelectual al profesorului Ivănescu cu lingviști și filologi care au activat în domeniul slavisticii s-ar putea trasa în relație cu profesorul Ariton Vraciu (1929–1987)². Acest dialog ar putea fi explorat și în relație cu o serie de contemporani care au reprezentat slavistica, indo-europenistica și rusistica începând cu anii 1950 în diverse centre universitare din România.

Dispăruți amândoi în același an, G. Ivănescu și A. Vraciu, nicidecum separați de diferența de vârstă de cincisprezece ani, au fost legați prin preocupări comune și contribuții semnificative în domeniul indo-europenisticii, al filologiei și lingvisticii românești, lucrând în cadrul aceleiași instituții de învățământ superior (A. Vraciu a fost numit asistent la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în anul 1955). Apropierea lor neconjuncturală, autentică, de prețuire reciprocă, este dovedită cu discreție grăitoare de mențiuni reciproce și comentarii din lucrări fundamentale. Un loc aparte ocupă în acest sens *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (Simenschy, Ivănescu 1981)³. Chiar în *Prefață*, autorul-editor, menționând preocupările românești

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Inițiată prin publicarea unei selecții sub titlul *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență* (I) (Munteanu 2008), această recuperare va completa monografia consacrată lui P. Caraman (Ciubotaru 2008). Utilă deopotrivă celor care urmăresc evoluția unei științe în reprezentarea ei academică și „căutărilor de modele”, corespondența publicată reprezintă o adăugire importantă la alte lucrări consacrate etnologului și lingvistului, precum și un început de (re)construcție a tabloului viu al preocupărilor științifice din epocă.

² Menționată în Balacciu, Chiriacescu 1978: 154, contribuția lui A. Vraciu a fost reliefată și în articolul comemorativ semnat de Stelian Dumistrăcel (1993), precum și în prezentarea (realizată de autoarea acestei comunicări) din prefața volumului *Studii de traductologie* (Vraciu 2011).

³ În anul dispariției celor doi era publicată o lucrare didactică pe aceeași temă, de proporții mai reduse, vezi Wald, Slușanschi 1987.

din domeniul („puțin reprezentat la noi”) indo-europenisticii, indică numele mai tânărului său coleg (*ibidem*: 5), care își publicase cărțile esențiale (Vraciu 1971, 1973, 1978, 1980, 1982) și numeroase articole. Apariția acestei lucrări, un eveniment în lingvistica românească și ieșeană⁴, a fost receptată ca atare, pe plan științific și personal, și de profesorul Vraciu, care a recenzat-o (într-un text nepublicat), cu atenția cu care consemna în general aparițiile importante în domeniile de interes.

Se poate spune că în *Gramatica comparată...* se intersectează preocupările comune ale celor doi lingviști români pe terenul indo-europenisticii și al slavisticii, atât în sensul frecventării unei bibliografii generale comune, cât și în acela al includerii în studiile lor a ideilor unor lingviști la care se raportează amândoi. Capitolul introductiv, elaborat de G. Ivănescu, propune o trecere în revistă, discutând în mod variat, uneori doar notând, contribuțiile unora dintre lingviștii de prim rang, de formație europeană, care proveneau din spațiul culturilor slave, în particular al celei ruse. Mai mulți dintre aceștia aveau și operă fundamentală în domeniul rusisticii și al slavisticii. Pe de altă parte, în contribuțiile sale de lingvistică generală și slavistică, profesorul Vraciu implicase toate numele prezente în partea consacrată istoriei disciplinei. Însă și anterior apariției acestei lucrări, prezența lui G. Ivănescu se face simțită în lucrările lui A. Vraciu, după cum numele acestuia apare și în recenzii, trimiteri și comentarii personale. O componentă a relației dintre cei doi prin intermediul și pe fundalul domeniului indo-europenisticii și al românisticii îl reprezintă permanența numelui și a ideilor lui G. Ivănescu atât în contribuțiile proprii, cât și în bibliografiile lucrărilor de doctorat coordonate, prezență firească în cadrul concepției juste, generoase a profesorului despre știință.

Împărtășind preocupări în domenii largi, dar și mai restrânse – în primul rând, lingvistica comparată și istorică, indo-europenistica, istoria limbii române și albanistica – cei doi au participat la diverse forumuri științifice, stabilind contacte comune. Astfel, studiul lui G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, a fost elaborat pentru cel de-al X-lea Congres internațional al lingviștilor (București, 1967), unde A. Vraciu prezenta lucrarea *Sur l'origine et l'évolution des fonctions syntaxiques de l'accusatif dans les langues slaves*. Cu prilejul aceluiași forum științific s-a stabilit probabil și relația celor doi cu N.D. Andreev, cunoscut comparatist rus.

Însă înainte de orice, colaborarea cu același specialist și mentor a fost o altă dovadă a prețuirii științifice a unor modele comune. Se poate spune că, asemenea lui G. Ivănescu, în modul său, A. Vraciu găsisese un suport intelectual elevat și complex în opera lui Th. Simenschy (1892–1968). Frecventându-l, probabil, pe savant și intersectându-se cu acesta la manifestările societăților științifice ai căror

⁴ În articolul său din 2006, Poruciuc numește lucrarea, subliniind cele menționate de Ivănescu, „prima sinteză indoeuropeană completă publicată în perioada postbelică, chiar la nivel mondial”, semnalând diferențele de concepție dintre Ivănescu și Vraciu, precum și importanța acestei materii de studiu, tradițională în programa de studii universitare dintr-o epocă.

membri erau, A. Vraciu deținea în bibliotecă personală, încă din perioada studiilor liceale, toate lucrările clasicistului și sanscritologului ieșean⁵.

În capitolul introductiv, pe care îl vom considera baza unui început de reconstrucție a raportului, livresc și personal, direct sau mediat, al profesorului Ivănescu cu slavistica românească în varianta ieșeană, alături de și prin Simenschy sau independent, în relație cu alți specialiști importanți, cartea oferă o bibliografie obligatorie pentru evoluția domeniului din mai multe areale ale indo-europenisticii. Contribuția profesorului Ivănescu include *Partea întâi, Istoricul lingvisticii indoeuropene. Sarcinile actuale ale indoeuropenisticii* (p. 25–144); un segment din *Partea a cincea, Sintactica comparată a limbilor indoeuropene* (p. 394–406). În recenzia menționată, profesorul A. Vraciu semnală evenimentul apariției astfel:

„În ciuda titlului, lucrarea lui Simenschy și Ivănescu tratează mai multe feluri de probleme: în primul rând, de gramatică comparată (aici termenul are accepția sa «clasică» sau «tradițională», acoperind, adică, nu numai gramatica propriu-zisă (morfologia și sintaxa), ci și fonetica și lexicul comparat, accepție încetăținită și grație faptului că disciplina apărea, la ora când se publica această lucrare, cu acest titlu, în nomenclatura universitară), apoi, de lingvistică generală, de filosofie a limbii și, în sfârșit, de istorie a lingvisticii. Pe de altă parte, lucrarea celor doi (G. Ivănescu, p. 3, o numește «curs/manual») se adresează mai ales începătorilor, dar și, prin unele chestiuni (mai cu seamă cele din părțile întâi și a doua, în acest din urmă caz, cap. I și II, așadar, în ansamblu, p. 11–189), specialiștilor.

În ceea ce privește problemele de gramatică comparată a limbilor i.-e., în acest curs/manual au fost incorporate, aproape integral, prelegerile ținute de Th. Simenschy (1892–1968) (între anii 1839–1949) la Univ. din Iași, cât și unele expuneri ale acestuia despre patria primitivă și civilizația i.-e., rămase în manuscris. Fără să fie peste tot originală, cum o mărturisește deschis, în câteva locuri, G. Ivănescu (referindu-se la partea de contribuție a lui Th. Simenschy), *Gramatica comparată...* reprezintă prima lucrare de amploare, în acest domeniu, în România.

Cartea este precedată de o scurtă istorie a lingvisticii i.-e., elaborată de G. Ivănescu, care a interpolat și capitolele despre morfologia adjectivului, numeralului și pronumelui; sintaxa subsantivului, adjectivului, numeralului, pronumelui și a propoziției; unele considerații generale privind categoriile gramaticale de gen, număr și aspectul verbal; în fine, găsim aici indicații relative la fonetica i.-e. (în special la sunetele laringale), pe de alta, la geneza sistemului fonetic, a numelui și a verbului în i.-e. primitivă.

În cadrul aprecierilor generale ale lucrării, G. Ivănescu notează (p. 3): «Nu m-am abătut în fond de la profilul manualului lui A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, care cuprinde nu numai gramatica comparată și lexicologia comparată a limbilor i.-e. de până la 1900; am dat însă o mai mare atenție dezvoltării lingvisticii i.-e. decât o făcuse învățatul francez și am completat expunerea sa cu bogata activitate de lingvistică i.-e. din secolul nostru».

Primul slavist menționat este Fr. Miklosich (1813–1891), considerat întemeietor al gramaticii comparate slave (v. p. 47). Puteau fi însă amintiți mai înainte J(osef) Dobrowski (1753–1829), «părintele filologiei slave», iar apoi, Aleksandr Christoforovici Vostokov (1781–1864)⁶, ale

⁵ Interesul exhaustiv față de concepția științifică, personalitatea și destinul savanților la care se raporta s-a extins în mod firesc și asupra acestuia. Profesorul A. Vraciu a ținut la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” o prelegere comemorativă consacrată lui Th. Simenschy, precedată și urmată de o serie de note și recenzii la opera lingvistului (manualele Simenschy 1923, 1924, 1959 și Simenschy 1935, 1949, 1978). Preocuparea de a reliefa contribuția în domeniul lingvisticii a multor savanți a fost una centrală în activitatea științifică a lui A. Vraciu.

⁶ Lucrării lui Vostokov îi precedă încercarea de gramatică istorică făcută de M.V. Lomonosov în a sa *Rossijskaja grammatika* (1755, ediția germană 1764).

cărui merite în domeniul slavisticii sunt comparabile cu cele ale lui Jakob Grimm în cadrul germanisticii. Astfel, în ale sale *Rassuždenia o slavjanskom jazyke (Considerații cu privire la limba slavă)*, lucrare restrânsă ca volum, tipărită în anul 1820, Vostokov expune, independent de alți cercetători, o serie de teze ale metodei comparativ-istorice (v. A. Vraciu, *Curs de lingvistică generală și comparată*, 1982, p. 42–43). În orice caz, nu Fr. Miklosich este «creatorul studiilor comparate asupra limbilor slave» (p. 51). Adevărat este însă faptul că Miklosich îi depășește, dar altele erau, acum, condițiile, epoca. [...]

Cartea etalează asemănări în ceea ce privește structurarea pe capitolele, tradiționale, de fonetică, morfosintaxă, lexic, derivare cu lucrări precum: A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues i.-e.*, Paris, 1937; H. Krahe, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, I–II, Berlin, 1958–1959; V. Pisani, *Glottologia indoeuropea*, Torino, 1961; O. Semerenyi, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt, 1970; R. Anttila, *An Introduction to Historical and comparative linguistics*, New York, Londra, 1972; A.V. Savcenko, *Sravnitel'naja grammatika slavjanskix jazykov*, Moscova, 1974; F.R. Andradoss, *Linguistica indoeuropea*, Madrid, 1975; Vl. Georgiev⁷, *Introduction to the study of the Indo-europeans languages*, Sofia, 1981⁸.

Autorul recenziei făcea aceste afirmații și în calitate de titular al cursului de gramatică comparată a limbilor slave pe care l-a ținut mai mulți ani, materializându-l în trei volume succesive, la care se adăuga cercetarea evoluției teoriei lingvistice în spațiul rus (Vraciu 1971, 1972, 1973, 1980a, 1980b).

Dialogul savant dintre G. Ivănescu și A. Vraciu a presupus, printre altele, cunoașterea în detaliu a repertoriului lucrărilor de lingvistică indo-europeană elaborate de specialiștii din spațiul slav în general și rus, în special, acasă sau în diaspora, în diverse epoci, specialiști care rareori s-au consacrat exclusiv domeniului indo-europenisticii (Simenschy, Ivănescu 1981: 99–100). Dintre sursele citate la începutul capitoului consacrat istoriei lingvisticii, trei sunt lucrări în limba rusă: Porzezinski 1910⁸, Zvegincev 1960 și Amirova *et al.* 1975. Amprenta acestor lucrări este puternică în textul lui Ivănescu, care se ghidează după ele în selecția referințelor sale la indo-europeniștii ruși. Titlurile lucrărilor sunt menționate doar în anumite cazuri, cu atât mai semnificative; în rest, dată fiind natura lucrării, acestea lipsesc. În stabilirea relației se pot atașa completări care circumscriu contribuția lingviștilor ruși în domeniu.

Intră aici și identificarea și discutarea unor nume și centre de iradiere a lingvisticii indo-europene în Rusia, în care s-a păstrat, în general, interesul față de preocupările în domeniu: metropolele Leningrad/Petersburg și Moscova, precum și orașele Kazan și Harkov⁹. Tabloul prezentat îi era bine cunoscut lui A. Vraciu, care studiasse în primul din centrele menționate și urmărise linia școlilor, ulterior, în opera sa (Vraciu 1982: 128–208).

⁷ Ultimul dintre aceste nume a avut o importanță specială pentru A. Vraciu, care a fost doctorandul lingvistului bulgar (1963). Concepția lui V. Georgiev este comentată de Ivănescu într-o recenzie.

⁸ Lingvistul polon Jan Viktor Karlovic Porzezinski (1870–1929) a fost un neogramatician, specialist în dialectologie indo-europeană (pe lângă lucrarea *Einleitung in die Sprachwissenschaft* menționată de Ivănescu, este și autorul lucrării *Vorvzratnaja forma glagolov v litovskom i latyšskom jazykach*, 1904).

⁹ Despre destinul acestor școli și al lingvisticii ruse din epoca (post)sovietică, a se vedea Alpatov 1998 și Alpatov 2001.

Discutând tema *Adeptii neogramaticilor din Rusia și Polonia* (Partea I, cap. III, paragraful 12), Ivănescu notează că indo-europenistica rusă începe, practic, cu studiile de accentologie ale lui F.F. Fortunatov (1848–1914), prin articolele sale despre limba lituaniană și limbile slave și baltice. Ivănescu avea în vedere, fără a face trimitere, lucrările lui Fortunatov (1880, 1881, 1895). Alți doi indo-europeniști ale căror nume (indicate complet) le reține autorul sunt cele ale lui Vsevolod Fedorovici Miller (1848–1913), de la Școala din Moscova, specialist în osetă (autorul unei monografii apărute în limba germană în 1903, la care Ivănescu face doar o trimitere fără dată), care s-a ocupat și cu etnografia și literatura populară, și clasicistul Fedor Evghenievici Korș (1843–1915).

Prelucrând sursele indicate, probabil, confirmate în discuții cu slaviști și rușiști cunoscuți, *Gramatica comparată...* prezintă (p. 99–100) cele patru școli de lingvistică în Rusia dinaintea anului (Revoluției din) 1917: școala lui Afanasi Aleksandrovici Potebnia (Harkov)¹⁰; școala lui F.F. Fortunatov, de la Moscova, începutul studiilor de indo-europenistică din Rusia. Elevii lui Fortunatov, A.A. Șahmatov (1864–1920) și A.M. Peșkovski (1878–1933), care au profesat la Leningrad, sunt incluși cu mențiunea că au elaborat „concepții personale”¹¹. O a treia școală de lingvistică rusă este cea de la universitatea din orașul Kazan, unde și-a început activitatea I.A. Baudouin de Courtenay. În fine, școala de la Leningrad, fondată de Courtenay, a fost locul unde a activat Lev V. Șcerba (1880–1944)¹², precum și destinația unora dintre elevii lui Fortunatov. Ivănescu reține coprezența la Leningrad a celor două școli, notând specificul inovațiilor școlii de aici (distincția dintre sunet și fonem, fonetică și fonologie), care nu fuseseră preluate de Școala de la Moscova și elevii lui Fortunatov. Oamenii de știință nu au uitat că elemente care au devenit specifice școlilor din Moscova și Leningrad au ajuns mai apoi să caracterizeze și curente structurale din Europa Centrală și Occidentală și America, prin N.S. Trubețkoi și R.O. Jakobson. Acordând atenție acestor aspecte, autorul părții introductive a cărții reconfirmă interesul științific pentru anumite domenii, precum fonetica, dialectologia indo-europeană și sociolingvistica.

După enumerarea școlilor și prezentarea unui „singur element specific-reprezentativ-sumativ” (teoria fonemului, în acord cu preocupări mai vechi proprii),

¹⁰ Lucrarea, în patru volume, *Iz zapisok po russkoj grammatike [Din însemnările despre gramatica rusă]* (vol. I–II, 1874; vol. III, 1874; vol. IV, 1941), împreună cu prima operă majoră a lingvistului ucraineano-rus, *Mysl i jazyk [Gândire și limbă]*, 1862, îi asigură lui Potebnia, care se întâlnește în concepția sa despre limbă cu Wilhelm von Humboldt, un loc alături de mult mai cunoscutul lingvist german, ca învățat care a influențat gândirea despre limbă în Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în special, Școala formală.

¹¹ Renumit mai ales pentru contribuțiile sale la textologia literaturii ruse vechi (*Issledovanie o Nestorovoj letopisi*, 1890, fiind doar una dintr-o lungă serie), filologul rus a lăsat și lucrări de dialectologie indo-europeană (*K voprosu o drevnejsich slavjano-keltskich otnisenijach*, 1912). Ivănescu ar fi putut avea în vedere opera sa și pentru că recenzase lucrări ale mai multor slaviști români (E. Petrovici, M. Bucă, O. Vințeler). Peșkovski a fost autorul unor lucrări de sintaxă.

¹² Pionier al studiilor de fonetică experimentală și contrastivă (ruso-franceză), dialectolog cu preocupări de fonetică experimentală și de sociolingvistică.

G. Ivănescu notează trecerea, în istoria concepțiilor despre indo-europenistică în spațiu slav/rusesc, la încercarea de a crea o „lingvistică marxistă”, arătând că aceasta îi revine mai ales germanistului V. Jirmunski (1891–1971)¹³ și romanistului M.V. Sergievski (1892–1946), mai puțin lui L.V. Șcerba și elevilor lui Fortunatov. Lingvistul român subliniază în continuare, cu obiectivitate, faptul că „limba apărea tuturor acestor lingviști ca o realitate care nu se integra în ceea ce se numea suprastructură și care nu se schimba radical (în structura ei) de la o structură socială la alta. Dar pe atunci, sub influența Proletkult-ului [= Proletarskaja kultura], se considera ca un punct de vedere marxist să se admită că orice schimbare constituie un salt, că deci evoluția [limbii] se produce prin salturi, că ea duce exclusiv la revoluție” (Simenschy, Ivănescu 1981: 99).

În alte situații, când adoptă teze, teorii ori ipoteze formulate de alți lingviști, G. Ivănescu invocă probe concludente în favoarea acestora (adeseori, corectându-le și completându-le). Un exemplu de intervenție atent nuanțată într-o chestiune spinoasă din istoria științei limbii se referă la „marrism”. Fără a comenta de la început bazele greșite ale concepției, Ivănescu notează încercarea de a construi o „lingvistică marxistă” a lui Nikolai Iakovlevici Marr (1864–1934), specialist în limbi caucaziene și limbi orientale, care considera indo-europenistica o știință „burgheză”, acceptând ca obiect de studiu doar latura de „înrudire” (singura care nu necesită demonstrații, după cum notează Ivănescu). Elevii săi au fost I.I. Meșcianinov – specialist în lingvistică generală și caucazolog (1883–1967)¹⁴ –, slaviștii A.M. Selișcev (1886–1942) – unul dintre cei mai importanți slaviști, dialectolog, balcanolog, autorul uneia dintre cele mai bune manuale de slavă veche editat postum – și L.P. Iakubinski (1892–1945)¹⁵ și germanistul V.M. Jirmunski (1891–1971). Acordând marrismului (care considera lingvistica indo-europeană o „creație a lumii burgheze, ba chiar drept o manifestare a rasismului în știință” și care a durat în Rusia între 1923 și 1959) câteva paragrafe (cap. V, F, paragraful 23, p. 124 ș.u.), autorul sintezei se distanțează de obiect, de această dată în acord cu poziția lingvisticii contemporane din Rusia¹⁶. În rândurile ce urmează însă, evidențiază prezența pe scena balcanologiei a unei importante specialiste în domeniul indo-europenisticii și albanologiei, studenta lui Marr, A.V. Desnițkaia (1912–1992). Cea care a fost și profesoara de balcanistică a lui A. Vraciu este reținută de Ivănescu nu pentru faptul că urmat concepția eronată a profesorului său, care considera că limbile indo-europene proveneau din cele caucaziene, ci pentru a

¹³ Acest lingvist îi va fi fost cunoscut lui Ivănescu pentru lucrările sale care avansează ideile expuse în „teoria gramaticalizării”, precum și ca autor al unor studii fundamentale de dialectologie germană/germanică, interesante în perspectivă sociolingvistică, în particular, despre dialectele germane și idiș de pe teritoriul Rusiei (Jirmunskij 1956, 1964).

¹⁴ Autorul lucrării *Ergativnaja konstrukcija v jazykax razlicnyh tipov* (1967), nemenționată, dar probabil cunoscută lui Ivănescu.

¹⁵ Autorul lucrărilor *Očerki po jazyku* (1932) și *Jazyk i ego funkcionirovanie* (1986), nemenționate de Ivănescu.

¹⁶ Această problemă de politică lingvistică este discutată pe larg în Alpatov 1991.

sa *Voprosy izucenija rodstva indoevropskix jazykov* (1956), o istorie a lingvisticii indo-europene consacrată problemei înruderii – pentru un marrist, singura problemă a lingvisticii indo-europene; or, spune Ivănescu, acest lucru nu trebuie dovedit. Lingvistul român îi era cunoscută și lucrarea clasică de dialectologie albaneză (Desnickaja 1968).

Frecventarea acelorași specialiști de către cei doi lingviști români a implicat și familiarizarea cu iranistul sovietic V.I. Abaev, căruia i se consacră un paragraf (24) din *Gramatica comparată...* Autorul monografiei *A Grammatical Sketch of Ossetic* (Haga, 1964), lucrare prezentă în biblioteca profesorului Vraciu, este reținut de Ivănescu pentru această importantă contribuție, apreciată în sine, dincolo de faptul că Abaev figura printre studenții lui Marr. Tot aici, Ivănescu consemnează existența unei polemici din lingvistica sovietică dintre Abaev și I.I. Revzin, intervenind în favoarea unui echilibru între metodele „vechi și cele noi”¹⁷.

Paragraful 25 este dedicat unui important lingvist, Viktor V. Vinogradov (1895–1969), profesor la Leningrad și Moscova, studentul lui Courtenay, al lui Șcerba și Șahmatov. Spațiul acordat lui Vinogradov dovedește atât ponderea lingvistului în lingvistica sovietică (reflectată și în manualele timpului), cât și interesul lingvistului român față de domeniul, mai nou în URSS, al istoriei limbii literare¹⁸. Este menționată lucrarea clasică a lui Vinogradov consacrată descrierii limbii ruse (Vinogradov 1966), apreciată ca „un amplu istoric critic al teoriilor și o analiză profundă a limbii ruse”, nu în afara influențelor marrismului (p. 126). Se notează și contribuția lui Vinogradov la teoria sintagmei (*slovoșočetanie*, *Wortfügge*, *Wortgruppe*). Lingvistul român cunoștea și contribuția contemporanului lui Vinogradov, Dmitri Nikolaevici Ușakov (1873–1942)¹⁹.

Alți indo-europeniști sunt doar menționați, fără a li se indica operele fundamentale (existente, asemenea altora, în biblioteca A. Vraciu), ca, de exemplu, I.M. Tronski (1897–1970), latinist. Ivănescu cunoștea probabil lucrările lui Tronski (1960, 1962, 1967), care îi vor fi fost familiare și prin intermediul lui Simenschy. Dacă până aici, în principiu, majoritatea savanților i-ar fi putut fi bine cunoscuți și lui Simenschy, numele lor fiind prezente în lucrările citate în domeniu (dominante în epocă), și lingviștii din generația lui Ivănescu sunt prezenți în lucrare. Este cazul lui Viačeslav Vs. Ivanov, cunoscut lui Ivănescu în calitate de specialist în limbi caucaziene și hitită (prin monografia Ivanov 1963). Anterior realizării tratatului fundamental în domeniu, precum și în domeniul slavisticii și baltisticii, preocupările lingvistului rus acoperiseră aria balto-slavă²⁰.

¹⁷ Important structuralist, ale cărui lucrări (Rezvin 1967, 1974) erau bine cunoscute la ora scrierii *Gramaticii comparate...*

¹⁸ Acesta din urmă a fost consolidat în învățământul superior din epocă prin lucrările sale, Vinogradov 1966.

¹⁹ Autorul unui cunoscut *Dicționar explicativ* al limbii ruse în patru volume (Ușakov 1934–1940).

²⁰ Nu se știe dacă lucrarea fundamentală a indo-europeniștilor Gamkrelidze și Ivanov (1984) le-a fost cunoscută lingviștilor. Această lucrare ar fi putut fi un răspuns la concluzia formulată în *Gramatica comparată...*, unde G. Ivănescu observa că „generația de lingviști din epoca de dezvoltare

În lista lingviștilor ruși figurează și N.D. Andreev, autorul unei ipoteze controversate pe care lingvistul român, dovedindu-și și cu acest prilej deschiderea față de lucrări problematice, nu o discută²¹. Printre indo-europeniștii ruși din epocă cunoscuți lui Ivănescu se numără și E.A. Makeev, tipolog, B.V. Hornung și V.N. Toporov, germanist²².

În Capitolul V, consacrat lingvisticii europene în epoca structuralismului lingvistic și limbii indo-europene primitive în variațiile ei temporale și spațiale, sunt discutate concepțiile, mai cunoscute decât alte contribuții provenind din spațiul slav/rus/sovietic menționate în *Gramatica comparată...*, ale lui N.S. Trubețkoi (1890–1938) și R. Jakobson (1896–1982).

Un alt lingvist rus care îi reține atenția lui Ivănescu (p. 139) este N.A. Savčenko (1907–1997), autor al unor studii despre geneza sistemului fonetic al indo-europenei primitive și al unui manual de gramatică comparată a limbilor indo-europene elaborat pe structura mai modernă și prin implicarea unui model diferit de cel dominant, german, al metodei de studiu contrastiv și pe dinamica raporturilor (Ivănescu se referea, fără a cita, la Savčenko 1974).

Disponibilitatea lui G. Ivănescu față de ideile puse în circulație de noi curente în lingvistică, idei discutate cu unii colegi (din nou, avem motive să credem, pe baza cărților din biblioteca lui A. Vraciu, că, și în acest caz, a putut avea loc poate un schimb de informații), s-a manifestat și prin includerea în Partea I din *Gramatica comparată...*, a numelui lingvistului rus N.A. Illiș-Svityč (1934–1966) și a celui al lingvistului sloven Bojan Čop (1923–1994). Ivănescu reține că primul, autor al unor lucrări având ca temă balto-slava, s-a consacrat studiilor de indo-europeană primitivă și comparațiilor cu limba „uralică” primitivă sau fino-ugrică. După ce notează că Illiș-Svityč a descoperit corespondențe fonetice regulate între indo-europeană primitivă și uralică primitivă sau fino-ugrică primitivă, iar rezultatul acestor cercetări a fost lucrarea de reconstrucție, menționată de astă dată, pentru originalitatea ei și pista pe care o oferea (Illiș-Svityč 1971), Ivănescu conchide că: „Este foarte posibil că autorul are dreptate în mai toate afirmațiile sale”²³.

a lingvisticii indoeuropene de după 1925 n-a ajuns decât rar la lucrări de sinteză mai mari”, că a elaborat în general lucrări sintetice elementare (manuale) și că „marea lucrare de sinteză” începută de indo-europenistul polonez Jerzy Kurylowicz și Calvert Watkins în 1968 (*Indogermanische Grammatik*) nu a fost definitivată (Simenschy, Ivănescu 1981: 144). În vremea redactării *Gramaticii comparate...*, Ivanov era recunoscut drept unul dintre cei mai importanți slaviști și indo-europeniști de orientare structuralistă.

²¹ N.D. Andreev (1920–1997) a participat la Congresul lingviștilor din anul 1967 (București), când se poate să-l fi cunoscut și Ivănescu, fiind traducătorul operei fundamentale a lui E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, 1935 [*IE imennoe slovoobrazovanie* (1955)] și autorul lucrărilor *Ranneindoevropskij jazyk* (1986) [*Limba indoeuropeană timpurie*] și *K paleolingvističeskoj rekonstrukcii drevnego borealnogo prajazyka. Struktura jazyka i ego evolucija* (1989) [*Pentru reconstrucția paleolingvistică a vechii protolimbi boreale. Structura și evoluția limbii*].

²² Un portret mai complet al celui din urmă (care a trăit între anii 1928 și 2005) ar include și mențiunea că a fost structuralist și semiotician, orientalist (Ivanov, Toporov 1960, 1965), colaborator al lui V.V. Ivanov la studii comparative pe teme de slavistică și baltistică, prusiană (1969–1975).

²³ Teoriile lui Illiș-Svityč au fost dezvoltate în Rusia de remarcabilul lingvist rus S.A. Starostin (1953–2005). Ivănescu avea probabil în vedere teza de doctorat a lingvistului sloven (Illiș-Svityč 1970).

În capitolul VII (*Bilanțul realizărilor. Sarcini de viitor ale lingvisticii indoeuropene*, p. 140 ș.u.), Ivănescu formulează direcțiile și problemele de cercetare în domeniul indo-europenisticii. Tot aici, Ivănescu a formulat o concepție proprie, prin care studiul indo-europenei pleacă mai întotdeauna de la studiul limbilor literare antice, medievale, moderne (p. 142)²⁴. Această direcție de studiu a rezonat cu preocupările profesorului A. Vraciu (Vraciu 1984), ca parte a unei lucrări proiectate în domeniul comparației dintre limbile literare slave și balcanice (Steinke, Vraciu 1999; Vraciu 2011), formulând necesitatea abordării obiectului limbii din două direcții și examinându-l la confluența dintre domeniile distincte de studiu – istoria limbii și istoria limbii literare.

Luând act de evoluția domeniului, G. Ivănescu observa că lingvistica indo-europeană contemporană era mai dinamică, și nota, spre deosebire de alții, că noile limbi descoperite și descifrate, hitită, „atica”, nu pot aduce mari surprize. Este posibil că aici se despărțea de opinia și direcția preocupărilor lui A. Vraciu²⁵.

Teoria lui G. Ivănescu formulată în articolul din 1972 se impune, după cum considera lingvistul însuși, revizuită și completată în sensul acceptării faptului că au existat mai multe valuri de migrații indo-europene. (Re)formulând postulatele domeniului (necesitatea studierii diferențelor dialectale), Ivănescu împărtășea o metodologie aplicată în studiile sale și de A. Vraciu. Considerând că rezolvarea acestor probleme s-ar putea face „cu cele mai mari rezultate dacă se va căuta să se unească într-o singură lucrare gramatica comparată a limbilor indoeuropene, uraloaltaice și semitice, plecându-se de la rezultatele obținute de H. Moller, Illici-Svityci și Bojan Čop”, Ivănescu formula o idee pe care probabil că, asemenea lui A. Vraciu, ar fi dezvoltat-o dacă „timpul ar fi avut răbdare”. În formularea nevoii de a identifica lexicul traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea acestuia în studiul comparativ al limbilor indoeuropene, G. Ivănescu indica ceea ce a constituit o altă constantă a preocupărilor lui A. Vraciu²⁶, o sarcină care nu se realizase, după opinia lui Ivănescu – identificarea cuvintelor de împrumut din indo-europeană primitivă – și care s-ar fi putut face ținând cont de cercetările arheologice²⁷. În final apărea necesitatea „identificării epocilor de formare a limbilor”, antice și noi, problemele glotogenezei fiind o altă preocupare a A. Vraciu.

Așadar, din lectura părții introductive la *Gramatica comparată...* rezultă că G. Ivănescu cunoștea limba rusă, fapt dovedit prin citări de titluri, poate parțial

²⁴ Într-o cunoscută serie tematică, bine reprezentată în bibliotecile universitarilor din Iași, „Novoe”, nr. VIII este consacrat lingvisticii textului.

²⁵ Pe lângă o serie de studii, aceste preocupări se regăsesc și într-o altă formă în studiul postfață la traducerea cărții (Zamarovsky 1980).

²⁶ Ideile lui Ivănescu au fost preluate ca program și valorificate în studiile lui A. Poruciuc și în Paliga 2007.

²⁷ Această direcție menționată și de G. Ivănescu a fost urmată de A. Poruciuc și M. Alexianu (Alexianu 2000).

preluate de la Th. Simenschy. Când face referiri la alți autori din „spațiul slav”, bulgari (St. Stoianov, I. Lekov) sau polonezi (J. Kuryłowicz), aceștia îi vor fi fost cunoscuți, asemenea altor reprezentanți de seamă ai indo-europenisticii ruse și sovietice, prin lucrările lor în germană și franceză.

Numele și titlurile comune, care fac parte din bibliografia generală de specialitate dar și din cea „controversată”, care trebuie să-i fi adus pe Ivănescu și Vraciu în discuții pe aceste teme cu o ocazie sau alta, au constituit o bază de la care și prin care s-a creat relația dintre ei. Paralel, au existat și alte canale de comunicare, în particular cel al studiilor de românistică. Astfel se poate începe conturarea unui al doilea pilon în încercarea de reconstrucție a relației savante între G. Ivănescu și A. Vraciu. Intră aici mențiunile și trimiterile la lucrările lui Ivănescu prezente în lucrări coordonate de Vraciu, în rezonanță cu preocupările proprii. Chestiunile de aspectologie slavă, un capitol aparte, discutate într-o serie de articole și studii (și în contextul întâlnirii cu concepția lui Schmalstieg), au fost propuse spre analiză și într-o ultimă lucrare de doctorat, fapt ce demonstrează că specificul contribuției lui G. Ivănescu la domeniul aspectologiei nu trecea neobservat în epocă (începând cu studiul lui Ivănescu din 1957)²⁸.

În mod firesc, și într-o lucrare consacrată *Studiilor de preistorie și de protoistorie a limbii române* (deocamdată inedită, pregătită pentru tipar în perioada când apărea *Gramatica comparată*), care reia și extinde o problemă ce l-a preocupat pe A. Vraciu din anii 1960, în capitolul *Cercetarea limbii traco-dacilor și a urmelor acesteia în România*, se fac referințe și se discută problemele în funcție de o serie de articole și studii ale lui Ivănescu. Natura analitic-recapitulativă a acestei lucrări inedite presupune o minuțioasă trecere în revistă a unor contribuții importante din anii 1970. Menționăm câteva citări: p. 25 din ms. – *Vérité et erreur dans la recherche des dialectes proto-indo-européens*, apărut în „Philologica”, I, București, 1970, p. 9–35; nota de la p. 13 – *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 269; vezi și recenzia lui G. Ivănescu, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, XIX, 1973, p. 161–164; cf. și recenzia noastră din „Studii și cercetări lingvistice”, XXII, 1973, p. 85–92; nota de la p. 32 – *Le mot roumain d'origine thraco-dace arțar „érable” et le traitement de l'occlusive palatale k' dans le thraco-dace*, în „Thraco-dacica” [București, 1976], p. 321–322; nota de la p. 33 – G. Ivănescu, în recenzia cărții lui I.I. Russu, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, XIX, p. 163–164; nota de la p. 65 – recenzia lui G. Ivănescu, din care am reprodus un pasaj amplu și edificator *supra*; nota de la p. 36 – „în discuția privitoare la etimologia propusă de Pericle Papahagi, după care am avea, aici, un cuvânt compus din *Duna* (numele maghiar, de origine slavă, al fluviului) și

²⁸ Printre alții, M. Moraru (1998) discută în detaliu concepția lui Ivănescu.

adjectivul românesc *rea*. S-a arătat că ideea lui P. Papahagi este inacceptabilă: românii aveau un nume pentru Dunăre înainte de a veni în contact cu maghiarii. Max Forster susține originea slavă a hidronimului. G. Ivănescu (vezi *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 125–137) admite că denumirea fluviului ar fi de origine pre-indo-europeană (caucaziană sau mediteraneană – vezi *supra*).

În ceea ce privește limba traco-dacilor, studiile apărute în acest volum (le amintim în ordinea inserării lor) se referă la: metodologia cercetărilor consacrate analizei raporturilor dintre traco-dacă și alte limbi indo-europene înrudite (A. Vraciu, *Sur la méthodologie des recherches dans le domaine des rapports linguistiques du thraco-dace et des autres langues indo-européennes*, p. 315–326), limba română și fonetica traco-dacă (G. Ivănescu – *Le mot roumain d'origine thraco-dace arțar „érable” et le traitement de l'occlusive palatale k' dans le thraco-dace*, p. 321–322; Cătălina Dumitrașcu, *L'oscillation /r/ en position intervocalique dans la langue des Thraco-Daces*, p. 329–330 și M.M. Rădulescu, *A Dacian Substratum Word: Romanian miel*, p. 331–334). Pentru amănunte privind elementele traco-daco-getice din lexicul limbii române, vezi capitolul al treilea al cărții noastre; la p. 85 se face o referire la lucrările din anul 1980, între care G. Ivănescu, *Istoria limbii române* (Iași), în care sunt discutate și probleme ale lexicului traco-dacic perpetuate până astăzi în limba noastră, inclusiv unele cuvinte (nerelevate până în prezent), pentru care nu există un corespondent în albaneză (vezi p. 251–263). În lucrare figurează și referințe la lucrări mai vechi ale lui G. Ivănescu, de exemplu, *Noțiunea de română primitivă* („Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, 1941, p. 165–188). Valorificarea ecoului operei lui G. Ivănescu în lingvistica contemporană va căpăta o dimensiune nouă prin incursiunea în această lucrare care se raportează la toată opera lingvistului român.

După cum se poate desprinde din *Gramatica comparată...*, dialogul profesorului G. Ivănescu, prin informare generală, comentarii critice, remarci legate de politica lingvistică și menționarea unor lucrări din alte domenii adiacente indo-europenisticii, a fost intens și semnificativ, dată fiind prezența unor nume de indo-europeniști ruși, inclusiv din emigrație, în literatura de specialitate, care coincideau sau nu cu prezența acestora în biografia notelor de curs ale lui Simenschy. Pe de altă parte, Ivănescu a purtat un dialog cu lingviști români din diferite centre universitare din țară, inclusiv slaviști, rusiști sau indo-europeniști. Pe lângă relația cu A. Vraciu din perioada sa ieșeană, mai ales în perioada petrecută de profesorul Ivănescu la Universitatea din Craiova s-a realizat legătura cu prof.univ.dr. Gheorghe Bolocan (1925–2000), rusist, autor al unui dicționar de referință, după cum perioada petrecută la București l-a așezat, printre altele, în

albia preocupărilor comune cu cele ale profesorului Cicerone Poghirc (1928–2009), colaborator și prieten al profesorului A. Vraciu²⁹. Dialogul lui Gh. Ivănescu cu contemporanii slaviști s-a materializat și prin publicații în revista „Romanoslavica”, important periodic în domeniul slavisticii românești, unde profesorului Ivănescu i-a apărut, printre altele, *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine* (Ivănescu 1968). Prezența, în diferite perioade, la București a însemnat intrarea în contact, în afară de profesorii Pandele Olteanu (1908–1995), Ion C. Chițimia (1908–1996)³⁰, Gheorghe Mihăilă (1930–2011), cu mulți dintre profesorii din cadrul catedrelor de slavistică și rusistică de la Universitatea București.

În fine, un fragment revelator, din „registru” personal, servește ca încheiere la această încercare de trasare a direcțiilor pe care se poate avansa în aprecierea relației dintre cei doi lingviști români, G. Ivănescu și A. Vraciu. O confesiune nedată, descoperită în biblioteca profesorului A. Vraciu (un memoriu neterminat, de două pagini și jumătate), consemnează următoarele:

„[...] Am cunoscut sau am întâlnit ori numai am văzut mari oameni care nu mai sânt; de la ei am învățat multe. Nu aparțin numai țării noastre, căci în regiunile ei esențiale știința depășește orizontul coborât pe frontiere clare. Mi-i amintesc doar: E. Petrovici, Th. Simenschy, V.F. Șismarev, Žirmunskij, V. Vinogradov, M. Vasmer, A. Belić, A.T. Balan, S. Mladenov, S.I. Gruzdeva, care mi-a îndrumat lucrarea de diplomă din 1954–1955 și de la care am învățat limba lituaniană; I.I. Meščaninov; St. Stojkov și mulți alții. Nu-i pot uita, desigur, pe cei în viață cu care am venit în contact din momentul numirii mele ca asistent la Universitatea din Iași, în ordine cronologică: G. Ivănescu, G. Istrate... Dacă aș avea spațiu, le-aș pune portretele într-o cameră. [...]”

Nu se poate ști dacă profesorul G. Ivănescu a intuit această apreciere care îl așeza în seria unora dintre personalităților formatoare pentru destinul profesorului Vraciu. Aprecierea sa față de Arion Vraciu (despre care semnatara acestor rânduri păstrează amintirea fulgurantă a unei întâlniri lângă Catedra de limba română din Alma Mater Iassyensis, cândva, spre sfârșitul anilor 1970) se vedește însă în dedicația reprodușă mai jos (datată „Iași, 11 februarie 1982”):

²⁹ Profesorul A. Vraciu, care studiasă sanscrita la Universitatea din Leningrad, fiind un cunosător al lucrărilor lui Sergiu Al. George și ale lui Ion C. Chițimia, s-a implicat în predarea, pe parcursul a mai multe luni, la Iași, în perioada activității aici a profesorului Ivănescu, a unui curs de limba hindi; profesor invitat a fost Prabhu Dayal Vidyasagar de la Universitatea Osmania (Hyderabad, India), autorul unui curs de limba hindi și a unui dicționar hindi–român (Vidyasagar 1977).

³⁰ Pentru o evocare recentă a celor doi foști profesori ai Catedrei de slavistică de la Universitatea București, a se vedea *Romanoslavica* 2009.

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” — IAȘI

TH. SIMENSCHY
GH. IVĂNESCU

Doar profesorului A. Vraciu, la care am venit în contact din momentul numirii mele ca asistent la Universitatea din Iași, în ordine cronologică: G. Ivănescu, G. Istrate... Dacă aș avea spațiu, le-aș pune portretele într-o cameră. [...]”

GRAMATICA COMPARATĂ

A LIMBILOR INDOEUROPENE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 1981

BIBLIOGRAFIE

Simenschy, Ivănescu 1981 = Theofil Simenschy, Gheorghe Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

*

Ivănescu 1941 = G. Ivănescu, *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, VII–VIII, p. 165–188.

Ivănescu 1957 = G. Ivănescu, *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indoeuropéennes*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, p. 23–61.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în *Contributions onomastiques, publiées à l'occasion du VI-e Congrès international des sciences onomastiques à Munich, du 24 au 28 août 1958*, București, Editura Academiei, p. 125–137.

Ivănescu 1968 = G. Ivănescu, *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine*, în „Romanoslavica” (București), nr. XVI, p. 31–42.

Ivănescu 1970 = G. Ivănescu, *Vérité et erreur dans le recherche des dialectes proto-indo-européens*, „Philologica” (București), I, p. 9–35.

Ivănescu 1973 = G. Ivănescu, [recenzie la] I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, XIX, p. 171–174.

Ivănescu 1976 = G. Ivănescu, *Le mot roumain d'origine thraco-dace arțar „érable” et le traitement de l'occlusive palatale k' dans le thraco-dace*, în „Thraco-Dacica” (București), p. 327–328.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Steinke, Vraciu 1999 = Klaus Steinke, Arton Vraciu, *Introducere în lingvistica balcanică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Vraciu 1971 = Arton Vraciu, *Prelegeri de fonetică și fonologie comparată a limbilor slave*, Iași, Tipografia Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Vraciu 1972 = Arton Vraciu, *Studii de lingvistică generală*, Iași, Editura Junimea.

Vraciu 1973 = Arton Vraciu, *Prelegeri de fonetică, fonologie, gramatică și lexicologie comparată a limbilor slave*, Iași, Tipografia Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Vraciu 1980a = Arton Vraciu, *Limba traco-dacilor*, Timișoara, Editura Facla.

Vraciu 1980b = Arton Vraciu, *Lingvistică generală și comparată*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Vraciu 1981 = Arton Vraciu, *Curs de lingvistică generală și comparată. Fonetica și morfologia comparată a limbilor slave*, Iași, Tipografia Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Vraciu 1982 = Arton Vraciu, *Teoria părților de vorbire*, Iași, Tipografia Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Vraciu 1984 = Arton Vraciu, *Tipologia limbilor literare*, în *Omagiu lui Gavril Istrate*, „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, p. 401–419.

Vraciu 2011 = Arton Vraciu, *Studii de traductologie*, Iași, Editura Ștef.

*

Alexianu 2000 = Marius Alexianu, *Indoeuropenizarea spațiului carpato-balcanic din perspectivă lingvistică și arheologică* (teză de doctorat).

Alpatov 1991 = V.M. Alpatov, *Istoriia odnogo mifa. Marr i marrizm*, Moskva, Nauka.

Alpatov 1998 = V.M. Alpatov, *Istoriia lingvističeskich ucenij*, Moskva, Jazyki russkoj kultury.

Alpatov 2001 = V.M. Alpatov, *Moskva lingvističeskaja*, Moskva, Izdatelstvo Instituta Inostrannyh Jazykov.

Amirova et al. 1975 = T.A. Amirova, B.A. Olhovikov, I.V. Rojdestvenski, *Očerki po istorii lingvistiki*, Moskva, Glavnaja Redakcija Vostočnoj Literatury.

Balacciu, Chiriacescu 1978 = Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Albatros.

Ciubotaru 2008 = Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Desnickaja 1968 = Agnija Desnickaja, *Albanskij jazyk i ego dialekty*, Leningrad, Nauka.

Dumistrăcel 1993 = Stelian Dumistrăcel, *Arton Vraciu (1927–1987)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, A. Lingvistică, t. XXXIII, 1992–1993, p. 305–307.

Fortunatov 1880 = F.F. Fortunatov, *O sravnitelnoj akcentologii litvo-slavyanskich jazykov*, (lucrare inclusă în Prelegerile lui Fortunatov despre istoria limbii lituaniene, editate după notele lui V.K. Porzezinski, „Russkij filologičeskij vestnik”, 1897, t. XXXVIII, Akademik F.F. Fortunatov, *Izbrannye trudy*, t. I, Moskva, Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izdatelstvo Ministerstva Prosveščeniya RSFSR, 1956).

Fortunatov 1881 = F.F. Fortunatov, *L + Dental im Altindischen*, în „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen”, 6, p. 215–220.

Fortunatov 1895 = F.F. Fortunatov, *Ob udarenii i dolgote v baltijskich jazykach*, în „Russkij filologičeskij vestnik”, 33, p. 252–279.

Gamkrelidze, Ivanov 1984 = Tamas V. Gamkrelidze, Viačeslav V. Ivanov, *Indoeuropeikij iazyk i indoeuropejtsy*, 2 vol., Tbilisi, Izdatelstvo Tbilisskogo Universiteta.

Illič-Svityč 1971 = Vladislav M. Illič-Svityč, *Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov. Vvedenie i sravnitelnyj slovar*, Moskva, Nauka.

Ivanov 1963 = Viačeslav Vs. Ivanov, *Chetitskij iazyk*, Moskva, Nauka.

Ivanov, Toporov 1960 = Viačeslav Vs. Ivanov, V.N. Toporov, *Sanskrit*, Moskva, Izdatelstvo Vostočnoj Literatury.

Ivanov, Toporov 1965 = Viačeslav Vs. Ivanov, V.N. Toporov, *Slavyanskije jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy: Drevnij period*, Moskva, Nauka.

Moraru 1998 = Maria Moraru, *Aspectul verbal – un mister al limbilor slave?*, Iași, Editura Ioan Ionescu de la Brad.

Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență* (I), în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41.

„Novoe” = „Novoe v zarubežnoj lingvistike”, no. I–XXV, 1960–1985.

Paliga 2007 = Sorin Paliga, *Etymologica et Anthropologica Maiora* (http://www.unibuc.ro/prof/paliga_v_s/volu-in-form-pdf).

Papacostea, Simenschy 1923 = Cezar Papacostea, Theofil Simenschy, *Crestomație greacă pentru clasa a 7-a liceală*, București, Editura Cartea Românească.

Poruciu 2006 = Adrian Poruciu, *Lingvistica istorică ieșeană: între realizări și promisiuni de onorat*, „Philologica Jassyensia”, anul II, nr. 2, p. 283–294 (www.philologica-jassyensia.ro/upload/II_2_poruciu.pdf).

Porzezinski 1910 = Jan Wiktor Porzezinski, *Einleitung in die Sprachwissenschaft*, Leipzig, B.G. Teubner.

Potebnja 1874–1941 = Afanasij A. Potebnja, *Iz zapisok po russkoj grammatike*, vol. I, Voronezh, Tipografija Goldštejna, 1874; vol. II, Harkov, Tipografija Universiteta, 1874; vol. III, Harkov, Tipografija Universiteta, 1899; vol. IV, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1941.

Potebnja 1989 = A.A. Potebnja, *Mysl' i jazyk (1862) in Slovo i mif*, Moscova, Pravda, p. 17–200.

Revzin 1967 = Isaak I. Revzin, *Metod modelirovanija i tipologija slavyanskich jazykov*, Moskva, Nauka.

Revzin 1978 = I.I. Revzin, *Struktura jazyka kak modelirujuščej sistemy*, Moskva, Nauka.

„Romanoslavica” = „Romanoslavica”, LXIV (<http://www.romanoslavica.ro/revista/Rs145.pdf>).

Savčenko 1974 = Aleksej N. Savčenko, *Sravnitel'naja grammatika indoeuropejskich jazykov*, Moskva, Vysšaja Škola.

Simenschy 1924 = Theofil Simenschy, *Sintaxa și stilistica limbii latine pentru cursul superior de liceu*, Chișinău, Editura „Glasul Țării”.

Simenschy 1935 = Theofil Simenschy, *Gramatica limbii grecești. Fonetica și morfologia*, București, Editura Cartea Românească.

- Simenschy 1949 = Theofil Simenschy, *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, Editura Țerek.
- Simenschy 1959 = Theofil Simenschy, *Gramatica limbii sanscrite*, București, Editura Științifică.
- Simenschy 1978 = Theofil Simenschy, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, ediție îngrijită, cuvânt-înainte și note de Cicerone Poghir, București, Biblioteca Orientalis.
- Tronski 1960 = I.M. Tronski, *Istoričeskaia grammatika latinskogoazyka*, Moskva, Indrik.
- Tronski 1962 = I.M. Tronski, *Drevnegreceskoe udarenie*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Tronski 1967 = I.M. Tronski, *Obščeeindoevropskoeazykovoe sostojanie: voposy rekonstrukcii*, Leningrad, Nauka.
- Ušakov 1934–1940 = Dmitri N. Ušakov, *Tolkovyj slovar' russkogoazyka*, Moskva, Ogiz.
- Vidyasagar 1972 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Curs de limba hindi*, Tipografia Universității din București.
- Vidyasagar 1977 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Dicționar hindi-român*, Tipografia Universității din București.
- Vinogradov 1966 = Viktor V. Vinogradov, *Russkijazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*, Moskva, Vyssšaja Škola.
- Wald, Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Zamarovsky 1980 = Vojteck Zamarovsky, *Din tainele imperiului hitit*, în românește de Gabriel Istrate, Iași, Editura Junimea.
- Žirmunskij 1956 = Viktor M. Žirmunskij, *Nemeckaja dialektologia*, Moskva–Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Žirmunskij 1964 = Viktor M. Žirmunskij, *Vvedenie v sravnitel'no-istoričeskoe izučenie germanskichazykov*, Moskva–Leningrad, Nauka.
- Zvegincev 1960 = Vladimir A. Zvegincev, *Istorijaazykoznaniia 19–20 vv. v očerkach i izvlečenijach*, Moskva, Prosvešenie.

A RECONSTRUCTION IN PROGRESS: PROFESSOR G. IVĂNESCU'S DIALOGUE WITH SCHOLARS IN SLAVONIC STUDIES

ABSTRACT

Professor G. Ivănescu (1912–1987) seems to have had a close contact with the field of Slavonic studies. His circle included the late Romanian scholars Petru Caraman, Gheorghe Mihăilă, Pandele Olteanu, Ioan C. Chițimia, Cicerone Poghir, Gheorghe Bolocan etc., with whom he was engaged in various, yet unresearched, relationships. This paper attempts at tracing the relationship between Gheorghe Ivănescu and Arion Vraciu (1929–1987), a professor of general, IE and Slavic linguistics at the Cuza University of Iași, a specialist in Romanian studies and a devoted linguist. This relationship had a solid basis in the linguists' constant interest in IE studies. Taking as a starting point the 1981 Simenschy and Ivănescu's *Comparative Grammar of IE Languages* and the personality of the first author, this paper follows three tracks: 1. Ivănescu's reading list of prominent (mostly Russian) IE scholars presented and discussed in Part I, all of them well-known to Vraciu; 2. some mentions of Ivănescu's work in Vraciu's (unpublished) book on the prehistory of the Romanian language (a conclusion to a lifetime's work); 3. three documents from professor Vraciu's archive (a book review, a personal note and a dedication from Ivănescu). All this pertain to a scholarly relationship, to be further explored, on the one hand, between the two prominent Romanian linguists and on the other, between Ivănescu and important Slavonic Scholars of his generation.

Keywords: history of Romanian linguistics, IE studies, Russian linguistics, Slavonic studies, Arion Vraciu.

TERMINOLOGIA METEOROLOGICĂ ROMÂNEASCĂ (ȘTIINȚIFIC vs POPULAR) A FENOMENELOR ATMOSFERICE Studiu lingvistic*

Anul I (oct. 2011–oct. 2012). Realizări

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA,
ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU,
DAN ADRIAN CHELARU, MONA CORODEANU

1. Având o viziune amplă asupra limbii române și, în general, asupra lingvisticii, G. Ivănescu s-a preocupat de limbajele specializate (tehnice sau populare), de cele mai multe ori în mod implicit. Se pot invoca, totuși, câteva cazuri explicite. Avem în vedere analizele făcute de savantul ieșean cu privire la limbajul poetic (cf. Ivănescu 1956) artistic sau nu, la argou (cf. și Ivănescu 1980: 604–605) ori la limbajul filozofic¹. Deși zona preocupărilor sale nu atinge decât rareori limbajele tehnice (cf. Ivănescu 1980: 603, 673, 674, 712, 716, 724, 726 etc.), din modalitatea holistică de străbatere exegetică a genezei și evoluției limbii române nu lipsește proiecția sociologizantă asupra straturilor limbajului văzute în mod funcțional.

Proiectul prezentat în cele ce urmează se dorește un omagiu adus perspectivei elastice și dinamice asupra limbii române imprimate de savantul G. Ivănescu elevilor săi.

2. Echipa de lucru a proiectului care face subiectul prezentării de față este alcătuită din specialiști lingviști și meteorologi. Lingviștii sunt: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Alina Bursuc, Cristina Cărăbuș, Elena Tamba și Florin Teodor Olariu (ultimii doi, ca voluntari). Specialistul meteorolog al grupului de cercetare este prof. univ. Liviu Apostol, alături de care lucrează tânărul geograf

* Acesta este titlul proiectului finanțat CNCIS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (director de proiect Cristina Florescu), aflat în desfășurare la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română – Filiala din Iași (str. Th. Codrescu, nr. 2, România), în perioada octombrie 2011 – octombrie 2014.

¹ „Terminologiei filozofice i-am consacrat eu o lucrare încă netipărită, intitulată: *Terminologia filozofică românească de până la 1830*” (Ivănescu 1980: 584).

ZAMFIRA MIHAIL, <i>Ethnolinguistics with G. Ivănescu's Writings and from a Coserian Perspective</i>	153
AURA MOCANU, <i>The Polemic of G. Ivănescu – Ion Gheție about Romanian Literary Language</i>	169
DINU MOSCAL, <i>Predicate and Copula – G. Ivănescu's Perspective</i>	175
CRISTINEL MUNTEANU, <i>On G. Ivănescu's Stylistic View (or on a Just Recommendation Regarding the Study of Styles)</i>	185
LUCIA-GABRIELA MUNTEANU, <i>The Understanding of G. Ivănescu and Eugenio Coseriu on Poetic Language (I)</i>	205
EUGEN MUNTEANU, <i>G. Ivănescu's Conception about the Migrations of the Romanians During the Middle Ages</i>	219
RODICA NAGY, <i>G. Ivănescu's Syntax: Suggestions for Creative Interpretation</i>	227
RUXANDRA NECHIFOR, <i>G. Ivănescu and Dumitru Irimia on Style and Stylistics</i>	233
DUMITRU NICA, <i>Grammar and Logic with G. Ivănescu</i>	247
CĂTĂLIN NICOLAU, <i>G. Ivănescu's Principles of Researching the Language History</i>	251
ILEANA OANCEA, <i>Praise to the Creative Spirit: G. Ivănescu</i>	257
FLORIN-TEODOR OLARIU, <i>Sociolinguistic Elements in the G. Ivănescu's Work</i>	265
CARMEN-GABRIELA PAMFIL, <i>The Linguistic Understanding of G. Ivănescu</i>	285
OANA POPÂRDA, <i>Omnipresence of Signification in the Linguistic Conception of G. Ivănescu</i>	299
ROXANA-IULIANA POPESCU, <i>Logico-Linguistic Correspondences between Subordinate Clauses and Parts of Speech</i>	303
ADRIAN PORUCIUC, <i>G. Ivănescu's Vision of the Indo-European Phenomenon</i>	313
IOANA REPCIUC, <i>G. Ivănescu – Ethnologist. From the Origins of an Ancient Ritual to the Contemporary Versions of a Southeastern European Custom</i>	323
PETRONELA SAVIN, <i>G. Ivănescu and Eugenio Coseriu. Preoccupations in the Field of Ethnolinguistics</i>	343
MIHAELA SECRIERU, <i>The Contribution of G. Ivănescu in the Field of Romanian Syntax</i>	349
ELVIRA SOROHAN, <i>G. Ivănescu and the Rhetoric of Academic Polemic</i>	363
DIANA STOICA, <i>Poetic Language at G. Ivănescu and Dumitru Irimia</i>	371
ELENA TAMBA, <i>G. Ivănescu's Model of Morphological-Syntactic Analysis of Romanian Language</i>	377
VASILE D. ȚĂRA, <i>G. Ivănescu's Perspective on the Study of the Romanian Literary Language</i>	383
ELENA VIERU, <i>Ivănescu's Model in the Study of Vasile Voiculescu's Prose Language</i>	395
LUMINIȚA VLEJA, <i>G. Ivănescu and the Linguistics of Literary Languages</i>	403
MARINA VRACIU, <i>A Reconstruction in Progress: Professor G. Ivănescu's Dialogue with Scholars in Slavonic Studies</i>	413

WORKSHOP OF LEXICOLOGY

POPULAR AND SCIENTIFIC IN THE METEOROLOGICAL TERMINOLOGY OF ATMOSPHERIC PHENOMENA

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA, ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU, DAN CHELARU, MONA CORODEANU, <i>Romanian Meteorological Scientific and Popular Terminology of the Atmospheric Phenomena. Linguistic Approach</i>	429
MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO, <i>Regarding the 'calmuzos' and 'bochornos': Terms in Galician and Spanish</i>	437

UN MOMENT ANIVERSAR

MARIUS SALA*

Academia Română se bucură că la Iași se celebrează centenarul nașterii lui G. Ivănescu, lingvist cunoscut și venerat în toate centrele universitare în care a activat. În afară de Iași și București, s-a distins la Timișoara și Craiova. În ultimele două orașe a creat adevărate școli de lingvistică, ai căror reprezentanți sunt prezenți, împreună cu ieșenii, la această sesiune. Printre aceștia, o prezență luminoasă este colega Carmen Pamfil, fostă studentă și colaboratoarea profesorului G. Ivănescu la editarea operei lingvistice a lui A. Philippide, precum și unul dintre organizatorii acestei manifestări. Lui G. Ivănescu i se potrivește deviza lui Pierre Larousse, scrisă pe coperta dicționarului său, „Je sème à tout vent”.

Într-o caracterizare succintă, G. Ivănescu este singurul autor care a dat o istorie completă a limbii române, de la origini până în zilele noastre. Dacă la aceasta adăugăm și faptul că este singura operă în care istoria limbii se face în strânsă legătură cu istoria societății, ne dăm seama de locul remarcabil pe care îl are lingvistul de la a cărui naștere se marchează împlinirea a 100 de ani. Se poate spune că este singurul lingvist român care a dat o adevărată istorie a limbii noastre, de la latină până astăzi.

În cercetările sale a fost cel dintâi lingvist care a demonstrat existența varietăților teritoriale numite de el „dialecte literare” ale românei. A acordat atenție migrațiilor unor români pentru a explica anumite fenomene lingvistice; patru capitole, câte unul aparținând părților a treia, a cincea, a șasea și a șaptea, sunt consacrate acestei chestiuni. Un exemplu ilustrativ: deplasările românilor rotacizanți din sudul Ardealului ar explica forma hipercorectă *viezune* din fostele județe Alba, Târnava Mică, Târnava Mare și Făgăraș.

Am avut ocazia să stau de multe ori de vorbă cu G. Ivănescu. Prima dată a fost când pregăteam volumul *Contributions onomastiques*, în calitate de secretar al Comitetului de redacție, format din Iorgu Iordan și Emil Petrovici. Volumul era făcut pentru Congresul de Științe Onomastice de la München (1958). Am fost

* Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

impresionat de faptul că a mai adus completări și în ultima corectură. L-am văzut cât de meticulos era. Îmi amintesc și de ampla dedicație pe care mi-a scris-o la ediția din 1980 a cărții sale *Istoria limbii române*, în care spunea că „este o lucrare la care mai am multe de schimbat într-o nouă ediție”. A fost mereu pentru mine un model de savant care și-a dedicat viața studiului limbii române. El va rămâne, alături de Alexandru Philippide și de Iorgu Iordan, ceilalți doi ieșeni membri ai Academiei Române, un reprezentant de frunte al lingvisticii românești.

G. IVĂNESCU ȘI ȘCOALA LINGVISTICĂ IEȘEANĂ

GAVRIL ISTRATE*

Profesorul G. Ivănescu ar fi împlinit zilele acestea 100 de ani.

Când a trecut, oare, atâta vreme? Parcă abia ieri ne-am întâlnit pentru prima dată în fața Universității, eu descins la Iași din patria lui Coșbuc și Rebreanu, iar el deja absolvent al facultății. Îmi aduc aminte cum colegii îl înconjurau cu simpatie și-i prevesteau o carieră deosebită în filologie. Faptul s-a întâmplat întocmai. Într-adevăr, printre lingviștii din țara noastră, care se încadrează în generația imediat următoare aceleia din care au făcut parte academicienii Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur și Emil Petrovici, G. Ivănescu ocupă, fără îndoială, primul loc. În calitate de ultim elev al lui Alexandru Philippide, el a moștenit, de la profesorul său, nu numai o pasiune puțin obișnuită pentru problemele de lingvistică, ci și o înclinare spre lupta de opinii care l-a ajutat să-și susțină, cu hotărâre, ideile puse în circulație.

O curiozitate nestăpânită l-a făcut să se orienteze în direcții multiple, pe planuri diferite. Și-a început activitatea științifică încă din vremea studenției cu articole de lingvistică românească și, treptat, câmpul preocupărilor sale s-a lărgit. Sub influența lui Philippide, a fost atras foarte curând de lingvistica generală, care avea să joace un rol determinant în profilul său științific, dar nu a neglijat nici lingvistica romanică, spre care l-a orientat celălalt mare profesor al său, Iorgu Iordan. Curiozitatea l-a împins apoi spre lingvistica indo-europeană, spre studiile de orientalistă, spre etnografie și folclor.

Beneficiind de o bursă în străinătate, mai întâi la Paris și apoi la Roma, a luat contact cu un mediu deosebit de prielnic sub raport științific. Marile biblioteci din Apus, învățații pe care i-a cunoscut acolo i-au deschis orizontul. Meritul cel mai mare al lui G. Ivănescu a fost că, în anii aceia, s-a dedicat în întregime studiului. Spre deosebire de alți colegi ai săi, nu a fost animat decât de o singură dorință, aceea de a justifica încrederea pe care i-a acordat-o Universitatea care l-a format. Și a rămas credincios acestui ideal toată viața. Și-a descoperit de timpuriu vocația și s-a realizat continuând drumul profesorilor săi de la Iași. În cadrul preocupărilor pentru limba națională, a început cu fonetica și cu istoria limbii, pentru a ajunge la studiul limbii literare și al terminologiei științifice. S-a oprit, uneori, și la subiecte de literatură.

În 1945 și-a luat doctoratul sub conducerea academicianului Iorgu Iordan, cu teza *Problemele capitale ale vechii române literare* și, la puțină vreme, a redactat două cursuri, pline de idei originale, *Originea românilor* (1947), respectiv *Curs de sintaxa*

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

MEMORIALISTICA LUI A. D. XENOPOL

DE

AL. ZUB

Interesul „literaturii mărturisirilor“ abordată în oricare din speciile ei, este dincolo de orice îndoială¹. Jurnale, memorii, note de călătorie, chiar scrisori (atunci cînd — extravertite, ca la Ioan Ghica de pildă — se vor file de cronică), constituie în același timp modalități literare și surse indispensabile de informație. În toate aceste direcții A. D. Xenopol s-a manifestat cu o stăruință care, dacă n-a lăsat multe pagini strălucite, nu poate fi nici trecută cu vederea. O cercetare a lor integrală nu stă în intenția noastră, ea necesitînd un cadru cu mult mai larg. Ne vom limita, în cele ce urmează, la evidențierea principalelor sale manifestări memorialistice, susceptibile să intereseze, în măsură inegală, desigur, istoria și literatura.

*

„Nu am obiceiul de a vorbi de mine“, declara în/1906 Xenopol, apărîndu-se împotriva unor detractori². Cu toate acestea el publicase pînă atunci, sub semnătură proprie sau sub pseudonim, numeroase pagini cu caracter autobiografic în „Convorbiri literare“, „Voința națională“, „Revista politică“, „Lumea ilustrată“, „Arhiva“, „Dochia“, „Literatură și artă română“, „Românul literar“.

Uncle dintre ele fuseseră strînse în volumul *Amintiri de călătorie* (Iași, 1901), altele vor constitui, peste cîțiva ani, substanța acelor *Tablouri din natură* publicate în colecția „Biblioteca Iașilor“ (1913). Cîteva, necuprinse vreodată în volum, au rămas închise în „Noua revistă română“ și „Viața românească“, iar *Istoria ideilor mele*, scrisă în preajma primului război mondial, nu va intra în circulație decît postum, un fragment fiind publicat de D. Gusti în „Arhiva pentru știința și reforma socială“ (1921), iar

¹ Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră*, București, E. P. L., 1969, p. 109—206 : *Literatura mărturisirilor*; p. 207—240 : *Călătorii*. Vezi și I. Petrovici, *Literatura de memorii și călătorii*, în vol. *Rotocoale de lumină*, București, 1984, p. 125—134.

² A. D. Xenopol și Gheorghe Kernbach, „Arhiva“, Iași, XVII, 1906, nr. 12, p. 572.

textul întreg de I. E. Torouțiu (1934). Acestuia din urmă îi datorăm și tipărirea unei pagini de jurnal din 1864, rămasă printre manuscrisele istoricului.

Editorul menționa însă că „într-un carnet gros pe care A. D. Xenopol l-a purtat cu dînsul din 1866 pînă după 1900, prin Germania, [...] prin Franța, [...] se găsește un foarte bogat material: cugetări, poezii originale, traduceri, imitațiuni (Lamartine, Byron, Heine ș.a.)”³, care ies din teritoriul memorialisticii, fără să se îndepărteze totuși prea mult de frontierele ei. Fiindcă poezia lui Xenopol, ca și proza de altfel, are o accentuată tentă filosofică și moralistă, constituind — pînă la urmă — un mijloc de confesiune, în care gînditorul prevalează asupra artistului. Aceasta și explică înclinarea criticii literare de a-i refuza un loc, oricît de modest, în spațiul ei⁴. Negînd orice interes poeziilor lui Xenopol, risipite sub pseudonime, T. Vianu aprecia ca „modest” chiar și „talentul descriptiv” al publicistului⁵. Aici însă părerile sînt împărțite și s-ar putea observa chiar că notele lui de călătorie au întrunit mai ales aprecieri pozitive. M. Dragomirescu, de pildă, descoperea în ele „pagini admirabile”, regretînd însă că autorul a inserat și „citații de versuri pretențioase”, neispirate⁶.

Interesul suprem al memorialisticii rămîne oricum cel documentar, chiar dacă experiența inerent limitată a autorului nu poate acoperi decît o arie restrînsă de cunoaștere și de raporturi⁷. În cazul lui Xenopol, valoarea documentară a notelor de călătorie și a retrospectivelor autobiografice decurge din formația sa de istoric, jurist și filosof. Perspectiva cercetătorului, aplecat asupra realităților trecute sau imediate, se recunoaște mai ales în însemnările lui de călătorie, prin care ni se dezvăluie un aspect nou, o față complementară a personalității lui Xenopol. Istoricul face loc iubitorului de frumos, literatului, pentru care călătoria nu e o simplă evadare din preocupările cotidiene, ci o cerință a sufletului avid de noi orizonturi.

În genere literatura noastră nu excelează în memorii, scrierea lor reclamînd însemnări sistematice, măsură, spirit critic. O exagerată și falsă discreție pare a motiva încă atitudinea unor față de acest gen de literatură, atitudine izvorîtă desigur și din teama deformărilor, a lecturilor și înțelegerilor pripite. Totuși, cum observa N. Iorga, „oricine a prins în amintirea sa ceva din faptele mari ale unei epoci, ceva din personalitatea unui om hotărîtor, n-are dreptul să ducă în mormînt fărîme de adevăr trăit care nu sînt ale lui”⁸.

³ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933, p. 312.

⁴ Cf. Remus Zăstroiu, *Preocupările literare ale lui A. D. Xenopol*, în vol. *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*. București, Edit. Acad., 1972, p. 345—356.

⁵ T. Vianu, *Istoria literaturii române*, publicată împreună cu Ș. Cioculescu și Vl. Streinu, București 1944, p. 246—247.

⁶ M. Dragomirescu, *Întipăriri de la țară de A. D. Xenopol*. „Convorbiri critice”, II, 1908, nr. 1, p. 89—90.

⁷ E. Lovinescu, *Memorii, 1900—1916*. București, (1930), p. 7—8.

⁸ N. Iorga, *Învățămintele din viața și domnia lui Cuza Vodă*, „Neamul românesc literar”, I, 1909, p. 418.

Biografia lui Xenopol nu e, desigur, dintre cele spectaculare, cu toate că existența savantului n-a fost lipsită de suprafață socială. În cea mai mare parte, ea s-a desfășurat însă într-un cerc de abstracții ideologice și de preocupări profesionale, cu fapte și experiențe reduse, care nu solicită prea mult curiozitatea publică. Interesul unei asemenea biografii stă, sub raport memorialistic, în posibilitatea de a explica formația intelectuală a cărturarului, orientarea lui social-politică, dialectica ideilor fundamentale din opera sa.

Este ceea ce a făcut Xenopol scriind, după modelul lui Edgar Quinet⁹, *Istoria ideilor mele*. Deprins să explice totul genetic, el credea necesar să-și prezinte singur opera, în structura și resorturile ei intime, convins că ea reprezenta partea lui cea mai bună, mesajul prin care se legitima în fața semenilor săi. Căci „mai la urmă, observa cărturarul, cum am simțit eu florile sau spinii existenței, mă privesc pe mine și ele pot să intereseze numai într-un grad mai restrâns lumea ce voi lăsa-o după mine. Cele ce am cugetat însă vor rămâne întrupate în scrierile ce am alcătuit și a arăta chipul cum ele s-au născut în mintea mea poate să aibă oarecare însemnătate și pentru alții”¹⁰. Numai că în timp ce Quinet ținea să înfățișeze în *Histoire de mes idées* (1858), individualizată, „istoria morală a generației” sale, punând în evidență mai ales „spiritul care a suflat” asupra ei¹¹, Xenopol își îndreaptă atenția aproape exclusiv asupra dezvoltării ideilor proprii. Ceea ce urmărea el era să prezinte mai mult „înșirarea logică a gândirilor” sale, decât să analizeze „substratul lor pasional”¹². Comună celor doi memorialiști le este însă încercarea de a obiectiva împrejurările ce au contribuit la realizarea operelor respective și mai cu seamă ardentul lor patriotism¹³, constanța ideologică.

Istoricul obișnuit să cerceteze epocile trecute, sociologul și publicistul aplecat asupra realităților cotidiene afla răgazul să-și scruteze propria existență. Fapt remarcabil, căci atenția noastră e îndreptată îndeobște spre cunoașterea altora și fiecare om — după cum observa Nietzsche, parafrazînd îndemnul socratic — este pentru sine ființa cea mai depărtată.

La Xenopol deprinderea de a se observa, de a-și judeca gesturile, era foarte timpurie, căci la 25 mai 1864 el însemna pe o pagină de jurnal că deși jurase aproape de a nu-și mai așterne reflecțiile pe hîrtie (așa dar o făcea în mod obișnuit), a ținut să fixeze, pentru aducere-aminte, un moment de intensă bucurie. Adolescentul care împlinise 17 ani și lupta cu o boală trecătoare, constata cu gravitate că nu era singur. „Aujourd'hui j'ai reconnu que j'avais quelques amis en ce monde”¹⁴. Era vorba de verișoarele

⁹ Edgar Quinet, *Histoire de mes idées*, în *Oeuvres complètes*, t. X, Paris, 1858.

¹⁰ A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 368.

¹¹ Edgar Quinet, *op. cit.*, p. III—IV : Préface.

¹² I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, 1983, p. 368.

¹³ Edgar Quinet, *op. cit.*, p. 269.

¹⁴ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, V, 1934, p. 172—173.

lui, Cleopatra Petit și Clara Stamati, dinaintea cărora o fotografie din aceeași epocă ni-l înfățișează, îngenunchiat cu galanterie, în costum de cavaler¹⁵.

Nu știm dacă A. D. Xenopol a continuat să facă asemenea notații și mai târziu. Cert este că scrisorile trimise de la Berlin lui I.C.Negruzzi le suplinesc în bună parte, ele constituind, pentru perioada studiilor universitare (1867-1871) un veritabil jurnal, țesut ca și autobiografia din 1913, din elemente ce configurează formația lui spirituală. „Dacă aș putea să-ți spun ceva, îi scria prietenului său de la Iași, ar fi numai din viața interioară, din lumea ideilor“¹⁶. Întîlnim totuși în cele 36 de scrisori nu numai informații erudite asupra lecturilor sale, impresii despre oameni, judecăți critice care anunță pe viitorul savant, ci și destule alte elemente prin mijlocirea cărora se poate reconstitui procesul formației și al maturizării lui intelectuale¹⁷. Epistolierul își dezvăluie firea comunicativă, proiectele științifice și literare, concepția privitoare la cultura națională.

De o mare valoare informativă și documentară, scrisorile lui Xenopol sînt indispensabile nu numai biografului său, ci și oricărui cercetător care se ocupă, sub un raport ori altul, de cunoașterea epocii. Nu vom insista asupra lor, căci ele au fost utilizate deja în studiile privitoare la formația cărturarului și la raporturile sale cu Junimea¹⁸. Relevăm numai, în treacăt, interesul lor memorialistic, atestînd continuitatea unor preocupări. Erudite, confesive, ele cuprind numeroase știri despre dificultățile financiare ale familiei, despre proiectele științifice și necazurile sentimentale ale tinărului. S-ar putea spune că e un specimen de „Bildungsroman“, în care N. Iorga descifra tardiv, după publicarea scrisorilor, lărgimea de orizont, fermitatea gândirii și spiritul critic, cu nimic mai prejos de acela al lui Maiorescu¹⁹.

Să amintim, din atîtea pagini de veritabilă frumusețe, una care anunță pe autorul *Amintirilor de călătorie*. Iată-l descriind, la 31 mai 1871, ca odinioară Kogălniceanu²⁰, dar mai detaliat și mai expansiv, insula Rügen pe care tocmai o vizitase a doua oară²¹. „Punctul unde am debarcat (Stubbenkammer) — scria Xenopol, ispitindu-și prietenul să nu treacă cu vederea asemenea locuri — se înalță la vreo 500 de picioare deasupra mării, maluri prерupte de cridă cu totul albă și cununate de păduri înalte de brazi și de fagi. Cînd te urci pe mal, vezi marea la o întindere nesfîrșită printre porțile naturale făcute de nalții arbori ce-și împreună vîrfurile cununei lor. Seara efectul este deosebit; stîncile cele de cridă par a deveni transparente . . . Printre stîlparii urieși ce se cobor pînă în valuri, se pierde

¹⁵ Colecția familiei N. D. F. Xenopol.

¹⁶ *Ibidem*, II, 1932, p. 18.

¹⁷ *Ibidem*, p. XX—XXI: *Introducere*.

¹⁸ Vezi îndeosebi D. Bodin, *A. D. Xenopol și „Junimea“*. Extras din „Convorbiri literare“, București, 1937; N. Gogoneață și Z. Ornea, *A. D. Xenopol*, București, 1965.

¹⁹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, I. *În căutarea formei*, București, 1934, p. 96.

²⁰ M. Kogălniceanu, *Scrisori*. București, 1913, p. 93, 162—163.

²¹ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, II, p. 107. Pe urmele lui va călători Samson Bodnărescu, făcînd și acesta o descriere a insulei, păstrată în arhiva scriitorului (Biblioteca Academiei).

privirea pe întinderea mării, care în umbra înserării pare a se evapora și a se pierde în văzduhul cu care se confundă ; mare și aer și cer par a nu face decît una ; marea nu mai samănă a fi decît aer sau eter condensat. O înșelare fermecătoare te face să crezi că plutezi în aer, că ești în aer, poate în lăcașul zeilor Wothan și Hertha, a căror cult odinioară se serba în pădurile insulei. Și astăzi se vede înlăuntrul insulei lacul Herthei, pe malul căruia sînt încă pietrele de jertfă, udate de atîtea ori de sînge de om". Stînd pe aceste pietre, el cugeta la „tainica groază” ce o vor fi inspirat altădată sangvinarele sacrificii și care acum erau doar povestite cu o anume sfială. „Istoria nu există pentru ei — constata Xenopol — și chiar poveștile încep a se stinge în sufletul locuitorilor”. O demitizare treptată s-a petrecut cu tot ce constituia, în timpuri străvechi, sursă de autoritate ; legende s-au refugiat în cărți, „ca florile într-un erbariu”. Sub raportul nimicirii superstițiilor, era fără îndoială un progres. Dintr-un alt punct de vedere, însă, era o pierdere, căci „poezia, constata Xenopol, voeste să fugă de prin tainicile dumbrave și ”totul apare numai întrucît este în adevăr: piatra e piatră, fagul fag și locul un simplu loc“²². Reflecția precede protestul lui Eminescu împotriva unei civilizații mecanice care strivea bunuri spirituale de neînlocuit. Interesantă în sine, ea capătă încă mai mult relief dacă o punem în relație cu seria de *Studii asupra stărei noastre actuale*, publicată, la aceeași epocă, în „Convorbiri”²³. Explicînd geneza acestor studii, Xenopol își formula astfel crezul evoluționist : „Cauza cea de căpetenie a relelor ce ne bîntuie este că introducerea așezămintelor străine s-a făcut în mod năprasnic, fără o cugetare înecată și serioasă, fără o cunoștință a stărei noastre și a necesităților ce aveam”²⁴.

Scrisorile către I. C. Negruzzi, inestimabile surse informative, trebuie abordate așa dar și din perspectivă memorialistică, ele ținînd de un gen special, mult mai cultivat în alte literaturi²⁵. În cazul de față, scrisorile anunță deopotrivă pe autorul notelor de călătorie și pe cel al *Istoriei ideilor mele*.

*

A. D. Xenopol a călătorit mult și pe itinerarii diverse, care nu s-ar putea reconstitui decît anevoie, într-un cadru care depășește intențiile noastre. Faptul trebuie pus în legătură, firește, cu structura și formația lui sufletească, dar și cu apetitul deosebit al epocii pentru cunoașterea altor spații. Căci pasiunea pentru călătorie izvoră și din deschiderea societății românești din veacul trecut către lumea din afară, sprijinită desigur și de extinderea instrucției publice, perfecționarea mijloacelor de

²² *Ibidem*, p. 108—109.

²³ A. D. Xenopol, *Studii asupra stărei noastre actuale*. „Convorbiri literare”, 1870—1871.

²⁴ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 109.

²⁵ G. Călinescu, *Scritori străini*, București, 1967, p. 723.

locomotie, interesul sporit pentru locuri istorice și pitorești, pentru biserici, ruine, etc.²⁶

Această pasiune a născut în chip firesc și o literatură a călătoriilor, foarte abundentă spre sfârșitul secolului. Ea avea însă, începînd de la Spătarul Milescu, numeroși precursori atît în ceea ce privește călătoriile prin țară, cît mai ales cele de peste hotare. Incitat de civilizația Apusului, Dinicu Golescu și-a scris însemnările cu gîndul la starea de tristă obscuritate a patriei sale. La fel va face I. Codru-Drăgușanu în *Peregrinul transilvan*, spre deosebire de V. Alecsandri care prefera călătoria fără țintă, în care emoția se nutrește în fiecă clipă din imprevizibil. În notele lui de călătorie în Africa sau prin munții Moldovei recunoaștem perspectiva artistului încrezător în capacitatea simțurilor sale de a recepta lumea și de a o transcende. Mai multă rigoare a observației se întâlnește la Alecu Russo, care a scris, în manieră de reportaj, nu numai despre oamenii și locurile țării sale, ci și despre peisajul alpestru din Șvizzera, evocat mai tîrziu de Xenopol, de Gh. C. Mugur²⁷, Elena Văcărescu ș. a.²⁸ D. Bolintineanu a făcut însemnări despre călătoriile sale în Bulgaria, Macedonia, Muntele Athos, Egipt, Palestina, Asia Mică,²⁹ iar I. Maiorescu a descris, cu interes etnografic, un *Itinerar în Istria*, publicat postum³⁰. Din aceeași perspectivă și-au scris *Impresiile de călătorie în țara aromânilor* Petru Vulcan³¹ și — cu un orizont mult mai larg — T. T. Burada³². Notînd, la rîndul său, *Suveniri și impresiuni de călătorie*, Aron Densușianu avea, ca și Petru Bănățeanu, ochiul deschis asupra vieții istorice a românilor din provincia transcarpatină³³. A. Odobescu arăta interes mai cu seamă pentru pitoresc (*Cîteva ore la Snagov*) și pentru valorile de artă, pe cînd I. C. Negruzzi își îndrepta atenția, în capricioasele *Primbări* din 1868, spre locuri și caractere, ca și în *Copii după natură* (1874).

Să amintim încă, spre a sugera doar această abundență memorialistică, notele de călătorie ale lui N. Gane³⁴, G. Murnu³⁵, Artur Gorovei³⁶,

²⁶ D. Drăghicescu, *La passion des voyages*. „La Roumanie“, București, IX, 1906, nr. 2155 (6/19 apr.), p. 1. Vezi și Faustus, *Le rôle des voyages dans l'éducation nationale*, *ibidem*, nr. 2239 (10 iul./1 aug.), p. 1—2.

²⁷ Gh. C. Mugur, *Din Țara Lacurilor*. „Evenimentul“, XV, 1907, nr. 169, p. 1—2; nr. 170, p. 1—2.

²⁸ Elena Văcărescu, *Pe lacul de Lucerna*. „Evenimentul“, XIX, 1911, nr. 137, p. 2 (traducere din „Le Figaro“).

²⁹ D. Bolintineanu, *Călătorii*. București, 1915, 2 vol.

³⁰ „Convorbiri literare“, II, 1868, p. 1—6; 1872, p. 117—126, 139—151, 183—191.

³¹ „Epoca“, III, 1897, nr. 534—536, p. 1—2.

³² T. T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880; *O călătorie la Muntele Athos*, Iași, 1884; *O călătorie în satele românești din Istria*, Iași, 1896; *O călătorie la românii din Silezia*, Iași, 1896; *O călătorie la vlahii (românii) din Kraina, Croația și Dalmația*. „Arhiva“, 1908, nr. 7—8 etc.

³³ Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, I, București, 1934, p. 142.

³⁴ N. Gane, *Impresiuni de călătorie*, în vol. *Păcate mărturisite*, Iași, 1904, p. 183—245.

³⁵ G. Murnu, *Atena și ruinele ei*. București, 1910.

³⁶ Artur Gorovei, *Prin țară. Însemnări de călătorie*, „Noua revistă română“, XIII, 1913, nr. 23—24.

Calistrat Hogaș, călătoriile celui din urmă (*Pe drumuri de munte și în munții Neamțului*) fiind — evident — simple pretexte pentru literatură.

Numeroase alte note din călătoriile prin țară sau de peste hotare risipite în presa epocii, au scris apoi publiciști de mai mică însemnatate ³⁷.

În ceea ce-l privește pe Xenopol, am semnalat deja interesul său deosebit pentru călătorii. Din 1884 până în 1913 el a încredințat tiparului o mulțime de însemnări ³⁸, la care nu ne vom putea referi aici decât în linii generale, schițând doar direcțiile de interes.

Să observăm mai întâi înțelesul înalt, regenerativ, pe care Xenopol îl atribuia călătoriei. „Totdeauna am căutat ca să-mi scald eugetarea și simțirea în izvorul vecinic proaspăt al naturei, mărturisirea ei. Și ce am văzut, am spus, pe cât mi-a fost prin putință; ce am simțit însă a fost totdeauna deasupra puterii mele de rostire” ³⁹. Savantului deprins să respire mai mult aerul bibliotecilor, călătoria îi revela semnificația adâncă a străvechiului mit al lui Anteu. „De câte ori ne apropiem de totul din care ne-am desfăcut, observa el, simțim că mintea și sufletul ne întineresc” ⁴⁰.

Din această convingere au izvorât îndemnul sale la drumeție, rostite în cadrul Academiei Române, unde sprijinea — de pildă — propunerea lui T. Maiorescu de a se organiza excursii ⁴¹; în cadrul Societății științifice și literare, unde îl invita pe Calistrat Hogaș, fostul său coleg,

³⁷ G. Melidon, *O călătorie în Moldova de Sus (1855)*, „Neamul românesc”, XI, 1916, nr. 5; Vincențiu, *Durăul (Impresiuni de voiaji)*, „Opinia”, II, 1898, nr. 71, p. 1—2; Archibald, *Impresiuni de călătorie*, „Conservatorul”, III, 1903, nr. 205—208, 214 etc.; idem, *Impresii de călătorie. Note de om necăjit*, București, (1915); Gh. Silvan, *Munții Teleajenului*, „Calendarul Minervei”, București, 1909, p. 193—226; N. Manolescu, *Amintiri de călătorie în America*, „Voința națională”, IV, 1887, nr. 927 sqq.; Silyus, *Note din Germania*, „Opinia”, I, 1897, nr. 11—12, 19; Blag, *Din țara tăcerii*, „Opinia”, I, 1897, nr. 50, p. 1—2 (Note din Suedia); Tristis, *Spre Apus. Note de drum*, „Opinia”, I, 1897, nr. 4, 28, 32; Russu-Șirianu, *Note din Italia*, „Tribuna poporului”, VII, 1903, nr. 77—92; Don Emilio, *Cutrecerind Orientul în 1915. Note de călătorie*, „Evenimentul”, XXVII, 1919, nr. 77 sqq.

³⁸ A. D. Xenopol, *Mehadia. Impresiuni de călătorie*, „Convorbiri literare”, XVII, 1884, nr. 10—12; *O călătorie la Dorna în Bucovina*, „Voința națională”, III, 1886, nr. 582—586; „Arhiva”, XI, 1900, nr. 1—2; *Împrejurimile Dornei*, „Revista politică”, Succava, II, 1887, nr. 4—5, 11; *Amintiri de călătorie* (sub pseudonimul Helvetius), „Voința națională”, IV, 1887, nr. 913, 914, 917, 919, 921—924; VII, 1890, nr. 1787—1791; „Arhiva”, XI, 1900, nr. 5—12; „Evenimentul”, IX, 1901, nr. 31; *O excursie la Rădășani*, „Lumea ilustrată”, II, 1893, nr. 25—26; *Nürnberg*, „Dochia”, I, 1896, nr. 8; *O excursiune la Karlsbad* (sub pseudonimul Vitold), „Arhiva”, VII, 1896, nr. 9—10; *Amintiri de călătorie*, Iași, 1901; *Amintiri din călătorie. Reichenhall și Salzburg*, „Literatură și artă română”, VIII, 1904, p. 196—208; *Marea*, „Romanul literar”, III, 1905, nr. 7; *De pe Aventin*, *ibidem*, nr. 34 (și *Ilustrațiunea națională*, 1913); *Pădurea*, *ibidem*, IV, 1906, nr. 20 (text reproduș și în „Evenimentul”, XIV, 1906, nr. 78); *Amintiri din Italia*, *ibidem*, III, 1905, nr. 24—33; *Un suț pe Ceahlău*, „Arhiva”, XVII, 1906, nr. 6; *Teiul din Schonua*, *ibidem*, XVII, 1906, nr. 7—8; *Muntele Le Grand Salève de lângă Geneva*, „Romanul literar”, V, 1906, nr. 12; *Întipări de la țară*, „Arhiva”, XVIII, 1907, nr. 9; *Orașul Dorohoi*, „Noua revistă română”, VIII, 1910, nr. 4; *Rîșnovul de lângă Brașov*, „Viața românească”, VII, 1912, nr. 5—6; *Din fuga trenului*, „Noua revistă română”, XIV, 1913, nr. 20; *Tablouri din natură*, Iași, 1913.

³⁹ Idem, *Amintiri de călătorie*, Iași, Tip. H. Goldner, 1901, p. I.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „Analele Academiei Române”. Dezbateri, XV, 1892—1893, p. 192.

să-și citească notele de călătorie⁴² și organiza vizite la monumentele istorice din localitate; în cadrul revistei „Arhiva”, unde a încurajat publicarea de asemenea note⁴³ și mai ales în cadrul Universității din Iași, unde a profesat timp de peste trei decenii, îndemnând pe studenți să-și deschidă sufletele spre realitățile imediate. I-a însoțit, uneori, în excursiile din împrejurimi, iar atunci când aceștia vor să organizeze o excursie în Grecia, ei îl invită și pe Xenopol, de la care le venea indemnul⁴⁴. Sora istoricului, scriitoarea Adela Xenopol, pare a fi nutrit aceleași aspirații, căci a publicat și ea însemnări de călătorie din Transilvania, Elveția etc.⁴⁵, iar unul dintre nepoții săi, Matei, stins în adolescență, se dedicase cercetărilor geografice, colaborând chiar la „Revue de géographie” din Paris. Poate că această pasiune a călătoriilor fusese adusă în familie de bătrînul Dimitrie Xenopol, pe care cărturarul și-l amintea din copilărie, cîntînd „melodii triste și melancolice din țara lui îndepărtată”⁴⁶. Contactul cu natura, în grădina de lîngă casa din Păcurari ori pe moșia lui Iordache Ruset de lîngă Bacău, unde a copilărit o vreme, i-a sădit în suflet, neîndoelnic, dorul călătoriei. „Din aceste, cu siguranță, se dezvoltă în mine — declară singur — acea mare iubire a naturii care a dat mai tîrziu naștere la însemnarea amintirilor mele de călătorii și a impresiilor mele din natură”⁴⁷.

Fără îndoială, n-a fost un interes mimat și nici un simplu pretext pentru a face literatură. „De cum începe a adia vîntul de primăvară, mărturisea Xenopol, un dor nesfîrșit se aprinde în sufletul meu, dor straniu și neînțeles”⁴⁸. Cărturarul se surprinde pîndind „văzduhul azuriu” mișcarea grațioasă a păsărilor ce stăpînesc înălțimile ori ascultînd șoapta neistovită a pîraclor de munte. El cedează dorinței de a călători fără constrîngerii și în această pasiune se relevă o altă trăsătură a sufletului său, în stare să-i explice înclinarea spre meditația filosofică și spre evocarea poetică. Fiindcă și aceasta din urmă există, chiar dacă nu în forme care să tulbure sensibilitatea lectorului de azi.

Indemnul intim al călătoriilor sale, numeroase mai cu seamă spre sfîrșitul secolului, izvora nu numai din nevoia de a se sustrage temporar neîndurătoarei lupte pentru existență, ci și din „dorința de a se uita pe sine și de a se cufunda în marce tot din care nu suntem decît o parte desfăcută”⁴⁹. O călătorie în spații necunoscute împlinește, de aceea, o funcție vitală, regenerativă, înprospătînd puterile minții, imaginația, întreaga ființă. În natură, sustras grijilor cotidiene, cărturarul cunoaște,

⁴² „Evenimentul”, IX, 1901, nr. 214, p. 3.

* „Arhiva”, X, 1899, nr. 9—10, p. 630—632.

⁴³ Vezi, de exemplu, Vl. Mironescu, *Note de călătorie prin Bucovina*. „Arhiva”, XX, 1900, p. 204 sqq.

⁴⁴ St. Bujor, *Studenții români la Atena*, „Evenimentul”, IX, 1901, nr. 111, p. 2.

⁴⁵ Adela Xenopol, *Prin cetatea Carpaților*, Buc., Tip. Gobl Fii, f. a.

⁴⁶ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 370.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 374.

⁴⁸ A. D. Xenopol, *Amintiri de călătorie*, Iași, 1901, p. 45.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 46.

netulburată, bucuria de a exista, voluptatea contemplării. „Vreau să mă pierd în lumi necunoscute, străine de a mea”⁵⁰, scria Xenopol, exprimînd, desigur, nevoia de liniște și izolare a omului modern, căci numai în atari momente „te simți într-adevăr om!”⁵¹.

A. D. Xenopol a călătorit adeseori prin țară, solicitat mai ales de exigențe culturale și politice. Observațiile de ordin social-economic și cultural strecurate în notele sale arată că nu era vorba totuși de o simplă literatură de vacanță, de un *respiro* în activitatea savantului, ci de un interes adînc pentru realitățile din jur, unit cu derința de a găsi mijloace de ameliorare a acestora.

O călătorie la Dorna în Bucovina (1888) îi dă nu numai obișnuitele satisfacții ale drumeției, ci și ocazia de „a vorbi cu oamenii, a-i întreba asupra vieții și a îndeletnicirilor lor”, a cunoaște așadar realitățile din această „frumoasă țară, locuită de români”⁵². Observațiile de natură economică abundă, Xenopol recurgînd chiar și la date statistice. Contactul cu locuitorii, timp de peste o lună, e fără intermediu. „Cît am stat în Dorna, va nota el, am fost față la o mulțime de petreceri țărănești”⁵³. Scriitorul examinează, cu această ocazie, elementele care au contribuit la îmbunătățirea vieții social-economice, însemnînd date ce ar merita, desigur, o cercetare specială, în contextul *Studiilor economice* publicate anterior și al numeroaselor sale articole din presa epocii.

O excursiune la Rădășeni din 1893⁵⁴, îi oferă prilejul unui amănunțit studiu sociologic, narațiunea constituind pînă la urmă o schiță monografică, de la care s-ar putea păși mai departe în încercarea de a întocmi istoricul așezării. Informația asupra trecutului se îmbină aici cu impresiile de călătorie, dar interesul se îndreaptă mai ales spre fenomenul economic și social. Ca și Sadoveanu mai tîrziu, el observă spiritul de chiverniseală al rădășenilor, le descrie locuința, ocupațiile etc. Constatarea că „mai toți locuitorii, mai ales cei tineri, știu scrie și citi” îl umplea de „înmîmire, sugerîndu-i analogii cu restul țării, unde analfabetismul era încă atît de răspîndit. Interesante sînt și relațiile pe care le dă asupra lui Tudor Grumăzescu, „omul cel mai cu vază din tot satul”, de care „ascultă toți ca de un oracol”⁵⁵. Este vorba de fostul deputat clăcaș în Divanul Ad-hoc, cu care M. Kogălniceanu a păstrat legături permanente⁵⁶.

O călătorie la Rîșnov, lîngă Brașov (1912), întreprinsă, pare-se, în perspectiva unei întîlniri cu fruntași ai vieții culturale și politice din Transilvania⁵⁷, ocazionaază pînă la urmă o amplă expunere istorico-

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 55.

⁵² *Ibidem*, p. 31.

⁵³ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁴ Idem, *O excursie la Rădășeni*, „Lumea ilustrată”, II, 1893, p. 411 sqq.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 414.

⁵⁶ Artur Gorovei, *Amintiri despre Mihail Kogălniceanu*. Extras din „Arhiva românească” București, 1941.

⁵⁷ Cf. I. n., *Din legăturile lui A. D. Xenopol cu Aradul pe linia luptei pentru unitatea națională*. „Ziridava”, Arad, IV, 1972, , în curs de operație.

sociologică asupra civilizației românești din această regiune. Date statistice asupra populației și anchete directe sînt puse în valoare. Istoricul, care în ultimul timp colabora asiduu la ziarele arădene „Tribuna“ și „Românul“, constata cu satisfacție o conștiință națională activă. „Din mai multe convorbiri cu țărani din Brașov și din împrejurimi, notcăză el, ne-am convins pe deplin de acest adevăr îmbucurător“⁵⁸. Comparația între români și locuitorii sași determină interesante reflecții, întemeiate pe date pozitive, asupra factorilor materiali și spirituali ai unei civilizații. Obișnuit cu generalizările, el își exprimă încrederea în perfectibilitatea societății umane. „Multe au fost pînă acuma descoperite de om din legile naturii și întoarse spre folosul său; dar nenumărate sînt încă acele ce voesc să se desfunde minții lui cercetătoare. Este de așteptat ca propășirea să se facă în stăpînirea naturii din partea omului, precum de alta ar fi de așteptat ca ea să răsară și din înfrînarea egoismului, din scăderea tot mai mare a stăpînirii omului asupra omului și din legalizarea nu numai a condiției juridice, ci și a celei economice“⁵⁹. De îndată ce abordează planul gnoseologic gînditorul devine însă sceptic, apreciind că „omul izbuteste a întrebuința spre binele său legile firii“, dar „nu poate pătrunde taina ce le învălește înțelesul și care se înalță pretutîndeni ca un sfînx nepătruns în fața celor mai strașnice efortări ale inteligenței“⁶⁰. Cauza ultimă este incognoscibilă și omul ar trebui poate să renunțe la *pentru ce*, spre a se interesa doar de *cum* se petrec fenomenele. Conștiința perisabilității lucrurilor îl întristează, iar efortul de a se apropia de geneza lor face loc, momentan, unui sentiment de neputință și spaimă, mintea cugetătorului înfundîndu-se fără speranță în „noianul“ original**⁶¹. Un curcubeu oarecare, fără existență obiectivă, îi întoarce gîndul la Kant, silindu-l să se întrebe, împreună cu filosoful din Königsberg, dacă lumca exterioară, așa cum o percepem, nu este o plăsmuire a minții noastre. „Pentru ce nu ar fi, ca și curcubeul, întreaga noastră concepție a realității tot numai răsfrîngere a soarelui inteligenței noastre în boabele de rouă ale lucrului în sine?“⁶². Răspunsul, ca și în *Théorie de l'histoire*, revendică, în dezacord cu Kant, „cugetarea mai realistă“ a timpurilor moderne, care „identifică tot mai mult lumea așa cum ea ne apare cu ceea ce este în lăuntrul ei“⁶².

Asemenea gînduri îl preocupau pe Xenopol, pe cînd „soarele se scobora după dealuri“⁶³. Ajunsese la cetatea Rîșnovului în amurg, iar peisajul întîlnit avea să-l însemne, pictural, în pagini susceptibile încă de interes.

Descrierile de natură, la Xenopol, sînt oarecum pretexte pentru considerații istorico-sociologice, care abundă în însemnările lui de călătorie.

⁵⁸ A. D. Xenopol, *Rîșnovul de lângă Brașov*. Extras din „Viața românească“, Iași, 1912, p. 10.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 17—18.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 18.

** „Romanul literar“, V, 1906, nr. 12, p. 117.

⁶¹ A. D. Xenopol, *loc. cit.*, p. 44.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 18.

După Rîșnov, vizitează comuna Zărnești, apoi „Cheile“, Branul, urcînd muntele Runcu, Măgura Codlei și în cele din urmă — la început de august — vîrfurile Omul, care-l face să reflecteze din nou asupra destinului politic al poporului român ⁶⁴.

*

Dar partea cea mai întinsă, dacă nu și cea mai importantă, a notelor sale de călătorie este aceea referitoare la străinătate. Fiindcă, mai ales în ultimul pîtrar al vieții, Xenopol a călătorit mult peste hotare, însemnînd cu grijă tot ce i s-a părut că poate interesa și pe alții. Ne-au rămas astfel ample descrieri de călătorie din Elveția, Austria, Italia, Franța. A fost însă și în Belgia, în Anglia și a dorit să viziteze, în ultimii ani, Rusia, cu gîndul de a ține acolo cîteva prelegeri de istorie. Împrejurări paraștiințifice au împiedicat însă realizarea acestui gînd.

Observațiile culese în aceste călătorii Xenopol le-a consemnat în *Amintirile sale* și în *Tablouri după natură*, lucrări ce înlesnesc astăzi apropierea de universul sensibil al cărturarului. Mai mult încă, preocupările istorice, economice, sociologice etc. se prelungesc paradoxal în aceste evadări pe care călătorul le-ar fi dorit purificate de frămîntările zilei.

Se înțelege că nici în cazul acestor călătorii nu vom încerca să refacem itinerariile, altminteri vrednice de interes, mulțumindu-ne cu cîteva constatări de ordin general.

În 1890 A. D. Xenopol a vizitat Viena, apoi s-a îndreptat, prin Amstetten, spre Salzburg. Lacul Zell îi produce o impresie puternică, liniștitoare ⁶⁵, iar natura vegetală îl îndeamnă la visare.

În Elveția călătorul urcă de la Territet spre satul Glion, situat pe o înălțime prăpăstioasă, de unde privirile îmbrățișează întreaga vale ⁶⁶. Adăpostit pe terasă de arșița soarelui, el observă, în ceasurile după amiezii, schimbarea coloritului — cer, nouri, munți și apă — pînă ce întinericul le ia în stăpînire pe toate. „Cît timp soarele este în toată puterea lui, deasupra, sus, pe orizont, umbrele sînt scurte și lumina lui puternică umple aproape toate văile, toate scobiturile. Întregul pămînt pare învălit într-o mantie de aur, așternută ca o gază străvezie peste albastra hlamidă a lacului. De cum începe a se apleca astrul zilei spre asfințit, umbrele încep a se lungi; ele umplu mai întîi văile mai joase pentru a izvorî apoi din ele tot mai sus, cătră văile superioare“. Treptat, „lumina începe a se stinge pe firmament“, detaliile se estompează, întinericul capătă densități de pastă. „Curînd după aceea, prin văzduhul înegrit, departe, umbra mai neagră a munților mari și în fund, dedesubt, la o adîncime ce pare nemăsurată, vezi selipind încă, din cînd în cînd, cîte un val mai nebunatic care, în goana lui pe suprafața lacului, a putut fura pentru o clipă lucirea unei stele“ ⁶⁷.

⁶⁴ Cf. Emil Micu, A. D. Xenopol și Țara Bîrsei, „Almanah turistic 1972“, București, 1971, p. 193—194.

⁶⁵ A. D. Xenopol, *Amintiri de călătorie*, p. 49.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 58—59.

Asemenea descrieri nu sînt lipsite de virtuți artistice, remarcate la vreme, între alții, de Em. Gîrleanu⁶⁸, M. Dragomirescu⁶⁹, I. Petrovici⁷⁰.

Ultimul dintre comentatorii amintiți aprecia că deși „Arhiva” părea, în genere, „vetustă și ofilită” s-au tipărit în ea „cîteva pagini admirabile, în care se înfrăteau armonie evocarea naturii și meditația filosofică”. Paginile fuseseră scrise de A. D. Xenopol și în ele se puteau întîlni „reflecții pline de sugestie și de taină”⁷¹. Fără să observe exagerările, evidente și atunci, Em. Gîrleanu reținea limbajul elegant și precis al însemnărilor lui Xenopol, efortul remarcabil de plasticizare a tablourilor⁷². În adevăr, frumusețile firii îl cuceresc cu totul și numai perspectiva inexorabilului sfîrșit îl întunecă o clipă; armonia se sparge, o coardă pare a fi plesnit în imensa harfă a naturii. Călătorul se redresează însă numaidecît spre a-și continua șirul gîndurilor și elc se mulează în genere pe realități.

În notele de călătorie A. D. Xenopol se vedește un comentator atent și pasionat, pentru care granița dintre artă și natură nu e deloc fixă, astfel că „amestecarea uneia cu cealaltă” îi apare firească. „Arta nu e frumoasă, observă el, decît atunci cînd poate fi luată drept natură”, și această convingere îl îndreptățește să descrie priveliștile elvețiene așa cum ar fi prezentat o galerie de pictură. „Parcă vedem tablouri uriașe, atîrnate de cuie nevăzute pe nesfîrșitul tăriei”. În fața unui peisaj natural, ca și în fața unei picturi, el te îndeamnă să închizi ușor ochii, pentru a face să treacă frumusețea, fulgurînd, prin lumina conștiinței: „formele înțepenite par a executa, într-adevăr, în scurta clipită, mișcarea ce-o înfățișează, schima pare a se îndeplini, piciorul a păși, gura a surîde”. În fața Burgenstockului, enormele blocuri de piatră înfipte în adîncul lacului îi îndreaptă gîndul la vremile geologice și un peisaj antediluvian se constituie în imaginația lui obsedată de lecturi.

Fără îndoială, reflecțiile presărate de Xenopol în aceste însemnări de călătorie ar merita un popas mai îndelung. Cîteva exemple ar putea fi reținute încă și în acest cadru. Vîslașul care îl poartă peste lacul Lemman cu sudoarea revărsată pe tîmple și contrabandiștii care transportă, în grabă, mărfuri pe țarmul francez, îl fac să cugete la natura frumosului și la condițiile percepției estetice. „Pentru ei, observă Xenopol, frumos nu exista, nu putea să existe, deoarece numai interesul le umplea gîndul”⁷³. Multiplu condiționată, percepția frumosului rămîne, de aceea, apanajul celor puțini.

Convins apoi că „asupra artei și asupra frumosului din natură se poate spune totdeauna ceva interesant”⁷⁴, A. D. Xenopol a comunicat cititorilor „Voinței naționale” (1890) impresiile sale despre arhitectura și

⁶⁸ Em. Gîrleanu, *Amintirile de călătorie ale d-lui A. D. Xenopol*, „Evenimentul”, VIII, 1901, nr. 279, p. 1.

⁶⁹ M. Dragomirescu, *loc. cit.*

⁷⁰ I. Petrovici, *Rotocoale de lumină*, București, 1934, p. 145–146.

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² Em. Gîrleanu, *loc. cit.*

⁷³ A. D. Xenopol, *Amintiri de călătorie*, p. 62.

⁷⁴ Idem, *Parisul — arhitectură, muzică*, „Voința națională”, VII, 1890, nr. 1791, p. 2.

muzica Parisului, „orașul artei” prin excelență. El descrie structura edilitară a metropolei, apreciind că „una din condițiile esențiale ale frumosului este varietatea”. În adevăr, exemplifica Xenopol, „cine n-a admirat minunata perspectivă din Luvru, peste grădina Tuileriilor și Piața Concordiei, prin Cîmpiile Elizee către Arcul de triumf și mai ales admirabila vedere ce se desfășoară invers, de la Arcul de triumf către piața Obeliscului? Comparația cu Viena și Berlinul se face, firește, în favoarea capitalei franceze, cu mențiunea că în timp ce monumentele pariziene sînt toate *istorice*, cele din Viena și Berlin sînt mai ales *decorative*. *Opera* din Paris îi apărea ca „expresia frumosului suprem, „cel mai frumos din templele dedicate muzicii, totuși nu lipsit de cusur în alcătuirca exterioară, fapt care la vremea sa a determinat sinuciderea arhitectului. Construcțiile private, adesea impunătoare, bogat ornamentate, îi apăreau uneori lipsite de eleganță.

Graba nu stă în firea călătorului Xenopol. La München el rămîne cîteva zile spre a vizita galeriile de artă, iar observațiile sale au făcut obiectul unui interesant schimb de scrisori cu pictorul Ștefan Popescu ⁷⁵.

Impresiile din Italia le-a expus într-un ciclu de conferințe la Universitatea din Iași (mai—iunie 1905) ⁷⁶. În cea dintîi a prezentat Roma, metropola cu cea mai mare densitate istorică, insistînd, firește, asupra monumentelor de artă. A descris apoi excursia făcută de membrii congresului internațional de psihologie la Tivoli, spre a vedea vila lui Hadrian.

Contactul cu „cetatea eternă” îi sugera reflecții asupra destinului civilizației. Fiindcă nicăieri prefacerile impuse de timp, stratificarea necurmată a epocilor nu era mai evidentă și istoricul se întrebă, firește, asupra temeiului primordial și obscur al acelor prefaceri. „Voiam să cunosc, mărturisise istoricul, nu numai cauzele imediate ale fenomenelor, ci cauza unică, mare și adîncă a schimbărilor în sine” ⁷⁷. Civilizația ajunsese la un nivel mondial, „peste care altul nu mai poate fi, afară dacă am depăși hotarele planetei noastre”. Ce putea dar să urmeze? Logica îl ducea la sumbra concluzie a extincției totale, concluzie atenuată întrucîtva prin invocarea imperativului etic ⁷⁸.

Altădată Xenopol a evocat orașul Neapole, descriind marea, insula Capri, ruinele impunătoare de la Pompei, iar cu alt prilej Florența și Veneția ⁷⁹. Îl interesau monumentele, muzeele, locurile istorice, peisajele, pe care le-a descris cu o emoție controlată de logica istoricului. Nu lipsesc nici interjecțiile, nici reveria solitară, nici ambiția comunicării cît mai multor date, deși scriitorul nu voiește decît să destindă spiritele, să le pregătească astfel pentru noi asimilări.

⁷⁵ „Arhiva”, XVIII, 1907, nr. 11, p. 477—483 ; nr. 12, p. 516—529.

⁷⁶ Auditor, *Conferințele d-lui Xenopol de la Universitate*, „Evenimentul”, XIII, 1905, nr. 94, p. 1—2.

⁷⁷ A. D. Xenopol, *De pe Aventin*, în *Tablouri din natură*, Iași, (1913), p. 5.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 7—8.

⁷⁹ Auditor, *loc. cit.*

Însemnările de călătorie ale lui Xenopol instruiesc înainte de toate. Fără să aibă densitatea și valoarea literară a celor publicate ulterior de N. Iorga⁸⁰, Eugen Lovinescu⁸¹, I. Petrovici⁸², Al. Rosetti⁸³, M. Ralea⁸⁴ ș.a. ținând la retrăirea unor momente culturale sau artistice, ele nu sînt nici simple dări de seamă, menite doar să călăuzească pe alții. G. Călinescu observa odată că „însemnările de călătorie au acest excepțional interes de a arăta nivelul de la care un individ, și prin el un popor, știe să privească valorile de civilizație risipite pe glob⁸⁵. Dacă Golescu nu vedea în Occident, la începutul secolului, decît prosperitatea materială și buna administrație, peste cinci decenii Xenopol manifestă, în chip firesc, o curiozitate mult mai largă și mai nuanțată.

Însemnările lui de călătorie nu sînt, desigur, „un cap de operă“ cum le prezenta presa locală⁸⁶, nici „cea mai bună proză, după aceea a lui Odobescu“ precum le lauda unul dintre colaboratorii săi pe tărîm publicistic⁸⁷. Ele nu au nici valoarea științifică a memoriilor lui Em. Racoviță, ori a celor scrise mai tîrziu de Sextil Pușcariu, dar depășesc în chip evident nivelul mediu al memorialisticii din epoca sa⁸⁸, constituind o sursă indispensabilă pentru cercetătorii vieții și operei acestui mare cărturar.

Nu e lipsit, credem, de interes, să notăm ceea ce Xenopol însuși vedea în *Amintirile de călătorie* publicate în „Arhiva“: „Toate sînt luate după natură și scrise curînd după a lor vedere, lăsîndu-se numai timpul necesar spre a se așeza și limpezi în minte. În afară de descriere, la fiecare pas sînt observații estetice asupra ...deosebitului caracter al impresiunii frumosului și a celei a sublimului, asupra facultății minții de a închipui frumuseți mai perfecte decît din natură, a imposibilității în care se află mintea de a întrece prin închipuire impresiunile sublimului etc.“⁸⁹

Asemenea speculații nu constituie cu toate acestea nota dominantă a notelor sale de călătorie, în care preocuparea de căpetenie rămîne descrierea locurilor, a oamenilor integrați în pîisaj și a problematicei lor. O comparație cu însemnările de călătorie ale Elenci Văcărescu, de pildă, ar eviden-

⁸⁰ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902; *Drumuri și orașe din România*, București, 1904; *Sate și mănăstiri din România*, București, 1916; *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, vol. I—III, București, 1934; *Memorii*, vol. I—VII. Etc.

⁸¹ Eugen Lovinescu, *Pagini de război*, București, (1916); *În marginea epopeei*, București, 1919; *Pe drumurile Eladei*; *Memorii*; *Aqua forte* etc.

⁸² I. Petrovici, *Impresii din Italia*, București, 1939. *Amintirile unui băiat de familie*, București, 1925 etc.

⁸³ Al. Rosetti, *Note din Grecia*, București, 1938.

⁸⁴ M. Ralea, *Memorial. Note de drum din Spania*, București, 1930 ș. a.

⁸⁵ G. Călinescu, *Note din Grecia de Al. Rosetti...*, „Jurnalul literar“, Iași, I, 1939, nr. 5, p. 3.

⁸⁶ „Evenimentul“, 24 martie 1901.

⁸⁷ Caion, A. D. *Xenopol*, „Cronicarul“, 1918, nr. 27.

⁸⁸ A se vedea, de pildă, Gh. Ghibănescu, *Din vacanță*, „Opinia“, II, 1898, nr. 70, 72, 82; *Drumul de la Tîrgul Ocna la Slănic*, *ibidem*, III, 1899, nr. 68; *Schitul lui Cantemir*, *ibidem*, nr. 56.

⁸⁹ „Anuarul Universității din Iași“, 1899—1900, Iași 1901, p. 49. Vezi și *Istoria ideilor mele*, în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 412—413.

ția foarte net deosebirca între modalitatea pur artistică a scriitoarei de a evoca peisajul elvețian⁹⁰ și aceea a lui Xenopol, în care istoricul, economistul, sociologul, filosoful, sînt prezenți la tot pasul și conlucrează.

Pe de altă parte, spre deosebire de notele de călătorie ale lui T.T. Burada, întocmite din perspectiva etnografică, cu scopul de a contura difuziunea elementului românesc, A.D. Xenopol se menține în rolul călătorului care vrea să atragă atenția asupra frumuseților naturii și a valorilor culturale, fără să ignore însă omul și istoria, care rămîn — în însemnările lui de călătorie — o preocupare permanentă, deși subsidiară.

Chiar *Istoria ideilor mele* depășește în unele privințe caracteristicile memoriilor, atît de frecvente la marile personalități, recomandîndu-se mai curînd ca o istorie pragmatică, aplicată la evoluția social-politică și filosofică a autorului⁹¹. Ea fusese gîdită ca un auxiliar al operei, la îndemîna comentatorilor de mai târziu. Omul se voia lăsat în umbră, încredințat că partea durabilă a existenței sale o constituiau ideile puse în circulație. Numai că aceste idei trebuiau căutate și în notele de călătorie, unde obsesiile filosofului se evidențiază pregnant. Evocarea întîmplărilor de altădată, are semnificația unei *înfîrîpări*, cum declară memorialistul, cu alte cuvinte a unei readuceri în *existență*. Impresii mai vechi, provocate de peisaje, oameni, evenimente, reînvie, „făcînd iarăși să tremure gîndul ce le învăluia o dată în străvezia lor haină”⁹². Și numai această incitare la meditație, numai această provocare la *existență* justifică demersul memorialist. „Le voyageur c'est l'homme, le voyage c'est la vie”, scrisese Lamennais. A.D. Xenopol știa aceasta.

A. D. XENOPOL, MÉMORIALISTE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde un aspect moins connu de l'oeuvre de l'historien et du philosophe de Iași : sa littérature de mémorialiste, envisagée dans un sens large, qui embrasse son autobiographie de 1913, comparée avec l'*Histoire de mes idées* d'Edgar Quinet, *Amintiri de călătorie* (Souvenirs de voyage, Iași, 1901), les évocations du volume *Tablouri de natură* (*Tableaux de la nature*, Iași, 1913), aussi bien que les pages dispersées dans „Noua revistă română” (La Nouvelle revue roumaine) ou „Viața românească” (La Vie roumaine). Les lettres adressées à I. C. Negruzzi, à l'époque de ses études à Berlin (1867—1871), inestimables sources d'information, sont considérées ici sous l'angle d'une activité de mémorialiste.

Si *Istoria ideilor mele* (Histoire de mes idées, 1913) est intéressante pour la genèse de l'oeuvre de Xenopol, ses notes de voyage sont particulièrement significatives pour l'his-

⁹⁰ Elena Văcărescu, *Pe lacul de Lucerna*, „Evenimentul”, XIX, 1911, nr. 137, p.2 (trad. din „Le Figaro”).

⁹¹ Gheorghe Alexandru, *A. D. Xenopol din nou în atenția comentatorilor și a editorilor*, „Revista de filozofie”, XV, 1968, nr. 8, p. 977.

⁹² A. D. Xenopol, *Un suîș pe Ceahlău*, „Arhiva”, XVII, 1906, nr. 6, p. 241.

torien, le sociologue, l'économiste, l'écrivain qui y font sentir leur présence dans une étroite collaboration. Il ne s'agit pas là d'une simple littérature de vacances, d'un *respiro* dans l'activité du savant, mais bien de manifestations plus complexes où, sollicité par les réalités immédiates et donnant libre cours à son désir de trouver des moyens d'amélioration de la vie, Xenopol formule, à chaque pas, des observations d'ordre social, économique et culturel, abordables dans le contexte de ses *Studii economice* (Études économiques), publiées antérieurement et de ses articles dans la presse. On y trouve également assez de pages d'intérêt littéraire, où la peinture de la nature et ses méditations philosophiques s'allient harmonieusement. A. D. Xenopol s'y révèle comme un commentateur attentif et passionné, pour qui les frontières entre l'art et la nature ne sont guère fixes.

MEMORIALISTICA LUI GALA GALACTION¹

DE

CONSTANȚA BUZATU

Opera memorialistică a lui Gala Galaction alcătuiește o parte considerabilă a creației sale, configurând o personalitate complexă și contradictorie, interesantă, mai ales, prin originalitatea structurii ei lăuntrice¹.

Perspectiva oferită de masivul său *Jurnal*, apărut în trei volume, de amintirile așternute pe hîrtie la diverse răstimpuri, la care se adaugă și însemnările de călătorie, este vastă, încadrînd aproape toate etapele existenței. Singur jurnalul urmărește cronologic, cu unele intermitențe, firul vieții scriitorului de-a lungul a aproape șase decenii (1898—1955). Amintirile și notele de călătorie cuprind, la rîndul lor, date și aspecte inedite sau revin alteori, mai detaliat, asupra unor momente de predilecție. Fire interiorizată, înclinată de timpuriu spre meditație și reverie, traversînd perioade de intens zbucium sufletească, Galaction va fi predispus, tocmai prin aceste condiții de ordin temperamental, spre confesiune. El simte nevoia de a se destăinui ca pe o necesitate organică, izvorită din intensitatea și bogăția unei vieți sufletești ce tinde, într-o anume modalitate, spre descătușare. Dialogul angajat în acest fel cu posteritatea, desfășurat într-o formă artistică remarcabilă, conturează pregnant profilul moral și spiritual al autorului.

Început în anii adolescenței, *Jurnalul* lui Galaction dezbate o multitudine de probleme și de aspecte ce caracterizează, de fapt, o epocă și un destin. Această configurație îl determină să fie, în același timp, conform realităților ogîndite, roman de dragoste, jurnal de lectură și creație, proză de analiză și introspecție și cronică a timpului. Mediile cele mai diverse (Bucureștii zgometos și trepidant, Iașul calm și odihnitor al vestigiilor istorice, Cernăuții strălucind prin ordine și austeritate), tipurile umane care le populează, schițate în treacăt sau portretizate complex, tumultul vieții literare, tribulațiile de tot felul din sinul bisericii, manifestările artistice, de cultură sau evenimentele social-politice oferă o privire panoramică asupra unei societăți ce-și trăiește frenetic istoria.

Realitățile traversate de scriitor, filtrate prin adîncă sa sensibilitate, sînt comunicate afectiv. Vibrația sufletească, evidentă pe tot parcursul însemnărilor, dă acestora mai multă profunzime și vigoare.

Cele mai frumoase pagini ale *Jurnalului* sînt cuprinse în partea sa epistolară, ogîndind înfîpșirea unei iubiri adolescente. Conținutul scrisorilor adresate de tînărul Grigore Pișculescu soriei Zoe (viitoarea sa soție) relevă evoluția sentimentului care începe printr-o caldă amicitie, presărată, pe parcurs, cu accente de duioșie fraternală, pentru a se transforma, în cele din urmă, într-o dragoste înflăcărată. Este, de fapt, prima iubire a tineretii, aceeași întotdeauna și pretutindeni prin modalitățile ei de exteriorizare, devenite aproape clișee: efuziuni lirice, scrisori parfumate, oferirea suviței de păr, schimbul de fotografii etc. În ciuda prolixității, a repetițiilor sau a tonului edulcorat din unele epistole, sentimentul erotic se vedește a fi de o mare sinceritate și profunzime.

Luată în totalitate, scrisorile rețin prin diversitatea lor tematică. Autorul vorbește despre sine și ai săi, despre meleagurile copilăriei, își deapănă impresiile asupra unor prieteni, colegi, profesori universitari, comentează diferite lecturi și cu o anume fantezie opere de artă, își dezvă-

¹ G. Galaction, *Jurnal*, ediție îngrijită de Maria Galaction Țuculescu și Teodor Virgolici, prefață și note de T. Virgolici, vol. I—III, București, Minerva, 1973—1980.

luie munca asiduă de creație sau proiectele de viitor, relatează simple plimbări sau excursii, realizând frumoase tablouri peisagistice. Profilul spiritual al viitorului scriitor se încheagă treptat. Fire contemplativă, înclinată spre meditație și visare, el are, asemenea tatălui său, un suflet generos și cald, o mentalitate sănătoasă, lipsită de prejudecăți. Îi place învățătura în pofida unor metode pedagogice învechite, practicate de dascăli fără vocație și, până în cursul liceal, este un elev sirguincios la toate. Treptat, dragostea pentru literatură, pasiunea lecturilor trec pe primul plan. Adolescentul devine „curtezan al muzelor”, cultivă prietenia literară, patronind în casa sa o ambianță de cenacul, angajează cu confrății discuții pasionante, făurește numeroase proiecte și planuri de viitor. Însuflețit de optimism, de elan juvenil, pare a se cunoaște foarte bine pe sine, descifrându-și chiar și impulsurile lăuntrice divergente. Acestea din urmă se accentuează până la proporțiile unei crize și sfîrșesc prin a-i călăuzi pașii spre domeniul teologiei, fără a implica prin acest gest renegarea mai vechii sale vocații de literat.

Scrisorile se disting printr-o înaltă ținută artistică. Epistoliierul le lucrează cu migală și, îmbinind dragostea cu talentul, desfășoară o adevărată muncă de creație. Artistul vedește infinite disponibilități. Evocări calde, episoade narative pline de nerv, încântătoare tablouri de natură, portretizări memorabile, revcrii străbălute de fiorul metafizic se succed armonios în maniera suplă a stilului epistolar. Tonul îndrăgostitului se caracterizează prin inflexiuni variate (duioșie, muștrare landră, gravitate, ardoare, umor șagălnic etc.) a căror alternanță dau conținutului savoare și prospețime. Toate valențele artistice ale prozatorului de mai târziu se află condensate în aceste scrisori.

Ambianța literară a epocii se conturează pregnant în cuprinsul *Jurnalului*. Alături de adolescentul Pișculescu, o întreagă pleiadă de tineri inteligenți, energici, încrezători în destinul lor creator optează, la început de secol, pentru ispititoarea dar spinoasă carieră scriitoricească. Ei ne apar ca un mănunchi de individualități (fapt care nu exclude apropierea sufletestii), unii printr-o puternică pasiune pentru arta cuvîntului. Unii sînt secerări pretimpuriu de vitregia destinului (Armand Șarenga), alții supraviețuiesc în lupta cu vicisitudinile existenței, dobîndind notorietate (Arghezi, Coccoa). În sfîrșit, se mai distinge și categoria acelor care, asemenea blîndului și discretului Demetrius, muncesc stăruitor în așteptarea unei consacări care intrîzie. În același timp, predecesori de elită ca T. Maiorescu, I. Slavici, Al. Vlahuță ilustrează și ultima lor ipostază cu o nobilă demnitate. Imaginea amplă și complexă a mișcării literare o întregeste o prodigioasă activitate publicistică, vie, impetuoasă, antrenînd condeie pe cit de numeroase pe atît de inegale ca valoare. Unele periodice, cu atmosfera lor animată și orientarea proprie imprimată de mentori prestigioși și colaboratori talentați, vor constitui și peste ani obiectul unor melancolice evocări („Adevărul literar” de altădată, „Viața românească” etc.).

Aspectul legat de viața bisericească a timpului va fi, la timpul lui, amplu configurat. Criza mistică pe care o traversează Galaction în pragul adolescenței sfîrșește prin a-l îndrepta spre cariera ecleziastică, fără a decide, însă, o abandonare totală a preocupărilor literare. Va urma o lungă perioadă de zbatări lăuntrice, de pendulări între extreme ale unui suflet cit se poate de terestru prin impulsurile sale și, în același timp, dornic de înălțare spre culmile spiritualității creștine. Astfel de tribulații fructuoase pe plan literar au traversat multe spirite de elită, ajungînd la soluții mai mult sau mai puțin diferite. Un Pascal, de pildă, sfîrșește în ascetism. Două secole mai târziu Paul Claudel se va baricada, la rîndul său, printr-o gesticulație ostentativă și categorică, într-un catolicism ardent, iar André Gide își află în mod surprinzător, liniștea la bătrînețe, tocmai în apostazia credinței. Mai apropiat de structura temperamentală a scriitorului Galaction, sub aspectul ei dualist, oscilant, pare, însă, a fi Julien Green, unul dintre reprezentanții de seamă ai romanului creștin din Franța. Spre deosebire de contemporanul său francez, la care conflictul dintre elanuri lăuntrice extreme (îndreptate concomitent spre senzualitate și spre spiritualitate), admirabil ilustrat pe plan romanesc, are un deznodămînt funest, prozatorul român imprimă operei sale semnificații tonice, înclinînd spre biruința vieții, a impulsurilor și legilor ei, mai presus de principiile și dogmele creștine. Popa Tonea, eroul nuvelei *De la noi la Cladova*, este un invins, sfîșiat și doborît sufletește tocmai de propria-i rezistență la cele mai elementare impulsuri vitale.

Ca unul dintre cei mai cultivați reprezentanți ai cîinului clerical, scriitorul n-a acceptat niciodată îngrîștirea dogmatică a unor confrăți. *Jurnalul* ni-l arată zbuciumîndu-se, adesea, în incertitudini argheziene, în efortul de a-și clarifica unele obscurități. Admite adevărul științelor pozitive, limitîndu-l, odată cu Spencer, la un punct de unde începe incognoscibilul, misterul. Artistul și preotul convingeșc permanent, un serviciu divin este receptat mai întotdeauna prin latura sa spectaculoasă. Sunetele orgii, cîntecele cornului, fastul și solemnitatea slujbelor din biserica romano-catolică la care asistă adeseori, fără prejudecăți, dau aripi reveriei. Fantezia iubitorului de frumos și fervoarea mistică merg mai întotdeauna mină în mină.

Călăuzit în toate întreprinderile și acțiunile sale de bunăcredință și omenie, preotul care a fost Galaction nu se sfiește să sancționeze convenționalismul și ipocrizia, corupția, abuzurile de tot felul, meschinăria și alte vicii ale tagmei sale, constatate în perioada când funcționa ca defensor ecleziastic (portretul caricatural al preotului Dragomir). Nu de puține ori memorialistul descoperă cu încântare și oameni a căror etică corespunde aspirațiilor sale ca, de pildă, distinsul profesor cernăuțean Eusebiu Popovici.

O mare parte din paginile *Jurnalului* emană, ca un fluid fierbinte, compasiunea profundă în fața nenumăratelor drame umane. Acel umanitarism larg, democratic, de profunzime tolstoiană, care-l face pe scriitor să-și îmbrățișeze semenii indiferent de naționalitate și religie, își trage seva din anii copilăriei, petrecute între odraslele țăranilor și ale țiganilor. Mai tirziu, bogatele lecturi umaniste îl consolidează această trăsătură morală, după cum asimilarea doctrinei creștine și apropierea de cercurile socialiste îl vor influența în același sens. În privința ultimelor două orientări, a căror incompatibilitate nu o sesizează, Galaction se apropie de un André Gide, de pildă, care, atras de comunism, îl identifică cu idealul evanghelic. Scriitorul român va îmbrățișa ambele ipostaze (socialist și creștin), poziție care-l determină să alunece, adesea, în confuzii și incertitudini. Contactul direct și permanent al scriitorului de-a lungul vieții cu lumea celor oropsiți, ecourile lăuntrice trezite de nolanul suferințelor omenești sunt transpuse în paginile *Jurnalului* cu o nerezăcută vibrație afectivă. Scene și icoane ale mizeriei se perindă în culori mohorite. Lipsurile și nevoile stau scrise în trăsăturile răvășite ale feței (doica de la Oficiul de plasare), oamenii sunt secerăți de boli (familia factorului poștal din Cernăuți), alții se sting neștiuți prin spitale.

Nici omul de la țară nu cunoaște o soartă mai bună. Îndrăgit de scriitor ca făcând parte din ambianța copilăriei, admirat pentru nesecatele sale comori spirituale, protecat, asemenea confrăților sadoveni, de mai tirziu, într-o lumină ușor mitologizantă, datorită capacității sale de a percepe ființa iainică a naturii (istoria groparului Grigori), țăranul este adus de îndelungata sa suferință dincolo de marginile răbdării, exteriorizându-se năpraznic prin răscocările din 1907. Scriitorul este un martor lucid și îndurerat al evenimentelor, urmărindu-le, cu sufletul înflorat, în toată amplexarea lor și aprofundându-le ca pe un legitim act justițiar. De pe această poziție el condamnă vehement sălbăticia represaliilor, înfierind, ca și Caragiale, farsa politică a împăcării celor două partide. Nu este singurul moment când scriitorul ia în deriziune situația politică fluctuantă, sistemul de guvernământ defectuos, practicat de oameni interesați doar de profitul personal, nepăsători față de situația jalnică a țării, apăsată de foamete, secetă și de alte calamități. Imaginea vie, concretă a vieții social-politice a timpului se conturează din numeroase referințe încheiate artistic de un povestitor talentat, întrerupt, conform împrejurărilor, de cugetător, moralist, pamfletar. Adevărurile sunt rostite răspical, traversind, după caz, amărăciunea, indignarea frustră, ironia caustică, sarcasmul, accente care amintesc poziția publicistului militant, de orientare democratică.

Scriitorul trăiește în contextul epocii, vibrând la unison cu seismele ei! Impresionant se reflectă momentul apropierii celui de-al doilea război mondial, marcat de creșterea gradată a tensiunii lăuntrice, pe măsura evoluției situației politice interne și externe. Așteptarea febrilă, încărcată de neliniște, teamă, presimțiri, speranțe, aparține, în egală măsură, unui om îngrijorat de viitorul semenilor săi, dar și unui părinte duios, obsedat de soarta celor dragi. Intensitatea trăirilor, respirația sacadată imprimă însemnărilor un adinc fior emotiv.

Scurgerea anilor, povara bătrâneții cu întreg cortegiul ei de neajunsuri conferă părții finale a *Jurnalului* (din ultimul volum) o notă de melancolie senină. Suferințele, boala nu întunecă luciditatea scriitorului, care-și face, nu o dată, un sever bilanț al existenței. Concluziile, deși departe de a fi mulțumitoare, sunt punctate de un soi de regret, dar și de remanentă calmă. Presimțirea morții, apropierea „ultimului exod”, la care se fac obsedante referiri, alternează cu amintirile luminoase ale copilăriei și adolescenței, rechemate pentru efectul lor tonic.

Aplecându-se peste ani asupra trecutului, autorul revărsă, asupra sa și în alte evocări din cuprinsul vastei sale opere, o puternică undă de nostalgie. Aura amintirii îndulcește asperitățile și chiar perspectiva critică se mai atenuează uneori. Reînvie iarăși perioada școlărității cu „galeria” ei de descăli, de o largă și variată tipologie. Arta portretizării se exercită copios, cu efecte artistice remarcabile. Reține preocuparea pentru sonajul sufletesc, mai exact, încercările neconveniente de a descoperi sub masca profesorului acel simbul de căldură umană după care adolescentul aflat departe de vatra părintească tindea atât. Alte și alte chipuri, imagini, sentimente se perindă pe fundalul trecutului: colegi și prieteni, confrăți de breaslă, reviste și cenecluri, personalități ale vieții artistice, ființe dragi din familie sau din satul natal, lecturi și impresii, tulburări adolescenține, escapade în mijlocul naturii etc. Peste tot inunda șuvoiul năvalnic de viață, trăită cu plenitudine, o atmosferă efervescentă de emulație intelectuală se încheagă în aceste retrospectivă. Ipostaza copilului de altădată, crescut sub calda priveghere

părintească, legănat de cîntecul vestiților lăutari ai satului (*Lăutarii din copilărie*), viitori eroi ai prozelor sale, aduce o adiere de prospețime. Întîii fiori ai pubertății, împlețiți într-un sentiment complex cu fervoarea mistică și admirația pentru farmecul naturii își fac, la rîndul lor, apariția, generînd primele contradicții sufletești (*Trandafirii*). Dragostea pentru frumos se contopește cu iubirea de oameni, aceasta din urmă devenind, uneori, criteriul predominant de selecție a gustului estetic (*Octav Băncilă*).

Unui suflet de artist, însă, natura este aceea care îi oferă suprema incîntare, comunicînd cu adîncul ființei prin bogatul ei limbaj de sunete și imagini. Scriitorul, călător pasionat din familia unui Sadoveanu, Hogăș, Bart, o adoră în veșmintele oricărui anotimp, în aspectele-i cabne ca și în cele dezlănțuite (*Priveliști carpatine*). Aproape întotdeauna natura îmbie la meditație și reverie pe marginea istoriei, vorbind prin vestigiile ei, de trecutul zbuciumat al unui popor (*Dealuri basarabene*). Farmecul locurilor, reconstituite, adesea, prin cețurile copilăriei, este transpus în imagini de basm oriental (*Turnu-Măgurele*).

Meditația, reveria nu sînt singurele ipostaze ale scriitorului în notele sale de drum. Se relevă de multe ori și observatorul lucid al faptului cotidian, al oamenilor și al gradului lor de civilizație (*Într-un sat din Ardeal*). Reportaje dense, vînd un permanent interes pentru existența omului, o curiozitate neostoită pentru specificul locului vizitat, scrie Galaction cu prilejul nenumăratelor peregrinări prin țară (*Coliba dintre sâlcii, La gurile Dunării etc.*) și peste hotare (*În pămîntul fîgăduinței*).

Atît prin virtuțile ei artistice, cît și prin conținutul substanțial, memorialistica lui Gala Galaction satisface pe deplin predilecția pentru acest gen de creație, urmărind meandrele unui destin adînc împlîntat în realitățile epocii.

ASPECTE ALE METAFOREI ÎN TERMINOLOGIA VITICOLĂ ROMÂNEASCĂ

DE
ION NUTĂ

Studiul de față analizează majoritatea termenilor metaforici care denumesc soiuri de struguri, cunoscuți și întrebuințați în momentul de față pe întreg teritoriul dacoromân. Materialul prezentat provine din 2 788 de localități: 1296 localități anchetate de noi, direct și indirect, din toate regiunile țării, în perioada 1965—1980; 506, de către B. P. Hasdeu; 356, de Nic. Densușianu; 630, de anchetatorii și autorii NALR (Banat, 67; Crișana, 82; Transilvania, 58; Moldova și Bucovina, 172; Muntenia și Dobrogea, 178; Oltenia, 73). Aceștia i se adaugă datele obținute din înregistrări de texte dialectale cu subiect de viticultură din Moldova și Bucovina, cele manuscrise oferite de arhiva ALR, I și ALR, II, precum și informațiile extrase din dicționare, glosare, monografii dialectale, culegeri și colecții de folclor, lucrări și articole de lingvistică, etnografie și beletristică, tratate și publicații de agricultură, viticultură, ampelografie și enologie.

Cuvintele (s-au dat și unele variante fonetice în situația în care termenul este atestat și în alte zone decât cele în care fenomenul fonetic respectiv este generalizat), grupate pe sfere semantice, sint însoțite, în paranteză, de succinte definiții și de abrevierile localităților unde este răspândit termenul de bază și variantele acestuia. În notele de la subsol au fost indicate, în ordine cronologică, izvoarele în care apar termenii analizați. Ele trimit, de obicei, la lucrări cuprinse în bibliografia DLR, dar și la tratate și articole de agricultură, viticultură și ampelografie apărute numai până la 1900. Cele publicate după această dată, fiind extrem de numeroase, nu au mai fost amintite. Pentru cei interesați, s-au făcut totuși trimiteri la o singură sursă bibliografică, *Soiuri de viță roditoare și de portaltoi din România. Repertoriu bibliografic*, București, 1972 (SVR), deoarece aici sînt menționate cele mai reprezentative cărți și studii care atestă termenii în discuție. S-au indicat însă și astfel de lucrări, dar numai atunci cînd aici se întâlnește prima atestare a cuvîntului.

În terminologia viticolă românească referitoare la varietățile de struguri metaforele pot fi clasificate, din punct de vedere genetic, în două tipuri reprezentative:

1 Metafore primitive (primare), care apar ca prime denumiri ale unor obiecte existente adesea „fără nume”, desemnate uneori printr-o propoziție sau, mai des, printr-o sintagmă. Ele pot fi considerate creații vechi, au fost impuse de cauze obiective, iar folosirea lor a devenit obligatorie și motivată. Astfel, *vulpe* a fost creat pentru a defini o varietate de struguri „cu boabele roșii înainte de coacere, înșelătoare la privire...”¹; *căpsună* a înlocuit propoziția „poamă [strugure] cu mirosul de căpsună”²; *tămănică* sau *tămăniță* s-a spus strugurilor „cu boabe albe, rotunde, întunecate, cu punctulețe negre, cu miros foarte frumos”³ etc. Tot astfel pentru *cruce* se află în circulație și sintagme precum : *poamă în cruce*, *poamă în cruci*, *poamă de cruce*, *strugure de cruce* etc.

2. Metafore de substituție (secundare), relativ recente, care înlocuiesc termeni deja folosiți.

2.1. Primele, și cele mai numeroase, sînt metaforele care înlocuiesc termeni prea generali. În locul cuvîntului *apos*, de exemplu, a apărut *vină* (de la *vin*), metaforă care s-a impus și a circulat în limbă fie ca sinonim al cuvîntului prim, fie singular, prin înlăturarea treptată a termenului inițial.

2.2.⁴ Metafore care substituie un cuvînt deja impus în sfera terminologică, procedeu determinat de necesități de ordin stilistic, în care denotația are un rol secundar. *Corb*, de exemplu, a luat locul lui *negru*, numele unei varietăți de struguri bine definite, nu numai din nevoia de a diferenția niște varietăți aparent asemănătoare, deosebite totuși între ele prin caracteristici puțin sesizabile (nuanțe, forme etc.), ci și din motive de pură expresivitate. Tot așa stau lucrurile și în cazul lui *cal*, -ă (pentru *mare*), *plumb*, -ă (pentru *tare*) etc. Aici, în majoritatea cazurilor, într-o fază incipientă, metafora coexistă cu termenul propriu și are un rol secundar datorită faptului că devine sinonimul acestuia (*negru* sau *corb*, *tare* sau *plumb* etc.), trece apoi pe planul întii și îndeplinește o funcție de bază în raport cu celălalt cuvînt (*corb* sau *negru*, *plumb* sau *tare* etc.) și, cu timpul, datorită întrebuițării frecvente, se fixează într-o sintagmă metaforică formată din substantivul generic (*strugure* sau *poamă*) + substantivul metaforă cu rol de adjectiv (*strugure corb*, *strugure plumb*, *poamă cal* etc.), circulă independent (*corb*, *plumb* etc.) sau trece la o altă clasă morfologică avînd funcția de substantiv (*cală*, *coarbă*, *plumbă* etc.) sau de adjectiv (*poamă cală*, *poamă coarbă*, *poamă plumbă* etc.). Treptat deci, caracterul metaforic se pierde și metafora devine termen tehnic, reținută astfel de lucrări de specialitate sau, mai rar, de dicționare, dar lăsînd uneori și termenului original posibilitatea de a se manifesta independent (*mare*, *negru*, *tare* etc.) și chiar de a fi folosit ca determinant, pentru a numi o nouă varietate de struguri (*corb negru*, *plumb tare* etc.). Deci : termen propriu-zis → termen propriu-zis + termen metaforic → termen metaforic + termen propriu-zis → sintagmă metaforică → metaforă → termen tehnic.

2.3. Metafore care înlocuiesc termeni „pretențioși”, în special neologisme (numele unor hibrizi americani sau franco-americani, al unor varietăți de struguri altoiți etc.), dar nu din motive de ordin stilistic, ci datorită caracterului lor prea abstract și dificultăților de încadrare în sistemul lingvistic

¹ Formă întâlnită în D/4552, 129' (Rădăuți-Prut—Botoșani).

² Cf. D/4554, 361' (Opațița—Deta—Timiș), unde, la sfîrșitul propoziției, din motive pur semantice, apare și termenul metaforic.

popular românesc. (S-a spus *căpsunieă* hibridizilor *noah* și *isabelle*; *fragă*, în loc de *Ferdinand de Lesseps* etc.)

Având în vedere păstrarea sau eliminarea termenului metaforizat, realizarea sintactică de bază a metaforei din terminologia viticolă a constituit-o tipul de *metaforă-implicație* (în *absentia*, *implicită* sau *absolută*), în care termenul propriu, **A**, a fost înlocuit cu cel figurat, **B**. Procedeeul reprezintă, în esență, „marca de identitate cea mai categorică”³ sau, altfel spus, „cel mai sintetic dintre procedeele de motivare semantică”⁴. Identitatea semantică a termenului substituit (**A**) și a celui care substituie (**B**) apare numai în rare cazuri. De cele mai multe ori conținutul semantic al celor două elemente este doar parțial comun, termenului figurat fiindu-i necesară doar o singură trăsătură comună cu termenul substituit⁵.

Din punct de vedere morfologic, acest tip de metaforă poate fi numit **nominal**. Divizibil în mai multe categorii⁶, tipul substantival al metaforei **absolute** apare în terminologia viticolă sub forma unui **cifru pur**, cu alte cuvinte, asistăm la o simplă substituie, în care termenul **B=A**, dispărut sau subînțeles.

Transferul denumirii unui obiect asupra unei varietăți de struguri se referă în primul rind la **formă** (*ban*, *bășică*, *copac*, *cruce*, *ghem*, *mușuroi*, *lobă*, *flă* etc.), **culoare** (*cioară*, *corb* etc.) și **calitate** (*mustă*, *plumb*, *vină*, *vulpe* etc.). În ceea ce privește sfera de răspindire, aceste metafore aparțin limbii comune, fac parte din categoria celor expresive, vii, cu un pronunțat caracter de sugestie, deși, în cele din urmă, devin *metafore-denumiri*, care și-au redus prin circulație funcția metaforică sau și-au pierdut-o definitiv. La baza transferului semantic poate sta orice analogie, iar ele funcționează în limbă paralel cu sensul de bază al cuvântului.

Înlocuirea termenului de bază cu unul metaforic a contribuit la mărirea expresivității și la concretizarea noțiunii. Expresivitatea a fost dată de intensitatea contrastului dintre termenul determinat și determinantul metaforic. Astfel, când termenul propriu este înlocuit cu un cuvânt apropiat ca sens, expresivitatea este mai redusă. Așa stau lucrurile în cazul denumirilor de la nume de plante, fructe și soiuri de fructe, unde cuvântul, mai ales în ultimele două categorii, poate fi întâlnit și în sintagme care cuprind genericul *strugure* sau *poamă*. Dacă termenul metaforic face parte dintr-un domeniu foarte diferit, contrastul dintre el și termenul de bază este mai puternic, se intră astfel într-o opoziție totală (netă), iar expresivitatea prezintă un grad mai pronunțat (*capră*, *muscă*, *vulpe* etc.).

În terminologia viticolă metaforele pot fi, ca formă, „simple” și „com-puse”, iar din punct de vedere al conținutului, dat de transferul de sens dintr-o sferă în alta, se grupează în două tipuri productive: metafora „inanimat pentru inanimat” și „animat pentru inanimat”.

I. Metaforele simple sint concretizate în cuvinte de bază, derivate cu sufixe și termeni obținuți prin trecerea la o altă clasă morfologică. Acestea

³ Grupul μ , *Retică generală*, București, „Univers”, 1974, p. 164.

⁴ Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, „Pacea”, 1977, p. 200.

⁵ Cf. St. Ullmann, *Principles of Semantics*, Glasgow, 1951.

⁶ Vezi Mihaela Măcaș, *Metafora*, în *LL*, 11, 1978, p. 247–251; Lidia Sfirlea, *Metafora în folclorul românesc. Încercare de descriere tipologică*, în *Studii de limbă literară și filologie*, III, București, 1974, p. 141–183.

au circulat inițial singure, pentru ca apoi cele mai importante dintre ele să se încadreze în sistemul limbii și să primească determinări (care precizează culoarea, calitatea, zona de cultură a varietății respective etc.), să-și creeze derivate proprii (care desemnează, în general, aceeași specie; în această categorie au fost incluse, pe de o parte derivatele de la metafore, de obicei diminutive și augmentative, precum și alte derivate primare și secundare care, deși pot fi de la numele obiectelor, desemnează aceeași specie, circulă adesea în aceeași zonă și intră în concurență cu denumirile metaforice propriu-zise) sau să formeze diverse compuse, în care al doilea element, de regulă tot numele unei varietăți de struguri, nu este metaforă. (Am considerat compus orice unitate stabilă formată, de obicei, din două cuvinte, care capătă un înțeles nou prin dezvoltarea sau contopirea sensurilor elementelor ce intră în noua formație. În stabilirea unor compuse din terminologia viticolă s-a luat în considerație și criteriul răspîndirii cuvintelor. Dacă în aceeași zonă apar doi sau mai mulți termeni simpli, *berbecel* și *auriu*, de exemplu, care denumesc, fiecare în parte, o varietate anume de struguri, dar se întîlnește și combinația *berbecel+auriu*, am considerat pe *berbecel-auriu* compus. Într-un caz precum *berbecel alb*, numele are caracter de sintagmă, deoarece în zonă numai primul termen denumește o varietate de struguri.)

A. Metaforele inanimat pentru inanimat cuprind nume date prin asemănarea cu diferite plante, obiecte, lichide sau părți ale butucului viței de vie.

1. Numele unor varietăți de struguri date prin asemănarea viței de vie și a părților ei componente cu unele plante, fructe și soiuri de fructe, luîndu-se în considerație, în primul rînd, caracteristicile comune ale fructului (formă, culoare, calitate).

1.1. Cuvinte de bază, substantive și adjective, care redau exact numele plantei, al fructului sau al soiului de fructe.

1.1.1. De la nume de plante (unele cuvinte încadrate aici par să sugereze și alte posibilități de explicare; de exemplu, *bumb*, *burdujă*, *purcel* ș.a. se pot asocia și direct cu numele obiectelor respective. Am optat însă pentru includerea lor aici deoarece elementele caracteristice ale varietății de struguri coincid în mare măsură cu însușirile plantei și numai întîmplător ele evidențiază forma sau calitatea obiectului):

aglice adj. (*poamă aglice* = cu boabele dese, mărunte, de culoare albă : Lungani—Iș); *anasón*⁷ s.m. (cu boabele mari, rotunde, de culoare albă-gălbuie : Dj); *armurăr* s.m. (struguri hibrizi, cu boabele alungite, de culoare gălbuie; vița are frunzele mari, lucioase : Balș—Tg. Frumos și Prisăcani—Iș, Gherghești—Vs); *aurică* s.f., adj. (cu boabele mărunte, rotunde, dese, de culoare albă-gălbuie : Ceplenița—Iș, Tîmburești—Dj, Turburea—Gj; *poamă aurică* : Comarna—Iș); *avrameasă* adj. (*poamă avrameasă* = cu boabele mărunte, bătute, dese, de culoare neagră : Corni—Bt, Mădîrjac—Iș); *babănă*⁸ s.f. (cu boabele mari, rare, de culoare neagră : Odobești—Vn, Sarichioi—Tl); *bălăvăn*⁹ s.m. (cf. *bolovan*; cu boabele mari, rare, de culoare neagră : Vl);

⁷ NALR. Olt, IV, 263.

⁸ GO. 95.

⁹ VG.

berbecel¹⁰, *berbeci* s.m., adj. (cu boabele mărunte, dese, dulci, de culoare ruginic, albă sau verde-gălbui: Olt., Mh, Ol, Tr, Cotnari—Iș, Huși—Vs, Săveni—Bt; *berbeci*¹¹: Olt., Mh, Tr, Costuleni și Rădăcăneni—Iș, Huși—Vs; *strugure berbecel*: Olt., Ol, Mh, Cotnari—Iș; *poamă berbecel*: Comarna și Deleni—Iș; *struguri berbeci*¹²: Olt., Mh, Ol, Tr, Huși—Vs); **boz** adj. (*poamă boz* = cu boabele mărunte, rotunde, dese, de culoare neagră: Scintea—Iș); **brebenel**¹³ s.m. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă-gălbui: Vl); **bumb** s.m., adj. (vezi și *bumb* „nasture”; cu boabele mărunte, bătute, de culoare albă sau neagră: Bz; *poamă bumb*: Băcești—Vs); **burdăj** s.f., adj. (cf. și *burduj* „burduf”; cu boabele mari, miezul moale, de culoare albă sau neagră: Focuri—Iș; *poamă burduj*: Curtești—Bt, Erbiceni—Iș); **buruiănă** adj. (*poamă buruiănă* = cu boabele mărunte, rare, de culoare verde-gălbui: Belcești—Iș); **busuioc**¹⁴, -oacă, *busuioci* s.m. și f., adj. (cu boabele rotunde, dese, de culoare galbenă-verzuie, albă sau neagră, aromatate, cu miros de busuioc: Ab, Ar, Bc, Bt, Bv, Cj, Gl, Ol, Gj, SM, Tl, Vs, Iș; *bosoioc*: Vs; *bosuioc*: Gl, Iș; *busiuc*¹⁵: Gj, Vs; *busuiog*: Mș, Vs; *busuiocă*¹⁶: Ban., Criș., Dobr., Mold., Transilv.; *bisuiocă*¹⁷: Băcani—Vs, Jijila—Tl, Țibănești—Iș; *bosuiac*: Lungani—Iș; *bosuiocă*¹⁸: Belcești și Coarnele Caprei—Iș; *bosuiocă*: Bc, Iș, Tm; *bosuiocă*¹⁹: Vs, Erbiceni—Iș; *bosuiocă*²⁰: Mold.; *busuiocă*²¹: Gl, Iș, Vs; *busuiocă*: Girceni și Laza—Vs; *busuiocă*²²: Tanacu

¹⁰ JO, 53; H/V, 3°, 16°, 34°, 70°, 97°, 102°, 131°, 134°, 137°, 165°, 185°, 234°, 287°, 293°, 296°, 302°, 313°, 319°, 324°, 351°, 380°, 403°, 407°, 433°, 441°, 447°, 458°, 472°, 482°; H/IX, 55°; H/XI, 5°, 16°; H/XII, 258°, 268°; H/XIV, 17°, 21°, 64°, 71°, 84°, 103°, 150°, 159°, 173°, 199°; HEM, I, 755; HEM, II, 2 104; D/4547, 4°, 5°, 8°, 12°, 25°, 41°, 73°, 77°, 94°, 101°, 108°, 114°, 141°, 173°, 255°, 294°, 308°, 405°; D/4548, 200°, 232°, 245°, 263°, 291°, 291°; D/4557, 198°, DV; 11; I.D, 111; VIN, 157; NI, 59; DA; GLB, 140; DU; CADE; FME, I, 428; LR, IX, 2, 19 BD, 182; NALR. Olt, IV, 262; SVR, 19.

¹¹ H/V, 208°; H/IX, 17°, 114°; NALR. Olt, IV, 263.

¹² H/IX, 17°.

¹³ NALR. Olt, IV, 262.

¹⁴ JO, 53; D/4549, 95°; D/4551, 298°, 321°; DA; DM; DL, 304.

¹⁵ D/4554, 62°.

¹⁶ BLB, 231; H/I, 83°; H/II, 319°; H/III, 37°, 47°, 101°, 116°, 151°, 166°, 193°, 260°, 279°, 286°, 305°, 324°, 385°; H/IV, 175°; H/V, 15°, 74°, 93°, 124°, 132°, 171°, 206°, 214°, 277°; H/VIII, 5°, 18°, 42°, 119°, 141°, 165°, 202°, 273°, 282°, 289°, 310°, 314°, 348°; H/VIII, 52°, 66°, 73°, 97°, 108°, 117°, 133°, 165°, 192°, 199°, 204°, 213°, 218°, 234°, 240°, 250°, 276°; H/X, 445°; 445°; H/XI, 516°; H/XII, 19°, 475°, 513°; H/XIII, 23°, 35°, 125°, 134°, 247°, 268°, 308°, 335°, 387°, 508°; H/XIV, 358°, 435°; H/XV, 9°, 15°, 60°, 66°, 88°, 231°, 306°, 328°, 359°, 399°; H/XVI, 65°, 112°, 142°, 146°, 150°, 171°, 207°, 223°, 247°, 258°, 271°, 280°, 287°, 294°, 309°, 328°, 349°, 402°, 444°; H/XVII, 61°, 90°, 305°; H/XVIII, 3°, 70°, 241°, 301°; V, 86; D/4545, 226°; D/4549, 10°, 25°, 51°, 53°, 101°, 130°, 140°, 162°, 170°, 204°, 235°, 262°, 273°; D/4550, 1°, 128°, 136°, 145°, 160°, 251°; D/4551, 65°, 199°, 293°, 301°, 312°, 317°, 346°, 375°, 399°, 403°, 411°, 415°, 420°, 424°, 461°, 477°, 496°, 505°, 509°, 517°, 532°; D/4552, 14°, 22°, 36°, 90°, 97°, 121°, 129°, 136°, 149°, 151°, 201°, 204°, 213°, 216°, 229°, 267°, 276°, 281°, 287°, 289°, 296°, 370°, 384°, 412°, 446°, 452°, 456°, 470°, 496°, 502°, 510°, 515°; GN, 273; VV, 54; NI, 6; VIN, 169; PI, 217; DA; GLB, 140; ILM, 199; DC, 711; PP, 339; SFL, 340; CADE; FME, IV, 685; DL, I, 304; DM; BD, 182; LTR, 17, 143; DEX; SVR, 26.

¹⁷ D/4553, 78°.

¹⁸ H/VIII, 108°.

¹⁹ D/4551, 528°.

²⁰ H/III, 226°; H/V, 15°, 80°; H/VIII, 114°; H/XV, 335°, 390°; H/XVI, 159°; D/4549 44°; D/4551, 357°, 500°; D/4552, 431°.

²¹ H/III, 129°.

²² D/4551, 323°.

și Zorleni—Vs; *busioacă* : Bc, CS, Iș, Vs; *busioacă*²³ : Iș; *busuoasă* : Sj; *busuioci*²⁴ : Bc, Bt, Iș, Nt, Sb, Vs; *bosuioci*²⁵ : Gl, Iș; *strugur busuioc*²⁶ : Iș, Vs; *strugure busuioc*²⁷ : Br, Iș, Tl; *strugure busioci*²⁸ : Vs; *strugure busuoacă*²⁹ : Iș, Vs; *struguri busuioci*³⁰ : Ab, Bt, Iș, Vs; *struguri busioci*³¹ : Vs; *struguri de bosuoacă*³² : Bt, Iș; *poamă busuoacă*³³ : Mold., Bz, Tl; *poamă busiacă*³⁴ : Bc; *poamă bosuioc*³⁵; Bălțați—Iasi; *poamă bosuiocă*³⁶ : Mold.; *poamă bosuiocă*³⁷ : Iș, Vs; *poamă busuoacă* : Mold.; *poamă busuioc*³⁸ : Bt; *strugure de poamă busuoacă*³⁹ : Bc, Gl; *struguri cu poamă busuoacă*⁴⁰ : Bt, Iș, Vs; *struguri de poamă busuoacă*⁴¹ : Bc, Bt, Iș, Vs; *struguri de poamă busueacă*⁴² : Hirlău și Scobinți—Iș); *candeluță* s.f. (cu boabele mărunte, rare, de culoare albă-gălbui : Corni și Răchiți—Bt); *căldăre* s.f. (cu boabele alungite, mărunte, de culoare albă-gălbui : Lechința—BN); *căldărúșă*⁴³ s.f., adj. (cu ciorchinele lung, ramificat, cu boabele rare, rotunde, apoase, de culoare neagră sau albă-gălbui : Dobr., Olt., Bt, Bz, Gl, Iș, Ph, Vs; *caldarușă*⁴⁴ : Bt, Tl; *căldărúșă*⁴⁵ : Bt, Gl; *poamă căldărúșă*⁴⁶ : Mold.; *poamă căldărúșă*⁴⁷ : Gl, Corni—Bt); *călúgăr* s.m. (cu boabele mărunte, rotunde, de culoare cenușie : Mș); *chipăruș* s.m. (cu boabele alungite, mărunte, de culoare galbenă-verzuie : Duda—Epurenii—Vs); *chitoășcă* adj. (de la *piloașcă*; *poamă chitoașcă* = cu boabele mari, de culoare albă : Hadîmbu—Mogoșesti—Iș, Solonț—Bc); *cîrmîz*⁴⁸ s.m. (cu boabele mărunte, de culoare roșie sau neagră : Lungani—Iș); *coadă* s.f., adj. (cu ciorchinele alungit, cu boabele mari, turtite, cu pielea tare,

²³ H/VIII₂, 89^v.

²⁴ D/4550, 303^v; D/4551, 295^r, 337^r; D/4552, 220^r.

²⁵ H/VI, 63^r.

²⁶ H/XV, 368^v.

²⁷ H/I, 234^v.

²⁸ DA.

²⁹ H/XV, 263^v.

³⁰ H/III, 462^v; II/XIII, 9^r, 206^v, 216^v; H/XV, 80^v, 514^v.

³¹ H/VI, 49^r.

³² II/I, 55^r.

³³ IP, 254; CHIAIC; BLB, 231; H/I, 33^r; H/III, 139^r, 208^r; H/VI, 23^r, 44^r, 198^v; H/VIII₁, 18^v, 96^v, 213^r; H/VIII₂, 141^r, 296^r; H/XII, 215^v; H/XIII, 2^v, 35^r, 64^r, 216^v, 225^r, 228^r, 324^r, 371^r, 404^r, 445^v; H/XIV, 374^r; H/XV, 50^r, 142^v, 214^r, 263^v, 274^r, 342^r, 423^v; H/XVI, 280^r; D/4551, 104^r, 331^r, 471^r; D/4552, 74^r, 174^v, 208^r; DV, 10; DS; BARCIANU; TDRG; DA; CADE; BD, 182.

³⁴ H/X, 129^v.

³⁵ H/VIII₁, 236^v.

³⁶ H/III, 486^v; II/VIII₁, 296^r; D/4552, 403^r.

³⁷ H/VIII₂, 31^r.

³⁸ CN, 969.

³⁹ H/XIII, 468^v.

⁴⁰ H/XVI, 320^r.

⁴¹ H/I, 168^r; H/III, 448^r; H/VI, 187^v; H/XIII, 50^v; II/XVI, 405^r, 412^r.

⁴² H/VIII₁, 69^v.

de culoare albă sau neagră : Plugari și Șipote—Îș ; *strugure coadă* : Nicorești—Gl ; *poamă coadă* : Focuri—Îș, Huși—Vs, Odobesti—Vn) ; *coconită*⁴⁹ s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă : Olt., Ag, Db, Cucuteni—Îș ; *cuconită*⁵⁰ : Olt., Bosia și Ruginoasa—Îș ; *strugure coconită* : Dj, Călinești—Ag ; *poamă cuconită* : Blăgești—Pașcani—Îș) ; *copăc* adj. (*poamă copac* = cu ciorchinele mare, conic, cu boabele mari, lunguiețe, de culoare albă sau neagră : Ciurea și Stolniceni—Prăjescu—Îș) ; *crăiasă*⁵¹ s.f. (cu boabele mari, rotunde, de culoare albă : Ab, Stăniilești—Vs, Tomești—Îș, Viștea—Bv) ; *erăiță*⁵² s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă : Îș, Minărade—Blaj—Ab, Tudora—Bt ; *poamă crăiță* : Ceplenița și Cotnari—Îș) ; *eruciuliță*⁵³ s.f., adj. (cu ciorchinele mare, lung, subțire și tare, cu boabele dese și lungi, de culoare albă sau neagră : Mold., Munt., Olt. ; *strugure eruciuliță* : Dj, Ol ; *poamă eruciuliță* : Mold.) ; *drăghină*⁵⁴ s.f. (de la *drăghină* ; cu boabele lunguiețe, de culoare gălbuie, albă-cenușie sau roz : Ph, Ciurbești—Miroslava—Îș) ; *drăgăie* s.f. (cu boabele mărunte, rare, apoase, de culoare gălbuie : Ph) ; *gălușcă* s.f. (vezi și *gălușcă* „sarma“ ; cu boabele mărunte, alungite, de culoare verzuie : Scorțeni—Bc ; *gălușă* : Plugari—Îș, Scorțeni—Bc) ; *gherghină* s.f., adj. (cu boabele mari, rare, de culoare roz : Deleni—Îș, Leorda—Bt ; *gheorghină*⁵⁵ : Corni—Bt ; *poamă gherghină* : Ceplenița—Îș) ; *hrib* adj. (*poamă hrib* = cu boabele mari, de culoare albă : Curtești—Bt, Strunga—Îș) ; *iepure*⁵⁶ s.m., adj. (cu ciorchinele alungit, cu boabele mărunte, dese, de culoare albă-cenușie : Ol, Tr, Cotnari—Îș, Jugurei—Ph ; *poama iepurelui* : Ștefănești—Bt) ; *împărâteasă* s.f. (cu boabele mari, de culoare albă : Andrieșeni—Îș, Ripiceni—Bt) ; *joiână*⁵⁷ s.f. (cu boabele mărunte, bătute, cu gust tâmios, de culoare albă : Aroneanu și Victoria—Îș, Pietroasele—Bz) ; *lăcrămioară*⁵⁸ s.f. (cu boabele mărunte, bătute, de culoare albă : Tr, Cîrlomagani—Ol, Deleni—Îș) ; *lămiță*⁵⁹ s.f. (cu boabele mărunte, rare, de culoare albă-gălbuie : Il, Proboata—Îș, Răchiți—Bt) ; *luminoasă*⁶⁰ s.f., adj. (cu boabele mărunte, lucioase, de culoare albă : Gl, Îș, Pietroasele—Bz, Podgoria—Tătaru—Ph, Sanislău—SM ; *poamă luminoasă* : Îș, Nicorești—Gl, Odobesti—Vn) ; *măzărice* s.f. (cu ciorchinele ramificat, cu mulți cîrcei, cu boabele mărunte, de culoare neagră : Ct, Mileanca—Bt, Vlădeni—Îș ; *masariche*⁶¹ și *mazariche* : Ct) ; *mieșunie* s.f. (cu boabele mărunte, rare, de culoare verzuie, cu miros de micșunea : Ag) ; *mielușel*, *mielușei* s.m., adj. (cu boabele mărunte, bătute pe ciorchine, de culoare albă-gălbuie : Ag, Mh ; *mielu-*

⁴⁹ DAME, T₂, 21 ; NI, 59 ; DA ; FME I, 428 ; BD, 182 ; SVR, 38.

⁵⁰ NI, 7.

⁵¹ H/XVII, 305^v, 437^r ; BD, 181.

⁵² H/VIII, 108^v ; DAME T, 23 ; VIN, 134 ; NI, 6 ; DA

*sei*⁶² : Mh, Sadova—Dj ; *strugure mielușel* : Leordeni—Ag ; *struguri mielușei* : Mh, Mănești și Runcu—Db) ; *miță*⁶³ s.f. (cu boabele rotunde, mărunte, bătute, de culoare cenușie : Gj) ; *motocel*, *motocel* s.m. (cu boabele mărunte, dese, de culoare gălbuie : Is) ; *oiță*⁶⁴ s.f. (cu boabele mărunte, alungite, de culoare cenușie : Bt, Dumitra—BN) ; *parăgină* adj. (*poamă parăgină*⁶⁵ = cu strugurii rari, cu boabele mărunte, de culoare albă : Bt, Ceplența—Is) ; *păsătel*⁶⁶ s.m. (cu boabele mărunte, bătute, apoase, de culoare galbenă-verzuie : Br, Cl, Il ; *pasătel*⁶⁷ : Cosîmbești—Il ; *păsătel*⁶⁸ : Cl, Il, Cireșu—Br) ; *pătrunjel* s.m. (cu boabele mărunte, rare, turtite, de culoare verde-gălbuie : Tm) ; *pisicută*⁶⁹ s.f. (cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă : Tr, Coșereni—Il, Potcoava și Scornicești—Ol) ; *pinșoară* s.f., adj. (cu boabele mari, rotunde, de culoare albă-gălbuie : Mh, Crușeț—Gj ; *poamă pinșoară* : Gorban—Is) ; *plop*⁷⁰, *plopi* s.m., adj. (cu ciorchinele ramificat, cu boabele mari, rare, aere, uneori mici și dese, de culoare roșie, albă-verzuie sau albicioasă : Ol, Vl, Deleni—Is ; *plopi* : Br ; *poamă plop* : Santa Mare—Bt) ; *pom*⁷¹ s.m. (cu ciorchinele ramificat, cu boabele mari, rare, rotunde, de culoare albă-verzuie sau neagră : Dj) ; *purel*⁷², *purcel* s.m., adj. (cu boabele mari, dese, puțin alungite, de culoare albă : Ag, Gj ; *purcel*⁷³ : Gj, Mh ; *strugure purcel* : Mh ; *struguri purcel* : Mh) ; *răriță*⁷⁴ s.f. (cu boabele rare, lunguiețe, de culoare albă-gălbuie : Gj, Corcova—Mh ; *rerite*⁷⁵ : Gj) ; *roșior*, *-oară*, *roșiori* s.m. și f., adj. (cu ciorchinele cilindric, cu boabele dese, alungite, de culoare roz-inchis, cu nuanțe roșii la coacere ; *roșior* : Dj, Ol ; *roșior*⁷⁶ : Dj, Ianca—Ol ; *roșioară*⁷⁷ : Olt., Gr, Mh, Ol, Ph, Tr, Vl, Curtești—Bt, Urechești—Bc, Vinători—Is ; *roșioară*⁷⁸ : Olt., Ol, Tr ; *roșiori* : Dj, Ol, Tr, Seimeni—Ct ; *roșiori* : Dj, Ol, Tr ; *strugure roșior* : Dj, Ol ; *poamă roșioară* : Bc, Bt ; *struguri roșiori* : Dj, Tr) ; *siminog*⁷⁹ s.m. (cu boabele mărunte, bătute, de culoare albă-gălbuie sau neagră : Cl, Il, Tl) ; *steliță* s.f. (vezi și *stea* + suf. *-uță* ; cu boabele mărunte, lunguiețe, de culoare albă-verzuie : Cîrlig—Popricani și Dagîța—Is) ; *tămlică* s.f. (= *tămliță* : Tm, Corni—Bt ; *tămlică* : Tm ; *tămănică*⁸⁰ : Tm) ; *tămlică* s.f. adj. (cu boabele rotunde, cărnoase, dese, de culoare verzuie, albă sau neagră,

⁶² H/IX, 135^v.

⁶³ D/4547, 224^v.

⁶⁴ GLB, 140 ; BD, 182.

⁶⁵ H/I, 33^v.

⁶⁶ DLR. (Se trimite greșit la H/VII, 130 unde este *plăștel*.)

⁶⁷ D/4546, 125^v.

⁶⁸ H/VII, 130^v ; BD, 182.

⁶⁹ H/XIV, 300^v ; D/4548, 222^v, 320^v, 367^v ; DLR.

⁷⁰ D/4547, 393^v ; D/4548, 207^v ; VIN, 140 ; NI, 85 ; NALR. Olt, IV, 263.

⁷¹ NALR. Olt, IV, 263.

⁷² D/4547, 236^v ; D/4548, 167^v.

⁷³ H/IX, 17^v, D/4547, 197^v.

⁷⁴ D/4547, 176^v, 177^v.

⁷⁵ D/4547, 236^v.

⁷⁶ NALR. Olt, IV, 263.

⁷⁷ JO, 53 ; H/V, 81^v, 121^v, 208^v ; H/XI, 177^v ; H/XIV, 64^v, 71^v, 199^v, 444^v ; IHEM, II, 2 104 ; D/4546, 247^v ; D/4547, 62^v, 255^v, 308^v ; D/4548, 232^v, 245^v, 263^v, 291^v, 381^v ; VV, 54 ; DDRF ; NI, 62 ; FME, I, 493 ; ITR, 3, 82 ; BD, 182 ; MDE, 819 ; DLR ; DEX ; DPBA, 328 ; NALR. Olt, IV, 262—263 ; SVR, 117.

⁷⁸ NALR. Olt, IV, 263.

⁷⁹ H/XIV, 395^v.

⁸⁰ D/4554, 361^v.

aromate, cu miros pătrunzător de tămîie : Ceptura, rească—Ph, Luncavița—Tl, Oțeleni și Scobinți—Is lițel—Tl, Valea Călugărească—Ph ; *poamă tămîie* : și Tg. Frumos—Is) ; *tămîioară*⁸¹ s.f., adj. (cu boabel tute, de culoare albă sau cenușie : Ban., Criș., Olt., Mogoșești și Miroslava—Is, Pîhnești—Vs ; *tămăioar* șetu—Bz ; *tămăioară*⁸² : Ol, Tr, Ar, Topoloveni—Ag ; *tămăioară* : Is) ; *tămăioasă* s.f., adj. (vezi și *tămăie-tămăioasă*⁸³ : Ban., Mold., Munt., Olt., Ar, SM și izoioasă⁸⁴ : Gj ; *tămăioasă*⁸⁵ : Ol ; *tămăioasă* : cf. H/III, 22 Vn ; *tămăioasă*⁸⁶ : Mh, Ph ; *tămăioasă*⁸⁷ : Gj ; *tămăioasă* : Dj, Tr, Vl ; *tămăioasă*⁸⁸ : Tr ; *tămăioasă*⁸⁹ : Dj, Gj ; *tămăioasă* : Mh ; *tămăioasă* : Comarna—Is ; *poamă tămăioasă*⁹⁰ : Ioasă⁹¹ : Is, Vs ; *poamă tămăioasă*⁹² : Mold. ; *poamă struguri tămăioasă*⁹³ : Munt., Gl, Vn) ; *tămăiță*⁹⁴ s.f., a

⁸¹ H/IX, 69^v, 114^r ; H/XIV, 71^v, 222^r ; H/XVIII, 40^r, 260^v VV, 54 ; LD, 111 ; DS, 34 ; BM, 360 ; NALR. Olt, IV, 262 ; DL

⁸² H/XIV, 415^v.

⁸³ H/XVIII, 291^v.

⁸⁴ D/4553, 91^v.

⁸⁵ BA, 351 ; POLIZU ; BLB, 94 ; EV, 35 ; AT, 132 ; BLB, 284^r, 342^v, 381^r, 401^v, 414^r ; H/II, 11^v, 57^r, 87^r, 116^r, 125^r, 165^r, H/III, 47^v, 101^r, 151^r, 166^r, 399^r, 448^r ; H/IV, 8^r, 26^r, 52^r, 83^r, 101^r, 16^r, 81^r, 88^r, 97^r, 137^r, 165^r, 185^r, 380^r, 433^r ; H/VI, 74^r, 80^r, 171^r, 67^r, 83^r, 119^r, 130^r, 147^r, 257^r, 313^r, 437^r ; H/VIII, 18^v ; H/IX, 26^r, 39^r, 46^r, 84^r, 95^r, 115^r, 130^r, 177^r, 191^r, 259^r, 267^r, 273^r, 311^r ; H/XII, 19^r, 92^r, 105^r, 114^r, 132^r, 136^r, 215^r, 258^r ; H/XIII, 125^r, 29^r, 84^r, 103^r, 105^r, 199^r, 358^r, 477^r ; H/XV, 306^r, 335^r ; H/XVI, 400 ; HEM, I, 463 ; HEM, II, 2 104 ; D/4545, 1^r, 28^r, 51^r, 101^r, 121^r, 223^r, 228^r, 236^r, 240^r, 248^r, 252^r ; D/4546, 21^r, 73^r, 99^r, 102^r, 105^r, 280^r, 340^r, 352^r ; D/4547, 4^r, 5^r, 8^r, 12^r, 108^r, 125^r, 137^r, 171^r, 173^r, 224^r, 244^r, 269^r, 316^r, 367^r, 388^r, 393^r, 400^r, 410^r, 422^r, 427^r, 431^r, 133^r, 145^r, 167^r, 175^r, 200^r, 245^r, 263^r, 291^r, 320^r, 350^r, 359^r ; D/4548, 1^r, 18^r, 40^r, 74^r, 81^r ; D/4551, 319^r, 331^r, 477^r ; D/4552, 90^r ; D/4553, 34^r, 44^r, 49^r, 396^r, 418^r, 425^r, 468^r ; D/4547, 38^r, 131^r, 19^r ; GN, 273 ; MB, 89 ; RCM, 483 ; NI, 6 ; VIN, 138 ; BARCIANU ; I 217 ; DA ; GLB, 140 ; DU ; DC, 711, 795 ; SFL, 340 ; PP ; CAL 635 ; DM ; CDER ; DL, IV, 398 ; GO, 95 ; LTR, 17, 143 ; DEX DLR ; SVR, 131.

⁸⁶ IP, 261 ; D/4547, 236^r.

⁸⁷ D/4548, 207^r.

⁸⁸ IM, 369, 439 ; IP, 263.

⁸⁹ COSTINESCU ; CN, 969 ; DDRF ; NALR. Olt, IV, 262.

⁹⁰ D/4547, 41^v.

⁹¹ H/I, 187^v.

⁹² H/XIV, 64^v.

⁹³ H/XIV, 186^r.

⁹⁴ LMs, *Glosar*, 395.

⁹⁵ *Ibidem* (*thymioasă*).

⁹⁶ DC, 711.

⁹⁷ BLB, 231 ; H/II, 208^r ; H/VI, 44^r ; H/XIII, 2^r, 324^r ; TDRG ; DV, 10 ; DS, 34 ; VIN, 144 ; BD, 182.

⁹⁸ COSTINESCU, 127.

⁹⁹ CN, 969 ; DDRF.

⁹⁹ POLIZU ; H/VII, 75^v, 504^r.

¹⁰⁰ H/II, 281^r ; H/XI, 326^r ; H/XIV, 444^r ; H/XVIII, 3^r ; 289^r ; BD, 182 ; DLR.

bătute, de culoare albă : Dobr., Munt., Ab, CS, Tm, Lespezi—Is, Fruntișeni—Vs; *tămăiță*¹⁰¹ : Ct, Năeni—Bz, Niculițel—Tl, Tătaru—Ph; *tămăniță*¹⁰² : Tm; *poamă tămăiță*¹⁰³ : Chilia Veche și Luncavița—Tl, Gorban și Valea Seacă—Is, Periam—Tm, Răchiți—Bt; *tei*¹⁰⁴ s.m. (cu vițele groase, lemnoase, cu frunza lată, cu boabele mari, de culoare albă-verzuie : Ban., Dobr., Gl, Hd); *zărână* s.f., adj. (cu boabele mărunte, dulci-amărui, de culoare neagră : Frunțișeni—Vs; *zărână* : Bt; *poamă zărână* : Belcești și Popricani—Is; *poamă zărână* : Bt).

1.1.1.1. Metafore urmate de determinări : *berbecel* : *berbecel alb*¹⁰⁵ (Dj, Mh, Ol), *berbecel mare*¹⁰⁶ (Dj, Mh), *berbecel mărunț*¹⁰⁷ (Dj, Mh), *berbecel mic*¹⁰⁸ (Mh), *berbecel negru* (Il, Ol), *berbecel prăjit*¹⁰⁹ (Mh); *burdujă* : *burdujă neagră* (Focuri și Gropnița—Is); *busuioc*, -oacă : *busuioc alb* (Is, Tl), *bosoioac alb* (Is, Vs), *busuioc de Bohotin*¹¹⁰ (Vs), *busuioc negru* (Bt, Is), *busuioc negru de Bohotin*¹¹¹ (Is, Vs), *bosoioac negru* (Vs), *bosoioac vînat* (Is), *bosoioac negru* (Is), *busuiocă albă*¹¹² (Dobr., Mold., Tm), *bosioacă albă* (Bc), *bosuiocă albă* (Mold.), *busioacă albă* (Bc, Is, Vs), *busuiocă de Bohotin*¹¹³ (Vs), *busuiocă de iarnă*¹¹⁴ (Huși—Vs), *busuiocă de Moldova*¹¹⁵ (Dobr., Mold), *busuiocă de Muntenia*¹¹⁶ (Sb, Tm), *busuiocă de Valea Călugărească*¹¹⁷ (Bz, Ph), *busuiocă mare* (Ab, Bc, Bt), *busuiocă mică* (Ab, Bt), *busuiocă moldovenească* (Vs), *busuiocă neagră*¹¹⁸ (Dobr., Mold., Tm), *busuiocă roz* (Is, Vs), *busuiocă roz de Bohotin*¹¹⁹ (Huși—Vs), *busuiocă roz de Moldova*¹²⁰ (Mold.), *busuiocă roză*¹²¹ (Mold.), *busuiocă roză de Bohotin*¹²² (Is, Vs), *busuiocă roză de Moldova*¹²³ (Mold.), *poamă busuiocă albă*¹²⁴ (Is), *poamă busuiocă neagră* (Bc, Is), *sîruguri de poamă busuiocă albă*¹²⁵ (Vs); *căldărușă* : *căldărușă albă*¹²⁶ (Gl, Tl, Băcești—Vs), *căldărușă neagră*¹²⁷ (Gl, Tl), *căldărușă albă*¹²⁸ (Tl, Dersea—Bt), *căldărușă*

¹⁰¹ H/II, 289^r; D/4553, 447^r.

¹⁰² D/4554, 361^r.

¹⁰³ H/XIV, 463^r.

¹⁰⁴ H/II, 243^r; H/III, 385^r; H/XVII, 305^r; D/4549, 211^r; BD, 182; DLR.

¹⁰⁵ H/V, 256^r, 272^r; H/XIV, 186^r; N1, 6; NALR. Olt, IV, 263.

¹⁰⁶ VIN, 132.

¹⁰⁷ H/V, 248^r.

¹⁰⁸ IMeh, 41.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Tl, 29.

¹¹¹ TR, 6.

¹¹² BBH, 148.

¹¹³ HO, 11; DER, IV, 616; BD, 182; MDE, 131; SVR, 26.

¹¹⁴ HUSL, 85.

¹¹⁵ BT, 413; SVR, 27.

¹¹⁶ VVC, 24.

¹¹⁷ TV, 154.

¹¹⁸ CNS, 647.

¹¹⁹ CA, 374.

¹²⁰ An. ICVV, I, 56.

¹²¹ NVS, 304.

¹²² CNS, 647.

¹²³ Ibidem, 480.

¹²⁴ H/VIII₂, 15^r.

¹²⁵ H/XV, 49^r.

¹²⁶ H/XIV, 444^r.

¹²⁷ H/III, 226^r; H/XIV, 444^r; D/4549, 181^r, 255^r.

¹²⁸ D/4553, 78^r.

*neagră*¹²⁹ (Fl, Dersca și Ibănești—Bt), *poamă căldărușă albă* (Leord-Somova—Tl), *poamă căldărușă neagră*¹³⁰ (Gl, Odobești—Vn); *eă călugăr sur* (Mș); *cruciuliță* : *cruciuliță albă* (Olt., Deleni și Răducăneni), *cruciuliță neagră* (Dj, Cotnari—Is); *siminog* : *siminog galben* (Borce-Niculitel—Tl), *siminog negru*¹³¹ (Luncavița și Niculitel—Tl); *tămîie* : *albă* (Lungani—Is), *tămîie de butuc* (Dersca—Bt, Goești—Lungani și Jac—Is), *tămîie de Moldova* (Costești—Tg. Frumos, Ipatele și Popești), *tămîie de poamă* (Belcești și Tîbana—Is), *tămîie neagră* (Niculitel—T. binți—Is, Stăniilești—Vs), *tămîie roz* (Valea Călugărească—Ph); *tămîi* : *tămîioară albă* (Coreova—Mh, Topoloveni—Ag), *tămîioară neagră* (Iveni—Ag), *tămîioară roșie* (Sîmburești—Ol), *tămîioară roșie*¹³² (Tr, Ianca), *tămîioasă* : *tămîioasă albă*¹³³ (Ag, Bz, Ct, Dj, Is, Ol, Ph, Vl), *tămîioasă de Bohotin*¹³⁴ (Huși—Vs, Răducăneni—Is), *tămîioasă albă de Drăgă* (Dj, Vl), *tămîioasă altoită*¹³⁵ (Vl), *tămîioasă bună*¹³⁷ (Ianca—Ol, 7 rești—Dj), *tămîioasă cu struguri negri*¹³⁶ (Dumitra—BN), *tămîioasă ci guri roșii*¹³⁸ (Dumitra—BN), *tămîioasă de Alexandria*¹⁴⁰ (Gr), *tămîioasă* *angust*¹⁴¹ (Murfatlar—Ct, Șegarcea—Dj), *tămîioasă de Bohotin*¹⁴² (Huși), *tămîioasă de Dealul Mare*¹⁴³ (Bz, Ph), *tămîioasă de Drăgășani*¹⁴⁴ (Dj, C), *tămîioasă de la Pietroasele*¹⁴⁵ (Bz), *tămîioasă de Moldova*¹⁴⁶ (Dobr., Transilv., Is, Huși—Vs, Odobești—Vn, Șendriceni—Bt); *tămîioasă de tenia*¹⁴⁷ (Ab, Dj, Ph, Tl), *tămîioasă de Odobești*¹⁴⁸ (Vn), *tămîioasă de Pielr* (Ph), *tămîioasă de Pietroasele* (Ag, Br, Bz, Ph), *tămîioasă galbenă*¹⁵⁰ (I), *tămîioasă galbină*¹⁵¹ (Ph), *tămîioasă mare* (Ianca—Ol), *tămîioasă mică*¹⁵², *tămîioasă neagră*¹⁵³ (Munt., Olt., Ct, Is), *tămîioasă roșie*¹⁵⁴ (Dj, Is, Ol), *ioasă roz*¹⁵⁵ (Vs, Romos—Hd), *tămîioasă roz de Bohotin*¹⁵⁶ (Huși—V

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ H/XI, 516^r.

¹³¹ H/XIV, 395^v.

¹³² H/XIV, 186^r.

¹³³ H/XII, 202^v; NI, 7; GO, 100; NALR. Olt, IV, 263; SVR, 131.

¹³⁴ CVS, 281.

¹³⁵ B, 592; LTR, 17, 143.

¹³⁶ NALR. Olt, IV, 262.

¹³⁷ DCp.

¹³⁸ RP, 1936, nr. 314, 6.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Amp, V, 207.

¹⁴¹ AP, 40.

¹⁴² NVS, 304; DER, IV, 616; BD, 182; MDE, 928; SVR, 132.

¹⁴³ RVP, 1914, nr. 31—32, 387.

¹⁴⁴ AP, 22; SVR, 132.

¹⁴⁵ TV, 228.

¹⁴⁶ AP, 22; SVR, 132.

¹⁴⁷ HO, 1; LTR, 17, 143; SVR, 132.

¹⁴⁸ TR, 10.

¹⁴⁹ TV, 154.

¹⁵⁰ H/XII, 19^r; NI, 7; GO, 95.

¹⁵¹ H/V, 34^r.

¹⁵² VIN, 142.

¹⁵³ NI, 7; BD, 182; GO, 95; NALR. Olt, IV, 263.

¹⁵⁴ H/V, 34^r.

¹⁵⁵ CVS, 281.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

*mliioasă roză*¹⁵⁷ (Iş, Greaca—Gr), *Leorda*—Bt), *tămliioasă roză de Moldova*¹⁵⁸ (Greaca—Gr, Odobesti—Vn), *tămliioasă verde*¹⁵⁹ (Dj, VI), *tămliioasă violetă*¹⁶⁰ (Greaca—Gr), *tămliioasă vinată*¹⁶¹ (Vs), *tămliioasă vinată de Bohotin*¹⁶² (Vs, Niculiţel—Tl, Odobesti—Vn), *tămliioasă galbenă*¹⁶³ (Vn), *tămliioasă verde*¹⁶⁴ (Vn); *tămliiţă* : *tămliiţă albă*¹⁶⁵ (Tm, Alimanu şi Lipniţa—Ct).

1.1.1.2. Metafore în compuse : *berbecel* : *berbecel-auriu*¹⁶⁶ (cu boabe mari, de culoare gălbuie : Dj), *berbecel-bătut*¹⁶⁷ (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă : Mh), *berbecel-ruginit*¹⁶⁸ (cu boabele dese, de culoare ruginie : Dj, Tr, VI), *berbecel-ruginos*¹⁶⁹ (= *berbecel-ruginit* : Dj), *berbecel-verde*¹⁷⁰ (cu boabele mari, de culoare verde-gălbuie : Dj), *berbecel-vinată*¹⁷¹ (cu boabele mărunte, de culoare vineţie : Dj); *busuiocă* : *busuiocă-grasă* (cu boabele mari, de culoare gălbuie : Ceplenita şi Răducăneni—Iş), *busuiocă-românească* (cu boabele mari, de culoare albă sau neagră : Mold.), *busuiocă-verde* (cu boabele mari, de culoare verzuie : Ciurea şi Ruginoasa—Iş), *busuiocă-vinată* (cu boabele mărunte, de culoare vinată : Bt, Iş, Vs); *coadă* : *coadă-grasă*¹⁷² (cu boabele turtite, mari, cu pieţiţa groasă, de culoare albă : Dobr., Horleşti—Iş, Mileanca—Bt); *roşioară* : *roşioară-rară*¹⁷³ (cu boabele mari, rare, de culoare roşie : Dj, Corcova—Mh), *roşioară-roşie*¹⁷⁴ (cu boabele dese, de culoare roşie-închisă : Dăbuleni—Dj), *roşioară-roză*¹⁷⁵ (cu boabele mărunte, de culoare roşie deschisă : Sadova—Dj), *roşioară-verde*¹⁷⁶ (cu boabele mărunte, de culoare verde până la coacere : Dăbuleni—Dj), *roşioară-vinată*¹⁷⁷ (cu boabele mari, rare, de culoare roşie-vineţie : Drăgăşani—Vl, Şegarcea—Dj); *tămliioasă* : *tămliioasă-bulgărească* (cu boabele mari, rare, de culoare albă, cu miros de tămîie : Bolotestii—Vn), *tămliioasă-delavară* (cu boabele mărunte, dese, cu miros de tămîie : Nt, Deleni—Iş), *tămliioasă-hamburg*¹⁷⁸ (cu boabele mari, rare, uşor sferice, de culoare neagră, cu miros de tămîie : Adămuş—Mş, Comarna—Iş, Seini—Mm), *tămliioasă oltenească* (cu boabele mari, rare, de culoare albă, cu miros de tămîie : Şegarcea—Dj), *tămliioasă-otonel*¹⁷⁹ (cu boabele mărunte, dese, cu miros de tămîie : Ab, Dj, Iş şi izolat în Dobr. şi Munt.),

¹⁵⁷ Amp, III, 620.

¹⁵⁸ CA, 374; LTR, 17, 143.

¹⁵⁹ NI, 7; GO, 95.

¹⁶⁰ Amp, III, 615.

¹⁶¹ CVŞ, 281.

¹⁶² Amp, III, 615; LTR, 17, 143.

¹⁶³ IP, 263.

¹⁶⁴ IP, 264.

¹⁶⁵ H/XIV, 395v.

¹⁶⁶ Dv, 228.

¹⁶⁷ IMeh, 41.

*tămlioasă-otonelă*¹⁸⁰ (= *tămlioasă-otonel* : Vl), *tămlioasă-românească*¹⁸¹ (cu boabele mari, dese, de culoare albă sau neagră, cu miros de tămîie : Mold., Munt., Olt., Transilv. și izolat în toată țara), *tămlioasă-transilvană* (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă-verzuie, cu miros de tămîie : Sb), *tămlioasă-ungurească* (cu boabele mari, rare, de culoare albă-verzuie, cu miros de tămîie : Bolotești—Vn, Nicorești—Gl), *tămlioasă-hamburg* (= *tămlioasă-hamburg* : Bz, Ph), *tămlioasă-otonel* (= *tămlioasă-otonel* : Ph), *tămlioasă-pășatută* (cu boabele rotunde, mărunte, de culoare aurie, cu miros de tămîie : Fintinele și Valea Călugărească—Ph), *tămlioasă-românească* (= *tămlioasă-românească* : Ph).

1.1.1.2.1. Metafore în compuse urmate de determinări : *busuioacă* : *busuioacă-grasă albă* (Cotnari—Is), *busuioacă-vînată de Bohotin*¹⁸² (Vs).

1.1.1.2.2. Metafore urmate de determinări în compuse : *berbecel* : *berbecel alb-mărunt*¹⁸³ (cu boabele mărunte, rare, de culoare albă : Dj), *berbecel mare-ruginii*¹⁸⁴ (cu boabele mari, rare, de culoare ruginie : Dj, Tr) ; *tămlioasă* : *tămlioasă albă-românească*¹⁸⁵ (= *tămlioasă-românească* : Ag, Ph, Vl), *tămlioasă neagră-lurcească*¹⁸⁶ (cu boabele mari, cărnoase, de culoare neagră : Oltina—Ct, Somova—Tl), *tămlioasă românească-grasă*¹⁸⁷ (= *tămlioasă-românească* : Cotnari—Is).

1.1.1.3. Derivate : *boz* : *bozoaică* (Bt), *bozoaie* (Flăminzi—Bt), *poamă bozoaică* (Focuri—Is), *poamă bozoaică* (Bt, Vlădeni—Is), *poamă bozoaie* (Plugari—Is), *poamă bozoită* (Gorbănești—Bt) ; *bumb* : *bumbișor* (Dumești și Osoi—Comarna—Is, Poenești—Vs), *bumbișoară* (Bt, Comarna—Is) ; *busuioe*, *-oacă* : *busuiocesc* (Ab, Cireșu—Br, Dumești—Is), *busuiocști* (Ab, Br, Mș), *busuecească*¹⁸⁸ (Ab, Brăești și Corni—Bt, Liteni—Sv), *busuiodască*¹⁸⁹ (Liești—Gl), *busuiocescă* (Mădirjac—Is), *busuiocilă* (Victoria—Is), *strugure busuiocesc*¹⁹⁰ (Ab, Bz, Lețcani—Is), *strugure busuiocesc*¹⁹¹ (Vs), *poamă busuiocescă* (Dumești—Is), *struguri busuiocști*¹⁹² (Ab, Br, Bz, Mș, Comarna—Is, Huși—Vs) ; *copae* : *copăcel*¹⁹³ (Be, Dj, Gj, Is, Vs, Broscăuți, Prăjeni și Trușești—Bt, Vlișoara—Nț), *copăceană* (Bt, Crăești—Nț, Foltești—Gl, Gherghești—Vs, Ștefan cel Mare—Be, Volovăț—Sv), *copăceancă*¹⁹⁴ (Ct, Is, Ph, Corodești—Gherghești—Vs, Frumușița—Gl, Păltiniș—Bt), *poamă copăceană* (Bt), *poamă copăceancă* (Is) ; *hrib* : *poamă hribăcilă* (Mogoșești—Is), *poamă hribăică* (Miroslava—Is), *poamă hribuță* (Grajduri—Is) ; *iepure* :

¹⁸⁰ NALR. Olt. IV, 262.

¹⁸¹ IV, 121 ; BD, 182 ; MDE, 928 ; LTR, 17, 143 ; NALR. Olt. IV, 262 ; SVR, 132.

¹⁸² CA, 403.

¹⁸³ NI, 7.

*iepurească*¹⁹⁵ (Bz, Ph, Cireșeni—Cotnari—Is), *iepurească*¹⁹⁶ (Br, Bz, Ph, Românești—Bt, Șcheia—Is); *joiană* : *joenică*¹⁹⁷ (Huși și Vutcani—Vs, Nicorești—Gl), *joinică*¹⁹⁸ (Odobesti—Vn, Valea Călugărească—Ph); *pătrunjel* : *pătrunjică*¹⁹⁹ (CS), *pătrujărcă*²⁰⁰ (Tm), *pătrunjărcă* (CS); *plop* : *plopân* (Sutești—Vl), *plopână* (Bt, Matca—Gl, Tabăra—Bivolari și Tansa—Is), *plopișoară* (Bt); *tămie* : *tămiiată*²⁰¹ (Dj, Mh, Tm), *strugure tămiiat* (Dj, Mh, Tm); *tei* : *leiș*²⁰² (Gl, Ol), *leișor*²⁰³ (Ag, Ol), *leiș*²⁰⁴ (Gl).

1.1.1.3.1. Derivate urmate de determinări : *copac* : *copăcel alb* (Bivolari—Is), *copăceală albă* (Huși—Vs), *copăceală neagră* (Corodești—Vs), *poamă copăceală albă* (Bt), *copăceală albă* (Is), *copăceală neagră* (Is).

1.1.2. De la nume de fructe : *agrișă* adj. (*poamă agrișă*=cu boabele mărunte, de culoare verde-gălbui : Bălțați și Lungani—Is); *agudă* adj. (*poamă agudă*=cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă sau neagră : Huși și Pungești—Vs, Lespezi și Pașcani—Is, Zănești—Nț); *alună* adj. (*poamă alună*=cu boabele rotunde, tari, de culoare cenușie : Huși—Vs, Lungani—Is); *ananăs*²⁰⁵ s.m., adj. (cu boabele mari, rare, rotunde, de culoare neagră, albă sau gălbui, cu miros și gust de ananas : Mold., Munt., Olt., Bv; *anănas*²⁰⁶ : Olt., Bc; *anănaz*²⁰⁷ : Gj; *anănos* : Bc; *strugure ananas* : Munt., Olt., Gl, Ștefan cel Mare—Bc; *poamă ananas* : Is); *hostăn*²⁰⁸ s.m. (cu boabele mari, rare, de culoare albă-gălbui : Geaca—Cj, Tudora—Bt); *caisă* adj. (*poamă caisă*=cu boabele mari, rotunde, de culoare gălbui, cu aromă de caise : Avrameni și Vlădeni—Bt, Pașcani—Is); *călină* adj. (*poamă călină*=cu boabele mărunte, dese, de culoare roșie : Mădărjac—Is, Nicorești—Gl, Răchiți—Bt); *căpșună*²⁰⁹ s.f., adj. (cu boabele mari, de culoare neagră-rozie sau galbenă-roșcată, cu miros și gust de căpșună : Mold., Munt., Olt.; *poamă căpșună* : Bc, Bt, Is); *chêrsică* adj. (*poamă chersică*=cu boabele mari, de culoare cenușie, cu aromă de piersică : Băcești—Vs, Valea Racului—Cotnari—Is); *chimion*²¹⁰ s.m. (de la *chimen*=*chimion* : Dichiseni—Cl); *chimion* adj. (*poamă chimion*=cu boabele mărunte, de culoare cenușie : Flămânzi—Bt); *cireșă* s.f., adj. (cu boabele mari, rotunde, de culoare galbenă-verzuie sau roșie : Odobesti—Vn; *cireasă* : Tr; *poamă cireșă* : Dobrovăț și Oțeleni—Is, Ștefan cel Mare—Vs); *coacăză* adj. (*poamă coacăză*=cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră : Lipova—Bc, Șendriceni—Bt, Tg. Frumos—Is); *coarnă*²¹¹ s.f., adj. (cu bo-

¹⁹⁵ DAME, T₂; VIN, 138; NI, 68; DA.

¹⁹⁶ H/I, 381^v; D/4545, 12^r; NI, 6; DA; BD, 182.

¹⁹⁷ Amp, III, 585; BD, 182.

¹⁹⁸ CA, 371.

¹⁹⁹ D/4554, 289^r.

²⁰⁰ BD, 182.

bele mari, lunguiețe, în forma fructelor cornului, cărnoase, cu pielița tare și simburii mulți, de culoare albă, galbenă-verzuie, neagră sau neagră-roșcată : general ; *strugure coarnă*²¹² : Bz, Dj, Ph, Sj, Liești și Nicorești—Gl ; *strugure de poamă coarnă*²¹³ : Bt, Is, Tl, Vn ; *strugure de vișă coarnă*²¹⁴ : Is ; *struguri cu poamă coarnă*²¹⁵ : Vs ; *struguri de poamă coarnă*²¹⁶ : Mold., Tl ; *struguri coarnă*²¹⁷ : Munt., Olt., Transilv., Gl, Mh, Vn ; *poamă coarnă*²¹⁸ : Bucov., Mold., Tl) ; *curedușă* adj. (*poamă curedușă*=cu boabele mărunte, rotunde, de culoare galbenă-verzuie : Ciurea, Dumești și Strunga—Is, Poenești—Vs) ; *frag*, -ă s.m. și f., adj. (cu boabele de mărime mijlocie, rotunde, cu pielița groasă, care se desprinde ușor de miez, de culoare albă-verzuie, verde-gălbuie, rozie sau neagră, cu gust de fragi ; *frag* : Mold., Bz, Ph ; *frăc* : Corni—Bt, Siretel—Is ; *fragă*²¹⁹ : izolat în toată țara ; *strugure frag* : Bz, Ph, Ciurea și Dobrovăț—Is ; *strugure fragă*²²⁰ : Vl, Scînteia și Tomești—Is ; *poamă frag* : Grajduri—Is ; *poamă fragă*²²¹ : Mold. ; *poama fragului* : Comarna și Cotnari—Is) ; *goldănă* adj. (*poamă goldănă*=cu boabele rotunde, mari, de culoare gălbui : Ciurea—Is, Flămînzii—Bt) ; *gutăie* adj. (*poamă gutăie*=cu boabele

176°, 193°, 207°, 243°, 251°, 261°, 270°, 319° ; H/III, 37°, 65°, 95°, 101°, 116°, 129°, 166°, 193°
260°, 279°, 305°, 385°, 399° ; H/IV, 8°, 52°, 83°, 104°, 152°, 268° ; H/V, 3°, 16°, 70°, 81°, 88°,
121°, 137°, 165°, 185°, 234°, 272°, 278°, 287°, 293°, 296°, 302°, 313°, 324°, 351°, 380°, 415°, 433°,
441°, 447°, 458°, 482° ; H/VI, 15°, 74°, 80°, 93°, 152°, 171°, 214°, 233° ; H/VII, 26°, 48°, 83°, 119°,
130°, 147°, 222°, 369° ; H/VIII, 5°, 141°, 165°, 202°, 232°, 273°, 289°, 296°, 348° ; H/IX, 52°,
81°, 89°, 97°, 117°, 192°, 199°, 250°, 258°, 276° ; H/X, 17°, 40°, 446°, 471°, 508° ; H/X, 445° ;
H/XI, 26°, 39°, 73°, 84°, 115°, 177°, 191°, 246°, 259°, 267°, 311°, 325°, 400° ; H/XII, 114°, 132°,
202°, 215°, 258°, 475°, 513° ; H/XIII, 50°, 125°, 134°, 247°, 308°, 335°, 387°, 468°, 480°, 489°, 502°,
508° ; H/XIV, 64°, 84°, 103°, 173°, 186°, 222°, 435° ; H/XV, 15°, 49°, 60°, 231°, 263°, 359°, 378°,
472° ; H/XVI, 3°, 30°, 41°, 65°, 103°, 112°, 142°, 207°, 216°, 247°, 258°, 280°, 287°, 294°, 309°,
328°, 338°, 349°, 412° ; HEM, II, 2 104 ; HEM, III, 2 781 ; DDRF : D/4545, 1°, 28°, 51°, 101°,
128°, 140°, 166°, 178°, 199°, 208°, 213°, 219°, 223°, 226°, 228°, 236° ; D/4546, 21°, 99°, 105°, 121°,
125°, 129°, 132°, 141°, 188°, 210°, 228°, 280° ; D/4547, 4°, 8°, 12°, 41°, 62°, 73°, 77°, 94°, 108°, 114°,
141°, 171°, 173°, 176°, 197°, 212°, 255°, 269°, 308°, 316°, 367°, 381°, 388°, 393°, 405°, 410°, 422°,
427°, 431°, 442°, 456°, 468° ; D/4548, 123°, 133°, 145°, 167°, 175°, 200°, 207°, 232°, 245°, 251°,
263°, 291°, 320°, 350°, 381° ; D/4549, 10°, 25°, 44°, 51°, 53°, 68°, 101°, 111°, 118°, 122°, 140°, 152°,
170°, 185°, 192°, 208°, 215°, 244°, 262°, 273°, 277°, 330°, 390° ; D/4550, 1°, 18°, 37°, 40°, 128°, 136°,
251° ; D/4551, 65°, 199°, 289°, 301°, 319°, 325°, 331°, 331°, 333°, 346°, 357°, 375°, 399°, 411°, 415°,
461°, 471°, 477°, 496°, 500°, 513°, 517°, 534°, 552° ; D/4552, 22°, 28°, 36°, 90°, 97°, 121°, 149°, 151°,
184°, 204°, 208°, 276°, 289°, 296°, 345°, 365°, 375°, 384°, 391°, 414°, 442°, 446°, 452°, 456°, 496°,
510°, 519° ; D/4553, 44°, 49°, 82°, 102°, 377°, 411°, 418°, 444°, 468° ; D/4557, 38°, 131° ; MB, 89 ;
CN, 969 ; DAME, T₂ ; NI, 64 ; VIN, 134 ; TDRG ; MI, 73 ; PI, 217 ; DA ; CADE ; GLB, 140 ;
DU ; SFI, 340 ; DC, 711 ; PP, 339 ; CADE ; FME, II, 117, 188 ; SCRIBAN, D₂ ; DL, I, 476 ; DM ;
UGI ; BD, 182 ; GO, 95 ; MDE, 202 ; LTR, 18, 542 ; DEX ; NALR. Olt, IV, 262.

²¹² H/L, 234°.

²¹³ H/III, 50° ; H/IV, 80° ; H/V, 100° ; H/VI, 120° ; H/VII, 140° ; H/VIII, 160° ; H/IX, 180° ; H/X, 200° ; H/XI, 220° ; H/XII, 240° ; H/XIII, 260° ; H/XIV, 280° ; H/XV, 300° ; H/XVI, 320° ; H/XVII, 340° ; H/XVIII, 360° ; H/XIX, 380° ; H/XX, 400° ; H/XXI, 420° ; H/XXII, 440° ; H/XXIII, 460° ; H/XXIV, 480° ; H/XXV, 500° ; H/XXVI, 520° ; H/XXVII, 540° ; H/XXVIII, 560° ; H/XXIX, 580° ; H/XXX, 600° ; H/XXXI, 620° ; H/XXXII, 640° ; H/XXXIII, 660° ; H/XXXIV, 680° ; H/XXXV, 700° ; H/XXXVI, 720° ; H/XXXVII, 740° ; H/XXXVIII, 760° ; H/XXXIX, 780° ; H/XXXX, 800° ; H/XXXXI, 820° ; H/XXXXII, 840° ; H/XXXXIII, 860° ; H/XXXXIV, 880° ; H/XXXXV, 900° ; H/XXXXVI, 920° ; H/XXXXVII, 940° ; H/XXXXVIII, 960° ; H/XXXXIX, 980° ; H/XXXXX, 1000° ; H/XXXXXI, 1020° ; H/XXXXXII, 1040° ; H/XXXXXIII, 1060° ; H/XXXXXIV, 1080° ; H/XXXXXV, 1100° ; H/XXXXXVI, 1120° ; H/XXXXXVII, 1140° ; H/XXXXXVIII, 1160° ; H/XXXXXIX, 1180° ; H/XXXXXX, 1200° ; H/XXXXXXI, 1220° ; H/XXXXXXII, 1240° ; H/XXXXXXIII, 1260° ; H/XXXXXXIV, 1280° ; H/XXXXXXV, 1300° ; H/XXXXXXVI, 1320° ; H/XXXXXXVII, 1340° ; H/XXXXXXVIII, 1360° ; H/XXXXXXIX, 1380° ; H/XXXXXXX, 1400° ; H/XXXXXXXI, 1420° ; H/XXXXXXXII, 1440° ; H/XXXXXXXIII, 1460° ; H/XXXXXXXIV, 1480° ; H/XXXXXXXV, 1500° ; H/XXXXXXXVI, 1520° ; H/XXXXXXXVII, 1540° ; H/XXXXXXXVIII, 1560° ; H/XXXXXXXIX, 1580° ; H/XXXXXXX, 1600° ; H/XXXXXXXI, 1620° ; H/XXXXXXXII, 1640° ; H/XXXXXXXIII, 1660° ; H/XXXXXXXIV, 1680° ; H/XXXXXXXV, 1700° ; H/XXXXXXXVI, 1720° ; H/XXXXXXXVII, 1740° ; H/XXXXXXXVIII, 1760° ; H/XXXXXXXIX, 1780° ; H/XXXXXXX, 1800° ; H/XXXXXXXI, 1820° ; H/XXXXXXXII, 1840° ; H/XXXXXXXIII, 1860° ; H/XXXXXXXIV, 1880° ; H/XXXXXXXV, 1900° ; H/XXXXXXXVI, 1920° ; H/XXXXXXXVII, 1940° ; H/XXXXXXXVIII, 1960° ; H/XXXXXXXIX, 1980° ; H/XXXXXXX, 2000° ; H/XXXXXXXI, 2020° ; H/XXXXXXXII, 2040° ; H/XXXXXXXIII, 2060° ; H/XXXXXXXIV, 2080° ; H/XXXXXXXV, 2100° ; H/XXXXXXXVI, 2120° ; H/XXXXXXXVII, 2140° ; H/XXXXXXXVIII, 2160° ; H/XXXXXXXIX, 2180° ; H/XXXXXXX, 2200° ; H/XXXXXXXI, 2220° ; H/XXXXXXXII, 2240° ; H/XXXXXXXIII, 2260° ; H/XXXXXXXIV, 2280° ; H/XXXXXXXV, 2300° ; H/XXXXXXXVI, 2320° ; H/XXXXXXXVII, 2340° ; H/XXXXXXXVIII, 2360° ; H/XXXXXXXIX, 2380° ; H/XXXXXXX, 2400° ; H/XXXXXXXI, 2420° ; H/XXXXXXXII, 2440° ; H/XXXXXXXIII, 2460° ; H/XXXXXXXIV, 2480° ; H/XXXXXXXV, 2500° ; H/XXXXXXXVI, 2520° ; H/XXXXXXXVII, 2540° ; H/XXXXXXXVIII, 2560° ; H/XXXXXXXIX, 2580° ; H/XXXXXXX, 2600° ; H/XXXXXXXI, 2620° ; H/XXXXXXXII, 2640° ; H/XXXXXXXIII, 2660° ; H/XXXXXXXIV, 2680° ; H/XXXXXXXV, 2700° ; H/XXXXXXXVI, 2720° ; H/XXXXXXXVII, 2740° ; H/XXXXXXXVIII, 2760° ; H/XXXXXXXIX, 2780° ; H/XXXXXXX, 2800° ; H/XXXXXXXI, 2820° ; H/XXXXXXXII, 2840° ; H/XXXXXXXIII, 2860° ; H/XXXXXXXIV, 2880° ; H/XXXXXXXV, 2900° ; H/XXXXXXXVI, 2920° ; H/XXXXXXXVII, 2940° ; H/XXXXXXXVIII, 2960° ; H/XXXXXXXIX, 2980° ; H/XXXXXXX, 3000° ; H/XXXXXXXI, 3020° ; H/XXXXXXXII, 3040° ; H/XXXXXXXIII, 3060° ; H/XXXXXXXIV, 3080° ; H/XXXXXXXV, 3100° ; H/XXXXXXXVI, 3120° ; H/XXXXXXXVII, 3140° ; H/XXXXXXXVIII, 3160° ; H/XXXXXXXIX, 3180° ; H/XXXXXXX, 3200° ; H/XXXXXXXI, 3220° ; H/XXXXXXXII, 3240° ; H/XXXXXXXIII, 3260° ; H/XXXXXXXIV, 3280° ; H/XXXXXXXV, 3300° ; H/XXXXXXXVI, 3320° ; H/XXXXXXXVII, 3340° ; H/XXXXXXXVIII, 3360° ; H/XXXXXXXIX, 3380° ; H/XXXXXXX, 3400° ; H/XXXXXXXI, 3420° ; H/XXXXXXXII, 3440° ; H/XXXXXXXIII, 3460° ; H/XXXXXXXIV, 3480° ; H/XXXXXXXV, 3500° ; H/XXXXXXXVI, 3520° ; H/XXXXXXXVII, 3540° ; H/XXXXXXXVIII, 3560° ; H/XXXXXXXIX, 3580° ; H/XXXXXXX, 3600° ; H/XXXXXXXI, 3620° ; H/XXXXXXXII, 3640° ; H/XXXXXXXIII, 3660° ; H/XXXXXXXIV, 3680° ; H/XXXXXXXV, 3700° ; H/XXXXXXXVI, 3720° ; H/XXXXXXXVII, 3740° ; H/XXXXXXXVIII, 3760° ; H/XXXXXXXIX, 3780° ; H/XXXXXXX, 3800° ; H/XXXXXXXI, 3820° ; H/XXXXXXXII, 3840° ; H/XXXXXXXIII, 3860° ; H/XXXXXXXIV, 3880° ; H/XXXXXXXV, 3900° ; H/XXXXXXXVI, 3920° ; H/XXXXXXXVII, 3940° ; H/XXXXXXXVIII, 3960° ; H/XXXXXXXIX, 3980° ; H/XXXXXXX, 4000° ; H/XXXXXXXI, 4020° ; H/XXXXXXXII, 4040° ; H/XXXXXXXIII, 4060° ; H/XXXXXXXIV, 4080° ; H/XXXXXXXV, 4100° ; H/XXXXXXXVI, 4120° ; H/XXXXXXXVII, 4140° ; H/XXXXXXXVIII, 4160° ; H/XXXXXXXIX, 4180° ; H/XXXXXXX, 4200° ; H/XXXXXXXI, 4220° ; H/XXXXXXXII, 4240° ; H/XXXXXXXIII, 4260° ; H/XXXXXXXIV, 4280° ; H/XXXXXXXV, 4300° ; H/XXXXXXXVI, 4320° ; H/XXXXXXXVII, 4340° ; H/XXXXXXXVIII, 4360° ; H/XXXXXXXIX, 4380° ; H/XXXXXXX, 4400° ; H/XXXXXXXI, 4420° ; H/XXXXXXXII, 4440° ; H/XXXXXXXIII, 4460° ; H/XXXXXXXIV, 4480° ; H/XXXXXXXV, 4500° ; H/XXXXXXXVI, 4520° ; H/XXXXXXXVII, 4540° ; H/XXXXXXXVIII, 4560° ; H/XXXXXXXIX, 4580° ; H/XXXXXXX, 4600° ; H/XXXXXXXI, 4620° ; H/XXXXXXXII, 4640° ; H/XXXXXXXIII, 4660° ; H/XXXXXXXIV, 4680° ; H/XXXXXXXV, 4700° ; H/XXXXXXXVI, 4720° ; H/XXXXXXXVII, 4740° ; H/XXXXXXXVIII, 4760° ; H/XXXXXXXIX, 4780° ; H/XXXXXXX, 4800° ; H/XXXXXXXI, 4820° ; H/XXXXXXXII, 4840° ; H/XXXXXXXIII, 4860° ; H/XXXXXXXIV, 4880° ; H/XXXXXXXV, 4900° ; H/XXXXXXXVI, 4920° ; H/XXXXXXXVII, 4940° ; H/XXXXXXXVIII, 4960° ; H/XXXXXXXIX, 4980° ; H/XXXXXXX, 5000° ; H/XXXXXXXI, 5020° ; H/XXXXXXXII, 5040° ; H/XXXXXXXIII, 5060° ; H/XXXXXXXIV, 5080° ; H/XXXXXXXV, 5100° ; H/XXXXXXXVI, 5120° ; H/XXXXXXXVII, 5140° ; H/XXXXXXXVIII, 5160° ; H/XXXXXXXIX, 5180° ; H/XXXXXXX, 5200° ; H/XXXXXXXI, 5220° ; H/XXXXXXXII, 5240° ; H/XXXXXXXIII, 5260° ; H/XXXXXXXIV, 5280° ; H/XXXXXXXV, 5300° ; H/XXXXXXXVI, 5320° ; H/XXXXXXXVII, 5340° ; H/XXXXXXXVIII, 5360° ; H/XXXXXXXIX, 5380° ; H/XXXXXXX, 5400° ; H/XXXXXXXI, 5420° ; H/XXXXXXXII, 5440° ; H/XXXXXXXIII, 5460° ; H/XXXXXXXIV, 5480° ; H/XXXXXXXV, 5500° ; H/XXXXXXXVI, 5520° ; H/XXXXXXXVII, 5540° ; H/XXXXXXXVIII, 5560° ; H/XXXXXXXIX, 5580° ; H/XXXXXXX, 5600° ; H/XXXXXXXI, 5620° ; H/XXXXXXXII, 5640° ; H/XXXXXXXIII, 5660° ; H/XXXXXXXIV, 5680° ; H/XXXXXXXV, 5700° ; H/XXXXXXXVI, 5720° ; H/XXXXXXXVII, 5740° ; H/XXXXXXXVIII, 5760° ; H/XXXXXXXIX, 5780° ; H/XXXXXXX, 5800° ; H/XXXXXXXI, 5820° ; H/XXXXXXXII, 5840° ; H/XXXXXXXIII, 5860° ; H/XXXXXXXIV, 5880° ; H/XXXXXXXV, 5900° ; H/XXXXXXXVI, 5920° ; H/XXXXXXXVII, 5940° ; H/XXXXXXXVIII, 5960° ; H/XXXXXXXIX, 5980° ; H/XXXXXXX, 6000° ; H/XXXXXXXI, 6020° ; H/XXXXXXXII, 6040° ; H/XXXXXXXIII, 6060° ; H/XXXXXXXIV, 6080° ; H/XXXXXXXV, 6100° ; H/XXXXXXXVI, 6120° ; H/XXXXXXXVII, 6140° ; H/XXXXXXXVIII, 6160° ; H/XXXXXXXIX, 6180° ; H/XXXXXXX, 6200° ; H/XXXXXXXI, 6220° ; H/XXXXXXXII, 6240° ; H/XXXXXXXIII, 6260° ; H/XXXXXXXIV, 6280° ; H/XXXXXXXV, 6300° ; H/XXXXXXXVI, 6320° ; H/XXXXXXXVII, 6340° ; H/XXXXXXXVIII, 6360° ; H/XXXXXXXIX, 6380° ; H/XXXXXXX, 6400° ; H/XXXXXXXI, 6420° ; H/XXXXXXXII, 6440° ; H/XXXXXXXIII, 6460° ; H/XXXXXXXIV, 6480° ; H/XXXXXXXV, 6500° ; H/XXXXXXXVI, 6520° ; H/XXXXXXXVII, 6540° ; H/XXXXXXXVIII, 6560° ; H/XXXXXXXIX, 6580° ; H/XXXXXXX, 6600° ; H/XXXXXXXI, 6620° ; H/XXXXXXXII, 6640° ; H/XXXXXXXIII, 6660° ; H/XXXXXXXIV, 6680° ; H/XXXXXXXV, 6700° ; H/XXXXXXXVI, 6720° ; H/XXXXXXXVII, 6740° ; H/XXXXXXXVIII, 6760° ; H/XXXXXXXIX, 6780° ; H/XXXXXXX, 6800° ; H/XXXXXXXI, 6820° ; H/XXXXXXXII, 6840° ; H/XXXXXXXIII, 6860° ; H/XXXXXXXIV, 6880° ; H/XXXXXXXV, 6900° ; H/XXXXXXXVI, 6920° ; H/XXXXXXXVII, 6940° ; H/XXXXXXXVIII, 6960° ; H/XXXXXXXIX, 6980° ; H/XXXXXXX, 7000° ; H/XXXXXXXI, 7020° ; H/XXXXXXXII, 7040° ; H/XXXXXXXIII, 7060° ; H/XXXXXXXIV, 7080° ; H/XXXXXXXV, 7100° ; H/XXXXXXXVI, 7120° ; H/XXXXXXXVII, 7140° ; H/XXXXXXXVIII, 7160° ; H/XXXXXXXIX, 7180° ; H/XXXXXXX, 7200° ; H/XXXXXXXI, 7220° ; H/XXXXXXXII, 7240° ; H/XXXXXXXIII, 7260° ; H/XXXXXXXIV, 7280° ; H/XXXXXXXV, 7300° ; H/XXXXXXXVI, 7320° ; H/XXXXXXXVII, 7340° ; H/XXXXXXXVIII, 7360° ; H/XXXXXXXIX, 7380° ; H/XXXXXXX, 7400° ; H/XXXXXXXI, 7420° ; H/XXXXXXXII, 7440° ; H/XXXXXXXIII, 7460° ; H/XXXXXXXIV, 7480° ; H/XXXXXXXV, 7500° ; H/XXXXXXXVI, 7520° ; H/XXXXXXXVII, 7540° ; H/XXXXXXXVIII, 7560° ; H/XXXXXXXIX, 7580° ; H/XXXXXXX, 7600° ; H/XXXXXXXI, 7620° ; H/XXXXXXXII, 7640° ; H/XXXXXXXIII, 7660° ; H/XXXXXXXIV, 7680° ; H/XXXXXXXV, 7700° ; H/XXXXXXXVI, 7720° ; H/XXXXXXXVII, 7740° ; H/XXXXXXXVIII, 7760° ; H/XXXXXXXIX, 7780° ; H/XXXXXXX, 7800° ; H/XXXXXXXI, 7820° ; H/XXXXXXXII, 7840° ; H/XXXXXXXIII, 7860° ; H/XXXXXXXIV, 7880° ; H/XXXXXXXV, 7900° ; H/XXXXXXXVI, 7920° ; H/XXXXXXXVII, 7940° ; H/XXXXXXXVIII, 7960° ; H/XXXXXXXIX, 7980° ; H/XXXXXXX, 8000° ; H/XXXXXXXI, 8020° ; H/XXXXXXXII, 8040° ; H/XXXXXXXIII, 8060° ; H/XXXXXXXIV, 8080° ; H/XXXXXXXV, 8100° ; H/XXXXXXXVI, 8120° ; H/XXXXXXXVII, 8140° ; H/XXXXXXXVIII, 8160° ; H/XXXXXXXIX, 8180° ; H/XXXXXXX, 8200° ; H/XXXXXXXI, 8220° ; H/XXXXXXXII, 8240° ; H/XXXXXXXIII, 8260° ; H/XXXXXXXIV, 8280° ; H/XXXXXXXV, 8300° ; H/XXXXXXXVI, 8320° ; H/XXXXXXXVII, 8340° ; H/XXXXXXXVIII, 8360° ; H/XXXXXXXIX, 8380° ; H/XXXXXXX, 8400° ; H/XXXXXXXI, 8420° ; H/XXXXXXXII, 8440° ; H/XXXXXXXIII, 8460° ; H/XXXXXXXIV, 8480° ; H/XXXXXXXV, 8500° ; H/XXXXXXXVI, 8520° ; H/XXXXXXXVII, 8540° ; H/XXXXXXXVIII, 8560° ; H/XXXXXXXIX, 8580° ; H/XXXXXXX, 8600° ; H/XXXXXXXI, 8620° ; H/XXXXXXXII, 8640° ; H/XXXXXXXIII, 8660° ; H/XXXXXXXIV, 8680° ; H/XXXXXXXV, 8700° ; H/XXXXXXXVI, 8720° ; H/XXXXXXXVII, 8740° ; H/XXXXXXXVIII, 8760° ; H/XXXXXXXIX, 8780° ; H/XXXXXXX, 8800° ; H/XXXXXXXI, 8820° ; H/XXXXXXXII, 8840° ; H/XXXXXXXIII, 8860° ; H/XXXXXXXIV, 8880° ; H/XXXXXXXV, 8900° ; H/XXXXXXXVI, 8920° ; H/XXXXXXXVII, 8940° ; H/XXXXXXXVIII, 8960° ; H/XXXXXXXIX, 8980° ; H/XXXXXXX, 9000° ; H/XXXXXXXI, 9020° ; H/XXXXXXXII, 9040° ; H/XXXXXXXIII, 9060° ; H/XXXXXXXIV, 9080° ; H/XXXXXXXV, 9100° ; H/XXXXXXXVI, 9120° ; H/XXXXXXXVII, 9140° ; H/XXXXXXXVIII, 9160° ; H/XXXXXXXIX, 9180° ; H/XXXXXXX, 9200° ; H/XXXXXXXI, 9220° ; H/XXXXXXXII, 9240° ; H/XXXXXXXIII, 9260° ; H/XXXXXXXIV, 9280° ; H/XXXXXXXV, 9300° ; H/XXXXXXXVI, 9320° ; H/XXXXXXXVII, 9340° ; H/XXXXXXXVIII, 9360° ; H/XXXXXXXIX, 9380° ; H/XXXXXXX, 9400° ; H/XXXXXXXI, 9420° ; H/XXXXXXXII, 9440° ; H/XXXXXXXIII, 9460° ; H/XXXXXXXIV, 9480° ; H/XXXXXXXV, 9500° ; H/XXXXXXXVI, 9520° ; H/XXXXXXXVII, 9540° ; H/XXXXXXXVIII, 9560° ; H/XXXXXXXIX, 9580° ; H/XXXXXXX, 9600° ; H/XXXXXXXI, 9620° ; H/XXXXXXXII, 9640° ; H/XXXXXXXIII, 9660° ; H/XXXXXXXIV, 9680° ; H/XXXXXXXV, 9700° ; H/XXXXXXXVI, 9720° ; H/XXXXXXXVII, 9740° ; H/XXXXXXXVIII, 9760° ; H/XXXXXXXIX, 9780° ; H/XXXXXXX, 9800° ; H/XXXXXXXI, 9820° ; H/XXXXXXXII, 9840° ; H/XXXXXXXIII, 9860° ; H/XXXXXXXIV, 9880° ; H/XXXXXXXV, 9900° ; H/XXXXXXXVI, 9920° ; H/XXXXXXXVII, 9940° ; H/XXXXXXXVIII, 9960° ; H/XXXXXXXIX, 9980° ; H/XXXXXXX, 10000° ; H/XXXXXXXI, 10020° ; H/XXXXXXXII, 10040° ; H/XXXXXXXIII, 10060° ; H/XXXXXXXIV, 10080° ; H/XXXXXXXV, 10100° ; H/XXXXXXXVI, 10120° ; H/XXXXXXXVII, 10140° ; H/XXXXXXXVIII, 10160° ; H/XXXXXXXIX, 10180° ; H/XXXXXXX, 10200° ; H/XXXXXXXI, 10220° ; H/XXXXXXXII, 10240° ; H/XXXXXXXIII, 10260° ; H/XXXXXXXIV, 10280° ; H/XXXXXXXV, 10300° ; H/XXXXXXXVI, 10320° ; H/XXXXXXXVII, 10340° ; H/XXXXXXXVIII, 10360° ; H/XXXXXXXIX, 10380° ; H/XXXXXXX, 10400° ; H/XXXXXXXI, 10420° ; H/XXXXXXXII, 10440° ; H/XXXXXXXIII, 10460° ; H/XXXXXXXIV, 10480° ; H/XXXXXXXV, 10500° ; H/XXXXXXXVI, 10520° ; H/XXXXXXXVII, 10540° ; H/XXXXXXXVIII, 10560° ; H/XXXXXXXIX, 10580° ; H/XXXXXXX, 10600° ; H/XXXXXXXI, 10620° ; H/XXXXXXXII, 10640° ; H/XXXXXXXIII, 10660° ; H/XXXXXXXIV, 10680° ; H/XXXXXXXV, 10700° ; H/XXXXXXXVI, 10720° ; H/XXXXXXXVII, 10740° ; H/XXXXXXXVIII, 10760° ; H/XXXXXXXIX, 10780° ; H/XXXXXXX, 10800° ; H/XXXXXXXI, 10820° ; H/XXXXXXXII, 10840° ; H/XXXXXXXIII, 10860° ; H/XXXXXXXIV, 10880° ; H/XXXXXXXV, 10900° ; H/XXXXXXXVI, 10920° ; H/XXXXXXXVII, 10940° ; H/XXXXXXXVIII, 10960° ; H/XXXXXXXIX, 10980° ; H/XXXXXXX, 11000° ; H/XXXXXXXI, 11020° ; H/XXXXXXXII, 11040° ; H/XXXXXXXIII, 11060° ; H/XXXXXXXIV, 11080° ; H/XXXXXXXV, 11100° ; H/XXXXXXXVI, 11120° ; H/XXXXXXXVII, 11140° ; H/XXXXXXXVIII, 11160° ; H/XXXXXXXIX, 11180° ; H/XXXXXXX, 11200° ; H/XXXXXXXI, 11220° ; H/XXXXXXXII, 11240° ; H/XXXXXXXIII, 11260° ; H/XXXXXXXIV, 11280° ; H/XXXXXXXV, 11300° ; H/XXXXXXXVI, 11320° ; H/XXXXXXXVII, 11340° ; H/XXXXXXXVIII, 11360° ; H/XXXXXXXIX, 11380° ; H/XXXXXXX, 11400° ; H/XXXXXXXI, 11420° ; H/XXXXXXXII, 11440° ; H/XXXXXXXIII, 11460° ; H/XXXXXXXIV, 11480° ; H/XXXXXXXV, 11500° ; H/XXXXXXXVI, 11520° ; H/XXXXXXXVII, 11540° ; H/XXXXXXXVIII, 11560° ; H/XXXXXXXIX, 11580° ; H/XXXXXXX, 11600° ; H/XXXXXXXI, 11620° ; H/XXXXXXXII, 11640° ; H/XXXXXXXIII, 11660° ; H/XXXXXXXIV, 11680° ; H/XXXXXXXV, 11700° ; H/XXXXXXXVI, 11720° ; H/XXXXXXXVII, 11740° ; H/XXXXXXXVIII, 11760° ; H/XXXXXXXIX, 11780° ; H/XXXXXXX, 11800° ; H/XXXXXXXI, 11820° ; H/XXXXXXXII, 11840° ; H/XXXXXXXIII, 11860° ; H/XXXXXXXIV, 11880° ; H/XXXXXXXV, 11900° ; H/XXXXXXXVI, 11920° ; H/XXXXXXXVII, 11940° ; H/XXXXXXXVIII, 11960° ; H/XXXXXXXIX, 11980° ; H/XXXXXXX, 12000° ; H/XXXXXXXI, 12020° ; H/XXXXXXXII, 12040° ; H/XXXXXXXIII, 12060° ; H/XXXXXXXIV, 12080° ; H/XXXXXXXV, 12100° ; H/XXXXXXXVI, 12120° ; H/XXXXXXXVII, 12140° ; H/XXXXXXXVIII, 12160° ; H/XXXXXXXIX, 12180° ; H/XXXXXXX, 12200° ; H/XXXXXXXI, 12220° ; H/XXXXXXXII, 12240° ; H/XXXXXXXIII, 12260° ; H/XXXXXXXIV, 12280° ; H/XXXXXXXV, 12300° ; H/XXXXXXXVI, 12320° ; H/XXXXXXXVII, 12340° ; H/XXXXXXXVIII, 12360° ; H/XXXXXXXIX, 12380° ; H/XXXXXXX, 12400° ; H/XXXXXXXI, 12420° ; H/XXXXXXXII, 12440° ; H/XXXXXXXIII, 12460° ; H/XXXXXXXIV, 12480° ; H/XXXXXXXV, 12500° ; H/XXXXXXXVI, 12520° ; H/XXXXXXXVII, 12540° ; H/XXXXXXXVIII, 12560° ; H/XXXXXXXIX, 12580° ; H/XXXXXXX, 12600° ; H/XXXXXXXI, 12620° ; H/XXXXXXXII, 12640° ; H/XXXXXXXIII, 12660° ; H/XXXXXXXIV, 12680° ; H/XXXXXXXV, 12700° ; H/XXXXXXXVI, 12720° ; H/XXXXXXXVII, 12740° ; H/XXXXXXXVIII, 12760° ; H/XXXXXXXIX, 12780° ; H/XXXXXXX, 12800° ; H/XXXXXXXI, 12820° ; H/XXXXXXXII, 12840° ; H/XXXXXXXIII, 12860° ; H/XXXXXXXIV, 12880° ; H/XXXXXXXV, 12900° ; H/XXXXXXXVI, 12920° ; H/XXXXXXXVII, 12940° ; H/XXXXXXXVIII, 12960° ; H/XXXXXXXIX, 12980° ; H/XXXXXXX, 13000° ; H/XXXXXXXI, 13020° ; H/XXXXXXXII, 13040° ; H/XXXXXXXIII, 13060° ; H/XXXXXXXIV, 13080° ; H/XXXXXXXV, 13100° ; H/XXXXXXXVI, 13120° ; H/XXXXXXXVII, 13140° ; H/XXXXXXXVIII, 13160° ; H/XXXXXXXIX, 13180° ; H/XXXXXXX, 13200° ; H/XXXXXXXI, 13220° ; H/XXXXXXXII, 13240° ; H/XXXXXXXIII, 13260° ; H/XXXXXXXIV, 13280° ; H/XXXXXXXV, 13300° ; H/XXXXXXXVI, 13320° ; H/XXXXXXXVII, 13340° ; H/XXXXXXXVIII, 13360° ; H/XXXXXXXIX, 13380° ; H/XXXXXXX, 13400° ; H/XXXXXXXI, 13420° ; H/XXXXXXXII, 13440° ; H/XXXXXXXIII, 13460° ; H/XXXXXXXIV, 13480° ; H/XXXXXXXV, 13500° ; H/XXXXXXXVI, 13520° ; H/XXXXXXXVII, 13540° ; H/XXXXXXXVIII, 13560° ; H/XXXXXXXIX, 13580° ; H/XXXXXXX, 13600° ; H/XXXXXXXI, 13620° ; H/XXXXXXXII, 13640° ; H/XXXXXXXIII, 13660° ; H/XXXXXXXIV, 13680° ; H/XXXXXXXV, 13700° ; H/XXXXXXXVI, 13720° ; H/XXXXXXXVII, 13740° ; H/XXXXXXXVIII, 13760° ; H/XXXXXXXIX, 13780° ; H/XXXXXXX, 13800° ; H/XXXXXXXI, 13820° ; H/XXXXXXXII, 13840° ; H/XXXXXXXIII, 13860° ; H/XXXXXXXIV, 13880° ; H/XXXXXXXV, 13900° ; H/XXXXXXXVI, 13920° ; H/XXXXXXXVII, 13940° ; H/XXXXXXXVIII, 13960° ; H/XXXXXXXIX, 13980° ; H/XXXXXXX, 14000° ; H/XXXXXXXI, 14020° ; H/XXXXXXXII, 14040° ; H/XXXXXXXIII, 14060° ; H/XXXXXXXIV, 14080° ; H/XXXXXXXV, 14100° ; H/XXXXXXXVI, 14120° ; H/XXXXXXXVII, 14140° ; H/XXXXXXXVIII, 14160° ; H/XXXXXXXIX, 14180° ; H/XXXXXXX, 14200° ; H/XXXXXXXI, 14220° ; H/XXXXXXXII, 14240° ; H/XXXXXXXIII, 14260° ; H/XXXXXXXIV, 14280° ; H/XXXXXXXV, 14300° ; H/XXXXXXXVI, 14320° ; H/XXXXXXXVII, 14340° ; H/XXXXXXXVIII, 14360° ; H/XXXXXXXIX, 14380° ; H/XXXXXXX, 14400° ; H/XXXXXXXI, 14420° ; H/XXXXXXXII, 14440° ; H/XXXXXXXIII, 14460° ; H/XXXXXXXIV, 14480° ; H/XXXXXXXV, 14500° ; H/XXXXXXXVI

mari, alungite, de culoare galbenă-verzuie : Iepureni—Movileni, Slobozia—Ciurea și Vinători—Is, Rebricea—Vs); **harbúz** adj. (*strugure harbuz*=cu boabele mari, rare, de culoare verde : Cristești—Bt; *poamă harbuz*: Tîbana—Is); **lămîie** adj. (*poamă lămîie*=cu boabele alungite, de culoare galbenă-verzuie : Bahnari—Vs, Grajduri—Is; *poamă alămîie*: Ungheni—Bosia—Is); **mandarină** s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, cu miezul dulce, de culoare gălbuie : Mădirjac—Is; *mandalină*: Bivolari—Is, Bolotești—Vn; *poamă mandarină*: Luncavița—Tl, Popești—Is; *poamă mandalină*: Lungani—Is); **mălină** s.f., adj. (cu boabele mărunte, dulci-amărui, de culoare neagră : Bt, Is, Vs; *malină*: Bt, Is; *poamă malină*: Bt, Is; *poamă mălină*: Bt, Is); **măslină** adj. (*poamă măslină*=cu boabele alungite, mărunte, de culoare neagră : Delești—Vs, Scînteia—Is; *poamă maslină*: Bivolari—Is, Santa Mare—Bt); **merișór** s.m. (cu boabele rotunde, mărunte, rare, de culoare roșiatică sau galbenă : Băiceni—Cucuteni—Is); **mură** adj. (*poamă mură*=cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră : Bivolari și Ipatele—Is, Gîrceni—Vs); **nucă** adj. (*poamă nucă*=cu boabele mari, dese, de culoare neagră-cenușie Drăgușeni și Răuseni—Bt); **nucșoară** s.f. (cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră sau albă : Tr); **olivă** adj. (*poamă olivă*=cu boabele alungite mărunte, rare, de culoare galbenă-verzuie sau neagră : Bucium și Rediu—Is); **paradăisă**²²² s.f. (cu boabele mari, rare, rotunde, de culoare roșie : CS, Dagîta—Is); **pără** adj. (*poamă pară*=cu boabele mari, alungite, de culoare galbenă-verzuie : Belcești, Dorobanț—Aroneanu și Pocreaca—Is); **pérjă** adj. (*poamă perjă*=cu boabele mărunte, alungite, de culoare neagră-violacee : Dîngeni—Bt, Negrești și Pungești—Vs); **pomușoară**²²³ s.f. (cu boabele mărunte, bătute, de culoare roșie-gălbuie, cu gust acru : Vs, Albești—Bt, Grajduri și Mogoșești—Is); **portocălă** adj. (*poamă portocală*=cu boabele mari, rotunde, de culoare galbenă : Lupăria—Cotnari și Rediu—Is); **scorúșă** adj. (*poamă scorușă*=cu boabele mărunte, bătute, de culoare roșie sau galbenă : Ciurchi și Prisăcani—Is, Leorda—Bt); **smochină** adj. (*poamă smochină*=cu boabele mari, turtite, de culoare neagră : Moțca și Zmeu—Lungani—Is); **tiğvă**²²⁴ s.f., adj. (cu boabele dulci, mari, sub forma unei sticle, de culoare albă, neagră sau galbenă-verzuie : Mold., Olt.; *ticoă*: Gl, Vn; *tidvă*²²⁵: Gl, Is, Vn, Vs; *tilvă*²²⁶: Tl, Odobești—Vn, Prisăcani—Is; *tiugă*²²⁷: Dobr., Comarna și Răducăneni—Is; *tivdă*²²⁸: Mold.; *tiugă*²²⁹: Dobr., Mold., Munt.; *tividdă*²³⁰: Pietroasele—Bz, Tufesti—Br; *strugure tiğvă*: Ostroveni și Timburești—Dj; *strugure tiğă*: Murfatlar—Ct; *struguri de tiugă*²³¹: Dobr.;

²²² BM, 360; BD, 182; DLR.²²³ H/VI, 15^v; BD, 182.²²⁴ TVR, 6; DLR; SVR, 134.²²⁵ IP, 264; D/4551, 323^v; D/4552, 446^v; NI, 88; GO, 95.²²⁶ NI, 88 · VIN 126

*poamă tivdă*²³² : Is, Odobesti—Vn ; *poamă tivă*²³³ : Mold., Tl ; *poamă tivdă*²³⁴ : Mold. ; *poamă tivgă*²³⁵ : Mold., Vădeni—Br) ; *vișină* adj. (*poamă vișină*=cu boabele mărunte, dese, acre, de culoare roșie : Buhalnița—Ceplenita și Ciurea—Is) ; *zărzără* adj. (*poamă zarzără*=cu boabele mari, de culoare verde-gălbui : Lețcani și Românești—Is, Trușești—Bt) ; *zméură* adj. (*poamă zmeură*²³⁶=cu boabele rotunde, bătute, de culoare roz : Grozești și Mădărești—Bălțați—Is).

1.1.2.1. Metafore urmate de determinări : *ananas* : *ananas alb*²³⁷ (Munt., Olt., Is, Frumușica—Bt, Negrești—Vs), *ananas negru*²³⁸ (Munt., Olt., Bt, Is, Nt, Vs), *ananas roșu* (Ol), *anănas negru*²³⁹ (Olt., Bc) ; *căpsună* : *căpsună neagră* (Munt., Is), *căpsună roză* (Frumușica—Bt, Plugari—Is) ; *coarnă* : *coarnă albă*²⁴⁰ (Mold., Munt., Olt. și izolat în toată țara), *coarnă aromată*²⁴¹ (Olt.), *coarnă de Cotnari* (Deleni—Is), *coarnă de Dăbuleni*²⁴² (Dj), *coarnă de Huși* (Băducăneni—Is), *coarnă de masă* (Is), *coarnă lungăreală*²⁴³ (Bz, Ph, Vs), *coarnă mărunță*²⁴⁴ (Dj, Ph), *coarnă neagră*²⁴⁵ (Mold., Munt., Olt., Ar și izolat în toată țara), *coarnă roșă* (Bolotești—Vn, Comarna—Is), *coarnă roșie*²⁴⁶ (Mold., Munt., Olt.), *coarnă rotundă* (Vs), *coarnă roză* (Comarna—Is, Pungești—Vs), *struguri coarnă albă* (Is, Tl, Tm, Vs), *struguri coarnă albi*²⁴⁷ (Bz,

²³² DLR.²³³ VIN, 159.²³⁴ H/III, 208¹ ; DV, 10 ; DS, 33 ; DLR.²³⁵ D/4545, 193¹.²³⁶ NI, 55.²³⁷ NALR. Olt, IV, 262.²³⁸ Ibidem.²³⁹ Ibidem.

²⁴⁰ IM, 369 ; IP, 264, 378 ; BLb, 94 ; H/I, 119¹, 284¹ ; H/II, 11¹, 57¹, 115¹, 125¹, 141¹, 165¹, 219¹ ; H/III, 47¹, 95¹, 226¹ ; H/IV, 8¹, 26¹, 152¹, 245¹ ; H/V, 9¹, 97¹, 134¹, 287¹ ; H/VI, 132¹ ; H/VIII₁, 18¹, 108¹, 119¹, 232¹ ; H/VIII₂, 11¹, 66¹, 73¹, 108¹, 114¹, 165¹, 204¹, 213¹, 234¹ ; H/IX, 40¹, 230¹ ; H/XI, 5¹, 16¹, 46¹, 95¹, 273¹, 335¹, 349¹ ; H/XII, 19¹, 91¹, 105¹, 136¹, 169¹, 215¹, 225¹, 237¹, 268¹ ; H/XIII, 23¹, 206¹, 247¹, 423¹ ; H/XIV, 71¹, 415¹ ; H/XV, 15¹, 88¹, 142¹, 306¹, 328¹, 333¹, 342¹, 390¹ ; H/XVI, 95¹, 146¹, 223¹, 271¹, 395¹, 444¹ ; THEM, II, 2104 ; D/4545, 12¹, 240¹, 248¹, 262¹, 267¹ ; D/4546, 102¹, 147¹, 294¹, 340¹, 352¹ ; D/4547, 25¹ ; D/4549, 95¹, 255¹ ; D/4550, 56¹, 74¹, 81¹ ; D/4551, 403¹, 420¹, 424¹, 486¹, 490¹, 509¹, 528¹ ; D/4552, 129¹, 136¹, 287¹, 370¹, 391¹, 431¹, 515¹ ; D/4553, 34¹, 41¹, 78¹, 91¹ ; MO, 12 ; RCM, 483 ; VIN ; NI, 6 ; DA ; FME, II, 117 ; DIER, I, 676 ; BD, 182 ; GO, 95 ; MDE, 202 ; NALR. Olt, IV, 263 ; SVR, 37.

²⁴¹ RHV, 1972, 4, 33.²⁴² DV, 228.²⁴³ H/XI, 273¹.²⁴⁴ NI, 66.

²⁴⁵ IM, 369 ; BLb, 94 ; EV, 35 ; H/I, 119¹, 284¹ ; H/II, 11¹, 57¹, 115¹, 125¹, 165¹, 218¹ ; H/III, 47¹, 65¹, 226¹ ; H/IV, 83¹ ; H/V, 3¹, 9¹, 97¹, 134¹, 256¹, 287¹, 351¹ ; H/VI, 132¹ ; H/VIII₁, 18¹, 108¹, 119¹, 232¹, 242¹ ; H/VIII₂, 11¹, 66¹, 73¹, 108¹, 114¹, 165¹, 204¹, 213¹, 234¹ ; H/IX, 40¹, 230¹ ; H/XI, 5¹, 16¹, 325¹, 335¹, 349¹ ; H/XII, 19¹, 91¹, 136¹, 169¹, 215¹, 225¹, 237¹, 268¹ ; H/XIII, 23¹, 206¹, 247¹, 423¹ ; H/XIV, 71¹, 415¹ ; H/XV, 15¹, 88¹, 142¹, 306¹, 328¹, 333¹, 342¹, 390¹ ; H/XVI, 95¹, 146¹, 223¹, 271¹, 395¹, 444¹ ; THEM, II, 2104 ; D/4545, 12¹, 240¹, 248¹, 262¹, 267¹ ; D/4546, 102¹, 147¹, 294¹, 340¹, 352¹ ; D/4547, 25¹ ; D/4549, 95¹, 255¹ ; D/4550, 56¹, 74¹, 81¹ ; D/4551, 403¹, 420¹, 424¹, 486¹, 490¹, 509¹, 528¹ ; D/4552, 129¹, 136¹, 287¹, 370¹, 391¹, 431¹, 515¹ ; D/4553, 34¹, 41¹, 78¹, 91¹ ; MO, 12 ; RCM, 483 ; VIN ; NI, 6 ; DA ; FME, II, 117 ; DIER, I, 676 ; BD, 182 ; GO, 95 ; MDE, 202 ; NALR. Olt, IV, 263 ; SVR, 37.

Vs), *struguri coarnă neagră* (Iș, Tm), *struguri coarnă negri*²⁴⁸ (Bz, Vs), *struguri de poamă coarnă albă*²⁴⁹ (Gl, Iș, Vs), *struguri de poamă coarnă albi*²⁵⁰ (Bc, Negrești—Vs), *struguri de poamă coarnă neagră*²⁵¹ (Iș, Vs), *struguri de poamă coarnă negri*²⁵² (Vs, Solonț—Bc), *poamă coarnă albă*²⁵³ (Mold., Recas—Tm, Sarichioi—Tl), *poamă coarnă neagră*²⁵⁴ (Mold.), *frag*, -ă : *frag alb* (Bt, Iș), *frag negru* (Bt, Bz, Iș), *fragă albă*²⁵⁵ (Mold., Munt.), *fragă galbenă* (Bt, Iș, Dolhești—Sv), *fragă neagră*²⁵⁶ (Mold., Olt.), *fragă roșie*²⁵⁷ (Bt, Iș, Vl), *fragă roz* (Bt), *fragă verde* (Iș, Sv), *poamă fragă albă* (Mold.), *poamă fragă neagră* (Mold.); *nucșoară* : *nucșoară albă* (Tr); *tigvă* : *tidvă albă* (Gl, Iș), *tidvă neagră* (Gl, Vn), *tidvă albă* (Mold.), *lidvă neagră* (Mold.).

1.1.2.2. Metafore în compuse : *coarnă* : *coarnă-altoită*²⁵⁸ (cu boabele mari, alungite, tari, de culoare albă sau neagră : Mold., Vl), *coarnă-galbenă*²⁵⁹ (cu boabele mari, puțin alungite, de culoare gălbuie : Cotnari—Iș, Huși—Vs), *coarnă-grasă* (cu boabele mari, alungite, cu piețița subțire, de culoare albă-verzuie : Cotnari—Iș, Niculițel—Tl), *coarnă-românească*²⁶⁰ (cu boabele mari, lunguiețe, de culoare albă sau neagră : Ban., Transilv., Dj, Iș, Vl, Brodoc—Vs, Sulița—Bt), *coarnă-ruginoasă*²⁶¹ (cu boabele mărunte, lunguiețe, de culoare ruginie : Foeni—Tm, Sagna—Nț), *coarnă-sălbatică*²⁶² (cu boabele mărunte, lunguiețe, de culoare neagră : Cotnari și Deleni—Iș, Odobești—Vn, Vama—Sv), *coarnă-slabă*²⁶³ (cu boabele mărunte, alungite, apoase, de culoare albă : Ol, Tr), *coarnă-tare*²⁶⁴ (cu boabele mărunte, alungite, cu piețița tare, de culoare albă : Ol, Tr), *coarnă-tomnatică*²⁶⁵ (cu boabele mărunte, puțin alungite, de culoare albă sau neagră, care se coace târziu : Bz, Iș, Ph), *coarnă-turcească*²⁶⁶ (cu boabele mari, cărnose, lunguiețe, de culoare neagră-roscată (Dobr., Mold., Munt., Dj, Ol), *coarnă-vărată*²⁶⁷ (cu boabele mărunte, puțin alungite, de culoare albă sau neagră, care se coace devreme : Bz, Iș), *coarnă-verde*²⁶⁸ (cu boabele mărunte, lunguiețe, dese, de culoare verde-gălbuie : Iș, Vs,

²⁴⁸ *Ibidem.*

²⁴⁹ H/III, 423°; H/VI, 187°.

²⁵⁰ H/XIII, 360°.

²⁵¹ H/III, 423°; H/VI, 187°; H/XV, 142°.

²⁵² H/XIII, 360°.

²⁵³ H/III, 207°, 359°; H/VI, 23°; H/VIII, 42°, 213°; H/VIII, 31°, 133°; H/XIII, 228°, 324°, 445°, 486°; H/XIV, 142°; H/XV, 3°, D/4552, 281°, 402°; VIN, 154; DS, 40.

²⁵⁴ H/III, 207°, 359°; H/VI, 23°, 132°; H/VIII, 42°, 213°; H/VIII, 31°, 133°; H/XIII, 228°, 324°, 445°, 486°; H/XIV, 142°; H/XV, 3°, 423°; D/4552, 281°, 402°; DV, 11; DS, 49; VIN, 134.

²⁵⁵ GH, 8.

²⁵⁶ GH, 8; NALR. OR, IV, 262.

²⁵⁷ NALR. OR, IV, 262.

²⁵⁸ *Ibidem.*

²⁵⁹ DA; se trimite greșit la H/III, 47 și H/XVI, 95.

²⁶⁰ NALR. OR, IV, 262.

²⁶¹ BD, 182.

²⁶² DA.

²⁶³ H/XIV, 150°; D/4548, 291°; D/4557, 198°.

²⁶⁴ *Ibidem.*

²⁶⁵ H/XII, 215°.

²⁶⁶ —

Băneasa și Liești—Gl, Odobesti—Vn), *coarnă-vînată*²⁶⁹ (cu boabele mărunte, lunguiele, rare, de culoare neagră-vineție : Dj, Is, Ph); *frag-ă* : *frag-nohân* (= *fragă-nohân* : Coropceeni—Is), *fragă-nohână* (cu boabele mari, de culoare albă-verzuie, cu gust de fragi : Is, Huși—Vs), *fragă-plesnitoare* (cu boabele mari, care plesnesc la ploaie, de culoare verzuie, cu gust de fragi : Căplenița și Deleni—Is), *fragă-producătoare*²⁷⁰ (cu boabele mărunte, de culoare albă sau neagră, cu miros de fragi : Bt, Bz, Vl, Vs), *fragă-scurtătoare* (cu boabele mărunte, rare, de culoare gălbuie, cu miros de fragi : Is), *fragă-timpurie* (cu boabele mărunte, de culoare verde-gălbuie, cu miros de busuioc : Is, Sv).

1.1.2.2.1. Metafore în compuse urmate de determinări : *coarnă* : *coarnă-grasă albă*²⁷¹ (Islaz—Tr, Babadag—Tl), *coarnă-grasă albă* (Cotnari—Is), *coarnă-slabă albă*²⁷² (Babadag—Tl), *coarnă-slabă albă* (Cîrligani—Ol), *coarnă-turcească neagră* (Vs).

1.1.2.2.2. Metafore urmate de determinări în compuse : *coarnă* : *coarnă albă-aromată*²⁷³ (cu boabele alungite, de culoare albă, cu aromă pătrunzătoare : Dj, Gr, Ph), *coarnă neagră-aromată*²⁷⁴ (cu boabele alungite, de culoare neagră, cu aromă pătrunzătoare : Cl, Dj, Gr, Ph), *coarnă neagră-românească*²⁷⁵ (= *coarnă-românească* : Transilv., Is, Vs), *coarnă neagră-selecționată*²⁷⁶ (cu boabele mari, rare, alungite, de culoare neagră : Niculițel—Tl), *coarnă roșu—negru*²⁷⁷ (Vl).

1.1.2.3. Derivate : *alună* : *alunică* (Vl : cf. GVL, 1957, 1, 46), *poamă alunică* (Mircetști—Is); *căpsună* : *căpsunică*²⁷⁸ (nume dat, în special, hibridilor *noah* și *isabelle* : Mold., Munt., Bh, Cl, Dj, Mș), *căpsuncăncă* (Il), *căpsunodie* (Popești—Is), *poamă căpsunică* (Bt, Is); *cireșă* : *poamă ciresică* (Movileni—Is), *poamă cireșoi* (Albești—Bt, Covasna—Costuleni—Is), *poamă cireșoăie* (Flămînză—Bt); *coarnă* : *cornălică*²⁷⁹ (Pietroasele—Bz), *cornălică*²⁸⁰ (Bc, Gl), *cornățică* (Is), *cornie* (Bc, Bt, Ciurea—Is), *cornie* (Coțofănești—Bc), *cornișcă* (Andrieșeni—Is, Pogorăști-Răuseni—Bt), *cornișoară*²⁸¹ (Bc, Gr, Is, Vl), *corniță*²⁸² (cu boabele negre, roșiatică, asemănătoare *coarnei-sălbatice*; cf. DA : Dobr., Mold., Munt., Dj, Vl și izolat în toată țara), *cornoașă*²⁸³ (Is, Vs), *cornorată*²⁸⁴ (Bt, Bz, Cl, Is, Ph, Tl), *cornurată*²⁸⁵ (Cristești—Bt, Lungani—Is), *cornuță* (Is, Păltiniș și Unțeni—Bt), *poamă cornățică*²⁸⁶ (Is, Niculițel—Tl), *poamă cornie* (Bc, Bt), *poamă cor-*

²⁶⁹ CA, 405.

²⁷⁰ NALR. OIL, IV, 262.

²⁷¹ H/XIV, 186^v.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ Amp, VII, 573.

²⁷⁴ Amp, V, 574; SVR, 38.

²⁷⁵ IV, 60.

²⁷⁶ Amp, V, 537; SVR, 38.

²⁷⁷ NALR. OIL, IV, 262.

²⁷⁸ CH, 19; UGI; SCL, 1975, 3, 260.

²⁷⁹ TeS, 1050.

²⁸⁰ H/XIII, 125^v, 134^r.

²⁸¹ H/XIII, 489^r; D/4548, 359^r; UGI.

²⁸² BLb 94; H/I, 119^v; H/IX, 55^r; DV; D/4545, 51^r; D/4546, 121^r; D/4547, 5^r, 393^r;

D/4553, 34^r, 435, 447^r; TDRG : NI. 66 · DAME T. 22 · D/4553, 34^r, 435, 447^r;

nie (Bc), *poamă cornișoară* (Bc, Iș), *poamă corniță* (Bt, Iș, Vs), *poamă cornorată*²⁸⁷ (Bucov—Ph, Mileanca—Bt, Odobești—Vn, Sirca—Iș), *poamă cornurată* (Iș), *poamă cornuță* (Ciurea și Comarna—Iș); *frag*, -ă : *frăghie* (Mogoșești—Iș) *frăghie* (Bogdana—Bc, Santa Mare—Bt), *frăguică* (Iș), *frăgulie* (Dănești—Vs), *frăguliță* (Hirlău și Plugari—Iș), *frăgurie* (Lungani și Moțca—Iș), *frăguriță* (Popești și Tansa—Iș), *frăguriță* (Ab, Bh, Iș, Vs), *frăgușoară* (Iș), *frăguță*²⁸⁸ (Olt., Bt, Ph, Vs); *harbuz* : *poamă harbuzească* (Hănești—Bt), *poamă harbuzească* (Costuleni—Iș); *perjă* : *poamă perjoaică* (Dănești—Iș), *poamă perjoaică* (Dîngeni—Bt, Probota și Tripești—Iș), *poamă perjulică* (Bălțați—Iș, Pungești—Vs); *țigvă* : *țicvoasă*²⁸⁹ (Bz, Db, Ph, Vn), *țicvoasă* (Iș), *țigveană*²⁹⁰ (Iș, Tl), *țigvească*²⁹¹ (Tl, Vn), *țigvoană*²⁹² (Sarichioi—Tl, Sirefel—Iș), *țigvoasă*²⁹³ (Bt, Cl, Db, Gr, Iș, Ph), *țigvoasă*²⁹⁴ (Vn), *țicvească*²⁹⁵ (Il, Tr), *țicvească*²⁹⁶ (Gl, Răducăneni—Iș), *țicvească*²⁹⁷ (Dobr., Ph, Vn), *țicvoasă*²⁹⁸ (Bt, Il, Iș, Ph, Tl), *țicvoasă* (Ph), *țicvească*²⁹⁹ (Bz, Gr, Tr), *poamă țicvoasă* (Iș), *poamă țicvească*³⁰⁰ (Dumești—Iș, Nicorești—Gl), *poamă țicvească*³⁰¹ (Tl, Odobești—Vn), *struguri țicvoasă*³⁰² (Dj, Il, Ol); *vișină* : *poamă vișinică* (Blăgești—Pașcani—Iș); *zarzără* : *poamă zărzărică* (Belcești, Focuri și Golăești—Iș); *zmeură* : *poamă zmeurică* (Glodeni—Negrești—Vs).

1.1.2.3.1. Derivate urmate de determinări : *căpsună* : *căpsunică neagră* (Valea Orlei—Ph), *căpsunică roză*³⁰³ (Mercei—Bz); *coarnă* : *cornișoară albă* (Grajduri și Sirca—Iș), *corniță albă*³⁰⁴ (Dobr., Mold., Ab, Cl, Gr), *corniță de toamnă* (Belcești—Iș, *corniță de vară* (Bălușești—Nt, Strunga—Iș), *corniță neagră*³⁰⁵ (Ab, Ag, Iș, Tl, Vs), *corniță roșie*³⁰⁶ (Odobești—Vn, Sirefel—Iș, Ungureni—Bt), *cornorată albă*³⁰⁷ (Bz, Ph, Tl, Butea și Gropnița—Iș), *cornorată neagră*³⁰⁸ (Ph, Tl, Grozești și Miroslava—Iș, Mileanca—Bt), *țigvă* : *țicvoasă albă*³⁰⁹ (Bz, Ph, Vn), *țicvoasă galbenă* (Bz), *țicvoasă gălbuie*³¹⁰ (Bz, Ph), *țigvoasă*

²⁸⁷ H/XIV, 352^v, 358^v; BD, 182.

²⁸⁸ NALR, Olt, IV, 262.

²⁸⁹ H/II, 57^v; H/XI, 349^v, 362^v; H/XVI, 395^v; DLR.

²⁹⁰ DDRF; DLR.

²⁹¹ *Ibidem*.

²⁹² JO, 54; DU; SCL, 1975, 370; DLR.

²⁹³ BA, 351; JO, 54; H/II, 207^v, 219^v; H/VII, 147^v; D/4545, 235^v, 240^v; D/4546, 247^v, 280^v, 294^v, 340^v; NI, 88; DU; BD, 182; SVR, 134; DLR.

²⁹⁴ NI, 7.

²⁹⁵ H/VII, 130^v; DLR.

²⁹⁶ H/III, 305^v; D/4549, 170^v.

²⁹⁷ H/XIV, 352^v.

²⁹⁸ H/II, 125^v; D/4545, 248^v; D/4546, 121^v.

²⁹⁹ H/VII, 67^v; DLR.

³⁰⁰ BD, 182.

³⁰¹ H/XIV, 395^v.

³⁰² H/VII, 504^v.

³⁰³ GH, 9.

³⁰⁴ JO, 53; NI, 6.

³⁰⁵ JO, 53.

³⁰⁶ NI, 6; FME, I, 493.

³⁰⁷ H/XIV, 395^v.

³⁰⁸ *Ibidem*.

³⁰⁹ H/XI, 349^v.

³¹⁰ *Ibidem*.

albă (Bz), *ligvoasă neagră* (Bz), *tugească neagră*³¹² (Bz), *tugească rotundă*³¹³ (Bz), *poamă ligvoasă albă* (Iş), *poamă tugească albă*³¹³ (Tl, Odobeşti—Vn), *poamă tugească neagră*³¹⁴ (Tl, Odobeşti şi Panciu—Vn).

1.1.3. De la soiuri de fructe : *ariuș* adj. (de la *mere ariuse* „vărătice, nu prea mari”, HGI; *strugure ariuș*=cu boabele mari, apoase, de culoare galbenă-verzuie : Lechința—BN); *avramă* adj. (de la *prună avramă*; *poamă avramă*=cu boabele lunguiele, rare, de culoare neagră-violetă : Bahlui—Cotnari, Ipatele şi Lunca—Paşcani—Iş); *bardără* adj. (de la *prună bardacă*; *poamă bardacă*=cu boabele mari, alungite, de culoare galbenă-verzuie : Munteni—Belceşti—Iş, Pungeşti—Vs); *bardășă* adj. (de la *prună bardașă* „prună mare”, LEXIC. REG., II, 119; *poamă bardașă*=cu boabele mari, rotunde, de culoare albă-verzuie : Moșca—Iş, Negrêști—Vs); *ciurubei* adj. (de la *ciurubei* „cireșe verzi”, SMT, 183; *strugure ciurubei*=cu boabele alungite, mărunte, de culoare galbenă-verzuie : Gârbova—Ab); *coădeșă* adj. (de la *pară, prună coadeșă*; *poamă coadeșă*=cu boabele mari, rare, alungite, de culoare galbenă-verzuie : Cotnari şi Popricani—Iş); *erivinișă* s.f. (de la *prune erivinișe* „care se coc în iunie”, CFP; cu boabele mărunte, de culoare galbenă, timpurie : Drăgășani—Vi, Topoloveni—Ag); *domneșe, -eășeă* adj. s.f.; (de la *măr domnesc, pară domnească*; *strugure domnesc*=cu boabele mari, rare, de culoare albă-verzuie : Cotnari—Iş, Odobești—Vn; *poamă domnească* : Cotnari—Iş, Odobești—Vn; *domnească* : Comarna, Costuleni şi Cotnari—Iş, Huși—Vs); *drăgănică* adj. (de la *cireșă drăgănică*; *poamă drăgănică*=cu boabele mărunte, acre, de culoare roz : Cotnari şi Zmeu—Lungani—Iş); *gamotă* adj. (de la *pară gamolă*; *poamă gamolă*=cu boabele mărunte, dese, de culoare verde : Murgeni—Vs, Strunga şi Vinători—Iş); *ghileșală* s.f. (de la *cireșe ghileșale*, CV, II, 4, 36; cu boabele rotunde, punctate, de culoare albă : Ceplenița—Iş, Pietroasele—Bz); *moăeră* adj. (de la *cireșă moacră*; *poamă moacră*=cu boabele mărunte, dese, tari, de culoare neagră : Dagîța şi Ipatele—Iş); *motrún* adj. (de la *măr motrun, pară motrună*; *strugure motrun*=cu boabele rare, mari, de culoare neagră : Godeni—Ag); *păreș* adj. (de la *măr pariș, pareș*; *strugure pareș*=cu boabele mari, dese, tari, de culoare gălbuie : Dumitra—BN); *pergamută* adj. (de la *pară pergamută*; *poamă pergamută*=cu boabele mărunte, zemoase, de culoare albă-verzuie : Fedeleșeni—Strunga şi Vlădiceni—Tomești—Iş, Mileanca—Bt); *șpâncă* adj. (de la *șpâncă* „un soi de vișine mari, mustoase”, LLM, 1967, I, 52; *poamă șpâncă*=cu boabele mari, dese, apoase, de culoare roz : Corni şi Mitoc—Bt); *untós, -oásă* adj. (de la *măr untos, pară untoasă*; *poamă untoasă*=cu boabele mărunte, rotunde, netede, de culoare albă-gălbuie : Bucium şi Rediu—Iş, Corlăteni—Bt, Delești—Vs; *strugure untos* : Huși—Vs); *urzese, -eășeă* adj. (de la *măr urzesc, pară urzească*; *strugure urzesc*=cu boabele mari, rare, de culoare galbenă-verzuie : Ph, Pietroasele—Bz; *poamă urzească* : Comarna şi Proboata—Iş, Stăniliești—Vs); *viăseă* adj. (de la *măr viesc, pară viască*; *poamă viască*=cu boabele mărunte, acre, de culoare verzuie : Focuri şi Strunga—Iş).

³¹¹ BD, 182.

³¹² *Ibidem*.

³¹³ H/XIV, 395^v.

³¹⁴ *Ibidem*.

1.2. Derivate cu sufixe, prin care se evită omonimia :

1.2.1. De la nume de plante : *arămcăsă* s.f. (*aramă* + suf. *-casă* ; cu boabele rotunde, mărunte, de culoare roșiatică : Belcești—Is, Cuzlău—Păltiniș—Bt) ; *butășică* s.f. (*butaș* + suf. *-ică* ; cu boabele mărunte, de culoare albă : Gorban, Prisăcani și Tomești—Is, Scorțeni—Bc, Stăniilești—Vs) ; *butășiță* s.f. (*butaș* + suf. *-iță* = *butășică* : Cozmești și Holboca—Is) ; *bătu-roasă* s.f. (*bătură* + suf. *-oasă* ; cu boabele mari, rare, de culoare neagră : Cucuteni—Lețcani și Dobrovăț—Is, Slobozia—Urechești—Bc) ; *cășurească*³¹⁵ s.f. (*caș* + suf. *-ărească* ; cu boabele mari, rotunde, rare, de culoare albă : BN, Pietroasele—Bz) ; *ceonie* (pron. : *ce-o*) adj. (*ciuin* + suf. *-ie* ; = *cioinac* ; *poamă ceonie* : Gl ; *struguri ceonie*³¹⁶ : Cosimbști—Il) ; *cergănă* s.f. (*cergă* + suf. *-ană* ; cu boabele mari, rotunde, rare, de culoare albă sau neagră : Cl, Il) ; *cioicrășică* s.f. (*cioicră* + suf. *-ică* ; cu boabele mărunte, lunguiețe, bătute, de culoare neagră : Miroslovești, Moțca și Oțeleni—Is) ; *cioinac* (*-ăg*), *-ăcă* (*-ăgă*) s.m. și f., adj. (*ciuin* + suf. *-ac*, *-ag* ; cu boabele dese, apoase, mari, puțin ovale, cu piețița tare, cu multe semințe, de culoare albă-gălbui, galbenă-verzuie sau neagră ; *cioinac*³¹⁷ : Dobr., sudul Mold., Cotnari—Is, Frumușica—Bt ; *ceonac*³¹⁸ : Ct ; *cionac*³¹⁹ : Gl ; *cioniac*³²⁰ : Babadag—Tl, Gîrliciu—Ct ; *coinac*³²¹ : Topalu—Ct ; *cioinag*³²² : Dobr., Bz, Gl, Cotnari și Deleni—Is ; *cionag*³²³ : Gl ; *ciuinag*³²⁴ : Gl, Tl ; *cuinag*³²⁵ : Gl ; *cioinagi*³²⁶ : Dobr., Gl ; *cioinacă* : Dobr., sudul Mold. ; *cioinagă*³²⁷ : Dobr., sudul Mold., Vs ; *ceoinagă*³²⁸ : Gl ; *cionagă* : Gl ; *ciuinagă* : Gl ; *strugure cioinac* : Tl, Odobesti—Vn ; *strugure cioinag* : Cotești—Vn, Cotnari—Is, Huși—Vs ; *poamă cioinacă* : sudul Mold., Luncavița—Tl ; *poamă cioinagă*³²⁹ : sudul Mold. ; *poamă cionagă*³³⁰ : Epureni—Vs, Nicorești—Gl ; *struguri de poamă cioinacă* : Gl ; *struguri de poamă cioinagă*³³¹ : Gl, Vs) ; *cioineac* (*-ăg*), *-ăcă* (*-ăgă*) s.m. și f., adj. (*ciuin* + suf. *-eac*, *-eag* ; = *cioinac* ; *cioineac* și *ceoineac*³³² : Dobr., sudul Mold. ; *cioineag*³³³ și *ceoineag*³³⁴ : Bz, Gl, Tl ; *ccaineag*³³⁵ : Gl ; *cioimeag* : Gl ;

³¹⁵ BD, 182.

³¹⁶ H/VII, 369^r.

³¹⁷ H/III, 305^v ; H/XIV, 352^v ; DDRF ; TDRG ; DA ; CADE ; BD, 182 ; GO, 96.

³¹⁸ H/II, 297^r.

³¹⁹ D/4549, 170^r.

³²⁰ A

*ciomeag*³³⁶ : Cotești—Vn, Stilpu—Bz; *cioneag*³³⁷ : Gl; *ciuineag*³³⁸ : Gl, Tl; *cioineacă* : Dobr., sudul Mold.; *cioineagă*³³⁹ și *ceoneagă*³⁴⁰ : Gl, Tl, Vs; *cioigneagă*³⁴¹ : Umbrărești—Gl; *cioimeagă*³⁴² : Gl; *cioineagră*³⁴³ : Gl; *ciomeagă*³⁴⁴ : Liești—Gl, Odobești—Vn; *cioneagă*³⁴⁵ : Gl; *ciuineagă* : Gl; Tl, Odobești—Vn; *ciuineagă*³⁴⁶ : Isaccea—Tl; *siomeagă*³⁴⁷ : Somoș—Tl; *soimeagă*³⁴⁸ : Somoș—Tl; *strugure cioineac* : Dobr., sudul Mold., Bz; *strugure cioineag* : Dobr., sudul Mold., Br; *struguri de cioneag*³⁴⁹ : Gl; *poamă cioineacă* : sudul Mold.; *poamă cioineagă*³⁵⁰ : sudul Mold., Luncavița—Tl; *poamă ciuineagă* și *poamă ciuineagă*³⁵¹ : Luncavița—Tl, Nicorești—Gl; *cioinéc* (-ég), -eă (-égă) s.m. și f., adj. (*ciuin*+suf. -ec, -eg; =*cioinac* : Gl; *cioinéc* : Gl; *cioinég* : Nicorești—Gl; *cioneag*³⁵² : Cotești—Vn; *cioinécă* : Gl; *cioinégă* : Gl; *strugure cioinéc* : Gl, Tl; *poamă cioinécă* : Gl; *poamă cioinégă* : Gl); *cioinél* (pron. : o-i) s.m. (*ciuin*+suf. -el; =*cioinac* : Tl; *ciaunel*³⁵³ : Luncavița—Tl; prin etimologie populară); *cioiníc* (-íg), -eă (-igă) s.m. și f., adj. (*ciuin*+suf. -ic, -ig =*cioinac*; *cioiníc*³⁵⁴ : Mold., Bz, Ph, Tl; *ceonic*³⁵⁵ : Bz; *cioiníc* și *cioiníc*³⁵⁶ : Bz, Vn, Cotnari—Is; *cionic*³⁵⁷ : Bz, Bucov—Ph, Dumești—Is; *șoiníc*³⁵⁸ : Pietroasele—Bz; *cioiníg* : sudul Mold.; *cioinícă*³⁵⁹ : Dobr., Mold., Br, Bz, Il; *cioinícă* : Vn, Nicorești și Oancea—Gl; *cionică*³⁶⁰ : Bz, Belecești și Victoria—Is; *gionică*³⁶¹ : Pietroasele—Bz; *cioinígă* : Vn; *cioinígă*³⁶² : Bz, Gl, Vn; *strugure cioiníc* : Gl; *strugure cionic* : Bz, Ph, Nicorești—Gl; *strugure cioiníg* : Gl; *strugure cioníg* : Gl; *poamă cioinícă*³⁶³ : Mold., Somoș—Tl; *poamă cioinígă* : Bz, Gl); *cioinóe* (-óg), -oăcă (-oăgă) s.m. și f., adj. (*ciuin*+suf. -oc, -og; =*cioinac*; *cioinoc* : Liești—Gl; *cioinog* : Gl, Cătina—Bz; *cioinoacă* : Largu—Bz,

³³⁶ NI, 63; BD, 182.

³³⁷ DA.

³³⁸ GO, 96.

³³⁹ H/III, 385'; H/VI, 93'; H/XIII, 387', 423', 492'; H/XIV, 358'; D/4549, 101', 140'; D/4551, 351'; DA; GLB, 140.

³⁴⁰ H/XIII, 508'.

³⁴¹ H/III, 399'.

³⁴² NI, 63.

³⁴³ H/III, 226'; H/XIII, 468'.

³⁴⁴ NI, 6

Liești—Gl; *cioinoagă*: Gl; *șoimoagă*³⁶⁴: Merei—Bz; *strugure cioinoc*: Liești—Gl, Odobești—Vn; *poamă cioinoacă*: Gl; *poamă cioinoagă*: Gl, Odobești—Vn); *crăieșe*, *-iăseă*, *crăiești* adj., s.f. (*crai*+suf. *-esc*; cu boabele mari, rotunde, de culoare galbenă-aurie; *strugure crăieșe*: Ab, Sb, Cotnari și Cucuteni—Is; *poamă crăiască*³⁶⁵: Ripiceni—Bt, Tomești și Țibana—Is, Șuletea—Vs; *struguri crăiești*³⁶⁶: Transilv., Gîrbeni—Țibana—Is; *crăiască*³⁶⁷: Is, Ștefănești—Bt, Șuletea—Vs); *gărgăunăriță*³⁶⁸ s.f. (*gărgăun*+suf. *-ariță*; cu boabele mari, dulci, de culoare albă: Cotnari și Strunga—Is, Huși—Vs, Merei—Bz); *gărgăunăriță*³⁶⁹ s.f. (*gărgăun*+suf. *-ăriță*; = *gărgăunăriță*: Sagna—Nț, Stăniilești—Vs); *ingliceanceă*³⁷⁰ s.f. (*iglice*+suf. *-ancă*; cu boabele mărunte, de culoare albă: Țl; *engliceancă*³⁷¹: Țl); *mintôs*, *mintoși* s.m. (*mintă*+suf. *-os*; cu boabele alungite, de culoare galbenă-verzuie: SM, Cucuteni și Ruginoasa—Is); *pitoasă*³⁷² s.f. (*pită*+suf. *-oasă*; cu boabele mari, rotunde și puțin turtite, de culoare albă: Plenița, Sadova și Șegarcea—Dj); *porcă*³⁷³ s.m. (*porc*+suf. *-ar*; cu boabele mari, rare, de culoare albă: Bala—Mh); *porcâi*³⁷⁴ s.m. (*porc*+suf. *-oi*; cu boabele mari, dese, de culoare albă: Mh, Tismana—Gj); *rușinoasă*³⁷⁵ s.f. (*rușine*+suf. *-oasă*; cu boabele mărunte, de culoare albă: Romos—Hd, Țuțora—Is); *seăiăncă*³⁷⁶ s.f. (*seai*+suf. *-ancă*; struguri timpurii, cu boabele de mărime mijlocie, de culoare galbenă-verzuie: Bz, Ph); *stejăreanceă*³⁷⁷ s.f. (*stejar*+suf. *-eancă*; cu boabele de mărime mijlocie, de culoare albă-verzuie: Dj); *turbărieă* s.f. (*turb*+suf. *-ărieă*; cu boabele mărunte, rare, de culoare neagră: Tr).

1.2.1.1. Metafore urmate de determinări: *cioinac: cioinac galben*³⁷⁸ (Dobr., Gl), *cioinac galbenă*³⁷⁹ (Gl), *cioinac negru*³⁸⁰ (Gl), *cioinac verde*³⁸¹ (Dobr., Gl), *cioinag galben*³⁸² (Dobr., Gl), *cioinag negru* (Gl), *cioinag verde*³⁸³ (Dobr., Gl); *cioineg: poamă cioinegă verde*³⁸⁴ (Umbrărești—Gl); *cioiniu: cioinic alb*³⁸⁵ (Br, Bz, Gl), *cioinic roșu*³⁸⁶ (Bz, Gl), *cioinică albă* (Br, Gl).

³⁶⁴ GN, 273.

³⁶⁵ BD, 182.

³⁶⁶ PS, 74; BD, 182 (*crăiești*).

³⁶⁷ H/VIII₁, 42^r; H/VIII₂, 152^r.

³⁶⁸ BT, 414; BD, 182.

³⁶⁹ NI, 54.

³⁷⁰ H/XIV, 352^v.

³⁷¹ D/4553, 75^v.

³⁷² H/V, 374^r; BD, 182 (*piloși*); DLR.

³⁷³ BD, 182.

³⁷⁴ H/IX, 4^r; DLR.

³⁷⁵ BD, 182.

³⁷⁶ H/II, 165^r.

³⁷⁷ H/V, 97^v, 287^v.

³⁷⁸ TS, 15.

³⁷⁹ D/4549, 255^r.

³⁸⁰ D/4549, 170^r.

³⁸¹ D/4549, 255^r.

³⁸² H/XIV, 435^v; GO, 96.

³⁸³ *Ibidem*.

³⁸⁴ H/XIII, 486^r.

³⁸⁵ D/4545, 240^v.

³⁸⁶ *Ibidem*.

1.3. Termeni obținuți prin trecerea la o altă clasă morfologică :

1.3.1. De la nume de plante : **aslană** adj. (de la *aslan* ; *poamă aslană* = cu boabele mărunte, turtite, de culoare roz : Belcești—Iș); **boază** s.f., adj. (de la *boz* : Bt, Vlădeni—Iș ; *poamă boază* : Probota—Iș); **bumbă** s.f., adj. (de la *bumb* : Bz, Ph, Călărași—Bt ; *poamă bumbă* : Tansa—Iș); **cereclúșă** s.f. (de la *cerceluș* ; cu ciorchinele alungit, cu boabele mărunte, rare, de culoare albă-gălbuie : Măstăcani—Gl, Mogosești—Iș, Sirbi—Podu Turcului—Bc); **copăcă** s.f., adj. (de la *copac* : Deleni—Iș, Pogorăști—Răuseni—Bt ; *poamă copacă* : Andrieșeni și Strunga—Iș, Călărași—Bt); **gogoneăță** s.f. (de la *gogoneț* ; cu boabele mărunte, alungite, de culoare roșie : Drăgușeni—Șcheia și Poeni—Schitu Duca—Iș); **hribă** adj. (de la *hrib* ; *poamă hribă* : Soloneț—Bivolari—Iș); **oușoără**³⁸⁷ s.f. (de la *oușor* ; cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă : Glogova—Gj); **pinișor**, **pinișori** s.m., adj. (de la *pinișoară* ; *pinișor* : Mh, Ol ; *pinișori*³⁸⁸ : Gj, Mn ; *strugure pinișor* : Mh, Spineni—Ol ; *struguri pinișori* : Hinova—Mh, Stoina—Gj); **ploapă**³⁸⁹ s.f., adj. (de la *plop* : Ar, Bt, Br, Gj, Hd, Iș, Mh, Vl ; *pleapă*³⁹⁰ : Gj, Hd, Tm, Mișca—Ar ; *poamă ploapă* (Tabăra—Bivolari—Iș); **tămii**³⁹¹ s.m., adj. (de la *tămie* : Gj, Comarna și Răducăneni—Iș, Huși—Vs, Odobești—Vn ; *tămai*³⁹² : Gj ; *tămai* : Gj, Nicorești—Gl ; *strugure tămii* : Gj, Odobești—Vn); **tămlior**, **tămliori** s.m., adj. (de la *tămlioară* ; *tămlior*³⁹³ : Gj, Comarna și Cotnari—Iș ; *tămuior* : Gj ; *tămliori*³⁹⁴ : Gj ; *tămliori*³⁹⁵ : Gj ; *strugure tămlior* : Gj); **tămliós**, **tămlióși** s.m., adj. (de la *tămliosasă* ; v. și *tămie*—suf. -os ; *tămliós*³⁹⁶ : Mold., Munt., Bh, BN, Ct, Gj, Mș, Ol ; *tamaios* : Bc ; *tămăios*³⁹⁷ : Gj ; *tomaíos*³⁹⁸ *tămlióși*³⁹⁹ : Mold., Munt., Olt., Bh, Tm, Sj, Sv ; *tamaioși*⁴⁰⁰ : Bc, Gl ; *strugure tămliós*⁴⁰¹ : Dobr., Munt., Olt. ; *strugure tămăios*⁴⁰² : Gj, Ol ; *struguri tămlióși*⁴⁰³ : Dobr., Munt., Olt. și izolat în toată țara); **vălătucă** adj. (de la *vălătuc* ; *poamă vălătucă* = cu boabele conice, mărunte, tari, de culoare neagră : Șipote și Tansa—Iș).

1.3.1.1. Metafore urmate de determinări : **tămii** : *tămii alb* (Cîrlogani—Ol, Șegarcea—Dj), *tămii negru* (Crețeni—Vl, Drănic—Dj); **tămlior** : *tămlior alb* (Gj); **tămliós** : *tămliós alb* (Bz, Dj, Ph), *tămliós negru* (Dj).

1.3.2. De la nume de fructe : **ananásă** s.f., adj. (de la *anas* : Bc, Nț, Cucuteni—Iș ; *ananăie* : Ab ; *anănasă* : Bc ; *anănoasă* : Bc, Nț ; *aranasă* :

³⁸⁷ Dv, 228.

³⁸⁸ BD, 182.

³⁸⁹ JO, 54 ; H/V, 102^r ; H/IX, 50^r ; H/XVII, 60^r ; D/4547, 193^r, 197^r, 212^r, 323^r ; VV, 54 ; NL, 55 ; DH, 117, 329.

³⁹⁰ H/XVIII, 301^r ; D/4547, 192^r ; DDRF (*pleopă*) ; BD, 182 ; DLR.

³⁹¹ NALR. Olt, IV, 262.

³⁹² D/4547, 143^r.

³⁹³ H/VI, 233^r.

³⁹⁴ D/4547, 231^r.

³⁹⁵ D/4547, 216^r.

³⁹⁶ JO, 53 ; H/II, 98^r ; H/IX, 40^r.

³⁹⁷ COSTINESCU.

³⁹⁸ D/4547, 212^r.

³⁹⁹ H/I, 267^r ; H/IX, 17^r, 35^r, 50^r ; H/XII, 169^r ; D/4547, 148^r, 157^r, 177^r, 208^r.

⁴⁰⁰ D/4551, 333^r, 337^r.

⁴⁰¹ PONTBRIANT, D. ; H/V, 386^r ; TDRG ; SCRIBAN, D.

⁴⁰² COSTINESCU, 567.

⁴⁰³ H/XII, 237^r.

Vîrtoape—Tr; *poamă ananasă*: Mold.); *căpșun* s.m., adj. (de la *căpșună*: Crivești—Vinători și Deleni—Iș; *strugure căpșun*: Bz, Ruginoasa—Iș); *corn*, *corni* s.m., adj. (de la *coarnă*; *corn*: Tr, Bucov—Ph, Dumesti și Scobinți—Iș, Gorgan—Ag, Nicșeni—Bt, Silagiu—Tm; *corni*⁴⁰⁴: Bc, Bt, Gl, Nț; *strugure corn*⁴⁰⁵: Munt., Olt., Odobești—Vn; *struguri corni*⁴⁰⁶: Bz, Gl, Ph, Vs, Cotnari—Iș); *harbuză* adj. (de la *harbuz*; *poamă harbuză*: Comarna—Iș); *mără* adj. (de la *măr*; *poamă mară*=cu boabele rotunde, de culoare galbenă-verzuie: Coțușca și Vișoara—Bt, Salcea—Sv); *mălin* s.m. (de la *mălină*: Hănești—Bt); *merișoară* s.f., adj. (de la *merisor*: Mădirjac și Popești—Iș, Tudora—Bt; *poamă merișoară*: Corni și Leorda—Bt, Lespezi—Iș).

1.3.2.1. Metafore urmate de determinări: *ananasă*: *ananasă neagră* (Bc); *corn*: *corn alb* (Cotnari și Horlești—Iș, Drănic—Dj, Huși—Vs, Pietroasele—Bz), *corn negru* (Huși—Vs, Nicșeni—Bt), *corni negri* (Bt, Gl), *strugur corn alb*⁴⁰⁷ (Vl, Vs), *strugur corn negru*⁴⁰⁸ (Vl, Vs), *strugure corn alb* (Huși și Stăniliești—Vs, Pietroasele—Bz), *strugure corn negru* (Dj, Ol, Vl), *struguri corni albi*⁴⁰⁹ (Bz, Ph, Odobești—Vn), *struguri corni negri*⁴¹⁰ (Bz, Ph, Cotnari—Iș, Miniș—Ar, Odobești—Vn).

1.3.2.2. Metafore în compuse: *corn*: *corn-gras* (= *coarnă-grasă*: Căplenița—Iș, Stăniliești—Vs), *corn-tomnatic* (= *coarnă-tomnatică*: Cotnari—Iș), *corn-turcesc* (= *coarnă-turcească*: Bălțați—Iș), *corn-vărațic* (= *coarnă vărațică*: Iș, Urlați—Ph).

1.3.2.3. Derivate: *corn*: *cornet*⁴¹¹ (Dersca—Bt, Dumitra—BN), *corniș*⁴¹² (Gl), *cornișon*⁴¹³ (Gl, Odobești—Vn), *cornișor*⁴¹⁴ (Br, Gl, Iș, Tl, Odobești—Vn, Sagna—Nț), *cornurel* (Nț), *cornuț* (Vs), *cornari*⁴¹⁵ (Hinova—Mh), *strugure cornar* (Drănic—Dj), *poamă cornar* (Andrieșeni și Dobrovăț—Iș), *strugure cornișor* (Cehal—SM, Pojejena—Mh), *strugure cornorat* (Corcova—Mh), *poamă cornișon*⁴¹⁶ (Gl), *poamă cornișor*⁴¹⁷ (Gl, Vs, Luncavița—Tl).

2. Denumiri date prin asemănarea cu diverse obiecte, părți ale acestora sau ale unor plante, cu alimente, metale etc., substantive și adjective care reflectă forma comună a celor două realități comparate și, mai rar, culoarea sau calitatea lor.

2.1. Cuvinte de bază: *băltă* adj. (*poamă băltă*=cu boabele acre, mărunte, apoase, cu piețița tare, de culoare albă: Vs; *poamă de băltă*⁴¹⁸: Gl, Vs; *poamă bălții*: Iș); *ban* adj. (*poamă ban*=cu boabele mari, rotunde, rare,

⁴⁰⁴ D/4550, 303°; D/4551, 337°; D/4552, 220°.

⁴⁰⁵ SCRIBAN, D.

⁴⁰⁶ H/III, 462°; H/XIII, 9°; H/XV, 496°.

⁴⁰⁷ H/XV, 368°.

⁴⁰⁸ *Ibidem*.

⁴⁰⁹ H/XIII, 9°.

⁴¹⁰ *Ibidem*.

⁴¹¹ VVA, IV, 224.

⁴¹² D/4549, 152°.

⁴¹³ H/III, 207°.

⁴¹⁴ H/III, 305°, 359°, 385°; D/4549, 111°, 170°, 211°, 244°; D/4553, 75°.

⁴¹⁵ NALR. Olt, IV, 262.

⁴¹⁶ H/III, 207°.

⁴¹⁷ H/III, 207°; H/XIV, 463°; BD, 182.

⁴¹⁸ H/III, 226°; H/XV, 514°.

de culoare albă : Podu-Iloaiei — Iş) ; *boăbă*⁴¹⁹ s.f. (cu boabele mari, rare, rotunde, de culoare albă sau neagră : Gj) ; *bôlîă*⁴²⁰ s.f. (cu ciorchinele ramificat, alungit, cu boabele mărunte, rare, de culoare albă, cu vițe lungi, care se leagă sub forma unui arc : Dj) ; *budăeă* adj. (*poamă budacă* = cu boabele de mărime mijlocie, rotunde, de culoare albă : Cotnari și Sculeni — Victoria — Iş ; *poamă budarcă* : Vlădeni — Bt) ; *castrôn* adj. (*poamă castron* = cu boabele mari, rare, de culoare albă-gălbuie : Avrămeni și Flămânzi — Bt, Balcani — Bc) ; *ciorchină* s.f. (cu boabele mari, rare, de culoare cenușie : Ol) ; *condăe* adj. (*poamă condac* = cu boabele mărunte, lunguiețe, de culoare gălbuie : Ciurea și Mogoșești — Iş) ; *covăjeă* s.f. (cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă-gălbuie : Deleni — Iş, Zorleni — Vs) ; *erăseă*⁴²¹ s.f. (cu boabele mărunte, lunguiețe, de culoare albă : Iş, Ghermănești — Vs) ; *erăcănă*⁴²² s.f., adj. (cu ciorchinele lung, rămușos și ramificat, cu boabele mari, rare, rotunde, de culoare albă sau neagră : Mold., Br, Bz, Tl, Tm ; *eracănă*⁴²³ : Mold. ; *ericană*⁴²⁴ : Bt ; *poamă erăcănă*⁴²⁵ : Mold., Vădeni — Br ; *poamă eracănă*⁴²⁶ : Mold.) ; *erăce*⁴²⁷ s.f., adj. (cu ciorchinele bătut sub formă de cruce, cu boabele dese, dulci, de culoare albă, mai rar neagră : Munt., Bt, Iş, Vn, Vs ; *strugure cruce* : Munt. ; *strugure de cruce* : Podu Iloaiei și Tg. Frumos — Iş ; *poamă cruce*⁴²⁸ : Mold. ; *poamă de cruce* : Hîrlău, Rediu și Sirețel — Iş ; *poamă în cruce*⁴²⁹ : Mold., Merei — Bz ; *poamă în cruci* : Iş ; *struguri cruce*⁴³⁰ : Munt., Vn) ; *făînă*⁴³¹ s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă-gălbuie : Corcova — Mh ; *poamă făînă* : Dobrovăț — Iş, Mileanca — Bt) ; *flăură* s.f. (cu ciorchinele ramificat, cu boabele mărunte, turtite, de culoare neagră : Bt, Erbiceni — Iş, Ghermănești — Vs) ; *frânză* adj. (*poamă franză* = cu ciorchinele alungit, cu boabele mari, ovale, de culoare albă-verzuie sau neagră : Șipote — Iş) ; *ghem* s.m. (cu boabele rotunde, mari, de culoare albă sau neagră : Ct) ; *gurgui* adj. (*strugure gurgui* = cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă : Ph ; *poamă gurgui* : Frumușita — Gl) ; *mușurôl* s.m. (cu ciorchinele mare, cu boabele mărunte, rotunde, bătute, de culoare neagră : Ar) ; *pîrnău*, -ăie, *pîrnăi* s.m. și f., adj. (cu boabele alungite, cu git, de culoare neagră : *pîrnău* : Munt. ; *pîrnaie*⁴³² : Munt. ; *strugure pîrnău* : Munt. ; *poamă pîrnaie* : Schitu Duca — Iş ; *struguri pîrnăi*⁴³³ : Munt.) ; *plumb* s.m., adj. (cu boabele mari, foarte tari,

⁴¹⁹ D/4547, 41° ; 171°.

⁴²⁰ NALR. Olr, IV, 262.

⁴²¹ BD, 182.

⁴²² JO, 53 ; H/I, 314°, 381°, 414° ; H/III, 65° ; H/XII, 114° ; H/XIII, 268°, 489°, 492° ; HEM, III, 2782 ; D/4545, 128°, 140°, 199° ; D/4549, 192°, 215°, 244°, 262° ; D/4553, 91° ; DDRF ; RCM, 483 ; DAMP, T₂, 23 ; VIN, 169 ; NI, 58 ; TDRG ; BĂRCIANU ; DA ; DU ; CADE ; FME, I, 369, 493 ; DM ; CDEP ; LTR, 3, 82 ; BD, 182 ; GO, 100 ; DEX ; SVR, 41.

⁴²³ IP, 264 ; H/III, 101° ; D/4549, 111°, 208° ; D/4551, 351°.

⁴²⁴ VIN, 153.

⁴²⁵ H/III, 207° ; H/XIII, 486° ; HEM, III, 2782 ; D/4545, 193° ; DV, 11 ; DS, 47 ; DA ; SCRIBAN, D.

⁴²⁶ H/III, 95°, 359°.

⁴²⁷ H/XIII, 502° ; NI, 68 ; BD, 182 ; SVR, 42.

⁴²⁸ H/XIII, 228° ; DV, 10 ; DS, 45.

⁴²⁹ H/XII, 105° ; DA.

⁴³⁰ H/XIII, 9°.

⁴³¹ GLB, 140 ; BD, 182.

⁴³² JO, 53 ; DDRF ; DU ; CADE ; DE, 459 ; DLR.

⁴³³ SCRIBAN, D.

de culoare neagră : Duda —Epureni —Vs, Costuleni —Iș; *poamă plumb* : Ciurea și Mogoșești —Iș); *stafidă* s.f. (cu ciorchinele și boabele mici, fără semințe, de culoare albă : Ighiu —Ab, Șiria —Ar; *strahină*⁴³⁴ : Gl; *strafidă* : Pădureni —Jebel —Tm); *sticlă* adj. (*poamă sticlă* = cu boabele de mărime mijlocie, alungite, rare, tari, de culoare albă-gălbuie : Ciurea —Iș, Păltiniș —Bt; *poamă de sticlă*⁴³⁵ : Grajduri —Iș); *tóbă*⁴³⁶ s.f. (cu boabele mari, rare, de culoare cenușie : Gj); *țurture*⁴³⁷ s.m., adj. (cu ciorchinele și boabele lungi, rare, de culoare albă : Bălțați și Ruginoasa —Iș; *poamă țurture*⁴³⁸ : Butea și Lungani —Iș, Frumușica —Bt); *ulcieă* adj. (*poamă ulcieă* = cu boabele mărunte rotunde, de culoare albă : Andrieșeni —Iș, Șendriceni —Bt).

2.1.1. Metafore urmate de determinări : *crăcană* : *crăcană albă* (Iș), *crăcană neagră* (Iș), *crăcană albă*⁴³⁹ (Gl, Iș, Vn), *crăcană de Nicorești*⁴⁴⁰ (Gl, Vn), *crăcană de Odobesti* (Gl, Vn), *crăcană neagră*⁴⁴¹ (Gl, Iș, Vn, Vs), *poamă crăcană albă* (Iș), *poamă crăcană neagră* (Iș, Vs); *cruce* : *cruce albă* (Flămânzi —Bt), *cruce întoarsă* (Deleni —Iș), *cruce neagră* (Cotnari —Iș), *cruce sfântă* (Poiana Mărului —Ceplența —Iș); *fleură* : *fleură neagră* (Bt); *plumb* : *plumb negru* (Coropcenii —Iș).

2.1.2. Derivate : *crăcană* : *crăcanătă*⁴⁴² (Mold., Ol), *crăcănătă*⁴⁴³ („varietate de struguri negri sau cenușii, dulci, ciorchina mare și cu craci mari, astfel că boabele sînt foarte rare“, DA : Mold., Munt.), *crăcănăoasă*⁴⁴⁴ (Bt, Iș, Vs), *poamă crăcănătă* (Mold.), *poamă crăcănătă* (Mold.); *eruce* : *crucișoară*, (Ciurea, Popești și Ruginoasa —Iș), *cruciță* (Țibana —Iș, Unțeni —Bt); *frunză* : *frunzătură* (Drăgușeni —Șcheia și Hălțeni —Șipote —Iș), *frunzulică* (Cordun —Flămânzi —Bt, Gîrbești —Țibana —Iș); *gurgui* : *strugure gurguiat* (Ag, Ph), *poamă gurguiată* (Comarna și Deleni —Iș), *gurguiată*⁴⁴⁵ (Ag, Bc, Bz, Ph), *gurguietă*⁴⁴⁶ (Topoloveni —Ag), *gurguiță*⁴⁴⁷ (Vernești —Bz); *țurture* : *poamă țurtureată* (Crucea —Lungani —Iș).

2.2. Derivate cu sufixe : *bobân*, -ă adj. (*bob* + suf. -an = *boabă*; *poamă boban* : Valea Adîncă —Miroslava —Iș; *poamă bobană* : Vaduri —Viișoara —Nț); *bobăr* adj. (*bob* + suf. -ar = *boabă*; *poamă bobar* : Runcu —Țibana —Iș); *bobîțar* adj. (*bobîță* + suf. -ar; *poamă bobîțar* = cu boabele mărunte, de culoare albă : Mironeasa și Moșna —Iș, Păltiniș —Bt); *cîrcioasă*⁴⁴⁸ s.f. (*cîrci* + suf. -oasă; cu ciorchinele mare, cu boabele de mărime mijlocie, rare, de culoare albă : Dj, Vl); *crangănă* s.f., adj. (*crangă* „creangă“ + suf. -ană; cu ciorchinele ramificat, cu boabele mărunte, de culoare albă : Vn, Ciobanu —Ct, Ni-

⁴³⁴ H/III, 305^v; D/4549, 170^r; BD, 182.

⁴³⁵ BD, 182.

⁴³⁶ D/4547, 208^r.

⁴³⁷ H/VIII_h, 199^r.

⁴³⁸ H/VIII_h, 236^r.

⁴³⁹ NI, 8.

⁴⁴⁰ TI, 29.

⁴⁴¹ MO, 12; NI, 8; VIN, 136.

⁴⁴² H/XIV, 222^r; GLB, 140.

⁴⁴³ JO, 53; H/XI, 5^r, 16^r, 177^r; H/XIII, 423^v; H/XIV, 64^r, 84^r, 103^r, 185^v; HEM, II, 2104; D/4548, 232^r, 251^r, 320^r; D/4557, 198^r; NI, 58; DA; BD, 182; SVR, 41.

⁴⁴⁴ PO, 7.

⁴⁴⁵ H/XI, 335^r; DA.

⁴⁴⁶ H/IX, 230^r.

⁴⁴⁷ BD, 182.

⁴⁴⁸ L. șt. ICHV, I, 404.

corești și Străoane—Gl; *crăngană*: Cornățel—Urechești—Gl; *crengană*: Runc—Buhuși—Bc; *poamă crangană*: Liești—Gl); *erîngănă*⁴⁴⁹ s.f. (*erîng* + suf. -*ănă* = *crăcană*: Db, Ph, Tr); *drughiță* s.f. (*drugă* „cocean“ + suf. -*iță*; cu boabele lungi, mari, tari, rare, de culoare neagră: Dj, Gj); *gărdurăriță*⁴⁵⁰ s.f. (*garduri* + suf. -*ăriță*; cu boabele mărunte, dese, de culoare albă sau neagră; plantată pe lângă garduri, vița se agață de acestea: Cricău—Ab, Romos—Hd); *gozorească* s.f. (*gozuri* + suf. -*escă*; cu boabele mărunte, bătute, de culoare neagră: Slobozia—Ciurea—Iș, Șuletea—Vs); *ociogiăneă* s.f. (*ociogi* + suf. -*ancă*; cu boabele mărunte, rare, de culoare galbenă-verzuie: Ol).

2.2.1. Metafore urmate de determinări: *drughiță*: *drughiță neagră*⁴⁵¹ (Gj), *drughiță tare* (Crușeț—Gj).

2.3. Treceri de la o altă clasă morfologică: *bănă* adj. (de la *ban*; *poamă bană*: Deleni—Iș); *ciolpănă*⁴⁵² s.f. (de la *ciolpan*; cu boabele mari, rare, lunguiețe, de culoare neagră; corzile butucului sînt scurte și cioturoase: Comarna, Tomești și Victoria—Iș; *ciorpană*⁴⁵³: Comarna, Mogoșești și Prisăcani—Iș, Dumesti—Vs, Flămînzii—Bt); *condăcă* adj. (de la *condac*; *poamă condacă*: Ciurea—Iș); *dulăpă* adj. (de la *dulap*; *poamă dulapă*=cu boabele mari, rare, de culoare cenușie: Mădîrjac și Popești—Iș); *gurgăie* s.f., adj. (de la *gurgui*: Deleni și Plugari—Iș, Godeni—Ag; *poamă gurgăie*: Iș); *gurgună*⁴⁵⁴ s.f. (de la *gurgui*; cu boabele mari, lunguiețe, de culoare albă: Bt, Cotnari—Iș); *iezeră* s.f. (de la *iezer*; cu boabele mărunte, rare, de culoare neagră: Vs); *plumbă* s.f., adj. (de la *plumb*: Holboca—Iș, Stăniliești—Vs; *poamă plumbă*: Holboca—Iș); *stafidă*⁴⁵⁵ s.m. (de la *stafidă*: Ighiu—Ab, Șiria—Ar); *țurțură* s.f. (de la *țurture*: Iș).

3. De la cuvinte care denumesc substanțe lichide:

3.1. Cuvinte de bază: *brăgă*⁴⁵⁶ s.f., adj. (cu boabele mari, rare, brumate, cu miezul foarte succulent, de culoare albă-gălbui, roșie sau neagră: Gj, Ceplenița și Cotnari—Iș; *brahă*: Glogova—Gj; *strugure brăgă*: Crușeț—Gj, Nedeia—Dj; *poamă brăgă*: Iș); *must* adj. (*poamă must*=cu boabele apoase, rotunde, de culoare verde-gălbui: Scobinți—Iș); *sifon*, *sifon* i s.m., adj. (cu boabele mărunte, rare, alungite, apoase, cu gust înepător, de culoare neagră: Gl, Vs, Babadag—Tl; *sifon*: Vs; *șifon*: Gl, Vs; *strugure sifon*: Babadag—Tl; *poamă sifon*: Vutcani—Vs; *struguri sifoni*: Lunca-șița—Tl); *trăsealău* s.m. (cu boabele mari, tari, de culoare neagră, care produce un vin alcoolice: Ghermănești—Vs, Miroslova—Iș); *șispoagă* s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă sau neagră, care produce un vin slab: Belcești și Plugari—Iș; *poamă șispoagă*: Flămînzii—Bt).

3.1.1. Metafore urmate de determinări: *brăgă*: *brăgă neagră* (Gj, Nedeia—Dj), *brăgă roșie* (Crușeț—Gj); *sifon*: *sifon negru* (Vutcani—Vs).

⁴⁴⁹ SCRIBAN, D.

⁴⁵⁰ GV, 43.

⁴⁵¹ NALR. OII, IV, 262.

⁴⁵² D/4552, 287^v.

⁴⁵³ H/VIII₁, 205^r.

⁴⁵⁴ VIN, 169; NI, 67.

⁴⁵⁵ BA, 352.

⁴⁵⁶ H/VI, 233^r; D/4547, 143^r, 171^r, 189^r, 205^v, 220^r; DA.

3.1.2. Derivate : *bragă* : *brăghină*⁴⁵⁷ (Munt., Olt., Mh și izolat în Ban. Dobr., Mold., Transilv.), *barăghină*⁴⁵⁸ (Ag, Ph, Vn), *brăchină* (VI), *brăghilă*⁴⁵⁹ (Munt., Dj), *brăgină*⁴⁶⁰ (Olt.), *brăighină*⁴⁶¹ (Dj, Greaca — Gr), *brăghinoără* (Dj, Golăești și Lespezi — Is), *brăghioără* (Dj, Vl, Andrieșeni — Is, Lipova — Bc, Pungești — Vs), *brăghilă* (Hirlău și Miroslava — Is, Hlipiceni — Bt, Șegareea — Dj), *struguri brăghină*⁴⁶² (Olt.), *poamă brăghină*⁴⁶³ (Bc, Is, Vs).

3.1.2.1. Derivate urmate de determinări : *bragă* : *braghină albă*⁴⁶⁴ (Munt., Olt., Is, Murfatlar — Ct), *braghină altoită*⁴⁶⁵ (VI), *braghină cu boaba mare*⁴⁶⁶ (Mh), *braghină cu bobul mic*⁴⁶⁷ (Dj, Mh, Vl, Erbiceni — Is, Frumușita — Gl), *braghină cu bobul mic*⁴⁶⁸ (Dj, Mh, Vl, Lespezi — Is, Păltiniș — Bt, Pietroasele — Bz), *braghină deasă*⁴⁶⁹ (Olt., Is), *braghină de Drăgășani*⁴⁷⁰ (Olt., Bc, Gl, Mh și izolat în toată țara), *braghină de Mehedintși*⁴⁷¹ (Olt., Mh), *braghină mare*⁴⁷² (Olt., Bz, Albești — Bt, Comarna — Is), *braghină mică*⁴⁷³ (VI), *braghină neagră*⁴⁷⁴ (Olt., Is, Vs și izolat în toată țara), *braghină roșie*⁴⁷⁵ (Olt.), *braghină roz*⁴⁷⁶ (Ol), *braghină turtită* (Is).

3.1.2.2. Derivate în compuse : *bragă* : *braghină-bătută*⁴⁷⁷ (cu boabele mari, dese, bătute, de culoare albă-gălbui : Olt., Is, Vs), *braghină-rară*⁴⁷⁸ (cu boabele mari, rare, de culoare albă-gălbui : Olt., Bc, Is, Vs).

3.1.2.2.1. Derivate urmate de determinări în compuse : *bragă* : *braghină deasă-bătută*⁴⁷⁹ (Olt., Mh), *braghină roșie-rară*⁴⁸⁰ (Dj).

⁴⁵⁷ BA, 352; IM, 369, 439; BLb, 94; AT, 132; JO, 53; BLB, 44; H/II, 125^r; H/IV, 83^r; H/V, 3^r, 9^r, 16^r, 34^r, 70^r, 88^r, 97^r, 102^r, 131^r, 134^r, 137^r, 185^r, 208^r, 234^r, 248^r, 256^r, 272^r, 287^r, 296^r, 313^r, 324^r, 351^r, 367^r, 374^r, 386^r, 393^r, 407^r, 415^r, 433^r, 441^r, 447^r, 458^r, 482^r; H/IX, 17^r, 24^r, 35^r, 40^r, 50^r, 55^r, 69^r, 114^r, 135^r, 230^r, 246^r, 471^r; H/XI, 5^r, 16^r, 26^r, 46^r, 93^r, 130^r, 165^r, 246^r; H/XIV, 93^r, 150^r, 199^r; H/XVI, 3^r, 30^r, 41^r, 380^r; H/XVIII, 260^r; IEM, II, 2 104; D/4545, 1^r, 236^r; D/4546, 73^r, 82^r, 99^r, 105^r; D/4547, 4^r, 5^r, 8^r, 12^r, 21^r, 25^r, 73^r, 94^r, 101^r, 108^r, 114^r, 117^r, 134^r, 137^r, 141^r, 148^r, 157^r, 171^r, 173^r, 176^r, 177^r, 192^r, 193^r, 197^r, 212^r, 224^r, 244^r, 255^r, 269^r, 294^r, 308^r, 316^r, 323^r, 381^r, 393^r, 405^r, 410^r, 422^r, 442^r, 456^r, 468^r; D/4548, 123^r, 145^r, 167^r, 175^r, 200^r, 291^r; D/4553, 444^r; D/4557, 38^r, 131^r; DV, 11; NL; BARGIANU; DDRF; DVar, 234; MB, 89; LD, 111; NI, 61; VIN, 146; TDRG; DA; GLB, 141; BM, 360; ȘEZ, 1 925, 1—2, 13; DU; DC, 711; PP, 339; PFI, 340; CADE; FME, I, 493; FME, IV, 686; SCRIBAN, D.; DL, I, 270; DM; LTR, 3, 82; BD, 182; MDE, 120; DEX; NALR. Olt, IV, 262—263; SVR, 25.

⁴⁵⁸ H/IX, 230^r; H/XII, 132^r; D/4550, 74^r.

⁴⁵⁹ H/II, 207^r; DA.

⁴⁶⁰ H/VI, 235^r; D/4547, 41^r.

⁴⁶¹ H/V, 165^r, 403^r.

⁴⁶² H/V, 158^r.

⁴⁶³ SCRIBAN, D.

⁴⁶⁴ CA, 403; NALR. Olt, IV, 263.

⁴⁶⁵ NALR. Olt, IV, 262.

⁴⁶⁶ Cf. IM, 439.

⁴⁶⁷ BT, 415.

⁴⁶⁸ Ibidem.

⁴⁶⁹ CA, 293.

⁴⁷⁰ NI, 61; SVR, 25.

⁴⁷¹ CC, 90.

⁴⁷² BBH, 163.

⁴⁷³ Ibidem.

⁴⁷⁴ H/V, 4^r, 185^r; VIN, 158; NI, 6.

⁴⁷⁵ H/V, 4^r, 185^r; H/XIV, 186^r; VIN, 158; NI, 6; DS; NALR. Olt, IV, 262—263.

⁴⁷⁶ NALR. Olt, IV, 262.

⁴⁷⁷ CA, 293.

3.2. Derivate cu sufixe : *borșâr* s.m. (*borș*+suf. -ar ; cu boabele mărunte, acre, de culoare albă-verzuie : Runcu—Țibana și Vlădiceni—Tomnești—Iș) ; *găzoaie* s.f. (*gaz*+suf. -oaie ; cu boabele mari, lucioase, de culoare albă-gălbuie : Corod—Gl, Frumușica—Bt).

3.2. Treckeri la o altă clasă morfologică : *brag*⁴⁸¹ s.m. (de la *bragă* : Gj) ; *mústă* adj. (de la *must* ; *poamă mustă* : Belcești și Scobinți—Iș, Flămânzi—Bt) ; *ravăcă* s.f. (de la *ravac* ; cu boabele alungite, de culoare galbenă-aurie, care produce un vin limpede, gălbui : Cotnari—Iș) ; *sifoană* s.f., adj. (de la *sifon* : Vs, Podu Iloaiei—Iș ; *șifoană* : Vs ; *poamă sifoană* : Lețcani—Iș) ; *sifoăncă* s.f., adj. (de la *sifon* : Vs, Coțușca—Bt, Lungani și Prisăcani—Iș ; *poamă sifoăncă* : Lungani—Iș) ; *vină* s.f., adj. (de la *vin* ; cu boabele rotunde, dese, zemoase, cu pielea subțire, de culoare albă-gălbuie sau verde, pătate cu puncte negre : Cotnari—Iș ; *poamă vină* : Cotnari și Cucuteni—Iș).

3.3.1. Metafore urmate de determinări : *sifoană* : *șifoană bălută* (Vs), *șifoană rară* (Vs).

3.3.2. Derivate : *brag* : *brăghin*⁴⁸² (Ph, Cotnari și Răducăneni—Iș), *brăghinăr* (Vișoara—Bt), *brăghinôr* (Aroneanu—Iș, Bucov—Ph, Flămânzi—Bt), *brăghiôr* (Ph, Sinești—Iș), *strugure brăghin* (Cotnari—Iș), *struguri brăghini*⁴⁸³ (Olt., Mh, Ph, Cotnari—Iș, Huși—Vs).

B. Metaforele animat pentru inanimat cuprind numele varietăților de struguri care s-au dat prin asemănarea strugurilor cu părți ale corpului omenesc, cu animale, păsări, insecte etc.

1. De la numele părților corpului omenesc, ale animalelor sau păsărilor (pentru includerea părților corpului în categoria respectivă, vezi I. Coțeanu, A. Bidu—Vrănceanu, *Limba română contemporană, II, Vocabularul*, București, 1975, p. 53) :

1.1. Cuvinte de bază : *ciolân*⁴⁸⁴ s.m. (cu boabele mărunte, virtuose, rare, acre, de culoare albă sau roșie : Bz, Ph, Băcești—Vs, Bosia și Mircești—Iș, Corni și Curtești—Bt) ; *gîlmă* s.f. (cu boabele mari, umflate, apoase, de culoare albă : Flămânzi—Bt) ; *ochi* s.m., adj. (vezi și *ochi* din unele compuse care numesc diferite plante ; cu boabele mari, rotunde, brumate, de culoare albă sau neagră : Nicorești—Gl, Odobești—Vn, Pietroasele—Bz ; *strugure ochi* : Sadova—Dj ; *poamă ochi* : Deleni—Iș, Frumușica—Bt) ; *șîță*⁴⁸⁵ s.f., adj. (vezi și *șîță* din unele compuse care numesc diferite plante ; cu boabele alungite, de obicei mari, cu pielea subțire, brumată, de culoare albă, neagră sau roșie : Ag, Cs, Gj, Iș, Mh ; *șîță*⁴⁸⁶ : Gj ; *șîță*⁴⁸⁷ : Gj ; *strugure șîță* : Ag, Mh ; *poamă șîță* : Iș, Flămânzi—Bt, Huși—Vs).

⁴⁸¹ D/4547, 125^r.

⁴⁸² DA (care trimite greșit la H/II, 125 unde este *braghină*).

⁴⁸³ SCRIBAN, D.

⁴⁸⁴ H/XI, 311^r, 334^v, 400^v : DA · SVR 26

1.1.1. Metafore urmate de determinări: **ciolan** : *ciolan alb* (Bz, Ph), *ciolan roșu*⁴⁸⁸ (Ph); **fiță** : *fiță albă*⁴⁸⁹ (Gl, Mh), *fiță neagră*⁴⁹⁰ (Hd, Mh), *fiță roșie*⁴⁹¹ (Gj), *fiță mare*⁴⁹² (Gj), *fiță mică*⁴⁹³ (Gj).

1.1.2. Derivate de la metafore : **ochi** : *ochiobi*⁴⁹⁴ (Căscioarele—Cl, Jurgurei—Ph, Pietroasele—Bz); **fiță** : *fițche*⁴⁹⁵ (Pir—SM, Strunga—Is, Vlădeni—Bt), *fițoăie*⁴⁹⁶ (Gl, Răducăneni—Is), *fițoasă*⁴⁹⁷ (Vs, Hudești—Bt), *fițucă* (Trușești—Bt), *fițulică* (Bălțați—Is, Stăniilești—Vs), *fițuscă* (Bosia—Is), *fițăr* (Căseiu—Cj), *fițariu*⁴⁹⁸ (Căseiu—Cj, Sinești—Is), *fițân* (Oțeleni—Is), *fițăniu*⁴⁹⁹ (Popești și Țibana—Is), *fițăr* (Rediu—Is), *fițariu* (Flămânzi—Bt), *poamă fițoăie*⁵⁰⁰ (Deleni—Is, Nicorești—Gl), *poamă fițoasă* (Epurenii—Vs).

1.1.3. Metafore în compuse : **fiță** : *fiță-grasă*⁵⁰¹ (cu boabele mari, puțin alungite, cu pielița tare, de culoare albă-verzuie : Is, Tl, Biertan—Sb, Ghioroc—Ar).

1.2. Derivate cu sufixe : **umerăș** s.m. (cu boabele mărunte, rare, conice, de culoare albă : Drănic și Sadova—Dj).

2. De la nume de animale, păsări și insecte :

2.1. Cuvinte de bază : **cal** adj. (*poamă cal* = cu boabele mari, rare, de culoare neagră : Săveni—Bt, Stăniilești—Vs; *poama calului*⁵⁰² : Is, Vs; *poamă de cal* : Huși—Vs); **căpră** s.f., adj. (cu boabele mari, alungite, de culoare albă-gălbuie : Tomești și Tuțora—Is; *poamă capră* : Răducăneni—Is; *poama caprei* : Bohotin—Răducăneni—Is, Epurenii—Vs); **căstor** adj. (*strugure castor* = cu boabele mărunte, de culoare neagră, cu ciorchinele în forma palmei, fără degetul mare : Bucium și Strunga—Is); **cioără** s.f., adj. (cu boabele mărunte, dese, dulci, de culoare neagră : Ciurea și Grajduri—Is, Negrești—Vs; *strugure cioară* : Hirlău—Is; *poamă cioară* : Bt, Șipote—Is); **cioroi**⁵⁰³ s.m. (cu boabele mărunte, de culoare neagră sau neagră-cenușie : Deleni—Is, Frumusea—Bt); **cocor** adj. (*poama cocorului*⁵⁰⁴ = cu boabele alungite, mari, de culoare neagră-roșcată : Tl); **corb**⁵⁰⁵, *corbi* s.m., adj. (cu boabele mari,

⁴⁸⁸ Arhivele Statului București, dos. 863, f. 67; GO, 94, nota 5.

⁴⁸⁹ IM, 369; D/4547, 208^r.

⁴⁹⁰ H/XVII, 90^r.

⁴⁹¹ D/4547, 208^r.

⁴⁹² D/4547, 220^r.

⁴⁹³ *Ibidem*.

⁴⁹⁴ H/XVII, 90^r.

dese, tari, cu gust dulce-acrișor, de culoare neagră: Munt., Olt. și izolat în Dobr. și Mold.; *corbi*⁵⁰⁶: Dj, Mh; *strugure corb*: Dj, Gj, Ph; *struguri corb*: Căpreni—Gj; *struguri corbi*⁵⁰⁷: Mh, Ph; *poama corbului*⁵⁰⁸: Iș, Greci și Lunca-vața-Tl; *poamă corb*⁵⁰⁹: Tl, Comarna și Mădărjac—Iș); *garvân*⁵¹⁰ s.m. (cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră: Ghigera și Sadova—Dj); *gărgăriță*⁵¹¹ s.f. (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă: Bz, Berești—Gl, Probota, Rediu și Tomești—Iș); *mûscă*⁵¹² s.f., adj. (cu boabele mărunte, puțin alungite, dulci, apoase, cu piețița subțire, de culoare neagră: Tm, Cuvin—Ar, Huși—Vs; *poamă muscă*: Huși—Vs; *poama muștii*⁵¹³: Iș, Vs); *pițigoi* adj. (*poamă pițigoi*⁵¹⁴=cu boabele mărunte, dese, apoase, dulci, de culoare neagră: Vădeni—Br); *rîndunică* s.f., adj. (cu boabele bătute, puțin alungite, de culoare neagră-roșiatică: Probota și Răducăneni—Iș; *rîndunică*⁵¹⁵: Comarna și Trifești—Iș; *poamă rîndunică*⁵¹⁶: Iș); *vulpe*⁵¹⁷, *vulpi* s.f., adj. (cu ciorchinele bifurcat, mare, cu boabele dese, rotunde, mărunte, dulci, de culoare roșiatică, albă sau neagră: Mold., Munt., Olt., Mh, Blaj—Ab și izolat în Dobr.; *hulpe*⁵¹⁸: Mold., Bz, Tl; *vulpi*⁵¹⁹: Bc; *strugure vulpe*: Odohești—Vn; *poamă hulpe*⁵²⁰: Mold., Tl; *poamă vulpe*⁵²¹: Mold., Tl; *poama vulpii*⁵²²: Mold.; *struguri vulpe*⁵²³: Bc, Iș; *struguri vulpi*⁵²⁴: Bc, Vn, Pietroasele—Bz); *vulpoi*⁵²⁵ s.m. (=vulpe: Iș, Tudora—Bt; *hulpoi*: Iș).

2.1.1. Metafore urmate de determinări: *corb*: *corb de Mehedinți* (Mh), *corb de Muscel* (Ag), *corb de Oltenia* (Dj), *corb de Șagarcea* (Drănic—Dj), *corb*

⁵⁰⁶ H/V, 131°, 207°; H/IX, 17°, 24°, 121°; H/XIV, 380°.

⁵⁰⁷ H/IX, 17°.

⁵⁰⁸ D/4553, 75°.

⁵⁰⁹ H/XIV, 463°.

⁵¹⁰ TCS; SVR, 55.

⁵¹¹ D/4545, 236°.

⁵¹² H/XVIII, 70°, 70°.

⁵¹³ H/VIII₁, 5°; NI, 79; FME, II, 594; SVR, 105.

⁵¹⁴ D/4545, 193°.

⁵¹⁵ D/4552, 287°.

⁵¹⁶ D/4552, 403°.

⁵¹⁷ Bz, 34°; Vn, 35°; Iș, 36°.

*moale*⁵²⁶ (Ol, Tr), *corb tare*⁵²⁷ (Ag); *vulpe* : *vulpe albă*⁵²⁸ (Lungani—Iș, Odohești—Vn), *vulpe neagră*⁵²⁹ (Andrieșeni și Cotnari—Iș, Odohești—Vn, Vlădeni—Bt), *vulpe roșie*⁵³⁰ (Mold., Bz, Ph).

2.1.2 Metafore în compuse : *cioroi* : *cioroi-cenușiu* (cu boabele mărunte, dese, de culoare cenușie : Deleni—Iș), *cioroi-vînt* (cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră : Lespezi—Iș); *corb* : *corb-alb*⁵³¹ (cu boabele mari, rare, de culoare albă-ruginie : Olt., Ag, Db), *corb-negru*⁵³² (cu boabele tari, de culoare neagră : Dj, Mh, Tr), *corb-sculurător*⁵³³ (cu boabele rare și mărunte, care se aseamănă cu stafidele negre și mărunte, DA : Dj); *vulpe* : *vulpe-bătută*⁵³⁴ (cu boabele mărunte, bătute, de culoare roșiatică : Iș, Mh, Ivănești—Vs), *vulpe-seiță*⁵³⁵ (cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră : Largu-Bz, Huși-Vs, Odobhești—Vn).

2.1.2.1. Metafore în compuse urmate de determinări : *corb* : *corb-alb mare*⁵³⁶ (Valea Mare—Db), *corb-negru bătut*⁵³⁷ (Burila Mare—Mh).

2.1.2.2. Metafore urmate de determinări în compuse : *vulpe* : *vulpe neagră-bătută* (Corcova—Mh), *vulpe roșie-bătută*⁵³⁸ (Pietroasele—Bz, Todireni—Bt, Valea Seacă—Iș).

2.1.3. Derivate : *cal* : *poamă călită* (Huși—Vs), *poamă călăță* (Epureni—Vs); *capră* : *căprească* (Dumbrava—Ciurea și Grajduri—Iș), *poamă căprîță* (Pungești—Vs); *cioară* : *ciorăscă*⁵³⁹ (Br, Bz, Iș, Ct, Ph, Sulița—Bt), *ciorufă* (Dumești și Rediu—Iș), *sirugure ciorăsc* (Ceptura—Ph), *poamă ciorăscă* (Iș); *cioroi* : *cioroiăș*⁵⁴⁰ (Cl, Ph, Tudora—Bt, Sirețel—Iș); *corb* : *corb-bân*⁵⁴¹ (Br, Gl), *corbișor* (Flămînzii—Bt), *corbușor* (Deleni—Iș, Goicea—Dj), *strugure corbușor* (Zăvoaia—Bz); *vulpe* : *hulpășită*⁵⁴² (Gl, Iș), *hulpoaică* (Mold., Tl), *hulpoaie* (Bt), *hulpoănă* (Bt), *hulpojită*⁵⁴³ (Mogosești—Iș), *ulchească*⁵⁴⁴ (Tl, Bîrnova—Iș), *ulpească*⁵⁴⁵ (Tl), *vulpășită*⁵⁴⁶ (Gl, Iș, Huși—Vs), *vulpeancă*⁵⁴⁷ (Vl), *vulpească*⁵⁴⁸ (Gl, Tl, Vs), *vulpișoară*⁵⁴⁹ (Proboata—Iș, Odo-

526 H/XIV, 199^v.

527 H/XI, 165^v; II/IV, 199^v; D/4518, 232^r; DA.

528 GO, 95.

529 IP, 264; VIN, 159; GO, 95, 100.

530 H/XI, 349^v.

531

bești—Vn), *vulpoaică*⁵⁵⁰ (Bt, Bz, Il, Iș, Ph), *vulpoaică* (Nicorești—Gl, Ruginoasa—Iș), *vulpoâne*⁵⁵¹ (Mh, Sadova—Dj), *vulpoșifă* (Gl, Iș), *poamă vulpească*⁵⁵² (Tl, Comarna—Iș, Nicorești—Gl), *poamă vulpișoară* (Probota—Iș), *poamă ulpească*⁵⁵³ (Tl), *struguri de poamă vulpească*⁵⁵⁴ (Vs).

2.1.3.1. Derivate urmate de determinări: *cioră*: *ciorușcă neagră*⁵⁵⁵ (Ph); *vulpe*: *vulpoaică roșie*⁵⁵⁶ (Tătaru—Ph, Vernești—Bz).

2.2. Derivate cu sufixe: *caragațească*⁵⁵⁷ s.f. (*caragață*+suf. -ească; cu boabele alungite, de culoare albă-cenușie: Tl); *viespească*⁵⁵⁸ s.f. (*viespe*+suf. -ească; cu boabele mărunte, dese, dulci, de culoare albă-gălbuie, pe care o mănincă viespile: Tl); *vrăbiească* adj. (*vrăbie*+suf. -ească; *poamă vrăghiească*⁵⁵⁹=cu boabele mărunte, dese, pielița subțire, de culoare neagră, pe care o mănincă vrăbiile: Bosia—Iș, Hănești—Bt, Luncavița—Tl).

2.3. Treckeri la o altă clasă morfologică: *cală* adj. (de la *cal*; *poamă cală*: Costuleni—Iș); *cângură* s.f. (de la *cângur*; cu boabele mari, de culoare albă sau neagră: Andrieșeni, Aroneanu, Coarnez Caprei și Miroslava—Iș); *căstoră* s.f. (de la *castor*: Movileni—Heleșteni—Iș); *coărbă*⁵⁶⁰ s.f., adj. (de la *corb*: Gj, Gl, Mh; *poamă coarbă*⁵⁶¹: Gl, Vs; *struguri de poamă coarbă*⁵⁶²: Gl).

2.3.1. Metafore în compuse: *coărbă*: *coarbă-bătută* (cu boabele dese, bătute pe ciorchine, de culoare neagră: Mh), *coarbă-neagră*⁵⁶³ (cu boabele mari, tari, care se coace tirziu: Mh).

2.3.2. Derivate: *coarbă*: *corbănă*⁵⁶⁴ (cu „boabele rotunde, așezate foarte des pe ciorchini, cu coaja groasă și de culoare brună închisă”, DA: Gl, Somova—Tl), *corbăncă*⁵⁶⁵ (Br, Gl, Sarichioi—Tl), *corbască*⁵⁶⁶ („rară, neagră și dulce”, H/III, 226^r: Gl), *corbeană* (Probota și Trifești—Iș), *corbească*⁵⁶⁷ (Gl, Iș, Vernești—Bz), *corboaică*⁵⁶⁸ (Iș, Tl), *corobănă*⁵⁶⁹ (Gl), *poamă corbană*⁵⁷⁰ („rotundă la bobite, mare și neagră”, H/III, 207^v: Gl), *poamă corbască*⁵⁷¹ (Gl), *poamă corbească* (Gl, Iș), *struguri de poamă corbască*⁵⁷² (Gl).

⁵⁵⁰ H/XI, 326^r; D/4545, 236^v, D/4546, 125^r; NI, 54; FME, I, 493.

⁵⁵¹ H/IX, 121^v.

⁵⁵² D/4553, 41^v.

⁵⁵³ H/XIV, 463^r.

2.3.2.1. Derivate urmate de determinări : **coarbă** : *corbească neagră*⁵⁷³ (Gl).

3. De la nume de ființe umane :

3.1. Cuvinte de bază : **armăs**⁵⁷⁴ s.m., adj. (cu boabele mari, dese, de culoare albă-verzuie, care plesnesc la ploaie : Trușești și Ștefănești—Bt, Cotnari—Iș ; *strugure armas* : Cotnari—Iș, Trușești—Bt), **boiér** adj. (*strugure boier*=cu boabele mari, dese, de culoare albă sau neagră : Huși—Vs, Odobesti—Vn), **fătă** s.f., adj. (cu boabele bătute, mărunte, apoase, de culoare albă-verzuie sau neagră=*fetească* ; formă recentă, refăcută de la baza derivatului *fetesc*, -ească <n. top. *Fetești*, sat în comuna Scobinți, jud. Iași, situat între Cotnari și Hirău, cu podgorii menționate încă din secolul al XVII-lea : Cotnari și Deleni—Iș, Drăgășani—Vl, Huși—Vs, Miniș—Ghioroc—Ar, Niculițel—Tl ; *strugure de fată* : Corcova—Mh, Glăvile—Vl ; *strugure fată* : Drăgășani—Vl ; *strugurele fetei* : Corcova—Mh, Leordeni—Ag, Șegarcea—Dj ; *poamă de fată* : Luncavița—Tl, Prébota și Sculeni—Iș ; *poamă fată* : Cotnari—Iș, Niculițel—Tl ; *poama fetei*⁵⁷⁵ : Gl, Iș, Tl, Vs), **regină**⁵⁷⁶ s.f., adj. (cu boabele mari, rotunde, dese, de culoare albă-gălbui, mai rar neagră : Mold., Munt., Ar, Cl ; *poamă regină* : Ciurea și Dumești—Iș).

3.1.1. Metafore urmate de determinări : **armas** : *armasul viei Roznovanu*⁵⁷⁷ (Cotnari—Iș) ; **fată** : *fată albă* (Cotnari—Iș, Miniș—Ghioroc—Ar), *fată de Drăgășani* (Drăgășani—Vl), *fată neagră* (Huși—Vs, Miniș—Ghioroc—Ar), *strugurele fetei alb* (Bucov—Ph), *poama fetei albă*⁵⁷⁸ (Iș, Tl, Vs, Corni—Bt, Odobesti—Vn), *poama fetei albă de Moldova* (Bucium și Cotnari—Iș), *poama fetei neagră*⁵⁷⁹ (Iș, Vs, Tl), *poama fetei neagră de Moldova*⁵⁸⁰ (Huși—Vs), *poama fetei roșie*⁵⁸¹ (Tl) ; **regină** : *regină albă* (Iș), *regină neagră* (Iș).

3.1.2. Derivate : **armas** : *armăște* (Cotnari—Iș) ; **boier** : *strugure boiereșc* (Huși—Vs, Nicorești—Gl, Odobesti—Vn), *poamă boierească*⁵⁸² (Gl, Vs), *strugure de poamă boierească*⁵⁸³ (Gl, Epureni—Vs), *boiereșc*⁵⁸⁴ (Huși—Vs), *boierească*⁵⁸⁵ (Gl, Iș, Vn, Vs, Cristești și Hudești—Bt, Luncavița—Tl) ; **fată** : *fetică*⁵⁸⁶ (Bt, Iș), *fetișcă*⁵⁸⁷ (Ciurea și Strunga—Iș, Șendriceni—Bt), *fetișoară*⁵⁸⁸ (Transilv., Bt, CS, Iș, Vs), *fetișă*⁵⁸⁹ (Transilv., Ab, Bt, Iș, Mh), *poamă fetică*⁵⁹⁰ (Bt, Iș) ; **regină** : *reginói* (Babadag—Tl).

⁵⁷³ D/4549, 181°.

⁵⁷⁴ NI, 6 ; FME, II, 764 ; SVR, 13.

⁵⁷⁵ H/III, 207° ; H/XIV, 348°, 358°, 415°, 463° ; H/XVI, 320° ; D/4549, 170° ; D/4551, 513° ; D/4552, 370° ; D/4553, 41°, 75°, 91° ; GN, 273 ; NI, 55 ; FME, II, 541 ; LTR, 7, 555 ; BD, 182 ; SVR, 104.

⁵⁷⁶ Amp, II, 22.

⁵⁷⁷ VIN, 134.

⁵⁷⁸ H/XVI, 395° ; NI, 55.

⁵⁷⁹ VVA, IV, 132 ; FME, II, 542 ; SVR, 104.

⁵⁸⁰ CA, 356.

⁵⁸¹ H/XIV, 444°.

⁵⁸² H/XIII, 324° ; DV, 10 ; DS, 40 ; VIN, 144 ; DA ; BD, 182.

⁵⁸³ H/XIII, 468°.

⁵⁸⁴ JO, 54.

⁵⁸⁵ H/XIII, 50°, 508° ; D/4549, 223° ; VIN, 144 ; NI, 6 ; PI, 217 ; GLB, 140 ; FME, I, 463 ; BD, 182.

⁵⁸⁶ H/VIII, 108°.

⁵⁸⁷ GV, 40 ; LTR, 7, 555 ; BD, 182 ; SVR, 49.

⁵⁸⁸ IM, 369.

⁵⁸⁹ H/VIII, 97°.

3.1.2.1. Derivate urmate de determinări: **boier**: *boierească albă* (Gl, Huși—Vs), *boierească mare* (Odobești—Vn), *boierească neagră* (Gl, Comarna—Is); **fată**: *fetică albă* (Prăjeni—Bt), *fetiță aurie* (Todireni—Bt), *fetiță neagră* (Jidvei—Ab).

3.1.2.2. Derivate în compuse: **fată**: *fetică-mustoasă* (cu boabele mărunte, dese, apoase, de culoare albă-gălbuie: Deleni—Is, Ștefănești—Bt).

3.2. Treckeri la altă clasă morfologică: **armășă** s.f., adj. (de la *armăș*: Cotnari și Bivolari—Is, Călărași și Ștefănești—Bt; *poamă armășă*: Ceplenița și Cotnari—Is, Ștefănești și Trușești—Bt); **bărbătă** adj. (de la *bărbat*: *poamă bărbată*=cu boabele tari, mari, rare, de culoare albă-gălbuie: Cotnari și Sirețel—Is, Tudora—Bt).

II. Metaforele compuse se întâlnesc mult mai rar, circulă mai ales în graiuri, dar sînt atestate, sporadic, și în lucrări de specialitate sau în dicționare. Ele sînt formate din doi termeni metaforici: primul, cuvînt de bază, substantiv în cazul N—A, reprezintă totdeauna numele unei varietăți de struguri; cel de al doilea, cuvînt de bază sau derivat de la acesta, substantiv în cazul N—A sau G—D, redă nu numai numele unei varietăți de struguri, ci denumește, uneori, și plante, animale, păsări, diverse obiecte etc. În general, aceste metafore sînt create în cadrul terminologiei viticole din reunirea a două metafore simple, dar unele dintre ele sînt preluate și din alte domenii ca atare (de la plante) sau reprezintă sintagme devenite compuse în terminologia viticolă (*beșica-peștelui*, de exemplu).

1. Compuse formate din substantiv+substantiv, ambele în N—A: **coárnă-busuioacă** (cu boabele mari, alungite, de culoare albă-verzuie, cu miros de busuioac: Bt, Is); **coarnă-capră** (cu boabele mari, alungite, rare, de culoare albă: Aroneanu și Comarna—Is); **coarnă-copac** (cu boabele mari, alungite, rare, de culoare albă-verzuie, cu butucul înalt și ramificat: Aroneanu și Băiceni—Cucuteni—Is, Perieni—Vs; *coarnă-copacă*: Moșna și Roșcani—Trifești—Is, Ivesti—Vs, Pingărați—Nț; *coarnă-copăceană*: Bz, Ph); **coarnă-tămioasă** (cu boabele mari, dese, alungite, de culoare albă-verzuie, cu gust tămios: Is, Vs); **coarnă-vulpe** (cu boabele mărunte, de culoare roșiatică: Dj, Mh; *coarnă-vulpășită*⁵⁹⁰: Șegarcea—Dj); **corb-ciorăsc**⁵⁹¹ (cu boabele mărunte, dese, de culoare neagră: Ol, Costești—Ag, Ceptura—Ph); **frag-busuioac** (= *fragă-busuioacă*: Cotnari—Is, Merei—Bz); **fragă-busuioacă** (cu boabele mari, de culoare gălbuie, cu miros de busuioac: Cotnari și Deleni—Is); **fragă-căpșună** (cu boabele mari, de culoare rozie: Frumușica și Trușești—Bt, Mogoșești—Is); **tămioasă-elinească**⁵⁹² (cu boabele mărunte, rare, de culoare neagră, cu miros de tămie: Scorțaru Nou—Br, Vernești—Bz).

1.1. Primul termen al compusului este urmat de determinări: *coarnă albă-busuioacă* (Bt, Is), *coarnă albă-copăceană*⁵⁹³ (Bz, Ph, Manoleasa—Bt, Focuri—Is), *coarnă albă-tămioasă*⁵⁹⁴ (Munt., Cotnari—Is, Huși—Vs), *coarnă neagră-tămioasă*⁵⁹⁵ (Ph, Vl).

⁵⁹⁰ BD, 182.

⁵⁹¹ H/XI, 165^v; DA.

⁵⁹² DCp.

⁵⁹³ NI, 64.

⁵⁹⁴ Amp, VII, 573.

⁵⁹⁵ Amp, V, 557; SVR, 38.

formate din substantiv în N—A + substantiv în G—D :
 u boabele mari, alungite, cu pielița subțire, de culoare
 ci—Is) ; *coada-mielului*⁵⁹⁷ (vezi și *coada-mielului* „nume de
 le mari, lunguiețe, de culoare neagră : Dj, Ciurea—Is,
 la-oii⁵⁹⁸ (vezi și *coada-oii* „nume de plantă“ ; cu boabele
 ure albă : Ban., Olt., Transilv., Ar, Is, Ol, Tl) ; *coada-rin-*
coada-rîndunciei „nume de plantă“ ; cu ciorchințele mic,
 e rotunde, de culoare neagră : Is, Vs ; *coada-rîndunelii* :
*da-rîndunicăi*⁵⁹⁹ : Odobesti—Vn, Voinești—Is) ; *coada-*
vacii „nume de plantă“ ; cu boabele mari, lunguiețe, de
 : Is, Vs) ; *coada-viei*⁶⁰¹ (cu boabele mărunte, bătute,
 Focuri—Is, Sagna—Nț) ; *coada-vulpilor*⁶⁰² (vezi și *coada-*
intă“ ; cu ciorchințele lung, cu boabele dese, mărunte, de
 șcată : Dobr., Ag, Br, Bz, Is, Ph) ; *comoara-Oltenei*⁶⁰³
 inguiețe, rare, cărnose, de culoare albă : Dj și izolat în
-caprei (= *coarnă-capră* : Bt, Lunca—Vinători—Nț, Să-
 și Vicovu de Jos—Sv ; *carnele-caprei* : Șendreni—
-dudului (cu boabele alungite, crestate, de culoare albă-
 ; *foaia-teiului* (cu boabele mari, în formă de inimă, de
 : Gr, Il) ; *frunza-teiului*⁶⁰⁴ (cu boabele rotunde, de cu-
 lh, Nț, Ghermănești—Vs) ; *haina-neamțului*⁶⁰⁴ (cu cior-
 sat, cu boabele albe, lucioase : Bz, Ph, Topoloveni—Ag) ;
*alcii Domnului*⁶⁰⁵ (cu boabele mărunte, dese, lucioase,
 uie : Horlești și Rediu—Is) ; *ochiul-boului*⁶⁰⁷ (vezi și
 de plantă“ ; cu boabele rotunde, mari, brumate, de cu-
 Mold., Munt., Ar, Ct, Dj) ; *ochiul-oii*⁶⁰⁸ (cu boabele
 oare albă-verzuie : Dobr., Cl, Gr, Il, Is) ; *ochiul-șarpelui*
 i „nume de plantă“ ; —

de culoare galbenă-verzuie : Greaca — Gr); **regina-podgoriilor**⁶¹¹ (cu boabele mari, rotunde, dese, de culoare gălbuie : Drăgășani — Vl); **regina-viei** (= *regina-podgoriilor* : Mold., Bh, CS, Tl, Tm și izolat în toată țara; **regina-viilor**⁶¹² : izolat în toată țara); **țîța-caprei**⁶¹³ (vezi și *țîța-caprei* „nume de plantă“; cu boabele lungi, mari, de culoare albă sau neagră : Ban., Mold., Dobr., Transilv., Gj și izolat în toată țara; *țîța căprii*⁶¹⁴ : Mold.; *țîța caprei*⁶¹⁵ : Be, Gl, Comarna — Is, Negrești — Vs); **țîța-fetei**⁶¹⁶ (cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă : CS, Mb); **țîța-iepurelui**⁶¹⁷ (cu boabele lungi, de mărime mijlocie, de culoare neagră : Dj, Mb; *țîța-iepurului*⁶¹⁸ : Dj); **țîța-oii**⁶¹⁹ (vezi și *țîța-oii* „nume de plantă“; cu boabele mari, lungi, de culoare neagră : Ban., Dobr., Mold., Munt., Olt., Transilv. și izolat în toată țara); **țîța-pisicii**⁶²⁰ (cu boabele mărunte, lungi, brumate, cu pielița subțire, de culoare neagră : Ol, Tl, Tr, Belcești și Ciurea — Is, Mihai Eminescu și Santa Mare — Bt, Huruiești — Bc, Zănești — Nt); **țîța-vacii**⁶²¹ (vezi și *țîța-vacii* „nume de plantă“; cu boabele mari, lunguiețe, cărnoase, de culoare roșie-deschisă, albă sau neagră : Dobr., Mold., Munt., Olt., Mb și izolat în Transilv. și în restul țării; *țîța-vacii*⁶²² : Vs); **țîța-viei**⁶²³ (cu boabele mărunte, alungite, de culoare albă-verzuie : Dobrin — Sj, Dumitra — BN, Seini — Mm); **vîna-țigănelui** (cu boabele mari, de culoare neagră : Păltiniș — Bt).

⁶¹¹ BIV, 268.

⁶¹² RV, 4, 1940, 162.

⁶¹³ BLb, 94; JO, 54; BLB, 393; H/I, 55°; H/II, 261°, 270°, 281°, 297°; H/III, 101°, 151°, 193°, 305°, 324°, 385°; H/IV, 175°; H/V, 70°; H/VI, 23°, 80°, 171°, 198°, 214°; H/VIII₂, 15°, 108°, 250°, 258°, 276°; H/X, 129°; H/XIII, 23°; H/XIV, 348°, 358°, 395°, 415°, 435°, 477°; H/XV, 423°; H/XVI, 65°, 142°, 146°, 224°; H/XVII, 60°, 305°, 362°, 437°; H/XVIII, 3°, 40°, 70°, 102°, 241°, 276°, 291°, 301°. HEM III, 3190; D/4547, 499°, D/4548, 420°, 444°, 485°.

2.1. Al doilea element al compusului este urmat de determinări : *ochiul-boului alb de Ștefănești* (Trușești și Ștefănești—Bt), *ochiul-boului negru* (Leordeni—Ag).

3. Compuse formate din substantiv în N—A+prepoziție+substantiv în N—A : *apă-de-zăpadă*⁶²⁴ (cu boabele mărunte, apoase, de culoare albă : Bh) ; *coadă-de-vulpe*⁶²⁵ (= *coada-vulpiei* : Is) ; *frunză-de-tei*⁶²⁶ (= *frunza-teiului* : Ban., Bh, SM) ; *gheară-de-vultur*⁶²⁷ (cu boabele alungite, de culoare neagră-cenușie : Jidvei—Ab, Romos—Hd) ; *moseă-de-busuioc* (= *busuiocă* : Huși—Vs) ; *ploaie-de-aur*⁶²⁸ (cu boabele mărunte, dese, de culoare albă : Mănărade—Blaj—Ab, Tîrnava—Sb) ; *tămîioasă-de-fragi* (cu boabele mărunte, de culoare rozie, cu miros de tămîie : Ph).

Întrebuințarea frecventă a metaforei a dus la o uzură inevitabilă a acesteia. În cazurile în care ea nu a putut fi atrasă de limbajul tehnic, pentru a-și căpăta astfel o stabilitate relativă sau chiar absolută, a fost „salvată” de la dispariție și astfel menținută, printr-o „dezvoltare”⁶²⁹. În acest sens s-a apelat, mai ales atunci cînd transferul denumirii unui obiect putea fi extins și asupra altora (*vină* sau *vulpe*, de exemplu, pot denumi și alte fructe, nu numai strugurii), la un sinonim metaforă (*îșpoagă* pentru *vină*, *șireată* pentru *vulpe*) sau a fost creat un derivat metaforic.

III. Sinonimele metaforice apar mai ales în cadrul unei zone limitate, în primul rînd datorită faptului că metafora inițială s-a învechit iar vorbitorii au simțit-o ca insuficientă pentru a reda realitatea. S-a recurs, în această situație, la o altă metaforă (simplă, urmată de determinări sau compusă), îndeobște cunoscută din alte părți sau creată ad-hoc, care acoperă total sau numai parțial sensul primului termen. Înlocuirea este doar aparentă căci, de cele mai multe ori, termenul vechi coexistă, de fapt, cu cel nou, creat sau împrumutat. Întrebuințate frecvent, ambele metafore s-au impus uzului, și-au lărgit aria de întrebuințare și, majoritatea dintre ele, au devenit, în cele din urmă, termeni tehnici, acceptați ca atare și de unele lucrări de specialitate. Cele mai frecvente sinonime metaforice sînt înregistrate însă la nivelul graiurilor populare și unele apar atestate încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea: *bracacică* alături de *căldărușă*⁶³⁰ (Ti), *bragă*—*braghină*⁶³¹ (Gj), *braghină*—*baraghină*⁶³² (Ag), *braghină*—*vulpe*⁶³³ (Db), *braghină roșie*—*vulpe*⁶³⁴ (Tr), *busuiocă*—*tămîioasă*⁶³⁵ (Mold.), *poamă busuiocă*—*tămîioasă*⁶³⁶ (Mold.), *busuioc*—

⁶²⁴ TR, 15.

⁶²⁵ D/4546, 247^r.

⁶²⁶ TS, 12 ; BD, 182 ; SVR, 51.

⁶²⁷ CNS, 521.

⁶²⁸ Amp, II, 281.

⁶²⁹ Cf. Boris Tomașevski, *Teoria literaturii. Poetica*, traducere, prefată și comentarii de Leonida Teodorescu, București, 1973, p. 70.

⁶³⁰ H/XIV, 358^r.

⁶³¹ D/4547, 171^v.

⁶³² H/IX, 230^r.

⁶³³ H/IV, 83^r.

⁶³⁴ H/XIV, 186^r.

⁶³⁵ H/I, 83^v ; H/III, 226^r : *busuiocă-tămioasă* ; H/XV, 306^r ; D/4552, 370^r ; GLB, 140 ; DC, 711 ; *tămioasă*.

⁶³⁶ D/4552, 403^r.

*tămioasă*⁶³⁷ (Gl, Iș), *coarnă*—*copăceană* (Bt), *coarnă*—*fiță*⁶³⁸ (Gj), *coarnă*—*fihoasă*⁶³⁹ (Vs), *coarnă*—*fița-caprei*⁶⁴⁰ (Mold.), *poamă coarnă*—*fița-caprei*⁶⁴¹ (Mold.), *coarnă*—*fița-vacii*⁶⁴² (Db, Dj, Gj, Iș), *poamă coarnă*—*fița-vacii*⁶⁴³ (Gl), *coarnă albă*—*fița-caprei*⁶⁴⁴ (Tl, Vs), *coarnă albă*—*fița-vacii*⁶⁴⁵ (Vs), *coarnă-grasă alb*—*coarnă turcească*⁶⁴⁶ (Lunca—Tr), *coarnă neagră*—*fița-caprei*⁶⁴⁷ (Iș), *poamă coarnă neagră*—*fița-caprei*⁶⁴⁸ (Bc), *struguri de poamă coarnă*—*fița-caprei*⁶⁴⁹ (Bt), *coconiață*—*berbecel* (Olt.), *poamă corbană*—*coarbă*⁶⁵⁰ (Gl), *crăcană*—*căldărușă*⁶⁵¹ (Gl), *poama feței*—*tămăioară*⁶⁵² (Peceneaga—Tl), *ploapă*—*braghină*⁶⁵³ (Gj), *fiță*—*coarnă*⁶⁵⁴ (Gj), *fiță*—*coarnă* (Gj, Iș), *fița-caprei*—*coarnă*⁶⁵⁵ (Mold.), *fița-caprei*—*fița-vacii*⁶⁵⁶ (Gj), *fița-oiiei(oi)*—*fița-vacii*⁶⁵⁷ (Vs), *fița-vacii*—*coarnă* (Mold.), *fița-vacii*—*poamă coarnă*⁶⁵⁸ (Vn), *fița-vacii*—*poamă coarnă* (Iș, Vs), *fiște*—*fița-caprei*⁶⁵⁹ (Iș), *vină*—*fișpoagă* (Cotnari—Iș), *vulpe*—*șireală* (Huși—Vs), *vulpe neagră*—*crăcană*⁶⁶⁰ (Vn) etc.

IV. Metafore derivate. Caracterul de sistem al metaforelor reiese din faptul că din ele s-au putut dezvolta, mai cu seamă în ultima vreme, o serie de alte metafore *derivate*⁶⁶¹, procedeu denumit adesea, cam impropriu, și *derivare sinonimică*⁶⁶², de către specialiștii care pun pe prim plan valoarea semantică a cuvintelor și nu rolul lor metaforic.

După ce s-a stabilit identitatea dintre termenul **A** și **B**, ultimului i se asociază alte substantive sau adjective, care formează o serie de derivate metaforice. Ele au ca model seriile sinonimice propriu-zise bine conturate, dar apar și cazuri când aceste serii sînt concepute într-un sens foarte larg. Pentru exemplificare, iată cele mai reprezentative metafore derivate:

apoasă = *vină* → *vinoasă*, *mustă*, *sifon*, *sifoană*, *sifoancă*, *fișpoagă*, *apă*, *baltă*; *lungă(lunguiață)* = *fiță* → *fihoasă*, *coarnă*, *cornorată*, *copac*, *copacă*, *copăceană*, *copăceancă*, *sticlă*; *mare* = *tigvă* → *tigvoasă*, *poama calului*, *cală*;

⁶³⁷ D/4549, 95°.

⁶³⁸ H/IX, 40°.

⁶³⁹ H/XV, 263°.

⁶⁴⁰ H/VI, 80°; H/VIII, 250°, 258°; H/XVI, 65°; D/4551, 513°: *fița*.

⁶⁴¹ H/X, 129°.

⁶⁴² H/IV, 152°; H/V, 234°, 380°, 415°, 447°.

⁶⁴³ H/III, 359°.

⁶⁴⁴ H/XVI, 146°; D/4553, 91°.

⁶⁴⁵ H/VI, 132°.

⁶⁴⁶ H/XIV, 186°.

⁶⁴⁷ D/4552, 370°.

⁶⁴⁸ H/XV, 423°.

⁶⁴⁹ H/I, 55°.

⁶⁵⁰ H/III, 207°.

⁶⁵¹ H/III, 65°.

⁶⁵² H/XIV, 415°.

⁶⁵³ D/4547, 197°.

⁶⁵⁴ D/4547, 171°.

⁶⁵⁵ D/4552, 496°.

⁶⁵⁶ D/4547, 192°.

⁶⁵⁷ DC, 711.

⁶⁵⁸ IP, 264.

⁶⁵⁹ BM, 360.

⁶⁶⁰ *Ibidem*.

⁶⁶¹ Vezi I. Coteanu, A. Bida-Vrânceanu, *Limba română contemporană*, II, *Vocabularul*, București, 1975, p. 50.

⁶⁶² Vezi Iorgu Iordan, în BL, VIII, 1940, p. 95–141; IORDAN, S., 315 ș.u.

negru = corb → coarbă, corbană, corbească, cioară, cioroi, țigană, țigancă, păcurit; **roșie** = vulpe → vulpească, vulpășiță, vulpoi, mincinoasă, șireată, vicleană; **rotundă** = bășică → bășicoasă, bumb, ban, inelată, bană; **cruce** → (poamă) sfântă, sfântă bălută, sfânta cruce, evanghelică, poama sfintei Marii etc.

Concluzii

1. În terminologia viticolă românească metaforele au apărut din cele mai vechi timpuri, inițial din necesitatea de ordin practic de a diferenția prin nume varietățile unui obiect desemnat printr-un termen generic. Ele au substituit la început aproximările printr-o propoziție sau o sintagmă, apoi un nume devenit comun și altor obiecte și numai mai târziu s-au impus în locul unui alt termen, din motive de ordin stilistic.

2. Cu timpul, aceste metafore, foarte numeroase la un moment dat, devin, prin demetamorfozare, termeni tehnici, proprii unui anumit limbaj, cel viticol, datorită răspîndirii și întrebuițării frecvente, în special în grăiurile populare, și fixării lor, după o anumită perioadă de timp, în tratate de strictă specialitate.

3. Metaforele din terminologia viticolă aparțin fondului lexical românesc, sint creații pe terenul limbii române, termeni populari în cele mai multe cazuri, și, mai rar, regionali, ce s-au impus treptat în limbajul științific, care, la început, nu avea la îndemână termeni din alte limbi sau, dacă îi avea, aceștia nu satisfăceau întru totul exigențele de exprimare ale unei noțiuni. De aceea, poate, metaforele, creații românești, au luat locul, în ultimul timp, și unor cuvinte noi, chiar dacă acestea, în limba de origine, erau metafore.

4. Unele metafore, pe care le putem numi *principale* (creații vechi, care denumesc varietăți de struguri autohtone), în momentul în care au devenit termeni tehnici și au pătruns în tratate românești de viticultură, au fost preluate de aici și de alte limbi și fixate într-un fond terminologic internațional, acceptat fără nici o rezervă de toți specialiștii. Astfel, de exemplu, în lucrarea lui P. Viala și V. Vermorel, *Traité général de viticulture. Ampélographie*, I—VII, Paris, 1901—1910, în volumele III și IV, unde sînt descrise 19 varietăți de struguri românești, apar și 5 metafore: *braghină* (IV, 146), *coadarrîndunicii* (IV, 132), *corb* (III, 138), *poama fetei albă* (IV, 129) și *poama fetei neagră* (IV, 132).

5. Celelalte metafore, să le spunem *secundare*, s-au păstrat numai la nivelul limbii române, multe dintre ele, în special cele create în ultimul timp, fiind folosite doar în grăiurile populare.

6. Deși unele metafore, la o analiză sumară, par a avea o stabilitate relativă, datorată, în multe cazuri, împrejurărilor ocazionale și adesea spontane în care au fost elaborate, ele s-au impus totuși în limbă chiar și în aceste situații, circulînd, în momentul de față, pe un vast teritoriu românesc și încadrîndu-se organic în sistemul terminologic viticol.

7. Procesul formării metaforelor în terminologia viticolă este și astăzi în plină desfășurare, ceea ce evidențiază, o dată în plus, varietatea și latura expresivă a limbii populare, capacitatea creatoare, înclinațiile, talentul și fantezia vorbitorilor ei.

BIBLIOGRAFIE

- ALEXI, W. = Theochar Alexi, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, ², Braşov, 1906
 Amp, I—VIII = Gh. Constantinescu şi colab., *Ampelografia Republicii Socialiste România*, I—VIII, Bucureşti, 1959—1967.
 An. ICVV, I—II = „*Analele Institutului de Cercetări pentru Viticultură şi Vinificaţie*”, Bucureşti, I, 1968 ; II, 1970.
 AP = A. Ambrosi, *Podgoreanul priceput*, Craiova, 1913.
 APP = Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, adunate şi întocmite de ..., Bucureşti, 1886.
 AT = P.S. Aurelianu, *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, Bucureşti, 1875.
 B = V. Brezeanu, *Tratat de viticultură*, Bucureşti, 1912.
 BA = Ioan Brezoianu, *Curs elementar de agricultură şi de economie rurală*, tradus de ..., III. *Arbori şi arbuşti* ; V. *Economia rurală*, Bucureşti, 1850.
 BARCIANU = Sab. Pop-Barcianu, *Dicţionar român-german şi german-român*. Partea I: *Română-germană*, ediţia a treia, revidat şi completat de dr. P. Barcianu, Sibiu, 1900.
 BBH = D. Bernáz, C. Hogas, A. Billeau, *Tratat de viticultură*, I, Huşi, 1937.
 BD = Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1968.
 BL = „*Bulletin linguistique*”, publicé par A. Rosetti (Paris—Bucureşti), I (1933) ş.u.
 BLb = George Baronzi, *Opere complete*. I. *Limba română şi tradiţiunile ei*, Galaţi, 1872.
 BLB = Dr. D. Brandza, *Limba botanică a fărânuşului român*, în „*Columna lui Traian*”, noua serie, III (1882), nr. 1 (p. 43—48), nr. 2 (p. 73—77), nr. 3 (p. 155—158), nr. 4—5 (p. 227—232), nr. 7—9 (p. 385—396).
 Bl. V = A. Bulencea, *Viticultura*, Bucureşti, 1955.
 BM = Al. Borza, *Material pentru vocabularul botanic al limbii române. Grădini ţărăneşti din Banat*, în DR, I (1921), p. 359—360.
 BT = V.S. Brezeanu, *Tratat de viticultură*, Bucureşti, 1906.
 CA = Gherasim Constantinescu, *Ampelografia*, Bucureşti, 1958.
 CADE = *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Carlea românească”*, Partea I. *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1931.
 CC = Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cărnarilor*, Bucureşti, 1971.
 CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, Bucureşti, 1914.
 CDER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, I—VI, Biblioteca filológica, Universidad de la Laguna, 1958—1961.
 CFP = C.F. Ciuşanu, G. Fira şi C.M. Popescu, *Culegere de folclore din judeţul Vilcea şi împrejurimi*, cu glosar, Bucureşti, 1928.
 CH = Nicolae Constantinov, *Problema hibrizilor producători direcţi în România*, Bucureşti, 1932.
 CIHAC, I—II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I—II, Bucureşti, 1870—1879.
 CN = G. Crăniceanu, *Nomenclatura româno-latină din istoria naturală*, II, *Nomenclatura botanică*, în „*Convorbiri literare*”, XXIII (1889—1890), nr. 4, 6, 7, 10, 11, 12.
 CNS = Gherasim Constantinescu şi Elena Negreanu, *Studiul însuşirilor tehnologice ale soiurilor de viţă roditoare (vitis vinifera sativa)*, Bucureşti, 1957.
 COSTINESCU = Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesc*, Bucureşti, 1870.
 CV = „*Cum vorbim*” (Bucureşti), I (1949) ş.u.
 CVS = Gherasim Constantinescu, *Viticultură specială*, Bucureşti, 1971.
 D = Nicolae Densusianu, *Răspunsuri la Cestionarul despre tradiţiunile istorice şi anticlităţile ărilor locuite de români*, partea I, Bucureşti, 1893, Biblioteca Academiei R.S. România, ms. rom. 4 545—4 554, 4 557.

- DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, București, 1913 ș.u.
- DAME, T₂ = Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, V. *La terminologie paysanne et le lexique de l'économie domestique*, București, 1900.
- DC = Vasile Bianu și Ioan Glăvan, *Doctorul de casă sau dicționarul sănătății*, Cluj, 1929.
- DCp = N.R. Danielescu, *Monografia comunei Cepari, situată la gura Olteșului*, Craiova, 1883.
- DD = V. Drăghici, *Doctorul și iconomul casnic sau Rețetă pentru tot soiul de boali omenești*, Iași, 1858.
- DDRF = Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I—IV, București, 1893—1895.
- DE = Constantin C. Diclescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR, IV (1927), partea I, p. 394—516.
- DER, I—IV = *Dicționar enciclopedic român*, I—IV, București, 1962—1966.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.
- DH = Ovid Densusianu, *Gratul din Țara Hațegului*, București, 1915.
- DIV = N.R. Danielescu, *Importanța viilor în antichitate și în zilele noastre. Întinderea și productivitatea viilor din România. Periclitarea viticulturii prin invazia filoxerei*, în „Economia rurală”, V, septembrie 1884, p. 397—401.
- DL, I—IV = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, I—IV, București, 1955—1958.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia R.S. România, București, 1966 ș.u.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
- DPBA = Alexe Potlog, Vasile Velican, *Dicționar practic de biologie agricolă*, București, 1974.
- DR = „Dacoromania” (Cluj), I (1921) ș.u.
- DS = Dr. Gh. D. Drușu, *Studiu asupra viticulturii și vinurilor din România*, București, 1900.
- DU = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, București, 1925.
- Dv = V. Dvornic, Valentina Dvornic, *Cercetări asupra soiurilor autohtone cultivate în podgoria Dăbuleni*, în „Comunicări de botanică”, III, 1965, p. 217—231.
- DV = Gh. D. Drușu, *Manual de viticultură și tratamentul rațional al vinului*, București, 1893.
- DVar. = I. Dodun des Perrières, *Varietățile de vișă din podgoria Muscelului*, în RVH, I, 1896, nr. 12, p. 233—234.
- EM = Entz Ferenc, Malnay Ignác, *A szőlészeti borászati Erdélyben*, Vacz, 1877.
- ER, III = *Enciclopedia României*, III, București, 1939.
- EV = I.P. Ellade, *Cultura vielor în România și vinificațiunea*, Ploiești, 1874.
- FLORA, VI = *Flora Republicii Populare Române*, VI, București, 1958.
- FMOI I—V = C. Filipescu, *Marea enciclopedie agricolă*, I—V, București, 1937—1943.
- GH = Grigore Gorodea, *Viile hibrizi producători direcți și agrotehnica lor*, București, 1955.
- GLB = Artur Gorovei și M. Lupescu, *Botanica poporului român*, Fălticeni, 1915.
- GN = V.D. Gheorghiu, *Note asupra viilor din împrejurimile Hușului*, în RVH, I, 1896, nr. 14, p. 271—274.
- GO = Constantin C. Giurescu, *Istoria podgoriei Odobeștilor*, București, 1969.
- GV = Danil D. Graur, *Cultivarea vici, manuarea vinului, morburile și vindecarea lor*, Șimleu, 1912.
- GVL = „Grădina, via și livada” (București), I (1952) ș.u.
- H, I—XVIII = B.P. Hasdeu, *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic*, I—XVIII, 1884, Biblioteca Academiei R.S. România, ms. rom. 3 418—3 436.

- HEM, I—III = B. Petriceicu Hasdeu, *Etimologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*. I—III, București, 1887—1893.
- HIGI = M. Homorodean, *Glosar dialectal din mai multe regiuni ale Transilvaniei*, în *MAT. DIALECT.*, I (1960), p. 239—272.
- HO = C. Hozaș, *Observațiuni asupra varietăților de struguri din podgoria Huși*, Huși, 1926.
- HUȘI = Ion Neamțu, V. Moleavin, A.D. Tudose, *Monografia podgoriei Huși. Aspecte din viticultura plaiurilor moldovene*, Vaslui, 1969.
- ILM = I. Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „*Arhiva*”, XXVIII (1921), nr. 2, p. 186—202.
- IM = Ion Ionescu, *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868.
- IMeh. = Vasile Ionescu, *Monografia viticolă a județului Mehedinți*, București, 1928.
- IORDAN, S. = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*², București, 1975.
- IP = Ion Ionescu, *Agricultura română din județul Putna*, București, 1869.
- ISER = Andrei Iser, *Vocabular românesc-nemțesc*, Brașov, 1850.
- IV = Al. P. Ionescu, *Viticultura practică*, București, 1934.
- JO = Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum trebuie să hie săteanu. Scriere-n limba țărânului muntean*, București, 1881.
- LB = *Lexicon românesc-lălinesc-unguresc-nemțesc...*, Budae, 1825.
- LD = P. Lascu, *Priviri generate asupra viilor din Dolj*, în *RVH*, III, 1898, nr. 5, p. 109—111.
- LEXIC REG. I—II = *Lexic regional*, București, I, 1960 ; II, 1967.
- LIM = „*Limba și literatura moldovenească*” Chișinău, I (1958) ș.u.
- LM = D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, 1853.
- LMS = A.T. Laurian și I.C. Massim, *Dicționarul limbii române*, București, I (A—H), 1873 ; II (I—Z), 1876 ; III (*Glossariu...*) 1877.
- LR = „*Limba română*” (București), I (1952) ș.u.
- L. șt. ICHV = „*Lucrări științifice*”, București, Institutul de Cercetări Horti-viticole, I (1957) ș.u.
- LTR, 1—18 = *Lexiconul tehnic român*, 1—18, București, 1957—1966.
- MAT. DIALECT. I = *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, 1960.
- MB = G. Măntulescu, *Vița de Bordeaux în podgoria Drăgășani*, în *RVH*, I, 1896, nr. 5, p. 88—90.
- MDE = *Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972.
- MDE₂ = *Mic dicționar enciclopedic*², București, 1978.
- MI = Simeon Florea Marian, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor. Studii folclorice*, București, 1903.
- MO = G. Măntulescu, *Varietățile de viță din podgoria Odobești*, în *RVH*, I, 1896, nr. 1, p. 11—12.
- NARL. Olt, I—IV = Teofil Teaba, Ion Ionică, Valeriu Rusu, *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltentia*, I—IV, București, 1967—1980.
- NI = G.N. Nicolescu, *Introduction à l'ampélographie roumaine*, București, 1900.
- NL = Gh. Nicolescu, *Lucrările Serviciului filoxerei pînă la finele anului 1895*, București, 1898.
- NVS = Elena Negreanu, *Varietăți de struguri cu gust lămțos (Muscal) întâlnite mai des în România*, în „*România viticolă*”, V (1941), nr. 10, p. 301—305.
- OC = M. Oprean, *Cultura viței de vie pe nisipuri*, București, 1964.
- PI = Tudor Pamfile, *Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă tehnică populară*, București, 1910.
- PO = Dodun des Perrières, *Monografia regiunii Odobești din punct de vedere viticol*, București, 1924.
- POLIZU = G.A. Polizu, *Vocabular român-german*, Brașov, 1857.
- PONTBRIANT, D. = Raul de Pontbriant, *Dicționar român-francez*, București, 1872.
- PP = Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane și științifice*², București, 1929.

- PPR = Marin Popescu-Spinei, *Podgoria română*, București, 1945.
 PS = Nicolae Pop, *Sădirea și cultivarea viei*, Blaj, 1908.
 PSV = I. Popescu, *Soiuri bune de vițe*, în „Podgoreanul” (Pitești), I (1907), nr. 11, p. 174—175.
 RCM = D. Rădulescu, *Considerații generale asupra vitelor din județul Mehedinți, în trecut și prezent*, în RVH, II, 1897, nr. 23, p. 482—486.
 RHV = „Revista de horticultură și viticultură” (București), I (1952) ș.u.
 RP = Dobre Rădulescu, *Principalele soiuri de vițe*. I. *Vițele românești*, în „Universul”, 53 (1936), nr. 286, p. 6 și nr. 314, p. 6.
 RV = „România viticolă”. Revistă lunară de viticultură și oenologie (București), I (1937) ș.u.
 RVH = „Revista viticolă și horticola” (București), I (1896) ș.u.
 RVP = „Revista viticolă populară” (Galați), I—II (1913/1914).
 SCRIBAN, D. = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înfăptuiri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologizme, provincialisme)*, Iași, 1939.
 SFL = I. Simionescu, *Flora României*, București, 1939.
 SMT = Gr. Sima al lui Ion, *Materialuri de limbă*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I (1883), vol. II, p. 181—185.
 SVR = Victor Lăzărescu, Olga Alexei, *Soiuri de viță roditoare și de portaltoi din România. Repertoriu bibliografic*, București, 1972.
 ȘEZ = „Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare (Fălticeni), I (1892) ș.u.
 ȘIO, I—II₁₋₂ = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturai române*. I. *Introducere*. II. *Vocabularul*. 1. *Vorbe populare*. 2. *Vorbe istorice*, București, 1900.
 ȘV = Corneliu Șumuleanu, *Asupra vinurilor din Moldova*, Iași, 1903.
 TCS = I.C. Teodorescu, Gh. Constantinescu-Ismail, *Soiurile de viță cu polen steril întâlnite în podgoriile românești*, București, 1941.
 TD, OLT. = *Texte dialectale Oltene*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
 TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I—III, București, 1903—1924.
 TeS = I.C. Teodorescu, *Soiuri rare de vițe în podgoriile românești. Contribuție la Ampelografia Republicii Populare Române*, în „Comunicările Academiei Republicii Populare Române”, XI, 1959, nr. 10.
 TI = I.C. Teodorescu, *Inventarul centrelor viticole cele mai importante din România*, București, 1942.
 TR = I.C. Teodorescu, *Soiuri de vițe cultivate în România*, București, 1926.
 TS = I.C. Teodorescu, *Cele mai recomandabile specii și varietăți de vițe pentru România*, București, 1930.
 TVR = I.C. Teodorescu, *Valoarea productivă a vițelor românești*, București, 1928.
 TV = Constantin Prisnea, *Țara vinurilor*, București, 1963.
 UGI = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.
 V = Vasile Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna” (Sibiu), VII (1890), nr. 83—97.
 VG = V. Vircol, *Graul din Vilcea*, București, 1910.
 VIN = V. Cîrnu-Munteanu și Corneliu Roman, *Vinurile României. Studiu economic și chimic*, București, 1900.
 VV = Petru Vancu, *Vieritul sau cultivarea viței de vie*, Arad, 1898.
 VVA, I+VII = P. Viala et V. Vermorel, *Traité général de viticulture. Ampélographie*, I—VII, Paris, 1901—1910.
 VVC = Th. Volcov, *Valoarea comparativă a unor soiuri de vițe cultivate în podgoria Huși*, Huși, 1935.

ABREVIERI

A. Județe și provincii

Ab	= Alba	Ct	= Constanța	Nț	= Neamț
Ag	= Argeș	Db	= Dimbovița	Ol	= Olt
Ar	= Arad	Dj	= Dolj	Olt.	= Oltenia
Ban.	= Banat	Dobr.	= Dobrogea	Ph	= Prahova
Bc	= Bacău	Gj	= Gorj	Sb	= Sibiu
Bh	= Bihor	Gl	= Galați	Sj	= Sălaj
BN	= Bistrița-Năsăud	Gr	= Giurgiu	SM	= Satu Mare
Br	= Brăila	Hd	= Hunedoara	Sv	= Suceava
Bt	= Botoșani	If	= Ilfov	Tl	= Tulcea
Bucov.	= Bucovina	Il	= Ialomița	Tm	= Timiș
Bv	= Brașov	Iș	= Iași	Tr	= Teleorman
Bz	= Buzău	Mh	= Mehedinți	Transilv.	= Transilvania
Cj	= Cluj	Mm	= Maramureș	Vl	= Vâlcea
Cl	= Călărași	Mold.	= Moldova	Vn	= Vrancea
Criș.	= Crișana	Mș	= Mureș	Vs	= Vaslui
CS	= Caraș-Severin	Munt.	= Muntenia		

B. Diverse

adj.	= adjectiv	pl.	= plural
art.	= articulat	r	= recto
dim.	= diminutiv	s.	= substantiv
f.	= feminin	sq.	= singular
m.	= masculin	subst.	= substantivat
n.	= neutru	suf.	= sufix
n. pers.	= nume de persoană	v	= verso
n. top.	= nume topic		

ASPECTS DE LA MÉTAPHORE DANS LA TERMINOLOGIE VITICOLE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'étude fait l'analyse de la majorité des termes métaphoriques qui désignent des variétés de raisins, connus et utilisés à présent dans le daco-roumain. Les matériaux ont été recueillis de 2788 localités enquêtées par B. P. Hasdeu, Nic. Densușianu, par les enquêteurs et les auteurs de NALR et par l'auteur-même, de manière directe ou indirecte, entre les années 1965-1980. On y ajoute les données obtenues par l'enregistrement de textes dialectaux à sujet de viticulture de Moldavie et de Bucovine, celles des archives ALR I-II, ainsi que les informations excerptées de dictionnaires et d'autres travaux dialectologiques, folkloriques, ethnographiques, ampélographiques, énologiques, littéraires, etc.

Au point de vue génétique, on peut déceler deux types représentatifs : 1) des métaphores *primitives* (ou *primaires*), qui apparaissent comme premières dénominations des objets qui n'ont pas reçu encore des noms ; 2) des métaphores de *substitution* (ou *secondaires*), qui remplacent des termes déjà employés, soit qu'ils sont trop généraux, soit qu'ils sont „prétencieux“, et surtout des néologismes. *Simple* ou *composées* quant à la forme, les métaphores suscitent, au point de vue du contenu, une différenciation selon la nature du transfert ; il y a des métaphores *inanimité pour inanimé* (noms donnés par la ressemblance des raisins avec des plantes, des objets, des liquides, etc.) et *animé pour inanimé* (noms donnés par la ressemblance des raisins avec les parties du corps humain, avec des animaux, etc.).

Créations de la langue roumaine, les métaphores de la terminologie viticole sont engagées dans un processus à double sens : d'une part, nombre d'elles sont devenues par usure des termes techniques ; d'autre part, elles obéissent à un renouvellement perpétuel. La fonction des métaphores est essentiellement d'ordre pratique, mais leur survivance est en rapport direct avec l'acuité de l'observation ou l'ingénierie des rapprochements analogiques, bref, avec leur charge stylistique implicite.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

CONTRIBUȚIA LUI G. IVĂNESCU ÎN DOMENIUL SINTAXEI LIMBII ROMÂNE

MIHAELA SECRIERU*

G. Ivănescu rămâne un nume de referință în lingvistica românească prin numărul lucrărilor sale, prin erudiția și exhaustivitatea tratării subiectelor abordate, prin soluțiile interpretative propuse și prin influența ideilor și teoriilor sale. Așa cum o declară deschis, savantul român vede gramatica ca pe un domeniu dominat de legile universalilor lingvistice. În domeniul sintactic, G. Ivănescu își propune o abordare din perspectiva lingvisticii generale, prin apelul la autorii consacrați, dar și o abordare a gramaticii din perspectiva logicii. Ideile și teoriile sale sunt expuse în *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, dar și în articole și studii și sunt sintetizabile în patru direcții fundamentale: obiectul cercetării, metodele specifice de cercetare a acestui obiect, dezvoltarea unui aparat terminologic propriu sintaxei și consemnarea istoriei evolutive a științei. Adevărata contribuție a oricărui autor se poate estima însă prin evaluarea cantitativă a ideilor care au trecut din opera sa în literatura de specialitate ulterioară. Procedând la această evaluare, am constatat că teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu sunt prezente, cu precădere, în școala lingvistică ieșeană, dar și în școlile academice unde, pentru anumite perioade, G. Ivănescu a activat la catedra universitară.

Recitind lucrările profesorului Ivănescu, și nu doar pe cele care trimit explicit prin titlu la nivelul sintactic al limbii, am avut în vedere acoperirea titlului studiului de față. Problema poate și trebuie abordată triangulat: într-o primă parte, identificarea în opera savantului a opiniilor, teoriilor sau afirmațiilor privitoare la sintaxa limbii în general și la sintaxa limbii române, în special; într-o a doua parte, receptarea și vehicularea acestor opinii, teorii, afirmații emise de G. Ivănescu în lucrările de specialitate ulterioare; în *Concluzii*, vom confrunta cele două părți ale lucrării pentru a observa similitudinile și diferențele. Deși poate părea prea tehnică, am estimat că această abordare are avantaje la care nu putem renunța.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Partea I

Inventarul teoriilor, opiniilor ori argumentelor sintactice emise, dezbătute și vehiculate de G. Ivănescu se înscrie în pătratul alethic al oricărei științe, ale cărui laturi cardinale vizează (1) obiectul cercetării, (2) metodele specifice de cercetare a acestui obiect, (3) dezvoltarea unui aparat terminologic propriu și (4) consemnarea evoluției științei sau a istoriei evolutive a acesteia. Ne vom referi mai departe la fiecare dintre ele.

1. Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei

În legătură cu obiectul sintaxei, G. Ivănescu încearcă să impună inductiv necesitatea de „a transforma sintaxa într-o disciplină care să prezinte un paralelism perfect cu logica” (Ivănescu 1964: 208). Este de înțeles de ce G. Ivănescu emite teorii de instaurare a unui model teoretic reinterpretativ, pe care îl numește „structuralism logicist”, cf. „trebuie restructurată lingvistica structuralistă contemporană, în lumina teoriei despre limbaj” (Ivănescu 1966a: 10), respectiv ea trebuie să devină „o metodă structurală logicistă” (*ibidem*), adică „o lingvistică cu adevărat științifică” (Ivănescu 1966b: 61). În aceste condiții, crede G. Ivănescu, s-ar impune rescrierea gramaticii academice românești „de pe pozițiile structuralismului logicist” (Ivănescu 1966a: 10). Apelând la principiul concentric în expunerea propriilor teorii, evident din dorința obținerii unei clarități mai pronunțate, G. Ivănescu reia ideea de mai sus și o reformulează mai târziu astfel:

„Lingviștii trebuie să încerce a descoperi subsistemele morfologice și sintactice ale celor mai variate limbi de pe glob, aceeași gândire unică, pe care o are în vedere logicianul și fără de care știința logicii nu s-ar putea întemeia” (Ivănescu 1966b: 64).

Observăm că G. Ivănescu încearcă pentru prima dată rezolvarea problema universalităților lingvistice și logice („aceeași gândire unică”, cf. *supra*), pe care le pune în legătură cu universalitățile morfologice și, în final, și cu cele sintactice. Admițând realitatea *a priori* a acestui postulat al gândirii, el îl definește, în termenii noștri, prin caracterele necesar, comun și ubicuu, precum și prin noțiunea de predicat al gândirii. Aici Ivănescu merge în direcția opusă teoriilor sale despre substantiv ca fiind noțiunea centrală a lingvisticii și a logicii, iar adjectivul, verbul și adverbul ca fiind note ale noțiunii, respectiv note ale notelor noțiunii, afirmând că subiectul este un referent exterior gândirii și limbii:

„C'est le cas de dire que le sujet est toujours extérieur a la pensée et que le mot de la phrase qui est considéré comme sujet n'est qu'un moyen pour indiquer le vrai sujet, c'est-à-dire la réalité dont on parle. Il n'a que la valeur d'un geste qui indique le sujet” (Ivănescu 1949: 169)¹.

¹ „Este cazul să spunem că subiectul este întotdeauna exterior gândirii și cuvântul din frază care este considerat subiect nu este decât un mijloc pentru a indica adevăratul subiect, adică realitatea despre care se vorbește. El nu are decât valoarea unui gest care arată înspre subiect [trad. n.]”.

Procedând astfel, el încearcă, de fapt, să justifice independența sintactică a subiectului și rolul suveran al acestuia în sintaxă. În același articol menționat mai sus, găsim și idei valoroase privind caracteristicile universalităților lingvistice pe care din motivul economiei lucrării (pentru a evita analitismul demonstrațiilor lui G. Ivănescu), le vom traduce în termenii noștri. Aceste caracteristici ale universalităților lingvistice sunt:

- a. diversitatea formelor de expresie a unui conținut;
- b. izomorfismul și izosemantismul;
- c. recursivitatea în limbă, respectiv reduplicarea parțială a sensului în noi forme (cf. Ivănescu 1949: 173–175).

Nu insistăm asupra detaliilor. Legată însă de acest generic, cum spuneam, stă preocuparea lui G. Ivănescu de a teoretiza noțiunea de „universalii sintactice” pe care o materializează într-un studiu special (Ivănescu 1979: 399–416). Preocupat de stabilirea unor teorii precursore, Ivănescu abandonează la un moment dat specificitatea termenului *universalii sintactice* și revine la discuția despre universalii lingvistice, care sunt genul proxim al celor sintactice și pe care le discriminează de cele morfologice, care ar fi stat la baza celor sintactice, procesul disocierii acestora complicându-se mai târziu prin aducerea în discuție și a universalităților logice (*ibidem*: 405–409). Din păcate, întreaga demonstrație devine o aporie, multe din argumente fiind fie judecări de simț comun, fie afirmații bazate pe argumentul autorității, toate în absența stabilirii dimensiunilor cantitative și calitativ-comparative ale noțiunii de *universalii sintactice* în raport cu alte entități subiacente, spre deosebire de demonstrațiile anterioare mult mai aplicate privind, de exemplu, universalitățile morfologice:

„Wir glauben, daß viele syntaktische Kategorien universell sind. Und zwar behaupten wir die Universalität syntaktischer Kategorien wie Subjekt, Prädikat, Attribut, Substantiv im Genitiv, direktes Objekt, indirektes Objekt im Dativ, Kausalbestimmung, Finalbestimmung, Adverbialbestimmung des Stoffes, Subjektsatz, Prädikativsatz, direkter Objektsatz, indirekter Objektsatz, Kausalsatz, Finalsatz, Adversativsatz, Konklusivsatz usw” (*ibidem*: 411)².

În acest context, cu toate argumentele, logice, semantice ori morfologice aduse în discuție, amalgamarea nivelurilor fiind ea însăși discutabilă, ne aflăm în fața unor puneri de probleme și soluții posibile, dar nu a unei teorii categoric demonstrate privind modul cum stabilim care sunt universalitățile sintactice și cum se pot descrie și recunoaște acestea dacă luăm în discuție o limbă (cf. și Mihaela Secrieru 2007b: 485–491).

O altă limită metodologică a sintaxei – ne referim aici la cea enunțată de însuși G. Ivănescu – este „distincția dintre propozițiile principale și cele secundare” (Ivănescu 1964: 202). În viziunea savantului, cele două tipuri sunt noțiuni teoretice logice sau ceea ce am numi noi astăzi *sub specie semioticae*, dar au fost înstrăinate

² „Noi credem că multe categorii sintactice sunt universale. Și anume, afirmăm universalitatea categoriilor precum subiect, predicat, atribut, substantiv în genitiv, complement direct, complement indirect în dativ, determinare circumstanțială, determinare finală, determinare adverbială a materiei, propoziție subiectivă, propoziție predicativă, propoziție completivă directă, propoziție completivă indirectă, propoziție cauzală, propoziție finală, propoziție adversativă, propoziție concluzivă ș.a.m.d. [trad. n.]”.

ori discriminate prin uzul căpătat în practica interpretativă, care nu mai are conștiința clară că și principala, urmată de o secundară sau legată de o altă principală este în fapt o „secundară”, fiindcă sensul său depinde de altă propoziție. Faptul că în sintaxă sunt discutate ca realități distincte este, în opinia lui G. Ivănescu, un ilogicism (*ibidem*: 203). Prin extrapolare, nici verbele din propozițiile principale coordonate nu sunt predicate de același rang cu predicatele din propozițiile principale independente, adică, nici în această situație, terminologia curentă nu surprinde obiectiv caracterul logic al acestor două realități sintactice, care, fiind legate ca sens, nu pot fi independente (*ibidem*: 203–206). Pe aceeași linie a logicii suprapuse sintaxei, el afirmă, de exemplu: „putem concluda acum că unele fraze de coordonare – cele cu o coordonată cauzală sau concluzivă – exprimă un silogism” (*ibidem*: 218). Teoriile acestea sunt preambulul unei afirmații virtual productive la nivel sintactic – spunem virtual, întrucât ea nu a fost receptată pozitiv de specialiștii români și nu a beneficiat de dezvoltări teoretice notabile. Este vorba de teoria „noțională”, recuperată din filozofie și apropiată sintaxei de Ivănescu, dar legată, în opinia noastră, de teoria „ordinelor”, teoretizată de Andrés Bello, Otto Jespersen și L. Hjelmslev³. Dezvoltările și aplicațiile teoriei paralelismului sintaxă–logică îl conduc pe G. Ivănescu la conceptualizări pragmatice, savantul fiind un precursor am putea spune al teoriilor despre implicație. Nu numai termenul este folosit ca atare: „propoziții de implicare (implicație)” (*ibidem*: 210), dar specialistul propune și taxinomii interne: propoziții implicative finale, modale, consecutive și în variație concomitentă, de timp și de loc (*ibidem*: 211). Paralelismul este continuat prin măsurări conceptuale ale propozițiilor sintactice cu silogismul logic, rezultatul fiind uneori inedit:

„Dacă vrem să introducem un punct de vedere consecvent, trebuie sau să admitem că și în verbul pasiv avem copulă, iar nu așa-zisul verb auxiliar, sau să admitem că așa-numita copulă este verb auxiliar și că nu există cuvinte cu funcția de copulă între subiect și predicat” (Ivănescu 1965: 424).

G. Ivănescu de fapt este categoric: „predicat nu poate fi decât verbul” (*ibidem*: 425) și își argumentează poziția astfel:

„De altfel în orice limbă, pe lângă verbele care exprimă acțiuni «fac», «stau», «iubesc» etc.), există și verbe care exprimă stări (rom. «domnesc», «bolesc», v. gr. βασιλεύω «sânt rege», «domnesc», νοσέω, «sânt bolnav», «bolesc» etc.). Deosebirea între astfel de verbe și cele de

³ Am discutat pe larg această teorie în una dintre lucrările noastre, atât în ediția 1999, cât și în cea revăzută din 2007 (Secrieru 2007a: 71): „Avem în vedere faptul, care a fost susținut de mulți lingviști străini și români, că «numele» (G. Ivănescu, [Nume și verb], 1965, p. 426) sunt «categorii lingvistice» «de ordinul întâi», prin «ordin» înțelegându-se «proprietățile de combinare a categoriilor în cauză», verbele și adjectivele sunt «categorii de ordinul doi», iar adverbele sunt «categorii de ordinul trei» (J. Lyons, [Introducere în lingvistica teoretică], 1995, p. 368). Această teorie categorială afirmă importanța substantivului ca o «categorie fundamentală, toate celelalte părți de vorbire fiind categorii complexe, derivate», ipoteză confirmată de practica enunțurilor (analizabile din această perspectivă fără rest) și de faptul că se sprijină pe un criteriu exclusiv sintactic: subordonarea. Teoria ordinelor este o teorie sintactică, prin faptul că are la bază posibilitățile combinatorii sau relaționale ale părților de vorbire”.

tipul *sânt profesor*, *sânt sănătos* este numai formală (de procedee de expresie): la primele, starea se exprimă sintetic, la acele din urmă, analitic. Conchidem că așa-zisul nume predicativ nu e nume, ci o parte din verbul de stare exprimat analitic” (*ibidem*).

Credem că în esența ei, semiotica acestor afirmații înseamnă o emancipare a sintaxei în raport cu logica. Aceasta înseamnă, într-adevăr, să admitem că avem de fapt la nivel sintactic doar predicat verbal cu două actualizări lexicale, una sintetică, de exemplu *citesc*, și una analitică, de exemplu *sunt frumos*, abandonând preocuparea de a demonstra calitatea de îmbinare fixă, îmbinare liberă a predicatului nominal, suprapunerea totală sau parțială a realizărilor predicatului nominal clasic cu verbele de stare sau adjective, adverbe, nume, pronume etc. care pot apărea în poziție sintactică de nume predicativ, de asemenea abandonând distincția structură de adâncime – structură de suprafață, precum și renunțând la principiul diversității de expresie pentru același conținut semantic, adică abandonând distincția dintre realizările formale, dintre structurile izosemantice, dar nu și izosintactice⁴. Totuși, ideea de forță a tuturor opiniilor și teoriilor sintactice ale lui G. Ivănescu rămâne, așa cum am spus, logicismul, și acestei idei îi subsumează savantul, în primul rând, sintaxa și realitățile cu care se operează în interiorul ei, privite în opoziție cu realitățile judecății logice. Este vorba de noțiunile de subiect, predicat, atribut și complement și, prin inferări, de cele de determinat/determinant (complement și completat) vs. analiza logică a propozițiilor enunțative în subiectul judecății și predicatul judecății. G. Ivănescu discriminează încă de la început trei părți ale propoziției sintactice (lingvistice), subiect, predicat și complement, considerând realizarea cunoscută îndeobște drept atribut câteodată parte a subiectului, câteodată parte a predicatului, aici intrând convențional și subiectivele și atributivele (cf. Ivănescu 1964: 196). Este important de observat contextul în care este plasată această afirmație:

„Se poate vorbi însă de subiecte și predicate simple, alcătuite adică dintr-un singur *cuvânt*, și de subiecte și predicate dezvoltate, alcătuite adică din câte o sintagmă, mai exact din *determinate* și *determinante* [subl.n.]” (*ibidem*: 197).

Această opinie cere cel puțin două comentarii: primul este acela că avem aici de fapt o limită epistemologică, eventual și o limită politică a teoriei, pentru că postularea unor singure clase larg cuprinzătoare de realități indistincte formal înseamnă, în primul rând, renunțarea la rigoarea științifică a descrierii care tinde spre epuizarea taxinomiilor și spre obținerea de clase omogene; al doilea este acela că afirmații clare de tipul celor de mai sus sau altele pe care le găsim *passim* în opera lui Ivănescu conduc la silogismul că se poate admite la nivelul sintaxei că funcțiile sintactice superioare, cum ar fi subiectul și predicatul sunt construite pe bază de relații sintactice de determinare între alte funcții sintactice, respectiv că

⁴ Numim realizări izosemantice, dar nu și izosintactice enunțuri de tipul: [1] *A izbucnit incendiul și au chemat pompierii* vs [2] *Pentru că a izbucnit incendiul au chemat pompierii*, unde se transmite aceeași informație semantică, dar prin „forme sintactice” diferite, în exemplul [1] prin două propoziții principale, în exemplul [2] printr-o propoziție secundară și o propoziție principală, deși în ambele sensul este același, cauzalitatea, care logic este asociată doar cu subordonarea.

funcțiile sintactice pot fi exprimate prin alte funcții sintactice, deși G. Ivănescu, intenționat sau nu (acest fapt nu-l putem proba pentru că nu am găsit teorii ivănesciene privitoare la unitățile sintaxei), folosește pentru realitățile subsintactice termenul de *cuvânt* (vezi *supra*). Există și un al treilea aspect, mai greu de comentat, și anume că și sintagma ca unitate sintactică, nu lexicală, ar putea avea funcție sintactică în interpretarea dată de G. Ivănescu (vezi *supra*), concatenarea între sintagme cu funcții sintactice generând funcții sintactice. Revenim aici și asupra a ceea ce notam în legătură cu unitățile sintaxei, atunci când recenzăm *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, din 1948, al lui G. Ivănescu, editat de Oana Popârda în 2004:

„Remarcăm că problema unităților sintactice este sublimată prin ampla discuție asupra frazei ca unică realitate a sintaxei și în legătură cu care se discută toate celelalte realități” (Secrieru 2007b: 486).

Facem completarea acum că nici conceptele de funcție sintactică și de raport sintactic ca unități ale sintaxei sau în calitatea lor de categorii sintactice nu au fost abordate explicit de către G. Ivănescu în lucrările sale.

2. Opinii privitoare la metodele specifice sintaxei și la analiza sintactică obținută prin acestea

Citind lucrările lui G. Ivănescu din perspectiva metodelor specifice sintaxei, două teme ni s-au părut a se conexe, în acest areal:

– prima este decelarea abductivă (inductiv-deductivă) a unor instrumente teoretice cu care să opereze sintaxa, pe care G. Ivănescu le numește legi, principii, universalii sintactice;

– cea de a doua ar fi operarea cu aceste instrumente teoretice și metodologice în interiorul sintaxei pentru obținerea realităților subiacente: unități sintactice, raporturi sintactice, funcții sintactice și taxinomiile acestora.

În ceea ce privește prima problemă, consemnăm și acum, ca și în 2007, că întreaga concepție sintactică a lui Ivănescu se sprijină din plin pe acest concept al legilor limbii⁵:

„Acest lucru se vede din numeroasele trimiteri, passim, la ideea de lege și la revenirile clarificatoare. Credem că ideea îl preocupa îndeajuns și din aceste adevăruri răzlețe s-ar putea reconstitui concepția lui Ivănescu despre funcționarea sistemică a limbii în baza unor legi și principii” (Secrieru 2007b: 488).

⁵ „În 1960, Al. Graur, în lucrarea *Studii de lingvistică generală*, ia în discuție doar tangențial problema generală a legilor lingvistice în introducerea tratatului, sub titlul *Categorii și legi filozofice și aplicarea lor la lingvistică*. Iată ce spune Ivănescu: «Această concepție a unui spirit uman cu legi imuabile, identice sub toate latitudinile, ... pare astăzi discutabilă. Totuși, oricare ar fi diferențele de obișnuințe mentale la diferite popoare, existența anumitor trăsături fundamentale nu poate fi negată. Există o logică umană și marile categorii logice se regăsesc la toți oamenii care gândesc. Ele sunt în mod natural la baza categoriilor gramaticale» (p. 69)” (Secrieru 2007b: 487).

La această observație adăugăm și o alta, emisă tot de noi:

„Remarcăm, de asemenea discuția tangențială pe care o face Ivănescu noțiunii de «legi sintactice generale», noțiune foarte importantă de altfel, dar care a fost pierdută din vedere de lingvistica românească ulterioară lui Ivănescu. O explicație a acestui fapt poate fi aceea că mai mulți lingviști sau chiar școli lingvistice au intuit existența unor legi interne de dezvoltare a limbilor, dar în afară de legile fonetice, descoperite și discutate pe larg, alte legi, morfologice sau sintactice sunt greu de identificat, mulți dintre lingviștii actuali sfârșind prin a le contesta” (*ibidem*: 487–488).

În legătură cu cea de a doua problemă, și anume metoda analitică specifică sintaxei, G. Ivănescu consideră că „analiza morfologică și sintactică trebuie să se întemeieze pe o analiză logică și ontologică, absolut indispensabile lingvistului” (Ivănescu 1966a: 10), fiindcă „analiza sintactică se identifică în fond cu analiza logică” (Ivănescu 1966b: 61), și recomandă lucrările lui N.I. Marr și ale elevilor săi „care știuseră să aplice just materialismul dialectic în lingvistică” (Ivănescu 1965: 113). În opinia savantului, justificarea constă în aceea că „limba este pusă în legătură nu cu gândirea, ci cu realitatea însăși” (Ivănescu 1963: 261), iar „punctul de vedere pur lingvistic se deghizează într-un punct de vedere ontologic” (*ibidem*: 261). Nu există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate aceste analize, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

3. Opinii privitoare la aparatul terminologic al sintaxei

Două sunt limitele terminologice ale sintaxei luate în discuție de G. Ivănescu. Prima este aceea prin care combate „tendința exagerată de înlocuire a vechii terminologii lingvistice cu una nouă” (Ivănescu 1966a: 1), aici intrând și critica privind o prea mare diversitate a surselor terminologiei lingvistice și a apropiierilor terminologice în general, iar a doua limită este distanțarea prea mare a logicii față de problematica sintaxei. Referitor la prima limită, de exemplu, G. Ivănescu nu este de acord cu termenul de *enunțare*, utilizat de Meillet (Ivănescu 1964: 199), apoi unifică perechile subiect/predicat gramatical, subiect/predicat psihologic și subiect/predicat sub termenii secunzi din perechile consemnate, iar, în legătură cu noțiunea de *copulă* ca semn predicatului, afirmă că practic ea nu există, fiind doar o unealtă incidentală, în limbile în care nu există alte mijloace de exprimare a unei judecăți; prin urmare, concluzionăm noi, termenul ar trebui exclus de la întrebuintare. Argumentele aduse în sprijinul acestor observații observăm că nu conving, ele fiind bazate pe criteriul contraponderii și al frecvenței și pe cel al autorității opiniilor unor lingviști (*ibidem*: 198).

De critica apropiierilor terminologice lingvistice care vizează și unele realități sintactice se ocupă G. Ivănescu într-un articol special conceput ca un răspuns la problemele lingvistice discutate la Congresul lingviștilor din 1948. Esența poziției sale este aceea că recomandă supervizarea terminologiei lingvistice de către o „comisie centrală”, care să respingă sau să aprobe termenii utilizați de

lingviști și astfel să obțină o unificare a terminologiei lingvistice (cf. Ivănescu 1949: 353). Sursa termenilor lingvistici trebuie să rămână, în opinia savantului, limba comună, și lingviștii nu ar trebui să propună termeni care să nu fi fost preluați din această sursă primară. Ivănescu este categoric: „nos croyons que cette voie n'est pas la bonne” (*ibidem*: 354). Acest „principiu” purist este augmentat de Ivănescu prin exemple, respectiv el recomandă ca în loc de termeni precum „*morphème, sémantème, phonème, catégorie grammaticale*” să fie utilizați cei „*de signe, de son et de catégorie lexicale ou catégorie de formes*” (*ibidem*: 354) și, doar în situația în care limba naturală, comună, nu poate furniza cuvinte cu sensuri adecvate și motivate, să se procedeze la crearea de noi termeni. În partea a doua a discuției, Ivănescu propune ajustări terminologice concrete: *substantivul* să fie denumit *nume/nom, nominativul: nume-subiect/„nom-sujet”, genitivul: nume-posesiv/„nom-possessif”, dativul și acuzativul: nume-obiect/„nom-objet”*; noțiunea de *caz* să dispară, fiind superfluă, de asemenea termenul *articol* să dispară, iar cele două realizări ale sale să fie numite „*definitif*” și „*indefinitif*”; termenii *verb* și *diateză* să fie înlocuiți cu termenii „*actif*”, „*passif*”, „*processif*” (*ibidem*: 355). Realitățile morfologice sunt practic epuizate, după cum vedem, de către Ivănescu prin propuneri de înlocuiri corespondente terminologic, dar aceste propuneri se opresc în acest articol, din păcate, la granița sintaxei, astfel încât nu putem avea o informație și despre acest aspect de care ne ocupăm aici în mod special. Tema este reluată într-un articol publicat în 1972, iar constatarea sa de acum este că mulți din termenii lingvisticii americane au pătruns în lingvistica românească într-o primă fază adaptați ca sens și formă, dar fără succes, și au fost reluați și adaptați prin filieră franceză, situație în care specialiștii par a-i agreea. Indicația din finalul articolului „că ar fi necesar să se procedeze cu mai multă atenție la crearea terminologiei științifice românești” (Ivănescu 1972a: 11) denotă însă un paternalism exagerat, ridicând întrebarea privitoare la instanța care ar trebui să supravegheze acest proces și dacă ar putea fi el cu adevărat supracontrolat, chiar dacă aparține unei activități deliberate, așa cum, de fapt, nici ceea ce se petrece în evoluția unei limbi naturale nu poate fi mereu explicat și controlat⁶. A doua limită pe care Ivănescu a identificat-o este distanțarea prea mare a logicii față de problematica sintaxei. De fapt, intenția de substanță urmărită prin ambele abordări de către G. Ivănescu era imprimarea unei rigori mai vizibile (respectiv logice) lingvisticii prin sintetism, suprimarea termenilor inutili, pleonastici sau tautologici, ori repetitivi în context și impunerea unor termeni motivați, logici și sugestivi. Aproprierea terminologiei logicii până la identitate terminologiei sintaxei nu a fost acceptată de către succesori, iar, de exemplu, propunerea privind revenirea în sintaxă la termenul de „verb”, care inițial era un termen sintactic, pentru funcția de predicat (cf. Ivănescu 1965a: 425) nu a cunoscut ralieri. Unele propuneri

⁶ Ni se pare relevantă aici citarea unei opinii a lui Mario Wandruszka, consemnată de G. Ivănescu în *Cronica* sa privind al XIII-lea Congres al lingviștilor, publicată tot în 1972, și anume „faptul că evoluția lingvistică se explică prin două căi: prin necesitate și prin hazard, că necesitățile duc la uniformitatea limbilor, iar hazardul (contingențele) la diferențele dintre limbi” (Ivănescu 1972b: 144).

terminologice ale lui G. Ivănescu, de tipul „propoziție narativă”, respectiv „descriptivă”, ori „definitorie” (*ibidem*: 425) nu au fost nici ele validate prin preluare de către sintacticieni.

4. Opinii privitoare la evoluție, respectiv la istoria devenirii științei prin lucrări și direcții de cercetare

Pentru a avea o perspectivă mai clară asupra epocii în care apar lucrările lui G. Ivănescu, reluăm aici afirmația noastră la recenzarea *Cursului de sintaxa limbii române moderne* a lui G. Ivănescu, publicat în 2004 de Oana Popârda:

„Contextul național al *Sintaxei* lui Ivănescu era asigurat de primele gramatici românești publicate în intervalul 1757 și 1947 [momentul redactării *Sintaxei* în discuție], lucrări reprezentative în număr de aproximativ 35, între care consemnăm autorii Radu Tempea, I.H. Rădulescu, Gh. Seulescu, N. Măcărescu, I.C. Massim, I. Manliu, T. Cipariu, Al. Lambrior, I. Găvănescu, R. Ionașcu, Iorgu Iordan, Sextil Pușcariu, Seidel, Nicolae Drăganu, Al. Rosetti, H. Tiktin. Dintre acești autori doar N. Drăganu, Seidel, Tiktin, Philippide, Simensky, [T.] Cipariu [și I. Iordan] sunt citați de G. Ivănescu, în schimb contextul internațional este delimitat mai ferm prin citarea extrem de frecventă a lucrărilor lingviștilor: Delbrück, W. Porzig, Wundt, von der Gablentz, Meillet, Séchehay, Amman, Humboldt, F. de Saussure, Ch. Bally, Vendryes, Goblott, Ries, Bergson, Steinthal, Lerch, Grimm, Fr. Bopp, Brugmann, Karl Vossler, Leo Spitzer, E. Cassirer, Funke, A. Müller, E. Wechsler, Benedetto Croce, H. Paul și alții” (Secrieru 2007b: 485).

În unele din articolele sale, G. Ivănescu menționează, consacrandu-le astfel, lucrări pe care le consideră fundamentale: N. Drăganu, *Istoria sintaxei* (București, 1945), *Studii de gramatică* (3 vol. 1956, 1957, 1961), *Gramatica limbii române* (ediția 1963, 2 vol.), Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* (edițiile 1954, 1956) (Ivănescu 1965b: 113) și consemnează ca tendință de dezvoltare a lingvisticii timpului său că „după 1948 s-a pus în special problema stabilirii principiilor lingvisticii marxist-leniniste” (*ibidem*: 113). Această ultimă dimensiune a problemei se leagă organic de partea a doua a lucrării de față, care ne oferă posibilitatea de a estima cum au evoluat teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu, respectiv cât de pertinente și actuale au apărut sintacticienilor români aceste teorii sau opinii și cum au fost dezvoltate.

Partea a II-a

Ca metodă investigativă, am recurs la analiza documentelor, respectiv a lucrărilor de sintaxă românească, volume și articole, scrise între anii 1969, când G. Ivănescu este pentru prima dată citat de către Silvia Rogobete, și 2009, când lingvistul este cel mai recent citat în literatura de specialitate cu una din opiniile sale sintactice. Numărul lucrărilor consultate depășește cifra de 200, iar problematica opiniilor, precum și a specialiștilor care le invocă am sintetizat-o mai jos, încercând să păstrăm aceeași abordare pe patru dimensiuni. Totuși, anticipăm concluziile noastre în legătură cu opiniile lui G. Ivănescu privind metodele de

cercetare necesare sintaxei, precum și cele referitoare la aparatul terminologic, observând că acestea nu au cunoscut iterări. În ceea ce privește istoria și mișcarea ideilor sintactice, de asemenea, putem afirma că nu există comentarii ale opiniilor lui G. Ivănescu, dar că ele, credem, sunt și rămân inerente istoriei și mișcării generale în evoluția teoriilor sintaxei limbii române. Putem însă aprecia că, statistic vorbind, în cei aproximativ 50 de ani, de la intrarea ideilor privind sintaxa ale lui G. Ivănescu în mediul științific lingvistic românesc, în special școala lingvistică ieșeană, reprezentată prin Ecaterina Teodorescu, Oana Popârda, Petru Zugun, Dumitru Irimia, C. Dimitriu și doctoranzii săi, Mihaela Secrieru, Rodica Nagy, Elena Tamba Dănilă, Monica Timofte, Carmen Bocăneț, a consemnat, discutat și exploatat opiniile sintactice ale savantului, puținele excepții din alte areale lingvistice academice românești fiind reprezentate prin lucrările Silviei Rogobete, ale lui Gh. Constantinescu-Dobridor, Vasile Șerban, Gh. Trandafir, G.G. Neamțu, C.Th. Popescu, Marius-Valeriu Grecu. În totalitatea lor, numărul sintacticienilor care au valorificat ideile lui G. Ivănescu nu depășește douăzeci. A rămas astfel să ne referim, pe larg, doar la ceea ce am cuantificat mai sus, în *Partea I (1.)*, sub titlul *Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei*, comentariul de ansamblu pe care îl putem face privitor la consemnările ideilor sintactice ivănesciene găsite în literatura de specialitate (și pe care le redăm mai jos) fiind acela că aceste opinii reiterate sunt de fapt ralieri și întăriri ale ideilor lui G. Ivănescu, revalorificări în contextele unor cercetări monografice și punctuale și mai puțin polemici sau intrări în dialog critic cu aceste idei.

Opinia privitoare la deosebirea metodologică dintre morfologie și sintaxă și emendarea ei este consemnată și discutată de Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 472).

Opinia privitoare la existența doar a predicatului verbal (cf. „predicat nu poate fi decât verbul”, Ivănescu 1965: 425) și implicit problema necesității conceptului de „copulă” în sintaxa limbii române este consemnată și discutată de Petru Zugun (1978), Ecaterina Teodorescu (1979: 126), Corneliu Dimitriu (1997: 159, 1982, 2002: 1297), Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000, 2001).

Opinia privitoare la apozitie ca un nou predicat (Ivănescu 1964: 201, dar și Ivănescu 2004/1948: 133) o găsim consemnată și discutată la Silvia Rogobete (1969: 444), Monica Timofte (2005: 125, 128).

Opinia privitoare la numărul părților de propoziție, doar două în opinia lui G. Ivănescu, subiectul și predicatul, simple și dezvoltate (Ivănescu 1963, Ivănescu 1964), o găsim consemnată și discutată la Petru Zugun (1978: 103–110), Gh. D. Trandafir (1982: 67–68), Carmen Bocăneț (2006), Corneliu Dimitriu (1982, 2002: 1000).

Opiniile privitoare la clasificarea propozițiilor (numai principale, propozițiile secundare sunt doar „forme”, natura și sintaxa propozițiilor exclamative, propozițiile coordonate opozitive, Ivănescu 1963, Ivănescu 1964, Ivănescu 2004/1948) le găsim consemnate și discutate la Gh. Constantinescu Dobridor (1994: 61 sqq.), Vasile Șerban (1970: 63, 131), Constantin Th. Popescu (1977), Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161, 165, 169), Dumitru Irimia (1987: 41–46, 1997: 504–505), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Corneliu Dimitriu (1997, 1982, 2002: 1005–1006).

Opiniile privitoare la existența complementelor izolate parantetic (Ivănescu 1948) le găsim consemnate și discutate la Viorel Hodiș (1979: 88).

Opinia privitoare la faptul că predicatul nu poate alcătui singur o propoziție (Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Marius-Valeriu Grecu (2009: 9).

Opinia privitoare la faptul că nu există atribute și complemente, ci doar complemente (Ivănescu 1964), o găsim consemnată și discutată la Vasile Șerban (1970: 429), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Rodica Nagy (2002: 69), Monica Timofte (2005).

Opinia asupra unităților sintactice (propoziția principală, „cuvântul-propoziție”, „cuvântul-frază”, Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161), Corneliu Dimitriu (2002: 1067), Rodica Nagy (2002: 73), Elena Tamba Dănilă (2004: 35).

Opinii inferate din teoriile lui G. Ivănescu:

Opinia că admitând existența doar a propozițiilor principale admitem, de fapt, că raportul dintre subiect și predicat sau, cum este numit de G. Ivănescu, de „dublă condiționare”, se actualizează doar în interiorul acestora (Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Petru Zugun (1978: 103–105), Gh.D. Trandafir (1987: 490, 1982: 161–162). Observăm că această opinie mai permite inferarea că raportul de inerență are atributul unicității.

Opinia referitoare la teoria logico-noțională, care este surprinsă cu alți termeni în teoria sintactică dependențială a părților de vorbire (numele este singura „noțiune”, adjectivul și verbul sunt „note ale noțiunii”, iar adverbele „note ale notelor noțiunii”, Ivănescu 1965: 426), o găsim discutată și aplicată la Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000: *passim*, 2001: *passim*, 2007: *passim*).

Referitor la analiza sintactică ca submetodă aplicativă, observăm că, dorind să aplicăm astăzi pe un text toate ideile și teoriile ivănesciene, am constata că analiza sintactică obținută ar fi reprezentativă pentru epistemologia problemelor sintactice ale veacului trecut, mult sub rafinamentul luxuriant al teoriilor actuale aplicate analizelor sintactice, însă cu siguranță inovativă în raport cu analiza timpului dat.

Concluzii

Preocuparea de forță a lui G. Ivănescu este filosofia sintaxei sau delimitarea sintaxei ca știință lingvistică, punctând elemente din obiectul de cercetare care preocupau lingviștii începutului de secol al XIX-lea. G. Ivănescu nu anticipează și nu ia în discuție problema teoretică a unităților sintactice, conceptualizarea noțiunii de raport sintactic sau de funcție sintactică, tendință care scapă de sub observația sintacticienilor chiar și în gramaticile mai noi. Din inventarul ideilor sintactice abordate de G. Ivănescu și sintetizate de noi în prima parte a lucrării s-au dovedit a fi reiterate, cu puține excepții, toate. Nu au fost valorificate opiniile sintactice privitoare la „structuralismul logicist”, la „universaliiile sintactice” și la „legile sintactice”.

În ceea ce privește problema metodelor de cercetare, nu putem decât relua concluziile din partea aferentă, și anume că există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate analizele sintactice, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

În ceea ce privește recomandările lui G. Ivănescu de a supracontrola apropierea terminologiei sintactice ca origine și ca filieră, niciuna dintre acestea nu a fost preluată și aplicată de către specialiști, entropia naturală a propagării termenilor fiind practică tacit și continuu.

În ceea ce privește istoria evoluției ideilor sintactice, reflectate în lucrările precursore, așa cum au fost ele prezentate de G. Ivănescu, observăm că opiniile sale nu au cunoscut dezvoltări, ci doar consemnări în istoria generală a dezvoltării

ideilor sintactice românești. O explicație ar putea fi aceea că modelele epistemologice se succedă în mod demultiplicativ, paradigmele analitice și teoretice se schimbă prin preluări, nu mereu prin ipostazierii, ca în situația școlilor lingvistice, iar contribuția lui la dezvoltarea sintaxei românești a fost în mod natural și discret asimilată noilor paradigme.

Incluzând înseși lucrările lui G. Ivănescu în această istorie a evoluției domeniului reprezentat de sintaxa limbii române, consemnăm că multe dintre acestea sunt în continuare de referință pentru sintaxa actuală, deoarece conțin idei despre evidență sau despre valoarea punerii întrebărilor, despre conexiune sau despre cum este legat un lucru de altul și în ce fel se influențează ele, despre supoziție sau despre cum ar fi putut lucrurile să fie, dacă ar fi fost tratate astfel și despre relevanță, respectiv dacă și de ce este important un lucru.

BIBLIOGRAFIE

- Bocăneț 2006 = Carmen Bocăneț, *Tipuri de structuri sintactice în limba română literară din a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Constantinescu-Dobridor 1994 = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică.
- Dimitriu 1982 = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- Dimitriu 1997 = C. Dimitriu, *Verbul copulativ și predicatul nominal – concepte indispensabile în gramatica românească*, în „Revistă de lingvistică și știință literară” (Chișinău), nr. 3, p. 158–166.
- Dimitriu 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, II. *Sintaxa*, [Iași], Editura Institutul European.
- Grecu 2009 = Marius-Valeriu Grecu, *Monografia predicatului în limba română: (1895–2005)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Graur 1960 = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei.
- Hodiș 1977 = V. Hodiș, *În legătură cu teoria expansiunii a lui A. Martinet* (I), în „Cercetări de lingvistică”, XXII, nr. 1, p. 101–108.
- Irimia 1983 = Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom.
- Ivănescu 1949 = G. Ivănescu, *Răspunsurile la patru din cele nouă probleme de lingvistică discutate la Congresul internațional al lingviștilor, Paris, iulie 1948*, în *Actes du sixième Congrès international des linguistes, Paris, juillet 1948*, p. 167–175, 237–239, 283–285, 383–356.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, (I) *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, I, p. 259–267.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, (II) *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, II, p. 193–219.
- Ivănescu 1965a = G. Ivănescu, *Nume si verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 423–426.
- Ivănescu 1965b = G. Ivănescu, *Activitatea lingvistică din R.S. România în anii de după eliberare*, în „Progresele științei”, I, nr. 4, p. 113–116.
- Ivănescu 1966a = G. Ivănescu, *Probleme actuale ale lingvisticii române*, în „Cronica”, I, nr. 37, oct., p. 9.
- Ivănescu 1966b = G. Ivănescu, *Un aspect eronat al structuralismului lingvistic*, în „Orizont”, III, nr. 1, ianuarie, Timișoara, p. 59–62.
- Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Terminologia lingvistică românească de după 1964*, în „Convorbiri literare”, III. Limba literară, nr. 9, 15 mai, p. 11.

- Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, Quebec, 1971, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, serie nouă, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XVIII, p. 143–145.
- Ivănescu 1979 = G. Ivănescu, *Die syntaktischen Universalien*, în *Studies in diachronic, synchronic and typological linguistics, in Festschrift for Oswald Szemerényi on the Occasion of his 65-th Birthday*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, p. 399–416.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea [ed. I, 1947–1949].
- Nagy 2002 = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române*, I, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.
- Neamțu 1978 = G.G. Neamțu, *În problema «predicativului nominal»*, în „Limba română”, XXVIII, nr. 5, p. 487–491.
- Philippide 1984 = A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentariu de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.
- Popescu 1977 = Th. Constantin Popescu, *Curs de limba română contemporană. Sintaxa propoziției*, Suceava.
- Rogobete 1969 = Silvia Rogobete, *Observații asupra raportului apozitiv*, în „Limba română”, XVIII, nr. 5, p. 443–452.
- Secrieru 1998 = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, Botoșani, Editura Geea.
- Secrieru 2000 = Mihaela Secrieru, *Elemente de sintaxă sincronică comparată*, Iași, Editura Universitas XXI.
- Secrieru 2001 = Mihaela Secrieru, *Cumulul de funcții sintactice în limba română („elementul predicativ suplimentar”)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Secrieru 2007a = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și completată, Iași, Editura Sedcom Libris.
- Secrieru 2007b = Mihaela Secrieru, *Sintaxa lui G. Ivănescu. Note de lectură*, în vol. *Studia linguistica et philologica, in honorem Vasile Arvinte*, „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. LIII, p. 485–491.
- Șerban 1970 = V. Șerban, *Sintaxa limbii române, Curs practic*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Tamba Dănilă 2004 = Elena Tamba Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Teodorescu 1979 = Ecaterina Teodorescu, *În problema structurării părților de propoziție cu privire specială la predicatul nominal*, în „Limba română”, XXVIII, nr. 2, martie–aprilie, p. 123–127.
- Timofte 2005 = Monica Timofte, *Actualitatea sintaxei românești „clasice moderne”*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Pamfil 1992 = Timotei Cipariu, *Opere II*, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, *Introducere* de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române.
- Trandafir 1982 = Gheorghe Trandafir, *Probleme controversate de gramatică ale limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Trandafir 1987 = Gheorghe Trandafir, *Cazuri particulare ale relației sintactice dintre subiect și predicat și dintre subiectivă și regenta ei* (I), în „Limba română”, XXXVI, nr. 6, p. 485–496.
- Zugun 1978 = Petru Zugun, *Părțile de propoziție*, în „Cercetări de lingvistică”, XXIII, nr. 1, p. 103–110.

THE CONTRIBUTION OF G. IVĂNESCU IN THE FIELD OF ROMANIAN SYNTAX

ABSTRACT

G. Ivănescu's name remains an important landmark in Romanian linguistics, due to the number of his works, his erudite and comprehensive studies, his interpretive solutions and, also, due to the influence of his ideas and theories. As he openly declared, the Romanian scholar considered

grammar as a domain governed by the laws of linguistic, morphologic and syntactic universalia. In syntax, G. Ivănescu intended not only to approach grammar from the perspective of general linguistics, referring to well-known authors, but also from a logical perspective. His ideas and theories are found in *Course in Modern Romanian Syntax* and also in some of his articles and studies, and can be summarized in four basic directions: the research subject of syntax, its specific research methodology, the development of its own terminological apparatus and recording its scientific evolution or history. The scholar's true contribution can be weighed through a quantitative evaluation of his ideas that further protruded the scientific literature on syntax. As a result of undergoing this evaluation, we have found that G. Ivănescu's syntactic theories are still very much present, particularly in Iassy linguistic school, but also in other academic centers in the country where, for certain periods of time, G. Ivănescu taught.

Keywords: *syntax, methodology, terminology, categories, linguistics universalia.*

G. IVĂNESCU ȘI RETORICA POLEMICII ACADEMICE

ELVIRA SOROHAN*

Subiectul ales, deloc ușor de dovedit deplin în toată complexitatea lui, ne-a fost într-un fel dictat de însăși structura immanentă de *polemistês*, care individualizează, încă de la o primă vedere, personalitatea lingvistului G. Ivănescu. Toate studiile și cărțile sale sunt animate de nervul polemicii. Aceasta a fost latura dinamică a personalității sale, de netăgăduit pentru cei care l-au cunoscut direct ori l-au definit astfel citindu-l. A avut noroc lingvistica să profite de pregătirea lui de nivel academic și de aderența sa la valorile culturale românești în devenirea lor prin mijlocirea limbii. Deși polemica, înțeleasă de el ca necesitate științifică, iar de noi și ca expresie psihocomportamentală a unor particularități constitutive, i-a creat adversități și constrângeri, acestea nu l-au făcut să abdice de la convingerile sale întemeiate argumentate. Într-o cultură bine așezată, polemica pe teme științifice are o funcție reglatorie în chestiunile dezbătute. Și asta pentru că există o etică a polemicii bazată pe adevăr. Dar, *Quid est veritas?* (întrebarea procuratorului biblic) în acest domeniu al științei limbii, un fenomen schimbător și, în consecință, plin de controverse. Această întrebare, scria gânditorul Anton Dumitriu, „conține în ea însăși întreaga dramă a omului, a inteligenței” (Dumitriu 1984: 8). Însă lupta pentru adevăr n-a fost descurajată de faptul că grecii, deși au făcut *theoria tês aletheias*, au lăsat ei înșiși întrebarea fără răspuns. Intelectul superior, activ, lucrează încă și va lucra pentru aflarea adevărului, luptând cu mobilitatea sau ascunderea lui, fără ca cineva să poată spune „eu sunt adevărul”, cum Empedocle a spus: „eu sunt zeu”. Este meritul Sfântului Augustin de a fi formulat natura paradoxală a adevărului, atunci când spune că „adevărul este acea supremă asemănare cu un principiu, care ființează fără nici o neasemănare”. O asemănare a neasemănării în condiția în care intervine îndată controversa între opiniile contrare ce întrețin polemica de neconceput fără retorică, retorica fiind o tehnică tratată când cu neîncredere, când cu ironie. Și totuși, retorica, înțeleasă ca instrument de persuasiune se declară a fi pusă în slujba adevărului. Au spus-o și grecii și latinii, iar după ei Augustin în *De doctrina christiana* (Sfântul Augustin 2002).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

imaginii tradiționale despre dialectele indoeuropenei primitive și despre migrațiile indoeuropene în această regiune” (*ibidem*: 143). Adept declarat al teoriei formulate de Marija Gjmbutas, el socotește că „indoeuropenii primitivi au apărut în Peninsula Balcanică și în Asia Mică sub forma mai multor valuri” (*ibidem*). Etapa următoare de dezvoltare poate ține de amalgamarea rezultatelor la care a ajuns indo-europenistica cu datele furnizate de cercetările asupra limbilor uralo-altaice și semitice. La acestea se adaugă „identificarea lexicului traco-dacic și iliric din limbile română, bulgară, sârbo-croată, macedoneană (limba slavă din Macedonia), neogreacă și maghiară și integrarea lui în studiul comparativ al limbilor indoeuropene” (*ibidem*).

Într-un domeniu ca cel al indo-europenisticii, este firesc ca fiecare specialist să se raporteze critic la direcțiile existente deja și să își formuleze opiniile proprii, urmând ca cercetările ulterioare să se poziționeze, la rândul lor, critic, față de punctele de vedere propuse. Acest parcurs firesc și viu este ținta ultimă, nerostită, a contribuției lui G. Ivănescu la indo-europenistică.

BIBLIOGRAFIE

- Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Hasdeu 1886–1893 = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, t. I–II, București, Socec.
 Ivănescu 1938 = G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, V, p. 55–139.
 Ivănescu 1971 = G. Ivănescu, *Timbrul vocalic implicit al consonantelor*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași” (serie nouă), secțiunea IIIe. Lingvistică, Iași, XVII, p. 77–85.
 Ivănescu 1977 = G. Ivănescu, *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în „Studii și cercetări lingvistice” (București), XXVIII, p. 125–41.
 Poghiric 1968 = Cicerone Poghiric, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică.
 Simenschy, Ivănescu 1981 = Th. Simenschy, Gh. Ivănescu, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Wald, Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

G. IVĂNESCU AND INDO-EUROPEAN LINGUISTICS

ABSTRACT

In 1981 Gheorghe Ivănescu edited the work of Theofil Simenschy, *Comparative Grammar of Indo-European Languages*. The relevance of this event is multifold, as strictly connected to the academic curriculum (that had embraced the Indo-European comparative linguistics), as reverence towards the work – that was an university course comprising lectures from 1939 to 1949 – of Theofil Simenschy (in a perfectly honest scholarly approach), and as clear statement of his own personal contribution to Indo-European linguistics, mostly on its Romanian constituent.

Keywords: *Indo-European linguistics, Romanian perspective, academic curriculum, scientific continuity, edition.*

INTERPRETAREA GRAFIEI CHIRILICE ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

MIOARA DRAGOMIR*

1. Prin studii și ediții de texte vechi, în lingvistica românească s-a creat o tradiție de peste un secol în cercetarea problemei dificile a interpretării slovelor chirilice, cu care românii au scris timp de patru veacuri. În această tradiție, G. Ivănescu ocupă un loc unic și cu totul aparte, întâi de toate pentru că savantul ieșean integrează problema grafiei chirilice într-o concepție coerentă și foarte complexă, parte din doctrina sa, privind dihotomia fundamentală popular–literar în limbă¹ și, de aceea, această temă din opera lui Ivănescu nu poate fi cercetată decât în strânsă legătură cu evoluția graiurilor și cu problemele capitale ale limbii române literare: apariția limbii române literare, existența dialectelor literare în perioada veche, evoluția acestora, procesul unificării limbii literare; apoi, pentru că lingvistul ieșean are capacitatea de a face o sinteză critică a opiniilor anterioare, valorificând orice sugestie și argument care contribuie la descoperirea realității lingvistice. Ivănescu discută pe larg aceste teze în *Problemele capitale ale vechii române literare*, le reia sintetic și critic în *Istoria limbii române*, în care dezvoltă analiza și pentru primele două perioade ale limbii literare moderne (mijlocul secolului al XVIII-lea – 1829 și 1829–1878) și într-o serie de articole, unele reunite în volumul *Studii de istoria limbii române literare*. În abordarea acestor probleme, Ivănescu a recurs, pe lângă scrieri și documente vechi, la lucrări normative de tipul gramaticilor, oferind soluții și sugestii referitoare la interpretarea grafiei chirilice pentru fiecare etapă din evoluția limbii române literare.

2. Interpretarea slovelor **ѣ**, **ѧ** și **ѩ**, cel mai controversat aspect din problematica transcrierii fonetice interpretative, pentru că este dificil de stabilit ce pronunție reflectă aceste slove (vezi și Teodorescu 1970: 159; Avram 1964 I) în diferitele epoci ale limbii literare și, după cum vom vedea, în diferitele zone în care s-a scris, este o problemă abordată de Ivănescu în strânsă relație cu două fenomene fonetice importante și cu evoluția lor în timp.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Despre valoarea și importanța acestui aspect din doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu, precum și o analiză a acestei teorii, vezi Pamfil 2008: 107–139, cap. *Teoria limbii*.

a. Prefacerea diftongului *ea* urmat de *e*, *i* și sunet muiat în *e* (în cuvinte de tipul *leage*, *beseaică*)², este discutată într-un amplu capitol din *Problemele capitale*. Cercetarea concluziilor emise de specialiștii care au studiat acest fenomen îi relevă autorului două curente de opinii: 1) s-a pronunțat cu diftongul *ea* sau cu un *e* (notat în scriere de regulă cu *ѣ*) până în secolul al XVIII-lea (opinie susținută de H. Tiktin, A. Philippide, I. Iordan, G. Pascu, Gr. Scorpan); 2) se pronunța cu *e* deja din secolul al XVI-lea, această opinie fiind argumentată de cei care au emis-o (I. Bărbulescu, Ov. Densusianu, I.-A. Candrea, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti) (Ivănescu 1948: 219) prin apariția, uneori, a lui *ѣ* în această poziție, în locul slovelor *ѣ*, *ѧ* sau *ѩ*. S-a apreciat că Ivănescu a făcut o „sinteză a părerilor”, dar s-a vorbit prea puțin despre faptul esențial că, discutându-le și aplicând o metodă riguroasă, lingvistul ieșean ajunge la o armonizare a lor, prin acceptarea a ceea ce este relevant din aceste opinii pentru cunoașterea realității lingvistice. În fapt, în privința alternanței *ѣ/ѧ*, *ѣ* în texte pentru acest context fonetic, toată discuția se poartă în jurul ideii de tradiție grafică, înțelegând însă diferit. Explicând că prin tradiție grafică înțelege și o tradiție lingvistică³ și luând în considerare că, de exemplu, în C.V. această alternanță nu există (vezi și Avram 1964 I: 26, 27), Ivănescu conchide că, „pentru un cunosător al normelor ortografice chirilice, aplicate limbii românești, *ѣ* nu putea nota decât pe *e*, și nu și pe *e*, care, din cauza asemănării acustice ca diftongii *ěa* și *ia*, trebuia să fie redat prin același semn [adică *ѣ*, *ѧ*, *ѩ*] prin care se notau acești diftongi, înrudiți ca timbru cu *e* (timbrul de *a* al lui *e* cerea numaidecât acest lucru)” (Ivănescu 1948: 229). Lingvistul ieșean constată principalele erori (de metodă și, prin aceasta, și de analiză): ambele teorii consideră că fenomenul se va fi petrecut uniform pe tot spațiul dacoromânesc și, în general⁴, nu s-a ținut seama de fazele ariilor actuale cu *e* (stare fonetică intermediară sau de tranziție în procesul transformării diftongului *ea* -*e* în *e*, petrecut de-a lungul timpului în perioada veche) și *e*. Și, reanalizând din această perspectivă toate aspectele problemei, demonstrează că, în realitate, trebuie

² Discutând acest fenomen, Ivănescu specifică faptul că se referă și la un alt aspect: „La această schimbare trebuie să cuprindem și schimbarea lui *ia* din aceleași condiții în *ie*, schimbare care, contrar celor crezute de Densusianu, *Hist.*, II, p. 63–64 și Candrea, *Ps. sch.*, I, p. CXXV–VI, s-a petrecut în același timp și sub impulsul acelorași cauze, cum au înțeles ceilalți cercetători ai fenomenului, și cum a spus-o în mod special Gr. Scorpan, *BIFR*, II, p. 34–35” (Ivănescu 1948: 216–217).

³ Ivănescu susține că, pe lângă normele ortografice slave preluate în scrierea lor de români, trebuie văzută și „prezența unei tradiții ortografice românești, formată atunci când pentru prima oară s-au aplicat regulile ortografice slave scrierii limbii române” (Ivănescu 1948: 228); tot aici, el arată că, „în virtutea unei asemenea tradiții, foarte probabil de origine bulgară, căci la bulgari *ѣ* a rămas și până azi cu valoarea de *ěa*, norma cea mai obișnuită de a se nota *ea* la români era *ѣ*. Dar grafia *ѣ* pentru *ěa* urmat de *e*, din vechile texte românești, arată în mod neîndoios, cum au susținut ceilalți învățați pomeniți mai sus, că în secolul al XVI-lea *ěa* în condiția pomenită ajunsese la *e*” (Ivănescu 1948: 229). După cum vom vedea mai departe, monoftongarea se petrecuse în graiurile populare. Ivănescu arată în finalul acestor afirmații că, sporadic, ea era notată și în texte.

⁴ Ivănescu menționează aici ca excepție metoda lui Pușcariu și a lui Scorpan.

configurate soluții pe regiuni⁵ și, pentru fiecare regiune, la nivel popular⁶, respectiv la nivel literar.

Din cercetarea lui Ivănescu, rezultă că: în Oltenia: a) la nivel popular era pronunția *ea*, dar și *e*, adusă prin migrații ardelenesti începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în Maramureș: a) la nivel popular, *ea* > *e* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte și ca *e* (*ibidem*: 234); b) la nivel literar erau pronunțiile *ea* și *e* (*ibidem*: 235); în Banat: a) la nivel popular erau pronunțiile *ea*⁷ (*ibidem*: 231) și *e* (Ivănescu 1948: 233). O eventuală pronunție cu *e* este explicată prin analogie cu *merg*, *vezi* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea deducem că prevala pronunția *e*, dar exista și cea cu *ea* (*ibidem*: 231); alternanța *ѣ/ѧ* în textele din această regiune se poate explica și prin influența textelor coresiene (*ibidem*: 231); în Ardeal: a) la nivel popular era pronunția *ea* și existau și mici regiuni în care *ea* > *e* (*ibidem*: 231); b) la nivel literar era pronunția *e* (Ivănescu 1980: 523); alternanța *ѣ/ѧ* în textele din această regiune se poate explica, de asemenea, prin influența textelor coresiene, dar în secolul al XVI-lea „ea ne poate reflecta graiul unor mici regiuni care prefăcuse pe *ěa* în *ě*” (Ivănescu 1948: 231) și observă o nuanță specială, anume că, în Ardeal, *ѣ* poate nota și pe *e* (Ivănescu 1948: 231); în Muntenia: a) la nivel popular era pronunția *e* în secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); monoftongarea este anterioară migrării românilor sud-dunăreni. În unele regiuni, datorită migrațiilor ardelenesti, existau și pronunțiile *ea* sau *e*; b) la nivel literar era pronunția *ea*, dar și *e*, susținută și de unele graiuri populare, însă grafia și pronunția au fost preluate și din textele rotacizante (Ivănescu 1948: 235); în Moldova: a) la nivel popular, în nord era pronunția *e* datorită migrațiilor ardelenesti, începând cu secolul al XV-lea (Ivănescu 1948: 233); în centru și sud se pronunța *e* mult mai devreme de secolul al XV-lea. Trecerea *ea* > *e* (ca și *ă* > *i*, *e* > *i*) se explică prin noua bază de articulație a moldovenilor (Ivănescu 1948: 233); b) la nivel literar, în secolul al XVI-lea exista pronunția *ea*, dar și *e* (prin descălecătorii maramureșeni și prin textele rotacizante), însă pronunția cu *e* și chiar cu *e* era susținută și de graiuri. În ceea ce privește pronunția cu diftongul *ea*, impusă ca pronunție cultă, prin tradiția grafică, de scrierea cu *ѣ* (Ivănescu 1948: 234), pentru Moldova, Ivănescu specifică: pe lângă tradiția grafică,

⁵ „Prefacerea lui *e* în *e* a avut cronologii deosebite după regiuni și după cum e vorba de graiul popular sau de limba claselor de sus” (Ivănescu 1948: 233).

⁶ Din demonstrația lui Ivănescu putem extrage următoarele concluzii privitoare la rostirea acestui fapt de limbă la nivel popular, unde existau: 1. pronunția *ea* în Ardeal; 2. pronunția *ea* și *e* în Oltenia, Muntenia și Moldova de nord începând cu secolul al XV-lea, prin migrații ardelenesti, și în Banat; 3. *ea* > *e* înainte de secolul al XVI-lea, când se notează în texte și ca *e* în Maramureș și în mici regiuni în Ardeal; 4. pronunția *e* în Muntenia, anterioară migrării românilor sud-dunăreni și în Moldova, explicabilă prin noua bază de articulație a moldovenilor. Deci, la nivel popular, închiderea cea mai mare s-a petrecut mai de timpuriu în Muntenia și Moldova, unde se pronunța chiar *e*, dar existau și arii cu faza intermediară *e*, ca în Ardeal, iar deschiderea cea mai mare (rămânerea la faza veche din limbă) s-a păstrat în Ardeal și Banat.

⁷ Când afirmă că „dialectul bănățean trebuie să fi avut și atunci *ěa*, cum are și astăzi” (Ivănescu 1948: 231), Ivănescu se referă, desigur, la graiul popular.

„noi admitem și o tradiție lingvistică, deosebită de graiul popular și corespunzătoare grafiei” (Ivănescu 1948: 235).

Prin urmare, în ceea ce privește textele, adică *nivelul literar*, lingvistul ieșean constată că existau următoarele pronunții: 1. *ea* și *e* în Maramureș. 2. în principal cu *ea*, dar și cu *e* se pronunța în Muntenia (prin influența unor graiuri populare, dar și a grafiei și pronunției din textele rotacizante); la fel era și în Moldova (atunci când apărea, pronunția cu *e* datorată, la origini, descălecătorilor maramureșeni și textelor rotacizante, dar susținută și de unele graiuri); 3. pronunția cu *ea* a fost impusă ca pronunție cultă în Moldova, prin tradiția grafică și lingvistică, de scrierea cu *ѣ*; 4. pronunția *e* în special în Banat și în Ardeal; alternanța *ѣ/е* se poate explica în ambele regiuni și prin influența textelor coresiene; *е* poate nota și pe *e* în Ardeal și, sporadic, în Moldova (rostire susținută de graiuri); 5. pronunția *e* sporadic în Moldova, susținută de graiuri. Deci, din aproape în aproape, extragem concluzia că (la nivel literar) slovele *ѣ* și *ѣ* (despre *ѣ* vorbește mai puțin) redau pronunțiile *ea* sau *e*, Ivănescu oferind explicații aparte pentru fiecare regiune. Astfel: 1. în Moldova și Muntenia, aceste slove redau în principal pronunția *ea*, cu precizarea că, în Moldova, pronunția cu *ea* se impune ca pronunție cultă, prin tradiția grafică, însemnând, pentru Ivănescu, și una lingvistică, adică tocmai scrierea cu *ѣ* a influențat vorbirea; 2. aceste slove redau pronunția cu *e* în primul rând în Banat și Ardeal, dar aceeași pronunție exista și în Maramureș, Muntenia și Moldova (în condițiile precizate); 3. ca o zonă în care tendința spre pronunțarea lui *ea* în faza intermediară *e* este mai vizibilă, în Maramureș aceste slove puteau reda una din aceste pronunții. Este semnificativ că, printr-un alt tip de analiză, într-o serie de studii dedicate interpretării grafiei chirilice din primele texte românești, lingvistul bucureștean A. Avram stabilește aceleași valori fonetice generale, *e* și *ea*, ale acestor slove⁸.

Ivănescu conchide că, pentru intervalul dintre secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea, semnele „*ѣ* și *ѣ* au rămas cele mai întrebuițate pentru a reda pe *ea*, *e*, respectiv *ja*”⁹ (Ivănescu 1980: 585) și vorbește despre importanța

⁸ „*ѣ*, *ѣ* și *ѣ* (în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege* sau *este*) = /ă/ [= *ea*, *e* (vezi Avram 1964 I: 29), n.n.], în toate textele studiate (probabil, alături de acest stadiu fonologic, în PO [= *Palia de la Orăștie*] este reflectat și stadiul /e/. Din punct de vedere fonetic, în cuvinte de tipul *lege*, pentru CV valoarea [ea] a lui *ѣ* este mai probabilă decât valoarea [e]” (Avram 1964 V: 611); vezi și analiza slovelor *ѣ*, *ѣ* și *ѣ* din Avram 1964 I: 15–37.

⁹ În privința slovei *ѣ*, în general, în diverse contexte fonetice, Ivănescu precizează: „*ѣ* apare în textele rotacizante cu valorile *e*, *ea* și *ja*” (Ivănescu 1980: 523). De fapt, Ivănescu se referă aici la *e*, nu la *e* și, cu privire la valorile fonetice date acestei slove în poziție *e*, nuanțează analiza astfel: „Trebuie totuși să spunem că valorile *ea* și *ja* sânt cele mai preferate, ba chiar aproape exclusive, cum afirmam în general, despre toată literatura românească din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, H. Tiktin și A. Philippide (urmați de alții: informații complete vezi în *Probl. cap.*, p. 219). N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 103–104, admitea că *ѣ* [aici probabil este o greșeală de tipar; trebuia *ѣ*, n.n.] și *ѣ* (acolo, din greșeală, *ѣ*) însemnau în Ardeal și

momentului Dosoftei¹⁰, care reformează și sistemul notării slovelor *ѣ* și *ѣ* în poziție *e*, când, după *Psaltirea în versuri*, „a revenit la semnul *ѣ*, care notează și pe *ea*, și mai ales la *ѣ*, care nota, desigur, pe *e*” (Ivănescu 1989: 55).

În prima perioadă a modernizării limbii române literare, până la 1829, Ivănescu constată crearea a două registre în limbă, unul laic și unul bisericesc, cu tendințe diferite de scriere: „Când însă, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, s-au impus, în scrisul beletristic și al documentelor, fenomene populare ca *ed...e* > *é...e*, limba textelor religioase a rămas fidelă ortografiei mai vechi, cu *ѣ* sau *ѣ*, care ascundea o pronunție *e* sau *ea*, *ia*; faptul rezultă și din apariția în aceleași texte a unor grafii ca *īaste*, *lașii* etc. care nu pot fi considerate decât redând pronunțiile culte *īaste*, *lașii*” (Ivănescu 1980: 620)¹¹.

Pentru următoarea perioadă, 1829–1878, G. Ivănescu arată că, față de limba veche, în care pronunțiile erau *ea* și *e* în poziție *e*, „în limba modernă nu vom avea decât *é* în poziția -e” (Ivănescu 1980: 685). În ce privește diftongul *ia* în poziție -e, scris cu *ѣ*, acesta se pronunța diferit – în limba literară *īaste*, cel puțin în unele regiuni, și, de către clasele neinstruite, *īeste*, *īeste*, *īesti* (cf. Ivănescu 1980: 685). Referindu-se la aceste cuvinte, scrise cu *ѣ*, Ivănescu a avut în vedere, probabil, diferența între folosirea slovelor *ѣ* și, în special, *ѣ* și *ѣ*, în perioadele anterioare și utilizarea recomandată de gramaticile scrise în prima perioadă a modernizării limbii literare: mai ales în manuscrise, așa cum nu era regulă pentru folosirea lui *ѣ* și *ѣ*, nu era nici pentru *ѣ*. A. Avram (1964 I: 36–37) și Mirela Teodorescu (1970: 161–163), dar și alți autori, cum ar fi N.A. Ursu (1976)¹², au observat că *ѣ* și *ѣ*, pe de o parte, se foloseau în alternanță (*lѣge*, dar și *lѣge*), și, pe de altă parte, *ѣ* și *ѣ* aveau un uz comun (uneori și *ѣ* și *ѣ*), adică se foloseau în alternanță, la început de cuvânt (în situații ca *este*, *ele*, *iesle*) și în interiorul cuvântului la început de silabă¹³ (în situații ca *făgăduiește*). Gramaticile și îndreptările, în special de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, indică, în general, drept regulă ortografică scrierea lui *ѣ* la începutul cuvântului și a lui *ѣ* în interior, a

pe *e*, cum se pronunța în Ardeal până azi *ea*, când în silaba următoare avem *e* (*lege*). Lucrul e foarte probabil, deși este neîndoios că acest *e* se nota și prin *ѣ*” (Ivănescu 1980: 523).

¹⁰ Cu privire la slova *ѣ*, Ivănescu este de acord cu interpretarea din studiul lui D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei* (Pușchilă 1914: 6–10).

¹¹ Ivănescu precizează că, în Ardeal, prin apropiere de graiuri, *ѣ* redă pe *e* (Ivănescu 1980: 608).

¹² Vezi, în special, Ursu 1976: 480–482. Acest filolog, însă, nu vede o diferență între valoarea slovelor în discuție în textele din epoca veche și valoarea lor în textele din epocile moderne în diferitele regiuni în care s-a scris și, de aceea, este de părere că valoarea lor va fi fost *e* în orice regiune și oricând în istoria limbii române literare.

¹³ Într-un manuscris datând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe care îl studiez de mai multă vreme, care cuprinde traducerea *Hronograf den începutul lumii* (ms. 3517), de exemplu, de multe ori este scris *ѣcre* (f. 12^r, f. 13^v, f. 31^v etc.), dar și *ѣcre* (f. 7^v, f. 8^r, f. 10^v etc.), însă adesea *ѣ* a fost șters și înlocuit cu *ѣ*: *ѣcre* (f. 24^r), *ѣcre* (f. 31^v), *ѣcre* (f. 33^v), *ѣcre* (f. 12^r), *ѣcre* (f. 14^v, f. 15^r etc.), *ѣcre* (f. 8^v, f. 8^r, f. 34^r). Multe exemple de alternanță am întâlnit și în manuscrisele biblice 45 și 4389, în textele pe care le-am transcris sau revizuit în cadrul proiectului *Monumenta linguae Dacoromanorum*.

exemplificăm cu literele chirilice), ci un simplu *a*, deoarece *ī* se cuprinde deja în semnele *š* și *ž*" (Ivănescu 1948: 247). În Muntenia, atât în graiuri, cât și în dialectul literar, spune Ivănescu, se pronunța palatal, așa încât „ortografia întrebuintată de ei era tocmai cea potrivită, din punctul lor de vedere, pentru o asemenea pronunție" (Ivănescu 1948: 248).

Ulterior, în *Istoria limbii române*, Ivănescu explică grafiile cu *ša-* și *ja-* și *j* în loc de *ğ*, care apar în documentele slavone din Moldova înainte de 1550, „prin influența ortografiei ruse ucrainene, care nu dispunea de *ğ* și care avea, probabil, și obiceiul de a scrie *ša*, *ža*, nu *še*" (Ivănescu 1980: 573). În secolul al XVI-lea, în textele românești, normele ortografice se schimbă în Moldova: „Textele rotacizante au adus atât norma *ștrpe*, *Leucuștni* etc. cât și norma *ğ* pentru sunetul *ğ*" (*ibidem*)¹⁸.

Concluzia sa este că „grafiile muntene de la 1600 s-ar explica prin graiul popular muntean" și grafiile moldovene prin graiul maramureșean (în opinia sa, al textelor rotacizante), „fie ca o influență literară, fie ca un rezultat al faptului că aristocrația moldoveană era de origine maramureșeană" (Ivănescu 1948: 262; vezi și 259), iar această situație a continuat și în secolele următoare (Ivănescu 1948: 248). În Ardeal distinge două zone: Banat, Crișana, Ardealul propriu-zis, în care scrierea este ca în Muntenia și Maramureș, Năsăud (nordul Ardealului), unde se scrie ca în Moldova.

3. Așadar, în legătură cu scrierea cu *ћ*, *ѣ* și *ѧ* în poziție *e*, *i* sau sunet muiat, avem a face cu două situații diferite, care conduc la interpretări diferite: 1. interpretarea slovelor în discuție în poziție *-e* după consoană și 2. interpretarea lor în poziție *-e* la început de cuvânt sau de silabă.

1. Din concluzia lui Ivănescu, anume că în epoca veche *ћ*, *ѣ* și *ѧ* în poziție *-e* (în cuvinte la *leage*, *beseaică*), se pronunțau *ea* sau *e*, după cum am constatat, în funcție de regiune, și că cel puțin în unele părți din Muntenia se pronunța *ea* și la începutul secolului al XVIII-lea (Gheție 1968), transcrierea acestor slove ar trebui să se facă prin diftongul *ea* ori, după cele spuse aici, dacă cercetarea textului duce la concluzia că pronunția era cu *e*, transcrierea ar trebui să se facă așa cum propune Ion Gheție, prin semnul *ě*, care indică un *e* deschis și „timbrul" de *a* al acestui sunet, cum am văzut că au constatat atât G. Ivănescu, cât și Andrei Avram. Din cercetarea lui Ivănescu înțelegem că, în dialectele literare, în Muntenia și Moldova, prevalează în epoca veche rostirea acestor slove prin *ea*, în Ardeal și Banat prin *e*. În același timp, observăm că, pentru Maramureș, de exemplu, este dificil de stabilit redarea lor într-o transcriere care să reflecte una din aceste rostiri. În orice caz, având deja aceste rezultate pentru fiecare regiune, decizia de a transcrie într-un fel

¹⁸ Ivănescu are și o altă explicație pentru grafiile *-șani*, *-jani*, anume că se folosea o normă ortografică și lingvistică slavă: „în cuvinte ca *Buciumtni*, *Leucușani* se simțea sufixul slav *-tne*, *-ane*, pluralul de la *-tnin*, *-anin*" și, de aceea, „înlocuirea lor spre sfârșitul secolului al XVI-lea în Moldova cu *-ștni*, *-jtni* sau *-șani*, *-jani*, înseamnă acceptarea normelor grafice maramureșene în momentul în care a început a se scrie mult românește în Moldova sub influența textelor rotacizante" (Ivănescu 1948: 261).

sau altul este mai simplu de luat și foarte importantă este analiza grafiei din text, care poate aduce indicii valoroase (ca în cazul C.V.; vezi Avram 1964 V: 611).

2. Referitor la transcrierea slovelor *ћ*, *ѣ* și *ѧ* în poziție *-e* după vocală, la început de cuvânt sau de silabă, rezultatele cercetării lui Ivănescu, mărturiile gramaticilor (majoritatea de la sfârșitul secolului al XVIII-lea) și faptul cunoscut că pronunția cu deschiderea cea mai mare în acest context fonetic a fost, în toate timpurile, în Ardeal, iar pronunția din Moldova și Muntenia au dus în cele din urmă la formele actuale *este*, *făgăduiește*, duc la concluzia că aceste slove redau, în perioada veche, cel mai probabil, un *e*. Astfel, soluția interpretării slovelor în discuție, care nu este nicidecum una de compromis, ci rezultatul la care conduc studiile lui Ivănescu și ale învățaților care au examinat în profunzime acest aspect, analizate aici, este că, foarte probabil, o transcriere potrivită a slovelor *ћ* și *ѧ* (*ћ* se întâlnește mai rar în acest context, iar în gramatică este contraindicată) în poziție *-e*, după vocală, ar fi redarea unui *e*, așa cum indică Ion Gheție, prin *ě* – care cuprinde și timbrul de *a* (mai deschis în Ardeal și în zonele cu migrații ardelenesti decât în celelalte regiuni) și pe care, după cum am văzut, unii filologi au simțit nevoia să-l redea prin diftongul *ia* și chiar prin *ea*. Totodată, ar trebui redat și un *i*, – care și astăzi se aude în pronunție, mai mult sau mai puțin intens (vezi și Teodorescu 1970: 161¹⁹; Avram 1964 I: 23). Prin urmare, soluția transcrierea interpretativă pe care o propunem pentru această situație este *iě*–: *iěste*, *iěle*, *iěsle*, *făgăduiește* etc., cel puțin pentru textele din Moldova și Muntenia, dar probabil că și pentru cele din Ardeal (unde Ivănescu vedea preponderentă rostirea cu *e* față de cea cu diftong).

Despre valoarea de diftong a acestor slove în epoca veche, care confirmă parte din analiza și concluziile lui Ivănescu, trebuie reținută și mărturia pe care am întâlnit-o în *Lexiconul slavo-român* al lui Staicu Grămăticul (într-un manuscris de pe la 1660), care, la f. 219^r, spune: „Glăsuitoare sânt: *а, е, и, ї, о, w, ѧ* [...]", iar despre diftongi: „Doă glasnice legate sau împreunate sau unite sânt: *ѧѧ, ѧѣ, ѧѧ, ѧѧ, ѧѧ, ѧѧ*". Nu avem certitudini asupra pronunției pentru *ѧѧ*, *ѧѣ*, *ѧѧ*, dar este importantă afirmația că aceste slove redau diftongi, iar rezultatele cercetării de față arată că, după consoană, acești diftongi ar fi *ea* (*leage*, *biseaică*)²⁰, *ia* (*vi(i)ață*, *ch(i)iamă*), iar la început de silabă, în poziție *-e*, ar fi *iě*, în transcriere *iě*.

Cu privire la notarea celor doi diftongi, *ea* și *ia*, cu slove chirilice – constatată, cum am văzut, și de Ivănescu – este importantă diferențierea de context fonetic observată de Philippide (2011: 275–276) și soluția interpretării sale,

¹⁹ Mirela Teodorescu afirmă: „Vom observa astfel [...] că litera *ѧ* (în legătură cu care specialiștii sânt de acord că nota, la inițială sau la început de silabă, un segment care începea cu *[i]* și era urmat de vocală) alternează cu *ѧ* etc." (1970: 161).

²⁰ Referitor la formele cu acest diftong, A. Philippide afirmă: „Ca dovadă că forma *leăge* a existat este că în alfabetul chirilic e scrisă cu *ћ*, și chiar azi dialectal se pronunță *ěă* (vezi Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, p. 36, și *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, p. 47, 99 sqq.)" (Philippide 2011: 288).

argumentată astfel: „Dosoftei face deosebire în întrebuițarea caracterelor **ѧ**, **ѧ**, **ѧ** pentru *ia* și *ěa*, după cum diftongii [în discuție] sânt în poziția *-ă* sau *-e*; întrebuițează adică semnul **ѧ** pentru a reprezenta pe *ěa* în poziția *-e*, iar semnele **ѧ** și **ѧ** pentru a reprezenta pe *ěa* și *ia* în poziția *-ă*. Această considerație și altele încă (vezi *Introducere*, p. 99 sqq.) ne fac să conchidem că, în veacul al XVI-lea și al XVII-lea, era deosebire de pronunțare, după cum după diftongii *ěa* și *ia* apărea sau nu în silaba următoare un sunet palatal. Dar, și în mod indiferent de faptul dacă în silaba următoare era sunet palatal ori ba, semnele **ѧ**, **ѧ**, **ѧ** serveau pentru exprimarea diftongilor *ěa* și *ia*, anume **ѧ** și **ѧ** pentru *ěa* și **ѧ** pentru *ia* (vezi și *Introducere*, p. 47, 97 sqq.). Exemple: **ѧѧѧѧ**, **ѧѧѧѧ**, **ѧѧѧѧ**. Dosoftei niciodată nu confundă acești doi diftongi *ia* și *ěa*: altfel sună [la el] *lěăgă* și altfel *păătră*²¹. Într-o lucrare anterioară, la care face referire, Philippide aduce un argument foarte important, pentru stabilirea valorii acestor slove în poziție *-e*, respectiv *-ă*: „*e* și *i* din diftongii *ea* și *ia*, dacă sânt precedați de africtele totdeauna înmuiate *č*, *ğ*, pierd vocala inițială, astfel încât pronunțarea lui *čea*, *čia*, *ğea*, *ğia* devine identică cu pronunțarea *ča*, *ga*, ceea ce este o necesitate fiziologică în toate limbile unde există diftongii *ea*, *ia* precedați de africte înmuiate *č*, *ğ*: ei bine, scriitorii români din sec[olele] XVI și XVII, care au constatat și ei acest lucru, scriu tot atât de des **ѧѧѧѧ** ca și **ѧѧѧѧ**; pe cuvântul **ѧѧѧѧ** însă, unde diftongul este urmat în silaba următoare de sunet palatal, nu-l scriu niciodată altfel decât **ѧѧѧѧ** sau **ѧѧѧѧ** sau **ѧѧѧѧ**, cu caracterul adecă care exprimă diftongul, niciodată nu-l scriu cu **ѧ**, **ѧѧѧѧ**, de pildă, ceea ce ar fi făcut, desigur, dacă caracterele **ѧ**, ori **ѧ** ori **ѧ** ar fi exprimat în cuvântul **ѧѧѧѧ** un sunet exact analog cu cel exprimat de **ѧ** în cuvântul **ѧѧѧѧ**” (Philippide 1888: 100).

4. Începând cu prima perioadă a scrierii cu litere chirilice, grafia textelor rotacizante, în concepția lui Ivănescu, problematica exprimării prin scris trebuie privită în raport cu clasele care aveau acces la scriere. Acestea vor fi reflectat în grafemele folosite particularitățile din vorbire, pe care s-au întemeiat dialectele literare ca o realitate a limbii de sine stătătoare²², creată însă în strânsă relație cu

²¹ „Când *ě* era în poziția *-e* se pronunța *ě* și se însemna prin **ѧѧѧѧ** (se pronunța *lěge*)”, continuă magistrul lui Ivănescu, preluând, mai departe, teoria lui Bărbulescu: „Se poate foarte bine să fi fost o tradiție literară, în virtutea căreia se scria **ѧѧѧѧ** [și *lăge*], spre exemplu, și se pronunța *lěge*” (Philippide 2011: 276), asupra căreia a meditat, cum am repetat aici, și G. Ivănescu (mai ales cu privire la slova **ѧ**), ajungând la concluzia că, dimpotrivă, „tradiția literară”, adică grafică, nu era numai una formală, ci și de pronunție.

²² „Formarea unei aristocrații românești [...] a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parțial de graiurile populare și, în cele din urmă, la formarea limbii literare [...]. Aristocrația, concentrată în jurul voievodului, precum și clerul [...] au de la început în unele regiuni sau capătă cu vremea alte fenomene proprii de grai. La început, graiul aristocrației va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, el va deveni și scris. Prin unele particularități ale ei, limba literară românească veche își are originea în graiul acestei aristocrații” (Ivănescu 1980: 499).

graiurile populare. Primele texte românești vechi, textele rotacizante, au avut parte de o exegeză bogată. Ivănescu cercetează subiectul grafiei în *Problemele capitale* și îi acordă în *Istoria limbii române* un capitol special, intitulat *Grafia și ortografia textelor rotacizante*. Pentru lingvistul ieșean, prima fază a scrierii în românește este foarte importantă, întrucât „Limba textelor rotacizante, ca primă formă a limbii literare românești, a exercitat o influență covârșitoare asupra limbii literare românești din epoca veche care i-a succedat și, prin aceasta, asupra întregii limbi literare românești” (Ivănescu 1980: 564). În acord cu multe dintre punctele de vedere și argumentele exprimate de Ilie Bărbulescu în lucrarea despre fonetica alfabetului chirilic, pe care le supune unei analize critice, Ivănescu conchide că „alfabetul chirilic românesc este cel mediobulgar în general, nu cel mediobulgar din secolul al XII-lea” (Ivănescu 1980: 519), cum credea Bărbulescu. Lămurind cum și de la ce popor slav au preluat românii alfabetul chirilic, lingvistul ieșean susține argumentația lui Bărbulescu în privința originii controversate a unor slove, unele (**ѧ** și **ѧ**) presupuse a fi create de români²³: slova *inia*²⁴ (**ѧ**) a fost preluată din alfabetul mediobulgar (Ivănescu 1980: 518), slova **ѧ** din cel sârb (Ivănescu 1980: 518, 524), iorul (**ѧ**) din cel rus (cf. Ivănescu 1980: 518).

Lupta primilor cărturari români de a-și crea un sistem de semne grafice prin care să poată exprima în scris sunetele limbii lor este mai complicată decât s-ar putea crede la prima vedere. Ivănescu arată că, atunci când acest proces s-a intensificat și traducătorii textelor rotacizante „au început să scrie românește cu alfabetul chirilic, ei au împrumutat nu numai alfabetul slav, dar și regulile

²³ Încă din epoca veche au existat preocupări pentru a afla originea acestor slove ale alfabetului chirilic românesc. Învățatul Nicolae Milescu Spătarul, interesat, între altele, și de chestiuni filologice (Dragomir 2009: 16; acolo, însă, am luat ca atare informația din textul cărturarului moldovean (Mihail 2009: 17 și 18), a putut crede că **ѧ** și **ѧ** ar fi create de români, pentru că, cel mai probabil, el cunoștea sistemele de scriere chirilică contemporane și, după cât se pare, mai puțin pe cele din secolele de dinainte. Mai târziu, părintele filologiei românești, cum a fost numit, Timotei Cipariu, crezând că aceste litere au fost create de tipografii români, a încercat să explice cum s-au putut forma ele din alte slove: „Se mai află la noi încă și alte două litere ce în alfabetul slovenic nu se văd, adică: **ѧ** și **ѧ**, pentru că slavii nici nu au pre acele sunete în limba lor. Aflatu-le-am pre acestea noi, și când? Adevărat că noi, însă când, nu se poate ști, ci după convicțiunea mea, numa pre timpul când începurăm a tipări cărți românești. De am avea manuscrise românești mai vechi decât de mijlocul secolului al XVI-lea, am lăsa această chestiune să o decidă aceleași manuscrise. Până atunci însă, sântem de părere că aceste două litere se formară numai pre timpul indicat și, precum ne arată forma celor de întâi cărți tipărite, **ѧ** e format din **ѧ** cu carele mai totdeauna este în pronunție, căci între acestea, **ѧ** se află numai într-o atâta diferență de către **ѧ**, că-i e rupt capul deasupra, așa [desenează semnul fără partea de sus, n.n.], fără de a-i fi mai lung piciorul de mijloc decât cele de lature, iar în urmă, se prelunge acest picior și se fece **ѧ**. Iar cu atât pentru **ѧ**, tot forma literelor din cărțile mai vechi arată că s-a format din **ѧ**, rupându-i dintele din mijloc, care stîrbitură nu numai se vede apriat în acele cărți, rămânându-i încă puțină rădăcină din dintele scos, ci și din aceea că dinții din **ѧ** sânt chiar așa de rânjiți și de depărtați unul de la altul, ca și în **ѧ**. Argument destul că tipografii români le-au format din **ѧ** și **ѧ**” (apud Pamfil 2009: 248–249). Cipariu intuiește că **ѧ** a putut proveni din **ѧ**, dar această transformare s-a produs la bulgari, de la care au preluat românii acest semn (Ivănescu 1980: 518).

²⁴ Am preluat denumirile slovelor chirilice din Vîrtosu 1968, unde, referitor la **ѧ**, la p. 102, se specifică: „în sau *inia*, cum îl numește D. Cantemir”.

ortografice slave” (Ivănescu 1980: 520) și, mai mult decât atât, „traducătorii au fost obligați să facă și unele inovații, fie de alfabet, fie de norme ortografice” (*ibidem*). Sintetizând critic opiniile dintr-o serie de studii asupra grafiei textelor rotacizante, emise de Hasdeu, Bărbulescu, Candrea, Densusianu, Rosetti ș.a., Ivănescu decelează aceste norme, redând și concluziile sale asupra valorilor fonetice ale slovelor. Astfel, printre normele slave preluate de români, constată: 1. ѣ și ѡ notează pe *ă*, dar și pe *i* și, conform lui Candrea și Densusianu, ѣ este utilizat mai ales în C.V. și Ps.S., ѡ în Ps.H. și Ps.V. (Ivănescu 1980: 521); 2. imitând tot norme slave, ѣ și ѡ apar între două consoane și fără valoare fonetică, în grafii de tipul: аринѣтате (Ps.H.) și кѡмѣплитѣ (Ps.S.); 3. ѣ și ѡ la final de cuvânt nu au valoare fonetică²⁵; 4. uneori, pentru a reda grupurile *ăr*, *ăl* și *îr*, *îl* apar grafii ca: вѣрѣватѣ (Ps.S.), кѣѣка (C.V.)²⁶; 5. în mod obișnuit, „ж are aceleași valori fonetice ca și ѣ, deci *ă* și *i*” (Ivănescu 1980: 521), dar și altele²⁷, dintre care în textele rotacizante, *ja*²⁸ (мѣѣжскѣ în Ps.S.); 6. *†* era *în*, dar și „*i* sau *n* sau *m*” (Ivănescu 1980: 522); 7. *†* la sfârșit de silabă în grupul *†р* a avut interpretări controversate; Ivănescu susține că redă valoarea fonetică *nr* (Ivănescu 1980: 522)²⁹; 8. *†* are și valoarea *ja*, în grafii ca *ѣрѣва* (Ps.S.)³⁰; 9. ѣ are valorile *e* [de fapt *ē*], *ea* și *ia*; 10. ѡ – despre care zice că apare rar – are valoare de *i* (Ivănescu 1980: 523); 11. despre ѣи crede că are valoare de *i* în Ardeal și Moldova și că este posibil ca această pronunție să fie de origine rusească, pe când în Muntenia are valoarea *îi*³¹; 12. despre ѣ și ѣ, pe urmele lui

²⁵ În Ivănescu 1980: 521, G. Ivănescu combate părerea lui Hasdeu, Densusianu și Candrea care au susținut valoarea *ă* a acestor slove (la final de cuvânt) și susține părerea lui Bărbulescu, care arată că aceasta este o normă preluată din mediobulgară, unde, ca și în sârbă și rusă, în această poziție, slovele în discuție sunt folosite fără valoare fonetică: „Eu invoc – argumentează Ivănescu – și faptul că ѣ și ѡ, care notau obișnuit pe *ă* și *i*, nu puteau fi întrebuințați de cineva cu valoarea fonetică *ă*. Pentru notarea lui *ă* trebuia să se recurgă la semne care aveau valoarea fonetică *u*, deci la ѣ și ѡ, nu la semne care aveau alte valori fonetice. E de mirare cum lingvistica română a putut să facă timp de un secol această greșeală”, încheie Ivănescu, ca de fiecare dată când consideră o anumită afirmație de neconceput.

²⁶ Este folosită și norma slavă, după care „р precede în mod obligatoriu pe ѣ sau ѡ” (Ivănescu 1980: 521).

²⁷ De fapt, înțelegem că acestea sunt valorile preponderente, pentru că Ivănescu amintește și alte valori fonetice constatate de Bărbulescu, unele și de Densusianu: *e*, *ea*, *ja*, *u*, *ju*, *în* (Ivănescu 1980: 521).

²⁸ „Valoarea aceasta se explică tot printr-o tradiție mediobulgară; la bulgari ea a fost cauzată de amestecul iusurilor” (Ivănescu 1980: 522).

²⁹ În Ivănescu 1980: 206: „Nu putem admite nici că *n* (†) (din grupul *†р*) din textele secolului al XVI-lea reprezenta nazalitatea vocalei precedente. Semnul [†] reprezenta de obicei un *n* pronunțat cu oarecare deschidere, așa cum se pronunță *n* înainte de *r* și astăzi”.

³⁰ Lingvistul consideră că această valoare se explică „tot prin bulgară, unde s-a produs prin amestecul iusurilor” (Ivănescu 1980: 522). Aici poate fi și o greșeală a copistului, făcută din cauza confuziei despre care vorbește Ivănescu.

³¹ Dacă însă, așa cum apare în manuscrisul *Hronografului* pomenit aici, *pâine* este scris în multe sale atestări în forma cu epenteză, cu un semn suprascris prin care se notează *i* (пѣне și, cel mai adesea, пѣне), iar *câine*, *mâine*, cu rare excepții, apărând în forma fără epenteză *câne*, *mâne*

Candrea și Bărbulescu, Ivănescu consideră că inițial erau două slove diferite, folosite în poziții diferite și cu valori fonetice diferite³²; ѣ avea inițial valoarea *je*, dar apare și grupul *ѣе*, similar ca valoare fonetică cu ѣ, în мѣѣ, пѣѣ (Ps.S.)³³; 13. grupul fonetic vocală + *i* + *a* se notează fără *i*: *ploa* pentru *ploaia*, *apoa* pentru *apoia*, *toagul* „toiagul” (Ps.H.² *Indice* și p. 30), deci semnul *a* avea valoare și de *ja*, în acest caz (Ivănescu 1980: 524–525)³⁴; 14. folosirea lui ѣ în loc de ѣ: тѣѣ „tău” (Ivănescu 1980: 525)³⁵.

Ivănescu distinge și două creații românești: 1. Semnul ѣ³⁶, echivalent cu *pp*, din textele rotacizante³⁷; 2. *†* în grupurile *†и* și *†и* în grafii ca: мѣи, спѣи (Ps.H.), care s-a spus că ar consemna palatala *n*³⁸, redă nazalitatea vocalei precedente (Ivănescu 1980: 523).

5. Referitor la sistemul scrierii cu slove chirilice în dialectele literare din veacurile al XVI-lea – al XVIII-ea, demonstrând că, din secolul al XVI-lea, nivelul literar al limbii nu era unitar, ci s-au creat mai multe dialecte literare³⁹, Ivănescu

(Dragomir 2004), sunt scrise cu ѣ (ѣне), cel mai probabil ѣи are valoarea *îi* și în Moldova, pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

³² Astfel, ѣ era folosit în două poziții și în ambele avea valoarea *je*: la început de cuvânt și, în interiorul cuvântului, la începutul unei silabe, după vocală sau consoană; ѣ era folosit în originalele din secolul al XV-lea ale textelor rotacizante, de unde a fost preluat și în copiile pe care le cunoaștem astăzi, mai puțin în C.V., după observația lui Bărbulescu; între ѣ și ѣ s-a făcut confuzie în secolul al XVI-lea (Ivănescu 1980: 523). După cum am observat studiind mai multe manuscrise vechi, această confuzie a dus până la urmă la folosirea unui singur grafem în unul și același text, de obicei ѣ, atât cu valoare de *e*, cât și de diftong, *je*.

³³ G. Ivănescu spune că, după Bărbulescu „se întrebuințează în mediobulgară și sârbă, începând cu secolele al XIV-lea și al XV-lea” (Ivănescu 1980: 523).

³⁴ Exemplele sunt extrase din lucrările lui Densusianu și Rosetti.

³⁵ Este o observație pe care o preia după Densusianu, ca particularitate întâlnită uneori în textele din secolul al XVI-lea, în general, considerată de origine slavă de I. Bogdan și O. Densusianu și latină medievală, italiană sau poloneză de Bărbulescu.

³⁶ Acest semn, notat aici din lipsa altuia asemănător, cu caracterul grecesc „sigma”, seamănă în manuscris cu un *ρ* întors pe orizontală.

³⁷ Despre aceste grafii, Hasdeu, Candrea și Densusianu au spus că notează pe *rr* adică „*r* lung, *r* dublu sau *r* intens” (Ivănescu 1980: 524). G. Ivănescu crede că notarea cu *pp* a acestui sunet este mai nouă (și el a început a fi folosit după cunoașterea textelor rotacizante – Ivănescu 1948: 270, nota 1), spre deosebire de Bărbulescu, care îl explică printr-o normă ortografică bulgară. Despre fenomenul fonetic ca atare, despre a cărui origine în limba română vorbește în Ivănescu 1980: 208, susține că „el poate fi considerat ca petrecut în epoca de formare a limbii”. Lingvistul ieșean spune că ѣ nu apare în Ps.H., unde este notat *pp*, dar în realitate el există și în Ps.H. (Ps.H.²: 33; Avram 1964 IV: 490).

³⁸ În interpretarea lui Ivănescu, „numai *†и* și *†и* redau în mod obișnuit pe *n*, pe când *†* numai excepțional și numai datorită valorii sale de *n*, căci și *и* notează pe *n*. În multe cazuri din acestea, *†* notează nazalitatea vocalei precedente, căci este foarte probabil că, pe acea vreme, în Maramureș, vocala care preceda pe *n* era nazalizată sau s-a nazalizat când a căzut *n*” (Ivănescu 1980: 522; vezi și p. 524).

³⁹ „Am susținut în *Probl. cap.* (în special p. 66–137) – și am rămas până astăzi la aceste idei – că limba literară veche nu era perfect unitară, că ea avea diferențieri dialectale, că nu se poate vorbi pentru epoca feudală – chiar și pentru secolul al XVII-lea – de o normă a limbii scrise unică pe tot

BIBLIOGRAFIE

a. Surse

- C. Pop. II 1997 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, II. *Fiziologul*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de V. Guruianu. *Archirile și Anadan*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de Magdalena Georgescu, București, Editura Minerva.
- C. Pop. IV 2001 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, IV. *Palia istorică*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Alexandra Moraru și Mihai Moraru, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- C. Pop. X 2005 = *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, X. *Legenda duminicii*, studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- C.V. = ms. *Codicele Voronețean*.
- Ev.Înv. = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011.
- MLD = *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”: *Biblia 1688 Pars I Genesis*, 1995; *Pars II Exodus*, 1991; *Pars III Leviticus*, 1993; *Pars IV Numeri*, 1994; *Pars V Deuteronomium*, 1997; *Pars VI Iosue, Iudicum, Ruth*, *Pars VII Regum I, Regum II*, 2008; *Pars XI Liber Psalmorum*, 2003; *Pars IX Paralipomenon I, Paralipomenon II*, 2011.
- P.V. 2010 = *Psaltirea în versuri*, ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române.
- Pov.Ț.A. 1997 = *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ediție de Cătălina Velculescu și V. Guruianu, ilustrații de Mihaela Dumitru, după desene din epocă, București, Editura Vestala.
- Ps.H = ms. *Psaltirea Hurmuzaki*.
- Ps.H² = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Șenchi, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Ps.sch. = ms. *Psaltirea scheiană*.
- Ps.V. = ms. *Psaltirea Voronețeană*.
- V.T. 2009 = *O traducere inedită a Vechiului Testament din secolul al XVI-lea*, studiu filologic, lingvistic, ediție și glosar Cristina-Ioana Dima, București, Editura Universității din București.

b. Exegeze

- Avram 1964 I, II, III, IV, V = A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, în „Studii și cercetări lingvistice”; I în nr. 1, p. 15–23, II în nr. 2, p. 147–167, III în nr. 3, p. 265–294, IV în nr. 4, p. 471–495, V în nr. 5, p. 575–614.
- Bărbulescu 1904 = Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI și XVII*, București.
- Dragomir 2004 = Mioara Dragomir, *Raportul dintre norma tradițională și norma inovatoare în Hronograf den începutul lumii. În jurul cuvintelor „păine” și „svânt”*, în vol. *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, p. 559–569.
- Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas.
- Dragomir 2009 = Mioara Dragomir, rezumatul comunicării Nicolae Milescu Spătarul – o sinteză între Orient și Occident – Peregrin în țara sa, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»” (Iași), X, nr. 4, octombrie-decembrie, p. 13–18.
- Gheție 1968 = *Contribuții la istoria trecerii lui ea la e (leage > lege)*. Prezența lui ea în Muntenia la începutul secolului al XVIII-lea, în „Limba română”, nr. 5, p. 501–508.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).

- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petrecerea svinților*. Studiu lingvistic, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Mihail 2009 = Zamfira Mihail, *Ses exercises philologiques (1669)*, în *Nicolae le Spathaire Milesco à travers ses manuscrits*, București, Editura Academiei Române, p. 15–41.
- Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional.
- Pamfil 2009 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Philippide 1888 = A. Philippide, *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga.
- Philippide 2011 = A. Philippide, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom.
- Pușchilă 1914 = D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*. Studiu, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Literare, Seria II, t. XXXVI.
- Teodorescu 1970 = Mirela Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldovenești (secolul al XVII-lea)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, nr. 2, p. 157–170.
- Ursu 1976 = N.A. Ursu, *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești*, în „Limba română”, nr. 5, p. 475–489.
- Virtosu 1968 = Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică.

THE INTERPRETATION OF CYRILLIC ALPHABET
IN G. IVĂNESCU'S VISION

ABSTRACT

In the Romanian linguistic tradition for the interpretation of the Cyrillic alphabet, dating from more than one century ago, G. Ivănescu played an important role as the scholar from Iași integrated this issue into a complex conception, a part of his doctrine on the fundamental popular – literary dichotomy within language. Therefore Ivănescu's vision on this matter can only be researched in close connection with popular speeches and the main problems of literary Romanian language: the occurrence of Romanian literary language, the existence of literary dialects in the old period, their evolution, and the process of unification of the literary language. Moreover, G. Ivănescu takes over any suggestion and argument which reflects linguistic reality drawing on old manuscripts, documents and normative works such as grammars. Showing which letters and writing rules took Romanians over from other peoples and what they created, the linguist from Iași discusses the evolution of writing in first age Cyrillic letters, the writing of rhotacization texts until the second period of literary language modernization, establishing which phonetic values needed these letters in the respective times. To the most difficult aspect of the problem, the interpretation of letters **ѣ**, **ѧ** and **ѧ̃**, G. Ivănescu provides solutions according to each region in part at a popular and literary level. In this article we tried, on the one hand, to provide a synthesis of Ivănescu's vision on the interpretation of the Cyrillic alphabet, following these aspects in *Fundamentals of Old Literary Romanian* that he synthetically and critically tackles again in *History of Romanian Language* and in a series of articles, some of them collected in *Studies of Literary Romanian Language History*. On the other hand, we analysed the aspects presented either supporting or shading through some observations we made, also showing the conclusions of other specialists and working on old manuscripts. Naturally, the thinking of this reputed linguist should be researched and valued more thoroughly in the future by researchers concerned with the study of language, in general and the Romanian language, in particular.

Keywords: popular-literary dichotomy, literary dialects, critical spirit, Cyrillic alphabet, phonetic value, Cyrillic letter transcription.

**VERBUL *A (SE) VOIERA* ȘI FAMILIA LEXICALĂ:
SENSURI, ETIMOLOGIE ȘI ATESTĂRI – CONTRIBUȚII
LA *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* AL ACADEMIEI
(EDIȚIA A DOUA)*
CÂTEVA REFLECȚII FILOLOGICE**

MIOARA DRAGOMIR**

1. Traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45, realizată în secolul al XVII-lea din limba greacă de Nicolae Milescu Spătarul și diortosită de „dascălii locului”, precum și cea din ms. 4389, datând din același secol, după slavonă, prezintă un lexic foarte bogat, atât sub aspect semantic, cât și din perspectiva formării cuvintelor. Pentru *Dicționarul limbii române*, aceste texte constituie surse foarte valoroase întrucât, pe lângă faptul că oferă atestări noi, adesea prime atestări, pentru sensuri deja înregistrate, precum și cuvinte noi, cercetarea lor poate aduce lumină asupra filiației semantice, accentului, variantelor lexicale și formelor sau în clarificarea sensului și etimologiei unor cuvinte.

2. Astfel, în ms. 45, în cărți diferite, întâlnim în mai multe locuri verbul *a (se) voiera* și, din aceeași familie lexicală, adjectivul *voierat* și derivatele *învoierat(ă)* și *voieros*. Dintre acestea, în DLR este înregistrat verbul *voiera*, ca variantă lexicală s.v. *văiera*, într-un citat din DOSOFTEI, V.S. și din L. COSTIN, GR. BĂN. și adjectivul *voierat*, de asemenea ca variantă lexicală s.v. *văierat*², cu unica atestare cu această formă, tot din DOSOFTEI, V.S. Atât verbul *voiera*, cât și celelalte lexeme precizate prezintă numai această formă în ms. 45; forma cu -ă- (*văiera*, respectiv *văierat*) nu apare niciodată¹. Verbul se întâlnește în următoarele contexte²:

* Editarea acestui manuscris este în faza de pregătire pentru tipar.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

¹ Am utilizat pentru analiză atât transcrierile proprii, cât și pe cele ale colegilor care au lucrat în cadrul proiectului „Monumenta linguae Dacoromanorum”.

² Am păstrat sistemul de transcriere și semnele utilizate în ediția citată.

a. *Regi I:*

Ms. 45: 1.6 [231/1] [Căci n-au dat ei Domnul copil, după primejdiia ei și după scârba primejdiei ei și *să voiera* pentru aceasta] căci au închis Domnul cèle de pregiur zgăul ei, ca să nu-i dea ei copil.

Ms. 4389: 1.6 [254/1] Și o mustra pizmașa ei și se întrista și slăbiia de grijile ei și *se văiera* căci au închis Domnul pânțele ei și nu-i dăde feciori.

BB: 1.6 [194/2] Căci n-au dat ei Domnul copil după primejdiia ei și după scârba primejdiei ei și *să întrista* pentru aceasta, căci au închis Domnul cèle de împrejurul zgăului ei, ca să nu-i dea ei copil.

b. *Regi II:*

Ms. 45: 19.2 [276/2] Și să făcu mântuirea întru dzua acêea întru jale la tot nărodul întru dzua acêea, dzâcând că *să voiereadză* împăratul pentru fiul lui.

Ms. 4389: 19.2 [307/2] Și se întoarse într-acea zi mântuirea tuturor oamenilor în jale, că auziră oamenii în zioa acêea unde zicea că *se văierează* împăratul pentru fiu-său.

BB: 19.2 [234/2] Și să făcu mântuire în zioa acêea întru jale la tot norodul, căci au auzit norodul în zioa acêea zicând că *să întristează* împăratul pentru fiul lui.

c. *Ester:*

Ms. 45: 6.12 [419/1] Și să întoarse Mardoheu la curte și Aman să întoarse acasă-și, *voierându-să* asupra capului-și.

Ms. 4389: 6.11 [515/2] Și se întoarse Mardohei în curtea împăratului, iar Amman mărse acasă-și *întristându-se* cu întristăciune foarte mare.

BB: 6.12 [360/1] Și să întoarse Mardoheu la curte și Amman să întoarse acasă-și, *mâhnindu-se* asupra capului-și.

d. *Iov:*

Ms. 45: 31.38 [438/1] De au suspinat pământul vreodinioară asupra-mi sau de răzoarele ei au plânsu toate odată. 39. Sau de am mâncat vârtutea ei sân gur, fără de preț, sau și sufletul Domnului pământului luând *am voierat*, 40. Pentru grâu, dară, să-mi iasă urzică, și pentru orz, rug!” Și tăcu Iov cu graiurile.

Ms. 4389: 31.39 [533/2] Și de am mâncat eu roada lui fără de preț sau de am luat sufletul stăpânului pământului și *l-am năcăjit*.

BB: 31.39 [376/2] Sau de am mâncat vârtutea lui sân gur, fără de preț, sau și luând sufletul Domnului pământului *am întristat*.

e. *Parimiile lui Solomon:*

Ms. 45: 25.20 [515/1] În ce chip oțătul la rană-i nefolositor [și fumul la ochi], așa cădzând vătămare în trup, inima *voierează*. 21. [În ce chip caria întru haină și viérmele la lemn, a- [515/2] *șă voia rea* a omului strică inima].

Ms. 4389: 25.20 [610/2] Cum nu este de folos oțetul vătămăturii și fumul ochilor, așa și când cade grijă în trup, *întristează* inima. 21 [20]. Cum sânt moliile în haină și carii în copaci, așa și întristăciune strică [611/1] inima omului.

BB: 25.20 [442/2] În ce chip e oțetul la rană nefolositoriu și fumul la ochi, așa, căzând vătămare în trup, inima *măhnêște*. 21. În ce chip molia în haină și viêrmele în lemn, așa *voia rea* a omului strică inima.

3. În aceste pasaje, verbul *voiera* nu apare niciodată în BB, al cărui text prezintă o traducere destul de apropiată de cea din ms. 45³. Diortositorii ms. 45 care au realizat BB au evitat acest verb și l-au înlocuit sistematic prin sinonime: *a (se) întrista* (a, b, d) și *a (se) măhni* (c, e), pentru a reda din textul grecesc FRANKF., ca și traducătorul textului din ms. 45, verbele ὀθυμέω (a) ‘être découragé, préoccupé, inquiet’ (BAILLY), λυπέω (b, d, e) ‘chagriner, affliger’ (BAILLY) și participiul λυπούμενος (c). În ms. 4389 aflăm, de asemenea, verbe sinonime cu *voiera*, care redau corespondentul din OSTROG astfel: prin *a se văiera* (a) *сѣтовати* „πενθεῖν lugere” (MIKLOSICH), iar πενθεῖν are sensul ‘pleurer, déplorer’ (BAILLY) și *lugere* ‘pleurer, témoigner de la douleur, être affligé, se lamenter, gémir’ (QUICHERAT); tot prin *a se văiera* (b) *печаленъ ѣстъ црь, печальнъ* ‘στυγνός tristia’ (MIKLOSICH), στυγνός cu sensul ‘triste, sombre’ (BAILLY); prin *a se întrista* (c) secvența *сѣрбѣ сѣрбію*, verbul *сѣрѣвати* cu sensul ‘λυπεῖσθαι contristari’ (MIKLOSICH), λυπεῖσθαι ‘être chagriné, affligé, ennuyé’ (BAILLY); prin *a necăji* (d) este redat *оскорѣиχъ*; prin *a întrista* (e) *оскрѣвалиати* ‘λυπεῖν affligere’ (MIKLOSICH).

În contextele prezentate, verbul *voiera* se referă la faptul de a fi într-o stare sufletească rea și are semnificația ‘a se întrista, a se măhni; a-și face voie rea’, cu sememul ‘a fi deznădăjduit, îndurerat’⁴ pentru contextele a și b. Acest cuvânt redă întocmai, foarte potrivit, semnificația lui ὀθυμέω, dar și pe aceea a lui λυπέω și este folosit atât cu valoare reflexivă (a, b, c), cât și tranzitivă (d, e). În celălalt manuscris, în versetul din *Regi I* (a), prin *a se văiera* este tradus un verb ce exprimă o stare sufletească exteriorizată, manifestată, și, în această situație, *văiera* este sinonim mai degrabă cu *a se tângui*, *a plânge*, *a se văicări*, *a se văita*. În *Regi II* (b) este tradusă o secvență care nu presupune neapărat, ca în contextul anterior, și ideea de exteriorizare și în acest loc traducătorul versiunii din ms. 4389 folosește, de asemenea, verbul *a se văiera*, dar cu un sens care este mai degrabă sinonim cu *voiera* din ms. 45.

4. Dacă prin atestările din ms. 4389, articolul *văiera* se îmbogățește cu două prime atestări și un sens⁵, cele din ms. 45 indică faptul că în *Dicționarul-tezaur* ar

³ Căndea (1979: 122–128 și 135–153) a arătat că BB este traducerea din ms. 45 revizuită de boierii cărturari Greceni și episcopul Mitrofan și, la rândul lui, textul din ms. 45 este traducerea lui Milescu revizuită de „dascălii locului”, astfel încât „sub raportul fidelității, ediția 1688 a *Vechiului Testament* este, deci, *traducerea Milescu de două ori revizuită după textul grec urmat de spătar* [subl.a.]” (*ibidem*: 140).

⁴ În traduceri recente este redat astfel: (pentru a) *și tare era întristată* în ANANIA, *era deznădăjduită* în NEC-POLIROM; (pentru b) *regele e trist* în ANANIA, *regele plânge și-l jelește pe Abessalom* în NEC-POLIROM.

⁵ În familia lexicală lucrată în DLR (*văiera*, *văierare*, *văierat*¹, *văierat*², *văieratic*, *văierătură*), sensul ‘plin de amărăciune, de tristețe, de jale’ mai apare numai la adjectivul *văierat*², cu indicația

trebui cuprins și tratat după tipicul acestei opere lexicografice încă un cuvânt. Analizând citatele din DLR s.v. *văiera*, observăm că, în pofida aparențelor, a vecinătății verbului *a plânge*, verbul *voiera* din DOSOFTEI, V.S. 81 are mai degrabă aceeași semnificație ca în ms. 45 decât sensul ‘a (se) văita, a (se) văicări’. Acest fapt devine evident dacă lărgim contextul: „Eu dzâș: «Dumneata, părinte, îndreaptă-mă la cale de viață». Și am purces a merge după dânsul [...]. Și călcând drumul și calea toată, să nu dzâc mai mult. Împreună am sosât aicea și [...] ședzum de dormim și, când m-am deșteptat, nu l-am vădzut ce să fêce. Și-ncepui a plânge și *a mă voiera* și îndată mi s-arătă și-m dzâșă: «Eu sânt Rafail, Arhanghelul, carele te-am adus într-acoace, în chip de moșneag bătrân. Ce să-ț laș toată *voia cea rea*, să nu te temi, ce să slăveșt pre Dumnedzâu că te-au adus aicea»”. În aceeași lucrare, Dosoftei mai utilizează o dată acest verb ⁶: „Picând la sufletul lui așea multă vrajbă și pizmă, și să porni, așea cum să află, mânios. [...] Deci, stând la rugă, în voroavă la Dumnădzău, îș făcea inemă rea și tristă, cum nu să cade, dzâcând că nu să cade să custe oamenii cei fără Dumnădzău, carii strică și strâmbadză căile cele dirêpte a lui Dumnădzău. Și, grăind acêstea, să ruga lui Dumnădzău să le taie viața amândurora deodată. [...] Și dzâcea Carp că să uita la cêle de gios de prăviia și de cêle de sus nu-i gândiia și *să mâhniia, făcând voia rea* căce nu era cădzuț și apropiindu-li-să de multe ori să cadză. Și, slăbind, *să voiera* blăstămând. Și abiia iarăș să rădică de căută în sus, cătră ceriu” DOSOFTEI, V.S. 48–49⁷.

„învechit”, fiind lucrat pe baza folosirii într-un document din anul 1706, dat după TDRG, în care cuvântul are forma cu *-ă*. La acest sens este înregistrată și o folosire figurată din DOSOFTEI, V.S. cu forma *voierat*, considerată, ca și cea de la verb, variantă lexicală. Semnalez acest sens al adjectivului *văiera*², cu forma ca atare, și în HERODOT, I. 19: „Iară Crisos, măcar că pentru moartea lui era *văerat*, iar mai mult pentru că de la ceta ce el îl curățisă de moarte, acela îi omorî ficiorul”. Aceasta arată că și verbul trebuie să fi circulat cu acest sens, așa cum este folosit în ms. 4389, *Regi II* (b).

⁶ Mulțumesc colegei Laura Manea pentru trimerile la traducerea lui Dosoftei pe care mi le-a oferit din fișierul propriu. Le-am consultat în fotocopia tipăriturii și am prezentat citatele după ediția realizată de Rodica Frențiu.

⁷ Nu tot astfel stau lucrurile cu cealaltă atestare folosită în DLR din DOSOFTEI, V.S. 56, în care este vorba, într-adevăr, de verbul *văiera*, cu indicațiile de circulație „învechit și regional, mai ales în Transilv.” și sensul ‘a se văita (1)’, acesta dat cu definiția în două părți, „(despre oameni) a scoate strigăte (prelungi), gemete (din cauza unei dureri, a unei suferințe etc.); a-și exprima prin cuvinte durerea, suferința, nemulțumirea etc., a se lamenta, a se plânge (3), a se tângui (1), a se jelui, a se căina”, cu sinonimele învechite și regionale prezentate de redactor și trimiterea la sinonimul cel mai apropiat, *văicări*. Verificarea contextului confirmă semnificația lui *văiera* în această situație, precum și diferența față de *voiera*, din celălalt citat pe care l-am prezentat extins: „Ipaticul să rugă svântului de fêce rugă pentru dânsul cătră Dumnedzâu [...]. Vădzând Loxorie, boiêrinul, acêea ce să fêce, prinsă pre preutul Iulian și pre Chesarie diaconul și-mvătă de-i băgară în saci și să-i arunce în mare. Iară svinții îi dzâșără: «Noi, dară, o, Loxorie, ne-aruncăm în mare, iară tu, mușcat de cumplit șêrpe, vei da moarte cumplită». Care lucru să și fêce. Că, deaca trecură 2 dzâle, el, Loxorie, primblându-să pre marginea mării, i s-au colăcit pregiur dânsul un bălaur mare și, strângând și ucigându-l, l-au zămorât. De-acia sta o prăviriște miloasă, că dzăcea îmflat, suflând. Iară trupurile svinților, ieșind din mare cărmăcite de Dumnedzâu [...], oarecarii creștini Evsevie și Filix le luară. Și, trecând pre-acolo unde dzăcea becisnicul Loxurie, deaca-i vădzu, el *să văiera* și să făcea pre sine becisnic. Că încă nu-i ieșisă sufletul”.

Pe de o parte, sensul, pe de alta, și forma cu *-o-* conduc spre realitatea că acest cuvânt este o creație lexicală realizată prin compunere, din substantivul *voie* și determinantul adjectival *rea*. În această construcție, substantivul *voie* se referă la starea, la dispoziția cuiva, sens care, în această ramură a semantismului cuvântului, cel mai probabil a evoluat dintr-un sens inițial ‘decizie, hotărâre; intenție, gând’, care se referă la o pornire lăuntrică, ce a putut fi bună sau rea și care se răsfrânge ca atare și în exterior⁸. Sintagma *voie rea*, datorită vechimii ei și faptului că era folosită curent (vezi citatele s.v. *voie*), a putut fi percepută ca o construcție cu sensul ‘tristețe, amărăciune, mâhnire, îndurerare’, până la gradul contopirii într-un cuvânt **voierea*⁹ de la care, prin analogie cu *văiera* (< de la *vai*¹, prin apropiere de *șuiera*, *fluiera* – vezi DLR s.v. *văiera*), verb care exista deja în limbă, s-a putut crea verbul *voiera*¹⁰.

În ce privește citatul al doilea din DLR în care apare forma *voiera*, contextul nu poate fi extins pentru ca sensul să se înțeleagă mai clar: „Nu te cânta, nu te voiera” L. COSTIN, GR. BĂN. II, 208. O evoluție fonetică de la *-ă-* la *-o-* de felul *nărod* > *norod* poate nu este exclusă (vezi și Pușcariu 1959: 76–77), însă în ALR I/I h 140 nu apare forma *voiera*, de aceea forma cu *-o-* din L. COSTIN, GR. BĂN. este, deocamdată, suspectă. În cazul lui *voiera*, cu sensul din ms. 45 și din DOSOFTEI, V.S., inclusiv faptul că forma în *-ă-* nu apare niciodată ar susține ipoteza că originea lui *voiera* nu este în *văiera*, cum s-a putut crede la redactarea articolului. Mai mult decât atât, în ms. 45 nu am întâlnit verbul *văiera*. Atunci când traducătorul ms. 45 vrea să redea verbe care au sensul lui *văiera* ‘a se văicări, a se văita, a se tângui’, o face prin verbul *a se văita*, cu forma *văieta*¹¹, în contexte în care *văieta* traduce fie pe ὁλολαλῶ „I. pousser le cri de guerre en marchant à l’ennemi. II. annoncer avec des cris de joie, proclamer” (BAILLY), fie pe ὀλολῶ „1. pousser des cris aigus et prolongés. 2. pousser des cris de joie ou de douleur” (BAILLY).

Atât sensul, cât și etimologia propuse aici se susțin în fragmentul citat din DOSOFTEI, V.S. 48–49 prin verbul sinonim *a se mâhni* și prin chiar originea lui

⁸ Această evoluție semantică se reflectă în al doilea fragment citat din DOSOFTEI, V.S.

⁹ E posibil ca în textele vechi să fi fost gândită chiar legat în scrierea continuă, așa cum scriem astăzi *bunăvoință*.

¹⁰ Procesul este asemănător cu cel al formării verbului *a mulțumi*, descris de A. Philippide: „*Multsămesc* = **multsănesc*, *multsi ani* (adecă zic cuiva ‘mulți ani să trăiești’ ori ‘la mulți ani!’). De la o vreme s-a izolat **multsănesc* de *multsi ani* și s-a alipit de grupul din care face cuvântul *multsime* parte, cu care la început n-avea nici o legătură. De aici schimbarea din *multsănesc* în *multsămesc* prin analogie și în același timp o strâmtare a conținutului așa de mare, încât cu greu mai descopere cineva astăzi origina cuvântului, macar că nu este așa de veche” (Philippide 1984: 71).

¹¹ Verbul apare în contextele: (*Osea* 7.14) „Și nu au strigat cătră mine inimile lor, ce numai *să văieta* preste așternuturile lor”; [*691/1*] „preste grâu și vin și să tăia de tot, certară-să întru mine”; (*Ecleziast* 3.4) „Vrêmea-i a plânge și vrêmea-i a râde, vrêmea-i *a să văieta* și vrêmea-i a juca”; (*Jeremia* 4.8) „Spre acêstea încingeți-vă saci și bocîți-vă și *văietați-vă*, pentru căci nu s-au înturnat mânia urgiei Domnului de la voi”; *Iezechie* 30.2; *Amos* 8.3; *Zaharia* 11.2; în *Cântarea cântărilor* în mai multe locuri: 10.10, 13.5, 14.31, 15.2, 15.3, 23.14, 24.11, 52.5, 65.14 etc.

voiera, substantivul *voie* cu sensul ‘dispoziție, stare sufletească’ și adjectivul *rea*. De asemenea, în textul e. din ms. 45, în versetul imediat următor celui în care apare verbul *voiera* este adăugat încă un verset între semicroșete, în care apare sintagma *voie rea*, atât în acest manuscris, cât și în BB: „așa *voia rea* a omului strică inima”. Prin această construcție este redat aici substantivul λύπη ‘chagrin, tristesse, affliction’, iar în ms. 4389 prin *întristăciune*, *скѣръь* ‘aegritudo animi’ (MIKLOSICH). Sintagma originară este clară și într-un alt fragment din DOSOFTEI, V.S. unde este folosit abstractul *voierare*¹², într-un context în care apare, în expresie alături de verbul *a face*, și construcția *voie rea*, exprimând prin substantiv starea sufletească reflectată în această expresie – mâhnire, durere. Observăm că și în acest fragment, anterior lui *voierare*, apare sinonimul *mâhniciune*: „Și-ș făcea *voie rea* pentru ceaea ce închisă Dumnedzău cealea ce-s pregiur zgăul ei, ca să nu-i dea cucon. [...] Și răspunsă Anna și dzăsă: „Nu, dumneata, o femeaie în aspră dzî sânt eu și vin și bețâie n-am băut. Nu da pre șarba ta în fată de pierdzare că, de mulțâmea de mâhniciunea mea și de mulțâmea *voierării* meale, m-am topit până acmu” DOSOFTEI, V.S. 182.

5. În afara argumentelor aduse, întărite prin numărul atestărilor și folosirea în mai multe contexte, în sprijinul etimologiei verbului *voiera*, avansată aici, un argument grăitor o constituie și derivatele *învoierat(ă)* și *voieros*, precum și adjectivul *voierat*, care apar în următoarele pasaje din ms. 45:

f. *A doao lêge*:

Ms. 45: 28.65 [179/1] Iar și întru limbile acêlea nu te va odihni, nice să va face stare urmei piciorului tău și-ți va da Domnul acolo inimă *învoierată* și ochi lipsindu și suflet topitor.

Ms. 4389: 28.65 [191/2] Și în limbile acêlea nu te va odihni, nici va fi așzământ gleznelor picioarelor tale. Și-ți va da Domnul acolo inimă *apriusă* și ochi lipsind și suflet uscăcios.

BB: 28.65 [147/2] Iară și întru limbile acêlea nu te va odihni, nice să va face stare urmei piciorului tău. Și-ți va da Domnul acolo inimă *mâhnită* și ochi lipsind și suflet topit.

g. *Parimiile lui Solomon*:

Ms. 45: 17.23 [510/1] Inima ce să veselêște a fi sănătos face, și a omului *voieros* usucă-i-să oasele.

¹² În DLR, ca și la celelalte atestări din această familie lexicală, în cazul din DOSOFTEI, V.S., cuvântul *voierare* este lucrat s.v. *văierare*, ca variantă lexicală, cu sensul „văitare (1)”, adică „emitere de strigăte (prelungi), de gemete (ca urmare a unei dureri, a unei suferințe etc.); exprimare prin cuvinte a unei dureri, a unei suferințe, a unei nemulțumiri etc., lamentare, jeluire, tânguire”, fiind definit, după tipicul DLR, și prin regionalisme și arhaisme. Lărgirea citatului din DOSOFTEI, V.S., precum și celelalte argumente aduse în acest material, vorbesc, și în acest caz, nu despre o variantă, ci despre un alt cuvânt, *voierare*, cu etimologia și sensul pe care le-am precizat.

Ms. 4389: 17.23 [22] [605/1] Inima cea veselă face obicîiu bun, iar omului *celui trist* îi usucă oasele.

BB: 17.23 [438/1] Inima ce să veselêște a fi sănătos face, și omului *mîhnitoriu* usucă-i-să oasele.

h. *Ieremia*:

Ms. 45: 6. 26. [579/2] Fata nărodului meu! Încinge-te cu sac și prêsără cenușe! Jale a ibovnicului, fă ție bocet *voierat*, căci fără veste va veni chinul preste voi.“

Ms. 4389: 6.26 [718/1] Fata nărodului meu, încinge-te cu zăblău și te presară cu cenușă. Fă ție jalea cei ce au născut unul cu *plângere amară*, că va veni asupra voastră pustiirea dotârniță.

BB: 6.26 [496/2] Fata norodului meu! Încinge-te cu sac și presară cenușă! Fă-ți jale ibovnicului, *tânguire de milă*, căci fără veste va veni chinul preste voi.

Derivatul adjectival *învoierat(ă)* (f) redă din textul grec participiul ἄθυμοῦσα ‘deznădăjduit, îndurerat’, din ἄθυμέω, tradus în contextele precizate prin *voiera*. În BB, cuvântul este tradus prin *mâhnit(ă)*. Percepând în acest context (biblic) și alte nuanțe pe lângă aceasta, traducătorul ms. 45 le-a exprimat printr-un cuvânt derivat, având ca rădăcină verbul *voiera* căruia i s-a adăugat prefixul *în-*, prin analogie cu alte cuvinte ca, de exemplu, *întristat*. Astfel, derivatul rezultat, *învoierat(ă)*, cuprinde, în urma acestor procese lexicale și semantice, mai multe sememe pe care, utilizându-l, traducătorul a putut să le redea: ‘mâhnit’, ‘descurajat’, ‘deznădăjduit’, ‘vlăguit’¹³. Traducerea din ms. 4389, *inimă aprinsă*, redă din textul slavon secvența *ѣрце горіоуе*, apropiind semnificantul *горіоуе* de *горѣти* ‘καίεσθαι ardere’, și nu de *горекъ* ‘πικρία, πικρόν amarities’ (MIKLOSICH)¹⁴.

Prin adjectivul derivat *voieros* (g) este tradus grecescul *λυπηρός* „1. qui cause du chagrin, affligeant, fâcheux, pénible; 2. qui éprouve du chagrin, triste” (BAILLY), redat în BB prin *mâhnitoriu*. În ms. 4389, prin secvența (omului) *celui trist* este tradus cuvântul cu același sens ca în textul grecesc, *κυρβαλίης* ‘λυπηρός tristis’ (MIKLOSICH). Derivatul din ms. 45, format prin adăugarea sufixului *-os*¹⁵ rădăcinii, care este verbul *voiera*, a rezultat din aceleași necesități ca și *învoierat(ă)*. Dorind să redea cât mai adecvat și mai aproape de adevăr ceea ce îi transmitea în acest pasaj textul grecesc prin *λυπηρός*, traducătorul utilizează derivatul *voieros*, cu un sens în care sunt cuprinse mai multe nuanțe: ‘descurajat’,

¹³ În traducerile recente este redat astfel: *inimă sperioasă* în ANANIA și *inimă fără vlagă* în NEC-POLIROM.

¹⁴ Este interesant că în epocă am întâlnit și verbul cu forma *a (se) învăiera* (care poate cuprinde și o diortosire a lui *o* în *ă* aparținând copistului) într-o traducere care a fost atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul de către Liviu Onu, respectiv mitropolitului Dosoftei de către N.A. Ursu, anume HERODOT, I. În contextul în care apare, acest cuvânt are sensul ‘a se văita’, adică ‘a exprima faptul de fi trist, mâhnit’: „O, Artimvare, eu voi faci acestuia cât [tu], nici copilul tău, să nu să învăereză” (47). Argumentația lui Liviu Onu în ce privește traducătorul credem că este viabilă.

¹⁵ Pentru derivate adjectivale create după modelul celor moștenite din latină în *-os*, formate de la verb, care arată „posesiunea unei calități”, vezi Pascu 1916: 72 și Philippide 1984: 137–138.

‘deznădăjduit’, ‘trist’, ‘măhnit’, ‘posomorât’, pe care verbul *voiera* și sintagma *voie rea*, care stă la baza lui, le-au putut exprima.

Prin sintagma *bocet voierat* (h) se traduce din FRANKF. secvența κοπετόν οἰκτρόν, κοπετός ‘coup dont on se frappe la poitrine en signe de douleur’, οἰκτός „I. digne de pitié, lamentable 2. pitoyable, misérable. II. qui se plaint, qui se lamente, plaintif”. Această sintagmă, dificil de tradus¹⁶, este redată în BB prin *tânguire de milă*. Prin *voierat* (h) din ms. 45, participiul verbului *voiera* cu valoare adjectivală, traducătorul a caracterizat trăirea, nu semnele exterioare pe care le presupune manifestarea ei, desemnată prin substantivul *bocet*. Semnificația lui *voierat* este ‘amarnic, jalnic; îndurerat’. Cuvântul este folosit și în DOSOFTEI, V.S. 159, ca adjectiv substantivat cu sens figurat: „Orbii să mântuia de *voieratul* întunêrec și vedea limpede străluminătele și dragele lucruri a soarelui”.

6. Folosirea verbului în cele cinci locuri prezentate din ms. 45 și în două locuri din *Viața și petreacerea svinților*, a substantivului *voierare* în această traducere a lui Dosoftei și a participiului adjectival *voierat* în ambele texte, a derivatelor *învoierat(ă)* și *voieros*, din ms. 45, cu sensurile precizate susțin, pe de o parte, etimologia propusă aici, îmbogățind *Dicționarul-tezaur* cu o familie lexicală. Pe de altă parte, în ceea ce privește chestiunea dacă acest cuvânt și celelalte din familia lexicală a putut fi sau nu creația unui cărturar, cert este doar că evitarea lor în BB indică faptul că diortositorilor li s-au părut suspecte sau puțin cunoscute. Vrând să demonstreze că revizorii ms. 45 sunt „Dosoftei și colaboratorii lui”, N.A. Ursu (1988, 1989) introduce în rândul „particularităților lexicale” din „lexicul regional (dacoromânesc nordic, în special moldovenesc)” și cuvintele *voiera*, *voierat* și *voieros* (Ursu 1988; 1989 III: 46). Acestea ar fi din lista de „cuvinte care au fost înlocuite peste tot de ultimii revizori ai textului, în ediția *Bibliei* de la 1688” (Ursu 1988; 1989 III: 36). Cele trei cuvinte sunt înșiruite fără trimitere la vreuna dintre scrierile mitropolitului Dosoftei și fără altă discuție.

După cum am arătat aici, verbul apare și în traducerea lui Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*. Dacă ar fi o creație a mitropolitului Dosoftei, și anume nu din latura neologică, livrescă a creativității sale, ci din filonul graiului popular, *voiera* (și familia) ar putea constitui un element care ar susține o legătură a mitropolitului moldovean cu traducerea *Vechiului Testament* din ms. 45. În același timp, nu trebuie exclus faptul că *voiera* este creat din sintagma *voie rea*, folosită în scrierile lui Coresi, poate și mai timpuriu, în cronicile moldovenești și, deopotrivă, în cele munteneste (vezi DLR s.v. *voie*). El a putut circula la nivel de grai popular și, fiind perceput ca atare, a fost mai puțin folosit în scris. Nici *văiera* (și familia lexicală) nu a fost înregistrat în epocă decât la Dosoftei și în *Istoria ieroglică* a lui Cantemir. Cu atât mai mult cu cât am întâlnit în HERODOT, I. adjectivul *văierat* și verbul a se *învăiera* cu sensurile precizate, ar fi foarte interesant să știm cum tradusesse Nicolae Milescu Spătarul în aceste locuri în care apar *voiera*, *voierat*,

¹⁶ În ANANIA este redat astfel: *plânge-ți de milă*.

voieros și *învoierat(ă)* – pentru că nu excludem nici varianta ca aceste lexeme, ca atâtea altele, să se fi păstrat din traducerea sa, care este protograful celor două manuscrise biblice integrale românești. De asemenea, ar fi foarte bine-venită, în clarificarea acestui aspect, o mai bună fișare pentru redactarea cuvântului în ediția a doua din *Dicționarul limbii române* al Academiei.

BIBLIOGRAFIE

- Cândea 1979 = Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
 Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Librăriile Socec & Co, C. Sfetea, Pavel Suru.
 Philippide 1984 = A. Philippide, *Opere alese*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.
 Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei.
 Ursu 1988, 1989 = N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu* (I) în „Limba română”, XXXVII (1988), nr. 5, p. 455–468; (II) în nr. 6, p. 521–534; (III) în XXXVIII (1989), nr. 1, p. 31–46; (IV) în nr. 2, p. 107–121; (V) în nr. 5, p. 463–470.

*

- ALR I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, partea I (ALR I), vol. I, *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938; vol. II, *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop, Sibiu, Muzeul Limbii Române, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1942.
 ANANIA = *Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod* [...], redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.
 BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, rédigé avec le concours de E. Egger, édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, Hachette, 2000.
 BB = *Biblia, adevărată dumnezeiască scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
 L. COSTIN, GR. BĂN. = L. Costin, *Graiul bănățean*, [vol.] II, Turnu-Severin, Tipografia Luiza I. Niculescu și Ion N. Bojneagu, 1934.
 DLR = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), t. XIII, partea I, Litera V (v–veni), București, Editura Academiei Române, 1997; t. XIII, partea a 3-a, Litera V (vâclă–vuzum), Literele W, X, Y, București, Editura Academiei Române, 2005.
 DOSOFTEI, V.S. = Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682–1686, text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 2002.
 FRANKF. = Τῆς Θείας Γραφῆς Παλαιάς Διαθήκης καὶ Νέας Διαθήκης ἀπάντα – *Divinae Scripturae nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Graece, a viro doctissimo recognita et emendata, variisque lectionibus aucta et illustra*, Frankofurti ad Moenum, apud Andreae Wecheli haeredes, 1597.
 HERODOT, I. = Herodot, *Istoriei*, [traducere de Nicolae Spătarul], ediție îngrijită de L. Onu și Lucia Șapcaliu, prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu, indice de Lucia Șapcaliu, București, Editura Minerva, 1984.
 MIKLOSICH = Fr. Miklosich, *Lexikon paleoslovenico-graeco-latium*, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
 NEC-POLIROM = *Septuaginta Psalmii, Odele, Proverbele, Ecleziaștul, Cântarea Cântărilor*, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, în colaborare cu Ioan-Florin Florescu, traduceri de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Florica Bechet,

Monica Broșteanu, Ioana Costa, Marius David Cruceru, Cristian Gașpar, Eugen Munteanu, Ion Pătrulescu, vol. 4/I, București, Colegiul Noua Europă, Editura Polirom, 2006.

QUICHERAT = L. Quicherat et A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, révisé, corrigé et augmenté d'après les travaux les plus récents de la lexicographie latine par Émile Chatelain, Paris, Hachette, 1922.

TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band [I–III], Bukarest, Staatsdruckerei, I.: 1903; II: 1911; III: 1924.

**THE VERB A (SE) VOIERA AND ITS CORRESPONDING WORD FAMILY:
MEANINGS, ETYMOLOGY AND ATTESTATIONS – CONTRIBUTIONS
TO DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE (ROMANIAN LANGUAGE DICTIONARY)
OF THE ACADEMY (SECOND EDITION). A FEW PHILOLOGICAL REFLECTIONS**

ABSTRACT

The old manuscripts are a highly valuable source for *Dicționarul limbii române* (*The Romanian Language Dictionary*) of the Academy, also known as *Dicționarul tezaur* (*The Thesaurus Dictionary*). Their vocabulary can clarify semantic origins, the accent, the words' lexical variants and, at the same time, provides new meanings and words. Worthwhile mentioning is the word *voiera* (and its word family, *învoierat*, *voieros* and the adjective *voierat*) that might have been considered a lexical variant of the word *văiera*, but which is, in fact, a word (and the corresponding word family) with its own history and etymology. Since it is a lexeme that occurs only in one of the three versions of the integral biblical texts from Old Romanian, its presence raises a series of philological questions, given that, on the one hand, it belongs to the first translator of the *Bible*, the protograph Nicolae Milescu Spătarul, or to a reviser carrying out the *diorthosis* of ms. 45, and, on the other hand, it can be a rarely used popular word or it can be a popular lexical creation, belonging to the scholar metropolitan Dosoftei, in whose work occurs the verb, as well as other words belonging to the same series (*voierare*, the adjective *voierat*).

Keywords: *voiera*, old manuscripts, Old Romanian, The Romanian Language Dictionary, Bible translation.

BIBLIOGRAFIE

a. Antologii, ediții

Anthologie = *Anthologie du fantastique*, 2 vol. Paris, Gallimard, 1966.

Enright 1994 = *The Oxford Book of the Supernatural*. Chosen and edited by D.J. Enright, Oxford and New York, Oxford University Press.

Petrescu 2002 = Cezar Petrescu, *Aranka, știma lacurilor. Nuvele fantastice*, ediție îngrijită și postfață de Aureliu Goci, București, Editura 100+1 Gramar.

b. Referințe exegetice

Bălu 1972 = Ion Bălu, *Cezar Petrescu*, București, Editura Univers.

Biberi 1982 = Ion Biberi, *Eseuri literare, filosofice și artistice*, București, Editura Cartea Românească.

Caillois 1966 = Roger Caillois, *De la fée à la science-fiction*, în *Anthologie I*: 7–24.

Caillois 1971 = Roger Caillois, *În inima fantasticului*, traducere de Iulia Soare, cuvânt introductiv de Edgar Papu, București, Editura Meridiane.

M. Călinescu 1970 = Matei Călinescu, *Eseuri despre literatura modernă*, București, Editura Eminescu.

G. Călinescu 1982 = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva.

Crowe 1848 = Catherine Crowe, *The Night Side of Nature, or, Ghosts and Ghost Seers*, 2 vol., London, T.C. Newby.

Dan 1975 = Sergiu Pavel Dan, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva.

Dan 2005 = Sergiu Pavel Dan, *Fețele fantasticului. Delimitări, clasificări și analize*, Pitești, Editura Paralela 45.

Gafița 1963 = Mihai Gafița, *Cezar Petrescu*, București, Editura pentru Literatură.

Marino 1973 = Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, vol. I (A–G), București, Editura Eminescu.

Ruști 2009 = Doina Ruști, *Dicționar de teme și simboluri din literatura română*, Iași, Editura Polirom.

Todorov 1973 = Tzvetan Todorov, *Introducere în literatura fantastică*, traducere de Virgil Tănase, prefață de Alexandru Sincu, București, Editura Univers.

RESIZED GOTHIC.

ARANKA, ȘTIMA LACURILOR BY CEZAR PETRESCU

ABSTRACT

My works focuses on Cezar Petrescu's novella, *Aranka, știma lacurilor*, which I interpret as a convincing example of Romanian supernatural prose. My main thesis is that Petrescu's novella constitutes a late but nonetheless original addition to the Gothic genre, fashioned according to the realities of a forlorn and mystery-imbued corner of Eastern Europe – Transylvania.

Key-words: *Romanian literature, Cezar Petrescu, short story, fantastic literature, supernatural, Gothic.*

ANTROPONIMIE, ETNOLOGIE ȘI ISTORIE.
CONTRIBUȚII ALE LUI PETRU CARAMAN

MIRCEA CIUBOTARU*

Ultima lucrare inedită a savantului ieșean Petru Caraman, dintre cele douăsprezece elaborate, dar niciodată apărute la vremea lor, vede, în sfârșit, lumina tiparului¹ prin devotamentul și strădania a doi cercetători care și-au legat viața și cariera profesională și de sarcina meritorie a valorificării, pentru cultura românească, a operei unui om nedreptățit de istorie (de fapt, de oamenii care o fac și o scriu). Introducerea, intitulată *Viziunea lui Petru Caraman asupra antroponimiei*, oferă câteva informații privitoare la geneza și soarta manuscrisului și încearcă o evaluare a acestei opere în contextul cercetărilor onomastice românești și europene. Aflăm, astfel, că lucrarea, gândită ca o componentă a unei vaste cercetări a antroponimiei românești în context sud-est european, a fost elaborată de Petru Caraman începând din primii ani ai carierei sale universitare², oricum după publicarea tezei de doctorat *Datina colindatului la slavi și la români* (redactată în polonă și publicată în anul 1933) și după replica *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei* (apărută abia în 1997), și că era în curs de pregătire pentru tipar în 1967, dar vicisitudinile de acum bine știute, generate de ostracizare politică, suspiciune și oportunism, precum și dificultățile propriu-zise ale editării unui manuscris de dimensiuni descurajante au întârziat, până în prezent, apariția acestei cărți, care ar fi avut, probabil, un anume ecou în știința onomasticii românești. Traseul preocupărilor folcloristului pentru cercetarea antroponimiei românești, dificil de reconstituit în detaliile documentării și redactării diverselor lucrări, este marcat doar de puținele texte publicate, care apar ca fragmente dintr-un proiect reconstituit din manuscrise

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

¹ Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal*, ediție îngrijită, indice și bibliografie de Silvia Ciubotaru, introducere de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, 770 p.

² Nu credem că lucrarea a fost scrisă în cea mai mare parte (aproximativ 700 de pagini) în anii premergători celui de al Doilea Război Mondial, cum apreciază editoarea observând doar paginile îngălbenite de vreme (p. 26), fiindcă sunt numeroase trimiteri bibliografice la surse apărute după război, de pildă cărțile de telefon pentru București, din anii 1945 și 1947, citate începând chiar din primul capitol al studiului (notele 5, 9, 19, 34 etc.) și care nu sunt adaosuri ulterioare.

rămase în diferite stadii de elaborare. Cunoscute sunt astăzi *Cum nu trebuiesc editate vechile manuscrise slavo-române*, recenzie critică (apărută abia în anul 1996) la *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, editat de Damian P. Bogdan, în 1941, apoi *Les bases mystiques de l'anthroponymie. Prolégomènes à l'étude des noms personnels roumains* (1943) și *L'Héritage romain dans l'anthroponymie roumaine* (1968, publicat în 1970).

Ideea centrală a lucrării acum apărute derivă imediat din concepția etnologului, care a situat în nucleul denominativ personal concepția străveche, mistică, de la originea mentalului popular ce determină alegerea numelui copilului apărut pe lume. Ca urmare, Petru Caraman delimitează interesul său la studiul unei singure probleme din domeniul vast al antroponimiei istorice, ignorând voit chestiunile pe care le pun numele de familie și supranumele, în faze mai noi ale istoriei sociale a omenirii (p. 31). Mai mult, autorul alege dintre temele pe care le oferă numele individuale (personale) arhaice populare doar tema frumuseții concrete (p. 31–32), ca ideal al omului. O altă temă, a puterii, se întrevede în lucrarea rămasă în stadiul incipient, cu titlul *Vlad, în antroponomastica românească și corespondentele sale slave*. Așadar, Petru Caraman a finalizat doar o secvență dintr-un șantier de dimensiuni hasdeene, aceea în care a putut să fructifice deplin formația sa de etnolog și cunoștințele sale istorice și lingvistice, preferând o abordare monografică a unei singure teme, tentat de epuizarea ei prin minuțiozitatea documentării și extensia cercetării la spațiul vecin sud-slav.

Diversitatea unor explicații și demonstrații impune o analiză atentă a acestor cărți și nu ne îndoiim că specialiștii în domeniile conexe preocupărilor cărturarului ieșean vor evidenția chestiuni ce nu pot fi detaliate în spațiul acestei discuții. Vom prezenta aici doar unele constatări ce sunt menite a evalua originalitatea lucrării în lingvistica și etnologia română, precum și o seamă de observații făcute cu aceeași grijă pentru promovarea spiritului critic pe care, cu prisosință, Petru Caraman însuși l-a cultivat cu insistență în întreaga sa operă.

Mai întâi, nu este lipsită de interes circumscrierea noutății ideii centrale a lucrării, subliniată atât de autorul însuși, de regulă în pasaje polemice cu tagma lingviștilor, cât și de semnatarul *Introducerii*. Astfel, Ion H. Ciubotaru, situând, corect, cele două lucrări ale savantului despre colindat și descolindat într-o fază direct premergătoare studiului antroponimic acum editat, reamintește concluzia că urările colindătorilor și darurile oferite de gazde au un substrat magic, același care motivează, la origini, denotația personală augurală, idee care se regăsește „întocmai în acest compartiment al filologiei, iar cel ce le-a scos în evidență, pentru prima oară, a fost tot Petru Caraman. El s-a oprit asupra antroponomasticii, pentru că a avut intuiția să constate că, mai ales în acest domeniu, pot fi identificate numeroase puncte de convergență cu etnologia”. Din păcate, adversitățile bine-cunoscute l-au privat „de recunoașterea europeană ce i s-ar fi cuvenit” în domeniul etnolingvisticii (p. 8).

Problema priorității absolute a unei idei în domenii atât de vaste, cum sunt etnologia și lingvistica, este spinoasă, iar atribuirea și datarea gândului inițial mai

totdeauna riscante, fiindcă mereu cercetarea descoperă idei vechi în expresie nouă, așa cum, de mai multe ori, a atras atenția, dintre lingviștii importanți, de pildă, Eugeniu Coșeriu. De altfel, nu eventuala prioritate în sine a unei idei este faptul cel mai meritoriu al unui creator, ci rodnicia gândului în posteritatea aceluia, adesea recunoscut ca mentor al unei școli de gândire sau al unei noi direcții de cercetare. Ion H. Ciubotaru însuși menționează numele câtorva învățați polonezi care ar fi putut da imboldul decisiv pentru abordarea etnolingvistică a antroponimiei, conchizând însă că „Nici unul [...] nu a investigat numele de veche tradiție, numite și nume personale, prenume sau nume de botez, cercetate cu atâta atenție de învățatul român” (p. 9), delimitare exactă a temei de cercetare și a extensiei acesteia. Pentru a contura mai precis chestiunea priorității în discuție, adăugăm observația că tânărul cercetător Petru Caraman s-a format într-o perioadă de efervescență a investigării mentalităților arhaice, atât în comunitățile primitive, cât și în culturile populare istorice și contemporane, ceea ce a condus la constituirea etnologiei și antropologiei, așa cum le cunoaștem astăzi, astfel încât ideile novatoare „pluteau în aer”, iar gândirea magică de la originile culturii umane era recunoscută ca o realitate incontestabilă. Animismul, magia, sacrul, mitul, ritualul, tabuul, totemismul, toate indistincte anterior în conceptele generalizatoare de ‘religie’ sau ‘mitologie’, și-au găsit locul bine definit și articulat în reconstrucțiile mentalului arhaic, începând cu A. Comte (care a înțeles magia ca formă a gândirii religioase) și continuând cu E.B. Tylor, Fr. Nietzsche, J.G. Frazer, E. Durkheim, M. Mauss, H. Hubert, S. Freud, Arnold van Gennep, R. Otto, L. Lévy-Bruhl, B.K. Malinowski, A. Radcliffe-Brown, Mircea Eliade și mulți alții. Cel puțin pe unii dintre aceștia Petru Caraman îi citise încă de la începutul formării sale ca folclorist și etnolog. Care este locul lui Petru Caraman în succesiunea acestor mari creatori de idei în cultura europeană este dificil de stabilit în formulări sintetice (altele decât acelea care fac, de regulă, ierarhizări și clasamente în termeni cantitativi). Pentru etnologia românească, aparent, ar fi mai simplu, dacă absența savantului din spațiul științific public timp de patru decenii nu ar pune problema impactului ca expresie a valorii unei opere anume.

Lingviștii români de după B.P. Hasdeu și Lazăr Șăineanu, sincronizați cu preocupările științifice occidentale și beneficiind de bogatul material oferit de folcloriștii epocii lor, au valorificat informațiile ce veneau dinspre cultura populară pentru explicarea diverselor fenomene de limbă, între care și suportul magic/superstițios al mai multor categorii onomastice. De pildă, Ovid Densusianu (*Concordanțe*: 83–97) cita cunoscutele, azi, exemple de etimologie populară ce asociază numele unor sfinți calendaristici cu presupuse efecte asupra naturii și oamenilor, în virtutea aceleiași credințe magice: Pricopul (Sf. Procopie) pricopește grânele, Grigore Teologul ologește, Sf. Foca aduce focul, Sf. Varvara (Barbara) îmbărburează. Exemple similare erau găsite și în limba și credințele populare franceze. I.-A. Candrea (1928: 120–122) a îmbogățit lista acestei categorii de nume cu alte exemple românești și străine. Eruditul lingvist a inventariat și categoria numelor (comune, majoritatea de animale) interzise de același tabu cu motivare

magică, nume între care cele ale diavolului sunt cele mai numeroase. N. Iorga, într-o conferință la Institutul Sud-Est European, menționa, e drept, enunțând doar, între numele de botez pe acelea care „menesc”, „nume care represintă un auguriu [...] pentru copil, o urare pentru viața lui...” (Iorga 1934: 7), dovadă că ideea dezvoltată apoi de Petru Caraman până la dimensiunile unei monografii nu era o temă de investigație nouă și nici nu putea fi, de vreme ce o preocupare de aproape trei milenii, de la presocratici, Heraclit și, apoi, de la celebrul *Cratylus* al lui Platon și până în veacul al XIX-lea meditațiile despre natura și originile limbajului și despre relațiile dintre cuvinte și realitățile desemnate au împărțit pe filozofi în cunoscutele direcții: naturalistă (φύσει) și convenționalistă (θέσει)³, iar sintagma latină *nomen omen* sintetiza principiul magic al denotației într-o expresie memorabilă.

Această sumară schiță a conturării unei idei în doar primele patru decenii ale secolului trecut, care ușor s-ar putea extinde printr-o consistentă bibliografie străină și românească, are rostul de a circumscrie mai exact locul și contribuția lui Petru Caraman în istoria unui domeniu al onomasticii românești și europene, fiindcă aprecierea lui Ion H. Ciubotaru privitoare la studiul *Les bases mystiques de l'anthroponymie. Prolégomènes à l'étude des noms personnels roumains*, apărut în revista „Balcania”, VI, 1943, este excesivă și nedemonstrată: „Lucrarea reprezintă un moment de răscruce în cercetarea antroponimiei românești și europene. Principiile teoretice pe care se întemeiază, originale și profund novatoare, deschid noi orizonturi de abordare a domeniului...” (p. 13); „Până la Petru Caraman și Claude Lévi-Strauss, fenomenele de denotație au fost cercetate doar la suprafață, lingviștii nearătându-se interesați de urmărirea aspectelor etnologice ale antroponimelor” (p. 22). Această ultimă pură afirmație este, desigur, o reproducere a opiniei subiective a lui Petru Caraman însuși, care, într-o scrisoare din 1974 către Octavian Buhociu, mărturisea: „Așa cum înțeleg eu această disciplină – și cum ar trebui înțeleasă de toată lumea – *antroponimia* nu este numai lingvistică, ci și folclor; ba mai cu seamă folclor. Într-adevăr, în complexul ei lingvistico-folcloric, cel ce constituie esența însăși este folclorul, măcar că de faptul acesta, atât de bătător la ochi, prea puțini sunt conștienți. Lingviștii, avizi a-și întinde cât mai departe granițele disciplinei lor, s-au grăbit s-o acapareze integral, oferindu-ne-o amputată” (p. 23). Acest text, considerat *stricto sensu* de Ion H. Ciubotaru, ne-ar apărea ca surprinzător pentru gândirea unui savant de talia lui Petru Caraman, dacă nu am lua seama la natura personală a documentului, căci ușor se poate decela aici un orgoliu al priorității și importanței unei preocupări, într-o înșiruire de afirmații care nu au rolul de a defini cu adevărat științific domeniul științei antroponimiei. Observăm, mai întâi, că Marcel Mauss scria despre *L'âme et le prénom* în 1929, iar alți etnologi despre numele personale ale indivizilor din diverse triburi (H.R. Voth, 1905, C.W.M. Hart, 1930, D.F. Thomson, 1946, J.H.M. Beattie, 1957, J. Middleton, 1961)⁴. Apoi, antroponimia este văzută de Petru Caraman ca un fel de proprietate

³ Pentru evoluția acestei dispute, vezi îndeosebi *Limbajul între fivsei și qevsei*, traducere de Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, în Coșeriu 2009: 53–72.

⁴ Vezi *Bibliografia* la Lévi-Strauss 2011.

comună, unii părtași fiind mai avizi decât alții în tendința de stăpânire asupra domeniului⁵. Un adevăr este aici, dar numai din perspectiva slăbiciunilor omenești ale autorilor, nu și din cea epistemologică, singura care este relevantă. Cazul toponimiei, aprig și cu gelozie profesională disputat de mulți specialiști, dar de și mai mulți amatori, este grăitor: lingviști, geografi și istorici străbat adesea teritoriul cu satisfacția vânătorii de trofee rare, de regulă ignorându-se reciproc. Trecând, fără alte comentarii, peste puseul subiectiv, să observăm mai degrabă limitările inacceptabile pe care le formulează savantul ieșean, în mod paradoxal, el însuși având o solidă pregătire lingvistică. Dacă trebuie să înțelegem, în sfârșit, că antroponimia este un complex lingvistico-folcloric având ca principal scop identificarea motivației magice a denotației personale, urmează să excludem din domeniu sau măcar să marginalizăm un noian de probleme care au apărut și stăruie totuși în afara spațiului și timpului folcloric, precum cele propuse cercetării în ultimul secol, anume distincțiile teoretice dintre nivelul lexical și cel onomastic în limbă, definirea structurii semantice a numelui propriu, a funcțiilor sale specifice, stabilirea categoriilor onomasticii și clasificările acestora, apariția și constituirea istorică a sistemului modern al numelui dublu, evoluția raporturilor dintre denotația oficială și cea populară, identificarea structurilor și reflexelor sociale din inventarul antroponimic național, fenomenul universal al modei onomastice, ideologia și sociologia numelor proprii, stilistica acestora în operele literare și în uzul popular, interferențele sistemului antroponimic cu cel toponimic, funcționarea specifică a antroponimelor, care au o gramatică diferențiată de aceea a numelor comune etc. Toate acestea constituie, în evoluția lor firească, știința antroponomasticii, chiar dacă Petru Caraman le consideră neimportante pentru el însuși. Și dacă, totuși, prin *folclor* Petru Caraman ar înțelege nu numai expresia mentalului arhaic sau popular, ci și gândirea vorbitorilor care creează și utilizează continuu numele personale, atunci din nou simplifică polemic adevărul, fiindcă niciodată lingvistica nu a eludat cercetarea relației dintre conținut și expresie în limbă, cu excepția unor momente și orientări din evoluția acestei științe, din secolul trecut, când excesul de formalism generat de structuralism (ca în glosematică) a întrerupt episodic o îndelungată tradiție a cercetării raportului fundamental dintre limbă și gândire. Dimpotrivă, abia obiectul cercetării propus de Petru Caraman ne apare ca amputat, cel puțin în privința ignorării atâtor chestiuni, altele decât cele care l-au preocupat de-a lungul vieții sale.

⁵ Se pare că lingviștii sunt „vinovați” de a se fi grăbit cu studierea numelor proprii, fără să aștepte trezirea mai întâi a interesului, pentru acest domeniu, al altor specialiști, de pildă al istoricilor, fiindcă și Michel Pastoureau (2004: 351–352), preluând, probabil, critica lui Claude Lévi-Strauss, formula următorul reproș: „De-acum înainte, ne este permis să ne întrebăm de ce oare timp atât de îndelungat istoricii medievali s-au interesat atât de puțin de acest aspect. Ei au abandonat cercetarea numelor filologilor, care s-au închis uneori în certurile specioase privind etimologia sau fonetica”. Reputatul medievalist francez nu precizează însă dacă disputele etimologice și explicațiile fonetice, în afară de defectul de a fi fost „uneori specioase” – dar altele cum erau? –, au putut servi la clarificarea măcar a unor probleme ale antroponimiei istorice și dacă nu cumva tocmai rigorile impuse de analiza lingvistică modernă a numelor au limitat, fără să poată descuraja complet, fanteziile debordante ale multor istorici, geografi sau... etnologi. Exemplele sunt numeroase și la îndemână oricând.

Sunt de făcut câteva observații și în privința comparației operei lui Petru Caraman cu *La pensée sauvage* (1962) a lui Claude Lévi-Strauss, în care, de asemenea, numele de persoane sunt văzute ca expresie a unui mod arhaic de raportare la real, astfel încât, apreciază Ion H. Ciubotaru, concluziile savantului francez, exceptând problema totemismului, „nu se deosebesc câtuși de puțin de observațiile etnologului român, formulate cu două decenii înainte, pe baza materialelor culese de la ruralii popoarelor din Peninsula Balcanică” (p. 22). Apoi, amintind cele trei funcții ale numelor proprii enunțate de etnologul francez, anume identificarea, clasificarea și semnificarea, prefăcătorul consideră că această concepție „amintește frapant de opinia cercetătorului ieșean, care arată că alegerea *prenumelui* nu se face la întâmplare, ci în virtutea unor *coduri*, reprezentând mijloace de a fixa semnificații” (p. 22). Trecând peste obsesia priorității lui Petru Caraman, care de altfel nici nu este reală, de vreme ce textul lui Claude Lévi-Strauss, fundamental pentru întreaga sa concepție, a apărut în anul 1945 (*L'Analyse structurale en linguistique et en anthropologie*, inclus în volumul *Antropologia structurală*, trad. rom. 1978), operele celor doi savanți ne apar ca produse ale unui curent de gândire cu preocupări sincrone în întreaga Europă din prima jumătate a secolului al XX-lea, dar cu metode diferite. Orice comparație pune în evidență, cel puțin în problema aici urmărită, deosebiri atât de marcate, încât apropierea celor două nume poate avea doar motivația unui anume prestigiu de erudiție. Astfel, Claude Lévi-Strauss (născut în anul 1908), apropiat ca vârstă de Petru Caraman, aparține altei paradigme culturale, cea occidentală, cu o tradiție filosofică, științifică și epistemologică incomparabil mai bogată și mai înaltă, cu deschidere spre cercetarea etnologică planetară și cu posibilități de documentare nelimitate. De aceea, toate marile lucrări care au marcat decisiv evoluția folcloristicii spre etnografie, etnologie și antropologie, paralel cu maturizarea sociologiei, vin din această lume. În afara demersului teoretic superior, grăitor este modul în care etnologul francez raportează metodologic etnologia la lingvistică. Dacă Petru Caraman vedea în lingvistică o concurentă neîmplinită și avidă a etnologiei, chemată probabil doar să rezolve etimologii și să identifice sensuri pierdute ale cuvintelor comune sau ale numelor proprii, Claude Lévi-Strauss valorifică metodologic modelul fonologiei lui N. Trubetzkoy, aplicând în antropologie analiza structurală și funcțională, recunoscând și promovând astfel ideea că lingvistica devenise o știință-pilot pentru toate disciplinele sociale. Diacronia faptelor izolate este subordonată identificării structurilor și funcțiilor în sincronia sistemelor, fără ca, totuși, istoria să fie izgonită din demersul analitic. Oricât ne-am străduit, nu am reușit să găsim în lucrarea lui Petru Caraman, nici în vreun paragraf enunțativ-teoretic, nici într-o aplicație concretă, ideea că antroponimele cercetate s-ar constitui într-un cod, adică într-un sistem coerent de semnificații, așa cum acești termeni sunt definiți de teoria comunicării aplicată la domeniul limbii de Roman Jakobson sau de semantica structurală. Nimic despre funcția de clasificare a numelui propriu, despre care vorbește Claude Lévi-Strauss (în *Gândirea sălbatică*), nu descoperim în cartea acum prezentată. Dimpotrivă, doar simpla parcurgere a *Cuprinsului* ne arată o listă

de nume proprii dintr-un domeniu onomasiologic (frumusețea), abordate izolat, etimologic și în evoluția semantică a apelativelor din care provin, urmărindu-se și repartitia teritorială, eventual și prezența în limbi învecinate, sau statutul lor sociolingvistic. Concluzia cercetării: aceste nume au avut, în zorii limbii române, o motivație magică, fiind nume augurale. Atât și nimic mai mult.

Apoi, care este gândirea, cu limba ce o exprimă, pe care o cercetează Claude Lévi-Strauss? Nu este gândirea sălbaticilor, nici aceea a unei umanități primitive sau arhaice, ci „gândirea în stare sălbatică, distinctă de gândirea cultivată sau domesticită în vederea obținerii unui randament” (Lévi-Strauss 2011: 225). Este gândirea caracterizată prin ambiție simbolică devorantă, atenție scrupuloasă a concretului și prin unitate a acestor două atitudini, gândire reflectată în acțiunea magică, rituală, lipsită de eficacitate, deosebită de acțiunea practică și eficientă și care implică deosebirea dintre religie, care constă într-o *umanizare a legilor naturale* (antropomorfismul naturii), și magie, a cărei esență se dezvăluie în *naturalizarea acțiunilor umane* (fiziomorfismul omului). Între cele două stadii sociale și două gândiri trecerea este graduală (Lévi-Strauss 2011: 226–227). Lumea care utilizează numele studiate de Petru Caraman, mult evoluată, este aceea a lui *homo religiosus*, în care magicul este subiacent.

Ca urmare, și denotația personală este diferită în cele două tipuri de gândire. „Sistemele de denumire și clasificare, numite în mod obișnuit totemice, își împrumută valoarea operatorie din caracterul lor formal. Ele sunt coduri, în măsură să vehiculeze mesaje ce pot fi transmise în termenii altor coduri și să exprime în sistemul lor propriu mesaje primite prin canalul unor coduri diferite”, scrie Claude Lévi-Strauss (2011: 83). „În sistemele pe care le luăm aici în considerare [= totemice] indivizii nu sânt numai așezați în clase; apartenența lor comună la o clasă nu exclude, ci implică necesitatea ca fiecare să ocupe o poziție distinctă și să existe o omologie între sistemul indivizilor în cadrul unei clase și sistemul claselor în cadrul categoriilor de un grad mai ridicat [...]. Numele proprii nu formează [...] o simplă modalitate practică a sistemelor clasificatorii pe care ar fi de ajuns s-o cităm în urma celorlalte modalități. Ele pun o problemă etnologilor, mai mult chiar decât lingviștilor. Pentru lingviști problema este aceea a naturii numelor proprii și a locului lor în sistemul limbii. Pentru noi e vorba și de aceasta, dar și de altceva, pentru că sântem confrunțați cu un dublu paradox. Noi trebuie să stabilim că numele proprii fac parte integrantă din sistemele tratate de noi ca fiind coduri, adică mijloace de a fixa semnificații, transpunându-le în termenii altor semnificații. Am putea-o face oare, dacă ar trebui să urmărim preceptele logicienilor și ale anumitor lingviști și să admitem că numele proprii sânt, după formula lui Mill, *meaningless* – lipsite de semnificație?” (Lévi-Strauss 2011: 175)⁶.

Studiind un foarte mare număr de societăți primitive, Claude Lévi-Strauss constată că „numele proprii ne-au apărut ca fiind apropiate cu numele de specii

⁶ Precizăm aici că teoria „sensului zero” al numelui propriu, susținută de unii logicieni și lingviști de formație pozitivistă (între care S. Ullmann și A. Gardiner, acesta combătut de Claude Lévi-Strauss), este de mult depășită.

[din științele naturale], mai cu seamă în cazurile în care joacă limpede rolul de indicative de clasă, prin urmare atunci când aparțin unui sistem semnificativ” (Lévi-Strauss 2011: 205). „În măsura în care țin de un ansamblu paradigmatic, numele proprii formează marginea unui sistem general de clasificare, și sunt, în același timp, prelungirea și limita lui... Caracterul mai mult sau mai puțin «propriu» al numelor nu este determinabil în mod intrinsec, nici prin simpla lor comparare cu celelalte cuvinte ale limbajului, el depinde de momentul în care fiecare societate declară drept încheiată opera sa de clasificare. A spune că un cuvânt este înțeles ca un nume propriu înseamnă a spune că el se situează la un nivel dincolo de care nicio clasificare nu mai este necesară, nu în mod absolut, ci în cadrul unui sistem cultural determinat. Numele propriu rămâne întotdeauna de partea clasificării. Prin urmare, în fiecare sistem, numele proprii reprezintă cuante de semnificație, mai jos de care nu se face altceva decât o prezentare” (Lévi-Strauss 2011: 221)⁷.

Dacă întreaga teorie a lui Petru Caraman se reduce la constatarea că „alegerea prenumelui nu se face la întâmplare” (cum conchide Ion H. Ciubotaru, p. 22), ci pentru a menține copilului nou-născut frumusețe fizică, noi nu putem vedea aici nicio urmă de cod și de clasificare, cel puțin în sensul acestui termen definit de Marcel Mauss, Henri Hubert și Claude Lévi-Strauss. Atât ca folclorist și etnolog, cât și ca lingvist, Petru Caraman este un tradiționalist, format în curentul de gândire pozitivist, dominant în estul Europei, inclusiv în România și, desigur, la Iași. Ca lingvist, este un neogramatic din școala lui A. Philippide și Ilie Bărbulescu, apoi a slaviștilor polonezi, fiind preocupat de etimologie și observând cu grijă legile fonetice. La începutul carierei sale științifice, sub autoritatea lui Ovid Densusianu, folcloristica era încă o *ancilla philologiae*, iar emanciparea ei, pentru Petru Caraman, se produce în timpul studiilor doctorale. Chiar dacă tânărul savant se va îndrepta hotărât spre folcloristică și etnologie, dimensiunea lingvistică a operei sale rămâne importantă, rezultând o sinteză de un tip pe care, în cultura română, îl găsim mai înainte la Dimitrie Cantemir și B.P. Hasdeu. Dacă pe spații mai restrânse și cu material mai puțin bogat preocupările pentru conjuncția celor două domenii în cercetarea interdisciplinară (deja numită, după 1920, *etnolingvistică*) erau destul de bine conturate mai ales în școala bucureșteană, prin O. Densusianu, I.-A. Candrea, Tache Papahagi și Pericle Papahagi, extensia prin erudiție poliglotă a ariei de investigație a culturilor populare slave din jurul României, precum și

⁷ Dar nici măcar această concepție expusă de Claude Lévi-Strauss nu este nouă, fiindcă o identificăm în *Esquisse d'une théorie générale de la magie*, de Marcel Mauss și Henri Hubert, publicată în 1902–1903: „... magia este posibilă numai pentru că acționează cu specii clasificate. Speciile și clasificările reprezintă ele însele fenomene colective, fapt dovedit de caracterul lor arbitrar și de numărul redus de obiecte alese la care se limitează. Pe scurt, de îndată ce avem o reprezentare a proprietăților magice, ne aflăm în prezența unor fenomene asemănătoare cu cele privitoare la limbaj. Așa cum nu există un număr infinit de denumiri pentru un anumit lucru, așa cum nu există decât un număr redus de semne pentru lucruri, așa cum cuvintele nu au decât legături îndepărtate sau chiar nule cu lucrurile desemnate, tot așa, între semnul magic și lucrul semnificat nu există decât legături strânse, dar ireale, de număr, sex, imagine și, în general, de însușiri cu totul imaginare, însă imaginate de societate” (Mauss, Hubert 1996: 99–100).

aprofundarea documentară de o răbdare și acribie puțin obișnuite îl așază pe Petru Caraman în rândul spiritelor enciclopedice ale spațiului est-european, moștenitoare ale tradiției comparatiste și istorice a veacului al XIX-lea.

În anii în care Petru Caraman elabora prima variantă a lucrării sale, o bogată bibliografie europeană atestă preocupări ample și serioase pentru studiul numelor de persoane (și de locuri), originea antroponimelor nefiind deloc neglijată. Dimpotrivă, lingvistica a avut mereu în preocupările sale problemele genezei numelor comune și proprii. Etimologia și semantica au ca rațiune de a fi tocmai înțelegerea proceselor de desemnare și semnificare de la începuturile limbajului uman sau măcar din fazele constituirii limbilor naționale, încercând să descifreze atât realitățile denotate, cât și mentalitățile care au generat semnificațiile sau schimbările semantice. Așadar, cu mult înainte de Petru Caraman și de Claude Lévi-Strauss, sociologi, antropologi și lingviști europeni au discutat numele proprii augurale sau cele tabu, ambele categorii având aceeași motivație magică. Câteva exemple sunt reprezentative pentru această preocupare.

A. Meillet, în *Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langues indo-européennes*⁸, citând pe J.G. Frazer și A. van Gennep pentru numele personale tabu, sporește inventarul cunoscut de cuvinte comune dispărute din unele limbi indo-europene ca urmare a interdicției, precum cele referitoare la urs, șarpe, șoarece, vulpe, partea stângă a corpului și altele. Într-o monografie, sociologul Alfredo Niceforo, cu material datorat lui A. van Gennep, A.N. Webster, L. Lévy-Bruhl, J.G. Frazer, Havelock Ellis, A. Meillet, exemplifică în ample capitole numeroase modalități în care se manifestă *la magie de mots* (Niceforo 1912: 201 și urm.), de pildă argoul magic, tabuurile și eufemismele numelor comune sau proprii (ale divinității, animalelor, morții, ocupațiilor sacre), puterea magică a numelor personale, între care și numele augurale (ilustrate, la japonezi, de *Matsu, Take, Tama*) (Niceforo 1912: 208–211), originile preistorice ale argoului magic, originile magice ale pudorii și interdicțiile cuvintelor impudice etc. El invocă principiul magiei *similia similibus evocantur* („le semblable attire le semblable”) și distinge magia prin contagiune și prin simpatie (Niceforo 1912: 206–207), dovadă că deja la începutul secolului al XX-lea aceste principii (sau legi), formulate cu două decenii mai înainte (în 1890) de J.G. Frazer (1980: 30–33), erau cunoștințe consolidate. Mai târziu, într-o lucrare devenită clasică, Albert Dauzat rezuma constatări devenite truisme ale epocii: „Avec les noms de personnes on peut plonger au tréfonds de l'âme populaire parmi les âmes défunts. Ne sont-ils pas les symboles vivants de croyances, des superstitions évanouies? La valeur magique attribuée aux mots dans les sociétés anciennes apparaît avec une force particulière dans les noms qui désignent l'individu. Pour le primitive, [...] le nom est attaché inséparablement à l'être désigné, il fait corps avec lui, à tel point que les sauvages cachent leur véritable nom aux inconnus pour se préserver des maléfices”

⁸ Broșură tipărită în anul 1906, dar nedifuzată, retipărită în vol. *Linguistique historique et linguistique générale* (1921) (Meillet 1926: 280–291).

(Dauzat 1932: 7). Asemenea mentalitate, exemplificată la negrii din Sudan, care dau copiilor numele feteișului dominator în săptămâna nașterii, a fost epurată de creștinism prin impunerea instituției sfinților patroni, dar a supraviețuit în credința contrară, manifestată în tabuul lingvistic ce a eliminat numele lui Yahve din antroponimia ebraică, numele lui Isus în Evul Mediu și numele *Maria* din onomastica spaniolă. Și, în continuare: „Le mot en lui-même est réputé avoir ses vertus: le nom exercera, croit-on, une influence sur l'enfant [...]. À l'heure actuelle, il existe encore des esprits qui croient à l'action du prénom sur l'individu: l'*onomacie* compte toujours des adeptes et a donné naissance à toute une littérature, qui n'est pas sans intérêt pour l'histoire des croyances” (Dauzat 1932: 7–8). Autorul reia și exemplifică această idee, afirmând fundamentul mistic al denotației personale „soit qu'on remerciât la divinité du don d'un fils, soit qu'on voulût plâcher l'enfant sous une protection céleste, ou, plus simplement, l'influencer favorablement par la vertu magique d'un vocable” (Dauzat 1932: 53). În această direcție, trebuie remarcat și efortul indo-europeniștilor, o lucrare semnificativă fiind, după aceea a lui A. Meillet, deja menționată, opera de căpetenie a lui Émile Benveniste, *Vocabularul instituțiilor indo-europene*, în care se dezvăluie gândirea religioasă ce se întrezărește în termeni astăzi fie goliți de semnificații spirituale sau cu semnificații schimbate, îndeosebi în Cartea a VI-a, *Religia* (Benveniste 2005).

Articolul lui Petru Caraman din anul 1943, *Les bases mystiques de l'anthroponymie*, abordează tema numelor proprii (care au același regim cu apelativele, cuvintele fiind consubstanțiale cu lucrurile desemnate) cu sens augural sau, dimpotrivă, ca tabu, cu exemple din comunitățile primitive și din culturile populare. Etnologul nu-și arogă prioritatea ideii, dimpotrivă, „c'est un fait généralement connu aujourd'hui que les noms d'homme sont l'expression d'une ancienne conception mystique, d'autant plus enracinée, qu'une société est plus proche de la nature” (Caraman 1943: 469). Într-adevăr, problema era cunoscută (J.G. Frazier, *Taboo and the peril of the soul*, 1920, și Edward Clodd, *Magic in names and other things*, 1920, sunt citați de Petru Caraman), dar la noi puțin ilustrată, meritul lui Petru Caraman fiind acela de a pune în circulație științifică alte exemple din spațiul slav și grecesc, descriind și practicile însoțitoare. Reținem doar câteva nume augurale, dintre cele ce au o anumită frecvență și în antroponimia românească: *Pamfil*, *Pantazi*, *Polizu*, *Polihroniade*, *Zosima* (din greacă⁹), *Dabija* (și *Dajbog*, nementionat), slave. O discuție cu un punct de vedere original, pe care o semnalăm în mod special, privește chestiunea controversată a originii și moștenirii numelui roman *Traian* (Caraman 1943: 486–487).

L'Héritage romain dans l'anthroponymie roumaine trebuie semnalat ca un text aparte și oarecum surprinzător în opera lui Petru Caraman. Textul, în franceză, sumar și fără bibliografia aferentă, a fost prezentat la al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică de la București, din anul 1968 (Caraman 1970: 1107–1113). Ion H. Ciubotaru relatează împrejurările comunicării

și efectele ei, prezentându-le ca pe o căbală împotriva omului ostracizat de atâta vreme (*Conceptul frumuseții umane...*, p. 20–21, și I.H. Ciubotaru 2008: 346–348). Lingvistul ieșean ataca o teză considerată oficială, cu atât mai mult, cu cât aceasta era atribuită lui Al. Graur, personaj cu poziție importantă în lumea academică a epocii, citat cu lucrarea cunoscută, sinteza *Nume de persoane*, apărută în anul 1965. O discuție a comunicării a existat doar între I. Pătruț și Petru Caraman, dar rezumatul ei nu a fost consemnat în *Actele Congresului* (ca în multe alte cazuri). Biograful etnologului, care este și prezentatorul volumului de față, știe că s-a produs o rumoare în culise, discuții desigur „tendențioase”, „care susțineau că profesorul nu reușise să-și argumenteze afirmațiile făcute”. Ipoteza că acesta chiar nu convinsese măcar pe cei de bună credință nu este luată în calcul. Doar Constantin C. Giurescu, solicitându-i savantului ieșean peste câțiva ani unele lămuriri, declara într-o scrisoare că era impresionat de argumentele în favoarea originii latine a sufixului *-esc*, *-escu* (nefiind clar dacă alte chestiuni erau la fel de bine susținute). Oricum, Al. Graur nu a răspuns la acest atac (termenul poate fi folosit, dată fiind vehemența criticii) și nici „o poziție oficială nu a existat”. De ce ar fi trebuit declarată o asemenea poziție, Ion H. Ciubotaru nu spune, dar sugerează că teza lui Al. Graur era atunci o dogmă, Academia Română trebuind să dea verdicte în controversele de această natură. Prefațatorul apreciază că argumentele lui Petru Caraman erau „temeinice”, iar „restabilirea adevărului științific se sprijină pe o judicioasă punere în valoare” a aportului limbii latine clasice și populare.

Străduindu-ne să nu fim tendențioși în niciun fel, să observăm mai multe aspecte ale acestei dispute cu ton de polemică, fără a putea intra în detaliile evoluției sale. Chestiunea litigioasă constă în alternativa: există (și în ce măsură?) sau nu există o moștenire a antroponimiei romane în antroponimia românească? Petru Caraman începe expunerea sa cu considerația că, limba română fiind romanică, „en vertu de la logique” adevărul afirmativ s-ar impune „de la façon la plus naturelle” (Caraman 1970: 1107), chiar fără a verifica mai întâi faptele lingvistice, cu argumentul că nu este logic ca un domeniu întreg al limbii române, anume antroponimia, să dispară, cum afirma Al. Graur în lucrarea citată (1965: 51), întrerupându-se astfel tradiția romană ancestrală. Explicația acestei teze, considerată falsă, constă într-o „tyrannique tradition” a unei metode de cercetare eronate, aceea de a explica antroponimia unui popor romanic ca moștenire a antroponimiei latinei clasice. Remediu nu poate veni decât de la recursul la argumentele latinei populare, dialectale, așa cum se poate reconstitui mai ales din miile de inscripții descoperite în întreaga Românie. Această cerință este declarată a fi „un principe dirigeant” al romanistului care ar aborda problema în discuție (Caraman 1970: 1107–1108).

Mai multe comentarii suscită aceste aprecieri generale, răspunsul neputând fi dat aici decât în termeni tot atât de generali. Unele critici ale lui Petru Caraman sunt fie inexacte, fie nedrepte, fie eronate. Mai întâi, în domeniul științelor umaniste și istorice, între care filologia (în sens larg) ocupă un loc de seamă de peste două milenii, nici logica fără fapte și nici faptele fără (sau pe lângă) logică nu

⁹ Unele etimologii sunt înregistrate și de August Fick (1894: 133, 228, 229, 237, 238).

au condus spre un rezultat viabil. Apoi, de ce nu ar fi logice disparițiile sau restrângerile drastice ale unor domenii onomasiologice în evoluția limbilor de vreme ce au dispărut înseși realitățile desemnate, mai ales dacă acestea erau zone de civilizație și cultură superioare, cum au fost, de exemplu, civilizația urbană din Dacia romană sau navigația la Marea Neagră, ocupație străină lumii rustice romanice de după abandonarea Daciei. Ca factor de cultură, antroponimia este unul dintre cele mai mobile compartimente ale unei limbi, încât ipoteza unei schimbări radicale, prin pierderi și înnoiri, nu este o simplă tentație illogică. De altfel, iată ce scria însuși Petru Caraman, în jurul anului 1970, în legătură cu dispariția unor nume la românii sud-dunăreni: „Noi credem că la acea veche epocă la care ne referim, prenumele în chestiune au existat și la ceilalți români, dar ele vor fi dispărut fără urmă. Se știe cât de fluctuante sunt numele de persoane după tot felul de împrejurări și cu cât mai puțin rezistente sunt decât apelativele” (*Conceptul frumuseții umane...*, p. 743). Într-adevăr, logica e bună acum! Cazul antroponimiei gallice și al sistemului trinominal latin, dispărute total în Franța prin creștinare, al antroponimiei latine înlocuite aproape complet de numele germanice în catalană, în secolele al IX-lea – al XII-lea, și cel al uitării numelor proprii autohtone din Dacia romanizată sunt suficiente pentru a verifica funcționarea unei anume logici. Și, iarăși, observăm că savantul ieșean distingea două tradiții, una tiranică și falsificatoare, a erudiților, și alta ancestrală, viabilă, a romanității populare. În principiu, admitem că există tradiții bune și tradiții proaste, dar problema este aceea a argumentelor opțiunilor noastre pentru acestea. Incriminarea lui Al. Graur era, în fond, selectivă, fiindcă acesta susținea un punct de vedere aproape unanim la romanistii străini și lingviștii români (A. Philippide, Sextil Pușcariu, Ștefan Pașca, N. Drăganu, N.A. Constantinescu), care nu reușiseră să propună ca probabil moștenite decât doar câteva nume latine, conservate cu forme vechi în denumirile unor sărbători.

În sfârșit, este total inexactă aprecierea că lingvistica romanică era prizoniera materialului oferit de latina clasică și că aceasta ar fi ignorat antroponimia latină populară. Oricine răsfoiește măcar o istorie a romanisticii sau tratatele consacrate formării limbii române ale lui Ovid Densusianu, A. Philippide, Sextil Pușcariu, Al. Rosetti, G. Ivănescu, volumul II (1969) al tratatului academic nefinalizat, monografiile lui Sorin Stati (1961) și H. Mihăescu (1960/1979/1993) consacrate latinei dunărene, va lua imediat cunoștință de amplele discuții referitoare la distincțiile dintre latina clasică și varietățile teritoriale sau sociale ale latinei comune (concept controversat) numite *latină vulgară*, *populară*, *vorbită*, *dialectală*, precum și de valorificarea inscripțiilor, pentru etimologii și pentru înțelegerea proceselor evolutive spre limbile romanice. Izvoarele epigrafice editate de Th. Mommsen (*Corpus Inscriptionum Latinarum* – CIL), apoi marile serii *Inscriptiones Latinae Selectae* (1892–1916), cu informațiile valorificate în *Thesaurus Linguae Latinae* (1900 sqq.), cu un *Onomasticon* separat, și *Thesaurus Linguae Latinae Epigraphicae* (1904 sqq.), au pus la dispoziția romanistilor un material enorm pentru descrierea latinei populare din toate provinciile imperiului roman. Volumul III al seriei CIL, cuprinzând inscripțiile Daciei și Panoniei, *Die Personennamen von Dazien*

(Budapesta, 1941) de Kerényi András, precum și *Onomasticon Daciae* (1943) al lui I.I. Russu erau, pentru lingvistica românească a vremii lui Petru Caraman, surse de referință obligatorii. Reținem aici doar o scurtă apreciere ce rezumă atitudinea lingviștilor români față de materialul oferit de aceste izvoare lapidare: „Inscripțiile, nu atât cele oficiale, care erau scrise într-o limbă corectă, ci mai cu seamă cele private, precum pietrele mormântale pentru oameni mai săraci, făcute de meșteri simpli, fără multă știință de carte, cuprind de asemenea multe forme vulgare” (Pușcariu 1976: 180). N.A. Constantinescu sintetiza (în 1963) această chestiune astfel: „În epoca de formare a poporului și a limbii române au circulat nume dacoromane, ca cele menționate de inscripțiile aflate în provinciile dunărene romanizate, precum și nume de sfinți, îndeosebi ale martirilor creștini din această regiune. Transformate ulterior după legile fonetice ale limbii române, acele nume s-au menținut, ca și toponimele ce cunoaștem din opera istoricului Procopius, până în epoca de conviețuire cu slavii, dispărând treptat din uz, în curs de câteva secole...”, cu excepția câtorva, precum *Barbura*, *Barbu*, *Crăciun*, *Flor* etc. și cele păstrate ca nume de sărbători (*Giorzu*, *Sâmzian*, *Îndrea*, *Întoni* etc.) (Constantinescu 1963: X).

Cât privește antroponimia romană, lingviștii știau foarte bine că, pe lângă sistemul trinominal, funcționa numele unic, general și, poate, universal în lumea veche și în uzul popular, cel puțin la indo-europeni. Petru Caraman forțază critica și propune ca noutăți truisme ale lingvisticii moderne. Mai mult, el greșește chiar, simplificând problemele antroponimiei romane. Astfel, el disociază incorect latina clasică de antroponimia latină populară, fapt din care ar rezulta că sistemul trinominal ar fi expresia latinei clasice și că această variantă funcțională nu ar furniza informații cu privire la denominația populară. De aceea, Petru Caraman declară că sistemul trinominal nu este cel mai reprezentativ și că acesta era „circumscripționat la un cercle assezt restreint, celui des classes cultivées”, reprezentativ fiind doar numele unic, specific maselor mari ale poporului roman, singurul aspect ce îl interesează pe etnolog. Nu avem nicio obiecție la restrângerea interesului său pentru doar un compartiment al antroponimiei romane, dar câteva inexactități trebuie iarăși semnalate. Mai întâi, nu este clar definită reprezentativitatea unei părți a întregului onomastic. Astfel, noi considerăm că numele unic nu este reprezentativ de vreme ce el este general sau universal. Dimpotrivă, reprezentativ (= specific) pentru antroponimia latină este tocmai sistemul trinominal, singular și perfect funcțional în lumea antică europeană. Apoi, acest sistem, de origine etruscă, nu era exclusiv nobiliar și restrâns, cum consideră Petru Caraman, ci era aplicat tuturor oamenilor liberi, cetățeni ai statului (republică și imperiu) (Dauzat 1932: 23). Foarte limitat, la 18, era numărul prenumelor cunoscute și, la 30, numărul numelor (gentilice), nu și utilizarea lor socială. Specială era situația sclavilor, care aveau nume unic, de regulă o poreclă. J. Marouzeau a arătat originea rustică, țărănească, a multor prenume latine, evidentă mai ales în cazul celor care sunt numere ordinale (*Primus*, *Secundus* etc.), și valoarea mistică a unor străvechi prenume precum *Faustus*, *Fortis* (Dauzat 1932: 25). Desigur, prin extinderea stăpânirii romane în întreaga Peninsulă Italică și apoi în provinciile imperiului,

numele unic a devenit, cantitativ, dominant, iar creștinarea a dat lovitura de grație sistemului trinominal roman. Dacă cercetarea inscripțiilor latine de către Petru Caraman a dovedit altceva decât aceste aspecte deja cunoscute, nu putem ști, fiindcă în afara declarațiilor de principiu textul publicat al comunicării nu oferă materialul probator.

Cele câteva mii de inscripții latine invocate ar dovedi că moștenirea romană în antroponomia românească ar consta în generalizarea numelui unic (truism), predilecția pentru numele dublu (prenume și supranume sau patronim) și utilizarea patronimelor nesufixate, fapt ce ar semnifica definirea individului prin raport cu familia sa și, totodată, ar fi „le reflet du culte des ancêtres” (Caraman 1970: 1109)¹⁰. Dacă aceste „particularități” ar putea fi și o moștenire a mentalității populațiilor autohtone de pe teritoriul Romaniei orientale, așadar a întregii lumi vechi, nu ni se spune. Răspunsul îl găsim la I.I. Russu, care, analizând 1190 de nume traco-dacice din inscripții, constată că 890 sunt nume simple, iar 300 compuse bimembre, că „numele personale purtate de traco-daci erau individuale, patronimicele par să fi lipsit, fiecare persoană avea inițial un singur nume, iar filiația era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv. Prin romanizare și grecizare, tracii (ca și illyrii) au abandonat pe încetul numele naționale strămoșești primind nume grecești și romane, ceea ce se observă de la o generație la alta; numele trac este păstrat adesea drept cognomen [...], atât la oamenii liberi, cât și la liberi; uneori, acest nume «barbar» apare în loc de «signum» (poreclă)” (Russu 1981: 81)¹¹.

Petru Caraman declară ca fiind elocvent repertoriul „des anthroponymes roumains d'origine latine”, format de nume din grupe onomasiologice precum denumirile astrilor (*Soare, Luna*), ale principiului luminii (*Fulger, Scânteia*), ale frumuseții (*Frumoasa, Mușata, Zâna*), pietrelor prețioase, florilor, păsărilor, animalelor sălbatice (*Lupu, Ursu*, acestea cu substrat totemic și funcție magico-profilactică) etc., toate având corespondente latine găsite în inscripții. Această inventariere nu este însă deloc nouă, dimpotrivă, o regăsim aproape cu aceleași exemple la Sextil Pușcariu¹² sau la N. A. Constantinescu¹³. Deosebirea fundamentală între cele două poziții numai aparent asemănătoare constă în faptul că, de pildă, Petru Caraman vede continuitatea absolută a numelor în plan onomastic (lat. *Lupus, Ursus* > rom. *Lupu, Ursu*), în timp ce majoritatea lingviștilor români (și străini) consideră raporturile

¹⁰ Formulările sunt contradictorii, fiindcă predilecția pentru numele dublu implică ideea că acesta era sistemul dominant, nu cel al numelui unic.

¹¹ Constatările sunt mai vechi, reluate din Russu 1967: 161 și Russu 1969: 93, 109, 121.

¹² „Pe cât se pare, strămoșii noștri se numeau, la începutul veacului de mijloc, cu cunoscute nume rustice, mai ales nume de animale, plante, pietre scumpe etc., ale căror începuturi datează din epoca romană. Nume ca *Ariciu* (*Aricescu*), *Căprioară*, *Cerbu* [...] [urmează numeroase exemple] sunt și azi nume de botez date de țăranul român copiilor săi. Cele mai multe nu s-au păstrat decât ca nume de familie. Tot ca nume de botez erau – și sunt în parte și azi – adjective ca *Albu, Bucur*, [etc.]; apoi *Soare* [...] și derivatele *Sorin* și *Soricu* [etc.] [...]. Creștinismul nu pare a fi schimbat mult onomastica veche românească” (Pușcariu 1976: 298).

¹³ Nume laice, „de veche creație românească din cuvinte de origine tracă sau latină ca: *Albu, Aurica, Bradu* [etc.] [...]” (Constantinescu 1963: XIV).

următoare: lat. *lupus* > n.p. lat. *Lupus*; lat. *lupus* > rom. *lup* > n.p. rom. *Lupu(l)*. Pe scurt, moștenirea în plan antroponimic este posibilă, ca o continuitate de mentalitate culturală, dar nu este demonstrabilă decât cu atestări foarte vechi ale acestor nume. A nu lua în considerare această cerință conduce la erori etimologice sau cronologice importante. Analiza etimologică efectuată de Cristian Ionescu (Ionescu 1975 și ediția revăzută și adăugită Ionescu 2001) pentru numele *Barbu, Bărbat, Florin, Smaranda, Zamfir* și altele evidențiază varietatea ipotezelor și dificultatea opțiunilor etimologice. În anumite cazuri, există un indiciu al formării numelor proprii pe terenul limbii române, și nu ca moșteniri latine. Acesta este articolul hotărât enclitic, inexistent în limba latină, ca mijloc de trecere a cuvintelor din seria lexicală în seria antroponimică (prin reducerea unei clase de obiecte la un singur termen). Astfel, lat. *ursus* > n.p. lat. *Ursus*, dar rom. *urs* + art. *-(u)l* > *Ursul*. Din n.p. lat. *Ursus* nu putea rezulta rom. *Ursul* (formă veche, ulterior *Ursu*), ci *Urs(u)*. Este grăitor pentru modul greșit de abordare a continuității antroponimiei romane și exemplul numelui *Diană*, care ar fi regăsit în prenumele *Zâna*. Dar, cum vom constata mai jos, însuși Petru Caraman aduce argumente serioase împotriva posibilității ca un nume de zeiță păgână să fi devenit un nume de botez creștin. Ca urmare, tocmai aici se identifică o dovadă că numele latin *Diana* a fost moștenit ca apelativ, *zână*, și doar mult mai târziu, când s-a estompat semnificația păgână, acesta a putut fi utilizat, de altfel foarte rar, și ca nume personal, *Zâna*.

Un mijloc de recunoaștere a unor eventuale moșteniri onomastice latine ar putea fi prezența unor sufixe latinești exclusiv antroponimice, fără funcție în derivarea lexicală. Petru Caraman crede că un asemenea sufix patronimic este *-oiu* (< lat. *-onius*), ca și sufixul *-oaia* (< lat. *-onia*), care derivă nume feminine de la masculine (fără exemple, deși tocmai acestea ar fi trebuit să fie cele mai interesante și, eventual, convingătoare). Trebuie observat însă că primul sufixul este *-oneus*, că el este și sufix lexical (cu funcție augmentativă și derivând masculine din feminine), nu numai antroponimic¹⁴. În eventuala diferență funcțională între sufixele antroponimice și cele lexicale se putea întrezări un argument valabil pentru problema aici urmărită, dar Petru Caraman nu a avut în vedere această distincție. Un alt sufix, cu origine controversată (autohtonă sau latină), dar considerat de autor ca fiind „partiellement” (?) roman, este patronimicul *-escu* (< *-iscus*). Nu cunoaștem argumentele aduse de Petru Caraman (acelea care l-au impresionat pe C.C. Giurescu) și, de aceea, până la eventuala publicare a aceluia text, nu putem face decât observațiile că *-esc* este sufix adjectival (*omenesc*), cu posibilitatea de a deriva și nume proprii (neamul *lupulesc* < *Lupul* / *pâslăresc* < *Pâslaru* etc.), de unde întrebuintarea târzie ca sufix patronimic *-escu*, specific antroponimiei românești, și că în latină el se întâlnește numai în cuvinte de origine greacă sau

¹⁴ Pentru originea și valorile acestui sufix, vezi îndeosebi Emil Petrovici, *Sufixul -oiu (-oîu)*, din DR, V, 1927–1928, articol reprodus în vol. Petrovici 1970: 135–137; Graur 1929: 94–105 (cu argumentarea refacerii sufixului *-oi* din fem. *-oaie*); Constantinescu 1963: LXIII–LXIV; Rosetti 1968: 163–164; ILR II: 184, 363 (*-oane*, fără corespondent roman, inclus între sufixele cu origine autohtonă).

tracă (ILR II: 363)¹⁵. În sfârșit, sufixele hipocoristice¹⁶ *-el*, *-ica*, *-ucu* și *-uța*, care se regăsesc ca sufixe diminutive și în lexic, nu contribuie la consolidarea ipotezei.

Așadar, nu referințele la latina populară (un adevăr banal în romanistică) este principiul director ce ar putea conduce la argumentarea continuității antroponimiei romane în cea românească, ci un alt cu adevărat principiu trebuie să guverneze investigația, anume distincția cu valoare metodologică între planurile lexical, antroponimic și toponimic, planuri în care problemele etimologiilor și originii numelor sunt diferite. Ignorarea diferențelor conduce la grave erori. În mod surprinzător, Petru Caraman nu ia în considerare distincțiile în *L'Héritage romain...*, dar le observă, de regulă corect, în *Conceptul frumuseții umane...* Consecința acestei inconsecvențe este aceea că el crede că nume proprii de tipul *Lupul* sau *Ursul* ar fi moștenite din onomastica latină, intrând în sistemul limbii române paralel cu apelativele corespunzătoare, de aceeași origine latină. Acest fenomen al continuității lingvistice ar trebui însă dovedit cu atestări din epoca de formare a limbii române. Constatarea este valabilă, desigur, și pentru domeniul toponimiei. Eludarea acestei cerințe ar impune, de pildă, concluzia că toponime de tipul *Câmpulung* sau *Valea Adâncă* sunt de origine latină (eroarea apare frecvent în textele unor amatori), iar cele precum *Dealul Mare* nu ar putea fi atribuite unor denominatori definiți etnic, fiindcă *Dealul* ar fi nume propriu slav, iar *Mare* incert (oricum, nu slav). Identificarea unor relice onomastice, forme încremenite într-o fază veche a limbii, în timp ce apelativele corespunzătoare au evoluat (situație greu de imaginat), ar putea suplini lipsa atestărilor, cu condiția ca acele relice să fie, la rândul lor, corect explicate și cronologizate. G. Giuglea, Mircea Homorodean, Emilian Bureția, Vasile Frățilă și alții au crezut că au găsit asemenea rămășițe latine în microtoponimie, dar acestea s-au dovedit a fi sau toponime slave sau nume comune românești. Emil Petrovici a distins, în mod clar, toponimele slave de cele pseudoslave, de tipul *Izlazul*, *Lunca*, *Prisaca* etc., demersul său fiind un model metodologic demn de urmat¹⁷. Dintre antroponimele de origine latină, au fost propuse *Cândeia* < lat. *Candidus* (A. Philippide) și cele transmise prin denumirile sărbătorilor *Sângeorzi*, *Sânicoară*, *Sâmedru*, *Sânpietru*, *Sânziene* (< *sanctus dies Johannes*) și numele popular al lunii decembrie, *îndrea* (< (Sf.) *Andreas*), cu obiecția că acestea sunt totuși nume din perioada mai târzie, bizantină, nu romană, a creștinării și a introducerii numelor de martiri și sfinți în calendar (începând din secolul al IV-lea) și cu observații asupra unor fonetisme ce pun sub semnul îndoielii chiar vechimea moștenirii sau a împrumutului¹⁸.

¹⁵ Pentru valoarea sufixului *-iskos* în derivarea unor nume grecești de la etnonime, vezi Fick 1894: 343.

¹⁶ Petru Caraman utilizează termenul *hipocoristic* pentru orice nume propriu cu sens diminutiv sau alintător, indiferent dacă numele sunt formate prin derivare cu sufixe sau prin scurtare (hipocoristicele propriu-zise). Acest uz terminologic amestecă procesele și etapele de formare a numelor.

¹⁷ Această problemă a fost clarificată din punct de vedere teoretic și abundant ilustrată prin exemple de Emil Petrovici, *Românii creatori de toponime „slave”*, în Petrovici 1970: 292–304.

¹⁸ Discuția asupra numelor se găsește la Pușcariu 1976: 298, 1965: 52, Ivănescu 1980: 241–242 și în numeroase alte lucrări care preiau aceste unități lexicale ca argumente pentru latinitatea limbii române.

În concluzie, comunicarea din anul 1968 a lui P. Caraman nu aduce argumente noi pentru idei deja vechi atunci, așa încât lipsa de reacție a lui Al. Graur are semnificația ei, oricum, de data aceasta, nu aceea a unei continue izolări a lui Petru Caraman sau a reducerii la tăcere a celui incriminat, în lipsă de contraargumente¹⁹. Acestea fiind chestiunile care ar contura o presupusă „viziune” originală a lui Petru Caraman asupra antroponimiei, în general, și a celei românești, în special, să semnalăm principalele contribuții ale cercetării pe care le propune ultima carte recent apărută.

Din *Considerații preliminare*, capitol fără un eșafodaj teoretic foarte consistent, reținem intenția autorului de a trata „despre numele de străveche tradiție, care definesc un ideal de frumusețe, raportându-l la individul uman denumit, cu scopul precis și evident de a i-l apropia [sic; = apropria]. [...] Numele în chestiune stau deci sub egida magiei cuvântului” (p. 31). În mod surprinzător, Petru Caraman, deși declară că nu este interesat decât de procesul genetic al numelor foarte vechi (p. 32), generalizează constatarea afirmând că, „în principiu, orice prenume fără excepție este, pe plan lingvistic, un element augural, care – după străvechi credințe, ce n-au încetat de a se arăta active până în vremea noastră – decide soarta pruncului denumit de el” (p. 33). Evident, concluzia este inacceptabilă, implicând ideea că oamenii contemporani își numesc copiii *Adi*, *Eduard*, *Gicu*, *Monica*, *Olguța*, *Ramona*, *Ruxanda* etc., urându-le să aibă calități ascunse în semnificația etimoanelor acestor prenume și nu urmând calea tradițiilor familiale, culturale sau cea a modei atotputernice. Cu această alegație, categoria restrânsă a numelor augurale originare se dizolvă în masa prenumelor devenite toate augurale („...orice prenume conține în el în mod necesar și elementul-urare [...] în baza credinței înăscute în forța magică a cuvântului exprimat” – p. 34 –, atât la primitivi, ca și la popoarele civilizate). Această idee este, într-adevăr, unică!

Dincolo de aceste considerații puțin lămuritoare, să urmărim datele concrete ale cercetării. Ceea ce se impune imediat observației este dimensiunea unui text de peste 700 de pagini care prezintă rezultatul investigației unui număr foarte mic de nume personale augurale (17) ilustrând un singur concept. Șapte prenume (cu forme de gen și derivate) românești (*Frumosul*, *Mușat*, *Bucur*, *Mândrul*, *Drăguțul*, *Mirea*, *Zâna*), prenumele slave (cu derivate) *Crasna*, *Lepa*, *Ghizdav*, *Hubav*, *Leap*, *Liko*, *Chipra* și derivatele din *Stroi*-, precum și *Dilber* și *Ghiuzel*, nume turcești, ilustrează idealul frumuseții fizice umane, cu predilecție feminină. Demersul comparatist este minim, constatându-se doar că unele dintre numele slave au încă

¹⁹ Este de remarcat faptul că, la același Congres de lingvistică, Romulus Vulcănescu a prezentat comunicarea *Antroponimia în „obiceiul pământului”*, în care a susținut un punct de vedere contrar tezei lui Petru Caraman, anume că românii din perioada medievală aveau nume duble, triple și chiar sextuple, ceea ce „pare a fi o moștenire directă a sistemului de gândire și practică juridică populară latină, rezultată din perioada de expansiune și dominație a Imperiului roman în Dacia” (Vulcănescu 1970: 1103). Nu cunoaștem reacția lui Petru Caraman la această spectaculoasă concluzie, formulată imediat înaintea comunicării sale, și nici pe aceea a preopinului, care dezvoltă o idee formulată anterior de I.I. Russu (1959). Oricum, aceste opinii divergente sunt instructive pentru distanța permanentă dintre faptele pozitiv identificate și interpretarea lor.

sau au avut circulație și la români, și invers. Extensia impresionantă a textului se explică prin numărul enorm de citate din creația folclorică, pasaje ce trebuie să ne convingă de faptul că frumosul a fost și este un ideal popular (30 pagini pentru numele *frumos*, 22 pagini pentru *mușat* și alte zeci de pagini pentru celelalte nume românești și slave). De asemenea, atestările prenumelor cercetate sunt căutate cu mîgală și notate cu grija de a nu lăsa nefolosită vreo fișă întocmită din sute de documente parcurse și foarte multe ample rezumate, cu informație secundară și terțiară. De exemplu, putem afla nu numai că un derivat de la *Bucur* este *Bucurenciu*, dar și că acesta a fost numele unui medic din București, care și-a susținut doctoratul cu o teză al cărei titlu îl citim la p. 296, nota 436. Tot astfel, banalul nume actual de familie *Stroescu* este documentat și printr-o lungă listă de autori contemporani, cu titlurile lucrărilor copiate din fișierul unei biblioteci universitare (p. 725, nota 377). În această masă de informație diversă, căutăm ideile personale și rezultatele notabile.

Petru Caraman este preocupat de identificarea prenumelor atestate ca atare, dar și ca supranume sau nume de familie (de regulă patronimic), unele în funcție toponimică, de repartitia lor teritorială, eventual dialectală, de variantele formale, considerate și numite *hipocoristice*. Demersul este atent și erudit, adesea cu prudență declarată a soluțiilor nesigure, prezentate ca ipoteze. Uneori propunerile avansate nu pot fi acceptate. Să exemplificăm.

O primă surpriză este aceea că chiar prenumele care ilustrează însăși ideea centrală a lucrării este rar și incert. *Frumosul* este găsit în doar două documente și nu e sigur că era un prenume, iar *Frumoasa* lipsește din documentația realizată, dar Petru Caraman nu se îndoiește de existența prenumelui augural feminin (p. 38–39). Toponimia ar putea oferi argumente, fiindcă multe denumiri *Frumosul* și *Frumoasa* sunt răspândite pe teritoriul românesc. În general, analiza este corectă, autorul distingând posibilitatea ca aceste denumiri să fie sau antroponime în funcție toponimică sau atribute ale unor ape (*Frumoasa*, cf. *Crasna* slavă), urmate de transfer, cu modificarea genului, asupra satelor sau munților din preajma lor. (Completăm argumentația cu exemplul grăitor al satului *Frumosul* din ocolul Câmpulungului, numit în 1772 *Părăul Frumosul*.) Totuși două afirmații sunt contradictorii. Pe de o parte, Petru Caraman consideră că de cele mai multe ori toponimele *Frumosul* sunt ulterioare antroponimului corespunzător (p. 38), dar de foarte multe ori nu au origine personală (p. 39, nota 7). Cazurile particulare abordate nu sunt însă convingătoare. Astfel, numele satului *Frumosul* din județul Neamț este considerat ca fiind numele unui prim „colonizator” (?) *Frumosul*. Constatând că acest sat este relativ nou (atestat ca un cătun în 1838), că în 1889 apare și varianta *Frumoasa* și că numele de persoană *Frumosul* este extrem de rar, ipoteza originii antroponimice este puțin probabilă. O anchetă toponimică sau o cercetare documentară meticuloasă ar putea identifica mai curând un (fost) hidronim *Frumosul* sau *Frumoasa* pe teritoriul așezării.

Ideea că un nume de bază poate fi atestat prin derivate este exactă. Diminutivul *Frumușălu* (anul 1452) este elocvent, iar argumentul că acesta are

funcție de prenume, pentru că, de regulă, persoanele desemnate în documentele medievale prin sintagma „unde a fost ...” indică un nume de botez (p. 43–44), este valabil, dar cu o corectură. Nu sunt sinonimi termenii *nume unic* și *nume de botez*. În veacul al XV-lea, mulți juzi, cnezi, vătămani au nume unice, care nu sunt obligatoriu și nume de botez. Ca și astăzi, oamenii puteau fi desemnați în documente cu alte nume, dobândite ca porecle și supranume la vârste ulterioare copilăriei. Petru Caraman are în vedere pentru acest fapt doar cunoscutul act ritualic al schimbării numelui prin vânzarea copilului bolnav (p. 219–220). Așadar, dacă *Frumușelul* ar putea fi un nume de botez, un corespondent feminin *Frumușeaua*, de altfel neatestat, nu poate fi admis. Petru Caraman crede că totuși acesta se poate documenta indirect prin denumirea unei văi (cu apă) din Maramureș, *Frumușeaua* (p. 45–46). Deși observă că hidronimul trebuie relaționat cu oronimul *Frumosul*, munte din care izvorăște *Frumușeaua*, autorul confundă presupusul hipocoristic personal cu diminutivul hidronimic apărut prin opoziția binecunoscută între un curs principal, mare, și un afluent al său, mic. Așadar, muntele este *Frumosul*, o apă *Frumoasa*, iar un afluent al acesteia *Frumușeaua* (sinonim cu *Frumușica*, cf. perechile *pietricică/pietricea*, *răchițică/răchițea*, *rândunică/rândunea*, *vâlcică/vâlcea*). Nici numele unei mănăstiri *Frumușica* din fostul județ Orhei sau al unui schit omonim din județul Bacău nu trebuie explicate printr-un presupus prototip personal, „prenumele unei jupăneșe ctitoare” (p. 47, nota 30), ci tot ca o opoziție toponimică. De altfel, schitul de la Bacău este atestat cu denumirile *Frumoasa*, *Frumușica* și *Schitul Frumoasei* (1774) (TTRM I₂, s.v. *Schitul Frumoasa*).

Exemplul satelor *Frumușelele-Păușești* și *Frumușelele-Popești* din județul Iași nu este mai potrivit, oiconimele fiind interpretate ca plural personal, posibil „supranume colectiv atribuit fetelor și tinerelor femei din satele respective de către locuitorii altor sate”, sau ca „epitetul corespunzător raportat la niște văi sau vâlcele” (p. 45, nota 20). Avem de a face aici cu un plural toponimic, de la sg. *Frumușelul* (atestat la 1830, 1843) / *Frumușica*, ca rezultat al împărțirii satului în două cătune. Chiar dacă uneori Petru Caraman distinge toponimele de aspect diminutival de hipocoristicele personale, concluzia că denumirile *Frumușelul*, *Frumușei*, *Frumușeaua*, *Frumușica*, *Frumușița*, *Frumușelele* nu sunt simple diminutive, ci „niște calificative a căror finalitate este de a dezmiarda. La ele, caracterul hipocoristic, adică afectiv prin excelență [...] primează [subl. a.]” și că acestea ar exprima o ascuțită sensibilitate pentru frumosul din natură (p. 49), este eronată. Mai mult, în cazul hidronimelor (nume de râuri, izvoare, lacuri) epitetul dezmiardătoare s-ar explica prin aceea că „procesul de personificare a apelor – cu deosebire a celor curgătoare, privite ca niște forțe vii – a fost totdeauna, în mentalitatea omului primitiv, mai înaintat decât al multor alte elemente ale naturii” (p. 49). Trebuie să înțelegem de aici că denominatorii români de prin secolele al XVIII-lea și al XIX-lea aveau o mentalitate primitivă când dezmiardau pâraiele. Cum am mai arătat, aceste diminutive toponimice indică opoziția mare : mic sau curs principal : afluent, cf. *Bistrița/Bistricioara*, *Rebricea/Rebricioara*, *Cernal/Cernișoara*,

Bârlad/Bârlăzel, Stavnic/Stăvnicel, Dunărea/Dunărița, Prut/Pruteț. Nici în cazul hidronimelor românești, așadar cu bază lexicală transparentă, precum *Limpede/Limpejoara, Saca/Săcuța, Galbăna/Gălbinița, Larga/Lărguța* etc., denumirile nu au rezultat dintr-o percepție afectivă a însușirilor acestor ape, exprimată prin diminutive. Limpejoara nu este un pârâu cu apă mai puțin limpede decât a pâraielor Limpede și nici văiuga Săcuța nu este mai puțin seacă decât o Valea Seacă, numele lor fiind motivate de lungimi foarte mici ale cursurilor.

Un hipocoristic rar al antroponimului *Frumosul/Frumoasa* este *Frumu/Fruma*, apărut prin apocopă (p. 50), consideră Petru Caraman. N.A. Constantinescu (1963: 60), urmat de Iorgu Iordan (1983: 208), îl înregistrează ca derivat regresiv de la *Frumentie* (< lat. *Frumentius*). Etimologia probabilă este cea a lui Petru Caraman, care găsește un argument într-un descântec din județul Vâlcea: *Pleacă (cutare) de dimineață, ... Dragostile le-adună: Di la buna, cu bunuțele;/ Di la nalta, cu năltuțele; de la fruma, cu frumusețile;/ Di la draga, cu dragostile...* (p. 54–55). Eventualul contraargument că *fruma* nu este atestat ca adjectiv este preîntâmpinat cu situarea exactă a apocopei în plan antroponimic și nu lexical (p. 55–56), urmând interpretarea tuturor cuvintelor-epitet din descântecul citat ca nume proprii (*Buna, Nalta, Fruma, Draga*). Analiza acestor informații este un exemplu de minuție și atenție la corespondențele folclorice și lingvistice. Mai puțin reușite sunt considerațiile referitoare la numele de familie *Fruman*, înregistrat în satul Rășinari pe la începutul secolului trecut. Surprinde aici imprudența autorului care declară că accentul numelui „nu poate fi îndoială că [...] stă pe ultima silabă” (p. 53, nota 49). Ca urmare, *Frumân* ar fi un derivat cu sufixul antroponimic *-an* de la *Frumu* și ar fi fost incontestabil un nume de botez (p. 53). Or, contactând telefonic pe urmașii aceluia Fruman, azi locuind în Rășinari, Sibiu și Brașov, toți au indicat accentul paroxiton al numelui (*Frúman*), ceea ce exclude formarea numelui prin sufixare. Alți doi membri ai acestei (unice) familii din sudul Transilvaniei au numele ortografiat *Froman*, fapt ce indică și mai clar un nume german (săsesc) (Heintze, Gascorbi 1922: 177)²⁰ al unei familii deznaționalizate.

Trei capitole însumând 152 de pagini (p. 91–242) sunt consacrate numelor *Mușat–Mușata, Mușu–Mușă* și derivatelor lor, urmărite cronologic, dialectal și sociolingvistic. Constatările sunt următoarele: *Mușat*, ca prenume, a avut frecvența cea mai mare în Moldova, apoi în Muntenia, Oltenia și Transilvania, a fost utilizat atât de clasa nobiliară cât și de popor, dar a devenit, treptat, din ce în ce mai rar, fiind perceput ca rustic și arhaic, conservându-se ca nume de familie și în derivatele *Mușetescu, Mușetoiu, Mușeteanu, Mușețeanu, Mușetoianu* și alte forme și variante. Numeroase au fost și mai sunt toponimele cu origine în aceste nume personale, mai ales ca nume de grup (*Mușetești*), dar și cu antroponimul în funcție toponimică absolută (*Mușatul*, munte) sau în sintagme (*Lacul lui Mușat*), situații normale în toponimia românească. O noutate informativă este prezența numelui *Mușat* în toponimia din Bulgaria – o mahala din orașul Plevna (p. 107–108) – și din

sudul Serbiei, unde există satul *Mușuțiște*, nume considerat obscur de T. Maretić din cauza temei *Mușut-*, inexistentă în limbile slave. Petru Caraman vede aici numele românesc *Mușetești* deformat, pentru a fi acomodată cu numele având sufixul slav *-iște* (p. 108). Un argument favorabil acestei explicații ar fi fost informația despre caracterul etnic românesc al satului, singurul care ar motiva o formă reală *Mușetești*. Or, în acea zonă (Kosovo) neexistând vechi sate ale vlahilor, condiție neluată în seamă, ipoteza lui Petru Caraman nu poate fi admisă. Dacă acest nume obscur este rezultatul unei deformări, mai curând am putea presupune o corupere a temei, nu a sufixului, fapt ce ne-ar conduce spre reconstituirea unui toponim slav **Mostiște* (?).

O propunere etimologică greu de acceptat este și derivarea denumirii plantei *mușețel* de la numele personal *Mușețel*, nu din adj. *mușat* ‘frumos’, cum indicau principalele lexicoane mai vechi (Șăineanu [1929], s.v. *mușățel*; CADE, s.v. *mușețel*; Scriban 1939, s.v. *mușățel*), opunându-se la această explicație, consideră Petru Caraman, genul masculin al florii, care „ar apărea cu totul bizar”, formele așteptate fiind *mușețea* sau *mușețică*, feminine (p. 109). Nu este exclus ca autorul să fi luat sugestia din *Dicționarul limbii române*, tomul VI, litera *M*, apărut în anul 1968 (când încă Petru Caraman mai lucra la textul său), unde se indică etimologia *Mușat* + *-el*, cu ortografierea cu majusculă a bazei lexicale a derivatului. Însă antonomaza, acest proces (deonimizarea) de trecere a unui nume propriu în plan lexical, presupune motivații clare, de care scenariul denominativ nebulos, cu pure presupuneri, al autorului nu convinge: „Se va fi zis, poate, la început, un timp oarecare, «floarea lui Mușețel» [...] dacă presupunem, la baza numelui florii în chestiune, o legendă populară, [...] probabil o legendă etiologică [...] [al cărei erou] va fi fost un tânăr frumos, după cum ne indică și numele *Mușetsel* [sic], pe care îl va fi purtat” (p. 109). Cât privește genul invocat, acesta nu este deloc bizar, de vreme ce o serie de denumiri populare de flori sunt fie dublete de genul feminin și masculin, precum *brebenea* și *brebenel*, *dediță* și *dedițel*, fie au forme masculine, ca *bujor*, *ghiocel*, *trandafir* etc.

Numele *Mușu* și *Mușă* sunt considerate „hipocoristice derivate de la *Mușat* – *Mușata*, prin apocopă”²¹ (p. 110). Acesta ar fi încă un caz, dintre cele foarte puține, de scurtare a numelor laice prin apocopă, fenomen frecvent la numele calendaristice. N.A. Constantinescu citează doar exemplele *Buca, Bucșa, Bucșoiu* < *Bucur* (Constantinescu 1963: XLI). Urmărind aria de răspândire a antroponimului *Mușu* și a derivatelor *Mușică, Mușica, Mușicoiu*, Petru Caraman constată prezența acestora pe tot teritoriul dacoromân, în timp ce *Mușlea*, de pildă, este cunoscut doar în Transilvania (p. 127–128). Mai importantă este constatarea prezenței numelui *Mușat, Mușu, Mușă* și în dialectele sud-dunărene (p. 128–150), fapt ce evidențiază unitatea lingvistică românească și în sfera antroponimiei (p. 131). Cum era de așteptat, cele mai interesante informații sunt acelea provenind din surse puțin

²⁰ Keintzel-Schön (1976) nu înregistrează acest nume săsesc în Transilvania de astăzi.

²¹ Petru Caraman utilizează frecvent și impropriu termenul *derivare* cu sensul ‘provenit din’, indiferent dacă numele noi apar prin sufixare sau prin scurtare.

accesibile, privitoare la antroponimia din satele românilor din Bulgaria, Serbia, Croația, Bosnia, Herțegovina și Istria. Astfel, aflăm că la acești români apelativul *frumos* a fost trecut în fondul pasiv, fiind concurat de *mușat*, în timp ce la cei de la nord de Dunăre situația este inversă în plan lexical, dar în plan onomastic tocmai *Mușat*, *Mușata*, *Mușu*, *Mușă* au fost mai frecvente la dacoromâni decât la românii sud-dunăreni. Apoi se arată că la meglenoromâni adjectivul *mușat* aproape a dispărut, iar *Mușă* este arhaic, cu atestări în texte folclorice, în timp ce la istroromâni apelativul *mușat* este încă viu în grai, dar antroponimele *Mușat* și *Mușata* au dispărut din uzul actual. Câteva toponime din Iugoslavia conservă numele românești *Mușă* și *Mușo*, acesta din urmă fiind omonim cu un hipocoristic de la *Muhammed*, utilizat de sârbii mahomedani (p. 135–138). O concluzie de un interes mai general este aceea că prezența acestor antroponime în sudul Dunării indică o mai mare asemănare a dialectului aromân cu cel dacoromân, decât cu dialectul meglenoromân, confirmând constatarea anterioară a lui Silviu Dragomir (p. 149).

În problema etimologiei cuvântului *mușat*, Petru Caraman respinge propunerea lui G. Giuglea (lat. *musteus*) și acceptă soluția lui H. Tiktin (< **frumușat* < **frumoșat*), reconstrucție reluată de G. Pascu, argumentată apoi de Al. Graur și însușită de autorii tuturor dicționarilor limbii române (cu excepția lui Lazăr Șăineanu, care considera etimologia necunoscută, soluție preluată doar în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), edițiile 1975, 1996, s.v. *mușetel*, derivat de la *mușat* cu suf. -el). Contribuția lui Petru Caraman în consolidarea acestei explicații constă în ideea de reținut că reducerea prin afereză a adjectivului s-a produs sub influența numelui *Mușat*, cu mare circulație în trecut, scurtarea anterioară, în planul onomastic, fiind rezultatul afectivității ce guvernează crearea hipocoristicelor (p. 154–158).

Un amplu capitol (p. 185–242) abordează o problemă de istorie medievală, formulată oarecum impropriu, *Adevărul cu privire la dinastia Mușatinilor din perspectivă pur antroponimică*. De fapt, este vorba de corectarea unei erori de traducere a numelui *Mușatin* și de consecințele istoriografice ale acesteia, iar analiza aspectelor nu este deloc „pur antroponimică”, ci apăsător documentară. Cât despre „adevărul” promis, se va vedea că siguranța declarată este adesea o capcană. Studiul a fost finalizat după 1968 (anul celei mai recente lucrări citate în acest capitol), așadar publicarea textului a întârziat patru decenii, încât impactul său asupra dezbaterilor istoriografice referitoare la istoria Moldovei din a doua jumătate a veacului al XIV-lea va fi minim, multe dintre chestiunile abordate de Petru Caraman fiind deja intens discutate și câteva chiar rezolvate. Nu putem aici decât rezuma principalele idei, bibliografia istorică fiind prea vastă pentru detalierea argumentării. Pe scurt, traducerea greșită a unei sintagme din textul slavon al *Letopiseșului de la Bistrița*, regăsită apoi în alte izvoare medievale, unde Petru I este indicat ca fiind *сынъ Мушатины*, traducere prin „fiul lui Mușat”, în loc de „fiul Mușatei”, a generat mai multe ipoteze privitoare la genealogia domnilor din veacul al XIV-lea și, în consecință, la existența unei dinastii a Mușatinilor. O mare parte a studiului lui Petru Caraman fiind acum depășită de clarificările unanim acceptate, rămâne să identificăm aici doar eventuale puncte de vedere personale și utile pentru dezbaterile istorice.

Greșeala care a condus la numele *Petru Mușat* și *Roman Mușat*, presupunând existența unui Mușat, tatăl inexistent al acestora, este urmărită de la letopiseșul atribuit lui Grigore Ureche la Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir, la istoricii moderni B.P. Hasdeu, A.D. Xenopol, D. Onciul, C.C. Giurescu și alții și până la editorii moderni I. Bogdan și Mihai Costăchescu, altfel eminente slaviști, într-o reproducere fastidioasă a afirmațiilor acestora și cu un inutil efort al contraargumentelor evidente, fiindcă I. Bogdan și-a corectat eroarea încă din anul 1909 (P.P. Panaitescu, reeditând *Cronicile slavo-române*, în 1959, a îndreptat peste tot lecțiunea), iar Ilie Minea, în 1919, N. Iorga, de mai multe ori, M. Berza, în 1944, P.P. Panaitescu, în același an, au reluat discuțiile asupra personalității Mușatei, mama voievozilor Petru I și Roman I²². Este drept că, printr-un fel de inerție a deprinderilor lingvistice, mulți istorici au continuat să utilizeze sintagma *Petru Mușat*²³, deși de multă vreme nimeni nu mai vorbește de un ipotetic Mușat²⁴. Până și în dicționarul uzual al lui N.A. Constantinescu vechea confuzie este parțial evitată: *Mușat* + suf. slav -in: *Mușatin* „al Mușatei”, cu constatarea totuși a unei erori evidente, anume că *Mușatin* e derivat de la *Mușat*, nu de la *Mușata* (Constantinescu 1963: 329–330)²⁵. Iar dacă tatăl lui Petru I și soțul Mușatei a fost sau nu enigmaticul Costea-voievod, menționat în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, aceasta este încă o chestiune controversată, privitoare la genealogia primilor domni ai Moldovei, discuția antrenând după 1960 o amplă analiză și interpretare a izvoarelor datorată lui A. Sacerdoțeanu, C. Cihodaru, Șerban Papacostea, Ștefan S. Gorovei, Ștefan Andreescu, N. Grigoraș, Victor Spinei, Leon Șimanschi și alții. Chiar dacă studiul lui Petru Caraman ar fi apărut în jurul anului 1970, argumentele sale nu ar fi cântărit decisiv, cum pare a crede acesta (p. 242). Mai mult, unele opinii ferme ale etnologului s-au dovedit, după noi analize și informații, a fi nefondate.

De exemplu, Petru Caraman combate vehement presupunerea că soțul Mușatei (Margareta) și tatăl lui Petru I și al lui Roman-vodă ar fi fost Costea-voievod, deși tocmai această posibilitate pare a fi acceptată de cei mai mulți istorici actuali²⁶. Dimpotrivă, Petru Caraman acordă o mai mare încredere (p. 212–216) unei ipoteze formulată în 1941 de I. Nistor și preluată de Șt. Pascu, P.P. Panaitescu

²² O sinteză profesionistă a acestei dispute se poate găsi la Gorovei 1993: 625–630 (articol reproduș în vol. Gorovei 1997: 104–131). Este suficient să notăm că N. Iorga atrăgea mereu atenția asupra greșelii, atunci când o constata în publicațiile epocii, în formulări cât se poate de clare, precum: „Nu se poate scrie Mușatin, ci al Mușatei” (1924). „De ce și azi Petru Mușat...?” (1926), sau „De ce ‘Petru Mușat’?” (1927), explicând eroarea prin faptul că genitivul cu pricina este feminin (1935), cf. Gorovei 1993: 627, nota 23.

²³ Astfel, surprinzător, un cercetător avizat al problemelor epocii, Șerban Papacostea, scria totuși, în 1973, de șase ori pe o pagină *Petru Mușat*, nume rămas neschimbat chiar și în Papacostea 1999: 107.

²⁴ Chiar în anii când Petru Caraman elabora acest text, Ștefan S. Gorovei (1973a: 149) sublinia, după P.P. Panaitescu, că este o eroare a zice *Petru Mușat*, că domnul ar putea fi numit *Petru Mușatinul* și că nu a existat un Mușat, presupus soțul al Margaretei (Mușata). Concluzia este repetată în Gorovei 1976: 29 și reluată în alte studii ulterioare.

²⁵ De fapt, aici este o greșală lexicografică, fiindcă în *Introducere* (Constantinescu 1963: XXXI), derivarea este indicată corect: *Mușatin* < *Mușata*.

²⁶ O reluare a chestiunii, cu noi argumente și observații pertinente, se află la Ștefan S. Gorovei, în analiza *Costea voievod și „statutul” său* din studiul Gorovei 1993: 630–638.

și apoi de Ștefan S. Gorovei, care admiteau existența unui Ștefan-voievod, confuz evocat de cronicarul polon Jan Długosz, încât a putut fi considerat ca fiu al lui Bogdan I și soț al Mușatei. Dar Leon Șimanschi, analizând atent, comparativ și cu indiscutabilă competență toate izvoarele narrative cunoscute, a ajuns la concluzia că trebuie eliminat „din sfera disputelor istoriografice un personaj inexistent: voievodul Ștefan, care l-ar fi precedat în scaun pe Bogdan Întemeietorul, dar care a fost considerat, fără o prealabilă critică de text, ca succesor și chiar fiu al acestuia” (Șimanschi 1984: 125)²⁷. Apoi, în contextul unor informații precare, aserțiunile de tipul „noi nu punem la îndoială nici anul 1359, fixat de Długosz ca dată a memorabilului eveniment [lupta de la Plonyni – n.n.] și nici numele Ștefan al voievodului defunct, tatăl celor doi pretendenți la tron [frații Ștefan și Petru]” (p. 215) ne apar astăzi ca foarte riscante, după ce Ștefan S. Gorovei (1973b: 116) și apoi Veniamin Ciobanu (1984: 127–146) au plasat, cu serioase argumente, confruntarea de la Plonyni în anul 1367 și, respectiv, 1368. Și amplele considerații privind cele două nume cunoscute ale mamei lui Petru I, Mușata și Margareta (p. 216–238) cuprind, în divagații inutile, ipoteze și afirmații invalidate documentar. Astfel, Petru Caraman apreciază ca un „fapt bizar” mențiunea celor două nume ale doamnei (p. 217), formulând, excesiv, trei posibile explicații: schimbarea ritualică a numelui unei persoane bolnave, printr-o practică populară bine cunoscută, întâlnită însă și în clasa boierească și chiar în familiile domnești (p. 220), dar fără trimitere la vreo sursă; adoptarea unui nume de călugăriță (ipoteză exclusă) și schimbarea numelui prin convertire la altă religie, aceasta fiind soluția reținută. Urmează, iarăși, o lungă trecere în revistă a posibilității invocate de diverși istorici ca doamna să fi fost o străină catolică, Margareta, sau o româncă ortodoxă, Mușata, convertită. O mulțime de considerații decurgând din cele două posibilități se încheie cu opțiunea pentru originea românească a personajului, dar și cu regretul că „este imposibil astăzi de afirmat ceva cu certitudine în această privință” (p. 221) și cu îndoiala că această controversă se va clarifica definitiv (p. 238). Dar chiar când Petru Caraman scria aceste rânduri, disputa era deja tranșată de o informație pusă în circulație în anul 1938, comunicată la noi de Șerban Papacostea, în 1965, și adesea citată de istoricii medievaliști în anii următori. Arhiepiscopul Ioan de Sultanieh informa în *Libellus de notitia orbis*, descriere redactată în anul 1404, că domnul Moldovei, Petru, *conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua, domina Margarita, per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium* (Papacostea 1965: 173).

Stăpânirea Basarabilor în sudul Moldovei, incluzând ținutul Fălciului, ipoteză formulată de B.P. Hasdeu, pentru a motiva prezența acolo a satului Mușata, cu nume specific muntenesc și presupus insolit în Moldova, i se pare lui Petru Caraman „imposibil de admis” (p. 208). Dimpotrivă, azi tot mai mult această părere este luată în considerație, în legătură cu modul în care s-a constituit statul Moldova, extinzându-se de pe valea râului Moldova spre sud și spre est²⁸. Foarte

²⁷ Ulterior, Ștefan S. Gorovei a menținut și reasezat acest personaj în descendența lui Bogdan-voievod, ca nepot, anume ca fiu al Mușatei și frate cu Petru I și Roman I.

²⁸ Pentru istoricul problemei, vezi Papacostea 1999: 114 și, mai ales, Dragoș Moldovanu, *Studiu monografic*, în TTRM I: XXV–LXIV.

critic cu mulți istorici, care susțin idei bizare, ipoteze nefondate, iluzii sau preiau necritic vechi greșeli, autorul este el însuși, uneori, prizonierul unor convingeri infirmate de informații ulterioare. Astfel, el consideră că B.P. Hasdeu a avut un argument „care pare să atârne foarte greu în favoarea basarabismului Mușatinilor”, anume un argument heraldic (p. 209). Este vorba de cunoscutele steme cu capete negre de arabi, cea atribuită Țării Românești cu trei capete, iar cea a Moldovei cu două capete. Petru Caraman consideră că asemănarea acelor steme nu ar dovedi neapărat teza lui Hasdeu, ci că „nimic [nu este] mai natural ca dinastia moldoveană să-și ia drept model tema heraldică a Țării Românești, care ajunsese mai de timpuriu la organizarea statală” (p. 210). În plus, se invocă și faptul că locuitorii celor două țări vorbeau aceeași limbă, fiind conștienți de această realitate, ca și cum conștiința unității de neam ar avea vreo relevanță într-o problemă de heraldică medievală. În realitate, B.P. Hasdeu a pus în circulație o eroare cu longevitate seculară, deși suspiciuni privitoare la interpretarea și atribuirea scuturilor heraldice reproduse în cronica germanului Ulrich von Richental (publicată în 1487) au apărut în studii ce erau accesibile și lui Petru Caraman. Constantin Rezachevici (1984: 71–98) a făcut istoria greșelii pornite, la noi, de la Cezar Bolliac (1861) și B.P. Hasdeu (1873) și a demonstrat că stema cu trei capete de negri este o emblemă personală, de tipul stemelor vorbitoare, a unui nobil probabil aromân din Epir, anume Mauriciu Sguru Spata. Confuzia în Europa occidentală, în veacul al XV-lea și următoarele, între Valahia Mare din Tesalia și Valahia Maior a lui Mircea cel Bătrân a favorizat o interpretare la fel de veche și de productivă în fantezii istorice ca și aceea acceptată de Petru Caraman însuși în studiul despre Mușatini. Desigur, nici etimologia numelui *Basarab* < *bas* (= cap) + *arab* (= negru), numele cuman al dinastiei, nu „traduce plastic” imaginea heraldică în discuție, cum crede Petru Caraman (p. 209–210), explicația științifică a antroponimului fiind dată încă din anul 1935 și comunicată în 1978 de eruditul orientalist Aurel Decei: *basar* + *aba* „tată dominator” (Decei 1978b: 196).

Accentuarea *Mușatin* apare la Dosoftei (citată de Petru Caraman la p. 188) și la Eminescu („Basarabi și voi, Mușatini” – *Scrisoarea III*, p. 241), dar este evident faptul că accentuarea paroxitonă este impusă de prozodie. De aceea, este surprinzătoare aprecierea lui Petru Caraman că acesta ar fi accentul corect (p. 188, 189, 234), fiindcă, fără excepție, și în română accentuarea este oxitonă, pe sufixul slav, ca în *Bohotin*, *Cosmin*, *Costin*, *Dobrin*, *Husin*, *Miculin*, *Miletin*, *Zeletin* și altele, unele dintre aceste nume regăsindu-se și ca hidronime.

În concluzie, acest întins studiu al lui Petru Caraman, presupunând multă muncă, oferă, în această materie, o minimă informație nouă și utilă astăzi în legătură cu tema abordată.

Amplul capitol *Bucur–Bucura și derivatele lor* (p. 243–352) comunică unele constatări de un anume interes lingvistic și istoric. Pornind de la sensul ‘frumos’ pe care îl are apelativul alb. *bucurē* (înregistrat și de N.A. Constantinescu 1963: 219) și de la răspândirea și vechimea numelui de persoană *Bucur* (chestiune care a fost abordată anterior și de N. Drăganu), Petru Caraman consideră că și în română un adjectiv neatestat **bucur* și antroponimul *Bucur* vor fi avut inițial același înțeles

(p. 243–247), cu o evoluție semantică ulterioară. Din faptul că în albaneză nu se cunoaște un antroponim similar este dedusă concluzia că onimizarea apelativului este o creație specifică limbii române sau o moștenire din substratul traco-iliric și nu un împrumut din albaneză, cum a propus Fr. Miklosich. Este presupus un epitet feminin **bucură* ‘frumoasă’, fiindcă în vechime frumusețea era considerată ca un atribut specific feminin, și un masculin refăcut analogic **bucur* (p. 247), urmat de apariția prenumelui augural (nu a unui supranume) *Bucur-Bucura*. În acest scenariu denominativ nu se arată însă de unde provine forma feminină *bucura*, evident cu articolul hotărât *-a*, de vreme ce masculinul *s-ar* fi format prin omisiunea acestuia. De asemenea, acordarea, prin concesiune, a calității de a fi frumos și băieților botezați *Bucur* nu explică răspândirea și frecvența mult mai mare a numelui masculin decât prin condiția socială inferioară a femeii (p. 263) și nici căderea în desuetudine a acestor nume de botez (?), odată cu evoluția semantică a derivatelor *bucuros*, *bucurie* și (*a*) *bucura*. Etimologia și motivarea toponimului *Bucura*, denumirea unui sat din județul Mehedinți, sunt conduse în scopul descoperirii înțelesului originar al numelui personal, considerat nume de botez feminin. Pentru aceasta este creditată o explicație din două legende locale care vorbesc despre o fată răpită de turci sau o tânără femeie vestită pentru frumusețea ei, care ar fi la originea numelui satului (p. 249). Petru Caraman crede că legenda ar fi apărut odată cu fixarea toponimului și că „Bucura va fi fost chiar numele de botez al eroinei, iar nu un simplu cognomen”, când „*bucura* va fi însemnat ‘frumoasa’” (p. 249). În realitate, avem un exemplu tipic de etimologie populară, creată *ad-hoc*, pentru explicarea denumirii în momentul în care se pune problema. Apoi, oiconimul nu este un nume personal feminin în funcție toponimică absolută, ci masc. *Bucur* + art. *-a*. Satele românești nu aveau nume de la astfel de „eroine”. Și încă, dacă mai este nevoie de alt contraargument, vechimea acestui sat, atestat abia începând din 1790 (DTR I: 393, s.v. *Bucura*²⁹), nu este atât de mare încât să ne ducă la o epocă foarte veche, anterioară celor mai vechi texte românești, când presupusul apelativ *bucura* avea încă sensul său inițial (p. 247).

Studiul capătă amploare prin rezumatele și comentariile extinse pe marginea documentelor cercetate, uneori excesiv, ca în cazul combaterii (pe opt pagini!) a etimologiei imposibile propuse de G. Weigand pentru numele orașului București (germ. *Bukarest*), dintr-un inexistent *Bukar* (p. 325–332) sau ca divagația despre eventuala confuzie între *cășărie* și *cășlărie*, care este când admisă, când infirmată, fără vreun câștig real pentru clarificarea oiconimului *Bucu* (p. 334, nota 687).

Sunt de reținut concluziile că *Bucur* a avut cea mai mare răspândire în Transilvania și Muntenia, unde se păstrează încă viguros cu funcția de nume de familie, în timp ce aproape a dispărut în Oltenia și s-a diminuat ca uz în Moldova. Ciudată este aprecierea că Bucureștii „din motive cu totul speciale, pare să fi avut un adevărat cult pentru numele *Bucur*”, frecvența sa ca nume de botez fiind mai mare decât în alte localități (p. 293). Cum s-ar putea decela într-un conglomerat urban modern o anume preferință pentru un nume de botez e greu de imaginat, iar numărul mare de locuitori sporește, firesc, posibilitatea apariției unor anumite nume și prenume.

Nu poate fi acceptată nici explicația pentru *Nica Bucurenciu* și *Adam Bucurenciu*, locuitori ai unui sat din județul Brașov, atestați în 1725, într-o listă de nume publicată de N. Iorga. Petru Caraman consideră că *Bucurenciu* ar putea fi o formă arhaică a hipocoristicului (?) *Bucurenciu*. Ca urmare, se reconstituie o variantă *Bucurean*, neatestată, derivată apoi cu sufixul *-ciu* (< sl. *-čo*). În realitate, forma „arhaică” este doar o grafie frecventă în scrierea chirilică, cu *-ea-* pentru *-e-*, iar sufixul (compus) este *-enciu* (< ucr. *-enčo*), derivând baza *Bucur*. Cu atât mai puțin putem admite că *Bucurenciu* ar fi numele de botez al tatălui celor doi frați (p. 296). După ce desfășoară această ipoteză neverosimilă, Petru Caraman are în vedere și formarea corectă a numelui *Bucurenciu*, indicată mai sus, care este însă doar o „supoziție” (p. 297). Maniera de a propune, inutil, forme inexistente, pentru a le combate apoi, este caracteristică întregii lucrări. Variantele lui *Bucur*, hipocoristice și derivate, sunt *Buc(u)*, *Bucă*, *Bucoiu*, *Bucută*, *Buculea*, *Buculeiu* (p. 298–306), toate înregistrate și de N.A. Constantinescu (1963: 219), niciodată citat, deși studiul lui Petru Caraman a fost elaborat după 1963. Un derivat de la *Bucu* ar fi și *Bucșa*, considerat nume de botez (?). „Noi considerăm această formă nu ca un derivat direct dela *Bucur*, ci de la hipocoristicul său *Bucu*” (p. 307). Dar cine ar fi propus derivarea cu suf. *-șa* de la *Bucur*, Petru Caraman nu ne spune.

Câteva toponime personale cu baza *Bucur* suscită alte observații. Despre un mic afluent numit *Bucura*, al pârâului Valea Boului din bazinul superior al râului Buzău, „în cazul când numele ar fi foarte vechi, precum e probabil”, Petru Caraman avansează ipoteza că acesta ar putea fi explicat nu printr-un antroponim, ci chiar prin epitetul *bucură*, hidronimul fiind, așadar, corelativ cu *Frumoasa* sau *Crasna* slavă (p. 318). Or, tocmai vechimea numelui unui pârâiaș neînsemnat nefiind prea mare și, de regulă, toponimia minoră dintr-o zonă muntoasă având origine personală, presupunerea unui hidronim descriptiv cu originea într-un adjectiv neatestat, care ne-ar duce la originile limbii române, este hazardată, dar explicabilă prin tentația autorului de a găsi, cu orice preț, argumente pentru tezele sale de bază.

Denumirea cătunului Bucureasa, azi sat în comuna Dănești, din județul Gorj, este explicată prin numele *Bucur*, al unui fost proprietar al moșiei, „tot așa de probabil ca [...] o formă care arată posesia unui proprietar cu numele *Bucur* asupra unui teren”, și nu ca andronim²⁹ (p. 320, nota 590). Formularea fiind confuză, o limpezim astfel: *Bucureasa* nu este antrop. fem. *Bucureasa* (< masc. *Bucur*) în funcție toponimică absolută, ci antrop. masc. *Bucur* + suf. *-easa*. Alternativa ar putea fi luată în seamă numai dacă s-ar putea dovedi funcția toponimică a acestui sufix, condiție similară celeia privind suf. *-oiu(l)*, cf. discuția oronimului *Bucșoiul* (p. 336). Aceeași posibilitate va fi formulată și în legătură cu toponimul *Măndreasa* (p. 366–367).

²⁹ Petru Caraman utilizează inadecvat termenul *andronim* (care nu poate însemna decât ‘nume de bărbat’) pentru numele soției derivat de la numele soțului. Mai potrivită este sintagma *nume marital* (N.A. Constantinescu).

Informații cu adevărat noi pentru cititorul român se găsesc la p. 337–345, unde sunt repertoriate antroponime și toponime din Bulgaria, Serbia, Bosnia, Muntenegru, Grecia, Albania și Moravia, toate având baza rom. *Bucur*, fapt ce atestă prezența românilor, în primul rând ca păstori, în aceste regiuni. Studiul lui Petru Caraman completează tabloul realizat de N. Drăganu în lucrarea sa fundamentală pe această problemă (1933). În sfârșit, evoluția semantică a subst. *bucurie* și adj. *bucuros*, de la sensul exprimat și de antroponimele *Bucur*, *-a*, către sensul actual este explicată prin trecerea de la contemplarea concretului (frumusețea fizică) la satisfacția spirituală, prin rafinarea sentimentului estetic (p. 348, 352). Interpretarea ar putea fi plauzibilă, dar va trebui motivată și evoluția inversă a înțelesului numelui *Mândrul*, de la abstract ('înțelept', la origine, apoi 'orgolios') la concret ('frumos'). Discutabil este și argumentul suplimentar al presupusei concurențe cu numele *Mușat*, dominant în spațiul românesc, fiindcă „existența a două antroponime – ambele general răspândite, la români – pentru exprimarea unuia și aceluiași concept, ar fi constituit un lux, pe care economia limbii nu-l putea tolera prea multă vreme”. Mai mult, evoluția semantică a numelui *Bucur* ar fi completat golul lăsat de *Radu–Rada*, slave, deci desemantizate pentru români (p. 352). La aceste considerații se poate obiecta că în uzul lingvistic nu acționează doar legea economiei (efortului de vorbire), ci și, mai ales, nevoia exprimării nu numai a unor concepte generale, ci a tuturor cerințelor variațiilor diacronice, sociale, teritoriale și stilistice, ceea ce face să coexiste în vorbire elemente vechi și noi, înnobilate și degradate, regionale, afective, fapt dovedit tocmai de numele luate în discuție în această lucrare. Apoi, nu trebuie uitat că numele proprii cu bază lexicală fiind parțial desemantizate, în sensul că funcția lor principală devine cea de desemnare, nu de semnificare, sunt guvernate de jocul tradiție–modă nouă, încât putem să observăm că nu era nevoie ca *Radu* să însemne altceva pentru români decât aceea că era un nume potrivit unei anume situații denominative, de pildă că acesta fusese și numele bunicului copilului botezat.

Capitolul *Mândrul–Mândra, Drăguța–Drăguțul, Mirea, Zâna și derivatele lor* (p. 352–394) incită la numeroase observații. Petru Caraman arată, corect, că sensurile 'orgolios' și 'frumos' al apelativului adjectiv *mândru*, *-ă* și al antroponimelor corespunzătoare au apărut în română, etimonul vechi slav și formele din limbile slave moderne având exclusiv înțelesul 'înțelept'. Urmează însă un mod ciudat de analiză a evoluțiilor semantice, presupunând un decalaj greu de admis între un conținut semantic și forma sa gramaticală. Fiindcă, de regulă, femeile sunt mai frumoase decât bărbații, Petru Caraman presupune că „la adjectiv, forma feminină, *mândră*, s-a identificat cea dintâi cu 'frumoasă'” (p. 354). Apoi, deoarece „era greu [...] ca poporul să reziste de a transforma în antroponim un asemenea apelativ, evident, primul care a apărut a fost numele personal feminin *Mândra*. Odată creat însă acesta, s-a format prin analogie și corespondentul său masculin *Mândrul*” (p. 357). Înțelegem, așadar, că în timp ce formele feminine ale adjectivului și apoi cea a antroponimului feminin aveau sensul 'frumoasă', cuvintele de genul masculin însemnau 'orgolios, fudul', ulterior, prin analogie (?), căpătând și acestea sensul

femininelor. Despre durata decalajului de sens între genurile adjectivului cu două terminații, ca și despre faptul că bărbații sunt mai orgolioși decât femeile frumoase nu aflăm nimic. Câteva versuri invocând *mândra* folclorică sunt suficiente pentru demonstrație. Același scenariu semantico-gramatical este reluat și în cazul epitetului *drăguț*, *-ă* și a antroponimelor *Drăguța* și *Drăguțul*. Mai mult, acum fiind cazul unor derivate de la *drag*, *-ă*, se pune și problema fie a priorității derivării hipocoristice în planul onomastic față de derivarea diminutivă din planul lexical, fie a unor procese paralele, oricum separate (p. 373). Subtilitatea acestor disocieri speculative ne depășește.

Urmărind prezența numelor *Drăguța* și *Drăguțul* în toponime, Petru Caraman citează denumirea *Drăguțaia*, cu (sic!), pentru o colină a muntelui Monteorul. Paranteza de atenționare indică o nedumerire asupra formei toponimului, iar prudența îi cenzurează probabil tentația de a o explica poate drept o greșeală. În realitate, toponimul este autentic, fiind format cu sufixul toponimic *-aia*, având valoare posesivă³⁰, probabil de la baza *Drăguțul* (și nu de la *Drăguța*, cu care îl pune în relație autorul, p. 376).

Cu adevărat dificile și nesigure etimologic sunt numele *Mirea*, cu derivatele *Mireuț(ă)*, *Mirăuț(ă)* și altele, care pot fi puse în legătură fie cu adjectivul **mire* 'frumos', reconstituit prin existența sa în albaneză (*mire*), fie cu substantivul *mire*, apărut prin substantivare și cu o evoluție semantică explicabilă, fie cu un hipocoristic slav de la *Miroslav*, fie de la alte nume cu tema slavă *mir-* (p. 377–382). Petru Caraman analizează atent derivatele și sufixele, căutând argumente pentru a lega antroponimul *Mirea* de vechiul adjectiv românesc cu sensul 'frumos' (p. 380). Ipoteza sa trebuie reținută ca atare.

Ultimul nume românesc studiat este *Zâna*, „care reprezintă o culminație a ideii de frumos tradusă într-o formă dintre cele mai concrete” (p. 389). Câteva considerații ale lui Petru Caraman merită a fi semnalate aici. Mai întâi, faptul că antroponimul este foarte rar atestat s-ar explica prin reticența și chiar repudierea sa ca nume de botez de către biserică, fiind denumirea unei divinități păgâne. Argumentul poate fi reținut, cu condiția să putem aprecia controlul real pe care biserica îl avea asupra actului denominației prin botez. În acest sens, o interogație a lui N. Iorga are justificarea ei: „Am promis nume de botez, dar deosebirea care o facem noi între numele de botez și celelalte nu exista odinioară; multe nume care au devenit de familie au fost și mai sânt nume de botez. Botezul, Dumnezeu știe cum era făcut: mă întreb chiar cum se botezau ciobanii din creierul munților” (Iorga 1934: 5). O altă întrebare pe care Petru Caraman nu o formulează se referă la faptul că acest nume nu este atestat nici măcar ca supranume laic, ceea ce este surprinzător dacă avem în vedere afirmația că, în mentalul popular, o zână este întruchiparea frumuseții absolute. Din singura atestare veche cunoscută a numelui *Zâna*, desemnând o țigancă roabă (*Dzâna*, 1522), și din faptul că același nume l-a auzit în anul 1932 la niște țigani lăieși, autorul trage concluzia că antroponimul ar

³⁰ Cf. Emilian N. Bureștea, *Valori ale unor sufixe în toponimie*, în vol. Bureștea 1994: 29.

fi un nume de botez specific țigănesc, biserica fiind mai tolerantă cu aceștia, care, de altfel nici nu prea aveau a face cu taina ortodoxă a botezului. Uimirea lui Petru Caraman față de modul cum a căzut „în dizgrație un antroponim atât de atrăgător” (p. 390) este justificată, dar numai dacă am avea certitudinea că numele a fost cândva îndrăgit, urmând apoi ignorarea sa. Or, cu o singură atestare, această evoluție denominativă devine o simplă presupunere.

Totuși, frecvența relativ mare a prenumelor actuale *Zâna*, *Zânuța*, *Zânica*, *Zânca* nu contrazice constatarea de mai sus. Petru Caraman, urmând observațiile lui N. Drăganu și Șt. Pașca (cf. și N.A. Constantinescu (1963: 175, s.v. *Zinaida*), le consideră hipocoristice, prin „procedul derivării prin apocopă” (sic!), ale numelor calendaristice *Zenovia* și *Zenaida*, supuse unor transformări „conform unor vechi legi fonetice, în uz până astăzi la români: $e + n > i + n$; iar $z + i > z + \tilde{i}$ ” (p. 392). Pentru exactitatea analizelor, trebuie făcute mai multe precizări. Mai întâi, presupusele legi fonetice invocate, care ar fi impus evoluțiile *Zenovia* > *Zinovia* > *Zânovia* > *Zânovica* și *Zenaida* > *Zinaida* > *Zânaida*, nu sunt legi istorice ale evoluției limbii române din trecerea de la latină la română, ci fenomene diferite, unele dialectale, iar exemplificarea lor este eronată. Astfel, *Zenaida* și *Zenovia* au evoluat la *Zinaida* și, respectiv, *Zinovia* prin schimbarea pronunției vocalei η (ēta) din etimoanele grecești vechi la η (īta) din neogreacă, ambele pronunții fiind atestate în documentele românești, în funcție de nivelul sociolingvistic al uzului lor. Dacă transformarea s-ar fi produs în română, rezultatul velarizării vocalei e prin z ar fi fost *Zânovia* și *Zânaida*. Apoi, legea $e + n > i + n$ a acționat în perioada formării limbii române și numai în cuvintele de origine latină cu e accentuat, ca în *bene* > *bine* sau *mente* > *minte*, și nu ca în *general* > *gīneral*, exemplu invocat la p. 392, nota 245, unde închiderea $e > i$ este un fenomen regional. O asemenea „lege” ar impune, de pildă, și evoluțiile *gene* > *gīne*, *genu(n)chi* > *gīnu(n)chi* sau *tencuială* > *tīncuială*. Nici $z + i > z + \tilde{i}$ nu este o lege fonetică, ci un fenomen specific moldovenesc (velarizarea lui i prin dz sau z) și nu „românesc”, general, nici măcar „o pronunție tipică a ruralilor” (p. 393). În privința scurtării acestor nume calendaristice grecești, invocate, se vede cât de lejer a folosit Petru Caraman termenii *hipocoristic*, *apocopă* și *derivare*, nu numai în aceste pasaje, ci în întreaga lucrare, căci ne întrebăm cum ar putea, de pildă, deriva prin apocopă *Zinuța/Zânuța* de la *Zinovia*. În fapt, numai *Zina/Zâna* provin din scurtarea (hipocoristică³¹) prin apocopă (trunchierea unei părți finale a unui cuvânt) a numelui *Zinaida*, nu și *Zinovia*, după care urmează derivarea propriu-zisă a numelui scurtat cu sufixele *-uța* (*Zânuța*) și *-ica* (*Zânica*). Cât despre *Zinca/Zânca*, acestea sunt derivate fie într-o limbă slavă, cu sufixul *-ka* (numele există și în bulgară), fie în română, fiindcă sufixul *-ca*, împrumutat, este productiv în antroponimia noastră, cf. *Anca*, *Ilinca*, *Leanca* și altele (Graur 1965: 62), chiar dacă Petru Caraman presupune că de la *Zâna* nu s-ar fi putut forma un hipocoristic cu acest sufix, fiindcă „prea ar fi

³¹ *Vasea* și *Sile* sunt hipocoristice ale lui *Vasile*, dar *Vasiluța* sau *Vasilică*, derivate de la numele de bază, deși diminutive, nu sunt hipocoristice (nume specifice vorbirii copiilor mici, care scurtează cuvintele, nu le amplifică).

fost autohton prototipul, pentru a se asocia armonic cu astfel de sufix” (p. 393). Așadar, distincțiile dintre hipocoristice și diminutive, formulate judicios de Al. Graur (1965: 57–67), trebuie păstrate în orice analiză lingvistică, nu numai etnologică, a numelor proprii de persoane.

Partea a doua a lucrării (p. 395–746), de întindere aproape egală cu prima parte, este consacrată antroponimiei slave, prioritar cea sud-dunăreană, ce ilustrează aceeași temă a frumuseții. Și aici, dimensiunile studiului se explică prin numărul mare de citate din literatura folclorică și prin listele nesfârșite de atestări documentare ale numelor studiate. Nu putem aprecia valoarea și originalitatea acestei cercetări, lipsindu-ne cunoașterea de ansamblu a preocupărilor lingviștilor balcanici în domeniul antroponimiei, dar vom reține doar acele informații care pot interesa și onomastica românească, fiindcă relațiile istorice și lingvistice dintre spațiul românesc și lumea slavă sunt deja o temă frecventată. Studiul lui Petru Caraman constituie încă o contribuție notabilă la adâncirea cunoașterii problemei. În principiu, concluzia este cea așteptată, anume că fenomenul studiat în cultura românească are puternice similitudini cu lumea balcanică, slavă și grecească (p. 395).

Astfel, numele satului Crăsani din județul Ialomița are baza în antroponimul *Crăsan* < *Crasu*, de origine sud-slavă, nume cu tema *kras-* ‘frumos’ (p. 412), regăsită și în numeroasele *Crasne* de pe teritoriul românesc; de la sl. *lěp-* > n. pers. *Lepa*, *Lepșan* și toponimele *Lepșa* (p. 451–454); sl. *gizd-* > *Ghizdavu* și *Ghizdăveț*, antroponim și toponim (p. 478–484); numele de persoane *Huba*, „așa de specific bulgare, sunau prea exotic – dacă nu chiar barbar – pentru urechea românească, spre a fi acceptate ca prenume” (p. 575), ca și cum *Ghizdavu* și *Lepa* ar fi „sunat” mai... nobil. Numele celor doi *Huba* menționați în documente moldovenești din 1431, 1519 și, respectiv, 1638, sunt considerate, pe bună dreptate, de origine ucraineană, având înțelesul ‘buză’³². Ipoteza unei eventuale slavizări în documentele de redacție slavonă a presupusului nume real românesc *Buză* nu poate fi prin nimic susținută (nota 783, p. 576–577). În privința ultimei atestări, trebuie precizat că Petru Caraman a citat traducerea românească a documentului datat 1638 ianuarie 25, publicată de Gheorghe Ghibănescu (1907: 70–72, nr. 38), unde numele care ne interesează a fost citit (*Ștefan*) *Huba*, fără să observe că, în textul slavon editat mai târziu de același editor (Ghibănescu 1908: 295–299, nr. CCV, cu data 1838 ianuarie 26), numele este (*Ștefan*) *Zuba*. Din eroare, la *Indicele de nume* ale volumului din seria DRH (A XXIV: 215–217, nr. 234) apar ambele sintagme, cu trimitere la același document. *Liciu(l)*, un nume destul de răspândit la aromâni și dacoromâni, cu atestări din secolele al XV-lea – al XIX-lea (p. 659–665), se dovedește a fi bg. *Личо*, un hipocoristic cu sensul ‘frumos’.

De interes sunt și două nume turcești, *Dilber* (p. 591–611) și *Güzel* (p. 612–642), ambele cu sensul aici urmărit, ‘frumos, -oasă’, și cu o importantă prezență, explicabilă, mai ales în folclorul slavilor din Bosnia, Herțegovina și Macedonia, dar și din Serbia și Bulgaria, și cu totul sporadică în basmele meglenoromâne (p. 637). La

³² N. A. Constantinescu (1963: 439, s.v. *Huba*) îl pune, eronat, în relație cu apel. *hulubă*.

nordul Dunării, Petru Caraman crede a identifica urmele prenumelui *Güzel* în numele *Ghizela* al unei țigănci din satul Mândra, din Țara Oltului (informație comunicată de Ștefan Pașca, în cunoscuta sa lucrare). Acesta i-a indicat originea germană (*Gisela*). Considerăm că folosirea acestui nume calendaristic catolic la sașii și maghiarii transilvăneni, în pronunția *Ghisela* (cf. și Ionescu 2001: 196, s.v. *Gisel*), este un motiv temeinic pentru etimologie. Petru Caraman combate această explicație, fără să argumenteze de ce germ. *Gisela* nu poate fi etimonul (p. 638), propunând, desigur, un prototip [= numele de bază] neatestat, „o formă româniată a unei variante balcanice **Ghiuzela* < t. *güzel*”, prenumele țigănesc **Ghiza-Ghizica* fiind „un corespondent perfect al prenumelui fem. bulgar Гюза” de originea discutată (p. 638–639). De ce, cu o singură atestare, *Ghizela* ar fi un nume specific țigănesc, și încă vechi, din vremea când țiganii cutreierau Peninsula Balcanică, nu ni se spune³³. După Petru Caraman, modificarea fonetică *ü* > *i* s-ar explica prin aceea că „pentru urechea românului, grupul *gü* într-o asemenea poziție [?] avea o rezonanță cu totul exotică” (p. 639–640). Considerăm că, în această dispută etimologică, soluția corectă este aceea a lingvistului clujean și nu a folcloristului ieșean, care invocă adesea impedimente de natură „exotică”, pentru a motiva fenomene pur lingvistice, mai exact articulatorii. Un argument contrar, cu adevărat obiectiv, și nu impresionist, la reconstrucțiile speculative ale lui Petru Caraman, este acela că, dimpotrivă, regula acomodării majorității cuvintelor și numelor turcești intrate în limba română constă în rostirea diftongată a vocalelor *ö*, *ü*. De pildă, oclusivele velare *c* (*k*, *q*), *g* + *ö*, *ü* au fost interpretate și rostite ca *c*, *g* + *io* (*k'o*, *g'o*) și/sau *iu* (*k'u*, *g'u*). Exemplele sunt numeroase și la îndemână: *köşk* > *chioșc*, *kör* > *chior*, *göden* > *ghiuden*, *göl* > *ghiol*, *gönder* > *ghionder*, *gördüm* > *ghiordum*, *götürü* > *ghiotura* și altele, precum și *külhan* > *chiolhan*, *küzdan* > *ghiozdan*, *gülle* > *ghiulea*, *gürülü* > *ghiurghiuliu*, *güveç* > *ghiuvenci* etc. Pronunția acestor vocale ca *i* sau *o/u* este mult mai rară (Pușcariu 1994: 209–210) și ulterioară, impusă ca normă literară, ca în *köfte* > *chiufteal/chiftea*, *ghiozdan/ghizdan*, *ghiuvenci/ghiuvaci/ghivenci* (cf. și *tütün* > *tiutium/titium*, popular / *tutun*, literar).

Un alt nume, *Ghizălia*, cunoscut ca supranume în satul natal al autorului, Vârlezi, județul Galați, este etimologizat în aceeași manieră, cu ipoteza unui etimon tătarăsc, dar fără să se explice și finala *-ia*, care nu este un... apendice neglijabil. Pentru noi, numele este o poreclă obscură.

Neașteptat, pentru un cercetător atât de informat (dar cu stângăcii în analiza lingvistică), cum a fost Petru Caraman, este modul în care a abordat ultimul nume din această serie. Câteva persoane din Moldova, menționate în documente din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (cel mai cunoscut fiind panul Ion Caraghiuzel, din sfatul lui Bogdan-voievod Lăpușneanul) și începutul veacului următor în forma *Carachiuză*, *Caraghiuzel* și alte variante grafice, sunt presupuse a avea nume de origine turcă sau tătară, compuse din tc. *qara* ‘negru’ + *güzel* ‘frumos’, desemnând,

³³ Într-o listă de peste 1700 de nume de țigani și țigănci, atestate în vechile documente moldovenești, nu se regăsesc *Ghizela* sau *Ghiuzela* (Gonța 1995).

desigur, un bărbat brunet și frumos. Trebuia doar imaginat un scenariu denominativ în care un român neaoș și creștin a putut impresiona pe niște denominatori străini, pentru a-i da acest nume. Aceeași etimologie o găsim și la N.A. Constantinescu (1963: 230, s.v. *Cara*), necitat de Petru Caraman. De data aceasta, nu o dificultate fonetică este impedimentul acestei etimologii, ci una privind formarea cuvintelor și a numelor, fiindcă în limbile turcice, deși aglutinante, nu se alipesc pur și simplu două adjective într-un fel de compus antroponimic fără determinat. Ca urmare, o propunere etimologică fără impedimente este următoare: tc. *karagöz* ‘ochi negri’³⁴ > *caraghioz* (desemnând un personaj comic, un măscărici în teatrul cu păpuși oriental, cunoscut și în spectacolele de bălci din țările române³⁵, precum și la curțile domnilor sau ale unor mari boieri, potrivit informației transmise de D. Cantemir – Șăineanu 1900 II: 88) > n. p., poreclă rom. **Caraghioz* > derivat diminutival rom. *Caraghiozel*. Nu este exclusă nici prezența în Moldova, în secolul al XVI-lea, a numelui turcesc *Karagöz*³⁶, adoptat în împrejurări similare celor care motivează și alte vechi nume personale de origine turcă otomană, precum *Caraman*, *Caracaș*, *Caraba* și altele. Astfel, nu mai este nevoie de un efort suplimentar pentru a imagina un tânăr brunet și frumos, purtător al numelui *Caraghiuzel*.

Ultimele nume studiate în această amplă lucrare sunt formate de la radicalul *строй-* (p. 673–746), cu unele rezultate interesante. Mai întâi, urmărind, cu un bogat material folcloric, semantica termenilor și numelor formate de la această temă, Petru Caraman conchide că sensul primar „de ordine, de proporție și de simetrie, adică de armonie a elementelor ce alcătuiesc un întreg” (p. 673), sens de altfel cunoscut lexicografilor și onomasticienilor, a fost asociat, la numele de persoane, cu frumusețea fizică. La slavii vechi, numele sunt atestate în forme compuse și simple, precum *Stroislav(a)*, *Strojimir(a)* și, respectiv, *Stroje*, acesta cu variante și derivate: *Strojko*, *Stroilo*, *Strojek*, *Stroyec*, *Strojinski* etc. Faptul cel mai surprinzător este constatarea că aceste nume, inclusiv cele feminine, au ieșit demult din uz la sârbo-croați și la bulgari, dar s-au păstrat la românii nord-dunăreni, cea mai veche prezență fiind *Cmpoйна*, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, iar *Stro(i)e*, cu variantele și derivatele *Stroia*, *Stroiu*, *Stroici*, *Stroescu*, *Stroilă* și altele, a rămas familiar până astăzi, ca nume de familie. Numeroasele sate *Stroiești*, din Moldova (11, unele dispărute), Muntenia și Oltenia, precum și alte toponime minore, indică frecvența mare a acestui nume personal în trecut. Este remarcabilă, de asemenea, vechimea antroponimului, considerat a fi printre cele mai timpurii nume împrumutate de la slavii meridionali (p. 742–743), deși nu este atestat și la românii sud-dunăreni.

Toate aceste nume au fost deja explicate în alte lucrări, mai vechi și independente de cercetarea lui Petru Caraman, ale lui Vasile Bogrea, Al. Graur,

³⁴ Citat și de Constantinescu 1963: 230, s.v. *Cara*, în legătură cu n.p. *Caraochea*, *Caraochi*, care ar fi traduceri pe jumătate a tc. *karagöz*. Desigur, acest cuvânt nu poate explica și numele *Caragos*, astfel încât îndoiala autorului, marcată de un (?), este superfluă.

³⁵ Despre acest personaj, vezi pe larg Șăineanu 1900 I: CXXXIII–CXXXVIII.

³⁶ Sunt cunoscuți, de pildă, *Karagöz Mehmed pașa*, beilerbei de Karaman (1485), și *Karagöz Ahmed pașa*, beilerbei al Anatoliei (1511) (Decei 1978a: 141, 146).

E. Petrovici, I. Bilețchi-Albescu, dar mai ales ale lui N. Drăganu și Ștefan Pașca, cu etimologii folosite și citate în sintezele lexicografice datorate lui: N.A. Constantinescu 1963: 252, s.v. *Crasu*, unde, însă, etimonul *krasa* are sensul ‘podoabă’ în slava veche și ‘șarpe’ în bulgară; 283, s.v. *Ghizdav*; 439, s.v. *Huba* și *Hubăe*, cu etimologia mold. *hulubă*, desigur eronată; 309, s.v. *Lepa*; 310, s.v. *Liciul* (cu etimologie greșită, după G. Weigand); 378, s.v. *Stroe*; Iordan 1983: *passim*; Iordan 1963: 113, sub *Frumoasa*; 512, sub *Ghizdăveața*. De aceea, caracterul de noutate a lucrării lui Petru Caraman este încă o dată estompat, deși în analizele detaliate ale cercetării numeroase puncte de vedere personale sunt de reținut.

Publicarea textului manuscris, redactat de-a lungul a peste trei decenii, de dimensiuni împovărătoare, cu adăugiri succesive și cu sute de exemple, cuvinte și citate în diverse limbi slave, cu alte dificultăți semnalate în *Notă asupra ediției* (p. 25–28), a fost posibilă numai prin coordonarea efortului mai multor colaboratori, îndeosebi pentru culegerea computerizată. Realizarea finală este onorabilă, dar nu chiar „la nivelul tuturor exigențelor” (p. 28). Dată fiind marea întârziere a publicării textului, se impunea, dacă nu o ediție critică, măcar una adnotată, care să evidențieze câștigurile de cunoaștere pe care le aduce investigația lui Petru Caraman, destul de multe afirmații ale sale fiind deja infirmate de cercetările mai noi. O deficiență importantă a acestei ediții constă în scrierea tuturor numelor și cuvintelor din documentele de redacție slavonă cu caractere ale alfabetului rus modern, deși Petru Caraman a caligrafiat totdeauna clar slovele, așa cum se poate constata imediat în fotocopiile unor pagini ale manuscrisului (p. 60, 160, 488). Nu se pot admite, așadar, grafiile de tipul *м• ѡръ* (p. 353), *моудр-*, *М• ѡручка* (p. 359), *Ноуноѡ* (p. 383) sau *Съна* (cu *S* latin pentru slova *dzealo*, p. 390), în loc de *мѡдръ*, *мѡдръчъ*, *мѡдръчка*, *Нѡуноѡ* sau *Сѡна*. Fontul Old Slavonian este oricând accesibil. Fără îndoială, Petru Caraman nu ar fi fost deloc satisfăcut, văzând că numeroasele exemple date în bulgară, sârbă sau ucraineană au fost redactate nu în alfabetele specifice acestor limbi (care, chiar dacă pornesc de la aceeași bază chirilică, au unele caractere diferite și un desen al literei specific), ci în același set chirilic aproximativ, pe baze rusești, laolaltă cu numele și termenii slavoni sau propriu-zis rusești.

Multe semne de întrebare se ridică și în privința libertăților pe care și le-au luat editorii față de textul manuscris original al lui Petru Caraman. Din *Nota asupra ediției* (p. 27) ar trebui să înțelegem că au fost operate doar actualizări ale ortografiei, practică perfect justificată, precum și câteva înlocuiri ale unor regionalisme, puține și „strecurate incidental în expunerea autorului”, cu variante literare recomandate astăzi. În realitate, intervențiile par a fi mult mai radicale, vizând înseși particularitățile limbii lui Petru Caraman, fiindcă, de exemplu, înlocuirile: *personagii* cu *personaje*, *humoristic* cu *umoristic*, *cânticel* cu *cântecl* (p. 27) sau *mănăstire* cu *mănăstire*, *strein* cu *străin* și, mai ales *Sârbia* cu *Serbia* (*passim*) nu reprezintă doar o simplă modernizare ortografică, ci o alterare a specificului limbii unui autor format și afirmat în anume context istoric. Pentru comparație, trimitem pe cititori la edițiile unor lucrări ale lui Alexandru Philippide, lingvist cu o pregnantă expresie moldovenească, pentru a constata modul profesionist

al selectării faptelor de limbă păstrate și a celor modificate³⁷, rezultatul fiind un text perfect acceptabil pentru cititorul actual, fără să se piardă mărcile individualității lingvistice ale unui savant de... modă veche, ca și Petru Caraman. Neavând posibilitatea confruntării textului recent tipărit al etnologului ieșean cu manuscrisul original, observ, examinând doar una (p. 60) dintre cele patru fotocopii publicate, că pasajul „de la Alexandru Iliș, care întărește tot o moștenire de moșie, în satul Vladimir din jud. Gorj, mai multor persoane. Printre acestea e și o femeie – designată prin respectivul nb. – pe care o instalează în posesiunea acordată însuși tatăl ei” devine „de la Alexandru Iliș Voievod, care de asemenea întărește o moștenire de moșie, în satul Vladimiri din jud. Gorj, mai multor persoane. Printre acestea se află și o femeie – designată prin respectivul nume – pe care o instalează însuși tatăl ei în posesiunea acordată de dânsul”; textul „E interesant de relevat că aceste nume se continuă totuși, în anumite funcții, până-n vremea noastră [...]” este astfel „îmbunătățit”: „Demn de relevat este faptul deosebit de interesant că aceste vechi nume se continuă, în anumite funcții, până-n vremea noastră [...]” (p. 51). Asemenea intervenții, prin nimic justificate, afectează nu numai intențiile stilistice ale autorului, dar pot altera chiar sensul informației. Astfel, numele satului Olteni, azi în comuna Bujoreni, județul Vâlcea, menționat în anul 1565, a fost „corectat” ca *olteni*, fiind considerat, greșit, ca substantiv comun (p. 51). Este evident faptul că normele editoriale declarate au fost cu mult transgresate, încât ne putem întreba cum ar fi reacționat Petru Caraman la „îndreptarea” textului său. Chestiunea privește întreaga operă a lui Petru Caraman apărută postum³⁸, iar un răspuns mai exact va fi posibil doar când manuscrisele savantului vor fi accesibile și altor cercetători.

O dificultate pe care orice editor cu greu ar fi depășit-o în totalitate a fost aceea a identificării surselor citate de autor cu sigle proprii, neadunate într-o *Bibliografie*, unele suficient de transparente, altele presupunând deducția intuitivă și căutarea titlurilor sugerate și, în sfârșit, aproximativ o treime din numărul acestora urmând a fi reconstituită de către cei interesați de o verificare specială a trimerelor. Ele sunt sigle și abrevieri de titluri de articole, studii și materiale documentare, istorice și folclorice risipite prin publicații periodice bulgărești, sârbești sau croate, ce ar trebui căutate în marile biblioteci de la Sofia, Belgrad, Zagreb și București. De aceea, trebuie apreciat efortul editorilor de a rezolva mulțumitor această problemă, stăruință reflectată în completarea titlurilor la 238 de

³⁷ *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984, p. LI–LV, și *Istoria limbii*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom, 2011, p. XLIII–XLV.

³⁸ Un exemplu frapant de modernizare inacceptabilă a lexicului lui Petru Caraman este, de pildă, înlocuirea declarată în *Notă asupra ediției* (p. 17) a etnonimelor *bialoruși*, *hrvați* sau *horvați*, *latiși*, *litvani* și *maloruși* cu *bieloruși*, *croați*, *letoni*, *lituanieni* și *ucraineni* în ediția îngrijită de Ion H. Ciubotaru a lucrării *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan Voievod și problemele lingvistico-etnografice aferente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005. Erudiția lingvistică proprie lui P. Caraman nu implică neapărat un public cititor incapabil să recepteze o terminologie specifică trecutului cultural românesc.

unități bibliografice abreviate. Adăugăm, la lista editorilor, următoarele titluri lipsă, pe care le-am găsit cu relativă ușurință, fără prea mare risipă de timp:

AL „PR” = „Anuarul Liceului «Petru Rareș»” din Piatra-Neamț.

ALS = „Anuarul Liceului «Principele Nicolae»” din Sighișoara.

AM-LN și De la Acad. Mih. la L.N. = *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani (1835=1935)*, Iași, 1936.

AȘPF Lugoj = „Anuarul Școlii Profesionale de Fete «I. Popovici Bănățeanu»” din Lugoj.

C. Bobulescu, *Crucea de Sus* = C. Bobulescu, *Schiță istorică asupra satelor Crucea de Sus, Crucea de Jos, cu bisericile lor, cum și asupra schiturilor Brazii și Moșinoale din județul Putna*, București, 1926.

DSR = *Dicționarul statistic al României, întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populației din 19 decembrie 1912*, I-II, București, 1914-1915.

Fejér, *Codex dipl. Hung.*, I = György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I, Buda, 1829.

Flor., DD, I = George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, I, București, 1943.

Giurescu, MIO, II = Constantin Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, II, București, 1913.

Hasdeu, *Strat (și substrat)* = B.P. Hasdeu, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Revista nouă”, V, 1892, nr. 1-2.

Hâciu, *Aromânii* = Anastase N. Hâciu și Simion Mehedinți, *Aromânii*, Focșani, 1936.

Iorga, *Acte rom. gr.* = N. Iorga, *Acte românești și câteva grecești din arhivele Companiei de Comerț Oriental din Brașov*, Vălenii de Munte, 1932.

Karadja, *Doc. m. Cant. Bucov.* = Constantin I. Karadja și Marcela Karadja, *Documentele moșilor Cantacuzinești din Bucovina*, Vălenii de Munte, 1931.

Mihályi, DM = Joan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900.

Mircea, Cat. = Ion-Radu Mircea, *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (1369-1600)*, I, București, 1947.

Mon. Pol. hist., V = *Monumenta Poloniae Historica*, V, Lwow, 1888.

Mon. spect. hist. slavorum merid., XXVII = *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, XXVII, Zagreb, 1895.

Quellen și *Quell.* = *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I-VIII, Kronstadt, 1886-1926.

PPP, *Doc. Mih. și Doc. Mih. Vit.* = P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936.

I. Pușcariu, FNR, I = Ioan Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile românești*, I, Sibiu, 1892.

RAD LXXXII = *Rad jugoslovenska Akademija*, vol. 82, Agram, 1886.

Rechn., *Herm.*, I = *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, în *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens und der sächsischen Nation*, I, Hermannstadt, 1880.

RI, VI = „Revista istorică”, București, VI, 1920.

SAR tel., Buc. și Buc(urești), SAR tel. = Societatea Anonimă Română de Telefonie, București (cartea abonaților, 1945, 1947).

Schulze, *Gesch. lat. Eig.* = Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, în „Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse”, V, 1933.

Siebenbürgen, I = Ungarischen historischen Gesellschaft, *Siebenbürgen*, Budapesta, 1940.

Solmesn [sic!], *Indog. Eig.* = Felix Solmsen, *Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte*, Heidelberg, 1922.

Ștef., *Tism.* = Alexandru Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909.

Weig., B-A, IV și G. Weig., *Bukarest*, cf. B-A, IV = Gustav Weigand, *Bukarest, Satmar*, în „Balkan-Archiv”, IV, Leipzig, 1928, p. 178-180.

Wenzel, *Cod. Dipl. Arpad.* = Gusztáv Wenzel, *Codex Diplomaticus Arpadianus continuatus: Arpádkori új Okmánytár*, Pesta, 1864.

Wg., *Blg. R(u)fn.* = G. Weigand, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, XXVI-XXIX, 1921, p. 104-173.

Unele titluri sunt abreviate sau siglate de Caraman în mod diferit. Adăugăm aici doar pe cele care lipsesc din *Bibliografie*, dar apar în notele de subsol:

Arbore, *Bas.* și *Arb. Bas.*; Bălan, DB și Bălan *Dbuc*; N. Dens., *Mon.* și *Dens.*, *Mon. Fäg.*; Drăganu, *Rom. v. IX-XIV* și *Rom. în veac. IX-XIV*; Fr., DTSR și Frunz., *Dicț. top.*; Ionescu-Daniil, *Culeg. desc.* și Ionescu-Dan., *Culeg. desc.*; Iorga, *St.* și *St. doc.* (nu numai I-II, 1901, ci și alte vol. citate: VII); Mikl., *Bild. sl. PN. u. ON.*, *Bild. sl. Pers.*, *ON aus Pers.* [sic!] și *Bild. sl. PN.*; Milkl., *Lex. PGL* și *Lex. paleosl.*; Pascu, SR și *Suf. rom.*; Pavlescu, EMB și *Ec. bresl.*; Rj. hrv. *illi srp. jez. Jugosl. ak.* și *Rj. Ak. Zag.*; L. Șăin. DULR și Șăineanu, *Dicț. univ.*; *Uricariul* și *Codr.*, *Uric.*; Zenker, DTAP, TAPWb. și TAP.

*

În concluzie, lucrarea lui Petru Caraman se înscrie în șirul contribuțiilor notabile ale științei onomastice românești, propunând nu o „viziune” nouă asupra domeniului, ci un material bogat, ilustrativ pentru o temă restrânsă, cu opinii și interpretări proprii ale etimologiilor, unele neconvingătoare, într-o prezentare succesivă a inventarului antroponimic identificat în spațiul românesc și slav balcanic, din care rezultă o mentalitate denominativă identică. Sperăm că o analiză obiectivă a cărții, precum am încercat în paginile de mai sus, și selectarea informațiilor utile pentru viitoare studii vor pune surdina unor recomandări encomiastice și cu iz protocronist inutile, precum și acelea referitoare la *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*, „o lucrare de-a dreptul legendară, de o vastitate impresionantă, unică în context românesc și european” (p. 25). Orice carte este unică în felul ei, iar unele pot deveni legendare numai dacă nu sunt citite cu discernământ critic. Statura cărturarului Petru Caraman se conturează mai realist și mai adecvat numai printr-o evaluare obiectivă și admirativ-temperată a operei sale.

BIBLIOGRAFIE

- Benveniste 2005 = Émile Benveniste, *Vocabularul instituțiilor indo-europene*, traducere, note și postfață de Dan Slușanschi, București, Editura Paideia.
- Bureța 1994 = Emilian N. Bureța, *Contribuții la studiul toponimiei românești*, Craiova, Editura Universitaria.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*, București, [1926-1931].
- Candrea 1928 = I.-A. Candrea, *Iarba fiarelor. Studii de folclor*, București.
- Caraman 1943 = Petru Caraman, *Les bases mystiques de l'anthroponymie*, „Balcania”, VI.
- Caraman 1970 = Petru Caraman, *L'Héritage romain dans l'anthroponymie roumaine*, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I, București, Editura Academiei, p. 1107-1113.
- Ciobanu 1984 = Veniamin Ciobanu, *Din nou despre „lupta de la Plonini”*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXI.

- Ciubotaru 2008 = Ion H. Ciubotaru, *Petru Caraman. Destinul cărturarului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Constantinescu 1963 = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, București, Editura Academiei Române.
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său*, antologie, argument și note de Dorel Finaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Dauzat 1932 = Albert Dauzat, *Les noms de personnes. Origine et évolution*, ediția a 4-a, Paris.
- Decei 1978a = Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Decei 1978b = Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Densusianu, *Concordanțe* = Ovid Densusianu, *Concordanțe lingvistice și folclorice*, curs ținut în anii 1924 și 1925 la Facultatea de Filozofie și Litere din București.
- Drăganu 1933 = N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București.
- DRH A XXIV = *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, XXIV, întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1998.
- DTRO I = *Dicționarul toponimic al României*. Oltenia, vol. I, A–B, sub redacția lui Gheorghe Bolocan, Craiova, Editura Universitaria.
- Fick 1894 = August Fick, *Die Griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt und systematisch geordnet*, Göttingen.
- Frazer 1980 = J.G. Frazer, *Creanga de aur*, I, traducere de Octavian Nistor, București, Editura Minerva.
- Ghibănescu 1907 = Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, Iași.
- Ghibănescu 1908 = Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, Iași.
- Gonța 1995 = Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625)*. *Indicele numelor de persoane*, ediție de I. Caproșu, București, Editura Academiei Române.
- Gorovei 1973a = Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, Editura Militară.
- Gorovei 1973b = Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, X.
- Gorovei 1976 = Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, Editura Albatros.
- Gorovei 1993 = Ștefan S. Gorovei, în *Genealogia domnilor Moldovei din veacul XIV*, din „Arhiva Genealogică”, V, nr. 1–2, p. 625–630.
- Gorovei 1997 = Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Graur 1929 = Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris.
- Graur 1965 = Al. Graur, *Nume de persoane*, București.
- Heintze, Gascorbi 1922 = A. Heintze, Paul Gascorbi, *Die deutsche Familiennamen, geschichtlich, geographisch, sprachlich*, Halle.
- ILR II = * * *Istoria limbii române* (tratat), București, Editura Academiei, vol. II, 1969.
- Ionescu 1975 = Cristian Ionescu, *Mica enciclopedie onomastică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ionescu 2001 = Cristian Ionescu, *Dicționar de onomastică*, [București], Editura Elion.
- Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Iorga 1934 = N. Iorga, *Numele de botez la români* (conferință ținută la Institutul Sud-Est European la 18 mai 1934), București.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Keintzel-Schön 1976 = Fritz Keintzel-Schön, *Die siebenbürgisch-sachsische Familiennamen*, București–Köln–Wien.

- Lévi-Strauss 2011 = Claude Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică*, traducere de I. Pecher, ediția a 2-a, Iași, Editura Polirom.
- Mauss, Hubert 1996 = Marcel Mauss, Henri Hubert, *Teoria generală a magiei*, traducere de Ingrid Ilinca și Silviu Lupescu, Iași, Editura Polirom.
- Meillet 1926 = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale* (1921), Paris, ediția a 2-a.
- Niceforo 1912 = Alfredo Niceforo, *Le génie de l'argot*, Paris.
- Papacostea 1965 = Șerban Papacostea, *Un călător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 18, nr. 1.
- Papacostea 1999 = Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, Editura Corint.
- Pastoureau 2004 = Michel Pastoureau, *O istorie simbolică a Evului Mediu occidental*, traducere de Em. Galaicu-Păun, București–Chișinău, Editura Cartier.
- Petrovici 1970 = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei Române.
- Petrovici 1970 = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruș, B. Kelemen, I. Mării, București, Editura Academiei.
- Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală* (1940), București, Editura Minerva.
- Pușcariu 1994 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, București, Editura Academiei Române.
- Rezachevici 1984 = Constantin Rezachevici, *Stema cu „capete de negri”. Înlăturarea unei legende din heraldica românească nord-dunăreană*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXI.
- Rosetti 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura pentru Literatură.
- Russu 1959 = I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, Editura Științifică.
- Russu 1969 = I.I. Russu, *Ilirii*, București, Editura Academiei.
- Russu 1981 = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași.
- Șăineanu [1929] = L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a 6-a, București.
- Șăineanu 1900 = L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, I–II, București.
- Șimanschi 1984 = Leon Șimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova*, I. *Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, XXI.
- TTRM I₂ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Repertoriul istoric al unităților administrative teritoriale (1772–1988)*, vol. I, partea a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1992.
- TTRM I₄ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, vol. I, partea a 4-a, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.
- Vulcănescu 1970 = Romulus Vulcănescu, *Antroponomia în „obiceiul pământului”*, în *Actele celui de al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, Editura Academiei Române, p. 1099–1103.

ANTHROPONYMY, ETHNOLOGY AND HISTORY. PETRU CARAMAN'S CONTRIBUTIONS

ABSTRACT

The last unpublished work by Petru Caraman, one of the scholars of Iași – *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponomie la români și în sud-estul Europei. Prolegomene la studiul numelui personal* (2011) [The Concept of Human Beauty as Reflected by the Anthroponymy of Romanians and of the South-Eastern Europe. Prolegomena to the Study of Personal Name] – was intended as part of an ample research regarding Romanian anthroponymy in South-European context. The ethnologist's concerns for this theme represent stages in a project reconstituted out of manuscripts in different phases of elaboration. The already published studies *Cum nu trebuiesc*

editate vechile manuscrise slavo-române (1941, published in 1996) [How the Old Slavo-Romanian Manuscripts Should Not Be Edited], *Les bases mystiques de l'anthroponymie. Prolegomènes à l'étude des noms personnels roumains* (1943) and *L'Héritage romain dans l'anthroponymie roumaine* (1970) contain both new observations and disputable opinions. The main idea of the recently published work reveals the ancient and mystical belief as the basis of the popular mentality that determines the choice of the name of the baptized child with a good omen purpose. The author chose out of the themes offered by individual (personal) archaic popular names only that of concrete beauty as humans' ideal. The good omen nature of some individual names as the reverse of linguistic taboo had been acknowledged and noticed by linguists and ethnologists long before P. Caraman; he accomplished a monographic and comparative approach of the already mentioned theme with a folkloric and historical documentation displaying an impressive polyglot erudition. In the study from 1943 the author indicated only a few good omen names with a certain frequency in the Romanian anthroponymy, too (*Pamfil*, *Pantazi*, *Polizu*, *Polihroniade*, *Zosima*, from Greek, and *Dabija*, Slavic) while in the recently published book he studies largely Romanian forenames (with gender and derived forms) *Frumosul*, *Mușat*, *Bucur*, *Mândrul*, *Drăguțul*, *Mirea*, *Zâna*, Slavic forenames (with derivatives) *Crasna*, *Lepa*, *Ghizdav*, *Hubav*, *Leap*, *Liko*, *Chipra* and the derivatives from *Stroi*-, as well as *Dilber* and *Ghiuzel*, Turkish names that denote the ideal of physical human beauty, especially female beauty. Petru Caraman is concerned with the identification of forenames attested as such but also as appellations or family names (usually patronymic) some of them in a toponymical function according to their territorial distribution, even dialectal, of formal versions, considered and called *hypocoristic*. He offers the reader a minute and scholarly work, sometimes cautious because of assumed uncertain solutions, presented as hypotheses. Some suggestions cannot be accepted as in the case of the supposed attestation of the forename *Frumuseaia* through a homonymous hydronym or in the case of the oiconymic plural *Frumuselele* explained through the primitive humans' mentality that used to personify waters as folkloric beings called *Frumoasele*. Neither the family name *Fruman*, a Saxon name of a denationalized family of Râșinari can be admitted as a derivative with the anthroponymical suffix *-an* from *Frumu*.

Three ample chapters are dedicated to the names *Mușat*-*Mușata*, *Mușu*-*Mușă* and their derivatives in a chronological, dialectal and sociolinguistic approach with interesting observations regarding their circulation in the Romanian and Southern Danubian regions. A hardly acceptable etymological suggestion is the derivation of the name of the plant *mușețel* [chamomile] from the personal name *Mușețel* not from the adj. *mușat* 'frumos' [beautiful] as most of the Romanian language lexicons indicate. Another chapter approaches a problem of medieval history generated by an error of translation from the Slavic language of the name *Mușatin* that led to the assumption of a non-existent character and to different hypotheses regarding the genealogy of the first Moldavian rulers.

The chapter *Bucur-Bucura* and their Derivatives communicates some observations with a certain linguistic and historic concern. Starting from the meaning of 'frumos' [beautiful] rendered by the Alb. appellative *bucurë* and from the old and circulated *Bucur* person name, Petru Caraman considers that in Romanian, too, the not certified adjective **bucur* and the anthroponym *Bucur* might have had the same meaning initially with a subsequent semantic evolution. One can also appreciate the conclusions that *Bucur* was wider spread in Transylvania and Muntenia where it still preserves its family name function while it has almost disappeared in Oltenia and it diminished its use in Moldavia. Anthroponyms and toponyms from Bulgaria, Serbia, Bosnia, Montenegro, Greece, Albania and Moravia are indexed too, all of them having the Rom. *Bucur* as a base form thus proving the presence of the Romanians mainly as shepherds in these regions. The analysis of the names *Mândrul*-*Mândra*, *Drăguța*-*Drăguțul*, *Mirea* and *Zâna* incites many other observations. For example, the scholar highlights the meanings 'orgolios' [conceited] and 'frumos' [beautiful] of the adjectival appellation *mândru*-, *-ă* and of the corresponding anthroponyms that appeared in Romanian, the Old Slavic etymon and the forms from the modern Slavic languages having only the meaning 'înțelept' [wise]. Difficult and with uncertain etymology have the name *Mirea*, with the derivatives *Mireuț*(ă), *Mirăuț*(ă) that can be connected either with the adjective **mire* 'frumos' [beautiful] reconstituted through Albanian (*mire*), or with the noun *mire* [groom], created through noun derivation and with an explicable semantic evolution, either with a Slavic hypocoristic from *Miroslav*, or from other names

with the Slavic theme *mir*-. Petru Caraman analyzes attentively the derivatives and the suffixes choosing reasons to connect the anthroponym *Mirea* with the Old Romanian adjective meaning 'frumos' [beautiful].

The last name studied, *Zâna*, offers other observations, some of them available, some of them amendable. So, the fact that this anthroponym is very rarely attested might be explained by the reluctance and even its repudiation as a Christian name by the church, being the name of a pagan divinity. But some inaccuracies appear while explaining the current forenames *Zâna*, *Zânuța*, *Zânica*, *Zânca* considered hypocoristics of the calendar names *Zenovia* and *Zenaida*.

The second part of this work is dedicated to the Slavic anthroponymy, priority having the South Danubian one, illustrating the same theme of beauty. Some information refers to Romanian onomastic area, too, because the phenomenon studied in the Romanian culture has similarities with the Balcanic, Slavic and Greek world. Very interesting are the Turkish names *Dilber* and *Güzel*, both of them meaning 'frumos, -ă' [beautiful] and with significant presence especially in the Slavic folklore from Bosnia, Hertzegovina and Macedonia, but also from Serbia and Bulgaria, and very sporadically in the Megleno-Romanian fairy-tales. Petru Caraman considered he identified the traces of the forename *Güzel* in the names *Ghizela* and *Caraghiuzel* in the north of the Danube but the reasons are inconsistent.

The manuscript text, written along three decades and having burdensome dimensions, raised many problems satisfactorily solved but we also find deficiencies derived from an insufficient philological training of the editors.

Key-words: *anthroponymy, physical human beauty, good omen names, hypocoristic, genealogy.*

ORIGINALITATEA ROMANTISMULUI ROMÎNESC¹

DE

N. I. POPA

În cadrul romantismului european, s-a format în veacul al XIX-lea un romantism românesc național și original, ca expresie a stărilor sociale și politice particulare din țara noastră și evoluind o dată cu societatea contemporană. Sîntem astăzi departe de poziția unor comparațiști romîni, care situau curentele noastre literare la remorca curentelor occidentale. Influențele literare sînt desigur fapte istorice incontestabile. Dar ansamblul lor nu poate explica aspectele specifice luate de ideile și de „sufletul romantic” european în creația unui poet de amploare universală ca M. Eminescu. Trebuie să revenim la cuvintele lui C. Dobrogeanu-Gherea care scria, în încheierea articolului său *Ceva despre clasicism și romantism*: „Atît clasicismul cît și romantismul își au obirșia, își găsesc explicarea în mediul natural, în mediul economico-social al epocilor corespunzătoare”. Numărul special, nr. 4—5, 1964 din „Viața romînească” închinat lui Eminescu, poet romantic prin excelență, și cuprinzînd trei articole care urmăresc legăturile lui cu romantismul european, ține seama de acest criteriu științific și urmărește creația originală a „luceafărului poeziei romînești”². Tot așa, numărul special al revistei „Secolul 20”, publică studii care valorifică universalitatea poetului nostru³. Același punct de vedere stăruie în nu-

¹ Comunicare prezentată la al IV-lea Congres al Asociației Internaționale de Literatură comparată, care a avut loc la Fribourg (Elveția), între 31 august și 5 septembrie 1964.

² S. Iosifescu, *Eminescu pe fondul literaturii universale*; Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu și romantismul german*; Al. Dușu, *Eminescu și romantismul englez* („Viața romînească”, nr. 4—5, 1964). Am scris eu însumi un studiu *Eminescu și romantismul francez*.

³ „Secolul 20”, nr. 6, 1964.

meroasele studii consacrate anul acesta lui Eminescu în „Gazeta literară”, „Contemporanul”, „Steaua”, „Luceafărul”, „Tribuna”, „lașul literar”.

Problema romantismului românesc a fost pusă de criticii și istoricii noștri literari, adesea pe poziții greșite, în sensul comparatismului acum depășit⁴. În zilele noastre, ea a beneficiat de dezbaterile largi provocate de pregătirea tratatului de *Istoria literaturii române* al Academiei R.P.R., în cinci volume, de sub conducerea acad. G. Călinescu, din care primul a și apărut, de discuțiile de teorie și de istorie literară din revistele noastre și mai ales de studiile din acest an, declarat „anul Eminescu”.

Ca metodă de lucru în studiile comparatiste, sintem de acord să considerăm că, în acest domeniu de fapte istorice pozitive, totuși așa de lunecos, esențialul nu constă în descoperirea de izvoare, analogii, simple coincidențe de texte sau reminiscențe, ci mai ales în interpretarea lor, în funcția lor estetică, în sensul unei asimilări organice și al încorporării lor creatoare în operele literare. Factorul receptor, mediul social și politic, scriitorul cu personalitatea lui, opera însăși, creația originală ca concepție și măiestrie literară revin astfel în primul plan al cercetării istorice și critice. Alain Guillerrou ne dă un exemplu în acest sens prin teza sa susținută la Sorbona și intitulată *La Genèse intérieure des poésies de Mihai Eminescu*⁵.

Privit în linii mari, romantismul românesc prezintă trei etape semnificative pentru procesul de maturizare socială, politică și literară a poporului român, în mersul lui ascendent spre libertate și independență, spre dezvoltarea unei culturi și a unei literaturi naționale și originale.

Pregătirea terenului pentru receptarea romantismului european este asigurată de influența filozofiei franceze luminiște din veacul al XVIII-lea, vizibilă mai întâi în Transilvania, unde raționalismul enciclopedist, democratic și științific servea deșteptarea unei conștiințe naționale și sociale, necesară într-o provincie dominată de habsburgi și de o societate feudală abuzivă. D. Popovici a arătat în lucrarea sa erudită, *La littérature roumaine au siècle des lumières*⁶, ecourile și influen-

⁴ Amintesc articolul *Romantismul românesc* de poetul Ion Pillat, publicat în volumul *Romantismul european* (București, 1932), capitolele *Mesianicii pozitivi* (1840—1848) și *Romanticii macabri și exotici* (1842—1859) din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* de G. Călinescu (București, 1941), și două articole din „Contemporanul” de la 2 și 23 iunie 1961, semnate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga și D. Păcurariu, care schițează trăsăturile specifice ale romantismului românesc și încearcă o periodizare a acestui curent literar.

Vezi, de asemenea, pentru cadrul european al problemei, privită sub o optică nouă: Paul Van Tieghem, *Le Romantisme dans la littérature européenne* (Paris, 1948), Albert Béguin, *L'Âme romantique et le rêve*, Paris, 2 vol., 1939 și Gaëtan Picon, *Le romantisme în Histoire des littératures*, 2, *Littératures occidentales* (Paris, Encyclopédie de la Pléiade, 1958), capitolele *Originalité nationale des romantismes* și *Dialectique du romantisme*.

⁵ Paris, Didier, 1963.

⁶ Sibiu, 1944.

ența pozitivă a acestei filozofii progresiste printre scriitorii Școlii ardelenene. Apoi, mișcarea se dezvoltă în Muntenia și Moldova, prin inițiativele culturale și literare ale lui I. Eliade și Gh. Asachi. Această acțiune de esență burgheză tindea să creeze școli în limba română, o-puse învățămîntului grecesc, limitat la clasa boierească, un teatru românesc, o literatură națională, societăți științifice și o presă capabile să „lumineze” masele chemate la „luminile” culturii. I. Budai-Deleanu, umanist și autor al epopeii eroico-comice *Țiganiada*, în realitate o satiră ascuțită a societății feudale, reprezintă punctul culminant al acestei literaturi.

Influența enciclopediștilor francezi se exercită la noi paralel cu aceea a preromanticilor Volney, Gessner, Young, J. J. Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre, Chateaubriand și Jukovski, ale căror teme de meditație melancolică, ruinele, natura, mormintele, visarea nocturnă, pasiunile violente și fatale, constituie pentru scriitorii noștri mai curînd motive de împrumut, reluate pînă spre 1850, ajungînd doar rareori la opere de nivel artistic la poeții Văcărești, la C. Conachi, Gh. Asachi sau C. Negruzzi.

Prima etapă a romantismului românesc propriu-zis se schițează la 1829, dată cînd apar la București, Iași și apoi la Brașov primele reviste și școli literare, conduse de Eliade, Asachi și G. Bariț. Acest romantism de început, elegiac și depresiv, ia ca model *Les Méditations poétiques* ale lui Lamartine și byronismul și se realizează prin versurile lui Eliade, Gr. Alexandrescu, V. Cîrlova, D. Bolintineanu, Bolliac, din epoca debuturilor lor. Un oarecare „rău al veacului”, mai curînd literar, rămîne fără rădăcini sociale și fără ecou. În această perioadă, burghezia română în ascensiune nu ajunsese încă la o conștiință socială clară, nici la o conștiință literară fermă. Scriitorii se mărginesc să traducă, să imite și să localizeze operele apusene. Iar pătrunderea lor redusă în spiritul public românesc, fără de care nu se poate vorbi de o influență literară efectivă, este îngreuiată de circulația anevoioasă a publicațiilor, accesibile unui mic număr de cititori.

Anul 1840 va însemna o adevărată cotitură în evoluția romantismului românesc, ajuns acum în a doua sa etapă, „mesianică” și „pozitivă”. Revistele „Dacia literară” (1840) și „Propășirea” (1844), publicate de M. Kogălniceanu la Iași, acțiunea revoluționară condusă de N. Bălcescu la București și activitatea culturală a lui G. Bariț în Transilvania îndeamnă scriitorii la afirmarea geniului românesc, orientați spre un întreg țel: liberarea națională de sub apăsarea otomană, liberarea socială de sub dominația feudală a boierilor, afirmarea literaturii ca instrument de cunoaștere, de critică și construcție socială, prin colaborarea strînsă între cele trei provincii românești.

„Traducțiile nu fac totuși o literatură”, proclama Kogălniceanu, în *Introducere* la „Dacia literară” din 1840. Trebuiau realizate acum opere literare originale și valoroase, inspirate din trecutul istoric național, din folclor și urmărind totodată înfățișarea critică a societății contemporane. Colaboratorii lui vor fi mai ales „bonjuriștii”, care făcuseră

studii în Franța democratică din anii 1830—1848, ca V. Alecsandri, Ion Ghica, Al. Russo, D. Bolintineanu, N. Bălcescu, C. Bolliac, sau boiernași cu vederi înaintate, ca C. Negruzzi.

Scriitorii străini traduși sau imitați sint acum Molière, Voltaire, Alfieri, Victor Hugo sau Lamartine, din faza lor de romantici sociali, Byron răzvrătitul, Schiller și Pușkin, ridicați împotriva unei societăți nedrepte, socialiștii utopici, Saint-Simon, Fourier sau Proudhon, *carbonarii* italieni, cu Manzoni în cap, Petöfi, patriotul revoltat, Adam Mickiewicz, mesianicul social și politic. Operele acestora răspundeau spiritului național activ din noua etapă a romantismului românesc.

După teoriile literare romantice formulate clar în prefetele acestor traduceri de Eliade și C. Negruzzi sau în volumele originale semnate de Alecsandri, Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, C. Bolliac și N. Bălcescu, scriitorii trebuiau să deștepte sentimentul demnității naționale, spiritul de revoltă și încrederea în viitorul poporului român liberat pe plan național și social.

Un prim aspect al romantismului românesc pozitiv apare în însăși interpretarea nouă dată de poeții noștri unor teme romantice apusene învăluite de meditație elegiacă. Trecutul istoric evocat nu se mai mărginește la evadarea paseistă a lui Chateaubriand sau Al. Dumas. El devine un motiv de exaltare patriotică, vibrantă la Kogălniceanu, Bălcescu, C. Negruzzi sau Bolintineanu. Ruinele romantice ale lui Volney, Chateaubriand și Lamartine capătă, în versurile lui Eliade, Cîrlova și Alexandrescu, sensul activ al unei reînvieri grandioase a eroilor naționali, Vlad Țepeș, Mihai Viteazul sau Ștefan cel Mare, priviți prin optica poporului. Explicația stă în faptul că românii, ca și italienii în operele lui Manzoni și Foscolo, ca și ungurii în versurile patriotice ale lui Petöfi, urmăreau să ridice conștiința și mîndria națională cu ajutorul trecutului istoric. Mai mult încă, Bălcescu găsește în cercetarea documentată a stărilor sociale din trecutul românesc argumente pentru revoluția burghezo-democratică impusă, ca o necesitate obiectivă, de situația țărilor romine după 1840.

Folclorul românesc, cules, publicat și studiat pentru prima dată de Anton Pann, G. Bariț, C. Negruzzi, Kogălniceanu, Al. Russo și Alecsandri, lua sensul unei comori naționale, prin care se exprimau sentimentele cele mai adînci ale poporului român asupra: „dureri înăbușite” în fața împilării străine sau boierești, revoltă împotriva tiranilor, speranță într-un viitor mai bun, bucuria de a trăi, viziunea unor domni transfigurați în eroi excepționali și intrați în legendă, înfrățire cu lup-ta dusă de haiduci alături de popor. *Doina* exprima cu putere aceste stări sufletești complexe încarnate în cuvîntul românesc *dor*, adevărat laitmotiv al cîntecelor noastre populare. Celebra baladă populară românească *Miorița*, publicată mai întîi de Alecsandri și răspîndită pe tot cuprinsul țării în numeroase variante, cum ne-o arată o mare lucrare recentă, ilustrează această intensă poezie de nostalgie și de lamentație surdă. Trebuie să mai adaug că în România, ca și în țările din sud-estul european, folclorul reprezintă un izvor de inspirație de pri-

mul ordin pentru poeți, a căror operă nu poate fi înțeleasă și explicată fără această contribuție. Tot creația populară i-a îndrumat spre sincretismul artistic folcloric, care leagă strâns poezia, muzica, dansul și tradițiile etnografice, ajutând astfel la valorificarea acestei comori naționale prin arta cultă.

Romantismul social și umanitar, dezvoltat la noi după 1840, este un ecou al mișcării pornite în Franța după revoluția de la 1830, dar el își are originea principală în nemulțumirile adânci ale poporului român și țintește, ca prim obiectiv, liberarea țăranilor clăcași legați de pământul pe care îl muncesc, a țăganilor și suprimarea tuturor formelor de robie. Aceste obiective de luptă dau romantismului românesc din preajma anului 1848 un ton nou. Nota revoluționară din lucrările sociale și istorice ale lui Bălcescu și îndemnul la răzvrătire din versurile lui Bolliac depășesc mila socială cultivată ca temă literară de romanticii umaniitari din apus, pregătind revoluția din 1848, la care scriitorii vor participa activ, suferind și consecințele ei, persecuția politică și exilul. Poemul în proză *Cîntarea Romîniei* (1850), scris mai întîi în limba franceză și atribuit încă lui Al. Russo, deși prin conținutul și expresia lui literară pare a fi datorat mai curînd lui Bălcescu, exaltă frumusețile țării și virtuțile poporului român, îi deplînge suferințele și cîntă aspirațiile lui spre libertate. Tonul biblic al acestor versete a fost apropiat de cel al lui Lamennais, autorul mesianic din *Paroles d'un croyant*. Însă atmosfera din poemul românesc diferă total de cea a scriitorului francez: accentele patetice de revoltă națională și socială, perspectiva înșeninată a poporului român eliberat de lanțurile robiei îi asigură originalitatea.

Chiar poezia de meditație lirică din această perioadă este pătrunsă de problema imediată, socială și politică, departe de individualismul și subiectivismul romanticilor occidentali, evoluată totuși în parte după 1830 spre o literatură militantă. Cadrele genurilor și ale convențiilor literare romantice persistă, desigur, printre scriitorii noștri. Drama istorică românească a lui Hasdeu și Alecsandri va fi construită pe tiparele melodramei hugoliene, în care nota socială este înăbușită de lirismul retoric. Dar limba, expresia poetică, chiar versificația unor poeți ca Alecsandri, Bolintineanu și Bolliac, limba unor prozatori ca Negruzzi și aceea din dramele românești *Răzvan și Vidra* sau *Despot Vodă*, se inspiră din limba populară. În cadrele lirismului și ale dramei romantice, scriitorii noștri valorifică un conținut social-politic de caracter național. Ei ajung să privească problemele cu ochii poporului oprimat și să le exprime în limba lui.

Acest proces de creație a unui romantism românesc pozitiv și popular nu exclude reminiscențele de romantism minor din versurile unor poeți ca Al. Sihleanu, N. Nicoleanu sau Al. Depărățeanu, încă prizonieri ai modelelor franceze. Dar se constată, pe de altă parte, intervenția treptată a unor elemente de metodă, de observație realistă, urmărind aspecte tipice din viață, după pilda vie dată de V. Hugo, Byron, Schiller. Satirele, scrisorile literare ale lui C. Negruzzi, „fiziolo-

giile" de inspirație balzaciană, nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanul*, cu mare putere de pătrundere a proceselor istorico-sociale românești, însemnările de călătorie ale lui Ion Ghica sau Alecsandri unesc melo-da de creație romantică cu cea realistă. Z. Czerny a numit acest aspect literar *Les Composants réalistes du Romantisme français*⁷. Aceeași contopire a celor două metode apare în critica literară din revistele literare dintre 1840—1855 și în pictura patruzecioptistă a lui Th. Rosenthal și Th. Aman.

La Bălcescu, teoretician și organizator lucid al revoluției romine de la 1848, relevăm chiar unele aspecte de romantism revoluționar, nu pe plan literar, ci istorico-social, dar tipice pentru un scriitor care lup-tă să transforme omul și să răstoarne ordinea feudală. Se poate afirma că el depășește pe socialiștii-utopici francezi, romantismul politic al lui Michelet și Quinet și mesianismul social al lui Mickiewicz. Lucrările de ideologie politică revoluționară publicate de el la Paris atestă un istoric științific și un vizionar, capabil de previziuni geniale.

După înfrângerea revoluției de la 1848, curentul romantic romi-nesc, ca și cel european, putea fi considerat încheiat. Noile realități sociale, create de dominația unei burghezii românești averse de situa-ții, vor fi reflectate prin literatura curentului realist, care se impune de aici înainte în țara noastră. Dar metoda de creație romantică — gustul pentru excepțional, nevoia de evaziuni, apelul la vis și la „via-ța subterană”, ca mijloace de cunoaștere, marile visuri relative la uni-rea principatelor romine, la liberarea țăranilor clăcași și la întemeie-rea unui stat național — continuă în operele lui Bălcescu, Alecsandri, Russo, Bolintineanu, Odobescu și Hasdeu, totodată umaniști și mili-tanți pe pozițiile înaintate de la 1848.

Nu este vorba de un romantism întârziat, ca cel care va reapărea chiar în Apus îndărătul diferitelor școli literare de aspect decadent, ca simbolismul. Viziunea romantică stăruie la noi, impusă de însuși spe-cificul marilor probleme care se cereau rezolvate și la care numai o literatură militantă putea contribui efectiv. Ea s-a îmborsădit desigur cu democratismul apusean, cu ideologia revoluționară italiană și cu teoriile și experiența îndrăzneată a democraților revoluționari ruși. Herzen, Cernișevski, Dobroliubov, dar integrate într-o creație origi-nală, reflectând situațiile proprii țării noastre. Vom cita, între altele, dramele romantice ale lui Hasdeu și Alecsandri, insufleteite de eroi populari și de mase, privite ca personaje colective, interesul tot mai viu pentru folclor, cercetat acum cu metode științifice, teatrul satiric al lui Alecsandri, nuvelele romantice ale lui Filimon și campaniile dezlănțuite prin poezia politică pentru eliberarea completă a unei țări noi.

Aceste visuri mărețe se loveau după 1863 de alianța urzită între boierii feudali și burghezia capitalistă, grupați în societatea reacțio-nară „Junimea” din Iași, pentru a frâna mișcarea democratică. Scriitori

⁷ *Im Dienste der Sprache, Festschrift für Victor Klemperer, Halle, 1958.*

cu vederi înaintate, deși de pe poziții deosebite, ca Hasdeu, Bănuțiu, Gherea și marii noștri clasici, Eminescu, Creangă și Caragiale, se ridică hotărît împotriva ideologiei retrograde a acestui cerc condus de filozoful idealist Titu Maiorescu, teoretician al „artei pentru artă”. Faptul este semnificativ pentru regrouparea de clase și categorii sociale, în cadrul luptei dintre „cele două culturi”. În lumina ultimelor studii relative la criticul „Junimii”, i se recunosc merite evidente în domeniul culturii românești, pentru acțiunea sa pozitivă dusă prin revista „Convorbiri literare” (1866), în sprijinul unei limbi literare unitare și al unei literaturi de calitate artistică. În același timp însă, i se denunță rolul nefast în orientarea scriitorilor spre o literatură fără conținut social. Poezia *Epigonii*, publicată de Eminescu în 1870 tot în aceeași revistă, opune cu vigoare pe scriitorii patrioți și democrați de la 1848 noii generații literare blazate și în plină decadentă. De altfel, societatea „Junimea” a fost ruinată de propriii ei colaboratori, Eminescu, Caragiale, istoricul A. D. Xenopol, filozoful materialist Vasile Conta, ostili criticii dizolvante a lui Titu Maiorescu.

Într-o perioadă cînd romantismul românesc părea stins definitiv, el va izbucni din nou, în a treia sa fază, prin personalitatea și opera lui Mihail Eminescu, considerat ca cel mai mare poet național român, „luceafărul poeziei noastre”. Numeroasele studii care i s-au consacrat anul acesta, în particular în numărul 4—5 al revistei „Viața românească”, au reușit să elucideze un număr important de probleme, menite să-i explice științific opera, recunoscută ca specific națională și, prin aceasta chiar, de valoare universală. Teza lui Alain Guillemau, *La Genèse intérieure des poésies de Mihai Eminescu*⁸, lucrarea filozofică *Mihai Eminescu o dell'assoluto* de Rosa del Conte⁹, volumul Mihail Eminescu, *Poesie d'amore*, culegere tradusă în limba italiană de Mario Ruffini¹⁰, a IV-a ediție a lucrării capitale a lui G. Călinescu, *Viața lui Mihail Eminescu*, în fine mărturiile scriitorilor străini adunate în numărul 6 din 1964 al revistei „Secolul 20” îl fixează pe Eminescu ca poet universal.

Eminescu atinge punctul culminant al romantismului românesc „maturizat și explicat istoricește”, după formula lui S. Iosifescu. Înarmat cu o bogată cultură filozofică și literară și după ce a străbătut experiența marilor scriitori europeni, de la Shakespeare, Hugo, Gautier, Vigny și Musset, pînă la Hegel, Schopenhauer, Hölderlin și Novalis, el își construiește romantismul său propriu, fuziune intimă între un spirit filozofic de mare anvergură și un spirit profund popular, legat prin toate rădăcinile lui de pămîntul românesc.

Unii comparatiști romîni minuțioși au descoperit în opera sa reminiscențe sau citate din poeme străine. Dar acestea nu parvin să-i explice creația literară atît de originală. Trebuie să recurgem la „ge-

⁸ Paris, Didier, 1963.

⁹ Modena, Mucchi, 1962.

¹⁰ Torino, 1964.

neza interioară" a poeziilor lui, după titlul lucrării lui Alain Guiller-mou. Cum vom înțelege altfel faptul că cel mai important poem filozofic al său, *Luceafărul*, din care s-au păstrat 18 variante în manuscris și unde pune problema fundamentală a geniului neînțeles, este construit pe un basm popular românesc și realizat cu mijloacele expresiei folclorice?

Poet profund național, iubindu-și pătimaș pământul și poporul, el se dovedește culegător entuziast și atent al folclorului românesc și cunoscător temeinic al tradițiilor și al realităților românești din toate timpurile. Multiplele influențe străine primite s-au grefat pe un temperament puternic de poet romantic, cum se definea singur, victimă a societății burgheze contemporane ostile geniului și incapabilă să-i aprecieze dimensiunile excepționale. Prin natura sa complexă și contradictorie, prin amplexarea experienței sale și a aspirațiilor de a înțelege totul și prin înțelesul larg dat poeziei, el imprimă romantismului românesc aspecte complet noi și originale.

Poezia sa erotică se îmbogățește cu cadrul unui „peisaj-stare sufletească” și cu o concepție filozofică a iubirii. Sentimentele sale personale în fața naturii și a religiei, sensul dat vieții și morții, patria și cosmosul, totul se organizează în jurul unui adevărat sistem filozofic, în care dragostea sa de viață este uneori întunecată de o viziune schopenhaueriană. Dar Eminescu nu a fost nici un „poet predestinat”, cum o pretindea legenda țesută în jurul romanticilor francezi, victime ale „răului secolului”, mai puțin încă un „poet blestemat”, ca acei exploratori fervenți ai Necunoscutului, elogiați de Verlaine.

Pe fondul robust al unui poet îndrăgostit de viață, au intervenit decepțiile amare provocate de o societate filistină, dominată de legea junglei. De aici violentele proteste sociale din poemul *Împărat și prolețar* și tonul vehement din cele cinci *Scrisori*, totodată antifeudale și antiburgheze. Idealismul metafizic german l-a condus la o concepție sumbră asupra vieții. Dar cunoașterea apropiată a marilor genii, Shakespeare, pe care îl divinizează, Byron, Shelley, Hugo, Hölderlin și Novalis, i-a deschis noile perspective ale funcției visului și fantasticei, ca mijloace de a cunoaște viața subterană. În ciuda acestor son-daje temeinice care îi dezvăluie „pământuri necunoscute”, el rămâne un romantic român al iubirii, al tradițiilor naționale, al peisajului și al omului, al nocturnului și al vieții cosmice, în sensul cel mai înalt al cuvântului.

Originalitatea lui Eminescu constă mai ales în adâncimea tragică a sentimentelor sale și în expresia patetică a marilor teme universale, prezentate cu mijloace specific naționale. Geniul romantic solitar și condamnat la nefericire, deja tratat de Byron, Hugo, Shelley sau Hölderlin, prin eroii lor titanici, este încadrat în acțiunea unui basm popular românesc și va duce la *Luceafărul*, poem pătruns de poezie cosmică. Peisajul național din nuvelele sale romantice ia sensul adânc al vieții biologice. Estetica romantică a amintirii ia aspectul unei evocări

a eroilor istoriei naționale, așa cum ni-i înfățișează în *Scrisori*, în romanul postum *Geniu pustiu* și în nuvela filozofică *Sărmanul Dionis*. Seninătatea sa stoică în fața morții se exprimă prin „rugăciunea” dăcului ancestral. Problemele puse se referă totdeauna la situații istorice concrete din țara noastră. Cu tot finalul amar, chiar pesimist, al unor poeme, el afirmă stăruitor deplina sa încredere în geniul poporului român. Eminescu rămâne un umanist profund și tragic dublat de un patriot fervent.

Pentru a ilustra profilul original al eroului romantic român, în complexitatea sa, vom părăsi aceste formule generale și vom încerca să urmărim metoda de creație a scriitorilor noștri, după câteva exemple luate din cele trei etape stabilite în romantismul românesc. Comparați cu eroii din romantismul apusean, ei ne vor permite să le subliniem elementele originalității.

Pentru prima perioadă, apropierea între eroul liric prezent în poeziile lui V. Cîrlova sau în unele *Meditații* ale lui Gr. Alexandrescu, și tipuri literare ca Werther, René sau poetul din *Méditations poétiques*, relevă la autorii români, alături de atitudinea elegiacă, expresia sentimentului patriotic și nădejdea într-o redresare a situației. Melancolia romantică este atenuată de o notă optimistă.

Contrastul este și mai subliniat în a doua etapă. Eroul vizionar din *Cîntarea României*, istoricul revoluționar din opera lui Bălcescu, eroi ca Răzvan al lui Hasdeu, Despot Vodă al lui Alecsandri sau Vlăicu Vodă al lui Davilla luptă toți trei pe poziții naționale și populare. Autorii acestor drame părăsesc hotărît modelele melodramatice ale lui Hugo, violențele teatrale ale personajelor byroniene sau shelleyene. Sînt desigur revoltați, mînați de ambiții personale mari, dar în locul eroilor fatali din apus, Hernani sau Ruy Blas, găsim aici figuri populare, oameni proveniți din mase și situați alături de ele. Convențiile retoricii romantice sînt acoperite de ecoul surd și răzbunător al poporului răzvrătit. Într-un cuvînt, caracterul național, popular și militant formează o notă originală dominantă a etapei a doua a romantismului românesc.

Pentru etapa supremă a romantismului românesc, vom lua ca exemple nuvela *Sărmanul Dionis* și *Luceafărul* lui Eminescu, poem care constituie profesiunea sa de credință ca poet conștient de geniul său chinuit, tocmai pentru că a năzuit prea sus. Poetul nostru a cunoscut fără îndoială poemul *Moïse* de Vigny și versurile lui Byron, Shelley și Hölderlin insuflețite de eroi titanici, *La Légende des siècles* de Hugo și *Demonul* lui Lermontov. Eroii săi, torturați de visuri metafizice și sociale, pe alocuri doar simplu umane, își mărturisesc în cele din urmă înfringerea, dar după o luptă dramatică, atingînd sublimul. Înalta sa filozofie a geniului nu are nimic din grandilocvența, nici din ostentația marilor sale modele străine. În *Sărmanul Dionis*, Eminescu suprimă timpul și spațiul. Nuvela, construită savant pe planuri succesive și paralele de real, amintiri, vis și mit, este plină de evocări din istoria națională, de priveliști românești, de ecouri din lecturile și experien-

tele personale ale poetului. Cît despre *Luceafărul*, Alain Guillerrou scrie cu dreptate într-un ziar romînesc: „Este un miracol unic ca o gândire atît de înaltă să fi putut fi exprimată în stilul *Mioriitei*”. A îngloba o mare problemă filozofică, cum este antagonismul dintre ge-niu și restul muritorilor, în mitologia națională și a o trata cu mijloace artistice populare, aparent așa de simple, dar lucrate cu conștiința artistică a unui făurar, iată culmea unei arte originale, unde romantismul răzbate în fiecare strofă: singurătatea austeră a geniului, conștiința tragică a unicității lui, tentația unei iubiri pămîntești și cruda decepție, urmată de proclamarea finală, pe plan simbolic, a rupturii definitive dintre vis și viață.

Pentru a încheia, să observăm procedeele proprii romanticilor romîni. Ei încadrează elementele străine în tradițiile naționale și istorice. Folclorul romînesc le oferă un cadru visat pentru exprimarea imaginilor și simbolurilor artistice. *Monumentalul* folcloric, dimensiunile de legendă și de mit ale eroilor populari amplifică sentimentele și asigură operelor caracterul lor național și popular. Pe de altă parte, limba și stilul despuat din basmele și baladele noastre folclorice ajută la crearea de imagini artistice, îmbogățite evident de imaginația poetului, preocupat să găsească, după un vers eminescian, „cuvîntul ce exprimă adevărul”.

O dată cu Eminescu, curentul romantic se stinge. Marele poet astors prin opera sa toate izvoarele lirice ale unui suflet romantic și pe acelea ale tradițiilor noastre naționale. Dar atitudinile romantice vor reveni la unii epigoni eminescieni, în climatul decepționist de la sfîrșitul veacului trecut, care reflecta, după Gherea, „anomaliile societății burgheze, starea patologică a civilizației burgheze”.

Se mai găsesc elemente romantice în poezia lui Al. Macedonski, poet parnasian și simbolist, de altfel foarte personal, la simboțiștii noștri formați la școala simbolismului francez, la scriitorii preocupați să ridice nivelul țărînimii sau să evoce trecutul istoric prin „magia amintirii”, dar toate sînt doar forme decadente ale romantismului. Curentul realist își afirmase deja necesitatea istorică și puterea creatoare. Pasajele lirice care persistă chiar în texte realiste, de mare putere epică, așa cum sînt povestirile lui M. Sadoveanu sau Gala Galaction, nu constituie caracterul lor esențial.

În fine, vom ridica o problemă foarte actuală: cea a valorilor universale realizate de scriitorii romantici romîni¹¹. În această privință, vom aminti experiența celui de al III-lea Congres al Asociației internaționale de literatură comparată, care a avut loc la Utrecht (Olanda), în 1961. S-a pus atunci problema „literaturilor de limbi cu circulație neuniversală în relațiile lor cu literaturile de limbi cu circulație

¹¹ Vezi articolele lui S. Iosifescu, *Eminescu pe fondul literaturii universale* („Viața romînească”, 4—5, 1964), Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Anul Eminescu: Eminescu și romantismul european* („Revista învățămîntului superior”, 6, 1964) și numărul *Eminescu*, „Secolul 20”, 6, 1964.

universală". Tudor Vianu a arătat cu acel prilej valoarea universală a lirismului lui Tudor Arghezi, recunoscută acum prin volumul de traduceri publicat de Luc-André Marcel, în colecția *Poètes d'aujourd'hui*, la editura Pierre Seghers. El preciza chiar: cu cât un autor este mai specific național, cu atât are mai multe șanse să atingă valori universale.

Mai recent, o dată cu eliberarea atitor popoare coloniale, s-a ajuns la convingerea că conceptul de universalitate nu se reduce la circulația și accesibilitatea operelor literare, grație unei limbi universale, traducerilor sau studiilor. Procesul privește mai curând conținutul lor ideologic ridicat, pătrunderea în adâncime a fenomenelor psihologice și sociale, importanța mesajului lor și nivelul lor artistic. Aici s-a oprit o anchetă internațională întreprinsă în 1962 de „Secolul 20”, la care au colaborat Al. Dima, W. M. Jirmunski, Tudor Vianu, Julius Dolanski, N. I. Popa și Zoe Dumitrescu-Buşulenga¹². Cazul lui Eminescu, Creangă, Caragiale, Sadoveanu și Arghezi, atestați acum ca scriitori de valoare universală, confirmă observația lui Tudor Vianu.

Fiecare nație a îmbogățit romantismul cu trăsături noi. Romantismul românesc, original prin caracterul său popular, activ și militant, reflectă realitățile noastre naționale, în cadrul marilor probleme universale. El a servit cu fidelitate procesul de afirmare a valorilor noastre tradiționale, deschizându-le în același timp, perspectiva universalității.

ORIGINALITÉ DU ROMANTISME ROUMAIN

RÉSUMÉ

Dans le cadre du romantisme européen, il s'est formé, au XIX-e siècle, un romantisme roumain national et original, reflétant les situations sociales et politiques de notre pays, et évoluant en même temps que la société contemporaine. En fait de méthode comparatiste, l'essentiel dans ce genre d'études c'est justement le facteur récepteur, le milieu où agit l'influence, l'écrivain qui assimile, interprète et crée des oeuvres originales.

On distingue trois étapes significatives dans le développement du romantisme roumain. Après une préparation du terrain par l'influence de la philosophie française des lumières, la première étape, située entre 1829—1840, se caractérise par une poésie élégiaque et dépressive, écho encore passif du romantisme occidental et visible chez Eliade, Cîrlova, Alexandrescu. L'année 1840 marque son évolution vers la deu-

¹² „Secolul 20”, nr. 6, 7, 8, 9, 10 și 12 din 1962.

xième étape, de romantisme „messianique” et „positif”, illustré par l'activité littéraire créatrice, sur le plan national et social, autour de Kogălniceanu, Bălcescu et Bariț. Les traductions des auteurs avancés et les oeuvres réalisées maintenant, sur des thèmes historiques, folkloriques et de critique sociale, par Alecsandri, Bălcescu, Russo, Bolliac et Bolintineanu, développent un romantisme actif et original, par l'interprétation nouvelle donnée aux motifs du romantisme européen. On y distingue également une infiltration de la méthode réaliste et même certains aspects de romantisme révolutionnaire chez Bălcescu.

La troisième étape est représentée par l'apparition d'Eminescu, point culminant du romantisme roumain, „mûri et historiquement expliqué”, fusion exceptionnelle d'une culture universelle et d'un esprit profondément populaire. Une analyse de son lyrisme révèle le caractère national conféré par lui aux grands problèmes de la littérature universelle.

Comme illustration du profil original réalisé par les héros des romantiques roumains, on poursuit, sur les textes, la méthode de création de nos écrivains des trois étapes mentionnées et on arrive à des conclusions tendant à relever le caractère en général national, populaire et militant du romantisme roumain, qui reflète des réalités roumaines, avec de moyens littéraires empruntés au folklore, réussissant ainsi à enrichir le romantisme européen avec des traits nouveaux.

NEAMUL RITUALIC

LUCIA BERDAN

Studiul etnologic al neamului și al comunității, al familiei mari și al celei restrânse trebuie să reinnoiască bazele unor studii comparative între ieri și azi, între Europa și celelalte continente.

(Jacques Le Goff)

Problema discutată în studiul nostru sub titlul generic de *Neamul ritualic* este o problemă de interdisciplinaritate, modalitate științifică de investigare pentru mai multe domenii, care revine în atenție la acest început de secol și de mileniu în avantajul unor cercetări larg cuprinzătoare. Abordăm, așadar, studiul etnologic al neamului și al relațiilor de rudenie stabilite într-o comunitate tradițională, dintr-o perspectivă interdisciplinară, care ne deschide un cadru general pentru a putea dezvolta problemele proprii. Antropologul american Robin Fox, cel care din 1967 s-a ocupat constant de studierea relațiilor de rudenie (cercetări care, după părerea sa, se constituie într-o subdisciplină, *kinship*), recomandă în 1994 ca studiul acestora să se facă și din perspectiva descoperirii unor „modele de inteligibilitate, cu pretenții de universalitate”. El credea că un asemenea studiu trebuie raportat la comunități umane largi și nu izolate, pentru că din astfel de comunități s-au născut și cele mai vechi forme de asociere umană, de la totemism, ca formă de înrudire primitivă de natură magică, la cultul strămoșilor, care a grupat familia în jurul unui altar sacru. Familia era legată de vatra sacră, tatăl fiind oficiantul sacrificiilor, continuatorul strămoșilor. Potrivit credinței străvechi din mitologiile clasice cunoscute, numai tatăl poseda principiul misterios al ființei și numai el transmitea scânteia vieții, considerată a fi de esență sacră și divină. De aceea, cultul domestic se transmitea întotdeauna din bărbat în bărbat, femeile participând la acest cult doar prin intermediul bărbatului (tatălui și soțului). Pe teren românesc, problematica neamului din perspectivă etnologică se găsește tratată în lucrări clasice, pe care specialiștii le cunosc și la care se raportează în studiile lor, precum lucrarea lui Nicolae Constantinescu din 1987, recent reeditată¹.

¹ *Etnologia și folclorul relațiilor de rudenie*, București, Editura Univers, 2000.

Neamul ritualic în context românesc, de la cele mai vechi atestări de rituri și obiceiuri până în zilele noastre, implică străvechi *rituri de denotație*, care corespundeau mentalităților arhaice și care creau relații de rudenie prin sistemul *înrudirii rituale*. Era un sistem de înrudire aproape la fel de puternic ca și cel al înrudirii consangvine sau bazate pe afinitate, care acționa în directă dependență de acestea și care a devenit viabil și s-a perpetuat prin obiceiurile vieții de familie, cele calendaristice sau ale sărbătorilor de peste an. Acest tip special de înrudire avea de la început o conotație magică, pe care obiceiurile o păstrau și o perpetuau (cum fac, de altfel, și astăzi). A existat în societatea tradițională românească, încă de la cele mai vechi forme, după cum observa Traian Herseni în cartea *Forme străvechi de cultură poporană românească* (1977), obiceiul de a da nepoților numele mic de botez al moșilor lor. Autorul lega acest obicei de ideea străveche a unui pământ-mamă (*Terra Mater* sau *Tellus Mater*), care dă naștere tuturor ființelor, le hrănește, ele primind, apoi, din nou de la el germenele roditor, ceea ce implică ideea că morții se întorc în pământul matern, unde rodesc din nou, ca orice sămânță, și revin la forme tinere de viață. De aici, credința că generațiile tinere nu fac decât să reîncarneze ființele strămoșilor, de reținut fiind ideea după care *cultul strămoșilor* este o componentă esențială, o coloană vertebrală a culturii noastre tradiționale, care este o cultură întemeietoare. În tradiția de neam românească se observă până astăzi, cu mici excepții datorate conjuncturilor sociale (care creează și în acest domeniu mode), păstrarea principiului masculin în riturile de denotație. Se poate urmări cu ușurință, în harta din studiul Magdalenei Vulpe², preponderența componentei patrilineare în atribuirea numelui după strămoșii masculini ai neamului, mai ales la băieți, virtuali continuatori, prin nume, ai spitei de neam.

Prin instalarea timpurie a creștinismului, vechiul rit de inițiere îmbracă haina cultică a botezului, care reglementează și atribuirea numelui, ca formă de integrare socială și religioasă a noului membru al comunității. Astfel, au devenit importanți, alături de părinți, și nașii de botez ai copilului, ca părinți spirituali (*patres spirituales*). Acest tip de înrudire rituală (pseudoînrudire) trimite la o formă de înrudire spirituală pe care am discutat-o și cu altă ocazie, *înrudirea prin moșire* sau *înrudirea prin moșie*, adică prin *moș-moașă*, ca strămoși ai neamului.

În *Dicționarul de etnologie și antropologie* de Pierre Bonte și Michel Izard, din 1991³, se discută felurile speciale de înrudire în articolul *Pseudoînrudirea*. Aici se pomenesc *înrudirea de sânge*, *înrudirea de lapte* și *înrudirea spirituală*, ce desemnează relațiile dintre nași și finii, rezultate în lumea creștină din ritualul botezului. Se face precizarea că această din urmă relație ajunge să îndeplinească funcții multiple, legând grupuri sociale din generație în generație. Pentru zona Balcanilor se face trimitere la Hammel, 1968.

² *Répartition territoriale des noms de parenté en daco-roumain (d'après l'ALR)*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, t. XI, 1966, nr. 1, p. 47, harta 6.

³ Iași, Editura Polirom, 1999, p. 512-513.

Analiza noastră care urmează se face pe material românesc. După dicționarele de limbă română consultate, de la cele mai vechi (Tiktin, Scriban) până la ediția mai nouă a *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX) și la DLR, *moșie* este un cuvânt format din *moș* + sufixul *-ie* însemnând *avere* moștenită din moși-strămoși, *ocină*, *părinție*, cu valoare de durată, *moștenire veșnică*, adică *transmisă din neam în neam* și, de aici, prin extensie, s-au dezvoltat sensurile *seminție*, *neam*, *populație*, *pământ strămoșesc*, *țară strămoșească*, *baștină*, *patrie*. Lingvistul Ion Coteanu, ocupându-se, în studiile sale, de „doi termeni simbolici: *țară și moșie*” (în 1981), era de părere că *moș* însemna nu numai *străbun*, ci desemna și partea de pământ care revenea urmașilor direcți sau indirecti, ceea ce demonstrează continuitatea de stăpânire a pământului. Acest sens îl relevă textele vechi, unde întâlnim formulări de tipul „această moșie este de trei moși”⁴. *Moșii* ca *nași*, problemă de care s-a ocupat, printre alții, și Paul H. Stahl în 1979 și 1993⁵, adaugă relației de consangvinitate existente („străbun”, bătrân dintr-un grup de oameni, înrudiți între ei) nuanța relației spirituale. Altfel spus, moșii erau adevărații inițiatori ai noilor membri ai societății tradiționale, de la naștere până la căsătorie. Apartenența de neam, dictată de regulile rudeniei consangvine sau spirituale, nu înceta nici după moarte, ci se continua prin mulțimea riturilor funerare și a obiceiurilor de cinstire periodică a celor morți, prin cultul strămoșilor.

În cadrul obiceiurilor de naștere, *înrudirea prin moșire*, prin *moașă*, ca officiantă a ceremonialului și totodată și *rudă spirituală*, ca *moașă de neam*, *de moștenire*, *de baștină*, *de ocină*, era o componentă de *structură* a relațiilor de neam, cu încărcătură preponderent rituală. Uneori, moașa putea fi chiar *rudă* prin consangvinitate cu cel moșit (în cazul când era bunica paternă). Henri H. Stahl și Paul H. Stahl numesc acest tip special de înrudire spirituală prin moașă *înrudirea prin moșie*, pentru că *moașa de neam*, împreună cu *moșul* sunt, prin tradiție, și *nașii* de botez ai copilului, mai cu seamă când acesta este băiat, deci continuatorul de nume și de moșie al neamului. În majoritatea răspunsurilor la capitolul *Naștere* dintr-un *Chestionar etnografic și folcloric general*, care se află în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), se menționează că *nașii* de cununie trebuie să fie *nașii* de botez ai băiatului, care erau, de fapt, *moșii de neam* (moșul-moașa). Aceasta este dovada clară că, într-o mentalitate tradițională, acest tip de înrudire rituală se transmite din neam în neam, iar structura patriarhală se păstrează, în linii generale, chiar în condițiile schimbărilor sociale intervenite în decursul istoriei neamului. În această privință, studiile etnologice trebuie coroborate cu cele lingvistice și cu cele genealogice. Se poate observa, din numeroasele răspunsuri primite (cf. AFMB) și analizate de noi, că spița de neam patriliniară are și pe plan ceremonial rolul preponderent pe care îl are în viața socială și istorică a neamului. Prin riturile de denominație (din cadrul obiceiurilor

⁴ Nicolae Constantinescu, *op. cit.*

⁵ Vezi, mai ales, articolul *Moșitul și nășitul. Transmisia lor în cadrul neamului*, în „Revista de etnografie și folclor”, t. 38, nr. 5, 1993.

de naștere) se realizează prima încadrare ceremonială a copilului în grupul de rude căruia îi aparține, în seria de generații ale acestuia. Transferul calității de *moașă de neam* de la *soacră* la *noră* intră în mecanismul înrudirii rituale *prin moșire* și *prin moșie*, nora ocupând exact aceeași poziție pe care cu o generație în urmă a deținut-o propria ei soacră, în timp ce soțul moașei (moșul) este consangvin, peste o generație, două sau mai multe, cu copilul moșit. Când moașa aparține aceleiași neam, prioritară se consideră legătura stabilită *prin moșie* (sistemul de înrudire *moș-moașă*), ca o consecință rezultată din vechea organizare a familiei. În cazul când moașa nu era din același neam, ea devenea, prin practicile rituale efectuate, ca și rudă, la fel ca soțul ei. În această situație este evidentă *înrudirea prin moșire*. Moașa numea pe femeia lăuză, cu care era sau nu rudă, „nepoată”, iar pe copil, „nepot”. Între familia lăuzei și familia moașei se stabilea o legătură cvasisimilară aceleia consangvine. Nepotul moșit îl numea pe soțul moașei *moș* sau *moșoi* (augmentativul trimite la calitatea de cel mai mare dintre moși). În felul acesta, moașa devine „rudă” cu tot satul, cu toată comunitatea respectivă.

Un aspect particular al înrudirii rituale *prin moșie* (sistemul *moș-moașă*) era, în satul tradițional românesc, încadrarea în spița de neam (și, implicit, în cultul strămoșilor) a copilului născut în afara căsătoriei (sau fără căsătorie). Aici intervin din nou *moșii*, de data aceasta legătura făcându-se doar cu cei materni. Absența spiței de neam patrilinear impunea ca încadrarea nou-născutului să se raporteze la seria de generații a grupului de rude matern. Caracterul special al împrejurării, conotată negativ de societatea tradițională, pentru că nu respectă normele impuse de tradiție, făcea necesar ca pe plan ceremonial să se efectueze rituri prealabile de apropiere de riturile și regulile în vigoare. Avea loc, mai întâi, o *nuntă magică* a fetei-mamă la pom (salcie, răchită), menită a o încadra ceremonial în grupul de neveste. Acest obicei arhaic a fost semnalat și descris în secolul al XIX-lea de Teofil Frâncu și George Candrea⁶, iar în secolul al XX-lea de Ion Chelcea, după informațiile culese în Caraș-Severin⁷. Spița de neam a mamei copilului o suplinește, în acest caz, pe cea patriliară. Este vorba de una dintre cele mai vechi forme de înrudire rituală, cu repercusiuni în plan social și istoric, pe care etnologii clasici au numit-o *înrudire uterină*. Copilul născut în aceste circumstanțe, în care se încălcau riturile și regulile în vigoare, primea numele de botez al *moșului* sau al *moașei* materne. Sanctiunea în plan ritual și social se făcea prin sistemul de denumire prin poreclă (devenită, peste generații, nume de familie): Florea, Florean, Buruiană, Fochi, Bitang, Ilegitimu.

Un alt aspect al înrudirii rituale *prin moșie* se încadrează în sistemul de relații stabilit prin *înfrățire* sau *însurățire*, sistem care se integrează riturilor de trecere (de vârstă). Este vorba de un tip special de înrudire, care a căpătat o pronunțată conotație economică, socială, adică ritul îmbracă, în acest caz, o formă de

⁶ *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia Modernă Luis, 1888.

⁷ *Obiceiuri în legătură cu viața omului în Pătaș și Borlovenii Vechi, Caraș*, în „Revista de folclor”, 1958, nr. 3, p. 55–82.

organizare economică, cu efecte patrimoniale. *Înfrățirea pe moșie* este, după definiția lui Romulus Vulcănescu⁸, o legătură „ce se stabilește între persoanele străine în cadrul unei comunități obștești prin munca în comun a pământului liber, sau aservit, în condițiile unei fraternități stabilite pe diferite căi”. Informații prețioase în această problemă de interdisciplinaritate găsim și în alte lucrări⁹. De pildă, în lucrarea lui I. Minea și L. T. Boga¹⁰ sunt citate documente care atestă faptul că se înfrățeau ritual nu numai străini între ei, cum spune Romulus Vulcănescu, în lucrarea citată, ci și rudele între ele, ritul fiind garanția perpetuării unor astfel de jurăminte și angajamente peste generații. Aceste aspecte sunt discutate și de Petru Caraman¹¹, care observa că tipul de înrudire la care ne referim, cu un puternic caracter religios și economic, face armonie perfectă cu vechiul tip ritual de esență magică prin excelență. În Muntenia și Oltenia, arată P. Caraman, *înfrățirea pe moșie* se celebra în biserică, *pe cruce și pe evanghelie*, după ce, în prealabil, jurămintele rituale ale fraților de cruce se făcuseră *pe pâine și pe sare*. Prin acest tip de *înfrățire pe moșie*, frații de cruce dobândeau fiecare asupra averii celuilalt drepturi egale, ba, uneori, mai mari decât fiii sau frații naturali. „Era mai aproape fătutul decât fratele”, spunea un informator din Lăpușul Românesc, citat de N. Constantinescu în lucrarea la care am făcut referire. V. Scurtu, analizând termenii de înrudire în limba română, observă că „Dreptul și datoriile ce au frații și surorile adevărate, tot acel drept și datorii aveau frații și surorile de cruce”¹². La aceste reglementări rituale, cu valoare juridică și socială, se referă și Gh. Cronț, în lucrarea sa din 1969¹³, ca și sociologul H. H. Stahl, într-o lucrare din același an¹⁴. H. H. Stahl insistă asupra fenomenului social al transformării acestui obicei ritual într-o modalitate de acaparare de proprietăți: „Devenant frère avec l'un des membres de la communauté paysanne, les seigneurs acquéraient les mêmes droits que les autres membres de la communauté, entre autres, celui d'acheter les propriétés locales mises en vente. Ils accaparaient, ainsi, les terres de l'intérieur”¹⁵.

Printre variantele de înrudiri rituale ale tipului *înfrățirea pe moșie* era *nășia de moșie* sau *cuscria de moșie*, având ca scop păstrarea sau transmiterea proprietății, mai ales când nu existau urmași (moștenitori) de drept. În felul acesta, *moșia* se

⁸ *Etnologie juridică*, București, Editura Academiei Române, 1970, p. 79.

⁹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, Paris-București, 1930, p. 93, 97; I. Minca și L. T. Boga, *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Contribuțiuni la istoria vechiului drept în Țara Românească*, Iași, vol. I-II, 1933-1935.

¹⁰ Vezi nota 9.

¹¹ *Înfrățirea rituală la popoarele sud-estului european și originea ei traco-ilirică*, în vol. „Studii de folclor”, III, București, 1995, p. 214 și urm.

¹² *Termeni de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1966, p. 122.

¹³ *Instituții medievale românești. Înfrățirea pe moșie. Jurătorii*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 40 și urm.

¹⁴ *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest-Paris, 1969.

¹⁵ *Ibidem*.

păstra în familie și se transmitea (se moștenește) conform cu drepturile de moștenire ale fraților adevărați.

Frăția de moșie, sistem de înrudire rituală cu valoare de reglementare juridică, asigură conservarea proprietății familiale (*a moșiei*) și contribuția la întărirea grupului familial al comunității respective. Etnologii notează și în zilele noastre conservarea unor asemenea practici rituale în zone arhaice precum Bucovina, Chioar, Lăpuș, Buzău, Ilfov etc., ceea ce demonstrează că *înfrățirea rituală* s-a practicat pe aproape tot teritoriul românesc¹⁶.

Studiul nostru se oprește, deocamdată, doar la aceste forme arhaice de înrudiri rituale, cu importante repercusiuni sociale, istorice asupra neamului, urmând să continuăm, într-o viitoare cercetare, cu „nășia rituală”, formă de înrudire spirituală paralelă cu înrudirea de sânge, pe care o completează și căreia îi adaugă pecetea rituală a mentalității poporului respectiv.

LA LIGNÉE RITUELLE

RÉSUMÉ

Le problème ci-traité fait recours à l'interdisciplinarité pour analyser un des composants les plus importants de la culture traditionnelle roumaine, celui concernant les relations de parenté.

Dans la littérature internationale spécialisée, on traite ce problème dans une sous-discipline: la *kinship*, proposée dès 1967 par Robin Fox, anthropologue américain, et qui s'est imposée depuis. Jacques Le Goff remarquait, à son tour, que «l'étude ethnologique de la lignée, de la grande famille, aussi bien que de celle restreinte, doit renouveler les fondements des études comparatives entre aujourd'hui et hier, entre l'Europe et les autres continents». La lignée rituelle «est celle qui, à travers les pratiques rituelles archaïques, bien établies par la tradition au cours des temps, coexiste avec la lignée établie par consanguinité et la complète».

L'auteur discute, en ce sens, des anciens rites de dénomination qui créaient des relations de parenté par le système de parenté rituelle (aussi nommée parenté spirituelle). On inclut dans ce système les notions de *moș-moașă*, comme représentants vivants des ancêtres de la lignée. Par le processus nommé «moșire», «moașa de neam» s'apparente pratiquement au village tout entier, si bien qu'elle appelle les femmes qui viennent d'accoucher «petites-filles» et les nouveau-nés «petits-fils». Ces derniers auront des obligations rituelles à son égard: à l'occasion des grandes fêtes (Noël, Pâques), ils devront la visiter et lui apporter des cadeaux.

Une autre forme de parenté spirituelle est celle que H. H. Stahl nommait «parenté spirituelle avec le parrain» (les parrains de baptême et de mariage, comme parents spirituels de l'enfant, puis des jeunes mariés).

Pour finir, un autre mode de parenté rituelle analysé par l'auteur est celui par fraternisation («frères de croix» et «sœurs de croix»).

Dans une société traditionnelle, le problème a des répercussions sociales, historiques et culturelles.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

¹⁶ Vezi vol. *Graiul, etnografia și folclorul zonei Chioar*, Casa Județeană a Creației Populare, Baia Mare, 1983.

NEOLOGISMUL LATINO-ROMANIC ÎN CADRUL VOCABULARULUI LIMBII ROMÂNE

DE

G. ISTRATE

Reprezentanții Școlii Ardelene au fost cei dintii cărturari care au remarcat deosebirea, importantă, dintre limba română și celelalte limbi romanice, sub aspectul vocabularului. Pe câtă vreme în limba noastră existau, pînă în secolul al XVIII-lea, numai elemente latinești moștenite, limbile romanice din occident, găsindu-se în contact permanent cu latina, ca limbă de cultură, în că din momentul constituirii lor, și-au împrăștiat vocabularul cu numeroase neologisme latinești.

Pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă deosebirea aceasta se accentuează prin faptul că, în lipsa neologismelor latinești, vocabularul limbii române se îmbogățește cu elemente provenind din alte limbi, cu care apusenii n-au avut niciodată contact.

Dacă urmărim vocabularul textelor noastre vechi, din secolul al XVI-lea, constatăm că, pe lîngă cuvintele moștenite din latinește, el mai conține elemente vechi slave, grecești, ungurești etc., dar nu remarcăm prezența neologismelor latino-romanice. Acestea își vor face apariția, cu foarte mare timiditate, abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în literatura cronicarilor moldoveni, mai ales, dar și în scrisul lui Dosoftei, ca urmare a contactului cu cultura latină, prin școlile din Polonia. Este vorba, așadar, nu de neologisme de origine franceză, cum ar rezulta din dicționarele noastre, ci de împrumuturi cărturărești din limba latină.

Dintre munteni, trebuie pomenit, aici, stolnicul Constantin Cantacuzino, care și-a făcut studiile la Padova. Dar, împotriva așteptărilor noastre, cartea sa *Istoria Țării Rumânești* nu se remarcă prin utilizarea neologismelor latinești ori italienești. Acestea din urmă își fac simțită prezența, mai degrabă, la alți autori din epocă.

Influența stolnicului, din acest punct de vedere, trebuie să fi fost de altă natură. Sextil Pușcariu, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*², consideră că datorită lui se aflau la curtea lui Brîncoveanu cărturari și meșteri italieni care au determinat influența respectivă în epocă: „Prin influența covârșitoare a stolnicului Cantacuzino, care studiasse la Padova, a început să se exercite, la curtea lui Constantin Brîncoveanu, încunjurat de secretari italieni, o influență apuseană destul de pronunțată, care însă se stinse odată cu tragica lui moarte. În mănăstirile clădite sau restaurate de evlaviosul domn

și în splendidele lui palate își face intrarea, fără să innăbușe însă vechea tradiție arhitectonică, stilul baroc venețian. Decorul luxos și uneori indiscret, adus de arhitecții italieni, se unește cu gustul oriental, ceva cam greoi, al principelui deprins cu confortul turcesc. Bogățiile lui fabuloase îi permit să-și satisfacă toate capriciile de amator. Cîteva din clădirile brîncovenești — înainte de toate mănăstirea de la Horez și palatul de la Mogoșoaia — sînt opere de înaltă valoare artistică. Secretarul lui Brîncoveanu, *Anton Maria Del Chiaro*, care ne-a lăsat o prețioasă descriere a Țării Românești, vorbește și de cîțiva pictori români, care, întorși din Veneția, imitau, în icoănele lor, pictura italiană (p. 102).

Din lucrarea recentă (1974) a lui Mario Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-Vodă Brîncoveanu* (1688 — 1714), rezultă că, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de al XVIII-lea, circulau, în Muntenia, neologisme de origine italiană, ca următoarele: *astrolog*, *astronom*, *batalion*, *calendar*, *campanie*, *carnaval*, *castel*, *comandant*, *comedie*, *comediant*, *convoliu*¹, *corier*², *curiosita*³, *curioz*, *delfin*⁴, *dysenterie*, *ducă* (=duce)⁵, *felucă*, *flotă*, *galion*, *grație*, *manifest*⁶, *mediator*, *ministru*, *neutral*, *prognostic(are)*, *progres*, *procurator*, *protest*, *secretariu* etc.

Nu știu în ce măsură s-ar putea vorbi de o continuitate a acestor neologisme, în limba noastră, de faptul dacă ele s-au impus încă din vremea lui Brîncoveanu ori au fost reintroduse, de alții, mai tîrziu.

Problema se pune la fel și pentru cuvintele latinești culte pe care le întîlnim în scrierile lui Dimitrie Cantemir și ea va putea fi elucidată abia în momentul în care vom cunoaște foarte bine textele românești de după Cantemir, pînă la Școala Ardeleană.

În momentul de față putem doar afirma că, în scrierile lui Cantemir, spre deosebire de cronicari, elementele neologice de origine latină sînt mult mai numeroase.

A doua constatare, la fel de importantă, este aceea că neologismele respective sînt utilizate, parcă, în dauna cuvintelor turcești, foarte bine reprezentate la unii cronicari moldoveni, în primul rînd la Miron Costin și la Ion Neculce. Dar în acest calcul mai poate interveni și altceva. Miron Costin și Neculce se ocupă, în letopisețele lor, de istoria mai apropiată a Moldovei, de acea epocă în care relațiile cu turcii erau foarte strînse. Este normal, deci, ca aceste relații să impună, în vorbire și mai ales în scris, și o serie de cuvinte necunoscute pînă atunci limbii noastre. *Hronicul* . . . lui Cantemir se ocupă de o epocă istorică îndepărtată și s-ar putea conchide că cele 16 — 17 elemente turcești, întîlnite în paginile lui, nu fac decît să reflecte o realitate anterioară celei în care românii au stabilit relații strînse, politice și administrative, cu turcii.

Problema s-ar putea pune așa dacă lucrurile s-ar prezenta în forma aceasta numai în *Hronic*. Dar din moment ce situația este aproximativ aceeași și în *Istoria ieroglică*, lucrare al cărei subiect este împrumutat din epoca în care a trăit Cantemir (sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui

¹, ², ³. După cum se vede, aceste cuvinte nu erau încă adaptate la sistemul nostru fonetic.

⁴ În *Istoria*... lui Herodot: *dolf* și *dulf*.

⁵ Cuvîntul circulă sub forma aceasta, pînă tîrziu.

⁶ Cf. cele spuse sub 1, 2, 3.

de al XVIII-lea), cînd relațiile noastre cu turcii erau foarte dezvoltate, însemnează că prințul moldovean a urmărit crearea unei limbi literare românești pe baza limbii latine, cu evitarea sistematică a elementelor turcești, considerate de el neliterare.

Neologismele latino-romanice intrate în limba noastră pînă în vremea lui Cantemir (1664 — 1723) au un caracter mai mult întîmplător. Ele se explică, în primul rînd, dacă nu exclusiv, prin contactul pe care l-au avut cîțiva cărturari români cu limba latină, eventual cu italiana. Nefiind vorba de un curent de masă, cuvintele respective nu s-au putut definitiva, atunci, în limba noastră.

Cu totul alta este situația acelor împrumuturi care intră în limba noastră spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și, apoi, în tot cursul secolului al XIX-lea ori celui de al XX-lea. De data aceasta, prin intermediul Școlii Ardelene, mai întîi, și prin orientarea tot mai hotărîtă a românilor spre cultura franceză și spre cea italiană, neologismul latino-romanice se impune ca o necesitate de prim ordin.

Traducerile, numeroase, efectuate de latiniști și de adepții lor, din limbile latină și italiană, teoretizările lui Paul Iorgovici și, mai tîrziu, cele ale lui Eliade, în problema neologismului, în genere, dar și în cea a terminologiei științifice, sînt cea mai bună dovadă că neologismul era o necesitate absolută, pentru limba noastră, într-o epocă în care toate eforturile erau orientate spre modernizarea ei. Această modernizare însemna, de fapt, numirea cu termenii cei mai potriviți a realităților și ideilor noi din epocă. Așa se explică de ce neologismele întîlnite în *Țiganiada* lui I. Budai-Deleanu au ajuns pînă la noi și de ce numai foarte puține dintre ele nu aveau, atunci, forma sub care aveau să se definitiveze în limbă.

Dacă Eliade și Grigore Alexandrescu minuiesc cu ușurință aceste împrumuturi recente și le utilizează cu pricepere, mulți contemporani de-ai lor întîmpină greutăți din acest punct de vedere. Spre deosebire de vremea noastră, cînd lucrurile s-au stabilizat, atitudinea celor de pe la 1830 față de neologism este departe de a fi unitară. E suficient să amintim că în poezia lui Alecu Donici aproape nu întîlnim neologisme și că ele sînt utilizate fără discernămint, în mod abuziv aproape, de Cezar Bolliac. Tot așa, dacă le întîlnim numai întîmplător în „Alăuta românească” (1837 — 1838), ele sînt foarte bine reprezentate în „Dacia literară”, numai doi ani și jumătate mai tîrziu. Aceeași observație se poate face și în privința terminologiei de specialitate care s-a creat și mai ales, s-a consolidat tot pe bază neologică. Pe cîtă vreme în „Alăuta” nu întîlnim, aproape deloc, termeni referitori la teoria literară, ei sînt bine reprezentați în revista lui Kogălniceanu.

Nu ne vom grăbi să spunem, se înțelege, că la 1840 această terminologie exista și ea era necunoscută la 1837 — 1838. Deosebirea nu reflectă atît realitatea din limbă cît „atitudinea” celor care țineau un condei în mînă. Este, pînă la un punct, deosebirea pe care o remarcăm în vorbirea personajelor din aceeași piesă a lui Alecsandri (*Iorgu de la Sadagura*) ori între scrisul, orientat după limba populară, al lui Neculai Istrati (vezi, în special, piesa de teatru *Mihul*, 1850) și între poeziile contemporanului său Alexandru Depăreașanu, invadate nu numai de neologisme neadaptate la sistemul nostru

fonetic, ci și de unele barbarisme : *alcovă* (p. 15)⁷, *amă* (98), *arte* (=artă; 186), *belă* (2, 21, 23), *capilură* (21), *carnefice* (2), *demolițiune* (=demolare, 13), *erigeat* (5), *fulur* (85), *guerra* (14), *mund* (16), *nemic* (=dușman, 22), *popol* (alături de *popor!*, 5), *stelă* (alături de *astră*, 22)etc.

Pe lângă acestea există, se înțelege, și altele, bine utilizate : *esclama* (2)⁸, *felonie* (4), *festin* (2), *gineceu* (4), *insolență* (3), *lupanar* (4), *satin* (2), *son* (13) etc.

Opoziția dintre modul de a scrie al lui Neculai Istrati și cel al lui Al. Depărașeanu este, de fapt, o trăsătură a epocii și, în funcție de poziția pe care o reprezintă, chiar interpretii de mai târziu ai fenomenului literar și ai celui lingvistic se vor deosebi sensibil între ei.

Cu toate că, între timp, atitudinea scriitorilor se precizează tot mai mult, în sensul că un Alecsandri, de exemplu, recurge la neologism numai în notele de călătorie, nu și în *Doine*, care erau concepute după model popular, ori în *Legende*, în care nu putea fi evitat elementul arhaic, nesiguranța în aprecieri a interpreților continuă. N-a afirmat, oare, Ibrăileanu că neologismul nu este indicat pentru poezia lui Eminescu, el care, altfel, l-a definit foarte just și i-a intuit rolul pe care urmează să-l aibă în limbă : „În versuri e foarte greu de introdus neologisme, sau se pot întrebuița, dar cu mare cum-pătare, nu ca în proză sau în știință. Așadar, scriitorul român are o limbă poetică mai săracă decât scriitorii străini. El nu poate întrebuița orice cuvânt pentru ceea ce simte ; pe când unul francez poate întrebuița orice cuvânt din limba lui, afară de cuvintele tehnice“ (*Epoca Conachi*, 1920, p. 29).

Această atitudine a lui Ibrăileanu, care ar fi putut pleca de la articolul lui Maioreșcu, *În contra neologismelor*, a fost corectată, mai târziu, de unde putem conchide că ea apăruse mai mult ca o reacție împotriva celor care utilizau neologismul fără discernămint, în beletristică. Că așa stau lucrurile, și nu altfel, rezultă din afirmațiile lui Ibrăileanu însuși, care se referă, uneori, la situația generală a vocabularului limbii române, ca în citatul ce urmează :

„Cuvintele nouă, luate mai ales din franțuzește, sînt reflexul, în limbă, al civilizației apusene introduse la noi : cantitatea lor e reflexul puterii cu care a invadat acea civilizație ; felul lor e reflexul aspectelor civilizației ce am introdus ; forma ce le-am dat-o e reflexul chipului cum am asimilat această civilizație“ (*Campanii*, p. 128).

Problema este reluată, sub altă formă, în broșura *Cultură și literatură* : „Neologismele propriu-zise — nu mai este nevoie să le luăm apărarea. Fiind numele lucrurilor și ideilor introduse din țările civilizate, mulțimea lor este semnul unui import de bogată cultură străină. Limba română, în deosebire de limbile germană, rusă ori ungurească, neputînd crea decât foarte greu cuvinte din sinul ei, este natural să se îmbogățească cu neologisme. Din cauzele cunoscute, românii rămînînd, pînă pe la începutul veacului trecut, înafară de progresul civilizației apusene, pe care de atunci au trebuit s-o importe în doze forțate, este de la sine înțeles că limba română va trebui să aibă o cantitate impunătoare de neologisme, mai impunătoare, poate, decât orice altă limbă europeană“ (p. 74).

⁷ Citez după volumul *Doruri și amoruri*, București, 1861 (cifra din paranteză indică pagina din volumul citat).

⁸ S, în locul lui x este impus de ortografia timpului.

Dacă, în citatele de mai sus, Ibrăileanu privește problema la modul general, altă dată, în *Note și impresii* (Iași, 1920), el o urmărește în funcție de modul cum se reflectă împrumuturile recente în poezia vremii: „Aici, în această selecție între elementele eterogene ale vocabularului, este piatra de încercare a gustului unui scriitor, în privința limbii. Topîrceanu are instinctul infailibil în alegerea cuvintelor. El are cuvîntul neaș, atunci cînd zugrăvește sau cînd evocă viața primitivă, ca de pildă în *Balada munților*; are vocabularul curent, cu strictul necesar de neologisme, în poezia personală, sentimentală sau ironică; are neologismul pretențios în paginile francamente umoristice și neologismul disperat în genul funambulesc“ (p. 213).

Rezerva lui Ibrăileanu în privința utilizării neologismului în poezia lui Eminescu nu trebuie condamnată. Criticul ieșean avea în vedere anume situații, eventual anume poezii, în care poetul s-a putut lipsi de împrumuturile noi. Atmosfera de basm din *Călin* se poate dispensa de neologism, cum se poate dovedi cu diferitele variante ale poeziei; înainte de a utiliza cuvintele vechi *veșnic* și *veșnicie* poetul a încercat și efectul sinonimelor *etern* și *eternitate*; nu l-au mulțumit și le-a înlocuit. Alta este situația din *Scrisoarea a II-a*, inspirată din contemporaneitate, din societatea înaltă. Aici neologismul este bine reprezentat: *academie, amant, bard, broșură, cadavru, carieră, confunda, cumular, cuplet, damă, dedica, domestic, epocă, glorie, iluzie, imberb, înfinit, ministru, onest, operetă, pilastru, planetă, protecție, ridicol, salon, secol* etc.

Unele dintre aceste cuvinte sînt cerute de atmosfera poeziei și ele nu s-ar potrivi în alte situații ori în alte poezii, inspirate din aceeași societate contemporană cu Eminescu dar cu eroi față de care atitudinea nu este una de dezaprobare. Între aceste neologisme aș trece următoarele: *cuplet, damă, imberb, operetă*. În versurile:

De ce nu voi pentru nume, pentru glorie să scriu?

Oare glorie să fie a vorbi într-un pustiu?

cuvîntul subliniat mi se pare cum nu se poate mai potrivit. În schimb, adjectivul *glorios* nu se întîlnește niciodată, în întreaga poezie eminesciană. El ar fi sunat cu totul straniu în *Povestea Codrului*, unde poetul a recurs la sinonimul *slăvit*:

Împărat slăvit e codrul,
Neamuri mii îi cresc sub poale,
Toate înflorind din mila
Codrului, Măriei Sale.

Nu apare, în poezia lui Eminescu, nici *sentiment*, deși el era cunoscut demult în limbă sub diferite variante fonetice: *simfîment, simfîmint, simfămînt, sentement, sentiment, simfîciune* etc.

Poetul a preferat pe mai vechiul *simfîre*:

Acea tainică simfîre, care doarme-n a ta arfă
În cuplete de teatru s-o desfăci ca pe o marfă?

O reacție mai accentuată, decît în cazul lui Ibrăileanu, împotriva cuvintelor recente, se observă la M. Sadoveanu cînd, în *Anii de ucenicie* (1944), își amintește că, pe vremea cînd era elev la liceul Național din Iași, devenise un „prigonitor pînă la exces al neologismelor“ (p. 75).

Scriitorul ne lasă impresia că această atitudine a sa era provocată de mentalitatea citorva colegi, care exagerau importanța neologismului în limbă și desconsiderau literatura și istoria națională. Poate pentru a combate alte asemenea atitudini, el revine asupra ideii și în alte ocazii :

„Cum m-au atins în inimă aceste spectacole mărețe ca și natura, n-a mai rămas în mine nici umbra celei mai mici îndoieli. Elucubrațiile pictoricești ale generației noastre, cubismul, futurismul și expresionismul — ca și tovarășele în *ism* din literatură — rămân niște jalnice și ridicole rătăcirii, când nu sînt o dovadă directă de lipsă de talent“ (*Opere*, IX, 270).

„Aceștia de la „Însemnări“⁹ au înfățișat totdeauna în mica Românie de ieri aspirații de întregirea neamului și de revendicări a mulțimii pentru care au fost huliți la vreme de aceiași oameni, care reprezentau bizareria, impresionismul și alte cuvinte cu sufixe“ (*Opere*, XIX, 123).

Din citatele respective se vede și mai bine că scriitorul nu se ridică, în bloc, împotriva neologismului și, în general, împotriva tendințelor înnoitoare ci are în vedere anume exagerări ale unor contemporani de ai săi. Concluzia aceasta poate fi întărită cu unele citate ca următorul :

„Înțeleg să dai afară vorbe străine de prisos. Dacă avem pe ale noastre, cu cele străine n-avem ce face și le poțim drum bun. Însă *telegraful* trebuie să rămîie *telegraf* și *telefonul* telefon“¹⁰, dar și cu unele exemple din opera proprie, din care se vede că nimeni n-a pus mai multă pricepere, în întrebuintarea neologismului, decît el :

„— *Respectabile* părinte Laurențiu, mărturisii doamna Genoveva, eu nu pot avea nici o pornire împotriva *servei* mele. Acest *sentiment* e mai prejos de *situația* pe care o am, însă am socotit că trebuie să supun prin cuvioșia ta lui Dumnezeu unele din gîndurile care mă neliniștesc.

— Ce gînduri anume te-ar putea neliniști, *nobilă* doamnă? Ești prea fericită cu soțul care ți l-a hărăzit Dumnezeu și datorită Mărici-Tale nu este decît să înalți mulțămire pentru aceasta.

— Nici nu fac altfel, *respectabile* părinte. Mulțămesc Domnului-Dumnezeului meu și dimineata și sara. Îl iubesc pe soțul meu și-n ființa lui, și-n *nobila generozitate* pe care o dovedește în toate *actele* vieții sale ; de asemeni și pentru *lealitatea* și vitejia lui *cavaleriească*.

— Poate ești *geloasă*, *nobilă* doamnă.

— Ah! s-ar putea aceasta? Împotriva unor ființi care se indeletnicesc cu clevetirea și sulimanul? Ori împotriva unor ființi care-mi sînt *inferioare*?

— *Nobilă* doamnă, răspunse cu blîndeță părintele Laurențiu, nu fac eu *presupunerea* aceasta, ci mă silești s-o înțeleg însăși Măria-Ta.

— Nu se poate, n-am putut spune niciodată asemenea lucru, *replică*, plină de mirare, doamna *comitesă*. Poate am făcut *aluzie* la vorbe și priviri ale *servei* mele către Golo, *scutierul* domnului *comite*, dar aceste *nedelicateți* am știut eu singură să le înfrîng“ (*Măria sa Puiul Pădurii*^a, p. 51 — 52).

„Cu răcnete *entuziaste* înălțau cupe, închinau pentru *nobilele* gazde și le deșertau dînd tare capul pe spate. Le umpleau iar și le închinau pentru toți domnii și prietinii, și pentru împăratul creștin, și pentru sfîntul Papă de la Roma, și pentru *damele* cărora le păstrau *eterna* credință și iubire. S-ar fi putut

⁹ E vorba de revista „Însemnări literare“.

¹⁰ O *întîmplare ciudată*, București, Editura Națională Clornel, 1929, p. 35—36.

spune că această petrecere aleasă avea același *accent* ca petrecerea unor oameni de rînd care mîncă grozav și beau *enorm*, dacă n-ar trebui să avem în vedere întăi *nobilul* sînge care curgea în vinele *ilustrilor* oaspeți și al doilea scopul cu totul *desinteresat* care-i mîna spre jertfă. E adevărat că unii din vrednicii *nobili* *scontau* o plată în viața viitoare și petreceri *identice* în grădinile *paradisului*; însă o atare *tranzacție* nu poate fi pusă înaintea avîntului lor firesc și neînduplecat pentru credință. Un adevărat *nobil* știe, fără *condiție*, să moară și să ucidă pentru Crist. Cam din acest izvor se *alimentau discursurile* domnilor *cavaleri*" (*ibid.*, p. 63).

În general, în beletristică utilizarea neologismului nu este uniformă, nu numai în cazul a doi scriitori deosebiți ci chiar cînd e vorba de unul și același creator. De la carte la carte atitudinea lui este alta. Exemple dintre cele mai elocvente avem la Sadoveanu¹¹.

În al doilea rînd, așa cum a arătat academicianul Iorgu Iordan¹², în literatura propriu-zisă neologismul se bucură de o atenție mai mică decît în lucrările științifice ori decît în presă. Se înțelege că nu putem generaliza. Un Macedonski și, după el, Anghel și Arghezi au folosit cuvîntul nou pe scară mare. Poezia lor nu poate fi concepută fără neologism. Aici ar trebui adăugat și George Călinescu, acuzat, la un moment dat că abuzează de neologism în lucrările sale literare¹³. În raport cu cei pomeniți, Ion Barbu și Lucian Blaga sint mult mai prudenți în folosirea cuvîntului nou.

Mai mult decît în literatura beletristică, neologismul este utilizat, pe scară mare, în lucrările cu caracter științific și, apoi, în presă. În cadrul fiecărei discipline de specialitate întîlnim numeroși termeni proprii, de origine cultă, de multe ori necunoscuți în alte domenii de activitate. De la caz la caz, ne întîmpină, aici, și unele cuvinte a căror utilitate nu este acceptată de toată lumea. Cel puțin deocamdată. Să ne gîndim la protestele pe care le-au stîrnit unii critici literari, în rîndul cititorilor, în tendința lor de a revoluționa terminologia specialității lor atît prin introducerea, masivă, de cuvinte noi, cît și prin abandonarea terminologiei tradiționale. Și dacă este de înțeles, în medicină, să zicem, o terminologie prin care i se ascunde, bolnavului, pericolul în care se găsește, acest lucru nu mai poate fi valabil în critica literară. Ba aș spune că un critic literar are tot interesul să se exprime cît mai limpede fiindcă numai așa va putea fi înțeles de cititori. În alte domenii și, în primul rînd, în beletristică și în presă asemenea atitudini nu-și mai au locul. Ca urmare a acestui fapt, greutățile de adaptare a neologismului, așa de evidente în secolul trecut, aproape nu se mai pun, cu toate că fondul de cuvinte noi a crescut enorm de atunci pînă astăzi. S-ar zice că reacția vorbitorului, în fața cuvîntului nou, a scăzut în mod sensibil, că numeroasele neologisme intrate în limba noastră de la începutul secolului trecut pînă astăzi au creat un soi de obișnuință, au deschis drum pentru alte elemente noi. Nu trebuie să uităm, apoi, că astăzi ne-am obișnuit să modelăm cuvintele împrumutate după latină, limbă în care ele se prezintă într-un aspect fonetic mult mai apropiat de cel al limbii române. Cu totul altfel stau lucrurile în franceză. Fonetica acesteia este sen-

¹¹ Vezi G. Istrate, *Limba română literară*, București, 1970, p. 292—295.

¹² „Limba română”, III, 1954, nr. 6, p. 63—64. (Cf. și Ibrăileanu, citatul reprodus din *Epoca Conaht*, p. 29).

¹³ Iorgu Iordan, *loc. cit.*, p. 64.

sibil alta, față de cea românească, din cauza aceasta, diferiții creatori de sisteme ortografice, din istoria limbii noastre, au plecat, mai ales, de la modele italienești și le-au evitat pe cele franțuzești. Așa au procedat ardelenii, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și I. Heliade Rădulescu în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Sintem, probabil, una dintre limbile cu cea mai mare putere de asimilare a neologismului. Să se datorească faptul acesta numai înrudirii cu limbile din care împrumutăm ori își spune cuvîntul, cumva, și caracterul deosebitor al limbii noastre, față de unele limbi europene care își îmbogățesc vocabularul prin compunere (germana, rusa, maghiara)?

Oricare ar fi explicația, trebuie să conchidem că limba română dispune de o posibilitate aproape nelimitată de a împrumuta elemente neologice, că datorită acestui fapt cuvintele moștenite din latinește nu mai ocupă primul loc, sub raport statistic, în cadrul vocabularului românesc; ele se găsesc abia pe locul al treilea, după formațiile românești și după neologismele latino-române. Nu ne referim aici și la frecvența acestor cuvinte, unde elementele latinești continuă, și vor continua, multă vreme, să dețină primul loc.

În încheiere ne vom opri la un scurt fragment din ziarul „Știința” (27 august 1975, p. 1, col. 2), din care se vede, foarte bine, raportul care există, în limba noastră de astăzi, între vocabularul vechi și neologismul latino-roman:

„România consideră că obiectivele primordiale ale edificării unei noi ordini economice și politice internaționale trebuie să le constituie lichidarea stării de subdezvoltare, rezolvarea în interesul tuturor țărilor a problemei materiilor prime și energiei, asigurarea unui raport just între prețurile materiilor prime și prețurile produselor industriale, soluționarea problemei produselor alimentare, accesul larg, fără discriminări sau bariere, al tuturor statelor la cuceririle științei și tehnicii contemporane, crearea condițiilor necesare pentru pregătirea cadrelor naționale, promovarea unor raporturi cât mai largi de schimburi comerciale și de cooperare economică internațională, desfășurarea pe baze stabile a relațiilor valutare-financiare.

În concepția României, instaurarea unei noi ordini economice internaționale impune lichidarea politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, înlocuirea vechilor relații — de inechitate, asuprire și exploatare a unor popoare de către altele — cu relații noi, bazate pe respectul independenței și suveranității naționale, pe deplina egalitate în drepturi a tuturor statelor, pe neamestecul în treburile interne și avantajul reciproc, pe dreptul imprescriptibil al fiecărui popor de a-și alege în mod liber orînduirea pe care o dorește, căile dezvoltării economice și sociale. Afirmarea relațiilor economice de tip nou reclamă respectarea dreptului fiecărui popor de a fi stăpîn pe bogățiile țării sale, de a decide în mod independent asupra folosirii acestora și asupra rezultatelor muncii sale potrivit propriilor interese și aspirații”.

Din totalul de 64 de substantive cîte conține textul, 44 sînt neologisme și anume: 23 de origine franceză: *acces, aspirație, avantaj, barieră, bază, cadre, colonialist, concepție, condiție, egalitate, energie, independență, inechitate, materie primă, obiectiv, politică, problemă, raport, relație, respect, rezultat, subvenționate, tehnică*; 16 formații românești: *afirmare, asigurare, cooperare, creare, dezvoltare, discriminare, edificare, exploatare, instaurare, lichidare, produs, promovare, respectare, rezolvare, soluționare și subdezvoltare*; 3 latinești literare: *ordine, stat, știință* și, ultimul, italianesc: *interes*.

Din cele 24 de adjective, 23 sînt recente în limbă, și anume : 19 franțuzești : *alimentar, comercial, contemporan, economic, imperialist, imprescriptibil, independent, industrial, intern, internațional, just, liber, național, necesar, neocolonialist, politic, primordial, reciproc și social* ; 2 latinești literare : *propriu, stabil* și 2 formate pe terenul limbii române : *bazat, valutar*—*financiar*.

În sfîrșit, dintre cele 9 verbe, 5 sînt împrumuturi recente, toate din limba franceză : *considera, constitui, decide, impune, reclama*.

Dacă cele mai multe dintre cuvintele de mai sus se întîlnesc o singură dată în fragmentul citat, avem altele cu o frecvență mai mare. Așa, de exemplu, *economic* apare de cinci ori, *relație* de patru ori, *internațional* de trei ori, iar *interes, lichidare, materie primă, național, ordine, problemă, produs, raport* și *stat* de cite două ori.

LE NÉOLOGISME LATINO-ROMAN DANS LE VOCABULAIRE DU ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur met en discussion le spécifique de la langue roumaine par rapport aux autres langues romanes en ce qui concerne le néologisme latin : le commencement de la pénétration de celui-ci au début du XVIIe siècle par les chroniqueurs moldaves et le mitropolite Dosoftei. Chez Dimitrie Cantemir la présence du néologisme latin est surtout un problème de style et d'attitude culturelle. À partir de la fin du XVIIIe siècle et durant les siècles suivants, parallèlement à l'ouverture vers les cultures occidentales, le néologisme latin, à côté de celui d'origine française et italienne, représente une nécessité de premier ordre. D'abord par des traductions, par la presse, ensuite par les travaux scientifiques originaux, les mémoires, l'histoire et la critique littéraire et la littérature, le néologisme gagne une place importante dans le vocabulaire de la langue roumaine moderne.

Si en ce qui concerne la fréquence, les mots hérités du latin occupent aujourd'hui la première place, du point de vue du nombre les néologismes ont dans le vocabulaire du roumain la deuxième place après les créations roumaines. L'analyse statistique d'un texte du journal „Scinteia” (style journalistique) aboutit aux résultats suivants : de 64 substantifs, 44 sont des néologismes (23 d'origine française, 16 créations roumaines, 3 du latin littéraire et un de l'italien) ; de 24 adjectifs, 23 sont récents dans la langue (19 française, 2 du latin littéraire, 2 créations roumaines) et de 9 verbes, 5 sont des néologismes, tous d'origine française.

Alexandru Avram, vol. VIII–XIII, îngr. Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai și Rodica Bichiș, introd. Al. Dima, București, 1965–1996.

Repere bibliografice: Titu Maiorescu, *Critice*, I, București, 1926, *passim*; Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, I, București, 49–58; G. Ibrăileanu, *Opere*, I, București, 137–143, *Opere*, VIII, București, 279–313; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte*, III, Vălenii de Munte, 1909, 195, 290–296, 304–307; E. Lovinescu, *Scrieri*, I, București, 80–82; Al. Dima, *Al. Odobescu (Privire sintetică asupra operei și personalității)*, Sibiu, 1935; G. Călinescu, *Opere*, III, București, 972–975, VI, București, 1020–1028, VII, București, 216–217, 752–760, 802–803, 931–932, VIII, București, 376–381; Vladimir Streinu, *Clasicii noștri*, București, 5–39; Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, I, București, 196–205; Tudor Vianu, *Alexandru Odobescu*, București, 1960; D. Păcurariu, *Al.I. Odobescu*, București, 1966; Nicolae Manolescu, *Introducere în opera lui Alexandru Odobescu*, București, 1976; *Dicționarul literaturii române de la origini la 1900*, București, 637–643; Doina Curticăpeanu, *Odobescu sau lectura formelor simbolice*, București, 1982; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, I, București, 1990, 275–294; Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, I, București–Iași, 2012, 276–284.

VIKTOR ORENDI-HOMMENAU

NICOLETA BORCEA*

ORENDI-HOMMENAU, Viktor (1870, Dumbrăveni – 1954, București), publicist, traducător. Este fiul profesorului de pian Wilhelm Orendi și al lui Jeanette Farkas Edle, care provenea dintr-o familie aristocrată (de unde și numele von Hommenau). Productivul publicist bănățean de origine germană a fost găzduit la Târgu Mureș de unchiul său și a fost în mare parte autodidact, dar a absolvit un colegiu pedagogic având pregătire în particular, ceea ce l-a calificat pentru meseria de învățător. Creația sa poetică se înscrie în linia literaturii de inspirație patriotică cu accente romantice, el ducând întreaga viață o luptă acerbă împotriva maghiarizării populației germane din Banat. În 1894 fondează „foaia social-beletristică” „Das kleine Universum” („Micul univers”), apoi conduce un an săptămânalul „Zasz Reener” (1895/1896) și se afirmă ca publicist independent. Poeziile sale vor fi grupate în volumul *Blaetter und Blueten* (ed. I, 1896, ed. a 2-a, 1902). Se va pronunța împotriva naționalismului agresiv maghiar în paginile „Deutschen

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

Tagblatt fuer Ungarn” (1902). Atitudinea sa a fost afirmată și în periodice ca „Deutsch-ungarischer Volksfreund” (1903, 1905–1906, 1910, 1917) și în „Von der Heide”, la care a scris din 1909 până în 1919, apoi în perioada 1922–1927 și în 1937. Colaborator constant la „Von der Heide”, singura publicație a germanilor bănățeni, a promovat autori, precum Josef Gabriel; Otto Ascher, Nikolaus Schmidt, Franz Xaver Kapus și Adam Mueller Guttenbrun. A publicat aici și scriitori din Austria și Germania. S-a pronunțat pentru înființarea unei Societăți culturale care să adune toți germanii bănățeni. A fost, de asemenea, inițiatorul Uniunii Germane Șvăbești (1919) și a funcționat ca inspector pentru școlile din regiune, colaborând foarte bine cu politicienii și colegii români. A fost un bun mijlocitor al relațiilor româno-germane, fapt ce i-a atras porecla „Orendi-Romenau”, „Orendi-Românul”. Când România a fost aliat al Axei, s-a bucurat de multă stimă, dar când țara s-a alăturat Aliaților, minoritatea germană a fost considerată „Coloana a V-a din Germania nazistă” și a devenit atât de sărac, încât a fost nevoit să ceară ajutorul lui Rudolf Speck pentru a supraviețui. După 1946 a depășit momentul. Alcătuiește o ediție de opere alese în limba germană din poeziile lui Mihai Eminescu (1932).

SCRIERI: *Blätter und Blüten, Sächsisch Regen*, Sibiu, 1895, ed. a 2-a, 1902; *Franz Ferdinand. Gewidmet seinen Kindern*, Timișoara, 1914; *Das Heidebuch*, Timișoara, 1919; *Deutsche Dichter aus dem Banat. Literarische Skizze*, Timișoara, 1921; *Aus Licht und Lied*, Timișoara, 1922; *Arier und Germanen*, Timișoara, 1919; *Erinnerungen an Deutschland*, Timișoara, 1920; *Berühmte Schwaben*, Lugoj, 1923; *Literatur und Volkskunst der Rumänen*, Timișoara, 1928; *Gestern und Heute. Eine kleine Statistik*, Timișoara, 1928; *Was ich an den Rand schrieb*, Timișoara, 1930; *Madjarisches. Allzumadjarisches. Ein kleiner Beitrag zur Minderheitenfrage in Ungarn*, București, 1940. – **Ediții:** Árpád Mühle, *Ein Erinnerungsblatt*, Timișoara, 1931; Árpád Mühle, *Wegblumen*, Timișoara, 1931. – **Traduceri:** Michael Eminescu, *Ausgewählte Gedichte in deutsche Übersetzung*, Timișoara, 1932; Michael Eminescu, *Müde Vöglein*, București, 1954, ed. a 2-a, 1955.

Referințe critice: Gudrun Ittu, *De la subsecretar, publicist stimat și traducător la cerșetor: Viktor Orendi-Hommenau (1870–1954) în 1944* (reviste.ulbsibiu.ro/gb/-GB28/GB28RezumatRO.pdf); Joseph Trausch, Friedrich Schuller, Hermann Adolf Hienz, *Schriftsteller Lexikon der Siebenbuerger Deutschen, K–L*, 243–247; Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Breit, Marquartstein, 1992.

LECTURA CA TRĂIRE EROTICĂ. STIMULENȚI NARATIVI AI PLĂCERII

NINA CORCINSCHI*

Țesut viu. 10 × 10 (Chișinău, Editura Cartier, ediția a II-a, 2014) de Emilian Galaicu-Păun e o carte a comunicării convertită neîntrerupt în comuniunea dintre autor/cititor/(inter)text și existență. Toată comunicarea și comuniunea se situează sub semnul erotismului implicat *în jocul secund* al livrescului.

Deși capitolele sunt așezate aleatoriu (conform mențiunii autorului), *Summary*, care deschide cartea, e chiar primul capitol cu care ar fi recomandat să debuteze lectura. Acesta este un *mise en abyme* (André Gide), care încifrează codurile de scriitură, multiplică mesajele și sugerează câteva piste de lectură. În *Summary*, autorul real își face intrarea în text pentru a interacționa direct cu cititorul real, un personaj feminin ipotetic pentru romanul încă neterminat. Autorul, adică Scriptorul, purtătorul de mesaje livești, realizează o polemică implicită cu „părintele” său Roland Barthes. Declarat mort de către Barthes, în favoarea nașterii cititorului, autorul empiric al romanului își păstrează dubla sa înzestrare cu substanța livrescă și deopotrivă cu cea biologică, existențială. Pătrunde corporal și mental în text pentru a urmări simultan cum se produce textul său, cum e receptat și cum funcționează. Procedul, răspândit printre scriitorii postmoderniști, este narcisist și autoreflexiv, fără a se pierde însă contactul cu cititorul. Metatextual și polimorf, autorul își testează *manu propria* capacitatea de seducție a textului său. Își dă întâlnire cu cititoarea la un restaurant și între ei doi se înfiripă un flirt, în care sunt angajate deopotrivă senzațiile biologice și revelațiile spirituale. Dialogul lui cu cititoarea mixează *scene* verbal-sexuale, care implică exact aceeași „tensiune și *jouissance*, repetiție și infinitate” despre care vorbea Julia Kristeva (Kristeva 1987: 93) cu referire la dialogul amoros. Comunicarea este impregnată de referințe inter-și intratextuale incitant-derutante, punând în relație interdependentă și interșanjabilă corpul personajelor cu cel al literaturii. Textul, prin autocitarea unui fragment de la sfârșitul cărții la început, se convertește în autotext viu, corp de

* Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, Republica Moldova.

hârtie ce lunecă de la un punct la altul al narațiunii, la un moment dat reușind și performanța de a sta în cap (foile întoarse în sus mi-au sugerat tocmai acest lucru). Granița dintre viață și literatură e pierdută, autorul și cititoarea parcurg distanțe turtur din lumile posibile în cele reale, reîncarnările narative se derulează fără impedimente. Autorul îi dă cititoarei să lectureze chiar un fragment din *Țesut viu*, o scenă erotică dintre două personaje, care se va regăsi la sfârșitul cărții. Care este miza acestei strategii în planul semnificațiilor romanului? Miza provine din efectele literaturii de plăcere. Autorul dorește să seducă nu doar prin cuvântul *rostit*, dar și prin cel *scris*. Și nu orice cuvânt scris, ci mai ales cel producător de senzații. Lectura femeii se urmărește a fi una de plăcere, potențată de fluidele erotice care circulă între ei doi, emoția vie, reală a cititoarei contopindu-se cu emoția literaturizată a personajelor prinse într-un încins joc sexual.

Lectura de plăcere e un proces de autoidentificare, de mai bună înțelegere a propriului corp printr-o alteritate fictivă. În lectură, propriul corp trece într-un corp „al dorinței” (Sora 2008: 238), visează, își asumă experiențele personajelor, resimte stările copleșitoare ale identificării cu o lume posibilă. Acest tip de lectură este deopotrivă gânditoare și „frivolă”, implicând imaginația, semănând cu jocul de-a „ce-ar-fi-dacă” (Călinescu 2007: 129). În acest caz, conexiunea cititorului cu textul comportă un grad mărit de intimitate a primului cu sine și cu lumile posibile ale cărții. E un proces de contopire a cititorului cu intimitatea auctorială, cu trupul autorului, care, în termenii lui Gheorghe Crăciun, include „gura vorbitoare, mâna, mișcarea, clipirea pleoapei, sufletul, senzațiile, prezența gândului, emoția și atingerea, tăcerea cărnii, acea interioritate rațională și viscerală din care se naște limbajul” (Crăciun 1993: 332). În *Țesut viu*, contopirea lectorului are loc cu un corp de cuvinte, de memorii ale cărnii, de sentimente și ideologii ale „autorului implicit” (Umberto Eco), cel înscris în text. Autorul extradiegetic devine propriul său personaj pentru a trăi intens deliciul producerii și receptării/folosirii trupului său gramatical de către altcineva. Privind-o pe cititoare sedusă deopotrivă de ipostazele trupului său (fizic și cel narativ), el simte plăcerea infinită a acestei perfecte intimități prin cuvânt. El trăiește dublu cartea scrisă și citită: „Nu există pe fața pământului ocupație mai indiscretă decât privitul de aproape al unei femei frumoase citind un text de plăcere – nevoile fiziologice, partidele de sex sau viciul solitar pălesc pe lângă această dare pe față a bovarismului funciar, comparabil doar cu donquijotismul lui auctorial, primul frizând moartea și cel de-al doilea, nebunia” (Galaicu-Păun 2014: 23). Literatura și realitatea sunt *o apă și un pământ* pentru Don Quijote-naratorul. Nimeni nu le poate separa fără a risca nebunia. Interacțiunea lui Don Quijote cu Dulcineea sa se face prin intermediul ficțiunii, este mediată cultural („citii bibliotecii ca să te f...”) (Galaicu-Păun 2014: 17)). Lectura este comuniune, obținută, scrie Carmen Mușat, prin „forțarea intimității” (Mușat 2008: 188). Cititorul este atras în lumea narativă prin instrumente literare de seducere „sadică”, provocatoare datorită tensiunii suspansului, a necazului impedimentelor erotice, a promisiunilor (uneori înșelate) de final fericit.

Scrisul și lectura sunt, în termenii lui Roland Barthes, acte de erotism. Toate formele de activitate erotică sunt solidare (Lalo 2001: 36), scrisul, la fel ca și alte acțiuni erotice, se orientează cu tandrețe agresivă asupra dezvirginării mentale și senzitive a cititorului. Lectura de plăcere este o lectură de comuniune erotică, care implică forțarea intimității printr-o mișcare de violență. Orice formă de erotism, inclusiv de natură estetică, în concepția lui Bataille, implică violentarea unei ordini constituite. Pentru că „ce înseamnă erotismul trupurilor dacă nu o violare a ființei partenerilor? O violare vecină cu moartea? Vecină cu omorul? Punerea în aplicare a erotismului are în totalitate ca scop atingerea ființei în ce are ea mai intim, până la tăierea răsuflării” (Bataille 2005: 29). Nu e vorba de orice experiență erotică, ci de cea care are în vedere pasiunea totală și transcende nivelul pur biologic, pășind în metafizic. „Mistuire de sine” numește și Julius Evola actul sexual, ca ansamblu al experiențelor erotice atingând climaxul. Lectura de plăcere e prin excelență erotică, transfigurând pe cititor, iar, în cazul acestui roman, și pe autorul real care se va vedea în oglinda scriiturii sale drept o instanță produsă de imaginar, un *altul* asamblat (din biografeme textuale) de cititorul ce-i oferă o identitate din numărul infinit de identități posibile. În *Summary*, procedeul metatextual, în care cititoarea parcurge în fața autorului un fragment din cartea acestuia, e cu intenție cel puțin dublă. Pe de o parte, autorul-scriptor testează aderența cititoarei la trupul lui de cuvinte, vrea să afle dacă această interacțiune îi/ le va produce voluptatea, iar autorul empiric propune fetei propria lui erotologie, îi sugerează codul, „rețeta” configuratoare a unui proiect de angajare a ei în promisiunea unei relații erotice. Cam asta se întâmplă în imaginația mea, parcă i-ar spune autorul, anunțând-o aprioric asupra unui eventual traseu amoros. Regulile lui *ars amandi* sunt semnalate prin literatură. Faptul cultural nu părăsește nicio clipă *eroticonul* (Ursa 2012)¹ autorului și cititoarei, care, în locul privirilor vrăjite (în tăcere), preferă schimbul spiritual de replici, dezvăluindu-le într-un *teatru al seducției* (*ibidem*: 48). Restaurantul devine o bibliotecă Borges, prin care circulă nestingerit link-urile. Dorința este triumfiară: autorul, cititoarea și cartea, care servește drept mediator livresc în mecanismul erotic, la fel cum se întâmplă și în romanul lui Calvino *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, în care cei doi cititori ajung în pat, fiecare cu câte o carte în mână. Un alt mediator intrinsec este cochetăria cititoarei, atitudinea ei de femeie „nepăsătoare” față de bărbatul din fața ei. Gestul dezinvolt cu care-și așază sutienul îl contrariază pe autor, dar îl și previne asupra regulilor jocului: „Dezinvoltura cu care-și dusese mâna la furca pieptului, ca pentru a-și face semnul crucii, îl contrarie în prima clipă – chiar nu vede-n el bărbatul, ci doar omul de litere?! –, dar tot atunci își dădu seama că la fel de bine putea să însemne și o primă mișcare, cu albe, într-un joc ce stătea să înceapă” (Galaicu-Păun 2014: 20). Strategia de „mascare a dorinței” (Codoban 2004: 50) funcționează, stârnind admirația și dorința.

¹ Mihaela Ursa desemnează prin conceptul de *eroticon* acele imagini-tip, cristalizate în ficțiunile care proiectează vraja erotică în scena ferestrei, a balconului sau în limitele spațiului natural al lacului și al pădurii, cum se întâmplă în literatura romantică.

Procesul barthesian de seducție dintre autor și cititoare e o competiție erotică a inteligenței, care solicită concentrare, examenul minții, dibăcia asocierilor spontane, grația imaginației: „Schimbul lor de replici seamănă cu un elastic pe care-l întinde când unul, când altul, dându-i brusc drumul și lăsându-l pe celălalt să ghicească în care mână este; trebuie însă să bage de seamă atunci când dau drumul capătului de vorbă, să nu-și muște mâinile” (Galaicu-Păun 2014: 15). Într-un cadru intens erotizat prin cuvântul rostit și cel scris, prin tentativele ambilor de a-și disimula atracția reciprocă, „povestea vorbelor” se îndreaptă inevitabil spre „povestea poveștilor”. Acest moment al dialogului se constituie într-un semnal... de *băsmăluță populară*, pentru ambii. Or, erotismul cuvintelor este și melodie, dar și dans, sau ceea ce numea Foucault „ortopedie a discursului” erotic (Foucault 1976: 40).

Naratorul ...n, fiind postmodernist, are o natură plurală, cu reprezentări polifonice. Trupul devine text și textul devine trup într-un proces narativ de autogenerare de sine. De ipostaze textuale ale sinelui. Provenit dintr-o realitate ficționalizată de mass-media, reconstruită neconținut de limbaj, transfigurată conform codurilor culturale, naratorul simte criza lipsei sale de unitate și coerență. Conștientizând că este un eu plural, o subiectivitate „rizomatică” (Mușat 2008: 150), autorul-personaj se produce continuu textual. În calitate de subiect, se autogenează în funcție de mișcările avalanșelor memoriei sale existențiale și literare, de fluxurile imaginației sale, iar în calitate de obiect – în funcție de capacitățile empatice ale cititorului. Simona Popescu ilustrează o întreagă poetică postmodernistă a corporalității multiplicată astfel: „Creaturi incompatibile – asta îmi trece prin cap când mă gândesc la mine. Intercorporalitate. Reîncarnări. Alunecând dintr-o existență în alta, dintr-un corp în altul. Transferuri. Glisări. Materie, senzații, imagini, densități, energii, ființe prăbușindu-se în ele însele, ca un colapsar, restructurări, simone și anti-simone, invizibile și feroce, sugându-ți puterea, devorând, existând doar ca fantastică forță, imaginar agresiv în care arunci de bună voie, din când în când, simbolice jertfe (corpuri de hârtie, de exemplu) ca să te lase în pace. Când tac fără gânduri sau când scriu (ceea ce e un fel de tăcere), toate, tot ce am fost, se îmbrățișează în unica ființă fără vârstă, una și toate – amețitoare învârtjire, gol hrănitor și hipnotic” (Popescu 2011: 15). Pluralitatea eurilor este testată, experimentată, trăită cu intensitate în toate punctele de intersecție a literaturii cu viața. ...n face raliuri aproape insesizabile din planul realității în ficțiune, din ipostaza de autor, în cea de narator sau de personaj. Scrisul este catapultarea fragmentelor de existență, traficate continuu de mediatori („ideologici”, în perioada postsovietică), într-o realitate vie și „adevărată” a literaturii. Asamblată palimpsestic, ea dă imaginea întregului abia la relectură. Imaginația asigură construirea noului, iar memoria, reactualizarea vechiului. Noul trup de cuvinte exprimă natura plurală a eului, utilizând strategii de recunoaștere prin memorie, dar și inițiere prin imaginația asamblării, a asocierilor, a insolitării adevărilor cunoscute.

În romanul lui E. Galaicu-Păun, spațiul narativ devine o scenă în care actorii sunt perspectivele naratorului, personajului, cititorului, care comunică, flirtează, se

confruntă, se provoacă, amalgamând fragmente de realitate și literatură în toposul narațiunii. Discursuri din alte texte, personaje și fragmente narative din literatura vizitată de autor, narator și personaje, reînvie în funcție de capriciile memoriei sau ale imaginației acestora și au liber la circulație prin roman. Senzațiile sunt livrești, rețraite pe contul figurilor literare canonice. Cititoarea nu-i în stare să rostească decât un *miau...* (al pisicii din romanul lui Bataille). Simona lui G. Bataille din *Istoria ochiului* reia, în romanul lui Galaicu-Păun, jocul așezatului în farfuria cu lapte. Italo Calvino, cu *Dacă într-o noapte de iarnă un călător*, devine un avertisment la miza erotico-livrescă a *Țesutului...* Flaubert, Mallarmé, Roland Barthes etc. își reactualizează discursurile prin vocile din *Țesut viu*. Multistratificarea romanului, popularea acestuia cu naratori autori, personaje, cititori se prezintă, ca și în alte texte postmoderniste, drept o *heterarhie* (Mușat 2008: 148), în care domină indistincția și imprevizibilitatea. Sensurile se amalgamează, labirintul de niveluri narative se lărgește, țesătura se îndeasă și devine criptică, indescifrabilă în lipsa unei inițieri a lectorului în alfabetul cărților/firelor.

Conexiunile dintre scris/corp/eros/moarte sunt exploatare în toate punctele de intersecție ale textului cu viața. Actul de a crea e *feminyin* – o ușă către viață și moarte. Scriitura este *Frumoasa fără corp*, cea căutată cu setea și voluptatea îndrăgostitului. Scopul autorului este să îmbrace frumoasa cititoare în cuvinte, să textualizeze erosul. S-o seducă pentru a o livra textului. Să încorporeze cu ea *Frumoasa fără corp*, adică scriitura. Dorința nu e atât pentru el, cât pentru text, întrucât textul îl reprezintă pe autor mai mult decât îl reprezintă atributele lui umane, biologice.

În laboratorul uriaș al textului se produce întregul proces de transformare a lumii în cuvânt. Ca și în *Pupa rusă*, dar și în alte romane de Gheorghe Crăciun, lumea există doar prin cuvânt, prin numire. Frumusețea lumii e atât cât poate fi ilustrată în cuvinte. Când „nu mai rămân decât ei doi pe terasă, F(ata) și (M)inotaurul, într-un labirint infinit de cuvinte și tăceri” (Galaicu-Păun 2014: 212), scriitorul-Tezeu trage firul scriiturii pentru căutarea și învingerea (M)inotaurului, care nu este decât (F)rica de (M)oarte, de ceea ce nu poate fi numit.

BIBLIOGRAFIE

- Bataille 2005 = Georges Bataille, *Erotismul*, traducere de Dan Petrescu, București, Editura Nemira.
 Călinescu 2007 = Matei Călinescu, *A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii*, traducere din limba engleză de Virgil Stanciu, ediția a II-a, Iași, Editura Polirom.
 Codoban 2004 = Aurel Codoban, *Amurgul iubirii*, Cluj-Napoca, Idea Design and Print.
 Crăciun 1993 = Gheorghe Crăciun, *Frumoasa fără corp*, București, Editura Cartea Românească.
 Foucault 1976 = Michel Foucault, *Histoire de la sexualité. La volonté de savoir*, Paris, Gallimard.
 Galaicu-Păun 2014 = Emilian Galaicu-Păun, *Țesut viu. 10 × 10*, ediția a II-a, Chișinău, Editura Cartier.
 Kristeva 1987 = Julia Kristeva, *Tales of Love*, translated by Leon S. Roudiez, Columbia University Press.

- Lalo 2001 = Charles Lalo, *Frumusețea și instinctul sexual*, traducere de Eugen Pârvulescu, Timișoara, Editura Excelsior.
- Mușat 2008 = Carmen Mușat, *Strategiile subversiunii. Incursiuni în proza postmodernă*, București, Editura Cartea Românească.
- Popescu 2011 = Simona Popescu, *Exuvii*, ediția a V-a, Iași, Editura Polirom.
- Sora 2008 = Simona Sora, *Regăsirea intimității*, București, Editura Cartea Românească.
- Ursa 2012 = Mihaela Ursa, *Eroticon. Tratat despre ficțiunea amoroasă*, București, Editura Cartea Românească.

READING AS EROTIC EXPERIENCE. NARRATIVE STIMULANTS OF PLEASURE

ABSTRACT

Țesut viu. 10 × 10 (Alive tissue) by Emilian Galaicu-Păun is a novel of the text's erotization and textualization. *Țesut viu* is a dense novel, with a construction in labyrinth, organized in several layers of meaning. It can be read as a social novel, as a *Bildungsroman* or as an erotic novel. The empirical author of the text keeps his dual connection with the bookish substance, as well as with the biological and existential one. He gets inside the text with both the body and the mind in order to understand simultaneously how his text is produced, how it is perceived and how it works. Through the dialogue with the reader he intends to seduce the girl both in a human and writer's manner.

Keywords: *textual novel, erotic imaginary, seduction, bookish mediator, Moldovan literature.*

Un respect profund și constant față de memoria profesorilor săi – G. Pascu, G. Ibrăileanu, P. Caraman, I. Iordan și, în special, Alexandru Philippide – a fost încă unul din attributele cele mai memorabile ale personalității lui G. Ivănescu. Pietatea filială față de magistru nu se manifesta la el doar în planul simbolic, ci și în cel al faptelor, căci Ivănescu a preluat, asimilat și continuat principalele elemente ale doctrinei lingvistice a lui Philippide și, tot în plan concret, s-a preocupat constant de receptarea operelor acestuia, proiectând și realizând parțial, cu ajutorul dnei Carmen-Gabriela Pamfil, editarea operelor savantului.

În raport cu cei mai mici, cu studenții, doctoranzii sau colaboratorii săi, îl caracterizau disponibilitatea spre dialog și răbdarea de a asculta pe oricine. Poate și înțelepciunea acumulată cu vârsta îl făcuseră, în perioada în care l-am cunoscut, să fie atât de iertător și transigent pe teribilul polemist din unele articole de tinerețe. Mărturisesc că am asistat câteodată la scene care îmi stârneau revoltă și stupoare, văzând răbdarea cu care îi asculta și, după părerea mea, timpul pe care îl irosea stând de vorbă îndelung cu tot felul de nedreptățiți de soartă.

G. Ivănescu avea ambiția marilor idei și curajul de a-și afirma originalitatea de gândire. În raport cu grandioasele proiecte pe care le schițase și ale căror urme se văd în manuscrisele lăsate, ceea ce a reușit să publice, deși impozant, pare modest. Cu toate că era recunoscut și respectat de cei mai mulți, temut de unii, iubit și chiar adulat de câțiva, lui Ivănescu nu i-a fost dată bucuria de a se vedea urmat până la capăt, după cum constată cu luciditate și tristețe undeva (*Profesorul Ivănescu la 70 de ani*: 93):

„Dar, în această muncă, eram singur. Și poate aceasta a fost tragedia vieții mele: faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătățirile pe care i le-am adus”.

A murit probabil cu speranța că posteritatea îi va da dreptate. Visa nașterea unei lingvistici sintetice și complete, integratoare și totală, pe baze antropologice și filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coșeriu. Momentul impunerii și generalizării în conștiințele majorității lingviștilor a acestui imperativ nu a sosit încă, deși multe semne încurajatoare în acest sens încep să se întrevadă.

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, revizuită, indici și bibliografie de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, cu o postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu 2011 = Eugen Munteanu, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență*, în „Limba română” (Chișinău), anul XXI, nr. 1–2, p. 35–41 (I); nr. 3–6, p. 271–276 (II); nr. 7–8, p. 166–174 (III).
- Munteanu 2012 = Eugen Munteanu, *Elogiu magiștrilor*, în „Dacia literară”, anul XXIII, nr. 3–4 (102–103), p. 78–88.
- Profesorul Ivănescu la 70 de ani* = *Profesorul Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, Centrul de multiplicare al Universității din Iași, 1983.

CONCEPTUL DE LIMBĂ LITERARĂ A UNUI DIALECT, CU APLICARE LA AROMÂNĂ, ÎN VIZIUNEA LUI G. IVĂNESCU

NISTOR BARDU*

1. Noțiunea de „dialect literar”, prin care înțelege o variantă a limbii române literare (scrise) în perioadele de constituire a acesteia (de la primele texte din secolul al XVI-lea, până în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea), este întrebuițată de G. Ivănescu în *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948) și reluată apoi în *Istoria limbii române* (1980). Și în prima lucrare, și în cea de-a doua, autorul îi combate pe cei care au susținut în lingvistica românească (Rosetti, Densusianu) că limba română literară este rodul unei conștiințe lingvistice unice și identice pe tot teritoriul dacoromănesc și are la bază dialectul muntean. Dimpotrivă, au existat mai multe conștiințe lingvistice deosebite, chiar dacă nu radical, de la o regiune la alta (1980: 567). G. Ivănescu a distins, în *Problemele capitale...* (cap. III, „Dialectele literare românești”: 80–137) următoarele dialecte literare dacoromânești: 1) dialectul textelor rotacizante din secolul al XVI-lea; 2) dialectul din Ardeal de la nord de Mureș; 3) dialectul din Muntenia și din Ardealul de sud; 4) dialectul literar moldovean; 5) dialectul literar bănățean, întrebuițat în Banat, Țara Hațegului și Orăștie (80–90). La fel ca alte limbi literare europene, care și-au început existența în epoca feudală prin mai multe dialecte literare, tot așa și în cazul limbii române, vorbită în mai multe state feudale românești, limba literară a funcționat între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, ba chiar până la jumătatea secolului al XIX-lea, când începe unificarea limbii literare prin unificarea normelor ei (cf. 1980: 568), sub forma dialectelor menționate.

2. Este de acum bine cunoscut faptul că, dintre toate dialectele sud-dunărene ale limbii române, dialectul aromân este singurul care și-a dezvoltat o variantă literară sau, cel puțin, un început de variantă literară dialectală. În acest sens, în lucrarea deja menționată (*Istoria limbii române*), G. Ivănescu face mai multe considerații asupra acestei realități culturale, lansând totodată conceptul de „dialect literar” sau „limbă literară a unui dialect” (Ivănescu 1980: 633–635, 726–729). Luând în discuție, în lucrarea citată, *Dialectele sud-dunărene în secolul al XVIII-lea*

* Universitatea „Ovidius”, Constanța, Aleea Universității, nr. 1, România.

și în primele decenii ale secolului al XIX-lea (cap. IV al Părții a VIII-a), autorul considera că, „scriindu-se macedoromâna cu litere grecești, se năștea un nou dialect literar al limbii române, o nouă variantă literară a românei”¹ [subl.n.] (Ivănescu 1980: 633).

Cadrul favorizant al apariției acestui nou dialect literar al limbii române l-a constituit, crede G. Ivănescu, „înflorirea economică a macedoromânilor în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ca și contactul lor cu cultura greacă sau cu străinătatea” (1980: 633), care, împreună, au generat o remarcabilă înflorire culturală.

La sfârșitul Evului Mediu, ajunse sub stăpânire turcească, triburile de păstori aromâni din Epir și din sudul Albaniei se bucurau din partea noilor autorități de autonomie locală, privilegii și de o considerabilă libertate de mișcare pe care le moșteniseră de la împărații bizantini. Drept urmare, la începuturile epocii moderne, aromânii care își depășiseră condiția de ciobani deveniră cărăușii, călăuzele și stăpânii celor mai importante drumuri ale regiunii. La răspântii și în alte locuri avantajoase, ei au întemeiat adevărate „burguri” precum Călăriți, Siracu, Gramostea, Mețova, Clisura, Moscopole (F.C.H.L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ed. I, t. II, 1826, p. 172–176, apud Brezeanu, Zbucnea 1997: 146–147; cf. și Papacostea 1983: 366–367). Acestea au avut până la 1700 un statut clientelar față de sistemul comercial al Veneției și al Franței. După 1700, orașe ca Mețova și Moscopole ajung să-și dezvolte acțiuni economice proprii, dispunând în acest sens de adevărate hinterlanduri. Dintre ele, Moscopole, locuit în exclusivitate de aromâni (Papacostea 1983: 366–367)², a devenit în perioada respectivă o adevărată metropolă a aromânilor din sudul Albaniei și din întregul Epir.

Între 1720 și 1770, Moscopole oferea imaginea unui mare centru comercial și industrial, organizat pe corporații, în care se realizau lactate și produse din lână, arme, argintărie, postav, covoare etc., mărfuri care ajungeau prin rețeaua de drumuri comerciale bine puse la punct și păzită de jandarmeria caravelor în interiorul Macedoniei, Greciei și, mai departe, la Veneția, Triest, Viena, Leipzig, la Timișoara și Brașov, în Egipt și în Asia Mică etc. (Popovici 1934: 62–63; Iorga 1969: 254; Papacostea 1983: 366–367).

Circulând mult, negustorii moscopoleni duceau în depărtări și aduceau la Moscopole mărfuri variate, dar și idei ale Occidentului iluminist unde unii dintre ei, deschiseseră mari case de comerț. Ajungând și în Transilvania secolului al XVIII-lea, ei „asistară la spectacolul înălțător al deșteptării conștiinței naționale”, contribuind cu bani la tipărirea cărților scrise de preoții, profesorii și studenții

¹ Conceptul de „dialect literar” este aplicat de autor și în legătură cu dacoromâna, cf. *ibidem*, 1948: 80–37, 368–387; vezi și Carageani 1999: 49–81.

² Papacostea 1983: 366–367. Într-un document de epocă păstrat la Arhivele Statului din Budapesta și reprodus de Per. Papahagi 1909: 20–21, se scria: *Moscopoli sita est in Macedonia, confiniis Albaniae, urbs amplissima, non modo in tota Grecia, sed etiam fere per totum Turcarum imperium*. Despre locuitori se menționează: *Cives ius omnes unius nationis et religionis christianae graeci ritus eiusdem linguae que ab ipsis appellatur Romana... ipsi que inter se Romani dicuntur et nominantur (ibidem)*.

români din Ardeal și Banat și trăind și ei mândria de a fi urmașii romanilor (Iorga 1969: 254; Peyfuss 1996: 134). În peregrinările lor, ei trebuie să fi adus asemenea cărți și la Moscopole și în alte locuri de obârșie din Peninsula Balcanică, iar acestea ar fi putut ajunge în mâna învățaților aromâni care, în plină epocă iluministă, s-au conectat, după cum vom vedea, la propășirea spirituală a neamului din care făceau parte.

Scrisul și cititul s-au răspândit mai mult printre aromâni, concludă G. Ivănescu, pe baza datelor oferite de Th. Capidan (1932: 47 și urm.), astfel negustorii aromâni ajunseseră să-și redacteze corespondența nu numai în greacă, pe care cei de acasă n-o înțelegeau, ci și în aromână. Iar în curând, dintre aromâni, s-au recrutat și profesori pentru școlile de la Moscopole și pentru celelalte orașe din regiune (Șipsca, Grabova, Nicea, Lunca) și de mai departe (Mețovo-Aminciu), toate atingând o dezvoltare invidiată de musulmanii din jurul lor. Sigur, aceștia făceau carte grecească în școlile respective, dar nu e deloc exclus ca ei să fi ținut și lecții de aromână. Așa se explică apariția primilor scriitori aromâni, autori ai celor dintâi instrumente de învățat în graiul matern (manuale, abecedare, lexicoane etc.).

Primele scrieri în aromână arată o limbă fluentă, ceea ce ne determină să credem că dialectul aromân era folosit în scris de mai multă vreme decât din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O dovadă în acest sens o constituie *Inscripția lui Nectarie Târpu*, din 1731, descoperită la Ardenica, un sat din câmpia Muzëkjia din Albania. Textul inscripției, transcris de Vladimir Drâmba și comentat de Matilda Caragiu Marioțeanu, în *Liturghier aromânesc* 1962: 112, este următorul:

„Viryiră, muma al dumneđă, oră tră noi pecătoșli”.

Avem în acest text, crede Matilda Caragiu Marioțeanu, dovada certă că „năzuința aromânilor pentru cultivarea limbii materne în biserică, în școală, ca și în scrieri de orice fel, este cu mult anterioară sfârșitului secolului al XVIII-lea” (Caragiu Marioțeanu 1962: 112).

Așadar, scriitorii Theodor Anastas Cavaloti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta se înscriu într-o tradiție a scrisului în aromână cu alfabet grecesc. De aici derivă, în ciuda unor deosebiri, unitatea remarcabilă a grafiei întrebuințate de ei, precum și de autorii anonimi ai *Codexului Dimonie* („Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache”, I, 1894, II–IV, 1897–1898) și ai *Liturghierului aromânesc*. Mai importantă decât aceasta este însă fluenta cu care autorii își folosesc în scris limba nativă. Iată alte dovezi în sprijinul acestei afirmații:

„Dumniđău fețe țerru, loclu, soarle, luna, stealle. Și dapoea ursi amarea-i bălțile, răurre și scoásiră pëshkil'i, uh'el'ile. Năpoi dîse și ișire desupră pre locu tuț arburl'i. Și estă loclou mplinu de leamne de cupăcu. De fagu de salțe de plupu de kipăriču, de kiñi. Și alte se află tru pădure. Alte suntu tru munți tru pade și tru alte lócuri” (Daniil Moscopoleanul, *Lexicon Tetráglosos*, apud Per. Papahagi 1909: 116–117).

„Tată anostru ți ești tru țeruri; La[s] se aúisească numa atá. La[s] se úină amirări'l'a atá. La[s] se si facă ôelima atá, de căcúm n-țerú, așite și pri locú. Pinea anoastră ațea de cađe đua dănă-o ástăđi. Și l'eartă-nă steápsile anoastre, de căcúm și noi l'ertámú ațelorú ți nă stipseșcu. Și se nu aduți pre pirazmó, ma scapă-nă de éhturru; amin.

Că ată este amirăril'a, și vârtutea, și doxa, a tătăluî, a h'il'luî și a aubluî duhû, tora și cânțido, și tru étele a ételorû. Amin” (Constantin Ucuta, *Noua pedagogie sau Abecedar ușor...*, Viena, 1797, apud Per. Papahagi 1909: 75).

Din păcate, aceste începuturi atât de promițătoare nu au continuat în perioada următoare sau noi nu avem dovezi că autori aromâni ar mai fi compus asemenea scrieri, în afara *Codexului Dimonie* și a *Liturghierului aromânesc*, care datează cam din aceeași perioadă (vezi mărturisirea lui Gheorghe Platari din Aminciul-Metsovo³, 2005). Lăsând deoparte scrierile lui Gheorghe Constantin Roja (*Măiestria ghiovăsirii românești...*, Buda, 1809) și *Gramatica română sau macedono-vlahă* a lui Mihail Boiagi (Viena, 1813), a trebuit să treacă mai bine de o jumătate de veac până când, în urma înființării de școli și deschiderii de biserici de către statul român pentru aromânii din acea parte a Peninsulei Balcanice aflate sub ocupație și administrare turcească, să înceapă o nouă etapă a dezvoltării dialectului literar al aromânei.

De această nouă etapă a limbii literare aromânești G. Ivănescu se ocupă în capitolul al II-lea al Părții a X-a a *Istoriei limbii române*. Iată precizarea: „În epoca dintre 1878 și 1948 au existat și condițiile optime pentru dezvoltarea ca limbi literare a dialectelor macedoromân, meglenoromân și istroromân. Aceste forme scrise ale dialectelor în discuție nu erau însă adevărate limbi literare, căci ele serveau numai ca organe de expresie ale literaturii beletristice, literatura scrisă în ele fiind ea însăși limitată la câteva genuri literare (poezie, nuvelă), la unele îndrumări în domeniul economic, la corespondență și la comunicarea în presă a unor știri” (Ivănescu 1980: 727). Dacă meglenoromâna și istroromâna n-au ajuns niciodată la stadiul de limbi literare autentice, aromâna, afirmă G. Ivănescu, datorită înființării și funcționării școlilor românești, încă din timpul lui Alexandru Ioan Cuza, în localitățile balcanice în care trăiau comunități compacte de aromâni, și-a creat o adevărată literatură în dialect, atingând nivelul unei „limbi literare dialectale macedoromâne cu funcție numai artistică” (*ibidem*). Concluzia autorului însă era că, la sfârșitul anilor '70 ai veacului trecut, când autorul dădea la tipărit *Istoria limbii române* și când în Balcani nu mai funcționau școlile românești, iar aromânii nu mai studiau limba română literară, „literatura beletristică cultă aromână e pe cale de a apune, dacă nu cumva a apus de-a binelea” (*ibidem*: 729).

În anii '80 însă ai secolului trecut, scrisul în aromână prindea din nou aripi. Chiar în ultimul deceniu al regimului comunist, scriitorii aromâni din România își făceau auzită vocea în volume de autor sau în antologii în aromână. În 1983, Kira Iorgoveanu (n. 1948) publica volumul de versuri originale *Steauă di dor* (Editura

³ Ghiorghe Platari-Tzimă, autorul unui excepțional corpus de documente privitoare la glorioasa citadelă aromânească Metsovo (Aminciu), din Munții Pindului (ΚΩΔΙΚΑΣ ΔΙΑΘΗΚΩΝ ΜΕΤΣΟΒΟΥ, τόμος Α, Β, Γ, Μετσοβο-Αθήνα, 2004) ne-a mărturisit, în septembrie 2005, că se află în posesia unui alt manuscris aromânesc, scris cu litere grecești, pe care intenționa să-l publice. Noi ne-am oferit să-l publicăm aici, în țară, într-o ediție științifică, dar Gheorghe Platari a refuzat această ofertă. Este posibil ca, la această dată, el să fi publicat deja manuscrisul respectiv, dar noi nu am reușit să-l contactăm pentru a afla adevărul în acest sens.

„Eminescu”). După trei volume de poezii scrise în limba română literară, absolut remarcabile și remarcate ca atare la apariție, poetul Nicolae Caratană (1914–1992)⁴ scotea, în 1985, în aromână, volumul *Așteptu soarile* (Editura „Litera”). I-a urmat, în 1987, Mihai Prefți cu volumul *Durut iho. Poeme aromâne* (Editura Litera). O imagine elocventă a literaturii aromâne mai vechi și mai noi, mai exact a poeziei, aveau să ofere, în 1985, criticul literar Hristu Cândroveanu și poeta Kira Iorgoveanu în antologia *Un veac de poezie aromână*. Aici, alături de autori „clasici”, precum Constantin Belimace, George Murnu, Nuși Tulliu, Nicolae Batzaria, Zicu Araia, Marcu Beza, Nicolae Velo, Tache Caciona, Nida Boga, Ion Foti, George Perdichi, unii dintre ei, autori și în româna literară, aflându-se și în atenția lui G. Ivănescu (vezi *ibidem*) ș.a., afirmați până la al Doilea Război Mondial și bine cunoscuți de publicul aromân din țară și din Balcani unde funcționaseră școli românești, apăreau nume noi ca Nicolae Babu (1901–1967), Constantin Colimitra (1912–2001), Teohar Mihadaș (1918–1996), cunoscut până la această dată doar ca scriitor în româna literară⁵, Hristu Cândroveanu (n. 1928), Kira Iorgoveanu, Vasile Todî (n. 1958) (cf. Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: passim, T. Papahagi 1922: passim, Carageani 1999: 85–114; Nasta 1985: passim, Cuvata 2001b; vezi și Papanace 2001).

Pe lângă acești autori, lingvistul român de origine aromână stabilit în Italia, Gh. Carageani, în volumul său *Studii aromâne*, ia în discuție și scriitorii aromâni din alte țări balcanice: din Macedonia (din fosta Iugoslavia), pe Vanghea Mihanyi Steryu-Cociu (n. 1950), Dina Cuvata (n. 1952), Nico Oğacli, Branislav Ștefanovschi, Santa Djica, Vanghiu Zega și Gena Nakovska, iar din Grecia, pe Stavru Parțali, care, pe la 1987–1991, scria poezii în aromână cu litere grecești (Carageani 1999: 87–88, 92⁶).

3. Din prezentarea noastră de mai sus, deși incompletă, se conturează, credem, o imagine elocventă a scrisului dialectal aromânesc de azi, cel puțin din perspectiva generațiilor de autori, a numărului acestora și a varietății de genuri și

⁴ Volumele de versuri antume ale lui Nicolae Caratană sunt: *Lampadoforie* (1972), *Lâna de aur* (1975), *Inscripții rupestre* (1981), *Arbori* (Litera, 1989), iar postum, *Pod peste legende* (Cartea Aromână, 1992). Tot postum apare și volumul de proză memorialistică *Memorii ghețimane* (Ex Ponto, Constanța, 2000). Referințe privind activitatea și opera literară a lui Nicolae Caratană găsim la Bardu 1985: 7; Puiu 2005: 472–476; Cuvata 2001a: s.v.

⁵ Menționăm următoarele volume ale lui Teohar Mihadaș: poezie: *Ortodoxie păgână* (1947), *Tărâna serilor* (1967), *Reminiscențe* (1968), *Elegii* (1971), *Trecerea prapurilor* (1972), *Pâinile punerii înainte* (1974), *Nimburi* (1976), *În lumina inserării* (1984), *Înstelatele oglinzi* (1984), *Orfica tăcere* (1988); proză: *Tărâmul izvoarelor* (1968), *Frumoasa risipă* (1980), *Înaltele acele vremi* (1987), *Pe muntele Ebal* (1990), *Pinii de pe Golna* (1993). După căderea comunismului, autorul a publicat în aromână volumul *Botsli di didindi* (1992), postum apărându-i *Oara di hari* (1998) și *Catreni* (1998), cf. Cuvata 2001b: 38, s.v. Așadar, înainte de a publica în dialect, cei doi autori erau deja cunoscuți ca scriitori români.

⁶ Lucrarea conține și succinte date bibliografice despre toți acești autori. Multe dintre informațiile respective sunt preluate de Gh. Carageani din revista „Zborlu a nostru”, scoasă la Freiburg, în Germania, din 1984, de profesorul Vasile Barba.

stiluri. Din această imagine răzbate ideea că aromânii din România și din țările balcanice foste comuniste, care au simțit chemarea literaturii, par a pune în practică îndemnul adresat de I. H. Rădulescu la începuturile literaturii române moderne: „Nu e vremea de critică, copii; e vremea de scris, și scrieți cât veți putea și cum veți putea; dar nu cu răutate”⁷. Nu departe de această chemare pașoptistă este și părerea lui Gheorghe Carageani, exprimată în studiul *Scriitori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, a cărui primă versiune, în italiană, datează din 1991: „Pentru dezvoltarea ulterioară a literaturii dialectale aromâne se impune ca o primă necesitate aceea de a se scrie în aromână: nu doar bine, ci și mult”. Și nu numai să se scrie, spune mai departe autorul, ci și să se tipărească. Doar așa, „prin înmulțirea cărților scrise și publicate în aromână se vor putea pune bazele unei varietăți mai mult sau mai puțin unitare, un fel de *koinè* a aromânei, fiindcă aromâna este deocamdată «un ansamblu de graiuri nestandardizate»” (Carageani 1999: 103–104)⁸.

Așa stând lucrurile, revirimentul, despre care vorbeam mai sus, nu poate fi decât salutat. Se scrie mult, și nu de puține ori, și bine. Ne îngăduim totuși observația că scriitorii aromâni de azi, în special aceia cu mai puțină cultură literară, par să ignore cuceririle literaturii aromâne tradiționale în care s-au remarcat „clasicii” Constantin Belimace, Nuși Tulliu, George Murnu și ceilalți, creatori ai unui limbaj poetic oarecum unitar, bazat pe graiul grămostean de nord (Ivănescu 1980: 728), pe care l-au nuanțat uneori cu dacoromânisme literare, pentru că mai toți se formaseră în școlile românești și luaseră contact cu limba și literatura română, pentru că mulți erau trăitori în România și pentru că necesitatea artistică le impunea în diverse situații întrebuițarea unor cuvinte inexistente în aromână. În poemele lor, autorii în cauză caută plenisonia, muzicalitatea, altfel spus, sonoritățile fluide, și reușesc adesea să le materializeze, în cea mai mare parte, cu elemente lingvistice din graiul străbun sau din graiuri apropiate, și numai rareori cu dacoromânisme. Ilustrative în acest sens sunt versurile dintr-o foarte cunoscută poezie a poetului George Murnu (autorul volumului *Bair di cântic armânescu*, 1931), considerat de Hristu Cândroveanu „cel mai prestigios scriitor aromân modern” (Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 47), iar de Nicolae Șerban Tanașoca, „cel mai de seamă poet dialectal aromân” (Tanașoca 2004: 3):

„Grailu-a meu di mumă, railu a meu di tată/ vatra mea iu îni-ardu aîlî țe-am bănată.// Graiu picurărescu di păduri și plae./ Zbor ți-avdzîi dit gura paplui și-ali maie./ Zbor di budză vrută, dumnidzască nîlă./ Nîurismă di frangă și di trandafilă” (*Grailu armânescu*) (cf. Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 50).

⁷ Cuvintele lui I.H. Rădulescu sunt invocate și de Nicolae Saramandu (1994: 37–39), pentru a arăta că o limbă literară, în speță – aromâna, nu se creează peste noapte, ci după întrebuițarea ei în scris multă vreme.

⁸ În versiunea inițială, în italiană: *Scrittori aromeni (macedoromeni): quale letteratura, quale futuro*, studiul a apărut în „Letteratura di frontiera – Litteratures Frontalières, Anno I, nr. 2, luglio–dicembre 1991: 131–153, cf. *ibidem*: 15.

Armonia prozodică este evidentă. Pe urmele sale, Nicolae Caratană, foarte bun cunoscător și el al cadențelor clasice, scrie, în *Așteptu soarile* (1985), o excelentă poezie modernă din care cităm:

„Veaglie-ț boacea, veaglie-u di corghi/ di trup nu ai lipsă, ti-alasă./ Homer minduia prin oclîji orghi./ minduia prin noaptea-ahîndoasă.// Cîndu scria ațea țe-are scrisă, /trupu-al Moise fudzi aspărat,/ prea multu foc lu-angrica, prea multă chisă./ trupul di-amu ți-era zborlu sciat// Nu-arăvda dot atînți niori./ atînte rufei di icoane./ Scriinda, băna di nîlî di ori/ armas fără trup di ori milioane.// Fă ș’tine ca el/ anarga-anarga cîndu dipuni tu carte./ cîndu dipuîi dit tine tu-ațel/ țe s-alumtă s’nu aibă moarte” (*Nu ai lipsă di trup*)⁹.

Primul din cei doi poeți este pindean, iar celălalt, fărșerot (vezi prezentările biografice din Cândroveanu, Iorgoveanu 1985: 47–49, respectiv 403–405), dar limba în care scriu, limpede și muzicală, este aproape aceeași, pentru că ambii creatori urmăresc în întrebuițarea ei efecte de artă superioară, care să aibă o cât mai mare audiență.

La poezii de azi, în special la cei tineri, sincronizați la poezia modernă și preocupați mai mult de adevărul tensionat al ideilor poetice și al cuvintelor decât de eufonie, asemenea caracteristici sunt mai puțin frecvente. Aceasta nu înseamnă că poezia lor este lipsită de valoare. Din acest punct de vedere, remarcăm pe Gheorge Vrana, din a cărui creație poetică cităm:

„Bana mea –/ cîrvani di yisi/ mprădată di vimtu...// Bana mea/ nmurmintată/ tu arina spulbirată” (*Bana mea*)¹⁰,

și pe Spiru Fuchi, poet aromân din Albania, cu câteva versuri din poezia *Soari disicat*, care deschide volumul cu același titlu:

„Ishai di noapti, intrai tu dzuă, /cu soară disicat:/periă di locu/ Stranjili chînushă/ Cu moartia misticat” (*Soari disicat*).

Din punctul de vedere al variantelor dialectale actualizate azi în creațiile literare, remarcăm faptul că autorii scriu, fiecare, în graiul nativ. Pentru că cei mai mulți scriitori sunt grămosteni, graiul în care se scrie cel mai mult este graiul grămostean. Și, după cum am văzut că și în trecut dintre grămosteni s-au ales cei mai mulți poeți, se poate spune că se continuă astfel un fel de tradiție a scrisului aromânesc bazat pe graiul grămostean. Totuși, dacă înainte autorii aparținând acestui grup lingvistic urmăreau accesibilitatea și unitatea limbii în care scriau, astăzi urmașii lor lasă impresia că sunt interesați mai mult doar de redarea cât mai exactă a conținuturilor în propriul grai. Iată, spre ilustrare, o strofă dintr-o poezie a lui Mihai Prefți, altfel un bun poet, care aproape că nu poate fi înțeleasă, să zicem, de un cititor fărșerot din Albania sau din România:

„Vălânduită minari/ Pit caljiuri făr di tăhmini, Cu nădii upăriti/ Tu-adiljeaticlu curmat” (*Vălânduită minari*, în Cuvata 2001b).

⁹ Autorul a folosit un sistem de scriere mai aparte, în care, pentru consoanele *l'* și *t*, întrebuițează grafemele */* și *ç*, pe care am încercat să le reproducem întocmai, așa cum am procedat cu celelalte grafii utilizate de diferitele edituri care au publicat creații ale scriitorilor aromâni.

¹⁰ Din „Zborlu a nostru”, XI, nr. 1(41), 1994: 20.

Grămostenii din Macedonia și din Bulgaria își scriu și ei graiul, iar fărșeroții din Albania, pe al lor.

Concluzia care se impune este că, deocamdată, nu putem vorbi de un limbaj poetic unitar al aromânei și că acea limbă literară a dialectului aromân, cu funcție numai artistică, despre care vorbea G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (vezi *supra*) este astăzi într-un adevărat impas, în această privință. Scriitorii aromâni de azi par a ignora realizările predecesorilor lor din secolele precedente.

BIBLIOGRAFIE

- Bardu 1985 = Nistor Bardu, *Virtuți poetice ale limbajului dialectal*, în „Tomis”, XX, nr. 12, decembrie.
 Brezeanu, Zbucăa 1997 = Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbucăa (coord.), *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București (Arhivele Naționale ale României).
 Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București, Imprimeria Națională.
 Carageani 1999 = Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, București, Editura Fundației Culturale Române.
 Caragiu Marioțeanu 1962 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Liturgier aromânesc*, București, Editura Academiei.
 Căndroveanu, Iorgoveanu 1985 = Hristu Căndroveanu, Kira Iorgoveanu, *Un veac de poezie aromână*, București, Editura Cartea Românească.
 Cuvata 2001a = Dina Cuvata, *Scriitori armăneshtsă*, Scopia.
 Cuvata 2001b = *Picurarlu di la Pind. Antologhlea-a puiziljei armănescă* (sec. XIX shi XX), Scopia.
 Djuvara 1996 = Neagu Djuvara, *Aromânii: istorie, limbă, destin*, București, Editura Fundației Culturale Române.
 Iorga 1969 = Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1668–1821)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
 Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
 Nasta 1985 = Atanasie Nasta (ed.), *Ecou de cântec aromânesc*, București, Editura Litera.
 Papacostea 1983 = Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, București, Editura Eminescu.
 Papahagi, Per. 1909 = Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, Editura „Carol Göbl”.
 Papahagi, T. 1922 = Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, București, Tipografia „România Nouă”.
 Papahagi, V. 1935 = Valeriu Papahagi, *Aromânii moscopoleni și comerțul venețian în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, București.
 Papanace 2001 = Constantin Papanace, *Mică antologie aromânească*, cu un studiu introductiv asupra aromânilor și a dialectului lor de..., București, Editura Scara.
 Papanace 2001 = Constantin Papanace (ed.), *Mică antologie aromânească*, București, Editura Scara.
 Peyfuss 1996 = Max Demeta Peyfuss, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769: Buchdruck und Heiligenverehrung in Erzbistum Achrida*, Wien, Böchlau.
 Popovici 1934 = D. I. Popovici, *Despre aromâni (O Țințarima)*, București.
 Puiu 2005 = Enache Puiu, *Istoria literaturii din Dobrogea*, Constanța, Editura Ex Ponto.
 Saramandu 2004 = Saramandu, Nicolae, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române.
 Tanașoca 2004 = Nicolae-Șerban Tanașoca, *Lume veche, Lume nouă (Confesiuni)*, în „Ziarul financiar” (Ziarul de Duminică), 16 iul. 2004.

THE CONCEPT OF LITERARY LANGUAGE WITHIN A DIALECT APPLIED TO AROMANIAN FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

Of all historical dialects of Romanian language, only Aromanian has grown a literary register or the beginnings of a literary register. This linguistic reality made the Romanian scholar G. Ivănescu to introduce the concept of *literary language within a dialect* and apply it to the Aromanian dialect. The development of a literary register in the Aromanian dialect was studied by G. Ivănescu from its beginnings in the second half of the 18th century, owing to the works of Moscopolitan writers Cavalioti, Daniil, Ucuta, until the moment when the author ended his renowned and highly praised work *Istoria limbii române* [*The History of Romanian Language*] (1980).

Our article emphasizes the claims of the outstanding Romanian linguist, and brings more concrete examples of Aromanian literary language, which, on the one hand, will confirm his views, but on the other will contradict them, especially when it comes to the post December 1989 reality.

Keywords: *literary language, literary language within a dialect, Aromanian writers, Aromanian written texts.*

NIVELURI LINGVISTICE DE MANIFESTARE A CONTRARIILOR EMINESCIENE

IRINA ANDONE

„Le style n'est pas fait d'une succession de figures, de tropes, de procédés; ce n'est pas une mise en relief continue”.

(Michael Riffaterre)

Funcționalizarea structurii contradictorii a oximoronului, transformarea figurii în producător central de sens (mesaj poetic) se manifestă în dimensiunea sintactică a textului, înțelegându-se nu doar ca desfășurare sintagmatică limitată, ci ca sintaxă globală a operei eminesciene.

O sintagmă precum „Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns” (*Scrisoarea I*) poate fi considerată ideogram structurată oximoronic. Calitatea de ideogram se datorează provenienței culturale a modului de imaginare a genezei în *Scrisoarea I*, poem aflat la intersecția dintre un text eminescian ideal și textul scris perpetuu de umanitate. Identitatea de oximoron provine din definirea prin sinteză de contrarii a factorului central al genezei din *Upanișade* – starea de repaos și natura ei. „Odihna”, repaos al increatului, este o stare tensionată; eternitatea ei este ambivalentă și prin această ambivalență se desface de ea însăși. În expresie eminesciană, tensiunea internă a eternității figurează ca o contradicție: „pătruns de sine însuși” *versus* „cel nepătruns”. Mijlocul lingvistic precumpănitor prin care se creează, aici, sensul tensional este de natură morfologică – maxima economie de mijloace prin negarea cu prefixul „ne-” a aceleiași forme de participiu („pătruns”).

S-ar putea deduce, așadar, că singura dimensiune lingvistică în care funcționează entitățile contrare eminesciene este aceea sintactică – spațiu de desfășurare a gândului, de exprimare a judecății, de evaluare a realului. Această dimensiune se realizează însă mereu prin mijloacele tuturor celorlalte niveluri lingvistice, încât, pe de o parte, nivelurile nu pot fi separate în analiză, iar pe de alta, nici nivelul sintactic nu poate fi absolutizat, deși este înglobant.

Opera eminesciană este un text infinit în care *fiecare organizare semantică existentă în limbă, fiecare valoare a limbii tind să atingă stadiul de sens simbolic*. Încercările manuscrise de exprimare a raporturilor semantice între cuvinte prin proporții matematice, reproduse în *Fragmentarium*, fac dovada direcției

eminesciene de explorare lingvistică. Propensiunea unităților lingvistice spre simbol, indiferent de rangul lor în limbă, este reflexul, în expresie, al credinței în existența „cifrei” scrise de divinitate. Modul general de funcționare a limbajului poetic eminescian este dat de evoluția cuvântului spre un asemenea statut de „cifră” purtătoare de esențe. Cuvântul își caută aura simbolică parcurgând o multitudine de texte și descriind mai multe teme. În unele cazuri, între valoarea simbolică pe care cuvântul o capătă și posibilitățile sale semantice din limba comună se instituie o tensiune contradictorie.

Se poate afirma, deci, că, pe lângă modul dialectic de manifestare a contrariilor în sintaxa textului poetic – prin afirmare și negare succesive –, există un mod al contradicției pure, crescută din ambiguitatea produsă de o singură unitate lingvistică. Această unitate poate fi de nivelul morfemului, al lexemului sau al mijloacelor de stabilire a raporturilor sintactice (conectori interpropoziționali).

Lumea eminesciană și omul inconfundabil care se înscrie în ea nu există niciodată în, ci doar întru sau inter, nu se desăvârșesc niciodată, ci doar se săvârșesc, într-un continuu tremur incert de forme ale aceleiași esențe. Lumea și omul își trăiesc însă plenar destinul fragil, neliniștitor în immanent, iar această plenitudine seamănă unui exces cenzurat de immanent. În contrapunct față de transcendent, omul eminescian arhetipal este respins de immanent și atunci lumea pe care o înfăptuiește pentru sine – spațiul însuși al creației – este intermundiul, iar mijloacele cu care o creează sunt acelea ale unei limbi resemantizate prin opoziție cu ea însăși, ale unei limbi de interval, la mijloc între consistență și inconsistență, între cauză și efect, între întrupare și dispariție, între timp și eternitate, între pasivitate și activitate.

Între consistență și inconsistență

În *Scrisoarea I*, în versul „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface”, cuvântul „umbră”, prin universul de idei în care se situează geneza, trebuie asociat sensului de ‘prototip’, de ‘schemă esențială a lucrurilor’. Între acest cuvânt și cuvintele cu semantică pozitivă sugerate în mod obișnuit de temă se instituie contradicția. Numirea arhetipalului printr-un lexem care conține între semele sale ‘caducitate’ și ‘inconsistență’ este una dintre modalitățile tipice de definire prin negație. Definindu-și un sens simbolic care îi contrazice virtualitățile semantice, lexemul „umbră” produce, în virtutea contradicției sale interne, noi organizări simbolice, atunci când apare în sfera unei alte teme – aceea a creației poetice. În pasajul „Mi-aș risipi o viață de cugetări senine/ Pe basme și nimicuri, cuvinte cumpănind,/ Cu pieritorul sunet al lor să te cuprind./ În lanțuri de imagini duiosul vis să-l ferec,/ Să-mpiedec umbra-i dulce de-a merge-n întunerec” (subl. n.; *Nu mă înțelegi*), „a împiedeca” are un sens material și concret (selectat prin relație cu metafora „lanțurilor de imagini”); a împiedeca o umbră este un gest de neconceput. „Umbra” trebuie să capteze semul consistenței care să justifice semul (+ concret) al

verbului. Consistența este regăsită prin echivalarea simbolică a cuvântului „umbră” cu arhetipul, cu schema rigidă și imuabilă a unei esențe. Semantica încordată a verbului „a împiedeca” se rezolvă prin substanța simbolică a lexemului „umbră”, substanță infuzată în acest cuvânt din textul genezei. Umbra, absorbită de întuneric, chemată de el ca element congener, devine punctul luminos de opoziție, piscul de lumină al creației. Deși, pragmatic, s-ar putea întui o ambivalență întuneric/ lumină în organizarea semantică a cuvântului „umbră”, limba curentă, urmând asocierile văzului, organizează „umbra” și „întunerecul” în același câmp semantic. Textul eminescian face din umbră și întuneric sfere simbolice opuse. Trecând în contexte descriptive, cuvântul „umbră” rămâne circumscris simbolisticii luminii: „*Umbra-n codri ici și colo/ Fulgerează de lumină*” (subl. n.; *Făt-Frumos din tei*). În umbră sunt acumulate tendințe spre luminos. Verbul „a fulgera”, impersonal în mod normal, este predicat la diateza activă al subiectului „umbră”. Simbolic, umbra devine, din imagine întunecată a unui colț de natură, o misterioasă nonpersoană, o voință ascunsă, manifestată luminos (numinos) în formele materiei opace. „Umbră” este lexemul central prin care se dezvoltă sensurile unui mesaj transcendent.

Între întrupare și dispariție

Tema unui text liric se exprimă, în virtutea tradiției, printr-un lexem. Conștient sau inconștient (prilej de verificare a teoriei saussuriene a asociativității), cititorul imaginează un număr de vocabule în care tema, lexicalizată, s-ar putea dezvolta. Se poate afirma, în privința liricii eminesciene, că vocabularul în care se naște o temă poetică îi face acesteia opoziție (dacă nu temeii ca atare, nepuizabilă în proteismul ei, cel puțin lexemului care o exprimă). O astfel de opoziție se instituie încă de la cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale.

Prefixul „des-”, asociat rădăcinii verbale „face”, se vedește ambiguu în versul din *Scrisoarea I*: „Umbra celor nefăcute nu-ncepușe a se *desface*” (subl. n.). Intrând în relație de opoziție, prefixul „ne-”, unitate lingvistică de același nivel, produce în semantica privativă a prefixului „des-” o dezechilibrare a balanței pozitiv/negativ, în favoarea semanticii pozitive. Analiza variantelor pasajului cosmogonic va scoate în evidență un proces de cvasilexicalizare a prefixului, premergător atingerii unui statut simbolic. „Des-” devine una dintre acele „cifre” purtătoare de mesaje oculte. Semantica simbolică instituită de textul eminescian escamotează semantica din limba curentă, a ieșirii dintr-o structură, prin semul pozitiv al intrării într-o nouă structură. Hotarul dintre lume și nelume este trecut, în textul facerii, prin tensionarea cuvintelor.

Pasajului cosmogonic din *Scrisoarea I* i s-a identificat punctul livresc de pornire în *Imnul creației* din *Rig-Veda*. Între notele de curs din vremea studenției lui Eminescu figurează un fragment în limba germană, purtând titlul *Cosmogonie*

der Inder (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 181), tradus de poet, pe la 1876, în versuri albe care urmează în totalitate modul indian de desfășurare imnică și sfârșește în interogații asupra Divinului, cu note de îndoială gnoseologică: „El care sus din ceruri asupra-ne privește,/ El știe... Dar se poate că însuși el nu știe” (*ibidem*, p. 183). Pe măsură ce variantele *Scrisorii I* se înmulțesc, atrăgând în sfera lor și abandonând succesiv noi teme, pasajul cosmogonic își schimbă centrul de greutate de pe interogație pe afirmație¹; natura Divinului nu își mai caută lămurirea, gândul încearcă să pătrundă în zona interzisă a haosului pentru numirea căruia încearcă variante poetice. În textul indian, termenii primei geometrii a cosmosului stau mult mai aproape de rațiune decât termenii eminescieni respectivi. La o scrutare a textelor care se pot pune în paralel cu pasajul cosmogonic din *Scrisoarea I*, deplasarea dinspre logic spre poetic se evidențiază fără echivoc. D. Murărașu reproduce, în aparatul critic al ediției sale Eminescu, o traducere germană din secolul al XIX-lea a *Imnului creațiunii*, datorată lui Hermann Grassmann (Eminescu, *Poezii*, 1982, vol. III, p. 217). Un vers tradus de Grassmann prin relația de coordonare a două substantive, menită a păstra simetria noțională „moarte” versus „nemurire” („Nicht Tod und nicht Unsterblichkeit war damals”), apare în notele de curs ale poetului în forma: „Da war nicht Tod – Unsterblicher war nirgends” (substantiv – adjectiv). Eminescu va face o traducere fidelă a tiparului gramatical german prin care sunt interpretate câmpurile semantice „moarte” versus „nemurire” : „Pe-atunci nu era moarte, nimic nemuritor” (subl. n.). Desconceptualizarea începe o dată cu anularea paralelismului gramatical al noțiunilor antitetice.

Un alt text al genezei vedice este furnizat de traducerea românească discutată de Teoharie Antonescu, în *Priviri asupra filozofiei Upanișadelor*². Acolo, paralelismul gramatical al noțiunilor tinde să rezolve câmpurile virtuale de semantică poetică paradoxală. Astfel, versetul „Atunci moarte nu era, nici nemurire” (subl. n.) reduce enigma gnoseologică a *incipit*-ului: „Atunci ființă nu era, nici neființă” (subl. n.).

Din procesul de camuflare a factorului noțional, de dezorganizare a limitelor impuse de gândire ca *ratio*, provine și preferința eminesciană pentru termenii cu vădit răsunset material, concret, observată de G. Călinescu: „Poetul era atent numai la dezvoltarea sentimentului de nimic în imagini și nicidecum la organizarea unui concept”³. În textul comentat de Teoharie Antonescu, starea de inseparabilitate a

¹ Alain Guillerrou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 310: „Eminescu nu a păstrat [...] nici noțiunea unei puteri creatoare, nici principiul de dragoste care determină apariția ființei. A renunțat în aceeași măsură la această perspectivă prea optimistă, cât și la perspectiva pesimistă [...]: *Cosmogonia* pe care o păstrează în *Scrisoarea I* este «neutră», dacă putem spune astfel”.

² „Convorbiri literare”, febr. 1899, p. 119–120, apud. D. Murărașu, în Mihai Eminescu, *Opere*, vol. III, p. 217, nota la *Scrisoarea I*.

³ *Opera lui Mihai Eminescu*, București, Editura Minerva, vol. III, 1985, p. 127.

luminii de întineric este exprimată de verbul „a deosebi”: „Nici *nu deosebea* noaptea adâncă de ziua luminoasă” (subl. n.). Fragmentele manuscrise eminesciene, deopotrivă cel în germană și traducerea românească, cuprind verbul „a despărți”: „Nicht *schied* die dunkle Nacht von hellen Tage” (subl. n.); „Și noaptea-ntunecată de ziua cea senină/ *Nu era despărțită*” (subl. n.). Aici trebuie căutată originea imaginii de desfacere în fâșii. Variantele succesive ale *Scrisorii I*, produse din 1874 până în 1881, lasă să se observe procesul de ambiguizare a enunțului, concomitent cu păstrarea concreteței verbului: „Atunci nu era moarte, nimica fără de moarte/ Și zi și întineric nimic *nu le desparte*” (subl. n.; M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 184); „Din cele nefăcute nimic *nu se desface*,/ Ci-n sine împăcată dormea eterna pace” (subl. n., *ibidem*, p. 185). O altă versiune juxtapune versurile, eludând adversativul „ci”, marcă a raportului logico-gramatical: „Din cele nefăcute nimic *nu se desface*,/ În sine împăcată dormea eterna pace” (subl. n.; *ibidem*, p. 205). Este surprinzătoare o variantă ulterioară celor de până aici, unde revine imaginea filosofică din *Vede* a unicului nedespărțit, cu o grijă de a nu deconcerta gândirea sprijinită acum pe sinonimia „a împărți”/ „a desface”: „Ființa cea unică e-un tot ce *nu se-mparte*,/ Din cele nefăcute nimic *nu se desface*” (subl. n.; *ibidem*, p. 205).

Substanța omogenă, grea a haosului, adevărată închisoare a posibilelor forme, va fi sugerată, în textul publicat al *Scrisorii I*, prin modificarea versului „Din cele nefăcute nimic nu se desface” în „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface”. Versul inițial, păstrat în mai multe elaborări succesive, figura magma haotică drept spațiu localizat („din cele nefăcute” – complement indirect cu nuanțe și de circumstanțial de loc). Versul din textul definitiv răbufnește, încărcat de imaterialitatea elementului spiritual numit de cuvântul „umbră”, printr-o mișcare poetică de dislocare a amorfului unde se bănuie setea de formă. „Cele nefăcute”, chiar nefăcute fiind, se transformă în entități („Umbra celor nefăcute” – subiect), încetând să servească drept simple repere spațiale. Renunțându-se la paralelismul „ființa cea unică”/ „din cele nefăcute”, împărțirea unicului în forme multiple se concentrează într-un singur cuvânt a cărui menire, de această dată, este aceea de a provoca tocmai deconcertarea gândirii ca *ratio*. Dacă aserțiunile: „Când *nu s-ascundea* nimica, deși tot *era ascuns*.../ Când *pătruns* de sine însuși odihnea *cel nepătruns*” (subl. n.) mai pot fi readuse la coerența logică prin schimbarea unghiului de vedere, acolo unde se produc cezurile, aserțiunea „Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface” este ireductibilă. Prefixul „des-”, prin semantica privativă pe cale de anulare, este segmentul concentrat al sintagmei poetice unde se înstăpânește paradoxul.

Nu este lipsită de interes considerarea unei sintagme în care „des-” începe în tiparul negației: „[...] ochii lui orbiți de plângeri/ Ea-i sărută/ De pe dâșii negurile *se descopăr*” (subl. n.; *Înger și demon*). „A se descoperi” este, aici, antonim al lui „a se acoperi”, reflexivizarea verbului creând perspectivă spațială imaginii. Deseori, prin prefixul „des-” opus prefixului „în-” este sugerată dialectica adevărului, a efortului cognitiv eșuat în istorie: „Ce-un secol ne zice, ceilalți o

deszic" (subl. n.; *Mortua est !*), „Ce mai mult o încifrează cel ce vrea a descifra" (subl. n.; *Epigonii*). Sensul contradictoriu crește însă, din modulațiile gândirii exprimate sintactic, prin afirmare și negare succesive. În variantele *Scrisorii I* apare pasajul: „Pe când ceea ce aleargă și-n șiruri se dișterne/ Repaosă în raza gândirilor eterne" (subl.n.; M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol.II, p. 200). Aceste versuri sunt încercate în alt tipar ritmic pentru *Cu mâne zilele-și adaogi...*: „Priveliștile sclipitoare/ Ce-n repezi șiruri se diștern/ Repaosă neștrămutate/ Sub raza gândului etern" (subl. n.). Verbul (a) *alerga*, cu sensurile sale, aici, tensionate, „a apărea"/ „a dispărea", a fost suprimat, polaritatea semantică fiind concentrată în verbul „a se dișterne", prin care se realizează cvasiconcomitența înfloririi și vestejirii formelor istoriei. De remarcat că, o dată cu prinderea imaginii în rețeaua altui poem, s-a produs și renunțarea la echivalențele cu aparență de filosofie sistematică: „Zadarnic pare lumea sclipind că-i trecătoare/ Căci coji sunt toate celea ființei ce nu moare./ Trecutul, viitorul se țin numai de coajă/ Ș-a vremii țesătură vedem cu ochiu-n vrajă/ Pe când ceea ce-aleargă..." (M. Eminescu, *Opere*, ediția Perpessicius, vol. II, p. 200). *Cu mâne zilele-și adaogi...*, cu tot fundalul schopenhauerian, nu păstrează schema discursivă a argumentației de tip filosofic. Având același principiu de construcție ca și *Dintre sute de catarge*, un singur sens poetic este diseminat pe parcursul fiecărei strofe, pentru a făuri sensul universal eleatic din toate perspectivele existenței.

Ocurența verbului „a face" în compunere cu prefixul „des-" creează în poeme un subteran fluid sceptic, le dublează, ca act creator, de neîncrederea în fantasmale imaginației supuse și ea istorizării. Faptul că variante cu verbul „a se desface" se găsesc în *Memento mori* și în *Scrisoarea IV* susține această concordantă și face posibilă interpretarea versurilor „Peste el cerul d-Egiptet *desfăcut* în foc și aur" (subl. n.; *Egiptetul*) și „Iar din umbra de la maluri se *desface*-acum la larg" (subl. n.; *Sarmis*) într-un dublu sistem de referință: figurativ, dar și filosofic-ideatic. Distanța idee/imagie este minimă în lirica eminesciană, orice imagine proiectându-se dintr-un tainic fundal gnoseologic.

Același fluid sceptic, care face din creație un act de eroism, și din amintire – ca act primordial al regăsirii de sine – o luptă cu haosul, se strecoară și în invocarea interogativă a iubitei: „Din neguri reci plutind *te vei desface?*" (subl. n.; *Când însuși glasul*). „Negurile reci", plural al „negurii eterne", sunt proiecții imanente ale acestui absolut negativ, trepte prime spre neantizare. Invocația îi cere iubitei o desfacere din neant; spațiul în care coboară este acela al poemului, al creației ca interval între neantul ființei și neantul cosmic. Metafora deopotrivă eroică și sceptică a creației ca spațiu de interval izbucnește din fragmentul semantic „des-".

Între interioritate și exterioritate

Cele mai mici organizări semantice ale limbii – morfemele lexicale – se constituie în simboluri prin integrarea în rețele contextuale asemănătoare.

Străbătarea numește, în limba curentă, o pătrundere, o trecere prin, o clarificare și are un virtual sens cathartic. La Eminescu, ea este asociată unei negații: „*Nenfeles rămâne gândul/ Ce-ți străbate cânturile*” (subl. n.; *Dintre sute de catarge*). Străbătarea se consumă într-o interioritate fără scăpare. Sensul simbolic al străbaterii se opune semanticii cuvântului „a străbate”, ce devine, din semn al ieșirii din sine, al trecerii spre altceva și spre alții, un semn al interiorității absolute. În acest context, străbătarea este echivalentă afirmației despre divinitate din *Scrisoarea I*: „Când pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns”. Salvarea din interioritatea absolută este posibilă prin eros: „Din noaptea vecinicei uitări/ În care toate curg,/ A vieții noastre dezmiardări/ Și raze din amurg,/ De unde nu mai străbătu/ Nimic din ce-au apus/ Aș vrea, o dată-n viață, tu/ Să te înalți în sus!” (subl. n.; *Din noaptea...*). Nerealizarea simbolică a sensului cathartic din verbul străbaterii se vedește prin opoziția cu forma verbală „să te înalți”. Selectarea unei forme de diateza reflexivă, la conjunctiv cu nuanță imperativă, exprimă maxima încordare de forțe, un efort al eului îndreptat spre autodeterminare, în opoziție cu forma de perfect simplu a verbului „a străbate”, care pulverizează acțiunea în neant prin scurtul interval de timp oferit ei spre a deveni act.

Verbul „a străbate”, prin semantica ‘a trece prin’, include și semul (+ spațialitate). În *S-a dus amorul...*, spațiul de manifestare („spațiu” în sens abstract) este refuzat naturii „străbătătoare” a „sfântului noroc”: „Și poate că nici este loc/ Pe-o lume de mizerii/ Pentr-un atât de sfânt noroc/ Străbătător durerii!” (subl. n.).

Prin astfel de contexte se neagă succesiv multiple seme (+ spațialitate, + exterioritate, + catharsis) din alcătuirea cuvântului „a străbate”, seme pe care tocmai componenta „stră-” le produce în sintagma internă a cuvântului („stră-bate”).

Prefixul „stră-” este funcționalizat poetic și va colabora la redimensionarea simbolică a altor cuvinte în care este element de compunere. Selectarea formei flexionare fără sufix⁴ verbal „luce” (procedeu morfologic) vocalizează întunecos cuvântul prin mutarea accentului de pe „-e-” din forma „normală” „lucеște”, pe vocala „-u-” (procedeu fonetic). Adăugarea prefixului „stră-” și crearea formei „străluce” conduce la accentuarea procesului de reorganizare a semelor rădăcinii „a luci”. Lumina trimisă în lume de forma „străluce” e o lumină întunecoasă și oprită, o lumină care nu se propagă, ci se consumă în sine. Erotica eminesciană valorifică posibilitățile simbolice create în cuvântul „străluce” prin prefix și prin fonetică: „Când ochiul tău cel mândru străluce în afară,/ Întunecând privirea-mi, de nu pot

⁴ D. Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 148: „Absența sufixului flexionar din structura unor verbe la prezent se adaugă absenței sufixului din forma altor verbe, într-un fenomen de deplasare a accentului de pe sufix (prefix) pe rădăcină, o dată cu reliefaarea sensului cuvântului [...]. Evident că acest proces de condensare semantică se circumscrie unui fenomen mult mai larg și mai complex de intercondiționare, între prezența formelor fără sufix și limbajul poetic eminescian, în strânsă legătură cu expresia poemelor considerate individual: [...] sugestivă simetrie ritmică și de intonație [...]; în altă parte formele fără sufix descriu o mișcare energetică”.

să văd încă/ Ce-adânc trecut de gânduri e-n noaptea lui adâncă” (subl. n.: *Nu mă înțelegi*). Între „în afară” și „noaptea” interioară, verbul strălucirii este un hotar în care lumină și întuneric devin totuna.

Ca și „des-”, care numea o facere, o întrupare în lumea de interval a creației, „stră-”, în ciuda faptului că în compuşii nominali introduce un sens superlativ al semanticii rădăcinii, este un obstacol în calea realizării semantice, fie și neutre, a rădăcinii verbale. Între planul expresiei (simbolic, în poezie) și planul conținutului (semantica fiecărei unități verbale) apar tensiuni contradictorii prin funcționalizarea maximă a procedeelor gramaticale, prin metaforizarea lor.

O dată redimensionat un cuvânt – prin contradicția între simbolic și semantic –, el poate induce contradicția sa internă unor sintagme. Un astfel de cuvânt poate disloca un câmp semantic omogen al limbii în câmpuri simbolice opuse. În versurile „Privea în zare cum pe mări/ Răsare și străluce” (*Luceafărul*), dimensiunea negativă a cuvântului „străluce” rupe continuitatea câmpului semantic al luminii dezvoltat de răsărire și de strălucire, realizând o opoziție luminos *versus* întunecat. La dislocarea continuității câmpului semantic colaborează și un fenomen fonetic: vocala accentuată „-a-”, deschisă, luminoasă, din cuvântul „răsăre”, intră în opoziție cu vocala închisă, întunecată „-u-”, accentuată în cuvântul „străluce”. Dacă răsărirea este semnul poetic al unei manifestări, al unei întrupări a principiului luminii (corespunzător chemării Luceafărului spre formele pământene care l-ar scoate din singurătatea absolută, din interioritatea suficientă sieși a formelor eterne), strălucirea astrului este semnul depărtării ireductibile, al negării oricărei descinderi. „Sistola și diastola”⁵ spiritului eminescian prind formă încă de la nivelul infrasemantic al limbii – nivelul fonetic.

Dimensiunile contradictorii ale viziunii poetice eminesciene conturate în jurul „ideologiei”⁶ cuprinse în afirmația „viața este vis, visul este viață” se vădese în acumulările simbolice contradictorii din anumite lexeme sau morfeme. „Ideologia” eminesciană poate fi regăsită în vocația cuvintelor de a deveni simboluri.

Între pasivitate și activitate

Imposibilitatea creării unui destin propriu, sustras determinărilor exterioare, combustia condamnată la interioritate sunt sensuri ale unor texte poetice cu teme aparent fără legătură cu problematica destinului spiritual.

⁵ Edgar Papu, *Poezia lui Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1979, p. 85.

⁶ Asocierea termenilor „ideologie” și „eminesciană” necesită precizări de ordin semantic. „«Literatura» este unul din câmpurile privilegiate ale *ideologiei* [subl. n.] în măsura în care, acționând asupra limbii, ea creează sistemul limbajului (care, evident, trebuie să rămână inconștient) unde fiecare ajunge să se reprezinte” (Jean-Louis Baudry, *Scriptură, ficțiune, ideologie*, în *Pentru o teorie a textului*, București, Editura Univers, 1980, p. 228).

În lirica eminesciană, tema este una singură – afirmarea sinelui, a Ființei pe care o poartă ființările, indiferent dacă poezia dezbată filosofic problema Ființei sau o ascunde sub aparența unor tablouri de natură. În pasajele cu imaginar natural din *Lasă-ți lumea...*, când acțiunea de a străbate se îndreaptă dinspre exterior spre interior, ea este contradictorie, descumpănește gândul printr-o neconcordanță între acțiune și circumstanța ei: „Iată lacul. Luna plină/ *Poleindu-l, îl străbate*” (subl. n.). Opoziția suprafață *versus* profunzime se instituie în semantica textului poetic pe care îl va organiza de aici înainte. Lacul este metaforă a sinelui care își caută dezmărginirea sub tutela înalt spirituală a luminii de lună, teluricul care se dezmințe și asimilează spiritualul simbolizat printr-o entitate cosmică („luna plină”). Limitele acestei asimilări sunt sugerate tocmai de contradicția din interiorul imaginii (*Poleindu-l, îl străbate*”), care continuă să organizeze sensurile poetice printr-o nouă dezvoltare imagistică: „De-al tău chip *el se pătrunde*/ Ca oglinda îl *alege*” (subl. n.), unde distanța dintre suprafață și profunzime este parcursă în sens invers. Spiritualitatea dobândită de teluric este activă exclusiv în interior, în limitele constrângătoare ale eului.

În prima secvență imagistică, lacul era receptacolul pasiv al cosmosului, pasivitate exprimată gramatical prin pronumele neaccentuat în acuzativ, în poziție de complement direct: „Luna [...] *îl străbate*” (subl. n.). A doua secvență imagistică îl prezintă în ipostaza de element activ – prin poziția de subiect al unui verb tranzitiv („Al tău chip [...] *îl alege*” subl. n.) și al unui verb reflexiv („se pătrunde”). Ieșirea din contradicția instituită de versul „*Poleindu-l, îl străbate*” nu se poate însă înfăptui. Lacul (sinele) devine activ printr-o ciudată asimilare a pasivității. Diateza reflexivă („se pătrunde”), presupunând prezența unei energii interioare, pare a anunța, în palierul sensurilor poetice, o replică spirituală în forță dată străbaterii luminii de lună, o manifestare necondiționată a sinelui. Energia aceasta implozivă este însă anulată de sugerarea unui agent: „*De-al tău chip el se pătrunde*” (subl. n.). Complementul indirect cu nuanță de agent readuce sinele în neputință și pasivitate. (Caracterul gramatical sintetic al diatezei reflexive ca depozitar deopotrivă al activului și pasivului este exploatat precumpănitor în aceste contexte.)

Schema gramaticală verb la diateza reflexivă + complement indirect cu nuanță de agent este o modalitate de inducere a contradictoriului în atât de mare măsură, încât verbe în mod normal la diateza activă sunt resemantizate poetic prin diateza reflexivă⁷. Două versuri din *Pe lângă plopii fără soț...* sintetizează întreaga dramă a eului printr-o astfel de structură sintactică în interiorul căreia elementul

⁷ D. Irimia, *op. cit.*, p. 138: „Reflexivul își afirmă caracterul definitiv prin dominarea, în sens strict, a activului și prin sublinierea valorii reflexive în construcții lărgite. Această dominantă reflexivă obiectivează subiectul, expresie, directă sau indirectă, a eului liric, într-un proces, cel mai adesea, de căutare dramatică a propriei identități, căutare esențială procesului de creație [...]. Caracterul reflexiv devine atât de dominator, încât forma se extinde și la verbe care, din motive semantice, o refuză”.

declanșator al tensiunii este pronumele reflexiv: „Tu trebuia să te cuprinzi/ De acel farmec sfânt” (subl. n.). Lui „a se cuprinde”, cu sensul poetic de regăsire a propriei esențe, de identificare cu ea (în felul în care, simbolic, Zamolxe redispăre, se topește „în propria lui umbră”, în poezia *Gemenii*), i se opune un factor exterior copleșitor, divin („farmec sfânt”), sugerându-se că lumea esențelor este în altă parte, izolată de ființare, în exteriorul ei. „Farmecul sfânt”, ca posibil agent, readuce ființarea și actul ei de regăsire a sinelui în pasivitate și nereceptivitate la Ființă. Drama omului eminescian se exprimă prin această pasivitate tensionată, destin al oricărei ființări.

Poezia *La mijloc de codru...* este gândită în cea mai mare parte pe structura verb reflexiv provenit din verb activ („a se pătrunde”) + complement indirect cu nuanță de agent: „Luminiș de lângă baltă./ Care-n trestia înaltă/ Legănându-se din unde/ În adâncu-i se pătrunde/ Și de lună și de soare/ Și de păsări călătoare./ Și de lună și de stele/ Și de zbor de rândurele/ Și de chipul dragei mele”. Structura definește, în spațiul imagistic natural, paradoxala activitate pasivă a lumii eminesciene, căreia omul eminescian îi este asemenea. Spre deosebire de om, al cărui act de captare a cosmicului prin găsirea identității sinelui este sortit eșecului, natura receptivă se cosmicizează, devenind un „substrat pur și nediferențiat”⁸ pe care se răsfrâng sensuri absolute.

Valențele dramatice ale destinului contradictoriu al eului în lume sunt declanșate de exploatarea sensurilor virtuale ale unei scheme sintactice și ale unui procedeu morfologic (folosirea reflexivă a verbelor active).

Între timp și eternitate

La nivel sintactic, agenții de inducere a contradictoriului pot fi identificați și printre elementele de legătură în frază, pentru că acestea stabilesc orientarea fluxului gândirii spre enunțuri paradoxale, prin ambiguizarea relațiilor sintactice.

Astfel, conjuncția „de”, echivalentă semantic și funcțional fie lui „dacă”, fie lui „încât”, poate să nu fie selectată de sintagmatic doar în una singură dintre cele două direcții semantice virtuale. În strofa: „Era un vis misterios/ Și blând din cale-afară./ Și prea era de tot frumos/ De-au trebuit să piară” (subl. n.; *S-a dus amorul...*), conjuncția *de* introduce o propoziție care în planul gândirii exprimă, prin *raport condițional* implicit, o ipoteză, iar în planul afectului exprimă o *consecință*, corespunzând viziunii eminesciene a caducității valorilor. Sensul contradictoriu se produce prin tensiunea între cele două sensuri concomitente –

⁸ Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj, Editura Dacia, 1990, p. 260. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978, p. 159: „Drumul iubirii descurecă labirintul codrilor, conducând spre mijlocul pădurii, ascunsă inimă a lumilor, marcată totdeauna de prezența acvaticului (izvorul, lacul, baltă), care are și funcția de oglindă a cosmosului, captând în imagine, deopotrivă, eternul și trecătorul, aștrii și zborul păsărilor, și plasând iubirea, ambiguu, între aceste două moduri de existență. Aceasta e «luminișul de lângă baltă» din mijlocul pădurii în grațioasa prelucrare de madrigal a unui motiv folcloric din *La mijloc de codru...*”.

condițional și consecutiv. Gândirea se întoarce asupra faptelor cu certitudine întâmplată (pieirea iubirii), iar afectul le incertifică prin plasarea lor sub un semn condițional („De-au trebuit să piară”). Adevărata condiție este exprimată însă nu de conținutul posibilei propoziții condiționale „De-au trebuit să piară”, ci de acela al propoziției regente: natura excesivă a iubirii („din cale-afară”, „prea [...] de tot”) este cauza dispariției ei, a lipsei ei de rezistență la presiunile realității. Punerea sub semnul incertitudinii a faptelor cu certitudine întâmplată are drept rezultat înălțarea spre valoare a faptelor imposibile, instituindu-se adevărul pe care îl conțin, fărâma lor de eternitate de nemăsurat cu certitudinile realității. Pentru logica afectului, negativitatea unei consecințe este semn al valorii peste fire a faptului care a produs-o. Această răsturnare de termeni și-a găsit exprimarea în posibilitățile virtuale de ambiguizare a enunțului ale unei conjuncții.

În fragmentul liric de mai sus, condiția și rezultatul logic au luat forma raporturilor sintactice condițional și consecutiv care, schimbându-și reciproc natura, eliberează, peste contradicția logică, un sens afectiv necontradictoriu.

Există cazuri în care întreg textul poetic se clădește pe anularea reciprocă a două sensuri gramaticale. În poezia *Și dacă...*⁹, condiția și scopul sunt structurate gramatical în subiect + verb copulativ + predicat. Esența funcțională a predicatului este dată de atribuirea de note subiectului. În structurile din *Și dacă...* se atribuie note de finalitate unor esențe posibil condiționale. Și aici, ca și în cazul fragmentului din *S-a dus amorul...*, sensul este însă un fals sens condițional. Nota de (+ temporalitate) a oricărei condiții („dacă” înseamnă și „atunci când”) este contrazisă și anulată de eternitatea elementelor de imaginar poetic la care condiția se aplică. Falsul sens condițional constă în punerea sub semnul condiției a unor „evenimente” care, în universul poetic eminescian, se întâmplă necondiționat, căci răsfrângerea stelelor în lac și răsărirea lunii sunt înscrise în eternitate. Întreaga poezie exprimă în termeni condiționali și temporali o experiență a cărei zăre este eternitatea.

Nota de finalitate atribuită unei esențe posibil condiționale neagă identitatea acestei esențe. Ea trece, în chip simbolic, asupra intervenției elementelor naturii care au declanșat mecanismul amintirii, transformând peisajul de natură din cauză în scop. Natura eminesciană ascunde mesaje și vădește intenții. Ramurile bat în

⁹ Analize, din unghiuri diverse și cu diferite intensități ale receptării, ale poeziei *Și dacă...* și în Rosa Del Conte, *op. cit.*, p. 229-230: „Colocviul dintre inimă și lucrurile care știu își păstrează intactă tainica lui intimitate [...]. Convorbirea se desfășoară între inimă și lucruri, dar într-o atmosferă aluzivă, de liricitate pură. *Și dacă...* este un început care reia și continuă o discuție tainică”; D. Caracostea, *Creativitatea eminesciană*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 238: „Cu greu s-ar putea o concentrare mai mare și o mai răspândită formă închisă pentru atâta putere de sugestie și orizont spre nemărginit”; Mihaela Mîinea, *Lecturi eminesciene: între multiplu și unu*, în „Viața românească”, ian. 1991, nr. 1, p. 4: „Ca și Leonardo da Vinci în «Gioconda», Eminescu tratează în poezia *Și dacă...* ființa ca principiu al armoniei universale și principiul armoniei universale ca ființă, la convergența științei cu mistica”; Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 226-227: „Întreaga operă de maturitate a lui Eminescu [...] ne va apărea, în termeni muzicali, drept expresia unui limbaj obligat, opus limbajului liber, romantic [...]. O asemenea structură caracteristică limbajului obligat reprezintă simetria sintactică aproape perfectă din *Și dacă...*”.

geam, plopii se cutremur, stelele bat în lac în virtutea unui eros cosmic. „Scopul” naturii este acela de a atrage experiența individuală în cercul acestei dimensiuni erotice universale.

Dacă în pasajul din *S-a dus amorul...* contradicția se concentrează într-un conector gramatical, în *Și dacă...* contradicția inherentă sensurilor gramaticale este răspândită pe întreg parcursul poeziei. Ambele enunțuri lirice sunt construite pe negarea ideii de condiție tocmai prin actualizarea semnelor lingvistice care exprimă condiția. Ieșirea din condiție, la Eminescu, echivalează cu ieșirea din timp. Poezia *Și dacă...* eternizează iubirea printr-un raționament ce se bazează pe semantica unui element de legătură, care dă și titlul, aflat în contradicție cu sensul eternizării. Fenomenul este de aceeași natură cu construirea genezei în jurul cuvântului „des-face”, cu realizarea sensului lui „a stră-bate” printr-o interioritate absolută și cu sensul contradictoriu al schemei gramaticale verb reflexiv(izat) + complement indirect cu nuanță de agent.

Concluzii

Oximoronul, funcționar gândirii poetice, substanței iraționale a acesteia, funcționează în text, la nivel microcontextual, prin metaforizarea entităților de orice rang în limbă: fonetic, morfologic, lexical și sintactic. Analiza modului de întemeiere a contradicției, începând cu temeiul material al limbii, scoate în lumină organicitatea relației dintre expresia poetică și articulațiile fundamentale ale viziunii poetice.

LINGUISTIC LEVELS OF MIHAI EMINESCU'S CONTRARIES

SUMMARY

The paper discusses the presence of contradiction at different linguistic levels in some of Eminescu's poems. Thus, the oxymoron and its constructions are not the only stylistic manifestations of reconciled contraries in his works. The levels inside which contradiction is present are: lexical and grammatical morphemes such as the prefixes “des-”, “stră-” and the reflexive pronoun “se”. The contradiction is also obvious inside the syntactic dimension when an expression of condition, though a subjective clause, is related to an expression containing symbols of eternity in Eminescu's poetic universe (in the text *Și dacă...*).

The three linguistic levels of the contraries are analysed in short stylistic essays entitled respectively: *Between Substantiality and Unsubstantiality*, *Between Embodiment and Disembodiment*, *Between Interiority and Exteriority*, *Between Passivity and Activity*, *Between Time and Eternity*.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

NOTE ETIMOLOGICE

DE

IOAN LOBIUC

Supunem discuției o serie de cuvinte dialectale din graiurile românești nordice (bucovinene, maramureșene, uneori și moldovenești), care își găsesc un corespondent în limba ucraineană, mai exact, în graiurile sud-vestice, în primul rînd carpatice, ale acesteia. Vor fi relevate astfel, în mod implicit, cîteva din concordanțele pe care le oferă fondul lexical, destul de însemnat, comun graiurilor în discuție ale celor două limbi.

Unele dintre cuvintele prezentate mai jos nu au o etimologie stabilită pînă în prezent, altele au nevoie, după părerea noastră, de găsirea unui izvor mai precis. În fine, altele, socotite de proveniență germană în graiurile românești, au intrat în acestea, de fapt, din graiurile ucrainene și trebuie considerate drept împrumuturi ucrainene. Lingviștii români care s-au ocupat pînă astăzi cu studiul influenței germane au avut în vedere doar în mod ocazional această posibilitate a „filierii” ucrainene în cazul anumitor lexeme de origine germană (ca și polonă) din română¹. Într-o lucrare mai amplă, pe care o avem în pregătire, vom întreprinde o discuție sistematică asupra influenței germane în graiurile ucrainene și în ucraineană comună. Din ca se va vedea că aceasta a fost, în linii mari, similară cu cea din română și că numeroase elemente germane din graiurile românești și chiar din româna literară nu se pot explica, din rațiuni fonetice și chiar semantice, dar mai ales morfologice, decît printr-o sursă imediată ucraineană. Pînă atunci, semnalăm aici doar cîteva asemenea exemple.

Întrucît în multe cazuri va fi vorba de elemente din terminologia forestieră, precizăm că ne-am folosit, la stabilirea unor etimologii, și de rezultatele anchetei noastre efectuate în anul 1969 în localitățile huțule din partea superioară a văii rîului Moldovița (județul Suceava)².

Bihún s. n. (pl. *bihunuri*). Cu sensul de „sanie mică cu un singur oplean, care se atașează la coreciuie”, cuvîntul a fost înregistrat în comuna Moisei din Maramureș de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1961, p. 17. În localitățile Ostra și Mălini (Suceava), V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, „Studii și cercetări științifice” Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 139, a notat cuvîntul *blihón* (pl. *blihoane*) „cioflinc cu trei pene, unealtă

¹ Vezi, de pildă, unele referiri în acest sens la S. Pop, *Cîteva capitole din terminologia calului*, „Dacoromania” V, 1927—1928, p. 41 ș. u. ; V. Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, „Anuar de lingvistică și istorie literară” Iași, XIX, 1968, p. 22 ș. u. Cf., pentru unele aspecte ale stadiului actual al cercetărilor în această direcție, îndeosebi V. Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten*, Akademie-Verlag, Berlin, 1971, p. 132 și urm.

² Vezi date asupra lor în lucrarea noastră, *Elemente românești în terminologia păstoritului și a creșterii vitelor la huțuli*, „Romanoslavica” XVIII, 1972, p. 109 ș. u.

cu ajutorul căreia se tirăse buștenii la vale“, cu variantele *bihón* (Ostra) și *bihúnc* (Mălini).

Cei doi termeni reprezintă, de fapt, un singur cuvânt, care are la bază ucr. *бізін*, cuvânt polisemantic, însemnând, în graiurile carpato-ucrainene, „alergător“, „axul pe care se rotește o ușă, o poartă etc.“, „piatra mobilă a unei mori“ ș. a. De la el s-a derivat, în ucraineană, *бізунків* s. pl. „trăsurică“, care a dat rom. *bihúncă* „idem“ (DM). De altfel, B. D. Hrinčenko, *Словарь української мови*, Kiev (1909), reimprimat 1958–1959, I,

p. 61, notează chiar un diminutiv *бізунка*, dar cu alte înțelesuri. Numai derivatul *бізунків* (diminutiv) înseamnă, printre altele, și „sanie“. Este posibil însă, ca în graiurile ucrainene din Maramureș chiar termenul *бізін* să aibă semnificația dată, pe care s-o fi transmis direct celui românesc împrumutat.

Sensul celălalt, de „cioflinc“, se explică foarte ușor prin influența sau chiar împrumutarea aceluiași termen din graiurile huțule (satul Ostra a fost populat de huțuli). Astfel,

la huțulii din valea Moldoviței, cuvântul *бізін* (mai des, pl. *бізунів*) înseamnă tocmai „cioflinc cu trei sau mai multe pene, în care zaua fiecăreia din pene se rotește separat de celelalte“ (și care se folosește și la legatul unui al doilea rînd de bușteni de rîndul din față). Această din urmă destinație a unei ar putea explica, dacă ar mai fi nevoie, transferul la sensul de „sanie...“ (vezi începutul articolului de față) al termenului *bihun*.

Varianța *bihúnc* reprezintă, probabil, un singular refăcut dintr-un plural *bihuncuri*, eventual și cu „ajutorul“ sinonimului românesc *cioflinc* (acest termen de proveniență germană există de altfel și în graiurile ucrainene sud-vestice, de pildă, în cele huțule anchetate de noi) sau al ucr. dialectal *бізунів* (cf., pentru acesta, J. B. Rudnyč'kyj, *An Etimological Dictionary of the ukrainian language*, Winnipeg, II, 1963, s. v. *біз*). Varianta

bihón va fi suferit „amestecul“ fonetic al rom. *bleah* „tablă“ (ucr.-huțul *блѣха* „idem“) < germ.

Căpcă s. f. „scobitură făcută cu toporul într-un trunchi la legatul plutei ori în buștean la manipulatul acestuia cu țăpina“, întâlnit în același sat Moisei (V. Arvinte, *Terminologia...*, p. 141: în expresia *miez de capcă*), este dedus de Șt. Binder, *Contribuții la studiul elementelor germane în lexicul graiurilor populare românești*, „Analele Universității din Timișoara“, Seria Științe filologice, IV, 1966, p. 225, din germanul *Kappe* „lemn scobit pentru a fixa pari“, cu derivație românească prin sufixul -că.

Precizăm că și în unele graiuri ucrainene, de exemplu, în cele huțule anchetate, există termenul *кánka* s.f. „scobitură în buștean, copac, stîlp etc., pentru a fixa *balancea* (sau orice propte)“, cu diminutivul *кánочка*, împrumutat aici, se pare, tot din limba germană. S-ar putea, deci, ca rom. *capcă*, atît prin formă cît și prin sens, să fie un împrumut direct al huțulului *kanka* și nu un derivat românesc din germ. *Kappe*. Socotim necesară încă o mențiune, și anume că ucr. *кánka* 1° „picătură, strop; punct; obiect mărunt“ (B. D. Hrinčenko, *op. cit.*, II, p. 217); 2° (termen entopie ucraino-carpatic) „izvorăș“ (după unii, de pildă, M. Jurkowski, *Українська термінологія гидрографічна*, Wrocław..., 1971, p. 38–39, < *kapati* „a picura; a curge, a izvorî“; după alții, Fr. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, II (1958–1965), Kraków, p. 56–57, < sl. com. **kapka* < **kapati*, cu sufixul -ka, formant pentru nomina acti) nu are legătură cu împrumutul în discuție.

Ciuli vb. IV tranz. „a rotunji cu toporul capetele trunchiului“ (localitățile Moisei și Borșa din Maramureș), înregistrat de V. Arvinte, *Terminologia...*, p. 143, este dedus din rom. *ciul* (*ibid.*). Credem că și în acest caz este posibilă o explicație suplimentară. Semnificația dată a vb. a *ciuli* nu o atestă, dintre dicționarele noastre, decît DA, dar tot numai pentru Maramureș (Vișeu de Sus). S. v. *ciul* (adj.), tot DA include, pentru Moldova, derivatul *ciukhu* s. a. „partea care rămâne la trunchiul arborelui dintr-o creangă tăiată“ (comunicare). Este interesant că și la aromâni vb. a *ciuli* are și sensul de „a curăța un copac“ (*ibid.*).

În unele graiuri din masivul dialectal sud-vestic al limbii ucrainene există vb. (3., *na-*) *чирнути* (*чыра*), a *ciuli* (urechile)“, fiind un împrumut al rom. a *ciuli* „idem“ (vezi lucrarea

noastră citată la n. 2). În graiurile huțule pe care le-am anchetat în vederea înregistrării terminologiei forestiere, acest verb, contaminat de *чоло* s. n. 1° „frunte“; 2° „capătul de dinainte al unui buștean“, are, întocmai, și sensul de care ne ocupăm al rom. *a ciuli*, prin care a devenit sinonim al vb. *заселується* (< *заселу*“ partea rotunjită a capătului unui trunchi“, acesta provenit din germană și echivalent cu *причолок* s. m. < *чоло*; cf. și expresia *буму клин у причолок* “a bate pana cioflincului în partea rotunjită a bușteanului“). Nu este exclusă, așadar, o contaminare semantică a termenului românesc prin cel ucrainean.

Clăpăci s. n. (pl. *clăpaciuri*) „ciocan“, notat în Salonta (Societatea de științe istorice și filologice, *Lexic regional*, II, Editura Științifică, București, 1967, p. 89), dar existent și în localitatea Voivozi din fostul județ Marghita din Crișana (ALRM, s. n., vol. I, EA RPR, 1956, li. 360 „Baros“ — pct. 325), se explică ușor din ucr. dialectal (carpatic) *кленач* „idem“ (Hrinčenko, *op. cit.*, II, p. 250), cu numeroase derivate aici (Hrinčenko, *loc. cit.*; J. O. Dzendzelivskij, *Сільськогосподарська лексика гово́рів Закарпаття*, „Studia slavica“ Budapesta, 1964, X, fasc. 1—2, p. 65). Cf. și rus. *кленач*, pol. *klepacz*, *klepak* ș. a., scr. *кленач*, sloven. *klepalo* etc., toate cu sensul inițial de „ciocan de bătut coasa“ (*ibid.*).

Corovân (variante: *coram*, *coroam*) s. m. „t runchi de brad ce răfat de crengi, dar ne-cojit“, întrebuințat în Maramureș și în mai multe sate din fostul raion Vatra Dornei (V. Arvinte, *Terminologia...*, p. 145), prezintă o interesantă deviație semantică față de prototipul său. Etimonul trebuie să fie, însă, nu atît sl. *kora* „scoarță, coajă“, ucr. *koravijj* „aspru, tare, scorbos“ (*ibid.*), cit. ucr. (huțul) *корова́н* „trunchi de brad cojit“ (cf. huțulul *кору́вату* „a coji un trunchi de brad“, *корований*, -a, -e adj. „cojit“; cf. și la alți huțuli, *корованка* „?“), V. S. Lymarenko, *Лексика місцевих говірок в гуцульських і буковинських говірках*, în „Доповіди та повідомлення“, Seria filolihična 3, UŹhorod, 1958, p. 32). Există mai multe modalități de cojire și prelucrare a copacilor tăiați, iar huțulii, lucrători forestieri vestiți, practică și ei tehnica uscării brazilor *necojiți*. Muncitorii români vor fi numiți, nu fără influența asociativ-semantică (mișlocită prin bilingvismul fie al lor, fie și al huțulilor) a ucr. *корова́н* -a, -e adj. „scorbos“, asemenea trunchiuri tot *corovan* (i).

Criclă s. f. „halbă de bere“. Cu forma dată, termenul acesta apare în Vicolul de Sus — Rădăuți (V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar...*, p. 28). Dintre dicționare, îl notează DA: *crighel* și *crigăt* s. a. „idem“ și DM: (germanism) *grighel*, derivîndu-l, amîndouă, din germ. *Krugel* „idem“. Etimonul german, valabil pentru *crighel* și *crigăt* (*grighel* prezintă un fonetism românesc, de asimilație consonantică progresivă la distanță), nu poate explica, însă, varianta morfologică (feminină) *criclă*. Pentru aceasta, trebuie invocată o altă sursă directă, una ucraineană, pe care o cunoaștem din graiurile huțule și pucoito-bucovinene din județul

Suceava: *кpyгaлa*, cu varianta *кpyгaлa (nusa)* „halbă (de bere)“.

Posibilitatea variațiilor formale de gen, de tipul *crighel/criclă* sau *rigal/riglu* — *riglă* ori *vincăl* — *vinclu/vinclă* (vezi pentru ultimele două exemple; V. Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen...*, p. 157, 170), ale împrumuturilor germane în procesul încadrării lor gramaticale în limba română și izvorul acestor oscilații le vom discuta pe larg în studiul în pregătire amintit. Aici precizăm că majoritatea împrumuturilor germane cu finala (sufixală sau nu) -el au fost încadrate în graiurile ucrainene la tipul flexionar al lui *земля*, devenind feminine și schimbîndu-și, eventual, genul pe care îl aveau în limba-sursă. Cf., în acest sens, ucr. (și huțulul) *ка́чла* (< pol. *kachla* < germ. *Kaschel*), *ка́чла* (< *kapsla* < germ. *Kapsel* < lat. *capsula*, *capsella*), *ма́фла* (< germ. *Tafel*), *фа́мла* (< germ. *Fackel*), *у́зла* (< pol. *cegla* < germ. *Ziegel*), huțulul *у́мáнгла* (< germ. *Stangel*), *у́йфла* (huțul) < pol. *szufla*, *szufel* < germ. *Schaufel*) etc. etc.

Pentru ucr. *кpyгaлa*, cf. și scr. *krugla*, sloven. *krugla*, pol. *kruzel*, *kruźla* (> dim. *kruźlik*), provenite din germ. *krügelin*, *krüegeln*, dialectal *Krugel*, *Krúgel*, acesta diminutiv de la *krug* < v. germ. *kruke* (Fr. Sławski, *dict. cit.*, t. III, fasc. 2 (12), 1967, p. 171, 186-7). Vezi, mai jos, *fanglă*.

Crivúla interj. „semnal folosit pentru a anunța că pe uluc vine un lemn strîmb“ cu circulație în Maramureș (V. Arvinte, *Terminologia...*, p. 145), se explică printr-un derivat de la radicalul slav *krivъ* „strîmb“, și anume prin sl. com. **krivulja* „ceva strîmb, curbă“ (cu sufixul -ulja), continuat pînă astăzi în toate limbile slave. Dintre acestea, trebuie invocate aici slovac. *krivul'a* „nuia, băț strîmb“ ș. a., scr. *krivulja* „linie etc. curbă“

și, în primul rând, ucr. *кпуєґья* s.f. „obiect (iar la huțuli și în genere, în graiurile carpatice) mai ales lemn, copac strîmb“. Pentru celelalte limbi slave, ca și pentru celelalte derivate de la *krivъ* și *krivulja*, vezi Fr. Sławski, *dict. cit.*, t. III, fasc. 3 (13), 1968, s. v. *krzywoula*.

Și lucrătorii forestieri huțuli folosesc curent comanda *Бáрда,кпуєґья!*. Varianta *gribulă* a împrumutului discutat se explică pe teren românesc, prin etimologie populară în ultimă instanță, iar *crăulă*, variantă notată la Vatra Moldoviței, în imediata vecinătate a huțulilor, reflectă exact, cu excepția finalei desinențiale românești, etimonul în pronunția huțulă locală: *кпуґья*.

Dăica s.f. art. În *Lexic regional*, II, p. 125, acest cuvînt este inserat din localitatea Costina, de lângă Suceava, în expresia *a umbla cu dăica* „a cerși“. El nu are nici o le gătură cu rom. *dăică*, variantă a lui *dăică* (< ser.) (DM; Scriban). Avînd în vedere sensul cuvîntului dat, repartiția lui teritorială și prezența în localitățile învecinate a unei populații de limbă ucraineană, el trebuie explicat prin ucr. *да́ка* „(act, gest de) milostenie“ (B.D. Hrinčenko, *dict. cit.*, I, p. 356). Cuvîntul a putut fi receptat ușor de către români ca un „împrumut afectiv“ peiorativ, probabil și cu sprijinul imperativului ucrainean *да́й—по(мѣт)!* „dă—mi!“; auzit cotidian de către ei în comunicările care conțin rugăminți, implorări, indemnuri ș.a. ale vorbitorilor ucraineni între ei.

Fânglă, variantă a lui *fândilă*, s.f. „tigaie cu coadă“, circulă în numeroase sate din Bucovina, nordul Moldovei și în unele localități din Ardeal (V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar*... p. 32). În această lucrare se trimite la germ. *Phanne* „tigaie“, insuficient, însă, ca să explice formele morfologice românești. O sursă mai precisă indică Șt. Binder, *Contribuții*..., p. 227, pentru ambele variante, de data aceasta, cu o ușoară nuanțare semantică: „tigaie cu coadă folosită la stropitul ulucului cu apă în timpul verii“, în Maramureș și pe valea Bistriței (V. Arvinte, *Terminologia*..., p. 47, 147), și anume austro-germ. dialectal *Phandel* „tigaie mică cu coadă“.

Pentru variantele *fânglie* (comunicată de Ilie Dan, care le cunoaște pe toate trei din mai multe localități ale fostului raion Cura Humorului — Suceava) și *fânglă*, din considerente fonetice și morfologice, trebuie invocat ucr. dialectal (huțul) *фáнгля* „idem“ (în graiurile din valea Moldoviței și : diminutivul *фáнголька*) < germ. Vezi discuția de mai sus, sub *criclă*.

Fintui vb. IV tranz. „a pune sechestrul“, notat în comuna Vicolul de Sus — Rădăuți (V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar*..., p. 33). Inexistent în dicționare și în alte culegeri dialectale, cuvîntul se poate deduce din ucr. dialectal *фантуєдму* „idem“ (B. D. Hrinčenko, *dict. cit.*, IV, p. 375 : cu localizare în graiurile huțule; cf. și ALR, s. n., vol. al IV-lea, h. 1012 „Mi-a sechestrat tot“, care atestă termenul și la huțulii din Brodina — pct. 366 — Suceava), care este împrumutat din polonă (*fantować* < germ. *phänden* (*Phand*) < v. fr. < lat. *pannus*, vezi Al. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927, s. v. *fant*).

Fonetismul românesc *i* din radicalul acestui verb se datorează, credem, etimologiei populare. Chiar dacă sursa imediată a împrumutului în graiurile românești a fost cea germană, fonetismul *i* în locul lui *d* putea proveni și de la forma ucraineană ori nemijlocit de la cea polonă (după mărturia lui Al. Brückner, *loc. cit.*, substantivul *Phand* și verbul *phänden*, de origine germană în polonă, au fost transerate în aceasta din urmă și asupra „obiectelor casnice, gospodărești“ încă din secolul al XVII-lea).

Varianta fonetică *a fontui*, specifică graiului românesc din Ciocănești — Vatra Dornei (ALR, s. n., vol. al IV-lea, *loc. cit.*, pct. 365) a apărut, probabil, sub influența sinonimului *foglăși* (< magh.), în uz într-o parte a Ardealului și în Maramureș.

Lúșniță s. f. „făchie din surcele pentru luminat în pădure“ (din Gălănești și Straja — Rădăuți, unde l-au notat V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar*..., p. 45) trebuie

etimologizat nu prin ucr. *лу́чина* „așchie de brad folosită ca făclie“ (*ibid.*, apud Bernecker),

ci chiar prin ucr. dialectal (carpatic) *лушніця*, cu varianta *лушніця* 1° „conifer plin de rășină“; 2° „un soi de făclie din lemn rășinos folosită la pescuit etc.“ (B. D. Hrinčenko, *dict. cit.*, II, 384, 383 : sensul 2° este indicat pentru graiurile huțule). La huțulii din valea Moldoviței cuvîntul are aceeași semnificație ca și în cele românești indicate.

Pentru rom. *lujniță* s. f. „locul de la capătul de sus al ulucului unde se adună buștenii, spre a fi dați la vale” din Vicolul de sus (Suceava), Moisei și Borșa (Maramureș), V. Arvinte, *Terminologia...*, p. 154, invocă ucr. *луїна* „poiană, loc unde s-a tăiat pădurea”, gîndindu-se și la un diminutiv *луїніта* sau *луїніца* pe teren ucrainean (cf. și p. 59). Cu un sens mai

apropiat de cel din română, la huțulii din valea Moldovitei circulă cuvîntul *луїня* s. f. 1° „leucă”; 2° „grămadă mare de bușteni adunați laolaltă acolo unde s-a construit sau se va construi ulucul” (și expresia: *збувати коїбні у луїні* „a aduna butucii grămadă, la un loc”).

Pentru a se evita omonimia, de la *луїня* s-a creat un diminutiv *луїніця*, care a preluat sensul 2° și care stă la baza rom. *lujniță*. Precizăm că lucrătorii forestieri huțuli au practicat și practică indeletnicirea dată în contact direct cu cei români din zonele muntoase ale județului Suceava și din Maramureș.

Prodán s. m. (pl. *prodani*) a fost notat, cu înțelesul de „puști, copilandru”, în Făgăraș (*Lexic regional*, II, p. 53). Dictionarele noastre nu cunosc acest nume comun. În antroponomia românească există numele propriu *Prodan* (cf. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, 1963, s. v. *Prod*), care are la bază sud-slavul *Prodan*. Acest nume există și la slavii răsăriteni, în primul rînd, la ucrainenii carpatici.

Pentru a putea explica apelativul românesc de mai sus, trebuie găsit un apelativ slav corespunzător și, prin el, clarificat mai întîi antroponimul. Numele slav precreștin *Prodan* derivă în limbile slave din substantivul **prodanъ* (provenit din forma de participiu perfect pasiv a verbului *prodati* „a vinde”), care, înainte de a fi devenit antroponim, avea semnificația de „copil vîndut în mod simbolic”. La bază s-a aflat aici o magie „apotropaică” (pentru termen, vezi A. de Vincenz, *Traité d'anthroponymie houtzoule*, München, 1970, p. 530), care consta în vînzarea și cumpărarea, simulate, a copilului între părinți și o persoană oarecare, spre a-l feri de moarte, boli, „spirite rele” ș.a. Cu acest prilej și în acest scop, copilului respectiv i se dădea un nume nou, „profilactic”. Prenume de tipul *Kuplen* (literal „cumpărat”) și *Prodan* („vîndut”) sînt atestate la slavii de sud în secolul al XIII-lea (A. de Vincenz, *op. cit.*, p. 423).

Această credință și practică superstițioasă a caracterizat multe popoare. Același autor (*loc. cit.*) reproduce, după diverse izvoare, prenume apotropaice siameze, de felul lui „chien, cochon, bâlard”, evreiești (din fosta Galilie, unde ele sînt atestate în veacul trecut, evreii dînd în mod voluntar copiilor, îndeosebi celor bolnavi, nume ca *Alter* „bătrîn”, *Babe* „bătrînă”), poloneze, ca *Ledarg* „drag”, *Niemaj* „mut” ș. a., rusești (uzitate încă în veacul al XVII-lea), ca *Nexoroșoj* „urît; rău”, *Neudata* „eșec; belea” ș. a. Mărturii detaliate cu privire la această credință, care a durat aproape de zilele noastre, la ucrainenii carpatici (în special la huțuli) aduce și J. O. Dzendzeliv's'kyj, *Коченект жукій з курцы української діалектології*, Uțhorod, 1966, p. 29—30, care descrie „ceremonia” vînzării-cumpărării copilului în situațiile pomenite mai sus, ca și la botez, toate ducînd la schimbarea numelui. În unele graiuri ucrainene transcarpatice, un asemenea copil este numit cu a pelativul *проданівчъ* (*ibid.*).

Neposedînd știri precise despre o astfel de practică ocultă la români (cf. cele spuse de acad. Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 105, cu privire la acest nume și la altele), credem că ea a existat și că numai prin contact nemijlocit cu vorbitori de limbi slave, prin practicarea în comun a acestei „magii apotropaice” și prin înțelegerea și însușirea numelui obiceiului ei, într-un grai românesc (poate în mai multe) s-a ivit apelativul *prodan*, cu semnificația generică de „copil mic”. Acest element lexico-semantic ar necesita și merita o cercetare mai aprofundată, printre altele, și pentru motivul că aria de extindere a lui este surprinzător de mică.

Șăflic s. n. „căldare” (localitatea Piraie-Fălticeni) este pus de V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar...*, p. 66, în legătură directă cu germ. *Schaffel* „idem”. De fapt, în șăflic avem de-a face cu o derivație slavă, anume pol. *szaflik* < germ. *Schaffel*, care a înlocuit din secolul al XVI-lea termenii polonezi pentru noțiunea dată (Al. Brückner, *dicț. cit.*, s. v. *szafa*). Pentru formație, cf. pol. *kuflik*, *koflik*, diminutive de la *kufel*, *kofel*, intrat din polonă și în ucraineană: *kuchol*, *kuchla* (în secolul al XVIII-lea și: *kufel*, *kuflik*, acesta din urmă existent și astăzi dialectal, în graiurile lemkiene), ca și în rusă și bielorusă, din germ. (medio-) *küefel*, germ. dialectal *kufel*, *kuffel* „recipient de pămînt sau sticlă pentru

băut (mai ales bere)“, cu același sens în limbile care l-au împrumutat (Fr. Sławski, *dict. cit.*, t. III, fasc. 3 (13), s. v. *kufel*).

Împrumutul în discuție a pătruns și el din limba polonă în graiurile ucrainene de sud-vest, în care îl atestă, pentru regiunea L'vov, O. Horbatsch, *Північно — наддністрянська говірка і діалектний словник с. Романів Львівської області*, München, 1965, p. 98: *шэфлік* „căldare; butoiăș“, care, alături de pol. *szaflik*, dar cu mai multă siguranță, constituie sursa rom. *șaflic*.

Trușcă s. f. (pl. *truște*; și masculinul moțional *trușcoi*) „curcă“ a fost înregistrată de către V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar...*, p. 75, în comuna Moisei — Maramureș. Autorii glosarului citat trimit, pentru etimologie, la germ. *Trutheune* „idem“.

Și în cazul acestui regionalism maramureșean, izvorul direct l-au constituit graiurile ucrainene vecine, și anume cele huțule. În aceste graiuri, germ. (neologie, el înlocuind mai vechiul nume al păsării date: *indisches Huhn*, cf. Al. Brückner, *dict. cit.*, s. v. *indyk*) *Truthan* a fost împrumutat sub forma *мрyхán, мрyхán* „curcan“ (B. D. Hrinčenko, *dict. cit.*, IV, p. 291; A. de Vincenz, *op. cit.*, p. 459, care îl cunoaște și ca antroponim la huțuli: *Triuchan, Truchanovyč*). De la acest substantiv masculin s-a creat, prin derivare

regresivă, femininul *мрyха, мрyха*, al cărui diminutiv *мрyшка (мрyшка*, găsit de noi, cu acest din urmă fonetism, și la huțulii din valea Moldoviței), cu sufixul *-k(a)*, stă, fără nici o îndoială, la baza rom. dialectal. *trușcă*.

*

Materialul prezentat în puținele rânduri de mai sus este suficient, credem, ca să arate importanța științifică, pentru lexicografia, lexicologia și dialectologia românească, a cunoașterii inventarului lexical al graiurilor ucrainene învecinate și, îndeosebi, al celor de pe teritoriul patriei noastre.

NOTE ETIMOLOGICE

DE

VICTORIA ZASTROIU

Șicli vb. IV. Este atestat în Moldova, Bucovina și prin Transilvania, cu sensul de 'a (se) îmbiba sau a (se) acoperi cu murdărie, înai ales cu substanțe unsuroase'. Cu acest înțeles a fost înregistrat în mai multe localități din jud. Suceava¹, într-o comunicare din Straja, același județ, și în două dicționare: DL² și DM. În alte izvoare³ sensul se restringe, referindu-se doar la părul oamenilor: 'a deveni slinos, lipicios'. De la acest verb s-au format și derivatele *șicleală* și *șiclit*, care circulă în aceleași zone. Dintre lucrările citate, numai în dicționarul lui A. Scriban găsim o referire etimologică; relația pe care o face autorul cu „clei“ (de origine slavă) este neconvingătoare.

Etimonul verbului în discuție este *șichu* (vezi mai jos), cuvânt care, până acum, nu a fost înregistrat în nici un dicționar românesc.

Șichu s.n. Circulă prin Transilvania cu mai multe sensuri: 1. 'alunecus, ghețuș' (Roșia, jud. Bihor)⁴; 2. 'pământ alunecos, moale sau argilos' (în două comunicări din localitățile Baia și Corbești, jud. Arad); 3. 'murdărie care se depune pe sticle, oale etc.' (comuna Bonț, jud. Cluj)⁵; 4. 'lapoviță' (Sînnicolau Român, jud. Bihor)⁶. Etimonul acestui cuvânt este maghiarul *sikló* 'alunecos'⁷.

Sensurile cuvintului *șichu* (la 3, relația de sens cu verbul este imediată) cit și arile de circulație ale celor două cuvinte, care coincid în parte, explică derivarea lui *șicli* din *șichu*.

Șistâr s.n. Cu sensul de 'unealtă asemănătoare cu compasul, folosită în rotărie', circulă în Banat și prin vestul Olteniei. A fost înregistrat de Ion Ionescu⁸, de Sofronie Liuba și Aurelie Iana⁹ și în localitatea Ghilad, jud. Timiș¹⁰.

¹ *Leric regional*, [I], [București], 1960, Editura Academiei R.P.R., p. 108.

² Folosim abrevierile din *Dicționarul limbii române* (DLR); informațiile privind circulația cuvintelor provin din fișierul acestui dicționar.

³ S. Fl. Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri*. Adunate de ... București, 1893, p. 178; August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939 s.v.

⁴ *Atlasul lingvistic român* (în continuare ALR), serie nouă, vol. V, h. 1310/310.

⁵ Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, 1939, s.v.

⁶ ALR, serie nouă, vol. III, h. 796/316.

⁷ Cf. Eckhardt Sándor, *Magyar-francia szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958, p. 1868.

⁸ *Agricultura română din județul Mehedinți*, București, Imprimeria Statului, 1868, p. 712.

⁹ *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895, p. 121.

¹⁰ ALR, Partea a II-a, material netipărit, ca răspuns la întrebarea 6681.

Cuvîntul există şi în DL şi DM, în forma *sistar*. Această formă este însă eronată, fiind rezultatul unei transcrieri neinterpretate a cuvîntului, aşa cum era dat de Ion Ionescu. În aceste două dicţionare nu se indică nici o etimologie.

Etimonul lui *şiştar* este sîrbocroatul *šestar* 'compas' ¹¹.

Suşău subst. Înseamnă 'năgară' (*Stipa capillata*). Este înregistrat de Artur Gorovei şi M. Lupescu ¹², precum şi în dicţionarul lui Al. Borza ¹³. Credem că trebuie pus în legătură cu maghiarul *susa* ¹⁴ 'cornaci' (*Trapa natans*).

Suşmán s.m. Potrivit unei comunicări din Bucovina, însemna '(în organizarea administrativă mai veche a Bucovinei) membru în comitetul sătesc'.

Etimonul acestui cuvînt este germanul *Ausschussmann*.

Suşni vb. IV. Este înregistrat în Banat cu sensul de 'a ofta, a suspina'. Este consemnat cu acest sens de Emilian Novacoviciu ¹⁵ şi în localităţile Şopotul Nou ¹⁶ şi Borlovenii Vechi ¹⁷, ambele din jud. Caraş-Severin. Propunem ca etimon sîrbocroatul *šušnuti* 'a fremăta, a foşni' ¹⁸.

Suştav, -ă adj. Cuvîntul circulă în Transilvania, prin Banat, Bucovina şi Moldova cu sensul: '(despre oi) care are lînă puţină, cu fire scurte sau lînse, fără ondulaţii'. A fost înregistrat într-o comunicare din Simboleni, jud. Cluj, precum şi în alta din Cioacăneşti, jud. Suceava (în ambele comunicări cuvîntul apare în forma *şiştav*). A mai fost notat şi în localităţile Gherman, jud. Timiş, Poiana Sibiului, jud. Sibiu şi Runcu Salvei, jud. Bistriţa-Năsăud ¹⁹. Recent a fost înregistrat în comuna Feldru, jud. Bistriţa-Năsăud ²⁰. Dicţionarele nu înregistrează acest cuvînt, cu excepţia dicţionarului lui Tiktin, în care figurează într-un citat (pe baza unei comunicări din Moldova: 'oaie şiuştavă de lînă') utilizat la cuvîntul *şiştav*, pe care îl vom discuta mai jos.

Avînd în vedere semnificaţiile deosebite şi zonele de circulaţie diferite ale celor două cuvinte — *şiştav* şi *uştav* — ne aflăm, probabil, în faţa a două cuvinte cu etimologii distincte. Pentru *uştav* propunem ca etimon sîrbocroatul *šutav* înregistrat cu mai multe sensuri, printre care şi acela de 'pleşuv, golaş' ²¹.

Sútru s.n. Prin vestul Transilvaniei înseamnă 'spaţiul cuprins între cuptor (sau sobă) şi perete'. Este înregistrat cu acest sens în localităţile Sinnicolau Român şi Voivozi, jud. Bihor ²², precum şi în comuna Gîrişu de Criş, acelaşi judeţ ²³.

Credem că trebuie pus în legătură cu maghiarul *sutu*, variantă regională a lui *sut* ²⁴, cu acelaşi sens. În ceea ce priveşte apariţia lui -r- pe lîngă t (şi d) cf. *mistref*, *salatră*, *strafidă* (*zadră*, *bundră*) ²⁵.

¹¹ Vezi Vuk Stef. Karadžić, *Srpski rječnik*..., Beograd, 1898, p. 866.

¹² *Botanica poporului român*, Folticeni, 1915, p. 90: 'năgara naltă se mai cheamă şi şuşău ori şuşarcă'.

¹³ *Dicţionar etnobotanic*, [Bucureşti], Editura Academiei R. S. România, 1968, p. 165.

¹⁴ Cf. Szinnyei József, *Magyar tájszótár*, [II], Budapest, 1897—1901, p. 446.

¹⁵ *Cuvinte bănăţene adunate de...*, Oraviţa, Tipografia Felix Weiss, I, 1925, p. 19.

¹⁶ *Folclor din valea Almăjului*, în „Anuarul arhivei de folclor“, Cluj—Bucureşti, III, 1935, p. 72.

¹⁷ ALR I, vol. I, h. 85/12 (este notat în forma *şusni*).

¹⁸ Cf. Vuk Stef. Karadžić, *op. cit.*, p. 880.

¹⁹ Vezi Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române, V, Stîna, păstoriul şi prepararea laptelui, Cluj, 1931 — ca răspuns la întrebarea 67.

²⁰ *Lexic regional*, II, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967, p. 77.

²¹ Vezi I. I. Tolstoi, *Serbsko-horvatsko-russkij' slovar*, Moscova, 1958, s.v.

²² ALR II, vol. I, MN 146, 3877 bis/316, 325.

²³ *Lexic regional*, [I], p. 72.

²⁴ Cf. Szinnyei József, *op. cit.*, p. 449.

²⁵ Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, Editura Academiei R.P.R., p. 123.

Șvene s.n. Este înregistrat în comuna Lisa, jud. Brașov, cu sensul 'figură la dansul popular "feciorasca"' ²⁶. O etimologie posibilă este germanul *schwenken* 'a schimba direcția; a se întoarce'.

Șistav, șusarnie, șuscuri, șușilă, șușă

Aceste cuvinte regionale, ale căror etimologii sînt necunoscute sau neclădite, sub aspect semantic sînt legate de noțiunea de 'a se usca, uscat, uscăciune etc.'

Șistăv, -ă adj. Inițial, cuvîntul circula numai în Muntenia și Oltenia ²⁷. Cu sensul: '(despre boabele cerealelor) pipernicit, chircit, sec' sau '(despre știuleți ori despre cereale) cu boabe pipernicite, chircite, seci' a intrat în limbajul de specialitate al agronomilor ²⁸.

S-a menținut însă și ca termen regional cu circulație în Muntenia și Oltenia, cu înțelesul '(despre oameni sau despre animale) firav, debil; bolnăvicios'. Cu acest sens este consemnat de C. Rădulescu-Codin ²⁹, în CADE, în revista „Ion Creangă” ³⁰ și de Mircea Tomescu ³¹. A mai fost înregistrat din județele Olt și Vâlcea de Ion Nijloveanu ³² și din localitățile Săpata și Costești, ambele din jud. Argeș, de D. Udrescu ³³. În unele dintre izvoarele citate, cuvîntul în discuție a fost înregistrat în forma *șiscăv*, formă care în comparație cu *șistăv* este mai apropiată de eliminul pe care-l vom propune. Dintre dicționare, îl consemnează cu primul sens doar TDRG, SCRIBAN, D., DL și DM. În CADE apar ambele sensuri. TDRG și CADE nu dau nici o indicație etimologică. A. Scriban a propus ca etimon bulgărescul *ушувас* care înseamnă 'trăpș, corpulent, gras, obez', etimologie care a fost preluată de DM. Din punct de vedere semantic acest etimon nu se justifică. Propunem ca etimon bulgărescul *ушувас* consemnat în dicționarul lui Najden Gerov ³⁴ cu sensurile 1. 'uscat, sec arid' și 2. 'vîlăguit, istovit, sfîrșit'. În ceea ce privește aspectul fonetic, se poate presupune înlocuirea grupului consonantic *șc*, neobișnuit în limba română, cu *șt*.

Șusarnie s.f. A fost înregistrat într-o comunicare din Bucovina și înseamnă 'construcție în care se usucă scoarță de copac sau scinduri'. Etimonul acestui cuvînt este ucraineanul *сушарня* 'Darrhaus, Trocken-Kammer' ³⁵.

Șuscuri subst. (pl.). Circulă în Banat, fiind atestat în localitatea Răcășdia, jud. Caraș-Severin ³⁶, cu sensul de 'crengi, vreascuri etc. (aduse de ape)'. Propunem ca etimon sîrbocroatul *suška*.

²⁶ *Lexic regional*, [I], p. 94.

²⁷ Vezi *Răspunsuri la Chestionarul lingvistic al lui B. P. Hasdeu* (Manuscris, vol. V; răspunsul a fost obținut în localitatea Secuiu, jud. Dolj); G. F. Clăușanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, București, Cultura națională, 1928, p. 201; Mircea Tomescu, *Glosar din județul Olt*, Slatina, tipografia „Tiparul Oltului”, 1944, s.v.; ALR, material netipărit (răspuns la întrebarea 5147 în punctul 928, Sălcioara, jud. Ilfov).

²⁸ Vezi *Marea enciclopedie agricolă*, V, București, 1943, s.v.; Ion G. Botez, *Stringerea și păstrarea produselor agricole*, [București], Casa școalelor, [f.a.], p. 7; Traian Săvulescu, *Monografia uredinalelor din R.P.R.*, I, [București], Edit. Academiei R.P.R., 1953, p. 143: 'boabele șistave nu pierd facultatea germinativă'.

²⁹ O seamă de cuvinte din Muscel, Cîmpulung, [1901], s.v.

³⁰ „Ion Creangă”, XIII, 1920, p. 83.

³¹ Op. cit., s.v.

³² Vezi *Lexic regional*, II, p. 17.

³³ *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei R.S. România, 1967, s.v.: 'azi sînt cam șistav, nu mă simt tocmai bine'.

³⁴ Vezi Najden Gerov, *Rečnik na bălgarski ezik*, V, P.-A, Plovdiv, 1904, p. 291.

³⁵ Cf. Zeno Kuzela und Jaroslau Rudnyčkyj unter mitwirkung von Karl H. Meyer, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, p. 1258; vezi și *Dicționar ucrainean-român* [redactor: Gheorghe Cocotailor], București, Editura didactică și pedagogică, 1964, p. 786.

³⁶ Vezi Lucian Costin, *Graitul bănațean*, II, Turnu Severin 1934, p. 190; *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbii române*. Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoane, Cluj, 1930; răspuns la întrebarea 59.

Sușilă s.f. Este consemnat în Ruginosu, jud. Caraș-Severin³⁷ și înseamnă 'leasă de nuiiele pe care se usucă sau se afumă fructele'. Provine din sîrbocroatul *sušilo*³⁸ cu același înțeles.

Sușă s.f. A fost înregistrat în Bucovina și în Moldova cu sensul de 'despicătură lungă și îngustă de lemn, care se bate pe pereții sau, rar, pe tavanul de birne al unei case, înainte de a muri'. Este atestat cu acest sens de Tudor Pamfile³⁹ și în mai multe localități din județele Suceava (Drăgușeni, Holda, Negrileasa, Panaci) și Neamț (Călugăreni, Pîrîul Cîrjei, Sabasa)⁴⁰. A mai fost notat și în localitatea Girov, jud. Neamț⁴¹. Dintre dicționare îl menționează T. Stamat⁴², în formele *șosele* și *susele*, și Lazăr Șăineanu⁴³. Ultimul autor trimite pentru etimologie la *șișă* (variantă a lui *șiță*), care circula însă în Transilvania.

Propunem ca etimon ucraineanul *cyu* 'Trockenholz, trockener Windbruch'⁴⁴.

³⁷ Lucian Costin, *Grainul bănățean*, [I], Timișoara, „Cartea românească”, 1926, p. 197; „Arhivele Olteniei”, Craiova, III, 1924, p. 392.

³⁸ Vuk Stef. Karadžić, *op. cit.*, p. 751.

³⁹ *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 420.

⁴⁰ Vezi V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, [București], Editura Academiei R.P.R., [1961], p. 71.

⁴¹ Vezi *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. Chestionarul II. Casa*, Sibiu, 1926, ca răspuns la întrebarea 369.

⁴² *Disiondraș românesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Întia edițiune, Iași, Tipografia Buciumului român, 1851.

⁴³ *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, 1929, s.v.

⁴⁴ Zeno Kuzela und Jaroslau Rudnýckýj unter Mitwirkung von Karl H. Meyer, *op. cit.*, p. 1258; cf. și Boris Hrinčenko, *Slovar' ukrajins' koji movy*, II, Berlin, 1924, p. 744.

Portretul lui GHEORGHE SAULESCU

Fotografia de mai sus, care îl reprezintă pe profesorul și filologul ieșean Gh. Săulescu (1798—1864), a fost făcută prin anii 1905—1908, după un tablou executat (se spunea) de pictorul Constantin Stahi. La acea dată tabloul se afla în posesia familiei Gh. Lecca, stabilită mai târziu în București.

Posed această fotografie ca o amintire de familie, fiind — pe linie maternă — un strănepot al lui Gh. Săulescu. Mama mea, Maria Dimitriu-Cernătescu, a fost fiica Elenei Săulescu-Dimitriu, care, la rîndul ei, era fiica filologului Gh. Săulescu și a soției sale Elisabeta.

Intrucît portretul lui Gh. Săulescu este ca și necunoscut, căci o copie făcută după același tablou, aflată pe vremuri la primăria municipiului Iași, s-a pierdut în împrejurările primului război mondial, iar portretul pictat într-un medallion de pe plafonul vechii aule a Universității din Iași s-a deteriorat între timp și a fost înlocuit cu alt portret, dau publicității această fotografie, pentru a folosi celor interesați.

Mircea Cernătescu
Iași, str. Sărăriei, nr. 155

NUMELE POPORULUI, AL LIMBII ȘI AL ȚĂRII LOCUITE DE ROMÂNI ÎN LIMBA FRANCEZĂ

DE

VASILE ARVINTE

În locul denumirilor mai vechi date românilor și țării lor, anume *Vallaque*, *Vallachie*, *Grande Valachie*, *Petite Valachie*, apoi *Moldave*, *Moldavie* etc., se impun în limba franceză, pe la mijlocul secolului trecut, denumirile actuale *Roumain* 'român', *roumain-e* 'românesc, -ească' (*la langue roumaine*), *La Roumanie* etc. În răspîndirea noilor cuvinte, un rol important l-au avut revoluționarii români de la 1848. Ei au transpus, adesea, în franceză, unele variante și unele sensuri noi, dezvoltate tocmai în această epocă, ale derivatelor românești de la radicalul *român*. Acțiunea lor a fost sprijinită și de numeroși publiciști și oameni politici francezi. Este suficient să amintim, în acest sens, lucrarea lui J. A. Vaillant, *La Romanie*¹, din 1844, prin intermediul căreia denumirea viitorului stat național unitar al românilor a fost vehiculată nu numai în Franța, ci și în alte țări europene. Adoptarea noilor denumiri, care plecau de la numele etnic pe care românii înșiși și-l dădeau lor (și țării lor), se realizează în cadrul mișcării generale de deșteptare a conștiinței naționale a popoarelor europene. În interiorul acestui proces, numele poporului, al limbii și al țării locuite de români constituiau tot atâtea simboluri ale unității etnice, lingvistice și politice a tuturor românilor.

Pe plan lingvistic (fonetic și semantic), noile denumiri franceze prezintă câteva aspecte, mai puțin studiate, care merită a fi reliefate. Gruparea faptelor se va face după modul în care au fost reflectate, în franceză, vocalele radicalului în discuție, pînă cînd s-a ajuns la variantele actuale. Vom începe cu situația apelativelor și apoi ne vom ocupa de numele propriu (de țară).

¹ J. A. Vaillant a fost profesor la Colegiul Sf. Sava, a făcut parte din conspirația lui Dimitrie Filipescu, fiind expulzat, din această cauză, în 1840, din Muntenia. Lucrarea, apărută în 1844 la Paris, în trei volume, are următorul titlu: *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or Ardaliens, Vallaques et Moldaves résumés sous le nom de romans*. La sfîrșitul volumului al III-lea, autorul dă și o hartă, al cărei titlu merită să fie consemnat: „*Carte ancienne et moderne des Pays Romans de Moldavie, Bessarabie, Bucovine, Vallaquie, Vacaraș, Aurarie, Ardalie, Banat*“. Dintre acestea, *Vacaraș* este „Țara Făgărașului“, iar *Aurarie* denumește regiunea din sudul Banatului, de pe lîngă Dunăre. Am subliniat numele folosite de Vaillant pentru români și țara lor: *Romanie*, *romans* (subst. și adj.). Ele sînt perfect asemănătoare cu cele vehiculate de latiniiști români: *roman* 'român', *roman*, -ă 'românesc, -ească' etc.

1 Reflexele vocalei neaccentuate din silaba inițială

a) Varianta cu *ou* neaccentuat

Înainte de cartea amintită, J. A. Vaillant tipărise la București, în 1840, o gramatică românească pentru francezi, în al cărei titlu apare varianta cu *ou*, **roumaine** : „*Grammaire roumaine à l'usage des français*“. Demn de reținut este faptul că numele orașului în care apare această lucrare este redat în franceză sub forma *Boucoursst*. Radicalul este, deci, identic cu rom. *Bucur-*, rostirea românească a acestui toponimic fiindu-i perfect cunoscută publicistului francez, care a trăit mai mulți ani în acest oraș. De aceea, sîntem îndreptați să afirmăm că, și în cazul numelui etnic, J. A. Vaillant a redat prin *ou* vocala neaccentuată, din silaba inițială, a variantei muntenesti *rumân*. Pe la 1840, această variantă nu fusese încă înlocuită, la intelectualii munteni, prin varianta, moldovenească și latinistă, cu *o* neaccentuat. Dar imediat după această dată, prin I. H. Rădulescu, această schimbare se produce. De aceea, în lucrarea apărută numai la patru ani după gramatica menționată, J. A. Vaillant va adopta varianta nouă, cu *o*, în numele de țară (precum și în cel al limbii sau al poporului), **Romanie**, care, însă, nu se va impune, din motive pe care le vom arăta îndată.

În 1844, un alt autor francez, A. Juchereu de St.-Denys, întrebuințează, de asemenea, varianta cu *rou-* : **Roumouni** ou **Roumains**, în *Histoire de l'empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Paris².

Pe la mijlocul secolului trecut, varianta cu *ou*, atestată în nenumărate exemple, se generalizează, rămînînd în uz pînă astăzi.

b) Varianta cu *o* neaccentuat

A rezultat, în mod cert, prin raportarea numelui etnic al românilor la etimonul *romanus*. Cea mai veche atestare pare să fie din 1574, **roman echte**, folosit de Pierre Lescapier : „*Ceux du pays se disent vrayes successeurs des Romains et nomment leur parler romanechte, c'est-à-dire romain . . .*“³. Pentru secolele următoare, nu dispunem de atestări, dar putem presupune că ele există la unii umaniști francezi, care foloseau, totuși, în mod curent, cunoscutele denumiri *Vallaque*, *Vallachie* etc.

Raportarea la etimonul *romanus* este mai bine ilustrată pentru secolul al XIX-lea. Astfel, la 1820, F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, folosea varianta *Romoûnis*, apropiînd-o, ca atîția alții, de numele vechilor romani : „*Romoûnis ou Romains*“ (Th. Gartner, *op. cit.*, p. 14, 50⁴). În 1844, a apărut lucrarea, deja menționată, a lui J. A. Vaillant, *La Romanie*. Cam tot atunci, M. Kogălniceanu pune în circulație varianta *român* 'român', *român*, -e 'romănesc, -ească' : *Tous les littérateurs româns d'aujourd'hui . . .*“, în *Instructions pour prononcer les lettres românes*⁵. Varianta cu *ro-* este atestată,

² Vezi Th. Gartner, *Über den Volksnamen der Rumänen*, Csernowitz, 1893, p. 15, 53.

³ În lucrarea *Voyage fait par moi Pierre Lescapier, parisien, l'an 1574, de Venise à Constantinople*; vezi G. Bonfante, *L'idea dell'origine latina del romeno nei diplomi e negli scrittori dal secolo VII al secolo XVIII*, în volumul *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 323 ; E. Coseriu, *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, în *SCL XXVI*, 1975, nr. 5 [= *Mélanges Rosetti*], p. 480.

⁴ Vezi și P. Miron, *Die rumänische Sprachgemeinschaft*, în „*Dacoromania*“, 1, Freiburg/München, 1973, p. 186.

⁵ Vezi M. Kogălniceanu, *Opere*, I, ed. A. Oțetea, București, 1946, p. 57.

apoi, pe la 1848, în adj. fr. *roman*, -e, cu sensul 'românesc, -ească': „*Vive le Sultan et la Constitution romane*” (așa striga populația Bucureștiului, la 1848)⁶. Numeroase atestări ale acestei variante se găsesc la numele propriu.

Dar varianta cu *ro-*, atît în apelative, cît și în numele propriu, nu a avut o viață prea lungă, aceasta din cauză că limba franceză o folosea de mult pentru alte noțiuni înrudite. Astfel, încă de prin secolul al XII-lea, este atestat cuvîntul francez *romain*, -e, cu sensul 'qui appartient à l'ancienne Rome'. Alături de el, există, apoi, cuvîntul mai nou *roman*, -e (adj.), cu sensul, lingvistic, 'care provine din latină'. De la acesta, s-au derivat *romanisation*, *romaniser*, *romaniste* etc. În această situație, încărcarea cuvintelor *romain*, respectiv *roman*, și cu sensurile 'român', 'românesc' nu putea genera decît confuzii supărătoare. Soluția a fost ca populația romanică din Răsăritul Europei să fie numită cu o variantă care avea la inițială silaba *rou-*. Prin urmare, *roumain*, -e, și nu *romain*, -e sau *roman*, -e. La impunerea acestei soluții au mai putut contribui, într-o anumită măsură, și alți factori (de importanță secundară), cum sînt: existența în română (grăiul muntenesc) a variantei cu *ru-* (forma *roumaine*, din 1840, la J. A. Vaillant), apoi, prezența aceleiași variante în alte limbi de cultură (germana, italiana etc.), cu o veche tradiție umanistă, precum și în latina medievală⁷.

2 Reflexele vocalei din silaba accentuată

a) Varianta cu *ou* accentuat

Vocala accentuată românească *î* apare, prima dată, ca *oû*, la Pouqueville, în 1820 : **Romoûnis**. A doua atestare se întîlnește în lucrarea, deja citată, a lui A. Juchereau de St.-Denys, din 1844 : **Roumouni**. Varianta este identică cu cea întîlnită, de-a lungul a mai multor secole, la umaniștii germani⁸. Ea va fi abandonată pe la mijlocul secolului trecut, în ambele limbi de cultură.

b) Varianta cu *ai* accentuat

O întîlnim, mai întîi, în gramatica lui J. A. Vaillant, din 1840 : *Grammaire roumaine* . . . , apoi la A. Juchereau de St.-Denys, **Roumains**, după care atestările se înmulțesc repede. Adoptarea grafiei *ai* nu poate fi străină de felul în care era scris în franceză numele vechilor romani. Atît în latina savantă, cît și în unele limbi moderne, numele etnic al românilor a fost mereu apropiat de cel al vechilor romani. O probează numeroase exemple, dintre care amintim : „*qui se Rumenos seu Romanos appellant*” ; „*von jeher Rumuni oder Römer* . . .” ; „*Si chiamo in loro lingua Rumuni, che vuol dire Romani*...” ; „*... [ils] nomment leur parler romanechte, c'est-à-dire romain* . . .”⁹. Tradiția se prelungește pînă la Pouqueville, în 1820 : **Romoûnis ou Romaines**.

⁶ Vezi *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul comitetului pentru ridicarea monumentului Ioan C. Brătianu*, București, 1902–1903, 6 tomuri. Vom folosi abreviația *Anul 1848*. Exemplul este din vol. II, p. 329.

⁷ Acest factor a putut juca un rol mai important în impunerea variantei cu *ru-* (*rou-*). Variante ca *Rumunos*, *Rumung*, *Rumenos*, *Rumuîn*, *Rumungos*, *Rumanye* sînt, de nenumărate ori, atestate în texte scrise fie în latinește, fie în germană, italiană etc., începînd de pe la mijlocul secolului al XVII-lea (Vezi A. Armbruster, *Romanitatea Românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, *passim*).

⁸ Vezi nota precedentă.

⁹ Exemple numeroase se află în lucrarea citată a lui A. Armbruster.

Deoarece, datorită diferenței realizate în cazul primei silabe (*rou-*, pentru numele etnic al românilor, și *ro-*, pentru cel al romanilor), confuzia nu mai era posibilă, s-a ajuns la o identitate a vocalei accentuate în cazul acestor denumiri: *roumain* 'român' și *romain* 'roman'. Ea nu mai era supărătoare, de aceea s-a păstrat pînă astăzi, dar numai în cazul apelativelor.

c) Varianta cu *â* (*â*) accentuat

A avut ca motivare raportarea numelui românilor la etimonul *romanus* și apare, de regulă, în scrierile în limba franceză ale românilor din generația de la 1848, puternic influențați de curentul latinist. Exemplului dat mai sus, „*Vive . . . la Constitution romane*“, i se pot adăuga încă multe altele, din epocă. Un loc aparte îl are încercarea lui M. Kogălniceanu¹⁰ de a pune în circulație, pentru vocala românească *î* din numele etnic, o variantă grafică nouă, care să plece, ca și în cazul numelui românilor în germană, al aceluiași autor¹¹, tot de la vocala radicalului latinesc, prevăzută, însă, cu un semn în plus, *â*, dar rostit, probabil, tot *a*: *român*, -e 'românesc, -ească', în *les littérateurs româns, les lettres românes* (vezi mai sus). Dar, în timp ce în grafia germană inițiativa lui M. Kogălniceanu de a scrie numele poporului (și derivatele sale) cu *â* s-a impus, rămînînd în uz pînă astăzi (*Rumäne, rumänisch, Rumänien* etc.), propunerea sa pentru grafia franceză nu a fost acceptată, din motivele arătate în paragraful precedent. Aceleași motive au dus la înlăturarea (sau neacceptarea) variantei latinizante cu *â* (din *roman*, -e 'românesc, -ească'), așadar din apelativele franceze referitoare la poporul și limba română.

3 Reflexele vocalei *î* din numele propriu (de țară)

În numele țării, atît în română, cit și în franceză, vocala radicalului este neaccentuată, accentul căzînd pe vocala *i*: *România, Roumanie*. Această asemănare i-a determinat pe unii lingviști români să susțină că numele modern al țării locuite de români ar fi de origine franceză, cu atît mai mult cu cît numele geografic *România* constituia, și constituie pînă astăzi, o excepție de la modul de accentuare a numelor de țări în *-ia*. Acestea din urmă poartă accentul dinamic pe silaba antepenultimă: *Anglia, Itălia, Bulgăria, Polônia, Suédia* etc.¹². Echivalentul francez al sunetului *î* (*â*) a fost, de la început vocala *a*.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 57.

¹¹ În anul 1837, M. Kogălniceanu a publicat la Berlin, în „*Magazin f. d. Lit. d. Auslandes*“, lucrarea *Moldau und Wallachei. Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur von einem Moldauer*, în care numele etnic român și derivatele sale, în limba germană, sînt scrise cu *â*, pentru rom. *î*. Se pare că M. Kogălniceanu este primul care a folosit, în germană, acest grafem, în cazul de care vorbim.

¹² Originea franceză a numelui geografic *România* a fost indicată, în treacăt, de A. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iași, 1909, p. 39 (este „un neologizm“). Ea este formulată clar de Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, extras din „*Analele Academiei R. P. R.*“, București, 1949, p. 6: „Putem fi siguri că *România* are drept punct de plecare frc. *Romanic*...“. Ideea este preluată și de Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, în *Istoria limbii române literare, I, De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București 1971, p. 582—583.

¶ Denumirea franceză, în varianta *Romanie*, a fost creată, după toate probabilitățile, de J. A. Vaillant și pusă în circulație prin lucrarea sa din 1844. Dar publicistul francez a avut ca model, cu siguranță, numele propriu românesc *România*, cunoscut de el încă pe cînd se afla la București. Noua denumire este atestată, pentru prima dată, în 1833¹³, cu sensul restrîns 'Țara Românească' 'Muntenia'; atestările sale se înmulțesc rapid în anii următori. La 1838, este creată de către un moldovean denumirea *Moldo-România*, pentru 'Moldova' (alături de *moldo-român* 'moldovean', 'moldovenesc'), care, de asemenea, cunoaște o oarecare circulație în epocă¹⁴. Tot în 1838, așadar cu șase ani înainte de J. A. Vaillant, I. H. Rădulescu întrebuințează noul nume geografic cu sensul cel mai cuprinzător, anume 'țara tuturor românilor'¹⁵. În această epocă, denumirea geografică, dar și numele etnic, se aflau sub influența permanentă a radicalului *romanus*. Adeseori, numele de țară era scris (poate și rostit de unii?) *Romania*. J. A. Vaillant a preluat această variantă, cu accepția ei cea mai largă, făcînd-o cunoscută în lumea apuseană. Ea a fost ușor acceptată, deoarece, din punct de vedere al structurii fonetice, se aseamăna cu nume de țări franceze de tipul *Italie*, *Bulgarie* etc. Singura modificare s-a produs în silaba inițială, printr-o acomodare la numele etnic curent, *Roumain*. Așa se explică faptul că apelativele franceze, referitoare la români, au în corpul lor fonetic vocala *ai*, pentru rom. *î* (*roumain(e)* etc.), în timp ce numele țării are *-a-* (*Roumanie*).

Asemănarea în privința accentului (în ambele limbi pe vocala *i*) este întîmplătoare. În franceză, sufixul latinesc clasic, neaccentuat, din numele de țări sau regiuni (*-ia*), a devenit accentuat, în urma realizării tendinței cunoscute de transferare a accentului pe silaba finală. Există, însă, și cîteva excepții, de pildă fr. *Allemagne* < * *Alamannia* (dar v. fr. *Allemendie*), fr. *Bourgogne* < * *Burgundia*¹⁶. În cazul numelui de țară, *Roumanie*, poziția accentului este, deci, normală. În română, numele geografic s-a format de la radicalul *român* + suf. *-ie*, care, încă din latina populară, purta accentul pe *i*. Sufixul a fost, apoi, întărit printr-o serie de împrumuturi de origine slavă sau grecească, terminate în *-ie*. Începînd de prin a doua jumătate a secolului al XVII-lea, el s-a extins și asupra unor derivate, de proveniență cărturărească, de tipul *greceie*, *slavonie*, *latinie* etc. Tot acum apare și *românie* (*rumânie*). Acestea denumeau 'limba vorbită de poporul indicat în radical'. Pe cînd celelalte derivate au fost date uitării, apelativul *românie* și-a îmbogățit, în secolul al XIX-lea, sfera semantică, însemnînd și (1) 'sentimentul național al românilor', 'spirit românesc', 'românism', apoi (2) 'totalitatea românilor', 'românime'. Ultimul sens se întîlnește la I. H. Rădulescu, în 1838: „Și această foaie în mijlocul rumâniei sau rumânimei întregi . . .”¹⁷. De la acest sens colectiv, s-a putut trece ușor spre numele propriu de țară. De aceea, poziția

¹³ Vezi Victor Popa, *Cîteva date în legătură cu adoptarea numelui de „România”*, în „Studia Universitatis Babeș — Bolyai”, Series IV, Fasciculus 1, Historia, Cluj, 1959, p. 84, nota 7.

¹⁴ Vezi V. Popescu-Scriban, *Mică geografie a Daciei, Moldaviei și a Țării Românești*, Iași, 1838, p. 12.

¹⁵ I. Heliade Rădulescu, *Scrieri către P. Poenaru*, în „Curierul românesc”, X, din 1838 (vezi I. H. Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ed. I. Popescu-Sireteanu, București, 1973, p. 178-179).

¹⁶ Vezi S. Pușcariu, *Sufixul -ie*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII (1904), p. 699.

¹⁷ Vezi *Bibliografia limbii române literare*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. al III-lea, București, 1962, p. 224.

singulară a denumirii *România* se explică numai prin proveniența sa din apelativul *românie*, care avea accentul pe vocala *i* a sufixului¹⁸.

Noul nume geografic, în varianta lui franceză, a cunoscut și unele din accepțiile pe care le avea denumirea românească *România*, pe la mijlocul secolului trecut, la scriitorii, publiciștii și oamenii politici români. Îmbogățirea semantică a denumirii franceze a fost realizată de aceștia din urmă, în scrierile lor în limba franceză. Pentru istoria numelui propriu, aceste etape prezintă un anumit interes, ele reflectă, parțial, procesul care a avut loc, pe terenul limbii române, în cazul numelui geografic *România*.

O primă accepție a denumirii **La Roumanie** a fost 'Țara Românească', 'Muntenia'. Ea apare de nenumărate ori în documentele anului revoluționar 1848. Astfel, de exemplu, I. Voinescu II era, în acest an, „*Ministre des Affaires étrangères de la Roumanie*“, adică al 'Munteniei', al 'Țării Românești' (*Anul 1848*, IV, p. 197). În volumul de documente citat, numele în discuție, cu sensul 'Muntenia', apare în multe locuri, de pildă la p. 29, 30, 594, 595 etc.; în volumul al V-lea, la p. 379 și altele. Pentru anul 1849, dăm un fragment dintr-o scrisoare a lui I. Ghica către L. Kossuth: „*La cause de la Roumanie est plus étroitement que jamais liée à celle de la brave nation maghyare . . .*”¹⁹. Accepția este, desigur, aceea de 'Țara Românească', 'Muntenia', deși, întocmai ca în echivalentul românesc, poate fi întrevăzută și semnificația 'românime', 'totalitatea românilor'. Acest sens special al numelui geografic *Roumanie* (*Romanie*) nu a avut o durată prea mare. Ca și echivalentul său românesc, el a fost absorbit în sfera semantică a denumirii care se referea la 'țara tuturor românilor', la 'statul unitar românesc'.

O a doua accepție, tot din aceeași perioadă, a fr. *Roumanie*, a fost 'Moldova' + 'Muntenia', întocmai ca varianta românească *România*. În publicația franceză „*La Revue Independante*“, din 1847-1848, au apărut mai multe articole despre țările românești, sub titlul „*La Roumanie ou la Moldo-Valachie*” (N. Bălcescu, *Opere*, București, 1962, p. 487²⁰). Exemplul este ilustrativ pentru procesul de propagare a noii denumiri, în locul celor mai vechi, provinciale. Ideea unirii își găsește expresia lingvistică fie în sintagma, creată tot acum, *Moldo-Valachie*, fie, și mai concentrat, în denumirea unică **La Roumanie**. Pentru străinătate, se simțea nevoia ca noua denumire să fie explicată: „*La légion jure fidélité à la Roumanie (Moldo-Valachie) et à la Hongrie*“, scrie N. Bălcescu²¹. Uneori, noul nume geografic este lămurit prin expresiile *Principautés Danubiennes*, *Provinces Danubiennes*. Pentru primul caz, menționăm titlul volumului de poezii populare românești, scos de V. Alecsandri la Paris, în 1855: „*Ballades et chants populaires de la Roumanie*

¹⁸ Originea denumirii geografice din radicalul *român* + suf. *-ie* a fost susținută, prima dată, de S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 692, apoi și de E. Slave, în *Suffixele -ie, -ărie*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, București, 1962, p. 167.

¹⁹ Vezi E. Stănescu, *Geneza noțiunii de „România”. Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 239.

²⁰ Apud E. Stănescu, *op. cit.*, p. 241, nota 18.

²¹ *Ibid.*, p. 240.

(*Principautés Danubiennes*). Avec une introduction par Ubicini M. F. A.²² Cealaltă expresie, *Provinces Danubiennes*, apare în „Le Siècle”, din 16. X. 1848 (Anul 1848, V, p. 20). În fine, pentru sintagma *Moldo - Valachie*, mai dăm și următorul citat: „*La Moldo - Valachie est une espèce de Suisse orientale, placée entre les prétentions des trois États . . .*”, în „Le Constitutionnel”, din 18. VIII. 1848 (Anul 1848, III, p. 258).

După Unirea Principatelor, în 1859, **La Roumanie** a devenit numele, în limba franceză, al statului național modern românesc.

A treia accepție a fr. **La Roumanie** a fost cea folosită de J. A. Vaillant, în 1844, în lucrarea *La Romanie*: 'teritoriul locuit de români', 'țara tuturor românilor', 'statul național unitar românesc'. Este accepția cea mai cuprinzătoare a denumirii geografice noi, care a fost creată de I. Heliade Rădulescu, răspândită printre revoluționarii români și însușită, în același timp, și de prietenii lor francezi. Ea s-a materializat în momentul unirii tuturor românilor în cadrul statului național românesc, în anul 1918, fiind singura care a rămas în uz până astăzi.

În concluzie, vocala românească *î* (accentuată și neaccentuată), din numele poporului român, al limbii și al țării sale, a fost reflectată în franceză odată ca *-ai-* (*le Roumain, la langue roumaine*), în apelative, și odată ca *-a-* (*La Roumanie*), în numele propriu (de țară). Cauzele acestei situații au fost arătate mai sus. În ambele cazuri, punctul de plecare l-a constituit numele etnic, intern, al românilor, precum și denumirea geografică nouă, tot internă, pentru țara locuită de români. De aceea, părerea unor lingviști că numele țării, în limba română, *România*, ar fi de origine franceză, nu rezistă analizei istorice și lingvistice. Dimpotrivă, denumirile franceze (atât apelativele, cât și numele propriu) au avut ca model creațiile lingvistice echivalente românești. În procesul răspândirii și fixării acestora în franceză, alături de cărturarii și revoluționarii români de la 1848, au activat intens și mulți scriitori, publiciști și oameni politici francezi contemporani, care urmăreau cu simpatie și sprijineau activ lupta românilor pentru unitatea națională.

LE NOM FRANÇAIS DU PEUPLE ROUMAIN, DE SA LANGUE ET DU PAYS HABITÉ PAR LES ROUMAINS

RÉSUMÉ

En examinant les termes qui font l'objet de la présente étude, l'auteur arrive aux conclusions suivantes :

1. Les variantes qui remontaient à l'étymon *romanus*, avec *ro-* (*Romoûnis, Romains, româns, roman,-e*), mises en circulation par les lettrés français et roumains dans la première moitié du XIXe siècle, prêtaient à la confusion avec le français *romain* „qui appartient à l'ancienne Rome”. Confusion évitée par les variantes avec *rou-* (*Roumain, la langue roumaine*), également présentes dans les écrits de la même époque.

²² Vezi *Bibliografia analitică a limbii române literare, 1780—1866*, elaborată de un colectiv sub îndrumarea lui Tudor Vianu, București, 1972, p. 132.

2. En ce qui concerne la voyelle de la syllabe accentuée, les réflexes ont été chronologiquement -ou-, -ai-, -a- (écrit aussi *ä*). C'est grâce à la distinction réalisée dans la première syllabe (*rou-* : *ro-*) que les variantes avec -ai- ont pu s'imposer.

3. L'affirmation de certains linguistes selon laquelle le nom du pays, la *Roumanie*, serait d'origine française ne résiste pas à l'analyse historique et linguistique. La dénomination française a eu pour modèle toujours le mot roumain et celui-ci dérive du nom commun *române* „la langue roumaine“ (le XVIIe siècle), qui au XIXe siècle a enrichi son sens signifiant aussi : 1. „sentiment national des Roumains, esprit roumain“ et 2. „totalité des Roumains“.

THE LINGUISTIC UNDERSTANDING OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

The article exposes the essential aspects of G. Ivănescu's linguistic doctrine, which give it distinctiveness in the scientific world. Out of his original ideas, two major linguistic problems have been brought forward, which most of his contributions are based upon; the former refers to the dualist nature (physical and spiritual) of language and, hence, its dichotomic treatment (spoken – written); the latter pertains to the nature and causes of linguistic changes, especially the phonetic ones.

The article analyses the concepts *basis of articulation* and *psychological* (or *spiritual*) *basis*, that are distinctive to the linguistic thought of the two leading representatives of the Linguistic School of Iassy: A. Philippide and G. Ivănescu.

Keywords: *basis of articulation, psychological basis, linguistic change, language is nature and spirit, written dialect.*

OMNIPREZENȚA SEMNIFICAȚIEI
ÎN CONCEPȚIA LINGVISTICĂ A LUI G. IVĂNESCU

OANA POPÂRDA*

Plecând de la ideea omniprezenței semnificației, G. Ivănescu concepe studiul lingvistic în mod extensiv, până la a face din acesta o adevărată teorie a cunoașterii; el anticipă, sub acest aspect, ceea ce A.-J. Greimas preciza, în lucrarea sa *Sémantique structurale*: „La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine épistémologie” (Greimas 1966: 32). Semantica, abordată global, își găsește locul ca știință a formelor; reorganizarea propusă se întâlnește, ca obiectiv, cu efortul lui O. Ducrot de a recupera combinatoria hjelmsleviană pe terenul pragmaticii-semanticii integrate.

În *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, concepția lui G. Ivănescu evoluează, ca și la Ducrot, către o anume prioritate a semanticii: „[...] o structură de sens, fondată pe relațiile din planul ontic, care dă naștere unei structuri sintactice a expresiei, a vorbirii” (Ivănescu 1986: 5). Aceasta după ce, în *Cursul de sintaxă a limbii române moderne*, autorul reconsiderase, valorificând concepția filologului Reising, domeniile respective ale sintaxei, semanticii și lexicologiei:

- sintaxa include morfologia (concepție validată de „morfosintaxă” ulterioară);
- sintaxa comportă, în afara morfologiei, o semasiologie sau semantică, contrariul sintaxei nefiind morfologia, ci lexicologia, contrariul morfologiei nefiind sintaxa, ci semantica.

Caracterul „polisistematic” al limbii îl conduce pe G. Ivănescu la o *rearanjare a gramaticii* – aceasta fiind asimilată cu lingvistica în general: „Dat fiind că obiectul gramaticii este limba, o activitate umană foarte complicată, în cadrul căreia factorii cei mai diferiți acționează împreună, ca un întreg într-o dependență reciprocă și în care, în fond, totul depinde de tot, pe această a treia cale, adică a împărțirii gramaticii nu în trei secțiuni, ci în mai multe, se poate ajunge la un sistem capabil să satisfacă aproximativ natura obiectului” (*ibidem*: 23).

Spre deosebire de Saussure, autorul concepe semnul – încă din *Cursul de sintaxă* – ca pe un obiect care este în locul altuia, pe care îl reprezintă (în

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

praesentia sau *in absentia*) sau prin intermediul căruia cei care utilizează semnul se referă la un obiect: „Înțeleg prin semn ceea ce se înțelege în mod obișnuit – ceea ce poporul înțelege –, adică o realitate materială și nu sensul care îi este asociat, așa cum face F. de Saussure. Sensul saussurian este arbitrar și inadecvat”. În felul acesta, G. Ivănescu refuză o semantică ce ar avea ca obiect exclusiv conceptele (exprimate prin semnificanți) și relațiile între concepte; întreaga problematică a referinței (legată de relația semn-obiect) este, la fel ca în multe demersuri actuale, integrată în semantică.

Identitatea – evidentă între anumite limite, pentru G. Ivănescu – între limbă și cunoaștere conduce la postularea identității între lingvistica generală (de fapt, a acelei părți care se ocupă cu limbajul-gândire), logică și teoria cunoașterii: „Acest punct de vedere pune un nou program de lucru în fața lingvisticii și a teoriei cunoașterii. Trebuie să se ajungă la constituirea unei singure discipline care să poată fi considerată fie ca lingvistică generală, fie ca logică-teoria cunoașterii. Marele obstacol care se opune identificării limbajului (unui anumit limbaj) cu gândirea pare a fi faptul că fraza nu poate fi identificată cu judecata” (Ivănescu 2004: 38).

Totuși, dat fiind că fraza-gândire este echivalentă cu judecata, sfera subiectului și, respectiv, a predicatului, sunt fixate conform regulilor logicii. Concepând cele două grupuri fundamentale ale frazei ca exprimând sfera (extensiunea) și conținutul unei noțiuni, tot ceea ce este incident subiectului (noțiunii) va fi determinantul acesteia, predicatului revenindu-i tot ceea ce este incident acțiunii.

O abordare originală față de analizele lui Meillet, Vendryes, Sechehay, Lerch, Porzig apare și în legătură cu fraza nominală și copula (indice de frază, de judecată). Judecățile existențiale sunt reduse la cele procesuale și nu invers, cum se procedează de obicei. Explicația dată de Meillet în legătură cu fraza nominală (analiză a unei noțiuni) este acceptată de G. Ivănescu numai în măsura în care aceasta expune cunoștințe deja menționate; atunci când se constată pentru prima dată caracteristicile unui lucru, fraza aceasta nu mai este analiză, ci sinteză. Fraza (cu constituenții săi) este asimilată unei judecăți categorice – de tipul *a este b* – reductibilă la tipul verbal și a cărei construcție este independentă de context.

Așa cum este concepută de G. Ivănescu, independența de construcție a frazei nu trebuie să fie confundată cu ideea de *context free*; ea provine din identificarea frazei cu judecata și are drept consecință o reorganizare a constituenților conform unui criteriu funcțional unic.

Componentele faptului lingvistic (dincolo de reciproca lor intercondiționare) se manifestă simultan, ceea ce exclude orice ierarhizare a lor. Problema interrelației *metodă-obiect* este repusă în discuție pentru a se pleda în favoarea adecvării metodei la realitatea obiectului investigat.

În acord cu școala lingvistică franceză (Bally, Meillet, Vendryes), G. Ivănescu identifică, alături de fraza teoretică, o frază practică și, în acord cu Croce, una volițională. De la această premisă, poziția autorului se va exprima în cel puțin trei direcții: stilistică, semantică-semiotică și semantică-pragmatică.

În ceea ce privește figurile de stil, se propune o perspectivă originală, bazată pe analiza logică a *figurilor de limbaj*. Etimologia termenului *figura* (gr. *schema*) devine argument în sine pentru reconsiderarea modalităților de expresie; ceea ce se considera *abatere poetică* există, pentru autor, în normă, gradul de poeticitate fiind o chestiune de convenție socială, rezultat al unor ierarhii operate în cadrul uzului. În articolul *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, III (vezi Ivănescu 1985), termenul de *sens figurat* este refuzat, după o argumentație evocând conceptele carpiene de *extensiune-intensiune*: este vorba, în primul rând, de faptul că sensul (ca extensiune-intensiune) nu este decât o aproximare a datelor concrete ale faptelor de semnificație, iar extensiunea unui semn dat nu include, în mod necesar, toate obiectele în legătură cu care semnul respectiv a fost, este sau va fi utilizat.

Raporturile semanticii cu semiotica și cu pragmatica sunt luate în considerație plecând de la relația *formă-conținut* (*sens*) vs *realitate* și de la sensul formelor în diversitatea lor, de unde concluzia că semantica trebuie concepută ca o știință a ceea ce este *conținut* și a ceea ce este *formă* în sensuri: „Semantica nu trebuie opusă sintaxei, ci sintaxa logică trebuie să fie integrată semanticii, așa cum sintaxa ontologică este integrată ontologiei” (Ivănescu 1981: 89).

Scrierea (ca formă a formei), sunetele vorbirii (în același timp, formă și conținut) sunt considerate ca semne cu o poziție particulară, marginală, în cadrul semioticii sociale. Literatura aparține semioticii doar în măsura în care utilizează limba ca mijloc de expresie, toate artele (cu excepția muzicii, picturii și sculpturii abstracte) țin de semiotica socială, atunci când recur la simboluri. Semiotica trebuie, în schimb, să includă, ca semn, obiectul de studiu al foneticii-fonologiei, sunetele.

Dubla posibilitate de a aborda faptele de limbă, ca și alte realități semnificative, din perspectiva subiectului sau a obiectului, conduce, evident, la reconsiderarea statutului pragmaticii. Incluzând în ideea de sens și utilizarea acestuia, semantica înglobează, la G. Ivănescu, teoria semnificației (opinia o amintește pe cea a lui Tulio de Mauro, cu reperul comun Croce); ca o consecință, pragmatica ține și de semantică, și de sintaxă. Existența unei fraze practice, alături de o frază teoretică, conduce la ideea că știința limbajului se identifică cu o parte din teoria acțiunilor umane (ea exprimă voința individului vorbitor, sub toate formele: dorință, poruncă, ordin, rugămintă etc.) și, prin aceasta, cu deontologia. Modelul logic, deja aplicat la studiul frazei teoretice, poate fi extins la cel al frazei practice, voliționale, ca și la cel al frazei poetice. Obiectul exclusiv de studiu al pragmaticii trebuie să fie format din actele de vorbire, faptele lingvistice care rezultă din aceste acte – anumite aspecte ale verbului, de exemplu – ținând de o logică practică, ce comportă, la rândul ei, două categorii de obiecte-sens formale și de conținut. Așa cum este concepută de G. Ivănescu, semantica poate să răspundă exigentei lui Greimas de a face din ea „o tentativă de descriere a lumii calităților sensibile”.

BIBLIOGRAFIE

- Greimas 1966 = A.-J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.
- Ivănescu 1981 = G. Ivănescu, *Domeniul și limitele semanticii*, în *Semantică și semiotică. Studii închinat profesorului Al. Graur cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, III, în „Pagini bucovinene” (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare”, IV, 12.
- Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea [1947–1949].

OMNIPRESENCE OF SIGNIFICATION
IN THE LINGUISTIC CONCEPTION OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Starting from the idea that signification is omnipresent G. Ivănescu envisages linguistic study extensively to the point of turning it into an actual theory of knowledge. Thus he anticipates the idea expressed by A.-J. Greimas in 1966 in his *Sémantique structurale*, Larousse, Paris, p. 32: "La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine épistémologie" (Semantics can only merge with the theory of knowledge and attempt either to replace it or to submit to a certain epistemology). In this comprehensive approach, semantics establishes itself as a science of forms; the proposed reorganisation meets, in terms of objective, with the efforts of O. Ducrot to recover Hjelmslev's combinatorics in the field of pragmatics – integrated semantics.

Keywords: *language, sign, semantics, pragmatics, reorganisation.*

CORESPONDENȚE LOGICO-LINGVISTICE
ÎNȚRE PROPOZIȚIILE SUBORDONATE
ȘI PĂRȚILE DE PROPOZIȚIE

ROXANA-IULIANA POPESCU*

1. Introducere

Lucrarea de față prezintă câteva dintre ideile lingvistului român G. Ivănescu legate de structura frazei considerată propoziție dezvoltată, în care termenii aflați în componența ei funcționează ca dezvoltări ale subiectului și predicatului, ducând astfel la stabilirea corespondenței dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție, clasic cunoscute sub denumirea de atribut sau complement. Această corespondență induce ideea conform căreia lingvistica trebuie să se folosească de logică, în care nu există decât subiect și predicat. După o scurtă încercare de precizare a punctelor comune sintaxei și logicii, lucrarea își propune să menționeze tipurile de frază identificate de G. Ivănescu (*fraza-gândire* versus *fraza-idee*), iar apoi să explice cauza considerării propozițiilor subordonate drept argumente-termeni prin introducerea noțiunilor de *adnominal* și *adverbial*. În final, am considerat oportun să argumentăm faptul că ideile lingvistului român au constituit, la vremea sa, abordări inovatoare și să completăm schema cu o plasare a predicatului în centrul frazei, ca nucleu, de acesta depinzând toate componentele frazei.

2. Sintaxa și logica

Întâlnirea dintre sintaxă și logică este salutăată de G. Ivănescu, acesta cercetând amanunțit logica fenomenului sintactic. Astfel, sintaxa este o formă infralogică a limbajului care participă la formarea și comunicarea judecăților. Deoarece ea constă și în raporturile care leagă propozițiile și nu numai în raporturile care leagă cuvintele în propoziții, sintaxa contribuie și la constituirea raționamentelor. Caracterul dialectic al unității dintre lexic, morfologie și sintaxă, pe de o parte, și noțiuni, judecăți și raționamente pe de altă parte, este determinat

* Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

CAMIL PETRESCU. DESPRE SUBSTANȚIALISM ȘI REINVENTAREA TRADIȚIEI

OANA SOARE*

Preambul

În multe din textele-program sau din invențiile pe tema tradiționalismului românesc frapează o anume incapacitate de a depăși dogmatismul rigid și de a accede spre estetic, care rămân, din acest ultim punct de vedere, la statutul de inutile escorte. Pe scurt, este stridentă pauperitatea ideatică a nu puține texte doctrinare, după cum este un truism faptul că sămănătorismul nu a impus un singur autor cât de cât viabil sau că, schimbând epoca, Nichifor Crainic izbutește cel mai puțin ca poet.

Apoi, la fel de evidente sunt, de la un punct încolo, verva mimetică a intervențiilor, înscrierea lor în registrul caragialian al temei și variațiunilor, ca și faptul că majoritatea înlocuiesc, sinucigaș, conceptul de tradiție cu un set de truisme și prejudecăți despre tradiție. Aceasta este redusă la amănunt etnografic, element istoric convențional, manieră folclorizantă de tratare a subiectului. Un întreg complex etnologic pare a înlocui tradiția, ca și cum aceasta, în coordonatele sale profunde, nici n-ar exista, astfel că, exagerând lucrurile, i-am putea bănuși pe ideologii aceștia că au transformat chiotul de *tabula rasa* al modernilor în complex adânc, care se cere rapid compensat printr-un act fals reparator. S-ar părea că exact tradiționaliștii nu pot ajunge la tradiție, și atunci își propun să o inventeze măcar, fie și în cadre false, în special idilice și convenționale. Dar tradiția nu este un fapt care se stabilește *a priori* – Călinescu a văzut aici bine –, rolul dezbaterilor în jurul acestui subiect nu este acela de a stabili un set de reguli tematice care să fie apoi puse în practică. Multe dintre intervențiile de la 1900 la 1940 sunt astfel pagini memorabile dintr-un flaubertian dicționar al lui Bouvard și Pécuchet.

Debilitatea estetică a scrierilor așa-zis tradiționaliste (și mă gândesc la „școala” sămănătoristă, la producția standard a gândirismului, cu Nichifor Crainic sau Cezar Petrescu) vine poate și din faptul că doctrina merge mână în mână cu

* Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

cenzura imaginației creatoare. Teoriile tradiționaliste par a exclude deliberat originalitatea, anexată, în mod exclusiv și eronat, modernismului. E drept că, la rândul său, modernismul valoriza excesiv originalitatea *formală*, îmbrăcând-o în hainele progresismului estetic, hibrid aberant în vanitatea și cecitatea sa. E. Lovinescu se întreba într-un rând de ce programul sămănătorismului românesc nu a avut ca rezultat apariția unui Turgheniev român, punând degetul pe rana complexului tradiționalist. Desigur, nu numai din acest motiv criticul „modernismului dirijat” ajunge să abhore tradiția, dar întrebarea, stăruitoare, rămâne și astăzi dublată de dubiul aruncat de însuși Blaga asupra gândirismului devenit prea rigid. Se poate cel mult răspunde că, dacă nu l-am avut pe Turgheniev, am avut un mult mai consistent și fecund Sadoveanu, și ajungem la paradoxul românesc al eminențelor capabile să pună în paranteze, prin talent personal, ideologiile și programele.

Articolele doctrinare ale lui Iorga sunt printre cele mai dezamăgitoare din corpusul de texte al tradiționalismului, în principal din cauza caracterului lor rigid și normativ, dublat de marota eticului naționalist care ascunde, uneori, lipsa unei minime competențe estetice. Respingerea manifestă a lui Baudelaire, căruia îi este preferat un minor Coppée, dar căruia, în secret, îi este recunoscută valoarea, de parcă recunoașterea ei publică ar fi un detaliu ce l-ar culpabiliza, spune multe despre Iorga: „Și asigur pe oricine că, dacă numai astăzi se traduce proza lui Baudelaire în ediții de amator, versurile aceluiași, care n-au nimic în ele, dar absolut nimic «simbolist», ci oglindesc numai firea tulburată a unui mare suflet bolnav, se citeau prin școlile noastre înalte pe vremea când cumpăram însumi volumul de *Fleurs du mal*, de care nu m-am despărțit nici până acum” (Iorga 1912: 546). Respingerea lui Arghezi și acuza de pornografie adusă celui mai baudelairian volum al acestuia se vede astfel pusă în alte coordonate. Speriat de demonii modernității ideologice (oroarea sa față de Revoluția Franceză îl surprinsese pe Lovinescu – Lovinescu 1925: 177–183), dar și de cei ai modernismului estetic, Iorga se lasă devorat, în cele din urmă, de microbul nefast al unei pseudoestetici în care moralitatea, sinceritatea și parafa etnologică joacă rolul de gardieni improvizați. Tradiționalismul dogmatic riscă să ucidă însăși ideea de tradiție. Iorga pare a fi și cel care reduce ultimul concept la ideea de rețetar tematic și compozițional: trecutul istoric, viața câmpenească, exaltarea lumii rurale și demonizarea celei citadine, tratarea baladescă prin coborârea folclorului la elementul kitsch, toate mixate în sosul unei „psihologii” etnice vitale și sănătoase. Pe bună dreptate, Blaga consideră că dulcegăria a ucis sămănătorismul; în furia sa antimodernistă, Iorga instaurează o dictatură a tradiționalismului butaforic. Optimismul manifest și trucat, pe de o parte, iar pe de alta, melodrama neadaptării răpesc tradiției însăși dimensiunea sa esențială, și anume *nostalgia*. Trecutul făcut prezent prin mitul tinereții fără bătrânețe, așa cum dorea Eminescu, de pildă, sau vocile marilor spirite care se mai aud enigmatic dintr-un Styx imaginar par a lipsi cu desăvârșire. De-abia cu Pillat și Fundoianu și, desigur, prin Blaga, i se restituie tradiției sublima ei nostalgie – acest sentiment

deconstruiește și sublimează falsul pastel din *Pe Argeș în sus*, tot el, transformat în angoasă a ireversibilului, fiind la baza formidabilelor *Priveliști* ale lui Fundoianu. Și, de altfel, somnul poate fi considerat o formidabilă metaforă a acestei nostalgii a confundării cu strămoșii. Nostalgia care însoțește mitul Vârstei de Aur – temă-etalon a antimodernilor și emblemă a Tradiției – e punctul de pornire al ficțiunilor sadoveniene.

Nici poporanismul nu se mulțumește, așa cum o făcea la începuturile sale, cu utilul program civilizator de emancipare socială a țăranimii, aspirând la învestirea etnicului ca supremă valoare estetică, cu diferența că Ibrăileanu este un estetic mai fin decât Iorga. Criticul ieșean distinge corect între cultură și civilizație, termeni reduși, rând pe rând, în interbelic, la hiperbolă sau litotă. Lovinescu, în elanul său sincronist, îi confundă; Nichifor Crainic îl dilată peste limitele admise pe cel dintâi pentru a propune, prins de febra naționalistă cu irizații fasciste, o etnocrație în locul democrației. Ibrăileanu nu pare însă omul confuziilor: el consideră salutare și ineluctabile strategiile modernității în plan social, dar inoperabile în plan estetic. A spune că în cultură, în literatură, trebuie făcut „ceea ce au cerut conservatorii în politică” (Ibrăileanu 1925: 249) e un alt mod de a afirma că literatura este reacționară. Ne putem întreba dacă această tutelă conservatoare (căci Ibrăileanu nu merge până la a articula o „teorie a secundarului”) nu dăunează până la urmă literaturii sau dacă nu e mai bine să așezăm altfel conceptele în propoziție – cum, bunăoară, a făcut-o Călinescu, socotind tradiționalismul o altă față a modernului ori poate, chiar fața sa cea mai durabilă. Poate că Ibrăileanu, cititor de Baudelaire sau Proust, inversează termenii, văzând în modern o față a tradiției – în altă ordine de idei, frapează oroarea celor doi critici față de transplantul estetic promovat de Lovinescu (acesta din urmă, după toate aparențele, pare a ignora existența unor astfel de repere ale modernului).

Crainic împinge mai departe discuția despre tradiție, smulgând-o din vâlul reducător al sămănătorismului pentru a o împinge în fundătura doctrinară a ortodoxismului. Și la el izbește dorința de a inventa „o tradiție”, ca și cum sciziunea de la 1848 ar fi blocat căile de acces spre un „mai înainte”, spre un arhetipal pierdut parcă pentru totdeauna. Ideea blagiană a somnului anistoric, încercarea de reconstituire a unei inefabile matrice stilistice, întoarcerea spre barbaria „fondului nostru nelatin”, căutarea tradiției în straturi mai joase decât o caută tradiționaliștii sunt elemente-cheie ale unuia dintre cele mai articulate discursuri de tip antimodern din cultura română.

Tot acest preambul pentru a afirma un lucru, până la urmă, cunoscut: nu teoreticienii săi *en titre* au definit cel mai bine tradiția, ci exact creatorii importanți pe care nu-i deranjează anxietatea influenței și al căror drum spre modernitate a trecut mai întâi pe aici. Blaga se considera mai tradiționalist decât tradiționaliștii și prin aceasta ultramodern (în interviul acordat în 1926 lui I. Valerian, scriitorul declara: „Poezia care-mi convine mie, deși e ultramodernă, o cred însă în anumite privințe mai tradiționalistă decât obișnuitul tradiționalism, fiindcă reînnoiește o

legătură cu fondul nostru sufletesc primitiv, nealterat nici de romantism, nici de naturalism, nici de simbolism” (Valerian 1967), Arghezi se delimita de tradiționalism, de modernism și, mai interesant, și de compromisul dintre acestea două, de punerea tradiției în forme moderne, de sinteza acestora, adică exact de caracterizarea pe care i-o făceau criticii din epocă. Arghezi recomanda modernul ca primă haltă a artistului, după care doar talentul îl putea împinge mai departe, în sublimarea tradiției. Nu știm dacă se gândea la Brâncuși, la el însuși sau îi scăpa o bună caracterizare a esteticii lui Ion Barbu – cert este că această observație apărea într-un articol despre Sabin Drăgoi (Arghezi 2004), căruia îi recomanda să nu se lase confiscat de formele exterioare ale tradiționalismului. Arghezi este multiplu reacționar – față de tradiționalism, dar și față de tradiție, față de modernism, dar și față de modern.

Nu mai e de mult un paradox a afirma că modernii sunt cei care au definit cel mai bine tradiția, distingând-o, în fapt, de tradiționalism, adică de repetiție, scleroză prin monomanie tematică și stilistică. Pillat distinge între tradiția vie și tradiția moartă (Pillat 2009), Blaga se referă, într-un text de tinerețe, la puterea „reformatorică” a acesteia (Blaga 1922), și tot Blaga și Noica, doi eretici de la dogma tradiționalismului, pun etnopsihologia în hainele regale ale metaforei revelatorii și ale unui „dicționar” de factură heideggeriană.

Poate mai surprinzător decât să îi vedem pe Blaga sau Arghezi teoreticieni ai tradiției moderne este să vedem cum un scriitor precum Camil Petrescu vorbește de modernismul tradiției, redefinind prin ochiul ultramodernului concepte ca *tradiție*, *tradiționalism*, *modernism* sau *specific național*. Dar ce fel de modern este, până la urmă, acest copil teribil al literelor românești? În cadrul modernismului românesc, Camil Petrescu joacă, poate, un dilematic și dramatic Danton, revoluționarul devorat, în cele din urmă, de o altă revoluție decât cea pe care a imaginat-o. Nu este, în primul rând, un lovinescian, dovadă delimitările din celebrul său eseu *E. Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*: nu gustă sincronismul programatic (a se vedea repulsia pentru ideea de modă literară), nu acceptă ideea mutației valorilor estetice (pe care o consideră o manieră de a contabiliza prejudecățile estetice și pe cele de receptare ale unei epoci). Apoi, Camil Petrescu are oroare de întregul set de pretenții al modernismului, în care vede exclusiv afilierea interesată la ultima „revoluție” estetică. Să fie atunci un tradiționalist ignorat, până acum, de toți criticii? Nici pomeneală. Pentru că, în opinia sa, și tradiționalismul este o altă modă, doar că venită pe altă filieră. În aceeași categorie intră și campionii criterioniști ai spiritualității și iraționalismului, în frunte cu Mircea Eliade.

Și atunci unde poate fi plasat acest Camil Petrescu, veritabil *trouble-fête* în câmpul modernismului românesc? În eseu *Substanțialism*, avem de-a face cu un veritabil antimodern; or, în opinia mea, nu ar trebui să trecem prea grăbit peste acest text, adevărat manifest ideologic al autorului. Pornind de aici, obținem un unghi interesant, capabil să redimensioneze și alte intervenții publicistice și nu numai ale sale. Oricum, în numeroasele sale intervenții, Camil Petrescu se situează la egală

distanță de tradiționalism și modernism, pe care le recitește unul prin celălalt, dorind restructurarea tradiției într-o manieră revoluționară sau recalibrarea modernului prin intermediul tradiției. Aici, Camil Petrescu este în egală măsură modern și antimodern sau, dacă ultimul termen poate deruta, să zicem că avem de-a face cu unul dintre cei mai dilematici și mai paradoxali moderni din literatura română. Părerea mea este că, prin acest autor, dăm exact peste modernul atipic care ne lipsea, peste modernul care, cu toată furia sa împotriva modernității și a modernismului, nu intră în fundăturile antimodernului târât de reacționarism. Înapoi la Camil Petrescu, așadar... Prin el, celebrele dispute din interbelic, amintite până acum, capătă o altă dimensiune și rezonanță.

Camil Petrescu în căutarea tradiției

Tradiție, da, înțeleasă însă într-un mod subiectiv; tradiționalism, nu, mai ales în configurațiile termenului stabilite în interbelic. Ce îl îngrijorează pe Camil Petrescu în extinderea acestor concepte aparent îngemănate? Un posibil răspuns, indirect, îl găsim, printre altele, în *Rapid Constantinopol-Bioram*: la Istanbul, scriitorul admiră Hagia Sofia ca monument unic și specific, dar observă și că această normă (arhitectonică) nu ar fi putut fi depășită. Este aici și un mic demon progresist, modern, desigur, de altfel evident și în eseul despre Proust, în care scriitorul era considerat *summum*-ul literaturii franceze, superior unui Balzac sau Stendhal. Revenind la exemplul Sfintei Sofia, sunt apreciate vârfurile tradiției, întrupările exponențiale ale acesteia; însă riscul absolutizării tradiției – adică înregimentarea umilă în tradiționalism – îl reprezintă stagnarea, imitarea normei, interzicerea saltului spre altceva. Camil Petrescu numește acest fenomen „toropeala tradiției” (Petrescu 1974: 119). Un al doilea pericol l-ar reprezenta un anume daltonism derivat din conjugarea tradiției cu naționalismul (dimensiunea social-politică militantă) sau cu etnocentrismul. Scriitorul recurge iarăși la comparația cu copacul, recurentă în discursul tradiționalist... tradițional, la Iorga sau Crainic (prin rădăcina care alimentează trunchiul din sevele pământului și frunzele îndreptate spre cer, „copacul” ar simboliza exact utopia organicului și liantul capabil să scurtcircuiteze distanța dintre două dimensiuni temporale opuse). Or, între „Gândirea” și „Sburătorul”, Camil Petrescu propune o soluție intermediară, aceea a altoiului, care pare a merge în sensul „revizuirii” lui Maiorescu din a doua perioadă, în care criticul părea a da o șansă formelor în căutarea fondului, fără să ajungă până la optimismul sincronismului lovinescian: „[...] uneori e foarte avantajos să împrumutăm de la soiuri vecine mici crâmpoie vitale, pe care le răsădim în carnea stearpă. Procesul biologic care se petrece e într-adevăr uimitor. Pomul pipernicit, întârziat, cu fructe rare, e regenerat dintr-o dată în toate fibrele lui. Se hrănește mai viu și mai ales hrana îi priește. Toate organele îi sunt influențate și înfățișarea i se schimbă... Roadele sunt, fără posibilitate de comparație, mai îmbelșugate și mai frumoase ca înainte. Principiul lui vital, care se irosea, își găsește o formulă de rodnicie maximă a tuturor posibilităților lui”

(*ibidem*: 119–120). Camil Petrescu nu ezită să amintească și de teoria lui B. Springer privind vitalitatea speciilor prin încrucișare, consonantă, de altfel, cu ideea sa (discutabilă) despre hibridul etnic pe care îl descoperă în genealogia unor mari personalități ale culturii române. Cât despre riscul identitar sau cultural al fenomenului formelor fără fond, acesta există, însă este, *à la longue*, atenuat de sedimentarea pe care o aduce timpul: „Dar cel mai căutat altoi are nevoie de timp până să pătrundă în toate capilarele organismului pe care a fost transplantat” (*ibidem*: 124).

Fenomenul specificului național e în strânsă legătură cu cel al tradiției. Or, în opinia lui Camil Petrescu, adevăratul specific național nu s-ar obține prin adâncirea în subconștientul etnic sau prin accentuarea elementelor tradiției (ca să nu mai vorbim de toată încrengătura elementelor care alcătuiesc nu tradiția, ci *prejudicata* tradiției), ci exact prin metoda contrară, prin restrângerea sau chiar interzicerea lor. Exemplul pe care se sprijină această idee este cu totul deconcertant (sau, din contră, cât se poate de previzibil) pentru modernul atipic Camil Petrescu: este vorba de cazul Turciei, căreia pecetea islamică îi atribuie rolul de bastion al tradiției. Pornind de la acest exemplu neașteptat, scriitorul consideră că una dintre cele mai sigure căi de a ajunge la „miezul sănătos al poporului” ar fi dinamitarea tradiției „toropite” și stagnante, așa cum a făcut Mustafa Kemal, modernizatorul acestei țări. Exact prin violentarea tradiției s-ar contura un drum neașteptat către specificul etnic: „Eliberând de o presiune excesivă organele, le-a înlesnit o circulație. Desființând ceea ce se numește specific național (sultanat, califat, harem, scrierea sfântă, de la dreapta la stânga, fes) se pare că a promovat, dacă ar fi să judecăm după rezultatele de până acum, însuși naționalul în esența lui” (*ibidem*: 122). Așadar, specificul național ar fi rezultatul unei operații de violentare specifică modernului. Cenzura revoluționară nu aduce progresul, așa cum credeau modernii, ci adâncește naționalul, adică exact ce doreau tradiționaliștii, doar că aceștia din urmă militau pentru *statu quo*. Nu e vorba așadar de o operație de *tabula rasa*, ci de una de distrugere a formelor exterioare ale tradiției, pentru a-i resuscita și întineri substanța. O notă de subsol deviază discuția și o împinge spre același paradoxal bine temperat, specific de altfel discursului camilpetrescian: dacă transmutăm observația în domeniul literar, ar rezulta că exact scriitorii care contrazic specificul l-ar ilustra cel mai bine. Însă exemplul oferit este deconcertant: e vorba tocmai de Eminescu, autor etalon confiscat de sămănătoriști și tradiționaliști pentru a ilustra teza specificului național. Însă Camil Petrescu nu are o perspectivă teleologică, progresistă sau finalistă în judecarea istoriei literare: nu judecă nici ca un modern, stabilind un ax ascendent între Baudelaire și Rimbaud, nici nu are privirea aparent fixată în retrovizor a lui Călinescu, care îl citește pe Conachi prin Arghezi. În judecata istoriei literare, Camil Petrescu își suspendă propria contemporaneitate pentru a se plasa mai bine în contemporaneitatea scriitorului respectiv. E acesta un mod de a înțelege istoria în însăși substanța ei, nelăsând-o confiscată de aspirații progresiste sau de utopii reacționare. Astfel, Eminescu nu este văzut sincron, ci

diacronic, nu prin ochii de azi, ci prin cei de ieri. În nota de care vorbeam mai sus este reprodus și un lung pasaj dintr-un interviu luat lui Hasdeu de către Caragiale, în care scriitorul și savantul îl contesta pe Eminescu, socotindu-l un fenomen de modă germanizantă și implicit de nespecific național. Moda ar patrona nu doar valul epigonic de după moartea sa, ci și sensul acțiunii sale, Eminescu având „nenorocul să lucreze sub o direcțiune absolut străină de spiritul românesc”. Eminescu ar fi *imitat* „marfa ieftină a studențimii germane de pe la mijlocul secolului, în urma confuziunilor politice, redată, sub etichetă locală și, firește, cu multă dibăcie, tinerimii române – budhismul antic, fiert încă o dată în cratița nemțească și de acolo făcut ciorbă a treia oară într-o oală românească” (*ibidem*: 123).

Așadar, și Eminescu – principal reprezentant al tradiției în *interbelic* – s-ar fi supus, în epoca sa, modei (germane) și, în principiu, ar fi violentat specificul. Doar că prin acțiunea sa revoluționară, neconformă cu o grilă națională încă neinventată, ar fi ajuns, pe căi neașteptate, la însăși substanța etnicului. Așadar, Camil Petrescu, reamintind epocii sale că Eminescu, etalon al tradiției și al mărcii naționale, s-a comportat mai degrabă ca un modern decât ca un tradiționalist. Dacă îl raportăm pe Eminescu la teoria lovinesciană a sincronismului, observăm că i se supune. Și de astă dată, la „tradiție” se ajunge prin revoluție.

Substanțialismul ca față a antimodernului

Însă intervenția etalon pentru poziția specială a lui Camil Petrescu rămâne textul-program *Substanțialism*, care se poate citi și ca o profesiune de credință. De altfel, pe plan românesc, acest concept de „substanțialism” ne apare ca fiind foarte apropiat de acela de „antimodernitate” al lui Compagnon. În punctul său de pornire, textul lui Camil Petrescu este eminamente polemic: scriitorul se opune, în același timp, scriitorilor din „noua” generație, adică criterioniștilor, lui Eliade & comp., dar și „integraliștilor”, „moderniștilor” sau „tradiționaliștilor”. În același timp, se revoltă și în fața „platitudinilor expresioniste, mistice și moderniste”. În aceste condiții, el socotește că propria sa responsabilitate ar fi „constituirea unui front cu fața înapoi”, chiar (sau cu atât mai mult) în fața celor care „păreau că sunt alături” (Petrescu 2009: 61). Așadar, nu toți modernii și nu toți tradiționaliștii sunt la fel; cum ar spune Antoine Compagnon, ești modern (sau antimodern) în raport cu cineva. Camil Petrescu este, astfel, antimodern în raport cu modernii epocii sale, dar și antitradiționalist în raport cu tradiționaliștii contemporani. „Front cu fața înapoi” – iată, așadar, o metaforă nimerită pentru revolta acestui modern în fața modernilor, a altor antimoderni (ca Eliade sau „fiii soarelui”), dar și a tradiționaliștilor. Invazia „ismelor”, de la *complectudinism* la integralism, i se pare o manifestare periculoasă a „febr[e]i democratic[e]” în câmpul cultural, căruia i s-ar potrivi, mai degrabă, o „ierarhie a valorilor spirituale” (*ibidem*). Această anarhie (sau democratizare) a câmpului cultural ar fi provocată de însuși morbul modernității, adică de demonul revoluționar prin care se prezintă

aproape fiecare curent sau tendință, diferit însă de „noua revoluție” de care vorbea în *Modernism modern*: „tot ce scria sub semnul lor [al modernilor, n.n.] purta un afiș și săgeți indicatoare: noi suntem revoluționari. Avem permis de revoluționari. Avem monopolul revoluției! Nu ne atingeți, că suntem «puri»” (*ibidem*: 65).

Camil Petrescu respinge acest imperativ al revoluției, după cum refuză să se sprijine și pe „proptelele iluziilor ideologice”, fie ele ale modernismului, fie ele ale tradiționalismului, deoarece ambele ar reprezenta, din punct de vedere teoretic, niște „aberații”. Amândouă ar greși localizându-se în timp și spațiu, blocându-se astfel în „forme caduce” și în acest mod autoeliminându-se din „devenirea perpetuă” (*ibidem*: 67). Modernismul s-ar îndrepta spre exterior (falsul cosmopolitism) și spre viitor, iar tradiționalismul spre regional (local) și trecut.

Astfel, erorile tradiționalismului ar fi: ignorarea principiului evolutiv (semn, după Camil Petrescu, al unui deces iminent), pariul pe trecut, absolutizarea direcției de orientare spre trecut. Ultima ar fi și cea mai dăunătoare; Camil Petrescu preia comparația-fetiș a tradiționaliștilor, aceea a arborelui cu rădăcinile bine înfipte în pământ, comparație pe care o răstoarnă cu ingeniozitate, pentru a o contesta: „Confuzia cea mai mare a tradiționalismului e că în practică, din insuficiență teoretică, confundă direcția rădăcinii cu direcția coroanei și ajunge la rezultate pretențioase și puerile. Copacii lui sunt dintre acei care își întorc ramurile și frunzișul spre pământ. Toți sunt trântori” (*ibidem*: 66). De aici și pretenția lor de a îmbina „influențe noi” cu „forme tradiționale”, când „logic ar fi invers”. O altă eroare a tradiționalismului ar fi obsesia pentru trecut, invocată în numele organicismului, acesta din urmă fiind, pentru scriitor, o „intolerabil[ă] uzurpar[e] intelectual[ă]”. Tradiționalismul ar cădea exact în capcana adversarului său de moarte, transformându-se într-„o serie infinită de modernisme clasate”, deoarece formele pe care le alege, invocând prestigiul trecutului, sunt „un șir lung de forme abandonate de substanțial, asemeni tuturor pieilor pe care un șarpe le-a lepădat trăind” (*ibidem*: 67). Tradiționalismul ar prelua astfel vechile haine ale modernismului, transformându-se în convenție și formă sclerozantă și condamnându-și creațiile la moartea prin sufocare. Dacă tradiționalismul este condamnat, este salvată „tradiția”, socotită, și aici, pandantul marelui scriitor. Și dacă specificul național nu e neapărat o sumă de constante psihoimagologice și nici butaforia tematică a creațiilor folclorice sau antropologice, ci explozia talentului individual al marelui scriitor, atunci și reciproca e valabilă: orice mare scriitor este profund național, cu rădăcini bine înfipte în tradiție, „poate mai în adâncime, nu ca al[e] salcâmlor, la suprafață, vizibile” (*ibidem*: 66).

În chip aproape simetric, marile erori și prejudecăți ale modernismului ar proveni din ceea ce eseistul consideră a fi un tribut plătit aparenței și din orientarea exclusivă spre viitor. Prin „aparență” Camil Petrescu înțelege mai ales măștile înșelătoare pe care le poate lua modernul, echivalat cu noul sau recentul: „Teoretic, el [modernismul, n.n.] desprinde aparența de substanță și îi dă acestei aparențe valoarea absolută. Proclamând că numai ce e modern e acceptabil, el renunță la tot

ce e substanțial, căci prin definiție substanțialul nu poate fi numai modern” (*ibidem*: 67). Metaforei copacului cu frunzele aplecate spre pământ i-ar corespunde cea a trenului care trece prin numeroase gări, fără a se opri în vreuna. Pariind pe modă, moderniștii cad până la urmă în capcana tradiționaliștilor, înlocuind o convenție cu cea aparent opusă. Ignorarea „substanței” se răzbună și pe ei – astfel că, dacă tradiționalismul este un modernism clasat, „moderniștii nu sunt decât tradiționaliștii în devenire”. Încercând să caracterizeze substanțialismul, concept pe care îl opune ambelor tendințe, Camil Petrescu ajunge, indirect, la celebra definiție baudelairiană a modernului, ca „permanent sub aparențe schimbătoare” (*ibidem*: 66) sau ca etern camuflat în vremelnice. Însă, spre deosebire de Philippide sau de Pillat, substanțialismul lui Camil Petrescu pare a se afirma ca o tendință încă și mai pură decât celebra sinteză a tradiției cu spiritul modern, în siajul observației lui T.S. Eliot. Echivalările eseistului rămân inefabile – ar fi vorba de un „principiu germinativ” al cărui durată s-ar confunda cu „prezentul permanent”: „Nu rădăcina sortită să rămână în pământ, nici frunzele moderniste care se înnoiesc în fiecare an, ci principiul germinativ însuși, cel care circulă din rădăcină până în frunziș, impulsunea spre cer, acela căruia i se subordonează toate organele, e copacul. Prelungit adânc din trecut până departe în viitor, neconținut viu, subordonând totul, acesta e substanțialul. Adică prezentul permanent” (*ibidem*: 68). Or, exact acest prezent, încărcat de durabil, era și „modernul” pentru Baudelaire.

Cine poate fi scriitor național?

Și în alte intervenții, pe Camil Petrescu îl preocupă particularitățile sau excrescențele tradiționalului și ale modernului, noțiuni pe care le receptează în special în reprezentările lor caricaturale: „tradiționalul” este asimilat șubei sau *Plugușorului*, modernul modei, misticii actualității. Aceste două categorii antitetice vor fi ilustrate prin scriitorul național și scriitorul la modă. În spatele lor, o dilemă, care îl scoate din capcana „modernismului modern” și a „tradiției toropite”. Scriitorul revoluționar poate fi scriitorul național. Exemplul ar fi Marcel Proust.

Între aceste două categorii s-ar situa și o a treia, cea a scriitorului reprezentativ, a cărui „investire” ține de o dinamică a selectării, a violentării gustului și implicit a receptării. Cazuri celebre ar fi Stendhal, Baudelaire sau, din nou, Proust. Spre deosebire de scriitorii de modă, ei sunt cu un pas în față sau în spate, contrazic gustul și tendințele epocii, iar investiția lor nu aparține maselor și nu se realizează „democratic”, ci vine ca o presiune a elitei critice. Unii pot ajunge scriitori naționali. În opinia lui Camil Petrescu, tradiționaliștii procedau cuminte în stabilirea scriitorului național, impunând și un rețetar tematic sau punându-l pe Coșbuc lângă Eminescu. O listă de teme stabile apriori ar trăda însă ideea substanțialistă. În interviul acordat lui Vasile Netea, Camil Petrescu separă net ideea specificului național de cea a substanței naționale. Pe a doua ar dori să o abordeze din punct de vedere fenomenologic; nu dă amănunte în această privință, însă înțelegem că echivalarea pe care i-o dau tradiționaliștii ar contrazice însăși

ideea acestui specific. Dacă există vreo realitate sau concretizare a specificului național, aceasta poate fi exprimată numai în chip individualist, de un mare scriitor: „Ei reprezintă în genere celule generatoare ale sufletului unui popor. Ca și în organisme, ele sunt reduse ca număr, față de infinitatea celulelor somatice, dar ele au funcția esențială: aceea a perpetuării”. Eminescu, nu *Plugușorul*, ar reflecta, în spirit, o Românie sublimată, după cum nu vreun scriitor popular ar reprezenta Franța: „Franța nu e Paul de Kock, nu e Ponson du Terrail, ci Stendhal, Musset și Proust. România și sufletul românesc nu sunt Carol Scrob, celebrul autor de romane, ci Eminescu prin *Luceafărul*, *Scrisorile* și *Călin*” (Petrescu 2002b).

Dar – și aici se încurcă lucrurile, și nu prea – dacă este să ne referim la Eminescu prin prisma contemporanilor și a epocii sale, peste ce dăm? Peste un scriitor acuzat (de Hasdeu și de Macedonski, între alții) că nu e decât un produs al modei. Și iată că ne întoarcem la ideea scriitorului la modă, dar la o „modă” care înseamnă cu totul altceva.

Suflet național. Analiză descriptivă a termenului

Disputa care domină epoca, aceea dintre modernism și tradiționalism, este calificată drept „antagonism al suprafețelor”, semănând cu „îndârjirea unei superficialități pe care o amenință o altă superficialitate” (*ibidem*: 83). Cel dintâi este văzut exclusiv ca o maladie obsesivă și incurabilă a căutării și cultivării *ultimei tendințe*: „cea mai nouă modă apuseană, cel din urmă dans, cea din urmă formă a versului, cea mai recentă poză strâmbă, seringa cu cocaină a dansatoarei roșii, cea mai nouă absurditate discutată cu furie”. „Ismele” de tot felul generează presiune și conduc spre teroarea actualității. Noul fuge disperat după mai nou. Pe de altă parte, tradiție ar însemna: „plugușorul, steaua, antereul, coliba și opincile lui Dincă Priboi; [...] cântecul lăutarilor, cuvântul turcesc, călugărul incult și mobila pirogravată” (*ibidem*). De aici riscul eșuării în pitorescul exterior local și în mlaștina stagnării. Nu că acest tradiționalism nu ar putea fi folosit în scop didactic și chiar într-o terapie patriotică de nivel școlăresc, întărind butaforia politico-națională. Spre exemplu, folclorul a fost un element coagulant și diferențiator în crearea statelor naționale în secolul al XIX-lea. Însă exploatarea și confecționarea naționalului după grila tradiționalismului riscă să devină neproductivă și periculoasă, mai ales în contextul interbelic, când acest complex etnic este confiscat de politic, sub forma național-socialismului german. O idee de bază a articolului, care „inversează revoluționar modul curent și clasic de a pune problema” separă „esența naționalității” de tradiție. Cea dintâi, căreia i se refuză titulatura consacrată de „specific național” pentru cea de „suflet național” sau, și mai bine, de „conștiință românească” ar merita o analiză fenomenologică (pe care Camil Petrescu nu reușește însă să o finalizeze); a doua este abandonată în păienjenitul pozitivist și redusă la un set de contingente istorice și materiale, în care intră detaliile geografice, etnografice (obiceiuri, tradiții, costum, muzică) și cultul exterior al trecutului istoric. „Conștiința românească” ar fi dată, exclusiv, de

„calitățile de sentiment, voință, sensibilitate și inteligență” (*ibidem*: 85), așadar de o „anumită cantitate de nervi, o anumită structură sufletească, anume instincte și predispoziții” (*ibidem*: 86), și nu de detalii de ordin material. Pentru surprinderea lor, propune „deplasarea naționalității din câmpul considerațiilor genetice și pozitiv etnopsihologice” într-o „descriere” de tip fenomenologic, capabilă să surprindă... „gradul» de intensitate, tonalitate și întindere a unei comunități sufletești” (*ibidem*: 84). Acestea ar fi evidente mai ales în marea cultură, și nu în literatura populară. Marii scriitori (și numai ei) ar fi astfel chintesența sufletului național: „Eminescu singur, cu *Luceafărul*, *Scrisorile* și *Călin* al lui, e poate mai mult decât toată poezia populară românească la un loc” (*ibidem*: 86), așa cum sufletul rus ar exploda nu în „căzăcească, troică, vutcă și verstă”, ci în opera lui Tolstoi, Turgheniev, Dostoievski, Gogol sau Cehov. Sufletul național ar însemna, așadar, un aliaj inefabil între eternul omenesc și implozia unui ontologic etnic: „Sufletul unui scriitor mare este sinteza sufletească a unui popor la un moment dat. Nu tradițiile sunt sufletul unui popor, ci scriitorii, gânditorii și artiștii lui, oricare ar fi ei, cu condiția să fie mari. Nici Goethe, nici Eminescu nu sunt mari prin arta lor națională, națiunile sunt mari prin arta acestor artiști” (*ibidem*: 87). Într-o altă intervenție rămasă nefinalizată, *Încercare fenomenologică despre conștiința românească*, I. Câteva precizări, Camil Petrescu invocă, în definirea substanței naționale, stabilirea unor „fapte semnificative”, grupate într-un set de „contradicții în esență” (Petrescu 2002a: 92).

Astfel de formule creatoare cu grad maxim de individualitate „trebuie apărute împotriva tendințelor specificului național și e de datoria facultății ideologice ori politice a unui neam să știe când și cum să se apere, fie de cotropirea specificului național propriu, cum a fost în cazul mișcării sămănătoriste la noi, ori de cotropirea specificului național străin, cum pare să fie astăzi momentul istoric” (*ibidem*: 85). Politica sămănătoristă este pusă pe același nivel cu sincronismul lovinescian, reduse ambele la imitație și contestate. Cât privește legătura scriitorului național cu tradiția, și aceasta este răsturnată în chip revoluționar de Camil Petrescu: „[...] credem că apare cu totul nefondată acuzația care se aduce din când în când unor autori că «au rupt cu tradiția». Întâi că unui scriitor adevărat îi e din cale-afară de greu să rupă cu tradiția și, bineînțeles, cu cât mai mult rupe cu tradiția, cu atât mai de preț îi e opera” (*ibidem*: 87). Adică: „tradiția” ca element etnic inefabil glisează de la sine în opera marelui scriitor, ba chiar funcționează ca supremă barieră tocmai prin acea matrice arhetipală sau printr-o bloomiană *avant la lettre* anxietate a influenței. De aici, ideea că valoarea exponențială a unui autor vine tocmai din capacitatea acestuia de a escalada o asemenea redutabilă și insidioasă cenzură. Ca în exemplul cu Kemal, violentarea fundamentează tradiția. Să ne reamintim și observația că Hagia Sofia inhiba atitudinea creatoare, ca să nu mai vorbim de o eventuală „depășire”. Delimitarea de tradiție, contestarea acesteia de către toți „revoluționarii” din epocă, pe care Camil Petrescu îi ironiza în *Modernism modern*, nu e, așadar, un proces la îndemâna oricărui scriitor; din contră, cere geniu. Delimitarea verbală, pretins

revoluționară, de tradiție nu înseamnă și adevărata delimitare de aceasta. Cu alte cuvinte, adevărata forță a unui scriitor ar rezulta din putința de a se detașa de setul de prejudecăți care însoțește tradiția.

BIBLIOGRAFIE

- Arghezi 2004 = Tudor Arghezi, „Năpasta” lui *Sabin Drăgoi* („Bilete de papagal”, nr. 240, 14 noiembrie, p. 1–2), în *Opere*, vol. VI, ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, prefată de Eugen Simion, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Editura Univers Enciclopedic, p. 259–262.
- Blaga 1922 = Lucian Blaga, *Cultură și cunoștință*, Cluj, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”.
- Ibrăileanu 1974 = G. Ibrăileanu, *Complectări* („Viața românească”, nr. 4), în *Opere*, vol. I, ediție de Rodica Rotaru și Alexandru Piru, București, Editura Minerva, p. 240–254.
- Ichim 2002 = *Teze și antiteze*, ediție îngrijită de Florica Ichim, București, Editura Gramar.
- Iorga 1912 = Nicolae Iorga, *Curenți adevărați și false curenți. Idei dintr-o lecție ținută la cursurile de vară*, în „Neamul românesc literar”, anul V, nr. 35–36, 16 septembrie, p. 545–547.
- Lovinescu 1925 = E. Lovinescu, *Critice*, I. *Istoria mișcării „Sămănătorului”*, ediția a II-a, București, Editura Ancora.
- Omăt 2009 = Gabriela Omăt, *Modernismul literar românesc în date (1880–2000) și texte (1880–1949)*, vol. II, București, Editura Institutul Cultural Român.
- Petrescu 1974 = Camil Petrescu, *Rapid Constantinopol–Bioram. Simplu itinerar pentru uzul bucureștenilor*, ediție îngrijită, prefată și note de Ion Cristoiu, Cluj, Editura Dacia.
- Petrescu 2002a = Camil Petrescu, *Încercare fenomenologică despre conștiința românească*, I. *Câteva precizări*, în Ichim 2002: 90–93.
- Petrescu 2002b = Camil Petrescu, *Suflet național. Analiză descriptivă a termenului*, în Ichim 2002: 83–89.
- Petrescu 2009 = Camil Petrescu, *Substanțialism*, în Omăt 2009: 59–67.
- Pillat 2009 = Ion Pillat, *Tradiție și literatură*, în „Universul literar”, nr. 12 și 13, 20 și 27 martie, în Omăt 2009: 93–105.
- Valerian 1967 = I. Valerian, *Cu scriitorii prin veac*, București, Editura pentru Literatură.

CAMIL PETRESCU. SUBSTANTIALISM AND REINVENTING THE TRADITION

ABSTRACT

In this paper, we propose an analysis of the special position of Camil Petrescu in the interwar Romanian modernity. He, who has been recognized as “the founder of modern Romanian novel” by literary criticism has, in fact, a complex reporting of certain corollary of modernity and modernism: the idea of revolution, literary fashion, the rejection of the avant-garde and of the “pure poetry” etc.

Therefore, using the theory of modernity and antimodernity of Antoine Compagnon, we suggest setting this author on the sinuous line that approaches and separates the two concepts mentioned above, studying more carefully the articles about national tradition and the essay *Substantialism*. The article is preceded by an introduction which presents the general context of the debates around the matter of tradition.

Keywords: *modernity, anti-modernity, traditionalism, national specificity.*

OBICEIURILE AGRARE — O DOMINANTĂ A CULTURII POPULARE DIN MOLDOVA

DE

ION H. CIUBOTARU și SILVIA CIUBOTARU

Problema obiceiurilor folclorice continuă să ocupe un loc de primă însemnătate în cercetările etnologice actuale, întrucât ea constituie cheia de boltă a germinației creației populare. Obiceiurile se remarcă printr-o mare rezistență în timp, în ciuda faptului că sînt supuse unui proces continuu de desacralizare, proces care constă de fapt într-un fenomen de translație din planul ritual spre cel ceremonial. Această trecere determină, în ultimă instanță, o refuncționalizare a obiceiurilor populare, fără ca esența acestora să se anihileze cu totul.

Din bogatul și extrem de interesantul repertoriu al obiceiurilor tradiționale românești, ivite sau conservate în spațiul moldovenesc, ne-am propus să luăm în discuție cîteva practici rituale arhaice, prilejuite de înțelețnicirea fundamentală a oamenilor acestor locuri care este agricultura. Baza documentară a lucrării o constituie, în cea mai mare parte, materialul inedit aflat în colecțiile *Arhivei de folclor a Moldovei și Bucovinei*.

Multiplele credințe și obiceiuri ce se leagă de fiecare etapă a muncilor agricole indică importanța deosebită ce se acordă acestei ocupații. Asigurarea celor mai bune auspicii sub care să se parcurgă drumul ciclic al bobului de grâu către pîine constituie scopul principal spre care converg toate gesturile agricultorului, chiar și acelea care la prima vedere par lipsite de semnificație. Sintetizînd complexitatea obiceiurilor agrare, cu profunde implicații etnologice, Mircea Eliade consideră munca agricultorului un adevărat ritual. Perenitatea obiceiurilor agrare se verifică și prin faptul că din multitudinea de zeități ale lumii antice nu au rezistat vremii decît cele ale fertilității pămîntului: „Demeter a supraviețuit în folclor, în vreme ce Jupiter a dispărut de mult timp”¹. Fiecare moment semnificativ din desfășurarea muncilor agricole este însoțit de un ansamblu de acțiuni specifice. O clasificare a acestor contexte rituale, în funcție de încărcătura simbolică a fiecăruia în parte, a realizat, pentru obiceiurile agrare ruse, V. I. Propp².

¹ Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot, 1975, p. 230.

² V. I. Propp, *Russkie agrarnie prazniki*, Moscova, 1963.

Străvechi rituri solare legate de solstițiu, dar și modificările aduse calendarului oficial — care au făcut ca Anul Nou să fie schimbat din martie la începutul lui ianuarie — explică de ce complexul obiceiurilor agrare debutează cu ciclul celor practicate în perioada dintre Crăciun și Bobotează. Cum fiecare dintre gesturile îndeplinite în acest interval are valoare de *omen*, foarte multe sînt executate cu scopul de a provoca bogăția ogoarelor.

La Crăciun și Anul Nou se îndeplinesc numeroase rituri divinatorii pentru roadele cîmpului. Proba *tăciunilor aprinși ori a calendarului de ceapă* este însoțită, adesea, de verificări mai convingătoare, cum ar fi încercarea puterii de germinație a diferitelor soiuri de plante. Se obișnuiește, de asemenea, să se pună în colțurile unui ștergar grîu, porumb, fasole, cartofi, iar cineva legat la ochi atinge unul din colțurile ștergarului. Planta pe care se pune mîna mai întîi va da rodul cel mai bogat în anul ce vine (Pleşani, Botoșani). Tot în zona Botoșanilor (satul Păltiniș), în ajunul Anului Nou, gospodarul stă în ușa casei și, cu mîniile făcute căuș, aruncă în sus semințe de tot felul, cu credința că acelea ce-i vor cădea înapoi în palmă, îi vor aduce în noul an un rod îmbelșugat.

O semnificație deosebită au și *colacii* care se pregătesc la Anul Nou. În unele localități din zona Săvenilor, județul Botoșani, era obiceiul ca primul colac împletit la Anul Nou să se păstreze pînă primăvara, cînd se da „trăgătorilor“ (boi sau cai) să-l mînuințe înainte de a începe arătura. Deosebit de interesant este și faptul că o variantă mai veche a acestui colac, în aceeași zonă (satul Știubieni), avea formă antropomorfă și purta numele de Crăciun³. În acest caz, păstrarea colacului ritual de la sărbătorile de iarnă pînă primăvara, cînd încep muncile agrare, nu face decît să simbolizeze revenirea pîinii la stadiul ei inițial, iar consumarea lui acolo în cîmp, înainte de a se băga plugul în brazdă, vizează impulsivitatea recoltei viitoare. Cu această semnificație obiceiul este atestat și în părțile Sucevei: „Colașelu-l fașei di la Anu Nou si-l lînei pîni primavara și-l punei în coarni la boi sau îl dai la cai si-l minînși. Așa iara obișeu, si sii roada ca pinea șee“⁴. În legătură cu acest obicei, trebuie subliniată și observația lui Petru Caraman, potrivit căreia „colacii ceremoniali cu motive agrare de la sărbătorile de iarnă nu-și au această dată ca dată de origine, ci începutul primăverii“⁵.

Caracterul ritual al colacilor de la Anul Nou este surprins și în *plugușor*. Urele cercetări mai recente asupra obiceiurilor de iarnă înclină către ipoteza că la origine plugușorul este, de fapt, „ceremonialul primei brazde practicat de căpetenia obștei patriarhale“⁶. Cert este că, în cazul plugușorului, minuțioasa prezentare a drumului parcurs de bobul de grîu, de la însămînțarea sub glie pînă la rodul pîinii viitoare, ține de impulsivitatea prin

³ Practici aproape identice, întîlnite tot în părțile Botoșanilor, consemnează și Elena Niculiță-Voronca: „Cînd faci aluat de Crăciun, întîi face femeia un *crăciun*, așa un colăcel îngeamant, în formă de 8. Acela se strînge și, cînd se pornește întîi cu aratul, afumă boii cu tămîie și pun colăcelul pe birsa plugului, iar cînd ajung în cîmp îl mînuință amîndoi tovarășii, flăcăii amîndoi ce ară“. (*Datînele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, Cernăuți, Wiegler, 1903, p. 167).

⁴ Inf. Pop I. Anița, 78, 4, a, satul Reusenii, com. Udești, jud. Suceava (Mg. 553, I, 28).

⁵ Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și la alte popoare. Studiu de folclor comparat*. Ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefată de Ovidiu Birlea, București, „Minerva“, 1983, p. 534—535.

magie de limbaj a eficacității muncii depuse. Sînt multe sugestiile pe care le cuprind textele poetice ale celor mai complete variante de plugușor tradițional. Iată doar cîteva dintre ele.

Este bine cunoscută secvența în care gospodarul (*jupînul gazdă, bădîla Vasile, bădica Traian, împăratul, Mărchidan împărat, Machedon, Irod, boierul, Sfîntul Vasile* etc.) se pregătește să meargă în cîmp, pentru a vedea cum rodește semănătura. Nu stăruim asupra întregului ritual de pregătire, cu toate că merită o deosebită atenție prin elementele insolite pe care le conține, ci ne oprim asupra următorului pasaj: „La luna, la săptămîna / *Își umplu cu aur mîna* / Și se duse ca să vadă, / De i-a dat Dumnezeu roadă, / Și de-i griul răsărit / Și de-i spicul aurit”⁶. Imaginea din versul subliniat este un adevărat laitmotiv în plugușorul din Moldova. Foarte rare sînt textele în care nu apare sau este înlocuită cu o formulă echivalentă de tipul „Ș-o luat tașca di sub căpătăi, / Cu bani mari și mărunțai”⁸.

Ceea ce reține aici atenția este faptul că *jupînul gazdă* nu pleacă la cîmp fără bani la el, deși nu are alt drum decît pînă în țarină și îndărăt. De ce oare? Pentru că, orice s-ar spune, nu putem admite că imaginea respectivă s-a cristalizat în mai toate variantele orației agrare fără o anume motivație. Este adevărat, majoritatea plugușoarelor nu cuprind nici o sugestie în acest sens. Sînt totuși cîteva texte — două dintre ele, poate cele mai interesante din acest punct de vedere, inedite — în care gestul gospodarului pare să-și afle explicația. Iată, mai întîi, o secvență dintr-un plugușor înregistrat în zona Botoșanilor: „El burta pe cal și-o pune, / Însă de greu ce era, / Calu prea greu gîlîia; / Cîn făcea vînt cu batista, / Nouă hotare sîre, / Cu *valavu* se-ntîlnea / Și *vatavu* îi spunea: / — Dumneavoastră aveți / Pîne frumoasă, / Însă de s-a scutura, / Vina noastră nu ne-ți da; / El a auzit, *bani* i-a dat”⁹. Prin urmare, *valavu* este acela pentru care *jupînul gazdă* își umple *cu aur mîna* sau își ia tașca *cu bani mari și mărunțai*. Apare însă, în mod firesc, o altă întrebare: cine este acest *vătăf* și de ce trebuie să-l răsplătească gospodarul? Unele deslușiri în această privință sînt cuprinse într-un plugușor din zona Galaților: „O mers cît o mers / Și s-o-ntîlnit, / Pi la zîmătatatea lanului, / Cu *valavu* șeriului; / *Vatavu* șeriului și-i spunea: / — Stăpîni, stăpîni, / Strînzi astî sumi di pîni / Cî va-nnoura, / Cî va-mboura, / Pînea vi s-a scutura, / Atunși vina mea nu ne-i da; / Boieriu scoasă din *bazunari bacșîș* / Și i-o dat”¹⁰.

Dacă în cele două exemple ar fi fost menționat doar cuvîntul *vătăf*, gîndul ne-ar fi dus în primul rînd la unele practici agrare din Transilvania, unde *vătăful*, investit cu atribuții speciale, era cel ce organiza *claca* de secerat, atunci cînd grîul se afla pe punctul de a se scutura¹¹. Mai ales că despre organizarea unor astfel de clăci se pomenește și în unele plugușoare din Moldova:

⁶ Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, 1976, p. 78.

⁷ Petru Caraman, *Literatură populară. Antologie, introducere, note, indici și glosar* de Ion H. Ciubotaru, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor”, III, 1982, p. 118.

⁸ Inf. Teșcu G. Ionel, 64, 4, a, satul Lungani, jud. Iași (Mg. 396, I, 10).

⁹ Inf. Iacob C. Gheorghe, 40, 8, muncitor, satul Băiceni, jud. Botoșani (Mg. 282, I, 32).

¹⁰ Inf. Prescură Gh. Dumitrache, 72, 6, a, satul Slobozia Blăneasa, jud. Galați (Mg. 522, I, 23).

¹¹ Hanni Markel, *Cu privire la ancheta lui W. Mannhardt (1865). Răspunsurile de la sașii din Ardeal*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei”, Cluj, 1969, p. 425—426.

„Ș-o facut o *claci* mari / Ș-o strîns cinii / Și vecinii...”¹² sau : „Și să strîngi o *claci*, / Nici mai mare, nici mai mică, / Din douăzeci de sate”¹³. Fără a fi cu totul lipsită de temeii, această supoziție nu pare să reziste, deoarece sintagma din cel de al doilea exemplu — *vatavu șeriului* — arată cu claritate că vătăful cu care dialoghează gospodarul nu este un semen al său. Credem, așadar, că ne aflăm în fața unei înfrunțări pozitive asupra rodniciei cîmpului. Acesta este motivul pentru care gospodarul vine să-l răsplătească¹⁴ pe *vatavu șeriului*. Cea de a doua ipostază, a vătăfului care organiza clăcile de secerat, pare să fie o reflectare tîrzie a aceleiași *vatav al șeriului*.

Cît privește prezența unei divinități în postura de patron sau protector al lanurilor, ea este semnalată și în folclorul altor popoare. La bieloruși, de exemplu, „gospodarul încalecă pe un cal murg și merge în cîmp să vadă secara. Pe drum întîlnește unul sau cîțiva sfinți, printre care este și Sfîntul Gheorghe. Sfinții îl asigură că nu e nevoie ca stăpînul să-și mai continue drumul, căci ei se întorc de acolo și recolta se anunță foarte bună. [...] Sfîntul Gheorghe îl îndeamnă să pregătească totul pentru seceriș; să-și ascută secerile de aur și să caute secerători tineri : — Mergi la cei mai buni fierari, / Ascute-ți secerile de aur, / Meargă secerătorii în cîmp la secerat”¹⁵. Sînt îndemnuri aproape identice cu acelea formulate de *vatavu șeriului* din plugușoarele noastre. Mai greu de spus este cu cine se identifică acest *vatav al șeriului*; pentru că, după toate probabilitățile, nu pare să aibă un corespondent în mitologia creștină.

În strînsă legătură cu secvența analizată mai sus și chiar în imediata ei apropiere apare în poezia plugușorului un alt pasaj, nu mai puțin interesant. Este vorba de versurile în care pregătirile gospodarului pentru a pleca să-și vadă semănătura se confundă, de fapt, cu cele ce justifică plecarea la vînătoare. După ce își ia „Pistolul cu trei revolte” sau „... un pistol de la Bacău, / De cînd era tătucu flăcău”¹⁶, jupînul gazdă „Și-o strîns șoimii și ogarii / Și-o plecat la vînătoare”¹⁷. Demn de reținut este faptul că deși în „lunca mare” vînatul este abundent („Că sînt iepuri, căprioare / Și multe păsări zburătoare”), jupînul gazdă nu se oprește pînă în preajma lanului, alteleori chiar în lan, unde „Într-o zeamanări / Cloșea o *biati lighioaie*, / Cu gușa cît o caldari, / Cu pliscu cît un bôt di oaie ! / Jupînu gazdi / A pus un pumn di cartuși / Ș-a plesnit-o drept în guși ! / Unu zîșea ci-i păun, / Unu zîșea ci-i uli bătrîn, / Da ie iara o *biati lighioaie* / Din codrii pustii / Ș-o vinit la moartea ii”¹⁸.

¹² Alexandru Vasiliu, *Cîntece, urături și bocete de-ale poporului*, adunate de, București, Inst. de arte grafice, 1908, p. 174.

¹³ Nic. Densușianu, *Vechi cîntece și tradiții populare românești*. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric” (1893—1897). Text ales și stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici și glosar de I. Opreșan, București, „Minerva”, 1975, p. 48.

¹⁴ În legătură cu obiceiul de a se oferi o răsplată unei ființe anume, pentru prosperitatea holdelor, vezi și Hanni Markel, *op. cit.*, p. 419, nota 23.

¹⁵ Petru Caraman, *Colindatul ...*, p. 501.

¹⁶ Petru Caraman, *Lit. pop.*, p. 124.

¹⁷ Dumitru Furtună, *Izvodiri din bătrîni. Basme, legende, snoave, cîntece bătrînești și plugușoare din Moldova*. Ediție îngrijită și prefată de Gh. Macarie, București, „Minerva”, 1973, p. 403.

¹⁸ Inf. Toma Gh. Dumitru, 56, 7, a, satul Pleșani, jud. Botoșani (Mg. 429, I, 31).

Că vinarea acelei „biete lighioi“ sau „drac de cioară“, cum mai apare în alte variante, nu este întâmplătoare și nici lipsită de semnificație, ne-o demonstrează și celelalte versuri ale pasajului respectiv, din care aflăm că jupînul gazdă „Di calari s-apleca, / De-o aripă mi-o lua, / De trei ori lanu l-o-neonjurat, / Să vadă griul dacă-i de secerat“¹⁹; sau, într-o altă variantă, „La obline o atirna, / Apoi vesel el pleca, / Lanul mare-l ocolea, / Tare mult se veselea, / Că griul aur era ! / Aur ici, dincolo aur, / Se-ndoia ca un balaur, / În bătaia vîntului, / În lungul pămîntului“²⁰.

Acea pasăre bizară — pe care jupînul gazdă, desigur nu întâmplător, o împuşcă atunci cînd vine să vadă dacă griul este copt, după care, cu vînatul la obline, ocoleşte lanul de trei ori, îndeplinind parcă un ritual — ne duce cu gîndul la diversele încarnări zoomorfe ale *spiritului griului*. J. G. Frazer, în cunoscuta sa lucrare *Creanga de aur*²¹, descrie de altfel conceperea spiritului griului — la diferite popoare — ca *lup, cîine, pisică, iepure, vacă, taur, capră, cocoş, prepeliţă, barză, lebădă, uliu* etc. Unele din aceste reprezentări zoomorfe sînt atestate și în folclorul sașilor transilvăneni²², ceea ce înseamnă că și spiritualității populare românești din spațiul respectiv, și desigur nu numai de acolo²³, îi erau familiare.

La o cercetare mai atentă a poeziei plugușorului tradițional, se constată că în structura sa apar și alte imagini sau motive ce ar merita o mai îndelungă meditație asupra lor. De data aceasta însă va fi supusă atenției cititorului o ultimă reprezentare : *baba*. Și pentru ca ipoteza noastră în legătură cu prezența și rosturile ei în plugușor să nu pară o simplă aserțiune, vom reaminti principalele sale ipostaze, luînd în discuție doar pasajele care par să încifreze sensuri demne de reliefat.

Într-un plugușor cules din zona Botoșanilor, la sfîrșitul secolului trecut, *baba* apare ca o vrăjitoare ce influențează pozitiv rodnicia cîmpului : „Este-o gîrlă întincoasă / Și vine o babă grebănoasă, / Cu chitia răpănoasă / Și cu

¹⁹ Inf. Ipate I. Vasile, 44, 4, a, satul Verșeni, jud. Iași (Mg. 7, II, 35).

²⁰ Vasile G. Popa, *Folclor din Țara de Sus*. Ediție îngrijită și prefată de Maria Luiza Ungureanu, București, „Minerva“, 1983, p. 9.

²¹ James George Frazer, *Creanga de aur*, III, traducere de Octavian Nistor, note de Gabriela Duda, București, „Minerva“, 1980, cap. XLVIII.

²² Hanni Markel, *op. cit.*, p. 422. Este vorba de un spirit în chip de iepure.

²³ Cercetările de ultimă oră asupra prezenței acestui obicei în Moldova s-au soldat cu rezultate surprinzătoare. În mai multe localități din partea nordică a zonei Botoșanilor (Arborea, Bajura, Concești, Cordăreni, Cracalia, Dumeni, Grivița, George Enescu, Hăvîrta, Izvoare, Mlenăuți, Popeni, Smîrdan și Suharău) dar și în alte sate din Moldova (Borzești—Bacău, Virlezi—Galați, Dulcești—Neamț) este încă vie credința că în ultima bucată a lanului de griu — în ultima *postată*, cum se spune adesea aici — s-ar afla un *iepure*. De aceea, pe această ultimă porțiune, secerătorii se iau la întrecere, fiecare dorind să ajungă primul la capătul lanului, „pentru a prinde iepurile“. Formulele de indemn sînt : „— Hai să prindem iepurile !“ (inf. Budeanu Gh. Valeria, 64 de ani — Șipoteni) ; „Amu si vedi cari prindi iepurii !“ (inf. Ortansa I. Buliga, 63 de ani — Grivița) ; „— Hai, cari prindi iepurii di coadî ?“ (inf. Rotaru Gh. Adela, 69 de ani — Cordăreni) ; „— Cari prindi coada la iepuri ?“ (inf. Ailisoaie M. Maria, 60 de ani — Arborea).

În cele mai multe din satele amintite, despre „prinderea iepurelui“ se vorbește și la prășit. În satul Dumeni, com. George Enescu, „șini isă primu la capitu ogorului la prășitu de-a doilea, cari prindē iepurii, cum zîșēm noi, apu lega doau pānuș ; doau de-acolu, doau di dinculu, li leaga ca si șii anu mānos“ (inf. Danalache I. Anica, 68 de ani). Obiceiul este atît de răspîndit în spațiul la care ne referim, încît terminarea principalelor munci agricole din timpul verii (seceratul, prășitul, cositul) se exprimă adesea prin sintagme ca : „Am prins iepurile !“ sau „Am mîncat iepurile !“.

un negel pe nas : / Eu o-ntreb ce umblă pe arătură, / Ea zice că după dînsa să face pînea bună, / Eu o-ntreb ce umblă prin pîrloage, / Ea spune că după dînsa pîne bună să face, / Eu o întreb ce hram are, / Ea spune că-i vrăjitoare" ²⁴. În postură de vrăjitoare, *baba* poate fi semnalată și în alte texte de plugușor, fără a i se dezvălui însă și rosturile ei fertilizatoare.

Contextul de care se leagă însă cel mai adesea prezența *babei* în poezia plugușorului este acela în care gospodarul își adună secerătorii, pregătindu-le și uneltele trebuitoare : „Ș-au strîns frați buni și surori / Și babe cu nurori, / Tot babe bătrîne / Și moșnegi ca mine, / Care știu rîndul la pîne, / Să lucreze foarte bine" ²⁵. Aici este locul să arătăm că *baba* asupra căreia dorim să atragem atenția, nu pare să se confunde cu celelalte. Ea nu este una din cele „două", „trei", „cinci" sau „Un tabon de babe bătrîne, / Care știu rîndul la pîne", ci apare întotdeauna individualizată : „Era și o babă cîrnă, / C-o săcere-n mîină" (Pîrcovaci—Hîrlău, jud. Iași). Mai mult decît atît, ea este prezentată chiar în opoziție cu ceilalți secerători, pe care întotdeauna îi întrece în pricepere și hîrnicie : „Iar o habî cîrni, / Cu săcirea-n mîni, / Ci făce, ci diregê, / Pi toati mi li-ntrecé !" ²⁶. Această situație contrastantă este subliniată cu claritate : „Apoi toți trăgea cum trăgea, / Da ce trăgea o babă cîrnă, / Bocîrnă, / Cu pufa di lîină, / Cu dreapta trăgea, / Cu stînga polog făcea !" ²⁷. Iată și alte exemple : „Da cum era o cloanți, / Cotoroanți, / Un drac di babî, / C-on brîu vargat, / Pi spati lasat, / Ea cu dreapta sășera / Și cu stînga că lega, / De părea că înota" ²⁸ ; sau : „Toți trăgea cum trăgea, / Dar cum trăgea o hîrcă de babă, / Bătrînă, / Chiar ca grîul la nodurele" ²⁹.

Un alt argument că această *babă* nu este la fel cu celelalte îl constituie faptul că unealta cu care lucrează ea nu-i o seceră obișnuită, ci are forme dintre cele mai ciudate : „Dar o babă mai gheboasă, / Cu sășirea mai înțarsî, / Pi uni mergé, / Palanci făce ! / Uni trînte snopu, / Sî cutremura locu !" ³⁰, sau : „Să faci o săcere mai cîrnă, / Pentru baba cea bătrînă" ³¹ ; „Dar o babă cîrjobată, / Cu săcerea cîrligată" ³² ; „Era și o babă cîrnă, / Cu secera strîmbă" ³³, și chiar : „Iar o babî bătrînî, / C-o bucalî di săciri-n mîni" ³⁴. Pe de altă parte, nici forma și nici chiar starea precară a uneltei cu care lucrează („Lua secera cea mai roasă" ³⁵) n-o împiedică pe *babă* să se situeze în fruntea tuturor secerătorilor : „Numai una, baba Hîrja, / Cu schinarea cum îi cîrja, / Locului deloc nu sta / Și pe toți îi îndemna, / Peste tot pîrjol făcea ! / Cu dreapta tot secera, / Cu

²⁴ Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 58.

²⁵ *Ibidem*, p. 66.

²⁶ Inf. Gavriluță Nicolae, 30, 4, a, satul Verșeni, jud. Iași (Mg. 7, II, 33).

²⁷ Inf. Dumitru Petru, 58, 4, a, satul Tulucești, jud. Galați. (Mg. 379, I, 7).

²⁸ Inf. Spiridon Gh. Vasile, 59, 4, a, satul Suhuleț, jud. Iași (Mg. 295, I, 17).

²⁹ Ivesți—Vaslui (Anexă la *Chestionar folcloric și etnografic general*).

³⁰ Inf. Pușlău I. Gheorghe, 70, 5, a, satul Leucușești, jud. Suceava (Mg. 36, II 22).

³¹ A.F.M.B., *Foridul Petru Caraman*, Ds. 76, p. 8—9.

³² *Ibidem*, Ds. 31, p. 8.

³³ Mihai Costăchescu, *Cîntece populare românești*, ediție îngrijită și studiu introductiv de G. Ivănescu și V. Șerban, București, „Minerva", 1969, p. 281.

³⁴ Alexandru Vasiliu, *op. cit.*, p. 185.

³⁵ Nicolae Păsculescu, *Literatură populară românească*, adunată de ..., București, „Socec", 1910, p. 27.

stînga tot snopi făcea, / Cu picioru-i aduna / Și în claie-i arunca, / Și din claie la fătare / Îi ducea tot ea-n spinare, / Iar cînd soarele apunea, / Cîmpul neta răminea !”³⁶. Alteori, *baba* „Pi uni mergé, / Polog făce !”, sau : „Făce niști znopci / Ca niști plopci / Ș-o clai / Cît o hodoabai, / Di-mplé o faji di arie”³⁷.

O trăsătură specifică a acestei neîntrecute secerătoare este și concentrarea resurselor ei fizice în *mîna stîngă*³⁸ : „Cu dreapta trăgea, nu prea trăgea, / Dar cu *stînga* polog făcea !”³⁹, sau : „Cu dreapta putea, nu putea, / Cu *stînga* polog făcea ! / Din polog, snop, / Din snop, claie, / Din claie, hodoabaie, / Din hodoabaie, stoguri mari !”⁴⁰. Exemplelor de pînă acum — suficient de concludente pentru a ilustra îndemînarea și forța, cu totul neobișnuite, ce i se atribuie acestei ființe — li se va adăuga încă unul, care pare să pledeze și mai convingător în favoarea ideii că ea nu poate și nu trebuie să fie asociată cu celelalte bătrîne din ălaial secerătorilor. Și de data aceasta, deși nu se invocă forma și nici alte caracteristici ale uneltei, ba s-ar părea chiar că acum nici nu are o seceră în mînă, *baba* înfăptuiește adevărate minuni în lanurile gospodarului : „Și era și o babă bătrînă, / Cu dinții de lînă, / Cînd a închis dintr-un ochi, / S-a umplut valea de snopi, / Cînd a închis din amîndoi, / S-a umplut valea de clăi !”⁴¹.

Avînd în vedere atributele miraculoase cu care este investit acest personaj, prezent în majoritatea variantelor de plugușor tradițional din Moldova, inclinăm să credem că ea trebuie asociată cu întruchipările antropomorfe arhaice care o reprezintă pe *mama grîului*⁴². Și ne gîndim în primul rînd la observațiile lui Wilhelm Mannhardt, potrivit cărora în folclorul Europei moderne și contemporane s-au păstrat numeroase ipostaze ale *mamei grîului*. Ultimul snop secerat era considerat că posedă miraculoase puteri fertilizatoare și era numit, în diverse ținuturi, *bătrîna*, *mama mare*, *mama grîului* sau chiar *vrăjitoarea*⁴³. Trebuie menționat aici, că, pînă nu de mult, în mai multe localități din nordul Moldovei se manifesta un anume interes față de *ultimul mănunchi de spice* din lan. Astfel, la Izvoare și Mlenăuți, județul Botoșani, ultimul mănunchi de spice nu se tăia, ci se smulgea și se ducea seara acasă, unde se păstra, afară sub streșină, pînă începea seceratul din anul următor⁴⁴.

³⁶ Vasile Gh. Popa, *op. cit.*, p. 46.

³⁷ Alexandru Vasiliu, *op. cit.*, p. 185.

³⁸ Vezi Hanni Markel, *op. cit.*, p. 422, nota 26.

³⁹ Fondul Petru Caraman, Ds. 71, p. 15.

⁴⁰ Teodor T. Burada, *Opere, vol. III. Folclor și etnografie*. Ediție critică de Viorel Cosma, București, Editura Muzicală, 1978, p. 134.

⁴¹ Dumitru Furtună, *op. cit.*, p. 394.

⁴² Vezi Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, p. 179.

⁴³ Vezi G.G. Frazer, *op. cit.*, cap. XI.V.

⁴⁴ Inf. Maria I. Ababei, 81, n. a, satul Izvoare, jud. Botoșani. În satul Cordăreni, din același județ, „din ultimul snop s-alezeu triizăși di spiși, si legau cu ați roși și si puneu sub streșina casii, mai cu samă aproapi di uși” (inf. Rotaru Gh. Adela, 69 de ani, Cordăreni). Tot în acest spațiu, nu departe de Cordăreni, în satul Arborea „din ultimii spiși si fași o *barbă*. S-aleg patru-zăși di spiși, si-mpletec paili așa ca la tăsut și în partea di sus rămîni împletitura și în așeea di zîos rîmîn spișili șeli mai frumoasi. *Barba* asta si țîni la icoană sau la un ungheri, în partea di sus, pînă la Crăștiun sau pînă primavara, cîm si bati grîu din spiși, si șerbi și si mininci” (inf. Bărbosu I. Anica, 80 de ani). O astfel de *barbă* se face și în zona Darabanilor (satele Bajura și Concești).

Într-un alt sat⁴⁵, ultimul mănunchi de spice era lăsat în picioare și se lega sub formă de momie, pe care localnicii o numeau *ciuhă*⁴⁶.

În sprijinul afirmației că *baba* din secvențele de plugușor invocate mai sus este o reprezentare mitologică, oferim încă un exemplu, poate și mai convingător, din care rezultă preocuparea gospodinei de a face ceva, pentru a nu i se scutura grîul pe cîmp : „Ș-o luat un boț di aur / Și l-o zvîrlit în păduri, / Nu sî rătăcirî, / În marea, / Nu sî prăpădirî, / Iar cîn l-o zvîrlit în sus, / Nu sî mai zăriri ! / Iar cîn s-o uitat, / Jupînu gazdi, / În sus, / O zărit o *babi* urîti, / Cu sâcira ruptî; / Cu drepta sâcera, / Cu stînga snochi lega / Și la arie-i azvîrlea“⁴⁷.

Ideea că „*baba*“ la care ne-am referit se identifică cu *mama grîului* am enunțat-o, în treacăt, și cu alt prilej⁴⁸. Ea pare să fie susținută și de Gh. I. Neagu, care, analizînd jocul de copii *Baba Rădăcina* — joc ce înfățișează în sudul Moldovei⁴⁹ și, mai ales, în unele regiuni de peste Prut⁵⁰, imaginea unui *spic de grîu* — conchide : „Ca mentalitate arhaică, jocul nostru trebuie pus în legătură cu bogatul material adunat de J.G. Frazer, în a sa *Creangă de aur*, unde vorbește de *Muma grîului*, *Muma secerîșului*, *Bunica*, *Bătrîna Bătrînul*, *Baba secerîșului* sau simplu *Baba*, *Mumă a porumbului*, *Mumă a orezului* etc.“⁵¹.

O categorie aparte o alcătuiesc obiceiurile ce s-au practicat veacuri de-a rîndul cu scopul de a asigura desfășurarea muncilor agrare sub cele mai favorabile auspicii. În cadrul acestora, ponderea o formează riturile săvîrșite împotriva secetei (uneori și împotriva ploii), dintre care se impune în primul rînd *Caloianul*. Angrenat în contextul unor foarte răspîndite rituri agrare privind sacrificiul zeității vegetației de tipul Tammuz, Adonis, Atlys,

⁴⁵ Satul Dealu, com. Zvoriștea, jud. Suceava. Informația o deținem de la cercetătorul Stelian Dumistrăcel, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴⁶ Obiceiul de a se face la secerat o *momie* care rămîne pe ogor este destul de răspîndit în Moldova. În zonele centrale și de nord-est, însă, această momie nu se face din ultimul mănunchi de spice, ci din primul (Crivești, Focuri și Plugari, jud. Iași, Rînghilești, Mitoc, Coțusca, Vîișoara, Suharău, Cordăreni, George Enescu și Havîrna, jud. Botoșani). Adesea, primele spice se fac *șumecag* (smoc) și se pun sub cîngătoare, pentru a avea spor la secerat și a nu suferi de dureri de șale. (Informațiile provin din nord-estul județului Botoșani, dar practica pare să fie răspîndită în toată Moldova). Iată și cîteva din explicațiile ce se dau pentru *momia* lăsată pe cîmp : „Si spuné ci si leagi mămîia ca si si faci si la anu grîu mult, mari, mașcat ; roadi multi, știi. Mămîia si fășé înainti de-a-nșepi sășiratu și rămîné acolo pi ogor, n-o tăié nîmi“ (inf. Botoșneanu C. Aglaia, 57 de ani, Arborea—Dorohoi, Mg. 568, I, 9) ; „Mămîia șéa o fășém la capîtu ogorului, cîn înșépém la sășirat. Rămîné acolo, c-așéa spuné ci-i *dejma pămîntulu* (s.n.) ; si faci si la anu pămîntu, si șii mănós“ (inf. Danalache I. Anica, 68 de ani, Dumeni—Dorohoi, Mg. 567, I, 4) ; „Mămîia n-o mai lua nîmi, n-o mai puné la claie, în snochi, n-o mai puné. Așéa ti *mana cîmpului*. Iara bîni si gusti si vitili din mămîia șéa, așa si zîșé“ (inf. Bărbosu I. Anica, 80 de ani, Arborea—Dorohoi).

Obiceiul trebuie pus, desigur, în legătură cu credința străveche că în primul sau în ultimul mănunchi ori snop de grîu ar sălășlui „geniul holdei“ și, deci, nu trebuie tăiat. Mai vie însă în conștiința localnicilor, după cum s-a văzut, este credința că mănunchiul respectiv reprezintă *mana cîmpului*.

⁴⁷ Inf. Hrom I. Dumitru, 62, 5, a, satul Cristești, jud. Botoșani (Mg. 5, II, 46).

⁴⁸ Ion H. Ciubotaru, *Arti folclorice în Moldova : Valea Șomuzului Mare*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. XXVI, 1977—1978, p. 82.

⁴⁹ Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, adunate din satul Țepu..., București, 1906, p. 33.

⁵⁰ Tatiana Gălușcă, *Folclor basarabean*, Bălți, 1938, p. 162.

⁵¹ *Cîntece și jocuri de copii*. Ediție îngrijită, prefată, bibliografie și index bibliografic de Gh. I. Neagu, București, „Minerva“, 1982, p. 20.

Osiris, Xipe Totec, Kupala, Lata, Yarilo, Balder etc. *Caloianul* cunoaște o largă răspîndire în spațiul moldovenesc, remarcîndu-se ca un obicei cu numeroase implicații magice. Articulațiile ceremonialului prezintă adesea particularități zonale, ceea ce, într-un tablou sinoptic, ar putea pune în evidență diferitele faze de evoluție a obiceiului respectiv. În general, zonele de cîmpie păstrează formele cele mai arhaice ale datinei.

Răspîndirea *Caloianului* în Moldova este deosebit de unitară în ciuda faptului (că sub acest nume obiceiul este atestat doar în județele sudice : Bacău, Vaslui, Galați și Vrancea⁵²). *Caloianul* este în primul rînd un ritual ce are în vedere declanșarea fenomenelor atmosferice necesare în anumite perioade critice pentru culturile agricole : fie provocarea ploilor pe un timp foarte secetos, fie oprirea acestora, atunci cînd abundența lor devenea dăunătoare recoltelor. Ambivalența ritualului — în care intenția de a aduce ploaia se unește cu cea de a o îndepărta, precum cele două fețe ale lui Ianus — se vedește și în denumirile sub care este cunoscut *Caloianul* în celelalte zone ale Moldovei : *Mama soarelui* (Oroftiana, Pomirla și Suharău, jud. Botoșani⁵³), *Mama ploii* (Curtești și Miletin — Prăjeni, jud. Botoșani, Tîrzia — Brusturi — Drăgănești, jud. Neamț, Dolheștii Mari, Frasin, Știrbăt și Udești, jud. Suceava⁵⁴), *Mama ploilor* (Sarafinești și Corni, jud. Botoșani, Alexești — Ipatele și Borosoia — Plugari, jud. Iași, Dolhasca, jud. Suceava⁵⁵), *Mama secetei* (Rînghilești — Santa Mare, jud. Botoșani și Heleșteni, jud. Iași⁵⁶) *Seceta* (Agafton — Curtești, Copalău și Șendriceni, jud. Botoșani, Trifești, jud. Iași⁵⁷), *Ploia* (Erbiceni și Fîntînele — Focuri, jud. Iași⁵⁸), *Ploifica* (Focuri, jud. Iași⁵⁹), sau pur și simplu *Păpușa* (Focuri, Iorcani — Tătărăuși și Plugari, jud. Iași, Grumăzești, jud. Neamț și Rotopănești — Horodniceni, jud. Suceava⁶⁰). Într-o fază tîrzie, denumirea inițială a obiceiului a fost înlocuită cu nume proprii, cele mai răspîndite fiind : *Aglăița* (Concești, Eșanca — Darabani și Tătărășeni — Havirna, jud. Botoșani⁶¹), *Calrina* (Lungani, jud. Iași⁶²), *Ileana* (Băiceni — Cucuteni, jud. Iași⁶³), *Marghiolița* (Bajura — Darabani, Rediu — Rădăuți Prut și Șendriceni, jud. Botoșani⁶⁴), *Maricica* sau *Mărioara* (Poiana — Vorona, jud. Botoșani⁶⁵), *Natalița* (Broscăuți și Știubieni, jud. Botoșani⁶⁶), *Păunița* (Șipoteni, jud. Botoșani⁶⁷), *Rodica* (Lungani și Plugari,

⁵² Cele mai răspîndite nume sub care apare obiceiul sînt : *Căltutanul*, *Căltutenul*, *Călătianul*, *Caloianul*, *Scaloianul* și *Scăltutanul*.

⁵³ Nicolae Densușianu, *Răspunsuri la Chestionarul istoric*, Biblioteca Academiei R.S. România, Ms. 4552, p. 159—160, 164 și 174.

⁵⁴ A.F.M.B., mapele 875—877.

⁵⁵ *Idem*.

⁵⁶ *Idem*.

⁵⁷ *Idem*.

⁵⁸ *Idem*.

⁵⁹ *Idem*.

⁶⁰ *Idem*.

⁶¹ *Idem*.

⁶² *Idem*.

⁶³ *Idem*.

⁶⁴ *Idem*.

⁶⁵ *Idem*.

⁶⁶ *Idem*.

⁶⁷ *Idem*.

jud. Iași⁶⁸), *Tucmăndel* (Perieni, jud. Vaslui⁶⁹) și *Vasile* (Băiceni - Cucuteni, jud. Iași⁷⁰). Într-o situație aparte se află numele *Talion*, sub care este cunoscut obiceiul în localitatea Vidra, jud. Vrancea⁷¹), preluat, probabil, din cunoscuta colindă despre sfârșitul tragic al feciorului de domn plecat la vinătoare.

Practicarea *Caloianului* la o dată fixă — în prima joi de după Paști (dezgroparea făcându-se de Ispas), sau în ziua de Paparudă (a patra joi după Joia mare) — este cu totul sporadică și apare numai în sudul Moldovei. În acest caz, scopul principal al acțiunii ține de fertilitatea ogoarelor în genere și numai în al doilea rînd se urmărește provocarea ploilor.

În cele mai multe localități, păpușa ce reprezintă Caloianul se face din pămînt (lut galben sau clisă din albia rîurilor) și are, în medie, lungimea de o jumătate de metru. Extremele oscilează între mărimea unei palme și cea a unui copil de șapte ani⁷². Este urmărită și respectată, pînă în cele mai mici detalii, asemănarea cu modelul uman : „... ș-apu-i pune un nas di vîrf di chi-peri, ca sî-nsămni-a om, îi făce urechi, așa, toți dinți pe-aici cu fasoli... și-i puné mîni, picioari...”⁷³. Caracterul de personaj vegetațional este conferit figurinei de numeroasele flori ce o împodobesc : „adunam fel di fel di flori, di tîti neamurili, îi făcem coroniți la păpuși, i-o punem pi cap, îi puném flori di rînd așa, ș-apu-i făcem un pătuț din *hădii* (lozie) împletiti...”⁷⁴. O ipostază primară o constituie *păpușile vegetale*, întîlnite în zona Iașilor⁷⁵ și în cea a Neamțului⁷⁶, îmbrăcate cu haine din brusturi sau podbal. De altfel, majoritatea plantelor utilizate la realizarea efigiei ori numai pentru învelirea sieriului și a năsaliei (bozul, brusturele, patlagina, podbalul, spinul voinicesc, stuful etc.) cresc pe lîngă ape, ceea ce relevă rolul lor important în magia acvatică. Indicînd prezența izvoarelor subterane, ele sînt alese cu scopul îndeplinirii unui complex gest magic, homeopatic și contagios în același timp⁷⁷. Efigia Caloianului se mai realizează din cîrpe⁷⁸ și chiar din ceară⁷⁹, dar aceste ipostaze nu sînt decît variante tîrzii ale tipului inițial.

Așa după cum s-a văzut mai sus, păpușile ce înfățișează Caloianul nu sînt numai reprezentări feminine, ci și masculine. Variantele actuale ale păpu-

⁶⁸ *Idem*.

⁶⁹ *Idem*.

⁷⁰ *Idem*.

⁷¹ *Idem*.

⁷² Informațiile provin din județele Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Vaslui și Vrancea (A.F.M.B., mapele 875—877 și înregistrări pe benzi de magnetofon).

⁷³ Inf. Drăgușanu A. Pavel, 86, 4, a, satul Odaia Bursucani, jud. Vaslui (Mg. 184, I. 15).

⁷⁴ Inf. Chirvăsuță Maria, 61, 7, a, satul Brăhășești, jud. Galați, (Mg. 509, I. 29).

⁷⁵ Inf. Pătrunjel Cătălina, 39, 4, a, satul Iorcani, jud. Iași (Mg. 389, I. 21). Aici, păpușa „era făcută dintr-o anumiți buruieni, cari-o găsăm mai mari... li puném brusturi, li făsem rochiți din brusturi... și baticu-n cap dintr-o frunzi di podbal... o-nvălém cu frunzi și pi urmi o bagam în pămînt”. Obiceiul este aproape identic cu cel cules de Dumitru Pop de la Cornelia Stănescu, din comuna Iseroni, jud. Hunedoara (cf. Dumitru Pop, *Contribuții la studiul Caloianului*, în vol. *Studii și comunicări*, Sibiu, 1981, p. 25).

⁷⁶ Satul Grumăzești, jud. Neamț. *Anexă-chestionar*.

⁷⁷ Într-o variantă a incantației intonate de cortegiul Caloianului din satul Erbiceni — Iași, ploaia este rugată să se ivească nu de după porțile cerului, ci din buruieni: „Ploii!, ploii!, Ieș din buruieni. / Și sloboadi ploii!, / Și curgî șuroaili”.

⁷⁸ În majoritatea localităților din județele Botoșani și Iași. Fenomenul apare și în rest dar cu totul sporadic.

⁷⁹ Inf. Sonohat Gh. Elena, 51, 4, a, satul Rînghilești, jud. Botoșani (Mg. 128, I. 9).

șii-băiat diferă după vîrsta atribuită personajului : el este ori un copil mic — de doi-trei ani, uneori chiar un prunc neîntărcat — ori un tînr aflat în preajma căsătoriei, după cum rezultă din conținutul bocetelor ce se intonează cu acest prilej. Cele mai numeroase rămîn însă figurinile feminine, situație ce se desprinde cu claritate și din prenumele ce li se dă în părțile centrale și de nord ale Moldovei. Ele reprezintă, fără excepție, o fată — fecioară dusă la groapă în veșminte de mireasă, *Perechea de păpuși*, de tipul zeul și zeița vegetației, apare foarte rar. Singura atestare de care dispunem — insuficient de concludentă, deoarece la un moment dat răspunsurile informatoarei sînt confuze⁸⁰, indică importanța cuplului de figurine, care sînt căsătorite chiar în ajunul înmormîntării fetei⁸¹. Tot numai o singură dată este menționată și *familia de păpuși*. Informația provine din satul Lungeni, jud. Iași, unde se îngroapă trei sau patru figurine : „adica păpuși, păpușoi și on copehil sau doi”⁸².

Cortegiul Caloianului este alcătuit de obicei din fete, în vîrstă de optzece, pînă la cincisprezece-șaisprezece și chiar optsprezece ani. Versiunea tradițională a ceremonialului cerea în mod deosebit ca participantele să fie neprihănite și, totodată, rude apropiate : surori sau vere primare. Într-o astfel de alcătuire, obiceiul s-a practicat, pînă în anii din urmă, în satul Poiana, comuna Vorona, jud. Botoșani, unde efigia a fost purtată de cinci verișoare : „Copehilili și șie șinstiti și veri și șie. A meli-s veri drepti. An varî o făcut păpuși. Iara sășiti și le-an pus ș-o făcut”⁸³. Și cortegiul alcătuit din femei, în special din femei însărcinate, pare să reprezinte un stadiu arhaic al obiceiului, amintind de începuturile agriculturii, cînd se credea că „fertilitatea pămîntului este solidară cu fecunditatea feminină ; prin urmare, femeile devin responsabile de belșugul recoltelor, căci ele cunosc *misterul creației*”⁸⁴. Inițial, bărbații nu erau admiși în cortegiul ceremonial al Caloianului. Abia într-o perioadă tîrzie, cînd obiceiul a devenit apanajul copiilor, el a căpătat aspectul unui alai funebru ortodox, pe care îl are și astăzi, la constituirea căruia participă, deopotrivă, atît fetele cît și băieții.

Alaiul de înmormîntare al Caloianului reproduce pînă în cele mai mici detalii ceremonialul funerar al tinerilor nelumiți : „ș-apu vorniceii o luat sicriu cu mireasa, la un băițăl i-am pus o floari-n piept, ca la miri”⁸⁵. Costumația compașilor rituali indică și ea diferite stadii evolutive ale obiceiului. În zona Vasluiului, Caloianul este purtat de fete mari, costumate în haine verzi din boz⁸⁶. Alteori, numai persoana care îl reprezintă pe preot este îmbrăcată în boz⁸⁷. Costumația ce imită veșmintele purtate de diferite personaje dintr-un

⁸⁰ Inf. Elena Gh. Săcneanu, 76, 4, a, satul Sinești, jud. Iași (Mg. 436, I, 19).

⁸¹ Un obicei foarte asemănător este atestat în districtul Kāngara din India. Vezi J. G. Frazer, *op. cit.*, p. 56—57.

⁸² Inf. Liță N. Maria, 65, 4, a, satul Lungeni, jud. Iași (Mg. 396, I, 3).

⁸³ Inf. Păduraru V. Saveta, 62, 7, a, satul Poiana, com. Vorona, jud. Botoșani (Mg. 489, I, 28).

⁸⁴ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*. I. De la epoca de piatră la misterele din Eleusis, traducere de Cezar Baltag, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 41.

⁸⁵ Inf. Ochișor Iuliana, 13, elevă, satul Erbiceni, jud. Iași, (Mg. 434, I, 34).

⁸⁶ Satul Gara Roșiești, jud. Vaslui. *Anexă- chestionar*.

⁸⁷ Satul Perieni, jud. Vaslui. *Anexă- chestionar*.

alai funebru propriu-zis (preotul, dascălul, bocitoarea etc.) este, desigur, de dată mult mai recentă.

Cei ce însoțesc păpușa spre locul de înmormintare intonează bocete și, mai rar, rostesc incantații. Raportul existent între aceste două categorii folclorice din cadrul diferitelor variante ale Caloianului reflectă de asemenea stadii diverse din evoluția obiceiului. Fără îndoială, la origine, a existat numai incantația, prin care zeul vegetațional era implorat să deschidă porțile cerului și să sloboadă ploile pe pământ. Tabloul impresionant al efectelor secetei, așa cum sînt prezentate în primul tip de incantație — „Cî, di cîn n-o mai plouat, / Pietrili s-au sfărîmat, / Fîntînile au secat ! “⁸⁸, „Tot pămîntul s-a uscat / Și iarba s-a scuturat “⁸⁹, sau : „Cî tari sîntem uscat / Și-nsăși taț / Și n-au vitili și paști / Și n-au vitili di uni be apușoari / Și noi tari sîntem arș / Și uscat ! “⁹⁰ — se aseamănă în mod uimitor cu cel din *Bocetul fluierelor în cinstea lui Tammuz*, lamentație intonată de babilonieni în luna ce purta numele zeului vegetației : „Plînsetul ei e plînsetul pentru grîul care nu dă în spic ; [...]. Plînge cîmpul unde nu crește nici grîu, nici iarbă, / Plînge eleșteul lipsit de pești... “⁹¹. Cel de al doilea tip de incantație ce însoțește obiceiul Caloianului apare numai în județele sudice ale Moldovei. Ca vechime, el nu pare să se fi ivit cu mult în urma celui dintîi. Pierderea copilului și căutarea sa de către mama îndurerată amintesc de cunoscutele mituri antice despre Demeter și Persefona, Isis și Osiris, Tammuz și Iștar etc. Nu este exclus ca al doilea tip de incantație să fi fost transmis Caloianului de către *Lăzărel*, ceremonial ce dramatizează un scenariu foarte asemănător. Oricum, acesta pare să fie momentul ce a favorizat pătrunderea bocetelor pentru un copil mic sau pentru un tînar nelumit, mai apoi și pentru o fecioară, în ceremonialul Caloianului. Tot acum se individualizează în cadrul alaiului personajul *mamei*, care, în variantele actuale ale obiceiului, mimează o suferință intensă : „apu plîngea mama, saraca, o ducea di subțîori..., nu mai putea : Ieni, băietu mami, / Drăguța mami, / Un’si ti mai găsasci mama de-acu ? “⁹². Ceea ce se poate constata astăzi este că bocetele au înlocuit integral incantația, preluîndu-i funcționalitatea.

Pe drum, atît atunci cînd se due să îngroape Caloianul, cît și la întoarcere, membrii cortegiului sînt stropiți cu apă de către săteni : „Oaminii ni udau și strigau : -Mori sășiti, si vii ploai, / Morî sășiti, si vii ploai ! “⁹³. De asemenea, era udată din belșug și figurina. Aspersiunea este esențială în cadrul ritualului. Ea are scopul de a provoca, prin imitație, căderea ploii, revitalizînd astfel, mana ogoarelor.

Alegerea locului de îngropare a păpușii indică aceleași rosturi magice. Se credea, astfel, că dacă este îngropată lîngă fîntînă sau pe malul unei ape, ca și atunci cînd era aruncată în fîntînă ori într-un pîriu, păpușa va aduce în mod necesar ploaie. În zona Galașilor, darea pe apă a păpușii se face cu un fast deosebit. Împodobită cu flori și cu lumînări aprinse, ea este așezată pe

⁸⁸ Inf. Lupu Maranda, 42, 4, a, satul Negrilești, jud. Galați (Mg. 519, I, 14).

⁸⁹ Satul Iwești, jud. Vaslui. *Aneză- chestionar*.

⁹⁰ Inf. Cheșcu I. Elena, 46, n, a, satul Broscăuți, jud. Botoșani, (Mg. 475, I, 27).

⁹¹ J.G. Frazer, *op. cit.*, p. 70—71.

⁹² Tulucești—Galați (Mg. 379, I, 21).

⁹³ Inf. Manolache Virginia, 52, 3, a (Mg. 441, I, 31).

firul central al apei și supravegheată, pentru a pluti cît mai mult timp⁹⁴. Prin satele din nordul Moldovei se crede chiar că ploaia va veni cu viteza cu care plutește figurina pe apa respectivă: „numai cî avem grijă ca păpușa ceea și n-o apuci *doliile* (virtejuri de apă), c-apu vini ploai cu cheatri“⁹⁵. Mobilurile îngropării efigiei la crucile drumului⁹⁶, pe o tarla⁹⁷, sub pădure⁹⁸, la hotarul satului⁹⁹, la cumpăna apelor¹⁰⁰, ori pe vîrfurile celui mai înalt deal din preajmă¹⁰¹ sînt mai complexe. Astfel, îngroparea la *crucile drumului* poate fi considerată un act de întărire a vrăjii de ploaie, cadavrul secetei fiind legat cu un *nod* terestru. În *tarla* se indică locul spre care este chemată ploaia și implicit rodnicia. Cînd figurina este dusă la *hotarul satului*, intenția este de a suplimenta actul magic al îngropării: pe lîngă scoaterea secetei de pe acest tărîm, se sugerează și îndepărtarea ei de pe teritoriul limitat al satului. Îngroparea *sub pădure*, *pe deal*, și, mai ales, *la cumpăna apelor* are drept scop aducerea grabnică a ploii din locuri cu umiditate sporită. Dealul ca loc de întîlnire cu ploile este deslușit conturat într-un bocet pentru *Ploia*, din Erbiceni—Iasi: „Surioari, surioari, / Te-am adus în vîrfurile dealului, / Tăti ploii cari-or vini, / Surioari, / La noi, surioari, și li trimet, / Cî la noi li mari foc și săciti!“¹⁰². Îngroparea *la marginea cimitirului*¹⁰³ reprezintă, fără îndoială, o ipostaziere tîrzie a obiceiului, cînd ritul agrar ajunge să se identifice întru totul cu cel funebru. Sub influența bisericii, în satele cu populație catolică mai ales, efigia Caloianului se îngroapă lîngă o troiță¹⁰⁴.

După ce înmormintează păpușa, participanții la ceremonial joacă o horă rituală în jurul mormintului¹⁰⁵, rotindu-se de trei ori, apoi se reîntorc la casa de unde au pornit, pentru a lua parte la un simulacru de praznic. În mai multe localități din nordul și centrul Moldovei însă, praznicul nu este improvizat, ci se organizează după toate rînduielele cerute de riturile funerare.

De regulă, păpușa este dezgropată după trei zile, mai rar după patru, uneori chiar după șapte săptămîni. După dezgropare, ea este aruncată într-o fîntînă, dată pe o apă curgătoare sau este ruptă în bucăți și presărată pe ogoare. Explicațiile ce se pot da dezgropării Caloianului sînt variate. Mai întîi — avînd în vedere că în aceste cazuri înmormîntarea este similară cu înhumarea — prin repetarea îngropării se întărește gestul ritual. Apoi, dezgroparea poate fi considerată și o încercare de dezlegare a vrăjii, mai ales atunci cînd fenomenul meteorologic dorit se produce, dar este pe punctul de a deveni dăună-

⁹⁴ Satul Băltărești, jud. Galați. *Anexă- chestionar*.

⁹⁵ Satul Huțani, jud. Botoșani. *Anexă- chestionar*.

⁹⁶ Inf. Puiu V. Aglaia, 62, 4, a, satul Băiceni, com. Cucuteni, jud. Iasi (Mg. 482, I, 15).

⁹⁷ Satele Dolhești Mari și Rotopănești, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

⁹⁸ Satul Podișor, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

⁹⁹ Satele Agafon, Broscăuți și Rînghilești, jud. Botoșani, Erbiceni—Iasi, Ștefan cel Mare—Neamț. *Anexă- chestionar*.

¹⁰⁰ Satele Bajura, Oroftiana și Eșanca, jud. Botoșani. *Anexă- chestionar*.

¹⁰¹ Satele Rediu, Rădăuți, Prut și Ștefănești, jud. Botoșani, Grumăzești—Neamț și în Horodniceni—Suceava. *Anexă- chestionar*.

¹⁰² Satul Erbiceni—Iasi (Mg. 435, I, 2).

¹⁰³ Satul Odaia Bursucani, jud. Vaslui (Mg. 184, I, 15).

¹⁰⁴ Satele Cașin și Oituz, jud. Bacău. *Anexă- chestionar*.

¹⁰⁵ Această horă — care se face în mai multe localități din sudul Moldovei, sporadic și în părțile de nord — amintește de petrecerea ce se organizează (uneori chiar în preajma cimitirului) după înmormîntarea tinerilor nelumiți.

tor¹⁰⁶. În fine, ruperea sau sfărîmarea păpușii în bucăți și împrăștierea ei pe ogoarele obștei sâtești pare să reprezinte un simulacru al sacrificiilor umane ce se efectuau pentru mana cîmpului¹⁰⁷. Cunoscute în cele mai îndepărtate ținuturi ale lumii, sacrificiile umane în scopuri fertilizatoare au culminat la pawnei și azteci, care ucideau tineri pentru grîul nou și vîrstnici pentru grîul în pîrg¹⁰⁸.

Documente etnologice descoperite în spațiul moldovenesc atestă că și la noi, într-o perioadă foarte îndepărtată, riturile de asigurare a rodniciei ogoarelor au avut la bază sacrificii umane. Iată mai întîi relatarea lui Amarghioalei I. Constantin, de 79 de ani, din satul Brăești—Botoșani, care prin 1913 a asistat în satul natal (Vîrfu Cîmpului, jud. Botoșani) la un obicei de ploaie ceva mai deosebit : „Iaram băiet din vo zăși ani, acasă, uni m-an născut, la Vîrfu Cîmpului. Aculô am crescut. Și nu ploua și obișeu iara așa, aculô în sat : sî făse unu mort, îl dușe cu năsălia si-l da în Sîreti. Eu am văzut cum s-o făcut ci-i moartî o fatî. Iarau vo patruzăși aculô, și feti și băieț, seava mări mari ca mini. O făcut-o pi fata șeea ca nîreasî, o gătit-o la o casî de-aculô, o pus-o pi năsălii, o-nvălit-o, s-o făcut unu dascil, unu popî, șîté, și ne-an dus tăț cu prohodu, așa. Iara cam vo trii suti di metri pînî la apa Sîretiului. Cîn am ažiuns la Sîreti, o răsturnat-o în Sîreti. Fata o știut si-noati ș-o ișit pi mai la vali. O-notat ș-o ișit. Fata avé cam paisprizăși-șinsprizăși ani“¹⁰⁹. Același tip de ritual, de data aceasta numit *Mama ploii*, se organiza în satul Udești—Suceava : „Viné cu copčila la vali ; zic : — Șî-i acolu, tu ? An zis citră veșina ; zîși : — O făcut fimeili la geal pe-o copcili moartî ș-o duc la vali, ci n-o plouat. [...] O prîfacut-o moartî ; ie iara zii, da, ș-o-mpodobit-o ș-o pus-o acolu ș-o tîriie c-on cărușior, ci n-o pućé duși alcili copčili mai mari“¹¹⁰. Un obicei de aceeași factură se practica și în satul Frasin, zona Gura Humorului : „Tot ca să vie ploaie, fete despletite, numai în cămașă, duceau pe o scară pe o altă fată. În față mergea una cu o cruce din lemne, niște bețe cu batiste (ca la înmormîntare). Mergeau așa și boceau pînă ajungeau la o apă curgătoare. [...] Cînd ajungeau la apă, aruncau scara cu tot cu fată în apă“¹¹¹. Tot în județul Suceava, în satul Chilișeni, „cîn nu ploua, lua o fatî di triisprizăși-paisprizăși ani ș-o-mbraca nîreasî ș-o puné pe-o scari, așa ; așaza pe-o scari on covor frumos ș-o puné acolu pi covoru șeala și merže lumea plîngînd, beșînd așa, în urma ii. Șî cîn ažiunzé acolu la marzina api, la Sușeava, acolu o da în api. Ș-apu tăț, cîn o da, tăț plînzé : vai di mini, ci s-o dus, și s-o-neacat ! Șî dupa șe-o da acolu, ie rapidi numa sâré în sus. [...] Pi urmî, avem haini pintru dînsa, avem prigătît s-o-mbrăcăm napoi. Hainili așeale di nîreasî li da pi api ; hainili, florili li da pi api“¹¹².

¹⁰⁶ O credință populară spune că atunci „ciud se îneacă cineva, va ploua 40 de zile”. Artur Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, „Socec”, 1915, p. 274.

¹⁰⁷ Această idee revine de mai multe ori în *Creanga de aur* a lui J.G. Frazer. Vezi, mai ales, vol. III, p. 286—287. Vezi, de asemenea, H. Hubert și M. Mauss, *Mélanges d'histoire des religions*, Paris, „Félix Alcan”, 1929, cap. *Essai sur la nature et la fonction du sacrifice*, p. 56 ș.u.

¹⁰⁸ J.G. Frazer, *op. cit.*, p. 286 și 298.

¹⁰⁹ Satul Brăești, jud. Botoșani. *Anexă-chestionar*. (Vezi și Mg. 475, I, 25).

¹¹⁰ Inf. Mihăilescu Gh. Domnica, 74, 4, a, satul Udești, jud. Suceava (Mg. 550, I, 39).

¹¹¹ Satul Frasin, jud. Suceava. *Anexă-chestionar*.

¹¹² Inf. Gontaru C. Frăsina, 68, 5, a. (Mg. 555, I, 18).

După cum se poate constata, toate cele patru variante ale acestui tip de obicei, în care locul păpușii este luat de o ființă vie, pledează, fără echivoc, în favoarea ideii că ne aflăm în fața unui *simulacru de sacrificiu uman*. Revenirea ritului la formele sale primare pare să se producă în perioade de grea cumpănă pentru viața oamenilor. Un astfel de moment l-a constituit seceta din anul 1947, care în Moldova a avut efecte dezastruoase. Desigur nu întimplător, perioada respectivă coincide cu o puternică recrudescență a unor rituri de fertilitate arhaice, dintre care se detașează cele de tipul simulacrului de sacrificiu uman. Situația limită în care se aflau oamenii a dus — în satul Știrbăț din județul Suceava — la realizarea celei mai complexe ipostazieri a acestui obicei. Într-o zi dinainte stabilită, satul întreg era antrenat în săvârșirea unor practici cu scopuri fertilizatoare : pe de o parte, țarinile erau străbătute de un convoi imens, în care oameni de toate vîrstele, purtînd în mîini obiecte de cult, participau la un ceremonial religios ; pe de altă parte, flăcăi și fete, organizați într-un convoi funebru, simulînd moartea unei fete mari, se îndreptau spre apa Sucevei. Se alegea o fată de 17—18 ani, care era recunoscută în sat pentru cuminenția ei. Fata era îmbrăcată mireasă, iar patru feciori o duceau pe năsălie. Undeva în cîmp, aproape de apa Sucevei, cele două convoaie fuzionau, iar preotul și ceilalți slujitori bisericești oficiau slujba religioasă ca pentru un mort adevărat. Cînd ajungeau la locul numit „Coadă malului“, acolo unde apa Sucevei era foarte adîncă, se făcea slujba de pe urmă, după care fata era aruncată în apă, iar cei prezenți se reîntorceau la casele lor. De reținut că fata nu trebuia să iasă din apă tot pe acolo pe unde fusese aruncată¹¹³.

Deosebit de sugestiv este și scenariul unui obicei de ploaie ce se practica, la sfîrșitul secolului trecut, în satul Lișna, din fostul județ Dorohoi. Aici se făcea o păpușă „cu mîini, cu picioare“, ce înfățișa „pe o fată mare și frumoasă, de zîdă, a unei împărătese care era odată pe pămînt“. O fată îmbrăcată în straie frumoase ținea păpușa în mînă, pe pămînt. „Sara, trei fete de la alte case vin și o fură de lîngă mama ei. Mama ei, cu alte două-trei fete, se ia la sfadă și chiar la trîntă cu cele ce au furat păpușa. Aceli ei au furat păpușa, la mormînt, o izbesc în pămînt ca s-o omoare și apoi i-o dă mamei păpușei ; aceasta plînge că i-a omorît fata. [...] Cîn au vîrit [păpușa] în mormînt, mama păpușei a căzut leșinată pe pămînt. Cînd fetele au gătit-o de înmormîntat, se fac că dau peste mama păpușei, leșinată, și odată aruncă cofița de apă peste ea“¹¹⁴. Este evident că acțiunea dramatizată a acestei variante de *Caloian* sugerează răpirea victimei pentru sacrificiu, fapt ce rezultă și din opoziția disperată a mamei ei. Din acest punct de vedere, obiceiul se alătură celorlalte cinci variante în care ideea sacrificiului uman este exprimată cu toată claritatea. Înrudirea cu alte rituri de fertilitate este vădită și în scena simulării leșinului, scenă ce apare aproape neschimbată în obiceiul *Crăițele*, practicat de românii din Banatul sîrbesc¹¹⁵.

¹¹³ Informațiile ne-au fost furnizate de Eugenia Gh. Capră, 70, 3, a. Ele au fost confirmate întru totul, ba chiar îmbogățite cu detalii, de mai mulți locuitori din satul Știrbăț. Mulțumim și pe această cale istoricului Veniamin Ciobanu care, cu ani în urmă, ne-a semnalat acest interesant obicei.

¹¹⁴ Nicolae Densușianu, *Răspunsuri...*, Ms. 4 559, p. 182—183.

¹¹⁵ Cristea Sandu, *Les „Princesses“ (Crăițele), un culte païen d'origine da ce, chez les Roumains (Valaques) de Serbie de N-E et de Bulgarie de N-O*, în „Makedonski folclor“, VI nr. 12, Skopje, 1973, p. 81—85.

Din analiza formelor pe care le prezintă *Caloianul* în Moldova se constată puternica înrîurire exercitată asupra acestui obicei de ritualul funebru. Privitor la identitatea personajului imaginat de efegie, acesta a fost asociat atît cu *seceta*, *mama secetei*, *fiica secetei*, cît și cu *ploaia*, *mama ploii*, *fiica ploii* etc. După credința populară, moartea figurinei va aduce ploaia sau, potrivit celor mai multe atestări, va provoca o supărare atît de mare mamei ei, încît lacrimile acesteia se vor abate asupra pămîntului sub formă de ploaie. Peste străvechea concepție despre sacrificiul adus zeului vegetațional, s-a suprapus credința că spiritele morților pot să aducă sau să împiedice căderea ploii, după bunul lor plac¹¹⁶. În ierarhia acestor spirite, sufletele morților tineri, nelumiți, sînt investite cu puteri mai mari. Ei sînt rugați să readucă ploaia de pe alte tărîmuri : „Surioară, un’te-i duci, / Cu ploia di te-i întîlni, / La noi, surioară, s-o trimeț, / Si udi, surioară, pomîntu !”¹¹⁷, sau : „Fata mamî călătore, / S-o dus pi o apă mari / Și si va întoreci c-o ploai mari !” (Huțani, jud. Botoșani). Simbioza cu riturile funerare este vizibilă în importanța ce se acordă îndeplinirii fiecărui moment din ceremonialul înmormîntării (doliu, priveghi, pomeni, popasuri, punți, colivă, praznic etc.), dar și în unele practici auxiliare, cum ar fi stropirea cu apă a mormintelor proaspete din cimitir : „Pi urmă [după ce se îngropa păpușa] luam apă și ni dușem la șimitir și turnam pi morminti, cari iarau atunși proaspiț morț”¹¹⁸. Semnificative, în acest sens, sînt și unele credințe referitoare la legătura dintre morți și starea vremii. Se crede, astfel, că dacă cineva a murit fără luminare, trebuie udât, pentru că altfel ar aduce seceta : „La noi o adus pi unu cari o murit în spital la Darabani și, cînd l-o trecut hotaru, o uitat și-l udi cu apă și di asta-i săcîț”¹¹⁹. În special decesele în urma unui accident erau socotite că perturbă echilibrul fenomenelor atmosferice : „Dacă moare cineva de moarte năprasnică în păduri, la înmormîntarea lui vor fi ploi mari”¹²⁰.

Mult mai viguroase în Moldova riturile funerare au asigurat perenitatea *Caloianului*, punînd în slujba aceluiași scop — provocarea ploilor, a manei ogoarelor în genere — mijloace noi. În spațiul de care ne ocupăm, el este cel mai răspîndit și mai cultivat rit de fertilitate. Prin toate componentele sale, *Caloianul* reprezintă supraviețuirea unui străvechi obicei, poate tracic¹²¹,

¹¹⁶ Complexul credințelor primitive despre implicarea sufletelor celor morți în provocarea secetei, a furtunilor, ploilor, fulgerelor etc. este foarte bine reprezentat la cele mai diferite populații de pe glob. Cf. J.G. Frazer, *La crainte de morts*, Paris, 1934, capitolele IV și V.

¹¹⁷ Satul Erbicieni — Iași (Mg. 435, I, 2).

¹¹⁸ Satul Miletin — Botoșani (Mg. 486, I, 32).

¹¹⁹ Satul Concești, jud. Botoșani, *Aneră- chestionar*.

¹²⁰ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 271.

¹²¹ În legătură cu originea, vechimea, aria de răspîndire, ca și cu alte aspecte ale obiceiului, vezi : I.A. Candrea, *Iarba fiarelor*. Studii de folclor, București, „Cultura națională”, 1928, p. 92—99 ; Petru Caraman, *Folclor românesc în engleză. Contribuție critică asupra folclorului român în străinătate*, în „Arhiva”, XLII, 1935, nr. 3—4, p. 183—186 ; G. Ivănescu, *O influență bizantină sau slavă în folclorul românesc și limba românească : Caloianul*, în „Folclor literar”, I, Timișoara, 1967, p. 13—23 ; Ion Mușlea, Ovidiu Birlea, *Tipologia folclorului*. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu, București, „Minerva”, 1970, p. 366—373 și 482—484 ; Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfîrșitul secolului al XIX-lea : Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, „Minerva”, 1976, p. 222—226 ; Dumitru Pop, *Contribuții la studiul Caloianului* (vezi nota nr. 75) ; Ovidiu Birlea, *Folclorul românesc*, I, București, „Minerva”, 1981, p. 395—403 ; Ion Cuceu, Maria Cuceu, *Actualitatea unei teme etnografice și de folclor : Obiceiurile agrare*, în „Anuarul de folclor”, III—IV, Cluj-Napoca, 1983, p. 101—110.

dar nu este lipsită de temeii nici supoziția că ar avea o origine indo-europeană¹²², mai ales că, în forme aproape identice cu ale noastre, obiceiul este cunoscut atât la populațiile caucaziene¹²³, cât și la indieni¹²⁴.

Un rit de ploaie mai puțin răspândit în Moldova sub forma sa inițială este *Paparuda*. Cunoscut sub nume ca *Paparudă*¹²⁵, *Papaludă*¹²⁶, *Papalungă*¹²⁷, *Păpălușă*¹²⁸, *Papahulă*¹²⁹, *Păpădiile*¹³⁰ sau *Mama ploii*¹³¹, obiceiul tinde să fie asimilat aproape în totalitate, de cortegiul *Caloianului*. O dovadă elocventă în acest sens este și confuzia ce caracterizează răspunsurile celor mai mulți dintre informatorii chestionați : „Paparudele sau, cum se mai numesc, *Păpădiile* sînt niște *păpuși* care se fac atunci cînd este secetă și se duc peste hotar și se îngroapă”¹³² ; „Paparudele sînt *păpuși* făcute de copii, îngropate în țarină”¹³³ ; „sînt niște *păpuși* cari li fac copchii și li-ngroapă în afara satului”¹³⁴ ; „Celi ci umblă cu Caloianu”¹³⁵ ; „Niște *păpuși* din cîrpă”¹³⁶ etc. În zonele sudice ale Moldovei, Vaslui și Galați, Paparudele fac parte din alaiul Caloianului, figurina fiind purtată de fete mari, îmbrăcate în boz verde, care sînt udate pe tot parcursul drumului. Alteori, Paparudele se fac imediat după ce s-a îngropat Caloianul¹³⁷. În unele sate gălățene, însuși actul stropirii cu apă se numește *Paparudă* : „Se zice Paparudele cînd tinerii se udă cu apă, ca să se dezlege ploile”¹³⁸.

În ciuda faptului că obiceiul nu se remarcă printr-o puternică autonomie și nici prin complexitate, alaiurile *Paparudelor* din Moldova relevă o tipologie bogată. Ele se constituie din :

I-a. Fete mari, de 15—18 ani, îmbrăcate cu frunze și panglici multi-culore ;

¹²² Vezi Slobodan Zečević, *Germain. (Coutume printanière pour invoquer la pluie)*, în „Makedonski folclor”, VI, nr. 12, Skopje, 1973, p. 155—157.

¹²³ Dăm mai jos descrierea unui rit de ploaie de la cerchezii șapsugi, pentră marea lui asemănare cu *Caloianul* nostru : „Altă modalitate magică de atragere a ploii era plîmbarea cu o păpușă confecționată dintr-o lopată de lemn și îmbrăcată în straie femeiești ; această păpușă, denumită *hafa-guase* (prințesa lopată), era purtată de fete prin cătun și, lingă fiecare casă, era udată cu apă ; pînă la urmă era aruncată în rîu. Ritualul era executat numai de femei, iar dacă întîmplător un bărbat le ieșea în cale, era prins și aruncat și el în pîrlu. Trei zile mai tîrziu, păpușă era scoasă din apă, dezbrăcată și sfărîmată” (S.A. Tokarev, *Religia în istoria popoarelor lumii*, traducere de I. Vasilescu-Albu, cuvînt înainte de Paul Popescu-Neveanu, București, Editura Politică, 1976, p. 200).

¹²⁴ J.G. Frazer, *op. cit.*, p. 57.

¹²⁵ În majoritatea localităților cercetate. Apariții mai rare s-au înregistrat în județele Iași și Neamț (mapa 878).

¹²⁶ Satul Schitu Duca, jud. Iași. *Anexă- chestionar*.

¹²⁷ Satul Perieni, jud. Iași (*Anexă chestionar*) și Arborea, jud. Botoșani (Mg. 568, I, 11).

¹²⁸ Satele Laza și Rîșnița, jud. Vaslui. *Anexă- chestionar*.

¹²⁹ Satul Prisecani, jud. Iași, *Anexă chestionar*.

¹³⁰ Satele Ibănești și Rădăuți Prut, jud. Botoșani. *Anexă chestionar*.

¹³¹ Satul Măzănaiești, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

¹³² Satul Ibănești—Botoșani. *Anexă chestionar*.

¹³³ Acest răspuns s-a primit din mai multe localități aparținînd județelor Bacău, Iași, Suceava și Vaslui (mapa 878).

¹³⁴ Satul Agăș, jud. Bacău, *Anexă- chestionar*.

¹³⁵ Satul Pupezeni, jud. Galați. *Anexă- chestionar*.

¹³⁶ Satul Alexești, jud. Iași. *Anexă- chestionar*.

¹³⁷ În mai multe localități din jud. Galați (mapa 878).

¹³⁸ Satele Corni, Corod, Cudalbi și Rădăuți, jud. Galați. *Anexă- chestionar*.

- b. Femei de 30—35 de ani, îmbrăcate cu frunze mari;
- c. Femei însărcinate, mai ales femei care nasc prima dată sau fete „greșite“;
- d. Fetițe de 10—13 ani, îmbrăcate cu boz, brusturi sau lobodă;
- II-a. Un bărbat „cari iara tari“¹³⁹, sau doi bărbați cu haine și căciuli din boz;
- b. Băieți de vreo 9—10 ani, îmbrăcați cu boz de la mijloc în jos, sau înfășurați într-un cearșaf¹⁴⁰;
- III-a. Fete și flăcăi, îmbrăcați în haine obișnuite, care nu fac altceva decât se udă cu apă;
- b. Oameni de toate vîrstele, bărbați, femei și copii, care se stropesc cu apă între ei. Trebuie menționată, de asemenea, și forma degradată a obiceiului, colportată de țigani. Un interes aparte suscită, desigur, tipul II-a, care se aseamănă, pînă la identitate, cu *Sîngeorzul* ardelenesc¹⁴¹. Salturile bărbaților costumați în *Paparude* sînt însoțite, la Prisecani—Iasi, de formule versificate, precum: „Sar în sus ca nourii, / Si răzbatî ploili!“.

Toate sursele de informații avute în vedere atestă că obiceiul de care ne ocupăm s-a practicat la o zi fixă, în a patra joi după Paști, la Rusalii, zi cunoscută și sub numele de *Paparudă*. Confuzia cu *Caloianul* și chiar fuzionarea celor două practici ar putea fi pusă în legătură cu denumirea dată acelei zile, ca și cu faptul că se celebră deodată. Ne întrebăm, totuși, dacă nu cumva fenomenul contopirii celor două obiceiuri nu este de dată recentă, așa cum s-ar părea, ci ecoul unei realități străvechi, cînd va fi existat un singur rit, complex și unitar, un rit de fertilitate ce se practica ori de cîte ori era necesar și nu la o dată fixă, cînd poate condițiile climaterice nu-l reclamau. Cert este că, în zilele noastre, obiceiul *Paparuda* din spațiul moldovenesc este puternic influențat de *Caloian*, încît presupusele sale variante arhaice sînt tot mai greu de reconstituit. În majoritatea localităților din Moldova, cele două scenarii s-au contopit într-un ceremonial amplu, amintind de cortegiile lui *George cel verde*¹⁴² din centrul Europei.

În mentalitatea rurală arhaică, alungarea ploilor și, îndeosebi, a grindinelor putea fi asigurată într-un timp scurt și cu rezultate dintre cele mai favorabile, de către *solomonari*¹⁴³. Creația populară din Moldova le atestă prezența sub denumiri ca: *sodomonari*¹⁴⁴, *solemonari*¹⁴⁵, *solomon*¹⁴⁶, *șolomonari*, *șolomon*¹⁴⁷ și *grinșinari*¹⁴⁸. Amintind, așa cum arăta Traian Herseni¹⁴⁹, de străvechii *skistai*, pomeniți de Strabon la geto-daci supranumiți și „călători pe nori“, *solomonarii* învățau dintr-o carte anumită cum să îndepărteze grindina,

¹³⁹ Satul Prisecani, jud. Iasi. *Anexă- chestionar* (Mg. 463, I, 11).

¹⁴⁰ Satul Tuțora, jud. Iasi. *Anexă- chestionar*.

¹⁴¹ Vezi Ion Cuceu, Maria Cuceu, „*Sîngeorzul*“ — un ritual mana în folclorul românesc, în „Anuarul de folclor“, II, Cluj-Napoca, 1981, p. 201—214.

¹⁴² J.G. Frazer, *Creanga de aur*, I, p. 265—270.

¹⁴³ Vezi Ion Talos, *Solomonarul — în credințele și legendele populare românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, t. XXV, Iasi, 1976, p. 39—53.

¹⁴⁴ Satul Ilișești, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

¹⁴⁵ Satul Covasna, jud. Iasi. *Anexă- chestionar*.

¹⁴⁶ Satul Heleșteni, jud. Iasi. *Anexă- chestionar*.

¹⁴⁷ Satul Oituz, jud. Bacău. *Anexă- chestionar*.

¹⁴⁸ Satul Săvinești, com. Poiana Teiului, jud. Neamț. *Anexă- chestionar*.

să oprească ploile și chiar cum să încalcece balaurii. Știința lor trebuia să fie dublată însă de acumularea unor obiecte cu virtuți magice : „Solomonarii iaciti din și si fac ii : cîn si puiesc șarpēii, ii si strîng mult gramadi ș-apu fac spumi tăț la gurî și din spumili-așelea si fași-o pietrișici, din tăti spumili-așelea : și cari-o ie pietrișica așeea, de-o poati lua di la dînși ș-o-nghiti, si fași *solomonari*. Ș-apu ari puterea șeea, fași : bači piatra, fași pozni, încalici pi balaur ; nă-l mușci balauru, nu, nu, cî-i solomonar, el îi stăpin, si sui calari ca pi cal pi dînsu“¹⁵⁰. Solomonarul este considerat învățăcelul lui Solmon, regele biblic. care și-a cucerit, în folclorul mai multor popoare europene, faima de mare vrăjitor¹⁵¹. La români el este considerat ca un asistent al Sfîntului Ilie (corespunzînd Sfîntului Gherman din credințele populare ale sîrbilor și bulgarilor¹⁵²), sau chiar ca un substitut al acestuia¹⁵³. La Straja—Suceava, femeile bătrîne care pretindeau că știu să alunge ploaia cu gheață ieșeau afară și se adresau către nori astfel : „Si nu vie Solomon, si meargî pi paduri !“¹⁵⁴.

Solomonarul legendar este un personaj straniu, cu înfățișare de ascet : „ceva așa... ca om, on schilet, da, slab și galbîn și urît, c-o carti mari susuoari ș-on căpăstru-n mîni“¹⁵⁵. Cînd își pierde balaurii cu care călătorește, solomonarii trebuie să citească trei zile și trei nopți, într-un anumit loc, ca să-i poată prinde. Amintirea acestor „călăreți de balauri“ este încă vie în memoria unor inși din colectivitatea folclorică. Un solomonar călare pe balaur ar fi fost văzut în satul Audia (azi Hangu), din județul Neamț : „Da cîn s-o rădicat, niști oameni nu știu cu ce-o tras, c-o armî sau nu știu cu ce-o tras după dînsu. [...] Ș-o lasat on nor de-o-necat giumatî—Audia ! Ș-apu el o plecat calari pi balaur“¹⁵⁶. În aceeași zonă, la Săvinești—Poiana Teiului, un descîntec de oprit ploile este adresat, de asemenea, solomonarului, numit și *grîndinar* : „Aho ! Aho ! / — Sumanari, grînginari / Strîngi friul tău, / Nu-l lasa, / Du-o prin mări, / Du-o prin țări, / Du-o prin stînci, / Du-o prin văi adînci, / Si rămii țărnilii noastre / Curači, luminači, / Cum is gi Maica Domnulu i lasači, / Aho !“¹⁵⁷.

În prezent, vrăjile, puse altădată pe seama celor ce-și dobîndiseră cunoștințele în școlile de solomonărie, sînt săvîrșite de mai mulți inși, asupra lor transferîndu-se și denumirea de solomonari. Noii solomonari nu mai citesc dintr-o carte și nici nu călăresc balaurii, obiectele lor miraculoase fiind o *vărguță* sau *trei bețe de alun* „cu care s-au despărțit șerpîi“ (Ibănești—Botoșani), sau „cu care s-a despărțit o broască de gura unui șarpe, fără să fi fost omorîtă“ (Albele—Bacău). Mai rar se folosesc crenguțe de soc, de salcîm sau de măr

¹⁴⁹ Traiana Herseni, *Le dragon dace*, în „Ethnologica“, București, 1979, p. 19.

¹⁵⁰ Inf. Almășanu I. Const., 78, 5, a, satul Poiana Largului, jud. Neamț (Mg. 248, I, 5). Practici asemănătoare sînt atestate în satele Șipoteni și Cordăreni, jud. Botoșani, inf. Budeanu Gh. Valeria, 64 de ani (Mg. 567, I, 6). În legătură cu piatra ce se face din spumele șerpilor, vezi și Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 23.

¹⁵¹ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, „Albatros“, 1983, p. 651.

¹⁵² Slobodan Zečević, *op. cit.*, p. 155.

¹⁵³ Prin atributele sale este înrudit cu Gebeleizis, în măsura în care rosturile divinității geto-dacice au fost preluate de Sfîntul Ilie, divinitate creștină atît de sincretică. (Vezi și V. Kernbach, *op. cit.*, p. 646).

¹⁵⁴ Satul Straja, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

¹⁵⁵ Inf. Amarinci Gh. Elena, 70, 4, a, satul Buhalnița, jud. Iași, (Mg. 243, I, 28).

¹⁵⁶ *Idem*.

¹⁵⁷ Satul Săvinești, com. Poiana Teiului, jud. Neamț. *Anexă- chestionar*.

dulce. Creanga de alun este socotită, în folclor, a fi investită cu virtuți acvatice : „dacă ai în mână mlăz di alun, cli si întoarni supri izvoari” (Rînhilești — Botoșani). La rîndul lor, broasca și șarpele, atît prin atributele reale (trăiesc în locurile umede), cît și prin simbolistica generată de ele în mitofolclor — de exemplu, șarpele simbolizează lumina meteorologică mobilă (fulgerul) sau statică (curcubeul)¹⁵⁸ — sînt animale implicate în fenomenele atmosferice.

În vraja alungării grindinei este inclus adesea și cercul magic : „se face un cerc în mijlocul curții, în care se înfige un topor” (Tudor Vladimirescu — Galați) ; „se face un cerc mare pe nisip, în care se înscrie o cruce” (Viforeni — Bacău) ; „se împrejmuieste locul respectiv cu o sfoară de cînepă și se descîntă mergînd de trei ori în jurul locului” (Țibucanii de Jos — Neamț).

Eficacitatea actului magic este întărită de nuditatea rituală : „Burjoaia [Saveta Juravle] ieșea afară și-nconjură livada în pielea goală. Mergea îndărăt cu cîrja și cu pîni și sari. Sorocea din gură” (Straja — Suceava) ; „Un bărbat care știe să descînte și să facă vrăji, se dezbracă în pielea goală, se viră sub un pod și oprește grindina” (Țibeni — Suceava) ; „Omul care oprește ploile iese la hotarul satului, cînd vine ploaia, și se leapădă de haine” (Miroslavesti — Iași) ; „Cu niște bețișoare de alun ; în pielea goală, se ducea cu bețele lîngă iaz și aducea sau oprea ploaia” (Dracșani — Botoșani). În cazul primului exemplu se scontează și pe efectele magiei imitative, femeia mergînd îndărăt cu intenția de a întoarce ploaia. Pînea și sarea se folosesc în scop de „captatio benevolentiae”. În alte situații, gestul solomonarului care merge legat și cu un căluș în gură (Știubieni — Botoșani) reprezintă un act de magie homeopatică.

Ca și în cazul străvechilor rituri de alungare a ciumei și a holerei, pentru risipirea grindinei sînt utilizate virtuțile cînepei : „au o pînză făcută dintr-un fuior de cînepă ; o puneu pe trei bețe de alun, pe un cîmp unde erau trei movile” (Corlata — Suceava). În special cămașa de cînepă era utilizată în descîntecele pentru alungarea grindinei : „Fac cămeșa ghem și o aruncă în sus” (Țirpești — Neamț) ; „Oameni bătrîni se despleteau, întorceau cămeșa pe dos și spuneau un descîntec. Făceau apoi cruce cu cămeșa spri păduri” (Frătăuții Vechi — Suceava).

Cea mai simplă vrajă pentru alungat ploile cu piatră este înfigerea toporului sau a cuțitului în pămînt. Mai rar, se așează toporul cu tăișul în sus, dar în acest caz gestul este însoțit de un descîntec, pătruns și în folclorul copiilor : „Fugi ploaie, / Călătoare, / Că te-ajunge / Sfîntul soare, / Cu un mai, / Cu un pai, / cu sabia lui Mihai, / Cu răstelul boilor, / Taie capul ploilor”¹⁵⁹. Într-un alt descîntec, grindina este trimisă spre alte tărîmuri : „Du-te, gheață, după stînci negre, / Unde cal negru nu nechează, / Unde cîine negru nu latră, / Unde miță neagră nu miaună, / Cocos negru nu cîntă, / Unde piine plămădită nu se mănîncă”¹⁶⁰. Ultimul vers dezvăluie mesajul esențial al descîntecului, care este ocrotirea lanurilor de grîu.

Numeroase practici agrare secundare vin să completeze ansamblul riturilor legate de fertilitatea cîmpului¹⁶¹. Straturile magice inițiale — pornind

¹⁵⁸ Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 662.

¹⁵⁹ Satul Pojorîta, jud. Suceava. *Anexă- chestionar*.

¹⁶⁰ Satul Ceahlău, jud. Neamț. *Anexă- chestionar*.

¹⁶¹ Unele din aceste practici au în vedere exclusiv lanurile de porumb. Cea mai răspîndită, este legarea frunzelor sau a spicelor după ultima prășilă : „La prășit, după și gătăm de-a doilea

din mezolitic și neolitic, de cînd odată cu ivirea vegeturii și cerealicurii¹⁶², s-a născut civilizația umană — se pot cu greu recunoaște din multitudinea adaosurilor ulterioare. Prin valoarea lor practică, obiceiurile de factură magică au avut un rol important în organizarea muncii și vieții comunității rurale. Nivelul magic, fundamentat pe credința că prin anumite gesturi simbolice oamenii pot obține recolte mai bogate, intră încetul cu încetul în desuetudine. Cele mai multe din elementele primitive au evoluat într-atît, încît și-au pierdut aproape integral caracterul și semnificațiile primare. Procesul de demagizare a riturilor se dovedește a fi ireversibil. Un complex fenomen de desacralizare le convertește treptat în practici spectaculare. Este un motiv în plus ca acum, cînd cercetările de teren se dovedesc încă extrem de fructuoase, să procedăm la adunarea și sistematizarea tuturor documentelor care sînt de natură să contribuie la reconstituirea cît mai exactă a acestui fascinant univers al spiritului nostru popular*.

COUTUMES AGRAIRES — UN TRAIT DOMINANT DE LA CULTURE POPULAIRE DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Du répertoire si riche et si intéressant des coutumes traditionnelles roumaines qui existent en Moldavie, les auteurs ont choisi quelques pratiques rituelles archaïques qui ont lieu à l'occasion de l'occupation fondamentale des habitants de ces lieux, c'est-à-dire l'agriculture.

L'étude se base, en premier lieu, sur un important fond de documents ethnologiques inédits qui se trouve dans les collections de l'Archive de folklore de Moldavie et de Bucovine.

Les problèmes qui y sont abordés divisent l'ouvrage en trois sections, sans que l'unité de son ensemble ait à souffrir. On y poursuit d'abord certaines coutumes agraires que l'on pratique pendant la période qui se trouve entre Noël et l'Épiphanie, dans le but de donner une certaine impulsion à la fertilité des champs.

L'analyse de quelques séquences de la poésie du *Plugușor* traditionnel suscite un intérêt tout à fait spécial, car les auteurs y déchiffrent des significations et des sens qui n'ont pas été soulignés jusqu'à présent dans notre littérature de spécialité. Il s'agit de l'identification de certains êtres mythologiques (*vâtaful cerului*) de même que certaines personnifications de l'es-

leagam doi-trii popșoi cu mîna stîngă; leagam frunzili, știi. Și cîți șioturi fășem, atîtea păpuș și si faci pi strujanu șeala" (inf. Botoșneanu C. Aglaia, 54 de ani, Arborea—Dorohoi). „Leagam numa c-o mîni, cu stînga, două șioturi di pănuși și li leagam întri eli, ca si si faci doi șucălăi pi strujan" (Bărbosu A. Maria, 57 de ani, Arborea—Dorohoi). „Cîn gătem de-a doilea di prășit, leagam trii-patru popșoi întri dinși, ca si lezi bini tăt ogoru, si faci păpuș multi. Pi urmă luam țărni di zios, de-aculă di sub popșoi șia legaș și dam țărna-n sus cu mîna, o zvîrlăm în sus, și strigăm: așa di mari si creasci popșoi! Și cîn dam cu mîna-n sus, rupem frunzili șeale leagati" (inf. Ailisoaie M. Maria, 60 de ani, Arborea—Dorohoi). „Leagam mai mult popșoi frunzi și frunzi și dădem si trec pintri ii și zîsem: Cum nu pot treși amu di pănuși, / Așa si nu pot treși la toamni di păpuși" (inf. Sauciuc N. Elena, 71 de ani, Arborea—Dorohoi). În satul Dumeni, din comuna George Enescu, după ce se termina ultima prășilă, se făcea la capătul lanului un mușuroi de țărni din care luau toți prășitorii și aruncau în sus, pentru a crește porumbul mare și pentru a avea ploaie la vreme (inf. Adăscăliței C. Maria, 74 de ani). Tot în această localitate, „la porumb, la prășila de-a doua, după ce an ășit la capăt, punem săpili zios una pisti alta și ne-așăzăm tăt cu zîmunchi pi dînsili, ca si-i șii greu pomînt lui. Și cum i-i lui di greu, așa si si faci porumb mult și greu" (inf. Danalache I. Anica, 68 de ani).

¹⁶² Mircea Eliade, *Istoria credințelor...*, p. 37.

* Din dorința de a întregi imaginea obiceiurilor din categoria *Calotianului*, prezentăm în continuare principalele tipuri melodice care însoțesc practicile rituale analizate mai sus. Transcrierea melodiilor de pe benzile de magnetofon aparține etnomuzicologilor Florin Buceșcu și Viorel Birleanu.

prit du blé (zoomorphes et anthropomorphes) ces dernières étant étudiées aussi dans le contexte de certaines croyances et pratiques rituelles dont les échos sont parvenus jusqu'à nous.

Dans la deuxième partie de l'étude, les auteurs s'occupent de coutumes qui ont été pratiquées pendant des siècles dans l'intention d'assurer le déroulement des travaux agraires sous les meilleurs auspices. En partant d'amples recherches sur le terrain, dont les résultats sont mis en corrélation avec celles existant dans les études antérieures sur ce thème, on analyse ici des pratiques rituelles archaïques, comme par exemple *Calotianul*, *Paparuda*, *Mama ploilor*, *Mama soarelui*, *Seceta* etc. en réalisant ainsi pour l'espace moldave la première vue d'ensemble sur les coutumes respectives. Dans le cadre de cette section de l'ouvrage, les documents ethnologiques de la catégorie du *Caloian* se détachent par leur inédit et leur valeur exceptionnelle car ils attestent la pratique assez récente de certains *simulacres de sacrifices humains*.

La dernière partie de l'étude poursuit la présence des *Solomonari* dans les croyances et les pratiques rituelles agraires de Moldavie en insistant en même temps aussi sur une forme de magie homéopathique (le cercle magique, la nudité rituelle, la marque en arrière, le liage des mains, le bâillonnement de mains etc.) utilisée en vue d'une *captatio benevolentiae*.

L'annexe comprend les mélodies les plus répandues qui accompagnent les coutumes de la catégorie du *Caloian* et de la *Paparuda*.

CĂLUIANU

Negrițești, Gl.

Inf. *Lupu Maranda*, 42

Culeg.: L.C.

Mg. 519, I, 14

$\text{♩} = 84$

Je-ni, Je-ni Că-lu-ie-ni Dis-chi-di por-ti-fî-li și cur-gî ple-i-fî-li

MAMA PLOII

Miletin, Bt.

Inf. *Bosîncuș Gh. Savastîța*, 51

Culeg.: I.H.C.

Mg. 486, I, 32

$\text{♩} \approx 264$

Scoo-li, scoo-li ma-ma plo-ii și deschidi iz-voa-ri-li

CĂLUIANU

Tulucești - GI.

Inf. *Tanase V. Dumitra*, 66

Culeg: St. P.

Mo 324'. I. 24

OBSERVAȚII LINGVISTICE PE MARGINEA „ALĂUTEI ROMÂNEȘTI”

DE

G. ISTRATE

În editura „Minerva”, a apărut, spre sfârșitul anului 1970, o ediție nouă din „Alăuta românească”¹, suplimentul literar al celei dintii gazete din Moldova, „Albina românească”, sora mai mică, cu câteva săptămîni, a „Curierului românesc”, de la București, inițiat și condus de Heliade Rădulescu, începînd din aprilie 1829. După cum se vede din titlurile acestor publicații, nu era vorba de un curier *muntenesc* și de o albină *moldovenească*. Amîndouă plecau de la ambiția lăudabilă de a depăși granițele înguste ale unor provincii și de a se adresa românilor de pretutindeni. Amîndouă se găseau în slujba unor idealuri care s-ar putea rezuma, în general, prin unitate națională și culturală. Amîndouă militau pentru unire politică, pentru unificarea limbii literare și pentru desăvîrșirea acesteia.

Cînd paginile gazetelor respective n-au mai putut satisface numeroasele cerințe ale redactorilor și, mai ales, ale publicului, atît Heliade, în Muntenia, cît și Gh. Asachi, în Moldova, s-au gîndit la cîte un supliment literar, care, în intenția inițiatorilor, trebuia să pună bazele literaturii propriu-zise. Pe lîngă „Curierul românesc” a apărut „Curier de ambe sexe”, iar suplimentul Albinei avea să poarte numele de „Alăuta românească”.

Întîmplarea a făcut ca nici una dintre marile biblioteci din țară să nu se găsească în situația fericită de a avea colecția întreagă a acestei publicații, fapt care a dus la totala ei necunoaștere. Cele 13 numere, cîte au apărut (în anii 1837—1838) au trebuit adunate, în vederea ediției de care ne ocupăm, din trei biblioteci deosebite: cea a Academiei Republicii Socialiste România, Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, din Iași, și Arhivele Statului Iași. Spre deosebire de „Curier de ambe sexe” și de „Dacia literară”, care au fost retipărite, în cursul secolului trecut, „Alăuta românească” era citată, adesea, chiar în manualele de literatură, mai mult din auzite. Puținii specialiști, care s-au ocupat în mod direct de ea, s-au mărginit la prezentarea ei parțială, uneori a unui singur număr, din moment ce ea nu se întîlnea, în întregime, nicăieri.

Cele 13 numere întrunite pentru prima dată (sub o singură copertă), de la apariția lor, ne arată că această apariție nu se datorește unei concepții unitare. Primele opt numere poartă doar indicația „suplement la numărul... a Albinei românești”. Este vorba de numerele 21, 30, 32, 49, 88, 101, 102 din anul 1837 și 10 din 1838. Celelalte cinci au numeroasă proprie și poartă fiecare data apariției (nr. 1, 1 iulie 1838; nr. 2, 15 iulie 1838; nr. 3, 1 august 1838; nr. 4, 15 august 1838 și nr. 5, 1 sept. 1838). Primele opt numere își datoresc și inițiativa și apariția întemeietorului „Albinei”, lui Gheorghe Asachi; în celelalte cinci se resimte spiritul înnoitor imprimat de tînărul M. Kogălniceanu, întors recent de

¹ Ediție facsimilată urmată de transcrierea textului, glosar și indice de Cornelia Oprișanu. Prefață de Al. Andriescu.

la studii din străinătate. Dar acest spirit înnoitor rămîne mai mult pe planul intenției decît al realizării din moment ce în septembrie 1838 revista avea să fie suprimată de cenzură. Din această cauză ea n-a putut avea un rol hotărîtor în problemele limbii și ale literaturii, cum a avut „Curier de ambe sexe” în Muntenia. N-a avut nici răgazul necesar să pregătească terenul pentru viitoarea „Dacie literară” (1840), cea mai frumoasă revistă românească în epoca noastră de pionierat. De-abia dacă M. Kogălniceanu a avut răgazul să se gîndească la profilul ei viitor.

Pe lingă perioada scurtă în care a apărut, „Alăuta românească” a mai avut neșansa de a nu aduna nume mari în paginile ei. În afară de cîteva încercări de mai mică importanță, ale lui Negruzzi și de unele traduceri sau note ale lui Kogălniceanu, mai întîlnim numele poezilor M. Cuciureanu, A. Hrisoverghi, al lui C. Aristia, Pavel Pruncu, Manolachi Manu și, bineînțeles, al lui Gheorghe Asachi. Cu debutanți și cu oameni ai altei generații, care începeau să nu mai țină pasul cu vremea, nu se putea face prea mult. „Alăuta”, ca și „Albina românească”, de altfel, este departe de a reflecta, în toată amploarea ei, forța creatoare a generației din preajma anului 1848. Cu atît mai important va fi rolul „Daciei literare” în paginile căreia se întîlnesc cei mai valoroși scriitori ai epocii: Alecsandri (cu *Buchetiera de la Florența*), C. Negruzzi (cu *Alexandru Lăpușneanu*), Grigore Alexandrescu (cu *Anul 1840*), Heliade Rădulescu (cu unele retipăriri din publicațiile sale), ca să nu mai vorbim de Kogălniceanu însuși, cu ideile lui înnoitoare din celebra *Introducere*.

Editia, îngrijită de Cornelia Opreșanu din colectivul bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu”, ne prezintă textul chirilic, în fotocopie, însoțit de transcrierea în alfabet latin. Condițiile de prezentare sînt, în general, foarte bune, așa cum ne-au obișnuit Cornelia Iorga și Mina Cantemir, redactorul și tehnoredactorul cărții. Litera chirilică este, poate, prea mică și, din cauza aceasta, greu de urmărit pe alocuri. În transcrierea latină s-au strecurat cîteva greșeli, dintre care semnalăm: *pîrău*, în loc de *părău* (p. 116, 117, 119, 120); *pîrăuțu*, în loc de *părăuțu* (p. 110). La pagina 38 s-a omis un vers din textul chirilic:

Prin ii (=ei) dacă țara încă au păstrat a sa ființă (vezi transcrierea la p. 129). În locul lui *ș*, apare *s*, la p. 136; *sasăzeci*, în loc de *șasăzeci*, după cum în locul lui *ț* avem, o dată, *t*; *stenă*, pentru *ștenă* (p. 123). Ne găsim, după cît se vede, în fața unor greșeli mărunte care pot fi datorate mai degrabă tipografului decît editorului. Asemenea scăpări se mai întîlnesc și nu este în intenția noastră de a le evidenția pe toate; cititorii își vor da singuri seama de ele.

Lăsînd la o parte aceste neajunsuri, ediția ni se pare foarte bine venită pentru toți cei care se interesează de cultura și literatura acestui popor. Editura „Minerva” deschide un drum menit să ducă spre o cunoaștere infinit superioară a tuturor strădaniilor și realizărilor culturale ale celor care au lucrat, în domeniul spiritului, înaintea noastră, pe aceste locuri. Ea merită, pe lingă felicitările noastre, și cele mai bune urări de activitate tot mai spornică, în viitor.

În limba în care este scrisă „Alăuta” predomină caracterele arhaice și cele populare. Pe lingă fonetisme ca *priimi*, *haractir*, *îndărăpt*, (eu) *poci* și *rump* mai avem *neprieten* (pentru „inamic”), *pohfală* (pentru „pompă”), *politic* (pentru „oraș”). Adjectivul *mare* își păstrează, uneori, forma aceasta și cînd e vorba de plural: *mare* ziduri (p. 137). Unele derivate ca *adunătură* (cu înțelesul de „colecție”), *gingășitură* (pentru „gingășie”), *ochitură* (în loc de „ochiadă”) etc. sînt și ele arhaice, întocmai ca derivatele adjectivale *evangelicesc*, *generalnic*, *magneticesc*, *personalnic* sau adverbiale ca *mehanicește*, *păpăgălește*, *tiranicește* etc.

Fonetismele literare sînt în luptă cu cele arhaice și alături de *pe* întîlnim, uneori în aceeași frază, și *pre* (p. 110), după cum alături de *prin* apare și *pin*. *Viitorime* e concurat de *viitorie* iar *privești* nu luase, încă, peste tot, locul lui *priveală* și a lui *priveire*.

Așa cum în *Eghiptet*, *eghiptean*, *orighinal*, *pedagoghism*, *relighie*, *gi* nu-l înlocuise, încă, pe *ghi*, în *corpos*, și *scopos* se mai păstrează fonetismele grecești ale substantivelor *corp* și *scop*, întocmai ca în formele verbale *figurarisi*, *meritarisi*, *ocuparisi*, *siguripsi*, *tracatarisi* (alături de *trata!*).

Formele de plural pledează, și ele, pentru preferințele arhaice ale colaboratorilor „Alăutei”: *adînce*, *biserice*, *drage*, *întrege*, *mînce*, *stînce*; *așezămînturi*, *documenturi*,

elementuri, interesuri, jurnaluri, momenturi, palaturi, pasuri, partișipuri, portreturi, produc-turi, proiecturi, roduri, secreturi, subiecturi, suspinuri, talenturi.

Aceste ultime exemple (în -uri!) nu vorbesc numai în sensul unei tendințe de ar-haizare ci și în acela de nesiguranță în care se găsea vorbitorul într-o epocă în care limba noastră împrumuta numeroase neologisme. Numai așa se pot explica formele *compote* și *compoate* (în loc de „compoturi“!), *epitalame, imne*, și chiar *verse* (în loc de „versuri“!).

Ca peste tot, în secolul al XIX-lea, și, într-o măsură carecace și în secolul nostru, pînă prin preajma anilor 1930, genitiv-dativul substantivelor feminine cunoaște două variante (*fericirei, iubirei, înflorirei, limbei, lumei, mîntuirii, naturii, politiceii, uciderii, vieții* etc., pe de o parte, și *fericirii, inimii, lumii, naturii, primăverii, țării, veștii* etc., pe de altă parte).

Explicația acestui paralelism, ca și menținerea lui atîta timp în limba literară, trebuie căutată în cele două tendințe existente. Prima variantă are o origine cărtură-rească, etimologică, dacă vreți, pe cită vreme cealaltă, impusă în ultima vreme prin normele ortografice, corespunde realităților populare.

Cu toate că de multe ori diftongul *ea* este redat printr-un *è abè, avè, beltè, grè, mè, plăcè, putè* etc.) ceea ce pledează pentru o puternică influență a vorbirii moldovenesti, cînd e vorba de *gi*, în locul lui *j* (alt fenomen moldovenesc), preferința nu mai este atît de categorică. Într-adevăr, alături de *agiun, agiunge, agiuta, gioc, gios, giudeca* etc., întîlnim și *ajuns, ajuta, jurămînt, jos, jug-jura, jur-împrejur* și chiar *jiuoc, jiucărie*.

Derivatele de tipul lui *rujos* (114), *scînteos* (129), de care se va face abuz un de-ce-niu mai tîrziu, mai ales prin D. Bolintineanu, lipsesc aproape total din paginile „Alăutei“ deși îi erau relativ familiare lui Eliade, în aceeași epocă. La fel stau lucrurile cu formații-le gerunziale: *fugindă* (103). În schimb derivatele în *tor* sînt foarte frecvente: *compuni-toriu*, pentru „autor“ (155), *fugător*, alături de *fugar* (153), *îndemnător* (129), *înfrîntor* (128), *însămîntor* (131), *luător de samă* (140), *mierător* (148), *mulțămitor* (109), *omoritor* (131), *prepuitor* (156), *pretenditor*, în locul lui *pretențios* (124), *țîntitor* (103), *uitător*, în loc de *uituc* (146).

În „Notă asupra ediției“, Cornelia Opreșanu ne informează că n-a mai păstrat, în transcrierea latină, unele fonetisme care nu se integrează în normele ortografice actua-le (p. 16). În general nu am nimic împotriva acestui punct de vedere. Dar în cazul exem-ploilor de literarizare, care erau foarte răspîndite în epocă și au stîrnit discuții numeroase, cum am arătat în *Limba română literară. Studii și articole*, editura „Minerva“, 1970, p. 72-121, personal le-aș fi menținut, nu din motivul că ar fi avut o existență reală acum 100-130 de ani ci din cauză că invadaseră, pur și simplu, scrisul nostru de atunci și ne lovim de ele la tot pasul. De altfel, editoarea nu se dovedește consecventă cu punctul de vedere pe care îl exprimă din moment ce, în transcrierea ei, întîlnim exemple ca *împeratul* (143), *înriurare* (124), *mulțemi* (161), *reposat* (149), *serman* (157), *țermure* (157) etc.

Alături de moldovenismele citate (pe lîngă care ar mai putea fi date și altele) se adaugă și cîteva trăsături muntenesti, explicabile într-o revistă la care colaborează, pe lîngă moldoveni, și unii cărturari munteni. Printre acestea notăm *greșaste* (119), *deșchide* (170), *Maomet* (fără -h-) (155), *înemerire, înmîndrit, însărăci* etc.

Neologismul e folosit, încă, cu timiditate și forma lui nu-i totdeauna corespunză-toare; *actrisă, aluzione, aplauzul, demouzelă, derază* (=iradia), *dicoct, epohă, gelos* (explicat, în paranteză, prin *temător!*), *melanholic, metod, ogur, pansion, prințip, romans, seansă, soa-rea, somă, subject, tractație* etc.

Slaba familiarizare cu neologismul se resimte de utilizarea lui *ierta*, în locul lui *permite* (p. 103), a lui *însușime*, pentru *calitate* (124), a lui *mădular*, în locul lui *membru* al unei asociații (134, 150), a lui *pătimaș*, în locul lui *pacient, bolnav* (117) ori a lui *priface* în locul lui *traduce* (16).

Sufixele verbale -*esc* și -*ez* sînt minuite cu oarecare nesiguranță în sensul că le întîl-nim acolo unde nu-i nevoie de ele, eventual apare unul în locul celui alt: ostașul *cugetea-ză* (129, 132), ea *domnează* (=domnește) (134), *îmbărbătește-te* (133), ele *întemeiesc* (=înte-meciază) (141), ei *reprezentează* (124), *să se însuflotează* (109).

Articolul posesiv *al, a, ai, ale* este redus, adesea, la o singură formă: favorit *a mu-zelor* (113); versuri *a răposatului* A. Hrisoverghi (116); țîrg *a Moldovei* (120); urmași *a lui* (120); *a ei umbre* (128) etc.

Pronumele personal de întărire apare, și el, mai mult la întâmplare. Alături de *eu insum* (135), întâlnim *însuși cepășoara* (147); *însuși natura* (148); *însuși nevasta* (171); *noi însuși* (133, 150).

Nici cuvîntul *zeu* nu le era cunoscut colaboratorilor „Alăutei”; ei se foloseau, pentru noțiunea respectivă, de *zîn*, „masculinul” lui *zîină*: *zînul Joe* (150), *zînul Pluton* (154), *zînul războiului* (130). Este interesant că pentru femininul *zeiță* nu recurgeau la *zînd* ci la *zee* (150), pe care îl va relua, mai târziu, Eminescu și, după el, Panait Cerna.

Terminologia literară este foarte săracă și, în general, veche: *icoană*, pentru *imagine* (131), *însufla*, pentru *inspira* (157). Nu era bine fixat nici adjectivul *literar* din moment ce apare ortografiat cînd *literal* (103, 112, 138) cînd *litterar* (143, 153, 159, 170), cu *ll* ca în limbile franceză și italiană.

În această sărăcie neologică surprinde puțin apariția lui *inovație* (168), a lui *levată*, totalitatea cărților de joc cîștigate de unul dintre jucători (171), ori a lui *cantaridă* 'gîndac din ordinul coleopterelor care cauzează desfrunzirea frasinilor' (159) și *chinchină*, scoarța unui arbore din America din care se prepara chinina (159).

Numele proprii, străine, sînt adaptate la spiritul limbii noastre printr-o ortografie specială care era și a lui Heliade Rădulescu: *Bordo*, *Molièr*, *Tulusa*.

Cu titlu de curiozitate notăm, aici, că în paginile „Alăutei” se întâlnește și numele țării noastre, de mai târziu, *România* (158) și derivatul *românism* (106), rar întîlnite, în scris, pînă la această dată.

Retipărirea „Alăutei” are rostul să ne informeze cu precizie asupra rolului pe care l-a jucat presa din Moldova, în deceniul al IV-lea din secolul trecut, să ne evidențieze unul dintre aspectele, multiple, ale activității neobositului cărturar și deschizător de drumuri care a fost Gheorghe Asachi și să ne arate măsura în care cărturarii patrioți de acum o sută patruzeci de ani își uneau forțele în vederea includerii în circuitul european a țărilor lor, neluate în seamă pînă atunci.

OBSERVAȚII ASUPRA VOCABULARULUI SCRIERILOR LUI SAMUIL MICU

DE

ZAMFIRA MIHAIL

Scrierile lui Samuil Micu, unul dintre cei mai fecunzi cărturari români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prezintă un deosebit interes pentru istoria limbii române literare. Limba operelor lui nu a constituit până acum obiectul unor studii speciale. Cercetătorii care s-au ocupat de viața și activitatea lui Samuil Micu au avut în vedere mai ales părerile sale lingvistice și locul pe care-l ocupă el în cadrul activității Școlii ardelenе. Romulus Todoran a studiat contribuția lui Micu la crearea terminologiei juridico-administrative din Transilvania, pe baza manuscrisului său intitulat *Statuta sau legile scaunelor săsești*, în articolul *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*¹, iar I. Lungu a semnalat, în lucrarea *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice românești*², importanța traducerilor filozofice ale lui Samuil Micu mai ales din punctul de vedere al istoriei filozofiei din țara noastră.

În articolul de față vom încerca, pe baza materialului extras din operele sale tipărite, să scoatem în evidență trăsăturile caracteristice ale vocabularului lui Samuil Micu și să stabilim contribuția lui la îmbogățirea lexicului limbii române literare.

Opera lui Samuil Micu se compune în cea mai mare parte din traduceri și prelucrări, dintre care scrierile filozofice sînt cele mai importante. Formația sa de poliglot — cunoștea la fel de bine latina, greaca, germana, maghiara (mai puțin franceza), ca și româna — i-a permis accesul la o vastă literatură. Prin traducerea lucrărilor lui Frid.

¹ Vezi *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1962, p. 103—137.

² Vezi „Cercetări filozofice“, II, 1955, nr. 4, p. 301—310.

Baumeister : *Loghica*³, Buda, 1799, cele 2 volume din *Legile firei, itica și politica sau filosofia cea lucrătoare*, partea a doua *Filosofia cea lucrătoare a rânduieilor dreptului firei*, Sibiu, 1800, precum și *Elica, Învățătura politicească și Metafizica*, rămase în manuscris, Samuil Micu a contribuit la popularizarea ideilor înaintate ale filozofiei luminilor, avînd de înfruntat greutățile inerente unei prime traduceri de acest fel în limba noastră. Lipsa unor termeni adecvați în românește pentru exprimarea gândirii filozofice a necesitat un efort susținut pentru găsirea echivalentelor potrivite. Într-o epocă în care limba română literară încă nu se perfecționase, terminologia filozofică din aceste scrieri este o dovadă a căutărilor sale. Alături de elemente ale terminologiei filozofice care erau în circulație, Micu introduce o serie de neologisme sau calchiază termenii străini. Traducerea *Bibliei*, publicată la Blaj, în 1795, a impus, de asemenea, mînuirea unui material lexical imens.

Studiul lexicului din scrierile originale, ca *Propovedanie* sau *Istoria, lucrurile și întîmplările românilor*, dezvăluie alte aspecte ale scrișului său, caracterizat, de astă dată, prin vocabularul ce era familiar autorului. O comparație între lexicul scrierilor originale și cel al traducerilor lui Micu arată cit de mult a contribuit el la modernizarea limbii române, mai ales prin traduceri. Firește că procesul de modernizare a limbii române nu se reduce numai la lexic și nu se caracterizează numai prin împrumutul de neologisme. În ansamblul operei sale se constată influența puternică a limbii textelor religioase⁴. În mod deosebit însă interesează modul în care el a folosit elementul popular, pentru a putea aprecia în ce măsură elemente de circulație locală în momentul respectiv au putut fi introduse, prin intermediul scrierilor sale, în limba literară.

Samuil Micu folosește numeroase cuvinte românești mai vechi, de origine latină, ieșite din uz mai tirziu, dar care circulau, în bună măsură, la acea dată : *adăpă* „a da de băut unui om” (B, 17₂, 535₁)⁵, *adăogă* „a

³ D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 139. I. Lungu, op. cit., p. 305 și Pompiliu Teodoru, *Izvoarele lucrărilor de filozofie traduse și prelucrate de Samuil Micu*, în „Studii și cercetări științifice — filologie”, Iași, XI (1960), fasc. 2, p. 237, citează ca prototip pentru traducerea lui Micu ediția din Cluj, 1771, a lucrării lui Baumeister. La Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” din Iași se păstrează, sub cota I 5748, o altă ediție, încă nesemnaltă : *Elementa philosophiae recentioris usibus iuventutis scholasticae accomodata et pluribus sententiis exemplis ex veterum scriptorum romanorum monumentis illustrata*, Frid. Christ. Baumeisteri. Editio novissima Viennae, Typis Ioan Thomae nob. de Trattner sac. caes. reg. aulae typogr. et bibliop., 1774, 586+14 p. În cursul lucrării ne vom referi la ediția din 1774.

Nu am putut consulta studiul, în manuscris, al lui G. Ivănescu, *Terminologia filozofică românească de pînă la 1800*. J. Byck, în articolul *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, V (1954), nr. 1—2, p. 31—43, nu se ocupă de nici una dintre scrierile lui Samuil Micu.

⁴ „Samuil Micu are în general limba vechilor noștri scriitori religioși”, S. Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 373.

⁵ Lista scrierilor consultate, cu siglele respective, se află la sfîrșitul articolului.

se recăsători" (B, 23₁), *așezămînt* „dispoziție dată de o autoritate suverană" (B, 841₁), *cap* „capitol, paragraf" (B, I, XIII₁), *căpelel* „capitel" (B, 91₃), *chiar* „clar" (B, IX₁, Tm, 4, Fl₂, 238), *a se cuceri* „a se smeri" (P, 87), *cumpătă* „a lua hotărîre, a decide" (Fl₂, 284, Ls, 186), *duroare* „durere" (P, 50), *lămen* „eunuc" (Tm₂, 368), *fiastru* „copil vitreg" (Fl₂, 344), *împărechiere* „despărțire, învrăjbire" (Tm, 125), *întorl*, *întoartă* „întortocheat" (B, 519₁, 520₂), *juđeș* „judecător" (Ls, 8), *legiui* „a se judeca" (Tm₂, 59, Ls, 14), *mîșel* „sărac" (B, 527₁, Tm, 133), *plecă* „a îndemna" (sens neatestat în dicționarele limbii române): „bărbăția... *pleacă* pre om să facă mari lucruri" (Tm, 79), *rost* „gură" (P, 38), *viă* „a trăi" (P, foaia de titlu, verso).

Sînt frecvente și cuvintele latinești moștenite, unele arhaice, a căror folosire, regională, s-a perpetuat, în sensul atestării lor și astăzi în graiuri. Este cazul unor cuvinte ca: *amuță* „a asmuți" (Ls, 171), *aplecă* „a alăpta" (P, 86), *carle* „scrisoare" (Tm, 113), *casă*, *căsi* „căsnicie" (Tm, 249), *casnici* „persoane care locuiesc împreună într-o casă, formînd o familie" (Tm, 234), *cădîntă* „competență, drept" (Tm, 31, Tm₂, 205, Ls, 40, Si, 224), *cerbice* „grumaz" (Tm, 127), *cercă* „a ruga" (P, I), *a (se) comînda* „a aduce jertfe; a îngriji de sufletul celor morți" (P, 82, Tm, 136, Tm₂, 198) sau „a încredința cuiva pe cineva" (NB, 148₁, Fl₂, 383), *credincerii* s.m.sg. „chezas, ostatec" (Tm₂, 309, Fl₂, 329), *delungă* „a îndepărta" (Tm, 165, Fl₂, 248), *întarmă* „a se înarma" (P, 137), *învorbă* „a holba ochii" (P, 5), *mărturie* „martor" (Ls, 25, 114), *trapăd* „alergătură multă încoace și încolo" (P, 88, Ls, 16).

Elementele arhaice, citate mai sus, ca și cele regionale din scrierile lui Samuil Micu — în număr mare și, mai ales, cu o frecvență ridicată — sînt indiciile unei opere scrise pe înțelesul poporului.

Cuvinte de origine latină a căror circulație este și era și pe timpul lui Micu strict regională, aparținînd și graiului crișean, demonstrează că autorul nu le-a putut lua decît din vorbirea de acasă: *ai* „usturoi" (P, 40), *amurte* (Tm₂, 45) (în contextul de la această pagină cuvîntul pare să aibă sensul de „a schilodi", neatestat de dicționarele limbii române: „sau îi taie sau îi *amurte* vreun mădulariu, ca un ucigători de oameni să va judeca"), *arenă* și *arină* „nisip" (B, 531, NB, 244), *fiia* „fiică" (Tm₂, 101).

Limbii literare a epocii îi erau specifice diferențele regionale; nu putea fi vorba la acea dată de o limbă de cultură unitară pentru toate provinciile. În domeniul lexicului, în Transilvania, mai mult decît în celelalte provincii circulau elemente arhaice de origine latină și o parte din acestea le-am înregistrat mai sus.

De asemenea, caracteristice, în primul rînd, pentru Transilvania, deși unele circulau și în Moldova, sînt regionalismele de origine maghiară sau germană, care se întîlnesc și în scrisul lui Micu: *aleșui* „a pîdi" (P, 43, B, 838₂, Fl₂, 282, Ls, 190, Si, 109), *amirui* „a ciștiga" (Ls, 18), *amistui* „a digera" (Tm, 260), *bănat* „stare de durere sufletească" (Tm₂, 304), *bănu* „a regreta" (Tm₂, 304, 320), *biciului* „a eva-

lua" (Ls, 60), *cetlui* „a lega strîns" (Ls, 36), *chezeș* „chezaș" (Ls, 164), *chilîn* „deosebit, separat" (Ls, 27), *cirtă* „sfert" (P, I, 16), *copirșeu* „sîcriu" (P, 11), *cortel* „locuință, gazdă" (Si, 236), *dărab* „bucată" (Fl₂, 334), *făgădaș* „promisiune" (Tm₂, 272), *a se făgădui* „a se devota" (B, 26₂), *ielelui* „a garanta" (Ls, 158), *găzdac* „chiabur" (Fl₂, 296), *hinleu*, -eauă (Si, 252), *hotariș* „hotarnic, limitrof" (Ls, 155), *lămpaș* „felinar" (Si, 107), *maister* „maistru" (Ls, 5), *modru* „posibilitate" (Tm, 79, Si, 184), *nemeșug* „noblețe" (Si, 125), *ohéri* „călău, gîde" (Tm, 258), *potecăreș*, *potică* „farmacist, farmacie" (Tm, 263), dar și *apotică* (contaminare între *apotecă* < germ. *Apotheke* și *potică*) (Tm, 149), *socoteală* „opinie" (Tm, 289), *tronl* „arvună" (Ls, 152).

Regionalisme de aceeași origine, folosite în textul *Bibliei*, diferențiază traducerea lui Micu de cea din 1688. *Bătăr* „cel puțin, măcar, barem" (B, XV), *corfă* „coș" (B, 79₂), *coștei* „castel, fort" (B, 836₂, Si, 87), *îirěz* „ferăstrău mic cu pînza foarte subțire" (B, 551), *goz* „gunoi, murdărie" (NB, 58₂), *încelui* „a înșela" (B, 812₁), *primb* „garnitură la haină" (B, 79₁), *îlîni* „a întîlni" (B, 33₁), apar numai în textul din 1795. Nu intenționăm să facem o paralelă între cele două traduceri ale *Bibliei*, totuși menționăm că traducătorul a reușit să atenueze lipsurile traducerii precedente care avea „întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită", cum spune Micu în prefață (B, I).

Ținînd seama de evoluția limbii literare în decursul unui secol, Samuil Micu caută să îmbunătățească exprimarea, însă inovațiile sale sînt mai ales de natură stilistică. O înregistrare izolată a cuvintelor care se găsesc într-o versiune dar nu există în cealaltă nu ne îngăduie să surprîndem superioritatea traducerii lui Micu, ci este necesară o analiză multilaterală, care să precizeze adevărata contribuție a limbii acestei opere la dezvoltarea românei literare. De aceea nu ne vom opri în lucrarea de față la această problemă specială.

Elementele regionale, prezente în limba scrierilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu au fost acceptate decît în mică măsură de limba literară. Multe forme regionale (sau populare), deși au fost folosite în limba scrisă de Samuil Micu și de alți cărturari din acea perioadă, iar unele au pătruns ulterior în limba literaturii, nu au devenit totuși literare.

Se pune deci problema detașării acelor aspecte prin care Samuil Micu a contribuit efectiv la dezvoltarea limbii literare. Dar elementele regionale atestate în opera unui latinist sînt interesante, din alt punct de vedere, pentru ilustrarea neconcordanței dintre tezele sale teoretice și limba scrierilor lui. Elementele regionale sînt tot atît de semnificative pentru scrisul său ca și neologismele. În timp ce, teoretic, Micu recomanda folosirea cuvintelor de origine latină, în limba scrierilor sale se întîlnesc în egală măsură și cuvinte de origină veche slavă.

În scrierile cu caracter religios se perpetuează folosirea termenilor bisericești de origine slavă, intrați pe cale literară, pentru că în limba literaturii religioase tradiția unei terminologii specifice se impusese,

indiferent de provincia de unde provenea textul. În acest sens, și Micu se integrează marelui curent al scriitorilor bisericești care au contribuit la impunerea unor norme literare supradialectale.

Pe lângă slavonismele care apar în traducerea *Bibliei*, explicabile prin specificul textului, termeni de origine slavă intrați pe cale literară am înregistrat și în celelalte scrieri: *blagocistie* „evlavie, credință” (Tm, 193), *bogoslovie* „teologie” (Tm, foaia de titlu), *cîn* „rang, demnitate” (Tm₂, 211), *clevetă* „calomnie” (Tm, 122), *ispovedanie* (formă etimologică) (Tm₂, 326), *namėsnic* s.m. și adj. „loctiitor” (Tm, 26, Si, 259), *năpraznă* „întimplare groaznică, nenorocire” (Si, 107), *neglasnică* „consoană” (Si, 58), *obîcină* „obicei” (Tm₂, 308), *obște* „comunitate de oameni” (Ls, 131), *poslanie* „epistolă, tratat” (Si, 147), *poftori* „a repeta” (Tm, 4), *predanie* „tradiție” (Tm, 27), *trezvîre* „deșteptare” (P, 137), *volnicie* „libertate” (Si, 2).

Samuil Micu folosește și multe cuvinte populare de origină sîrbă, bulgară sau veche slavă: *chilăvire* „mutilare” (Tm, 124), *a se iscusi* „a se face mai ager, mai isteț” (Fl₂, 230), *jeleri* (neatestat în dicționarele limbii române): „dacă vreun cetățean sau *jeleri* sau slugă va pîrî pre cineva” (Ls, 21), *a se mărturisi* „a declara, a admite” (P, 10), *mînteuță* „haină țărănească” (P, 40), *năsărimbă* „poznă” (Tm₂, 204), *opăci* „a opri pe loc, a reține din drum” (P, 1), *polată* „încăpere mică pe lângă casa țărănească servind ca magazie” (P, 125), dar și cu sensul de „palat”, în textul: „toate casele domnești s-au zis *palați* sau *polăți*” (Si, 2), *ponivós* „miop” (L, 147).

În scrisul lui Micu întîlnim concurența dintre formele arhaice, cele regionale și cele literare, pe cale să se impună. În același context, fără să fie vorba de intenție stilistică, apar cuvintele *fur* și *hoț* („păzea oile de *furi*... odată venind niște *hoți*”) (Si, 7, cf. Tm, 121, B, 72₂), iar alteori *lotru* (Fl₂, 286).

Pentru aceeași noțiune Samuil Micu folosește fie un împrumut, fie un termen regional, în funcție de specificul textului. Într-o traducere ca *Filosofia cea lucrătoare întrebuițează rebelie* < lat. *rebelio* („făcînd rebelie și turburări asupra împăratului”) (Fl₂, 398), pe cînd în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* preferă sinonimul regional *curuțime* < *curuț* (< magh. *kurutz* „rebel, insurgent”) + *-ime*. Sensul de „răscoală” al cuvîntului *curuțime*, așa cum reiese din textul următor: „în Ardeal au fost *curuțime*, adecă răscoală” (Si, 78, 228), nu este atestat în niciunul dintre dicționarele limbii române.

De asemenea, oscilația între calc și neologism, frecventă la traducătorii de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea⁶, se întîlnește și în textele sale. Samuil Micu folosește atît neologismul *teatru* (P, 41), cît și calcul *privelistē*: „care comédii sînt cu totul asemenea celor de demult, care să făcea în *privelistile* păgînilor” (Tm, 249).

⁶ Cf. și concluziile Despinei Ursu, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru (II)*, în „Studii și cercetări științifice — filologie”, Iași, XI (1960), fasc. 1, p. 97.

Rolul lui Samuil Micu, alături de cel al intelectualilor ardeleni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea în genere, a fost deci impunerea unor forme literare, mai noi, atunci când acestea erau în luptă cu alte forme, regionale. Circulația scrierilor lui Micu, dintre care unele au fost reimpărite la București și la Buzău, sporește, din acest punct de vedere, valoarea contribuției sale. Prin punerea în valoare a elementului popular Micu duce mai departe limba cărților bisericești. Dar contribuția sa la dezvoltarea limbii literare se caracterizează mai ales prin străduința de a găsi termeni adecvați pentru comunicarea unui text științific.

Samuil Micu este unul dintre cărturarii ardeleni care stă pe o poziție nouă, caracteristică etapei moderne a limbii române literare. El este cel care introduce un număr mare de neologisme, în special din domeniul filozofiei. Termenii neologici apar, așa cum spuneam mai sus, alături de elemente ale terminologiei filozofice care erau în circulație, printre care termeni ca *ființă* „substanță”, „esență”, *fire* „natură”, *începătură* „principiu”⁷.

Procedeul folosit de Micu pentru răspîndirea și promovarea neologismului este intercalarea lui în text alături de un cuvînt corespunzător românesc, mai vechi în limbă. De exemplu, „Tomneala, care latinește să zice contract și rumânii într-unele locuri o zic legătură alcăzaș, controtuș, noi lăsînd celelalte nume care tot atîta însămnează, mai adeseori întru această carte vom zice tomneală” (Tm₂, 59); „parte a filosofiei care grecii o numesc practica, latinii moralis, noi în limba românească a chiemăm lucrătoare pentru că ne învață ce trebuie să lucrăm” (Fl, 3); „cînd spui că altul are patimi sau fapte rele... latinii aceasta o zic calumnie, noi o putem zice hulă sau năpaste” (Fl₂, 260); „arătare să zice în curmezișe sau încungiurătoare, grecii o zic apogoghica, latinii indirecta” (L, 152).

Aceste glosări familiarizau cititorul cu termenii respectivi, ajutînd astfel la impunerea neologismului. Faptul că Micu indică limba din care a luat un cuvînt și care este alta, uneori, decît cea dată de dicționare la etimologia cuvîntului respectiv, ajută la completarea imaginii asupra etimologiei — multiple — a aceluși cuvînt. În majoritatea cazurilor, fără ca împrumutul să devină abuziv, neologismele sînt de origine latină⁸: *absolut* (Fl, 18), *absurd* (L, 152), *anatomia* (Si, 220), *colație* „diplomă” (Si, 225, 227), *comédie* (Tm, 249), *condiție* (Tm, 54, 224), *consens* (B, IV₂, V₁), *contract* (Tm, 115, Tm₂, 59), *creditor* (Tm₂, 70), *creditor* (Fl₂, 327), *critic* (L, 94), *curiozitate* (Tm, 112), *dezvolt* „explicit” (Tm, 154, Fl₂, 238), *dialectic* „dialectician” (L, 111), *element*, -uri (P, 45), *filosofie* (L, 9), *formă* (L, 94), *gubernium* (Si, 219), *humor* „lichid intercelular constituind mediul în care trăiesc celulele organismelor” („Som-

⁷ Cf. G. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1956, p. 171.

⁸ Neologismele din manuscrisul lui Samuil Micu, *Legea scaonelor săsești* au fost discutate de Romulus Todoran, *op. cit.*

nul cel prea mult înmulțește humorii și umezala") (Flz, 374), *incita* (Ls, 89), *infamia* (Ls, 32), *maghiștratură* (Tm₂, 193), *organ* „mijloc, instrument de comunicare" (B, III₁), *patrie* (B, I, Tm, 113, 258), *prescripție* (Tm₂, 135), *pública* adj. (Ls, 176), *scolastic* s. m. (Tm, 69, Tm₂, 299), *litor* „tutor" (Tm₂, 174, 328), *transacție* (Tm₂, 95), *stat* „stare" (Tm, 16).

Unele cuvinte au fost împrumutate din latina medievală: *matês* (L, 45) < lat. *mathesis*, glosat în Du Cange, *Gloss. infim. lat. s.v.*, p. 321 „doctrină, învățătură care cuprindea aritmetica, muzica, geometria și astrologia", considerat grecism în limba latină.

În alte cazuri, deși Micu glosează cuvântul ca și cum acesta ar exista în limba latină, realitatea lingvistică arată că el a creat forma respectivă sau că ea circula deja în limba română. De exemplu, cuvântul *condiționat*, citat drept cuvânt latinesc în textul „statul, altul este firesc desăvârșit, altul ipotiticesc sau cumu-l zic latinii *condiționat*, adecă cu oarece socoteală" (Tm, 16), nu l-am găsit în dicționarele consultate. În latina clasică a existat un substantiv *conditio*,-onis și un adjectiv *conditionalis*, iar verbul corespunzător este *conditio*,-are. Verbul românesc a fost împrumutat din fr. *conditionner*.

Atunci când face referiri la unii termeni, Samuil Micu are în vedere, de multe ori, forma din limba greacă, deși forma latină era identică în aceste cazuri: „să cheamă cu cuvânt grecesc *axioma*" (L, 86), „acestea sînt *teoretice*, cum zic grecii" (L, 84). Și alte cuvinte ca *dilemă* (L, 117), *ienómen* (L, 175), *idee* (L, 24, 25), *monarhie* (B, 350₁), *practic*,-ă adj. (L, 17), *sorit* „categorie de raționament" (L, 120), *tes* „teză" (L, 204) au putut fi împrumutate sau din latină sau din greacă. Mulți dintre termenii filozofici au putut intra și prin intermediul limbii germane, după cum și *arhitect* (B, 87₂) sau *atestat* (Tm₂, 78) < lat. *architectus*, germ. *Architekt* sau, respectiv, *attēstatum*, germ. *Attestat*.

Accentul ne poate ajuta, în unele cazuri, să determinăm din ce limbă a luat Micu cuvântul. *Sofisma* are accentul ca în limba latină, spre deosebire de greacă unde se pronunță σόφισμα sau *silloghism* (L, 92) ca lat. *sylllogismus* față de gr. συλλογισμός; *etimológhe*, *omónímie*, *sinonímie* (L, 67) ca în lat. *etymologia*, *homonymia*, *synonymia* față de gr. ετυμολογία, ὁμωνμία, σηνωννμία cf. și *sinónima* „... de un nume" (L, 53). Citeodată notarea accentului este în spiritul limbii române *analís* (L, 35), *teoréma* (L, 87), față de lat. *analysis*, *theórema* sau gr. ἀνάλυσις, θεώρημα.

Spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi ardeleni, Micu folosește neologisme neogrecești împrumutate direct, dintre care unele sînt rare în limba română literară a secolului al XVIII-lea și, uneori, încă neadaptate fonetic sau morfologic. Mai ales în scrierile *Bibliei* cuvintele de origine greacă apar destul de des, deoarece traducerea a fost făcută după un text grecesc, dar ele se întîlnesc în egală măsură și în celelalte scrieri ale sale. Paralelele date de Micu sînt edificatoare pentru determinarea circulației termenilor livrești: „apócrifa,

care cuvînt elinesc însemnează acoperit" (B, 739), „dînd la ai săi haslă = grecește sintema: sămn" (B, 872₁), „alții cărțile paralipóme-non le cheamă cuvintele zilelor" (B, 348), „cum zic grecii, adiafóra sau fără deosebire" (Tm, 172, Fl, 27), „peristasis, latinește tîrcumstanții să zic" (Tm, 60).

Cuvînte de origine greacă în scrierile lui Samuil Micu sînt: *apostasía* „renegare" (Tm, 161), *chiclu* „ciclu" (Si, 141), *cliros* „cler" (Si, 223), *diorthosi* „a corecta" (B, XV), *diatá* „testament" (Tm, 115), *enchiclicá* „enciclică" (Si, 146), *fisic* „persoană care se ocupă cu studiul corpului omenesc" (Tm, 2), *gangrenă* (Tm₂, 263), *haractír* și *haractér* „caracteristică" (B, II₁, III₂, Tm, 35), *hirurg* (Tm, 263), *hronologhié* (B, 239, 348), *idiotism* (B, I), *ípotetic* (Tm₂, 95), *issop* (B, 63₂), *manná* „lichen comestibil" (B, 67₁), *istrión* „actor" (Tm, 250), *paradosis* „tradiție", *paralelá*, *prolegómena* „introducere" (B, I), *prolog* „prefață" (B, 740), *rítor* „orator" (P, 126), *scándalá* (Tm, 95, 217, Tm₂, 11), *schimosire* „schimonosire" (Tm, 89), *schevofiláchia* (B, 517), *scópos* (B, I), *sculá* „obiect de preț, juvaer" (Ls, 60), *stil*⁹ (B, I), *strution* „struț" (P, 56), *teocratic* (B, 213).

Majoritatea neologismelor introduse sau folosite de Samuil Micu aparțin terminologiei filozofice. Confruntarea termenilor neologici din domeniul filozofiei întîlniți în scrierile lui Micu cu terminologia altor științe¹⁰, relevă că, în anumite cazuri, neologismele respective au circulat în limba română cu sensul din filozofie înaintea sensului din alte științe, sau, cînd au același sens, au apărut mai întîi în scrierile lui Micu. Astfel, *corolaria* (L, 88) este întrebuițat cu sensul din matematică abia în 1821. *fenómen* (L, 175) este semnalat mai tîrziu la P. Maior, *matemátic* s. m., *proprietăți* (L, 6 și, respectiv, 45), apar la G. Șincai în 1810, *axiomă* (L, 86), *problemă* (L, 87), *teoremă* (L, 87), *termîn* (L, 96), se întîlnesc în terminologia matematică abia în a doua decadă a secolului al XIX-lea. *Subiect* și *predicat* (L, 74—75) apar ca termeni de logică înaintea folosirii lor în terminologia gramaticală.

Alte neologisme, întrebuițate în epocă în scrieri științifice de altă specialitate, apar și la Samuil Micu: *metód* (L, 14), *practică* (L, 17), *teoretică* (L, 87) sînt folosite și de I. Molnar, *Economía stupilor*, Viena, 1785. *Știință* („știința este avut, cu care poate arăta cele ce zice") (L, 11) este semnalat în manuscrisul traducerii operei abatelui Delaporte, *A toată lumea călătorie*, 1785, și în manuscrisul unui manual de *Gheografie nouă*, 1780. *Materie* (Tm, 278, L, 94, Fl₂, 281) este atestat începînd de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

E normal ca la Samuil Micu să întîlnim oscilații în adaptarea împrumuturilor, atît din cauza lipsei unor norme stabilite de redare a

⁹ Atestare anterioară lui Budai-Deleanu, despre care se credea că l-a folosit întîia oară în limba românească; cf. Luiza și Mircea Seche, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în „Țiganiada"*, în *Contribuții la istoria limbii române vîterare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, 1962, p. 29.

¹⁰ Comparația am făcut-o pe baza indicelui de la volumul lui N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

neologismelor, cit și din cauza provenienței lor multiple. *Experiența* (Tm, 34, Fl₂, 227) < lat. *experientia* este scris și *sperință*, după cum apare *sperimețt* pentru *experiment*. În acest caz adaptarea la sistemul fonetic românesc s-a făcut prin analogie cu cuvintele de origine latină moștenite, cu *ex* > *s*, *en* > *in*, *-tia* > *-ță*¹¹.

În cazul variantelor *scândăli*, *scândălisi*, *scândălizi* oscilația se datorește etimologiei multiple, căci *scândăli* e un denominativ de la scandal, în timp ce formele *scândălisi*, *scândălizi* provin mai curînd din germ. *skandalisieren*, decît din ngr. *σκανδαλιζω*.

Adaptarea la limba română a cuvintelor de origine latină terminate în *-s* s-a făcut de multe ori sub influența pronunțării lor în limba maghiară, adică cu *s* > *-ș*: *catihizmuș* (Si, 207), *contrutuș* — formă coruptă a lui *contractus*, intrată prin intermediul limbii maghiare — („această scrisoare norodul nostru pre unele locuri cu cuvînt slovelesc o cheamă zapis, iar mai de obște și mai bine cu cuvînt latinesc să zice contract sau cum prostii zic *contrutuș*“; Fl₂, 328), *fiscuș* „fisc; agent fiscal“ (P, 53, Tm₂, 97), *notares* (Si, 245), *primaș* adj. m. „primat“ (Si, 215), *superintendens* (Si, 207), *tituhuș* (B, 460, Si, 200), dar și *titul*, *i* „titlu“ (NB, 176, Fl₂, 257).

Substantivele latine terminate în *-um* și-au păstrat de cele mai multe ori terminația: *almarium* „dulap“, cu *r* > *l* (Si, 252), *arhivum* (Si, 226), *cambium* (Tm₂, 91), *decretum* (B, 740, Si, 220), *dominium* „moșie“ (Si, 233), *exemplarium* (B, 562₁), *proprium* (Fl₂, 291), *privilegium* (Ls, 6, Si, 205), *puntumuri* „puncte“ (Si, 211), *sacrasium* „biserică“ (Si, 171), *seminarium* (Si, 154).

Neologismele de origine latină apar cu lectura lui *c+i*, e, ca *ț*, obișnuită în pronunția latinei din Austria: *întert* (Ls, 160), *prințip* „principe“ (B, foaia de titlu), *prințipe* (Si, 116), *prințipat* (Tm₂, 100, Si, 200), *încumstanții* (Tm, 60).

O dificultate la încadrarea în morfologia limbii române prezentau neologismele latine în *-io*, *-ionis*¹². La Micu ele sînt cu forma în *-ie*: *dispenzație*, *prescripție*, *rebelie*, *transacție*; cuvinte cu terminația *-iune* nu apar în scrisul său. Cît privește genul și forma fonetică a neologismelor provenite din substantivele latine în *-or*, *-oris*, ele sînt folosite de Micu cu forma de substantiv masculin: *creditor*, *țitor*, datorită și influenței germane, deși ulterior *țitor* s-a impus în limba literară sub forma *tutore*. Limba străină ce a fost luată ca model a impus modul deosebit de încadrare. *Filosoî* (L, 8) este împrumutat din gr. *φιλοσοφείω*, *-û* sau germ. *philosophieren*, iar nu din lat. *philosophari*.

Încadrarea morfologică pentru neologismele grecești s-a făcut cu forma lor feminină: *aghiografa*, *apocrița*, *topazia*, deși majoritatea au

¹¹ Cf. G. Ivănescu, L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în „Studii și cercetări științifice-filologie“, Iași, VII (1956), fasc. 2, p. 6.

¹² G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în „Limba română“, IV (1955), nr. 1, p. 34. Vezi și discuția detaliată la Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 131—133.

fost adoptate ulterior de limba română literară cu o formă masculină sau neutră.

Samuil Micu n-a manifestat totuși predilecție pentru neologism. S-ar putea spune chiar că l-a evitat pe cât posibil, preferința sa fiind pentru cuvintele românești mai vechi în limbă. Motivarea este enunțată explicit în mai multe rânduri, pentru că el pornește de la premisa că scrierile sale se adresează poporului și deci trebuie înțelese de acesta: „cînd ori noauă, ori dintr-altă limbă ia omul cuvinte și pune în vorbă, de nu sînt aceste cuvinte cunoscute celor cu cari vorbești, ești ca un varvar și te faci de ris” (L, 57). Tendința puristă a fost promovată numai teoretic, nu a fost aplicată niciodată în practica scrisului său. Micu este prudent în folosirea neologismelor și preferă să numească noțiunile noi cu termenii românești, în traducere sau calchiere. Această tendință de a prefera termenul românesc celui neologic, specifică lui Samuil Micu, a fost relevată și de Romulus Todoran.

Terminologia filozofică a lui Samuil Micu este alcătuită, în cea mai mare parte, din formații pe teren românesc, calcuri lexicale și semantice.

Termenii românești întrebuințați de Micu se îmbogățesc cu sensuri noi numai în contextul dat și datorită explicațiilor suplimentare ale autorului. Propoziția „cuvîntul să zice mutat, pentru că de la un lucru să mută să însemneze alt lucru” (L, 53), traduce fragmentul „autem terminus dicitur translatus itemque metaphoricus” (Baumeister, 32), dar Micu lărgeste contextul pentru a-l face mai inteligibil și a explica astfel cuvîntul *mutat*, căruia îi conferă sensul de „metaforă”.

Termenii românești sînt din lexicul curent: *proptea* „argument” (L, 12), *împreunătoare* (L, 77, 112) pentru *copulativus* (Baumeister, 46), *despreunătoare* (L, 77) pentru *disiunctivus*, *inceput sau temei* (L, 13), pentru *principium* „principiu”, dar *temei* (L, 94) și pentru *fundamentum*, *împrotivitoare* (L, 89) pentru *contrarius*, *îndreptare* (L, 94) pentru *regula*, *părut sau cu părere* (L, 162, Tm. 11) pentru *probabilis*, *spîță* (L, 43), pentru *specifica*, *scoțitoare*, *afară-luătoare* și *asemănătoare* (L, 79—80) pentru *exclusiva*, *exceptiva*, *comparativa*. *Universales*, *conclusio* sînt traduse prin *de obște sau peste tot* (L, 40), și *închiere* (L, 98). În cazul lui *arădare*, pentru *demonstratio* (L, 152), *cuvîntare* (L, 92), pentru *rationcinatio* (Baumeister, 56) — după cum și *philosophia rationalis* (Baumeister, 11) a fost tradusă prin *filosofia cea cuvîntătoare* (L, 19, 22) — *culege* „a deduce, a trage concluzii” (Fl₂ 217) < germ. *entnehmen*, ca și în cazul cuvintelor citate mai sus, calcul semantic îmbogățește cu un sens nou cuvintele românești.

Pentru o traducere exactă a termenilor filozofici latinești sînt folosite chiar cuvinte românești, deja învechite în limbă în momentul respectiv, ca: *împoncișire* „împotrivire, dezbinare, coliziune” pentru *oppositio* (L, 89), *răducere* „asemănare” („cel ce pricepe pricinile lucrurilor, acela cunoaște răducerile întră pricini și întră fapte; adecă: întră cele ce fac și întră cele ce să fac”) (L, 7), atestat numai în TDRG

s. v. *arăduce*. În cazul lui *hotărîre* pentru *definitio*: *de definitionibus* (Baumeister, 36) = „de hotărîri” (L, 59), cuvîntul românesc este folosit în sensul său învechit de „delimitare”, echivalent al sensului de bază al lui *definitio*, la fel ca și *postulatum* (Baumeister, 51), tradus prin *poftit* „cerut” (L, 87), deci tot printr-un cuvînt cu un sens învechit în limba română. Sintagma *attributa essentialia* (Baumeister, 38) este tradusă prin *lucruri îiințești* (L, 63), făcîndu-se o traducere ad litteram a accepției cu care circula în scrierile filozofice ale vremii, cf. și *essentialia* (Baumeister, 13) = *îiințește* (L, 22); în epocă exista și calcul *îiință* „esență”. La fel a *prinde cu simțirile* „a percepe” („lucrurile ce sînt afară de sine care să *prind cu simțirile* și le pune înainte”) (Tm, 2), *boala apei* (Si, 49) pentru *Wassersucht* etc.

În mai multe situații Samuil Micu apelează la semicalcuri sau calcuri parțiale pentru găsirea echivalentului celui mai potrivit în limba română, de exemplu *prejudecată* (Fl₂, 376, L, 126) pentru *praeiudiciis* (Baumeister, 76). Calcul integral al termenului latinesc corespunzător întîlnim în exemplele: *împrotivă zicătoare* (L, 90) și *grăire împotrivă* (Si, 220), pentru *contradictoria* (Baumeister, 54), *înainte vedere* „a prevedea” (Tm, 76), după *praevideo*.

Terminologia filozofică românească modernă își are începuturile în traduceriile lui Samuil Micu. Într-o perioadă de oscilații, cînd scriitorii și traducătorii români erau în căutarea unor termeni adecvați pentru exprimarea noțiunilor noi, Micu apelează, cu bune rezultate, la limba latină și greacă. Cea mai mare parte dintre neologismele folosite de el s-au impus ulterior în limba literară. Terminologia din traducerea *Logicei* sau a volumelor din *Filosofia cea lucrătoare* este tributară totuși vechii terminologii filozofice românești, care opera cu calcuri sau împrumuturi din neogreacă. Scrierile lui Samuil Micu au constituit o reală contribuție la dezvoltarea limbii române literare prin difuzarea neologismelor, deși nu era vorba totdeauna de împrumuturi directe, ci și de acceptarea unor forme existente în limba timpului.

LISTA ABREVIĂȚIILOR

- B Biblia, Blaj, 1795 (Partea a doua, a cărei paginație se repetă, a fost notată NB).
 Fi Legile firei, itica și politica sau filosofia cea lucrătoare. Partea întia, Sibii, 1800.
 Fl₂ Filosofia cea lucrătoare a rînduieilor dreptului firei. Partea a doua, Sibii, 1800.
 L Loghica adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei, Buda, 1799.
 P Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți, Blaj, 1784.
 Tm Teologhia moralicească sau bogoslovîa, Blaj, 1796.
 Tm₂ Cartea a doua a Teologhiei moralicești, Blaj, 1796.

*

- Ls Statuta sau legea scaunelor săsești, 1802, manuscris păstrat la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România sub cota 515.
 Si Scurtă cunoștință o istorii românilor, editată de C. Cîmpeanu, București, 1963 (am indicat paginația lui Samuil Micu, nu cea a ediției).

OBSERVATIONS SUR LE VOCABULAIRE DES OEUVRES DE SAMUIL MICU

RÉSUMÉ

La langue des oeuvres de Samuil Micu, l'un des plus féconds érudits roumains de la fin du XVIII-ème siècle, présente un intérêt tout particulier pour l'histoire de la langue roumaine littéraire. Pourtant, elle n'a pas encore fait l'objet de recherches spéciales; aussi l'auteur essaie-t-il de suppléer à cette lacune. Elle s'est servie du matériel extrait de l'oeuvre imprimée pour mettre en évidence les traits caractéristiques du vocabulaire des écrits de Samuil Micu et pour établir la contribution de ce dernier à la formation de la langue roumaine littéraire.

L'oeuvre de Samuil Micu se compose dans la plus grande partie de traductions et d'adaptations, parmi lesquelles les écrits philosophiques sont les plus remarquables. Samuil Micu a contribué à populariser les idées avancées de la philosophie des lumières, malgré les difficultés inhérentes à une première traduction de ce genre dans notre littérature. Le manque de termes adéquats pour exprimer la pensée philosophique suppose un effort pour trouver les expressions équivalentes. La terminologie philosophique de ces oeuvres à une époque où la langue littéraire n'était pas encore complètement formée, est une preuve de son labeur. A côté des éléments de terminologie philosophique en circulation, il introduit une série de néologismes ou de calques des termes étrangers.

L'étude du lexique de ses oeuvres originales, comme *Propoveda-nie* ou *Istoria, lucrurile și întimplările românilor* découvre d'autres aspects de sa langue qui est caractérisée, cette fois, par un vocabulaire familier à l'auteur. La comparaison entre le lexique des oeuvres originales et celui des traductions a démontré qu'il s'agit d'une contribution à une modernisation de la langue roumaine surtout dans le dernier cas. Naturellement, le processus de modernisation ne s'est pas réduit au lexique et à l'emprunt de néologismes. Dans les limites du sujet que nous nous sommes proposé, nous avons donc étudié un aspect du problème: la manière dont Samuil Micu a contribué par des moyens lexicaux à l'évolution de la langue.

La formation de la terminologie philosophique roumaine moderne a commencé par les traductions de Samuil Micu. Dans une période de recherche, où les écrivains et les traducteurs roumains avaient besoin de termes adéquats pour exprimer les nouvelles notions, Micu fait des emprunts, avec de bons résultats, à la langue grecque et latine. La plupart des néologismes qu'il a employés se sont imposés dans la langue roumaine littéraire. Comme il ne s'agissait pas toujours d'emprunts, mais aussi de diffuser des formes qui existaient déjà dans la langue, la contribution de Samuil Micu au développement de la langue roumaine littéraire est remarquable.

ODOBESCU DUPĂ DOCUMENTE INEDITE*)

DE

GABRIELA DRAGOI

O ediție Al. Odobescu apărea îngrijită de autor în 1887, dar, mărturisită chiar de acesta, se dovedea imposibilă depistarea tuturor colaborărilor, risipite prin ziarele vremii. Mai târziu, după moartea lui, grija soției pentru o cunoaștere mai deplină a scriitorului și a omului Al. Odobescu, prin publicarea corespondenței și a unor manuscrise inedite, deschidea imaginea unui vast cîmp de cercetări fructuoase. Au apărut de-a lungul anilor, prin reviste sau în ediții postume, scrisori și texte necunoscute, fără a acoperi însă decît o mică parte din ceea ce reprezintă bogata arhivă Odobescu așa cum se află ea astăzi în posesia Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România.

Volumul recent *Pagini regăsite*, îngrijit de Geo Șerban este rodul unei munci îndelungate, migăloase și pline de greutate, ce a avut în vedere nu numai textul propriu-zis, ci și o întreagă rețea de referințe, culese cu meticulozitate din arhive, ziare, volume diverse. S-au realizat astfel un studiu, așa cum puțin l-au efectuat, al genealogiei familiei Odobescu și o analiză documentată a epocii și a personalității celor cu care tînărul Odobescu a venit în contact. Menționînd alte două elemente de valoare ale cercetării întreprinse de Geo Șerban, anume: studiul introductiv, bazat pe cea mai densă informație asupra perioadei de la Paris a lui Al. Odobescu și un tabel cronologic al vieții și activității scriitorului, aparent lipsit de pretenții, dar în care se constată capacitatea de a sintetiza sensul unei evoluții, consemnînd elemente noi care explică multe suprafețe lacunare pînă acum, vom releva doar importanța istorico-literară a corespondenței, citînd și cele cîteva scrieri inedite incluse în acest volum.

Perioada studiilor lui Al. Odobescu la Paris (între 1850 și 1854, apoi un scurt timp în 1855) era punctată pînă la moartea scriitorului de foarte puține date: articolul *Munchitorul român*, publicat în primul număr, din mai 1851, al revistei „Junimea română”, fragmentul istoric *Fecioara din Orléans* în „Calendar popular pentru anul 1852” al lui C. A. Rosetti și Winterhalder, poezia *Odă României*, și studiul *Satira latină*, publicate în „România literară” din 1855, iar alături de toate acestea, pe lângă unele mărturii ale contemporanilor, declarația deschisă de adeziune a tînărului Odobescu la mișcarea de la 1848, înserată cu ani mai târziu, cu același nestîrbît entuziasm în articolul *Junimea română din Paris pe la 1852* („Epoca”, II, 1887, nr. 514).

* Al. Odobescu, *Pagini regăsite*, Ediție îngrijită de Geo Șerban, București, 1965.

Postum au mai ieșit la iveală conferința *Viitorul artelor în România* („Convorbiri literare”, an. XLII, 1908, nr. 5, p. 497—514), *Călătorie din Paris la Londra* („Convorbiri literare”, an. XLIX, 1915, nr. 11—12, p. 1141—1144 și an. LXVII, 1934, nr. 7—9, p. 621—635), proiectul dramatic *Urbain Grandier* („Convorbiri literare”, an. LXIII, 1930, oct. p. 1046—1050), traduceri din Horatius, publicate de V. Pirvan („Convorbiri literare”, an. XXVI, 1902, nr. 9, p. 824—827) sau semnalate de G. Litzica („Convorbiri literare”, an. XXXI, 1907, p. 1124) și Popa-Lisseanu („Orpheus”, I, 1924—1925, p. 8—13), traduceri din Homer, publicate de E. C. G. (rigoraș) („Convorbiri literare”, an. LXIII, 1930, febr., p. 6—22; martie, p. 318—322), sau din Virgiliu, publicate de același cercetător („Convorbiri literare”, an. LXIII, 1930, aprilie, p. 416—427).

În 1957, în „Limbă și literatură”, D. Păcurariu, înregistrează alte câteva inedite din vremea studenției la Paris: o scutură a ideilor fundamentale și o primă strofă dintr-o *Odă, Junimii Române*, o traducere din Béranger, *Nebunii*, niște poezii erotice și câteva încercări de traducere în limba franceză a baladelor din colecția lui Vasile Alecsandri.

Nu e greu de observat efervescența cu care tânărul Odobescu investiga și lucra asupra unor subiecte diferite, cu pasiunea și aviditatea proprii vârstei, dar cu o seriozitate ce depășea cu mult nivelul obișnuit al tinerilor de seama sa. Fragmente disperate, proiecte îndrăznețe părăsite pentru altele, redactări definitive sau mărturie a rodniciei anilor de la Paris, care conturează profilul viitorului savant și literat, anii în care principalele orientări și stimulări i-au venit din ambianța „Junimii române”, cercul de tineri revoluționari români.

Întregind imaginea acestei munci devotate unui ideal de progres, volumul de *Pagini regăsite* publică alte două lucrări, articolul *Idei asupra progresului societății*, pregătit pentru revistă „Junimea română” și articolul *Bazele unei literaturi naționale*, precum și impresii din Galeria de pictură din Dresda, în urma unei vizite făcute în drumul spre țară.

Din toate aceste preocupări reiese clar spațiul culturii lui Odobescu, format printr-un studiu asiduu, cum subliniază și Geo Șerban, contestind o veche opinie care acorda tradiției culturale a familiei mult mai mult decât s-a dovedit a fi real. Iar numărul și calitatea cărților cumpărate la Paris, înregistrate de Al. Odobescu într-un catalog din 1858 (catalog publicat de curind în ediția de *Opere*, vol. I, 1966) sînt revelatorii.

Ceea ce reprezintă însă un domeniu de noutate integrală pentru perioada de la Paris și apoi pentru cea imediat următoare, în țară, este corespondența lui Al. Odobescu. Din această corespondență, un teren întins, cuprinzînd peste 2 000 de scrisori, s-a publicat parțial și sporadic în diferite reviste. Mai masiv, ea a fost publicată în ediția Al. Odobescu, *Opere literare*, 1938, îngrijită de Scarlat Struțeanu, dar era legată de o perioadă mai tîrzie (1870—1895). Elemente din această corespondență cunoscută au fost integrate în portretul făcut scriitorului de George Călinescu (*Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, 1941, p. 303—309 și Al. Odobescu în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, an. VII, 1958, nr. 3—4, p. 334—365). În 1958, George Călinescu, reocompunînd un portret inegalabil al lui Al. Odobescu, bazat mai ales pe aceste elemente, regreta totuși pierderea unui număr mare de scrisori: „Correspondența sa... trebuie să fi fost enormă, dat fiind obiceiul de a scrie aproape zilnic. Au rămas însă numai relativ puține scrisori”¹ (p. 335—336). Și iată că ne sînt redată „pagini regăsite”, multe din aceste scrisori.

În afara scrisorii din 1847, de la Balta Albă, adresată de Al. Odobescu mamei (în N. Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1934, p. 53—58) și un schimb de epistole George Crețianu, Nicolae Ionescu — Al. Odobescu („Convorbiri literare”, an. LVII, 1925, mai, p. 332—344), tot ce s-a publicat pînă acum din corespondența lui Al. Odobescu era dintr-o perioadă ulterioară celei de tinerețe.

¹ G. Călinescu proiectase și lucrase chiar la o editie științifică a corespondenței lui Al. Odobescu, lucrare din păcate neterminată (V. Elena Piru în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 3—4, 1965, p. 747—753).

Consultând întregul fond de corespondență achiziționat de Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Geo Serban prezintă în acest prim volum doar 107 scrisori, primite sau adresate în perioada 1847—1857, pînă la moartea lui Ioan Odobescu, tatăl lui Alexandru Odobescu, deci dintr-o perioadă foarte puțin cunoscută. Importanța lor se relevă cu atît mai mult cu cît pînă de curînd lipseau date mai concrete asupra ambianței familiei Odobescu, asupra relațiilor mai apropiate sau mai îndepărtate ale membrilor acestei familii, din ele fiind posibilă reconstituirea directă sau indirectă a portretelor sau măcar a unor aspecte ale personalității lui Ioan Odobescu, Al. Odobescu și a Catincăi Odobescu. Cu elemente indispensabile unei viitoare monografii Al. Odobescu, toate aceste scrisori converg și accentuează valoarea liniilor portretului trasat cu măiestrie de G. Călinescu într-o primă și concentrată monografie Al. Odobescu, așa cum a realizat-o în studiul citat din 1958. Vom încerca doar cîteva însemnări în marginea acestei corespondențe inedite, urmărind firul ei cronologic, subliniind unele aspecte ce privesc perioada studiilor la Paris, indirect, prin corespondența lui Ioan Odobescu și apoi prin cea a lui Al. Odobescu însuși, primii ani în țară, după întoarcerea de la studii.

Catinca Odobescu vine la Paris în iunie 1850 împreună cu Alexandru și Marie, copiii mai mari. Tatăl, rămas în țară, scrie cu regularitate, trăind printr-un intens schimb de scrisori, fiecare eveniment din viața celor plecați. La rîndul său dă relații amănunțite fiului asupra evenimentelor familiale, apoi, din ce în ce mai desprins de ceea ce constituie conveniența unei corespondențe, îl informează despre mersul lucrurilor la moșile de la Dragomirești și Călăreți, aducîndu-i la cunoștință proiectul unei fabrici, făcîndu-i numărătoreea pomilor roditori sau cerîndu-i semințe de varză de Bruxelles. Atunci cînd fiul se interesează în mod expres de starea țării sub ocupația rusească din 1853, îi explică — se înțelege că potrivit opticii sale de om de încredere al lui Vodă Ghica — condițiile din capitală. Tatăl era preocupat însă în toate scrisorile sale, fără excepție, să amintească fiului datoria de a învăța, de a nu pierde „vremea cea scumpă”, bucurîndu-se atunci cînd scrisorile îl încunosteau de progresele fiului: „Tu cunoști, iubite Alexandre, cît mă interesează creșterea cea bună și învățătura voastră și cea mai mare mulțumire pe viitorime a mea este să vă văd învățați după cuviință și cu purtare bune” — 8/10 iulie 1850, (p. 79) și mai apoi: „Omul fără științe nu se bucură de viața sa și toată viața simte o mihnire” — 9/21 mai 1851, (p. 102). Autoritar și aparent rigid, tatăl lasă, atunci cînd îndrumările nu-i sînt respectate, întreaga responsabilitate a optării pentru o cale sau alta mamei, pe care fiul este sfătuit să o respecte și să o asculte. Atmosfera Parisului în anii emigrației tuturor revoluționarilor români acolo, îl obliga pe Ioan Odobescu, care adoptase în 1848 o atitudine potrivnică revoluției, la prudență și supraveghere atentă a fiului. Nesocotîndu-i-se indicația de a lua ca profesor pe unul din „cei cu duhuri așezate”, tatăl condamnă alegerea lui Ubicini, francez ce slujise activ în revoluția română de la 1848, dar atunci cînd Al. Odobescu și Catinka Odobescu îi răspund cu fermitatea și încredințarea că aceasta este alegerea cea mai bună, tatăl cedează, nu fără a repeta dorința de a-și crește fiul potrivit ideilor sale, și de a-l feri de primejdii ce aveau, se pare, antecedente în purtarea lui: „... mi s-a părut ciudat că n-ai găsit în Paris profesori și ai fost siliți să luați pe unul din cei ce a luat parte la nenorocirea țării. După cum socotesc că singur acum o pricepi, și cunoșcînd că și tu ai avut oareșicare exaltare, aș fi dorit să fii depărtat de niște asemenea persoane ce nu sînt potriviți cu ideile mele, după care ești dator să urmezi pînă vei ajunge în vîrstă în care părinții nu mai pot fi răspunzători, și atunci nu mai sînt răspunzători nici către Dumnezeu, nici către oameni. Și de vreme ce mama mă încredințează că acest om este cîmsecade, vei urma învățăturile tale la dînsul...” — 7/19 august 1850, (p. 84).

Într-o scrisoare imediat următoare, veșnic îngrijorat de impresia pe care o face creșterea copiilor săi lui Vodă și asupra lumii „așezate” din țară, îi sugerează fiului, atent să-l menajeze susceptibilitățile, străduindu-se să mențină echilibrul între intențiile sale și ideile tînărului, să viziteze pe profesorul care era considerat ca o garanție a cultivării preceptelor indicate: „bine este să-l vizitezi cîteodată și să-i ceri povești, care, de vor fi potrivite cu interesele tale le vei urma prin înțelegere cu mama. Și

mergerea ta la dînsul din vreme în vreme nu-ți poate aduce vătămare, ci poate folos" — 18/30 august 1850, (p. 86).

Departa însă de supravegherea directă a tatălui care ar fi putut opri în oarecare măsură participarea lui la mișcarea desfășurată în cercul tinerilor români, discipol și admirator al revoluționarilor mai vîrstnici aflați la Paris, Al. Odobescu, stimulat de ideile revoluționarilor și contaminat de entuziasmul general al acestora, înrîurit de Ubicini, găsește în această mișcare sensul realizării întregii sale capacități intelectuale și de acțiune. Toate lucrările sale din această vreme, deși ale unui tînar pînă la 20 de ani dovedesc permanent conștiința unei responsabilități în fața contemporanilor și a urmașilor. Tatăl va adopta, intuitiv, dar și datorită unor relații, tonul autoritar și neconcesiv: „Să nu aibi adunare cu nimenea din persoane de care ți-am vorbit la plecarea ta din București; să cauți de învățătura ta, să nu te amesteci în lucruri și discursuri atingătoare de politică" — 6/18 martie 1851, (p. 96).

O scrisoare a lui C. A. Rosetti către Al. Odobescu, din 28 iulie 1851, în general cunoscută, demonstrează cu suficientă evidență încrederea acordată tinerilor din grupul „Junimii române". Sprîjinul lor este foarte necesar pentru a pătrunde în țară, unde vor difuza materiale și vor face colecte, mîinci de răspundere pe care revoluționarii emigranți nu le pot efectua și pentru care bineînțeles sînt desemnați nu simpli simpatizanți sentimentali, ci oameni siguri, participanți la acțiuni anterioare similare. Importanța acțiunilor, riscul comportat presupuneau o adeziune intimă, și cu atît mai hazardată pare afirmația unui Scarlat Struleanu în introducerea ediției citate, unde este contestată nu numai participarea lui Al. Odobescu la acțiunile revoluționarilor de la Paris, ci și motivarea rațională sau măcar temperamentală a activității la revista „Junimea română": „Prezența lui Al. Odobescu printre redactori se datora mai degrabă faptului că era student și român și se afla la Paris pe vremea aceea, decît temperamentului sau convingerii sale" (p. 19).

Un argument la prima vedere neînsemnat, dar arătînd că intensitatea participării lui Odobescu echivala cu neglijarea obligațiilor față de mama sa, ni-l oferă aceeași scrisoare a lui C. A. Rosetti. Acesta se scuza că nu o vizitase pe doamna Odobescu dar, pe un ton glumeț, spune că își merită soarta, singurătatea: „Cine o pune să de pe fiu-sa călugăriților și pe fiu-so revoluționarilor?" (p. 105).

Cîteva răspunsuri ale lui Ioan Odobescu ne indică dorința fiului de a-și revedea țara, încercările acestuia de a-și convinge tatăl, desigur conform ideilor ce circulau în cercul de la Paris, și de fapt cum *Munchionul român* o arată: de necesitatea îmbunătățirii vieții țăranilor, în mic, atît cît putea intenționa și solicita de la distanță, adică pe moșiile părintelui său, unde el crede că s-ar impune și înființarea unei școli. Tatăl, nu lipsit de înțelegere, conștient de gravitatea unui răspuns categoric, care ar fi provocat o ruptură între ei, mai ales atît cît nu putea controla decît indirect ideile și concepția fiului, destul de tulburi după părerea sa, comunică rezervat: „pentru școala ce propui să înființezi la Calăreți va rămînea pînă va crește copiii sătenilor, căci acum nu prea se află asemenea copii, nici dascăli nu sînt găsiți decît deocamdată" și mai jos: „vom chîzbui despre toate îmbunătățirile trebuincioase și folositoare, atît sătenilor, cît și proprietarului" — 11/23 sept. 1851, (p. 109).

Al. Odobescu încerca să mențină și prin tatăl său legătura cu mișcarea culturală din țară. În perioada colaborărilor la „Junimea română" cere tatălui cărți românești. Încă din februarie 1851 Ioan Odobescu răspunde: „Despre cărțile românești ce zici că ai trebuință, am cercetat și din norocire le-am găsit pe toate și le-am și cumpărat, numai din Jurnalul lui Eliad de *Ambe sexe* lipsește al doilea nr." (p. 95). Grijă cumpărării și expedierii lor îl preocupă și la 9/21 iunie 1851 scrie: „Ti-am trimis cărți românești și de mai ai trebuință de niscaiva cărți românești scrie-mi și îți voi trimite", (p. 103). Al. Odobescu își forma acum o bibliotecă a cărei bogăție o cunoaștem din catalogul amintit și cheltuia desigur mult mai mult decît i se părea tatălui că ar fi normal. De ziua numelui, Ioan Odobescu îi trimite bani menționînd: „Îi vei cheltui după plăcerea ta (însă nu pentru cumpărare de cărți căci niște asemenea cheltuieli sînt vor face de mama)." (p. 108). Echilibrat și stăpîn pe situația financiară, tatăl îl admonestează de cîteva ori, de data aceasta fără secrete mulțumire întrevăzută în

rindurile de mai sus, ci drastic și neinduplecat. Incapacitatea de a-și organiza fondurile bănești, care a provocat atâtea neplăceri lui Al. Odobescu, împinse până în preajma scandalurilor, o întâlnim încă de pe acum. Ioan Odobescu, cu principii puține și simple, dar ferme, este indignat și, deși îi plătește polițele, invocă recunoștința pentru jertfa pămîntescă, iar de nu fiul va atrage asupra sa ura neîmpăcată a părinților. După cum vom vedea dintr-o scrisoare de mai târziu, fiul va izbucni deschis și violent împotriva atitudinii tatălui devenit din ce în ce mai zgîrcit.

Spiritul practic, foarte burghez al lui Ioan Odobescu transpare și din îndrumarea copiilor spre situații profitabile. În iunie 1853 roagă pe Alexandru să aibă grijă de sora sa, Marie: „Îndeamn-o să se silească mai mult cu clavirul, că este lucru frumos a cunoaște o demoază muzică și un asemenea talent poate să înmulțească zestrea cel puțin cu cinci mii de galbeni (sau asta e vorbă)”, (p. 124). Alexandru, după o nerenșită în vara lui 1853 la examenul de bacalaureat, la sfîrșitul anului îl promovează, iar tatăl se grăbește să-i arate mulțumirea, subliniind suportul practic al îndrumării spre învățătură: „Eu după prințul meu, socotesc că orice stare ar lăsa părinții copiilor chironomie, nu pot fi sigure fără numai învățătura (precum se zice pe aici, pripoc-seala), căci toate celelalte sînt nestatornice în lume, iar științele învățăturii rămîn ca un capital sigur”, (p. 133—134). De aceea, cînd fiul este în pragul studenției, de acord cu statul lui Ghica Vodă, cultivat și lînut la curent cu studiile copiilor, Ioan Odobescu îl îndrumă spre cariera administrativă. Al. Odobescu, ale cărui inclinații se conturează cu foarte multă precizie spre cu totul alte căi, nu avea nici pe departe gîndul de a urma sfaturile, iar cursurile frecventate la Sorbona pînă în vara lui 1854, deși nu se cunosc prea multe date despre această etapă, nu sînt nicidecum îndreptate spre o carieră administrativă. După o escapadă la Marsilia, asupra căreia dă nesatisfăcătoare explicații tatălui, Al. Odobescu pleacă în octombrie, pentru cîteva săptămîni în țară.

De acum, păstrate probabil prin grija Catincăi, ca și scrisorile de la Ioan Odobescu, se adună un număr mare de scrisori trimise de Alexandru.

Obişnuit cu comoditățile unui sedentarism îndelungat la Paris, agrementat vara cu scurte plimbări la mare sau la țară în Franța, tînărul Odobescu scrie înspăimîntat mamei despre peripețiile drumului, cu tonul omului torturat de ele, deși nu pierde din vedere să treacă în revistă toate persoanele demne de atenție de pe vapor, discuțiile purtate. Același amestec, blazare timpurie străpunsă de cel mai viu interes pentru viața mondenă a capitalei în toate scrisorile sale. Mama, prietenă bună, iubită, cu alți mai mult cu cît tatăl va fi treptat, sub forme voalate sau direct, învinuit de răceală și încomprehensiune, este cea căreia Odobescu, ca mai tîrziu Sasei, cu o asemănare izbitoare de ton și afecțiune, îi va mărturisi totul. Fiul face, printre efuziuni de dragoste și prețuire, o relație strictă a programului zilnic, a impresiilor, a noutăților mondene și politice. O împletire de observații pătrunzătoare și sentimente delicate și de artă a bavardajului, cum spune el însuși, de finețe a sporovăelii, desigur nu numai pentru plăcerea mamei, ci și a lui, întîlnim în toate scrisorile. Venit din strălucitorul Paris după patru ani de absență din țară, ochiul său prinde cu răceală aspectul derizoriu al capitalei românești: „Impresia pe care mi-a făcut-o Bucureștiul a fost foarte stranie; mi se părea că văd un sat mare, sau mai curînd unul din acele orașe prăpădite cum se întînesc în America. Ulițele întortochiate și rău pavate, casele abia înălțate de la pămînt, totul apărea extrem de curios, dar încă și mai caraghios este să vezi, în mijlocul acestei sărăcii echipaje superbe împodobite de femei ce poartă cele mai elegante toalete din Paris” — 8/20 octombrie 1854, (p. 157). Este primit destul de frumos de tatăl său și este hotărît să-și îndrepte greselile. De altfel, Ioan Odobescu scrie Catincăi: „Am avut mare bucurie să-l văd schimbat și mă gîndesc să se întoarcă iarăși la Paris ca să-și continue studiile, dar de data asta cu mine” (p. 159). Deocamdată însă, tînărul Odobescu era avid de noutățile bucureștene, de aceea în nu mai mult de zece zile destăinuiește mamei că s-a îndrăgostit, „și încă foarte serios”, este preocupat de stabilirea definitivă la București, își dorește o viață de familie, declarînd cucernic: „Cred că nu-i de loc prea devreme să-mi încătușez puțintel libertatea printr-un legămint serios și să încep o viață serioasă și laborioasă” (p. 163). Menționate în faza intențiilor, aceste gînduri nu-l împiedică să facă vizite pretutindeni, să

fie contrariat chiar că în București se primește așa de puțin, să colinde teatrele nu pentru spectacole, ci pentru că i se oferă prilejul de a tălăsui prin loje, să studieze cu atenție fetele care „circulă în lume”, comunicând mamei impresiile, cu nuanțe neașteptate de malițioase: o fată e frumoasă, conversează drăguț, dar e lingușitoare și falsă, alta are un aer mahalagiu, despre altcineva spune că are nas roșu și nu-i frumoasă decât seară, și, în sfârșit, o altă, destinată de Ioan Odobescu lui, e o grăsană, lucru insuportabil pentru tânărul curtezan.

Datoria, cum o consideră el însuși, îl duce înapoi la Paris, unde este hotărât ca într-un an să-și ia licența. Pocăit, promite că va duce o viață exemplară, imploră pe mama sa, veșnica confidentă, să-l ajute să uite trecutul. După un an, în octombrie 1855, fără diplomă, se întoarce în țară. Și acum izbitor este dezacordul dintre solemnitatea promisiunilor făcute și reînnoite cu fiecare scrisoare și permanenta îngropare în situații penibile. La Paris îi rămăseseră datorii, iar tatăl îl muștră din urmă, asigurându-l că în curând rușura va fi inevitabilă.

La București, hotărât să infrunte opinia lumii, Alexandru Odobescu își reia viața, împărțită între vizite, spectacole primite de dragul convorbirilor cu cei întâlniți acolo, așteptarea postului sau a lăzilor cu cărți. Continuă să scrie cu regularitate mamei. Găsește „fetele tuturor strălucind de plictiseală” (p. 196); în așteptarea slujbei, pe care o va primi abia în ianuarie 1857, încearcă să-și continue munca, deși se plinge că a ajuns „un adevărat leneș bucureștean, adică un leneș de cea mai proastă speță” (p. 221). La teatru, tânărul învățat cu spectacolele Parisului, găsește „cîntăreții abia suportabili” (p. 162), sala i se pare o groaznică șandramă („Quelle horrible baraque!”) (p. 188). Aceste impresii proaste nu-l împiedică să scrie o „comedie pentru teatrul românesc”, despre al cărei subiect îi promite mamei să-i vorbească. Nu după mult timp, cu sentimentul inutilității, tânărul Odobescu notează: „Comedia am întrerupt-o puțin; teatrul românesc este descurajant; aseară am văzut cele două cucoane Chirite; sala era plină de lume de la mahala și de golani; aducea a teatru de bulevard, însă giumbușlucurile fără gust ale actorilor abia dacă erau demne de panoramele unui bilci. Poftim de te mai amuza să faci o comedie de moravuri? Va părea rece fiindcă nu-i caricatură. Mi-ar place mai degrabă să lucrez pentru revista lui Alexandrii. Dar cum să faci asta cînd n-ai la îndemînă măcar o singură carte?” — 10 decembrie/28 noiembrie 1855, (p. 207). De altfel, așa cum atrăsese tatălui său atenția în 1852 asupra lucrării *Fecioara din Orléans*, pe care tatăl o lăuda mulțumindu-i „pentru toate lucrările și trudele...” (p. 113), Al. Odobescu îi indică acum mamei numerele din „România literară” unde apăruse studiul *Satira latină*.

Tânărul Odobescu scrie despre unele adunări săptămînale care, așa cum erau sedințele „Junimii române” la Paris, pot fi stimulatoare pentru munca sa: „Acum mă voi apuca să mai lucrez cu atît mai mult cît o să se formeze adunări în care o dată pe săptămînă vom conversa despre literatură și științe și se vor citi memoaruri. Cei ce încep aceasta sînt polcovnicul Florescu, I. Bălăceanu, Ferikidis, Iorgu Ghica și alții. Cu acest prilej voi avea ocazie și eu a mă ocupa mai serios” — 1 ian./20 dec. 1855, (p. 209). Vorbeste despre un curs de literatură greacă, pe care intenționa să-l țină în luna noiembrie 1856, și mai înainte, în mai, relatează mamei despre proiectul editării unei reviste: „Și noi, Ion Bălăceanu, Gr. Alexandrescu, G. Cretianu cu mine, aveam de gînd să scoatem o gazetă, dar vom aștepta mai întîi să vedem dacă alții izbutesc”, (p. 227), proiect, se vede, abandonat.

Supărat de întîrzierea slujbei promise, Al. Odobescu își ia libertatea de a judeca regimul politic al țării așa cum se înfățișa cu cîțiva ani înainte de unire. Ironic față de demnitățile zilei, cînd i se propune un post de administrator în Romanaii, notează uimit: „De altfel nu am dat pînă acum nici o probă de tilhărie, nici de imbecilitate, pentru a putea să-mi fie încredințată o așa înaltă slujbă” — 13/1 sept. 1856, (p. 247—284). Demnitatea și revolta împotriva aservirii față de Poartă devin din ce în ce mai evidente. Guvernul nu era decît un grup de marionete, cărmăcămă Alex. D. Ghica „un bătrîn ramolit”, iar ministrul Const. Al. Ghica este numit „josnicul Quasimodo de Suțache”, (p. 252). Fierberea politică, toate ideile înaintate converg spre unire și un print străin, pentru a curma intrigile reacționarilor din interior. Cîteva notații fugare

surprind atmosfera febrilă a epocii, avînd o deosebită valoare documentară : „E cu adevărat jalnic ; și e momentul de a ne convinge, acum ori niciodată, că n-avem alt mijloc decît a cere unirea celor două principate și un prinț străin. Din ordinul Turciei, guvernul este foarte potrivit acestei idei și pînă și jurnalele sînt prigonite prin firme ; un ordin de la Constantinopol a avut drept urmare suprimarea ziarului moldovenesc *Steaua Dunării* în care își băteau joc de prostiile prințului Ghica. Dar destul cu această tristă politică...” — 23 sept./5 oct. 1856, (p. 252).

Tot în aceste scrisori sînt cîteva elemente ce se înrudește cu critica făcută de Nicolae Filimon în romanul său, *Ciocoli vechi și noi*, publicat mai tîrziu în „Revista română” a lui Odobescu. Exploatarea țăranilor de pe moșia de la Călăreți de către un arendaș fără scrupule îl mîhneste adînc pe tînărul înflăcărat de înalte idei umanitare, care descrie pe larg, cu revoltă, tertipurile utilizate de arendaș pentru a scoate cît mai mult de la sărmanii oameni.

Dar pe lîngă aceste nemulțumiri generale, viața lui era bîntuită de supărări care îl hărțuiau neconținut. În încercarea de a-și afla un echilibru, tînărul Odobescu se lovește de neînțelegerea din ce în ce mai accentuată a tatălui : „Din nenorocire văd că nu mai ajungem niciodată tata și cu mine, să ne înțelegem, încît cea mai mare dorință pe care o am acum este de a mă însura sau a mă călugări, ca să pot fi la largul meu și, mai mult, singurul meu stăpîn... Duc aici o existență jalnică ; abia dacă întrezăresc cîteodată o nădejde că lucrurile vor merge cîndva mai bine și, deodată, mă trezesc mai prăbușit de cît eram” (p. 239). Și toate de la grija tatălui de a-și proteja averea și banii, într-atît încît nu-l lasă să telegrafieze mamei de ziua ei, pentru că ar fi o „cheltuială de prisos” (p. 271). Cuprins de datorii, disperat și neliniștit, Al. Odobescu se autodefineste cu o formulă care, din nefericire, i se poate aplica pe tot parcursul vieții sale, aparent așa de cumpătată : „Tot ce știu e că mi-e cu neputință să pun puțină ordine în viața mea”, (p. 251). G. Călinescu, în studiul citat, subliniază acest dezechilibru ce l-a urmărit pînă la moarte, și, vorbind despre o perioadă mai tîrzie, dar de fapt cu tot atîta valabilitate și pentru aceasta, îl caracterizează ca pe un César Birotteau încolțit de creditori și sintetizează substanța acestei trăsurii a omului astfel : „În fond, Odobescu este un inocent savant de familie bună, care nu-și poate administra niște venituri de impiegat, făcînd datorii pe care de altfel, om bine născut, le onorează” (p. 351).

Toată dragostea, toată duiosia sa se revarsă din mijlocul acestui zbucium sufletec asupra celor plecate pentru așa timp îndelungat la Paris, în special, asupra mamei : „Dacă ți-aș scrie de cîte ori mă gîndesc la tine, te-ai trezi inundată de scrisorile mele ; ce-i drept, puține lucruri m-au impresionat atît de supărător ca renunțarea ta de a petrece iarna asta la București : am fost, pentru prima oară, gelos pe frații și surorile mele, care te țin departe de mine.

„Știi tu, dragă mamă, că e prima dată în viața mea că am rămas 14 luni fără să te văd și te asigur că această depărtare mă apasă tot mai mult pe zi ce trece. Adesea îmi reproșez de a nu fi apreciat îndeajuns anii pe care i-am petrecut alături de tine, și la fiecare din supărările pe care ți le-am pricinuit vin de se adaugă în fiecare zi noi regrete”, (12 noiembrie/31 oct. 1856, (p. 259). Dorința de a fi împreună cu mama, surorile și fratele se regăsește în toate scrisorile, imaginația lui întocmește planuri seducătoare. Atunci cînd sora sa este în preajma căsătoriei cu Adolphe d'Avril, îi scrie cu încăpăținarea copilului alintat și părăsit : „Ascultă, dacă-ți imaginezi că voi veni în primăvara asta la Paris, te înșeli ; n-am nici un chef ; dar de cum vei fi căsătorită, îl vei determina pe domnul tău să vină la București ; vei plinge, vei țipa și va trebui să te aducă la București. De asemeni, trebuie neapărat ca mama să vină cel puțin vara viitoare ; va fi puțin de cheltuit căci vom putea sta la Călăreți cea mai mare parte din timp ; dar e absolut necesar : așa că băgați-vă amîndoi în cap : *trebuie să veniți aici pentru vara viitoare*” s. a., (p. 266).

Viața aceasta, minată de supărări, îl împiedică de la lucru, remușcărilor îl copleșesc cîteodată, deși nu-și pierde speranța. Acuzîndu-se de neglijența unui răspuns către vechiul său profesor de la Sorbona, Egger, Al. Odobescu recunoaște cu tristețe : „Mi-e rușine să-i mărturisesc lenea mea ; lucrez atît de puțin aici, mă ocup tare puțin

de studiile care îmi plăceau altădată și pe care doresc să le continui, fără însă a ajunge s-o fac, așa că acum mi-e penibil să o mărturisesc mai cu seamă lui, care pusese carecare speranțe în mine. . . Ar fi trebuit să mă ocup mai mult pe cînd eram încă la Paris, ar fi trebuit să-mi perfecționez greaca și latina; poate că ajungeam un personaj foarte plicticos, un biet savant, însă aș fi fost mai de folos decît voi mai putea să fiu vreodată; dar cine știe, poate că într-o zi liniștea și plăcerea de a mă ști la casa mea vor face să mă întorc la studiile mele" — 1/13 martie 1847, (p. 288); speranță ce și-a găsit realizarea pe deplin în întreaga activitate a savantului și scriitorului Al. Odobescu.

Interesul acestor scrisori de tinerețe, poate nu atît de substanțiale ca cele ce vor însoți perioada de maturitate, în care infiltrația preocupărilor sale științifice și artistice va fi precumpănitoare, stă în cunoașterea unei perioade de formare, cu succesele și obstacolele ei, în recompunerea din linii disperate a unor portrete mai concrete și omenești, dincolo de generalitățile vagi, în reconstituirea înclinațiilor și a orizontului sufleteșc proprii personalității complexe și contradictorii a lui Al. Odobescu.

ROMULUS CIOFLEC: UN „EXPLORATOR” LA POLUL NORD. DIN ATELIERUL UNUI DICȚIONAR AL LITERATURII ROMÂNE

OFELIA ICHIM*

Scriitorul Romulus Cioflec (1 IV 1882, Arpătac, azi Araci, j. Covasna – 13 XI 1955, București) a fost prozator, dramaturg, publicist și memorialist. Între anii 1905 și 1910 a lucrat ca funcționar la Biblioteca Academiei Române. Absolvent al Facultății de Litere și Filosofie din București (obține licența în 1914), a slujit cu dăruire meseria de profesor, activând la licee din Pomârla, j. Botoșani (1914–1917), Chișinău (1917–1926), Timișoara (1926–1936), București (1936–1942). A publicat schițe, nuvele, romane și amintiri din călătoriile întreprinse în străinătate. În manuscris i-au rămas piese de teatru, romane și memorii. A colaborat la periodice, precum „Sămănătorul”, „Gazeta de Transilvania”, „Viața literară”, „Ramuri”, „Viața românească”, „Flacăra”, „Universul literar și artistic”, „Dimineața”, „Cronicarul” ș.a.; a îndeplinit funcția de prim-redactor la ziarul „Românul” din Arad (1911–1912), prim-redactor la gazeta „Sfatul Țării” și redactor la „Cuvânt moldovenesc” din Chișinău (între 1917 și 1918). A fost membru al Societății Scriitorilor Români (din 1914) și membru fondator al Societății Istoric-Literare din Chișinău, înființată la 25 martie/7 aprilie 1918. A beneficiat de o bursă de studii pentru un an de zile la Berlin (1920). A luat parte la lucrările Internaționalei Muncitorilor din Învățământ de la Paris (1925). În Franța l-a cunoscut pe Panait Istrati, de care l-a legat o statornică prietenie. A frecventat cursurile de vară de la Centrul de Studii Istorice din Madrid (1927). A fost membru al Ligii Drepturilor Omului.

Dacă în beletristică scriitorul este preocupat cu precădere de universul rural, de o cu totul altă factură sunt scrierile sale de călătorie: *Cutreierând Spania* (1927), *Pe urmele Basarabiei...* (1928), *Sub soarele polar* (1929). Romulus Cioflec a străbătut multe dintre țările Europei, numărându-se printre puținii români care, în acei ani, au ajuns la Polul Nord și care, de asemenea, au vizitat Egiptul. *Sub soarele polar. Impresii și peripeții din voiajul unor salvați de la naufragiu de*

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

spărgătorul Krasin, prin ineditul temei propuse, devine o scriere singulară în cuprinsul literaturii române. În anul 1928, după mai multe tentative eșuate de a-și rezerva locuri pe transatlanticul *Monte Cervantes* care pleacă din portul Hamburg în voiaj de turism în regiunile arctice, la a treia încercare, scriitorul reușește. Cu o lună sau cu două luni înainte de plecare i se spunea că nu mai sunt locuri disponibile. Astfel că, la a treia încercare, își cumpără locurile cu șapte luni înainte pentru a fi sigur de reușită. Sosește la 13 iulie în Hamburg, cu două zile înainte de îmbarcare, însă emoția călătoriei și a ineditelor peisaje pe care le va admira îl fac aproape să deteste orașul „cu forfotă, clacsoane [sic!] și miros de benzină... Față de mirajul plutirii de-a lungul horbotei de fiorduri norvegiene și apoi prin împărăția ghețurilor și a morții, Hamburgul nu-mi oferă niciun interes [...]” (Cioflec 1929: 7). Călătorul descrie într-un ritm alert emoția și forfota de pe punte, astfel încât cititorul să participe și să împărtășească nerăbdarea plecării: „Lume în neastâmpăr, în așteptare, trăind mai mult în viitor cu gândurile ei și devorând cu ochii prezentul. Sunt tipuri din atâtea regiuni ale Europei...” (Cioflec 1929: 9). Pe măsură ce vasul înaintează pe „apa mereu frământată a Elbei, nu prea adâncă pentru un așa un vapor, aproape stătută și năclăită, iar murdară până dincolo de saturație” (Cioflec 1929: 10), acesta începe să alunece tot mai mult pe „marea albastră în care repede s-a subtilizat Elba cu toate murdăriile ei, năzuim cu viteză maximă spre cea mai apropiată și mai lungă noapte a voiajului nostru către regiunile polare...” (Cioflec 1929: 12). Vaporul transportă 1 680 de pasageri (din peste 25 de țări) și 300 de membri ai echipajului, ceea ce îl transformă într-un colos al acelor timpuri. Scriitorul încearcă să „fotografieze” în fraze scurte, dar pline de înțelegere psihologică pe cât mai mulți dintre turiștii îmbarcați, precum și o parte din personalul care deservea nava. „Până aci, fără mare greutate, disting trei categorii între pasagerii de pe Monte Cervantes: unii care joacă table, cărți, șah, domino... altă categorie care flirtează și a treia, în sfârșit, care călătorește. Cei din categoria a II-a ar mai putea fi distrați de la îndeletnicirea lor, când li se oferă spre admirație vreo priveliște a naturii – pe care toți amorezații, ba chiar și cei cu flirtul simplu, pretind c-o înțeleg. Ceilalți însă n-ar putea fi urniți de la mesele lor decât în caz de naufragiu” (Cioflec 1929: 15). Nu mult după plecare, se conturează o a patra categorie de turiști, cea „a scriitorilor de corespondență” – aceștia completau zilnic zeci de cărți poștale prin care își salutau rudele și prietenii pentru a le da de știre în ce zonă a traseului turistic se află. În porturile principale unde urma să acosteze vaporul, corespondența era ridicată și trimisă spre toate colțurile lumii. În escala la Bergen, pasagerii coboară să viziteze orașul: unii în automobile puse la dispoziție prin contract cu firma care organiza voiajul, alții pe jos. „Suntem în vestita piață a pescăriei – nu prea animată joia – cu tipurile ei de pescari în pălării mari, unsuroase, ce unora le acoperă numai ceafa și le lasă desgolită fruntea. Oameni în genere bine clădiți, tăcuți, ne urmăresc în tăcerea lor impasibili, știindu-ne mai dinainte rosturile și că din peștele lor am putea lua cel mult imagini în Kodakuri. Vizităm o expoziție de produse norvegiene [...] apoi teatrul, în față cu statuia lui Ibsen [...]. Iată-l într-o grădiniță din orașul lui natal, cu părul vâlvoi, și pe Grieg, marele lor compozitor din vremea noastră” (Cioflec 1929: 31–32). După ce străbate

o parte a localității pentru a ajunge la funicularul al cărui traseu îi oferă prilejul de a admira priveliștea orașului, scriitorul revine pe vas împreună cu ceilalți vilegiaturiști. Cu măiestria unui pictor sunt descrise peisajele unice ale Norvegiei, într-o risipă de imagini și culoare: „Horbotă din fiorduri și insule – unele mici cratere de zgură fără urmă de vegetație, abia răsărite din apă și înfășurate în guler tremurat de spumă – barează furia valurilor; iar spre continent, care nu totdeauna începe de la șoseaua noastră întortocheată, se deschid ochiului, din vreme în vreme, spre interior, strâmtorile de apă din ce în ce mai îngustate, *fiordurile* dintre munții prăpăstioși cu crestele de granit – și, mai înăuntru, de zăpezi și ghiețuri [sic!] veșnice –, săltate din pajiștea fragedă a malurilor, din crâng și din nori afară...” (Cioflec 1929: 35–36). O altă localitate pe care turiștii o vizitează, cu un farmec aparte și cu priveliști minunate, este orașelul Molde: „Acest orașel-port, adăpostit de înălțimi împotriva curenților din miazănoapte și apus, iar printr-un nor de stânci și insule împotriva celor mai mici capricii ale mării, este o podoabă de localitate foarte cercetată vara, cu o climă dulce și cu o vegetație excepțional de îmbelșugată pentru această latitudine și fără egal mult departe spre sud (fagi, frasinii, jugastrii, castani de India, tei, chiar cireși și multe flori!)” (Cioflec 1929: 43). Foarte atent la culorile zilei și ale nopții, la peisajele de pe uscat, dar și la ce se întâmplă în apă, Romulus Cioflec sesizează, în nopte, mișcările unei balene care se apropie de vasul *Monte Cervantes*: „Ce mișcare, ce sgomot [sic!] pe linia apei? Mă ridic. La câteva sute de pași la tribord, în semi-întuneric, e balena!...Cu o salbă întreagă de fântâni arteziene, ea șprițuiește bogat și alb deasupra apei dislocate; apoi uriașa mătăhală saltă afară un cap monstruos de câțiva metri și iar stropește și iar se ridică stârnind pe marea întindere bocet de valuri” (Cioflec 1929: 45).

Aproape de Cercul Polar, fiorul certitudinii de a se afla în atât de îndepărate locuri le creează pasagerilor de pe vas sentimente inedite; scriitorul resimte din plin atmosfera euforică și importanța momentului: „În genere avem toți simțământul că am trecut dincolo de acele altitudini geografice, până unde aglomerațiile omenești sunt înlesnite de climă și de producția solului și că, de aci înainte, am intrat în zona globului cu nopți albe și zile lungi, cu sol arid și trist, ca un *om* luptând cu elementele în singurătatea naturii sgârcite [sic!] și aspre” (Cioflec 1929: 47). Pe vas are loc „botezul” cu ocazia trecerii de Cercul Polar. Ritualul este povestit întocmai, cu lux de amănunte: „ca printr-o vrajă își face apariția – urcat pe neașteptate pe bord însuși zeul mărilor *Triton*, fiul și trimisul lui Neptun [...]. [...] a sosit și bătrânul Neptun [...] cu tridentul și alte scule pentru orientarea pe mări (sextant, binoclu) cu un lighian [sic!] de frizerie și alte scule pentru botez, purtate toate de suita-i foarte dizarmonic și strident costumată: preot, o nimfă ciolănoasă, bărbier etc.” (Cioflec 1929: 49). Cu nerăbdare este așteptată sosirea la Tromsø, cea mai nordică localitate, „«poșta ultima» pe care o atingem la dus” (Cioflec 1929: 55). La Tromsø, „oamenii sunt laponi în carne și oase, își pasc, își mulg renii, trăiesc în colibe lapone și fumează tutun la ei acasă” (Cioflec 1929: 58). Ajunși în apropiere de Muntele Păsărilor, echipajul trage mai multe salve de tun pentru a face păsările să-și ia zborul astfel încât turiștii să poată să-și dea seama de stolurile uriașe de

înaripate: „Mai deslănțuind [sic!] și urletul prelung al sirenei, muntele abia se mai întrevede în norul de *pescăruși*, *rațe* și *scufundători* [subl.a.]. [...] tot ce mi se păruse brumă pe masivul de stâncă, de 700 metri înălțime, sunt zeci de mii de păsări ce fac salbe și ciorchini – și n-au găsit de cuviință să răspundă la apelul Căpitanului. Rezemate în coadă, ele cată îndelung, ca mirate, la vaporul lui, care se îndepărtează de acum fără urlete și detunături...” (Cioflec 1929: 66–67). Deși aveau în program vizitarea Capului Nord, vremea cu totul neprielnică nu le permite acostarea.

Începe navigarea prin Oceanul Înghețat, alt punct geografic la care puțini turiști din lumea întreagă pot ajunge. Vestea morții accidentale a unui membru al echipajului stârnește nedumerire, dar este dată uitării de imediata apropiere de Insula Urșilor. Nu departe de Spitzberg, după zile cu negură și monotonie, se întrevede soarele, „Dumnezeul regiunii arctice în lunile de vară...” (Cioflec 1929: 79) și totuși, ceva neașteptat se întâmplă. La lumina zilei se distinge plasa ghețarilor pe care nimeni nu s-ar fi așteptat să-i întâlnească la acea dată din an: „[...] și încă la 24 iulie!... Să fie cu puțință? Ne așteptam să dăm peste asemenea turme nomade abia în nord, desfăcute, vagabondând din marele câmp de gheață [sic!]. De unde s-au putut aduna ele așa de multe aici în sud-vestul marelui uscat și să bareze pretutindeni apropierea coastei?” (Cioflec 1929: 80). Această neașteptată apariție a ghețarilor a însemnat un eveniment aproape dezastruos pentru turiștii și membrii echipajului de pe *Monte Cervantes*. Manevrele nepricepute ale căpitanului care a folosit vasul ca pe un spărgător de gheață, i-a produs colosului plutitor două avarii, încât apa a început să-l inunde și să-l încline. „Și ghețari până la un hectar suprafață, pătrunse prudent de tăișul prorei, prind, unul după altul, să răsbubue [sic!] surd, lugubru, ca niște imense sicrie sub grei bolovani. În rezistența greu învinsă, osatura însăși a vasului o simțim cum se îndoaie și se clatină scuturând ciorchinele de spectatori mai proeminente. [...]. Până aproape târziu de 1 «noaptea», pasageri captivați de spectacol urmăresc înaintarea șovăitoare când spre nord, când spre nord-vest, prin lumina tainică a soarelui nopții, călător dealungul [sic!] zării, a omătului orbitor de pe sloiurile plutitoare în larg” (Cioflec 1929: 81–82). În situația avarierii transatlanticului, este chemat în ajutor spărgătorul de gheață rus *Krasin*. Încercările de a remedia periculoasele fisuri prin care apa inunda partea de jos a vaporului punând în pericol de scufundare întregul colos cu 2 000 de oameni la bord au durat mai multe zile, prilej pentru scriitor de a sta de vorbă cu echipajul rus și de a formula câteva concluzii socioculturale. „[...] sunt lucrătorii de pe *Krasin* ai Rusiei noi, unii atât de tineri, încât n-au putut să apuce nici pe Țar, nici pe Dumnezeu – colaboratori detronați cam odată” (Cioflec 1929: 106). Urcând pe puntea spărgătorului de gheață, scriitorul notează cu umor: „Iată-mă și în Rusia – fără viză sovietică și fără știrea Siguranței Generale” (Cioflec 1929: 108).

După efortul susținut al celor de pe *Krasin* pentru a repara avariile de pe transatlantic, *Monte Cervantes* reușește să se întoarcă la Hamburg. Peisajul din

apropierea portului german este în contrast vizibil cu puritatea apelor străbătute de ghețuri precum și cu delicatețea orașelor norvegiene: „A doua zi de dimineață, 11 august, mă trezesc sub ochi cu malurile joase, cu luncile fără zare de o parte și de alta, la gura Elbei [...]. Mai înainte de a fi reușit să ne acomodăm cu apa mereu mai grețoasă a fluviului, cu aieru-i [sic!] înnegurat de fum, îmbâcsit de-o orgie de mirosuri violente ale civilizației – pe care doar acum le putem evalua cu adevărat – am ajuns la capătul peregrinării noastre alunecând printre spuza de vase forfotinde, pe lângă cheiuri înțesate de lume ce ne aclamă, ne examinează și ne înregistrează rănila cu binocluri și aparate fotografice” (Cioflec 1929: 176–177).

După cum remarcă cercetătoarea Carmen Bragaru, „peripețiile, demne de roman, itinerariul, compania de pe vas, măiestrite descrieri ale peisajelor exotice, precum și o multitudine de date demografice, geografice, istorice, culturale etc au fost incluse în volumul de impresii de călătorie intitulat *Sub soarele polar*, apărut în 1929 la Editura « Națională » S. Ciornei” (Bragaru 2007: 22). Este îmbucurător faptul că jurnalul de călătorie al lui Romulus Cioflec la Polul Nord stârnește și alte comentarii apreciative deoarece talentul acestui mare amator de călătorii spre locuri mai mult sau mai puțin exotice nu ar trebui să se piardă în uitare. Astfel, Marianne Iliescu evidențiază că, „în ciuda acestei asidue încercări de a se travesti într-un simplu privitor, într-un călător obișnuit care face doar o călătorie de agrement, cititorul descoperă în fiecare pagină romancierul atent la semnele realului, la oameni și locuri, fermecat de noutatea ținuturilor pe care le străbate. Este uimitor că nicăieri în acest jurnal Romulus Cioflec nu uzează direct de lecturile sale, nu există nici un fel de transmitere intertextuală la vreo carte, pudoarea omului de cultură generând o lectură confortabilă care îi dă cititorului iluzia că se află în fața unui text al unui călător care nu vrea altceva decât să descrie ce a văzut. Absența referințelor culturale însă, credem, ține de o anumită retorică, de un joc subtil pe care autorul îl inventează în raport cu cititorul său potențial, ultimul fiind discret silit de prozator să facă el însuși conexiuni cu textele construite pe tema călătoriei și pe care le cunoaște. Altfel spus, tema însăși provoacă anamneza, reamintirea cărților fascinante ale umanității despre călătoriile în toposuri reale ori originale” (Iliescu 2007: 3031).

O asiduă preocupare pentru scrierile lui Romulus Cioflec, precum și pentru ale altor cărturari ardeleni aproape uitați, dovedește cu prisosință Luminița Cornea, colaborator la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, în a cărui custodie se află și Casa Memorială „Romulus Cioflec” din comuna Araci. Se cuvine menționat efortul domniei-sale de a edita două dintre cele patru piese de teatru ale profesorului ardelean rămase în manuscris, precum și capitolele din cărțile ei personale prin care evocă și relevă aspecte inedite din viața și activitatea lui Romulus Cioflec.

Jurnalele de călătorie au ocupat un loc aparte în creația scriitorului, dând la iveală subtilități de stil și forță de evocare prin crearea de imagini sugestive (probabil că pasiunea pentru fotografie – aparatul fotografic însoțindu-l în toate călătoriile – a avut o influență benefică și asupra capacității de a surprinde culorile

și ineditul peisajelor prin cuvinte; de altfel, cartea *Sub soarele polar* este întregită cu fotografii făcute de autor în timpul croazierei). Luminița Cornea subliniază simbioza dintre preocuparea pentru profesorat și profesia de scriitor cărora li s-a dedicat dascălul ardelean: „Toată viața, Romulus Cioflec a fost profesor, s-a pensionat ca profesor, dar, după cum menționează într-o scrisoare, a avut «o îndeletnicire lăaturalnică», aceea de a scrie, astăzi am spune hobby. Alt hobby, călătoriile. În toate vacanțele școlare, scriitorul împreună cu soția călătoreau. Marile lor călătorii sunt cele din Spania (cu trenul, 1927) și cea de la Polul Nord (cu trenul până la Hamburg, apoi cu vaporul de croazieră *Monte Cervantes*, 1928)” (Cornea 2014: 126).

Jurnalele de călătorie ale lui Romulus Cioflec sunt creații în care palpită viața sub semnul curiozității pline de inteligență și de bucuria cunoașterii.

BIBLIOGRAFIE

- Bragaru 2007: Carmen Bragaru, *Uimitoarele călătorii ale unui ardelean*, în *Romulus Cioflec, un ardelean pe drumurile lumii*, ediție îngrijită de Luminița Cornea, Sfântul Gheorghe, Editura Arcuș.
- Cioflec 2009: Romulus Cioflec, *Sub soarele polar. Impresii și peripeții din voiajul unor salvați de la naufragiu de spărgătorul Krasin*, București.
- Cornea 2013: Luminița Cornea, *Întru lumina munților*, ed. II, Târgu-Mureș, Editura Nico, p. 38–47.
- Cornea 2014: Luminița Cornea, *Scriitori. Case memoriale*, vol. I, Târgu-Mureș, Editura Nico.
- Cornea 2014: Luminița Cornea, *Studii și articole literare*, postfață de Ion Topolog Popescu, Brașov, Editura Pastel, p. 5–88.
- Iliescu 2007: Marianne Iliescu, „*Sub soarele polar*” – *jurnalul de călătorie al lui Romulus Cioflec*, în *Romulus Cioflec, un ardelean pe drumurile lumii*, ediție îngrijită de Luminița Cornea, Sfântul Gheorghe, Editura Arcuș.

ROMULUS CIOFLEC: AN “EXPLORER” TO THE NORTH POLE

ABSTRACT

Romulus Cioflec (1882–1955) was a Romanian novelist, playwright, journalist and memoirist. In this article we refer to his travel diary *Under the Midnight Sun* published in 1929. In 1928 he travelled on the huge *Monte Cervantes* ship to the North Pole. There were almost 2 000 people of different nations aboard – tourists who wanted to admire the beauty of nature from a very isolated part of the world. The journey started from Hamburg, Germany. Romulus Cioflec described the people on the deck, with their different psychologies, the landscapes, the towns and villages they visited creating living images from words. Thus he proved he was a very gifted writer.

Keywords: *Romulus Cioflec, Romanian writer, travel diary, the North Pole, “Monte Cervantes” ship.*

OMAGIU PROFESORULUI ALEXANDRU DIMA,
CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 60 DE ANI

OMUL DE ȘTIINȚĂ ȘI PROFESORUL

Împlinirea a 60 de ani de viață a profesorului Al. Dima ne obligă la un popas sărbătoresc pentru îndelungata și rodnică sa activitate în știința și cultura noastră. Dintr-o privire analitică retrospectivă a celor aproape patru decenii de muncă asiduă, metodică și organizată, se deslășește o personalitate complexă și bogată, urmărind stăruitor o serie de probleme fundamentale foarte variate, dar legate toate organic între ele, prin dorința sa de a înțelege procesele de bază ale culturii noastre, de a le explica științific și de a contribui activ la orientarea lor. Viața și opera i se lămuresc reciproc.

Al. Dima s-a născut în 1905 la Turnu Severin. În 1925 era absolvent al liceului „Traian”, de veche reputație. Înscriș apoi la Facultatea de Filozofie și Litere din București, obține în 1929 diploma de licență în specialitatea filozofie și limba italiană. Profesori ca Ramiro Ortiz, C. Rădulescu-Motru, D. Gusti și Tudor Vianu îl remarcă deja. Primul îl ajută la înțelegerea istoriei literare și în formarea unei metode riguroase de cercetare. D. Gusti îi îndrumază teza de licență în sociologie și îl va atrage apoi în cercetările sociologice și etnografice de teren, iar seminarele de estetică ale tânărului Tudor Vianu îi orientează curiozitatea în acest domeniu.

După un an petrecut ca profesor suplinitor de limba italiană la Rîmnicu-Vâlcea, trece la Cluj examenele de capacitate. Numit profesor titular la liceul „Gh. Lazăr” din Sibiu în 1931, rămâne legat de acest oraș pînă în 1944. Tânărul severinean devine un sibian de adopție, așa cum, după 1944, se va considera ieșean. Această deosebită mobilitate de spirit, remarcabilă sa capacitate de orientare și de adaptare, constituie trăsături dominante ale caracterului lui Al. Dima. Fenomenul va fi subliniat mai puternic în ușurința cu care profesorul de liceu își va depăși specialitățile din diplomă și își va lărgi aria investigațiilor științifice spre folcloristică, estetică, filozofia culturii, literatură română,

literatură comparată și literatură universală, prin studii în Germania, și cu prilejul lectoratului pentru limba română de la Universitatea din Viena.

Al. Dima își începe foarte tânăr activitatea publicistică: redactor la revista tradiționalistă „Datina” din Turnu Severin (1922—1932), ulterior la revista „Astrei”, „Transilvania” (1934—1940), el colaborează de-a lungul acestor ani la numeroase alte reviste literare și filozofice din țară și străinătate.

Sibiul, oraș de adopție pentru 13 ani, devine, la inițiativa și îndemnul său, centrul unei vii grupări intelectuale „Thesis” (1932), fundată pe ideologia localismului creator, urmînd să stimuleze energiile locale în știință și artă. Buletinul grupării „Thesis” pe 1932—1933, Activitatea grupării „Thesis” pe anii următori, volumul antologic Thesis din 1939 și publicarea a 12 studii literare și științifice ilustrează teza „localismului creator”, teoretizată și argumentată în volumul Fenomenul românesc sub noi priviri critice (1938).

Alături de aceste inițiative de îndrumător cultural pe plan local, Al. Dima desfășoară o activitate febrilă de ordin științific în multe direcții. Entuziasmul descoperirilor de valori sibiene se dovedește în același timp un om de atitudine în probleme de filozofia culturii, un folclorist, un estetician, un istoric literar, în fine un scriitor de talent. Mai mult încă: formația sa filozofică îl incită să stabilească filiații și raporturi între aceste domenii înrudite, în căutarea unor explicații complexe. Și aceasta într-o perioadă cînd ideologia noastră literară, orientată, în parte spre tradiționalism autohton, luneca vertiginos îie spre ortodoxism sovîin, fie spre estetism formalist.

Volumul Aspecte și atitudini ideologice (Turnu Severin, 1933) prezintă critic curente din jurul anului 1933 și formulează unele îndrumări în sens tradiționalist pentru cultura românească. Aceste „atitudini ideologice” vor fi evident depășite de evoluția ulterioară a autorului lor. Dar el combate unele direcții ideologice greșite dintre cele două războaie mondiale, ca misticismul ortodoxist al „Gîndirii”, în Problema mișcării ortodoxiste din vol. Aspecte și atitudini ideologice (1933), sau cosmopolitismul poeziei contemporane, în Zăcămintele folclorice (1936). Al. Dima are meritul de a rămîne mereu lucid și critic. Sinteza din articolul Literatura evadării din actual constituie o descriere și o clasare a acestui fenomen artistic pe baze sociale; Asupra literaturii memorialiste este o polemică cu E. Lovinescu, care vorbea despre sărăcia acestei specii literare; Despre literatura documentară cercetează valoarea acesteia ca material sociologic; Între artă și realitate stabilește superioritatea concepției artistice a lui André Gide asupra lui Pirandello, tocmai prin actualizarea realității.

În lucrările de istorie literară și literatură comparată din această primă perioadă a activității științifice a lui Al. Dima, se simte rigoarea metodei istorice învățată de la Ramiro Ortiz și preocuparea filozofică și estetică deprinsă de la D. Gusti și Tudor Vianu. Ediția critică a Nuvelilor lui Al. Odobescu (București, 1935), recenzii critice ca Istoria

literară și creația artistică în „Mite” („Familia”, 9, 1935), Corespondența dintre I. L. Caragiale și P. Zarifopol („Gînd românesc”, 7—8, 1935), În marginea operei lui M. Eminescu de G. Călinescu („Revista Fundațiilor”, 1, 1936) și Caragiale, Nuvele, povestiri și Momente („Südostdeutsche Forschungen”, München, 1939) ilustrează această metodă complexă.

Observația este valabilă și pentru volumul Fenomenul românesc sub noi priviri critice (Craiova, 1938), care cuprinde o expunere critică a părerilor în această problemă, acută în acei ani de răbufnire a naționalismului, la scriitori așa de deosebiți ca Lucian Blaga, Nichifor Crainic, C. Rădulescu-Motru, Camil Petrescu ș.a. În studii ca O istorie a literaturii române din punct de vedere sociologic, Poezii și criza poeziei, publicate în volumul de mai sus, Al. Dima tratează fenomenul literar în legăturile lui organice cu societatea.

Dacă aceste articole prezintă interes prin atitudinea precisă a autorului față de probleme literare și critice, prin interpretările lui de natură sociologică, alte studii aduc contribuții de iaple remarcabile în istoria literară. În Zăcămintele folclorice în poezia noastră contemporană (București, 1936), lucrare premiată la recomandarea lui Tudor Vianu, se depistează izvoarele populare din lirica unor poeți ca Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Nichifor Crainic, Ion Pilat, V. Voiculescu, Adrian Maniu. Tot așa, Cu privire la caracterul folcloric al lui „Dănilă Prepeleac” („Revista fundațiilor”, 7, 1942) stabilește convingător filiația populară din povestirea lui Creangă. Cei mai rodnici ani ai vieții lui George Coșbuc. Poetul la Sibiu (Sibiu, 1938) cercetează activitatea poetului la „Tribuna”, după documente și mărturii noi.

În lucrările comparatiste realizate în această perioadă, Al. Dima dovedește o înțelegere justă a problemei influențelor literare, subliniind aspectele de creație originală rezultate din interferența a doi scriitori sau a două culturi. Motive hegeliene în scrisul eminescian (Sibiu, 1934). Afinități electivă: Titu Maiorescu și Goethe („Revista Fundațiilor”, 9, 1940) și Wirkurg und Richtung des deutschen Einflusses auf die rumänische Kultur („Stimmen aus dem Süd-Osten”, 9—10, 1939) valorifică elementele pozitive și originale românești rezultate din procesul influențelor.

Punctul culminant al lucrărilor științifice ale lui Al. Dima înainte de 1944 este atins în problemele de estetică filozofică, primele relative la Ideile estetice ale lui Pietro Mignosi (în vol. Aspecte și atitudini ideologice, 1933), autor estetizant ce depășește pe Benedetto Croce, sau la interpretarea estetică a lui Al. Odobescu, privire sintetică asupra operei și personalității (Publicațiile grupării „Thesis”, 1935).

Din bogata informație teoretică recoltată în anii de studii în străinătate, din cercetările personale de teren în satul Drăguș și din folosirea specialiștilor români, Al. Dima elaborează teza sa de doctorat în estetică, Conceptul de artă populară (București, 1939), apreciată cu mențiunea „Summa cum laude” și premiată de Academia Română. Dezvoltînd ulterior problemele artei populare, el formulează O nouă ipo-

teză în explicarea artei populare („Convorbiri literare” 10—12, 1939), colaborează la volumul *Indrumări pentru monografiile socio-logice* (București, 1940), iar în 1945 publică *Arta populară la Drăguș*, sprijinită de materiale culese în anchete de teren, clasate și interpretate personal.

Deși aceste studii conțin unele afirmații nejuste, autorul lor s-a străduit totuși să depășească caracterul naționalist al unor cercetări contemporane. El a accentuat funcțiile utilitar-sociale ale artei populare, puternicul ei caracter colectiv, spre deosebire de tendințele estetizante și individualiste dominante atunci. A cercetat apoi ansamblul factorilor generatori ai artei populare printre care a discutat amplu condiția ei economică, idee nouă în acea vreme. A fost atinsă aici și problema reflectării poziției de clasă în această producție artistică.

Un interes deosebit prezintă volumul *Gîndirea românească în estetică* (Sibiu, 1943), unde autorul a strîns studii de cercetare a esteticii diferiților gînditori români, publicate în anii 1939—1942 în revistele „Gînd românesc”, „Revista Fundațiilor”, „Luceafărul”, „Tribuna literară”. Aici sînt analizate și discutate critic, dar pe ton cumpătat, ideile sau sistemele estetice așa diferit orientate, construite de G. Călinescu, Lucian Blaga, Nichifor Crainic, Liviu Rusu, Vasile Pirvan, Paul Zarifopol, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, „integralismul estetic” al lui Mihail Dragomirescu etc. Tudor Vianu a apreciat mult această curajoasă vedere sintetică asupra contemporanilor, din care se degajează pregnant atitudinea estetică proprie a autorului.

Sensibilitatea și talentul de scriitor ale lui Al. Dima, vizibile și în publicațiile sale științifice, se valorifică mai ales în lucrări ca *Das rumänische Dorf* (în „Der getreue Eckart”, Wien, 1932, nr. 12), în *Antologia de basme românești*, publicată în traducere germană la editura Harassowitz din Leipzig, și mai ales în monografia *Sibiu* (București, 1940) unde autorul îmbină o cunoaștere temeinică a istoriei orașului ardelean cu impresiile sale vii din contactul cu acest important centru de viață culturală și artistică.

Anul 1944 reprezintă o dată de cotitură în orientarea științifică a lui Al. Dima spre estetica literară. După un concurs trecut cu succes la Facultatea de litere din Iași, pentru un post de conferențiar de estetică și critică literară, este numit conferențiar în 1947 și profesor în 1956. Cursurile și seminariile de estetică literară prezentate studenților Facultății de litere din Iași îl impun imedial ca remarcabil profesor și animator entuziast al studenților. Cursuri ca *Estetica generală* ca bază a esteticii literare, *Conținutul operei poetice* și *Problema formei poetice*, seminariile tratînd principalele aspecte ale criticii literare, Istoria esteticii sociologice în texte alese stîrnesc un interes cu totul deosebit și fac îndată din noul profesor un element de bază al Facultății.

Cînd reforma universitară din 1948 introduce în programul Facultății de filologie o disciplină nouă de largă perspectivă, *Literatura comparată*, Al. Dima primește sarcina s-o predea. Cursul *Problematica*

și bazele științifice ale disciplinei îi dovedește posibilitățile de orientare rapidă într-un domeniu nou, în vreme ce suplinea și postul de estetică literară.

În fine, cu începere din 1949 pînă astăzi, disciplina sa de bază se transformă, rînd pe rînd, în Istoria literaturii de peste hotare, apoi în Literatură universală, la care i se adaugă în 1953 Teoria literaturii. În elaborarea acestor cursuri, pe planuri așa de variate, Al Dima aduce o informare foarte largă, filozofică și literară, spirit metodic și sintetic, o strădanie verificată an de an în îmbunătățirea nivelului lor științific. Faptul este cu alit mai meritoriu, cu cît este vorba de domenii ca estetica literară, literatura universală și comparată și teoria literaturii, în care, pînă în timpul din urmă, nu se ajunsese încă la soluții științifice satisfăcătoare, condiție care îl obliga pe profesor să încerce reconsiderări asupra tuturor marilor scriitori și curente literare universale și să închidă în formulări clare probleme încă supuse discuției. Reputația de profesor sistematic și de conferențiar talenta și cu logică strînsă, i-a fost întreținută de participarea sa susținută în viața științifică, literară și cultural-socială din Iași și din țară, și de capacitatea sa de a se apropia cu căldură de tineri, cadre didactice, scriitori și studenți. Termenul de magistru, sub care îl denumesc aceștia, exprimă în același timp admirația pentru profesorul de la catedră, pentru cercetătorul neobosit, și recunoștință pentru omul pe care toți îl abordează fără sfială, considerîndu-l ca pe un adevărat prieten. Etapele sale de dezvoltare prin lărgirea domeniilor studiate și prin adîncirea metodelor de lucru amintesc evoluția pe care însuși Tudor Vianu a imprimat-o producției sale strălucite în cultura românească.

Participarea activă a lui Al. Dima în viața universitară și științifică este subliniată de seria de sarcini primite curînd după intrarea la Universitate. În Facultate, devine în 1957 șeful catedrei de literatură universală, folclor și teoria literaturii. Șef de secție la Filiala Iași a Academiei din 1950, este ales în 1963 membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, iar în această calitate i se încredințează direcția Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor de la Filiala Iași a Academiei, contribuie hotărîtor la instalarea lui în casa „M. Sadoveanu” de la Copou, unde se organizează și o cameră memorială închinată scriitorului. Este și membru în biroul Filialei Iași a Academiei. Redactor responsabil al noii publicații a acestui institut, „Anuarul de filologie” (1964), el imprimă acestei reviste o structură nouă și îi asigură un nivel științific ridicat. Sub conducerea sa energetică, Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași, cu secțiile sale de lingvistică și istorie literară, își dublează cadrele de cercetare și își afirmă prezența în viața științifică din țară.

Colaborator la *Tratatul de Istoria literaturii române al Academiei*, condus inițial de G. Călinescu, Al. Dima este cooptat responsabil-adjunct al volumului II și membru în comitetul de coordonare al celor cinci volume prevăzute. După moartea lui G. Călinescu, este numit responsabil al „*Revistei de istorie și teorie literară*”, căreia îi amplifică obiectivele, încadrând problemele de istorie și teorie literară românească în circuitul literaturii universale.

Membru al *Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România*, se ocupă de aproape de Filiala Iași, pe care o conduce, urmărind și activitatea revistei „*Iașul literar*”, prin comitetul ei de redacție.

Lucrările sale științifice din această perioadă urmează ritmul susținut al unui cercetător pasionat, preocupat să ajungă la metode de lucru eficace, capabile să-i asigure explicații științifice valabile ale fenomenului literar, privit complex, cu toate implicațiile lui istorice și filozofice. Iată de ce, Al. Dima se preocupă succesiv și simultan de estetică, de estetică literară, de teorie și metodologie literară, de istoria literaturii române, de literatură universală, de literatură comparată, și în ultimii ani, de literatura română privită în perspectiva celei universale. În toate aceste direcții, lucrările sale aduc contribuții esențiale, orientări noi și o serie de sinteze luminoase prin arhitectura lor riguroasă și prin ținuta lor literară.

Domeniul esteticii, privire sintetică introductivă (București 1947), tablou critic al disciplinei, rezultat al unui curs, articolul *Obiectul poeziei* („*Ethos*”, 1947) și G. Ibrăileanu, concepția estetică (București, 1948), volum premiat de Academia Română, constituie realizări valoroase în continuarea preocupărilor de estetică ale lui Tudor Vianu, sistematizându-le și aplicându-le în diferite arte și în istoria gândirii românești. Studiul relativ la Ibrăileanu argumentează aspectele sociale din critica ideologului poporanist. Reluând ulterior problema, el va arăta în *Concepția despre artă și literatură* a lui G. Ibrăileanu (București, E.S.P.L.A., 1956), că problema tipicului în literatură și formația marxistă a criticului ieșean, discipol declarat al lui Dobrogeanu-Gherea, fac din el un continuator al criticii științifice. Cunosător autorizat al problemelor de teorie literară, Al. Dima urmărește istoria teoriei literare românești, studiată mai întâi metodic pe autori, pentru a culmina în lucrări de sinteză. Câteva probleme de teorie literară („*Iașul literar*”, nr. 3, 1954), Ideile despre artă ale lui I. L. Caragiale („*Iașul nou*”, 1952), Preocupări de critică și teorie literară în perioada ieșeană a lui B. P. Hasdeu (*Studii și cercetări științifice*, Iași, 1955), Teoria literară a lui V. A. Urechia (ibidem, 1957), Poetica lui Aristot văzută astăzi („*Luceafărul*”, nr. 2, 1958), Franz Mehring și problemele criticii („*Gazeta literară*”, 14 aug. 1958), B. P. Hasdeu, critic și teoretician literar („*Gazeta literară*”, 19 aprilie 1962), Caracterul popular al artei în concepția lui Caragiale („*Iașul literar*”, nr. 6, 1962), Diderot, teoretician al artei și

scriitor („Steaua”, nr. 12, 1963). Teoria literară în anii puterii populare („Anuarul de filologie”, 1964) — iată o parte din aceste cercetări grupate în volumul Studii de istoria teoriei literare românești (București, 1962), premiat de Ministerul Învățământului. Autorul aruncă lumini noi în acest domeniu, dovedind prioritatea lui Gherea asupra criticilor marxști Paul Lafargue, Franz Mehring și G. Plehanov și originalitatea teoriei literare românești, creată pe baza realităților noastre social-politice.

Pe temelia solidă a acestor cercetări se sprijină lucrările de metodologie și istorie literară întreprinse de Al. Dima. Metoda monografiilor literare („Gazeta literară”, 27 martie 1958), problema periodizării istoriei literare românești, tratată temeinic în volumul Studii de istoria teoriei literare românești, Termeni de teoria literaturii în „Dicționarul limbii române moderne” („Gazeta literară”, 19 martie 1959), Două cărți despre Ibrăileanu: „Ibrăileanu omul” („Gazeta literară”, 3 martie 1960), „Opera lui G. Ibrăileanu” de Al. Piru („Gazeta literară”, 7 iulie 1963), Concepția marxist-leninistă despre istoria literară și esența ei: principiul partinic („Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza”, Iași, 1960), Caracterul activ al criticii („Gazeta literară”, 23 nov. 1961), Critica literară actuală și disciplinele înrudite („Iașul literar”, nr. 1, 1962), Caragiale și critica („Contemporanul”, 11 mai 1962), Probleme de bază ale literaturii noastre vechi („Luceafărul”, 1 febr. 1963), Probleme de istorie literară în litigiu („Gazeta literară”, 2 mai 1963), Contribuții la caracterizarea lui B. P. Hasdeu („Luceafărul”, nr. 11, 1963), B. P. Hasdeu, scriitorul („Gazeta literară”, aug. 1963), Fundamentul științific al cercetării literare („Luceafărul”, 24 sept. 1964), Obiectivele și menirea educativă a criticii literare („Luceafărul”, 3 iulie 1965), sint altele studii de metodologie literară tinzând să așeze critica și istoria literară pe baza științifică a marxism-leninismului. În unele lucrări, el se ocupă de arta literară a scriitorilor (Cîteva procedee fundamentale ale limbii artistice („Limba română”, nr. 11, 1958), Artă lui Agirbiceanu („Tribuna”, 19 septembrie 1957).

Remarcabila sa monografie, considerată ca lucrare definitivă de istorie literară, Alecu Russo (București, 1957), premiată de Academie cu premiul „C. Dobrogeanu-Gherea”, ilustrează această îmbinare fericită de metodă riguros istorică, de analiză pătrunzătoare a operei scriitorului și de valorificare critică a contribuției acestuia în cadrul literaturii pașoptiste, privită cu ochii noștri de astăzi. Scrupulul științific arătat în coordonarea materialului din vol. II al Tratatului de Istoria literaturii române al Academiei, îndrumarea studiilor din revista „Anuarul de filologie” spre cercetarea curenților literare și a marilor noștri scriitori (Alecsandri, Eminescu, Sadoveanu) și lărgirea profilului „Revistei de istorie și teorie literară”, în sensul unei științe cuprinzătoare a creației

artistice, subliniază consecvența cu care Al. Dima urmărește să aducă istoriografia literară românească la nivelul științei mondiale. În acest sens, el s-a dovedit, la catedră și la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, un entuziast creator de cadre de cercetare, formând o adevărată școală, bine orientată și condusă energic. Prezența sa mereu vie în revistele noastre literare, spiritul său de replică promptă și de polemică literară, operativitatea sa întrețin o atmosferă vie de frământare, stimulând energiile. Și-a adus contribuția la toate comemorările de scriitori români, cu aspecte noi, valorificate cu prestigiu prin conferințe, simpozioane și studii: Centenarul nașterii lui Al. Russo („Contemporanul”, 16 febr. 1959), Universalitatea operei lui Caragiale („Gazeta literară”, 31 mai 1962, Motivul cosmic în opera eminesciană („Viața românească”, nr. 4—5, 1964), Eminescu în evoluția liricii noastre („Iașul literar” nr. 5, 1964), Eminescu în exegeza lui Tudor Vianu („Luceafărul”, 11 apr. 1964), Motivele universalității lui Creangă („Iașul literar”, nr. 11, 1964), Specificul artei lui Creangă („Iașul literar”, nr. 6, 1965), Sensul folcloric al operei lui V. Alecsandri („Gazeta literară”, 9 sept. 1965) prezintă interpretări noi ale clasicii nostri, priviți pe planul specificului național și popular, considerat ca o condiție a universalității.

Al. Dima urmărește și problemele literaturii noastre actuale, cu funcția ei socială. Articolele Asupra artei ca formă integrală a cunoașterii („Iașul nou”, nr. 2, 1953), Cu privire la educația estetică („Gazeta literară”, 2 oct. 1958), Procesul muncii la baza operei educative („Luceafărul”, 1959), Primele manifestări ale fabulei noastre satirice („Iașul nou” nr. 2, 1953), Tudor Vianu la 60 de ani („Iașul literar”, nr. 1, 1958), Actualitate și istorie în teatru („Iașul literar”, nr. 4, 1958), Asupra stadiului actual al prozei noastre („Gazeta literară”, 15 oct. 1958), Poetul în epoca noastră („Iașul literar”, nr. 7, 1961), George Lesnea („Contemporanul”, 30 martie 1962), Cu prilejul reeditării lui Tudor Arghezi („Flacăra Iașului”, nr. 5154, 1963), Cultură și poezie („Tribuna”, 26 mart. 1964), Tudor Vianu („Iașul literar”, nr. 6, 1964), A 85-a aniversare a lui Tudor Arghezi („Iașul literar”, nr. 6, 1965), ne relevă un critic sensibil și ascuțit, capabil să se ridice la o critică literară de nivel științific. Pe plan local, el are o influență simțită în îndrumarea scriitorilor tineri, iar aprecierile sale sînt adesea citate în presa noastră literară.

În domeniul istoriei literaturii universale și comparate, Al. Dima a adus o largă și bogată informație filozofică și literară și o tendință curajoasă de a se ridica stăruitor la sinteze. Cunoștința mai multor limbi străine i-a permis un contact direct cu textele marilor scriitori. Programul de studii al acestei discipline așa de dificile, cum se predă astăzi, datorește mult indicațiilor colegului nostru. Și în acest sector,

Al. Dima pornește sistematic de la probleme teoretice pentru a fixa o metodologie aplicată apoi la studii. Discuția despre Conceptul de literatură universală, inițiată de revista „Secolul 20” în 1962, a început prin studiul său de amploare (nr. 5—6), unde noțiunea este definită într-un sens modern, prin conținutul operelor literare și prin arta lor literară. Continuatorii discuției, W. Jirmunski, Julius Dolanski, Tudor Vianu, N. I. Popa și Zoe Dumitrescu-Bușulenga au urmat aceeași linie. În afară de cursul său general de literatură universală, Al. Dima a aruncat priviri înnoitoare asupra marilor scriitori universali: Realismul lui Gogol („Iașul nou”, nr. 1, 1959), Victor Hugo în românește („Buletinul științific al Universității Iasi”, nr. 1—2, 1954), Centenarul unei cărți: Walt Whitman, „Fire de iarbă” („Iașul literar”, nr. 11, 1955), Diderot, Opere alese („Iașul literar”, nr. 11, 1956), Iscusitul Don Quijote de la Mancha („Iașul literar”, nr. 1, 1958), Gogol în românește („Luceafărul”, 15 mai 1960), Personalitatea marelui Rabindranath Tagore („Gazeta literară”, 3 aug. 1961), Schiller și epoca noastră („Luceafărul”, 15 decembrie 1961), Tradiții umaniste în cultura Germaniei Democratice („Secolul 20”, nr. 1, 1963), Gerhardt Hauptmann, un mare umanist („Secolul 20”, nr. 2, 1963), Romanul monumental și secolul XX („Scînteia”, 16 mai 1963). În prezent, se află sub tipar, la Editura pentru literatură universală, volumele Epopeea lui Ghilgames și Literatura comparată de Paul Van Tieghem, însoțite de introduceri semnate de Al. Dima.

Orientarea recentă care tinde să încadreze literatura română în literatura universală, formulată deja de G. Călinescu și Tudor Vianu, și concretizată într-un ciclu special de lecții la Cursurile de vară de la Sinaia din 1963, se datorează în mare măsură și lui Al. Dima. Studiul său Conceptul de literatură universală, din 1962, a pregătit terenul pentru acest larg proces cultural de valorificare a literaturii române peste hotare. După articolul Literatura română în străinătate („Iașul literar”, nr. 9, 1960), Universalitatea operei lui Caragiale („Gazeta literară”, 31 mai 1962), Motivele universalității lui Creangă („Iașul literar”, nr. 11, 1964), participarea sa continuă la cursurile de vară de la Sinaia și conferințele sale de înaltă ținută la universitățile sovietice, germane, franceze, maghiare, poloneze, finlandeze și engleze au consolidat această poziție a scriitorilor noștri, care pătrund tot mai adânc în conștiința literară a țărilor străine. Este un punct de vedere riguros științific care, plecând de la specificul național realizat de scriitori, motivează măsura în care expresia lor literară de nivel înalt artistic, reprezintă, așa cum o spunea odinioară G. Ibrăileanu, o contribuție românească la literatura universală.

Din ansamblul acestei bogate și multilaterale activități științifice a lui Alexandru Dima, apare clar o personalitate care, la împlinirea a 60 de ani, a realizat lucrări de seamă. Din căutările febrile în folcloristică, critică, istorie literară națională și universală, se desface o concepție de viață și o filozofie a culturii care s-a limpezit cu fiecare tentativă nouă de înțelegere și explicație a fenomenului literar și cultural. De la „localismul creator”, teoretizat în tinerețe și pînă la promovarea avîntată a geniului românesc pe planul universalității, circulă vie aceeași sevă viguroasă a încrederii în puterea de creație originală a poporului nostru. Esteticianul de formație filozofică și-a clarificat poziția ideologică printr-un contact continuu cu realitățile noastre concrete, naționale și populare. Accentuarea convingerilor exprimate odinioară este de fapt o îmbogățire neîncetată a unui teoretician abstract cu experiența robustă a unui om de cultură întinsă, legat strîns de viața socială, urmărită în toate manifestările ei, dar mai ales în cele culturale și artistice. Ideologia literară și metoda i s-au precizat în contactul cu știința marxist-leninistă. Aceasta i-a ajutat înțelegerea în adîncime a scriitorilor și interpretarea artei și a literaturii ca funcție activă în cunoașterea și transformarea vieții sociale.

Spirit sistematic și constructiv, Al. Dima pleacă de la fapte, dar le depășește în spirit filozofic, prin acele seducătoare sinteze în care extrage esența istoriei culturale și literare, linii mari directoare spre perspectivele luminoase ale unui umanism modern. Departate de practica livrescă a cărților, el este un om de inițiativă și de acțiune doritor să-și realizeze idealurile în forme concrete de viață socială, în frămîntarea pasionată a ideilor care pot cultiva și orienta oamenii.

Această fuziune armonioasă între gîndirea abstractă și acțiune explică larga participare a lui Al. Dima la viața social-culturală. În această ordine se pot menționa o serie de sarcini de răspundere a căror îndeplinire exemplară pune în lumină devotamentul omului de cultură pentru popor: responsabil cultural al Comitetului sindical al Învățămîntului superior din Iași (1947), responsabil al Cercului literar al Uniunii scriitorilor din Iași (1949), membru în colegiul redacțional al revistei „Iașul literar” și în Biroul Uniunii scriitorilor, Filiala Iași, membru al Consiliului artistic al Teatrului Național din Iași, președinte al Comitetului de luptă pentru pace din Universitate, conducător al Consiliului științific al Muzeului de etnografie. Articolele sale și cronicile dramatice din presa ieșeană constituie adevărate modele de jurnalistică de calitate și o școală vie pentru orientarea cititorilor și a spectatorilor.

Participarea sa susținută pe atîtea planuri la viața noastră științifică și culturală îi asigură un mare prestigiu printre tineri, scriitori, cadre

didactice și studenți, de care se apropie ca prieten, îi încurajează și îi ajută, ținând seama de personalitatea și înclinațiile fiecăruia. Acțiunea sa pozitivă printre aceștia îl relevă ca educator de vocație, prin însăși pilda vieții lui, închinată cercetării, meditației, școlii, artei și frumusețului.

Pentru devotamentul consecvent cu care a servit știința literară și cultura națională, regimul nostru l-a răsplătit cu decorații și premii.

Sărbătorirea profesorului Al. Dima, la împlinirea a 60 de ani de viață rodnică, dă un prilej fericit colegilor, colaboratorilor și studenților săi să se grupeze cu satisfacție în jurul lui și să-i ureze din inimă sănătate deplină și încă mulți ani de activitate și succese pe terenul culturii românești.

N. I. Popa

ONOMASTICA FIGURATĂ ÎN COMEDIA LUI PLAUT

DE

TRAIAN DIACONESCU

I. CERCETAREA ONOMASTICII FIGURATE ÎN TEATRUL LUI PLAUT

Numele¹ personajelor din comedia plautină au fost cercetate cu rigoare, din unghi lingvistic, de K. Schmidt, în ciclul de studii publicate la începutul secolului nostru în revista „Hermes”². Deși a eliminat din lucrarea sa numele latine, cotidiene sau plăsmuite, precum și numele punice, el ne-a lăsat totuși, după cîte știm, cea mai întinsă cercetare a numelor personajelor din comedia plautină.

Filologul german a studiat originea și structura lingvistică a numelor eline din opera lui Plaut atestate în literatura greacă sau în inscripții. Respingînd supoziția că unele nume proprii plautine eline n-ar fi posibile pe teritoriul grec, el afirmă : „eu nu am întîlnit formațiuni negrecești ; toate numele plautine puteau să apară în Grecia, dacă nu în comedie, în viață, în glume sau batjocuri sau chiar numai ca scrijelări precum la Pompei : *Scordopordonicus*”³. În urma unui calcul statistic, K. Schmidt arată că „numai 1/8 sau chiar 1/9 din numele plautine fac excepție” de la regulile onomasticii grecești, dar că aceste nume proprii „au ca model nu surse literare, ci viața înconjurătoare”⁴. În categoria aceasta intră numele compuse, imaginare, care urmăresc comicul prin asociații grotești sau absurde, fiind însă formații latine : „Nimeni nu va explica aceste nume prin modele grecești, ci pe terîn latin”⁵. Nume compuse imaginare apar și în literatura greacă veche : la Homer, în *Iliada* și *Odiseea* și mai ales în *Batrachomiomachia* (unde întîlnim chiar pe *Arlotrogus* și pe *Miccotrogus*), la Aristofan și în toată comedia elină, chiar și la Archiloch și Teocrit ; dar cu toate aceste fapte, consideră K. Schmidt, „noi nu sîntem îndreptățiți să acceptăm ideea unei dependențe directe”⁶ față de izvoarele grecești.

¹ Material bogat despre onomastica antică : August Fick, *Die griechischen Personennamen*, Göttingen, 1874 ; W. Schulze, *Geschichte der lateinischen Eigennamen*, Berlin, 1904.

² K. Schmidt, *Die Griechische Personennamen bei Plautus*, în „Hermes”, 1902, p. 173—211 ; p. 353—390 ; p. 608—626.

³ *Ibidem*, p. 610.

⁴ *Ibidem*, p. 621.

⁵ *Ibidem*, p. 622.

⁶ *Ibidem*, p. 623.

Dacă numele proprii compuse, reale și imaginare, pot avea ca model literatura elină sau viața cotidiană, grecească sau italico-grecizantă, numele proprii derivate au aceleași izvoare, dar valorifică îndeosebi surse literare, pe care K. Schmidt le clasifică astfel : 14 provenite din piesele originale, 40 din comedia nouă, 80 din diverse comedii, 48 neatestatate, dar posibile în comedie. Desigur, la o nouă cercetare, proporțiile pot fi modificate în detalii, dar concluziile filologului german rămân valabile : 1) numele proprii plautine, cu puține excepții, sînt grecești și se întîlnesc atît în izvoare literare cît și în viața cotidiană ; 2) onomastica plautină elină este transliterată sau imaginată și se explică, istoricește, prin condițiile societății romane contemporane lui Plaut.

Studierea comparativă a numelor proprii din comedia latină și elină a fost continuată, în al doilea deceniu al secolului nostru, de către B. L. Ullmann⁷. Filologul american a cercetat comparativ, tot din unghi lingvistic, îndeosebi onomastica feminină întîlnită la Plaut, Terentiu, Menandru, reliefind dependența lui Terentiu față de Menandru și libertatea lui Plaut față de modele.

Numele feminine preferate de Terentiu se termină în *-is* : *Bacchis* (Heaut.), *Chrysis* (And.), *Thais* (Eun.) etc., și se găsesc toate în fragmentele menandriene. Nume terminate în *-ium* nu se întîlnesc la *helaerae*, deși Menandru le folosește și în acest caz, ci numai la *virgines* : *Phanium* (Ph.), *Glycerium* (And.). În Plaut, situația este diferită : în cele 21 de piese există 10 *helaerae*, 4 *ancillae*, o *tibicina*, 2 *puellae* și o *virgo* cu numele în *-ium*. Numele în *-is* apare extrem de rar : *Bacchis* (Bac.) și *Chrysis* (Ps.), iar *Thais* nu se întîlnește. Tot B. L. Ullmann, făcînd o comparație generală bazată pe statistică între cei trei autori de comedii, afirmă : „din 72 de nume diferite din fragmentele lui Menandru, 23 apar în cele 6 piese ale lui Terentiu și numai 14 din cele 21 de piese ale lui Plaut“, conchizînd că „Plaut și-a mînuit sursele liber în ceea ce privește numele, folosind o specie de *contaminatio* sau mergînd cu totul în afara cîmpului noii comedii“⁸.

Rezultate similare, luminînd originea și structura lingvistică a numelor plautine, privesc din perspectiva originalității artei dramaturgului, întîlnim și în lucrările lui G. E. Duckworth⁹, Friedrich Leo¹⁰ și E. Fraenkel¹¹. Primul consideră că Plaut și-a luat numele proprii din originalele eline, iar cel din urmă îi atribuie lui Plaut onomastica feminină. Friedrich Leo afirmă că numele grecești plautine sînt plăsmuite, așa cum sînt plăsmuite și numele proprii compuse latinești. Fr. Leo, combătîndu-l pe K. Schmidt, susține că în Plaut întîlnim arta aristofaniană : „este exact procedeul comediei vechi cu nume ca *Dikaiopolis* și *Pheidippides*, *Philocleon* și *Bdelocleon*, *Euelpides* și *Peithelairos*, căci și acolo numele imaginare stau alături de cele din viață : *Lamachos*, *Chremilos*, *Xantias* ; și acolo se află *Tisamemophanippoi* și *Geretiotheodori* și, în general, construcții îndrăznețe de cuvinte care, ca și la Plaut, stau

⁷ B. L., Ullmann, *Proper Names in Plautus, Terence and Menander*, în „Classical Philology“, 1916, p. 61—64.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁹ G. E. Duckworth, *The Nature of Roman Comedy*, Princeton, 1952, p. 347.

¹⁰ Ed. Fraenkel, *Elementi plautini in Plauto*, Florența, 1960, p. 141.

¹¹ Leo Friedrich, *Plautinische Forschungen*, Berlin, 1895, c ap. III, p. 97 sq.

alături de nume"¹². K. Schmidt consideră că unele nume citate de Fr. Leo sînt, totuși, de altă natură decît cele plautine, adică „sînt deformări ale numelor de persoane istorice, așa cum nu există nicăieri la Plaut”¹³. K. Schmidt nu respinge similitudinea procedului de formare, ci, așa cum am semnalat mai înainte, nu acceptă „dependența directă”¹⁴ de modelul elenic aristofanian.

Privind sintetic rezultatele cercetării lingvistice a numelor proprii plautine, de la K. Schmidt și B. Ullman la Fr. Leo și E. Fraenkel, observăm următoarele: 1) numele proprii plautine sînt eline și doar în număr mic latine, iar numele compuse sînt mai numeroase decît cele derivate; 2) numele proprii eline sînt doar transliterări sau formații fictive după un model elin, livresc sau cotidian, iar numele latine compuse au toate un model elin; 3) numele proprii plautine sînt toate selectate din viață, din cărți sau imaginate de poet în spiritul normelor lingvistice eline sau latine; 4) originalitatea lui Plaut în raport cu predecesorii săi elini sau cu succesorii latini constă în varietatea mare a onomasticii precum și în preferința sa față de anumite formații lingvistice.

Aceste probleme importante, dar suprasolicitate de filologi pînă acum — originalitatea lingvistică greco-latină a numelor proprii, procedeele lor lingvistice de formare, natura reală sau imaginară a acestora — sînt elemente preliminare pentru unghiul nostru de cercetare. Noi vom încerca să relevăm — ceea ce nu s-a făcut pînă acum — structura artistică și funcția estetică a onomasticii metaforice plautine, încadrată, firește, în orizontul specific al teatrului plautin și al comediei antice. În perspectiva aceasta, realitatea lingvistică a onomasticii lui Plaut nu va fi considerată în sine și nici ca o reproducere a unei realități cotidiene, ci va fi judecată ca o realitate transfigurată, subordonată universului său artistic.

II. PERSPECTIVA VALORIFICĂRII ESTETICE A SISTEMULUI ONOMASTIC ELIN ȘI LATIN

Pentru a înțelege valorificarea sistemului onomastic elin în comedia lui Plaut, se cuvine totuși, înainte de a păși *in medias res*, să menționăm sintetic virtuțile estetice ale sistemului onomastic elin în comparație cu sistemul onomastic latin.

În sistemul onomastic indo-european uninominal, numele proprii se formau din elemente analizabile, motivate semantic, prin derivare sau compunere. Astfel, în sanscrită, *Daśaratha* este compus din *daśa* „zece” și *ratha* „car de luptă” iar în persană, *Zarathustra* se compune din *zarath* „de aur” și *ustra* „cămilă”. Numele grecești se formau la fel, din elemente analizabile, la origine motivate. Întîlnim nume proprii simple ca *Agatha*, de la ἀγάθῃ „bună” sau *Aspasia* de la ἀσπασία „plăcută”, dar și mai frecvent întîlnim nume proprii compuse ca *Lysistrata* de la λύω „a dezlega” și στρατός „armată” sau *Clytemnestra* de la κλυτή „celebră” și μνηστήρ „pețitor”. În situația numelor compuse problema interdependenței semantice a componentelor nu este totdeauna limpede, căci, după cum arată W. Fleischer¹⁵ și Al. Graur, în cele mai multe situații ter-

¹² *Ibidem*, p. 98.

¹³ K. Schmidt, *op. cit.*, p. 624.

¹⁴ *Ibidem*, p. 623.

¹⁵ W. Fleischer, *Die deutschen Personennamen*, Berlin, 1964, p. 18.

menii sînt alăturați : „în grecește *Nikolaos* nu este nici 'îvingătorul poporului' și nici 'popor învingător', nici altceva de acest fel, ci pur și simplu, alăturarea unui element care înseamnă 'victorie' și a unui care înseamnă 'popor'“¹⁶. Această remarcă, precizăm noi, reliefează o treaptă tîrzie de receptare, cînd motivația semantică dobîndește un grad relativ de uzură, nemaiputînd fi înțeleasă clar. Numele nu mai este receptat în lumina expresivă a împrejurării care l-a generat și, de aceea, înțelegerea sa implică dificultăți sau ajunge arbitrară. Traducerea lui cu o variantă expresă nu o putem justifica nici lingvistic, căci topica elementelor componente nu e totdeauna riguroasă, și nici extralingvistic, căci funcția sa originară nu se mai cunoaște.

Procesul de slăbire a motivației primare a numelor proprii, prin circulație, deschide însă perspective favorabile motivației estetice. Motivația cotidiană, uzată, nu ne îngăduie să legăm numele motivat de persoana care-l poartă, căci aici arbitrariul e un fenomen general, dar într-o operă literară, motivația cotidiană e transfigurată într-o motivație estetică, arbitrariul e înlăturat, fapt care ne permite o traducere orientată de text. Confuzia generată de catahreză în viața cotidiană devine în opera literară ambiguitate, adică „polivalență simultană“.

Personajele plautine poartă, în număr mic, și nume latine selectate din denotația cotidiană sau create în spiritul onomasticii latine. Numele proprii latinești se disting, prin structura lor, de sistemul onomastic indo-european. Numele de persoane latine se întemeiază pe sistemul etrusc, neindo-european, al celor trei nume : *praenomen*, *nomen gentilicium*, *cognomen*. Elementele componente ale numelor latine au pierdut, în cele mai multe situații, motivația primară. Prenumele *Quintus*, *Sextus*, *Decimus* au exprimat ordinea nașterii în familie, iar prenumele *Lucius*, *Manius*, *Spurius* au putut să derive de la *lux*, *mane* sau *spurus*. Numele de familie *Caecilius*, *Claudius*, *Cornelius* păstrează încă motivația primară, dacă acceptăm că derivă de la *caecus*, *claudius*, *cornu*, deși nu putem exclude ipoteza unei asociații posterioare. Poreclele personale au ajuns adesea creditare. Uneori, acestea păstrează sensul primar, ca *Caesar* „pletos“, *Flaccus* „bleg“, *Cato* „priceput“, *Cicero* „năut“, *Naso* „năsos“, însă multe *cognomina* nu mai sînt analizabile¹⁷, ca *Maecenas*, *Traianus*, *Maro* etc. Încă din vremea Republicii sistemul onomastic latin a sporit cu un supranume generat, printre altele, de aceste motive : diferențiere în familie, cinstirea unor fapte memorabile sau marcarea unei adopțiuni. Supranumele *Frugi* marchează, în șirul de nume *L. Calpurnius Piso Frugi*, diferențierea în cadrul aceleiași familii, așa cum supranumele *Africanus* evocă victoria memorabilă a lui *P. Cornelius Scipio* asupra lui Hanibal, iar supranumele *Octavianus* ne amintește adoptarea lui *Octavius* de către C. Iulius Caesar. Femeia la romani purta un singur nume format de la *nomen*-ul¹⁸ tatălui : *Tullia*, fiica lui *Tullius*, *Iulia*, fiica lui *Iulius*, dar tot în vremea Republicii apar și nume eline : *Corina*, *Delia*, *Lesbia*, adesea cu motivație derivată, consacrată de cărți sau de mediul social. Slavii purtau numai un *cognomen* : *Afer*, *Syrus*,

¹⁶ Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 38.

¹⁷ *Ibidem*, p. 34. Numele neanalizabile pot proveni dintr-un strat preelenic sau dintr-un etimon străin sau regional.

¹⁸ *Ibidem*, p. 42. Numele derivate de la *cognomen* : Agrippina, Messalina, Paulina etc. se întîlnesc tîrziu, în Imperiu, ca nume arbitrar, fără motivația inițială.

Davus, care exprima, îndeosebi, originea lor etnică. Libertzii împrumutau *praenomen*-ul și *nomen*-ul stăpînului: *Marcus Terentius Afer*. În viața cotidiană, toate păturile sociale foloseau, de obicei, numai *cognomen*-ul, fenomen care va înlesni trecerea la utilizarea numelui mic în Evul mediu.

Referindu-ne la virtuțile estetice ale acestor sisteme onomastice, elin și latin, relevăm, pe de o parte, posibilitățile limitate de expresivitate artistică a numelor latine, bazate, lingvistic, pe derivare și, semantic, pe zone catahretice, iar, pe de altă parte, posibilitățile multiple și superioare ale sistemului onomastic elin, grație procedurii compunerii și, de asemenea, păstrării motivației etimologice. Predilecția plautină pentru sistemul onomastic elin se clădește, așadar, pe două justificări complementare: 1. valori estetice arhetipale consacrate de tradiția îndelungată a teatrului comic grecesc; 2. virtuți estetice superioare oferite de sistemul onomastic elin. În tradiția teatrului popular italian, numele proprii care desemnau un arhetip: *Bucco*, *Dossenus*, *Maccus*, *Manducus*, *Pappus*, *Sannio* etc. sînt reduse ca număr și inferioare prin virtuțile lor lingvistico-estetice în raport cu numele compuse arhetipale din comedia elină. În lumina acestor fenomene, justificările tradiționale privind predilecția plautină pentru onomastica elină, servilism față de modelele eline sau graba prelucrării originalelor grecești — ne apar ca explicații superficiale și extrinseci artei plautine.

Arta comediei latine s-a cristalizat în contact nemijlocit cu valorificarea modelelor eline și, simultan, cu asimilarea tradiției populare italiice. Arta onomastică plautină se cuvine să fie înțeleasă în lumina acestor factori descoperind însă, pe lângă o motivație lingvistică, motivația sa estetică. Existența acestei duble perspective derivă din profilul specific al dinamicii motivației onomastice. Motivația *lingvistică* a numelui, bazată pe elemente analizabile semantic, ca și motivația *socială* a onomasticii, clădită pe un determinism între nume și persoană, se estompează treptat. Dispare gradat, mai întâi, motivația extralingvistică, deoarece aceasta are o rezistență catahretică mai slabă, apoi, mai greu însă, ajunge neanalizabilă forma lingvistică. Aceasta din urmă își pierde treptat atât sensul etimologic cît și semnificația raportului gramatical dintre elementele componente, în cazul numelor compuse. În literatură, în speță în comedie, întâlnim un *proces de remotivare* a onomasticii. Surprindem, pe de o parte, apariția unui determinism între nume și personaj, legat de intrigă și arhetip, și, pe de altă parte, o resemantizare a numelui, parțială sau totală, indicînd sau sugerînd un nume care nu totdeauna este apelativ. Așadar, comedia coboară spre originile onomasticii, valorificînd estetic procedeele motivației primare, opunîndu-se astfel sistemului socializat care tinde spre arbitrar.

III. ONOMASTICA LITERARĂ ELINĂ ÎN COMEDIA LUI PLAUT

Procesul înfiripării numelor arhetipale în comedia elină coboară în comedia veche dincolo de vremea lui Crates. Acesta este primul dintre atenieni, precum afirmă Aristotel, care, „părăsind invectiva iambică, a prins să trateze teme cu caracter general și să închege subiecte“ (*Poetica*, V, 1449 b 7—8). Aristofan, emul mai tînăr al lui Crates, prezintă însă cea mai complexă utilizare estetică a numelor proprii, chiar dacă acestea sînt, uneori, simple ape-

lative ale unor personalități contemporane¹⁹. Aristofan nu reproduce numele arbitrar, ca în invectiva iambică, ci îl subordonează funcțional personajului tipic creat. În acest proces se sprijină atât pe valorile lui primare — semantice sau fonice — cât și pe valorile lui sociative, conferite de mediul social-moral. Aristofan utilizează nume ca : *Dikaiopolis* „Cetatea dreptății”, *Demos* „Poporul”, *Theoria*, *Opora* „Recolta”, *Eirene* „Pacea”, *Euelpides* „Speranță bună”, *Hierocles* „Vestit prin evlavie”, *Trygaios* „Adunător de roade”, *Penia* „Sărăcia”, *Plutos* „Belșugul”, *Kydoimos* „Vocea luptei”, *Meton* „Măsurătorul”, *Pisthetairos* „Prieten credincios”, *Polemos* „Războiul” etc. cu valori semantice transparente, dar și nume reale (*Cleon*) sau chiar nume provenite din modificarea unor nume reale, ca *Philocleon* „Cel care iubeste pe Cleon” și *Bdelycleon* „Cel care uraste pe Cleon”. Aceste nume fictive, transfigurind realități contemporane, sînt asociate de spectatori cu mișcări social-politice cotidiene, conferind imaginii caricaturale aristofaniene valori estetico-dramatice.

Consonanța dintre nume și personaj este un procedeu artistic care sprijină arta reflectării universului în comedie : „A înfățișa universalul înseamnă a pune în seama unui personaj înzestrat cu o anumită fire vorbe și fapte cerute de acesta după legile verosimilului și ale necesarului, lucru către care năzuie și poezia în ciuda numelor individuale adăugate[...] Faptul e de ajuns de dovedit în comedie, unde autorii nu dau personajelor numele alese decît după ce și-au clădit intriga cu întîmplări verosimile, renunțînd să mai compună, ca poezii iambici, pe seama unui individ” (*Poetica*, VIII, 1451 b 10). Înlocuirea numelor istorice cu nume fictive solicitate de caracterul personajelor contribuie la realizarea tipicului ca unitate dintre general și individual, chiar dacă aceste nume, la autorii de comedii, sînt posterioare procesului de creație a textului. Procedul individualizării prin nume este generalizat în comedia medie și nouă, — deși ne întîmpină uneori monotonia numelui arhetipal²⁰, fapt relevat încă din antichitate de Donatus în comentariile sale la *Andria* lui Terențiu : „nomina personarum, in comoediis dumtaxat, habere debent rationem et etymologia; etenim absurdum est comicum aperte argumenta confingere, vel nomen personae incongruum dare, vel officium quod sit a nomine diversum”.

Plaut a găsit un teren cultivat deja în comedia elină și procedeul imprumutului funcțional al numelor proprii arhetipale atestă intuiția geniului său artistic. Valorificarea numelor arhetipale în spiritul comediei eline, implicînd virtuți estetico-dramatice, contribuia la o receptare orientată, anticipativă, a personajelor și a intrigii, fenomen adecvat unui public eterogen, latin și grec²¹, cu grade de cultură variate²². Numele grecești din comedia

¹⁹ Referințe la arta numelui propriu la Aristofan : M. A. Komornicka, *Metaphore, personifications et comparaisons dans l'oeuvre d'Aristophane*, Varșovia, 1964 ; J. Taillardat, *Les images d'Aristophane. Étude de la langue et du style*, Paris, 1962.

²⁰ A. Frenkian, *Istoria literaturii eline*, București, 1962 : „Denumirile la Menandru sînt incolore, comune, nimeni nu se poate simți lezat sau vizat. De obicei numele devine tipic pentru caracter. Astfel *Moschion* este numele tînarului amoretz în 5 piese, *Laches* este un bătrîn în 4 piese, *Mirrina* este bătrîna în 3 piese, iar *Daos* un nume de sclav în 6 piese” (p. 346).

²¹ Pătrunderea elenismului la latini : J. Brenous, *Les hellénismes dans la syntaxe latine*, Roma, 1965 (reimprimare).

²² Pentru componența publicului roman : A. Guillemin, *Le public et la vie littéraire à Rome*, Paris, 1937.

plautină, transliterate sau create de autor, întâmpinau desigur dificultăți de înțelegere, chiar dacă onomastica elină devenise familiară spiritului italic, mai ales sudic, unde influența dorică număra mai mult de două secole.

Plaut, însă, este un scriitor de paliat și urmează creator convenția imitației comediei eline. Încercarea de a traduce nume arhetipale grecești ar fi călecat, pînă la un punct, codul paliatului și, de asemenea, ar fi dus la rezultate hibride, cu pierderi artistice irecuperabile, căci limba latină se baza pe alt sistem onomastic. Dacă se încercau calcuri riscante sau echivalențe aproximative, poetul latin, rupînd unitatea artistică a numelui elin, ar fi propus o variantă care nu putea fi percepută ca arhetip, căci tradiția italică nu o consacrase artistic ca atare. Orice scriitor poate să creeze un nume, dar acest nume devine arhetipal numai prin consacrarea sa sancționată de tradiție. Simțind slăbiciunea artistică a onomasticii latine, Plaut, mișcîndu-se creator în hotarele paliatului, propune valorificarea funcțională a împrumutului direct sau utilizarea estetică a formațiunilor plămuite după model elin, înălțîndu-le la rangul de autentic procedeu artistic.

Împrumutul direct al numelui propriu elin a prins rădăcini în solul comediei plautine, scrisă într-o vreme cînd elinofilii (scipioni) se înfruntau cu elinofobii (catonieni), datorită valorificării expresive a virtuților sale estetico-dramatice, fenomen care nu se va mai întîlni în literatura latină. Cînd latinii vor depăși faza de constituire a literaturii lor, clădită inițial pe traduceri și imitații, se va dezvolta conștiința de sine, emulativă, a literaturii naționale și, implicit, o puternică tendință puristă, ca reacție la invazia grecismelor după primul război punic, împede exprimată de Cicero: „Sermones eo debemus uti qui innatus est nobis, ne ut quidam Graeca verba inculcantes iure optimo rideamur“ (*De offic.*, I, 111). După perioada plautină împrumutul direct e ocolit cu orgoliu nu numai de Cicero, ci de toți scriitorii latini, fenomen relevat printre alții, de A. Meillet: „străduința autorilor posteriori lui Plaut a fost de a turna în cuvinte latine conținutul gîndirii grecești, evitînd împrumutul de vorbe străine. Această străduință, mai ales a lui Cicero, a dus la constituirea unui instrument perfect adaptat aceluia aspect al civilizației, care este umanismul. Acest cadru solid a fost armătura mai multor renașteri succesive în Europa occidentală și orientală“²³. Tot ca un procedeu al „armăturii“ artistice a comediei antice și, prin aceasta, a comediei în genere putem să socotim și arta plautină a utilizării funcționale a numelor proprii, împrumutate sau create în spiritul onomasticii eline, subordonate însă intrigii și arhelipului social-moral.

IV. MOTIVAȚIA VIRTUALĂ ȘI TRANSFIGURAREA ONOMASTICII ÎN PIESELE PLAUTINE

Numele proprii ale unei opere literare pot fi selectate din viața cotidiană ori livrescă, dar de cele mai multe ori pot fi inventate de autor în spiritul normei lingvistice a numelor reale sau, în perimetrul comediei, călcînd aceste norme ale limbajului cotidian. Scriitorii care utilizează valorile expresive ale numelor proprii includ în aceste nume intenția de a individualiza într-un anumit fel și într-un anumit grad personajul literar.

²³ A. Meillet, în „Bulletin de la Société Linguistique de Paris“, XXIV, 1924, p. 16.

Criteriul artistic al recrutării numelor proprii din lumea cotidiană a fost relevat cu pregnanță încă de G. Ibrăileanu : „În viața reală, din pricina deprinderii noastre, numele se sudează cu imaginea fizică și morală a purtătorului, devine o însușire a lui, oricare ar fi acel nume. În arta literară însă, adică în creația artistică, unde ființa artistică nu poate crește în concepția artistului fără un nume, numele nu va fi oricare, ci unul care să samene deodată cu personajul [...] Așadar, în deosebire de viața reală unde numele este oricare, în literatură personajul trebuie să se nască odată cu numele care-i convine naturii sale fizice și morale. Scriitorul trebuie să-l ghicească prin intuiție, căci numele chiar numai prin sonoritate, fără să mai vorbim de imixtiunea asociațiilor de idei, nu sînt indiferente din punct de vedere al calității lor“²⁴. În fragmentul criticului ieșean întîlnim atît ideea „selectării“ stilistice cît și problema „depărtării“ de limbajul cotidian, dar, ceea ce ne interesează îndeosebi, este ideea conceperii simultan-intuitive a consonanței, pe plan semantic și fonc, dintre nume și personaj. Problema „depărtării“ limbajului poetic de limbajul comun, bazată pe „selectie“ stilistică, subordonată tipicului în artă, e o teză aristotelică, întîlnită în *Poetica*. Descoperirea simultan-intuitivă a consonanței dintre nume și personaj este însă o idee nouă, cu izvoare în estetica romantică.

Putem oare vorbi de arta consonanței simultan-intuitive a numelui cu personajul la Plaut ? Dramaturgul latin lucrează cu arhetipuri, iar numele personajelor sale sînt etichete generale sau particulare ale acestora. Numele plautin conlucrează la tipizare, dar fenomenul nu presupune, ca în arta romantică, inventarea sa intuitiv-simultană cu personajul. Personajul arhetipal plautin, luminat de normele artei clasice, nu evoluează, ci își dezvăluie firea sa arhetipală, iar numele său, grație acestui fapt, putea să fie selectat anterior, dar și adăugat ulterior, cum de altfel admitea și Aristotel. Adăugarea ulterioară nu impietează asupra tipizării, căci acest fenomen nu exclude consonanța foncică și semantică intuitivă. Acceptînd dogmatic postulatul criticii romantice — conceperea intuitiv-simultană a numelui cu personajul — ca un criteriu unic al artei autentice, nu putem înțelege plenar specificul artei numelor figurate plautine. Conceperea anterioară a numelui arhetipal plautin se integrează în arta anticipării, fără să excludă intuiția, are un rol estetic-dramatic *ab initio*, deoarece personajul care-l poartă este o ipostază a unui *datum* arhetipal. Elementul distinctiv între arta veche și arta nouă a numelui nu constă în prezența sau absența intuiției, ci în gradația ei și, lucrul cel mai important, în simultaneitatea sau nonsimultaneitatea conceperii numelui în raport cu personajul arhetipal sau nonarhetipal.

Motivația virtuală a numelor, împrumutate sau inventate, oferă un registru variat de valorificare, grație conotațiilor lor semantico-fonice, în funcție de care noi le-am putea clasifica în : I. *primare* sau etimologice ; II. *sociative* sau derivate.

În prima categorie, a motivațiilor virtuale primare, includem numele proprii ale căror elemente conotative sînt implicate în structura lor etimologică.

²⁴ G. Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în *Scriitori români și străini*, I, București, 1968, p. 278.

Autorul le poate valorifica prin două procedee²⁵: a. corelația pozitivă, urmînd direcția motivației virtuale, și b. corelația negativă, răsturnînd ironic motivația virtuală a numelui. Din cealaltă categorie, a motivațiilor virtuale *sociative*, fac parte numele care și-au pierdut sau slăbit motivația primară, dar care, specializîndu-se într-un anumit mediu social-profesional, au dobîndit conotații semantico-fonice noi²⁶. Această motivație virtuală *sociativă*, ca și cea primară, este actualizată în context prin aceleași procedee. Forjarea motivației primare, mizînd pe conotații semantice, se face frecvent prin denumirea pozitivă a diverselor arhetipuri. Astfel, p a r a s i t u s: *Artotrogus* (M.G.) „Roade pîne“, *Gelasimus* (Stich.) „Provoacă ris“, *Peniculus* (Men.) „Periuță“; m e r e t r i x: *Bacchis* (Bach.) „Bacanta“, *Selenium* (Cist.) „Lunicica“, *Erotium* (Men.) „Amoreza“, *Ampelisca* (Rud.) „Lăstar de vie“, *Philematium* (Most.) „Săruticel“ etc. Numele arhetipului m i l e s îmbină indestructibil valorile semantice etimologice cu valori fonice stridente, în complexe caricatural groțesti: *Polymacheroplages* (M.G.) „Multe răni de sabie“, *Therapontigonus* (Curc.) „Fiară născută în mare“, iar altele, sudînd patru unități lexicale, poetul creează nume ca: *Clutumishtaridysarchides* (M.G.) „Vestit prin nesupunere la soldă mică“. Aceeași valoare parodică, semantico-fonică, o întîlnim și în fanteziile onomastice, pronunțate *ad hoc* de *Sagaristio* din *Persa*, dintre care menționăm pe *Argentumextenebronides* „Scoate argint din întuneric“ sau *Virginesvendonides* „Vînzător de fecioare“. Valoare estetică similară are și *cognomen*-ul metonimic, caricatural, al unui senex din *Captivii*: *Thensaurochrysonicochrysidēs* „Cîștigă cu aur o comoară de aur“. Plaut utilizează principiul motivației primare și prin denumire negativă, pe calea răsturnării ironice: ostașul poltron e numit *Pyrgopolinices* (M.G.) „Învinge o cetate cu turn“, parazitul: *Ergasilius* (Cap.) „Truditorul“, cămătarul: *Misargyrides* (Most.) „Urăște arginți“, iar patroana de lupanar: *Cleareta* (Asin.) „Străluce prin virtute“. Notele semantice se îmbină cu notele fonice într-un complex expresiv care luminează funcția dramatică a numelor arhetipale.

Motivația primară, semantico-fonică a onomasticii va fi valorificată, peste vreme, prin aceleași procedee, de Shakespeare și Molière, de Alecsandri sau Caragiale. Bardul de la Mircești numea pe escroc Pungescu, pe demagog Răzvrătescu, pe poetastru Acrostihescu, iar pe retrograd Napoila. I. L. Caragiale îmbogățește și rafinează procedeele motivației primare, căci la el etimologia nu indică, limpede, ci, de cele mai multe ori, sugerează doar starea fizică sau intelectuală a personajului. Nume ca Brînzovenescu, Farfuridi, Tipătescu, Dandanache reflectă o treaptă de rafinare expresiv-dramatică necunoscută de predecesorii săi.

Pe lîngă valorificarea motivației primare, procedeul principal în piesele plautine, întîlnim și utilizarea principiului motivației *sociative*, bazată pe valori semantice și fonice conferite de mediul social-profesional în care numele a dobîndit specializare relativă. Procesul de specializare este o condiție *sine qua non* a motivației *sociative*, așa cum rezistența catahretică este o condiție *sine qua non* a motivației primare. La Plaut, întîlnim o specializare

²⁵ A. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris 1966, p. 26

²⁶ Teorii despre înțelesul numelor proprii: H. Sørensen, *The Meaning of Proper Names*, Copenhagen, 1963; V. Florea, *Despre înțelesul numelor proprii*, în „Cercetări de lingvistică“, XVII, 1972, nr. 1.

social-morală a numelor, fără posibilitate de comutare de la un arhetip la altul. Acest fenomen nu reflectă, desigur, o restrângere a sferei de întrebuințare a numelor proprii din viața cotidiană sau din modelele eline valorificate, ci este intrinsec artei plautine a transfigurării numelor proprii.

Numele bătrînului, al matroanei, al adolescentului nu se pot confunda la Plaut cu numele ostașului, al curtezanei, al parazitului, al cămătarului sau al bucătarului, chiar dacă între numele matroanei și cel al curtezanei, sau între numele tînărului și cel al sclavului întîlnim uneori note comune. Deși nu putem detașa o motivație sociativă pură, pentru că ea se îmbină indeductibil cu motivația etimologică, nu o putem însă ignora (pe motiv că noi, receptori moderni, nu o putem sesiza), decît privind arta plautină de un procedeu individualizant care a existat efectiv în comedia antică, așa cum îl întîlnim și în comedia modernă. Femeia din mediul suburban e numită de I. L. Caragiale Veta, iar doamna din înalta societate Esmeralda. Plaut numește matroana *Alcmena* (Amph.), *Artemona* (Asin.), *Cleostrata* (Cas.), *Eunomia* (Aul.), iar curtezana *Aeschrodora* (Ps.), *Bacchis* (Bach.), *Erolium* (Men.), *Gymnasium* (Cist.), așadar cu nume care nu pot fi comutabile și care îmbină motivația primară cu cea sociativă. Numele *Clearela* (Asin.) „Străluce prin virtute“, atribuit unei patroane de lupanar, este ironic, la fel ca și *Misargyrides* (Most.) „Urăște arginți“, dat unui cămătar. Patronul de lupanar e numit însă normal *Labrax* (Rud.) „Lup de mare“, *Ballio* (Ps.) „Cel care se aruncă în afaceri“, cămătarul *Lycu* „Lup de codru“, iar bucătarul *Anthrax* „Cărbune“ sau *Chylrio* „Argilă“. Conotațiile conferite de mediul lor social-moral, îmbinat cu motivația etimologică, sînt indisociabile.

Coalescența motivației primare cu motivația sociativă, îmbinînd valori semantico-fonice expresive, se întîlnește peste veacuri, în teatrul clasic românesc, la V. Alecsandri, la I. L. Caragiale și B. P. Hasdeu, iar în literatura epică la I. B. Deleanu, la I. Creangă sau N. Filimon. Numele proprii de țigani, groțești și alegorice, sau numele latinizate parodiate de B. P. Hasdeu atestă perenitatea procedeeilor comediei antice, redescoperite de moderni prin lecturi sau, deseori, în mod independent.

Principiul valorificării motivației primare sau sociative prin utilizarea motivației directe sau ironice creează un registru valoric variat, implicat în structura semnului lor lingvistic, devenit, prin transfigurare, semn estetic solicitat de gîndirea poetică. Numele eline sau latine, împrumutate sau inventate, formate prin derivare sau compunere, fac parte din natura personajului, individualizîndu-l în cadrul arhetipului, indicînd sau sugerînd valori estetic-dramatice. Ignorarea acestor valori obiective latente ale numelor proprii ar fi frustrat autorul de un mijloc expresiv-dramatic important, căci arta e superioară naturii, cum spune G. Ibrăileanu, tocmai pentru că „selectează și aranjează“ în vederea efectului estetic. Plaut a intuit și a valorificat valențele latente ale numelor proprii în consonanță cu personajul său arhetipal și cu profilul specific al teatrului său.

V. UNIVERSUL MITOLOGIC ȘI LAIC AL NUMELUI ARHETIPAL ÎN COMEDIA LUI PLAUT

Cercetarea virtuților semantico-estetice ale numelor plautine, conferite de transfigurarea lor pe plan dramatic, ne impune o scurtă privire asupra domeniilor de proveniență a acestor nume, subordonate funcției estetico-

dramatice a limbajului teatral plautin. Virtuțile obiective implicate de domeniul lor de proveniență, selectate și transfigurate în consonanță cu arhetipul dramatic, ne îngăduie să urmărim felul particular al reflectării lumii în onomastica teatrului comic antic și, desigur, în onomastica teatrului plautin.

Sectoarele de recrutare a numelor proprii figurate plautine reprezintă trei mari domenii : mitologie, natură, societate. Numele selectate din domeniul mitologic, olimpic sau neolimpic, sînt puține la număr. Arhetipul senex este numit *Tyndareus* (Capt.), *Theopropides* (Most.) „Profetul zeului“, matrona *Alcmena* (Amph.), adulescens : *Eutychus* (Merc.) „Soartă bună“, servus poartă numele *Pythodicius* (Aul.) „Judecă pithic“, *Bromia* (Amph.), *Olympio* (Cas.) „Olimpicul“, iar meretrix, în sfîrșit, se cheamă *Bacchis* (Bach.) „Bahida“, *Erotium* (Men.) „Erotia“ sau *Philocomasium* (M.G.) „Iubitoare de petrecere bahică“. Unele personaje din prologuri au, de asemenea, nume figurate selectate din sectorul mitologic : *Arclurus* (Rud.), *Auxilium* (Cist.), *Luxuria* și *Inopia* (Trin.) etc. Aceste din urmă nume sînt inspirate din natură și societate, dar personajele care le poartă au rang de zeu, dimensiune care ne face să le încadrăm aici. Prezența acestor nume mitologice date personajului dramatic implică, se observă lesne, virtuți dramatice expresive și caracterologice.

Natura îi oferă lui Plaut nume mai numeroase decît mitologia, iar din acest domeniu, fauna îl inspiră mai mult decît flora și mineralele. Numele selectate consună cu universul *humile* al comediei, relevîndu-ne, totodată, un „loc geometric“ în care virtuțile lor obiective se adună : sfera expresiv-senzorială și cognitiv-dramatică. Faună : *Congrio* (Aul.) „Țiparul“, *Curculio* (Curec.) „Gărgăriță“, *Canthara* (Epid.) „Scarabeul“, *Corax* (Cap.) „Corbul“, *Leonida* (Asin.) „Leul“, *Lycus* (Curec.) „Lupul“, *Leaena* (Curec.) „Leoaică“, *Pardaliscia* (Cas.) „Pantera“, *Pithecium* (Truc.) „Maimuțica“, *Therapontigonus* (M.G.) „Fiara născută în mare“ etc. Flora : *Acanthio* (Merc.) „Mărăcină“, *Ampelisca* (Rud.) „Lăstar de vie“, *Astaphium* (Truc.) „Ciorchine“, *Staphila* (Aul.) „Stafidă“, *Cyamus* (Truc.) „Grăunte“ etc. Minerale : *Anthrax* (Aul.) „Cărbune“, *Cythrio* (Cas.) „Argilă“, *Chrysis* „Aur“ etc. Culori : *Glaucus* (Asin.) „Verzuiul“, *Crocolium* (Stich.) „Șofrania“, etc. Astrii : *Selenium* (Cist.) „Lunicica“, *Lemniselenis* (Pers.) „Luna din Lemnos“ etc. Registrul senzorial al numelor proprii este dominat de caracterul lor vizual, subordonat însă, pe dimensiunea *humile* a comediei, arhetipului care le poartă.

Societatea în care omul trăiește ca *zoon politikon* este domeniul din care poetul selectează cele mai numeroase nume figurate. Varietatea sectoarelor referitoare la om, de la înfățișarea fizică și stările sale psiho-morale, la starea sa materială, rudenie, origine etnică, profesii etc., este foarte nuanțată și apasă, de asemenea, pe dimensiunea universului umil precum și pe caracterul său estetic senzorial. Trupul omenesc : *Blepharo* (Amph.) „Pleoapă“, *Cephalio* (Cap.) „Căpăfinică“, *Charinus* (Ps.) „Încîntătorul“, *Callidamates* (Most.) „Cuceritor prin frumusețe“, *Callias* (Trin.) „Chipeșul“, *Sceledrus* (Most.) „Sfrijitul“, *Scapha* (Most.) „Scobita“, *Melaenis* (Cist.) „Oacheșă“, *Pasicompsa* (Mer.) „Dichisita“ etc. Sectoare varia : morale : *Cleareta* (Asin.) „Strălucire în virtute“, *Euclio* (Aul.) „Închide bine“, *Pseudolus* (Ps.) „Vicleanul“, *Harpax* (Ps.) „Hrăpărețul“, *Chaeria* (Asin.) „Fericitul“, *Philolaches* (Most.) „Iubitor de hazard“, *Truculentus* (Truc.) „Sălbatecul“ ; rudenie : *Adelphasium* (Poen.) „Surioara“, stare materială : *Pleusicles* (Ep.) „Vestit prin belșug“ ; origine etnică : *Cappadox* (Curec.) „Capadocianul“,

Phoenicium (Ps.) „Feniciană“, Syra (Truc.) „Siriana“, *Lydus* (Bach.) „Lidianul“, ustensile: *Cylindrus* (Men.) „Cilindrul“, *Sceparino* (Rud.) „Toporișcă“, *Machaerio* (Aul.) „Cușitaș“, *Peniculus* (Men.) „Periuță“ etc.

Cele mai solicitate domenii sînt însă domeniul militar, politic, juridic, deși nu lipsesc nume din sfera educației, a comerțului, a construcțiilor și chiar a vînațoarei. Domeniul militar: *Antamocenides* (Poen.) „Antifortăreață“, *Archestrata* (Curc.) „Căpetenie de trupă“, *Cleostrata* (Cas.) „Străluce în oștire“ etc. Domeniul politic: *Archibulos* (Asin.) „Căpetenie de sfat“, *Archidemus* (Asin.) „Cîrmuitor de popor“, *Demacnelus* (Asin.) „Lăudat de popor“, *Demarchus* (Poen.) „Conducător de popor“, *Philocrates* (Cap.) „Iubitor de putere“, *Philodamus* „Iubitor de supunere“, *Nicobulos* (Bach.) „Învinge în sfat“ etc. Domeniul juridic: *Dicea* (M.C.) „Dreptatea“, *Epidicus* (Ep.) „Împricinatul“, *Eunomia* (Aul.) „Lege bună“ etc. și, în sfîrșit, din domeniul educației: *Gymnasium* (Cist.) „Gimnaziu“, *Palaestra* (Rud.), *Palaestrio* (M.G.), ambele cu sens de „Palestră“, sau din sfera construcțiilor: *Megaronides* (Trin.) „Casă mare“ etc. Onomastica plautină, cum am observat mai sus, se distinge printr-un pronunțat caracter senzorial, conjugînd elementul vizual cu cel auditiv și cinetic, transfigurate în consonanță cu orizontul ludic, material dinamic al comediei, fenomen solicitat de structura specifică a teatrului plautin.

Sintetizînd, putem releva o specializare obiectivă și subiectivă a numelor proprii în comedia latină și, implicit, în cea elină, care și-au consacrat de la Aristofan la Terentiu, un arsenal artistic bogat. Onomastica întrebunătățită în comedie, *genus humile*, se distinge de cea din tragedie, *genus grave*, prin domeniile preferate de recrutare a numelui precum și prin conotațiile lor dramatice. Numele mitologice, frecvente în tragedie, nu apar în Plaut ca nume de personaj decît foarte rar, iar cînd apar sînt implicate în contexte parodice. Numele inspirate de natură, floră, faună, minerale surprind prin propensiunea spre elementul mărunț, repugnant, rapace, parazit, neroditor, spre forme, substanțe, culori care poartă emblema de banal și umil. Prezența unui element din natură elevat, care ar depăși virtual hotarele comediei, se assemblează funcțional, parodic, prin degradare burlescă, la universul comic. Numele cu semnificații din sfera trupului uman apasă tot pe latura ternă, văzută ca malformație sau decrepit. Prezența elementului nobil — armonia sau grația fizică — este coborîtă pe aceeași linie, în lumea caricaturii. Numele din sfera psihică și morală, mai abstracte, se corelează, pozitiv sau ironic, tot sub arcu elementului ignobil. Numele de personaje luate din sfera mărunătă a vieții sociale, numele de ustensile banale, profesii comune, numele unei origini etnice fără glorie, numele pompoase din sfere sociale înalte — militară, politică, juridică — coborîte în lumea interlopă a comediei se încadrează în același orizont artistic specializat, carnavalesc, al teatrului comic ca gen umil.

Transfigurarea numelor proprii centrată pe dimensiunea ludică, saturalică, a comediei se corelează, așa cum am anticipat, cu o ipostază estetică și dramatică definitorie a operei plautine, anume cu caracterul său expresiv senzorial și cognitiv-dramatic. Numele proprii excerptate din natură — regnul animal, vegetal, mineral — ca și cele din sfera anatomică sau socială, au virtuți estetice ordonate pe aceleași registre senzoriale, îmbinînd elementele vizuale și auditive cu cele tactile și cinetice. Virtuțile materiale ale numelor,

cumulind valori pitorești, sonore, dinamice, transfigurate în universul burlesc al comediei, servesc individualizarea arhetipului, implicând un câmp de sugestii vast și nuanțat. Așadar, notele originale ale onomasticii plautine nu sînt date numai de varietatea și preferința poetului pentru anumite sfere semantice, ci, îndeosebi, de corelarea lor într-un loc geometric transfigurat, luminat de dimensiunea *humile* a comediei plautine de tip saturnalic și, de asemenea, de funcția lor expresivă, senzorial-dinamică, îmbinată cu funcția lor cognitivă, de anticipare dramatică, individualizînd gradat arhetipul, subordonat specificului istorico-tipologic al teatrului plautin.

VI. STRUCTURA METONIMICĂ ȘI METAFORICĂ A ONOMASTICII DIN PIESELE PLAUTINE

Numele personajelor plautine, în calitatea lor de mijloace de expresie dramatică, sînt, cu puține excepții, metafore sau metonimii, bazate pe relații de contiguitate sau similitudine cu arhetipul dramatic întîlnit în piese. Cum este posibil, însă, ca numele proprii să devină tropi cînd, în genere, n-au o semnificație analizabilă? Pentru a deveni tropi metaforici sau metonimici, numele propriu nu trebuie să fie total lexicalizat, ci să ofere posibilități de „*déceler des éléments de significations*”²⁷ etimologice sau asociate. Datorită motivației sociative nume proprii ca *Mecæna* sau *Caesar* au devenit, uneori, nume comune, dar, alteori, în virtutea aceleiași motivații asociate, au putut să fie folosite ca metafore. Numele proprii lexicalizate prin catahreză nu pot genera tropi, căci, devenind simple instrumente lingvistice, nu au o configurație semică necesară creării unui trop, care implică tocmai o schimbare de sens.

Cercetarea critică a tropilor a relevat organizarea lor bipolară — metafore și metonimii bazate pe relații de contiguitate sau de similitudine²⁸. Metonimia implică o alunecare de sens care lasă intactă configurația semică a cuvîntului, spre deosebire de metaforă, care implică o modificare de sens, distrugînd însă organizarea semică²⁹. Metonimia este un trop care modifică numai relația externă dintre limbaj și realitatea exprimată, păstrînd sensul/denotativ al termenului figurat, pe cînd metafora este un trop care modifică substanța lingvistică a limbajului, suspendînd parțial sensul propriu. Cînd Plaut numește sclavul *Blepharo* (Amph.) „Pleoapă” sau *Cephalio* (Cap.) „Căpățînică”, iar curtezana *Philematium* (Most.) „Săruticel” sau *Hedylium* (Ps.) „Dulceică”, nu schimbă conținutul semic al acestor nume, ci antrenează numai o alunecare de referință, dar cînd numește personajul *Selenium* (Cist.) „Lunicică”, iar sclavul *Antrax* (Aul.) „Cărbune” sau *Pardalisca* (Cas.) „Pantera”, poetul distruge organizația semică obișnuită a acestor nume, incompatibile logic cu arhetipul.

Mecanismele diferențiate de creare a metaforei și a metonimiei implică o receptare diferențiată, căci metonimia, păstrînd sensul propriu al cuvîntului, produce o depărtare minimă de context, pe cînd metafora, dimpotrivă, nemaipăstrînd sensul propriu, este simțită ca un element străin și incompatibil cu acesta.

²⁷ M. Le Guern, *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, Paris, Larousse, 1973, p. 35.

²⁸ R. Jakobson, *Deux aspects du langage et deux types d'aphasie*, în *Essais de linguistique générale*, Paris, Minuit, 1963, p. 61.

²⁹ M. Le Guern, *op. cit.*, p. 14.

Numele figurat al personajelor plautine, privit din unghiul clasificărilor tradiționale ale tropilor, ne apare ca o *antonomasă*, adică o specie de sinecdocă subordonată, la rîndul ei, sferei largi a metonimiei. Dumarsais consideră că: „L'antonomase est une espèce de synecdoque par laquelle on met un nom commun pour un nom propre ou bien un nom propre pour un nom commun”³⁰. Primul tip de transfer nu e acceptat de Le Guern ca trop, căci acesta ar corespunde „à un procédé de dénomination où n'intervient pas l'écart caractéristique du trope” deoarece, „appeller Aristote «le philosophe» ou Cicéron «l'orateur» n'est autre chose que de remplacer le nom propre par un terme de plus grande extension: c'est donc la démarque d'abstraction qui est à la base de toute dénomination”³¹. Teoreticianul francez Le Guern, părăsind tradiția retorică, consideră că „abaterca” acestor nume, cu toate că se bazează pe contiguitate, ignoră specificul tropului metonimic, deși nu implică nici o modificare referențială. În lumina acestui unghi, numele generice arhetipale *Miles*, *Parasitus*, *Senex*, *Servus* etc. ar fi simple denumiri abstrac-tizante, nu denumiri figurate metonimice. Considerăm însă că sînt nume figurate metonimice deoarece *Miles*, *Parasitus*, *Servus*, *Cocus* etc. scrise cu litere mari nu sînt identice cu conceptele lor redete prin nume comune — *miles*, *parasitus*, *servus*, *cocus* etc., ci au o referință particulatizată în raport cu acestea, datorită personificării. Nu este trop *miles*, ci concept, dar *Miles*, deși este o speță generală a lui *miles* ca gen, nu este identic cu acesta, căci implică o alunecare referențială, individualizînd relativ arhetipul, așa cum *Oratorul* față de *orator* sau *Filozoful* față de *filozof*.

Numele figurate create prin relația substituirii numelui propriu cu un nume comun ridică o problemă importantă. Plaut numește curtezana *Ampelisca* (Rud.) „Vița de vie”, *Gymnasium* „Școală”, *Selenium* (Cist.) „Lunică”, iar altă dată *Philematium* (Most.) „Săruticel”, *Erotium* (Men.) „Amoreza”, sau *Hedylum* (Ps.) „Dulceia”. În ultima situație, numele figurate sînt sinecdoce, se întemeiază pe un raport metonimic de contiguitate, dar în prima situație se clădesc pe un raport metaforic de similitudine. Fenomenul relațiilor metonimice și metaforice, prezent în aria antonomasiilor a fost observat de Fontanier³² și preluat de Le Guern. În cadrul antonomasiilor, realitate nediferențiată în retorica tradițională, întîlnim tropi heterogeni care depășesc frecvent sfera metonimiei și intră în sfera metaforei.

Personajele plautine au nume figurate — metafore și metonimii — dar nu toate numele îndeplinesc condiția unei „abateri” specifice calității de trop. Pentru acest fapt e necesară „existența unei seme identice între două lexeme diferite sau de o parte identică între două totalități diferite”³³. Cînd nume ca Jupiter, Mercurius, Lar etc. sînt purtate în piesă de aceleași personaje mitologice nu sînt, firește, tropi, dar cînd *senex* e numit Jupiter, *matrona* este echivalată cu *Iunona*, *meretrix* cu *Bacchis*, iar *servus* cu *Salus*, întîlnim tropi recrutați din mitologie. În prima situație, numele nu implică o modificare semantică, pe cînd în a doua el este antrenat într-o deplasare semică bazată pe similitudine. Numele generice arhetipale: *Cocus*, *Meretrix*,

³⁰ Du Marsais, *Traité des tropes*, Paris, 1730.

³¹ Le Guern, *op. cit.*, p. 35.

³² P. Fontanier, *Les Figures du discours*, Paris, Flammarion, 1968.

³³ Groupe μ, *Rhétorique générale*, Paris, Larousse, 1970, p. 106.

Senex etc. creează tropi, căci implică o relație sinecdotică în raport cu personajul, presupun totalități diferite cu o parte identică, nu totalități identice între care există o relație de includere ca în orice formă normală de abstractizare. Tradiția retorică le clasifică în rîndul antonomasiilor abstractizante, exprimînd *totum pro parte*. Considerăm însă, pe linia acestei tradiții neacceptate de Le Guern, că aceste nume nu sînt „la démarque d'abstraction qui est à la base de toute dénomination”³⁴. Numele generic al arhetipului implică o alunecare semantică referențială, dar nu o modificare a configurației semice, fenomen care ne determină să nu le excludem din sfera tropilor.

Clasificarea numelor plautine în metafore sau metonimii nu este un lucru ușor, căci relațiile de similitudine sau contiguitate sînt, la anumite nume, labile. Chiar dacă delimitarea noastră ar putea suscita obiecții, în sensul că unele nume ar fi susceptibile de altă încadrare, numele selectate rămîn, în mod evident, tropi, fapt de altfel, esențial. Abaterea specifică implicată de tropi am raportat-o la arhetip. Pentru *Miles* numele *Cleomachus* (Bach.) „Străluce în luptă” este metonimic, dar pentru *matrona* numele *Cleostrala* (Cas.) „Străluce în armată” este o metaforă. Menționăm, de asemenea, că numele figurate de mai jos sînt selective, dar, considerăm noi, edificatoare pentru analiza structurii figurate a onomasticii plautine și a valorii ei esteticodramatice³⁵.

Numele figurate plautine le putem clasifica în 2 categorii :

I. Metonimii sinecdotice : *totum pro parte* și *pars pro toto* ;

II. Metafore clădite pe relații de similitudine în *absentia*. Prin forma lor lingvistică, ambele serii de nume figurate sînt simple (formate prin derivare) sau compuse (formate prin compunere). Prezentăm, ordonate pe arhetipuri, numele de personaje cu valoare de tropi :

NUME METONIMICE

Numele figurate metonimice, denumesc arhetipul prin sinecdocă fie ca *totum pro parte* fie ca *pars pro toto*. Personajul, în prima categorie metonimică, poartă numele profesiei : *Advocati* (Poen.), *Cocus* (Curc., Merc., Ps.), *Danista* (Ep.), *Lena* (Curc.), *Mercator* (Merc.), *Meretrix* (Ps.), *Miles* (Ep.), *Parasitus* (Asin.), *Piscaiores* (Rud.), *Sycophanta* (Trin.), *Tibicina* (Aul.) etc., sau numele categoriei sociale sau al vîrstei : *Matrona* (Merc.), *Senex* (Cist.), *Puer* (Cap., M.G., Ps.), *Servus* (Aul.), *Virgo* (Poen.) sau, în sfîrșit, numele originii etnice : *Phoenicium* (Ps.), *Messenio* (Maen.), *Syra* (Merc.) etc. În a doua categorie metonimică, antonomasiile denumesc personajul cu numele unei spețe a arhetipului : Nume simple : *meretrix* : *Erolium* (Men.) „Erotia”, *Hedylum* (Ps.) „Dulcea”, *Phronesium* (Truc.) „Lucida”, *Planesium* (Curc.) „Amăgitoarea”, *Teleslis* (Ep.) „Inițiatorea în mistere” etc. ; *servus* : *Harpax* (Ps.) „Hrăpărețul”, *Milphio* (Ep.) „Sprinceană”, *Pseudolus* (Ps.) „Înșelătorul”, *Sincerastus* (Poen.) „Amestecilă”, *Truculentus* (Truc.) „Sălbatecul” etc. ; *parasitus* :

³⁴ Le Guern, *op. cit.*, p. 35.

³⁵ Traducerile noastre sînt aproximative, optînd adesea pentru un singur sens, nesurprinzînd ambiguitatea din original, dar le-am menționat astfel pentru a înlesni înțelegerea utilizării lor figurate. Transliterarea lor elină (vezi *Indicele* anexat lucrării) va ușura înțelegerea decodării acestor nume prin prisma receptorului lor antic.

Gelasimus (Stich.) „Provoacă ris“; *senex*: *Charmides* (Rud.) „Bucurilă“; *adulescens*: *Charinus* (Merc.) „Încântătorul“ etc. **Nume compuse**: *miles*: *Cleomachus* (Merc.) „Vestit în luptă“, *Pyrgopolinices* (M.G.) „Învinge cetăți cu turn“, *Stratophanes* (Truc.) „Străluce în oștire“, *Polymacheroplages* (M.G.) „Multe răni de sabie“ etc.; *senex*: *Callicles* (Trin.) „Vestit prin frumusețe“, *Callipho* (Ps.) „Voce plăcută“, *Euclio* (Aul.) „Închide bine“, *Philozenus* (Bach.) „Iubitor de străini“, *Nicobulos* (Bach.) „Biruie în sfat“ etc.; *adulescens*: *Callidamates* (Most.) „Cuceritor prin frumusețe“, *Eutychus* (Merc.) „Soartă bună“, *Philocrates* (Cap.) „Iubitor de putere“, *Pleusicles* (M.G.) „Vestit prin belșug“ etc.; *meretrix*: *Acroteletium* (M.G.) „Culmea iubirii“, *Anterastilis* (Poen.) „Disputată în iubire“, *Philocomasium* (M.G.) „Iubitoare de petreceri bachice“, *Philematium* (Most.) „Săruticel“, *Philaenium* (Asin.) „Iubitoare de vorbă“ etc.; *danista*: *Mysargyrides* (Most.) „Urăște banii“; *leno*: *Clearela* „Străluce în virtute“; *servus*: *Chrysalus* (Bach.) „Cel care se agită pentru aur“ etc.

Uneori numele figurate metonimice *pars pro toto* nu apar ca nume permanente ale personajului, ci și ca nume de circumstanță, pronunțate *ad hoc* de același personaj în vederea limpezirii unei situații neașteptate sau a unei stări psihologice. Aceste nume corespund definiției tradiționale a antonomasiei, înțelegând etimologic, ca înlocuiri de nume. **Nume simple**: *servus*: *Sosia* se teme să nu ajungă *Quintus* (Amph.); *parasitus*: *Curculio* se recomandă *Summanus* (Curc.) „Borfașul“; *adulescens*: *Alcesimarchus* își dezvăluie porecla. *Molestus* (Cist.) „Plictisilă“; *virgo*: *Virgo* declară că se cheamă *Lucris* (Per.) „Cîștig“, iar, mai apoi, *Misera* (Per.) „Sărmană“ etc. **Nume compuse**: *parasitus*: *Gelasimus* nu dorește să ajungă *Catagelasimus* (Stich.) „Luat în ris“ sau *Miccotrogus* (Strich.) „Roade puțin“; *servus*: *Chrysalus* se teme să nu ajungă *Crucisalus* (Bach.) „Teafăr pentru cruce“, iar *Sagaristio*, în *Persa*, se recomandă cu un cumul de antonomasii care-i definesc intențiile neînțelese de interlocutorul său: *Vaniloquidorus*, *Virginesvendonides*, *Nugiepiloides*, *Argentumextenebronides*, *Tedigniloquides*, *Nugides*, *Palponides*, *Quodsemelaripides*, *Numquameripides*, care s-ar traduce cu „Dăruitor de vorbe goale“, „Vinzător de fecioare“, „Îndrugă fleacuri pentru tine“, „Scoate argint din întuneric“, „Trăncănitor demn de tine“, „Flecărilă“, „Lingușilă“, „Înhață o dată un lucru“, „Înhață pentru veci“.

NUME METAFORICE

Aceste antonomasii redau speța arhetipului prin metafore *in absentia* sau, cum au mai fost numite transferurile cu un singur pol actualizat în text, metafore *implicative*. **Nume simple**: *meretrix*: *Adelphasium* (Poen.) „Surioara“, *Ampelisca* (Rud.) „Lăstar de vie“, *Bacchis* (Bach.) „Bacanta“, *Gymnasium* (Cist.) „Școală“, *Leaena* (Curc.) „Leoaica“, *Palestra* (Rud.) „Palestră“, *Selenium* (Cist.) „Lunicica“ etc.; *senex*: *Megaronides* (Trin.) „Casă mare“; *servus*: *Chalgrus* (Cas.) „Friu“, *Cyanus* (Truc.) „Grăunte“, *Collybiscus* (Ep.) „Bănuț“, *Grumio* (Most.) „Cufăr“, *Grippus* (Rud.) „Năvod“, *Lampadio* (Cist.) „Flăcăruie“, *Leonida* (Asin.) „Leul“, *Pardalisca* (Cas.) „Pantera“, *Staphyla* (Aul.) „Stafida“, *Strobilus* (Aul.) „Sfirlează“ etc.; *parasitus*: *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță“, *Ergasilus* (Stich.) „Truditorul“, *Peniculus* (Men.) „Periuță“ etc.; *cocus*: *Anthrax* (Aul.) „Cărbune“, *Cylin-*

drus (Men.) „Cilindru“, *Congrio* (Aul.) „Țiparul“, *Chytrio* (Aul.) „Argilă“ etc.; *leno*: *Lycus* (Curc.) „Lupul“, *Labrax* (Rud.) „Lupul de mare“, *Batrachos* „Broască“ etc. **Nume compuse**: *senex*: *Demipho* (Merc.) „Voce a poporului“, *Theopropides* (Most.) „Profetul zeului“; *matrona*: *Cleostrata* (Cas.) „Străluce în oștire“, *Eunomia* (Aul.) „Lege bună“, *Phanostrata* (Cist.) „Lumină oștire“ etc.; *miles*: *Therapontigonus* (Curc.) „Fiară născută în mare“; *adulescens*: *Argyrippus* (Asin.) „Cal de argint“; *servus*: *Pithodicus* (Aul.) „Judecă pithic“.

Relațiile metonimice și cele metaforice, pornind de la treptele elementare de expresivitate ale contiguității la treptele superioare ale intuiției, sînt subordonate individualizării arhetipului, ilustrînd, în ambele situații, trăsături psihologice și fizice ale acestuia. Ele exprimă individualul prin general, în situația numelui figurat *totum pro parte*, sau generalul prin individual, în situația numelui figurat *pars pro toto*. Numele general al arhetipului nu este un procedeu lipsit de virtuți dramatice chiar dacă implică o individualizare vagă, deoarece aceste nume arhetipale, consacrate de literatura elină, evocă însemne cernute de timp, ca sinteze ale unei experiențe general umane, transparente în procesul receptării. Ambele categorii de nume, raportate la unitatea tipicului în artă, prezintă preponderent latura generalului. Individualizarea se realizează gradat prin anticiparea trăsăturii dominante a arhetipului. Această funcție cognitivă a numelui plautin figurat trebuie înțeleasă în consonanță pozitivă sau negativă cu arhetipul și intriga. Transparența semantică a numelui este solicitată de structura specifică a teatrului plautin adecvat unui public eterogen. Prezența elementului individual în aceste nume nu trebuie echivalată cu individualizarea. Individualul este aici numai un mijloc de expresie al unei spețe subordonate arhetipului, pe cînd individualizarea este un rezultat al conlucrării în acțiune al unor mijloace artistice variate printre care, firește, și numele figurat. Numele speței contribuie la individualizare, dar această individualizare se face în hotarele arhetipului. Individualizarea schifată prin nume va fi fortificată prin participarea arhetipului la acțiune. Arhetipul individualizat prin nume obține relief teatral în măsură participării la intrigă. Prin procedeele individualizării prin nume și acțiune, Plaut alcătuieste un triunghi al perspectivei în care latura verticală e intriga. Arta plautină nu constă numai în structura arhetipului, ci, mai ales, în arta organizării acțiunii care aprinde și mișcă în curentul său alternativ figurine arhetipale cu o intensitate direct proporțională cu rostul lor economic în intrigă.

Numele metonimice au un grad de abatere mic față de context în raport cu cele metaforice, care presupun, în mod firesc, un grad de imprevizibil ridicat. Depărtarea de nivelul semantic al contextului dramatic se sprijină pe unghiul de distorsiune implicat de zona de intersecție a trăsăturii dominante care determină adecvarea tropului la context. Privind indicii de informație anticipativă al acestui *analogon* — element care face compatibil numele cu arhetipul — constatăm o proporție descendentă de la metonimie la metaforă și, în cadrul acestora, de la numele compus la numele simplu, corespunzătoare unei proporții ascendente, deci invers proporționale, a indicilor de expresivitate dramatică. În lumea metonimiilor există o determinare logică mai precisă în cadrul numelor compuse: *Cleomoachus* (Bach.) „Străluce în luptă“, *Euclio* (Aul.) „Închide bine“, *Mysargyrides* (Most.) „Urăște arginți“, față de cele simple: *Charinus* (Mer.) „Chipeșul“, *Melaenis* (Asin.) „Oacheșă“, *Trucu-*

lentus (Truc.) „Sălbaticul“, așa cum și în sfera numelor metaforice numele compuse *Cleostrata* (Cas.) „Străluce în armată“, *Demipho* (Mer.) „Vocea poporului“, *Therapontigonus* (Curc.) „Fiară născută în mare“ au o determinare mai explicită, în comparație cu contextul dramatic, decât numele simple: *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță“, *Leonida* (Asin.) „Leul“, *Grippus* (Rud.) „Năvod“ etc. Pentru a ne da seama de valorile lor contextuale ar trebui să procedăm la o analiză a semnelor de intersecție cu arhetipul sau intriga, observând că, în raport cu gradele diferite de adecvare și expresivitate, unele nume indică, iar altele sugerează, dar acest lucru nu este posibil în spațiul acestei lucrări.

Referindu-se la valoarea stilistică a metaforei și a metonimiei, R. Jakobson observa că metonimia este utilizată, cu preponderență, în literatura realistă, iar metafora în literatura romantică. În situația noastră, ambele figuri, specializate relativ în realism sau romantism, își dovedesc aderența, într-un mod specific, la clasicism. Metonimia numelui plautin este în genere, cum am văzut, o sinecdotă particularizantă. Pe plan expresiv, aceste sinecdote coboară privirea spre detalii reale, material-senzoriale, procedeul al literaturii realiste, dar liniile de forță ale succesiunilor metonimice se supun unui orizont clasicizant, relevă trăsăturile psihice și morale ale arhetipului, năzuind spre universal. Numele metonimice plautine cu grade de particularizare diverse, pornind de la elemente fizice: *Blepharo* (Amph.) „Pleoapă“, *Cephalio* (Cap.) „Căpățenică“, *Milphio* (Poen.) „Sprincenatul“, la ipostaze psihice și morale: *Pseudolus* (Ps.) „Vicleanul“ și *Truculentus* (Truc.) „Sălbaticul“, contribuind la o percepție precisă și limitată a personajului arhetipal. Sinecdotele particularizante, relevând laturi morale, apăsând estetic pe trăsătura dominantă a arhetipului, devin un procedeu specific clasicizant. Numele plautin metaforic are aceeași funcție expresiv-dramatică, subordonată esteticii clasicizante, ca și numele metonimic, dar, spre deosebire de numele metonimic care rămîne adesea ornamental, numele metaforic implică un grad de abstractizare mai înalt, deoarece, presupunînd o structură în *absentia* și implicit o „abatere“ accentuată față de context, schimbă configurația semicică a termenilor transferați. Gradul de „abatere“ de la izotopia contextului este reglat însă de norma esteticii clasice, aici de norma genului *humile* și implicit de necesitățile limbajului dramatic. Nume ca: *Ampelisca* (Rud.) „Lăstar de vie“, *Selenium* (Cist.) „Lunicica“, *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță“, *Pardalisca* (Cas.) „Pantera“, *Grumio* (Most.) „Cufăr“, *Grippus* (Rud.) „Năvod“ etc., nu depășesc posibilitățile de receptare ale publicului, păgubind interesul pentru acțiune, ci, dimpotrivă, orientează expresiv receptarea, asociind la indicii logici imaginea figurată, îndeplinind astfel o funcție dramatică de sinteză cognitivă și expresivă, solicitată de specificul teatrului comic plautin.

VII. DINAMICA ADECVĂRII NUMELOR FIGURATE LA PERSONAJUL ARHETIPAL ȘI LA INTRIGA

Urmărind consonanța numelor figurate cu personajul arhetipal sau cu intriga observăm că acestea indică sau sugerează profilul psihic și moral al eroilor sau rolul acestora în economia piesei. Ne oprim aici la relevarea dinamicii contextuale a numelor figurate în cadrul cîtorva piese, fenomen care se poate urmări în oricare comedie plautină.

În piesa *Bacchides*, numele curtezanelor, *Bacchis*, ne dezvăluie caracterul lor arhetipal. Tînărul *Pystoclerus* „Moștenitor de încredere“ are nume

ironic în raport cu faptele sale, căci el este un *adulescens malus* care, îndrăgostit de curtezană, risipește averea părinților și călcă moralitatea tradițională. Numele tinărului *Mnesilochus* „Rămîne în capcană” anticipă situația acestuia în intrigă, pradă a curtezanelor fermecătoare. *Nicobulus* „Biruie în sfat” este numele ironic al unui *senex stupidus* „biruit” de două ori de sclavul său viclean, iar în finalul piesei „înving” de curtezană. Numele celui alt bătrîn este *Philoxenus* „Iubitor de străini” și indică o trăsătură de caracter confirmată de intrigă, — cultivarea obiceiului clin de a petrece cu hetere, atitudine tipică la un *senex libidinosus*. Numele sclavului *Chrysalus* „Cel care se agită pentru bani” dezvăluie firea întreprinzătoare a lui *servus dolosus* și, mai ales, rolul său în intrigă. Pseudonimul *Crucisalus* „Cel care e teafăr pentru cruce” este o autoșarjare care relevă conștiința pedepsei. Numele sclavului bătaș *Artamo* „Măcelarul” indică firea brutală a acestuia, adecvată rolului său de *lorarius*. În sfîrșit, numele bogătașului *Megalobulus* „Sfat mare” și numele preotului *Theolimus* „Cinstitor de zeu”, adecvate situației și arhetipului, pomenite de *Chrysalus* în povestea sa inventată pentru a păcăli pe *Nicobulus*, sugerează încrederea morală și materială, căci lor li se încredințase o sumă de bani pe care urma s-o ridice *Nicobulus*. Prin urmare numele proprii indică sau sugerează trăsături fizice sau morale ale eroilor în concordanță cu arhetipul sau rolul lor în intrigă.

Consonanța numelui cu arhetipul și intriga, sugerînd sau indicînd caracterul sau rolul personajului în intrigă, ne întîmpină și în *Mostelaria*. Bătrînul *Theopropides* „Profet al zeului” este un *senex bonus* care are un nume ironic căci, în ciuda puterii de prevedere pe care ne-o sugerează numele său, este păcălit de inventivul *Tranio* „Luminătorul”, un *servus malus* cu rol conducător în intrigă. Alt bătrîn, prieten cu *Theopropides*, se numește *Simo* „Cocîrjilă”, indicîndu-ne o trăsătură fizică. Tinărul fiu al lui *Theopropides* se numește *Philolaches* „Iubitor de hazard”, sugerînd firea lui de *adulescens malus* și rolul său în intrigă, ca îndrăgostit de curtezană și de petreceri cu semenii risipitori. Curtezana iubită de *Philolaches* se numește *Philematium* „Săruticel”, dezvăluind o notă a arhetipului *meretrix*, iar sclava sa, *Scapha* „Scobita” — indicînd o trăsătură fizică. Prietenul lui *Philolaches* se numește *Callidamates* „Cuceritor prin frumusețe”, iar iubită acestuia se cheamă *Delphia* „Delphiana”, anticipînd trăsături psiho-morale ale arhetipului. Sclavii lui *Callidamates* se numesc *Phaniscus* „Luminiță”, sugerînd rolul său în intrigă, și *Pinacium* „Tăbliță”, făcînd aluzie la profesia sa de pedagog. Un sclav al lui *Theopropides* se cheamă *Sphaerio* „Sferă”, aluzie la fizicul său. În sfîrșit, cămătarul este numit ironic *Mysargyrides* „Urăște arginți”, reflectînd printro-o prismă răsturnată profesia și rolul său în intrigă. Așadar, și aici numele personajelor sugerează sau indică trăsături morale sau fizice ale arhetipului dar și trăsături care anticipă rolul personajului în intrigă.

Dinamica adecvării contextuale a numelui figurat la arhetip și intrigă urmează aceleași coordonate și în piesa *Rudens*. Bătrînul atenian, retras pe țărmul mării, pios, poartă numele *Daemones* „Demon bun”, aluzie la credința și cinstea sa, căci pietatea acestui personaj apare frecvent în piesă. Numele sclavului său, *Sceparino* „Toporișcă”, sugerează rolul în gospodăria stăpînului, potrivit împrejurării, căci în primul act al piesei repară coliba distrusă de furtună. Sclavul pescar al aceluiași *Daemones* se numește *Grippus* „Năvod”, indicîndu-ne preocuparea sa. Sclavii *lorari* ai bătrînului pios :

numese *Turbalio* „Spăjmîntilă“ și *Sparax* „Sfîșîilă“, dezvăluindu-ne rolul lor de instrumente de tortură solicitate de intrigă. Numele curtezanelor, *Ampelisca* „Lăstar de vie“ și *Palaestra* „Palestră“, sugerează notele arhetipului *meretrix*. Semnificația numelui curtezanii *Ampelisca* este pusă în evidență de scena idilică de la fîntînă, în care *Sceparino* se arată fermecat de curtezană. Tînărul îndrăgostit de *Palaestra* se numește *Pleusidippus* „Bogat în cai“, aluzie la starea materială, iar numele sclavului său, *Trachalio* „Git drept“, ne sugerează orgoliul și franchețea firii lui de *calator* al stăpînului. Codoșul poartă numele de *Labrax* „Lup de mare“. După ce primise de la *Pleusidippus* o sumă de răscumpărare a *Palaestrei*, codoșul, împreună cu aventurierul *Charmides* „Bucurilă“, fuge pe mare, spre Sicilia, dar o furtună îl aduce din nou pe țărmul grec. Preoteasa templului Venerei este numită *Ptolemocratia* „Puternică asupra războiului“, sugerînd unul din atributele zeiței pe care o slujește. Numele personajelor anticipă și întrețin atmosfera morală elevată, umanitară a piesei, dominantă de triumful binelui.

VIII. FUNCȚIA COMICĂ A NUMELOR FIGURATE ÎN COMEDIA LUI PLAUT

Categoria estetică a comicului, impresionantă prin modalitățile sale proteice, l-a determinat pe B. Croce să remarce cu scepticism că „toate definițiile comicului sînt ele însele comice“³⁶, iar pe E. Bergler să afirme, vizînd caducitatea oricărei definiții, că „teoriile sînt trecătoare, dar risul este veșnic“³⁷. Relevarea constantelor din definițiile numeroase ale comicului, de la Platon (*Phileas* 46—48) la Aristotel (*Poetica* 14—49a) la Bergson³⁸ și Escarpit³⁹ ar alcătui, fără îndoială, un îndrumar util pentru exegeți, căci comicul este un fenomen social-istoric, iar teoriile se clădesc pe experiențe artistice variate, determinate de timp și loc. Reținem dintre constante faptul că această categorie estetică este un fenomen întemeiat pe contraste specifice, implicînd, printre altele, conflictul dintre aparență și esență sau dintre pretenție și realitate. Perceperea acestor contraste provoacă risul, care implică un moment de încordare și dezechilibru provocat de contrast și, apoi, un moment de relaxare și detașare, grație înțelegerii și depășirii contrastului comic. Risul sancționează obiectul comic, căci presupune în procesul de rezolvare a contrastului superioritatea morală și intelectuală a receptorului. De la Platon la Hegel, polii contrastului comic au fost interpretați ca entități logice, limitate la sfera urîtului, legate de imperative etico-sociale universale. Estetica marxistă a coborît însă comicul, din sfera universalului, la contradicții social-istorice concrete, dezvăluindu-i dinamica internă, dialectică, a contradicției dintre valoare și nonvaloare în procesul luptei dialectice dintre nou și vechi.

Contradicțiile care generează comicul din opera lui Plaut nu pot fi clasate toate în această perspectivă, căci multe se consumă în contraste exterioare, mecanice, proprii farsei, fără adîncime lăuntrică, necentrate pe valoare sau nonvaloare. Aceste contraste specifice farsei nu trebuie minimalizate, rupte de o finalitate superioară, ci înțelese în corelație cu viziunea saturnală,

³⁶ B. Croce, *L'umorismo*, în *Problemi di estetica e contributi alla storia dell'estetica italiana*, Latenza, 1923.

³⁷ Ed. Bergler, *Laughter and the Sense of Humour*, New York, 1956.

³⁸ H. Bergson, *Le rire. Essai sur la signification du comique*, Paris, 1920.

³⁹ R. Escarpit, *L'humour*, Paris, 1960.

burlescă, a comediei plautine în care comicul carnavalesc abundă. Exegeții lui Plaut au relevat frecvent funcția ludică a comicului plautin, îndeosebi a comicului de situații, dar nu au surprins perspectiva sa ambivalentă, catarctică, negatoare și, simultan, regeneratoare, reflectând contradicțiile care minau o societate în prefacere. Personajele și situațiile comice plautine, festive, realist-groțesti, sint conexate pe axul lumii saturnalice care unifică dialectic, în procesul reflectării lumii în devenire, polul ludic și cel satiric al risului plautin.

Considerăm că sursa socială a comicului plautin se rezumă la două flagrante contradicții care, unite sau ramificate, străbat toată opera poetului : a) — contrastul dintre menținerea arbitrară a vechilor moravuri austere și procesul prezent al descompunerii lor ; b) — contrastul dintre pretinsa civilizație a moravurilor grecești infiltrate la Roma și esența lor decadentă. Plaut ridică adesea masca aparenței și dezvăluie esența moravurilor învelite în haina anacronică a integrității străbune sau în vestmintul rafinementului elin. Față de ambele excese morale — rigiditate și libertinaj — el adopta prin comic o atitudine critică ambivalentă, cu un pol negativ, actualizat în text și altul pozitiv, de multe ori implicit.

Numele metaforice plautine sint mijloace de expresie prin care se realizează această funcție comică. Plaut ridiculizează viciul în lumina contradicțiilor menționate indiferent de arhetip sau pătura sa socială. Numele figurate nu sint însă totdeauna comice, căci raportate la arhetip nu închid o contradicție între pretenție și realitate. Personajele alegorice *Arcturus* (Rud.), *Auxilium* (Cist.), *Luxuria* (Trin.), *Inopia* (Trin.), mesageri morali ai poetului, au nume transparente, didactice, necomice. Nu sint comice nici antonomasiile *totum pro parte* care denumesc tipul cu numele său generic : *Cocus* (Merc.), *Miles* (Epid.), *Meretrix* (Pseud.), *Parasitus* (Asin.), *Senex* (Cist.), *Servus* (Aul.) etc. deoarece aceste nume, ca și zeificările amintite mai înainte, nu implică un contrast dintre aparență și esență. Replica și întînga mobilizează aceste personaje în contraste comice, dar acest fenomen depășește limitele lucrării noastre, preocupată numai de comicul numelor/de personaje.

Structura celorlalte nume arhetipale este iluminată, cu intensitate gradată, de contraste comice. Dispunerea contrastelor comice trebuie receptată însă pe două planuri : a) — din perspectiva spectatorilor, preveniți de aceste contraste ; b) — din perspectiva personajelor conștiente sau nu de faptul că ele însele sau altele închid contraste comice. În lumina acestor planuri, numele figurate sint mereu comice pentru spectatorii, dar comice sau necomice pentru diverse personaje din piese.

Personajele care nu sint conștiente de contrastele lor ridicole poartă nume-sinecdoce *pars pro toto* și intră în relații cu esența arhetipului în două feluri : a) — *relație pozitivă* : aparența este o prelungire a esenței ; b) — *relație negativă* : aparența este o inversare a esenței. În ambele situații contrastele sint rediate prin substituirii de termeni în care esența, adică viciul, este reflectată pozitiv sau negativ prin aparență, adică prin antonomasie. Relația pozitivă : *leno* este numit *Lycus* (Poen.) „Lupul“, *miles* : *Polymachoroplages* (Ps.) „Multe răni de sabie“, *meretrix* : *Philocomasium* (M.G.) „Iubitoare de petrecere bachică“, *adulescens* : *Philolaches* (Most.) „Iubitor de hazard“, *parasitus* : *Peniculus* (Men.) „Periuță“ etc. Relația negativă : *lena* poartă numele de *Cleareta* (Asin.) „Străluce în virtute“,

danista: *Mysargyrides* (Most.) „Urăște arginți“, meretrix: *Gymnasium* (Cist.) „Școală“, miles: *Pyrgopolinices* (M.G.) „Învingător de cetate cu turn“, parasitus: *Ergasilius* (Capt.) „Truditorul“ etc. În cadrul relațiilor pozitive, contrastul nu se instituie între o aparență virtuoasă și o esență negativă, ci între o aparență negativă hiperbolică și o esență negativă normală, așadar între pretenție și realitate. Numele *Lycus* „Lupul“ pentru leno sau *Bacchis* „Bacanta“ pentru meretrix intră în contrast cu arhetipul, deoarece pretenția este o exagerare caricaturală a realității, nu o mască ironică. În cadrul relațiilor negative, întâlnim contrastul comic dintre o aparență pozitivă care acoperă o esență negativă. Numele *Cleareta* „Străluce în virtute“ pentru o patroană de lupanar sau *Mysargyrides* „Urăște arginți“ pentru un cămătar sînt receptate ca ridicole, în mod ironic, față de arhetip și intrigă, în consonanță cu viziunea lumii răsturnate, dominantă în comedia plautină.

Personajele conștiente de contrastele lor comice sînt disimulate. Numele lor este tot o sinecdocă *pars pro toto*, instituind un contrast comic prin aceleași relații menționate. Relația pozitivă — aparență este o hiperbolă a esenței — se întâlnește atît în *Artotrogus* (M.G.) „Roade tot“, *Chrysalus* (Bach.) „Cel care se agită pentru aur“, *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță“, *Epidicus* (Ep.) „Împricinatul“, *Gelasimus* (Stich.) „Provoacă ris“ *Penticulus* (Men.) „Periuță“, *Pseudolus* (Ps.) „Înșelătorul“ etc. Parazitul *Gelasimus* „Provoacă ris“ e deplin conștient de risul pe care-l stîrnește, sursă de existență a sa, iar *Pseudolus* „Înșelătorul“, de asemenea, cultivă lucid șiretenia și își compară puterea sa de invenție cu a unui poet. Contrastul dintre pretenția numelui raportat la condiția reală a personajului este un contrast comic. Relația negativă — aparență este răsturnare a esenței, fenomen cu care personajul se amuza — se întâlnește atît la nume de personaje (parazitul e numit *Ergasilius* „Truditorul“ sau *Saturio* „Sătulul“), dar, mai ales, la numele pronunțate *ad hoc* cu care personajele se autoșarjează: *Artotrogus* (M.G.) „Roade tot“ se vede *Miccotrogus* „Roade puțin“, *Chrysalus* (Bach.) „Cel care se agită pentru aur“ se autonumește *Crucisalus* „Teafăr pentru cruce“, *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță“ se poreclește *Summanus* „Borfașul“, *Gelasimus* (Stich.) „Provoacă ris“ se vede *Catagelasimus* „Luat în ris“, iar *Syncerastus* (Poen.) „Amestecilă“ *Cruri fragium* „Cotonogitul“ etc. Contrastele comice excelează, suprapunîndu-se, în replica lui *Sagaristio* din *Persa*. Acesta, travestit în persan, vînzînd lui *Dordalus* o *virgo* deghizată în meretrix, se recomandă cu un șir de nume metonimice. Numele figurate sînt următoarele: *Vaniloquidorus* „Dăruie vorbe seci“, *Virginesvendonides* „Vinzător de fecioare“, *Nugiepilouides* „Îndrugă fleacuri“, *Argentumextenebronides* „Scoate argint din întuneric“, *Tedigniloquides* „Trăncănitoe demn de tine“, *Nugipalponides* „Lingușește cu fleacuri“, *Quodsemellarripides* „Înhață o dată“ și *Numquamerrripides* „Înhață pentru totdeauna“. Aceste nume demască rolul de păcălitor *ad hoc* al sclavului, dar *Dordalus*, nepricepîndu-le sensul, consideră că *Sagaristio* e persan și încearcă să-l înșele. Contrastele suprapuse dintre pretenție și realitate (persan—sclav, disimulare—demascare, păcălitor—păcălit) sînt cunoscute atît de public cît și de sclavul travestit, fenomen care provoacă un ris nereținut. Spectatorul primise cheia intrigii și, dominînd personajele, primește jocul contrariilor, rîzînd de personajul plat, dar și de cel istet.

Funcția comică a numelui personajelor plautine implică o tonalitate critică nuanțată. Distribuția accentelor comice și stabilirea măsurii risului se clădește pe descoperirea relației dintre acesta și esența obiectivă a fenomenului. Când obiectul comic e un viciu individual sau social, autorul utilizează satira împinsă la sarcasm în structuri caricaturale grotești, dar când obiectul comic e un cusur al unei esențe pozitive, satira nu are intensitate sau, fenomen rar, la Plaut întâlnim umorul, atitudine în care detașarea se îmbină cu compasiunea. Tonalitatea definitorie a comicului plautin e satira, iar procedeul cel mai frecvent, caricatura, vizînd viciul sau cusurul indiferent de arhetip. Numele figurate plautine au, în mod frecvent, tonalități comice satirice, cu sens ambivalent, reflectînd saturnalic o lume în devenire.

Întîlnim nume figurate care nu au funcție critică, deoarece contrastele lor comice nu sînt corelate pe contrastul dintre viciu și virtute. Aceste nume ludice, ca numele sclavilor *Sparax* „Sfîrtecilă” sau *Turbalio* „Spăimîntilă” din *Rudens*, adecvate comicului de farsă, exterior și senzorial, nu implică un contrast între valoare și nonvaloare.

Numeroase nume figurate sînt însă clădite pe contraste dintre viciu și virtute. Numele figurate caricaturale în care pretenția se opune realității: *leno*: *Lycus* (Poen.) „Lupul”, *parasitus* *Curculio* (Curc.) „Gărgăriță”, *miles*: *Bombomachides* (M.G.) „Tună în luptă”, *adulescens*: *Philolaches* (Most.) „Iubitor de hazard”, *meretrix*: *Bacchis* „Bacanta” etc. sînt nume satirice împinse spre grotesc, demascînd ostentativ viciul arhetipului, relația dintre afîșare și anonimat, generînd rîsul care sancționează viciul demascat prin nume. Funcția cognitivă a numelui, întărită de funcția sa comică realizată prin hiperbolă sau litotă, este confirmată de intrigă. Numele plautine în care aparența pozitivă maschează esența negativă sînt iluminate, de asemenea, de satira prin care se șarjează un viciu disimulat. Nume ca: *Mysargyrides* (Most.) „Urăște arginți” pentru un cămătar, *Pistoclerus* (Bach.) „Moștenitor de încredere” pentru un tînar risipitor, *Cleareta* (Asiă.) „Străluce în virtute” pentru o patroană de lupanar, *Pyrgopolinices* (M.G.) „Birnie o cetate cu turn” pentru un ostaș poltron, *Theopropides* (Most.) „Profet al zeului” pentru un senator păcălit de sclav etc. implică o tensiune între polii contrastului comic-viciu mascat de virtute — care, odată percepuți, declanșează rîsul. Numele *Mysargyrides* (Most.) pentru *danista* sau *Cleareta* (Asin.) pentru *lena* sînt receptate ironic îndată, dar *Pyrgopolinices* (M.G.) pentru *miles* sau *Theopropides* (Most.) pentru *senex* apar ironice numai după ce cunoaștem rolul lor în intrigă. Funcția cognitivă a numelor e sprijinită de funcția lor comică, înălțată pe trepte emoționale variate care mobilizează astfel, în procesul decodării, participarea complexă a spectatorului la înțelegerea virtuților dramatice din piesă.

Tonalitatea critică a comicului implică atitudinea autorului față de obiectul comic — viciu sau cusur — îngăduindu-ne să reconstituim, pe calea răsturnării fenomenului ridiculizat, idealul său etic sau estetic legat de vreme și loc. Plaut cultivă cu preponderență contrastele comice axate pe viciu și virtute, reflectînd, în perspectiva dialectică a noului și a vechiului, o lume în devenire. Procedînd astfel, comediograful condamnă viciul pe orice treaptă socială. Tonalitatea sa comică definitorie e satira, iar procedeul cel mai frecvent, caricatura. Umorul este o apariție rară la Plaut atunci cînd rîsul nu atacă esența, ci o slăbiciune trecătoare, implicînd, pe lîngă

detaşare, compasiunea. În *Amphitrio* 304 ş.u., Mercurius, travestit în Sosia, se laudă că a trimis patru adversari în Infern. Sclavul Sosia, înfricoşat, declară : „mă tem să nu-mi înmormintez numele şi din Sosia să ajung *Quintus*“ („Alcincilea“). Aici risul şarjează lipsa de orientare şi teama de tragic a sclavului devotat stăpînului, chinuit însă de capriciile divinităţii travestite. Satira plautină vizează personajul vicios, indiferent de pătură sau clasă socială, dar şi sistemul normelor oficiale care înăbuşase aspiraţia individului spre libertate şi virtute. În ultimă instanţă, viciul ridiculizat este un exces care duce la surparea morală şi materială dăunătoare pentru individ şi societate. Acum, în vremea războaielor punitice, Republica romană solicită unitatea internă şi cultivarea măsurii atît în viaţa de familie cît şi în viaţa cetăţii. Atitudinea comediodografului faţă de personajul *bonus* sau *malus* implică o rezolvare dialectică a conflictului dintre *mos maiorum* şi *mos Gracorum*, opunîndu-se atît libertinajului elin, cît şi rigidităţii rustice străbune. Personajul *malus* este o imagine răsturnată a personajului *bonus*, iar numele lor figurate sînt, în numeroase situaţii, mijloace de expresie comice cu tonalitate satirică. Printre formele comice ale farsei plantine, întrezărim adesea chipul zeiţei *Nemesis*.

Comicul plautin — formă a unei critici emoţionale — determină spectatorii la introspecţie. Finalitatea sa e corectivă cînd se referă la un cusur, dar distructivă cînd vizează un viciu. Risul plautin, fără vigoarea temerară a fesceninelor şi lipsit de sarcasmul aristofanian, educă artistic. Plaut afirmă prin negare şi detaşare de obiectul comic un ideal etic şi estetic adecvat unei epoci în plină prefacere, unde întîlnim, printre alte contradicţii comice, metamorfoza ridicolă a unor valori depăşite. Funcţia critică şi tonalitatea comică a numelor figurate plautine, distribuite raţional în raport cu fenomenul ridiculizat, corelate cu alte mijloace dramatice utilizate conştient de poet, contribuie la detaşarea de lumea ficţiunii ridiculizate, relevîndu-ne un comediodraf stăpîn pe arta sa şi legat de vremea sa.

IX. COORDONATE ALE ARTEI ONOMASTICII FIGURATE PLAUTINE

Arta onomasticii plautine, raportată la tradiţia greco-latină a numelor arhetipale, se distinge prin subordonarea funcţională, gradată, a virtuţilor cognitive şi estetice faţă de valoarea dramatică a numelor proprii. Numele figurate plautine contribuie diferenţiat la individualizarea arhetipului. În cadrul conceptului de individualizare — rezultatul conlucrării în acţiune a unor mijloace artistice variate — numele individual sau general al arhetipului este un mijloc de expresie care sprijină transfigurarea personajului tipic. Individualizarea schiţată prin nume este fortificată de individualizarea prin participarea arhetipului la acţiune. Personaje cu nume general arhetipal, spre deosebire de cele cu nume care reflectă o speţă a arhetipului, nu sînt solicitate la acţiune, rămîn figurine cu rol episodic.

Funcţia dramatică a personajului subordonează funcţia cognitivă şi cea expresivă a numelui figurat. Îndeplinesc o funcţie cognitivă numele care vehiculează diverse informaţii despre arhetip (unele ne dezvăluie o trăsătură fizică : *Melaenis* „Neagra“, altele una morală : *Cleareta* „Străluce în virtute“, iar altele anticipă rolul lor în intrigă : *Lysimachus* „Dezleagă lupta“). Funcţie expresivă au numele figurate recrutate dintr-o sferă senzorială. Registrele dominante, polarizate pe simţuri, sînt cel auditiv, cel vizual şi

cel cinetic. Prezența funcției cognitive, cu caracter informativ anticipativ, precum și a funcției lor expresive, cu profil senzorial, dinamic, îngăduie desfășurarea acțiunii într-un orizont cunoscut, permițând suspensii sau comprimări a unor elemente ale acțiunii menite să dezvăluie arhetipul treptat, îngăduie abaterea de la logica artistică a personajului literar, de tip menandrian sau terentian, întemeiat pe descoperirea treptată a necunoscutului, instituind o logică artistică răsturnată, dramatizând cunoscutul, dezvăluindu-l prin salturi neașteptate și neverosimile, dar fără să anuleze șansele receptării sale. Prin aceste funcții dramatice — cognitivă și expresivă — arta numelui arhetipal se corelează cu funcția expozitivă a elementului narativ⁴⁰, cu structura închisă a metaforei, contribuind astfel la precizarea configurației specifice a spectacolului teatral plautin.

Aceste valori estetico-dramatice ale onomasticii figurate plautine, ierarhizate funcțional, se explică prin profilul istoric și tipologic al teatrului plautin, care neagă tradiția imediată a comediei menandreice, întorcându-se la arta numelui aristofanian. În comedia medie și în comedia nouă numele coboară în relativă monotonie. Procesul e firesc, căci Menandru și Terentiu sînt reprezentanți ai unui teatru literar, orientat spre interiorizare și analiză, pe cînd Plaut, ca și Aristofan, cultivă un teatru „teatral”, orientat spre exterior și senzorial. Procedeele nonverbale de recunoaștere a arhetipului — costum, perucă, mască — erau însoțite de procedee literar-dramatice de individualizare: nume, acțiune, replică. Teatrul menandrian și terentian neglijează, pînă la un punct, valoarea cognitivă și expresivă a numelui arhetipal ca mijloc de individualizare, dar compensează acest fapt prin elaborarea unei acțiuni logice și a unei replici interiorizate, în vreme ce teatrul aristofanian și cel plautin valorifică arta individualizării prin nume, clădită pe valori expresive și cognitive, îngăduindu-și însă, printr-o compensație incompatibilă cu teatrul „literar”, relaxarea ludică a acțiunii sau a replicii. Fenomenul acesta le creează spectatorilor, cum s-a observat⁴¹ o detașare estetică pronunțată, grație unei participări cognitive, anticipate, la înțelegerea arhetipului sau a intrigii. Reflectînd universul existențial din perspectivă festivă, saturnalică, Plaut, prin arta personajului său arhetipal, determină o metamorfoză a personajului comic tradițional, încadrîndu-l în ciclul inovațiilor care stau la baza configurațiilor tipologiei comice, realist-burlești, din oricare vreme.

X. PRIVIRE CONCLUZIVĂ ASUPRA NUMELOR FIGURATE DIN TEATRUL LUI PLAUT

La capătul acestor multiple secționări analitice a numelor figurate din comedia lui Plaut, se impune o privire sintetizatoare, luminînd complexitatea și specificul onomasticii acestui autor comic.

1. Problemele suprasolicitate de exegeții onomasticii plautine — izvoare lingvistice (greco-latine), structura lingvistică (derivare — compunere), natura lor fictivă sau reală (în situația din urmă, selectate din viață sau din cărți) — sînt puncte preliminare pentru lucrarea noastră, centrată pe structura și

⁴⁰ Ș. Tanașoca, *Valoarea și funcțiile elementului narativ în comedia plautină*, în *StCl*, IV, 1962.

⁴¹ M. Nichita, *Publius Terentius Afer*, în vol. *Istoria literaturii latine*, București, 1972, p. 188.

funcția estetică a onomasticii plautine, încă nestudiată din acest unghi de cercetare.

2. Relevarea virtuților sistemului onomastic elin indo-european — bazat, morfologic, pe derivare și compunere, iar semantic pe ctimoane motivate și transparente — precum și ale sistemului onomastic latin neindo-european — clădit pe *tria nomina etrusca*, sprijinit, morfologic, pe derivare, iar semantic pe zone catahretice cu motivație slabă sau tocită, ne dezvăluie predilecția plautină pentru onomastica elină întemeiată pe virtuți expresive superioare.

3. Tradiția literară elină, utilizând artistic numele propriu selectat din viața cotidiană sau inventat în spiritul normelor lingvistice eline, și-a format un arsenal de arhetipuri care, în comedia medie și nouă, s-au specializat în domeniul social-moral, fenomen preluat de latini. Numele propriu plautin, împrumutat sau inventat, este un mijloc dramatic de particularizare al acestui arhetip. Transliterarea numelui elin este utilizată funcțional, mizând pe posibilitatea de receptare a publicului, căci o traducere a acestor nume nu era posibilă, iar o echivalare a lor în limba latină ar fi implicat pierderea virtuților arhetipale consacrate de tradiția elină.

4. Numele personajelor dintr-o operă literară nu sînt numai semne distinctive ale indivizilor, arbitrare în raport cu persoana, cum se întâmplă de obicei în viața cotidiană, ci sînt mijloace de caracterizare și tipizare motivate în raport cu personajul. În vremuri îndepărtate numele era o componentă magică a ființelor și lucrurilor — *nomen-omen* — dar, mai apoi, funcția magică este transformată în funcție estetică. (De la Homer la Aristofan și Menandru numele indică sau sugerează frecvent viața eroului.) La Plaut, motivația semantico-fonică a numelor poate fi *primară* (etimologică) sau *sociativă* (conferită de mediu), iar procedeele de valorificare a lor sînt: *pozitive* (corelație directă cu arhetipul) sau *negative* (corelație ironică cu arhetipul). Aceste procedee artistice ale onomasticii plautine au fost împrumutate sau redescoperite de comediografii moderni, confirmînd astfel universalitatea lor.

5. Cercetarea virtuților estetice a numelor figurate plautine este strîns legată de relevarea virtuților lor obiective, implicate de domeniul lor de proveniență: mitologie, natură, societate. Numele plautine surprind prin propensiunea lor spre elementul mărunț, organic sau anorganic, axat pe dimensiunea *humile* a comediei dar, în același timp, spre elementul senzorial, îndosebi vizual-auditiv-cinetic, cu valori dramatice cognitive și expresive. Corelarea lor într-un loc geometric transfigurat contribuie la iluminarea gradată a arhetipului, subordonat specificului teatrului plautin.

6. Numele personajelor plautine sînt, cu puține excepții, metonimice sau metaforice. Delimitînd numele figurate de cele nefigurate, iar în cadrul acestora relațiile de contiguitate de cele de similitudine, relevăm rolul lor diferențiat la individualizarea arhetipului. Această calitate dramatică se realizează în conducerea cu alte mijloace dramatice, prin funcția lor *cognitivă*, care constă din indicarea sau sugerarea trăsăturii dominante a arhetipului, dar și prin funcția lor *expresivă* determinată de calitatea lor senzorială precum și de unghiul de distorsiune metonimică sau metaforică față de context. Figurarea numelor proprii plautine se clădește pe un unghi analogic închis, deoarece poetul, adevîndu-se la arhetip, le oferă simultan cheia. Orizontul

estetic, expresiv-dramatic, al numelor figurate plautine — cele mai numeroase sînt sinecdoce, particularizante — se supune unui orizont clasicizant, apăsînd pe trăsături psihice și morale arhetipale, deși hiperbola și litota, prin forța fanteziei, depășește normele echilibrului clasic.

7. Funcția comică a numelor plautine figurate domină funcția lor cognitiv-anticipativă și expresiv-senzorială. Menționăm însă că numele figurate nu închid totdeauna contraste comice, iar cele comice nu sînt centrate pe contrastul valoare—nonvaloare, privit din perspectiva nou—vechi, ci, majoritatea, pe contraste externe, mecanice, de farsă. Neglijate adesea de exegeți, contrastele comice axate pe valoare și nonvaloare au funcție critică și sînt realizate prin șarjări caricaturale, bazate pe relații *pozitive* (hiperbolizarea directă a viciului) sau *negative* (răsturnarea ironică a viciului). Tonalitatea comică, implicînd atitudinea autorului față de fenomenul ridiculizat, e orientată spre satiră și, rareori, spre umor, condamnînd viciul sau cusurul indiferent de treapta socială, în lumina unui ideal etico-estetic ce implică o rezolvare dialectică între *mos Graecorum* și *mos maiorum*, contraste fundamentale ale unei epoci în plină prefacere.

8. Artă onomastică plautine se separă de tradiție prin accentuarea subordonării funcționale a virtuților cognitive și estetice a numelor față de valoarea lor dramatică. Numele figurate contribuie la individualizarea gradată a personajului arhetipal în dependență de participarea sa la intrigă, sugerînd, prin coborîrea de la general la particular, o perspectivă direct proporțională cu rolul său în intrigă. Funcția dramatică a numelui plautin, centrat pe arhetip și intrigă, subordonează atît funcția sa cognitivă, cît și pe cele informativ-anticipativă și expresivă, senzorial-dinamică. Acest fenomen creează condiții optime pentru ignorarea logicii personajului literar din teatrul menandrian sau terentian, clădit pe canonul clasic al descoperirii treptate a necunoscutului, susținut de coerența intrigii și interiorizarea replicii. Prin răsturnarea normei aristotelice a dramei, Plaut instituie dramatizarea ludică a cunoscutului, prin salturi neverosimile, pitorești și dinamice, realizate de personaje arhetipale, caricaturizate, specifice unui teatru festiv, saturnal și, implicit, comediei realist-burlești din oricare vreme.

A N E X Ă

INDICE SELECTIV

AL

ONOMASTICII FIGURATE PLAUTINE

Notă explicativă

1. Numele proprii din tabelul selectiv de mai jos, motivate în consonanță pozitivă sau negativă cu intriga sau arhetipul, au o substanță semantică figurată, de rang metaforic sau metonimic. Acestea au fost selectate din suma impresionantă a onomasticii plautine (numele figurate împreună cu cele nefigurate depășesc cifra de 600) pentru a susține, cu material bogat, coordonatele estetic-dramatice ale onomasticii plautine.

2. Traducerea acestor *nomina significantia* implică, uneori, mari dificultăți lingvistico-semantice care influențează, în ultimă instanță, valoarea estetic-dramatică pe care le-o acordăm. Delimitarea elementelor constitutive, topica numelor compuse, opțiunea pentru un anume sens, raportate la arhetip sau la intrigă, sînt însă elemente orientative care ne justifică unghiul nostru de interpretare în perspectiva ambiguității oferite de context.

3. Pentru descifrarea numelor compuse am dat prioritate temel verbale, conferindu-le înțeles progresiv, dacă această temă este pe primul loc (ex. *Mis-argyr-ides* „Urăște arginți“)

și, dimpotrivă, înțeles regresiv, dacă această temă este pe ultimul loc (ex. *Pyrgo-poli-nic-es* „Învinge cetate cu turn”). Cînd am întîlnit nume compuse fără temă verbală, am dat prioritate substantivului: *Call-ippo-s* „Cal frumos”. Valorile sufixelor nu le-am putut surprinde decît foarte rar.

1. NUME GRECEȘTI⁴²

Acanthio	Merc.	servus	Ἀκανθίων	Mărăcine
Aeropoliscis	Epid.	meretrix	Ἀεροπολισκίς	Cetățuie înaltă
Acroteleutium	M. G.	meretrix	Ἀκροτελεύτιον	Culmea iubirii
Adelphasium	Poen.	meretrix	Ἀδελφάσιον	Surioara
Aeschinus	Pseud.	danista	Αἰσχίνης	Nerușinatul
Aeschrodora	Pseud.	meretrix	Αἰσχροδώρα	Dar nerușinat
Agorastocles	Poen.	adulescens	Ἀγοραστοκλῆς	Vestit la țirguieli
Alcesimarchus	Cist.	adulescens	Ἀλκησίμαρχος	Conduce cu vigoare
Alcesimus	Cas.	senex	Ἀλκήσιμος	Vinjosul
Ampeliscia	Rud.	meretrix	Ἀμπελίσκη	Lăstar de vie
Antamoenides ⁴³	Poen.	miles	Ἀνταμυνίδης	Răzbunătorul sau Antifortăreață
Anterastilis	Poen.	meretrix	Ἀντεραστιλῖς	Disputată în dragoste
Anthrax	Aul.	coquus	Ἄνθραξ	Cărbune
Antidama	Poen.	senex	Ἀντιδάμα	Potrivnic supunerii
Antipho	Stich.	senex	Ἀντιφῶν	Vorbă potrivnică
Apocides	Epid.	senex	Ἀποκίδης	Străinul
Argyrippus	Asin.	senex	Ἀργύριππος	Cal de argint
Artamo	Bach.	senex	Ἀρτάμων	Măcelarul
Artemona	Asin.	matrona	Ἀρτεμώνη	Pinză de catarg
Artotrogus	M. G.	parasitus	Ἀρτότρογος	Roadă tot
Archestrata	Curc.	meretrix	Ἀρχεστράτη	Căpetenie de trupă
Archibulos	Asin.	danista	Ἀρχιβουλος	Căpetenie de sfat
Archidemides	Bach.	senex	Ἀρχιδημίδης	Cîrmuitor de popor
Astaphium	Truec.	ancilla	Ἀστάφιον	Ciorchine de strugure
Bachis	Bach.	meretrix	Βακχίς	Bacanta
Ballio	Pseud.	leno	Βαλλίων	Aruncilă sau Cel care se aruncă în afaceri
Blepharo	Amph.	gubernator	Βλεφάρων	Pleoapă
Bombomachides	M. G.	miles	Βομβομαχίδης	Bubuie în bătaie
Bromia	Amph.	ancilla	Βρομία	Bromia
Callidorus	Pseud.	adulescens	Καλλίδωρος	Dar frumos
Callicles	Trin.	senex	Καλλίκλης	Vestit prin frumusețe
	Truec.			

⁴² Pentru transliterarea elină a numelor plautine ne-am folosit de studiul lui K. Schm'dt, din „Hermes”, 1902, dar traducerea lor ne aparține.

⁴³ Dacă nu acceptăm transliterarea elină propusă de Schmidt, putem descompune acest nume, pe teren latin, în *Antla-moenides*. Utilizarea sufixului elin *-ides* duce la o formă hibridă cu efect comic, pe care am putea-o echivala în românește, pe linie burlescă, prin *Antimete-rezides*, în consonanță atît cu arhetipul cît și cu intriga.

Callidamates	Most.	adulescens	Καλλιδαμάτης	Cuceritor prin frumusețe
Callipho	Pseud.	senex	Καλλιφῶν	Voce plăcută
Canthara	Epid.	servus	Κανθάρα	Scarabeul
Cappadox	Curc.	leno	Καππάδοξ	Capadocianul
Caria	M. G.	servus	Καρίων	Carianul
Casina	Cas.	meretrix	Κασίνη	Surioara sau Scorțișoara
Catagelasimus	Stich.	parasitus	Καταγελάσιμος	Luat în ris
Chaeribulus	Epid.	adulescens	Χαιρέβουλος	Iubitor de sfat
Chalinus	Cas.	servus	Χάλινος	Friu
Charinus	Merc.	adulescens	Χαρίνος	Încintătorul (Chipeșul)
Charmides	Rud.	senex	Χαρμίδης	Bucurosul (Bucurilă)
Chrysalus ⁴⁴	Trin.			
	Bach.	servus	Χρύσαλος	Cel care se agită pentru aur
Chytio	Cas.	coquus	Χυτρίων	Argilă
Cleareta	Asin.	lena	Κλεαρέτη	Străluce în virtute
Cleobula	Curc.	matrona	Κλεοβούλη	Vestită în sfat
Cleomachus	Bach.	miles	Κλεόμαχος	Străluce în luptă
Cleostrata	Cas.	matrona	Κλεοστράτη	Străluce în armată
Clytunistharydysarchides	M. G.	miles	Κλυτομισθαριδυσαρχίδης	Vestit nesupus la soldă mică
Colaphus	Cap.	lorarius	Κόλαφος	Pălmuitoar
Collybiscus	Poen.	villicus	Κολλυβίσκος	Bănuț
Congrio	Aul.	coquus	Γογγρίων	Țiparul
Corax	Cap.	lorarius	Κόραξ	Corbul
Crocotium	Stich.	ancilla	Κροκότιον	Șofrania
Cyamus	Truc.	servus	Κύαμος	Grăunte
Cylindrus	Men.	coquus	Κυλίνδρος	Cilindru
Daedalis	Rud.	matrona	Δαίδαλις	Dedala
Delphium	Most.	meretrix	Δελφίον	Delfința sau Delfiană
Demaenetus	Asin.	senex	Δημαίνετος	Lăudat de popor
Demarchus	Poen.	senex	Δημάρχος	Conducător de popor
Demipho	Cist.	senex	Δημιφῶν	Glas al poporului
	Merc.			
Daemones	Rud.	senex	Δημόνης	Demonul (bun)
Diabulus	Asin.	adulescens	Διάβολος	Zizanie
Diapontius	Most.	senex	Διαπόντιος	Cel care trece marea
Dicea	M. G.	meretrix	Δικαία	Dreptate
Diniarchus	Truc.	adulescens	Δεινιάρχος	Conduce rău

⁴⁴ Putem accepta, împreună cu Schmidt, că *hrysalus* înseamnă în greacă „Cel care se agită pentru aur”, dar n-ar fi exclusă o variantă hibridă, comică, alcătuită din elinul χρυσος și latinul *salus* care s-ar echivala cu „Teafăr pentru aur”. Pseudonimul *Crucisalus* „Teafăr pentru cruce” este alcătuit din latinul *cruci* (de la *crux*) și *salus*, dar nu putem elimina varianta hibridă cu elinul -σάλος, putând fi echivalat cu „Cel care se agită pentru cruce”.

Dordalus	Persa	leno	Δώρδαλος	Aprins de dor
Dorippa	Merc.	matrona	Δωρίπη	Cal de dar
Dromo	Aul.	coquus	Δρόμων	Corăbilă
Epidicus	Epid.	servus	Ἐπίδικος	Impricinatul
Epignomus	Stich.	adulescens	Ἐπίγνωμος	Recunoscătorul
Ergasilius	Cap.	parasitus	Ἐργασίλος	Truditorul
Erotium	Men.	meretrix	Ἐρώτιον	Amoreza
Euclio	Aul.	senex	Εὐκλειων	Închide bine
Eunomia	Aul.	matrona	Εὐνομία	Lege bună
Euthinicus	Cas.	adulescens	Εὐθύνικος	Învingător drept
Eutyclus	Merc.	adulescens	Εὐτυχος	Soartă bună
Gelasimus	Stich.	parasitus	Γελάσιμος	Provoacă ris
Grippus	Rud.	piscator	Γρίπος	Năvod
Grumio	Most.	servus	Γρυμέα	Cușăr
Gymnasium	Cist.	meretrix	Γυμνάσιον	Școală
Harpax	Pseud.	servus	Ἅρπαξ	Hrăpărețul
Hedylum	Pseud.	meretrix	Ἡδύλιον	Dulcica
Hegio	Cap.	senex	Ἡγίων	Cel care conduce
Labrax	Rud.	leno	Λάβραξ	Lup de mare
Lampadio	Cist.	servus	Λαμπάδιον	Flacăra mică
Leaena	Curc.	leno	Λέαινα	Leoaica
Lemniselenis	Persa	meretrix	Λημνοσεληνίς	Luna din Lemnos
Leonida	Asin.	servus	Λεωνίδα	Leul
Libanus	Asin.	servus	Λίβανος	Libanianul (Tămiiie)
Lesbonicus	Trin.	adulescens	Λεσβόνικος	Victoriosul din Lesbos
Lycos	Curc.	trapezita	Λύκος	Lupul
Lycus	Poen.	leno	Λύκος	Lupul
Lyconides	Aul.	adulescens	Λυκωνίδης	Lupilă
Lydus	Bach.	pedagogus	Λύδος	Lidianul
Lysidamus	Cas.	senex	Λυσίδαμος	Supus dezlegării
Lysimachus	Mer.	senex	Λυσίμαχος	Dezleagă lupta
Lysiteles	Trin.	senex	Λυσιτέλης	Dezleagă sfîrșitul
Macherio	Aul.	cocus	Μαχειρίων	Cuțitaș
Megadorus	Aul.	senex	Μεγάδωρος	Dar mare
Megalobulus	Bach.	senex	Μεγαλόβουλος	Sfat mare
Megaronides	Trin.	senex	Μεγαρωνίδης	Casă mare
Melaenis	Cist.	lena	Μελαινίς	Neagra sau Oacheșă
Menaechmus	Men.	adulescens	Μέναιχμος	Ține lance
Menarchus	Cap.	medicus	Μέναρχος	Ține conducerea
Messenio	Men.	servus	Μεσσηνίων	Messenianul
Miccotrogus	Stich.	parasitus	Μικκότρωγος	Roade puțin
Milphio	Poen.	servus	Μιλφίων	Coboară sprîncene
Misargyrides	Most.	danista	Μισαργυρίδης	Urăște arginți
Mnesilochus	Men.	adulescens	Μνησίλοχος	Rămîne în capcană
Myrrhina	Cas.	matrona	Μυρρίνη	Ramură de mirt
Naucrates	Amph.	senex	Ναυκράτης	Puternic în nave
Nicobulus	Bach.	senex	Νικόβουλος	Biruie în sfat
Olimpicus	Trin.	servus	Ολύμπικος	Olimpianul

Paegnium	Persa	servus	Παίγνιον	Dansatorul
Palaestra	Rud.	meretrix	Παλαίστρα	Palestra
Palestrio	M. G.	servus	Παλαιστρίων	Palestrio
Palinurus	Curc.	servus.	Παλίνουρος	Din nou protector
Pamphila	Stich.	matrona	Πάμφιλα	Dragă tuturor
Pamphilippus	Stich.	maritus	Παμφίλιππος	Cel iubit de toți
Panegyris	Stich.	matrona	Πανήγυρις	Adunarea tuturor sau
		ancilla		Sărbătoare în agora
Pardalisca	Cas.	ancilla	Παρδαλίσκη	Pantera
Parmeno	Bach.	servus	Παρμένων	Rămîne alături sau
				Devotatul
Pasicompsa	Merc.	meretrix	Πασικόμψη	Atotfermăcătoarea
				sau Dichisita
Periphanes	Epid.	senex	Περιφάνης	Atotluminatul
Periplanes	Curc.	senex	Περιπλάνης	Atotrătăcitorul
Periplectomenus	M. G.	senex	Περιπλεκτόμενος	Împletitorul (cu
				vorba)
Phedria	Aul.	virgo	Φαιδρίας	Străluce (de frumoasă)
				Străluce (de iubire)
Phaedromus	Curc.	adulescens	Φαίδρομος	Luminiță
Phaniscus	Most.	servus	Φανίσκος	Lumină oștire
Phanostrata	Cist.	matrona	Φανοστράτη	Iubitoare de vorbă
Philaenium	Asin.	meretrix	Φιλαίνιον	Săruticel sau Pupic
Philematium	Most.	meretrix	Φιλημάτιον	Iubitoare de cai
Philippa	Epid.	matrona	Φιλίππη	Iubitoare de petrecere bachică
Philocomasium	M. G.	meretrix	Φιλοκομάσιον	Iubitor de putere
				Iubitor de hazard
Philocrates	Cap.	adulescens	Φιλοκράτης	Iubitor de război
Philolaches	Most.	adulescens	Φιλολάχης	Iubitor de străini
Philopolemus	Cap.	adulescens	Φιλοπόλεμος	Iubărețul
Philoxenus	Bach.	senex	Φιλόξενος	Ibovnica
Philito	Trin.	senex	Φίλτων	Feničiana
Philumena	Stich.	meretrix	Φιλουμένη	Lucida sentimentală
Phoenicium	Pseud.	meretrix	Φοινίκιον	
Phronesium	Truc.	meretrix	Φρονήσιον	
	Truc.			
Pinacium	Most.	servus	Πινάκιον	Tăbliță
	Stich.			
Pistoclerus	Bach.	adulescens	Πιστόκληρος	Moștenitor de încredere
				Vrednic de încredere
Pistus	Merc.	servus	Πίστος	Maimuțica
Pithecium	Cap.	servus	Πιθήκειον	Amăgitoare
Planesium	Curc.	miles	Πλανήσιον	Suliță zornăitoare
Platagidorus	Curc.	miles	Πλαταγίδωρος	Vestit prin belșug
Pleusicles	M. G.	adulescens	Πλευσικλής	Cal bogat
Pleusidippus	Rud.	adulescens	Πλευσιδίππος	Multe răni de sabie
Polymachoroplages	Pseud.	miles	Πολυμαχοροπλαγίδης	
Polyplusius	Cap.	senex	Πολυπλούσιος	Bogătanul

Pseudolus	Pseud.	servus	Ψεύδολος	Înșelătorul
Ptolemocratia	Rud.	sacerdos	Πτολεμοκρατία	Puternică asupra războiului
Pyrgopolinices	M. G.	miles	Πυργοπολινίκης	Învinge o cetate cu turn
Pythodicus	Aul.	servus	Πυθόδικος	Cel care judecă pythic
Saturio	Persa	parasitus	Σατυρίων	Satyrul
Saurea	Asin.	mercator	Σαυρέας	Șopîrla
Scapha	Most.	ancilla	Σκάφη	Scobita sau Troaca
Sceledrus	M. G.	servus	Σκέλεδρος	Sfrijitul
Sceparnio	Rud.	servus	Σκεπαρνίων	Toporișcă
Selenium	Cist.	meretrix	Σελήνιον	Lună mică
Simo	Most.			
Sophoclidisca	Pseud.	senex	Σίμων	Cocîrjilă
	Persa	ancilla	Σοφοκλιδίσκη	Vestită prin înțelepciune
Sosia	Amph.	servus	Σωσίας	Rămîne teafăr
Sosicles	Men.	adulescens	Σωσικλῆς	Vestit prin salvare (regăsire)
Sparax	Rud.	lorarius	Σπάραξ	Sfirtecilă
Sphaerio	Most.	servus	Σφαιρίων	Sferă
Stalagmus	Capt.	servus	Στάλαγμος	Picăturilă
Staphila	Aul.	ancilla	Σταφύλη	Stafidă
Stephanium	Stich.	ancilla	Στεφάνιον	Încoronată
Stichus	Stich.	servus	Στίχος	Aliniatul sau Supusul
Strabax	Truc.	adulescens	Στράβαξ	Privire crucișă
Stratippocles	Epid.	adulescens	Στρατιπποκλῆς	Cal glorios de trupă
Strato	Asin.	senex	Στράτων	Oșteanul
Stratophanes	Truc.	miles	Στρατοφάνης	Străluce în oștire
Strobilus	Aul.	servus	Στρόβιλος	Sfirlează
Syncerastus	Poen.	servus	Συγκέραστος	Amestecilă
Syra	Merc.	ancilla	Σύρα	Siriana
Syrus	Pseud.	meretrix	Σύρος	Inițitoare în mistere
Telestis	Epid.	meretrix	Τελεστής	Inițitoare în mistere
Thesaurochrysonicochrysides	Cap.	senex	Θησαυροχρυσονικοχρυσίδης	Învinge prin aur un tezaur de aur
Theopropides	Most.	senex	Θεοπροπίδης	Profetul zeului
Theodoromedes	Cap.	senex	Θεωδωρομήδης	Răpește darul zeului
Theotimus	Bach.	sacerdos	Θεότιμος	Cinstitor de zeu
Therapontigonus	Cure.	miles	Θεραποντίγονος	Fiară născută în mare
Thesprio	Epid.	servus	Θεσπρίων	Toacă lege
Thessala	Amph.	ancilla	Θεσσαλή	Tessaliana
Timarchides	Persa	senex	Τιμαρχίδης	Conduce cu cinste
Toxilus	Persa	servus	Τοξίλος	Arcașul
Trachalio	Rud.	servus	Τραχαλίων	Git drept
Tranio	Most.	servus	Τρανίων	Luminătorul
Turbalio	Rud.	lorarius	Τυρβαλίων	Spăimîntilă
Xystilis	Pseud.	meretrix	Ξυστίλις	Ruinătoarea

2. NUME LATINEȘTI

Argentumexte- nebronides ⁴⁵		servus	Scoate argint din întineric
Auxilium	Aul.	deus (pro- logus)	Ajutor
Curculio	Curc.	parasitus	Gărgărița
Crucisalus	Bach.	servus	Teafăr pentru cruce
Crurifragium	Poen.	servus	Cotonogitul
Inopia	Trin.	dea (pro- logus)	Sărăcia
Luxuria	Trin.	dea pro- logus)	Risipa
Lucris ⁴⁶	Persa	ancilla	Ciștig
Nugides	Persa	servus	Flecărilă
Nugiepiloquides	Persa	servus	Îndrugă fleacuri pentru tine
Numquameri- pides	Persa	servus	Înhață pentru tot- deauna
Palponides	Persa	servus	Lingușilă
Peniculus	Men.	parasitus	Periuță
Summanus	Curc.	parasitus	Borfașul
Tedigniloqui- des	Persa	servus	Trăncănitor demn de tine
Truculentus	Truc.	servus	Sălbaticul
Vaniloquidorus	Persa	servus	Dăruie vorbe seci
Virgines- vendonides	Persa	servus	Samsar de fecioare
Quodsemela- ripides	Persa	servus	Înhață o dată un lucru

Numele pieselor plautine au fost abbreviate astfel :

Amph. = <i>Amphitrio</i>	Merc. = <i>Mercator</i>
Asin. = <i>Asinaria</i>	M.G. = <i>Miles Gloriosus</i>
Aul. = <i>Aulularia</i>	Most. = <i>Mostellaria</i>
Bach. = <i>Bacchides</i>	Persa = <i>Persa</i>
Cap. = <i>Captivi</i>	Poen. = <i>Poenulus</i>
Cas. = <i>Casina</i>	Pseud. = <i>Pseudolus</i>
Cist. = <i>Cistellaria</i>	Rud. = <i>Rudens</i>
Curc. = <i>Curculio</i>	Stich. = <i>Stichus</i>
Epid. = <i>Epidicus</i>	Trin. = <i>Trinummus</i>
Men. = <i>Menaechmi</i>	Truc. = <i>Truculentus</i>
	Vid. = <i>Vidularia</i>

⁴⁵ Fenomenul atașării sufixelor eline la elemente formative latine, în nume hibride, comice, ar merita un studiu special, deoarece procedeul anticipă modalități comice din onomastica modernă (la Caragiale, numele *Dandanache* este alcătuit din turcescul românizat *dandana* și sufixul neogrec *-ache*). Numele din Plaut ca *Nugides*, *Palponides* etc., utilizând sufixul elin *-ides* lângă teme latine, dau naștere la nume comice, burlești; care s-ar echivala cu *Flecarides* sau *Lingușides*, așa cum, uneori, au intuit traducătorii lui Plaut (N. Teica).

⁴⁶ Echivalarea numelui *Lucris* cu elinul *Λογρίσ* „Locriana” este o exagerare a lui K. Schmidt; aici contextul plautin ne dezvăluie clar sensul metaforic bazat pe *lucrum* „ciștig”.

L'ONOMASTIQUE FIGURÉE DANS LA COMÉDIE DE PLAUTE

RÉSUMÉ

Ayant analysé de plusieurs points de vue l'onomastique figurée des pièces de Plaute, l'on dégage les aspects suivants :

1. Les problèmes que les exégètes de l'onomastique de Plaute ont amplement étudiés, à savoir les sources linguistiques (gréco-latines), la structure linguistique (dérivation — composition), la nature fictive ou réelle des éléments onomastiques (pour le dernier cas, inspiration livresque ou réaliste) constituent des préliminaires à l'étude de l'auteur, centrée sur la structure et la fonction esthétique de l'onomastique chez Plaute ; c'est un domaine n'ayant pas encore bénéficié d'un abord spécial.

2. La mise en évidence des vertus du système onomastique grec-indo-européen (fondé linguistiquement sur la dérivation et la composition et, sémantiquement, sur des étymons motivés et transparents) et du système onomastique latin-nonindo-européen (fondé sur la *tria nomina etrusca*, construit, au point de vue linguistique, par dérivation et, au point de vue sémantique, par des zones catachrétiques à motivation faible ou affaiblie), nous dévoile le penchant de Plaute pour l'onomastique éline fondée sur des vertus expressives supérieures.

3. La tradition littéraire éline, utilisant dans un but artistique le nom propre pris à la vie quotidienne ou inventé conformément aux normes linguistiques élines, s'est formée un répertoire d'archétypes que la comédie moyenne et nouvelle a spécialisés dans le domaine socio-moral ; le procédé a été repris par les Latins. Le nom propre chez Plaute, soit-il emprunté ou inventé, est un procédé dramatique par lequel l'on particularise cet archétype. La translittérarisation du nom élin est utilisée fonctionnellement, en comptant sur la capacité réceptive du public ; une traduction de ces noms étaient impossible et une équivalence en latin aurait entraîné la perte des vertus archétypales consacrées par la tradition éline.

4. Les noms des personnages dans une oeuvre littéraire ne sont pas seulement des signes permettant de distinguer les individus, arbitraires par rapport à la personne comme dans la vie quotidienne ; ils sont des moyens de caractériser et de typiser, ayant une motivation dans le personnage. Aux temps mythologiques, le nom était une composante magique des êtres et des choses — *nomen-omen* — pour qu'ensuite la fonction magique soit transformée en fonction esthétique (depuis Homère et jusqu'à Aristophane et Ménandre, le nom indique ou suggère fréquemment la vie du héros). Chez Plaute, la motivation sémantique et phonique du nom peut être *primaire* (étymologique) ou *sociative* (accordée par l'environnement) et les procédés qui permettent sa mise en valeur sont : *positifs* (corrélation directe avec l'archétype) ou *négatifs* (corrélations ironiques avec l'archétype). Ces procédés artistiques de l'onomastique de Plaute ont été empruntés ou découverts par les comédiens modernes, ce qui constitue une confirmation de leur caractère universel.

5. L'analyse des vertus esthétiques des noms figurés chez Plaute est étroitement liée à la mise en évidence de leurs vertus objectives, impliquées dans leur domaine de provenance : mythologie, nature, société. Les noms de Plaute réussissent à surprendre par leur propension vers l'élément de détail, de nature organique ou anorganique (axé sur la dimension *humile* de la comédie) et, en même temps, vers l'élément sensoriel, de nature surtout visuelle-auditive-cynéthique, à valeurs dramatiques cognitives et expressives. Leur corrélation dans un lieu transfiguré géométriquement contribue à l'éclaircissement graduel de l'archétype, subordonné au caractère spécifique du théâtre de Plaute.

6. Les noms des personnages de Plaute sont, à très peu d'exceptions, des noms métonymiques ou métaphoriques. En délimitant les noms figurés par rapport à ceux nonfigurés et, à l'intérieur de ceux-ci, les relations de contiguïté de celles de similitude, l'auteur relève leur rôle différencié dans le mécanisme visant à individualiser l'archétype. Cette qualité dramatique est obtenue également par d'autres moyens dramatiques, par la fonction *cognitive* du nom (qui revient à indiquer ou à suggérer le trait dominant de l'archétype), par sa fonction expressive (déterminée par la qualité sensorielle et par l'angle de distorsion métonymique ou métaphorique vis-à-vis du contexte). Le sens figuré des noms propres chez Plaute se construit conformément à un angle analogique fermé, vu que le poète, en obéissant à l'archétype, en offre simultanément la clé. L'horizon esthétique, expressif et dramatique des noms figurés chez Plaute (les plus nombreux sont des syncdoques particularisantes) se soumet à un horizon classicisant, appuyant sur des traits psychiques et moraux archétypaux ; l'hyperbole et la litote dépassent partout, par la force de la fantaisie, les normes de l'équilibre classique.

7. La fonction comique des noms figurés chez Plaute domine leurs fonctions cognitives, anticipative, expressive et sensorielle. Il faut pourtant mentionner que les noms figurés ne renferment pas toujours des contrastes comiques et que les noms comiques ne sont pas centrés

sur le contraste valeur/nonvaleur, vu dans la perspective nouveau—ancien, mais ils sont fondés, dans leur majorité, sur des contrastes extérieurs, mécaniques, appelant la farce. Souvent négligés par les exégètes, les contrastes comiques axés sur la valeur/nonvaleur ont une fonction critique et sont réalisés par des charges caricaturales (il s'agit de relations *positives* — hyperbole directe du vice — ou *negatives* — renversement ironique du vice). La tonalité comique, impliquant l'attitude de l'auteur vis-à-vis du phénomène ridiculisé, est orientée surtout vers la satire (rarement vers l'humour) pour condamner le vice ou le défaut sans tenir compte du niveau social, conformément à un idéal étique et esthétique qui implique une solution dialectique entre *mos Graecorum* et *mos maiorum*, contrastes fondamentaux d'une époque en pleine transformation.

8. L'art de l'onomastique chez Plaute s'éloigne de la tradition par l'accent que l'on met sur la subordination fonctionnelle des vertus cognitives et esthétiques des noms vis-à-vis de leur valeur dramatique. Les noms figurés contribuent à individualiser graduellement le personnage archétype conformément à la participation à l'intrigue, en suggérant, par un mouvement allant du général vers le particulier, une perspective directement proportionnelle à son rôle dans l'intrigue. La fonction dramatique du nom chez Plaute, centrée sur l'archétype et l'intrigue, se subordonne aussi bien les fonctions cognitive, informative et anticipative que celles expressive, sensorielle, dynamique. Ce procédé offre de bonnes conditions permettant d'ignorer la logique du personnage littéraire (de type Ménandre ou Térence) construit sur les exigences classiques de la découverte graduelle de l'inconnu, soutenu par la cohérence de l'intrigue et le caractère intériorisé de la réplique.

Par le renversement de la norme aristotélicienne du drame, Plaute institue la dramatisation ludique du connu, par des sauts invraisemblables, pittoresques et dynamiques, réalisés par des personnages archétypaux, caricaturisés, spécifiques au caractère festif de son théâtre (voir ses apparitions liées aux Saturnales) et implicitement à la comédie réaliste-burlesque de tous les temps.

Facultatea de Filologie

Iasi, Calea 23 August, nr. 11

O SCRISOARE INEDITĂ A LUI NICOLAE VOLENTI CĂTRE VASILE POGOR

DE

DAN MANUCA

Nici o altă societate literară românească, afară de cenaclul de la „Viața românească”, nu a cunoscut o atît de intensă activitate epistolieră, precum Junimea. Bogata corespondență a junimiștilor umple cîteva tomuri voluminoase din *Studiile și documentele literare* ale lui I. E. Torouțiu și oferă în același timp istoriei literare mereu alte și alte inedite. În cele ce urmează, dăm la lumină o foarte interesantă scrisoare trimisă de Nicolae Volenti colegului său întru Junimea — Vasile Pogor.

Uitat aproape cu desăvîrșire este azi Nicolae Volenti, deși numele său nu era al unui necunoscut în ultimele două decenii ale secolului trecut. Născut la Galați, în 1857, a urmat dreptul la Paris, spre a continua, pare-se, cariera tatălui său. La 18 ani, tipărește la Galați cel dintîi volum, *Cîteva strofe*; e, probabil, și anul în care pleacă din țară. Trimisese însă versuri la „Convorbiri literare” încă din 1873, dar fusese primit cu o uimire umilitoare, tipică Junimii cînd se afla în fața unei scrieri lipsite cu totul de calitate. La poșta redacției din august 1873, se poate citi, sub inițialele „N.G.V.”, un răspuns descurajant: „Ce v-am greșit?”. Cu toate acestea, Volenti nu va purta pică nici lui Iacob Negruzzi, nici celorlalți junimiști, deși, peste cîteva ani, va polemiza cu ei. Nu după multă vreme însă de la apariția acestui răspuns, la mai puțin de un an, lui Volenti îi apar în „Convorbiri” cîteva pasteluri, specie în care va excela și care alcătuiește partea cea mai rezistentă a volumului din 1875. Surprinde, la foarte tînărul poet, desprinderea de atotputernica influență a lui Alecsandri și conceperea unor versuri care, fără să fie deosebit de inspirate, au totuși cîteva note personale. Cursivitatea strofelor sale e plină de grație, gingășia nu are prea multe urme de afectare: „În valca ce spune cînd noaptea e-n fire,/ De-o lacrimă scursă în chin de iubire,/ O dalbă copilă veni la izvor/ Cosița să-și spele în cursu-i ușor” (*Apusul soarelui*). Imaginile nu sînt tocmai noi, dar limbajul poetului e curat: „Îmbrăcată e cîmpia în veșmintul tinereții,/ Zugrăvit de primăvară și cu iarbă și cu flori,/ Lumei soarele trimite ceasul scump al dimineții,/ Ceas venit spre deșteptare și vestit prin mîndre zori” (*Duminiică dimineața la țară*).

La Volenti impresionează tocmai exprimarea limpede, ușoară, imagistica ce trădează o seninătate necontrafăcută și o frustă receptare a calmului cîmpenesc: „Fluturi zbor, gonind iubirea printre florile udate,/ Ce-și deschid pieptul lor gingaș și din zbor i-ademenesc” (*Plăcerile vieții cîmpenești*).

Pesemne că nu tocmai pasteluri trimisese Volenti „Convorbirilor”, în 1873, cînd fusese refuzat, ci meditații. Că junimiștii au avut cuvînt să le ignoreze o dovedesc versurile inserate totuși de poet în volumul *Cîteva strofe*, în partea a doua.

Îndată ce se întoarce în țară, probabil prin 1877, Volenti intră în magistratură, colindă prin Tutova, Putna și Brăila. E însă atent la viața culturală și părerile lui sînt diametral opuse celor ale junimiștilor. Spre exemplu, el consideră că adoptarea noilor forme de viață culturală și socială după 1848 s-a făcut fără convulsii, deși admite că e posibil să se fi petrecut și unele mărunte crori. Acum, în 1879, Volenti

poartă și o polemică, cu insignifiantul junimist Petru Verussi, care îi contrazisese ideile expuse în articolul *Artă în progresul nostru*. Celelalte două articole pe care le va publica tot în „Pressa” reprezintă un atac la adresa modului în care își imagina Volenti că înțeleg junimiștii literatura. Sînt citați Taine, Eug. Véron și Ch. Levéque, se afirmă că Homer și Shakespeare au scris nu după principiile unei „estetici absolute”, ci sub înfrîurirea „ideilor, a moravurilor, a tendințelor de care erau încungiuerați”. Iar artiștii moderni, susține Volenti, nu trebuie să pornească de la scrierile antichității, ci de la realitățile lumii lor. Pentru că, își argumentează Volenti opinia, „este peste puțină de a admite că un scriitor, un artist, să se poată apăra de influențele psihologice care să întind în jurul său ca aerul pe care îl respiră și să producă numai sub impulsul unor principii platonice”.

Opinii ferme, pe care Volenti le-a profestat cu statornicie de-a lungul anilor, desfășurîndu-le cu argumentația stringentă pe care i-o oferea bogata sa cultură. Renumit în Iași anilor 1890—1900 pentru inteligența și obiectivitatea pe care le proba în orice împrejurare, „gingașul Volenti” — cum era poreclit la Junimea — se ferea cu îndărătnicie să ia cuvîntul fie în întrunirile societății literare pe care o frecventa, fie chiar în Camera, unde a fost o vreme deputat. Era, susține Panu, „un spirit delicat literar”, dominat însă de o excesivă neîncredere în sine și de timiditate¹.

Cu atît mai interesantă devine scrisoarea pe care o prezentăm mai jos, mărturie rară a gîndurilor lui Volenti, în particular, și a mentalității junimiste, în general. Misiva își sporește valoarea și prin faptul că de la Volenti nu au rămas decît puține scrisori, și acelea dintr-o perioadă de formare (1877—1879). Ele îi erau trimise lui Iacob Negruzzi, pe care nu-l cunoștea decît puțin și căruia, firește, i se adresa cu o deferență ce împiedica orice spontaneitate.

Data 27 februarie 1885, scrisoarea de față se adresează unui „Vasile”, care nu poate fi altul decît Vasile Pogor. Cîteva argumente vin să susțină această afirmație. Astfel, paranteza de după dată cuprinde o expresie tipică lui Pogor. „Iași, februarie în 27. Anul 1885” — precizează Volenti, „și apoi continuă: „Totul după porcii de creștini”. Cuvintele subliniate de Volenti însuși fac parte din bagajul de invective amicale pe care Pogor le distribuia în Junimea cu larghețe și pe care Volenti le folosește acum pentru a crea de la bun început o atmosferă care să amintească, pe cît posibil, de „zelemeaua” junimistă. E greu de presupus că Volenti ar fi folosit o expresie caracteristică lui Pogor în cazul în care s-ar fi adresat altcuiva. Apoi, în chiar primul paragraf al scrisorii, Volenti îl gratulează pe acela căruia îi trimite scrisoarea cu următoarele cuvinte: „prea desăvîrșita și neburgheza Măriei Tale Autoritate”. După cum se știe, singurul junimist care avea o neștirbită faimă de nonconformist era Vasile Pogor și cuvintele excerptate mai sus lui i se potrivește deplin.

Întreaga scrisoare mărturisește asupra statorniciei convingerilor lui Volenti, rămas credincios opiniilor exprimate cu un deceniu în urmă, reafirmate și acum, cu prilejul discutării volumului întîi din lucrarea lui Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Așa cum reiese din scrisoare, acesta îi fusese împrumutat de Pogor. Restituindu-i-l, Volenti îl însoțește de lunga misivă din care vom reproduce fragmentele semnificative. Este necesar să subliniem de la început fermitatea atitudinii, subtilitatea raționamentelor, lărgimea de vederi pe care Volenti le demonstrează în comentariile sale. El sesizează lesne cîteva importante fisuri ale concepției lui Gobineau, între care și aceea, gravă, de a nu se conforma totdeauna faptelor. Într-o formă glumeată, i-o și comunică lui Pogor, mare amator de paradoxuri și totdeauna gata să li se supună: „E probabil că atunci cînd, scormonindu-se fapte istorice îndestulătoare pentru a combate pe Gobineau și cînd aceste fapte vor fi concludente în contra arbitrarilor sale concepțiuni, d-ta, împreună cu comitele Gobineau vei zice: *je m'en fiche, tant pis pour les faits*”.

Lui Gobineau i se recunoaște o „imaginațiune bogată” și o „vastă erudițiune”, dar i se reproșează faptul că nu a luat în considerație „nici o înfrîurire externă (guvernămînt, instituții, locurile și climatul, lux, moravuri, creștinism)”. Volenti aduce anume „inegalități etnice”, dar nu și explicarea acestora exclusiv printr-un „principiu intern de diferențiere”.

¹ G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, Lupta, 1893, p. 172—173.

Intemeindu-se pe argumente pozitiviste și evoluționiste, Volenti îl combate pe Gobineau prin prisma rezultatelor la care acestea ajunseseră: „Cum? Atunci când știința actuală stabilește că omul este rezultatul unei evoluțiuni în ordinea animală, evoluțiune în care accidentele lumii externe au cel mai de căpitenie rol, *onorabilul domn Gobineau* îndrăznește să așaze așa, ca din senin, că rasele ominești să nasc cu anumite însușiri, vecinic permanente, vecinic identice și fără ca lumea din afară să aibă vre o putere apreciabilă asupra determinării sau modificării lor!”.

Din această obiecție fundamentală Volenti deduce o alta, care privește însuși conceptul de *civilizație*, așa cum îl înțelege Gobineau, și se arată un adversar decis al paseismului gânditorului francez. Volenti nu admite cu nici un preț că trăinicia unui „agregat social” depinde de puritatea lui etnică și, pentru a demonstra șubrezenia poziției lui Gobineau, întreprinde un lung excurs în istoria popoarelor indian și chinez.

Fără prea mulți sorți de reușită însă, Volenti intenționează să argumenteze că nu puritatea etnică este aceea care a contribuit la îndelungata viață a societății indiene, ci modul de organizare pe caste, cu alte cuvinte — formele de viață socială. Același lucru i se pare lui Volenti că l-a constatat și în împărăția chineză, despre care are însă o imagine cam idilică, proprie multor europeni la sfârșitul secolului trecut.

Oricum, din întreaga argumentație a lui Volenti reiese cu limpezime importanța acordată de el vieții sociale a unui popor. El nu se oprește însă aici, ci introduce în discuție noțiunea de *progres*, căreia Gobineau i-a acordat un alt sens sau, mai bine zis, nu a pus-o în valoare. Față de apologia pietrificării sociale, la care nu o dată Gobineau recurge, Volenti afirmă necesitatea mișcării sociale, a necontenitelor transformări, absolut necesare în desfășurarea unei vieți sociale sănătoase și fructuoase. Căci pe Volenti nu-l interesează, precum pe contele francez, păstrarea privilegiilor unei anumite clase — în decădere acum în toată Europa — ci gradul de utilitate pentru întreaga societate: „Eu știu una și bună. Progresul stă în mișcare și mișcarea este viață [...]. Ce-mi pasă mie că din amestecul meu ca norod roman cu gali, cu greci, cu iberi, cu pelasgi, cu vandali, ostrogoți, arabi, vizigoți, frinci, alani, avari, germani etc. etc., și tot neamul lor, poate să-mi schimb *forma mea externă politică*, poate să-mi schimb și numele, dacă din acest *talmiș-balmiș* iesă un agregat social voin, diștept, harnic, plin de vlagă, care strămută munții din loc în loc, împreunează mările, măsoară cu compasul distanța stelelor, știe toate, robește natura vrăjmașă, ingenunchind-o la picioarele sale? Ce-ți pasă cine sunt, dacă sunt?”.

Expresie tipic junimistă a respectului pentru om și pentru muncă, rîndurile lui Volenti sînt o dovadă în plus a emulației spirituale ce a domnit în rîndurile Junimii.

Iași, februarie în 27. Anul 1885
(Totul după *porcii de creștini*)

Iubite C. C. Vasile,

„Aveți puținică răbdare...”

Vă trimet volumul I din onorabilul Gobineau, *comite*. Fiind însă că această operă mi s-a împrumutat spre citire de către prea desăvîrșita și neburgheza Măriei Tale Autoritate, să-mi permiteți mie, burghezul sau, mai bine, *pastramagiul* (stil Caragial) de cetitor să-ți comunic impresiile ce am cules din *citania* pomenitei opere.

Nu știu unde am cetit o povestire anecdotică, în care să spunea că un autor faimos, croind o teorie năstrușnică prin îndrăzneala și noutatea ei, cînd i se opuse în contra acelei teorii desmintirea formală pe care-i dedeau faptele, el răspunse cu acea siguranță care, în general, caracterizează pe *panteiști* (sic!) : „tant pis pour les faits”.

E probabil că atunci cînd, scormonindu-se fapte istorice îndestulătoare pentru a combate pe Gobineau și cînd acele fapte vor fi concludente în contra arbitrare-

lor sale concepțiuni, d-ta, împreună cu *comitele* Gobineau vei zice : „*je m'en fiche, tant pis pour les faits*“.

De aceea, nu voi cerceta lucrul din acest punct de vedere, mai întâi pentru ca să nu mă apostrofezi cu acel inexorabil „*tant pis*“ și apoi pentru că în materie de *teorii generale* eu unul cred că, fiind dat calabalacul atât de numeros și variat a faptelor sau fenomenelor ominești, să poate iscodi orice explicare, orice filozofie a vieții istorice a noroadelor, se pot da, într-un cuvânt, atâtea și atâtea soluțiuni teoretice, încât să aibă pentru ele și aparența adevărului științific și sprijinul faptelor din cartea vieții.

Și deci sub acest din urmă raport considerată opera lui Gobineau, desigur că ea este o măiastră lucrare, produs a unei imaginațiuni bogate și a unei vaste erudițiuni.

Că se par a exista inegalități [...] nu se încapă îndoială; dar întrucât aceste deosebiri se pot atribui exclusiv unui principiu intern de diferențiere, fără a se ține samă de nici o înfrîurire externă (guvernământ, instituții, locurile și climatul, lux, moravuri, creștinism), iată ceea ce nu mi se dovedește îndeajuns!? Cum? Atunci când știința actuală să încearcă a stabili, și în oarecare măsură stabilește, că omul este rezultatul unei evoluțiuni în ordinea animală, evoluțiune în care accidentele lumii externe au cel mai de căpitanie rol, *onorabilul domn Gobineau* îndrăznește să așaze așa, ca din senin, că rasele ominești să nasc cu anumite însușiri, vecinice permanente, vecinice identice și fără ca lumca din afară să aibă vre o putere apreciazabilă asupra determinării sau modificării lor!

Una la mână. Mai departe.

D-sa mai susține că *civilizațiunea* este rezultanta acțiunii mai mari pe care o produc acele două tendinți psihologice [...], *tendința utilitară* (rasa galbenă) și *tendința contemplativă* (rasa neagră), principiul barbat și principiul femeie; iar așa fiind înțelesul vorbeii „civilizațiune“, constată că popoarele din cea mai îndepărtată antichitate erau mult mai civilizate decât cele moderne.

Ba zeu!? Oare așa să fie?! Gîndesc că o asemenea colosală parascovenie nici nu merită discuție. Apoi de unde scoate că *rasa albă* se caracterizează prin instinctul sociabilității, prin nevoia de a trăi în societate constituită, *rasa galbenă* are în sine principiul utilitar, *rasa neagră* pe acel contemplativ-filozofic, iar din amestecul rasei negre cu cea albă au ieșit pornirile estetice, nevoile și creațiunile artei? Teoria este curioasă, interesantă, însă numai atât.

În fine, cînd vom considera chiar teoria, pivotul pe care *onorabilul comite* și-au așezat toată clădirea, atunci peste nouă surprinderi vom da.

Căutînd *onorabilul* să ne învețe unde este secretul trăinicieii națiunilor, ne spune că cu cît un agregat social este mai *pur*, cu atît va fi mai *dur*; cu cît va avea leat mai lung, cu atît mai neamestecat va fi. Ne aduce ca pildă pe *indienii* și pe *chinezi*, a căror viață istorică este foarte mare față cu oricare din existențele cele mai dăinuitoare a modernilor (prin moderni înțelegîndu-se de la Christ încoace). Aceste două popoare sunt astăzi tot aceea ce erau sute de ani în urmă, *deci în netransformare stă deslegarea cestiunei de viață a lor* (pag. 501).

Ian să răfuim această idee.

Deocamdată însemnăm, chiar din capul locului, că curățenia de rasă a acestor două popoare nu este tocmai cea mia dovedită. La *indieni* și la *chinezi* amestec există, și încă mult, după chiar *stimabilul* autor (vezi pag. 369 seqq. și 462 seqq.).

Dar admițînd chiar lucrul așa cum să pretinde, să videm, nu cumva adevărul este ascuns sub alte cauze.

La *indieni*, tot sistemul de alcătuire socială așa cum a fost imaginat și realizat atît de *Purohitas*, cît și de *Brahmani*, stă înfipt pe ființa *castelor*. Aceste din urmă știm că erau niște pături independente unele de altele, dacă nu vrăjmașe. *Brahmanii* păstrau secretul științei și a culturii indiene, dar numai ei, ei singuri, povătuiau pe regi și să aflau puși chiar deasupra lor, ei conduceau, într-un cuvânt, toate trebile, de la ei pornea impulsul și puterea. Sub această castă veneau celelalte straturi, reprezentate prin ostași, neguțitori, agricultori, meseriași, care mai formau încă alte două caste, însă aceste din urmă erau mărginite într-un cerc restrîns de activitate, nu era învoit nimeni să se dedea la alte îndeletniciri decât acele fatalmente

distribuite elementului în care să nascuseră, fără ca vreodinioară să se poată amesteca prin căsătorie între ele sau cu brahmanii, fără ca să poată a le fi cu puțință a cunoaște ceva din ale științei monopolizate exclusiv de brahmani. Iar pe treptele cele mai de jos, mulțimea informă, fel de fel de oameni ca rasă, o stare de robie grosolană, supuși la muncile cele mai groaznice, desprețuiți, mizerabili ca vai de dișii [...].

Apoi, dacă este astfel, să avem puținică răbdare și să ne întrebăm: longevitatea indiană nu provine oare din cauza formei de înghebare socială? Da, răspundem noi, în contra comitelui Gobineau; o astfel de societate, cu așa prințipuri (Caragiali) nu poate decât să trăiască. O societate care nu se mișcă, care s-a osîndit singură la imobilitate în instituțiile sale, care nu permite a se da naștere celui curent care să cheamă schimbare de idei, poate să ființeze multă vreme. Deci această cristalizare nu provine din curățenia elementului etnic, căci tocmai castele par a conrespunde deosebite elemente etnice, ei din permanența împietrită a acelorasi instituțiuni.

Dar faptul este și mai caracteristic în cerescul imperiu. Acolo videm că de la familia izolată, luată ca parte individuală în stat, și pînă la chiar întocmirea politică a statului, totul să razămă pe ideea patriarhală. Tatăl, stăpînul familiei, regele, fiul soarelui [...]. De acolo în sus plecînd, ne întîlnim cu acel inexplicabil labirint administrativ, din care se compune organismul, formele de stat a societății. Nenumărate și iar nenumărate funcții, o diviziune de lucru administrativ nemaipomenită, vastul mandarinat cu scările sale ierarhice. Acum, pentru că onorabilul Py-long-Cio, cunoscutul nostru prietin, spre a lua un exemplu, să-și schimbe bumbii de la haina sa, din galbeni în fiștichii, presupunem adică să treacă de la o funcție la alta (cu care prilej își schimbă și uniforma), omul nostru trebuie numaidecît să facă un examen înaintea unei comisii de mandarini superiori. Ei bine, Py-long-Cio, pentru a-și pregăti știința, este de rigoare să învețe un număr anumit de lucruri, care sunt așezate în cărți anume scrise. Dar nu-i este permis, doamne ferește, să știe mai mult, nici să îndrăznească cumva să vie la examen cu vre o idee nouă, căci atunci este tratat ca un răzvrătitor periculos societății, exclus de la examen, pedepsit, iar dacă continuie în susținerea fatalelor sale inovări, poate să fie chiar osîndit la moarte pentru înaltă trădare (vezi Gobineau, relativ la chinezi).

Acest fapt ne arată că aceea ce interesează în China pe acei care-i conduc urșitele (stil oficial românesc) este menținerea unuia și aceluiași statu-quo în ideile generale a națiunii, respectarea fanatică a unei singure stări de lucru în toate; cu alte cuvinte, a acelorasi și numai acelorasi instituțiuni.

Vra să zică, în rezumat avem: o mulțime [...], iar pe de alta, un vast organism administrativ astfel închipuit, încît funcționează automat de mii de ani, fără posibilitate de reformă, fie în ce sens.

Apoi să repetim și-aici întrebarea, dar mai întîi să avem puținică răbdare... Longevitatea chineză nu provine oare din cauza formelor statului, neîncetat aceleași, neîncetat permanente? Nu mai încape vorbă că aici stă cestiunea, iar nu în puritatea rasei, care, mai la urma urmelor, nu-i pură nici la chinezi, după chiar amabilul Gobineau (amestec alb).

Dar, în fine!... Să i le admitem toate cîte le boscorodește în al său hop domnul comite! Hai să-i facem acest hatîr, mai cu deosebire că nu este în viață, fiind de mult trecut cătră Domnul. Și să zicem: da, cu adivărat, mustu Gobineau are dreptate. Și spune bine cîte le spune.

Și dacă așa este, apoi nouă ni se pare că a trăi mult [...], mare lucru după autorele nostru, înșămnează a trăi mortăciune. Căci, te rog eu pe matale, C. C. Vasile, să-mi spui dacă o națiune ajunsă în starea de pietrificare [...] nu să cheamă o națiune răposată. De mii de ani stai pe loc, te întinzi la soare și-ți tot privești vîrful buricului, și aceasta să cheamă longevitate? Foarte mulțămim dumitale. Nu-mi trebuie așa trai. Eu știu una și bună: progresul stă în mișcare și mișcarea este viață, după cum a spus nemuritorul Gambeta (vezi Caragiali). Ce-mi pasă mie că din amestecul meu ca norod roman, cu gali, cu greci, cu iberi, cu pelasgi, cu vandali, ostrogoți, arabi, vizigoți, frînci, alani, avari, germani etc. etc. și tot neamul lor,

poate să-mi schimb *forma mea externă politică*, poate să-mi schimb și numele, dacă din acest *talmiș-balmiș* iese un agregat social vii, diștept, harnic, plin de vlagă, care strămută munții din loc în loc, împreunează mările, măsoară cu compasul distanța stelelor, știe toate, robește natura vrăjmașă, ingenunchind-o la picioarele sale? Ce-ți pasă cine sunt, dacă sunt? Ce-ți pasă cum mă cheamă, dacă dovedesc că-s diștept?

Și cu aceste rînduri, închei, deocamdată, iubite C.C. Vasile, iscălimd cu propria manu

N. Volenti

(Arhivele Statului Iași, Fond Documente, pachet 357, nr. 3)

M. KOGĂLNICEANU: O SCRISOARE A UNUI NOU ABILARD

(NOTE BIBLIOGRAFICE)

DE

AL. ZUB

Contribuția lui Kogălniceanu la dezvoltarea limbii și a literaturii naționale este îndeobște cunoscută. S-ar putea spune chiar, judecând după frecvența cu care a fost abordată, că este latura care a interesat cel mai mult cercetarea în ultimul sfert de secol. Și lucrul e întrucîtva firesc: din complexa și inerent contradictoria moștenire a trecutului, o epocă revoluționară selectează în primul rînd aspectele unitare, organice, mai ușor asimilabile. Kogălniceanu a fost receptat, în consecință, mai întîi ca literat și îndrumător cultural și numai în al doilea rînd ca istoric și om politic. Așa se face că au apărut o serie de studii¹ în care preocupările mai vechi ale lui P. V. Haneș², N. Cartoian³ ș.a. au fost reluate și adîncite, cu un plus de metodă, punîndu-se în lumină mai ales efortul cărturarului de a contribui la realizarea unei limbi și a unei literaturi comune pentru toți românii, deziderat prezent încă în *Introducția* la „Dacia literară” (1840).

Preocupările privitoare la limbă decurgeau așadar dintr-un imperativ național, care unifică, la Kogălniceanu, toată diversitatea de manifestări pe tărîmul culturii. De aici lupta împotriva literaturii de traduceri, care „omoară în noi duhul național”. Xenomania, ca una ce „ne-a stricat sistema națională, sistema politică,

¹ Simion Dănescu, *Preocupările lui Kogălniceanu cu privire la limbă*, în „Limba română”, II, 1953, nr. 6, p. 29—36; Dan Simonescu, *Limba și stilul operei lui Mihail Kogălniceanu*, în „Limba română”, III, 1954, nr. 5, p. 34—43; idem, *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare*, în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, București, 1956, p. 67—88; Lucia Pop, *Probleme de limbă la cercul Kogălniceanu*, în „Studii și cerc. șt.”, s. III, (șt. sociale), Iași, VI, 1955, nr. 1—2, p. 63—76; Dan Simonescu, *Cuvînt înainte la M. Kogălniceanu, Despre literatură*, București, 1956, p. 3—18; Gh. Bulgăr, *Contribuții la cunoașterea operei lui M. Kogălniceanu*, în „Limba română”, VI, 1957, nr. 4, p. 82.

² P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1904, p. 167—168, 198—201 (vezi și vol. *Studii de istorie literară*, București, „Minerva”, 1970, p. 185—201).

³ N. Cartoian, *M. Kogălniceanu. Activitatea literară*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. lit., s. III, t. 11, 1942.

sistena morală⁴, n-a avut la noi adversar mai tenace. Artele și literatura, demonstra Kogălniceanu, nu pot genera produse viabile decât nutrindu-se din istoria și realitățile autohtone, „altmintrele ele nu sînt decît niște plante exotice pe care cel întîi vînt ori le îngheață, ori le usucă”⁵. Literatură trebuia, prin urmare, „să se adape la izvoarele naționalității, adică la istoria, moravurile și credințele țării noastre”⁶. Imitațiile sterile, traduceri fără valoare erau condamnate din capul locului ca „maculatură”, Kogălniceanu fiind decise să combată literatura de import și „toate acele traducții de articole ușoare și anecdote franțuzești și nemțești”⁷. Recomanda, în schimb, ca vrednice de a fi traduse și popularizate, „operele clasice” ale lui Demostene, Xenofon, Tucidide, Tasso, Montesquieu etc. Literatura „fără principii, fără tendință, fără vreun plan patriotic” nu intră în vederile sale. Ambiția cîrțurarului, în această epocă, tindea la concentrarea tuturor mijloacelor societății spre a-i determina renouarea pe singurul plan atunci accesibil, cel moral. Programele revistelor și ziarelor, recenzii și note bibliografice, foiletoane satirice etc. sînt utilizate în acest scop. Ironia, gluma literară cu substrat satiric, pamphletul politic fac parte, de asemenea, din panoplia militantului. În schița umcristică *Adunări dănțuitoare* (1839), el vestește abuzul de cuvinte și expresii franțuzești, atitudinea disprețuitoare față de limba poporului, socotită ca „grosolană”. Jargonul cosmopolit din saloanele burgheze și boierești este ținta aceleiași mușcătoare ironii în schița *Un bon mot franțuzesc de pe malurile Bahluiului sau les brèves et les longues*⁸ și în cronica satirică *Un nume rar*⁹. În altă parte, discutînd, în același limbaj, despre *Voiajuri și plimbări*, constată că „gustul voiajurilor s-a lătit atît de mult” în mediul burghezo-aristocratic, că „nu-i primăvară în care să nu iasă din țară caravane întregi de tineri”¹⁰.

Împotriva acestor colportori de mode franțuzești, superficiali și cosmopoliți, Kogălniceanu concepe foiletonul satiric *O scrisoare a unui nou Abilard*, destinat ziarului ieșean „Zimbru”, dar care, pare-se, n-a văzut lumina tiparului. Manuscrisul, bruion păstrat în arhiva personală a scriitorului¹¹, reprezintă doar primul dintr-o serie de foiletoane îndreptate împotriva francomaniei. Pretextul satirei este o scrisoare de dragoste pe care un tînăr, influențat de străvechea poveste a lui Abélard și a Eloisei, ar fi trimis-o (Iași, 20 martie 1849) iubitei sale din provincie. Amestecul hilar de mărturisiri pasionate și de informații stupide, culese din capitală, constituie nota caracteristică a scrisorii amintite. „Cine nu cunoaște pe Abilard și Eloise, aceste nume strălucite ale timpului de mijloc, uniți în viață prin glorie și nenorocire, uniți după moarte prin același mormînt, aflat atunci în țințirîmul lui Père Lachaise din Paris și care, după opt veacuri, este încă neconținut acoperit cu cununi de inortele, tribut plătit memoriei lor de tot omul ce crede sau au crezut în... amor și poezie [...]” ? Poate că scriitorul însuși făcuse cuvenitul pelerinaj la *Père Lachaise*, cu ocazia călătoriei sale din 1846, mai ales că amintirea filozofului și teologului Abélard fusese înprospătată cu un an mai înainte, la Paris, de Ch. Rémusat, într-o vastă biografie¹². El citează scriitori celebri care s-au inspirat din această tristă poveste din veacul de mijloc. „Istorici și romancierii, poeții și zugravii a tuturor națiilor — scrie Kogălniceanu — au celebrat întîmplările lui Abilard și a Eloisei, figurile cele mai poetice din

⁴ M. Kogălniceanu, *Introducere la A. Demidoff în Banat, Valachia și Moldavia*, în „Dacia literară”, 1940, p. 140 și urm.

⁵ Idem, *Letopisțile Țării Moldovei*, I, Iași, 1852, *Introducere*.

⁶ Idem, [Articolul-program] „Steaua Dunării”, I, 1856, nr. 1, p. 1.

⁷ Idem, *Despre literatură*, București, 1956, p. 171—172.

⁸ „Propășirea”, I, 1844, p. 248.

⁹ *Ibidem*, nr. 20, Vezi și Simion Dănescu, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 18.

¹¹ B.A.R., Arhiva M. Kogălniceanu, X, nr. 10, f. 133—136.

¹² Ch. Rémusat, *Abéllard*, 2 vol., Paris, 1845.

timpurile barbare". Și amintește îndeosebi pe Alexander Pope¹³ și pe Colardeau¹⁴, cărora imitarea corespondenței acestor „amorezi străluciți” le-a adus faimă, dar desigur că îi era cunoscut și *Teiul lui Abélard* evocat de Lamartine, o dată cu ultimele creații ale filozofului, concepute la mănăstirea Cluny, pe „banca de piatră cenușie, sonoră ca un clopot”¹⁵. Tema îi era cunoscută, fără îndoială, și prin Rousseau, a cărui *La Nouvelle Héloïse*, roman de exaltare a pasiunii și a virtuții, se bucura de multă trecere în societatea cultă românească, dar și prin tălmăcirile din Colardeau, făcute de C. Conachi : *Abeliard către Eloisa* și *Eloiza către Abeliard*¹⁶. „Între bucățile cele mai frumoase a[le] poetului nostru Conachi — observă, cu ironică detașare, Kogălniceanu — cea mai cu drept populară este epistola în care Eloiza, silită de gelozia fostului ei amant de a se îmbrăca în neagra mantie a mai negrii călugării, după cincisprezece ani de dureri și de desnadejde în fundul chiliei sale, revine suvenirile fericirii trecute, cîntă și plînge amorurile tineretii sale... pentru că nu le mai poate gusta”.

În același timp, ca o altă față a lucrurilor, criticul relevă, o dată cu „amoriurile și scrierile” lui Abélard și ale Eloisei, „trista misie de a sluji de model tuturor boierășilor, gliganilor literari și cotoilor amorezați din toate veacurile și din toate țările”. Mai cu seamă asupra tinerimii române care, ajunsă la Paris, nu se oprește decît „la poalele mormîntului lui Abilard”¹⁷, povestea de dragoste a celor două celebrități exercită o fascinație particulară. „Cum asemenea tineri, entuziasmați prin vederea locurilor ce păstrează niște oase atît de amoroase, extaziați prin citirea corespondenței nepoatei lui Fulbert și a jertfei acestuia, să nu se identifice cu amorurile și cu lamentațiile lor și în declarațiile sau biletele ce adresează turturelelor lor, să nu reproducă simțămîntele, ideile, exclamațiile și chiar frazele gloriosului lor model?”. Imitația e înfățișată așadar, ironic, ca o sursă de celebritate. Numai că tinerii noștri, „dedați voiajelor”, o fac „cu aceeași acurateță și iscusință ca și bucătăritele jucînd rolul stăpînelor lor”. Și exemplifică printr-o epistolă concepută în acest chip de „un patriot moldovean” care „nu numai că au înghenunchiat la mormîntul Eloisei, dar ades au făcut chiar cuvinte funerare în țîntirul Père Lachaise”¹⁸. Iar fiindcă, după înțelepciunea cea veche, „lumina trebuie să se pună pe masă, ca să lumineze toată casa, iar nu să se pună supt obroc”, autorul înțelege să o dea la iveală : („pe masa publică a *Zimbrului*”)¹⁹ : „O asemenea comoară am fi ingrați dacă am ține-o ascunsă”.

Este vorba de înfișa scrisoare a „noului Abilard”, reproducîsă — chipurile — după textul original, cu asigurarea că „pentru orice Toma necredinciosul” se păs-

¹³ Alexander Pope, *Epistle of Eloise to Abelard*.

¹⁴ Charles Pierre Colardeau, *Lettre d'Héloïse à Abélard*, în *Oeuvres*, I, Paris, 1825.

¹⁵ „Opinia”, Iași, VII, 1910, nr. 1118, p. 1—2 : *Milenarul Mănăstirii Cluny*.

Pe Lamartine îl amintea încă în 1840, în nota introductivă la A. Demidoff în *Banat, Valahia și Moldova*, invocînd odele adresate de poet tinerelor moldovene (cf. M. Kogălniceanu, *Despre literatură*, București, 1956, p. 69).

¹⁶ C. Conachi, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, 1963, p. 244—257.

¹⁷ O descriere a acestuia apăruse mai înainte în „Jcoana lumii”, București, I, 1841, nr. 43, p. 342—344 : *Monumentul lui Abélard și alți Eloisei*.

¹⁸ Nu este exclus ca aluzia să-l privească pe Gr. A. Ghica, domnul Moldovei, care — se spunea — o cunoscuse pe M-me Leroy în cimitirul Père Lachaise.

¹⁹ Colecția ziarului „Zimbrul” cercetată de noi nu conține *Scrisoarea unui nou Abélard*, singura colaborare a lui Kogălniceanu, sub semnătură proprie, fiind o declarație adresată „onorabilei redacții a *Zimbrului*”, la 29 august 1850, în legătură cu editarea lucrării *Tălcuirea Psaltirei profetului David, adusă pe românie de Mitropolitul Veniamin*, t. I (Iași, 1850). Vezi „Zimbrul”, 1850, nr. 18 (31 aug.), p. 68 și nr. 34 (26 oct.), p. 133, în care s-a publicat replica lui Gh. Asachi : *Răspuns la suum cuique*.

trează „prețiosul autograf” și cu promisiunea că vor urma celelalte scrisori. Înfruntând oboseala călătoriei și silniciile vântului nocturn, tânărul provincial descinde în metropolă, chinuit de amintirea iubitei sale, oftând neîncetat, incapabil să se resemneze și protestând împotriva naturii care „ne-au dat chipul de a ne iubi cu învăpăiere”, dar nu și posibilitatea ca „în veci unul de altul să nu ne despărțim”. De proveniență plebeiană, noua „Eloiză” e înștiințată apoi cu privire la rudenii, ale căror nume („cumnata Ciocărlău, cumnații Spanac și Busuioc”) contrastează cu pretențiile aristocratice ale mediului. Absurde sau ridicole, știrile ce se comunică de pe „rău parfumatul Bahlui” — împodobit însă, prețios, cu un „Pont d'Eloise” — situează pe sentimentalul epistolier, amator de hiperbole și de bizarerii, în plin Orient. Este o ocazie pentru Kogălniceanu de a persifla snobismul, prețiozitatea. Personaje ilustre, încă în viață, sînt tratate familiar. E amintit Lamartine ca „amicul meu”, care „îmi scrie că-mi trimite un oghial de flanê, ilustrul poet și bărbat de stat fiind redus astfel — potrivit cu mentalitatea emigrantului — la mici preocupări casnice. Se vorbește de italieni, cu ironie, ca de unii ce ar fi încetat să mai consume macaroane, „fiindcă le cădea greu la stomah și nu puteau fugi dinaintea lui Radetzky”, învingătorul austriac de la Custoza și Novara.

În acest chip, reducînd-o la elemente formale, inconsistente, se ridiculizează „binefacerile” culturii apusene. „După o asemenea scrisoare, încheie Kogălniceanu, dezvăluind rostul întregii improvizații, „mai zică cineva că literatura și ideile franțuzești n-au înfrîurire în țara noastră”. Dar „nimică supt soare nu este deplin”, și autorul promite să continue povestea noului cuplu, anticipînd asupra necredinței acestei „Eloize nevrednice”, care n-a putut prețui cum se cuvine „meritele și pasiunea”.

Urmarea nu se cunoaște, dar finalitatea satirică a demersului apare evidentă din fragmentul prezentat. O scrisoare a unui nou Abilard constituie așadar un episod necunoscut din publicistica lui Kogălniceanu — databil în epoca în care au fost scrise și *Tainele inimii* — și în același timp un moment semnificativ din istoria, mai veche decît se crede îndeobște, a luptei împotriva formelor fără fond²⁰.

²⁰ Vezi, în această privință O. Densusianu, *Literatura română modernă*, III, București, 1933, p. 26—43: M. Kogălniceanu și direcția pe care a inaugurat-o la „Dacia literară”.

PAHAR DE VIAȚĂ, PAHAR DE MOARTE

SILVIA CIUBOTARU

În vechile colinde românești întâlnim motivul *paharului de aur* sau al *paharului minunat*, pe care sunt zugrăvite astrele cerești: „Și-n gura paharului/ Scrisă-i luna și lumina/ Și soarele cu căldura”¹ sau florile reprezentative pentru rodnicia terestră și pentru elevația spirituală: floarea vinului, floarea grâului și cea a mirelui. Valoarea acestui obiect este ritualică, inestimabilă deci, deoarece gospodarul nu vrea să-l dăruiască divinităților care i-l cer, nici să-l schimbe cu alt pahar și nici să-l vândă. Paharul este păstrat în sipetul casei și scos numai la zile mari, la Crăciun, Bobotează, Paști sau la nunți și botezuri: „Că și eu l-am căpătat,/ Nașul când m-a botezat,/ Singur el că mi l-a dat,/ Pe când pruncii oi boteza,/ Pe când îi voi cununa,/ Oaspeții de a-i minuna/ Și din el vin a gusta”².

Obiceiul este balcanic: îl găsim atestat, de exemplu, în colindele bulgărești, unde gospodarul primește „Trei pocale aurite:/ Cu primul să cununi,/ Cu al doilea să botezi,/ Cu al treilea [...] să bei/ Cu falnicii colindători...”³. La slavii răsăriteni motivul paharului minunat este introdus în colindele de față mare. Din flori de aur sau din pana unei păsări măiestre ori din roua de aur de pe frunzele cōpacilor, faurul, la rugămintea fecioarei, lucrează o cupă fără seamăn de frumoasă. În variantele poloneze ale acestui tip de colind apare transfigurarea euharistică a motivului, paharul cu sângele lui Hristos fiind adus Maicii Domnului în biserică⁴.

Pe planul concret al faptelor etnografice se păstrează atestări ale existenței *paharului de zile mari* până în pragul acestui secol. În casele țărănești, mai cu seamă în cele mai înstărite, se afla un pahar meșteșugit lucrat, anume pentru evenimente excepționale, și care nu se înstrăina decât după moartea stăpânului acestuia. Nu vom insista asupra detaliilor legate de descrierea paharului și nici asupra modalităților specifice de utilizare a lui – atât de bine prezentate în răspunsurile la chestionarele Densusianu, ca și în unele studii de referință⁵ –, ci

¹ Tudor Pamfile, *Crăciunul. Studiu etnografic*, București, Sococ – Sfetea, 1914, p. 54.

² At. Marian-Maieneșcu, *Colinde culese și corectate de ...*, București, Imprimeria Națională, 1861, p. 71.

³ Apud Petru Caraman, *Colindatul la români, slavi și alte popoare. Studiu de folclor comparat*. Ediție îngrijită de Silvia Ciubotaru, prefată de Ovidiu Bîrlea, București, Ed. Minerva, 1983, p. 65.

⁴ *Idem*, p. 179.

⁵ Vezi Petru Caraman, *op. cit.*, și Dumitru Pop, *Motivul „Paharul de aur” în folclorul românesc*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Philologia, fasc. 2, Cluj, 1970, p. 19–29.

vom trece la episodul cutumiar cel mai bine conservat astăzi (în legătură cu paharul minunat), la secvența nupțială a *paharelor dulci*.

În formele tradiționale ale nunții moldovenești, acest moment este pregătit printr-un întreg ritual. Vornicul pune pe o „tablă” două pahare cu vin și două „jemne” de grâu curat, acoperite cu o năframă înflorată, și începe închinăciunea. Se face mai întâi că gustă vinul, să vadă dacă nu este otrăvit, pentru că „Decât a muri o lume și un sat/ Mai bine un blestemat”⁶, apoi elogiază frumusețea paharelor: „... cu aur aurite/ Cu argint spoite/ Cu vinișor umpluți”⁷ ori „... păhărele cu floricele/ Ca două păsărele”⁸; „... cu floră bătute/ Ca să-l beu cu neamuri mulți”⁹; „Cu miere mieruite/ Cu zahăr îndulcite”¹⁰; comparate cu „... două butoiașe de vin cu cercurile de năslin”¹¹.

Mirii luau paharele, sorbeau puțin din ele și apoi le dădeau din mână în mână la cât mai mulți nuntași, care gustau din ele. Cu timpul, slăbind până la completa dispariție cunoașterea motivației rituale a gestului, paharele dulci s-au multiplicat, oferindu-se fiecărui nuntăș în parte un alt pahar.

Cum se întâmplă de cele mai multe ori în cazul unor practici folclorice desacralizate, textul conservă forma inițială a obiceiului, sugerând aspecte pe care le-am deduce altfel cu mult mai greu.

Reconstituind datele ritualului, în măsura în care este posibil, observăm că un anumit pahar era băut într-un anumit moment, bine stabilit, al nunții, numai de către tinerii miri, care consfințeau astfel o alianță¹², asemenea unei frății de sânge. Simbolurile cosmogonice încrustate pe pereții vasului de argint (auriți, mai rar din alt metal sau din os¹³) reprezintă însemnele neamului în care era primită mireasa.

Vinul din acest pahar nu era o licoare obișnuită, ci semnifica apa vie ce udă rădăcinile pomului vieții, simbolizat, în cadrul nunților noastre, de *măr* sau de *brad* și de ipostazele lor stilimorfe: steagul mirelui, pomul de nuntă, toiagul miresei, bastoanele vornicilor, ramurile cu care se ridică hobotul etc.

În cazul altor comunități, mai conservatoare, cum ar fi, de exemplu, cea indiană, ritualul își dezvăluie mai ușor rădăcinile. Cuplul tinerilor căsătoriți, care se reîntoarce la timpurile originare, îmbrățișează o replică a arborelui vieții. Așa cum indica Schärer, căsătoria este „reiterarea cosmogoniei și repetarea nașterii primului cuplu din Arborele Vieții”¹⁴.

⁶ Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), satul Concești, Județul Botoșani.

⁷ AFMB, Târpești-Petricani, jud. Neamț.

⁸ AFMB, Sulița, jud. Botoșani.

⁹ AFMB, Păltiniș, jud. Botoșani.

¹⁰ AFMB, Hlăpești, com. Dragomirești, jud. Neamț.

¹¹ AFMB, Toporăști, com. Pungești, jud. Vaslui.

¹² A bea din același pahar cu cineva are înțelesul de a fi prieten intim cu persoana respectivă.

Printre tipurile de *înfrățire rituală* se înscrie băutul din același vas al vinului roșu, ca substitut al amestecului de sânge. Vezi Petru Caraman, *Înfrățirea rituală la popoarele sud-estului european și originea ei traco-iliră*, în vol. *Studii de folclor*, III, ediție îngrijită de Iordan Datcu și Viorica Săvulescu, prefată de Iordan Datcu, București, Ed. Minerva, 1995, p. 227.

¹³ Probabil că forma arhaică o reprezenta cornul animalier prelucrat în diverse moduri. La gruzini se păstrează și azi astfel de vase, ferecate în argint.

¹⁴ Apud Mircea Eliade, *La nostalgie des origines*, Paris, Gallimard, 1971, p. 162.

Forma paharului redă un contur floral; este o cupă (lat. *cuppa* = „vas vinarium”; alb. *Kupë* = „vas de băut”), un pocal sau un cantharos de tipul celor conservate de ornamentica țesăturilor noastre populare. Cantharosul cu vița de vie, vrej de acant sau iederă reprezintă o variantă *romană*, provincială, a străvechiului motiv al vasului cu apa vieții¹⁵.

Paharul se descânta mai întâi prin vorbe de bun augur și se sufla la suprafața lichidului ca să dispară „lucrul rău”. Când cineva închina un pahar era obligat, altădată, de obiceiul bătrânesc, să guste el mai întâi din acel pahar.

Gestul de a sufla deasupra paharului se mai păstrează și astăzi în mediile rurale, iar acela al gustării din pahar înainte de a-l oferi cuiva era încă destul de răspândit în primele decenii ale secolului nostru. Mihail Sadoveanu îl semnalează în Verșeni – satul mamei sale – și la locuitorii de pe valea Șomuzului¹⁶.

Buzele recipientului se ungeau inițial cu miere, mai apoi se zăhăruiau, pentru a ura tinerilor însoare, în acest mod, viață bună și îndestulată. Practica o amintește pe cea folosită de medicii autohtoni în evul mediu. Nu întâmplător, la 1710, Ioan din Vaslui, în *Predoslovie* psaltirii sale, o da drept pildă pentru deprinderea cu blândețe a învățăturii: „Cum fac și vracii cei știutori, când dau bolnavului erbi amară să bē, ei ungu pre denafară usnele păharului cu dulceață, ca să nu urască folosul leacului”¹⁷.

Urărilor de bine adresate în special mirilor, li se adaugă cele rostite pentru întreaga nuntă și pentru întregul sat: „Iarăși zic amin/ Acest pahar cu vin/ Să-l închin/ La pădurea cu teii/ Să se însoare toți holteii[...] / Am să-l închin/La munții cu pietrele/ Să se mărite toate fetele...”¹⁸.

Alianța nupțială a *paharelor dulci* nu reprezintă decât un aspect al simbolisticii foarte bogate a paharului, cupei, pocalului sau cantharosului. În mentalitatea primitivă, în care a trăi înseamnă un act religios, fiecare gest căpăta o valoare sacramentală, a bea o cupă cu vin constituia un fel de act de inițiere. Este destul să amintim de rostul acestui act în contextul cultului diónisiac și al misterelor din Eleusis. Există teorii (precum cea a lui Jessie L. Weston) care susțin că legenda celtică a Graalului conservă urmele unui străvechi ritual de inițiere¹⁹.

Încă la antici, paharul cu vin semnifica sângele unei ființe, deci viața. Tulburătoarea legătură între ciclul vital și paharul de sânge o regăsim în basmele românești. Astfel, în povestea *Busuioc cel Frumos*, culeasă de Arsenie²⁰, când

¹⁵ Formă care se găsește pe o serie de stele funerare de tip dunărean din Dobrogea, pe friza inferioară a monumentului de la Adamclisi. Vezi Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, *Dictionar enciclopedic de artă veche a României*, București, E.Ș.E., 1980, p. 77–78.

¹⁶ Obiceiul era respectat și în micile târguri moldovenești.

¹⁷ Moses Gaster, *Chrestomafie română*, I, București, Socce, 1891, p. 363.

¹⁸ AFMB, Buhalnița, com. Ceplenița, jud. Iași.

¹⁹ Jessie L. Weston, *From Ritual to Romance*, Cambridge, 1920. Vezi și Jean Marx, *La légende arthurienne et le Graal*, Paris, 1952.

²⁰ T. M. Arsenie, *Noua colecțiune de basme sau istorii populare culese și prelucrate*. Partea I, București, 1872, p. 52.

voinicul pornește la drum lasă tatălui său „un semn de peire: când se va umplea paharul de sânge și va cădea jos...”. Peste un timp, când bătrânul văzu paharul plin cu sânge, se duse în căutarea lui Busuioc și, aflându-l, îl învie cu un fir de iarbă.

Evident, această imagine a paharului miraculos s-a cristalizat în timp, pornind de la libațiunile făcute în cinstea zeilor, de la cupele de sacrificiu, de la numeroasele ceremonii care aveau în centru acest obiect ritual. Herodot amintește de ciudatul ansamblu de practici îndeplinite de Xerxes înainte de a porni într-o expediție războinică. La răsăritul soarelui, pe un pod acoperit cu ramuri de mirt și tămâiat, el turna dintr-un pahar de aur vin în mare și „să ruga soarelui și apoi arunca paharul în mare”²¹.

Primirea unui anumit pahar putea însemna dobândirea unui rang înalt. Astfel, tot în *Istoriile* lui Herodot se pomeneste de o anumită profecie, potrivit căreia acela care își va turna băutura în pahar de aramă, în biserica lui Ifest, va fi împăratul întregului Egipt. Evenimentul are loc în momentul în care, venind în acea biserică doisprezece împărați, arhiereul aduce, din greșeală, numai unsprezece pahare de aur. Atunci cel uitat, Psamitihos, își folosește coiful de aramă în loc de pahar, îndeplinindu-se astfel profecia²².

Paharul reprezenta destinul uman, fie în ipostază pozitivă, fie negativă, pe întreaga durată a vieții sau în momentele ei principale: la naștere, nuntă sau trecere în neființă. Semantica aceasta a cupei cu vin s-a conturat din cele mai vechi timpuri. În *Evanghelia după Matei* este folosită atunci când Iisus, aflându-se pe Muntele Măslinilor, rostește cuvintele: „Părinte, dacă vrei, înlătură această cupă de la mine!”²³. Aici cupa este soarta cea rea pe care trebuie s-o accepte sau, cum spune atât de măiestrit Coresi: „Paharul amu iaste moartea ce pre ea ca un somn o trecu Hristos”²⁴. Cu același înțeles este folosit simbolul în *Evanghelia după Ioan*. Când este arestat Mântuitorul, Petru încearcă să-l apere, dar acesta îl oprește, spunându-i: „Pune-ți sabia în teacă. Să nu beau oare *cupa* ce mi-a dat-o Tatăl?”²⁵. Astfel Hristos își asumă în întregime condiția tragică a muritorilor, justificând pe deplin exclamația „Ecce Homo!”.

Conceptia creștină despre paharul morții a întărit străvechile credințe populare legate de momentul săvârșirii din viață.

Una dintre secvențele de largă circulație din cântecele de priveghi, pe care o întâlnim și în unele variante de bocet, este cea a ispitirii defunctului de către moarte cu un pahar de băutură: „Aseară o săptămână/ Umbla moartea prin grădină/ C-un pahar de vin în mână/ Și n-avea cui să-l închine”²⁶. Dacă în acest fragment funerar

²¹ Herodot, *Istoriile*, București, Ed. Minerva, 1984, p. 353.

²² *Ibidem*, p. 128-129.

²³ *Noul Testament*, Paris, Édition du dialogue, 1975, p. 322.

²⁴ Coresi, *Cartea ce se cheamă evanghelie cu învățătură de în tpuspatru evangheliștii aleasă și de în multe dumnezeiești scripturi*, Brașov, 1581; ediție îngrijită de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Socec, 1914.

²⁵ *Noul Testament*, p. 381.

²⁶ AFMB, Preutești, jud. Suceava.

victima este aleasă la întâmplare, altelei bolnava apare de la început în compania morții: „Mergem moartea prin grădină/ C-un buchet de flori în mână,/ C-un pahar de băutură/ Și cu (cutare) de mână/ Cu florile-o amăgea,/ Din pahar îi da să bea/ –la (cutare) și bea/ Și durere nu-i mai avea”²⁷. Există și o a treia categorie de texte, în care însuși muribundul solicită paharul fatal: „–Ci ai, moarte, în pahar?/ –Vinisor de șapte ani!/ –Dă-ni și mie ca să-l gust!”²⁸.

Consimțind să guste din băutura pe care i-o oferă moartea, bolnavul nu mai are de ales altă cale; el trebuie s-o însoțească în lumea cea neagră. A bea sau a mânca din alimentele celui țărâm al umbrelor echivalează, în mentalitatea arhaică, cu consimțirea de a fi primit pe cealaltă lume, fără putința de a te mai întoarce.

Credința este prezentă pe cele mai îndepărtate meridiane terestre. De exemplu, maorii sunt convingeți că acel care a trecut râul dintre cele două țărâni, dintre ținutul viilor și cel al morților, mai poate reveni, dar „cine a gustat din hrana spiritelor, acela nu se va întoarce niciodată”²⁹.

La fel credeau și vechii greci. Persephone nu mai poate pleca din momentul în care a mușcat din rodia oferită de zeul infernului.

Aceeași convingere poate fi urmărită și în numeroase basme românești. Pentru a putea reveni acasă, eroii iau cu ei o azimă frământată cu lapte de mamă și cu cenușă din vatră. Cât timp ei se află în țara zmeilor, nu se hrănesc decât cu bucate aduse cu ei în traistă.

Ca și divinitatea greacă a grâului tânăr (Persephone), zeița japoneză Izanami, după ce moare, devine „stăpâna unică a lumii funerare subpământene, de unde nu mai vrea și nu mai poate să se întoarcă la suprafață, la lumină, deoarece ea apucase să mănânce din hrana țărâmului infernal și prin aceasta s-a adaptat altui mod de existență cosmică, incompatibil cu cel anterior”³⁰.

Printre credințele adânc înrădăcinate în mentalitatea rurală românească se numără și aceea potrivit căreia sfârșitul firului vieții s-ar datora paharului întins de Moarte sau de Arhanghelul Mihail (personaj complex – mesager ce însoțește sufletele pe cealaltă lume –, identificându-se adesea cu moartea). În basmul *Aleodor împărat* din colecția Ispirescu, bătrânul tată al eroului principal primește paharul morții în clipa din urmă: „Acestea zicând, cască gura de *trei ori* și-și dete sufletul!”³¹. Informațiile culese pe teren în ultimele decenii ne indică, fără echivoc, aceeași comportare, în momentul final, a călătorului spre țărâmul umbrelor: „Ți uiț la el cî trebui sî-nghiți di *trii ori*... Altu sî oțărăști cî înghiti: îi amar paharul!”³². Secvența este prezentă întocmai și în cântecele de priveghi: „Din pahar cân’o gustat/ Di trii ori o sughițat/ Și pi loc o răpusat!”³³.

²⁷ AFMB, Focuri, jud. Suceava.

²⁸ AFMB, Dolhești Mici, jud. Suceava.

²⁹ Peter H. Buck, *Vikingii de la soare răsare*, București, Ed. Științifică, 1969, p. 249.

³⁰ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Ed. Albatros, 1983, p. 319–320.

³¹ Petre Ispirescu, *Prăslea cel voinic și merele de aur*, București, Ed. Minerva, 1975, p. 42.

³² AFMB, Sadova, jud. Suceava.

³³ AFMB, Dolhești Mici, jud. Suceava. Pentru mai multe detalii vezi și Ion H. Ciubotaru, *Folclorul obiceiurilor familiale din Moldova (Marea trecere)*, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor”, VII, 1986.

Paharul dulce al nunții și cel amar al morții sunt strâns legate de paharul-simbol al destinului uman. În limbajul cronicarilor revine, ca un leitmotiv, tema *paharul sorții*: vorbind despre cumpelele grele ce aveau să se abată asupra Țării Moldovei, la sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, Miron Costin afirma în *Letopiseșul* său: „Iară di pe acele vremi să cunoaște *păharul lui Dumnezeu* aproape de schimbare și curundu spre alte cumplite vremi”³⁴.

Scrierile noastre vechi atestă o infinitate de nuanțe ale acestui motiv. În *Psaltirea Hurmuzachi* îl găsim integrat într-un blestem: „Foc și piatră pugihoasă, duh de vihor partea păhărelor lor”³⁵.

Dosoftei folosește foarte des motivul paharului destinului în *Psaltirea în versuri*. Viața omenească se află în mâna Domnului, care oferă fiecăruia cupa cuvenită: „Le-a trimite lațuri, *păhar de pierzare*”³⁶. „Domnul m-este ocină dreaptă/ Ș-a *paharului meu* ce m-așteaptă”³⁷; „... mă vor unge [...] / Din *svântul tău pahar* ce mă-mbată/ Cu mila ta, Doamne, cea-ndurată”³⁸.

Vasul, recipientul conținând licoarea miraculoasă a vieții, a avut nu numai înțeles de destin omenesc, ci s-a identificat în mentalitatea populară cu ființa umană însăși. Olarii de la noi, fără a cunoaște sublimile metafore vehiculate în poezia persană, au considerat întotdeauna că vasul – ulcior sau cană – este ca un om cu buze, mijloc, trup, gât, brațe etc.

Italianii comparau o persoană cu alese însușiri fizice, intelectuale și morale cu cupa de aur: „Egii e una coppa d'oro”³⁹. O veste care trece de la unul de altul, din gură în gură, este prezentată de Dante, în *Purgatoriul*, ca un sistem de vase comunicante: „Ben andava il valor di vaso in vaso”⁴⁰.

În *Cronica* lui Mihail Moxa întâlnim expresia *păharul cumplit de moarte*⁴¹, ce-și are sorgintea în amplul complex de credințe și superstiții populare, cristalizat în proverbul „Așa i-a fost *paharul morții*”.

Mai târziu, întâlnim în versurile lui Grigore Alexandrescu expresia *amar pahar*, iar Mihai Eminescu amintește despre *paharul mizeriei*.

Sensurile derivate ale motivului paharului sorții sunt uneori surprinzătoare, cum ar fi cazul sintagmei „păhare de bătaie multe”, utilizată de Milescu Spătarul în traducerea *Istoriilor* lui Herodot („băusă de la laconi păhară de bătaie multe”⁴²).

³⁴ *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, în vol. *Opere*, București, ESPLA, 1958, p. 120.

³⁵ Apud Gîrge Pascu, *Istoria literaturii și limbii române din secolul al XVI-lea*, București, C.R., 1921, p. 65.

³⁶ În vol. *Opere*, I, *Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu, introducerea de Al. Andriescu, București, Ed. Minerva, 1978, p. 29.

³⁷ *Ibidem*, p. 35.

³⁸ *Ibidem*, p. 53.

³⁹ G.F. Barberi, Nicolao Basta, A. Cerati, *Gran Dizionario italiano-francese*, tomo secondo, Paris, Garnier Frères, 1854, p. 315.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 1275.

⁴¹ Mihail Moxa, *Cronica lui ...*, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, București, Tip. Academiei, 1878, p. 337-443.

⁴² Herodot, *op. cit.*, p. 446.

Am amintit de valoarea de legământ a paharelor dulci de la nuntă. În *Noul Testament* întâlnim, de asemenea, sensul de alianță ritualică a vasului cu vin. În timpul cinei de taină, Hristos spune: „Această cupă este legământul cel nou prin sângele meu, vărsat pentru voi”⁴³, instituind în acest mod legătura dintre creștini sau, cum scrie Văcărescu, „tractatul cu sânge din sfântul potir”⁴⁴. Din cupa cinei de taină se va perpetua vasul euharistic în care preotul sfințește cuminecătura în timpul liturghiei.

Alianța creștină, ca și cea laică, pe care o implică paharul cu vin, justifică ritualul complicat, respectat cu sfințenie, al închinării cupelor la curțile domnești ale Moldovei și Munteniei. Vechimea datinii este intuită de Miron Costin, care o folosește în argumentele sale „pro latinitate”. Astfel, el afirmă, în *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, că „închinăciunea” paharelor la mari ospete o moștenim de la romani: „că scrie Dion, vestitul historicul [...], cum vechi obiceiul au fostu ca nărodul giurând pre piedzii cei buni sau nărocirea împăratului, să be la ospete pentru sănătatea lui”⁴⁵.

Ritualul uimește pe unii călători străini, martori ai acelor vremi, printre care Paul de Alep. În Țara Românească, la curtea lui Matei Basarab, el observa obiceiul de la marile sărbători, când se închinau trei cupe în cinstea sărbătorii, trei cupe în cinstea patriarhului și trei cupe în cinstea domnitorului. „Nimeni nu putea refuza să bea, căci datina cerea ca oricine stă cu el la masă să bea în felul acesta”⁴⁶. În timpul praznicelor fiecare sărac primea trei pahare cu vin și trei jimble.

Un întreg personal deservea acest ritual, începând cu vel-paharnicul sau paharnicul mare, care îl servea pe domn la ospete, gustând băutura înaintea acestuia, pentru a se convinge că nu este otrăvită; urma paharnicul al doilea, al treilea, până la cel mai mărunț cupar sau păharnicel. Dregătoria de paharnic era la mare cinste, fiind acordată doar marilor boieri. De multe ori ea se transmitea din tată în fiu. Astfel, Rușeștii din Moldova purtau toți supranumele de Cupariul, iar în Muntenia Văcăreștii aveau rangul de paharnic.

Dimitrie Cantemir analizează minuțios îndeplinirea ritualului păharniciei, semnalând că „marele paharnic [...] gustă el mai întâi vinul vărsat [...] într-un pahar mai mic, care în limba moldovenească se numește *credință*”⁴⁷. Se impune aici relația cu obiceiurile populare de nuntă, și anume cu logodna, numită și *încredințare*, tocmai datorită închinării paharului de *credință* între cei care urmează să-și unească destinele.

Importanța foarte mare care se acordă gestului de a închina paharul o putem deduce dintr-un detaliu al ceremoniei de curte. Deși la sărbători se înălța un pocal

⁴³ *Noul Testament*, p. 320.

⁴⁴ Vezi *Dicționarul limbii române*, tomul VIII, partea a 4-a, litera P, București, E.A., 1980, p. 1142.

⁴⁵ În vol. *Opere*, București, ESPLA, 1958, p. 272.

⁴⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, îngrijit de M.M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, București, E.Ș.E., 1976, p. 113.

⁴⁷ *Descriptio Moldaviae*, București, E.A., 1973, p. 231.

în cinstea împăratului turcesc, în acest caz nu i se rostea numele altetei otomane și nici nu i se făcea *polichronion* (mulțămitul)⁴⁸, pentru că exista superstiția că nu-i bine să-i închini turcului, căci acest gest ar avea consecințe nefaste pentru neamul românesc.

Paharul, o dată „descântat”, era dat peste cap, practică în vigoare și astăzi pe la nunți și alte petreceri. Nici vestitul logofăt Ionică Tăutul, imortalizat de Neculce, nu s-a putut abate de la acest obicei, când, fiind sol la turci din partea lui Bogdan-Vodă, a spus: „—Să trăiască împăratul și vizirul! Și închinând au sorbit felegeanu (de cofhë), ca altă băutură”⁴⁹, dându-l deci peste cap.

Paharul de zile mari, paharul de nuntă, paharul destinului și paharul de moarte se înscriu în categoria obiectelor sacre cu infinite sensuri și implicații pe plan spiritual. În limbajul contemporan apar referiri la ele în cele mai neașteptate contexte, perpetuând înțelesuri străvechi. Spunem firesc „s-a umplut paharul răbdării” sau repetăm cunoscutul proverb: „Din pahar bei și dulce și amar”.

LA COUPE DE LA VIE, LA COUPE DE LA MORT

RÉSUMÉ

Né d'un objet rituel archaïque, le motif de la coupe merveilleuse (la coupe d'or) apparaît dans les chants populaires de Noël des Roumains et des autres peuples sud-est européens.

Dans les rites de passage de chez nous, la coupe symbolise la communion dans l'amour, l'union consanguine, la fidélité, le serment à Saint Michel (divinité psychopompe) et l'union cosmique.

Du folklore, la coupe rituelle a pénétré dans les rites créés par le christianisme autour de l'eucharistie et dans les légendes médiévales du Saint Graal. En ce cas le vase contient le sang de Jésus, le breuvage d'immortalité.

Le principal accent du symbolisme de la coupe porte, comme dans la Bible, sur la destinée humaine. L'homme reçoit son destin comme une coupe de bénédictions ou comme une coupe de malheurs. Même un homme ou un peuple peut être comparé à une coupe dans les mains de Dieu.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iasi, str. Codrescu, nr. 2

⁴⁸ Ibidem, p. 232.

⁴⁹ *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită și introducere de Iorgu Iordan, București, ESPLA, 1955, p. 55.

PANTOFUL CENUȘĂRESEI

SILVIA CIUBOTARU

Povestea Cenușăresei (cunoscută mai bine în varianta Perrault, *Cendrillon ou la petite pantoufle de verre*) a suscitat mereu atenția cercetătorilor culturii populare, îndeosebi a acelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Emmanuel Cosquin, Angelo de Gubernatis, Frații Grimm, Andrew Lang, Caramany, Marian Roalfe Cox și, îndeosebi, Paul Saintyves au urmărit relațiile filogenetice ale narațiunii, precum și larga ei circulație în zonele europene și asiatice. Două motive etnografice justifică această investigare preferențială a basmului: primul este cel al *Prințesei Cenușii*, cu trimiteri la partenera *Regelui Carnavalului* (este vorba de cuplul zeilor vegetaționali personificați în timpul unor sărbători de primăvară), iar al doilea, al *încercării pantofului*, corespunde unui obicei nupțial.

Ne vom opri asupra celui de al doilea *motiv*, amintit în fraza precedentă. Proba identității viitoarei soții, prin încercarea pantofului, apare în basmele încadrate de catalogul Aarne-Thompson la numărul 510, IV, a. Prima atestare datează din Egiptul antic, unde povestea spune că un vultur a furat un condur, probabil un *sandalium* împodobit cu multe ornamente, ce aparținea frumoasei curtezane Rhodopis, și l-a așezat pe genunchii faraonului din Memphis. Acesta a trimis soli în toată țara, s-o caute pe stăpâna gingașei încălțări, și astfel Rhodopis a devenit împărăteasa Egiptului.

În folclorul european, eroina poveștii incluse în repertoriul narațiunilor despre conflictele orfanei cu mama vitregă poartă denumiri precum: fr. *Cendrillon*, it. *Cenerentola*, sp. *Cenicienta* sau *Venta fochs*, germ. *Aschenbrödel* sau *Aschenputtel*, *Pepeliuga*, *Pipelcuța* sau *Cernuška* la slavi etc. În toate variantele, pantoful minunat este cel ce revelează calitățile deosebite ale fetei sărmăne și care o individualizează în grupul celorlalte pretendente la măritiş. Numai dânsa este cea aleasă, ea e mireasa autentică.

În versiunile vest-europene ale basmului, pantoful cu pricina este pierdut din fugă de eroină, obținut printr-un vicleșug de către prinț la a treia întâlnire (treptele sunt acoperite cu ceară, cu rășină sau cu smoală), este furat de o pasăre sau aruncat să plutească pe apă. De multe ori, însăși Cenușăreasa este cea care lasă din picior un pantof, pentru a-i deruta pe urmăritori. Ceea ce pare un accident nu este decât un gest voit, pentru că pantoful aruncat sau abandonat este o chemare a ursitului, un semn că o eventuală cerere în căsătorie din partea acestuia ar avea sorți de izbândă.

După ce găsește condurul, „mic și drăgălaș, împletit cu totul și cu totul din fir de aur”, prințul din basmul german cules de Frații Grimm știe că o va găsi pe aleasa inimii sale și dă ordin slujitorilor s-o caute: „*Fata pe-al cărei picior se va potrivi condurul acesta, numai aceea îmi va fi nevastă juruită și de nici o alta, în afară de ea, n-am nevoie*”¹. La fel se petrec lucrurile și în narațiunile folclorice românești. Împăratul din povestea *Vaca neagră* (colecția D. Stăncescu) învărtise în horă, de câte trei ori în trei duminici, o frumoasă necunoscută. Ultima oară, când a dat fata să zboare, „a prins să o apuce de un picior; a zmucit ea și a scăpat, dar i-a căzut pantoful și împăratul l-a luat, un pantofior mic numai cât o șchioapă”². Abia după ce o întâlnește pe Cenușăreasă („iar când îi încercă pantoful, el parcă fu de-acolo”) știe că este vorba de adevărata mireasă.

Încălțăminte fetei urmărite de prinț rămâne prinsă în rășina topită pe pragul bisericii³, în ceară⁴, în smoală⁵ sau, pur și simplu, este pierdută: „[...] dar când să sară în căruța-i trasă de 8 cai înaripați, îi căzu din picior un condur de aur”⁶; „Din fugă, îi pică jos condurul din picior”⁷ etc. A se vedea în acest sens și cele două versiuni culese de Ovidiu Bîrlea de la Gh. Zlotar din Fundu Moldovei, județul Suceava⁸.

Adesea, tânărul îndrăgostit reușește să obțină el însuși gajul de pețire. Astfel, în variantele oltenesti ale narațiunii, Pepelcuța merge în sat de trei ori, la trei nunți, de fiecare dată se-nvârtește-n horă de trei ori cu feciorul de împărat și apoi zboară spre casă. A treia oară, „[...] hop, zbură și-i apucă papucu, zăce, fecioru dă-mpărat dăn picior”⁹. Basmul cu această temă, *O împărăteasă se preface vacă*, din colecția Ioan Micu Moldovan¹⁰, cuprinde un episod asemănător: „*Feciorul întru aceea-i*

¹ Frații Grimm, *Cenușăreasa*, în vol. *Povești alese*. În românește de Dan Faur, București, Editura Venus, Chișinău, Editura Știința, 1995, p. 260.

² D. Stăncescu, *Vaca neagră*, în vol. *Cerbul de aur*. Basmе culese din popor. Ediție îngrijită, prefată și tabel cronologic de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1985, p. 270.

³ D. Furtună, *Nu cânta, băietel!*, în vol. *Izvodiri din bătrâni*. Basmе, legende, snoave, cântece bătrânești și plugușoare din Moldova. Ediție îngrijită și prefată de Gh. Macarie, București, Editura Minerva, 1973, p. 72.

⁴ S. Fl. Marian, *O babă și trei fete*, în vol. *Basmе populare românești*. Ediție îngrijită și prefată de Paul Leu, București, Editura Minerva, 1986, p. 348.

⁵ Petre Ispirescu, *Zâna munților*, în vol. *Povești nemuritoare*, București, Editura Ion Creangă, 1980, p. 24.

⁶ N. D. Popescu, *Pipelcuța*. Apud Lazăr Șăineanu, *Basmеle române*. Ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu. Prefată de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva, 1978, p. 480.

⁷ Tudor Pamfile, *Fata unchieșului cea fără noroc*, în vol. *Cântece de țară*. Ediție îngrijită și prefată de Constantin Ciuchindei, București, Editura Tineretului, 1961, p. 281.

⁸ Ovidiu Bîrlea, *Cenușotcă și Povestea cu Cenușotcă*, în *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 571–591.

⁹ Ion Nijloveanu, *Basmu cu vaca neagră*, în vol. *Basmе populare românești*, București, Editura Minerva, 1982, p. 259. La fel se petrec lucrurile și în varianta muntenească *Pipelca*, notată în 1902. Vezi Viorica Nișcov, *A fost de unde n-a fost*. Basmul popular românesc. Excurs critic și texte comentate, București, Editura Humanitas, 1996, p. 258.

¹⁰ Ioan Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania, culese prin elevii școlilor din Blaj (1863–1878)*. Ediție îngrijită de Ion Cuceu și Maria Cuceu. Prefată de Ovidiu Bîrlea, București, Editura Minerva, 1987, p. 72–74.

*smulse papucul din picior și-l puse bine*¹¹. Când eroina basmului *Pipilcuța*, din culegerea realizată de Cristea Sandu Timoc la românii din Banatul sârbesc, se duce a treia oară la horă, încalcă în papuci țesuți din fir de aur, „*fiu unui împărat vru s-o prindă și abia-i putu scoate din picior un păpuc*”¹². Feciorul boierului din povestea bucovineană *Porumbii Ilenei Cosânzenei*¹³ recurge la cel mai frust procedeu: o calcă pe fata cea frumoasă pe condur, iar aceasta pleacă de la biserică pe jumătate desculță.

Din toate aceste exemple deducem că, în mod evident, nu ne aflăm în fața unei secvențe narative accidentale. Oropsita orfană, ajutată de sufletul mamei moarte (ascuns în alunii sau nucii crescuți pe mormântul acesteia, în cornul și oasele vacii negre, în care se întrupase răposata, în porumbei etc.), nu se poate căsători fără a trece această probă de autentificare.

Pantoful folosit pentru alegerea miresei îl vom regăsi în ciclul basmelor ce debutează cu o tentativă de incest. Soția împăratului se îmbolnăvește și-i lasă acestuia cu limbă de moarte rugămintea să nu se recăsătorească decât cu aceea căreia i se va potrivi condurul ei¹⁴ (vezi *Găinăreasa* de Petre Ispirescu, *Fata de împărat cu stea în frunte* de Mera, *Popa ia de nevastă pe fie-sa* din culegerea de basme aromâne a lui Cosmescu, *Pielea de măgar* din culegerea lui Cristea Sandu Timoc ș.a.). Singura persoană care poate încălța acel condur este fiica împăratului – fapt care declanșează efectiv intriga narațiunilor respective.

Pierderea pantofului de către Cenușăreasă nu este considerată a fi de rău augur, dimpotrivă: „– *Am pierdut un păpuc, mumă, zice; – Lasă, fata mea, ăla ți-aduce năroc*”¹⁵. În aceleași text, povestitorul Sandu Pătruță din Zlocutea, județul Craina, o pune pe eroină să sublinieze importanța probării pantofului: „*Nu te teme, măriia-ta, încearcă-l și abia atunci ai dreptul să mă ceri să-ți fiu soție*”¹⁶.

Pantofii de preț nu numai că o înalță pe aleasa prințului deasupra celorlalte fete, ei constituie și o emblemă a neamului din care se trage. Ca și în basmele de tipul *Piele de măgar*, aceștia sunt moșteniți. Astfel, într-o variantă narativă daneză se spune că familia regală păstra un pantofior micuț de aur pe care trebuia să-l încerce tânăra care urma să se căsătorească cu moștenitorul tronului¹⁷. Sufletul mamei celei adevărate îi dăruiește fetei straie și încălțări, alegând din zestrea tinereților sale. În povestea culeasă de Tudor Pamfile din satul natal, Țepu – Tecuci, *Fata unchieșului cea fără noroc*, în prima duminică, la horă, ea se îmbracă cu „*hainele maică-sii de fată mare*”, a doua oară își pune „*straiele mă-sei de la*

¹¹ *Ibidem*, p. 73.

¹² Cristea Sandu Timoc, *Povești populare românești*, București, Editura Minerva, 1988, p. 109.

¹³ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 482.

¹⁴ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, A. *Tipul Peau-d'Âne*, p. 451–453; vezi și Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 114–116.

¹⁵ Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 109.

¹⁶ *Ibidem*, p. 111.

¹⁷ P. Saintyves, *Les contes de Perrault et les récits parallèles. Leurs origines (coutumes primitives et liturgies populaires)*, Paris, Librairie critique Émile Nourry, 1923, p. 162.

logodnă", iar în „Duminica de-a treia, ca în veleat, cu satu-n păr și cu fata moșului îmbrăcată în straietele mă-sei de nuntă și încălțată cu conduri bătuți în pietre nestimate și mărgeluțe alese, cum nici la curțile mai marilor împărați n-ai fi putut afla”¹⁸. Citatul pune în evidență și aspectul estetic aparte al încălțărilor nuptiale.

Preluând *Urbilduri*, imagini arhetipale din datini vechi, basmele, ca și miturile, au fost la un moment dat, măcar în parte, la nivelul realului. Consultând legende și episoade istorice poetizate, vom regăsi motivul pantofului ca laitmotiv al cuceririi viitoarei soții. Potrivit *Cronicii lui Nestor* (scrisă după anul 988), când Vladimir, țarul Rusiei Kievene, cere în căsătorie pe fiica lui Ragvald, ea îl refuză, spunând: „Nu vreau să port pantoful adus de fiul unei servitoare”¹⁹. Într-un poem german din secolul al XII-lea, regele Rother oferă fiicei regelui Constantin pantofi de argint și pantofi de aur. Prințesa acceptă simbolică invitație în fața altarului și-i poruncește s-o ajute să-și pună încălțărilor în picioare. Regele Osangtrix – eroul din *Thidrekssaga*, compusă în secolul al XIII-lea – o încălță pe fiica regelui Melias, mai întâi cu un pantof de argint, apoi cu unul de culoare roșie și, constatând că-i vin de minune, o cere de nevastă.

Cronicile bizantine prezintă proba încercării pantofului ca fiind uzitată în protocolul alegerii partenerelor de viață ale Porfirogeneților: „Când împărăteasa Irina vru să căsătorească pe fiul său Constantin, ea trimise în întregul imperiu mesageri însărcinați să descopere și să aducă în capitală pe cele mai frumoase fete din monarhie. Ca să limiteze alegerea lor și pentru ca sarcina să le fie mai ușoară, suverana avusese grijă să fixeze vârsta și talia pe care trebuiau s-o aibă candidatele la mâna bazileului, ca și mărimea pantofilor pe care trebuiau să-i încalțe”²⁰.

Una dintre condițiile căsătoriilor aranjate prin procură era încercarea pantofilor trimiși prin intermediari. Solii ingenuncheau în fața persoanei pețite și-i puneau încălțăminte în picioare. Această modalitate era preferată de unii principii, care nu voiau să se expună unui eventual refuz și, mai ales, nu doreau să se umilească plecându-se în fața viitoarei soții, în special dacă aceasta era de rang inferior²¹.

Dar până a ajunge regula de aur a nunților principilor medievali, pantoful de identificare a miresei a fost prezent în mentalitatea folclorică în urma unui complex de acte magice. Pantoful este legat de personalitatea celui care-l poartă și asupra lui se pot efectua numeroase vrăji bazate pe principiul magiei de contact. Anumite personaje importante din cinurile bisericești sau din cercurile regale nu aveau voie să atingă cu piciorul gol pământul. Același tabu era impus fetelor nubile, între 12 și 17 ani, în numeroase societăți primitive.

¹⁸ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 281.

¹⁹ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161–162.

²⁰ Charles Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine. Figuri bizantine*. Traducere de Ileana Zara. Prefață și tabel cronologic de Dan Zamfirescu, București, Editura pentru Literatură, vol. I, 1969, p. 187.

²¹ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161.

Materialul din care erau confecționate încălțările era ales în funcție de rolul jucat de cel sau cea care urma să le poarte. Pielea sandalelor folosite de *Flaminica*, soția celui mai important preot din Roma antică, nu trebuia să provină decât de la un animal ucis sau sacrificat²². Un monarh brahman, la urcarea pe tron, purta încălțări din piele de mistreț și, începând din acea clipă, în tot cursul vieții nu trebuia să stea desculț pe pământ²³.

Pentru a-și confirma dreptul de proprietate asupra unui teritoriu, noul stăpân trebuia să-l atingă cu picioarele încălțate. În *Cartea lui Ruth* din *Vechiul Testament*, validarea unei vânzări de pământ sau de alte bunuri se făcea în momentul în care cumpărătorul primea una dintre încălțările fostului proprietar. Perechea desperecheată funcționa în mod asemănător cu un răboj de tip negustoresc. Vom vedea că aceeași transmitere a unei posesii se operează și în cazul ceremoniilor nuptiale.

Pantofii, opincile, papucii, ciubotele ș.a. sunt simboluri ale călătorului și ale trecerilor efectuate de acesta. Hermes, protectorul granițelor, al călătoriilor și negustoriei, este un zeu încălțat cu sandale înaripate²⁴. Atunci când vine în ajutorul lui Telemah din *Odissea*, Atena poartă sandale de aur, care o duc prin aer ca vântul. Orice muritor, când pornește la drum, are nevoie de încălțăminte. Riturile de trecere impun protagoniștilor un schimb de încălțări, alegerea unor pantofi speciali pentru efectuarea unei schimbări de statut social și familial.

Lucrul acesta se detașează pregnant în cazul ceremoniilor funerare. Pe lângă toiaș și azimă, plămădită cu cenușă și cu lapte de mamă, pantofii (sandalele) făceau parte dintre obiectele pe care le ia cu el călătorul din basmele fantastice, în momentul în care pleacă pe celălalt tărâm. În vechile morminte grecești s-au descoperit încălțări de lut (chiar câte două perechi). Alemanii și lotaringii așezau în lăcașurile funerare cizme și toiege. Multă vreme scandinavii obișnuiau să confecționeze pentru morți încălțări deosebit de rezistente. La fel procedau egiptenii din vremea ridicării marilor piramide²⁵.

Pe planul ficțiunii narațiunilor folclorice reverberează ecoul gesturilor rituale din societățile arhaice. Ca să-și găsească soția-zână, Petrea Făt-Frumos dintr-un basm bucovinean își face papuci și toiaș de fier și pornește în lume. Uneori eroul

²² James George Frazer, *Creanga de aur*. Traducere, prefață și tabel cronologic de Octavian Nistor. Note de Gabriela Duda, București, Editura Minerva, vol. II, 1980, p. 87. Preoții egipteni încălțau în timpul slujbelor religioase sandale albe, iar faraonii aveau în picioare curioasele sandale cu vârful întors înapoi, pe a căror talpă era gravată sau cizelată adesea imaginea captivilor străini. Vezi *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, realizată de Georges Posener în colaborare cu Serge Sauneron și Jean Yoyotte. Traducere de Radu Florescu și Gloria Ceacalopol. Introducere de Radu Florescu, București, Editura Meridiane, 1974, p. 260.

²³ James George Frazer, *op. cit.*, vol. IV, p. 261.

²⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere, volumul 3, București, Editura Artemis, 1995, p. 15.

²⁵ V. I. Propp, *Rădăcinile istorice ale basmului fantastic*. Traducere de Radu Nicolau. Prefață de Nicolae Roșianu, București, Editura Univers, 1973, p. 47.

sau eroina poveștilor trebuie să tocească trei perechi de încălțări din oțel până să ajungă la mănăstirea de tămâie, la palatele soarelui sau la curțile zmeilor. Așa cum sublinia Samter, încălțăminte de fier constituie un indiciu că eroul pleacă în împărăția morților²⁶. Oricum, această cale era deosebit de anevoioasă, chiar și pentru divinități puternice, precum Astarteea, venerată în Fenicia, Canaan, Egipt și Grecia. Un imn egiptean referitor la călătoria în infern a zeiței o interpelează cu vorbele : „– Încotro te duci tu, fiică a lui Ptah, zeiță înspăimântătoare și crudă ? Oare nu s-au tocit sandalele din picioarele tale?”²⁷.

Autoritatea regală era simbolizată nu numai de coroană, ci și de încălțăminte. Astfel, suveranul din Ramayana este reprezentat, în absență, de *paduka* – cei doi pantofi ai săi, brodați cu aur. *A fi sub papucul cuiva* este o sintagmă ce s-a păstrat până astăzi în limbajul mai multor neamuri cu sensul de a fi vasal, supus, rob; dimpotrivă, *a primi pantofi în dar*, *a fi ajutat la încălțat* de către cineva constituie un act de luare în posesie, de legitimizare. La vechii evrei, femeia care primea pantofi, în momentul când intra în noua locuință, devenea egala soțului său în privința stăpânirii bunurilor. Este vorba de un ritual care nu cunoaște granițe. De exemplu, peruani, în timpul cuceririi spaniole, aveau mai multe soții, dar numai una era considerată legitimă. Neamurile și prietenii soțului aflau care este adevărata nevestă în momentul când aceasta primea *ottoya*, un fel de papuci împlețiți din lână colorată²⁸.

Obiect magic în narațiunile fantastice folclorice, determinând disputa dracilor sau a zmeilor, perechea de papuci înlesnește *trecerea*. Astfel, în basmul *Ioan Buzdugan*, cules de I. C. Fundescu, eroul devine posesorul unor papuci cu care putea să treacă marea ca pe uscat²⁹. Iar Petru Cenușotcă din narațiunea publicată de T. Frâncu și G. Candrea în *Românii din Munții Apuseni (Moșii)* obține papuci „*cu cari poți păși 3 miluri*”³⁰.

Obiceiurile populare păstrează și astăzi pantoful în riturile nuptiale, de la divinarea ursitului până la pețire și la asumarea destinului marital. În sudul Franței (zona Lyonului), tânărul pretendent la căsătorie oferă o pereche de saboti noi fetei pe care și-o dorește de nevestă. Dacă aceasta încalță sabotul stâng, înseamnă că cererea în căsătorie este acceptată, iar dacă, dimpotrivă, își pune sabotul în piciorul drept, nu sunt speranțe de nuntit. Presupunem că, odinioară, și la români avea loc un ritual de pețire asemănător, de vreme ce ecoul său s-a păstrat în mai multe variante ale baladei *Soarele și luna*. După ce umblă zadarnic „9 ani, pe 9 cai” ca să-și găsească soție pe potrivă („Unde la trup s-a lovit, / La papuc nu s-a brodit; / La papuc de se lovea, / La trup iar nu se brodea”³¹ sau „Inelu nu s-a lovit, / Papucu nu

²⁶ *Ibidem*, p. 47, 469.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 160.

²⁹ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 194.

³⁰ București, 1888, p. 247.

³¹ C. Rădulescu-Codin, *Literatură populară I. Căntece și descăntece ale poporului*. Ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb. Studiu introductiv de Dan Simonescu, București, Editura Minerva, 1986, p. 101.

s-a brodit/ După gându ce-a gândit"³²), soarele se întoarce la sora sa, implorând-o să accepte căsătoria incestuoasă : „Ileano Sinziano,/ Întinde-ți, neică, piciorul/ Și-ți ia condurul,/ Seacă-mi sufletul”³³. Este interesant de constatat că, în numeroase variante ale basmului *Cenușăreasa*, românești și străine, fata urmărită de prinț pierde condurul din piciorul drept și, în consecință, punerea alături a pantofului pereche decide viitoarea nuntă.

În două variante ale aceluiași basm, *Cenușotcă* și *Povestea lui Cenușotcă*, spuse de Gheorghe Zlotar din Fundu Moldovei, se arată că fetei urmărite „i-o rămas papucu d'îm picioru drept”³⁴. La fel și în basmul *Vaca neagră*, din volumul *Povești populare românești* de Cristea Sandu Timoc, se spune despre Cenușăreasă că „își pierdu papucul din piciorul drept”³⁵. Chiar și în narațiunile de tipul *Pielea de măgar*, împărăteasa aflată pe patul de moarte îi cere soțului său să se însoare, după ce va rămâne văduv, „cu acea fată frumoasă la care i se va potrivi condurul ei din piciorul drept”³⁶. Prin urmare, potrivirea pantofului drept pe piciorul frumoasei fete confirmă faptul că ea este cea căutată de fiul de împărat, iar încălțarea pantofului stâng pecetluiește înțelegerea între viitorii soți.

Încălțările sunt folosite în vrăjile din ajunul Anului Nou, prin care fetele de măritat încearcă să-și afle ursitul. Pe 30 decembrie, tinerele din zona valonă a Belgiei și din Vosgii Franței obișnuiau să îndeplinească ritualul aruncării pantofului. Se așezau pe rând în dreptul ieșirii din încăpere și țineau pantoful în balans, pe degetul mare de la picior, apoi, cu o mișcare bruscă, îl aruncau deasupra capului, în urmă. Dacă pantoful cădea cu vârful spre ușă, însemna că fata se va căsători cât de curând, iar dacă, dimpotrivă, încălțăminte se afla cu călcâiul spre ușă, nunta se amâna pentru alt an. Răsturnarea pantofului cu gura în jos sau pe o parte era considerată de rău augur, putând să însemne îmbolnăvirea posesoarei acestuia³⁷. Paul Saintyves consideră că acest rit divinătoriu nu este decât o transfigurare contemporană a unei vrăji de chemare sau de invocare a ursitului³⁸.

În satele bucovinene, ca și în alte numeroase ținuturi românești, fetele și flăcăii ies în seara dinspre Sfântul Vasile afară și aruncă peste casă câte o ciubotă, socotind că încotro va fi îndreptată căputa ciubotei căzute, într-acolo va fi locuința viitorului soț³⁹. La fel se procedează uneori înspre Bobotează: „fetele aruncă peste casă un papuc sau o ciobotă și încotro va fi îndreptat vârful papucului sau ciubotei, dintr-acolo le vor veni logoditorii”⁴⁰.

³² *Ibidem*, p. 96.

³³ Nicolae Păsculescu, *Literatura populară românească*, adunată de... București, Librăria Sococ, 1910, p. 185.

³⁴ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, I, p. 575.

³⁵ Cristea Sandu Timoc, *op. cit.*, p. 114.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 159.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Tudor Pamfile, *Dragostea în datina tineretului român*. Text stabilit, cuvânt înainte și întregiri bibliografice de Petre Florea, București, Editura Saeculum I. O., 1998, p. 93.

⁴⁰ *Ibidem*.

Pantofii, papucii sau condurii (adesea cusuți cu fir de aur și ornați cu încrustații de sifed), *terlicii de saftian* ori cizmulile nu lipseau dintre darurile oferite de mire miresei, în ajunul nunții. La Armagnac a existat, până la începutul secolului al XX-lea, o întreagă industrie a confecționării sabotilor de mireasă, vopsiți în negru, galben sau albastru și decorați cu embleme florale. Tot în Franța, în Lorena și Vosgi, conducătorul alaiului mirelui venea la poarta socrilor mici aducând pantofii nupțiali.

Orațiile ce se spun la *Schimburi* în Moldova indică drept dar *sine qua non* oferit miresei încălțările ceremoniale. Într-un text din 1804, păstrat în manuscrisele de la B.A.R., vornicul îi închină tinerei fete, din partea mirelui: „*Cerevici, adecă păpuci galbeni înalți, / Din București cumpărați, / Și cibote roșioare sau verzi de adocat / Ca să îți fie dimeneața de inciobotat*”⁴¹. O variantă a orației schimburilor, culeasă din Bucovina, laudă calitatea încălțărilor aduse plocon de mire: „*Niște papucași, / Tare drăgălași, / Taftă de mătăasă, / Ciubote frumoase, / Ca pentru mireasă, / Năfrămuțe pestrecioare, / Cioboțele gălbioare, / Ca să-ți fie dumitale / Oricând de tras pe picioare / Și de ieșit la plimbare*”⁴². Vornicul cel mare de la nunțile din satul Pârâu Negru – Botoșani oferă miresei: „*Papucași cu floricele, / Si vă fie pentru / Celi mai mari sărbătoreli* !”⁴³. Din darurile aduse cu trudă mare de la Țarigrad – așa cum sună textul orației *Schimburilor* – i se închină miresei din Ghindăoani – Neamț: „*...o părechi di pantofi / Meșteri mari i-o lucrat / Să vă fie dumneavoastră / Pentru-ncălțat; / C-o părechi de colțuni / Di moslin...*”⁴⁴, iar în satul Hârtop, pe Valea Șomuzului: „*C-o părechi di papucași de zale / Pe-a dumitali pchicioari*”⁴⁵.

O altă categorie de orații la *schimburi* prezintă acest cadou special într-o cheie umoristică. Descrierea trăinicieii încălțărilor și a materialelor ciudate din care au fost croite constituie un prilej de a-i prevesti viitoarei neveste truda ce-o așteaptă în gospodărie. Astfel, într-un text cules din satul Ciprian Porumbescu – Suceava, vornicul închină din partea mirelui: „*Ș-o parechi di ciuboțali / Cu tureci din pceli di urs, / Ca si ai di fugit pi pârâu în sus, / Cu călcâili di pceli di iapi, / Ca si ai cu ci cara api*”⁴⁶. Mai rar apar, ca la Copălău – Botoșani: „*Papucei cu tălpi di găscă, / Să ai de-a ti primbla pi prișpi*”⁴⁷.

Prezentarea încălțărilor din seria darurilor oferite miresei prilejuiește, în unele cazuri, amintirea uncea dintre cele mai obositoare îndeletniciri de care

⁴¹ *Folclor vechi românesc*. Ediție îngrijită, note și bibliografie de C. Ciuchindel, București, Editura Minerva, 1990, p. 165.

⁴² S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic-comparativ, București, Göbl, 1890, p. 333–337.

⁴³ Silvia Ciubotaru, *Nunta în Moldova*. Cercetare monografică, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2000, p. 216.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 217.

⁴⁵ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*. Monografie folclorică, Iași, „Caietele Arhivei de Folclor”, X₂, 1991, p. 60.

⁴⁶ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁷ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 213.

răspundea odinioară gospodina: „Ț-o luat papuci / Cu talpa di cârtiți, / Ca sî-i ai di dus la răsniță”⁴⁸.

Pentru nunțile din lumea romanică, momentul încălțării miresei era integrat într-un întreg ceremonial. În Roussillon, cea mai apropiată rudă a mirelui îi punea miresei în picioare o pereche de pantofi noi⁴⁹, iar în unele localități, ca Les Angles, Capcir, Llogana, Matamala și Formiguères, viitorul socru încălța mireasa, în prezența nuntașilor, cu o pereche de pantofi mai frumoși decât ai tuturor fetelor și femeilor din jur.

Prima domnișoară de onoare aducea pantofii miresei, în Armagnac, și-i oferea primului cavaler de onoare, care începea s-o încălțe pe protagonista ceremonialului nupțial. În acel moment venea mirele și încheia curelușele pe măsura gleznelor miresei. La nunțile din Vosges și Berry, respectivul moment genera o adevărată competiție. Când alaiul nupțial se pregătea să plece la biserică, încălțările miresei erau ascunse și toți tinerii începeau să le caute. Ribaud de Laugardière povestește că, în Berry, toți nuntașii încercau s-o încălțe pe mireasă, dar numai mirele reușea să ducă la bun sfârșit această probă de abilitate⁵⁰.

În Moldova, când pleacă mireasa la cununie sau la masa darurilor, este obiceiul să i se ofere soacrei mici o pereche de papuci. Darul făcut mamei fetei simbolizează în acest caz un substitut al miresei, care sublimază momentul despărțirii. Sensurile inițiale s-au pierdut, căci, atunci când sunt întrebați despre acest obicei, nuntașii dau explicații improbabile. Astfel, la Pojorâta – Suceava se spune că „Mama miresei primește *papuci*, c-o alergat mult”. Dacă ne gândim că, în multe basme, maștera este pedepsită, la nunta fiicei vitrege, să joace în pantofi de fier înroșiți în foc, prin contrast, pantofii primiți de mama cea bună a miresei au o conotație pozitivă.

Pantoful de fier încins apare în alte contexte narative ca un apanaj al forțelor oculte. Astfel, într-o legendă bretonă, un soldat trebuie să scape de amenințările fiicei mai mari a regelui Angliei, o îngrozitoare strigoaică, timp de trei nopți la rând. Când, în ultima noapte, reușește să-i fure acesteia un *pantof de fier roșu*, o absolvă de spiritul malefic care o bântuia⁵¹.

Strigăturile ce se pot auzi pe la nunțile moldovenești, în momentul în care mama miresei primește darul ritual, o învinuiesc pe aceasta că a acceptat o plată prea mică în schimbul înstrăinării fiicei sale: „Soacră mari [sic!] înșalați, / Pi papuci ai dat o fată, / Pe-o paré di ciubofeli / Ț-ai dat fata și-o averi, / Pe-o parechi di papuci / Ț-ai dat fata și doi giunci” (Frătăuții Vechi – Suceava)⁵². Prin opoziție, soacra cu feciorul, care are cel mai mult de câștigat în urma schimbului matrimonial, dăruiește miresei o pereche de încălțări, gest prin care o recunoaște drept noră și, implicit, *filiae loco*.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 215.

⁴⁹ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 161.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Lazăr Șăineanu, *op. cit.*, p. 567.

⁵² Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 323.

Atunci când mireasa acceptă încălțările primite de la mire, ea consimte totodată să treacă dintr-o familie în alta. Astfel, la aromâni, după ce se împart darurile în casa socrilor mici, mirele și cei trei *fârtați* „[...] scot papucii cu care e încălțată mireasa și o încălță cu alții, pe care i-a adus mirele; ea se prefăce că nu-i primește, aruncându-i cu piciorul de trei ori, după care apoi se lasă a fi încălțată”⁵³.

Spre sfârșitul nunții, pantoful miresei devine obiectul unor rituri propitiatoare, chiar dacă au o aparență pur materialistă. Astfel, în Franța, la Caramany, banii strânși la cheta făcută în favoarea miresei sunt adunați într-unul din pantofii acesteia. În localitățile Surques, Westhécourt, Polincove, încălțăminte a miresei este vândută pe acoperișul casei unde se ține nunta. La Bonquehant și Rodelingen, mirele trebuie să răscumpere pantoful. Țăranii din Normandia (Nibas, Fécamp, Savignac) pun la mezat pantoful miresei, imediat după nuntă. Banii strânși sunt oferiți tinerei neveste⁵⁴.

Atunci când, în mai multe sate din centrul și sudul Moldovei, spre sfârșitul petrecerii, mireasa este luată și ascunsă de vorniceii, unul dintre flăcăi vine cu un pantof de-al ei în mână, ca să se înțeleagă cu mirele sau cu nașul asupra prețului răscumpărării. Același obicei a fost semnalat la românii bihoreni stabiliți în N-E Ungariei. Episodul nupțial poartă denumirea de *furatu topancii*. Nașul trebuie să răscumpere pe bani atât mireasa, cât și pantoful ei⁵⁵.

Încălțările pot fi utilizate ca elemente filacterice în contextul unor momente hotărâtoare pentru destinul omenesc, ca să alunge mari primejdii. În insulele grecești Kassos și Tilos, când pețitoarea sau stărăstoia se ducea pentru prima oară în casa viitoarei mirese, își punea un papuc pe față și unul pe dos, pentru a alunga deochiul și ceasul rău: „*Cette action magique régie par la force de contrariété, constitue un moyen efficace fréquemment utilisé, de sorte que si quelqu'un porte par hasard une pièce vestimentaire à l'envers, on lui dit : «tu vas pour arranger tes affaires»*”⁵⁶.

Ca să scape de urmărirea îngrozitoare a Fete a Pădurii, eroul dintr-o poveste oșenească, înregistrată de Ion Mușlea în satul Certeze, „*odată ș'o 'ntors opincile, o*

⁵³ Teodor T. Burada, *Datinile la nunți ale poporului român din Macedonia*, în *Opere*, vol. III, *Folclor și etnografie*, București, Editura Muzicală, 1978, p. 78.

⁵⁴ P. Saintyves, *op. cit.*, p. 157–158.

⁵⁵ Maria Gurzó-Ceglédi, *Ceremonialul nupțial la românii din Ungaria*. Teză de doctorat susținută la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai. Conducător științific prof. univ. dr. Dumitru Pop, Cluj-Napoca, 2000, p. 205.

⁵⁶ Zacharoula Tourali, *Le costume traditionnel du Dodécanèse. Les îles de Kassos et de Tilos*, în vol. *Études et documents balkaniques et méditerranéens*, 9, Paris, 1985, p. 135. Acest procedeu magic prezintă rădăcini arhaice nebănuite de viguroase. Când Telepinus, zeul agriculturii la hitiți, procedează într-o manieră asemănătoare („iar în grabă nu nimereste să se încălze cu gheata potrivită fiecărui picior al lui”), grâul și alacul nu mai cresc, iar foametea cuprinde tot ținutul. Vezi *Gândirea hitită în texte*. Studiu introductiv de Constantin Daniel. Traducere, notițe introductive și note de Athanase Negoită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 125.

*pus gurgoaiele la călcăie și călcăiul la degete. Și când o ieșit, s'o'ncălțat ca să nu poată me[rge] pe urma lui*⁵⁷. Cel ce este în doliu poate să joace la horă, fără să i se întâmple ceva rău, numai dacă își pune în încălțăminte un ban de aramă⁵⁸. Ca să nu te prindă farmecele, este bine să porți sare în papuc. Așa cred sătencele din Bucovina⁵⁹. Mirii din mai multe ținuturi românești, atunci când merg la cununie și apoi la casa socrilor mari, își pun în încălțări bani de argint și boabe de grâu, ca să aibă noroc în căsnicie.

Perechea de pantofi ca dar nupțial este un simbol foarte răspândit și în tradițiile populare de pe alte meleaguri. În China, de exemplu, se oferea noilor căsătoriți o pereche de pantofi brodați, urându-se în acest mod armonia cuplului⁶⁰.

Atunci când mireasa părăsea casa părintească, ducându-se la biserică, se arunca în urma ei un pantof vechi. Este un obicei existent în multe țări germanice, dar care poate fi întâlnit și în alte spații geografice. Adesea, în urma miresei sau a perechii nupțiale, plouă cu pantofi uzați. Samter indică prezența acestei datini nu numai în Anglia și Scoția, ci și în Danemarca, pe Rin și chiar în unele sate din Ardeal. Acest gest ritual se practica probabil și la nunțile antichității grecești, de vreme ce a fost reprezentat pe unele vase de ceramică.

În timpul unei nunți turcești, mireasa trebuia să alerge cât o țineau picioarele până la harem, de teamă să nu fie lovită de avalanșa de papuci ruși care erau aruncați după ea. De altfel, potrivit superstițiilor locale, un papuc vechi aruncat în urma cuiva constituia o vrajă infailibilă împotriva deochiului. Nuntașii din Insula Man aruncă pantoful după cuplul nupțial care se îndreaptă spre locul cununiei, sau imediat după ospăț⁶¹.

Cele mai multe opinii referitoare la acest obicei confirmă valoarea sa apotropaică. Edward Westernmarck consideră că teama de pericolele venind dinspre spiritele malefice terestre și subterane, care amenință tinerii miri angrenați într-o schimbare, într-un rit de trecere, a impulsionat apariția acestui gest magic. Pe lângă pantofii din picioare, încălțările aruncate în urma cuplului nupțial îi asigură protecția pe toată durata drumului. În Scoția, i se ura, în acest moment, *picior fericit*⁶². Zacharias presupune că scopul inițial al acestui act a fost acela de a alunga duhurile și deochiul, căci se crede că acestea se tem de obiectele din piele. Pentru Sartori, obiceiul urmărește și asigurarea fecundității noii alianțe maritale⁶³.

⁵⁷ Ion Mușlea, *Cercetări folklorice în Țara Oltului*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, I, „Cartea Românească”, 1932, p. 219.

⁵⁸ G. F. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, Academia Română, 1914, p. 297.

⁵⁹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903, p. 185.

⁶⁰ Jean Chevalier, Alain Ghecrbrant, *op. cit.*, vol. 3, p. 15.

⁶¹ Edward Westernmarck, *Histoire du Mariage*, IV. Cérémonies nuptiales. Les rites du mariage. Traduit de l'anglais par Arnold Van Gennep, Paris, Mercure de France, 1938, p. 295–298.

⁶² *Ibidem*, p. 296–297.

⁶³ *Ibidem*.

Nu trebuie să excludem însă nici posibilitatea unei urări de drum bun în viață, căci, în Anglia, Danemarca, Germania sau Suedia, se arunca papucul cel vechi și în urma acelor care plecau într-o călătorie de afaceri sau la vânatoare.

La francezi, *sabotul* a simbolizat mult timp înțelegerea desăvârșită în căsătorie și norocul la copii. Sabotul stâng, cu care a fost acceptată cererea în căsătorie, era păstrat cu grijă mult timp după nuntă și expus pe fațada locuinței. În el se punea o păpușă, care era luată când se naștea primul copil al tinerei familii⁶⁴.

S-a insistat adesea, în bibliografia legată de relațiile dintre psihologie și etnologie, asupra simbolismului vaginal reprezentat de pantof, în opoziție cu simbolismul falic sugerat de picior. Numeroase obiceiuri legate de strategiile petirii confirmă realitatea acestei relații pe planul mentalității populare. În mediile rurale franceze, sintagma „*mêler les sabots*” are sensul de a începe o legătură amoroasă. Aluziile ce se făceau la adresa unei „fete mari greșite” conțineau, de multe ori, referiri la sabot: „*Enfin, le doute n'est plus permis quand on sait qu'en Sologne on disait d'une jeune fille enceinte: alle a cassé son sabiot ou encore alle a cassé son sabiot pa'l'talon*”⁶⁵.

Totuși, s-ar părea că, în ceea ce privește contextul nupțial, schimbarea încălțăminte este subsumată simbolisticii ritului de trecere și, implicit, îndepărtării primejdiilor aferente acestuia. Astfel, Zacharoula Tourali menționează că, în insulele grecești Kassos și Tilos, se continuă și după cununie valoarea apotropaică a noilor încălțări: „*Pourtant, les dangers qui viennent du bas et circulent sur le plancher de la maison ne disparaissent pas. Même après le mariage, le jeune marié reste sensible à des dangers. C'est à cet effet que la future mariée lui a donné en cadeau des pantoufles confectionnées par elle et qui sont destinées à être portées le lendemain du mariage*”⁶⁶. După cum se poate observa, în acest caz mirele este cel ce se bucură de ocrotirea papucilor miraculoși. Prin urmare, este exclusă prezența simbolismului erotic feminin.

Recipientele pentru ospetele nupțiale aveau, în unele cazuri, forma încălțăminte mirilor. Remarcabile rămân, în acest context, vasele pe tiparul unei cizme, folosite încă din perioada timpurie a culturii *urartu*. Existența lor pe teritoriul transcaucazian, din Azerbaidjan până în părțile apusene, este atestată înainte de secolele IX-VIII î.e.n., când apar și în ținuturile învecinate, de la așezarea Hurvin, din Iran, și până la necropolele grecești. Cele două exemplare descoperite la Karmir-blur au buza evazată, iar partea de jos se termină cu un vârf ascuțit. Unul este decorat cu motive geometrice policrome, pe când celălalt, monocrom, redă cu destulă fidelitate finețea pielii și detaliile croielii și cusăturilor cizmei⁶⁷.

Întorcându-ne la basmul *Cemușăreasa*, trebuie să constatăm că el păstrează vechi ipostaze ale unui obicei matrimonial. De sub perucile pudrate ale poveștilor lui Perrault

⁶⁴ Hervé Fillipetti, Janine Trotreau, *Symboles et pratiques rituelles dans la maison paysanne traditionnelle*, La Chapelle Montligeon, L'Imprimerie de Montligeon, 1978, p. 122-126.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Zacharoula Tourali, *op. cit.*, p. 140.

⁶⁷ Meliné Poliadan Ghenca, *Arta preistorică și antică din regiunea caucaziană*. Prefață de Vasile Drăguț, București, Editura Meridiane, 1988, p. 381-382.

se desprind rituri primitive din timpul în care, așa cum sublinia Jan de Vries, narațiunea fantastică folclorică s-a detașat de universul mitic și divin, *căzând în popor*⁶⁸.

Cenușăreasa depășește ipostaza de claustrare, datorată, pe de o parte, doliului purtat după mama sa, iar pe de alta vârstei nubile, în momentul în care aruncă sau pierde pantoful ei atât de frumos (brodat cu aur, cu argint și perle, bătut cu nestemate, lucrat din mătase, cleștar sau sticlă). Ritul de trecere nupțial își continuă cursul fericit până la cununia cu fiul împăratului. Numai păstrarea cu grijă a pantofilor asigură norocul fetei de măritat. Cele douăsprezece prințese, care dansează în fiecare noapte la balurile zmeilor, nu se pot mărita până când nu vor conțeni să-și distrugă condurii lor de mătase.

Pantoful Cenușăresei îmbină virtuțile unui obiect simbolic de tipul *Liebesgabe*, care evidențiază legăturile afective deosebite dintre doi tineri (cum se întâmplă și în cazul batistei, inelului sau al cununii), cu acelea ale unui instrument apotropaic. Asigurând trecerea ritualizată într-o nouă stare socială, el ocrotește totodată cuplul nupțial de primejdii ce pot veni din zonele întunericului și nefericirii. Pantoful miresei constituie un puternic suport magic în favoarea norocului în viață.

LA PANTOUFLE DE CENDRILLON

RÉSUMÉ

Dans *La Pantoufle de Cendrillon* on essaye de suivre les relations existantes entre le motif de *la preuve du soulier*, spécifique aux contes du numéro 510, IV, a, de la typologie Aarne-Thomson, et la réalité ethnographique. Tant la courtisane Rhodopis (de la première attestation de ce type de narration fantastique), que ses correspondantes européennes – *Cendrillon* (fr.), *Cenerentola* (it.), *Cenicienta* (sp.), *Aschenbrödel* ou *Aschenputtel* (germ.), *Pepeliuga*, *Pipelcuța* ou *Cernușka* (l'espace slave), *Cenușăreasa* ou *Cenușoica* (rom.) abandonnent ou perdent la pantoufle du pied droit, pour se faire ainsi suivre par leur promis.

À l'aide des «*urbilds*», images archétypales des anciennes coutumes, les contes et les mythes dévoilent des rites archaïques. La preuve du soulier représente un vrai *leitmotiv* dans les légendes historiques et les chroniques médiévales. À la cour des Porphyrogénètes, celle-ci faisait partie du cérémonial du choix des épouses des basileus et, implicitement, des futures impératrices byzantines.

Les souliers peuvent aussi remplir des fonctions phyloctériques dans le contexte des moments déterminants pour la destinée humaine, ils ont le pouvoir (surtout ceux en cuir) de chasser les esprits malins et le mauvais œil.

Cendrillon dépasse la période de réclusion au moment où elle jette ou perd une de ses belles pantoufles. Le rite de passage nupțial continue son heureux déroulement jusqu'aux épousailles avec le prince.

La pantoufle de Cendrillon combine les vertus d'un objet symbolique du type *Liebesgabe* – qui marque (de la même manière que l'*anneau*, le *mouchoir* ou la *couronne*) les liaisons affectives établies entre deux amoureux – à celles d'un instrument magique, apotropaïque.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

⁶⁸ Mircea Eliade, *Miturile și poveștile cu zâne*, în vol. *Aspecte ale mitului*. În românește de Paul G. Dinopol. Prefață de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1978, p. 186.

PATERNITATEA GRAMATICII ATRIBUITE LUI A. LAMBRIOR

DE
ION NUȚĂ

La sfârșitul anului 1892 și la începutul celui următor, apăreau la Iași, în Editura Librăriei Kuppermann, două volume de *Gramatică română*. Primul trata *fonetica și morfologia*, cel de al doilea, *sintaxa*. Apariția lor a creat chiar de la început mari nedumeriri în rîndul cititorilor și al specialiștilor. Foaia de titlu, la ambele volume, era cu totul neobișnuită: în partea ei superioară figura autorul, A. Lambrior, urma numele lucrării, după care, mențunea: „de Gh. Ghibănescu, profesor“. Se punea întrebarea firească: cine era autorul acestor cărți?

Un prim răspuns îl dădea chiar Gh. Ghibănescu, care, în *Prefața* primului volum explica prezența lui Lambrior ca autor. La propunerea Editurii amintite, de a întocmi un manual conform programei școlare pentru licee și gimnazii, care să aibă la bază articolele și manuscrisele lui A. Lambrior, Gh. Ghibănescu acceptă acest lucru „mai ales pentru a reîmprospăta în ochii tinerimei școlare numele ilustrului profesor de limba română“, folosind de aici „pe de-a-ntregul *Fonetica*, partea lui originală“. Deci, simplul fapt că s-a folosit de unele idei ale lingvistului îl determină să-l treacă drept autor, ceea ce nu făcuseră anterior alți gramatici, care luaseră din opera lui Lambrior mult mai multe lucruri. Originală idee, dacă ne gândim că o gramatică școlară se naște adesea din alta și, de cele mai multe ori, autorul ei nici nu citează sursa de inspirație. Evident, Ghibănescu a exagerat procedînd așa, dar faptul acesta este demn de apreciat, pentru că el reprezintă recunoașterea meritelor marelui lingvist și poate fi o pildă pentru acei care cred că în scrisul lor totul le aparține.

Lucrurile par a fi clarificate definitiv în 1914, cînd Romulus Ionașcu făcea precizarea că Lambrior „n-a publicat nici o gramatică“, iar Gh. Ghibănescu, autorul celor două lucrări, „a adunat și sistematizat tot ce a scris Lambrior asupra foneticii și morfologiei române“¹.

Afirmațiile acestea nu au fost luate în considerație și astfel problema paternității reapare, mai ales după anul 1956, cînd Iorgu Iordan publică un

¹ Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbii române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914, p. 146.

studiu în care, analizând volumul din 1892, este categoric : Lambrior „are o gramatică postumă a limbii române, publicată de Gh. Ghibănescu”².

Și de aici, totul merge cu sau înspre această constatare.

De obicei, Gh. Ghibănescu este etichetat, în cele mai dese ocazii, drept editorul lucrărilor³, iar alteori, coautor chiar⁴. Într-un volum apărut în 1975, coordonat de Iorgu Iordan, în capitolul redactat de Luiza și Mircea Seche, se afirmă că Lambrior „n-a publicat nici o gramatică”, materialul său a fost „adunat și sistematizat” de Ghibănescu în lucrarea din 1892, dar, pe aceeași pagină, se rezumă unele idei din „gramatica sa”⁵ [a lui A. Lambrior]. *Dicționarul de lingviști și filologi* insistă asupra faptului că, după moartea lui Lambrior, Ghibănescu publică „o altă lucrare a acestuia, *Gramatica română*”, după ce publicase („în colaborare cu Al. Lambrior) *Carte de citire...*”⁶, idee complet eronată și inexplicabilă într-o astfel de lucrare.

Trebuie precizat de la bun început, în ceea ce ne privește, că socotim ca autor al celor două volume de *Gramatică română*, din 1892 și 1893, pe Gh. Ghibănescu, și acest lucru în urma comparării textului cărților respective cu tot ce a scris A. Lambrior (studiile publicate în diverse reviste și articolele sau însemnările apărute postum sau rămase în manuscris).

Volumul din 1892⁷, după o *Prefață* în care se dau sumare lămuriri privind materialul care stă la baza lucrării, cuprinde trei părți.

Prima parte (p. 1—61) prezintă câteva *noțiuni preliminare* (p. 1—32) legate de originea limbii române, limba literară, dialecte și graiuri, clasificarea sunetelor, scriere și pronunție, silabă și accent, fonologia latină. Ultimele capitole (p. 32—61) sînt dedicate în exclusivitate unei analize amănunțite a evoluțiilor vocalelor, consoanelor și grupurilor consonantice de la latină la română, urmărindu-se aceste schimbări pînă la faza lor din graiurile populare.

Partea a II-a este consacrată *morfologiei*.

Substantivele sînt *comune* („acele ce au înțeles *general* și prin care ne referim la *specie, clasă, familie, gen*”; ele reprezintă nume *materiale colective* și *compușe*; p. 66) și *proprii* (care au „înțeles *particular, individual*, care se referă la persoane, la individ, la anumită ființă din natură”; p. 66); *genul* poate fi cunoscut după „*terminațiune și înțeles*” (p. 74), iar dintre *neutrul logic* și cel *gramatical* limba română l-a păstrat pe ultimul, „deși l-a apropiat în formă de masculine și feminine” (p. 73); în limbă există două forme cazuale

² Iorgu Iordan, *Scurt istorie al principalelor lucrări de gramatică românească*, în „*Limbă și literatură*”, II, 1956, p. 178; vezi și *Limba română contemporană*, [ediția a II-a], București, 1956, p. 765.

³ I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970, p. 71; *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetări bibliografice*, partea I, Biblioteca Centrală Universitară București, 1973, p. XX; *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 77 (capitol redactat de Luiza și Mircea Seche).

⁴ I. Rizescu, *H. Tiktin. Omul și opera*, București, 1971, vorbește de gramatica „lui Gh. Ghibănescu — Lambrior” (p. 122), deși la pagina următoare se amintește „manualul lui Gh. Ghibănescu”.

⁵ *Istoria științelor în România. Lingvistica*, volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan, de Ion Gheție, Valeria Guțu-Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Șuten, București, 1975, p. 71.

⁶ Jana Balaciu, Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978, p. 129.

⁷ A. Lambrior, *Gramatica română. Fonetica și morfologia*, de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892 [pe coperta exterioră, 1893].

(una pentru nominativ-acuzativ, „cazul *drept*“, și alta pentru genitiv-dativ, „cazul *oblic*“, la care se adaugă și *vocativul*, deși, din punct de vedere funcțional, este recunoscută existența celor cinci cazuri; substantivele în acuzativ precedate de prepoziții sînt numite *locuțiuni cazuale*; *declinările* se caracterizează după genuri și sînt reduse la două tipuri: tipul I, format din substantive masculine și neutre, și tipul al II-lea, care cuprinde substantivele feminine. De aici și teoria declinării cu două cazuri: a cazului *subiect* (provenită din nominativ) și a cazului *regim* sau *obiect* (provenită din acuzativ).

Articolul poate fi *substantival* (*le, l, a*), *pronominal* (*al, ai, a, ale*), *adjectival* (*cel, cei, cea, cele*), *numeral* (*un, o, unii, unele*) și *partitiv* (*niste*).

Pronumele, care „ne duce spre numele adevărat al lucrului“ (p. 120), este *personal*, *reflexiv*, *de politețe*, *de întărire*, *posesiv*, *demonstrativ*, *conjunctiv* sau *relativ*, *interogativ* și *nehotărît*.

Verbele sînt *tranzitive* și *netranzitive* și ele arată în propoziție un raport activ, pasiv, reflexiv, și reciproc; prezentul poate fi și *istoric*, iar acțiunile exprimate de el sînt *momentane* și *continue*; trecutul are cinci forme: *imperfectul*, *perfectul simplu* (*auristul*), *perfectul compus* și *perfectul anterior* (mai mult ca perfectul), care este *simplu* (*zisesem*) și *compus* (*am fost zis*). (Referitor la *perfect* trebuie remarcat faptul că autorul *Gramaticii* precizează că cel *compus* are o întrebuințare mai mare în special în graiul moldovenesc, iar cel *simplu*, *auristul*, este specific graiului muntean și apare frecvent în povestiri; p. 144); viitorul este *absolut* și *anterior*, dar „limba ne dă și alte forme cari exprimă starea acțiunii din viitor“ (p. 145): *viitorul apropiat* și *posibil* și *viitorul de necesitate*; modurile verbului sînt: *indicativul*, *subjunctivul*, *imperativul*, și *optativul* (infinitivul, participiul și gerunziul și derivate verbale, iar nu forme de conjugare“; p. 148), iar cele cinci *conjugări* (verbele terminate în *-a, -ea, -e, -i, -î*) pot fi „vii“, adică productive (I și a IV-a) și „moarte“ sau neproductive (a II-a, și a III-a).

Cuvintele *neflexibile* sînt: *adverbul* (*de timp, de loc, de cantitate, de calitate, de mod*), „*prepozițiunea*“ (*simplă și compusă*, prin care „arătăm raporturi circumstanțiale *de loc, timp și mod* etc.“; p. 218), „*conjunțiunea*“ (conjunțiile sînt simple, compuse, „*coordonatoare*“, subordonatoare și pot fi: *copulative*, *disjunctive*, *adversative*, *cauzale*, *temporale*, *locale*, *comparative*, *concesive*, *finale*, *expozitive*, *relative* și *concluzivale*) și „*interjecțiunea*“.

Ultima parte a primului volum tratează *formarea cuvintelor*: schimbarea funcției gramaticale, schimbarea „de înțeles“, împrumutul direct, derivarea cu sufixe (*augmentative*, *diminutive*, *nominale*, *verbale* și *adverbiale*), compunerea și familia de cuvinte.

Din partea I a primului volum, *Fonetica*, paginile de la 32 la 41 au la bază studiile lui A. Lambrior publicate în perioada 1877—1881⁸. De asemenea, au fost folosite aici idei din *Introducere la Carte de citire*⁹ (capitolul al III-lea, p.

⁸ Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire, în „Romania“, VI (1877), p. 443 — 446; L'e bref latin en roumain, în „Romania“, VII (1878), p. 85 — 93; Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques, în „Romania“, IX (1880), p. 99 — 116, 366 — 376; X (1881), p. 346 — 364.

⁹ Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri). Cu o introducere asupra limbei românești [de A. Lambrior], Iași, 1882; ediția a II-a, Iași, 1890; ediția a III-a cu adaus de texte din Psaltirea Schetănă, din Codicele Voronețian și 5 documente în original, de Gh. Ghibănescu, Iași, 1893 [pe copertă, 1894].

XLVI—LXXIV, în special fenomenele fonetice legate de „monumentele“ vechi și „foasta limbă românească“, din însemnările făcute pe marginea *Dicționarului* lui Cihac și a volumului lui B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*¹⁰, cit și unele date oferite de manuscrisele rămase¹¹, în care se discută probleme de fonetică istorică : *Ce au devenit consoanele latine în română* (f. 70^r—94^r), *Fonetica străină* (f. 126^r—158^v), un studiu extrem de valoros în limba franceză despre *Vocalismul românesc* (f. 159^r—177^v) și un altul *Despre consoane* (f. 178^r—237^r).

Materialul acesta a fost selectat, sistematizat și grupat în secțiuni judicioase stabilite, cum tot așa procedase, cu cîțiva ani mai înainte, și I. Nădejde în *Gramatica* sa. Deci, Gh. Ghibănescu a utilizat din studiile lui A. Lambrior numai chestiunile legate de fonetica istorică, insistînd asupra evoluțiilor vocalelor, consoanelor și grupurilor consonantice de la latină la română. Celelalte noțiuni preliminare care se întîlnesc în această parte a lucrării (originea limbii române, limba literară, dialect, grai, fonologie, cantitatea vocalelor, diftongii, clasificarea consoanelor etc., p. 1—32) îi aparțin lui Gh. Ghibănescu.

În capitolul dedicat *Morfologiei*, au fost folosite din opera lui A. Lambrior idei din părțile I și a II-a ale *Introducerii* la *Carte de citire* (noțiunile despre *verb*, *substantiv*, *articol* și sporadic despre *pronume*; p. I—XLVI), unele fapte din articolul consacrat conjunctivului¹², completările făcute la *Carte de citire*¹³ și diversele notații despre *verb* și *substantiv* consemnate în cele două „lecțiuni“ ținute la Universitatea din Iași¹⁴. Se readuc astfel în discuție problemele declinării cu două cazuri (cazul *subiect* și cazul *regim*), a declinării caracterizate prin genuri, a căderii articolului *-l* de la substantivele masculine sau a unor forme verbale specifice vechii limbi românești. Majoritatea faptelor analizate aici nu apar în nici o lucrare a lui Lambrior și ele aparțin în totalitate lui Ghibănescu. A. Lambrior nu a scris nicăieri despre părțile neflexibile de vorbire, despre toate timpurile și modurile verbale și nu a abordat decît tangențial problema formării cuvintelor, care în *Gramatica* discutată constituie un ultim capitol.

Volumul dedicat sintaxei¹⁵, devenit astăzi o raritate, uitat sau neglijat aproape total de către specialiști, aparține în exclusivitate lui Gh. Ghibănescu.

Lucrarea este structurată în două mari secțiuni, în care tratează probleme generale și unele aspecte specifice sintaxei românești.

Prima parte analizează, destul de amănunțit, aspectele de bază ale sintaxei și cuprinde cinci capitole.

1. *Teoria propoziției*: vorbirea ca obiect, cuvînt — frază, cuvînt — idee, propoziție — judecată, cuvintele logice ale propoziției, propoziția ca înțeles și ca formă.

¹⁰ Din lucrările inedite ale răposatului Lambrior, în „Contemporanul“, VI (1888), nr. 10 p. 336 — 350.

¹¹ Manuscrisul nr. 5294 de la Biblioteca Academiei R.S. România.

¹² *Ceva despre conjunctivul românesc*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I (1882), vol. I, fasc. I, p. 37 — 40.

¹³ *Notițe de ale lui Lambrior (la Cartea de citire)*, în „Contemporanul“, VII (1889), nr. 3, p. 273 — 285.

¹⁴ *Două lecțiuni ținute la Universitatea din Iași de A. Lambrior. Note scoase de Eduard Gruber*, în „Contemporanul“, VI (1888), nr. 8, p. 169 — 175.

¹⁵ A. Lambrior, *Gramatica română. Sintaxa*, de Gh. Ghibănescu, profesor, Iași, 1893.

2. *Termenii din propoziție*: propoziția ca obiect (subiectul, „verbul propoziției” sau predicatul, obiectul drept, care poate fi intern și extern, obiectul indirect și un obiect dublu, unul al persoanei și un altul al calității), propoziția ca atribut și complinirile (*atributive*, care se pun „pe lângă subiect, obiect sau atribut”, și *circumstanțialele*, puse „pe lângă verb”).

3. *Propoziții eliptice* (eliptice și multiple)

4. *Propoziții independente*: *independente*, *coordonate* (copulative, disjunctive și adversative), *subordonate* (cauzale, condiționale, temporale, completive, concesive, comparative, finale și concluzive), *incidente* și *incise*. (Trebuie făcută remarcă că în cadrul subordonatei completive se face distincție între completiva „cu raport de nominativ, numită subordonată subiectivă”, p. 47, și cea „cu raport de acuzativ, numită subordonată obiectivă”, p. 48, care la rândul ei poate fi obiectivă directă și indirectă.)

5. Determinarea numărului de propoziții în frază: propoziții sinonime, prescurtarea și transformarea propozițiilor, transformarea din activ în pasiv.

În următoarele cinci capitole, care formează secțiunea a doua a acestei *Gramatici*, sînt studiate problemele legate de *sintaxa românească*: „șirul cuvintelor” (locul termenilor din propoziție), acordul termenilor din propoziție, corespondența timpurilor și sintaxa propozițiilor.

O ultimă parte cuprinde considerații generale privind ortografia, punctuația, alfabetul „greco-slav, cirilic” (unde se întîlnesc unele dintre ideile lui A. Lambrior), iar într-un scurt capitol sînt discutate sistemele ortografice.

Dacă volumul care analizează fonetica și morfologia cuprinde unele fapte expuse anterior de Lambrior în lucrările de care am amintit, în cel consacrat *sintaxei* ele lipsesc cu totul, pentru simplul motiv că Lambrior nu s-a ocupat niciodată de această problemă. Aici, planul și generalitățile privind *sintaxa*, cit și unele probleme de morfologie au fost luate de Ghibănescu, după cum însuși mărturisește acest lucru, din gramaticile lui Charles Belon și F. Brunot. În această situație, o afirmație ca aceea că la consolidarea termenului *sintaxă* o contribuție importantă a avut și Lambrior¹⁶, nu mai prezintă nici o valoare.

Concluzia care se impune, după trecerea sumară în revistă a conținutului celor două volume, este aceea că A. Lambrior nu a publicat niciodată o gramatică a limbii române și nici nu a avut astfel de preocupări. Studiile sale, în special cele referitoare la fonetica și morfologia istorică, cit și manuscrisele rămase, au fost folosite de o serie de autori (I. Nădejde, Radu Radoveanu, N. Pană), printre care și Gh. Ghibănescu. Acesta din urmă, pe de o parte, a sintetizat, amplificat și interpretat materialul extras din articolele lui Lambrior, dar, pe de altă parte, a adus nenumărate contribuții originale, a căutat exemplele cele mai adecvate, a introdus, la morfologie și sintaxă, fragmente din limba cultă și populară ca aplicații la reguli (numite de Ghibănescu „deprinderi”) și modele de analize gramaticale.

Autorul celor două volume de *Gramatică română* nu poate fi altcineva decît Gh. Ghibănescu, cu toate că majoritatea celor care au luat în discuție această problemă, fără a avea nici un argument, îi neagă această calitate, iar Iorgu Iordan, de exemplu, în legătură cu acest lucru, îl consideră, pe adevăratul autor, un „om puțin pregătit”, chiar și în cazul nu atît de complicat în

¹⁶ *Morfo-sintaxa limbii române*, p. LXXVII.

a duce la îndeplinire, în bune condiții, sarcina prezentării pentru tipar a materialului rămas de la Lambrior¹⁷. Să nu uităm însă că Gh. Ghibănescu a avut și o temeinică pregătire lingvistică și filologică și nu a fost numai istoric, paleograf și editor de documente vechi. El este autorul unui studiu privind *Grafia chirilică la români* (1889), a publicat *Glosarul Psaltirei Scheiene* (1902) și un *Glosar slavo-român* (1911), iar, în ceea ce ne interesează, ca profesor secundar la Bîrlad și Iași, a întocmit o serie de manuale de gramatică pentru cursul primar, mediu și superior¹⁸, unele dintre ele în colaborare¹⁹, și două „povățuitoare”²⁰, un fel de *îndreptare metodice* pentru cei care predau această disciplină.

Lucrările de gramatică ale lui Gh. Ghibănescu, și în special volumele din 1892 și 1893, scot în evidență calitățile unui specialist total neglijat, care a avut un rol important în evoluția gramaticii românești. În ele Ghibănescu a sintetizat idei noi, interesante, originale, explicate riguros, științific, folosind în multe situații o terminologie apropiată de cea modernă. Legat de prima lucrare însă, nu trebuie uitat numele lui A. Lambrior, lingvistul care, prin opera sa, a pus bazele studiului științific al limbii române și a creat o adevărată școală în fonetica românească. Lambrior nu a avut răgazul să scrie o gramatică a limbii române, dar datele oferite de studiile sale au stat la baza unor lucrări viitoare și au fost preluate, total sau parțial, de foștii săi elevi. Unul dintre aceștia, tocmai cel mai puțin influențat de model, în semn de recunoștință l-a desemnat chiar autorul unor cărți, pe care ar trebui să figureze totuși numai numele său : Gh. Ghibănescu.

LA PATERNITÉ DE LA GRAMMAIRE ATTRIBUÉE À LAMBRIOR

RÉSUMÉ

Après avoir comparé le texte des deux volumes de la *Grammaire roumaine* publiés à Iaș en 1892 et 1893 avec tous les écrits de Lambrior (études parues dans diverses revues posthumes ou manuscrites), l'auteur conclut que la *Grammaire* citée appartienne à Gh. Ghibănescu.

Bien qu'ayant utilisé pour le premier volume les articles de phonétique historique et partiellement, ceux de morphologie, de Lambrior, Gh. Ghibănescu a systématisé et interprété le matériel sélectionné ; ses contributions originales sont décisives. Quant au volume de *Syntaxe*, celui-ci lui appartient entièrement, Lambrior n'ayant pas abordé ce domaine.

Les discussions concernant ces travaux mettent en évidence les qualités d'un spécialiste négligé, ayant joué un rôle important dans l'évolution de la grammaire roumaine.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

¹⁷ Iorgu Iordan, art. cit., p. 182.

¹⁸ *Gramatica română (cursul mediu)*, Iași, 1895 ; *Gramatica română (curs superior)*. *Sintaxă, ortografie, stil și compunere*, Iași, 1897 ; *Adaus la Gramatica română, pentru uzul cl. IV primară, urbană și divizia III^a rurală*, Iași, 1898 ; *Gramatica română, clasa II primară urbană*, Iași, 1900.

¹⁹ Gh. Ghibănescu și Gh. Vesbianu, *Gramatica română, pentru clasa III primară urbană*, București, 1913 — 1914 ; *idem*, *Gramatica română pentru clasa IV primară urbană*, București, 1913 — 1914.

²⁰ *Povățuitor la Gramatica română (Cursul mediu)*, Iași, 1895 ; *Povățuitor la Gramatica română, pentru școlile primare : clasa IV urbană, IV — V rurală*, Iași, 1897.

G. IVĂNESCU ȘI EUGENIU COȘERIU. PREOCUPĂRI PE TERENUL ETNOLINGVISTICII

PETRONELA SAVIN*

În prelegerea inaugurală a Colocviului Internațional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere”, Iași, 1–2 noiembrie, în ale cărui acte este prezentă și lucrarea de față, profesorul Eugen Munteanu spunea despre G. Ivănescu că „visa nașterea unei lingvistici sintetice și complete, integratoare și totală, pe baze antropologice și filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coșeriu” (Munteanu 2013: 46).

Afirmația poate governa încercarea pe care ne-o propunem în acest articol, și anume aceea de a arăta că atât G. Ivănescu, cât și Eugeniu Coșeriu, având ca subiect de reflecție etnolingvistica în calitate de disciplină de graniță, au gândit, din unghiuri diferite, o lingvistică integratoare.

G. Ivănescu publica în 1980 articolul *Etnolingvistica* în lucrarea *Introducere în etnologie*, coordonată de Romulus Vulcănescu, în cadrul capitolului *Științe etnologice*. Cu doi ani mai devreme, Eugeniu Coșeriu prezenta comunicarea *Socio-și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, într-o ședință plenară la Primul Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică (João Pessoa, 31 iulie – 5 august 1978). Varianta spaniolă a comunicării a fost publicată în anul 1981 în „Anuario de Letras”, XIX, Facultad de Filosofía y Letras, Centro de Lingüística Hispánica, Mexico, 1981, p. 5–30, iar textul original portughez a apărut în volumul *Sociedade, Cultura e Língua. Ensaios de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, 1990, p. 28–49¹.

G. Ivănescu își prezintă punctul de vedere tranșant, încă din deschiderea articolului său, precizând faptul că „termenul *etnolingvistică* ridică multe discuții ca știință de graniță”, dar, în fond, el „se acoperă și se confundă, în mare, cu termenul și obiectul lingvisticii”. Mai mult, autorul consideră că „o știință intermediară între etnologie și lingvistică, care să satisfacă ambele cerințe ale investigației fără să cadă în sfera de influență a uneia din cele două componente

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

¹ Textul, tradus în română în anii '90, a fost publicat mai întâi în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, A. Lingvistică, p. 9–28 și, ulterior, apare în ediția tematică *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994, p. 129–149.

ridică probleme dificile de ordin teoretic și metodologic, pentru că, în ultimă instanță, se referă la problema relațiilor dintre limbă, popor și națiune văzută din unghiuri diferite". Pentru lingvistul ieșean, „lucrurile se pot înfățișa și altfel: limbile sânt în mod necesar realități etnice sau naționale și nu pot fi decât astfel”. În sprijinul acestei evidențe stă însuși faptul că, „în româna veche, termenul *limbă* era echivalent celui de *popor*”. De unde rezultă, în mod necesar, după G. Ivănescu, „că lingvistica poate fi în întregime sau în parte identificată cu etnolingvistica” (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coșeriu, în lucrarea citată mai sus, subliniază importanța delimitării clare a obiectului de cercetare a etnolingvisticii și sociolingvisticii, cu stabilirea sarcinilor și metodelor specifice, constatând că, în absența unor definiții clare ale domeniilor, cele două discipline tind să se contopească într-o „etnografie generală și integrală a comunicării” (Coșeriu 1994: 132). Lingvistul limitează etnolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu etnologică sau etnografică) la „studiul varietății și variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei comunități”, iar sociolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu sociologică), la „studiul varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori” (*ibidem*: 133). În acest context, etnolingvistica trebuie „să studieze în totalitatea sa contribuția «cunoașterii lucrurilor» cu privire la configurația și funcționarea limbajului” (*ibidem*: 134). O asemenea abordare ar corespunde unei „lingvistice escheologice” (din gr. *σκευός* „lucru”).

Eugeniu Coșeriu clarifică și problema raportului dintre limbaj și cultură, în măsura în care acesta cade în sarcina etnolingvisticii sau a lingvisticii în general. Autorul afirmă că relația dintre limbaj și cultură se prezintă în mod esențial în trei sensuri diferite. Pe de o parte, limbajul însuși este o formă primară a culturii, a obiectivării creativității umane (a spiritului creator). Pe de altă parte, limbajul reflectă cultura nonlingvistică; el este actualitatea culturii, adică exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută. În afară de aceasta, nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului, ca atare, al competenței lingvistice, ci și prin intermediul competenței extralingvistice, al cunoașterii lumii, adică prin intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre lucruri; iar cunoașterea lumii influențează expresia lingvistică și o determină într-o oarecare măsură. Aceste ultime două sensuri ale relației limbaj – cultură sunt cele care asigură, după Eugeniu Coșeriu, justificarea rațională a etnolingvisticii, deoarece primul sens (dacă se consideră numai limbajul în sine, și nu limbajul ca o formă a culturii între altele și în relație cu altele) justifică numai lingvistica în sine (*ibidem*: 139).

G. Ivănescu, la fel ca Eugeniu Coșeriu, pune termenul *etnolingvistică* în relație cu sociolingvistica și geolingvistica, mai mult, adaugă în discuție și termenul *psiholingvistică*. Însă, invariabil, manifestă aceeași neîncredere față de caracterul autonom al domeniilor de cercetare ale acestor discipline. Recunoaște faptul că „unii dintre lingviști, psihologi și sociologi au încercat și încearcă să definească sensul acestor termeni complecși când drept științe de graniță, când drept capitole ale lingvisticii”, însă, după părerea sa, „cum limba este în mod

necesar totodată o realitate etnică, socială, psihică și geografică (adică răspândită și diversificată în spațiu), lingvistica este implicit și etnolingvistică, și sociolingvistică, psiholingvistică, geolingvistică (geografie lingvistică, lingvistică spațială)” (Ivănescu 1980: 138).

G. Ivănescu consideră că „etnologia (cu etnografia, folcloristica și știința artei populare), sociologia, psihologia și, într-o anumită măsură, geografia – și am adăuga și istoria – se ocupă și ele de studiul limbii”, iar „aceasta nu înseamnă că ceea ce spune etnologul, sociologul, psihologul, geograful și istoricul despre limbă ar fi altceva decât lingvistică”, nefiind „nici o deosebire de puncte de vedere, de principii, de metode între lingvistica practică de ei și cea practică de lingviști” (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coșeriu insistă tocmai asupra diferenței dintre perspective, considerând că se impune o distincție clară între etnolingvistica propriu-zisă (lingvistica etnografică) și etnografia limbajului (etnografia lingvistică), între sociolingvistica propriu-zisă (lingvistica sociologică) și sociologia limbajului. Acestea sunt discipline complementare. De pildă, „dacă obiectul de studiu este limbajul, dacă este vorba de fapte lingvistice ca fiind condiționate de «cunoașterile» despre lucruri, atunci se face etnolingvistică propriu-zisă sau lingvistică etnografică; dacă, în schimb, obiectul de studiu este cultura, dacă este vorba de «cunoașterile» despre «lucruri» ca fiind exprimate de limbaj (și de limbajul însuși ca o formă a culturii între altele și împreună cu altele), în acest caz se face etnografie lingvistică (iar, într-un sens mai restrâns, dacă limbajul este tratat exclusiv ca manifestare culturală, se face etnografie a limbajului)” (*ibidem*: 135). De asemenea, în ceea ce privește corelația limbaj – context social, dacă obiectul de studiu este limbajul (diferențierile lingvistice în raport cu stratificarea socială), în acest caz se face sociolingvistică propriu-zisă sau lingvistică sociologică. Dacă, în schimb, obiectul de studiu este contextul social (relațiile sociale ca atare), atunci se face sociologie a limbajului (*ibidem*: 134).

G. Ivănescu, chiar dacă nu îi recunoaște etnolingvisticii statutul de disciplină autonomă, pune, implicit, în discuție chestiunea domeniului său de cercetare, afirmând că „una din problemele fundamentale ale lingvisticii în efervescență teoretică este aceea a *caracterului etnic exprimat în limbă*”. Direcția antropologic-deterministă a viziunii sale lingvistice, în spiritul Școlii întemeiate de A. Philippide, este transparentă. G. Ivănescu afirmă că „nu ne putem îndoi că structura psihică a unui popor determină anumite aspecte ale structurii limbii, și anume din sistemul formelor gramaticale, din cel al sensurilor lor, din cel sintactic, lexical și chiar fonetic”. Mai mult, lingvistul ieșean ține să scoată în evidență o eroare care s-a menținut între 1850 și 1950, „aceea de a nu se fi văzut că limba exprimă și ceea ce e general omenesc, că ea cuprinde între altele și categoriile logice universale sau *universalialia*”, „limba redă mai întâi de toate gândirea, iar gândirea este în esența ei la toți oamenii; trebuie să admitem deci că toate limbile «reflectă» aceeași gândire”. Făcând această distincție, G. Ivănescu concluzionează: „decă nu în cadrul acestei *scheme universale* va trebui să căutăm ceea ce este specific limbilor, ci în afara ei, de

exemplu în ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază, în modul de formare a cuvintelor etc.” (Ivănescu 1980: 141).

Conceptele de *caracter etnic* sau *scheme universale* ale limbilor pe care le ia în discuție G. Ivănescu își găsesc concilierea în doctrina lui Eugeniu Coșeriu, pentru care domeniul de cercetare al etnolingvisticii este dictat de distincția fundamentală dintre cele trei planuri ale limbajului (identificate de el însuși). Astfel, s-ar impune o etnolingvistică a vorbirii în general, o etnolingvistică a limbilor și o etnolingvistică a discursurilor. Etnolingvistica vorbirii ar studia „condiționarea limbajului prin cunoașterea universală a lumii și, în general, prin cunoașterile universale extralingvistice (incluzând și normele generale ale gândirii umane)” (Coșeriu 1994: 140), etnolingvisticii limbii îi aparține „studiul faptelor unei limbi ca fiind motivate de cunoașterile (idei, convingeri, concepții, ideologii) despre «lucruri»; deci și despre stratificarea socială a comunităților și despre limbajul însuși, ca fapt «real»” (*ibidem*: 145), în timp ce etnolingvistica discursului studiază „tipuri de discursuri și structurile lor tipice, ca fiind motivate sau condiționate de cultura unei comunități și va putea, eventual, să stabilească corelații între anumite tipuri de discursuri și anumite tipuri de cultură în diverse comunități” (*ibidem*: 147).

Așadar, dacă pentru Coșeriu etnolingvistica este o disciplină lingvistică autonomă cu domeniu de cercetare propriu, aflată într-o relație de complementaritate cu etnografia limbajului, pentru G. Ivănescu, „în măsura în care etnolingvistica accentuează latura specificității, unicității și reprezentativității realității sociale de tip etnic sau național, ea are dublă semnificație: pe de o parte, operează, în ordinea lingvisticii generale prin categoriile etnolingvistice și, pe de altă parte, fundamentează indirect însăși cercetarea categoriilor etnologice (etnie, popor, națiune)” (Ivănescu 1980: 142).

Concepția lui G. Ivănescu cu privire la statutul etnolingvisticii, sociolingvisticii, dialectologiei, categorii care operează în ordinea lingvisticii generale, își găsește motivația chiar în textul lui Eugeniu Coșeriu.

Marele lingvist afirmă: „[...] în istoria limbilor [...] nu trebuie să separăm disciplinele. Istoria limbilor are scopul de a descrie și de a explica ceea ce se numește «schimbarea lingvistică» – adică, continua creare de limbi prin mijlocirea vorbirii, continua obiectivare a vorbirii în tradiții istorice – și pentru aceasta are nevoie de toate punctele de vedere pe care le-am distins (și încă de multe altele). La soluționarea unei probleme istorice va putea contribui, după caz, lingvistica funcțională și dialectologia, sociolingvistica și etnolingvistica, stilistica limbii și sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe dintre aceste discipline împreună, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Și aceasta, nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o știință «hibridă» sau «eterogenă», ci pentru că este știința lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice și toate relațiile în care acestea se întâlnesc și pe care le determină se varsă în istorie” (Coșeriu 1994: 148–149).

Așadar, problema etnolingvisticii este văzută de G. Ivănescu din punctul de vedere al istoricului limbii, în timp ce Eugeniu Coșeriu discută aceeași chestiune din perspectiva filosofiei limbajului. Fascinant este însă faptul că ambii lingviști, aflați la mii de kilometri depărtare și aproape în același timp, își dezvoltă simetric argumentația, punându-și aceleași probleme cu privire la acest subiect. Însă, cum în disciplinele umaniste nu se operează cu adevăruri unice, absolute, ci se cultivă chiar abordări și soluții diferite, uneori complementare, preocupările lui G. Ivănescu și Eugeniu Coșeriu pe terenul etnolingvisticii dovedesc importanța asumării unei cercetări integratoare pentru înțelegerea limbajului uman, în complexitatea sa.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, p. 129–149.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Etnolingvistica*, în *Introducere în etnologie*, volum coordonat de Romulus Vulcănescu, București, Editura Academiei, p. 138–142.
- Munteanu 2013 = Eugen Munteanu, *Ivănescu, omul și intelectualul*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, număr special *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, p. 39–48.
- Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, Seria Filologie, A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

G. IVĂNESCU AND EUGENIO COSERIU. PREOCCUPATIONS IN THE FIELD OF ETHNOLINGUISTICS

ABSTRACT

Almost at the same time and thousands of miles apart, G. Ivănescu and Eugenio Coseriu enounced their view on the status of ethnolinguistics as an independent discipline. As the sciences of the spirit do not operate with unique, absolute truths, but cultivate even different, sometimes complementary approaches and solutions, the preoccupations of G. Ivănescu and Eugenio Coseriu in ethnolinguistics show the relevance of assuming an integrating type of research for understanding human language in its complexity.

Keywords: *G. Ivănescu, Coseriu, ethnolinguistics, ethnic, language.*

BIBLIOGRAFIE

- Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limba și literatură”, II, p. 197–224.
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, Extras, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

THE EVOLUTION OF LITERARY DIALECTS
FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper presents, on the one hand, the controversies regarding the terminological debate generated by G. Ivănescu's use of the sequence 'literary dialect' with concern to the literary varieties of old Romanian language and, on the other hand, the evolution of Ivănescu's perspective on the creation and unification of the Romanian literary language, as it is described in the works of the linguist of Iași, from his PhD thesis, *Problemele capitale ale vechii române literare* (The Capital Problems of the Old Romanian Language) (1944–1945, 1947; second edition 2012) to his treaty on *Istoria limbii române* (The History of the Romanian Language) (1980, second edition 2000) and to the studies that were published posthumously (1983, 1989), revealing the eclectic, innovating and synthetic nature of the linguist's scientific creativity, as reflected in his work, which is very important to the history of the Linguistics School of Iași.

Keywords: literary language, the history of the Romanian language, literary dialect, controversies, tradition, integrating perspective.

PUNCTE DE REZISTENȚĂ ȘI FALSE ATUURI
ÎN TENTATIVA LUI G. IVĂNESCU DE ADUCERE
A LINGVISTICII ÎN ACORD CU LOGICA ȘI STILISTICA

PETRU IOAN*

În toamna anului 1947, când își asuma, la Alma Mater Iassiensis, cursul de Sintaxă a limbii române moderne¹, profesorul G. Ivănescu lăsa în urmă 14 ani de activitate postuniversitară. Obținuse licența în cadrul Facultății moldave de Litere și Filosofie și studiasse la Paris, apoi la Roma, astfel putându-se întâlni cu mulți dintre lingviștii de marcă ai vremii. Întors la Iași, își continuă activitatea la Catedra de filologie română (în scriptele căreia figurează încă din anii studenției) până în 1938, apoi la Catedra de limba română și dialectele sale, până în 1943. Din toamna anului 1947, este profesor la Catedra de filologie română, alături de venerabilul Gavril Istrate, cu doi ani mai tânăr decât el.

Pe intervalul în atenție, cel de care ne ocupăm în această prestigioasă reuniune cu caracter omagial, publicase (în țară și în străinătate) numeroase studii și recenzii pe mai multe direcții ale științelor limbajului. În ceasul în care – la București – tocmai se pregătea controversata lege de reformare a învățământului, profesorul ajuns la cel de al șaptelea lustru pășea hotărât pe drumul despicării apelor în nucleul dur al disciplinei de care se legase.

Voiește, altfel spus, să marcheze un punct de cotitură în sintaxă – domeniu în care, pe parcursul a cel puțin 18 veacuri, se consumase un du-te-vino între aspirația spre generalitatea și universalitatea gramaticii „generale”, „pure” sau „raționale”, dacă nu „speculative”, și imperativul adecvării la specificul sau la particularitatea limbii studiate în cadrele unei gramatici „individuale” sau „empirice” și „descriptiviste”, dar cu bază inductivă și cu deschidere la evoluții, confruntări ori comparații.

Încercarea profesorului de la Iași țintește spre o sintaxă lingvistică care să se identifice „cu logica și stilistica” (Ivănescu 2004: 142). Pentru aceasta se impunea delimitarea de greșelile fiecăruia dintre partenerii de confruntare.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

¹ Publicat de studenta Valeria Osoianu, într-o desfășurare de 184 p., dintre care ultimele zece cuprind *Errata*.

Logicii, ca știință a gândirii discursive, G. Ivănescu îi reproșează – între altele – că n-a remarcat *judecățile compuse* (respectiv *frazele*, ca enunțuri complexe) ce rezumă *silogisme* – cum este cazul enunțurilor compuse cu subordonate consecutive (Ivănescu 2004: 139; Ivănescu 1964: 213–214) –, ceea ce este adevărat doar pentru un anume orizont al disciplinei organonice, nu însă și pentru Aristotel; în capitolele 4–6 din prima carte a *Analiticelor prime*, promotorul Liceului și autorul *Organonului* formula cele 14 moduri tari din figurile silogistice I–III ca enunțuri ipotetice complexe, având antecedentul de tip conjunctiv²: „dacă [este adevărat că] P_M și P_m , atunci [este adevărat că] C ”, ceea ce în simbolismul logicii actuale revine la schema tautologică „ $P_M \& P_m \supset C$ ”.

Ce îi mai impută logicii filologul ieșean? Că nu discută toate categoriile de judecăți (Ivănescu 2004: 138, 142) și că, astfel, manualele din domeniu sunt incomplete – ceea ce este veridic doar pentru clasificarea kantiană a judecăților după criteriul relației. Într-o anumită măsură însă, întrucât, potrivit *Criticii rațiunii pure*, judecățile *disjunctive* și cele *ipotetice* nu sunt specii, ci genuri de propoziții *opozitive* și, respectiv, *condiționale*³.

Un al treilea neajuns al logicii ca știință sermocinală sau discursivă rezultă – după lingvistul de la Universitatea ieșeană – din ignorarea „frazelor întrebătoare”, în ciuda faptului că ele înseși sunt forme de gândire (Ivănescu 2004: 146), iar la alcătuirea lor participă aceiași constituenți ca și în frazele enunțative, constatatoare. Reproșul în discuție este dezmințit însă de proiectul *eroteticii* pe care un compatriot precum Eugeniu Sperantia îl avansase, la Paris, cu 12 ani înainte, prin comunicarea⁴ susținută la congresul internațional de „filosofie științifică” pus – în cursul anului 1935 – sub semnul aniversării lui René Descartes, cu al său *Discours de la méthode*.

În opinia profesorului de la Universitatea ieșeană, chiar și atunci când au admis existența unor tipuri de judecată ce diferă de enunțarea *categorică* de tip „S este/nu este P”, exponenții logicii tradiționale – Christoph von Sigwart (1830–1904),

² A se vedea Jean Lukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford University Press, 1951; 2nd edition, 1957; repr. by Garland Publishing in 1987 (trad. fr. *La syllogistique d'Aristote du point de vue de la logique formelle moderne*, par Françoise Caujolle-Zaslavsky, Paris, Armand Colin, 1972); Petre Botezatu, *Silogismul aristotelic și actualitatea sa*, în „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, seria IIIb. Științe sociale, t. 12, 1966, p. 9–22; idem, *Valoarea deducției*, București, Editura Științifică, 1971; Petru Ioan, *Logică și metalogică. Incursiuni și noi contururi*, Iași, Editura Junimea, 1983, cap. VII (*Syllogistica premissis*), p. 241–267.

³ A se vedea Petru Ioan, *Tetrada tipologică a judecății: o paradigmă kantiană în actualitate*, în „Revista de filosofie” (București), t. XXVIII, nr. 4, 1981, p. 452–462.

⁴ Eugeniu Sperantia, *Remarques sur les propositions interrogatives. Projet d'une „logique du problème”*, în *Actes du Congrès International de Philosophie Scientifique*, vol. VII, *Logique*, Paris, Hermann, 1936, p. 18–28 (trad. rom. în Constantin Grecu, ed., *Logica interogativă și aplicațiile ei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 74–85).

bunăoară, Benno Erdmann (1851–1921) sau Edmond Goblot (1858–1935) – au greșit prin aducerea oricărei propoziții *verbale* la schema judecății *nominale* (Ivănescu 2004: 136; Ivănescu 1964: 208).

După lingvistul ieșean, un motiv de nemulțumire la adresa logicii este și faptul că această disciplină nu ar fi vorbit de „judecățile corespunzătoare frazelor cu coordonare de principale” (Ivănescu 2004: 135). De-a dreptul hazardată, obiecția în atenție desconsideră o întreagă tradiție consacrată – pe linia analizei macromoleculare a secvențelor discursive – de logicienii megarici și de cei stoici, iar apoi continuată de logicienii medievali și resuscitată, în veacul al XIX-lea, de către Gottlob Frege, cel apreciat, pe drept cuvânt, drept „Aristotel al logicii moderne”.

Gramatica, în concepția lui G. Ivănescu, a greșit, la rândul ei, din cel puțin patru puncte de vedere: (1) a ignorat mult timp *apozitia* și astfel a rămas la mare distanță de „logica naturală” (Ivănescu 2004: 134); (2) a redus frazele la un singur tip de judecată, cea nominală, în forma „*a* există”, „*a* este *b*”, respectiv „*a* posedă *b*” (Ivănescu 2004: 136; Ivănescu 1964: 208); (3) chiar și atunci când s-a recunoscut existența *propoziției verbale* (de forma „*a* face *b*”), exponenții disciplinei în atenție s-au grăbit să o prezinte, aidoma logicienilor, ca ipostază a *predicației* sau a *atribuirii* de note, proprietăți și relații; (4) procedând într-o asemenea manieră, reprezentanții sintaxei gramaticale nu au căutat să pătrundă în adâncul realităților lingvistice, în măsura în care disciplina de care vorbim a perpetuat distincția dintre propoziții *principale* și propoziții *secundare* (Ivănescu 1964: 203).

Pentru a depăși asemenea stări de lucruri, filologul ieșean socotea – acum șase decenii – că este necesar ca analiza sintactică să fie în același timp gramaticală și logică, iar promotorii acesteia să procedeze și ca logicianul, și ca lingvistul (Ivănescu 2004: 121, 142). Pe de altă parte, lingvistica *toto genere* ar trebui să se considere o știință integratoare, „de cunoașteri, voințe și afecte”, situație în care ea ar ajunge să fie „identică cu logica, teoria voințelor, estetica și psihologia” (Ivănescu 2004: 156). Nuanța prezumtivă din aprecierea celui la care ne referim survine – în desfășurarea *Cursului de sintaxă a limbii române moderne* – la doar o pagină distanță, la începutul paragrafului 84, unde autorul ieșean consideră ca „evidentă identitatea lingvisticii (întrucât se ocupă cu înțelesurile) cu o parte din logică, teoria acțiunilor și estetică sau, ceea ce este totuna, cu o parte din psihologie” (*ibidem*: 155).

Parcă pentru a-și recalibra tonul aserțiunilor programatice, în finalul paragrafului respectiv, G. Ivănescu își exprimă convingerea că „prin înlăturarea a tot ce actuala terminologie prezintă nefiresc și prin crearea unei terminologii adecvate se va ajunge la o sintaxă (cu morfologie) care să nu mai apară atât de radical distinctă de logică, de teoria voinței, de estetică și de psihologie” (Ivănescu 2004: 157).

După prima ediție a *Cursului de sintaxă a limbii române*, litografiat în 1948, propensiunea învățatului ieșean către știința *vi formae* a gândirii se vedește din

analiza rezervată *enunțurilor exclamative* (Ivănescu 1958)⁵ și mai ales din studiul *Gramatica și logica*, publicat cu două părți, în seria filologică a „Analelor Universității din Timișoara”, în 1963 și, respectiv, 1964. Autorul ieșean se menține și de această dată la convingerea că „punctul de vedere logic nu este, cel puțin câteodată, în morfologie și sintaxă, un punct de vedere străin lingvisticii, ci se identifică cu el” (Ivănescu 1964: 193).

Problemele fundamentale pe care le pune sintaxa limbilor indo-europene și, în special, sintaxa limbilor neolatine, privesc – după G. Ivănescu – mai cu seamă analiza propoziției simple și analiza propoziției compuse, respectiv a frazei, iar ambele demersuri presupun „criterii logice”. Cum în *judecată* nu există – după logicieni – decât subiect și predicat, la fel trebuie admis că se întâmplă – cu acordul lingviștilor – și în așa-zisele propoziții dezvoltate (Ivănescu 1964: 193, 194).

Ce-ar însemna aceasta? Să vorbim de *sintagma-subiect*, în care să se regăsească *subiectul* pur și simplu, împreună cu atributele sale, respectiv de *sintagma-predicat*, în care să figureze *predicatul* pur și simplu, alături de *complimenturile* aferente.

Pentru ca analiza sintactică să fie în același timp *gramaticală* și *logică*, în loc de *subiect* și de *predicat*, vor interveni, așadar, „completatele” (sau „determinatele”), iar în locul *atributelor* și *complementelor* din gramatica tradițională vor intra în acțiune *determinantele* sau *complementele lato sensu* (Ivănescu 2004: 121; Ivănescu 1964: 196).

Procedura logico-gramaticală propusă de G. Ivănescu operează fără nicio altă ajustare și în analiza frazelor, prin care se atinge obiectivul secund al sintaxei lingvistice.

Aceasta înseamnă că propoziția subiectivă devine nucleul *sintagmei-subiect*, pe orbitele căreia au a se instala așa-zisele propoziții *atributive* sau *relative*.

La rândul ei, ceea ce s-a considerat până atunci drept „propoziție subordonată predicativă” se va regăsi în centrul *sintagmei-predicat*, la completarea acesteia urmând să participe așa-numitele enunțuri sau propoziții secundare *obiective directe* și cele *obiective indirecte*, respectiv așa-numitele „propoziții *temporale*”, cele „*locale*” și cele „*modale*”; de asemenea, o parte dintre „comparativele de cantitate”, împreună cu o parte dintre așa-zisele „propoziții *finale*” și cu o parte dintre așa-numitele „propoziții *cauzale*”.

Pe scurt, poziția gânditorului omagiat în încercarea de reformă a sintaxei se exprimă în susținerea că: (1) „nu se poate vorbi de propoziții simple [...] și de propoziții dezvoltate”, ci doar de *subiecte* ori de *predicate simple*, respectiv *dezvoltate*, caz în care constituenții cu pricina se compun din *determinat* și *determinant*

⁵ Urmându-l pe Eugen Lerch (cu a sa *Historische Französische Syntax*, Leipzig, Reisland Verlag, 1925, 1929, 1934, § 50), lingvistul ieșean socotește respectivele propoziții ca fiind *afective* și, ca atare, de resortul esteticii, respectiv al psihologiei.

(Ivănescu 2004: 122; Ivănescu 1964: 197); (2) nu există propoziții *principale* și propoziții *secundare*, ci doar *propoziții pur și simplu*; a spune că unele propoziții sunt *principale* frizează pleonasmul, după cum a admite că există propoziții *secundare* înseamnă a contraveni naturii nominale a acestora, în frază ele jucând rolul de termeni complecși, ori de sintagme, ca să nu spunem „descripții singulare”, în stilul logicienilor; (3) faptul că așa-zisele „propoziții secundare” sunt formațiuni lingvistice *completive* sau *determinante* ale termenilor din propoziția regentă (Ivănescu 2004: 121; Ivănescu 1964: 196) reconfirmă distincția dintre *subiectel/predicate simple* și *subiectel/predicate complexe* (Ivănescu 2004: 248); (4) determinanții constituenților principali din cadrul propoziției, respectiv *atributele* (în sensul gramaticii germane ori al celei românești) și *complementele*, afectează nu subiectul sau predicatul în ansamblu, ci nucleele acestora (atunci când respectivele părți de propoziție sunt *sintagme*), a se înțelege: *substantivul* din centrul sintagmei-subiect, respectiv „verbul predicat”, dacă nu *adjectivul* ori *substantivul* în rol de predicat nominal (Ivănescu 2004: 248; Ivănescu 1964: 195); (5) *predicatul* (în sensul restrâns, ca în gramatica tradițională, ori în sensul larg, ca în analiza întreprinsă de exponenții logicii tradiționale) nu este un determinat al subiectului (Ivănescu 2004: 122; Ivănescu 1964: 197); (6) în ceea ce privește *copula* de care nu se pot disocia analizele logicienilor, ea ar trebui privită ca „indiciu” al propoziției și al judecății, respectiv ca „indiciu” al predicăției sau atribuirii, în sensul moștenirii aristotelice din propedeutică (Ivănescu 2004: 123; Ivănescu 1964: 197); (7) propoziția exprimă o judecată, iar fraza exprimă unirea a două sau mai multe judecăți (Ivănescu 2004: 134; Ivănescu 1964: 214) în relație de coordonare.

Să examinăm cele șapte puncte extrase din desfășurarea fragmentară și sacadată a cursului inițiat de G. Ivănescu în toamna anului 1947, cu gândul mărturisit și frecvent reiterat de a impune o reformă a sintaxei limbii române moderne și a sintaxei lingvistice în general.

1. Ideea că n-ar mai trebui să vorbim de „propoziții dezvoltate”, ci mai curând de situații în care *subiectul* sau/și *predicatul* propoziției sunt *sintagme*, adică expandări ale subiectului și, respectiv, ale verbului, este salutară în sine, iar ea își va face loc în versiunea din 1957 a gramaticii generative⁶, prin distincția operată de Chomsky între *grupul nominal* și *grupul verbal*. Este de mirare că, în studiul publicat la Timișoara în 1964, G. Ivănescu nu luase încă act de această deschidere majoră din gramatica limbii engleze și din sintaxa lingvistică *toto genere*, vizând, între altele, surmontarea unora dintre dificultățile majore în care se plasa structuralismul analitic de o parte și de alta a Oceanului Atlantic⁷.

⁶ Noam Chomsky, *Logical Structure of Linguistic Theory*, text difuzat în preajma disertației doctorale, din 1955; idem, *Transformational Analysis*, Ph. D. dissertation, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1955; idem, *Syntactic Structures*, The Hague–Paris, Mouton, 1957 (trad. fr. *Structures syntaxiques*, Paris, Les Éditions du Seuil, 1969).

⁷ Cf., în acest sens, Alexandra Cornilescu, *Postfață* la Chomsky 1996: 317–318.

2. Faptul că doar enunțurile principale sunt *efectiv-propoziții* este reperat de lingvistul ieșean: (1) la germanul Eduard Wechssler⁸, care – la începutul veacului trecut – consideră drept rostire (în germ.: *Ausserung*) doar propoziția ca întreg; (2) la suedezul Adolf Noreen⁹, după care termenul de propoziție (în suedeză: *mening*) se cere folosit doar în legătură cu enunțarea în întregul ei; (3) la germanul Hermann Otto Theodor Paul¹⁰, convins – spre sfârșitul vieții – că așa-zisele „propoziții secundare” nu sunt decât membre ale propoziției autentice; (4) la rusul M.N. Peterson¹¹, în opinia căruia discutabile sunt înseși fenomenele de coordonare și subordonare, în măsura în care nici măcar propozițiile principale nu sunt independente; (5) la danezul Jens Otto Harry Jespersen¹², potrivit până și sintagmei „propoziție principală”, care este ea însăși un segment al propoziției în care se integrează; (6) la austriacul Wilhelm Brandenstein¹³, în concepția căruia sunt *autosemantice* doar propozițiile independente și cele principale; ca atare, așa-zisele *propoziții secundare* nu au înțeles de sine stătător, deci sunt *sinsenantice*, asemenea *sincategoremelor* din orizontul lexical; (7) la elvețianul Albert Sechehayé, care distingea – în 1926 – între propoziția-termen (cea secundară și subordonată!) și propoziția-frază, adică propoziția ca întreg, fie ea independentă sau simplă, respectiv compusă din propoziția principală și subordonatele aferente¹⁴.

Fapt cu totul surprinzător, asemenea întâmpinări datorate lingviștilor cu propensiune logică nu se corelează nicăieri – în textele profesorului ieșean – cu analizele semiologice de tip categorial, prefigurate mai întâi de către Edmund Husserl, în ale sale *Cercetări logice*, din 1901, iar apoi de Stanisław Leśniewski, în 1929, și definitiv consacrate de Kazimierz Ajdukiewicz, prin studiul despre „coerența” sau „conectivitatea sintactică”¹⁵, din 1935. Pe drumul inaugurat

⁸ Eduard Wechssler, *Gibt es Lautgesetze?*, în „Forschungen zur romanischen Philologie”, Halle, 1900, p. 349–538 (Ivănescu 1964: 205).

⁹ Adolf Noreen, *Vårt Språk; nysvensk grammatik i utförlig framställning*, Lund, Christian Wilhelm Kyhl Gleerup Publ., 1904, p. 51 (Ivănescu 1964: 205).

¹⁰ Hermann Otto Theodor Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle, Max Niemeyer Verlag, ed. a V-a, 1920, p. 123.

¹¹ Lingvistul ieșean trimite la M.N. Peterson (*Očerki sintaxisa russkogoazyka*, Moscova, 1923, p. 32) prin intermediul lui Aleksandr Nikolaevitch Gvozdev, *Современный русский литературный язык*, vol. II, 2, Москва, 1961, p. 207.

¹² Jens Otto Harry Jespersen, *Sprogets Logik*, Copenhaga, J.H. Schultz, 1913, p. 38; idem, *The Philosophy of Grammar*, London, George Allen & Unwin, New York, Henry Holt and Comp., p. 105. La poziția lingvistului în atenție, G. Ivănescu (1964: 203) ajunge grație lui Albert Sechehayé, *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, Champion, p. 184–185.

¹³ Wilhelm Brandenstein, *Kritische Musterung der neueren Theorien des Nebensatzes*, în „Indogermanische Forschungen”, vol. 44, Berlin–Leipzig, W. Groyter Verlag, 1926, p. 117–136 (Ivănescu 1964: 203).

¹⁴ Albert Sechehayé, *Essai sur la structure logique de la phrase* (vezi supra, n. 12), p. 184–185 (Ivănescu 1964: 203).

¹⁵ Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, vol. II, partea I, Halle an der Salle, Max Niemeyer Verlag, 1901, reed. 1913, p. 204–205, 305–312, 316–321, 326–342; Stanisław Leśniewski,

de cei trei exponenți ai filosofiei limbajului, respectiv ai matematicii, ai semioticii și ai logicii, aveau să se alinieze – în timp – polonezii Joseph Maria Bocheński și Roman Suszko¹⁶, israelitul de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, Yehoshua Bar-Hillel¹⁷, germanul Joachim Lambek¹⁸, nord-americani precum Haskell Curry (ca promotor al logicii combinatorilor) sau Richard Merritt Montague, ca exponent al filosofiei formale, respectiv al logicii intensionale¹⁹, și încă mulți alții.

În terminologia celor menționați, a spune că *unei propoziții atributive i s-a luat funcția de propoziție prin relativul* [cel/cea/cei/cele] *c a r e*, iar că, în genere, *unei completeive sau „determinante” i s-a luat funcția de propoziție* prin sincategoremele care o leagă de predicatul *enunțării* (sau *rostirii*) *efective* (Ivănescu 1964: 206) este totuna cu a spune că respectivele rostiri sau enunțări s-au transformat în *n u m e c o m p u s e*, prin acțiunea *s u b n e c t o r i l o r*, funcții sintactice de tipul „n.../p...”.

3. Din teza că așa-zisele *propoziții secundare* sunt doar *părți de propoziție*, iar în acest caz subiectul și/sau predicatul propoziției regente sunt *sintagme*, G. Ivănescu trage concluzia c-ar trebui să distingem: (1) *subiectul, atributul și complementul verbal*, în propozițiile principale, respectiv în propozițiile fără subordonate, fie ele *autonome* sau *ordonate*; (2) *subiectul, atributul și predicatul pronominal-verbal*, respectiv *complementul conjuncțional-verbal* (Ivănescu 1964: 206), în sintagmele ce joacă rolul de determinanți ai constituenților din propozițiile regente.

Gründzüge eines neuen Systems der Grundlagen der Mathematik, în „Fundamenta Mathematica”, Varșovia, vol. 14, 1929, p. 1–81; Kazimierz Ajdukiewicz, *Die syntaktische Konnexität*, în „Studia Philosophica”, Varșovia, vol. 1, 1935, p. 1–27.

¹⁶ Joseph Maria Bocheński, *On the Syntactical Categories*, în „The New Scholasticism”, Journal of the American Catholic Philosophical Association (Washington D.C.), vol. 23, 1949, p. 257–280; Roman Suszko, *Syntactical Structure and Semantical Reference*, I–II, în „Studia Logica”, Varșovia, vol. 8, 1958, p. 213–244; vol. 9, 1960, p. 63–93.

¹⁷ Yehoshua Bar-Hillel, *On the Syntactical Categories*, în „Journal of Symbolic Logic”, vol. 15, nr. 1, 1950, p. 1–16; idem, *A Quasi-Arithmetical Notation for Syntactic Description*, în „Language”, vol. 29, 1953, p. 47–58; idem, *Decision Procedures for Structure in Natural Languages*, în „Logique et analyse” (Bruxelles), vol. 2, nr. 5, 1959, p. 19–29.

¹⁸ Joachim Lambek, *The Mathematics of Sentence Structure*, în „American Mathematical Monthly” (Washington D.C.), vol. 65, nr. 3, 1958, p. 154–170; idem, *Contributions to a Mathematical Analysis of the English Verb Phrase*, în „Journal of the Canadian Linguistic Association” (Toronto), vol. 5, 1959, p. 83–89; idem, *On the Calculus of Syntactic Types*, în Roman Jakobson (ed.), *Structure of Language and Its Mathematical Aspects*, American Mathematical Society, Providence, 1961, p. 166–178.

¹⁹ Haskell Brooks Curry, *Language and Formal Systems*, în *Proceedings of the Tenth International Congress of Philosophy*, Amsterdam, 1949, p. 770–772; *Some Logical Aspects of Grammatical Structure*, în „Journal of Symbolic Logic”, vol. 25, nr. 4, 1960, p. 341; ret. în Roman Jakobson (ed.), *loc. cit.*, p. 56–68; Richard Montague, *English as a Formal Language*, în Bruno Visentini et al. (eds.), *Linguaggi nella società e nella tecnica*, Milan, Edizioni di Comunità, 1970, p. 189–224; idem, *Universal Grammar*, în „Theoria” (Stockholm), vol. 36, nr. 3, 1970, p. 373–398; idem, *The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English*, în Jaakko Hintikka, Julius M.E. Moravcsik, Patrick Suppes (eds.), *Approaches to Natural Language*, Dordrecht, Donald Reidel Publ. Comp., 1973, p. 221–242.

În terminologia aceleiași gramatici de tip categorial, disocierea pe care ne-o propune lingvistul ieșean în 1964 se luminează prin ideea că *numele*, ca argument al *predicativului* (sau *predicatorului*!) este: (1) o categorie fundamentală – „casa”, „masa”, „triunghiul”, „mamiferul”, „Socrate”, „Dunărea”, „Carpații”, „Franța” etc.; (2) rezultanta determinării unei categorii fundamentale de ordin nominal prin operatorii logici *stricto sensu*, în genul „casa de pe deal”, „masa de seară”, „triunghiul isoscel”, „mamiferul preistoric”, „Socrate din Atena”, „Dunărea de jos”, „Carpații Orientali”, „Franța republicană” și așa mai departe; (3) rezultanta determinării unei categorii fundamentale de ordin propozițional prin *subnectorii*, în genul: „casa ce tocmai s-a înălțat pe un deal”, „masa așezată acolo unde înainte era bufetul”, „triunghiul despre care vorbesc cu groază marinarii și aviatorii”, „mamiferul din era ce a precedat potopul”, „cel care i-a fost dascăl lui Platon”, „Dunărea în porțiunea ce desparte Bulgaria de România”, „Carpații ce traversează România”, „Franța după războiul ce a durat mai bine de un veac” etc.

4. Avertismentul profesorului G. Ivănescu că determinanții sau complementele din cadrul unei enunțări nu afectează *subiectul*, respectiv *predicatul* (în postura lor de *funcții sintactice*), ci *substantivul* în rol de subiect, respectiv *verbul* în postura de predicat și, tot astfel, *substantivul* și *adjectivul* în rol de predicat nominal se poate reformula, după cum se poate corija și poate dobândi o maximă generalitate prin teza aferentă gramaticii de tip categorial, după care atât argumentele *operatorilor stricto sensu* ([*n*], .../ [*n*], ...), cât și argumentele *predicatorilor* ([*p*].../[*n*]...) sunt *nume* în chip de categorii fundamentale ori *nume rezultate* din transformarea prealabilă a unor categorii fundamentale.

5. Sublinierea lui G. Ivănescu cum că *predicatul* în sensul gramaticii tradiționale, respectiv *sintagma-predicat* în propria-i interpretare, nu *determină subiectul*, respectiv *sintagma-subiect*, este în acord cu paradigma de referință a gramaticii categoriale. Pentru a se alinia la poziția logicienilor și semioticienilor din vremea sa, mai trebuia însă ca profesorul ieșean să adauge ceva: faptul că *predicatul lato sensu* nu determină subiectul, *întrucât situația este inversă* – atât *subiectul* (respectiv *propoziția* în rol de subiect), cât și *complementele* (respectiv *propozițiile* în rol de complement) sunt cele care determină ori saturează *predicatul*, în calitate de *argumente* sau de *compliniri* ale acestuia, în speță ca *argumente* sau *compliniri* ale verbului în oricare din diatezele sale și indiferent dacă el exprimă procese (naturale), acțiuni (intenționate) ori stări de lucruri și treceri de la o stare la alta (Ivănescu 2004: 124, 128–129; Ivănescu 1964: 198).

6. Relativ la copulă, ca „indiciu” al *propoziției* și *judecății*²⁰ (Ivănescu 2004: 123; Ivănescu 1964: 197–198), lingvistul ieșean putea afla din chiar textele de logică la îndemâna nelogicianului câteva soluții de omologare; (1) asumând-o ca

²⁰ Pentru sintagma înrudită, de „indicator sintagmatic” sau de „secvență proprie de indici” (în cazul unei construcții lingvistice), cf. Stanisław Leśniewski, *loc. cit.*, respectiv Chomsky 1996: 55, 66.

relație între termeni și, deci, ca *predicator diadic „p/nm”*, în stilul logicii tradiționale; (2) promovând-o ca relație între enunțuri individuale și, deci, ca un *conector sui-generis*, în acord cu interpretarea lui Franz Brentano, din secolul al XIX-lea, după care o propoziție universală este (în structura sa de adâncime) o implicație universală între două propoziții individuale ($S \text{ a } P = (x) [Sx \supset Px] = [Sx \supset_x Px]$; $S \text{ e } P = (x) [Sx \supset \sim Px] = [Sx \supset_x \sim Px]$), după cum o propoziție particulară este (în structura sa de adâncime) o conjuncție între două propoziții individuale $S \text{ i } P = (\exists x) [Sx \& Px]$; $S \text{ o } P = (\exists x) [Sx \& \sim Px]$.

7. Centrul de greutate într-o abordare logico-lingvistică a sintaxei discursive, cum este cea schițată de G. Ivănescu în *Cursul de sintaxă*, ar fi trebuit să țină de felul în care se poate accepta ideea că propozițiile exprimă judecăți, iar o frază rezidă din unirea a două sau mai multe judecăți. În desfășurarea expunerii din cursul editat în 1948, lingvistul ieșean invocă trei feluri de fraze, acestea fiind: (1) *frazele-cunoaștere*, respectiv *frazele cognitive*, sau *teoretice*; (2) *frazele-voință*, respectiv *frazele volitive*, dacă nu „voluntative”, cum se mai exprimă autorul în paginile *Cursului*; (3) *frazele afective*²¹. Gânditorul în atenție se referă, de asemenea, la câțiva parametri ai enunțării, în speță la *modul* verbului-predicat (respectiv al verbului din sintagma cu rol de predicat) și la *calitate*, pe care o prezintă tot ca o modalitate (Ivănescu 2004: 213–214). În prezentarea sa nu străbate însă niciun ecou al logicilor „ateoretice” (*imperative*, *evaluative* etc.), după cum blocată rămâne și calea de acces spre teoria semiologică a funcțiilor creatoare de categorii logice fundamentale, ceea ce i-ar fi permis o luare sub control deplin a fenomenului coordonării în cadrul frazei, ca propoziție compusă (Ioan 1984: 109–119).

BIBLIOGRAFIE

- Chomsky 1996 = Noam Chomsky, *Cunoașterea limbii*, traducere de Alexandra Cornilescu, Ileana Baciș și Taina Duțescu Coliban, Ioan Dimitriu, postfață de Alexandra Cornilescu, București, Editura Științifică.
- Ioan 1984 = Petru Ioan, *Analiza discursului într-un model logico-lingvistic*, în „Anuarul Centrului de Științe Sociale” (Iași), t. I, p. 109–119.
- Ioan 1988a = Petru Ioan, *Logică și limbaj*, în Petru Ioan (coord.), *Logică, adevăr formal și relevanță interpretativă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 96–205.
- Ioan 1988b = Petru Ioan, *Paradigma gramaticalității categoriale și programul logicii integrale*, în

²¹ Tripartiția semnalată este pusă de lingvistul ieșean în legătură cu distincția operată de Eugen Lerch (vezi *supra*, nota 5) între fraze *enunțative*, fraze *imperative* și fraze *exclamative*, distincție corelată de lingvistul ieșean cu „tripla efectuare a vorbirii umane”, la care se oprișe Karl Bühler, disociind între manifestarea unui ton propriu (*exclamativ* sau *autoexpresia*), producerea unei acțiuni străine (*perlocuție* sau *apelul*) și expunerea unei stări obiective de fapte (*enunțativ*, respectiv *declarație* sau *reprezentarea*). Cf. Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, Gustav Fischer, 1934, p. 24–28; Petru Ioan, *Educație și creație în perspectiva unei logici „situaționale”*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 113; Ivănescu 2004: 97.

Petru Ioan (coord.), *Cunoaștere, eficiență, acțiune*, București, Editura Politică, Colecția „Știință și filosofie”, p. 129–155.

Ioan 1995 = Petru Ioan, *Orizonturi logice. Deschideri și resemnificări în universul actual al formalismelor*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 449–452.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, vol. II, p. 193–219.

Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.

STRONG AND LESS THAN STRONG POINTS IN G. IVĂNESCU'S ATTEMPT TO RELATE LINGUISTICS TO LOGIC AND STYLISTICS

ABSTRACT

In his reform of linguistic syntax, G. Ivănescu works with *determined*s (names, respectively predicative verbs) and *determinants* (namely nouns, pronouns, and numerals as attributes, respectively complements and predicative names). The idea that the secondary sentence is a compound name to complement the predicate in the main sentence is highly adequate, but, if he really meant to go all the way, the author should have considered in detail the mechanisms of determination. Noam Chomsky was to do it ten years later in his celebrated *Syntactic Structures*, that inaugurates the *synthetic structuralism* (as *generativism*) in category-type grammar.

Keywords: syntax, logical syntax, categorial grammar, linguistics, semiology.

ETNOLINGVISTICA ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU ȘI ÎN PERSPECTIVĂ COȘERIANĂ

ZAMFIRA MIHAIL*

1. Ar trebui să considerăm normal faptul că, la Colocviul închinat centenarului nașterii lui G. Ivănescu, au fost susținute două comunicări care au ca temă preocupările referitoare la etnolingvistică ale lingvistului ieșean. Pentru că aceste interpretări ale operei magistrului nostru reprezintă teste ale receptării mesajului său de către generații succesive de cercetători și, astfel, fac dovada perenității ideilor sale. Ele sunt și dovada recitirii permanente și analizării scrierilor sale. Iar situarea, în paralel, a concepțiilor despre etnolingvistică cu cele de sociolingvistică reia, sub alte unghii, referirile la cele două discipline și de către Eugeniu Coșeriu¹.

Contribuțiile teoretice ale celor doi savanți români au fost formulate, independent unul de celălalt, într-o perioadă în care erau discutate aspectele teoretice ale cercetării în perspectivă *etnolingvistică* atât pentru că aceasta acoperea un spectru larg de principii ale școlii mentaliste nord-americane, cât și pentru faptul că școlile europene de lingvistică foloseau termenul pentru fundamentarea propriilor concepții și metodologii. Ceea ce impune reconstituirea, măcar parțială, a accepțiilor în care a fost și este folosit termenul *etnolingvistică*.

Istoriile lingvisticii, ca și tratatele de lingvistică generală fac referire doar la școala americană care a lansat termenul, fără să urmărească proliferarea lui, de multe ori cu sensuri mai largi și cu abordări sub alte unghii ale cercetării decât premisele teoretice pe care le-au avut în vedere protagoniștii. Cercetătorii

* Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

¹ Vezi cele două abordări în cadrul Colocviului Internațional *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere* (Iași-Bălți, 27–29 iulie 2011): comunicarea lui Florin-Teodor Olariu, *Perspective coșeriene în sociolingvistica actuală*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, 2011, număr special: *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 305–321; comunicarea Zamfirei Mihail, *Etnolingvistica românească în perspectivă coșeriană*, prezentată la colocviul menționat, este integrată în studiul de față.

PILDELE UNUI DOCTORAT RATAT

DAN MĂNUCĂ

Întâmplarea a făcut să fiu preocupat, o vreme, de germanistul Traian Bratu. În arhiva acestuia, depusă de familie la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași, am aflat un lot de scrisori adresate de tânărul doctorand N. I. Popa, în anii 1925 și 1927, profesorului său Traian Bratu, de care îl legau numeroase fire. Aceste scrisori mi l-au dezvăluit abia acum, cu adevărat, pe autorul lor, în câteva din trăsăturile sale definitorii de om, de specialist și de educator. Cer iertare umbrei delicatului om care a fost N. I. Popa pentru indiscreția de a-i fi citit epistolele. Dacă nu aș fi aflat în ele confesiuni de un interes mai larg, le-aș fi făcut uitate. Cum însă N. I. Popa nu și-a afirmat în public niciodată principiile de viață și nici nu l-a auzit cineva aruncând vina pe tot felul de circumstanțe, am crezut de datoria mea să spicuiesc din fondul epistolar ceea ce cunoaștem mai puțin.

Mai puțin cunoaștem, spre exemplu, surprinzătoarea stăruință a tânărului studios, bursier al Școlii Române din capitala Franței. Și-a propus specializarea în istoria literaturii franceze și susținerea dificilului doctorat de stat la Sorbona. N. I. Popa (semnând atunci doar Nicolae Popa) a avut tăria de a crede în forțele proprii: „voi face orice eforturi și orice sacrificii vor trebui”, mărturisește el, satisfăcut că „de un an trăiesc altă viață [...], mi-am completat cu ceva ființa morală și intelectuală”. S-a zbatut pentru a i se aproba punctul de vedere, oricât de crud l-ar fi exprimat. Bursierul Nicolae Popa nu se sfia să susțină că un doctorat în țară, în literatura franceză, reprezenta, la 1925, o „formulă comodă de compromis intelectual”. Era o realitate, desigur, foarte dură și Nicolae Popa i se confesează lui Bratu: „încrederea în puterea mea de muncă, în conștiințiozitatea și în gândul meu cinstit mă fac să vorbesc direct, fără înconjur”. Tot franc și dur își exprimă opinia referitoare la un eventual doctorat la Iași: „moralmente mi-i imposibil și, științificește, pentru specialitatea mea, absurd”. Să privim ceva mai de aproape această intransigență lipsită de menajamente, neașteptată pentru cine îl cunoștea doar superficial pe profesorul N. I. Popa. Traduc deci rândul de mai sus în felul următor: la Iași, date fiindu-i poziția și relațiile, un doctorat nu prezenta nici un fel de problemă, dar aceasta nu admitea scrupulosul tânăr. Mai mult, el nu ezita să susțină că nici îndrumarea științifică nu era competentă. Exigență și autoexigență, reunite pentru a modela chipul unui viitor profesor universitar.

Doctoratul lui N. I. Popa era patronat de două mari personalități: Paul Hazard și Fernand Baldensperger. Avea ca subiect *Le sentiment de la mort dans le lyrisme*

français de dix huit cent cinquante à dix huit cent soixante dix. Iată cum își împărțea proiectele lui Traian Bratu: „Amândoi (Hazard și Baldensperger) mi-au admis întru totul spiritul în care înțeleg să lucrez. Caracterul de documentare riguros științifică, alături de acela larg filozofic, pe care vreau să le imprim tezei, mi-au adus îndemnuri și încurajări foarte prețioase din partea ambilor directori de teză. Va fi o cercetare documentară, de formare genetică a ideii morții, urmărită paralel în curente mari filozofice, religioase, morale și în reacțiile personale ale scriitorilor lirici dintre 1850 și 1870, epocă bogată în idei și caracterizată printr-o întrepătrundere interesantă de filozofie pozitivistă, de întoarcere la religiile păgâne, la budism, în fața cărora spiritualismul romantic, înconjurat de neoplatonism, reprezintă o slabă reacțiune. Studiul de literatură și de psihologie comparate, lucrarea aceasta va urmări aducerea de date psihologice asupra epocii și personalităților, rezultând din felul cum reacționează față de ideea morții. «Vous avez là un très beau sujet de thèse», mi-a spus Baldensperger. «Allez-y», mi-a spus celălalt, «vous êtes sur une très bonne piste»”.

Peste doi ani, în 1927, doctorandul Nicolae Popa se confesa fostului său decan, de a cărui înțelegere era sigur, asupra renunțării la care s-a văzut constrâns. Și o făcea cu o detașare care aruncă și mai multă lumină asupra tăriei sale de caracter: „trebuie o adevărată luptă organizată contra tentațiilor Parisului: conferințe, teatre, vizite la muzee, orașe, relații interesante. Toate alcătuiesc cercul de interes general, care nu poate scăpa unui intelectual în formare. Curiozitatea mea firească, care m-a condus la subiectul așa de întins al tezei principale, mă face să lupt greu cu izolarea în cadrul unei lucrări. Totuși, trebuie. Teza aceasta singură cere o cultură enciclopedică, îmbrățișând un capitol vast de istoria ideilor”.

În toamna lui 1927, N. I. Popa alcătuiase un plan detaliat și îi comunica lui Traian Bratu: „expozele asupra tezei, pe care le-am făcut la cursul de literatură comparată la Sorbona și la Collège de France, au avut darul să împrăstie ultimele îndoieli pe care și profesorii mei și eu le mai aveam asupra construcției planului. Redactarea limpezește și pune totul în ordine. Cred că am ajuns la acea «saturație» de subiectul meu, de care vorbesc romancierii și care îmi înlesnește dominarea câmpului întins al tezei. Și ideologia franceză din acești douăzeci de ani înseamnă un material imens, în care nu-i prea ușor de pus ordine”.

Cum se cunoaște, N. I. Popa nu a depus decât teza secundară, fiind nevoit să se întoarcă în țară, unde își va trece doctoratul cu Charles Drouhet. Se mai atenuase, probabil, și neînduplecarea din urmă cu zece ani asupra posibilității de a susține un doctorat în țară pe probleme de literatură franceză.

N. I. Popa era bursier al Școlii Române, institut patronat de N. Iorga, aflat atunci la Paris, pentru o serie de prelegeri la Sorbona. Între furtunosul, imprevizibilul și intolerantul istoric și încă modestul, dar foarte tenacele tânăr studios nu se putea închea o apropiere. Iorga pretindea nu respect, ci supușenie. „Condițiile acestea morale, mai ales, îmi repugnă cu desăvârșire. Același motiv m-a făcut să nu mai am nici o relație cu fostul meu profesor de specialitate: voia să fiu

un acreditat și nu un element în formație (venit acum însă la Paris, m-a rugat să viu să-l văd, i-am vorbit de teza începută, care i s-a părut «foarte complicată», deși «foarte interesantă». Cu ce curaj cere d. Iorga să ne trecem doctoratul în țară? Cu cine să lucrez teza?”

După aceste rânduri, care exprimă un simț al demnității desăvârșite, mi-aș permite să reamintesc celor care l-au avut profesor sau îndrumător la doctorat, câtă sollicitudine și câtă amenitate știa N. I. Popa să pună în relațiile cu studenții, colegii de catedră ori cercetătorii de la Academie.

L-au impresionat profesorii de la Sorbona, pe care îi găsea „conștiincioși, scrupuloși și sobri”. „Trăim aici în cultul profesoratului înțeles astfel și când un asemenea ideal îmi poartă gândurile înainte, puteți să vă mai mirați de excesul de cult al competenței, pe care îl afirmam încă de anul trecut?” îi amintește N. I. Popa lui Traian Bratu care, probabil, îi oferise o soluție mai comodă și mai practică. De la aceiași profesori, N. I. Popa mai învățase ceva: „aplicarea mai sistematică a compoziției și a explicațiilor de text în predarea literaturilor – lucruri foarte puțin folosite la noi, deși ar fi mijloace de mână întâia pentru educația spiritului de metodă, a gustului, a logicii gândirii și a expunerii disciplinate. În învățământul francez – continua N. I. Popa – fac minuni și dacă alte obiecte au metode cu totul înapoiate (clasicismul greco-latin predat în chip nenorocit; se cere totul mnemotehnic, se dau teme din anul al II-lea la latină; nici o preocupare de educație sau lărgire de orizont), în schimb, limba și literatura franceză le dă o posibilitate largă de a atinge toate problemele educației”.

Anii petrecuți în Franța, chiar dacă nu sunt încheiați cu doctoratul de stat, au însemnat enorm pentru N. I. Popa. O mărturisește, cu aceeași franchețe, el însuși: „Am preferat să merg pe drumul cel mai lung în carieră și n-o regret deloc. Streinătatea mi-a deschis căi noi și m-a întărit în crezul de viață pe care îl aveam deja din țară. Mi-a exagerat poate simțul critic, care mă reținea și mai înainte, dar mi-a dat o încredere în eforturile sincere și dezinteresate spre mai bine și mi-a lărgit orizonturile”.

N. I. Popa obținuse recomandarea de a fi numit membru al Școlii Române din Paris, din partea Facultății de Litere din Iași, aceeași care, prin Traian Bratu, I. M. Marinescu, Ion Găvănescu, Ion Petrovici, Nicolae Șerban, Petre Andrei și Orest Tafrali îl va susține și în continuare. Viitorul profesor al Universității ieșene ținea să-și precizeze atitudinea chiar din 1925: „legat cum sunt pentru totdeauna de Iașul cel mult oropsit, Facultatea poate să se bizuie pe un element de tradiție culturală ieșeană, care ține să-și servească orașul care l-a format”. În altă epistolă, își repetă îndatorirea morală pe care o simte: „legat strâns de Iași, prin trecut, carieră și familie, văd deja cu plăcere momentul când îmi voi relua lucrul, mai ales că am catedra la Liceul Internat, acolo unde m-am format eu însumi. Simt bine că nimic nu m-ar putea scoate din orașul acela de școală, unde am crescut și eu”. Splendidă pildă a unei neștirbite statornicii și a unei dăruiri dintre cele mai emoționante.

În continuare, redăm câteva scrisori adresate de N. I. Popa lui Traian Bratu, care prezintă date deosebit de interesante referitoare la formarea unui intelectual

român (ieșean, îndeosebi) în perioada interbelică, înaintea agitatului deceniu care va urma, 1930 – 1940. Tolerant și comprehensiv, N. I. Popa va oferi imaginea unei cumpătări atunci atât de necesare.

– 1 –

Mult stimate domnule profesor,

E mult de când nu v-am mai scris, deși adesea am simțit nevoia să vă cer sfatul și cuvântul experienței și al simțului realității. În urma propunerii dumneavoastră de anul trecut, la care eu nu puteam răspunde altfel, rămăsesem cu o impresie de apăsare, de vină: mi s-a părut că vă contrariasem.

Anul care a trecut a adus o cunoaștere mai precisă a nevoilor și posibilităților mele și m-a făcut să nu regret deloc răspunsul de anul trecut. Îmi mai trebuie încă mult timp pentru specialitatea mea și tocmai asupra chestiunii acesteia voiam să vă cer sfatul.

Mi s-a pus problema următoare: față de posibilitatea problematică de a mai rămâne în Franța vreo doi ani, după expirarea stagiului de la Școală (toamna 1925), ce e mai cuminte să fac anul acesta: să adun material pentru teză, mărginindu-mă într-un cadru îngust, sau să mă ocup mai curând de problemele generale ale specialității, să fac ceea ce desigur nu voi putea face în țară? Deocamdată caut să împac amândouă nevoile, deși cred că e greu de reușit în chip serios. Este însă chestia de posibilitatea materială de a rămâne cel puțin vreo doi ani după aceasta, de învins greutăți materiale ca tipăritul tezelor (vreo 7000 frs. francezi), pentru a duce la bun sfârșit doctoratul aici.

În măsura în care doctoratul depinde de mine, voi face orice eforturi și orice sacrificii vor trebui. Este vorba însă de concursul de împrejurări la care e bine să mă gândesc, prevăzând toate. Și vă rog să-mi spuneți deschis ce credeți de eventualitatea ca, față de greutățile diverse materiale, după ședere de încă un an, cu începere de la toamnă, să-mi trec doctoratul în țară, la București (la Iași, mi-i moralmente imposibil și, științificește, pentru specialitatea mea, absurd).

Față de subiectul întins luat și față de cerințele tezelor de doctorat la Sorbona, mi-ar mai trebui încă mult timp și, repet ceea ce propun mai sus, este un „pis-aller”, pentru cazul în care nu pot învinge greutățile întâmpinate.

Anul acesta mi-am organizat lucrul și mai bine. Împreună cu soția mea, urmărm aceleași câteva cursuri alese, ale profesorilor cu care lucrăm, d-nii Hazard și Baldensperger – lucrăm mai mult la Biblioteca Națională, la École des Hautes Études, Collège de France.

Școala Română, dacă e drept că mi-a dat posibilitatea de a veni aici, mi-a risipit în schimb multă vreme, fără nici un rost, prin organizarea ei în vânt, neținând seama de realități. Este o împrejurare fericită că tinerii grupați acum aici, la Școală, sunt un mănunchi de elemente bune, dar atmosfera alcătuită de aparatul administrativ, de tradițiile care înlocuiesc regulamentul – este perfect românească

și umilitoare. Sunt tare multe de spus și locul nu-mi îngăduie. Oricum, abstracție de aceste neplăceri, pe care le uit în preocupările permanente, mă simt fericit că de un an trăiesc altă viață, că mi-am completat cu ceva ființa morală și intelectuală.

Di Iorga ține cursuri la Sorbona: vag, nepus la punct, ieftin în afirmație, neștiințific, face o impresie supărătoare alături de profesorii Sorbonei, conștiincioși, scrupuloși și sobri. Trăim aici în cultul profesoratului, înțeles altfel, și când un asemenea ideal îmi poartă gândurile înainte, puteți să vă mai mirați de excesul de cult al competenței, pe care îl afirmam încă de anul trecut?

Universitatea franceză e lipsită de Seminarul german, laborator de metode. În schimb, profesorii sunt așa de mult și atât de larg la dispoziția studenților, încât înlocuiesc lipsa aceasta serioasă.

Mă mai ocup, alături de partea științifică a specialității, și de aceea pedagogică. Mă gândesc la chestia aplicării mai sistematice a *compoziției* și a *explicațiilor de text* în predarea literaturilor – lucruri foarte puțin folosite la noi, deși ar fi mijloace de mână întâia pentru educația spiritului de metodă, a gustului, a logicei gândirii și a expunerii disciplinate. În învățământul francez, fac minuni și, dacă alte obiecte au metode cu totul înapoiate (clasicismul greco-latin predat în chip nenorocit; se cere totul mnemotehnic, se dau teme din anul al II-lea la latină; nici o preocupare de educație sau de lărgire de orizont), în schimb, limba și literatura franceză le dă o posibilitate largă de a atinge toate problemele educației. În sfârșit, îmi dau toate silințele să folosesc în cât mai multe direcții timpul petrecut aici, pentru a răspunde cum trebuie încrederii ce mi s-a acordat și pentru a avea răsplata morală și bucuria supremă de a da, neprecupețit, experiența adunată elevilor mei.

Soția mea vă trimite respectuoase salutări, iar din parte-mi primiți, vă rog, încredințarea celui mai adânc respect și a întregului meu devotament.

15 ianuarie 1925

N. Popa
5, rue Boucicaut
Fontenay-aux-Roses/Seine

(B. C. U. „M. Eminescu”, Iași, Fond Traian Bratu, 367/34)

- 2 -

1 aprilie 1925

Stimate domnule profesor,

Colegul și prietenul meu Rașcu, venit de curând la Paris, mi-a transmis gândurile dumneavoastră bune și urările care mă însoțesc și mă încurajează nespus de mult. Vă mulțumesc din suflet și vă cer voie să vă arăt în două cuvinte situația mea și perspectiva pe care îndrăznesc să o întrevăd.

În toamnă, termin stagiul de la Școala Română, care, prin organizarea ei, este o admirabilă mașină de risipit fără sens a vremii. Cu drumurile zilnice Fontenay –

Paris și întors, cu masa de seară luată obligator la Școală, cu lucrarea pentru „Mélanges”, se pierde vreo 4-5 ore de lucru efectiv zilnic și vreo 4-6 luni din an consacrat articolului din buletin. Vă cruț enumerarea detaliilor din organizare, care duc la o tensiune nervoasă foarte puțin favorabilă studiilor. Vă închipuiți cât se poate lucra în chip efectiv în condițiile acestea. Dl Iorga nici nu bănuiește lucrurile: „prieteni” îl informează greșit, pentru „a nu-l supăra”, iar cei care vor să-i spună adevărul îi devin dușmani.

Cu toate eforturile mele, cred că distanța e mare între planurile mele și realizarea de până acum. Paralel cu lucrul universitar, am lucrat mai ales în biblioteci. Articolul pentru „Mélanges”, despre *Sentimentul morții la Gérard de Nerval*, va apărea anul acesta. Nu l-am dat anul trecut pentru că, din cauza lungimii, trebuia fragmentat.

Sub conducerea acelorași profesori, d-nii Hazard și Baldensperger, am urmat cercetările în vederea tezei principale: *Le sentiment de la mort dans le lyrisme français de 1850 à 1870*. Amândoi mi-au admis într-un totu spiritul în care înțeleg să lucrez și caracterul de documentare riguros științific, alături de acel larg-filozofic, pe care vreau să le imprim tezei, mi-au adus îndemnuri și încurajări foarte prețioase, din partea ambilor directori de teză.

Va fi o cercetare documentată, de formare genetică a ideii morții, urmărită paralel în curentele mari filozofice, religioase, morale și în reacțiile personale ale scriitorilor dintre 1850 și 1870, epocă bogată în idei și caracterizată printr-o întrepătrundere interesantă de filozofie pozitivistă, de întoarcere la religiile păgâne, la budism, în fața cărora spiritul romantic, încurajat de neoplatonism, reprezintă o slabă reacțiune. Studiu de literatură și de psihologie comparate, lucrarea aceasta va urmări aducerea de date psihologice asupra epocii și personalităților, rezultând din felul cum reacționează față de ideea morții. „Vous avez là un très bon sujet de thèse”, mi-a spus prof. Baldensperger. „Allez-y”, mi-a spus celălalt, „vous êtes sur une très bonne piste”.

Este clar însă că am nevoie de vreo trei ani de ședere la Paris, după expirarea termenului de la Școala Română. Voi face orice sacrificiu pentru aceasta.

Față de spusele d-lui profesor Marinescu, care a vorbit socrului meu și prietenului Rașcu de o bursă, pe care Facultatea de Litere ar avea-o la dispoziție și care Domnia sa arăta că mi-ar putea da mie, cu începere de la toamnă, îndrăznesc să aduc chestia pe tărâmul acesta și să vă cer sprijinul care mi-a fost totdeauna atât de efectiv și de încurajator.

Nu știu precis ce este bursa de care a vorbit dl Marinescu. Dacă ar exista într-adevăr, aș îndrăzni și mai ușor să cer să mi se acorde încrederea și onoarea care mi s-a mai arătat. Iar dacă nu e nimic făcut până acum, vreau să vă rog să-mi indicați modalitatea oficială prin care se poate solicita o asemenea favoare. O bursă pe trei ani mi-ar deschide o perspectivă largă și m-ar duce până la capăt. Altminteri, materialmente mă voi vedea silit să adopt formula comodă de compromis intelectual: doctoratul de literatură franceză în țară. Ar fi păcat de sacrificiul de până acum și ar însemna închiderea de orice perspectivă pentru mine.

Legat cum sunt pentru totdeauna de Iașul cel mult oropsit, Facultatea poate să se bizuie pe un element de tradiție culturală ieșeană, care ține să-și servească orașul care l-a format. Vă rog să-mi iertați tonul direct neobișnuit, dar simt că de reușita aceasta atârână totul.

Valoarea materială a bursei nu e tot ce mă face s-o solicit: titlul de bursier mă leagă mai strâns de facultate, ridică piedicile care s-ar ivi la acordarea valutei și eventual la acordarea concediului.

În rezumat, doresc să vă rog ca, împreună cu d-nii profesori Marinescu, Găvănescul, Petrovici, Șerban, Andrei, Tafrali și ceilalți care mă cunosc, să binevoiți a arăta consiliului facultății situația în care mă aflu: am început lucrări pe care profesorii le aprobă și le apreciază (voi produce certificate la sfârșitul anului, în vederea aceasta). Am nevoie de vreo trei ani la Paris, cu începere de la toamnă, pentru continuarea acestor lucrări, pentru a putea trece doctoratul de stat la Sorbona. Specialitatea mea nu se poate face în țară nicăieri; ea cere atmosfera franceză, biblioteci franceze. Dacă onor consiliu al facultății continuă a-mi acorda încrederea cu care m-a onorat până acum, îmi va încredința bursa aceea, care va fi liberă, sau va cere una ministerului, în caz că prima ar fi deja ocupată.

Cum vedeți, expun lucrurile simplist; e drept că nu le cunosc de aproape. Uitam să spui dacă bursa se acordă numai prin concurs, vin în țară și mă prezint. Pentru a-mi cruța însă o cheltuială enormă și având în vedere stadiul în care mă aflu cu pregătirea de specialitate, socot că Facultatea va putea delibera și hotărî direct. Timpul avut în întregime liber la Paris va însemna o muncă îndoită decât cea produsă fiind la Fontenay. Încrederea în puterea mea de muncă, în conștiinciozitatea mea și în gândul meu cinstit mă fac să vă vorbesc direct, fără înconjur. Comunicați, vă rog, socrului meu ceea ce credeți că mă privește.

Vă mulțumesc din suflet pentru eminentul înlocuitor ce ați recomandat pentru Fontenay: d. Rașcu.

Primiți, vă rog, o dată cu încredințarea celui mai desăvârșit respect și a întregului meu devotament.

N. Popa
5, rue Boucicaut
Fontenay-aux-Roses /Seine

(B. C. U. „M. Eminescu”, Iași, Fond Traian Bratu, 367/35)

— 3 —

Paris, 10 mai 1925

Mult stimată domnule Bratu,

Am primit scrisoarea d-voastră și din relațiile date de socrul meu am aflat date complete asupra demersului pornit din inițiativa d-voastră, pe lângă Minister, în chestia bursei solicitate de mine.

Vă mulțumesc din adâncul sufletului pentru această nouă dovadă de adevărat interes pe care mi-l purtați și, chiar dacă cererea rămâne fără răsunet, vă rog să credeți că pentru moralul meu ea înseamnă foarte mult. Mă simt dator să vă dau o sumă de explicații suplimentare, provocat de un amănunt pe care mi-l comunică socrul meu: ministerul a primit cu simpatie cererea și a întrebat decanatul pe cât timp se cere „ajutorul”, căci burse nu mai sunt în buget, nici nu se mai pot crea altele. Dacă ar fi vorba de un an, ministerul ar fi dispus să intervieve pe lângă dl Iorga, ca să-mi prelungească stagiul la școală cu un an. Cred că din scrisoarea anterioară ați dedus prea bine condițiile de lucru pe care mi le creează Școala, pentru a nu vă mira că la propunerea prea binevoitoare a ministerului exclam: Nu! Sunt multe motive oficiale și personale. Oficiale: regulamentul Școlii oprește orice prelungire de stagiul peste doi ani; de altfel, înlocuitorul meu, d. Rașcu, a și fost numit. Situația mea, de membru al Școlii, departe de a-mi fi o favoare, ar fi o grea sarcină, piedică serioasă în condițiile mele de lucru. Apoi, eu am nevoie de vreo 3-4 ani încă de lucru aici, așa că asta n-ar soluționa nimic.

În fine, cunosc opiniile d-lui Iorga în chestia aceasta, știu perfect cum ar privi o asemenea cerere și nu voiesc să-l supăr cu nimic. Cred că atitudinea mea independentă de aici l-a supărat destul.

Mai puternice decât acestea sunt motivele personale, pe care vi le comunic, cu rugămintea de a uza de ele cu toată discreția pe care o presupune o susceptibilitate ca aceea a d-lui Iorga, care nu mi-ar ierta-o o viață întreagă. Dacă decanatul are de răspuns ministerului la propunerea de mai sus, trebuie să răspundă motivat și vă rog să dați toate motivele acestea, care socotiți că pot fi eficace, fără a forma o eventuală armă ce s-ar întoarce împotriva mea.

Organizarea Școlii ne risipește vremea, fără nici o înțelegere a șederii noastre aici. Pierdem 4-5 ore zilnic fără rost, avem obligații, aproape nici o înlesnire. Ceea ce e mai dureros și mai umilitor, direcția Școlii are indiscreția de a întreține ideea că noi suntem acreditații „d-lui profesor” și nu recomandații unei facultăți, numiți de minister. De altfel, modalitatea însăși a numirii vă arată principiul „personal” pe care se întemeiază Școala. Condițiile acestea morale mai ales îmi repugnă cu desăvârșire. Același motiv m-a făcut să nu mai am nici o relație cu fostul meu profesor de specialitate: voia să fiu un acreditat și nu un element în formație (venit acum la Paris, însă, m-a rugat să vin să-l văd, i-am vorbit de teza începută, care i s-a părut „foarte complicată”, deși „foarte interesantă”. Cu ce curaj cere d. Iorga să ne trecem doctoratul în țară? Cu cine să lucrez teza?).

Toate aceste motive mă fac să refuz în chip politicoșof oferta de intervenție a ministerului. Rămân la cererea pentru bursă. Dacă nu se poate găsi cu nici un chip, mă voi mulțumi cu acordarea schimbului pentru mine și soție, alături de care voi face toate sacrificiile pentru a-mi înlesni viața aici.

Nu vreau ca ideea acestei intervenții să ajungă la d. Iorga. Cred că nu mă iubește prea mult: sunt ieșean, „mândru, independent, izolat”, adică nu țin să mă șterg în fața Domniei sale. Mai am nenorocirea să vreau un doctorat la Paris și asta

sfârșește prin a-l supăra. I se pare o crimă contra prestigiului țării. Vă rog, deci, comunicați decanatului punctul meu de vedere, pentru a-l comunica ministerului.

O mică adăugire și vă rog din suflet să nu mi-o luați în nume de rău: în vara lui 1920, se anunțase o bursă pentru franceză; consiliul a transformat-o în bursă pentru istorie antică și a dat-o unui coleg care, gospodărit, a uitat de știință. În anul 1923, eu am redeschis chestia ei și consiliul mi-a dat dreptate, reamintind ministerului bursa și propunându-mă. Am aflat anul acesta că bursa s-a dat tot pentru istorie antică unui coleg, care însă nu vine deloc.

Poate mă înșel eu, dar mi se pare că este o lume de candidați la doctorat care sunt dispuși să scape ușor cu formula ieftină a unui doctorat în țară și pe care streinătatea îi intimidează cu perspectiva anilor de lucru. Nu-i păcat atunci ca bursa să rămână pe hârtie, literă moartă, în timp ce alții, care riscă oricât pentru contractul cu streinătatea, să întâmpine piedici așa neînțelegătoare ca mentalitatea d-lui Iorga? Este îndrăzneț ceea ce vă spun, dar luați-o ca o simplă constatare. Din parte-mi, am un singur crez, peste care mi-i cu neputință să trec. Asta m-a și făcut să nu pot accepta propunerea dv., așa de măgulitoare, de anul trecut.

Fără a aștepta soluționarea curândă a chestiei bursei, vă mulțumesc încă o dată din suflet pentru noua dovadă de încredere ce-mi arătați. Sper ca raportul facultății să-mi servească la prelungirea schimbului.

Primiți, vă rog, domnule Bratu, asigurarea viei mele recunoștințe și a celei mai desăvârșite stime ce vă port.

N. Popa
5, rue Boucicaut
Fontenay-aux-Roses/Seine

(B. C. U. „M. Eminescu”, Iași, Fond Traian Bratu, 367/36)

- 4 -

Paris, 9 septembrie 1927

Mult stimat domnule Bratu,

E mult de când nu v-am mai scris și nu știu cum să mă justific. Momentele libere sunt rare, e drept, mai ales că lucrările mă zoresc din ce în ce și nu le întrevăd sfârșitul. Perioada aceasta, în care lucrările intră în formă definitivă, e cea mai importantă și nu lasă răgaz. Trebuie continuitate de preocupări și de lucru. Asta ne-a făcut să părăsim programul variat din anii precedenți și să ne preocupăm în special de tezele de doctorat. Trebuie o adevărată luptă organizată contra tentațiilor Parisului: conferințe, teatre, vizite la muzee, orașe, relații interesante. Toate alcătuiesc cercul de interes general, care nu poate scăpa unui intelectual în formație. Curiozitatea mea firească, care m-a condus la subiectul așa de întins al tezei principale, mă face să lupt greu cu izolarea în cadrul unei lucrări. Totuși

trebuie. Teza aceasta singură cere o cultură enciclopedică, îmbrățișând un capitol vast de istoria ideilor.

În raportul înaintat decanatului asupra stadiului lucrărilor mele de doctorat am precizat spiritul tezelor și felul în care profesorii-directori de teze le privesc. Expozele asupra tezei, pe care le-am făcut la cursul de literatură comparată de la Sorbona și la Collège de France, au avut darul să împrăstie ultimele îndoieli pe care și profesorii mei și eu le mai aveam asupra construcției planului. Redactarea limpezește și pune totul în ordine. Cred că am ajuns la acea „saturație” de subiectul meu de care vorbesc romancierii și care îmi înlesnește dominarea câmpului întins al tezei. Și ideologia franceză din acești douăzeci de ani înseamnă un material imens, în care nu-i prea ușor de pus ordine. Faptul însă că teza aceasta atinge atâtea domenii mă face să nu mă plâng de timpul pe care mi-l cere. Pentru formația mea de specialitate, cât și pentru cultura generală, înseamnă mult, o minunată școală. Nici un moment nu pierd din vedere întrebuintarea pe care voi da-o acestei culturi. De aceea, lucrez mai mult extensiv, pregătindu-mă pentru învățământul de la noi.

Aș fi voit să prelungesc încă perioada de acumulare, dar timpul nu mi-o îngăduie. Și apoi simțeam de mult nevoia de a fixa în scris. Cum prietenul Ralea mi-a deschis coloanele „Vieții românești”, cred că voi da probele literare de care m-am lovit. Masa enormă pe care o reprezintă documentele unei teze de 400-500 de pagini intimidează la început. Trebuie timpul material pentru redactare, la care se adaugă suplimentele pentru informație ivite în drum. Am trecut de mult peste momentele de ezitare. Lucrul merge deja mai ușor. Grăbesc cât pot și sper să isprăvesc anul acesta, mai ales teza secundară, ediția critică din *Les Filles du feu* de Gérard de Nerval îmi va lua vreme mai puțină. Asta m-a și făcut să cer consiliului Facultății să binevoiască a solicita pentru mine o prelungire cu încă un an a bursei.

O dată cu reînnoirea celor mai vii mulțumiri pentru inițiativa pe care ați avut-o acum doi ani, când ați solicitat bursa pentru mine și care mi-a îngăduit să duc tezele așa de departe, îndrăznesc să vă adresez respectuoasa rugămintă de a sprijini, în măsura în care vă este posibil, cererea aceasta în consiliu.

Am preferat să merg pe drumul cel mai lung în carieră și n-o regret deloc. Streinătatea mi-a deschis căi noi și m-a întărit în crezul de viață pe care îl aveam deja din țară. Mi-a exagerat poate simțul critic, care mă susținea și mai înainte, dar mi-a dat încrederea în efortarea sinceră și dezinteresată spre mai bine și mi-a lărgit orizonturile. Simt însă nevoia instinctivă de a explica tot ceea ce am adunat și „clasa” îmi lipsește. Sper că entuziasmul nu mă va părăsi la întoarcere.

Am făcut relații foarte prețioase aici. Pot spune că am prins rădăcini. Dar, în afară de condițiile de lucru, de profesori și de atmosfera intelectuală franceză, un strein nu se poate niciodată apropia prea mult de societatea franceză. Suntem mai mult „en marge de la société française”. Cerc închis, în care se pătrunde greu, ar oferi probabil mult interes, dar acest spirit închis intră probabil în psihologia franceză.

În privința aceasta, mi-am propus ca înainte de a pleca din Franța, să stau puțin în Anglia sau Germania, pentru a-mi lărgi experiența „streinătății”, încercare

prin care e de dorit să treacă toți. Este o ocazie de verificare și de punere la punct. Văd cu mare plăcere că ieșenii vin tot mai numeroși și psihologia ieșeană, cam închisă, are nevoie mare de controlul valorilor streine. E curios de văzut că dintr-o serie de 20 de agregati francezi în Litere, n-au rămas în Franța anul trecut decât 4-5. Toți ceilalți au luat drumul streinătății, ca „lectori” în facultăți, pentru a-și completa „l'expérience étrangère” în 2-3 ani. Admirabilă tendință de care Franța avea mare nevoie.

Legat strâns de Iași, prin trecut, carieră și familie, văd deja cu plăcere momentul când îmi voi relua lucrul, mai ales că am catedra la Liceul Internat, acolo unde m-am format eu însumi. Simt bine că nimic nu m-ar putea scoate din orașul acela de școală, unde am crescut și eu.

Trecerea prin Paris a d-lui Sibi ne-a adus ceva din Iași, ne-a făcut o plăcere nespusă. Soția mea redactează la teză și zorește alături de mine. Își amintește totdeauna cu duioșie de orele d-voastră, din care și-a făcut o icoană de profesor înțelegător.

Vedem zilnic la Biblioteca Națională pe dl Pinot, lectorul de la Iași, grăbit să termine teza, ar dori să rămână la Paris pentru iarnă. Biblioteca Universității din Iași datorește de câțiva ani Librăriei Champion vreo 7000 frs, pe care editorul îi reclamă în zadar. Am fost rugat să fac demersuri. O dată cu reînnoirea viilor mele mulțumiri pentru prețiosul concurs pe care mi l-ați dat totdeauna, primiți, vă rog, de la noi amândoi, asigurarea celei mai desăvârșite recunoștințe.

N. Popa

20, rue des Écoles (5e)

P. S. Vă rog călduros să faceți ca intervenția pentru bursă să se producă cât mai repede. Mi se scrie de la București că trebuie până la sfârșitul lunii septembrie.

(B. C. U. „M. Eminescu”, Fond Traian Bratu, 367/37)

LES LEÇONS D'UN DOCTORAT MANQUÉ

RÉSUMÉ

Une bourse d'études offerte au jeune N. I. Popa à l'École Roumaine de France lui permet d'essayer de faire son doctorat d'État. Les lettres reproduites plus haut (envoyées au doyen Traian Bratu à Iassy) tentent une explication des raisons qui l'ont empêché d'atteindre ce but.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codrescu, nr. 2

N. I. POPA – DIRECTOR AL TEATRULUI NAȚIONAL DIN IAȘI

SORINA BĂLĂNESCU

Era omul potrivit pentru această dificilă misiune. *Sub priceputa conducere a unuia din cei mai distinși cărturari ieșeni* – își intitula articolul un gazetar de la „Opinia”, la 10 octombrie 1946, prezentându-l cititorilor pe noul director al Naționalului ieșean. Profesorul N. I. Popa cunoștea foarte bine trupa: ani la rând făcuse parte din prestigiosul comitet de lectură al Naționalului. Stagioni în șir redactase programele de sală, perpetuând, cun singur o va mărturisi, grija predecesorului său, Andrei Oțetea, pentru prezentarea în acele programe a autorului, a textului dramatic și a dificultăților tehnice legate de montarea piesei. Pentru Teatrul din Iași profesorul Popa încerca un atașament mai special: în februarie 1946 murise fratele său, Victor Ion Popa, omul de teatru, al cărui destin se împletise cu cel al Naționalului din Iași.

Când, în vara secetoasă a anului 1946, accepta după destule ezitări să preia direcția celui mai vechi teatru din țară, direcție rămasă vacantă după transferarea profesorului Andrei Oțetea la Universitatea din București, profesorul N. I. Popa bănuia, probabil, ce-l așteaptă – o trudnică încercare de a scoate instituția ce-i fusese încredințată spre conducere din impasul în care se afla, la mai puțin de doi ani de la întoarcerea din refugiu. Era nevoie de o mână de gospodăru priceput pentru a repara cu bani puțini edificiul atins de suflul bombelor, pentru a încălzi sălile de repetiții, scena și sala de spectacol, pentru a reface mobilierul distrus ori numai... împrumutat. Actorii și personalul tehnic, muncitorii din teatru erau mai tot timpul flămânzi, iar cererile de avans la casierie se repetau cu disperată râvnă. Pus să gestioneze, în anul foametei și al iernii cumplite, cea mai prestigioasă instituție teatrală din România, cu o clădire abia ridicată dintre ruinele războiului devastator, profesorul Popa va dovedi surprinzătoare calități de administrator, greu de bănuț la omul de bibliotecă ce fusese până atunci. Un *manager* perfect – am spune astăzi, cu un cuvânt intrat de curând în uz. Primele decizii de interior ale noului director – cele din octombrie 1946 – au darul de a-i pune pe gânduri pe cei certați cu disciplina. În buna tradiție a predecesorilor săi, directorii-profesori universitari Iorgu Iordan și Andrei Oțetea – va sancționa fără ezitare orice întârziere de la repetiții ori spectacole; vizite inopinate, în miez de noapte, în cabine și săli de repetiții, vor descoperi semne ale dezordinii și neglijenței. Avertismentele scrise, apoi amenziile îi vor convinge pe cei recalcitranti de nevoia disciplinei. N. I. Popa

nu uită să precizeze de fiecare dată când ia o măsură aspră – și necesară – că măsura în cauză este pentru demnitatea teatrului. Sancțiunile vizează mai cu seamă situațiile care pun în pericol, din neglijență în serviciu, viața actorilor. „Abia venit la direcția Teatrului Național – citez din decizia luată în ziua de joi, 26 octombrie 1946 –, constat mari scăderi în ce privește starea de curățenie, [...] disciplina și simțul datoriei, când primele virtuți ale unui regim democratic sunt tocmai munca ordonată și disciplina strictă, care cer un devotament total. Sunt ferm hotărât să le readuc cu orice preț la Teatrul Național” (Fondul Teatrului Național, Dosar 1, Arhivele Statului din Iași pe anul 1946, fila 124). Prezent la spectacole, directorul, căruia nu-i scapă nimic, va constata că unii interpreți „își permit libertăți neartistice” (în spectacolul cu *Otrava* după Zola, n. n.). Fulgerele directoriale nu întârzie să se abată asupra vinovaților: „voi recurge la sancțiuni în fața delictelor contra bunului gust” – citim în decizia din 21 aprilie 1947 (Dosar 2, fila 16).

Mâna care amenință știe să și gratuleze: membrilor „comitetului de interior” (actorilor Remus Ionașcu, Constantin Protopopescu, Paul Varduca și Mărioara Davidoglu) li se mulțumește prin *Decizia* cu nr. 42 din 12 februarie 1947: „În mijlocul lipsurilor de tot felul îmi face plăcere să citez câteva cazuri de deosebit zel și multă râvnă” (Dosar 1 2, fila 156).

Dintre inițiativele sale cu un impact special asupra bunului mers al instituției merită măcar pomenite următoarele:

1. Crearea „Fondului *State Dragomir* pentru ajutorarea colectivului teatral în viața sa economică sub toate aspectele” (în martie 1947). La intrarea în vigoare a noii legi a teatrelor, în vara aceluiași an, fondul se va desființa;

2. Directorul inițiază concursuri de bursieri ai Teatrului Național din Iași, pentru ca locurile rămase libere prin plecarea la București a unor actori mari și inconfundabili (i-am numit pe Constantin Ramadan, Aurel Ghițescu, Angela Luncescu, Aurel Munteanu, Ștefan Ciubotărașu) să fie completate cu actori tineri și talentați. Vor deveni actori ai Naționalului ieșean Puiu Simionescu, George Macovei, Vera Olănescu, Puia Mihăilescu;

3. Directorul nu uită că este profesor – dorința lui cea mai mare este să pregătească un public avizat pentru teatru. Iată de ce va apărea, la premiere, în fața cortinei, pentru a prezenta spectacolul din acea seară. La inaugurarea stagiunii 1946/1947, N. I. Popa va rosti un cuvânt introductiv plin de căldură despre personalitatea lui G. M. Zamfirescu, autorul comediei tragice *Domnișoara Nastasia*. Val. Panaitescu, fostul student al profesorului N. I. Popa, își va aminti cu emoție, în 1977, că se numărase printre elevii interniști care avuseseră privilegiul de a fi invitați de director în loja sa pentru a discuta, în pauza unor spectacole, despre piesele jucate și interpretii lor (vezi Val. Panaitescu, *Profesorul N. I. Popa la 80 de ani*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXVI (1977–1978), p. 210);

4. Directorul face publică decizia fermă de a deprinde și publicul, nu numai colectivul Teatrului Național, cu disciplina, „cu punctualitatea, cu ținuta demnă. Vom începe spectacolele precis, vom condamna apoi intrările în sală și vom urmări sistematic îndepărtarea unor triste deprinderi tolerate de cinematografe: fumatul,

zgomotul. Teatrul este un templu de artă și se cere respectat" (în „Opinia” de joi, 10 octombrie 1946). Și se va ține de cuvânt, în pofida protestelor, timide, ce-i drept, ale unor virtuali spectatori. Dacă nu greșesc, vreme de câteva stagii după ce expirase mandatul de director al profesorului N. I. Popa, măsura a rămas valabilă;

5. Spiritul democratic de care se simte atașat cu toată sinceritatea îl îndeamnă să atragă publicul tânăr și foarte tânăr la teatru: elevilor de liceu și studenților le oferă bilete cu prețuri reduse, nu mai puțin – muncitorilor din fabrici (suntem într-o vreme când pentru aceiași muncitori Cercul Franco-Român „Luteția” organizează cursuri gratuite de limba franceză);

6. Când situația materială a actorilor și a corpului tehnic atinge cote alarmante, directorul se simte obligat să consulte sindicatul mixt al artiștilor, scriitorilor și ziariștilor, pentru a întocmi un memoriu ce urmează a fi înmănat la București ministrului artelor, senatorului Mihail Sadoveanu și –, de ce nu? – primului ministru Petru Groza. Zis și făcut: însoțit de doi bătaioși delegați ai sindicatului – actorii Mărioara Davidoglu și Constantin Protopopescu –, domnul profesor Popa, ajuns în capitală, descinde direct la Ministerul Artelor; apoi la primul ministru. Cerințele actorilor vor fi toate soluționate în favoarea lor, și anume: salariile se vor dubla, ajungând la un regim egal cu al colegilor de la Naționalul bucureștean; subvenția se va suplimenta cu o sumă importantă pentru perioada dinainte de stabilizare; combustibilii ceruți pentru încălzirea teatrului vor fi trimiși la timp. Membrii delegației ieșene mai cereau urgentarea apariției legii de organizare a teatrelor din România, pentru a înlătura haosul ce domnea în viața teatrală. Legea promisă va veni repede-repede: în luna iunie 1947, legea cu pricina va duce la comprimarea a 30% din personalul angajat, la desființarea tuturor trupelor particulare din țară, la înființarea unor comisii de cenzură a textelor ce urmează a fi interpretate pe scenă, chiar și în nevinovate spectacole școlare. Important este și turneul organizat la sugestia directorului, înainte de plecarea la București, în ianuarie 1947. La 1 martie 1947, în toiul repetițiilor cu *Otrava* (premiera va fi pe 5 aprilie), directorul N. I. Popa le cere actorilor, dar și mașiniștilor, croitorilor, peruchierilor și electricienilor, „o disciplinare foarte severă – însăși condiția noastră materială va fi pusă în funcțiune de acest rezultat artistic” (Dosar 2, fila 90). Al doilea spectacol ales pentru turneu va fi *Părinți teribili* de Jean Cocteau, iar pentru teatrul radiofonic – la unicul post de radio din țară la acea dată – va fi preferată comedia lui I. I. Mironescu, adaptarea *Cătiheții de la Humulești*. Ora radiofonică din 8 iunie 1947 va fi prefăcută de cuvântul domnului profesor N. I. Popa, care va prezenta trupa ieșeană și interpreții din dramatizarea după I. Creangă. Exigenții cronicari dramatici bucureșteni vor considera turneul drept un succes; lumea teatrală va descoperi actori mari – de dramă și de comedie, însă mai puțin un stil regizoral (epoca marilor Ion Sava și Aurel Ion Maican trecuse; între timp devenise bucureștean și originalul pictor scenograf Kiriakoff-Soroceanu). Nu e de neglijat nici recepția ce li se oferă ieșenilor la Parlament, nici faptul că fuseseră

primiți cu flori la Gara de Nord de ministrul însuși (Ion Pas), de Sadoveanu și de reprezentanți ai primului ministru. Sunt tot atâtea semne că totuși se poate – încă – vorbi de civilitate, de normalitate în relațiile oficialităților cu artiștii. Șansa directorului Popa a fost aceea că stagiunea în care a răspuns de destinele Teatrului Național din Iași a coincis cu ultimul an de normalitate culturală. Oricât de deusolată va fi fost comunitatea artiștilor și, mai ales, oricât de mizerabile vor fi fost condițiile traiului de fiecă zi și ale muncii în teatru, urbanitatea, deocamdată refractară la proletcultism, îi obligă – și pe ziariști, dar mai cu seamă pe oamenii politici – să afișeze o curtoazie antebelică în relațiile cu actorii și cu directorul lor. De o anume normalitate ține și perpetuarea unei alte generoase tradiții teatrale – aceea de a reprezenta, la început de stagiune, o piesă din repertoriul național. Este ultima toamnă când teatrul își permite un asemenea „lux”. Stagiunea imediat următoare, când director va fi numit Marin Iorda, un om de teatru de bună condiție intelectuală, comanda socială și politică, deja simțită după aplicarea *Legii teatrelor*, îl va obliga să monteze o piesă sovietică. Așa se face că stagiunea 1947/1948, pentru prima dată în istoria Naționalului de la Iași, se deschide cu un fals istoric – piesa lui K. Simonov, *Chestiunea rusă*. Deocamdată suntem în anul de grație 1947, ultimul an liber pentru artă, iar directorul poate dispune cum voiește de repertoriu. Vagi, sfioase sugestii îi vin dinspre capitală – să monteze, pentru a fi în rând cu lumea democratică, și vreo piesă rusească. Directorul se scuză, pretextând că nu ar exista traducători calificați, că i-ar fi greu să facă rost de asemenea texte. Nu-i nimic – i se răspunde –, profesorul Iorgu Iordan, ambasador al României în U. R. S. S., va aduce neîntârziat cu prilejul vacanței, gata tradusă, piesa după romanul *Mama* de Maxim Gorki... Bucuria de a juca textul o va avea trupa în stagiunile următoare.

Același director va fi nevoit să renunțe la intenția de a reprezenta piese noi și interesante din repertoriul francez și american, deoarece impresarii autorilor respectivi solicită sume imposibile. Pentru directorul N. I. Popa repertoriul este o chestiune de principiu: nu va accepta piese ce stau „sub semnul și cu predominarea problematicii sociale; experiența a dovedit eșecul spectacolelor de acest fel și ca artă și ca sens social” („Opinia”, joi, 10 octombrie 1946). Mai mult: „A subordona un Teatru Național unui program de esență politică înseamnă a devia linia artistică și a-i scobori prestigiul”. Consecvent cu acest program, nu va programa nici scheciuri politice, nici texte cu mesaj și nici piese românești abia apărute în seria unor contrafaceri ideologice, lipsite de har (începând cu stagiunea următoare, teatrul le va găzdui nu o dată). Se vede că un an de comunizare este de-ajuns pentru ca teatrul să-și iasă din rosturile sale firești, intrând într-o lume de triste compromisuri.

La un deceniu de la încheierea directoratului său, profesorul N. I. Popa va fi solicitat să dea un text pentru volumul omagial al Teatrului Național din Iași – *140 de ani de la primul spectacol în limba română*. Cu un exces de modestie, împărtășind cititorilor ceva *Din experiența unei direcții la Teatrul Național din Iași*, fostul director declara că ar fi vrut să facă mult mai mult, că nu-și arogă decât

meritul de a fi încercat să continue ce se începuse „sub directoratul de mare autoritate și prestigiu al profesorului Andrei Ojetea”. Extrem de exigent cu sine, profesorul N. I. Popa constata că totuși bilanțul ar fi unul pozitiv, dacă se ține seama de starea materială a acelor ani. Meritul său ar fi acela de a fi păstrat neștirbit prestigiul instituției teatrale, de a fi impus un repertoriu care echilibra, după propria-i expresie, textul românesc clasic și cel nou (*Tache, lanche și Cadîr* de Victor Ion Popa, *Steaua fără nume* de Mihail Sebastian), marea dramaturgie universală (Shakespeare și Molière, Schiller și G. B. Shaw) și operele contemporane (*Undina* de Giraudoux, *Patima de sub ulmi* de O'Neill, alături de Cocteau, Gaston Baty și Jean Luchaire – *Aproape de cer*). Bunul gust, decența și curajul de a propune valoarea fac din stagiunea 1946/1947 o probă de rezistență prin cultură, iar din directorul responsabil – un vrednic om de teatru.

N. I. POPA – DIRECTEUR DU THÉÂTRE NATIONAL DE IASSY

RÉSUMÉ

Après le transfert du professeur Andrei Ojetea à l'Université de Bucarest, pendant la sécheresse de l'été 1946, le professeur N. I. Popa a accepté la direction du plus ancien théâtre du pays. La saison 1946-1947 a coïncidé avec le dernier an de normalité culturelle en Roumanie. Le mérite serait d'avoir gardé intact le prestige de cette institution, d'avoir imposé un répertoire qui équilibrait le texte roumain aussi bien classique que contemporain et la grande dramaturgie universelle. De ses initiatives qui ont eu un impact à part sur le bon déroulement de l'activité de cette institution nous mentionnons les suivantes:

1. La création du Fonds *State Dragomir* pour aider le collectif théâtral;
2. Des concours de boursiers du théâtre, pour que les places vacantes soient occupées par les jeunes acteurs talentueux;
3. Il prépare un public avisé pour le théâtre par prononcer des discours introductifs;
4. Les décisions fermes de faire apprendre au public aussi et pas seulement au collectif du Théâtre National la discipline;
5. Aux élèves de lycée et aux étudiants on a offert des billets à des prix réduits.

Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Copou, nr. 11

Portretul lui GHEORGHE SAULESCU

Fotografia de mai sus, care îl reprezintă pe profesorul și filologul ieșean Gh. Săulescu (1798—1864), a fost făcută prin anii 1905—1908, după un tablou executat (se spunea) de pictorul Constantin Stahi. La acea dată tabloul se afla în posesia familiei Gh. Lecca, stabilită mai târziu în București.

Posed această fotografie ca o amintire de familie, fiind — pe linie maternă — un strănepot al lui Gh. Săulescu. Mama mea, Maria Dimitriu-Cernătescu, a fost fiica Elenei Săulescu-Dimitriu, care, la rîndul ei, era fiica filologului Gh. Săulescu și a soției sale Elisabeta.

Intrucît portretul lui Gh. Săulescu este ca și necunoscut, căci o copie făcută după același tablou, aflată pe vremuri la primăria municipiului Iași, s-a pierdut în împrejurările primului război mondial, iar portretul pictat într-un medallion de pe plafonul vechii aule a Universității din Iași s-a deteriorat între timp și a fost înlocuit cu alt portret, dau publicității această fotografie, pentru a folosi celor interesați.

Mircea Cernătescu
Iași, str. Sărăriei, nr. 155

PORTRETUL UNUI AUTOR DE „BUSTURI”: DAN FAUR

VICTOR DURNEA

Când, în urmă cu câțiva ani, am început o cercetare mai îndeaproape a activității literare a lui Dan Faur, imboldul inițial a venit din ceea ce luase pentru mine înfățișarea unei ironii a sorții. Mi s-a părut, într-adevăr, că lui Dan Faur posteritatea i-a făcut parte de un loc în istoria literaturii române, un loc modest, în viziunea unora, precum Ov. S. Crohmălniceanu și Al. Mirodan¹, un loc ceva mai important, dacă se ține cont de numărul textelor reținute în antologii², dar că acest loc se datora, în fapt, unei părți infime, de un singur an, a unei activități literare de peste trei decenii, neluată aproape niciodată în calcul, ignorată, pusă între paranteze. În consecință, mi-am pus atunci câteva întrebări: ce a mai fost, ce a mai făcut Dan Faur și, în definitiv, cine a fost el? Iar răspunsul l-am căutat în presa vremii și în memoriile oamenilor cu care a fost în contact. O operație nu tocmai lesnicioasă, în condițiile absenței încă a instrumentelor de lucru necesare, facilitată mult însă de o întâmplare nesperată, anume de întâlnirea cu dl. inginer Simion Faur, fratele scriitorului. Informațiile furnizate de Domnia Sa cu o bunăvoință rară, pentru care se cuvine a-i exprima întreaga mea recunoștință, m-au ajutat să elimin o parte dintre lacunele existente în reconstituirea vieții și activității lui Dan Faur. Și pentru a fixa această fază, intermediară (câtă vreme persistă încă multe necunoscute), am redactat un mic studiu, pe care l-am intitulat *Bustul unui autor de „Busturi”*. Acesta a fost publicat în revista „Minimum” (din Tel Aviv)³, la rubrica „Poșta Dicționarului”, fără titlu, dar cu două colontitluri, cel de al doilea formulat

¹ „O figură obscură a avangardei literare”, cum îl caracterizează Ov. S. Crohmălniceanu (*Moldov, Dan Faur, Radu Iulian. Figuri obscure ale avangardei literare*, în „Manuscriptum”, anul XXI, nr. 3–4, 1990, p. 113–115), sau „un brav infanterist, un încheietor de pluton al batalionului de la revista «unu» a lui Sașa Pană”, cum îl numește Al. Mirodan (în *Dicționar neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română*, vol II, Tel Aviv, Minimum, 1997, p. 259–262).

² În *Antologia avangardei românești* (București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 243–249), Sașa Pană cuprinde cinci piese și o linogravură, în timp ce *Avangarda literară românească* (antologie, studiu introductiv și note bibliografice, de Marin Mincu, București, Minerva, 1983, p. 265–275) include zece piese.

³ În nr. 192, din martie 2003, p. 47–49. O versiune rezumată o constituie articolul consacrat lui Dan Faur în *Dicționarul general al literaturii române*, vol [III] E–K, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 122–123.

astfel: „De la suprarealism la «Pogonici»”. Un colontitlu pe care, dacă aş fi fost consultat, l-aş fi refuzat, căci el afirmă un traseu rectiliniu, anulând o seamă de interesante meandre, şi mai ales sugerează – prea mult, după părerea mea – o direcţie abrupt descendentă, dacă nu de (de)cădere totală. Or, aici este implicat nu doar autorul volumului *Bust*, ci mulţi alţii, care şi ei au evoluat „de la suprarealism la...”. Ca atare, e posibil ca Dan Faur să fie un „caz” nu doar în sensul unicului şi accidentalului, ci şi al tipicului, o paradigmă. Iar în aceste condiţii, reluarea studiului, amplificarea şi nuanţarea răspunsurilor, profitând de noile informaţii, se impune cu necesitate.

Dan Faur, pe numele de stare civilă Avram-Alfred Fechner, fiul lui Iacob, „grânar” (funcţionar la o societate comercială ce se ocupa cu vânzarea grâului) şi al Ernestinei (născută Jacobson), „menajeră”, s-a ivit pe lume la Calafat în 8/21 ianuarie 1911. (Datele apar în certificatele de naştere, de studii şi de deces, precum şi în cererea de admitere în Uniunea Scriitorilor din România, datând din 1955, şi într-o *Autobiografie*, redactată prin 1958–1959⁴.) Al doilea şi ultimul vlăstar al familiei, pe nume Simion, se naştea în 1919. În cazul celor doi fraţi, diferenţa de vârstă, relativ mare, n-a împiedicat o relaţie foarte strânsă de-a lungul întregii vieţi.

Urmând, desigur, peregrinările familiei, Fredi, cum îl alintă rudele şi prietenii, urmează şcoala primară la Craiova, iar cursul secundar la Bucureşti (liceele „D. Cantemir” şi „Gh. Lazăr”) şi Brăila (Liceul „N. Bălcescu”), între 1923 şi 1929. Examenul de bacalaureat îl trece însă un an mai târziu.

Tânărul, elev încă, debutează, la 1 ianuarie 1929, cu o proză poetică (*Anul frăţiei*), iscălită Dan Faur, în gazeta (săptămânală) brăileană „Luceafărul”, care, în continuare, îi dă la iveală epigrame, poezii (*În noaptea de 24 ianuarie*), „siluete” (*Văcsuitorul*, *D-ra Coco*, *D-l plutonier*, *Haimanaua*), câteva „poveşti” (*Poveste spre aducere-aminte*, *Poveste de Paşti*) şi o scurtă recenzie dedicată *Menţiunilor critice* ale concitadinului Perpessicius. Toate îl îndrituiau pe un Ion C. Sava să-l includă pe autor, un an mai târziu, printre „tinerii brăileni care s-au remarcat de la bun început, deşi aflători încă pe băncile liceului”⁵.

Năzuind către un orizont mai larg, al capitalei, şi atras de poezia nouă, Dan Faur trimite la sfârşitul anului 1929 un lung text, intitulat *Cina cea de taină*, lui Saşa Pană, care, precum relatează peste patru decenii⁶, după ce-l citeşte lui Gh. Dinu şi lui Ilarie Voronca, îl dă la lumină în numărul 23, din martie 1930, al revistei pe care o conducea. La citirea lui, un alt „unist”, Geo Bogza, aflat la Buştenari, nota în jurnalul său: „În ultimul număr al lui *Urmu*, o poezie semnată Dan Faur: 19 ani, locuieşte la Brăila, elev de liceu. Îmi este simpatic”⁷. Iar o săptămână mai târziu, consemnând primirea unei cărţi poştale de la tânărul în cauză, adăuga: „...oricum este o revelaţie”⁸.

⁴ Copii ale acestora mi-au fost comunicate de dl Simion Faur.

⁵ Ion C. Sava, *Aportul Brăilei în literatura română*, în „Luceafărul literar şi artistic”, anul I, nr. 10–11, aprilie–mai 1930, p. 3.

⁶ *Născut în '02*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1973, p. 288.

⁷ Geo Bogza, *Jurnal de copilărie şi adolescenţă*, Bucureşti, Cartea Românească, 1987, p. 225.

⁸ *Ibidem*, p. 226.

Cina cea de taină corespundea într-adevăr vederilor „uniștilor”, în măsura în care „rescria” în registru grotesc-demistificator tragicul episod evanghelic, dând aparent deplină libertate cuvintelor, în fapt căutând asocieri niciodată încercate și imagini șocante, aglomerând pe alocuri detalii „naturaliste”, respingătoare, precum chiar în *incipit*: „Cina cea de taină a fost un joc,/ ca un vânt curios cu steluțe de foc/ de pe o cracă cu ferestre de soare/ și ziduri vătuite și chiucirale de polipi/ în care tușește și scuipă puroi/ îngerul fără aripi/ fără sex/ și cu tumoare...”. Sau mai departe: „Și a fost un sărut ce trebuia să fie smerit/ pe pleoapele moi/ în dosul draperiilor vinete ce au stârcoșit amurgurile de zinc în adolescenții goi/ și umbra nistagmică a ultimei verități de răs nesilit/ de pe pământul tâmpelilor/ pe sprânceana descompunerilor în toi./ A fost un sărut de monade!...”.

Prețuirea noului venit s-a manifestat și prin vizita pe care directorul revistei avangardiste i-a făcut-o la Brăila, luna următoare, vizită savuros povestită în același volum de memorii. (Astfel, Sașa Pană notează că tânărul „avea chiar un fel de logoree și manifesta o intimitate puțin șocantă”, de la început adresându-i-se cu apelativul „Sășicule”⁹.)

Oricum, tânărul, devenit din toamnă bucureștean (se înscrișese la Facultatea de Drept, pe care o va absolvi în iulie 1933¹⁰), e acceptat în cerc, publicându-i-se în numerele următoare ale revistei „unu” textele: *Pastorală simplă*, *Dimineată*, *Monotonie*, *Biologie*, *Tors*, *Baletul gravitațiilor interioare* și *Bustul doamnei*, precum și două scurte poeme în proză, intitulate ambele *Pastorală*.

Dar în primul număr din 1931, o notă la *Inventar de confesiuni*, al lui Sașa Pană, relevă survenirea unei rupturi. Reproducem mai întâi fraza adnotată: „(Acei spectatori compromiși de prostie iremediabilă vor deveni autori de volume și își vor proteja portretul pe pagina a treia cu o hârtie igienică care-i supraprețuiește cu un plastron amidonat)”, precum și nota: „1. De pildă <DAN FAUR/ BUST>. În josul căruia scârnăvia a înscris prin fraudă steagul editurii «UNU». Și dacă mi-a trimis o scrisoare în care îmi comunică moartea pseudonimului Dan Faur și supraviețuirea lui Alfred Fechner cu creierul și sufletul său de brânză (de Brăila) nu o pot publica, deoarece tustrei înoată de mult în imondicele canalelor spre haznaua Dâmboviței bine primitoare”¹¹.

Se înțelege de aici că tânărul poet își publicase volumul sub egida editurii lui Sașa Pană, fără să fi cerut acceptul proprietarului. Or, acesta era, pe cât de generos și cald în prietenie, pe atât de impulsiv și chiar brutal față de foștii amici. (În acest sens stau mărturie fulgerătoarele excomunicări, sfârșind în pamflet trivial, ale unor „uniști” ca Virgil Gheorghiu, Lucian Boz și chiar Ilarie Voronca!)

Relativ la acest episod, în memoriile sale, Sașa Pană dă detaliile întâmplării și încheie astfel: „Comportarea lui Dan Faur m-a supărat (poate prea mult)”¹². Sună aici, pare-se, un regret târziu, un sentiment de vinovăție, ocazionat, desigur, și de

⁹ Sașa Pană, *op. cit.*, p. 286.

¹⁰ „Anuarul Universității din București pe anul 1932–1933”, p. 172.

¹¹ Sașa Pană, *Inventar de confesiuni*, în „unu”, nr. 33, din februarie 1931.

¹² Sașa Pană, *op. cit.*, p. 285.

faptul că fostul colaborator nu mai era atunci în viață. Așa se explică, probabil, și o anume supralicitare a valorii poeziei lui Dan Faur: „În capitolul poeziei paranoice, al poeziei delirante din anii acelui deceniu de căutări printre umbre și realități crâncene, un loc aparte aparține celui care a creat din autentice nestemate o poezie inedită. Pentru că Dan Faur a reușit să pășească elastic și zvelt peste mări și mormane de cioburi de sticlă și de diamante...”¹³. (În aceiași termeni era scris, de altfel, și un articol comemorativ, publicat în „Luceafărul” la 10 ani de la moartea fostului colaborator¹⁴.)

Spun *supralicitare* întrucât, ca și în *Cina cea de taină*, în *Bust* autorul pare să „acorde libertate cuvintelor”, înmulțind însă cumva mecanic împerecherile neașteptate de cuvinte, precum chiar în titlurile date (*Bust de rege carpen*, *Bust de fecioară vanilie*, *Bust de pădărie ocre*, *Bust de pasăre concentrică*, *Bust de cocoșăți impecabili*), turnate uneori, ludic, pe ritmurile unor jocuri de copii: „Bust de rege carpen, spân și mops/ cu rinichi de vată arsă:/ polonezii, polonezi, polonezii, polonezi...// Sâmbăta la ora 9/ șapte găște ouă ouă,/ pentru bust de lună nouă...”. E prezentă, sub influența lui Geo Bogza, și șarja la adresa pudibonderiei burgheze. (Asemănarea cu propria-i scriitură nu-i scăpa lui Geo Bogza, care, în același *Jurnal*, înregistrează de mai multe ori și un început de aversiune față de mai tânărul confrate¹⁵.) Nimic însă din autenticul „dicteu automat”, în plină vânătoare după „lumina imanentă” a visului, după filonul profund al subconștientului!

De aceste „carențe” poate că tânărul era el însuși conștient, de vreme ce se hotărăște să declare, în scrisoarea adresată lui Sașa Pană (pe care acesta, în memoriile sale, nu o mai amintește), „moartea pseudonimului Dan Faur”, cu alte cuvinte, abandonarea supraréalismului. Oricum, el nu va reveni asupra deciziei. Tot Geo Bogza relatează că la un moment dat l-a întâlnit pe fostul coleg în compania „algiștilor”, dar lucrul nu are vreo semnificație aparte. Nici inculparea tânărului în același proces de pornografie (textul incriminat – *Bustul doamnei* – apăruse, în decembrie 1930, alături de un fragment din *Poemul invectivă*), proces încheiat în noiembrie 1932 prin achitare, nu îl face din nou solidar cu echipa de la „unu”. Rămâne, totuși, întrebarea dacă a abandonat supraréalismul și graficianul și sculptorul Dan Faur, întrebare la care sunt chemați să răspundă specialiștii în domeniu.

În acest context, se cuvine a reveni la un moment anterior. În numărul din iunie 1930 al lui „unu” se află inserată următoarea notiță: „Colaboratorul nostru Dan Faur nu are nimic comun cu foiletonistul ziarului «Adevărul», d-l D. Faur”¹⁶. Dacă fraza e a directorului revistei, ea atestă încă o dată dorința și voința lui de a-și vedea grupul monolit în izolarea sa orgolioasă, imun la tentațiile „vechiului”, ale instituțiilor „burgheze”. Venind de la tânărul „unist”, l-ar arăta mândru de identitatea sa, preocupat să preîntâmpine orice confuzie. Nu se poate exclude, totuși, ca „dezmințirea” să-i fi fost determinată pur și simplu de teama

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Sașa Pană, *Ne amintim de Dan Faur*, în „Luceafărul”, anul XV, nr. 23, din 5 iunie 1971, p. 7.

¹⁵ Geo Bogza, *op. cit.*, 280, 312, 328, 378.

¹⁶ Nr. 26, rubrica *Vestiar*, ultima pagină.

„represaliilor” prin care Sașa Pană pedepsea cea mai mică „trădare”. Să fi fost, atunci, cei doi una și aceeași persoană? Lucrul nu este absolut imposibil.

„Foiletonistul ziarului «Adevărul»”, D. Faur, semnează, începând de pe la începutul anului 1930, și va semn și în continuare, până în 1936 (o vreme, între 1933 și 1936, simultan și în „Dimineața”), exclusiv recenzii la „cărți străine” (așa se intitula și rubrica), în fapt, la cărți franceze sau traduse în franceză. Numele (negreșit, un pseudonim) apărea, de asemenea, pe coperta unei traduceri, *Patul 60 bis* de Henriette Valet (tipărită în 1935, de Editura Adevărul).

D. Faur intră în scenă, deci, exact când vine în capitală Dan Faur. Și acesta, conform *Autobiografiei* pomenite mai sus, student fiind, din 1931, lucrează în calitate de corector la Editura „Națională” Ciornei, ceea ce îi prilejuia contactul cu producția editorială din Franța îndeosebi. Împotriva identității dintre D. Faur și Dan Faur pledează însă faptul că recenziile relevă o maturitate de gândire și o capacitate de expresie de mirare la un tânăr de nici 20 de ani. În plus, aceeași *Autobiografie* nu spune nimic de o colaborare la „Adevărul” și „Dimineața” și nici despre traducerea respectivă. Argumentul nu este totuși decisiv, dat fiind că la mijlocul anilor '50 a te ocupa de cărți străine nu era un lucru cu care să te lauzi. În această „cauză”, prin urmare, pronunțarea trebuie să se amâne din lipsă de probe suficiente.

Revenind la datele certe, consemnăm o colaborare ocazională a lui Dan Faur la revista brăileană „Columna lui Traian” în 1931. Abia patru ani mai târziu, aparițiile lui în presă se multiplică. (Între timp, cum am precizat mai sus, își luase licența în drept, fără să se înscrie în barou. A preferat să lucreze în continuare la Editura „Națională” Ciornei, probabil ca redactor.) În 1935, mai întâi „Țara lui Mircea”, din Silistra, îi publică un interviu cu Arghezi¹⁷, apoi „Rampa” – două cursive¹⁸ și, în sfârșit, hebdomadarul „Reporter” – două comentarii¹⁹.

Mai semnificativă, cu siguranță, este prezența lui Dan Faur în cercul din strada Câmpineanu. (Se cuvine amintit că pe la „Sburătorul” trecuseră până atunci și alți (foști) „uniști”: Ilarie Voronca, Lucian Boz, Virgil Gheorghiu, V. Cristian, iar în cursul anului 1935, frecventează asiduu ședințele Mihail Dan.) Astfel, în „agendele” lovinesciene, la ședința din 22 septembrie 1935 a cenacului citim: „Faur, revelație, talent: rom. *Oameni*, provizoriu. Un talent nou”²⁰. (Sensul este potențat de chenarul ce încheie nota.) Iar la următoarele lecturi: „Faur, o nvelă ½ (joyceiană)”, „Faur continuă nvela... câteva pagini” (6 octombrie) și „D. Faur continuă *Oameni* și *vălvătăi*” (13 octombrie)²¹.

¹⁷ Anul I, nr. 9, din 15 mai 1935, p. 23.

¹⁸ *Strada lui Charlot*, anul XVIII, nr. 5271, din 11 august 1935, p. 1, și *Minunea firului de grâu*, în nr. 5275, din 16 august 1935, p. 1.

¹⁹ *Povestea Prometeilor bine înlănțuiți*, în nr. 83, din 27 octombrie 1935, p. 8, și *Despre o corectare a legii maltusiene*, în nr. 84, din 7 noiembrie 1935, p. 8.

²⁰ E. Lovinescu, *Sburătorul. Agende literare*, vol. IV, ediție îngrijită de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt, București, Editura Minerva, 2000, p. 184.

²¹ *Ibidem*, p. 186, 187.

Textele publicate în presă, precum și aceste lecturi au fost suficiente pentru un început de recunoaștere în lumea literară. Ca urmare, Dan Faur este invitat să răspundă la ancheta *De ce scrieți?* întreprinsă de cotidianul „Facla”. În preambulul răspunsului său, intervievatorul – C. Șiclovan (sau Șicloveanu) – îl prezintă pe Dan Faur ca pe un viitor debutant strălucit: „D-sa nu a publicat până acum niciun volum. [sic!] Dar acci puțini care cunosc manuscrisul romanului *Oameni provizorii* sau cel al nuvelei *Hamal și vătaf*, de pildă, își dau seama de resursele abundente ale acestui scriitor”²².

Participarea la ancheta literară a „Faclei” e importantă nu doar ca atestare a poziției câștigate, ci și ca prilej de expunere a crezului artistic. Astfel, Dan Faur declară, printre altele: „Scriu, fiindcă trăiesc din plin viața și lupta acestui secol efervescent, a acestui secol care va cuprinde în el, până la urmă, angrenarea individului în stupul imens, sănătos și rodnic al colectivului. [...] Scriu și demasc ceea ce mi se pare că se poate rupe în două – ca pe o scoică, să i se vadă carnea palpitând – din această societate cu burghezi ce se lichidează prin propria lor îndărătnicie de a supraviețui unici. [...] Să nu vi se pară termenii tari și nici apropiată posibilitatea subiectivismului. Demascarea include, din contră, obiectivismul, ochiul aruncat ca un far, în ale cărui fascicule, carnea cu răbufnirile ei, crizele de psihologie, abuzul de fir sufletesc tăiat în patru, tarele și inconstanța, conformismul spiritului burghez, legat de țarc, sunt prezentate în autentică lor autonomie. [...] Scriu și, scriind, vreau să mă descățușez; pe cât posibil să urnesc și pe alții din lașă indiferență din care se privesc – beți de narcisism – și privesc lumea, din spaimile metafizice sterpe, din acest ego cu atâtea întrebări și halouri ce nu rezolvă nimic. [...] scopul material-util al profesiunii mele de scriitor [va fi] atins [...] când disecția mea transversală în această societate putredă și individual exaltată va croi parte adâncă, vie, plastică, în care vehiculul volițional și economic al luptei de clasă va găsi materialul carburant care să-i dea siguranța trecutului istoric și orgoliul vital al acestei supremații productive”. De reținut este și mărturisirea („autoacuzatoare”): „[...] în tot ce am scris până acum (roman sau nuvelă) nu am reușit să înglobez decât foarte palid dezideratele de mai sus, care cred că ar trebui să fie esența integralistă a literaturii actuale”²³.

Nu încapă îndoială că, aidoma lui Al. Sahia (care mărturisea tot atunci că scrie „pentru eliberarea maselor”) și multor altor participanți la anchetă, tânărul scriitor se ralia poziției majorității suprarrealiștilor francezi de stânga, care, în condițiile venirii la putere a lui Hitler, se apropie mai mult (decât ar fi vrut) de Moscova, făcându-i acesteia mari concesii²⁴.

²² „Facla”, anul XV, nr. 1413, din 13 octombrie 1935, p. 2. Vezi și *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, ediție de Victor Durnea și Gheorghe Hrimiuc Toporaș, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 141–143. E de reținut că titlul romanului era *Oameni provizorii*. În schimb, titlul real al nuvelei pomenite de C. Șicloveanu era *Hamali și vătafi*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Vezi notele la *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, precum și Victor Durnea, *Literatură și politică. André Malraux și Boris Pasternak la Congresul pentru apărarea culturii*, în „Anuar de

Se pune întrebarea dacă „angajarea” politică a lui Dan Faur depășește stadiul declarațiilor de intenție. Se pare că nu, dacă ținem cont că, exact în această perioadă, el frecventează Sburătorul, al cărui mentor pleda pentru autonomia esteticului. Mai mult, E. Lovinescu are, precum s-a văzut, o impresie bună despre cele citite în cenaclu de Dan Faur. O dovadă, în același sens, e și publicarea, în „Viața românească”²⁵, la sfârșitul aceluiași an, a textului *Munci și socoteli*, după toate aparențele un fragment de roman, poate tocmai cel citit la Sburătorul. Așa cum se prefigurează aici, subiectul pare să fie încercarea tânărului boier Beiu de a salva moșia, pe care mama sa, autoritară, un fel de Miron Iuga feminin, i-o lasă ipotecată de „grele socoteli”. Proza, la suprafață, este realistă. Autorul recurge însă adeseori la mijloacele poeziei moderne în descriere și portretizarea personajelor (utilizează metafore și epitete surprinzătoare, apelează la elipsă, modifică topica). În cazul eroului principal (Beiu) se încearcă, de asemenea, o înregistrare fidelă a fluxului conștiinței. (Poate că aceasta îi va fi sugerat lui E. Lovinescu caracterizarea drept „joyceiană”.) Oricum, în cele câteva pagini, nici urmă de tezism sau tendenționism.

Din păcate, nici romanul, nici nuvela sau nuvelele menționate nu vor fi tipărite, cu toate că primiseră un aviz favorabil și cu toate că autorul lucra într-o editură. În fapt, scriitorul dispare încă o dată de pe scena literară. Mai e pomenit fugitiv, precum în împrejurările legate de schimbarea titlului romanului călinescian din *Părinții Otiliei* în *Enigma Otiliei*, și din nou în „agendele” lovinesciene, în legătură cu noul proprietar al Editurii „Națională” – Gh. Mecu.

Dan Faur va reapărea iarăși, de data asta năvalnic, după 23 august 1944, în ipostaza de poet „militant” și social de o virulență și radicalitate rar întâlnite chiar în epocă, străine temperamentului dezvăluit anterior. (Sașa Pană va afirma, ce-i drept, în articolul comemorativ, dedicat fostului colaborator, în „Luceafărul”, că acesta fusese între 1940 și 1944 „în frontul luptătorilor antifasciști”, dar în *Autobiografie* scriitorul declară că e membru PCR din 1945.) În poeziile publicate de-a lungul anilor 1944–1947 în „Victoria”, „Tribuna poporului”, „Frontul plugarilor”, „Orizont”, „România liberă”, „Revista Fundațiilor Regale”, „Contemporanul”, plin de mânie, vindicativ, cere pedepsirea criminalilor de război (*Ștreangul care așteaptă, Cântec pentru Râbnița*) sau își expune, într-o cântăreț maiakovskian, crezul de poet proletar, diametral opus celui al confrăților „narcisiaci”, „clitiști”, „burghezi” (*Mărturisire, Prea sunt aproape, Cântec pe ritmuri schimbate*). Pe aceeași linie a poetului „sovietic”, dar și pe aceea românească, trasată de Arghezi, Aron Cotruș, N. Crevedia și Radu Gyr, exploatând faptul de viață „nepoetic”, eul liric frust și graiul oltenesc (cunoscut în copilărie), Dan Faur dă o baladă (*Șoimul munților*), având ca erou un partizan bănățean, niște „peisaje” (*Tatar Bunar, 1907, Noi vrem pământ*), precum acelea pe care Arghezi le va creiona în 1907, câteva poezii de dragoste și un poem al nașterii, în orizont rustic (*Mama*), ce

lingvistică și istorie literară”, t. XXXIX–XLI, 1999–2001, p. 155–173; idem, *Un avangardist uitat: Mihail Dan*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLII–XLIII, p. 165–179.

²⁵ Anul XXVII, nr. 11–12, p. 18–26.

prevestește pe alocuri lirica din urmă a lui Marin Sorescu: „Maică-mea m-a născut pe câmp, ușure,/ când au doborât-o durerile facerii, s-a lăsat pe vine,/ s-a lăsat pe brânci, lângă un tufan,/ și m-a lepădat ploid sângeros, dolofan, în niște rugi, înrourate de mure./ Când am scos capul la lumină,/ am tras un țipăt zdravăn, de s-a auzit până la cer, -/de, îmi umflasem bojecii, ai naibii!...” sau „Și cum mă pregăteam tocmai de adormit,/ maica m-a alintat, mi-a cântat, mi-a șoptit:/ – Nani, nani! pui de om, buzișoare de mătă,/ nani, la mama!.../ C-o să vie acușica și taica,/ să ne ia acasă, cu o căruță...”.

Proletcultismul se împletește acum, prin urmare, cu modalități autentice poetice, insuficient apropiate și cizelate. Supărătoare sunt și inadvertențele dialectale – folosirea oltenismelor de către personaje basarabene ori bănățene, a unor ardelenisme de către olteni etc., ca și inventarea *ad-hoc* a unor variante „populare”.

Dar nici de această dată Dan Faur nu merge mai departe. În toamna anului 1945, apare la suprafață și o altă preocupare a lui Dan Faur. În plin război și sub legislație rasistă, el tipărise, la Editura Gorjan, povestea *Pinocchio în împărăția jucăriilor*, pe a cărei copertă figurează pseudonimul Constantin Adrian. O ediție a doua (de negăsit azi) pare să fi apărut în 1945, iar a treia iese de sub tipar în 1947 având ca autor pe Mihai Axente²⁶. Cu același pseudonim e semnată cârticica *Pinocchio detectiv* (1947).

Tot copiilor li se adresează două reviste, apărute în toamna anului 1945, în a căror redacție e prezent Dan Faur: „Covorul fermecat” și „Înainte” (aceasta „a pionierilor”). În cea dintâi, utilizând pseudonimele Nicolae Ganea, Ștefan Naum și Mircea Văraru, scriitorul dă mai multe povestiri, mai toate fiind adunate în volumașul *Povestea unui bob de lacrimă*, semnat Mihai Axente.

Majoritatea textelor sunt teziste, răspunzând comandamentului comunist (dar și obligației impuse de aliații occidentali) de a schimba, în mentalitatea românească, imaginea „sovieticului”, implicit a regimului din țara până atunci inamică. Uneori, autorul împrumută și localizează din literatura de război tipărită de Cartea rusă (*Povestea unui bob de lacrimă*, *Cântecul Leningradului*) sau din aceea produsă în cursul campaniei din est, firește, cu inversarea rolurilor. Se salvează, parțial, câteva povestiri (*Omul cu canarul*, *Îngerul cu plete blonde*, *Un mic erou*), nutrite de experiențele directe ale scriitorului în anii conflagrației.

În literatura pentru copii se încadrează și placheta *Umbreluța de argint* (1954), colaborările lui Dan Faur, din anii 1958–1959, la revistele „Luminița” și „Arici Pogonici”, precum și numeroase tălmăciri, la început din autori sovietici

²⁶ Pseudonimul acesta a creat o confuzie. Întrucât Maria Arsene semnase, la un moment dat, M. Axente, Viniciu Gafița a susținut (în *Bibliografie de literatură pentru copii*, București, Editura Ion Creangă, 1978, p. 52) că el este autorul lui *Pinocchio în împărăția jucăriilor* și al lui *Pinocchio detectiv*. (Și informația a fost preluată în fișierul Bibliotecii Academiei Române, volumele respective fiind ordonate la Maria Arsene.) Însă în *Pinocchio detectiv* autorul își dă, cifrat, adresa (str. Sf. Apostoli, nr. 56), pentru a i se scrie, dezlegarea apărând în alt volum al aceleiași colecții (*Cartea lui Moftuleț* de E. Marghita). Pe de altă parte, în *Povestea unui bob de lacrimă*, semnată tot Mihai Axente, e cuprinsă povestirea *Șoimul munților*, a cărei versiune baladescă fusese iscălită Dan Faur. În sfârșit, fratele scriitorului, dl Simion Faur se află în posesia câtorva dintre manuscrisele ziselor povestiri.

(N. Saconscaia²⁷, A. Barto, A. Tolstoi, L. Voroncova, N. Nosov), apoi numai din autori „clasici” (Rafaello Giovagnoli, Ch. Perrault, Frații Grimm, Jules Verne, Selma Lagerlöf, Fridtjof Nansen.

Foarte consistentă, această preocupare a scriitorului le covârșește pe celelalte. Într-adevăr, încă în 1946, în *Antologia muncii și a libertății*²⁸, în care se includeau trei poezii ale lui Dan Faur (*Cântec pentru Râbnia, Cântecul steagului și Să fii alături de mulțime!*...), se preciza că autorul pregătea pentru tipar *Poeme pentru toată lumea* și romanul *Potopul*. Cele două volume anunțate nu văd însă lumina tiparului. Peste un deceniu, contestând decizia luată de a fi „scos” din Uniunea Scriitorilor, unde era membru stagiar din octombrie 1955, pe motiv de inactivitate, în afara de tălmăcirile pentru copii și „pentru maturi” (între acestea, cele din Nicolae Ostrovski și Nicolai Gogol), menționa colaborarea sa, cu poezii, la revistele „Viața românească”, „Flacăra” și „Pentru patrie”, precum și „definitivarea” volumului cu titlul provizoriu *Anii tineri*, cuprinzând trei cicluri de poeme: *Fișe lirice și epice de la Hunedoara, Anii tineri și Regăsiri*. Nici acesta însă nu va fi editat până la dispariția prematură a scriitorului, survenită la 20 mai 1961. Existența, între manuscrisele păstrate acum de dl Simion Faur, a dactilogramei unei mari părți din el sugerează că neapărirea lui se datorează fie unor întâmplări nefericite, fie unor opreliști din partea forurilor editoriale.

Oricum, o ediție a scrierilor rămase de la Dan Faur va putea lămuri asupra itinerarului parcurs de-a lungul unor vremi de mari convulsii.

BIBLIOGRAFIE

Scrieri originale:

Bust, un portret și coperta de S. Perahim, [București], Editura Unu, 1930; *Pinocchio detectiv*, ilustrații A. Petrescu, [București], Europolis, [1947] (semnată cu pseudonimul Mihai Axente); *Umbrela de argint*, București, Editura Tineretului, 1954; Alexandru Șahighian, *Poezia muncii și a libertății. Antologie*, București, Editura Confederației Generale a Muncii, 1946, p. 84–86; Sașa Pană, *Antologia literaturii române de avangardă*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 243–249; *Avangarda literară românească*, antologie, studiu introductiv și note bibliografice de Marin Mincu, București, Editura Minerva, 1983, p. 263–275, 677.

Traduceri:

Nicolae Ostrovski, *Așa s-a călît oșelul*, în colaborare cu Marcel Aderca și Andrei Ivanovschi, București, Editura Cartea sovietică, 1945; Nicolai Gogol, *Taras Bulba*, București, Editura Cartea rusă, 1946; Nicolai Gogol, *Cum s-a certat Ivan Ivanovici cu Ivan Nichiforovici*, în colaborare cu Isabella Dumbravă, București, Editura Tineretului, 1952; N. Saconscaia, *Boabă cu bobiiță*, în colaborare cu Virgil Teodorescu, București, Editura Tineretului, 1952; A. Barto, *El împlinește paisprezece ani*, în colaborare cu Virgil Teodorescu, București, Editura Tineretului, 1952; A. Tolstoi, *Cheița de aur sau Minunatele pășanii ale lui Buratino*, București, Editura Tineretului, 1952; L. Voroncova, *Povestire din Altai*, în colaborare cu G. Văraru, București, Editura Tineretului, 1953; Rafaello Giovagnoli, *Spartacus*, în colaborare cu Magda Roșu, București, Editura Tineretului, 1953; N. Nosov, *Aventurile lui Habarnam și ale prietenilor săi*, București, Editura Tineretului, 1956;

²⁷ Pentru acest autor și următorii, vezi bibliografia finală.

²⁸ București, Editura Confederației Generale a Muncii, 1946, p. 84–86.

Ch. Perrault, *Povești*, București, Editura Tineretului, 1957; Frații Grimm, *Povești alese*, București, Editura Tineretului, 1958; Jules Verne, *O călătorie spre centrul Pământului*, București, Editura Tineretului, 1958; Ch. Perrault, *Zănele*, București, Editura Tineretului, 1960; Selma Lagerlöf, *Minunata călătorie a lui Nils Holgersson prin Suedia*, în colaborare cu N. Filipovici, București, Editura Tineretului, 1961; Fridtjof Nansen, *Prin noapte și gheață*, în colaborare cu Iudith Coman, București, Editura Tineretului, 1962; Selma Lagerlöf, *Vulturul Gorgo*, în colaborare cu N. Filipovici, București, Editura Tineretului, 1964.

Informații biografice și referințe critice:

Licențiații Facultății de Drept, „Anuarul Universității din București pe anul 1932–1933”, p. 172; Ion C. Sava, *Aportul Brăilei în literatura română*, „Luceafărul literar și artistic” (Brăila), anul I, nr. 10–11, aprilie–mai 1930, p. 3; Sașa Pană, *Inventar de confetti*, „unu”, anul IV, nr. 33, februarie 1931; Sașa Pană, *Ne amintim de Dan Faur*, „Luceafărul”, anul XV, nr. 23 (473), 5 iunie 1971, p. 7; Sașa Pană, *Născut în '02*, București, Editura Minerva, 1973, p. 285–288, *passim*; Geo Bogza, *Jurnal de copilărie și adolescență*, București, Editura Cartea Românească, 1987, p. 225, 267, 280, *passim*; Ov. S. Crohmălniceanu, *Moldov, Dan Faur, Raul Iulian. Figuri obscure ale avangardei literare*, „Manuscriptum”, anul XXI, nr. 3–4, 1990, p. 113–115; Al. Mirodan, *Dicționar neconvențional al scriitorilor evrei de limbă română*, vol. II, Tel Aviv, Minimum, 1997, p. 259–262; *De ce scrieți? Anchete literare din anii '30*, Text ales și stabilit de Gheorghe Hrimiuc-Toporaș și Victor Durnea, prefată, note și index de nume de Victor Durnea, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 141–143; Victor Durnea, [Bustul unui autor de busturi], în „Minimum”, anul XII, nr. 192, martie 2003, p. 47–49; V[ictor] D[urnea], *Dan Faur*, în *Dicționarul general al literaturii române*, vol. III, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 122–123.

LE PORTRAIT D'UN AUTEUR DE « BUSTES » : DAN FAUR

RÉSUMÉ

D'un certain point de vue, Dan Faur (1911–1960) représente sans doute un «cas» dans l'histoire littéraire roumaine. Quoiqu'il soit jugé comme «une figure obscure de l'avant-garde littéraire» (Ov.S. Crohmălniceanu) ou «un brave fantassin [...] du peloton de la revue „unu”» (Al. Mirodan), les anthologies consacrées à l'avant-garde roumaine retiennent un nombre assez grand de ses textes parus dans la revue mentionnée. Mais on ignore complètement tout ce que cet écrivain a fait après qu'il a quitté le mouvement surréaliste. L'étude se propose de reconstituer un itinéraire dont les sinuosités provoquées par des grandes convulsions sociales (trois dictatures et une guerre mondiale) ont été nombreuses. On éclaire ainsi une période (1935–1937) où Dan Faur exprime un credo d'écrivain «engagé», «militant» (sympathisant à l'idéologie communiste), mais écrit une prose réaliste moderne (appréciée dans le cénacle *Sburătorul* et publiée par la revue «Viața românească»), une deuxième période (1944–1947), dans laquelle il plie à certains commandements du nouveau régime, communiste, en publiant en même temps quelques textes où il essaie un nouveau langage poétique, et une troisième, dans la quelle il se consacre à la littérature pour les enfants et enfin aux traductions (au début seulement de la littérature soviétique, puis de la grande littérature universelle). Sa mort prématurée l'a empêché de profiter des périodes de «dégel» et d'éditer ses romans et nouvelles, conçus entre les deux guerres, dont la valeur est certaine.

Institutul de Filologie Română

„A. Philippide”

Iași, str. Codrescu, nr. 2

PORTRETUL UNUI POET DE AZI: CLAUDIU KOMARTIN

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU

Născut în 1983 la București, într-o familie cu orientare intelectuală pragmatică, Claudiu Komartin abandonează studiile universitare de limbi și literaturi străine, dedicându-se integral carierei literare printr-o solidă producție de texte critice și de poezie și înregistrând o serie netulburată de confirmări și recunoașteri, de la premiul pentru debut acordat primei plachete, până la Premiul Academiei Române pentru poezie, primit în anul 2007, când această primă plachetă, *Păpușarul și alte insomnii* (2003), îi este reeditată. Un autor de numai 27 de ani realizează un succes literar fulminant, cu trei cărți în mai puțin de un deceniu, amintindu-ne de Eugen Ionescu, de al său *Nu*, sau de prima încercare filosofică a lui Constantin Noica, *Mathesis sau despre bucuriile simple*, răsplătite, de asemenea, de Academia Română cu importantul premiu. După o carieră de dramaturg unică, cel ce fusese (alături de Samuel Beckett, Albert Camus, Jean-Paul Sartre și alți câțiva) unul dintre întemeietorii literaturii absurdului devine, la senectute, membru al Academiei Franceze; al doilea, rămas la Păltiniș, este centrul magnetic al pelerinajelor aspiranților la filosofie, ceea ce semnifică, poate, chiar mai mult decât titlul de academician. Rămâne acum să avem răbdarea ca și Claudiu Komartin să confirme marea promisiune.

De la prima sa carte, *Păpușarul și alte insomnii* (2003), Claudiu Komartin apare ca un autor maturizat precoce, care și-ar fi găsit de multă vreme vocea și, într-un limbaj sigur, descrie un continent nou descoperit, al poeziei sale, definită cu autoritară claritate. Critica s-a grăbit să-l eticheteze între poeții „apocaliptici”, cultivând o retorică narcisiacă și ambiguă, pe care Octavian Soviany, în postfață, o plasează între exasperarea ontologică („prezumția de inocență”) și, dimpotrivă, o suspectează de impostură și parodic, „prezumția de vinovăție” planând asupra retorului histrionic. Este notabil încă faptul că acest critic apelează în descifrările sale la termeni ca *infirmitate*, *simptomatologie*, *autism*, *viziuni schizoide*, încercând

* Rubrica de față a fost inaugurată în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XLII–XLIII, 2002–2003.

să împace psihanaliza și structuralismul, pe urmele lui Roland Barthes, din *Sur Racine*, și, raportându-l pe Claudiu Komartin la Elena Vlădăreanu, Adrian Urmanov, Andrei Peniuc ș.a., de care s-ar disocia prin „valorificarea unui trecut al poeziei cu pietatea despre care vorbea Vattimo”, ni-l descoperă ca „primul primul poet care ne propune o sexologie și o erotică a lui *homo apocalipticus*, înțelese (ca de altfel și poezia) drept arte ale perversității întemeiate pe retorica ostentativului”. Împrumutând de la autor strategia ambiguității, O. Soviany strecoară, între cele două „prezumții”, inocență totală și histrionism absolut, eliptica propoziție: „Sau, mai degrabă, lipsa de față”, izolată semnificativ printr-un alineat cu valoare de exclamație. Să înțelegem că, așa cum s-a opinat de către Ion Caraion despre Bacovia, masca i s-a lipit de chip în mod definitiv, într-o supremă identificare sau, dimpotrivă, că poetul trebuie suspectat de o gravă infirmitate, de lipsa de față, de personalitate poetică? Atunci când critica literară folosește instrumentele literaturii, se ajunge la astfel de performanțe de regie, ca și cum un muzicolog ne-ar vorbi despre *Capriciile* lui Paganini executând el însuși originale recitaluri de vioară, pe care le-ar intitula, firește, *exegeze*. Ceea ce se impune însă de la sine, fie și lectorului neavizat, este tenacitatea unei voințe de a scrie, și anume într-un stil șocant, urmărind efectul imediat de lectură, care ar trebui să „lucreze” ca un opiaceu puternic. Claudiu Komartin, făcând aluzie la stănesciana *Lecție despre cub* (despre perfecțiunea „imperfectă” a poeziei), începe cu ale sale *Trei lecții de autocompătimire*, în care căutarea efectului are efecte bombastice, „delirul cărbunilor încinși ai poeziei” amestecându-se cu aluzii culturale clasice („bizara, imperceptibila transformare a scriptorului/ în trestie”) la Pascal și la Antichitatea clasică, „rotunjite” în final cu o îngânare a versurilor lui N. Stănescu „cu totul și cu totul altceva/ cu mult mai înalt și mult mai curând”, care visa la o supracelestă Hiperboree, unde substanța poeziei se confundă cu iluminarea mistică („din care făcuți sunt doar sfinții”). Îngânarea lui Komartin sună însă extrem de prozaic: „aș mai adăuga, onorată instanță/ că ursitoarele îmi preziceau altceva// cu totul altceva”. Aici se încheie prima lecție, autorul aspirând la un moment de sinceritate totală, ce ar putea risipi „luxoasele umbre ce-nvăluie/ trupul imaterial al morții”. Poetul se-nchipuie despicând „pustiul acesta/ de seninătate”, într-o compoziție abracadabrantă, cu accente autoironice apăsate, în versuri aflate primejdios între dramatic și comicul grotesc: „îngropat de viu în foi mototolite stând plâns și frumos și cuminte/ ca un Gustav Mahler de plastilină înfășurat în coji de cartofi”, în cel mai specific stil dada, „Era și vremea să demascăm Diamantele ascunse-n cremene, Adevărurile/ Supreme îndesate de filozofi în pepeni”, și se vede în compania lui Kant, „gigantul om de piatră de la Königsberg”, la o partidă duminicală de șah, arborând o atitudine condescendentă față de bietul german, pentru ca, în a treia *Lecție de autocompătimire*, să se imagineze „în umbra unei

cocoașe/ ca un fel de bășică supradimensionată/ umplută cu neputințe”. Poetul mărturisește că nu vibrează la atingerea realității, ci „la atingerea poemelor/ incendiare ale iubirii”. Chiar dacă, psihologic vorbind, este posibil, oglindirea acestei infirmități afective nu este „acoperită”, esteticeste vorbind. Acumularea ciocnirilor violente ale noțiunilor, departe de a crea o coerență poetică, se autoanulează: „scriu un poem încordat și tăios/ la care în biserici bântuite de dracul se încălzesc/ noaptea/ nebuni și copii...”, iar rezultatul nu este un poem „încordat și tăios”, ci, dimpotrivă, o proluxitate bombastică, atât de obișnuită în poezia adolescentină. Construcția prea lucidă a efectului se năruie sub propria greutate: „...moartea/ privește [...] un tigrul/ în gura unui crin tânăr// decapitat”, sceneria complicată având un aer burlesc, încărcat, baroc (*Gonzalo*). Autorul își mărturisește afinitățile cu Franz Kafka (*Arătarea asta e poate chiar Franz*) și se raportează la existență de undeva din afara ei, „studiază” umanitatea, o observă, la modul lui Jonathan Swift, ca pe o altă specie, în labirintul căreia, captiv, i-a aflat aproape toate secretele. Poetul (ca poet) aparține altei specii: „nimic nu îmi pare/ mai umilitor decât naufragiul ce m-a aruncat printre dâșii”. Imagini izolate se sustrag cursivității textelor, aspectului lor aglutinant, înfometat de viziuni violente: „nestrăbătut de fiori, grâul întunecat tace// dinaintea porților zăvorâte, grâul întunecat ascultă” (*Tulburătorul vis al soldatului din Bagdad*). Excesul de construcție, de luciditate, marchează toate textele, surdinizând orice vibrație, strâns ținute în hățurile unei retorici, ea însăși prea vizibilă, chiar atunci când construiește ambiguități: „ce amiază saturată ce agonie în cerul/ gurii tale dumnezeule gata/ nu mai scriu un cuvânt ba da ba nu/ ba”, chiar încheierea aceasta, în răspăr cu orice, fiind atât de larg comentată de C. Noica, „stricând totul”, tăind murmurul firav al lirismului, indirect strecurat prin ideea că și Bucureștii pot fi, la o adică, o *Capitale de la douleur*, la care autorul trimite. El nu este doar captivul acestei umanități, ci și al lui însuși, „învăț deja să fiu propriul meu ostatic” (*Hiatus*), dar imaginile rămân discordante, unificate doar de o gândire negativă și de un imaginar bântuit de violență, precum și de vizibila voință de construcție retorică. Claudiu Komartin pare să trăiască într-o claustrare kafkiană, „în casa asta în care telefonul sună/ o dată la câteva decenii”, și pare să nu cunoască nimic despre natură, nu pare să fi văzut vreodată un copac sau să fi citit măcar despre el. Singura realitate este o interioritate bântuită de teroare, de spaime, de lașitate, de complexe; tot ceea ce știe poetul despre realitate pare, din păcate, din surse livrești, imaginile cu adevărat vii aparținând, cel mai adesea, unor viziuni coșmarești: „un cal nechează la ușă/ și dă să intre// copitele lui îmi zdruncină patul// dar aici nu sunt decât eu/ sub un soare fosforescent// îngrijind fiara ce plânge în mine// cu aceeași prudență iezeită/ cu care noaptea cobor în infern” (*Hiatus*). Acest cal care „dă să intre”, cu toată aparența lui expresionist/dadaistă, este realitatea, mereu refuzată, a trăirii autentice. Atmosfera

generală a poemelor din acest prim volum este marcată de încrâncenata, aproape morbida raportare la sine, la o realitate lăuntrică ce nu se prea lasă descifrată, o interioritate autarhică, narcisică: „de parcă aş mai fi încă viu/ şi visez cum mâna mea aşterne poeme/ pe care nimeni nu le poate memora” (*Hiatus*). Printre hiatusuri se întrevede şi un complex „dezvăluit”, al tatălui, care de cincizeci şi trei de ani tot încearcă, „neîncrezător”, să „îi imite pe oameni”, văzut într-o lumină ambiguă: „şi totuşi atât de seren/ când înoată pe spate în lamentabile eşecuri”, căci „nu e uşor nu e uşor să îi imiţi pe oameni,/ ca tatăl meu/ nelămurit încercând încă/ la cei cincizeci şi trei de ani ai lui: împliniţi”, subliniind indirect inadaptarea prin excelenţă, a celui care doar încearcă să-i imite pe oameni, dar ambiguitatea este încă mai complicată, prin aluzie la formula camusiană, aceea că „omul secretă inumanul”, prezentă implicit în *Poemele insomniei*, unde erotica, sub bisturiul autoanalizei, e demascată ca spaimă, disperare, plictiseală şi silă de celălalt. Orgia retorică trădează oarecum subiectul, ceea ce O. Soviany numea o „sexologie şi o erotică a lui *homo apocalipticus*” reflectând numai o întoarcere resentimentară, pe un ton apocaliptic, asupra unei experienţe dezamăgitoare. Un critic maliţios ar spune că aici Komartin face psihoterapie pe spinarea cititorului, „ca să-şi răzbune” amorul pierdut şi, desigur, inocenţa. Există, dar nu cu totul surprinzător la acest poet, o poezie politică şi una socială, în acord direct cu situarea sa *marginală* – „La şase ani am înţeles că realitatea imită pelicule/ deja existente” (21.XII.1989); totul i se refuză (ca şi cum nu el însuşi ar fi revoltatul ce refuză totul!): „Sunt tot mai furios şi neîmpăcat/ când mă gândesc la ţara în care/ tot ce li se cuvine oamenilor de rând/ este pentru ei/ închis cu cheia” (*Patru lamentaţii pentru poporul fisurii*). Umbra unui mesianism eminescian se simte în această secţiune a cărţii, care împrumută ceva din retorica biblică, dar poartă masca demonului şi a revoltatului rimbaldian, şi autoironia abia dacă acoperă larma retorică, plină de ecouri străine, amestecate intertextual-parodic: „Creierul e o piatră ce se deschide doar spre ea însăşi, // Ademenitor acest loc de detenţie, şi plin de farmecul vieţii, nu-i aşa?”. Această tonalitate cinică – însoţită de un fel de mizerabilism superlativ şi exprimată „cu surle şi tobe”, în termeni bombastici până la ridicol – devine dominantă unui „lirism rece”, agresiv, lipsit de sugestii şi respiraţie, obosit şi obositor deopotrivă. O autocaracterizare destul de exactă, în sensul acesta, conţine textul intitulat *Poem*: „eu, absorbit de tragedii care nu mai mişcă pe nimeni,/ sângerând în ritmul lent al mărşăluirii armatelor// eu şi iar eu/ umăr la umăr,/ singurătate lângă singurătate:/ ghemuit în epava timpului/ cu ochii ţintind halucinaţi spasmul din revolta astrelor, // ca un erou burlesc/ la apropierea fetidă a morţii”. Emfaza continuă, hiperbola constantă, ochelarii cu puterea măritoare a microscopului aţintiţi pe orice detaliu, coalizate, se transformă, evident, în ironie, ca orice lucru dus la limitele sale; poetul o spune: „erou burlesc”, a cărui intenţie dramatică se autodizolvă – „Poate cânt

chiar acum la o harfă de sânge,/ Vedeti bine că nu mai pot rezolva nimic în imagini” (*Patimile sfântului Reinaldo*). Cel mai curios lucru este tocmai faptul că autorul, lucid, înțelege limitele acestei maniere de a scrie, încât devine firească nedumerirea cititorului: de ce încă nu a părăsit-o, este într-adevăr singura alternativă posibilă? Prima plachetă se încheie cu această necesară constatare: „*Pentru a inventa un stil nou/ Sau o perversiune mult mai cumplită*”, care pare să facă parte din monologul unui marchiz De Sade reformator.

Cercul domestic (2005), a doua plachetă, încearcă „un stil nou”, eul începe să aibă amintiri, și încă despre întâmplări din realitate: „Îmi amintesc o casă de cărămidă/ și o alee lungă, coborând către o curte întunecoasă/ în care iarba necosită se ridică în august/ până la genunchi. Revăd acolo corpul Irinei/ prăbușit printre scaiet, gângăni, tufe de cimișir –/ și lumea/ încetinind lent,// în ritm cu freacă pieptului ei, până la o/ părăsire totală...” (*Irina*). Iată că lirismul a început să respire, lumea conține iarbă, tufe de cimișir, dar totul nu rămâne decât o amintire, adică un loc al ireparabilului: „și o alee lungă/ [...]/ fără întoarcere”. Urma emoției nu este deloc ceea ce se aștepta să fie: „furia mi s-a domolit...”. Cum avertizează mottoul, frumusețea există „întru a ne preciza suferința”. Așa că poetul se întoarce în propriul său corp, printr-o *Trepanație* construită lucid, într-o „formă revoluționară”, dar, din păcate, adunând imagini delirante, în stilul lui Daniil Harms: capul, în cele din urmă, „o ia la goană prin cameră, cu o expresie amenințătoare/ întipărită pe chip”. Gata cu „umanizarea” lirismului, ajunge, pare a zice poetul și se pune iar pe construit scenerii bizare: „Era un sat frumos și bogat ca o groapă neagră./ M-am alăturat locuitorilor săi. Eram scroafa/ pe care toți o așteptam. I-am învățat să mă iubească/ și apoi le-am spulberat locuințele. I-am alungat chiuind” (*Scroafa*). Alegoria vizează, desigur, conținutul instinctual al trupului, în veșnicul conflict cu spiritul: „Și mă întreb: ce îmi veți smulge din craniu:/ un harpon sau un lujer?”. Rhetorica discursului provocator este înlocuită acum de o lungă serie de alegorii schematice, prolixă și vagi în semnificații, traducând, printr-o gesticulație semantică violentă, pregătirea pentru marea metaforă, pentru marele poem, care, vai, se lasă așteptat: „veți vedea:/ sub tunica prea strâmtă, pieptul mi-l voi detona cu o/ șoaptă!”. Astfel, milităros și ordonat, câteva texte se adună sub titlul *Prag* (I, II, III...), sugerând stadiul în care Don Quijote este gata să pornească în marea aventură, dar, până una-alta, rămâne în prag; aici adie, ca un duh, ca o himeră mai degrabă, o undă, o promisiune de spiritualitate, de sens al lumii neconfigurat încă, difuz: „doar lăuzele vor începe să mângâie pe mutește/ cheagul cărnii noastre perfecte/ prin care se aude trecând/ mireasma celui ce fără grabă își construiește lumina”. O rezonanță îndepărtată pare să fi intervenit, și anume din poezia lui Georg Trakl, cu structura versurilor sale și cu o tonalitate specifică, dar departe de sugestiile bogate și aureola metafizică ale

poetului austriac. Poemele „de dragoste” ale lui Claudiu Komartin sunt compunerile din placheta *Cercul domestic*, alegorii ermetizate, viziuni autiste, pentru a prelua limbajul lui O. Soviany; poate foarte grăitoare și „personale” pentru autorul însuși, deoarece el cultivă o ambiguitate închisă, echivocă și dificil interpretabilă. Într-unul dintre aceste scenarii bizare, după plecarea iubitei, un musafir ciudat (este dublul poetului, este el însuși, transfigurat?) îl vizitează: „după o clipă, un mort a urcat în patul meu./ s-a întins, cu un oftat prelung, apucând paharul/ de lângă pat ca să bea. Cu miere de tei umpluse/ paharul acesta/ iubita mea, înainte să plece. eu singur tăgăduiam/ mierea îi curgea musafirului meu/ de pe bărbie/ pe cearșaful imaculat al patului nupțial. ne încheiasem./ am înțeles atunci că lupta se sfârșise, înainte de a se fi decis un învingător/ [...]/ e dragostea mea un osuar pentru combatanții lucizi” (*Poem de dragoste*). Sigur că acest gen de „lirism” poate fi interpretat, într-un fel sau altul; se înțelege că dragostea este o înfruntare lucidă, iar mierea de tei, metaforă a erotismului narcotic, desuet eminescian, este o crudă ironie biciuind dragostea ca eșec al sufletului, ca morbid abandon în inerția cărnii („un mort a urcat în patul meu”), o experiență având gustul ireparabilului, al inutilului și al risipirii de sine. Ca tot ce scrie Komartin, textul acesta, construit cu abilitate și inteligență, nu comunică, în fapt, nici un sentiment, afară doar de atitudinea dezabuzată, cu un pronunțat caracter ironic, și reia obsesia mai veche a poetului, și anume aceea a senzualității amestecate cu teama de moarte, într-o confuzie a instinctelor, altminteri psihanalizabilă, și nu cu cele mai favorabile rezultate. Pulsivitatea erotică există, fascinează, dar este percepută ca o autoadorare: „numai șarpele de la piept șarpele orgolios și obscur/ cântă/ sfâșietor/ în nopțile cu lună plină/ [...] și e atâta iubire în glasul celui viclean,/ mamă/ aş putea crede că ești chiar tu/ susurând un cântec de leagăn// cu o flacără orbitoare în mâini” (*Ademenire*). Ambiguitatea erotică, iubire maternă/iubire senzuală, este complicată cu ideea răului „inclus” de instincte, încât cititorul poate să creadă că textul nu este decât „poetizarea” unei teorii freudiene, abila ei punere în scenă. Stilistic vorbind, textele acestea conțin strălucirile lor izolate, scânteieri ale inteligenței de a mânui limbajul, dar poemele, în întregul lor, sunt extrem de sărace în sugestie, sunt lipsite de o autentică sensibilitate, și aceasta pentru că poetul își inventează experiențe, nu le fructifică poetic pe acelea trăite. Textele aglutinează o sumă de reflecții în jurul unor noțiuni și obsesii fundamentale, dar mărturisesc o mare lacună pe dimensiunea trăirii realității, a experienței personale. Ca atmosferă generală, poemele rezonază acum în mod curios cu lirismul rece, ironic și mizantrop al lui Mihai Ursachi, din volumul său de proze, *Zidirea și alte povestiri*. Acești doi autori au în comun trăirea la modul livresc, propensiunea către situațiile absurde, către alegoriile ermetice, precum și un frison hiperlucid, cu diferența notabilă că M. Ursachi vizează ontologicul, în vreme ce Claudiu Komartin se cantonează într-un

existențialism lipsit de orizont metafizic. Seria de texte intitulată *Cercul domestic* reia ceva din percepția hipertrofiată, din gustul pentru apocaliptic și catastrofic în genere, cu situații, „scenerii” sărace, în care nu se petrece nimic, fiindcă totul este un spectacol în cea mai ermetică interioritate a poetului, „Scriu noaptea într-o dureroasă dezordine/ presimțirea unui dezastru mă îndeamnă să nu mă/ opresc/...”, și confidențele eului liric se opresc la imaginea tatălui aproape bătrân, a cărui umbră milităroasă încă îl mai îngrozește, deși nu-i mai reproșează decât rar lipsa de „productivitate”, „scriu noaptea și asta îmi dă curaj/ obrazii îmi dogoresc/ de parcă aș sta lungit pe zăpadă/ în piața constituției// și aș privi casa poporului arzând”. Se recunoaște gustul pentru imaginile șocante, contrariante, atitudinea veșnicului revoltat care, la urma urmei, n-a ieșit încă din casă: „nu am pierdut nimic/ pentru că nu am riscat destul/ sau pentru că oricum nu mai aveam ce să pierd?”; poetul nu a pierdut nimic și pare că a pierdut totul, cert este că nu prea a trăit încă, de vreme ce placheta aceasta apare când autorul are aproximativ douăzeci și doi de ani și pendulează între furia „generalizată”, împotriva „tuturor îmbuibăților” și accidente cotidianului, din care se desprinde ideea că trăim într-o mare de egoism și indiferență, în care oamenii străzii sunt tratați ca niște obiecte incomode, pentru că, desigur, nu au acte de identitate. Astfel este Andreea, lovită de mașini și de atacuri de epilepsie, în timp ce, la polul opus, o mamă își pierde mințile după moartea copilului, și păstrează porumbelul mort, ținut de Emil în palme, în vitrina cu bibelouri. Subite accese de sinceritate iau acum locul discursului „autist” cunoscut deja, o mare compasiune resimte poetul pentru toți învinșii, sătul de eroi, de modele și de „revoltații care nu vor decât/ să se integreze-n sistem/ să-și arunce fundul pe fotolii plușate”, simțindu-se mai aproape de marginali, de cei care, refuzând, sunt refuzați: „iubesc proștii din care viața nușcă până la os/ și pe mâniașii tocmai bine pârguiți pentru morgă”. Realitatea cotidiană dă buzna în poemele lui Komartin, căpătând vag aerul unor reportaje amatoristice, sumare, ce vizează periferiile, nu doar ale cetățeanului contemporan, ci ale umanului, descompus sub indiferența „neoanelor PANASONIC/ de paloarea sintetică a oricărui produs în serie”, o lume haotică, mercantilă, indiferentă la suferință, în fața căreia doar câinii se opresc, arghezian, „uluiți încă de tăria miresmelor sale”, ale hoitului anonim care, insinuează autorul, poate fi al oricui. Câștigând în fluentă, acum cu un referent mai mult decât banal, textele pierd din încordarea lor explozivă, renunță la ambiguitate și încifrare, ca și la lectorul livresc, abandonate ca o cale greșită. Grupajul *Scrum* reia scrutarea mizantropică a lumii și coborârile scotocitoare în sine, dar fundalul se conturează cu mult mai concret, mai prezent și mai apăsător: „cu fiecare decizie pe care o iei/ te prinzi mai rău în dezordinea tragică/ a orașului în care soarele nu se ivește cu anii” (*Incizie*). Secțiunea care încheie placheta, *Supradoză, valse triste*, într-un șuvoi de imagini ce sugerează

teroarea absurdă de a fi în lume, reia, cu articulări exasperate, meditația asupra actului însuși de a scrie, convertind astfel, în substanță a poemelor, fiecare durere asumată, ca un *hidalgo* înfometat de lovituri năucitoare, care, inevitabil, nu fac decât să-i sporească strălucirea și faima.

Placheta intitulată, parodic, *Un anotimp în Berceni* (2009) aduce, față de precedentele cărți, un univers liric mai plin, bogat, mai bine ancorat într-un referent real posibil. Nu doar că poemele se structurează într-un fluid epic, plasat într-un anume loc, dar ceva s-a schimbat în mecanismul estetic al textelor. *Ce ascunzi în palmă* pare să evoce o situație din copilărie, chiar dacă se referă, simbolic, la condiția poetului, aceea de a fi expus, de a percepe în Celălalt un intrus; „poetul, ca și soldatul, nu are viață personală”, spunea N. Stănescu, și Claudiu Komartin reia ideea, pe un ton cu mult mai dramatic. Intruziunea celuiilalt (a cititorului, a publicului...) este una silnică, violentând libertatea și intimitatea poetului: „Tot ce e înăuntru toată chestia aia învăluită într-un abur auriu/ susurând a împăcare și liniște/ s-a surpat...”; a scrie înseamnă a te dezvălui, a te expune presiunii și pasiunii scotocitoare, cercetătoare și, fatalmente, brutalității Celuiilalt care, printr-un fel de rapt erotic, vrea să își ia în posesie interioritatea, invazie cu atât mai silnic resimțită de un poet introvertit, care scrie pentru a se ascunde și nicidecum pentru a se confesa. În fapt, confesiunea nu este pe de-a-ntregul posibilă niciodată, iar ascunderea, de asemenea, devine utopie. Actul de a scrie, situație fundamentală pentru un poet, conține în sine acest paradox al expunerii/ascundere, al confesiunii/încifrare, al histrionicului perpetuu demascat, căci fiecare mască ce cade lasă loc alteia, posibile, în spatele tuturor, în acea profunzime poetul însuși având un acces limitat. El se poate dezvălui ascunzându-se și, dimpotrivă, se poate face cunoscut celuiilalt, mai mult decât lui însuși, iar tensiunea creată de acest paradox face ca scrisul să stârnească fascinație și oroare în același timp. Poezia este o capcană, pentru poet și pentru cititor: „sunt un șoarece într-un labirint înghețat/ zdrobește-mi capul mai repede/ arată-ne arată-ne arată-ne totul/ sunt o insectă brutală și tânără/ iubește-mă”, acesta este paradoxul condiției de poet. Partea cea mai consistentă a plachetei o reprezintă *Poemele cu tătuca*, sub-intitulate „o poveste pentru Ruslan”, poeme construite într-adevăr pe o canava epică, vag localizată undeva în ținutul Bălți, iar „personajele” care-l înconjoară pe tătuca, Mașa, Oleg, Vitalie, Polina, Liuba, Olguța, și viața lor cotidiană pot fi văzute ca eșantioane, felii de existență ale Estului post-sovietic, terorizat încă de nesfârșita agonie a tătucăi (ce trimite inevitabil la „tătucul Stalin”, la marea putere de la răsărit). „Istoria” este plastică și grotescă, sentimentală și brutală, nostalgică și mizeră, plină de opresiune și însetată de libertate, surprinzând, în *raccourci*, drama generațiilor, povara „moștenirii”, drama fondului „intim-străin”, cum i-ar spune G. Liiceanu, și, totodată, tensiunea către ruptură, evaziune și căutare a unei noi

identități, sub fascinația modernității și a „putredei” lumini a Apusului. Nu se poate ști (rămâne secundar) dacă „povestea” are un cât de vag sau, dimpotrivă, real suport biografic, cu mult mai importantă însă este iluzia acestui biografism pe care poemele reușesc s-o întrețină, într-o frazare aparent spontană, plastică; atât de „impersonal” în celelalte volume, limbajul câștigă aici în expresivitate, iar imaginile, ușor descărnate până acum, devin cu mult mai dense, mai concretiste, aproape de imaginarul arghezian printr-o anumită brutalitate, dar și printr-o culoare mai plină, mai vie: „Iubesc bocancii tăi vechi de dezertor/ pentru că vor fi ultimul lucru pe care îl vei vedea/ înainte să închizi ochii./ Iubesc pielea lor roasă, șireturile rupte/ și tălpile ferfenițite/ pentru că sunt o parte din tine,/ sunt o parte din respirația ta întretăiată/ și din veninul gros pe care îl scuipi cu năduf/ în ligheanul de lângă pat/ [...] Fii pe pace, tătuca, știi doar/ că în ei te vom încălța la sfârșit:/ mai aveți de trecut prin multe-mpreună”. Inevitabil îți amintești încălțările tocite zugrăvite de Van Gogh, și, de ce nu, cititorul poate vedea aici un exercițiu intertextual, mai ales că tătuca era, ca și Eumeu, porcar, iar agonia acestui bătrân, cu tot „mizerabilismul” amănuntelor, își are ciudata ei măreție, malefica ei fascinație. Așa cum, politicește, se poate vorbi și despre Imperiul de la răsărit, măcinat de varii necroze în toate mădularele lui, dar nu mai puțin înspăimântător. *Un anotimp în Berceni* este doar o proză izolată în grupajul *Black Butterfly*: „nu vreau să mă gândesc la oameni/ iubirea lor e un fluture negru/ cu aripile întinse/ ce se așează pe fruntea unui gimnast paralizat/ [...] își înfige trompa și râde// în soarele năucitor”. Nici un postmodern nu poate scăpa de lecturile eminesciene: „al nopții negru flutur”, devine la Komartin metaforă a iraționalului iubirii, care consumă spiritul și strălucește în „soarele năucitor” al amiezii nietzscheene. Eufonia Berceni/Infern, oricât de parodică ar fi și, inevitabil, pândită de un anume derizoriu, traduce, până la urmă, o scufundare în infernul societății actuale: „încearcă să-ți amintești:/ [...] și nimic nu a înflorit în/ întunericul dinăuntru// obișnuită cu cezura cu formele/ tăcute ale suferinței/ pocitania își cerea drepturile// dar limbajul avea muchiile zimțate/ și totul se impregnase cu/ mirosul de târfă al morții// frumusețe, tu cântăreai mai puțin decât fumul!”. În „întunericul dinăuntru”, pare a spune poetul, în profunzimea interiorității, ar mai putea fi o urmă a frumuseții, a ceva cu totul uitat, pierdut, copleșit de „uzură”, de infernul limbajului. Acest „ceva” ar trebui poezia să-și amintească, dincolo de zgura, de mirosul de pucioasă al civilizației, adică un lucru original, așa cum evocă, în spiritul lui Georg Trakl, poemul ce împrumută titlul plachetei. Demonul timpului nostru, monstrul care „înghite totul/ fără să simtă nimic” este chiar limbajul, care și-a pierdut „aderența” la realitate, la sufletul omenesc, pe care nu îl mai exprimă, ci-l batjocorește și-l trădează, îl falsifică și manipulează, precum Păpușarul: „limbajul mi se pare insuportabil./ un iaz secăt în mijlocul pădurii” (*Refugiu*). Limbajul este marele

vinovat de alienarea omului, iar poetul, ca poet, este Alienatul prin excelență: „...vulpea își privește uluită puiul/ și-apoi îi linge fruntea încetișor/ sperând că totul a fost doar o neînțelegere”. Această notă de nostalgie îmbogățește lirismul lui Claudiu Komartin, depășind cu mult violența revoltei.

SCRIERI: *Păpușarul și alte insomnii*, București, Editura Vinea, 2003; *Cercul domestic*, București, Cartea Românească, 2005; *Un anotimp în Berceni*, București/Chișinău, Cartier, 2009.

Repere critice: Paul Aretzu, *Supradoza de poezie*, „Ramuri”, 2005, nr. 12; Paul Cernat, *Un estetic al cruzimii*, „Dilemateca”, 2009, nr. 3; Dumitru Chioaru, *Claudiu Komartin*, „Euphorion”, 2008, nr. 1–2; Rita Chirian, *Circ, nebunie, perplexitate*, „Cultura”, 2008, nr. 175; Rita Chirian, *Tentații schizoide și tabieturi livrești*, „Cultura”, 2009, nr. 49; Marius Chivu, *Complexe paterne*, „Dilema veche”, 2009, nr. 276; Cosmin Ciotloș, *Poezie și deziderat*, „România literară”, 2009, nr. 5; Al. Cistelecan, *Marea speranță albă*, „Cuvântul”, 2003, nr. 11; Al. Cistelecan, *Poetica dezastrului*, „Cuvântul”, 2007, nr. 1; Nicoleta Cliveț, *Expresionism și rigoare procedurală*, „Vatra”, nr. 2006, nr. 1–2; Traian T. Coșovei, *O disperare lentă a obiectelor*, „Tomis”, 2006, nr. 1; Bogdan Crețu, *Claudiu Komartin sau despre criza elegantă*, „Adevărul literar și artistic”, 2006, nr. 5; Daniel Cristea-Enache, *În oglindă*, „România literară”, 2005, nr. 43; Mircea A. Diaconu, *Doi poeți: Claudiu Komartin și Dan Coman*, „Vatra”, 2004, nr. 11; Gellu Dorian, *Claudiu Komartin – Păpușarul și alte insomnii*, „Convorbiri literare”, 2003, nr. 8; Emilian Galaicu-Păun, *Portretul artistului tânăr la maturitate*, „Clipa”, 2009, nr. 4; Alex Goldiș, *Noua poezie a angajării*, „Verso”, 2006, nr. 2; Adela Greceanu, *Un derbedeu scriitor și primejdios*, „Vatra”, 2006, nr. 8; Mihai Iovănel, *Comme_art.inc.*, „Cultura”, 2006, nr. 18; Ștefan Manasia, *Ca un mort înhămat la o lebedă*, „Tribuna”, 2004, nr. 49; Ioan Moldovan, *Întoarcerea în lume*, „Familia”, 2009, nr. 5; Octavian Soviany, *Cu Marele Măcelar la capătul nopții*, „Tribuna”, 2010, nr. 180; Octavian Soviany, *Un manierism de substanță*, „Cuvântul”, 2005, nr. 11; Andrei Terian, *Poezia insurgenței*, în „Poesis”, 2004, nr. 4–5.

PORTRETUL UNUI NECUNOSCUȚ. N. I. POPA, PUBLICIST

REMUS ZĂSTROIU

Statutul publicisticii, locul ei în interiorul sau în afara sferei literaturii au fost și rămân încă subiect de controversă. Într-o cronică la volumul al IV-lea din *Istoria literaturii române contemporane* de E. Lovinescu, dedicat evoluției prozei literare, Perpessicius făcea acum șaptezeci de ani următoarea observație: „Nimic din celelalte specii ale prozei literare – critică, memorialistică, ziaristică, oratorie – nu figurează între limitele acestui volum și nici între zărilor, destul de larg deschise de almințeri, ale celor șase volume”¹. Autorul *Mențiunilor critice* se referă mai ales la publicistica lui M. Eminescu² sau N. Iorga³. El ar fi putut, la fel de bine, să adauge și exercițiul publicistic al lui M. Kogălniceanu, T. Maiorescu sau A. D. Xenopol. După cum se poate observa, prin alegerea, nicidecum întâmplătoare, a acestor nume, am schițat o linie de tradiție a publicisticii ieșene din secolul al XIX-lea și din primii ani ai celui următor. Este vorba de o succesiune de atitudini și de luări de poziție care își situează începuturile în preajma anului 1848, o dată cu apariția „Daciei literare”. Trecând peste inevitabile diferențe de program politic sau de strategie literară, această succesiune își află desfășurarea firească în texte apărute în paginile revistei lui V. Alecsandri, „România literară”, pentru a jzbândi pe deplin atunci când „Convorbirile literare”, prin colaborarea lui A. D. Xenopol și T. Maiorescu, ajung la o plenitudine de mijloace și la un portofoliu de idei pe care alte publicații ale acelor ani nu au izbutit să le egaleze. O altă revistă din Iași, „Viața românească”, avea să preia peste decenii o tradiție pe care, între timp, numeroși publiciști din vechea capitală a Moldovei nu osteniseră să o ilustreze. Dar în ianuarie 1930, ca urmare a unui proces istoric de migrare spre sudul mai bogat în posibilități și în funcții, „Viața românească”, împreună cu mulți dintre redactorii și colaboratorii ei, se mută la București. Încercarea unui grup de universitari, profesori de liceu și scriitori, de a o înlocui prin „Minerva”, „revistă de sinteză culturală”, editată de Societatea de Filosofie și Științe Sociale, eșuează. Până în ianuarie 1936, când o parte dintre foștii colaboratori de la „Viața românească” și „Minerva” izbutesc să scoată „Însemnări ieșene”, singura publicație periodică în ale cărei pagini își găsesc adăpost contribuțiile intelectualilor ieșeni va fi vechea „Arhivă”, revistă specializată însă în tipărirea documentelor și a studiilor de istorie.

¹ Perpessicius, *Opere*, vol.3, București, Editura Minerva, 1971, p. 253.

² *Ibidem*, p. 254.

³ *Ibidem*.

Întors de puțină vreme de la Paris, unde timp de șapte ani urmărise cursuri la École des Hautes Études și pregătise un doctorat materializat într-o excelentă ediție nervaliană, tânărul profesor de liceu Nicolae I. Popa nu va ezita să se integreze, în chipul cel mai firesc, grupului de la „Viața românească”. Din mărturisirile proprii, știm că făcuse parte pentru o scurtă perioadă de timp și din loja masonică pe care o conducea Mihail Sadoveanu. Era deci normal să-și publice studiile de literatură și notele critice în coloanele revistei ce tocmai atunci se mutase la București și să fie unul dintre inițiatorii aventurii editoriale de la „Minerva”. Tot atât de firesc va fi și unul dintre cei mai activi susținători ai pregătirilor făcute în vederea înființării revistei „Însemnări ieșene”, la care, pe toată durata apariției, adică între ianuarie 1936 și octombrie 1940, își va asuma, în calitate de redactor, îndatoriri dintre cele mai dificile⁴.

În cele ce urmează nu vom discuta însă fructuoasă activitate științifică a profesorului Popa și nici articolele de atitudine socială, demne de interes și acestea, pe care le-a semnat în toate periodicele amintite până acum. Ne vom rezuma la a urmări o altă latură, aproape necunoscută, a unei activități pe cât de bogate, pe atât de plină de roade. Este vorba de o serie de articole publicate de tânărul profesor, între anii 1934 și 1936, în ziarul ieșean „Opinia”. Exigențele gazetăriei cotidiene își vor pune într-o măsură amprenta pe scrisul celui ce cobora, de voie, de nevoie, în arenă, deși intervențiile sale se păstrează în zona culturii și a problemelor școlare. De ce a ales, dintre ziarele care apăreau atunci la Iași, tocmai „Opinia”, nu este greu de înțeles. Gazeta lui C. R. Ghiulea se situa pe o poziție politică de centru, chiar ușor conservatoare, în sensul unui conservatorism apropiat de cel care fusese promovat de Take Ionescu și de ieșeanul Alexandru Bădărau, și milita pentru consolidarea unei societăți democratice. Luările de poziție, atât cele ale redactorilor permanenți, cât și cele ale colaboratorilor, erau echilibrate, iar selecția știrilor, de cele mai multe ori, obiectivă, gazeta fiind ferită de accentele, adesea prea apăsate, pătimașe, ale unor publicații de stânga sau de dreapta. În același timp, la „Opinia” se întâlneau mulți intelectuali stimabili, din diverse generații, precum arhimandritul Iuliu Scriban, preotul N. Hodoroabă, profesorul August Scriban, scriitorul Adrian Pascu, criticul dramatic Wratislavius, avocatul Osvald Teodoreanu și, mai rar, Mihail Sadoveanu, George Topîrceanu, Ionel Teodoreanu. Atmosfera era, prin urmare, una de deschidere către discuțiile libere, de prețuire a libertății de gândire și de exprimare, precum și a adevăratelor valori culturale și literare. Totodată, în paginile gazetei se făcea loc în permanență unor luări de poziție în favoarea curentului de opinie așa-numit ieșenist, curent ce își va afla în N. I. Popa un susținător convins. Activitatea unor societăți, precum aceea de la „Arhiva”, Cercul Franco-Român „Luteția” sau „Prietenii Iașilor”, va fi constant urmărită și comentată favorabil. Dacă se are în vedere că profesorul Popa activa în toate trei societățile, apropierea de gazeta lui Ghiulea se explică, și din acest unghi

⁴ Arhivele Naționale Iași, Fond Liceul Militar – Iași, Dosar nr. 103.

de vedere, în chipul cel mai firesc. Colaborarea lui începe în primele săptămâni ale anului 1934 și va dura până la sfârșitul anului următor, când, absorbit de diligențele necesare pentru susținerea la București a doctoratului (25 noiembrie 1935) și de pregătirile pentru tipărirea primului număr din „Însemnări ieșene”, va scrie tot mai rar, renunțând apoi să mai publice în „Opinia”. În intervalul de timp amintit îi apar în cotidianul ieșean numeroase articole, toate tipărite în subsolul primei pagini, spațiu tradițional acordat colaborărilor importante. O parte dintre ele, cea mai însemnată, o constituie prezentările manifestărilor organizate de societățile pomenite mai sus. La prima vedere s-ar părea că sunt simple articole ocazionale. În realitate, profesorul Popa, așa cum va proceda și mai târziu, în anii când mulți dintre noi au avut prilejul fericit de a-l cunoaște și de a beneficia de experiența și de sfaturile lui, va trata această obligație cu seriozitate și, mai mult, va investi în îndeplinirea ei talent publicistic și o bogată încărcătură culturală și de informație diversă. El conferă astfel acestor texte rosturi și sensuri mai largi, mai profunde, transformându-le în adevărate comentarii, uneori chiar studii ale unor chestiuni, multe de actualitate, privitoare mai ales la literatura franceză. Fiecare prilej, bunăoară anunțarea unei conferințe dedicate lui Victor Hugo⁵ sau a turneului Comediei Franceze la Iași⁶, se transformă într-un punct de plecare pentru incursiuni erudite în istoria literaturii franceze și, în egală măsură, în descrierea și analiza mișcării intelectuale și literare europene a anilor '30 și '40. Câteodată, comentatorul își rezervă dreptul de a reveni pentru a discuta un aspect sau altul al conferințelor. În această situație, cu discreția și măsura ce l-au însoțit în tot ceea ce a întreprins, cu posibilitățile pe care i le oferă o informație amplă și mereu actuală, cu atenție pentru semnificații și pentru nuanțe, interpretările sale contribuie la situarea afirmațiilor unui conferențiar sau ale altuia într-un context cât mai corect, cât mai adecvat sau aduc în dezbatere aspecte și argumente noi, chiar de ultimă oră.

Conferința profesorului Pierre Andrieu, de la Institutul Francez din București, dedicată semicentenarului morții lui Victor Hugo, îi oferă, de pildă, ocazia de a glosa în jurul unei teme mereu actuale: ce rezistă în fața timpului din opera unui scriitor care, cât a trăit, a cules toate ofrandele gloriei. Articolul său depășește, ca de fiecare dată, limitele unui text destinat publicării într-un cotidian. Sunt trecute în revistă, cu paranteze subtile, când e cazul, ironice, reacțiile criticii literare din Franța în raport cu evenimentul discutat; se aduc argumente în sprijinul tezei că opera marelui poet rezistă întrebărilor timpului; se invocă aserțiuni ale lui André Gide pentru a defini ceea ce alcătuiește nucleul de rezistență al unei opere de mare întindere. Una dintre concluziile la care ajunge poate fi citată și azi: „Spiritul francez greșește adesea afirmând sau distrugând cu dezinvoltură. Abia târziu se închină — și nu fără rezerve — în fața verdictelor istoriei”⁷. Nu pierde însă din

⁵ Festivalul Victor Hugo, în „Opinia”, XXXI, 1935, nr. 8431.

⁶ Comedia Franceză la Iași, în „Opinia”, XXXII, 1936, nr. 8635.

⁷ Festivalul Victor Hugo, loc. cit.

vedere nici un alt aspect, și anume acela al reacției publicului din Iași, public pe care îl cunoștea bine. Cu o anume temeritate, pe care o putem aproba și azi dacă ne gândim la micile și chiar marile orgolii care se nasc din patriotismul local, profesorul Popa scria în încheierea articolului citat: „Iașul beneficiază de legenda măgulitoare a unui simț critic de om subțire, cu gusturi rafinate, care nu «înghite» orice, chiar de ar fi investit cu pecetea succesului în Capitală. Își are reacțiile lui proprii, din care își face de altfel o legitimă vanitate. Ar fi de dorit ca această «piatră de încercare», festivalul «Victor Hugo», să însemne câștigarea a două procese paralele: procesul Victor Hugo și acela al intelectualității Iașului»⁸. Relevant pentru strategia publicistică aleasă, pentru că în chipul cel mai evident se poate vorbi de o strategie utilizată, datorită căreia se structurează această proză generoasă în observații de finețe, este și articolul în care se analizează conferința profesorului Amédée Drouhin dedicată romanului *Adolphe* și, mai ales, lui Benjamin Constant: *Comment on écrit le roman de sa vie* (à propos de Benjamin Constant)⁹. Dacă în primul caz discutat era vorba de prezentarea unei viitoare manifestări, de data aceasta se fac referiri la un subiect deja cunoscut de eventualii cititori ai gazetei, care fuseseră prezenți și în aula Universității la întâlnirea cu profesorul francez. În consecință, comentariul asupra temei dezvoltate și, cu prisosință, completările, sugestiile se așază pe un teren, ca să spunem așa, defrișat de conferențiar. Ele sunt cu atât mai îndreptățite, mai dense și pun la contribuție lecturi foarte recente, care scăpaseră însă vorbitorului. Se fac referiri la discuțiile purtate în jurul operei lui Constant, la care participaseră cei mai autorizați specialiști: Gustave Rudler, André Monglond, Fernand Baldensperger. Nu intrăm în analiza admirabilei desfășurări a argumentelor utilizate și nici în a ceea ce aș numi darul de a autotempera printr-o nemăsurată discreție voluptatea, fervoarea demonstrației. Totul stă încă mărturie pentru competența, pentru deschiderea și lărgimea informației, pentru capacitatea de sinteză și, în egală măsură, pentru însușirea de a manevra argumentele în marginile unei discuții obiective, elegante, chiar și atunci când defecțiunile observate, e cazul conferinței amintite aici, i-ar fi permis analistului o cu totul de înțeles exploatare a lor în beneficiul propriu. Dacă printre rânduri se simte totuși și o nuanță subiectivă, atunci e una de altă natură. Cel ce trăise ani îndelungați în atmosfera intelectuală de la Sorbona nu-și poate stăpâni emoția când discută despre profesorii săi. În încheierea articolului despre Benjamin Constant, care pe neobservate s-a transformat într-un adevărat studiu, autorul inserează următoarea mărturisire: „Ca fost elev al profesorului Fernand Baldensperger, pot spune bucuria legitimă a acestui mare savant când și-a văzut confirmate intuițiile. Descoperirea lui nu însemna satisfacția unei simple vanități

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Romanul și viața*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8063.

[...]. Corespondența revelată [e vorba de schimbul de scrisori dintre B. Constant și M-me de Lindsay; n. n. – R. Z.] aruncă o lumină nouă asupra lui B. Constant, romancier; creația lui literară capătă acum o explicație”¹⁰. Din același registru de completări critice fac parte și observațiile la conferința dedicată de Fr. Lebrun lui Rabelais, plecând de la cartea, recentă atunci, a lui Léon Daudet, *Le dernier amour de Rabelais*. „Oricâtă stimă aş avea pentru Léon Daudet, scriitor de-o informație și o fecunditate extraordinare, trebuie să mărturisesc că aş fi preferat o informație mai critică, mai ales într-un domeniu unde controversa înfloreste. Numele unor specialiști autorizați ca Abel Lefranc, Jean Plattard nici n-au fost pronunțate. Și doar ultimul a strâns de curând munca unei vieți pe terenul rabelaisian într-un frumos și dens *Rabelais* (Paris, Boivin, 1933), care ar fi înlocuit cu prisosință *Le dernier amour de Rabelais*”¹¹. Acribia, constructivă și pasionată, dacă se poate spune așa, a profesorului Popa se manifesta cu aceeași intensitate, deloc agresivă, și când era vorba de personalități din alte zone ale civilizației franceze. Comentând, de pildă, o viitoare conferință despre Napoleon, a profesorului G. Dementhon, nu pierde prilejul de a realiza o incursiune dintre cele mai erudite în domeniu. Sunt discutate în treacăt, dar cu observații ce denotă seriozitatea demersului, lucrări clasice dedicate împăratului, aparținând unor Fr. Masson, Tancred Martel, André Suarès, Jacques Banville, Emil Ludwig. Nu sunt uitate nici cărțile care atunci reprezentau ultimul cuvânt în materie, semnate de Maria dell’Isola, J. Deschamps, L.-A. Guérard. Demne de notat sunt însă două propoziții finale, ambele stând mărturie pentru modul de a gândi al profesorului. Prima se referă nu atât la diferența dintre stilul de tratare universitar al unei teme istorice și acela, desigur, mult mai dezinvolt, mai liber în raport cu izvoarele al scriitorilor propriu-ziși, cât mai ales la modalitatea optimă de abordare a temei: „Sper, de altfel, ca d. Dementhon va utiliza nu atât izvoarele universitare, unde primează cel mai adesea documentul [...], cât [...] eseurile literaților, reconstrucțiile romancierilor, într-un cuvânt viziunea creatorilor [...]. O mare personalitate constituie o temă literară de interpretat; ea cere pătrundere, viziune și construcție proprie”¹². Cea de a doua propoziție, care își păstrează de asemenea prospețimea, precum și veridicitatea, pleacă de la comparația între despotismul napoleonic și despotismele anilor ’40: „Un punct asupra căruia [...] va putea stărui [conferențiarul] este actualitatea lui Napoleon, dictator și organizator aproape științific al dictaturii [...]. Toate tacticile, mussoliniană, hitleristă, comunistă sau kemalistă datorează câte ceva scăpărilor lui Napoleon [...]: învățământ intensiv în spiritul regimului, organizarea militară a tineretului, concordatul cu Papa, [...]

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Napoleon și contemporanii noștri*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8110.

iată atâtea puncte ale programelor de dictatură contemporană ușor de regăsit în tehnica imperială napoleonică¹³. Nenumărate alte observații, toate mărturii ale unui interes mereu viu, ale unui spirit critic preocupat să analizeze, să înțeleagă, să remodeleze în funcție de repere și evoluții noi, se află răspândite cu dărnicie și în articolele dedicate conferințelor ținute la Iași de Jules Romain¹⁴, pe care îl ascultase și la Paris vorbind despre Thomas Mann, de Dragoș Protopopescu¹⁵ sau de Traian Brăileanu¹⁶.

Într-o serie de alte contribuții dezbate probleme școlare. Profesorul Popa funcționa atunci la Liceul Internat, unde era titular, și la Liceul Militar¹⁷. Articolele sale se referă la situația școlii românești în general, plecând de la o chestiune cu totul particulară – cazurile de sinucideri ale elevilor. Se simțise îndemnat să atace aceste cazuri spinoase de un alt articol, apărut tot în „Opinia” și aparținând unui reputat publicist local, avocatul Milton G. Lehrer. Un stimul îl reprezentase și controversa cu filosoful și sociologul D. Gusti, care, într-o vizită la Iași, aruncase întreaga răspundere pentru ceea ce numea criza învățământului românesc pe umerii corpului profesoral. Analiza întreprinsă, pornind de la experiența proprie de dascăl în învățământul secundar și de director interimar al unui mare liceu, se baza pe o cunoaștere solidă a situației de la noi, dar și pe una corespunzătoare a stării învățământului din alte țări și mai ales din Franța. Textele sale se aglutinează astfel într-o pledoarie pentru un liceu modern, dominat de un „regim de libertate inteligentă”, cu o programă analitică suplă, care să răspundă deopotrivă intereselor elevilor și celor ale societății. Se atinge și chestiunea, actuală și atunci, a necesității de a feri școala de imixtiunea politicului, a autorității vremelnice, a intervenționismului și influențelor oneroase. „Presiunea societății asupra școlii, scria profesorul Popa, cu o dureroasă luciditate, este indiscretă, imorală sau poate chiar criminală”¹⁸. Iar într-un alt articol, căruia îi puneă ca moto cuvintele lui A. Bonnard, „La jeunesse a besoin de grandeur”, definește cu aceeași pătrundere chestiunea modelului care trebuie oferit tinerilor și schițează ceea ce ar trebui să fie misiunea școlii: „Tineretul nu va fi ridicat ca moral și cultură cu acest sistem înșelător de măgulire și de deschidere de false perspective asupra unui cult mistic al vieții. Să nu-l transformăm în chip nesocotit în judecător și conducător [...]. Dar să-i dăm oameni de admirat și modele de urmat. Să-l creștem la școala efortării încordate, aceasta e linia aspră a vieții de azi și avem datoria să-l pregătim pentru ea”¹⁹.

Articolele dedicate școlii îl pun pe autorul lor și în situația, greu de imaginat pentru omul ponderat, care își controla fiecare gest, care își făcuse din discreție un

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Jules Romain, *mare european*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8119.

¹⁵ *Cultura engleză*, în „Opinia”, XXXI, 1935, nr. 8335.

¹⁶ *Între Orient și Occident*, în „Opinia”, XXXI, 1935, nr. 8351.

¹⁷ Arhivele Naționale Iași, Fond Liceul Militar – Iași, Dosar nr. 103.

¹⁸ *Sinuciderile în școală*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8099.

¹⁹ *Dureroase confirmări*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8102.

crez, de a lua armele polemicii. Obligat să răspundă atacurilor medicului I. Veisa, cel ce în coloanele ziarelor „Ziua”, sub pseudonimul I. Varga, și „Opinia”, acuza școala și profesorii cu intoleranță și uneori chiar cu suficiență, N. I. Popa o face aparent destins, surâzător, păstrând eleganța și echilibrul exprimării, făcând apel la argumentele bunului-simț și ale culturii. Sub masca surâsului se ascund însă o duritate, o tărie greu de bănuț. Această tărie vine din puterea convingerilor, din hotărârea pe care o pune în apărarea unor idei la care ține, a unor idealuri. Mai întâi, simte nevoia de a stabili limitele discuției: „Ideilor le stă bine în seninătatea sferelor ridicate. A discuta înseamnă a schimba idei obiectiv, cu gândul de a le confrunta, verifica și îmbogăți”²⁰. Trece apoi la demontarea afirmațiilor oponentului său, care comisese imprudența de a muta discuția în câmpul literaturii, referindu-se mai ales la Flaubert, și o va face metodic, afișând o nesfârșită răbdare, cântărind fiecare cuvânt, fiecare afirmație. Se simte însă printre rânduri o iritare, o înverșunare abia stăpânite care fac, la un moment dat, să exclame: „Eu înțeleg stilul violent și admir scrisul lui Jules Vallès, Léon Bloy, Léon Daudet. Îmi repugnă însă ca o jignire a gustului stilul mahalagesc”²¹. Va încheia tot sub imperiul surâsului, dominându-și revolta pentru acuzele nedrepte, cu următoarele recomandări: „Deși nu sunt doctor, îmi permit să-i dau un sfat dlui Veisa [...]. Pentru a canaliza mai inteligent rezervele de energii pe care le revarsă în polemici de ce n-ar întreprinde Domnia sa studiul psihiatric al unui scriitor contemporan cu nerv? I-aș propune un autor nou care, dacă nu-i poate oferi câmpul de observație al lui Flaubert, ar avea cel puțin meritul actualității [...], pe dl I. Varga, bunăoară”²². Altă dată, un șir de remarci nedrepte ale unuia dintre cei mai renumiți gazetari ieșeni, scriitorul Emil Serghie, directorul cotidianului „Lumea”, privitoare la activitatea Cercului „Luceafărul”, îl obligă să răspundă și o va face cu eleganță, desfășurând lanțul argumentelor cu o adevărată abilitate. Este un prilej nu numai de a pune la punct un preopinient greșit informat, ci și de a discuta despre activitatea cercului sau despre caracteristicile intelectualității locale, despre psihologia ei și despre ceea ce numește, spre deosebire de un anume „ieșenism” pe care și-l asumă, „celălalt ieșenism”, definit astfel: „Avem aici a face cu un întreg sistem gazetăresc, contra căruia recunosc că un om de bună credință nu poate lupta; este celălalt ieșenism, care afirmă pur și simplu, acela al suficienței, înarmat doar cu prestigiul pe care-l conferă oricărei vorbe scrise tiparul, mai ales în ochii celor nepregătiți și creduli”²³. Cu acest prilej, schițează și o excelentă caracterizare a experienței născute din contactul unui intelectual român cu atmosfera culturală pariziană: „O observație însă: avem și noi, poate ceva mai mult decât dl Serghie, experiența vieții pariziene, care pentru un intelectual autentic este mai întâi o severă baie de modestie intelectuală, o obligație de control nemilos, o nevoie imperioasă de

²⁰ *Polemici zadarnice*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8113.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Răspuns dlui Emil Serghie*, în „Opinia”, XXX, 1934, nr. 8048.

obiectivitate, de măsură, o școală de simț al relativului; rezultat imediat: liberarea de tirania ultimei noutăți, *oroarea de snobism și superficialitate*. Este desigur un alt Paris decât acela îndeobște cunoscut în lumea românească. Dar este Parisul care găndește matur, care elaborează cu trudă lucruri durabile și care alcătuiește noblețea spiritului francez autentic. Aceasta-i școala severă la care ar trebui să ne supunem, pentru a ieși din superficialitatea care ne împresoară²⁴. Pentru cei care au avut privilegiul de a-l cunoaște pe profesorul N. I. Popa, atât cât era posibil, în interiorul unei relații de la magistrul la învățăcel, rândurile acestea, scrise acum mai bine de șaizeci de ani, nu sunt doar expresia unei stări emoționale determinate de rigorile și de provocările unei polemici. Ele definesc un mod de a vedea și de a înțelege lumea, nu doar aceea pariziană, un mod de a gândi și de a trăi. Poate mai mult decât din studiile docte, dedicate istoriei literaturii sau literaturii comparate, din aceste rânduri publicistice, uitate în paginile unei gazete, ne privește, cu înțelepciune și cu surâsul său înțelegător, pe deasupra fumului unei eterne țigări, acela pe care mulți dintre noi l-au socotit și continuă să-l socotească profesorul lor.

LE PORTRAIT D'UN INCONNU. N. I. POPA, PUBLICISTE

RÉSUMÉ

L'essai a en vue, à partir d'une série d'articles publiés dans le journal „Opinia” de Iassy, une face inconnue de l'historien littéraire et du comparatiste N. I. Popa, celle de publiciste et de polémiste. On y discute ses opinions relatives à la vie intellectuelle des années 1930/1940, on y souligne la complexité et la profondeur de l'information et de ses jugements en matière de littérature.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Codrescu, nr. 2

²⁴ Ibidem.

PRAGUL, UȘA, POARTA EXISTENȚEI

LUCIA BERDAN

Simbolismul celor trei obiecte pe care ne propunem să-l detaliem aici prin exemple din culegerile mai vechi și din cele contemporane, făcute de noi, în teren, în ultimii 30 de ani, este unul cu implicații profunde pentru viitoarea existență: el desemnează locul de trecere dintre două lumi, dintre cea necunoscută și plină de mistere și cea cunoscută, supusă unor convenții sociale, dintre două stări de vârstă, de timp, de spațiu, între întuneric și lumină¹. Este vorba, apoi, de un simbolism inițiativ, marcând trecerea de la profan la sacru. Ianus, cel cu mai multe fețe, zeul latin al inițierii în mistere, era stăpân al celor două uși care fac trecerea de la pământ la cer: *ianus inferni* și *ianus coeli* (poarta infernului și poarta cerului). Pragul are și el rolul de spațiu de trecere între exterior (profanul) și interior (sacru). A trece pragul însemna, mai mult decât a trece de ușă și poartă, a păși într-un univers intim, sacralizat, păzit de zeii casei, și a te așeza implicit sub protecția stăpânului casei. De aceea, în vechime, fiecare prag era împodobit cu însemnele casei sau ale templului. Trecerea peste prag impunea o purificare a corpului, a sufletului, simbolizată de obligația de a păși peste el, pentru prima dată, purtat de cineva sau descăltându-te la intrare sau pășind peste un foc purificator. Simbolismul pragului este strâns legat și de cultul strămoșilor, cărora li se aduceau în fiecare an ofrande pe prag. „Cel care se apropie fără a fi purificat va fi condamnat și dat demonului celui rău pentru a fi devorat” (Agrippa, *De verbo mirifico*, cartea a II-a). J. G. Frazer, în lucrarea *Folclorul în Vechiul Testament*, observa că respectul pentru prag și teama de a nu-l atinge se regăsesc la populațiile barbare, ca și la cele civilizate. Romanii atribuiau pragului un caracter sfânt, de aceea îi consacraseră un zeu propriu, un fel de portar divin, numit Lumentinus. Mulți primitivi credeau că pragul este bântuit de spirite care vor să se insinueze în interiorul universului uman. Aceste credințe au persistat până la popoarele moderne. În Lituania, când se construiește o casă, sub prag se așază o cruce de lemn sau un obiect ce există în familie de mai multe generații, deci cu caracter sacralizat². Când treci pragul trebuie să-ți faci semnul crucii, iar în unele locuri se

¹ Jean Chevalier și Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. 2-3, București, Ed. Artemis, 1995, p. 113-118.

² Sir George James Frazer, *Folclorul în Vechiul Testament*, București, Ed. Scripta, 1995, p. 193-194.

crede că trebuie să te așezi pe el. Locuința, după Mircea Eliade, este sanctificată, pentru că ea este la scară mică *imago mundi* și lumea este creație divină: „Se relevă în însăși structura locuinței simbolismul cosmic «imago dei»”³. Pragul, în credința tuturor popoarelor europene, este locul unde se adună duhurile rele. El barează drumul acestora spre interiorul sacralizat⁴. În obiceiurile de naștere, în primul mare ceremonial de trecere, în riturile de separație preliminară, foarte multe credințe populare se referă la interdicția pentru femeia însărcinată de a sta pe prag. După Artur Gorovei⁵, „femeia însărcinată să nu stea jos pe vreun prag, căci poate veni în urmă-i vreun vrăjmaș să dea cu toporul în pragul pe care a stat și atunci face copilul cu buza tăiată” și „femeia însărcinată să nu cumva să doarmă pe pragul casei, căci i se lasă copilul în prag și e greu de ea” (Țepu, Tecuci). Această credință se regăsește bogat reprezentată în mărturiile contemporane din culegerile noastre de teren din întreaga Moldovă⁶. Vom cita, în acest sens, un grupaj de astfel de credințe: „Femeia însărcinată dacă stă pe prag zice că ar naște un copil buzat” (Bacău, Sascut, Pâncești); „Să nu stea pe prag ca să nu le întâmpine ceas rău în prag” (Botoșani, Mitoc, Horia); „Nu se stă în pragul ușii, ca să nu stea copilul mult în pânțec” (Vrancea, Dumitrești, Biceștii de Sus); „Să nu stea în prag pentru că se împiedică copilul când ajunge să meargă în picioare” (Vaslui, Blăgești); „Dacă vrea să aibă copil framos, să stea în fiecare duminică a sarcinii în pragul ușii să se pieptene” (Bacău, Berzunți); „Peste prag pășesc toate spiritele și bune și rele; pentru a-l feri pe copil [...]” (Bacău, Livezi, Orășu); „Că nu poate naște până nu bate pragul cu chiciorul” (Bacău, Vultureni); „Dacă stau, trebuie să dea cu piciorul în prag și să zică de trei ori «Hai, pragule, c-o să fac»” (Iași, Covasna, Costuleni); „Nu se trece prin fața unei femei însărcinate ci să oprești copilul în prag” (Vrancea, Vidra); „Din cauza ursătei. Dacă stai în prag și-ți faci cineva di ursită, îți bati cuiu-n prag” (Iași, Târgu-Frumos, Costești); „Se deoache și nasc greu” (Galați, Movileni); „Oricând nu-i bine să stai pe prag. Dacă mânânci stând pe prag, îți mânânci norocul. Femeia gravidă să nu stea pe prag ci naști greu” (Suceava, Fundu-Moldovei); „Dă vânt rău peste copil” (Bacău, Hurunti, Căpotești); „Să nu dea răul în ele” (Bacău, Vultureni, Valea Salciei); „Ca să nu li întunchine ceasu cel rău” (Botoșani, Ștefănești); „Din cauză că locul nu este curat” (Botoșani, Vlădeni, Brehuiești); „Sî nu tai lemni pi pragu ușii ci faci copilu cu buza tăietă” (Galați, Gohor); „Să nu se uite copilul cruciș” (Galați, Ghidigeni); „Dacă-i un copil încrucișat, în trei duminici sî sugî pe prag când trag clopotele de la biserică” (Suceava, Vatra Moldoviței); „Să nu stea pe prag, sî lichești diavolul di copchil” (Galați, Rediu); „Pisti prag trec mulți și așteaptă mult până naște” (Neamț, Poiana Teiului, Petru-Vodă); „Nu-i bine pentru că o găsește vânturi rele – Ucigă-l crucea”

³ Mircea Eliade, *Sacru și profanul*, București, Ed. Humanitas, 1992, p. 90.

⁴ I. Aurel Candrea, *Folklorul medical român comparat*, București, Casa Școalelor, 1944, p. 67.

⁵ *Credințe și superstiții ale poporului român*, București, Socec, 1916, p. 40; 220.

⁶ Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB). Culegeri indirecte și directe.

(Iași, Miroslăvești); „Fată greu vitele la casa la care stă” (Suceava, Mănăstirea Humorului); „Femeia însărcinată nu trebuie să treacă sub zăvoare, pe sub prag, ci nu crești copilul” (Suceava, Ulma); „Se zice că peste prag trec mulți și apare la copil ceva rău” (Suceava, Moldovița); „Nu-i bine să stea, se oprește copilul în prag. Nici pe sub gard să nu treacă, nici pe sub lacăte, că naște greu” (Suceava, Ulma, Lupcina); „Sunt vorbite de lume” (Vaslui, Coroiești); „Se nasc copii cu năravuri” (Vrancea, Străoane, Repedea); „Face copilul ușernic” (Vrancea, Tănăsioaia, Costișa); „Dacă femeia însărcinată stă în prag, copilul care-l va naște nu se va mărita (însura) la vreme” (Bacău, Căiuți); „Nu naște până nu va bate cu piciorul în prag” (Bacău, Filipeni, Brad); „Pentru că iese copilul cu picioare crăcănate” (Bacău, Scorțeni); „Că nu mai are copilul somn, îi pierd somnul” (Bacău, Tătăraști, Gherdana); „Să nu nască doi gemeni” (Botoșani, Dângeni, Iacobeni); „Naște copilul fără grai” (Galați, Vârlezi, Crăiești); „Ies băieții cu vederea încrucișată” (Galați, Fârțânești, Viile); „Crești capul cât ușa” (Galați, Schela); „Ca să fie păzită de orice rele” (Neamț, Tașca, Neagra); „Stă copilul în pragul nașterii” (Neamț, Borca, Sabasa); „Naște greu femeia însărcinată care stă în pragul ușii” (Iași, Hârlău, Pârcovaci); „Se înădușă copilul” (Iași, Belcești); „Se întoarnă copilul” (Iași, Sirețel, Berezlogi); „Vine copchilu în praguri” (Suceava, Soldănești); „Trudești mult” (Vaslui, Ivănești); „Ca să poată naște e pusă să dea cu piciorul în prag” (Vaslui, Murgeni, Schineni); „Face copilul cu buza despicată” (Vrancea, Boghești); „Îi trăsnește Dumnezeu” (Vrancea, Jariștea, Scânteia); „Fac copiii cu capul mare și nasc greu” (Vrancea, Gura Calitei); „Fac fete multe pentru că pragul este tăiat” (Vrancea, Jitia); „Îi cheri laptele” (Vaslui, Zorleni, Simila); „Pentru ca să nu fie copilul încrucișat” (Vaslui, Dănești); „Cî stă copchilu în prag la naștiri” (Vrancea, Tătăranu, Bordeasca Veche); „Nașterea-i oprită în prag (nasc greu)” (Vrancea, Străoane, Muncelu); „Nu-i bini sî șadi fimeia însărcinată pi prag... când vra sî nascî nu poati sî nascî” (Sălătruc, Dărmănești, Bacău; înregistrează Lucia Berdan la 8 iulie 1984, Mg. 624, I, 12). „Ca să nască ușor dă cu picioru-n prag c-o trecut pisti prag” (Todireni, Stănița, Neamț; culege în 1988 Lucia Berdan, Mg. 635, I, 32). „Când năștea lăsa ușa deschisă. Ca sî nascî ușor” (Vlădiceni, Bărgăoani, Neamț; înregistrează Lucia Berdan la 6 mai 1989, Mg. 650, I, 43). Cu această ultimă credință am trecut în riturile liminare – de prag. „Dacă o femeie nu poate naște cu înlesnire, în unele părți din Transilvania moașa dă de trei ori cu piciorul în ușa”⁷. „Când o femeie nu poate să nască, bărbatul ei ocolește casa cu toporul în mână sau împlântă două topoare cruciș în vreun stâlp al cerdacului, ori într-o grindă, ori în prag. Tot așa se face și când omul nu poate muri... Poporul crede că duhurile rele stau împotriva și caută să le alunge”⁸ (Bacău, Bărsănești, Albele). „Ca să nască ușor, să sară peste trei praguri” (Botoșani, Răchiți, Costești). „Ca să nască ușor, să

⁷ Artur Gorovei, *Datinele noastre la naștere*, București, Ed. Minerva, 1909.

⁸ Gh. F. Căușanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și nouă*, București, Socec, 1914, p. 284.

dea cu piciorul în uşă, în masă” (Vrancea, Dumitreşti, Biceştii de Sus). „Când se naşte un copil, se împlântă în pragul uşii un cuţit şi se pun în leagăn două ace pentru ca să se împiedice strigoi şi să nu se apropie de copil”⁹. „Îndată ce se naşte copilul, moaşele bat o bucată de fier deasupra uşii. În Transilvania se pune un topor în prag şi tot în prag împlântă un cuţit moaşele din Macedonia şi din Istria, ca să nu se apropie duhurile rele de copil. Tot aşa, dar fără fir roşu, fac îndată după ce moare omul. Cuţitul ori toporul rămân în grindă, sau în prag, trei zile, până se întorc oamenii de la îngropăciune”¹⁰. Este momentul să notăm aici, pentru a sublinia corelaţia naştere–înmormântare, început–sfârşit, două credinţe aromâneşti culese de Dumitru Cosmulei: „Dacă se naşte un copil în aceeaşi lună când s-a întâmplat să moară cineva din acea familie, copilul e închis într-o cameră, ca să nu vadă mortul, ori i se atârână de brâu o cheie” (Selia)¹¹ şi „Dacă se întâmplă să fie un copil nebotezat în familia în care s-a întâmplat moarte el va rămânea mut”. „După ce a născut, în Bucovina, se bate un canaf de lână roşie deasupra uşii, iar în Istria se împlântă un cuţit în pragul casei, ca să nu se apropie duhurile rele. În Macedonia, se pune deasupra uşii un fir de aţă albă şi altul roşu răsucit”¹². „Dacă naşte o femeie, apoi se leagă la poartă o cordea roşie ca să nu fie deocheată”¹³. „Când naşte o femeie, se bate un canaf de lână roşie deasupra uşii (Bucovina), sau se împlântă în pragul casei un cuţit, ca să nu se deoache copilul şi să se apropie necuratul de el”¹⁴. Tot aşa, „la casele unde fată o vacă înspre Crăciun se pune la grajd un lanţ, după ce în prealabil fusese pus la pragul casei şi au trecut peste el colindătorii ca să nu se «strice» vaca. La Băiţa de sub Codru, la pragul grajdului se pune alături de lanţ şi un topor şi sare”¹⁵. După ce naşte, „buricu şi «casa copilului» si ngroapă la pragu uşii, să nu se prindă nimic de copil, de lehuză” (Talpa, Bârgăuani, Neamţ; înregistrează Lucia Berdan în 1989, Mg. 650, I, 11). După ce moaşa tăia buricul copilului (rit de separare), îl înnoadă şi îl lăsa să se usuce până îi cădea capătul. Apoi acesta era legat cu aţă, cu lântug şi se păstra pe meşter-grindă sau sub pragul uşii până ce copilul împlinea vârsta de 7 ani¹⁶. Cu această ocazie se efectuează şi practici magice de augurare (menire) şi de protecţie a lehuzei. „Buricul ce cade la copilul mic, se înveleşte bine şi se bagă printr-o gaură de la podelele casei (lângă prag), de voim ca următorul copil să fie băiat. Dacă vom pune buricul sub coardă sau în vreo crăpătură, va fi fată copilul următor” (Covurlui)¹⁷. „În pragul casei se

⁹ Artur Gorovei, *Credinţi...*, p. 312.

¹⁰ Cîuşanu, *op.cit.*, p. 284–285.

¹¹ Dumitru Cosmulei, *Datini, credinţe şi superstiţii aromâneşti*, Bucureşti, 1909, p. 36–37.

¹² Artur Gorovei, *Datinele...*, p.24.

¹³ Artur Gorovei, *Credinţi...*, p. 97.

¹⁴ *Ibidem*, p. 228.

¹⁵ Pamfil Bîlţiu, *Contribuţii la studierea obiceiurilor de iarnă din Zona Codru*, în vol. *Tradiţii maramureşene*, II, Baia Mare, 1979, p. 128.

¹⁶ Cf. Mihai Dăncuş, *Rituri de separare, agregare şi iniţiere în faza copilăriei. Zona Maramureş*, în „Marmaşia”, V–VI, Baia Mare, 1979–1981, p. 437.

¹⁷ Artur Gorovei, *Credinţi...*, p. 225.

face o gaură astupată cu un dop de lemn. Acolo, mai ales la cel dintâi copil, mulge puțină țâță pe o bucată de pâine adăugând trei boabe de piper, trei de tămâie, puțină sare și un petec din lăa murdară. Se leagă toate într-o zdreanță și le îngroapă acolo. Se îngroapă la prag că acolo-i talpa casei și zice: Când se va muta talpa, atunci să se mute țâța, sau atunci să se mai ducă țâța mea când oi scoate eu ce-am băgat aici”¹⁸.

Aceste credințe reflectă caracterul sfânt al pragului, însemnul casei, locul unde se adună sufletele strămoșilor când sunt pomeniți, rolul de depozitar al tuturor energiilor celor ce locuiesc acolo. În basmele noastre populare este frecvent întâlnit motivul eroului care, pentru a prinde puteri supraomenești, îi cere mamei să-i dea țâță sub prag sau sub talpa casei. Caracterul sacralizat al pragului, legat de simbolismul trecerii, se reflectă și în numeroasele practici magice de etnoiairie, care se efectuează pe pragul casei, pentru a scăpa copilul nou-născut de anumite defecte fizice, psihice sau de diferite boli. „Dacă se naște vreun copil cu vreun semn, apoi e bine ca mama lui să-l ieie și să se așeze cu dânsul pe pragul ușii, pe când toacă și trag clopotele pentru liturghie și să-l lingă de trei ori pe frunte zicând: Precum trece sunetul clopotelor și al toacei, așa să treacă și semnul lui”¹⁹. „Pruncul, dacă are vreun tic, să-l alăpteze mă-sa pe prag când va toca la liturghie și-i va trece”²⁰. „În cea dintâi duminică de la nașterea unui copil să-i dea mă-sa țâță pe pragul ușii, să nu capete la plîns artag”²¹. „Dacă noul născut are semne pe corp, primele șase săptămâni, mama să-l alăpteze stînd pe pragul casei și să-i deie țâță cruciș, să se gîndească la ce a privit cînt a fost gravidă și dacă își amintește, atunci dispar semnele”²². Pentru somnul copilului: „sî duci cu el, stă pi pragu ușii și cînd tragi clopotu la biserică sî spune cî așa cum sî duci sunitu clopotelor așa sî sî duci plînsu di la copilu meu, asta duminică dimineața, și noaptea iar mergi cu el afarî, îl arată la lunî, tot așa cum mergi luna pi cer, așa sî meargî, sî sî duci plînsu” (Dofteana, Bacău; înregistrează Lucia Berdan în 1987, Mg, 629, I, 3). „De «rău băieților» sî discîntî duminică dimineața pîn-a nu toca popa, pi prag ti pui și zici: Popa toacă/Rău di la băietu neu sacî” (Sirețel, Iași; înregistrează Lucia Berdan, Mg, 78, I, 15). În descîntecul de speriat, cules de la Țibucani, Neamț, se spune:

Și spărietu cu cuțătu l-oi sapa
Afarî pisti prag l-oi da
Și cînilî-n gurî l-a lua

(Mg. 226, I, 28; culege Lucia Berdan în 1976)

¹⁸ Ștefania Cristescu-Golopenția, *Drăguș, un sat din Țara Olului (Făgăraș). Manifestări spirituale. Credințe și rituri magice*, București, 1944, p. 49.

¹⁹ Artur Gorovei, *Credinți...*, p. 223.

²⁰ *Ibidem*, p. 286.

²¹ *Ibidem*, p. 273.

²² Vasile Scurtu, *Cercetări folklorice în Ugocea românească*, în „Anuarul Arhivel de Folklor”, VI, publicat de Ion Mușlea, extras, 1942, p. 40.

În alt descântec de speriat, cules de la Ciprian Porumbescu, Suceava, se descântă printre uşă, înainte de apusul soarelui, cu spata, cu cuţitul şi cu mătura. În descântecul de strâns la copii (=colici la copii), înregistrat la Ştefan cel Mare, Vaslui, descântătoarea spune:

M-am pus pe prag
M-am uitat în jos
M-am uitat în sus
M-am uitat la vali
M-am uitat la dial
Înspre soari răsari

(Mg. 175, I, 26; culege Lucia Berdan în 1974)

Pentru „scrântitură” (= luxaţie), la Zăneşti, Neamţ, „deschide uşa la prag, dintri camerî şi tindî, şi lua cociorba şi sî sprijini şi pui partia scintitî pi prag şi ie pune picioru pi locu undi era scintitura pi prag şi sî sprijine în cociorvî. Zice:

— Ci vrei,
Doi băieţi di gemeni
Sau picior scintit?
— Nici băieţi di gemeni
Nici picior scintit !

E avé născuţi doi băieţi di gemeni şi avé leac. Di trii ori” (Mg. 65, II, 17; înregistrează Lucia Berdan în 1971). Tot pentru aceeaşi boală, la Valea Oilor, Băltaţi, Iaşi, „îl pui pi prag cu mîna şi cu chicioru dai aşă pi mîni şi al freci. Dimineata” (Mg. 345, I, 29; culege Lucia Berdan în 1979). La Găgeşti, Boloteşti, Vrancea, se numeşte „Di călcai”:

„Nici doi copii di gemeni
Nici picior scintit.

Îl calci, pui picioru pi prag şi-l calc di trii ori” (Mg. 96, I, 11; culege Lucia Berdan în 1972). Într-un descântec de strâns (=colici, rahitism), de la Fântânele, Focuri, Iaşi, se spune:

Şade-un cucoş negru pe prag
Cere pâine şi sare
Noi pâine şi sare nu i-om da
I-om da plânsorile,
Suschinăturile
Şi ofturile lui (cutare).
În aripi le-o lua
Şi-n nouri o zbura
(Cutare) să rămâie curat,
Luminat,
Cum Maica Precista l-o dat.

La Dulcești, Neamț, în descântecul de strânsoare se spune:

Cucoș negru șădi-n prag
Strigă beri, mâncari
...Eu i-am dat plânsurili
Durerili, strigările.

„Dacă-i un copil încrucișat, în trei duminici să sugă pe prag, când trag clopotele de la biserică” (Suceava, Vatra Moldoviței). „Se pune sub prag un ac cu păcură, ca să nu faci copilul roci” (=eczemă alergică) (Botoșani – Roma). „Dacă naște copilul cu păr [pe corp] aduci trei oali cu apă din trei locuri diferite, le punei pe prag, ti așazai cu spații la eli, li varsai cu călcăiu, și cu apa din al treilea, scaldai copchilașul și-l descântai” (Botoșani, Concești).

Ursitoarele, după o credință din Munții Apuseni, „eli vin după naștere la ușă și ursesc” (satul După Piatră)²³. Numerosul grupaj de practici rituale care pregătesc botezul copilului și efectuarea lui sub bune auspicii face parte din riturile de integrare, care implică și ele numeroase secvențe magice. Trecerea copilului peste pragul casei pentru a fi dus la botez presupune ieșirea într-o lume plină de vibrații magice. De aceea, actanții acestui ceremonial își iau măsuri de precauție, necesare și la ducerea copilului la botez, și la întoarcerea de la botez, când copilul va fi integrat propriu-zis în familie, ca persoană cu nume propriu, recunoscut de colectivitate. „Când se duc cu copilul la botez pun foc și toporul sub prag, ca să fie copilul vrednic ca toporul”²⁴. „În Camena, când pornesc cu copilul la botez, pun foc sub prag și apoi trec ca să fie copilul vrednic, sănătos ca focul”²⁵. Exemplele citate ilustrează clar un rit de purificare, prin foc, la pășirea pragului, și de augurare pentru viitorul membru al familiei. „În Prusia Ostică și Westfalia – spune Gh. F. Ciaușanu – cei ce se duc cu copilul să-l boteze trebuie să treacă peste o mătură și o secure, puse pe prag, pentru ca cel nou născut să fie ferit de vrăji. La fel se crede și în Austria”²⁶. Aurel Iana, care publica în 1889 credințe de naștere din părțile Oraviței, pomenea de practica de aplecare a copilului spre a atinge cu capul pragul de jos al ușii, înainte de a ieși sau a merge la botez, ca să nu se prindă deochiul de el, zicând: „Cum se așează pragul sub lume, sub țară, așa să se așeze deochiatul la cel nou-născut”, urmată de scoaterea copilului pe fereastră din casă, rostindu-se formula magică: „Cum se ține fereastra de casă, așa să se țină și noul născut de mumă-sa”²⁷. Teodor T. Burada, în *Obiceiurile la nașterea copiilor poporului român din Macedonia*²⁸, descrie următoarea practică magică de etnoiatrie în legătură

²³ Maria Văcariu, *Contribuții la studiul obiceiurilor din Munții Apuseni. Obiceiuri legate de naștere*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965–1967”, Cluj, 1969, p. 571–579.

²⁴ Elena Niculiță Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, adunate și așezate în ordine mitologică de..., Mihalcea, editură proprie, 1903, vol. I, p. 525.

²⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 1212.

²⁶ *Op. cit.*, p. 287.

²⁷ A. Iana, *Din credințele la naștere* (din părțile Oraviței), în „Familia”, 1889, nr. 41, p. 603.

²⁸ În „Convorbiri literare”, XXVI, 1892, nr. 1, p. 39–50.

cu botezul: „Dacă într-o familie mor copiii, este obiceiul ca moașa să ia copilul îndată ce s-a născut, fără să știe mama, să-l ducă la biserică, să-l lase în pragul ușii pentru ca să-l găsească cei ce vor ieși din biserică, atunci cine vrea să ia copilul găsit și-l botează, moașa stă ascunsă, vine la naș și spune a cui e copilul acesta, îl duce acasă la mama lui și aceasta îl înfiază, ca și cum ar fi un copil străin”. Altă practică magică, tot din această categorie, descrisă de Teodor T. Burada: se ia copilul și se aruncă pe fereastră în brațele cuiva și apoi mama se face că-l cumpără, cu 5 sau 10 parale, aducându-l în casă, nu pe fereastra pe unde l-a scos, ci printr-alta, sau pe ușă²⁹. Emil Petrovici notează această practică magică de la românii din Serbia: „La întoarcerea de la botez dau copilul tatălui pe fereastră”³⁰. Vasile Scurtu o găsește în Ugocea românească: „La întoarcerea de la botez dau copilul tatălui pe fereastră, iar acesta îl închide puțin timp într-o ladă ca să hie gazdă, bun ca lada și să tacă ca ie, să nu plângă”³¹. Această practică rituală poate fi pusă în legătură cu o veche practică magică de etnoiatrie: datul de pomană al copilului bolnav pe fereastră: „Ciala stă afară și-el dă pi geam și-i spuni cică Pi-asta lumi și fi al meu și pi ceilaltă și fi a tău și ciala zăci bodaproști și i-l dă înapoi pe ușă” (Sagna, Neamț; înregistrează Lucia Berdan în 1988, Mg. 638, I, 6). În Lituania, când se aduce de la biserică un copil care tocmai a fost botezat, tatăl îl ține un moment deasupra pragului, ca să pună noul născut, noul membru al familiei, sub protecția divinităților domestice³². În Germania, în evul mediu, era obiceiul ca după botez copilul să fie pus sub o mătură la ușa odăii de culcare³³. Și la întoarcerea de la botez, în practicile magice românești se face pe prag un prim rit de augurare la intrarea în casă: „Când și vini di la botez, se pune o carte pe prag, creion, să ajungă om mare” (Suceava, Udești, Reuseni). „Când vine de la botez, copilul se dă peste prag. «Ți l-am luat păgân, ți l-am adus creștin». De trei ori. I-l dă de pomană cu lumânarea în mână: «Pe lumca asta și hii a vostru, pi cealaltă și hii a nostru». Cumătra stinge lumânarea în pragul de sus a ușii, să se facă băietul mare, frumos” (Bacău, Doftana, Cucuieți). „Lumânarea de la botez se stinge în podele sau la ușă. Nu se suflă într-nsa. Și la cununie tot așa” (Neamț, Grumăzești). „Când se botează la cimitir de Sfântu Ioan copiii morți nebotezați, când vin acasă, apăi îi dăm tot pisti prag nașului di pi masă colac” (Todireni, Stănița, Neamț; înregistrează Lucia Berdan, Mg. 635, I, 32). „Pentru copiii morți, nebotezați, care se botează de Sfântu Ion, li și dă în siti, li și dă numa doi colaci sau patru, și numa un șarvețal sau o batistă. Îi dă nașului în siti pi prag, afară, când scoati mortu, îi dă și colacu di botez” (Bahna, Neamț; înregistrează Lucia Berdan în 1989, Mg. 683, I, 42). J. G. Frazer, în lucrarea citată, notează un grup de credințe care atestă că spiritele care bântuie pragurile sunt ale morților: în Africa Centrală, în India sau în Rusia, se

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Emil Petrovici, *Note de folclor de la românii din Valea Mlavei* (Serbia), în „Anuarul Arhivei de Folklor”, VI, 1942, p. 43–75.

³¹ *Op. cit.*, p. 43.

³² Cf. J. G. Frazer, *op. cit.*, p. 193–194.

³³ Cîlășanu, *op. cit.*, p. 293.

îngropau copiii născuți morți sub praguri, ceea ce ar explica faptul că se crede că ele sunt bântuite de sufletele micuților morți³⁴. Deci încărcătura magică pe care o are pragul în imaginația populară se datorează, în parte, unui vechi obicei care constă în îngroparea cadavrelor de copii sau de animale sub prag. În Africa Centrală, mai semnalează Frazer, era obiceiul să se îngroape placenta (locul, casa copilului) sub pragul colibeii sau sub ușă, căci se crede că placenta este o ființă geamănă cu copilul, pe care îl urmează îndeaproape în lume. Mama crede că spiritul copilului va trece în ea și va renaște. Aceeași credință în reîncarnare este foarte răspândită și în India. Și la români, cum am arătat anterior, este obiceiul să se îngroape placenta sub prag, sub stâlpul casei sau la un loc curat, la un pom, în grădină, unde nu calcă nimeni. Căci dacă ar călca, copilul ar fi și el călcat în picioare de toată lumea, credință bazată, ca și în multe practici magice, pe principiul *similia similibus curantur*, „După ce este botezat, moașa așează crișma pe ușă” (Bacău, Podu-Turcului, Căbești). Nu numai copilul, dar și lehuza trebuie să se purifice. Interdicția de a părăsi casa, după ce a născut femeia, durează 40 de zile. „Când femeia care a născut merge la biserică, la 6 săptămâni, întâi se spală acasă, apoi merge la biserică pentru a se face «curățirea femeii». Acolo stă numai pe prag, până o dezleagă popa, apoi intră în biserică”³⁵. Aceeași credință este citată și de către Vasile Scurtu în *Cercetări folclorice în Ugocea românească*, p. 42.

Un alt grupaj de secvențe rituale din riturile de separare se referă la practicile magice privind următoarele etape: întărcarea și mersul în picioare. Acestea au, cu deosebire, o mare încărcătură magică divinatorie și de augurare, dorindu-se integrarea cât mai benefică a copilului în familie și dezvoltarea lui ca membru sănătos al ei: „La întărcat i se pun copilului după ușă: cărți, creioane, cuțit, foarfeci, ouă, pâine, ban, ciocan, clește. Ceea ce alege prevestește meseria” (Bacău, Helegiu, Brătila). „La întărcat se pune după ușă stilou, carte, clește. El trage la ce are noroc” (Bacău, Vultureni, Lichitișeni). „Când se întărcă copilul, si pui după ușă un ou, baliguși di vaci, topor, ciocan, săciri, coasa. Di ci s-apuci întâi cu mâna, aceea învață el în viață” (Botoșani, Vlădeni, Brehuiești). „Când se-ntărcă i se pune după mătură, după ușă, bomboane, un ou, păr de porc, pene de găină, o carte” (Galați, Cavadinești). „Copilul când îl întărci, îi pui un ou copt de cea parte de prag, în tindă și pe copil îl pui de astă parte, în casă, să-l iee și să-l mănânce, atunci îl dai pe pâinea lui. Cât de degrabă se trece pragul, așa degrabă uită de piept”³⁶. „Copilu se întărcă lumea astfel: de duminică seara se pune după ușa casei un pahar cu vin și un covrig. Luni dimineața când copilu se scoală, se lasă să se ducă singur să le ia de acolo, apoi i se dă să mănânce”³⁷. „Când începe să pășească copilul i se pune după ușă perie, cheptine, mătura. Peria – are noroc la gite. Dacă pune mâna pe cheptine și mătură nu pre-i noroc bun” (Neamț, Dulcești). „Ca să umble copilul mai bine,

³⁴ Op. cit., p. 193, 195.

³⁵ Emil Petrovici, op. cit., p. 43–75.

³⁶ Elena Niculiță Voronca, op. cit., p. 425.

³⁷ Artur Gorovei, *Credinți...*, p. 155.

când începe a se trage pe jos, îl ia unul din căseni într-o duminică dimineata de mânuțe și-l duce în picioare până la prag, iar mă-sa taie cu foarfecele înaintea lui câteva pene de găină³⁸. Uneori practica divinatorie privind ocupațiile viitorului membru al familiei se efectuează, dacă e cazul că tocmai atunci copilul prinde a păși, „în sara di Anu Nou: punem pi pragu casii, pi prag la uși punem o cărtăcici, un stilou, un plumb. Copilu merge, prinde primii pași a păși și sî duce acolo și copilu la ci punia mâna, atunci noi spunem cî ori a sî-nveți carti, ori... punem mai multi, de ați, dacă iare fetiți ș-un ciocan, atuncia el sî repeză și pune mîna și lua ci lua... noi zicem cî uiti cî meseria asta a sî-i placî copilului” (Hociungi, Moldoveni, Neamț; culege Lucia Berdan în 1989, Mg. 681, I, 42). În acest caz, practica de divinație pentru noul membru al familiei se leagă de practica de divinație a începutului de an, care se dorește benefic și prosper pentru toți ai casei. Această practică divinatorie pentru copil se mai repetă și „când îi taie moțu, se pune după ușă carte, clește, cuțit” (Suceava, Liteni, Siliștea).

În ceremonialul întemeierii (nunta), cel de al doilea mare rit de trecere din viața familială, riturile de prag, poartă sunt prezente în câteva momente marcante ale riturilor de separație, care pregătesc integrarea într-o nouă familie. Un prim grupaj de secvențe rituale se desfășoară la casa miresei, când vine alaiul după ea s-o ia cu nunta. Pragul cere și aici rituri speciale. Trecerea lui reprezintă pătrunderea în viața familiei. În Transilvania, după Vasile Scurtu, „Stegașul merge la casa miresei, unde aceasta așteaptă cu părinții și neamurile. Ea se ascunde iar stegașul o caută până o găsește... Înainte de a pleca, stegașul face semnul crucii cu steagul pe ușa casei, apoi așează steagul pe prag și la ieșire trec peste el: mireasa, mirii și drujba³⁹. „La casa miresei, la întoarcerea de la biserică tâpurind și în zgomot mare vin cu toții. Aici se face «giocul colacilor»: doi flăcăi țin în mână colacii de la cununie pe sub care trec mirele, mireasa și nașii. Apoi steagul e așezat pe prag și trece peste el intrând în casă mirele, mireasa, nașii și drujba. Stegașul ridică steagul și intră și ceilalți nuntași chiuind :

Lărgiți-vă casa
Că ni-i mare oastea⁴⁰.

Cei doi colaci mari se așază pe masă, părinții marelui îi prind și îi lovesc de „meșter grindă”. În acest timp, nuntașii chiuie la mire și la mireasă⁴¹. În Mărginimea Sibiului, cei adunați la casa miresei închideau porțile. Ajunși la poartă, nuntașii începeau să bată ca să li se deschidă. Poarta rămânea, în continuare, încuiată. Un fecior mai tânăr sărea peste poartă și o descuia. Alaiul intra. Sunt întâmpinați de tatăl fetei (socrul mic), care îi poștește în casă. Ușa este păzită de un

³⁸ *Ibidem*, p.78.

³⁹ Scurtu, *op. cit.*, p. 47-48.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 48.

grup de fete care nu consimt să elibereze mireasa decât în schimbul unei sume de bani. După plata sumei, mireasa își ia rămas bun de la părinți⁴². Aceste secvențe rituale sunt foarte frecvente și în Moldova: „Sânt de față fete care nu dau zestrea până când nu le plătește mirele. Ele chiuie tot timpul și bat în palme pernele” (Bacău, Livezi, Prăjoaia). „Să plătească mireasa mirele când o ia de la casa socrilor mici” (Bacău, Berzunți). „Îi încuie poarta și ca să poată ieși trebuie să plătească. Mirele când intră în casă, să ia zestrea, trebuie să plătească la o soră de-a miresei” (Bacău, Ștefan cel Mare, Rădeana). „Nu poate să intre mirele pe poartă până nu plătește la vorniceii miresei, la fel și cu zestrea” (Bacău, Căiuți, Vrânceni). „Se ațin la poartă pentru a primi bacșiș de la mire. Se cumpără fata de la flăcăii satului” (Bacău, Vultureni, Godinești de Jos). „Închid porțile și-i cer să plătească mireasa și zestrea s-o cumpere” (Bacău, Huruiești, Prădaiș). „Când pleca mireasa din casa ei, un tânăr se pune în ușă, pune un băț. Mirele cu nașu plătea în bani. Plătește iernatu miresei, zestrea” (Vrancea, Vidra, Viișoara). „Când pleacă mireasa de la casa ei și are frați mai mari, îi pune un băț în ușă și nu-i dă voie să plece până când nu le plătește mirele un bacșiș. Bani” (Vrancea, Vidra). „La ieșirea pe poartă, nunta este oprită de tinerii satului care cer vamă pentru petrecerea făcută miresei în timpul cât a fost fată” (Bacău, Glăvănești, Răzeșii). „Și atunci când se ia mireasa din alt sat și când se ia zestrea, flăcăii din satul miresei vor închide porțile casei miresei și nu vor deschide până când mirele nu va da băutură sau bacșiș” (Bacău, Pârjol, Băsești).

În Muntenia întâlnim aceleași secvențe rituale în legătură cu pragul și poarta la plecarea miresei de la casa ei, ca și în celelalte provincii românești. „Când alaiul miresei, nașului și oamenilor lor ajung la poarta miresei, porțile erau zăvorâte de rudele miresei. Cât timp se spune orația de nuntă, iese din curtea miresei o fată bătrână, urâtă, îmbrăcată prost. Nuntașii fac gălăgie și strigă. Cei din curtea miresei, dacă văd că nu-i pot păcăli pe nuntași, mai scot o altă „fată” (ca și prima, o femeie în vârstă), dar nici cu aceasta ei nu sânt de acord. Atunci se deschid porțile, din casă apare mireasa adevărată. Mireasa toarnă apă (din vatra pe care a adus-o dimineată de la fântâna cu „fratele de ginere”) să se spele mirele pe mâini, înainte de a intra în casă, pentru alungarea tuturor relelor, a apucăturilor urâte⁴³. Aici apar, în plus, bine precizate și riturile de purificare legate de poartă, cu sensuri magice augurale pentru viitoarea familie. J. G. Frazer, în lucrarea citată, argumentează caracterul sfânt al pragului prin practica sacrificării de animale pe el și obligația persoanelor care intră în casă să pășească peste bălțile de sânge. „Adesea această sacrificare are loc în momentul în care mireasa intră pentru prima

⁴² Amalia Pavelescu, *Din folclorul Mărginimii Sibiului. Poezia ceremonialului de nuntă*, în vol. *Studii și comunicări de etnologie*, Sibiu, tom. VII, 1993, p. 131.

⁴³ Ion Cruceană, *Ceremonialul nunții în comuna Mozăceni – Argeș*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, XII–XIV (1991–1993), p. 241–242.

dată în casa mirelui”⁴⁴. În Belucistan, în Siria, în Egipt se taie o oaie pe prag când mireasa intră în casa mirelui și ea este obligată să pășească peste sângele care curge pe prag. În Roma antică, când mireasa intra în noua ei casă îi era interzis să atingă pragul cu picioarele și era purtată în casă. Varro spune că obiceiul de a purta mireasa peste prag avea drept scop să o împiedice să comită vreun sacrilegiu călcând un obiect închinat zeiței casei Vesta, în timp ce Plutarh credea că această ceremonie era o reminiscență a răpirii sabinelor. În Maroc, în China, în Palestina, în Grecia, în Silezia mireasa era purtată peste prag, obicei pe care J. G. Frazer îl pune în legătură cu superstiția că pragul este bântuit de spirite rele. În Armenia, unde se crede la fel, mireasa este însoțită de un bărbat, cu o spadă în mână, cu care face semnul crucii pe peretele de deasupra fiecărei uși. Riturile de prag în ceremonialul nunții la români au toate valențe purificatoare și augurale. „Dacă în momentul când intră mireasa în biserică va pune mâna dreaptă pe pragul de sus al ușii bisericii, nu va face copii”⁴⁵. „De la biserică, nuntașii merg în casa socrului mare. Când dau să intre în curtea mirelui, arcașul nunului aruncă de trei ori peste casă săgeți anume pregătite, ori bețe frânte în două, ca să fie cu spor și cu belșug noua căsnicie. În pragul ușei casei, mireasa întâmpină pe nănași cu un vas de apă curată, din care le toarnă să se spele pe mâini” (Rășinari)⁴⁶. Când alaiul ajunge la soacra mare, după cununie, soacra, după ce-și sărută nora, o conduce la un ciubăr de unde mireasa toarnă de trei ori apă în mâinile socrului și ale nașului. Varsă apă din ciubăr, apoi îl așază în fața nașului, care aruncă în el galbeni. Apoi întregul alai este invitat în casă⁴⁷. La Drăguș, Țara Oltului, în Făgăraș, „înainte de a trece pragul casei, a cărei soartă o va împărți de acum încolo, soacra îi pune un blid cu orez în cap”⁴⁸ – un rit de augurare semnificând prosperitatea, fecunditatea tinerei în noua sa locuință. În Moldova, soacrele mai obișnuiesc să pună pe prag o mătură, pe care, dacă mireasa, înainte de a păși, o ridică, e semn de hârnicia ei, iar dacă pășește peste ea, fără a o ridica, e semn că nu va fi prea iute la treabă (Tăvădărăști, Dealu Morii, Bacău; culege Lucia Berdan în 1990). Semnificația actuală care se dă acestei credințe nu o înlătură pe cea anterioară, mult mai veche, după care mătura e investită cu proprietăți magice de a înlătura duhurile rele. Această credință este prezentă pretutindeni și în obiceiurile de naștere, când lângă copilul nebotezat se lasă o mătură și un clește, ca cel rău să nu se prindă de copil. De asemenea, în descânțece, mătura este nelipsită din recuzita descântătoarei, cu care alungă boala, răul etc. Într-un descântec de luat cuțitul, din Teleorman, descântătoarea folosește acest obiect pentru a alunga boala:

⁴⁴ P. 196.

⁴⁵ I. Aurel Candrea, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁶ Amalia Pavelescu, *op. cit.*, p. 134.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 131.

⁴⁸ Ștefania Cristescu-Golopenția, *op. cit.*, p. 104.

Că cu mătura te-am măturat,
De la (cutare) te-am depărtat⁴⁹.

În riturile aromânești de nuntă, sensul purificator și de augurare la prag este, de asemenea, evident. Dumitru Cosmulei cita în 1909 următoarele practici: „Când cortegiul ajunge la casa mirelui, se oprește înaintea ușei... în fața casei o așteaptă soacra cu un vas cu unt, pe care îl prezintă miresei, ca să ia cu degetul unt și să ungă pragurile casei, că numai așa va fi în casă noroc și spor la muncă și avere”⁵⁰. „Când intră mireasa în casă, după ce unge pragurile și ușorii cu unt, în unele locuri sare peste prag, fără a-l atinge... un obicei ce se practica și la romani întocmai”⁵¹. „În ținutul Metovei, mai e obiceiul ca soacra mare, când sosește mireasa la poartă, joacă între celelalte femei cu cupa de unt în mână, apoi unge cu unt poarta în momentul când mireasa trece printr-nsa”⁵². „La Selia, când soacra iese înaintea miresei, în momentul ce aceasta trece pragul, îi unge mâinile dintr-un pahar de unt, pe urmă unge ușorii în chip de cruce, iar după aceea intră în casă, îi așterne o bucată de șeiac alb, peste care calcă, ca să trăiască până va fi albă ca șeiacul”⁵³. „În câteva comune, soacra iese înaintea miresei neprimenită, îi prezintă paharul cu unt și dânsa (mireasa) unge ușa, închipuind cruce, iar în vremea aceasta alaiul cântă”⁵⁴. Din descrierile de față rezultă valoarea sacră și de concentrat de forțe vitale a untului, care simbolizează toate energiile. Totodată, în practicile magice ancestrale, untul este un element esențial al jertfirii, izvor de energie sacră⁵⁵.

În ultimul mare rit de trecere – înmormântarea – întâlnim câteva valențe simbolice ale pragului, ușii, porții – ca praguri ale existenței. Pentru marea trecere, acestea sunt preponderent rituri de separare a individului, fost membru al colectivității, de comunitatea în care a viețuit, de casa în care a locuit. Amintim, mai întâi, credința general răspândită la români că sufletul mortului stă deasupra ușii cele trei zile cât el este ținut în casă pentru a i se face cele de cuviință. În Moldova se crede că sufletul mortului stă în prosopul de deasupra ușii și vede tot ce se petrece în casă în cele trei zile cât este privegheat. Alții spun că stă la capul mortului. La Mihoveni, Suceava, după S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români* (1892), se crede că sufletul vine după trei zile după ce s-a despărțit de corp și de aceea se pune un ștergar la fereastră și un pieptene pe prag⁵⁶. Românii din Dobrogea cred că sufletul mortului stă șase săptămâni deasupra ușorului de la ușa casei; de aceea așază ei acolo o bucată de pânză albă („pominetă”), ca să aibă pe ce

⁴⁹ Gr. Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, vol. I, partea I, București, Tip. Corpului Didactic, 1900, p. 578.

⁵⁰ Dumitru Cosmulei, *op. cit.*, p. 29.

⁵¹ *Ibidem*, p. 30.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 408.

⁵⁶ S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români*. Studiu etnografic. Ediție critică de Teofil Teaha, Ioan Șerb, Ioan Ilișiu, București, Grai și Suflet, 1995, p. 270.

sta sufletul⁵⁷. Aceeași credință o întâlnim și pe Valea Someșului, „de aceea pentru sufletul mortului se pune un «coc» (=pâine rituală) în care se înfinge o lumânare”⁵⁸. În Moldova, în unele părți, se pune pe fereastră, pentru sufletul mortului, un pahar cu vin sau cu apă și o felie de pâine. Fereastră are, în acest caz, valența simbolică de loc de trecere. Trecerea pragului casei, când mortul este scos din casă, impune rituri speciale de separație și de protejare a celor ce rămân să locuiască în continuare în acea locuință, punerea lor la adăpost de influențele malefice. Pe Valea Someșului, „când sicriul trece pragul, vasul cu apă care a fost sub sicriu este spart de unul din membrii familiei. Concomitent, ușa se închide de trei ori. C-apoi mortu n-are ce mai căuta pe lângă casă altu în veci. Cei din casă sânt puși să treacă pe sub sita ținută deasupra ușii, pentru a-l uita pe mort” (Cârdeni)⁵⁹. „Mortul e scos din casă pe ușă, cu picioarele înainte. Apoi lovesc ușa de trei ori ca să uite, să nu moară și alții și deschid ferestrele”⁶⁰. La Drăguș, în Făgăraș, „Când se scoate mortul din casă, după ce trece pragul cu el, se sparge un hârb de oală lângă prag, să hie de capul lui, să nu mai moară om din casă, să se ducă răul după mort”⁶¹. S. Fl. Marian, în lucrarea citată, nota pentru Bucovina: „Mai înainte însă de a trece cu mortul peste pragul tindei este datina, în cele mai multe părți ale Bucovinei, de a lovi cătenel cu sicriul de trei ori de pragul ușii de la tindă. În multe comune, precum bunăoară în Mahala, lovesc, sau mai bine zis ating sicriul câte de trei ori de fiecare prag peste care trec cu mortul. Această lovire sau atingere a sicriului de prag însemnează că mortul mulțamește casei unde a locuit și că se închină să-și ia rămas bun de la întreg poporul ce s-a adunat ca să-l petreacă la groapă. Cum au scos ducătorii sicriului cu mortul afară, cei din casă, care rămân înăuntru, închid repede ușile și se uită pe fereastră afară, anume ca moărtea să nu străbată mai mult în casa aceea, ca nu cumva să se ducă, astfel, după mortul deja scos și altul cineva dintre căseni, adică să nu mai moară și altul în urma lui”⁶². Tot S. Fl. Marian mai citează pentru Transilvania practica rituală ca una din rudele apropiate ale mortului să spargă o oală și un blid pe locul unde a stat mortul în casă, sau în ușă, ca să se ducă răul după mort”⁶³, iar pentru Țara Românească, Prahova, de a sparge trei oale când se scoate mortul din casă, zicând:

Cum se sparg oalele
Să se spargă boalele⁶⁴.

⁵⁷ T. T. Burada, *Datinile poporului român la înmormântări*, Iași, 1882, p. 46-47.

⁵⁸ Pamfil Bilițiu, *Contribuții la cercetarea înmormântărilor pe Valea Someșului*, în vol. *Studii și comunicări*, Sibiu, tom. VII, 1993, serie nouă, p. 154.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 157.

⁶⁰ Vasile Scurtu, *op. cit.*, p. 52.

⁶¹ Ștefania Cristescu-Golopenția, *op. cit.*, p. 173.

⁶² S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 173.

⁶³ *Ibidem*, p. 174.

⁶⁴ *Ibidem*.

La Bălăceana, în Bucovina, „îndătează românii nemijlocit, după scoaterea mortului din casă, de-a trânti oala în care a ars lumina la capul mortului de pragul casei cu o putere așa de mare că produce un sunet deosebit”⁶⁵. „Când pleacă cu mortul la groapă se cheamă un copil să i se dă peste prag o strachină cu făină, ca să aibă mortul pe lumea cealaltă” (Dolj)⁶⁶. Pentru copiii morți nebotezați, „dacă moari copilul și știi că nu ai dăruit colacii de botez nașului, atunci și pregătești un colac așa sub formă de o pâini și-acolo și-nfigi un brăduț împodobit cu di tătăi... și-i dăruiești lu’nașu cari l-o botezat. Și dă la prag” (Băra, Neamț, înregistrează Lucia Berdan în 1988, Mg. 637, I, 24). În poartă se mai face un ultim rit de separare de casă, de fosta familie. De pe Valea Berheciului, Bacău, din mai multe comune am notat obiceiul ca la un bătrân, mai ales, cunoscut ca bun gospodar și om de vază în sat, să i se dea în poartă o oaie de pomană, de preferință neagră (Târnița, com. Oncești; com. Vultureni; com. Dealu-Morii). Această practică trebuie considerată nu numai ca un simbol al vredniciei și avuției celui ce-a murit, ci și ca un simbol magic: oaia este, după o credință veche, animal sfânt și ghid psihopomp.

Pragul, cu simbolurile sale magico-rituale, mai apare și în riturile de inițiere. Cităm în acest sens un exemplu de practică magică premaritală: „Fetele măturând casa, în câșlegi, încep totdeauna de la prag, crezând că făcând așa vor sosi curând pețitorii”⁶⁷.

În riturile de construcție, care pot fi considerate și ele, într-un anumit fel, rituri de trecere într-o nouă existență, pragul și deci intrarea în casă nouă se consideră ceva primejdios. Numai după ce construcția a intrat în contact cu o ființă și după ce a fost însuflețită, ea devine inofensivă și încetează să mai atragă moartea⁶⁸. Paul Sébillot amintește, pentru Franța, sacrificarea unui cocoș pe pragul casei, stropirea cu sângele unui animal a colțurilor casei. La români, în unele locuri se dă peste prag o găină vie ca preț pentru „sufletul” casei. Noi am notat această credință la Moldoveni, Neamț, dar ea poate fi întâlnită și în alte părți. Găina se dă, după cum se crede, pentru însuflețirea casei, ca nimeni din acea familie, care va trăi în casa nouă, să nu moară curând.

Și în riturile de trecere între anotimpuri, ca prapuri de timp, la marile sărbători (An Nou, Sfântul Gheorghe, Paști) pragul este sacralizat pentru a păzi casa de duhuri rele: „La Paști, la Anul Nou sau la Sfântul Gheorghe, românii pun o bucățică de fier sub prag, ca să le apere casa. Germanii ținutiesc potcoave de fier în pragul ușii lor împotriva duhurilor rele, la case și la staule. În Norvegia, de Crăciun se înfige o secure în prag, în ușa casei, a staulului”⁶⁹. „La Paști pune de o parte și alta a pragului glij de iarbă verde, ca tot anul să ai belșug în casă și roadă bună”

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Artur Gorovei, *Credinți...*, p. 111.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 268-269.

⁶⁸ A se vedea și Mircea Eliade, *Comentarii la legenda Meșterului Manole*, în Mircea Eliade, *Meșterul Manole*. Studii de etnologie și mitologie. Ediție și note de Magda și Petru Ursache, Iași, Editura Junimea, 1992, p. 105-144.

⁶⁹ Cîușanu, *op. cit.*, p. 286.

(Vâlcea)⁷⁰. „La Sfântu Gheorghe și altădată se face pe la porți, porțițe, ușile grajdului, cruci de dohot ca viind duhurile necurate să nu poată intra” (Bucovina)⁷¹. „În ziua de Paști se pun de o parte și de alta a pragului glij de iarbă verde pe care calcă când vine de la biserică” (Rudeni, Argeș)⁷². În ziua de Paști, cum vii de la biserică, până a nu intra în casă, șezi pe pragul ușii și zi: Să se mânânce libarcă pe libarcă, greere pe greere, purece pe purece, furnică pe furnică și toate lighioanele să se mânânce una pe alta, dacă vrei să scapi de ele” (Catana, Dolj)⁷³. „Când vii de la Paști, e bine să intri în casă pe brazdă verde, că e bine de sănătate și i-o iei în ziua de Sfântu Gheorghe, că e bună de vite. E bine să se ia cu capul și cu pielea goală” (Bucovina)⁷⁴. „În proorul (ajunul) Sfântului Gheorghe se pun ramuri de răchită la fereastră, la poartă. ca să se înprourească (anunțe) sosirea primăverii” (Moldova)⁷⁵. „În ziua de Sfântu Gheorghe se pune pe la stâlpii porților răchită în brazde, ca să prindă bucatele ca răchita” (Suceava)⁷⁶. „În presara Sfântului George se pune pe tomurlucii porților și porțiților, apoi pe la grajduri, brazde cu iarbă verde și crengi de răchită, crezându-se că făcând astfel, apoi ielele nu pot lua mana vacilor, iară strigoaicele nu pot strică somnul copiilor, visul fetelor și norocul flăcăilor” (Bucovina)⁷⁷. Toată perioada dintre cele două solstiții, intersectată de echinocliul de primăvară, se consideră în viziunea populară o perioadă de timp în schimbare, deci ca un rit de trecere temporal, de aceea se caracterizează prin multe rituri și practici magice de purificare, de augurare și de divinație pentru înnoirea timpului, pentru existența umană și desfășurarea ei viitoare sub bune auspicii, de sănătate și belșug în roadele verii. În gândirea populară „orice început, fie viață, an, treabă, drum, călătorie... adică *de trecere*, sau schimbare a unei stări la alta... reprezintă o perioadă de criză, în care lupta dintre forțele răului și binelui este inevitabilă”⁷⁸. Orice sărbătoare calendaristică, mai ales acelea deschizătoare de an sau anotimp, prefăta o perioadă fastă sau nefastă⁷⁹. În concepția populară, miezurile timpului se considerau momente critice în derularea și împlinirea vieții omului⁸⁰. Cu deosebire sărbătoarea Sfintelor Paști era considerată o mare sărbătoare de înnoire și *de trecere*. Cuvântul însuși *pesah* (în aramaică) însemna *trecere*. De aici mulțimea practicilor magice care premere Sfintele Paști, ca și cele care se fac în zilele de sărbătoare propriu-zise și o lungă perioadă după aceea, până la Înălțare (Ispas). Astfel încât, în gândirea populară, Sfintele sărbători ale Paștelui sunt o îmbinare

⁷⁰ Artur Gorovei, *Credinți ...*, p. 22.

⁷¹ *Ibidem*, p. 104.

⁷² *Ibidem*, p. 139.

⁷³ *Ibidem*, p. 150.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 266.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 285.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 349.

⁷⁸ Traian Herseni, *Forme străvechi de cultură populară românească*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, p. 261.

⁷⁹ Cf. Ion Ghinoliu, *Vârstele timpului*, București, Ed. Meridiane, 1988.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 46.

perfectă de rituri precreștine și cultice, reprezentând *trecerea* omului de la moarte la viață (prin simbolul Dumnezeu-Omul), de la păcat la iertare, de la moartea ritualică la o a doua naștere, spirituală. În această ipostază, cuprinzătoare în gândirea populară, și riturile de trecere din obiceiurile familiale sunt raportate, prin credințe populare, la această mare sărbătoare, iar ele, la rândul lor, pot influența, fast sau nefast, viața colectivității: „Lumânările de la nuntă se păstrează până la Paștele viitor, când trebuiesc arse în întregime la Înviere” (Tepu, Tecuci). „Cine moare în ziua de Paști merge de-a dreptul în rai, căci raiul în acea zi e deschis pentru oricine” (Stânca, Iași).

Din cele expuse până aici rezultă, credem, importanța *pragului*, a *ușii*, a *porții* în riturile de trecere, în general, și în cele familiale, în special. Mircea Eliade în 1932⁸¹ discuta câteva semnificații simbolice pe care le are *poarta* în viața poporului român, ca și a altor popoare. „Ea e o făptură magică, un stăpân cu puteri nevăzute, care veghează la toate actele capitale din viața omului. Prima trecere pe sub poartă înseamnă o intrare în viață, în viața reală și rea de afară. Poarta veghează la căsătorie și pe sub poartă mortul e dus, solemn, spre lăcașul de veci. E atunci o reîntoarcere la lumea dintâi; ciclul e închis și poarta rămâne mai departe; cu un om mai puțin să vegheze alte nașteri, alte căsătorii, alte morți”⁸². În marile civilizații și tradiții: ebraice, grecești, romane, chineze, ca și în tradiția creștină, *pragul*, *ușa* și *poarta* au căpătat semnificații ezoterice, ca mediind trecerea între exterior (profanul) și interior (sacru). Civilizația noastră populară aduce și ea suficiente dovezi ale sacralizării *pragului*, *ușii*, *porții* prin reprezentări spirituale (credințe populare) și plastice (celebrele simboluri pe care le-a dat artei universale Constantin Brâncuși, simboluri plastice ale celor trei mari rituri de trecere: *masa tăcerii* sau *masa destinului* (nașterea), *Poarta sărutului* (nunta) și *Coloana infinitului* (moartea și învierea). Un asemenea symbolism a fost surprins și de Lucian Blaga, în *Meșterul Manole*, într-o splendidă metaforă: „Toată viața e cântecul obârșiiilor și al sfârșiturilor în același cerc”.

LE SEUIL, LE PORTAIL, LA PORTE DE L'EXISTENCE

RÉSUMÉ

Dans cette étude, partie d'un volume en cours de parution sur les rites de passage, l'auteur observe en détail, dans les rites de passage du cycle familial (naissance – noces – enterrement), le symbolisme des trois objets, dans lequel s'inscrivent de nombreux rites, chez des peuples différents. Les grands ethnologues, tels que J. G. Frazer, A. Van Gennep, M. Eliade ont abordé ce problème dans leurs oeuvres, en ouvrant de nouveaux horizons de recherche. Le travail de l'auteur de cette étude est concentré sur un matériel issu des recueils roumains, anciens ou contemporains. Le matériel contemporain a été recueilli par l'auteur-même et une équipe de chercheurs, pendant les dernières 30

⁸¹ *Folclor și literatură*, în „Cuvântul”, 18 iulie, 1932.

⁸² Mircea Eliade, *Meșterul Manole*, p. 333.

années, pour l'Archive de Folklore de la Moldavie et de la Bucovine. Les exemples analysés proviennent de presque toutes les régions roumaines. On se rapporte aussi aux rites de passage d'une saison à une autre et aux rites de construction. De grands artistes, tels que le sculpteur Constantin Brâncuși, ont exprimé le symbolisme de ces objets („La porte du Baiser”, par exemple).

*Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iai, str. Codrescu, nr. 2*

PREOCUPĂRI DE CRITICĂ LITERARĂ LA B. P. HASDEU

DE

GABRIELA DRĂGOI

O critică literară specializată, pornind cu metodă și izvoare asimilate în domeniu la cercetarea și evaluarea operelor literare contemporane sau la confirmarea unor valori din literatura înaintașilor, B. P. Hasdeu n-a practicat cu consecvență. Dar, personalitate de largi disponibilități, de o vastă informație, cu mare aplicație și perseverență științifică și cu un elevat talent de scriitor în același timp, s-a manifestat și în sensul îndrumării culturale, al indicării unor căi posibile pentru dezvoltarea culturii și literaturii române moderne. Deși veniți după generația de la 1848, Hasdeu și mulți dintre contemporanii săi se văd dacă nu în fața unei literaturi naționale incipiente, cel puțin în fața unei literaturi ce se dovedea săracă în multe dintre componentele ei. Acesta este doar un aspect, pentru că și în cuprinsul altor forme ale culturii stăruie aceeași incertitudine a începuturilor. De aceea, formula de militantism, selectînd pe de o parte obiectivele îndrumării de la 1848 și experiența unui drum parcurs, aducînd pe de altă parte exigențele unei noi etape, rămîne necesară încă mult după mijlocul secolului al XIX-lea și are reprezentanți remarcabili în Odobescu, Hasdeu, Maiorescu.

Cu contribuții de importanță deosebită în diferite sectoare științifice sau literare, Hasdeu are în cadrul acțiunii de orientare a culturii naționale un spațiu acordat studiului, analizei critice a literaturii, spațiu a cărui suprafață trebuie delimitată. Paralelă cu mișcarea critică de la Junimea, de obicei împotriva ei, poziția acestei personalități în istoria criticii literare românești este demnă de atenție și cercetare în măsura în care ea reflectă un anumit stadiu de dezvoltare a literaturii române și de conștiință critică asupra ei, dar mai ales reflectă necesitatea intervenției în acel moment a oricărui om de cultură, într-un domeniu care abia

treptat își va găsi profilul, scopul și metodele de lucru. Aprecierile, judecățile de valoare și ideile lui Hasdeu chiar dacă sînt eclectice și nu alcătuiesc un sistem estetic riguros conceput și aplicat, mai propriu sînt niște credințe literare, rămîn interesante din acest punct de vedere.

Personalitate proteică, așezat într-o veritabilă descendență enciclopedică a culturii noastre, Hasdeu se reprezintă poate în modul cel mai evident ca o prezență mereu vie, cu o contribuție căreia nu i-au lipsit niciodată rezonanța, certa audiență, reacțiile pe toată gama din partea contemporanilor, indiferent de domeniul îmbrățișat. Aceasta era o primă dovadă, cea mai promptă, a interesului și actualității în epocă a tuturor căilor străbătute de omul de știință, literatul, gazetarul Hasdeu. Valorii reale a operei i se alătură ca o notă complementară permanentă atitudinea, negarea izolării și tăcerii, afirmarea unui punct de vedere, exprimat fie prin solide armături științifice, fie prin spectaculoase fronde susținute cu consecvență acerbă, cu toate mijloacele oferite de talentul său de polemist.

Din 1857, anul venirii în Moldova și pînă în preajma anului 1900, Hasdeu va personifica efortul creator în știință și în literatură, propriu secolului trecut începînd cu Heliade-Rădulescu. Sentimentul unei dense biografii intelectuale, al acuității neobișnuite a spiritului se desprinde din cercetarea operei și exegeții au simțit că portretul lui Hasdeu trebuie tras în linii de mare extensiune, cu plastica figurilor de Renastere. „Hasdeu — spunea Călinescu — a fost un geniu universal și se poate afirma că a izbutit peste tot”¹. Privirea strict istorică scutește cercetătorul de judecata pripită pe care mulți au formulat-o în legătură cu diletantismul științific al lui Hasdeu². Călinescu îi delimitează adevărata valoare prin măsura timpului, pentru că „orice operă de curată știință se perimează în virtutea chiar a principiului de perfectibilitate a cunoașterii ce-i stă la bază și unica valoare a unui om de știință stă în faptul de a fi reprezentat cu putere un moment din istoria disciplinei”³. În acest sens, opera lui Hasdeu a deschis orizonturi, prin metodă și documentație, filologiei și istoriei române.

Determinarea istorică corelată cu ideea că Hasdeu a fost de la început și apoi din ce în ce mai statornic în primul rînd un istoric și un filolog oferă posibilitatea judecării fidele a intervențiilor sale în terenul teoriei și criticii literare, componente semnificative ale acestui cîmp magnetic în veșnică mișcare.

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 324.

² „Ar trebui să pronunt vorba aspră, că din toată opera sa filologică nu va rămînea decît un nume mare, și numai atît! Dar spunînd toate aceste adevăruri, unde aş mai putea strecura cuvintele prin care să arăt că chiar în greșelile lui era uriaș, că chiar cum era, a fost și va rămînea un cuceritor de inimi, cu scînteieri geniale risipite pe fiecare pagină de pseudoerudițiune” (Sextil Pușcariu către Simion Mehedinți în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. XI, București, 1940, p. 10).

³ G. Călinescu, *op. cit.*, p. 330.

Hasdeu s-a format intelectual în Rusia de la mijlocul secolului trecut, unde ambianța familială și cea de la universitatea din Harkov îl orientează spre zonele de caracter progresist din filozofie și literatură, asimilate întotdeauna în perspectiva unei participări la acțiunea de regenerare socială și culturală⁴. O putere de muncă deosebită, stimulată de indemnurile tatălui, mereu atent la evoluția fiului, îi permite inițierea în domenii cultivate de-a lungul întregii vieți: istorie, filologie, literatură. Ideile filozofice germane, ale lui Hegel în special, circulau în epocă și Hasdeu este îndreptat spre ele tot prin intermediul tatălui său, Al. Hasdeu. Vico este studiat de tânărul Hasdeu cu aplicație de discipol⁵. Aprecierea marii literaturi romantice ruse, Pușkin, Lermontov, cunoașterea noii orientări realiste prin Gogol, Turgheniev și Lev Tolstoi, în general contactul cu mișcarea literară a Rusiei aceluși timp sînt generatoare de elanuri poetice și proiecte numeroase, unele rămase în această fază, altele reluate ulterior. Atmosfera din familie, favorabilă dezvoltării sentimentului patriotic, l-a îndrumat spre cunoașterea vieții culturale a Țărilor Române, astfel că, o dată venit în Moldova, Hasdeu se va integra fără greutate în rîndul celor care continuau o activitate începută de Eliade, de Asacini și de generația de la 1848.

Ziarele „Romania” (1858), „Focea de storiă română”, devenită în 1860 „Foița de istorie și literatură”, revista „Din Moldova”, devenită în urma obiecției de separatism „Lumina” (1862—1863) conturează pentru perioada ieșeană a lui Hasdeu profilul unui intelectual hotărît să rupă cu inerția celor din jur, să-și asocieze colaboratori și să se împotrivească tuturor manifestărilor de apatie și falsă cultură, chiar cu riscul sau, mai bine spus, mîndru de riscul de a deveni incomod. În mic, în aceste publicații sînt concentrate toate armele pe care și le va rezerva Hasdeu atît în știință, cît și în literatură, în critica literară, în disputa politică, prin înființarea unor reviste. Într-un fel, personalitatea lui Hasdeu nu poate fi concepută fără o posibilitate permanentă de a-și face cunoscute cercetările, ideile, de a-și biciui adversarii, de a-i incita la dispută. De aceea, publicațiile sale, în ceea ce ne interesează, au semnificație nu numai prin semnătura lui Hasdeu sub un articol, ci prin tot ansamblul de idei promovate, care nu puteau scăpa în nici un caz prin cenzura și fără aprobarea sa. Lipsa consonanței cu o anume poziție o accepta doar dacă pregătea în numărul viitor o ripostă, o punere la punct.

Critica literară, practică de Hasdeu în forme diferite, pornind de la analiza minuțioasă pînă la caricatura sumară, uneori un singur calambur sau o sentință aruncată fără drept de apel, nu se constituie ca o preocupare permanentă, aprofundată, ci este inclusă, mai întot-

⁴ E. Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 5, 12 etc.

⁵ Magdalena Laszlo, *B. P. Hasdeu și Gianbattista Vico*, în „Revista de filozofie”, tom. 13, 1966, nr. 3, p. 363—374.

deauna, în atitudinea de respingere a mișcării junimiste, al cărei adversar a rămas, cu cîteva excepții formale, pînă la sfîrșit.

Dar încă înainte de apariția junimismului, Hasdeu își precizează ideile în problemele literaturii în cîteva articole dense publicate în revista „Din Moldova”. Foiletonistica sa de mai tîrziu va relua sporadic și tangențial discuția teoretică, astfel că putem considera expunerile din anii 1861 și 1863 drept singurele care prezintă sistematic și extins concepția realistă a lui Hasdeu asupra literaturii. Se desprinde în același timp și o altă trăsătură: depășind caracterul exclusiv de îndrumare, pe care îl reprezentaseră Mihail Kogălniceanu și în bună măsură Alecu Russo, Hasdeu are conștiința unei aplicări mai concrete și de aceea va face analize, va emite judecăți, va aprecia sau va critica. Articolul *Mișcarea literelor în Ieși*, nutrit evident de concepția afirmată la „Dacia literară”, disecînd însă mai nuanțat și mai îndelung ideile, are o structură mai complexă decît cea a articolelor de acest gen din vreme, simple bilanțuri sau simple enunțări de probleme. El este totodată anterior studiului lui Titu Maiorescu, *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*, fapt a cărui importanță a fost subliniată deseori ⁶.

O definiție a literaturii și a specificului ei este dată succint, în spiritul poeticelor vremii: „Precum fără rație nu poate fi filozofia, așa fără imaginație n-ar putea fi poezia” ⁷. Aserțiunea „Poetul, în producerile sale serioase țintește a înălța închipuirea cititorului mai pe sus de lucruri simțite, a-l răpi din cercul vieții de toate zilele” ⁸, dezvoltată mai tîrziu ca punct fundamental al esteticii maioresciene, trebuie văzută aici ca o preluare cumva mot-à-mot a unui precept platonician, utilizat de toate poeticele clasice începînd cu Aristotel, fără o semnificație specială, esențială pentru criteriile estetice ale lui Hasdeu. De fapt o altă afirmație, și ea contradictorie, aduce totuși clarificare: „proba perfecției unei poezii este cînd ea ne răpește, adică se verifică prin propria noastră imaginare” ⁹, Hasdeu înțelegînd această răpire ca o dovadă de perfecțiune, nu neapărat ca o înălțare metafizică, pentru că suportul acestui efect asupra cititorului este realist: o imaginație care găsește adeziune printr-o trăire comună.

Hasdeu a dat însă în mod constant literaturii o finalitate educativă, poezia fiind înțeleasă ca unul dintre cele trei elemente cu un rol important în dezvoltarea morală a națiunii, alături de istorie și religie ¹⁰.

⁶ Al. Dima, *Studii de istorie a teoriei literare românești*, București, 1962, p. 31—60 și C. D. Papastate, *Cîteva probleme de teorie literară la B. P. Hasdeu*, în „Limbă și literatură”, vol. XII, București, 1966, p. 171—179.

⁷ *Mișcarea literelor în Ieși*, în „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 13—14, p. 4.

⁸ *Idem*, p. 5.

⁹ *Idem*, p. 4.

¹⁰ În „Foia de istorie și literatură”, 1860, martie; „Columna lui Traian”, an. III (1872), nr. 19, p. 145; „Foaia Societății Românismul”, an. I (1870), aprilie, p. 3—4 etc.

Ca și Iorga mai tirziu, are în vedere literatura ca fiind desprinsă din corpul istoriei generale, idee întâlnită la Vico, filozof studiat și invocat des. Asupra corelației literatură-națiune, în spiritul romantic militant al vremii, Hasdeu a stăruit în mod predilect și aceasta va fi un criteriu, ca și la Iorga, în aprecierea operelor înaintașilor și contemporanilor, fiind în același timp și un cap de acuzație suprasolicita în polemica purtată cu junimiștii.

Hasdeu va susține de la început realitatea ca sursă esențială a literaturii, rolul scriitorului, „portretist al societății” și ecou al ei¹¹. Viziunea modernă a lui Hasdeu, izvorînd dintr-o largă cunoaștere a capodoperelor literaturii universale, de care a încercat să apropie întotdeauna producțiile literare românești, se observă și în extinderea sferei de inspirație poetică. La 1863, cînd Alecsandri nu publicase decît volumele de început, Hasdeu îl apreciază în perspectiva lărgirii viitoare a caracterelor literaturii române: „D-l Alecsandri e la noi părinte și cap al poeziei naționale, bazate pe studiul acelei poporane; este ceea ce mitropolitul Dosotei e în privirea muzei religioase, Bel-diman în a epopeii, Bolintineanu în a tablourilor cavalierești, Donici în a fabulei... D. Alecsandri e mare poet, dar nu cel mai mare, precum îl numesc unii; fiindcă d-lui n-a îmbrățișat decît un singur ram din ale poeziei. D. Alecsandri e mare, ca unul ce-i creator în sfera sa, nu imitator, ca Grindea și alții; dar acea sferă este abia o mică parte din ale cîmpului poetic, din acel cîmp atît de întins, încît un nou geniu orișicînd va găsi în el o țelină neatinsă de munca înaintașilor; precum la români, bunăoară, e de a se crea de acum înainte poezia filozofică, în care să se răsfrîngă nu entuziasmul religios, nu istoria trecutului, nu superficialitatea amarei etc., ci sublimile profundități ale metafizicii”¹². Și mai departe: „Au duioșii bădițași și gingașele lelițe formează tot poporul român? [...] Un poet filozof nu va fi el român, zugrăvind ideile și patimile, fie subiective, fie obiective, născute și crescute într-o atmosferă mai presus de aceea a cătunelor?”¹³. Sinteza, înglobînd deopotrivă istoria literară, critica literară și într-o măsură teoria literară este inclusă în articolul *Miscarea literelor în Ieși* și realizează un pas net față de viziunea anterioară și față de cea contemporană, demonstrează competența și spi-

¹¹ *Miscarea literelor în Ieși*, p. 3: „un roman și chiar o poveste, pentru a fi bune, cată să fie cel puțin probabile”; *Apărarea redactorului*, în „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 17, p. 71: „Un romanist, un poet, un istoric sînt portretisti societății”; *Preluța* la Haralamb C. Lecca, *Prima*, București, 1896, p. 7: „adevăratul poet, un Shakespeare, un Goethe, un Schiller, un Victor Hugo nu se gîndește la sine însuși, hiperbolizînd pînă la sublimitatea ridicolului meschinele sale mizerii personale, el repercută și reproduce într-o minunată prismă durerile altora, suferă suferințele aproapelui, ușurează chinurile neamului omenesc, asumîndu-și chintesenta lor, este un martir al altruismului. Și chiar atunci cînd înalță un imn de fericire, ca și atunci cînd tună sau geme, poetul nu este el, ci un ecou” etc.

¹² *Miscarea literelor în Ieși*, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 12, p. 100.

¹³ *Idem*, loc. cit.

ritul capabil de generalizări și ierarhizări literare valabile și astăzi. Oricum, Hasdeu are în 1867 o orientare mai echilibrată decât Maiorescu și ea va fi confirmată de evoluția literaturii în deceniile următoare.

Clarviziune și măsură dovedește în abordarea raportului dintre literatură și politică. C. Negruzzi publicase în foaia lui Hasdeu o suită de însemnări despre literatură, teatru și limbă, riscind o opinie pe care Hasdeu o va sancționa: „Întimplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominînd, literatura amuți”¹⁴. Hasdeu ripostează: „Cuvintele d-lui Negruzzi: «politica predominînd, literatura amuți» ni se par a fi un adevăr subiectiv, iar nu general; o idee personală, iar nu o maximă”¹⁵ și convoacă în susținere un șir de situații în care există concordanță între epocile de mari frămîntări politice și dezvoltarea literaturii.

Atitudinea față de aceste aspecte esențiale ale literaturii constituie încă un punct de discordanță în raport cu Maiorescu, ca și concepția față de literatura de la 1848. Pe cînd Maiorescu va minimaliza contribuția acestei epoci, promovînd ideea unei rupturi nefirești în evoluție, Hasdeu adoptă poziția critică, implică admirație, sesizînd ascuțit deficiențele și exagerările, momentele respective fiind integrate cursiv în dezvoltare. Hasdeu respinge opinia lui C. Negruzzi referitoare la regresele pe care le-ar înregistra literatura în mersul ei. Substanța atitudinii sale față de înaintași pare a fi cu cea mai mare fidelitate aceasta: „Noi admirăm din toată inima personalitățile reprezentanților literaturii noastre pînă la 1848 [...] Numiți pe Eliade, Asachi, Kogălniceanu, Alecsandri etc., «atleți literari»; ridicați-le statuie și monumente; insuflați copiilor voștri, acasă și pe băncile școalei, un respect religios către acești prooroci, așa zicînd, ai vieții noastre literare; vorbiți chiar despre abaterile și alunecările lor cu acea dragoste și cu acel spirit conciliator, cu care un fiu vorbește despre părinții săi [...] Așa cer iubirea de patrie și iubirea de dreptate [...] dar nu ne spuneți că sîntem în regres, ceea ce nu este și, din norocire, ceea ce nu poate fi”¹⁶.

În acest context devin și mai prețioase indicațiile lui Hasdeu despre folclor ca sursă de inspirație pentru literatura cultă. Cel care a inaugurat cercetarea științifică a folclorului, depășind atitudinea sentimentală a celor dinaintea sa, vorbea încă din 1859, despre cîntecul popular, „sorgintea a toată adevărata poezie”¹⁷ și, în linii de mare siguranță, atrăgea atenția asupra notei de originalitate pe care i-o dă unei literaturi inspirația din creația populară: „nemincinoasa, fireasca însuflețire poetică [...] începe la noi încoace de la obștirea

¹⁴ C. Negruzzi, *Studii asupra limbei române*, în „Din Moldova”, 1862—1863, tom. I—II, nr. 5, 7, 10.

¹⁵ B. P. Hasdeu, *A propos de scrierea d-lui C. Negruzzi*, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 10, p. 58.

¹⁶ *Ibidem*, p. 59.

¹⁷ În „Foaia de storiă română”, 1859, p. 61.

baladelor și doinelor d-lui Alecsandri. Până atunci nu vedem decît o momire poetică. Slăvitele «poezii» ale lui Beldiman, lui Conachi, lui Bălșuka și ale altora sînt mai înalta treaptă istei momiri [...] cu toate, numai o treaptă¹⁸. Delimitînd locul lui Alecsandri, Hasdeu va accentua asupra rolului poeziei populare în opera poetului, dar va înțelege, cum alții abia mai tîrziu o vor face, că o literatură este mai complexă: „Micșorînd, astfel, rolul d-lui Alecsandri în întindere, noi îl mărim în înălțime. Ramul d-sale poetic nu e, precum am arătat, toată poezia română, dar este, fără tăgadă, prototipul și microcosmosul ei”¹⁹.

Considerațiile lui Hasdeu, apărute în majoritatea lor în această perioadă de început, înainte de publicarea tezelor maioreștiene, relevă capacitatea superioară de înțelegere a fenomenului literar și cele cîteva pietre de hotar suficiente pentru a determina opoziția constantă față de junimism. Dincolo de anumite divergențe personale, care i-au întunecat orizontul și l-au făcut robul unor exagerări și facilități polemice, în părțile ei bune critica lui Hasdeu se va motiva tocmai prin aceste puncte de vedere echilibrate, realiste.

Hasdeu intervine tot acum și cu o pătrundere a operei literare, înfățișîndu-i arhitectura, de la ansamblu pînă la detalii, într-o cercetare ce pășește mai adînc în tărîmul criticii literare, depășind caracterul normativ predominant la un Eliade, M. Kogălniceanu și Alecu Russo. În *Mîșcarea literelor în Iași*, în prefetele la *Răposatul postelnic* și *Răzvan și Vidra* procedeul analitic îl duce spre sesizarea structurilor viabile, a condițiilor care asigură unitatea artistică a operei literare.

Insatisfacția încercată în urma trecerii în revistă a producțiilor poetice ale Iașului din anul 1863, exprimată de Hasdeu direct, cu dreaptă măsură și curaj, chiar dacă uzurpa o glorie consacrată cum era cea a lui Asachi, îl determină la o sumară lecție de poetică, demonstrînd importanța celor „trei puncturi principale a căror necunoștință caracterizează aproape pe generalitatea poeților români: 1. ideea poetică; 2. graiul poetic; 3. efectul poetic”²⁰. Astfel, Hasdeu își fundamentează analiza prin constatarea existenței sau inexistenței celor trei caractere. Ideea poetică doar în detalii este insuficientă, „trebuie ca întregul să prezinte în unitatea sa o idee poetică”²¹. Versificația are un rol secundar și concepția, atît de modernă, este relevantă. Versurile lui Ienăchiță Văcărescu își păstrează „sublimul” chiar și în proză, pe cînd operația analoagă aplicată altor poeți ar fi fatală: „Desființați măsura și rima aproape în toate stihurile unor dd. alde Adrian, Asachi, Tăutu, Sion... rămîne proza fără un pic de ames-

¹⁸ În „Focea de storiă română”, 1859, p. 61.

¹⁹ *Mîșcarea literelor în Iași*, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 12, p. 100.

²⁰ *Idem*, în „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 13—14, p. 4.

²¹ *Idem*, p. 5.

tec"²². Chiar dacă poeziile lui Pascaly n-au fost reținute de vreme, interesează aici clasificările, exigențele propuse de Hasdeu: deși „un adevărat poet”, lui Pascaly îi lipsește „poezia întregului”, el este un „poet de detal, iar nu poet-compuzetor”²³.

Invocînd opiniile „celebrului filozof scotlandez” Dugald-Steward, Hasdeu emite asupra vocabularului poetic cîteva păreri prețioase, arată prin citarea lui Homer, Dante, Milton, Goethe virtualitățile poetice ale provincialismelor și arhaismelor. Ca într-o adevărată poetică clasică respinge „cuvintele triviale”, apoi neologismele, rigori cerute de evitarea prozaicului în poezie. Rolul acordat „efectului poetic”, încheierii care poate salva de platitudine o poezie, este și el desigur exagerat. Hasdeu a perceput însă facilitatea unui gen de versificatori din epocă și, înarmat cu exemple clasice, le-a opus o teorie bine încheată despre esența poeziei.

Elogiul adus în 1889 poeziei lui Eminescu vine tot din complexitatea acestei concepții: „Eminescu a lăsat multe versuri admirabile, însă meritul cel mai covârșitor, un merit de principiu este acela de ti voit să introducă și de a fi introdus în poezia românească adevărata cugetare ca fond și adevărata artă ca formă în locul acelei ușoare ciripiri de mai nainte, care era foarte igienică pentru poet și pentru cititor, scutindu-i deopotrivă, pe unul și pe celălalt, de orice bătaie de cap și de orice bătaie de inimă”²⁴.

Nu numai poezia își află în Hasdeu un analist pătrunzător ci și teatrul. În *Mișcarea literelor din Iași*, alături de spațiul în care sînt ironizate și desființate subproducțiile poetice din ziarele locale, un loc important îl ocupă analiza vieții teatrale din Iași, jocul actorilor, repertoriul, piesele noi apărute. Cronicile dramatice permanente din „Satyrul” sînt anunțate ca posibilități și modalitate încă din acest articol și din prefetele la lucrările dramatice proprii.

Hasdeu are în vedere atît piesa cu subiect contemporan, cit și pe cea cu subiect istoric. *Zgîrcitul risipitor*, scrisă de Alecsandri și *Musu Tachi Paspandachi* a obscurului Ion Adrian sînt supuse unui examen amănunțit, în felul lui metodic, deși se simte lipsa unui comentariu mai adecvat, înlocuit aici cu lungi, foarte lungi citări, cu exclamații de încîntare sau de respingere. Rețin totuși cîteva observații fine asupra personajelor și limbii din piesele analizate. Sesizînd că lucrarea dramatică a lui Alecsandri are în centrul ei un personaj ale cărui trăsături sînt extrase din starea socială a vremii, nu condamnă, cum încercaseră alții, satira autorului, considerînd chiar ascuțișul prea

²² *Mișcarea literelor în Iași*, în „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 13–14, p. 5. În 1888, analizînd versurile lui Gheorghe din Moldova, Hasdeu menține principiul: „Iată o idee poetică, adică ceva cu totul neatîrnat de metru, de rimă, de haina cea meșteșugită, astfel că ai putea s-o spui în proză și poți s-o traduci în orice altă limbă, rămîne tot poezie” (*Scrisoare către Gheorghe din Moldova*, în „Revista nouă”, an. I (1888), nr. 3, p. 81).

²³ *Mișcarea literelor în Iași*, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 12, p. 92.

²⁴ *Eminescu — Necrolog*, în „Revista nouă”, an. II (1889), nr. 6, p. 210.

moderat față de realitate, acest „haos de contraziceri” și „lipsă absolută de caracter”²⁵. Cu aceeași mișcare caracteristică, discernămintul, Hasdeu semnalează „babilonia” lingvistică din piesa lui Alecsandri, numind-o „o mare eroare artistică care se pare a fi devenit pentru d-lui ca o a doua natură”. După Hasdeu, aptitudinea pentru comedie nu se reduce la șarjarea limbii, care la Alecsandri „nu e nicidecum comică, căci, de s-ar cuprinde comismul în atîta, apoi orișicine ar putea deveni Molière sau Goldoni à coup de dictionnaire”²⁶.

Despre piesa istorică Hasdeu a scris deseori, termenii discuției fiind aceiași: autenticitatea epocii descrise, desprinderea caracterelor specifice, formula artistică potrivită acestui mod de evocare. Bogăția istoriei ca sursă de inspirație este relevantă încă de la primele sale încercări dramatice, înainte de venirea la Iași, în introducerile la *Domnița Roxana* și *Domnița Voichița*. Pieseile lui Asachi, Bolintineanu îi sînt familiare și își permite chiar anumite rezerve față de ele²⁷. Lămuririle asupra caracterului istoric, psihologic și artistic al pieselor sale *Răposatul postelnic* și *Răzvan și Vidra* reprezintă punctele unei critici obiective asupra textului dramatic: „Tragedia mea este istorică în acel înțeles că ea reprezintă caracterul politic și moral al unei epoci și că principalele personaje poartă numeni reale”²⁸. Tot aici Hasdeu face un portret plin de culoare al fiecărui personaj, conceput cu fidelitate față de caracterele din secolul zugrăvit, „copiate de asemenea de pe natură; ele aparțin psihologiei, dacă nu istoriei proprii”²⁹. Pentru *Răzvan și Vidra*, în care introdusese o mare „varietate de caractere”, mărturisește grija „de a da fiecărui personaj, chiar și dintre cele mai secundare, cîte o notă proprie și obiectivă”³⁰. Ceea ce dovedește un sistem teoretic solid și o cunoaștere foarte profundă a condițiilor în care o piesă istorică ține de țărîmul universalului este ambiția lui Hasdeu de a da piesei sale *Răposatul postelnic* un caracter general uman, dincolo de împrejurările strict istorice. Ideea reține, deși piesa are o valoare mai puțin decît mediocră. Desigur că o încercare declarată și mai ales explicată în toate fazele ei de a da înălțime prin imbinarea manierei antice a lui Sofocle cu cea a lui Shakespeare, cit și citarea lui Goethe ca etalon rămîn deziderate; o culme care, după părerea lui Hasdeu, poate fi atinsă. Fin cunoscător al literaturii universale, a utilizat nu o dată în considerațiile și judecățile sale asupra literaturii române numele mari ale literaturii străine, a propus paralele, unele disproportionale, dar importantă este exigența marii arte. De la această altitudine motivează Hasdeu anularea unei așa-zise drame istorice a

²⁵ Mișcarea literelor în Iași, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 12, p. 95.

²⁶ *Idem*, p. 99.

²⁷ E. Dvoicenco, *op. cit.*, p. 37, 133—135.

²⁸ *Răposatul postelnic* [Introducere], în „Din Moldova”, 1862, nr. 6, p. 81.

²⁹ *Idem*, p. 82.

³⁰ Prefață la *Răzvan și Vidra*, ed. a II-a, București, 1867, p. I.

lui Asachi: „D. Asachi n-are nici o idee despre ceea ce-i drama ca artă; d. Asachi se arată lipsit de orice gust și de orice imaginațiune; d. Asachi nu cunoaște cit de puțin timpul lui Petru Rareș”, astfel că — afirmă Hasdeu cu sarcasmul său tăios — „drama e tipografică, iar nu istorică”³¹.

Insistența cu care au fost citate și comentate ideile și analizele acestea răspunde unei proporții reale. Căci nicăieri nu vom mai întâlni la Hasdeu sinteze atât de ample și de sistematice ca cea din *Mișcarea literelor în Ieși* și nici pătrunderi atât de intime în structura unei opere literare ca în articolele remarcate până acum. Contribuția lui Hasdeu față de critica anterioară este reală, dar ideile sale n-au făcut școală, au rămas izolate, incluse în pagini puțin cunoscute de contemporani. Ele au importanță în raport cu atitudinea de mai târziu a scriitorului, de data aceasta urmărită și înregistrată de adversari și de prieteni deopotrivă.

După 1863, Hasdeu, deși angajat în munca sa de istoric, va edita totuși la București două publicații satirice efemere, suprimate de cenzură datorită atacurilor politice conținute. Săgețile lui Hasdeu pornesc dintr-o tolbă bogată, revistele „Aghiută” și „Satyrul” sînt înzestrate cu mijloace satirice superioare revistelor umoristice ale N. T. Orășanu, Ion Adrian și ale altora. Foile lui Hasdeu sînt legate și de viața literară pentru că printre atacurile politice fulgerătoare, printre portretele concise, făcute cu condei dizolvant se publică și scurte însemnări despre poezie, teatru. În „Aghiută” este teoretizată o anumită formă satirică a criticii, fără veleități de metodă: „A scrie cite o *chintesență* de două-trei pagini, a presăra cite o pișcătură puricească sau mușcătură țînțărească lăsînd semne și folosindu-ne apoi de prerogativa de a fuși pe sărite sau pe zburate, a grămădi într-un singur hohot sau a strînge într-o singură zimbire materia unui volum serios — aceasta ne este misiunea! O misiune de care ne mîndrim fiindcă Montesquieu a zis: Cine știe tot, scurtează tot...”³². Așa sînt acoperite de ridicol, sub semnătura n...o...u, inversată uneori, ca o apărare disprețuitoare în fața nulității, poeziile unui anonim Zaharia Antineanu, o piesă a lui Depărățeanu, poeziile lui Baronzi, versurile lui Bolintineanu. „Pișcăturile puricești” din „Aghiută” sînt urmate în „Satyrul” de arme mai savante: „colonia chinezească” de aici are o mare pasiune pentru teatru și în fiecare număr din cele șaisprezece, B. P. Hasdeu, N. Nicoleanu, St. Vellescu și I. Fundescu efectuează sub aparența facilă de șarjă o campanie serioasă și susținută de dezvăluire a submediocrității repertoriului românesc și străin de pe scenele bucureștene. Paternitatea unor cronici se stabilește greu, cîteva pseudonime sînt folosite pe rînd de colaboratori, dar cronicile atestă o poziție comună, semnificativă. Analiza,

³¹ *Mișcarea literelor în Ieși*, în „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 12, p. 104.

³² În „Aghiută”, nr. 6, februarie 1864, p. 100.

destul de restrînsă, este presărată abundant cu butade, ironii, aluzii și sfichiuiiri. Comedia *Iadeș* a lui Pantazi Ghica, teatrul lui Victorien Sardou, piesa *Gamenul de Paris* de Bayard și Vanderburch rămîn sub pana „Satyrului” reduse la valoarea lor infimă³³. Atitudinea rațională a cronicarilor se observă dacă adăugăm că montarea unor piese clasice, *Hamlet*, *Dama cu camelii*, pe scena companiei dramatice a soților Pascaly este primită favorabil³⁴. Atenția se îndreaptă nu numai spre text, ci și spre jocul actorilor, cărora li se cerea saltul de la mijloacele rudimentare la o interpretare bazată pe studiu. Că „Satyrul” încerca cu armele sale o acțiune salubră în viața literară și culturală a țării se vede și din articolul *Ziarele în România*, unde Hasdeu realizează un tablou de ansamblu al literaturii, desigur caricat, dar în esență fidel: „Operele originale sînt atît de puține și chiar acele ce există sînt atît de bănuite, încît românii cei serioși recunosc cu durere că originalitatea este mai mult o dorință decît o realitate în literatura zisă națională”. Traducerile predomină, invadează sub diferite forme, pentru că ele nu sînt numai „cele mărturisite de titlu, ci mai îmbrățișează aproape totalitatea operelor așa-numite originale; căci traducătorii din această țară de mai multe ori se feresc, cu un fel de anti-patie, de a zice că traduc: ei *localizează*, *imitează* sau *prelucrează*”³⁵.

Haosul care domnea în presa vremii, inconsecvența principiilor politice, inconsistența materialelor, risipirea în amănunte sînt satirizate aici de Hasdeu, ca de atîtea ori în lunga sa activitate de publicist, cu același spirit independent care își asuma de dragul adevărului toate riscurile. Și consecințele, suprimarea ziarelor, excluderea de la Congresul presei, arestarea le-a primit cu cerbicia luptătorului care nu cunoaște retragerea. Permanentă stare de agitație, surpriza ripostelor, tendința de a lua pe umerii săi dacă nu toată greutatea unei reviste, atunci cea mai mare parte din ea au făcut ca publicațiile lui Hasdeu, de la primele foi pînă la „Revista nouă”, să nu cristalizeze grupuri unitare de colaboratori. Puțini au rezistat în preajma vulcanului dezlănțuit, unii au abandonat, mulți au trecut de partea adversă, urmăriți de hohotirea disprețuitoare a fostului maestru.

O carieră lungă a făcut în viața lui Hasdeu opoziția față de mișcarea junimistă. Încă din paginile revistei „Traian”, scoasă în 1869 la București, revista „Convorbiri literare” este recenzată cu regularitate, Hasdeu deschizînd astfel drumul numeroaselor atacuri la adresa literaturii de la Junimea. Cu corifeul ei, Titu Maiorescu, Hasdeu începuse un fel de război subteran ceva mai demult, din perioada și chiar mai înaintea celebrului proces intentat nuvelei *Duduța Mamuca*, la Iași, în 1863. Titu Maiorescu, ale cărui conferințe ținute după întoar-

³³ În „Satyrul”, nr. 1, 6 februarie 1866; nr. 2, 13 februarie 1866; nr. 3, 20 februarie 1866.

³⁴ În „Satyrul”, nr. 5, 6 martie 1866; nr. 9, 3 aprilie 1866.

³⁵ În „Satyrul”, nr. 9, 3 aprilie 1866, p. 1.

cerea din străinătate au oferit lui Hasdeu prilejul citorva scînteietoare ironii,³⁶ semna împreună cu O. Teodori și G. Mîrzescu o adresă în numele „Comitetului de inspecție a școalelor de-a stînga Milcovului”, prin care redactorul „Luminii” era admonestat și invitat „să nu vateme sentimentul de onestitate al cititorilor” care „trebuie respectat în toată candiditatea sa”³⁷. Hasdeu, prompt și nemilos în replică, le indică drumul pe care ar fi trebuit să-l aleagă: „Teoriile și tendințele literare se combat pe aceeași cale pe care ele se produc. A trecut timpul cînd papa porunceă lui Galileo a nu crede în mișcarea pămîntului. Nu mai sînt acele zile cînd se ardeau scrierile și persoana unui Vanini ca «frivole». Eu nu sînt nici Galileo, nici Vanini; dar dd. Maiorescu-Mîrzescu-Teodori oare sînt ei papi? Nu le place foaia mea — s-o critice, iar nu să nege sau să afirme ex officio, ca oracolele vechimii; cu atît mai vîrtos, că publicul nostru nici a văzut pînă acum, dacă d-lor, falnica Sorbonă, știu a scrie”³⁸. Apărîndu-și pioneratul în publicistica literară, mîndru de colaborarea cit de restrînsă a lui C. Negruzzi și Vasile Alecsandri, la procesul de presă va aduce în apărarea „teoriei școlii realiste în literatură” mărturii de la *Cîntarea cîntărilor* prin toată literatura universală și română pînă la Alecsandri³⁹. Procesul a constituit o înfrîngere morală a adversarilor, a lui Maiorescu în primul rînd. Trecînd peste destituirea din posturi, peste răutățile naive cu care îl improșcau V. Alecsandrescu și compania⁴⁰, Hasdeu va pregăti celor care l-au atacat un război neîntrerupt, susținut cu spirit partizan, prin ironii, hărțuiri, farse, argumentări vindicative, dizolvante.

Dacă în politică, începînd chiar cu „Aghiuță”, unde ministrul Maiorescu era des luat drept țintă, și în domeniul literar ofensiva împotriva Junimii era pornită de Hasdeu, în problemele de lingvistică și istorie Hasdeu era în defensivă, pentru că din partea convorbiriștilor, încercările de a-i submina prestigiul de om de știință au fost repetate. Polemica dintre Hasdeu și Maiorescu a avut în timp o pondere reală, nu este o legendă colportată de contemporanii amatori de intrigile culiselor. Hasdeu a fost poate unul dintre dușmanii cei mai temuți. În apărarea literaturii lor, cei de la „Convorbiri literare” au adus o poziție timidă. Titu Maiorescu a încercat un singur răspuns⁴¹, P. P. Carp a lovit neloial, discreditînd piesa *Răzvan și Vidra* a lui Hasdeu⁴². Rarelor

³⁶ În „Lumina”, 1863, tom. II, nr. 10, p. 70—71.

³⁷ În „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 15, p. 46.

³⁸ *Idem*, p. 47.

³⁹ *Apărarea redactorului*, în „Lumina”, 1863, tom. III, nr. 17, p. 65—74.

⁴⁰ *O vorbă despre literatura destrînată ce se încerca a se introduce în societatea română*, Iași, 1863.

⁴¹ G. Călinescu considera că „lupta cu Hasdeu nu-i ușoară, date fiind uriașele cunoștințe ale omului și talentul și Maiorescu a fugit în fața lui, afectînd a-l ignora” (*op. cit.*, p. 331).

⁴² Petru P. Carp, *Răzvan-Vodă, dramă istorică în cinci acturi* de D. B. P. Hasdeu, în „Convorbiri literare”, an. I (1867), nr. 18, p. 245—248.

perioade de înțelegere aparentă, ca cea semnalată de Duiliu Zamfirescu și I. L. Caragiale în jurul anului 1880⁴³, determinate și de unele concesii politice făcute de Hasdeu, le urmează noi animozități și motive de polemică. De altfel, analizând sistematic controversa, se observă că Hasdeu adoptă o atitudine permanentă de negare a contribuției școlii de la „Convorbiri literare”. Nu este o controversă în care să se opună sistematic argumente, idei constructive. La Hasdeu nu apare intactă dialectica spiritului critic, mentorul literar Maiorescu nu găsea în el un contraoponent cu rol asemănător, pentru că Hasdeu nu a avut discipoli în literatură și critică, cum avea în lingvistică și folcloristică. La ceilalți adversari ai Junimii existau poate rațiuni similare de împotrivire. Dar pe cînd un Aron Densusianu sau „Revista contemporană” se străduiau să-și justifice opiniile, Hasdeu își permitea luxul farselor, pe care le-a făcut ca nimeni altul. Deși exista o întreagă tabără de adversari, Hasdeu n-a intrat într-un anume grup, nici n-a avut colaboratori în aceste acțiuni. El era asemenea vulturului care scutură prada în înălțimi de dispreț nepermise altora, care, o dată victima lăsată la pămînt, n-aveau decît s-o disece după voie.

De multe ori poziția față de politica lui Maiorescu a întunecat privirea lui Hasdeu asupra rolului adversarului său în cultura română, asupra mobilelor acțiunii acestuia de cenzurare a subproducțiilor vremii. Hasdeu a sesizat doar punctele vulnerabile, cu bună dreptate uneori, exagerînd nemăsurat nu o dată. Alunci cînd reușea să iasă din ură, elogia pe Eminescu, recunoștea talentul lui Creangă și Caragiale, îl primea ca redactor la „Revista nouă” pe Vlahuță, după trecerea acestuia prin Junimea. Revenea însă asupra părerilor favorabile de cîte ori în lovitura globală a mișcării putea folosi ca pretext și armă chiar numele lui Eminescu. Inconsecvența aceasta se explica paradoxal printr-o consecvență, aceea determinată de convingerea că mișcarea junimistă nu reprezenta o orientare firească, organică, în evoluția literaturii naționale.

Toată disputa, în care Hasdeu și-a concentrat verva sa caustică, tumultul omului căruia plăcerea de a crea dificultăți, de a-și irita adversarul și a-l nimici sub privirile tuturor nu-i era străină, a fost precedată de o scurtă etapă la acalmie, cînd în „Traian” și „Columna lui

⁴³ „Într-adevăr, pe acele vremuri «convorbelnicii» de la București erau grozav de împetriți. Se întilneau la un loc d-nii Ureche, Hăjdeu, Pecus, Macedonski, D. Ștefănescu, Vlahuță, Baican [...], toți acești domni, persoane foarte onorabile, și, unii, oameni cu dar, dar făcuți din fire să nu se înțeleagă niciodată cu «Convorbirile» (Duiliu Zamfirescu către Iacob Negruzzi, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 72); Caragiale într-o scrisoare din 1885 către P. Th. Missir relatează condițiile unui concurs pentru premiera piesei sale *Bărbierul (D'ale carnavalului)*: „Dintre membrii Academiei s-au chemat, în comisia examinatoare, Maiorescu, Hasdeu și Alecsandri. Titu care este entuziasmat de «Bărbierul» și care contează sigur pe Hasdeu (căci acum Hasdeu merge cu noi de cînd cu plecarea lui Chițu și exoflisirea-i din cameră) mi-a promis că el și Hasdeu fiind pentru piesa mea, conul Vasilică va trebui să se întoarcă pe calea cea bună” (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. VII, București, 1942, p. 533).

Traian" analiza cu bună credință și imparțialitate revista „Convorbiri literare”. Hasdeu este poate publicistul cu cea mai adecvată idee despre profilul și substanța unei reviste. El a introdus în revistele sale o rubrică permanentă de bibliografie, pe care, cel puțin în „Columna lui Traian”, o va alcătui aproape singur, cu rigoare, pentru toate domeniile, de la anatomie la literatură. Iată cum era concepută această rubrică în 1869: „Deschizînd în columnele lui «Traian» o rubrică pentru bibliografie, pe care au negles-o sau mai bine zicînd au necunoscut-o pînă întru atîta toate foile noastre periodice, încît nu se sfiau a acorda acest titlu unor seci anunțuri sau la niște pretențioase reclame — am avut în vedere a încuraja meritul real și a reduce nulitatea sau prezumțiunea la adevărată-i expresiune, ținîndu-ne totdeauna în cercul celei mai stricte nepărțialități”⁴⁴. Într-adevăr, aprecia în „Convorbirile literare” colaboreările lui Alecsandri, studiile lui Șt. Vîrgolici, găsea un cuvînt de laudă și pentru Iacob Negruzzi și N. Schelitti, dar nu ierta „galimatiile” lui V. Pogor, se revolta la citirea „aberațiunilor necalificabile” ale lui Samson Bodnărescu, pronunțînd sentința: „Un ziar, a cărui misiune este rîspîndirea bunului gust literar nu-și maculează astfel coloanele”⁴⁵. Recenzînd „Albina Pindului” a lui H. Grădeanu, o compară cu „Convorbirile literare”; părțile slabe, spune Hasdeu, „ar fi un păcat a nu le scuza unei publicațiuni modeste, lipsite de hiperbolicele pretențiuni și de apucăturile ultra-magistrale ale organului literar de la Iași”. Acuzația devine apoi frontală: „«Albina Pindului» nu-și bate joc de venerabila memorie a lui Bărnuțu, nu neagă existența vechii noastre literaturi naționale, nu păcălește pasiunea poporului de a invoca la tot pasul numele lui Ștefan și Mihai, nu ia peste picior limba fraților noștri de peste Carpați; nu! dar tocmai de aceea, fiind cu mult mai românească decît «Convorbirile» cele prea — cosmopolite, ea nu numai că merge mai bine la inimă, dar chiar se rătăcește mai puțin, fiindcă simte ce vorbește, iar nu repetă într-un mod quasi-mecanic ecourile străinătății”⁴⁶. În curînd, pe Hasdeu nu-l mai mulțumește nimic în „Convorbirile literare” și Prodănsu, Samson Bodnărescu, Iacob Negruzzi îi cad drept victime sigure. Nu i se poate contesta lui Hasdeu acuitatea critică, pentru că numele ironizate țineau în majoritatea lor de periferia literaturii. Scandalul se va declanșa abia cînd în *Direcția nouă în poezia și proza română* aceste nume vor fi înregimentate programatic, în timp ce poezia lui Hasdeu se bucura în studiul lui Maiorescu de vecinătatea poeziei lui G. Tăutu și Aricescu. De acum înainte Hasdeu nu-și va mai cruța nicăieri adversarii. În fiecare intervenție, indiferent de natura ei, din spatele unei expuneri calme, se vor isca furtuni învâlmășite, un vârtej de acuzații, ironii mocnite, sarcasme nimicitoare.

⁴⁴ În „Traian”, an. I (1869), nr. 80, p. 324.

⁴⁵ În „Traian”, an. I (1869), nr. 3, p. 12; nr. 11, p. 54; nr. 19, p. 76; nr. 34, p. 136.

⁴⁶ În „Traian”, an. I (1869), nr. 26, p. 104.

Hasdeu n-a simulat niciodată o atitudine, temperamentul vijelios, energia sa nereținută îi dictau exprimarea directă, cu nerv și scînteieri. Credința nezdruncată în ceea ce afirma, absența îndoielii că adevărurile sale sînt deseori subiective, deformatе sînt uimitoare.

Prima farsă a lui Hasdeu, poezia *Eu și ea*, „traducere” după un inexistent poet german Gablitz, publicată în „Convorbiri literare” la 15 iulie 1871, este popularizată, retipărită în „Familia”, „Trompeta Carpaților” și „Telegraful”. Cei de la „Convorbiri” au fost surprinși, fără posibilitatea reală de a ieși fără pată în fața contemporanilor și a posterității, chiar dacă Hasdeu a exagerat proporțiile victoriei. Xenopol scrisese înspăimîntat despre Hasdeu încă din 1870: „omul acela e un geniu rău pentru orice impuls sau idee frumoasă”⁴⁷, iar „Convorbirile”, mai atente, vor cere traducătorilor textele paralele, din spaima de a nu fi din nou supuse ridicolului⁴⁸. Prin a doua farsă, mult mai semnificativă, „Convorbirile literare” au suferit o nouă lovitură, de data aceasta fără să mai poată invoca cit de cit o scuză. Hasdeu, care amintea repetat „stupefacția” sa față de „apoteoza d-lor Eminescu-Bodnărescu-Pann-Carp-Tasu-Negruzzi și a celorlalți reprezentanți nu mai puțin iluștri ai așa numitei «noua direcție», o apoteoză menită a rămîne în adevăr nemuritoare, ca unul din cele mai strălucite specimene de excentricitate”⁴⁹, trimisese revistei poezia *La noi e putred mărul*, în acrostih cu numele oficiosului junimist, semnată ironic cu pseudonimul P. A. Calescu. Poezia însuma în modul cel mai plastic acuzațiile trecute și viitoare aduse de Hasdeu Junimii. Indignarea lui Slavici, scriind lui Iacob Negruzzi: „Mă iartă, dar nu înțeleg ușurința Junimii. Poezia asta este într-adevăr superlativul gogomaniei. Ei bine! Nu e nime în Junimea care să cunoască «Deșteaptă-te române»!”⁵⁰ rămîne fără ecou, „Convorbirile” știu că Hasdeu dispune de argumente imprevizibile și că o ripostă nu putea risipi prima impresie de dominare categorică a celui care a atacat.

Anii care au urmat, pînă în preajma ultimului deceniu al secolului, au marcat o concentrare a lui Hasdeu, acum exclusivă, în terenul științei. Sînt anii muncii la volumele *Cuvente den bătrâni* și la tomul I și II din *Etymologicum Magnum Romaniae*. Abia prin editarea „Revistei noi”, la sfîrșitul anului 1887, Hasdeu reia sporadic și, se va vedea, depășit de evoluția conștiinței critice, contactul cu literatura. Publicațiile lui, de la „Foița de istorie și literatură” pînă la „Columna lui Traian”, sînt foarte puțin semnificative sub raportul literaturii apărute în ele, exceptînd numele lui Hasdeu. Spațiul cel mai întins îl ocupă istoria, lingvistica, politica. „Revista nouă” va fi una dintre cele mai reprezentative periodice literare ale vremii, dar Hasdeu nu va fi acum,

⁴⁷ În I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932, p. 68.

⁴⁸ În „Convorbiri literare”, an. VI (1872), nr. 9, p. 363.

⁴⁹ În „Columna lui Traian”, an. VI (1875), nr. 1, p. 57.

⁵⁰ În I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, București, 1932, p. 275.

în aceeași măsură ca în revistele anterioare, sufletul ei, redactorul care ține pe umeri întreaga revistă. În program apare în mod paradoxal ca un om echilibrat, ba chiar negîndu-și excesele tinereții. În termeni destul de vagi se afirmă, după preceptul clasic, invocat des în programele publicațiilor de la mijlocul secolului, că revista „va îmbrățișa tot ce merge la inima și la mintea poporului, tot ce se poate spune astfel încît lumea să înțeleagă și să guste, tot ce învață plăcînd și place învățînd”⁵¹. Dar, „Revista nouă” va fi realmente deasupra nivelului mediu al publicațiilor de atunci și însemnătatea ei — afirmă Călinescu — „fu apreciabilă mai ales că după moartea lui Eminescu Convorbirile vor cădea în declin”⁵². Redactorii erau în majoritatea lor tineri, la sfîrșitul primului an de apariție printre ei figurează B. Șt. Delavrancea, Al. Vlahuță, G. Ionescu-Gion, I. Bianu. Vlahuță publică în primii doi ani aici, retrăgîndu-se apoi. În rest, poezia este reprezentată de B. P. Hasdeu, Iulia Hasdeu, dar și de Gheorghe din Moldova, I. Nenițescu, Rădulescu-Niger, Haralamb Lecca ș. a., fapt ce l-a determinat pe Călinescu să-l califice pe Hasdeu drept „om fără nici un gust literar”⁵³. Delavrancea va avea o prezență stabilă, apreciată de Hasdeu. De data aceasta revista are un profil predominant literar, așa încît nu lipsesc nici lucrările de critică literară și mai ales cele de istorie literară. Ținuta sobră a revistei, locul de cinste acordat personalităților culturale și literare ale secolului al XIX-lea vin nu numai din inițiativa redactorilor tineri, mai activi, ci datorează desigur și concepției critice a lui Hasdeu.

Perioada ilustrează însă o inconsecvență care va lipsi doar în referirile la opere sedimentate, la Alecsandri sau Eliade. În literatura contemporană, Hasdeu percepea ierarhia valorilor cu oscilări ale simțului critic, ca și Iorga mai tirziu. Poziția sa se manifestă dincolo de paginile „Revistei noi”, în debaterile Academiei, în prefața volumului *Prima* al lui Haralamb Lecca și în alte cîteva articole situate la mare interval de timp. Hasdeu, vechiul dușman al Junimii, nedrept de atîtea ori cu Eminescu, va reuși totuși să-i înțeleagă rolul în literatura română și elogiul adus în necrologul din „Revista nouă” rămîne o pagină antologică. Generos acum în împărțirea laudelor, elogiază cu destulă ușurință poezia lui Gheorghe din Moldova și pe cea a lui Haralamb Lecca, poet care i se pare a „arvuni una din paginile cele mai de onoare în istoria poeziei române”⁵⁴.

Acestor deficite de apreciere li se adaugă alte cîteva fapte care surpă autoritatea lui Hasdeu, demonstrînd absența intuiției critice. Atacul împotriva Junimii era cumva perimat la această dată. Maioreescu și școala sa reprezentaseră o pirghie importantă în direcționarea literaturii române spre valorile autentice, perioada își sedimentase distinct

⁵¹ În „Revista nouă”, an. I (1887), nr. 1, p. 2.

⁵² G. Călinescu, *op. cit.*, p. 501.

⁵³ *Idem*, p. 525.

⁵⁴ Prefață la Haralamb C. Lecca, *Prima*, București, 1896, p. 3.

contribuția și excesele. Cu prilejul apariției în 1892 a unei istorii a literaturii române semnată de W. Rudow și girată, cel puțin oficial, de Jacob Negruzzi în primul rînd, Hasdeu va repeta în termeni asemănători, fără discernămint, atacul împotriva „noii direcții”, atac bine susținut în urmă cu douăzeci de ani, total nejustificat acum⁵⁵. Slavici sesizează subiectivitatea, greselile regretabile ale lui Hasdeu și arată că, deși cartea lui Rudow conține „cîteva laude, poate exagerate, la adresa frunțașilor din Junimea”, nu din spirit de obiectivitate a reacționat Hasdeu, ci din spirit partizan, această istorie a literaturii fiind pentru el „știutul ciomag pentru carul cu oale”. Slavici regretă gestul lipsit de pietate al lui Hasdeu în fața memoriei lui Eminescu⁵⁶.

Cu toate că Hasdeu a intuit primejdia pesimismului în poezia română a sfîrșitului de veac, ca și Gherea de altfel, de la constatarea unei trăsături a poeziei epigonice de după Eminescu pînă la nerecunoașterea totală a originalității lui Eminescu, sub o motivare valabilă doar pentru epigonii săi, conștiința critică a lui Hasdeu înregistrează o involuție pe care istoria literară a sancționat-o cu mai puțină asprime decît pe cea a lui Macedonski: „Afară de forma externă a producerilor lui, adesea prea silită, aproape nimic nu este original sau măcar specific românesc. Mai toată opera lui este un răsăd al ideilor pesimiste — shopenhaueriste, care au făcut modă cîtva timp în universitățile germane; e marfa ieftină a studențimii germane de pe la mijlocul secolului, în urma confuziunilor politice, redată sub etichetă locală și, firește, cu multă dibăcie, tinerimii române — budhismul antic, fiert încă o dată în cratița nemțească și de acolo făcut ciorbă a treia oară într-o oală românească, drept hrană proaspătă pentru întărirea noilor generațiuni. [...] Eminescu a avut talent, dar e departe de a se putea numi un mare poet național”⁵⁷.

Este de la sine înțeles că Hasdeu alimenta o preconcepție despre valoarea oricărui colaborator al Junimii și nici acum, nici mai tîrziu, convingerea nu i se va schimba. O cît de mică acceptare a meritelor lui Maiorescu este exclusă. Hasdeu stăruie îndărătnic în afirmația că cel „ce s-a pretins cap al școlii, el însuși, n-a produs nimic original, n-a produs nimic care să poată rămînea altfel decît doar ca document de naivă și umflată pretențiune”⁵⁸. Ideea va fi proclamată în Academie⁵⁹, deformată prin naționalism în ziarul „Apărarea națională”⁶⁰.

⁵⁵ „Eine trilogie”. O istorie germană a literaturii române. Critică de Lazăr Șăineanu, G. I. Ionnescu-Gion și B. P. Hasdeu, București, 1892.

⁵⁶ Ioan Slavici, *Pro amico. Un răspuns d-lui Hasdeu*, în „Tribuna”, 1892, nr. 268—269.

⁵⁷ I. L. Caragiale, *O vizită la castelul Iuliei Hasdeu*, în *Opere*, vol. III, București, 1932, p. 173.

⁵⁸ *Idem*, p. 175.

⁵⁹ În „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXIV (1901—1902), București, 1902, p. 83.

⁶⁰ Școala Carp-Maiorescu-Caragiale-Točilescu-P. Missir, în „Apărarea națională”, an. I (1902), nr. 88.

Hasdeu va dovedi în alte câteva situații incomprehensiunea, incapacitatea percepției adecvate a stadiului de dezvoltare a literaturii române. În 1891, sint prezentate Academiei, printre alte volume, *Studiile critice* ale lui Gherea și volumele *Teatru și Năpasta* ale lui I. L. Caragiale. Raportul pentru premiere este prezentat de Hasdeu și reușește să impună ședinței respingerea ambelor propuneri⁶¹. Argumentele lui Hasdeu le aflăm din discuțiile aprinse care au urmat. Apărarea este susținută de Iacob Negruzzi, care consideră pe ambii candidați „scriitori de mare talent”, arătând că ar fi o dezonoare pentru Academie respingerea lor de la premiere. Semnificativ este faptul că Hasdeu află în D. Sturdza un aliat hotărât să-l nimicească pe Caragiale prin declararea imoralității operei dramaturgului și prin strecurarea acuzației de „inamic al neamului”. În atitudinea lui Hasdeu se pierduse cu totul spiritul independent din 1863, apărătorul în procesul de imoralitate intentat pentru nuvela *Duduca Mamuca*. Chiar dacă va reveni parțial, recunoscând talentul lui Caragiale⁶² și blamînd pe Caion pentru învinuirea de plagiat adusă marelui dramaturg⁶³, nedreptatea nu va fi reparată. Hasdeu nu-și va schimba poziția față de critica lui Gherea și *Zacherlinele* încadrate în „Revista nouă” din 1893 sint mărturii edificatoare ale dezorientării lui în mijlocul noilor tendințe ale literaturii. Sub condeiul cu ascuțișul deformat sint denigrați Gherea, Vlahuță, Caragiale, Anton Bacalbașa, uneori fără cea mai mică urmă de respect pentru opera celor încriminați, pentru persoana lor. Pe bună dreptate, Vlahuță, fostul colaborator al „Revistei noi”, va replica în articolul *Gherofobia d-lui Hasdeu*, solicitînd o înțelegere superioară a criticii: „O fi avînd greșeli, or fi multe neajunsuri și-n scrierile lui Gherea, și ce prețioase servicii nu i-ar aduce și lui și nouă domnul Hasdeu dacă în loc de atîtea zeflemele și «răutăți» ar căuta să ne lumineze, să ne arate, ca un om superior, ce e fals și ce e adevărat din ce spune Gherea!”⁶⁴. Se repetau astfel, rolurile fiind acum schimbate, cuvintele pe care Hasdeu le adresa celor care-i defăimau în tinerețe revista „Lumina”.

Tot în Academie, va prezenta în 1897 un simulacru de raport care respingea cu duritate premierea traducerii făcute de George Coșbuc la *Eneida* lui Virgiliu⁶⁵. Reacția declanșată este favorabilă lui Coșbuc, bătrînul Hasdeu fiind obligat să rămînă izolat în veninul său.

Pe drept cuvînt se poate spune că Hasdeu începuse să nu mai fie contemporan cu scriitorii în mijlocul cărora trăia. Cuvintelor calde prin care omagia pe Alecsandri ca pe cel mai mare poet român și pe Eliade, în care se recunoștea probabil cu forța încrederii în mîsunea

⁶¹ În „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XIII (1890—1891), București, 1892, p. 137—140.

⁶² *Zacherlina* nr. 2, în „Revista nouă”, an. VI (1893), nr. 7, p. 278.

⁶³ *Scoala Carp-Maiorescu...*, loc. cit.

⁶⁴ În „Viața”, an. I (1894), nr. 8, p. 1—2.

⁶⁵ În „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XIX (1896—1897), București, 1898, p. 321.

pe care o avusese de îndeplinit în cultura română, ca pe un mare deschizător de drumuri, nu li s-au alăturat cuvinte asemănătoare, constante ca primele, despre scriitorii mari ai ultimului sfert de veac. Conștiința critică a lui Hasdeu, atât de sensibilă și capabilă să interpreteze fenomenul literar în toată complexitatea lui, afirmată în primele articole și chiar cîțiva ani după apariția „Convorbirilor literare”, se dovedește acum decalată.

De aceea, dacă pentru prima perioadă Hasdeu este destul de apropiat de formula criticului literar, cu toată metoda și concepția sa eclectică, mai apoi el va reprezenta nu atât tipul de critic literar, cît o atitudine critică față de Junimea, față de cîteva aspecte ale literaturii contemporane, atitudine manifestată prin forme deosebit de variate, marcate deopotrivă de puternica sa personalitate, dar și de tumultuosul său personalism, de consecvență și inconsecvență, într-un mănunchi de permanente contradicții.

LES PRÉOCCUPATIONS DE CRITIQUE LITTÉRAIRE DE B. P. HASDEU

RÉSUMÉ

Dans le paysage culturel et scientifique roumain de la seconde moitié du XIX-e siècle, B. P. Hasdeu est une figure unique, une personnalité puissante dont les préoccupations dépassent en extension et en profondeur les limites habituelles de son époque.

L'érudition et l'intelligence étaient accompagnées chez lui d'un grand tempérament polémique.

De ce large espace occupé par l'activité et la présence de Hasdeu, la présente étude a détaché sa préoccupation pour l'étude critique de la littérature, une partie relativement réduite dans l'ensemble de son oeuvre, mais à même de compléter son portrait.

Sans pratiquer la critique littéraire dans le sens moderne du mot, Hasdeu a publié, dans sa première période, quelques articles qui relèvent les croyances littéraires de la génération de 1843, mais surtout une acuité et une précision analytique que ses devanciers n'avaient pas. Son attitude à l'égard de Junimea montre la compréhension des points vulnérables du mouvement, et révèle aussi les exagérations de Hasdeu, son refus permanent d'accepter le rôle réel de Titu Maiorescu ou la contribution des écrivains de „Convorbiri literare”.

Dans sa dernière période, préoccupé par la science et ensuite retiré à Cimpina, Hasdeu va maintenir d'une manière sporadique le contact avec la littérature de son époque et c'est pour cela qu'il va paraître désormais étranger à la vie de son temps.

tenței. În consecință, orice operă lexicografică⁵ va trebui prezentată ca o manifestare completă a unei baze toponimice generale.

În principiu, sistematizarea lexicografică a toponimiei poate fi realizată din trei perspective fundamentale : a obiectului denotat (p a r a l i n g v i s t i c ă), a semnului lingvistic (lingvistică, dar p a r a t o p o n i m i c ă) și a raportului de denotare (lingvistică t o p o n i m i c ă)⁶. Primei categorii îi corespund dicționarele geografice și istorice, celei de a doua — dicționarele lingvistice paratoponimice, celei de a treia — dicționarele toponimice propriu-zise. Un dicționar paralingvistic folosește lista de nume ca pe o modalitate eficace de prezentare organizată a unor descripții de *realia*; pentru un dicționar lingvistic, lista nu are o simplă funcție asociativă, ci este obiectul însuși al cercetării.

Din punctul de vedere paratoponimic, funcția denotativă a toponimelor nu justifică separarea lor categorială de numele comune, acestea din urmă fiind la originea celor dintâi; prin urmare, modalitatea studierii va trebui să fie identică⁷. Orientată spre faza inițială a procesului denominativ, toponimia este declarată „o ramură a științei etimologice”⁸. În consecință, marea majoritate a dicționarelor paratoponimice sînt, practic, etimologice : toate datele suplimentare aglomerate (pronunțare, atestări documentare, comparații etc.) nu sînt atît ilustrări ale „transformărilor” toponimice, cît verigi de legătură de la forma actuală spre etimon.

„Obsesia etimologică” — cum o numește Jean Babin⁹ — își are corolarul în caracterul selectiv al cercetării. Interesul unui toponim fiind direct proporțional cu vechimea sa¹⁰, dicționarele paratoponimice exclud sau

⁵ Termenul *paronim topolessicografia* îi aparține lui C. Battisti („Italia Dialett.” III, 1927, p. 256) dar desemnează, după autor, studiul numelor de locuri grupate pe categorii geografice : orografie, hidronimie, meteorologie, comunicații etc. Cu același înțeles Ascoli folosea *geonomastica*. În ce ne privește, nu ni se pare potrivită utilizarea termenului pentru a denumi lexicografia toponimică, concretizată în dicționare de nume de locuri, cu toată comoditatea sa, datorită semnificației diferite a compusului.

⁶ Atragem atenția că termenii folosiți de noi, *paralingvistic* și *paratoponimic*, nu au nimic peiorativ. Ei precizează doar orientarea cercetării numelor de locuri, abordate de științe diferite (lingvistică-nelingvistice), iar în cadrul unei științe, de discipline diferite (lexicologia și toponimia); clasificarea nu vizează însă o calificare a rezultatelor.

⁷ „Toponimele și antroponimele — spune Iorgu Iordan — sînt la origine nume comune care, în urma specializării folosirii lor [...] au dobîndit un caracter individual, devenind astfel nume proprii [...]. Aceasta înseamnă că studierea numelor de locuri și de persoană trebuie făcută la fel ca a numelor din vocabularul curent propriu-zis al limbii” (Iorgu Iordan, *Les rapports entre la toponymie et l'anthroponymie*, în PICO, IX, p. 273).

⁸ Albert Dauzat, *La Philosophie du Langage*, Paris, p. 309. Aceeași opinie la Petar Skok : toponimia „este, pe scurt, studiul etimologic al numelor de locuri” (art. *Toponomastica*, în *Enciclopedia Italiana*, XXXIV). Charles Rostaing îi fixează finalitatea în „căutarea semnificației și originii numelor de locuri și studierea transformării lor” (*Les noms de lieux*, Paris, 1948, p. 5).

⁹ Jean Babin, *Les lieux-dits de la commune de Boureilles (Meuse). Étude de caractérisation toponymique*, Paris, 1951, p. 22.

¹⁰ Cf. Albert Dauzat : „Principala atracție a acestor studii este, pentru lingvist, perspectiva oferită asupra trecutului lingvistic îndepărtat, căci numele de locuri cuprind cele mai arhaice elemente ale limbii” (*Les Noms de lieux. Origine et évolution*, Paris, 1947, p. VIII)

limitează toponimia „minoră”; chiar cînd aceasta este utilizată, suferă o selecție severă¹¹ sau este tratată expeditiv.

A treia consecință a acestei poziții este centrarea analizei pe aspectul fonetic și semantic, în defavoarea celui morfologic și, mai ales, sintactic. Toponimele sînt considerate unități izolate, fără manifestări secvențiale și în afara oricăror raporturi între ele¹²; de aici caracterul abstract al dicționarilor, lipsite de contexte care să ilustreze comportamentul numelor în vorbire. Elementul morfosintactic este înregistrat numai în măsura în care este „discordant” față de masa numelor comune; cînd este „concordant” se consideră presupus.

Poziția pur lingvistică neglijează în mod deliberat categoria geografică a obiectului, pe care o consideră lipsită de importanță cît timp nu ajută la elucidarea sensului primar al numelui¹³. Eliminarea categoriei geografice are drept consecință apariția unor discordanțe între semnificația apelativului toponimizat și calitatea denotatului¹⁴. Identificarea toponimelor cu apelativele se reflectă și în modalități de grupare pur lexicologice, onomasiologice sau semasiologice, care fac abstracție totală de desemnat și se bazează exclusiv pe funcția semnificativă a lexemelor originare.

În toate aceste cazuri perspectiva lingvistică toponimică diferă de cea paratoponimică. Motivarea toponimică nu se reduce la existența unei baze apelative (care, de fapt, este certă numai în toponimia *descriptivă*), ci la justificarea unui raport între un semn lingvistic și un obiect geografic. Indiferent dacă semnul este un nume comun sau un nume propriu (de persoană), raportul de desemnare presupune o corespondență a semnificației lexicale (interne) sau a semnificației sociale (externe) cu caracteristicile unui singur element al unei categorii geografice sau socio-geografice. Spre deosebire de etimologia lingvistică, vizînd forma și semnificația apelativului

¹¹ „Mă limitez de preferință — spune Iorgu Iordan — la formațiile rare și curioase, necunoscute sau puțin cunoscute limbii comune” (*Toponimia românească*, București, 1968, p. 461, n. 4). Atenția mare pe care a acordat-o Carlo Battisti toponimiei minore, atît în monografia cît și în *Dizionario toponomastico dell'Alto Adige*, se explică printr-un interes deosebit al acestora în zona dată, foarte conservatoare.

¹² După Bogdan Petriceicu Hasdeu onomastica „lasă intactă gramatica, mîrginindu-se în sfera lexică” (*Cuvînte din bătrîni*, III, *Istoria limbii române*, I, *Principie de lingvistică* București, 1881, p. 88).

¹³ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 16: „Deoarece lucrarea de față este, în primul rînd, lingvistică, am crezut că nu se impune o separație între diversele toponimice pe care le discut, după natura locurilor respective [...]. Aceasta nu înseamnă că neglijez elementul material [...], dimpotrivă, recurg la el ori de cîte ori mă poate ajuta să stabilesc o etimologie sau să întăresc o explicație”.

¹⁴ Este evident că numele localităților franceze *Rimbach*, *Rohr*, *Orques*, *Orquevaux*, *Murcaumont* nu se se explică prin *Rindr* + *bach*, *rôr* + *aha*, prelat. **-or-g-* „înalțime”, **or-g* + *vallis*, *Meruald* + *mons* (A. Dauzat et Ch. Rostaing, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*, Paris, 1963), ci prin numele unor piraie, riuri, stînci, văi sau munți din apropiere care, la rîndul lor, au etimologia indicată. Discordanțele pot fi și de natură gramaticală (de gen, de ex.), explicabile prin fenomenul de „polarizare” de care vom vorbi.

de bază, etimologia toponimică justifică un raport¹⁵: ea *pornește* de la existența unui apelativ ca atare, cu funcții semantice precise, și îi explică noua funcție (direcție în V), în timp ce etimologia lingvistică *ajunge* la cunoașterea unui apelativ prin toponim (direcție în A). Rezultă de aici că etimologia lingvistică se oprește la faza pretoponimică, prin urmare descifrează pre-istoria numelui propriu¹⁶; dar mai rezultă și faptul că cele două procedee sînt complementare în situațiile în care apelativul primitiv nu este cunoscut.

S-a observat că „din punct de vedere semantic există, în general, o ruptură între originea cuvîntului [= nume propriu] și folosirea lui”¹⁷: a reduce problematica toponimiei la etimologie (și consecințele sale de istoria limbii, a poporului etc.) înseamnă a suprapune punctul de vedere etimologic peste cel funcțional-sincronic. Studiul diacronic al unui toponim este cu totul diferit de cel al unei unități semnificative; în cazul nostru, diacronie înseamnă, pe de o parte, analiza în timp a modificărilor survenite în raportul de desemnare și, pe de altă parte, cercetarea raporturilor stabilite succesiv între toponimul respectiv și alte toponime denotînd elemente ale unui complex geografic sau socio-geografic dat.

Mutația perspectivei antrenează în mod necesar o extindere a preocupărilor asupra toponimiei minore, indiferent de importanța lingvistică sau extralingvistică a elementelor lexicale de bază. Considerăm toponim orice apelativ sau ansamblu lexical solidar care îndeplinește o funcție denotativă *socializată*. Exercițarea funcției este indiciul categorial al toponimului, în timp ce caracterul socializat este diferența specifică. Ambele sînt criterii de restricție definitorii. Într-adevăr, este non-pertinentă din punct de vedere toponimic exercițarea simultană sau nu de către semn a funcției semantice („recunoașterea” de către vorbitori a bazei apelative); este de asemenea non-pertinent caracterul formal al semnului: termen simplu, compus, sintagmă sau perifrază, deși primul are un grad de socializare maxim, iar ultimul — minim (perifrazele țin în mai mare măsură de „parole” decît de „langue”; pentru constituirea lor ca toponime este necesar un minimum de vorbitori care să le utilizeze).

Ca semn denotativ specializat, toponimul nu interesează sub aspect semantic; el este o „aposemă” după expresia lui Saussure, care îl compară

¹⁵ „Etimologia unui toponim *lato sensu*, spune Bosteels, nu se poate face numai cu ajutorul rădăcinilor, ci trebuie să se bazeze mai ales pe evoluția semantică: problema este de a ști cum și pentru ce un apelativ a fost ales pentru a crea un toponim” (Raf Bosteels, *Homonymes oronymiques et hydronymiques en Péloponèse*, în IKN, X₉, p. 457). Scopul etimologiei este, și după Xavier Ravier, „a observa motivul precis pentru care un anumit loc, prin înfățișarea sa, a sugerat vorbitorilor un anumit nume și nu un altul: vocația profundă a disciplinei noastre, cum o indică și numele, rezidă aici și nu aiurea” (*À propos de quelques microtoponymes de la région tarbaise et de leur signification*, în „Via Domitia”, VI, 1957 nr. 5, p. 95).

¹⁶ Și pentru lexic etimologia înseamnă studiul „preistoriei” cuvintelor. Cf. Ladislav Zgusta, *Manual of lexicography*, Praga, 1971, p. 200.

¹⁷ Ch. Muller, *Le mot, unité de texte et unité de lexique en statistique lexicologique* (în „Travaux de linguistique et de litt.”, I, 1963, p. 167).

cu un cadavru care și-a menținut forma dar și-a pierdut funcțiile vitale¹⁸. Togeby îl consideră și el „radical zero cu flexiune defectivă”¹⁹. Totuși, absența interesului semantic nu justifică eliminarea dintr-un dicționar a informației contextuale, care va ilustra alte două aspecte: expresia și funcțiunea²⁰. Aceasta este cu atât mai necesar, cu cât utilizarea secvențială a toponimelor este dependentă de circulația lor; pentru fiecare există norme regionale iar procedeul „exemplurilor construite” prin introspecție nu se finalizează în realizări ale vorbirii ci în posibilități ale sistemului. În toponimia românească o mare parte din „toponimele minore” apare prin detașarea unui grup prepozițional, care își pierde treptat semnificația inițială determinată de o situație concretă în favoarea unei noi funcții, denotative. Stabilirea fazei procesului de toponimizare, posibilă prin delimitarea unității desemnante²¹, se face numai prin compararea secvențelor sintactice. În cazul în care prepoziția nu poate fi comutată prin alta, avem de-a face cu un compus; în situația contrară este vorba de un grup solidar cu tendință de fixare. În dicționarele și studiile de toponimie se înregistrează o mare abundență de cuvinte-titlu care încep cu o prepoziție, dar pe care proba comutării le infirmă²². Aceeași situație pentru grupul entopie + toponim, care trebuie considerat doar o actualizare sintactică atât timp cât determinatul poate fi substituit prin sinonimele sale (*apa, valea, râul* Bistrița sau Bistriței). Contextul sintactic trebuie să illustreze condițiile în care au loc fenomene

¹⁸ Cf. Giorgio Derossi, *Segno e struttura linguistici nel pensiero di Ferdinand de Saussure*, Udine, 1965, p. 121 ș. u. Ori de câte ori este avută în vedere funcția semnificativă (primară) a toponimelor, se produce o mutație a sistemului; așa se explică trecerea unor toponime personale în sistemul descriptivelor, prin atracție la seria apelativelor, secundată de interferența mărcilor specializate. Cf. Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic*, I, *Formații de plural* (în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXI, 1970).

¹⁹ Knud Togeby, *Structure immanente de la langue française*, Paris, 1965, p. 158.

²⁰ Despre tripla importanță a exemplului în dicționare, vezi J. Rey-Debove, *Nature et fonction de l'exemple dans les dictionnaires de langue*, în *Actele celui de al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 1050.

²¹ *Desemnant și desemnat* sînt termeni folosiți de către Derossi, *loc. cit.*

²² Cazuri clare de compuse prepoziționale sînt mult mai puține decît apar în lucrările de specialitate. Cf.: Delavale în contextul: *Poți să vii cu toată crila* [= ceata] din *Dela-Vale* (Marin Preda, *Întîlnirea din pămînturi*², București, 1948, p. 68); *deaurile Suplaiului* (Iuliu Cosma, Maxim Pop, Nicolae Sabău, *Prin Țara Năsăudului*, București, 1971, p. 28). Nu sînt compuse, ci actualizări sintactice la *Lotru* (ad *Fluvium La Lotru*, a. 1700, în Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV, București, 1913, p. 1476), deoarece alternează cu *ea parte Lotru*; la *Cheie* (*Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului* [Brașov], I, București, 1955, a. 1798, p. 460) deoarece alternează cu *În Cheie* (ibid. a. 1794, p. 470). De observat că în timpul anchetelor toponimice multe din răspunsuri (chiar exprimate asintactic și în enumerări) conțin nume precedate de prepoziții, care nu sînt totuși compuse (fapt de care anchetatorul își dă seama punînd întrebări speciale de sintaxă), ci faze incipiente ale procesului. Este obligatoriu deci ca cercetătorul să identifice fenomenul și să-l prezinte ca atare. La noi acest lucru nu s-a făcut încă, iar în toponimia străină destul de rar. Un exemplu este W.P. Strogowa, *Slovari imen-orientirov oboznačeniuch mesto, polea, lesnîie i drugîie ugodia d. Lîpeaci vișnevolojskogo raiona kalininskoj oblasti*, în „Onomastica”, XI, 1 — 2, 1966.

morfologice (cum ar fi articularea)²³, să identifice numărul unui toponim²⁴, iar, în măsura în care dicționarul este diacronic, să stabilească fazele sintactice care au dus la constituirea lui ca atare (perifraze, sintagme heterofuncționale, sintagme homofuncționale, nume în funcție toponimică absolută, compuse).

Corelația dintre *signa* și *designata*, considerată paralingvistică, este fundamentală pentru înțelegerea toponimiei ca sistem. Ceea ce interesează din punct de vedere toponimic nu este „semnificația lingvistică”, etimologică, ci „semnificația funcțională” — iar aceasta „depinde de genul obiectului”²⁵. Pentru un toponim stabilirea categoriei geografice și localizarea sînt cerințe ale definiției sale, iar nu simple auxiliare ale etimologiei sau imperative ale geografiei lingvistice²⁶. Acest punct de vedere a fost exprimat foarte clar de către Petar Skok: „1. Numele de loc trebuie definit în categoria geografică pe care o reprezintă. Trebuie să știm dacă desemnează o localitate, un curs de apă, un munte, capitala unui trib, un simplu loc de popas etc”. „2. Numele de loc trebuie studiat geografic. Trebuie să-i cunoaștem așezarea, să știm dacă și-a schimbat sau nu desemnatul. De ex., el a putut desemna la origine un oraș, pentru a deveni mai apoi numele unei provincii etc. [...] Înainte de a întreprinde o cercetare toponimică, de orice natură ar fi ea, trebuie să cunoaștem istoria funcției geografice a toponimului”²⁷.

Între elementul geografic și denotant pot fi stabilite trei categorii de raporturi : unul *intern*, de desemnare, menționat de Skok ; unul *extern*, între elementele unui ansamblu geografic și corespondentele lor lingvistice ; unul *general*, între un ansamblu geografic eterogen și un ansamblu toponimic. Primul raport este *constitutiv* și poate evolua sub forma restricțiilor, extensiilor sau transplantărilor de care vorbeau Skok și Serra. Al doilea

²³ Există o dependență, cel puțin într-o perioadă mai veche, între articularea unui nume și prezența lui într-o sintagmă cu entopicul. Cf. *fiindu-i purtarea pe la satul Crucea de Sus/parte de moșie a femeii, în Cruce ; ave socru meu moșie Ruptura/ gătindu-să socru-meu să meargă la Ruptură* (Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Iași, 1892, p. 260 ; p. 241/249). Situația este foarte bine reprezentată în documentele vechi.

²⁴ Date fiind instabilitatea grafică și variantele sunetelor finale în graiuri, singurul criteriu în stabilirea categoriei morfologice a toponimului este flexiunea, în speță genitivul și articolul (atunci cînd toponimul este în apozitie) și congruența.

²⁵ Janusz Gołaski, *Problèmes théoriques de la toponymie cartographique. Des cartes à grande échelle (1 : 500 — 1 : 10000). Essai de systématisation* (în PICO, VIII, 197). Cf. și Ernest Muret, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris, 1930, p. 71 — 72.

²⁶ Cînd afirmă că „pentru studiul sistematic al toponimiei e necesară o localizare exactă a materialului de observație”, Carlo Battisti vizează încadrarea lui fie în zone, fie în „straturi” lingvistice, în vederea studierii istoriei limbii și elucidării unor faze ale etnogenezei (*Popoli e lingue nell'Alto Adige. Studi sulla latinità altoatesina*, Florența, 1931, p. 64).

²⁷ Petar Skok, *La toponymie et la question du substrat et du superstrat (considérations de méthode)*, în CITA, I, p. 246 — 247. Aceași idee a susținut-o și Giandomenico Serra : „Pentru a-i fixa funcția originală de desemnare topografică, trebuie identificat punctul sau trăsătura peisajului fizic sau uman la care s-a aplicat numele de loc mai întîi, deoarece aria sa de aplicație se extinde sau se restrînge în timp și uneori în așa fel încît poate duce la obscurizarea înțelesului primitiv” (*Lignes méthodiques et Fragments d'une illustration topo-anthropologique de l'Italie Occidentale (Piémont et Ligurie)*, în CITA, I, p. 259).

raport este *structural*, și se manifestă prin modalități specifice, clasele toponimice. Al treilea raport este *cantitativ*, putând fi, la rândul său, obiectiv (între concentrarea categoriilor geografice și varietatea tipurilor denomi-nației) sau subiectiv (între orizontul spațial al locuitorilor și diferențierea în cadrul tipurilor). Raporturile cantitative se pot formula astfel: varietatea tipologică a denomi-nației toponimice este direct proporțională cu gradul de concentrare a categoriilor geografice, iar diferențierea în cadrul tipurilor este direct proporțională cu orizontul spațial al locuitorilor²⁸.

Analiza „semantică” a toponimiei, foarte larg aplicată astăzi, atât în studii cât și în dicționare, este cu totul exterioară disciplinei. Nici metoda „semasiologică” (bazată pe polisemie), și nici cea „onomasiologică” (bazată pe sinonimie) nu pot fi aplicate aici²⁹: polisemia se exercită exclusiv la nivelul lexemelor, iar sinonimia toponimică nu presupune diferențe între obiecte (sinonime ideografice), ci între semnele toponimice corespunzătoare aceluiași desemnat (= desemnante).

Principiile unui dicționar toponimic general decurg din separarea teoretică netă a punctului de vedere toponimic de cel paratoponimic.

1. Principiul motivării se reflectă în două secțiuni ale dicționarului, definiția și etimologia. Definiția se compune din două părți obligatorii: determinarea sintetică a toponimului prin categorii și tip și caracterizarea sa analitică (definiția propriu-zisă). Categoria toponimică se deosebește atât de cea lingvistică (*substantiv* de ex.), cât și de cea geografică (*cale de comunicație, ținut, localitate* etc.), prin faptul că le fuzionează. În cazurile menționate se notează, imediat după cuvîntul-titlu: *hodonim*³⁰, *coronim*³¹, *socionim*³² etc. Urmează al doilea element al determinării, tipul toponimic:

²⁸ Deci: cu cît relieful este mai bogat, cu atît tipurile toponimice sînt mai numeroase; cu cît orizontul geografic al locuitorilor este mai mare, cu atît toponimia zonei respective este mai diferențiată. Cele două principii pot intra în contradicție: zonele de munte au o toponimie mult mai variată decît cele de șes, dar locuitorii au un orizont geografic mult mai redus. Proporția de entopice în funcție toponimică absolută (*Măgura, Muncelul, Hîga, huț, Rîja, Ozero* etc.) este mai mare ca la șes, unde permanența relațiilor economice între sate a obligat la diferențieri de tipul entopic+determinant. Discutăm situația la nivelul normei regionale, nu al vorbirii, unde raporturile se inversează: lipsa de varietate geografică permite celor de la șes să reducă, din comoditate, sintagma la entopic („mă duc la pădure, la iaz, la pîrîu”), lucru cu neputință în zona muntoasă unde confuziile ar fi inevitabile. Abundența entopicelor în funcție toponimică absolută a fost constatată și în zona Alpiilor de coastă din Franța (cf. Camille Blanchard, *Les noms des cours d'eau des Alpes Cottienues*, în CITA, III, p. 332).

²⁹ Cf. S. Ullmann: „Numele proprii fiind lipsite de semnificație, se află în afara semanticii propriu-zise” (*Précis de sémantique française*³, Berna, 1965, p. 26); Eugenio Coseriu: numele proprii „fiind lexeme individualizate istoric, nu intră în opoziții lexematice” (*Structure lexicale et enseignement du vocabulaire*, în vol. *Les théories linguistiques et leurs applications*, AIDELA, 1967, p. 10).

³⁰ Ap. Albert Carnoy, *Toponymie des chaussées romaines en Belgique et dans les régions avoisinantes (Essai d'hodonymie)*, în CISO, IV, 218.

³¹ Ap. Pedro Roca Garriga, *El adjetivo valense y el coronimo Vallés*, în IKN, VI, p. 639.

³² Ap. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, III, București, 1965, p. 40 ș. u.

personal (format de la nume de persoane) și *descriptiv* (format de la apelative), ambele diferențiate după natura denotantului³³. Indicația tipologică va trebui să includă și o distincție funcțională, privind modalitățile raportului denotativ (exemplificăm din ambele tipuri): *motivată* (raport obiectiv necesar: Roman, Dîmbovița), *metaforică* (raport subiectiv necesar, conținutul figurativ al semnului rezultînd dintr-o transpoziție paradigmatică³⁴: mt. Adam și Eva, Babele), *pseudo-motivat* (raport obiectiv arbitrar: satele George Coșbuc și Vadul Oii) și *simbolic* (raport subiectiv arbitrar: satele Mircea Vodă și Independența). În primele două cazuri, al toponimelor motivate obiectiv și subiectiv, obiectul geografic este desemnat *direct* (raport toponimic stricto sensu), însă desemnarea poate fi și *indirectă*, prin raportarea obiectului la o colectivitate umană (raport toponimizat). Așa sînt toponimele obiective București sau Ruși și metaforice Deocheați („oamenii lui Ochiul”) sau Haimanale. Raportul toponimic presupune o motivare geografică, iar cel toponimizat una socială.

Definiția propriu-zisă ilustrează raportul de desemnare considerat în plan sincron. În situația în care raportul este perceput de către subiecții vorbitori ca fiind motivat, fenomenul ar putea fi inclus și în definiție (definiție bivalentă). De ex.: *Pîrîul Zbrancanilor* = „afluent stîng al rîului X, care străbate proprietatea familiei Zbranca”; sau: *Moșneagul* = „stîncă pe muntele X, asemănătoare ca formă cu un cap de bătrîn”; sau: *Izvorul Alb* = „afluent pe partea dreaptă al rîului X, care izvorăște din mt. Y; străbate o zonă calcaroasă”. Dacă numele este simțit ca nemotivat, rămîne în definiție numai identificarea geografică: *Prisaca* = „sat pe valea Moldovei, între punctele de confluență cu p. Hurghiș (V) și cu p. Miclăușa (E)”.

Etimologia este explicativă în plan diacronic. Ea va trebui să stabilească fazele și natura procesului de demotivare, determinate de schimbările survenite în conținutul semnului lingvistic sau în calitatea obiectului. Un toponim poate deveni nemotivat lingvistic atunci cînd se rupe de seria lexemică la care aparține. El poate deveni nemotivat social sau geografic în momentul în care raportul care a permis denominația nu se mai justifică.

2. Principiul opoziției. Înainte ca toponimia să fie studiată aprofundat, s-a negat posibilitatea structurării ei prin deducție logică. „A percepe diferențe — spune Greimas — înseamnă a observa cel puțin doi termeni-obiect ca fiind simultan prezenți. A percepe diferențe înseamnă a observa relația termenilor, a-i lega într-un mod sau altul. De unde prima definiție, general folosită de altfel, a conceputului de structură: prezența a doi termeni și relația dintre ei. De aici decurg două consecințe imediate: 1. Un singur

³³ Pentru diferențierea toponimiei personale de cea descriptivă, vezi studiul nostru *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic, I, Formații de plural*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXI, 1970, p. 15 ș. u.

³⁴ Cf. Leiv Flydal, *Sur les rapports entre le signe et le symbole et leurs usagers*, în „Bull. de la Soc. Roum. de Linguistique Romane”, IV, 1967. Considerăm metafore toponimice numai transpozițiile care se operează în procesul denominației, și nu cele existente deja la nivelul lexicului („metaforele uzate”).

termen-obiect nu comportă semnificație. 2. Semnificația presupune existența relației: condiția necesară a semnificației este apariția relației între termeni³⁵. Dată fiind absența semnificației în numele de locuri, urmează că „în principiu, numai raporturile de semnificare sînt structurabile; raporturile de desemnare nu sînt”³⁶. Jean Balász a încercat fără succes să subsumeze numele proprii claselor lexicale. După el, *Napoleon* poate figura în clasa „om” sau, în aceea mai generală de „animal”. El vorbește de „categorii onomastice”, care nu sînt însă, în cazul toponimiei, decît categorii de entopice: „există un sistem de nume geografice folosite pentru a denota satele, orașele, diverse regiuni, țările, fluviile, lacurile, munții”³⁷. Teza nu rezistă însă probei elementare a comutației: numele proprii nu pot fi permutate prin nici unul din termenii „clasei”.

Cu toate acestea între toponimele constituite ca atare se stabilesc relații, ceea ce înseamnă că opozițiile (și deci structurile) nu sînt condiționate neapărat de funcția semnificativă. Dacă semnificația este o consecință a relației biunivoce, reciprocă nu este valabilă.

Două fenomene de mare amploare creează structuri toponimice. Primul este fenomenul pe care îl vom numi *polarizare* și care constă din concentrarea denominației toponimice a unui ansamblu geografic (bine delimitat în jurul unei denumiri „polare”, corespunzînd, în general, elementului de maximă importanță socio-geografică. Elementul comun al grupului polarizat este numele acestui element central; distincțiile se fac prin entopice în funcție toponimică. De ex., hidronimul *Moldova* este baza următoarelor polarizări: 1. Fiton. (Cu ent. *șes* și *luncă*) *Șesul (lunca) Moldovei* = numele terasei rîului Moldova; 2. Hodon. (Cu ent. *șosea*) *Șoseaua Moldovei* = drum paralel cu r. Moldova; 3. Hodon. (Cu ent. *stradă*) *Strada Moldovei* = stradă în orașul Cîmpulung aflată lîngă r. Moldova; 4 (Cu ent. *vad*) *Vadul Moldovei* = loc de trecere peste r. Moldova; 5. Hidron. (Cu ent. *cheie la pl.*) *Cheile Moldovei* = numele porțiunii r. Moldo a în care cursul este limitat la albia minoră, în st. de mt. Muncelul Sadovei, iar în dr. de mt. Măgura Pojorîtei; 6. Oronim (Cu ent. *munte* sau *vîrf*) *Muntele Moldova* = masiv muntos la izvoarele rîului Moldova; 7. Coron. (Cu ent. *fund*) *Fundul Moldovei* = zona geografică a izvoarelor Moldovei (care prin restricție a dat socionimul *Fundul Moldovei*). La rîndul lor, ficcare dintre toponime poate servi ca bază a unor polarizări secundare. De ex. oronimul (nr. 6) polarizează (precedat de ent. *plai*): *Plaiul Moldovei* = plai pe culmea de E a mt. Moldova. Acesta din urmă polarizează 4 toponime: a) Oronim (Cu ent. *deal*) Parte a masivului muntos Moldova străbătută de acest plai: *Dealul Plaiul Moldovei*; b) Fitonim (Cu ent. *pădure*) *Pădurea Plaiu*; c) Fitonim (Huțul, cu ent. *rița „poiană”*) *Rița u Plaiu*; d) Hidronim (Cu ent. *pîriu*) *Pîriul Plaiu Moldovei*.

³⁵ A. — J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966, p. 19.

³⁶ Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 43.

³⁷ Jean Balász, *Le nom propre dans le système de signes linguistiques*, în CISO, VII, vol. I, p. 156–157.

Prin urmare polarizările se succed în lanț (și acestea sînt numai cîteva, de pe raza a trei comune riverane). Ele apar ca o manifestare toponimică a principiului general-lingvistic al economiei și constituie structuri dacă „ideea de structură este aceea a unei *unitas multiplex*”³⁸. Concentrarea toponimică prezintă aspecte interesante în condiții de bilingvism. De ex. în comuna Berzasca, un picior de deal se cheamă *Cracu cu Urdzîca*, iar pîrîul care izvorăște de sub el, *Ogășu Coprivii* (scr. *kopriva* „urzică”)³⁹. În momentul în care se pune problema priorității în denumire, se poate afirma cu toată siguranța că direcția calculului este dată de direcția polarizării (respectiv : munte → pîrîu). Fenomenul polarizării nu a fost, din nefericire, studiat, datorită prejudecății că numele propriu *trebuie* să reprezinte corespondența dintre o unitate lingvistică autonomă ca semn și o individualitate geografică autonomă⁴⁰.

Dacă polarizarea se produce între categorii geografice diferite, opoziția propriu-zisă se produce în cadrul *aceleiași* categorii geografice și este rezultatul unei tendințe contrare, de diferențiere. Această structură include perechile rîu—afluent, vîrf principal—vîrf secundar, părți de sat (sau sate „roiuri” — sate „matcă”) etc. Ea se manifestă prin derivare, compunere și sintagme sudate, în timp ce polarizarea se manifestă mai ales prin sintagme libere. Or, gramaticalizarea este marca certă a structurii⁴¹, chiar dacă nu este unica.

S-a observat că o manifestare a opoziției propriu-zise, „ideea diminutivă, nu se bazează pe sensul numelui de loc, ci numai pe importanța localității”⁴². Într-adevăr, în cuplul montan *Ascușita Mare* și *Ascușita Mică* de lîngă Vama—Cîmpulung, numai primul termen corespunde unui vîrf ascuțit; al doilea este o culme cu pantă lină, însă în imediata apropiere a celui alt. Prin urmare nu semnificația determină opoziția, ci stabilirea unui raport între *obiecte* geografice omologe, care se exprimă printr-un raport între *semne*. Raporturile de desemnare sînt deci structurabile.

³⁸ D. Lagache, *Structure en psychologie*, în vol. *Sens et usages du terme structure dans les sciences humaines et sociales*, edité par R. Bastide, Haga, 1962, p. 82.

³⁹ Ileana Neiescu, *Din toponimia comunei Berzasca, jud. Caraș-Severin* (în CL, XV, 1970, nr. 2, p. 305).

⁴⁰ Constatări izolate s-au făcut totuși. „La populațiile himalaiene — spune Mussio — și nu numai la ele, se observă obiceiul de a desemna cu un toponim o întreagă zonă montană, toponim care se repetă pentru fiecare element geografic la care se insistă [de către anchetator, ca să fie denumit]”. Autorul notează o situație similară în Alpi (Giovanni Mussio, *I toponimi della Kangra Valley (Punjab Himalaya)*, în CISO, VII, vol. IV, p. 100).

⁴¹ Cf. Jean Perrot : „Se pare că nu se poate vorbi de structură propriu-zis lingvistică decît în măsura în care există gramaticalizare” (în vol. *Actes du VIII-e Congrès International des linguistes*, Oslo, 1958, p. 692). În sintagmele create prin opoziție ambele elemente sînt absolut obligatorii (*Crișul Alb*, *Crișul Negru*), în timp ce în sintagmele create prin polarizare entopicul este facultativ, putînd fi suplinît de context. De ex. opoziția (*rîul*) *Moldova*: *muntele Moldova* este implicită în contextele *cobor pe Moldova*: *cobor de pe Moldova*. Distingem deci sintagmele toponimizate și sintagmele toponimice (libere). Desigur că, și în cazul polarizărilor, există grade diferite de toponimizare, după cum sînt și situații în care entopicul poate fi utilizat în funcție toponimică absolută.

⁴² Charles Rostaing, *op. cit.*, p. 17.

Existența opozițiilor pune din nou problema claselor. Într-un mare studiu, E. Coșeriu a susținut că pluralul numelor proprii dovedește o mutație categorială, de la propriu la comun; numele proprii se definesc prin unidimensionalitate⁴³. După părerea noastră situația nu se prezintă totdeauna așa. În toponimia românească există patru localități numite *Cîmpulung*, care au intrat în opoziție între ele în diferite faze istorice, diferențiindu-se prin determinante. Aceste opoziții, constituite la nivelul normei, se manifestă la nivelul sistemului⁴⁴ prin pluralul *Cîmpulunguri*. Prin aceasta toponimul nu a devenit nume comun, deoarece nu reprezintă o sumă de obiecte practic infinită care formează o noțiune, ci o sumă finită de obiecte numite. Dovada peremptorie este adevărata lexicalizare, ulterioară: *cîmpulung*, pl. *cîmpulunguri* „formă de teren”. Clasa toponimică a devenit prin urmare clasă lexicală deoarece s-a extins asupra unor obiecte nenumite în număr practic nelimitat (vezi anexa p. 93 și 96—97).

Consecința metodologică a acestor constatări teoretice este că toponimele nu pot fi studiate izolat într-un dicționar, ci trebuie, pe cât posibil, prezentate în dependența lor reală. Considerăm că singurul procedeu care poate permite o descriere structurală este al grupării toponimelor în *cîmpuri toponimice*⁴⁵.

3. Principiul filiației. Filiația sensurilor nu este altceva, într-un dicționar, decât generalizarea principiului etimologic: a preciza evoluția conținutului înseamnă a face etimologie funcțională. Într-un dicționar toponimic general, filiație înseamnă, mai întâi, urmărirea succesivă a raporturilor de desemnare, concretizabile prin *extensii* și *restricții*. Extensia este manifestarea în plan toponimic a principiului lingvistic al redundanței și se produce în cadrul aceleiași categorii geografice: de la vârful de munte la întregul masiv, de la izvorul unui râu la întregul curs, de la sat la teritoriul stăpinit. Restricția are o direcție inversă. Aparent, de la hidron. *Moldovița* se produce o extensie anormală: Numele unei mănăstiri situate pe r. *Moldovița*, la confluența cu p. Ciumîrna. Diaconie însă, este o polarizare:

1. Numele se exprimă prin raportare la hidronim: a) (În perifr. formate din ent. + prop. indicînd poziția geografică față de râu) *Svînta mînăstire ce estî pe Moldovița*; b) (În perifr. formate din ent. + prep. cu sens local + hidron.) *Svînta mînăstire de la Moldovița*; c) (În sint. heterofuncț. formate din ent. + hidron. cu suf. adjectival) *Privilegium monasterii mol-*

⁴³ Eugenio Coseriu, *El plurale en los nombres propios*, în vol. *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1962.

⁴⁴ Și în toponimie dihotomia *langue: parole* este insuficientă. Opozițiile nu apar în vorbire deoarece, într-un cadru geografic limitat, sînt superflue, ci în normă, care corespunde unui spațiu geografic mai larg. Ele se amplifică la nivelul sistemului, din bilaterale în multilaterale, angajînd omonimele din spațiul geografic al unei țări. Se observă deci că trihotomia are un aspect particular în toponimie, unde se constituie pe baza raporturilor de desemnare și, ca urmare, include corelația dintre semne și contextul geografic.

⁴⁵ Saussure: „Cîmp = ansamblu de fapte de același ordin (diaconic sau sincronie), (Robert Godel, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*” Geneva — Paris, 1957, p. 256).

daviczensis/8 сѣтѣмъ монастирѣ Молдовѣнскомъ d) (În sint. heterofuncț. formate din ent. + hidron. la gen.-dat.) Carte [. . .] a mănăstireei a Moldoviței.

2. Numele este identic cu al hidron. : a) (Exprimat prin sint. homofuncț. formate din ent. + hidron. la nomin.) *Mănăstirea Moldovița* ; b) (Prin folosirea absolută a hidron. în noua sa funcție toponimică) *Călugări noștri de la Moldovița*. Ulterior, are loc o adevărată extensie : ♦ Domeniul mănăstirii Moldovița : *Susnumitele moșii se hotărăsc cu Moldovița*. Urmează și o restricție care se operează în trei faze : ♦ Biserica mănăstirii Moldovița. a) (În perifr. formate din ent. + prep. cu sens local + top.) *Decorafția bisericii din Moldovița*; b) (În sint. homofuncț.) *Biserica Moldovița* ; c) (Folosit absolut) *Pictura Moldoviței*.

În al doilea rând, filiație înseamnă studiul succisiv al opozițiilor, deoarece opoziția toponimică nu se produce numai între nume constituite independent (omotoponime), ci are și o funcție formativă. Diminutivul, de ex., nu presupune o omonimie prealabilă, cum s-a susținut uncori, ci apare în mod spontan, în momentul în care, în conștiința vorbitorilor, două obiecte se constituie într-un raport (cazul socionimelor) sau când vorbitorii sesizează un raport geografic „natural“.

Principalele tipuri de opoziție toponimică sînt : opoziția *privativă* (Putna : Putnișoara, Breaza : Breaza de Sus etc.), *echipolentă* (Pîrteștii de Jos : Pîrteștii de Sus, Gura Pojoritei : Fundu Pojoritei etc.) și *disjunctivă* (Izvoare : Șipote, Cîmpulung : Dolhopole etc.). Diacronic, opozițiile echipolente pot proveni din simetrizarea unei opoziții privative (Cîmpulung : Cîmpulung Rusesc → Cîmpulung Moldovenesc : Cîmpulung Rusesc, Putna : Putna Mică → Putna Mare : Putna Mică) sau unor opoziții combinate (Moldova : Boșneag → Moldova : Moldova Nouă → Moldova Veche : Moldova Nouă). Uneori evoluția opozițiilor se face ciclic, revenindu-se la tipul inițial, dar cu inversarea termenilor, de ex. de la privativă (Moldovița : Rușii Moldoviței) la echipolentă (Vatra Moldoviței : Rușii Moldoviței) și din nou la privativă (Vatra Moldoviței : Moldovița).

În concluzie, dicționarul toponimic permite, spre deosebire de cel lingvistic, o *analiză structurală*, deoarece clasele toponimice, spre deosebire de cele lexicale, sînt *finite*.

ANEXĂ

Schema articolului *Cîmpulung*?

Principiile enunțate nu reprezintă, pentru noi, o ipoteză de lucru descinzînd din pură speculație teoretică asupra fenomenului toponimic ; ele presupun o analiză prealabilă a formelor de prezentare lexicografică a numelor de locuri, făcută din perspectiva activă a redactorului. Întrucît teoria și practica dicționarului toponimic s-au consolidat reciproc prin folosirea alternativă a inducției și deducției, articolul pe care-l prezen-

tăm este, în același timp, o ilustrare a acestor principii și o justificare a lor. El face parte din *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Moldovei*, în curs de definitivare.

Am ales ca subiect un bazin hidrografic deoarece, din punct de vedere toponimic, aceasta este unica modalitate de analiză a materialului atât timp cât se intenționează evidențierea unor structuri și nu o amorfă colecție de forme sau de etimologii. Fenomenul polarizării nu poate fi relevat decât în funcție de organizarea „naturală” a elementelor — iar baza ei este oronimia și hidronimia. Se adaugă și un considerent de natură istorică: vechile unități politice ale țării s-au constituit și s-au dezvoltat (după modelul *jupelor* slave, cum a arătat Iorga), de-a lungul apelor.

În măsura în care materialul ne-a permis, am încercat să înfățișăm numele propriu de la fazele sale primare (apelativ în funcție toponimică absolută, perifraze) pînă la constituirea sa ca atare, sub aspect grafic, fonetic, morfologic și sintactic (în contexte), atât în limba originară cât și în limbile străine (transpoziții, calcuri etc.). Mai mult, el este urmărit nu numai în funcția sa toponimică (extensii, restricții, polarizări, opoziții) ci și în funcțiile lexicale (apelativizări, patronime, simboluri etc.) pe care le dobîndește, în vederea aprecierii stabilității sau a mobilității sale funcționale. Pentru fiecare caz se dau indicații asupra frecvenței, caracterului (popular, administrativ, științific etc.) și vechimii unei funcții sau a unei utilizări funcționale.

Sinonimia este studiată atât intrasistematic (între toponimele desemnînd același obiect geografic) cât și intersistematic (între toponime și entopicele cu funcție toponimică). Pentru ultimul caz ne-a interesat situația în care un entopic (*apă, sat* etc.) poate avea o valoare distinctivă înlocuind toponime propriu-zise (*Moldova, Cîmpulung* etc.), prin urmare, pe de o parte, forța de substituție a entopicelor și, pe de altă, limitele indisponibilității toponimelor corespunzătoare. Evoluția toponimică oferă numeroase exemple de înlocuire prin primele a celorlalte, cînd entopicele își limitează la minimum cantitatea de informație (și așa se explică — cel puțin pentru perioada istorică — toponimele cu sens generic, fără a mai recurge la teoria primitivismului gîndirii).

Am prezentat toate aceste substituții, chiar și situații „banale” (și... contemporane!), considerînd că reprezintă nu numai modalități sincronice ale exercitării funcției toponimice, dar și momente ale unei evoluții posibile.

*

CÎMPULUNG top. descr. *Numele celei mai lungi depresiuni din munții Bucovinei (cca 8 km), situată pe valea Moldovei, între punctele de confluență cu p. Sadova (V) și cu p. Șandru (E).

I. P. polar. Socion. (Atestat prima dată la 1527, cf. NICOLAESCU, D.174) Oraș situat în această depresiune; p. ext. numele unor organizații administrativ-teritoriale cu sediul în localitate. A. (Folosit absol.; pînă prin sec. XVIII în opoz. privat. cu *Cîmpulung Rusesesc* din Galiția, care apare în doc. mold. permanent cu determinant, cu o singură excepție, GHIBĂ-

NESCU, S.I.V, 173, a. 1623 ; cf. NECULCE *Cîmpul Lungu : Cîmpul Lungu rusescu* 183, 184, 247.../108; în opoz. disjunct. cu forma pol. și ucr. a numelui satului galițian ,cf. D'ANVILLE *Kimpulung : Kimpulung Polonis Dolhopole* a. 1760, RIZZI-ZANNONI, E.O. *Kimpulung : Duhe Pole ou Campo longo* a. 1774) 1. (Vechi) Numele se exprimă printr-o sint. heterofuncte care menține sensul descriptiv al socion. : a) (Causus rectus sau în recțiune directă cu flexiunea determinatului) *Să nu v[ă] bucurați măriile voștrii căci Cîmpul lu[n]g îi pustiuu*. IORGA, D.B. II, 16 (a. 1669). *Dumnealui [...]* ispravnicul *Cîmpului Lungu*. DOC. AGR. 329 (a. 1756)... ◇ (Utilizat asintactic) *Cîmpu Lung*. Cf. ATANASIU, R. (a. 1919), PEUCKER, E. (a. 1922).

b) (În recțiune prepozitivă ; sint. stabilă ; uneori cu dublă articulare) *Au fostu oamenii de la Cîmpul-lungu slobodzi a îmbla*. ROSETTI, L. 49 (a. 1595)...

c) (Precedat de ent. cu sens socionimic, împreună cu care formează o sint. homofunct.) *Pe din gios de sat Cîmpullungu*. BĂLAN, D.B. III, 203 (a. 1719). ◇ (Cu ent. *cîmp* neart. ; accidental) *Orașul Cîmp-lung*. ARH. Sad 18 (a. 1969).

d) (Prin reducerea determinantului) (M a g h.) *Irion Kegyelméd az Compolnį Vornik Gergelynek*. HURM. XII, 1059 (a. 1600). (G e r m.—r o m.) *Rechnistrul auss Kompol*. id. XV, 1447 (a. 1692). (R o m.) s *Câmp*. id. 1410 (a. 1687). *Raionul Cîmpu*. ARH. Poj 53 (a. 1963). *Pe timpuri nemfii îi spuneau bițirc Kimpu*. Vam. Alo, *Cîmpul!* (în convorbiri telefonice). FuM, Poj, Sad, Vam.

2. (Actual) Numele se exprimă printr-un comp. cu sens exclusiv socionimic : a) (Causus rectus sau în recțiune directă ; cu flexiunea compusului) (G e r m.) *Ein gewaltiger Aufschwung Kimpolungs*. BUK. WOCH. I, 4 (1932/10). (M a g h.; cu separarea grafică a componentelor) *Birodalmunkban Kempull Lungon*. Hurm. XV, 1331 (a. 1667). (G r e c) οἱ βόρνικοι τοῦ Κομπουλίου. id. XIV₂, 1005 (a. 1728). (R o m.) *Vornic Cîmpulungului*. BĂLAN, C.D.B.43 (a. 1746) ◇ (Cu comp. stabil) (F r.) *Jusqu'à une petite ville de la Moldavie, nommée Compolongo*. AVRIL, V. 186 (a. 1692). (G r e c) οἱ λέχοι ἔδωσαν εἰς τοὺς Τοῦρκους [--] τὸ Κομπουλίουγκι. CR. GHICULEȘTILO, 6 (sfîrșitul sec. XVIII). (R o m.; cu separarea grafică a componentelor) *Republica Cîmpu Lung*. ASACHI, N.I. 39 (a. 1852).

b) (În recțiune prepozitivă ; comp. stabil cu elementele uneori separate grafic) (S l a v o - r o m.) пис с кѣмплашгъ. HURM. XV, 1341 (a. 1670). (L a t. — m a g h.) *Alatum ex Compolong*. id. ib. 1378 (a. 1681). (L a t.-r o m.) *Invenerunt in Campolong unam equam*. id. ib. 1407 (a. 1687). (G e r m.) *In Compo — lungo [...]* anzulegen. IORGA, M. 98 (a. 1699). (P o l.) *Nemiesnik z Kampo Longu*. id. D.B.II, 92 (ib.). (F r.) *Le commandant de Compolongo*. id. A.F.I, 96 (a. 1692). (G r e c) ἀπ' ἐκεῖ ἐπηγάσιν εἰς τὸ Κομπουλίουγκι. CR. GHICULEȘTILO, 220 (sfîrșitul sec. XVIII). (R o m.; uneori art.) *Au trecut munții pe la Cîmpulung*. PSEUDO-MUSTE, 66 (cca 1730). *Oamenii [...] ce ar merge la Cîmpulungu*. BĂLAN, I.C. 293 (a. 1736).

◇ (Cuflexiunea comp.) (Germ.) *Dass er frey gesprochen soll werden von den Kompagner*. HURM. XV, 1404 (a. 1686). (Greco) ἐξελθόντες διὰ τοῦ Κουμπουλουργικιοῦ. CR. GHICULEȘTILOR, 398 (sfârșitul sec. XVIII). ◇ (În formule brevilocvente; cu reducerea prep. cu sens local) *Vornic Cîmpulung*. BĂLAN C.D.B.30 (a. 1665). ◇ P. ext. Numele unor instituții, organizații, întreprinderi etc. unice în localitate. *Muzeul raional Cîmpulung*. SIDOROVICI, S. 50 (a. 1964). ◇ (În compunere cu subst. *vest* și *est*) Numele unor gări de cale ferată aflate în partea de V, respectiv de E a localității; sinon.: *Bunești și Cîmpulung Capu Satului*, v. *Cîmpulung* (IA 3). *Cîmpulung — Vest*. *Cîmpulung Est*. Clg.

c) (Vechi; precedat de ent. *sat*, *tîrg*, *ocol*, *scaun* etc., cu care formează o sint. heterofuncț.; cu flexiunea comp. socionimic) (Germ. — lat.) *In dem Kimpolungum District*. CONS. AULIC I/72 (a. 1777). (Rom.) *În fața târgului Cîmpulungului*. ȘTEFANELLI, D.C. 159 (a. 1785). ◇ (Cu separarea grafică a comp.) *Acest teritoriu cuprindea [...] Ocolul Cîmpulungului*. SBIERA, S. 157 (a. 1899).

d) (Precedat de ent. vechi *sat*, *tîrg*, *ocol*, *scaun* etc. sau noi *oraș*, *orașel* etc., cu care formează o sint. homofuncț.; cu comp. socionimic stabil) (Lat. rom.) *Ager Cympullung*. CANTEMIR, D.M. (a. 1716). (Germ.-rom.) *Unterthanen der Herrschaft Kimpolung*. BĂLAN, I.C. 323 (a. 1848). (Rom.) *Traversa în fuga mare satul Cîmpulung*. G. SION, 140 (a. 1888). ◇ (Cu separarea grafică a comp. socionimic) *Distr[ictul] Cîmpu-Lung*. GRIGOROVITZA, 62³, 63² (a. 1908).

3. (Exclusiv în zona localității sau cu referire explicită la ea) Numele se exprimă prin ent. vechi *sat* și actual *oraș* în funcție socionimică absol.: *Pus-am pecete satului*. IORGA, D.B. I, 91 (cca 1650). *Florile din grădinile orașului*. ROTICĂ, C. 21 (a. 1937). ◇ (În sint. heterofuncț. formată din ent. *cap* (1) art. + ent. în gen.) Partea de E a localității, situată pe malul drept al r. Moldova, între punctele de confluență cu p. Valea Seacă (V) și p. Izvorul Alb (E); p. ext. numele gării de cale ferată aflată în zona respectivă; sinon.: *Cîmpulung-Est*, v. *Cîmpulung* (IA 2 b), *Cîmpulungul-de-Jos*, v. *Cîmpulung* (IA 4). *Loc [...] ce i-au dat sat(ul) în capul satului*. ȘTEFANELLI, D.C. 61 (cca 1759). ◇ (În comp. cu socion. *Cîmpulung*; în afara zonei localității) *Parohia din Capu-satului Cîmpulung*. ȘTEFANELLI, D.C. 241 (a. 1915).

4. (Cu determinantele *de sus* sau *din sus* și *de jos* sau *din jos*, în opoz. echi-pol.) a) (Exprimat perifrastic) Numele celor două părți ale localității, situate în amonte la r. Moldova (v. Sihla¹³), respectiv în avalul său (*Capu satului*, v. *Cîmpulung* IA 3). *În partea de sus a Cîmpulungului*. MARIAN, T. 177 (a. 1895). *Se află în partea de jos a Cîmpulungului*. id. I. 43 (a. 1900).

b) (Determinantele se aplică subst. *biserică*) Numele bisericilor situate în zonele respective. *Acastă psaltiri este a biserici de sus ot Cîmpolung*. MA-

RIAN, I. 61 (începutul sec. XVIII). *Au dat la sfînta biserică din gios ot Cîmpulung*. id. *ib.* 73 (a. 1765).

c) (Determinantele se aplică socionimului) Numele parohiilor corespunzătoare. *Cîmpulungul de Sus/Cîmpulungul de Jos*. Clg.

5. (În opoz. echipol.) Numele servește ca determinant pentru diferențierea unor toponime de omonimele lor : a) (Accidental; în afara fostului ocol al Cîmpulungului) Socion. *Humorul Cîmpulungului* = Gura Humorului. *De la Homor Kenpulungului*. HURM. XV, 1445 (a. 1691).

b) (Rar ; în afara zonei localității) Oron. *Tomnaticul Cîmpulungului*, v. *Tomnaticul*.

6. (Prin sinecdocă ; art.) Locuitorii Cîmpulungului (I A). a) (Baza este comp. socionimic) *Carele sat s-a da sup cătunii din voe lui, fără știri și voința Cîmpulungului*. BĂLAN, R. 7 (a. 1805). *Conștiința românească a Cîmpulungului*. ROTICĂ, C. 21 (a. 1937).

b) (Baza este o sint. homofuncț. formată din ent. *sat* art. + comp. socionimic) *Noi, cîmpulungenii, [...] cu tot satul Cîmpulungu, cu tînăr, cu bătrîn*. HURM. XV, 1423 (a. 1685). ◇ (Prin elipsa socionimului) *La măriile vostre [...] ne închinăm noi, cîmpulungianii, cu tot satul*. HURM. XV, 1378 (a. 1681), cf. id. *ib.* 1389 (a. 1688).

c) (Exclusiv în zona localității ; baza este ent. *sat*, în funcție socionimică absol.) *Au strigat pe sat să prinză furii*. HURM. XV, 1398 (cca 1685).

7. Calcuri : a) (În sint heterofuncț. ; cu flexiunea ambilor termeni) (Slavo-rom.) *осрѣдникъ въ Длъгополѣ*. TOCILESCU, D.I. 529 (a. 1595). (Lat.-rom.) *Usque ad Campum Longum*. HURM. XV, 598 (a. 1564). (Lat.-magh.) *Ad incolarum Campilongi*. id. *ib.* 1013 (a. 1635). (Lat.-pol.) *Datum 22 Novembris 1693, Campolongo*. id. *ib.* 1457. (Lat., cu flexiune pol., în locat.) *My tez tam w Campelonge*. id. supl. II, vol. III, 162 (a. 1687). (Pol.) *Sprowadzenie Dawidenka z Długiego Pola*. id. *ib.* 157 (ib.).

b) (În comp. ; cu flexiunea determinatului) (Slavo-rom.) *Дан паркѣлак въ Д(лъ)го-поли/писъ въ Длъго-поли*. NICOLAESCU, D. 174/175 (a. 1527). (Precedat de ent. село „sat”) *ниже села Длъгополѣ*. BĂLAN, R.D. 200 (sec. XVI). (Magh.) *Ugy hiszszük Hoszszu-Mezőnél Erik*. HURM. XV, 1306 (a. 1661). (Pol.) *Z Dołhopola przyimuiac*. id. supl. II, vol. III, 161 (a. 1687).

c) (În comp. stabil) (Slavo-rom.) *писъ с Долго-поле*. NICOLAESCU, D. 187 (a. 1538 — 1541). (Lat.-magh.) *In possessione nostra Hoszsmessoe*. HURM. XV, 527 (a. 1557). (Magh.) *Venni jüttenek Hoszszumező nevű városroll*. id. *ib.* 1232 (a. 1653). (Fr.-pol.) *Assemblée pres de Dolhopol*. IORGA, A.F.I. 96 (a. 1696). (Ital.) *Comendato in Campolongo*. HURM. XV, 1440 (a. 1691). (Fr-ital.) *Marcha [...] vers Campolongo*. IORGA, A.F.I. 97 (a. 1696). (Germ.-ital.) *Wäre das zur angränzende Moldawische Marktfecken Campolongo nicht unanständig*. HURM. IX, 555 (a. 1718).

d) (Semicalcui ; prima parte este o adaptare fonetică a rom. *Cîmpu*

sau ital. *Campo*, iar partea a doua este ital. *longo* sau fr. *longue*) (I t a l.) *Posso nel Chiampo Longo*. HURM. IV₂, 24 (a. 1600). (F r.) *Les postes [...]* de *Campolongue*. id. XVI, 269 (a. 1691). *Envoyées jusqu'à Campelongue*. id. *ib.* 300 (a. 1693).

B. (Cu determinări; în opoz. cu omonimele sale din Munt., Maram. și Galiția) 1. (În opoz. echipol. cu *Cîmpulung(ul)* *Rusesc* sau *Pe Ceremuș*) Determinantul este perifrastic: a) (Vechi, rar; cu articularea ent. din sint. socionimică) *Au luat potica preste munți pre la Dorna, și au ieșit pre la Cîmpul Lungu a țării noastre*. M. COSTIN, 195 (a. 1675).

b) (Nou, accidental; socion. este comp.) *Românce din ținutul celui alt Cîmpulung de sub Rarău*. BUCUȚA, H. 361 (a. 1930).

2. (Vechi, rar; socion. este comp.; în opoz. echipol. cu *Cîmpulung(ul)* *Rusesc*) Determinantul este adj. patronimic românesc: a) (Cu articolul adjectival aplicat compusului) *Cel Cămpulungu Românesc*. HURM. XV, 1398 (a. 1684).

b) (Cu articolul hotărît aplicat compusului) *Au emigrat [...]* în părțile *Cîmpulungului Românesc*. GRIGOROVITZA, 239³ (a. 1908). ◇ (Precedat de ent. *ținut*; cu separarea grafică a comp.) *O călătorie prin ținutul [...]* *Cîmpul-lungului Românesc*. SBIERA, S. 107 (a. 1899).

c) (Pol., în opoz. privat. cu *Dolhopole*) *Dolhopole Volosky*. WERENKA, T. 204 (a. 1785).

3. (Vechi; socion. este comp.; în opoz. echipol. cu *Cîmpulung(ul)* *ot Cernăuți* sau *Rusesc*) Determinantul este coron. *Suceava*, indicînd ținutul de care depindea: a) (În sint. heterofuncț. formată din socion. art. + prep. cu sens local + determinant) *Vornic de Cîmpulungu ot Suceava*. IORGA, S.D. XXII, 14 (a. 1777). ◇ (Utilizat asintactic; cu socion. neart.) *Cîmpulung ot Sociava*. ȘTEFANELLI, D.C. 92 (a. 1767). ◇ (Rare; cu determinantul în gen., precedat de ent. *ținut*) *Pînă pe la mijlocul secolului al XVII-lea nu cunoaștem decît Cîmpulungul din ținutul Cernăuți și Cîmpulungul din ținutul Sucevii*. BĂLAN, L. 46 (a. 1946).

b) (În sint. heterofuncț. formată din socion. art. + determinant în gen.) *Dascăli moldovenesti ce s-au rînduit [...]* la *Cîmpulungul Sucevei [...]*, la *Cîmpulungul Rusesc*. HURM. XIV₂, 1186 (a. 1766). ◇ (Cu separarea grafică a elementelor comp.) *Existau școli domnești [...]* în *Cîmpul-lungul Sucevii*. SBIERA, S. 144 (a. 1899).

4. (Vechi; în opoz. echipol. cu *Cîmpulungul din Muscel* sau din *Muntenia*) Determinantul este coron. *Bucovina*, indicînd provincia din care făcea parte: a) (În perifr. formate din socion. neart. + prep. cu sens local + determinant) *Moldovan, de la Cîmpu-Lung, din Bucovina*. C. SION, 312 (mijlocul sec. XIX). ◇ (Cu articularea primei părți a socion., considerat ca sint.) *Lăcuiitorii [...]* a *Cămpului lung din Bucovina*. MID, II, 252 (a. 1817). ◇ (Cu articularea socion., considerat comp.) *Cîmpulungul din Mușcel nu-i cu mult mai cu moș decît Kîmpolung-ul din Bucovina în privința purismului românesc*. N.A. BOGDAN, C.D. 62 (a. 1911).

b) (În sint. heterofuncț. formată din socion. art. + determinant în gen.) *O fucă mărită în Cîmpulungul Bucovinei*. ȘTEFANELLI, S. 1028 (a. 1914), cf. METEȘ, P.A. 322 (a. 1924). ◇ (Cu separarea grafică a comp. socionimic) *Intrară în Ardeal pe la Cîmpulungul Bucovinei*. G. SION, B. 205 (a. 1862).

c) (În comp.) *Sindicatul [...] din Cîmpulung-Bucovina*. ENC. ROM. III, 486 (a. 1938).

5. (Vechi; în sint. heterofuncț. formată din comp. socionimic art. + determinant; în opoz. echipol. cu *Cîmpulungul Muntean* sau *Muntenesc*) Determinantul este adj. patronimic bucovinean: *Cîmpulungul bucovinean*. XENOPOL, P. 432 (a. 1897).

6. (Vechi) Determinantul este coron. *Moldova*, indicînd provincia (țara) din care făcea parte: a) (În comp.; în opoz. echipol. cu *Campo longo Rutenorum*, cf. PROBSTIUS) (G e r m.) *Moldava Kimpolung*. GÜSSEFELD, M. (a. 1785), cf. ADAM, M. (cca 1786), WENZELY (a. 1789), CARL (ib.)... ◇ (Prin calchicirea determinatului) (M a g h.; în opoz. privat. cu *Hoszmező* din Maram.) *Nevű iobbágya Moldvában Hoszmezőn*. HURM. XV, 1378 (a. 1681). (I t a l. -g e r m.) *Campo longo Moldavia*. PROBSTIUS (a. 1788).

b) (În sint. heterofuncț. formată din socion. considerat ca sint., art., + determinant în gen.; în opoz. echipol. cu *Cîmpulung al Munteniei*) *Cîmpulung al Moldaviei*. MID, II, 252 (a. 1817). ◇ (Precedat de ent. *ținut*; cu flexiunea determinatului din sint. socionimică) *Ținutul Cîmpului lung al Moldovei*. ȘTEFANELLI, D.C. 419 (a. 1843).

c) (În sint. heterofuncț. formată din socion. considerat comp., art., + determinant în gen.; în opoz. echipol. cu *Cîmpulungul Munteniei*) *Una din aceste regiuni a fost Cîmpulungul Moldovei*. ȘTEFANELLI, I. 9 (a. 1911).

d) (În sint. heterofuncț. formată din calcul lat. sau ital. al socion. + determinantul lat. *Moldavia* la gen.; în opoz. echipol. cu *Campo longo Rut(h)enorum*, cf. SENEX, N., WEIGELIUS, HOMANN, R.H. și T.) (E n g l.) *Campolongo Moldaviae*. SENEX, N. (a. 1710). (F r.) *Campo longo Moldaviae*. HOMANN, R.H. (a. 1718), cf. id. T. (a. 1759). (G e r m.) *Campo Longo Moldaviae*. WEIGELIUS (a. 1719).

7. (Actual; socion. este comp.) Determinantul este adj. patronimic *moldovenesc*: a) (În sint. heterofuncț. formată din socion. art. + determinant; în opoz. echipol. cu *Cîmpulungul Muntenesc* sau *Muntean* sau *Muscel* și cu *Cîmpulungul Rusesc*) *Se vor fi tras mai spre munți [...] de la Cîmpulungul Moldovenesc pînă la Cîmpulungul Muntenesc*. CANTEMIR, H. 286 (a. 1717). ◇

(Asintactic) *Cîmpolungu moldovenescu*. ȘTEFANELLI, D.C. 320 (a. 1804). ◇ (Precedat de ent. vechi *sat*, *țîrg*, *ținut* etc.; cu flexiunea comp. socionimic) *Comuna Kimpolungului mold[ovenesc]*. GRĂMADĂ, P. 232 (a. 1868), cf. 243 (a. 1895). ◆ P. e x t. Numele unor instituții, întreprinderi, organizații etc. unice în localitate. *Banca Cîmpulungul Moldovenesc*. ENC. ROM. II, 591 (a. 1936).

b) (În sint. heterofuncț. formată din socion. neart. + determinant; în opoz. echipol. cu *Cîmpulung Muntenesc* sau *Muntean* sau *Muscel* și cu

Cîmpulung Rusesce) *Artist popular din Cîmpulung Moldovenesc*. PARDĂU, I.S. 51 (a. 1964). ◇ (Asintactic) (G e r m.) *Kympullung Moldavenesch*. MÜLLER, H. (a. 1769), cf. NEUHAUSER, T. (a. 1788). (R o m.) *Cîmpulung moldovenesc*. ȘTEFANELLI, D.C. 306 (a. 1802). ◇ (Precedat de ent. vechi țîrg, scaun etc. și nou oraș etc.) *În orașul Cîmpulung Moldovenesc*. SPoPo.

c) (Prin calchierea termenilor sint. socionimice; fr.; în opoz. disjunct. cu *Dolhopolie* din Galiția) *Campo Longo des Moldaves*. DELISLE, H. (a. 1743).

d) (Prin calchierea determinantului; în opoz. echipol. cu *Kimpulung Russed* SOTZMANN și *Russisch Kimpolung* LIESGANIG) (M a g h.) *Kimpulung Moldavenszek*. KRIEGER (cca 1790). (G e r m.) *Moldauisch Kimpolung*. LIESGANIG (a. 1790). *Kimpolung-moldauisch*. O.R.P.O.T. 31 (a. 1856), cf. 41 (ib.), KUMMERER (a. 1863), ARH. Vam 1 (a. 1906). (M a g h. după g e r m.) *Moldauisch Kimpolung*. LIPSZKY, H. (a. 1806). ◇ (Prin sudarea sint.; germ.) *Moldauischkimpolung*. GALIZIEN (mijlocul sec. XIX). (E n g l.) *Moldavian Kimpulung*. BLACKIE, A. (a. 1865). (Pol., în opoz. cu *Kimpolung ruski* SKOROWIDZ) *Kimpolung moldawski*. SKOROWIDZ (a. 1855). *Zrasza obszar Pozority i Kimpolungu moldawskiego*. SLOWNIK GEOGR. VI, 643 (a. 1885). ◇ (G e r m., adjectival) *Dieses Moldauisch — Kimpolunger Districtes*. KAINDL, B. 12 (a. 1895).

8. (Vechi; în perifr.; socion. este comp.) Determinarea este dublă: (G e r m.) *Den Bezirk Moldauisch-Kimpolung in der Bucovina*. BĂLAN, I.C. 322 (a. 1848). (R o m.) *Cîmpulungenii de la Cîmpulungu moldovenesc ot Suceava*. id. ib. 299 (a. 1763), 303 (a. 1767).

C. (Vechi; precedat de ent. *vatră* 1; socion. este comp.) Numele satului Cîmpulung, în opoz. disjunct. cu numele celorlalte sate din ocolul omonim; p. r e s t r. (popular) numele centrului localității. 1. Numele se exprimă printr-o sint. heterofuncț. formată din ent. + socion. la gen.: *Acest Damaschin din Vatra Cîmpulungului*. ȘTEFANELLI, D.C. 100 (a. 1768), cf. 126 (a. 1778). ◇ (Cu socion. precedat de ent. țîrg) *O casă cu livada ei [...] în vat[r]a țîrgului Cîmpulungului*. BĂLAN, D.C. 91 (a. 1820). ◇ (Cu reducerea determinantului socionimic) *S-au pus și pecetea vetrii Cîmpului, ce se numește țîrg*. URICARU, VI, 170 (a. 1793).

2. Numele se exprimă printr-o sint. heterofuncț. formată din ent. + socion. la gen. + determinantul *moldovenesc*: *Care moară iaste în vatra Cîmpulungului moldovenesc*. ȘTEFANELLI, D.C. 246 (a. 1794).

3. (Exclusiv în zona fostului ocol Cîmpulung) Numele se exprimă printr-o sint. heterofuncț. formată din ent. + ent. *sat* în funcție socionimică absol., la gen.: *Să-i dea la vătămării din Vatra satului*. BĂLAN, I.C. 294 (a. 1736).

4. (Prin reducerea determinantului; exclusiv în zona fostului ocol Cîmpulung) Numele se exprimă prin ent. în funcț. socionimică absol.: (G e r m.-r o m.; art.; asintactic) *Watra*. WUSSIN — WENZELY (a. 1790). (R o m.; neart.) *Damaschin Hurghiș din vatră*. ȘTEFANELLI, D.C. 117 (a. 1775). *Biserica din Vatră, Adormirea Precistii*. id. ib. 240 (a. 1794).

II. P. p o l a r. (În sint. heterofuncț. formate din ent. art. + comp. socionimic la gen.) Numele unor obiective geografice din zona localității: 1. (Științific; cu ent. *depresiune* art.) Terasa superioară a r. Moldova; sinon.: *Valea Cîmpulungului*, v. Cîmpulung (II 2). *Un astfel de șes este pe Valea Moldovei și poartă numele de Depresiunea Cîmpulungului*. GEOGR. SUC. 59 (a. 1960).

2. (Popular; cu ent. *vale* 1) Depresiunea Cîmpulungului, v. Cîmpulung (II 1). *Întreaga vale a Cîmpulungului*. SIDOROVICI, S. 47 (a. 1964).

3. Oron. (Vechi; cu ent. *față* 2) Ansamblul muntos aflat în partea de N a localității, între p. Morii (V), obcina Feredeul (N), p. Bunești (E) și r. Moldova (S); sinon. parțial: *Fața Deii*, v. Deia (I 1). a) (Cu numele exprimat printr-o perifr. formată din ent. *munte* 1 + prep. *din* + sint. oronimică) *Muntele din fața Cîmpulungului*. BĂLAN, D.C. 36 (a. 1775), cf. 43 (a. 1779).

b) (Cu numele identic cu sint. oronimică) „Munții ce se cheamă *Fața Cîmpulungului*” (trad. din germ.). ȘTEFANELLI, D.C. 63 (a. 1761), cf. 162 (a. 1775). (Germ., după doc. rom.) *Phaza Kempulungului*. id. ib. 137 (a. 1783).

4. (Cu ent. *imaș* sau sinon. său *islaz*) Păscătoarea satului, pe mt. Radu și Corlățeni. *O bucată de imăș a Cîmpulungului*. ȘTEFANELLI, D.C. 243 (a. 1794). *Izlazu Cîmpulungului*. Clg. ♦ Hodon. (Prin elipsa determinantului; precedat de ent. *stradă*, în sint. heterofuncț.) *Stradă în orașul Cîmpulung, care duce spre islaz. Str[ada] Islazului*. CIRC. ELECT. (a. 1966, 1969), cf. MUZ. LEMN. (a. 1971).

5. (Cu ent. *țarină*) Pământ cultivabil al vechii obști cîmpulungene aflat pe mt. Hîga. *Care moșie este aici în țarina Cîmpulungului*. ȘTEFANELLI, D.C. 391 (a. 1826). ◇ (Prin elipsa determinantului; ne art.; pe teritoriul localității) *În țarnă / Mă duc în țarnă / Vin din țarnă / Trec prin țarnă*. Clg. ♦ Hodon. (În sint. heterofuncț. formată din ent. *drum* + ent. *țarină* 1 în funcție toponimică absol.) *Drum pe mt. Hîga, care duce la țarina Cîmpulungului. Drumu țarnii*. Clg.

6. Hodon. (Cu ent. *drum* și *șosea*, uneori urmate de calificative) *Drum paralel cu r. Moldova, care străbate localitatea*; sinon.: *Drumul împărătesc* sau *Calea împărătească*, v. Împărătesc; *Șoseaua imperială*, v. Imperial; *Drumul (cel) mare*, v. Mare¹; *Șoseaua Moldova*, v. Moldova (I B 2); *Drumul Bistriței*, v. Bistrița; *Drumul Dornelor*, v. Dorne²; *Drumul Rodnei*, v. Rodna; *Drumul Suhardului*, v. Suhard; *Șoseaua Carpatină*, v. Carpatin. a) (În perifr. formate din ent. + prep. cu sens local + socion.) *Să închideți drumul pre la Cîmpulungu*. IORGA, D.B. I, 51 (cca 1634). *Drumul de la Cîmpulung*. SFRD.

b) (În perifr. care denumesc drumul prin direcția sa; socion. indică, de obicei, punctul inițial sau final) *Drumul cel mare ce mergea spre Cîmpulung* (de la Suceava). BĂLAN, D.B. IV, 63 (a. 1726).

c) (În sint. heterofuncț. formată din ent. + socion. la gen., denumind drumul prin punctul final) *Drumul Cîmpulungului* (la Șcheia). BĂLAN,

D.B. V, 15 (a. 1754). *Drumul cel mare al Cămpulungului* (la Suceava). id. ib. VI, 142 (a. 1765).

d) (În sint. homofuncț., desemnînd calea de comunicație prin localitățile aflate la extremitățile ei; socion. este termen prim sau secund) *Șoseaua județeană Cîmpulung-Sadova*. ARH. Sad 2 (a. 1926).

III. (În comp.) 1. Ca termen al clasei toponimice naturale formate din socion. *Cîmpulung* Moldovenesc, *Cîmpulung* Rusesc sau Pe Ceremuș, *Cîmpulung* Muntenesc sau Muscel și *Cîmpulung* Maramureșean sau La Tisa) Una dintre localitățile românești numite *Cîmpulung*, aflată pe valea superioară a Moldovei. *Un Cîmpulung este în Bucovina, altul în Muscel* (curent). ♦ (La pl.) Grupul localităților românești numite *Cîmpulung*. *În țară există 4 Cîmpulunguri*. BĂLAN, I.C. *Existau [...] în ambele Cîmpulunguri școli primare românești*. JUN. LIT. XIII (1924), 249.

2. Subst. n. P. a n a l. (Științific; ca termen al unei clase lexicale) Nume dat formei de relief tipice reprezentată de *Cîmpulunguri*, constînd dintr-o depresiune alungită creată de cursul apelor într-o zonă muntoasă; p. g e n e r a l i z. nume dat oricărei forme de relief asemănătoare cu aceasta. *Cîmpulunguri*=șesuri lungi de-a lungul rîurilor între munți, ex. în *M. Bucovinei*. ROȘCA — DUMITRU (a. 1935 ?). *Localitatea [Cîrlibaba] este așezată [...] într-un „cîmpulung” (o mică depresiune)*. COSMA, T.N. 78 (a. 1971).

3. P. t o p o n i m. (În sint. heterofuncț. formată din ent. livresc în funcție toponimică *cîmpulung* art. + hidron. *Moldova* în gen.; în opoz. echipol. cu ceilalți termeni ai clasei toponimice artificiale formate din top. *Cîmpulungul* Moldoviței, *Cîmpulungul* Bistriței etc.) Depresiune pe valea Moldovei, în zona localității Cîmpulung. *Depresiunea alungită pe valea Moldovei („Cîmpulungul Moldovei”)*. ENC. ROM. II, 591 (a. 1936). [Județul Cîmpulung] cuprinde [...] trei „cîmpulunguri”, adică pîi cu fundul larg, cuprinse între obcine [...]: *Cîmpulungul Bistriței-aurii* [...], *Cîmpulungul Moldovei* [...], *Cîmpulungul Moldoviței*. ib. 120 (ib.).

IV. P a t r i o n i m e. (Baza este comp.). — I A 2: (L a t. - r o m.) *Ursus, subditus meus campolongensis*. HURM. XV, 1147 (a. 1646). (L a t. - g e r m.) *Talia a Campolongensibus commissa*. id. ib. 1452 (a. 1692). (G e r m.) *Nemblich den Campolonger Isak wieder frey zu stellen*. id. ib. 1447 (ib.). (M a g h.) *Az Kempullunghiaknak*. id. ib. 1226 (a. 1653). (H u ț.) *Cîmpulungăne* Sul. (Rom.; perifrastice) *Oameni din Cămpulung*. ȘTEFANELLI, D.C. 309 (a. 1802). (Derivate) *Vor găsi [...] cîmpulungeani*. BIANU, D.R. 177 (a. 1630). *Cîmpulungéni*, sg. *cîmpulungéan* Clg, FuM, Vam, Bot, Poj. (Cu ortogr. lat.) *Campoloncziani*. HURM. XV, 1055 (a. 1639). (Cu ortogr. pol.) *Kempulungani*. id. ib. 1450 (a. 1692). ◇ (Vechi, rar; art. în acuz.) *Să aibă a-și apăra branștele mănăstirii [...] de cătră cîmpulungenii și despre alții*. DOC. AGR. 356 (a. 1760). ◇ (La sg., cu valoare de pl.) *Noi, zice cîmpulungeanul cînd vorbește de persoana sa*. ȘTEFANELLI, I. 9 (a. 1911). ♦ (În sint. heterofuncț., precedat de subst. stîină art.) Numele a două stîni, una pe mt. Limpedele (sinon.: *stîna din Popi*, v. P o p i) și alta pe mt. Botuș, proprietăți ale locui-

torilor din Cîmpulung (I). *Stîna Cîmpulungîenilor*. VSt, Clg, FuM, Bot., ObU. ♦ P. p o l a r. Fiton. (În sint. heterofuncț., precedat de ent. *poiană* art.) Poiană pe mt. Botuș, lângă Stîna Cîmpulungenilor. *Poiăna Cîmpulungîenilor*. ObU, Bot. ♦ P. p o l a r. IIodon. (În sint. heterofuncț., precedat de ent. *drum* art.) Drum folosit de locuitorii din Cîmpulung (I) pentru a ajunge de pe valea Moldovei la Stîna și Poiana Cîmpulungenilor. *Drîmu Cîmpulungîenilor*. Bot. ♦ (În sint. heterofuncț., precedat de ent. art.) Fiton. Fînaț pe mt. Ardeloiaia, stăpînit în trecut de biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Cîmpulung; sinon.: *În bisericesc*, v. *Bisericesc* (I). (G e r m.) *Pfarrsession* (trad. a unui doc. rom.; nu se dă contextul sintactic în germ.). ȘTEFANELLI, D.C. 240 (a. 1794). (R o m.) *Sêșîia cîmpulungîenilor*. Clg, FuM, Brz. ◇ (Sg. cu valoare colectivă) *Sêșîia cîmpulungîeanului*. Sad. — I A 7: (M a g h.) *Az Hoszszumezeiek ellen semmî ellenseges dolgot nê czelekedgyek*. HURM. XV, 1236 (a. 1653). — I B 7: (M a g h.) *Melynek is mentségire Moldvabol az Kumpulumbiak irtak volna levelet*. HURM. XV, 1346 (a. 1672). (R o m., vechi și rar; în opoz. echipol. cu *cîmpulungenii rusești*, pentru care cf. BĂLAN, C.D.B. 29, a. 1665) *Cîmpulungenii moldovinești au împresurat o parte din acest sat*. DAN, S. 157 (a. 1782).

V. Derivate adjectivale. I A 2: *cîmpulungîan*, -ă (sg.), *cîmpulungîeni* (pl.) „specific (propriu) Cîmpulungului; care aparține de Cîmpulung.” *Privești cîmpulungîeană*. Clg. *În satele cîmpulungene*. ADĂNILOAI — DÎRDALĂ, 880 (a. 1963).

— Pronunție. (Particularități generale străine: palatalizarea oclus. vel. surde *c* + *i*, rostire străină a lui *i*; *n* velar. — Particularități generale mold.: dispariția semivoc. *i* în poziție finală, caracteristică a graiului; închiderea voc. anter. *e*, caracteristică subdial. mold.; *n* velar) I A 1: (r o m.) **Cîmpu Lûng*; (cu accentul greșit, fr.) *Campû Lung* LAROUSSE, IV, 248 (a. 1931). — I A 2 (r o m.) *Cîmpulîng*, (art.) *Cîmpulîngu* FuM, Fru, Dra, Sad, Clg, Bot, MoS, Cbb, Ben, ISu; (h u ț., cu -a pentru -u final) *K'împulînga* BrS, Sul, (re-memorat de români, cu ambii *u* neaccent. trecuți la *a*, redînd o fază mai veche a pronunțării huț.) *K'împalînga* FuM, Brz; (g e r m., rememorat de români) *K'împulîng* VaP, *bițir K'împulîng* (= germ. *Bezirk* „ocol”) ObU, *bițire K'împu* Vam (= id.). — I A 3: (r o m.) *Căpu sâtulu* (*sâtului*) Clg. — I B 4: (r o m.) *Cîmpulîng Bucovina* („îi zicea pe timpuri”) Clg. — I B 7: (r o m.) *Cîmpulîng Moldovînesc* Clg; (r u s, greșit, cu accentul tematic, menținut probabil din faza veche, I A 1) Кыпулу г Молдовенеск SLO-VARI (1965), 197. — I C: (r o m.) *Vătra sâtulu* (*i* g. — II 4: (r o m.) *pi izláz* (*iimâș*) Clg. — II 5 (r o m.) *în țárnă, drîmu țárnii* Clg.

— Variante și transliterații. (Particularități generale de transpunere fonologică în limbi străine: grupul oclus. vel. surdă + voc. centr. închisă, *ci* > oclus. vel. surdă + voc. anter., *ki*, *ke*; eliminarea nazalei în grupul naz. + oclus., *mp* și mai ales *ng*, prin subdiferențiere fonologică; grupul oclus.

vel. surdă + voc. centr. med. *că* > oclus. vel. surdă + voc. postpalat. sau neutră, *co*, *cu*, *ca*; deschiderea voc. postpalat. *u* > *o*. — Particularități generale de transliterație: separarea comp. și redarea lichidei din articolul rom. *-ul*, reproducând o tradiție grafică rom. care corespundea inițial unei realități sintactice rom. — Particularități fonetice și grafice rom. generale: eliminarea naz. în grupul naz. + oclus. *mp* și *ng* fie printr-o substituție grafică, fie prin subdiferențiere fonologică, datorită unor scribi străini; grupul *mp* > *np* prin diferențierea locului de articulare; *-u* final, fie ca rudiment de articol, fie ca semn grafic; voc. postpalat. închisă *u*, cu sau fără accent, > voc. postpalat. semideschisă *o*, fie ca obișnuită grafică moștenită încă din scrierea slavă, cf. BĂRBULESCU, M. 19 și Xenopol în ARH. I, 1888 — 1889, pag. 249, fie ca transpunere făcută de străini, fie prin atragere la seria alternanțelor *o/u* caracteristică graiurilor; *-o* final pro *-u*, substituind ierurile și iusul mare, cf. ROSETTI, L. 29, fie redându-l pe *-u* din articolul hot. *-ul*; alternanța arhaică a voc. centr. închise *i* cu voc. semideschisă *ă*; închiderea voc. anter. *e* > *i*, caracteristică graiului; separarea grafică a termenilor sintagmei sau geminarea lui *-l-* în comp., indicând fie o tradiție grafică, fie o conștiință a independenței termenilor) **IA 1-2**: **Campalung** (germ., cu *u* neaccentuat trecut la *a*, după rut.) HERBITZ (a. 1811); **Campi lung** (fr., cu voc. postpalat. *u* redată prin *i*) DE MARTONNE, V. (a. 1918); **Camplung** (fr., cu voc. postpalat. *u* elidată prin subdiferențiere fonologică) IORGA, A.F. II, (a. 1776); **Campolong** (germ.) HURM. XV, 1452 (a. 1692), (rom. cu ortogr. lat.) id. *ib.* 1147 (a. 1646), BALAN, C.D.B. 41 (a. 1731); **Campolungo** (ital.) CASSINI (a. 1788); **Cămpolug** (rom.) ROSETTI, L. 80 (a. 1615); **Cămpullung** (rom., scris și: *Cămpul lung*, *Cămp[pul]lungu*, *Cămpz[pul]lunzgū*, *Cămpz[pūl]z-lūnzgū*, *Cămpul-lun[g]z*, *Cămpul-lungu*, *Că(m)pul lungu*, Кѡмѡла лшнѣсѣ.) ROSETTI, L. 48, 49 (a. 1595), 91 (inceputul sec. XVIII), IORGA, D.B. I, 48 (a. 1631)...; **Cămpulungul** (rom., scris *Cămpu Lungul*) GHIBĂNEȘCU, S.I. X, 107 (a. 1753); **Cenpulung** (rom., cu ortogr. pol.) HURM. XV, 1449 (a. 1692); **Cimpulung** (germ., cu oclus. vel. surdă palatal. notată *ci*, după lat.) HURM. XII, 838 (a. 1600); **Cîmpul lug** (rom., scris cu cratimă) ROSETTI, L. 57 (inceputul sec. XVII); **Kampolone** (pol., cu asurzirea oclus. sonore *g*) IORGA, D.B. II, 92 (a. 1699); **Kâmpul Lungū** (rom., cu oclus. surdă *c* redată prin *k*, după germ.) FILIPESCU — PARTENI (cca 1866); **Kimpolang** (fr., probabil greșală de tipar, cu *-a-* pro *-u-*) LANGLOIS (a. 1812); **Kûmpolung** (germ., scris și *Kûmpolung*, cu voc. centr. *i* devenită voc. anter. *î* sau *ii*, după magh.) MÜLLER (a. 1792), MANNERT, U. (a. 1799), SCHMIDBURG (a. 1801); **Kûmpullung** (rom., după ortogr. greacă) CANTEMIR, P.M. (a. 1737); **Кампалунга** (rus, cu *u* neaccentuat trecut la *a*) KARTA MOLD. (a. 1770); **Κιμπλ λσυγλ** (grec, cu grupul *ng* redat prin *gg*) RIGA, M. (a. 1797), KARTA MOLD. (a. 1804). — **IA 7 Campolongo** (ital.) HURM. XV, 1440 (a. 1691), id. V₂, 236 (a. 1692), IORGA, M. 97 (a. 1699), (fr.) OLINESCU, B. 13 (a. 1705), (germ.) HURM. IX₁, 555 (a. 1718); **Campus-Longius** (lat. - magh.) HURM. XV, 1104 (a. 1643); **Dolhopole** (ucr. și pol., scris și *Dolhopole*) HURM. supl. II, vol. III₁,

158, 161, 162 (a. 1687), KREDEL, D.O. (a. 1931); *Hoszszonezö* (m a g h., scris și *Hoszszonezö, Hoszsze-Mezö*) HURM. XV, 1232, 1236 (a. 1653), 1304 (a. 1660), 1306 (a. 1661); *Дзгополе* (s l a v o - r o m.; scris și *Дзгополе, Дзгополе* ș.a.) TOCILESCU, D.I. 529 (a. 1595), 547 (sec. XVI), HURM. XV, 786 (cca 1601), 915 (a. 1621), 990 (a. 1663), 1194 nota 1 (a. 1640 — 1650). — **I B 1**: **Cîmpul Lungă** (r o m.) M. COSTIN, 195 (a. 1675). — **I B 2**: **Câmpulungu Românesc** (r o m.) HURM. XV, 1398 (a. 1684); **Cîmpul - lungul Românesc** (r o m.) SBIERA, S. 107 (a. 1899). — **I B 3**: **Câmpulungu Sucevii** (r o m.) BĂLAN, I.C. 300 (a. 1766). — **I B 6**: **Campolongo Moldaviae** (e n g l.) SENEX, N. (a. 1710), (f r., scris *Campo Longo*) HOMANN, R.H. (a. 1718), (g e r m., scris *Campo Longo*) WEIGELIUS (a. 1719). — **I B 7**: **Câmpulungul Molodovenesc** (r o m., cu polnoglasia -olod- pro -old- după ucr.) ȘTEFANELLI, D.C. 325 (a. 1806); **Câmpulungul Mulduvenesc** (r o m. cu determinantul derivat din *Mulduva*, v. M o l d o v a) BĂLAN, D.C. 68 (a. 1804); *Кымпулунг-Молдовенеск* (rus) IANÎȘEVA, R. (a. 1955), SLOVARI (1965), ATLAS MIRA (a. 1967). — **I C**: **Watra** (g e r m.) WUSSIN—WENZELY (a. 1790). — **II 3**: **Phaza Kempulungului** (g e r m.) ȘTEFANELLI, D.C. 137 (sfârșitul sec. XVIII).

— **Abrevieri.** (Particularități generale: presupun aproape toate sint. sau tradiția grafică a sintagmelor, pe care o depășesc cronologic; adj. nu e abreviat în sint. primare ci numai în sint. secundare, indicînd că în primul caz este interior și necesar numelui, iar în al doilea facultativ și adițional; abrevierile germ. sînt confecționate după cele rom., care le preced cronologic, adesea chiar ca topică a sint.) **I A 1-2**: **Clg** (r o m., presupune un comp.) IORDAN, T. XII (a. 1963); **C. Lung** (r o m., scris și *C.-Lung, C Lung*) ROMÂNIA (1901), ...; **Cp. Lung** (r o m., scris și *Cp Lung*) ROMÂNIA (cca 1940) ... **I A 7**: ... **Câmpulung Moldov.** (r o m.) ȘTEFANELLI, D.C. 321 (a. 1805), 367 (a. 1817); **Cîmpulung Mold.** (r o m., scris și *Cîmpulungu, Cîmpulungul*) ȘTEFANELLI, D.C. 251 (a. 1795), ... (g e r m.) BALKAN (1940); **C.Mu.** (r o m. = „Cîmpulung mulduvenesc“) BĂLAN, D.C. 69 (a. 1804); **Kimpulungul Mold.** (g e r m., scris și *Kimpulung*) BERMANN (a. 1851)...; **Kimpulungul Moldow.** (g e r m.) GRĂMADĂ, P. 243 (a. 1895); ... **Mold. Kimpulung** (g e r m., cu schimbarea topicii) GRĂMADĂ, P. 243 (a. 1796)...

— **Etimologie.** MIRONESCU, 216 menționează o etimol. pop. germ. cu punctul de plecare într-o variantă germ. a socion., *Kampelung*: aici ar fi făcut tabără cavaleriei teutoni și și-ar fi pieptănat părul (germ. „*kampeln*“, de unde „*kampelung*“, pieptănătură). Verbul germ. este însă *kämmen*, iar subst. *Kämmen*, derivate de la *Kamm* „pieptene“. Ideea de tabără este sugerată de asemănarea fonetică cu vb. *kampieren* „a face tabără“. Baza etimologiei fiind radicalul, adică partea deformată a socion. (cealaltă e adj. rom. *lung*), este o etimol. pop. parțială; deoarece în lipsa unui termen de asociație identic în germ., ea creează ad hoc o formă intermediară pe care se sprijină, este de tip reversibil. — După ZIDĂRIȚĂ, S. 109 „numele acestui oraș provine din denumirea de *cîmpulunguri* (cîmpuri alungite) dată de strămoși văilor înverzite întinse între munții moldoveni.“ Ent.

cîmpulung nu există însă în zona noastră de anchetă și n-a fost înregistrat nici în anchetele indirecte din Moldova. Formal, el nu poate proveni decât din omonimia unor top. *Cîmpulung*, iar pentru ca fenomenul să fie posibil este necesară prezența acestora într-o zonă limitată, care să permită cunoașterea lor de către masa populației. Condițiile nu sînt respectate la nivel popular; ent. *cîmpulung* este de proveniență cultă, rezultat al creării clasei toponimice la nivelul sistemului toponimic românesc. Izvorul erorii este indentitatea aparentă a termenului abstract *cîmpulung* (pl. *cîmpulunguri*) cu sint. populară *cîmp lung* (pl. *cîmpuri lungi*), care i-a făcut pe geografi să-i atribuie primului o origine populară, deși era propria lor creație... mai veche. Proba practică a substituirii este aceea că termenul este declarat ent. pop. numai în zonele în care există un top. *Cîmpulung*, în special în Bucovina. Cf.: *Șirurile acestea de munți sînt despărțite prin văile largi ale apelor Moldova și Moldovița. Aceste văi sînt denumite de localnici „cîmpulunguri”*. GEOGR. SUC. 59 (a. 1960). *Depresiunile longitudinale, cunoscute în Carpații Orientali sub numele de „cîmpulunguri”*. COTET — MARTINIUC, 206 (a. 1960). — După RESMERIȚĂ, 937 și IORDAN, T. 493 etimologia socion. este sint. **cîmp (1) lung**, cu ent. art. Aceasta este, într-adevăr, baza lexicală, dar nu a socion., care este o polarizare toponimică, ci a topograficului neatestat. O dovadă lingvistică de vechime a satului este apariția toponimului cu sens exclusiv socionimic, fără a fi atestate fazele inițiale ale procesului de polarizare, cum ar fi *satul de la* (sau *din*) *Cîmpu Lung*. Totuși, satul nu poate fi anterior descălecatului, cum cred unii istorici, — și aceasta pentru că vama spre Ungaria a fost inițial în satul Vama (COSTĂCHESCU, D.M. I, 73, a. 1409), care reprezenta deci punctul terminus locuit. Probabil că, pe atunci, Cîmpulung nu avea consistența unui sat, ci cuprindea doar cîteva proprietăți izolate. Se pare că el s-a dezvoltat ca atare în a doua jumătate a sec. XV, pentru că la 1527 avea un urednic iar spre sfîrșitul sec. XVI era destul de mare ca vama să se mute aici (cf. doc. din 1583, 1638 ș.a., care vorbesc despre vameșii și vama domnească din Cîmpulung, HURM. XV, 691, 1047, BĂLAN, I.C. 71). — Populația este conștientă de semnificație, deși sint. s-a transformat de mult în comp. Cf. MARIAN, T. 176 (a. 1895): „un cîmpușor [sic!] lung”; Fru: „îi un cîmp lung”; Dra: „un cîmp lung și neted”; Sad: „e un cîmp lung, cel mai întins oraș”; Ben: „era un cîmp înainte, nu erau căși”; Clg, Poj, FuM: „cîmp lung”.

*

Schema este completă, în sensul că menține toate împărțirile și subîmpărțirile operate în articol, pentru a evidenția atât concepția cît și metoda concretă de lucru. Am dat de regulă un singur citat ilustrativ, dar mai mult sau mai puțin la întîmplare, pentru a facilita inteligibilitatea; în cazuri excepționale am suplimentat numărul citatelor fie pentru ca situația să poată fi mai bine înțeleasă, fie pentru a sublinia detalii de tehnică propriu-zisă. Din ultimul alineat, etimologia, am transcris cîteva paragrafe. Deoarece nu considerăm necesară, pentru scopul propus, explicarea siglelor, precizăm doar că orice siglă cu majuscule la care nu se dă pagina reprezintă

o hartă. Siglele cu minuscule corespund punctelor anchetate de autor: *Ben* = Benia — Moldova - Sulița; *Bot* = Botuș — Fundu Moldovei; *Br S* = Brodina de Sus — Izvoarele Sucevii; *Brz* = Breaza; *Cbb* = Cîrlibaba; *Clg* = Cîmpulung Moldovenesc; *Col* = Colacu — Fundu Moldovei; *Dei* = Deia — Frumosu; *Dra* = Dragoș — Frumosu; *Fru* = Frumosu; *FuM* = Fundu Moldovei; *ISu* = Izvoarele Sucevii; *MoS* = Moldova - Sulița; *Mța* = Moldovița; *ObU* = Obcina Ursului — Fundu Moldovei; *PNe* = Pîrîu Negrii — Breaza; *Poj* = Pojorîta; *Por* = Porcescu (Breaza de Sus) — Breaza; *Sad* = Sadova; *Sul* = Sulița — Moldova - Sulița; *Vam* = Vama; *VaM* = Vatra Moldoviței; *VaP* = Valca Putnei — Pojorîta; *VSt* = Valea Stînii — Cîrlibaba. Precedate de ARH. și urmate de o cifră indică materialul extras din arhivele comunale, cu trimitere la numărul dosarului. Următoarele sigle reprezintă caietele de anchetă indirectă: *SFmFm* = Fundu Moldovei; *SFrD* = Deia — Frumosu; *SFrFr* = Frumosu; *SMsB* = Benia — Moldova - Sulița; *SMsMs* = Moldova - Sulița; *SPoPo* = Pojorîta; *SPoV* = Valea Putnei — Pojorîta.

Este necesară și explicitarea abrevierilor care nu sînt uzuale sau sînt mai puțin clare: *absol.* = absolut(ă); *art.* = articulat(ă); *comp.* = compus; *coron.* = coronim „nume de regiune”; *descr.* = descriptiv(ă); *disjunct.* = disjunctiv(ă); *dr.* = dreapta; *echipol.* = echipolent(ă); *ent.* = entopic; *etnon.* = etnonim; *fiton.* = fitonim; *heterofuncț.* = heterofuncțional(ă); *hodon.* = hodonim („nume de cale de comunicație”); *homofuncț.* = homofuncțional(ă); *huț.* = huțul(ă); *locat.* = locativ; *mt.* = munte; *neart.* = nearticulat(ă); *nom.* = nominativ; *opoz.* = opoziție; *oron.* = oronim; *p. anal.* = prin analogie; *patrion.* = patrionim („nume dat indivizilor după origine”); *patron.* = patronim; *perifr.* = perifrază; *p. ext.* = prin extensie; *p. generaliz.* = prin generalizare; *p. polar.* = prin polarizare; *privat.* = privativă; *p. toponim.* = prin toponimizare; *sint.* = sintagmă; *socion.* = socionim („nume de localitate”); *st.* = stînga; *top.* = toponim; *trad.* = traducere.

Toate variantele înregistrate la alineatul antepenultim (în număr de 170) vor figura în corpul principal al dicționarului, cu trimitere la cuvîntul titlu respectiv; aceeași situație pentru abrevieri (cu mențiunea categoriei). Toate entopicele care apar, fie cu funcție toponimică, fie păstrîndu-și funcția (în sintagme toponimice) vor figura într-un corp secund cu trimitere la sensul la care apar în corpul fiecărui articol toponimic și cu mențiunea funcției lor în situația respectivă. Corpul secund va fi în același timp un glosar de entopice, cuprinzînd nu numai cuvintele neatestatate în dicționare sau rare, ci toate apelativele care circulă (sau au circulat) în zonă, cu variantele și sensurile lor. Orice entopic menționat în dicționarul propriu-zis, fie la etimologie, fie în definiții, va avea numărul sensului cu care este sau a fost întrebuintat de creatorii toponimelor, evitîndu-se procedeul comod, dar total neștiințific, de trimitere la dicționarele limbii române: condiția elementară a etimologiei este indicarea nu numai a formei ci și a sensului precis utilizat cu funcție toponimică.

Deoarece termenii *slavă* sau *latină* nu pot justifica întotdeauna formele concrete ale variantelor și particularitățile gramaticale, ne-am simțit obligat să precizăm de fiecare dată redacția particulară: *slavo-rom.*, *lat.-pol.*, *lat.-germ.* ș.a. Nu întotdeauna a fost posibilă identificarea limbii materne a scriitorilor de latină, italiană etc., așa încât indicațiile au uneori un caracter provizoriu, marcat prin(?). Pe de altă parte, într-un document de cancelarie moldovenesc scris în latină pot apărea forme germane sau maghiare, ceea ce dovedește că indicația *lat.-rom.* este superficială. Precizarea justă ar fi fost dată numai printr-o severă critică de text, ceea ce depășea posibilitățile noastre. Deși uneori provizorii, indicațiile suplimentare reduc mult cazurile în care termenul generic are o insuficientă valoare justificativă. Limitele pot fi suplinite, de multe ori, prin compararea variantelor din cuprinsul articolelor. De altfel, orice redactor de dicționar va conveni că o explicație precisă a fiecărei variante lexicale, fonetice sau, mai ales, grafice este o imposibilitate: ceea ce pentru un caz poate fi un accident, pentru altul poate avea justificarea unei tradiții sau a unei influențe. Acesta este motivul pentru care am concentrat toate explicațiile cu caracter general la începutul alineatului.

O problemă extrem de delicată este a cronologiei. Succesiunea formelor și filiația sensurilor sînt în bună măsură determinate de cronologia atestărilor documentare. Totuși, o serie de documente dintre cele mai vechi, cum ar fi cel de la 1411 al branștei mănăstirii Moldovița, au fost declarate falsuri din veacul al XVI-lea. Redactorul trebuie să fie la curent cu mutațiile cronologice dictate de critica diplomatică și să le adopte în cazurile în care (cum este cazul nostru) nu are pregătirea necesară pentru a-și forma o opinie.

Aceste imprecizuni și nesiguranțe care privesc amănuntul pot fi compensate printr-o concepție riguros diacronică și riguros sistematică asupra toponimiei; fiecare articol de dicționar toponimic trebuie să fie, în același timp, o manifestare analitică și un rezultat al sintezei.

ABREVIERI

- CISO, IV = *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques* (1952), Uppsala, 1954.
 CISO, VII = *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche. Atti e memorie*, 4 vol., Florența, 1963.
 CITA, I = *Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et mémoires* (1938), Paris, 1939.
 CL = „Cărețări de lingvistică“, Cluj
 IKN, VI = *VI Internationaler Kongress für Namensforschung*, 3 vol., München, 1961
 IKN, X = *X Internationaler Kongress für Namensforschung*, 2 vol., Viena, 1969.
 PICO, VIII = *Proceedings of the eight International Congress of Onomastic Sciences*, Haga, 1966
 PICO, IX = *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences* (1966), Louvain, 1969 (în „Onoma“, XIII, 1968, XIV, 1969).

QUELQUES PRINCIPES DU DICTIONNAIRE TOPONYMIQUE

RÉSUMÉ

L'objet de notre dictionnaire est la toponymie „en soi et pour soi“ ; l'étymologie n'est pas un but, mais seulement un point de départ. Le nom propre est présenté de ses phases primaires (périphrase, appellatif en fonction toponymique absolue) jusqu'à sa constitution comme telle, sous l'aspect graphique, phonétique, morphologique et syntaxique (en contextes). De plus, il est poursuivi dans les classes toponymiques, extensions, polarisations, fonctions nouvelles (symbolique, lexicale), gentils, etc. Le matériel toponymique est organisé selon les principes suivants : le principe formatif de la *motivation*, qui vise le rapport entre le terme linguistique et l'objet géographique ; le principe structural de l'*opposition*, c. —à—d. la manifestation toponymique du rapport perçu par le locuteur entre deux ou plusieurs objets géographiques ; enfin, le principe diachronique de la *filiation*.

PROBLEMA ETIMOLOGIEI NEOLOGISMELOR LIMBII ROMÂNE*

DE

N. A. URSU

Cercetarea amănunțită a unui număr cît mai mare de scrieri românești cu conținut variat, tipărituri și manuscrise, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, demonstrează că majoritatea neologismelor limbii române (excluzînd, firește, terminologia științifică și tehnică modernă) datează din această perioadă. La început însă, aspectul lor fonetic și morfologic era, aproape în toate cazurile, mai mult sau mai puțin deosebit față de cel pe care-l au astăzi. Deosebirea aceasta, care constituie un indiciu prețios pentru stabilirea etimologiei neologismelor respective, se explică atît prin particularitățile fonetice și morfologice ale limbii române literare de atunci, cît și prin faptul că forma celor mai multe cuvinte de circulație internațională păstra încă amprenta limbii sau a limbilor din care le-am primit.

După cum se știe, trecerea limbii române literare de la stadiul vechi la stadiul ei modern de dezvoltare a avut loc, spre deosebire de felul în care s-a petrecut acest proces în dezvoltarea altor limbi de cultură, într-un timp relativ scurt și sub multiple influențe străine. În cursul a 4—5 decenii din jurul anului 1800, prin intermediul calendarelor, al foilor volante, al manualelor școlare și al diferitelor cărți de popularizare a științei sau cu conținut beletristic, traduse din diverse limbi și tipărite la Brașov, Sibiu, Blaj, Viena, Buda și Liov, limba română literară s-a îmbogățit cu numeroase neologisme de proveniență latină, italiană, franceză, germană și, mai puțin, maghiară. În același timp, prin scrierile tipărite la București și Iași, precum și prin numărul mare de traduceri rămase în manuscris, dintre care unele au avut o largă răspîndire, cum dovedesc numeroasele lor copii păstrate pînă astăzi, au fost puse în circulație foarte multe neologisme de prove-

* Vezi versiunea franceză în „Revue roumaine de linguistique”, X, 1965, 1—3, p. 53—59.

niență neogreacă, latină, franceză, italiană sau rusă. După anul 1829, o dată cu apariția presei și cu dezvoltarea învățămîntului în limba națională, numărul neologismelor de diferite origini, dar mai ales de proveniență latino-romanică, sporește în mod considerabil.

În majoritatea cazurilor, cuvintele internaționale, adică cele existente în aproape toate limbile moderne de cultură, au intrat în română prin intermediul mai multor limbi străine cu care limba noastră literară se afla atunci în contact. De obicei, proveniența unor atare cuvinte dintr-o limbă ori alta poate fi stabilită pe baza aspectului lor fonetic și morfologic sau după anumite particularități semantice. Adeseori însă este imposibil de determinat limba care ne-a furnizat cuvintele respective, datorită faptului că ele au provenit sau au putut să provină, cu aceeași formă și cu aceleași sensuri, din două, trei sau chiar mai multe limbi, în același timp ori la date și în regiuni diferite. În asemenea situații ne găsim în fața unor neologisme cu proveniență multiplă în limba română, iar acceptarea acestei formule nu reprezintă, cum cred încă unii cercetători, abandonarea preocupării de a determina unica și adevărata lor proveniență, prin recurgerea la o soluție comodă. Dimpotrivă, așa cum a arătat acad. Al. Graur¹ și cum au dovedit câteva studii recente de lexicologie românească², proveniența multiplă a multor neologisme este o realitate, iar la constatarea acestui fapt se poate ajunge numai printr-o cercetare amănunțită a istoriei cuvintelor respective în limba română.

Stabilirea judicioasă a etimologiei neologismelor limbii române, ca — de altfel — a etimologiei tuturor cuvintelor unei limbi, este condiționată, în primul rînd, de bogăția materialului informativ de care dispunem pentru fiecare neologism. Este absolut necesar ca izvoarele de informație să fie cît mai numeroase și mai variate. Pentru a cunoaște cît mai exact istoria neologismelor limbii române și a trage concluzii valabile cu privire la etimologia lor trebuie consultate, în afară de literatura beletristică, numeroase documente, foi volante, gazete, reviste, manuale școlare, diverse scrieri cu conținut științific, juridic sau administrativ și alte texte care au vehiculat și vehiculează în mare măsură termenii neologici. O importanță deosebită prezintă înregistrarea, pe cît este posibil, a primelor atestări ale fiecărui neologism și cunoașterea amănunțită a variantelor formale și a sensurilor pe care le-a avut pînă la adaptarea lui la sistemul fonetic și morfologic al limbii române. Faptul că aproape toate dicționarele limbii

¹ Vezi articolul intitulat *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, I (1950), fasc. 1, p. 22—34, republicat în volumul *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 67—77, precum și articolul *Din nou despre etimologia multiplă*, în volumul *Etimologii românești*, București, 1963, p. 11—18.

² Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954 (ediția a II-a, 1956), capitolul *Lexicul*; G. Ivănescu și L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria filologie, VII (1956), fasc. 2, p. 1—24; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 114—124; Al. Graur, *Etimologii românești*, passim.

române apărute pînă acum indică la multe neologisme etimologii incomplete sau chiar eronate³ se datorește în mare măsură lipsei unei informații mai bogate asupra istoriei cuvintelor respective în limba noastră.

O altă condiție pe care o impune operația de stabilire a etimologiei neologismelor limbii române o constituie interpretarea materialului informativ privitor la istoria fiecărui neologism în lumina datelor oferite de istoria socială și culturală a poporului român. Am amintit mai sus faptul că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea principalele limbi străine care furnizau românei cuvinte noi erau în Muntenia și Moldova altele decît în Transilvania și Banat, iar unele neologisme au putut proveni, cu aceleași forme și în același timp, din mai multe limbi. Ca atare, la stabilirea etimologiei unui neologism este necesar să se aibă în vedere, pe lîngă eventualele lui variante formale și semantice, regiunea în care a circulat mai întîi acel cuvînt, formația culturală a primilor autori sau traducători care l-au folosit, curentul lingvistic și cultural căruia aparțineau acei intelectuali, limba din care au fost eventual traduse scrierile respective, răspîndirea în țările române a textelor care conțin primele atestări ale termenului în discuție, precum și alți factori de ordin istoric și cultural care pot explica apariția ori frecvența unei forme a celui neologism într-o anumită perioadă și într-un anumit loc. Se înțelege că invocarea acestor factori extralingvistici trebuie făcută cu multă precauție, deoarece exagerarea importanței unora dintre ei sau situarea lor înaintea criteriilor lingvistice care conduc spre stabilirea adevăratei etimologii pot duce, de asemenea, la concluzii greșite, ca și completa lor ignorare.

Neologismul *clasă*, de exemplu, cu sensurile lui mai vechi: „diviziune a societății, diviziune a regnului animal sau vegetal, grupă de trei cifre într-un număr cu mai multe cifre, unitate organizatorică în sistemul învățămîntului public, categorie, treaptă, rang”, începe să fie frecvent, sub această formă, în scrierile din Transilvania și Banat prin jurul anului 1820, iar în scrierile din Țara Românească și Moldova după anul 1830. Înainte de aceste date forma *clasă* (pl. *clase*) apare sporadic, avînd în schimb o frecvență mai mare, atît în Țara Românească și Moldova, cît și în Transilvania și Banat, varianta *clas* (pl. *clasuri*).

Comparînd etimologia cuvîntului *clasă* și a variantei mai vechi *clas* din dicționarele de pînă acum, constatăm că în majoritatea lor

³ Vezi Th. Hristea, *Probleme de etimologie în „Dicționarul limbii române moderne”*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XI (1960), nr. 2, p. 235—257, precum și recenziile la *Dicționarul limbii române moderne* semnate de Despina Ursu (în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria filologie, fasc. 1—2/1958), Nestor Camariano (în „Limba română”, nr. 3/1959), Th. Hristea (ibidem), și la *Dicționarul de neologisme*, elaborat de Florin Marcu și Constant Maneca, semnate de Despina Ursu (în „Studii și cercetări științifice”, Iași, seria filologie, fasc. 2/1961) și St. Ionică (în „Limba română”, nr. 5/1962).

forma *clasă* este considerată de proveniență franceză (<*classe*). Numai *Dicționarul limbii române* al Academiei (DA) și *Dicționarul de neologisme* elaborat de Florin Marcu și Constant Maneca (DN) indică și sursa germană (<*Klasse*). În DN se fac trimiteri și la it. *classe* și lat. *classis*, însă ca primă sursă este indicată limba rusă (<*класс*), fapt care surprinde, întrucît nu se menționează acolo și varianta *clas*. Această variantă este considerată în *Dicționarul limbii românești* al lui Scriban și în DA drept formă regională moldovenească și, în consecință, de origine rusească. Proveniența ei rusească a fost susținută recent și de Th. Hristea⁴.

Dacă privim acum etimologia neologismului *clasă* și a variantei *clas* din dicționarele citate mai sus în lumina unui material informativ mai bogat, adunat din aproximativ 120 de texte dintre anii 1780—1860 în care am întîlnit cuvintele respective, observăm numai decît că ea nu corespunde întru totul realității. În primul rînd, nu este adevărat că forma mai veche *clas* a circulat numai în Moldova sau numai în provinciile românești de dincoace de Carpați. Începînd cu anul 1785, ea se întîlnește în diverse traduceri sau scrieri originale datorate unor cărturari din Transilvania și Banat, ca Mihail Roșu, Ion Budai-Deleanu, Ioan Molnar, Grigorie Obradovici, Gheorghe Șincai, Dimitrie Țichindeal, Nicola Nicolau și alții. Majoritatea textelor respective sînt manuale școlare, foi volante, rînduiri judecătorești sau scrieri literare, tipărite la Viena, Buda, Sibiu, Brașov sau Blaj, care au avut o largă răspîndire în regiunile de peste munți. Sînt mărturii că unele dintre ele au circulat și dincoace de Carpați. Evident, forma *clas* din aceste scrieri nu poate fi rusească, ci de proveniență latină. Din lat. *classis* cărturarii pomeniți au creat formă *clas*, așa cum din lat. *analysis* ori ngr. *ἀνάλυσις* a fost creată forma *analîs*, din lat. *basis* ori germ. *Basis* forma *bas*, ambele avînd, prin sonorizarea lui *-s*, și variantele *analîz*, *baz*, și altele.

În diversele scrieri din Țara Românească și Moldova, provenite de la oameni de cultură neogreacă, care atestă folosirea cuvîntului *cias* la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, această formă poate fi de proveniență neogreacă, mai curînd decît de proveniență rusească. Cărturarii români care vorbeau curent neogreaca au putut în mod firesc să creeze de la ngr. *κλάσις* forma *clas*, după cum din *ἀνάλυσις* a fost creată forma *analîs*, din *σκοπός* forma *scop* și altele.

Prin urmare, forma *clas*, care apare în limba română la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a rezultat în primul rînd din lat. *classis* și ngr. *κλάσις*. Sporadic se întîlnește și forma „crudă” *clasis*, neadaptată încă la română, sau *clasiș*, cu pronunție maghiară. Firește, în măsura în care știau rusește, unii intelectuali din jurul anului 1800 au putut lua forma

⁴ În recenzia la lucrarea acad. Al. Graur, *Etimologii românești*. Vezi „Studii și cercetări lingvistice”, XIV (1963), nr. 4, p. 508.

clas și din limba rusă. Despre o influență sigură a limbii ruse în privința formei *clas* putem vorbi însă abia după anul 1829, sub administrația lui Kiseleff și sub domniile regulamentare. Mulți dintre tinerii care foloseau atunci forma *clas*, în special funcționarii din administrația și militarii, vor fi luat termenul din limba rusă, prin intermediul diverselor formulare administrative rusești care le serveau ca model. În general însă, influența limbii ruse, care, imediat după anul 1829, s-a manifestat cu oarecare intensitate asupra limbii române literare din Principate, a făcut ca varianta *clas*, deja existentă în limbă, să reziste în lupta cu forma *clasă*, pînă prin jurul anului 1850.

Cu privire la etimologia propusă de unele dicționare pentru forma *clasă* observăm, de asemenea, că indicarea numai a sursei franceze este insuficientă. Primele atestări ale formei *clasă* ni le oferă unele scrieri didactice și literare traduse din limba germană și tipărite la Buda, în jurul anului 1820. Aceste scrieri au circulat și în Principate. Presupunem deci că în textele respective, ca și în scrisul multor intelectuali ai vremii din Transilvania și Banat, cuvîntul *clasă* este de proveniență germană. Deși nu este exclusă, pare mai puțin posibilă proveniența formei *clasă* și din limba italiană. Informația de care dispunem pînă în prezent nu ne conduce spre o asemenea concluzie.

Exemplele care să ilustreze necesitatea unei informații cît mai bogate asupra istoriei fiecărui neologism din limba noastră și obligația de a interpreta materialul informativ adunat în lumina datelor oferite de istoria socială și culturală a poporului român, cînd este vorba să stabilim adevărata proveniență a neologismelor, s-ar putea înmulți. Considerăm însă că analiza cuvîntului *clasă*, cu varianta *clas*, este edificatoare.

În sfîrșit, pentru a se putea stabili în mod just etimologia unui neologism trebuie să se țină seama neapărat și de particularitățile limbii române literare din perioada în care a intrat în limbă neologismul respectiv, de structura ei fonetică și morfologică din acel timp. De exemplu, este cunoscut faptul că forma pe care o au multe neologisme la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea prezintă uneori deosebiri mari față de forma pe care o au aceleași neologisme de pe la 1830—1840 pînă astăzi. Cercetînd natura și cauzele acestor deosebiri, am ajuns la concluzia că ele se explică în primul rînd prin diferențele existente între sistemul fonetic și morfologic al limbii române literare din jurul anului 1800 și sistemul fonetic și morfologic din perioada următoare⁵. Deși aceste diferențe nu sînt esențiale, stabilirea lor are totuși o importanță deosebită pentru problema etimologiei neologismelor. Astfel, datorită unei norme fonetice constituite pe baza împrumuturilor din neogreacă, rusă, germană

⁵ Vezi N. A. Ursu, *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române, în jurul anului 1800*, în „Limba română”, nr. 5/1964, p. 413—422.

sau maghiară, aproape toate neologismele se pronunțau, în jurul anului 1800, cu palatala *ġ* în locul africateri *ġ* (urmată de *e, i*) sau cu africata *t* în locul africateri *č* (urmată de *e, i*), chiar cînd proveneau din limbile latină, franceză ori italiană, nu numai din cele citate mai sus. Prin urmare, cuvînte ca *aġent, aġid, gheografie, loghică* și altele au putut proveni în perioada respectivă și din latină sau dintr-o limbă romanică. Pe plan morfologic, constatăm că în jurul anului 1800 limba română literară utiliza în procesul adaptării adjectivelor neologice mai ales sufixele adjectivale mai vechi *-icesc* și *-nic*, cu variantele lor compuse *-alicesc, -aricesc, -alnic* și *-arnic*. Mai tîrziu, după anul 1830, cînd se intensifică influența latino-romanică, se constituie în mod treptat un nou sistem morfologic de adaptare a adjectivelor neologice, în care lui *-icesc* îi corespunde *-ic*, iar sufixelor compuse *-alicesc, -aricesc, -alnic* și *-arnic* le corespund sufixele *-al* și *-ar*. Ca atare, proveniența unor neologisme ca *analiticesc, comicesc, diplomaticesc, gheograficesc, matematicesc, sistematicesc* și altele nu trebuie pusă în mod nejustificat numai pe seama influenței limbii ruse, unde toate au corespundente în — ический, deoarece ele au putut proveni și din adjectivele corespunzătoare neogrecești, latinești, italiene, franceze sau germane, prin înlocuirea sufixelor adjectivale proprii limbilor respective cu sufixul românesc *-icesc*.

O situație asemănătoare întîlnim și în cazul unor verbe neologice ca *abonarisî, avansarisî, definarisî, influerisî, publicarisî, refiusarisî, vizarisî* și altele, care, deși ne-au venit direct din limbile franceză sau italiană, s-au încadrat la început, adică pînă pe la 1830—1840, cu sufixul verbal de proveniență neogreacă *-arisî*, la conjugarea a IV-a, nu la conjugarea I, ca mai tîrziu. Menționăm că verbele citate nu există în neogreacă, așa că împrumutul lor din această limbă este exclus.

În aceeași situație se află și unele verbe neologice terminate în *-ălui*, ca *aplicălui, autenticălui, duplicălui, educălui, observălui, recomandălui* și altele, frecvente în scrierile cu conținut juridico-administrativ publicate în Transilvania și Banat în jurul anului 1800. Dacă în limba maghiară a vremii aceste verbe de proveniență latino-romanică nu aveau corespundente terminate în *-ălni* (în dicționarele maghiare de astăzi nu se găsesc), atunci putem fi siguri că ele au fost luate de români direct din latină, franceză sau italiană și au primit sufixul *-ălui* pe teren românesc⁶.

Exemplele citate scot în evidență și faptul că pentru determinarea adevăratei proveniențe în limba română a unor neologisme dintr-o anumită perioadă este necesar ca ele să fie raportate la vocabularul *din aceeași perioadă* al limbilor cu care româna se afla atunci în contact. Multe cuvînte pe care limbile străine respective le-au părăsit în cursul timpului, dar care într-o perioadă mai veche au putut fi trans-

⁶ Vezi Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice, în limba română din perioade 1760—1860*, în „Limba română”, nr. 3/1965, p. 375.

mise românei, nu sînt înregistrate de dicționarele obișnuite de astăzi. În astfel de cazuri trebuie să apelăm la dicționare istorice cît mai complete ale acestor limbi.

*

În concluzie, considerăm că stabilirea etimologiei neologismelor limbii române, care, la prima vedere, poate părea o operație simplă, fiind vorba de cuvinte relativ noi în limbă, a căror formă se recunoaște cu ușurință în dicționarele altor limbi, este în fond o problemă destul de complicată. Rezolvarea ei la nivelul cercetărilor etimologice actuale impune adunarea unui material informativ cît mai bogat, începînd chiar cu primele atestări ale fiecărui neologism în limba noastră, și interpretarea lui în lumina unei cît mai amănunțite cunoașteri a istoriei limbii și a culturii românești.

LE PROBLÈME DE L'ÉTYMOLOGIE DES NÉOLOGISMES DU ROUMAIN

RÉSUMÉ

La plupart des néologismes du roumain (évidemment à l'exclusion de la terminologie scientifique et technique moderne) datent de la fin du XVIII-e siècle et de la première moitié du XIX-e siècle.

Pendant cette période, le roumain littéraire se développe sous l'influence presque simultanée du latin, du néo-grec, du français, de l'italien, de l'allemand, du russe et du hongrois. Cela explique le fait que beaucoup de néologismes roumains sont provenus ou ils auraient pu provenir, avec les mêmes formes et avec les mêmes sens, de deux ou trois sinon plusieurs langues. Cette situation rend très difficile la détermination de la véritable origine des néologismes respectifs en roumain.

C'est pourquoi l'établissement judicieux de l'étymologie d'un néologisme impose d'abord au chercheur d'amasser une riche documentation relative à l'histoire du mot respectif en roumain; ces matériaux il va les interpréter au moyen d'une connaissance des plus approfondies de l'histoire de la langue et de la culture roumaines.

PROBLEMA MODELELOR GRAMATICII LUI IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU

DE

KLAUS STEINKE

*Observațiile*¹ lui Ienăchiță Văcărescu din anul 1787 sînt, cronologic privind, doar a treia gramatică tipărită a limbii române, dar, după *Elementa*² (1780) ale lui S. Micu, scrise în limba latină, și *Tractat*³ (1781) al lui F. J. Sulzer, în limba germană, prima operă de acest fel în limba română. Totuși, această lucrare a lui I. Văcărescu nu a fost luată în considerație, în mod deosebit, pînă acum, și, după părerea noastră, evaluată pe nedrept superficial, ceea ce este strîns legat cu marea însemnătate cultural-politică a *Elementelor*, prin care sînt umbrite, în conștiința filologilor, celelalte contribuții la interpretarea științifică a limbii române din acel timp. Singurul interes, strict lingvistic, pentru gramatica lui a fost stîrnit de modelul ei. Pe baza terminologiei italiene folosite de el, s-a urmărit mai ales un model italian. În timp ce modelul grec a fost cunoscut deja dintr-un citat din opera în discuție, a apărut aici, în fața cercetătorului, o problemă deosebit

¹ Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduierilor gramaticii rumânești*, Rimnicu-Vilcea, 1787. De regulă, noi trimitem, ca și P. V. Haneș ș. a., la ediția a doua, care a apărut cu același titlu, în anul 1787, la Viena.

² S. Klein, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, Vindobonae, 1780. Ediția a doua a apărut în 1805, la Buda. Despre diferențele între cele două ediții vezi articolul nostru în AUI XVII, 1971, p. 109—120. Vezi și N. A. Ursu, *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, în LR XX, 1971, p. 259—272.

³ Fr. J. Sulzer, *Grammatikalische Abhandlung von der walachischen Sprache*, în *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. 2, Wien, 1781, p. 151—269. Vezi studiul nostru în „Anuar de lingvistică și istorie literară” XXII, 1971, p. 93—111.

de grea, deoarece nu există în acest caz date sau referiri cu privire la izvoare. Vrem să ne ocupăm, în studiul de față, încă o dată de problema modelelor, deși ea părea a fi definitiv rezolvată în articolul lui D. Găzdaru⁴, ceea ce noi socotim îndoielnic, deoarece multe chestiuni rămân fără răspuns, în orice caz unele din argumentele oferite nu ni se par suficient de fondate. În afară de aceasta, în intenția noastră este să precizăm, în continuare, locul și valoarea acestei gramatici în dezvoltarea filologiei române, deoarece sintem de părere că aici apare o clară greșeală de apreciere, și anume, o subapreciere nedreaptă a realizării primului poliglot și filolog muntean.

În căutarea modelelor, a fost accentuată mereu foarte puternic influența italiană, deși nimeni nu a reușit pînă în prezent să identifice modelul în mod concludent. Noi considerăm aici ca inacceptabilă și încercarea lui D. Găzdaru de a fixa drept model gramatica italianului G. Gigli⁵, deoarece argumentele invocate de el nu sînt prea convingătoare. Prima încercare de a descoperi în italiană un prototip corespunzător a făcut-o G. Pascu⁶, care a pornit de la următoarea notă marginală din introducerea la ediția din Rîmnic: GRAMM: GEOGRAF, FAȚEA TYP. 1760 VINET TOM: 2:7 și a interpretat aceasta ca o referire la o gramatică italiană, ceea ce, după cum a dovedit N. Camarino⁸, este greșit. Îndoieli cu privire la teza amintită a exprimat în același timp și D. Găzdaru⁹. Dovezi acceptabile pentru una sau alta din gramaticile italiene nu au fost aduse de nimeni; toate aceste teze, nu prea numeroase, trebuie considerate cel puțin ca discutabile. Greșit este, desigur, și punctul de plecare al argumentării lui D. Găzdaru, care, biziundu-se pe asemănările dintre tablele de materie ale celor două scrieri, acceptă aceasta drept o indicație că gramatica lui G. Gigli a constituit modelul celei a lui I. Văcărescu¹⁰. Dar, mai întîi, trebuie spus că similitudinea nu este desăvîrșită: la G. Gigli primul capitol se numește *Delle lettere*, iar la I. Văcărescu *Ce iaste gramatica?* și ultimul *Della più esatta e moderna ortografia*, iar la cărturarul român *Pîntru pronunție și ortografie*¹¹. În afară de aceasta, lipsește, în lista lui G. Gigli,

⁴ D. Găzdaru, *Modelul italian al gramaticii lui Văcărescu*, în „Arhiva” XLIII, 1936, p. 3—11.

⁵ D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 11, „... că gramatica lui Văcărescu numai cu gramatica lui Gigli seamănă...”.

⁶ G. Pascu, *Gramatica lui Văcărescu*, în „Convorbiri literare” LVI, 1924, p. 437—445.

⁷ Această mențiune apare numai în prima ediție, p. 3, de unde reiese, dealtfel, clar din context că nu este vorba de o gramatică a unei limbi.

⁸ N. Camarino, *Modelele gramaticii lui Văcărescu*, în „Studii italiene” III, 1936, p. 185—191.

⁹ D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 6. El constată că din cauza contextului trebuie să fie vorba de o operă geografică. Nu înțelegem în ce măsură o asemenea lucrare poate să fi fost folosită ca model pentru opera lui I. Văcărescu, cum afirmă Al. Rosetti, B. Cazacu și L. Onu în *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. a II-a, București, 1971, p. 508.

¹⁰ D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 11. Această teză a fost reluată în ultimul timp de autorii *Istoriei limbii române literare*.

¹¹ Am preluat aceste pasaje de la D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 11.

un capitol *Pântru părtaşire și gherundii*. Succesiunea capitolelor respective este, dealtfel, tradițională și nu neapărat convingătoare. Ar putea fi aduse aici spre comparație gramaticile lui A. Catifor¹², M. Smotrițki¹³ și chiar a lui S. Micu¹⁴, pentru a recunoaște concordanța, în fond aproape deplină, în ordonarea materialului: articol, nume, pronume, verb, prepoziție, adverb, conjuncție și interjecție. De aceea, se impune concluzia că acest argument nu pare suficient, dacă nu se găsește și alte referiri de bază pentru susținerea tezei. Observația că I. Văcărescu folosește, în partea a doua a gramaticii sale, la exemplele pentru poetică, poezii proprii, ca și G. Gigli, este numai în parte utilizabilă, deoarece tocmai în poetica sa el îl citează pe A. Catifor și-l traduce, astfel încît o orientare concomitentă după gramatica lui G. Gigli apare cel puțin ca indoielnică¹⁵. Mai mult decît atît, pentru autorul *Observațiilor* nu ar fi fost simplu să recurgă la alte poezii decît cele personale, în condițiile unor posibilități de alegere reduse din timpul său. Referirea din introducerea amplului și mai puțin obișnuitului titlu *Observații sau băgări dă seamă asupra regulor gramaticii rumânești* la gramaticile italicene poate fi acceptată¹⁶. Numai că gramatica lui G. Gigli are titlul *Lezioni di lingua toscana*¹⁷, iar în demonstrațiile sale D. Găzdaru nu a remarcat această contradicție evidentă. Din păcate, el a omis să-și susțină afirmația prin dovezi probante, astfel încît referirile în cauză sînt insuficiente. Noi vom reveni asupra problemei modelului italian, după cercetarea mai amănunțită a gramaticii lui I. Văcărescu și după amplificarea materialului necesar pentru a susține una sau alta din teze. Dar aici ar fi de formulat întrebarea, cu care de fapt ar fi trebuit să ne ocupăm și care ar putea oferi eventual o cheie a întregii probleme, și anume, de ce el nu amintește tocmai modelul italian, dar, în schimb, dă izvorul grec, iar în prefața ediției din Rîmnic, cînd face diverse mențiuni cu caracter istoric, citează, chiar pentru lucruri mult mai mărunte, numeroși autori¹⁸. La această problemă vom mai reveni. Un răspuns posibil, care, mai întîi, poate să pară oarecum arbitrar, este presupunerea că I. Văcărescu ar fi folosit o gramatică școlară anonimă și că, în consecință, nu a putut indica autorul.

Modelul grec era relativ simplu de determinat și N. Camarino, care are, dealtfel, meritul de a fi realizat o contribuție importantă în expli-

¹² Αντωνίος Κατηφόρος, Γραμματικὴ ἑλληνικὴ ἀκριβεστάτη Veneția 1784. Există mai multe ediții. Prima ediție pare să fie din anul 1734. (Vezi și N. Camarino, *op. cit.*, p. 191).

¹³ М. Смотрицкий, Славянская Грамматика, Moscova, 1648.

¹⁴ Vezi nota 2.

¹⁵ În acest punct vedem chiar, cel puțin parțial, o contradicție în argumentarea lui D. Găzdaru.

¹⁶ N. Iorga, *De unde a învățat italianește Ienăchiță Văcărescu*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz*, București, 1929, p. 101—105. Vezi p. 104: „E foarte posibil că titlul... să fie împrumutat de la «Osservazioni» ale lui Ignățiu Ștefan Raicevich”.

¹⁷ Vezi nota bibliografică a lui D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 11, Girolamo Gigli, *Lezioni di lingua toscana*, Quinta edizione, Venezia, 1761.

¹⁸ Ca, de pildă, Büsching, Voltaire ș. a.

care misteriosului FAȚEA¹⁹, dovedește chiar o preluare directă a textului în partea a doua a gramaticii, adică în definirea noțiunii metrice *picioru*²⁰. În acest loc I. Văcărescu amintește pe *prea învâțatul Antonie Catiforu* și *cartea sa*²¹, așa încît aici nu poate exista nici o îndoială. Și la ceilalți termeni din domeniul poeziei găsim, în multe pasaje, corespondențe exacte; pe de altă parte, întîlnim și abateri, prescurtări și comentarii suplimentare care arată că I. Văcărescu nu rămîne sclav față de modelul său²². Dar și în alte părți ale celor două gramatici dăm adeseori peste corespondențe de text, astfel încît se poate formula și chiar documenta ipoteza potrivit căreia I. Văcărescu s-a orientat în cea mai mare parte după A. Catifor. Totuși o atare teză abia ar fi de reținut, deoarece la multe definiții este vorba de un bun general al lingvisticii din acel timp care apare, de exemplu, la M. Smotrițki, dar și la alți autori. În plus nu se poate nega că avem, la gramaticul muntean, și termeni care derivă în mod sigur din italiană²³. Aceasta înseamnă că problema modelelor la I. Văcărescu este foarte complexă, ceea ce nu trebuie să mire, dacă ne gîndim la formația filologică serioasă a autorului nostru²⁴.

Un compromis, pe care noi îl considerăm îndoielnic, pentru că nu este suficient de documentat, se bazează pe concluzia că prima parte a gramaticii pornește de la un model italian, iar a doua de la unul grec²⁵. D. Găzdaru încearcă chiar să subîmpartă cartea a doua și este de părere că spre sfîrșit se schimbă, o dată cu termenii italieni, și modelul²⁶. O împărțire a influențelor o regăsim și în recenta ediție a *Istoriei limbii române literare*, ceea ce nu schimbă faptul că nu putem fi de acord cu explicația potrivit căreia I. Văcărescu, după folosirea gramaticii italiene în prima parte, a omis-o pur și simplu, iar în partea a doua a luat una greacă²⁷. Afirmația ar fi mai convingătoare, dacă s-ar putea explica și afla motivul schimbării. În momentul de față, după părerea noastră, faptul este conceput mecanic, deoarece I. Văcărescu în fonetică și morfologie nu a putut copia fără a modifica, ci a trebuit să ia în considerație particularitățile limbii române, care nu au paralele nici în italiană, nici în greacă, operație pe care el o

¹⁹ Vezi N. Camarino, *op. cit.*, p. 191: „Așadar, din cele spuse mai sus reiese clar că *Gramatica* lui *Fațea*, citată de Văcărescu în prefața sa, nu este o gramatică a limbii italiene, ci o *Geografie*, scrisă în limba greacă...”.

²⁰ Vezi confruntarea celor două pasaje făcută de N. Camarino, *op. cit.*, p. 191, care este preluată și de P. V. Haneș, *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu*, în *Studii de istorie literară*, București, 1970, p. 149—171 (articolul a fost publicat anterior în LL IV, 1960, p. 75—91); vezi, deosebi, p. 156 (ediția 1970).

²¹ I. Văcărescu, p. 172 (ed. a II-a) și p. 140 (prima ediție).

²² Dacă se continuă comparația făcută de N. Camarino, se constată lesne că I. Văcărescu prelucreză suveran modelul grec și în poezia lui.

²³ Vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 438 ș. u., și P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 157—158.

²⁴ La aceasta se referă și P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 171.

²⁵ Vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 444.

²⁶ D. Găzdaru, *op. cit.*, p. 3.

²⁷ Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *op. cit.*, p. 508.

face în multe locuri mai bine decât S. Micu²⁸. Este posibil ca I. Văcărescu să fi compilat din mai multe gramatici în același timp, ceea ce nu înseamnă că el, în anumite părți, nu s-a sprijinit pe unul sau altul din izvoarele folosite. Nu are însă puțin sens să punem o afirmație în fața alteia. O condiție pentru rezolvarea definitivă a problemei este stabilirea, prin comparația exactă a diferitelor gramatici cu *Observațiile*, a contribuției lor de fapt. De aceea, trebuie pornit nu numai de la notarea termenilor străini, ci și de la determinarea derivărilor în text, fapt ce nu întotdeauna este prea ușor de realizat, deoarece multe definiții au devenit un bun general al filologiei de atunci și se găsesc în cele mai diferite opere. Noi nu putem, în consecință, să ne limităm de la început la un anumit autor sau la o singură gramatică, ci este necesar să constatăm orientarea ei de ansamblu.

O problemă care în acest context ni se pare încă demnă de discutat este întrebarea de ce sînt folosiți termenii italieni și I. Văcărescu nu se limitează la un model grec sau slav. Credem a fi descoperit aici un indiciu clar pentru simțul filologic al acestuia, care evidențiază preocuparea temeinică a lui I. Văcărescu de problematica lucrării sale. Deoarece nu avea nici o bază în limba română²⁹, a fost nevoit să-și creeze el însuși o terminologie lingvistică. În prefață, el se referă la aceasta cînd pomenește de greutatea românilor de a vorbi, de a se exprima științific în limba lor, pentru că lipseau în acel timp termenii respectivi: „*din a lipsi dîn limba noastră toți termenii științii*“. Mai departe el amintește de înrudirea strînsă dintre română și italiană și de punctul lor comun de plecare, limba latină, „*căci — spune el —, de ar fi fostu măcaru un dascalu dă gramatică, astăzi amu grăi toți limba latinească sau italienească, cu carele au venitu acei stăpînilori de atuncea aicea*“³⁰. I. Văcărescu era convins de necesitatea de a găsi o terminologie românească pentru gramatica sa. Aceasta constituia o dificultate ce nu s-a pus pentru S. Micu, respectiv el a *ocolit-o*, concepînd *Elementa* în latină³¹. I. Văcărescu a făcut încercarea, la fel ca Staicu din Tîrgoviște³², Macarie³³ și D. Eustatievici³⁴ înaintea lui, de a crea termeni autohtoni și de

²⁸ În acest sens s-a exprimat și P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 164.

²⁹ Alte încercări de formare a unei terminologii românești nu au fost cunoscute sub formă tipărită și nici răspindite în acel timp. Bineînțeles trebuie să ținem seama de situația din școlile Țării Românești, unde au fost folosiți desigur și termenii autohtoni, pe care nu este exclus ca I. Văcărescu să-i fi preluat parțial.

³⁰ Din prefața ediției de la Rîmnicu-Vilcea, p. 5. Vezi și W. Bahner, *Das Sprach- und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1880*, Berlin, 1967, p. 59 ș. u.

³¹ Noi sîntem aici de altă părere decît L. Șăineanu în *Istoria filologiei române*, ed. a II-a, București, 1892, p. 113.

³² Despre Staicu citeva observații face N. A. Ursu în studiul introductiv al ediției sale la *Gramatica românească* a lui D. Eustatievici, București 1969, p. V.

³³ *Gramatica* lui Macarie există numai sub forma unui manuscris în Biblioteca Academiei R. S. România, cu semnatura *ms. 102*.

³⁴ *Gramatica* lui D. Eustatievici este citată de noi după ediția lui N. A. Ursu ; vezi și nota 32.

a-i traduce pe cei străini. Ei ar putea să apară astăzi parțial „ridiculi”³⁵, dar numai de aceea pentru că nu au fost confirmați de dezvoltarea ulterioară a filologiei românești. Străduința manifestată aici pentru desăvârșirea și creșterea limbii proprii nu ar trebui în nici un caz trecută cu vederea sau subapreciată, căci aceasta este o preocupare care lipsește în gramatica lui S. Micu și G. Șincăi³⁶. Indirect, I. Văcărescu motivează faptul că introduce termeni italieni prin referirea la înrudirea apropiată a limbii române cu italiana și la originea comună a celor două limbi³⁷. Aici vede el o posibilitate de a prelua terminologia care lipsește în română prin împrumut dintr-o limbă îndeaproape înrudită, în cazul când propunerile sale de traducere a termenilor nu s-ar fi impus. Un procedeu care, de altfel, nu este neobișnuit. Utilizarea termenilor grecești se înțelege de la sine pentru el, deoarece greaca este *izvorul cel mai desăvârșit*³⁸ și, putem adăuga acum, pentru că fuseseră cunoscuți din școală în cercurile oamenilor culti din Țara Românească. Folosirea termenilor italieni trebuie considerată ca o încercare de a lărgi baza lingvistică românească, ceea ce nu este mai puțin de apreciat, deoarece ea nu a rezistat până la urmă în fața termenilor latinești.

Lucrarea noastră, care, în esență, pornește de la o comparație a gramaticii lui I. Văcărescu cu cele ale lui A. Catifor, M. Smotrițki, D. Eustatievici, Macarie, S. Micu, precum și cu o gramatică în limba italiană³⁹, al cărei autor nu este menționat, cu text paralel greco-italian, începe cu considerații asupra problemelor introductive și a definițiilor primei părți din cartea întâi și a foneticii, care parțial este tratată și în acest capitol la paginile 2—5 (13—16)⁴⁰, dar și în prima parte a cărții a doua a gramaticii la paginile 109—119 (95—101). Împărțirea foneticii în această operă, cu repetițiile de text mai ample, este ceva neobișnuit și ar putea fi interpretată ca o lipsă de sistematizare în concepția gramaticii lui I. Văcărescu. Totuși nu s-ar putea spune că acest fenomen ar fi fost determinat de o schimbare a modelelor folosite, deoarece I. Văcărescu însuși se referă în prima parte la expunerile sale cuprinzătoare de mai târziu : „*Ci pântru acestea toate vom arăta pre largu la partea dinlăun a cărții a dooa, unde avem să*

³⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1969, p. 228. De fapt, aici spune N. Iorga că termenii „nu sînt ridiculi, ca în cea mai mare parte din lucrările analizate pînă aici”. Totuși, nu credem că diferența dintre aceste gramatici (Macarie, D. Eustatievici și I. Văcărescu) este chiar așa de mare, cum afirmă N. Iorga.

³⁶ Realizarea lui I. Văcărescu în această privință a fost relevată de mai mulți autori. Cf. N. Mihaescu, *Carte despre limba românească*, București, p. 7 ș. u., și, mai cu seamă, P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 164.

³⁷ La originea limbii române din latină I. Văcărescu se referă adeseori; p. 53, p. 166 ș. a.

³⁸ În prefață, p. 5 (ediția de la Rîmnicu-Vîlcea).

³⁹ Noi dăm aici titlul numai în limba italiană *Grammatica italiana. Osia Metodo breve, e facilissimo per bene apprendere la Lingua Italiana, con l'esatta esposizione delle nove Parti del Discorso. Opera utilissima a chi desidera d'esercitarsi nella detta Lingua, recentemente stampata, a Commun vantaggio della Nazione Greca*, Veneția, 1778 (la tipograful Nicolaos Glikis).

⁴⁰ Indicațiile din paranteze se referă la prima ediție.

scriemu pântru pronunția slovelor și pântru ortografie" (p. 4). În prima carte fonetica, puțin extinsă, este plasată aproape automat după diviziunea succesivă în elemente mai mici și clase: de la *cuvîntu* la *zicere*, *slomnire* pînă la *slovă*⁴¹. După clasificarea elementară a sunetelor, sînt enumerate și definite părțile de vorbire, astfel încît în această primă parte, a cărții I avem aproape o tablă de materie a gramaticii, care indică și titlul capitolului: *Ce iaste gramatica? Și pentru împărțea slovelor, și pântru părțile cuvîntului* (p. 1). Dacă pornim de la considerația generală a lui G. Pascu și D. Găzdaru, atunci am avea, în prima carte, la tratarea foneticii, o orientare către gramatica italiană, iar în a două către gramatica greacă. Deoarece însă datele asupra termenilor fonetici din ambele părți sînt identice, ar trebui să părăsim această ipoteză. Definițiile noțiunilor gramaticale din primele pagini ale operci cercetate: *cuvîntu*, *zicere*, *slomnire*, *diftong*, *glasnică* și *neglasnică* sînt de cele mai multe ori la fel cu cele din gramaticile folosite de noi pentru comparație, așa încît ne aflăm de la început, căutînd modelul lui I. Văcărescu, într-un adevărat impas. Această dificultate se poate învinge dacă se cercetează mai atent principiul pe care se bazează tratarea foneticii în *Observații*. I. Văcărescu pleacă, ca și Macarie și D. Eustatievici, de la limba română vorbită, cum a fost ea redată cu literele din alfabetul chirilic, și nu ca S. Micu de la o ficțiune lingvistică⁴², reconstruită cu alfabetul latin. Utilizarea celui latin în Țara Românească a fost evitată din motive religioase, deoarece aparținea catolicismului și pentru că un asemenea act ar fi fost considerat drept erezie⁴³. Urmărilor acestei constatări sînt importante pentru determinarea modelului în fonetica lui Văcărescu, căci devine clar că o orientare a autorului muntean, aici, spre o gramatică italiană este de la început puțin probabilă, în timp ce lucrările slave și grecești se prezintă tocmai ca punct de plecare. Din cauza utilizării alfabetului chirilic, în primul rînd intră în discuție numai opere slave, deși nu putem exclude pe cele grecești, deoarece ele constituie modelul pentru gramaticile slave și concordă în compoziție în punctele lor esențiale.

La începutul gramaticii sale I. Văcărescu dă următoarea definiție, care, dealtfel, apare și la M. Smotrițki⁴⁴, la întrebarea *Ce iaste gramatica?* : „*Gramatica iaste meșesugul cuvîntului, care arată construcțiul, sau sindaksis adică alcătuirea părților cuvîntului, și ortografia, cu care să poată neștine a scriere bine și meșesugeste*" (p. 1). Anumite asemănări cu definițiile lui M. Smotrițki, A. Catifor sînt prezente și în alte gramatici românești, dar noi considerăm, totuși, formularea acestui pasaj ca originală și nu preluată,

⁴¹ Lor le corespunde astăzi: *cuvîntare*, *cuvînt*, *silabă* și *sunet*.

⁴² G. Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, 1970, p. 46. Vezi și P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 165.

⁴³ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 90: „... în Țara Românească o asemenea tentativă ar fi fost pe atunce calificată de erezie religioasă, slovele fiind nedespărțite de tradițiunea ortodoxă”.

⁴⁴ M. Smotrițki, *op. cit.*, p. 45.

pentru că termenul italian *construcțiul*⁴⁵ se leagă de grecescul *sindaksis*⁴⁶ și este însoțit de traducerea echivalentului românesc. Este, așadar, probabil că această problemă fundamentală a fost tratată eclectic, fără a fi reprodusă după o singură gramatică străină.

Urmează definiția sunetului sau a literei — amîndouă categoriile nu se puteau în acel timp separa fără a comite greșeli, chiar dacă tocmai în *Observații* sînt vizibile unele încercări de interpretare a diferitelor semne grafice pentru *o* și *i* (p. 112) — în aceste texte :

Văcărescu, p. 2 : *Slova iaste o parte mică a glasului, și nu să imparte,*

Macarie, p. 3 : *Slova iaste o parte mai mică a glasului nedespărțită ...*

Eustatievici, p. 3 : *Ce este slovă ? Este o parte mai mică nedespărțitoare a zicerii ...*

Smotrițki, p. 36 : *что есть писма есть речина частъ нераздѣльна...*

Catifor, p. 1 : Γράμμα ἐστὶ τὸ τῆς φωνῆς ἐλαχιστον καὶ ἀδιαίρετον μέρος

Atrage atenția mai întîi asemănarea mare în formulare la I. Văcărescu și Macarie, de unde comparația cu A. Catifor lasă puțin loc presupunerii că ar exista o legătură directă între gramaticile românești. Foarte probabil, primele două gramatici românești citate și M. Smotrițki, de care se apropie în acest loc din nou D. Eustatievici⁴⁷, s-au orientat către gramaticile grecești, ceea ce nu înseamnă că opera lui A. Catifor ar fi putut servi ca model, din cauza cronologiei, pentru toate gramaticile amintite. În sfîrșit, definițiile la A. Catifor nu sînt noi, ci aparțin tradiției școlii gramaticale grecești.

Abia partea a doua, necitată mai sus, a definiției este din nou lămuritoare pentru operele menționate, deoarece aici devin evidente diferențele mari în ceea ce privește numărul semnelor grafice. I. Văcărescu spune : „... și la noi sîntu slove treizeci și trei“, dar Macarie vorbește de 41, D. Eustatievici de 45, A. Catifor de 24 și M. Smotrițki de 40 de litere, care ar trebui să aparțină alfabetului lor respectiv. Ordinea literelor, fiind stabilită prin tradiție, este, cu puține excepții, identică. Încercările reformatoare ale lui I. Văcărescu, scoase adeseori în evidență, în legătură cu ortografia chirilică, devin aici clare numai în limitarea teoretică a semnelor la 33, pentru că, de fapt, în cartea sa el utilizează 33⁴⁸. Faptul că numărul literelor diferă face loc presupunerii că gramaticii români folosesc observații proprii.

⁴⁵ C. Pascu, *op. cit.*, p. 438 ș. u.

⁴⁶ Interesantă este grafia acestui cuvînt, care este influențată de pronunțarea din neogreacă, unde combinația de sunete *n* și *t* se articulează ca *nd* sau numai *d*. Scrierea corectă ar fi fost „sintaksis“.

⁴⁷ În cele două gramatici, cu un caracter mai mult didactic, definiția urmează de obicei unei întrebări „Ce este... ?“ Vezi și articolul lui D. Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în RS IV, 1960, p. 289—307.

⁴⁸ N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*, în LR IX, nr. 3, 1960, p. 33—46. Vezi îndeosebi p. 35, unde N. A. Ursu arată contradicția dintre afirmația lui I. Văcărescu și ortografia folosită de el.

Împărțirea sunetelor în consoane și vocale, ca și definițiile ce li se dau, prezintă deosebiri în gramaticile menționate, astfel încît pentru noi nu este evident dacă I. Văcărescu s-a orientat spre o operă greacă sau slavă. Cu toată concordanța textelor, există la I. Văcărescu un pasaj interesant pentru determinarea modelului: „... glăsuește pronunția sa: *a. e. i. nemăifîind trebuință a zice alfa. Sau azu și est, și ijă*” (p. 3). Denumirile precitate pentru sunete sînt utilizate numai în greacă (alfa), respectiv în slavă (azu, est, ijă), de unde rezultă că un prototip italian este din nou exclus⁴⁹. Aceasta constituie, pe lângă identitatea mare a textului definițiilor, o dovadă mai directă în favoarea unui model grec sau slav în fonetică, fapt ce este subliniat în cele ce urmează.

Ne vom opri, mai întîi, la definirea și clasificarea vocalelor. La I. Văcărescu citim: „Dintr-acestea sînt glasnice noao. ... Și să numescu glasnice, căci fieșteșcare singură îș glăsuește pronunția sa...” (p. 3)⁵⁰. Această definiție este formulată identic la A. Catifor, M. Smotrițki și D. Eustatievici, dar lipsește la Macarie. Numai numărul diferă din nou în mare măsură: Macarie numește 15 vocale, Eustatievici 18, A. Catifor 7, M. Smotrițki 8⁵¹ și I. Văcărescu, cum spuneam și mai sus, 9. Dintre români el se află cel mai aproape de realitatea lingvistică, deși și numărul său este încă exagerat. De fapt, din punct de vedere strict fonetic la I. Văcărescu găsim numai 6 vocale, deoarece el consideră pe *u*, *i*, *u* (p. 112) ca variante grafice ale lui *i*, iar pe *o* și *ω* (p. 113) ca variante ale lui *o*. (Vocala *u* este pusă de el, nu corect, ci în virtutea tradiției, în categoria diftongilor (p. 116). Aceste vocale sînt împărțite în *lungi*, *scurte* și *obște* (p. 3 și p. 109), care traduc noțiunile grecești: μακρά, βραχέα, διχρωνα⁵². Această clasificare exclude din nou un model italian, pentru că acolo nu este cunoscută o atare împărțire⁵³. Trebuie să existe influența unui model grec sau slav, deoarece clasificarea nu concordă cu sistemul sunetelor din română — dealtfel, nici cu cel din slavă sau neogreacă⁵⁴ —, ci a fost preluată pur și simplu dintr-o gramatică străină, fără a se ține seama de firea limbii proprii. Acești termeni îi găsim la Macarie, la D. Eustatievici, la M. Smotrițki, ca și în gramaticile mai vechi ale limbii latine⁵⁵. I. Văcărescu pare să fi ales intenționat cifra 9 pentru vocale, pentru a avea cîte 3 vocale pentru fiecare grupă și a obține o imagine simetrică. Cît de artificială și nelogică este

⁴⁹ Dar nu putem trece cu vederea că rămîne de explicat de ce el renunță la denumirile pentru litere. Explicația o poate da un model grec sau italian, unde nu se folosesc acești termeni.

⁵⁰ Definiția este parțial repetată la p. 109.

⁵¹ Macarie, p. 3; D. Eustatievici, p. 3/11; A. Catifor, p. 1; M. Smotrițki, p. 46.

⁵² Găsim la I. Văcărescu și termenii „mici” și „mari” (p. 3).

⁵³ Cf. *Gramatica italiana*, p. 5: „... le vocali sono cinque...”.

⁵⁴ Accentul muzical din greaca veche s-a transformat într-un accent dinamic, și sistemul vocalelor s-a simplificat; așadar avem astăzi numai cinci vocale. Vezi Νεοελληνική γραμματική (τῆς δημοτικῆς), Atena, 1941, p. 13.

⁵⁵ De pildă C. Cellarius, *Grammatica latina*, Debrecen, 1781, p. 264, tratează cantitatea vocalelor la prozodie, și nu propriu-zis la fonetică.

o atare clasificare devine clar ulterior, la discutarea semnelor individuale (o parte din ele sînt recunoscute pur și simplu ca variante grafice), care se opune acestei scheme preluate și ajunge de fapt la elementele sistemului fonologic, valabil și astăzi⁵⁶.

La definiția diftongului găsim încă o referire directă la greacă: „Diftongul iaste o unire de doao slove glasnice într-o pronunție, și să numește de greci așa. — Și la noi sîntu diftonghi optu...” (p. 3). Definiția însăși prezintă în formulare ușoare deosebiri față de alte gramatici, ceea ce reiese în mod evident din pasajul următor: *să numește de greci așa*. În afară de aceasta, asemănarea cu A. Catifor este suficient de mare. De fapt, lista diftongilor este și mai amplă și mai corectă decît la S. Micu.

În tratarea consoanelor apar noi caracteristici în gramatica lui I. Văcărescu. Definiția consoanei coincide în linii generale cu cea a lui A. Catifor și M. Smotritski: „Iar ceale neglasnice să numesc așa, căci nu poate o slovă singură să-ș glăsuiescă pronunția sa...” (p. 3). I. Văcărescu numește, din diferitele feluri de consoane, numai *îndoile* (διπλά), *schîmbătoare* (μετάβολα) și *neschîmbătoare* (ἀμετάβολα), în timp ce Macarie⁵⁷ traduce încă *jumătate glăsuitoare* (ἡμίφωνα), *neglasnice* (ἄφωνα), *supfire* (φιλά), *groase* (δασέα) și *mijlocioanice* (μέσα). Explicațiile din paranteză arată că este vorba de o imitare a categoriilor grecești. Dacă se privește atent numai grupele respective la I. Văcărescu, se va face, la *îndoile*, o constatare curioasă, căci aici sînt grupate **Б, з, ш, ђ, ѱ** (p. 4). Considerarea lui *b* drept *îndoit* este greșită, nu însă cu totul de neînțeles sau o simplă scăpare a lui I. Văcărescu, deoarece este adesea citat⁵⁸ și necorectat în ediția din Viena. Explicația că *b* se compune din *m* și *p* arată originea greșelii în cauză. I. Văcărescu avusese în față sistemul sunetelor din neogreacă, în care *bela* a devenit de mult *vita* și sunetul *b* este redat în cuvinte străine prin combinația literelor *m* și *p*⁵⁹. Acest mic exemplu dovedește cît de familiară i-a fost lui I. Văcărescu limba greacă; așadar, concluzia că el ar fi folosit pentru fonetică în mare măsură un model grec nu mai este neverosimilă.

În prima carte urmează definițiile silabei, vorbirii și a părților de vorbire, care coincid din nou cu cele din gramaticile citate. Originea propriu-zisă a tuturor acestor definiții să găsește deci fără îndoială în școala gramaticală greacă, unde, dealtfel, nu întotdeauna se poate descoperi cu siguranță izvorul direct pentru cazuri singulare. La I. Văcărescu este de presupus că el se bazează pe A. Catifor nu numai în poetică, dar și în anumite formulări și pentru fonetică.

Pentru aprecierea contribuției lui I. Văcărescu în cadrul foneticii limbii române este interesant de urmărit observațiile pentru sunetele singulare,

⁵⁶ Noi ne referim aici la explicațiile lui I. Văcărescu de la p. 112 și 113, din care reiese clar că există numai un sunet *i* și unul *o*.

⁵⁷ Macarie, p. 3.

⁵⁸ Vezi, I. Văcărescu, p. 4 și p. 111 (la fel în prima ediție, p. 15 și p. 96). Citit greșit P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 151 ca *T*.

⁵⁹ Vezi Νεοελληνική γραμματική, citată mai sus, p. 15.

deoarece ele prezintă avantaje deosebite în comparație cu S. Micu⁶⁰. El constată că *e* inițial primește un *i* (p. 112), ceea ce S. Micu nu consemnează. Dar *u* final este în mod obișnuit mut, ș. a. m. d. Indicațiile asupra pronunției sunetelor românești sînt prevăzute cu comparații explicative din latină, greacă, italiană, franceză, slavă, persană și turcă și sînt o dovadă clară a formației vaste a lui I. Văcărescu și a independenței sale față de modele.

O orientare a lui I. Văcărescu către o gramatică italiană este, așadar, nu numai foarte puțin probabilă, ci chiar exclusă, dar, pentru a susține această afirmație, noi nu dispunem decît de argumente indirecte. Este vorba, înainte de toate, de folosirea alfabetului chirilic în operă, ceea ce prin tradiție se înțelege de la sine, dar care determină, în același timp, și direcția în căutarea modelului. Sînt apoi clasificările pentru consoane și vocale — ele contravin în multe cazuri naturii limbii române —, care însă trebuie explicate în primul rînd prin utilizarea unui model grec sau slav. Pentru fonetică și, îndeosebi, pentru prima ei parte din cartea I, excludem posibilitatea vreunui model italian. Rămîne de cercetat acum ce influențe se pot recunoaște în alcătuirea morfologiei, unde, după părerea dominantă a cercetătorilor, I. Văcărescu a prelucrat o gramatică italiană.

Morfologia limbii române este descrisă în prima carte, în *părțile* sau capitolele 2—10⁶¹. *Părțile* de vorbire sînt definite pe scurt deja mai înainte, în capitolul introductiv, la paginile 6—9. În cadrul acestei părți a gramaticii, care este mult mai detaliată și descrie formele părților de vorbire mult mai substanțial și mai amănunțit decît S. Micu, trebuie să ne concentrăm, în cercetarea influențelor străine, mai ales asupra definițiilor privitoare la noțiunile gramaticale și asupra împărțirii materialului. În același timp observăm că, în multe locuri, I. Văcărescu nu a rămas întotdeauna credincios modelelor, în măsura în care aceasta se poate constata, ci, unde i-a părut necesar, s-a referit la trăsăturile specifice ale limbii române în opoziție cu alte limbi. În morfologie apar, de aceea, foarte adesea expresii ca *la noi*, *în limba noastră* și altele asemănătoare, care introduc observații proprii despre trăsăturile caracteristice ale limbii române.

Ordinea în tratarea părților de vorbire: articol, nume, verb, participiu (gerunziu), prepoziție, adverb, conjuncție și interjecție este identică cu cea de la G. Gigli, dar se găsește și în alte gramatici, deoarece această dispunere a materialului era ceva general⁶². Chiar asemănările în definițiile singulare nu apar dinainte drept dovezi, constituind, în multe cazuri, după cum am văzut deja la fonetică, un bun comun al lingvisticii contemporane lui I. Văcărescu. Totuși, noi credem a fi găsit, cu mare doză de probabilitate, în gramatica greco-italiană, citată mai sus, modelul pentru cîteva părți din morfologie, fiindcă exemplele date pentru ilustrarea termenilor

⁶⁰ În *Elementa* nu se fac deosebiri suficient de clare între vocalele *a*, *ă* (*i*) și *â*.

Referirile la diftongi sînt foarte sărace ș. a. m. d.

⁶¹ La paginile 9—108.

⁶² Vezi nota 10.

lor și definițiile sint foarte înrudite nu numai în ceea ce privește sensul, amploarea, ci și, în multe locuri, chiar în topica propozițiilor. În același timp trebuie spus, încă o dată, că I. Văcărescu vine adeseori cu câteva observații proprii, care uneori sint cam de neînțeles din pricina formulării lor.

Ca exemplu de contribuție relativ de sine stătătoare putem invoca organizarea capitolului despre articol, unde deja izvorul definiției lui nu este clar, în orice caz, nu intră în discuție vreuna din gramaticile cercetate de noi. Independent de modele este formulată constatarea lui I. Văcărescu că în limba română există în mod obișnuit numai articol postpus, pe care el îl consideră drept „idolizmu”: „*Articolii cu toate că la alcătuirea lor ar trebui să apururea să să pue înaintea numelui, și și pronomelui; dar la limba noastră nu să urmează așa ...* (p. 12).“ Ceva mai departe în același paragraf I. Văcărescu se referă la formarea analitică a cazurilor în română, cel puțin așa interpretăm noi pasajul următor: „... *căderea vocativă w să pune să apururea înaintea laturor numelor și pronomelor, cum și căderea ablativă, iarăș înainte, căci această cădere vine să la propozițione, iar căderea nominativă toldeauna să pune în urma numelui și pronomelui* (p. 12)“. Lista formelor articolului și descrierea întrebuintării lui sint mai cuprinzătoare și mai bine formulate ca la S. Micu. I. Văcărescu indică, în continuare, și neutru ca gen aparte, în opoziție cu S. Micu, care menționează numai masculinul și femininul, și îl descrie într-o formă care, fără a fi completă, pare, totuși, suficient de clară: „*Articolii neutri urmează a să alcătui cu numele, ca și cei bărbătești ai aceii înduplecări dintliu. Precum să va arăta la nume, și la înduplecările sale. Avînd dăosebire numai la numărul înmulțitu*“ (p. 14). Dealtfel, trebuie observat că autorul *Observațiilor* face aici unele confuzii, deoarece dă ca număr general al genurilor gramaticale 5, introducînd genurile *o bștescu* și *confuzu*, ceea ce nu se obișnuiește în gramatica tradițională. Avem aici o confuzie a criteriului formal, privind categoria gramaticală a genului, și a celui semantic, privind genul natural. Asupra acestei clasificări vom reveni la nume, unde vom face apel, în vederea comparației, și la o gramatică mai veche a limbii latine.

Definiția numelui la I. Văcărescu: „*Nome sau nume iaste parte a cuvintului, care să înduplecă prin căderi ...*“ (p. 16) prezintă mai întii anumite asemănări cu formularea lui A. Catifor: „*Ὀνομα ἐστὶ μέρος λόγου κλιτὸν κατὰ πῶσεις ...*“ (p. 34), fără ca între ele să existe o legătură directă. În precitata gramatică greco-italiană se spune însă: „*Il nome è la seconda parte del discorso, con cui si nominano le cose ...*“ (p. 11).

Redarea neobișnuită a numărului genurilor prin cinci, pe care am amintit-o deja mai sus la „articol“, se găsește, dealtfel, și în gramatica lui D. Eustatievici, unde de asemenea sint introduse cinci *neamuri*: din care corespund lui *o bștescu* — *de tol*, iar lui *confuzu* — *amestecat*⁶³. Pentru originea acestor denumiri, la A. Catifor găsim termenii ἐπίκοινον și ἀμφίβολον, iar

⁶³ D. Eustatievici, p. 42/30.

în gramaticile latinești *comune* și *omne*⁶⁴, care au fost greșit înțeleși de gramaticienii români, fiindcă este vorba aici de cazuri speciale, unde genul oscilează și un cuvânt poate avea diferite genuri gramaticale sau naturale.

Un indiciu sigur asupra modelului italian sau latin vedem în apariția cazului *ablativ*, care la I. Văcărescu este tradus greșit cu *aducătoare* (p. 18), deoarece acest caz nu este cunoscut nici în gramaticile grecești, nici în cele slave⁶⁵.

Analogii de text clare cu gramatica greco-italiană putem observa acum, în continuarea paradigmelor, la descrierea diferitelor feluri de nume: *pântru chipurile numelui* (p. 24). Aceasta se referă, în primul rând, la diferențierea dintre substantiv și adjectiv:

Sostantivu Nume iaste acela ce însemnează o ființă sau vreun lucru care să coprinză ființa... (p. 25)

Nome Sostantivo è quello che significa l'essenza della cosa... (p. 11)

Spre deosebire de gramatica greco-italiană, în *Observații* urmează, imediat, definiția adjectivului:

Iar adietivu iaste acela ce însemnează mijlocul, sau felurimea lucrului, și nu să obicinuește la alcătuiți fără dă a nu să uni cu un nume ființat, sau zicându-se, sau gîndindu-se; și zicîndu-se, cum: omul înțelept; iar gîndindu-se, cum: înțeleptul. (p. 25)

Il Nome Aggettivo è quello che accenna la qualità etc. il modo della cosa, come v. g. Dio Onnipotente, Angelo Celeste, Uomo Sapiente etc. e non può sussistere nel discorso senza il concorso di qualche Sostantivo. (p. 12).

Aici este posibil un împrumut direct, fiindcă la A. Catifor locurile corespunzătoare sînt puțin altfel formulate, mai ales dacă se ia în considerație alegerea exemplelor *Uomo sapiente* — *omul înțeleptu*. Și formulările *Nome sostantivo* — *sostantivu nume* ne dau o indicație în acest sens.

Împărțirea substantivelor în *apelative* și *proprie* este plasată, în gramatica anonimă, în continuarea definiției substantivului, dar înaintea celei a adjectivului, în timp ce în *Observații* ea urmează adjectivului:

Mai sînt doao chipuri dă nume, adică propriu, sau însuș, și apelativu, sau adus, și propriu iaste acel ce să înparte la vreun lucru sau față ca aceea, Pătru, Ștăfan, București, Tîrgoviștea.

Iar cel apelativu iaste acela cu care să numescu multe lucruri și multe perzone, ce sîntu totu întru acel chip cu o numire, însă dă săvîrșitu, cum ar fi omu, în care să coprinde Pătru și Ștefan, și piolițe, întru care să coprinde Bucureștii și Tîrgoviștea. (p. 26)

Egli è di due sorti. Proprio e Appellativo. Nome Sostantivo Proprio è quello che accenna l'essenza particolare d'una persona, o cosa, come verb. gr. Dio, Maria, Pietro, Giacomo, Venezia, Padova, etc. Nome Sostantivo Appellativo è quello che accenna l'essenza commune a molte cose infinite di genere, come. v. g. Uomo, Donna, Città... (p. 11)

Și în acest caz este posibil să existe o legătură directă între cele două formulări, deoarece modificările neînsemnate au fost introduse de I. Văcă-

⁶⁴ A. Catifor, p. 27; C. Cellarius, p. 11.

⁶⁵ Cf. și studiul nostru în AUI XIX, 1973, p.

rescu în mod intenționat, când acesta înlocuiește numele de orașe și persoane italiene prin cele românești, mai cunoscute deci. Și încheierea explicațiilor la termenul *apelativu* cu un tabel anexat poate fi considerată ca originală. Comparația adjectivului nu poate proveni din gramatica anonimă la care ne-am referit, fiindcă ea lipsește acolo.

Pentru diferitele categorii de pronume se găsește, în gramatica lui I. Văcărescu, termeni italieni care pot fi înțelși, pînă la cele mai mici excepții, și în gramatica italiană citată. Preluările de texte care se remarcă sînt, totuși, destul de nesigure, astfel încît aici trebuie să admitem și alte modele sau să presupunem că ele au fost formulate chiar de I. Văcărescu.

Abia la definirea verbului apar din nou numeroase concordanțe de formulare; în același timp, există și referiri clare asupra unei prelucrări independente a materialului la care se referă observațiile *limba românească, nu are limba noastră* și altele. Deci, mai întîi de toate, despre concordanțele din text:

Graiul iaste o parte a cuvîntului care să furmează, și să imparte mai dă-săvîrșit în doao: în perzonalu și fără perzonă.

Perzonalu iaste acel ce să schimbă prin trei dăosbite perzone cum: eu iubescu, tu iubești și elu iubește. Fără perzonă, iaste acel ce nu are mai multu, dă cîl perzona a treia, și aceștia să dăosebescu în trei... (p. 47).

Il verbo è la quarta parte del Discorso, che accena ...

Il verbo è di due sorti

Personale, ed Impersonale. Verbo personale è quello che ha tre distinte Persone in tutti due i Numeri, come. v. g. io amo ... Verbo Impersonale è quello che non hà più, che la sola terza Persona del Numero Singolare ... (p. 50)

Asemănările în formulare sînt evidente, dar nici deosebiriile nu pot fi trecute cu vederea. I. Văcărescu sintetizează, de altfel, ceea ce în gramatica greco-italiană se află în diferite locuri. Termenul *rigorosi* apare numai la I. Văcărescu, în timp ce pentru *în jumătale de fără perzonă* (p. 47) se găsește un pasaj *altri sono mezzì impersonale* (p. 120). În ambele gramatici avem și mențiuni privind folosirea pasivă a unor verbe impersonale. În gramatica italiană avută în vedere aici lipsese, în schimb, referirile la verbe personale.

În paragraful despre verbul personal, dar cu și mai multă tărie, în continuare, I. Văcărescu pare a fi comparat materialul din diferite gramatici și a fi scos în evidență trăsăturile proprii limbii române. Se înmulțesc acum referirile asupra deosebirilor dintre limba română și celelalte limbi romanice și comparațiile cu greaca, așa încît ipoteza noastră, potrivit căreia I. Văcărescu însuși ar fi formulat aici textul, este susținută cu argumente în plus. Sînt introduși termeni italieni și greci: „... iar nu lucrarea sojetului, adică a ipochimenului cum zicu grecii” (p. 49). În continuare, este indicată lipsa dualului în română, ceea ce se bazează pe comparație cu gramatica greacă⁶⁶. Enumerarea diferitelor feluri de verbe începe: „Deci limba

⁶⁶ Noi ne referim la pasajul de la p. 50 din opera lui I. Văcărescu Vezi și P. V. Haneș, *op. cit.*, p. 161.

rumânească...“ (p. 50). Constatarea că în română nu există o formă deosebită pentru pasiv: „Nu are limba noastră în vreun graiu dă glasul pătimitoriu, dă osebitu...” (p. 51) poate fi înțeleasă numai dintr-o comparație cu greaca sau latina, unde există pentru aceasta forme sintetice. I. Văcărescu menționează, dealtfel, formarea analitică a pasivului.

Referirile la moduri și timpuri din textul *Observațiilor* prezintă numeroase concordanțe cu gramatica greco-italiană. Interesant este pasajul despre indicativ (p. 53). Dacă sensul în acest loc este neclar, devine totuși limpede faptul că I. Văcărescu aici, unde el constată și ulterior că româna provine din latină, a comparat mai multe limbi.

Denumirile italiene pentru diferitele timpuri din *Observații* sînt cu siguranță imprumutate; le găsim, în aceeași ordine ca și în gramatica anonimă, unde, dealtfel, sînt numai cinci. În lipsa din gramatica greco-italiană a unui „*preteritu indeterminatu, cel trecut ne hotărîtoriu*” (p. 53), Văcărescu a putut apela la o traducere a noțiunii grecești *aorist*, cu care coincide ca sens.

Tratarea conjugărilor arată din nou o concordanță clară între *Observații* și gramatica anonimă, concordanță care merge pînă în amănuntele textului și ale împărțirii în clase, unde, dealtfel, se află numai o mică abatere la punctele 3 și 4, care la I. Văcărescu apar într-o ordine inversă. Asemănările rămîn izbitoare:

Patru sîntu la noi furmările graiurilor, care să cunoscă și-și iau regula dă la timpul cel dă acum a modelii înfîntive, și să numescu înjugări. (p. 56)

Quattro sono le Conjugazioni de' Verbi, le quali fi conoscono dal Presente dell' Infinito. (p. 54)

La descrierea verbelor neregulate I. Văcărescu indică particularitățile pe care ele le au în dialectele românești: „*Aceste doao [a vrere și a putere] în Prințipatul Moldoviei să pronunție cu regulă, și nu sînt anormale*” și „*La multe graiuri păzescu și rumânii ardeleni gramaticești, cum a lucrare, lucru zicu, nu lucrezu, și altele*” (p. 94—95). În afara acestor observații, și pasajul reprodus prezintă trăsături originale, de exemplu în explicarea *asupra graiurilor anormale*: „... *cîți știu și-m vor da dreptate după ce vor cunoaște limba noastră*” (p. 93). Nu avem baza pentru căutarea unui model în aceste locuri.

Capitolele despre participiu și gerunziu, prepoziție, adverb, conjuncție și interjecție sînt comparabile cu paragrafele corespunzătoare din gramaticile menționate de noi, unde, dealtfel, deosebirile în ordonarea materialului și expunerile, uneori dificil de înțeles, ale lui I. Văcărescu îngreuiază susținerea uneia sau alteia dintre teze.

În general, se pot descoperi, așadar, în tratarea morfologiei din *Observații*, pe lîngă numeroase locuri originale, care provin din observațiile și meditațiile lui I. Văcărescu însuși, și multe concordanțe în text cu gramatica anonimă a limbii italiene și din cînd în cînd cu opera lui A. Catifor, care trebuie luate în considerație pentru determinarea unui model în acest domeniu. Centrul de greutate se află, înainte de toate, în analogiile din text cu gramatica italiană, la care nu este dat autorul, pentru că ele

sînt numeric și proporțional cele mai însemnate. Anonimitatea autorului poate fi folosită pentru a răspunde la întrebarea de ce I. Văcărescu nu a citat nici un model italian. El nu a putut indica nici un autor, fiindcă mențiunea corespunzătoare lipsea în opera anonimă și, de aceea, a omis să se mai refere la această gramatică. Cu aceasta problema s-ar rezolva foarte simplu, și procedeul lui I. Văcărescu ar fi înțeles. Că modelul presupus de noi a fost adesea schimbat și adecvat necesităților descrierii limbii române nu poate fi folosit ca argument împotriva tezei noastre, deoarece și în cartea a doua, mai ales la poetică, unde, după convingerea generală, gramatica lui A. Catifor a servit drept model, se recunosc schimbări considerabile, care arată simțul treaz al lui I. Văcărescu pentru trăsăturile limbii române.

Din cercetarea noastră rezultă că ipoteza după care prima parte din *Observații* pornește de la un model italian nu este acceptabilă în această formulare exclusivistă. Se pune chiar întrebarea dacă a fost folosită o gramatică pur italiană. Gramatica limbii italiene citată de noi, cu un text paralel în greacă și italiană, poate să fi servit drept model în unele locuri. În acest sens vorbesc: 1) asemănările din text citate mai sus, 2) folosirea, adeseori paralelă, a termenilor din greacă și italiană în textul românesc, 3) anonimitatea gramaticii și 4) presupunerea că lui I. Văcărescu i-a venit ușor să studieze textul paralel, datorită bunelor sale cunoștințe de greacă. Trecerea de la un model italian în pasaje mai ample, în prima carte, la o gramatică greacă, în cartea a doua, ar fi explicabilă după această teorie, pentru că în gramatica anonimă lipsese sintaxa și poetica, de unde rezultă că a fost necesar un alt model. În orice caz, trebuie subliniat că acest text nu a fost pur și simplu copiat, ci, după cum arată multiplele observații asupra dezvoltărilor specifice limbii române, la el s-a recurs numai parțial. Putem constata, în acest context, că filologul muntean este în multe locuri superior lui S. Micu. Cu această referire am creat, într-o oarecare măsură, și un punct de plecare pentru încadrarea lui I. Văcărescu în istoria filologiei române și, în special, în istoria gramaticii românești.

S-a afirmat, adeseori, că, în cazul *Observațiilor*, nu este vorba de o gramatică completă, ci numai de câteva observații asupra limbii române, fără o elaborare temeinică⁶⁷. Această apreciere se bazează, înainte de toate, pe formularea modestă a lui I. Văcărescu din titlu și prefața operei sale, ceea ce duce, de altfel, la o subapreciere nejustificată. Chiar numărul paginilor acestei gramatici demonstrează că ea este, în comparație cu cea a lui S. Micu, mai voluminoasă⁶⁸ și, probabil, și mai temeinică și, deci, cu același drept, o gramatică, ca și *Elementa*, scrise în latină. Prefața lipsește, în afară de aceasta, la ediția din Viena a operei, și aceasta mai puțin pentru că I. Văcărescu se simțea inferior față de Școala ardeleană ca patriot

⁶⁷ Vezi O. Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, București, 1920, p. 96; D. Popovici, *Studii literare*, vol. I, Cluj, 1972, p. 170.

⁶⁸ Gramatica lui I. Văcărescu are 187; în schimb, cea a lui S. Micu numai X + 100 de pagini.

și filolog sau ca istoric⁶⁹, ci dintr-un motiv mult mai puternic, și anume fiindcă prefața din ediția de la Rîmnic fusese dedicată personal nu împăratului austriac, Joseph al II-lea, ci mitropolitului Filaret. În consecință, I. Văcărescu ar fi fost nevoit să prelucreze neapărat prefața înaintea publicării în Austria, ceea ce nu a făcut, probabil din lipsă de timp sau din alte cauze. Celelalte interpretări ale acestei circumstanțe nu ni se par a fi esențiale. Cu aceasta am atins o altă problemă, care apare mereu: este sau nu gramatica lui S. Micu mai valoroasă decît cea a lui I. Văcărescu? Întrebarea este în sine inutilă, deoarece este vorba de lucruri diferite, ce nu au nimic comun unul cu altul. Evident că *Elementa* au fost importante pentru dezvoltarea conștiinței naționale a românilor din Transilvania, ceea ce nu înseamnă însă că ele au fost și lingvistic ireproșabile. Problema originii naționale a românilor nu s-a pus în Țara Românească cu aceeași acuitate și nu a stat, deci, în prim plan, ceea ce nu este tot una cu a spune că ea a fost neglijată, după cum arată și exemplele din gramatica lui I. Văcărescu pentru care originea limbii române din latină nu reprezenta o problemă. În ceea ce privește contribuția lingvistică a celor doi gramaticieni în descrierea limbii române, I. Văcărescu îi este lui S. Micu cel puțin egal, dacă nu chiar superior în multe cazuri. Comparațiile făcute mai sus vin în sprijinul acestei ultime afirmații. Cu aceasta ajungem din nou la concluzia din cercetarea lui P. V. Haneș, unde se spune: „*Rolul său ca gramatic a fost umbrit de Elementele lui Samuel Micu, care au triumfat un moment ca noulate, dar timpul va scoate la suprafață adevărată valoare a gramaticii lui Ienăchiță Văcărescu*“ (p. 171). Noi credem a fi adus aici oarecare contribuție pe care vrem să o sintetizăm în următoarele constatări:

1. I. Văcărescu a publicat, primul, o gramatică românească în limba română și chiar de două ori, fapt prin care meritul său/pentru limba română se înscrie în mai multe planuri. El o cuprinde nu numai în reguli, ci se străduiește să creeze o terminologie lingvistică corespunzătoare. O strădanie ce nu trebuie considerată neînsemnată, fiindcă se recunoștea necesitatea dezvoltării limbii în acest domeniu.

2. El pornește de la limba populară și nu încearcă, ca S. Micu, o arhaizare artificială, care este, în parte, chiar din punctul de vedere al istoriei limbii, lipsită de sens, ci descrie starea de fapt și anticipă, dealtfel, în esență, direcția ulterioară din dezvoltarea limbii române literare.

3. În sfîrșit, elaborarea din *Observații* este, în multe locuri, mai completă, mai îngrijită și, de cele mai multe ori, mai corectă. Ne referim nu numai la exemplele citate mai sus.

⁶⁹ Redăm afirmația lui D. Popovic, *op. cit.*, p. 170 ș. u.

⁷⁰ De pildă în cartea lui D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, lipsește un capitol despre I. Văcărescu; tot astfel, la Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principatelor lucrări de gramatică românească*, în LL II, 1956, p. 163-196.

Așadar, problema valorii și locului acestei gramatici din Țara Românească în istoria filologiei române ar fi rezolvată. În nici un caz, nu este permisă omiterea lui I. Văcărescu dintr-o istorie temeinică a filologiei române⁷⁰. Problema modelelor nu a fost, probabil, nici de noi rezolvată definitiv, deoarece, pentru comparație, am avut acces la puține gramatici italiene. Este însă adevărat că I. Văcărescu nu a rămas sclav unei surse și că în multe locuri este exclus un model italian, pentru că contextul indică clar o gramatică greacă, respectiv slavă.

DAS PROBLEM DER MODELLE FÜR IENÄCHITĂ VĂCĂRESCUS GRAMMATIK

ZUSAMMENFASSUNG

Von I. Văcărescu stammt zwar nicht die erste Grammatik der rumänischen Sprache, aber doch immerhin das erste gedruckte Werk dieser Art in rumänischer Sprache, woraus die Bedeutung dieser Grammatik für die Geschichte der rumänischen Sprachwissenschaft ersichtlich wird.

Das einzige sprachwissenschaftliche Interesse an I. Văcărescus Grammatik wurde im Hinblick auf die Modelle für seine Arbeit wach, wobei aufgrund der in ihr anzutreffenden italienischen Termini nach einer entsprechenden Vorlage gesucht wurde. Während ein griechisches Modell schon aus einem Zitat im zweiten Teil der Grammatik bekannt war, ergab sich hinsichtlich der anderen Quelle für die Forschung ein überaus schwieriges Problem, da kein italienisches Werk zitiert wird.

Im Gegensatz zu D. Găzdaru, der eine Grammatik von G. Gigli für die Vorlage von I. Văcărescu hält, sind wir der Meinung, dass es sich bei der Quelle kaum um ein nur in italienischer Sprache verfasstes Werk handelt, sondern um eine anonyme Grammatik der italienischen Sprache mit einem Paralleltext in italienischer und griechischer Sprache, die im 18. Jahrhundert in Venedig für Griechen zur Erlernung des Italienischen gedruckt wurde. Zugunsten dieser Theorie sprechen u. a. die zahlreichen in unserer Arbeit angeführten Übereinstimmungen im Text zwischen der anonymen und der Grammatik von I. Văcărescu. Im allgemeinen ist jedoch zu erkennen, dass I. Văcărescu in vielen Fällen von den Vorlagen abweicht und eigene Beobachtungen und Feststellungen über die rumänische Sprache verzeichnet.

Sein Verdienst um die Entwicklung der rumänischen Grammatik und der rumänischen Literatursprache, das sich in diesem Werk deutlich erkennen lässt, ist daher dem von S. Klein zumindest ebenbürtig, ja, wie wir meinen, sogar grösser.

PROFESORUL. O MARE CONȘTIINȚĂ

GAVRIL ISTRATE

Profesorul N. I. Popa a fost elev al Liceului Internat „C. Negruzzi”, pe care l-a absolvit în anul 1916, ca șef de promoție. S-a remarcat, în aceeași măsură, ca student și, după aceea, ca profesor de franceză la liceul în care a învățat. A fost, o bună bucată de vreme, invitatul profesorului Nicolae Șerban, de la Universitate, unde a ținut cursuri libere, pentru studenți. L-am cunoscut acum aproximativ gaizeci de ani, când colabora la revista „Însemnări ieșene” și, mai ales, după 1945, când, amândoi, am fost încadrați la Universitate, el profesor titular la catedra de limba franceză, eu asistent începător, la filologie romanică.

Intellectual distins, cu o cultură umanistă foarte temeinică, profesorul N. I. Popa a constituit, în învățământul nostru, un adevărat model. Cunoștințele adânci, în specialitate, continua sete de informare, marea mobilitate a spiritului, legăturile cu numeroși specialiști de peste hotare i-au permis să desfășoare o activitate științifică susținută și să se prezinte în fața studenților cu un curs foarte bine documentat, alcătuit la nivelul adevăratelor exigențe universitare.

Ca trăsături esențiale, în cariera sa de profesor, putem distinge o probitate exemplară, pe de-o parte, și interesul mereu mai viu acordat studentului, ca individualitate proprie, pe de altă parte. Printr-o distincție rară și printr-o eleganță de învidiat, pe care le-am putut remarca, deopotrivă, la catedră, ca și în relațiile cu oamenii, profesorul N. I. Popa a realizat, într-o formă admirabilă, ceea ce se numește un om de cultură. În seminarii, la orele de consultații, la cercul științific, ale cărui ședințe le frecventa cu regularitate, a urmărit dezvoltarea personalității studentului, încurajând opiniile proprii și sprijinind afirmarea fiecăruia în direcția ce i se potrivea cel mai mult. Pe lângă transmiterea cunoștințelor de specialitate, a urmărit, în permanență, la curs ca și la seminar ori în activitatea educativă, lărgirea orizontului de cultură generală, potrivit principiului că un adevărat intelectual nu poate fi imaginat în afara unei formații complexe.

O apreciere deosebită merită activitatea pe care profesorul N. I. Popa a desfășurat-o în calitate de decan al Facultății de Filologie, în anii imediat următori reformei învățământului. Grija cu care soluționa fiecare problemă nouă, calmul cu care intervenea în eventualele neînțelegeri dintre colaboratorii săi și, mai ales, modul în care știa să subordoneze totul bunului mers al învățământului l-au impus repede și definitiv, în ochii tuturor. Nu-i va putea reproșa nimeni, vreodată, că ar fi subordonat interesele mari ale instituției celor de ordin personal.

Ca șef de catedră a dat dovadă de același excepțional simț al datoriei, a încheiat un colectiv disciplinat în mijlocul căruia a fost, totdeauna, nu numai prezența cea mai activă, ci și un excelent model. S-a preocupat de formarea și creșterea cadrelor tinere, pe plan didactic și științific, prin lecții deschise, prin punerea la dispoziție până și a bibliotecii proprii, prin îndrumări permanente etc. Unii dintre elevii săi onorează, ori au onorat, catedre universitare ori dețin alte posturi de răspundere în domeniul umanistic.

Profesorul N. I. Popa a desfășurat o valoroasă activitate publicistică, începută încă în paginile revistei „Însemnări ieșene” sau chiar mai înainte, unde a dat preferință problemelor legate de cultura și literatura franceză. Este unul dintre puținii specialiști în domeniul literaturii comparate, în țara noastră. S-a afirmat pe plan național și în străinătate, prin numeroase studii de istorie și teorie literară, prin lucrări de literatură comparată, consacrate lui Negruzzi, Eminescu, Creangă, Panait Istrati, Gérard de Nerval, Ronsard, Stendhal, Alain-Fournier ș.a., ca și unor probleme privind conceptul de literatură universală, romantismul și simbolismul.

A participat, cu comunicări, la congresele de literatură comparată de la Budapesta, Fribourg, Strassbourg, Belgrad, precum și la cel de studii renaștentiste de la Tours. De pretutindeni mă informa asupra desfășurării mersului lucrărilor, neuitând să sublinieze modul în care s-au prezentat românii acolo.

Din Debrețin, unde participa la un colocvii de specialitate, ca reprezentant al Universității din Iași, îmi scria, la 30 martie 1960: „Salutări colegiale din Debrețin, unde delegația noastră a petrecut șase zile, cu program bogat și extrem de instructiv. Eu am făcut conferința despre *Limba franceză la Universitatea din Iași* și alta, *Periodizarea istoriei literaturii franceze*, cerută de catedra de romanistică. Constatările celor șase zile le-am discutat pe larg, cu profesorul Herman și cu rectorul Bela Șulan (Șulan!) și sper să aibă urmări practice”. La 13 octombrie 1961, mă informa din Praga: „Am avut, deja, discuții interesante cu colectivele de la Institutul de Istoria Literaturii Cehe, cu Institutul de Filologie Modernă și cu catedra de romanistică. Le țin și trei conferințe urmate de discuții. Una mi-a fost cerută și de Facultatea de Filologie din Bratislava”. La 16 iulie 1964 îmi scria din Franța: „Salutări prietenești din Tours, unde am expus două conferințe despre *Angajamentul politic la poezii Pleiadei* și despre *Legenda originii românești a lui Ronsard*, urmate de discuții. Facem o excursie pe locurile lui Ronsard...”

În același an, la 2 septembrie, îmi scria din Fribourg, din Elveția: „Salutări prietenești de la Congresul Internațional de Literatură Comparată, unde nivelul comunicărilor și al discuțiilor aduce un aer proaspăt în istoria literară.

Comunicarea mea *Originalité du romantisme roumain* și participarea la discuții mi-a atras numirea ca membru în comisia de redactare a *Dicționarului internațional al termenilor de istorie literară*. Și după ce încheie scrisoarea cu informația: „Sunt singurul delegat din țară”, adaugă, sub semnătură: „Abia acum a venit Liviu Rusu”.

La 3 sept. 1966 îmi scria din Strassbourg, unde a participat la Congresul Fundației Internaționale de Limbi și Literaturi Moderne, cu o comunicare despre *Panait Istrati*, iar la 3 sept. 1967 îmi vorbea de succesele obținute de membrii delegației noastre la Congresul Asociației Internaționale de Literatură Comparată din Belgrad.

Pe lângă informațiile pe care mi le transmitea de la diferite întruniri și congrese, profesorul N. I. Popa nu uita să-mi împărtășească impresiile și să-mi comunice tot ce i se părea că are atingere cu procesul de învățământ. Folosea orice experiență din care se putea prelua câte ceva spre îmbunătățirea activității din instituția noastră. Din vacanța petrecută la Mănăstirea Văratice îmi scria la 27 iulie 1965: „Salutări cordiale de la Mănăstirea Văratice, unde stau cu familia o lună. În august, ne vedem probabil la Sinaia, unde am raportul de bază la simpozionul *Ecoul lui Eminescu și Creangă în literatura universală* și lecția *Ibrăileanu și «Viața românească»*. Spre 25 august voi fi la Iași pentru lucrările de pregătire ale anului universitar. Cu sentimente cordiale, N. I. Popa”.

La 12 august 1965, după ce susținuse cele două comunicări, îmi scria: „Atmosfera a fost prielnică discuțiilor și extrem de profitabilă”.

Uneori, de la Sinaia, după încheierea cursurilor, îl însoțea pe participanți în excursia programată și nu se mulțumea, nici atunci, să lase să treacă vremea fără profit. La 16 august 1961, îmi comunica: „Voi profita de cele patru zile petrecute la Cluj, pentru a lua legătura cu catedra de franceză și cu colectivul de la Filiala Academiei”. La 1 august 1962 și, respectiv, 7 august 1963, îmi vorbea de profitul, pentru străini, după excursiile efectuate la mănăstirile din Moldova, prin Brașov–Oituz–Onești–Bacău–Mănăstirea Neamț–Bicaz–Lacul Roșu. În sfârșit, la 21 iulie 1965, ca și la 31 iulie 1966 și, respectiv, la 16 iulie 1967, îmi spunea că i-a revenit sarcina de a conduce, în calitate de director, „cursurile de perfecționare a profesorilor de limbi străine cu colaborarea a 16 profesori francezi, americani, engleji, germani și ruși, excelent prilej de schimb de experiență internațional”.

Spiritul critic cu care era dotat profesorul Popa, capacitatea de sinteză, excepționala putere de muncă de care a dat dovadă i-au permis să desfășoare, concomitent, o activitate pe mai multe planuri, deosebit de rodnică, în cadrul Filialei Iași a Academiei, în calitate de responsabil al colectivului de istorie literară și al Societății de Științe Istorice și Filologice, pe care a condus-o, încă de la înființare (1949), în calitate de președinte. Am fost colaboratorul lui cel mai apropiat și la institutul academic, unde conduceam colectivul de lingvistică, și la filiala societății științifice, pe care am menționat-o, unde am îndeplinit funcția de secretar. Cunoșteam, deci, foarte bine activitatea profesorului Popa și pot vorbi în cunoștință de cauză.

Pentru toți colaboratorii săi, de la cei mai în vârstă până la ultimii absolvenți pe care i-a îndrumat, profesorul Popa a fost un model luminos de conștiință profesională, cu un înalt simț de răspundere în fața sarcinilor pe care le avea în față. Ei se vor strădui, sunt sigur, să se apropie cât mai mult posibil de acest model.

Activitatea desfășurată de profesorul N. I. Popa, de-a lungul anilor, a fost unanim apreciată nu numai prin consemnări scrise, cronici, recenzii și dări de seamă, ci și prin acordarea premiului academic, de critică literară, „Dobrogeanu-Gherea” (1957) ori prin înalte distincții, cum ar fi „Meritul cultural” clasa a II-a (1947) și „Ordinul Muncii” clasa a III-a (1960).

În ciuda tuturor meritelor la care m-am referit până aici, a avut parte, totuși, și de aprecieri mai puțin binevoitoare, uneori chiar negative. O serie de oameni, care n-au lăsat în amintirea noastră nici o imagine luminoasă, s-au impus doar prin pornirile subiective cu care și-au onorat colegii. Ei au profitat de faptul că nimeni dintre cei cărora li se adresau cu „reclamațiile” lor nu controla cât adevăr conțin ele. Au putut organiza, prin urmare, o adevărată campanie împotriva profesorului Popa; o campanie de denigrare. Și fiindcă nu-l puteau acuza că nu-și face datoria, din moment ce el reprezenta, printre cadrele didactice din facultate, conștiința însăși, i-au reproșat că în cursurile sale se strecoară idei necorespunzătoare, străine de epoca în care trăim, că este tributar mentalității burgheze, că îndrumă pe studenți pe căi neconforme cu progresul. În urma unei asemenea campanii, profesorul Popa a fost înlocuit din comisia superioară de diplome, din cadrul Ministerului Învățământului. Dar inamicii lui nu s-au mulțumit cu atât. Plecând de la faptul că un manual de liceu, elaborat de un colectiv de specialiști pe care îl conducea profesorul Popa însuși, a fost oprit să se difuzeze în școli, ei și-au reînceput atacul. Problema a luat amploare și cazul a fost supus judecății unei adunări de partid, în care a fost criticat și decanul facultății, din cauză că n-a înăbușit asemenea manifestare, că l-ar fi protejat pe cel vinovat. Povestea este destul de lungă. Decanul a răspuns acuzațiilor, care, ca de atâtea ori, erau neargumentate și, din cauza aceasta, cu totul subiective. Folosesc prilejul și las să urmeze, aici, o scrisoare a colegului Ioan Enache, fost elev la Liceul Internat, al lui N. I. Popa, lector la istorie, în perioada la care ne referim. Scrisoarea are mai mult un caracter intim și n-aș fi publicat-o dacă în ea nu s-ar reflecta, cum nu se poate mai bine, nu numai situația în care se găsea profesorul N. I. Popa, în perioada respectivă, ci și întreaga atmosferă în care ne duceam, cu toții, activitatea. Iată-o, deci:

„Dragă coane Gavriliță Istrate,

O răceală care mă ține la pat de vreo două săptămâni m-a împiedecat să particip la sărbătorirea a 70 de ani de viață, eveniment de care mă anunțase, prin telefon, Toki Teaciuc.

N-aveam de gând să iau cuvântul și să arăt valoarea matală ca om de știință în domeniul limbii și literaturii românești – au fost alții mai pricepuți ca mine la treaba aceasta. Eu intenționez, în câteva cuvinte, să-l prezint pe ardeleanul Gavril Istrate, om neînfricat, de curaj și îndrăzneală, așa cum i-am văzut pe Ion Rațiu, Andrei Șaguna, Gh. Pop din Băsești, Șt. Cicio Pop etc.

Voiam să prezint asistenței celebra ședință din toamna anului 1957 (mi se pare), când, fiind și eu la Universitate, am fost convocați într-o ședință de O. B.,

pentru a-l judeca și condamna pe profesorul dr. N. I. Popa, acuzat fiind că a strecurat idei burgheze, reacționare, într-un manual de ist.lit. române pentru elevii din ultima clasă de liceu. Se moșea acest manual după 1944 și, în fine, a apărut, autorii fiind un colectiv de la Iași, București și Cluj. Manualul a stat două săptămâni pe piață, apoi retras și din librării și de la elevi, iar dintre autori N. I. Popa era principalul acuzat. Era în vremea când proletcultismul era în floare și când a spune altfel decât se spunea de sus era primejdie mare. Mulți l-au atacat pe N. I. Popa, dar mulți te-au atacat și pe tine, care, în calitate de decan, n-ai avut vigilența revoluționară pentru a-l depista la timp și a-l scoate din Universitate. Un personaj valoros, atunci, director al unei instituții de prestigiu, și la această instituție fuseseră directori numai profesori universitari – el era simplu licențiat –, după o trudă de 10 ani, te acuza că nu l-ai controlat la cursuri, că el, care a stat ani întregi la Paris, era îmbăcsit de reacționarism, pe care-l difuza printre studenți. Aceleași acuzații ți le-a adus și secretarul de partid, care prezida ședința. Aveam inima cât un purice și așteptam reacția ta. Repet, pe atunci era foarte riscant să spui lucrurilor cum sunt, și nu cum ți se prezintă (de către alții).

Tu te-ai ridicat foarte calm, drept, demn, fără nici o emoție și ai declarat, răspicat, că tu n-ai calitate de-a numi sau a scoate pe cineva din Universitate. Tu trebuie să veghezi dacă profesorii își fac datoria și urmează linia partidului. Din acest punct de vedere n-ai a-ți reproșa absolut nimic: profesorul Popa e foarte conștiincios, e foarte bine pregătit, e foarte bine orientat ideologic; cu 2-3 săptămâni în urmă i-au fost premiate două lucrări de către Academia Română. La acuzația „la modul general”, tu nu ai de răspuns nimic; să ți se aducă acuzații, ție și d-lui Popa, concrete.

M-a impresionat în mod deosebit ținuta ta, și aceasta voiam s-o relev. În ținuta ta demnă, neînfricăată, dărză, am văzut ținuta ardelenilor în lupta lor de veacuri pentru dreptate. Te felicit și pe această cale și-ți doresc ani mulți, împreună cu toți ai tăi.

Prof. Ioan V. Enache

Iași, 29 II '984.

P.S. Urmarea: nici prof. N. I. Popa n-a fost scos de la catedră, nici tu de la decanat. Deși au fost atâția clienți – și au fost destul de mulți, dacă îți mai amintești –, punctul tău de vedere a triumfat”.

Scrisoarea colegului meu are în vedere o singură înscenare, dintr-un repertoriu mult mai bogat. Au fost și alte încercări de intimidare a profesorului Popa; mă voi mai opri doar la una: într-o bună zi am fost invitat la rectorat spre a mi se transmite o dispoziție venită de mai sus, potrivit căreia urma să convoc, într-o ședință specială, toate cadrele didactice din facultate și să „înfierez” acolo activitatea și atitudinea câtorva profesori, printre care se găsea, se înțelege, și N. I. Popa. Am

refuzat, categoric, să fac treaba aceasta, motivând că o asemenea ședință ar putea avea urmări cu totul nedorite și am cerut îngăduința de a-mi alege, singur, metoda de abordare a problemei. Am stat de vorbă, între patru ochi, cu fiecare dintre cadrele respective, atrăgându-le atenția asupra „păcatelor” puse pe seama lor. Efectul a fost cu totul pozitiv; oamenii n-au mai fost urmăriți sub aspectul respectiv, iar ei, la rândul lor, s-au încredințat că se pot găsi, și printre cei de „sus”, oameni de înțeles.

Imaginea profesorului N. I. Popa a rămas luminoasă, în continuare. El ne-a lăsat, tuturor, o amintire scumpă și un exemplu demn de urmat. Prin activitatea, de-o viață, pe care a desfășurat-o, ca și prin atitudinea exemplară, el și-a câștigat un loc vrednic de cinstire în galeria celor mai aleși cărturari care au contribuit, din plin, nu numai la prestigiul Universității din Iași, ci și la cel al culturii noastre naționale, în genere.

LE PROFESSEUR. UNE GRANDE CONSCIENCE

RÉSUMÉ

L'article se propose comme but d'esquisser le portrait moral du professeur N. I. Popa en suivant les principales étapes de sa carrière didactique et de son activité scientifique dans le domaine de la littérature comparée. On y présente une série de faits généralement peu connus, ainsi que des fragments des lettres que le professeur N. I. Popa a envoyées à l'auteur de plusieurs villes européennes, où il se trouvait à l'occasion des manifestations scientifiques internationales.

*Facultatea de Litere
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iași, Bulevardul Copou, nr. 11*

PROFESORUL GAVRIL ISTRATE LA A 90-A ANIVERSARE

VASILE D. ȚĂRA

Profesorul Gavril Istrate a împlinit 90 de ani. Este o vârstă impresionantă nu numai prin timpul care i-a fost hărăzit distinsului savant, ci și prin tot ceea ce a făcut de-a lungul unei vieți exemplar datorite învățământului universitar, științei și culturii românești.

Chiar dacă biografia Profesorului este bine cunoscută¹, vom stăruii totuși asupra câtorva momente definitorii pentru viața și opera Domniei Sale.

A venit pe lume la 23 februarie 1914, în localitatea Nepos din ținutul grăniceresc al Năsăudului. Dăruit cu inteligență sclipitoare și cu pasiune pentru învățătură, fiul sătenilor Gavrilă și Maria (născută Palage), pe care i-a venerat toată viața, s-a remarcat între elevii Liceului „George Coșbuc” din Năsăud, fiind ales președinte al Societății Literare a liceului, urmându-i astfel pe George Coșbuc și Liviu Rebreanu. Între 1933 și 1938 este student al Facultății de Litere, secția limba română, de la Universitatea din Iași, unde are șansa de a-i avea ca profesori pe G. Ibrăileanu, George Călinescu, Octav Botez și Iorgu Iordan, ultimul fiindu-i atât magistru, cât și protector în anii studenției, iar apoi mentor și prieten apropiat. De la acesta deține peste 200 de scrisori, extrem de importante ca mărturii pentru dezvoltarea învățământului umanist și pentru cercetarea științifică din domeniul filologiei și al lingvisticii din centrul universitar Iași. Din 1938 până în 1948 a fost profesor de limba română la Liceul Național, la Seminarul „Veniamin Costache”, la Liceul „M. Kogălniceanu” și la Liceul Militar din Iași. Începând din 1943, a funcționat și ca bibliotecar la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, iar din 1945 a devenit, prin concurs, asistent universitar.

După ce își susține, în 1949, teza de doctorat, cu titlul *Limba poeziei lui Coșbuc*, elaborată sub conducerea lui Iorgu Iordan, devine conferențiar universitar și este numit decan al Facultății de Filologie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, funcție pe care a deținut-o între 1 octombrie 1949 și 2 octombrie 1968. Din

¹ Vezi, între altele, recentul volum *Gavril Istrate (în portrete, cronici, autografe)*, Bistrița, Editura „George Coșbuc”, 2002, unde se dă și o bibliografie a lucrărilor în care se fac referiri la viața și opera Profesorului (p. 17–22), precum și articolele omagiale semnate de Stelian Dumistrăcel, Dan Mănucă, Constantin Frâncu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu în „Convorbiri literare”, 2004, nr. 3 (99), p. 91–97; Al. Andriescu, *Profesorul Gavril Istrate la 90 de ani*, în „Dacia literară”, 2004, nr. 53 (2), p. 41–42 ș.a.

1957, când a obținut, prin concurs, postul de profesor universitar, a condus și Catedra de limba română de la aceeași facultate până în anul 1978, când s-a pensionat.

Atât ca om de știință, cât și prin aceste două funcții, pe care și le-a asumat în cel mai complex și complicat context socio-politic și cultural românesc și pe care le-a exercitat vreme îndelungată, putem spune că profesorul Gavril Istrate și-a pus amprenta asupra filologiei ieșene din a doua jumătate a veacului trecut. Într-un timp marcat de schimbări dramatice și radicale în ierarhia valorilor, în structura și în mentalitatea societății românești, numai o personalitate puternică și echilibrată, cu simțul dreptății și cu profund respect față de cultură și de istorie putea să facă față „ideilor noi”, marcate de diletantism și de tarele „luptei de clasă”, care au generat proletcultismul. Dacă în „obsedantul deceniu” și mai târziu, până în 1990, filologia ieșeană și-a urmat calea deschisă de A. Philippide și G. Ibrăileanu atât în privința direcțiilor de cercetare, cât și în concepție și temeinicie, un merit important revine, desigur, și profesorului Gavril Istrate. Știind că valoarea unei instituții universitare și de cercetare științifică depinde în primul rând de calitatea celor care o reprezintă, Domnia Sa a contribuit decisiv la selecția și promovarea filologilor ieșeni în perioada respectivă. După cum afirma prof. univ. dr. C. Dimitriu într-un text omagial din 1989, „toți cei care lucrează în momentul de față în Colectivul de Limba română de la Facultatea de Filologie din Iași, precum și o parte din cercetătorii de la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor (unii dintre acești profesori și cercetători fiind acum nume cunoscute și recunoscute în lingvistica și filologia românească) au fost aleși, îndrumați și ajutați în primii lor pași – și mai târziu – de către profesorul Gavril Istrate”². Contribuția Domniei Sale la menținerea și dezvoltarea școlii lingvistice ieșene a fost, de asemenea, recunoscută și subliniată cu diverse prilejuri. Astfel, într-un discurs omagial rostit în 1975, prof. univ. dr. Vasile Arvinte, evocând faptul că Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași și-a început activitatea sub conducerea profesorului G. Istrate, iar „formarea și afirmarea pe plan științific a tinerilor colaboratori de atunci, astăzi bine cunoscuți ca specialiști, s-au datorat de la început sprijinului permanent și solitudinii [sale] dezinteresate”, relevă faptul că, din inițiativa Profesorului, la Iași „au fost întreprinse [cele dintâi] anchete dialectale sistematice asupra graiurilor moldovenești, precum și anchete folclorice. În rezultatele frumoase la care au ajuns astăzi dialectologii și folcloriștii ieșeni, se ascunde o bună parte din entuziasmul inițiatorului, unit cu pasiunea, priceperea și perseverența în atingerea scopului de care a dat dovadă”³. Aceleași merite le sublinia și profesorul Gheorghe Ivănescu, în cuvântul omagial rostit la a 65-a aniversare a profesorului G. Istrate: „În calitate de conferențiar și apoi de profesor, el a desfășurat o activitate didactică și științifică care n-a rămas fără urmări în dezvoltarea lingvisticii din orașul nostru. Mai toți cei ce predau astăzi lingvistica

² C. Dimitriu, *În slujba lingvisticii și filologiei românești*, în „Cronica”, 24 februarie 1989, p. 5, apud Gavril Istrate (*în portrete, cronici, autografe*), p. 41.

³ Gavril Istrate (*în portrete, cronici, autografe*), p. 34.

românească și generală la Universitatea din Iași sau activează în Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor sunt elevii săi și au moștenit de la dânsul fie pasiunea pentru studiile dialectologice, fie preocuparea de istoria limbii literare. Școala lingvistică ieșeană de după 1945 s-a putut dezvolta și consolida datorită sprijinului pe care el l-a acordat tinerelor cadre didactice sau cercetătorilor formați în această vreme. În calitate de conducător al acestei școli, el n-a rupt legătura cu tradiția lingvistică din Iași...⁴

Cei 33 de *doctori în filologie*, dintre care cel dintâi a fost distinsul filolog și om de cultură N. A. Ursu, iar cea din urmă, eminenta cercetătoare Luminița Botoșineanu, care și-au elaborat tezele sub îndrumarea profesorului Gavril Istrate sunt tot atâția colaboratori și elevi ai Domniei Sale, care i-au împărtășit ideile și i-au apreciat știința, înțelepciunea și spiritul critic. Aceștia li se adaugă, desigur, zecile de generații de absolvenți ai Facultății de Litere din Iași, care i-au urmărit cu atenție și admirație prelegerile temeinic alcătuite și atât de limpede și de convingător rostite. Cursul de *istoria limbii române literare*, abia atunci inclus între disciplinele universitare, pe care l-a elaborat fără să aibă la îndemână sintezele și imensa bibliografie de mai târziu, avea adesea un caracter polemic, ca și discuțiile care se purtau în publicațiile de specialitate din anii '50. Chiar dacă își apăra cu fermitate opiniile, tonul era întotdeauna echilibrat, iar vocabularul decent și cu îngrijire ales. De altfel, Profesorul a comunicat în toate împrejurările, cum remarca prof. univ. dr. Maria Platon, „cu recunoscută omenie cu cei din jur, mai tineri sau mai vârstnici, știind că vine o vreme când nu trăiești decât prin alții”⁵.

Până la pensionare, profesorul Gavril Istrate a trăit mai mult pentru alții. Implicat, decenii de-a rândul, în conducerea Facultății de Filologie și a Catedrei de limba română, a Institutului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași, a filialei din Iași a Societății de Științe Filologice din România, precum și în colegiile de redacție ale unor reviste de specialitate sau în îndrumarea a zeci de doctoranzi, Domnia Sa le-a cedat celor din preajmă și instituțiilor respective o mare parte a timpului și a energiei sale, componente atât de necesare și de prețioase pentru viața omului de știință. Cu toate acestea, universitarul și cercetătorul Gavril Istrate s-a impus ca o personalitate reprezentativă a lingvisticii și a culturii române, creând o operă impresionantă prin varietatea domeniilor abordate, prin originalitatea ideilor și prin numărul lucrărilor publicate.

În lingvistică a debutat cu un studiu de dialectologie: *Graiul satului Nepos* (jud. Năsăud), BIFR IV, 1937, p. 50–97, considerat și astăzi o lucrare de referință pentru cunoașterea graiurilor din nord-estul Transilvaniei. Deși a dat întotdeauna o mare importanță cercetărilor dialectale⁶, nu s-a mai întors către acest domeniu de investigație decât în 1971, când a publicat, împreună cu Adrian Turculeț, studiul *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud* (FD, VII, p. 189–227).

⁴ *Ibidem*, p. 28–29.

⁵ *Ibidem*, p. 49.

⁶ Vezi G. Istrate, *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, VI, 1955, nr. 1–2, p. 109–129.

Ca titular al cursului de *istoria limbii române literare*, și-a concentrat atenția mai cu seamă asupra acestei noi discipline, devenită, după 1950, un domeniu de cercetare predilect în lingvistica românească. A participat de la început la dezbaterile și clarificarea unor probleme capitale pentru cercetarea limbii române culte: epoca de formare și baza dialectală a românei literare. Între părerile exprimate până acum și încă neconciliate, concepția profesorului G. Istrate ocupă un loc distinct prin originalitate și argumentație. După ce mai întâi a susținut, în esență, părerile lui Iorgu Iordan cu privire la originile românei literare⁷, mai târziu, Domnia Sa și-a schimbat întru câțva opiniile, afirmând că „specialistul care s-a apropiat mai mult de adevăr este A. Philippide. După încercările timide ale maramureșenilor, traducătorii brașoveni au meritul de a fi orientat limba literară pe un drum care avea să se dovedească deosebit de rodnic, pe care îl vor urma în continuare și-l vor amplifica toți cărturarii de mai târziu, indiferent de provincia din care proveneau”⁸. Pornind de la constatarea că „cea mai mare parte dintre traducerile noastre religioase sunt opere colective”, la elaborarea sau traducerea cărora au colaborat „cărturari din toate provinciile istorice românești”, profesorul G. Istrate susține că „limba cărților pe care [aceștia, n.n.] ni le-au lăsat a tins, de la început, spre o sinteză”⁹. În consecință, „trebuie să admitem că din numeroasele norme literare, cunoscute în istoria limbii noastre, unele s-au fixat încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și, pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, numărul lor crește și râul se transformă în fluviu”¹⁰. În continuare însă, Domnia Sa face o largă expunere în favoarea ideii că de o română literară propriu-zisă se poate vorbi numai prin anii '40 ai secolului al XIX-lea și ajunge la „concluzia că nu pot avea dreptate cei care plasează formarea limbii române literare în secolul al XVI-lea. Dreptate și mai puțină au cei care împing această dată în secolele anterioare, în perioada preliterară a limbii noastre”¹¹. Așadar, G. Istrate rămâne fidel concepției școlii lingvistice pe care o reprezintă, admițând că despre o limbă română literară nu se poate vorbi decât din secolul al XIX-lea, chiar dacă în veacurile anterioare s-ar fi constituit unele norme ale exprimării culte românești.

În privința bazei dialectale a românei literare, profesorul G. Istrate are un punct de vedere și mai ferm delimitat de părerile celorlalți cercetători. Chiar dacă admite, în principiu, ca A. Philippide ș.a., că la baza limbii noastre literare „nu stă graiul muntenesc singur, ci dialectul dacoromân, în întregul său”¹², Domnia Sa, referindu-se la baza dialectală a limbii tipăriturilor coresiene, exprimă un punct de vedere personal, pe care îl argumentează cu numeroase fapte de limbă și de istorie

⁷ Vezi G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, 1957, fasc. 1-2, p. 91-95.

⁸ G. Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, p. 11.

⁹ G. Istrate, *Originea limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 188.

¹⁰ *Ibidem*, p. 190.

¹¹ *Ibidem*, p. 206.

¹² G. Istrate, *Originea limbii române literare. Noi contribuții*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, VI, 1960, fasc. 2, Supliment, p. 77.

a culturii noastre, potrivit căruia nu avem a face în aceste scrieri cu o bază muntenească, ci cu una transilvăneană de sud, reprezentată de graiul vorbit între Brașov și Orăștie.

În cartea publicată în 1981, Profesorul dezvoltă considerabil discuția privitoare la rolul Transilvaniei în procesul de constituire a normelor limbii române literare nu numai în secolul al XVI-lea, ci și în veacurile următoare, Domnia Sa fiind convins că, „de fapt, Transilvania trebuie considerată vatra limbii noastre literare, că cele mai numeroase trăsături ale acesteia își au originea nu în sudul Carpaților meridionali, ci în nordul lor, că majoritatea particularităților considerate muntenești sunt, în realitate, de proveniență ardelenască. Transilvania ocupă, sub raportul cronologiei, primul loc, nu cel din urmă”¹³. Susținută cu patos, dar și cu argumente lingvistice și socioculturale convingătoare¹⁴, această opinie trebuie reținută îndeosebi pentru recunoașterea contribuției incontestabile pe care au avut-o cărturarii români din Transilvania de-a lungul timpului la formarea și desăvârșirea limbii române literare, în această privință rolul lor fiind cel puțin egal cu al confrăților de peste munți.

Dintre cele peste 500 de studii și articole publicate până acum de profesorul G. Istrate, foarte multe sunt consacrate cercetării limbii și contribuției marilor cărturari și scriitori români, îndeosebi moldoveni și ardeleni, la întemeierea, la dezvoltarea și la sublimarea prin artă a limbii române culte. Studiile Domniei Sale consacrate lui Varlaam, Simion Ștefan, Dosoftei, Antim Ivireanul, D. Cantemir, I. Neculce, Samuil Micu, Gh. Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, M. Kogălniceanu, Costache Negruzzi, V. Alecsandri, Mihai Eminescu, Ion Creangă, George Coșbuc, Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, Ion Pillat, Marin Sorescu ș.a. fac parte din bibliografia esențială a personalităților respective.

Om de cultură apreciat și respectat de contemporani, profesorul G. Istrate a cunoscut bine, cu unii aflându-se chiar într-o strânsă relație de prietenie, o seamă de mari învățați și literați români și străini din secolul al XX-lea. Pe mulți dintre aceștia i-a evocat, cu diverse prilejuri, în articole scrise cu har și obiectivitate. Pomenim aici doar câteva dintre numele cele mai reprezentative: Nicolae Iorga, G. Ibrăileanu, Nicolae Drăganu, G. Bogdan-Duică, Ion Breazu, Ion Petrovici, Sextil Pușcariu, Theofil Simenschy, Tudor Vianu, G. Călinescu, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Emil Petrovici, Sever Pop, G. Ivănescu, Dumitru Gafițanu, Mario Ruffini ș.a.

După 1980, eliberat de povara obligațiilor oficiale, întotdeauna cronofage, și beneficiind de o excepțională vigoare intelectuală și fizică, profesorul G. Istrate s-a dedicat, cu uimitoare abnegație și eficiență, cercetării științifice și activităților culturale. În acest răstimp a publicat șapte cărți (*Originea limbii române literare*, Iași, Editura Junimea, 1981; *Studii eminesciene*, Iași, Editura Junimea, 1987; *Transilvania în opera lui Sadoveanu*, Iași, Editura Timpul, 1999; *George Coșbuc*

¹³ G. Istrate, *op. cit.*, 1981, p. 30.

¹⁴ *Ibidem*, p. 31–145 și *passim*.

în ultimii 50 de ani, Cluj-Napoca, Editura Supergraph, 2001; *Studii și portrete*, vol. I, Iași, Editura „Cronica”, 2001; *Studii și portrete*, vol. II, Iași, Editura „Cronica”, 2002; *Studii și portrete*, vol. III, Iași, Editura „Cronica”, 2003), a editat două volume (Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene. Orhei și Soroca*, Iași, Editura Timpul, 2001; G. Coșbuc, *Scrieri alese*, Iași, Editura Timpul, 2001), a prefăcut volumul T. Cipariu, *Opere*, vol. I, ediție de Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1987, și a scris postfața la Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Iași, Editura Junimea, 1990.

La acestea se adaugă peste 200 de studii, articole, note și recenzii risipite în diverse publicații de specialitate și culturale.

Ardelean prin naștere și ieșean prin formație, profesorul Gavril Istrate a fost toată viața transilvănean și moldovean prin tot ceea ce a făcut ca om de știință și de cultură, dar înainte de toate și mereu a fost și este un român autentic și devotat, care-și iubește țara, strămoșii și conaționalii de pretutindeni cu cel mai deplin și mai sincer sentiment patriotic. De-a lungul anilor, dar mai cu seamă după 1990, a străbătut ținuturile românești de la Iași la Timișoara, la Oradea, Satu Mare, Baia Mare, Cluj-Napoca, Deva, Blaj, Sibiu, Brașov, Târgu-Jiu, Turnu-Severin, Craiova, Ploiești, București, însă mai des a fost la Năsăud și la Bistrița, sau de la Iași la Târgu-Neamț, la Mircești, la Humulești și în toate județele Moldovei, ca și de la Chișinău, la Bălți, la Soroca ori la Cahul. Peste tot a ținut comunicări științifice și conferințe despre oameni de seamă ai culturii române ori pe teme de specialitate, care fermecau ascultătorii prin substanța informației, prin noutatea ideilor și prin frumusețea rostirii. Pentru că ne-am aflat în mai multe rânduri între cei care îl ascultau cu admirație, cred în sinceritatea profesoarei Feodosia Mocanu, care, într-o scrisoare datată 26 februarie '99, mărturisea: „Ne-ați fascinat cu vocea D-voastră ștefănească, cu zâmbetul părintesc și cu potențialul deosebit de a mobiliza spre ascultare oricare auditoriu. Cu aceste calități și cu cea de genial povestitor al operelor înaintașilor noștri, într-o blândă zi de ianuarie, ați rămas în inimile cahulenilor, care doresc să vă mai vadă, să vă mai asculte cu nesă¹⁵”.

Imaginea clasică a savantului cufundat în lectură la masa de lucru din biblioteca personală, invadată de cărți ostenite de folosință și de vreme, ar părea acum puțin desuetă celor împătimiți de biblioteca virtuală, dar este cât se poate de reală și de firească în cazul profesorului Gavril Istrate. Am văzut aievea această imagine în fabuloasa bibliotecă a Domniei Sale, unde am avut privilegiul de a mă afla, ca invitat, în câteva rânduri. Pentru profesorul și bibliofilul Gavril Istrate, cartea nu este doar un instrument indispensabil muncii intelectuale, ci și un prilej de profundă bucurie estetică și spirituală. Am admirat acolo seriile complete ale edițiilor (unele foarte puțin sau deloc cunoscute) din opera lui M. Eminescu, a lui M. Sadoveanu, a lui George Coșbuc ș.a., rânduite alături de multe cărți rare, de manuscrise și de mii de scrisori primite de la nenumărate personalități, prieteni și

¹⁵ Fragment reprodus după o copie a scrisorii trimise de Feodosia Mocanu profesorului G. Istrate.

cunoscuți, documente ce ar stârni invidia oricărui bibliofil și ar putea constitui substanța unor viitoare cărți și studii. Deși avea la îndemână una dintre cele mai valoroase și bine înzestrate biblioteci universitare din România, Profesorul a mai strâns, cu mult efort și cu mare cheltuială, în camera sa de lucru toate cărțile de referință ale lingvisticii, ale literaturii și ale culturii naționale, care l-au însoțit, ca prieteni devotați și fideli, în lungul șir al nopților de veghe și al anilor de trudă intelectuală. Lăudând tocmai această bibliotecă personală, care ilustrează atât de convingător calitatea și pasiunea pentru știință și cultură a universitarului autentic, prof. univ. dr. Al. Andriescu își încheia discursul rostit în 1984, la festivitatea prilejuită de a 70-a aniversare a Profesorului, astfel: „În liniștea bibliotecii dumneavoastră, vă urăm, domnule profesor, să aveți parte de ani îndelungați, rodnici și în deplină sănătate, pentru a aduna, din textele pe care le citiți și le recitiți, noi dovezi ale trăiniciei noastre prin limbă, pentru că cine nu s-ar declara de acord cu dumneavoastră când mărturișiți, cum ați făcut-o recent, că «limba română este însăși rațiunea noastră de a exista»»¹⁶.

Această frumoasă urare, pe care o împărtășim din toată inima, ni se pare la fel de actuală și de bine-venită ca și în urmă cu două decenii. Am adăuga doar că-i dorim distinsului și iubitului nostru Profesor încă mulți și rodnici ani, feriți de traumele pe care le-a îndurat în ultimul deceniu, și luminați numai de bucurii autentice și de recunoștința celor care s-au împărtășit din știința, înțelepciunea și omenia Domniei Sale.

LE PROFESSEUR GAVRIL ISTRATE À SA 90ÈME ANNIVERSAIRE

RÉSUMÉ

Le professeur Gavril Istrate est l'une des personnalités les plus représentatives de la linguistique et de la communauté académique roumaines. Son œuvre scientifique impressionnant (7 livres et plus de 500 études) compte de nombreux ouvrages de référence dans le domaine de l'histoire de la langue roumaine littéraire, de la dialectologie et de la philologie. Savant d'une vaste érudition, le professeur G. Istrate a apporté des contributions essentielles à la diffusion et à l'apprentissage de la culture roumaine dans nombre de localités de Roumanie et de la République de Moldavie où ses conférences ont joui d'un grand succès auprès des auditeurs. En tant que professeur à l'université et doyen de la Faculté des Lettres de Jassy, il a contribué d'une manière décisive au développement de l'enseignement universitaire roumain et de l'école linguistique de Jassy, durant la seconde moitié du XXème siècle.

*Facultatea de Litere
Universitatea de Vest
Timișoara*

¹⁶ Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani, Iași, 1984, p. 7-8.

IONESCO SAU DESPRE UIMIRE*

RADU I. PETRESCU**

În *Cântăreața cheală*, ce anume descoperă soții Martin la capătul dialogului lor faimos din scena numită tocmai, conform canoanelor dramaticului, aceea a recunoașterii? Faptul că sunt soț și soție, adică ceea ce ar fi fost normal să știe deja foarte bine. Descoperă un adevăr presupus a fi (cel puțin începând cu un anumit moment) *de la sine înțeles*, așadar (re)descoperă cunoscutul. Iar lucrul acesta paradoxal, de descoperire a deja cunoscutului, se îndeplinește *constant*, cu fiecare pas, cu fiecare schimb de replici punctat de celebra replică „Comme c’est curieux! comme c’est bizarre! et quelle coïncidence!” (Ionesco 1954: 15), cu constatarea fiecărei „coincidențe” conducând spre concluzia finală. Astfel, uimirea lor e continuă, iar *crescendo*-ul ei se vede încununat la final de descoperirea a ceea ce explică, precum într-o narațiune polițistă, întreaga *serie* a coincidențelor : „– Alors, chère madame, je crois qu’il n’y a pas de doute, nous nous sommes déjà vus et vous êtes ma propre épouse... Elisabeth, je t’ai retrouvée! [...] – Donald, c’est toi, *darling!*” (*ibidem*: 16) –, unde trebuie remarcată vertiginoasa (și, din această pricină, comica) schimbare de atitudine a personajelor, de la politețea exprimării distante dintre doi străini la aceea marcând, atât de brusc, o intimă familiaritate. Pe de altă parte, reciproca recunoaștere a celor doi este, într-un anume sens, și o recunoaștere de sine a fiecăruia în parte – prin descoperirea/enunțarea unei *proprietăți* esențiale, definitorii a celui în cauză: „ma *propre épouse*” spune domnul Martin. Să remarcăm că mecanismul acesta al descoperirii cunoscutului acționează și în scena următoare, unde soții Martin sunt rugați de soții Smith să le povestească despre ce au mai văzut interesant, ei, „care călătoresc mult”, așadar să le dea vești notabile din lumea de afară, unde, rezultă de aici, soții Smith nu prea au obiceiul să iasă. Dar și acum evenimentele notabile, prezentate ca uimitoare, ca extraordinare, sunt de o banalitate patentă. Iar dacă prima (micro-)întâmplare sau eveniment la care au fost martori peste măsură de uimiți soții Martin, respectiv

* Articolul de față are la bază o conferință pe care am susținut-o, în noiembrie 2014, la invitația prof. univ. Nicolae Crețu, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în cadrul manifestării „Mari figuri ale francofoniei românești” organizate în colaborare cu Institutul Francez din Iași.

** Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

faptul că un domn își lega în stradă șireturile ce i se desfăcuseră, dacă așadar acest eveniment păstrează un vag aer de așa-zis extraordinar fiindcă descrie urmările unui incident *neprevăzut*, celălalt eveniment taxat a fi la fel de uimitor de către cei doi Martin – un domn care citea ziarul – nu mai prezintă nici urmă de extraordinar... Am putea vedea în această uimire pe care o afișează atât martorii, cât și ascultătorii lor nevoia de *eveniment*, încercarea disperată a personajelor ionesciene din această piesă de a ieși din cotidianul repetitiv, dintr-o lume în care nu se întâmplă nimic cu adevărat, dintr-un fel de lume bidimensională care, lipsită de transcendență, se sufocă.

În ce fel să se explice însă subita amnezie a celor doi Martin, care vin totuși împreună, ca soț și soție, în vizită la soții Smith? Desigur, cum subliniază adesea Ionesco însuși în interviurile sale, în piesa lui nu e vorba de personaje veritabile, ci de niște fantoșe, de niște marionete umane. Amenințate în fiecare clipă de a fi parcă înghițite de neant, de a le fi șterse astfel și ultimele rămășițe din ceea ce încă le conferă aparența de personaje, de persoane. Și totuși... Această instantanee uitare, acest misterios proces interior ce intervine inopinat ștergând memoria celor doi, făcând, fie și parțial, dar în părțile esențiale, o *tabula rasa*, cum să îl explici (dincolo de geniala *trouvaille* ludică pe care se bazează întreaga scenă)? Răspunsul se găsește, cred, în faptul că fantoșele lui Ionesco suferă, le fel ca și creatorul lor, de ceea ce s-a numit „sentimentul absurdului”. Sintagma nu acoperă exact fenomenul numit. Cel puțin nu la Ionesco. De aceea e și parțial sinonimă, aici, cu „mirarea filosofică”. În greaca veche: *thaumazein* – „a se mira”, dar și „a se minuna” sau „a admira”. Se știe că, încă din Antichitate, Platon, Aristotel, Socrate au remarcat rolul de, ca să zicem așa, prim motor al uimirii în filosofie. Fără a fi filosof, Ionesco, ca și eroii săi, suferă de un asemenea tip de uimire care este uimirea înaintea a ceea ce pare de la sine înțeles, a ceea ce, prin repetiție, a devenit banalul, familiarul.

Desigur, la Ionesco, uimirea în fața lumii este o formă a întrebării leibniziene: de ce există ceva mai degrabă decât nimic? Dar consecințele, pentru că privesc *modul* în care există lumea aceasta, sunt cu totul altele decât la Leibniz, care, fapt notoriu, a conchis că trăim în cea mai bună dintre lumi posibile. Înainte de toate, pentru că întrebarea are la Ionesco un corolar extrem de important, care ar putea fi formulat astfel: de ce eu, ca individ, exist? Pentru ce sau în ce scop?

Ceea ce metoda *Assimil* din manualul de „Engleză fără profesor” – punct de pornire al piesei – îi pune înaintea lui Ionesco nu era doar artificialitatea dialogurilor, cât, mai ales, enunțarea unor adevăruri evidente – de tipul „Plafonul e sus, iar podeaua jos” –, lucru care, dincolo (sau dincoace) de comicul de sorginte „pleonastică”, îl arunca pe autor în stupefacție. Pentru cel ce suferă de un asemenea sentiment de uimire în mod acut – cum e Ionesco – „nimic nu e normal”, fiindcă nimic nu e realmente de la sine înțeles. Și nimic nu e de înțeles pentru că lipsește explicația globală, cea esențială. Toate explicațiile cu pretenție de exhaustivitate (sistemele filosofice, cele mitic-religioase), deși afirmă, fiecare dintre ele, că explică, nu explică de fapt nimic, rămân tot timpul în afara acestei explicații absolute, atotrevelatoare (care, în treacăt fie spus, poate că ar fi nu doar indicibilă, intransmisibilă, ci și imposibil de suportat, ba chiar

fatală pentru om, așa cum sugerează, de pildă, un Nabokov în una din povestirile sale, cea numită *Ultima Thule*).

În volumul *Découvertes*, Ionesco notează la un moment dat: „Au début, le monde m'avait plongé dans la stupéfaction ; je regardais: «Qu'est-ce que tout cela?»” (Ionesco 1973: 95). Uimire esențială, întrebare esențială, legată indisolubil de momentul auroral în care, trezindu-se, conștiința ia act de tot ce o înconjoară. Este, această întrebare, unul dintre laitmotivele ionesciene fundamentale. Sentimentul acut de uimire a eului în fața lumii (ca și în fața sieși, de altfel, printr-o tipică mișcare a reflexivității de întoarcere asupra sa) presupune o detașare, o distanțare a conștiinței față de ceea ce i se înfățișează, o punere la distanță a „obiectului” asupra căruia ea, pură oglindă a reflexivității, se întreabă. Pentru a marca această distanțare s-a folosit uneori, în contextul literaturii absurdului, termenul de *alienare* (în special de către critica marxistă de altădată, care vedea în aceasta o consecință teribilă a societății capitaliste – dar critica de tip marxist uita sau trecea sub tăcere faptul că lumea înfățișată în *Cântăreața cheală* descrie de fapt, așa cum a subliniat în numeroase ocazii autorul piesei, o societate perfectă, adică una complet pacificată, din care orice antagonism major sau opresiune au dispărut). În ce mă privește, voi prefera vocabula *defamiliarizare* – nu fără aluzie la termenul forjat de Boris Șklovski. (La fel de bine însă l-am putea folosi pe cel de „depeizare”, de n-ar fi prea neologic). A se fi „defamiliarizat” subit, și chiar la propriu, li se întâmplă și soților Martin. O primă consecință a defamiliarizării, a aținerii/ (revenirii?) dincoace de lume, în pragul ei și mereu alături de ea, așadar cumva în afara ei (cel puțin teoretic), este, în lipsa sensului global al manifestării, a „ceea ce se vede”, senzația paradoxală de arbitraritate a legilor care par că guvernează – inexorabil! – lumea. Altfel spus, deși legile ce guvernează lumea par imuabile, pentru Ionesco nimic nu garantează că ele nu s-ar putea schimba într-o clipă, în mod la fel de arbitrar și enigmatic. Și chiar în scena recunoașterii soților Martin, comentariul final al menajerei Mary vine să insinueze nesiguranța în sânul certitudinii, ba, mai mult, o ruinează, dând a înțelege că totul se bazează pe un imens *quiproquo*, deoarece un singur și infim detaliu, o unică piesă din puzzle-ul reconstruit de cei doi nu se potrivește imaginii întregului. (Altminteri, în mod similar, supus unei asemenea aprehensiuni, o legendă evident sarcastică pretinde că era filosoful englez David Hume, care se temea că soarele nu va mai răsări a doua zi...). În fapt, la Ionesco, prin această nesiguranță creată de gândul că totul se poate transforma subit în altceva se vede contestat unul din marile principii lăsate moștenire culturii europene de Antichitatea greacă, anume acela care stipulează raționalitatea acestei lumi, incluzând aici și posibilitatea rațiunii umane de a înțelege legile care guvernează lumea.

De aici, cred, (sau și de aici) subita amnezie a soților Martin – care, considerată în acest fel, nu e o amnezie, nu e o invazie a vidului în conștiințele lor, ci semnul acestui gând, absolut logic (în ilogicul său): presupunerea că toate regulile jocului acestei Lumi se pot schimba într-o clipă – iar astfel ei, cei doi Martin, ar putea de pildă ca brusc să nu mai fie nicidecum soț și soție. De unde uimirea recunoașterii,

uimirea, de astă dată, în fața coerenței (deși mereu arbitrare) a lumii. Nu altceva denotă discuțiile personajelor despre regula sunatului la ușă, unde, încă o dată, vedem că nimic nu e sigur într-o astfel de Lume, unde totul e în egală măsură logic și illogic, comun și bizar. Dar (în lipsa Explicației absolute) nimic nu se schimbă în mod esențial – de aceea, în *Cântăreața cheală*, se ajunge la o tensiune extremă între o lume ale cărei legi sunt imuabile și perfecta arbitraritate a acestor legi, iar tensiunea, reprezentată și întărită de vanitatea limbajului, face ca acest univers să facă implozie – pentru ca apoi, așa cum sugerează finalul, totul să se repete, simetric și indiferent. Lumea din *Cântăreața cheală* (imagine a lumii reale) este în același timp o taină și o tainiță, o temniță (platoniciană sau nu) – o închisoare de unde personajele încearcă cu disperare să evadeze. Pe de o parte, ca la Mircea Eliade, banalitatea ascunde, „camuflează” miracolul; dar, pe de altă parte, ca negație a lui, îl sufocă. Să observăm în fine că, la fel ca și la Camus, prin „defamiliarizare” își face prezență senzația de Cădere în Lume sau în Timp și, de aici, afinitățile unei asemenea viziuni cu gândirea religioasă iudeo-creștină, dar și cu scenariul mitico-religios al gnosticilor, similitudini pe care critica le-a remarcat deja.

Cu toate acestea, ar trebui să ne întrebăm dacă o ipotetic posibilă menținere a eului/a individului pe pozițiile aurale ale acelui Dinceace-de-Lume sau Prag-de-Lume, poziție inițială prin a cărei „locuire” dântâi eul își afirmă completa inocență și cvasicompleta neștiință, dacă această neutralitate sau puritate originară nu poate veni încă o dată să răstoarne ceea ce, împreună cu lumea, i se dă eului, individului ca lucru negativ, acordându-i înțeles destinului său, dar înscriindu-l într-o istorie de care el este, totuși, la început, total străin... După cum tot așa de bine ne putem întreba dacă această aținare contemplativă a eului în prag de lume nu e o iluzie, de vreme ce eul/individul e conținut totuși de această lume, face parte din ea... Sau nu? Căci, ca „suflet”, se știe, o întreagă tradiție magico-religioasă îi neagă apartenența *de facto* la această lume. Ambele concepții par să acționeze la Ionesco: pe de o parte, afirmarea unei inocențe aurale și, cu toate că în mod misterios pierdute, totuși *de neșters*; pe de alta, apartenența la această Lume în aspectul ei miraculos ontologic și armonios și totodată pierderea acestei perfecțiuni, ceea ce înscrie eul într-o *quête* esențială care este aceea a redobândirii lumii dintâi, perfecte.

În fine, dacă uimirea ionesciană, de data aceasta înțelegească ca înminunare, nu e străină de frumusețea și miracolul vieții și al lumii, ea nu ocolește nicidecum, tocmai din această pricină și *à plus forte raison*, întrebarea privind existența răului în lume, întrebare care conferă operei ionesciene una din trăsăturile ei cele mai subliniate. În fapt, după cum mărturisește autorul însuși (trasând un fel de istorie a uimirii), există, în succesiune, două uimiri, una venind să se suprapună peste cea dintâi și obnubilând-o:

„Il y a d'abord eu l'étonnement premier: prise de conscience de l'existence, un étonnement que je pourrais appeler métaphysique, un étonnement dans la joie et dans la lumière, un étonnement pur, sans jugement sur le monde, un étonnement que je ne retrouve que dans mes moments de grâce, qui sont bien entendu très rares. Un deuxième étonnement s'est greffé sur le premier. Un jugement étonné, constatation

qu'il y a le mal ou, plus simplement, que cela va mal. La constatation que le mal existe, pour l'instant, au milieu de nous, qu'il nous ronge, qu'il nous détruit. Le mal nous empêche de prendre conscience du miracle" (Ionesco 1977b: 187).

Nu mai puțin străveche, celebra și esențiala întrebare – *unde malum?* *Rhinocéros*, *Tueur sans gages*, *Le Roi se meurt*, *Macbett*... aproape că nu există piesă a lui Ionesco care să nu trateze, într-un fel sau altul, cu, aș zice, îngrozită uimire, despre misterul existenței Răului în lume. Vizată este, în mod direct, condiția umană – și nu doar aspectul social al chestiunii (ceea ce i s-a și reproșat lui Ionesco, între alții de către necondiționatul admirator al lui Brecht și Marx, Roland Barthes). Or, se cuvine să spunem aici: „defamiliarizarea” eului față de lume nu înseamnă, la Ionesco, o pură *agnosia*, adică o ignoranță plată, o neștiință care nu se știe pe sine, o ființare lipsită de orice reflexivitate – căci, fiind o uimită „nemaire-cunoaștere” a lumii (similară doctei ignoranțe cusaniene), ea conține în pofida a orice, aidoma unei reminiscențe de neșters, imaginea unei lumi familiare lui, adică a lumii pe care o recunoaște a fi *a sa* (precum, dar acolo la modul comic, dl Martin recunoscându-și soția, și viceversa). Iar această lume este aceea a armoniei depline. Voi da aici ca exemplu cea mai semnificativă și intensă recunoaștere a spațiului sau a lumii făcută cu adevărat pe măsura omului, și anume evocarea vremurilor copilăriei autorului, copilărie petrecută, cum se știe, în sătucul francez din Mayenne numit Le Moulin de la Chapelle-Athenaise. Fragmentul, indiscutabil antologic, descrie în doar câteva fraze un timp lipsit de timp, absolut paradisiac, dincoace de „Căderea în Istorie”, dincoace de „Căderea în Timp”:

„À huit ans, neuf ans, dix ans, quand j'habitais au Moulin, tout était joie et tout était présence. Les saisons semblaient se déployer dans l'espace. Le monde était un décor, avec ses couleurs tantôt sombres tantôt claires, avec ses fleurs et son herbe qui apparaissait, disparaissait, venant vers nous, s'éloignant de nous, se déroulant sous nos yeux, tandis que nous-mêmes restions à la même place, regardant passer le temps, nous-mêmes restant en dehors” (Ionesco 1973: 123).

În fine, drept concluzie și rezumat, dar și ca dovadă a celor aici afirmate, voi cita următoarele două pasaje – primul, din volumul *Découvertes*, cel de-al doilea, din volumul de convorbiri cu Claude Bonnefoy, *Entre la vie et le rêve*:

„Mais c'est accoutumance qui a terni la lumière, qui a assombri mon émerveillement. Les désirs et passions et l'habitude d'exister m'ont enfoncé, comme enterré, dans le monde, cette cave, ce tombeau dont je dois tout le temps faire éclater les murs ou soulever le couvercle” (Ionesco 1969: 135).

„Cela n'aura guère eu d'importance, en fin de compte. Il y aura, il y a les aubes nouvelles d'un triomphe, la fête. Oui, tout peut changer d'un coup. Et moi, je peux retrouver l'enfance. Et le monde peut être à ma mesure, me convenir. Demain, demain il y aura, peut-être, une toute autre Manifestation universelle, une autre Création, et je serai, de nouveau, ébloui devant Elle, tout occupé à regarder, tâchant vainement de m'y reconnaître” (Ionesco 1969: 137).

Regăsind, așadar, intactă, facultatea de a fi uimit a copilului de altădată, însă acum într-o lume ce va fi fost supusă unei *renovatio* în urma căreia Răul va fi fost șters definitiv. Aidoma celei a cărei viziune – la propriu – va fi avut-o autorul cândva în tinerețe preț de câteva momente și despre care va vorbi într-un fragment celebru, fragment ce sună aproape plotinian, de n-ar avea asemănări izbitoare cu unele texte relatând experiențe ale Luminii divine avute de către anumiți mistici răsăriteni:

„J’avais environ dix-sept ou dix-huit ans. J’étais dans une ville de province. C’était en juin, vers midi. Je me promenais dans une de ces rues de cette ville très tranquille. Tout d’un coup j’ai eu l’impression que le monde à la fois s’éloignait et se rapprochait, ou plutôt que le monde s’était éloigné de moi, que j’étais dans un autre monde, plus mien que l’ancien, infiniment plus lumineux ; les chiens dans les cours aboyaient à mon passage près des clôtures, mais les aboiements étaient devenus subitement comme mélodieux, ou bien assourdis, comme ouatés; il me semblait que le ciel était devenu extrêmement dense, que la lumière était presque palpable, que les maisons avaient un éclat jamais vu, un éclat inhabituel, vraiment libéré de l’habitude. C’est très difficile à définir; ce qui est plus facile à dire, peut-être, c’est que j’ai senti une joie énorme, j’ai eu le sentiment que j’avais compris quelque chose de fondamental” (Ionesco 1977b: 87).

Care să fi fost, în acele momente de transfigurare a lumii, mesajul fundamental, înțeles în mod direct, fără vorbe sau desfășurări ale gândirii logice, dacă nu, pur și simplu, această Lumină de o consistență cvasimaterială și care e în același timp o bucurie de negrăit?

BIBLIOGRAFIE

- Ionesco 1954 = Eugen Ionesco, *La Cantatrice chauve*, Paris, Gallimard.
 Ionesco 1969 = Eugen Ionesco, *Découvertes*, Genève, Skira, Collection „Les sentiers de la création”.
 Ionesco 1973 = Eugen Ionesco, *Journal en miettes*, Paris, Gallimard, Collection „Idées”.
 Ionesco 1977a = Eugen Ionesco, *Entre la vie et le rêve. Entretiens avec Claude Bonnefoy*, Paris, Belfond.
 Ionesco 1977b = Eugen Ionesco, *Antidotes*, Paris, Gallimard.

IONESCO OR ON BEIGN AMAZED

ABSTRACT

Amazement plays a fundamental role in Eugene Ionesco’s creation, as it concerns the author himself, as much as some of his characters, for instance those in *The Bald Soprano*. This article aims to briefly convey what different meanings and implications this attitude has in the context of the Ionescian universe.

Keywords : *Eugen Ionesco, amazement, recognition, anamnesis, The Bald Soprano.*

Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea I, *Toponime personale* (autori: Dragoș Moldovanu, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, LXX + 472 p.

Punând în serie filologică lucrarea prezentată acum, amintim că volumul I al suitei de cercetări toponimice, desfășurate în Departamentul de toponimie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, face parte din seria „Moldova” a *Dicționarului toponimic al României* – lucrare prioritară, realizată, sub egida Academiei Române, de mai multe institute echivalente din București, Cluj, Craiova, Timișoara și Iași.

Din primul volum ieșean au apărut deja patru părți care cuprind studii cu un caracter preliminar, reprezentând baza teoretică și metodologică – este vorba de metoda câmpurilor toponimice – a întregii serii. Unele dintre volumele acestei serii vor fi delimitate (în ordinea publicării lor) pe zone de anchetă, fiind diferențiate după criteriul bazinelor hidrografice (al Sucevei, al Moldovei, al Bistriței, al Trotușului, al Putnei, al Bârladului, al Prutului și valea Siretului). Ultimul volum al seriei este conceput în mod funcțional ca un *Index* general (lexical, etimologic etc.) orientativ și sistematizant.

Corelarea cu volumele publicate anterior este obligatorie nu numai din nevoia unei inserieri cronologice a lucrării prezentate în aceste rânduri. Ne găsim în fața unei tipologii exegetice încadrate lexicografic, fapt care înseamnă mult efort de sistematizare a unui material teoretic, desfășurat practic după parametri care presupun o acribie filologică de excepție.

Pentru a exemplifica baza documentară, voi invoca o parte dintre volumele anterioare din seria *Tezaurul toponimic al Moldovei* – volumele deja publicate asigurând temeinic baza documentară a tuturor cercetărilor ulterioare (deci și a celei de acum): *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale. 1772–1988*. Partea I și a II-a. A. *Unități simple (Localități și moșii) A–[Z]*, București, Editura Academiei Române, 1991, 1992 (însușind peste 1 600 de pagini); apoi *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul I, partea a 3-a: *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona). 1332–1850* (Mircea Ciubotaru, Vlad Cojocaru, Gabriel Istrate) Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2004; de asemenea, *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (Dragoș Moldovanu), I, partea a 4-a: *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

Lingvistul care a inițiat direcția exegezei pe atare coordonate – fiind de asemenea coordonatorul întregii serii – este Dragoș Moldovanu, cercetătorul căruia i se datorează cele mai multe dintre calitățile și limitele (deduse din gigantismul întreprinderii) seriei impresionante de volume. Subliniez că, în toate aceste proiecte majore de cercetare desfășurate în arealul toponimic al Moldovei, perspectiva diacronică se impune.

Micul dicționar toponimic al Moldovei (România) (MDTM), la rândul lui proiect al Academiei Române, „își propune să ofere, într-o formă lexicografică simplificată, o selecție de toponime reprezentative pentru Moldova istorică, desemnând obiectele (socio)geografice cele mai importante din clasa de obiecte la care aparțin: localități, ape curgătoare și stătătoare, forme de relief, păduri sau câmpii etc.” (citez din prezentarea făcută de autori proiectului pe site-ul IFRI: <http://www.philippide.ro/pages/toponimie.html>).

Volumul de față, *Toponime personale*, presupune un demers prealabil extrem de dificil, etimologic – prin urmare diacronic, de identificare a elementelor care au ca bază de alcătuire numele de persoane. MDTM este, pentru orice lingvist și orice filolog interesat direct sau indirect de istoria și structura toponimelor românești, o unealtă de lucru reprezentativă, de neocolit. Ca toate lucrările din această categorie (*Dicționarul-tezaur al limbii române* [DLR], *Dictionnaire étymologique des langues romanes* [DERom]), este extrem de tehnică – vorbim de o tehnicitate bine alcătuită și distribuită. Pare oarecum neașteptată viziunea autorilor asupra propriei lor tehnici de lucru (cf. *supra* „o formă

lexicografică simplificată”). Insist asupra acestui aspect pentru a sublinia efortul într-o sistematizare întreprinsă de redactorii lucrării. Nu trebuie să se ignore faptul că aceste sublinieri ale mele sunt făcute și din perspectiva unei lingvistice obișnuite cu tehnicile lexicografice cele mai aride; este suficient să amintesc *Dicționarul-tezaur*, lexicon care sistematizează lexicografic cel mai mare număr de cuvinte ale limbii române (aproape 200 000) și care pune mereu probleme de descifrare punctuală în contextul unei foarte înalte tehnici.

Tehnicitatea înaltă presupune mereu ariditate, fermitate uneori casabilă, în general o structură sistematizată în schemă fixă.

Cu toate acestea, MDTM are multă personalitate. Ar putea părea paradoxală o asemenea formulare. Din această cauză voi enumera în continuare câteva dintre elementele pe care le consider ca imprimând volumului prezentat acest caracter particular.

1) Un prim element care asigură specificitatea lucrării este teoria care-i stă la bază, cea a câmpurilor toponimice, a lingvistului Dragoș Moldovanu.

Am urmărit de-a lungul anilor conturarea acestei teorii în cadrul unei suite de articole, comunicări, studii introductive, referate, rapoarte științifice etc. Implică însăși esența obiectului de studiu al toponimiei. În *Toponomastica* (din *Enciclopedia italiana* XXIV), Petar Skok – celebrul lingvist croat, definind toponimia, conchide: „este, pe scurt, studiul etimologic al numelor de locuri” (cf. p. VII a studiului introductiv al MDTM). În replică, în *Introducere*, câteva rânduri mai jos, Moldovanu consideră: „obiectul dicționarului nostru este toponimia «în sine și pentru sine»; etimologia nu este un scop, ci doar un punct de plecare”. Să nu se înțeleagă de aici că acest „în sine și pentru sine” ar putea avea ceva din „retragerea în turnul de fildeș” al intelectualului desprins de cotidian; cercetarea toponimică a acestei serii analitice este una dintre cele mai implicate social: ierarhie socială, taxonomizări administrative, istoricul catagrafiilor, identificarea obiceiurilor sociale de numire a localităților vechi etc.

Mai amintim câte ceva despre opțiunile teoretice ale lucrării:

– se are în vedere difracția toponimică dată de coexistența structurilor lingvistice simultane sub forma variantelor diatopice, diastratice (populare și oficiale), diacronice;

– MDTM „are un caracter selectiv, reținând un mic număr din inventarul enorm al toponimelor moldovenești. Condiția minimă a includerii lor în dicționar a fost aceea de a angaja în schemă și un nume de localitate”.

2) În mod evident sistemul de documentare (cf. și substanța primelor două volume ale seriei) este neobișnuit de amplu, venind în completarea elementelor bibliografice existente și în cărțile volumului al II-lea.

3) Caracterul special al lucrării rezultă chiar din desfășurarea argumentativă a demonstrației cuprinse în fiecare articol în parte.

i. Se acordă o mare atenție sintaxei – aproape ignorată în dicționarele toponimice; se urmăresc formele de manifestare a numelor și evoluția lor, prin abstractizare progresivă, de la sintagme la nume simple. Ex. *Mănăstirea lui Adam* → *Adamul* → *Mănăstireni*.

ii. La nivel fonetic se caută în permanență variantele *autentice*; sunt eliminate etimologiile aparent corecte (paretimologiile).

iii. Noțiunea toponimică de sinonim îmbracă aspecte specifice, cu un înalt grad de dificultate. Ca să dăm un exemplu, putem spune că, urmărind un afluent stâng al Moldovei, avem de-a face cu o adevărată aventură toponimică, acest curs de apă căpătând, de-a lungul drumului său, diferite denumiri: *Pârâul Homiței*, *Pârâul de la Ruja*, *Pârâul Cărmizii*, *Pârâul de la Istrăteni*, *Pârâul din Vatră*. Aceste elemente, în funcție de o suită de factori complecși (mereu ierarhizați prin distribuția tehnică a informației), sunt pe alocuri sinonime, alteleori nu.

iv. Se disociază atent între sintagmele toponimice și compusele lexicale (un fapt analitic deloc simplu).

4) Specificitatea lucrării este dată și de distribuția diastratică a elementelor: popular și oficial. Astfel încât, norma toponimică oficială – în comparație cu cea populară – este caracterizată ca fiind: *sintetică* (de exemplu, se înlocuiește sintagma analitică dominantă la nivelul limbii populare cu sintagma cu determinant în genitiv, ca în *Balta lui Rață* versus *Balta Rații*), *arbitrară* (domină, în administrația oficială, oiconimele „cu conținut semantic abstract”), *închisă* (cea populară este, în mod evident,

deschisă), *conștientă* (față de „inconștientul” intuitivității denotației populare), *constringentă* (față de libertatea alegerilor denumirilor toponimelor „reale”, desfășurată la nivelul graiurilor populare).

5) Personalitatea acestui lexicon toponimic se manifestă, în mod oarecum neașteptat, paradoxal, în paragraful etimologic, paragraf care la nivelul unui articol lexicografic este mereu printre cele mai aride. În cazul MDTM, lucrarea capătă culoare și efervescență, valorificând atent și critic (uneori prin simplă semnalare prudentă) etimologiile populare ca micromonografii etnologice, prin antropologie lingvistică etc.

Voi menționa numai câteva studii de caz în sensul celor susținute până acum și atrăgând atenția asupra unor articole (numai câteva din cele foarte multe care ar merita discutate): BĂRBOȘII¹ = derivat de la supranumele judeului Neagu Bărbosul; BĂRBOȘII² = derivat de la supranumele boierului Micul Bărbosul; BACĂUL = unul dintre cele mai reușite studii/articole, cu etimologie convingătoare: supranumele maghiar *Bakó* „călău” atestat ca nume de persoană de la 1338 și, pentru perioada de început, se presupune un compus tradus prin „satul lui Bakó”; MIHĂILENII = format de la numele domnitorului Mihail Grigore Sturza; ODOBEȘTII = derivat de la numele boierului Ion Odobă ai cărui nepoți primesc un sat de la Petru Rareș; PLOTONEȘTII¹ = derivat de la numele boierului Stan Plotun, sat „menționat la 1520 când Ștefăniță-Vodă le întărește lui Tatul Plotun și fraților săi, fiii lui Stan Plotun, satul plotunești de pe sărata”; POGORĂȘTII = „de la numele porușnicului Ștefan Pogor... – după tradiția populară, numele satului s-ar trage de la numele unui viteaz al lui Ștefan cel Mare, Dobândă, ai cărui urmași au început să se cheme *pogor*, adică *pogorători* din acea familie”; RĂDĂUȚII¹ = derivat vechi de la baza antroponimă *Rad-* care trimite la românescul *Radu*, dar și la „slavul” *Rado*.

Ne permitem unele observații și sugestii:

Nu este explicat sistemul de selectare a toponimelor care, în mod evident, sunt în număr mult mai mare decât cele publicate. Stabilirea ca minim criteriu „condiția de a angaja în schemă și un nume de localitate” reprezintă un punct de plecare mult prea lax, în contradicție cu spiritul bine sistematizat al lucrării. Se poate cu ușurință bănuși că timpul exegetic a impus delimitări rapide, mai mult decât necesare unei proiectări atât de amplu concepute. Ca să ne oprim la un singur caz, ar fi fost, poate, potrivită introducerea numelui localității *Vutcani* care are etimologie adecvată cerințelor acestui volum MDTM (*Vutcani* „de la un boier numit *Vutcă*”, după tradiția populară, este satul de baștină al lingvistului Gheorghe Ivănescu și apare citat ca sursă a respectivului grai de nenumărate ori în lucrările savantului). Introducerea și altor articole ar fi presupus, desigur, și o extindere a documentării, ceea ce ar fi mărit peste măsură dimensiunile temporale ale cercetării și așa dezvoltate dincolo de limitele concepute inițial.

În sensul unor inerente completări ulterioare, sugerăm alcătuirea unei fascicule de anexe/suplimente filologice, în felul în care cunoscute lucrări lexicografice – unelte esențiale ale romanisticii (ca să ne referim numai la acest domeniu al lingvisticii) – au procedat din nevoia imperioasă a completărilor necesare unei întreprinderi atât de îndelungate și de ample.

Consultarea acestei lucrări este uneori îngreunată de abrevierile nu atât derutante (*lich.* = consoană lichidă; *inf.* = infix; *op.* = opisul de arhivă; *postv.* = postverbal; *î.e.n.* și *e.n.* – în lucrările contemporane de aceeași factură se preferă *î./d.Hr.*), cât prea frecvente în structura unui articol, mărinind uneori gradul de dificultate al lecturii.

Dincolo de aceste observații, se cer remarcate încă o dată cercetarea desfășurată cu acribie, concizia exegetică și demonstrațiile convingătoare. În concluzie, ne găsim în fața unei lucrări care va fi consultată și citată – în mod obligatoriu – mult timp de acum înainte. Este cea mai bună dovadă a perenității unui astfel de demers.

Cristina Florescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014, LXX + 366 p.

Cel de al treilea volum al seriei NALR–*Moldova și Bucovina*, apărut în anul 2007, cu un *Supliment* ce reia materialul cules în punctele de anchetă cu graiuri huțule (de Adrian Turculeț) și publicat în volumele I și II, a marcat o altă etapă în evoluția operei colective a dialectologilor de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, definită prin utilizarea mijloacelor oferite de calculator în stocarea și prelucrarea informațiilor adunate în anchetele din deceniile anterioare (1967–1974). Volumul al IV-lea, recent apărut, incită la o nouă evaluare a progresului indiscutabil nu numai al tehnicii de editare a NALR, în general, dar și a concepției de ansamblu asupra disciplinei dialectologiei, al cărei rezultat așteptat de aproape jumătate de veac este tocmai seria de atlase regionale. Un program ambițios a fost formulat de autorii volumului anterior în *Prefață* (p. XI–XII). Cercetarea vizează, în afara constituirii bazei de date în format electronic și a altor instrumente auxiliare numite „dicționare”, realizarea atlasului ca instrument de complementaritate prin care geografia și cartografia lingvistică depășesc limitele descrierii varietății diatopice din perspectiva istoriei limbii și înregistrează și variațiile diastratice sau diafazeice ca manifestări implicite ale comunicării verbale. Astfel, este regândită dialectologia ca disciplină integratoare a rezultatelor sociolingvisticii și psiholingvisticii, pentru cunoașterea actului complex al comunicării vii, în text și context. Volumul recent apărut permite observarea, prin comparație, a noutăților de concepție și de realizare tehnică pe care le-a generat gândirea creativă a colectivului ieșean, stimulată nu numai de posibilitățile altădată nebănuite ale informaticii, dar și de preluarea experienței seniorilor disciplinei, care au constituit cândva echipa de cercetători pe teren, aflată acum într-o variantă ce a încorporat o altă generație de lingviști, deja matură și capabilă să ducă mai departe, până la finalizarea deplină a seriei NALR–*Moldova și Bucovina*, tradiția școlii lingvistice de la Iași. O *Prefață* semnată de profesorul Stelian Dumistrăcel, decanul de vârstă și de experiență al colectivului, după decesul profesorului Vasile Arvinte, este un ghid perfect în semnalarea și explicarea inovațiilor pe care le propune această nouă apariție editorială.

Volumul IV cuprinde, conform modalităților tehnice instituite în volumul anterior, prelucrarea și interpretarea materialului cules prin răspunsurile la 267 de întrebări (nr. 1222–1525) din *Chestionarul* NALR, constituind trei capitole: 7. *Cânepa* (prelucrarea ei), 8. *Pădurea* (flora și fauna ei) și 9. *Hrană, îmbrăcăminte, încălțăminte*. Pentru 129 de răspunsuri din anchete s-au întocmit un număr egal de hărți analitice (H), iar pentru celelalte 138 de întrebări răspunsurile au fost prezentate ca sinteze de material necartografiat (MN). În colțul din stânga jos al unor H (85) cu un număr redus de răspunsuri la întrebare au fost realizate hărți interpretative simple (h), în care se configurează prin hașuri și culori ariile locale sau regionale și, prin câteva simboluri, sinonime, alți termeni, variante fonetice și alte situații de anchetă. La sfârșitul volumului (p. 361–364), se află opt hărți interpretative sintetice ce cumulează material din răspunsuri configurate în mai multe H sau înregistrate ca MN. Ele au menirea de a reprezenta, ca o concluzie de cea mai mare generalitate pentru repartitia teritorială a fenomenelor specifice graiurilor din Moldova și Bucovina, delimitarea ariei nordice și ariei sudice, cu raportare la zona lingvistică investigată. Aceste hărți merită a fi amintite chiar prin titlurile sau conținutul lor, două privitoare la fenomene fonetice (*Palatalizarea consoanei [f-]*, în „fierbinte”, „fiartă”, „fir”, *Palatalizarea consoanei [v-] și secvența mediană în „ragilă”*) și un număr de șase reprezentând arii lexicale ce pun în opoziție aria sudică vs aria nordică, ilustrate de termenii *lăstar* și *lamură* vs *mladă* și derivate, *măceș* și *zgorghin* vs *cacadâr*, *porumbel* vs *hulub*, *orbete* și *orbeț* vs *cârțiță* și *guz*, *barză* vs *cocostârc*, *melc* vs *culbec*, *coțofană* și *caragață* vs *țarcă*, *cucuvea* vs *cucuveaucă* (acest ultim derivat fiind specific jumătății de nord-est a ariei nordice), *război* (de țesut) vs *stative*, *scul* vs *tort* și *caleap*, *făcăleț* vs *culișer* și *melesteu* și, în sfârșit, *piftii* vs. *răciturii*. O constatare ce devine una dintre noutățile importante ale acestei apariții editoriale pune în lumină un fapt uneori intuit, dar sistematic argumentat ca o realitate indiscutabilă abia într-un studiu relativ recent (2011) semnat de Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu și, în sfârșit, cartografiat în ultimele două hărți sintetice din lucrarea pe care o prezentăm (p. 365), anume delimitarea de către cursul Siretului a unei arii vestice și a unei arii estice a

graiurilor moldovenești, probate de repartitia, pe verticală, a tipurilor *uimă* vs *udmă*, *ouăle picioarelor* vs *oușoarele picioarelor*, *greier* vs *grier* și *creier* vs *crier*.

Concepția de sorginte coșeriană a profesorului Stelian Dumistrăcel privind necesitatea unui demers de cercetare integrator al tuturor variațiilor limbii în actul de vorbire, concepție amplu expusă în volumul *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, 1997, editat în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, și reluată în alte texte, se reafirmă și aici și se manifestă în stăruința de a căuta tot mai insistent modalități de a depăși vechea mentalitate a unor generații succesive de dialectologi care accentuau fie pe operațiunile de prelevare de material ce trebuia să ilustreze fonetica și lexicul graiurilor, fie pe relevarea sintaxei graiurilor prin consemnarea sau înregistrarea audio a unor texte, sintagmele *texte orale* sau *texte dialectale* ce figurau ca titluri ale unor culegeri indicând interesul marcat pentru caracterul oral al comunicării (canalul) sau pentru caracteristicile variației diatopice ale codului. Necesitatea evidențierii și a mesajului (vizând referentul) în vorbire se traduce prin tendința de a integra în cercetarea dialectală și dimensiunea etnolingvistică, și cea sociolingvistică, mai ales prin realizarea de culegeri de sociotexte și etnotexte (în trei volume de *Texte dialectale*, cu titlu impus de Editura Academiei), a unor discursuri ilustrative pentru gândirea populară, astfel încât chiar cartografia dialectală să poată evolua spre o serie de atlase etnolingvistice capabile să reflecte atât ansamblul variațiilor inter- și intradialectale, cât și varietatea culturii materiale tradiționale. Acest deziderat se exprimă în volumul IV prin reproducerea unor figuri (schițe sau desene ale unor obiecte etnografice), preluate din *Chestionarul NALR* (publicat în „Fonetică și dialectologie”, V, 1963) și fotografii din arhiva ieșeană, plasate în colțul din dreapta sus al unor hărți. Vedem, așadar fotografiate o meliță (H 361), o ragilă (H 365), un urzoi (H 369), un război de țesut (H 370), o *letcă* și un *cicâric* (H 372) și desene înfățișând pătlagina (H 397), crâsnicul (H 433), borul și panglica de la pălărie (H 461 și 462), altița (H 463), șirele (broderii pe mănecă) (H 464) ori șerparul (H 468). O altă inovație importantă a acestui volum, având aceeași finalitate, constă în maniera tehnică ingenioasă de a corela răspunsurile consemnate în H cu „discursurile” informatorilor transcrise după înregistrări audio în cele trei volume de texte dialectale publicate de cercetătorii care au efectuat anchetele în sudul Moldovei (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu). Un nou paragraf, IV, plasat în partea marginală din dreapta jos a planșelor cu hărți și la sfârșitul textelor de MN, trimite, cu indicarea paginilor din volumele publicate și a punctelor de anchetă, la termenii sau variantele care reprezintă tematica hărții respective.

Un riguros *Indice de cuvinte și forme din hărți și din materialul lingvistic necartografiat* (p. XXIII–LXX), alături de celelalte anexe tehnice obișnuite întregesc cu desăvârșit profesionalism cerințele deja instituite ale unei opere de referință în dialectologia românească. Dar, dincolo de aceste aprecieri generale, consultarea volumului oferă valoroase informații și argumente pentru orice lingvist preocupat de diverse chestiuni care privesc alte domenii ale cercetării: istoria limbii, etimologia, toponimia și etnolingvistica. Exemplific cu doar câteva observații interesul special pe care volumul IV al NALR–Mold. Bucov. îl suscită pentru cercetarea corelațiilor dintre baza lexicală entopică și toponimia Moldovei.

Astfel, constatări semnificative apar la o examinare a repartiției teritoriale a unor termeni și a proceselor de desemantizare, resemantizare și remotivare a entopicelor și toponimelor corespunzătoare din domeniul onomasiologic silvic. De pildă, urmărind răspunsurile la întrebarea, sugestivă (!), nr. 1292 (H 376) *Cum spui la locul unde s-a tăiat pădurea?*, în afară de termenul neologistic *parchet* se remarcă frecvența mare a apelativului *tăietură* în zone în care documentele istorice atestă utilizarea curentă a termenului vechi *curătură*. Este aproape cert faptul că răspunsul a fost influențat în mare măsură de verbul *s-a tăiat* din întrebare, respondenții derivând imediat și comod cuvântul *tăietură*. H 377 (*Curătură*) și H 378 (*Lăzuiesc*) indică modificări importante în semantica terminologiei defrișării pădurilor și relevă stadiul actual al procesului de uitare a unor termeni specifici. De pildă, apelativul *laz* nu mai este înregistrat, iar verbul *a lăzui* este cunoscut doar în cinci puncte de anchetă, în timp ce concurența termenilor *curătură* (acesta încă activ, fiind susținut de prezența în graiuri a toponimelor *În Curătură/Curături*) și *curățitură* (având și sensul de „curățirea copacilor de crengi uscate”) sugerează faptul că un mare număr de răspunsuri au fost influențate de verbul *ai curățat* din întrebarea indirectă respectivă (1294). Termenul *secătură* a dispărut cu totul din

terminologia pădurii, după interzicerea prin codurile și amenajările silvice moderne a acelei tehnici de defrișare și odată cu dispariția unor sate cu numele *Secătura* sau *Secături* și cu schimbarea oficială a numelor celor care mai există și în prezent. În cazul termenului generic *Codru* (H 374), care acoperă aproape întreg teritoriul Moldovei, se constată fie o frapantă necunoaștere a cuvântului sau imprecizia și nesiguranța sensurilor, oscilând între înțelesuri opuse („pădure bătrână, veche” și „pădure tânără”, „pădure mare” și „pădure de mică întindere”, „pădure la munte” și „pădure de șes”) sau chiar cu sens figurat, în *codru de pâine*. Influența culturii școlare și a textelor literare și-a pus o amprentă ușor de sesizat în semantica multor termeni comuni, fapt ce impune o cercetare și din perspectivă sociolingvistică a întregului material din atlasele regionale.

Și în alte domenii onomasiologice apar realități pe care doar atlasul le pune în evidență în mod surprinzător. Astfel, în H 359, pentru *Iniște*, cuvânt cu variațiile lexicale sufixate *inârie* și *iniță*, se constată zone mari din centrul Moldovei (județele Bacău și Vaslui) și din sud (județul Galați), unde fie nu există răspunsuri cu acești termeni, fie răspunsurile cu *ogor* și *cânepiște* dovedesc o confuzie între cânepă și in, situație pe care o motivez prin lipsa cultivării statornice în trecut a inului în acele zone. O cercetare etnografică și documentară cu această temă ar putea confirma sau infirma această explicație.

Alte câteva hărți aduc material relevant în sprijinul unor constatări și explicații etimologice și toponimice pe care le-am formulat cu alte prilejuri în legătură cu apelativele următoare.

Bucovina este un cuvânt românesc înregistrat în volumul IV numai ca toponim (*Indice de cuvinte și forme...*, p. XXVII), iar ca apelativ (adjectiv) apare numai în sintagma *lis bucovena* „pădure de fag”, în anchetele cu informatori ucraineni (huțuli), în satele Brodina și Moldovița, jud. Suceava (H 392, cu titlul *Făget*, punctele 465 și 467). Se confirmă, așadar, recomandarea pe care am făcut-o într-o recenzie la *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, 2006, de Anatol Eremia (din „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XLVII–XLVIII, 2007–2008, p. 328), de a se exclude din inventarul termenilor entopici românești un presupus cuvânt *bucovină*, sinonim cu *făget*. O eroare frecventă se observă mai ales în traduceri actuale ale unor documente medievale slavone, unde cuvântul *бѣковина*, în loc să fie tradus prin *făget*, este păstrat ca apelativ românesc.

Selbă, termen pretins popular (în Bucovina de către S. Fl. Marian și în Basarabia de T. Porucic), utilizat și de Eminescu (*Visul selbelor bătrâne de pe umerii de deal*), cuvânt care ar avea sensul de „pădure”, de unde s-ar deduce ca etimon lat. *silva*, nu a fost înregistrat în anchetele dialectale, care constată doar formele *săhelbe*, *sehelbe* și *zăhelbe*, puse în relație cu *sihlă* (*Indice de cuvinte și forme...*, p. LIX), fapt ce confirmă respingerea presupusului apelativ popular *selbă* pe care am argumentat-o în recenzia mai sus menționată (*ibidem*, p. 333).

Vlașcă, cuvânt ce apare în H 382, punctul 626 (Vetrișoaia, jud. Vaslui), înregistrat cu sensul „luncă” în 1972 de Stelian Dumistrăcel și semnalat mai întâi în *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, p. 369, a fost unul dintre argumentele noastre pentru critica înțelesului etnonimic eronat atribuit de numeroși istorici și lingviști coronimului *Vlașca* și identificarea sensului originar de „loc umed, mlăștinos” (în *Revizuirea toponimice: Vlașca și Vlășia*, din „Studii și cercetări de onomastică”, Craiova, 5, 2000, p. 93), care este acum reconfirmat la Fălciu (în H 357), unde, necunoscându-se un termen pentru „cânepărie” sau „cânepiște”, se obține un răspuns prin remotivare improvizată: *vlașcă* „loc mlăștinos”.

Volumul IV al NALR–Mold. Bucov. oferă un material remarcabil de bogat, variat și incitant, cules, prelucrat tehnic și prezentat cu o competență științifică demnă de toată prețuirea.

Mircea Ciubotaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

LOREDANA DASCĂL, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu (1453–1895): texte epistolare grecești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Colecția „Fontes traditionis”, 2014, 288 p.

Volumul oferă o analiză filologică, culturologică și arhivistică pertinentă a unui segment foarte puțin cunoscut din trecutul românesc: parcursul de câteva secole al negustorimii greco-aromânești care a evoluat pe scena economică, sociopolitică și culturală a Ardealului.

În prima parte a lucrării, autoarea tratează conceptul modern al *multilingvismului*, pe care îl aplică în procesul de înțelegere a panoramei comerțului medieval. Prin modalitatea de comunicare plurilingvistică și de reglare a afacerilor într-un multilingvism societal s-a creat în timp o anumită coeziune a exponenților grupurilor etnolingvistice vorbitoare de limbi foarte diferite ca tradiții și ca origini. Afirmările autoarei sunt însoțite frecvent de referiri la „harta etnolingvistică” a lui Häufler, care atestă prevalența elementului romanic stabil în Transilvania, urmat de cel german și de cel maghiar, căci regiunea reprezintă un conglomerat lingvistic care reproduce la o scară redusă războiul limbilor în cele două mari imperii vecine (Austriac și Otoman).

În cea de-a doua parte a cărții, intitulată *Interpretarea pragmadiscursivă a corespondenței Companiei Negustorilor Greci din Sibiu*, autoarea analizează modalitățile de realizare a funcțiilor limbajului în corpusul epistolar din arhiva forului sibian, în strânsă legătură cu rolurile atribuite subspeciei scrisorii de afaceri de aparatul normativ-propedeutic al vremii (manuale, coduri comerciale, tratate de jurisprudență) și în dependență cu obiectivele angrenate de factorii comunicării (emițător, receptor, referent, mesaj, canal și cod).

În contextul în care solemnitatea ceremonialului medieval generează formule de adresare și respectă cursul ierarhiei interne a companiei, relevând poziționarea persoanei ca rang social și economic în stratificarea paralelă a subordonării intereselor de afaceri și, în final, în gradarea reverenței familiare cu bază reală ori simulată, autoarea menționează că valența tranzacțională a corespondenței comerciale impune, în unele situații de deferență formală, includerea rangului socioprofesional în formulele de adresare. Aceasta are loc fără ca interacțiunea să se producă în virtutea calității cu care este investit interlocutorul, astfel încât formulele de adresare deschid galeria dregătoriilor, funcțiilor și ocupațiilor destinatarilor și ale intermediarilor.

Este adusă în discuție, de asemenea, spiritualitatea de substrat ortodox, care cunoaște cea mai largă disipare în formulele de salut ritualice prilejuite de sărbătorile religioase, în presiunea activităților cu potențial riscant și o doză considerabilă de superstiție, ceea ce face ca raportarea la ajutorul divin să reprezinte un inepuizabil suport moral și material al comercianților. Acest aspect este pus în evidență de sursele documentare relative la gesturile de ctitorire, danie, milostenie și pioșenie înfăptuite în ansamblul discursiv al vastei arhive supuse cercetării.

Ultima parte a lucrării este orientată spre fenomenele legate de contaminarea limbii grecești din documentele studiate cu unități lingvistice alogene, lipsite de accentele literale de complicitate ludică cu care erau impregnate în epocă textele românești supuse criticii franțuzismelor și grecismelor. Nu există în documentele studiate o tendință de eliminare a tuturor influențelor aloglote dăunătoare autenticității sau „purității” elenismului. În absența unei asemenea acțiuni de epurare radicală, prezența lor masivă în segmentul temporal și documentar cercetat explică o serie de reacții filologice și istorice, întregindu-le semnificația. Alături de particularitățile subdialectale ale demoticeii, influențele aloglote determină hotărâtor structura compactă a textelor epistolare redactate în cea mai simplificată limbă romaică, de către persoane instruite sau experimentate în viața economică din Italia, din provinciile sudice ale Germaniei (Saxoniei), din Anglia, Franța, Olanda sau orice colț al celor două imperii aflate pe rutele de circulație.

În ceea ce privește calea producerii împrumutului lexical, studiul demonstrează că circuitul popular predomină incontestabil, însă acest fapt nu exclude total filiera savantă, livrescă, mediată de ipostazieri ale dispoziției reflexive a negustorului însuși, atunci când el este în mod evident autorul integral al textului, iar referentul discursului aparține universului intelectual-livresc. Pe lângă acestea, Loredana Dascăl consideră că filtrul ridicat de optica modernă a toleranței filologice discerne o serie

suficient de generoasă de neologisme corect adaptate, care nuanțează și îmbunătățesc eficient lexicul limbii neogrecești.

Așadar, analiza textuală a scrisorilor comerciale relevă un set de interferențe grafice înlesnite de transferul regulilor de scriere și pronunție din limbile-matrice, iar inventarul lor include în primul rând diferențieri de alfabet și duct, de ortografiere, un sistem brahilogic convențional al denumirilor de mărci și al unităților metrologice, al banilor, al inițialelor capitalizate în antroponime și, în final, abrevieri marcatoare discursiv și metalingvistic, majoritatea fiind cauzate de recombinarea caracteristicilor limbii receptoare după modelul limbii donatoare.

De asemenea, Loredana Dascăl consideră că negustorii percep acest gen de întreprindere comunicativă drept un lung și ramificat contact verbal cu minim decalaj temporal, percepție care, pe canalul de comunicare, transferă mesajul din suportul scriptural în cel audiovizual. Autoarea susține că atenția consecventă de protejare a eului individual al interlocutorului reprezintă un canon al arsenalului politeții medievale, iar stocul imens de cuvinte și formațiuni verbale străine din vorbirea negustorilor greci se află în strânsă relație cu etapizarea procesului de asimilare și integrare, întrucât definitivarea lui și înlocuirea elementelor alogote cu cele adaptate sistemic intermediază acceptarea și integrarea de către monolingvi.

Studiu complex și original, rezultat în urma cercetărilor doctorale finalizate la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași sub îndrumarea profesorului Eugen Munteanu, lucrarea de față confirmă aserțiunea că arhiviștii s-ar mulțumi doar să claseze și să conserve documentele redactate în limbi și paleografii diverse. Cercetător științific la Arhivele Statului din București, autoarea face un pas decisiv și către *interpretarea* multidisciplinară a acestora.

Georgiana-Andreea Marcu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Iași, bd. Carol I, nr. 11,
România

VASILE FRĂȚILĂ, *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, ediție îngrijită de Maria Aldea, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, 444 p.

Invitându-ne, prin titlu și prin conținut, la o serie de discuții selective așezate în cadrele largi ale problematicei dialectologiei românești, volumul de față este rezultatul unui demers de antologare explicitat sintetic în *Cuvântul-înainte* al autorului (p. 5–6). Astfel, o serie de contribuții ale profesorului timișorean Vasile Frățilă la domeniul vizat sunt oferite cititorului într-o formulă concentrată, care îl dispensează pe acesta de efortul de a aduna informația respectivă nu doar din reviste de specialitate cu (măcar relativ) bună circulație („Fonetică și dialectologie”; „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași; „Limba română”; „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza»” din Iași, secțiunea IIIe. Lingvistică; „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria Științe filologice; „Buletin științific”, fascicula Filologie, seria A, Baia Mare), ci și din volume colective (*Cultură și civilizație românească în Maramureș*, vol. 2–3, 2011–2012; *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, 2011; *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*; București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012; *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române, 2012; *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion internațional de dialectologie*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut-Scriptor, 2012; *Teodor Seiceanu. 100*, Blaj, Editura Astra, 2013) sau din publicații de cultură („Familia română”, Baia Mare; „Gând românesc”, Alba Iulia; „Transilvania”, Sibiu), ultimele două categorii de surse având o arie de difuzare fatalmente mai restrânsă (și deci mai restrictivă).

Suficient de transparentă prin simpla consultare a sumarului, modalitatea de sistematizare a materialului devine și mai clară grație indiciilor oferite în aceleași pagini introductive: secțiunii masive dedicate, în proporții variabile, dialectelor românești îi succedă o serie de studii, micromonografice sau

punctuale, privitoare la aportul unor renumiți lingviști (G. Weigand, S. Pușcariu, E. Petrovici și G. Ivănescu) la progresul disciplinei, apoi câteva articole cuprinzând note lexicale și etimologice (pentru dialectele istroromân și dacoromân), volumul încheindu-se cu două texte cu un pronunțat caracter autobiografic, care trec în revistă evenimentele decisive din parcursul profesional al profesorului și domeniile sale de interes predilecte.

*

După cum o indică și distribuția calificativelor din paranteza explicativă a titlului, volumul privilegiază sub raport cantitativ studiile consacrate idiomurilor românești din sudul Dunării, cu o preponderență acordată dialectului istroromân, față de care autorul și-a dovedit și anterior atașamentul științific și afectiv, prin două cărți esențiale, publicate în colaborare intrauniversitară cu profesorii Richard Sârbu (*Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998), respectiv Gabriel Bărdășan (*Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010), la care s-au adăugat, în timp, un număr remarcabil de studii și articole circumscrise tematic, publicate în reviste de profil.

Nicidecum perimată – în fapt, de o actualitate stringentă, în condițiile pericolului extincției, de acum inevitabilă –, problematica vastă a istroromânei, ca varietate dialectală a românei, se concretizează în contribuții dezvoltate pe multiple direcții de cercetare: pasionante proiecții asupra eforturilor de studiere a idiomului de către oameni de cultură insideri (*Contribuția cărturarilor istroromâni la cunoașterea și studierea dialectului istroromân*, p. 81–109) sau, dimpotrivă, de specialiști de prim ordin, ca de exemplu Ugo Pellis, unul dintre iluștrii întemeietori ai *Atlante Linguistico Italiano* (*Dialectul istroromân în anchetele lui Ugo Pellis*, p. 111–121); chestiuni diverse de lexicologie, de la o caracterizare de ansamblu a vocabularului istroromân (*Lexicul dialectului istroromân*, p. 123–136) la discuții asupra structurii lui etimologice (*Elementul autohton în dialectul istroromân: între menținere și dispariție*, p. 137–150; *Elementul slav vechi în lexiconul dialectului istroromân*, p. 195–212) sau asupra denominației văzută prin prisma procedurilor formative (*Formarea cuvintelor în dialectul istroromân*, p. 195–212); în sfârșit, la polul opus, acela al particularizărilor, bine-venite clarificări ale unor probleme spinoase de etimologie și semantică dialectală subsumate acestei arii lingvistice (*Note de etimologie istroromână*, p. 347–359; *Note lexicale și etimologice istroromâne*, p. 361–367). Linia comună în studiile consacrate istroromânei o constituie atitudinea obiectivă în înregistrarea și structurarea materialului de limbă supus analizei; rarele concluzii, formulate imparțial, fără exagerări emoționale sau tentații profetice, sunt așezate în cadrele abordării de tip sociolingvistic a fenomenului bi- sau multilingvismului.

Într-o trecere în revistă a principalelor scrieri literare, lingvistice și istorice consacrate aromânei și aromânilor în a doua jumătate a secolului XX și începutul secolului XXI (*Aromâna și aromânistica. Privire panoramică*, p. 33–40), profesorul Frățilă inventariază autori și opere din aromânistica ultimei jumătăți de veac și punctează direcțiile și pozițiile în chestiunea identității etnice și lingvistice a aromânilor, în vreme ce contribuțiile referitoare la meglenoromână sunt mai strict axate pe aspecte particulare, de semantică și terminologie, ale idiomului în cauză (*Terminologia corpului omenesc în dialectul meglenoromân. Capul*, p. 41–68; *Câmpul semantic al lui gură în dialectul meglenoromân*, p. 69–79), studiate pe baza unor surse cartografice sau a unor materiale de lexicografie dialectală, eventual a unor studii monografice de factură clasică. Stratificarea etimologică, oferind destule sugestii și oportunități de analiză, și, pe de altă parte, reflectarea obiectivă a stadiului actual al fondului lexical tradițional, preponderent de origine latină, supus unei presiuni constante din partea lexicului aloglot, constituie substanța celor două importante studii, părți constitutive ale unei monografii mai largi, consacrată terminologiei corpului uman în meglenoromână.

Interesat, pe altă direcție a cercetărilor sale, de aspecte insuficient explorate din activitatea unor clasici ai lingvisticii românești (G. Weigand, S. Pușcariu, E. Petrovici și G. Ivănescu), profesorul Vasile Frățilă vizează cu predilecție studiile consacrate de autorii citați unor subiecte care au stârnit polemici: repartitia dialectală a dacoromânei (*Emil Petrovici – dialectolog*, p. 267–282) sau anumite

graiuri românești cu statut controversat (*Anchetele dialectale ale lui Gustav Weigand în regiunea Someșului și a Tisei*, p. 213–231; *G. Weigand și graiurile românești de pe Someș și Tisa*, p. 233–254; *Sextil Pușcariu și dialectul de pe valea superioară a Oltului*, p. 255–266), de o atenție specială având parte contribuții mai puțin citate și, în orice caz, mai puțin cunoscute ale specialiștilor în chestiune (fapt explicabil în primul rând prin aceea că sursele, destul de vechi, au devenit greu accesibile). Din lista ilustrațiilor înaintași, autorul îi acordă un loc special lui G. Ivănescu, într-o constanță a preocupărilor care nu poate fi susținută decât de atașamentul față de doctrina savantului ieșean, de grațitudinea pentru contribuția notabilă a acestuia la modelarea sa ca lingvist (în anii în care G. Ivănescu, detașat la Universitatea din Timișoara, a pus aici bazele cercetărilor de profil), eventual de anumite similarități sau concordanțe de poziții în chestiuni specifice de românistică (*Centenar G. Ivănescu*, p. 283–304; *Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat Țara*, p. 305–322; *Originea dialectelor limbii române în concepția lui G. Ivănescu*, p. 323–346).

Profilul de contribuție științifică de ținută al antologiei se întregeste printr-un aparat auxiliar standard pentru contribuțiile în domeniu: cartea se deschide cu o listă de abrevieri și o bibliografie amplă (siglată în întregime, fapt ce garantează un sistem de trimiteri simplu și flexibil), în vreme ce finalul este rezervat indicelui de nume și unui indice de cuvinte care impresionează prin mulțimea termenilor inventariați și, fapt deloc de neglijat, prin reușita tehnică în redarea semnelor diacritice utilizate (observație extensibilă la tot materialul).

Luminița Botoșineanu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

al Academiei Române,

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

ANA-MARIA PRISACARU, *Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești). Germanizare și reromânizare*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2015, 196 p. + 3 hărți.

Cartea, care reprezintă publicarea disertației de doctorat cu titlul *Efecte ale interferenței lingvistice româno-germane în toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești)*, susținută de autoare în anul 2012, apare în colecția „Lingua” (coordonată de prof. univ. dr. Constantin Frâncu) a Casei Editoriale Demiurg, fiind al 42-lea titlu dintr-o serie prestigioasă, din care mai fac parte lucrări semnate, între alții, de Adrian Turculeț, Ioan Lobiuc, Mircea Ciubotaru, Corneliu Dimitriu, Vasile Arvinte, Constantin Frâncu, fiecare dintre autori cu mai multe contribuții de marcă. Noua apariție editorială nu distonează în niciun fel în contextul schițat mai sus, fiind fără îndoială rezultatul unei abordări serioase, cu un spirit critic evident și vădind un efort reușit de a stăpâni bibliografia domeniului și de a prezenta sistematic și cu claritate problematica complexă a temei propuse spre analiză. În plus, cartea se bazează și pe un material toponimic cuprins într-o anexă intitulată cu modestie *Repertoriu selectiv de forme toponimice germanizate din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești)*, material prelucrat, totuși, într-o manieră lexicografică simplificată, după afirmația autoarei, dar adecvată ilustrării fenomenelor de interferență toponimică româno-germană. Materialul a fost selectat din câteva surse fundamentale pentru tema cercetată, cuprinzând informații toponimice din cartografia europeană veche, din documente românești sau traduceri în germană a unor documente românești: *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I₁₋₄; Nicolai Grămadă, *Toponimia minoră a Bucovinei*, București, 1996; Emil Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908; F.A. Wicken-Rausser, pentru versiunea germană a documentelor românești din Bucovina.

Încă din scurta *Introducere* se poate constata o claritate evidentă în expunere și o capacitate remarcabilă de a ordona ideile într-o demonstrație bine articulată. În consecință, această parte a cărții, care nu este în niciun caz formală, nu trebuie nici ea ignorată, pentru că stabilește cadrul general, istoric, geografic și lingvistic al problemei interferențelor lingvistice și onimice româno-germane

apărute în urma ocupării germane (austriece) a Bucovinei timp de un secol și jumătate. Demonstrația este construită pe două paliere, istoric și lingvistic. După prezentarea cadrului istoric al anexării Bucovinei de Imperiul Habsburgic, urmează cele mai ample secțiuni ale cărții, cea privitoare la *Procesul de germanizare din Bucovina habsburgică* (p. 27–56), continuată cu *Toponimia românească din Bucovina habsburgică în contextul interferenței lingvistice româno-germane* (p. 57–94). Prima dintre părțile menționate abordează atât *Aspectele etno-demografice* (p. 27–39), cât și *Aspectele lingvistice* (p. 39–56) ale problemei, pregătind cadrul de discuție asupra toponimiei zonei prin investigarea transformărilor petrecute la nivelul antroponimiei Bucovinei în acea perioadă, cu tendințele de slavizare, ca și de germanizare a acesteia.

Partea care constituie nucleul cărții, dedicată analizei toponimiei, este și secțiunea cu contribuțiile cele mai substanțiale, pentru că aici cercetătoarea descrie și explică pe categorii de fapte toate modificările petrecute la nivel fonetic, morfologic și semantic în formele inventariate sistematic în *Anexa 1*, care este, în fapt, mai mult decât o anexă sau un simplu repertoriu. Variantele cuprinse aici permit atât analizarea procesului de germanizare a nomenclaturii topice românești a provinciei discutate, cât și abordarea fenomenului de interferență toponimică româno-germană, prin inventarierea formelor românești secundare, adică a celor influențate de variantele germanizate ale numelor. Relevantă pentru maniera sistematică de tratare a problemelor este structurarea capitolelor și a subcapitolelor acestei secțiuni: capitolul despre *integrarea toponimică* (p. 57–82), cu subcapitolele despre *sursele documentare*, *adaptarea fonetico-grafică*, *adaptarea morfo-sintactică*, *aspecte semantice* (cu *traduceri și motivare semantică secundară*); capitolul despre *creația toponimică* (p. 82–90), cu subcapitolele *creație toponimică oficială* și *creație toponimică populară*. În finalul secțiunii, capitolul despre *reromânizarea toponimică în Bucovina de după 1918* (p. 90–94) este susținut în carte și prin prezența *Anexei 2*, care oferă cercetătorului *Tabloul numirilor oficiale ale comunelor urbane și rurale din Bucovina*, reprezentând anexa la un decret-lege din anul 1919 referitor la revenirea, în nomenclatura oficială, la denumirile românești anterioare anexării Bucovinei.

Grație (și) manierei de prezentare și sistematizare în cartea Anei-Maria Prisacaru, rezultatele cercetării asupra interferențelor toponimice româno-germane în contextul istoric al Bucovinei din perioada 1774–1918 nu vor putea fi ignorate, ca să parafrazăm o afirmație a prefăcătorului cărții, Mircea Ciubotaru, de către cei care se vor ocupa în viitor nu numai de istoria Bucovinei, dar și de problema interferențelor lingvistice și a integrării toponimice.

Vlad Cojocaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

OLIVIU FELECAN, *Un excurs onomastic în spațiul public românesc actual*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Editura Argonaut, 2013, 206 p.

Autorul, cu o bogată activitate editorială, rezultată în urma cercetărilor desfășurate în cadrul unor proiecte finanțate CNCS, reunește în acest volum câteva lucrări de onomastică pe care le-a prezentat la conferințe în domeniu sau pe care le-a publicat anterior în diverse volume colective sau reviste de specialitate. Studiile sunt repartizate în două secțiuni, *Antroponimie: între tradiție și inovație* și *Onomastica din spațiul public românesc*.

Ca introducere în problematica abordată în volumul de față a fost ales textul intitulat *Un excurs diacronic în antroponimia spațiului carpato-danubiano-pontic* (p. 14–41), în care sunt prezentate aspecte ale denominației personale în perioada geto-dacică, a Daciei romane, dar și din epoci ulterioare. Captivat de influența sistemului antroponimic latin asupra celui românesc, Oliviu Felecan consacră, din păcate, doar câteva rânduri împrumuturilor din antroponimia slavă (extrem de

numeroase) ori formării antroponimelor de la cuvinte aflate în vocabularul românesc sau maghiar, informații care ar putea oferi oportunități de analiză din prisma contactelor românilor și cu alte popoare.

Rezultatele unei investigații efectuate asupra unui eșantion de nume de botez culese din diverse localități rurale și urbane din Maramureș sunt prezentate în studiul *Antroponime romanice în spațiul maramureșean contemporan* (p. 42–62). Autorul observă că în perioada 1987–2007 are loc un împrumut important de nume din latină, italiană, spaniolă, franceză și portugheză, precum și atribuirea de prenume hipocoristice, nu doar în cazul familiilor de români, ci și în familii de etnici maghiari sau ucraineni. Subiectul împrumuturilor romanice este abordat și în studiul *Contactul lingvistic româno-roman actual, reflectat în antroponimie* (p. 63–83), unde, după o situație în contextul mai larg al împrumuturilor lexicale de la popoare vecine sau din Romania Occidentală, Oliviu Felecan arată cum români care au locuit o perioadă în țări romanice din vestul Europei sunt influențați de limba vorbită acolo. Întrărirea limbii străine se observă nu doar la nivelul lexicului comun (prin folosirea, adaptată sau nu la sistemul limbii române, a unor cuvinte străine în timpul conversației în română), ci și în cazul conferirii de prenume copiilor (*Mario, Marco Ricardo, Enrico Filippo, Giuliano, Eliza, Ginevra, Matteo* etc.). Desigur, opțiunea unor români din străinătate de a-și boteza urmașii cu antroponime din țara de adopție este o strategie de integrare în noul mediu (inclusiv lingvistic), de atenuare a diferențelor care pot atrage discriminări, prin renunțarea (de obicei parțială) la identitatea etnică.

Existența unor nume de familie românești mai neobișnuite (*Curcă, Flocea, Nebunu, Găleată* etc.) reprezintă tema principală a contribuției intitulată *Numele actuale – între uz și abuz. Reflectarea lor în mass-media* (p. 84–102). Tot aici este analizată și opțiunea unor conaționali (de obicei de etnie romă) care, puternic impresionați de anumite situații, obiecte, locuri sau persoane¹, aleg să își boteze copiii cu prenume care se remarcă prin ineditul lor (*Amsterdam, Judecător, Poliția, Președinte, Sarmisegetuza, Semafor, Televizor* ș.a.). Prenume excentrice apar și la alte naționalități, susținute sau, dimpotrivă, criticate și ironizate în articole, în emisiuni radiofonice ori televizate.

Adoptând distincția făcută de Daiana Felecan între porecle și supranume², autorul face câteva *Observații referitoare la unele supranume colective din nord-vestul României* (p. 103–117) și inventariază un material bogat (care ocupă cea mai mare parte a articolului), pretabil unor interpretări variate; cea mai comună dintre acestea este încercarea de stabilire a etimologiei, prin indicarea cuvântului de la care s-au format supranumele și prin explicații personale sau culese din anchete ori monografii locale³.

A doua secțiune, având ca obiect de studiu denumirile de societăți comerciale „care, prin varietatea denumirilor, stârnesc interesul descoperirii originii a ceea ce stă în spatele afișajului” (p. 121), cuprinde trei contribuții: *Ancheta socio- și psiholingvistică: mijloc de cercetare a onomasticii din spațiul public românesc actual* (p. 120–131), *Nume de firme din spațiul urban românesc – perspectivă teoretică* (p. 132–148) și *Tipologia numelor de firme din spațiul public românesc actual* (p. 149–164).

¹ În acest caz, antroponimele sunt motivate. Considerăm că opțiunea pentru astfel de nume ține în primul rând de dorința de a ieși în evidență a denominatorului, și nu neapărat de nivelul intelectual al acestuia.

² O delimitare netă între cele două tipuri de denumiri este totuși dificil de făcut și chiar Oliviu Felecan afirmă, la finalul articolului, că supranumele colective și porecele prezintă trăsături comune (p. 115).

³ De exemplu, pentru *Cocoși*, supranumele localnicilor din Dragomirești, ne sunt oferite trei „etimologii”, dintre care prima ne pare a fi cea mai plauzibilă: ar fi numiți așa pentru curajul lor și înfățișarea mândră. Celelalte două propuneri etimologice par a fi mai degrabă etimologii populare: „pentru că se scoală când cântă cocoșii și se duc la pădure, care este la mare depărtare” sau pentru că „privită de pe unul dintre dealurile care mărginesc așezarea, aceasta [...] are forma unui cocoș, de unde și supranumele locuitorilor” (p. 108–109).

În ultimul articol din a doua secțiune, *Denumiri ale lăcașurilor de cult din România* (p. 165–182), autorul evidențiază o serie de caracteristici ale denominației diverselor tipuri de edificii religioase din țară. Se insistă pe identificarea prin hram a lăcașurilor de cult ortodoxe, romano-catolice, greco-catolice, protestante sau neoprotestante, mozaice, dar în câteva pagini se exemplifică și „Denumirile neoficiale/ neconvenționale ale lăcașurilor de cult”, adică cele legate de așezare, culoare, numele ctitorului etc⁴. Unele dintre explicațiile autorului privind acordarea de nume „neconvenționale” ar trebui nuanțate sau reformulate: Mănăstirea Cetățuia din Iași nu se numește astfel deoarece are „o incintă fortificată”, ci pentru că a fost construită pe dealul Cetățuia⁵ după 1666, când Gh. Duca începe să cumpere bucăți de teren aici⁶; pentru numele Bisericii Vulpe nu poate fi acceptată ca explicație legenda vânătorului care ar fi zidit biserica pe locul unde el a reușit să vâneze o vulpe, ci la originea denumirii stă cu siguranță un nume de persoană *Vulpe* (mai ales că este atestată și sintagma *Biserica lui Vulpe*⁷).

Rezumatele volumului, redactate în engleză și franceză, un indice al autorilor consultați și al principalelor concepte abordate completează cuprinsul acestei lucrări bine-venite pentru specialiștii interesați de onomastica românească.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

LAURA-DIANA CIZER, *Toponimia județului Tulcea. Considerații sincronice și diacronice*, Iași, Editura Lumen, 2012, 308 p.

Concepută inițial ca teză de doctorat, lucrarea de față, reprezentând o monografie toponimică a județului Tulcea, poate fi apreciată ca fiind un riguros „studiu lexical-semantic, derivațional și etimologic” (p. 13) al macro- și microtoponimelor tulcene.

După o succintă prezentare istorico-geografică a regiunii dobrogene, urmată de câteva considerații de ordin general asupra toponimelor, primul capitol, *Premise teoretice în studiul toponimiei* (p. 23–46), se constituie într-o trecere în revistă a cercetărilor efectuate până în prezent în domeniul toponimiei românești în general și al toponimiei Dobrogei în special.

Capitolul al doilea, *Toponimie tulceană sincronică* (p. 47–147), răspunde primei provocări anunțate în subtitlul cărții, anume cercetarea numelor topice tulcene din perspectivă sincronică. Selecția vastului material toponimic supus aici analizei urmărește ilustrarea cu țință cvasiexhaustivă a clasificărilor operate de autoare în funcție de câteva criterii esențiale.

⁴ Într-un articol din 2012 (Daniela-Ștefania Butnaru, *La double dénomination des monastères et des skites orthodoxes en Moldavie (Roumanie)*, publicat în „Revue Roumaine d'Études Francophones: Le religieux”, nr. 4/2012, p. 310–317), observând dubla denotație a schiturilor și mănăstirilor ortodoxe de pe teritoriul actualei provincii Moldova, propuneam departajarea între denotația spontană, populară, laică, și cea ecleziastică, oficială (cea a hramului); identificarea lăcașurilor de cult în funcție de amplasare, ctitor, aspect ș.a. nu este una „neoficială” sau „neconvențională”, pentru că acest tip de denumiri sunt folosite foarte mult și în documente, de ordinioară sau recente, chiar și în acte de înființare, în hotărâri și note din cărți bisericești.

⁵ Toponimul *Cetățuia* este atestat încă din 1618 (*Documente privind istoria României, A. Moldova, Veacul VII*, vol. IV, p. 301).

⁶ Cf. Nicolae Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977, p. 89.

⁷ Într-un document de la 1813 (v. „Ion Neculce. Buletinul Muzeului Municipal, Iași”, nr. VI/1926–1927, p. 374).

Astfel, sunt tratate, pentru început, toponimele în funcție de modalitatea lor de formare, acestea putând fi simple sau compuse. Din perspectivă etimologică, autoarea înregistrează nume topice românești (*Baghița, Bursuca, Măgura, Împuțita, Frasinul, Vulturul, Peștele, Iazurile, Căușul Mare, Dealu Gras, Gârla Noroioasă, Grindu Roșu, Trei Iezere, Dealu la Trei Movile* etc.) sau de proveniență străină, în special turcească (*Atmagea, Bedje, Boclugea, Corugea, Ramazan, Zebil, Acik-Tepe, Alar-Cula, Kior-Dere, Iuci-Tepe-Bair* etc.).

În continuare, autoarea ne supune atenției o nouă clasificare a toponimelor tucene, având în vedere de această dată criteriul morfologic, căruia îi subsumează formarea numelor topice prin prefixare sau sufixare (contrar tendinței generale de a include mecanismul derivativ în sfera lexicologiei), apoi criteriul morfosintactic, responsabil de schimbarea valorii gramaticale, îndeosebi de substantivizarea adjectivelor, procedeu ce stă la baza formării unor toponime, și, în sfârșit, criteriul lexical-semantic, care vizează „contopirea într-un singur cuvânt a două sau mai multe unități lexicale” (p. 106).

Sunt vizate, în cele din urmă, toponimele tucene personale, pe care autoarea le clasifică în funcție de baza lor antroponimică, care poate fi laică sau religioasă, românească sau de origine străină (provenind în special din turcă, dar și din slavă, latină sau greacă).

Conștientă de interdependența dimensiunilor sincronică și diacronică (și) în studiul toponimiei, autoarea ne propune în cel de al treilea capitol (*Toponimie tulceană diacronică*, p. 149–238) o cercetare istorică, de tip cantitativ și calitativ, a numelor de așezări tucene. Mai ales în contextul războaielor ruso-turce (1768–1878), dar și ca urmare a epidemiilor de ciumă și holeră, a incendiilor sau a impunerilor fiscale exagerate, multe dintre satele tucene au dispărut (*Ahmed-Fakih, Bahșaiș, Bataclî, Ciauș Chioi, Hagi Avat, Iglița, Șemseler* etc.). Pe de altă parte, în urma cuceririi Dobrogei de către otomani (1419–1420) și a transformării acestei provincii în pašalâc turcesc, numeroase nume de așezări dobrogene au fost înlocuite, pe cale oficială, cu denumiri noi, turcești, fie traduceri ale oiconimelor românești, fie creații *sui-generis*, motivate de realități locale. După încetarea ocupației otomane, oiconimia Dobrogei a fost supusă unei acțiuni de înlăturare a denumirilor turcești, care s-a desfășurat în mai multe tranșe „ca o reacție firească de emancipare națională” (p. 160). Astfel, mai ales în primele două etape de reromânizare toponimică (1907–1908 și 1923–1924), cele mai multe dintre denumirile turcești au fost înlocuite cu nume noi, date în cinstea unor personalități românești. De exemplu, *Enichioi, Acpunar, Testemel, Azacliu, Baș Chioi, Sariurt* au devenit *M. Kogălniceanu*, respectiv *Mircea Vodă, Vasile Alecsandri, I.C. Brătianu, Nicolae Bălcescu, Mihai Viteazu*.

La finalul acestui capitol autoarea întreprinde un demers etimologic, al cărui scop declarat este acela de a „descoperi/reconstitui atât forma lui [a toponimului, n.n.] cea mai veche, cât și evoluția semnificației denotative a numelui topic, a scoate în evidență acel etimon al toponimului care a stat la baza lui: fie un element comun al limbii, fie un alt nume propriu (toponim sau antroponim)” (p. 167). În funcție de straturile toponimice care s-au succedat de-a lungul timpului pe teritoriul tucen, autoarea identifică toponime de origine traco-dacică și celtică: *Arrubium*, așezare getică cu nume celtic, atestată documentar în secolul al III-lea î.H. pe teritoriul actualului oraș Măcin; *Dunărea*, care ar avea la bază forma traco-dacică *Doanre* (*Donaris*), formată din radicalul indo-european *dan* „râu” și sufixul *-re* (*-ris*), considerat geto-dacic; *Razim*, care „poate fi derivat de la etimonul indo-european *ras* «udătură, umezeală, apă»” (p. 172) (deși, în alt loc, autoarea ne furnizează o etimologie mai degrabă populară, considerând că numele lacului Razim ar proveni din forma verbală regională *a răzima* < *a rezema*, ipoteză susținută și de localnicii din zonă, care spun că „lacul reazemă «razimă» balta, mai precis se termină cu ea”, p. 49); *Ad Salices* „La Sălcii”; *Aegyssus*, numele vechi al orașului Tulcea; *Dinogetia; Sulina; Troesmis* etc. Stratul cel mai consistent al nomenclaturii geografice din județul Tulcea este reprezentat de nume topice românești: *Cârjelari, Crișan, Frecăței, Văcăreni* etc. Foarte numeroase sunt însă și toponimele de origine turcică: *Agighiol, Ak-Punar, Atmagea, Babadag, Bașpunar, Caramanchioi, Ceamurlia de Sus și Ceamurlia de Jos, Enichioi, Hagi-Omer, Mahmudia, Rahman, Sarighiol de Deal și Sarighiol de Vale, Testemel, Tulcea*. De asemenea, nu există o opinie unanim acceptată de specialiști în privința etimologiei ultimului toponim. Autoarea îl încadrează și aici, ca provenind fie de la tc. *tula* „cărămidă”, fie de la tc. *tul* „întindere de pământ” + tc. *-ceal/-chea* „vale lungă în care se adună apele”, dar și în categoria numelor topice de origine celtică, ca derivat de

la vechiul celtic *tul* „deal”, „înrudit cu lat. *tellus*, formă poetică a lui *terra*”, p. 172. Ultimul strat toponimic discutat de autoare este constituit din nume de locuri de origine slavă: *Ciucurova*, *Jurilovca*, *Periprava*, *Somova* etc.

Semnalăm în continuare existența unor inadvertențe. Astfel, numele comunei Baia este încadrat la p. 228 în categoria toponimelor de origine slavă, provenind de la sl. *banja* „baie”, deși la p. 49 ni se spune că este un toponim simplu românesc format din substantivul *baie* și articolul enclitic *-a*. Limnonimul *Șerbata* ne este prezentat ca derivat de la adjectivul *belciug* (!), iar numele bălții Deviatca, având în componență numeralul rusesc *девять* „nouă”, este explicat prin derivare de la numeralul *десять* (!) „zece”, cu semnificația de „baltă înzecită” (p. 103). De asemenea, este eronată încadrarea unor oiconime precum *Câșla*, *Chilia (Veche)*, *Ostrov*, *Poșta* la toponime turcești sau slave. Indiferent de originea apelativelor care le stau la bază, existente de altfel în lexicul limbii române, aceste nume topice sunt românești, fiind întâlnite nu doar în Dobrogea, ci pe întregul teritoriu al țării noastre. La fel, numele de sate *Tichilești* și *Turcoaia* nu sunt turcești, așa cum susține autoarea, ci sunt toponime personale formate de la baze antroponimice românești (probabil *Tichil(ă)* și *Turcu*), cu sufixul colectiv toponimic românesc *-ești*, respectiv cu sufixul *-oaia* (acesta din urmă având valoare motională sau fiind un formant al unui nume marital). De altfel, un neajuns serios al lucrării este confundarea planurilor lexical și toponimic în stabilirea originii numelor topice tulcene. De multe ori, ni se oferă doar etimologii lexicale, ignorându-se funcțiile toponimelor, stabilite de la bun început în *Considerații introductive*, anume „aceea de a localiza și orienta”, dar și „aceea de a consemna informații de o mare bogăție asupra locurilor pe care le desemnează” (p. 12). Astfel, în cazul toponimelor *Țuguiata* sau *Pârlita*, încadrate la *toponime derivate calificative*, derivarea de la substantivul *țugui* + sufixul *-at* (p. 108), respectiv de la adjectivul *pârlit* + articolul enclitic *-a* (p. 52) explică formarea apelativelor care stau la baza numelor topice, etimologia toponimică a acestora fiind aceea de a da informații asupra referentului: dealul *Țuguiata* are forma țuguiată (deci avem a face cu un adjectiv substantivizat!) și valea *Pârlita* este numită astfel în urma unui incendiu (așa cum ni se indică la pagina 58). De asemenea, oronimul *Dogararu* nu se poate explica etimologic de la substantivul *doagă* + sufixul *-ar* (p. 108), ci de la numele de persoană omonim. Pentru *Cârjelari* ni se oferă, la p. 179, etimologia toponimică, oiconimul provenind, în opinia autoarei, de la numele fondatorului satului, *Cârjaliu* (puțin probabil, credem noi) sau *Cârje*, însă, la p. 107, numele satului apare explicat – tot prin raportare la planul lexical – ca fiind format de la substantivul *cârpă* cu sufixul *-ari*. Deși pentru toponimele *Alvânești* și *Florești* se indică în mod corect bazele antroponimice *Alva(n)* și *Florea* la care este atașat sufixul *-ești*, pentru *Nămolești* și *Tichilești*, nume topice formate cu același sufix colectiv specializat în derivarea toponimică personală (și nu antroponimică, așa cum se susține la p. 137, unde *-ești* este calificat drept sufix antroponimic „cu care sunt alcătuite «nume de grup» de la antroponime”), se dau din nou etimologii lexicale, acestea provenind, în concepția autoarei, de la substantivul românesc *nămol*, respectiv de la turcescul *teke* „țap” cu sufixul *-ești*. În stabilirea etimologiei unui toponim nu interesează, se știe, originea bazei lexicale sau antroponimice, ci identificarea raportului de motivare existent între numele topic și referentul denumit.

Lucrarea se încheie cu o bibliografie amplă (245 de titluri), căreia îi urmează un indice toponimic și un tabel cu localitățile tulcene, rezumatul în engleză și franceză, precum și câteva hărți (harta Dobrogei, apoi harta județului Tulcea și a orașelor și comunelor tulcene).

Deși soluțiile etimologice propuse de autoare nu sunt întotdeauna credibile, apreciem volumul în discuție ca fiind o contribuție importantă în sfera cercetării toponimiei românești prin temeinicia abordării din perspectiva dihotomiei sincronie – diacronie a unui material toponimic vast, analizat cu rigurozitate științifică pe diferite paliere lingvistice (lexical-semantic, derivațional, etimologic).

Ana-Maria Prisacaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

PAMFIL BILȚIU, MARIA ȘERBA, MARIA BILȚIU, *Valea Cosăului*, vol. 3, Baia Mare, Editura Eurotip, 2014, 286 p.

Volumul de față, al treilea dintr-o proiectată „enciclopedie a Văii Cosăului”¹, este o lucrare de factură monografică. Pamfil Bilțiu se numără printre cei mai activi culegători și etnologi români postdecembriști. Impresionantul număr de contribuții (peste 30) publicate până în prezent stă mărturie a unei energii nezăgăzuite, permanent alimentată de senzația de urgență psihologică pe care i-o induce teama că faptele de spiritualitate, elementele de cultură materială și chiar substanța însăși a lumii țărănești dispar văzând cu ochii – temere pe care, în registre de expresie diferite, nu au încetat s-o formuleze, din secolul al XIX-lea și până astăzi, cercetătorii sensibili la această componentă a culturii naționale.

Lucrarea este împărțită în opt capitole, urmate de o scurtă bibliografie de specialitate. Creionarea cadrului geografic și istoric al microzonei etnografice constituite în bazinul râului Cosău plasează spațio-temporal cele șase sate actuale (Budești, Sârbi, Călinești, Cornești, Ferești, Văleni), ale căror menționări timpurii urcă până în secolul al XIV-lea. Centrul de greutate al monografiei este prezentarea ocupațiilor tradiționale – de la îndeletnicirile principale (cultivarea pământului și creșterea animalelor), la cele secundare (albinărit, pescuit, vânătoare, prelucrarea lemnului, minărit, morărit) ori propriu-zis casnice (prepararea și păstrarea alimentelor, prelucrarea fibrelor vegetale și animale pentru confecționarea țesăturilor de casă) – și a meșteșugurilor (prelucrarea lemnului, a pieilor și a blănurilor, a metalelor, fântânăritul). Al cincilea capitol este dedicat tehnicilor rurale (*Instalații tehnice țărănești – tradiție și inovație*, p. 207–224), al șaselea trece în revistă practicile comerciale ale sătenilor de pe Valea Cosăului, din vechime și până în zilele noastre (*Tărgurile, tranzacțiile, comerțul, schimburile*, p. 254–261), al șaptelea se referă la unitățile de măsură care au circulat sau mai circulă încă în universul satului maramureșean (*Unități tradiționale de măsură utilizate pe Valea Cosăului*, p. 268–274), iar ultimul schițează o microistorie a transporturilor locale (*Sisteme de transport și de comunicație*, p. 275–279). Fiecare dintre capitolele cărții este completat printr-un bogat aparat imagistic: desene în text, scheme, imagini alb-negru sau color îmbogățesc informația.

Descrierea etnografică impersonală impusă de rigorile științifice cedează adeseori locul unui ton subiectiv, implicat, iar discursul se colorează în nuanțe neaoșe prin introducerea nemijlocită, fără a se mai simți nevoia glosării, a unor termeni precum *tocană* (‘mămăligă’), *ciont* (‘buturel’), *hrenzăle* (‘plăcinte din cartofi’), *laște* (‘tăieței’), *cavei*, (‘cafea’), *teară* (‘natră; război de țesut’), *rudă* (‘prăjină, par’), *cocoană* (‘fetiță’), (zile) *cu prilej* (‘primejdioase’), *videre* (‘găleată’), *cociș* (‘vizitiu’), *valău* (‘jgheab pentru adăpatul vitelor’), ori prin folosirea unor fonetisme sau variante morfologice cu circulație regională precum *ferestrău*, *lepedeauă* (pl. de la *lepedeu* ‘cearșaf’), *berbințe*, *cârnaț*, *recameuri*, *Chiralexă* (obicei amintit fără vreo trimitere explicativă la *Kyrie eleison*) ș.a. Am citat doar câteva dintre nenumăratele indicii de autenticitate din discurs care sugerează legătura strânsă a etnografilor cu satele maramureșene descrise. În plus, Pamfil Bilțiu își sprijină cercetarea pe mărturia legendarului vălenar Godja Ioan-Ou, a cărui lucrare (*Cuvinte despre satul meu*) o citează deseori, invocându-l și în calitate de informator (la momentul convorbirii lor, săteanul, o adevărată istorie vie, avea 92 de ani).

Principalul aspect sub care interesează volumul este cel etnografic (informațiile dialectale și socioistorice având, la rândul lor, o relevanță, chiar dacă mai scăzută, în economia lucrării). Se oferă explicații amănunțite asupra modului cum sunt construite și funcționează diverse unelte și instalații țărănești, cum ar fi: morile, oloinițele, cursele de prins vânatul, diferitele mijloacele de tracțiune și de transport, fierăriile, daracele, vâltorile, pivele, horinciile, fântânile ș.a. Interesante prin detalii sunt și subcapitolele consacrate păstoritului, comerțului țărănesc, instrumentelor de măsură tradiționale,

¹ Din care primele două volume, cuprinzând folclor cules din depresiunea Maramureșului, au apărut în 2012, la aceeași editură.

alimentației – textul oferă surpriza câtorva pagini dedicate rețetelor de bucătărie „ca la mama bătrână”, enumerate într-un registru expresiv: „tocană cu brânză și jumări, tocană cu lapte acru de oi sau cu lapte dulce de vacă, mazăre cu ciont, păstăi cu ciont, tocană cu coaste fripte și cârnaț, curechi împlut, picioci cu carne, cavei cu lapte, laște în lapte, hrenzăle, scoverze (clătite)” (p. 153).

Din perspectivă etnologică, cartea are multe puncte de atracție, printre care unele rituri apotropaice ori tinând de magia manei, câteva memorate, sau unele fragmente din ceea ce ar putea fi numit cu îndreptățire „folclor nou”, nu în sensul dorit de Partidul de tristă amintire, care încerca să confecționeze un „folclor roșu” al colectivizării, ci tocmai în sensul opus, de ironie șfichiuitoare la adresa comunismului: „Nu si mnireasă scărdită/ Și-n Călinești mâncăm pită./ Că la noi nu-i gazdă nime./ Fă[ră] Dumnezeu ne ține./ Pământu l-o luat statu’/ Tăți avem unu ca altu’/ Să știi că nu ni-i pe rău/ Și nu lucrăm așa greu./ Îi mânca zama mai lungă./ Că așa-i colduș și slugă” (*Horă de mireasă*, p. 45).

Cel de-al treilea volum din monografia Văii Cosăului, o contribuție consistentă la cunoașterea stadiului actual în care se găsește civilizația țărănească din aria maramureșeană avută în vedere, este o lectură care, în special prin aportul ei documentar, poate interesa atât pe etnografi și etnologi, cât și pe etnolingviști, pe sociologi, pe istorici.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

GEORGI MISHEV, *Thracian Magic: Past and Present*, London, Avalonia, 2012, 338 p.

De la apariția în anul 1926 a lucrării *Getica*, semnată de istoricul Vasile Pârvan, interesul științific pentru civilizația tracică a cunoscut în România o evoluție ciclică. După o dezvoltare fulminantă, a căzut în desuetudine, iar în prezent se reiau cu entuziasm ipoteze prea puțin verificabile cu instrumente riguroase de investigare. Amalgamul de informație ce vine de pretutindeni, de la lucrări cu ambiții academice precum *Nodul dacic*, semnată de Ioan Marchiș, până la presa de larg consum, are un efect secundar nefast: duce într-o zonă derizorie chiar și datele obținute prin metode de cercetare propriu-zisă.

În ceea ce privește circulația universală a ideilor științifice despre civilizația tracică, volumul publicat la Londra de tânărul filolog bulgar Georgi Mishev compensează pericolul unei teme expuse perimării cu o abordare echilibrată și bine fundamentată. De altfel, este prima lucrare în limba engleză dedicată spiritualității antice din Peninsula Balcanică, iar această deschidere fără precedent către lumea sud-est europeană pune într-o lumină cu adevărat revelatoare elemente importante ale moștenirii culturale locale.

Analiza cercetătorului bulgar valorifică numeroase resurse antice grecești, relicve arheologice precum tăblițele cu descântece, și investighează fenomenul cultural prin prisma interdisciplinarității. Domeniile conexe ale etnografiei, folclorului, arheologiei și istoriei își dovedesc deplina coerență și eficiență în descoperirea tainelor străvechi. În plus, ca element „exotic” al cărții, autorul își mărturisește încă din introducere inițierea în taumaturgie, dat fiind faptul că a beneficiat de ascendenți pe linie maternă ce au performat vindecarea cu ajutorul folclorului medical. Georgi Mishev folosește aceste date „native” (descântă de deochi, „de luate” – *id est* frică –, „de desfăcut” vrăji ș.a.) pentru a înțelege mentalitatea populară din interior și astfel obține o dimensiune panoramică a cercetării, nu doar o perspectivă neutră, de specialist aflat în afara sistemului cultural.

Această caracteristică personală ar putea estompa sub acuzația subiectivității valoarea cărții, însă Georgi Mishev s-a documentat prea bine, în limbile bulgară, rusă, germană și engleză, pentru a deveni un alt entuziast interpret impresionist al moștenirii spirituale tracice. Valeria Fol, profesoară și director al Centrului de Tracologie din cadrul Academiei de Științe a Bulgariei, semnează un

Cuvânt-înainte al cărții (p. 15–18) prin care creditează autorul cu abilitatea de a face vizibilă și „cealaltă parte a lunii”, după cum își intitulează ea metaforic contribuția la volum. Principalul merit pe care specialistul în istorie veche îl găsește în această lucrare (ce reprezintă o parte din teza sa de doctorat susținută în cadrul Universității din Sofia) este acela că reușește să capteze o lume vie, cu obiceiuri active și credințe magice larg răspândite, nu o lume apusă. Explicația acestui fenomen cultural benefic stă în stilul de viață tradițional, în acord cu ritmurile naturii și ale soarelui, întocmai cum se întâmplă și la nord de Dunăre.

Autorul declară în *Introducere* (p. 19–24) dificultatea de a distinge elementele de cultură tracică în folclorul și practicile magice bulgare din contemporaneitate. Scepticii pot concedia încă de la început un asemenea demers, date fiind secolele trecute după stingerea civilizației tracice. Totuși, cele mai recente descoperiri arheologice vin să susțină științific ceea ce până astăzi era considerat a fi doar legendă etiologică sau cântece epice în Australia ori în insulele Marii Britanii. Tendința de a recepta un text popular la nivel pur estetic și de a limita interpretarea la un imaginar mitic devine astfel prea limitată, obligația cercetătorului fiind aceea de a descoperi în riturile și convingerile actuale valoarea lor de relicve culturale, însă fără excze teziste.

Primul capitol, intitulat *Antichitatea în Balcani, tracii și Bulgaria* (p. 25–42), are rolul de a iniția cititorii în istoria zonei geografice menționate, fiindcă, spune autorul, „practicile rituale și credințele nu sunt sisteme active abstracte, ci se află în relație de interdependență cu dezvoltarea socială și comunitară și cu procesele ce au loc în interiorul acestora” (p. 23). Capitolul următor trece de la dimensiunea panoramică a temei la prim-planul științific și investighează numeroase documente privitoare la *Credința magică și traci* (p. 43–64). Orfeu, Muzeus (fiu al Lunii), Eumolpus, Zalmoxis, Rhesus, profeții lui Dionis și Thrake (nimfa aducătoare de sănătate sau de boli) fac obiectul investigației din tot atâtea subcapitole. Lesne de înțeles, pentru cititorii români, Orfeu și Zalmoxis ar putea constitui principale atracții ale acestei secțiuni din carte.

Georgi Mishev notează faptul că, încă din secolul al VI-lea î.Hr., Orfeu a fost descris de către poetul Ibikos din Rhegium (Italia) ca „strălucitor de faimos”. Imaginea acestui zeu este caracterizată în special de statutul său de maestru inițiator în misterele și ceremoniile pentru zei. Autorul subliniază rolul important al Medeei în oficierea riturilor orfice, ea fiind prezentă alături de Orfeu cu un statut de egalitate, ceea ce schimbă percepția frecventă asupra exclusivității masculine în deținerea prerogativelor magice.

Zalmoxis, zeu atribuit cel mai adesea geților, ar fi fost cunoscut totuși pe o arie tracică mult mai largă. Deosebit de interesantă este interpretarea lui Mishev ce îl integrează pe Zalmoxis în cultul zeiței supreme cu reprezentare zoomorfă de ursoaică, pe baza etimologiei (*Zalmo* „bârlog”) și a legendei potrivit căreia, la naștere, Zalmoxis a fost așezat pe un bârlog de urs. Identificând în acest gest un rit de consacrare, autorul susține continuitatea cultului pentru ursul femelă prin folclorul balcanic, în care Baba Metsa („Bunica Ursoaică”) este o figură foarte cunoscută.

Cel de al treilea capitol, dedicat *Misterelor și magiei* (p. 65–112), se deschide cu o idee pusă în circulație de Mircea Eliade, deși autorul nu îl menționează. Preluarea riturilor păgâne și încorporarea lor în dogma creștină explică, potrivit savantului român, rezistența timp de mai bine de două milenii a religiei christice. Georgi Mishev folosește texte creștine (precum *Confesiunile Sfântului Ciprian*) pentru a reface, prin arheologie culturală, legătura dintre practicile rituale precreeștine și conceptul de magie religioasă. Subcapitolul privitor la conservarea și transmiterea cunoașterii secrete a inițiaților în practicile de vindecare discută receptarea socială constantă și actuală a celor care descântă. La fel ca în spațiul românesc din zilele noastre, acești taumaturgi se bucură de respectul suprem al comunității din care fac parte. Continuitatea sugerată de autor cu civilizația tracică ține de venerarea forțelor naturii și chemarea lor în ajutor, o atitudine magică mai degrabă necanonică pentru creștinism. Doctrina în cauză a urmărit estomparea credințelor anterioare prin suprapunerea unor idei și figuri divine peste tiparele culturale cunoscute de populație. Spre deosebire de religia catolică, ortodoxia a permis însă o supraviețuire a mentalului arhaic anterior, printr-un grad superior de toleranță socioculturală, ceea ce așază țări precum Bulgaria, România, Ucraina ș.a. într-un context privilegiat la nivel spiritual.

În deschiderea subcapitolului despre vindecătorii tradiționali se precizează faptul că, în limba bulgară, aceștia poartă un nume ce vine de la verbul „a vorbi”: *baiachi/baiachki* < *baya*. Această raportare la actul rostirii ferme, cu puteri magice, în contrast cu muzicalitatea ce produce transă (reperabilă în radicalul latinesc *canta*, care a dat termenii contemporani din limbile romanice, dar și în engl. *charm* < lat. *carmen*), apare, potrivit unei abordări monografice a magiei populare românești, și în etimologiile germane, suedeze, daneze și engleze ale cuvintelor ce semnifică „descântec”. La fel ca în România, taumaturgii tradiționali au o imagine negativă totuși, dintr-un punct de vedere creștin-dogmatic. Acest fapt nu reușește totuși să diminueze utilitatea socială a vindecătorilor.

Apartenența celor care descântă la cultura tracică este fundamentată de autor prin identificarea tiparelor inițiatice ce condiționează „harul” vindecării și compararea datelor contemporane cu izvoarele antice. Perspectiva diacronică explică radiografia sincronică într-o manieră convingătoare, ce folosește transcrieri ale riturilor inițiatice actuale (șapte la număr, desigur, într-o logică cabalistică). Ele sunt discutate în comparație cu pragurile ontologice prezentate anterior, în secțiunea dedicată divinităților precreștine. Valoarea acestor date etnografice este crescută, pentru că ocultarea ansamblului de practici și credințe taumaturgice zădărnicește adeseori culegerea lor de către un *outsider* specialist. Georgi Mishev se mișcă liber prin lumea măștrilor și ne ghidează drumul tainic cu generozitate.

Ultimul subcapitol ce investighează misterele și magia creează o dihotomie între vindecător (*healer*) și vrăjitor (*magician*). Acesta din urmă are un statut social marginalizat și nu își împarte cunoștințele cu comunitatea, pentru că se presupune că este ajutat de entități malefice, o credință frecventă și în comunitățile tradiționale românești. Autorul demontează însă această idee și precizează că adeseori ritualurile cu scop vindicativ și de blestemare invocă divinități creștine, nicidecum demoni. Încă patru practici ezoterice sunt prezentate (pentru provocarea bolii și a morții, pentru „luarea” lunii de pe cer și aducerea ei pe pământ pentru răspunsuri la probleme existențiale, ritualul de inițiere în practica vrăjitoriei și o inițiere în practicarea magiei în genere) prin coroborarea culegerilor de teren personale cu izvoare grecești pe care autorul le-a studiat vreme de șase luni la Universitatea din Dresden, în cadrul unui curs despre incantațiile antice, predat de profesorul Johann Tischler.

Ultimul capitol al cărții, intitulat *Conceptul de zeiță* (p. 113–283), tratează imaginile culturale pe care Mama soarelui, a muntelui, Stăpâna fecioară a focului și femeia-vârcolac le au în mentalul balcanic. Toate aceste ipostaze îi aparțin, de fapt, Marii Zeițe trace, care a purtat diverse denumiri (Hekate și Bendis fiind cele mai cunoscute). Atestată ca principiu generator al lumii sub forma unor statuete de cult mai vechi de 27 000 de ani, ea reprezintă, potrivit autorului, însăși lumea de dinainte de geneză. Douăsprezece relatări ale unor ritualuri actuale din Bulgaria, Serbia și Macedonia sunt subsumate cultului pentru „Mama soarelui”, iar altele paisprezece mitemului „Mama munte”. Numeroase secvențe și credințe sunt familiare cititorului român (Sfântul German invocat în riturile de secetă sau de oprire a ploii este Gherman, Scaloianul/Caloianul etc.) și îi dau sentimentul că a venit acasă, în universul arhaic slav de la sud de Dunăre. Considerațiile lui Mishev referitoare la preluarea atributelor sacre precreștine de către Fecioara Maria, Sfânta Marenka (Marina), Sfânta Paraschiva și Sfânta Nedelya (Sfânta Duminică la noi) denotă o capacitate mare de sinteză culturală diacronică, foarte necesară în cercetarea obiectivă a evoluției umanității.

Totalul celor 56 de ritualuri și practici magice deconspirate și contextualizate științific de Georgi Mishev oferă tot atâtea prilejuri pentru abordări comparativiste. Ilustrațiile din volum, fie că reprezintă artefacte străvechi, fie că sunt desene ale autorului, reușesc, într-adevăr, să facă vizibil nevăzutul, după cum s-a remarcat metaforic în prefață. Iar nevăzutul revelat vorbește nu doar despre gândirea magică și armonia pe care aceasta o urmărește cu forțele naturii, ci și despre istoria spirituală pe care popoarele din Peninsula Balcanică o împart cu românii.

Adina Hulubaș

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române,
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

„Studii și cercetări de onomastică și lexicologie” (SCOL), anul VI, nr. 1–2/2013, *In Honour of Professor Mile Tomici on His 75th Birthday/Hommage au Professeur Mile Tomici à l'occasion de ses 75 ans*, 308 p.; anul VII, nr. 1–2/2014, *In Honour of Professor Domnița Tomescu on Her 70th Birthday/Hommage au Professeur Domnița Tomescu à l'occasion de ses 70 ans*, 352 p., Craiova, SITECH.

1. După cum aflăm din informațiile generale asupra revistei grupate la finalul volumului, SCOL continuă, cu apariții anuale, începând din 2008, tradiția cercetărilor de onomastică inițiate la Universitatea din Craiova de regretatul prof. univ. Gheorghe Bolocan, care a condus între 1995 și 2003 revista „Studii și cercetări de onomastică” (SCO). Volumul omagial dedicat profesorului Mile Tomici la aniversarea vârstei de 75 de ani, reprezentând un număr (pe 2013) dublu al revistei, adună contribuții ale unor specialiști consacrați de la universitățile din Craiova, Timișoara, București, Pitești, Constanța, dar și din Sofia (Bulgaria) sau Chișinău (cu două studii remarcabile ale lui A. Eremia și V. Răileanu), alături de articole ale unor tineri cercetători, masteranzi sau doctoranzi.

În discuția asupra conținutului volumului, nu vom utiliza împărțirea pe secțiuni pe care o folosește redacția revistei (*Onomastică, Lexicologie și Contribuții ale tinerilor cercetători*), ci vom grupa studiile și articolele după finalitatea lor.

a. În acest spirit, vom distinge mai întâi, printre contribuțiile cele mai valoroase ale volumului, câteva *sinteze*, sistematizând cunoștințele și rezultatele cercetărilor pe o anumită tematică lingvistică, onomastică sau lexicologică. Menționăm în primul rând studiul lui Anatol Eremia, *Traditions historiques et spiritualité roumaine dans la toponymie de la Bessarabie* (p. 26–32), cu o clasificare a toponimiei din Basarabia pe categorii (istorice, personale, encomiastice, comemorative etc.) și cu o prezentare a fenomenului de rusificare a acesteia după pierderea provinciei în anul 1812. Următorul studiu de sinteză interesant (de notat că nu avem intenția de a realiza concomitent și o ierarhizare valorică a contribuțiilor discutate) este cel al Vioricăi Răileanu, *Suffixes grecs dans la structure des noms de famille dans la République de Moldavie* (p. 63–74), cuprinzând considerații asupra tezaurului onomastic al Republicii Moldova, în ceea ce privește etapele influenței grecești, concluziile autoarei fiind valabile nu numai pentru sistemul antroponimic basarabean, dar și pentru întregul spațiu lingvistic românesc. Mai merită menționate, în aceeași categorie, articolul semnat de Dumitru Carabaș, *Elements of religious vocabulary in the language of the Aromanians of Romania* (p. 18–25), cu ilustrarea diverselor influențe în vocabularul religios al aromânilor, completate cu o listă de nume de sărbători de diverse origini, în special greacă. De remarcat și faptul că o parte din materialul utilizat în demonstrație a fost cules prin anchete directe de autorul însuși. În sfârșit, un articol condensat, dar provocator, al unei tinere cercetătoare, Ramona Predoi, *Colloquial – slang vocabulary: from maidanagiu to culturagiu*, este vorba de o influență turcească revitalizată, mai exact de revitalizarea unui sufix turcesc cu scopuri vădit expresive. Unele cuvinte discutate, ne atrage atenția autoarea, nu sunt incluse în dicționarele românești; credem că, în fapt, nici nu ar putea fi incluse deocamdată ținând seama de natura surselor în care sunt atestate (însă eventual ar trebui prezervate, pentru moment, în glosare).

b. O altă categorie meritorie pe care am distins-o în sumarul volumului este cea a *contribuțiilor de material*, de altfel nu mai puțin importantă decât cea anterioară, în măsura în care materialul prezentat este inedit sau implică o minimă structurare. Acesta este cazul interesantului studiu al Silviei Pitiriciu, *Considérations sur les ciunismes en langue roumaine* (p. 177–187), care tratează sistematic problema cuvintelor terminate în *-ciune*, începând de la formele vechi, moștenite din latină sau derivate ulterior pe terenul limbii române, până la creațiile recente, chiar cele de pe forumuri sau bloguri, creații expresive, cu sensuri figurate, extensii semantice, chiar și derivate neînregistrate în dicționare. Studiul are toate atributele unei lucrări științifice temeinice și utile. În aceeași categorie a contribuțiilor de material, dar și cu considerații teoretice asupra problematicei abordate se înscrie textul *Colours and slang* (p. 202–207), în care autoarea, Cristina Radu-Golea, nu oferă doar noi exemple de expresii argotice din câmpul lexical menționat în titlu, dar indică și mijloace lexicale de îmbogățire a argoului, ilustrând prin exemplele analizate funcția ludică și expresivitatea acestui tip de limbaj. Mai menționăm aportul Anei-Maria Botnaru la analiza terminologiei forestiere prin studiul intitulat *The forest terminology in Romanian and a sui-generis*

antonymy: desiş and rarişte (p. 13–17), în fapt o monografie lingvistică a doi termeni din terminologia referitoare la noțiunea de ‘pădure’ în română, pe baza datelor furnizate de *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, vol. II (1956), h. 586. *Pădurărit* și h. 588. *Desiş* și de *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. III (2001), h. 407, 409. Se mai pot cita, în aceeași serie a contribuțiilor, și alte articole, precum cel al Alinei-Roxana Hoțu, *Colors and gastronomy* (p. 139–153), sau al Sabine Rotenștein, *Gender alternations within the toponymic pair Sodom and Gomorrah* (p. 75–86).

c. Sinteze ale unor *probleme teoretice* ne sunt oferite prin materiale, precum cel al Adelinei Iliescu, *La relation nom propre – nom littéraire* (p. 33–41), care, în căutarea definirii statutului special al onomasticii literare, încearcă să găsească o soluție la mult discutata problemă a semanticii numerelor proprii. Autoarea trece în revistă diversele abordări ale problematicei menționate, cu contribuțiile de marcă în teoria numelui propriu, din perspective diverse, care merg de la cele filozofice sau (psiho)logice până la cele lingvistice. Un parcurs delicat, dificil, care se pretează la multe argumentări și contraargumentări, dar nu lipsit de interes și de utilitate pentru cititor. O abordare a problemelor teoretice care stau la baza eforturilor de standardizare a terminologiei științifice și tehnice, cu teoriile apărute în domeniu în ultimele decenii, găsim în studiul Dăriei Protopopescu, *Theories of terminology – past and present* (p. 195–201). În aceeași categorie am putea înscrie și textele în care sunt tratate probleme teoretice, dar cu *aplicație* la un material concret. Pentru a da numai un exemplu, Adelina Emilia Mihali, în *Typological patterns in the toponymy of the Borșa area, Maramureș county* (p. 49–57), analizează după criterii morfologice și sintactice structura numelor de locuri compuse, relevând prezența în toponimie atât a unor forme gramaticale din cele mai frecvente la nivelul lexicului comun, cât și păstrarea unor structuri dispărute din limba comună.

d. Merită atenția cititorului avizat și textele referitoare la *onomastică*, de la cea latină, într-un studiu de material, dar și de interpretare a unei categorii de nume de persoane și de locuri din latină, datorat Mădălinei Strechie, *Des noms pluralia tantum dans l’onomastique latine. Significations et utilisations* (p. 110–118), până la onomastica românească, eventual paralel cu cea franceză. Ultima situație este ilustrată prin articolul Adelei Stancu, *Noms de grandes fêtes religieuses devenus anthroponymes en roumain et en français* (p. 98–109), în care autoarea analizează etimologia și evoluția câtorva denumiri de sfinți devenite nume de persoană în cele două limbi. Anca Păunescu oferă o scurtă sinteză asupra formării numelor de familie în română cu sufixul *-escu*, în articolul *Moyens de formation des noms de personnes en roumain* (p. 58–62).

e. Menționăm într-o rubrică aparte materialele de toponimie *străină*, în afara celor deja amintite până acum, de exemplu Dragomir Lalchev, *Proto-slavic pattern of imperativ names in bulgarian toponymy* (p. 42–48). Studiul se bazează pe analiza unui corpus de toponime culese pe teren mai ales în centrul și vestul Bulgariei și încearcă să definească un tip de structură arhaică, atestată, conform afirmației autorului, atât în bulgară, cât și în alte limbi slave.

Ultimele pagini ale volumului ne oferă o serie de recenzii și prezentări de cărți, grupaj care începe cu prezentarea a două realizări impresionante ale celui omagiat prin prezentul număr dublu al revistei: Mile Tomici, cu *Dicționarul frazeologic român-sârb* (1 338 p., apărut la Timișoara în 2012), și *Onomastica sârbilor și a croaților din România (nume de persoană și nume de locuri)* (524 p., apărut în 2006 la București, la Editura Academiei Române). Rubrica de recenzii este urmată de o secțiune intitulată *Academica*; sunt prezentate aici evenimente științifice internaționale din domeniu, din 2012–2013 (International Colloquium GLAT, Genova, 14–16 mai 2012 și ediția a 19-a a Colocviului franco-român în informație și științele comunicării, Universitatea din București 14 martie 2013); la final, se dau ultimele apariții editoriale de profil din întreaga lume.

2. Volumul VII, nr. 1–2 din 2014, volum omagial dedicat cunoscutei cercetătoare Domnița Tomescu cu ocazia împlinirii a 70 de ani, păstrează liniile de forță ale volumului anterior, atât în privința structurii volumului (*Onomastică, Lexicologie, Contribuții ale tinerilor cercetători* etc.), cât și a tematicii abordate. Autori consacrați oferă și în tomul de față noi contribuții notabile în domeniile preferate; vom menționa câteva titluri, fără a reitiera clasificarea lor pe categoriile utilizate în prezentarea volumului anterior. Anatol Eremia revine cu un studiu de sinteză a unei probleme, de data

aceasta fiind vorba de hidronimia din bazinul Prutului, *L'hydronymie du bassin hydrographique du Prut. Les affluents gauches de la rivière* (p. 64–73), cu precizări asupra etimologiei toponimelor discutate și asupra stratificării acestora după origini. Într-un articol dens, plin de informații și comentarii pertinente (*Turkish and Greek Compounding Elements in Anthroponymy*, p. 100–105), Viorica Răileanu tratează problema straturilor onomastice străine, și anume turc și grec, în antroponimia din Basarabia, în condiții de interferențe lingvistice. Pe lângă numele proprii împrumutate ca atare, autoarea analizează și elemente de compunere sau derivare utilizate de vorbitori în diferite etape de formare a antroponimelor. Mădălina Strechie continuă contribuția sa definitorie la onomastica antică cu un nou studiu extrem de interesant asupra etnonimelor din sursele epigrafice latinești din Dacia, *Ethnonymes dans certains textes épigraphiques latins de Dacie* (p. 114–125). Dumitru Carabaș cercetează elementele turcești din onomastica aromână în contextul lingvistic balcanic (*Turkish elements in the anthroponymy of the Aromanians of Romania*, p. 44–58). Remarcăm și prezența unor nume noi față de volumul anterior. Studiul lui Dumitru Loșonți, *Diminutifs et hypocoristiques utilisés dans la commune Bonțida, département de Cluj* (p. 88–99), realizează o analiză interesantă pe baza unui bogat material cules de autorul însuși prin anchete directe în patru localități ale comunei menționate în titlu. De asemenea, Iustina Burci prezintă în studiul *L'entopique vârf (pic, sommet, cime) et ses particularités géomorphologiques et lexicales* (p. 26–43) o serie terminologică din terminologia geografică populară, luând în discuție termenii pentru noțiunea de „vârf” cuprinși în *Dicționarul entopic al limbii române* apărut la Craiova în anii 2009–2010. Studiarea onomasticii din alte spații geografice este susținută de același Dragomir Lalchev cu schițarea unui proiect de dicționar de etnonime vechi din spațiul balcanic, dar și de o contribuție din spațiul limbilor baltice, prin Laimute Balode, Ojārs Bušs, *Two sketches on latvian names in the economy* (p. 13–25).

Acestea sunt doar câteva contribuții remarcabile cuprinse într-un volum bogat în studii de diverse facturi și de valoare științifică diferită în onomastică și lexicologie, urmate și în acest număr dublu de secțiunea consacrată recenziilor și prezentărilor de carte, ca și expunerii ultimelor evenimente științifice internaționale în domeniu sau aparițiilor editoriale recente.

Vlad Cojocaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

al Academiei Române,

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

G. IVĂNESCU, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, „Facla”, 1983, 326 p.

O inițiativă demnă de toată lauda a Editurii „Facla” din Timișoara și a univesitarilor timișoreni prof. dr. Vasile Șerban și conf. dr. Vasile D. Țăra este tipărirea în câteva volume a studiilor, articolelor și recenziilor publicate de-a lungul a cinci decenii de profesorul Gheorghe Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S. România. Cum cele mai multe contribuții ale profesorului G. Ivănescu au fost risipite în diverse reviste din țară și străinătate sau în volume colective, ele constituind astăzi adevărate „rarități”, reunirea în volum a acestora a devenit, așa cum, cu dreptate, se spune în *Cuvînt înainte*, „nu numai oportună, ci și necesară” (p. 12). Alcătuirea unei asemenea ediții va avea darul să prezinte în plenitudinea ei o operă științifică pilduitoare, de o amploare¹ și originalitate remarcabile, aceasta cu atât mai mult cu cit domeniile în care s-a afirmat profesorul Gheorghe Ivănescu sînt foarte variate: istoria limbii române, dialectologie, etimologie, morfologie și sintaxă, limbă literară, stilistică, poetică, onomastică, fonetică, lingvistică romanică, lingvistică indo-europeană², lingvistică generală.

Volumul de față, care cuprinde o parte din lucrările de fonetică generală și de fonetică românească ale lui G. Ivănescu, dobindește și semnificația unui omagiu din partea elevilor, a colaboratorilor și a forurilor științifice și culturale din Timișoara la cea de a 70-a aniversare a profesorului G. Ivănescu, cel care timp de 7 ani (1962 — 1969) a condus Catedra de limba română de la Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara, domnia sa fiind, de asemenea, primul redactor responsabil al „Analelor Universității din Timișoara. Seria științe filologice” și Intemeietorul Sectorului de lingvistică al Bazei din Timișoara a Academiei R.S. România (azi nucleul Centrului de Științe Sociale al Universității din Timișoara).

În afara studiilor propriu-zise, pe care le vom semnală mai jos, volumul mai cuprinde o *Prefață* (p. 5 — 9), semnată de G. Ivănescu, un *Cuvînt înainte* (p. 10 — 13), o *Notă asupra ediției* (p. 14 — 15) purtînd semnătura celor doi editori, o listă de *Abrevieri* (p. 16 — 17), *Alfabetul fonetic* utilizat în transcrierea unor fonetisme și a unor cuvinte dialectale românești (p. 17 — 18) și un *Indice de autori* (p. 321 — 323).

Din *Prefață* aflăm că profesorul G. Ivănescu și-a format concepția despre limbaj, despre limbile romanice occidentale, despre limbile indo-europene și iafetite, ca și despre limba română „la cîșiva ani după ce s-a afirmat structuralismul” și că ea „s-a dezvoltat paralel cu structuralismul și cu generativismul transformaționalist și cel mai adesea împotriva lor” (p. 5). În ceea ce privește concepția generală, lingvistul român era el însuși structuralist, dar structuralismul promovat de domnia sa era foarte deosebit de cel al școlii din Praga, de cel al școlii din Copenhaga sau de cel al școlilor din S.U.A. Această deosebire constă în primul rînd în modul în care

¹ Pînă la apariția acestui volum, numărul lucrărilor de lingvistică publicate de G. Ivănescu se ridica la 236 (vezi *Lucrările științifice ale profesorului Gheorghe Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, 1983, p. 293 — 323). Impresionante sînt, de asemenea, numărul, amploarea și varietatea lucrărilor în curs de publicare, gata de tipar sau a celor redactate provizoriu ori parțial (pentru care vezi *lucr. cit.*, p. 324 — 327).

² În domeniul limbii române literare, al istoriei limbii române sau în cel al lingvisticii indo-europene, G. Ivănescu ne-a dat câteva lucrări fundamentale: *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948, 412 p., *Istoria limbii române*, Iași, Editura „Junimea”, 1980, XVI + 766 p., *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, 496 p. (în colaborare cu Th. Simenschy).

sînt văzute cauzele schimbărilor lingvistice. În concepția sa despre limbaj, G. Ivănescu a fost influențat în special de fostul său profesor, A. Philippide³. Asupra personalității sale și-au pus amprenta și alți învățați: G. Devoto, în privința concepției despre latina populară și despre limbile romanice occidentale, H. Hirt, în privința limbilor indo-europene, Vendryès, în ceea ce privește limba poetică. Înrurirea lui A. Philippide (dar și a lui G. Ibrăileanu) se poate constata și în concepția sa referitoare la originile limbii române literare (p. 6).

În *Cuvînt înainte*, editorii fac o succintă, obiectivă și, totodată, caldă prezentare a activității profesorului G. Ivănescu. Personalitate enciclopedică, G. Ivănescu a abordat cu competență, strălucire și pasiune, timp de cinci decenii, cele mai variate ramuri ale lingvisticii românești, precum și lingvistica romanică, lingvistica indo-europeană și lafetită. În toate aceste domenii, domnia sa a adus contribuții deosebit de importante, avansînd numeroase idei originale argumentate strîns, bazate pe o informație uriașă, ce depășește hotarele lingvisticii, învățatul român apelînd deseori la alte discipline și științe în explicarea fenomenelor lingvistice, cum ar fi filozofia, logica, psihologia, sociologia, antropologia, istoria, arheologia etc. Viziunea aceasta largă asupra disciplinelor lingvistice, G. Ivănescu și-a format-o de timpuriu. La numai 26 de ani, în 1933, tînărul lingvist afirma: „Omul de știință nu trebuie să neglijeze nici unul din aspectele și părțile limbii; el trebuie să se ocupe cu toate în egală măsură”, deoarece „numai în cazul acesta se poate spune că o disciplină a ajuns la maturitate, căci numai în cazul acesta oamenii de știință sînt perfect conștienți de toate părțile pe care le comportă disciplina lor” (p. 17). Acestui deziderat profesorul G. Ivănescu s-a supus o viață întreagă. Tocmai de aceea, G. Ivănescu și-a putut forma o concepție clară, originală și coerentă despre limbaj, despre legile care guvernează limba, despre natura și cauzele schimbărilor limbii, formulînd idei care au devenit un bun al lingvisticii generale.

O parte din lucrările incluse în acest volum au fost prilejurile de lectură atentă a unor cărți datorate unor savanți români sau străini și de meditația profundă pe marginea lor, materializate în citeva recenzii cu profil de adevărate studii așa cum sînt cele intitulăte: *Conceptul de lingvistică generală în opera lui A. Meillet* (p. 19 — 30), *Problemele și planul unui tratat de fonetică generală* (p. 31 — 45), *Părerile lui Carlo Battisti în domeniul foneticii* (p. 46 — 62), *Nazalitatea în limba română* (I) (p. 63 — 70), (II) (p. 71 — 78), sau *Ultimele păreri ale lui Trubetzkoy în domeniul așa-zisei fonologii* (p. 312 — 320).

Articolele *Stări și schimbări fonetice în legătură cu vocala implicită* (p. 80—86) și *Timbrul vocalic implicit al consoanțelor* (p. 87—96) sînt dezvoltări personale ale uneia din contribuțiile principale ale școlii de lingvistică românească create de Philippide. Este vorba de *vocala implicită* (numită de G. Ivănescu mai întîi *sunet implicit*, după A. Philippide, de la care termenul a fost preluat și de alții elevi ai acestuia, ca G. Pascu și D. Găzdaru). Vocala implicită are consecințe importante în evoluția sunetelor unei limbi, de aceea descoperirea și descrierea ei constituie o contribuție deosebită la explicarea unor fenomene fonetice. Timbrul implicit al consoanțelor este o vocală (în română, *i* pentru consoanele dure și *i* pentru cele muate). Vocala aceasta însoțește consoana, existînd simultan cu ea și avînd durata unei consoane. În cel de-al doilea articol, autorul aduce completări propriiei teorii cu privire la timbrul vocalic implicit al consoanțelor. Astfel, el precizează că, deoarece vocala care apare după consoane, cînd consoanele sînt pronunțate izolat și în mod spontan, este o vocală propriu-zisă, automată, iar nu una implicită, „este potrivit să se facă o distincție terminologică și să se vorbească de timbrul vocalic implicit și de vocală implicită postconsonantică, ca de două realități deosebite, deși în strînsă legătură una cu alta” (p. 91).

Urmează citeva studii foarte importante de fonetică istorică a limbii române, care conțin și citeva contribuții de fonetică generală: *Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române* (p. 97—143), *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu citeva discuții de fonetică generală)*, cu anexa: *Cauzele schimbărilor fonetice* (p. 144—176), *Palatalizarea și africatizarea vocalelor latine e, g + e, i în limba română* (p. 177—185), *e, i + ja, e, i + j, d în macedoromână și meglenoromână* (p. 185—191), *Distongul ie în limba română* (p. 192—197). Volumul mai cuprinde *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, cu apendicele: *Cauza schimbărilor fonetice* (p. 198—218), *Constituirea unei fonetice care să nu fie fiziologie și acustică* (p. 219—295) și *Discuțiile asupra unei fonetice nefiziologice și neacustice* (p. 296—311), ultimele două constituînd studii substanțiale de fonetică generală.

³ Mai pe larg despre concepția sa lingvistică, vezi cele spuse de savantul român în capitolul I (*Principiile dezvoltării lingvistice*) din *Istoria limbii române*, p. 3—22, și mărturișirile publicate în volumul omagial citat mai sus, p. 61—96.

Din enumerarea titlurilor studiilor incluse în acest volum, se poate constata că el cuprinde mai ales contribuțiile profesorului G. Ivănescu în domeniul foneticii istorice românești și al foneticii generale, la care se adaugă unul de lingvistică generală (cel depre Meillet) și unul de istorie a limbii române (*Noțiunea de română primitiv, Urrumänisch*). S-ar părea că acestea nu și-ar fi avut locul aici, mai ales primul, întrucât cel de al doilea s-ar putea justifica prin appendicele: *Cauza schimbărilor fonetice*. Având în vedere cele de mai sus, credem că volumul de față ar fi trebuit să poarte titlul: *Fonetică românească și fonetică generală sau Lingvistică generală și lingvistică românească*⁴ cu subtitlul *Fonetica*.

Studiile reunite aici se remarcă prin mulțimea ideilor originale, de natură teoretică sau practică, cu aplicare la limba română sau la mai multe limbi. Ele pun în evidență o gândire profundă, un spirit critic dezvoltat, care trece prin propriul filtru ideile altora, o minte iscoditoare, care țintește mereu spre găsirea adevărului științific, spre lărgirea orizontului cunoașterii umane. În cele mai multe dintre ele autorul face numeroase delimitări și nuanțări ale fenomenelor pe care le discută, își precizează poziția față de o problemă sau alta, față de un autor sau altul. De multe ori criticile făcute de G. Ivănescu unei lucrări sau alteia nu privesc numai pe autorul respectiv, ci ele se răsfrâng asupra stării lingvistice din acel moment: „Criticile pe care le-am făcut pînă acum cărții lui Rosetti nu se răsfrîng numai asupra lui însuși, ci și asupra inițiatorilor și susținătorilor acestor teorii, pentru că Rosetti n-a făcut decît să redea aceste păreri mai mult sau mai puțin admise astăzi în fonetică” (p. 42—43), sau: „Astfel stînd lucrurile, se înțelege că ceea ce urmează nu este o obiecție adusă lui Petrovici, ci o completare făcută în lumina unor noi principii” (p. 74). Dar criticile și obiecțiile făcute de G. Ivănescu nu sînt distructive, lingvistul român avînd grijă întotdeauna să sublinieze și meritele cărților recenzate sau discutate: „Și dacă ne gîndim că e primul tratat de fonetică ceva mai dezvoltat, care a fost scris în românește și s-a tipărit, [...] vom conchide că manualul alcătuit de Rosetti a înălțurat un gol simțitor în literatura științifică românească” (p. 44—45), sau: [Cartea lui Emil Petrovici] „este o serioasă contribuție la studiul nazalității în limba română și la studiul nazalității în general; căci, de obicei, lucrurile observate pentru limba noastră sînt valabile și pentru alte limbi, ba, în anumite cazuri, pentru toate limbile” (p. 63).

Nu putem discuta aici toate studiile înglobate în acest volum; vom rezuma doar concepția profesorului G. Ivănescu referitoare la cauzele schimbărilor fonetice, la modul cum acționează ele în diferitele epoci de dezvoltare a limbii. După savantul român, schimbările fonetice de la un dialect la altul sau de la o limbă la alta se datorează bazei de articulație. „Cred că toate normele articulatorii ale unei limbi sau ale unui dialect se explică prin configurația organelor articulatorii, deci prin fapte rasiale, pe care le numesc, după Philippide, *b a z ă d e a r t i c u l a Ț i e*, și că toate schimbările fonetice, cele cunoscute și sub numele de legi fonetice, se datoresc schimbării bazei de articulație, care se poate produce prin amestec cu o populație străină, prin schimbarea raportului cantitativ dintre rasele constitutive ale unui popor și prin trecerea limbii de la o populație la alta” (p. 188).

În evoluția lor, limbile cunosc epoci relativ scurte de evoluție fonetică și epoci mai lente sau staționare. Epocile de evoluție fonetică rapidă trebuie considerate mai ales cele de formare, cînd limba trece de la o bază de articulație la alta. Adaptarea la noua bază de articulație se produce în cursul cîtorva generații umane, adică cîtorva secole. În ceea ce privește limba română, aceasta a început să se formeze atunci cînd latina a început să fie vorbită de tracii, după cum limba franceză s-a format cînd limba latină a devenit limba celților. De fapt, noua bază de articulație se va manifesta cu putere de abia după ce tracii sau celții, acum populații de limbă latină, vor scăpa de sub influența lingvistică a agenților romanizării (p. 217). De aceea, începutul limbii române, respectiv al limbii franceze, coincide cu momentul în care limba vorbită de tracii sau de celți nu se mai află sub înrîurirea agenților romanizării (*ibidem*).

Schimbările fonetice care au loc după epocile de formare a limbilor trebuie socotite tot ca adaptări la baza de articulație, deosebirea constînd în faptul că acum nu mai este vorba de trecerea limbii de la un popor la altul, ci de schimbarea bazei de articulație la același popor (p. 218).

Schimbările fonetice din prima categorie trebuie atribuite substratului. Așadar, nu au dreptate cei care, deși admit o influență a substratului, o fac atribuind acestuia un rol neînsemnat.

⁴ Dintr-un volum cu titlul pe care îl poartă cel de față nu puteau lipsi studiul ca: *Gramatica și logica. I. Structura logică a gîndirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, I, 1963, p. 259—267; *Gramatica și logica. II. Structura gîndirii factor primar al structurii sintactice a limbii*, în AUT, II, 1964, p. 193—219; *Nume și verb*, în *Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei R. S. România, 1965 etc.

Referindu-se la limba franceză, G. Ivănescu spune: „Dacă în compoziția poporului francez se găsește în majoritate elemente celte, sau dacă aceste elemente au fost în majoritate pînă într-o anumită epocă, atunci substratului celt trebuie atribuite nu numai cîteva transformări fonetice, ci majoritatea schimbărilor fonetice din limba franceză, cel puțin pînă într-o anumită epocă” (p. 174—175). *Mutatis mutandis*, putem considera că cele mai multe transformări fonetice petrecute în epoca de formare a limbii române se datorează substratului dacic al limbii noastre.

În cele ce urmează, vom face cîteva completări, sugestii și observații pe marginea unor fenomene fonetice discutate de profesorul G. Ivănescu, în ordinea discutării lor în carte.

P. 108—109: pe baza paralelismului schimbărilor fonetice, G. Ivănescu presupune că în dialectul dacoromân *ân* > *în* (ca și *én* > *in*, *ôn* > *în*) cînd *ân* este precedat de labiale sau de dentale. Prin urmare, dacă *ên* > *in* (*bêne* > *bine*, *méntem* > *mințe*), *ôn* > *în* (*bôna* > *bună*, *móntem* > *munte*), atunci și *ân* > *in*, deci: *frágmento* > *frămîntu* > *frămînt*, *vêndo* > *vîndu* > *vînd*, *vêntus* > *vîntu* > *vînt*, *vênetus* > *vênetu* > *vînat* > *vînat* (în care secvența *ân* este precedată de labiale), *extêmpéro* > *astîmpăru* > *astîmpăr*, *extînguo* > *stîngu* > *stîng*, *têmplum* > *tîmplă* > *tîmplă*, *tênerum* > **tênăru* > *tênăr* > *tînăr*, **blastîmo* (< *blasphemo*) > mold. *blăs-țăm*, bân. *blastôm* (în care secvența *ân* este precedată de dentale).

Acestui mod de a vedea lucrurile i se opun însă faptele din româna comună, din dialectele sud-dunărene și din unele graiuri dacoromâne. Nu credem să fie vorba de închiderea lui *ă* (*ân*) la *i* (*in*), ci de velarizarea lui *i* (*in*) la *i* (*in*), fenomen petrecut în dialectul dacoromân după separarea acestuia de dialectele românești sud-dunărene, și nici măcar pe întregul său teritoriu. Așadar, lat. *vêndo* > rom. com. *vîndu*, ar. *vîndu*, megl. *vînd*, lat. *fermento* (sau *fragmento*) > rom. com. *fremîntu* (sau *frămîntu*), ar. *frimîntu*, megl. *frimînt*, lat. *venetus* > rom. com. *vînetu*, ar. *vînit*, megl. *vînit*, îr. *vîref*, lat. *tenerus* > rom. com. *tînetu*, ar., megl. *tînit*, îr. *tîrer* etc. Velarizarea sau guturalizarea lui *i* la *i* s-a produs numai în dacoromână, doar cînd *i* era precedat de labiale sau de dentale *t*, și doar în poziție dură. Altfel, *i* s-a păstrat (cf. *vinzi*, *vineți*, bân. *pămînce*, pl. lui *pămînt* sau vocativul acestuia: *Pămînce*, *pămînce*, / *D-aiș înănce*, / *Tu să-m(i) fii pămînce*). Dialectal, în dacoromână există și *vînd*, *tînăr*, (*cinăr*), unde s-ar putea să nu fie neapărat vorba de refacerea unor forme analogice după persoana a 2-a a verbului (*vinzi*) sau după plural (*lineri*, *cineri*), ci de păstrarea celor etimologice. Forma *vînd* (< *vendo*) se menține în Banat (vezi ALR II S.N., vol. VII, harta 1926), iar *tînăr*, *ă*, *cinăr*, *ă*, în Banat, Transilvania de centru și de sud și în Oltenia (vezi ALRM I, vol. II, harta 253)⁵.

În ceea ce privește cazurile reprezentate de (*a*) *stîmpăr*, *stîng*, *blăstăm* sau *blastăm*, acestea trebuie separate de cele de tipul *vînd*, *frămînt* sau *tînăr*. Și aici avem a face cu o velarizare a lui *i* la *i* (*stîng* > *stîng*, (*a*) *stîmpăr* > (*a*) *stîmpăr*) și respectiv a lui *e* la *ă* (*blastem* > *blastăm*), dar rolul velarizator l-a avut aici grupul consonantic *st*. De observat este că fenomenul n-a avut loc niciodată în dialectele românești din sudul Dunării și că nici în dacoromână nu s-a petrecut întotdeauna (cf. variantele teritoriale coexistente *stîng/stîng*, *blastăm/blestem*, dar peste tot *stîmpăr* și *astîmpăr*). În dialectele românești sud-dunărene avem a face și în acest caz cu păstrarea lui *i*: ar. *astîngu*, megl. *stîng*, îr. *stîngu*, ar. *blastim* (< *blastem*), megl. *blastim* (< *blastem*), cu închiderea lui *i* e neaccentuat la *i*. În graiurile dacoromâne din Banat și Hațeg, *st* II transformă nu numai pe *i* în *i* și pe *e* în *ă*, ci și pe *ea* în *a*: *sînstăse*, *porjăstăse*, *sînstit*, *ă*, *stăg*, *creșlădă* etc.

P. 110: — la regula *ă* + *nn* rămîne neschimbat, alături de exemplul *annus* > *an* se poate adăuga și *cannula* > *canură*.

— *daună* (< *damna*) trebuie să fi avut cîndva o arie mult mai largă decît dialectele moldovenesc și muntenesc (cum le numește G. Ivănescu), după cum o dovedesc derivatele *dăunos*, *-oasă* adj. (dacă acesta nu provine direct din *damnosus*, *-a*), întrevîințat în Ardealul de centru și de sud, printre altele și cu sensul „lacom, ă, pofticios, -oasă”, și *dăunaș* (< *daună* + *-aș*) „păgubaș”, întîlnit în Bihor (vezi DA, s.v. *daună*).

⁵ Închiderea lui *ân* la *in* s-a petrecut în dacoromână (dar nu peste tot și nu în toate cazurile) și în aromână (de asemenea, nu peste tot) numai cînd *ă* provenea din *a* accentuat în poziție nazală: *lana* > *lănă* > *lînă*, *campus* > *câmpu* > *cîmp*, *canto* > *cântu* > *cîntu* > *cînt* etc.

Fenomenul velarizării lui *i* la *i*, cînd este precedat de labiale și în poziție dură, este paralel cu cel al velarizării lui *e* la *ă* și al trecerii diftongului *ea* la *a*, în aceleași condiții: *pămîntu* > *pămîntu*, *vînă* > *vînă*, *vîntu* > *vîntu* etc. În dacoromână, în același timp cu *peru* > *păr(u)*, *meru* > *măr(u)*, *betrănu* > *bătrîn(u)*, *felu* > *făl(u)*, *veru* > *văr(u)*, respectiv, *meșă* > *masă*, *peară* > *pară*, *beță* > *bală*, *veară* > *vară* etc.

— nota 6 : pentru *á* + *mm* păstrat, cf. și lat. *flamma* > dr. *flamă*, păstrat în Transilvania de centru⁶ cu sensurile de „căldură mare, arșiță, uscăciune”, „mulțime, lume multă sau ceva care se găsește în cantitate mare” și ar. *flamă*, *flămă*, „flacăra”, „infern”⁷.

P. 114 : G. Ivănescu presupune că evoluția lui *a* accentuat în poziție nazală la *i* s-a făcut prin faza *ă*. Am adăuga că nici nu ar fi posibil altfel, deoarece ca *a* să ajungă la *i* trebuie să treacă mai întâi prin faza *â*. De altfel, în unele graiuri dacoromâne, aromâne și în dialectul istro-român, evoluția lui *á* în poziție nazală s-a oprit la stadiul *ă* (cf. băn. *brău*, *grău*, ir. *bráv*, *gráv*). Formele băn. *grău* (< *grănu* < lat. *granum*), respectiv *brău* (< *brănu* < trac. **brenu* sau **branu*)⁸ dovedesc că denazalizarea a avut loc înainte ca *ă* să fi trecut la *i*, deci înainte ca *ăntău* să fi devenit *ințiă* sau, mai exact spus, pe vremea cînd încă se spunea *ăntău* nu *ințiă*.

P. 138—139 : în paragraful 29, G. Ivănescu arată că tendința de deschidere a vocalelor semilînchise se manifestă în cazul lui *e* și cînd acesta se găsește în poziție inițială neaccentuată (deci *e* > *a*), fenomen considerat de Philippide ca petrecut înainte de influența slavă. La acest fenomen, arată G. Ivănescu, participă și un cuvînt de origine slavă (*jeremiînă dint* „ziua (sfîntu)lui Ieremia”, perceput de români drept un singur cuvînt), ceea ce ar dovedi, după domnia sa, că fenomenul este posterior începutului influenței slave, dar că el nu poate fi nici prea nou, deoarece nu mai apare în elemente de altă origine. Pentru a a se înțelege mai bine despre ce e vorba, ar fi trebuit să se dea și câteva exemple. Deci, alături de *aramă* < lat. *eramen*, *arici* < lat. *ericius* în care *e* inițial neaccentuat latinesc a devenit în română *a*, fenomenul se petrece și în cuvîntul v. sl. (*Jeremiînă dint* „ziua (sfîntu)lui (I)eremia” > rom. *arminden(i)*, desemnînd : 1. Numele popular al zilei de 1 mai (considerată ca fiind începutul primăverii) ; sărbătoare populară de primăvară (ținută la 1 mai și care coincide cu ziua sfîntului Ieremia) ; 2. Pom sau crengi verzi care se pun în ziua de 1 mai la poarta, ușa sau ferestrele caselor.

După părerea noastră, fenomenul este străvechi, petrecut în perioada de formare a limbii române, cum presupunea și Philippide (cf. lat. *eramen* > dr., ar. *aramă*, lat. *ericius* > dr. ar., megl. *arici*, lat. *erunco*, -are > dr. *arunc*, ar. *aruc*), dar el a continuat să acționeze și în perioada în care au intrat elementele slave vechi în limba noastră (cf. *arminden* < v. sl. (*Jeremiînă-dint*) și chiar mai tîrziu (cf. toponimele *Ardeal*, *Arden*, *Ardud* etc., a căror temă este direct sau indirect magh. *erdő* „pădure”⁹, *Archid* < magh. *Erked*, *Archila* < magh. *Erked*¹⁰). Fenomenul trecerii lui *e* la *a* are loc și înaintea altor sunete în cuvintele de origine latină, spre exemplu, înaintea lui *l* - *filie* *alter* > *elalt* > *alalt*, în compuse ca *celalalt*, *ceștalalt*, *alaltăieri*, *alaltăseară* etc.), înaintea lui *c* (în compusele cu *ecum* sau cu *ecce* : *ecum illoc* > *acolo*, *ecce istu* > *acest(u)*, *ecce ista* > *aceasta* etc.), sau înaintea lui *j* (*ejecto* > *aieti(u)*, *ejuno*, -are > *ajun*). Înaintea lui *l*, *e* > *a* - și într-o epocă mai nouă decît influența slavă veche (cf. toponimele transilvănene : *Aleşd* < magh. *Elesd*, *Alecuș* < magh. *Elekes*, *Aleuș* < magh. *Elyus*¹¹ etc.). Fenomenul se pare că ar fi avut loc și într-un cuvînt de origine turcească (cf. *anipahar*, variantă a lui *ienibahar*, numele unui condiment ce se pune în cîrnați, în tobă etc., o specie de piper, < tc. (*y*)enibahar¹²).

P. 148—149 : în unele graiuri din Banat, *y* din diftongul descrescător *ay* devine nu numai *b* sau *p*, în funcție de caracterul sonor sau surd al consoanei următoare (de fapt, înainte de *d* sau *t*), ci și *l* (cf. *calt* sau *cald* < *caŭt*). Alături de exemplele *capt* (< *caŭt*), *keptoare* (< *Keytoare*), ar putea fi adăugate și *kepel* < *Keycel* < *căucel* (< *cauc* + -el), *căpcea* (< *cauc* + -ea sau o formă feminină refăcută după *căucel* ; vezi DA, s.v. *cauc*). Observația precum că nu întotdeauna *y* din diftongul *ay* a devenit consoană în dialectul bănățean putea fi completată cu cele spuse de I.-A. Candrea (*Constatări în domeniul dialectologiei*, în GS, I, 1924, fasc. 2, p. 185—187, cf. și harta 6 de la p. 186, pe care se pot urmări ariile acestui diftong în cuvintele *caută*, *laudă*, *lăută*) : „Diftongul *ay* s-a păstrat în genere neschimbat : se zice *adayg*, *laydă*, *cauc*, *caŭt* etc. Dar

⁶ Vezi Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tirnavei*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1982, p. 181, 260.

⁷ Vezi Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a II-a, București, Editura Academiei R. S. România, 1974, s.v. *flamă*.

⁸ Formele **brenu*, **branu*, ca etimon al rom. *brîu*, sînt presupuse, de exemplu, de Grigore Brăncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 47.

⁹ Vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei R. P. Române, 1963, unde este citat N. Drăganu.

¹⁰ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, București, Editura Academiei R. S. România, 1967, p. 43.

¹¹ *Ibidem*, p. 30.

¹² Vezi V. Frățilă, *Note lexicale și etimologice*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 157.

în unele regiuni, *ay* a evoluat deoparte la *ai*, de altă parte la **aw > ab, ap*. Astfel că se rostește : *calt, capt, laptă* (= laută „vioară”), *labdă* etc. Dar alterațiunea diftongului nu s-a făcut uniform în toate cuvintele în aceeași regiune : acolo unde se rostește *cauc, adaug*, se zice de altă parte, *capt, labdă* (vezi harta 6)¹³.

P. 155 : dialectul istroromân cunoaște și alte cuvinte de origine latină în care se găsea grupul consonantic intervocalic *-br-*, în afară de *tšur* (< *cribrum*), și anume : *fowru* (< *fabrum*), *fauror* (< *februarius*)¹⁴. Pentru dacoromână și meglenoromână se poate adăuga și *fereca* (< *fabricare*).

P. 155—156 : grupul consonantic *-bl-* din elementele latinești ale limbii române apare, în afară de *stablum* (> dr. *staul*) și de *subla* (> dr., ar. *sulā*, ir. *sulā*) și în megl. *sulā*¹⁵, precum și în *sublum* (> dr., ar., megl. *sul*)¹⁶.

Cele câteva completări nu scad cu nimic valoarea excepțională a acestui volum, care strânge între copertele sale o parte a studiilor din tinerețe, la care s-au adăugat și câteva mai recente, ale profesorului G. Ivănescu privitoare la fonetica istorică a limbii române și în care se dezbate totodată și probleme de fonetică generală. Se cuvine să aducem mulțumiri editorilor pentru acest volum și să ne exprimăm speranța că în curând le vom avea pe masa de lucru și pe celelalte, care nădăjduim să cuprindă și un *Indice de cuvinte*, pentru ușurarea consultării lor.

Vasile Frățiță
Universitatea din Timișoara
Bd. Vasile Pârvan, nr. 4

IOAN PĂTRUȚ, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, 171 p.

În general, studiile de onomastică românească au avut în vedere, atunci cînd au explicat originea unor toponime sau antroponime, mai ales legăturile ce se pot stabili între acestea și cuvinte din lexicul comun. Această perspectivă tinde să subsumeze nivelul lexical întreg ansamblul numelor proprii, neglijînd relațiile de determinare din sfera onomasticii propriu-zise.

Cartea lui Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, o continuare a preocupărilor autorului din *Studii de limbă română și slavistică*¹ și *Onomastică românească*², apare ca o reacție împotriva minimalizării aportului antroponimiei la formarea toponimiei noastre. Autorul își îndreaptă atenția în primul rînd asupra acelor oiconime românești care sînt echivalente cu antroponimele românești omofone (*Cuvînt înainte*, p. 5) și recomandă abandonarea „utilizării abuzive și forțate a cuvintelor din lexicul comun drept elimoane ale antroponimelor și toponimelor” (*ibidem*). Lucrarea, propunîndu-și să aducă noi contribuții „la cunoașterea structurii și provenienței numelor de persoane și locuri, și totodată, la reevaluarea a ceea ce este românesc în onomastica noastră” (*ibidem*), cuprinde următoarele părți : I. *Probleme de metodă în onomastică* (p. 9—53), II. *Structura antroponimelor* (p. 54—104), III. *Toponime formate din antroponime* (p. 105—121), IV. *Anează* (consacrată *Sufixelor monoconsonantice*, p. 122—135).

¹³ Aria diftongului *ay* în *caut* (și reflexele sale în graiurile bănățene) poate fi urmărită și în *NALR—Banat*, vol. I, pe baza h. 41 *caut* (vezi și h. XX, *Răspîndirea formelor caut, capt, calt, ibidem*) ; *caut* apare azi în Banat sub formele : *căut, cayt, căyt* sau *căyut*, care sînt cele mai răspîndite (cf. pct. 1—7, 9—14, 16—31, 33—43, 45—75, 77—90, 94—99), *capt* (pct. 8, 15, 32, 38, 40—42, 44, 45, 48, 76, 77) și *calt*, cu varianta *cald* (pct. 82—86, 89—98, 100). Aria lui *calt* (*cald*) se găsește în partea de nord-est a Banatului, de la Lugoj spre Păget, deci pe valea superioară a Begheului, iar a lui *capt* în Banatul central și de vest, la sud de Timișoara și la nord de cursul din cîmpie al Birzavei. *Capt* apare izolat și în sudul Banatului (în unele puncte paralel cu forma *caut*).

¹⁴ Vezi Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, s.v. *faur* și *faurar* ; I. -A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907—1914, nr. 569.

¹⁵ S. Pușcariu, op. cit.

¹⁶ *Ibidem*.

¹ I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974.

² I. Pătruț, *Onomastică românească*, București, 1980.

Ioan Pătruț insistă, mai întâi, asupra importanței pe care o reprezintă adunarea materialului antroponimic de pe întreg cuprinsul țării pentru cercetările de toponimie. Cele câteva lucrări (Pașca, DOR, DNFR), deși cuprind un material bogat, sînt insuficiente, ele avînd și unele deficiențe metodologice ce au dus la stabilirea unor etimologii inexacte. Cercetarea relațiilor dintre antroponimie și toponimie conduce la „clarificarea și descoperirea originii anumitor nume și completează unele informații sau anulează unele afirmații și chiar teorii cu rezonanță istorică” (p. 11).

Deși toponimele provenite din antroponime prin sufixare au fost studiate mai pe larg de către cercetători, Ioan Pătruț constată existența unor erori de interpretare cum ar fi: derivarea n. top. *Nemeșți* din numele de familie de origine maghiară *Nemes*, cînd și în limba română există apelativul românesc de origine maghiară *nemes* (p. 13); sau derivarea n. top. *Hălăucești* din ung. *Halas* (= *halas* „bogat în pește”) menționată de Iorgu Iordan³ după L. Tremel, „Ungarische Jahrbücher”, VIII, p. 49, deși el „provine, evident, dintr-un nume românesc de persoană” (p. 12), *Hălăucea*⁴ sau *Hălăuca*⁵. De fapt, n. pers. a fost *Holovca*, cum reiese din documentul de la 1600 în care se menționează un Toader Holovca din Hălăucești⁶.

Cercetînd oicuinile provenite din nume de persoane și identice formal cu ele, domeniul „neglijat sau prea puțin exploatat” (p. 13), autorul aduce noi dovezi privind vechimea primelor nume topice românești. Dacă pînă acum se aprecia că cele mai vechi toponime provenite din nume de persoane sînt cele derivate cu sufixe, iar dintre acestea cele cu sufixul *-ești*, Ioan Pătruț este de părere că pot fi considerate toponime create de români și următoarele: *Turda* (a. 1075), *Turcea* (a. 1163), *Moerca* (a. 1199), *Galșa* și *Pincota* (a. 1202–1203) sau *Cluj*, *Dej*, *Boj* (jud. Cluj), *Blaj* (p. 14). Vechimea acestora furnizează un nou argument în problema continuității românilor în Transilvania.

Analizînd o serie de antroponime care au fost explicate prin etnonime, Ioan Pătruț le consideră ca fiind nume românești: *Berindei* (n. top. și antrop.) este un derivat românesc cu sufixul *-d-* (p. 16–18); *Calmuc* și *Calmăș(ul)*, *Calmoșul*, *Călmuc* sînt vechi hipocoristice, derivate din tema *Calm-* cu sufixele bifonematice *-ăș-*, *-oș-*, *-uș-*, *-uț* (p. 18–19). Acestea, precum și altele ca, de exemplu, *Muntele Gotul*, *Piriul Gotului* (p. 19–20), *Leah(ul)* (p. 21–22), *Rus*, *Rusu*, *Rusul*, *Ruse*, *Rusa* (p. 22–23), *Sas*, *Sasu*, *Sasul* (p. 23–24), nu au nici o legătură cu etnonimele omofone.

În ce privește posibilitatea existenței etimologiei duble în micro- sau macrotoponime autorul precizează, în urma unei analize amănunțite, că nu există decît nume omofone, iar în toponimie „etimologia multiplă este o soluție provizorie” (p. 35). Pentru demonstrarea acestui fapt, Ioan Pătruț combate raportarea exclusivă a unor toponime la apelative. Astfel, toponimul *Crai*, sau cele de tipul *Craia*, *Crai(ul)* pot fi raportate și la antroponimul românesc *Crai* (<sl. *Kraj*), nu numai la apelativul *crai* (p. 31). La fel, toponimele compuse în care apare *bun* (ca determinant) pot fi apropiate uneori de antroponimele *Bunu* (n. fam.), *Buneă* (n. fam.), sau *Buna* (n. b.) (p. 34–35). Printre aceste toponime autorul amintește *Piriul Bunei* (din fostul raion Fălticeni), care nu este altul decît *Piriul Bunești*, *Buna*, *Buneasa* (și *Bunasea*), sau *Piriul de Graniță* din satul Bunești, jud. Suceava. Variantele cu circulație în graiul localnicilor confirmă explicația autorului cu privire la originea antroponimică a acestui toponim. S-ar putea admite aceeași explicație și pentru *Uda*, numele satului din com. Tătăruși, jud. Iași (p. 35), mai ales că și tradiția locală amintește de o hanșă cu această poreclă, dela care ar pleca numele satului. Totuși, nu trebuie pierdută din vedere apelativul *huda* „adîncitură”, cu atît mai mult cu cît satul este înconjurat de dealuri și străbătut de *Piriul Uda* (*Piriul Udei*). Numele topic *Udești* (sat în com. Forăști, jud. Suceava) pot pleca mai degrabă de la un radical antroponimic *Hud-* existent în n. fam. *Hudici*, atestat la 1421⁷. Varianta *Hudești* pentru *Udești* apare la

³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 168.

⁴ *Ibidem*, nota 5: „Dacă ținem seama de modul cum se formează toponimele în *-ești* trebuie să admitem, mai degrabă, tema *Hălăuca*”; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 300 (DOR).

⁵ Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983 (DNFR).

⁶ Episcopul Melchisedec, *Biblioteca domnului Dimitrie Sturdza de la Miclăușeni, din județul Romanului*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, anul II (1885), vol. IV, p. 708.

⁷ Cf. *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I. (1384–1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, p. 70.

1859⁸; epenteza lui *i* este în acord cu metaforia vocalelor prin anticiparea sunetului palatal, înregistrată de Adrian Turculeț în graiurile din Bucovina⁹.

Cunoașterea numelui popular, care trebuie considerat ca real, și al celui oficial, care uneori este deformat, constituie o necesitate stringentă în toponimie, fapt ce l-a determinat și pe Ioan Pătruț să-i consacre un subcapitol special, intitulat *Toponime populare și oficiale*. Autorul semnalează numeroasele inadvertențe ce există între numele populare (reale) și cele oficiale ale unor localități. Necunoașterea și neeliminarea acestor inadvertențe pot duce la interpretări greșite. Forma articulată și nearticulată a toponimelor contribuie la stabilirea originii lor, căci articolul este „o marcă indubitabil românească” (p. 38). Înregistrarea exactă a formelor reale ale toponimelor și chiar oficializarea lor este importantă cu atât mai mult cu cât „oferă informații prețioase pentru vechimea și stratificarea populațiilor și, totodată, a relațiilor dintre ele” *ibidem*).

Urmărind *Onomastica transilvană în documente*, Ioan Pătruț constată că numeroase toponime „apar sub forme care nu corespund celor reale, din diferite cauze: necunoașterea de către scribi a limbii române; deosebiri între fonetismul limbii române și cel al limbii maghiare; tendința de adaptare a formelor la fonetismul limbii maghiare, germane etc.” (p. 40). Astfel, dacă onomastica din Transilvania are prioritate în ce privește vechimea atestărilor (cf. Turda, a. 1075), „ea este dezavantajată — remarcă autorul — de forma în care e înregistrată, ceea ce impune atenție deosebită în studierea ei” (p. 53).

În partea a II-a a lucrării, referindu-se la *Structura antroponimelor*, autorul analizează o serie de sufixe bifonematice (-ig-, -og-, -ug-, -ag-, -eg-, -or-, -er-, -ai-, -iu-), reprezentând mijloace de derivare a unor antroponime de la radicali considerați românești. Ioan Pătruț este de părere că „în lexicul comun, nu se împrumută sufixe, (nici alte afixe), decât în cazuri excepționale; ele sînt vehiculate de la o limbă la alta de cuvintele împrumutate și extrase, detașate din acestea, după ce se încadrează (fonetic, gramatical, uneori își schimbă și sensul) în sistemul limbii receptoare, devenind elemente ale ei; ca atare, un sufix, de o asemenea «origine» este un element al limbii receptoare, nu un sufix împrumutat (cum, din păcate, se afirmă și se acceptă de către unii lingviști români, dar și din alte țări), ci un sufix propriu” (p. 55). Sufixele antroponimelor, avînd același regim cu cele ale lexicului comun, determină originea derivatelor, iar faptul că „românii nu au creat derivate decât cu sufixe românești” confirmă etimologia românească a antroponimelor respective.

În partea a III-a, autorul se ocupă pe larg de o serie de toponime formate din antroponime, sprijinind cu noi argumente ideea identității *antroponim* = *toponim*. Sînt analizate astfel toponimele: *Densus*, *Pian*, *Cluj*, *Dej*, *Boj*, *Blaj*, *Homor* (*Humor*), *Honorici*, *Dobriținaș*. Ultima parte prezintă un grup de sufixe monofonematice -m-, -v-, -f-, -h-, prin care autorul completează informațiile din capitolul corespunzător al volumului de *Onomastică românească*. Cartea lui Ioan Pătruț mai cuprinde un *Indice de antroponime, toponime, apelative și sufixe* (p. 136 — 168), precum și rezumate în limbile franceză și rusă (p. 169 — 170).

Perspectiva din care autorul discută formarea toponimelor și antroponimelor românești contribuie la relevarea bogăției fondului onomastic al limbii române, la cunoașterea mijloacelor de formare a termenilor onomastici, aduce noi lumini și dovezi privind vechimea și răspîndirea onomasticii românești. În același timp, cartea lui Ioan Pătruț reprezintă o contribuție științifică deosebită prin semnalarea unor noi aspecte ale continuității noastre așa cum sînt ele reflectate în antroponimia și toponimia românească.

Ion-Horia Birleanu
Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

⁸ Cf. *Repertoriul istoric al localităților din Moldova (1772—1935)*, manuscris la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași, colectivul de toponimie.

⁹ Cf. Adrian Turculeț, *Metaforia vocalelor prin anticiparea unui sunet palatal în graiurile moldovenesti de nord-vest*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (Serie nouă), secți. III, C. Lingvistică — literatură, tomul XXI (1975), p. 9 — 18.

IOAN ZOBA DIN VINȚ, *Scrierul de aur*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, București, „Minerva”, seria *Restitutio*, 1984, 305 p.

Scrierea intitulată *Scrierul de aur* a văzut lumina tiparului la Sebeș, la sfârșitul secolului al XVII-lea; este prima dintre cele patru tipărituri care poartă numele preotului Ioan Zoba și are conținut religios, reprezentînd o culegere de predici de înmormîntare. Majoritatea specialiștilor au încadrat-o în seria traducerilor, a acelor traduceri ardelenice de conjunctură religioasă, mai puțin semnificative sub raportul expresiei literare, înnobite, totuși, de meritul de a fi făcute, cum spune N. Iorga, „parte mai mare limbii românești”¹.

Apariția cărții în seria *Restitutio* a Editurii „Minerva” se înscrie în sensul cercetărilor actuale, cercetări care urmăresc stăruitor deschiderea unor orizonturi mai largi asupra literaturii române, extinderea granițelor ei „prin recuperarea unor importante manifestări de cultură: traduceri vechi de cărți religioase, scrieri în slavonă, activitatea unor cărturari, cu însemnate urmări asupra climatului artistic și literar”². Ca editor, Anton Goția are meritul de a solicita interesul specialiștilor față de această scriere, mai puțin cunoscută, iar ca autor al amplului studiu introductiv, aduce el însuși o contribuție efectivă la cunoașterea ei.

Punctul de vedere al lui Anton Goția este acela că *Scrierul de aur* ar reprezenta nu o traducere, ci un text original. Convingerea lui pleacă de la amănuntul că *Scrierul de aur* este singura dintre cărțile scoase de Ioan Zoba care nu poartă, făcută de autorul însuși, mențiunea de traducere. Argumentul este, desigur, demn de luat în considerație, dar nu poate fi, credem, decisiv; prezentările făcute de către autorii cărților proprii pot să cuprindă și afirmații dicționale de împrejurări în care ele apar, avînd rostul de a stimula receptivitatea publicului. Dacă *Scrierul de aur* va fi fost, cum se presupune îndecobște, o traducere din maghiară după un text calvin, autorul cleric, conștient de toate îndoielele religioase din jurul său, va fi putut găsi mai prudentă trecerea sub tăcere a acestui fapt. În sprijinul acestei ipoteze mai vin, credem, une e elemente. Cea de a doua carte scoasă de Ioan Zoba, intitulată *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare* (1685), poartă, într-adevăr, indicația de „traducere”, dar nu și precizarea în legătură cu limba din care a fost tradusă („Această mică cărare, cărțuile numită, ... o am întors pre limba românească”); și în acest caz, originalul care se cerea indicat era tot maghiar, și tot de orientare calvină. De fapt, singura sursă de traducere consemnată de Ioan Zoba este aceea slavonă (se arată despre *Ceasloveful* apărut în 1687 că este „scos pre rumânie de pre slovenie”, iar despre *Molitvenicul* din 1689 că este „izvodit din slovenie pre limba românească”). N. Iorga atrăgea atenția că, tradus fiind din latinește, *Catehismului calvin* de la 1640 i s-a atribuit și un model slavon: „pentru ca să sune mai bine și ca să se prindă mai ușor preoții, nu se vorbește în titlu numai de latinește... ci se adauge și mențiunea unui original slavon”³. Se practica, cu spusele unui alt cunoscător al vechii literaturi, „o mistificare menită să amăgească preoțimea românească și pătura populară, care știa că pentru ei izvoarele ortodoxiei sînt în limba slavonă pe care o apucaseră în biserică din moși-strămoși”⁴. Nu ar fi vorba, la Ioan Zoba, de o „mistificare” în legătură cu sursa ultimelor două din tipăriturile sale, ci de o tactică de disimulare adoptată în legătură cu sursa neortodoxă a primelor două, cu scopul de a nu trezi suspiciune de răstălmăcire a credinței, de trădare a ei. Concludente pentru ipoteza lui Anton Goția nu sînt nici argumentele pe care încearcă a le desprinde din analiza textului. Aproape toate datele pe care această analiză i le oferă — ca „exemplificări ale dimensiunii expresive a cărții”, precum și ale „intenției didactice a autorului în bună tradiție a secolului al XVII-lea” (p. XV) prezența unor „remarcabile momente de povestire” (p. XVI), a „citorva portrete ori notații abstracte caracterologice” (p. XVII) — sînt, am spune, prelungi o distincție aplicată de G. Călinescu scrierilor religioase de la începuturile literaturii noastre, particularități „de expresie”, nu „de invenție”⁵. Impresia pe care o lasă comentariile făcute, după tipicul omiletic, în jurul scurtelor fragmente din textele sacre fundamentale — că acestea ar fi „gîndite românește” (p. XI), trebuie pusă, de asemenea, în legătură cu aceleași calități „de expresie” ale textului; oricum, traducerea dintr-o limbă în alta presupunea și re-gîndirea ideii dintr-o limbă în alta, remodelarea ei în tiparele noului limbaj și, în ultimă în-

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904, p. 201.

² *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei R.S. România, 1979, p. V.

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 145.

⁴ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 183.

⁵ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a II-a, București, 1982, p. 10.

stanță, ale noului mod de gândire adoptat. În sprijinul ideii de originalitate a textului sînt, de asemenea, aduse elementele de oralitate ale stilului, Anton Goția invocînd părerea mai generală că, în traducările literaturii vechi, fidelitatea față de original ar stîngheri manifestarea elementelor prin care oralitatea se realizează. Particularitățile de stil ale unei scrieri nu pot fi însă judecate decît diferențiat, în strînsă corelație cu toate elementele de formă și conținut. În cazul unui text de factură omiletică, cum este *Sierul de aur*, elementele de oralitate vor fi putut fi impuse chiar de modelul tradus; în alcătuirea compoziției care, prin caracterul ei de improvizație, nu cerea aservirea totală față de original, nu cerea respectarea literei textului, aceste elemente de oralitate se vor fi putut insera mai ușor.

În studiul său, Anton Goția pune un deosebit accent pe virtuțile expresive ale scrisului lui Ioan Zoba. Într-adevăr, scrisul lui Ioan Zoba se caracterizează și prin virtuți expresive (cităm, pentru exemplificare, un fragment remarcabil prin adecvarea ritmului la idee: „Îmblă cu grije nelincetată, cu zi, cu noapte, pre uscat și pre ape, pre pămînt și pre mări, în ger și în căldură, întru întunerec și în lumina soarelui, în pace și în vreme de răzmîrită. Lasă casa și fămeia și, cercîndu-și năroc, să duc departe, cheltuiesc pre cale mult și să ostenesce; de nice o perire nu gîndesc, numai de li-i pohta să dobîndească. Iară a căuta < călea > ce-s mai de treabă și mai scumpe și mai stătătoare, foarte tare să lenesc și să slăbesc. De paguba sufletului nemica nu gîndesc“ (p. 148); dar precumpănitoare la cărturarul ardelean ni se pare a fi nu atît tendința convertirii limbajului religios în limbaj artistic, cît tendința către o exprimare obiectivă, clară, cultivată. Deosebit de relevant este efortul de modelare a frazei: se poate vedea, adesea, în cuprinsul unora și acelorași pagini, un adevărat salt, de la construcții în care ideile sînt încheiate stîngaci, confuz, sau de la construcții artificioase, la secvențe surprinzînd prin acuratețe, echilibru și măsură. Notabilă pentru scrisul cărturarului ardelean ni se pare aptitudinea pentru formularea clară, sobră și obiectivă a ideii cu conținut moral și chiar filozofic: „Cîtu-i departe răsăritul soarelui de apus și cîrîul de pămînt, alîta să osăbesc gîndurile și căile lui Dumnezeu de gîndurile și de căile oamenilor“ (p. 91); sau: „Fost-au din ceputul lumii, iaste și în ziua de astăzi, fi-va și pînă în sfîrșitul lumii nărav ca acela și pornitură inimii“ (p. 175). Artificiozitatea multora dintre elementele de construcție sintactică nu reușește să estompeze remarcabilul simț de echilibru al frazei: „Oamenii încă de multe ori, atunci și acolo încă grăiesc în aleanul lui Dumnezeu, atunci și acolo încă fac păcat și răutate, cînd și unde ară trebui să facă bine și dreptate“ (p. 145). Sînt treceri sesizabile de la patetismul încordat al sentimentului religios („Tu tocmesti, o, Doamne, hotar vieții, pînă cînd să custe omul, care nîme, nice cu înțelepția, nice cu puterea sa nu-l poate trece“, p. 168) la detașarea adusă de o gândire mai liberă mai directă, recomfortată de rațiune și de interesul, precumpănitor, pentru realitățile vieții („În ce chip inimile părinților pămîntești nu să pot înfrista mai tare ca de boala grea, amarnică a pruncilor sau porocilor săi, așea iară nu să pot veseli mai tare ca de vindecarea și de viața sănătoasă a coconilor“, p. 72); sau: „De multe ori atunci și acolo află și găséște pre oameni nevoia și perirea, cînd și unde-și caută năroc bun și să poată rămînea în pace“ (p. 144); ori, într-un moment de descriție realistă: „În vrémea nașterii, toate oasele născătoare, cu mare durére respusă să despart și, de asupreala durorilor, toate încheieturile oaselor vînelor a sudorilor să pornesc“ (p. 163). Percepem, am putea spune, în scrisul preotului cărturar deschiderea către acel „spirit major“ al erei moderne, prin care limba română își realiza forma ei literară.

Pentru ilustrarea procesului complex de restructurare — pe baze moderne — a sistemului morfologic al limbii române, deosebit de grăitoare ni se par și modificările de detaliu pe care Ioan Zoba le-a operat pe fragmentele unor traducei anterioare, din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și din *Psaltirea de la Bălgrad* (1651). Topica imprimată de Ioan Zoba uneii secvențe ca „vă să pare voao a avea intru iale viața de veci“, de pildă, este evident mai cursivă și mai modernă decît aceea din *Noul Testament* de la 1648: „voao vă să pare intru iale a avea viața de veci“. Introducerea formei pronominale atone în secvența „și-i omori pre ei“, ca și utilizarea adecvată a formei de diazăză în construcția „numai de m-aș atinge de“, față de „numai de aș atinge de“, sînt intervenții în deplină concordantă cu sensul de evoluție a sistemului morfologic al limbii române. Ni se pare de reținut constatarea făcută de Anton Goția că în textul *Sierul de aur* pasivul analitic și cel reflexiv au o pondere apropiată (p. XXVIII); concluzia lui Anton Goția concordă cu concluzia altor cercetători (Mariana Costinescu, de pildă, în prezentarea făcută *Codicele voronețean*, constata și ea că „formele reflexive cu valoare pasivă sînt concurate de cele construite cu *a fi*, dacă nu mai des, cel puțin în aceeași măsură de întrebuințare“⁶). Părerea că în limba română veche pasivul cu *a fi* este mai slab reprezentat decît construcțiile reflexive pasive s-ar cere, astfel, revizuită în funcție de rezultatele cercetărilor la zi; confruntarea

⁶ *Codicele voronețean*, ediție de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 144.

concluziilor desprinse din studiul detaliat al diferitelor texte ar veni să suplinească absența acestui sistem de referință pentru faptele de limbă din epoca veche, de care cercetarea noastră, în prezent, se resimte.

Părerile despre limba scrierilor lui Ioan Zoba au fost, în general, simțitor influențate de afirmațiile lui proprii, făcute în *Cuvîntul către cititori la Sierul de aur*. S-a putut deduce, din aceste afirmații, că, în spațiul ardelean al epocii, Ioan Zoba din Vinț ar reprezenta o tendință conservatoare, regionalistă, opusă aceleia de unificare a limbii literare. Într-adevăr, cărturarul ardelean a atras atenția asupra existenței diferențierilor lingvistice regionale („rumânii nu grăim toți într-un chip”), cărora, în scrisul lui, li s-a conformat (cuvintele „le-am pus după obiceiul cum grăiesc pe aceste locuri”, p. 10). Așa cum observă editorul prezentei ediții, însă, „prefața către cititori conține și alte idei, iar realitatea textului aduce importante precizări menite să ofere o imagine mai cuprinzătoare a poziției autorului referitoare la calitatea limbii textului” (p. XLIII). O atentă lectură a textului l-a furnizat lui Anton Goția date care să contureze mai exact această poziție. Textul l-a oferit semnificative exemple de alternanțe între elementele lexicale regionale și sinonime ale lor de mai largă circulație. Dintre acestea cităm: locușimea regională în *alean*, prezentă în text de 28 de ori, este concurată de echivalentul *impotrivă*, numărat tot de 28 de ori; regionalismul *hasnă*, folosit de 60 de ori, alternează cu *folos*, prezent în text de 23 de ori; termenul *alduiat* este utilizat numai în prefață, în text fiind preferat corespondentul, consacrat, *biagoslovenie*. Este, de asemenea, frecventă explicarea, „traducerea” cuvintelor regionale, prin echivalente mai larg cunoscute, aceasta făcîndu-se fie în note marginale, fie în paranteze sau prin intermediul repetiției sinonimice (*lămpașe*, de pildă, este echivalat prin *candle*; într-o notă marginală, pentru *zbecește* apare *bate*; accepțiunea termenului *dihanie* este lămurită prin raportarea sinonimică la perifraza *ascultătorii cuvintelor lui Dumnezeu* etc.). Este evident, și pe baza unor fapte de această factură, că nu ne aflăm în fața unui cărturar refractar la deschiderea către o limbă degajată de constrîngerile locale, ci, dimpotrivă, în fața unui căutător asiduu al acestei deschideri. Anton Goția conchide cu dreptate că „Ioan-Zoba din Vinț nu recomandă folosirea cuvîntului local, ci îl explică, în intenția ca acolo unde va fi înîlțit de cititori în graiul cărora nu au curs cuvinte ca cele amintite în *Cuvîntul adresat cititorilor*, să fie înțelese” (p. XLIII). Am adăuga că vorbitorului regional i se oferea, totodată, pe această cale, și posibilitatea de a adopta, în locul termenului local, termenul de circulație mai generală pe care textul îl prezenta ca alternativă. Dintr-o perspectivă mai amplă, am putea spune că, prin asemenea mijloace, se realiza efectiv operația complicată de propulsare a variantelor regionale pe orbita largă a limbii literare unice, sau, mai exact, operațiunea de modelare a lor după „noțiunea abstractă”, care era atunci ideea de limbă literară unică, idee existînd la acea dată, „dar numai virtual”⁷, în „fondul lingvistic comun al variantelor literare”⁸. Cunoscutele cuvinte ale lui Simion Ștefan din prefața la *Noul Testament* din 1648 — „cuvintele trebuie să fie ca banii : acelea sînt bune care le înțeleg toți”⁹ — s-au impus ca primă și răspăcată afirmare a tendinței spre o limbă unitară. G. Ivănescu observă însă, la o examinare a limbii *Noului Testament* bălgrădean, că, în fapt, aceasta continuă a fi tributară specificului lingvistic regional. „Că Simion Ștefan se va străduit spre o limbă unitară, trebuie să credem” — acceptă G. Ivănescu, precizînd însă că, în cazul mitropolitului bălgrădean, ca și al celor mai mulți dintre cărturarii epocii, aceste strădanii nu se concretizau încă în acțiuni imediate, radicale, de efectivă ieșire din graiul local⁹. Dacă atitudinea lui Ioan Zoba față de tendințele unificării limbii a putut fi considerată ca negativă, aceasta s-a datorat credem faptului că, în afirmațiile pe această temă, accentul a fost pus nu atît pe unitatea de limbă, ca deziderat, cît pe accesibilitatea limbii, ca necesitate. În făurirea limbii literare românești, imperativul accesibilității a jucat un rol de prim rang, influențînd și atitudinea față de problemele limbii literare. Începuturile limbii literare fiind strîns legate de acțiunea de înlocuire în biserică a limbii slavone ermetice, obscure, limba română care venea să li la locul trebuia să fie în primul rînd limpede, deslușită, clară. Dar exigența accesibilității impunea ca însăși o pendulare între specificul regional și între elementul românesc comun : pe de o parte cărturarii epocii se confruntau cu realitatea unor comunități lingvistice cu specific local (legate, cu spusele lui Zoba, de „obiceiul cum grăiesc pe aceste locuri”), comunități sudate deosebit de puternic pe verticala societății („limba literară românească constituia un organ de expresie nu numai pentru boieri și cler, ci și pentru popor. Ea era scrisă mai ales de boieri și de cler, dar se adresa întregului popor românesc. Să ne gîndim la literatura religioasă în primul rînd, dar și la prăvele, acte publice și private; adesea, în prefețele cărților religioase, se spune clar că aceste cărți se adresează popo-

⁷ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 5.

⁸ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 73.

⁹ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 579.

rului întreg¹⁰: „pentru aceia grăim, că să ne înțeleagă aceia cărora grăim¹¹”; pe de altă parte, însă, conștiința tot mai puternică a unității îi îndemna pe cărturari să se adreseze întregului neam căutînd, în acest scop, acele cuvinte „bune”, cum spunea Simion Ștefan, „care le înțeleg toți”.

Confruntarea textului lui Ioan Zoba cu materialul *Dicționarului limbii române*¹² scoate în evidență o serie de date demne de interes: forme lexicale neatestate sau cu atestări ulterioare în DLR, variante ale unor forme sau construcții lexicale, evoluții semantice mai puțin obișnuite etc. Ne oprim asupra citorva din aceste fapte.

Sicriul de aur dă în primă (sau unică) atestare o serie de termeni formați cu *prea-*, prefix de intensificare a sensului adjectival sau verbal: *preafățarnic*, *preainnoit*, *preaspornic*. Cu valori întru totul identice, apare, însă, în text și construcția cu *pre-*; mai semnificativ este faptul că alternanța se înregistrează chiar în legătură cu una și aceeași temă: *prennoi* („de să va și tăia... iară să va prenoi și va inverzi”, p. 28) — *preainnoit* („virtute preainnoită”, p. 76). Faptul că unica formă prefixată cu *pre-* este (potrivit demonstrației lui Anton Goția) preluată în *Sicriul de aur* din textul mai vechi al *Noului Testament* belgradean și că în textul propriu Ioan Zoba folosește numai forme prefixate cu *prea-*, ar putea fi luat drept un indiciu pentru tendința epocii de a suprima concurența dintre aceste două tipuri de formații (apropiate formal și insuficient delimitate semantic), în favoarea derivatelor cu *prea-*.

Neatestate în DLR sînt o serie de elemente lexicale negative construite cu particula *ne-*. Aceste forme țin de o modalitate practic nelimitată de exprimare a negației. Un termen ca *nelin-surat*, de pildă, redă negația în forma ei cea mai pură și simplă, care nu ar comporta o altă definiție¹³ decît infirmarea pozitivului; dicționarul nu ar fi obligat să includă (și DLR nu include) o asemenea formă. Apare, totuși, în DLR, sinonimul *neacășătorit*, reprezentînd o situație întru totul identică: se dovedește, deci, o inconsecvență în tratarea acestor forme, inconsecvență explicabilă, în parte, prin dificultățile orientării în acest domeniu, numai în aparență simplu. Se pot supune negării toate noțiunile, dar nu toate noțiunile reacționează în unul și același mod la negarea lor; se pune curent întrebarea dacă există, într-adevăr, negația pură, necontaminată de aspecte pozitive. Dacă există, într-adevăr, și altfel de negații decît acele care instalează în locul lor o nouă pozitivitate. Există derivate cu *ne-* care, în mod evident, sînt mai mult decît simple antonime față de baza care le-a creat; *neprețuit*, de pildă, se impune ca o formă care, în cele din urmă, accentuează, la gradul superlativ, conținutul termenului afirmativ („acel dar scump și neprețuit”, p. 88). Așa cum s-a putut conchide, de pildă, că în limba latină noțiunea de „urît” era exprimată adesea prin termeni cu prefix negativ, deoarece romanii concepeau urîtenia mai ales ca lipsă de frumusețe¹⁴, s-ar putea observa cum, și în limba noastră, în special în anumite situații, legate de un conținut a cărui suprimare este rivnită, negația sfîrșește prin a se încărea de ample rezonanțe pozitive, în limbajul bisericesc, de pildă, *nespus* trece de la sensul „inexprimabil” la cel de „miraculos, supranatural”, *neveștejit* trece de la sensul negativ strict al lui *veștejit* la cel de „veșnic, etern”; *neschimător* s-a impus și dincolo de granițele limbii religioase cu sensul „imuabil, stabil”. În preferința vădită a limbajului religios pentru formațiile cu *ne-* (în care și textul lui Ioan Zoba abundă), am putea sesiza răsfrîngerea unei sensibilități marcate de o viziune a transendenței: dinspre *mărginit* către *ne-mărginit*, dinspre *muritor* către *ne-muritor*. Comparația între valoarea fundamentală a derivatelor cu *ne-* și aceea a derivatelor moderne cu *in-* a condus și ea la stabilirea unor semnificative disocieri, în derivatele cu *in-* substituirea noțiunii primitive cu o nouă noțiune pîrînd a fi mai bine marcată: „Raportul dintre derivat și temă devine în felul acesta similar din punct de vedere al conținutului și al stabilității celui dintre doi termeni primari antonimi, ca de ex.: *curat* și *murdar*”¹⁴. Ca particulă neologică de exprimare a negației, *in-* ar veni deci nu numai ca un simplu substitut formal, ci și cu o modificare de optică asupra datelor realității; este, desigur, greu de spus în ce măsură atare nuanțe ar trebui să preocupe pe autorii definițiilor lexicografice, care evită, în general, a se hazarda forțînd trecerea în inexprimabilul, în inefabilul limbii.

În textul *Sicriul de aur* apar în primă atestare o serie de locuțiuni și expresii: *a fi fără de obraz* (p. 173), *a pune temelie* (p. 163); secvența „viața lui s-au apropiat de mormînt” (p. 33) constituie o variantă a expresiei *a fi pe marginea mormîntului*, după cum în secvența „le iaste vîstliariu pîntecele, de-și ies afară din minte” (p. 67), expresia curentă *a-și ieși din minte* (sau *din*

¹⁰ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 560.

¹¹ Petru Maior, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809, p. 4.

¹² *Dicționarul limbii române* (DLR), Serie nouă, Editura Academiei R.S. România, 1965 ș.u.

¹³ Lucia Wald, *in Sistemete limbii*, București, 1970, p. 78.

¹⁴ Florica Fieșinescu, *în Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. IV, 1967, p. 11.

minfi, apare întărită cu elementul circumstanțial *afară*; imbinarea *trecerea din această lume* (p. 167) este echivalentă cu imbinările *trecere din viață* sau *trecere în moarte*, cărora DLR le conferă statut de expresie.

În sfera verbului *pleca*, DLR distinge un subsens „muri”, pe care îl explică prin eufemism; această evoluție semantică se justifică mai puțin prin eufemism (care rămâne o manevră oarecum exterioară, de ocolire, în vorbire, a unei realități lingvistice neplăcute), la baza ei stînd, cu siguranță, unul din acele procese metaforice pe care L. Blaga le considera relevante (relevant fiind aici modul de a înțelege și de a accepta, ca pe o „plecare”, efemerul existenței). În pasajele preluate de Ioan Zoba din *Psaltirea de la Bălgrad* și din *Noul Testament de la Bălgrad*, suportul acestei metafore este verbul *merge*: „voi merge și nu voi mai fi” (p. 28), „Iaste aproape vremea mersului meu” (p. 123); DLR nu evidențiază această situație, care arată o tatonare a posibilităților expresive pe cuvinte aflate în relații de sinonimie.

Semnălam, de asemenea, în primă apariție, alăturarea *spini și polomidă*, într-un context care sugerează frustrările sărăciei: „spini și polomizi să crească ție și de iarba pămîntului vei minca” (p. 160); construcția a trecut, probabil, cu aceleași efecte, în folclor: „mîncarea ta să fie slabă, de spini și polomidă”, „verde pălămidă, chinuri și obidă” (apud DLR).

În cadrul unei discuții asupra modernizării limbii române, Sextil Pușcariu¹⁵ semnală înlocuirea construcției *afară din rînd* (pe care o ilustra cu un citat din V. Alecsandri: „însușirile unui personaj afară din rînd”, cu neologismul *extraordinar*; în textul *Sierul de aur*, într-o ambianță contextuală asemănătoare, figurează construcția *preste rînd*: „Dumnezeu ... n-au dat de știre zua morții lor, fără numai lui Moisi și a citiva preste rînd” (p. 19).

În primă atestare apare adiectivul *măros*, „mîndru, semeț, îngîmfat, vanitos”; sensul „muribund” la cuvîntul *murilor*, sensul „neprevăzut, neașteptat” la cuvîntul *negîndit*, sînt de asemenea atestate pentru prima oară.

Nu figurează în DLR sensul „răsad” la cuvîntul *răsădire* („toată răsădirea care n-au răsădit Tatăl miu zmulge-să-va”, p. 154), sens preluat de Ioan Zoba din *Noul Testament* belgradean.

O mare frecvență o au derivatele cu sufixul *-ură*, care „apare mai ales în cuvintele vechi și regionale”¹⁶ (din cele 11 derivate cu acest sufix prezentate de ALRM SN, 74% — 83 de derivate — provin din Transilvania¹⁷). Cu atestări anterioare celor date de DLR înregistrăm formele *pornitură* și *rămăsătură*. Pentru cuvîntul *rămăsătură*, DLR indică atestări din ALR, localizate în Transilvania (în timp ce în DLR sensul este restrîns la o accepție cantitativă, concretă, „rămășiță — ceea ce a rămas dintr-un tot sau dintr-o cantitate”, în *Sierul de aur* el are un caracter abstract, legat de ideea de „menținere într-o situație, într-o stare”); forma *pornitură* este înregistrată, de asemenea, în DLR, cu un sens restrîns „supărare, furie, violență, vehementă” — în timp ce în contextul scrierii lui Ioan Zoba ea apare cu o deschidere semantică mult mai largă, legată de ideea de „impuls, imbold” în general. Ar putea fi vorba în cazul DLR de un exces de descriptivism lexicografic, manifestat printr-o exagerată aservire față de context. Cercetarea valorilor sufixului în discuție ne arată că acesta tinde să restrîngă semnificația temel, precizînd, totodată, și o parte din condițiile în care această restrîngere se realizează sau nu. Nu este, totuși, suficient de bine precizată din punct de vedere istoric concurența între formele derivatele cu sufixul *-ură*, pe de o parte, și abstractele verbale substantivate (provenite din infinitivul lung și din supin), pe de altă parte. S-a constatat că derivatele cu sufixul *-ură* se mențin în limbă mai ales prin sensurile concrete. „Dacă derivatele cu sufixul *-ură* nu și-ar fi dezvoltat sensuri diferite întărite prin concretizare, ele ar fi fost înlăturate probabil de abstractele verbale — infinitive lungi”¹⁸. Datele furnizate de scrisul lui Ioan Zoba arată că, în epoca respectivă, sensurile acestor formații erau mai greu de deosebit, că între ele, deci, concurența era mult mai vie. O confirmare a acestei realități ar impune, poate, și un alt mod de tratare lexicografică, care să scoată în evidență schimbările survenite, în timp, în gradul de sinonimie dintre tipurile de forme aici în discuție. Istoria limbii române solicită încă elucidarea a numeroase aspecte concrete de felul acelor aici amintite; acțiunea de recuperare a unor vechi texte românești, în care și ediția de față se înscrie, este un pas important și în această direcție.

Maria Vișoianu

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

¹⁵ Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 375.

¹⁶ Luiza Seche, în *Studii și materiale privilegiate la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, 1962, p. 192.

¹⁷ Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, București, 1978, p. 59.

¹⁸ Luiza Seche, *op. cit.*, p. 192.

DICTIONARUL LIMBII ROMÂNE PENTRU ELEVI (DREV), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, 896 p.

Dictionarul limbii române pentru elevi, elaborat în cadrul Institutului de Lingvistică din București, este rezultatul eforturilor conjugate depuse de un colectiv de profesori din învățământul liceal și de doi cercetători cu o reputată activitate lexicografică, dr. Luiza Seche și dr. Mircea Seghe, în calitate de redactori responsabili.

În prefața lucrării, sint prezentate alături scopul dicționarului, cit și criteriile aplicate în selectarea listei de cuvinte. Întocmit pe baza materialului excerptat din manualele de uz curent în școala generală și licee, DREV își propune să contribuie „în mod eficient la corecta asimilare de către elevi a cuvintelor, sensurilor și expresiilor «difficile» cu care aceștia operează în procesul intensiv de acumulare a cunoștințelor, într-o perioadă hotărâtoare pentru formarea lor ca vorbitori competenți ai limbii naționale” (*Prefață*, p. 3). Așadar, DREV este conceput ca un „glosar” al „difficultăților lexicale” din manualele școlare. El selectează din materialul lexical excerptat numai acele cuvinte, sensuri și unități frazeologice care presupun un grad mai mare de dificultate pentru înțelegerea și asimilarea lor corectă de către elevi.

Ponderea cea mai mare în inventarul de cuvinte al DREV o are lexicul „tehnic” cu care elevii se confruntă în procesul instructiv-educativ, lexic alcătuit în cea mai mare parte din neologisme cu conținut științific, tehnologic și tehnic din domeniul chimiei, fizicii, matematicii, științelor naturii, gramaticii, filozofiei etc. În lista de cuvinte a DREV sînt inserați și o serie de termeni cu o circulație mai restrînsă în limbă (livrești, populari, regionali, arhaici, cu valoare figurată etc.) selectați, în special, din textele beletristice antologate în manualele de limbă și literatură română. Cuvintele, sensurile și expresiile din lexicul curent al limbii sînt înregistrate numai în situația în care acestea înlesnesc lămurirea unor sensuri speciale dezvoltate pe baza lor, întîlnite în manuale.

În condițiile reducerii spațiului tipografic acordat inițial lucrării, autorii s-au văzut nevoiți să opereze o selecție suplimentară asupra materialului deja elaborat. Acest fapt a însemnat pe de o parte eliminarea unor cuvinte, iar pe de altă parte concentrarea părții explicative a multora dintre articolele redactate. În pofida acestei restrîngerii, asupra căreia sîntem siguri că se va reveri într-o viitoare ediție, DREV cuprinde un material lexical deosebit de bogat și de variat, pe măsura amplitudinii cunoștințelor și a nivelului științific ridicat al manualelor școlare.

Prin spațiul larg acordat articolelor care tratează noțiuni, concepte, curente, teorii etc. din diverse domenii studiate în școală, DREV este, în fond, o lucrare cu profil enciclopedic care oglindește la zi mutațiile și nivelul cunoașterii în varii discipline. Ceea ce o individualizează este originalitatea concepției, din care decurg originalitatea structurii și deosebita sa utilitate.

Urmărind pe de o parte informarea rapidă a elevilor asupra conținutului unui număr mare de noțiuni puse în circulație de manualele școlare, iar pe de altă parte însușirea și asimilarea corectă de către aceștia a unei bune părți din vocabularul limbii române, DREV constituie un instrument lexicografic cu un pronunțat caracter informativ și formativ.

Deși destinația lucrării pare într-un anumit sens restrictivă, DREV își dovedește, prin comparație cu alte dicționare, calitatea de bogat izvor informativ. Astfel, DREV înregistrează o serie de cuvinte care nu figurează nici în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), publicat în 1975 și nici în *Micul dicționar enciclopedic* (MDENC²), apărut în 1978. Comparînd listele de cuvinte ale celor trei lucrări lexicografice, constatăm la litera A, de pildă, prezența în DREV a unui număr de aproximativ 50 de cuvinte pe care DEX și mai cu seamă MDENC² nu le înregistrează. Printre acestea figurează: *abducens*, *abelian*, *abiogen*, *actină*, *amartizare*, *amfion*, *anlidă*, *aperian*, *atactic*, *azol* s.a. Majoritatea sînt neologisme cu conținut științific și tehnic. Raportînd acest număr la întregul volum al lucrării, ne putem da seama de sporul lexical substanțial oferit de DREV în cadrul acestei categorii de cuvinte. La un sondaj comparativ al celor trei dicționare, constatăm faptul că în DREV figurează o serie de sensuri speciale caracteristice unui domeniu științific sau altuia, pe care DEX sau MDENC² nu le consemnează sau le includ în semnificații mai largi. Ilustrăm această afirmație prin cîteva exemple. La cuvîntul *istm*, în DREV apare, în plus, un sens din domeniul anatomiei, la *imagine*, un sens aparținînd matematicii. În sfera semantică a cuvîntului *relief*, autorii DREV identifică o accepțiune din fizică, în sintagma *relief de potențial*, iar la *rotație* un sens din fizică și chimie, în sintagma *rotație specifică*. DREV se remarcă în același timp și prin bogăția datelor în explicarea entităților noționale înregistrate. Dacă în cazul unor termeni, cantitatea informațiilor cuprinse în DREV este comparabilă cu aceea din MDENC², în cazul altora (vezi *benzen*, *celulă*, *enzimă*, *pămînt*, *război*, *valență* s.a.), este vădit efortul redactorilor în direcția precizării, completării și adîncirii secțiunii explicative. Pentru explicarea definiției, autorii lucrării au subsumat nume.

roase siutagme dependente, definite ca atare (vezi *alcool, apă, cărbune, electron, inducție, ion, legătură, potențial, reacție, sare, structură, zonă* ș.a.).

Un merit îngustabil al DREV, la care aportul celor doi redactori responsabili, specialiști în elaborarea de dicționare și autori ai unor valoroase studii lexicologice este evident, îl constituie modul de organizare a materialului lexical. Normele tehnice de redactare, adaptate perfect profilului și scopului lucrării, asigură articolelor o structură logică, suplă, accesibilă.

În structura articolelor sunt cuprinse, după cuvîntul-titlu, indicațiile gramaticale și, de cîte ori se consideră necesar, precizările privind domeniul cărui li aparține cuvîntul și cele privitoare la situația cuvîntului în raport cu limba literară. Urmează definiția, unitățile frazeologice, iar la sfîrșitul articolului se dau, cînd este cazul, variantele lexicale, ortoepice și ortografice. Pentru delimitarea și ierarhizarea sensurilor a fost folosit sistemul din dicționarul academic. Respectarea riguroasă a normelor tehnice de redactare și de corelare a articolelor asigură acuratețea și unitatea lucrării.

Deosebit de importante pentru orientarea cititorilor asupra sferei de circulație a cuvintelor sînt indicațiile de domeniu. Aceste notații fixează apartenența cuvîntului sau a sensului la o anumită variantă a limbajului tehnico-științific. Potrivit acestor precizări, cititorul află că *abietacee*, de exemplu, este un termen specific botanicii, că *baie* are și un sens special în chimie, că *inel* are o accepțiune în zoologie, alta în botanică și o alta în matematică, că *legitate* face parte din terminologia filozofică iar *predicat* are un sens în gramatică, unul în logică și altul în matematică.

Indicațiile privitoare la situația cuvintelor (sau sensurilor) în raport cu limba literară pun la curent pe cititor cu faptul că unele elemente lexicale (vezi *boi, brîncă, noadă surată, urgie, vîers, zoli* ș.a.) aparțin nivelului popular al limbii și au o răspîndire generală, în vreme ce altele (vezi *batăr, hlizi, nea, șugui, tină, velnîș, vipic*) sînt caracteristice anumitor zone geografice. Indicația rar precizează frecvența redusă cu care circulă unele cuvinte în limbă (vezi *faetic, geanabet, meca, schimnic, tericol, -ă* ș.a.). Cu o deosebită acuratețe autorii DREV au disociat cuvintele învechite, ieșite sau pe cale de a ieși din uz (vezi *depeșă, filomelă, hronic, leah, oloi, orfelinat, stih, tîj, travaliu, zapciu* ș.a.) de termenii care dehumesco noțiuni perimate (vezi *caflan, fermene, juraț, oca, paleră, robotă, tesac, vernic, zaraf* ș.a.). Primele poartă indicația „învechit”, „în trecut” sau „ieșit din uz” și sînt definite, mai ales, prin echivalentul sinonimic literar; pentru explicarea cuvintelor din cealaltă categorie este folosită definiția analitică, în care verbul este totdeauna la trecut.

O altă categorie de indicații care preced definiția cuprind precizări de natură stilistică. Unele dintre acestea arată apartenența cuvintelor la stilul livresc (vezi *bonom, concede, fantoșă, locuace, mercantil, telurie* ș.a.) sau familiar (vezi *brodi, coșmelie, dandana, lutir, ifos, mofluz, ticălit* ș.a.), altele evidențiază diferitele nuanțe afectiv-apreciative pe care le au unele cuvinte sau sensuri: glumet (vezi *fătălău*), ironic (vezi *breaz, perlă*), peiorativ (vezi *bufon, cioclu, ghiuj, sleahăt*), depreciativ (vezi *cirac, gogoman, hîrsoagă, poetas, vulg*), argotie (vezi *sparti*) etc.

Evidențierea acestor componente conotative ale cuvintelor este deosebit de prețioasă mai ales într-un astfel de dicționar care se adresează elevilor, deoarece contribuie la modelarea încă de la această vîrstă a unei exprimări proprii nuanțate, adecvate unui anumit context.

Definițiile, considerată de autorii DREV și, desigur, nu numai de ei, șcheia de boltă care asigură însușirea corectă a conținutului cuvîntului, i s-a acordat o atenție deosebită. Adresîndu-se unor cititori în formare, grija și efortul redactorilor s-au îndreptat către elaborarea unor definiții accesibile, pe înțelesul elevilor, dar fără a se sacrifica, în acest scop, caracterul lor științific. În DREV au fost utilizate patru tipuri de definiții, în funcție de conținutul cuvintelor: definiția analitică (prin perifrază), definiția prin sinonim, definiția mixtă și definiția prin cumul de sinonime parțiale. Procedul explicativ cel mai adesea folosit în dicționar îl constituie definiția analitică. Ea se aplică termenilor speciali din diverse domenii, precum și termenilor populari, învechiți sau familiari. Definiția analitică este completată adesea de unul sau mai multe sinonime perfecte. Definiția prin sinonim este folosită pentru cuvinte literare mai puțin cunoscute, pentru cuvinte neliterare sau pentru sensurile figurate. Termenii care intră în astfel de definiții sînt cuvinte literare cu largă circulație în limbă. Majoritatea sînt înregistrate în DREV ca lexeme-titlu și sînt definiți prin perifrază, realizîndu-se astfel așa-numitul „circuit închis”, care asigură informarea rapidă și sigură în limitele listei de cuvinte înregistrate în dicționar. Definiția prin cumul de sinonime parțiale, mai puțin utilizată de redactorii DREV, apare în cazul unor termeni abstracți din categoria adjectivului (vezi *beged, grăitor, ursuz* ș.a.) sau a substantivului (vezi *bandă, reproș* ș.a.). O observație de care s-ar putea ține seama pentru o viitoare ediție a acestui dicționar se referă la inconsecvența cu care în DREV s-au notat, la termenii dați ca sinonime perfecte, indicațiile privitoare la poziția lor față de limba română literară actuală. Astfel, la cuvintele *anraș, austru, coecis, fontă, gențiană, ieter, petrol, sulf*, termenii sinonimi *bubă-neagră, traistă-goulă, nioadă, tuci, ghințură, gălbinare, naft, pucioasă* sînt precedați de indicația „popular” sau „regional”

pe care o poartă în articolele în care aceștia figurează ca lexeme-titlu. Dar, ca sinonime ale cuvintelor *alghenă, broșură, bufniță, epidemie, laringe, taur, viezure*, termenii *olefină, filadă, buhă, molimă, beregată, buhai, bursuc* nu mai poartă indicația „popular“, „învechit“ ș.a. primită în articolele în care aceștia sînt tratați drept cuvinte-titlu. Existența *Dicționarului de sinonime al limbii române*, apărut în 1982, avînd ca autori pe Luiza Seche și Mircea Seche, ar putea oferi materialul informativ necesar precizării valorii funcționale a fiecărui echivalent sinonimic indicat în DREV. Aceasta ar duce la o apreciere mai corectă a poziției fiecărui termen în cadrul seriei sinonimice.

În privința modului de explicare a cuvintelor, se cuvin apreciate, în mod deosebit, precizia și acuratețea demonstrate de colectivul de redactori în găsirea celor mai adecvate și subtile procedee lexicografice pentru relevarea exactă și pregnantă a semnificațiilor cuvintelor.

Observațiile noastre la acest capitol au în vedere doar modul de tratare a citorva categorii de termeni din fondul comun al limbii. Din sfera semantică a unor astfel de cuvinte, în DREV au fost selectate unele sensuri speciale sau expresii. Pentru înțelegerea exactă a acestora de către cititori, autorii au înregistrat, atunci cînd au considerat necesar, și sensurile principale pe baza cărora s-au dezvoltat aceste accepțiuni speciale (vezi *clăie, ison, jug, nod, panglică, turmă, vigoare, zgomot* ș.a.). Credem că la fel ar fi trebuit să se procedeze și în cazul cuvintelor *prafură, tăciune, traistă și valră*. Glosarea sensurilor lor principale ar fi fost cu atât mai utilă aici și pentru faptul că aceste sensuri se referă la obiecte mai puțin cunoscute elevilor. De altfel, cu aceste înțelesuri ele apar în operele literare studiate în școală, ceea ce ar constitui un argument în plus pentru consemnarea lor.

Din sfera semantică a unor cuvinte (vezi *irod, leagăn, odor, opincă, povară, prinos, puhoi, urzi* ș.a.), DREV a selectat numai sensurile figurate. Înregistrarea sensurilor proprii de la care s-a produs trecerea către cele figurate ar fi fost, credem, necesară înțelegerii procesului semantic produs și ar fi dat, totodată, posibilitatea redactorilor să pună în evidență poziția stilistică a acestor termeni. Facem cu această ocazie observația că *odor* cu sensul de „persoană dragă, iubită, scumpă“ nu are plural; *odoare* este pluralul pentru sensul propriu: „obiect lucrat dintr-un metal prețios (împodobit cu pietre scumpe); obiect de (mare) preț; giuvaer“ (DLR, DEX).

În mod cu totul surprinzător, în DREV au fost grupate — e drept, rar — sub aceeași formă — titlu cuvinte cu etimologie diferită și sensuri îndepărtate (vezi *pilă, șah*), în timp ce cuvinte unice din punct de vedere etimologic au fost sectionate în articole independente (vezi *nivel* s.n. și *nivelă* s.f., *magistral*, -ă, adj. și *magistrală* s.f., *primar*¹ s.m. și *primar*, -ă adj.).

Pe lângă calitatea de nemijlocită sursă de informare asupra conținutului unui număr mare de noțiuni aparținînd unor varii domenii de cunoaștere, DREV întrunește și pe aceea a unui util instrument normativ care are în vedere toate aspectele exprimării corecte în limba română. Este vorba, deci, un număr de valoare de îndreptar ortografic, ortoepic și morfologic, comparabilă cu cea a DOOM, dar, așa cum am subliniat mai sus, DREV constituie și un prețios îndreptar normativ lexical și stilistic.

Aplicarea normei începe de la cuvîntul-titlu, care apare în forma literară (normată). Formele secundare ale cuvîntului-titlu, care se întîlesc în manualele școlare, apar înregistrate la sfîrșitul articolului, precum și la locul alfabetic respectiv, ca trimiteri către formele normate. (Semnalăm, dintre puținele scăpări sau inconsecvențe în sistemul de înregistrare a trimiterilor neînserarea variantelor *extensie, ipistat* și *transmisiune* ca trimiteri, precum și consemnarea variantei grafice *katharsis* ca variantă lexicală). În lista de cuvinte-titlu a DREV figurează totuși cîteva variante lexicale, printre care și *dobă, oleandru, prav, rumân*. Dacă înregistrarea variantei lexicale *oleandru* ca lexem-titlu își găsește justificarea, poate, prin preferința manualelor de botanică pentru această formă în defavoarea lui *leandru*, forma literară, iar a variantei *rumân* prin faptul că este forma exclusivă a sensului „țaran aservit stăpînului feudal“, *dobă* și *prav* credem că ar fi trebuit să figureze ca variante ale cuvîntului *tobă*, respectiv *praf*, înregistrate, de altfel, și ele în dicționar.

În DREV toate cuvintele-titlu cu mai multe silabe poartă accent, iar la cuvintele compuse se dă accentul principal și cel secundar. În cazul multor cuvinte, la care accentuarea diferă în celelalte lucrări lexicografice, DREV a ținut seama de recomandările DOOM (vezi *agoră, apărtheid, arhon, anarie, epitrop, zebă* ș.a.). La cîteva cuvinte sînt consemnate totuși variațiile de accent (vezi *anost, picup*), deși, abia aici, uzul pare a fi optat pentru unul din accente.

Caracterul normativ al dicționarului se evidențiază și prin precizările de ordin gramatical. Fiecare cuvînt-titlu este însoțit de valoarea gramaticală normată principală. La substantive se indică genul și pluralul literar. În cazul substantivelor care au forme de plural diferite pentru unul sau mai multe sensuri, acestea se notează pîrtind înainte numărul sau numerele corespunzătoare sensurilor respective (vezi *canal, centru, plan, raport, termen* ș.a.). Ori de cîte ori este cazul, DREV indică printr-o paranteză folosirea rară a unor plurale (*dreptăți, eternități, luturi*,

marmuri, ordini), forme populare de plural (*noroaice*) sau consemnează forme duble de plura (*tuneluri* și *tunele*). În legătură cu formele de plural indicate în DREV, facem două observații de amănunt. La substantivul *monolog*, DREV indică numai pluralul *monoloage*. Credem că mai uzitată este forma de plural *monologuri*, așa încît DREV, ținînd seama și de recomandarea din DOOM, ar fi trebuit să consemneze ambele plurale. Credem, de asemenea, că forma de plural *nefi* a adjectivului *net*, -ă, chiar dacă ar părea normală în cadrul sistemului, nu are, după cîte cunoaștem, circulație în limba română. Deși este consemnată și în articolul respectiv din *Dicționarul limbii române*, (DLR), observăm că nu figurează nici un citat în care această formă de plural să apară. (DOOM ține cont de această situație, consemnînd numai pluralul *nete*).

Pentru verbe, DREV indică formele normative de persoana I sau a III-a indicativ prezent, conjugarea și diateza.

O atenție deosebită a acordat această lucrare și indicațiilor de pronunțare și scriere corectă a cuvintelor. DREV conține precizări de silabație în cazul tuturor cuvintelor care cuprind un hiat, precum și referitoare la pronunțarea corectă a unor cuvinte neologice care și-au păstrat grafia din limbile de origine (vezi *curie*², *design*, *fairplay*, *joule*, *kitsch*, *prespapier* ș.a.). (Este omisă indicarea pronunțării cuvintelor *coulomb* și *laurențiu*). Tot pentru această categorie de termeni intrați în limba română din fondul de cuvinte internațional, DREV indică și variantele grafice (vezi *angro*, *cartă*, *elos*, *picup*, *stres*, *tailorism* ș.a.).

În concluzie, în pofida unor lipsuri care au fost și care mai pot fi încă semnalate, lucrarea în discuție este o realizare certă a lexicografiei românești. Prin bogăția și varietatea lexicului înregistrat, prin amploarea datelor explicative de o deosebită ținută științifică, bazată pe o temeinică documentație la zi, DREV răspunde nu numai nevoii de informare a elevilor, dar și a tuturor celor care vor să-și însușească într-o formă corectă principalele noțiuni dintr-un număr important de domenii ale cunoașterii. Și din punctul de vedere al organizării materialului lexical, DREV este o lucrare cu merite remarcabile. Prin atenția acordată definiției, valorilor semantice, indicațiilor de domeniu, de circulație și stilistice, precizărilor ortoepice și ortografice, se tinde către constituirea unui corpus cu valoare normativă, și, în fond, formativă. În felul acesta, DREV este o lucrare care își onorează în mod exemplar scopul pe care și l-a propus.

Rodica Radu

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor

Iași, str. Codrescu, nr. 2

HELMUTH FRISCH, *Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik. Eine Geschichte der rumänischen Linguistik des 19. Jahrhunderts. Hauptströmungen der Sprachwissenschaft im 19. Jahrhundert*, Studienverlag, Dr. Norbert Brockmeyer Bochum ; Meridiane-Verlag Bukarest, 1983, 324 p.

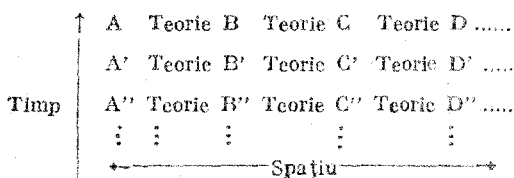
Autorul cărții este un pasionat cercetător al istoriei lingvisticii românești și al relațiilor sale cu lingvistica europeană și mondială. Studiile sale anterioare sînt elocvente în acest sens: B.P. Hasdeu: *Un fondatore della linguistica rumena*, în „Kurier der Rumänischstudenten“, 8, 1974 / 1975, Bochum, Xerodruck des Roman. Seminars der Ruhr-Universität Bochum, p. 11 — 12; *Die Anfänge der rumänischen Sprachwissenschaft*, în „Historiographia Linguistica“ V, 2, 1/2, Amsterdam, 1978, p. 59 — 108; *Bemerkungen zur rumänischen Lexikographie und ihrer Abhängigkeit von allgemeineren sprachwissenschaftlichen Bereichen*, în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur“, 11, 1979, p. 40 — 44. Cartea pe care o prezentăm se înscrie, deci, pe linia unor preocupări mai vechi ale autorului și se remarcă în primul rînd printr-o bogată documentare, o cunoaștere profundă a lingvisticii românești din secolul al XIX-lea și a relațiilor sale cu lingvistica europeană. Urmărind evoluția lingvisticii românești dintr-o perspectivă mai largă, aceea a stadiului atins de lingvistica generală și comparată în Europa secolului al XIX-lea, H. Frisch are posibilitatea să remarce convergențele și divergențele dintre diferite doctrine lingvistice românești și cele din alte părți ale Europei, să releve ceea ce este nou și prețios în lingvistica românească și ceea ce este influență sau repetiție metodologică sau teoretică.

Cartea constă din trei mari părți: I. *Die rumänische Sprache in ausländischen Untersuchungen* (p. 32 — 67), II. *Europäische Geistesströmungen in der rumänischen Philologie* (p. 68 — 163), III. *Die rumänische Linguistik im internationalen Vergleich (letztes Viertel des 19. Jahrhunderts)* (p. 164 — 272). Prima parte este precedată de o vastă introducere unde sînt

precizate principiile teoretice și metodologice (*Einleitung*: A. *Theoretische und methodische Vorüberlegungen* (p. 9 — 22) B. *Konzeptionelle Vorentscheidungen* (p. 22 — 31), iar partea a III-a este urmată de *concluzii* (*Schlussbetrachtungen*, p. 273 — 283) de un *indice de autori* citați (*Autorenregister*, p. 284 — 290) și de o vastă *listă bibliografică* (*Literaturverzeichnis*, p. 291 — 324).

Lucrarea nu este (așa cum se arată în *Introducere*, p. 22) nici o istorie a lingvisticii europene, nici una a celei românești, deși materia fenomenelor discutate ține de o istoriografie a lingvisticii. Este vorba de faptul că autorul nu tratează, pe de o parte, toate problemele lingvisticii din secolul al XIX-lea, ci numai pe acelea care au avut ecou în filologia românească, iar, pe de altă parte, nu s-a putut ocupa, în limitele scopului propus, de toată problematica lingvistică specific românească, ci numai de acea parte a ei care a jucat un rol în lingvistica generală. Observând că relațiile dintre lingvistica europeană și cea românească s-au bucurat de un slab interes din partea lingviștilor, H. Frisch constată că în lucrările de istorie a lingvisticii scrise de unii cercetători străini (ca de pildă, G. Helbig și H. Arens) există foarte puține date cu privire la lingvistica românească, predominând impresia că aportul ei la dezvoltarea lingvisticii generale ar fi o cantitate neglijabilă. Autorul respinge această idee, subliniind originalitatea gândirii lingvistice a unor lingviști români ca Heliade Rădulescu, T. Cipariu, B.P. Hasdeu, L. Șăineanu, A. Philippide și alții și contribuția lor la dezvoltarea lingvisticii generale și a filozofiei limbii.

Pentru a aprecia obiectiv diferitele teorii lingvistice, Helmuth Frisch folosește *metoda comparației*, atât pe axa orizontală, adică comparația *sineronică* a diferitelor teorii lingvistice, cât și pe axa verticală, adică comparația *diacronică*, după următoarea schemă:

Relațiile dintre teorii sau influențele unora asupra altora pot fi urmărite astfel pe axa orizontală sau pe cea verticală, atât cele directe, cât și cele indirecte. De pildă, relațiile A'' și C' se pot explica atât printr-o influență directă (A'' → C'), cât și indirectă, sincronico-diacronică (A'' → B'' → C'' → C') sau diacronico-sincronică (A'' → A' → B' → C'). Astfel, dacă se urmăresc căile prin care vin în contact diferite opere ale unor autori, diferite secole sau curente lingvistice, se obține o imagine complexă privind fenomenele comparate, atât în ceea ce privește spațiul (A, B, C, D...), cât și timpul (A, A', A'', A''',.....).

Pornind, deci de la aceste premise metodologice, autorul se ocupă în prima parte a cărții de cercetările străine privind limba română, arătând că interesul străinilor față de aceasta nu începe odată cu constituirea romanisticii ca știință de sine stătătoare, deci odată cu studiile lui Diez, ci mult înainte, când istoricii recunosc importanța limbii române, atât pentru studiile filologice de balcanistică sau slavistică, cât și pentru cele de istorie propriu-zisă (de exemplu, studiul din 1774 al lui J. Thurnmann privind istoria și limba albanezilor și vlahilor [respectiv, a românilor], în *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774). Este pe larg discutată apoi româna din *Milhidates oder allgemeine Sprachenkunde, mit dem Vater Unser als Sprachprobe*, Berlin, 1809, 1917, operă care prezintă, în special în ediția din 1817, „einen Zusammenhang zwischen den Ideen de Școala Ardeleană und ausserrumanischen. Entwicklungen“ (p. 44), în special prin activitatea lui Kopitar de răspundere a gândirii reprezentanților Școlii Ardelene, mai ales a lui P. Maior, în Europa. Apoi, în cadrul romanisticii, româna este din ce în ce mai mult luată ca punct de referință, începând cu Raynouard (1816 — 1821), Diez, A. Fuchs, Bruce-Whyte, Schuchardt, Fr. Miklosich, G. Weigand, W. Meyer-Lübke și alții, cărora autorul le analizează concepția și le evaluează rezultatele și influența avută asupra dezvoltării ulterioare a lingvisticii românești și a celei românești. Partea a II-a este consacrată modului în care se reflectă curente spirituale europene în filologia românească din secolul trecut, începând cu ideile raționaliste (reflectate în gramatica din 1828 a lui Heliade) și continuând cu influența lingvisticii comparativ-istorice asupra lui Cipariu, Laurian, Heliade, I. Maiorescu, cu analiza componentelor raționaliste din sistemele ortografice ale lui A. Pumnul, T. Maiorescu și T. Cipariu și încheind cu concepția raționalistă și romantică a lui T. Cipariu, în ale cărui *Principii de limba și*

scriptura (1847 — 1848) autorul vede atît un document cu privire la stadiul atins de lingvistica românească la mijlocul secolului trecut, cît și „die wichtigste Vorarbeit für eine historische Grammatik der rumänischen Sprache“ (p. 163).

Partea a III-a (și cea mai importantă) este dedicată lingvisticii românești din ultimul sfert al veacului trecut, comparată cu cea mondială. Aici autorul are prilejul să scoată în relief originalitatea ideilor lui Al. Lambrior, M. Gaster, Hasdeu, L. Șăineanu, H. Tiktin, A. Philippide. Astfel, Al. Lambrior, „der erste rumänische Romanist, der konsequent die zeitgenössischen romanischen Forschungen von Diez, G. Paris, Mussafia u.a. berücksichtigt“ (p. 173) are meritul de a fi formulat, pornind de la principiile școlii neogramatice, unele legi fonetice ale limbii române, de a fi explicat științific unele fenomene fonetice (de pildă, palatalizarea labialelor) și de a fi întrevăzut posibilitatea formulării unor „legi semantice“, care să surprindă, după modelul legilor fonetice, regularitatea schimbărilor în semnificația cuvintelor (ceea ce depășea principiile neogramaticilor).

Evaluînd gîndirea lingvistică a lui B.P. Hasdeu, H. Frisch remarcă faptul că savantul român era încă din timpul vieții recunoscut pe plan internațional ca unul din cei mai mari lingviști, în special datorită teoriei substratului, suprastratului și adstratului: „Bereits zu seiner Zeit galt Hasdeu auch international als führender Wissenschaftler auf dem Gebiet der Substrattheorie, was z.B. von Baudouin de Courtenay ausdrücklich gewürdigt wird“ (p. 189). *Principie de lingvistică* (1881) este lucrarea reprezentativă a lui Hasdeu prin care lingvistica românească face un hotărîtor pas înainte. Ea nu este, arată autorul, numai o sinteză critică a teoriilor dominante ale timpului, ci o operă cu foarte multe idei originale. Între care dihotomia „limba în concret“ — „limba în abstract“, care poate fi comparată cu cea a lui F. de Saussure *Parole — Langue*, devenită celebră; sau dihotomia „continuitate peritetică“ — „continuitate anatetică“, o excelentă sinteză a teoriei arborelui genealogic (a lui A. Schleicher), a teoriei undelor (a lui J. Schmidt și a lui Schuchardt) și a tradiției filologiei românești în problema continuității lingvistice. De asemenea, Hasdeu este apreciat ca deosebit de original în ideile sale privind *limba națională, graiurile regionale, limba amestecată, limba poetică* și în special *teoria circulației cuvintelor*, care cuprinde în germene noțiunea de *valoare* din lingvistica saussuriană: chiar sintagma „valoare intrinsecă“ (a cuvîntului) de la Saussure amintește de sintagma „valoare intrinsecă“ folosită de Hasdeu, astfel încît „Verfolgt man den Gedanken weiter, so kommt man in die Nähe des Saussureschen 'valeur'-Begriffes, der ja auch zwei Momente umfaßt, die 'signification' und die 'opposition' der linguistischen Einheiten untereinander“ (p. 237). Faptul că gîndirea lingvistică deosebit de originală a lui Hasdeu nu a influențat diferite școli lingvistice posteroare este explicat de autor prin două motive: 1) *Principie de lingvistică*, nefiind tradusă pînă azi în nici o limbă de circulație, a rămas necunoscută în afara granițelor României și 2) interesul lingviștilor se concentrează începînd cu secolul nostru asupra limbii ca *sistem* (p. 241), studiul diahronic al limbii fiind neglijat un timp. Primul din cele două motive este, într-adevăr, real. Al doilea însă trebuie privit cu rezerve, căci și Hasdeu vedea limba ca un *sistem* chiar dacă el folosește sintagma *tot armonie* („Orice limbă este un *tot armonie*, în care toate se află în cea mai strînsă corelațiune“, Hasdeu, *op. cit.*, p. 79; formulare care amintește de cea de mai îrrziu a lui Saussure: „limba este un sistem în care totul se intercondiționează“). De asemenea, în formulări ca „nemîc mai social ca limba“ (Hasdeu, *op. cit.*, p. VII), Hasdeu antcipă doctrina saussuriană și școala sociologică franceză.

Elevul lui Hasdeu, L. Șăineanu, este apreciat la justa sa valoare în ceea ce privește eforturile acestuia privind crearea semaseologiei. Cartea acestuia *Încercare asupra semaseologiei limbii române* (1887) antcipă multe din principiile semanticii, iar autorul ei este un adevărat întemeietor al acestei discipline: „Ein dem Werk Șăineanus vergleichbares Opus hat M. Bréal jedenfalls erst 10 Jahre nach dem Erscheinen des *Încercare* veröffentlicht, nämlich den bekannten *Essai de sémantique*, und es muss wohl an der 'exotischen' Sprache liegen, in der Șăineanu geschrieben hatte, dass sein Werk weder von Bréal noch von Ullmann oder Brekle auch nur mit einem Wort erwähnt wird“ (p. 194). Este corectată și eroarea făcută de D. Macrea (*Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București 1978, p. 164) și preluată de Iorgu Iordan (*Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 98 — 99), care a afirmat că metoda și concepția cărții lui Șăineanu sînt împrumutate din cunoșcerea carte a lui A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leur signification*, din 1883. Autorul arată că A. Darmesteter și-a publicat cartea nu în 1883, ci în 1887, anul apariției cărții lui Șăineanu, un an după ce acesta din urmă prezentase lucrarea sa ca teză de licență. Prin această punere la punct se susține ideea) prezintă și la Șăineanu în 1887: „D. Darmesteter a ajuns în unele puncte la aceleași rezultate ca și autorul acestei cărți“; *op. cit.*, p. 254) originalității gîndirii lingvistice a semanticianului român și a apariției sale independente față de cea a lui Darmesteter sau a lui Bréal.

O demonstrație oarecum similară se face în legătură cu concepția despre limbă a lui A. Philippide și cu privire la originalitatea cărții sale *Principii de istoria limbii* (1894), privită uneori greșit ca o aplicare la română sau ca ilustrare cu material românesc a lucrării *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1881) a lui H. Paul. H. Frisch constată că pînă acum s-au urmărit mai ales asemănările dintre cartea lui A. Philippide și cea a lui H. Paul, dar nu și *deosebirele*, care sînt numeroase și esențiale. Prin aceste deosebiri, cercetătorul român se dovedește a fi nu un neogramatic tributator ideilor lui H. Paul, ci un savant care depășește limitele școlii neogramatice, un bun cunoscător al tuturor curentelor din epocă și un spirit critic remarcabil. Astfel, spre deosebire de H. Paul, A. Philippide, pornind de la diferitele tipuri de schimbări lingvistice, își structurează lucrarea după principii de bază stabilite de el : principiul comodității, al clarificării cunoștințelor, al transformării intenționate, în funcție de factorii psihici, fizici și logici specifici și în funcție de elementul conștient sau inconștient care-l presupun. De pildă, principiul comodității este văzut de Philippide drept cauză a 14 feluri de schimbări lingvistice, în timp ce H. Paul îl invocă o singură dată, în succintul capitol consacrat schimbărilor fonetice. Însă deosebirea fundamentală, scoasă în evidență de autor, între gîndirea lingvistică a lui Philippide și cea a lui H. Paul, constă în *modul diferit* de a vedea relația dintre limbă și gîndire : pentru H. Paul limba și gîndirea se confundă pînă la identitate („Denkens in den Formen der Sprache”), pentru A. Philippide „gîndirea există în mod independent de limbă și înainte de dînsa” (*op. cit.*, p. 285). De aici și principiul clarificării cunoștințelor, formulat de Philippide, care ia în considerație nu numai relația dintre gîndire și limbă, ci și pe cea dintre limbă și cultură, limbă și societate, limbă și individul vorbitor etc., adică toate forțele spirituale care trebuie descrise și analizate pentru înțelegerea limbii. Această deosebire nu este de detaliu, ci de principiu, și pe ea se bazează întreaga operă a lui Philippide. Ea este elocventă pentru ideea susținută de H. Frisch că „das Buch von H. Paul, in Rumänien nicht einfach nachgeahmt oder compiliert werden” (p. 272).

Toate aceste evaluări și aprecieri obiective ale originalității gîndirii lingvistice românești din perspectivă europeană fac ca lucrarea lui H. Frisch să se înscrie printre cele mai interesante cărăpărute în ultimii ani în istoria lingvisticii generale. Ea este de un real folos atît cercetătorilor români, care doresc să aprofundeze problema relațiilor dintre lingvistica românească și cea europeană sau mondială în secolul trecut, cît și celor străini care, neștiind românește și neavînd acces la lucrările românești de istorie a lingvisticii, pot aprecia astfel originalitatea școlii lingvistice românești și contribuția ei la dezvoltarea lingvisticii europene și mondiale.

C. Frîncu
Facultatea de Filologie
Iasi, Calea 23 August, nr.11

CATHERINE FUCHS, *La paraphrase*, Paris, P.U.F., 1982, 184 p.

O subtilă dialectică a fondului și a formei, a conținutului și a expresiei, acționează în producerea parafrazei, sustrăgîndu-se conștiinței subiectului vorbitor. Propusă de antici ca exercițiu pregătitor în retorică, parafraza este prezentată în volumul de față¹ ca un fenomen omogen prin intermediul căruia se manifestă o caracteristică esențială a proceselor de enunțare : dincolo de secvența de discurs enunțată, toate celelalte secvențe „posibile”, deși eliminate, continuă să acționeze și să vibreze pentru emițător ; orice enunț se proiectează pe un fundal care lasă să transpară întregul mecanism al producerii sale și, în același timp, interpretările sale posibile. Dimensiunea parafrastice se află înscrisă în centrul activității de producere și recep-tare a limbajului.

Cele patru capitole ale cărții (*La paraphrase linguistique : problèmes méthodologiques*, *La paraphrase linguistique : problèmes théoriques*, *La paraphrase comme jugement métalinguistique d'identification*, *Les conditions du jugement de paraphrase*) conduc către interpretarea mecanismului parafrazării în modul deja enunțat, prin intermediul a două tipuri de abordare. Deși prezentă în studiile de retorică și, într-o mai mică măsură, în cele de logică, problema nu a con-

¹ Parafraza a mai fost abordată de autoare în cîteva articole și a constituit subiectul unei teze de doctorat de stat : *Paraphrase et théories du langage ; contribution à une histoire des théories linguistiques contemporaines et à la construction d'une théorie énonciative de la paraphrase*. Université de Paris VII, 1980.

stituit o preocupare pentru gramatică dincolo de nivelul cuvîntului (sinonimia lexicală); interesul recent al lingvisticii pentru fenomenul parafrazei este rezultatul a trei direcții principiale în cercetare: — dezvoltarea preocupărilor legate de tratamentul automat al limbajului și al textelor (informație unică dincolo de diversitatea formulărilor); — studiul sistematic al relațiilor sintactice dintre fraze (lansat și dezvoltat de gramaticile transformazionale); — lărgirea preocupărilor lingvistice în materie de semantică (de la cuvînt la frază, chiar la text). Primele două capitole, precum și părți din *Introducere*, sînt consacrate reunirii opiniilor mai vechi sau mai noi privind parafraza, reunire selectivă care beneficiază și de interpretări nu o dată critice. Se reușește astfel o situare a problemei² și se propune — simptomatic pentru etapa actuală a studiilor despre limbaj — o abordare unitară a fenomenului parafrastic, cu scopul degajării mecanismelor sale fundamentale, independent de nivelul la care subiectul vorbitor decodează și reformulează enunțul inițial: „... nous proposerons une *approche énonciative du phénomène paraphrastique*. Précisons que nous tenterons d'établir, non pas une théorie particulière de la paraphrase, mais les conditions d'une théorisation linguistique de ce phénomène, qui tienne compte de sa dimension d'activité de langage. Aussi, n'adopterons-nous pas la démarche des linguistiques formelles, qui cherchent d'abord à décrire l'équivalence linguistique, en langue, entre des séquences considérées *a priori* comme paraphrastiques...” (p. 87).

Abordările lingvistice recente (Jakobson, Chomsky, Harris, Rey-Debove, Carnap, Culicoli, pentru a cita doar cîteva nume dintr-un șir de cercetători ale căror considerații despre parafrază probează importanța subiectului) sînt repartizate de autoare în două curente: unul cu dominantă sintactică — repertoriul ale corespondențelor regulate, disponibile în sistemul limbii, între fraze simțite intuitiv ca avînd același sens — fără întrebări asupra naturii exacte a acestei identități și asimilînd sensul cu informația obiectivă, și celălalt cu dominantă semantică, — distingînd în analiza relațiilor semantice care unesc parafrazele o invariantă semantică pe care vin să se grefeze diferite modificări semantice, conducînd de la un „același sens” la un „alt sens”. Ambele curente manifestă tendința de a limita granițele fenomenului la sistemul limbii, fără a considera rolul subiectului vorbitor în stabilirea relațiilor de parafrază.

Propunîndu-și depășirea separării nete între parafraza „lingvistică” și cea „nelingvistică” sau „extralingvistică”, prezentul volum confirmă, cu mijloacele analizei logice, interpretări mai vechi în care își găsesc locul multiplele ipostaze funcționale ale fenomenului analizat (Du Marsais, 1730, Fénelon, 1718, de exemplu). Contradicția fundamentală a parafrazei, transformarea progresivă a unui „același” (sens identic) într-un „celălalt” (sens diferit) se manifestă mai concret în sinonimie și rezolvarea propusă pentru acest nivel poate fi extrapolată: fenomenul sinonimic corespunde posibilității unor puncte de vedere diferite asupra aceleiași realități; stabilitatea referențială fondează nucleul semantic comun, diversitatea punctelor de vedere dă naștere semantismelor diferențiale. Opoziția între caracterizarea parafrazei în termenii identității semantice și cea în termenii echivalenței semantice este denunțată ca falsă, daș fiind că: „s'il est indéniable que les séquences linguistique ne peuvent jamais être totalement identiques (mais seulement équivalentes), en revanche il est également incontestable que, dans leur activité paraphrastique en situation, les sujets les traitent comme si elles étaient identiques: dans une telle perspective, il n'y aurait donc pas lieu d'opposer identité et équivalence, mais il faudrait au contraire distinguer, pour mieux les articuler, équivalence en langue et identification dans l'usage de la langue” (p. 57).

Pe baza unui corpus discursiv special selectat (printre care ciornele pentru un studiu asupra lui Sainte-Beuve aflate în manuscrisele lui Proust) se urmărește în ce fel diversele realizări metalingvistice ale predicției fundamentale $X = Y$ sînt efectiv valorizate în producțiile discursive. Textele propun reformulări parafrastice — în sens larg — ale unui text sursă; activitatea metalingvistică subiacentă acestor reformulări transpare în toate cazurile și face obiectul unor demonstrații prin formalizare (p. 116 ș.u.). Este vorba de un proces de identificare dinamică, efectuată de un subiect într-o situație dată și nu de o relație de identitate impusă aprioric; parafraza se produce ca rezultat al unui anumit proces de comparare a semantismelor și de ștergere a diferențelor considerate non-pertinente. Judecata de identificare semantică poate să aibă loc la mai multe nivele de interpretare, de unde diversitatea realizărilor. În ultimul capitol, consacrat tocmai caracterizării acestor nivele, sînt distinse trei serii de procese de „anulare” emanînd de la subiectul vorbitor: primele două constituie interpretarea, reconstruirea semantismelor celor două secvențe în contact (X și Y), ultima aparține comparației /

² Se consideră de obicei că o frază sau un text constituie o parafrază a unei alte fraze (sau text) dacă primele reformulează conținutul celor din urmă. Autoarea se întreabă: „... comment expliquer ce qui apparaît comme une contradiction: par quel glissement incontrôlé la reproduction du contenu peut-elle se transformer en déformation du contenu?” (p. 9).

Identificării acestor semantisme. În analiza lor detaliată (p. 127 — 170) se ține seama consecvent de principiul unității anunțat inițial: nivelele posibile de interpretare sînt considerate ca înălțuîte, de la cel specific lingvistic (legat de formă), la cel mai puțin literal, acoperind patru paliere: locutiv³, referențial, pragmatic și simbolic. Sînt incluse în procesul global de parafrază, cu relevarea diferențelor specifice, o multitudine de manifestări, de la restituirea a ceea ce a fost „deja spus“, a „modurilor de a spune“, a sensului a ceea ce a fost spus. (cu interferențe între o situație și alta), pînă la cazurile în care vorbitorul tinde către un anumit tip de restituire, pentru ca în realitate să practice un altul — exemplul pastei —, într-un constant „dute-vino“ antrenînd expresia (care se caută pe sine) și conceptualizarea (care se precizează pe măsură ce avansează căutarea). În toate cazurile, subiectul receptor anulează distanța dintre semantismul produs/reconstruit și semantismul vizat, situație sistematizată prin reprezentarea formalizată de la p. 149, care surprinde un dublu proces de recunoaștere (pentru X și Y) și de reformulare parafrastică, în funcție inclusiv de contextul în care se produce enunțarea.

Finalul lucrării, semnalînd existența unui ansamblu de procedee care prin subiectul receptor reconstituie referentul vizat (conform unor parametri situaționali extralingvistici: imaginea despre sine, despre celălalt, credințe, reprezentări), lărgeste promițător perspectiva cercetării.

Acuratețea analizei și, nu în ultimul rînd, cele peste 150 de titluri de referință din bibliografie conduc la a vedea în afirmația conform căreia „Le caractères préconscient de l'activité paraphrastique sont en œuvre dans tout processus énonciatif, c'est-à-dire dans tout processus de production ou de reconnaissance de séquences linguistiques par des énonciateurs“ (p. 172) un obiectiv ambițios, spre atingerea căruia volumul de față este un prim pas.

Oana Popârda

Facultatea de Filologie

Iași, Calca 23 August, nr. 11

„DACOROMANIA“, Jahrbuch für östliche Latinität, nr. 5, 1979—1980, herausgegeben von Paul Miron, Verlag Karl Alber, Freiburg / München

Anuarul „Dacoromania“ este, în intenția inițiatorului său, profesorului Paul Miron, nu numai un omonim ci și un continuator al importantei publicații științifice clujene, apărută sub conducerea lui Sextil Pușcariu între 1921 — 1948. Prezența publicației este strîns legată de activitatea societății științifice „Mihai Eminescu“ din Freiburg, centru universitar în care istoria, cultura și limba română se bucură de un interes științific deosebit. Primul număr al anuarului a apărut în 1973 și a reunit contribuțiile la cel de-al IX-lea Colocviu al Societății „Mihai Eminescu“, cu tema *Dazien nach dem Fdikt von Aurelian (271) und die Entstehung des Rumänischen*. Numărul 2 a avut ca temă centrală viața și opera lui D. Cantemir (lucrările celui de al X-lea Colocviu); următoarele numere, renunțînd la gruparea tematică strictă, publică lucrări de istorie, arheologie, cultură, lingvistică, folclor și etnologie românească semnate, alături de savanți străini, de nume prestigioase ale științei românești: A. Armbruster, V. Arvinte, A. Avram, M. Caragiu-Mariojeanu, P. Caraman, V. Cîndea, N. Constantinescu, V. Cosma, Al. Dutu, I. Donat, N. Gostar, Vl. Iliescu, D. Moldovanu, M. Moraru, P. Miron, M. Malița, E. Papu, C. Poghire, Ș. Papacostea, M. Petrescu-Dimbovița, M. Pop, D. Pop, Al. Rosetti, I. I. Russu, N. Stoicescu, S. Stati, R. Teodorescu, D. Tudor, R. Vulpe, Al. Zub.

Apărut în 1983, numărul cinci al anuarului este dedicat în întregime profesorului Eugenio Coseriu, ca omagiu la împlinirea (27 iulie, 1981) a vârstei de 60 de ani. Acest număr vine în continuarea celor cinci volume omagiale *Logos semanticos*, oferite de discipoli și prieteni și conține cîteva din lucrările pregătite pentru Colocviul omagial care trebuia să se țină la Iași. *Cuvîntul înainte*, semnat de Paul Miron, jalonează, într-un ton aniversar, etapele devenirii zbuciumate dar spectaculoase a ilustrului savant de origine română. Amploarea ariei de preocupări a lingvistului se vădește și din bibliografia operei sale, întocmită de Jens Lüdtke și Manfred Ringmacher.

³ Termenul este preferat întrucît limitele judecării de parafrază includ, ca semantisme lingvistice, semantisme de mai multe categorii și, în paralel, limitele cîmpului „lingvistic“ se deplasează o dată cu progresele generale în analiza comunicării prin limbaaj natural.

În urma investigațiilor de arhivă și a consultării publicațiilor epocii, Z. Singeorzan delimitează, în articolul *Poezie și cultură*, începuturile literare ale adolescenței și tinărului Coseriu, marcate de neliniștea efervescentă care-l va caracteriza întotdeauna, locul său în climatul cultural ieșean creat în anii '39—'40 în jurul lui G. Călinescu și al *Jurnalului său literar*, unde Coseriu publică poeme, articole, recenzii și eseuri de critică literară. Este reprodusă, alături de câteva fotografii după documente de arhivă, și teza de examen, *Forme verbale cu valoare stilistică*, lucrare în care se manifestă o surprinzătoare maturitate de gândire și o mare ușurință a distincțiilor la tinărul student de 19 ani.

Tematica diversă a lucrărilor conținute în acest volum acoperă câteva din multiplele sfere de preocupări ale lui E. Coseriu: semantică, teoria limbajului, gramatică istorică și dialectologie, estetică a limbajului, istoria culturii, literatură.

Silvio Elia, unul dintre discipolii sud-americieni ai savantului, ne oferă un compediu al concepției semantice coseriene (*Para una semantica coseriana*), evidențiind originalitatea sa între reprezentanții iluștri ai semanticii filosofice (B. Russel, G. Frege, C. K. Ogden și I. A. Richards) sau ai celei lingvistice (J. Trier, St. Ullmann, B. Pottier, A. Greimas, L. Prieto, E. Nida, U. Weinreich). Teoria semantică a lui E. Coseriu s-a impus în lingvistica contemporană prin soliditatea absolută a argumentării teoretice și prin calitățile ei metodologice, ca fundament al unei practici a sensului care interesează în egală măsură lexicologia și lexicografia, istoria limbii, poezia și stilistica. În lucrarea sa de sinteză *Gramatică, Semantica, Universale*, Madrid, 1978, Coseriu își sistematizează studiile și articolele publicate în ultimele două decenii. Aici el distinge, în cadrul semanticii limbajului, o semantică culturală și una propriu-zis lingvistică. În interiorul semanticii lingvistice, concepția coseriană propune o *semantică a discursului* (semiotica literară), al cărei obiect este o lectură transfrastică, și o *semantică a limbii*. În sfera ultimei discipline, Coseriu disociază între o *semantică filologică* (care e o semantică a textului, preocupată de comentariul interfrastic) și o *semantică gramaticală*, având în vedere nivelul intrafrastic. În interiorul acesteia din urmă se distinge o *semantică morfologică* (a cărei unitate de sens este *gramemul*) și o *semantică lexicală* (avind ca unitate minimală *lexemul*). Semantică lexicală, unde contribuțiile coseriene sînt masive și hotărîtoare, cunoaște două aspecte: unul preocupat de *clasificarea categorială* a cuvintelor și altul care adoptă *perspectiva referențială*, în cadrul căreia cercetarea semantică se orientează, pe de o parte, spre delimitarea timpurilor lexicale ca structuri paradigmatică și, pe de altă parte, spre analiza componentială a lexemului. Însotit și de trei reprezentări grafice sugestive, articolul lui Silvio Elia poate servi ca o bună introducere în complexa problematică a semanticii coseriene.

Apărut postum și fiind, probabil, ultima lucrare tipărită a cunoscutului sanscritolog Sergiu Al. George, articolul *On Negatio Compounds: a Parallel between Panini and Aristotle* preia din volumul *Limbă și gândire în cultura indiană*, 1976, un comentariu de interes interdisciplinar, logic, lingvistic, cultural. Cei doi titani, care ocupă poziții similare în cadrul culturilor lor, sînt puși în paralel în legătură cu concepția lor despre implicațiile logico-lingvistice ale „termenilor compusi” de tipul „non—A”. Observînd că interpretarea gramaticianului indian este necunoscută și, prin urmare, neluată în seamă nici în studiile privitoare la filosofia indiană, nici în cele despre problema negației în general, Sergiu Al. George relevă quasi-identitatea de concepție între Panini și logica modernă europeană. Ceea ce această din urmă a obținut prin revizuirea lui Aristotel abia la sfîrșitul sec. al XIX-lea, Panini enunțase, pornind de la structurile lingvistice ale sanscritei, încă din sec. IV î.e.n. Pentru Aristotel, nume compuse de tipul *non-om* au valoare de indeterminare, deoarece nu le corespunde o anumită referință; această concepție a dominat logica europeană pînă la Kant, inclusiv. În schimb, în rigurosul sistem al clasificărilor gramaticale paniniane, particula negativă *nan* este definită ca un *determinans* al numelui; aparținînd subclasei determinantelor descriptive, particula negativă ocupă față de nume o poziție similară oricărui atribut opozițional. În consecință, spre deosebire de Aristotel, care vorbea de indeterminare, compusul negativ este, la Panini, tot atît de determinat ca și orice compus al clasei sale. Particula negativă este concepută de Panini mai cuprinzător, „Într-o dialectică în care alteritate și asemănare ocupă un loc egal”.

Lauri Seppänen, *Sistem, Norm und Rede bei der Beschreibung der Komposita*, efectuează o descriere a substantivelor compuse ale limbii germane, din punctul de vedere al cunoscutului trihotomii coseriene.

Articolul lui Detlev Fehling, *Infinitive im Genitiv mit finalem Sinn, ein Beispiel für Lehnsyntax in der Alten Welt*, urmărește o structură sintactică tipică, construcția cu sens final verb—substantiv în genitiv, în limbile latină, greacă și akkadiană.

Constantino Minas (*Il significato dei toponimi greci composti*) își propune să discute semnificatul toponimelor grecești compuse, pornind de la distincția coseriană între *semnificat* (Bedeutung) și *denotat* (Bezeichnung). Observînd că structural, în toponimele grecești compuse,

al doilea termen este substantiv, în vreme ce primul diferă în funcție de semnificatul general al compusului, autorul aplică, în domeniul toponimiei, distincția făcută de Coseriu în legătură cu substantivelor compuse comune, disociere care se referă la inexistența unui paralelism între semnificat și denotat și între semnificat și forma gramaticală sau raporturile sintactice ale componentilor. După ce exemplifică diferitele tipuri de toponime stabilite pe această bază, Constantino Minas conchide că fenomenul compunerii urmează, cît privește raportul dintre cuvînt și semnificatul său, același mecanism, atît la toponime cît și la apelative.

În articolul *Contribuții etimologice*: *brudiu*, *brudă*, Vasile Arvinte rezolvă etimologia, considerată în general necunoscută, a adjectivului *brudiu* (*brudiu*, *brudio*) și a familiei sale, *brudatec*, *brudiesc*, *brudiește*, *brudnic*, cu atestări în limba veche și bine reprezentat în nordul ariei dacoromâne. V. Arvinte respinge întemeiatele încercările de explicare care s-au dat (K. Loewe: *brudiu* < lat. *brutus* — mari dificultăți semantice și fonetice; A. Scriban: *brudiu* < ucr. *brudij* — se opune marea diferență semantică și larga răspîndire teritorială a cuvîntului românesc; Al. Giorănescu: *brudiu* < a *brodi* „a vorbi prostii” — explicație greu de acceptat întrucît pleacă de la sensul al doilea al cuvîntului, „copilăros, naiv, necopt (la minte), fără judecată”, care derivă, în realitate, din sensul prim „tînăr, crud, fraged, nevîrstnic, minor”) și consideră că adjectivul *brudiu* a apărut în cadrul lexicului românesc, prin dezvoltarea metaforică a adjectivului derivat inițial de la substantivul *brudă*, numele unui pește mic și iute. Deși are o zonă de circulație restrînsă, în Munții Apuseni, *brudă* a fost considerat, potrivit explicației lui Gluglea-Ivănescu, un cuvînt foarte vechi, din fondul autohton (în pofida dificultății fonetice a menținerii grupului *-br-*). De la *brudiu* „care se referă la a brudă” s-a putut ajunge ușor la sensul „vîoi, zglobiu”, pentru ca mai tîrziu să apară sensurile actuale ale cuvîntului în cauză. Demonstrația lui V. Arvinte verifică afirmația lui E. Coseriu, după care este posibil ca un termen aparținînd unei „nomenclaturi populare” să intre în opozițiile semantice ale limbii, încetînd să mai fie pur „terminologic”.

Prin prelucrarea unui bogat material, Constantin Frîncu își propune, în lucrarea *Formele verbale și pronominale cu i protetic în limba română*, să stabilească cronologia unei inovații de fonetică sintactică, prin aplicarea a două criterii: a) apariția fenomenului de proteză a formelor pronominale atone în secolul al XIII-lea (Meyer-Lübke) și b) amuțirea lui *î* final în același secol (Al. Rosetti). Întîlnirea acestor două fenomene, afirmă Constantin Frîncu, determină apariția lui *i* ca vocală de susținere în locul lui *u* final (ex. *cîndu-laduse* > *cînd il aduse*). Că lucrurile s-au petrecut așa, se dovedește prin faptul că hîrțile ALR atestă forma intermediară de proteză a lui *i*, în zonele care păstrează pe *î* final. Fenomenul trebuie să se fi petrecut între secolele al XIII-lea și al XVI-lea, cînd începe să fie atestat în texte. Se pare că inovația a apărut în Moldova, întrucît textele de aici îl atestă cu o frecvență mai mare, și s-a generalizat în graiurile dacoromâne, impunîndu-se apoi ca normă a limbii literare. Caracterul de inovație tîrzie, care nu aparține limbii române comune, este argumentat și prin apariția sa în aromână după secolul al XVIII-lea, cunoscîndu-se caracterul mai conservator al acestui dialect, care l-a păstrat mai mult timp și pe *u* final. În incheiere, Constantin Frîncu arată că, alături de fixarea ca morfem a prepoziției *pe* la acuzativul obiect direct, impunerea protezei lui *i* este un pas important în crearea topicii relativ libere a limbii române.

Plecînd de la opinia lui Em. Vasiliu, după care, în graiurile care cunosc palatalizarea labialelor, există un tip special de flexiune nominală, a cărei paradigmă se realizează prin opoziții consonantice de tipul */p/* ~ */k'/* ca în */lup/* ~ */luk'/*, Andrei Avram invocă, în articolul *Aspects morphologiques de la palatalisation des labiales dans les parlers daco-roumains*, opoziții consonantice precum */s/* ~ */ʃ/* — */urs/* ~ */urʃ/*, sau */k/* ~ */č/* ~ */sak/* ~ */sač/* din graiurile nepalatalizante, afirmînd că tipul de flexiune nominală în discuție, bazat pe opoziții consonantice neronditionate la nivel fonetic prin desinențe, există și în graiurile care nu cunosc palatalizarea. Acest tip de opoziții consonantice se manifestă, după opinia lui A. Avram, în toate graiurile dacoromâne, numai în măsura în care sînt condiționate de context, avînd, prin urmare, un caracter morfo-fonologic. Singura inovație morfo-fonologică a graiurilor palatalizante o reprezintă, după A. Avram, alternanțele de tipul „zero”/ ~ /consoană/ ca în */lup/* ~ */lapk'/*, unde, prin prezența labialei *p* în ambele forme, avem de a face cu opoziția „zero”/ ~ */k'/*.

Un interesant studiu de didactică aplicată la înțelegerea limbajului poetic (*The Science of Speaking and Speech as Creative Art*) aparține profesoarelor moscovite Olga Ahmanova și Velta Zadorovna. Distingînd între „science of speaking” (achiziționarea unei limbi străine prin aplicații și exerciții) și „speech as creative art” (realizarea estetică a limbajului), autoarele se întreabă dacă este posibil să se instituie un proces didactic al „învățării” limbajului poetic, proces în egală măsură fundamentat și eficient ca și cel corespunzător aspectului comun al unei limbi străine. În distincția „poetic” — „non-poetic”, autoarele adoptă aserțiunea coseriană con-

formă căreia limbajului poetic nu poate fi redus nici la funcția poetică, nici la o formă a limbii definite ca „limbaj + funcție poetică”; nefiind nici o simplă deviație de la „limba curentă”, limbajul poetic apare ca „cea mai înaltă formă a limbii”, nivelul ei creativ. Este citată, în ordinea demonstrației, și teza lui G. O. Vinokur (1959), după care sensurile directe, cognitive ale cuvintelor și cele poetice sînt inextricabil legate între ele, primele funcționînd ca „inner forms” pentru celelalte, de vreme ce sensurile poetice nu au un plan al expresiei propriu. Asimilînd și criteriul structural mukafovskyan, autoarele propun, în scopul orientării hermeneutice a studenților spre valorile creative ale limbajului, considerarea următoarelor nivele ale operei literare: a) *nivelul semantic*: fiecare operă literară este alcătuită din unități care sînt părți ale sistemului emic al limbii (cf. accepția termenului la K. L. Pike: „ansamblu privit din perspectiva funcțiilor sale culturale”); b) *nivelul metasemiotice*: unitățile lingvistice dobîndesc, în interiorul unui text, sensuri „poetice” noi sau conotații; c) *nivelul metametasemiotice*: cel care îi permite autorului să dea o formă intențiilor sale estetice. Autoarele declară că au verificat, ca profesoare de limbă engleză, utilitatea sistemului propus.

În scopul definirii coordonatelor unui stilistici sistematice, Dragoș Moldovanu (*Premise ale unei stilistici structurale diacronice*) se sprijină pe analogia cu domenii lingvistice în care investigația structurală a dus la rezultate definitive, unanim acceptate (în special cu fonologia), practicînd același tip de demers metodologic aplicat cu succes de E. Coseriu în fundamentarea unei semanticii diacronice structurale (cf. Eugenio Coseriu, *Pour une sémantique structurale diacronique*; *TraLiLi*, nr. 1, Strasbourg, 1964). Considerînd recuperabil conceptul retoric de *procedeu stilistic*, D. Moldovanu face o critică întemeiată contextualistilor, în special lui M. Riffaterre, care îi atribuie contextului un rol hotărîtor în constituirea semnificației estetice. În concepția lui D. Moldovanu, procedul retoric se definește ca *stilem*, unitate funcțională minimă la nivel stilistic, supraordonată categoriilor lingvistice. În consecință, stilul este conceput nu ca o abatere de la normă, ca în stilistica structurală jakobsoniană, ci ca o opoziție față de normă, în cadrul unor relații structurale reciproce. Contextul este considerat, prin urmare, ca un factor structurant în plan sintagmatic și nu ca element al unei structuri paradigmatic (Riffaterre). Disocierea permite abordarea diacronică a stilului, prin transformarea sa dintr-un concept static, abordabil numai sincron, într-un concept dinamic, pe baza *randamentului funcțional*, concept sugerat de analiza fonologică a lui A. Martinet. Profitabilă se dovedește pentru intențiile teoretice ale autorului, adoptarea modelului lingvistic coserian al cunoscutei trihotomii, *sistem—normă—vorbi*. La nivelul sistemului, caracterul structurant al stilului se definește prin constanța diacronică a funcțiilor sale; pentru celelalte nivele, D. Moldovanu propune noi concepte. Prin *calități*, autorul înțelege o manifestare în stil a idelilor estetice ale unei școli, a unui curent sau a unui autor, ceea ce presupune constituirea unui *cod retoric* tipic, caracterizat prin modalități preferențiale de tratament al stilului respectiv. Aceste calități ale stilului sînt înțelese ca niște constante sincronice, la nivelul normei socio-culturale. La nivelul normei individuale, a „idiostilului”, factorul structurant este *valoarea*, concept prin care D. Moldovanu înțelege, în spirit coserian, o amprentă a originalității expresive a artistului. În sfîrșit, la nivelul textului, descrierea pune în evidență *nuanțele* stilului, singurele elemente structurale variabile în funcție de context. Modelul propus vădește coerență prin aceea că permite o abordare sistematică, noncontradictorie a fenomenului stilistic și a fost verificat de autor în cercetarea unor structuri sintactice tipice prozei lui D. Cantemir.

În eseu *Poesia y silencio*, subintitulat *Aproximaciones semioticas a una problematica difusa*, Lisa Block de Behar circumscrie semnificațiile și implicațiile semiotice multiple ale *tăcerii* ca act metafizic, motiv și stare poetică, dar și ca element al limbajului în accepția coseriană, de „suspendare intențională a activității verbale”, cu funcție semnificativă în context verbal.

Tot sferei largi a esteticii limbajului i se circumscrie și eseu lui Alexandru Călinescu, *Le code onomastique dans „Les faux monnayeurs” d'André Gide*; autorul adoptă în comentariul său asupra personajelor gidiene teza potrivit căreia numele oricărui personaj literar este motivat, participînd ca atare la literaritatea textului, prin importanța sa în structura semnificativă, prin poziția în discurs etc. (Afirmația, trebuie specificat, este valabilă doar cît privește limbajul artistic, intruct, după cum a arătat E. Coseriu, *Eiführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, în *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, 1978, p. 195, numele proprii „ca lexeme individualizate nu intră în nici o opoziție lexică”, nefiind, prin urmare, structurabile la nivelul limbajului comun). În același timp, apelativele personajelor corespund și unui „cod cultural” condiționat istoric și social (vîrstă, statut social și național etc.) care determină distribuția în text a diferitelor categorii de nume proprii. Al. Călinescu vorbește și de o „normă de numire” (*norme d'appellation*) justificată de sistemicitatea numelor proprii, dar pe care nu o definește cu suficientă claritate, în raport cu sistemul avut în

vedere, cel al numelor proprii din romanul gidian. Se remarcă în schimb finețea analitică a disocierilor legate de „exigența motivării” numelor personajelor.

În discuția asupra folosirii diminutivelor în poezia românească (*Les diminutifs dans la poésie roumaine du XIXe et XXe siècles*), Elsa Lüder pleacă de la universalitățile lingvistice ale procesului diminutivării, pe care le aplică la caracteristicile limbii române. Autoarea observă că, pe când la scriitorii mai vechi (Văcăreștii, Conache, Alecsandri, Bolintineanu, Alexandrescu și chiar la Eminescu) procedeul diminutivării era utilizat mai ales pentru necesități formale (sonoritate, ritm, rimă), la poezii secolului XX acest procedeu are mai ales funcția de precizare a nuanțelor semantice.

Articolul *Albinele și „Învățăturile” lui Neagoe Basarab* al Cătălinei Velculescu încearcă să circumscrie sursele unui motiv literar și valențele sale metaforice, etice și culturale, căutând să justifice „noi consonanțe europene în scrierea voievodului de la Tirgoviste”.

Date privitoare la intensă circulație a cărții coresienice în tot spațiul românesc și la rolul ei unificator ca factor conștient de apropiere culturală a tuturor românilor aduce Octavian Schiau (*Coresi în spațiul românesc medieval*).

Sumarul anuarului este întregit de contribuțiile a doi cunoscuți istorici. Fixându-i poziția între diversele viziuni filosofice moderne asupra timpului și istoriei (Bergson, Heidegger, existențialiști), Al. Zub (*Réflexions sur la durée chez Vasile Pârvan*) explicitează concepția pârvaniană asupra duratei istorice, așa cum se constituie ea în *Idee și forme istorice și Memoriale*, dar luind în considerare și reflecții disparate din alte lucrări, mai ales din monografia M. Aurelius Verus Caesar și din *Meditații*. Comentatorul pune în evidență elementele centrale ale concepției lui Pârvan, tragică în esența sa: „imperativul etic” de sorginte stoică, proiectarea istoriei umane pe un orizont cosmic, aspirația omului spre imortalitate ca sens al istoriei, conceptul de continuitate între legitățile istorice ale materiei și cele ale omului și, mai ales, *ritmul*, în calitate de categorie primordială a gândirii pârvaniene.

Valorificând rezultatele descoperirilor arheologice și ale istoriografiei românești din ultimele două decenii, precum și propriile cercetări de istoria culturii românești timpurii, Răzvan Teodorescu (*Romans, Roumains, migrants et la civilisation byzantine au Bas-Danube (V^e – XIe siècles)*) aduce în discuție, pe lângă vocația sintetică a culturii românești, și calitatea de adevărat „coridor cultural” a zonei Dunării de Jos, coridor care, prin conservarea tradițiilor culturale romane la toate palierele vieții sociale, a constituit un important vehicul al formelor culturale de la sud spre nordul Europei, funcție îndeplinită deopotrivă după epoca de formarea statelor feudale românești dar și, în mod neîntrerupt, în toate secolele anterioare.

Prin acest al cincilea volum, publicația freiburgheză își consolidează prestigiul, cîștigat deja încă de la primele numere, în rîndul tuturor celor interesați de problemele lingvistice și cultural-istorice românești.

Eugen Munteanu

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iasi, str. Codrescu, nr. 2

„TRAVAUX DE LINGUISTIQUE ET DE LITTÉRATURE”, XX, 1, Linguistique—Philologie—Stylistique, Strasbourg, 1982

Numărul jubiliar, care marchează cel de-al douăzecilea an al apariției revistei din Strasbourg, conține o succintă dare de seamă a cunoscutului lingvist George Straka, directorul publicației.

Studiile cuprinse în acest tom sînt semnate de lingviști din mai multe centre ale Europei.

O elevată sinteză, alcătuită de Paul Imbs — reputat lexicolog și lexicograf francez — tratează chestiuni legate de statutul limbii franceze ca limbă de cultură (*Le français langue de culture*). Sînt luate aici în discuție probleme referitoare la însușirea, funcționarea și rolul social al limbii. Limba conține, notează autorul, o sumă de *norme* (care alcătuiesc pentru lingvist *sistemul*) articulate într-o ordine. Imbs consideră că orice limbă naturală (oricît de primitivă) se caracterizează printr-un nivel al *inculturației primare* (*enculturation primaire*), prin care această ordine este reglementată empiric. Ca să devină o limbă de cultură însă, oricărei limbi trebuie să-i fi propriu și un palier al *inculturației secundare* (*enculturation secondaire*). Acest al doilea palier, rezultat al acțiunii ordonatoare a spiritului uman, constituie obiectul propriu-zis al studiului său.

Urmărind rolul academilor, saloanelor, gramaticilor și dicționarelor în perfecționarea și impunerea limbii franceze culte, Imbs constată, în ciuda acestei activități îndelungate și laborioase de rafinare, menținerea unui caracter cvasiartizanal al limbii, caracter augmentat de surplusul realizat din rațiuni estetice și artistice (care s-ar putea institui într-un al treilea palier). În lumina faptelor discutate, autorul remarcă, pe de o parte, faimoasa claritate a francezei, inteligibilitatea, precizia și proprietatea sintactică și, pe de altă parte, caracterul ambiguu al redării ortografice, permanentele confruntări dintre fenomene conservatoare și fenomene novatoare, toate faptele dominate însă de virtuțile francezei sub aspectul clarității lexicale și de echilibrul intern al acestei limbi, care nu-i conferă doar statutul de simplu instrument utilitar, ci o relevă ca un produs al preocupărilor constante ale spiritului.

Paginile revistei mai cuprind și un însemnat număr de studii orientate spre alte probleme lingvistice. Romanistul german Peter Wunderli analizează modelele de intonație specifice limbii franceze, iar contribuțiile din domeniul gramaticii sînt semnate de o serie de lingviști tineri: Charlotte Schapira (construcțiile de tipul verb + complément direct), Nelly Andrieux, Michèle Perret și Jean-Claude Chevalier (acesta cercetează, pe baze contrastive, sistemul pronominal din spaniolă și franceză).

Cîteva analize realizate în manieră lexicografică sînt întreprinse de Gille Roques asupra unor sintagme și cuvinte, făcîndu-se ample comentarii referitoare la circulația, vechimea și etimologia elementelor lexicale discutate.

Filologia, întotdeauna bogat reprezentată în paginile revistei, este prezentă prin studii asupra unor texte vechi franceze din secolul al XII-lea (Robert Taylor), prin observațiile privind performanțele unor traduceri franceze din opera lui Caesar realizate în secolul al XVI-lea (Claude Buridant), prin analiza unor note rămase de la Alfred de Vigny (Yves Lettir).

Pierre Swiggers cercetează o problemă de metalimbaj, analizînd termenul *valoare* cu accepțiunile din lingvistică, începînd cu opera abatelui Gabriel Girard (mijlocul secolului al XVIII-lea) și pînă la cea a lui Ferdinand de Saussure.

Ioan Oprea

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iasi, str. Codrescu, nr. 2

„REVUE ROMANE”, 18, (1, 2), Copenhaga, 1983

Publicația semestrială a romaniștilor danezi, „Revue Romane”, reunește studii de lingvistică și analiză literară, orientate cu precădere către domeniul reprezentat de limba franceză.

În sectorul lingvistic, se remarcă articolul semnat de Kjell-Åke Gunnarson, care cuprinde detalieri analitice, pe baze generativ-transformaționale, în tentativa găsirii unei soluții generale pentru structurile predicative, precum și studiul de sintaxă al lui David Gaatone, consacrat „dezagreabilului”, adică abaterilor („violențelor”) sintactice, studiu care oferă o viziune amplă asupra problemei prin numeroasele referiri la domeniul semantic.

Peter Wunderli oferă concluziile unei cercetări asupra comportamentului intonațional al secvențelor inițiale și finale, oarecum exterioare complexului textual, iar Michael Herslund analizează construcțiile pasive din vechea franceză.

Situații specifice oferite de alte limbi romanice sînt prezentate în studiul asupra unor relații sinonimice din limba catalană, semnat de Lars Lindvall.

Articolele de exegeză literară, foarte adesea conținînd observații stilistice, sînt consacrate operei unor scriitori francezi mai mult sau mai puțin cunoscuți: Michel Leiris, Baudelaire, Breton, Mallarmé, Gautier, Alain-Fournier, Balzac.

Revista daneză conține și secțiuni extinse de discuții și recenzii, consacrate domeniului filologico-lingvistic, între care și recenzii ale unor lucrări de lingvistică românească (*Dicționarul ortografic, ortopic și morfologic al limbii române*; Alf Lombard, Constantin Gădel, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*).

Ioan Oprea

„ÉTUDES ROMANES DE BRNO“, vol. X, Universita „J. E. Purkyně, Brno, 1979

Un conținut variat și de un apreciabil nivel științific prezintă sumarul vol. X al publicației de romanistică a Universității din Brno. În special în domeniul semanticii sînt cunoscute contribuțiile acestei școli în cadrul romanisticii actuale.

Otto Ducháček, reputat semantician, publică aici un dens studiu, *Synonymie en terminologie*, în care, sprijinindu-se pe exemple din franceză, sistematizează atît probleme ale semanticii lexicale cît și ale celei gramaticale. În prima parte a lucrării, autorul distinge următoarele tipuri de sinonime: a) *sinlalectico-frazcologice*, b) *expresive*, c) *funcționale*, d) *speciale* și e) caracterizate de *culoare locală, dialectală sau arhaică*. Restrîngînd sfera cercetării la domeniul terminologiei științifice, unde sinonimia se manifestă în ciuda tendinței spre monosemantism a limbajului științific, O. Ducháček discută următoarele *surse ale sinonimiei terminologice*: 1) tendința specialiștilor din diferite domenii de a inventa termeni mai adecvați decît cei existenți; 2) împrumuturile din limbile străine, latină și greacă; 3) calcurile; 4) derivatele morfologice; 5) dubla sau multipla denominare bazată pe două sau mai multe mărci diferențatoare (ex. fr. *touche*=*bouton d'appel*); 6) tendința de economie; 7) reputația sau popularitatea unui obiect nou apărut în realitatea obiectivă. Ultima parte a lucrării aduce bogate exemplificări romanece pentru diferitele clase de sinonime morfologice sau sintagmatice.

Porînd de la organizarea semiotică a traducerii, Ružena Ostrá se referă, în articolul *L'interprétation sémantique dans la traduction*, la implicațiile în procesul traducerii ale fenomenului, descris de E. Cassirer, de organizare specifică, prin concepte, a realității extralingvistice de fiecare comunitate de limbă; autoarea este de părere că echivalarea termenilor aparținînd la două limbi diferite trebuie precedată de analiza semică a unităților lexicale respective și propune, spre exemplificare, o comparație între sistemul verbului în franceză și în cehă.

În articolul *Contribución a la clasificación semántica del adjetivo en el español*, Lubomír Bartoš propune, după o critică a clasificărilor, insuficiente și contradictorii, existente în gramaticile spaniole, un criteriu logico-semantic, plecînd de la premiza că adjectivul exprimă o notă din conținutul noțional al substantivului. Se propune următoarea clasificare a adjectivului în limba spaniolă (tipologie, în linii mari, valabilă prin gradul ei de generalitate, și pentru celelalte limbi romanece): 1) *adjective calificative*: a) *apreciative* (sau *cantitative*) — „se caracterizează prin subiectivitate și relativitatea calificării, ceea ce permite gradarea“ (ex.: *prosl, intelligent, harnic*); b) *absolute* — „semnalează o calitate care este concepută ca obiectivă, nepermițînd gradarea“ (ex.: *mul, orb*) și 2) *adjective relaționale* — „nu exprimă note prin sine ci le derivă din alte cuvinte, mai ales substantive“ (ex.: *metalic, școlăresc*).

Asupra fenomenului de folosire preferențială a viitorului în locul condiționalului la scriitorii francezi ai secolului al XX-lea și a implicațiilor lui stilistice își îndreaptă atenția Zdeňka Stavínková (*Quelques remarques à propos de l'emploi du conditionnel-temps et du futur*). Punctul de plecare al autoarei este afirmația lui P. Imbs, referitoare la o „criză“ a folosirii condiționalului în franceza actuală.

Două din lucrările cuprinse în acest volum (Jaroslava Pačesová, *Regolarità generali nell'apprendimento del sistema fonologico* și Zuzana Wotkeová, *Aspetti fonetici del linguaggio infantile*) sînt orientate, dintr-o perspectivă structural-funcțională, asupra caracteristicilor fonologice și fonetice ale procesului de învățare a limbii materne de către copii preșcolari.

În sumarul variat al volumului mai remarcăm și o transpunere în termenii teoriei informației a unei probleme de stilistică (Eva Spitzová, *La „perspectiva funcțională de la oracîon“ y la teoria de la información*), două studii de retorică (Jaroslav Fryčer, *Le narrateur à la première personne dans la roman français d'aujourd'hui*; Jiří Srámek, *Un aspect du style de Marguerite Duras — la simplicité et la rhétorique*) și un articol despre relațiile culturale ceho-italiene (Jaroslav Rosen-dorfský, *Trei libri di reminiscenze italiane*).

Între cărțile recenzate semnalăm și două volume românești: Anca Giurescu, *Les mots composés dans les langues romanes*, Mouton, 1975, și G.I. Tohăneanu, *Dincolo de cuvînt*, București, 1976.

În ansamblu, volumul lasă o bună impresie, îndreptățind aprecierile de care se bucură de cîțiva ani cercul de romanști din Brno.

Eugen Munteanu

„LINGUISTICA“, XXII, Ljubljana, 1982

Numărul XXII al revistei „Linguistica“, publicație apărută sub auspiciile Centrului național de cercetare științifică din Slovenia, conține studii și articole de gramatică descriptivă și istorică, dialectologie, etimologie, lingvistică generală, stilistică, aparținând unor specialiști sloveni dar și străini.

Volumul se deschide cu un amplu studiu critic, *Alcune osservazioni sul „retoromanzo“* (p. 3—64), în care cunoscutul romanist Giovan Battista Pellegrini examinează stadiul actual al cunoașterii retoromane, cu referiri speciale la presupusa unitate a graurilor ladine și la interferențele lingvistice ale acestei limbi cu dialectele italiene vecine. Alt articol de romanistică, semnat de Pavao Tekavčić, *Indirizzi attuali nel dominio istroromanzo*, este, potrivit afirmației autorului său, prima tentativă de aplicare asupra dialectelor italiene din Istria a unei metode moderne de investigație, care îmbină „pragmalingvistica“, sociolingvistica și lingvistica textuală.

Tradițiile structuraliste ale lingvisticii slovene sînt reliefate, cu o privire specială mai ales asupra teoriei părților de vorbire, de Jože Toporišič în articolul *Strukturalismus in der Slovenistik*.

Interesant ca demonstrație ni se pare studiul *Remarques sur le „ut concessiv“ du latin et les origines de la relative concessive*, aparținînd Roxanei Iordache; autoarea rezolvă, după părerea noastră în mod just, controversata problemă a conjuncției *ut* cu valoare concesivă din limba latină. Respingînd argumentat tezele anterioare, care considerau construcțiile cu *ut* concesiv „finale in sens restrîns“ (A. Draeger, O. Riemann), „condiționale ipotetice“ ((J. Collart), consecutive (J. R. Madvig, R. Kühner și C. Stegmann), pe cele care îi explicau originea parțial prin propozițiile finale și parțial prin vechea parataxă deziderativă sau optativă (Fr. Stolz, J. H. Schmalz, J. B. Hoffmann, M. Leumann, A. Szanyr, A. Tovar), precum și teoria lui Ernout — Thomas, care consideră propozițiile în cauză „construcții în raport de sens cu propozițiile condiționale“, Roxana Iordache demonstrează, prin analiza amănunțită a unui amplu material ilustrativ (excerptat din marii clasici, mai ales) că *ut* concesiv își are originea într-un *ut* comparativ, cu atît mai mult cu cît și principalele concesive se bazează pe ideea de comparație. Intens folosit și considerat un fel de marcă a latinei elegante în epoca clasică, *ut* concesiv, supraincercat de valori și incomod din cauza volumului fonetic redus, dispăre în epoca tîrzie și este înlocuit în limbile romanice de urmașii conjuncțiilor *si*, *dum*, *quandiu*, *quod*.

Într-o notă comparativă, Pierre Swiggers explică evoluția semantică-funcțională a adverbului armean *isk* de la sensul modal „într-adevăr“ către cel temporal „imediat“, prin comparație cu latinul *rectus* și vechiul saxon *reht*.

Un caracter comparativ are și studiul lui Momčilo Savić, *Aspektualnost i temporalnost u iskazivanju prošlosti i preprošlosti u slovenskim i neslovenskim jezicima* („Aspectualitate și temporalitate în exprimarea categoriei de anterioritate în limbile slave și în cele ne-slave“); prin compararea limbilor sîrbocroată și italiană, autorul reargumentează un fapt cunoscut și anume că, pe cînd limbile romanice au conservat conjugarea bazată pe forme temporale, cele slave au înlocuit sistemul temporal printr-unul aspectual.

Alți autori studiază probleme de interferență lingvistică sloveno-italiană (Fedora Ferluga-Petronio), apreciază rezultatele încercării de apropiere între reprezentanții sintaxei funcționale și a celei generativiste (Darja Globevnik), discută legăturile prepoziționale între verb și substantiv în italiană (Irena Lipovec) sau efectul stilistic al elipsei pronumelui-subiect în povestirea *Tezeu* de André Gide (Breda Cigoj-Leben).

O notă etimologică a lui Anton Grad explică oronimul sloven *Nanos* prin numele italian al muntelui, *Nason*, supus metatezei $s \rightarrow n \rightarrow n-s$.

O substanțială secțiune de recenzii încheie sumarul acestui număr al reputatei publicații științifice iugoslave.

Eugen Munteanu

DIE SPRACHE DER ÄLTESTEN BUDDHISTISCHEN ÜBERLIEFERUNG (Symposion zur Buddhismusforschung, II), hrsg. von Heinz Bechert, in „Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen“, Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen, 1980, 193 p.

Volumul cuprinde textele comunicărilor ținute în cadrul celui de al patrulea „Simposion de studii budiste“ al Academiei de Științe din Göttingen, care a avut loc în iulie 1976 și la care au participat renumiți specialiști: Ludwig Alsdorf, John Brough, Colette Caillat, P. L. H. Egger-

mont, Herbert Härtel, Étienne Lamotte, K. R. Norman, Gustáv Roth, Georg von Simson, Ernst Waldschmidt, Akira Yuyama.

Simpozionul a fost dedicat problemei caracterului lingvistic al tradiției budiste timpurii. Stabilirea limbii (limbilor) originare ale budismului pune interesante probleme de filologie, istorie culturală, gramatică istorică, dialectologie și geografie lingvistică. Bogatul sumar al volumului vădește diversitatea punctelor de vedere exprimate, de multe ori contradictorii sau chiar ireconciliabile.

Tradiția budistă susține că *pālī* este limba canonică dar, după cum au arătat în secolul al XIX-lea savanți ca N. L. Westergaard și E. A. Kuhn, tradiția nu corespunde realității. În secolul nostru, E. Lamotte a demonstrat că limba originară a budismului este *māgadhi* și că transpunerea în *pālī* este ulterioară. Plecând de la acest stadiu al cercetării, lucrările simpozionului de la Göttingen aduc un progres considerabil, prin nuanțarea vechilor ipoteze și prin emiterea unor noi păreri.

Reluând ipoteza mai veche a lui H. Lüders, orientalistul german L. Altsdorf consideră că limba originară a budismului poate fi descrisă ca un dialect specific, bazat pe *māgadhi* sau pe dialectul mai vechi *ardhamāgadhi*. Altă cercetătoare, Colette Caillot, utilizează metodele verificate ale analizei comparate a limbilor și ale dialectologiei istorice încercând să reconstituie, mai ales pe baza fenomenelor morfologice, „limba primitivă” a budismului, care, în concepția sa, trebuie să fi fost limba maternă a lui Buddha Gotama și a primelor sale predici. Prin dezvoltarea și nuanțarea tezelor lui H. Lüders și L. Altsdorf, după care traduceri ulterioare ale textelor budiste se raportează toate la un „Urkanon” redactat într-un dialect indo-arian estic, care trebuie să fi fost foarte apropiat de „limba de cancelarie” din timpul dinastiei Aśoka, autoarea conchide că redactarea în limba *pālī* este în mod sigur ulterioară textelor originare.

John Brough explică traducerea în limbi și în epoci diferite a preceptelor budiste prin aceea că, încă de la început, Buddha a permis adepților săi să-i recite învățăturile în limba proprie, versiunile tibetană și chineză fiind dovezile în acest sens.

Veridică pare teoria emisă de K. R. Norman. După acest savant, este incorect să vorbim de o unică „limbă originară” a budismului, întrucât limba inițială a preceptelor budiste nu avea trăsăturile unitare ale unei singure limbi sau ale unui singur dialect. Dacă ar fi existat o singură versiune originară, aceasta ar fi putut fi redactată mai comod în vedică sau sanscrită; or, tendința lui Buddha și a discipolilor săi a fost aceea de a vorbi în graiul fiecărei regiuni în care predicau. Această situație nu ar exclude, după părerea lui K. R. Norman, posibilitatea ca o mare parte din învățăturile lui Buddha să fi fost formulate în vechia *māgadhi*. Mai târziu, o dată cu expansiunea budismului în regiuni în care dialectele primare nu erau înțelese, preceptele „fluminatului” au fost adaptate (semi-traduse) în diferite limbi și dialecte. Varianta redactată în *pālī* a căpătat extindere și s-a păstrat integral întrucât acest dialect putea fi înțeles și în majoritatea celorlalte zone lingvistice indo-ariene. În concluzia amplei sale demonstrații, savantul englez afirmă că atât *māgadhi*, ca limbă maternă a lui Buddha, cât și limba *pālī* a textelor canonice nu sînt altceva decît două faze diferite ale indo-arienei medii.

O poziție de sinteză, apropiată în linii mari de cea a lui Norman, adoptă și Heinz Bechert, îngrijitorul volumului. Savantul german consideră că această complexitate a situației se explică prin numărul mare al dialectelor indo-ariene, prin asemănările mari dintre ele ca și prin absența unei limbi literare comune, reflectată și de varietatea dialectală a inscripțiilor din epoca dinastiei Aśoka. Hotărîrea lui Buddha de a nu se exprima în vedică sau sanscrită se justifică probabil prin rațiuni religioase. Oricum, procesul de formare a limbilor indo-ariene literare ale evului mediu nu a fost stîmjenit de persistența sanscritei, care a continuat să supraviețuiască, îndeplinind un rol analog cu cel al latinei în Europa.

Eugen Munteanu

DAS HANDWERK IN VOR- UND FRÜHGESCHICHTLICHER ZEIT, Teil II, *Archäologische und philologische Beiträge*. Bericht über die Kolloquien des Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas in den Jahren 1977 bis 1980. Hrsg. von Herbert Jankuhn, Walter Janssen, Ruth Schmidt-Wiegand, Heinrich Tiefenbach. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983, 776 p.

Volumul conține studii și materiale arheologice și filologice, referitoare la aspecte ale meșteșugurilor din epocă preistorică și istorică timpurie. Între lucrările cu un conținut strict arheologic, bogatul sumar al acestui masiv volum conține și câteva articole cu problematică lingvistică sau general filologică. Ruth Schmidt-Wiegand aplică metoda „cuvinte și lucruri” în

discuția asupra unor meserii și tehnici din epoca preistorică, iar Wolfgang P. Schmidt încearcă să dea un răspuns întrebării dacă există denumiri pentru meserii general indo-europene. Tot o lucrare de lexicologie comparată este și cea semnată de Heinrich Beck, care se ocupă de termeni pentru „meserie” și „meseriași” în vechile limbi nordice.

Alte contribuții sînt dedicate unor probleme speciale : Lothar Voetz studiază denumirile pentru „meseriaș” terminate în *-man* din vechea germană de sus (Althochdeutsch), iar Heinrich Tiefenbach este interesat de denumirile pentru unelte ale meseriei de constructor în aceeași limbă. În sfîrșit, Klaus R. Gunda prezintă cîteva observații asupra izvoarelor documentare referitoare la lucrători ai lemnului în epoca engleză veche și în cea medie, iar Karl Horst Schmidt discută terminologia meseriilor din monumentele de limbă celtică.

Eugen Munteanu

MIOARA DRAGOMIR, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Studiu lexicologic*, Iași, Editura Doxologia, 2017, vol. I, 546 p; vol. II, 222 p.

Hronograf den începutul lumii, în varianta păstrată în ms. 3517 BAR, a constituit obiectul de cercetare al Mioarei Dragomir, cercetător științific gradul I la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din anii studiilor doctorale. Un prim volum, cuprinzând 188 de pagini, a fost editat în 2007, la un an după susținerea tezei de doctorat, și cuprinde studiul filologic asupra *Hronografului*¹. Bogăția materialului cercetat, dificultățile determinate de lipsa unei metodologii clare și sistematice în stabilirea paternității scrierilor românești vechi, rămase anonime, perfecționismul ce o caracterizează pe autoare au determinat-o să își continue cercetările asupra textului până în prezent.

După zece ani de la apariția primei cărți dedicate ms. 3517, Mioara Dragomir ne pune la dispoziție încă aproape 800 de pagini, grupate în două volume, complementare, sub titlul generic de *Studiu lexicologic*. Principala miză a acestor studii este stabilirea paternității traducătorului amplei istorii. Avatarurile prin care a trecut osârdia pentru obținerea și publicarea rezultatelor obținute sunt prezentate pe larg în *Prefața* la volumele publicate în 2017, tradusă, ca și capitolul conclusiv, în franceză și engleză.

În *Probleme de filologie* (2007), autoarea explică noțiunea de *cronograf*, motivează alegerea titlului (în condițiile în care primele pagini din ms. 3517 s-au pierdut), stabilește perioada în care putea fi tradus *Hronograful*, izvoarele traducerii (cele principale, grecești și cele secundare, slavone), stabilește filiația copiilor manuscrise, analizează grafia și localizează textul; cel mai amplu capitol este dedicat stabilirii statutului pe care îl are manuscrisul cercetat (pornind de la discuțiile privind statutul de copie-prototip sau acela de autograf parțial) și prezintă apoi reperele care i-au stat la baza formulării ipotezei că traducătorul ar putea fi Nicolae Milescu Spătarul. Mioara Dragomir își construiește argumentația după normele retoricii scolastice – foarte potrivită filologiei – și nu se sfiește să invoce contraargumente la ipoteza sa. Finalul studiului este deschis. Concluziile nu sunt ferme. Și nici nu puteau fi, la vremea aceea, fiindcă autoarea nu adusese toate argumentele posibile, necesare pentru a confirma ipoteza lansată.

Avea nevoie, așa cum ne arată în volumele prezentate aici, de argumentele lingvistice și, cum vom arăta, de încă un tip de argumentație.

Promisiunea din nota finală a acestei prime cărți – „Urmează să dezvoltăm argumentația în volumul consacrat lexicului *Hronografului*...” pe baza analizei calcurilor, a sistemului derivării și a problemelor de semantică, prin raportare la scrierile altor cărturari din epocă, în primul rând la ale mitropolitului Dosoftei” – este respectată cu prisosință, așa cum vom arăta în cele ce urmează.

Strategia pe care o adoptă autoarea este următoarea: citește în întregime manuscrisul, asimilează toată bibliografia critică, analizează cu maximă atenție toate opiniile anterioare privitoare la paternitatea ms. 3517 și le deconstruiește. Una dintre erorile de metodă semnalate de Mioara Dragomir este aceea a considerării lexicului comun mai multor opere (originale, mai adesea traduceri) dintr-o anumită perioadă pentru stabilirea paternității. Și arată inconsistența argumentelor de acest tip.

Apoi atrage atenția că *specificul lexicului* unui autor trebuie pus în evidență odată cu profilul spiritual al acestuia. Mioara Dragomir nu doar constată și descrie stilul unui autor, ci caută să pună în lumină *ce anume* determină un stil sau altul. Celebra butadă a lui Buffon *Le style c'est l'homme même* capătă aici altă substanță.

De aceea, primul volum din cele recent publicate de colega noastră este dedicat, pe de o parte, stabilirii tipului de traducere pe care îl reprezintă *Hronograful*... și, pe de altă parte, faptelor lexicale ce caracterizează textul ms. 3517. Astfel că autoarea prezintă și analizează: *împrumuturile* (unde include și cuvintele străine), grupate după mai multe criterii, criteriul etimologic fiind însă cel

¹ *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Probleme de filologie*, Iași, Editura Trinitas, 2007.

predominant; *derivatele* și maniera de derivare; *calcurile* și tipurile de calc; *locuțiunile și expresiile*, pe care le prezintă pe larg. Analiza acestora din urmă, în studii viitoare, în maniera propusă aici, poate duce la posibilitatea stabilirii, în *Dicționarul limbii române* (DLR), a etimologiilor și la acest nivel, îmbunătățindu-se astfel analiza lexicografică din dicționarul-tezaur. *Numele proprii* sunt considerate, de asemenea, în subcapitolele privitoare la împrumuturi, derivate și calcuri, dedicându-li-se studii aparte.

Volumul al doilea reia sintetic rezultatele analizelor din primul volum și le duce mai departe, în concluzii dezvoltate prin punerea în practică a conceptului de *bază psihologică/spirituală* care, alături de cel de *bază de articulație*, stă la temeiul doctrinei lingvistice Philippide – Ivănescu. În felul acesta, autoarea noastră se apropie de antropologia filosofică, fiindcă pornește de la rezultatele cercetărilor filologice și lingvistice pentru a ajunge la esența omului care într-un *anume* fel s-a raportat la originalele traduse și într-un *anume* fel alege să folosească limba română vorbită/scrisă în Moldova secolului al șaptesprezecelea.

Demersul e dificil și riscant. Autoarea își află însă punctul de sprijin în studiile de teorie a limbii publicate de A. Philippide, G. Ivănescu, Carmen Gabriela Pamfil, înscriindu-se deliberat, prin aceste volume, în tradiția Școlii lingvistice ieșene. Valorificarea viziunii originale a lui Philippide, admirat și completat de urmașii săi, reprezintă cea mai importantă contribuție a cărților prezentate.

O altă contribuție, ce ține de epistemologie, este dată de clarificarea metodei de stabilire a unei paternități, pentru textele românești vechi. Această metodă e prezentată în manieră didactică și aplicată în volumele dedicate *Hronografului*... Așadar, după ce a demontat pledoariile antecesorilor, autoarea caută cea mai adecvată cale spre autor posibil. Pornește de la ceea ce este cunoscut și verificat: specificul limbii române folosite de mitropolitul Dosoftei; redefinește acest specific, îi subliniază trăsăturile caracteristice și le caută în *Hronograf*... Dar nu le găsește. Pune în evidență, simultan, specificul lingvistic al textului din ms. 3517. Compară, mai apoi, *Hronograful*... cu alte texte din epocă și cu alte texte despre care se știe cu certitudine că îi aparțin lui Milescu.

În urma acestor analize și comparații, ajunge la convingerea că baza spirituală relevată de textele lui Dosoftei diferă de aceea care transpare în *Hronograf*... Și că aceasta din urmă e mai aproape de cea din *Cartea cu multe întrebări foarte de folos*... ori din *Istoriile* lui Herodot. Și consideră, în final, că persoana care se apropie cel mai mult de trăsăturile și de modul de gândire ale autorului traducerii păstrate în ms. 3517 poate fi Nicolae Milescu Spătarul.

Dincolo de ținuta științifică și de rigoarea filologică specifice acestui tip de studii, Mioara Dragomir construiește un discurs captivant, în care argumentele sunt reconstruite metodic, iar concluziile survin în urma unor demonstrații fără rest, încât putem afirma că, prin aceste volume, autoarea ieșeană propune un model convingător de cercetare a unui manuscris românesc vechi, model pe care l-ar putea valorifica într-o viitoare școală doctorală. S-ar împlini, astfel, un legat al lui Carmen Gabriela Pamfil care i-a fost mentor.

Statut de model are și felul în care autoarea valorifică dicționarul-tezaur al Academiei Române, la care face permanent apel. Importante sunt elementele prin care a doua ediție a DLR, la care autoarea lucrează ca lexicograf cu experiență, poate fi îmbunătățită, și mă refer mai cu seamă la faptul că, în textul studiat, autoarea descoperă unele prime atestări mai vechi decât cele deja înregistrate de dicționarul-tezaur, noi variante și sensuri, precum și cuvinte neînregistrate încă. Cele peste 3 300 de cuvinte indexate, precum și cele cca 220 de locuțiuni și expresii dau seamă de dimensiunea materialului lexical studiat.

Cele două volume de studii lexicologice privitoare la ms. 3517 sunt așadar remarcabile și constituie rezultatul pregătirilor necesare pentru editarea, în condiții adecvate (iar nu în fugă, superficial, așa cum astăzi pot crede unii că se poate face bine), a unui manuscris românesc dintr-un secol de importantă creștere culturală a Moldovei.

Gabriela Haja

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

ANA-MARIA GÎNSAC (coord.), IOSIF CAMARĂ, DINU MOSCAL, MĂDĂLINA UNGUREANU, *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern (1780–1830)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 268 p.

Volumul de față reprezintă unul dintre rezultatele proiectului de cercetare *Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern: 1780–1830* (finanțat de CNCS – UEFISCDI), proiect în care au fost implicați autorii în perioada 2015–2017. Cu experiență în studiul filologic și, unii dintre ei, în cercetarea onomastică, membrii echipei și-au propus analizarea modalităților de transpunere a numelor proprii străine în româna premodernă. În acest scop, au fost selectate texte dintr-o perioadă reprezentând începutul „laicizării” și modernizării limbii și literaturii române prin traducerea unor texte din diverse domenii ale culturii scrise (religios, filozofic, istoric, geografic, literar etc.). Au fost alese 11 traduceri românești ale unor lucrări cu caracter mai mult sau mai puțin didactic: Buffier, *De obște gheografie* (Iași, 1795); Campe, *Descoperirea Americii* (Buda, 1816); Catiforo, *Viața Marelui Petru* (Iași, 1788); Delaporte, *Voiajorul francez* (1785); Domairon, *Istoria universală* (București, 1826–1827); d’Orville, *Istoria Americii* (Iași, 1795–1800); Florian, *Numa Pompili* (Buda, 1820); Kenghelaș, *Istoria universală* (Buda, 1824); Millot, *Istorie universală* (Buda, 1800); Rumpf, *Arătarea stăpânirii și a caracterului lui Alexandru I* (Buda, 1815); Thornton, *Starea de acum din obște gheograficească, orășenească și politicească a Principatelor Valahiei și a Moldaviei* (Buda, 1826). Prin criteriile de selecție (prezentate la p. 10 și, aproape identic, la p. 15) s-a urmărit ca sursele să prezinte diversitate tipologică a conținutului (au fost alese geografii, istorii, jurnale de călătorie, biografii, romane istorice), diversitate editorială și varietate lingvistică (a textelor care au fost folosite pentru traduceri în română).

Iosif Camară semnează paginile adunate sub titlul *Izvoare: traduceri și sursele lor* (p. 15–59). Această parte conține atât descrieri ale celor 11 texte din care a fost selectat materialul onomastic pentru studiul de față, cât și informații despre autori și traducători. În cele mai multe cazuri a fost necesară identificarea ediției care a stat la baza traducerii, proces adesea dificil (mai ales că unele dintre lucrările alese sunt prelucrări, nu traduceri fidele), care a necesitat, în afară de cunoașterea bibliografiei de specialitate, compararea critică a mai multor surse pentru a observa asemănări și diferențe între acestea și textul în română, identificarea unor informații strecurate în text etc.). Capitolul este, în același timp, o oglindă a societății românești de la acea epocă: aflăm ce se predă în școlile de atunci, iar faptul că erau traduse și tipărite lucrări de istorie și geografie universală, lucrări didactice sau alte cărți cu mare priză la publicul din lume, indică interesul cititorilor români pentru aceste subiecte.

Câteva bine-venite *Precizări terminologice* (semnate de Ana-Maria Gînsac, p. 61–66) deschid secțiunea intitulată *Procedee de traducere a numelor proprii în limba română premodernă (1780–1830)*. Procesul de traducere a unui text poate fi foarte dificil, mai ales în epoca aleasă de autorii acestui volum, când limba română se afla în plin proces de modernizare, prin introducerea în vocabular a numeroase împrumuturi din latină și idiomuri romanice. Traducătorii de la acea vreme s-au confruntat și cu problema transpunerii exonimelor din textele-sursă în limba română, pentru că nu existau norme unitare. Mădălina Ungureanu prezintă, în subcapitolul intitulat *Adaptarea formală* (p. 66–134), cauzele diverselor dificultăți de traducere a numelor proprii în română (între care utilizarea altor alfabet și sisteme ortografice și fonetice diferite), procedeele de adaptare grafică și fonetică întâlnite în textele studiate, valorile slovelor chirilice întâlnite la numele proprii, particularități ale transcrierii numelor proprii în funcție de alfabetele folosite. Prezentarea termenilor și sintagmelor prin care au fost redată denumirile *Suedia*, *Spania*, *Scoția*, *Franța*, *Paris*, *Sankt Petersburg* și explicațiile aduse pentru unele dintre opțiunile traducătorilor surprind foarte bine diversele procedee folosite în acea epocă pentru a desemna în română respectivele țări și orașe.

Fiind vorba de lucrări cu informații predominant istorice și geografice universale, traducătorii au fost puși în situația de a traduce multe toponime și antroponime puțin sau chiar deloc cunoscute; dacă pe cele știute le puteau înlocui cu formele lor românești, în cazul celorlalte se întâlnesc nume proprii redată în forma din textul tradus, alte nume au terminațiile suprimate sau adaptate la

paradigmele flexionare ale românei. Încadrarea numelor proprii din textele-sursă la categoriile gramaticale de gen, număr, caz și determinare specifice limbii române este detaliat analizată de Ana-Maria Gînsac (*Adaptarea morfologică*, p. 135–181).

Subcapitolul intitulat *Traducerea* (p. 181–245), semnat de Dinu Moscal, conține o secțiune importantă în care, în vederea identificării răspunsului la întrebarea dacă numele propriu este traducibil, sunt prezentate (din perspectivă logico-filosofică și lingvistică) și comentate teorii privind sensul numelui propriu. Autorul ajunge la concluzia că există două tipuri de semnificație a numelor proprii: una lexicală etimologică, traducibilă, și una care nu poate fi tradusă, intitulată „semnificație asociativă” (sintagmă preluată de la Klaus Hilgemann), care reprezintă „o conceptualizare în mintea vorbitorului a reprezentării unei individualități, prin care se identifică individualitatea desemnată” (p. 215). Prin urmare, în situația numelor proprii, se traduce semnificația etimonului și, „exceptând cazul numelor proprii metaforice, opțiunea traducerii este în principiu evitată atunci când între semnificația etimologică a numelui propriu și semnificația asociativă nu există o corespondență la nivelul semnificației categoriale” (p. 218). Acesta reprezentând un principiu ce caracterizează traducerea actuală, în continuare sunt cercetate și exemplificate modalitățile de traducere a numelor proprii în scrisul românesc din perioada 1780–1830: traducerea integrală (în cazul sintagmelor transparente, de tipul *la mer du Nord* – marea nordului, când sunt traduși toți termenii) sau parțială (când unul din constituenți este transparent, iar celălalt opac, ca în *l’Empire de Pérou* – împărăției Peru) și substituirea (adică „înlocuirea unui semnificant din limba sursă cu un semnificant din limba țintă, care să aibă aceeași semnificație asociativă”, cum ar fi *Francia* – Țara Franțozului, p. 241–242).

Realizarea acestei lucrări a demonstrat că autorii stăpânesc tehnicile de cercetare inerente efectuării unei ediții filologice, au spirit analitic, sunt la curent cu studii anterioare din acest domeniu (dovadă stă și bogata bibliografie de la finalul volumului), au cunoștințe bogate de istoria limbii române, fonetică, gramatică, onomastică, cunosc mai multe limbi străine și au curajul unor păreri proprii, pe care le argumentează convingător (de exemplu, consideră că, în cazul numelor proprii, transcrierea propusă de N.A. Ursu nu este potrivită, „întrucât nu ar înregistra o serie de fenomene edificatoare pentru eforturile de adaptare pe care le fac traducătorii și nu ar ilustra nici ezitățile, nici diversitatea soluțiilor propuse”, p. 96). Îngrijit redactată (cu foarte puține greșeli de tehnoredactare) și serios documentată, lucrarea de față acoperă cu succes o zonă până în prezent insuficient analizată și ne face să credem că autorii săi vor realiza și în viitor cercetări filologice și onomastice de valoare.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

LIGIA STELA FLOREA, *Pour une approche linguistique et pragmatique du texte littéraire*.
Seconde édition revue et augmentée, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018, 244 p.

Lorsqu’une linguiste chevronnée comme Ligia Stela Florea de l’Université de Cluj se met à réfléchir et à écrire sur une approche linguistique et pragmatique du texte littéraire, les lecteurs passionnés par les recherches scientifiques portant sur la langue et la littérature française ne peuvent qu’être séduits par l’érudition du discours, la clarté des analyses et surtout par le plaidoyer de l’auteure pour l’abolition de la frontière injustement tracée (notamment au niveau des programmes universitaires) entre les études de langue et celles de littérature. C’est dans le sillage de Harald Weinrich, de J.-M. Adam et d’U. Heidman que Ligia Stela Florea propose dans son tout dernier livre, *Pour une approche linguistique et pragmatique du texte littéraire*, Seconde édition revue et augmentée, ce plaidoyer pour un rapprochement entre les sciences littéraires et les sciences du langage, au profit d’une reconstruction « raisonnée » linguistiquement du sens des œuvres littéraires : « C’est pour un tel échange bi-disciplinaire que nous plaidons dans cet ouvrage en proposant un autre genre de lecture des textes littéraires, une lecture qui met à profit les acquis de la linguistique

textuelle, des théories de l'énonciation et de l'analyse du discours. Notre plaidoyer aligne, comme il se doit, des arguments d'ordre historique, linguistique, didactique et par-dessus tout des analyses de textes appartenant à de grands noms de la littérature française et roumaine : André Gide, Alain Fournier, Marcel Proust, Roger Martin du Gard, Albert Camus, Eugène Ionesco, Georges Simenon, Hervé Bazin et Ion Luca Caragiale » (p. 5).

Comme on peut le constater, il s'agit d'auteurs très divers, appartenant à des siècles différents et relevant de sensibilités thématiques et littéraires très variées ; l'association de Caragiale à ces grands écrivains français ne fait que mettre en miroir et à la fois en compagnie très inspirée ce véritable génie de la littérature roumaine avec des confrères non moins remarquables du paysage littéraire français.

L'ouvrage de Ligia Stela Florea réunit une dizaine d'études structurées en quatre sections, et se clôt par un chapitre conclusif, « qui fait pendant au long chapitre introductif », pour reprendre les mots de l'auteure, linguiste renommée dans l'espace francophone (p. 5). Les quatre sections relèvent de domaines essentiels des sciences du langage en général, et ponctuent, à travers la thématique traitée par les analyses qu'elles regroupent, des aspects fondamentaux de ces sciences, tel qu'il nous est indiqué par leurs titres : *Stylistique, analyse textuelle et traduction, Linguistique du temps et structure du roman, Discours dialogal et discours dialogique, La construction textuelle du point de vue*.

Habilement dosées et maniées par l'auteure, les approches linguistique, pragmatique et traductologique corroborent à la mise à nu sémantique du texte littéraire, qui, une fois « dépourvu » de son habit stylistique, livre ses significations les plus profondes, à la grande satisfaction des lecteurs. Font partie de cette catégorie des chercheurs en littérature française, déjà confirmés, ainsi que des plus jeunes, en train de se former et de poursuivre leurs études de master ou doctorales. Le livre de Ligia Stela Florea a d'ailleurs inspiré à ces derniers des projets de recherche finalisés par des mémoires de master ou des thèses de doctorat, dirigés avec rigueur, passion et générosité confondante par la linguiste de Cluj. Nous avons eu le privilège de participer, en tant que membre de jury, à l'analyse et à la soutenance publique de l'une de ces thèses, portant justement sur l'efficacité de l'utilisation des instruments linguistiques « pour l'analyse et la critique des traductions littéraires » (p. 6).

On a donc affaire à un livre « vivant », porteur de contenus, d'une problématique et d'une méthodologie qui se constituent en point de départ de recherches futures, les engendrant par leur efficacité et leurs qualités de modèles.

Les Nourritures terrestres, le merveilleux poème en prose de Gide, est soumis à une étude textuelle-discursive et stylistique qui ouvre le livre que nous présentons ici. L'auteure montre de quelle façon la complexité formelle de cette œuvre qui « avait sérieusement ébranlé les conventions littéraires de son époque » (p. 238) peut être expliquée en faisant appel à une analyse syntactico-stylistique, doublée d'une « étude approfondie de la structure séquentielle ». Les conclusions qui en résultent viennent enrichir et même innover les résultats « traditionnels » des exégèses littéraires consacrées à cet écrit : « L'analyse textuelle a mis en évidence l'articulation de divers types de séquences : narratives, descriptives, argumentatives mais aussi des unités à fonction injonctive. C'est là une dimension ignorée en général par l'exégèse littéraire, qui se focalise sur le culte du moi, *i.e.* sur la dimension expressive du texte. Mais la prégnance des registres impressionniste et oralisant, la dimension allocutive, doublée parfois d'une dimension interlocutive, montrent que, dans *Les Nourritures terrestres*, la construction textuelle de la subjectivité poétique est indissociable de la construction d'une relation intersubjective » (p. 239).

La première section du livre, consacrée aux *Nourritures terrestres*, est close par une étude portant sur les difficultés engendrées par la traduction en roumain de cette œuvre polyphonique de Gide, qui contient également des solutions personnelles de traduction de l'auteure, engendrées par une analyse linguistique des passages soumis à la réflexion.

La manière dont la compréhension du rôle joué par les temps verbaux dans la structuration narrative des grandes œuvres littéraires françaises, dont le roman proustien et *Le Grand Meaulnes* d'Alain Fournier constitue l'objet d'analyse de la deuxième section du volume signé par Ligia Stela Florea, qui affirme : « La récurrence et l'alternance des temps verbaux, les contrastes et les changements de base temporelle offrent des informations concernant la structure séquentielle et

l'organisation globale du texte, informations qui peuvent constituer un outil du premier ordre pour l'étude du texte littéraire. [...] Les temps verbaux interviennent, d'autre part, dans le marquage de l'hétérogénéité énonciative qui a une incidence directe sur la structure compositionnelle du texte narratif (récit, description, dialogue, DIL, discours auctorial) » (p. 240). L'auteure montre que les travaux de narratologie qui portent sur la temporalité s'intéressent beaucoup plus aux rapports « que le discours narratif entretient avec l'histoire, négligeant les aspects qui tiennent à la construction textuelle de la temporalité » (*ibidem*).

Les deux dernières sections ne sont plus structurées de façon bipolaire, mais de manière tripartite, contenant chacune trois études au lieu de deux. *Căldură mare* de Ion Luca Caragiale, *La Soif et la Faim* de Ionesco et *La Chute* de Camus sont les œuvres littéraires étudiées dans la perspective du dialogisme et du discours dialogal, l'approche pragmatique remplaçant, dans le cas de leur analyse, l'approche linguistique. Les conclusions de cette troisième section sont plus que pertinentes du point de vue méthodologique et séduisantes du point de vue de l'analyse pragmatique proprement-dite des textes littéraires mentionnés : « Si l'auteur de *La Chute* recourt à l'échange conversationnel pour mettre en scène le discours narratif, l'auteur de *Căldură mare* invente une espèce de récit appelé croquis, situé à la limite de l'épique et du dramatique. Enfin, *La Soif et la Faim* relève d'un type de discours théâtral qui défie les conventions du genre » (p. 241). Voyons, en guise d'exemple, un bref échantillon d'analyse de l'œuvre de Camus : « Le cinquième chapitre commence par un acte de réfutation qui renvoie à une intervention implicite de l'allocutaire, relativement facile à restituer : „On dirait que le bateau n'avance pas”. [...] Ce début de chapitre est symétrique du précédent, car il sert à embrayer le discours sur une nouvelle description [...]. Les termes d'adresse marquent d'un chapitre à l'autre une réduction significative de la distance interpersonnelle : de *monsieur*, *cher compatriote* à *cher ami*, *cher et cher maître* » (p. 174).

La problématique de la construction textuelle du point de vue est abordée dans la dernière section du livre, sur la base de trois analyses portant sur la mise en intrigue dans « l'un des romans les plus typiques » (p. 179) de Simenon (*L'Homme de Londres*), sur les modes de référenciation, et sur les interactions manifestées entre les points de vue des personnages et la voix narrative. L'approche énonciative du linguiste français Alain Rabatel est mise à l'honneur, une longue histoire de collaboration scientifique reliant les deux chercheurs. Le concept de « narration au présent » est également étudié dans cette dernière section, sur la base d'un corpus constitué de trois romans hétérodiégétiques à focalisation interne : *Thérèse Desqueyroux* de Mauriac, *La tête contre les murs* d'Hervé Bazin, et *Nouvelle histoire de Mouchette* de Georges Bernanos. Elle est à distinguer, selon l'auteure, de la narration au passé simple « en ce qu'elle comporte un ancrage initial déictique. Le point de référence temporelle est, dans ce cas (de la narration au présent) le présent d'une instance d'énonciation narrative, centre déictique de la fiction secondaire » (p. 215). Enfin, la dernière des trois analyses de textes fondées sur les acquis de la pragmatique énonciative est centrée sur la problématique du syncrétisme qui fonctionne entre le Je narrateur et le Je personnage dans les récits homodiégétiques.

Les conclusions générales du livre synthétisent, tout naturellement, les conclusions de chacune des sections, affirmant de façon convaincante et rigoureuse le profit de l'utilisation d'un instrumentaire linguistique et pragmatique lors de l'interprétation des textes littéraires. La pertinence des démonstrations-témoignages fournies à travers toutes les analyses proposées dans le livre, doublée de l'autorité et du prestige académique et scientifique de l'auteure œuvrent en parfaite complicité dans ce sens : « Nous croyons que l'approche linguistique et pragmatique permet à l'interprète du texte littéraire de saisir le rôle décisif des mécanismes immanents au fonctionnement du texte (généricité, énonciation, séquentialité, cohésion/progression, connexité, cohérence pragmatique...) dans la production/construction du sens et d'apprendre à s'en servir pour trouver de nouvelles voies vers la découverte des significations artistiques » (p. 242).

Appartenant à ce que l'on pourrait appeler sans crainte de nous tromper, une véritable « génération d'or » des spécialistes universitaires roumains contemporains en linguistique française, à côté des professeures Alexandra Cuniță de l'Université de Bucarest, ou de la regrettée sémiologue et linguiste de Iași Maria Carpov (également traductrice renommée), Ligia Stela Florea est une voix qui jouit d'une autorité incontestable pour la proclamation de l'interférence et de la collaboration

obligatoire qui devrait fonctionner entre les sciences du langage et la théorie et la critique de la littérature. À notre université, c'est notamment Mme Maria Carpov qui a plaidé, à travers toute son activité de recherche et d'enseignement, pour une interpénétration permanente entre les études de langue et de littérature française.

Les modèles « réussis » d'analyse des textes littéraires opérés avec des outils linguistiques que propose Ligia Stela Florea dans ce livre représentent donc autant de pistes à suivre par d'autres chercheurs, dans le domaine toujours fascinant des études des lettres, et tout particulièrement, des lettres françaises.

Felicia Dumas

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

ANDI MIHALACHE, *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 296 p.

Trecutul ca text descrie din perspectiva antropologiei istorice o experiență deopotrivă socială și culturală dinamică, mereu rescrisă, regândită și chiar reimaginată de noi toți și de fiecare autor în parte, în funcție de proiectele identitare asumate ori de accețiunea acordată adevărului ca atare și, subsecvent, adevărului istoric: „Trecutul prins în aria de competență a istoriei este acela în care intervenim încontinuu [subl. n.]” (p. 120). Cercetătorul Andi Mihalache, istoric de profesie, a convertit în *Trecutul ca text* materia unui curs universitar pe care l-a predat, ceea ce face ca lucrarea să-și „disimuleze” latura doctă sub strategii „prietenoase” de punere în pagină adresate publicului mai tânăr. Una dintre acestea este expresivitatea, pentru care autorul are o înzestrare cu totul aparte. Prospețimea nu este însă numai a tonului, ci și a abordării *de pricipio* a materiei: trecutul – consideră cercetătorul – nu este obiectul, ci subiectul cercetărilor, el (trecutul) nefiind un produs inert al demersurilor noastre, ci un personaj care intră în dialog cu noi, alegând ce să ne transmită și deopotrivă alegându-și „emisarii”; sub asaltul neaveniților, „trecutul istoric” sfârșește prin a se ascunde: „Ne-a părăsit și nu dă de înțeles că ar dori să mai primească vizite. Iar la comemorări, trimite în locul său un văr de-al doilea, manualul de clasa a V-a” (p. 10). Tonul ludic nu face mai puțin fermă poziționarea autorului împotriva „monopolurilor” clișeizate asupra adevărului istoric: „Pentru că, atunci când se învechesc, unele certitudini decad și miros a minciună” (p. 279).

Dacă a da titluri cât mai sugestive capitolelor și subcapitolelor este o modă în exegeza actuală, oriunde în lume, Andi Mihalache o ilustrează inspirat, *Il n'y a pas de hors-texte*, *Veridicul și deghizările sale*, *În care trecut ne regăsim prezentul?*, *Trecutul, eterna noutate*, *Trecuturi de poveste*, *Identități și travestiuri*, (rilkeanul) „*Trecutul încă așteaptă-n soartă*”, *Trecutul de primă instanță* fiind doar câteva dintre sugestiile auctoriale transmise cititorului chiar prin mijlocirea titlurilor.

Lucrarea se compune din două părți (*Despre adevăr și sinonimele sale* și *Ideea de cultură istorică*), urmate de un scurt capitol concluziv intitulat *Lecturi, amprente, ficțiuni*. Prima și a doua parte a cărții proiectează pe pânza teoretică a ultimelor trei secole fascicule de lumină prin care anumite figuri din peisajul istoriei culturii sunt readuse în prim-plan, iar vocile lor sunt articulate într-un dialog al ideilor structurat în jurul accețiunilor noțiunii de adevăr și atitudinilor față de trecutul istoric. „Dialogul” teoreticienilor invocați este, de fapt, un construct auctorial, o revizitare a vastului domeniu al umanioarelor de către un cercetător care îl ia astfel în posesie într-o manieră personală, stabilind filiații ideatice, contradicții fertile, recitiri și revalorificări ale opiniilor antecesorilor în opera urmașilor etc.

Dependența istoricilor de filosofia/filosofiile și de hermeneutica/hermeneuticile vremii lor – „orice perioadă din istoria scrisului istoric are ca impuls o anume teorie despre cunoaștere, despre adevăr și metodele de a-l descoperi” (p. 136) – pare a fi dat, mai ales după jumătatea secolului al XX-lea, un caracter secundar sau chiar ancilar disciplinelor istorice. Autorii vechi devin ei înșiși surse (de exemplu, Giambattista Vico pentru Paul Hazard ș.a.). *Mutatis mutandis*, autorul face la rândul său

istoria istoriei. În măsura în care au relevanță pentru perspectiva istoricului, sunt trecute în revistă, pentru uzul studenților și al cititorilor, aspecte esențiale din teoriile lui Roland Barthes, Jean d'Ormesson, John Langshaw Austin, Richard Rorty, Jean Starobinski, Clifford Geertz, Michel Foucault, Carlo Ginzburg, Lynn Hunt, Natalie Zemon Davies, Hans Georg Gadamer – prezentat pe larg, atât datorită relevanței sale în dezbateri, cât, poate, și pentru a-i transmite ideile netezind asperitățile stilistice ale hermeneuticii sale –, Leopold von Ranke, Wilhelm Dilthey, Johann Gustav Droysen, Umberto Eco, Marcel Gauchet, Frank Ankersmit, Catherine Belsey, Jan Assmann, A.J. Gurevitch, Alexis Nouss, Paul Ricoeur, Jörn Rüsen, Daniel-Henri Pageux, Erich Auerbach, Gian Paolo Caprettini, Eugenio Battisti, Walter Benjamin (am respectat în mare ordinea în care aceste nume apar în text, ordine ce sugerează într-o oarecare măsură desfășurarea dialogică în care autorul angajează teoriile invocate). Autorii români citați sau comentați cu atenție sunt mai degrabă filosofi sau literați decât istorici: Gerard Stan, Andrei Cornea, Alexandru Dragomir, Mircea Angheliescu, Doris Mironescu, Bujor Nedelcovici, Mircea Lăzărescu, Ana Blandiana, Viorica Nișcov, Matei Vișniec; totuși, se face apel și la istorici (mai ales când ei sunt și antropologi): Ștefan Lemny, Doru Radosav, Ioan Petru Culianu. Andi Mihalache nu își propune să prezinte exhaustiv teoriile la care trimite, ci dorește să le utilizeze ca suport pentru propria reflecție și mai ales să le transmită, ca pe niște provocări epistemologice, publicului său – format, cum spuneam, inclusiv din studenți, viitori specialiști în științele istoriei. Textul este un itinerar de gust prin teorii filosofice, hermeneutice, istoriografice, antropologice, culturale ș.a., un conspect liber, avizat și comprehensiv, un soi de „regestă” modernă a unui fond bibliografic virtual nelimitat (întrucât lecturile se deschid telescopic fără încetare unele către altele). Nu mai puțin, textul pune în pagină o serie de interogații, conturând o meditație a antropologului asupra supozițiilor propriului demers realizat *en historien*.

Concluzionând demersul desfășurat în paginile anterioare, autorul notează în capitolul final, în aceeași cheie dramatic-ludică în care își prefăcuse lucrarea: „Eroul generic al acestei cărți este totuși trecutul nostru, dar nu acela ucis de teorie. Ne pasionează ceea ce a rămas viu din el și mai ales discutabil, sub formă de presupunere, fantasmă, prejudecată, loc comun. Este, așadar, un trecut în veșnică mișcare, al tuturor, care pune la încercare și ridică pretenții asupra modului în care scriem despre dânsul” (p. 283).

Andi Mihalache se recomandă în această carte ca un istoric interesat mai mult de modurile de transmitere a tradiției decât de tradițiile transmise, mai mult de mecanismele de formare a cogniției decât de cunoștințele acumulate, mai mult de ceea ce documentul spune involuntar decât de datele inventariate în el – așadar, mai mult de metodologia care guvernează orice efort al cercetătorului decât de rezultatul ca atare al drumului parcurs. Ne propune o istorie a nuanțelor, a complexității, a intervalului. Grație accentului permanent asupra problematicei fundamentale a adevărului și comprehensiunii, cititorul se vede pus, în același timp, în fața unei lucrări de antropologie culturală și de epistemologie a istoriei.

Fondul viziunii auctoriale este, credem, (neo)romantismul, reflectat în interesul lui Andi Mihalache pentru adevăr, autenticitate, subiectivitate, ego-istorie și microistorie, ruine, timp și moarte, istoricitate, mitologie, rolul literaturii/culturii în construcția identitară, rolul narațiunii ca vehicul al memoriei comunitare care ipostaziază faptul istoric „brut”, transformându-l în eveniment ș.a. Interdisciplinaritatea este o mare pasiune – cultivată conștient – a autorului. Apetitul pentru valorificarea diversității informațiilor din cultura umanistă (inclusiv din literatură și din arta cinematografică) încadrează perfect lucrarea de față în stilistica istoriografiei contemporane. Cu atât mai mult impresionează, în această țesătură informațională atât de densă, adevărurile personale descoperite de autor și enunțate „clasic”, direct, tranșant, percutant. Câteva exemple: „*Recent* este orice trecut nerezolvat. [...] Ca să dobândim o vecinătate acceptabilă cu istoria recentă trebuie să o îmblânzim puțin, însă cum? Probabil că înscriind trecuturi imediate într-o poveste a tuturor, dar cu epiloguri multiple. [...] Pentru că recent nu este acel incident consumat cu câteva ore în urmă; contează acea ruptură pe care memoria o reține cu încăpățănare în viețile noastre și o tipizează până când o ridică la rangul de reper identitar” (p. 11–14); „Trauma nu este altceva decât incapacitatea de a răspunde la întrebarea «de ce?»” (p. 194), „Tradiția își confirmă adevăratul sens nu prin menținerea

perseverență a ceea ce este adus până la noi din trecut, ci prin faptul că își dovedește realitatea proprie furnizând alte întrebări, prin care continuă să ne influențeze și să «converseze» cu noi» (p. 40).

Stilistica textului este una aparte. Am amintit deja expresivitatea, care ni se pare a fi o marcă a scriiturii lui Andi Mihalache. Ea este subliniată și prin preferința autorului pentru o punctuație „personalizată”, jalonând o frază amplă în care coordonarea predomină, iar enumerațiile sunt reinterpretate ca juxtapuneri de microfragmente individualizate prin folosirea semnului „;” (astfel, un enuț de tip *a, b, c și d* devine *a; și b; și c; și d*). Cităm, spre exemplificare, o frază care prezintă particularitățile de construcție semnalate: „Prin urmare, nu mai percepem această «deviere» de la tradiție doar ca pe o simplă contestare; și îi observăm efectele mai degrabă în direcția receptării «distorsionante» a textului, în zona efectelor nescontate ale lecturii; acolo unde Cititorul Ideal nu se conformează și nu se lasă dus cu vorba, producând, autonom, propriile lui interpretări” (p. 125). Îndrăzneli verbale care ar fi apanajul scriitorului de literatură – „șotiosul [Păstorel]” (p. 119), „[predispus la] *statufiere*” (p. 121), „[perspective] *compromisorii*” (*idem*), „[simbolurile sunt] *interpretante* [ale conduitelor noastre]” (p. 162), „*demortificare* [a vieții]” (p. 181), „[scopuri] *veritative*” (p. 190), „[gândirea metaforică și magic-] *contiguistă*” (p. 248), „[complexul] *victimar*” (p. 271) – dau un plus de modernitate și interes discursului.

Lucrarea, substanțială și densă, are suplețea unui eseu, iar vocea inconfundabilă a autorului face ca lectura să se adreseze intelectualilor de diverse formații, care o vor parcurge cu cert folos reflexiv.

Astrid Cambose

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
al Academiei Române
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

câtorva decenii. Căci nu este de imaginat, de exemplu, că, pentru graiurile din Banat, din Muntenia sau din Moldova, atestări din Sofronie Liuba – Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan...* (1895), din Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum tribuie să hie săteanu. Scriere în limba țaranului muntean* (1881), sau dintr-una din lucrările de profil larg etnografic publicate de S.F.I. Marian, între 1882 și 1910 (cuprinzând bogate informații referitoare la graiurile din Bucovina), ori de Tudor Pamfile, între 1908 și 1916 (cu numeroase informații lingvistice pentru zona Tecuci), prezente în DA sau în DLR, ar putea fi considerate mai importante decât cele de pe hărțile și/sau din arhiva atlasului regional al Banatului, al Munteniei și Dobrogei, respectiv al Moldovei și Bucovinei. Evident, este numai una din comparațiile de acest gen care se pot face.

Iată, așadar, că apariția *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice*, oferindu-ne o deosebită satisfacție pentru proiecție, efort de punere în operă și reușită, ne aduce și multiple motive de conștientizare, pe diferite planuri, a problematicii statutului profesional al dialectologilor.

THE LEXICOGRAPHIC EMPLOYING OF LINGUISTIC GEOGRAPHY ROMANIAN RESEARCHES

ABSTRACT

The recently two tomes published of the *Dictionary of the Southern Dacian-Romanians Regional Speeches* (the tomes corresponding to the words starting with A to O letters) approaches the regional or folk vocabulary, scientifically interesting from a diastatic point of view, presented in the volumes published from 1967 to 2007 in the regional atlases of Muntenia and Dobruja (maps, texts, regional glossaries, information from the archive of field researches). This lexicographical work becomes, in the general view of the *New Romanian Linguistic Atlas on Regions* (NALR, in Romanian abbreviation) but particularly due to the documentary abundance brought to light, a very important source for the writing of the new series of the *Thesaurus Dictionary of Romanian Language*. There are mentioned some ruling issues (the objectives and the general profile of the *Romanian Academy Dictionary*) also related to the technical and methodological ones, all these elements revealing the lexicographical employing of the results of this real “informational outburst” represented by the achievement of all the Romanian regional linguistic atlases.

Key-words: *linguistic atlases, dialectal texts, glossaries and dialectal dictionaries, lexicographical employing, Thesaurus dictionary.*

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CĂRȚI ȘI REVISTE

Octoiul lui Macarie 1510/2010, vol. I, 398 p., vol. II. *Studii*, cu un cuvânt-înainte de Nifon Mihăiță, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei; studii de Gheorghe Mihăilă, Romulus Răzvan Theodorescu, Dan Horia Mazilu, Dan Zamfirescu, Marian Vilciu, Demeny Lajos, Demeny A. Lidia, P.P. Panaitescu, 144 p., Arhiepiscopia Târgoviștei, Academia Română, Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, 2009.

După apariția, în anul 2008, a ediției aniversare a *Liturghierului* lui Macarie, la 500 de ani de la tipărirea sa la Târgoviște, lucrarea de față – consacrată *Octoiului* macarian tipărit în 1510 – reprezintă cea de a doua ediție cu caracter jubiliar, apărută sub egida Arhiepiscopiei Târgoviștei în colaborare cu Academia Română și cu Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

Lucrarea este structurată în două volume. Primul volum – fără pagină de titlu – cuprinde textul anastatic, dispus pe 196 file, numerotate doar pe față (recto) și reproduce textul *Octoiului* macarian „în aceleași excelente condiții tipografice” (p. 14), ca și în cazul *Liturghierului* amintit. Volumul al doilea reprezintă un corpus de studii, rezultat al colaborării unor valoroși cercetători din diferite domenii științifice: Gheorghe Mihăilă, Romulus Răzvan Theodorescu, Dan Horia Mazilu, Dan Zamfirescu, Marian Vilciu, la care se adaugă două studii mai vechi semnate de Lajos Demény și Lidia A. Demény, respectiv P.P. Panaitescu. Trei dintre aceștia, anume Gheorghe Mihăilă, Dan Horia Mazilu și Marian Vilciu, au contribuit, de altfel, și la realizarea ediției jubiliare a *Liturghierului 1508/2008*¹.

Cuvântul-înainte, aparținând Înalț Preasfințitului Nifon Mihăiță, Arhiepiscop și Mitropolit al Târgoviștei, reprezintă o frumoasă introducere în problematica propriu-zisă și oferă câteva informații legate de dezvoltarea tiparului în Țările Române, activitate apărută ca o „necesitate culturală” și al cărei centru era vechea capitală a Țării Românești, Cetatea Târgoviștei – „o punte a spiritualității, a culturii și a istoriei noastre naționale” (p. 7). Textul respectiv include o succintă descriere a tipăriturii care face obiectul studiilor acestui volum, abordându-se astfel o serie de probleme legate de datare, conținut, localizare, mod de tipărire și, în sfârșit, de numărul exemplarelor păstrate. Toate aceste chestiuni vor fi reluate și dezbătute în contribuțiile care alcătuiesc ediția de față.

Primul studiu, *Structura Octoiului ieromonahului Macarie (1510)*, aparținând acad. Gheorghe Mihăilă, debutează sub semnul cercetărilor anterioare întreprinse de Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, P.P. Panaitescu și conține o analiză atentă a structurii *Octoiului* sau *Osmoglasnicului* macarian, „o formă mixtă, extrem de rară și de neașteptată a acestei cărți liturgice”, după cum constatare P.P. Panaitescu (p. 15).

Articolul următor, *Civilizația Țării Românești la 1500*, semnat de acad. Romulus Răzvan Theodorescu, are ca obiect descrierea civilizației Țării Românești de la 1500, în contextul căreia ia ființă ctitoria lui Radu cel Mare de la Dealu, „primul monument de arhitectură ecleziastică de o oarecare însemnătate artistică și dinastică ridicat în Sud-Estul european după căderea Bizanțului, în statul creștin neatârnat cel mai apropiat de hotarele Islamului” (p. 26).

Intitulat *Isihasmul. Rugăciunea și cartea*, complexul studiu al lui Dan Horia Mazilu ia în discuție plasarea importantului moment al apariției primelor noastre scrieri religioase într-o epocă mistică, influențată de mișcarea isihastă. *Isihasmul* – doctrină a cărei nume provine de la cel al monahilor isihăști (*hēsychastai*), care preferau „traiul într-o reclusiune ce favoriza asceza și existența în tăcere și în «liniște» (en hēsychia)” (p. 33) – este „o alcătuire a teologiei Bizanțului din secolul al XIV-lea” (p. 33), care a depășit, după cum constată autorul, sfera religiosului, astfel încât „ideologia” isihastă ajunge să stârnească interesul mai multor categorii de cercetători. Deși captivant prin conținutul bogat de informații și comentarii, studiul lui Dan Horia Mazilu se îndepărtează, totuși, de obiectul de interes al ediției în ansamblul ei.

Dan Zamfirescu are în vedere, în paginile următoare, să așeze evenimentul tipăririi *Octoiului* de acum 500 de ani în „lumina unei noi istorii” (p. 61). Considerând momentul de față „vârful

¹ Vezi *Liturghierul lui Macarie 1508/2008*, Târgoviște, Arhiepiscopia Târgoviștei, Biblioteca Academiei Române, 2008.

aisbergului”, autorul articolului *Octoiul lui Macarie și înfruntarea civilizațiilor la Dunărea de Jos* încearcă integrarea sa în vastul context al istoriei universale. În această ordine de idei, amplul studiu, structurat în șase părți, scoate în evidență consecințele pe care le-a avut expansiunea otomană în Europa. Atența și bine documentata expunere a acestor realități ajută la identificarea condițiilor „*sine qua non* ale existenței unei istorii a tiparului românesc” (p. 80). Singura problemă rămasă nesoluționată fiind locul tipăririi primelor noastre trei cărți, autorul acestui articol constată, în urma unei succinte analize, bazată pe eliminarea altor ipoteze, că acesta era capitala țării – Târgoviște.

Următorul studiu, semnat de Marian Vilciu și intitulat *Cartea și perioada Octoiului, semnificația teologică și importanța lor pentru viața liturgică a bisericii*, completează prezenta ediție aniversară a *Octoiului* macarian prin informații de natură teologică, extrem de utile în cazul de față. Autorul face, astfel, cunoscută cititorilor diviziunea anului bisericesc în cele trei perioade: perioada *Triodului* (sau perioada prepascală), perioada *Penticostarului* (sau perioada pascală) și perioada *Octoiului* (sau perioada postpascală), ultima fiind cea mai lungă dintre cele trei. După o succintă prezentare a celor două tipuri de *Octoih*, numit și „cartea celor opt glasuri” (p. 92), Marian Vilciu își îndreaptă atenția asupra exemplarului macarian, despre care constată – la fel ca P.P. Panaitescu (p. 119) – că este „o formă mixtă, extrem de rară a acestei cărți” (p. 96).

Paginile următoare cuprind un studiu din anul 1986, *Tipărirea chirilică macariană din Țara Românească*, aparținând cercetătorilor maghiari Lajos Demény și Lidia A. Demény, care încearcă să rezolve, pe de o parte, problema controversată a originii tipăriței macariene – „a treia officină chirilică europeană”, după cea de la Cracovia (1491) și Cetinje (1493–1496), iar, pe de altă parte, să stabilească locul de tipărire a cărților macariene, nespecificat în epilog. În urma unei cercetări bine structurate și argumentate, au fost desprinse următoarele concluzii: tiparul macarian nu a avut contacte cu tipărirea chirilică de la Cracovia (p. 105), iar teoria aducerii tipăriței de la Cetinje în Țara Românească trebuie definitiv abandonată, fiind vorba despre două tipărițe diferite (p. 108). Ultima constatare nu exclude însă identitatea, pe care o confirmă numeroși cercetători, dintre Macarie de la Cetinje și Macarie din Țara Românească. Adăugând celor demonstrate o ultimă constatare – imposibilitatea tipăririi cărților lui Macarie la Veneția –, se ajunge la concluzia că acestea nu puteau fi tipărite decât în Țara Românească, iar tiparul macarian se dovedește a fi „un produs local intern” (p. 110–111).

Ținând seama de aceste considerente, autorii apreciază ca fiind de o importanță deosebită problema unei viitoare căutări a originii tiparului românesc „cu caracteristici poligrafice proprii bine definite” în „executarea literelor și a întregii ornamentații după modelul cărților manuscrise moldovenești” (p. 111). Un astfel de studiu ar fi, într-adevăr, extrem de interesant și ar oferi un plus de valoare actualelor cercetări întreprinse asupra celor trei tipărituri macariene: *Liturghierul* (1508), *Octoiul* (1510) și *Tetraevangheliarul* (1512).

Reproducerea în ediția de față a studiului tipărit de P.P. Panaitescu în 1939 – *Octoiul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească* – are rolul de a completa rezultatele cercetărilor expuse anterior. Astfel, analiza comparativă dintre *Octoiul* tipărit la Cetinje în 1494 și cel tipărit la Târgoviște în 1510 scoate în evidență un singur element comun: comentariul tipografului (adică postfața din *Octoiul lui Macarie*, respectiv prefața din *Octoiul* de la Cetinje). Trei sunt concluziile la care ajunge autorul: 1. tipografia de la Cetinje n-a fost adusă în Țara Românească; 2. *Octoiul* din Țara Românească nu a fost tipărit după cel de la Cetinje; 3. ieromonahul Macarie care a tipărit *Octoiul* din Muntenegru este același tipograf care tipărește *Octoiul* muntean, 16 ani mai târziu. În ceea ce privește locul tipăririi *Octoiului*, marele istoric și filolog român nu este convins de faptul că este vorba despre Cetatea Târgoviștei, căci „Vlăduț (Vlad cel Tânăr), în vremea căruia apare *Octoiul*, stă când la București, când la Târgoviște” (p. 131), astfel încât – conchide P.P. Panaitescu – tipografia putea la fel de bine să fie așezată la Mănăstirea Snagov.

Se poate constata în cuprinsul studiilor menționate anterior o mare diversitate, am putea-o numi chiar neconcordanță, a opiniilor acestor cercetători privind indicarea cu precizie a locului tipăririi „tripticului macarian”, cum numește Gheorghe Mihăilă cele trei tipărituri ale ieromonahului Macarie (p. 13). Astfel, Înalts Preasfințitul Nifon Mihăiță este de părere că aceste cărți au fost tipărite la Târgoviște, mai exact la Mănăstirea Dealu, unde „a fost instalată tipografia” (p. 8–10). Mitropolitul nu face astfel distincție între cele două locuri, fiind bine cunoscut obiceiul din principatele române ca tipografiile să fie așezate într-o mănăstire. Dan Zamfirescu optează pentru capitala țării, Târgoviște,

după ce pune în balanță ipotezele: Bistrița, Deașu, Snagov și Târgoviște, ipoteza venețiană fiind de la bun început exclusă. În sfârșit, P.P. Panaitescu, având în vedere același obicei de localizare a tipografiilor în mănăstiri, ia în considerare, în egală măsură, atât varianta Mănăstirii Dealu (Târgoviște), cât și cea a Mănăstirii Snagov (de lângă București). În ciuda dificultății pe care o prezintă localizarea tipăriței macariene, din cauza numărului relativ redus de informații pe care le-au avut la dispoziție cercetătorii, se impune totuși o reconsiderare a acestora în vederea stabilirii cu exactitate a locului tipăririi primelor noastre cărți de cult.

În legătură cu filiația textului, analiza comparativă întreprinsă de P.P. Panaitescu între *Octoiul* de la Cetinje din 1494 și *Octoiul lui Macarie* confirmă faptul că este vorba despre două texte total diferite. Concluzia desprinsă de Panaitescu a fost aceea că „avem a face cu întrebuintarea pentru tipar a altor manuscrise, având la bază traduceri diferite, în slavonește, ale *Octoiului* grecesc” (p. 124). Un viitor studiu asupra acestor manuscrise este, în consecință, mai mult decât necesar în soluționarea problemelor de filiație, extrem de importante în cazul cercetării oricărui text vechi.

Alina Camil

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

Manuscris trilingv. Preliminarii la o editare. Cuvânt-înainte de Erich Renhart; studii de Cătălina Velculescu, Zamfira Mihail, Ileana Stănculescu, Ovidiu Olar; volum îngrijit de Ileana Stănculescu, București, Editura Paideia, 2010, 208 p.

Studiarea textelor vechi prezintă o reală însemnătate în procesul descoperirii și conturării culturii unui popor, reușind să capteze interesul oamenilor de știință din diverse domenii. În această direcție se înscrie și inițiativa luată de Centrul de Studii „Vestigia” înființat de Universitatea Graz (Austria), care și-a propus identificarea și valorificarea manuscriselor din țările est- și sud-est-europene, dar și din afara acestora. Grație acestei inițiative, precum și studiilor întreprinse de un grup de cercetători bucureșteni condus de prof. dr. Cătălina Velculescu, volumul de față aduce la lumină un *Slujebnic*² arhieresc din secolul al XVII-lea, păstrat la București, într-un manuscris trilingv, la Biblioteca Academiei Române sub cota 1790.

După cum aflăm din *Cuvântul-înainte* semnat de prof. dr. Erich Renhart, această lucrare este rezultatul unui proiect desfășurat pe durata a mai mult de doi ani și oferă celor interesați un ansamblu de studii sau articole, deopotrivă istoric, filologic și iconografic, datorat reunirii unor cercetători aparținând unor discipline științifice diferite: prof. dr. Cătălina Velculescu, prof. dr. Zamfira Mihail, conf. univ. dr. Ileana Stănculescu și drd. Ovidiu Olar.

Studiul care deschide acest volum, *Ms. rom. 1790 de la Biblioteca Academiei Române din București*, este semnat de Cătălina Velculescu și cuprinde o descriere amănunțită a *ms. 1790*, care a atras atenția specialiștilor prin „înfățișarea lui spectaculoasă” (p. 9) și prin scrierea trilingvă a acestuia, respectiv: română (pentru „indicațiile de regie”), slavonă (pentru textele liturgice) și greacă (pentru traducerea paralelă a unor formule liturgice în slavonă). După o succintă descriere a conținutului *ms. 1790* și a ilustrațiilor prezente în text, autoarea subliniază faptul că s-a confruntat cu două neajunsuri: legătura dintre anumite ilustrații și text nu a fost încă pe deplin elucidată, la fel cum nu s-a ajuns nici la datarea certă a manuscrisului³. Studiul cuprinde și o analiză comparativă a câtorva ediții tipărite și manuscrise ale *Liturghierului*, Cătălina Velculescu constatând faptul că manuscrisul 1790 nu a fost folosit „de copiiștii și traducătorii ce au lucrat în deceniile următoare elaborării”

² Titlul complet, în traducerea Zamferei Mihail, este următorul: *Slujebnic ce cuprinde Liturgia celui întru Sfinți Părințele nostru Ioan Arhiepiscopul Constantinopolului Zlatoust și a celui întru Sfinți Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Chesareii Capadociei și alte slujiri arhieresti*.

³ Ileana Stănculescu, în *Studiu asupra ilustrațiilor din ms. rom. 1790*, menționează, totuși, anul 1653 (vezi p. 107 în volumul recenzat).

acestui (p. 31). Excepție fac doar două texte în care au fost identificate câteva elemente comune; este vorba despre două *Liturghiere* manuscrise din anii 1699, respectiv 1799.

Articolul următor, *Ms. rom. 1790 – raporturi cu Movilă 1629 și cu ms. 1216 de la Cluj*, elaborat de Cătălina Velculescu și Ovidiu Olar, reprezintă un minuțios studiu comparativ între *ms. 1790*, ediția din 1629 a *Liturghierului* publicat de Petru Movilă la Kiev și manuscrisul 1216 de la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române. În urma comparației s-au constatat numeroase apropieri între cele trei texte, însă nu poate fi vorba de o identitate la nivelul conținutului. Cercetările nu sunt finalizate.

O analiză complexă a textului slav al manuscrisului care face obiectul cercetării de față întreprinde Zamfira Mihail în studiul *Considerații privind textul slav al ms. rom. 1790*. Pornind de la o prezentare a cărților de cult tipărite ale lui Petru Movilă și urmărind circulația în Țara Românească a *Slujebnicului* acestuia, autoarea are în vedere o triplă comparație: pe de o parte între cele două exemplare⁴ (păstrate la Biblioteca Academiei) ale *Slujebnicului* tipărit în 1629, la Kiev, pe de altă parte, între textul slav al manuscrisului 1790 și textul *Slujebnicului* din 1629 și, în sfârșit, între *Slujebnicul* de la Kiev și alte manuscrise slave din Țara Românească. În urma demersului întreprins, Zamfira Mihail constată că: „Manuscrisul 1790 este monumentul filologic reprezentativ care marchează etapa de generalizare a procesului de trecere la liturghia integrală în limba română” (p. 106).

În paginile următoare ale volumului, Ileana Stănculescu supune atenției dimensiunea iconografică și pe cea estetică a *Slujebnicului mitropolitului Ștefan*. După identificarea imaginilor prezente în manuscris – miniaturi, frontispicii, colontitluri și inițiale ornate – semnatarea *Studiului asupra ilustrațiilor din ms. rom. 1790* are în vedere clasificarea acestora în funcție de locul pe care îl ocupă în pagină și descrierea iconografică detaliată. Interesante și atractive sunt descrierile frontispiciilor, care îmbină fie elemente vegetale și zoomorfe, fie elemente vegetale și umane (p. 114–118).

Ovidiu Olar descrie dintr-o perspectivă istorică viața și activitatea mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, într-un studiu bine documentat – *Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei (1648–1653; 1655–1668)* –, însoțit de anexe, ce oferă un plus de informații binevenite despre subiectul abordat.

Intitulat *Introducere în studiul comparat al manuscriselor liturgice slave din Biserica Ortodoxă Română (sec. XVII)*, studiul cu care se încheie volumul aparține Zamfiriei Mihail și are meritul de a conferi lucrării aspectul unui ansamblu bine conturat, suscitând în același timp interesul și motivația unor cercetări viitoare. Informațiile oferite de autoare sunt extrem de interesante și merită a fi valorificate. Amintim câteva dintre acestea: majoritatea cercetătorilor români – printre care se numără N. Iorga, H. Mihăescu, G. Ivănescu, V. Pârvan ș.a. – stabilesc, pe baza a numeroase argumente, epoca introducerii limbii slave ca limbă de cult în secolele XII–XIII, în timpul „țaratului vlaho-bulgar” sau în secolul al XIV-lea, „la formarea principatelor române independente” (p. 185), în timp ce Dimitrie Cantemir consideră că românii au acceptat oficierea slujbei ortodoxe în limba slavonă abia în secolul al XV-lea. Zamfira Mihail subliniază cu această ocazie necesitatea întreprinderii unei analize amănunțite a culturii ortodoxe române de expresie slavă, pe baza documentelor inedite, o valoroasă contribuție în această direcție fiind și cercetarea diacronică și comparativă a tipologiei textelor liturgice din secolul al XVII-lea întreprinsă de echipa Cătălinei Velculescu. În acest secol se constată o creștere a numărului cărților liturgice slave tipărite la noi, fiind identificate legături ecumenice și cu biserici din alte țări. Un exemplu concret ar fi *Liturghierul* slav tipărit la mănăstirea Dealu în 1646, care „își are matricea” în *Liturghierul* lui Petru Movilă, tipărit la Kiev, în 1639 (p. 191). În finalul studiului, autoarea își exprimă intenția inițierii unei cercetări a manuscriselor slavone din Țările Române, manuscrise care sunt păstrate în România sau se află în depozitele din străinătate. În cazul manuscriselor slave de liturghiere din România, primii pași au fost deja făcuți, astfel încât apreciați cercetători fac cunoscute primele rezultate ale cercetării sale.

În pofida prezentării unora dintre studiile la care ne-am mai referit ca fiind într-un stadiu nefinalizat, după cum menționează autorii înșiși (vezi, de exemplu, precizări precum „cercetarea noastră continuă”, p. 32, 66; „am dori să continuăm cercetările”, p. 136 ș.a.), această lucrare – preliminară unei ediții viitoare a *Slujebnicului Mitropolitului Ștefan* – constituie o contribuție valoroasă pentru

⁴ Unul dintre exemplare a fost completat ulterior cu foi manuscrise.

filologia românească și nu numai. Cu ocazia, viitoare, a apariției ediției de text, un studiu lingvistic precedat de o transcriere interpretativă a textului ar completa într-un mod cât se poate de fericit rezultatele cercetărilor de față, îmbogățind seria edițiilor critice realizate în tradiția filologică românească.

Alina Camil

* Școala Ardeleană, vol. III. 240 de ani de la moartea marelui arhiereu și luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein, 1768–2008; coordonatori: Ioan Chindriș și Ciprian Ghișă, Oradea, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, 2009, 492 p.*

Episcopul Inochentie Micu-Klein, una dintre personalitățile marcante ale secolului al XVIII-lea, a reprezentat „imaginea episcopului ideal” (p. 86), considerat conducător al Bisericii și al poporului și unanim apreciat de reprezentanții Școlii Ardelene, în special de Samuil Micu, care i-a prezentat detaliat activitatea religioasă și politică.

Acest al treilea volum al publicației *Școala Ardeleană* dedicat vieții și operei marelui prelat cuprinde o serie de studii și articole repartizate în patru secțiuni: o primă secțiune (p. 14–92), ce conține șase articole și studii, are ca temă generală personalitatea lui Inochentie Micu-Klein; o a doua (p. 93–269), alcătuită din nouă studii și articole, se referă la personalitățile Iluminismului ardelean; a treia secțiune (p. 270–390; nouă studii și articole) are în vedere probleme de istoria limbii sau legate de cartea românească veche, în vreme ce ultima secțiune (p. 391–492; șapte studii și articole) face referire la aspecte de istorie ecleziastică și națională.

Prima secțiune se deschide cu studiul *Primul român modern: Inochentie Micu-Klein*, în care autorii, Ioan Chindriș și Vasilica Cristea, încearcă să demonstreze dubla calitate, de „păstor de suflete” și de „luptător politic” (p. 16), a episcopului blăjean. Inochentie Micu-Klein a rămas în istorie în primul rând pentru faptul de a fi trimis împărătesei Maria Tereza un amplu memoriu (în douăsprezece capitole), intitulat *Supplex Libellus* (1743), în care formula punctual o serie de revendicări, precum afirmarea românilor ca națiune, independența lor față de puterea politică străină din Transilvania sau egalitatea clerului românesc cu clerul altor naționalități. Interesante pentru acest studiu sunt atât comentariile cu privire la caracterul puternic și dărz al episcopului și la memoriul său, cât și varianta tradusă din latină (în premieră de autorii studiului) a memoriului.

Următoarele două articole – *Inocențiu Micu-Klein și spiritul Blajului* (Ioan Buzăși) și *Episcopul Ioan Inocențiu Micu-Klein întemeietorul orașului Blaj* (Ioan Mitrofan) – punctează activitatea lui Inocențiu Micu-Klein ca „episcop vizionar și martir”, ca apărător al drepturilor oropsitei *plebs valachica* și ca întemeietor al bibliotecii Blajului, „centru al Bisericii Greco-Catolice a românilor” (p. 38). Susținător al originii latine a poporului român și al latinității limbii române, vlădica Micu-Klein a fost un model pentru reprezentanții Școlii Ardelene, care, după cum se subliniază în finalul articolului lui Buzăși, este „spiritul Blajului” (p. 42) și „pecetea Blajului” (Mircea Eliade) asupra culturii și literaturii române moderne.

Fănică Niță și Iacob Mârza, semnatarii contribuției intitulate *Metodă și sursologie istorică la Augustin Bunea*. Studiu de caz: *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, tratează succint despre volumul lui Augustin Bunea, *Din Istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, îmbinând discursul narativ cu cel istoric. Autorii articolului evidențiază faptul că lucrarea profesorului Bunea despre personalitatea „îndrăzneată, pragmatică și vizionară” (p. 58) a episcopului Inochentie Micu-Klein reprezintă o dovadă a apelului la conceptele și metodologia istoriei critice și pozitive din Europa occidentală de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ideea centrală care se conturează este că episcopul Inochentie Micu-Klein reprezintă un exemplu pentru liderii românilor ardeleni în lupta politică pentru afirmarea națională.

* Recenzia a fost redactată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

În *Pagini din viața episcopului Inocențiu Micu-Klein oglindite în revista „Bună vestire” de la Roma*, Ioan Tâmbuș prezintă câteva articole ale unor teologi de seamă (Aloise Tăutu, Octavian Bârlea, Pamfil Carnațiu, Ioan Filip, Zenovie Păclișanu, Ștefan Manciușlea ș.a.), unii din ei aflați în exil, despre viața și activitatea episcopului Inocențiu Micu-Klein, comparat cu Petru Pavel Aron, perioada de exil, testamentul său, documente privitoare la decesul și înmormântarea episcopului. La sfârșitul textului, este anexat testamentul episcopului (datat 22 sept. 1768), transpus pe două coloane: una în limba latină și una tradusă în română de Aloise Tăutu.

Ultimul studiu din această primă secțiune, *Inochentie Micu-Klein: lider politic și bisericesc* (Ciprian Ghișa), își propune să abordeze două probleme importante: una se referă la imaginea despre marele arhiereu ce a fost transmisă de către istoricii și oamenii de cultură greco-catolici, iar cealaltă are în vedere aspectele privitoare la ceea ce a însemnat Unirea cu Biserica Romei în timpul păstoririi lui Inochentie Micu-Klein.

Toate textele din acest grupaj tematic evidențiază meritele lui Micu-Klein, prezentat, mai ales, ca arhiereu „care luptă pentru întărirea edificiului unirii, a pietrei pe care e construită propria biserică” (p. 92).

A doua secțiune, intitulată *Personalități ale Iluminismului ardelean*, debutează cu articolul Laurei Stanciu dedicat unui reprezentant mai puțin cunoscut al Iluminismului transilvan, Gheorghe Gherontie Cotore, a cărui operă a rămas în manuscris, excepție făcând câteva tratate de strictă specialitate. Autoarea evidențiază însemnătatea lucrărilor acestui autor din prima generație a Școlii Ardelene și, după o scurtă prezentare biografică cunoscută mai ales din opera lui Samuil Micu, descrie activitatea istoriografică a acestuia (*Istoria despre schismătica grecilor* și *Despre articușurile ceale de price*, lucrare rămasă în manuscris). Un merit al lui Cotore, arată cercetătoarea, este utilizarea termenului *neam* cu sensul nou de *națiune*, înlocuindu-l pe cel medieval de *natio*.

Al doilea text, *Pietas et eruditio. 300 de ani de la nașterea lui Petru Pavel Aron*, semnat de Ioan Chindriș, aduce în prim-plan figura monahului Petru Pavel Aron, cel care a salvat Biserica Unită cu Roma de la extincție, „far luminos al trecutului spiritual românesc” (p. 113), căruia, în final, autorul îi aduce un omagiu pios.

În *Cultură și națiune la românii ardeleni în secolul al XVIII-lea: Ioan Iacob Aron (?–1788)*, Iacob Mârza prezintă viața și activitatea lui Ioan Iacob Aron; în anexă se prezintă patru fragmente din opera istoriografică a personalității ecleziastice prezentate.

Contribuția intitulată *Filosofia dreptului la Ladislav Vajda de Glod* a lui Adrian Boanță trasează evoluția sistemului filosofic al lui Ladislav Vajda, așa cum poate fi el dedus din cele două lucrări ale sale (*Adnotările la Poemationul lui Coselli* și *Despre legile civile private ale Ardealului* – în trei cărți), privite în contextul ideilor filosofice europene și al celor emanate de Școala Ardeleană.

Intitulat *Preotul și iluministul Péter Bod (1712–1769)*, studiul complex al lui Botond Gudor sintetizează viața și activitatea profesională a lui Péter Bod, în calitate de traducător, poet, bibliotecar, profesor, preot, notar al Sinodului general al Bisericii Reformate maghiare, militant activ pentru renovarea limbii maghiare, cu contribuții esențiale în domeniile teologiei (preocuparea pentru istoria Bibliei și pentru sărbători), filologiei (dorința de reînnoire a limbii prin alcătuirea de dicționare și gramatici) și istoriei (sintetizarea unor documente din istoria transilvană). Anexele cuprind câteva selecții de texte traduse de Pr. Nicolae Dănăilă, note, precum și lista edițiilor folosite.

Următoarele două articole fac referire la viața și activitatea lui Ioan Barac. Primul dintre ele, *Coordonate iluministe la Ioan Barac* (Daniela Deteșan), îl situează în orientarea de tip iluminist cu tentă barocă și preromantică și formulează clar ideea că, prin creațiile sale (*Risipirea Ierusalimului*, *Halima*, *Cartigam*), Barac a reușit să se integreze în literatura română, conturând un program de redresare culturală, axat pe moralizare și culturalizare. În a doua contribuție pe această temă, *Ioan Barac, autor de scrieri religioase*, Mircea Popa îl definește pe Ioan Barac ca figură reprezentativă a poezilor epocii, alături de Vasile Aron. Operele sale cu caracter religios (*Gratulație episcopului Vasile Moga*, *Psaltirea fericitului proroc și împărat David* și *Jalea fameliei rămase la moartea Prea Sfântului domn Nestor Ioanovici, episcopul eparhiei diecezană neunită a Aradului în anul 1830*) sunt citate fragmentar spre exemplificare în anexele de la sfârșitul articolului.

În „Zilele de durere”. Contribuție inedită a lui Nicolae Comșa la biografia lui Samuil Micu, Zaharie Pinteza pune în discuție o pagină din activitatea a doi cărturari ce aparțin istoriei Blajului, Nicolae Comșa și Samuil Micu. Nicolae Comșa analizează o perioadă controversată din viața lui Micu, aducând date noi, esențiale pentru înțelegerea biografiei cărturarului ardelean.

Ultimul articol din această secțiune, semnat de Larisa Matei (Fârtat), este consacrat vieții și activității lui Ion Budai-Deleanu. După o prezentare detaliată a biografiei, autoarea se oprește asupra operei istorice a lui Budai-Deleanu (*De originibus populorum Transylvaniae, Introducere istoricească la Lexiconul românesc-nemțesc*), care prezintă elemente comune cu opera celorlalți reprezentanți ai Școlii Ardelene: originea latină, continuitatea și anterioritatea românilor în Dacia.

A treia secțiune debutează cu un studiu al Niculinei Iacob și Ioan Chindriș despre *Biblia lui Victor Smigelschi – cea dintâi versiune exegetică a textului biblic în cultura românească*. Mai întâi, se face o scurtă prezentare a tradiției biblice românești, autorii oprindu-se la noua versiune a *Sfintei Scripturi* în limba română realizată de eruditul profesor Victor Smigelschi, revizor al traducerii lui Micu. Sunt reproduse, pentru comparație, câteva fragmente din capitolul I al Cărții Facerii aparținând Bibliei din 1795 a lui Micu, respectiv Bibliei lui V. Smigelschi (1892–1914). Spre deosebire de Micu, Smigelschi uzează de un aparat impresionant de note și comentarii de ordin teologic, moral, lingvistic, științific (aproximativ în număr de aproximativ 3000).

Dedicate scrierilor lui Coresi, următoarele două articole, semnate de Otilia Rus – *Sursele românești manuscrise ale tipăriturilor coresiene* și *Aspecte din limba și stilul textelor coresiene* –, aduc în discuție cunoscutele texte tipărite coresiene, pe care autoarea le abordează din mai multe perspective și la mai multe niveluri: *Apostolul*, *Tetraevanghelul*, *Psaltirea slavo-română*, *Liturghierul* și *Catehismul*.

O contribuție importantă pentru literatura religioasă, dar și pentru istoria limbii române literare are Florica-Elisabeta Nuțiu, care, prin *Arhieraticonele ardeleni în cadrul literaturii arhiericonale românești*, demonstrează că *Arhieraticonul* românesc modern, în calitate de carte de altar, s-a născut și s-a sistematizat în Transilvania, în cadrul Școlii Ardelene. Arhieraticonele ardelenesti⁵ abundă în cuvinte împrumutate din limbile latină (*cerbice*, *purceade*, *proveni* etc.); slavă (*blagoslovi*, *cețeț*, *coneț*, *dveră*, *otput*, *priceștanie*, *rucaviță*, *stepenă*, *zvezdă* etc.); maghiară (*alduit*, *chindeu*, *copârșeu*, *dărabă*, *feredeu*, *lepedeu*, *minteani*, *tolceariu* etc.) și greacă (*axios*, *prezvitier*).

Ioan Oros, în textul dedicat *Începuturilor istoriografiei românești asupra cărții*, arată că, în spațiul românesc, debutul acestui tip de demers coincide cu preocupările istoriografice iluministe, iar inițiatorul istoriografiei române din secolul al XVIII-lea este Samuil Micu, urmașul lui Inochentie. Sunt redată fragmente din două paragrafe de carte (cu sensul de ‘capitol’): primul se referă la *Scriitorii români*, iar al doilea la *Alți scriitori românești*.

În continuare, Anca Elisabeta Tatay vorbește despre *Litografiile din revista „Biblioteca Românească” de la Buda*, în anii 1821, 1829, 1830 și 1834, arătând că ilustrația lui Romulus, strămoșul romanilor, din primul număr al revistei din 1821, ar fi prima litografie publicată într-o tipăritură românească apărută la Buda (punctul de vedere al lui Gh. Oprescu).

Otilia Urs prezintă apoi *O dalterie din timpul arhiepiscopului Atanasie Anghel* acordată preotului Ion din Drăguș (1702); aflăm din acest articol că dalteria reprezintă „actul de numire care se acorda preoților cu ocazia hirotonirii” (p. 376).

Într-o contribuție care analizează poezia *Verșul vlădicului Maer*, dedicată de un autor anonim episcopului blăjean Grigorie Maior, Ioan Chindriș atrage atenția asupra primei transcrieri a textului – datorată lui Alin-Mihai Gherman (într-o broșură intitulată *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*) –, care ar conține unele inexactități. Autorul oferă pe două coloane cele două transcrieri (propria variantă și cea a lui Gherman) și evidențiază diferențele dintre versiuni.

⁵ Autoarea exemplifică prin *Arhieraticonul* lui Inochentie Micu-Klein (1748), *Arhieraticonul* lui Grigorie Maior (1777), *Arhieraticonul* lui Atanasie, episcop al Râmnicului (1874), precum și câteva manuscrise: *Ms. 1384* (1799), *Ms. 1518* (1878), *Ms. 2089* (1875), *Ms. 2320* (un arhieraticon anonim).

În ultimul articol din această secțiune, intitulat *Noi identificări de exemplare din cartea veche românească*, Otilia Urs se referă la textele aflate la Mănăstirea Piatra Craiului din județul Cluj – *Liturghii* (Blaj, 1756), *Ceaslov* (Blaj, 1778), *Psaltire* (Sibiu, 1811) și *Psaltire* (Sibiu, 1827), care contribuie în mod decisiv la conturarea imaginii culturii românești vechi.

Cea de a patra secțiune reunește șapte articole referitoare la aspectele istorice ecleziale din secolul al XVIII-lea. Primul text, „*Adevăratul unit*” și „*schismaticul*”. *Preotul unit între model și contramodel în timpul episcopului Inochentie Micu-Klein*, al lui Dumitru Dumitran, prezintă în contrast imaginea preotului unit (Inochentie Micu-Klein) și imaginea preotului schismatic hirotonit de un ierarh ortodox.

Articolul Gretei-Monica Miron, *Strategii de întărire a unirii în dieceza de Făgăraș în secolul al XVIII-lea. Problema hirotonirilor din afara diecezei*, reprezintă o analiză subtilă, circumscrisă epocii vizate, a ritualului hirotonisirii preoților din afara diecezei după numirea unui episcop ortodox în Transilvania. Este creionat portretul ideal al preotului: „păstor sufleteș, povătuitor al credincioșilor în cele spirituale dar și lumești, în viața de zi cu zi, autoritate morală și model de comportament social” (p. 403).

Contribuția *Alegerea ultimului episcop al diecezei de Făgăraș: Alexandru Șterca Șuluțiu*, semnată de Ioana Mihaela Bonda, aduce în discuție un moment crucial pentru Biserica Română Unită: în condițiile în care episcopul Ioan Lemeni fusese demis, în dieceza de Făgăraș, rămasă vacantă, este ales Alexandru Șterca Șuluțiu, bun cunoscător al dificultăților cu care se confruntau preoții și enoriașii.

În următorul articol, înrudit tematic cu cel citat anterior, *Episcopul Ioan Lemeni în exilul vienez (1850–1861)*, Ciprian Ghișa prezintă viața zbuciumată a lui Ioan Lemeni, aflat în exil, după ce fusese demis de generalul Puchner în 1848, pe motiv că activitatea sa din timpul revoluției a fost considerată promaghiară și antinațională.

Studiul Ancăi Elisabeta Tatay, cu titlul *O privire de ansamblu asupra revistei „Gura satului” (1867–1881). Studiu de caz asupra caricaturilor „Gurii satului” din perioada pestană. Ianuarie 1869 – martie 1871*, aduce în atenția cititorului o secțiune mai puțin cunoscută din presa epocii, și anume presa umoristică ardeleană, al cărei întemeietor este considerat a fi Mircea Vasile Stănescu și care, prin „Gura satului”, alături de „Calicul” sau „Vulturul”, a contribuit la procesul de îmbogățire și modernizare a limbii române. Interesante sub aspect documentar ni se par și cele 40 de caricaturi așezate la finalul articolului.

Penultimul articol, intitulat *Cadrele didactice de la Școala civilă unită de fete din Beiuș, elita intelectualității feminine locale*, prezintă componența corpului didactic (alcătuit în majoritate din profesoare) al școlii respective și activitatea acestuia până la momentul transformării școlii civile în Liceul român unit de fete (1919).

Ultimul studiu, aparținând unuia dintre coordonatorii lucrării, Ioan Chindriș, *Din enigmele masoneriei românești: „Frăția de cruce”*, se oprește asupra unui subiect puțin studiat și mai degrabă obscur, și anume Frăția de cruce, considerată o „enigmă a secolului nostru” (p. 487). În anexă, Chindriș oferă trei scrieri pe această temă, traduse în limba română: *Câte ceva despre caracterul Valahilor, Fratres de cruce. Din vremurile lui Horea* (Brabée Gusztáv) și *Frăția transilvăneană a crucii* (Anton de Mailly).

Cele treizeci și unu de studii și articole care constituie substanța lucrării prezentate oferă o imagine cuprinzătoare a secolului al XVIII-lea transilvănean, sintetizând informații din domenii diverse: istoria limbii, istorie eclezială, teologie, filosofie, literatură etc. Deși conceput, inclusiv prin titlu, ca un omagiu adus lui Inochentie Micu-Klein, volumul aduce în atenția cititorului și alte personalități ale veacului: Petru Pavel Aron, Gherontie Cotore, Ion Iacob Aron, Ioan Barac, Ladislav Vajda etc.

Cristina-Mariana Lungu-Cărăbuș
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

*** *Școala Ardeleană*, vol. IV, coordonatori: Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, Editura „Episcop Vasile Aftenie”, 2010, 326 p.*

Parte a unui demers susținut de scoatere la lumină a valorilor culturale ale trecutului, cea de a patra apariție a seriei intitulate *Școala Ardeleană* reunește noi contribuții ale cercetătorilor interesați de problematica vastă legată de tema anunțată explicit prin titlu, precum și de probleme generale privitoare la istoria culturii și limbii române.

Lucrarea apare sub egida unor importante instituții culturale ori ecleziastice ale zonei (Episcopia Română Unită cu Roma, Greco-Catolică, din Oradea, Asociația „Episcop Vasile Aftenie”, Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca, Asociația Cercetătorilor Istoriei Bisericii Greco-Catolice), volumul pus în discuție fiind coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa. Partea cea mai consistentă, reprezentată de studii și articole, se divide în trei direcții de interes: prezentarea unor personalități marcante ale iluminismului ardelean, într-o primă secțiune, secondată de articole ce tratează problematica vastă a istoriei limbii și culturii românești vechi și, într-o ultimă parte, reliefarea unor aspecte de istorie eclezială și națională. Volumul se încheie cu o serie de prezentări ale noilor apariții de filologie românească, recenzia fiind o formă importantă de receptare critică și de punere în pagină a intereselor cercetătorilor unui domeniu științific. Din sublinierea direcțiilor tematice remarcăm caracterul de publicație culturală, cu caracter interdisciplinar. Acest fapt trimite și la una dintre metodele de studiu ale diverselor aspecte ale culturii române, regăsită în studiile de aici: contextualizarea, necesitatea cunoașterii fenomenului prin prisma mediului în care s-a creat, scrutarea cauzelor interne și a celor externe ale unei realități culturale și înțelegerea sa în funcție de acestea.

Debutând cu o serie de articole referitoare la individualitățile iluministe, volumul își largăște aria tematică prin alte studii filologice, astfel încât cititorul interesat poate găsi pe parcursul celor 326 de pagini abordări diverse. Pe lângă evidențierea unor aspecte novatoare ale textelor românești vechi, pe care le vom analiza secvențial și selectiv mai jos, întâlnim și studii interdisciplinare. Astfel, în studiul semnat de Anca Elisabeta Tatay se discută despre *Frontispicii și viniete laice gravate în lemn folosite pentru decorarea tipăriturilor românești de la Buda (1780–1830)*, iar Irina Iliescu se ocupă de *Reprezentarea dansului cu batiste în iconografia de tradiție bizantină din Țările Române*. Primul studiu, ce analizează o serie de frontispicii și viniete laice care împodobesc apariții tipografice cu caracter laic sau religios, demonstrează că specialistul ce studiază problema cărții românești vechi nu va putea neglija aspecte legate de istoria și simbolismul artei, de evoluția culturală sau inserția ideologiilor etc. Concluzia autoarei este edificatoare: „Din cele expuse mai sus s-a putut observa că prin intermediul gravurii în lemn s-au folosit în tipăriturile românești de la Buda frontispicii și viniete care prezintă variate și uneori complexe elemente laice, adeseori cu implicații simbolice. Frontispiciile și vinietele [...] ne dovedesc, încă o dată, nu doar valoarea documentară a tipăriturilor, ci și valoarea lor artistică, și atestă faptul că erau primite cu interes de către cititorii vremii” (p. 169). Precedat de o vastă analiză a dansului ca mod de relaționare cu divinitatea, prin raportare la *Biblie*, studiul Irinei Iliescu reprezintă o erudită punere în pagină a unei analize în care critica artei se face cu fine și îndrăznețe observații, în care domeniile interferează, iar fenomenele culturale se explică unul prin intermediul celuilalt. Iată ce afirmă autoarea: „Analiza coregrafiei nu poate să omită aspectul său ludic [...]. Filația dintre artă și lingvistică se stabilește din nou, întrucât în limba română termenul de joc se suprapune peste cel de dans. Ca și jocul, dansul se desfășoară în afara vieții obișnuite, în cadrul unor limite de timp și spațiu bine stabilite” (p. 178).

În ceea ce privește studiile dedicate cărții românești vechi și cele de istorie a limbii, remarcăm, pe lângă varietatea subiectelor, caracterul de noutate al acestora. Astfel, autorii Niculina Iacob și Ioan Chindriș, semnatari ai mai multor contribuții în cadrul acestui volum, aduc în discuție problema primei „concondanțe” biblice românești, alcătuită de Ioan Marginai și rămasă în manuscris, însoțindu-și demonstrația, prin care se urmărește evidențierea manierei de lucru a autorului, de vaste reproduceri

* Recenzia a fost redactată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

textuale. Aceeași metodă este folosită de autorii mai sus citați și în articolul *Silvius Tannoli și poemul său grăniceresc (o hermeneutică românească)*, o succintă analiză biografică, urmată de o hermeneutică a textului însoțită de punerea integrală în pagină a acestuia. Volumul poate fi astfel consultat de beneficiarul interesat și ca antologie selectivă de fragmente inedite sau editate ale culturii române, cuprinzând vaste reproduceri ale textelor analizate ori opere ale personalităților puse în pagină în prima secțiune. Pe parcursul a peste 60 de pagini, îl putem regăsi pe *Grigorie Maior – documente antologice*, demers al acelorași Ioan Chindriș și Niculina Iacob, cu un preambul biobibliografic foarte util. Interesul pentru ierarhul ardelean se remarcă și în studiul lui Cristian Barta, care, în studiul *Figura lui Grigorie Maior – viziunea lui Samuil Micu*, analizează documente ce evidențiază interesante aspecte ale relațiilor interumane ori culturale ale celor doi cărturari ardeleni.

Cele șase studii de istorie ecleziastică și națională tratează aspecte ale istoriei bisericii din Transilvania. Dintre acestea, cel al lui Daniel Dumitran – *Coordonate ale literaturii teologice românești în perioada Luminilor. Problema formării clerului* – suscită interesul prin analiza comparativă a unui bogat corpus de texte teologice, urmărind evoluția și modernizarea concepției referitoare la formarea clerului, prin ajustarea traducerilor textelor necesare cultului sau formării intelectuale, precum și prin diversificarea tematicii. Un exemplu îl reprezintă traducerea unui text dogmatic, aparținând lui Tournéley: „Conservatoare în esență, opțiunea pentru transpunerea în limba română a «prelegerilor» lui Tournéley, un autor «canonic» în deceniile anterioare, a fost determinată în mare măsură de necesitatea tipăririi unor manuale accesibile destinate tinerilor clerici, redactate în limba proprie. Renunțând parțial la maniera erudită de expunere, caracteristică lucrărilor originale, *Theologia dogmatică și moralicească despre taine* s-a constituit într-o literatură preponderent funcțională, fără a fi însă lipsită de trăsăturile unui tratat de teologie fundamentală” (p. 251).

Având o justificată culoare locală, prin tematica anunțată încă din titlu, seria *Școala Ardeleană* pune în lumină aspecte importante ale culturii noastre. Fără a-și pierde dominanta filologică, volumul de față reunește contribuții ce se adresează totodată istoricilor sau teologilor, teologia și istoria fiind prin excelență domeniile cu care cercetătorul filolog se intersectează cel mai adesea. Cea de a patra apariție a *Școlii Ardelene* este așadar un produs cultural ce indică, prin specificul contribuțiilor cuprinse în paginile ei, prolificitatea tematică a unei perioade de evoluție culturală cum este cea a iluminismului ardelean, atât de mult cercetată, însă nu epuizată.

Elena Spiridon

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”

Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

N. A. URSU, DESPINA URSU, *Împrumutul în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III. *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, Partea I (literele A–M), 412 p., Partea a II-a (literele N–Z), 418 p., Iași, Editura Cronica, 2011*.

Volumul al III-lea al lucrării *Împrumutul în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)* vine ca o completare a celorlalte două volume, apărute între anii 2004 și 2006, fiind de fapt, așa cum îl subintitulează autorii, un supliment la volumul al doilea, *Repertoriul de cuvinte și forme*. În afara repertoriului de cuvinte și forme propriu-zis, cu un material amplu, volumul mai cuprinde, în reluare, o *Notă introductivă* (p. 7–12), *Lista siglată a scrierilor consultate* (p. 13–59) și *Lista abrevierilor* (p. 60–62)⁶. La sfârșitul părții a doua a lucrării de față, este pusă la dispoziția cititorului o foarte utilă erată privind volumul al II-lea al acestei importante lucrări științifice.

* Recenzia a fost redactată în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

⁶ Aceste două liste apar și în partea a II-a a lucrării, p. 5–51, respectiv p. 52–54.

În *Nota introductivă*, N.A. Ursu și Despina Ursu prezintă modul de elaborare a lucrării, pe baza diverselor surse literare și nonliterare menționate în *Lista siglată a scrierilor consultate*, utilizând criteriul onomasiologic. Materialul lexicografic ce se regăsește în acest *Repertoriu de cuvinte și forme*, constituit din neologisme din perioada modernizării limbii române literare (1760–1860), este prezentat sintetic, oferind „o imagine edificatoare a relațiilor dintre diferitele influențe externe exercitate asupra limbii române și tendințele ei proprii de dezvoltare” (partea I, p. 8). Autorii precizează că, pentru stabilirea cuvintelor-titlu, notate cu majuscule, au recurs la forma clasică din dicționare, și anume: substantivele, la nominativ singular nearticulat (*abandon*, *cruciadă*, *gorgon* „semn temporal în muzica psaltică”, *scandal*, *zoolog* etc.), adjectivele, la masculin singular (*cromatic*, *leonin*, *parohial*, *tactic* etc.), iar verbele, la modul infinitiv (*accede*, *epitropi* „a exercita funcția de epitrop”, *protocoli*, *zeifica* etc.)⁷. După cuvântul-titlu, autorii indică, prin abrevierile uzuale în dicționare, categoria gramaticală, neprecizând însă genul, conjugarea și nici pluralul cuvintelor respective.

Articolele de tip lexicografic din repertoriu nu conțin, în general, definiții decât în anumite situații (lexeme mai puțin cunoscute sau sensuri rare ale unor cuvinte polisemantice), când ni se oferă fie definiții analitice (*gemă* „piatră prețioasă, bijuterie”; *sufragiu* „drept de vot, vot; aprobare, asentiment”, *violare* 1. „nerespectarea unui drept, unei legi etc., necinstire”; 2. „împreunare silnică”), fie sinonime (*intabula* „înregistra”, *mund* „lume”, *vilan* „mojic, bădăran”). Cei doi lingviști consideră că, această lucrare fiind un repertoriu, nu un dicționar, definirea cuvintelor nu este necesară întotdeauna, ei invocând, de asemenea, și „economia de spațiu” (partea I, p. 9). De cele mai multe ori, s-a recurs la indicarea prin abreviere, în paranteză rotundă, a domeniilor, extrem de diverse, cărora le aparțin respectivele neologisme: maritim (Mar.) – *abordaj*, versificație (Versif.) – *acatalectic*, mitologie (Mit.) – *ambrozie*, retorică (Ret.) – *antonomază*, filozofie (Filoz.) – *apercepție*, juridic (Jur.) – *arbitru*, Antichitate greacă (Antic. gr.) – *areopag*, militar (Mil.) – *balistă*, muzică (Muz.) – *bas*, botanică (Bot.) – *beladonă*, culinar (Culin.) – *biftec*, biserică (Bis.) – *canonicat*, administrație (Adm.) – *comitat*, alimentație (Alim.) – *cantină*, vestimentație (Vestim.) – *capişon*, finanțe (Fin.) – *capital*, didactică (Did.) – *catihetic*, comerț (Comerc.) – *comision*, contabilitate (Cont.) – *cont*, gramatică (Gram.) – *copulativ*, coregrafie (Cor.) – *contradans*, arhitectură (Arhit.) – *coridor*, poetică (Poet.) – *ditiramb*, religie (Relig.) – *dogmă*, astronomie (Astron.) – *eclipsă*, literatură (Lit.) – *eglogă*, zoologie (Zool.) – *elefant*, medicină (Med.) – *encefalită*, logică (Log.) – *entimemă*, fonetică (Fon.) – *epenteză*, lingvistică (Lingv.) – *germanism*, geologie (Geol.) – *glimer*, anatomie (Anat.) – *glasofaringian*, chimie (Chim.) – *glucină*, politică (Polit.) – *ohlocrație*, teologie (Teol.) – *patrologie*, pictură (Pict.) – *penel*, psihologie (Psih.) – *percepție*, tehnică (Tehn.) – *receptor*, istorie (Ist.) – *sabin*, tipografie (Tipogr.) – *stereotip* etc.

Repertoriul are în vedere atât sensurile proprii ale cuvintelor, cât și cele figurate, indicate prin abrevierea *fig*. Interesante ni s-au părut articolele din repertoriu care includ și unele contexte, având rolul de a evidenția nuanțele semantice sau unele forme gramaticale. Pentru cele mai multe cuvinte, însă, sunt date doar atestările lor siglate, fapt prin care poate fi reflectată „frecvența cuvintelor și a formelor respective, precum și distribuția lor pe epoci și regiuni” (partea I, p. 10). Astfel, fiecare cuvânt are, pe lângă forma sa literară actuală, și una sau mai multe variante din diverse texte ale epocii (de exemplu, *impaciență*, *impațiență*, *impaciință*, *impațiință*, partea I, p. 286; *lugubru*, *lugubăr*, *luguber*, partea I, p. 359; *numeros*, *număros*, partea a II-a, p. 70; *zootehnie*, *zootecnie*, partea a II-a, p. 416). Autorii repertoriului au preferat să nu marcheze accentul pentru toate cuvintele, ci doar pentru cele care se abat de la normele ortoepice actuale ale limbii standard sau când poate constitui un indiciu etimologic (v. partea I, p. 11; de exemplu, *bergamotă*, *bibliofil*, *colegián*, *diátribă*, *geránție* „împuternicire”, *monárhie*, *parálipsă*, *pardós* și *párdos*, *preámbul*, *réumă*, *sirá* „șir, rând de generații” etc.).

Un aspect deosebit de important, care se impune aprecierii pentru o astfel de lucrare studiind împrumuturile în procesul de modernizare a limbii române literare, îl constituie preocuparea celor doi lingviști în direcția stabilirii etimologiei (uneori multiplă) a cuvintelor studiate, care este indicată la finalul fiecărui articol din acest repertoriu. În cazul textelor scrise cu alfabet chirilic, a fost aplicat

⁷ Substantivele defective de plural (*ebenacee*, *eumenide*, *galinacee*, *mani*, *penați*) sau adjectivele care au doar formă de feminin (*gravidă*) sunt înregistrate în *Repertoriu* drept cuvinte-titlu.

principiul interpretării fonetice a grafiei, însă, în cazul exemplurilor îndoielnice, s-a reprodus termenul ca atare.

Lucrarea, dedicată academicianului Marius Sala, se adresează lingviștilor, în special lexicologilor, punând la dispoziție un dicționar *sui-generis* de împrumuturi lexicale ce are la bază texte literare și nonliterare din perioada modernizării limbii române literare (1760–1860).

Cristina-Mariana Lungu-Cărăbuș
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

EMIL SUCIU, *Influența turcă asupra limbii române*, vol. I: *Studiu monografic*, 2009, 726 p., vol. II: *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, 2010, 914 p., București, Editura Academiei Române.

La un secol de la prima sinteză dedicată contactelor româno-turcice (Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 1900), Editura Academiei Române oferă publicului o lucrare de excepție, cu privire la relațiile lingvistice româno-osmane. Lucrarea, aparținând turcologului Emil Suci, adună, după cum mărturisește autorul, rezultatele unei munci de peste treizeci de ani, care a început sub îndrumarea lui Vladimir Drimba. Spre deosebire de Lazăr Șăineanu, care avusese în vedere și aspectele culturale, Emil Suci se oprește la faptele strict lingvistice, discutând împrumuturile lexicale dacoromânești directe din turca osmanlăie; demersul autorului se întinde pe nu mai puțin de 1640 de pagini (ambele volume), format mare.

Ținând cont de utilizarea neadecvată în literatura de specialitate a unui instrumentar lexical confuz, este necesară o scurtă privire asupra terminologiei adoptate de Emil Suci. Cercetătorul distinge între influența turcică veche, din sec. VI–X (hună, avară, protobulgară), influența turcică preosmanlăie (pecenegă, cumăna și tătară) și influența turcă osmanlăie. Termenul *tiurc* (*türk*), folosit uneori pentru a desemna familia limbilor și popoarelor turcice, este înlocuit în lucrare cu *turcic*, care îi ferește pe cititori de confuzii.

Volumul I cuprinde șase capitole, în care se face o analiză detaliată a influenței turcești sub raport istoric, geografic și lingvistic. Împrumuturile din turca osmanlăie sunt strict delimitate de cele neosmanlăie, precum și de cuvintele de origine turcă intrate prin intermediul altor limbi sud-est europene. Autorul face cu destulă prudență selecția fondului preosmanlău din limba română, subliniind dificultățile specifice unui asemenea demers. Analiza împrumuturilor turcești a permis câteva disocieri inedite: autorul identifică sursele împrumuturilor turcești, arătând căile prin care acestea au pătruns la noi. Cu acest prilej, cercetătorul realizează o periodizare a influenței turcești, din trei perspective: cronologia împrumuturilor, viabilitatea și sincronia lor (situația termenilor de origine turcă în fiecare dintre etapele istorice ulterioare preluării lor). Analiza repartiției teritoriale a cuvintelor de origine turcă osmanlăie a permis stabilirea gradului de influență turcească în acest sens, de unde constatarea că între ariile lingvistice din sud și din est, pe de o parte, și cele nord-vestice, pe de altă parte, există o adevărată prăpastie, majoritatea acestor împrumuturi concentrându-se în Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea. Analizând prezența împrumuturilor în stilurile funcționale ale limbii române, Emil Suci constată că influența turcească a putut juca un anumit rol în delimitarea treptată a variantelor funcționale ale românei literare.

Încadrarea fonetică a împrumuturilor turcești în limba română este prezentată minuțios și exhaustiv. Subcapitolul respectiv oferă prilejul unei foarte interesante analize a reflexelor unor foneme în graiuri. În ceea ce privește adaptarea vocalei *ö*, Emil Suci este de părere că „unicul tratament regulat al vocalei [...] a fost *o*” (p. 223). Pe lângă excepțiile menționate de autor, explicate prin evoluția dialectale turcești sau dacoromânești, este necesar să aducem în discuție și forma regională *iortoman* a lui *ortoman*. Trecând cu vederea posibilitatea originii sale preosmanlăie (pentru care ar pleda și prezența diftongului inițial), termenul ar putea confirma că turcicul *ö* a fost încadrat în

limba română și ca *io*. Adaptarea morfologică a împrumuturilor este analizată din toate punctele de vedere, evidențindu-se situații spectaculoase, impuse de forma specifică a cuvintelor altaice, atipică pentru spațiul romanic. Analiza amănunțită permite autorului să concluzioneze că nu se poate vorbi despre elemente turcești în fonetica și morfologia limbii române.

Sintaxa limbii române a fost slab influențată de limba turcă. Un loc aparte îl ocupă condensarea lexico-semantică, prin care „unul dintre elementele componente ale construcției sintactice etimologice a fost detașat din aceasta, însușindu-și conținutul semantic al întregii imbinări” (p. 342), procedeu discutat de Emil Suci în mai multe studii⁸.

Lexicul românesc de origine turcă a îmbogățit inegal grupurile terminologice românești. Emil Suci face o prezentare cu lux de amănunte a materialului (de unde lipsesc doar etimoanele, la care autorul a renunțat din economie de spațiu) și împarte întregul material în opt grupuri terminologice, cuprinzând în total 46 de sfere semantice. În interiorul acestor grupuri terminologice, sferile semantice cele mai bogate în cuvinte turcești (peste 100 de termeni) sunt următoarele: starea psihomorală (termenii care desemnează însușiri negative sunt mult mai numeroși decât cei care exprimă calități), îmbrăcămintea, alimentația, locuința, lumea vegetală, lumea animală. Grupul terminologic al societății pare a fi cel mai puternic influențat, cu 1115 termeni, în majoritatea sferelor sale semantice înregistrându-se peste 100 de cuvinte de origine turcă (organizarea politică și social-administrativă, armata, comerțul și serviciile, activitatea financiară). Cu toate acestea, din punctul de vedere al viabilității împrumuturilor, acest grup terminologic a ajuns azi pe ultimul loc, cu un procent de cuvinte păstrate de doar 16%, primul loc fiind deținut de grupul terminologic al naturii, cu un procent de 66%. Clasificarea din punct de vedere onomasiologic a împrumuturilor este interesantă și utilă atât pentru inițiat, cât și pentru neinițiat. Sfera semantică a îmbrăcămintei poate fi punctul de plecare pentru un studiu despre vestimentație, precizările autorului privitoare la răspândirea în timp și spațiu a cuvintelor fiind de un real folos. În analiza schimbărilor semantice pe care le-au suferit cuvintele de origine turcă, Emil Suci ține seama numai de procedeele proprii pentru obținerea noilor sensuri, nu și de mecanismele prin care iau naștere acestea. Capitolul dedicat semantismului se încheie cu un studiu asupra calcurilor semantice, cercetătorul admitând însă și unele coincidențe în cazurile de calc identificate.

La nivel onomastic, influența turcească s-a exercitat mai pronunțat în toponimie, cu mențiunea că aceasta privește Dobrogea și sudul Basarabiei, precum și unele zone de graniță. În restul țării, aceste toponime provin, în general, din apelative sau din antroponime de origine turcă. Este important de subliniat existența unei categorii de toponime obținute prin transplant toponimic (nume care inițial desemnau locuri din afara granițelor țărilor române), căci acestea reflectă influența turcă savantă asupra limbii și culturii românești (de exemplu, *Anadol* „Anatolia” < tc. înv. *Anadol*, *Cărâm* „Crimea” < tc. *K(i)rim* etc.).

Emil Suci acordă o atenție specială influenței turcești în domeniul formării cuvintelor. Spre deosebire de Lazăr Șăineanu, autorul consideră inadecvată încadrarea sufixului *-man* între morfemele de origine turcească, căci acesta este mai vechi decât influența osmanlăie, originea sa rămânând incertă. Trebuie remarcat și elementul de compunere *baş* (< tc. *baş* subst. „căpetenie, comandant”, adj. „principal, prim, întâi, cel mai de seamă”), analizat greșit în unele lucrări de specialitate recente.

Privitor la situația actuală a cuvintelor românești de origine turcă, se observă tendința pronunțată de eliminare a acestora, evidențiată în ultimul capitol și în anexe. Tot aici autorul face o prezentare a întregului material lexical, sintetizând în câteva tabele și liste o muncă imensă reflectată în sutele de pagini ale monografiei.

În cel de-al doilea volum al lucrării, constituind *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, se prezintă publicului larg situația fiecărui cuvânt în parte, în cele mai mici detalii. Lucrarea, cu toate că analizează contactele româno-turcești în perspectivă strict lingvistică, se distinge prin bogăția

⁸ Amintim aici *Condensarea lexico-semantică*, apărută recent (2009) la Editura Institutul European, în care autorul tratează monografic acest fenomen lingvistic atât de puțin studiat.

izvoarelor documentare. Este un dicționar istoric și etimologic cu 2760 de cuvinte descrise lexicografic, cu datarea și atestarea sensurilor, cu variantele împrumutate sau create pe teren românesc, dar și cuvintele derivate sau compuse – tot pe teren românesc. Pe lângă etimonul turcesc, cu variantele sale, se dă și corespondentul din celelalte limbi balcanice. Fiecare cuvânt este însoțit de informații despre statutul său în limbă și perioada în care este atestat. Sensurile sunt traduse în franceză, dicționarul dovedindu-se astfel un instrument util de lucru pentru romaniști, slaviști și turcologi. Dezideratul mai vechi de a cerceta influența turcică în limbile est-europene capătă acum contur, când bibliografia lingvistică românească beneficiază de o lucrare de excepție dedicată influenței turcești.

Constatăm că pentru numeroase cuvinte de origine turcică, multe dintre acestea panaltaice, a căror origine nu poate fi stabilită prin analiza fonetică, se specifică, în *Dicționar*, etimologia turcă osmanlăie. Istoricul C. Giurescu, demonstrând originea preosmanlăie a unor termeni păstorești, afirmă că raporturile românilor cu tătarii și turcii „nu au fost de natură să faciliteze asemenea împrumuturi”⁹. Lucrarea lui Emil Suciuc demonstrează tocmai contrariul, căci există în *Dicționar* un mare număr de cuvinte privitoare la creșterea animalelor de origine osmanlăie. Oprindu-se la un singur termen, *cioban*, Emil Suciuc reține momentul primei atestări a cuvântului (anul 1502), adăugând faptul incontestabil că, în prima jumătate a secolului XX, *cioban* nu era încă folosit în Transilvania și Banat decât în puncte izolate. Trebuie însă să amintim aici prezența termenului în antroponimia românească din Carpații polonezi și ucraineni. Știind că migrațiile păstorești din Carpați s-au încheiat în secolul al XVI-lea, pare de necrezut că un termen abia intrat în limba română ar fi putut influența onomastica atât de puternic¹⁰. Tot la păstorit ar trebui inclusă și discuția despre *cobuz* și derivatele sale, *căpuș* și *căpuș*. Interesant este faptul că forma literară are în primele sale atestări sensul de „instrument cu coarde”, în timp ce formele *căpuș* și *căpuș*, atestate doar în creații folclorice, apar exclusiv cu sensul de „instrument de suflat”. În acord cu opinia lui Iorgu Iordan¹¹, Emil Suciuc le explică prin etimologie populară (s.v. *cobuz*). Probabil ar trebui plecat de la un etimon preosmanlău în *-us* (știindu-se că *-z* turcesc nu se afonizează în limba română), care ar fi putut fi adaptat sub forma sufixului diminutival *-uș* sau *-uș* (cf. numele *Remus*, devenit în unele graiuri *Remuș*, cu schimbarea accentului), cuvintele în *-us* nefiind specifice limbii române. Trecerea lui *o* protonic la *ă* apare și în alte împrumuturi turcești (ex. tăt. *nohut* > *năut*, cf. *căbuz*). Considerăm că discuția asupra instrumentelor muzicale păstorești ar merita să fie reluată și încadrată într-o cercetare mai amplă despre lexicul păstoresc, folosindu-se informațiile oferite de onomastică și dialectologie.

După un secol în care cercetarea influenței turcești s-a făcut la noi în majoritate absolută de către nespecialiști (cum scria cândva Vladimir Drimba), Emil Suciuc reevaluează întregul fond de cuvinte cu instrumentele turcologului și ale românistului. Făcută de pe poziția specialistului cu dublă formație, cercetarea ale cărei roade sunt prezentate azi publicului rămâne o contribuție de referință pentru lingvistica și filologia românească, lucrarea impunându-se în mod cert ca model și instrument de lucru pentru viitoare cercetări nu doar filologice sau lingvistice, ci chiar din sfera mai largă a disciplinelor umaniste.

Iosif Camară

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”

Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

⁹ Const. C. Giurescu, *Împrumuturi cumane în limba română: odaie și cioban*, în SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 213.

¹⁰ Reținem că din 11200 de antroponime legate de păstorit, aproape 60% au legătură cu termenul *cioban*, acesta deținând prima poziție în Ucraina și a doua poziție în Bulgaria, Grecia, Polonia și Serbia. Vezi I. Boamfă, G. Camară, I. Camară, *Pasturing in the Carpathian-Balkan Space, based on Romanian names*, comunicare la *Forum Carpathicum*, Cracovia, 2010 (al cărei text este cuprins într-un volum în curs de apariție).

¹¹ Iorgu Iordan, *Etymologies populaires*, în „Bulletin linguistique”, X, 1942, p. 38.

MIHAELA-ELENA CIOCOÎTEI, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2009, 438 p.*

Situată în rândul preocupărilor științifice menite să pună în lumină dimensiunea universală a operei cantemiriene, lucrarea reprezintă teza de doctorat a autoarei, putând fi percepută, așa cum subliniază coordonatorul științific, acad. Ștefan Ștefănescu, ca o contribuție la continuarea preocupărilor Academiei Române de a recupera și de a edita opera integrală a lui Dimitrie Cantemir. Importanța unui astfel de studiu amplu, care însumează nu mai puțin de 438 de pagini, e justificată încă din *Cuvântul înainte*, semnat de Ștefan Ștefănescu, în care se remarcă succint aportul lui Dimitrie Cantemir la dezvoltarea culturii române, grație erudiției sale, dorinței de cunoaștere, dar și perspectivelor deschise în variate și numeroase domenii. Remarcând spiritul critic al autoarei și acuitatea interpretării, prefațatorul precizează că această reușită e rodul unei munci temeinice, fundamentate pe o cunoaștere și o analiză amănunțită a operei lui Dimitrie Cantemir, dublate de abilitatea cu care sunt mânuite tehnicile de investigație științifică. Noutatea lucrării e dată de caracterul interdisciplinar și transdisciplinar al lucrării și e susținută de capacitatea autoarei de a interfera lectura istorică cu metodele specifice abordării științelor umaniste, respectiv exacte, dar și de manipularea cu ușurință a datelor cu conținut istoric, paralel cu cel al altor discipline.

În *Introducere*, autoarea justifică orientarea cercetării spre dimensiunea europeană și universală a operei lui Dimitrie Cantemir ca pe o necesitate dictată de demersul științific actual, precizând totodată metodologia utilizată, care, jalonată de orientările pedagogiei moderne, împletește informația de ordin istoric și umanist cu cea din cadrul altor discipline. Referindu-se la *Stadiul cunoașterii* (p. 13–14), Mihaela-Elena Ciocoitei menționează etapele parcurse de Academia Română în demersul întreprins pentru a recupera și valorifica opera cantemiriană. Sunt identificate cinci etape: A. *Etapa prerusă* (1825–1891), reprezentată de primele tipărituri postume ale operelor lui Dimitrie Cantemir, de tatonările și descoperirile întâmplătoare, de primele ediții ale operei cantemiriene, respectiv de delegarea primei misiuni științifice externe a Societății Academice Române; B. *Etapa Grigore G. Tocilescu* (1891–1909); C. *Etapa primelor ediții critice moderne* (1923–1965); D. *Etapa cantemirologiei* (1970–1999); E. *Etapa reinterpretărilor și a revelațiilor* (2001–2005). Exteriorizându-și bucuria din perspectiva cercetătorului, autoarea nu ezită să continue prin a evidenția aportul propriu (p. 15–16), consemnând, în acest sens, următoarele aspecte: analiza discursului, de la tipologizare (primar, secundar, terțiar) la relaționarea discursului cantemirian cu cel canonic în general; încadrarea lucrărilor lui Dimitrie Cantemir în noile abordări istorice, politice și științifice; analiza operei din perspectiva opoziției *o t i u m – n e g o t i u m*¹²; prezentarea lumii dacice așa cum se oglindește ea în viziunea lui Dimitrie Cantemir; conturarea rivalității dintre Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu; utilizarea analizei SWOT în încercarea de a răspunde dacă demersul cantemirian mai este actual și necesar.

Conținutul propriu-zis al lucrării e organizat pe patru capitole. În capitolul I, *Discursul istoric și conexiunile sale în opera lui Dimitrie Cantemir*, este pusă în relief percepția de „om total” (*Înțelept, Cărturar, Umanist, Enciclopedist*, p. 19) a personalității lui Dimitrie Cantemir, motiv pentru care încadrarea operei sale într-un singur gen sau domeniu anume este dificilă. Luând în calcul trei coordonate – activitatea de bază, preocupările autorului în raport cu rolul jucat în comunitate și

* Recenzia a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU /88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹² Definind acești termeni, autoarea consemnează următoarele: „Om politic și savant, Cantemir distingea clar răgazul (lat. «otium») de obligație (lat. «negotium»). Preocupările intelectuale reprezentau, în același timp, o obligație pentru individul ancorat în societate, cu atât mai mult cu cât individul aparținea elitei, și o desfătare pentru spirit. «Negotium» lega pe om de comunitate, responsabiliza elita și corespundea planului material. «Otium» îl interioriza pe om în raporturile sale cu Divinitatea, îl conecta pe individ la elită, la cei asemenea lui și corespundea planului spiritual. Între «otium» și «negotium» se afla caritatea, obligația de a ajuta comunitatea, transformată în răgaz al spiritului” (p. 119); „În limbaj cantemirian, «otium» era *desfătare, plăcere*, iar «negotium» era *nevoință, trebuință*” (p. 121).

educația sa –, cercetătoarea identifică la Cantemir trei tipuri de discurs: *primar, secundar și terțiar*. Mențiunea făcută e legată de centrarea pe discursul istoric, spre a releva conexiunile acestuia cu literatura și alte științe, spre deosebire de cercetările de până în prezent axate pe critică, teorie a textului și istorie literară. Astfel, celor trei coordonate particularizate li se asociază trei tipuri de discurs: *istorico-politic, istorico-filosofic și cel politizat*, recurgerea la un tip sau la alt tip de discurs fiind influențată de momentul utilizării sale, de intențiile autorului, de specificul lucrării etc. Ceea ce întregeste discursul lui Dimitrie Cantemir, subliniază autoarea, sunt intruziunile filosofice și religioase, menite să prezinte Moldova ca pe o putere demnă de atenția cancelariilor străine, respectiv expresivitatea limbajului. Mihaela-Elena Ciocoiței admite că principele-cărturar se numără printre puținele personalități ale secolelor al XVII-lea–al XVIII-lea care „inițiază dialogul artelor și științelor” (p. 101) în cadrul unui dialog cultural, el însuși constituit ca secvență a dialogului civilizațiilor. Om politic și savant, Dimitrie Cantemir reușește să-și modifice discursul în funcție de reperul avut în vedere, păstrând structura discursului ciceronian. Bună cunoscătoare a operei marelui cărturar preiluminist, dar și a contextului istoric care a generat-o, autoarea analizează discursul cantemirian pe cele trei componente, ținând seama de structura general valabilă a discursului clasic al literaturii latine. Un alt aspect ce atrage atenția este abundența notelor de subsol, care nu conțin doar trimiteri bibliografice, ci au menirea de a completa conținutul informațional transmis.

În capitolul al II-lea al lucrării, *Valorile. Forme de universalitate. Modelul cantemirian*, se discută despre Dimitrie Cantemir în calitate de „model unic” (p. 151), despre capacitatea sa de a realiza o sinteză personală, aptă să prezinte cultura română ca parte integrantă a celei europene. Percepând valorile drept forme ale universalității, autoarea îl menționează pe Dimitrie Cantemir printre puținii cărturari preocupați cu adevărat de raportul dintre „universal și matricea etnică – națională, la nivelul discursului axiologic” (p. 158). După clasificarea care impune două tipuri de valori – *absolute și individuale* – atenția ne este orientată spre valorile individuale intelectuale (știința, scepticismul, spiritul critic), cărora li se asociază ca modele: *Cărturarul, Savantul, Reformatorul, Moralistul/Criticul*, respectiv spre cele sensibile (gusturile, pasiunile, preocupările, demnitatea), reprezentate de modele ca: *Nobilul, Curtezanul, Artistul*. Concluzia la care se ajunge e aceea că, în fața potențialului cititor, Dimitrie Cantemir își etalează toate aceste valențe ale spiritului, fiind, în același timp: *Cărturar* (prin opțiunea pentru studiul îndelungat și scris); *Savant* (prin preocuparea pentru elementul nou în sfera științelor), *Reformator* (ca domn), *Critic* (ca observator al moravurilor societății), *Artist* (prin firea sa pasională).

În ce privește capitolul al III-lea, *De la tradițional la modern. Punctele cardinale ale operei cantemiriene*, aici autoarea își propune să rezolve câteva dileme: cum se defineau tradiția și modernitatea în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care era raportul real dintre cele două concepte și ce repere justificau apartenența la unul dintre ele; dacă se putea vorbi de tradiție pură și/sau modernitate irevocabilă; în ce context un om se dovedea tradiționalist sau modern; care sunt astăzi accepțiile pentru cei doi termeni, respectiv cum sunt percepuți cei doi termeni în mediul elitist/profan. Opera principelui-cărturar oglindește cele două concepte, ținând seama de cinci paliere des întâlnite în cadrul cercetării istorice: politica, economia, socialul, cultura și mentalitatea (p. 200). Deși autoarea își propune ca tehnică de lucru abordarea lor succesivă, autonomă, nu lipsesc cazurile de interferență a paliereelor, demersul final dovedindu-se deopotrivă sincron și diacronic.

Cel din urmă capitol, *Dimitrie Cantemir – atitudini. Viziunile unui cărturar*, ne furnizează date importante menite să susțină universalitatea operei cantemiriene, ca o rezultantă a atitudinii față de anumite probleme supuse atenției. În lucrările ilustrului cărturar sunt dezvoltate patru modele atitudinale: *războinicul sau administratorul, binefăcătorul, înțeleptul și intransigentul sau savantul*. O altă idee asupra căreia se insistă în această parte din lucrare e legată de problema dacică. Ținând seama de diverse coordonate (literară și filologică, istorică, a imaginarului), Dimitrie Cantemir susține cu argumente solide faptul că dacii și romanii sunt strămoșii românilor. Ancorat în realitățile vremii, cunoscând dezvoltarea însemnată a lingvisticii în secolul al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir nu ezită să caute originile românilor chiar și pe tărâm filologic, evidențiind ideea că orice popor e legat implicit de limba sa și că orice proces de etnogeneză angrenează și o componentă lingvistică. Grație preocupărilor legate de stabilirea identității neamului și a limbii române, Dimitrie Cantemir e văzut de autoare ca unul dintre primii comparatiști și cercetători atenți ai limbilor romanice, dar și printre cei

care sesizaseră importanța toponimiei și a antroponimiei în acest sens. Deși operele lui Dimitrie Cantemir conturează cadrul istoric al dezvoltării statului medieval Moldova, el e considerat primul istoric atent la substratul etnolingvistic, subliniind importanța conservării moștenirii ancestrale ca fundament al civilizației europene moderne. Un număr relativ mare de pagini (p. 320–344) este rezervat subcapitolului *Viziunea lui Dimitrie Cantemir despre Ștefan cel Mare*, în care, după ce se realizează un scurt inventar al operelor lui Dimitrie Cantemir ce evocă figura importantului conducător al Moldovei, cunoscut pentru politica sa diplomatică, ne rețin atenția o serie de precizări considerate ca relevante, legate de domnia lui Ștefan cel Mare, ca epocă de prestigiu în istoria Moldovei, respectiv de asocierea domnitorului unui adevărat mit istoric. Lucrarea marchează și rivalitatea deja bine cunoscută dintre Dimitrie Cantemir și Constantin Brâncoveanu, într-un subcapitol distinct, *Rivalități absolute: Constantin Brâncoveanu*, în care autoarea consenmează în mod explicit ca fundament al acestei rivalități 13 motive, prin prisma cărora e proiectată imaginea negativă a rivalului paralel cu supradimensionarea eului cantemirian.

Concluziile, formulate într-o viziune modernă, prin aplicarea analizei SWOT, încearcă să răspundă la întrebarea legată de actualitatea și necesitatea demersului cantemirian, finalitatea fiind aceea de a formula idealul pedagogic al omului de succes, pornind de la înfățișarea aspectelor importante din viața și opera principelui-cărturar. Discrepanța dintre perioada evocată și percepția nouă dată de metodele moderne utilizate reflectă dorința autoarei de a conferi perenitate acestui nume. Rezumatul în limba engleză, bibliografia densă, glosarul minimal de termeni, indicele de nume proprii proiectează imaginea de ansamblu a operei cantemiriene.

Lucrarea Mihaelei-Elena Ciocoiței reprezintă o contribuție remarcabilă la mai buna înțelegere a personalității lui Cantemir, prin materialul informațional vast pus la îndemână și unghiurile de vedere noi propuse. Cartea este un instrument util pentru diverse categorii de specialiști: lingviști, istorici, teologi, pedagogi etc., demonstrând încă o dată că marile personalități, în cazul de față Dimitrie Cantemir, permit periodic, prin re-lectură, noi interpretări și abordări.

Anuța-Rodica Ciornei-Ardelean
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Editura Polirom, 2011, 672 p.

Acest volum ne oferă satisfacția apariției unei cărți ce face proba, de nicio instanță publică impusă, dar cu atât mai prețioasă, a unei staturi științifice și a unei trăiri spirituale ce le conferă realizatorilor statutul de slujitori ai înaltei culturi și ai deplinei loialități profesionale, ca o cinstire de care se vor împărtăși din partea beneficiarilor lecturii. Ne referim la tipărirea unei monumentale ediții Alexandru Philippide, cuprinzând un curs de *Istoria limbii române* propus de acest savant la Universitatea din Iași, între anii 1893 și 1933, așadar în etapa pregătirii, dar și după publicarea operei sale capitale, *Originea românilor*, și paralel cu activitatea marelui lingvist ca redactor al *Dicționarului limbii române* al Academiei (1897–1905), aspecte care sporesc dimensiunea științifică a ediției și interesul pentru studierea ei.

În fața propriilor conștiințe și în forul științei românești, responsabilitatea de a realiza și pune în circulație această valoroasă operă și-au asumat-o, într-o simbolică descendență, G. Ivănescu, promotor al marii științe a lui Philippide în cadrul unei școli lingvistice la Iași, obligație morală preluată și continuată de eleva profesorului Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, cercetător științific principal, lexicograf, autoare, printre altele, a unei monografii *Alexandru Philippide* (2008) și editor, în colaborare, al altor opere philippidiene, cea care, la rândul său, i-a transmis atașamentul pentru cunoașterea operei Magistrului Școlii lingvistice ieșene mai tinerei sale colege, Luminița Botoșineanu, dialectolog și editor de texte de specialitate, de asemenea cercetător științific principal la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române.

Compararea demersului de față cu editarea *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure de către studenții acestuia prezintă semnificative și favorabile analogii, sustenabile și prin aparatul critic, exemplar, al volumului: *Introducerea*, o adevărată monografie philippidiană, *Bibliografia* (în cea mai mare parte operă de reconstituire), titrarea majorității secțiunilor și adnotarea textului acestora, adesea de actualizare documentară și ca stadiu al cunoașterii, redactarea *Anexelor*, cuprinzând lista operelor lui Alexandru Philippide, un număr de hărți, reproducerea de pagini manuscrise din cursul universitar al autorului și din notițe de la curs ale studenților săi și, în sfârșit, două indice, unul de *nume*, iar celălalt de *cuvinte, forme gramaticale, variante fonetice și elemente derivative*, acesta din urmă o adevărată trecere în revistă rațională a materialului lingvistic studiat. Rezumate în limbile engleză, franceză și germană încheie volumul.

Semnalăm câteva aspecte demne de interes, atât prin însăși filiația mai sus evocată, cât și prin faptul că, pentru stabilirea textului, autorii ediției au utilizat note de curs ale unor foști studenți ai lui Philippide: Iorgu Iordan, Mihai Costăchescu, Ion Lăzărescu, Elvira Irimia, Virginia Ghibu, Lucia Pop, Haralambie Mihăescu, Diomid Strungaru, S. Vărzaru, cele mai multe, nume cunoscute filologilor, dar toate aparținând și memoriei afective a numeroși ieșeni.

În al doilea rând, vrem să recomandăm acest magistral curs, mereu actual, tuturor acelor care se interesează de problematica, deosebit de complexă și, dată fiind puternica personalitate a Profesorului, extrem de pasionantă, în special a două mari secțiuni ale cărții, *Istoria sunetelor* și *Istoria formelor*, adevărate radiografii nu numai cu privire la domeniul studiat, ci și asupra viziunii și comportamentului de abordare și cercetare ale acestuia de către specialiștii – lingviști, filologi, editori – din diferite epoci și reprezentând chiar diferite culturi și mentalități.

*

Profităm de această conjunctură editorială pentru a aduce în actualitate una dintre primele semnalări din filologia românească (poate chiar prima?) a limbii de lemn folosite în texte de un profil general administrativ, cu aplicare la lucrări științifice; este vorba de analiza stereotipurilor din rapoartele (reale sau virtuale) de premiere a unor opere, respectiv de respingere de la premiere a acestora de către Academia Română, clișee atribuite, polemic „specialistului român”, considerat de Philippide în mod obligatoriu ca superficial; aceste clișee capătă numele de „calupuri de vorbă”.

Reproducem aici textul respectiv după *Un specialist român la Lipsa* (lucrare tipărită în anii 1909–1910 în mai multe numere din revista „Viața românească” și, apoi, într-un volum de 171 de pagini, în 1910, după care cităm, de la p. 140), cu mențiunea că, pentru sublinierea paralelei puse în discuție de Philippide, am intervenit în ceea ce privește punerea în pagină a paragrafelor, evidențiind grafic formulele și cuvintele de contrast relevante (am păstrat însă ortografia autorului):

„Spusa lui [a *specialistului*] farmecă precum fermeca glasul sirenelor. D-sa chiar are niște calupuri de vorbă din care scoate la ocazie ediții nouă, dar stereotipe, precum:

Atunci când laudă:

«lucrare ce se ridică mult deasupra lucrărilor obișnuite – *dovedește* stăpînirea domeniului de cunoștință căruia aparține – *competință* în feliurile științi ajutătoare – *stăruință* în urmărirea detaliilor celor mai mici – *claritate* în expunerea principiilor și faptelor grupate – soluțiunile ce se dau chestiunilor controversate și aprecierile ce se fac asupra teoriilor hazardate sînt *cele mai potrivite și cele mai juste* în starea de astăzi a cercetărilor – *ultimul cuvînt al științii* – scriere *senină* – *ultimele cercetări* ale învățaților apuseni – dacă cîteva din opiniile D-lui *** *sînt discutabile*, această împrejurare *nu scade întru nimic valoarea* constatărilor făcute – nu pot intra în detalii – *spirit strict științific* – rezultate *trainice* ale unui studiu *temeinic* – produsul unui *spirit distins* – face epocă».

Iar cînd dezaprobă:

«lucrarea *nu se ridică* mult deasupra lucrărilor obișnuite – *nu dovedește* stăpînirea domeniului de cunoștință căruia aparține – *lipsă de competență* în feliurile științi ajutătoare – *lipsă de stăruință* în urmărirea detaliilor celor mai mici – *obscuritate* în expunerea principiilor și faptelor grupate – soluțiunile ce se dau chestiunilor controversate și aprecierile ce se fac asupra teoriilor hazardate *nu sînt cele mai potrivite și cele mai juste* în starea de astăzi a cercetărilor – acesta *nu este ultimul cuvînt*

al științii – scriere *pătimașă* – acestea *nu sînt ultimele cercetări* ale învățaților apuseni – dacă cîteva din opiniile D-lui *** *nu sînt discutabile*, această împrejurare *nu mărește întru nimic valoarea* constatărilor făcute – nu pot intra în detalii – *spirit neștiințific* – rezultate *șubrede* ale unui studiu *netemeinic* – produsul unui *spirit ordinar* – este departe de a face epocă”.

„Cel mai hazliu din aceste calupuri este că «nu poate intra în detalii». Din lipsă de spațiu!”

Dacă nu am... actualizat în niciun fel exprimarea, este și pentru că am respectat, cu folos pentru cititor, un precept philippidian, întru apărarea păstrării nealterate a felului de a scrie al unui autor: „limba unui scriitor este, ca și conținutul scrierii sale, proprietatea lui...”.

*

Revenind la monumentală ediție critică a cursului de istorie a limbii române al lui Alexandru Philippide, vom încheia manifestându-ne prețuirea față de trăirea și gestul de devoțiune al lui G. Ivănescu de a oferi lingviștilor, filologilor, dar și tuturor oamenilor de cultură, o operă importantă, științific și sentimental, a fostului său profesor, și exprimându-ne recunoștința pentru munca de benedictin, încheiată și printr-o remarcabilă reușită tipografică, a editoarelor contemporane nouă, pentru înscrierea lor – cu generoasă deschidere – în acest exemplar dialog peste timp, ca expresie *sui-generis* a ideii de banchet platonician.

Stelian Dumistrăcel

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

EUGEN SIMION, *Ion Creangă. Cruzimile unui moralist jovial*, Iași, Editura Princeps Edit, 2011, 180 p.

Această carte are darul de a atrage atenția în mod deosebit, mai întâi prin cele două nume ce apar pe copertă, *Ion Creangă*, interpretat de *Eugen Simion*, reputat critic și istoric literar, președintele Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române. Acestor două nume li se adaugă, în calitate de prefător, dar și de coordonator al colecției „Biblioteca Ion Creangă” al editurii citate, un alt membru al Academiei Române, *Mihai Cimpoi*.

Dimpreună cu astfel de repere din zona noosferei, promițător (dar acesta și provocator) este, apoi, titlul, prin componenta polemică vizând imagini și termeni din speța paradoxurilor: dacă nu este obligatoriu ca un moralist să se manifeste față de o societate oarecare prin cruzime, tot așa, seninătatea – obișnuit canonică – a acestuia pare să facă un atare concept prea puțin compatibil cu ceea ce se înțelege printr-o voioșie, chiar funciară. Dar, dacă însem seama de faptul că în discuție este „monstrul sacru” Ion Creangă, izvor, el și opera sa, al unei exegeze cu adevărat impresionantă, așadar atunci când ai, ca Eugen Simion, plăcerea de a te înscrie într-un dialog peste timp, direct sau virtual, cu autori și opinii din cărți cum sunt, ca repere cronologice, monografia din 1938 a lui G. Călinescu (dacă nu chiar cea a lui J. Boutière, din 1930), respectiv, să zicem, dicționarul personajelor lui Creangă al lui Valeriu Cristea (1999), fiecare enunț trage greu și din fiecare cuvânt pot ieși scânteii (și ies!).

Așadar, și fiindcă este vorba de cadrul general de „eseu sprințar”, cum și-a caracterizat opera chiar autorul (cu ocazia lansării acesteia la Iași, pe data de 3 iunie 2011), Eugen Simion se vadește un maestru al abordării maieutice, inclusiv prin valența ei ironică: dată fiind o proiecție generală de „autoficțiune”, criticul literar îl „ajută” permanent pe Creangă să-și dezvăluie opera, dar se și alătură personajelor spre a ni-l dezvălui pe narator. Firește, aparențele înscenării nu trebuie să ne ispitească spre fațetios; Eugen Simion mărturisea că a scris cartea din plăcerea lecturii, dar asta nu înseamnă că rezultatul ar ambiționa procurarea, cititorului, a unei simple și agreabile deconectări ludice. Cred că îmi pot permite dezvăluirea unei chei de lectură, cuprinsă în dedicația de pe exemplarul meu al cărții: „Dlui S. D., această *jucărea* critică foarte serioasă”.

Foarte serioasă etic, deoarece autorul mărturisea că a scris cartea, de exemplu, și ca un protest față de atacul, irațional și pernicios, îndreptat în zilele noastre împotriva satului, printre actele

reprobabile aflându-se, de exemplu, desființarea școlilor din așezări rurale cu mai puțin de 300 de elevi; or, se întreba acest interpret al mentalității și spiritualității țărănești ilustrate de Creangă sau de Marin Preda, ce mai poate însemna, pentru devenirea națională, un sat fără școală și fără biserică?

Foarte serioasă, însă, mai ales profesional, prin demersul descifrării și înțelegerii omului și operei pe traiectul de la „critica de identificare” (cu referire la Maiorescu), prin faza reprezentată de o prețuire literară propriu-zisă sau de statutul de „creator superior dintr-o nobilă familie spirituală” (viziunea G. Călinescu), până la lecturile moderne ce prezintă „un nou Creangă”, ale lui Vasile Lovinescu sau Valeriu Cristea, parțial acceptate, frecvent puse sub semnul întrebării de Eugen Simion. Ca interpret original, comparabil cu dirijorul unei orchestre mijlocind, potrivit experienței și sensibilității sale, armonizarea receptării heteroclitelor și tulburătoarelor *Carmina Burana*, atunci când se ocupă de intruziunea miraculosului într-o narațiune „aproape” realistă, de fabulos, de demonologia prozei lui Creangă, de filozofia existenței din *Amintiri*, pentru a încheia aplicându-i obiectului analizei sale formularea de elogiare a lui Goethe privitoare la Dante: „Creangă nu este un talent, Creangă este o natură”.

Și pentru literați, și pentru lingviști, ca primi destinatari ai cărții, lectura *Cruzimilor unui moralist jovial*, ca provocatoare scriere de etapă, constituie un excelent prilej de verificare a gusturilor și a capacității de a înțelege și interpreta dialogal creația artistică prin prisma celor patru relații clasice ale cunoașterii: ceea ce știi că știi, ceea ce știi că nu știi, ceea ce nu știi că știi și, în sfârșit, ceea ce nu știi că nu știi: în materie de artă și de arta cuvântului, în ipostaza, la Creangă, de matrice lingvistică de factură rurală a unui stil individual.

Simpla parcurgere a *Indicelui de nume* evidențiază, [sugestiv] prin frecvența apariției, principalele personalități devenite parteneri de dialog ai autorului: primele locuri le ocupă, în ordine, George Călinescu, Titu Maiorescu, Valeriu Cristea și Garabet Ibrăileanu.

Lectura cărții este deosebit de avantajos recomandată printr-o *Tablă de materii* ce trimite la cele XIV secțiuni ale tratării prin titluri veritabile „praguri de lectură”: mărturii de polemică implicită, dar și de raliere întru admirație, sau de superioară detașare prin diagnostic, dintre care selectăm câteva: „I. Creangă – «vârtosul glumeț». Creangă estetul – «un umanist al științelor sătești». Un spirit homeric. Un inițiat în științele ezoterice. Cruzimile unui moralist jovial și umoristic. Un Creangă care suportă mai toate demersurile criticii literare”; „VIII. Moș Nichifor Coțcariul. Un Mitică moldav și arta lui de a seduce printr-o bine dichisită artă a divagației și a aluziei”; „XI.8. Calomnierea unei neveste cinstite – «băbăția» din Moș Nichifor Coțcariul”. Și concluzia: „XIV. Creangă nu este un talent, Creangă este o natură”.

Stelian Dumitrăcel

MARIUS SALA, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, București, Editura Humanitas, 2010, 250 p.

Volumul de față prefățează o colecție intitulată metaforic „Viața cuvintelor”, ca sugestivă formulare a unui proiect editorial ce se anunță de anvergură, găzduit de „Humanitas” și coordonat de Marius Sala, vicepreședinte al Academiei Române. Este și acesta un prilej să ne reamintim faptul că, prin numeroase lucrări de specialitate, tipărite de-a lungul a trei decenii, în țară și peste hotare, acad. Marius Sala este nu numai cel mai important exeget contemporan al domeniului, ci și cel mai activ și mai cunoscut interpret, pentru un public mai larg, al lexicului limbii române, prin captivantele-i expuneri din cadrul ciclului despre *Istoria cuvintelor* de la TVR Cultural, publicate în volumele *Aventurile unor cuvinte românești* (Editura Univers Enciclopedic; I, 2005; II, 2006) și *Cuvintele – mesageri ai istoriei* (Editura Meronia; 2009).

Cu racordare la erudiția tratării generale, de către Marius Sala, a temei, specialiștii pot asocia, desigur, titlul colecției cu formularea (model direct sau sugestie, apoi, pentru alți autori) pe care o datorăm lingvistului francez Arsène Darmesteter, prin *La Vie des mots étudiée dans leurs significations* (Paris, 1887); pe de altă parte, putem constata că un lingvist care a mers destul de departe pe linia

unui antropomorfism *sui-generis* în materie de proiecție a terminologiei lingvistice (vezi și sintagmele «familie de limbi», «limbă-mamă», «limbi-fiice», «limbi-surori», sau «familie de cuvinte»), derivând din această viziune generală, a fost Jules Gilliéron, cu tratatul intitulat nici mai mult nici mai puțin decât *Pathologie et thérapeutique verbales* (Paris, 1921). Se poate aprecia că, pentru utilizarea unor astfel de termeni, trebuie luat în considerare și lingvistul român Sextil Pușcariu, citat de Marius Sala; Pușcariu a vorbit despre „sterilitatea” unor cuvinte, adică de „neputința” lor de a produce o „familie” de derivate, în care să poată fi recunoscut același radical, motiv al dispariției din română, de exemplu, a „moștenirilor” (altă metaforă) din latină de tipul *aceră* ‘acvilă’, (a) *deșidera* ‘a dori’ ori *lard* ‘slănină’.

Câteva aspecte generale care conturează și creditează ideea de „viață a cuvintelor” printr-o proiecție de biografie, adică de scriere a vieții, specifică grupurilor umane și oamenilor, parcurgând diferite secțiuni ale volumului pe care îl prezentăm. Prima parte, *Despre cuvinte, în general*, este una de teorie a limbii în ceea ce privește lexicul, cu implicații de filozofie și de istorie a limbii, într-o expunere elevată, dar accesibilă unui public larg, intenție și realizare puse în lumină de intitularea secțiunilor, de tipul *Certificatul de naștere al cuvintelor* (în legătură cu etimologia, din care aflăm și de ce despre unele cuvinte se poate afirma că sunt „fără dată de naștere”), *Apariția cuvintelor* (cu pertinente exemple privind clasele „creații interne” și „împrumuturi”, ultimele fiind *directe*, dar și *indirecte*, concept prin care se trimite la așa-zisa categorie a „cuvintelor călătoare”) și, în sfârșit, „Moartea” *cuvintelor* (capitol în care se răspunde întrebării „De ce mor cuvintele?”).

Câteva exemple: fără „dată de naștere”, în limba română, sunt diferite nume topice, aparținând, probabil, unui strat „preindoeuropean”, dar care au fost transmise prin limba traco-dacilor, de tipul *Dunăre*, *Iasi*, *Nistru*, *Olt*, *Prut*, *Zarand*; pe de altă parte, cuvintele pot muri... „de bătrânețe”; dacă ies din uz anumite obiceiuri sau obiecte, numele lor sunt uitate (principiul „Wörter und Sachen”); nu numai că astăzi nu mai sunt cunoscute, în uzul curent, cuvinte cum ar fi turcismul *tabalhana* ‘tăbăcărie’, dar au fost înlocuite prin împrumuturi din alte limbi și s-au pierdut și cuvinte de origine latină, de tipul *auă* ‘strugure’, sau *lim* ‘noroi’ (acesta din urmă păstrat doar în unele graiuri).

O a doua secțiune a volumului, *Despre cuvintele românești, în special*, după o introducere generală privind *Moștenirea latinească*, atrage atenția asupra unui triptic reprezentând schița tipului lingvistic dacoromânesc, ca un idiom *împrumutător*, *creator*, dar, la rândul său, și *exportator* de cuvinte. Este în general recunoscut statutul românei ca „mare importator de cuvinte”; Louis Deroy, autorul amplei monografii *L'emprunt linguistique* (Paris, 1956), a caracterizat româna chiar drept un „paradis al împrumuturilor”. Dincolo de aceasta, însă, important este fenomenul creației pe teren românesc (prezentat în secțiunea *Româna – creator de cuvinte*), cu referire la un aspect tehnic, derivarea, dar cu extinderea discuției asupra unor trăsături aparte ale acestui mijloc de formare a cuvintelor, derivarea *expresivă*, drept rezultat al afectului, și ca manifestare a posibilității de a forma, de exemplu, nume comune de la nume proprii.

Pentru publicul larg, dar și pentru specialiști, un interes aparte îl suscită cel de al treilea element al tripticului, secțiunea ce propune imaginea românei ca „exportator”: cuvinte românești au fost împrumutate de vorbitorii tuturor limbilor învecinate teritorial sau de cei ai minorităților naționale de pe teritoriul românesc, prin relații de diferite tipuri cu românii. O situație de-a dreptul privilegiată are, de exemplu, termenul *brânză*, răspândit într-un larg areal european central, dar mai ales sudic, sud-estic și estic, fie prin transhumanță, fie prin comerț (cuvântul respectiv este prezent în nu mai puțin de treisprezece limbi, printre care bulgara, sârba, maghiara, ceha, polona, rusa, ucraineana, dar și turca, neogreaca sau italiana!).

Biografiile, înfățișând adevărate aventuri în ceea ce privește originea, circulația și evoluția semantică a celor *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, oferite de acad. Marius Sala în prezentul volum, constituie și o promițătoare introducere pentru următoarele apariții din colecția „Viața cuvintelor”; coordonatorul are în vedere publicarea unor volume care să cuprindă radiografiile ale unor domenii cum sunt terminologia cultului religios, cea numismatică, muzicală sau cea a jocului de șah.

*

Am încercat verificarea, cu rezultate pozitive, a impresiei că sintagma „Viața cuvintelor” a depășit statutul de expresie a unei viziuni proprii specialiștilor în lingvistică, devenind proiecția lexicală a unui mental de tipul celor care traduc universalii lingvistice; nu numai că „formula” se

regăsește în diferite limbi (europene), dar domeniul aplicației poate fi găsit în diverse zone de preocupări. Iată, mai întâi, după preluarea ca titlu de rubrică în revista „Limba română” – București (cf. nr. 4/2008), o curajoasă adaptare din perspectiva pragmatolingvisticii: sub numele Paul Kedrosky (personalitate din mass-media), găsim formula, provocatoare, „The Half-life of words”: demersul privind „the life & death of words” se ocupă de „legile statistice care guvernează fluctuația utilizării cuvintelor de la nașterea la moartea acestora” (cf. /paul.kedrosky.com/). După lingvistică, primul loc în ceea ce privește apelul la imaginație l-am putea acorda beletristicii și artei; de exemplu, un roman al scriitoarei germane Brigitte Giraud se intitulează *Das Leben der Wörter* (2007), iar în titlul filmului *La vida secreta de les paraules* (2005), al regizoarei catalane Isabel Coixet i Castillo, găsim, în plus, o notă de atracție pentru biografie (traducerea în germană: *Das geheime Leben der Worte*). Nu lipsește nici titlarea în spațiul socializării pe internet; formula *viedesmots* apare într-o denumire de blog (cf. /viedesmots.canalblog.com/), ori de site: „Vita di parole” este „il sito ufficiale di Vincenzo Cerami” (este vorba de un dramaturg și scenarist italian; cf. /www.vincenzocerami.com/). Dar formula are prestigiu și în mediul didactic; de exemplu, un curs de la *School of the Arts and Media* (de la Kensington University, Faculty of Arts and Social Sciences) are ca temă „The Life of Words – ARTS1010” (/www.handbook.unsw.edu.au/).

Iată de ce nu doar titlul colecției „Viața cuvintelor”, inițiată la Editura „Humanitas” de acad. Marius Sala, este de natură să anunțe succesul demersului; sintagma, ușor de înțeles și de acceptat, a putut deveni traducerea unui mental comun, într-o situație diferită de altele, din aceeași mare clasă de reprezentări, cum ar fi „cuvinte înaripate”, ce par să rămână privilegiul rafinamentului filologic: corespondentele din diferite limbi ale acestei sintagme, cum sunt ital. *parole alate*, engl. *winged Words*, germ. *geflügelte Worte* (calchiată în rusește prin *крылатые слова*) etc., traduc enunțul homeric *ἔπεα πτερόεντα*.

Stelian Dumistrăcel

RODICA ZAFIU, *101 cuvinte argotice*, București, Editura Humanitas, 2010, 380 p.

Al doilea volum din colecția „Viața cuvintelor”, de la Editura Humanitas, lansată de acad. Marius Sala, ne dezvăluie preocuparea specială a Rodicăi Zafiu pentru o categorie de cuvinte a căror biografie este cu deosebire interesantă, cele aparținând argoului, o preocupare a autoarei relevantă și până acum distinct, dar, oarecum sporadic, în abordări de stilistică a vorbirii, la diferite niveluri.

Pentru specialiști, după o sumară introducere, pusă sub titlul *De ce (și cum?)*, cu profil de motivare (strict personală) și de punere în temă cu privire la importanța pe care autoarea o acordă investigării domeniului, prezintă, mai întâi, un interes aparte cunoașterea desfășurătorului de tratare a problematicei generale și speciale a problemei studiate de Rodica Zafiu, care înfățișează două mari secțiuni: [I] *Argoul românesc* și [II] *Cuvintele* – în principiu cele 101, de la *abureală* la *zulă*, dar (după o sumară analiză a *Indicelui de cuvinte*), mai mult decât triplă ca număr, prin apelul la sinonimie, la grupare onomasiologică, sau, pur și simplu, prin jocul asociației de idei.

Prima secțiune a cărții se constituie, de fapt, într-un studiu monografic al temei argoului, depășind o (proclamată) problemă proprie argoului românesc, ceea ce se poate ușor susține dat fiind faptul că, în fond, autoarea exemplifică folosind (doar preponderent) material românesc în discutarea unei teme generale de istoria limbii și de teoria comunicării. Acest aspect este vizibil chiar din formularea titlului celor mai multe secțiuni ale primei părți, de tipul „*Delimitarea argoului* (Identitar, criptic, ludic; Diversitate internă; Argoul în raport cu alte variante ale limbii; Denumiri)”; „*Istoricul fenomenului și al cercetării*”; „*Dificultățile cercetării*”. Sau: „*Sursele lexicului argotic* (Împrumutul lexical; Evoluția semantică; Derivarea, compunerea și conversiunea; Abrevierile; Frazeologia; Jocurile de cuvinte)”.

Tot pentru specialiști, dar și pentru un public mai larg, cultivat însă, o bogată documentare, pornind de la dicționare și lucrări de erudiție până la mesaje de pe internet (reprezentând forumuri, bloguri și pagini personale), dar mai ales pătrunderea lucrurilor, finețea analizei, ca și precizia și eleganța exprimării fac din contribuțiile lexicale ale Rodicăi Zafiu o lectură incitantă și, în același timp, agreabilă. Desigur, dat fiind profilul colecției, pe unii i-ar putea contraria interesul de a atrage

atenția unui public mai larg asupra pieselor dintr-un mozaic având, până nu demult, chiar pentru unii lingviști, o reputație cumva... îndoielnică, aceea de limbaj „secret” al unor categorii sociale în parte marginale și marginalizate, începând de la destul de puțin vinovații elevi (mai ales cei din internate) și chiar studenți, ca și de la militari, dar ajungând până la răufăcători de diferite specii, printre care și hoții, în „acțiune” și, mai apoi, în închisoare.

Cuprinzătorul studiu introductiv al volumului ne răspunde din plin la întrebări de această factură, întrebări pe care le poate provoca însăși parcurgerea unor istorisiri privind viața cuvintelor cuprinse în volumul de față. Pentru a se feri de profesori, de superiorii ierarhici și, în general, de societate, indivizii din categoriile enumerate mai sus au recurs la folosirea unor cuvinte și expresii, apărute pe diferite căi, înțelese, inițial, numai în mediul respectiv, ceea ce a determinat caracterul „criptic” al argoului. Dar apartenența la (unele din) aceste grupuri nu a creat, număidecât, doar sentimentul inferiorității sociale, ci și un anumit orgoliu, o anumită bravadă față de... restul lumii; așadar, de aici, caracterul „identitar” al argoului. În sfârșit, deoarece comunicarea umană, în diferite împrejurări, se caracterizează și prin ceea ce specialiștii au numit „joc și glumă” (în germană „Spiel und Scherz in der Sprache”), este ușor de înțeles de ce cuvinte și turnuri lingvistice ale argoului, originar secrete, dar (poate chiar din această cauză) apreciate de marea masă a vorbitorilor ca atrăgătoare și deosebit de expresive, au pătruns în vorbirea familiară.

Pe nimeni nu mai miră faptul că, de pildă, unii termeni, ținând cândva de numitul caracter secret, au ajuns să fie cunoscuți și acceptați în registrul numai informal, dar mai ales în registrul ludic al mediului familiar; printre aceștia se află, de exemplu, dintr-o epocă mai veche, *barosan*, *mișto*, *șpagă*, *șmecher*, sau (a) *șuti*, (a se) *ușchi*, iar, din vorbirea expresivă actuală a mediilor „exotice”, *ciumete*, *cocalar*, *nașpa*, *șmen*, *țearpă*.

Desigur, dacă mediul familial exigent, școala și mediile profesionale resping registrul argotic al limbajului (dar în aceste cadre sociale este respinsă și folosirea anglicismelor – considerată de principiu un exces!), este greu să li se interzică tinerilor integrarea în mediul vârstei lor prin adoptarea unei vorbiri mai... colorate, caracteristică unei atmosfere dezinhibate și unei anumite dorințe de a se delimita social.

Cercetările Rodicăi Zafiu, bazate pe aproape totalitatea surselor și exegezelor de profil ținând de domeniul autohton, contribuie în mod esențial la impunerea unei adecvate evaluări sociolingvistice și psiholingvistice a argoului ca manifestare a universalilor mentale, iar, pe de altă parte, răspunde curiozității publicului larg asupra originii și sensului unor cuvinte aparte care marchează expresiv nu numai vorbirea familiară, ci, adesea, și discursul public.

Volumul *101 cuvinte argotice* oferă, în același timp, specialiștilor, prilejul unei plăcute noi confruntări cu admirabila uimire exegetică și cu disponibilitatea interpretativă de invidiat, față de creativitatea lingvistică, ce o caracterizează pe Rodica Zafiu.

O excelentă recomandare a volumului pentru specialiști o constituie părțile finale, tehnice: o bogată *Bibliografie* (ce trimite și la numere tematice din reviste consacrate argourilor și la resurse electronice), o listă de *Surse* (cu secțiunile: volume și periodice), un tabel de *Sigle și abrevieri bibliografice* și *Indicele de cuvinte* citate și comentate în text (la care ne-am mai referit), a cărui simplă parcurgere nu numai că atrage atenția asupra bogăției de material analizat de autoare, dar ne și confruntă, avantajos, cu ideea de dicționar (dată fiind tratarea, ca adevărate micromonografii, pe un spațiu de până la 6-7 pagini, a multor cuvinte-titlu).

Stelian Dumistrăcel

ELENA DĂNILĂ, ANDREI DĂNILĂ, *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română*, București, Editura Litera Internațional, 2011, 320 p.

Dacă în conversația tinerilor au devenit normale cuvinte cum sunt (a) *antama*, (a) *boldui*, *chat*, *facebook*, *juice*, [*memory*] *stick*, *tastatură*, *web designer* sau, la alegere, grupuri de cuvinte prezente ca abrevieri, de tipul PC, PDA, *pdf*, RSS ori *rtf*, astfel de inovații trezesc și interesul altor categorii de vârstă decât cea a utilizatorilor obișnuiți. Nu este mai puțin adevărat că și dintre aceștia sunt destui care fie că au doar o reprezentare sonoră a termenilor respectivi, fie că nu stăpânesc întregul semantic al acestora. Intereselor tuturor le răspunde dicționarul de neologisme lexicale și semantice

numit în titlu, ai cărui autori sunt Elena Dănilă, doctor în filologie, lexicograf, și Andrei Dănilă, profesor de limba engleză, doi tineri preocupați de eficiența comunicării actuale, când vocabularul limbii române s-a îmbogățit, exponențial, cu termeni referitori la tehnică, informatică, finanțe, politică, divertisment, modă și alte domenii de interes pentru diferite categorii de vorbitori, termeni a căror înțelegere și corectă utilizare condiționează performanța profesională și confortul comportamental.

Este ușor de bănuț că o mare parte dintre cuvintele recente sunt anglicisme (unele împrumuturi absolut necesare, altele, „de lux”, poate efemere), dar selecția (operație extrem de dificilă) a autorilor ne confruntă și cu împrumuturi de alte origini, din cele mai variate domenii: de origine japoneză (pătruns la noi prin filieră engleză și/sau franceză) este *wasabi* (*uasăbi*; de regulă, în dicționar este indicată pronunția, într-o grafie accesibilă), termen ce numește o pastă picantă și parfumată preparată cu un condiment specific bucătăriei nipone. Și tot domeniului culinar îi aparține cuvântul *gazpacho* „supă de origine spaniolă preparată din roșii, ardei grași, ceapă, castraveți, ulei de măsline și care se mănâncă rece”, ca și *rambol* „sortiment de brânză topită franțuzească, ce are varietăți afumate, condimentate cu piper și nuci”.

Dintre termenii tehnici pătrunși în discursul public, dar pe care gazdele emisiunilor TV în care apar uită sau chiar, în principiu, omit să-i „traducă”, operație necesară pentru cei care îi aud pentru prima dată, remarcăm anglicismele *iPOD* (*âipod*) „echipament electronic digital portabil, utilizat pentru înregistrarea, stocarea, transmiterea și redarea de text, informații, fișiere audio și fișiere video” (mass-media semnaleză folosirea unor asemenea instrumente, în public, de către politicieni) sau *exit poll* „sondaj efectuat la ieșirea de la vot a alegătorilor”. Iată și câțiva termeni din domeniul călătoriilor, din zona turismului: *voucher* „document de călătorie eliberat unui turist de o agenție...”, dar și „document care poate fi folosit în loc de bani, pentru a plăti ceva”, ori *fly and drive* „pachet turistic ce include un zbor regulat sau *charter* și deplasarea, în continuare, în țara de destinație, cu un autoturism închiriat”. Cu titlu de curiozitate, semnalăm și îndrăzneța creație (preluată din italiană) *papamobil* „mic automobil blindat, folosit de Papă pentru scurte deplasări în public”.

Dat fiind interesul pe care îl prezintă acest valoros dicționar care, în pofida dimensiunilor reduse, oferă un tablou-diagnostic pentru stadiul actual al românei literare, cu referire la comerț, medicație, sport, muzică sau politică, nu putem încheia această scurtă prezentare fără să dăm câteva exemple pentru ceea ce reprezintă „sensurile recente” ale unor cuvinte mai vechi sau mai noi. Astfel, autorii consemnează nu mai puțin de patru semnificații ale lui *fluturaș* (printre care și aceea din sintagma *fluturaș de salariu*), după cum pentru verbul (a) *găzdui* se înregistrează sensul din informatică „a închiria un spațiu pe un server, pentru ca un *site* copiat aici să fie accesibil pe internet”.

Precedat de un scurt *Cuvânt înainte* al autorilor și de o extrem de utilă *Prefață*, ce cuprinde și indicații de utilizare și de orientare lexicologică și lexicografică, semnată de cunoscuta lexicografă ieșeană Carmen-Gabriela Pamfil, *Dicționarul ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română* constituie o interesantă provocare de meditație asupra limbii noastre actuale și un valoros instrument de ghidare pentru utilizarea ei performantă.

Câteva secțiuni aparte, de interes deosebit: o bibliografie lexicografică esențială (p. 313); o listă de „caractere alfanumerice speciale”, de la „2.1 [2 punct 1]”, loc/uțiune/ (Despre sisteme de sunet) care este compus dintr-un subwoofer și doi sateliți. ♦ (Subst.) Și-a luat un 2.1”, la „@ Semn care desemnează marca înregistrată”; o „Cronologie” pentru perioada 1960–2011. Printre evenimentele reținute pentru 2010: „3 aprilie: în SUA s-au început vânzările primei tablete iPad Apple” sau, pentru 2011: „28 februarie: în Japonia s-a realizat primul maraton din lume la care au participat roboți”!

Stelian Dumistrăcel

BORIS CRĂCIUN, DANIELA CRĂCIUN-COSTIN, *Dicționarul scriitorilor români de azi* (din România, Basarabia, Bucovina de Nord, Banatul sârbesc, Europa Occidentală, Israel, America), Iași, Editura Porțile Orientului, 2011, 596 p.

Pe o piață editorială care întrece cu mult posibilitățile de absorbție (și de judecată de valoare) ale publicului, ofertantă, desigur, dar sufocantă ca dimensiuni, aflată într-o expansiune incontrollabilă,

aparitia unui dicționar de literatură, elaborat de (doar!) doi autori, se conturează ca o întreprindere, pe cât de salutară, pe atât de riscantă. Cel sau cei care au temeritatea de a începe o astfel de lucrare trebuie să înfrunte o serie întreagă de dificultăți, dintre care cea mai notabilă ar fi aceea de documentare riguroasă. Volumul pe care îl supunem analizei, *Dicționarul scriitorilor români de azi* (și – se adaugă într-o paranteză – din România, Basarabia, Bucovina, Banatul sârbesc, Europa Occidentală, Israel, America), este o încercare ambițioasă de a reuni, sub un singur titlu, cât mai multe nume de scriitori români demne de luat în considerare, dintre care unii vor avea privilegiul, cândva, să fie „salvați” în manualele școlare.

Mai întâi, câteva informații de ordin biobibliografic despre viața și activitatea profesorului Boris Crăciun, inițiatorul proiectului. Născut la 12 februarie 1939 la Chișinău, se refugiază împreună cu părinții și fratele mai mare dincoace de Prut, în anul 1940. Familia, persecutată din cauza apartenenței tatălui, Iordache, la administrația românească din Basarabia – era notar și preot –, se stabilește la Ruginoasa, în județul Iași. Urmează cursurile Liceului Pedagogic „Vasile Lupu”, până în 1956 și ale Facultății de Filologie din același oraș. După o perioadă de profesorat, trece în presa audiovizuală, ca reporter la Radio Iași. Din 1985 și până în 1989, din cauza desființării posturilor de radio și televiziune regionale, funcționează ca angajat al Întreprinderii Cinematografice Iași, revenind, apoi, ca mai tot personalul împrăștiat de directiva ceaușistă, la locul de muncă anterior. În 1993 înființează Editura Porțile Orientului, cu scopul de a oferi personalului didactic și tineretului școlar un fond de carte atrăgător, vizibil contrastant cu cel disponibil înainte de 1989.

Înainte de a puncta caracteristicile volumului adus în discuție, merită menționat că autorul nu se află la prima încercare în câmpul lexicografic, făcând o „repetiție generală” cu un dicționar anterior, *1500 de scriitori români clasici și contemporani*, Iași, 2010, în care își propunea să vină în întâmpinarea nevoilor de informare ale elevilor, studenților, profesorilor și, de ce nu, ale istoricilor literari. Granițele volumului le trasează însuși autorul, denumindu-l în prefață „un conspect biobibliografic esențial” și recunoscând, cu stoicism, că a realiza un dicționar adus la zi este „o încercare pe cât de îndrăzneată, pe atât de riscantă și criticabilă din start”. Suntem cu totul de acord cu autorul care subliniază, în aceeași prefață, că unele asociații scriitoricești, de exemplu Uniunea Scriitorilor, nu susțin fanionul actualizării permanente a bazei de date proprii cu seriozitate, iar faptul că nu se grăbesc să-și înscrie cu acuratețe și promptitudine datele biografice și de contact ale membrilor lor lasă cale deschisă unor enciclopedii libere (de tipul *Wikipedia*, n.n.), să constituie o bază de pornire, obligatoriu verificabilă; istoricul literar este nevoit să apeleze, pe lângă lexicoanele și dicționarele deja existente, uneori incomplete, la calea relațiilor personale. Boris Crăciun precizează din capul locului că volumul nu are pretenții de analiză literară decât în cazul scriitorilor români care „au plătit tribut proletcultismului, dogmatismului și realismului socialist”, afirmație amendabilă până la un punct, chiar dacă justificarea unei astfel de departajări vine din dorința de a restitui vizibilitatea celor marginalizați în regimul comunist. Din păcate, autorul (autori) nu insistă asupra operației de informare, la unele dintre articole expediindu-se cu ajutorul formulei „salvatoare” „ș.a.” inventarul complet al operei literare. În ceea ce privește biografia scriitorilor cuprinși în dicționar, există o apetență pentru elementele surprinzătoare sau chiar șocante ale acesteia, probabil în ideea de a „colora” puțin informația strictă și a seduce eventualii cititori. Echipa *Dicționarului scriitorilor români de azi* știa la ce exigențe să se aștepte, dar asta nu a împiedicat-o să trimită volumul la tipar în doi ani, precizând că se adresează celor care nu doresc să utilizeze „lucrări masive academice” și, mai cu seamă, să desfășoare un act reparativ pentru scriitorii absenți din *Dicționarul general al literaturii române*, editat de Academia Română. Delimitarea lor, bine-venită, nu scuză, în schimb, informația trunchiată, uneori derutantă pentru un cititor neavizat. Boris Crăciun mai precizează că lexiconul academic citat este „căpușit cu inutile prezentări de publicații”, locul lor putând fi luat cu succes de numeroși scriitori contemporani care s-au remarcat prin cel puțin „două cărți notabile”. Efortul autorilor s-a canalizat, deci, spre obținerea datelor despre literații aflați în comunități locale mai puțin conectate la viața literară centrală, pe care critica de specialitate îi consideră „depășiți” și „provinciali” și spre cei aflați în Bucovina de Nord sau Banatul sârbesc. În locul unei opinii personale argumentate, s-a preferat reproducerea unei judecăți de valoare a unui critic recunoscut, responsabilitatea autorilor diluându-se cu grație undeva, în planul secund.

Alcătuirea unui dicționar literar este, în primul rând, un act de curaj, dar nu curajul le lipsește autorilor, ci rigurozitatea în colectarea și transmiterea informațiilor. Lipsa de coerență structurală subliniază, încă o dată, distanțarea redactorilor de un așa-zis academism păgubos. Se impune cu vehemență o variantă actualizată și completată în viitor, în speranța că o a treia încercare va însemna cu adevărat un salt calitativ întru restabilirea încrederii atât a mediului academic pretențios, cât și a marelui public în aceste veritabile „bănci de date” alcătuite cu efort de echipa redacțională.

Nicoleta Borcea

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

IOANA COSTA, *Papirus, pergament, hârtie. Începuturile cărții*, București, Editura Humanitas, 2011, 168 p.

Avem în față o carte provocatoare prin erudiție și prin structura discursului, care conduce cititorul pe drumul papirusului, al pergamentului și al hârtiei sau, altfel spus, pe drumul către text. Același este și drumul filologului antic și medieval, anonimul care a conservat autenticitatea și corectitudinea textelor pe care se fundamentează cultura europeană. Cum evoluția culturală a omenirii relevă și certifică importanța capitală a textelor ca reflex al vieții și ca dispunere în simultaneitate a faptelor istorice, este de la sine înțeleasă însemnătatea cultivării vigilenței pentru conservarea semnelor verbale și pentru întemeierea permanentă a tradiției textuale. Antichitatea a creat și a transmis, printre alte paradigme ale civilizației și intelectualității, și acest model hermeneutic al fixării unui text ca primă formă a interpretării sale.

Volumul Ioanei Costa, profesoară de filologie clasică la Universitatea din București, traducător și comentator ea însăși al unor importante texte din tradiția greco-latină, a fost publicat de Editura Humanitas într-o frumoasă formulă grafică, cu vinete la început și sfârșit de capitol și cu 15 imagini ilustrative pentru subiectul tratat. Acest contact vizual cu cartea contribuie la inducerea sentimentului că putem atinge, virtual, fila unui codex pe pergament, caligrafiat impecabil în Evul Mediu timpuriu. Fragmentul de manuscris grecesc de prin anii 800, reproduc pe copertă, este atât de perfect, încât poate lăsa unui neinițiat impresia că a fost imprimat de o mașină modernă. Dimensiunea paratextuală a volumului se întinde așadar cu ilustrațiile menționate, destinate să reamintească cunoscătorilor cât de mult datorează modernitatea vechilor copiiști și filologi, dar și să capteze atenția tinerilor cititori potențiali, propunându-le o cale de inițiere în istoria primelor texte și bibliotecii. Cum și cu ce scop s-a născut această carte aflăm înainte de a o deschide, de pe ultima copertă, citind un elogiu *sui-generis* adus filologiei clasice, știință și artă în același timp, prin existența căreia s-au păstrat și apoi s-au înmulțit prin ediții succesive toate textele vechi pe care le cunoaștem. Este de menționat faptul că lucrarea pe care o prezentăm este o reelaborare a cărții pe care autoarea a publicat-o în anul 2008, la Editura Universității din București, cu titlul *Textele antice și transmiterea lor*.

Dimensiunea formativ-epistemologică a cărții profesoarei Ioana Costa este subliniată de structurarea tripartită a problematicii prezentate: A. *Constituirea textelor*, B. *Transmiterea textelor*, C. *Păstrarea textelor*. Primul capitol reprezintă o incursiune savantă în istoria termenului *filologie*, pornindu-se de la sensul de „dispută teoretică” actualizat la Platon, până la diversele specializări semantice care prezentau, în funcție de secol și școală, sensurile de ‘gramatică’, ‘tehnica cercetării’ sau ‘critica textului’. Ni se reamintește faptul că filologia se conturează ca o disciplină mai strictă în marile biblioteci ale Antichității, la Alexandria și Pergam, unde bibliotecarul alexandrin Eratostene, cel dintâi filolog, deschide șirul celor care își vor face o preocupare constantă din compararea variantelor aflate în circulație pentru a reface textul original. De aici până la sensul actual de ‘comentariu textual și tehnica editării textelor’ nu se înregistrează un salt spectaculos decât în ceea ce privește instrumentele concrete de lucru. Filologul modern rămâne același cunoscător perfect al limbilor în care sunt scrise textele, dispunând de toate cunoștințele de fonetică, etimologie, lexicografie, gramatică, retorică ș.c. pentru a identifica specificul și caracteristicile unui text. Autoarea explică de ce, prin copiere, se ajungea la variante corupte, cum se mânuiau sulițele de papirus, cum scrierea era continuă, cu diverse și complicate prescurtări, cum

biblioteca Muzeului din Alexandria implica o muncă imensă, datorată cantității enorme de texte, care trebuiau organizate, supuse filtrului filologic, uniformizate, prin operația de transliterare potrivit normei ortografice ioniene. Informații despre bibliotecari-filologi faimoși, (Zenadotos, Apollonios din Rodos, Eratostene, Aristofan și Aristarh), despre existența unor codexuri cu opere de Platon sau Menandru, referirile la codicele *Venetus* al Iliadei, la beneficiile papirologiei, detaliile despre sulițele de papirus, preluate din Pliniu cel Bătrân, datele despre prelucrarea fișelor de pergament sub formă de codex, despre procesul translației de pe sulițe de papirus pe foile de pergament – cu pierderi mari în selecția operată –, toate acestea transmit cititorului sentimentul de confort în fața unui lucru bine făcut. Exemplele abundente din autori și din opere greco-latine concretizează excursul teoretic. Apreciem și cele două *indices*, un *index nominum* și un *index rerum*, care asigură un supliment de caracter instrumental acestei „mici” enciclopedii despre cartea antică. Dacă unele date despre instrumente și materiale de scris sau despre formele și dinamica textelor antice cititorul actual le poate afla și în alte lucrări recent apărute în limba română (cum ar fi: Martyn Lyons, *Istoria cărților*, traducere din limba engleză de Ștefania Ferchedău, Editura Art, București, 2011), în schimb, notele de paleografie internă (cu aplicații pentru *scriptio continua*, scrierea capitală, uncială, abreviații și notații etc.) sau interrelaționările între monumentele artistice și operele literare, cu care începe cel de al II-lea capitol, poartă individualitatea autoarei. Dincolo de cultura și competențele profesionale puse la lucru fără emfază, Ioana Costa transmite în plus încă un mesaj necesar, acela că și în zilele noastre cartea, indiferent de suportul ei fizic, ar trebui să respecte criteriile acurateței filologice, indiferent de domeniul de referință al textului editat. În plus, filologul român de astăzi, cunoscând și asimilând lecția filologiei antice, ar avea un impuls și o bază teoretică mai solide în realizarea numeroaselor ediții critice ale operelor autorilor români clasici și moderni, ca să nu mai vorbim de zecile de texte manuscrise din secolele al XVII-lea – al XIX-lea, multe inedite, care așteaptă să vadă lumina tiparului. Activitatea filologului român de astăzi este cu atât mai responsabilă și mai dificilă, cu cât el are de prelucrat manuscrisele românești din secolele al XVI-lea până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, transpunându-le din alfabetul chirilic original în ortografia modernă pe baze latine, spre a le face accesibile unui public mai larg.

Revenind la capitolul al II-lea al cărții de față, atenția ne-a fost atrasă de distincția dintre tradiția directă și cea indirectă a textului; prima este furnizată de papirusuri, codice, inscripții, a doua este reprezentată de citările unui text în alte opere, precum gramatici, retorici, florilegii, lexicoane, enciclopedii, traduceri, excerpte, epitome, scholii, chiar parodii sau aluzii elogioase. Pentru toate aceste cazuri, Ioana Costa aduce destule și instructive exemple: de pildă, „lirica greacă, elogiată în toată Antichitatea, a ajuns până la noi doar prin filtrul gustului literar, al modei care a generat culegerea cunoscută acum sub numele de *Anthologia Palatina*” (p. 73) sau: versiunea grecească a *Bibliei*, numită *Septuaginta*, este utilă pentru clarificarea textului original, ebraic, al *Vechiului Testament*, și constituie o bază a traducerii *Bibliei* în limba latină. Alt exemplu: „Asconius, în comentariul pe care îl face la *Pro Milone* al lui Cicero, nu dă citatele în întregime, ci indică numărul rândului. Confruntând comentariul cu textul, constatăm că la începutul textului nostru au dispărut cam opt rânduri. Asconius comentează un pasaj care astăzi nu mai există” (p. 79).

Este important și util de reținut, de asemenea, descrierea analitică efectuată de autoare celor trei momente distincte ale criticii textului: *recensio*, *examinatio* și *emendatio*. Prima se referă „la luarea în considerare a tuturor mărturiilor care servesc la reconstituirea unui text”. Pentru critica de text în vremea noastră, Ioana Costa consideră că sunt esențiale regulile formulate de Maas, concise și limpezi. Examinarea este un parcurs complex și, în linii mari, ea compară, stabilește cea mai bună tradiție, remediază corupțile prin conjecturi, delimitează deteriorările, întocmește cataloage cu greșeli, dispune pe tipuri și clase în funcție de perioadele istorice, caracteristicile scrisului și alte multe determinări. A treia operație, emendarea, are ca scop corectarea erorilor rămase și alcătuirea textului; autoarea oferă exemple de lucru pe secvențe de text din Eschil, Plaut, Vergiliu, Cicero, Horațiu ș.a., explicând cauzele frecvente ale unor erori: transpoziția de cuvinte, de versuri, omisiuni de litere, înglobarea în text a unor gloze, despărțirea în cuvinte, accentuarea inexactă, greșeli de copist, cuvinte greșit transcrise, desinențe, cifre și linii interpretate greșit, nume proprii mutilate, erori de dictare, interpolări etc. Validitatea recurgerii la operațiile filologice menționate în câmpul edițiilor de text este subliniată și într-o altă lucrare recentă: Pietro Beltrami, *A che serve un'edizione critica? Leggere i testi della letteratura romanza medievale*, Bologna, Il Mulino (*Itinerari. Filologia e critica letteraria*), 2010, o introducere în

filologie ca știință a editării textelor și o pledoarie pentru indispensabilitatea acestei științe în înțelegerea tuturor textelor.

În cel de al treilea capitol al lucrării Ioanei Costa, intitulat *Păstrarea textelor*, se discută despre dezvoltarea comerțului de carte în Antichitate, despre bibliotecile personale și cele publice, despre întemeierea institutelor de tip academic, despre nomenclatura codicelor latinești și grecești, adăpostite de bibliotecile Vaticană, Laurențiană, Marciană, Biblioteca Națională din Paris, Biblioteca Muzeului Britanic din Londra, biblioteci din Viena, München și Leiden, acestea fiind cel mai bogate deținătoare de texte antice, medievale și de ediții princeps. Un alt loc de păstrare a textelor este reprezentat de bibliotecile universităților „moderne”. Intrând în sfera Scolasticii, autoarea își creează prilejul de a-l evoca pe Abelard, ca prototip al magistrului medieval, și pe împăratul Frederic Barbarossa, ca model al puterii care ocrotea, pe la 1155, profesorii și studenții din universități. Excursul pe această temă prezintă noua viață pe care o trăiesc textele antice, integrate în cele două momente fundamentale ale didacticii universitare: lecția și disputa. Alte coordonate ale dinamicii vieții universitare, oglindite prin sensul unor cuvinte precum *studium*, *magistri*, *doctores*, *bedellus*, pot aduce clarificări în mintea multor intelectuali ai prezentului imediat.

În sfârșit, nu putem încheia fără a sublinia consistența celor câtorva pagini sintetice, despre edițiile de texte, distincția între *ediția princeps* și *ediția clasică*; multe dintre aceste ediții filologice de nivel înalt se află acum în biblioteci digitale on-line, contribuind astfel la supraviețuirea culturii filologice clasice.

Lucia-Gabriela Munteanu

Școala Normală „Vasile Lupu”

Iași, Aleea Mihail Sadoveanu, nr. 46, România

ALEXANDRU BANTOȘ, *Retrospectivă necesară*. Cuvânt-înainte de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Casa Limbii Române, 2007, 252 p.

După cum sugerează titlul cărții, interviurile inserate în paginile sale oferă, cu adevărat, o „retrospectivă necesară” și bine-venită, care „dă sama” asupra multor aspecte socioculturale și politice din Republica Moldova, oferind o privire de ansamblu, o chintesență a caracteristicilor sub semnul cărora s-au desfășurat evenimente de anvergură privind istoria recentă din acest spațiu. Volumul *Retrospectivă necesară* cuprinde interviuri publicate în revista „Limba română” din Chișinău și realizate de Alexandru Bantoș, între 1991 și 2006, cu douăzeci și două de personalități având diverse specializări. Interlocutorii omului de cultură Alexandru Bantoș sunt: Silviu Berejan, Grigore Vieru, Nicolae Corlăteanu, Ion Cepoi, Vasile Vasilache, Ion Borșevici, Eugen Holban, Aurelia Rusu, Valeriu Rusu, Petru Țăranu, Andrei Eșanu, Gheorghe Mihai Bârlea, Nicolae Mățaș, Mihai Cimpoi, Anatol Ciobanu, Ion Dediu, Mihail Gh. Cibotaru, Vasile Pavel, Ion Ciocanu, Theodor Codreanu, Vladimir Beșleagă, Mihail Purice. Așa cum precizează prof. univ. dr. Stelian Dumitrăcel, în pertinentul și cuprinzătorul studiu introductiv (cu titlul *Credința în izbânda limbii române*), aspectele din perioada de dinainte de 1989, care revin în aproape toate „destăinuirile” celor intervievați, sunt „teroarea deportărilor, foametea, presiunile psihologice exercitate prin suspiciuni privind nerespectarea «liniei Partidului» [...], acuzațiile de «românism» prin lecturi și creație, dirijarea spre un anumit tip de pitoresc regional și de «neprimejdios» exotism ale unor marginali și marginalizați. [...] Ce amintiri le luminează existența și, acum, ni-i apropie sufletește pe colegii basarabeni? Satul natal (eventual cu *răpile* și *glodurile* lui), familia, părinții, dintre care unii au făcut «școala la români» [...]. Basarabeni și-i amintesc, cu respect și chiar cu duioșie, pe educatorii de vechi formație și conștiință profesională (printre care profesori de franceză ori de latină), evocă lecturile din clasicii români și contactele, în mod forțat precare, cu românii și cu viața culturală și artistică din Țara ce trebuia să fie a tuturor” (p. 19–20). Dar, mai presus de oricare alte teme de discuție abordate, situația limbii române este subiectul și dezbateră care dă unitate dialogurilor, sintetizând suferința intelectualilor români și aspirația lor spre „izbânda limbii române”. În interviul acordat lui Alexandru Bantoș în 1992, acad. Silviu Berejan atrăgea atenția asupra neajunsurilor din

legislația despre limbă: „Cât despre motivele târâgării trecerii pe toate liniile la limba de stat, ele sunt legate direct de ceea ce am menționat deja mai sus: ne lipsește baza – un stat suveran și independent nu numai *de jure*, ci și *de facto*. Și nu un stat multilingv, cum ar vrea să ne vadă mulți, ci un stat obișnuit, ca marea majoritate a statelor pe care le cunoaștem, adică în fond unilingv. Deși țări fără minorități naționale, practic, nu există, limba oficială în orice stat este, de regulă, una singură, iar minoritățile, pe teritoriul pe care ele locuiesc compact, se pot folosi de limba lor maternă, pot să aibă instituțiile social-culturale pe care le doresc (grădinițe, școli, teatre, biserici) în această limbă, pot să editeze gazete, reviste, cărți în limba lor națională ș.a.m.d. Dar nu în detrimentul funcționării plene a limbii de stat a țării” (p. 23). În alt interviu publicat în revista „Limba română”, tot în 1995, acad. Silviu Berejan continuă să explice anomalii care au loc în atitudinea autorităților față de limba română: „Căci la noi și atitudinea față de limbă (română sau moldovenească) este cam aceeași ca atitudinea față de stilul calendaristic (nou sau vechi) în zona de influență a Bisericii ruse: deși știința a demonstrat cu argumente categorice adevărul obiectiv, elementele conservatoare îl ignorează totalmente și apără orbește atitudinea demult perimată. Ele nu vor să țină cont de faptul evident, la îndemâna oricui, că echinocliul de primăvară, de exemplu, vine la 22 martie după stilul nou (meteorologia demonstrează acest lucru pe bază de date temporale absolute), nu la 22 martie după stilul vechi (când ziua a crescut de acum în comparație cu noaptea cu aproape jumătate de oră), și continuă să mențină în biserică stilul vechi (cu toate contradicțiile ce apar la tot pasul), după cum în sferele parlamentare și guvernamentale din Moldova se menține denumirea «limba moldovenească»” (p. 51). La întrebarea despre starea limbii române vorbite și scrise în Republica Moldova, acad. Silviu Berejan își exprimă mahnirea și slaba speranță în ameliorarea situației: „Limba română vorbită la noi continuă să fie prost știută, continuă să funcționeze doar în unele sfere ale societății zise moldovenești (deși ea e amestecată), societate în care se perpetuează bilingvismul, rămas, practic, același: național-rus; limba română continuă să rămână, după gradul de cunoaștere de către vorbitori (fără șansa de a schimba cândva ceva), sub nivelul limbilor din toate statele mononaționale. În limba scrisă s-au înregistrat, e adevărat, anumite progrese, dar acest lucru nu poate duce la ameliorarea globală a situației într-un viitor previzibil. Mai ales că prin desființarea Departamentului de Stat al Limbilor a fost paralizat și controlul asupra utilizării limbii oficiale în instituțiile de stat din republică” (p. 53). Adresându-i aceluiși interlocutor întrebarea despre manualele de limba română, ca și despre cele de literatură, editate la Chișinău, Alexandru Bantoș enumeră câteva dintre neajunsurile acestora: „au o structură complicată, sunt scrise într-un limbaj defectuos și, lucru extrem de important, nu suscită interesul elevilor, studenților, pentru limba maternă” (p. 25). Răspunzând, acad. Silviu Berejan își exprimă o profesiune de credință în privința unirii cu Țara: „Manualele, cred, ar trebui să fie comune, căci cum vom realiza unitatea mult râvnită a limbii, a vieții sociale, a culturii, dacă vom instrui și mai departe generația tânără după manualele ce ar sublinia mereu specificul nostru local, regionalismul nostru, care ne-a ținut atât timp ruși de matca românismului? Trebuie să înțelegem odată și odată acest lucru” (*ibidem*). Pe aceleași coordonate de răspundere și de implicare față de soarta manualelor se situează, în răspunsul său, și poetul Grigore Vieru, în interviul din „Limba română” (1995): „Pentru a fi români întregi, copiii noștri nu pot avea o altă limbă decât cea pe care o au copiii de peste Prut, nu pot avea alte manuale, nu pot avea niște învățători și profesori cu alt nivel profesional decât cei de peste Prut. Îmi spunea cineva că o învățătoare, neputând explica prin cuvinte elevilor verbul «a tropăi», începuse să tropăie prin clasă ca un cal. Ei bine, cu o școală în care se tropăie astfel nu putem ajunge decât la fundul prăpastiei” (p. 29). Mândria și firescul apartenenței la etnia românească au constituit fundamentul existenței sale întru poezie: „Cred că am simțit românește de când mă știu. Din copilărie mi s-a jilăvit inima ori de câte ori am auzit un cântec popular românesc. În studenție nu aveam palton. Știi ce mi-am cumpărat atunci pe întâiele colaborări poetice? Un aparat de radio la care ascultam Bucureștiul. Ascultam absolut totul, inclusiv buletinul meteorologic. De drag de limbă. Era singura mea bucurie, dar bucuria nu a ținut mult, pentru că intendentul căminului mi-a confiscat aparatul. Cred că atunci m-a luat KGB-ul la ochi” (p. 37). Pericolului semnalat în interviul cu Grigore Vieru, respectiv „scindarea tot mai pronunțată a literaților de pe ambele maluri ale Prutului în «tabere», în «literatură de gașcă»” (p. 213), alt interlocutor, acad. Mihai Cimpoi, i-a putut da un răspuns lui Alexandru Bantoș prin evidențierea altei amenințări ce se observă în viața literară de pe

ambele maluri ale Prutului: „Demitizarea lui Eminescu, în special, a marilor figuri ale culturii noastre, în general, demitizarea istoriei și culturii naționale este o temă predilectă pentru unii intelectuali din țară, cu ecou și în stânga Prutului. Considerați într-adevăr necesară această, așa zice, îndărătnică re-evaluare? Va fi un câștig această «aventură»?” (p. 163). Acestui semnal de alarmă, acad. Mihai Cimpoi îi răspunde, în interviul din 2003 la care ne-am referit și mai sus, invocând propria sa experiență: „Despre încercările de demitizare a lui Eminescu am scris mult, am scris chiar un amplu studiu *Zeul Momos și noi, românii*, publicat și în presa literară din Țară. Trebuie făcută, în primul rând, o distincție clară între re-lectură, întreprindere firească, cerută de noile epoci și de orizontul lor de receptare și așteptare, și *re-evaluare* (sau revizuire), partizană și conjuncturală, impusă de factori extraliterari și extraestetici” (p. 163).

Se cuvine să remarcăm talentul de intervievator al lui Alexandru Bantoș: fără a repeta întrebările ca pe un clișeu, arta sa se pliază conform pregătirii și rolului fiecărui interlocutor în ansamblul vieții culturale și sociale din Republica Moldova. Revenind la studiul introductiv semnat de Stelian Dumistrăcel, cităm aprecierile sale despre interviurile din *Retrospectivă necesară*: între interviuat și intervievator – văzuți ca doi autori ai interviului, citim că „împreună, cei doi autori *dialoghează*, construiesc, aproape în fiecare caz, un text de caracterizare a unei situații, a unui fapt, printr-un schimb de idei. Mai mult, se întâmplă uneori că Alexandru Bantoș îl «bombardează» pur și simplu pe invitatul său cu serii întregi de întrebări – de fapt proprii mărturii sau dezvăluiri de opinii, ori că enunțul unei întrebări este mai lung decât răspunsul... Pentru că domnul Bantoș, filolog ca formație universitară, nu este doar ziaristul care s-a pregătit cum se cere pentru un interviu cu o *personalitate reprezentativă*, a cărei părere contează pentru public [...]; el însuși s-a aflat în epocă în miezul evenimentelor, în calitate de factor de răspundere la Departamentul de Stat al limbilor, după cum se află și astăzi, ca redactor-șef al revistei «Limba română», director al Casei Limbii Române și a lucrat în audiovizual, în presa cotidiană și în redacția unor publicații de cultură, unde a fost chiar coleg cu unii dintre cei intervievați ori evocați” (p. 18–19). Volumul *Retrospectivă necesară* reprezintă un act de cultură și de recuperare a valorilor naționale românești, la nivel academic, din Republica Moldova.

Ofelia Ichim

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

VASILE TONOIU, *Despre diferențe, alteritate și dialog intercultural*, București, Editura Academiei Române, 2005, 228 p.

Cartea lui Vasile Tonoiu, profesor de filosofie la Universitatea din București și membru corespondent al Academiei Române, suscită atât interesul cercetătorilor avizați, cât și al unei categorii mai largi de cititori, pentru că reprezintă un *dialog* amplu *despre dialog*, în sensul larg al cuvântului, al tiparelor antice. Conversația respectivă, aproape în formă literară, se poartă între următoarele personaje: un profesor de filosofie, un „epistemolog relaxat (și corupt de o hermeneutică relativizantă)”, un filosof sinolog, un cărturar din Orientul Extrem, un „literat ideofag (care îngurgitează și regurgitează idei și ziceri cu egală voluptate și nepăsare)” și, desigur, vocea naratorului.

În partea întâi, *Opoziția Occident–Orient*, se subliniază, indirect, faptul că această dihotomie este oarecum convențională, inadecvată, și că se referă mai degrabă la ambivalența acestor două modalități culturale, supuse din ce în ce mai mult relativizării. Dintotdeauna occidentalii se consideră moștenitorii legitimi ai raționalității grecești, însă această noțiune le-a parvenit prin intermediul arabilor și evreilor, civilizația orientală generând-o de fapt pe cea occidentală, și nu invers (cum susține și medievistul Alain de Libera). Pe de altă parte, este agreeată teza după care Avicenna, și nu Aristotel, a inițiat Occidentul în filosofie, aflându-se la originea acelei metafizici occidentale pe care

M. Heidegger o numește *onto-teologie*. Totuși, între *Morgenland* și *Abenland* a existat un dialog continuu de idei, de aceea *rațiunea* nu poate rămâne doar monopolul apusean; lumea orientală este astăzi privată sau chiar ocultată de propria ei imagine, încât s-a ajuns la un orientalism occidental(izant).

Elaborând într-un mod delectabil sinteza unor volume de Th. Kuhn, Edward Said, C. Lévi-Strauss, Hajime Nakamura, P. Bourdieu, Steven Connor ș.a., autorul trece la explicarea relației mai largi dintre înțelepciune, considerată în mod constant un fel de *protofilosofie*, și filosofia propriu-zisă. În altă ordine de idei, este invocat permanent *panhermeneutismul* experienței ființării al lui Hans Gadamer, care se opune tăcerii deschise a orientalilor. De aici se ajunge, surprinzător, la tipul de gândire postmodernă, deschisă la rândul ei multiplelor codificări și receptări, după cum, inițial, identitatea auctorială fusese dizolvată subtil în vocile naratoriale menționate.

Descoperind în mod adecvat nuanțele deosebitoare dintre modernism și postmodernism, Vasile Tonoiu amintește despre fuziunea orizonturilor culturale în chip de soluție pentru concilierea celor două perioade convenționale. El introduce termenul *akademism*, sau modelare culturală, atunci când specifică mai clar raporturile dintre *identitate* și *alteritate*. Cât despre imposibilitatea sau *posibilitatea* (!) traducerilor, crede că aceasta din urmă provine dintr-o alteritate launtrică, cu alte cuvinte dintr-un soi de *dialog* perpetuu între traducător și textul tradus. Mai departe, *precaritatea lingvistică* infirmă teza mai veche a co-naturalității gândirii limbaj–lume, confirmând spusele lui L. Wittgenstein – „Limitele lumii mele sunt limitele limbii mele”. Tot în același context, însă lărgit, se realizează unele diferențieri între *ironie* și *umor*, analizate din punct de vedere sociolingvistic.

Pentru atenuarea dualității *Orient–Occident*, scriitorul propune termenul de *arie culturală* (ex.: Grecia, India, China, Israel, Japonia), care corespunde în oarecare măsură regionalizării geopolitice globale. Introduce, de asemenea, ideea de *asimilare* pozitivă în cadrul dialogului intercultural, astfel încât să nu mai existe discrepanțe între tendințele de antropofagie și antropoemie (culturală, firește). De fapt, între gândirea *metafizică*, proprie occidentalilor, și gândirea *metaforică*, însoțită de orientali, autorul înclină către cea din urmă, evitând desigur tensiunile dintre acestea. În ultima secțiune a cărții, *Universalism vs contextualism*, gânditorul român urmărește câteva moduri de producere și „îmblânzire” a alterității, atingând ideea mai amplă, chiar utopică, a comunicării neîngrădite. Purtând el însuși simultan două măști, cea a cugetării clasice și a filosofării postmoderne, V. Tonoiu invită la o lectură formativă a trilogiei sale, deopotrivă instructivă și plăcută.

Amalia Drăgulănescu

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

EMANUELA TIMOTIN, *Descântecelile manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, Editura Academiei Române, 2010, 388 p.

În ultimul deceniu, cercetarea magiei verbale atrage atenția specialiștilor din mai multe domenii, indiferent că e vorba despre etnologi, interesați de tradiția orală a descântatului, așa cum se dezvoltă ea încă în societățile rurale moderne, sau despre cercetători ai dimensiunii istorice a acestor texte, fapt ce presupune reconstituirea celor mai vechi forme incantatorii și a itinerariului lor diacronic. Emanuela Timotin face parte dintr-un prestigios grup internațional de cercetare a textelor magice („Committee on Charms, Charmers and Charming”), situat sub egida International Society for Folk Narrative Research, unul dintre cele mai importante cercuri de investigare a tradiției acestei forme de magie verbală la europeni.

Deși se integrează, prin profilul academic al autoarei, în categoria interesului pentru vechile structuri magice, teza de doctorat a Emanuelei Timotin este o contribuție cu miză interdisciplinară. Membră a colectivului de istorici ai limbii române din cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”, specialista în transcrierea și editarea textelor vechi, autoarea își pune calitățile de filolog în slujba introducerii în circuitul cultural a unor vechi texte magice românești.

Volumul este structurat în două mari părți, prima fiind dedicată discuțiilor metodologice, teoretice și analitice asupra descântecelor avute în vedere, pentru ca în partea a doua să se prezinte transcrierea celor 122 de texte, provenite, în majoritatea lor, din arhive bucureștene și clujene. Sunt minuțios explicate normele de transcriere, sunt indicate sursele folosite, epoca de redactare a manuscriselor, conform indiciilor de ordin filologic, dar este avută în vedere și istoria abordărilor acestor texte în mediul românesc de specialitate. Acestor demersuri clasice într-o ediție critică de limbă veche românească li se adaugă lămuriri specifice unei cercetări axate pe o categorie textuală complexă, un „gen aluvionar”, așa cum însăși autoarea îl definește.

Condusă de particularitățile de conținut ale discursului incantatoriu, cercetătoarea încearcă să rezolve problema denumirilor alternative a descântecului în vechile codice, acolo unde mulți termeni uzuali în cultura bisericească ascund, de fapt, realități magice. Astfel, Emanuela Timotin ia în considerare texte care poartă, în manuscrise, denumirea de „rugăciune”, „descântec”, „farmec”, „rețetă”, „răvaș”, „tropariu”, „exorcism”, „moltivă”, „conjurațiune”, înțelegând faptul că, în imaginarul copiștilor din epocă distincțiile cult-popular sau canonic-apocrif, nu erau încă neoperate. De fapt, epoca cercetată se caracterizează prin folosirea variată a complementelor semantice ale cuvântului „descântec”, termen care s-a impus, cel puțin în manuscrise, abia începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În relația dinamică dintre descântecele manuscrise și cele din tradiția orală, autoarea optează pentru delimitarea celor două categorii din perspectiva strictă a modului de transmitere, fără a neglija însă, pe parcursul comentariilor sale, comparația formelor textuale scrise cu cele din mediul folcloric de performare. Nu exclude nici posibilitatea unor influențe reciproce dinspre mediul scris spre cel oral, cu toată dificultatea unor astfel de demonstrații. Asocierile de ordin etnografic sesizate de autoare rămân însă la suprafața textelor, comentariile etnologice sunt de multe ori singulare, fapt firesc pentru o cercetare centrată pe tradiția scrisă și care își propune doar să ofere suportul pentru interpretări de specialitate. Este remarcabilă atenția Emanuelei Timotin în a căuta variantele orale ale unor tipuri incantatorii și precizia în găsirea unor texte reprezentative pentru magia românească. De exemplu, în privința folosirii unor exemple din corpusul aflat în Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei – o sursă citată consistent în comentariile lucrării – sunt comparate transcrierile acelorași texte realizate de Lucia Cireș și Lucia Berdan, în „Caietele Arhivei de Folclor” din 1982, cu varianta recent oferită de Silvia Ciubotaru, în 2005.

Printre textele transcrise și comentate aici, dateate între secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, se regăsesc și unele care au atras deja atenția specialiștilor preocupați de dimensiunea lingvistică a vechilor descântecele românești. Așa cum menționează autoarea, ele au stat la baza unor analize bine-cunoscute în filologia românească, semnate de Hasdeu, Moses Gaster, N. Cartoian, Ov. Densusianu, N. Drăganu, G.T. Kirileanu sau Al. Rosetti. Acest fapt nu face inutilă redarea și discutarea lor aici, ele fiind necesare, în general, pentru configurarea unui tablou reprezentativ al tradiției magice scrise românești și, în mod special, pentru investigarea lor din perspectiva actualului stadiu al cercetării. De pildă, atunci când pornește de la cunoscutul comentariu al lui Hasdeu asupra conjurației împotriva diavolului aducător de grindină, prezintă în *Codex Sturdzanus*, autoarea lărgescă cadrul analizei prin compararea cu cinci variante inedite ale exorcismului, care edifică apartenența sa la categoria magicului, în ciuda structurii asemănătoare cu cea a rugăciunilor canonice. Tot inclusă în *Codex Sturdzanus* este și o variantă a descântecului *de deochi*, transcrisă însă acum pentru prima dată de Emanuela Timotin; deși parțial și greu descifrabil, textul este valoros prin calitatea sa de a fi unul dintre primele texte magice românești curative.

Din punctul de vedere al funcționalității textelor magice, Emanuela Timotin alege să introducă în corpusul său descântecele care vizează vindecarea de afecțiuni psihosomatice sau exorcizarea unor spirite malefice, structuri incantatorii integrate în categoria magiei defensive. Este interesant de urmărit, în corpusul de față, frecvența tipurilor funcționale, care oferă o imagine diferită față de culegerile din epoca actuală. Se remarcă astfel că unele cauze nefaste au fost agenți de stimulare pentru mai multe variante în vechile manuscrise (de magie metereologică, împotriva unor animale sălbatice, *de fapt*, *de friguri*), iar altele au condus la crearea unor incantații mai puțin înregistrate în scris (împotriva strigoilor, *de ciună*, *de dănele*).

Grupate după criteriul funcțional în antologia de texte, și comentariile asupra acestora configurează o serie de micromonografii ale principalelor tipuri incantatorii. Fiecare subcapitol conține o descriere a structurii lingvistice a variantelor, a particularităților grafice ale manuscriselor, elemente de datare istorică și geografică; firește, partea cea mai consistentă este destinată comentariilor asupra organizării discursului, cu idei despre structura poetică a textelor, de cele mai multe ori privită în diacronie, precum și a relației respectivului model incantatoriu cu texte omoloage specifice altui model cultural. Investigarea textelor din punct de vedere lingvistic conține și elemente tipice pentru categoria textuală analizată, cum ar fi atenția acordată verbelor performative cu valoare conjuratorie, formulelor de binecuvântare specifice rugăciunilor sau invocațiilor adresate divinităților. Valoroase sunt discuțiile asupra unor termeni românești vechi, mai ales denumiri etnoiatrice care-și găsesc aici prima atestare, fapt important pentru cercetările lexicografice.

Descântecele manuscrise din perioada cercetată nu oferă doar atestări timpurii ale unor termeni, ci și ale unor tipare poetice incantatorii sau ale unor scheme de exorcizare. Dintre acestea, sunt remarcate listele de agenți malefici care vizează exhaustivitatea, prezența pasajelor ritmate (în descântecele *de șarpe*), menționarea demonilor în cupluri (cu rolul de a sugera aceeași idee de completitudine), figura retorică a gradăției ascendente sau descendente ș.a. Dacă aceste procedee stilistico-formale de origine mnemotehnică evocă puternica legătură dintre magia scrisă și poezia magică populară, textele transcrise de Emanuela Timotin evidențiază și elemente specifice unui discurs copiat într-o lume dominată de instituția ecleziastică; dintre acestea, ni se atrage atenția asupra unor referințe evanghelice folosite cu rol curativ, fraze inițiale desprinse din retorica rugăciunilor canonice, fragmente liturgice refuncționalizate, invocarea sfinților sau a sărbătorilor personificate.

Bine surprinsă este complexitatea unor figuri din panteonul religios-popular, care intervin pentru îndepărtarea agenților malefici. Povestirile mitice despre întâlnirile dintre forțele binelui și cele ale răului, prezențe constante în descântecele din tradiția orală, se regăsesc și în sursele manuscrise. *Historiola* aflată în centrul descântecului *de năjit* reflectă figura proeminentă a arhanghelului Mihail trimis să anihileze demonul bolii, iar în exorcismul pentru alungarea duhului malefic al apelor, același personaj creștin îndepărtează grindina. Această funcție apotropaică a îngerului ar trebui, poate, relaționată cu procesiunile populare din calendarul vegetațional, organizate, în anumite regiuni românești, cu ocazia sărbătorii autumnale a celor doi arhangheli.

De remarcat este și atribuirea rolului de exorcizator lui Iisus, situație specifică descântecelor manuscrise și diferită de prezența covârșitoare a Maicii Domnului, în raport cu alte forțele divine chemate să pedepsească răul, în cele orale. Prolifică în ambele ipostaze ale magiei a fost și credința în capacitatea *Lunii* de a vindeca *faptul*, explicată în contextul unor vechi rugăciuni în care puterea cerească se află exclusiv sub dominația divinității supreme. De fapt, autoarea este condusă de evidența textelor să concluzioneze că scribul care a realizat manuscrisul nu a urmat tradiția oficială, ci s-a lăsat influențat de imaginarul popular al vremii sale. Prin urmare, *rugăciunea către lună* descinde dintr-o triplă tradiție, cea tipărită, cea manuscrisă și cea orală.

Cercetătoarea evidențiază unele izvoare străine ale textelor românești, în special slavone, dar o bună înțelegere a circulației acestora se obține și datorită integrării lor într-un circuit mai larg, european, până la comparații interesante cu variante occidentale, în virtutea asemănării unor tipare magice într-un larg circuit euroasiatic. În alte cazuri, este subliniată slaba reprezentare, în corpusul magiei scrise românești, a unor tipare mult mai răspândite în magia occidentală. De exemplu, Emanuela Timotin transcrie unica variantă românească a „moltivei Sfântului Apostol Petru”, recitată pentru vindecarea durerii de măsele, în condițiile în care *historiola* respectivă a fost extrem de populară atât în magia vestului Europei (atestată încă din secolul al X-lea), cât și în tradiția incantatorie a popoarelor slave din est. Lipsa de productivitate a acestui model poetic în spațiul carpato-danubiano-pontic s-ar putea datora, observă just autoarea, concurenței descântecului *de năjit*, boală în al cărei complex simptomatic este inclusă și afecțiunea stomatologică.

Observarea și analiza unor motive funcționale se regăsește de-a lungul întregului studiu teoretic. Desprinse din vechile codice avute la dispoziție, motivele sunt plasate într-un context istoric și cultural, fiind în primul rând atașate corespondențelor lor din tradiția folclorică și, pentru identificarea motivației lor rituale, evaluate în relație cu vechi credințe populare. Riturile manuale

care însoțesc cuvintele rostite de descântător sunt uneori prezente și în sursele manuscrise, ceea ce-i permite etnologului interesat să constate asemănări cu practicile rituale descrise în anchetele folclorice.

Una dintre contribuțiile de seamă aduse de această lucrare se regăsește în discuția despre un text parțial descifrabil, care indică o străveche funcție benefică a *ielelor*, în antiteză cu bine-cunoscuta aparență răuvoitoare a acestor spirite feminine. Elementele prezente în aceste câteva rânduri conservate indică prezentarea unor ofrande, o masă rituală oferită zânelor, precum și atitudinea reverențioasă a invocatorului, care conferă textului structură de rugăciune creștină. Sunt operate aici comparații cu masa ursitoarelor pregătită după nașterea copilului, cu *Doamnele* medievale din folclorul francez, cu *Samodivele* bulgare sau cu *Albele* macedoromâne.

În final, lucrarea este completată de un inventar al codicelor care cuprind textele editate, indicele manuscriselor, precum și un necesar glosar de termeni aparținând limbii române vechi sau populare.

Ioana Repciuc

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

CHARLES LAUGIER, *Contribuții la etnografia medicală a Olteniei*, ediție critică, studiu introductiv, note și bibliografie de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, 2011, 244 p.

Editura craioveană „Aius” a luat inițiativa de a reedita o sursă esențială pentru etnoiatria românească, rămasă până acum la ediția inițială, din 1925, astăzi o raritate bibliografică. În afara efortului de editare, lui Adrian Michiduță i se datorează și o consistentă prefață, care subliniază rolul lucrării în etnografia medicală românească și configurează cadrul în care s-au desfășurat cercetările cuprinse aici.

Medic român de origine franceză, Charles Laugier și-a petrecut peste douăzeci de ani din carieră adunând remedii țărănești, tratamente empirice din satele Olteniei de sud folosite în primele decenii ale secolului trecut. Desigur, „practicile medicale străbune” sunt cercetate din perspectiva intelectualului, însă acesta nu le depreciază, punându-le în comparație cu medicina științifică, ci laudă „raționamentul impecabil” al țăranului român. Astfel, lucrarea sa pare mai degrabă o contribuție de psihosociologie decât una de medicină, fie ea și empirică. De exemplu, în cazul obiceiurilor de naștere, autorul apreciază „instituția *moșei*”, pe care, dintr-un exces naționalist, o consideră specific românească; descrie cu multă atenție așezarea *mesei ursitoarelor* sau credințele despre spiritele malefice care pot interveni în dezvoltarea armonioasă a nou-născutului.

Charles Laugier își structurează informațiile conform principiilor etnografiei care își edifica în acea epocă instrumentele, sugerând aportul medicului la această știință, și anume oferirea unor rezultate de ordin antropologic, etiologic, terapeutic. Valabilitatea științifică a cercetărilor sale este asigurată, din perspectiva etnografiei, de datele complete despre informatori și locul culegerii, care însoțesc credințele și riturile observate, în timp ce experiența medico-sanitară vine de multe ori să valideze leacurile tradiționale. Conform unei structuri care devenise deja clasică în monografiile etnografice de la începutul secolului, Laugier începe prin a discuta elementele de igienă asociate celor trei mari ceremonialuri din ciclul familial, pentru a se opri apoi asupra obiceiurilor etnoiatrice legate de sărbătorile populare. În sprijinul unei organice relaționări a celor două ipostaze ale medicinei, se profilează capitolul despre afecțiuni, boli, simptome, redată în ordine alfabetică și însoțite de fiecare dată de denumirea științifică alături de cea populară. Aceeași structură de lexicon o are și secțiunea despre plante medicinale și leacuri. O parte consistentă din volum este dedicată redării textelor magice, considerate de Laugier „marea noastră rezervă terapeutică populară”. Descântecurile sunt completate de informații consistente despre riturile manuale care completează și susțin riturile verbale.

Volumul se încheie cu bibliografia exhaustivă a autorului, în care sunt integrate numeroasele sale articole și studii publicate în revista „Arhivele Olteniei”, alături de o necesară menționare a referințelor critice.

Ioana Repciuc

* * *Izvoarele istoriei creștinismului românesc*. Traduceri inedite din latină și greacă de Mihaela Paraschiv, Claudia Târnușeanu, Wilhelm Dancă. Selecția textelor, studiu introductiv, notițe biobibliografice, note și comentarii, indice de Nelu Zugravu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, 820 p.

Impresionantul volum bilingv coordonat de profesorul Nelu Zugravu, specialist în istoria Antichității, inaugurează o importantă colecție a Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza”, și anume „Bibliotheca Patristica Iassiensis”. Activitatea de selecție și traducere a textelor latinești și grecești s-a realizat în cadrul Centrului de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie de către un colectiv mixt, din care au făcut parte un istoric, un teolog și doi filologi clasici. Aceștia au meritul de a fi grupat și pus pentru prima dată la dispoziția publicului mărturiile documentare ale vieții creștine din regiunea Dunărea de Jos a mileniului I. Deși nu este un corpus exhaustiv, mai cu seamă în ceea ce privește sursele total necunoscute din limbile orientale, aceste „fărâme de mențiuni” sunt absolut necesare pentru limpezirea unor aspecte capitale sau probleme controversate ale istoriei creștinismului timpuriu, dintre care merită menționate: originea apostolică a vieții creștine din spațiul carpato-danubiano-pontic (respinsă convingător de profesorul Zugravu în studii precedente), problema convertirii sciților și a dacilor, idei timpurii despre structuri și ierarhii ecleziastice, abateri dogmatice în regiune ș.a.

Pentru excerptarea textelor traduse sunt folosite ediții de prim rang în cercetarea istoriografică, aparținând unor mari colecții recunoscute pe plan internațional, surse care sunt de fiecare dată menționate cu rigurozitate. Sunt de asemenea incluse în volum prime traduceri în limba română ale unor texte, dar și altele reluate și eventual corectate. Ordonarea textelor respectă cronologia, oferind astfel cititorilor o imagine organică asupra fenomenului. Principiile filologice sunt atent respectate, căci autorii preferă de fiecare dată redarea, chiar în cazuri de imprecizie sau inconsecvență grafică, a formei originare a scrierii antice, iar în traducere s-a optat pentru sensuri apropiate celor din epoca redactării lor. Textele în latină sau în greacă sunt însoțite atât de traducerea lor, cât și de informații referitoare la opera din care face parte fragmentul respectiv, ediția folosită, dar și alte ediții consultate, în limbi de mare circulație. Nu lipsește, în cazul fiecărui fragment tradus, bibliografia, mai sumară sau mai bogată, în funcție de istoricul cercetărilor, cu ajutorul căreia cititorul poate aprofunda problematica expusă.

Ioana Repciuc

* * *Das Potential europäischer Philologien*, editor Christoph König, Göttingen, Wallstein Verlag, 2009, 328 p.

Noțiunea de *filologie* este extrem de complexă, preocupările circumscrise acesteia fiind diverse: studiul culturii scrise a popoarelor, studiul limbii și al creației literare a unor popoare, studiul textelor vechi și al operelor literare din punctul de vedere al limbii, al influențelor suferite, al modului în care ni s-au transmis și al autenticității, editarea unor astfel de scrieri.

Autorii articolelor din prezentul volum, care provin din spații culturale diferite sau care se apleacă, în cercetarea lor, asupra unor culturi ce nu le sunt proprii, ating, fiecare, în viziune personală, câte o chestiune sensibilă a acestei științe sau, mai corect spus, a acestui ansamblu de științe care este filologia. Ca număr, predomină specialiștii în filologie germanică. Sunt prezenți și cei care se ocupă de filologia din Franța, Anglia, Grecia, Danemarca, Bulgaria, România, Irlanda sau Elveția.

„Până acum s-a încercat să se deducă filologia dintr-o definiție normativă a obiectelor sale de studiu sau, invers, din funcțiile ei politice. Aceasta s-a dovedit prea dogmatic. Reflexele moderne ale filologiei trebuie să pornească de la *practica* ei. Pentru că practica este mereu concretă și istorică, semnatarilor articolelor, toți filologi, își canalizează analiza spre istoria acestei științe” (Christoph König, *Introducere*, p. 9).

Volumul, pentru a putea îngloba în paginile sale un material vast și variat (aici iscălesc 29 de filologi), a fost gândit pe patru niveluri, reprezentând și cele patru mari capitole, din structura sa, al căror titlu-enunț precizează temele abordate: *Länder* [Țări] (cel mai cuprinzător, p. 17–115), *Methode* [Metode] (p. 117–207), *Politik* [Politică] (p. 209–223), *Paradigmatische Texte und Figuren* [Texte și figuri paradigmatic] (p. 225–308).

Cum observă și editorul, baza volumului o constituie articolele care se referă la istoria filologiei în țările lumii, cu precădere în cele europene. În prima secțiune este urmărită evoluția filologiei, ca știință, în diferite spații culturale. Majoritatea cercetătorilor vorbesc despre imperativul studiului filologic în universități și în mediile academice de pretutindeni (v. articolul semnat de Erika Hülten Schmidt, „*Forschungswissenschaft*” oder „*studies*”? *Zur Geschichte eines Unterschieds* [„Știința cercetării” sau „studii”? *Pentru istoria unei deosebiri*], p. 17–23). Erich Poppe (*Deutsche Keltologie im 19. Jahrhundert auf dem Weg zur Philologie* [Studiile celtistice germane în secolul al XIX-lea pe drumul filologiei], p. 29–33) prezintă dezvoltarea cercetărilor în celtistică în universitățile din Germania, specialiștii care s-au ocupat cu studiul civilizației și culturii celte, publicațiile în domeniu. Richard Utz, în *Englische Philologie vs. English Studies: A Foundational Conflict* [Filologia engleză versus studiile de engleză. Un conflict fondator] (p. 33–44), subliniază faptul că în spațiul anglo-american termenul de *filologie* este înlocuit cu cel de *studii de engleză/anglistică* (*English Studies*), simțit însă de specialiști ca sinonim cu *filologie engleză* (*English Philologie*). Codificarea și selecția limbilor are loc în conflictul dintre obiectivitatea științifică și judecata de valoare, cu mare consecvență în cristalizarea limbii literare (Chrysoula Kambas și Marilisa Mitsou, *Zum Ort des Neugriechischen: Sprache, Literatursprache, Philologie-Transfer* [Locul limbii neogrecești: transferul limbii, limbii literare, filologiei], p. 53–63; v. și *Introducere*, p. 13).

Eugen Munteanu, *Grundfragen der rumänischen Philologie aus sprachpolitischer Sicht* [Probleme fundamentale ale filologiei române din punctul de vedere al politicii lingvistice] (p. 64–71), discută, clar și succint, cele mai importante probleme ale filologiei românești, apărute în decursul istoriei ei, puțin sau deloc cunoscute în afara granițelor țării. După observația că procesul genezei, ca și dinamica istorică a domeniului au presupus constant o componentă politică (p. 64), autorul expune un „inventar” al principalelor teme ale filologiei românești moderne. În secolele al XVI-lea – al XVII-lea, două subiecte dominau cultura scrisă română: a) chestiunea identității prin limbă și b) chestiunea naționalizării cultului în bisericile românești. În etapa următoare, cea a Școlii Ardelene (secolul al XVIII-lea), învățații acesteia se preocupă de alt gen de teme: stabilirea latinității limbii române (documentată filologic și istoric), înnoirea și modernizarea limbii scrise în sensul relatinizării vocabularului de bază (în același timp cu eliminarea unităților lexicale slave, grecești, turcești, ungurești), normarea și regularizarea formelor limbii scrise prin orientarea programată spre modelul limbii latine clasice, grija pentru limba scrisă (realizarea unei gramatici normative și a unui dicționar), înlocuirea grafiei chirilice tradiționale cu grafia latină, realizată pe principii etimologice. Secolul al XIX-lea, numit și „secolul națiunilor”, este, arată autorul, timpul reformelor radicale în cultura română scrisă, cu atât mai mult cu cât, în această perioadă, marii politicieni ai țării au fost și marii ei scriitori. Acum apar trei tendințe în legătură cu politica limbii: una, în linia generației Școlii Ardelene, etimologică și latinizantă, celelalte două, inovatoare: a) cea analogică și autohtonă și b) cea critic orientată spre limba poporului. Tot în acest „ev”, grafia latină înlocuiește, oficial, pe cea chirilică, lucru care ridică numeroase probleme. În această „perioadă de tranziție”, cum o numesc specialiștii, haosul se instaurează în domeniul ortografiei. Generația următoare are să se confrunte cu două probleme majore: cea ortografică și cea a accesului la textele vechi românești. Odată cu înființarea Academiei Române (1860), politica lingvistică românească se instituționalizează. Visul iluministilor și al scriitorilor, respectiv al gramaticienilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea prinde contur: începe procesul de normare și de modernizare a limbii scrise prin apariția gramaticii și a dicționarului Academiei. Anul 1904 rămâne punctul de referință în trecerea de la ortografia etimologizantă la cea bazată pe principii fonetice.

Filologia românească se dezvoltă în trei mari centre culturale ale țării (Iași, București, Cluj), care reprezintă, prin figurile dominante, tot atâtea școli lingvistice: A. Philippide la Iași, Ovid Densusianu la București și Sextil Pușcariu la Cluj. Temele centrale de discuție sunt acum: problema etno- și glotogenezei; problema datării, a localizării și contextul (confesional și cultural) în care apar

primele texte românești în limba literară; problema genezei limbii scrise; problema slavonismului românesc și a grafiei chirilice și, în strânsă legătură cu aceasta, greutățile de interpretare pe care le ridică edițiile de texte vechi, manuscrise sau tipărite, care au apărut până în secolul al XIX-lea redactate în chirilică.

Semnatarul articolului face o paranteză, precizând bogăția (în sens numeric, dar și valoric) a documentelor vechi care se găsesc în bibliotecile universitare și academice, precum și în arhivele din România. Totodată, acesta afirmă că un deziderat al lingviștilor este instituirea unui profil precis și definitiv al literaturii române vechi, prin publicarea unor ediții critice a textelor literare românești vechi.

Evoluția filologiei nu se oprește odată cu intrarea în perioada comunismului, chiar dacă doctrina oficială a lăsat urme negative în această știință (mai ales accentul pus pe influențele slavă și rusă asupra românei). În ciuda diferitelor obstacole, în anii respectivi filologia a avut unele rezultate remarcabile: editarea marelui dicționar al limbii române, editarea atlaselor lingvistice românești pe regiuni, apariția unor tratate academice despre istoria limbii, literaturii și dialectologiei române, publicarea seriei întregi de documente istorice din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea.

Cea mai neagră perioadă pentru filologia românească este considerată de autor ca fiind cea actuală, de după Revoluția din decembrie, când se observă „apusul” activității filologice sistematice, un motiv fiind neimplicarea statului și totalul dezinteres al acestuia în realizarea proiectelor filologice. În finalul studiului său, Eugen Munteanu aduce în discuție, chiar dacă în trecere (este, în fond, un real semnal de alarmă), o problemă spinoasă: un curent de susținere a existenței așa-numitei „limbi moldovenești”, pe care oficialii de dincolo de Prut încearcă să o diferențieze de limba română din motive politice.

Un excurs asemănător, dar, de această dată, în istoria filologiei bulgare, este realizat de Helmut Wilhelm Schaller, în *Philologie für die Nation: Bulgaristik* [Filologie pentru o națiune: bulgaristică] (p. 72–80). Scris în aceeași manieră cu cea a textului anterior, articolul are scopul de a prezenta evoluția filologiei pe teren bulgar, după câștigarea independenței din 1878, cu precizarea (din care străbate amărăciunea) că, până la această dată, publicații despre limba bulgară apar numai în străinătate.

Pornind de la *opinio communis*, potrivit căreia secolul al XIX-lea este caracterizat prin două direcții de dezvoltare principale: 1) formarea disciplinelor profesionale care se ocupă cu limba și literatura; 2) constituirea și înțelegerea acestor discipline ca *Nationale Philologien* (preferăm sintagma nemțească deoarece în limba română nu avem formă de plural pentru cuvântul *filologie*), autorii Hans-Harald Müller și Sandra Richter (*Nationale Philologien – europäische Zeitschriften. Zur Rezeption von Poetik und Literaturtheorie in den wissenschaftlichen und literaturkritischen Zeitschriften zwischen 1880 und 1930* [Nationale Philologien – ziare europene. Pentru receptarea poeziei și teoriei literaturii în ziarul științific și de critică literară apărute între 1880 și 1930], p. 81–93) observă că din acest tablou lipsește (atât în istoria teoretică, cât și în dezvoltarea științifică) substratul european comun. În continuarea temei dezbătute de cei doi filologi amintiți mai sus vine articolul semnat de Rainer Grübel (*Entstehung und Migration des Konzepts des Poetischen in der östlichen und westlichen Slavia* [Nașterea și migrarea conceptului de poetică în estul și vestul Slaviei], p. 107–115). Autorul susține interesul estetic al filologului, care este evident într-un substrat extins filologic și național. Concluzia este trasă după citarea lui Wittgenstein: „limitele limbii mele sunt limitele lumii mele”: *cu cât folosim mai multe limbi sau mai multe tipuri de limbă, cu atât sunt mai departe granițele lumii noastre. Aceasta este valabil, în primul rând, pentru filologie* (p. 115).

Wolfgang Adam, editorul actual al celei mai vechi publicații de germanistică, „*Euphoriön*”, discută despre „internaționalitate” în cadrul acestei reviste și, mai departe, despre colaborarea autorilor străini în paginile ei în perioada 1894–1993 (v. p. 94–106).

Al doilea mare capitol al volumului este dedicat reflexelor metodice în filologie. Începutul îl face hermeneutica (Denis Thourad, *Die Ausübung der Vernunft an der Sprache. Philologische Begriffe und Wirkungen in der Philosophie* [Exercitarea rațiunii în limbă. Concepte filologice și efecte în filosofie], p. 117–129), care a fost dezvoltată ca o teorie a practicii filologice de către Friedrich Schleiermacher. D. Thourad este de părere că, atâta vreme cât filologia trimite la un amestec „întunecat” de judecată și de senzorialitate, de actualitate și istorie, potențialul ei rămâne deschis pentru noi. Hermeneutica „a iernat” (*Introducere*, p. 14) puțin în filologie, până spre mijlocul secolului al XX-lea, ca și în alte specialități precum filologia popoarelor (Céline Trautmann-Waller,

în *Die Völkerpsychologie von Heymann Steinthal und das Potential der Philologen* [Filologia popoarelor de Heymann Steinthal și potențialul filologiei], p. 130–139, vede în psihologia popoarelor un exemplu concret pentru potențialul filologiei și, drept urmare, pornind de la un citat al lui Heymann Steinthal, prezintă sintetic teoria și practica filologiei în viziunea acestui savant sau într-o cercetare filologică (Jürgen Trabant, *Linguistik und Philologie: Sprache bei Humboldt, Grimm und Bopp* [Lingvistică și filologie. Limba la Humboldt, Grimm și Bopp], p. 140–162), care este contrară lingvisticii (Utz Maas, *Franz Boas im disziplinären Nirgendwo?* [Franz Boas în „nicăieri”-ul disciplinar], p. 162–171).

Un fir călăuzitor este văzut – în diferite țări – în reflexele editoriale (Luca Zuliani, *La «filologia d'auteur». Les éditions fondées sur les variantes d'auteur en Italie* [Filologia autorului. Ediții fondate pe variantele autorilor din Italia], p. 172–180; Wolfram Groddeck, *Zur Geschichte der deutschen Textkritik in ihrem Verhältnis zu Autographen* [Pentru o istorie a criticii textului german în legătură cu manuscrisele autografe], p. 181–186). Reflexele estetice se bifurcă, „modernizarea” urmând structuralismului (Klaus-Michael Bogdal, *Philologen auf den Knien. Die Herausforderungen durch den Strukturalismus nach 1945* [Filologia îngemuneată. Provocările prin structuralism după 1945], p. 195–208) sau criticii stilului (Pier Vincenzo Mengaldo, *Tendances de la critique italienne du vingtième siècle* [Tendințele criticii italiene în secolul al XX-lea], p. 187–194).

Un capitol separat, de mici dimensiuni, îl constituie politica. Aici se subliniază clar diferența între două noțiuni centrale ale existenței: cunoașterea și cultura (educația). L. Orban, în *Can language diversity help create a European identity?* [Poate crea diversitatea lingvistică o identitate europeană?] (p. 209–216), se ocupă de politica multilingvismului. Christoph König, în *Osnabrücker Erklärung zum Potential Europäischer Philologen* [Clarificarea simpozionului din Osnabrück referitor la problema potențialului filologiei europene] (p. 217–224), crede că, prin acest simpozion, s-a pus piatra de temelie în formarea unei rețele de cercetare în domeniul filologic, proces în care trebuie antrenate atât marile limbi de cultură, cât și cele „regionale”. Autorul sintetizează toate chestiunile dezbătute în timpul colocviului sub enunțuri-cheie: 1. cunoaștere și politică; 2. noutatea disciplinei și diferențele; 3. gramatică și individualitate; 4. comunicarea și înțelegerea dificultăților; 5. conflicte fundamentale; 6. literatură și filologie; 7. lingvistică și filologie.

Ultimul capitol oferă studii de caz. Sunt luate în discuție texte esențiale (ediția *Kalevala* a lui Lönnrots, analizată de Christoph König, p. 225–239; poveștile fraților Grimm, cercetate și din punctul de vedere al paternității de către Mark-Georg Dehrmann, p. 240–254), fiind implicit aduși în lumina rampei mari învățați și teoriile lor.

Este o carte care ar trebui să stârnească interesul tuturor filologilor prin tematica abordată, prin găsirea unor soluții pentru ieșirea din criză a cercetării filologice, criză resimțită în toate centrele culturale ale mapamondului, dar, mai acut, în cele din țările europene, unde, de altfel, și-a desăvârșit „ființa” și și-a demonstrat „funcționalitatea” ființării. Impasul poate fi trecut – afirmă specialiștii care semnează articolele din acest volum – potențialul/forța filologiei rezidând din chiar esența ei.

Laura Manea

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”

Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

* * *Was kann eine vergleichende romanische Sprachwissenschaft heute (noch) leisten?*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 2006, 402 p.

Este vorba de volumul cu numărul 20 din seria celor publicate (sub îngrijirea lui Wolfgang Dahmen, Günter Holtus, Johannes Kramer, Michael Metzeltin, Wolfgang Schweickard, Otto Winkelmann) în urma Colocviului de Romanistică, organizat, anual, din 1984 până în prezent.

Tema colocviului, care s-a ținut între 17 și 19 iunie 2004 în Göttingen, reflectă părerea organizatorilor, și anume că lingvistica romanică comparată este un domeniu intrat astăzi într-un con de umbră, situat într-un plan secund (v. *Introducere*, p. VIII).

Titlul acestei manifestări științifice se pretează la lecturi și comentarii variate (vezi observațiile lui Pierre Swiggers în *Grammaire comparée des langues romanes, typologie linguistique et linguistique générale*, p. 143). El acoperă/descoperă un câmp larg, care se întinde de la posibilitățile epistemice (*kann* = este capabil teoretic) la posibilitățile deontice (*kann* = este capabil sau are permisiunea sau are capacitatea de a răspunde unei necesități). Adverbele *heute* și *noch* atenționează asupra faptului că ne aflăm într-o perioadă de criză sau critică. Latura interpretativă este subliniată de folosirea subiectului indefinit: *eine vergleichende romanische Sprachwissenschaft* („o lingvistică romanică comparată”), nu, cum ar fi fost (oarecum) normal: *die vergleichende romanische Sprachwissenschaft* („lingvistica romanică comparată”). Prin alegerea acestui titlu (formă „sinaptică”), organizatorii au dorit să surprindă și să redea caracterul echivoc, incert, polivalent și virtual al studiului comparativ al limbilor romanice la ora actuală.

Scopul colocviului la care ne referim a fost cel de a face un bilanț al realizărilor de până acum în domeniul lingvisticii romanice comparate și de a evidenția perspectivele pentru noi posibile evoluții (p. IX).

Volumul se împarte în două mari secțiuni, care subliniază domeniile cărora li se subordonează cercetarea: *Grundsatzfragen (der Methodologie) der vergleichenden (romanischen) Sprachwissenschaft und der Sprachtypologie* [Chestiuni de principiu (metodologia) ale lingvisticii (romanice) comparate și ale tipologiei limbii] (p. 1–180) și *Fallstudien zu Arbeitsfeldern der vergleichenden romanischen Sprachwissenschaft* [Studii de caz pentru sfera de activitate a lingvisticii romanice comparate] (p. 181–401).

Ulrich Wandruszka își intitulează articolul aproape identic cu titlul colocviului, schimbând, pentru a-și exprima opiniile, verbul din fraza interogativă și renunțând la adverbul *noch* („mai”, „încă”): *Was soll eine vergleichende (romanische) Sprachwissenschaft heute leisten?* [Ce ar trebui să ne ofere astăzi o lingvistică (romanică) comparată?] (p. 3–13). După părerea autorului, țelul comparării limbilor romanice a fost, în particular, reconstrucția unor limbi inițiale comune și a stărilor acestora și reconstituirea genealogiei familiei de limbi indo-europene, în general. În romanistică este vorba mai ales despre reconstrucția romanice comune, prin intermediul comparării unui fapt dat în diferite limbi romanice, care trebuie să fie obligatoriu originar dintr-un stadiu premergător. U. Wandruszka își susține afirmația recurgând în demonstrația sa, experimental, la un exemplu concret din domeniul sintaxei: conjunctivul. Autorul caută să convingă de necesitatea unui model a cărui unitate să corespundă cât mai exact expresiilor și categoriilor limbii naturale.

Harald Völker, în *Transdisziplinarität und Romanistik* [Transdisciplinaritate și romanistică] (p. 29–42), spune că înțelegerea specificului cultural, lingvistic și literar în comparație cu lingvistica generală are o lungă tradiție și este esențială pentru acest domeniu. Un aspect transdisciplinar în romanistică ar fi interacțiunea cu alți filologi, în special cu indogermaniști și germaniști. Autorul nu neglijează, ba chiar accentuează necesitatea angrenării în lingvistică (și în literatură) a influențelor din științele naturii. Viitoare posibilități de dezvoltare transdisciplinară sunt întrezărite în deschiderea culturală a domeniilor, în edițiile filologice și în actualele (din ce în ce mai multe) corpusuri lingvistice.

Pierre Swiggers, în articolul citat anterior, subliniază faptul că adevăratul progres într-un domeniu precum cel al studiului limbilor romanice constă în mărirea critică a principiilor și ipotezelor teoretice, în confruntarea modelelor cu datele stabilite științific, în controlul afirmațiilor (descriptive sau explicative) și în stabilirea faptelor științifice sigure. Astfel, analiza materialului (romanice) din sfere precum sociolingvistica, lingvistica istorică, tipologia limbilor, teoria gramaticii, teoria limbii s-ar rafina, și teoretizările din aceste domenii s-ar putea corija.

Wulf Oesterreicher, în *Historisch-vergleichende Sprachwissenschaft und Sprachtypologie im Spannungsfeld der Historizität der Sprache* [Lingvistică comparativ-istorică și tipologia lingvistică în câmpul tensionat al istoricității limbii] (p. 69–99), propune redefinirea termenilor de „sincronie” și „diacronie”, îndemnând lingviștii să nu se neliniștească dacă istoricitatea – diversitatea lingvistică, față în față cu formulările unor întrebări specifice sincronice sau diacronice, sunt aduse într-un „Niemandland”, adică pe un teritoriu neutru.

Peter Koch, în *Romanische Sprachwissenschaft und diachronische kognitive Linguistik – eine Wahlverwandtschaft?* [Lingvistica romanică și lingvistica diacronică cognitivă – o afinitate electivă?] (p. 101–135), observă că romanistica se află și astăzi într-o poziție profitabilă, cu un viitor promițător,

între domeniul universal al activității vorbirii și domeniul istoric al limbii în sine. El susține teza potrivit căreia între lingvistica romanică și o lingvistică cognitivă orientată diacronic ar exista un fel de afinitate electivă.

Jens Lüdtke, în *Römische Kolonisierung und romanische Kolonisierungen* [Colonizarea romană și colonizarea romanică] (p. 137–160), prezintă patru tipuri de probleme, în care comparația făcută între limba latină și limbile romanice se relevă, din punctul de vedere al semnatarului articolului, plină de sens. Rezultatele acestei comparări favorizează înțelegerea mai profundă a comunității limbilor romanice, trezesc mai ales interesul pentru comunitățile multilingve – care au luat naștere prin expansiunea limbilor spaniolă, portugheză și franceză – și aruncă o nouă lumină asupra fenomenului colonizării romane.

Eduardo Blasco Ferrer, în *La Mecca der vergleichenden Sprachwissenschaftler* [Sardinia, Mecca lingviștilor comparatiști] (p. 161–180), dezvăluie importanța și avantajele studierii limbilor romanice minoritare (sarda, catalana și retoromana).

A doua secțiune a volumului se ocupă de diferitele compartimente de activitate ale lingvisticii romanice comparate: fonetica și fonologia (Fernando Sánchez Miret, *La historia de /-r/ en catalán. Plaidoyer para una nueva gramática histórico-comparativa de las lenguas romances*, p. 183–206), sintaxa (Michele Loporcaro, *Sintassi romanza, ovviamente comparata: il caso del participio assoluto*, p. 207–221), morfologia și morfosintaxa (Ursula Klenk, *La construction auxiliaire + participe passé dans une grammaire syntagmatique guidée par les têtes. Une étude comparée*, p. 223–238; Wolf Dietrich, *Das romanische Tempus- und Modusystem und die einzelsprachlichen Normen*, p. 239–254), lexicologia (Max Pfister, *Die Lexikologie als Arbeitsfeld der vergleichenden romanischen Sprachwissenschaft*, p. 255–267; Axel Schönberger, *Tatpuruṣa-Komposita und Renyōkei im Lateinischen und Romanischen*, p. 269–289), dialectometria (Hans Goebel, *Warum die Dialektometrie nur in einem roman(ist)ischen Forschungskontext entstehen konnte*, p. 291–317), știința textului (Martin D.-Glessgen, *Vergleichende oder einzelsprachliche historische Textwissenschaft*, p. 319–340; Heidi Aschenberg, *Textvergleich – Perspektiven für die romanische Sprachwissenschaft*, p. 341–359), contactele lingvistice (Peter Wunderli, *Franko-italienische Studien ohne Romanische Philologie?*, p. 361–389), aplicarea în practică a lingvisticii comparativ-istorice (Rainer Schlösser, *Angewandte historisch-vergleichende Sprachwissenschaft: Erfahrungen aus der Praxis*, p. 391–401).

Pentru romaniștii de pretutindeni acest volum se poate dovedi o incitantă lectură, deoarece fiecare articol din paginile sale ridică o nouă problemă sau încearcă să rezolve, prin alte metode, pornind de la alte premise și pe baza altor date lingvistice (și istorice), chestiuni mai vechi sau trecute cu vederea în domeniul atât de vast al romanisticii.

Laura Manea

* * *Historische Pressesprache*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 2006, 278 p.

Volumul pe care îl prezentăm este cel de-al 19-lea publicat în seria *Romanistisches Kolloquium*, sub îngrijirea unor nume care, în ultimul timp, au devenit deja familiare în spațiul academic și universitar ieșean, datorită, pe de o parte, contactelor directe (conferințe, colocvii naționale și/sau internaționale și, pe de altă parte, celor indirecte (prezentări de carte, recenzii etc.): Wolfgang Dahmen, Günter Holtus, Johannes Kramer, Michael Metzeltin, Wolfgang Schweickard, Otto Winkelman.

Cum se afirmă în prefață, „însemnătatea limbii din presă ca indicator și catalizator al dezvoltării culturale este de netăgăduit” (p. VII). Cercetările în domeniu au fost puține și îngreunate, de-a lungul timpului, de accesul redus la izvoare (cele din zona romanică) și de o bibliografie minimală. Faptul că, în ultima perioadă, un mare număr de ziare vechi a fost retipărit sau a fost fotocopiat, că există mijloace electronice moderne de achiziționare și de stocare a textelor de orice gen, a înlesnit munca analitică a celor interesați de evoluția în timp a limbajului publicistic, începând

din secolul al XV-lea (când apar primele manifeste, primele foi volante, primele broșuri) până în prezent.

Cuvintele-cheie fiind „limbajul presei” și „istoria” acestuia, volumul a fost gândit pe trei mari planuri, care reflectă tot atâtea perspective: în legătură cu istoria vocabularului (capitolul 1, *Historische Pressesprache und Geschichte des Wortschatzes* [Limba presei din punct de vedere istoric și istoria lexicului], p. 1–76), în legătură cu lingvistica unor tipuri de text (capitolul al II-lea, *Historische Pressesprache und Textsortenlinguistik* [Limba presei din punct de vedere istoric și lingvistica tipurilor de text], p. 77–225) și în legătură cu istoria culturii (capitolul al III-lea, *Historische Pressesprache und Kulturgeschichte* [Limba presei din punct de vedere istoric și istoria culturii], p. 226–278).

În primul capitol este subliniată valoarea pe care o are limba izvoarelor publicistice pentru cercetările axate pe istoria unor cuvinte și/sau pe etimologia acestora.

Éva Buchi semnează un articol publicat în limba franceză, *La langue des revues féminines parisiennes du milieu du 19e siècle en tant que chaînon intermédiaire entre le russe et les parlers galloromans dialectaux (à propos du type cazavec n.m. „caraco”* [Limba din revistele pariziene pentru femei de la mijlocul secolului al XIX-lea – verigă intermediară între rusă și dialectele galoromane (în legătură cu tipul *cazavec* s.m. „un fel de furou cu mâneci”)] (p. 3–18), în care analizează un rusism, *cazavec* (= rom. „cațaveică”), care nu a intrat în limbajul curent, dar care este atestat adesea în dialectele galoromane. Autoarea lansează următoarea ipoteză: cuvântul ar fi putut pătrunde în limbă odată cu invazia forțelor aliate în Franța, în 1814, după eșecul campaniei în Rusia a lui Napoleon, fiind un împrumut direct. În revistele de modă franceze, termenul are opt atestări între anii 1844 și 1852. Éva Buchi precizează că lexemul nu a fost preluat de lucrările lexicografice, fiind considerat, din perspectiva lui D. Bouverot, „o creație superfluă și efemeră”, care nu avea să se lexicalizeze vreodată. Pe scurt, istoria acestui cuvânt se prezintă astfel: a fost împrumutat de franceza pariziană între 1830 și 1844, intrând în limbajul revistelor de modă. Acestea, difuzate în provincie, au făcut ca termenul să pătrundă în dialecte. Trecător ca moda, parizianul *cazavéika* a dispărut rapid din uz, ceea ce explică și faptul că nu a fost înregistrat în lexicoane. Periodicele mondene din afara capitalei franceze au contribuit la răspândirea acestui cuvânt într-un areal geografic larg, unde a fost păstrat în vocabular timp mai îndelungat.

Alf Monjour, în *Historische Pressesprache in Spanien (von der Französischen Revolution bis zur französischen Besatzung). „Der Diari(o) de Barcelona” als Quelle für Wortschatzgeschichte und Fachsprachenforschung* [Limbajul istoric al presei din Spania (de la Revoluția Franceză până la ocupația franceză. „Diari(o) de Barcelona” ca sursă pentru istoria vocabularului și pentru cercetările limbajului profesional] (p. 21–51), caută să descopere în ce măsură textele publicistice vechi au putut fi utile formării terminologiei profesionale. După o scurtă trecere în revistă a celor mai importante ziare apărute în Spania după 1758, autorul se oprește la primul jurnal modern publicat în Barcelona, a cărui „naștere” a fost înregistrată la 1 octombrie 1792 și a cărui evoluție a fost uimitoare, ajungând ca, în 2002, să ocupe locul 46 între ziarele „digitale” din țară, cu 27.000 de „vizitatori”. Opinia generală a celor care s-au ocupat cu studiul limbajului din acest jurnal este că el a jucat un rol esențial în difuzarea și vehicularea noutăților științifice, tehnice și culturale, în special a ideologiei, gustului și modelului franceze. Redactorii săi au dorit să-i confere, prin urmare, o ținută enciclopedică, publicând în paginile lui articole cu un conținut variat, acoperind numeroase domenii de activitate (economie, medicină, literatură, teatru, turism, arhitectură, construcții etc.). Este de la sine înțeles că această multitudine tematică impune un lexic diferențiat. Autorul analizează câteva cuvinte care apar, paralel, în marile lucrări lexicografice spaniole, în diverse tratate și în ziarul amintit, accentuând rolul pe care l-a avut jurnalul respectiv în răspândirea termenilor de specialitate din domeniile menționate în rândul maselor. Când primele atestări ale unui lexem sunt descoperite în „Diari(o) de Barcelona”, A. Monjour precizează acest lucru. În următoarele secțiuni ale articolului, autorul urmărește modalitățile prin care termenii limbajelor specializate sunt transmiși publicului larg, principiile care stau la baza comunicării dintre jurnalist și cititor în scopul receptării corecte, de către acesta din urmă, a informației și a înțelegerii sensurilor pe care le au neologismele. În final, A. Monjour reliefează importanța studierii corpusurilor publicistice atât pentru istoria lexicografiei, cât și pentru analizele terminologice.

Frank Paulikat, în *Pressesprache in der französischen Lexikographie* [Limba presei în lexicografia franceză] (p. 53–62), insistă asupra potențialului existent în limbajul publicistic, pe forța sa de inovare lexicală și, implicit, pe ceea ce înseamnă acesta pentru cercetările lexicografice. Autorul constată lipsa surselor jurnalistice din marile dicționare franceze (*Littré*, *Robert* și *Trésor*), dar este entuziasmat că, după 1970, practica lexicografică s-a schimbat, odată cu apariția unor dicționare de neologisme și a unor lucrări de specialitate, care au ca principale izvoare lingvistice textele publicate în presă. Deoarece, după părerea lui F. Paulikat, limbajul uzual actual este profund marcat de limbajul din media, dicționarele care urmează a fi publicate trebuie să cuprindă acele neologisme care intră, prin intermediul presei, în limbajul cotidian, preluând acele lexeme neologice care constituie bază de derivare pentru noi cuvinte. Autorul este conștient de faptul că majoritatea termenilor nou introduși în franceză sunt formații ocazionale, născute într-un anumit context (politic, economic etc.) și că aceștia au o durată de viață limitată.

Wolfgang Schweickard, în *Quellen zur Geschichte der italienischen Sportsprache* [Izvoare pentru istoria limbajului sportiv italian] (p. 63–76), este interesat de materialul pe care-l oferă presa și care poate servi unei cercetări diacronice a limbajului sportiv italian. Știind că acest aspect este bine reprezentat în lexicografia din țara sa, autorul vine cu idei noi, de examinare a unor corpusuri de texte jurnalistice, care să umple inevitabilele lacune din studiile lexicografice italiene și care, în mod evident, pot schimba și prime atestări încetățenite în lucrările de specialitate.

În cel de al doilea capitol al volumului se discută despre cristalizarea și despre caracteristicile lexicale și textuale ale diferitelor formate de ziare și tipuri de texte publicistice.

Annette Gerstenberg, în *Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln: Verteidigungsschriften für Henri II (1551–1552). Gattung, Sprache(n) und kommunikative Aspekte* [Perpetuarea politicii prin alte mijloace: scrierile apologetice pentru Henric al II-lea. Tip, limbă și aspecte de comunicare] (p. 79–112), își focalizează cercetarea asupra a două scrieri din secolul al XVI-lea, prima și a doua *Apologie*, editate de Pierre Danès în trei limbi: latină, franceză și germană. Prezentarea textelor în cele trei limbi se face comparativ, elementele de noutate lingvistică fiind permanent subliniate. Autoarea consideră că, din momentul apariției, difuzării și cunoașterii acestor texte, s-a pretins publiciștilor să adopte o nouă tehnică de scriere.

Günter Holtus și Johannes Kramer, în *Deutsch-französische Pressesprache im französischen Département de la Sarre (1795–1813) und in den norddeutschen Départements (1811–1813)* [Limba jurnalistice germano-franceze în departamentul francez de la Sarre (1795–1813) și în departamentele din nordul Germaniei (1811–1813)] (p. 113–151), inițiază un studiu al ziarelor cu format bilingv care au apărut în timpul dominației napoleoniene în departamentele germane. Autorii punctează toate neajunsurile care decurg din interferența celor două limbi, familiare jurnaliștilor, insistând asupra împrumuturilor lexicale reciproce din această perioadă, unele dintre ele viabile și astăzi.

Martin Kött, în *Victor Hugo – Reporter seiner Zeit? Ein Beitrag zur Geschichte der Reportage in Frankreich* [Victor Hugo – reporter al timpului său? O contribuție la istoria reportajului în Franța] (p. 153–173), se întreabă în ce măsură V. Hugo a influențat tradiția textului jurnalist al reportajului, pornind de la observația că marele creator francez, pe lângă denumirea de „monument național”, a primit și titulatura de „reporter al secolului”. Discursul este incitant, demonstrația susținută cu date științifice, iar concluzia, una singură: o înrăurire directă a scriitorului asupra reportajului sau a interviului (altă specie importantă a jurnalismului) este greu sesizabilă.

Franz Lebsanft, în *Die spanische Überlieferung des Kolumbusbriefs* [Tradiția spaniolă a scrisorilor lui Columb] (p. 175–195), certifică valoarea filologică a edițiilor de texte existente care cuprind scrisorile lui Columb, observând că, pentru istoria limbajului jurnalist, vestea descoperirii Lumii Noi a fost ca o „mâncare proaspătă”. Autorul își exprimă foarte clar opinia: cine vede scrisorile lui Columb ca pe un document timpuriu, care a contribuit la nașterea presei, trebuie mai întâi să considere textul din punct de vedere filologic, deoarece acesta se dovedește a fi nu „immer noch” („încă”, „tot mai”), ci „wieder neu” („tot mereu”).

Raymund Wilhelm, în *Einzelsprachliche Syntax und journalistische Diskurstradition. Zur Tempusverwendung in der „Gazzetta di Milano” (1769/1786)* [Sintaxa limbii unice și tradiția discursului jurnalistice. Despre folosirea timpurilor în „Gazzetta di Milano” (1769/1786)] (p. 197–225), explică

normele folosirii lui „passato remoto” și a lui „passato prossimo” în ziarele italiene din secolul al XVIII-lea, cu exemplificări din „Gazzetta di Milano”. Observațiile teoretice ale autorului se îmbină perfect cu ilustrările selectate. Ipoteza substituirii lui „passato remoto” prin „passato prossimo” trece drept puțin adecvată, mai ales în ce privește domeniul limbajului presei. Raymund Wilhelm constată că limba italiană a preferat de secole folosirea prezentului narativ.

În cel de al treilea capitol se tratează ca temă evoluția culturală și reflectarea ei în izvoarele limbajului publicistic.

Susanne Greilich și Hans-Jürgen Lüsebrink, în *Sprache und Sprachpolitik in frankophonen Volkssalmanachen des 18. bis 20. Jahrhunderts* [Limba și politica lingvistică în almanahurile populare francofone din secolele XVIII–XX] (p. 229–254), consideră că almanahurile și limba lor au fost neglijate în studiile despre limbajul din presă. Scopul prezentării este de a scoate în evidență caracteristicile lingvistice ale almanahurilor francofone și de a ilustra funcția lor în cadrul limbajului discursului politic.

Dietmar Osthus, în *Konflikt und Polemik – Formen, Funktionen und Traditionen des Streits in der frühen brasilianischen Presse* [Conflict și polemică – formele, funcțiile și tradițiile disputei în presa timpurie braziliană] (p. 255–278), își propune să se oprească asupra legăturilor presei braziliene, la începuturile ei, cu normele discursului european. Este analizat discursul polemic, care câștigă în importanță în jurnalismul brazilian după 1820. Autorul conchide că există și că pot fi recunoscute paralelisme între presa braziliană și cea europeană, al căror numitor comun ar fi scrierile polemice de tradiție latină.

Prin tematica abordată, prezentul volum se dovedește a fi o lucrare de referință pentru cei interesați de studierea limbii din presă, în general, sau a celei din jurnalistică țării natale, în particular. Metodele de analiză sunt diverse și fiecare articol poate fi considerat un model de cercetare. Valoarea acestei „antologii” este indiscutabilă.

Laura Manea

„Studii și cercetări lingvistice”, LXII, nr. 1 (ianuarie–iunie)/2011, 144 p.

Acest număr al reputatei reviste românești începe cu studiul lui Emil Ionescu, *Selecția acordului subiect–predicat în română și constrângerile care o guvernează*, ce își propune să analizeze „condițiile în care alternanța acord gramatical–acord semantic (sau, cu alți termeni, acord după înțeles) este permisă sau nu în propoziție” (p. 3).

Folosind informații din *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) și din *Dicționarul limbii române* al Academiei (DLR), Carolina Popușoi urmărește evoluția categoriei tranzitivității la verbul *a domni*, care în textele vechi are o utilizare tranzitivă (chiar tranzitivă absolută), iar astăzi este folosit doar cu regim intransitiv.

Un studiu din domeniul bilingvismului (*Bilingualism – a variable in investigating language contact: the early history of english as a case in point*) este semnat de Marinela Burada, care, analizând măturii documentare și arheologice referitoare la Britania romană și postromană, identifică trei etape de bilingvism datorate interferenței dintre limbile celtică și latină. Evoluția genitivului în limba engleză este urmărită de Nadina Vișan în *Some notes on the evolution of the english synthetic genitive*, iar formarea adverbului în limbile romanice și în engleză este abordată de Daria Protopopescu în articolul *The morphologization of adverbs – an instance of grammaticalization*.

În sfera pragmaticii se înscrie articolul Mihaelei Popescu (*Citatele în presa scrisă. Aspecte ale funcției pragmatice*) care examinează „modalități de persuadare a cititorului prin intermediul citatelor, întâlnite mai frecvent în articolele de presă, și anume: citatul cu funcție explicativă, de autoritate, de autentificare (care dau [sic!] credibilitate informației), respectiv argumentativă” (p. 73).

Evoluția lexico-semantică a descendenților unor termeni religioși latini (*baptizare, christianus, crux*) este urmărită de Dana-Luminița Teleoacă într-o cercetare intitulată *Termeni religioși „passe-partout” în limbile romanice (română, franceză, italiană și spaniolă)* (partea a V-a). Carmen Avram

scrie despre *La politesse dans la correspondance commerciale française*, Mihaela Marin despre *Agem – un termen prezent în dicționarele persane*, iar Daniela Răuțu semnează un text cu note pe marginea a două lucrări ale lui Ioan-Mircea Farcaș (*Fonomorfolgia subdialectului maramureșan* și *Lexicul subdialectului maramureșan*), apărute la Cluj, în 2009, la Editura Dacia.

Secțiunea finală cuprinde secțiunile *Recenzii* (ale unor lucrări apărute între anii 2007 și 2011), *Cronică*, *Revista revistelor*, anunțarea lucrărilor apărute la Editura Academiei Române în perioada 2006–2008 și a sumarului acestei reviste pe anul 2010.

Daniela Butnaru

Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

„Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics”, edited by the Center of Biblical-Philological Studies *Monumenta linguae Dacoromanorum*, „Alexandru Ioan Cuza” University, Iași, Romania, with the support of the Association for Biblical Philology and Hermeneutics of Romania, vol. 1, 2010, 230 p.

„Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics” este o publicație anuală înființată recent, redactată în limbi de circulație internațională (engleză, franceză, italiană, germană și spaniolă) și editată de Centrul de Studii Biblico-Filologice *Monumenta linguae Dacoromanorum* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Redacția, formată din tineri cercetători ai Centrului menționat, este coordonată de prof. univ. dr. Eugen Munteanu. Primul număr al publicației debutează cu un *Cuvânt-înainte* semnat de Eugen Munteanu, care arată că, deși în ultimele două decenii se poate constata o creștere a interesului pentru studiile biblice, multe obiective rămân încă deziderate: ediții moderne pentru principalele versiuni ale *Bibliei* în limba română, dicționare biblice de diferite tipuri, o istorie a receptării și circulației textelor biblice etc.

Prima parte a volumului conține patru studii cu un caracter preponderent aplicativ dedicate datării, interpretării și traducerii unor segmente dificile din texte biblice românești. Cea de a treia parte (*Book Reviews*) constituie o secțiune critică în care sunt publicate recenzii și dezbateri interdisciplinare, care au ca punct de plecare studii lingvistice, ediții critice ale unor texte inedite ale culturii vechi românești, lucrări teoretice asupra traducerii, gramatici ale limbii române, dar și lucrări filologice recente apărute în literatura de specialitate europeană. Această parte succedă unei scurte secțiuni intitulată *Notes*, în care Dragoș Mirșanu propune o privire istorică și critică asupra grafiei *Isus/Isus*, plecând de la materialul și explicațiile oferite de Eugen Munteanu în lucrarea *Lexicologie biblică românească* (2008). Ultima parte a volumului prezintă rezultatele activității științifice a Centrului de Studii Biblico-Filologice *Monumenta linguae Dacoromanorum*, între care pot fi remarcate înființarea Asociației de Filologie și Hermeneutică Biblică din România (AFHBR); transcrierea interpretativă de texte chirilice manuscrise sau tipărite (*Biblia de la București*, Ms. 45, Ms. 4389); organizarea în perioada 11–14 februarie 2010 a Seminarului *Explorări în tradiția biblică românească* cu o tematică variată (paleografie, lexicologie, traductologie, patristică etc.); organizarea congresului internațional *Tradiția biblică românească în context european* (22–23 aprilie 2010), în colaborare cu Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția, inițiativă care s-a finalizat prin publicarea comunicărilor susținute într-un număr special al revistei „Quaderni della Casa Romana di Venezia”, apărut în 2010 la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Studiul *The „Lines to the divine David” and the first printed Romanian Bible (1688)*, semnat de Emanuel Conțac, subliniază, după o atență și critică prezentare a stadiului cercetării prin contribuțiile aduse de Virgil Căndea, G. Țepelea, Rainer Stinchel și Liana Lupaș, că această epigramă de zece rânduri este o traducere a unor versuri grecești din secolul al X-lea, atribuite lui Ioannes Geometres. Autorul articolului arată că micul poem, copiat sau tipărit în numeroase ediții grecești ale *Psaltirii* sau ale *Bibliei* integrale, a fost scris în perioada bizantină și preluat în edițiile grecești ale *Bibliei* apărute în Vestul Europei, de unde a trecut în Ms. 45 și apoi în ediția tipărită din 1688.

În studiul *Interprétations erronées dans les traductions roumaines des manuscrits bibliques 45 et 4389 (Les Proverbes de Solomon)*, Mioara Dragomir supune analizei trei situații de interpretare eronată întâlnite în *Proverbele lui Solomon* (Ms. 4389 și Ms. 45). Contextele studiate prezintă, în comparație, pentru același conținut lexical, antonime de tipul: *cel înțelept* (Ms. 4389, 12: 16) / *viclean* (Ms. 45, 12: 17); *credincioșilor celor buni* (Ms. 45, 13: 19) / *necuraților* (Ms. 45, 13: 20). În urma unei analize traductologice comparative, autoarea prezintă soluțiile pentru care au optat traducătorii români, dar și interpretările eronate, apărute în încercarea acestora de a reda cele două paradigme, a *binelui* și a *răului*.

Informații inedite despre circulația și originea *Tetraevangelului* de la Sibiu (1551–1553) sunt prezentate de Ioan-Florin Florescu în articolul *Le Tétraévangile de Sibiu (1551–1553). Nouvelles informations sur les sources de la première traduction en roumain des Évangiles* (p. 38–90). Acest *Tetraevangel* are ca punct de plecare un prototip românesc mai vechi, care își are originea la rândul său într-o versiune slavonă a *Evangheliei*. Prototipul românesc, revizuit consistent la Sibiu după *Biblia* lui Martin Luther, este datat de autorul articolului în intervalul 1466–1522. Versiunea prezintă concordanțe textuale cu traduceri cehe (*Biblia Olomoucká*) și germane din secolul al XV-lea, utilizate într-o manieră directă sau ca versiuni intermediare. Cu argumente filologice și lingvistice, cercetătorul demonstrează că prototipul românesc a fost tradus fie în Transilvania sub influență husită, fie în Moldova de către comunitatea husită refugiată din Transilvania.

Eugen Munteanu semnează studiul *Les reflets en roumain du syntagme ἄρτος ἐπιούσιος (Matthieu 6: 11, Luc 11: 3)*, unde sunt înfățișate sintetic diferitele soluții de interpretare a sintagmei neotestamentare ἄρτος ἐπιούσιος (Matei, 6: 11, Luca, 11: 3) în tradiția textuală greacă, engleză, germană, franceză, italiană, spaniolă, maghiară, a limbilor slave moderne, dar mai ales în cea română. În ceea ce privește tradiția textuală românească, Eugen Munteanu observă că lexicalizarea conținutului acestei expresii s-a produs anterior traducerii Noului Testament în limba română, probabil cu multă vreme înainte de redactarea în limba noastră a unor texte religioase cu un caracter mai complex (p. 114). În concluzie, autorul subliniază că, deși au existat eforturi din partea autorităților bisericești de a impune opțiunea pentru varianta *pâinea noastră cea spre ființă* (cu avantajul expresiv al faptului că aceasta este percepută fie ca „esență, substanță”, fie ca „existență omenească”), formula de inspirație occidentală *pâinea noastră cea de toate zilele* continuă să aibă o circulație paralelă.

Primul număr al revistei „Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics” conține materiale interesante și valoroase, ceea ce constituie un bun început. Se poate spera ca, în viitor, această nouă revistă să-și găsească un loc distinct în sfera publicațiilor de profil.

Ana-Veronica Spenciu

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, bd. Carol I, nr. 11, România

„Mentalities”/„Mentalités”. An interdisciplinary journal/un journal interdisciplinaire, vol. 25, nr. 1–2, 2011, 52 p., Hamilton, New Zealand.

Este, aflăm atât de pe prima copertă, cât și din *Epilogul* semnat de Norman Simms, „ultimul și cel din urmă număr” al unei reviste care a debutat în 1982, sub egida Institutului de Istorie a Mentalităților (Noua Zeelandă) dar ale cărei începuturi, mărturiseste tot redactorul-șef, ar data din 1974, când acesta l-a întâlnit, cu ocazia unui stagiu de documentare în România, pe istoricul Alexandru Dușu, interesat și el de ideea de a dezvolta disciplina numită *istoria mentalităților*.

Considerând că fenomenologia religiei, abordată de teoreticieni de diverse convingeri, rămâne un instrument metodologic util în cercetarea acestui domeniu, Carole M. Cusack sintetizează și repune în discuție în articolul *Discontinuous Meditations on the Phenomenology of Religion* opiniile lui Husserl și Heidegger față de fenomenologie, precum și ideile lui Mircea Eliade în legătură cu relația dintre istoria religiilor și fenomenologia religiei.

Gianni Verdoliva scrie despre *Women and the Church of England: an Unfinished Business*, José Faur analizează *La Ética de Abraham Joshua Heschel: Dos lecciones y una Sonrisa*, iar Joan Jutta Lachkar susține existența unui „punct V”, al vulnerabilității sau al suferinței („V-Spot” sau „vulnerable spot”), și observă din punct de vedere psihopatologic diverse aspecte ale terorismului în articolul *The Psychopatlogy and Profiles of Terrorism: A Cultural V-Spot*.

În studiul *The Price of Love; or, The Economics of the Bed in the Novels of Defoe, Cleland and Sterne*, Hélène Dachez analizează importanța banilor și a dragostei în societatea ficțională din operele celor trei scriitori englezi din secolul al XVIII-lea, observând că relațiile dintre sexe au legătură cu aspecte economice, iar evoluția în societate este rezultatul „gestionării economiei de pat” (p. 21).

În textul intitulat *Le projet esthétique-politique des juvenilia d'Edmund Burke*, Norbert Col identifică în două lucrări din perioada de tinerețe a acestui scriitor și om politic irlandez (*A Vindication of Natural Society* – o satiră a concepțiilor politice ale lui Locke și Rousseau – și *Sublime and Beautiful* – o satiră la adresa ideilor lui Hobbes) opinii estetice și politice care se vor regăsi în lucrările ulterioare ale acestuia.

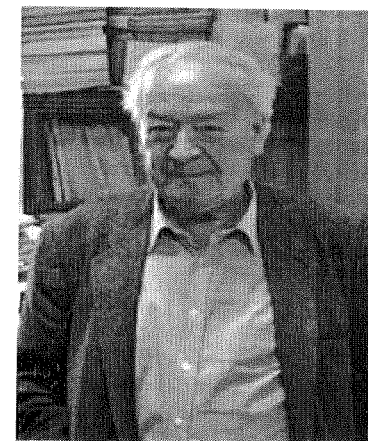
Diverse imagini și ipostaze reprezentând prăbușirea unor turnuri lovite de fulger (precum căderea Bastiliei, imagini de pe cărțile de tarot, atentatele din 11 septembrie ș.a.) sunt observate și interpretate de Robert Liris în *La Tour foudroyée: Image factuelle ou Objet d'Histoire?* Semnificațiile sunt diverse: căderea Omului, răsturnarea unui regim politic, zguduirea unei societăți.

Dintre recenziile care completează materialul acestei reviste o amintim pe cea la ultimul roman semnat de Norman Manea, *Vizuina*, tradus în franceză (*La Tanière*, Paris, Seuil, 2011), considerat de Serenela Ghițeanu „o meditație profundă asupra exilului, morții, dar și asupra lumii ca labirint – invitație la descifrarea codurilor și sensurilor ascunse” (p. 48).

Daniela Butnaru

VASILE ARVINTE (1927–2011)

Născut la 26 decembrie 1927, Vasile Arvinte a încetat din viață pe 11 decembrie 2011, la vârsta de 84 de ani. A fost unul dintre reprezentanții de seamă ai științei filologice la Iași, ca membru al „școlii lingvistice ieșene”, întemeiată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Alexandru Philippide și ilustrată succesiv de personalități proeminente ale științei filologice românești precum Iorgu Iordan, G. Pascu, D. Găzdaru, Gr. Scorpan, H. Mihăescu, G. Ivănescu, G. Istrate, N.A. Ursu, Ștefan Giosu, Al. Andriescu, L. Leonte sau, din generațiile mai recente, Ion A. Florea, Ion Nuță, Mircea Ciubotaru, St. Dumistrăcel, D. Irimia, Dragoș Moldovanu, Adrian Turculeț sau Constantin Frâncu. Ca profesor la Facultatea de Litere a Universității ieșene și ca cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, prin exemplul propriu și prin îndrumarea celor mai tineri, Vasile Arvinte a jucat un rol de seamă în menținerea unui nivel superior al cercetării filologice în această parte de țară.

Descendent al unei familii de țărani români din comuna Voinești din apropierea Iașilor, Vasile Arvinte a absolvit Seminarul Teologic „Veniamin” din Iași, continuându-și apoi studiile (română și germană) la Facultatea de Litere din Iași, pe care a absolvit-o în anul 1950. Devenit imediat după aceea asistent universitar, a urmat, ca membru al Catedrei de limba română a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, cursul normal al unei cariere universitare, fiind pe rând asistent (1950), lector (1955), conferențiar (1964) și profesor universitar (1969). Teza de doctorat și-a susținut-o în anul 1962 la Universitatea „Humboldt” din Berlin, cu o lucrare despre contactele lingvistice româno-germane, studiate pe baza *Atlasului lingvistic român*. Lucrarea de doctorat a intrat în circuitul științific internațional cu titlul *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases)*, Berlin, 1971, alături de alt volum, publicat ulterior, studiul monografic *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Tübingen, 1980. Vasile Arvinte a fost, în diferite perioade, șef de catedră, prodecan, decan și prorector al Universității din Iași. Paralel, a desfășurat o remarcabilă activitate didactică și științifică în Germania și Franța, ca lector de limba română la Universitatea „Humboldt” din Berlinul de est (între anii 1958 și 1962) și la Universitatea din Dijon (în 1964 și 1965). Întors în țară, a revenit frecvent în Germania, pentru perioade mai lungi, în special în 1965–1967 și 1972–1974, ca profesor invitat la universitățile din Bonn, Köln și Freiburg im Breisgau. În această perioadă s-au format și consolidat relațiile speciale ale lui Vasile Arvinte cu Paul Miron (1926–2008), profesor de filologie românească la Universitatea din Freiburg im Breisgau. Prietenia dintre ei le-a permis celor doi filologi să impună oficialităților acceptarea unui acord de colaborare între universitățile din Iași și Freiburg, primul document de acest tip din epoca comunistă. Vasile Arvinte și Paul Miron au știut să utilizeze cu maximă eficacitate acest cadru oficial, inițiind o seamă de proiecte științifice colective, de mare relevanță și importanță, dintre care sunt de menționat o nouă ediție, revăzută și actualizată, a cunoscutului dicționar al lui H. Tiktin *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (Wiesbaden, 1985–1989) și seria

REFLEXELE UCR. VEŽA ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ*

MIRCEA CIUBOTARU

La 22 noiembrie 1688, Constantin Cantemir-Voievod dădea o carte lui Ion Racoviță ca să-și aducă un țigan fugăr, cu familia sa, de oriunde s-ar afla, „ori în țigani domnești, ori boierești, ori călugărești, ori hie în ce veja l-or afla...”. Glosând, ca de obicei, pe marginea arhaismelor, slavonismelor sau a cuvintelor rare, editorul documentului (original românesc) scrie: „*Veja*, malorus = colibă, căruță, «ori în ce veja l-ar afla» sau în orice colibă ca lingurar, ori în ce căruță ca căldărar. Cuvântul *veja* nu figurează în celelalte limbi slave, ci numai în ruteană”¹.

Dicționarele limbii române nu înregistrează un apelativ *veja* cu un sens congruent cu textul citat mai sus. În DLR (s. v.) se găsește cuvântul *vejă*, ca variantă a lui *vejie*, cu sensurile „tulpină a porumbului” și „pănușă uscată” și cu etimologie necunoscută. Încercând să circumscriem mai exact semantismul cuvântului *veja*, atestat în 1688, observăm că el apare într-un context caracteristic actelor domnești din Moldova emise pentru urmărirea țiganilor sau „vecinilor” fugari, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Am inventariat încă 35 de astfel de documente, dintre anii 1595 și 1763², în care, într-o formulă aproape invariabilă, se precizează condiția juridică în care s-ar putea afla fugarii. În 19 documente găsim conținutul cel mai cuprinzător, care prevede cinci situații posibile: „ori pe unde îi va găsi în țara domniei mele sau în târg sau în sat domnesc sau boieresc sau călugăresc sau în slobozie sau oriunde și în orice loc...” (act slavon din anul 1617); „veri s-ar fi în sat domnescu, veri boierescu sau călugărescu sau în slobodzie ori la târg” (act românesc, original, din 1619). Într-un document din 1627 se arată că

* Comunicare la al X-lea Simpozion Național de Onomastică, Cluj-Napoca, 26–28 octombrie 1993.

¹ Gh. Ghibănescu, *Șurete și izvoade*, VIII, Iași, 1914, p. 323.

² DIR, A, XVI, 4, p. 120 (a. 1595); *ibidem*, XVII, 1, p. 16 (a. 1601); *ibidem*, XVII, 2, p. 155, 159 (a. 1608), p. 305 (a. 1610); *ibidem*, XVII, 3, p. 42 (a. 1611–1623); *ibidem*, XVII, 4, p. 167 (a. 1610), p. 313, 375, 384 (a. 1619), p. 421, 424, 471, 478 (a. 1620); *ibidem*, XVII, 5, p. 78 (a. 1621), p. 251 (a. 1623); DRH, A, XIX, p. 210, 258 (a. 1627), p. 391, 392, 394, 399 (a. 1628); Ioan Bianu, *Documente românești*, București, 1907, p. 183–184, 189 (a. 1631); DRH, A, XXI, p. 139 (a. 1632), p. 483 (a. 1633); Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, III, Iași, 1907, p. 78 (a. 1639), p. 79 (a. 1642); *ibidem*, VII, Iași, 1912, p. 125 (a. 1642); *ibidem*, III, Iași, 1907, p. 77 (a. 1648); *ibidem*, V, Iași, 1908, p. 87 (a. 1674); *idem*, *Ispisoace și zapise*, V, I, Iași, 1921, p. 31 (a. 1702); T. Codrescu, *Uricarul*, XXI, Iași, 1892, p. 387 (a. 1740); Gh. Ghibănescu, *Șurete și izvoade*, VIII, p. 352 (a. 1746); Alexandru Vitencu, *Vechi documente moldovenești*, Cernăuți, 1925, p. 27 (a. 1763).

țigani fugari ar putea fi descoperiți nu numai în sate și târguri, ca și vecinii, dar și „în sălașele domni-mele sau în sălașe boerești sau la curte boerească sau hie unde-i va afla...” (original românesc). Este evident faptul că Gh. Ghibănescu definește aproape exact termenul în discuție, cu precizarea că *veja* din 1688 trebuie înțeles ca „sălaș țigănesc”, înțeles apărut prin extensie din sensurile „locuință primitivă”, „colibă”³, „bordei”, chiar „căruță cu coviltir”, „cort de nomad”, toate regăsite în diverse limbi slave, nu numai în ucraineană⁴.

O chestiune aparte o constituie prezența, unică, a acestui cuvânt în documentul românesc, din 1688, al cărui pisar nu este menționat. Este foarte probabil că fie marele logofăt Tudose Dubău, fie diecii Gligore și Toader Beldiman, activi în cancelaria domnească din acest an⁵, erau cunoscători ai limbii ucrainene, fapt normal în contextul cultural al epocii, când cuvântul va fi fost întrebuintat ca un „neologism”, cu oarecare circulație în mediile cărturărești, dar fără șanse de impunere în concurență cu sinonime vechi și generale în limba română. Așadar, cu o singură atestare și fără flexiune românească, *veja* nu poate fi considerat un apelativ românesc, fapt ce implică dificultăți în explicarea unor toponime din Moldova, în certă relație etimologică și semantică, totuși, cu acest cuvânt.

La 6 iunie 1469⁶, Ștefan-Voievod întărea lui pan Oană Pășcu și fratelui său Ivașco Pășcu mai multe sate, o „prisacă lângă Veție” și „un loc de moară pe Țacovăț din gios de gura Veții”. Documentul este o copie din anul 1812 de pe un surset din 1804 al lui Pavel Debrîț. Copistul încearcă o explicație etimologică a numelui, observând: „Veța în limba leșească ari înțelegeri de un turn sau stâlp zidit, iar aice să înțelegi a fi ori numili pâraului ori a unii văi”⁷. Nota copistului dovedește că ne aflăm în fața unei erori de scriere a toponimului, ca și în cazul

³ Melchisedec, în *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 103, citează o carte de la Duca-Vodă, din 1678, pentru căutarea unor vecini fugari „ori în târgu, ori în satul Domniei mele, ori în sat boieresc, ori călugăresc, ori în slobozie, ori în Budă [sic], ori hie unde-i vor afla”, explicând cuvântul *budă*, care „înseamnă o locuință retrasă în pădure, unde locuiesc ciobanii sau pădurarii sau lemnarii; aceea ce mai în urmă s-a numit la noi odae”. Despre sensul real al apelativului („exploatare de silitră sau de potasă”), vezi Mircea Ciubotaru, *Toponimele Buda. Implicații lexicografice și metodologice*, în SCO, I, 1995, p. 113–137.

⁴ F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Viena, 1886, p. 389; Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, I, 1953, p. 178; E. Murzaevy, *Slovar' mestnyh geografičeskikh terminov*, Moscova, 1959, p. 52; *Slovník ukajns'koj movi*, Kiev, I, 1970, p. 316; *Etimologičnij slovník ukrains'koj movi*, Kiev, I, 1982, p. 344. Vladimir Šmilauer, în *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970, p. 190, inventariază formele și sensurile pe care v. sl. *veža* le capătă în limbile slave moderne: rus., bielorus., ucr. și slov. *veža*, pol. *wieża*, osorab. *wěža*, usorab. *wjaža*, ceh. *věž* și sln. *věža*.

⁵ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale (CDM)*, IV, București, 1970, nr. 1128, 1130, 1136, 1137, 1140, 1144, 1150, 1151, 1163. Tudose Dubău se refugiase în Polonia, în anii 1681–1683 (C. Giurescu, *Izvoarele lui Tudose Dubău, Miron Costin și Vasile Demian*, în BCI, I, 1915, p. 186), și cunoșteau desigur polona, dar în această limbă *veja* are doar sensul „turn”, „clopotniță”.

⁶ DRH, A, II, p. 236.

⁷ *Ibidem*, p. 237.

hidronimului *Țacovăț*, pentru *Șacovăț*. Este sigur că în originalul slavon și în suretul lui Pavel Debriț numele era scris *Veja*, fiindcă numai acest cuvânt are în polonă sensul știut de copist. Contrar opiniei editorilor documentului⁸, greșeala este a copistului și nu a traducătorului, iar *Veia*, considerată, într-o paranteză inutilă, ca alt nume al pârâului, este o formă inexistentă în realitate. Greșeala din copia din anul 1812 a trecut apoi în rezumate din opisuri de documente, în anaforele și în copii ulterioare, unele editate⁹.

Aceeași prisacă „unde cade în gura Vejii în Șacovăț” sau „cea prisacă ce cade în gura Vejii în Șacovăț, din gura Vejii în sus” este menționată și la 20 iunie 1578¹⁰. Pârâul *Veja*, atestat și la 6 septembrie 1668¹¹, în hotarul codrului domnesc, este un afluent de 18 km, pe dreapta Șacovățului, râu din bazinul superior al Bârladului. Prin polarizări și diferențieri, de la hidronim au apărut toponimele *Valea Vejei*, *Dealul Vejei (Veja)*, *Coasta Vejii*, *Pădurea Veja*, *Huciul Veja*, *Fundul Vejei* și *Drumul Vejei*. Un cătun *Veja*, atestat din 1837, împărțit din anul 1887 în două sate, *Veja-Clăcași (Veja Statului)* și *Veja-Lingurari*, unificat apoi în 1924, există și astăzi în comuna Stănița din județul Neamț¹². Un alt sat de pe aceeași vale, *Vadul Vejei*, menționat începând din anul 1871 și numit în unele documente cartografice și *Cornișul*, se află în comuna Țibana din județul Iași¹³. Atestat din anul 1469 ca nume al unui pârâu, *Veja* nu este, totuși, la origine, un hidronim, așa cum se va dovedi mai jos.

Alte trei toponime *Veja*, din Bucovina și Maramureș, desemnează înălțimi dominante în zone muntoase.

În anul 1534, se indica *Veja Simea* în hotarul Mănăstirii Moldovița¹⁴. Același munte era un reper în hotarul Mănăstirii Putna, în 1646 (*Veje*) și 1647 (*Vejea*)¹⁵, iar în 1783 pe Obcina Feredeului se arăta „un vârf numit *Veja*, unde se întâlnesc trei hotare, al Câmpulungului, al Moldoviței și braniștea Putnei”¹⁶. În 1808, cu prilejul

⁸ *Ibidem*, nota 3.

⁹ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași. Moldova*, vol. I, 1398–1591, București, 1989, nr. 202.

¹⁰ DIR, A, XVI, 3, p. 98. Text slav, în Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIX, Iași, 1927, p. 106: w оѣтіе вежа.

¹¹ CDM, III, nr. 1685. Atestările ulterioare sunt numeroase. Reținem doar, pentru forme și grafii, unele evident eronate: „de acolo drept pre dispre *Veje*”, în 1669 („Ioan Neculce”, IV, 1924, p. 10); „iar de acolo drept despre *Vejan*”, în 1670; „zarea dealului *Dveji*”, în 1784 (T. Codrescu, *op. cit.*, XVII, p. 22, 87).

¹² *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul I. *Repertoriul istoric al unităților teritorial-administrative. 1772–1988*, Partea a 2-a, București, 1992, p. 1295.

¹³ *Ibidem*, p. 1258–1259.

¹⁴ DIR, A, XVI, 1, p. 366.

¹⁵ CDM, II, nr. 1918, 1962.

¹⁶ T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 143. În hotarnica publicată de Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 136, reperele sunt: „la alt vârf, zis *Vesasăni* [=Veja Simea, în 1546], la pârâul *Benca*, pe vârful zis *Vieja*...”.

unei vânzări, rămâne nevândută „dreaptă partea me care să numește Veja ce mare în fundul Beniei... până în Prisloape la Hrebenetu... și de acolo cât iaste Veja ce mare toată...”¹⁷. Din secolul al XIX-lea, prin acord subînțeles cu apelativul *munte*, oronimul capătă forma masculină *Vejul*, atestată și în grafii germane sau poloneze, care redau, adesea cronat, pronunții românești și huțule: *Weszy wieliki*, *Weszy malyi*¹⁸, *Vezul Velai*¹⁹, *Veși-Velichi*, *Malii-Velichi* [sic], *Veși-Velicul*, *Veșii Velichii*, *Veșii Malei*, *Weszyi Malyi*, *Weszyj Welekij*²⁰ și *Weszy*²¹. O etimologie populară deformează numele celor două vârfuri în *Văzul mare* și *Văzul Mic* (= *Vejul Mare* și *Vejul Mic*, „pe huțanește”), fiindcă de pe culmea lor, „când e timp frumos și senin se poate vedea până la Cernăuți”²². Anchetele efectuate de Dragoș Moldovanu atestă astăzi doar formele masculine ale oronimelor. Cele două înălțimi, de 1494 m și 1419 m, de la izvoarele Brodinei, Moldoviței și Moldovei, se ridică deasupra unor plaiuri care leagă satele Brodina de Moldova-Sulița și acesta din urmă de Argel. Un sat *Vejul* (Mare), menționat din 1919, este astăzi un cătun al satului Moldova-Sulița²³.

Același oronim se regăsește într-un act din 1797, când se vinde o parte din Bănila de pe Siretul Mic, din ținutul Sucevei, „din partea de jos cu munții *Vejul cel Mare*, *Vejul Ciudeiului*...”²⁴. Documente cartografice, în diverse grafii, localizează la sud de Bănila Moldovenească, din raionul Storojineț (Ucraina), un vârf de 748 m altitudine, *Weszu*, o poiană *Weży* și pădurea *Weczu*²⁵, vârful *Wezy*²⁶ și *Veciu*²⁷.

În sfârșit, o *Veža* de 937 m altitudine o descoperim la nord-est de satul Crisfalău, în Maramureșul istoric, pe dreapta unui mic aflunt al Tisei, aproape de izvoarele acesteia²⁸.

La 10 octombrie 1616²⁹, cu prilejul întăririi unor părți ale satului Focșăști, de pe gârla Putnii (Vrancea), se dau măturii și pentru o „bucată de loc din curmătura Sohovejii” și „pe altă bucată de loc, din dialu Sohovejii”. Documentul, o traducere al unui ispisoc slavon, este decisiv pentru etimologia toponimului *Soveja*. Este evident faptul că, până la începutul secolului al XVII-lea, s-a menținut forma

¹⁷ T. V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 339.

¹⁸ *Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina*, planșa *Umgebungen von Putilla*, Viena, 1880.

¹⁹ *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 382.

²⁰ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908, p. 48, 49, 153, 237.

²¹ G. Freytag, *Detailskarte vor Nord-Rumänien (Moldau) und der Bukowina*, Viena, 1916.

²² Simeon Florea Marian, *Tradiții populare române din Bucovina*, București, 1895, p. 240, 241.

²³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I₂, p. 1295.

²⁴ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VI, București, f. a., p. 414.

²⁵ *Administrativ Karte...*, planșa *Umgebungen von Kosson, Kutty, Bisznitz und Putila*.

²⁶ M. D. Moldovanu, *Storojineț-Câmpulung*, hartă, sc. 1 : 300 000 [f. a.].

²⁷ Eusebiu Pașcan, *Harta Bucovinei după Eduard Fischer*, 1914, și C. Teodorescu, *Bucovina administrativă și forestieră*, 1934.

²⁸ Planșa *Szatmár-Németi*, sc. 1 : 200 000, 1914 (hartă militară maghiară).

²⁹ DIR, A, XVII, 4, p. 54, 55.

originară a unui nume slav compus, ca și *Sohodol* „Valea Seacă”³⁰ și *Suhoverh* „Vârful Sec”³¹. Un toponim **Sohaveja* „Veja Seacă” a devenit *Sohoveja* prin asimilarea lui *-a*³², apoi *Sooveja*, fază intermediară, ca în *Sohodol* > *Soodol* > *Sodol*³³, și *Soveja*, toponim desemnând o înălțime golașă sau un pârâu secat. Necunoașterea actului din anul 1616 a întârziat explicarea corectă a acestui toponim, la originea căruia G. Weigand credea că poate fi ucr. *sova* „Eule”, „bufniță”³⁴, inadmisibil formal și greu de motivat semantic. Al. P. Arbore a preluat această etimologie, complicând-o prin artificii fonetice³⁵, în timp ce Iorgu Iordan evită discuția, care nu-și găsește un loc în studiile sale de toponimie³⁶.

Identificarea unei Veje Seci (v. sl. *Sohoveja*) este foarte probabilă. Muntele Coașa, dintre satele Tulnici și Soveja, are pe culme o depresiune, numită în documente *Curmătura Sovejei*³⁷. Pe aici trece un important drum între bazinele hidrografice ale Putnei și Sușiței, peste hotarul istoric al zonei Vrancei. În secolul al XVII-lea, Soveja era o moșie care „umbla pe patru bătrâni”, aceiași și în moșia vecină Câmpurile. Satul era siliște în 1646, când răzeșii vând lui Matei Basarab cele patru părți „din săliște Sovejii, pe apa Sușiței în sus”, „din sat Soveja, în ținutul Putnii, ...în deal pe pârâul Cârligaților, pân în curmătura Sovejiei, unde să hotărăște Vrancea” și „din săliștea Sovejiei, însă pe pârâul Dobromirei, unde să împreună cu locul domnesc”³⁸. Aici, pe apa Dobromirului, domnul muntean rezidește în 1645 o mai veche ctitorie, din 1640, Mănăstirea Dobromira, simbol al păcii cu Vasile Lupu, după confruntări fraticide. În anul 1665, se întăreau Mănăstirii Dobromira, „pre Soveja...la obârșia Dobromirului” Munții Zboinei, iar în 1733, când se face hotarnica mănăstirii, se menționa „obârșia Dobromirului... de acolo în curmătura Sovejii”³⁹. Este posibil ca numele anterior al pârâului

³⁰ Ion Iordan, Petre Giștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 234–235, înregistrează 16 localități actuale și dispărute, în județele Alba, Bacău, Bihor, Brașov, Gorj, Hunedoara, cu numele *Sohodol*, inclusiv un sat *Sohodor* [sic!]. *Sohodolița*, vale lângă satul Trebeș din județul Bacău, este menționată în anul 1616: DIR, A, XVII, 4, p. 67.

³¹ *Suhoverhu*, fost sat, înglobat în orașul Coțmanul Mare din regiunea Cernăuți, este atestat începând de la 26 august 1503: DRH, A, III, p. 515.

³² Cf. pol. *Bialowieza* > *Białowieża*, prin disimilare, la S. Rospod, *Struktura i stratigrafija drevnerusskikh toponimov*, în *Vostočno slavjanskaja onomastika*, Moscova, 1972, p. 51.

³³ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 128, nota 4. *Valea Suhodolului* sau pârâul *Sodolul*, afluent al Nistrului, sunt menționate în 1771 și 1776 de Teodor Bălan, *op. cit.*, VI, p. 220, 225, iar *Sodolu* sau *Sodoli*, fost sat la confluența pârâielor Crasna și Lohan din fostul județ Fălciu (azi în județul Vaslui), în *Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902, p. 449, 625.

³⁴ G. Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în „XXVI–XXIX Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, 1921, p. 89.

³⁵ Al. P. Arbore, *Toponimie putneană*, în „Milcovia”, I, 1930, vol. I, p. 31.

³⁶ Cf. Iorgu Iordan, *Toponimie putneană*, în „Milcovia”, IV, 1933, vol. I–II, p. 1–32, unde îmbogățește materialul onomastic și critică unele etimologii propuse de Al. P. Arbore.

³⁷ Simion Hirnea, *Locuri și legende vrâncene*, București, 1972, p. 146.

³⁸ Aurel Sava, *Documente putnene*, I, Focșani, 1929, p. 12, 13, 171. Zapisese sunt menționate și în *Anaforaia Vrâncii* din 1813, publicată în anul 1900, p. 20–21.

³⁹ Aurel Sava, *op. cit.*, II, Chișinău, 1931, p. 5, 13.

Dobromirul, hagianim secundar în raport cu hramul mănăstirii, să fi fost *Soveja*. În această situație, este probabilă următoarea cronologie a toponimelor: *Suhoveja*, oronim, toponim primar; *Suhoveja (Soveja)*, hidronim, toponim secundar; *Soveja*, oiconim, toponim terțiar. Etapa a doua nu este obligatorie.

Un pârau *Soveja*, afluent al Berheciului⁴⁰ (al Pereschivului, după G. Weigand, sau al Bârladului, după Al. P. Arbore), cu izvorul în Dealul Cetățuiei, la est de satul Homocea, este un toponim secundar, format prin polarizare de la numele unei părți a moșiei Galbeni, azi Buda, din comuna Corbița, județul Vrancea, dăruită în 1768 de Ursul Vartic mănăstirii Soveja⁴¹.

Ignorat de Iorgu Iordan, considerat de origine antroponimică de N. A. Constantinescu⁴², toponimul *Veja*, cu varianta *Vejul* (Mare și Mic), a fost explicat de Dragoș Moldovanu, citându-l pe Vl. Șmilauer, prin ucr. *veža* „turn”, figurat pentru „vârf de munte”, nume aparținând stratului est-slav anterior infiltrațiilor huțule⁴³. Etimologia și datarea oronimului sunt corecte, dar se impun unele observații și sugestii suplimentare.

Cele cinci Veje (inclusiv Soveja) repertoriate aici se repartizează în toată Moldova de la vest de Prut, de la limita de nord a Vrancei și până în Bucovina de nord și în Maramureș, exclusiv în zone montane sau de dealuri înalte, în spațiul de influență lingvistică est-slavă (ucraineană). Este aproape cert faptul că anchetele toponimice ar putea identifica și alte Veje, îndeosebi în Bucovina, Maramureș și Galiția.

Este clar că numele unor obiecte geografice atât de importante, cum sunt munții și dealurile, nu puteau proveni, prin extensie, de la niște veje ucrainene, colibe sărăcicioase, cu existență efemeră și pierdute prin pădurile nesfârșite al începutului celui de al doilea mileniu, ci, mult mai probabil, prin metaforizare, de la aspectul dominant, ca un turn, al unor înălțimi distincte într-o anumită regiune.

Câteva situații speciale, a cel puțin trei dintre cele cinci toponime luate în discuție, cer o abordare mai documentată a problemei. Soveja este un important nod de comunicație pe drumurile spre Vrancea, spre valea Cașinului și spre Transilvania. Pe muntele Zboina a fost un vechi punct de strajă, un „veghe”, necesar pentru supravegherea trecătorilor din și spre Ardeal. În perioada stăpânirii cumanilor în Milcovia, regiunea a fost, cu siguranță, bine păzită. Un post de veghe înalt, eventual într-o mică palancă, o vejă-turn deci, poate fi admisă aici fără dificultate.

Situația este similară în bazinul superior al Bârladului, într-o zonă de trecere, pe văile Gârbovățului și Șacovățului, spre valea Bahluiului, pe la Sinești, și spre

⁴⁰ *Marele dicționar geografic al României*, V, p. 453.

⁴¹ *Din tezaurul arhivistic vasluian. Catalog de documente. 1399–1877*, București, 1986, p. 82.

⁴² N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 466. Satul *Veja* este pus în relație cu numele de persoană *Vēju*, etimologic preluată de Al. Obreja în *Dicționar geografic al județului Iași*, Iași, 1979, p. 242.

⁴³ Dragoș Moldovanu, *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor (I)*, în ALIL, XXIX, A, 1983–1984, p. 380–381.

valea Siretului, prin satele actuale Ghidion și Nistrea. Pe partea dreaptă a pârâului Veja, două înălțimi, dintre cele mai mari din Podișul Central Moldovenesc, domină peisajul: Măgura Gârbeștilor, de 422 m, cu un profil ascuțit din perspectivă nordică și sudică, și Dealul Cetății, mai înalt, de 460 m, dar cu aspect de culme. Pe acest deal, în punctul de maximă altitudine, la Cetatea Mică, numele probabil al unei vechi pălânci, nedocumentată însă arheologic, s-a întemeiat în anul 1801 un schit⁴⁴. Foarte aproape, La Șanțuri, se află Cetatea Mare, menționată din anul 1706⁴⁵, o fortificație cu două rânduri de șanțuri, probabil dacică sau mai veche, dar cu posibile utilizări medievale timpurii. Din cele două „cetăți” se putea supraveghea și controla drumul dinspre Dagâta spre Vadul Vejei sau dinspre Țibănești, pe valea Călinei, pe la punctul numit *Prislop*, toponim care dovedește circulația prin aceste locuri împădurite în perioada simbiozei româno-slave. O „vejă” pe locul uneia din cele două cetăți, la Cetatea Mică mai curând, poate fi presupusă cu mare probabilitate. Pârâul care curge de sub schitul actual, pe panta de nord a dealului, numit poate *Pârâul Vejei* în primele secole de după anul 1000, va fi transferat numele său prin extensie, de la afluent la cursul principal, pârâului numit încă din 1469 *Veja*, afluentul Șacovățului lângă satul actual Gârbești.

De asemenea, de pe Vejele din Obcina Feredeului, care dominau plaiurile dintre trei bazine hidrografice, se puteau supraveghea, în aceeași perioadă, și Prisloapele din apropiere, amintite în anul 1808.

Surse medievale rusești documentează o evidentă extensie a sensului primitiv al cuvântului ucr. *veža* „locuință rudimentară” spre „șatră”, „căruță cu coviltir” și „turn de cetate”. A. A. Potebnea explica ultima evoluție semantică prin împrejurarea folosirii căruțelor încărcate (cu fân, de pildă), ca mijloc de apărare, dar și ca berbec de asalt la porțile cetăților⁴⁶. În *Letopisețul* de la Mănăstirea Ipatiev, din secolul al XV-lea, se relatează plecarea, în anul 1190, a cneazului Vladimir Iaroslavici din Ugor „из Вежы каменое”⁴⁷, „din Cetatea de piatră”. *Cronica lui Nestor* sau *Povestea anilor de demult*, elaborată la începutul veacului al XII-lea, transmite cele mai vechi atestări ale „vejelor” cumanilor, pecenegilor și chazarilor, dintre Nipru și Volga. În anul 965, Sveatoslav cucerește de la chazari cetatea lor *Bela Veža* (Бѣла Вежа), iar Vladimir Monomahul bate pe poloveți între anii 1113 și 1125, la *Bela Veja*⁴⁸, azi *Sarkel-Belaia Veja*, oraș pe Nipru, în regiunea Pereiaslavului. Între „vejele” considerate de Victor Spinei⁴⁹ simple adăposturi fortificate, ridicate pentru iernare sau pentru a face față atacurilor cnezilor ruși și

⁴⁴ Arhivele Naționale București, Schitul Cetatea Mică, pachet I/3. Fragmente ceramice cucuteniene și din secolele XVII–XVIII sunt identificate de Vasile Chirica și Marcel Tanasachi, în *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, Iași, 1984, p. 118.

⁴⁵ CDM, V, nr. 573.

⁴⁶ *Slovar'-spravočnik „Slova o polku Igoreve”*, I, Moscova, 1965, p. 94.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Izvoarele istoriei românilor*. Vol. VII. *Cronica lui Nestor*, București, 1935, p. 71, 211.

⁴⁹ Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 103.

tichiilor negre, măcar acelea menționate mai sus trebuie să fi fost cetăți de piatră albă (calcar). Nici vejele din Moldova nu vor fi fost cetăți de tip Horodiștea, ci simple locuri de veghe, probabil cu foșoare înalte de lemn pentru observarea drumurilor, fapt ce explică lipsa vestigiilor arheologice pe locurile menționate în acest studiu.

LES REFLETS DE L'UKR. VEŽA DANS LA TOPONYMIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Le mot *veja* utilisé dans un document moldave de l'année 1688 avec le sens probable «campement de Bohémiens» n'est pas, de ce fait, un nom de la langue roumaine. Par conséquent, quelques toponymes du territoire de la Moldavie historique et du Maramureș historique ne peuvent pas être expliqués par le mot *veja*, mais par le nom ukrainien *veža* «tour», au sens figuré «sommet de montagne» pour des oronymes et, peut-être, «fortification primitive» pour les toponymes *Veja* du bassin supérieur de la rivière de Bârlad et pour celui de la limite du nord de la région de Vrancea, qui est devenu, par un transfert toponymique (en ukrainien) *Sohoveža* «Veža desséchée» > roum. *Soveja*.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2

REPERE ALE SATIREI ÎN LIRICA POPULARĂ

(Contribuții la studiul STRIGATURII)

DE

SILVIA CIUBOTARU

Spre deosebire de cîntec (ne referim doar la cîntecul liric), care este rodul exprimării unor sentimente personale, dezvăluite în intimitate și expuse rareori unui grup mai mare de oameni, tematica strigăturii se axează deosebi pe caracterizarea indivizilor unei colectivități sătești și, implicit, pe relațiile ce se stabilesc între membrii respectivei grupări sociale. Strigătura exprimă o judecată etică, moralizatoare, o judecată de grup, chiar și atunci cînd aceasta pornește de la un caz particular. Structura dinamică a strigăturii, forma ei concisă, restrînsă la 4, 5, 6, maximum 8 versuri, este menită să-i asigure o funcționalitate adecvată împrejurărilor în care se rostește. Datorită conținutului ei, cel mai adesea persiflator, strigătura a fost asimilată uneori cîntecului de joc și, mai ales, celui satiric, confuzia justificîndu-se, în parte, prin aceea că o serie de strigături nu sînt altceva decît esența unor cunoscute cîntece satirice. Distincția se impune totuși, pentru că altfel ar însemna să ignorăm granițele ce separă cele două specii folclorice.

Categoria tematică la care ne vom referi în continuare, *Strigătura satirică la adresa fetelor de măritat*¹, este preponderentă în repertoriul de strigături ce însoțesc jocurile populare, frecvența sa menținîndu-se la același nivel și în contextul altor manifestări folclorice, cum ar fi săzătorile sau sărbătorirea lăsutului de sec (în special cu prilejul strigărilor peste sat), manifestări la care participă mai ales tineretul. Chiar și atunci cînd practicarea strigăturii depășește cadrul sărbătoresc al petrecerilor, ea însoțind orice adunare a sătenilor, cum se întîmplă în Maramureș, de pildă, unde această specie (numită aici *tipuritură*) este preferată cîntecului, *strigătura satirică la adresa fetelor de măritat* predomină asupra celorlalte tipuri. Remarcabilă este aria ei de răspîndire, incluzînd întregul spațiu folcloric al dacoromânilor, unele atestări existînd și la istroromâni. Nunta rămînc singurul moment de seamă din viața comunității rurale în desfășurarea căruia strigăturile despre fetele de măritat nu apar decît sporadic. Cînd acestea se spun totuși, rostul lor este doar să demonstreze diferențele dintre condiția de fată și cea de femeie măritată, ori să pună în contrast mireasa cu fetele rămase nemăritate.

Atenția deosebită ce se acordă ținutei fizice a fetelor, dar mai cu seamă comportamentului lor social și moral, s-a pus, uneori, pe seama originii acestor strigături, ele fiind rostite în timpul horelor numai de bărbați². Împotriva oricăror aparențe însă, strigăturile pentru fetele de măritat nu denotă misoginismul celor ce le rostesc. Mai mult decît atît, cercetările de teren efectuate în ultimii ani, în-

¹ Lucrarea de față reprezintă un fragment dintr-un studiu mai amplu consacrat strigăturii.

² T. Papahagi, *Poezia lirică populară*, București, EPL, 1967, p. 278—279.

deosebi cele din Bucovina și Podișul Central Moldovenesc, arată că atît fetele cît și femeile cunosc un repertoriu bogat de asemenea versuri, pe care și le revendică adesea ca fiind propriile lor creații³. Pentru a putea înțelege mai bine fondul epigramatic al acestui tip de strigătură este necesar să avem permanent în vedere conjunctura în care se produc. La hore sau la șezători astfel de strigături nu se spun gratuit. Ele vizează o anumită persoană, o anume trăsătură, iar atunci cînd sînt raportate la subiect, justifică din punct de vedere etic ascuțișul satirei.

De la Alecsandri și pînă astăzi s-a menținut constantă, în fiecare studiu sau prefată, observația că specificul strigăturii constă în spontaneitate, în caracterul ei de improvizație. Această constatare nu trebuie susținută *in absoluto*. Ca fiecare specie folclorică bine conturată, strigătura prezintă o anumită stereotipie formală și de conținut. Faptul este susținut și de remarcabila unitate a repertoriului de strigături pe întreaga arie de răspîndire a speciei. Evident că o creație produsă *ad-hoc*, la horă, la nuntă sau cu prilejul altor manifestări folclorice, nu poate avea caracteristicile enunțate mai sus. Spontaneitatea strigăturilor constă în special în capacitatea creatorilor anonimi de a le adapta momentului respectiv, situației sau persoanei vizate. Improvizația intervine, ca și în cazul altor specii folclorice, numai pentru a îmbogăți un nucleu artistic elaborat anterior, cu generații în urmă. La fel stau lucrurile și în cazul strigăturilor despre fetele de măritat. Bogăția repertoriului, varietatea motivelor, numărul imens de variante, toate se grupează în jurul unor scheme unificatoare. Schimbările intervenite nu alterează fondul primar.

O clasificare a strigăturilor satirice despre fetele de măritat se arată a fi dificilă. Motivele vehiculate sînt mai numeroase decît în oricare dintre celelalte compartimente ale speciei. Împărțirea pe care o propunem ține seama de obiectul satirei. Din acest punct de vedere, materialul folcloric subsumat tipului de strigătură tratat se poate diferenția în :

A. Strigături ce vizează defecte fizice

B. Strigături ce satirizează defecte morale și de comportament.

Proporția dintre aceste două categorii este inegală, strigăturile care se referă la defectele morale și de comportament fiind preponderente, în raport cu cele privitoare la defectele fizice ale fetelor de măritat. Constatarea acestui fapt este suficientă pentru a combate afirmațiile unor culegători care vorbesc despre cruzimea gratuită a strigăturilor satirice la adresa fetelor⁴. De obicei, defectele fizice sînt asociate cu cele morale, satira probînd obiectivitatea creatorului popular.

În general, strigăturile satirice vizînd defecte fizice exprimă gustul estetic al poporului. Tot ce tulbură armonia vizuală este izvor de ironie, sursă a comicalului. Două motive sînt mai frecvente : primul are în vedere *Sărutul dat de fata secundă* : *„Lelea naltă sprincenată, / Dă gurița peste poartă, / Da lelea mitit, / Să-ntîndă și n-ajungă”*⁵. Variantele acestei strigături sînt numeroase mai ales în zona transcarpatină. Tonul ironiei este mai mult șăgalnic. Al doilea motiv se referă la *Mîndra cu nasul lung* : *„Lelița cu nasu lung / Ducea niște borș la plug, / Și de nas s-o-nchiedicat / Și tot borșul l-o vărsat”*⁶. Efectul hilar este amplificat în partea a doua a strigăturii pînă la grotesc — lungimea nasului ajungînd să o împiedice la mers. Motivul cunoaște o largă răspîndire și în repertoriul de strigături satirice la adresa femeilor măritate. Alături de aceste două motive, cu o mare circulație, stau cele despre *Fetele strîmbe de spinare*⁸, *Fetele subțiri ca butea*⁹ ș.a.

³ *Arhiva de folclor a Moldovei și Bucovinei* (AFMB), caietele de anchetă din localitățile : Vicovu de Jos, Liteni-Moara, jud. Suceava, Vinătorii, jud. Iași ș.a. Cităm astfel intrucît catalogarea definitivă a fondului auxiliar (F.A.) al AFMB este în curs de realizare.

⁴ V. Voiculescu, *Lirica populară*, în vol. *Elogiu folclorului românesc*, București, EPL, 1960, p. 512.

⁵ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 283.

⁶ „Șezătoarea”, X, 1903, nr. 3—4, p. 58.

⁷ S. Fl. Marian, *Hore și chiuțuri din Bucovina*, București, Academia Română, 1911, p. 39.

⁸ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 286.

⁹ „Grai și suflet”, III, 1927—1928, fasc. 1, p. 108.

Dacă deficiențele fizice ale fetelor mari nu devin decât foarte rar obiectivul strigăturilor satirice, evidențierea defectelor morale constituie baza repertoriului acestora. Numărul motivelor tratate în strigăturile din această categorie schițează un adevărat ghid de comportare morală și socială. Defectul care apare cel mai frecvent incriminat de comunitatea sătească este *lenea*, conjugată cu *nepăsarea* și *nepriceperea*. Un număr apreciabil de strigături ridiculizează țesătoria leneșă sau neștiutoare. Spectacolul oferit de războiul la care lucrează aceste mîndre neîndemînitețe ține de domeniul fantasticului: „Între ițe și-ntră spată, / Paște-o scroafă-mpiedicată, / Între spată și fușei, / Paște-o scroafă cu porci”¹⁰. Un motiv cunoscut, pe care îl amintesc mai mulți folcloriști este acela al mîndrelor care nu-și spală bine rufe (cunoscut și sub numele de „orgoliul zdrențaros”¹¹: „Mîndra mea, de mîndră mare, / Își spală iia-n căldare, / Și-o usucă pe butuc, / Latră ciinii ca la lup”¹². Dacă aceste tinere se apucă să-și spele straietele, ajung să primejduiască puritatea apelor înconjurătoare: „Fetele de pe Iza, / Cînd își spală cămeșă, / Tulbură toată apa; / Cînd își spală poalele, / Tulbură izvoarele”¹³. Motivul fetelor care nu vor sau nu știu să toarcă la cîneapă este foarte răspîndit, chiar și în cadrul repertoriului actual de strigături, în ciuda faptului că astăzi în colectivitățile sătetești această îndeletnicire nu mai are ponderea de altădată. El cunoaște mai multe concretizări. Cîteodată strigăturile persiflează comoditatea unor fete care uită să-și lucreze cînepa: „Joc la nuntă și la joc, / Bucii stau în poloboc”¹⁴, sau, într-o versiune mai plastică: „Fata mamei cea jucată, / Cu cînepa nelucrată, / Și din an, și din ist an, / Și-nfundată-ntr-un bostan, / Să se ouă-un ciocîrlan”¹⁵. Alteori strigătura este mai directă, ironia căzînd necruțător asupra fetelor ce nu-și țes poale la cămașă: „Mîndra me s-o lăudat / Cî ari poale de bumbac; / Am văzut-o ieri la joc, / Cî n-are poali diloc”¹⁶. Alături de fetele leneșe, strigăturile satirice vizează și pe acelea care se sulemenesc: „Săracile fetele, / Cum își bat picioarele, / Pe toate ogoarele, / După ceapa cea ciorească, / Cu ea să se rumenească”¹⁷; sau: „Hai dura și iar dura / Fetele cu legătura / Legătura de grăunțe / Să-și cumpere ruj de buze”¹⁸.

Imoralitatea unor fete generează critici fără replică. Motivul cel mai cunoscut este *Mîndra cu copii din flori*: „Cît îi soarili di sus, / Feti ca la Bogza nu-s, / Toată vara huhurează, / Iarna scaldă și botează”¹⁹. Frecvente sînt și strigăturile axate pe motivul fetelor de măritat ce *nu pot să coacă piine și mîlaie*. Imagistica prin care se realizează acest motiv este diversă. Meteahna apare uneori generalizată: „Cîte fete se ridică, / Nu pot face mămăligă”. Excepția admisă nu face decât să confirme regula: „Doară una-i mai stătută, / Dar și aceea o face crudă”²⁰. Unele variante amplifică imaginea, introducînd, pentru accentuarea efectului satiric, refuzul pisicii de a se atinge de mămăliga ce i se oferă: „Cheamă mița s-o mînince, / Mița miorlăie și fuge / Și s-ascunde pe cuptiori, / Nu mîninc, să mă omori”²¹. În alte variante înfățișarea hiperbolică a mîlaiei rău pregătite pentru coptă augmentează ironia necruțătoare: „Fata mamei cea bălaie, / Coace ghine la mîlaie / Și le pune cu lopata / Și le scoati cu covata”²².

¹⁰ „Izvorașul”, XI, 1932, nr. 7—8, p. 165.

¹¹ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 288.

¹² *Strigături*, ediție îngr. și pref. de C. Ciuchindel, București, Editura tineretului, 1958, p. 19.

¹³ Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, București, Academia Română, 1941, p. 60.

¹⁴ AFMB, satul Ghigoiești, com. Ștefan cel Mare, jud. Neamț, *Chestionar*, p. 225.

¹⁵ „Izvorașul”, XII, 1933, nr. 2, p. 49.

¹⁶ AFMB, *Chestionar* — Ghigoiești, p. 225.

¹⁷ Const. Jianu și Gr. Dumitrașcu-Surpăceanu, *Cîntece și strigături*, Rîmnicu Vilcea, tip. „Episcopul Vartoamei”, 1935, p. 21.

¹⁸ Ion H. Ciubotaru și Silvia Ionescu, *Vînătorii*. Monografie folclorică, Iași, Casa județeană a creației populare, 1971, p. 248.

¹⁹ „Grai și suflet”, III, 1927, fasc. 1, p. 108.

²⁰ AFMB, satul Liteni, com. Moara, jud. Suceava, *Chestionar*, p. 249.

²¹ AFMB, Gîrceni, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 254.

²² AFMB, satul Mănoaia, com. Costișa, jud. Neamț, *Chestionar*, p. 260.

În afară de strigăturile grupate în cele două categorii la care ne-am referit, sînt unele texte ce vizează în același timp mai multe defecte fizice, morale sau fizice și morale împreună. Ele constituie, de fapt, categoria cea mai numeroasă din repertoriul strigăturilor satirice în general. Să le spunem, cu un termen oarecum impropriu, *strigături mixte*. Un loc aparte îl ocupă în cadrul acestora strigăturile referitoare la fetele bătrîne. De cele mai multe ori, fetele bătrîne satirizate cumulează mai multe trăsături negative. Adesea ele sînt puse în tovarășia unor babe guralive, împreună cu care alcătuiesc ceea ce se cheamă „gura satului”: „Minciuna de un' se-ncepe, / De la baba cea urită, / De la fata cea stătută”²³. Se constată și aici, ca și în cazul strigăturilor referitoare la defectele fizice, motivarea judicioasă a satirei.

Mîndra a cărei vigoare fizică contrastează cu lenea din fire este frecvent caricaturizată. Un adevărat tablou de gen se conturează atunci cînd autorul anonim o prezintă pe tînăra respectivă la lucrul cîmpului: „Dară mîndra bălăoaie, / Dacă duci la cîmp se moaie / Și mereu cobește-a ploaie”²⁴. Frumusețea fizică se devitalizează atunci cînd nu este susținută de înțelepciune și demnitate: „Puiculiță de pe coastă, / Părul lung și mintea proastă, / De ț-ar fi mintea ca părul, / Nu te-ar iubi tăt mișălul”²⁵. În general strigăturile din această categorie prezintă două modalități de tratare: *contrastantă*, cînd o calitate fizică este anihilată de un defect moral, sau, dimpotrivă, cînd un defect fizic este atenuat de existența unei calități morale, și *cumulativă*, cînd defectele fizice sînt augmentate de defecte morale.

Cu cît aria de circulație a unei creații folclorice este mai vastă, cu atît forma artistică a speciei respective cunoaște o cizelare mai atentă, creîndu-se astfel posibilitatea unei necontenite șlefuii. Se poate afirma că tipul de strigătură pe care-l avem în vedere îndeplinește condiția cerută, dovedind, alături de alte specii folclorice, resursele potențiale de dezvoltare a graiului nostru pe teren lirico-satiric. Necesitatea comunicării concise, aproape aforistice, a unor observații determină în cadrul strigăturii dezvoltarea unor modalități specifice de exprimare. Enunțarea directă este destul de rară: „Te cunoști lele pe frunte, / C-ai pus rumenele multe”²⁶. Se folosește mai mult exprimarea aluzivă: „Bate doamne pe lelea, / De ce ș-o pierdut cheia, / C-o rămas lada-ncuiată, / Și ea umblă neschimbată”²⁷, falsul monolog: „— Hora, poale pot juca, / Dar cămași nu pot spăla”²⁸, precum și pseudo-dialogul: „— Mîndro cu nasul pe sus, Poale la cămașă nu-s! / — Ba le am, dar nu le-am pus, / Că-s la harnica pe fus”²⁹.

Figura de stil cu cea mai mare pondere în strigătura satirică la adresa fetelor de măritat este *antiteza*. Ea dă dimensionarea expresivă a satirei. Uneori antiteza poate fi aparentă, pentru a sublinia comicul vizual: „Lelea-naltă cît o jordă, / Nu se ști pleca la holdă”³⁰, alteori ea este reală cum se întîmplă în strigăturile referitoare la sărutul dat de fata scundă. De remarcă că în cazul strigăturilor satirice antiteza condiționează întotdeauna celelalte figuri de stil. Un procedeu compozițional specific creațiilor folclorice scurte (cîntec liric, ghicitoare, etc.) este *repetiția*. Ea susține osatura strigăturilor, cărora le întregeste imaginea poetică și le ajută să constituie un întreg independent. Dealtfel, repetiția este absolut necesară pentru a întreține ritmul alert, vivace, al versurilor satirice. Astfel, „parti-tura” fetei sprintenă la horă, dar leneșă la treabă, capătă, datorită repetițiilor verbale, un tempo de allegro: „Și la joc *haida, haida*, / Cu suveica nu pot da, / Și la joc *mă-ndes, mă-ndes*, / Cu suveica nu dau des”³¹.

Respectînd o caracteristică a liricii folclorice în general, strigătura are o structură internă construită pe baza *parallelismelor*. Sînt utilizate frecvent parale-

²³ T. Pamfile, *Cîntece de țară*, București, 1913, p. 291.

²⁴ „Izvorășul”, XII, 1933, nr. 1, p. 20.

²⁵ „Sezătoarea”, XXX, 1923, nr. 4, p. 55.

²⁶ „Arhivele Olteniei”, VIII, 1929, nr. 41—42, p. 131.

²⁷ A. Birseanu, *Snoave, chituri, povestiri*, Sibiu, Editura Astra, 1925, p. 31.

²⁸ *Folclor din Moldova*, vol. I, București, EL, 1969, p. 157.

²⁹ AFMB, satul Miclăușeni, com. Butea, jud. Iași, *Chestionar*, p. 265.

³⁰ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 93.

³¹ AFMB, *Chestionar* — Mănoaia, p. 265.

lismele de sinonimie, de gradație, de enumerație și, mai ales, contrastante. Iată un paralelism contrastant: „— Du-te fată la surcele! / — Valeu, mamă, că mi-i lene! / — Du-te fată la flăcăi! / — Iacă-ndată mamă hăi“³². Epitetele, prezente mai rar în strigături, contribuie la marcarea puternică a satirei, ducând-o în unele portretizări pînă la sarcasm: „Spate late -ncirjodate, / Buze moi, dabalazate“³³. De cele mai multe ori întîlnim false epitete laudative, care susțin contrastul dintre aparență și realitate: „Harnică-i fetița mamei, / Cum se culcă, cum adoarme“³⁴. *Comparațiile* vin să sublinieze anumite defecte fizice ale tinerelor ironizate, încadrându-se și ele în simfonia contrastantă a strigăturii: „fata naltă“ este comparată cu o joardă, cea grasă și scundă cu un „tăbuleț“ etc. *Metafora* apare sporadic, mărinind efectul hilar al textului. Într-o strigătură din colecția Bibicescu, fetele ahtiate după măritiş apar metamorfozate în vase de bucătărie: „Cîte oale pe cuptor, / Toate așteaptă pețitori, / Ş-un răsfoel nespălat / Ş-ăla așteaptă măritat“³⁵. Personificarea obiectelor de industrie casnică, ce le obsedează pe tinerele nepricepute, precede dintr-un animism caracteristic mai ales basmelor, animism care capătă în context valențe noi, umoristice: „Pînză, pînză, / Fă-te mînză / Si treci dealu la mama, / Că te știe-a te lucra“³⁶, sau: „Cînd vād furca și cu fusul, / Parcă vād lupul cu ursul“³⁷.

Ascutîimea critică a strigăturilor este amplificată prin exagerarea daunelor ce le poate aduce defectul vizat. *Hiperbolele* compun tablouri ce țin de monstruos. Cofa nespălată de fata leneșă amintește, prin forfotirea ei fabuloasă, aglomerarea făpturilor din pînzele lui Hieronimus Bosch: „Printre cercuri / Pui de iepuri, / Printre doage, / Pui de broaște“³⁸. Comparată adesea cu epigrama, strigătura folosește foarte rar efectul final de surpriză, poanta caracteristică speciei culte. În exemplul următor portretul ideal al mîndrei, „Subțirică-i mindra mea“ — capătă o creionare neașteptată, acidă: „Subțirică-i, bat-o focul, / De trei ori cît polobocul“³⁹.

³² „Tînerete“, V, 1941, nr. 3, p. 92.

³³ „Șezătoarea“, XI, 1903, nr. 3—4, p. 64.

³⁴ „Izvorășul“, IV, 1923, nr. 5—6, p. 13.

³⁵ I. G. Bibicescu, *Poezii populare din Transilvania*, ed. îngr. de M. Croicu, pref. de I. C. Chițimia, București, Editura Minerva, 1970, p. 189.

³⁶ „Ion Creangă“, IV, 1911, nr. 10, p. 332.

³⁷ AFMB, satul Păhnești, com. Arsura, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 259.

³⁸ AFMB, satul Măzănăiești, com. Drăgoiești, jud. Suceava, *Chestionar*, p. 258.

³⁹ AFMB, satul Draxeni, com. Rebricea, jud. Vaslui, *Chestionar*, p. 262.

REVISTE MOLDOVENE DE FOLCLOR ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

DE
LUCIA HOPU

Primele decenii ale secolului al XX-lea însciu un fapt de o deosebită importanță în istoria folcloristicii românești: ivirea primelor reviste speciale de folclor. O tradiție națională bogată de colecționare, publicare și cercetare a folclorului românesc pregătește această apariție. Diversitatea procedeeilor de culegere a folclorului nostru este în directă dependență de evoluția conceptului de folclor la români. Fixarea citorva puncte de reper în principalele orientări în această problemă, atit pînă la perioada la care ne referim, cît și în epoca contemporană cu apariția primelor reviste speciale de folclor e un preambul care se impune cercetării de față.

Romantismul concepției folclorice de după 1840, care impunea culegerea numai a ceea ce este frumos, arhaic și plin de naivitate rustică în creațiile noastre populare, s-a prelungit pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Acestuia i se opune din deceniul VIII al veacului trecut o nouă direcție științifică prin cercetările erudite de folclor comparat ale lui Odobescu și Hasdeu. Noua direcție lărgeste conținutul noțiunii de folclor, cercetează comparativ creația populară urmărind teme și motive comune mai multor literaturi populare, clarifică raporturile între folcloristică și alte discipline cu care e în strînsă legătură și precizează metoda de cercetare în domeniul folcloristicii. Direcția științifică a școlii folclorice a lui Hasdeu impune folcloriștilor, preocupați pînă acum de a strînge cît mai mult material și mai puțin de cum se adună și de ce se adună, o atitudine critică în alcătuirea

colecțiilor de literatură populară¹. Secolul al XIX-lea înregistrează perioada de vîrf în acțiunea de colecționare a creației populare. Paralel cu numeroasele colecții din diverse provincii, apărute mai ales din a doua jumătate a secolului trecut, interesul pentru folclor a fost promovat prin reviste de cele mai diverse profiluri începînd cu „Columna lui Traian”, prima revistă din țara noastră consacrată etnopsihologiei.

Rolul revistelor în publicarea materialului de literatură populară este tot atît de mare ca și al colecțiilor. De fapt, periodicele au pregătît premisele necesare alcătuirii de colecții de producții populare, atrăgînd atenția cu tot mai multă insistență asupra „cîntecelor naționale” sau „cîntecelor de țară”. Între 1830 și 1840 apar în ziare și reviste primele poezii populare anunțînd culegerile care vor urma². Publicațiile din aproape toate provinciile românești își fac un merit din a reproduce și producții populare. Unele inițiază chiar direcții noi în cercetările de folclor³.

Interesul pentru producțiile populare intensificîndu-se, paginile unor publicații încep să cuprindă permanent rubrici speciale consacrate publicării de material folcloric și purtînd subtitluri sugestive: „Din popor”, „Folclor”, „Literatură populară” etc.⁴ Materialele publicate în revistele citate nu au numai o valoare documentară și estetică. Ele duc și la remarcarea unei direcții critice referitoare la culegerile populare, direcție care va căpăta o pondere deosebită în paginile „Contemporanului” și „Convorbirilor literare”, reflectînd o concepție critică despre folclor, avansată față de cea impusă de Hasdeu. Spiritul științific în aprecierea colecțiilor și lucrărilor de literatură populară promovat de cele două prestigioase publicații din epocă a temperat avîntul unor entuziaști diletanți, epigoni ai lui Alecsandri în metoda de culegere. Folcloristica românească la începutul secolului al XX-lea e dominată de spiritul științific al școlii folclorice a lui Ovid Densusianu. La 1906, el preconiza prin publicația „Graiul nostru” o culegere sistematică, degajarea de diletantism. Toate culegerile mai importante care apar între 1905—1913, de la volumele colecției *Din viața poporului român* scoase în Editura Academiei Române pînă la

¹ Vezi indicațiile lui G. Dem. Teodorescu din lucrarea *Cercetări asupra proverbelor române* (Cum trebuie culese și publicate). Studiu critic și bibliografic, București, 1877, privind exactitatea ca primă condiție a culegerii textelor.

² Vezi „Curierul românesc”, „Dacia literară”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.

³ „Revista română” (1861—1863) a lui Odobescu promovează interesul și pentru cercetările de folclor comparat. Pe aceeași linie se înscrie contribuția revistelor lui Hasdeu.

⁴ Exemple ne oferă publicațiile ardeleni „Familia” lui Iosif Vulcan, Pesta — Oradea, 1865—1900, cu rubricile *Din popor și Datiniile poporului român*; „Șezătoarea” scoasă la Sibiu în 1875 de același Iosif Vulcan; „Tribuna” lui Slavici și Coșbuc, 1884—1903; „Foaia poporului”, Sibiu, 1892. Pentru aceeași perioadă cităm în Moldova „Revista critică literară” din Iași a lui Aron Densusianu, 1893—1897.

edițiile lui Alecsandri, discursurile de recepție privind folclorul, sînt recenzate temeinic și cu asprime în paginile revistei sale „Viața nouă”.

Direcțiile și orientările științifice impuse de personalități cu autoritate în epocile respective nu au putut totuși la începutul secolului al XX-lea să dea științei folclorice românești o delimitare strictă de alte discipline și domenii. Confuziile încă existente între diferite domenii își au rădăcinile și în concepțiile folcloristice străine care nu ofereau nici ele la începutul secolului o prea mare claritate. Confuzia frecventă se făcea între folclor și etnografie ale căror domenii nu erau strict delimitate. Folcloriștii francezi Paul Sébillot⁵ și Arnold van Gennep⁶ includeau în folclor și elemente din cultura materială. Cu acești cunoscuți folcloriști francezi primele noastre reviste speciale de folclor vor avea mai multe legături și așa vor porni de la o concepție mai largă a folclorului. Revistele lui Paul Sébillot erau cunoscute⁷ și probabil exemplul lor a incitat ambiția folcloriștilor români.

Conduși de exemplul publicațiilor străine cu care întrețineau legături, inițiatorii revistelor românești dedicate folclorului nu erau străini nici de concepția folcloristică din epocă despre dispariția iminentă a folclorului — de aici profilul publicațiilor folclorice speciale, mai mult de arhive de folclor. Studiile de folclor publicate în aceste reviste sînt puține, din care cauză cercetătorul este nevoit să descrie concepția folcloristică din întreaga activitate desfășurată în paginile lor. Reluînd tradiția veacului trecut, numeroasele reviste de folclor care apar la începutul secolului nostru inițiază și susțin o acțiune intensă prin colaboratori din toate provinciile românești pentru adunarea materialului folcloric care va constitui baza viitoarelor studii sistematice. Artur Gorovei, magistrul acestei generații de entuziaști iubitori ai creației populare reapăruși în primele decenii ale secolului al XX-lea, motiva el însuși necesitatea valorificării folclorului în primul rînd, ca etapă pregătitoare pentru studierea lui critică, prin greșelile la care pot fi supuși cercetătorii acestei științe care abia acum se închea și al cărei material de cercetări prin specificul ei este supus atîtor variațiuni și prezintă atîtea dificultăți de cercetat: „De aceea, folcloriștii ar trebui să se ferească nu numai de a stabili legi, dar chiar de a trage concluzii parțiale din cercetări ce ar face asupra oricărei ramuri de manifestare a minții poporului. E impru-

⁵ *Le folklore de France*, 4 volume, Paris, 1904—1907.

⁶ Arnold van Gennep, *Le folklore, Croyances et coutumes populaires françaises*, Paris, 1924.

⁷ „Revue des traditions populaires”, Paris, 1885—1916; „Mélusine” — recueil de mythologie, littérature populaire, traditions et usages”, 1887 (în colaborare cu H. Gaidoz); în aceeași perioadă apare la Montpellier în 1899 revista de folclor „Le félibrige latin”.

dent a face aceasta pe cită vreme nu e adunat încă imensul material care trebuie să servească la aceste studii"⁸.

Bogăția materialului folcloric nu putea fi valorificată numai prin colecții, cu atât mai mult cu cât unele din ele erau suspectate de erori, atât ca metodă de lucru cât și în ce privește autenticitatea materialului publicat și selectat după bunul plac al culegătorului. Pe de altă parte, periodicele de nespecialitate ofereau iubitorilor de literatură populară posibilități cu totul insuficiente. Se impunea apariția unor reviste speciale, consacrate exclusiv publicării materialului imens de literatură populară încă nevalorificat și dezgropat cu pioasă grijă de pasionații admiratori ai creației populare. În ambianța concepțiilor existente pe plan național în epoca la care ne referim, revistele românești dedicate special folclorului vor avea un specific al lor față de publicațiile străine similare, specific pe care i l-au dat orientarea ruralistă concretizată la noi în curente apropiate în concepții: sămănătorismul și poporanismul. Prin exaltarea sentimentului național, prin conservarea tradițiilor, sămănătorismul și poporanismul au dat păturii rurale o importanță cu totul particulară din punct de vedere național și social. În ce privește „metoda în folclor” Artur Gorovei publica în „Șezătoarea”, an. I, 1892, unul din primele chestionare la noi, el urmînd modelul chestionarului lui Paul Sébillot. Artur Gorovei recomanda cercetarea individuală pe viu, ferindu-se să dea o regulă generală, căci „fiecare cercetător trebuie să se conformeze împrejurărilor și să întrebuințeze mijlocul dictat de împrejurări”⁹.

Plănuită în Iași de anilor de studenție cu Elena Sevastos și Adela Xenopol la începutul lui 1890, avînd să se cheme „Ion Creangă”, prima revistă moldoveană specializată în folclor va deveni realitate doi ani mai târziu la Fălticeni unde va apare la 1 martie 1892 cu titlul „Șezătoarea” — „revistă pentru literatură și tradițiuni populare” scoasă de Artur Gorovei ajutat de colegul său de gimnaziu, învățătorul Mihai Lupescu și de alți citiva intelectuali rurali¹⁰.

Insemnările lui Artur Gorovei despre propria-i revistă purtînd pechea unui inevitabil caracter subiectiv, căci redactorul își relatează de fapt povestea unor zbuciumați ani de muncă și de sacrificii personale, ne dau prețioase informații despre atmosfera epocii în care apare revista, legătura cu publicațiile și folcloriștii străini prin ecoul revistei peste hotare¹¹. Articolul program al direcțiunii din numărul 1 al revistei începe cu constatarea că „avem una din cele mai frumoase literaturi populare și cu toate acestea pînă acuma nici o revistă specială.

⁸ Artur Gorovei, *O chestie de folclor*, în volumul *Omagiu profesorului Petru Poni*, 1906, p. 93.

⁹ *Op. cit.*, p. 50.

¹⁰ Printre care trebuie citați T. Danilescu și N. Vasiliu.

¹¹ Vezi numărul din martie—aprilie 1922 al „Șezătorii” sau broșura lui Artur Gorovei din 1932, „Șezătoarea” — povestea vieții unei reviste de folclor, Cluj.

Folcloriștii noștri, dacă nu sînt destul de cuprinși ca să-și publice colecțiunile și studiile în volum, sînt nevoiți a le răsleți prin felurite reviste și foi periodice foarte anevoios de găsit pentru cercetători. Dînd la iveală această revistă menită numai și numai pentru literatura populară, credem că vom aduce un folos, oricît de mic ar fi folclorului român¹². Revista își însușește punctul de vedere critic exprimat adesea în publicațiile din epocă referitor la mulțimea colecțiilor de literatură populară ridicîndu-se și ea împotriva felului cum fusese cules folclorul pînă atunci¹³.

Teoretic, ca metodă de lucru, întemeietorii „Șezătorii” își propun respectarea autenticității materialului cules: „Noi ne vom da sîrguință să luăm totul de la izvor”¹⁴. În același număr Mihai Lupescu lansa un călduros *Apel către învățători* constatînd: „Asemenea reviste în alte țări există de mult; la noi însă nimeni nu s-a gîndit la așa ceva. Colecțiunile diferiților culegători nu sînt decît, aș putea zice cu siguranță, niște mici fragmente din marea carte a literaturii poporului, dacă ne-am închipui toată literatura și știința poporului strînsă la un loc. Am voi ca revista noastră „Șezătoarea” pe care o botezăm cu nume țărănesc și pe care n-o scoatem în scop de cîștig, să cuprindă literatura poporului din toate unghiurile țării și chiar din toate locurile locuite de români, de va fi cu putință. Am voi ca revista noastră să fie copie credincioasă a științei și literaturii poporului”¹⁵.

Un entuziast popularizator al revistei chiar de la apariția ei a fost Barbu Ștefănescu Delavrancea. Corespondența lui cu Gorovei evidențiază sprijinul moral și material acordat de Delavrancea revistei și redactorului ei. Fin observator și aspru comentator al situației culturale din vremea sa, Titu Maiorescu n-a trecut cu vederea importanța apariției unei publicații specializate într-un domeniu atît de important pentru literatura română, folclorul. Criticul Junimii apreciază revista ca interesantă și folositoare pentru studiile folcloristice: „E cuminte și bine chibzuită restrîngerea ce și-o impune revista de a nu da decît ceea ce este în realitatea vorbirii și lucrării poporului în locurile anume precizate, iar nu fantasmagorii și declamații goale”¹⁶.

Evoluția titlurilor de la „revista de literatură și tradițiuni populare” la acela de „revistă de folclor” și apoi „material de folclor” este un indiciu al liniilor directoare ale publicației și concepției largi despre folclor pe care a urmat-o. În cele 25 de volume ale „Șezătorii” s-a publicat folclor propriu-zis: povești, glume și păcălituri, obiceiuri, tradiții, cimilituri, cîntece, strigate în joc, descîntece, botanică populară,

¹² Articolul program, *nr. cit.*, p. 1.

¹³ *Idem*, p. 1—2.

¹⁴ *Idem*, p. 2.

¹⁵ „Șezătoarea”, an. I, 1 martie, 1892, p. 2.

¹⁶ Artur Gorovei, *Povestea vieții unei reviste de folclor*, Cluj, 1932, p. 17.

jocuri de copii etc., din aproape toate provinciile românești. În publicarea acestui material se întrevăde intenția de sistematizare a lui după genuri ori funcția socială indeplinită. Întîlnim în paginile revistei și capitole de glosar regional a căror prezentă probează că orientarea dialectologică, folclorică a lui Ovid Densusianu își găsisse ecou. Capitolele de material etnografic probează pe de altă parte că folclorul și etnografia își disputau încă domeniul, consecință a școlii folclorice a lui Hasdeu. Îndrumările teoretice impuse n-au fost respectate practic decît în culegerea producțiilor în versuri. Nu atît valoarea materialului publicat, cit profilul și numărul crescînd al colaboratorilor dau „Sezătorii” prestigiu. Revista devine cea mai autoritară tribună de folclor din epocă, meritul ei fiind deosebit de mare în îndrumarea culegătorilor, punîndu-le la dispoziție instrumente teoretice de lucru (chestionare, recomandări, modele etc.), dar și mai mare în perpetuarea atmosferei de entuziasm național și interes pentru creația populară. În „Sezătoarea” s-au publicat puține studii și cercetări propriu-zise ale materialului de folclor. Prudența redactorului s-a transmis și colaboratorilor. Artur Gorovei încearcă citeva observații teoretice asupra cimiliturii, specie căreia îi va consacra în 1898 o colecție. Folclorisiul fălțicenean distinge cimilitura de ghicitoare, găsind că raportul dintre ele e același ca între gen și specie.

O altă specie, anecdota populară, îl preocupă pe M. Schwarzfild, care nu generalizează însă asupra speciei discutate, ci își propune doar o schiță bibliografică cu referire la volumul de *Anecdote populare*, București, 1889, al lui Th. D. Speranță¹⁷. Observațiile critice ale lui M. Schwarzfild¹⁸ vizează nerespectarea redării exacte a anecdotelor, ceea ce le scade importanța pentru cercetători, căci „valoarea acestei literaturi (populare n. n.) constă mai mult în interesul ei științific, în valoarea ei ca material pentru studii”¹⁹. Cîteva observații asupra anecdotelor în genere, asupra posibilităților de evoluție a acestei specii întîlnim însă în prefața lui Eminescu la broșura *Literatura populară sau palavre și anecdote de E. Baican*, București, 1882: „Anecdotele au idealmintrelea proprietatea de a se schimba cu timpul și a se adapta actualității; multe pot fi de tot moderne”²⁰.

Simion Teodorescu-Kirileanu urmărește chipul lui Cuza Vodă în tradițiile populare și comentează cîntecele lui Vasile cel Mare, cunoscute la moldoveni. Dr. I. Urban Jarnik explică colaboratorilor „Sezătorii” *Noima variantelor din poezia populară* (cu prilejul unei poezii în dialectul macedo-român)²¹.

¹⁷ O ochire asupra anecdotelor populare române în „Sezătoarea”, an. I, 1892, nr. 5.

¹⁸ Făcute de acesta la adresa lui Th. D. Speranță și în „Contemporanul”.

¹⁹ „Sezătoarea”, nr. cit., p. 133—134.

²⁰ „Sezătoarea”, nr. cit., p. 129.

²¹ „Sezătoarea”, 1914, volumul XIV.

O temă frecventă în încercările de studii ale revistelor moldovene de folclor este cea legată de proveniența lui „frunză verde” în cîntecele noastre populare. În „Șezătoarea” problema este discutată de Th. D. Speranță și Artur Gorovei concomitent cu contribuțiile lui N. Eia. Teohari și N. I. Apostolescu din „Noua revistă română”. Speranță considera că utilizarea lui „frunză-verde” în producțiile mai recente s-ar datora abilității lăutarilor care folosesc frecvent formula în graba improvizării. Artur Gorovei vedea în „frunză-verde” încă o dovadă a latinității noastre, pe care Schuhardt o tăgăduia cu îndrăzneală.

Un studiu de poetică populară aparține lui Delavrancea²², fără pretenția unei contribuții științifice, ci mai mult pentru a exalta logica estetică a poporului român și acel bun simț profund, care i se pare scriitorului una din condițiile esențiale ale unei bune opere de artă. Artur Gorovei pune problema raportului dintre literatura cultă și cea populară, demonstrînd cu exemple din cele mai valoroase opere ale literaturii universale, sub forma unui sondaj, influența literaturii populare asupra celei culte²³.

Întregind profilul revistei, mare însemnătate capătă unele capitole abordate pentru prima oară în publicarea materialului de folclor: dintre acestea menționăm capitolele consacrate publicării de materiale privind istoria folclorului și avînd în vedere creația populară cuprinsă în manuscrisele laice ori religioase vechi, fie în tipăriturile vechi.

Utile colaboratorilor și publicului larg cititor erau și capitolele consacrate cronicii evenimentelor folclorice interne și internaționale, integrînd publicația românească de folclor în preocupările folcloristice internaționale prin schimburi de opinii și aprecieri. Necrologurile închinete unor nume cunoscute în cercetarea folcloristică românească au avut același rol de informare și prețuire a activității înaintașilor, în acest domeniu.

Cel mai important ni se pare capitolul de bibliografie românească, el fiind prima inițiativă la noi din acest punct de vedere. Inițiativa aparține lui Artur Gorovei și prinde contur în volumul III al „Șezătorii”, 1894, sub titlul *Bibliografia poporului român*. Inițiatorul își explică intențiile: „Fără pretenția unei lucrări complete dau o listă de ceea ce s-a tipărit în folclorul român. Încercarea aceasta o împart în două: prima parte cuprinde cărțile și broșurile tipărite pînă acum. Vor mai fi unele pe care sau le-am scăpat din vedere, sau nu le cunosc; sper însă că lista se va completa cu trecerea vremii; partea a doua, care va fi de mare folos pentru folcloriști, prezintă și mai multe greutăți de învins. Au fost o sumedenie de reviste, mai cu seamă peste Carpați, în care s-a publicat foarte mult și important material de literatură populară... Intenția mea este că dacă „Șezătoarea” ar mai avea zile

²² Verbul plastic în creațiunile populare, în „Șezătoarea”, 1929, vol. XXV, nr. 1—2.

²³ Elementul popular în literatura cultă, în „Șezătoarea”, an. III, 1894, vol. III.

să reproduc tot materialul acela ca și pierdut pentru noi. Până atunci însă e necesară măcar înregistrarea bibliografică a acestui material"²⁴.

Tradiționalismul „Șezătorii” este evident din caracterul imensului material publicat în paginile ei. Revista a fost cunoscută și apreciată în străinătate de profesorii Kristoffer Nyrop, G. Weigand, dr. Urban Jarnik ș. a.

Cu îndreptățită mindrie, puțin exagerată astăzi pentru acei ce întreprind reconsiderarea activității de 37 de ani ai revistei, Artur Gorovei sublinia întreitul merit al publicației sale: „ca primă revistă de folclor a desmormîntat o comoară menită să fie pierdută pe totdeauna și a contribuit la dezvoltarea interesului pentru culegerea și cercetarea materialului nostru folcloric; „Șezătoarea” a contribuit în vremuri grele la binecuvîntata unire a tuturor românilor prin stringerea laolaltă a tuturor creațiunilor lor, cum a zis Delavrancea; și „Șezătoarea” a făcut să se vorbească despre români și creațiunile lor populare peste toată fața pămîntului”²⁵.

Ecoul pe plan național al „Șezătorii” s-a dovedit puternic. Atmosfera din Birladul primelor decenii ale secolului nostru a favorizat continuarea tradiției fălticenene. În 1903 Mihai Lupescu, Tudor Pamfile și alți colaboratori ai „Șezătorii” au pus aici bazele unei alte reviste moldovene de folclor „Ion Creangă” împlinind inițiala preferință a magistrului lor pentru numele clasicului povestitor pe coperta unei publicații destinate adunării producțiilor populare. Cu același gînd ca „laolaltă” cu alte publicații de acest fel să sporim tot mai mult cunoașterea minunatelor producții ale poporului, adevărate comori de gîndire și simțire, de credințe și de datini gospodărești în care se oglindește sufletul și viața neamului nostru,²⁶ timp de 12 ani revista folclorică birlădeană a constituit o a doua celulă folclorică. Orientarea ruralistă este evidentă din program și mai pregnant decît la „Șezătoarea” lui Gorovei. Subtitlul primului număr era „revista de limbă, literatură și artă populară”. Profilul primei reviste moldovene de folclor s-a imprimat și succesorilor ei. Întîlnim aceeași concepție largă despre folclor. Fostii colaboratori ai „Șezătorii”²⁷ tind să dea și prin noua publicație o imagine integrală a vieții poporului prin culegerile ce se publicau în revistă. Paginile revistei „Ion Creangă” sînt aglomerate aproape exclusiv cu material de folclor reprezentînd toate speciile și genurile. Recomandările teoretice privind tehnica culegerii se fac în același spirit ca la „Șezătoarea”. Se ilustra și prin această publicație stadiul diletant ca și faza de tranziție către rigoarea științifică în abordarea problemelor de folclor. Cercetarea literaturii populare și publicarea ei este pentru

²⁴ „Șezătoarea”, an. III, 1894, vol. III, p. 206.

²⁵ Artur Gorovei, *Povestea vieții unei reviste de folclor*, Cluj, 1932, p. 31.

²⁶ *Tînta noastră*, în an. I, 1908, nr. 1.

²⁷ Mihai Lupescu, P. T. Kirileanu, D. Mihalache, Leon Mrejeriu, Tudor Pamfile, C. Rădulescu-Codin și Ștefan Stan-Tuțescu.

Tudor Pamfile o datorie națională²⁸. Nu lipsește atitudinea critică a redactorului față de cărțile în care se publică bucăți cu fond popular dar cu formă străină. Problema lui „frunză-verde” din cîntecele noastre populare l-a preocupat și pe Tudor Pamfile²⁹. O rubrică a revistei se intitula Literatură populară — îndrumări și culegeri. Sfatul permanent pe care îl dă Tudor Pamfile culegătorilor e de a-și alcătui culegerile din producțiile folclorice de acolo de unde dîinsele răsar și cresc. Tradiționalismul lui Tudor Pamfile e unul declarat fățiș, dovedindu-se total nereceptiv „la spiritul nou al lui O. Densusianu”. Dincolo de o muncă neobosită de adunare și orînduire a materialului cules după direcția etnografico-folclorică de la „Sezătoarea”, Tudor Pamfile și-a definit și un fel de a aduna și prezenta materialul. Cu toată exactitatea programată drept principiu în virtutea tradiționalismului său, Tudor Pamfile intervine într-o măsură arhaizantă în texte pentru a înlătura neologismele care începuseră să apară, punct de vedere acceptat de fapt și de Academie în acea vreme. În genere, articolele publicate de Tudor Pamfile în propria-i revistă sînt, sau apologii ale creației populare față de scepticismul manifestat de unii scriitori, sau polemici mai mult cu caracter personal în care autodidactul și diletantul Pamfile voia să acrediteze ideea că literatura populară trebuie mai mult iubită decît discutată. Fiînd singurul „teoretician” al revistei sale, Tudor Pamfile încearcă și o clasificare a prozei populare³⁰.

Schema cantitativă a materialului publicat în revistă, alcătuită de Valeriu Ciobanu în studiul monografic *Tudor Pamfile*³¹, relevă contribuția de material etnografic și lingvistic adusă de revistă din imensul material de creație populară pe care și l-a propus să-l valorifice. Calendarul revistei apărut între anii 1911—1914 avea un profil mai larg incluzînd și bucăți literare. În iulie 1921 revista folclorică birlădeană a trebuit să-și înceteze apariția prin moartea întemeietorului ei de frunte, Tudor Pamfile. Timp de un an lipsa revistei a fost suplinită de publicația folclorică olteană „Izvoarașul”.

În amintirea harnicului lor coleg și colaborator Tudor Pamfile, folcloriștii moldoveni îi închină o revistă constituită pe profilul celei conduse de el. În februarie 1923 apărea la Dorohoi sub redacția lui D. Furtună și Petru G. Savin „revista de limbă, literatură și artă populară — Tudor Pamfile”. „Cuvîntul cel dintîi” al întemeietorilor reeditează programul publicației folclorice a lui Tudor Pamfile. Revista apărea alături de „Sezătoarea” lui Gorovei ajunsă în anul 30, de „Izvoarașul” din Bistrița-Mehedinți a lui Gh. N. Dumitrescu-Bistrița ajuns în al 4-lea an de existență și „Comoara satelor” din Blaj aflată abia în pri-

²⁸ *Literatura populară ca mijloc de creștere națională*, în an. III, 1910, nr. 2.

²⁹ *Frunză-verde*, în an. III, 1910, nr. 7.

³⁰ Vezi recenzia la volumul de povești și legende din popor *Îngerul românului*, de C. Rădulescu-Codin.

³¹ În „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, an. V, 1956, nr. 1—2, p. 41—135.

mul an de apariție. Dintr-o scrisoare adresată de Mihail Sadoveanu redactorului revistei se desprinde aprecierea pe care o dădea scriitorul celor care se străduiau să valorifice creația populară: „Am văzut că a apărut primul număr din revista „Tudor Pamfile” ... Gîndul pe care l-ai avut și fapta pe care o îndeplinești sînt de toată lauda. Tudor Pamfile a fost un om cum puțini sînt în țara aceasta. Poți folosi cum vei socoti de cuviință articolul meu despre el... Și dacă voi putea fi folositor și altfel, voi da ajutorul meu cu toată dragostea, ca totdeauna cînd e vorba de o serioasă operă culturală”³². Liniiile generale ale publicației, concepția, modul de publicare și culegere a materialului de folclor sînt aceleași ca și ale predecesoarelor ei. Materialul publicat nu ridică probleme speciale. Incercările de teoretizare și interpretare a fenomenului folcloric sînt la fel de sumare. Într-un ciclu de cîteva articole, P. G. Savin face apologia *Dragostei poporului român*. Numerele 1, 2, 3, an. II, 1924 sînt dedicate „părintelui sufletesc” al folcloriștilor moldoveni, Artur Gorovei. N. Mateescu își axează cercetarea asupra *Literaturii populare* pe valoarea etico-cognitivă a acesteia. Învățătorul folclorist își pune aici și problema viitorului folclorului arătîndu-se deosebit de sceptic. O dată cu anul al doilea, 1924, „Tudor Pamfile” își schimbă subtitlul în „revistă de muzică, artă populară și folclor”. Din anul al VI-lea, 1928, revista își încheie apariția cu o suită de articole și însemnări închinat lui Tudor Pamfile cu prilejul dezvelirii la Tecuci a bustului său.

O altă publicație moldoveană de folclor apărea în al doilea deceniu tot la Birlad cu titlul „Doina — revistă de limbă, literatură și artă populară”, scoasă de P. G. Savin la 1 mai 1928. Printre colaboratori: N. Mateescu, D. Furtună, I. C. Beldie, I. Zamfirescu ș. a. „Doina” voia „să lege un fir rupt prin neașteptata moarte a celui care a fost Tudor Pamfile... voește să continue în aceleași margini, cu același program opera începută și dusă pe umerii lui atîția ani... Ne însușim în semn de adîncă admirație și adîncă cinstire, ca să arătăm ce vrea „Doina” articolul program al revistei „Ion Creangă nr. 1, an. I, august, 1908, scris de mult regretatul maestru Tudor Pamfile”³³. Față de predecesoarele sale, noua publicație avea o rubrică permanentă de *Studii și cercetări*. Revista publica materialele cele mai diferite referitoare la creația populară. Avea în vedere și lucrările străine referitoare la folclorul nostru. După exemplul înaintașilor săi, P. G. Savin dădea îndrumări colaboratorilor Cum se culege folclorul³⁴. I. C. Beldie încearcă o definiție a *Literaturii populare* făcînd confuzie între ceea ce este creat de popor și ceea ce devine popular prin potrivirea cu spiritul poporului³⁵. În lămuririle date de P. G. Savin la reparația revistei în 1935, an. II, redactorul dovedește o concepție mai elastică despre folclor, depășind

³² Scrisoare reprodusă în an. I, 1923, nr. 3.

³³ Ce este și ce vrea „Doina”, de P. V. Savin, în an. I, 1928, nr. 1, p. 1—2.

³⁴ În an. I, 1928, nr. 4.

³⁵ În an. I, 1928, nr. 5.

oarecum tradiționalismul publicațiilor folclorice moldovene anterioare : „Folclorul nu numai în trecut are izvorul său, ci el trăiește și se creează și acum, mai ales acum, după prefacerile marelui război care a creat un nou izvor de folclor”³⁶. Din păcate autorul nu și-a putut ilustra concret convingerile prin materialul publicat, deoarece în același an revista dispare.

O publicație folclorică moldoveană de mai lungă durată este „Făt-Frumos” redactată de Leca Morariu la Suceava din septembrie-octombrie 1926 pînă în 1943. Ceea ce aduce nou această publicație este atenția acordată constant și folclorului românilor sud-dunăreni prin cercetările de folclor istro-române ale lui Leca Morariu. O deosebită atenție se acordă publicării de cîntece bătrînești, haiducești, de dragoste, cîmiliturilor bucovinene, multe din ele adevărate valori artistice. Publicația suceveană avea un caracter mai pronunțat provincial față de celelalte publicații moldovene de folclor prin prioritatea acordată folclorului bucovinean. Ca profil, revista are în mai mare măsură caracter folcloric decît etnografic. Aceeași prudență în publicarea articolelor teoretice și studiilor se observă și la „Făt-Frumos”. Cele cîteva studii publicate urmăresc preocupările de folclor la Al. Lambrior, Eminescu și influența literaturii populare la poet³⁷.

Între publicațiile moldovene de folclor trebuie menționată și efemera „Rîndunica”, — revistă literară, științifică și folcloristă” redactată de Elena D. O. Sevastos la Iași între 1893—1898. Elena Sevastos va primi din partea lui Artur Gorovei un sprijin colegial și un îndemn : „Te felicitiez — îi scria A. Gorovei — pentru fericita idee ce ai avut și-ți doresc izbîndă desăvîrșită. Îți făgăduiesc să fac pentru „Rîndunica” tot ce-mi va sta prin putință”³⁸. Revista a publicat în scurta-i existență cîteva anecdote „poporane” culese de Elena D. O. Sevastos, un descîntec de dragoste cules de Constanța Vulpescu-Sevastos, cîntece din Țara Oltului publicate de Elena D. O. Sevastos, cîntece moldovenesti, material folcloric din Bucovina cules de Elena Niculiță-Voronca și fragmente din lucrarea *Nunta la români* a Elenei Sevastos, premiată de Academia Română. Lipsită de colaboratori și din alte provincii, de sprijinul folcloriștilor vremii, limitată la contribuția întemeietoarei, efemera publicație nu s-a putut menține. Modesta-i contribuție e tot atît de mică pe cît i-a fost apariția.

*

Publicațiile folclorice moldovene din primele decenii ale secolului nostru au adus o contribuție particulară, specifică, în activitatea de propagare a interesului pentru folclor, formînd o generație de amatori

³⁶ În an. II, 1929, nr. 4, p. 34.

³⁷ Vezi art. lui Tiberiu Crudu și Leca Morariu.

³⁸ Vezi Al. Bistrițeanu, *Elena Sevastos*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, nr. 1—2, 1957, an. IV, p. 113.

căre au îmbogățit culegerile, oferind material de studiu cercetătorilor și adâncind cunoașterea producțiilor artistice populare românești. Stăpîniți de ideea că literatura populară este pe cale de totală și rapidă dispariție, colaboratorii în număr foarte mare și din toate provinciile culeg din aproape toate regiunile țării. Pornite din inițiativa entuziastului cărturar moldovean Artur Gorovei, primele reviste moldovene speciale de folclor au depășit prin profilul lor și prin colaboratori caracterul provincial determinînd în toate provinciile țării o mișcare folclorică similară. După modelul „Sezătorii” apar la începutul secolului nostru reviste constituite pe profil asemănător³⁹. Ca orientare generală de lucru se merge mai ales pe linia trasată de Alecsandri și Russo — un entuziasm asemănător, destinat, în primul rînd culegerii materialului și utilizării lui artistice literare. Colaboratorii acestor reviste au privit problema studierii folclorului ca o etapă ulterioară culegerii materialului imens de folclor nevalorificat total și amenințat să se piardă. Convinși că îndeplinesc o sarcină națională, ei au avut în vedere culegerea și publicarea materialului rămas în toate colțurile țării. Este repetată insistent ideea că fără munca lor efectuarea viitoarelor studii sistematice, științifice, asupra folclorului nu va fi posibilă. Activitatea lor de pionierat la începutul dezvoltării folcloristicii românești a stimulat progresul științei folclorice românești, oferindu-i fundamentul faptic. Graba culegătorilor, lipsa uneori a unei metode științifice de culegere a materialului în ciuda normelor teoretice de respectare a autenticității impuse în articolele programatice de întemeietori, sînt compensate de bogăția materialului cules și publicat.

În întreagă această activitate a lui Artur Gorovei, Tudor Pamfile, Mihai Lupescu, Dumitru Furtună, P. G. Savin, cărora li s-a adăugat un număr nesfîrșit de preoți și învățători, unii au văzut o simplă „maculatură folclorică”⁴⁰. Mai mult autodidacți, ei nu au fost lipsiți de informații despre mișcarea folclorică din apus, în deosebi din Franța și Anglia. Truda lor poartă o pecete a improvizației, a muncii făcută din cald sentimentalism.

Contribuția pozitivă a publicațiilor moldovene de folclor de la începutul secolului nostru înscrie un capitol important în istoria folcloristicii românești.

³⁹ „Ghilușul”, 1912, Balota-Dolj, Șt. Stan Tuțescu: „Izvorășul”, 1919, revistă muzicală populară, Bistrița-Mehedinți, 1940, Gh. N. Dumitrescu-Bistrița; „Suflet oltenesc”, culegeri și cercetări folcloristice, 1927, Tudor Bălășel, Plenița-Vîlcea; „Buciumul”, Gorj, I. I. Buligan, 1924—1936; „Comoara satelor”, Blaj, ian. 1923, Traian Gherman; „Scînteia” — revistă lunară științifică și de folclor a Societății de lectură „Ion Creangă” a elevilor liceului Petru Maior din Gherla, C. Rădulescu-Codin; „Vlăstarul”, Cluj, 1933—1936; „Țara Fagilor”, revistă de literatură și folclor, Const. Milici, Soloneț, Suceava.

⁴⁰ Expresia aparține lui Ovid Densusianu.

REVUES MOLDAVES DE FOLKLORE PENDANT LES PREMIÈRES DÉCADES DU XX-ÈME SIÈCLE

RÉSUMÉ

Cette étude poursuit la contribution des revues de folklore, parues en Moldavie au cours des premières décades de notre siècle, telles que : „Șezătoarea” (1892—1929), „Ion Creangă” (1908—1921), „Tudor Pamfile” (1923—1928), „Doina” (1928—1935), „Făt-Frumos” (1926—1943), au progrès de la science roumaine du folklore.

Après avoir établi quelques points de repère dans les principales directions antérieures en ce domaine, jusqu'à la parution des premières revues dédiées exclusivement au folklore, on passe à l'analyse détaillée des revues mentionnées.

Les conclusions révèlent la contribution spécifique des revues moldaves et de leurs animateurs, tels que : Artur Gorovei, Tudor Pamfile, Mihai Lupescu, Dumitru Furtună, P. G. Savin et d'autres à la propagation de l'intérêt pour le folklore.

Leur principal mérite est d'avoir formé une génération d'amateurs qui ont enrichi les recueils, en offrant du matériel d'étude aux investigateurs futurs et en approfondissant la connaissance des productions artistiques du peuple romain.

G. IVĂNESCU'S CONCEPTION ABOUT THE MIGRATIONS OF THE ROMANIANS DURING THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

In many ways a highly original thinker, G. Ivănescu (1912–1987) is the only author who published (1980) a complete history of the Romanian language. Many difficult problems addressed and partially resolved by Ivănescu in this work are related to the early (7th–13th century AD) Romanian migratory phenomena, taking place across the Balkans and in the Carpathian regions of Eastern Europe. Largely building on his mentor's (A. Philippide (1859–1933) ideas, Ivănescu advances the hypothesis that, despite the fact that the three main dialectal entities of the Romanian language (Aromanians and Megleno-Romanians, Istroromanians and Daco-Romanians) have all originated from the early Latin vernacular, and thus without any Slavic influences; what would account for the differences between these dialects are the significant migrations (South-North, East-West, and West-East) that affected the Romanian population during the above quoted centuries.

According to Ivănescu, these displacements started in the 7th century and saw ethnic Romanians successively migrate from the South of the Danube towards the river's Northern regions. Ivănescu argues that as a result of these phenomena, the earliest versions of the Romanian language (spoken around the year 1000) developed as follows: 1) The rhotacistic dialect, which later gave birth to the "Morlacian" (and later, the Istro-Romanian), as well as the Northern-Carpathian and Crișana-Maramureș dialectal forms; 2) The Macedo-Romanian-Megleno-Romanian dialect; 3) The Banat-Crișana-Maramureș-Ardeal dialect; and 4) the Moldova-Muntenia dialect. Romanian migrations taking place North of the Danube decreased in intensity the following centuries. Ivănescu documents and comprehensively comments these migrations, as well as their consequences.

Keywords: *Ivănescu, migrations, Megleno-Romanians, dialectal differentiations, ethnogenesis.*

SINTAXA LUI G. IVĂNESCU: SUGESTII PENTRU O INTERPRETARE NEDOGMATICĂ

RODICA NAGY*

G. Ivănescu a întreprins, dincolo de preocuparea constantă pentru teme complexe de lingvistică generală, de istoria limbii române și de limbă literară, o cercetare asupra sintaxei limbii române, în care se remarcă direcții fundamentale de reflecție și unde se formulează principii de analiză inovativă, adesea ignorate de specialiști. Din aceste motive, publicarea în 2004 a cursului de sintaxă, susținut între 1947 și 1949, constituie o restituire necesară, deși tardivă, a bogăției de idei și de fapte destinate, dacă nu să revoluționeze conceperea gramaticii, cel puțin să confirme actualitatea și profunzimea opiniilor sale, depășind condescendent polemicile istorice dintre școlile lingvistice românești și străine¹.

Metoda nedogmatică, creativă, pe care o utilizează G. Ivănescu în elaborarea teoriilor din acest curs, prin valorificarea unor opinii emise de W. von Humboldt, A. Meillet, K. Bühler, A. Philippide, I. Iordan ș.a., determină o manieră similară de receptare a rezolvărilor propuse prin studiile sale publicate și obligă la o interpretare nerigidă a soluțiilor avansate. De aceea, nu ne propunem să analizăm aici exhaustiv contribuția lui G. Ivănescu la progresul cunoașterii științifice românești și nici nu avem în vedere o analiză critică a opiniilor sale, așa cum am procedat în alte lucrări, ci vom semnală câteva dintre temele abordate de lingvistul ieșean, teme a căror tratare, considerăm noi, se apropie de dezideratul ideal al elaborării unei gramatici, ca știință „cu un obiect de studiu unic și bine țărnut” (Ivănescu 2004: 23), care să vizeze studiul formelor, împreună cu indicarea înțelesului acestor forme.

1. Sintaxa – disciplină integratoare; opțiuni epistemologice

O primă chestiune, din care decurg consecințe notabile în organizarea descrierii sistemului sintactic, o reprezintă modelul integrator după care G. Ivănescu

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

¹ Se poate constata, printre altele, omiterea surprinzătoare a acestei lucrări din bibliografia ultimei ediții a gramaticii academice, apărute la un an după tipărirea cursului.

considera că trebuie definită sintaxa, în urma examinării critice a principalelor concepții din lingvistica europeană, grupate în școli și curente, al căror centru de interes se schimbă pe măsură ce teoria saussuriană câștigă noi adepți. Ca atare, G. Ivănescu nu se putea sustrage problematicii controversate derivate din luarea în considerare a relației dintre limbă și vorbire, astfel încât la întrebarea dacă sintaxa vizează studiul limbii sau al vorbirii, în lumina departajării celor două aspecte ale limbajului, răspunsul va ține seama de dimensiunea logică, de cea ontologică și de cea lingvistică, sub care este concepută întreaga sa teorie. Definită ca știință a frazei, sintaxa abordează elementul formal al vorbirii (și al limbii), în măsura în care acesta integrează atât nivelul morfologic, cât și o parte a nivelului stilistic (stilistica sintactică sau sintaxa afectivă), iar disciplina dobândește un caracter integrator mai adecvat la natura sincretică a faptului de limbă investigat, situație în care noțiunea de „gramatică” poate cădea în desuetudine. Se înțelege, în acest mod, că, prin asemenea delimitare a obiectului, G. Ivănescu trasează și direcțiile metodologice necesare pentru a răspunde la întrebarea cum ar trebui să se studieze sintaxa, după ce arată cum s-a realizat anterior acest demers investigativ.

O altă idee valoroasă, opinăm noi, promovează G. Ivănescu privitor la unitățile sintactice, al căror pivot îl constituie *fraza*, prin care se vizează „nu numai ceea ce se înțelege, în gramatica română, prin acest termen, adică vorbire alcătuită din mai multe propoziții, ci chiar o singură propoziție, ea nedeosebindu-se prin nimic esențial de fraza care este alcătuită din mai multe propoziții” (Ivănescu 2004: 76). Izvorâtă din convingerea că raportul dintre planul logic și planul lingvistic are numeroase puncte de convergență, această concepție prezumă simultan și necesitatea individualizării planului lingvistic prin opțiunea simbolică pentru renunțarea la termenul de *propoziție*, tributar instrumentarului logicii. De aceea, considerăm că, privită în contextul mai larg al teoriei lui G. Ivănescu, problema frazei ca unitate de bază a sintaxei rezolvă, simplifică și esențializează în avans constituirea unei configurări optime a lanțului discursiv și anticipă, într-o oarecare măsură, cauționarea *enunțului* ca element fundamental în organizarea comunicării verbale, astfel încât orice reproș adus în legătură cu criteriile de delimitare a unităților sintactice devine neîntemeiat. De altfel, atunci când se operează o ierarhizare a unităților sintactice, G. Ivănescu admite, după modelul gramaticilor românești și, mai ales, străine, că se pot identifica propoziții, sintagme (grupuri de cuvinte), cuvinte și echivalente ale frazelor, numite *cuvinte-frază*²: „eu mă găsesc îndreptățit să constat că unitatea care se impune în primul rând este fraza, în care, prin munca de analiză și comparație, sânt distinse cuvintele și grupurile de cuvinte, și că această unitate, dată și firească, trebuie să formeze și punctul de plecare pentru definiția sintaxei” (Ivănescu 2004: 14).

Mergând mai departe, se poate observa că G. Ivănescu operează, deja din 1947–1949, cu distincția fraze teoretice (asertive) / fraze practice (interogative și imperative), ceea ce devansează o întreagă literatură ce vizează o abordare

² *Cuvântul-frază* reprezintă fie rezultatul unei elipse, fie un substitut de propoziție.

complementară a fenomenelor comunicaționale, prin luarea în considerare a formelor și valorilor pe care le au actele de vorbire în context: frazele interogative reprezintă judecăți în suspensie, deci nu judecăți propriu-zise, iar frazele volitive, ținând de teoria acțiunilor omenești, au drept finalitate persuasiunea prin discurs.

2. Adecvarea terminologică

Dacă avem în vedere un alt aspect al descrierii sintaxei, remarcăm că, la Sextil Pușcariu (1940: 149), ca și la G. Ivănescu, atât complementul, cât și atributul sunt asimilate clasei largi a *complementelor*, adică sunt completări ale unui substantiv, verb sau adjectiv (Ivănescu 1964: 195), respectiv toate cuvintele care servesc la umplerea golurilor sunt *complemente*. Se poate sesiza și aici tendința de clarificare și de simplificare terminologică, derivată din certitudinea omului de știință care construiește responsabil o reprezentare a realității obiectului de studiu investigat, prin alegerea unor termeni care să acopere perfect noțiunile derivate din procesul abstractizării, și nu printr-o selecție arbitrară sau impresionistă. De altfel, G. Ivănescu ameliorează și rafinează demersul interpretativ pe măsură ce adâncește reflecția, așa cum se poate observa, de exemplu, în cazul discuției despre complement, când găsește mai adecvată și mai convenabilă operarea cu distincția *determinat–determinant*, o asemenea analiză fiind nu numai gramaticală, ci și logică. Preocupat de precizia terminologică este G. Ivănescu și atunci când identifică noi clase de fraze sau când redenumeste un tip clasicizat deja: de exemplu, se admite că frazele pot fi *de contingență* și *de implicație* ori că inventarul frazelor cu subordonate trebuie să includă și *frazele de variație concomitentă*, sintagmă terminologică mai inspirată, opinăm noi, decât cea în vigoare (*de măsură progresivă*). Chiar dacă asemenea sugestii rămân fără șanse de a rectifica instrumentarul terminologic tradițional, ele atestă sesizarea unor nuanțe fine ale realităților lingvistice, ignorate anterior sau care au fost tratate superficial.

3. Rafinarea analizei prin circumscrierea limbii române cadrului romanic

Deși raportarea situațiilor supuse investigației la contextul mai larg al limbilor romanice reprezintă o habitudine la G. Ivănescu, am ales să ilustrăm un singur caz, ce confirmă responsabilitatea omului de știință care concepe neizolat teoria sintactică sincronică a unei limbi.

Ipoteza irelevanței ordinii determinat/determinant în clasificarea limbilor a fost sesizată încă din cursul lui Ferdinand de Saussure, care considera că „un procedeu lingvistic nu este determinat, în mod necesar, de cauze psihice” (Saussure 1998: 230) și că ordinea determinat/determinant se poate datora unui hazard morfologic și fonetic. La fel crede și Eugeniu Coșeriu, care apreciază că limba istorică, în calitate de „logos semantic”, nu poate fi redusă la logicitate și că poziția determinanților față de determinați variază de la antepunere la postpunere (cu topică

liberă sau fixă) în funcție de limbile istorice, singura proprietate generală fiind existența determinantilor și dependența lor față de determinați (Coșeriu 2004: 240–241) – proprietate universală incompatibilă cu clasa parametrilor tipologici.

În legătură cu ipoteza ca ordinea determinat/determinant și, prin analogie, ordinea subiect/predicat să constituie un principiu tipologic, opiniile lingviștilor se manifestă în două direcții: există tendința de a clasifica limbile în funcție de ordinea determinat/determinant și teza contrară, conform căreia ordinea în discuție nu este pertinentă, deci nu constituie un parametru tipologic. Prima direcție, prezentă în lucrări străine și românești, se bazează pe stabilirea paralelismului dintre logic și lingvistic (propriu gramaticilor tradiționale), în sensul că există o ordine naturală a gândurilor care se reflectă în ordinea cuvintelor. L. Tesnière (1959: 33) vorbește, în același sens, despre limbi „moderat centrifuge” (limbile romanice) și „moderat centripete” (limbile germanice și slave). În lingvistica românească se înregistrează interpretări similare: G. Ivănescu apreciază că topica este un principiu clasificator al limbilor prin cele două realizări – regresivă și progresivă (Ivănescu 1965: 31–38). Limbile romanice au o topică progresivă, determinat – determinant, care nu favorizează formarea compuselor și a derivatelor cu prefixe, iar limbile germanice și slave posedă o topică regresivă, determinant–determinat (prezentă și în latină și în greaca veche). Pornind de la două „universalii lingvistice absolute” – ordinea elementelor din planul expresiei și existența unor elemente determinate și a altor elemente determinate –, D. Copceag admite, ca și G. Ivănescu, că „între ordinea ideilor și a cuvintelor există nu numai un paralelism, ci o totală identitate, căci cuvintele sânt ele înseși idei, asociate cu secvențe sonore” (Copceag 1998: 79). Această premisă permite împărțirea limbilor investigate în două categorii: limbile care coboară de la general la particular, de la abstract la concret, de la concept la calitate, de la gen la speță – limbile romanice (rom. *floarea roșie*, it. *il fiore rosso*, fr. *la fleur rouge*) și limbile care se ridică de la particular la general, de la concret la abstract, de la speță la gen – limbile germanice și slave (germ. *das weiße Hemd*). Primul tip reunește limbile deductive, care divid și în care predomină o viziune substanțializată, al doilea – limbile inductive, care clasifică, având o viziune calitativă. În ceea ce ne privește, credem că opinia lui D. Copceag, deși pleacă de la aceleași premise ca și G. Ivănescu, este mai inspirată în adecvarea categoriilor (deductiv–inductiv), dar că ordinea determinat – determinant, susceptibilă de a reprezenta un criteriu tipologic (relativizând totuși identitatea logic–lingvistic), nu trebuie raportată exclusiv la sintagmele substantiv–adjectiv, ci trebuie avute în vedere și alte realizări ale determinantilor/determinanților.

4. Necesitatea gramaticii (sintaxei) cognitive

Natura operațiilor cognitive proprii limbii, obiect al gramaticii cognitive, constituie pentru G. Ivănescu una dintre temele favorite, ilustrate prin apelul constant la implicațiile logicului și semanticului în conceperea teoriei sintactice.

Așa cum lingviștii cognitiști cercetează în discurs elementele de contact cu experiența lumii, care sunt semantica nominală, actanțialitatea, mărcile spațio-temporale și personale, postulând noi structurări și dând sens discursurilor în același mod în care se structurează și se dă viață anturajului sociocultural, tot așa considera și G. Ivănescu că există o veritabilă corespondență între sintaxă și conținuturile spațio-temporale, „spusul” fiind întotdeauna legat de „făcut”, iar vorbirea, de practică. În acest sens se poate ilustra, de exemplu, modul în care la Ivănescu sunt examinate funcțiile temporale: acestea se manifestă la nivelul descrierii și la nivelul povestirii, depistând acțiuni unice, iterative, eterne, instante etc. Dar expresia lingvistică a noțiunii temporale antrenează, uneori, și prezența adverbilor care potențează, nuanțează sau dezambiguizează valorile temporale: de exemplu, în cazul exprimării unei acțiuni iterative trecute, prin intermediul perfectului compus sau al mai mult ca perfectului, este necesară prezența adverbilor (*ori de câte ori, merșu (L-a ajutat mereu)*, spre deosebire de cazul exprimării unei acțiuni iterative prezente, fără ajutorul vreunui adverb (*Când scap de celelalte îndatoriri, mă întorc la treburile mele*); apoi, o acțiune instantă (pe punctul de a începe) exprimată prin forma temporală de prezent, are sens de viitor, precizat, câteodată, de adverbele *acuși, iaca* (putem adăuga și *imediat*): *acuși te-ajung, iaca mă sui* (Ivănescu 2004: 163–188). Credem că o astfel de analiză a cadrelor în care funcționează o serie de constrângeri și de libertăți în combinarea mărcilor temporale, anaforice și deictice în comunicare ar putea extinde viziunea asupra structurării sintactice a limbii.

5. Concluzie

Cele câteva idei ale teoriei sintactice ivănesciene relevate mai sus ne-au reținut atenția în măsura în care *spun altceva și altfel* în comparație cu alte lucrări de sintaxă despre faptele de limbă investigate, care se exemplifică (în *Curs*, dar și în celelalte studii) prin numeroase texte excerptate din literatura română, edificând astfel un model de corpus lingvistic; chiar dacă uneori nu are dreptate sau alteori chiar greșește în evaluarea unor ipoteze, vom putea lesne aplica principiul sugerat de însuși G. Ivănescu, după care, *firește, corectarea este de făcut numai formulărilor (sau definițiilor, cum spune el), nu și gândirii aflate la baza lor*.

BIBLIOGRAFIE

- Copceag 1998 = D. Copceag, *Tipologia limbilor romanice (în opoziție cu limbile germanice și slave) și alte studii lingvistice*, Cluj, Editura Clusium.
- Coșeriu 2004 = Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, Editura Enciclopedică.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica* (I), în „Analele Universității din Timișoara”, I, p. 255–267.

- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica* (II), în „Analele Universității din Timișoara”, II, p. 193–219.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în „Limba română”, XIV, p. 31–38.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere și cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom.
- Tesnière 1959 = Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

**G. IVĂNESCU'S SYNTAX:
SUGGESTIONS FOR CREATIVE INTERPRETATION**

ABSTRACT

The publication of the syntax course represents a necessary, yet tardy restitution of ideas and facts that intend to confirm the actuality and profoundness of G. Ivănescu's opinions. The creative method used by G. Ivănescu imposes a similar manner for comprehending suggestions and requires a non-rigid interpretation of advanced solutions. The article intends to present some valuable proposals of the course he taught between 1947 and 1949 and also from other Ivănescu's works.

Keywords: *syntax, sentence, utterance, complement, word order.*

**DESPRE STIL ȘI STILISTICĂ
LA G. IVĂNESCU ȘI DUMITRU IRIMIA**

RUXANDRA NECHIFOR*

1. Stilistică și stil

Ne propunem, în lucrarea de față, să evidențiem principalele concepte privind stilul și stilistica prezente în opera lui G. Ivănescu și, respectiv, Dumitru Irimia.

Stilistica, „știința stilurilor limbii”, este o ramură „înapoiată” a lingvisticii (Ivănescu 1956: 153), al cărei obiect de studiu variază în timp: de la limba operelor literare în Antichitate, la expresiile afective ale limbajului obișnuit, la Bally, la concepția limbii ca artă, după Vossler și Spitzer. Bun cunoscător al istoriei stilisticii, Ivănescu pare să dea dreptate lingviștilor sovietici de după 1950, potrivit cărora stilistica „nu poate neglija studiul limbii operelor literare, și anume studiul utilizării artistice a limbii” (*ibidem*). Îndepărtarea stilisticii lingvistice promovate de Bally (cu interes pentru „expresiile afective ale limbajului obișnuit”) de stilistica estetică, literară, din Antichitate (preocupată de stil și de „ceea ce este artă în limbă”) este considerată anormală, căci premisa de la care pornea era „împotriva realităților”: „limbajul obișnuit se supunea regulilor artei”. Or, regulilor artei li se supune explicit limbajul din operele literare. Prin urmare, și lingvistul, și criticul literar vor avea în vedere studiul operelor literare. Este meritul lingvisticii sovietice de după 1950 de a reorienta interesul către limba literaturii artistice, ceea ce va duce, în timp, prin contribuții din ce în ce mai însemnate din partea cercetătorilor, la emanciparea acestei discipline de sub tutela lingvisticii și la conturarea ei ca disciplină autonomă, cu obiect și metode proprii. Noua stilistică, descrisă în studiile lui Vinogradov, Levin, Tomașevski, se întemeiază pe o concepție „fermă și completă despre limbă” (*ibidem*: 154), deși ideile lor au fost formulate anterior de către lingviști din Occident. De la această nouă stilistică desprinsă dintr-o epistemologie și în acord cu vederea generală a epocii, căci apare „conform nevoilor epocii noastre” (Ivănescu 1956: 154), pleacă lingvistul ieșean, precum și de la stilistica europeană veche, a lui Aristotel, de exemplu, sau de la cea clasică. Și

* Liceul „Vasile Alecsandri”, Iași, str. Costache Negri, nr. 50, România.

ROLUL VARIABILEI GEOGRAFICE : „LACUL“ DE LÎNGĂ PUȚ

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

0.1. Asocierea contrastivă a cuvintelor *lac* și *puț* în izolarea nucleu din *lac* în *puț*, cu realizările *a sări*, *a cădea*, *a da* ~ , utilizate pentru a indica situația „cînd dintr-o primejdie mai mică cădem într-alta mai mare“ sau „pentru cei ce vrînd să scape d-o mică supărare, cad în mai mari necazuri“¹, presupune un sens regional al cuvîntului *lac* în cazul cînd această expresie idiomatică poate fi considerată o *copie a realității* (reprezentînd inițial constatarea unei situații concrete, evocarea unei întîmplări), care mai apoi a căpătat un sens figurat. Condiția necesară și suficientă pentru a-i atribui expresiei caracteristica de copie a realității este coincidența sau suprapunerea parțială a ariei în care *lac* înseamnă 'băltoacă' ('băltoaca de lîngă fîntînă') peste aria în care realitatea desemnată astăzi în limba literară prin termenul *fîntînă* se numește (ori s-a numit) în mod curent *puț*.

0.2. Fără a fi definit ca regional, sensul 'băltoacă' al lui *lac* este înregistrat în principalele dicționare ale limbii române, care nu fac distincții clare în ceea ce privește situația în diacronie și în spațiu, nici asupra utilizării cuvîntului *puț*. Rezolvarea problemei este posibilă pe baza datelor înregistrate în anchetele pentru *Atlasul lingvistic român II* (ancheta Emil Petrovici) și pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni*, informații ce permit și (re) interpretarea unor aspecte din prezentarea acestor cuvinte în lucrările lexicografice mai vechi și mai noi, prin analiza raporturilor dintre termenii *lac* — *baltă* și *puț* — *fîntînă*.

0.3. Abordată prin prisma istoriei unor elemente ale vocabularului limbii române, această cercetare reprezintă o aplicație și o verificare a principiului *variabilei geografice* în interpretarea entopicelelor înregistrate într-o anchetă lingvistică, dar și a terminologiei vechilor izvoare literare, principiu schițat în analiza semnificațiilor și a valorii de întrebuintare a termenilor *munte* și *măgură* în graiurile din sudul Moldovei².

1.1.1. Cuvîntul *lac*, moștenit din latină (*lacus*), prezent și în dialectele sudice, este utilizat astăzi, la nivelul limbii literare, cu sensul de „întindere mai

¹ Explicațiile îi aparțin lui Iordache Golescu ; cf. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I, București, 1895, p. 201.

² Stelian Dumistrăcel, *Termes pour les formes de relief : le rôle de la variable géographique*, în „Revue de linguistique romane“, Lyon—Paris, tome 42, 1978, n°s 167 — 168, p. 293 — 306.

mare de apă stătătoare, închisă între maluri, uneori cu scurgere la mare sau la un riu" (DEX³; cf. și MDE (1978): „Întindere naturală de apă, stagnantă, situată într-o depresiune, uneori cu scurgere asigurată printr-un emisar"; sînt lacuri *tectonice, vulcanice, glaciare, carstice* etc., sau *dulci, salmastre, sărate*), sens care se consolidează prin manualele din învățămîntul general și liceal (cf. *Dicționarul limbii române pentru elevi* [DREV], 1983: „apă stătătoare mai adîncă aflată într-o depresiune și avînd izvoare proprii"). Factorii întindere și adîncime sînt luați în considerație pentru definirea acestui cuvînt (prin raportare la *baltă* în primul rînd) în mod curent⁴.

În definirea cuvîntului, principalele dicționare explicative și istorice (etimologice) ale limbii române, ordonînd diferențele de utilizare a termenului pe care le atestă sursele bibliografice, consemnează sensuri de la 'apă stătătoare întinsă și adîncă' pînă la 'băltoacă' (lăsăm la o parte sensul 'groapă', atestat numai la Dosoftei și interpretat ca un calc după gr. *λάκκος* 'Grube', 'fosse'; cf. TDRG, *Dicționarul limbii române* al Academiei = DA). Pe baza traducerii cuvîntului-titlu, în DA, *lac*, ca termen desemnînd o apă stătătoare, înseamnă „lac, étang, mare, flaque d'eau", semnificații ordonate (conform tradiției lexicografice românești; cf., de exemplu, KLEIN, D., LB: *lac* = *lacus*), în sens invers celor selectate anterior de Tiktin, a cărui definiție („Ansammlung stehenden Wassers...") se fragmentează, după dimensiunea realității denumite, în trei paragrafe semantice: „a) (kleine:) Lache, Pfütze... b) (grössere:) Teich (üblicher *heleşteu*, *iaz*, *rîmnice*)... c) (grosse:) See" (TDRG; vezi și CDDE, în care *lac* este tradus în franceză prin „lac, mare", ultimul corespondent imprecis datorită polisemantismului).

Referirile de pînă acum la existența unor diferențe de sens ale cuvîntului *lac* în funcție de anumite zone ale țării sînt de ordin general (uneori nuanțele pot fi deduse din prezentarea sinonimiei relative). Astfel, pentru Tiktin, în Moldova, *lac*, cu sensurile [a] și [c], este sinonim cu *baltă* (pentru ultimul precizîndu-se că este vorba de uzul învechit și popular); de fapt, după cum vom arăta în continuare, afirmația, în ceea ce privește sensul [a], se verifică numai pentru sudul Moldovei, dar este valabilă mai ales pentru Muntenia și Oltenia. În DA se notează: „În unele regiuni cuvîntul *lac* nu mai e cunoscut, fiind înlocuit prin *iezer*, *tău* s[au] *ghiol*. În altele nu se mai face deosebirea între *lac* și *baltă* (...), *bîlc*, *gîldău*, *japșe*, *smîrc*, *iaz* sau (h) *eleșteu* (la origine: lac artificial pentru pești...)".

Trebuie să observăm, pe de altă parte, că în TDRG și DA consemnarea sensului 'băltoacă' pornește de la contexte ce cuprind entopicul *lac*, dar și accepțiunea figurată a cuvîntului din sintagme ca *lac de sînge*, ~ *de sudoare* (sinonim: *lăcărie*).

Aproape concomitent cu publicarea, în 1937, a fasciculei cuprinzînd porțiunea J — LACUSTRU din DA, Sextil Pușcariu vorbea de înlocuirea, în unele zone ale țării, a lui *lac* prin *iezer*, *tău* și *ghiol*, explicînd-o prin faptul că „*lac* — lipsit de familie în limbă — e la noi un cuvînt slab, care a fost

³ Utilizăm sigle și abrevieri din *Dicționarul limbii române* (serie nouă) al Academiei R.S. România (DLR).

⁴ Afirmația are la bază rezultatele unui test cu un număr de 15 persoane cu studii superioare, din mediul autorului (cercetători științifici, cadre didactice); referirile la rezultatele acestui test se fac, în cele ce urmează, cu trimiterea CURENT.

învinș de primul intrus“⁵. Această sceptică constatare, de factură gillieroniană, care reflectă în primul rând situația din graiurile transilvănene (pentru explicație cf. și 1.5.), poate fi cel puțin nuanțată, observînd că, de fapt, în restul teritoriului dacoromân, și mai ales în graiurile din sudul țării, *lac* s-a păstrat cu alt sens, în corelație cu *baltă*, cuvînt autohton⁶.

1.2. Element lexical preslav păstrat din iliră și tracă, cunoscut în diferite limbi din Peninsula Balcanică (dalmată, albaneză, neogreacă, sîrbocroată, bulgară⁷), *baltă* are o semnificație deosebită pentru zona bazinului inferior al Dunării⁸, întrucît în această zonă, mai ales pe malul stîng, există un număr considerabil de mari întinderi de apă stătătoare, a căror denumire populară, preluată în onomastica oficială, este aceea de *bălți*, cele mai importante fiind *Balla Rastu*, ~ *Potelu*, ~ *Suhaia*, ~ *Greaca*⁹, fiecare cunoscută inițial în zona înconjurătoare ca *Balta* pur și simplu, nume dezvoltat ulterior, într-un cadru de referință mai larg, prin descrierea unor trăsături, de la nume de persoană etc.

De altfel, principalele dicționare ale limbii române explică termenul *baltă* pornind de la această realitate geografică, ce caracterizează sudul țării¹⁰. Pentru Hasdeu, care considera că „semnificațiunile cuvîntului sînt destul de bine arătate de Laurian și Massim“, *baltă* înseamnă, ca și la aceștia (prezentăm explicațiile rezumativ) : 1. masă de apă formată prin revărsarea unei ape curgătoare ; 2. lac („*Balta albă* e un lac sărat“) ; 3. lunca unei ape curgătoare, pășune ce se află în această zonă („*baltă* a înflorit de minune“ — citat preluat, ca și cel precedent, din LM) și 4. masă de apă formată din ploaie (HEM, s.v.). Față de acest punct de vedere, DĂ aduce, pe lîngă un bogat material ilustrativ, numai completări, dar orientează interpretarea termenului, în accepțiunea sa de bază, în conformitate cu situația din graiurile

⁵ *Limba română*, I, București, 1940, p. 119 ; v. și Valentin Țurlian, *Termeni pentru noțiunea „baltă“ în zona Dunării*, în „Buletinul Universității din Galați“, VI, 1983, fasc. 1/Științe sociale și umaniste, Limbă și literatură, p. 78. La familia cuvîntului, față de DĂ, unde apar totuși șase derivate, se mai pot adăuga *lăcdu* (ALR II, s.n., h. 830 / 836 ; cf. NALR. *Offenia*, II, h. 332/937, UDRESCU, GL., NALR. *Offenia*, *Glosar*), *lăcărâu* (UDRESCU, GL.), *lăcășeu* (NALR. *Offenia*, h. 332/939 și *Glosar*) ; cf. și *lăcoviște*, înregistrat și de UDRESCU, GL., cu sensul 'loc smîrcos, smîrcuri ; bălînă', și *Lăcășasca*, numele unei plase în fostul județ Vîlcea (Iosif Geniile, *Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă*, București, 1835, p. 195). Probabil de la lac 'băltoacă' derivă *lăcan*, cu sensul aproximativ 'scobitură (cimentuită) în curtea casei, în care se pune apă pentru păsări' ; cf. *Texte dialectale. Muntenia* (= TD. Munt.) I, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bodgan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1971, p. 468. Pentru *lac* față de *ghiol*, cf. 2.2.4.

⁶ Pentru o sinteză privind discuțiile asupra etimologiei cuvîntului, vezi DĂ, s.v., și Grigore Brăncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 35 — 37.

⁷ Grigore Brăncuș, *loc. cit.*

⁸ „Mlaștinile Dunării ungurești și ale Tisei nu sînt nimic față de labirintul brațelor fluviatile, insulelor, mlaștinilor, lacurilor și canalelor care acoperă valea largă de 12 la 18 km. între înălțimile Dobrogei și faleză de loess a Bărăganului“, scria, în 1902, Emm. de Martonne (ap. P. Găstescu, *Lacurile din România*, București, 1971, p. 28).

⁹ Aceste nume apăreau pe hărțile fizice și administrative de uz didactic publicate în deceniul al șaselea al secolului nostru.

¹⁰ Definiții ce concordă cu înregistrările și caracterizările unor geografi ca G. Murgoci, G. Vălsan, C. Brătescu (P. Găstescu, *loc. cit.*).

din jumătatea de nord a țării (și sub influența unui manual elementar de geografie¹¹, citat), în funcție de *lac*: „Numai rareori se confundă în limbă cu *lac* (sau *iezer*, *iază*, *tău*), care e mai mare și mai adânc: «O scobitură a pământului plină cu apă se cheamă *ballă*, când e mică; când e mare se cheamă *lac*» MEHEDINȚI, P.3“ (s.v), în contrast cu HEM, unde se pune semnul egalității între *ballă*, cu sensul folosit în sudul țării, și *lac* 'apă stătătoare întinsă și adâncă', precizându-se că „Adevărata *ballă* nu e mică, nu este o piștelniță, o mlaștină, un bahlui, ci e mare ca și un *lac*, de care se deosebește mai mult numai prin aspectul său păduros“, text ce întărește explicația evoluției pe teren românesc a lat. *paludem*, prezentată anterior. Sistematizarea semnificațiilor cuvântului în TDRG are în vedere (ca și pentru *lac*) dimensiunea (în sens opus): „Ansammlung stehenden Wassers: a) ... solche grossen Umfangs (= lac): See [sens considerat ca învechit și popular, pentru Moldova]; b) solche mittleren Umfangs: Teich, Sumpf [sub acest sens se invocă numele general de bălți din lunca Dunării sau a Prutului]; c) solche geringen Umfangs: Lache, Pfütze“. Se poate observa că autorul nu pune în legătură bălțile citate după traducerea în românește, din 1851, a operei lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, printre care și *Brateșul* (care s-ar afla în aceeași situație cu Balta Albă), ce apar sub [a], cu cele din lunca Dunării, aspect care prezintă o importanță deosebită pentru delimitarea sensului 'băltoacă' al lui *lac*¹².

În linii generale, se poate observa așadar că, spre deosebire de *lac*, pentru care punctul de plecare este preponderent etimologic, în definirea cuvântului *ballă* se pornește de la un sens special, cel curent în graiurile din sudul țării: Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei. În aceeași situație trebuie considerat și sensul 'luncă, zonă de bălți, mlaștini și grinduri', pătruns în denominația oficială (geografică); acest sens se referă la zona de luncă a Dunării începând de la Calafat, dar mai ales la aceea cuprinsă între brațele fluviului dintre Călărași și Brăila, unde se află *Balta Ialomiței* și *Balta Brăilei*¹³, denumiri care ilustrează semnificația citată a termenului *ballă*, cunoscută și ea într-o arie mai largă. Astfel, pentru o epocă mai veche, *balta*, cu acest sens, a reprezentat unul dintre elementele ce delimitau teritoriul Țării Românești, *de la ballă pînă la munte* însemnând „de la Dunăre pînă la Carpați“ (DA), expresie care a putut fi creată de către ciohanii transhumanți (ipoteză formulată în *op. cit.*), accepțiunea respectivă fiind cunoscută atît dincoace

¹¹ Punctul de vedere, normativ, al geografilor este exprimat de P. Gâstescu, *op. cit.*: „În ceea ce privește termenul de *ballă*, este bine să se folosească, în accepțiunea largă dată de poporul nostru, pentru zonele din lunca rîurilor care sînt inundabile și presărate cu numeroase lacuri; de asemenea pentru lacurile de luncă, ca tip genetic aparte...“ (p. 30; autorul reia aceste idei dintr-un articol publicat în 1965, *Asupra termenilor de „lac“ și „ballă“*). Observăm că pe hărțile recente Rastu, Potelu, Suhaia, Greaca sînt numite însă *lacuri*.

¹² Punînd pe primul loc, în explicarea cuvîntului *ballă*, semnificația de 'apă stătătoare mai puțin întinsă și adîncă, băltoacă', o serie de dicționare (SCRIBAN, D., DEX, DREV) reflectă uzul curent literar (înregistrat și la vorbitorii testați de noi *ad-hoc*), care ignoră sensul tehnic al geografilor, preluat din graiurile din sudul țării.

¹³ Cf. și O. Vințeler, P. Chirilov, *Microtoponimia Bălților Brăilei*, în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 298.

de Carpați¹⁴, cît și de către ciobanii săceleni și sibieni¹⁵. Pentru aceeași mare arie geografică, poate fi invocat și termenul *băltărețul*, numele vîntului ce bate dinspre sud, de la bălțile Dunării, în opoziție cu *munteanul*; cf. și *băllag*, *băltăgan*, cu același sens (DA). În ceea ce privește vorbirea din Moldova, sensul 'zonă de bălți și mlaștini din lunca unei ape curgătoare' apare la Neculce : descriind o invazie tătărească în Ucraina, se narează că la întoarcere, tătarii fiind pedestri întrucît le erau caii oboșiți, „ieșea rușii de prin bălți și de prin păduri de-i ucidea” (ap. HEM).

1.3. Primele atestări în scris ale acestor entopice, în documente slavonești, datează de la 1468 pentru *lac*, referindu-se la o localitate din județul Iași, respectiv de la 1505 pentru *baltă*, cu referire la o localitate din județul Vilcea („și iarăși au cumpărat de la Paul *balta* toată”)¹⁶. În nume de locuri, *lac* apare, în documentele slavone de pînă la 1521, în acte hotarnice din Țara Românească : vezi, de exemplu, *Lacul Laptelui* (1517, Draja, jud. Prahova), *Lacul cu Răchișile* și *Lacul lui Cosain* (1517, lingă Țintea, jud. Prahova)¹⁷. Contextele în care apar aceste nume (în corelație cu alte denumiri de importanță locală : *Piraie*, *Măgura Vișeilor*, în primul caz, *Dimbul*, *Gorganul Vulpiei*, în cel de al doilea), dovedesc că substantivul numea aceeași realitate ca și în Moldova (1468), unde apare ca reper („de aici drept la lac”) alături de „moara lui Cosiță”, „lozia din matca Bahluiului Mare” etc. *Baltă* și *lac* apar apoi, paralel, din primele texte religioase românești (*lac*, la Coresi, 1581, *baltă* în *Psaltirea Scheiană*), denumind aceleași realități¹⁸, sau realități apropiate (cf. DA, unde se remarcă folosirea improprie, în traducere, a lui *baltă*). Se poate afirma, așadar, că în româna (literară) veche cele două cuvinte erau sinonime și numai o cercetare amănunțită a documentelor din secolele următoare ar putea arăta momentul din care *baltă* și *lac* încep să reflecte uzurile regionale, pe măsura diversificării textelor scrise.

¹⁴ Cf. HEM, s.v., pentru zona Brăilei : „... se tindea brăilenii pînă la orașul Flocii pe baltă în sus... și pusea subași prin sate și scaun pe baltă, de lua vamă din toate cele ce ieșea din bălți” (inceputul secolului al XVIII-lea). Pentru județul de *Baltă*, cf. Valentin Țurlan, *op. cit.*, p. 88; la 1835 în județul Brăila existau două plase cu acest nume : „plasa Bălților sau Vizirii” și „plasa Bălții sau Scorțarii Vechi” (Iosif Genilie, *Geografie...*, p. 214). Pentru epoca contemporană, în graiurile din Teleorman sensul este înregistrat de Marin Preda, *Întîlnirea din Pămînturi*, București, 1948, p. 76. Un text din *Graiul nostru...* atestă sensul pentru nordul Munteniei (cf. O. Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, în *Opere*, I, București, 1968, p. 188).

¹⁵ Cf. DA, unde este dat un citat al autorilor, pentru zona Brașov ; pentru Poiana Sibiului, cf. O. Densusianu, *op. cit.*, p. 189 : „[ciobanii] coboară la țară de pe munte. Și merge pe drum pînă ajunge la moșie, acolo un[de] să-nvoesc de ernează pînă primăvara... Ne ducem cîte zece zile, ne ducem pînă la baltă...”.

¹⁶ Cf. G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 114, 74 ; pentru localizare, cf. DRH, A, II, p. 538, respectiv DRH, B, II, p. 544.

¹⁷ Ap. Mihăilă, *op. cit.*, p. 114 ; localizarea după DRH, B, II, p. 542, 538. Numele *Lacul Puturos* este citat de Mihăilă, *ibidem*, pentru 1493, din Moldova, după un document pe care C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, autorii vol. III din DRH, A, apărut în 1980, îl consideră un fals din secolul al XVII-lea, printre argumente invocîndu-se și prezența unor „românisme” (*op. cit.*, p. 536). Cea mai veche atestare într-un toponim din Țara Românească apare pentru 1496 ; cf. *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374 – 1600* (DERS), București, 1981, s.v. *lac*.

¹⁸ Pentru alte atestări ale acestor cuvinte ca entopice și în onomastică, reflectînd aceeași situație ca și documentele de pînă la 1521, vezi și Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

1.4. Această diferențiere poate fi însă remarcată în scrierile cu conținut științific, traduceri sau manuale de geografie din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Într-o traducere din italiană din jurul anului 1790, atribuită de N. Iorga lui Amfilohie Hotiniul¹⁹, *lac* nu poate să surprindă (Cap. 3 : Pentru idorgrafie... pentru riuri, lacuri, băi, pentru apropiere celor deosebite a lor ape)²⁰. Termenul apare apoi în textele de specialitate din Transilvania (v. *Gheografia sau scrierea pământului*, Buda, vol. I, 1814, p. X [nenumerotată]), unde *lac* poate fi glosat prin *lău*, dar diferența față de *baltă* este subliniată, ca la Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de gheografie* (I—III, Blaj, 1842) : „Apa mai mare, încungiurată de uscat și necurgătoare, se zice lac sau tău, sau, de e mai mică, baltă” (I, p. 46—47), pentru autor fiind *lacuri* apele stătătoare ce se află lângă Dunăre, din Muntenia (II, p. 291) sau cele din Moldova (*Brateșul sau lacul Dorohoiului*; II, p. 307), după cum *lacuri* sînt numite și „marea Caspie cel mai mare lac pe pămînt”, Aralul, Baicalul, Ciadul, *Lacul de sus* din America și cele din Oceania : „lacuri încă se află mai multe, dară mărunte” (III, p. 14, 15, 159, 230, 329).

Transilvănenii păstrează termenul științific *lac* chiar atunci cînd scriu în Moldova sau în Muntenia, mai puțin dispuși, se pare, să cedeze influenței limbii vorbite, așa cum se poate constata la Vasile Fabian, în *Geografia elementară...*, Iași, 1840 (p. 37 ; vezi și textele reprezentînd „partea astronomică și fizică” aparținînd aceluiași autor din manualele tipărite la Iași de Dimitrie Gusti în anii 1843, 1846), sau la A. Treboniu Laurian, în *Geografia țărilor române pentru școalele primare* (București, 1863) : „România are foarte multe lacuri spre Dunăre, și patru în partea de către răsărit în regiunea Buzăului, dintre care merită însemnare Balta Albă” (p. 7) ; „Lacuri mai însemnate în Moldavia sunt două, lacul Brateșului, la gura Prutului, și lacul Dorohoiului prin care trece Jijia” (p. 18 ; textele apar identic în ediția din 1866; cf. și manualele de geografie ale lui Laurian tipărite la Iași în 1854 și 1855).

Mai puțin netă este deosebirea dintre *lac* și *baltă* pentru moldoveni, care sînt influențați de denumirea populară locală, fapt ce se poate observa încă de la Dimitrie Cantemir, chiar dacă pentru acesta *lac* aparține și terminologiei savante, latinești. În *Descriptio...* apele stătătoare ale Moldovei sînt numite cu termenul general de *lacuri* : *lacus Bratesz*, ~ *Orcheiensis*, ~ *Dorocheiensis*, ~ *Colaczin* și *lacus Ovidii*, transpus în românește prin *lacul Ovidului*²¹, dar care în *Hronicul vechinii a romano-moldo-vlahilor*²² apare sub numele de *balta lui Ovidie* (p. 155) sau „lacul ce-i zicem acmu noi Vidovul” (p. 323). În *Hronic* întîlnim paralel *baltă* și *mare* pentru Azov : „... *balta Meolis* (aceasta-i marea Azacului)” (p. 60 ; cf. denumirea latinească *Palus Maeolis*) ; „*Meotis* (aceasta-i baltă Azacului)” (p. 66 ; cf. 261), „mare Baltă” fiind și Hiva, de la răsărit de Caspica (p. 439). În sfîrșit, *baltă* înseamnă

¹⁹ Vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 19. Pentru paragraful ce urmează am luat în considerație cîteva din textele analizate în capitolul consacrat formării terminologiei geografice, din această lucrare.

²⁰ *Gramatica fizicii...*, Biblioteca Academiei R.S. România, ms. 1627, p. 221^v ; cf. 223^r.

²¹ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae—Descrierea Moldovei*, Editura Academiei R.S. România, București, 1973, p. 68.

²² Ediția Gr. C. Tocilescu, București, 1901.

și 'zonă de baltă' : „...lăcuiitorii bălții Meotis fiind asupriți de foame...” (p. 76)²³.

Apreciat pentru aportul la formarea terminologiei geografice românești moderne²⁴, Dimitrie Gusti, în manualele de geografie publicate la Iași între 1843—1867, utilizează termenul *lac* ca și transilvănenii²⁵ (*Geografie veche...*, 1843, p. 21; *Geografie pentru scoalele primari din Moldova*, 1854, p. 8, 17, 34, 49, 61, 78 : în Moldova sînt două lacuri : *lacul Dorohoiului* și *lacul Brateșului*). Mai mult, unele formulări probează un criteriu de clasificare : „În Transilvania nu sînt lacuri, ce numai bălți, care se află mai cu seamă pe lîngă cursul de mijloc al Mureșului”, scrie el în *Geografie pentru clasa a III-a din scoalele primare...*, 1859 (p. 139) ; fraza apare la A.T. Laurian, *Manual de geografie...*, Iași, 1854, p. 84. Dar, în enumerarea apelor stătătoare din Țara Românească, *lac* și *baltă* sînt folosite alternativ, deși se referă la realități asemănătoare ori comparabile, sau între ele se pune semnul egalității : Dunărea „formează multe lacuri, bălți și gîrle” (p. 12) ; în județul Dolj se află „lacul Cetate, Morenii, Maglavit”, dar „Branîștea este una din cele mai mari bălți ale României”, în județul Romanați se află „balta sau lacul Bistrița”, *balta Suhogea* (Zimnicea) este „lac mare în prefectura Teleormanului” (p. 13). Această situație pare să reflecte oscilația autorului între terminologia științifică și denumirile uzuale din zona de luncă a Dunării și din zona de cîmpie (*bălți* sînt și Greaca, *Motîștea*, Călărași, *Balta Albă*, *Sneagovul* etc., p. 15), căci Siriu, „în muntele cu același nume” (p. 14) este *lac*. Aceeasi alternanță a termenilor găsim la Dimitrie Gusti, în *Geografia... pentru clasele primare* din 1867 : sub titlul general de *lacuri* sînt enumerate Padina, Greaca, *Balta Albă*, *Brateșul*, *lacul sau iezerul Dorohoiului*, *iazul Dracșani*, *lacul Brateș* (p. 12), *Balta albă*, *balta Amară*, *Balta Smeu*, *lacu Călărași*, *lacu Gălățui* (p. 14) etc.

Amprenta vorbirii și a denominației locale este însă deosebit de puternică în manualele de geografie tipărite la București de Iosif Genilie. În *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă*, deși probabil o prelucrare din franceză²⁶, se pune semnul egalității între *lac* și *baltă* chiar într-o definiție generală : „Lacul sau balta este o apă dulce stătătoare, încungiurată de pămînt de toate laturile, din care cele mai mari sînt *Caspia* și *Aralul* ; acestea însă pentru că sînt sarate și mult întinse se numesc și mări” (p. 117—118). Marile întinderi de apă stătătoare ale Europei sînt lacuri (cf. *Ladoga*, *Onega*, *Peipus*, *Maggiore* etc. ; p. 156), dar județele *cîmpene* ale Țării Românești „au mulțime de bălți pescoase spre marginea Dunării” (p. 204 ; cf. și p. 184), județul Ilfov „are trei mari bălți : *Herăstrăul*, *Snagovul*, *Cociogul*” (p. 212 ; pentru *baltă* 'zonă de luncă' cf. 1.1.).

Dacă este originar din Săliștea Sibiului²⁷, Iosif Genilie și-a însușit foarte bine trăsături caracteristice graiurilor sudice (muntenesti), prezente

²³ Cf. și *lacul, balta Medra*, în *Istoria ieroglică*, Editura pentru Literatură, București, 1965, vol. I, p. 184, 186, vol. II, p. 257.

²⁴ Cf. N.A. Ursu, *op. cit.*, p. 25, 27.

²⁵ În cele ce urmează ne referim numai la cărțile în care nu au fost reluate părți sau capitole aparținîndu-i lui Vasile Fabian.

²⁶ N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 26.

²⁷ Viața și activitatea profesorului de la Colegiul „Sf. Sava” înainte de 1831 nu este cunoscută ; singura informație pentru această epocă ce semnalează un fapt de interes, nediscutat, provine de la George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890 : „Sub gu-

în *Geografia* tipărită în 1835²⁸, astfel încît putem considera că atunci cînd în *Printipuri de geografie* (1841) stabilește raporturile dintre *baltă* și *lac* se referă la uzul curent din subdialectul muntenesc. Întrucît această carte este un compendiu de geografie, se pare că autorul nu mai ține seama de terminologia unui model, astfel că „*baltă* este o întindere de apă încongiurată de pămînt din toate părțile. Bălțile cele mai mari sînt : Ladoga și Onega în Rusia” (p. 5). E drept că pentru el *riuri* sînt Dunărea, Oltul, Argeșul, Ialomița și Siretul (p. 15), iar Jiul, Vedea, Dimbovița, Prahova și Buzăul sînt *gîrle*, dar dacă în situația clasificării apelor curgătoare putem admite că îi lipsește termenul *fluvii* (pentru Dunăre), nu tot așa stau lucrurile în ceea ce-l privește pe *lac*. Echivalent al lui *baltă* în 1835, în 1841 *lac* înseamnă altceva : „*Balta* este o apă nesărată încongiurată de pămînt din toate părțile ; *baltă mică se numește lac sau mocirlă* (subl. n.), dacă este amestecată cu buruieni, erburi, noroi...” (p. 59 ; evident, „cele mai mari bălți sînt balta Superioară sau de sus, din America de miazănoapte, 400 miluri lungă, 60 lată, Ontario, Mihigan și altele”, p. 59)²⁹.

1.5. În ansamblu, se poate aprecia că în manualele de geografie din secolul al XIX-lea și în alte lucrări, la autorii moldoveni și munteni³⁰ (chiar de adopțiune), termenul geografic *lac* cedează locul lui *baltă* ; mai mult, la Iosif Genilie *lac* înseamnă o întindere mai mică de apă stătătoare, în conformitate cu uzul din graiurile populare din Muntenia, atestat și într-un dicționar apărut la București, în 1870 : „*lac* se zice adese și în loc de smîrc sau băltoagă” (COSTINESCU).

2.1. O imagine globală asupra diferențelor regionale de astăzi în ceea ce privește folosirea celor doi termeni, diferențe schițate pînă acum pe baza dicționarelor, a unor texte de specialitate din secolul al XIX-lea și a toponimiei majore (actuale) o oferă răspunsurile (înregistrate între anii 1929—1938) de pe trei hărți din ALR II, s.n. (ancheta Emil Petrovici)³¹.

a) La întrebarea „Cum îi ziceți la apa aceea stătătoare, mai puțin adîncă ?” (de remarcat că nu s-a insistat asupra *î n t î n d e r i i*, dar anterior informatorii răspunseseră la o altă întrebare, referitoare la „bălți [de ploaie]”) s-a răspuns *lac* în special în cea mai mare parte a zonei Carpaților Meridionali (h. 831, „BALTA”, pct. 27, 29 din Banat, 130 din sudul Transilvaniei, 784, 762 din nordul Munteniei, 812 din partea de nord a Olteniei ; celelalte trei

vernul provizoriu al comisarului... Kiseleff încă au fost tolerați [în Muntenia] unii ardeleni ca profesori, însă cu numele *schimbat* (subl. n.), bunăoară ca Genilie de la Săliște, ca alt Florian la școala elementară și alți cîțiva” (p. 564). Cf. și Leon Volovici, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* ; la bibliografie se poate adăuga articolul lui N. Isar, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava” (1831—1852)*, în „Studii. Revistă de istorie”, XXVI, 1973, nr. 6, p. 1251—1262.

²⁸ Vezi, de exemplu, *fuseră* (p. 179), *p' aici* (p. 181) *pîntre*, *pă* (p. 184), *palocurea* (p. 221), *Podul Tîrgului d'afară* (p. 218), *picere* (p. 184), *tutulor* (p. 185), *erghelit* (p. 187), *Mehedințul* (p. 191, 205, dar *Mehadia*, ib.), *Urezul* (p. 194), *Praovița* (dar *Prahova*, p. 200).

²⁹ Cîteva fapte dialectale sudice din *Printipuri* : tot *da'una* (p. 111), *șchele*, *ștejeri* (p. 16), *Jiul*, *Tîrgu Jiului* (p. 16, 21), *Meedinții* (p. 18), *Gorjiul* (p. 21) ; apar și variantele *Gorj*, *Jiul Mehedinții* (passim).

³⁰ Vezi și P. S. Aurelian, *Terra nostra. Schițe economice asupra României*, ed. a II-a, București, 1880 : „... Dunărea formează lacuri numite *bălți* (subl. n.) ; dintre acestea merită a fi citate canalul Borcea de lîngă Călărași, Brateșul lîngă Galați...” (p. 6).

³¹ *Atlasul lingvistic român, serie nouă*, vol. III, București, 1961.

puncte, 53, Pecica—Arad, 414, Coropcenii—Jasi, și 723, Căzănești—Ialomița, se plasează mai mult sau mai puțin excentric față de această arie). Pentru restul țării, observăm apariția lui *baltă* în bazinul inferior al Oltului și pe Dunăre (în sudul Olteniei), în sudul Transilvaniei, în Banat și în puncte din Crișana, Maramureș și Bucovina (în total 18 puncte; s-au notat și derivatele *băltoagă* și *băltoac*). În cea mai mare parte a punctelor din provinciile de peste munți s-a notat *tău* (*cobiltău*) și, incidental, *bară*, *dîlbă*, *mărdilă*. În restul țării nu se mai conturează arii propriu-zise, ci apar termeni ca *gîldău*, *crov* (Oltenia), *zăton*, *aleșteu*, *japsă* (Muntenia; ultimul și în Dobrogea), *ghiol*, *iaz* (Iezer), *mîlăstînă*, *tochilă*, *ochi* (Moldova). Precizia numai relativă a întrebării, dar și factorul *variabila geografică*, situația particulară în spațiu a localităților anchetate (uneori răspunsul este precedat de semnul ∞ , indicînd absența realității a cărei denumire era urmărită) explică răspunsurile *apă stătătoare*, *~ stătută* etc. (*gîrlă mare sau apă ~*, din pct. 769, nu se află în această situație, întrucît se precizează că „așa i se zice, de exemplu, celei de la Snagov“).

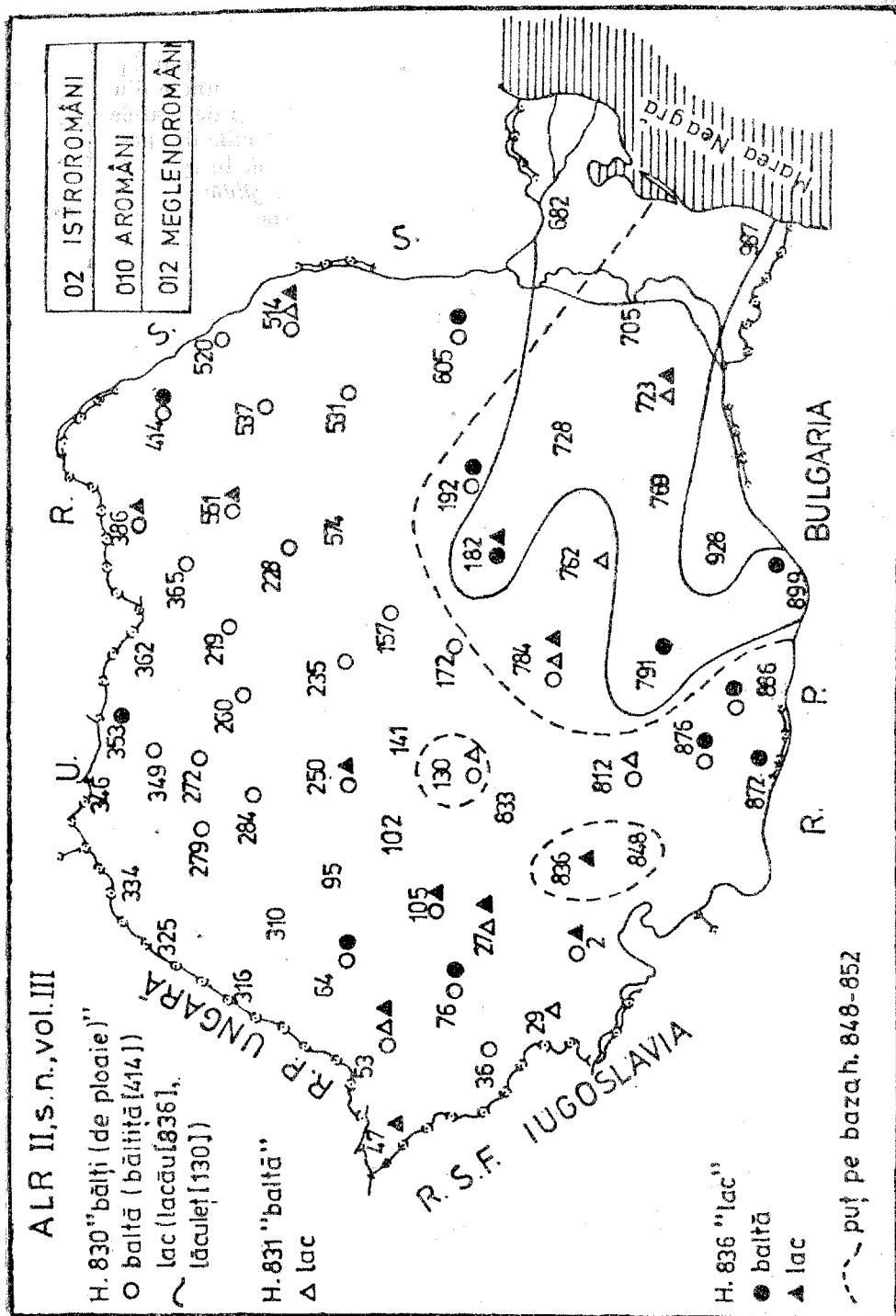
b) Pe harta 836, consacrată termenilor pentru noțiunea „LAC“ (cum se intitulează harta; textul întrebării nu a fost înregistrat), s-a notat *lac* în 13 puncte, dintre care 6 se află, iarăși, în zona Carpaților Meridionali (2, 27, 105, 182, 784, 836; în punctele marcate prin cifre culese cu cursive, răspunsul este precedat de ∞ ; vezi și în continuare). Restul punctelor se află în zone de cîmpie și de dealuri din diferite părți ale țării: 47, 53, 723, 514; 250, 551, 386. *Ballă* s-a notat mai rar, iarăși însă pe Olt și pe Dunăre (pct. 791, 872, 876, 886, 899, în sudul Moldovei (605) și în sud-estul Transilvaniei (182, 192 „a văzut la Dunăre“; în aceste puncte apar frecvent termeni specifici graiurilor din sudul țării, referitori la păstorit, *cioban*, *preducea*, *saia*, dar și din alte domenii)³². În restul țării *ballă* mai apare în puncte izolate: 76, 414, 353 (cf. și 64: *bălloiu*, ca nume al unui lac). În provinciile de peste munți predomină *tău*, iar în zona Brăilei apare *japsă* (705), în Dobrogea *ghiol* (682, 987), termen notat și în Moldova (537: *~ mare*); izolat mai apar *iaz*, *iezer*, *bară* etc.

Pe baza acestor două hărți, se poate observa că pentru noțiunile „baltă“ și „lac“ termenul *lac* este predominant în aria largă a Carpaților Meridionali și în Banat, iar *ballă* în zona Dunării, în aria Băilești—Slatina—Zimnicea (vezi harta 1 din text). Pe cursul fluviului în jos, în special în zona inundabilă, unde se află *Balta Ialomiței*, *Balta Brăilei* și Delta, există o bogată terminologie specializată³³. În restul țării, *ballă* și *lac* au apariții mai mult sau mai puțin nesemnificative, primul termen denumind în ultimă instanță o apă stătătoare indiferent de dimensiuni, iar cel de al doilea aparținînd nivelului cultural al limbii, astfel că poate reprezenta un rezultat al difuzării limbii literare, mai ales în Moldova³⁴.

³² Vezi Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, 1980, p. 55 — 57.

³³ Vezi și Gr. Antipa, *Regiunea inundabilă a Dunării*, București, 1910, passim, lucrare ce prezintă interes și datorită alternanței dintre entopicele și toponimele zonei și terminologia standardizată, oficială.

³⁴ În anchetele pentru ALR I și II în această provincie s-au înregistrat, ca recente, fonetisme literare de origine muntenească (vezi Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, 1978, p. 211, 221). Un exemplu semnificativ pentru măsura în care lexicul limbii literare a pătruns în graiurile din această pro-

c) Valoarea de întrebuințare curentă a lui *baltă* este dovedită de răspunsurile înregistrate pe harta 830 „BĂLȚI (de ploaie)”, unde acest termen este predominant pentru Transilvania, Bucovina și Moldova (numai în puncte izolate sau ca sinonime s-au mai înregistrat *bolboacă*, *șliolnă*, *groapă cu apă*) și prezent și în Muntenia, Oltenia, Banat și Crișana (zone cu o sinonimie mai bogată : *bolboacă*, *gildău*, *tău*, *bară*, *dilbă*; cf. și *balcă*, în pct. 334, și *bolotă*, în pct. 353). Această hartă relevă însă în mod pregnant utilizarea termenului *lac* cu sensul de ‘baltă formată din apa de ploaie, băltoacă’ în graiurile din Muntenia și Dobrogea, cu atestări în puncte din Oltenia (836 : *lacaie*; *lacău*, 848) și în puncte din sudul Transilvaniei ai căror locuitori erau, din cele mai vechi timpuri, familiarizați cu realitățile din sudul țării, datorită transumanței : 182 (Săcele, Brașov) și 130 (Poiana Sibiului, unde s-a notat *lăculele* și *bălți*)³⁵ (vezi harta 1 din text). Cîteva comentarii notate pe hărțile 830 și 831 sînt semnificative : „e numai lacuri pe sosea” (830/769) ; [baltă] „a văzut la Dunăre ; *lac* se numește locul unde se înmoaică cînepa” (831/192) ; „Lacuri sînt pe cîmp, după ploaie” (~ /682) ; „Lacul e mai mic și dispăre cînd e secetă ; baltă se numește locul unde-i mocirlă și stuf” (~ /987). Dacă pentru unele puncte din aria *lac* ‘băltoacă’ compararea răspunsurilor de pe cele trei hărți este nesemnificativă (723, cu *lac* pe toate cele trei hărți analizate, sau 182, cu *lac* ; *baltă* ; *baltă/ezitat* / și *lac* etc.), pentru cele mai multe se poate observa că termenii se diferențiază (respectiv că pentru unele noțiuni lipsesc termenii) în funcție de raporturile ce se stabilesc între cele trei noțiuni urmărite, după zona în care se află localitatea anchetată (trebuie să ținem seama că există și o necunoscută, datele personale ale informatorilor ; vezi tabelul 1).

2.2. Aria dialectală sudică *lac* ‘apă stătătoare mai puțin întinsă și adîncă, băltoacă’, schițată pe baza ALR II s.n., se precizează, în ceea ce privește extremitatea vestică, și se completează, pentru zona nord-estică, analizînd răspunsurile înregistrate la două întrebări din *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni*, prin care s-au urmărit termenii pentru noțiunile „LAC” și „BALTĂ”, formulate astfel :

[1639] „Cum ziceți la locul acela cu apă stătătoare, întins și adînc ?” ;

[1640] „Dar la acela, tot cu apă stătătoare, dar mai mic (se face de multe ori cînd vine riul mare și se revarsă peste maluri) ?” (de observat că nu s-a formulat o întrebare specială pentru „bălți (de ploaie)”, care ar fi prezentat o importanță deosebită pentru precizarea raporturilor dintre denumirile utilizate pentru primele două noțiuni).

vincie ni-l oferă hărțile 597—608 din ALRM II, s.n., vol. II, consacrate denumirilor populare ale lunilor anului (vezi și Rodica Orza, în CL, IX, 1964, nr. 2). Astfel, în afara cazurilor cînd informatorii nu au răspuns la întrebările respective, pe un număr de opt hărți (597, 600, 601, 604—mai puțin concludentă—, 605—608, au fost înregistrate numai denumirile oficiale, iar pe celelalte patru numărul punctelor în care s-au dat denumirile populare este egal cu al celor în care apar neologisme.

³⁵ După informațiile din *Jurnalul de anchetă* al lui Emil Petrovici, unii dintre informatorii din aceste localități erau oieri și agricultori care umblaseră în „Vechiul Regat” cu turmele sau la lucru.

Tabel 1

Harta Punctul	830 „bălți (de ploaie)“	831 „baltă“	836 „lac“
Dobrogea			
682	bătaș, lac	japșă	ghiol
987	lac	baltă	ghiol
Muntenia			
705	lac	japșă (cele dintre brațele Du- nării)	japșă
728	bolboacă, lac	∞ apă stătătoare	
769	lac	gîrlă mare, apă mare <Snagovul>	
791	lac	baltă	baltă
899	lac	zăton	baltă
Oltenia			
836	lac	gîldău	∞ ? [σ] lac
848	lac	crov, gîldău	? ∞

2.2.1. Hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia*, vol. II³⁶ atestă că „apa stătătoare, întinsă și adîncă“ se numește *baltă* în sudul acestei provincii, de-a lungul Dunării, pe o arie marcată la nord de Calafat și Caracal, arie în care 'apa stătătoare mai mică, provenită din revărsări' se numește *lac* (vezi harta 2 din text, pe care au fost interpretate răspunsurile de pe cele două hărți din *NALR. Oltenia* prin comparare și ținîndu-se seama de precizările și corectările informatorilor). La nord de linia Calafat — Caracal termenul predominant pe h. 331 este *lac*, iar pe h. 332 *baltă*, marcînd, așadar, o opoziție între cele două zone ale provinciei în ceea ce privește sensul cuvintelor *lac* și *baltă* (pe h. 2 nu am prezentat sinonimia, minoră, a acestor termeni și nici cazurile cînd pe h. 331 și 332 s-a notat *același* termen).

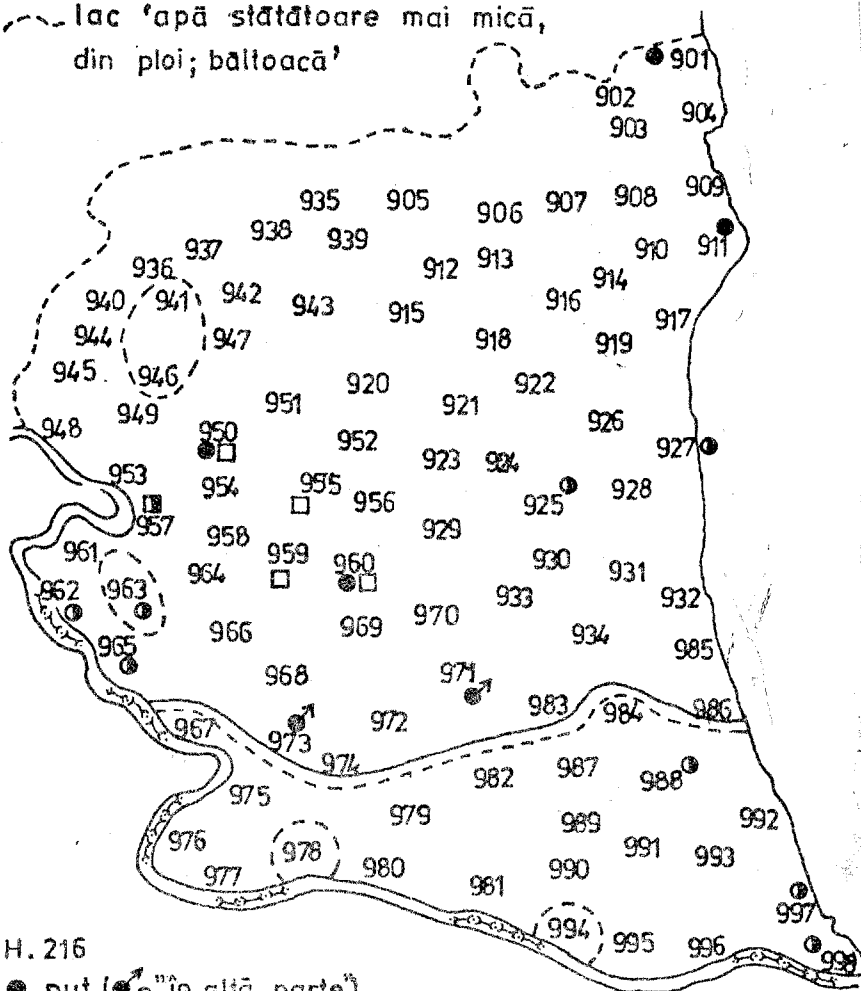
Răspunsurile din pct. 963, 946 și 941, situate în afara ariei sudice delimitate mai sus, arată că *lac* 'băltoacă' a putut fi utilizat într-o zonă mai întinsă din Oltenia, uz abandonat pe măsura impunerii sensului literar al lui *lac* (anchetele pentru *NALR. Oltenia* au avut loc în anii 1963 și 1964).

³⁶ *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. II, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teahă, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, 1970. Datele din aceste hărți au fost discutate și de Teodor Oancă, *Aspecte ale relației entopice — toponim în Cîmpia Băileștilui*, în „Analele Universității din Craiova“, seria Științe filologice, VIII, 1980 (vezi p. 48—50), diferențele în ceea ce privește utilizarea termenilor *lac* și *baltă* în graiurile din Oltenia fiind verificate și confirmate prin toponimia din Cîmpia Băileștilui. Asupra confuziei în care stăruie autorul în privința „neconcordanței“ dintre formularea întrebărilor 1639 și 1640 din Chestionarul *NALR*, care definesc noțiunile „lac“ și „baltă“ în limba literară, și răspunsurile care s-au înregistrat într-o anumită zonă pe baza acestor întrebări, vom reveni mai jos.

NALR. OLTENIA, vol.II

H. 331, 332 Zona (sudică) cu:

~ baltă 'apă stătătoare întinsă și adâncă'

- - - lac 'apă stătătoare mai mică,
din ploi; baltoacă'

H. 216

● put (● în altă parte)

● put, fîntînă

□ put american

■ put american, fîntînă

Nereprezentat: fîntînă,
bunar, ciutură

Pentru precizarea raporturilor dintre *lac* și *baltă* în zona sudică, dar și în alte localități din Oltenia, semnificative sînt numeroasele comentarii ale informatorilor, de pe marginea hărților. Astfel, în ceea ce privește utilizarea denumirii *lac* pentru 'apă stătătoare mai mică' pe h. 331, LAC, se notează că *balla* „e mai mare ca lacul”, în pct. 977, 979, 980, 982, 988, 991, 992, 995 (aceeași observație pe h. 332, BALTĂ, în pct. 976, 984, 993, corectîndu-se sau precizîndu-se răspunsurile de pe harta precedentă); în pct. 987 s-au dat răspunsurile *aleșteu*, *baltă*, *lac*, dar se precizează că lacul e „mai mic ca aleșteul”; în pct. 997 s-a răspuns *baltă*, *iaz*, [direct] *lac*, *iazul* fiind „din vîrsături”, iar *lacul* o „baltă mai mică”. Pe harta 332, BALTĂ, în pct. 977 se observă că *lac* se numește „apa rămasă din inundații, după ce se retrag apele”.

Unele observații consensuale utilizează *lac* cu sensul de 'baltă (de ploaie), băltoacă'. În pct. 963 *lacul* este „mai mare ca balta”, dar se zice și „lac pe drum, pe ogoare” (h. 331). În pct. 980, 990 și 987, 992 (h332) se precizează că *lacul* este „mai mic, cu apă din ploi”, respectiv că „se face din ploi”.

În sfîrșit, tot în notele de la aceste hărți găsim pentru *lac* sensul de 'băltoacă de lîngă un izvor, de lîngă o fîntînă': în pct. 946 *lac* (cu pl. *lace*) înseamnă 'apă stătătoare întinsă și adîncă', dar și „lac la un izvor, unde se adună apa și de unde se poate bea” (h. 331), iar în pct. 998, pe h. 332 s-a notat *băltoacă*, dar informatorul acceptă și termenul propus direct de anchetator, *lac*, precizînd că *lacurile* sînt „bălți mai mici care se fac pe lîngă fîntini cînd scoți apă”.

2.2.2. Aria sudică *lac* 'băltoacă' cuprinde de fapt și sudul Moldovei, zonă (nesemnaltă pentru acest sens de hărțile ALR II, s.n.) în care se înregistrează și alte numeroase fapte fonetice, morfologice și lexicale comune cu graiurile din Muntenia³⁷. În anchetele din anii 1967—1972 pentru NALR. *Moldova și Bucovina* din sudul Moldovei (de la o linie aproximativă municipiul Gheorghe Gheorghiu-Dej — Bîrlad — Huși pînă la fosta graniță de sud a Țării Moldovei), din totalul de 48 de localități anchetate am înregistrat, ca răspuns la întrebarea 1640 ('apă stătătoare mai mică'), termenul *lac* în 18, dispuse pe întreg teritoriul indicat mai sus (mai puțin zona Vrancei, unde, de regulă, la întrebarea 1639 s-a răspuns *lac*, iar la întrebarea 1640, *baltă*). Eliminînd din discuție punctele în care termenii *baltă* și *lac* apar paralel (7), rămîn un număr de 12 puncte, situate între Siret și Prut, în care 'apa stătătoare mai întinsă și adîncă' se numește *baltă* (626. Vetrișoia, 629. Frunțișeni — Grivița, jud. Vaslui, 632. Suceveni, 633. Oancea, 639. Braniștea, 642. Costache Negri, 643. Cudalbi, 648. Tălpigi — Ghidigeni, jud. Galați, 653. Mirecștii Vechi — Vinători, 656. Homocea, jud. Vrancea; în ultimul am înregistrat și *ghiol*), *iaz* (644. Corod, Galați) sau *ghiol* (654. Furcenii Vechi — Cosmești, Galați), iar 'apa stătătoare mai mică' se numește *lac* (în pct. 626 și *listavă*, în pct. 642 și *ghioalcă*; în pct. 648 un informator ocazional confirmă uzul prin zicala „s-a dat cu popoul înapoi pîn-a căzut cu c... în lac”). Fără a forma pe hartă o arie compactă, aceste localități, aflate în zona marcată de luncile

³⁷ Relevante pînă acum mai ales de Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, nr. 2, p. 186—202, și *Graiul putnean* (1941), republicat în *Serieri alese*, București, 1968, p. 230 — 247.

Siretului și Prutului, în primul rînd de Brateș³⁸, prezintă aceeași situație ca și sudul Olteniei.

Încercînd să precizez cu informatorii sensul lui *lac* ca răspuns la întrebarea 1640 (mai ales în cazurile în care același termen apăruse ca răspuns și la întrebarea 1639), am notat explicații sau expresii ca cele ce urmează : *lacul de ploaie nu ține mult* („se zice cînd cineva a făcut avere pe căi necinstite“, 635. Fîrțănești, Galați) ; *lac de ploaie* (640. Piscu, Galați) ; [*lacuri*] „sînt cele mici, le sari cu piciorul“ (641. Pechea, Galați). După ce în pct. 636 (Cuca, Galați) am notat *lac* ca răspuns la ambele întrebări, am întrebat direct ce înseamnă *baltă*, primind răspunsul că așa este numit și Brateșul și întinderile de apă care se formează cînd se revarsă Dunărea (de observat că și aceste puncte se află tot în zona dintre Siret și Prut).

Incidental, sensul 'apă stătătoare mai mică' apare și într-un punct din Vrancea (667. Nistorești), în care la întrebarea 1639 s-a răspuns *lac* (pl. *lace*), iar la întrebarea 1640, *baltă* ; descriînd procesul prelucrării cînepii, o informatoare (B.T.) în vîrstă de 37 de ani (în 1971, la data înregistrării pe bandă de magnetofon a textelor dialectale anexă la *Atlas*) folosește însă *lac* cu această semnificație : „o culegem..., o legăm mănunchi, o ducem la lac ; o lăsăm pînă cînd se dubeste ea bine, de se rupe...“ (vezi și mai sus, 2.1.).

2.2.3. În textele dialectale publicate pentru localitățile din rețeaua NALR. *Muntenia*, sensul 'băltoacă' apare în vorbirea unor informatori din Cioranii de Jos, jud. Prahova (la orezărie : „se zvîntează lacurile ; dup-aceia... bagă plugurile, ară“) și din Jitia, jud. Vrancea („baia asta curge“ și era un lac acolo unde spăla ea, în casă“) ³⁹. Curent, s-a înregistrat *lac* pentru 'apă stătătoare în care se pune cînepa (înul) la topit' (TD. *Munt.*, vol. I, p. 40, 89, 159, 286 ; vol. II, p. 11, 56, 58, 59, 92 : „o topeam la lacuri, la gîrlă, băltogi d-alea“, 122, 124, 171, 183, 228 : „din gîrlă izvora cîte-un rîușor așa mai micuț și făceam o băltoacă mare, mare de tot acolo și-i spuneam *lac*“, 235, 262, 284, 377, 552, 722, 731, 772, 879 : se precizează că este vorba de „un lac mare“, dar determinantul pare să sublinieze diferența față de sensul regional curent al lui *lac*. Pentru *lac* 'baltă, apă stătătoare mai întinsă', cf. vol. I, p. 200, 351, 361 ; vol. II, p. 12, 281, 413 : „lacu ăsta mare“, 438, 604 : „lacul ăl mare“ ; 'heleşteu' : I, p. 168 ; 'iazul morii' : I, p. 259 ; cu sens neclar : I, p. 159, 239 ; II, p. 828). De o arie sudică (muntenescă) *lac* 'topilă' se poate vorbi pe baza h. 256 din ALR II, s.n. (atestări în pct. 192, 723, 728, 762, 784, 791).

2.2.4. Semnalăm, în sfîrșit, semnificația 'băltoacă' a lui *lac* în zona Deltei, după constatările unui geograf⁴⁰ : „Prin lac se înțelege un ochi de apă de dimensiuni mai reduse decît al ghiolișcanelor [care, la rîndul lor, sînt mai mici decît ghiolurile, n.n.] sau, de cele mai multe ori, băltoacele de apă rămase în urma ploilor“ (p. 146).

³⁸ Pentru același sens al lui *lac* în *Balta Covurluiului*, cf. Valentin Turlan, *op. cit.*, p. 77

³⁹ *Texte dialectale. Muntenia*, II, publicate, sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, București, 1975, p. 352, și respectiv 433.

⁴⁰ Vezi C. M. Ștefănescu, *Terminologia geografică în Delta Dunării și în complexul lagunar al Razimului*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie“, seria Geografie, t. 12, 1965, nr. 1.

II.0.1. Întrucît pe baza unor izvoare literare din secolul al XIX-lea și pe baza informațiilor din anchete dialectale se poate constata că *lac* cu sensul de 'băltoacă' este utilizat în graiurile din sudul țării (sudul Olteniei, Muntenia, sudul Moldovei), arie largă pentru care *ballă* cunoaște sensurile de 'mare întindere de apă stătătoare', 'zonă de luncă a unei ape curgătoare', rămîne să se constate ce raport se poate stabili între această arie și aceea în care *puț* se folosește în mod curent cu accepțiunea de 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă', luînd în considerație aceleași categorii de surse de informare.

1. Consultînd harta 1 din text, citată anterior, pe care am trasat limita ariei în care Emil Petrovici a înregistrat cuvîntul *puț* și derivatul *puțar* 'om care sapă puțuri' (pe hărțile 848. fîntinar, 849. prăjină (de scos apa din fîntînă), 850. fîntînă cu roată, 851. sul (la roata fîntinii) și 852. ghizduri (la fîntînă), din ALR II, s.n., vol. III), constatăm apartenența mai multor puncte din Muntenia (705, 723, 728, 769, 791 și 899) și a cîte un punct din sudul Transilvaniei (182) și din sudul Dobrogei (987) la ambele arii.

Anchetele recente pentru înregistrarea de texte dialectale confirmă, pe de altă parte, utilizarea termenului *puț* în graiurile din Muntenia (TD. Munt., I, p. 45, 158, 171, 264; II, p. 9, 98, 104, 301, 311, 345, 525, 562, 572, 577, 655, 765, 809, 889, 896, 903). În unele cazuri, nu numai comentariile informatorilor, ci însăși corectarea tacită prin repetiție subliniază statutul de regionalism al lui *puț*: „se sapă puț... și vine fîntînă, puț, cum îi spunem noi” (vol. I, p. 183; cf. 184: „fîntînile astca ale noastre, puțuri, cum le spunem noi”); „te duci la fîntînă... și scoți apă din puț” (I, p. 222); „pînă la o fîntînă, adică pînă la un puț” (I, p. 281); „o ducem la... puț, c-așa se spune la noi, într-altă parte se spune fîntînă, iar la noi se spune puț” (II, p. 852).

Neatestat pe hărțile citate din ALR II pentru Oltenia și pentru sudul Moldovei (zonă în care a fost anchetat numai un punct), *puț* a fost înregistrat și în aceste două arii laterale ale (sub)dialectului dacoromânesc de sud, în anchetele pentru NALR. În ceea ce privește Oltenia, pe harta 2 din text am marcat punctele în care termenul (adesea cu sinonimul *fîntînă* și în sintagma *puț american*, numind construcția de tip mai nou, de lărgimea unei găleți, la care excavația este căptușită cu tuburi de ciment) apare pe h. 216 din NALR. Oltenia, vol. II. *Puț* a fost notat în puncte ce se plasează pe teritoriul întregii provincii, dintre care trei (988, 997 și 998) se află în aria sudică *lac 'băltoacă'* (cf. și 963, dinspre nord-vest, în care sensul respectiv a fost, de asemenea, înregistrat).

În anchetele pentru NALR. Moldova și Bucovina din zona reprezentînd sudul Moldovei (la care ne-am referit mai sus), am înregistrat *puț* alături de *fîntînă* în următoarele 11 localități: Florești—Cîmpineanca (jud. Vrancea, pct. 651, fără nici o precizare privind utilizarea celor doi termeni), Cudalbi⁴¹, Corod (jud. Galați, pct. 643, 644), Păunești, Soveja (jud. Vrancea, pct. 658, 669), Borșani — Coțofănești, Pralea — Căiuți, Cașin (jud. Bacău, pct. 657, 663, 664; în toate aceste localități, față de *fîntînă*, s-a precizat că *puț* este termenul vechi, respectiv folosit de oamenii în vîrstă). În tre localități din jud. Vrancea, Mera, Bîtcari — Nistorești și Nereju (pct. 661,

⁴¹ În această localitate s-a înregistrat și *tron* pentru 'ghizdele'.

667, 668), cei doi termeni denumesc surse de apă potabilă de tipuri deosebite, problemă asupra căreia ne vom opri în cele ce urmează. În sfârșit, în două alte localități, informatorii remarcă utilizarea cuvîntului *puț* pentru alte zone ale țării : Frunțișeni — Grivița, jud. Vaslui (pct. 629 : „în Oltenia”) și Liești, jud. Galați (pct. 650 : termen auzit cu ocazia concentrărilor, în zona Brăilei). Ca și în cazul Olteniei, vom observa că *puț* este atestat în trei puncte în care s-a notat și *lac* 'băltoacă' (643, 644, 667), cărora li se adaugă alte două (657, 661), în care pentru același sens s-au înregistrat, paralel, termenii *baltă* și *lac*.

2. Întrucît nu se poate preciza cînd s-a produs izolarea contextului a *sări din lac în puț* cu sens figurat, pentru a satisface condiția enunțată la început (6.1.), se impun precizate faptele care pledează pentru atribuirea statutului de termen regional lui *puț*, avînd în vedere istoria cuvîntului, dat fiind că acest aspect nu a făcut obiectul unei cercetări speciale⁴², iar indicațiile din principalele dicționare ale limbii române ce au în vedere problema în discuție sînt neconcludente (la Tiktin *puț* apare ca regional prin raportarea la *fîntînă*, ce ar caracteriza vorbirea din Moldova) sau parțial inexacte (cf. SCRIBAN, D., pentru opoziția între *fîntînă* în Moldova și Transilvania și *puț* în „vestu țării”, ceea ce ar însemna în Banat, vestul Transilvaniei și al Munteniei; cf. *op. cit.*, s.v., și p. 12).

2.1. Cuvînt de origine latină (*pŭteus*, -um), prezent și în dialectele aromân și istroromân, *puț* apare din cele mai vechi texte românești (*Psaltirea Scheiană*, Coresi) și a fost înregistrat și în primele dicționare (ANON. CAR., KLEIN, D., CLEMENS, DRLU, LB etc.; cf. DLR).

Imagina de ansamblu care se creează pe baza articolului consacrat acestui cuvînt în DLR este că sensul principal (I.1.) al lui *puț* (ca și o serie de sensuri mai noi, în general din domeniul tehnicii exploatarei subsolului) aparține limbii comune și limbii literare. Evident, parantezele de circulație de la sensurile II.b. „(Prin Munt. și prin Dobr.) Groapă făcută în pămînt în care se păstrează cerealele” și III. „(Astron. ; regional; art.) Pegas” [= numele popular al acestei constelații]⁴³ nu rezolvă decît parțial problema statutului de cuvînt regional al lui *puț*, chiar numai dacă ținem seama de faptul că Tiktin și Scriban aveau în vedere opoziția acestuia față de *fîntînă* în ceea ce privește sensul de bază din vorbirea curentă.

2.1.1. Pe baza trimiterilor de sub I.1. din DLR („construcție formată dintr-o groapă, de obicei cilindrică, cu ghizduri împrejur, săpată în pămînt pînă la nivelul unui strat de apă, și dintr-un sistem de ridicat apa care funcționează pe principiul pîrghiei, al roții sau al scripetelui, care servește la alimentarea cu apă potabilă; fîntînă”) constatăm utilizarea acestui termen în limba literară dintre secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, înregistrat în

⁴² Mențiuni cu privire la caracterul de element lexical muntenesc al lui *puț* găsim la E. Petrovici, „*Românii din Serbia occidentală*”, în DR, IX, 1936—1938, p. 226, Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 240 (cf. 2.2.1.); vezi și Valeriu Rusu, *Contribuții la descrierea graurilor dacoromâne (pe baza ALR II, vol. III)*, în „Fonetica și dialectologie”, V, 1963, p. 86, care observă că *puț* și *puțar* „formează arie în Muntenia”, și Matilda Caragiu Marioteanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, p. 178, unde *puț* figurează printre elementele lexicale ce individualizează graurile muntenesti.

⁴³ Nu luăm în considerație sensul II. c. „gurguiul urciului”, înregistrat în Rășinari — Cîsnădie, ce pare să reprezinte mai degrabă o contaminare (sau o simplă confuzie) cu *puță*.

texte reprezentind Muntenia și Moldova (pentru aceasta din urmă, la Varlaam, Dosoftei, Nicolae Costin) și provinciile de peste munți (dar numai în *dicționare*). Pentru secolele al XIX-lea — al XX-lea majoritatea covârșitoare a atestărilor reprezintă Muntenia și Oltenia (limba vorbită și beletristică). Transilvania (în afară de dicționare) este reprezentată numai prin două atestări, din Budai-Deleanu și Coșbuc, nesemnificative în sine⁴⁴, dar mai ales coroborate cu absența cuvintului din texte de factură populară și din toponimie⁴⁵.

Pentru Moldova situația este mai complicată, întrucît, în afara faptului că termenul s-a utilizat mai demult în partea de sud⁴⁶, unde mai este cunoscut și astăzi (cf. 1.), există, chiar pe baza exemplificărilor din articolul din DLR, atestări ale apelativului din documente de la începutul secolului al XVIII-lea (URICARIUL, XXV, 147, din satul Dragomirești, ținutul Neamțului, de la 1729) și de la începutul secolului al XIX-lea (IORGA, S.D., VI, p. 173, pentru moșia Cotirlești, ținutul Vasluiului, de la 1809)⁴⁷. Din documentele slavo-române dintre 1374 și 1600 au fost semnalate pentru Moldova numai numele de sat *Puleni* și antroponimul [Giurgiu] *Pușeanul*⁴⁸, localitatea fiind identificată ca Valea lui Darie, com. Roșiești, jud. Vaslui⁴⁹. În nume de locuri, *puș* a mai fost semnalat pentru zona Birlad (*Pușul Olarului*), Galați (*Pușurile lui Catargiu*), Focșani (*Pușul Harelul* sau ~ lui *Harel*), Piatra Neamț (*Dealul Pușului*), Tecuci (*Pușeni*)⁵⁰.

Oricum, tradiția utilizării termenului *puș* pînă în secolul al XVII-lea în cea mai mare parte a Moldovei, reprezentînd sudul acestei provincii, se confirmă datorită precizărilor terminologice ce se găsesc într-o hotarnică din 1803, referitoare la moșiile Holboca, Tomești și Cristești, ținutul Iașului. Față de interpretarea, la 1803, de către una din părțile în litigiu, drept *fîntînă*, a unui reper numit într-un ispisoc de la Duca Vodă, din 1671, *pușul lui Ionașcu Roșchilă*, se simte nevoia să se precizeze sensul apelativului *fîntînă* ('izvor amenajat'), semnificația unui toponim format de la acesta și diferențele față de *puș*, *izvor* și *șipot*: „precum în urma acelui ispisoc să vede că s-au făcut multe fîntîni de la care au luat numire și valea, numindu-se Valea Fîntî-

⁴⁴ La Budai-Deleanu apare în *Țiganiada* (p. 307) în versuri spuse de „Mîtrofan, poetul cel de frunte” la nunta lui Parpangel, acțiunea fiind localizată în Muntenia, pe lângă tabăra lui Vlad Țepeș, iar la Coșbuc în poezia *Bogatul din Siria* (*Poveste orientală*). Nici unul din texte nu reflectă așadar vorbirea din Transilvania.

⁴⁵ Pentru ultimul aspect, vezi Coriolan Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967; la p. 242 — 243 sînt înregistrate numele *Fîntîna...*, *Fîntînele*, *Fîntînița*; cf. și Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 240, 552.

⁴⁶ Iorgu Iordan, *Lexicul graiului din sudul Moldovei*, loc. cit., p. 200.

⁴⁷ Pe baza unor sondaje, semnalăm cuvîntul, pentru zona Vaslui, în cîteva toponime: *Pușul Ciobanului*, în hotarul dintre satele Pribești și Popești (1639; Arhivele Statului Iași, Condiția K, nr. 384, f. 168^v, nr. 8; comunicat de Nistor Ciocan, de la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași), *Pușul de piatră* (1776, hotarnica moșiei Hodoreni; Arhivele Statului București, Șchitul Golgota, doc. IV/1; comunicat de Adrian Macovei, de la același Institut); *Pușul Virtutii* (1793) și *Pușul lui Bejan* (1822), ambele pe teritoriul actual al satului Lunca Banului, jud. Vaslui (Arhivele Statului București, Episcopia Huși, pachet XIX, doc. 18, respectiv XIII, doc. 43; comunicate de Corneliu Istrate, de la același Institut).

⁴⁸ DERS, s.v. *puș*, din anul 1497. Ca antroponim, pentru Țara Românească, apare la 1599; ca entopic, autorii DERS îl semnalează pentru anul 1559; cf. și SCL, XXXV, 1984, nr. 2, p. 146.

⁴⁹ DRH, A, III, p. 625.

⁵⁰ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 240; cf. și *Pușul*, pentru fostele județe Bacău, Neamț și Tutova, *ibid.*, p. 552.

nelilor, căci fîntînă este aceea care curge apă din trînsa, iar care este adîncă și să scoate apă cu cîrligul să numește puț, iar care este fără ghizdele sau fără budăi să numește izvor, cum și care este din costișă să numește șipot“ (URICARIUL, XXV, p. 255 ; cf. și 252). Chiar dacă confuzia se făcea intenționat, este de presupus că la 1803 *puț* avea altă situație în vocabularul curent din această zonă (față de anul 1671), pentru ca o astfel de substituție să aibă o minimă acoperire, contestată în spiritul tradiției : „de la fîntînă [hotarul] merge drept pe vale la puțul lui Ionașcu] Roșchilă, pre care puț dumnealui vornicul vra să-l numească fîntînă, care de-ar fi fost fîntînă ar fi numit-o și ispisocul fîntînă, iară nu puț, care puț niciodată nu se poate numi fîntînă fiind adînc, și este vederat precum îl adiverește ispisocul, căci cînd în ispisoc ar fi zis amîndurora fîntîni ar fi fost pripus că au fost puțuri și le-au zis fîntîni ; dar de vreme ce ispisocul face deosăbire zicînd întăi fîntînă și apoi puț, nu mai rămîne nici un prepus...” (p. 256 ; cf. 258 : „drumul... în loc să meargă la fîntîna lui Mihaî, merge la puțul lui Roșchilă, care are deosebire“).

Se poate constata că în Moldova entopicul și toponimele din documente și din dicționarele geografice mai noi se înscriu, cu o singură excepție pînă acum⁵¹ în aria ce se întinde spre nord pînă la o linie aproximativă Piatra Neamț — Iași (pentru secolele XVII—XIX, pentru zona Vaslui — Iași, atestările reprezintă aproape exclusiv toponime). Cu riscul unei restrîngerii exagerate, observăm, de asemenea, că doi dintre autorii moldoveni din secolul al XIX-lea la care DLR atestă cuvîntul *puț* sînt originari din localități ce se află la limita de nord a acestei arii : Ion Ionescu de la Brad (Roman) și Vasile Alecsandri (Mîrcești, județul Iași), dar ambii au putut cunoaște acest cuvînt și din surse diverse⁵².

Dar, desigur, nu o linie de izoglosă propriu-zisă interesează în cazul de față, ci conturarea unei arii sudice a dacoromânei în care termenul *puț* este uzual. Cercetarea monografică a toponimiei unei zone din sud-vestul Transilvaniei, aceea a Secașului — Tîrnavei, avînd ca rezultat, în speță, înregistrarea unui singur toponim format cu acest cuvînt (*Puțul ăi săc*), alături de 33 de nume pornind de la *fîntînă*⁵³, atrage atenția asupra posibilității existenței unei zone de tranziție (cu ambii termeni) între aria sudică *puț* și cea nordică, pentru care acest termen nu a fost semnalat. Această absență ar putea fi însuși motivul pentru care aria nordică a inovat, *fîntînă* căpătînd aici sensul 'puits, Brunnen'. Raporturile dintre *fîntînă*, pandacoromănesc, și *puț* aduc, astfel, aspectul semantic în discuția asupra elementelor (lexicale) de origine latină distribuite complementar pe teritoriul dacoromănesc, deschisă de Sextil Pușcariu pornind de la *varză* — *curechi* și *rinichi* — *rărunchi* (*Limba română*, I, p. 341).

⁵¹ Este vorba de numele unei localități, *Puțurenii* (*ibid.*, p. 240), atestat, conform unui periphrasis din 1714, la 1435 (DRH, A, I, p. 188 ; sat pe Volovăț, com. Coțușca, jud. Botoșani ; p. 490) ; cf. și DIR, A, XVII, II, p. 252 (la 1609).

⁵² Pentru epoca contemporană, apar Gh. Brăescu și Sadoveanu ; la ambii cuvîntul este nesemnificativ prin prisma datelor personale (biografice ; la ultimul, *puț* este înregistrat, de altfel, în romanul *Mitrea Cocor*, care evocă evenimente din viața unei așezări din Bărăgan).

⁵³ V. Frățilă, *Toponimia Văii Secașului-Tîrnavei*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, X, 1972, p. 164 ; autorul menționează că „apelativul *puț* 'fîntînă' a dispărut din graiul local”. Pentru toponimele formate de la *fîntînă*, vezi p. 151—152.

2.1.2. Față de situația pe care o prezintă perechile citate anterior, este de presupus că *pŭleus* și (aqua) *fontana* au existat paralel peste tot în latina de la baza românei⁵⁴ (ambele cuvinte au descendenți și în dialectele sudice), dar că selecția și evoluția lor semantică pe teren românesc reprezintă rezultatul unor condiții geografice/geologice ce diferențiază două arii tipice, una muntoasă, iar cealaltă de cîmpie, ale teritoriului romanizat de la nordul Dunării. Dovada utilizării mai vechi a lui *puț* în „subdialectele” bănațean, crișean, maramureșean, în nordul Transilvaniei, în Bucovina și în nordul Moldovei ar putea-o aduce cercetările de tip monografic ale toponimiei (minore) din această mare arie și anchetele pentru *Tezaurul toponimic al României*⁵⁵. Cele mai mari „șanse” în această privință le au zonele de podiș și de cîmpie, unde pînza de apă freatică se află la o adîncime mai mare și în care, pentru alimentarea cu apă potabilă, în lipsa izvoarelor și, în general, a unor ape curgătoare, s-a impus excavarea pentru a descoperi surse de apă. În acest sens, poate fi, de altfel, menționat faptul că singurele descoperiri arheologice de pînă acum ale unor puțuri se plasează în aria lingvistică (sud-estică) a lui *puț*⁵⁶: Ciolănești — Teleorman (un puț cu caracter votiv atribuit, pe baza ceramicii depozitate pe fund, sfîrșitului secolului al II-lea î.e.n.)⁵⁷, Străulești — București (obiectele descoperite pledează pentru utilizarea ca sursă de apă potabilă, dar nu este exclusă nici funcția rituală, de la sfîrșitul secolului II — prima jumătate a secolului III e.n.)⁵⁸ și Ghermănești — Vaslui (un puț cu caracter utilitar, cu depuneri ce dovedesc caracterul autohton al populației [de agricultori] ce l-a folosit, atribuit secolului IV e.n.)⁵⁹.

2.1.3. Apartin într-adevăr limbii literare cîteva semnificații ale lui *puț* din sintagme subsumate în DLR sensului I.1. și o serie de sensuri propriu-zise (I. 2, 3, II. [a]). Este vorba, în primul caz, de „*puț colector* = cavitate în pămînt în care se strîng apele captate, prin mai multe drenuri, dintr-un

⁵⁴ Cf. H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București-Paris, 1978, p. 16, 157, pentru numele *Centum Putia*, al unei așezări de pe teritoriul actualului județ Caraș-Severin.

⁵⁵ Pe baza fișierului *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, Dragoș Moldovanu ne comunică absența entopocului și a numelor de locuri formate de la *puț* în bazinul Moldovei; ca neologism a fost însă înregistrat cu sensul 'aven'. Apariția lui *puț* în numele *Puful Sec*, înregistrat în localitatea Costina, jud. Suceava „teren viran la marginea satului”; eaici se îngroapă animalele pierite.” (Ilie Dan, *Dicționar toponimic al Văii Soloneșului*, Iași, 1979, p. 588), s-ar putea datoră terminologiei, recente, a normativelor de igienă publică.

⁵⁶ Faptul trebuie corelat cu posibilitatea și obișnuința locuitorilor din zona muntoasă de a bea apă din riuri; cf. Victor Păcală, *Monografia comunei Răsinari*, Sibiu, 1915 : „Cu toate că comuna e prevăzută cu aproape 100 fîntni publice, totuși trei din patru părți ale locuitorilor beau apă de la rîu și nu pot fi desobișnuiți de aceasta cu nici un chip... ; o dată învățați cu apa de rîu, altă apă nu le mai stîmpără selea” (p. 351 ; cf. 438). Pentru aceeași practică în condiții asemănătoare, dar și în alte condiții, vezi și Gh. Crăiniceanu, *Igiena țăranului român*, București, 1895, cap. *Băuturi și ape*, p. 285 și urm. Pentru zona montană din sudul Transilvaniei, în deceniile 3 — 4, cf. ALR II, s.n., h. 848/833 : „Nu se fac fîntni, se bea apă din Jiu” ; vezi și pet. 105 : „Nu se prea fac fîntni”.

⁵⁷ M. Petrescu-Dîmbovița și Silviu Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea gelo-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în „Arheologia Moldovei”, VII, 1972, p. 241 — 258.

⁵⁸ Margareta Constantiniu, *Un puț din secolele II—III e.n. descoperit la Străulești (București)*, în „Studii și cercetări de istorie și arheologie”, t. 31, 1980, nr. 1, p. 149 — 152.

⁵⁹ V. Palade, *Un puț din secolul al IV-lea e.n. la Ghermănești, com. Banca, județul Vaslui*, id., t. 29, 1978, nr. 3, p. 407 — 421.

strat de apă freatică” și de „puț absorbant = groapă făcută pînă la un strat de teren permeabil și prin care se introduc în sol, în cantități mici, apele uzate din canale, după o curățire prealabilă de corpurile în suspensie pe care le conțin”. Determinantele (*colector, absorbant*) probează că este vorba de creații recente din domeniul ameliorării solurilor sau canalizării (trimiterile sînt la lucrări tehnice sau cu caracter enciclopedic). În al doilea caz, ne aflăm în prezența unor sensuri derivate de la puț 'excavație', denumind gaura prin care se extrage petrolul (I.2.), săpătura din mină care leagă zăcămintul cu suprafața sau cu o galerie principală, servind la extracție sau la aeraj (I.3.) și, în sfîrșit, „locușul unei nave în care se depozitează lanțurile ancorelor” (II. [a]). Numai pentru sensul I.2. există atestări de la începutul secolului al XIX-lea.

În toate aceste situații avem de a face cu pătrunderea, în epoca modernă, a regionalismului puț în diferite terminologii tehnice datorată, probabil, preponderenței specialiștilor sau a autorilor de cărți tehnice originari din sudul țării în elaborarea terminologiilor respective. Dar, la aceasta, se adaugă, fără nici o îndoială, influența pe care au exercitat-o, dat fiind aportul acestor limbi la formarea terminologiei științifice și tehnice românești, modele din limbile franceză și italiană. În ambele limbi, descendenții lat. *pūteus*, fr. *puits*, it. *pozzo*, au ca semnificație de bază aceea de 'excavație, de obicei strîmtă și circulară, practică în sol pentru a atinge o pînză de apă subterană, în scopul de a o extrage'. Substantivul *puits* se găsește însă în sintagmele *puits de mine*, ~ *d'extraction*, ~ *de descende des mineurs*, ~ *d'aéragé*, ~ *de pétrole*, ~ *pétrolifère*, ~ *d'aération d'un tunnel*, ~ *de fondation*, ~ *d'ascenseur*, ~ *d'escalier* etc. și „*puits aux chaînes*, compartiments où sont logées les chaînes des ancres”⁶⁰. Aceeași este situația și în italiană: *pozzo di petrolio*, ~ *di fondazione*, ~ *d'estrazione*; (în construcții navale): *pozzo delle catene*, ~ *della deriva*, ~ *dell'elica*⁶¹.

Chiar pentru utilizarea în scris a substantivului puț „modelul” italian poate fi invocat începînd cu secolul al XVIII-lea, din traducerea lui Amfilohie Hotiniul⁶², pînă la construcția neobișnuită puț *artezian*, la G. Călinescu (cf. DLR, s.v. *puț*, I.1.), pentru care vezi it. *pozzo artesiano*⁶³ (cf. și CADE, unde se trimite la fr. *puits artésien*).

Evident, punctul de plecare pentru sintagmele create pe teren românesc de la substantivul puț a fost puț *de păcură*, de factură populară, înregistrată frecvent în documentele cu caracter economic din Țara Românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea⁶⁴, dar influența construcțiilor din limbile străine citate explică generalizarea utilizării cuvîntului într-o serie

⁶⁰ Cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, V, 1962, s.v. *puits*.

⁶¹ Giacomo Devoto, Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Florența, 1971, s.v. *petrolio*, *pozzo*.

⁶² *Gramatica fizicii...*, p. 233^r, 324^r.

⁶³ Devoto — Oli, *op. cit.*, s.v. *pozzo*.

⁶⁴ Vezi *Documente privitoare la economia Țării Românești. 1800 — 1850*, culese de I. Cojocaru, Editura Științifică, București, 1958, vol. I, p. 265, 266 (a. 1822), p. 354 (a. 1825), p. 404 (a. 1828), vol. II, p. 908, 909 (a. 1846); cf. puț *cu păcură*, *ibid.*, vol. I, p. 256 (a. 1822), p. 272, 273 (a. 1823), p. 310 (a. 1824), p. 342 (a. 1825). Atestări pentru graiurile populare de astăzi, vezi în TD. Munt., II, p. 90 — 91 (*gaură de puț*, puț, *gura puțului*), 174 (*gura puțului*), 308 (~).

de terminologii tehnice, cu atât mai mult cu cât în Moldova, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, excavațiile amenajate pentru extragerea petrolului s-au numit *gropi de păcură* sau *băi de păcură*, iar proprietarii (și lucrătorii) *gropasi*⁶⁵. Paralel apar însă și denumirile *fintină*, *fintină de păcură* („să aveți a opri acele fintini de păcură... să nu aibă treabă călugării de Bistrița a lua păcură”, 1642 — 1643, Tazlăul Sărat⁶⁶; „oameni bătrini ce s-au tot hrănit într-acele fintini de păcură”, 1646, *ibidem*), *fintină neagră* („fintina neagră în brădet, drept în deal, în stînci”; 1642—1643, Tazlăul Sărat⁶⁷), *fintină neagră cu păcură* (1646, Fărloști, pe Tazlăul Sărat; *ibidem*, p. 292); cf. și *fintini de păcură* numite apoi „acele păcuri” (1709; *ibidem*, p. 298), locul unde erau „fintinile” numindu-se „poiana cu păcurile” (1658; *ibidem*, p. 292).

Se poate nota, în același timp, că excavațiile de la exploatarea de sare din zona Trotuș — Vrancea se numeau *guri de ocnă*⁶⁸, dar masivul de sare se afla la mică adîncime (*ibidem*, p. 7).

2.1.4. Luînd în considerație rezultatele analizei sensurilor acestui cuvînt și a vechimii și semnificației sintagmelor create pe baza lui, avînd ca punct de plecare informațiile din DLR, putem conchide că *puț* 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă', care în trecut a putut să fie folosit într-o arie mai largă a dacoromânei, se prezintă ca un termen regional, caracteristic graiurilor din Muntenia (cu zonele învecinate din Oltenia și Transilvania) și celor din sudul Moldovei.

2.2. Statutul de termen regional al lui *puț* este pus în evidență, indirect, de analiza evoluției semantice pe teren românesc a (adj.) lat. *fontana* și a valorii de întrebuintare a cuvîntului *fintină* în perioada în care s-a remarcat restrîngerea ariei de circulație, în graiurile populare, a lui *puț*.

2.2.1. În afara ariei sud-estice *puț-puțar* de pe harta 1 din text, în punctele din întreaga țară fără anchetate de Emil Petrovici s-a înregistrat termenul *fintină* [cu roată] (în Oltenia și *bunar, ciutură*). Mai mult, chiar în aria *puț* apare și *fintină* ca sinonim în pct. 791, 899, 928 și 987, din Muntenia și din Dobrogea (pe hărțile din ALR II, s.n., vol. III, citate mai sus: 1.). Coroborate cu informațiile din anchetele pentru NALR. *Olttenia, Muntenia și Moldova și Bucovina* la care ne-am referit mai sus, aceste date ne atestă că, cel puțin începînd cu deceniul al treilea al secolului nostru, în graiurile populare românești din Muntenia, Oltenia și sudul Moldovei se poate semnala tendința de generalizare a termenului *fintină*, cu sensul de 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă' în detrimentul lui *puț* cu același sens, sau al altor termeni locali (mai ales în Oltenia), ca rezultat al influenței limbii literare⁶⁹; de remarcat însă că DA nu înregistrează pe

⁶⁵ Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, I, 1957, p. 251, 257 — 258, 264, 267; cf. id., *Un moment din lupta împotriva exploatării a gropășilor din „Băile de păcură” de la Lucăcești — Bacău la mijlocul sec. XIX*, în „Studii și cercetări științifice”, seria III, Științe sociale, Iași, VI, 1955, nr. 3 — 4 unde se reproduce o *jalobă* făcută în 1853 de „gropașii cu gropile de păcură de pe moșia Lucăceștilor” (p. 128).

⁶⁶ IORGA, S.D., VI, p. 291; cf. și „fintina de sus..., greapa de jos” (p. 292).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 291.

⁶⁸ D. Vitcu, *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol””, XI, 1974, p. 28. Nu ne oprim aici asupra *fintînii de slatină*.

⁶⁹ Pe harta 216 din NALR. *Olttenia*, vol. II, s-a notat că *fintină* 'excavație special amenajată...' este recent (sau că celălalt termen este vechi în raport cu acesta) în pct. 920, 946, 956

fîntînă ('puits, Brunnen') la scriitorii munteni incluși în bibliografia fișată pînă la publicarea tomului II, partea I, F—I (1934).

2.2.2. De fapt, lat. *fontana* este cunoscut în graiurile de pe întreg teritoriul dacoromân intrucît, spre deosebire de *pul*, care numea în primul rînd o exeavație⁷⁰, *fîntînă* numea 'apa care izvorăște, izvorul propriu-zis'⁷¹. Acest sens este înregistrat în DA din primele texte (*Psaltirea Scheiană*, Coresi), dar apare și după secolul al XVII-lea⁷², la scriitorii moldoveni, dar mai ales la cei munteni. Astfel trebuie interpretat, de exemplu, cuvîntul în următorul context din cronica lui Neculce, în care este explicat termenul mai nou, *cișmea*: „făcut-au... așijdere și 2 cișmele, fîntîni aduse pre oale, cu mare cheltuială...” (cf. DA, s.v. *cișmea*). *Fîntînă* 'izvor' poate fi semnalat și la Eminescu, în *Sara pe deal*: „Apele curg clar izvorînd în fîntîne” (în aceeași poezie cuvîntul apare și cu sensul 'puț': „Scîrîie-n vînt cumpăna de la fîntînă”⁷³). Pentru scriitorii munteni, care foloseau în mod curent termenul *pul*, *fîntînă* apare cu sensul 'izvor' pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Astfel, după Iordache Golescu, *Condica limbii rumânești* (cca 1832), *heleșteul* este „apa ce se strînge din vine de apă curgătoare, adică din fîntîni, prîndu-li-să curgea cu zăgas”⁷⁴. La fel trebuie interpretat *fîntînă* în următoarele versuri ale lui Iancu Văcărescu: „În crîngșor, unde-o fîntînă/Curgînd face heleșteu”⁷⁵. În graiurile din Muntenia *fîntînă* s-a folosit, prin generalizare, pentru orice fel de izvor, astfel că Iosif Genilie, vorbind de *productele* minerale ce se găsesc în solul Țării Românești, alături de aur, argint, sare, menționează și „fîntîni de păcură multă; acestea sînt și mai căutate”⁷⁶.

2.2.3. Acest sens al lui *fîntînă* se păstrează în graiurile populare din sudul țării pînă în zilele noastre, așa cum atestă numeroase observații de pe harta 216 din *NALR. Oltenia*, vol. II, în legătură cu utilizarea cuvîntului discutat: „fîntîna era cînd luai apa de la suprafață, nu era groapa adîncă” (pct. 908); „fîntîna îi așezată pe un izvor care curge” (pct. 916; cf. 921, 926); „fîntînă e pe un deal și care curge singură la vale” (pct. 927); „un crov de 1—2 m, îngrădit, cu blană sau cu ciment, de unde izvorăște apa” (pct. 941); „fîntînă [se zice] la izvor, apa curge singură” (pct. 950); „fîntînă sau ștubei; apa izvorăște dintr-un buștean de lemn, cu o firidă pe unde iasă

(față de *bunar*), 959, 966 (față de *cîntură*), 963 (față de *pul*), 968 (față de *ștubei*; în acest caz este vorba și de diferențe în ceea ce privește amenajarea). *Fîntînă* cu acest sens apare și în *TD. Munt.*; vol. I: p. 337, 462—463, 474; vol. II: p. 274—275 (cf. și „a dat de vină de apă”), 436 (cf. „cînd ai găsit vina”), 627 (are cumpănă), 643. Cuvîntul *fîntînă* este mai frecvent decît *puț* (cf. 1.), dar adesea nu se poate preciza sensul cu care este întrebuințat (cf. vol. I, p. 243, 245, 261, 297, 339, 378, 380, 409, 433, 439, 456, 467; vol. II, p. 364, 499, 513, 632, 638, 691, 709, 801, 873).

⁷⁰ Vezi, de altfel, sensurile lat. *pulens*, după Quicherat—Daveluy—Chatelain, *Dictionnaire latin-français*, ed. a 51-a, Paris, 1922: „puits; silo; trou pour planter des arbres; cachot pour les esclaves; abîme de l'enfer”.

⁷¹ Vezi și sensurile originare ale fr. *fontaine* „eau vive qui sort de terre et se répand à la surface du sol, source” (Robert, *op. cit.*, s.v.) și it. *fontana* (arhaic) „sorgente” (Devoto—Oli, *op. cit.*, s.v.).

⁷² Cf. în DA un citat din Dosoftei; pe de altă parte, Pușcariu, *op. cit.*, p. 278, apreciază că *fîntînă* cu sensul de 'izvor' s-a folosit „pînă prin secolul al XVII-lea”.

⁷³ Cf. *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, sub redacția acad. Tudor Vianu, București, 1968, s.v.

⁷⁴ Apud Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, București, 1964, p. 127.

⁷⁵ După DA, s.v. *heleșteu*; s-a corectat *curînd* prin *curgînd* cum apare în vol. *Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt...*, București, 1848, p. 12.

⁷⁶ *Geografie...*, 1835, p. 186.

apa“ (pct. 956; cf. și pct. 945, 951, 953, 955, 960, 964). Sensul 'izvor captat', pe baza textelor dialectale înregistrate în această provincie, a fost semnalat pentru pct. 910, 919, 920, 921, 924, 929, 950, 954, 958 și 926: „fîntînă înseamnă că este o ... un izvor care stă grămadă jos, nu ciutură. Are deosebire fîntîna-ntre [= față de] ciutură“ (NALR. *Oltenia, Glosar*). De remarcat că toate aceste puncte reprezintă localități ce se află în jumătatea de nord a Olteniei, în Podișul Getic, unde groapa special amenajată din care se scoate apă (cu cumpăna) se numește *ciutură* (pct. 916, 921, 926, 960, 964), *bunar* (941, 945, 950, 951, 953, 955), eventual *puț* (pct. 927).

Sensul în discuție este confirmat de înregistrarea în localitatea Peștișani, jud. Gorj a substantivului [pl.] *fîntînișuri* 'izvoare': „[riul] vine din fîntînișuri 'izvoare'“⁷⁷ (ALR II, s.n., h. 822, pct. 836), localitate în care, în ancheta pentru NALR. *Oltenia*, la întrebarea „Cum îi spui locului de unde iese din pămînt apă bună de băut?“, s-a răspuns *izvor*, *fîntînă*, adăugîndu-se: „*fîntînește* apa“ (cf. vol. II, material necartografiat, planșa 47, [1625], pct. 938). Pentru același uz în graiurile din sudul Transilvaniei, cf. toponimul *Fîntîniști* „nume al unui versant de deal, cu multe izvoare“, înregistrat de M. Homorodean în localitatea Beiu — Orăștie; autorul derivă numele de la *fîntînă*, „aici cu sensul etimologic de 'izvor'“⁷⁸.

Atestări incidentale ale sensului 'sursă amenajată de apă potabilă' al lui *fîntînă* se găsesc și în *Textele dialectale. Muntenia*. Astfel, în localitatea Dienci, Vulturești, jud. Olt, se subliniază chiar diferența semantică față de *puț*: „m-am dus să iau apă dă la o fîntînă acolo... aia nu mai era puț, e fîntînă mică făcută dă lemn, așa, la suprafața pămîntului, une iese izvorul din mal direct în ea“ (vol. I, p. 203). Același sens este de presupus într-un text din Suhaia, jud. Teleorman, dat fiind că fîntîna despre care se vorbește are „douăsprezece țuțuruie“ (*ibid.*, p. 785) sau, pentru o localitate din zona de sub munții Buzăului (Slon-Cerașu, jud. Prahova), întrucît fîntîna se găsește pe una din văile din sus de sat, unde se adapă noatenii, și unde informatoarea s-a întîlnit cu un rîs (vol. II, p. 251).

Observații similare cu cele citate din anchetele pentru NALR. *Oltenia* am notat în trei localități din județul Vrancea, unde am înregistrat *fîntînă* alături de *puț*, observații prin care se subliniază ideea de a d i n c i m e pentru realitatea denumită prin cel de al doilea termen: Mera (puțul e adînc de 8—10 m), Bitcari-Nistorești (puțul este cu cumpănă) și Nereju, unde se precizează că fîntîna este aceea din care se scoate apa cu ajutorul unui cîrlig sau cu găleata ținută cu mîna, iar puțul este cu cumpănă sau cu roată (vezi 1.).

Pentru zona din centrul Moldovei în care *puț* era mai mult sau mai puțin cunoscut pînă la începutul secolului al XIX-lea, constatăm, pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, utilizarea lui *fîntînă* în diferite sintagme ce conferă acestui termen semnificațiile de 'excavație în pămînt special ame-

⁷⁷ Glosă utilă pentru explicarea lui *fîntîniș* (atestat și în nume de locuri) de la Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980, p. 128—129, unde găsim și o bogată listă de toponime pornind de la *fîntînă*. Într-o recenzie la *op. cit.*, Valeriu Rusu atribuie *fîntînii* valoarea de „prezență etnografică“ (se vorbește de „construirea fîntînilor“; *Anuarul ICED*, 1982, Seria B, 2, p. 440). De fapt, în această zonă, *fîntîna* denumește în primul rînd o prezență geografică naturală, aspect nu mai puțin semnificativ pentru istoria limbii.

⁷⁸ *Note de toponimie*, în CL, XVI, 1971, 2, p. 286. Pentru „sinonimia parțială“ *fîntînă*—*izvor* în această arie, cf. și O. Vințeler, *Din microtoponimia comunei Iliia...*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 369—370.

najată...’, ‘sursă amenajată’. Este vorba de *finlină cu budeu*, dintr-un act din 1690 (cu un adaos din 1699), referitor la seliștea Cotirleștilor (ținutul Vaslui), *finlină* în care a căzut un băiat (vinovatul este pedepsit cu plata unui bou)⁷⁹, sau *finlină cu budăi*, dintr-o mărturie hotarnică de la 1776, privitoare la satul Fedeleşeni (ținutul Roman)⁸⁰.

2.2.4. Diferența dintre aria sudică, care a păstrat pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea distincția inițială (etimologică) între *finlină* ‘source, Quelle’ și *puț* ‘puits, Brunnen’, și cea nordică, în care *finlină* a evoluat de timpuriu spre sensul ‘puits, Brunnen’⁸¹, este pusă în lumină de circulația termenului *finlinar* ‘om care sapă fîntini sau/și se ocupă de întreținerea lor’ (cf. DA, s.v.), înregistrat în graiurile din Moldova, dar și din celelalte provincii, mai puțin Muntenia (vezi 1.), după cum atestă ALR II, s.n.; h. 848 (în numeroase puncte de pe această hartă s-au notat răspunsuri de tipul *meșter, maislor, zidar, pietrar, lemnar*, dar și {om} care face [sapă] *finlini* [bunar], *săpător* etc.). Pe de altă parte, *finlină*, ca termen desemnînd o amenajare specială, a fost utilizat în Moldova, în terminologia exploataării petrolului, cel puțin de la jumătatea secolului al XVII-lea (vezi 2.1.3.).

Locul lui *finlină* ‘source, Quelle’ l-au luat treptat împrumuturile *izvor, șipot*, atestate în scris de la jumătatea secolului al XV-lea⁸². Paralel, dat fiind faptul că izvorul (sau șipotul) a cunoscut diferite amenajări (plasarea pe sursa de apă a unui trunchi de copac scobit, captarea pe un uluc, dirijarea apei pe o țevă etc.), pentru *finlină* ‘source, Quelle’ s-au folosit apoi și alți termeni : *ș(i)ubei* (și *ș(i)ob*) (DLR), *budăi, budău, budalău, budui, buduroi*⁸³, apoi *cișmea* (cf. DA), termeni care (exceptîndu-l pe ultimul) au fost înregistrați în graiurile populare și după texte aparținînd tuturor provinciilor românești (și au pătruns în toponimie⁸⁴). Această mutație a creat condițiile pentru ca, mai mult sau mai puțin recent, *finlină* ‘puits, Brunnen’, ca termen al limbii literare, să poată pătrunde, fără a provoca confuzii, în aria sud-estică *puț*, fapt confirmat și de anchetele pentru *Atlasul limbilor Europei* (v. harta 3 din text).

2.2.5. Pentru statutul de termen regional al lui *puț* pledează însă în mod convingător faptul că *finlină* ‘source, Quelle’ a fost utilizat de scriitori munteni pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, sens înregistrat în graiurile din sudul țării pînă astăzi, mai ales în zona subcarpatică.

⁷⁹ Cf. DA, s.v. *budăi*, după IORGA, S. D., VI, p. 145.

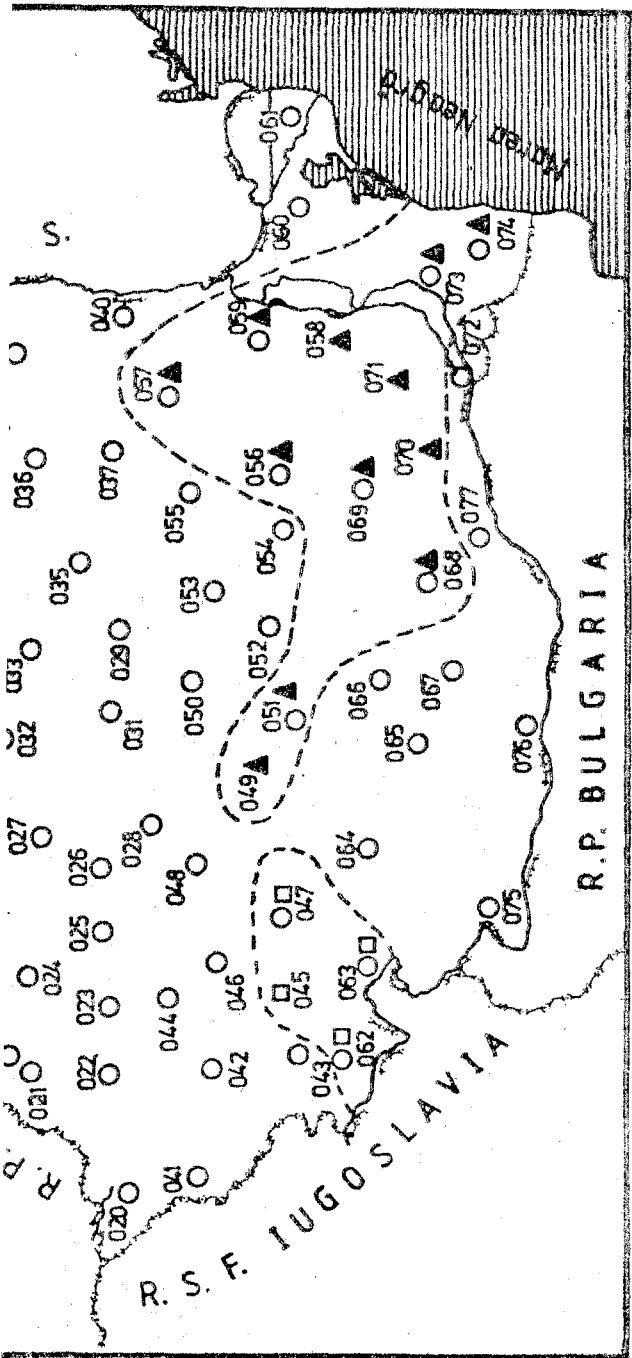
⁸⁰ *Ibid.*, după URICARIUL, XIX, p. 33.

⁸¹ Prima atestare certă a acestui sens, după DA, este din *Biblia* de la București (1688). În documentele slavo-române, *finlină, finlinea* (deosebit de frecvent cu forma de pl. articulat) și *finliniță* au fost înregistrate numai în toponimie, începînd de la 1426 (DERS, s.v.). După comunicarea lui Dragoș Moldovanu, în Bucovina și în nordul Moldovei, *finlinele* are sensul de ‘izvoare (neamenajate)’; cf. mai sus *finlinisuri, finliniști* și (a) *finlini*.

⁸² Cf. DERS; primele atestări pentru *izvor* : 1453 în Țara Românească și 1490 în Moldova; în antroponimie : 1496 în Țara Românească; în toponimie : 1445 în Moldova, 1486 în Țara Românească; pentru *șipot* : 1441 în Țara Românească, 1490 în Moldova; în toponimie : 1445 în Moldova, 1482 în Țara Românească.

⁸³ Prin *buduroi* ‘horn, ogeag la casele țărănești’ (cf. DA) se poate explica sensul ‘coșul prin care iese fumul într-o casă țărănească’ al lui *finlină* (sens înregistrat în CADE și DA).

⁸⁴ Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 77, 239, 501 – 502, 552. În ceea ce privește sensul lui *finlină* ca toponim, autorul observă că „foarte des este vorba de izvoare naturale, și nu numai în Muntenia (cu teritoriile lingvistice aferente), unde termenul consacrat pentru ‘finlină artificială’ este *puț* ci și în Moldova. Prin urmare, cele mai multe dintre aceste toponimice sînt sinonime cu *Izvorul, Șipotul* etc.” (p. 240).

Harta 3

Diferența dintre uzul curent în Muntenia și Moldova este ilustrată de nararea aceleiași teme de către Ispirescu și Creangă. La primul găsim termenul *puț* : „... fata slei puțul și plecă înainte...” (*Fata moșului cea cuminte*, ISPIRESCU, L., p. 348), căci *fîntînă* înseamnă 'izvor, balta de lingă izvor': „Pe atunci se botezau copiii într-o fîntînă sub un munte...” ; „... o capră... se adăpa la apele cele limpezi ale fîntînei” (*ibid.*, p. 134, 135). La Creangă, fata moșneagului dă de „o fîntînă milită și părăsită”, pe care o „rînește” și „grijește foarte bine”, iar la întoarcere „fîntîna grijită de dînsa era plină pînă-n gură de apă... și pe colacul fîntînei erau două pahare de argint” (*Fata babei și fata moșneagului*; CREANGĂ, P., p. 287, 290). Dacă aici *fîntînă* poate să mai însemne încă și 'izvor amenajat', în *Fovestea lui Harap Alb* apare însă „o fîntînă cu ghizdele de stejar”, care „era adîncă și nu avea nici roată nici cumpănă, numai o scară de coborît la apă” (*ibid.*, p. 204).

III. 0.1. Pe baza comparației dintre semnificația termenilor *lac* și *baltă*, pe de o parte, și a lui *puț* față de *fîntînă*, pe de altă parte, am putut constata statutul de elemente regionale dacoromânești sudice al lui *lac* 'băltoacă' și al sensului 'excavație în pămînt, amenajată în mod special, pentru aprovizionarea cu apă potabilă' al cuvîntului *puț* pentru o perioadă ce se înscrie între prima jumătate a secolului al XIX-lea (pe baza unor texte aparținînd limbii literare) și deceniile 3—8 ale secolului nostru (pe baza rezultatelor din anchetele pentru ALR și NALR).

0.2. Izolarea *din lac în puț* este, la rîndul ei, o mărturie privind utilizarea regională a celor doi termeni, cu sensurile menționate, datorită raporturilor ce pot fi stabilite între ei în diferite variante ale expresiei idiomatice, atestate pentru secolul al XIX-lea tot din surse muntenești.

1. Interpretarea ca uzuri regionale a lui *lac* și *puț* în expresiile idiomatice construite cu *a sări*, *a da*, *a cădea* presupune satisfacerea condiției ca realitățile denumite de cei doi termeni să se găsească în vecinătate imediată în mediul natural. Deși acest aspect este ușor de admis (vezi și I.2.2.1., cu privire la semnificația lui *lac* într-un punct din NALR. *Oltenia*), prezentăm cîteva contexte caracteristice, după Crăinicăanu, *Igiena...*, și pentru a sublinia elementele lexicale de referință. Este vorba de extrase, comentate, din rapoarte sanitare apărute în „Monitorul oficial” din anii premergători publicării cărții (cf. *Băuturi și ape în diferite județe*), în care, pentru județul Dolj se semnală (1889) că „apele de băut lasă de dorit în părțile cîmpului și multe fîntîni sînt înconjurate de *lacuri* (subl. n.) formate din apa din ele, în care zac porcii și bivoli” (p. 293); pentru Ialomița (1895) : „apa de băut din puțuri s-a îmbunătățit, astupîndu-se gropile din jurul puțurilor... și punîndu-li-se cumpene” (p. 296); pentru județul Olt (1894) : „numai cele [fîntînile] de lingă case se infectează și pe lingă unele dintre ele sînt *băllacuri* (subl. n. ; p. 301); pentru Vlașca (1887) : „puțurile pentru ape au bălți pîmprejur” (p. 309 ; cf. și p. 290, 304, 308, 326). Se poate observa variația dintre uzurile literare *fîntînă* — *baltă* 'apă stătătoare puțin întinsă și adîncă, băltoacă'⁸⁵ și termenii locali *puț* și *lac* (*băllac*), care pătrund în textele cu caracter oficial.

⁸⁵ Aceste cuvinte sînt asociate în mod obligatoriu în versurile populare din Transilvania : „Mere nora la fîntînă/ Cu cămașa soacrii-n mînă/ Și-o afund-odată-n baltă (= băltoaca de apă murdară ce se formează pe lingă fîntînă din apa ce se varsă pe jos din găleată)/ Și o tipă peste poartă : / Na-o, soacră, că-i spălată !” (Jarník-Bîrseanu, *Doine...*, după DA, s. v. *baltă*).

O adevărată șansă pentru aprecierea raporturilor dintre *puț* și *lac* în graiurile din sudul țării alături de cele două uzuri regionale la N. Filimon, într-o frază din cap. XXVIII al romanului *Ciocoii vechi și noi*: „În unul din colțurile curții era un puț cu roată, lângă care se formase un lac de apă, ce servea de scăldătoare citorva rațe românești și leșești”⁸⁶.

2. După Zanne, *Proverbele românilor, a sări din lac în puț* (în sursele citate verbul se află la prezent sau la perfectul compus) apare la Iordache Golescu (*Condica limbii românești*, cca 1832), la Anton Pann (*Povestea vorbii*, III, 1853)⁸⁷ și la P. Ispirescu (*Legende sau basmele românilor*, 1872)⁸⁸, scriitori cu o marcată specificitate lingvistică regională. O atestare contemporană găsim la Zaharia Stancu („... aciuindu-mă aici, sărisem, cum se spune, din lac în puț”; DLR, s.v. *puț*).

La Jipescu (*Opincaru...*, 1881), Zanne înregistrează *a da din lac în puț* (*op. cit.*, vol. I, p. 201).

În sfârșit, pornind tot de la Zanne, constatăm că primele atestări ale formulei *a cădea din lac în puț* aparțin unor dicționare (Laurian și Massim, *Dicționariul...*, 1872, s.v. *puț*, și Damé, *Nouveau dictionnaire français-roumain*, 1893—1894, s.v. *lac*; s.v. *puț* apare însă „*a sări din lac în puț*”).

2.1. Chiar considerind anterioritatea atestării formulei cu *a sări* ca avînd o valoare relativă, simpla existență a acesteia în aria sudică *lac* 'băltoacă' — *puț* 'excavație în pămînt special amenajată pentru aprovizionarea cu apă potabilă' ne îndreptățește s-o considerăm drept constatarea unei întîmplări (ce s-a repetat) și care constituie punctul de plecare pentru o zicală al cărei sens figurat a rezultat din referirea la situații comparabile din viața cotidiană sau la mediul social. Aceasta din cauză că *a sări*, prin comparație cu *a da* și *a cădea*, se individualizează prin caracterul concret al mișcării descrise (în cazul de față o mișcare bruscă, ca aceea pe care ar face-o cineva voind să se ferească de inconvenientele ce rezultă din a fi nimerit într-o băltoacă, mișcare de jos în sus în urma căreia ar cădea în puțul de alături); pe de altă parte, *a sări* a dezvoltat un număr considerabil mai mic de sensuri abstracte, figurate.

2.1.1. O probă în acest sens o constituie, mai întîi, faptul că, pe măsură ce ne îndepărtăm de optica unei *côpii a realității* (a constatării unui fapt real) ca aflîndu-se la baza acestei zicături⁸⁹, verbul *a sări*, tot mai puțin înțeles în ordinea de idei a motivării, poate lipsi⁹⁰ sau trece pe al doilea plan, în favoarea lui *a cădea*, care la Iordache Golescu se afla în explicația sensului figurat („... cînd dintr-o primejdie mai mică cădem într-alta mai mare”; „se zice pentru cei ce, vrînd să scape d-o mică supărare, cad în mai mari necazuri” (*ap. Zanne, op. cit.*, I, p. 201). În al doilea rînd, *a sări* nu apare niciodată pentru a explica formulările ce pun pe primul loc pe *a da* sau *a cădea*. În cursul testului la care ne-am referit mai sus (cf. I.1.1.), am înregistrat frecvent expresia în formularea cu *a cădea*, paralel cu cunoașterea sensului 'apă stătătoare

⁸⁶ După DLR, manuscris, Litera L, s.v. *lac* (cf. *Opere*, II, București, 1957, p. 264).

⁸⁷ Zanne, *op. cit.*, vol. I, 1895, p. 201.

⁸⁸ *Ibid.*, vol. II, 1897, p. 716.

⁸⁹ A cărei origine nu am găsit-o explicată în literatura de specialitate.

⁹⁰ Cf. Scriban, *Dicționar...*, s.v. *lac*: „*a cădea din lac în puț*, a ajunge dintr-o stare rea într-alta și mai rea”.

întinsă și adîncă’ pentru *lac* (CURRENT). Aceeași optică pare s-o dovedească prioritatea acordată lui *a cădea* înregistrîndu-se formula s.v. *puț* în DLR, explicată pornind de la verbul *a da* : „*a cădea* (sau *a sări*) *din lac în puț* = a da de un rău mai mare, fugind de alt rău”. De fapt, apariția lui *a cădea* în formularea zicătorii nu este numai decît un efect al „glosării” ei pornind de la acest verb⁹¹, căci este ușor de presupus, inițial, o succesiune a celor două mișcări : **a sărit din lac și a căzut în puț*.

Pe de altă parte, *a cădea*, cu sensurile proprii, nu e x p l i c ă raporturile ce se stabilesc între *lac* și *puț* ca un fapt din realitate, mai ales datorită valorii prepoziției *din*. Prezența verbului *a cădea* constituie o r e m o t i v a r e a acestor raporturi, pe baza unor sensuri figurate din contexte ca *a cădea la pal*, ~ *cu inima* = „a desera” (în *Lexiconul de la Buda*, 1825), ~ *pe mîna* (în *ghearele*) cuiva (DA, s.v. *cădea*), ~ *în mizerie*, ~ *în dizgrație* (CADE) etc. Această remotivare (în majoritatea expresiilor citate, lui *a cădea* i se poate substitui *a ajunge*; vezi mai sus și explicația lui Scriban) este exterioară punctului de plecare, întrucît neutralizează importanța suportului lexical inițial al expresiei, al cărei sens figurat are la bază diferența dintre *lac* ‘băltoacă’ și *puț*. Între *lac* ‘apă stătătoare întinsă și adîncă’ și *puț* (care este prin excelență adînc) ca ipotetic punct de plecare pentru *a sări* (*a cădea*, *a da*) *din lac în puț* diferența este de valoarea nuanțelor (CURRENT : *din lac* te mai poți salva înotînd etc.); or, pentru a se contura o imagine cu note transmisibile este nevoie de contrastul pe care îl subliniază sensul regional al lui *lac* (pentru semnificația acestui cuvînt la Pann, cf. *selosul bea apă din orice lac*, ap. Zanne, *op. cit.*, IV, p. 118; de observat și că în TDRG *sare* (sau *dă*) *din lac în puț* apare sub sensul ‘*kleine Ansammlung stehenden Wassers*’; cf. I.1.1.).

Remotivarea imaginii fiind seama de sensul literar al lui *lac* duce și la reinterpretarea semnificației expresiei, prin atenuarea diferenței dintre cele două situații comparate. O mărturie în acest sens pare s-o aducă redactarea explicației pentru *a sări din lac în puț* în DLR, s.v. *a sări* : „*a intra dintr-o nenorocire în alta* (subl.n.), a scăpa ori a fugi de un necaz și a da de altul mai mare”⁹², ce reflectă importanța tot mai mică pe care o suscită în astfel de cazuri punctul de plecare⁹³, lexicograful devenind chiar involuntar interpretul vorbirii curente⁹⁴.

2.1.2. Formularea *a da din lac în puț*, deși poate reprezenta o variantă propriu-zisă, datorită numeroaselor sensuri ale verbului *a da*, pare totuși să se afle în aceeași situație cu *a cădea* ~, reprezentînd o interpretare a efectului, și nu o descriere a cauzei, ca *a sări* ~, în măsura în care *a da* poate fi interpretat ca ‘a ajunge’, ‘a nimeri’ (cf. DA, s.v. *a da*, II.5.). Este de remarcat

⁹¹ Cf. și *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, București, 1969. s.v. *lac* : „*a sări* (sau *a cădea*) *din lac în puț* = a cădea [subl. n.] dintr-o nenorocire în alta mai mare, a da de un rău mai mare fugind de alt rău, a da din rău în mai rău”.

⁹² Manuscris, Litera S.

⁹³ Vezi și explicația pentru *ai carte, ai parte* în *Dicționarul de expresii...* („dacă ai știință de carte reușești mai ușor în viață”; cf. DM, DEX) care neglijează sensul ‘document, act de posesiune, de hotărnicie, înscris’ al lui *carte*.

⁹⁴ Vezi „*a sări* (sau *a cădea*, *a da* etc. [subl. n.] *din lac în puț*” în DEX și MDE², în care etc., nejustificat bibliografic, poate să reprezinte însă cunoașterea altor formulări din vorbire, cu *a ajunge*, sau cu alte verbe, eventual considerate posibile.

că pentru numeroase expresii și locuțiuni există variante paralele cu *a da* și *a cădea*: *pasărea vicleană dă singură în laf, cine sapă groapa altuia dă el singur într-însa; a da în brinci, ~ în nas, ~ în genunchi, ~ pe gînduri etc. (ibidem).*

2.2. Proximitatea în spațiu și în timp și sensul evoluției [rău] → [mai rău] caracterizează cîteva zicători sinonime: *a sări din căldare în foc* (Laurian și Massim, *op. cit.*, s.v. *a sări*; cf. *a cădea din căldare în foc*, s.v. *cădea*, unde acesta este însă motivat în planul realității), *ca să scapi de fum de multe ori te arunci în foc* (DA, s.v. *arunca*, tot după Iordache Golescu, explicată astfel: „... ca să scapi de o primejdie mai mică, intri în cea mai mare”; Zanne, *op. cit.*, I, p. 184—185)⁹⁵.

În alte zicători sinonime prima notă este absentă, accentul căzînd pe [rău] → [mai rău]: *fuge de cîini și dă peste lupi* (înregistrată în DA la verbul *a da*, de la Iordache Golescu: „adică [fuge] d-un rău mai mic și dă piste altul mai mare”; Zanne, *op. cit.*, I, p. 380) sau *fuge de ploaie și dă de noroaie* (DA, *loc. cit.*). Avînd ca punct de plecare o metaforă (ce rezumă situații cum sînt cele prezentate anterior), la același grup aparține *a scăpa de dracu și a da peste tată-su* (SCRIBAN, D., s.v. *drac*).

În sfîrșit, expresivitatea asigurată de rimă și de ritm pare să stea la baza altor formule: *a ajunge din pod în glod* (DA, s.v. *ajunge*, după Pann, *Povestea vorbii*, precedată de *Cine are tovarăș nerod...*) și *am scăpat de dracul și am dat peste lacul* (Damé, *op. cit.*, s.v. *lac*), ce pare să fie o variantă acomodată lexical, din motive de sonoritate⁹⁶, a zicalei citate în alineatul precedent după Scriban. De altfel, este de observat că în aceste formule se pierde și ideea de contrast, prezentîndu-se două alternative: [una] → [alta]⁹⁷.

Desigur, evoluția formei primare a expresiei pe care o cercetăm a avut loc în cadrul acestei familii frazeologice și al cîmpului frazeologie ce se conturează pe baza expresiilor citate, sinonimice, date fiind elementele lexicale comune (*a sări, a cădea, a da*) și semnificația lor generală. Pentru analiza ei în diacronie, putem observa, mai întîi, existența zicătorilor ce pun în relație două verbe:

$$a \text{ scăpa} \begin{cases} \text{(de fum)} & - a \text{ te arunca (în foc)} \\ \text{(de dracu)} & - a \text{ da (peste tată-su, ~lacul)} \end{cases}$$

⁹⁵ Cf. și fr. *tomber de la poêle sur la braise* = *tomber de mal en pis*, sau germ. *vom Regen in die Traufe*, prin care Theodor Alexi, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Brașov, 1906, traduce rom. *din lac în puț*. Ideea [rău] → [mai rău] este ilustrată și de rus. из огня да в полымя (= din foc în vîlvătaie) sau de bulg. от тръна та на рлор (= din scalele în măceș).

⁹⁶ Cf. și *sacul — dracul* (Zanne, *op. cit.*, III, p. 352, dar și „Pămîntu cîltîină pe lacu lacilor,/ Pe dracu dracilor”; Al. Rosetti, *Limba descîntecelor românești*, București, 1975, p. 106 (pentru forma de pl. *lace*, cf. mai sus, I. 2.2.1., 2.2.2., și UDRESCU, Gl.). Asocierea celor două cuvinte poate fi explicată așadar și printr-un motiv al mitologiei populare, intrucît printre termenii pentru „drac”, pe lîngă *al din baltă* (DA), găsim și *cel din lac* (*ibid.*). Alături de aceasta poate fi pusă și sintagma *cel din lăgărie*, discutată de Vasile Bogrea (cf. *Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 115 — 116), care, combătînd o ipoteză apropiere de *logore*, aduce în discuție posibilitatea referirii la *răgălie*, dar conchide: „mai probabil însă avem a face cu un nume de localitate (pe care dicționarele geografice de care dispunem îl ignorează)”. Intrucît *lăgărie* apare în Muntenia (Zanne, *op. cit.*, VII, p. 30), provincie ale cărei graiuri cunosc și sonorizarea ocluvelor surde intervocalice, cuvîntul trebuie interpretat drept *tăcărie*. Pentru *lac* „locuința tuturor dracilor”, cf. Zanne, *op. cit.*, VI, p. 577.

⁹⁷ Vezi la Ion Budai-Deleanu: „...neștiînd unde să scape de o nevoie dau pe alta”; *Țiganiada*, *Argument la Cîntecul VII* (după DLR, manuscris, Litera S. s.v. *scăpa*).

$a \text{ fugi} \begin{cases} \text{(de cîini)} \\ \text{(de ploaie)} \end{cases} \rangle - a \text{ da} \begin{cases} \text{(peste lupi)} \\ \text{(de noroaie)} \end{cases}.$

De aceea, considerăm că nu este exclusă o variantă cu două verbe de tipul: *a sări din lac* și *a cădea în puț*, contrasă în *a sări* (*a cădea*, *a da*) *din lac în puț*, sub influența formulelor în care al doilea verb nu se impune cu necesitate: *a sări din căldare în foc*, *a cădea din căldare*~, sau nu este de presupus (*a ajunge din pod în glod*).

Pe măsura extinderii utilizării zicalei în afara ariei regionalismelor *puț* și *lac* 'băltoacă' și sub influența sensului 'apă stătătoare întinsă și adîncă' al lui *lac*, expresia *a sări* (*a cădea*) *din lac în puț* tinde să se apropie de tipul alternativelor [una] → [alta], datorită influenței formulelor ilustrînd această situație (*a scăpa de dracul și a da peste lacul*, eventual *a cădea din căldare în foc*, întrucît este vorba de căldarea cu apă pusă la fiert, expresia provenind, după toate aparențele, din mediul pescarilor).

IV. Analiza entopicelor *baltă*, *lac*, *puț* și *șintînă* pe baza răspunsurilor înregistrate în anchetele pentru atlasele lingvistice românești și a unor anchete toponimice, coroborate cu date din texte literare din secolul al XIX-lea, subliniază faptul că prezența și semnificația acestor termeni în graiurile din diverse arii ale dacoromânei sînt direct legate de factori geografici.

1. O realitate geografică dominantă, bălțile Dunării, cu implicații economice majore (pescuitul, creșterea vitelor) și cu efecte în plan demografic (transhumanța), a determinat cristalizarea unor semnificații puternic individualizate ale termenului *baltă* în graiurile din sudul Olteniei, al Munteniei și al Moldovei: 'cea mai mare apă stătătoare' și 'zonă de luncă a unei ape curgătoare'. În restul țării, *baltă* înseamnă în mod curent 'apă stătătoare de dimensiuni mai mici, băltoacă'. Strîns legată de aceste două arii mari în ceea ce privește semnificațiile lui *baltă* se prezintă situația termenului *lac* în vocabularul graiurilor populare românești. În primul rînd, în aria sudică marcată de Dunăre, *lac* s-a specializat cu sensul de 'apă stătătoare de dimensiuni mai mici, băltoacă'; termenul numește însă 'cea mai mare întindere de apă stătătoare' în zona Carpaților Meridionali (lacurile montane).¹

Dacă în zona de sud împrumuturile *ghiol*, *japsă*, *zăton* etc. coexistă cu *lac* și *baltă* și se explică prin necesitatea de a numi ape stătătoare de diferite tipuri și dimensiuni, în zonele de podiș și de cîmpie din Transilvania, Banat și Crișana, pentru care apele stătătoare nu se prezintă ca o determinantă geografică, termenul *lac* a fost înlocuit de împrumutul *tău*, pe cînd *baltă* s-a păstrat pentru a numi cele mai frecvente ape stătătoare, cele de dimensiuni mici (și foarte mici).

Paralel, în graiurile din întreaga țară, familia termenilor ce numesc apele stătătoare s-a îmbogățit cu alte împrumuturi: *iezer*, *iaz*, *heleșteu*, *rîmnic*, ultimele trei mai mult sau mai puțin legate de ideea de 'amenajare, rezervor artificial de apă stătătoare, creat în vederea pescuitului'. Dihotomia [termeni inițiali] — [termeni ulterioiri] ține seama de originea cuvintelor enumerate în limba română: *baltă*, (probabil) autohton, *lac* moștenit din latină, *tău* și *heleșteu* de origine maghiară, *ghiol*, de origine turcică, iar celelalte de origine slavă, întrucît cuvintele la care ne-am referit (mai puțin *ghiol* și *tău*) apar paralel în textele slavo-române, din secolul al XV-lea (începînd cu *heleșteu*, la 1496 — 1508, pînă la *japsă*, la 1600; DERS).

2. Un alt factor geografic primordial, existența a numeroase surse de apă potabilă la suprafața pământului în zona muntoasă, prin comparație cu zona de cîmpie și de podiș, unde s-a impus, ca practică uzuală, excavaarea în pămînt pentru a da de izvoare de apă, și-a pus amprenta asupra prezenței ca elemente ale vocabularului curent în graiurile din două mari arii ale dacoromânei (sud-estul și nord-vestul țării) a cuvintelor *puț* și *fîntină*, ambele de origine latină. Cercetări etnografice confirmă concluziile prelucrării și interpretării datelor lingvistice. Astfel, în Mehedinți, într-o zonă în care pînză de apă freatică se găsește, în general, la o mică adîncime, forma primitivă a amenajării unui izvor o reprezintă *știubeiul* (un trunchi de arbore scobit, plasat pe sursa de apă), iar *fîntina* este construcția din lemn sau din piatră (eventual din cărămidă sau ciment) ce corespunde *cișmelei* din alte zone ale țării.⁹⁸ Pentru diferite arii ale Transilvaniei se semnalează, de asemenea, utilizarea, pentru aprovizionarea cu apă potabilă, a apelor curgătoare și a izvoarelor sumar amenajate și, paralel, impunerea treptată a excavațiilor special amenajate, sub formă de *fîntini cu cîrlig*, cu *cumpănă* sau cu *roată*⁹⁹ (deși în zonă se păstrează încă urmele utilizării termenului *fîntină* 'izvor (amenajat)'; cf. și III.2.2.3.). În ciuda unor rezerve în ceea ce privește importanța factorului geografic preluate de Dumitru Irimieș (în *op. cit.*, p. 137, autorul se referă la „păcatul determinismului geografic”), evoluția formelor de amenajări pentru captarea apei potabile face mărturia unei adaptări succesive la condiții ale mediului înconjurător mai puțin favorabile, adaptare ce se explică, desigur, prin dezvoltarea agriculturii și creșterii animalelor (ibid., p. 147, 173), dar care are la bază, în primul rînd, sporul demografic natural și mișcările de populație, ce au determinat extinderea așezărilor omenești în arii tot mai întinse¹⁰⁰.

De aceea, „emanciparea” omului față de condițiile mediului îmbracă, de fapt, aspectul adaptării la constrîngerile acestuia, așa cum se poate aprecia și pe baza concluziilor unui examen din punctul de vedere al hidrologului: „... dacă în cadrul unui sat, cele mai vechi așezări ale lui se află în imediata apropiere a surselor naturale accesibile de apă, tot așa, în mare, dacă satele vechi s-au așezat lângă izvoare, bălți și ape curgătoare, cele mai noi au trebuit să recurgă la puțuri”¹⁰¹, sens general al evoluției care, în linii esențiale, poate fi destul de ușor imaginat și la scara unei (foarte) mari arii geografice prezen-

⁹⁸ Georgeta Nițu, *Tipuri de „fîntini” în cîteva sate din Mehedinți*, în „Historica” III, București, 1974, p. 255, 257, 260. În această zonă, fîntinile cu cumpănă, cu roată sau cu scripete se numesc *bunare*; autoarea folosește în mod curent termenul *fîntină* cu accepțiunea evoluției semantice extreme a cuvîntului din aria nord-vestică.

⁹⁹ Dumitru Irimieș, *Tipuri de fîntini din Transilvania*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anul 1976”, Cluj-Napoca, 1976, p. 140, 145, 147, 155—159; vezi observația din nota precedentă cu privire la utilizarea curentă de către autor a termenului *fîntină*.

¹⁰⁰ În ceea ce privește importanța, într-o unitate geografică, a apelor pentru constituirea așezărilor și dispersarea lor ulterioară în funcție de sporul populației și de principalele ei ocupații, vezi, de exemplu, Pompiliu Poghiră, *Satul din Colinele Tutovei*, București, 1972 (în special p. 150—164).

¹⁰¹ Marcu Botzan, *Apele în viața poporului român*, București, 1981, p. 149; cf. și I. R. Mircea, *Așezări în Cîmpia Dunării legate de sursele de apă potabilă*, în *Muzeul Satului. Anuar 1966*, p. 245—248.

tind diferențe nete în ceea ce privește nivelul la care se află pînza de apă freatică. Evoluția semantică din aria nord-vestică a lui *fîntînă* de la 'source, Quelle' la 'puits, Brunnen' (ultimul sens consolidat în special în zonele de cîmpie și podiș ale acestei arii) ilustrează procesul natural al adîncirii și amenajării „gropii” de lingă un izvor : „groapa s-a putut adînci, consolida și proteja cu un acoperiș. De la această groapă, la săparea unui puț, la o distanță mai mare de sursă și mai aproape de așezare, nu este decît un pas” (Botzan, *op. cit.*, p. 149 : cf. și p. 157 : deși se susține că la originea excavării puțurilor stă experiența mineritului, „pentru puțurile obișnuite, de mică adîncime, era suficientă experiența captării unui izvor sub formă de fîntînă captușită cu lemn sau piatră” ; autorul folosește termenul *fîntînă* cu sensul popular al acestui cuvînt din aria sud-estică a țării).

Pe plan lingvistic, explicarea ariei generalizate *fîntînă* 'puits, Brunnen' prin raportare la aceea care cunoaște, paralel, pe *fîntînă* 'source, Quelle' și *puț* pe baza considerării situației geografice este un corolar al apartenenței acestor cuvinte la categoria entopicelor.

3. Importanța *izolărilor lingvistice* și în ceea ce privește cercetarea entopicelor este pusă în lumină de interpretarea expresiei *a sări din lac în puț*, urmărind evoluția ei de la valoarea de constatare a unui fapt din realitate la aceea de metaforă, analiză ce dovedește că regionalismului *puț* îi corespunde și sensul regional 'băltoacă' al lui *lac*.

4. Factorul geografic (și implicațiile sale demografice, etnografice, economice etc.) își găsește, pentru cercetarea entopicelor (și a altor apelative), o primă expresie în distribuția teritorială a cuvintelor înregistrate pe hărți lingvistice. Dată fiind însă optica prin care sînt interpretate uneori rezultatele variabilei geografice pornind de la hărțile lingvistice, considerăm necesar să facem cîteva precizări (deși elementare) asupra acestei probleme. Cuvintele ce apar pe o hartă lingvistică reprezintă răspunsurile unor informatori din localitățile anchetate la un chestionar care cuprinde întrebări ce definesc diferite noțiuni pornind de la conținutul acestora în *limba literară*, numite prin *termenul literar* (care devine și titlul hărții). Astfel, ceea ce pune la dispoziție o hartă lingvistică, ca izvor de informare, reprezintă pluralitatea termenilor care în graiurile anchetate denumesc noțiunea urmărită (punctul de plecare este deci onomasiologic). Interpretarea acestui material nu se face așadar pornind de la titlul hărții (care uneori se dovedește mai mult sau mai puțin convențional), ci de la conținutul noțiunii descrise prin întrebare.

De aceea, dacă apreciem ca întemeiate observațiile lui Teodor Oancă privitoare la faptul că anumiți termeni, într-o zonă oarecare, denumesc noțiuni caracteristice acelei zone¹⁰², ca reflex în diacronie al variabilei geografice, ne surprinde critica pe care autorul o face pe marginea *f o r m u l ă r i i* întrebărilor 1 639 și 1 640 din Chestionarul NALR în funcție de termenii *lac* și *baltă* („reținem, așadar că *lacul* e «întins și adînc», spre deosebire de *baltă*, care e mai mică și mai puțin adîncă, de vreme ce se formează și prin revăr-

¹⁰² *Aspecte ale relației entopic — toponim...*, *loc. cit.* : „toponimicele formate cu aceste entopice reflectă sensul particular al acestora care, uneori, se găsesc în opoziție cu cel general” (p. 46) ; „entopicele discutate...prezintă sensuri proprii în această zonă, în funcție de caracteristicile locurilor...” (p. 50).

sarea apelor peste maluri"; *loc. cit.*, p. 48)¹⁰³, sublinierea așa-zisei c o n t r a - d i c Ț i i între aceste note și răspunsurile înregistrate în sudul Olteniei (dar nu și în partea de nord; cf. I. 2.2.1.) și, în sfârșit, clasificarea răspunsurilor înregistrate pe hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia* în trei categorii: „la obiect“, „unice“ (observăm că pentru acest grup intervine de fapt și un alt criteriu de clasificare) și „inversate“ (p. 50). Considerăm că toate răspunsurile înregistrate pe hărțile citate sînt „la obiect“ (care este conținutul noțiunii a cărei denumire a fost urmărită), întrucît ele nu trebuie raportate la titlul hărții; informatorii ignoră acest cuvînt cu valoare de reper, sub care este înscrisă întrebarea în Chestionar, după cum adesea ignoră și ceea ce se înțelege în alte arii lingvistice printr-un anumit termen (în cazul de față *lac* și *baltă*). Prin urmare, este cel puțin confuză concluzia că răspunsurile de pe aceste hărți ar dovedi că „imaginea pe care subiecții anchetați și-au format-o [?] despre *lac* și *baltă* [aparținînd cărui nivel al limbii ?] este strîns legată de ceea ce le oferă natura în spațiul familiar lor“ (p. 50); de fapt, întrucît nu se pune problema unei selecții denominative în ordinea de idei a m o t i v ă r i i, informatorii din punctele anchetate în sudul Olteniei, pe baza trăsăturilor descrise de întrebările din Chestionar, au răspuns prin termenii *lac* sau *baltă* conform accepțiunilor moștenite de ei ale acestor cuvinte, accepțiuni recunoscute în formularea întrebărilor respective (și indiferent de ordinea în care acestea au fost puse).

Preocuparea lingvistului de a surprinde în nuanțele cele mai fine specificul graiului din fiecare localitate și din fiecare zonă, în special cînd este vorba de cuvinte polisemantice (aceasta fiind însăși rațiunea anchetei), este excelent ilustrată de confruntarea, pe o hartă semantică, a termenilor înregistrați pe baza întrebărilor 1639 și 1640 (a căror formulare nu a avut, după cum se poate ușor constata, urmări negative asupra proprietății răspunsurilor) pe hărțile 331 și 332 din *NALR. Oltenia*. Factorul cultural, concretizat în pătrunderea termenilor literari în graiuri, respectiv în preluarea unor sensuri ale limbii literare în utilizarea cuvintelor care în graiurile populare au alte accepțiuni (aspecte relevante în legătură cu termenul *finlînă* în graiurile din Oltenia și Muntenia) constituie obiectul unui alt nivel al analizei.

5. Semnificațiile cuvintelor *baltă* – *lac* și *finlînă* (–*pu*) în graiurile populare românești, care prezintă distribuții complementare ce pot fi puse în relație cu existența, pe teritoriul lingvistic dacoromân, a două (sub)dialecte, unul sudic și altul nordic, constituie argumente în favoarea unității de ordin structural a vocabularului limbii române. Pentru studiul entopiceilor în graiurile populare, considerarea *variabilei geografice* reprezintă o aplicare a metodei de cercetare *Wörter und Sachen*.

¹⁰³ Critică la care subscrie Valentin Țurlan, *op. cit.*, p. 77: „... subiecții anchetați deosebesc „baltă“ de „lac“ prin caracteristici locale ale reliefului, care uneori sînt altele decît determinările cuprinse în întrebările directe (?) formulate pentru realizarea atlaselor și, am zice, decît cele aflate în definițiile date de dicționare, chiar de către cele mai exigente“. Cît despre criticile făcute dicționarelor, și ele lucrări perfectibile în timp mai ales sub anumite aspecte, acestea sînt îndreptățite atunci cînd se referă la insuficiențe de ordin bibliografic sau la deficiențele de informare și interpretare în limitele materialului de fapte avut la dispoziție și, desigur, nu la posibilitățile ce le oferă cercetările speciale ulterioare.

LE RÔLE DE LA VARIABLE GÉOGRAPHIQUE : LE „LAC” PRÈS DU PUIT

RÉSUMÉ

À partir de l'expression idiomatique *a sări din lac în puț* (textuellement „sauter du lac dans le puits” pour exprimer l'idée de „tomber de mal en pis”), enregistrée chez les écrivains de provenance valaque comme Iordache Golescu, Anton Pann, Petre Ispirescu, Zaharia Stancu, l'auteur précise le sens régional 'flaque (d'eau)' du mot roumain *lac* (< lat. *lacus*) et démontre l'appartenance de *puț* (< lat. *pūtēs*) à l'usage courant des parlers populaires de la zone sud de la Roumanie. La recherche se fonde sur l'analyse parallèle des mots *lac* et *baltă* (le dernier probablement d'origine autochtone) qui nomment une eau stagnante de diverses dimensions, d'une part, et des mots *puț* et *finlină* (< lat. [aqua] *fontana*), comme dénominations pour diverses sources d'eau potable, d'autre part. Ces mots ont été étudiés d'après des textes représentatifs de la seconde moitié du XVIIIe et de la première moitié du XIXe siècles (des chroniques, des documents sur la propriété foncière, des manuels de géographie, des œuvres littéraires et des dictionnaires) et, en ce qui concerne les parlers populaires, d'après les résultats des enquêtes pour l'*Atlas linguistique roumain II* (enregistrements d'entre 1929 et 1938) et pour *Le Nouvel Atlas linguistique roumain, par régions* (enquêtes des décennies 7 — 8 du XXe siècle).

Les principales conclusions résultant de la recherche sur l'histoire et l'évolution sémantique des mots *baltă*, *lac*, *finlină* et *puț* pour les parlers populaires roumains et pour le niveau littéraire de la langue sont les suivantes :

1. Dans la région sud-est de la Roumanie, ayant comme dominante géographique le fleuve Danube, on a conservé le mot *baltă* (qu'on retrouve aussi dans d'autres langues de la presqu'île Balcanique, le dalmate, l'albanais, le néo-grec, le serbe, le croate, le bulgare, provenant du substrat illyrien et thrace) pour nommer 'la plus grande (surface d') eau stagnante', les grandes mares caractéristiques au bassin inférieur du Danube. À cette région appartient aussi le développement sémantique du mot *baltă* vers 'zone de mares, schorres et marécages, boisé; pâturage dans cette zone', notion d'une grande importance pour les mouvements saisonniers des bergers transylvains des Carpates Méridionales dans le processus de la transhumance.

Dans cette région *lac* a le sens spécial de 'flaque (d'eau)', pendant que dans les Carpates Méridionales le mot a conservé la signification d'étyma latin, nommant les lacs alpestres. Pour la plupart de la Roumanie, la partie nord en premier lieu, dont la réalité désignée par ce mot n'a pas représenté une notion d'importance géographique, *lac* a été remplacé par des emprunts d'origine hongroise (*täu*, notamment en Transylvanie, *helesleu*) et slave (*tezer*, *iaz*, *rimnic*, etc.), pendant que *baltă* s'est spécialisé avec le sens 'eau stagnante de petites dimensions, flaque (d'eau)'.

C'est à la préoccupation des géographes concernant la propriété de leurs termes techniques, à la terminologie scientifique du XIXe siècle qu'on doit la sélection du mot *lac* par la langue littéraire pour désigner 'la plus grande (surface d') eau stagnante', acception devenue courante par l'intermédiaire de l'école.

2. La signification 'source, Quelle' de *finlină*, qu'on trouve dès les premiers écrits en roumain (v. aussi les sens originaux, étymologiques, du français *fontaine* et de l'italien *fontana*) subsiste dans des textes divers appartenant à la Valachie jusqu'au milieu du XIXe siècle. Les enquêtes récentes pour les atlas linguistiques roumains régionaux prouvent l'emploi de *finlină* avec cette signification dans les parlers populaires de la zone de collines du sud des Carpates Méridionales de l'Olténie et aussi dans les parlers de la Valachie et de la région montagneuse du sud de la Moldavie.

Les aires-témoins limitrophes sont à considérer pour expliquer le statut de *finlină* dans toute la partie nord de la Roumanie, gardant la signification 'source, Quelle' dans la toponymie : *Finlina* (suivi de diverses déterminations), *Finline*, *Finlinița*, etc., fait explicable vue l'existence dans les noyaux montagneux de cette zone de nombreuses sources d'eau (potable) de surface, exemptant les peuplades y séjournant de creuser des puits, comme pratique courante. Par conséquence, au fur et à mesure que la population s'est répandue et définitivement établie dans les zones de plateaux et de plaines environnantes, *finlină* a nommé, aussi, 'l'excavation spécialement aménagée pour l'approvisionnement en eau potable, puits'. *Finlină* 'puits, Brunnen' caractérise toute la partie nord de la Roumanie (les provinces Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, les parties septentrionales de Transilvania et de Moldova). Tandis que jusqu'en 1835 un manuel de géographie paru à Bucarest atteste *finlină de păcură* (*păcură* < lat. *piscula*) 'gisement de naphle', dans des documents de Moldavie écrits entre 1642 et 1709 on trouve le même syntagme pour 'puits pétrolier, exploitation de pétrole'.

L'aire linguistique septentrionale, correspondant au (sous)dialecte de cette grande zone du dacoroumain, a imposé *fințnă* 'puits, Brunnen' dans la langue littéraire, compte tenu du fait que l'on a utilisé depuis longtemps des emprunts comme *izvor*, *șipot* (d'origine slave) et puis *cizmea* 'source d'eau aménagée' (d'origine turque), etc. pour 'source, Quelle'.

Les parlers de la partie sud-est de la Roumanie (notamment la Valachie et le sud de la Moldavie), zone de plaine ou de plateaux bas où la nappe d'eau phréatique se trouve en profondeur, connaissent comme terme usuel le mot *puț* 'puits, Brunnen', qui, d'après les premiers textes roumains, appartient à la vieille langue roumaine littéraire (les premières traductions des livres de culte chrétien). Depuis la fin du XIXe siècle, *puț* a regagné son importance et même renforcé sa position dans le vocabulaire du roumain écrit et parlé par l'intermédiaire de la terminologie de l'exploitation du pétrole et des mines (*puțul sondei*, ~ *minei*), dont le français *puits* et l'italien *pozzo* en tant que termes techniques sont par ailleurs à prendre en considération dans le cadre général de l'influence du français et de l'italien en ce qui concerne l'aspect moderne de la langue roumaine littéraire.

3. Ayant comme point de départ l'aire méridionale *puț* — *lac* 'flaque (d'eau)' (~ près du puits, nommée *balta de lingă fințnă* dans les parlers du nord), l'expression idiomatique *a sărit din lac în puț*, dont l'évolution a été analysée à partir de la valeur initiale de constatation d'un fait concret jusqu'à son utilisation métaphorique, témoigne de ces emplois régionaux et met en lumière l'importance des *isolations linguistiques* pour la recherche des termes désignant aussi les détails du sol.

L'esquisse historique sur les mots roumains *baltă* — *lac* et *puț* — *fințnă* souligne l'impératif de considérer la *variable géographique*, comme application de la méthode *Wörter und Sachen*, pour l'interprétation des résultats des enquêtes linguistiques dans le domaine de la toponymie ; c'est un problème que l'auteur a abordé dans l'analyse des termes *munte* 'montagne' et *măgură* 'hauteur (boisée) dans la montagne ou isolée' pour les parlers du sud de la Moldavie (voir l'article cité ci-dessus, la note 2).

Centrul de Lingvistică. Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2

TELEVISION AND REVOLUTION OR A NEW LITERARY CONUNDRUM IN RECENT GERMAN AND ROMANIAN PROSE NARRATIVES

ROXANA GHIȚĂ*

This paper aims to examine the way in which authors from two post-totalitarian countries, Romania and the ex-GDR, reacted to the historical events of 1989 by choosing to insert fictionalized descriptions of the anti-Communist revolutions in the corpus of their novels dealing with the recent past. Mircea Cărtărescu's *Aripa dreapta* (*Glaring 3*), the last volume of the trilogy *Orbitor* (*Glaring*, 1996, 2002 and 2007), and Thomas Brussig's *Helden wie wir* (*Heroes Like Us*, 1995) thus play their own role in the vast on-going socio-cultural process of 'coming to terms with the past' which is common to all post-Communist countries¹.

Both in Germany and in Romania, the public discourse about 1989 has contributed to the creation and preservation of a revolutionary myth (needed as symbolic foundation for the new democratic society), while at the same time an opposite tendency, which contests this myth, has also emerged in both countries. Authors, for instance, have used satire and parody to record the failure of the social revolution's metamorphosis (as a victory of popular fury over a despotic regime) into a new founding myth of the nation.

The mass media's pivotal involvement in these particular revolutions, which came to challenge the traditional revolutionary scenario, is also, perhaps paradoxically, one of the reasons leading to the weakening of the revolutionary myth. Writing in 1990, the journalist and historian Timothy Garton Ash coined the term *telerevolution*: 'Both externally and internally, the crucial medium was television. In Europe at the end of 20th century all revolutions are telerevolutions' (Garton Ash 1989: 94), justifiably holding that 'future historians of these events will surely have to spend as much time in television archives as in libraries' (*ibidem*: 348). The Romanian revolution is 'the first revolution broadcast live'

* University of Craiova, 13 Alexandru Ioan Cuza Street, Romania.

¹ This is the commonly accepted translation of the German term 'Vergangenheitsbewältigung' (*Vergangenheit* = past; *Bewältigung* = mastering, coming to terms with).

(Amelunxen, Ujica 1990: 8)² and the fall of the Berlin Wall represents ‘the first historical event broadcast globally,’ while Vogt (2004:36) believes that the fall of the Wall is probably ‘the best recorded event in the history of humankind’. This, paradoxically, has not led, as many might have expected, to clarity regarding the unfolding of events, but, rather to a ‘ghosting’ of facts which vanished behind images, to reiterate Elke Brüns’s term (2006: 87). Brüns also quotes the filmmaker Harun Farocki’s conclusion to his documentary depicting the fall of the Berlin Wall: the peaceful GDR revolution is ‘a revolution which rather hides within images, than is mirrored by them’. The Swiss director and author Milo Rau, who staged the play *Ceausescu’s Last Days*, emphasizes the same feeling of the impenetrability of the image blocking access to the historical referent which it expresses: ‘Everything is visible, and this has happened, I think, for the first time in the history of revolutions. Everything is overtly there. Yet, after watching all these images, there lingers an unpleasant sensation, a sort of paranoia. As if this entire hysteria, this Securitate hysteria, these appeals to protect the television station against Ceaușescu’s loyal forces, were all but a show, and behind images...’³.

I shall analyze the implications of this phenomenon when dealing with the two novels, each of which reflects, in its own way, the theme of the revolution as a show and addresses the topic of media simulacrum. When discussing the postmodern character of post-Communist Russian society, the distinguished Harvard professor Svetlana Boym (1994: 222–224) points out an aspect which can be applied to the whole post-Communist space: ‘the condition of simulation’, which defines different levels of life within the public space, making it almost impossible to imagine a real historical transformation, a disaster or a catastrophe. This is an outcome of the ‘vanishing of Soviet/socialist meta-narrative’ as both deliverance and profound source of anxiety. But this also implies a theoretical refinement of postmodernism, which has been confirmed by the media experience of revolutions: that audio-visual techniques fail to ensure objective access to reality; moreover, they not only reflect or broadcast events, but also play a role in their making. As Astrid Erll stresses (2004: 5), ‘mass media are not neutral carriers of information, relevant in the case of memory. Rather, what they seem to encode – existing versions of reality and of the past, values and rules, identity concepts – is made by them. [...] Unlike historical events in themselves, the dimensions of the past which are, from the viewpoint of the culture of remembrance, effective and important, are not external to the media. They are media constructs’. In our case, the manner in which revolutionary events were ‘represented’ in the mass media has influenced, on the one hand, their unfolding and, on the other, the building of different versions of the collective memory. Both novels address this theme and reflect upon it.

² All translations from German and Romanian belong to me.

³ Milo Rau in dialogue with the researcher Friedrich Kittler; the conversation was included in his book *Die letzten Tage der Ceausescus*, Verbrecher Verlag, 2009 (Kittler, Rau 2009).

Noting that both *Glaring 3* and *Heroes Like Us* can be read as examples of postmodern historical novels, my working hypothesis is offered by Linda Hutcheon's thesis, according to which one of the most important strategies of historiographic metafiction in the post-modern age is its strategy of 'installing and subverting conventions' (Hutcheon 1988: XII). In both narratives, as realist conventions are instituted, they are simultaneously subverted: novel, television and film are reflected as media which filter and manipulate reality, whereas this reality is depicted in apparently exact and objective (television) and authentic and plausible (literature and film) terms.

Glaring 3. The Romanian Revolution

The moment at which the, fairly realist, depiction of the revolutionary events is cut off occurs towards the middle of the novel (Cărtărescu 2007, III: 225), when the prosopopeia of Revolution itself becomes manifest and, with it, the satirical dimension of what has thus far been only a chaotic mass of facts and interpretations is ordered along the axis of a 'central meaning', i.e. that of the stolen revolution. A detail often overlooked by critics proves to be pivotal from my perspective: this moment coincides with a gigantic meta-narrative subplot, which is meant to deconstruct the realist narrative of 22 December by means of the subversive insertions of a hyper-authoritarian narrator. Moreover, this debunking of the realist techniques which have so far been employed to generate the impression of authentic reconstruction of the revolutionary days is accomplished through a non-literary medium, the audio-visual one. The readers are thus invited to identify themselves with the paradoxical perspective of a narrator who, from a vantage point (a balcony), observes the crowds overflowing from all over Bucharest towards the Palace Square. This perspective is paradoxical because, on the one hand, it is meant as a pastiche of the literary tradition of the omniscient narrator, translated into the text in the first person plural ('we started this chapter in a happy mood, but we confess that we turned morose in the interim' – *ibidem*: 233), who is able to see what is going on within flats and characters alike. On the other hand, this narrator assumes the form of a cameraman, recording events from an exterior angle which would correspond to the external narrative perspective. Yet the narrative instance is constructed in an even more convoluted manner. Just as the narrator, in the good old textualist fashion employed by Cărtărescu, tells us how he chooses a character from among the crowd to particularize him only to propel him into instant oblivion, the cameraman isn't just recording, he's also turning the reader into a witness to the transformation of the real into a media product: he tells us when he 'increases the screen resolution', alternates the angle of filming or focuses the lens on certain faces in the crowd (for instance, on Mircea's).

Obviously, these are all old postmodern tricks, especially when one is familiar with Cărtărescu's fascination with optic systems and filters, be they natural (the eye) or artificial (the magnifying glass). Nevertheless, through the omniscient

narrator-cameraman superposition, denouncing the ‘authenticity’ of the realist style, and at this precise moment of the novel, they acquire a special significance. If, like the narrator-cum-magician of the book, I could interrupt the writing of these lines in order to project to the reader the first ten minutes of Harun Farocki’s and Andrei Ujica’s documentary *Videogramms of a Revolution* my point would suddenly – effortlessly – emerge. This film is, in fact, a compilation of anonymous and official recordings, whereby revolutionary events are chronologically (re)constructed from the perspectives of the cameras which documented them. An off-screen voice accompanies the images, thanks to which we understand that the revolution is little more than the film which the cameras recorded in those few days. ‘From the window of a student hostel in Timisoara, an amateur camera is recording the protesters as they are marching towards the town centre’, etc. The documentary shows the Romanian revolution as representing a turning point in contemporary history, a terrible confirmation of those suspicions already voiced by postmodern authors: that history exists only insofar as it is recorded and turned into image (just as Cărtărescu’s characters and their world only exist insofar as they enter the scope of the author’s gaze). This accounts for the deep interest in the unfolding of the Romanian revolution among postmodern philosophers and media theorists alike.

The recording of events is, however, not just an external, neutral one: broadcasting the revolution meant that this audio-visual medium meddled with the events, thereby manipulating them. The population at large believed that the takeover of the national television building represented a sort of a ‘fall of the Bastille’, a guarantee of the fact that, once everybody all over the world could watch the revolution unfolding, the latter really existed (‘We have won!’, ‘The TV has joined us!’). But just as many of the population came to believe that the images broadcast on the television were the absolute truth, the same television became the instrument of the greatest media ‘scam’ in history. Failing to realize that they were again locked behind a wall, this time that of the TV screen (cf. Ujica) and that instead of being victorious agents of democratic change they had been turned yet again into a passive mass, Romanians were the actors and the witnesses of a new film directed, through the medium of television, by the political group that acquired power to legitimate its own actions. The result was a film of global relevance, with the corresponding array of *leitmotifs*: the people rising from slavery, the crimes of the Carpathian tyrant, the compassionate public from the Western democracies and the historical happy ending with the triumph of democracy. In his essay, *The Timisoara Massacre*, Jean Baudrillard discusses the situation along similar lines: ‘Spectators become exotics of the screen, experiencing the revolution as exoticism of images, themselves exogenous, tourist spectators of a virtual history’ (Baudrillard 1992: 56).

At this point one must emphasize the two dimensions of the fictionalization of the revolution by means of the technical medium. On the one hand there is the factual manipulation of history through television, a plot devised by the new agents

of power, and on the other the historical events are manipulated through the specificity of the medium itself, which causes *every reality* to be hidden by the image, to be absorbed by the 'signifier', which thus, the postmodern philosophers argue, becomes more real than the 'signified'⁴ (Baudrillard). This is what the novel *Glaring* keeps saying. Mircea's call to his mother, 'Come and watch, mother, there's a revolution on TV' (Cărtărescu 2007, III: 252), introduces the idea of revolution as a media phenomenon, which will be reflected in the novel until the final moment, when the people as a whole are engulfed by the power of the media. Throughout several pages, the revolution is presented not live, but filtered through the TV screen. Just as the narrator of *Videograms of a revolution* explains the technical details of the recording and the way in which the event is transformed by the camera into a film cut, the novel narrator keeps pointing to the simulacrum character of the broadcast images. The perspective is aestheticized; reality exists only as fiction, fashioned according to every person's interpretation, ranging from a piece of romance to a war or horror film. As Ujica notes, unlike the film, which stages fiction as reality, television stages reality as reality: thus, the illusion it effects is much more dangerous. The dramatic moment when violence erupts again, in the evening of 22 December, is reflected in a similar fashion: bathed in floodlight, the balcony speakers seem carved in stone, their breathing is 'a phantasmagorical ballet of steam'; when the camera pans, one can notice the streaks of bullets in the sky (*ibidem*: 349). To drive the point home, i.e. that fiction becomes the master of reality, Cărtărescu radicalizes the procedure. The recording of the Ceausescu trial is not commented upon during its TV broadcast, but is projected as a film in a vision shared by the members of the future National Salvation Front: a simulacrum of a simulacrum. The execution of the couple is depicted in cinematic terms, i.e. the *bullet time effect*, patented by the Wachowski brothers in the post-modern chef d'oeuvre *Matrix*: the spectator can notice how bullets flow through the air and penetrate the bodies in *slow motion* (*ibidem*: 461).

From this perspective, not only does the novel invite its reader to reflect upon this problem which is crucial for the world we live in (post-history), it also issues a serious warning: by believing in the ability of broadcast images to reflect reality objectively, people will always let themselves be manipulated by the political power. Cărtărescu's novel explicitly articulates this theme: one comes across a four-page long, Pynchon-like dissection of the TV set, depicted as an infernal factory in which light is transformed by the secret service of the diminutive transistor clerks into a flux of spectral electrons, then into pixels, so that the 'correspondence between the real scene and the flea circus on the screen was more than dubious'. The repeated conclusion, written in italics: 'never had there been such a cunning, treacherous and poisonous intermediary between the world and myself' (*ibidem*: 253–256).

⁴ The terms have been coined by the linguist Ferdinand de Saussure to explain the dyadic model of the sign: the 'signifier' (*signifiant*) is the form of the sign and 'signified' (*signifié*) is the concept, the meaning that the sign represents.

The problematic also displays a philosophical component: as seen in a previous chapter, for Cărtărescu, the vanishing of reality behind the sign does not depend exclusively on the specificity of the image and its proliferation. In fact, regardless of the way it is reflected, reality is but a fiction. Cărtărescu is not only Baudrillardian, but also Flusserian. In his essay, *On Fiction*, Vilém Flusser attacks Baudrillard's thesis by arguing that what the French philosopher describes as the involution of the contemporary world is, in fact, a state which has always existed: reality can only exist as a simulacrum, not in the sense that it doesn't have a proper existence of its own, but in the sense that the aforementioned existence cannot be known (cf. Finger, Guldin, Bernardo 2011: 110)⁵. Let us remember Mircea's repeated reflection upon the fiction of reality: even as a participant in the fighting, and not as a spectator in front of a screen, he 'felt as if he were in a war film, even more, in a night shooting of a shooting scene' (Cărtărescu 2007, III: 222). The problem which arises is that this acknowledgment of the simulacrum, both in Baudrillard's and in Flusser's sense, has ethical implications: the former states that television leads to indifference, distance, skepticism and unconditional apathy, whereas the latter emphasizes the blurring of distinctions between truth and falsehood, fiction and reality, good and evil.

All these phenomena block Mircea's ability to act in reality and to react to another person's suffering. When people are hurt or die around him, he is obsessed with metaphysical dilemmas: 'How can another's toothache hurt us and how can we know whether the person crying or shouting before our own eyes is not an actor or a fake?' (*ibidem*: 222). It is thus that the novel problematizes a crucial aspect of post-history: unable to make a difference between the reality of pain and death and fiction as spectacle which has been instilled by both film and television, people are transformed into post-modern voyeurs, who are used to watching the horrors of war indifferently. This is sociologist Stjepan G. Meštrović's dark conclusion (1994), after analyzing the reaction of the West to the war in former Yugoslavia. The same opprobrium of the image as a vector of fictionalized suffering is voiced

⁵ See also Flusser's position in an interview conducted by Miklós Peternák: 'What I want to say is the following: The reality of the objective world is in question. We know now that we do not have to be Kantians to know that there is no sense in speaking about an objective world; we have no access to the objects. What we have are the impressions which our nerves receive. To say that the images we now produce are simulations does not make much sense. Concretely they affect us just like objects do. This is my constant, let's say, dialogue with Baudrillard.'

Baudrillard believes that we are living in a world where the simulations hide reality. I think this is a nonsensical proposition. I believe that we are in the middle of a world which is either concrete or abstract. And those images are just as concrete as is the table on which your machine is standing now. We do not have any ontological tool any longer to distinguish between a simulation and a non-simulation. The critical tool which we have to use is concreteness as opposed to abstractness. No longer can we distinguish between science and art. We used to define science as the discipline which analyses the real, and art as a discipline which produces artificial things. However, now we tend to believe that the world which science analyses is an artifice which is produced by science itself' (Flusser 1988).

by Susan Sontag in *Regarding the Pain of Others* (2003), which is concerned with the case of war photography.

Heroes Like Us. The Fall of the Berlin Wall

Not an autobiographical work, according to its author, Thomas Brussig's novel may be included in the category of fictional autobiography due to its first-person narrative form (German narratologists would speak of an instance of *Ich-Erzählung*). The protagonist, Klaus Uhltscht, narrates his own life in an interview with an American reporter for the *New York Times*, Kitzelstein. The reader is offered not only the story of his individual destiny, but also a satirical description of what life was like in the ex-GDR, culminating with a highly individual perspective on the events which eventually led to the fall of the Berlin Wall and to re-unification. Barely a few pages into the novel, the reader learns that it is, in fact, Klaus Uhltscht who is responsible for this momentous occasion, rather than the peaceful uprising of his fellow countrymen. Specifically the soldiers in charge of patrolling the Wall were forced to retreat and allow citizens to climb the Wall, terrified by the sudden exhibition of the hero's gigantic penis – herein are rooted the shocking, satirical, scandalous and grotesque aspects which represent the indelible mark of the novel and translate, in fact, the violence and brutality of this original breaking up with the past.

The fictionalization of the past begins even as events unfold and are experienced by Klaus, for even then what is perceived is already shaped by subjective interpretations. Thus, according to Klaus, all protesters were happy that the Wall had been breached, little understanding what had really happened: 'those standing behind or having arrived late were convinced that had they been in front then they would have opened the gate, whereas those in front believed that they had opened it, because, truly, the gate had been opened' (Brussig 1995: 319). Brussig shows here that both the individual process of remembering and the collective memory may find it hard to tell fact from fiction. In his study on the social construction of reality within the collective memory, Berek (2009: 117) emphasizes that 'what is transmitted as historical reality changes permanently, for it is constantly re-negotiated by society. It is, therefore, impossible to learn whether a certain memory is *true* or *false*'. This is one of the reasons why photography (in modern society) and photography and television (in contemporary society) have come to assume the role of objective instances in dealing with reality. Even newspapers base their reports on visual documentation of reality, which helps to create and sustain this idea of objectivity. Through photographic or videographic recording of events and their almost simultaneous broadcast, the spectator is instilled with two illusions: that he has direct access to events, to the naked truth, and that he can thus take part in history *in the making*, despite past historical events being only knowable as a result of historical construction. To quote Susan Sontag's words from *Photography: A Little Summa*: 'In a modern society, images made by cameras are the principal access

to realities of which we have no direct experience. And we are expected to receive and to register an unlimited number of images of what we don't directly experience. The camera defines for us what we allow to be "real" (2007: 125).

In the case of *Heroes Like Us* (and any historical fiction whose plot is set in contemporaneity), this aspect cannot be ignored. Klaus adds specific details, regarding the way events were related by the media, to his account of the 1989 revolutionary process. Western newspapers are his obsession as, ever since he was a child, he had dreamed of seeing his picture, lavished in praise, on the front page of every German journal. Beyond the megalomaniacal dimension of this fancy, there lies a truth, dimly perceived by Klaus and clearly formulated by Susan Sontag in the afore-mentioned essay: 'In the modern way of knowing, there have to be images for something to become 'real'. Photographs identify events. Photographs confer importance on events and make them memorable. For a war, an atrocity, a pandemic, a so-called natural disaster to become a subject of large concern, it has to reach people through the various systems (from television and the internet to newspapers and magazines) that diffuse photographic images to millions' (Sontag 2007: 125). At the same time, the peaceful revolution occurs not only on TV, but *through* TV: Schabowski's slip of tongue during the live international press conference leads to the erroneous interpretation of the complete opening up of frontiers, which becomes the official version, circulated in the media. Watching *Tagesschau* on the West-German TV channel *ARD*, one hour later, the GDR citizens find their hopes fulfilled and Berliners gather in front of the Wall to put the new regulations to the test. The intervention of mass media in the unfolding of historical events is, therefore, hardly neutral: on the one hand, live broadcasting becomes an interfering factor able to alter the course of events, on the other, the claimed objectivity is just a myth for the naïve who fail to understand that television can only produce simulacra of reality.

The first case is illustrated not only by the real story about Schabowski, but also by two fictional events, which Brussig makes up following the example of Schabowski's famous gaffe in order to show that: 1. history is chaotic, and 2. this chaos is brought about by the very instruments which claim to be its documented proofs. In the atmosphere of euphoria which followed the opening up of the Wall, when a reporter pushes a microphone to Karl's face, the hero, half mad with joy, can only utter one word: *Maaadness!* (*Waaahnsinn!*), the word most frequently heard those days, which became part of the Wall legend itself. But Klaus also has darker broodings: the specter of recently gained freedom unveils fear and insecurity. '*What will happen to me in this new world?*' is the fearful question, and, when facing another camera, he shouts a word which sprang from the deepest marshes of his soul: *Germany!*'. This is the moment when Brussig sets his critical weapons against West Germany as well, for no one is spared the debunking tsunami which his novel unleashes upon the German lands:

'*Germany*, again uttered in fear! The West Germans have taken it literally, but disfigured it with an important detail: they acted as if all who said *Germany* meant

West Germany. [...] Not that I believed that West Germany was a bad thing, but the country was not perfect, so that one may not have thought of a better one! And how could I suspect that the entire GDR nation would feel bound to take up my confused cry for Germany' (Brussig 1995: 322).

Klaus emerged as the architect of re-unification, just as he had been the main agent responsible for the fall of the Wall.

As a historiographical metafiction, *Heroes Like Us* concurrently proposes (and this is the second dimension of my analysis) a subtle critique of the idea of objective history documentation through modern audio-visual techniques and historiographic methods which are based, inevitably, on the materials furnished by the former. On the one hand, Brussig, too, uses the ability of photos or films to certify events: Kitzelestein, the journalist, identifies Klaus based on the analysis of the video material, which renders any attempt of denial on the hero's part useless (*ibidem*: 7). Furthermore, Klaus wishes to present his version of events in the pages of the famous *New York Times*, aware that it is only the press which can make his *own* story famous. On the other hand, the entire official historiography is, thus, discredited. Historians are ridiculed: without knowing the real cause which provoked these historical convulsions, they circulated a whole series of highfaluting analyses and interpretations concerning 'the end of German division', 'the end of European post-war order', 'the end of the short 20th century', 'the end of modern era', 'the end of the Cold War', 'the end of ideologies' and 'the end of history', which enables Klaus to hail himself as 'the gravedigger of history' or 'the valiant little tailor': 'seven at one stroke!' (*ibidem*). In fact, Brussig offers his own metanarrative of the 1989 moment (see Widmann 2009: 229), but since, to this end, he deploys satirical strategies meant to subvert the voice of the narrator, he manages to pulverize the reader's trust in these *grands récits*. Of course, one may equally ask oneself, as Bremer does (2002: 252), whether Brussig's method of taking up and ironically exaggerating every stereotype is, indeed, a way of discrediting them, as the author seems to believe, or whether this merely perpetuates and fortifies them. Personally, I believe that nobody who laughed with and at Klaus, the buffoon of the fall of GDR, could possibly adhere naïvely to the identity clichés circulated by the media and built up in the German social imagination after re-unification.

The central question posed by my essay is: how can the pinnacle point of the 1989-revolutionary events, the fall of the Wall, become material for a narrative, once these events have been stored in the archive, via photography or video, radio or television broadcasts? And, starting from here: what role can literature still play in a society in which books play but a smaller part, being overtaken by mass media and the internet? How can an author defend himself against this crushing conflict? To try to offer a tentative answer to the first question: firstly, both novels draw the reader's attention to the processes which, as a result of technical documentation, transform historical events into pieces of a puzzle which the science of history orders by offering a unified interpretation of them, and secondly, both novels

deconstruct this official version, by opening up new interpretative possibilities which go beyond the established criteria and the collective stereotypes by means of language. Because literature's advantage is linked to or epitomized by style: a rich and mobile, multi-perspectivist function of the language, whereby the reader is offered a totally different type of communication with himself and the world, thanks to which himself, his life and the life of the collectivity are put in perspective through the specific mediation of literature⁶.

BIBLIOGRAPHY

- Amelunxen, Ujica 1990 = Hubertus von Amelunxeb, Andrei Ujica (eds.), *Television / Revolution. Das Ultimatum des Bildes. Rumänien im Dezember 1989*, Marburg, Jonas Verlag.
- Baudrillard 1992 = Jean Baudrillard, *The Illusion of the End*, translated by Chris Turner, Stanford University Press.
- Berek 2009 = Matthias Berek, *Kollektives Gedächtnis und die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Theorie der Erinnerungskulturen*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Boym 1994 = Svetlana Boym, *Common Places: Mythologies of Everyday Life in Russia*, Harvard University Press.
- Bremer 2002 = Ulrike Bremer, *Versionen der Wende: eine textanalytische Untersuchung erzählerischer Prosa junger deutscher Autoren zur Wiedervereinigung*, Universitätsverlag Rasch.
- Brussig 1995 = Thomas Brussig, *Helden wie wir*, Berlin, Verlag Volk und Welt.
- Brüns 2006 = Elke Brüns, *Nach dem Mauerfall – Eine Literaturgeschichte der Entgrenzung*, München, Wilhelm Fink.
- Cărtărescu 2007 = Mircea Cărtărescu, *Orbitor*, vol. I–III, București, Editura Humanitas.
- ErlI 2004 = Astrid ErlI, *Medium des kollektiven Gedächtnisses: ein (erinnerungs-) kulturwissenschaftlicher Kompaktbegriff*, in *Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität. Historizität. Kulturspezifität*, edited by Astrid ErlI & Ansgar Nünning, de Gruyter, p. 3–22.
- Flusser 1988 = Vilém Flusser, *Intersubjectivity: Media Metaphors, Play & Provocation*, interviu cu Miklós Peternák, 1988, sursă online: <http://www.c3.hu/events/97/flusser/participantstext/miklos-interview.html>.
- Garton Ash 1989 = Timothy Garton Ash, *The Uses of Adversity: Essays on the Fate of Central Europe*, Cambridge, Granta Books.
- Hutcheon 1988 = Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, London, Routledge.
- Kittler, Rau 2009 = Friederich Kittler, Milo Rau, *So wird man Historiker*, <http://www.althusser-haende.org/so-wird-man-historiker-kittler-rau>.
- Meštrović 1994 = Stjepan G. Meštrović, *The Balkanization of the West: The Confluence of Postmodernism and Postcommunism*, New York, Routledge.
- Roberts, Thomson 1991 = David Roberts, Philip Thomson (eds.), *The Modern German Historical Novel. Paradigms, Problems and Perspectives*, New York, Berg.
- Sontag 2007 = Susan Sontag, *At the Same Time: Essays and Speeches*, edited by Paolo Dilonardo and Anne Jump, Farrar, Straus and Giroux.

⁶ David Roberts' conclusion, in the introduction to a collective volume, suggestively titled *Writing after 1989 (Schreiben nach der Wende)*, stresses the same idea: '[...] despite all kinds of media competition, literature remains the irreplaceable medium through which the imaginative confrontation with historical experiences and the process of society's critical self-interrogation take place' (2001: XVI), even if its influence remains limited to specific social groups.

Vogt 2004 = Henri Vogt, *Between Utopia and Disillusionment, A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe*, Studies in Contemporary European History, New York, Berghahn Books.

**TELEVISION AND REVOLUTION OR A NEW LITERARY CONUNDRUM
IN RECENT GERMAN AND ROMANIAN
PROSE NARRATIVES**

ABSTRACT

The purpose of my paper is to investigate the fictional representation of the revolutionary events of the year 1989 which led to the collapse of the communism in East Germany and Romania. I discuss two of the most acclaimed novels dealing with the 1989-Revolution in both countries, Thomas Brussig's *Helden wie wir* (*Heroes Like Us*) and Mircea Cărtărescu's *Orbitor. Aripa dreaptă* (*Glaring 3*). My main interest concerns the way in which the novels depict and reflect on the role played by the media in the events which came to be known as the first televised revolutions of the world. Another important topic that I address in this context is of a more theoretical nature and examines the specific problems faced by writers dealing with contemporary historical events when mass media coverage has become literature's more successful competitor.

Keywords: *Mircea Cărtărescu, Thomas Brussig, contemporary novel, Revolution, post-Communism.*

BIBLIOGRAFIE

- Greimas 1966 = A.-J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.
- Ivănescu 1981 = G. Ivănescu, *Domeniul și limitele semanticii*, în *Semantică și semiotică. Studii închinat profesorului Al. Graur cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, III, în „Pagini bucovinene” (Suceava), Supliment al revistei „Convorbiri literare”, IV, 12.
- Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea [1947–1949].

OMNIPRESENCE OF SIGNIFICATION
IN THE LINGUISTIC CONCEPTION OF G. IVĂNESCU

ABSTRACT

Starting from the idea that signification is omnipresent G. Ivănescu envisages linguistic study extensively to the point of turning it into an actual theory of knowledge. Thus he anticipates the idea expressed by A.-J. Greimas in 1966 in his *Sémantique structurale*, Larousse, Paris, p. 32: "La sémantique ne peut que se confondre avec la théorie de la connaissance et chercher soit à la supplanter, soit à se soumettre à une certaine épistémologie" (Semantics can only merge with the theory of knowledge and attempt either to replace it or to submit to a certain epistemology). In this comprehensive approach, semantics establishes itself as a science of forms; the proposed reorganisation meets, in terms of objective, with the efforts of O. Ducrot to recover Hjelmslev's combinatorics in the field of pragmatics – integrated semantics.

Keywords: *language, sign, semantics, pragmatics, reorganisation.*

CORESPONDENȚE LOGICO-LINGVISTICE
ÎNȚRE PROPOZIȚIILE SUBORDONATE
ȘI PĂRȚILE DE PROPOZIȚIE

ROXANA-IULIANA POPESCU*

1. Introducere

Lucrarea de față prezintă câteva dintre ideile lingvistului român G. Ivănescu legate de structura frazei considerată propoziție dezvoltată, în care termenii aflați în componența ei funcționează ca dezvoltări ale subiectului și predicatului, ducând astfel la stabilirea corespondenței dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție, clasic cunoscute sub denumirea de atribut sau complement. Această corespondență induce ideea conform căreia lingvistica trebuie să se folosească de logică, în care nu există decât subiect și predicat. După o scurtă încercare de precizare a punctelor comune sintaxei și logicii, lucrarea își propune să menționeze tipurile de frază identificate de G. Ivănescu (*fraza-gândire* versus *fraza-idee*), iar apoi să explice cauza considerării propozițiilor subordonate drept argumente-termeni prin introducerea noțiunilor de *adnominal* și *adverbial*. În final, am considerat oportun să argumentăm faptul că ideile lingvistului român au constituit, la vremea sa, abordări inovatoare și să completăm schema cu o plasare a predicatului în centrul frazei, ca nucleu, de acesta depinzând toate componentele frazei.

2. Sintaxa și logica

Întâlnirea dintre sintaxă și logică este salutăată de G. Ivănescu, acesta cercetând amanunțit logica fenomenului sintactic. Astfel, sintaxa este o formă infralogică a limbajului care participă la formarea și comunicarea judecăților. Deoarece ea constă și în raporturile care leagă propozițiile și nu numai în raporturile care leagă cuvintele în propoziții, sintaxa contribuie și la constituirea raționamentelor. Caracterul dialectic al unității dintre lexic, morfologie și sintaxă, pe de o parte, și noțiuni, judecăți și raționamente pe de altă parte, este determinat

* Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

de faptul că limbajul nu exprimă numai forme logice, ci și forme infralogice. De aceea, structurile logice sunt general umane, iar structurile lingvistice sunt naționale, profesionale și chiar personale. „Orice enunțare a gândirii prin limbă este condiționată logic, psihologic și lingvistic. Aceste trei aspecte nu se suprapun decât parțial; studierea lor separată ar reprezenta un avantaj; dar factorii psihologici ai gândirii sânt atât de bine angrenați în structura sa logică, încât analiza logică nu poate face abstracție de ei; la rândul ei, forma lingvistică nu poate fi separată în întregime de celelalte două” (Ivănescu 2004: 84).

Logica și lingvistica generativă au fost în conflict, pornind de la orientarea cognitivă și psihologică a abordării raționaliste promovate de către lingvistul Noam Chomsky. Mai mult, tradiția gramaticii logice, având ca punct de reper contribuția lui Richard Montague, este în mare parte dominată de ipoteza conform căreia nu există o diferență substanțială între limbajul natural și limbajele formale (cf. Montague 1974). Ideile lui G. Ivănescu de a reconsidera fraza drept o singură propoziție, dacă ea este un întreg, ca înțeles, adăugându-i și mărcile suprasegmentale, duc și la reconsiderarea noțiunii de sintagmă. Totuși, deși forma reprezintă punctul comun cu gramaticile transformațional-generative inițiale, lingvistul considera criteriul semantic foarte important, forma logică preluând trăsături semantice doar în cele mai recente gramatici generative.

Logica și lingvistica încearcă să deslușească atât natura și principiile universale ale limbajului uman și structura sa formală, cât și natura însăși a gramaticii universale, ce a constituit un subiect polemic pentru ambele domenii. Divergențele pornesc de la problema relației dintre *forma gramaticală* și *forma logică*, adică posibilitatea însăși de a construi spațiul sintactic și semantic al limbajului natural ca spațiu logic. Acest lucru este strâns legat de rolul semnificației în arhitectura limbajului, mai precis funcția sa metodologică în orientarea spre descoperirea universalilor limbajului, adevărata natură a unei teorii semantice și relația dintre descrierile sintactice și interpretarea semantică. Lingvistul precizează că „trebuie să se ajungă la constituirea unei singure discipline care să poată fi privită fie ca lingvistică generală, fie ca logică a cunoașterii” (Ivănescu 2004: 118).

Introducerea conceptului de *frază-gândire* este un pas spre apropierea logicii de sintaxă, dat fiind faptul că aceasta este asociată cu *judecata*, iar sfera subiectului și a predicatului se conformează regulilor logicii. Relația dintre subiect și predicat are și ea o bază logică, de altfel terminologia însăși este logică. Această *frază-gândire* (de ex., *oamenii vorbesc*) reflectă, datorită formării ei din subiect și predicat, o „exprimare a gândirilor complete” (Ivănescu 2004: 89). Limba este completată și de *frază-idee* prin „tiparul exprimării ideilor izolate” (*omul vorbind, fumatul interzis, încercări eșuate* etc.). Diferența dintre fraza-gândire și fraza-idee este existența unui subiect despre care se spune ceva, în vreme ce predicatul arată ceea ce se spune despre ceva, frazei-idee lipsindu-i această dublă raportare. Cu subiect, fraza exprimă întreaga gândire, iar formularea ei astfel face ca interlocutorul să o înțeleagă. Prin frazele-idee, vorbitorul „acționează cu mai multă spontaneitate și cu mai puțin calcul” (Ivănescu 2004: 90). Asociată acestei distincții, G. Ivănescu

aduce în discuție și o altă tipologie: *frază nominală* (*Mașina este veche* etc.) și *frază verbală* (*Mașina nu pornește* etc.); prima este folosită pentru a afirma o calitate, un fel de a fi, iar cea de a doua exprimă un proces, un act, o stare, o acțiune etc.

Fraza nu este identificată numai cu gândirea, ci implică și voința vorbitorului care folosește un limbaj ce caută să influențeze pe interlocutor. Astfel, lingvistul distinge, în opoziție cu frazele teoretice și practice, *frazele afective* ce exprimă dorința, îndemnul, rugămintea, ordinul etc. sau ceea ce se cunoaște drept propoziții enunțative, exclamative, imperative. Aici, se poate observa anticiparea și apropierea sa de concepția lui J.L. Austin (1962) despre actele de limbaj (pe de o parte, *performative*: declarative, promissive, prescriptive și constatative, pe de altă parte, *non-esențialmente reprezentative*).

G. Ivănescu promovează concepții cu care se identifică sau nu. Germanistul John Ries este citat deseori de către lingvistul român cu lucrarea sa *Was ist Syntax?* (1984). În cazul lui Ries, el a fost de acord cu faptul că în vorbire „cuvintele contractează între ele, în virtutea înlănțuirii lor, raporturi întemeiate pe caracterul linear al limbii, care exclude posibilitatea de a rosti două elemente deodată. Acestea se aranjează unul după altul în lanțul vorbirii. Aceste combinații pot fi numite sintagme. [...] Așezat într-o sintagmă, un termen nu-și câștigă valoarea decât pentru că este opus celui ce precede ori celui ce urmează ori amândurora” (Drăganu, apud Ivănescu 2004: 28). Pe de altă parte, Ivănescu nu poate fi de acord cu faptul că Ries ignoră legăturile dintre morfologie și sintaxă cu lexicologia, văzută ca o știință a sensului cuvântului, făcând abstracție de categoria cuvântului și de sensul formelor sale (Ivănescu 2004: 30–31).

Investigând diferite opinii din istoria sintaxei și dovedind lecturi impresionante de specialitate (Ferdinand de Saussure, Charles Bally, Albert Sechehaye, Meillet, Humboldt etc.), G. Ivănescu caută să explice fenomenul lingvistic apropiindu-se de Școala funcționalistă de la Praga. Prin urmare, lingvistul confirmă faptul că în analiza limbajului, ca ansamblu funcțional, este important să se observe nu numai care sunt cuvintele și construcțiile folosite, ci și ce se înțelege prin folosirea lor. În același timp, fraza este considerată unitatea fundamentală a analizei sintactice. Sensul frazei depinde de context sau există în cuvinte, independent de context.

3. Tipuri de frază și constituenții acestora

În funcție de dimensiunea semantică, lingvistul G. Ivănescu identifică două tipuri de frază: *tipuri obligatorii* (*mărci ale afectivității*) ce includ *frază-cunoaștere*, asociată judecății logice și *frază practică*, asociată teoriei acțiunilor umane; *tipuri facultative* (*neutru și afectiv*).

Urmărind structura logică, fraza este, prin urmare, formată din două părți, în cadrul analizei sintagmatice, adică din constituenți imediați: grupul nominal (GN) și grupul verbal (GV). Fraza cu constituenții săi este asimilată unei judecăți categorice, de tipul *a este b*, ce se reduce la tipul verbal, independent de context: *subiectul* include propozițiile atributive și subiective (complementele numelui și

subordonatele subiective); *predicatul* include complementul subiectului, complementul direct/indirect, temporalele, modalele, circumstanțialele de cantitate și consecutive, finale. O inovație luată în considerare de către lingvist este distincția dintre frazele condiționale și frazele cauzale, în loc de propoziții secundare condiționale și propoziții secundare cauzale. Astfel, el precizează ca „unele componente circumstanțiale nu exprimă, de fapt, circumstanțe ale acțiunii exprimate prin predicat, ci exprimă acțiunea primă, care declanșează pe aceea. Tocmai în acest caz, avem și structuri deosebite ale frazelor – cele condiționale sau cauzale” (Ivănescu 2004: 141).

În opinia lingvistului ieșean, din punct de vedere semantic, fraza constituie o unitate în cadrul căreia, unele propoziții pierzându-și din independență, propoziția nu-și mai menține indicii de predicatie și indicii de comunicare, astfel ea nemaiavăd calitatea de enunț. Ulterior, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în studiile de specialitate, propoziția este descompusă nu în cuvinte, ci în părți de propoziție, iar odată cu aceasta apare și noțiunea de „funcție sintactică”. Structura sintactică beneficiază de autonomie (relativă) și în raport cu structura morfologică a enunțurilor. Astfel, cea mai veche accepțiune a termenului *sintaxă* tratează modul îmbinării cuvintelor. Acestea sunt de fapt expresia unei judecăți, deci termenul are mai degrabă un conținut logic. Propoziția este segmentată în cuvinte, iar acestea sunt membre ale claselor. În cadrul propoziției, cuvintele se grupează formând construcții. Clasificarea părților de vorbire ține seama de relațiile contractate de cuvinte în propoziții cum reiese din denumiri ca *prepoziție*, *adverb*, *conjunție*. Manifestarea relației dintre termenii unei *constructio* este uneori rectiunea, alteori acordul.

Considerațiile de semantică sintactică au destul de frecvent o aparență logică (sau poate chiar un fundament logic), de altfel conținutul relațiilor sintactice fiind descris adesea ca un conținut de gândire. Relația de subordonare acoperă, pentru unii, raportul logic de incluziune, pentru alții, cel de implicație (ca raport de dependență a unei acțiuni de alta, exprimată atât prin cauzale și condiționale, cât și prin unele fraze alcătuite dintr-o principală și o secundară finală, prin unele fraze alcătuite dintr-o principală și o secundară modală/consecutivă/temporală/locală etc.) (cf. Ivănescu 2004: 142).

Fraza însăși este o propoziție în care cel puțin una dintre părți are o structură asemănătoare cu cea a unei propoziții; propoziția subordonată este „o parte de propoziție în formă de propoziție” (Stati 1967: 29).

Teza echivalenței dintre părțile de propoziție și propozițiile subordonate a rămas în centrul atenției, denumirea subordonatelor corespunzând cu cea a părților de propoziție pe care le substituie (de exemplu, propoziție atributivă, completivă directă etc.). G. Ivănescu consideră că ele sunt părți de propoziție în formă de propoziție, o structură de trecere de la grup de cuvinte la propoziție, un fel de propoziții „degradate” (asemănătoare cuvintelor sinsemantice). Caracterul sinsemantic ar rezulta din faptul că, luate în sine, izolat, nu au nici un sens sau au alt sens decât în contextul frazei. Conținutul unei propoziții subordonate este astfel un act de gândire lingvistică inclus într-un alt act.

Propozițiile subordonate pot avea o corespondență cu părțile de propoziție prin mecanismul transformării verbului propoziției subordonate din verb predicativ

în verb nepredicativ (supin, gerunziu, infinitiv) sau prin substantivizare ori adjectivizare: „*trăind și nemurind*, ai să vezi cine sunt eu” (I. Creangă) – gerunziu.

Gerunziul poate fi raportat la subiectul frazei, dar și la subiectul acțiunii exprimate prin acest mod verbal: „*li se urăse, șezând singure*” (P. Ispirescu, apud Ivănescu 2004: 143). Prin urmare, autorul consideră că gerunziul și participiul împreună cu celelalte cuvinte din jurul lor trebuie considerate propoziții secundare.

Pornind de la definiția subordonării ca raport sintactic între doi termeni dintre care unul îl determină pe celălalt, se poate preciza faptul că subordonarea este strâns legată de metafuncția de atribuire și respectiv de predicare, depinzând în ultimă instanță de un predicator, în cadrul propoziției.

De aici înțelegerea coordonării ca raport dintre două sau mai multe unități sintactice (părți de propoziție, propoziții, fraze) care stau pe același plan, în sensul că nici una din ele nu se subordonează celeilalte, iar în frază sunt fie toate principale, fie toate subordonate ale aceluiași regent.

Implicațiile semantice ale teoriei propozițiilor subordonate nu se rezumă însă la aprecieri de „suficiență” sau „insuficiență”. Două probleme centrale ale sintaxei sunt discutate adesea (și nu numai de tradiționaliști) observând conținutul propozițiilor: înțelegerea subordonării în opoziție cu coordonarea și determinarea speciilor de propoziții coordonate și subordonate.

Încă de la sfârșitul secolului trecut, J. Ries a arătat că „nu s-a găsit încă o diferență care poate fi susținută științific între propoziții dependente și independente” (Ivănescu 2004: 35), iar acumularea cercetărilor de sintaxă a frazei în ultimii 70 de ani pare să confirme această opinie, dacă avem în vedere imposibilitatea de a descoperi deosebiri de sens. Faptele sunt cunoscute: pe de o parte, aceeași idee poate fi exprimată atât prin coordonare, cât și prin subordonare (de exemplu, *am avut o singură dorință, și ea nu mi-a fost îndeplinită/ am avut o singură dorință, care nu mi-a fost îndeplinită*); pe de altă parte, două dintre speciile de propoziții coordonate (cele aflate în raport conclusiv și adversativ) seamănă destul de bine (au „atingeri semantice”) cu două specii de subordonate (consecutivele și concesivele), ceea ce demonstrează că „nu există limite tranșante între coordonare și subordonare. Discuția purtată în jurul propozițiilor «*coordonate cauzale*» (există astfel de propoziții sau sunt tot niște subordonate?) a dovedit aceeași insuficiență a mijloacelor de diferențiere a subordonării de coordonare” (Ioan 1995: 147). De exemplu, în gramaticile franceze, *car* introduce propoziții coordonate, iar *parce que* – subordonate, sau în gramaticile engleze, *for* introduce propoziții coordonate, iar *because/since* – propoziții subordonate.

Conform lui G. Ivănescu, subordonatele, în calitate de argumente-termeni, se împart fie în *termeni propriu-ziși* (ca argumente ale predicatului din regentă), fie în *părți ale predicatului*. „În prima categorie intră *subiectivele, unele atributive sau relative, anumite cauzale, unele finale, unele temporale, unele locale*. Pentru a doua categorie sunt incluse *predicativele și completivele (determinantele): obiectivele directe, obiectivele indirecte, unele temporale, unele locale, unele modale, unele comparative de cantitate, unele finale, unele cauzale și unele atributive*” (Ioan 1995: 147).

La un nivel înalt de generalitate se mențin și unele subclasificări ale subordonării: subordonare propriu-zisă și relația apozițională; caracterizare, indicare, specificare. Un termen sintactic subordonat „identifică”, „descrie”, „califică”, „dă o indicație de natură circumstanțială” etc. Gramaticile folosesc în general pentru astfel de trăsături semantice denumirea generică de „conținut al relațiilor sintactice”, fiecare dintre termenii relației având o „valoare” („funcție” sau „rol”).

Clasificarea frazelor nu este posibilă decât luând drept criteriu diferitele categorii de predicate și subiecte, pe de o parte, predicatul și subiectul propozițiilor principale ale frazei, pe de altă parte, predicatul și subiectul logic și psihologic. Prin urmare, subordonatele nu reprezintă decât termeni sau componente ale propoziției-frază, luată ca întreg. Ele sunt „segmente de vorbire”, „părți ale principalei”, „elemente complementive verbale” sau „elemente complementive în sensul larg” (vezi Ivănescu 2004: 205–206). Integrată în câmpul sintactic al unui cuvânt (substantiv, verb, adjectiv, interjecție), subordonata capătă un alt rol, trecând din sfera unităților categorematiche, de comunicare, în rândul unităților necategorematiche, funcționale. Teoria categoriilor semiotice, ca bază în modelarea logico-lingvistică a analizelor discursului natural, confirmă faptul că fraza are doar propoziții, iar coordonarea face ca o frază să fie alcătuită din mai multe propoziții.

Conform analizei semiotice a limbajului, subordonatele sunt propoziții cu rol de termeni. Subordonarea a apărut la două niveluri: 1. între operator și actantul primitiv (în interiorul construcției care generează un caz); 2. între argument și un predicator (într-o construcție care generează o propoziție).

Astfel, sintaxa ar putea să se transforme într-o disciplină în acord cu logica în ceea ce privește subordonarea. Ea nu mai presupune doar subordonarea părților secundare în raport cu cele principale (atribut – subiect, complement – predicator), dar și a părților secundare între ele (atribut – complement, complement – atribut), aici intervenind și o mai bună explicitare a predicatelor subînțelese.

Pornind de la clasificarea logică în categorii logice fundamentale (noțiunea și propoziția) și categorii logice derivate creatoare de categorii logice fundamentale, categoria subnectorilor (Ioan 1999: 26–35), în calitate de categorii logice derivate creatoare de categorii logice fundamentale, este cea care ajută la clarificarea problemei subordonării deoarece scopul lor este de a transforma propozițiile în termeni. Ei se află numai în cadrul propozițiilor compuse, ca „indicatori de argumente” ai predicatului din propoziția principală, sau din propoziția regentă (când subordonarea este multinivelară). Altfel spus, subnectorii introduc propozițiile subordonate în frază și transformă propozițiile subordonate în termeni ai altei propoziții (regente).

Argumentele aduse de G. Ivănescu în explicarea frazei ne conduc tot mai mult spre o identificare a lingvisticii cu o parte a logicii, a teoriei actelor de limbaj, a teoriei acțiunilor, a esteticii, dar și a psihologiei. „Punctul de vedere logic și psihologic este și cel lingvistic” (Ivănescu 2004: 155).

4. Complementul și atributul sau adverbial și adnominal

Modalitatea frazelor este legată de relațiile exprimate de ele, calitatea lor aparținând predicatului, iar cantitatea și numărul, caracterul definit sau indefinit al subiectului, persoana (exprimată prin pronume) fiind legate de subiect. Delimitând fraza în subiect și predicator, Ivănescu face și precizări la includerea funcțiilor cunoscute drept secundare, atributul și complementul care ajută la întregirea înțelesului unei fraze. În lipsa lor, fraza ar suferi, fără să reușim să spunem ceea ce aveam de spus. Totuși, acestea sunt completări, pe de o parte, ale subiectului, pe de altă parte, ale predicatului.

Astfel, ținând cont de faptul că subiectul este exprimat de cele mai multe ori printr-un substantiv sau substituit al acestuia, el consideră că termenul de *atribut* ar trebui înlocuit cu cel de *adnominal*, deoarece adaugă ceva numelui. Pe același raționament merge și cu complementul ca un *adverbial*. *Adnominalul* ar fi la rândul lui calitativ (*adjective propriu-zise, propoziții relative, participiul trecut, demonstrativ, posesiv, ordinal*). De asemenea, lingvistul român face precizarea că noțiunea de complement se referă și la complementul adjectivului, completând semnificația acestuia.

Dacă pentru complementul subiectului sau adnominal, Ivănescu oferă o descriere amănunțită, pentru complementele verbului nu avem o detaliere; făcând apel la instrumentele logicii sale, le putem discrimina în complemente obligatorii și complemente facultative/circumstanțiale.

5. Completări la concepția lui Ivănescu

În lucrarea sa *Logica integrală*, filozoful logician Petru Ioan oferă o soluție prin subnectori pentru interpretarea propozițiilor subordonate, deoarece scopul lor este de a transforma propozițiile în termeni. Ei se află numai în cadrul propozițiilor compuse, ca „indicatori de argumente” ai predicatului din propoziția principală sau din propoziția regentă (când subordonarea este multinivelară). Altfel spus, subnectorii introduc propozițiile subordonate în frază și transformă propozițiile subordonate în termeni ai altei propoziții (regente).

Subnectorii (Ioan 1999: 28) sunt categorii logice derivate prin care, dintr-una sau mai multe propoziții (sau enunțuri) date, cu rol de argumente, se construiesc (una sau mai multe) nume sau noțiuni. Ei sunt exprimați lingvistic prin: 1. *pronumele relativ* (*cei care*, în „cei care au impus în secolul nostru logica polivalentă” etc.); 2. *adverbe relative* (*unde*, în „locul unde nu se întâmplă nimic”, *când*, în „momentul când s-au întâlnit” etc.).

Ca și în cazul predicatorilor, există categorii logice derivate creatoare de subnectori logici (Ioan 1999: 29): sunt acele expresii care transformă subnectorii în alți subnectori. Ele sunt exprimate lingvistic prin: *adverbe*: 1. *tot*, în „tot cine se scoală de dimineață este și cel ce ajunge departe” etc.; 2. *exact*, în „exact când și-au

terminat studiile” etc.; 3. *numai*, în „numai cel care nu are copii nu cunoaște cât de greu este să-i crești sub semnul moralității creștine” etc.; 4. *tocmai*, în „tocmai unde nu te aștepți” etc.; 5. *nu*, în „nu cel deja obținut” etc.

Se consideră, prin urmare, că prin analiza logică putem traduce orice propoziție din limbajul natural în limbajul logicii. Analiza logică dezvăluie structura internă a limbajului, punctele nodale din care constă el. În consecință, trebuie stabilite conceptele de bază, mai exact trebuie clarificate motivele pentru care ele există și specificat felul în care sunt legate de activitatea creierului. Mai jos, sunt două modalități de analiză a unei fraze: prima, conform concepției lui G. Ivănescu, iar cea de a doua, din punct de vedere logic, apropiată de analiza lingvistului american Noam Chomsky (1965):

Ea	a	văzut	om	-ul	care	stătea	lângă	ușă.
N _{anim.}	aux.	V _t	N _{anim.}	Art.	Pr.rel.	V _i	Prep.	N _{neanim.}
frază								
GN ₁	GV (P)							
	V _t	Complement (direct) GN ₂						
		N _{anim.}	Pr.rel.	Propoziție				
				V _i	Complement (C.de loc) GN ₃			
					prep.	N _{neanim.}		

(G. Ivănescu)

A văzut	ea	omul	care	stătea	lângă	ușă.
Propoziție (p)						
Predicator	Argumente					
	Subiect (agent)	Complement (n)				
		Complement (n)	Operator (n/n)			
			Subnector		Propoziție (p)	
			n/n/p	n/n/p	Adverbial n/n/n	
					prep. n/n	subst. (n)

Abordare logico-lingvistică (N. Chomsky)

Rezultatul unei analize logice a limbajului este o divizare a activității lingvistice în elemente funcționale omotipice: conectori și predicate. Ceea de fapt ar duce la ceea ce deja s-a discutat despre pasul nefăcut de Ivănescu, acela de a considera predicatul cu argumentele sale, ce include subiectul însuși.

BIBLIOGRAFIE

- Austin 1962 = John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford, Clarendon Press.
 Chomsky 1957 = Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, Haga, Mouton.
 Chomsky 1965 = Noam Chomsky, *Aspects Of The Theory Of Syntax*, Cambridge, MIT Press.
 Ivănescu 1964 = Gheorghe Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, t. II, p. 193–219.
 Ivănescu 2004 = Gheorghe Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, Iași, Editura Junimea.
 Ioan 1995 = Petru Ioan, *Orizonturi logice. Deschideri și resemnificări în universul actual al formalismelor*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
 Ioan 1999 = Petru Ioan, *Logica „integrală” în distincții, operaționalizări și exemplificări*, vol. I, Iași, Editura Fundației „Ștefan Lupășcu”.
 Stati 1967 = Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, Editura Academiei.

LOGICO-LINGUISTIC CORRESPONDENCES BETWEEN SUBORDINATE CLAUSES AND PARTS OF SPEECH

ABSTRACT

This paper deals with several of the innovative ideas related to sentence structure belonging to the Romanian linguist, G. Ivănescu. He considers that there are only complex subjects and predicates, making subordinate clauses correspond to the parts of the sentence, traditionally known as attribute, object or adverbial. He makes use of the logical concepts of subject and predicate as the only parts of a sentence. After trying to establish common grounds between linguistics and logic from his perspective, this paper points out the types of sentences identified by G. Ivănescu (*thinking-sentence* versus *idea-sentence*, *obligatory* versus *facultative types*), then it explains the reason for considering subordinate clauses as concept-arguments by introducing the notions of *adnominal* (added to the noun) and *adverbial* (added to the verb). Finally, we thought it would be a good opportunity to bring forward the fact that the Romanian linguist's ideas signified pioneering concepts at the time and we completed his sentence diagram by placing the predicate as the nucleus of the sentence with all the major components depending on it, even the subject itself.

Keywords: *thinking sentence, idea-sentence, affective sentence, obligatory sentence, facultative sentence, concept-arguments, adnominal, adverbial.*

VULGÄRLATEINISCHE SPUREN IN DEN *INSCRIPTIONES DACIAE ET SCYTHIAE MINORIS ANTIQUAE*?

RUDOLF WINDISCH**

In einer Rezension von Géza Alföldy (1977) zu den im Titel des Beitrags genannten *Inscriptiones* liest man: „Für die Publikation der dakischen Inschriften wäre kaum ein anderer Forscher so berufen gewesen, wie I.I. Russu [...]; dennoch erfüllt er mit diesem ersten Band des neuen Corpus nicht alle Erwartungen. [...] Die allgemeine Einführung in die Geschichte und Epigraphik des römischen Dakiens (S. 9–63) scheint, abgesehen vom Überblick über die Forschungsgeschichte, eher für ein breites Publikum als für die Fachleute geschrieben worden zu sein. Der neueste Forschungsstand wurde dabei nicht immer berücksichtigt, z.B. für die Liste der Statthalter (S. 20; vgl. dazu bes. R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest 1971, 175f.)“ (Alföldy 1977: 667).

Selbstverständlich wäre ein Abgleich mit der Auflistung Symes (1971) erforderlich gewesen; dabei hätten weitere Informationen wie Daten zu den Regierungs- und Verwaltungszeiten einzelner Gubernatoren oder Militär-Kommandanten berücksichtigt werden können. Die nach 1944 erschienene Literatur, die Syme in seinen kritischen Ergänzungen (1971: 173–176) nachliefert, kann die schon von A. Stein angelegte Auflistung der *Reichsbeamten von Dazien* (Stein 1944) in manchen Details ergänzen, verlangt aber keine grundsätzliche Korrektur der von Russu dann 1975 in den *Inscriptiones* zusammengestellten Fakten und Daten über die Eroberung der *Römischen Dacia* sowie die Organisation der römischen Auxiliärtruppen und ihrer Truppenkontingente im Verlauf des 2.–3. Jahrhunderts n.Chr. Insofern referiert Symes Beitrag eher den Forschungsstand vor dem Erscheinungsjahr des in Bukarest erschienenen Sammelbandes bzw. Nachdrucks von 1971 mit einer Reihe gewichtiger Aufsätze Symes. So etwa verweist Syme (1971: 161), der besonders die Rolle von drei konsularischen Legaten aus der ersten Epoche der Provinz, in den Jahren 106–117/8, untersuchen möchte, auf den als *gubernator* für den 17. Februar des Jahres 110 n.Chr. im CIL XVI, 57, S. 54

* Vgl. Russu 1975.

** Universität Rostock, August-Bebel-Str., 28, Deutschland

bezeugten D. Terentius Scaurianus mit dem Vermerk, dass dessen Name „also appears on two other diplomata that have recently turned up at Porolissum“; *recently* bedeutet, mit Verweis Symes auf die Bearbeitung des Fundes durch Constantin Daicoviciu, in Band VII/VIII der Reihe „Dacia“ (Cluj/Klausenburg), das Erscheinungsjahr 1937–1940. Die Klausenburger Spezialisten aus der Reihe der Archäologen, Historiker und Epigraphiker, die teils im selben Muzeul de Istorie unter der Anleitung von Daicoviciu (gest. 1972) arbeiteten, kannten jene neuen Funde, wie überhaupt die umfassenden Probleme der archäologisch-historischen Forschung zur Trajanischen Dacia. Das gilt auch für Russu und seine Mitarbeiter an den rum. *Inscriptiile*. Die zwei von Syme (1971: 161 und S. 173) genannten *diplomata militaria* finden sich im CIL XVI, SVPPL (1955, S. 219, Nr. 160 und S. 222, Nr. 163), während das Gros der bis dahin gefundenen *diplomata militaria*, Nr. 1–157, im CIL XVI (Ed. 1926) gesammelt ist. Die beiden Nr. 160 und 163 werden von Russu (1975: 70) als DiplD[aciae] I, vom 11. August 106 und (S. 74) als DiplD III, vom 2. Juli 110 n.Chr., vorgestellt. Sie geben (als Photographie und Transskription) den Text der Diplome über die Herkunft und die Zusammensetzung der Auxiliar-Truppen unter Kaiser Marcus Ulpius Traianus (117–138) und der Führung des von Syme genannten Terentius Scaurianus wieder; selbstverständlich hat Russu den Hinweis auf die beiden von Syme erwähnten *diplomata* und ihre Publikation durch Daicoviciu nicht übersehen, ebenso wenig wie die Bedeutung der beiden von Syme (1971: 163ff.) vorgestellten Legaten C. Julius Quadratus Bassus und Q. Marcius Turbo.

Ein weiterer problematischer Punkt, die Topographie der „Daciae tres“ (also *Dacia Apulensis* und *Porolissensis* als *Dacia Superior*, und *Dacia Malvensis* als *Dacia Inferior* (vgl. Russu 1975: 20–22) und ihrer territorial-administrativen Abgrenzung, wird von Syme (1971: 168f.) aufgegriffen. Dabei bereitet vor allem die Lokalisierung der *Dacia Malvensis* – „surely Oltenia“, so Syme, (S. 175) – Probleme: vielleicht könnte hier ein Blick auf linguistische Arbeiten von Russu zur rumänischen Substratforschung einen Beitrag zur geographisch-toponomastischen Klärung der *dacia malvensis* leisten. Russu war nicht nur Epigraphiker und Archäologie, sondern auch versierter Sprachhistoriker. Zunächst besteht kein Zweifel an der Bedeutung „uferseitige/am Ufer gelegene Dacia“; *malvensis* ist eine (lat.) Wortbildung aus einer nicht-lat. Basis, *malv-* + lat. Derivationssuffix *-ens/-entis*; *malv-* geht (lautlich) wahrscheinlich auf das in einem thrako-dak. ON des Typs *Malva*, *Malvensis* belegtes *malva* zurück; *malv-* oder *mal-* findet sich in rum. *mal* (Singular) „Flussufer, Meeresrand“; „Berg, Anhöhe“ sowie in alb. *mal'* „Berg, Anhöhe“ wieder; laut Russu (1970: 175) haben beide Wörter einen gemeinsamen (Substrat-) Ursprung, ohne jedoch auf gegenseitigem Einfluss zu beruhen (da beide Sprachen keinen Kontakt im Verlaufe ihrer einzelsprachlichen Entwicklung hatten). Sie gehören in eine umfangreiche Liste von nichtlateinischen/vorrömischen Wörtern, die beide Sprachen, so die allgemeine These, aus einem gemeinsamen (idg.) thrako-dakischen Substrat bezogen hätten (so Russu 1970: 129–216;

vgl. auch Reichenkron, 1966: 83–174, allerdings ist gerade *mal* in Reichenkrons Liste der vorröm. Substratwörter des Rumänischen nicht verzeichnet). Warum hatte Russu (1970: 175) Bedenken, rum. *mal* und alb. *mal'* mit ON wie *Malva*, *Malvensis* oder *Malvesa* in Verbindung zu bringen? Bekanntlich hatte Trajan zur Eroberung der aufsässigen Daker in der norddanubischen (späteren) *Dacia felix Sarmizegetusa* bei dem Lager *Drobeta* (heutiges rum. Turnu Severin) eine gigantische Brücke über die Donau errichten lassen (letzte Spuren von Holzpfosten im Donauwasser am linken Donau-Ufer konnte Russu dem Verf. im Jahre 1973 noch zeigen). In Anbetracht der nur ungenau nachweisbaren räumlich-administrativen Abgrenzung jener *Daciae tres* ist davon auszugehen, dass der römische Name zweifelsohne den Raum zwischen den südlichen Karpaten und dem Donau-Ufer, eben das heutige Oltenien umfasste (vgl. die *Tabula Provinciae Daciae*, Karte in Russu 1975).

Wie in Diskussionen zur Substrat- Superstratforschung nicht anders zu erwarten, verspricht die etymologische Forschung, wie sich im vorliegenden Fall abzeichnet, keine Gewissheiten: 1.) wegen der von Russu selbst eingeräumten Bedenken einer Beziehung zwischen rum.-alb. *mal* bzw. *mal'* zu einem ON des Typs *Malva*; 2.) wegen des Vorkommens von ON wie („iberisch?“) *Malodes mons*, *Malaca* (gehört etwa auch *Malaga* hierher?) oder baskisch *malda* „hill-side“ in der fernen Hispania (so Falileyev 2008: 37–42). In der Hispania wird man kaum dasselbe (thrako-dakische) Substrat wie für die *dacia malvensis* ansetzen, die weitere Diskussion würde hierüber im Sande verlaufen; immerhin stimmt die Verbreitung von *malvensis* (entsprechend Ascolis Substratkonzeption), bei großzügiger Auslegung, mit dem ehemaligen thrako-dak. Substratgebiet überein; so behalten rum. *mal* = alb. *mal'* ihren Platz in der den beiden Sprachen gemeinsamen Wortliste, die im Rahmen der « Linguistique balkanique » eines der sprachlichen Kennzeichen darstellt, die stets aufs Neue sprachgeschichtliche Diskussionen über Kontaktphänomene genetisch nichtverwandter Sprachen dieses Raumes provozieren.

Der kritischen Bemerkung von Alföldy, dass Russu den Beitrag von Syme (1971) nicht berücksichtigt habe, verdient nach der kurzen Abgleichung mit der älteren Darstellung von Syme damit höchstens aus bibliographischer Sicht noch Beachtung. Weiter kritisiert Alföldy (1977: 667f.), dass Russu (1975: 64–164) die Militärdiplome der Auxiliartruppen in Dakien „irrtümlich auch als Entlassungsurkunden betrachtet“ habe. Russu spricht (1975: 64) von einer Art „livret“, etwa wie ein deutsches Soldbuch, als (1) Entlassungsurkunde vom aktiven Militärdienst (rum. „lăsare la vatră“ – Entlassung an die heimatliche Herdstelle), als (2) einer Urkunde über die Einbürgerung der Soldaten der Auxiliartruppen, als (3) Bestätigung des Heirats-Rechtes, *ius conubii*, und zugleich als (4) Verleihung des römischen Bürgerrecht, die *civitas Romana*, für die [Ehe-]Frau, mit der er/sie zum Zeitpunkt der *dimissio* zusammenlebte/n sowie für die vor der Entlassung geborenen Kinder sowie für alle Nachkommen.

Alföldy verweist auf seinen eigenen Beitrag von 1968, den Russu nicht berücksichtigt habe und unterstreicht (1968: 215): „In Wirklichkeit waren fast alle uns

bekannten Militärdiplome, so unter anderem sämtliche Auxiliardiplome, Urkunden über die *civitas Romana* und das *conubium* der Soldaten ...“. Als „Entlassungsurkunden“ könnten nur die drei Diplome CIL XVI 7, 8 und 9 (S. 6–8) gelten, alle drei vom 22. Dez. 68 n.Chr., mit der Formel: ...*veteranis, qui militaverunt in legione I adiutrice, honestam missionem et civitatem dedit* (intus: tabella I), also die ehrenvolle Entlassung aus dem Militärdienst und Verleihung des römischen Bürgerrechts. Weiter Alföldy (1968: 215, Anm. 2): „Die honesta missio, die Entlassung des Soldaten nach der absolvierten Dienstzeit (Digesten XLIX 16, 13, 3) wird in den Verfügungen der Diplome der Auxiliarsoldaten nie gewährt“, Militärdiplome und Entlassung stünden nicht notwendigerweise in Zusammenhang; schon Mommsen habe gezeigt, dass „zumindest im I. Jahrhundert die Militärdiplome und die durch sie verliehenen Privilegien sowohl an aktive als auch an entlassene Soldaten erteilt werden konnten“ (Alföldy 1968: 215). Verfolgt man Alföldys Kritik an Russu, so ergibt sich mit Blick auf die Häufigkeit der kritisierten Entlassungsformel *dimissis honesta missione* folgendes Bild: in den von Russu vorgestellten 24 diplomata (nummeriert als DiplD I–VII, VIIa, VIII–XXIII, Russu 1975: 68–141) enthalten 15 Diplome die Formel *dimissis honesta missione*, drei lediglich *civitatem dedit*, 6 sind nicht lesbar bzw. Bruchstücke.

So würden die übrigen Militärdiplome nur die Verleihung des Bürgerrechts und des Eherechts belegen; interessant in diesem Kontext ist das Diplom CIL XVI (Suppl. 1955), Nr. 160, vom 11. August 106 n.Chr. (bei Russu 1975: 69–72), das – worauf Alföldy (1968: 215, Anm. 2) verweist – den Soldaten lediglich das Bürgerrecht, nicht aber das *conubium*, und dies bereits *vor* der Entlassung zuspricht: ...*quorum nomina subscripta sunt, pie et fideliter expeditione Dacica functis ante [sic!] emerita stipendia civitatem Romanam dedit*... (nach Russu 1975: 70/71). Nun sind die Diplome der Auxiliärtruppen (insgesamt 189 Diplome im CIL XVI und Suppl.) nicht nur hinsichtlich der drei gewährten (oder verweigerten) Vergünstigungen wie *honestam missio*, *civitas* und *conubio* zu unterscheiden, sondern auch nach den Begünstigten selbst, wie Alföldy (1968: 218–220) in einer Auflistung der Diplome für den Zeitraum vom Jahre 50 an bis 178 entsprechend den drei Typen „nur aktive Soldaten/aktive und entlassene Soldaten/nur entlassene Soldaten“ zusammenstellt.

Unter rein juristischem Aspekt handelt es sich unter der Formel *dimissis honesta missione* um keine urkundliche Entlassung. Hieraus lässt sich, umgekehrt, wohl kein eindeutiger Beleg gegen die Bezeichnung „Entlassungsurkunde“ ableiten; als Beispiel für ein Diplom, das alle drei der genannten Vergünstigungen gelesen werden kann, zitieren wir das DiplD VII (Russu 1975: 88–92). Es wurde erst im Jahre 1971 im Bereich eines ehemaligen römischen Lagers bei Gherla (nördlich von Cluj-Napoca) entdeckt. Alföldy hatte seine „Beurteilung der Militärdiplome“ bereits 1968 geschrieben, hätte aber in seiner kritischen Besprechung (Alföldy 1977) von Russus *Inscriptiones* (1975) seinerseits auf dieses wichtige Diplom (das ihm vielleicht schon bekannt war?) eingehen können – wichtig wegen folgender Angaben (vgl. Russu 1975: 88/90):

– Name des Kaisers (tabella I intus):

[Imp(erator) caesa]r divi Traiani Parthici f(ilius), divi [Nervae nep]os Traianus Hadrianus aug(ustus), pon[tif(ex) max(imus) t]ribunic(ia) potestat(e) VII, ...;

– Datum der Abfassung: 10. August 123 (TRIBUNIC POTESTAT VII unter Aelius Hadrianus; a(n)te d(iem) IIII id(us) aug(ustas) [tabula extrinsecus];

– Aufzählung der Auxiliärtruppen in der *Dacia Porolissensis/Pannonia Inferior*;

– Nachweis für die Gründung der *Porolissensis* zwischen 120–123 unter dem *gubernator LIVIVS GRAPVS (Crapus?)*, Name bisher nicht belegt;

– ehrenvolle Entlassung der vier *auxilia alae* aus den *Daciae tres* und *Pannonia Inferior*: *missi honesta missione per Marcium Turbonem*.

Im Folgenden geben wir, verkürzt, die für die (Mehrzahl der) *dipomata militaria* gültige Rechtsformel wieder (hier für *entlassene* Soldaten, vgl. Alföldy 1968: 216/217), die auch auf der 1971 gefundenen Urkunde bestätigt wird (Russu 1975: 88/89):

...[equit(ibus) et pe]d(itibus qui mil(it)averunt) in al(is)...

...quin(is) et vicens(is) pluribusve stipend(iis) emerit(is) dimissis honesta missione per Marcium Turbonem, quor(um) nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisq(ue) eorum civitatem dedit et conubium cum uxori(us) quas tunc habuissent...

Die Diskussion um die Bedeutung dieser *diplomata* bleibt aber offen, wenn mit Blick auf die relativ große Anzahl von 51 derartiger *diplomata*, die Alföldy (1968: 218–220) für den Zeitraum des I.–II. Jhdts. auflistet, nur in den drei o.g. Urkunden, also CIL XVI, Nr. 7, 8 und 9 den Soldaten *expressis verbis* die Entlassung (zusammen mit der Einbürgerung) in der Formel *honestam missionem et civitatem dedit* (Alföldy 1968: 215, Anm. 3) gewährt wird. Vielmehr sollte man die Formel *dare*+ (grammatikalisches) Objekt, also *missionem* (und *civitatem*), mit Blick auf die überwiegende Mehrzahl der Diplome *ohne* diese Formel, eher als eine Ausnahme bezeichnen. Im Umkehrschluss wäre der Soldat der Auxiliärtruppen nach der Regelzeit von 25 Jahren einfach, ohne Auszeichnung, aus dem Dienst ausgeschieden? Was besagt sonst die Formel *dimissis honesta missione* in der Mehrzahl der (bis heute) bekannten Diplome aus Dakien? Und entsprachen jene drei „Entlassungsurkunden“ überhaupt der (jeweils gültigen) imperialen Originalurkunde *quae Romae fixa est in capitolio in ara gentis Iuliae*, auf die im Diplom CIL XVI (S. 6, Nr. 7) Bezug genommen wird? Setzten die gerade den entlassenen Soldaten gewährten Vergünstigungen wie *civitas* und *conubium* nicht einen ehrenhaften Militärdienst und damit die per kaiserlichem Dekret verbriefte ehrenhafte Entlassung voraus? So darf man die Formel *honestam missio* gleichsam als einen auf Rechtsanspruch beruhenden Eintrag in die „Personalakte“ des einzelnen Soldaten lesen. Alföldy (1968: 217) zitiert hier die Erklärung von Kraft (1951: 110), der „betont, daß die Diplome über die Entlassung nicht verfügen, seiner Ansicht nach setzen sie die Entlassung jedoch voraus“. Man wird es auf dieser Deutung, ohne weitere terminologische Windungen, beruhen lassen. Die Kommentare Russus zu den Militär-Diplomen wird man dann gern gerade jenem von Alföldy anvisierten „breitem Publikum“, etwa Historikern, Altphilologen oder auch Romanisten zur Lektüre empfehlen dürfen.

Im Folgenden eine Auflistung der von Russu (1975) notierten sprachlichen „Fehler“ in den *Inscriptiones*, z.B.:

– Beleg für eine der frühesten lautlichen Veränderungen bereits in vorliterarischer Epoche: Kieckers (1965 I: §94): „Im Anlaut ist es in der Umgangs- und erst recht in der Vulgärsprache früh geschwunden“, also *arēna*; *abuerat* = *habuerat* (Russu 1975: 192ff.); Laut Väänänen (1967: §101) wurde initiales *h-* „als vulgär bewertet“ und war „zweifellos bäuerlicher Herkunft, wie aus den Dubletten *harēna* – *arēna* zu schließen ist“; es wurde – auch im Wortinnern – nicht mehr notiert, vgl. die Appendix Probi 225 *adhuc non aduc*, 207 <*h*>*ostiae* non {*h*}*ostiae*. Schreibung von *h-* wie frz. *heure* ist etymologisierend, in Komposita wie neufrz. *malheure* falsch, da es sich um eine Komposition aus *mala-auguria* handelt; frz. *haut* beruht auf Kontamination von germanisch-fränkisch *hoch* + lat. *altus* (mit sog. frz. *h-aspiré*); in anderen Fällen sichert die Graphie von (etymologischem) *h-* z. B. ital. *hanno* (< *habunt*) den Unterschied zu ital. *anno* (< *annu*); lautlich wird diese Opposition nicht realisiert, sondern nur durch den Kontext gesichert.

– Reduktion der lat. Diphthonge, vor allem *ae* > *e* (laut Väänänen 1967: §45, eine sehr frühe lautliche Veränderung): *questores* für *quaestores*; *presentes* (Russu 1975: 192); ein Ortsname in einem „Sparvertrag“ (Russu 1975: 201/205; CIL III, S. 930–932, III) vom 20. Juni 162: *Actum Deusar(a)e XII kal(endas)*, der Genitiv/Lokativ wird Exempli exterioris pagina prior, tab. 2^a korrekt geschrieben: *De[u]sarae*; weiter: *prestari* = *praestari* (S. 218); *que* = *quae* (S. 227); aber *Aepica*[di] (laut Russu 1975: 249, vgl. CIL III, S. 956, XX) eine „hyperlatinisierende Variante“ *Ae* statt *E* des ursprünglich illyrischen Namens, möglicherweise in Anlehnung an römisch *Aelius*, *Aelianus*, *Aemilianus*, *Aemilius* (vgl. die *nomina propria* in den *Indices* bei Russu 1975); diese Hyperlatinisierung im Latein Dakiens spiegelt die (vor allem) aus Pompeji längst bekannte Ersetzung von *ē* durch *ae*, z.B. *Aephaproditus* (CIL IV, S. 146, 2319f), *Numaerio* (CIL IV, S. 145, 2313), *quaecumquae* (CIL IV, S. 131, 2052), oder *Advaentu*, *Saecndae* und auch am Wortende, z.B. im Vokativ: *vicinae* (Väänänen 1967: §45). Kieckers (1965 I: §16) zitiert als frühen Beleg für ländliche (monophthongische) Aussprache (*ae* > langes *ä* bzw. *ē*) *Cesula* für *Caesulla* (CIL I² 376, um 184 vor Chr., Pisaurum, heutiges Pesaro); die rustikale Aussprache *edus* = *haedus* „Bock“ (Varro, *De lingua latina* V, 97) habe „schließlich auch Eingang in das Stadtrömische“ gefunden; in „nachchristlicher Zeit“ [?] auch die Graphie mit *e*: *Emilio* = *Aemilio* (16 n.Chr.), *questus* = *quaestus* u.a. (um 180 n.Chr.), ganz wie in den vorliegenden *Inscriptiones Daciae*. Die vlat.-frühroman. Diphthongierung klat. *ae* wie *caelum* > **cēlu* > frz. *ciel*, ital. *cielo*, span. *cielo* (dagegen balkanlat./rum. *cer*) stellt eines der lautlichen Charakteristika der *Westromania* dar.

– Die vor allem in Pompeji auf zahlreichen Inschriften früh belegte COSUL-Reduktion von inlautendem *-ns-* > *-s-*, z.B. *co(n)s(ul)* auch auf einem dakischen Militär-Diplom vom 29. Juni 120 aus dem Auxiliar-Lager *Samum* (heute rum. Cășeu, nördlich von Dej, Gerichtsbezirk Cluj-Napoca, vgl. Russu 1975: 81, erkennbar auf dem Photo S. 82: *COS*, Reihe 5/6 von unten); andererseits korrektes

cons(ulibus), laut Russu (S. 238) selten auf Inschriften, in einem Vertrag zur „Lagerung/Aufbewahrung“ (*cautio depositi*) vom 29. Mai 167 n.Chr. (CIL III, S. 949, XII); weiter auch in Eigennamen wie *Vales* statt *Valens* (Russu 1975: 227), also in finaler Position; aber *v(ale)ntes* in einem „Arbeitsvertrag“ vom 20. Mai 164 (Russu 1975: 233; vgl. auch Hyperkorrekturen in der Appendix Probi 19 *Hercules* non *Herculens* oder 75 *formosus* non *formunsus*, d.h. mit „umgekehrter“ Schreibung – und so sprach und schrieb man wohl schon längst auch in Pompeji, selbst wenn sich ein Wandmaler – vielleicht spätestens noch im Jahre 79 n.Ch., ein *terminus ante quem* – in einem Distichon versuchte: *admiror pariens te non cecidisse*... (CIL IV, Nr. 1904); *-s* für *-ns* ist schließlich keine graphematische Nachlässigkeit, sondern als Beleg für einen lautlichen Vorgang zu sehen, bei dem laut Kieckers (1965 I: §47) „...der Nasal jedenfalls zunächst reduziert worden [ist], womit eine Dehnung des vorausgehenden kurzen Vokals verbunden war, so dass ein mehr oder minder stark nasalierter langer Vokal + *s* herauskam. Denn gerade auf den ältesten Inschriften wird der Nasal oft nicht geschrieben: *cosol* = *consul* und *cēsor* = *cēnsor*...“ (vgl. Väänänen 1967: §§16, 121 mit Wiedergabe des Epitaph des L. Cornelios L.F. Scipio Aidiles *cosol cesor*..., Konsul im Jahre 259 v.Chr.; CIL I², 2, 1–3, Nr. 8, 9).

Auch hier gehen die Inschriften aus Dakien wieder konform mit dem, was im fernen Reichszentrum Rom schon längst die gesprochene Norm war. Nur kann die phonetische Beschreibung der Verlagerung der Nasalität auf den vorangehenden Vokal und dessen Längung, und damit das Verstummen des Nasals, nicht zwingend den Anstoß, das Motiv für diesen Prozess selbst erklären: Beschreibung garantiert keine Erklärung (vgl. Coseriu 1974; Lass 1980, Windisch 1988). Wieweit aber können „äußere“, nicht sprachsystemische Gründe für einen Sprachwandel angeführt werden? Beruhte diese Vokal-Längung auf einer unbewussten, psychisch gesteuerten Hervorhebung der – nicht nur im politischen Alltagsdiskurs – so gewichtigen Begriffe wie *consul*, *cēsor*? Entsprechend lautgesetzlichem Wirken setzte sich dieser Phonetismus (wenn denn gerade die politisch so gewichtigen Titel wie *consul*, *ensor* der Ausgangspunkt gewesen sein sollten) in allen *-ns-* Positionen „bedingungslos“ durch, z.B. auch in der Konjugation der Verben: *remasisse* = *remansisse* (Russu 1975: 193); Gemeinromanisch (außer rum. *lună* < *luna*; Appendix Probi 152 „*mensa non mesa*“, rum. *masă* „Tisch“ < *mensa*) *mensis*, *-em* „Monat“ > vlat.**mēnse* > altfrz. *meis*/*mois*, nfrz. *mois*, ital. *mese*, span. *mes*, aromun. *mes*.

– Als weiterer (graphischer) Hinweis auf eine lautliche Besonderheit wäre auch zu nennen: *fugitium* = *fugitivum* (Russu 1975: 219), *clao fixsa* = *clavo fixa* (S. 227; vgl. *alqd clavo trabali figere*, „etwas/eine Arbeit ordnungsgemäß zu Ende bringen“) in einem Vertrag über den Kauf einer Haushälfte, vom 6. Mai 159 n.Chr.: *Andueia Batonis emit mancipione accepit domus partem dimidiam* (Russu 1975: 227; CIL III, S. 944–945, Nr. VII): „vor homorganem Vokal *o* und *u* neigt *w* im Wortinnern zum Verstummen“ (Väänänen 1967: §90). Dieser Prozess ist – etwa im Vergleich zu dem auf zahlreichen Inschriften belegtem *cosul* – weniger

„auffällig“, doch von chronologischer Gewichtung: laut Väänänen habe sich diese Entwicklung mehrfach vollzogen, so im archaischen Latein *deivos*, *Gnaivos* > klat. *deus*, *Gnaeus*, dann in imperialer Zeit, wie in der Appendix Probi 29 *avus* non *aus*, 174 *rivus* non *rius*, 176 *pauo*{r} non *pao*{r} usw. belegen, also die Extension dieser Lautung auch in den (formaljuristischen) Verträgen des II. Jhdts. n.Chr. im römischen Dakien.

– Weiter fällt die Graphie -xs- für -x- ins Auge: bei *dixsit*, *proximas* spricht Russu (S. 233/5) von einer „Verstärkung des x“; häufig auf Inschriften die Assimilation: *vissit/visit* < *vixit*; frz. *dis*, ital. *dissi* < *dixī*; -s aus [ks] auch im Auslaut: *felātris* = *fellātrix* (CIL IV, S. 88, 1388; „inverse“ Schreibung oft in *xanctus* = *sanctus*, inschr. *milex* = *miles* (Kieckers 1965 I: §96; Väänänen 1967: §123).

– Graphie – und damit ein Beleg für die Lautung? Beispiele für die Gruppe Nasal + Plosiv: dentale/alveolare Realisierung von labialem *m* > *n* vor stimmlosem Plosiv *p* im Anlaut des (historisch) präfigierten Verbs: *inpedierit* = *impedierit*; *c[o]nputare* = *computare* (Russu S. 235, im genannten Arbeitsvertrag vom 20. Mai 164); auch bei Postposition der Partikel -ve („und, oder, auch“): *eunve* = *eumve* (S. 218), *ablatumve* = *ablatumve*, *partenve* = *partemve* (S. 224/5);

– Wenige Beispiele (da Militärdiplome, juristisch abgesicherte Verträge!) für das Verstummen von finalem -m, -n, -s (und damit auch Zusammenfall von Akkusativ-Ablativ) als eine der wesentlichen Ursachen für die morpho-syntaktische Umgestaltung der lat. Kasusfunktionen im Romanischen: so findet man auf der Tafel aus einem Triptychon *Id utrumque sorte et usuras probos recte dari fide rogavit Anduenna*; der Text auf exterioris pagina posterior, tab. 3 r., zeigt den „korrekten“ Akk. *sortem* (im bereits genannten „Sparvertrag“, Russu 1975: 201/206); ein weiteres Beispiel aus einem „Verkaufs-/ Kaufvertrag einer Sklavin“ (*cautio de muliere emptā*) vom 4. Oktober 160 (Russu 1975: 223–226; CIL III, S. 959, XXV) bietet (interioris pagina posterior, tab. 2 r.) *ea mulierem* und ist wegen korrektem *Eam mulierem* (interioris pagina prior, tab. 1^a), ähnlich wie *sorte*, zweifelsfrei als graphische Nachlässigkeit zu werten; weiter: das Beispiel *Reliqua(m) mercedem per tempora acci(pe)re debebit*, „den Rest des Lohns soll er zum vereinbarten Zeitpunkt erhalten“, in einem „Arbeitsvertrag“ ohne Datierung (vgl. Russu 1975: 236–237; CIL III, S. 949, XI), ist als Hinweis auf die sich schon länger abzeichnende Vernachlässigung der grammatikalischen Objektmarkierung zu werten. Solche Formen haben sich, wie so viele Vulgarismen des *sermo cotidianus*, in Pompeji verewigt, dafür ein derbes Beispiel: *rogat te Arpogra ut sibi lingas mentula(m)* = CIL IV, S. 151, Nr. 2400).

– Auslaut -s des lat. Nom. mask. Sg., das an den auf -ō auslautenden Stamm trat, **ekūo-s* „Pferd“, **deiūo-s* „Gott“ (idg./arch. lat. -os > -us, *equus*, *deus*) war im arch. Latein noch erhalten, z.B. *Manios* (auf der *Fibula* aus Praeneste/heutiges Palaestrina, 6. Jh. v.Chr.), *Duenos* (Inscr. auf Gefäß, 5.–4. Jh.; beides Männernamen). Dazu Kieckers (1965 I: S. 156): „Idg. -s im Auslaut ist alat. nach kurzem Vokal oft nicht geschrieben; die Aussprache war also jedenfalls schwach: *L. Cornelio L.f.*

CIL I² 8.“ Dieser *Cornelio* ist als *cosol* im Jahr 259 v.Chr. auf einer der ältesten *elogia Scipionum* (CIL I² 2,1, S. 377–382, Nr. 6/7–16) überliefert: hier der Anfang des Epitaphs, das zu den wichtigsten epigraphischen Denkmälern aus altlat. Zeit zählt: *L.CORNELIO.L.F.SCIPIO/ AIDILES.COSOL.CESOR = L(ucius) Cornelius L(uci) filius Scipio aedilis consul censor* (CIL I², 2,1, S. 379, Nr. 8; Väänänen 1967: §16; Stolz et al. 1966: §116; Leumann et al. 1977: §165). Laut Väänänen (1967: §128) „wurde -s spätestens seit dem *Senatus consultum de Bacchanalibus* (186 v.Chr.) in der Endung -us wie auch anderweitig allgemein wiederhergestellt“. Allerdings werden nur zwei der „maskulinen“ Teilnehmer – grammatikalisch korrekt – ausgeschrieben: [*Q(intus)*] *Marcius L(uci) filius S(purius) Postumius L(uci) filius co(n)s(ules) senatum consuluerunt* (CIL I² 2, Nr. 581). So könnte man die kanonisierte Abkürzung der Eigennamen auf -us als „verdeckte“ graphische Fixierung der sich herausbildenden Schrift- und Sprech-Norm bewerten.

– Eine weitere gemeinromanische Neuerung ist das Verstummen von *u* vor folgendem *u* oder *o* in posttonischer Stellung wie *mortus* = *mortūus*, *quattor* = *quattūor* (als Grundlage für die romanische Entwicklung, rum. *patru*, logud. *battoro*, frz. *quatre* u.a.). Für die römischen Urkunden aus Dakien kann Russu (1975: 227) auf das Beispiel *Ingenum* statt *Ingēnūum* in der genannten Urkunde über einen Haus-Verkauf verweisen, beide Formen seien auf Inschriften häufig zu finden. Väänänen (1967: §80) verweist auf Graffiti aus Pompeji, allein *mortus* in 7 Beispielen (vgl. rum. *mort*, ital. *morto*, span. *muerto*, port. *morto*, prov., katal., frz. *mort*). Auch dieser Phonetismus ist zu den signifikanten Veränderungen zu rechnen, die die spätere romanische Ausgliederung kennzeichnen.

– Weiter in jener Urkunde (S. 227): *interantibus* statt *intransibus*, hier verführte den Schreiber möglicherweise die (falsche) Trennung von *intransibus* in *intra-* + **antibus* zu einer Identifikation mit der teilhomophonen Präposition *inter*; das Beispiel wäre in das weite Feld der spätlat.-frühroman. nominalen und verbalen Wortbildungen (Präfigierung, Suffigierung, regressive Derivation, parasynthetische Bildungen) einzuordnen; die hier vorliegenden römischen Diplome liefern dazu aber keine Beispiele; *fenestris* statt *fenestris* (S. 227) wird man als Verschreibung deuten, die romanische Diphthongierung *ié*, z.B. altfrz. *pie(t)*, frz. *pied*, setzt einen betonten Vokal vlat. *ē* (< klat. *ē*) in „freier“ Stellung voraus, eine Bedingung, die die Vortonsilbe *fe-nēstris* nicht erfüllt; das Beispiel kann demnach, auch nicht für das Rumänische, als ein Vorbote der für die roman. Sprachen charakteristischen Diphthongierung angeführt werden, bei der vlat. *ē* – außer im Frz. – in weiten Teilen auch in gedeckter Tonsilbe zu *ié* wird: lat. *ferru* > span. *hierro*, rum. *fier*, vegliot. *fiar*, aber frz. *fer*.

– Lexikalischen Besonderheiten:

In den von Russu (1975: 265–280) aufgelisteten *Indices* finden sich keine Beispiele, die als regionale Besonderheiten des provinziälromischen Lateins Dakiens gelten könnten; Wörter/Begriffe wie *canabae*, *castra*, *cavere*, *Dacia*, *foederati*, *fraus*, *lucru*, *mulier*, *municipium*, *scire*, *uxor* entsprechen der

lat. Diskurstradition des 2./3. Jhdts.; *uxor* findet sich wiederholt, so in dem Militärdiplom vom 17. Februar des Jahres 110 (Russu 1975: 73; CIL III, S. 868, XXV), in der Formel des den Auxiliartruppen in Dakien gewährten *ius conubii*: *ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent*, d.h. *uxor* zur Bezeichnung der heiratsfähigen, jungen Frau; von Interesse im Wortfeld „Frau, Ehegattin“ *ūxor* – *mūlier* (*fēmīna* ist in den *Inscriptiones* nicht belegt) ist das in dem bereits genannten Kaufvertrag (*cautio de muliere emptā*) belegte *mūlier*, aber nicht als „Frau“, sondern schlicht für eine namentlich angeführte *res*, nämlich die *serva*/ Sklavin *Theudote*; Auszug aus diesem Vertrag vom 4. Oktober 160, nach Russu (1975: 223/224, Exempliis interioris pagina prior, tab. 1^a):

Eam mulierem sanam traditam esse emptori s(upra) s(cripto): et si quis eam mulierem, q(ua) d(e) a(gitur), partemve quam quis ex ea quid evicerit, q(uo)m(inus) emptorem s(upra) s(criptum) eumve at quem ea res pertinebit, uti frui habere possidereque recte liceat, tunc...

[Diese Frau wurde dem oben genannten Käufer gesund übergeben: und sollte ihn jemand in der Verfügung über diese Frau, um die es sich hier handelt, in irgendeiner Hinsicht stören, so dass es dem genannten Käufer oder demjenigen, dem diese Sache /*res*/ gehören wird, nicht möglich wäre, sie zu gebrauchen, sich an ihr zu erfreuen und sie legal in Besitz zu haben, dann ...]; Übersetzung nach der rum. Vorlage Russu 1975: 225/226.

– Die *societas danīst/jariae* in einem Vertrag über die „Gründung einer Bank“ (*cautio societatis*) vom 28. März 167 n.Chr., ist laut Russu (1975: 239/241; CIL III, S. 950–951, XIII), mit Verweis auf K. Zangemeister und Th. Mommsen, eine hybride griech.-lat. Bildung, d.h. *danīsta* (< griech. *δανειστής*, mask., „Wucherer“) + *-arius/-aria* (nur bei Plautus, vgl. Lewis, Short 1966).

– Aus sprachgeschichtlicher Retrospektive bleibt zu notieren, dass *ūxor* – bis auf dialektale Randgebiete (vgl. REW³ 9106, z.B. kalabr., napolit., abruzz. *nsura(re)*, normrum. (*a se*) *īnsura* (< **in* + *uxorare*, „eine Frau nehmen“) – aufgegeben wurde (vgl. Mihăescu 1993: §204; REW³ 9107; DELL, S. 758). Dagegen blieb *mūlier* „Weib“ panromanisch erhalten (und hat *ūxor* weitgehend verdrängt, vgl. REW³ 5730: 2. *mūliere* > rum. *muire*, ital. *moglie*), und zwar dialektal, wie auch normsprachlich, z.B. logudor. *mudzere*, altfrz. *moillier*, ital. *moglie*, span. *mujer*, ptg. *molher*, rum. *muire*, arom. *mul'eare* – aber nicht mit der sozial abwertenden Konnotation des zitierten Kaufvertrags; diese sei für lat. *mūlier*, so Mihăescu (1993: §173, mit Verweis auf DELL, S. 418) auf antiken Inschriften selten belegt. Wichtiger als der Nachweis der panromanische Filiation von *mūlier* wird nun der Hinweis auf die von Mihăescu für rum. *muire* als « arch., pop., rég. » und in der literarischen Sprache als « dépréciatif » eingestufte Semantik.

Was aber bleibt im Rumänischen, aus dem Begriffsfeld von lat. *ūxor* – *mūlier* – *fēmīna* (weitere Elemente wie *domina* sollen hier nicht berücksichtigt werden)?

Wir stützen uns wieder auf Mihăescu⁴ (1993: §203): nach dem « décès » des alten *pater familias* « le groupe de ceux naguère sous son autorité » übernimmt *familia* (< *famulus* « serviteur, domestique »; *famula* « servante ») « ensemble des esclaves et des serviteurs vivant sous le même toit », später dann « la maisonnée tout entière », die Funktion von *mūlier*: *familia* > rum. *femeie* (REW³ 3180) « maisonnée ; famille »; laut Mihăescu ist die Bedeutung im 16.–17. Jh. im Rumänischen noch archaisch, erweitert sich dann zu « femme, épouse », arom. *fumeal'e* « famille, enfants » wie auch in den lat. Lehnwörtern des Albanischen, z.B. alban. *fëmijë* « famille, postérité », d.h. eine sozialgeschichtlich leicht nachvollziehbare Entwicklung; warum aber die „Frau“ = *femeie* nur im Rumänischen, lautgesetzlich korrekt und semantisch durchsichtig, auf lat. *familia* zurückgeht, während sich *familia* im innovatorischen Zentrum der Romania in der ursprünglichen Bedeutung erhalten hat, ist letztlich einer sozial motivierten Eigenheit der Sprecher zuzuschreiben.

– Bekannt unter der Vielzahl der aus dialektgeographischer Perspektive interessanten Übereinstimmungen in den Randgebieten der Romania ist u.a. klat. *scīre*, das sich in rum. *a ști* (Infinitiv)/*știre* (Nomen) „wissen, können“/„(das) Wissen“ (*știi românește?* „kannst du Rumänisch?“) und logudoresisch *iskire* erhalten hat (REW³ 7722; zudem noch altfrz. *mon escient*). In dem von Russu (1975: 231–233) vorgestellten „Arbeitsvertrag“ (*cautio de operis locandis*, CIL III, S. 948, IX) findet sich der Ausdruck *litteras scire negavit*. Entsprechend den Arealnormen der „Linguistica Spaziale“ (vgl. Bartoli 1945) sind die romanischen Fortsetzer von *scīre* in den Randzonen als die ältere Sprachstufe gegenüber dem innovatorischen Westen und Zentrum mit *sapēre* zu betrachten (z.B. span. *saber*, frz. *savoir* < vlat. **sapēre*). Der vorliegende Vertrag stammt vom Oktober 163 n.Chr. Zweifellos ist für diesen Zeitraum noch von einem Nebeneinander beider Formen im spätlateinischen Imperium auszugehen, bis sich dann *scīre*, laut DELL (vgl. *sciō/scīre*) mit *sapēre* eine „vollere und expressivere Verbform, Konkurrenz bekam“; bekanntlich begünstigten gerade solche Langformen wie z.B. *oricla* (< *auricula*) statt klat. *auris* (Appendix Probi 83) in spätlateinischer Zeit das spontane, affektive Sprechen, den *sermo cotidianus*. Das Verb *scīre* wird im DELL als « ancien, usuel, classique » markiert, womit weniger ein zeitliches Nacheinander zu sehen ist, als vielmehr der diastratisch unterschiedliche Einsatz beider Verben, die zweifellos zeitgleich, d.h. eigentlich immer schon, im Latein existierten. So finden sich beispielsweise schon bei Plautus genügend Belege für den alternativen Gebrauch beider Formen, *scīre* und *sapēre*. Offensichtlich scheint *scīre* die Grundbedeutung „wissen“, „verstehen“ abzudecken, während *sapēre* zusätzlich noch benutzt wird „in a tropical or figurative sens: to have taste i.e; to have sense or discernment; to be sensible, discret, prudent, wise“ (Lewis, Short 1966). Neben dem volleren Lautkörper umfasste *sapēre* also auch noch eine größere semantische Bandbreite. Folglich kann Bartolis Norm der romanischen Randgebiete („Fasi antiche (posteriore) in aree laterali“, Typ Iberia: *oblitare*, Italia *dementicare*, Dacia *oblitare*, Bartoli 1945: 36ff.), die per definitionem die ältere Sprachschicht gegenüber einem

dazwischenliegenden, jüngeren Zentrum widerspiegeln, nicht mechanisch von dieser heutigen Konfiguration aus die Frühgeschichte der sprachlichen Entwicklung rekonstruieren; im Einzelfall gilt es, die « *histoire des mots* » (DELL) in ihrer lautlich-semantic oft ‚unregelmäßigen‘ Entwicklung zu verfolgen (wie es beispielsweise das « *champ sémantique* » von *uxor* – *mulier* – *femina* erfordert). Da nun lat. *oblitare* auch für die Gallia, frz. *oublier*, zu berücksichtigen ist (was Bartoli natürlich tut), wäre die Regelmäßigkeit dieser Randnorm am Beispiel der Verteilung von lat. „schön“: *pulcher*–*formosus*–*bellus* überzeugender zu demonstrieren: *pulcher* ist „klassisch“ und findet keine Fortsetzung, wird von *formosus* abgelöst, und von *bellus*, vom Zentrum her, seinerseits an den Rand verdrängt: Iberia/Dacia lat. *formosus* gegenüber Zentrum ital./frz. *bello/bellus* (Bartoli 1945: 36). So mag diese Norm die zeitliche Abfolge von Verdrängung und Extension der Neuerung zu einer Gesamtschau der geschichtlichen Abläufe fügen. Die Verwendung von *scire* in den *Inscriptiones* belegt auf jeden Fall, eben im Sinne jener Randnorm, den Erhalt der „alten, gebräuchlichen, klassischen“ Form (so DELL) im Latein der Ostromania, also im Rumänischen (und im Sardischen). Die Arealnormen bieten aber keine Gewähr für eine nach diesen Kriterien festlegbare Abfolge der Entwicklung. Wie eine « *sémantique historique* » zu *mulier* im angedeuteten Sinne belegt, sind – nicht nur für dieses Wortfeld – diastratische und/oder soziale, also auch außersprachliche Kriterien, zu berücksichtigen, die die heutige Wort-Verteilung beschreiben und bei umfassender Aufhellung die individuelle Wortgeschichte auch erklären können. Im Falle anderer lat. Erbwörter erlaubt die areale Schau (hier die „Norma dell’area vasta“) – ohne Rückgriff auf die zugehörige Wortgeschichte – keine Sicht auf ein vielleicht ursprüngliches Nebeneinander: in der weiten Romania überlebt nur *caballus*, während *equus*, das immerhin aus den „klassischen Texten“ bekannt ist, mit Ausnahme von rum. *iapă* „Stute“ (die Ergänzung zu rum. *cal* < *caballus*) keine Fortsetzer gefunden hat. Lüdtkes (²2009: 58–61) sieht in dieser gängigen romanistischen Erklärung „volkstümlicher, nicht literarischer Wörter“ zur Zeit Ciceros und bereits früher eine „chronologische *petitio principii*“, da hier ein moderner, unserem heutigen Bewusstsein entnommener Begriff gesetzt werde, den Ciceros Zeitgenossen noch gar nicht kennen konnten. Als negatives Beispiel führt Lüdtkes eine Statistik von Bonfante (1936: 86–119) an, in der bereits für Autoren aus dem 2. Jhdt. vor Chr. der – vermeintlich – alternative Einsatz beider Wörter belegt wird. Wir dürfen Lüdtkes ironische Frage zu der von ihm als „sprachpuristische Mentalität“ apostrophierten Erklärung zitieren (S. 60):

Haben die genannten [lat. Autoren – 2.Jh. bis Cicero] *caballus* gebraucht, obwohl es ein „Vulgarismus“, jedoch relativ gesehen selten, weil es ein solcher ist (im Unterschied zu Cicero, der es gar nicht verwendet)? Die obigen Autoren [u.a. Lucilius, Horaz, Petronius, Martial, Ausonius] waren doch zu ihren Lebzeiten noch gar nicht „klassisch“! Auf den Sockel der Klassizität wurden sie erst später gehievt. Folglich hatten sie auch noch keine Scheu vor etwaigen „Vulgarismen“ [...]. Welche Gründe man auch immer sie für die Verwendung des einen oder des anderen Wortes gehabt haben mögen, die historische Erklärung des Sachverhalts dürfte eher in

der Umkehrung der anzunehmenden Ursache und Wirkung zu suchen sein: wegen der ungleichen Verteilung in literarischen Werken konnte im nachhinein *equus* die Konnotation „literarisch“, *caballus* hingegen die Konnotation „volkstümlich“ bekommen.

Es besteht nun kein Zweifel, dass diese von Lüdtkes kritisierte „sprachpuristische Mentalität“ in der Romanistik unterschwellig – da scheinbar plausibel – bei der Beschreibung sprachgeschichtlicher Abläufe zur Anwendung gelangte. Der daran geknüpfte Erklärungsanspruch war aber nicht immer einzulösen. Diese Einschränkung gilt gerade auch unter der Einbeziehung verschiedenster Textsorten, wie etwa die von Lüdtkes (S. 102) angeführten Begriffe von *edere comedere manducare* verdeutlichen, die als Varianten in der *Vulgata* des Hieronymus (Matthäus 12, 1–4; 15, 37) belegt sind. Damit kann dem allfälligen Kriterium „literarisch“ vs. „umgangssprachlich“ hier keine distinktive Rolle zugesprochen werden, da alle drei Varianten semantisch weitgehend gleichberechtigt gewesen sein dürften.

Wie sieht es nun mit Blick auf das mögliche funktionale Nebeneinander oder das Nacheinander in der Ablösung ‚alter‘ durch ‚neue‘ Formen/Paradigmata auf der formalen/morphologischen Ebene aus? Auch für diesen Fall sind aus den *Inscriptiones* mit ihrer formelhaften Rechts- bzw. Verwaltungssprache keine Beispiele zu erwarten. Zur Illustration möglicher historischer Abläufe (funktionales Nebeneinander von alter und neuer Form, oder übergangslose Durchsetzung neuer Formen/Funktionen) sei ein signifikantes Sprach-Beispiel erwähnt, das weder in Coserius *Vulgärlatein-Handbuch* (Coseriu 2005) noch in Lüdtkes *Romanischer Sprachgeschichte* (Lüdtkes ²2009) gestreift wird, aus den einschlägigen Fachbüchern aber bekannt ist (z.B. Stolz et al. 1966: §69; Vetter 1953).

Es handelt sich um zwei antike Trinkschalen (sog. *patera*) mit ihrer Nutzung zu rituellem Zweck mit der – sinngemäß identischen – faliskischen Inschrift *foied uino pipafo cra carefo* und *foied uino pafō cra carebo*. Man findet die beiden Schalen im Museo della Villa Giulia, nahe der Villa Borghese. Die Inschriften wären in das nahe verwandte Lateinische mit *hodie uinum bibam, cras carebo* zu übersetzen. Aus romanistischer Perspektive interessiert hier einerseits, rein materiell, der Hinweis auf eine im Lateinischen nicht (mehr?) belegte *Futur*-Reduplikation, falisk. *pipafo* und die aus dem ältesten Latein (aus Praeneste) bekannte *Perfekt*-Reduplikation auf der Manios-Spange (*fhe:fhaked*), 6. Jhdt. vor Chr. Soweit die Morphologie, wichtiger aber für die Methodik der sprachgeschichtlichen Diskussion ist das Beispiel des Faliskischen unter dem Aspekt: Nebeneinander von alter, d.h. reduplizierter, neben der neuen, reduplikationslosen *Futur*form? Die Manios-Spange bietet, im Unterschied zu den beiden faliskischen Trinkschalen, keine Alternative zu der alten (*Perfekt*-) Reduplikation (die sich bis in das klass. Latein noch erhalten hat, z.B. *currō* – *cucurrī*).

Wieweit aber belegen die beiden falisk. *Futur*formen ihren synchron-funktionalen Einsatz (das Alter der beiden Schalen ist nicht belegt)? Die Antwort kann nur spekulativ sein: in Anbetracht der ornamentalen und epigraphischen Kunstfertigkeit der beiden Schalen, die eindeutig der Handschrift ein- und desselben Töpfer-Künstlers entstammen, überrascht dessen sprachliche Kompetenz

nicht (die Schriftzeichen entsprechen dem bekannten altitalisch-faliskischen Alphabet, vgl. Haarmann 1990: 453). Es bleibt also offen, wieweit die beiden Inschriften als Beleg für ein funktionales Nebeneinander der beider hier belegten faliskischen Futurformen angeführt werden können, oder lediglich den künstlerischen Gestaltungswillen des Töpfers spiegeln. Für die lateinisch-romanische Sprachgeschichte mit ihren wesentlichen typologischen Neuerungen – und dies war der Anlass für den kurzen falisko-latinischen Vergleich – ist für den Ablauf des Sprachwandels auch weiterhin von zögerlichen Neuerungen, parallelen Formen und Funktionen und mit allmählicher – teils motivierter, teils unmotivierter – Verschiebung oder Bevorzugung der einen gegenüber der anderen Form, seltener dagegen von spontanen paradigmatischen Umwälzungen auszugehen. Die beiden Darstellungen von Coseriu (2005) und H. Lüdtke (2009) verfolgen die romanische Sprachgeschichte auf weiten Strecken gerade auch unter diesem Ansatz. Auf die beiden faliskischen *paterae* gehen sie nicht ein (was unter romanistischen Aspekten auch nicht erforderlich war). Sie dienten hier bevorzugt als Aufhänger zur weiteren Verfolgung der generellen Frage einer Chronologie des sprachlichen Wandels. Um Missverständnisse zu vermeiden: Die beiden Autoren haben der romanischen Futurbildung ausführliche Darstellungen gewidmet (vgl. Coseriu 2008: „Grammatikalischer und lexikalischer Wandel“, S. 234f.; Lüdtke 2009: §6.5). Coseriu reklamiert für die Genese/Durchsetzung der im Romanischen neuen, periphrastischen Futurformen vom Typ *cantare habeo*, mit ihrer (ursprünglich) modalen Bedeutung, den Einfluss des frühen Christentums; bei Lüdtke treten die äußeren, kommunikativen Faktoren zur allmählichen Ablösung von *bibam* und der Bevorzugung jener Periphrase (nach dem Verzicht auf das sog. synthetische Futur *cantabo*, *bibam*) in temporaler Funktion im Romanischen in den Vordergrund der Beschreibung dieses neuen Paradigmas.

Ein kurzes Fazit: das Latein der *Inscriptiones* bietet – im Vergleich zu dem kaum überschaubaren Material des CIL für den Zeitraum II.–III. Jahrhundert in den übrigen Gebieten des Imperiums – keine signifikanten Abweichungen von der aus Rom vorgegebenen Norm. Abweichungen waren im Falle der *diplomata militaria daciae* auch nicht zu erwarten. Trotzdem galt es, anhand der auf dem Boden der ehemals römischen Dacia Trajana gefundenen Inschriften etwaige Anzeichen für die spätere balkanlateinische Ausgliederung des Rumänischen aufzudecken. Solche Belege waren eher schon in den *tabulae ceratae daciae* mit ihren auf das Alltagsleben bezogenen Schriftdokumenten zu erwarten, trotz der auch hier formalisierten, juristischen Sprache. So war eine Reihe sprachlicher Formen auszumachen, die einerseits Übereinstimmung mit der westlichen Randromania (z.B. span. *hermoso*, rum. *frumos*) belegen, oder die, wie z.B. rum. (*a*) *ști*, zu den Spezifika zählen, die die östliche Latinität, das Rumänische, begründen. Insofern konnten auch aus dem Blickwinkel der Sprachgeschichte, nicht nur aus der Sicht der provinzialrömischen Archäologie, für die die *Inscriptiones Daciae* bevorzugt angelegt wurden, einige typische Sprachformen der östlichen Latinität aufgelistet werden.

BIBLIOGRAPHIE

- Alföldy 1968 = Géza Alföldy, *Zur Beurteilung der Militärdiplome der Auxiliarsoldaten*, in „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte“, Bd. 17, H. 2, April, S. 215–227.
- Alföldy 1977 = Geza Alföldy, Rezension zu I.I. Russu, *Inscriptiile Daciei Romane*, vol. I, București, Editura Academiei, in „Historische Zeitschrift“, 224, H. 3, S. 667–669.
- Bartoli 1945 = Matteo Giulio Bartoli, *Saggi di Linguistica Spaziale*, Torino, Rosenberg & Sellier.
- Bonfante 1936 = Giuliano Bonfante, *Elementos populares en la lengua de Horacio*, in „Emérita“, S. 86–119, 209–247.
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I²–XVII, 1893–1986.
- Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Synchronie, Diachronie und Geschichte. Das Problem des Sprachwandels*, München, Fink (Erstausgabe: *Sincronía, Diacronía e Historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo, 1958).
- Coseriu 2008 = Eugenio Coseriu, *Lateinisch – Romanisch. Vorlesungen und Abhandlungen zum sogenannten Vulgärlatein und zur Entstehung der romanischen Sprachen* (Bearbeitet und herausgegeben von Hansbert Bertsch), Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- DELL = Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1979.
- Falileyev 2008 = Alexander Falileyev, *Roman and Pre-Roman: The Balkans and Hispania. The Case of Mal*, in Biljana Sikimić, Tijana Ašić (eds.), *The Romance Balkans, Collection of papers presented at the international conference The Romance Balkans, 4–6 November 2006* (= Special Editions 103). Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies: Belgrade, S. 37–43 (vgl. Rezension Windisch, Rudolf, in „Zeitschrift für Balkanologie“, 46, 2010, S. 101–115).
- Haarmann 1990 = Harald Haarmann, *Universalgeschichte der Schrift*, Frankfurt/M.–New York, Campus Verlag.
- Inscriptiones (Daciae)*, vgl. Russu 1975.
- Kieckers 1965 = Ernst Kieckers, *Historische lateinische Grammatik. Mit Berücksichtigung des Vulgärlateins und der Romanischen Sprachen*, I. Lautlehre, II. Formenlehre, München, Max Hueber Verlag (unveränderter Nachdruck der 1. Auflage 1931).
- Kraft 1951 = Konrad Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, (Dissertation) Bern.
- Lass 1980 = Roger Lass, *On Explaining Language Change*, Cambridge, *Cambridge Studies in Linguistics* 27.
- Leumann et al. 1977 = Manu Leumann, Johann Baptist Hofmann, Anton Szantyr, *Lateinische Grammatik*, Erster Band, *Lateinische Laut- und Formenlehre* (Handbuch der Altertumswissenschaft: Abt. 2; Teil 2, Band 1), München, Beck.
- Lewis, Short 1966 = Charlton Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1966.
- Lüdtke 2009 = Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der Romanischen Sprachen. Eine Geschichte der Sprachlichen Kommunikation* (Dialectologia pluridimensionalis Romanica, 14), Kiel, Westensee-Verlag.
- Mihăescu 1993 = Haralambie Mihăescu, *La Romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, București, Editura Academiei Române.
- Reichenkron 1966 = Günter Reichenkron, *Das Dakische, rekonstruiert aus dem Rumänischen*, Heidelberg, Winter.
- REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 1935.
- Russu 1970 = Ion Iosif Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, Editura Academiei.

- Russu 1975 = Ion Iosif Russu, *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae*, edendas curaverunt D.M. Pippidi et I.I. Russu, *Series Prior: Inscriptiones Daciae Romanae*, Volumen I, București, Editura Academiei.
- Stein 1944 = Arthur Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (*Dissertationes Pannonicae*, Ser. I, Fasc. 12), Budapest.
- Stolz et al. 1966 = Friedrich Stolz, Albert Debrunner, Wolfgang P. Schmid, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Berlin, Sammlung Götsche 492/492a.
- Syme 1971 = Ronald Syme, *Governors of Dacia: Arthur Stein, Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest 1944 in Ronald Syme, *Danubian Papers*, „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bibliothèque d'Études du Sud-Est Européen“, Bucharest, §XI, S. 160–76.
- Väänänen 1967 = Veiko Väänänen, *Le latin vulgaire*, Paris, Klincksieck, 1967 (³1981).
- Vetter 1953 = Emil Vetter, *Handbuch der italischen Dialekte I*, Heidelberg, Winter, 1953.
- Windisch 1988 = Rudolf Windisch, *Zum Sprachwandel. Von den Junggrammatikern zu Labov*, Frankfurt/M.–Bern–New York–Paris (*Studia Romanica et Linguistica*, SRL 21, curant Peter Wunderli et Hans-Martin Gauger).

TRACES OF POPULAR LATIN IN *INSCRIPTIONES DACIAE ET SCYTHIAE MINORIS ANTIQUAE*?

ABSTRACT

A linguistic evaluation of a number of latin *Inscriptiones* (*diplomata militaria*, *tabulae ceratae*) found in Rumania, listing a number of auxiliary-troops stationed in the new roman Provincia Dacia, conquered by the roman emperor Trajan in the second century AD, proves that the linguistic features of Rumanian, that developed in the following centuries in the former Dacia, had to acquire its very own appearance of an “oriental romance language” during the socio-historical development over the centuries in contrast to the occidental languages. As those *Inscriptiones* respect the linguistic norm of imperial roman laws, they don't show significant vestiges of spoken “Vulgar Latin” as a basis of Rumanian.

Key-words: Latin on the *Inscriptiones Daciae*; *diplomata militaria* and *tabulae ceratae*; *faliskian future-reduplication pipafō* and *old-latin perfect-reduplication fhefakēd*; the *periphrastic romance future-form cantare habeo*; “*Language Change*”; “*The Origin of the Romance Languages*”.

PALINGENEZIE ȘI DECONSTRUCȚIA LUMILOR ÎN CREAȚIA EMINESCIANĂ

AMALIA DRĂGULĂNESCU*

„După ce a pus sufletul în mijlocul Universului, Demiurgul l-a întins prin tot corpul acestuia și, mai mult, l-a înfășurat pe dinafara lui, formând un Univers care se rotește în cerc, unic, fără pereche, singuratic și având prin propria sa virtute puterea de a coexista cu sine, neavând nevoie de nici un altul, pe deplin conștient și iubitor de sine însuși. Din aceste motive, Demiurgul a zămislit Universul ca pe un zeu fericit” (Platon 2004: 294). „Născutul, de bună seamă, trebuie să fie corporal, și ca atare vizibil și tangibil; dar nimic vizibil nu s-ar putea naște vreodată fără foc și nimic tangibil fără ceva solid, și nici ceva solid fără pământ” (Platon 2004: 291). Desigur, *pământul* reprezintă, din multe puncte de vedere, cel mai important *tipar artistic*, în virtualitatea căruia se integrează o multitudine de alte paradigme.

„Cu punct de plecare în planul semantic al termenului în limba neutră și în imaginarul din cultura umanității, semnul poetic *pământ* dezvoltă uneori sensuri poetice în două principale direcții de semnificare, organizate în jurul semnificațiilor 1) de component al sistemului planetar și 2) de element primordial – pământul-substanță. Desfășurarea acestor trasee relevă o viziune cosmologică supraordonatoare” (Irimia 2007: 166). Conform modelului cosmologic având o anumită recunoaștere în mediile culte ale antichității, universul este o sferă care are pământul în centru. De aceea, „pământul, în ipostază de element primordial, cunoaște în primul rând o dimensiune creatoare. El este parte a orice ființează, asigură materialitatea și dinamica internă a lumii, funcționând ca matrice a ei. Expresie simbolică a *firii*, *pământul* își revelă, ca principiu ordonator al dinamicii ei interne, puterea de a redeschide procesul creației” (Irimia 2007: 169).

În creația lui Eminescu, spre deosebire de tiparele antice, unde distrugerea lumii era totală și ireversibilă, perechea deconstrucție – reconstrucție este veșnică și asimilabilă în modelul *mumei-pământ*, sub toate aspectele sale. În acest sens, ca materie primordială, *pământul*, perceput în general în dimensiunea spațială, cunoaște la acest scriitor și o ipostază temporală. Prin raportare la sine însuși, *pământul* are pentru ființa muritoare atributul veșniciei, atribut subliniat și prin

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica* (II), în „Analele Universității din Timișoara”, II, p. 193–219.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Formarea cuvintelor în limba română*, în „Limba română”, XIV, p. 31–38.
- Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere și cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom.
- Tesnière 1959 = Lucien Tesnière, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.

**G. IVĂNESCU'S SYNTAX:
SUGGESTIONS FOR CREATIVE INTERPRETATION**

ABSTRACT

The publication of the syntax course represents a necessary, yet tardy restitution of ideas and facts that intend to confirm the actuality and profoundness of G. Ivănescu's opinions. The creative method used by G. Ivănescu imposes a similar manner for comprehending suggestions and requires a non-rigid interpretation of advanced solutions. The article intends to present some valuable proposals of the course he taught between 1947 and 1949 and also from other Ivănescu's works.

Keywords: *syntax, sentence, utterance, complement, word order.*

DESPRE STIL ȘI STILISTICĂ LA G. IVĂNESCU ȘI DUMITRU IRIMIA

RUXANDRA NECHIFOR*

1. Stilistică și stil

Ne propunem, în lucrarea de față, să evidențiem principalele concepte privind stilul și stilistica prezente în opera lui G. Ivănescu și, respectiv, Dumitru Irimia.

Stilistica, „știința stilurilor limbii”, este o ramură „înapoiată” a lingvisticii (Ivănescu 1956: 153), al cărei obiect de studiu variază în timp: de la limba operelor literare în Antichitate, la expresiile afective ale limbajului obișnuit, la Bally, la concepția limbii ca artă, după Vossler și Spitzer. Bun cunoscător al istoriei stilisticii, Ivănescu pare să dea dreptate lingviștilor sovietici de după 1950, potrivit cărora stilistica „nu poate neglija studiul limbii operelor literare, și anume studiul utilizării artistice a limbii” (*ibidem*). Îndepărtarea stilisticii lingvistice promovate de Bally (cu interes pentru „expresiile afective ale limbajului obișnuit”) de stilistica estetică, literară, din Antichitate (preocupată de stil și de „ceea ce este artă în limbă”) este considerată anormală, căci premisa de la care pornea era „împotriva realităților”: „limbajul obișnuit se supunea regulilor artei”. Or, regulilor artei li se supune explicit limbajul din operele literare. Prin urmare, și lingvistul, și criticul literar vor avea în vedere studiul operelor literare. Este meritul lingvisticii sovietice de după 1950 de a reorienta interesul către limba literaturii artistice, ceea ce va duce, în timp, prin contribuții din ce în ce mai însemnate din partea cercetătorilor, la emanciparea acestei discipline de sub tutela lingvisticii și la conturarea ei ca disciplină autonomă, cu obiect și metode proprii. Noua stilistică, descrisă în studiile lui Vinogradov, Levin, Tomașevski, se întemeiază pe o concepție „fermă și completă despre limbă” (*ibidem*: 154), deși ideile lor au fost formulate anterior de către lingviști din Occident. De la această nouă stilistică desprinsă dintr-o epistemologie și în acord cu vederea generală a epocii, căci apare „conform nevoilor epocii noastre” (Ivănescu 1956: 154), pleacă lingvistul ieșean, precum și de la stilistica europeană veche, a lui Aristotel, de exemplu, sau de la cea clasică. Și

* Liceul „Vasile Alecsandri”, Iași, str. Costache Negri, nr. 50, România.

în alte articole (*Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic*, 1972, sau *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, 1972), Ivănescu recomandă valorificarea principiilor, categoriilor și conceptelor stilisticii Antichității și ale celor din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea. Preferința pentru clasicism se asociază cu o viziune mai degrabă materialistă și cu o concepție privind modul de comportare a spiritului „care, cel puțin în unele cazuri, nu se deosebește radical de modul de comportare a naturii” (Ivănescu 1984: XL). Există legi imuabile ale naturii și ale spiritului, valabile pentru toate epocile, după cum se pot identifica legi universale ale artei, ale literaturii, ale stilului, desprinse prin decelarea atitudinii scriitorului față de obiectul dezvoltat în opera lui și după conținutul exprimat. Cunoașterea acestor legi permite includerea operei într-una din cele trei *categorii stilistice*: a) stilul înalt sau solemn, b) stilul banal sau normal, uzual, curent și c) stilul vulgar ori satiric, ironic, sau în alte *categorii înrudite*: a) stilul popularizant, b) stilul arhaizant și c) stilul jargonizant. De altfel, crede lingvistul ieșean, nici nu este nevoie ca un cercetător să accepte teoria clasică a stilurilor (care rămâne, totuși, „baza oricărei teorii despre stilul scriitorilor” – Ivănescu 1972: 236), ci ar trebui să accepte o lege evidentă: „Structura dialectică a spiritului [...] determină limbajul scriitorului” (*ibidem*: 236–237). Astfel, limba din textele lui Blaga nu este poetică în mod direct prin ceea ce exprimă poezia, adică prin mister, ci sentimentul misterului selectează, pentru a se transmite altora, un limbaj solemn, ales, distins. La fel, la Eminescu, sentimentul religios de adorare a ființei iubite va duce la alegerea unor termeni meniți să evidențieze madonizarea și înfățișarea hieratică a femeii. Ca elemente ce asigură poeticitatea textului, Ivănescu mai identifică, pe lângă sentiment, generator al poeziei, și limbajul poetic, definitoriu pentru arta literară. Acesta caută să se diferențieze de limbajul obișnuit și recurge la elemente care nu sunt uzuale: arhaisme, cuvinte populare, regionalisme. În concepția lui G. Ivănescu, în legătură cu limbajul poetic, secolul al XIX-lea marchează o mutație în teoria limbii poetice: de la norma limbajului poetic ca manifestare a frumosului, la limbajul poetic urât. Judecățile de valoare, aprecierile ca frumos sau urât, distins sau vulgar, elegant sau dizgrațios, solemn sau ridicol nu suportă modificări, crede Ivănescu, cele două categorii de fapte de limbă rămânând total opuse. Elementul urât are efectul dorit, însă acesta nu-i anulează caracterul dur. Lingvistul optează pentru limbajul poetic frumos, credincios unei doctrine clasice, fiind convins că frumosul este categoria care dictează activitatea scriitorului. Născut din „fuga de limbajul banal”, „limbajul poetic cuprinde elemente ale limbii pe care le socotim frumoase”, iar „limba poetică, fie ea figurată, fie nefigurată, se naște din tendința spre frumos a omului, care stăpânește orice activitate omenească și deci și pe aceea a exprimării” (*ibidem*: 162). Prin urmare, norma de creație este căutarea și exprimarea frumosului, pe lângă sentiment și limbajul poetic. Acestei concepții îi răspunde Dumitru Irimia în 1979, în *Limbajul poetic eminescian*: „Este adevărat că limbajul poetic este semnificativ în măsura în care «nu e cel curent» – afirmă Irimia, citând studiul din 1956 al lui Ivănescu –, dar numai dacă această «detașare»

își are originea sau dezvoltă un rol activ în procesul constituirii semnificației unui poem” (Irimia 1979: 15). Irimia așază la baza actului poetic o permanentă *confruntare* cu *limba socială*, care nu mai modelează și nu mai guvernează *vorbirea individuală*, ci o mediază și o potențează ca *limbaj poetic*. Semnificația poetică rezultă din raporturile complexe, tensionate, ale semnificantului și semnificatului din structura semnului poetic: se anulează dimensiunea socială a semnificatului, în favoarea reprezentărilor individuale, iar la nivelul semnificantului, dominantă este perceperea complexului sonor. Semnul poetic se constituie într-un mod diferit de cel lingvistic, rezultatul fiind „negarea drumului spre abstract al limbii literare, printr-o întoarcere la origine, și, în consecință, printr-o *resubstanțializare* a limbii” (*ibidem*: 15), cu alte cuvinte, s-ar putea redescoperi prin poezie „condiția originară de percepere a Lumii prin *imagine*, uitată de limbă în procesul de convenționalizare odată cu privilegiere funcției de comunicare în raport cu funcția de expresie” (Irimia 2005: 6), idee întâlnită și la Bogdan Petriceicu Hașdeu, Tudor Vianu sau Lucian Blaga. Irimia asimilează teoria lui Coșeriu despre limbaj și, indirect, concepția lui Humboldt¹.

Considerând literatura ca manifestare specifică într-o anumită epocă și reliefând tendințele sociale și politice ale acesteia, G. Ivănescu stabilește, de exemplu, o conexiune între mișcarea de democratizare a societății românești și *noul stil popularizant* ce își găsește expresia la Arghezi. Atenția acordată elementelor transcendente literaturii, contextului larg al societății și caracteristicilor scriitorului ori receptorului, precum și interesul pentru trăsăturile imanente literaturii, contextului restrâns, lingvistic, și selecțiilor autorului îl impun pe Ivănescu drept un creator al unei teorii contextuale, continuator, probabil, al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea. După profesorul G. Ivănescu, mutațiile din societate își lasă urma în alegerile făcute de scriitor: după Primul Război Mondial, țaranului i s-a acordat un rol mai mare în viața țării, ceea ce a dus la includerea unor expresii din zona extraliterară, care îl reprezintă, în limba poetică sau la o „înnobilare a expresiilor populare evitate” (Ivănescu 1956: 163). Am putea să citim aici ideologia dominantă a epocii, doctrina comunistă, dacă nu l-am înțelege, pe de o parte, pe Ivănescu drept un om de știință, detașat de interesele de partid și, pe de altă parte, dacă procedul acesta al utilizării în literatura cultă a expresiilor din literatura populară nu ar fi funcționat și mai înainte, cunoscută fiind sursa de inspirație pe care a reprezentat-o folclorul pentru scriitori.

Pe de altă parte, în viziunea lui D. Irimia, identificarea sensurilor unei opere presupune raportarea „la cultura umanității (în ipostazele ei mitică, filosofică, teologică, estetică, lingvistică etc.), la cultura națională (cu aceleași ipostaze, dezvoltate în mod specific)” (Irimia 2005: 6) și la opera aceluși scriitor. Mai mult,

¹ În legătură cu importanța lui Humboldt ca *filosof al limbajului și lingvist*, Eugen Munteanu aprecia că: „mutarea accentului de pe latura mecanică și statică a limbii pe cea dinamică și creatoare reprezintă, așadar, după părerea majorității exegeților, contribuția poate cea mai importantă a lui Humboldt la dinamica istorică a teoriei limbajului”, căci „este pus sub semnul întrebării modelul tradițional al limbii ca mecanism mai mult sau mai puțin static, funcționând după reguli prestabilite de natură logică” (Munteanu 2008: 11).

poetica este insuficientă pentru stabilirea caracteristicilor textului, a literarității sale; o condiție esențială este analiza componentelor stilistice: „pentru o cunoaștere de profunzime a textului literar este fundamentală cercetarea *stilistico-poetică*” (Irimia 1999: 22). Aceasta pentru că textul literar este definit ca „o realitate cu două ipostaze consubstanțiale: (1) structură stilistică și (2) funcția de semnificare poetică” (*ibidem*: 21). Funcția de semnificare este legată de cunoașterea estetică, posibilă prin suspendarea realității referențiale concrete și absolutizarea raportului text-mesaj, adică „întemeierea de lumi semantice autonome în raport cu lumea extraverbală” (*ibidem*: 16). „În prima ipostază, structura stilistică poartă mărcile identității *Eului auctorial*; în ipostaza a doua, structura stilistică generează lumea semantică a textului și poartă totodată mărcile *Eului textului*” (*ibidem*: 21). Prima ține de stilistică, a doua, de poetică.

Irimia consideră că obiectul stilisticii este stilul ca manifestare a unor opoziții expresive: „obiectul de cercetare al stilisticii îl reprezintă opozițiile expresive, circumscrise în primul rând zonei expresivității individuale, dar, prin aceasta, și raportului dintre zona expresivității individuale și nucleul (noțional) al comunicării”, în timp ce obiectul lingvisticii îl reprezintă „opozițiile funcționale (din multiple perspective: sincron, diacronic, spațial etc.), circumscrise nucleului comunicării” (*ibidem*: 14). Sistemul stilistic reprezintă ansamblul elementelor expresive situate atât la nivelul general, limba națională, cât și circumscrise, de exemplu, operei literare. Stilistica se ocupă de modul în care ființa umană, cu dimensiunile ei specifice, își asumă limba pentru a comunica despre modul cum vede lumea: „în interiorul raportului om – limbă – lume, ființa umană se află înscrisă deopotrivă cu dimensiunea sa afectivă (complementară dimensiunii raționale) și cu dimensiunea estetică. Omul reacționează la lume și își exprimă lingvistic reacțiile sale din perspectivă emoțională, dar reacționează la lume și în interiorul opoziției frumos-urât, armonie-dizarmonie și își înscrie limbajul în aceste opoziții. Pe de altă parte, omul este ființă liberă prin limbaj întrucât și întru cât se întemeiază pe creativitatea sa. Iar expresivitatea unităților lingvistice (precedente comunicării) și a textului (rezultat sau mijloc al comunicării) își are în esență originea în forța creativității subiectului vorbitor” (*ibidem*: 15). În acest act, al activării expresivității prin subiectivare, un rol important îi revine funcției stilistice, o funcție supraordonată, care orientează celelalte funcții particulare, și prin care textul dobândește expresivitate. Irimia are în vedere o stilistică integrală, așa cum a fost concepută de Tudor Vianu. Expresivitatea este stilistică, o categorie mai generală „prin care unitățile lingvistice (în mod virtual), textul lingvistic (în mod real) reflectă deopotrivă reacția subiectului vorbitor față de lume (sau față de interlocutor) și raportul în care se află acesta cu dimensiunea estetică a limbii. Și nu numai atât, ci și raportul dintre subiectul vorbitor și lumea socială căreia îi aparține, în funcție de care, de altfel, se desfășoară și reacția sa față de lume și față de interlocutor, precum și atenția arătată dimensiunii estetice a limbii și actualizării ei în text” (*ibidem*: 16). Expresivitatea stilistică se întemeiază pe opozițiile expresive interne care iau forma diferitelor categorii de stiluri și se află în legătură cu

libertatea vorbitorului față de limbă și față de lume. Dar, dacă lumea extraverbală și cea reală sunt anulate, iar principiul creativității guvernează opoziții expresive care generează valori artistice, expresivitatea este artistică. Lumea întemeiată este autonomă în raport cu lumea extraverbală, dar nu independentă de aceasta. Dacă principiul creativității reorganizează sistemul lingvistic, în sensul instituirii unui nou sistem de semne, în legătură cu recuperarea „esenței originare a limbii – de spațiu în care ființa umană intră în comunicare cu lumea –, textul se definește prin expresivitate poetică” (*ibidem*).

Textul literar, crede Irimia, poate fi investigat din trei perspective interdependente: din perspectivă lingvistică (a sistemului limbii, analiza categoriilor și relațiilor gramaticale, semantice și a variantelor istorice, spațiale ale limbii etc.), din perspectivă stilistică (a proiectării individualității subiectului vorbitor în actualizarea sistemului limbii), din perspectivă poetică (a rolului diferitelor categorii lingvistice în constituirea și funcționarea lumii semantice de tip artistic a textului). „În funcționarea textului literar, ultimele două perspective sunt interdependente: structura (stilistică) a textului este și imagine a individualității creatorului și imagine a lumii create” (*ibidem*: 21).

La Ivănescu, stilul se definește prin opoziție cu limba literară comună, referindu-se la „utilizarea artistică a elementelor limbii și la elemente lingvistice cu valoare artistică” (Ivănescu 1956: 159). Stilul ca utilizare estetică a limbii diferențiază scriitorii între ei, dar există și unele elemente comune, o normă comună, prin urmare, „stilul poate fi ceva colectiv” (*ibidem*: 160). Stilul individual coexistă cu un stil colectiv al epocii sau al unei anumite școli. Stilul individual se obține prin „dozajul deosebit al virtualităților actualizate” în operă (*ibidem*). Stilul colectiv ca normă apare ca „o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor” (*ibidem*).

Concepția lui Irimia despre stil vizează participarea ființei umane la ceea ce am putea să numim *totul*, raportul om-limbă-lume, fiind „modul specific în care subiectul vorbitor înscrie în acest raport dinamica interioară dintre cele două dimensiuni fundamentale ale ființei umane: rațională și afectivă, dintr-o perspectivă, sacră și profană, din alte perspective” (Irimia 1999: 37). Stilul presupune opozițiile expresive, marcând deopotrivă raportarea la limbă și la lume, la dimensiunea subiectivă și obiectivă. „Stilul este, în fapt, modul specific în care se constituie, există și se manifestă expresivitatea unui text” (*ibidem*: 13). Prin acțiunea funcției stilistice, procesul de constituire și de manifestare a stilului este guvernat de două principii de gradul I, alegerea și devierea, și un principiu de gradul al II-lea, specializarea, care poate orienta alegerea ori poate substitui devierea.

2. Limba literaturii artistice (culte)

În legătură cu limba literaturii artistice, opiniile celor doi învățați sunt dintre cele mai interesante. După Ivănescu, limbajul poetic dă numai în parte valoare unei poezii, fiind un element accesoriu, valoarea ei depinzând de ansamblul textului, de

macrostructură: „Valoarea unei poezii depinde de imaginea artistică, de reprezentarea poetică în întregimea ei” (Ivănescu 1956: 175).

„Limba literaturii artistice [culte, n.a.] este în fond limba literară normală a unui popor, limbă literară care, după unele șovăiri, devine, la începutul epocii capitaliste, limba lui comună sau națională” (*ibidem*: 154). Această limbă normală este organizată de funcția estetică dominantă în domeniul literar. Concepția funcțională și psihologică a literaturii decurge din apartenența ei la domeniul esteticii sau artelor: „funcția specifică a literaturii artistice, care este aceea de a exprima frumosul și urâtul, pozitivul și negativul, sublimul și comicul, victoriosul, dramaticul și tragicul, duce la o serie de elemente specifice limbii literaturii artistice în raport cu limba operelor științifice, cu aceea a practicianului sau chiar cu aceea a conversației” (*ibidem*). Discursul literar se diferențiază de alte discursuri ce aparțin unor domenii diferite (cognitive sau pragmatice, științific sau politic ori conversațional) prin intenția de a „exprima sau comunica imaginea, adică **intuiția**, reprezentarea lumii și a vieții, atât cât intră ea în opera de artă literară” (*ibidem*). O altă cunoaștere este legată de opera literară: nu cunoașterea bazată pe raționamente, pe dimensiunea concretă a lumii, nu desemnarea unor referenți reali sau a raporturilor dintre lucruri, ci cunoașterea de tip intuitiv, a spiritului. Cu alte cuvinte, Ivănescu recuperează, pentru stilistică, un concept din filozofie, depășind domeniul lingvisticii. De altfel, și această opțiune îl apropie de Irimia, va face o permanentă legătură cu domeniul filozofiei ca cel mai apropiat stilisticii, căci stilul este o expresie a spiritului. Deschiderea literaturii artistice către toate compartimentele limbii este motivată estetic: „Funcția estetică a literaturii artistice duce [...] la o cumulare a faptelor de limbă de tot felul, populare, vechi, argotice, de jargon, modificate mai mult sau mai puțin după fonetismul limbii literare. În limba literaturii artistice se întâlnesc aproape toate formele pe care le-a avut și le are limba românească” (*ibidem*). Opțiunea pentru anumite registre stilistice vine și din intenția scriitorului de a reconstitui o epocă sau dominantă caracterologică a personajelor. Se reliefează caracterul istoric al limbii și natura teleologică a literaturii, nu fără a implica un anumit efect asupra cititorilor, presupus prin utilizarea particulară a limbii.

Pe de altă parte, „tot ce e deosebit de limbajul curent are o funcție estetică, adică produce o încântare. Rarul, neobișnuitul impresionează sufletul omenesc” (*ibidem*: 160). Această înclinație către rar și neobișnuit, ca elemente care garantează efectul asupra cititorilor, definește atât limbajul poetic figurat, cât și limbajul poetic nefigurat. La Ivănescu se poate vorbi de o preocupare pentru receptare, în acord cu poetica mai veche și conceptul de *catharsis*. Limba artistică se conturează ca deviere față de limba comună, obișnuită, se ivește din tendința de variație, paralel cu limbajul istoric. Acest principiu al selecției la producere se împletește cu un altul, estetic, care vizează efectele la receptare: încântare, sentiment de armonie, de echilibru, de distincție, de eleganță sau de măreție, gravitate. Este meritul unor poeți mari, ca Arghezi, de exemplu, de a fi înțeles că același sentiment (de gravitate) poate fi creat prin utilizarea unor termeni lexicali

din categoria încântătorului sau din clasa termenilor „care sună oarecum rău [pentru că sânt vulgari, ineleganți sau duri, deci nepotriviti cu sentimentul exprimat, n.a.]” (*ibidem*: 161). Există o dinamică a sistemului literar: procedeele își epuizează valențele expresive și, pentru a asigura înnoirea limbajului poetic, se recurge la limbajul urât. De altfel, sub influența elementelor frumoase, adică sub influența contextului, căci niciun scriitor nu recurge numai la termeni urâți, forța celor vulgare, neelegante se diminuează ori se înobilează. Observăm, în continuare, importanța acordată de Ivănescu funcției contextului.

Literatura este expresie a sufletului, a sentimentelor scriitorului, iar limbajul poetic „se grupează în două mari categorii, după cele două game de sentimente ale omului: iubire, ură; simpatie, antipatie; admirație, dispreț; entuziasm, scârbă” (*ibidem*: 164).

Limbajul poetic românesc s-a format în secolul al XIX-lea și procesul s-a încheiat, apreciază Ivănescu. „Limba poetică românească este în bună parte creată de scriitorii de la 1830 și 1840, al căror simț poetic era totuși adesea foarte îndoielnic” (*ibidem*: 175). Eminescu este cel care va crea cu adevărat limba poetică românească. „Limbajul poetic românesc cult s-a creat de fapt în secolul al XIX-lea, adică atunci când am avut prima oară o poezie cultă bogată” (*ibidem*: 168). „Născându-se prin antiteză cu limbajul obișnuit, din sinonimele de care dispune limba, limbajul poetic variază în raport cu variațiile limbajului obișnuit” (*ibidem*). Creatorul limbii literare și al celei poetice este considerat Ion Heliade Rădulescu; în opera sa se găsesc multe neologisme, arhaisme sau elemente populare, toate cu valoare poetică. El și-a dat seama că există genuri de discurs, adică în limbă se pot delimita mai multe zone. Generația de la 1840 a introdus în limba poetică termeni caracteristici poeziei populare sau arhaisme, care au dispărut ulterior lui Eminescu și generațiilor ce i-au urmat, de aceea au dispărut din sistemul literar; este vorba despre diminutive, lipsa de justete în utilizarea termenilor în lanțuri sintagmatice. O a doua etapă este cea de după 1859, după Unirea principatelor Moldova și Țara Românească, când începe procesul de specializare a termenilor dintr-un grai ca termeni uzuali ai limbii literare și a termenilor corespunzători din celălalt dialect, pentru funcția poetică. Un dialect devine limbaj poetic numai în relație cu limba literară sau cu un limbaj nepoetic. Abia după 1859 unele cuvinte capătă valoarea poetică pe care nu o puteau avea înainte: „termenii munteni s-au impus în limba literară fiindcă ei aveau valoare poetică la scriitorii moldoveni, pentru care termenii moldoveni erau în mod fatal banalizați. Putem admite, cu alte cuvinte, că limbajul artistic sau poetic al scriitorilor moldoveni din veacul trecut a devenit limbajul normal al tuturor românilor, dacă acest limbaj poetic se recrutează din dialectul literar muntenesc” (*ibidem*: 172). La origine, limbajul poetic este o limbă literară care nu mai este considerată ca limbă literară de către conștiința scriitorului.

După Ivănescu, sursele limbajului poetic românesc sunt: limba veche, limba populară și neologismele, cu evidenta condiție ca acestea să se deosebească de limba curentă. Odată înlocuit cu un semn mai nou, cuvântul pătrunde în sistemul literar, dobândind valoare poetică, constituindu-se, adică, în semn poetic. Din nou

preocupat de hermeneutică și de înțelegerea contextului, cercetătorul crede că trebuie să cunoaștem atât statutul unui cuvânt în epoca în care a fost înregistrat, cât și valoarea dobândită ulterior, într-o perioadă modernă: „este clar că, pentru noi, modernii, limba veche posedă valori estetice (poetice) pe care nu le avea la cei care o vorbeau și o scriau. Valorile poetice ale unui text sânt schimbătoare de la o epocă la alta” (*ibidem*: 169). Termenii vechi au pătruns în limba poetică odată cu generația de la 1840, care s-a inspirat din cronici și a valorificat limba bisericească. Valoarea poetică vine din modificarea elementelor lingvistice uzuale, din folosirea arhaismelor, regionalismelor, neologismelor și prin schimbări formale. În unele cazuri este greu de făcut distincția dintre poetic și uzual, „tocmai pentru că termenii uzuali sânt în același timp și poetici [...]: *glorios, grație, grațios, enigmă, enigmatic, rebel, candid, splendid, [...] farmec, fermecător, nălucire*” (*ibidem*: 173).

După D. Irimia, discursul poetic se definește prin transmutația de la sistemul lingvistic la sistemul artelor, „făcută posibilă de acțiunea funcției poetice, care convertește comunicarea lingvistică într-o comunicare estetică prin intermediul limbajului poetic, sistem semiotic cu o poziție deosebită între celelalte sisteme de semne; în spațiul său se realizează o sinteză cu totul particulară între sistemul artelor și cel al limbii” (Irimia 1979: 7). Irimia îl urmează pe Tudor Vianu când afirmă că această trecere își are originea în structura internă, binară, a limbii: un *nucleu al comunicării* (noțional-intelectuale) și o *zonă reflexivă* (a expresivității individuale), despre care am pomenit mai sus. Dacă limba literară se conturează pe fondul unui proces de abstractizare, cu diminuarea zonei expresivității individuale în favoarea nucleului conceptual, limbajul poetic se conturează prin opoziție față de acest proces, consideră Irimia, dobândind autonomie. Limbajul poetic se dezvoltă în interiorul sistemului lingvistic și „ignoră *norma* în mod deliberat; o încalcă în ființarea ei în timp, în esența ei supradialectală, în limitarea libertăților din perspectiva raportului individual-social” (*ibidem*: 9). Voi dezvolta raportul dintre limba națională și limba literaturii artistice în rândurile de mai jos.

3. Limba națională – limba literaturii artistice

Ivănescu, pe de altă parte, considera limba literaturii artistice ca sistem care cuprinde totalitatea formelor cunoscute de limba română, la care se adaugă, după Irimia, și cele viitoare, scriitorul intuind sensul de dezvoltare a limbii. Pe lângă funcția estetică, în raport cu limba națională, în literatura artistică se întâlnește și funcția de reflectare a vieții sau a societății, în raport cu realitatea, mai ales în acele opere care caută „să reflecteze viața întregii societăți românești din toate timpurile” (Ivănescu 1956: 155). Deși afirmă că limba literaturii artistice este limba națională, Ivănescu precizează că funcția estetică obligă la un tip special de utilizare a limbii, dată fiind o despărțire a ei în genuri de discurs. Tot funcția estetică diferențiază limba artistică de limba națională nemotivată: „deși limba literaturii artistice este numai un aspect al limbii literare sau naționale, ea este, în alte privințe, cu mult mai

bogată decât limba literară sau decât limba națională (comună), cuprinzând în ea și elemente care nu constituie norma limbii literare” (*ibidem*).

Mai ales în legătură cu limbajul de caracterizare, elementele limbii literaturii sunt opuse limbii literare actuale, căci „se abat de la norma lingvistică actuală a limbii literare sau comune” (*ibidem*). Limba artistică apare ca deviere de la limba literară, căci este supusă scopurilor scriitorului și se află sub acțiunea funcției operei literare. Prin urmare, scriitorul selectează acele forme lingvistice care servesc intențiilor lui artistice. Principala caracteristică a limbii artistice este nevoia sa de diferențiere față de limba literară: contrastul determină efectul estetic. O altă caracteristică este pretenția de noutate, iar pentru a-și înnoi limba, scriitorul recurge adeseori la elemente precum limbajul popular și cel argotic. O altă trăsătură este continua sa nevoie de inovație, de detașare de limba literară, fie în conținut, fie în formă. Iar nevoia de variație duce la deviere, cu operațiile de de-semantizare și re-semantizare prin context.

Situație particulară în limbajul românesc, concurența și coexistența dintre două graiuri, cel moldovenesc și cel muntenesc, determină distribuția unor termeni în categoria limbii poetice sau a celei normale: „întrucât termenul *rinichi*, muntenesc, a devenit termen normal, obișnuit în limba literară, în special în cea științifică, s-a ajuns ca termenul *rărunchi*, moldovenesc și ardelenesc, să aibă valoare poetică” (*ibidem*: 171).

Irimia prezintă astfel relația dintre semnele poetice ale limbajului poetic autonom și semnele lingvistice: „omonime la structura de suprafață cu semnele lingvistice, dar distincte funcțional în/prin structura de adâncime, [limbajul poetic] scoate raportul om – limbă – lume de sub determinările contingente: ființă istorică – limbă istorică – lume istorică, înscriindu-l, prin principiul metaforic, într-un proces de dezmarginire” (Irimia 1999: 64).

În funcție de raporturile cu gândirea și cu societatea, Irimia identifică trei funcții ale limbii: a) funcția lingvistică, întemeiată pe raportul între limbă și gândire, o funcție de cunoaștere și de comunicare a cunoașterii sau, mai bine spus, de obiectivare a cunoașterii în scopul socializării ei; b) funcția etică, întemeiată pe ipostaza omului social, o funcție de natură subiectivă, expresie a unei identități etnice și a atitudinii față de lumea socială; aceasta este legată de un mod de semnificare, adică de un mod de a vedea lumea; c) funcția poetică, prin care omul intră în comunicare cu lumea și vizează creatorul de lumi poetice și receptorul lumii poetice.

Textul literar are o dublă identitate, crede Irimia: „o identitate estetică: [textul] este organizat și funcționează în baza unor principii proprii comunicării și cunoașterii estetice și o identitate stilistică, [adică textul] aparține unei variante funcționale a actualizării limbii, întemeiată pe predominarea funcției poetice în structurarea (biplană) a mesajului, consubstanțială cunoașterii și comunicării estetice” (*ibidem*: 21). Textul literar se poate descrie diferit, în funcție de cele două variante de literaritate: narativitatea și poeticitatea. Narativitatea, „proprietatea textului literar de tip epic, caracterizează modul specific prin care se actualizează

stilul beletristic, [...] componentă a sistemului stilistic. Poeticitatea, proprietatea unui text poetic, caracterizează procesul complex prin care ia naștere, în interiorul limbii naționale, un sistem de semne cu identitate și funcționalitate opuse sistemului limbii și autonom față de sistemul lingvistic” (*ibidem*: 22).

4. Elemente specifice limbii literaturii artistice la G. Ivănescu

În studiul *Limba poetică românească* (1956), Ivănescu a identificat o tipologie a acestor elemente:

A. Elemente comune cu alte sectoare ale limbii-sistem

a. *Limbajul de caracterizare a personajelor, epocilor și locurilor* face parte din codul scrierilor realiste din toate timpurile, prin intermediul căruia se creează iluzia realității, culoarea locală, provenind dintr-o nevoie de caracterizare a personajelor, a epocilor, a locurilor. Funcția principală a acestui limbaj este de a evoca un mediu, de a reconstitui o lume diferită de alta actuală, recognoscibilă, de a reface prin scriitură o lume, reliefând un tip de mimesis. Limbajul de caracterizare există în afara literaturii și devine artă odată cu intenția scriitorului; își are sursa în limbajul grupului social. De exemplu, arhaismele au funcția de caracterizare a epocii, realismul ca normă asumată impunând scriitorului să recurgă și la termeni arhaici urâți. De asemenea, termenii dialectali au funcția de a evoca zona geografică, realitățile rustice.

b. *Stilul popularizant*, cu originea în literatura populară, mai vechi (întâlnit, de exemplu, la Alecsandri și la Eminescu, cu accent pe ceea ce este frumos, elegant, distins în poezia populară) și nou (la Arghezi, la care interesul este pentru elemente neelegante, vulgare, fără selecția dictată de aspirația spre suav și frumos). Aparține grupului social și contribuie la construcția unor figuri complexe, precum ironia sau umorul.

B. Elemente caracteristice numai limbii literaturii artistice

Limbajul poetic figurat și nefigurat ca limbaj al scriitorului este conceput ca „o sumă de virtualități actualizate sau încă nu de către diferiți scriitori, virtualități actualizate numai în parte de către un scriitor” (Ivănescu 1956: 160). Aceste elemente, marcate de creativitatea artistului, conturează specificul limbii artistice: „[ele] există numai pentru că există o literatură, o creație literară, o preocupare a artei literare” (*ibidem*: 156). Limbajul poetic, ce aparține numai poeziei ca artă a cuvântului, se diferențiază de limbajul de caracterizare: „înțelegem prin limbaj poetic numai elementele lingvistice care capătă o valoare nouă din funcția estetică a literaturii și stau deci în afara limbajului de caracterizare” (*ibidem*: 156).

a. *Limbajul figurat*, figurile de stil, „rezultă dintr-o tendință de a reda [mai plastic, n.a.], intuiția, reprezentarea, imaginea artistică” și este artă prin sensurile

cuprinse în cuvânt, ivite prin opoziția față de context. Scriitorul îmbogățește reprezentarea prin figuri de stil sau o exprimă „prin altă reprezentare, care accentuează însușirea ei” (*ibidem*), ascultând de o lege estetică. Limbajul mediază, este un mijloc indirect de constituire a imaginii artistice. Dintre figurile de stil prevalează tropii, care presupun o schimbare a semnificatului; acesta din urmă „introduce o modificare în imaginea artistică generală, sugerată de toată opera literară sau de o parte a ei” (*ibidem*). Figurile de stil își realizează funcția în măsura în care apar ca diferite de macrostructura textului, de fapt, se configurează prin raportare la imaginea generală a operei. Observăm din nou interesul pentru hermeneutică al autorului. Sunt două condiții ale apariției figurilor de stil: o condiție exterioară, adică ele trebuie să îmbogățească textul, să-l împodobească, în sensul stilisticii vechi, și o condiție interioară, care evidențiază modernitatea viziunii lui Ivănescu, ce pune în lumină mecanismul producerii efectului estetic: prin contrast cu imaginea generală, prin modificarea coerenței macrostructurii se construiește o figură de stil. „Elementul material nu este în acest caz decât suportul unei imagini noi, ce se grefează pe imaginea generală a poeziei sau a unei părți dintr-o operă literară mai vastă” (*ibidem*: 156–157). Figurile de stil sunt „un fel de sinonime ale unor cuvinte, ale unor expresii” (*ibidem*: 160), acestea dobândind, prin funcția estetică, valori afective. Cum se stabilește valoarea afectivă? Profesorul ieșean precizează că nu toate semnele sunt poetice într-o operă; este nevoie de un context nemarcat stilistic față de care secvența poetică se situează în opoziție: „Valoarea poetică a unui cuvânt se stabilește, ca oricând e vorba de stabilirea unei valori în limbă (deci ca oricând e vorba de funcții), prin opoziție cu alte elemente ale limbii, ale sistemului lingvistic” (*ibidem*).

Limbajul poetic figurat nu este totul într-o operă literară, precizează Ivănescu; valoarea artistică rezidă și în elementele de caracterizare, prin sonorități, prin ritm (organizat sau dezordonat).

b. *Cu referire la aspect*, la formă: ritm, sonoritate, vers, proză ritmată, rimă, aliterație, adaptare a sunetului la sens, muzicalitate, adică atunci când limbajul poetic este artă prin partea sa materială, numită *semn* de Ivănescu. Nu mai este vorba de a crea o imagine, ci o formă fonetică, adaptată unui anumit fond. În acest caz, arta literară se apropie de muzică, adică „împrumută ceva din procedeele ei: folosirea materialului sonor, fără a renunța la caracteristica ei esențială, aceea de a crea o imagine indirect, prin limbaj” (*ibidem*: 157). Ele dau textului ritmul, cadențările, cezurile care amintesc de muzică.

c. *Limbajul poetic nefigurat, generat de relația de sinonimie* între cuvinte, *cuvinte poetice*, după Aristotel: „anumite fapte de limbă, de exemplu anumite cuvinte, anumite forme gramaticale sau întrebuintări ale unor forme gramaticale care nu sânt uzuale, și care apar de obicei numai în poezia lirică și în general nesatirică, în dramă, în tragedie și în proza poetică. Ca și figurile de stil, ele sânt un fel de sinonime ale altora, mai puțin rare, uzuale, banale, și tocmai pentru aceea evitate”

(*ibidem*). Prin acest limbaj, scriitorul caută noutatea, poeticitatea: dintre două cuvinte cu același sens, autorul îl va alege pe cel mai puțin cunoscut, mai puțin folosit, prin actualizarea unor registre stilistice diferite (popular, regional, arhaic etc.): *image* sau *icoană*, *aduceri aminte* sau *amintire* etc. Ele contribuie la „crearea impresiei generale de încântare, de farmec, pe care ne-o dă lectura pasajului respectiv” (*ibidem*: 158), adică la crearea *stării poetice*, așa cum vom găsi exprimat la Irimia.

Sursele limbajului nefigurat sunt materialele diverse ale limbii, în antiteză cu limbajul obișnuit, elemente care se repartizează la următoarele niveluri ale limbii: lexical, morfologic și sintactic. „Valoarea poetică a acestor elemente se naște tocmai din opoziția lor cu termenii obișnuiți” (*ibidem*: 160). La baza principiului poetic nefigurat se află același principiu al noutății ca și în cazul limbajului poetic figurat.

d. *Abateri de la regulile gramaticale cerute de ritm.*

5. Concluzii

„Orice mare poet este creatorul unor fapte de limbă poetice, figurate sau nu, inexistente până la el”, consideră Ivănescu. Așa cum am văzut, reacțiile scriitorului în fața naturii și a societății, sentimentele polarizate vor căpăta expresie în textul artistic. Există o logică a înlănțuirii elementelor specifice comunicării artistice: lume-sentiment-expresie. Prinși între două stări fundamentale, frumos-urât, bine-rău, omul și scriitorul vor alege cuvintele în funcție de acestea. Chiar figurile de stil se grupează în două categorii, după sentimentele care le-au dat naștere. Originea literaturii ar fi sentimentul, reacția particulară a scriitorului în fața lumii. Sentimentul dominant selectează în momentul creației *termenii dominanți* (după Grigore Scorpan) și forma specifică; este vorba despre „termeni dominanți impuși de imaginile dominante ale scriitorului și de sentimentul său dominant în momentul creației” (Ivănescu 1956: 165). Prin urmare, în structura de adâncime s-ar putea identifica starea afectivă declanșatoare a creativității, alături de voință. Astfel, dacă starea sufletească este de adorare și de renunțare, termenii dominanți vor fi destinați să creeze imaginea sublimată a iubitei, în timp ce sentimentul de ură, de dispreț va prefera figurile de stil create de cuvinte urâte, vulgare, forma fonetică fiind energică.

Reliefând raportul dintre competență și performanță, poetul dă o nouă întrebuintare materialului lingvistic existent în cadrul grupului social, activând funcția stilistică. Așa se întâmplă cu elementele graiului popular sau cu termenii urâți, preexistenți textului: „Așadar, și limbajul admirativ, al entuziasmului, posedă un fond de elemente care au aceeași funcție și în graiul popular sau chiar [în] limba literară comună (națională)” (*ibidem*: 167). Literatura este o expresie a vieții: „cele două game de sentimente ale omului se manifestă doar nu numai în literatură, ci și în viață, și întâi de toate în viață, și pentru că se manifestă acolo, le regăsim în literatură” (*ibidem*). Funcției de comunicare din limbajul obișnuit i se opune funcția

stilistică din limbajul artistic; ea obligă la actualizarea unor termeni inexistenți în limba literară obișnuită la un moment dat. De exemplu, analizând „sarcina mitică” a unor termeni identificați de Blaga (*înaltul, josul, cerul, toiagul*), Ivănescu crede că aceștia satisfac principiul diferențierii de limba banală, obișnuită: ei evocă o lume arhaică, mitică, sunt nepreciși sau pur și simplu sunt „mitici pentru că sânt arhaici” (Ivănescu 1972: 238). Cu alte cuvinte, așa cum am subliniat anterior, sentimentul (misterului) determină alegerea unor termeni sugestivi care vor fi decodificați la receptare, efectul fiind refacerea sentimentului (de mister). Este ceea ce Irimia explică făcând referire la opera lui Eminescu. Înțelegerea operei survine mereu ca o metamorfozare de sine prin dialogul cu creația, travaliu hermeneutic sub semnul limbii. Pătrunderea în lumea de semnificații întemeiată prin limbaj și descifrarea semnelor poetice nu se pot realiza decât prin identificarea parțială a activității receptorului cu actul producerii, așa cum „semnele din *Cartea Lumii* nu se lasă descifrate [...] decât în aceleași condiții în care au fost încărcate de semnificație” (Irimia 2005: 66).

În concepția lui Irimia, cu Eminescu se impune o nouă direcție în poezia și proza românească, centrată pe refuzul mimetismului și al exclusivității rațiunii în descifrarea sensurilor poetice. Raportul dintre lume și limbă reflectă *moduri diferite de implicare a poetului în verbalizarea lumii extralingvistice*. În articolul *Eminescu și „Convorbiri literare”*, Dumitru Irimia consideră că în raportarea creativității la gândirea mitică și la armonia muzicală își au originea „principiile definitorii ale limbajului poetic în funcție ontologică: semantizarea mitică și armonia muzicală, prin care Eminescu deschide drum *Direcției noi în poezia și proza română*; limbajul poeziei nu mai interpretează, prin structuri specifice, lumea existentă, ci, recuperându-și esența originară, întemeiază lumi semantice autonome, prin care poezia își asumă funcție revelatorie” (Irimia 2007a). Potrivit noii arte poetice, poetica vizionară, „poezia este revelație; poemul este spațiul sacru prin care se străpunge stratul de suprafață al lumii fenomenale, se deschid perspective spre stratul de adâncime și se intră în comunicare cu Ființa Lumii. [...] Atributul poeziei vizionare este întemeierea de lumi semantice printr-un proces de *încifrare-descifrare*” (*ibidem*). Circumscriș ipostazei poetului orfic, în interiorul relației ființa umană creatoare – ființa lumii, „imagarul relevă poetica vizionarismului, cu întemeierea de lumi semantice autonome, printr-un raport de consubstanțialitate între creativitatea umană și creativitatea divină, prin *revoluționarea* (în termenii J. Kristeva, *La révolution du langage poétique*) funcționalității limbajului poetic și privilegierea *fanteziei*” (cf. *ibidem*). Poetul recuperează ceea ce Dumitru Irimia (2007b) numește *complementaritatea semantic-stilistică* din conținutul lexical al cuvântului, complementaritate pe care limbile, în funcția lor de comunicare, o *adăpostesc, uitată, în stratul de adâncime*.

În concluzie, operele celor doi savanți conțin numeroase idei originale, unele dintre ele prefigurând sau putând constitui puncte de plecare pentru dezvoltările ulterioare ale analizei de text.

BIBLIOGRAFIE

- Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limba poetică eminesciană*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1986 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iași, Editura Polirom.
- Irimia 2005 = Dumitru Irimia (coord.), *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice*, I. Arte, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Irimia 2007a = Dumitru Irimia, *Eminescu și „Convorbiri literare”*, în „Convorbiri literare” (Iași), iunie, nr. 6 (137) (www.convorbiri-literare.dntis.ro).
- Irimia 2007b = Dumitru Irimia, *Unitatea limbii și literaturii românilor*, răspuns la Laudatio, Universitatea de Stat din [Republica] Moldova, 24.VI.2007 (www.usm.md/start.aspx?textC=6&textCom=190).
- Ivănescu 1956/1989 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în vol. Ivănescu 1989.
- Ivănescu 1972/1989 = G. Ivănescu, *Stilul lingvistic al poeziei lui Lucian Blaga*, în vol. Ivănescu 1989.
- Ivănescu 1984 = G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, studiu introductiv în Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Introducere. Humboldt și humboldtianismul*, în Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas.

G. IVĂNESCU AND DUMITRU IRIMIA ON STYLE AND STYLISTICS

ABSTRACT

The study focuses on the most important Ivănescu's and Irimia's concepts of style and stylistics. The two linguists share a pertinent view on the poetic language and style. Emphasizing the relationship between competence and performance, the poet gives a new use to the existing linguistic material within the social group, through the stylistic function. The stylistic function is opposed to the communication function of language. Sometimes, it requires the use of non-existent terms in normal literary language at a specific time. On the other hand, the poet might find the *semantic-stylistic complementarity* of lexical content of the word as being *forgotten* in the deep level of language.

Keywords: poetic language, style, expressivity, norm, stylistic system.

GRAMATICA ȘI LOGICA LA G. IVĂNESCU¹

DUMITRU NICA*

În concepția lui G. Ivănescu, structura limbii nu poate fi explicată convingător decât prin structura gândirii. Un prim teren de demonstrație a acestei idei i-l oferă lingvistului ieșean gramatica, cu subcompartimentul ei, morfologia: „Analiza lingvistică [...] ne arată că nu se poate face abstracție de gândire, de fapte logice, în explicarea faptelor fundamentale ale morfologiei [...], că esențialul din structura morfologică a limbii se explică tocmai prin gândire, prin faptele logice” (Ivănescu 1963: 265).

Cum problema centrală a morfologiei o constituie părțile de vorbire, „în care, după câte știm, nu s-a făcut până acum nici un progres” (*ibidem*: 261), G. Ivănescu întreprinde o analiză logică a acestora, ajungând la următoarele concluzii: „[...] numai substantivul și pronumele exprimă noțiuni, [...] adjectivul, numeralul și verbul exprimă note din conținutul noțiunii și [...] adverbul exprimă o modalitate a unei note din conținutul noțiunii. Concluzia este aceasta: diversele clase de cuvinte sunt reflexe ale unor fapte din planul gândirii, și anume manifestarea pe planul limbii a unor fapte de ordin formal (morfologic) din planul gândirii; numai analiza profundă a faptelor de gândire ne indică deosebirea dintre diversele clase de cuvinte; punctul de vedere logic nu este, cel puțin câteodată, în morfologie și sintaxă, un punct de vedere străin lingvisticii, ci se identifică chiar cu punctul de vedere lingvistic” (Ivănescu 1964: 193).

Punctul de vedere logic al lui G. Ivănescu se confirmă întru totul prin compararea cu un criteriu lingvistic, subordonarea, propus în interpretarea părților de vorbire de Otto Jespersen și cunoscut sub numele de *teoria rangurilor* (Jespersen 1975: 101–116). Din confruntarea punctului de vedere logic al lui G. Ivănescu cu cel gramatical al lui Otto Jespersen putem desprinde următoarele caracteristici ale părților de vorbire principale: substantivul exprimă noțiuni și este

¹ Lucrarea reia, cu unele modificări, articolul nostru *Teoria părților de vorbire la G. Ivănescu și la alți lingviști contemporani*, publicat în „Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, t. XXXIV, Secțiunea IIIe. Lingvistică, 1988, p. 93–95.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

SARA PE DEAL. RITM SINGULAR SAU VERS LOGAEDIC EMINESCIAN

TRAIAN DIACONESCU

I

Ritmul singular al acestui poem a fost relevat, încă din secolul trecut, de exegeții operei lui Eminescu. G. Ibrăileanu observa că, spre deosebire de alte poeme eminesciene scrise în alți metri decât iambi și trohei, acest poem se diferențiază prin varietatea picioarelor metrice cu o măsură dodecasilabică uniformă. Ibrăileanu reliefează o structură bazată pe combinarea unui coriamb, doi dactili și un troheu, cu cezură după coriamb, fapt care conferă acestei poezii, luminată de eros, o notă „de duioșie și un farmec straniu”¹. Această schemă metrică a fost acceptată, pe rând, de G. Călinescu² și D. Caracostea³, iar, mai târziu, de Mircea Brătucu⁴ și Ovidiu Bârlea⁵. Numai Maria Pârlog, filolog clasic, propune alte clasificare: „Primul emistih este un adonic catalectic, al doilea un adonic căruia i s-a pus înaintea un dactil suplimentar”⁶.

Toate aceste scheme melodice sunt, fără îndoială, justificate. Noi propunem însă o a treia schemă. Aceasta, prin simplitatea și relațiile ei cu metrica antică, explică mai bine opțiunea lui Eminescu pentru melosul expresiv al acestui poem. Versul este format din două emistihuri inegale. Primul emistih este un coriamb, nu un adonic catalectic, iar al doilea emistih este alcătuit dintr-un dactil și un adonic, nu din doi dactili și un troheu. Așadar, triada celulelor ritmice coriamb (–vv–), dactil (–vv), adonic (–vv–v) reflectă mai adecvat virtuțile muzicale ale poemului și starea subiectivă a eului eminescian.

¹ *Studii literare*, București, 1931, ediția a 2-a, p. 162.

² *Opera lui Eminescu*, vol. IV, București, 1936, p. 304.

³ *Arta cuvântului la Eminescu*, București, 1938, p. 246.

⁴ *Funcția artistică a versificației. Momentul Eminescu*, în „Limbă și literatură”, VI, 1962, p. 161–168.

⁵ *Sara pe deal. Observații asupra versului*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXII, 1986–1991, Iași, p. 35–40.

⁶ *Eminescu și antichitatea greco-romană*, în vol. *Mihai Eminescu, Ion Creangă. Studii*, Timișoara, 1965, p. 163–184.

II

Preocupările prozodice ale lui Eminescu sunt o constantă a vieții sale spirituale. Poetul a studiat latina și greaca în sistemul de învățământ austriac, la Cernăuți, iar, mai târziu, la Viena și Berlin. Programele analitice includeau multe ore de metrică și prozodie. Eminescu scanda cu pasiune versuri din marii poeți latini Vergiliu, Horațiu și Ovidiu.

În timpul studenției de la Berlin, a conceput oda dedicată lui Napoleon, în strofă safică. Poetul a redactat numeroase variante și a notat scheme metrice diverse care s-au păstrat în manuscrise. Cercetarea acestor variante atestă ucenicia sa la antici, dar și descoperirea unor scheme ritmice originale. Versuri românești scrise în strofă safică, alcaică și asclepiadă se găsesc risipite în manuscrise. Menționăm numai ms. 2306, datând din anul 1875, în care se află scheme metrice și versuri românești scrise în strofa asclepiadă minor, în strofa alcaică și în strofa safică.

Reproducem strofa asclepiadă minor:

Dulce marmură tu, ochii tăi blânzi, cerești,
Când se lasă încet, creștetul meu arzând
Ah, atuncea te cheamă
Pieptul, inima, dorul meu.

Structura acestei strofe este similară cu structura odelor horațiene *Ad rempublicam* și *Ad Melpomenem* (III), traduse parțial de Eminescu. Sunt alcătuite din două versuri dodecasilabice cu cezură mediană, un heptasilab ferecateu și un octosilab gliconic. Schema ritmică poate fi transcrisă astfel:

- v - v v - // - v v - v -
- v - v v - // - v v - v -
- v - v v - v
- v - v v - v -.

Tot în ms. 2036 găsim o strofă alcaică, similară ca ritm odelor horațiene *Ad Thaliarchum* (1, 9) și *Ad Postumum* (II, 14). Strofa este alcătuită din două versuri endecasilabice, un vers eneasilabic și ultimul decasilab. Schema ritmică este următoarea:

v - v - v - v v - v -
v - v - v - v v - v -
v - v - v - v - v
- v v - v v - v - v.

Iată cum sună strofa eminesciană:

Și fuge soare capu-ostenit plecând
Pletosul tânăr ziua cu tine-acum
Pământul doarme-vezi-o, fața
Pleacă-se lin și pe valul mării.

Schema strofei safice, în care a scris, mai întâi, oda dedicată lui Napoleon și, apoi, capodopera sa *Odă în metru antic*, se află, de asemenea, notată în ms. 2306.

Toate aceste „arpegii metrice”, bazate pe scheme și versuri izolate, reflectă fervoarea experiențelor prozodice eminesciene și atestă contribuția lui Eminescu la problemele de versificație (privind accentuarea, departajarea unităților metrice, cezura)⁷. În strofa safică întâlnim celebrul adonic care l-a captivat pe poet și pe care l-a preferat și în *Sara pe deal*. Acest vers apare obsedant în exercițiile sale metrice din manuscrise: *Marmora mării*, *Undele sta-vor*, *Marea de lacrimi*, *Scutură lumea*, *Stelele lucii*, *Semiramidei*, *Singurățății* etc. și poetul îl va folosi în creațiile sale originale.

Ascensiunea sinuoasă de la imitație la creație în domeniul prozodiei cunoaște mai multe trepte: 1. traduceri în metru original greco-latin; 2. utilizarea metrilor greco-latini pentru versuri proprii; 3. descoperirea unor structuri metrice noi, la nivel de vers sau la nivel de strofă.

Poezia *Sara pe deal*, prin structura singulară a versului său, ilustrează o invenție metrică eminesciană, alcătuită din triada coriamb, dactil, adonic. Acest vers singular, alături de strofa logaedică din poemul *În van căta-veți*, sunt embleme ale geniului creator eminescian.

Sara pe deal

- 1 Sara pe deal, buciul sună cu jale,
Turmele-l urc, stele le scapără-n cale,
Apele plâng, clar isvorând din fântâne;
Sub un salcâm, dragă, m-aștepți tu pe mine.
- 5 Luna pe cer trece-așa sfântă și clară,
Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
Stelele nasc umezi pe bolta senină,
Pieptul de dor, fruntea de gânduri ți-e plină.
Nourii curg, raze-a lor șiruri despică,
- 10 Streșine vechi casele-n lună ridică,
Scârțâie-n vânt cumpăna de la fântână,
Valea-i în fum, fluiera murmură-n stână.
- 15 Și osteniți oameni cu coasa-n spinare
Vin de la câmp; toaca răsună mai tare,
Clopotul vechi împlie cu glasul lui sara,
Sufletul meu arde-n iubire ca para.
- 20 Ah! în curând satul în vale-amuțește;
Ah! în curând pasu-mi spre tine grăbește:
Lângă salcâm sta-vom noi noaptea întreagă,
Ore întregi spune-ți-voi cât îmi ești dragă.
- Ne-om răzima capetele-unul de altul
 Și surâzând vom adormi sub înaltul,
 Vechiul salcâm. – Astfel de noapte bogată,
 Cine pe ea n-ar da viața lui toată?

⁷ Vezi Adrian Voica, *Scheme ritmice în manuscrisele eminesciene*, în vol. *Reverii sub tei*, București, Floare albastră, 2006, p. 127–138.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
I												
1	—	v,	v	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
2	—	v	v,	—,	//	—	v,	v	—	v	v,	— v
3	—	v	v,	—,	//	—,	v	v	—,	v	v	— v
4	v	v	v	—,	//	—	v,	v	—,	v	v	— v
II												
5	—	v,	v	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
6	—	v	v,	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
7	—	v,	v	—,	//	—	v,	v	—	v,	v	— v
8	—	v,	v	—,	//	—	v,	v	—	v,	v	— v
III												
9	—	v	v,	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
10	—	v	v,	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
11	—	v	v,	—,	//	—	v	v,	—	v	v	— v
12	—	v,	v	—	//	—	v	v,	—	v	v,	— v
IV												
13	v	v	v	—	//	—	v,	v	—	v,	—	— v
14	—,	v	v	—,	//	—	v,	v	—	v,	—	— v
15	—	v	v,	—,	//	—	v,	v	—	v,	—,	— v
16	—	v	v,	—,	//	—	v,	v	—	v,	—	— v
V												
17	—,	v	v	—,	//	—	v,	v	—,	v,	v	— v
18	—,	v	v	—,	//	—	v,	v	—	v,	v	— v
19	—	v	v	—,	//	—	v,	v,	—	v,	v	— v
20	—	v,	v	—,	//	v	—	v	v,	—	v	v, —v
VI												
21	—	v	v	—,	//	—	v	v,	—	v,	v	— v
22	v	v	v	—,	//	—	v	v	—,	v	v	— v
23	—	v,	v	—,	//	—	v,	v	—	v,	v	— v
24	—	v,	v	—,	//	—	v	v,	—	v,	v,	— v

III

Să urmărim structura metrică a poemului *Sara pe deal*, referindu-ne, în mod special, la măsură, ritm și cezură, în corelație cu subiectul creator.

Măsura. Poemul, scris în versuri dodecasilabe, respectă cu rigoare acest canon. Versul 20 este însă hipermetru — „Ore întregi spune-ți-voi cât îmi ești dragă”; într-o variantă revizuită, poetul, probabil, ar fi eliminat pronumele *ți* din

inversiunea „spune-ți-voi” și ar fi realizat măsura dodecasilabă. Versul 21 – „Ne-om rezema capetele unul de altul” – este, de asemenea, hipermetru, dacă nu notăm o eliziune în silaba a 8-a, urmată de silaba a 9-a care are inițială în vocală. În emistihul al doilea, „capetele unul de altul”, numai dacă este scris cu o cratimă – „capetele-unul de altul” – va fi receptat ca dactil + adonic într-un vers dodecasilab.

Ritm. Structura ritmică a acestui poem este, cum s-a afirmat, singulară în poezia românească. Dactilul are poziție mediană și este flancat, în stânga, de un coriamb și, în dreapta, de un adonic. Prin această dispunere, poetul realizează o simetrie și o varietate care ne amintește de modelele antice. Versul cu dactilul în centru este frecvent în lexica greco-latină. Endecasilabul safic era alcătuit dintr-un dactil în centru, sprijinit de o dipodie trohaică, în stânga, și de o dipodie trohaică, în dreapta. Eminescu a valorificat arhitectura acestei structuri, dar a încadrat dactilul cu o dipodie coriambică în stânga și cu o dipodie adonică în dreapta. Având în vedere atât această structură care se distinge prin simetrie și varietate, cât și prezența adonicului, vers safic, putem concluda că versul eminescian din *Sara pe deal* descinde din modelul safic.

Schema ritmică a poemului este realizată cu simț muzical memorabil. Accentele cad pe silabele 1, 4, 5, 8, 10. Întâlnim patru abateri de la succesiunea accentelor, anume în versurile 4, 13, 21, 22. Aceste silabe inițiale nu au accent și schimbă coriambul în peon IV:

- v. 4: Sub un salcâm, dragă, m-aștepti tu pe mine
v v v - // - v, v - v, v - v
- v. 13: Și osteniți, oameni cu coasa-n spinare
v v v - // - v v, - v, v - v
- v. 21: Ne-om răzima capetele-unul de altul
v v v - // - v v, - v, v - v
- v. 22: Și surâzând, vom adormi sub înaltul
v v v - // - v v -, v v - v

Aceste abateri de la normă au funcție de reliefare. Neaccentuarea conjuncției și împinge accentul semantic pe cuvântul următor, focalizat prin cezură, iar cuvintele *osteniți* și *surâzând* capătă astfel o corolă semantică sporită. Ruperea ritmului le conferă acestor celule prozodice o modulație nouă, de peon IV, în loc de coriamb. Așadar, reliefaarea dobândește rol semantic și muzical.

Celule ritmice. Prin celule ritmice înțelegem unități melodice care includ unul sau mai multe picioare metrice. Ele sunt grupuri sau sintagme muzicale obsedante pentru poet. Limita celulelor metrice este limita unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte în care silaba accentuată poate fi substituită printr-o silabă neaccentuată, iar cea neaccentuată, printr-o silabă accentuată. Să urmărim configurațiile ritmice din poemul eminescian.

1. Coriambul. Acest grup ritmic este alcătuit dintr-un troheu + un iamb. Poetul realizează o formă ideală în cele mai multe versuri (*Sara pe deal, Luna pe cer, Pieptul de dor, Valea-i în fum, Vechiul salcâm, Ore întregi* etc.), dar, în mod frecvent, substituie acest model prin alte trei formații: a) dactil + monopod (*Turmele-l urc, Apele plâng, Stelele nasc, Nourii curg, Ștreșine vechi* etc.); b) monopod + anapest (*Vin de la câmp, Ah!, în curând, Ne-om răzîma* etc.); c) peon IV (*Și osteniți, Și surâzând*). Substituirile nu tulbură ritmul, ci-l modulează, dând seama de arta poetului și de virtuțile limbajului poetic românesc.

2. Grupul dactilic. Schema dactilică este realizată, de asemenea, în mod ideal, în numeroase versuri (*buciumul, caută-n, casele-n, cumpăna, fluiere, spune-ți-voi* etc.). Acest model este adesea substituit prin troheu + monopod neaccentuat care păstrează integritatea cuvântului (*umezi pe, fruntea de, oameni cu, împle cu, satul în, pasu-mi spre* etc.) sau fragmentează cuvintele (*clar isvo-, dragă, m-a, toaca ră-, vom ador-* etc.). Varietatea substituirilor conferă relief expresiv și rafinament muzical versurilor eminesciene.

3. Adonicul. Este celula ritmică predilectă a poetului. Acest grup ritmic este alcătuit dintr-o dipodie 3+2 (dactil + troheu), dar și din dipodii substituite: 2+3 (trofeu + amfibrah). Realizările ideale nu sunt numeroase (*scapără-n cale, gânduri ți-e plină, murmură-n stână, cât îmi ești dragă* etc.). Cele mai multe ocurențe au celule ritmice substituite (*sună cu jale, sfântă și clară, frunza cea rară, bolta senină, lună ridică, coasa-n spinare, vale-amuțește, noaptea întreagă, unul de altul, noapte bogată* etc.). Unele sintagme adonice fragmentează cuvântul. Toate aceste realizări ritmice îmbogățesc relieful melodic al versului și, prin recurența lor, atestă simțul varietății și al simetriei cu care poetul a fost dăruit de muze.

Cezură. Versul eminescian are cezură tetrasilabică și împarte versul în două emistihuri inegale. Această cezură este așezată între două silabe accentuate ca între două turnuri la porțile unei cetăți. Cezura singularizează accentele și polarizează cuvintele-cheie cu pondere expresivă marcată. Această cezură tetrasilabică, așezată între un coriamb și un dactil, conferă originalitate versului eminescian, în raport cu versurile greco-latine în care predomină cezura trimimeră, pentemimeră și heptamimeră. Poetul român a creat nu numai un ritm nou, dar și o cezură insolită, în raport cu tradiția antică sau cu tradiția românească.

IV

Poemul *Sara pe deal* este o idilă cu arhitectură poetică ordonată. Iubirea se aprinde mistuitor pe fundalul unui sat în amurg. Poetul utilizează trei registre estetice – descriptiv, liric, meditativ – și-și dezvăluie sentimentele la timpul prezent sau viitor. Natura are deschidere cosmică și e solidară cu îndrăgostiții. Sunetul grav, cu timbru de orgă, al unei naturi obosite și melancolice reliefează, prin

contrast, euforia protagoniștilor înnobilită de eros. Eroul liric, chinuit de flacăra iubirii, își împlinește visul, într-un cadru nocturn, sub un simbolic salcâm, când satul e învăluit în somn și numai iubirea e trează. Scena aceasta ne amintește de veghea Didonei, mistuită de iubire, când toată natura doarme. Sentimentul erotic și sentimentul naturii se îmbină într-o armonie memorabilă. Natura este localizată⁸, subiectivizată, sacralizată, iar iubirea, plină de candoare, este un har divin și o lege cosmică. Sentimentul timpului și al spațiului, relația dintre universul exterior și cel interior, mișcarea naturii pe verticală și orizontală, comunicarea dintre cer și pământ transformă iubirea într-o aventură existențială și estetică. Misterul naturii și candoarea iubirii susțin un drum al inițierii în sinele condiției umane. Contopirea în cosmos reprezintă o detașare de limitele tragice ale vieții și o călătorie spre armonie și sublim.

Relația dintre ritmul poemului și eul poetic este foarte complexă. G. Ibrăileanu observa, contrariat, că în această poezie „Ritmul nu este eminescian. Este o poezie frumoasă, sentimentală, dar nu este eminesciană”⁹. Această judecată de valoare crește din statutul singular al ritmului și al dispunerii lexicului expresiv. Ibrăileanu constatare că, în poezia eminesciană, lexicul poetic esențial este orânduit în rime; aici, însă, este așezat în jurul cezurii, iar ritmul iambic sau trohaic, cu reverberațiile lor semantice specifice, este înlocuit cu alternarea unor emistihuri ascendente, sacadate de cezură, urmate de emistihuri descendente. Această alternanță sugerează neliniștea sufletească a celor doi îndrăgostiți nerăbdători să se întâlnească, dorul mistuitor, farmecul optimist, umbrit de o duioasă melancolie.

Tot în perspectiva relației dintre ritmul poemului și eul poetic, Edgar Papu considera că versul „Apele plâng clar izvorând din fântâne” este cel mai frumos vers din literatura română. De ce? Pentru că „transfigurează reverberații sub chipul unei neașteptate armonii”. Armonia, spunea E. Papu, este construită savant prin succesiunea consoanelor și a vocalelor. Labiala *p* se întâlnește cu palatala *l*, mai întâi, despărțite de *e* (*apele*), iar apoi, alăturate (*plâng*), formând un moment de așteptare urmat de o explozie. Labiala reproduce curgerea, palatala închipuie fântâna, iar repetarea succesivă a lui *â* (*plâng, izvorând, fântâne*), căderea apei în adânc¹⁰ Comentariul lui Edgar Papu este, desigur, rafinat. La acest comentariu, noi

⁸ Un exeget a identificat dealul din această idilă cu un deal din Ipotești, „Dealul Crucii, pe coasta căruia, acum un secol, erau stâncile la care urcau turmele în faptil serii” (I.D. Marin, *Eminescu la Ipotești*, Iași, 1979, p. 29). Considerăm că identificarea în realitate a dealului, a satului, a izvoarelor și a salcâmului, a plopilor etc. din poezia lui Eminescu sunt acte de pietate, nu estetice, căci „localizarea” este generică, tipică, nu accidentală.

⁹ Vezi *Opere*, vol. IX, București, Minerva, 1980, p. 460.

¹⁰ Vezi Edgar Papu, *Eminescu într-o nouă viziune*, Iași, Princeps Edit, 2005, p. 62.

adăugăm rolul muzical al cezurii, care sugerează, prin pauză, acumularea imploziei și, apoi, explozia luminoasă și muzicală a izvoarelor. Fluiditatea apei închisă-n fântână și plânsul ei cosmic conferă acestui vers o frumusețe stranie.

Cuvintele-cheie, așezate la cezură, se referă la sat sau la protagoniștii îndrăgostiți. În finalul coriambului predomină monosilabe, imprimând versului un ritm precipitat. Inversiunile cuvintelor și epitelele sporesc dinamica și farmecul muzical al versului. Natura, în acest poem, este un univers pulsând de viață, un model arhetipal, cu legi perene, sacre. Intrarea poetului în natură înseamnă întoarcerea la structuri patriarhale, *anamnesis* în sens platonician. În circuitul naturii, înțeleasă ca *physis*, poetul este un eon. Eul poetic e mistuit de flacăra erosului fizic și metafizic, aspirând la sinteza clipei cu veșnicia. Satul devine un *axis mundi*, iar iubirea e investită cu mister cosmic. Tensiunea interioară a poetului se reflectă în prozodie. Forma nu este numai un spațiu al reprezentării, ci și al revelației poetice. De aceea, prozodia, cu valorile sale semantice și muzicale, este forța motrice a substanței poetice.

V

Eminescu este un poet orfic care îmbină *ingenium* cu *labor* și disciplinează imaginația sa romantică într-o mirifică *ordo lucidus* ca un inspirat *poeta doctus*. Poemul *Sara pe deal* este o aventură poetică, dincolo de țărnul realității, într-o lume muzicală în care *phantasia* se întrupează întru cântec de sirene. El conferă poeziei forță transcendentă, catarctică și izbăvitoare, care înalță omul, prin meditație și melos, în sfera prototipurilor platonice.

Poemul *Sara pe deal* reprezintă o performanță prozodică pe care Eminescu a creat-o în emulație cu marii poeți latini. Ea nu reproduce, ci descoperă, la nivel de vers, structuri singulare care reliefează expresiv subconștientul său creator. Eminescu a inventat, așadar, un vers cu structură prozodică nouă, compozită, pe care noi îl numim, în limba latină, *versus logaedicus eminescianus*. De ce? Pentru că poetul român a inclus în celulele ritmice nu numai dactili și trohei, ca în versurile logaedice horațiene, ci și iambi. Acest *vers logaedic eminescian*, alături de *strofa logaedică eminesciană* din poemul *În van căta-veți*¹¹ sunt creațiile unui geniu care merită să fie cunoscute și prețuite în cultura europeană.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, Bulevardul Carol, nr. 11

¹¹ Traian Diaconescu, *În van căta-veți. Ritmuri lirice antice și stropa logaedica eminesciana*, în vol. *Lectură și creativitate*, București, Editura Academiei Române, 2006.

- Rahn 2010 = Otto Rahn, *Cruciada împotriva Sfântului Graal*, traducere de Marius Chitoșcă, București, Editura Curtea Veche.
- Robinson, Groves 2001 = Dave Robinson și Judy Groves, *Platon*, traducere de Raluca Maria Schidu, București, Editura Curtea Veche.
- Sédillot 2009 = Carole Sédillot, *Secretele alchimiei*, traducere de Catrinel Auneanu, Pitești, Editura Paralela 45.
- Sorel 1998 = Reynald Sorel, *Orfeu și orfismul*, traducere de Florica Bechet, București, Editura Teora.
- Steiner 2002 = Rudolf Steiner, *Oriental în lumina Occidentului*, traducere de Nicolae Ioan Crăciun, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Teodorescu 1982 = G.Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, ediție critică de George Antofi, prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva.

PRESENCE AND FORGETFULNESS. "WORDS OF PASSAGE" FOR MISS HUS

ABSTRACT

The paper is a hermeneutical approach dedicated to *Miss Huss*, one of the most important poems of the Balkans' lyrical cycle in the volume *Secondary Game* by Ion Barbu. This lyrical cycle is characterized by the search of an identity hermetically implied in the *physis* of the world, of the human world. Our interpretation follows the mythical-symbolical path offered by the gnosis: the dream of recovering "the soul of these spaces" together with the essential Gnosticism archetype – Sophia, the spiritual entity whose presence, from the beginning of the Gnosticism, preserved her influences in the Oriental tradition of Wisdom. Sophia keeps her negative self under the sign of an indestructible faith in the truth of the conversion or in the return (*metanoia*) to God. She is also the living symbol of overcoming the human limits, in a passage through a restoration (of what she had lost, altered) in the sacred realm.

The correspondences of the images with the scenario let to be "read" between the secret framework – the Gnostics' Sophia – and the "double" (on the passions' path) of the author, miss Huss, is like weaved in a network derived from the poetical ambiguity spirit. All those are transformed, led by the steps of a destiny transmutation, the one we perceive in some details of the symbolic "scenario" (despite its "narrative" appearances), which is structuring the poem starting with the dreamtime of a 'liberating fantasy' in the beginning of the poem and finishing with the "return" (magical restoration) to the Being (incorruptible nature and fantastical in her own nature) of the "amnesiac lover" as a ghost apparition.

Ion Barbu created a fascinating world in its perfect symbiosis, a world in which participated, mutually enriching, the Gnostic origins background, the soteriological hope for a renaissance ("mystical birth") in the spiritual values world by the lyric and the magic force of folklore incantation (destined to remove malign spells) – three dimensions of an unique and representative semantic synthesis.

Key-words: *Ion Barbu, hermetic poetry, Gnosticism, magic, sacred rebirth.*

CÂTEVA REPERE ÎN CONFIGURAREA ACTUALĂ A CONCEPTULUI DE COMIC. DE LA TEORII ANTICE PÂNĂ LA HENRI BERGSON

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU*

„Spun că felul nostru de a vorbi și de a gândi, care identifică unul și multiplul, se regăsește pretutindeni, în tot ceea ce se spune și s-a spus dintotdeauna, acum și de demult. Și nu se poate crede că acest fel își va conține cândva prezența, nici că el ar fi apărut acum, că el este așa cum este, pe cât îmi pare, o afecțiune fără moarte și fără bătrânețe. Iar de fiecare dată când vreun tânăr gustă pentru întâia oară din felul acesta, bucurându-se de parcă ar fi găsit o comoară de înțelepciune, intră în delir de plăcere și, bucuros, scoate din matcă orice argument, ba înfășurând și confundând totul în unu, ba iarăși desfășurând și îmbucătățind totul. El cel dintâi, mai mult decât pe oricine altul se pune în încurcătură, apoi îl pune în încurcătură mereu pe cel din preajmă...” (*Philebos*, 15e–16a) (Platon 2004: 193), astfel vorbește Socrate interlocutorilor în dialogul platonician și, fără doar și poate, ni se adresează direct nouă, indicându-ne cea mai primejdioasă capcană a problemei ridicate de orice încercare de a defini un concept important, aflat în conexiune cu altele de același rang și, inevitabil, inserat în sistemul marilor concepte (adevăr, bine, frumos, divin) care privesc omul. Și privind omul, esența conceptului se „diluiază” în concepte subordonate, în diversitatea, în multiplicitatea fenomenului, până la confuzie, amalgamare și nerecunoaștere. Acest clivaj, această noncorespondență între gândire (concepte) și realitate (fenomene) se datorează, spune Socrate din capul locului, „felului nostru de a gândi și de a vorbi”. Nimic nu poate fi identificat ca esență ultimă, limbajul și gândirea, atât de cuprinzătoare în funcția lor simbolică, nu vor putea depăși niciodată propria natură, cu grad diferit de aderență la lucruri, de la denotativ la metaforă și mit; „felul de a vorbi și de a gândi” al omului nu este făcut pentru chestiuni metafizice, lucru subliniat răspicat de Kant și, cum se știe, împărtășit de Eminescu. Orice gândire, așadar, nu-și poate propune a vorbi *de-a dreptul* (Eminescu 1993: 20–21) despre esența vreunui concept, ținând gândirii rămânând a simboliza, a trimite, a situa, a relaționa, a distinge, a pune

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

limite (conceptuale), a trasa o hartă metaforică a noțiunilor, în interiorul căreia gândirea va putea să indice sensul, așa cum tăblița indicatoare arată direcția în care ceva se află, fără a fi vreodată expresia sa nemijlocită, totuși unica modalitate de a capta acel ceva în interiorul gândirii noastre.

Impresia pe care ne-o lasă adesea *Dialogurile* lui Platon este aceea că Socrate își „hărțuiește” interlocutorii, care, invitați să polemizeze, se rătăcesc în hățișurile iscate de propriile opinii; rezistența lor polemică se transformă repede într-un efort vizibil de a scăpa teferi din capcanele propriei gândiri, ale „ușurătății” felului lor de a vorbi și de a gândi, de la care, desigur, Socrate se va strădui mereu să-i abată. În adevăr, ceea ce este aici „hărțuit”, forțat, încolțit și, în cele din urmă, salvat, este gândirea cu limitele și obișnuințele ei. Pentru a elibera gândirea din impasul la care tocmai a obligat-o, Socrate are nevoie de o *revelație*, pe care „cei vechi, fiind mai vrednici și fiind mai aproape de zei decât noi”, i-au transmis-o: „anume că *cele considerate a exista de-a pururea constau din unu și din multiplicitate și că ele posedă limita și nelimitatul crescute prin fire laolaltă în ele* [subl.n.]. Astfel fiind rostuite aceste entități, trebuie deci ca noi să stabilim și să căutăm de fiecare dată o idee în legătură cu orice – căci o vom afla acolo șezând; iar dacă o înțelegem, să căutăm dacă în urma acestei unice idei nu mai sunt cumva două sau, dacă este cazul – trei ori alt număr și la fel să procedăm cu fiecare unu dintre acestea, până ce unul de la început ar fi văzut nu doar ca unu, ca multiplicitate și ca nelimitat, ci și ca o mulțime determinată numeric. Iar ideea nelimitatului nu trebuie raportată la multitudine, până ce nu s-ar vedea întreg numărul acestei multitudini situat între nelimitat și unu. De abia atunci, după ce fiecare unu a fost așezat astfel în raport cu nelimitatul, putem să-i dăm pace” (Platon 2004: 194). Despre ce discută Socrate cu Philebos și Protarchos, în dialogul citat aici? Dacă o viață de desfătare sau, dimpotrivă, una de cugetare, este demnă de a fi râvnită de oricine, ca fiind cea mai fericită. Dar cum se ajunge la impasul pomenit și la necesitatea revelației invocate de Socrate și care – sub aparență paralogică – nu este decât un fals paradox, explicat apoi de Platon prin rigoarea metodei?

În preludiul disputei, Socrate adoptă un punct de vedere unificator și care este tocmai acela agreat de potrivnicul său polemic: „Trebuie să încercăm, pornind chiar de la zeita însăși, despre care Philebos spune că e numită Afrodita, dar al cărei nume cel mai adevărat este Plăcerea” (Platon 2004: 188). Acest *unu* divin al Plăcerii se destramă apoi rapid, ca o urzeală putredă, într-o multitudine de plăceri diferite, asemănătoare și neasemănătoare, din care unele cu totul opuse, ca fiind unele un bine, altele un rău evident, încât sofismul că, fiind toate plăceri, adică unul și același lucru, nu răspunde câtuși de puțin la întrebarea inițială – care dintre ele e demnă de râvnit: cugetarea sau plăcerea? „Or – avansează Socrate o primă disociere –, noi afirmăm că fiecare dintre ele este un unu” (Platon 2004: 198). Așadar, întâietatea uneia sau alteia nu poate fi decisă decât prin raportare la un concept de rang superior, anume binele. Înaintând sinuos, Socrate și Protarchos stabilesc în cele din urmă că, având în față idealul de armonie, plăcerea apare când aceasta este restaurată, sau când sufletul așteaptă, plin de speranță, această

restaurare promisă, în timp ce „viața „dintre toate, cea mai divină” ar fi a cugetării din care durerea și plăcerea sunt absente (Platon 2004: 218–219). Astfel, în mod inevitabil, conceptului inițial al Plăcerii i se opune durerea, prin raportare la bine și apoi, prin integrarea în conceptul de armonie, care, la rândul lui, este legat de acela de „reamintire” și de dubla realitate a durerii și plăcerii, ca aparținând corpului și sufletului, unificate în senzație. Pentru că plăcerile sunt resimțite de cei buni și de cei răi, ele sunt, la rândul lor, adevărate și false (Platon 2004: 232).

Depășind oarecum disputa inițială și adâncind analiza plăcerii, înțeleasă, aceasta din urmă, ca o expresie a dinamicii interioare a armoniei, Socrate observă: „Atunci când se produce o golire, sufletul dorește umplerea și, sperând-o, el se bucură, deși omul, golit fiind, suferă. N-am afirmat atunci, dar spunem acum că, fiind sufletul în dispută cu trupul în toate aceste nesfârșite situații, se produce un singur amestec de suferință și plăcere” (Platon 2004: 234). Ajuns cu dialogul în acest punct, Socrate postulează existența unui amestec de suferință și plăcere aparținând sufletului însuși; „Oare nu socotești mânia, frica, dorul, jalea, iubirea, gelozia, invidia și toate câte sunt asemenea ca fiind anumite suferințe ale sufletului însuși? [...] Dar oare nu le vom afla pe ele pline și de nesfârșite plăceri? Dar să ne amintim și de plăcerile pe care le aflăm în bocete și jelanii, care sunt amestecate cu suferința” (Platon 2004: 311).

În cele ce urmează, chestiunea este urmărită pe terenul esteticului, în dimensiunea pragmatică: „Ai putea, de asemenea, privi și plăcerile date de tragedie, când oamenii plâng și se bucură – îți amintești? [...] Cât despre dispoziția sufletului nostru în cazul spectacolului comic, știi că și aici există un amestec de suferință și plăcere.

Protarchos: Nu prea înțeleg” (Platon 2004: 243–244).

Că Protarchos „nu prea înțelege” tocmai acest punct obscur din rețeaua raționamentelor este în sine semnificativ, aceasta făcând parte din atenta regizare a dialogului platonice. Protarchos nu este un sofist veritabil, ci mai degrabă un amator, el reprezintă înțelegerea „de obște”, nu spiritul de finețe. Dacă în cazul tragediei, al cărei *katharsis* era evident, el înțelege lesne că „oamenii plâng și se bucură”, nu la fel stau lucrurile în cazul comediei, căreia el îi sesizează numai dominantă, plăcerea comică, explozivă și efemeră, lipsită de rezonanță adâncă și îndelungată a tragicului. Or, este îndeobște admis acest caracter fulgurant al comicului, care se naște și dispare în aceeași clipă, bazat pe echilibrul obscur al impresiilor contrarii. E demn de reținut că Socrate pare să deplaseze „indistinct” discuția, din sfera largă a vieții către fenomenul artei, subliniind astfel o contiguitate a fenomenelor interogate, în viață și în artă. Mânia, frica, dorul, jalea, iubirea, gelozia, invidia, în viața de toate zilele sunt percepute ca afecte amestecate, suferințe (pasiuni) pline de nesfârșite plăceri, cuvântul *pasiune* (pathos) desemnând și etimologic „ceea ce mișcă sufletele”, înțeles încă transparent în cuvântul *patimă*. Platon citează un vers din Homer (*Iliada*, XXVIII, 108–109), despre pasiune „ce-l face și pe cel foarte cumpătat să se mânie, pasiune ce-i mult mai dulce ca mierea ce picură” (Platon 2004: 243). În fapt, pasiunea se transformă în *patimă* (mânia), atât de frecvent în cazul geloziei. Exemplele următoare, „bocete și jelanii”, intermediază

sfera vieții și cea a artei, aceste bocete și jelanii, parte a ritului de înmormântare, aparținând interferenței speciale a tradiției și a sacrului, ele aparținând pe jumătate artei, întrucât erau apanajul „bocitoarelor” de profesie, și, exagerând, funcția lor kathartică era o formă de terapie în contextul spectacolului tragic al morții, altfel spus, o formă de katharsis în tragedia vieții curente, confruntate cu succedaneul morții. Pentru cei în viață, moartea nici nu poate fi altceva, decât un spectacol tragic (Platon 2004: 113).

Exemplele imediat următoare, unde Socrate își ilustrează ideea, sunt, evident, cel al tragediei și, prin opoziție, al spectacolului comic, prin care demersul analitic se instalează în sfera artisticului, dar aceasta „ca și cum” ar fi vorba despre sfera vieții și a omului în general, lucru subliniat, la un moment dat – al „concluziilor parțiale” –, de Socrate: „Raționamentul ne indică, prin urmare, că noi amestecăm suferințele cu plăcerile în bocete, în tragedii și comedii și nu doar în cele de pe scenă, dar și în întreaga tragedie și comedie a vieții, cât și în nenumărate alte ocazii” (Platon 2004: 247).

Aceste concluzii socratice, de mare generalitate, privesc cele trei registre ale trăirii avute în vedere, respectiv viața de toate zilele, existența ritualică și arta sau, schematizând, viața, sacrul și arta, într-o viziune integrală: avându-și originea în sacru, arta salvează, în alt fel decât acesta, armonia omului, mereu periclitată în „întreaga tragedie și comedie a vieții”. Suferința și plăcerea sunt polii dinamici, în amestec și în dispută, ai existenței umane râvnind armonia pierdută, sub imperiul reamintirii, concept-cheie al sistemului de gândire platonice, reamintirea fiind cea care face posibilă tensiunea existențială a omului către lumea Ideilor, a cărei umbră imperfectă, palidă, este lumea cea de obște, în care trăiește, animat și totodată torturat de „dorul supracelest”.

Trebuie spus că, în întregul lui, dialogul *Philebos*, extrem de arborescent și sinuos, înțesat cu îndelungi divagări de la cursul ideii inițiale, este, în fapt, un mic tratat de etică, schițând o scară valorică a vieților (căilor) demne de urmat, o axiologie și o filosofie practică totodată. Abia trei pagini ale acestui parcurs complicat interesează teza de față, referitoare la trăirea îngemănată din suferință și plăcere, situate însă, cum era și firesc, în miezul întregii discuții și în atingere cu marile probleme filosofice, ca viața divină, sensul devenirii, raportul între devenire și ființă etc.

În felul său aparent întortocheat, în fond, atotclarificator, Socrate, pornind de la caracterul mixt al *invidiei*, care este o „suferință a sufletului”, în care omul invidios se poate bucura de necazurile celor din jur, ajunge să vorbească, iată, despre *natura ridicolului*: „În principal, este un defect ce-și ia numele de la o dispoziție anume. Iar defectului, în întregul său, îi este proprie o atitudine contrară preceptului delfic. [...] Or, contrariul acestuia este, în chip hotărât, a nu te cunoaște cu nici un chip pe tine însuși” (Platon 2004: 244).

Altfel spus, ridicolul nu este doar defectul în sine, ci „în principal”; urmează că defectul devine ridicol prin faptul că se ignoră pe sine, așadar este ridicol elivajul între acest defect și ceea ce posesorul său crede, în mod fals, despre sine.

Iar Socrate nu pregetă în a diviza problema acestei necunoașteri de sine în trei mari aspecte, schițând astfel, în fond, trei tipologii de ridicol:

„Mai întâi omul poate suferi această necunoaștere de sine în raport cu banii, închipuindu-se a fi mai bogat decât îi sunt mijloacele” (Platon 2004: 245). Oricât de simplist-prozaică ar apărea situația, ea se referă la „a avea”, esențială în limbajul behaviorismului și în situarea socială a individului; acestei tipologii îi corespunde, cu strălucire, după două milenii și jumătate, Lefter Popescu, din *Două loturi* a lui I.L. Caragiale, „tragi-comedie” cu un caracter narativ, abstracție făcând de finalul melancolic, de dramă burgheză, eroul sfârșind, cum se știe, în nebunie obsesională.

O a doua categorie/tipologie ridicolă se referă la „a fi”, în ce privește corpul: „Dar încă și mai mulți sunt cei care se închipuie pe sine mai puternici și mai frumoși și care, în tot ceea ce privește corpul, se văd mai grozavi decât sunt în realitate” (Platon 2004: 245). La această categorie participă însuși Don Quijote (chiar dacă infinit mai complex structurat), care, fără aspectul fizic precar, extins asupra armelor, calului și întregii recuzite, nu ar mai fi el însuși, devenind înfricoșător.

În fine, cea de a treia categorie, „care se înșeală în legătură cu sufletul, de vreme ce ei se închipuie a fi mai presus decât e cazul prin vreo virtute a acestuia”. Socrate face aici observația că această a treia categorie este și cea mai numeroasă, de vreme ce „tocmai mulțimea are pretenții mari, crezând a deține, dintre virtuți, înțelepciune, ajungând să fie plină de vrajbă și de o falsă și părelnică înțelepciune” (Platon 2004: 247). Ca o condiție necesară ridicolului, Socrate precizează asocierea ignoranței cu slăbiciunea, puterea făcând ignoranța urâtă și de temut – și aici Platon se va fi gândit, desigur, la tirania rea și la mulțimile fanatizate. Revenind la chestiunea obscură a invidiei, se conchide că „raționamentul cere ca noi, când râdem de prietenii ridicoli, să amestecăm plăcerea cu invidia. Căci s-a admis de demult că invidia este o suferință a sufletului și că râsul este o plăcere. Or, se vede că ambele există simultan în asemenea situații” (Platon 2004: 247). Râsul, plăcerea comică, survine deci ca o restaurare a adevărului, prin revelarea caducității acelor bogății, puteri, frumuseți, științe – toate părelnice, dar crezându-se adevărate – exercitându-se iluzoriu, prin puterea ignoranței, și, efemer, percepute ca fiind reale, capabile deci a stârni invidia. Personajul ridicol are în natura sa ceva care irită, supără, agasează și devine cu adevărat ridicol când pățește ceva (provocat de natura sa ridicolă), și acest ceva (neplăcut) ne bucură și ne izbăvește bunul nostru simț (al adevărului) jignit: să păcălești pe farsorul încrezut, să dai de gol pe impostorul încununat de succese (mai subite și mai strălucitoare decât ale tale) – asta „te unge la suflet”, stare de jubilație nu cu totul străină de satisfacția răzbunării.

Dar cel mai bine este rezumată întreaga discuție (despre amestecul plăcerii cu durerea) prin vorbele lui Socrate: „Din ce pricină crezi că eu ți-am arătat amestecul existent în comedie? Oare nu ca să te conving că este ușor de arătat și amestecul prezent în spaime, iubire și celelalte? Or, cercetându-le singur pe acestea, lasă-mă să plec, acceptând că nu este cazul să mai lungesc vorba cu analiza restului, ci reține-le pur și simplu pe acestea: *sufletul în absența trupului, trupul în absența*

sufletului și ambele laolaltă sunt în mijlocul pasiunilor, pline de o plăcere amestecată cu durere [subl.n.]. Așadar, spune: îmi dai drumul sau mă ții până la miezul nopții?...” (*Philebos*, 50d) (Platon 2004: 248). Fraza pe care am subliniat-o nu face decât să exprime eliptic, sibilinic am spune, trei „moduri” ale inadecvării, caracterizând obiectul comic, în speță personajul ridicol, scindat între calitatea reală și cea, pentru sine, dezirabilă.

Concluzii preliminare la demersul lui Platon despre ridicol, în *Philebos*

Metoda prin care este abordată analitica plăcerii este una tipic socratică, aproape stereotipă în *Dialogurile* platonice, anume se postulează existența Unu-lui, a Plăcerii, identificate cu Afrodita. Așezarea aceasta sub tutela unei zeități este „manieristă”, indicând un simplu truc rezizoral (pentru a nu mai vorbi de faptul că, în *Banchetul*, mult anterior, se diviza principiul în Afrodita Urania și Afrodita Pandemos, corespunzător dublei naturi a lui Eros), și alegerea unui punct de plecare eronat, menit a discredita toată seria opiniilor false – astfel încât, interogarea multiplicității face ca acel Unu să se pulverizeze în plăceri diferite, bune și rele, adevărate și false, amestecate (impure) și, în fine, neamestecate, pure („de amestecul durerii”), acestora din urmă abia cedându-li-se un loc al cincilea, în ierarhia căilor demne de urmat (*Philebos*, 22d–23a). „Măhnită” de nemiloasele argumente, plăcerea bate în retragere. Elogiul „plăcerilor pure” (naturale, artistice, sau legate de intelect, de arte, de cugetare, de viața divină), mereu îndreptățite de raționamente, este, în final, contrabalansat de evidența care se impune tot mai puternic, și anume că genul pur, neasociat, este imposibil în viață, existența omului, prin toate determinările ei, cerând cu necesitate cel puțin deschiderea către cunoașterea „vieții amestecate”. Iată elogiul acesteia: „Rugându-ne zeilor, Protarchos, să facem așadar amestecuri, fie că Dionysos, fie că Hefaistos, fie că oricare alt zeu are parte de cinstea de a săvârși amestecuri. [...] Iar dacă nouă, paharnicilor – continuă Socrate – ne stau înaintea izvoare, s-ar putea asemui cu un izvor de miere cel al plăcerii, iar cel al cugetării, ce nu îmbată și nu conține vin, cu o apă aspră și sănătoasă...” (*Philebos*, 61c) (Platon 2004: 264). Faptul că Dionysos și Hefaistos sunt alăturați aici este semnificativ: fenomenul artei include impulsurile obscure, „iraționalul”, corporalitatea, misterul materiei în dialog cu plasmuitorul. Acest al doilea „elogiu” vine să unifice palierele existențiale considerate mai înainte – al vieții de obște, în bocete și jelanii, respectiv în tragedie și comedie.

În *Philebos*, Platon nu are în vedere construcția unei teorii a comicului, dar livrează una, în secundar, analizând amestecul de suferință și plăcere în comedie, sugerând abia unul analog în tragedie, motiv pentru care, spre deosebire de Aristotel, nu pornește de la definirea comediei, deci nu de la obiectul comic, ci „subiectivizează” teoria, investigând afectele produse de comedie și tragedie. Astfel, definirea ridicolului vine în urma analiticii plăcerii, odată stabilit că răsul este o plăcere, și în cazul comediei, plăcere comică.

La fel ca Aristotel, ridicolul este un defect, care se ignoră, crezându-se virtute, și această urâtenie (Platon nu o numește astfel) este ridicolă numai prin

„dispoziția prostească” a necunoașterii de sine (atribuită de Aristotel unor „oameni neciopliți”) și a supraevaluării de sine, un fel de înfumurare, fanfaronadă în sensul cel mai larg, încât ridicolul desemnează, în fapt, o categorie morală negativă, omul are caracter ridicol, fără el nu există o „situație ridicolă”.

Răsul, ca expresie a plăcerii comice, este rezultatul a două subiectivități, a ridicolului care se ignoră și se vede „superior”, și a subiectivității „malițioase” (în fapt, obiective) a celui care percepe ridicolul.

Fără a fi numit ca atare, ridicolul este comic printr-un contrast, și anume între ceea ce este obiectul ridicol și ceea ce el crede (pretinde) a fi; mecanismul nu este sensibil diferit de viziunea modernă: obiectul ridicol se comportă după exigențele unui concept pe care ni-l evocă: virtuos, mare, înțelept..., concept în care obiectul ridicol crede. Deși se comportă „mimetic”, reușind să aducă în reprezentarea noastră acest concept general, intuiția ne spune că obiectul ridicol nu este nicidecum virtuos, mare, înțelept... Răsul survine din sesizarea bruscă (proprie intuiției) a acestui decalaj net (care nu exclude definitiv o minoră, slabă suprapunere) între reprezentarea conceptului insinuat și, respectiv, reprezentarea noastră intuitivă: adică, în linii generale, mecanismul descris de Schopenhauer, care atribuie însă ridicolului o sferă cu mult mai largă de manifestări. Ceea ce interesează însă, în primul rând, în *Philebos*, este plasarea ridicolului la întâlnirea între conceptul „insinuat” de obiectul ridicol și intuiția receptorului. Originea acestui comic este deci, la Platon, subiectivă, în măsura în care abia receptarea – și privirea critică – îi dau naștere. Când comediograful își construiește personajul, el anticipă mecanismul receptării prin construcția lucidă. Presupunând răsul autorului de comedii, amuzat de personajele lui, odată descoperite, această simetrie nu schimbă cu nimic lucrurile: conceptul /vs/ intuiția sunt deja proiecții, al căror raport este același contrast (numit, de către moderni, *descendent*), întrucât tensiunea între termeni se dizolvă progresiv. Construcția lucidă nu modifică raportul „intern” al ridicolului.

Omul ridicol din *Philebos* se înșela în privința banilor, a trupului și a sufletului. S-ar putea obiecta că prima situație scapă formulării sibilinice a lui Socrate; dar ce altceva sunt banii, dacă nu expresia convențională a puterii trupului și sufletului, prelungire și instrument civilizat al acestora în dominarea realității? Finalmente, ridicolul este efectul „sabotării”, al trădării din interior; divergențele dintre trup și suflet, dezacordul, disputa lor se află în miezul comicului, atunci când inadecvarea și dizarmonia trup-suflet nu lezează major existența obiectului comic și pe cei din jur, implicați în vreun fel. Trupul „imoral”, izvor perpetuu de dorințe nefilosofice și de impulsuri non-raționale, motor concret al existenței banale, și totodată leșt împovărat de nevoi, elan și greutate, frumusețe și mizerie, trupul ca imagine a perfecte armonii, din Antichitatea clasică, a putut deveni, de-a lungul Evului Mediu, sub influența filosofiei creștine, un dușman intim al omului, acesta, la rândul său, „un suflet cărând un leș în spinare” (Solger) (Popa 1975: 193). Cu această imagine rezonează și demersul socratic al lui Platon, din *Philebos*, când vorbește de bocete și jelanii, trupul fiind, în cele din urmă, singurul „martor”, impenetrabil, al misterului ultim, al „dispariției” sufletului. Conflictul sufletului și

al trupului, disonanță în consonanță – o idee heracliteană –, va rămâne în centrul artei, filosofiei, teosofiei, diferit modulată între întoarcerea recuperatoare a Renașterii și radicalismele exclusiviste, „totalitare”, de la epicureism la raționalism. Profund uman, esențialmente grav, acest conflict constitutiv era firesc să se așeze în „inima” comediei și a tragediei, în viața de toate zilele și în reprezentarea ei.

Câteva precizări ale lui Aristotel în *Poetica*

Comic este un cuvânt cu un înțeles – aparent – atât de limpede că lasă impresia unui lucru aflat „la îndemână” a spune dintr-o suflare totul despre el. Pare o bagatelă, un fleac, un „ridiculus mus”, dar operă a muntelui în durerile facerii. Dacă stăruim, îți revine partea muntelui: există atâtea lucruri imprecise despre comic, încât noțiunea amenință să prolifereze sub-regnuri indisciplinate de alte noțiuni, îndepărtându-se vertiginos și în direcții diferite față de centrul genetic. Pentru Aristotel însuși, obârșia cuvântului nu era de tot clară: originea este *kómos*-ul, procesiunea ritualică dionisiacă, ori este hălăduirea actorilor prin *komai*, satele și coclaurii din afara cetăților, cum susțineau megarienii? Comedia are o extracție divină, ori una „curat” plebeiană, ocupându-se ea, la acea vreme, de faptele oamenilor neciopliți? Caracterul „impur” al comicului, recunoscut evasiunanim, îndreptățește la a considera adevărată dubla origine a conceptului, ceea ce ar justifica întru totul ezitarea aristotelică.

Urmând „calea sacră” a teoriei lui Fr. Nietzsche din *Nașterea tragediei*, care vedea în serbările dionisiace obârșiile tragediei, se poate intui mai lesne de ce tragicul se dizolvă în comic, dând naștere tragicomediei, sau cum devine posibil ca tragicul și comicul să coincidă în drama comică a teatrului absurd. Aristotel compară comedia și tragedia, „una năzuind să înfățișeze pe oameni mai răi, cealaltă mai buni decât sunt în viața de toate zilele” (Aristotel 1965: 55).

Precizările despre comedie, care ar fi „imitația unor oameni neciopliți; nu însă o imitație a totalității aspectelor oferite de o natură inferioară, ci a celor ce fac din ridicol o parte a urâtului. Ridicolul se poate dar defini ca un cusur și o urățime de un anumit fel, ce n-aduce durere nici vătămare: așa cum masca actorilor comici e urâtă și frământată, dar nu până la suferință” (Aristotel 1965: 58), au avut și au încă actualitatea lor: comicul este un fenomen estetic (este *mimesis*, imitație) și are ca obiect defecte și o urățime asociată lor, ținând de o natură inferioară, acest „urât” asociat fiind *numai o parte* a unei naturi, puțin grav („nu până la suferință”) și inofensiv, constituind sursa râsului. Oamenii din comedie sunt mai răi decât în realitatea cotidiană, adică „excentrici” în negativitatea lor, fără a fi excepționali (la adăpost de a deveni tragiți).

Consecințele frazelor aristotelice amintite se recunosc îndeaproape în tot ce s-a scris în materie de comicologie, până astăzi. „Excentric”, comicul are dimensiune socială; râsul comic va conține o funcție critică, vizând „mai răul” din om; din perspectivă psihologică (și psihanalitică) comicul afirmă o superioritate (postulată...) a receptorului, a părții lui bune, victorioase asupra celei rele și realizând „economia

psihică” teoretizată de Freud; comicul este „depășirea” estetică a urâtului, „dreptatea poetică” făcută firescului împotriva nefirescului (a „mecanicului”, în accepțiunea lui Bergson).

Aristotel nu-l uitase nici pe Homer „care a făcut să se întrevadă aspectul viitor al comediei, turnând în forme dramatice nu invectiva, ci comicul”, având astfel în vedere dimensiunea parodică, raporturile sale ironice și intertextualitatea. Chiar dacă la acea vârstă a copilăriei culturii grecești, conceptul de *comic* era încă „nevertebrat”, un „protozoar” estetic ce avea să acumuleze milenii de experiență estetică până să ajungă ființa miraculoasă, multiformă și greu analizabilă de acum, acel „protozoar” conținea, cu siguranță, codul genetic, astăzi încă descifrabil în fenomenul comicului.

O ipoteză de lucru „experimentală” și o cale indirectă către concept ar fi presupunerea că, în partea pierdută a *Poeticii*, între alte exemple, Aristotel s-ar fi oprit și asupra lui Aristofan, cu *Lisistrata/ Adunarea femeilor*, pentru caracterul complex al acestei comedii. În ce măsură oare corespunde ea descrierii, nu cumva se sustrage în vreun fel prudentei și evazivei paradigme aristotelice, schițate în linii generale și doar ca polaritate negativ-simetrică a tragediei? Ce era o „adunare a femeilor” pentru democrația ateniană decât un „scandal”, permis, asemenea vocii bufonului, datorită „imunității” de care se bucură ficțiunea comică; numai ei i se poate ierta să rădă de instituții, să le pună la îndoială demnitatea, justetea, utilitatea. Femeile se adună noaptea, în afara cetății, se travestesc în bărbați și le iau locul, votând niște legi feminist-democratice. Rezultatele farsei politice sunt dezastruoase, și nu doar pentru arhonți și oligarhi. Ei ne apar jalnic micșorați: ies noaptea îmbrăcați pe jumătate în hainele nevestelor, bâjbâind după cel mai apropiat copac (precum credinciosul prieten al omului...). Ușurați, trag vânturi și se sperie de vecini, și ei victime ale farsei. Demnitatea lor de conducători ai cetății s-a spulberat: sunt bătrâni, fricoși, robiți instinctelor și nevoilor trupesti. Manipulați de adunarea femeilor și de legile cele noi, bărbații aceștia „venerabili” se vădesc niște inși lacomi, robi ai îndestulării și ai tuturor slăbiciunilor. Iar „noua democrație” este un haos organizat, cu efecte grotești: tânărul îndrăgostit, la poarta iubitei, e înhățat de câteva cotoroanțe, cărora trebuie să le intre în grații, „după lege”. Satira politică, după ce-și „desființează” obiectul, demascându-i convenția găunoasă, se autoanihilează într-un comic vecin cu absurdul; în stadiul în care se află democrația ateniană, condusă de adunarea bărbaților și de sfatul arhonților, rânduiala socială este lamentabilă – dar poate deveni, „democratizându-se”, mai mult, îngrozitoare, insuportabilă, atroce – acesta pare a fi mesajul lui Aristofan. Putem râde așadar, că nu s-a ajuns până acolo... bine că totul e numai „teatru”. Drama comică shakespeariană n-a trebuit să inventeze prea mult, aproape nimic nu-i lipsește lui Aristofan, care este, în felul său, un modern: spiritul critic acut și curajos, coroziv față de instituții și valori sociale acreditate, personaje verosimile și tipice totodată – între care putem recunoaște cel mai prestigios cuplu comic, „bătrânul și baba, ca prototipuri ale diformităților fizice, care sunt, poate, cele mai vechi tipuri atestate” (Marino 1973: 430) – o dimensiune satirică pe două planuri concomitente, vizând

defecte ale „sistemului” și, respectiv, cusururi omenești, în planul individual; motivul lumii de-a-ndoaselea, anunțat încă în titlu, o „adunare a femeilor”, cu infinitele ei efecte; *travestiul*, care devine aici instrument parodic, ridicând, pentru noi o mică nelămurire – dacă toți actorii greci antici erau bărbați, femeile fiind bărbați travestiți, atunci personajele femeii-travestite-în-bărbați erau oare bărbați pur și simplu, „trădând” simulate comportamente feminine, sau regulile trebuiau încălcate? – în fine, găsim la Aristofan „complotul” nocturn al femeilor, adunarea lor secretă, cu jurăminte și devize, cu adoptarea unui cod nou de „limbaj travestit”, constituie un topos al conjurației, un fel de „mister” laic, parodic. La acestea s-ar putea adăuga comicul erotic, „intimist”, care se apropie de limita periculoasă a scabrosului-grotesc. Privită în ansamblu, satira politică a lui Aristofan, mizând pe „lumea răsturnată” în numele unor valori clamate cu tărie și entuziasm de către femei (dreptate, demnitate, libertate, emancipare...), „punând în act” noua ordine ideală, care se împotmolește, agonizează, se destruturează ca un mecanism iremediabil deteriorat, imprimă comicului o tensiune care „suspendă sentimentul comic la limita tragicului” (Marino 1973: 434). Cum e posibil așa ceva? „Când o situație inferioară învinge și sfidează adevărul, binele și frumosul, impunându-și puterea sa distructivă, comicul capătă un gust amar, o nuanță apăsătoare, dureroasă” (Marino 1973: 434). Asemenea „descumpăniri” ale sentimentului comic, frecvente, la drept vorbind, în literatura comică, prin permanentizare, consolidează victoria neadevărului, a răului și urâtului într-o „farsă tragică”, sau „dramă comică”, adică în absurd, unde comicul și tragicul coincid. Modernitatea teatrului absurd, în accepțiunea sa radicală (la autorii existențialiști din secolul al XX-lea), în fapt, are noutatea antichității, având ca nucleu acele contradicții arhetipale, sufletul și trupul, bine/rău, rațiune/instinct, cunoscută fiind predilecția primilor comedioграфи pentru „dezbatere”, disputele între „principii”, între „elemente” (la Epicharmus). Lumea răsturnată din *Adunarea femeilor* construiește comicul pe aceste contraste acutizate, centrate pe feminin/ masculin, contrast complicat de putere/dependență, cutumă/sexualitate, cu dizarmoniile induse de inversare, mai exact, de instabilitatea tranzitorie a unor raporturi fundamentale și a unor conflicte ireductibile aflate în însăși esența umanului. Cuplurile de bătrâni, la Aristofan, ca și la Eugen Ionescu, eliberate de iluzia pasiunilor, de lecția vitală a tinereții, de elanurile voinței de construcție și realizare, fără a pierde exigența demnității, se văd reduse la automatismul convenției, la precaritatea aproape infantilă a ființelor dependente imperios unele de altele, toate acestea pe fondul unei inerții vane, nostalgice, a aspirațiilor întregii vieți: finalmente, în aceasta constă fondul tragic, *neasumat*, care capătă aparența, mult mai suportabilă și dezangajantă, a *comicului*. Oprind aici considerațiile „inactuale” din această introducere la actualitatea conceptului antic despre fenomenul comic, în cele ce urmează vom încerca a regăsi punctele de convergență ale ideii la gânditori dintre cei mai diferiți și totodată, mai apropiați de intimitatea subiectului, trăitori în ultimele secole, când conceptul de comic, ajuns la o bătrânețe respectabilă, pare a-și păstra configurația și comportamentul estetic.

Dilema metodologică

Simpla investigare a două texte esențiale, ținând de vârsta începuturilor conceptului de *comic*, dialogul *Philebos* al lui Platon, respectiv *Poetica* lui Aristotel, are ca rezultat evident o primă – și, în fapt, cea mai reductibilă – dificultate ridicată de problema definiției comicului: multiplicarea punctelor de vedere posibile, a metodelor și, nu în ultimul rând, determinarea domeniului de manifestare a fenomenului. Platon vede lucrurile în contiguitate: plăcerea răsului transcende domeniile (al vieții de obște, al trăirii religioase, al artei spectacolului), fiind un afect al omului, ținând astfel de *ethos* (de altfel, *ridicolul* vizat de el are un pronunțat caracter moral). Privit dinspre efect, „comicul” teoretizat astfel este o esență profundă, din afara artei, captată în comedie. Aristotel privește dinspre artă spre comic, acesta fiind rezultatul imitației, în comedie, a oamenilor înfățișați mai răi decât sunt în realitate. Comicul aristotelic are ca obiect, ca și la Platon, altminteri, un defect, o „urățime”, o inferioritate, într-un cuvânt, un *urât* pe care arta îl valorifică estetic, atât timp cât nu provoacă suferința; rezultat al unei anume optici artistice, comicul este, la Aristotel, corelat nu atât etosului (eticului), cât esteticului. Întreprinderea lui Platon este una fenomenologică, a lui Aristotel, firește, este o *poetică*, cea dintâi este centrată pe *subiect* (vizează așadar dimensiunea pragmatică, a *efectului* comic, în *afectul* plăcerii comice), cea de a doua se întemeiază pe *obiect*, încercând să abstragă comicul din comedie (și are în vedere obiectul generator de comic, rău/urât, și modalitatea comediei de a ni-l înfățișa, în raport cu realitatea), așadar se sprijină pe efortul de teoretizare a unui gen artistic. Ambele demersuri atașează comicului viziunea critică și o intenție modelatoare (morală), a artei comice, așadar o componentă etică, extra-artistică, dar strâns corelată efectului comic propriu-zis, plăcerii comice.

Cele două viziuni, platonice și aristotelice, sugerează, evident, două căi de investigare: a chestiona asupra fenomenului comic, la modul analitic, a face deci investigația *cazurilor*, cealaltă cale, de a sintetiza *istoria* comediei. Lor li s-ar adăuga o istorie critică a teoriei comicului, dar aceasta din urmă ar deveni gratuită, dacă nu și-ar sprijini argumentele pe studiul evoluției genului comic. „Prima dificultate” deja amintită se multiplică, iată. Un cerc vicios al cercetării nu întârzie a se contura: schițând o istorie a genului comic, fie ea oricât de modestă, de restrictivă, de care concept al comicului, restrictiv, s-ar putea folosi cel hotărât să întreprindă temerara cercetare a domeniului, care ar putea fi criteriul stabil după care s-ar stabili repertoriul de opere comice, de investigat, și în virtutea cărui concept definit și operațional, s-ar putea separa opera „reprezentativă” de cea „mai puțin reprezentativă”, cea prin excelență comică de aceea „parțial comică”, sau comică „în plan secund”? Nu cumva ar trebui să știm *dinainte* ce este comicul, prin revelația trimisă de vreun zeu (sau daimon socratic), pentru ca, mai apoi, să verificăm adevărul conceptului, la Aristofan, la Shakespeare, la James Joyce, la Samuel Beckett, în fine, la Eugen Ionescu? Dar, de ce nu, la Dostoievski, în *Idiotul*, la Gogol, în *Suflete moarte*, *Mantaua* și *Nasul*, la Kafka, în *Metamorfoza*, ori la Eminescu, în *Moartea lui Ioan Vestimie*? Ar putea interveni scuza că până și

Socratele lui Platon invocă, el însuși, „credința” că, de pildă, plăcerea nu e chiar Binele, că trebuie să mai fie ceva mai presus de ea. A cerceta istoria comediei, însă, nu ar avea alt răspuns decât că fiecare epocă, și cultură, și autor creează un tip specific de comic; am afla că „unicul” este multiplicitate, fără a ști *ce este* de fapt, intuiție pe care o posedam înainte de oricare întreprindere. O singură cale ne rămâne la îndemână: încercarea de a investiga *originile* comediei: ale artei comice, dar și originile cuvântului *comic*. O atare cercetare a mai fost întreprinsă, nu o dată, și în chip strălucit, începând, desigur, cu Aristotel, care se apleacă asupra înțelesurilor originare ale cuvântului *kómos*, atunci când comedia abia se conturase ca gen artistic. Deși, la acea epocă, nu se putea vorbi încă de o *istorie* a comicului, lui Aristotel nu-i scapă faptul că fenomenul comic nu este sortit să rămână captiv între granițele spectacolului de teatru, substanța, „duhul” comic migrând între genurile literare.

„Aceasta [poezia] s-a împărțit după caracterele individuale ale poezilor, firile serioase înclinând să imite isprăvile alese și faptele celor aleși, iar cele de rând pe ale oamenilor neciopliți: gata să compună din capul locului stihuri de dojană, precum ceilalți cântări și laude. De vreo operă din acestea mușcătoare, a unui poet dinainte de Homer, nu se pomenește, măcar că poezi trebuie să fi existat mulți. De la Homer încoace însă nu lipsesc, cum ar fi *Margites* al acestuia și altele la fel, în care își face apariția și metru adecvat, până astăzi numit *iambic*, după deprinderea de a-și arunca unul altuia înțepături astfel compuse. În felul acesta, dintre cei vechi, unii aungeau autori de poeme eroice, alții de poeme satirice.

Așa cum s-a dovedit poet mare în genul serios (în care singur el a lăsat în urmă-i nu numai compuneri frumoase, ci adevărate imitații dramatice), Homer a fost și cel dintâi care a făcut să se întrevadă aspectul viitor al comediei, turnând în forme dramatice nu invectiva, ci comicul. Într-adevăr, în raport cu comedia, *Margites* e ceea ce-s tragediile față de *Iliada* și de *Odissea*” (Aristotel 1965: 57).

Paternitatea lui Homer asupra lui *Margites*, poem dramatic eroi-comic, de inspirație populară, având ca protagonist un fel de Păcală, personaj ridicol, nu anulează (prin excepție) obârșia „subiectivă” a comicului – „caracterele individuale ale poezilor” – și, mai important încă, sugerează că efectul comic al unei opere nu este legat cu necesitate de procedeele speciei literare, ci datorat unei aptitudini a autorului, tocmai prin aceasta comicul putând participa la alcătuirea unor creații de factură diferită: „vreo operă din acestea mușcătoare”. Ceea ce surprinde, într-un pasaj învecinat din *Poetica*, este faptul că Aristotel atribuie înseși tragediei o origine satirică, presupunând dezvoltarea unei faze intermediare, a unei drame ușoare, în grai hazliu și metru trohaic” (Pippidi 1970: 193), între ditiramb și forma clasică:

„În ceea ce privește întinderea [tragediei], pornită de la subiecte mărunte și de la un stil hazliu, explicabil prin obârșia ei satirică, într-un târziu a câștigat gravitate, iar metru, din tetrametru trohaic a ajuns trimetru iambic. La început se folosea tetrametrul trohaic, pentru că poezia tragică era un simplu cor de satiri și pentru că acest metru îi dădea un mai accentuat caracter de danț. Când dialogul și-a făcut apariția, natura singură a găsit metru potrivit; se știe doar că, dintre toate măsurile, iambul e cel mai apropiat de graiul obișnuit” (Pippidi 1970: 155–156).

Aristotel își puna încă atunci întrebarea dacă tragedia și-a dobândit în întregime caracterul propriu, înclinând să creadă că, „după multe prefaceri, găsindu-și forma adevărată, a încetat să se mai transforme” (Pippidi 1970: 155), conștient de natura proteică a artei. Prin comparație, comedia era încă departe de a se fi desăvârșit: „După ce comedia și-a dobândit *oarecum* [subl.n.] înfățișarea proprie...” (Pippidi 1970: 155). Istoria genului confirmă îndoiala Stagiritului, în sensul că opera comică a cunoscut o dinamică mult mai evidentă decât genul tragic, mult mai deschisă improvizației și noutății. Conceptul însuși de comic posedă o mult mai mică stabilitate teoretică, în comparație cu acela de tragic. Se poate vorbi chiar de o hipertrofie a conceptului de comic, în stare să-l asimileze pe acela de tragic, în „comediile” unor autori ca Samuel Beckett sau Eugène Ionesco, din această aparent nelimitată disponibilitate a genului comic, a multiplelor sale deschideri. Ipoteza avansată de Aristotel (neconfirmată, dar nici infirmată), a existenței unei vârste intermediare a tragediei, între ditiramb și forma sa clasică, sub aspectul „dramei ușoare, în grai hazliu și metru trohaic”, străbunica antică a melodramei, nu numai că vine în sprijinul concepției despre originea comună a tragediei și a comediei, dar sugerează paradoxala întâlnire, la limită, a celor două concepte, ca și capacitatea anticilor încă de a percepe simultan comedia și tragedia vieții, cum destul de explicit *apare* ideea la Platon, în *Philebos*. Că anticii puteau gândi realmente astfel ne confirmă un pasaj din *Prologul* la *Amphitruo*, de Plaut (piesa este scrisă aproape la sfârșitul vieții lui Plaut, adică la aproximativ trei secole după Aristotel), în care Mercur anunță subiectul piesei:

„Vă spun, acuma, rostul soliei mele-aici;/ Pe urmă subiectul acestei tragedii./ De ce vă-ntunecăriți deodată? C-am vestit,/ Pesemne,-o tragedie? Sunt zeu, și pot s-o schimb./ Din tragedia voastră pot, dacă vreți, să fac/ O comedie, fără să mă ating de-un vers./ [...] Vă fac o piesă mixtă, o tragi-comedie./ Că-mi pare-o necuviință s-apară zei și regi,/ Și piesa să rămână, în totul, comedie” (Plautus 1974: 10–11).

Comedia plautină pare să ducă la ultimele consecințe sugestia lui Aristotel (la care, se crede, ar face aluzie), a posibilei fuziuni a genurilor. Sfârșindu-se cu bine, piesa conține elemente ale subiectului demne de tragedie: Amphytrio este regele Tebei, soția sa, Alcmena, săvârșește un adulter, fără s-o știe, echilibrul familiei este amenințat dramatic, identitatea oamenilor este pusă la îndoială, ca și convingerile lor. Cu toate abaterile de la regulă, *Amphitruo* rămâne o comedie, dar cât de diferită de tiparele grecești, contemporane *Poeticii* lui Aristotel, o poate proba și acest scurt pasaj, deja citat. Înțelegem imediat că între „noua” comedie greacă, din secolul al V-lea, și comedia lui Plaut (aproximativ anul 188 î.e.n.) s-a produs o ruptură semnificativă, după ce, trei secole, comedia latină se nutrise în prelungirea celei grecești, ale cărei tipare, subiecte, locuri, personaje încă le păstrează. Multe dintre aceste personaje din piesele lui Plaut sunt recognoscibile în teatrul clasic: gemenii din *Menaechmi* au inspirat *Comedia erorilor* de Shakespeare, *Epidicus* l-a inspirat pe Molière în *Les fourberies de Scapin*, *Aulularia* este modelul pentru *L'Avare* de Molière, *Captivi* a înrăurit pe Ariosto și pe Calderon de la Barca (în *Viața e vis*),

Amphitruo a constituit nucleul creațiilor unor Molière, în *L'Amphytrion*, sau Heinrich von Kleist (drama *Amphytrion*). Ceea ce interesează în evoluția comediei, dincolo de șirul acesta al contiguității la nivelul tipurilor, caracterelor, subiectelor tipice, sunt tocmai rupturile în evoluția genului, ele fiind acelea care modulează, articulează conceptul de comic, până la complexitatea în care îl înțelegem astăzi. O astfel de cercetare, investigând originea și esența comicului, pe de o parte, dar și istoria teatrului, ca succesiune de structuri și rupturi, conturând etape, de cealaltă parte, este cartea lui Michel Meyer, *Comicul și tragicul. Perspectivă asupra teatrului și istoriei sale*. Ceea ce atrage atenția, de la început, în chiar titlul cărții sale, este aparența tautologică a subtitlului: așadar, o *perspectivă* asupra teatrului nu ar fi același lucru cu o privire diacronică asupra teatrului, cu *istoria* sa. Această aparență tautologică vine în întâmpinarea dilemei metodologice ridicate de acea primă dificultate, pe care am sesizat-o încă din primele rânduri ale subcapitolului de față: a interoga supra originii și esenței comicului sau a încerca o descriere a comicului în devenirea lui, ca istorie a comediei; comicul, sau comediile? Dar, istoria comediei se confundă realmente cu devenirea conceptului de comic? Istoria comicului nu conține oare istoria prejudecăților legate de acesta, a tuturor răcăirilor și confuziilor, confruntarea cu ele redându-ne neștiinței inițiale în privința întrebării ce este comicul? *Toate* comediile sunt, oare, veritabile comedii, dețin ele, negreșit, prețioasa esență sau, dimpotrivă, cele mai multe dintre ele sunt aproximări și eșecuri omenești?

„Aparență” tautologică, de care acuzam subtitlul, exact acest lucru afirmă: problema și istoria problemei pot fi sugerate, tautologia gândirii poate fi evitată. Și aceasta devine posibil îndreptând cercetarea asupra originii lor.

Michel Meyer și gândirea problematologică

Succesor al lui Chaïm Perelman, întemeietorul neoreticii contemporane, la Catedra de retorică a Universității Libere din Bruxelles, Michel Meyer, prin formația multiplă – filosofie, științe economice, arte – și prin disponibilitatea de deschidere a gândirii sale către domenii variate, deși, într-un anume grad, conexe: filosofie, teoria argumentării, retorică, teoria literaturii, filosofia limbajului, ni-l recomandă ca pe un spirit deopotrivă modern, multidisciplinar, și totodată înrudit cu marea tradiție a gânditorilor care filosofează asupra a ceea ce este prim, pornind de la interogarea întrebării (chestionării) înseși: „questionner le questionnement même” (Meyer 2006: 31), care se transformă în principala metodă de investigare, *interogativitatea radicală*.

În sprijinul unei precise înțelegeri a terminologiei de care uzează M. Meyer, voi schița aici câteva dintre conceptele fundamentale ale demersului problematologic, începând cu acesta din urmă: *problematologia* „nu este nimic altceva decât studiul chestionării. Aceasta apare din dialogul cu tradiția ca o necesitate a ceea ce este gândibil (*pensable*), ca pozitivitate a filosoficului în relația sa cu istoricitatea” (Meyer 2006: 15). Și, o altă definire a „manierei de a filosofa”, într-un articol recent al lui Michel Meyer:

„A chestiona originarul, fundamentalul, ceea ce este prim, înseamnă a chestiona chestionarea... [...]. Dacă filosofia este o chestionare radicală, atunci este necesar a ne întreba asupra chestionării ca atare, a se da un limbaj adaptat pentru a capta întrebările în noi înșine și în altul, pentru răspunsuri, diferență pe care limbajul judecății (sau al propoziției) a eludat-o întotdeauna, denaturând cei doi termeni care compun diferența întrebare – răspuns. Am numit această nouă manieră de a filosofa *problematologie*” (Meyer 2006: 16). Diferența problematologică se referă la dualitatea fundamentală a limbajului, este diferența întrebare – răspuns. Categorii apriorice la Kant, pentru Michel Meyer, timpul și spațiul „sunt forme pe care le ia respingerea istoricității când Istoria se accelerează. Ele permit a nu se referi la Istorie și de a continua a o anula prin gândirea identității în schimbare și în ciuda ei. Spațiul și timpul sunt răspunsuri istorice la Istorie: ele o resping creând o diferență între ea și ele” (Meyer 2006: 30). Această modalitate de a gândi timpul ca o formă „inertială”, care se opune Istoriei, nu este, de altfel, atât de nouă, pe cât ne apare astfel formulată, dacă ne gândim la felul în care Henri Bergson exprima o idee asemănătoare: „Timpul este ceea ce se opune ca totul să fie dat dintr-o dată” (Bergson 1995: 103). Pentru gândirea problematologică, „întrebarea asupra omului are în mod direct ca răspuns faptul că omul este o întrebare” (Meyer 2006: 31), mod eminamente eminescian de a privi conștiința cunoscătoare, caracterizată în aproape aceleași cuvinte, în *Archaeus* (Eminescu 1977: 283).

Nașterea tragediei și a comediei în interpretarea problematologică a lui Michel Meyer

„Teatrul ia naștere prin punerea în scenă a diferenței. Prin natură sau prin definiție, orice identitate a grupului, a oricărui grup uman, exclude diferența; în același timp însă, identitatea nu este imaginabilă sau realizabilă în afara diferenței. [...] Funcția aceasta revine regelui și puterii în general. Fiecare membru al grupului se proiectează și se recunoaște în ceea ce regele unifică. În acest sens el este dacă nu unic, măcar diferit de toți ceilalți. Regele încarnează în ochii celorlalți identitatea vizibilă a colectivului. Diferența este deci necesară pentru a avea identitate: e legea fundamentală a oricărei identități în specia umană. Grupurile și societățile nu pot fi gândite doar prin identitatea membrilor lor, pentru că cineva trebuie să se delimiteze de grup pentru a-l exprima, legitimând astfel existența celui din urmă ca entitate omogenă. Astfel s-ar putea explica originea religiei, adică a legăturii transcendente prin care un același grup se recunoaște și se identifică” (Meyer 2006: 63–64). În continuare, Michel Meyer reformulează ceea ce s-a numit *paradoxul puterii*, în termenii identitate/diferență, acest paradox exprimând necesitatea sacrificării regelui, ca necesitate de a recrea identitatea grupului, de a-i re-fonda această identitate, în acord cu ritmul cosmic, în societățile primitive sau „anistorice”, fenomen stupefiant asupra căruia s-a aplecat James Frazer, în *Creanga de Aur*, „o moarte care survine adesea primăvara, când forțele naturii oferă spectacolul reînnoirii” (Meyer 2006: 64). În momentul în care, în locul regelui, este sacrificat

țapul ispășitor, oamenii posedă gândirea simbolică. Dacă sacrificiul este o sărbătoare care celebrează dispariția diferenței, el nu este mai puțin un rit de purificare: „Regele este sacru, intangibil, și orice contact cu el înseamnă o prihănire ce va trebui purificată. Regele înseamnă deci distanțare, ceea ce face ca sacrul să fie în același timp sursă de venerație și de teroare” (Meyer 2006: 65). Așa s-ar explica, evident, de ce *Regele moare* este cel dintâi spectacol tragic, care înalță și purifică auditoriul și, opinează autorul în discuție, de ce și azi oamenii simt nevoia să-i vadă pe cei puternici/ diferiți pedepsiți pentru excesele la care puterea/ diferența lor îi determină, pentru că *simțim nevoia* să-i urâm în aceeași măsură în care tindem să ne conturăm, o dată în plus, identitatea, atașată valorilor colective, lezate de ceea ce este violent *diferit*.

În contextul unui fel de nominalism primitiv, în care *numele* erau lucruri printre alte lucruri, încât stăpânirea numelor era totuna cu stăpânirea lucrurilor (principiu al gândirii magice), explică M. Meyer, sacrificiul regelui devine o celebrare a numelui său – nu întâmplător, la dispariția reală a unui rege, cel care îi lua locul îi lua și numele –, pe scurt, regele a murit, trăiască regele: „Țapul ispășitor încetează să mai fie un adevărat țap și devine simbolul diferenței ce trebuie abolită pentru ca grupul să-și regăsească unitatea. Originea cuvântului *tragedie* poartă toată greutatea acestei alunecări simbolice, *tragos* însemnând în greacă *țap*, deși niciun astfel de animal nu-și are locul pe scenă. Și totuși, această etimologie nu încetează să suscite perplexitate” (Meyer 2006: 66). Michel Meyer aduce în discuție descrierea lui Vito Pandolfi a ceremoniilor – cortegii ale sacrificiilor rituale, Marile Dionisiace, la care, pe altarul lui Dyonissos, era înjunghiat taurul și satirii intonau ditirambul, „cântul în onoarea zeului. La început, această cântare nu avea reguli prestabilite, ci era improvizată; mai apoi i s-a dat o structură stabilă, iar satirii, în locul obișnuitei improvizării, aveau un text în versuri. Caracterul rămânea însă eminent liric, corul satirilor (cincizeci, costumați în țapi) intona cântul la unison, fără să apară dialoguri dramatice. Curând, elementul coral s-a împărțit în două semicoruri, dintre care unul puneă întrebări, iar celălalt răspundea” (Meyer 2006: 66–67). S-a ridicat adesea obiecția că ditirambul satirilor era mult mai apt, prin caracterul carnavalesc, demitizant, „dionisiac” și licențios, să dea naștere *komos*-ului, să fie adică origine a comediei. Știm că Aristotel indica o origine comună tragediei și comediei, în pasajul deja citat, în *Poetica*: „Ivită dar [tragedia] din capul locului pe calea improvizărilor (ca și comedia de altminteri): una mulțumită îndrumătorilor corului de ditirambi, alta celor de cântece licențioase...” (Aristotel 1965: 58), *komos*-ul fiind, la origine, o bachanală veselă, itinerantă, M. Meyer numindu-i chiar pe comedienii ce poposesc prin sate (*komai*), „un fel de truveri care merg din cetate pentru a petrece. Dionis pare a fi fost onorat și de tragedieni, și de comedienți, ceea ce repune în discuție problema originilor lor. Rămâne explicația prin social, prin tipul de public și problemele prezentate, fapt ce nu explică însă perenitatea genului și constituirea tragediei și a comediei ca genuri literare proprii” (Meyer 2006: 79).

Comentând raportarea genurilor la dimensiunile fundamentale, *etos – patos – logos*, M. Meyer observă că „ceea ce le separă este *etosul*, oratorul care nu joacă același rol. Și în epopee avem de-a face cu un limbaj versificat, dar tragedia nu se distinge de epopee prin *patos* și prin *logos*, care nu este tipul de discurs formal, dar și *obiectul* acestui discurs. Epopeea descrie o stare a lumii și o ordine socială care corespunde acestei lumi, acolo unde teatrul, prin spectacolul pe care îl presupune, este centrat mai mult pe raportul cu celălalt, pe a-i arăta celui alt, interlocuția fiind cuvântul cheie în acest caz. Epopeea trimite la *el*, în timp ce teatrul e centrat pe *tu*. Iată tot ceea ce diferențiază *logosul* de *patos*. Astfel devine clar până la ce punct demarcarea *etos – patos – logos* este crucială pentru a sesiza diferențele dintre epopee și tragedie, dintre poezie și tragedie, fără de care am fi nevoiți să găsim diferențe care nu există și să încercăm inutil să creăm distincții care nu rezistă. Rolul emoțiilor este mai important în teatru decât în epopee, unde predomină *valorile*. Din nefericire, Aristotel n-a sesizat această distincție, pentru că [...] filosoful împinge tragedia către *patos* și comedia către *etos*. Dar răsul nu este la rândul său o plăcere eliberatoare? Dar e adevărat că răsul nu joacă nici un rol în edificarea morală a spectatorilor, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în tragedie. O asemenea alunecare presupune că *etosul* înseamnă *etic*, fapt lipsit de sens înaintea civilizației romane” (Meyer 2006: 78).

Pentru a nuanța lucrurile până la capăt, este necesară raportarea genurilor la aspectele limbajului: „Limbajul figurativ traduce diferența și, cum putem oricând să considerăm *ceea ce* este spus din singurul punct de vedere al lui «despre ce», adică al lui «ceea ce» care face obiectul referențial, literal al limbajului, ajungem să uităm metaforicul din câmpul literar pentru a nu vedea decât *ceea ce* este spus. Acest dublu aspect al limbajului literar permite limbajului poetic să traducă distanța dintre eroii tragici și muritorii de rând, la fel cum le permite acestora să sesizeze *despre ce* e vorba în acțiunile reprezentate, deci să *refere* textul la o lume accesibilă intelectual în ciuda diferențelor dintre indivizi. Prin urmare, există un limbaj care pune accentul pe latura metaforică și figurată a ceea ce este spus, după cum există un limbaj care privilegiază aspectul realist al discursului, iar literatura a știut să joace pe acești doi versanți pentru a da naștere la *tipuri* specifice” (Meyer 2006: 81). Simplificând tot ce am rezumat deja, M. Meyer ajunge la următoarea schemă:

	<i>Ethos</i>	<i>Patos</i>	<i>Logos</i>
Limbaj figurativ	Poezie	Tragedie	Epopee
Limbaj realist	Roman	Comedie	Povestire

Ce ne spune cea de-a doua coloană a schemei lui Meyer? „Dacă textul este înțesat de metafore, compus în limbaj figurat sau figurativ, avem de-a face cu tragedia. Dimpotrivă, dacă este preferat realismul în «a arăta», avem de-a face cu

comedia, care poate fi truculentă, poate stârni râsul (sau nu) și care în orice caz pare mai apropiată de situațiile trăite de spectator. Istoria, care adâncește diferențele în sânul vechilor răspunsuri, readuce în discuție disocierea dintre răspunsurile ce pun probleme și celelalte, de care «actorii» sau mai degrabă personajele povestirii nu sunt neapărat conștiente, altfel nemaexistând nici tragedie, nici comedie” (Meyer 2006: 82). Tragicul și comicul sunt, la M. Meyer, două modalități opuse de a valoriza diferența: tragicului îi răspunde un exces de metaforizare, „tragedia este odiseea metaforicului afectat de Istorie. Astfel, identitățile, vechile răspunsuri literale, ce nu pot rezista, explodează în conștiință și acțiune, în ciuda voinței celor care le reinterpretează în manieră proprie pentru a le mai justifica, și mai ales ale celor care înscriu diferența în sânul vechilor răspunsuri ca metafore ale acestora, ca și cum tot ele s-ar afla în spatele jocului Istoriei, ca și cum ele ar rămâne neschimbate de ea” (Meyer 2006: 86). Așadar, personajele puternice ale tragediei vor să dea viață vechilor răspunsuri, care, acum, sunt doar metafore, în timp ce personajul comic ignoră Istoria, se agață de o literalitate depășită, de identități ce nu mai sunt valabile. Dacă personajele tragice sunt deseori personaje istorice, sau cel puțin le evocă (valoric), în comedie avem de a face cu „istorii” banale, cu indivizi comuni, așa cum întâlnim în viața cotidiană, cu diferența că omul comun obișnuit (spectatorul) nu cade în capcana acestor literalități depășite, cel ce sesizează comicul nu este „depășit” de istorie, ci, treaz și adaptat, este sincron cu Istoria. „Pe scurt, sintetizează M. Meyer, comedia nu este posibilă decât pentru că manifestă exces de literalitate, tragedia pentru că nu are îndeajuns. Limbajul figurat, metaforic, care exprimă amalgamările pe care tragedia le dezleagă, se pretează foarte bine versificației genului liric, poetic, fapt ce explică și diferența de formă, adesea notată, dintre tragedie și comedie” (Meyer 2006: 88).

Cazul lui Don Quijote, care, inevitabil, a atras atenția și autorului în discuție, este de două ori delicat: ca personaj comic, el suferă un exces de literalitate, dar cum? Întâi, se prefăce a nu fi observat că Istoria „s-a accelerat”, că epoca lui Amadis de Gaula a trecut; dar, pentru aceasta, el împrumută lucrurilor din jur o identitate falsă (sau slabă, cum spune M. Meyer): numește lighenașul bărbierului coif, pe slujnica de la han Dulcineea, numește morile de vânt din peisajul spaniol monștri – pentru că toate acestea îi sunt necesare. Don Quijote, așadar, șterge diferența instituită de Istorie, instituind o nouă literalitate (convenabilă), nu pentru că ar confunda metaforicul cu literalitatea, ci într-un elan nebunesc de a respinge diferența și de a reinstitui vechile răspunsuri (considerate de toată lumea ca perimate, ca simple metafore). De aceea și este Don Quijote, privit din interior, un personaj tragic, iar unele dintre aventurile lui sunt aproape niște nenorociri, ca să nu mai vorbim de urmările cu totul nefericite ale isprăvilor lui, asupra celorlalți.

Într-un cuvânt, Don Quijote trăiește metaforele pentru a anula diferența istorică în mod dureros și dramatic, din acest motiv el fiind în aceeași măsură comic și tragic, întrucât valorile pe care el vrea să le instituie depășesc valorile celor din jur, care îl percep drept comic, dar îndreptățirea lui Don Quijote este cel

puțin la fel de „dreaptă” ca a omului de bun-simț, Sancho Panza, a cititorului din vremea lui Cervantes, ca și a celor de azi.

Don Quijote, pentru că este și comic, este în întârziere; el mai crede în literalitatea unor metafore. Personajul tragic trăiește situația inversă: „Măreția lui Ibsen ține exact de această răsturnare a metaforicului. Personajele cred că vechile răspunsuri nu mai sunt răspunsuri, că nu mai există decât ca «mod de a spune», că efectivitatea lor s-a estompat cu timpul; și de fapt nu e nimic din toate astea” (Meyer 2006: 93). Dacă personajul comic este în întârziere, cel tragic se grăbește să considere trecutul încheiat, răspunsurile sale – metaforice. Trecutul se răzbună, metaforicul lor dezvăluindu-și literalitatea necruțătoare: este cazul lui Oedip și al răspunsurilor oraculare, care „îl ajung din urmă” pe regele ce refuză trecutul.

Concluzionând, M. Meyer vede comicul și tragicul, comedia și tragedia ca răspunsuri complementare și, într-un fel, ca fața și reversul aceluiași fenomen complex: „misiunea teatrului nu constă în a «judeca» pasiunile, ci în a arăta spectacolul diferenței pe care o ignorăm sau o disprețuim. În primul caz avem comedia, în al doilea tragedia. A provoca râsul sau plânsul este o ambiție aristotelică, ce fără îndoială că nu a fost realizată decât rareori; e dificil să ne imaginăm astăzi că s-a răs la piesele lui Aristofan așa cum s-a putut râde la teatrul de bulevard, mai puțin ironic și critic, fapt puțin îndrăgit de masele care adesea caută motive pentru a adera, mai curând decât pentru a critica” (Meyer 2006: 100). Și, încă mai tranșant, Meyer situează tragicul și comicul unul în prelungirea celuilalt, așadar cu posibilitatea latentă de a se contamina reciproc; „Cele două răspunsuri în fața Istoriei sunt unul inversul celuilalt și astfel se explică faptul că, odată cu Istoria care se precipită, am avut și comedie, și tragedie. Una se termină acolo unde începe cealaltă: literalitatea care, din soluție a metaforicului, devine în comedie forma problemelor care se pun aici. În tragedie, Istoria este încă în desfășurare, pentru că metaforele afectează personajele fără ca acestea să își dea neapărat seama – regăsim aici un punct comun cu orbirea comică – și astfel se explică faptul că adesea tragedia împrumută subiecte din Istorie [...]. Invers, comedia este Istoria care a trecut și s-a constituit în lume (provizoriu) comună, cu evidențele ei împărtășite și banalitățile ei mai mult sau mai puțin datate [...]. Retorica comediei exploatează răspunsurile împărtășite acolo unde tragedia se construiește pe problematic...” (Meyer 2006: 104), dar „ideea care se regăsește în ambele cazuri constă în evidențierea diferenței dintre problematic și non-problematic într-o lume în care indiferențierea lor este încă posibilă. Metaforele trebuie luate ca atare, răspunsurile literale de asemenea” (Meyer 2006: 108).

Patosul erorii: indiferențierea problematic/ non-problematic

Dar, pentru a trăi indiferențierea între problematic și non-problematic, ce posedă în comun eroul tragic și omul ridicol? Primul este orbit de patimă, de o pasiune; al doilea este victima unei orbiri comice, ignorare de sine și de alții, cum se exprimă Socrate în *Philebos*, așadar eroul tragic și omul ridicol au în comun

acest *pato*s negativ, în sensul erorii existențiale: pe unul îl plângem, de celălalt râdem. Voi anticipa aici că nu într-un mod esențial diferit va concepe comicul filosofia clasică germană, prin doi gânditori aparent atât de diferiți, Kant și Schopenhauer. Primul va vorbi de un moment în care intelectul nostru se înșală, furnizând sentimentul comic în momentul următor, al „edificării” asupra faptului abia consumat; cel de al doilea va plasa originea comicului în inadecvarea între concept și reprezentarea intuitivă. Eroarea tragică și moartea, eroarea comică și râsul, amândouă împreună subîntind o nesfârșită epopee a erorilor.

Michel Meyer are meritul de a reformula aceste raporturi în termenii problematologiei, oferind un instrument de investigare a limbajului artei, în mecanismul său fundamental, întrebare și răspuns, prin intermediul unor concepte care țin de esența literaturii, cum sunt *metaforicul* și *literalul*, de o parte, și istoria ca *diferență*, ca sens al devenirii, de cealaltă parte.

Comicul în viziunea lui Kant

Dacă e să dăm crezare „profilului” gurmand schițat de Michel Onfray în cartea sa *Pântecul filosofilor* (*Le Ventre des philosophes*) (Onfray 2000: 62), Immanuel Kant, în afara preocupărilor științifice, filosofice în sens strict, de medicină, matematici, religie, astronomie, a conferințelor publice și private care, la drept vorbind, îi absorbeau aproape tot timpul, în afara acestora nemairămânându-i „libere” decât mesele; prefera să ia masa în oraș, în locante populare, aglomerate, zgomotoase, în care se aduna lume multă, pestră; la aceste prânzuri, Kant mânca întotdeauna copios, bând mult și pălăvrăgind, cu o mare poftă de râs. O imagine nu tocmai „ortodoxă” pentru un filosof sistematic, postură frivolă neverosimilă pentru unii biografi târzii, ori pentru un spirit radical ca Nietzsche: „Râsul e o gravă infirmitate a naturii umane, pe care orice cap gânditor trebuie s-o refuze”, cum se afirmă în *Dincolo de bine și de rău* (Popa 1975: 58). Considerăm că, dimpotrivă, după ce te-ai aplecat îndelung asupra întrebărilor despre lumea noumenală și despre lucrul în sine, nu este faptă mai înțeleaptă decât a lua prânzul în mijlocul unor oameni simpli, într-o atmosferă voioasă. Râsul, pentru Kant, e declanșat de ceva ce dezamăgește intelectual, ceva față de care intelectul se raportează negativ, în sensul că se surprinde „înșelat”, derutat un moment, și silit să re-evalueze situația și „ceva”-ul cu pricina: „În tot ceea ce produce un râs puternic, zguduitor, trebuie să existe ceva absurd (care în sine nu poate satisface intelectul). Râsul este un efect care provine din transformarea bruscă a unei așteptări încordate în nimic” (*Critica facultății de judecare estetică*, 1790) (Kant 1981: 245). Pentru Kant, comicul conține un moment de absurditate, dar nu o nerozie oarecare, pentru că „gluma trebuie să conțină ceva care poate înșela pentru o clipă. De aceea, *când aparența se destramă* [subl.n.], spiritul se uită înapoi, pentru a o verifica încă o dată. Astfel, datorită succesiunii rapide a încordării și destinderii el este împins înainte și înapoi și începe să oscileze. [...] durata acestei mișcări nu poate fi controlată și obosește, dar creează totodată și bună dispoziție...” (Kant 1981: 228–229).

Și, în alt loc, descrie o anumită dispoziție, în care datele realității considerate suferă o relativizare și o redimensionare: „*Comicul* în sensul bun înseamnă talentul de a te transpune după voie într-o anumită stare de spirit în care toate obiectivele sunt considerate cu totul altfel decât de obicei (ba chiar invers) și totuși potrivit unor principii ale rațiunii proprii unei astfel de stări. Cel care este supus fără voie unor astfel de schimbări este *capricios*; cel care le provoacă intenționat și urmărind un scop (acela al unei întruchipări vii obținută printr-un contrast care produce râs) este comic împreună cu manifestarea sa...” (Kant 1981: 230). Viziunea comică ar „reconsidera” obiectivele, le-ar „răsturna” chiar, de o manieră coerentă totuși, în logica stării comice. Râsul este efectul unui contrast, prezent în întruchiparea comică, ce ar fi „capricioasă”, dacă n-ar fi deliberată. „Capricios” aici pare sinonim cu *insolit*; *capricii*, cu un sens special, se intitulează unele dintre caricaturile lui Honoré Daumier, cu o tematică relativ unitară. Să descriem unul dintre aceste desene caracteristice: doi bătrâni decrepiți, pe o bancă într-un parc; ea privește absentă în gol, el, cu bărbia sprijinită pe mânerul bastonului, visează, transportat, privind o copie cu Venus din Millo, din imediata apropiere. Caricaturi de un cu totul alt tip, intitulate, la fel, *capricii*, semnase și Goya; la el, deformarea și contrastul vizează atrocele, absurdul, hidosul, fiind mai aproape de tragic decât de comic, aparținând barocului, cu nota sa de fantastic/oniric, cu propensiunea lui Goya către monștri și atrocitatea coșmarească. Despre *caricatură* se exprimase, cu mare precizie, și Kant: „Exagerarea caracteristicului de acest tip, adică ceea ce dăunează ideii normale însăși (a finalității speciei) se numește *caricatură*” (Kant 1981: 128). Se înțelege că „ceea ce dăunează ideii normale” poate fi *caricat* în sensuri diferite: poate stârni râsul sau, la polul opus, oroarea, realizând caraghiosul sau hidosul. Figurile „pe deplin regulate” nu promet, opinează Kant, nimic bun, ci doar mediocritatea. Din puținele notații kantiene rămân multe sugestii: a contrastului comic, a caracteristicului din caricatură, a capriciului, ca „spontaneitate” deliberată – dacă se poate spune așa –, a așteptării încordate livrate... nimicului, a reconsiderării raporturilor în viziunea comică, a „înșelării” intelectului care „oscilează”, care ezită – și aceasta implică o ambivalență a sensului glumei, o ambiguitate în care termenii, de pondere inegală, fac spiritul să oscileze, până la invalidarea unuia dintre ei, când râdem fiindcă... ne-am înșelat.

Schopenhauer: valorificarea „eșecului” kantian

Este cunoscută preocuparea specială a lui Eminescu față de filosofia lui Kant (din care, cum bine se știe, a tradus substanțial), cât și față de gândirea lui Schopenhauer, „rivalul” și, până la un punct, continuatorul celui dintâi. Nu știm dacă Eminescu ar fi putut fi „receptiv”, în chip deosebit, la viziunea estetică din *Critica puterii de judecare*, ori la considerațiile cu același obiect din *Lumea ca voință și reprezentare*; cert este că ideile acestor doi mari filosofi se regăsesc, explicit sau difuz, fie în forma lor originală, integrată gândirii eminesciene, fie „travestite” literar, sau regândite, reinterpretate. Cât de masivă este influența reală a

filosofiei germane asupra poetului este dificil de cântărit, chestiunea a constituit deja tema unor cărți (Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer* – ar fi doar una dintre ele) și criticii nu s-au pus încă de acord pe acest subiect; pregătind ediția revăzută din *Opera lui Mihai Eminescu* din 1969, respectiv 1970, G. Călinescu mărturisea un exces în prima redacție, care „suferea de vina unui entuziasm încercând a scoate cu orice preț un sistem eminescian original, când în realitate scopul acestei părți din studiu, *care e cheia întregii critice* [subl.n.] e de a arăta perspectiva din care Eminescu își construiește lumea. Am folosit un stil mai stringent și am urmărit pas cu pas pe Eminescu în trecerile lui pe drumurile idealismului postkantian. Pe Schopenhauer l-am recitat cu atenție, sau mai bine zis l-am urmărit în toată opera lui cu probabilitate consultată de poet, și am constatat că Eminescu este mai schopenhauerian decât se bănuiește” (Călinescu 1970: 7). Cât de extinsă era cunoașterea, de către Eminescu, a operei lui Kant și a lui Schopenhauer, dacă se oprișe, mai mult sau mai puțin, asupra teoriilor despre frumosul artistic, din cadrul acestor lucrări, sunt chestiuni asupra cărora manuscrisele rămân neconcludente, însemnările lui Eminescu, la Viena și la Berlin, reflectă mai degrabă adeziunea față de cursurile anumitor profesori și, în mod fatal, structura cursurilor universitare. Este surprinzătoare tocmai absența notelor de lectură consistente, în ce-l privește pe Schopenhauer, pe care Eminescu îl asimilase profund, dar din care nu citează măcar o frază, în contrast cu laborioasa traducere din Kant. Consider că răspunsul la aceste nedumeriri este secundar, pentru simplul motiv că poetul era mult mai puțin interesat de filosofia artei decât de problemele fundamentale, de ontologie, de gnoseologie și de metafizică, așa cum arată, consecvent, însemnările sale. Pentru cercetarea de față este însă importantă investigarea atentă a esteticii unor gânditori ca I. Kant și A. Schopenhauer, pentru că în opera lor se reflectă un climat de idei care, direct sau nu, a constituit și climatul lui Eminescu, nu în sensul unui determinism estetic reductiv, al ideii de „școală”, „curent” sau „gust” al epocii, dar în virtutea unui *Weltanschauung* modelator, în afara căruia nici un artist cult nu ar fi putut respira. În acest mod înțelegând lucrurile, metafizica și teoriile comicului, ce interesează aici, nu sunt cătuși de puțin termenii unor sisteme diferite; cum voi arăta în continuare, teoria comicului angajează întregul sistem al gândirii, care, de altfel, o face posibilă.

Schopenhauer se referă direct la teoria frumosului avansată de marele său predecesor în *Critica filosofiei kantiene*, având în vedere abordarea și metoda (Schopenhauer 1995: 128), apoi, în *Supliment la prima carte*, unde își întărește poziția printr-o suită de aplicații (Schopenhauer 1995: 222), menite să „trânzeze” definitiv chestiunea. Situația generală a lui Schopenhauer față de Kant, atât de specifică, altminteri, este una concesiv ironică, la jumătatea drumului între elogiul și totala contestare, această superioritate subiectivă, exprimată de aforismul lui Voltaire, prin care se concedes adevăratului geniu privilegiul de a comite nepedepsit greșeli (Schopenhauer 1995: 128), este pândită însă la tot pasul, în desfășurarea disputei, de riscul de a părea o figură de stil caducă, în măsura tocmai a valorizării

de către Schopenhauer a erorilor kantiene. Ironistul este frapat el însuși observând acest lucru: „Un fapt surprinzător: Kant, căruia arta i-a rămas foarte străină, care, după toate aparențele, era puțin făcut să guste frumosul, care, desigur, nici nu a avut vreodată prilejul să vadă o operă de artă demnă de acest nume... [...] în ciuda a tot, Kant a putut face un serviciu atât de mare și durabil filosofiei artei” (Schopenhauer 1995: 128). Schopenhauer, în cele ce urmează, rezumă evoluția metodelor de investigare teoretică, de la Aristotel la Alexander Baumgarten, ale cărui considerații psihologice, importante, ating ideea de cunoaștere sensibilă, intuitivă, perspectivă abandonată însă în favoarea punctului de vedere „obiectiv”. „Urma să fie meritul lui Kant de a examina într-un mod serios și profund *excitația însăși*, pe urma căreia declarăm frumos obiectul pe care l-a produs, și să încerce să îi determine elementele și condițiile în însăși sensibilitatea noastră. [...] El a arătat metoda și a deschis drumul, dar a ratat scopul” (Schopenhauer 1995: 129). Cum de s-a putut întâmpla acest eșec ni se explică prin faptul că filozoful de la Königsberg pleacă de la cunoașterea abstractă (proprie lui), pentru a găsi în ea explicația cunoașterii intuitive: „prima este o cameră obscură, în care a doua vine să i se întipărească înaintea ochilor și de unde el își plimbă privirile asupra realității!” (Schopenhauer 1995: 129). Comparația, ca și în cazul lanternei magice, minimizează îndreptățirea demersului abstract-speculativ (care, pe drept cuvânt, neutralizează subiectivitatea relativă a cunoașterii sensibile), în favoarea intuiției, a cărei valorizare *secundă* o reproșează lui Kant: „tot așa, în critica judecării estetice, el nu pornește de la frumosul însuși, de la frumosul intuitiv și imediat, ci de la judecata formulată asupra frumosului, și pe care o numește cu o expresie foarte urâtă, judecată de gust” (Schopenhauer 1995: 129). Schopenhauer este intrigat de faptul că, deși era conștient de acest veritabil nod gordian al chestiunii, Kant a rămas la considerații abstracte, de ordin general: „Aici este problema. Ceea ce îl frapează, mai ales, este faptul că o asemenea judecată este în mod vădit expresia unui proces al subiectului și că are totuși o asemenea generalitate, încât pare să se raporteze la o proprietate a obiectului. Iată ce l-a frapat, și nu frumosul însuși” (Schopenhauer 129–130). Acest paradox, care conține un „cerc al gândirii” de neocolit, a fost rezolvat de Kant doar din perspectiva unui singur termen, abstract. În fond, în acest punct al filosofiei artei s-a întors și Heidegger, atunci când a formulat chestiunea în termenii unei *techné*, cam așa: artistul este originea operei, întrucât el o produce, printr-o *techné*; dar calitatea sa de artist este dată abia de către operă, ea singură îl certifică – artistul este „opera” operei, își are originea în operă. Ce soluție a oferit Heidegger acestui cerc al gândirii? A „rezolvat” dilema în spirit platonician: și artistul, și opera își au originea comună în *artă*, ea conține opera și artistul, avându-și, ea însăși, originea în *ideea* de artă, care, deși nu este identică celei transcendente, platoniciene, se află, totuși, în relație strânsă cu sacrul (Heidegger 1995: 83). Kant nu parcurge acest cerc al gândirii, tocmai pentru că acest lucru ar forța limita gândirii, ducând în zona „incognoscibilului”, a esenței

lucrului, care prin natura ei se refuză cunoașterii. În cele ce urmează se va vedea cum valorifică Schopenhauer ceea ce el numește eșecul lui Kant.

De remarcă, dintru început, că Schopenhauer preferă să uzeze de cuvântul *ridicol* și nu de acela de *comic*, dorind să se situeze la un grad mai mare de generalitate: ceea ce, în mod intenționat, provoacă râsul include un spectru mai larg de manifestări; astfel, în ordinea exemplurilor analizate, ridicolul include vorba de spirit, anecdota, gluma în sens larg, echivocul, ironia, parodia, imposibilul (neverosimilul) și absurditatea, văzute, acestea din urmă, iată, ca „minciuni comice”, gluma fiind pusă în relație directă cu ironia sau cu umorul. La finalul capitolului *Apropo de teoria ridicolului*, Schopenhauer subliniază distincția netă între „umoristic” și „comic”, stabilind o ierarhie a categoriilor în defavoarea netă a ultimului, pe care nu-l utilizează decât accidental în cursul expunerii, în aspecte secundare: „Dacă astăzi, în literatura germană, cuvântul *umoristic* este curent folosit cu sensul de *comic*, se datorează într-adevăr acestei manii jalnice de a da lucrurilor un nume mai nobil decât cel ce li se potrivește, și anume cel al unei clase de obiecte superioare [...]. Cuvântul *umor* a fost împrumutat de la englezi, pentru a caracteriza și izola o categorie a râsului, care a fost mai întâi remarcată la ei, care le este proprie și care este înrudită cu sublimul; și nu pentru a împoțona cu el orice farsă și orice arlechiniadă, cum fac astăzi, fără împotrivire, savanții și literații germani [...] cel pe care îl numim astăzi umorist, altădată era numit bufon” (Schopenhauer 1995: 232).

Din cele de mai sus se desprind două concluzii parțiale: ceea ce Schopenhauer numește *ridicol* depășește, evident, esteticul, privind umanul în general; comicul nu ar denumi decât o serie de procedee primitive, elementare, din protoistoria genului popular: arlechiniada, farsa, bufonescul, *gratuitatea* care provoacă râsul „simplu”, fără a implica sensibilitatea, gravitatea, sentimentele complexe. Dar, cu mult mai semnificative rămân tipurile de ridicol pe care Schopenhauer le discernă, și tentativa temerară de a prinde mecanismul intim al râsului: „originea ridicolului este întotdeauna în subsumarea paradoxală și în consecință neașteptată a unui obiect față de un concept eterogen, și fenomenul râului revelă întotdeauna percepția subită a dezacordului dintre un astfel de concept și obiectul real pe care îl reprezintă, adică între abstract și intuitiv. [...] Deci tot ce provoacă râsul închide două elemente, un concept și ceva particular, obiect sau eveniment; acest particular poate fi desigur subsumat acestui concept, și gândit prin intermediul lui; dar dintr-un alt punct de vedere, și acesta esențial, el nu relevă nicidecum, ci dimpotrivă este radical distinct de obiectele pe care acest concept le reprezintă de obicei” (Schopenhauer 1995: 222–223). Rezumând, conflictul „ridicol” are loc între reprezentarea conceptuală și aceea intuitivă. În termeni logici, adaugă Schopenhauer, situația s-ar putea schematiza în forma unui silogism a cărui premisă majoră este incontestabilă, dar a cărui premisă minoră, de un caracter neașteptat, a fost introdusă „printr-un fel de șicană”, concluzia fiind afectată de „un caracter ridicol”.

Pentru a ne convinge de acest „caracter ridicol”, izvorât din neașteptata incongruență (divergență) dintre reprezentarea abstractă și intuitivă, în mod insolit, Schopenhauer apelează la un exemplu luat nu din sfera genului comic propriu-zis, ci... din geometrie. Pentru acest caracter insolit, îl redau întocmai: filosoful ne amintește că, în conformitate cu definiția (abstractă) a unghiului, el constă din întretăierea a două linii drepte, în timp ce tangenta la un cerc este o linie dreaptă ce atinge într-un punct o circumferință; dar, adaugă el, tangenta este în realitatea paralelă cu acel punct, de contact aparent cu cercul, astfel încât un unghi între tangenta și circumferință este, teoretic-abstract vorbind, imposibil. „Este evident că, văzând un astfel de unghi existând pe hârtie, nu ne vom putea împiedica să zămbim. Desigur, ridicolul, în acest caz, este foarte slab; în schimb vedem fără să ne putem îndoi că el ia naștere din contrastul dintre reprezentarea abstractă și intuitivă” (Schopenhauer 1995: 222–223). În paranteză fie spus, „reușita” intuitivă de a strecura un unghi între tangenta și cercul respectiv ține doar de grosolănia desenului și/sau de lipsa de finețe a percepției; coborând mai mult intuitivul din „concretul” desenului în realitatea experimentului, vom constata ca pe o evidență următorul lucru: dacă circumferința unei roți de tren este tangentă la suprafața șinei într-un punct T, nu vom găsi niciodată o „pană” suficient de ascuțită pentru a o putea înfige între șină și roată, astfel ca să ajungă în T. La limită, „pana” subțiată infinitezimal s-ar transforma într-o foiță subțire, și unghiul s-ar topi într-o linie, confundată cu suprafața șinei, ca o monedă pe care copiii o pun pe calea ferată chiar în acest scop. Acest lucru arată, dacă mai era nevoie, că unghiul „posibil” în desen era o falsă intuitivă, o aparență. „După cum vom trece de la real, adică de la intuitiv, la concept sau invers, de la concept la real, și după cum cele două elemente nu se acordă, el va da naștere fie unui calambur, fie unei absurdități, fie chiar și mai ales în viața practică, unei nerozii” (Schopenhauer 1995: 75). Utilizarea unui concept mai larg pentru unul subsumat, acesta acoperind un caz particular eterogen, ar da naștere „vorbilor de spirit”, echivocului, dar și formelor complexe, între care și parodia, întrucât aceasta se folosește de concepte ale unei opere, ale unui limbaj, stil, autor sau gen parodiate, al cărui *model* (superior) este recognoscibil. Schopenhauer oferă și o definiție a genului, *parțial* funcțională, în acești termeni: „Parodia, înrudită cu această categorie a râsului, este și ea exagerată și clar intenționată. Ea pune stăpânire pe cuvintele unui poem sau unei drame serioase, pentru a le atribui unor personaje josnice și de nimic, și le folosește pentru a caracteriza motive frivole și acțiune meschină. Ea pune deci realitățile triviale pe care le reprezintă în conceptele elevate dintr-o operă originală; trebuie ca unele să se potrivească cu altele, oricare ar fi de altfel diferența care le separă, și tocmai acest amestec de potrivit și nepotrivit pune puternic în relief contrastul dintre concept și intuitivă” (Schopenhauer 1995: 226).

Același contrast, afirmă Schopenhauer, poate fi parcurs în sens invers, efectul constând nu doar în „inadecvarea” la conceptul superior: „O a doua categorie a râsului urmează, cum am spus, un drum invers: se merge aici de la conceptul abstract la realitatea intuitivă, al cărei gând îl provoacă; dar în acest proces se

relevă o oarecare nepotrivire cu realitatea și conceptul pe care nu ai bănuțit-o; de aici absurditatea și dacă această absurditate se realizează, un act nesăbuit” (Schopenhauer 1995: 227). Această din urmă modalitate îi apare lui Schopenhauer esențială în comedie, unde comicul acțiunii este deosebit de important, în vreme ce prima situație ar schematiza comicul realizat de limbaj. Dacă, în întregul lui, *Don Quijote* este o parodie (a unui gen romanesc...), actele eroului, în marea majoritate, ilustrează a doua situație: el modelează realul intuitiv conform unui concept: „pentru a-i ajuta pe cei oropsiți, îi trece prin gând să-i elibereze pe ocnași”. Dar, aş adăuga, cazul lui Don Quijote este unul mai special: raportul existențial al personajului cu lumea este constant răsturnat: el dă viață conceptelor, la modul cel mai propriu, se încrâncenează în a trăi idealul-abstract *tocmai* pentru a învinge realitatea intuitivă, resimțită ca josnică și degradată, comicul detaliilor este resorbit în tragicul de ansamblu, ceea ce nu anulează totuși prezența dublului registru.

Râsul, observă Schopenhauer, este un efect al *plăcerii comice*: „Conceptele, al căror contrast cu intuiția ne provoacă râsul, sunt ori ale altuia, ori ale noastre. În primul caz râdem de altul; în al doilea caz, încercăm o surpriză adesea plăcută, întotdeauna comică. [...] a percepția incompatibilității dintre intuiție și gândire ne face plăcere și ne lăsăm în voie în seama hohotului de râs nervos pe care această a percepție îl produce. Iată motivul acestei plăceri. Din acest conflict care survine brusc între intuitiv și ceea ce este gândit, intuiția iese întotdeauna victorioasă; căci ea nu este supusă erorii, nu are nevoie de o confirmare exterioară ei, ci își este singură garanție. Cauza acestui conflict este în ultimă instanță faptul că gândirea cu conceptele ei abstracte nu ar putea coborî până la diversitatea infinită și la varietatea de nuanțe a intuiției. *Acest triumf al intuiției asupra gândirii ne bucură* [subl.n.]. Căci intuiția este cunoașterea primitivă... [...] ea este centrul prezentului, al plăcerii și al bucuriei, și *niciodată nu comportă un efort penibil*” (Schopenhauer 1995: 228–229).

Nu este greu de remarcat că, aparent atât de diferite, considerațiile lui Schopenhauer cu privire la *ridicol* – care, în accepțiunea sa, include toate manifestările comicului – întâlnesc pe cele kantiene în cel puțin două momente importante: fenomenul comic vizează o ezitare între două reprezentări, ezitarea aceasta presupune o „înșelare” momentană a intelectului și conținutul mimim de absurditate al obiectului comic (fie ca eroare, fie doar ca inadecvare), la care s-ar putea adăuga un al treilea corelativ, plăcerea câștigată din suspendarea momentană a gravității, din economisirea „efortului penibil” pe care conștiința gravă îl presupune. Toate acestea, sub rezerva valențelor diferite pe care cei doi filosofi le-o atribuie unor termeni ca *intelect*, *intuiție* etc. Același mecanism, raportat la subiect și teoretizat de Kant și Schopenhauer din perspectiva cunoașterii, va fi un bun teoretic asimilat de Bergson, în alți termeni, și de Freud, în formula „economiei de neplăcere” și a „câștigului de plăcere”, idei recognoscibile în primatul voinței primitive a plăcerii imediate, eliberate de *seriozitate*, adică de conștiința gravă, în care conceptul (sau gândirea) se află în armonie cu intuiția sau realitatea (Schopenhauer 1995: 229).

Reflecția lui Schopenhauer asupra râsului și a mecanismelor conexe, la nivelul gândirii, reprezentărilor, dar și la nivelul subiectivității, oglindită în expresie, respectiv în receptare, are ca rezultat formulări percutante, pe care teoriile moderne nu le vor putea ocoli; într-o formă izbitor de asemănătoare, chiar dacă integrate altui sistem de motivări și interpretare, le regăsim și la H. Bergson (*Le Rire*).

Concluzionând, după Schopenhauer, „gluma este ceea ce te face să râzi cu intenție și se străduie să stabilească un dezacord între conceptele altuia și realitate, modificând ușor natura unuia dintre cele două elemente; *seriozitatea*, dimpotrivă, constă cel puțin în a căuta armonia completă dintre realitate și concept” (Schopenhauer 1995: 230). Cum lesne se remarcă, filosoful înlocuiește aici *reprezentarea abstractă* cu termenul, încă mai general, de *concept*, și *intuiția* (reprezentarea ei), prin acela de *realitate*. A glumi, așadar, înseamnă a te situa „complezent” față de real, adică a renunța la exigența încordată a seriozității, care supraveghează acordul între expresie (reprezentarea abstractă) și reprezentarea intuitivă – dar cum se face această „relaxare” a seriozității? Numai la nivelul expresiei, cel care glumește prefăcându-se a ignora *dezacordul* pomenit, și care este inclus în chiar intenția sa, așadar gluma, în afara inadecvării conținute, este și *simulare*. De aceea „simplă” glumă poate lua forma *ironiei*: „Dacă gluma se ascunde în spatele seriozității, avem *ironia*, așa de exemplu, când părem să admitem în mod serios idei contrare ideilor noastre și să le împărtășim cu adversarul nostru, până când rezultatul final îl lămurește asupra intențiilor noastre și asupra valorii propriilor sale gânduri” (Schopenhauer 1995: 230). Astfel descrisă ironia socratică, Schopenhauer construiește în simetria perspectivei: „Contrariul ironiei ar fi deci seriozitatea ascunsă în spatele glumei. Este ceea ce numim *umor*. Am putea să îl definim: dubla contrapondere a ironiei. [...] Ironia este obiectivă, combinată în vederea altuia; umorul este subiectiv, vizând înainte de toate propriul eu” (Schopenhauer 1995: 230). Considerând conștiința artistică antică una centrată pe obiect (*mimesis*), și cea modernă, dimpotrivă, pe subiect, Schopenhauer atribuie capodoperele de ironie anticilor și, respectiv, pe cele de umor, modernilor, anticipând teorii actuale, care plasează apariția umorului în zorii modernității (Fr. Villon, dispărut în 1460, cunoștea rețeta umorului negru, chiar dacă, magistrul în arte, încă nu deținea conceptul de *umor*). Umorul, spune Schopenhauer, se bazează pe o dispoziție subiectivă, gravă și înaltă, în conflict cu o lume vulgară, net diferită de cea intimă; această subiectivitate, în tentativa de a se concilia cu lumea, „caută să gândească cu aceleași concepte și propriu-i sentiment și lumea exterioară. Aceste concepte vor fi deci în dezacord când cu realitatea exterioară, când cu realitatea intimă, și vom da astfel impresia unui râs intenționat, adică glumei; dar în spatele acestei glume se ascunde gravitatea cea mai adâncă, care răzbate în râs. Ironia începe cu o fizionomie gravă și se termină cu un zâmbet; umorul urmează un drum opus” (Schopenhauer 1995: 231). Și aici filosoful apelează la câteva exemple din *Hamlet* de Shakespeare, dintre care ultimul, complex, este o țesătură inextricabilă de ironii, al căror efect cumulat este un umor amar, o jubilară dureroasă;

este vorba despre pasajul în care Hamlet se adresează Ofeliei, prefăcându-se vesel, mirat că mama sa e bucuroasă, deși tatăl a murit abia de două ore; la „corecția” Ofeliei („De două luni, senior”), Hamlet mimează surpriza: „A trecut atâta vreme, deja?”, exemplul acesta oferind o imagine despre ce înțelege Schopenhauer prin „dubla contrapondere a ironiei”, a glumei amare, într-o haină veselă. De notat că, în pasajul amintit, ironiile nu sunt adresate Ofeliei, nu ea este ținta lor, ci mama, absentă, așa încât ele creionează o situație, acutizându-i contururile, ca în caricatură – în fond, caricatura și umorul negru având o disponibilitate reciprocă, pe linia *atrocelui*. Că lucrurile stau așa, o confirmă Schopenhauer, la sfârșitul capitolului despre ridicol, când apelează la un desen colorat de Tischbein, o caricatură însoțită de un text amar-ironic (Schopenhauer 1995: 231), „produs al umorului”, care, în spatele dialogului glumeț, superficial, al desenului cu înscrisul, ascunde un gând grav.

Investigând fenomenul comicului în sfera mai largă, a vieții, Schopenhauer își exemplifică teoria (și o verifică) în plan estetic; în locul oricăror concluzii ale nenumăratelor nuanțări operate în capitolul VIII din *Supliment la prima carte*, stau cele câteva notații generale, avansate de Schopenhauer încă din *Cartea întâi. Lumea ca reprezentare*: „...sau două ori mai multe obiecte reale, două ori mai multe reprezentări intuitive sunt date cunoașterii și sunt identificate de bunăvoie sub unul și același concept care le cuprinde pe amândouă, această specie de comic numindu-se glumă; sau invers, conceptul există mai întâi în cunoaștere și se merge de la el la realitate și la modul nostru de a acționa asupra ei, adică la practică, obiecte, care de altfel diferă profund unele de altele, și totuși cuprinse în același concept, sunt considerate și tratate în același mod, până ce marea deosebire care există între ele apare dintr-o dată, spre surprinderea și uimirea celui care acționează; acest gen de comic este bufoneria” (Schopenhauer 1995: 74). Schopenhauer recunoaște și două tipologii înrudite: „Răsturnarea vizibilă a unui punct de vedere și deghizarea spiritului în bufonerie, aceasta este arta nebunului de la Curte sau a arlechinului. [...] De bufonerie se leagă și comicul pedant; acesta constă în a acorda puțină încredere propriului intelect, și prin urmare a nu-i putea permite să distingă imediat ceea ce este adevărat într-un caz particular, în a-l plasa atunci sub tutela rațiunii și în a se servi de aceasta în orice ocazie, adică pornind întotdeauna de la concepte generale, de la reguli sau de la maxime și a se conforma cu exactitatea lor în viață, în artă și chiar în conduita morală” (Schopenhauer 1995: 75). Schopenhauer surprinde astfel înrudirea a două tradiții ale artei comice, una populară, reprezentată de *commedia dell'arte* și una cultă, în care își pot găsi locul marile romane comice, ca *Don Quijote* de Cervantes Saavedra, *Jacques fatalistul și stăpânul său* de D. Diderot sau, de ce nu, *Ulise* de J. Joyce, care, oricât de diferite, sunt capodopere parodice.

Rosenkranz: comicul în estetica urâtului

Preluând idei ale lui Fr. Schlegel, despre urât ca aparență a răului și frumos – aparență a binelui, și situațiile efectuate de W. Solger, ce rează raporturile între

frumos/urât, tragic/comic, într-o „geografie” estetică a categoriilor aflate în tensiune și dialog, participând chiar unele la altele, Karl Rosenkranz, cu *O estetică a urâtului [între frumos și comic]* (1853), cristalizează, într-un singur sistem de concepte comunicante, ceea ce gândirea germană despre artă cucerise până la el. Rosenkranz afirmă că între urât (relativ) și frumos (ideea originară, divină) există o legătură internă („aceleași determinante ce exprimă necesitatea frumosului se investesc în contrariul lor”), ceea ce face ca urâtul să existe, odată anulată contradicția cu frumosul, ca *frumos negativ*: „Frumosul este, la intrare, prima graniță a urâtului; comicul, la ieșire, cea de a doua. Frumosul exclude de la sine urâtul, comicul, dimpotrivă, fraternizează cu urâtul, îl epurează de elementele respingătoare prin aceea că lasă să i se vadă relativitatea și nulitatea în raport cu frumosul” (Rosenkranz 1984: 37).

Urâtul, după Rosenkranz, reprezintă „media negativă între noțiunea de frumos în sine și cea de comic” (Rosenkranz 1984: 71). Resituarea conceptelor aduce o anumită dinamică a fenomenelor estetice, care face posibilă coabitarea și evoluția: „Frumosul absolut dormitează în propria sa înfinire, fără a năzui să se extindă în infinit sau să se piardă în micime. [...] Prin medierea pe care urâtul o face comicului, acesta poate fi opus în mod relativ și sublimului, dar trebuie să ținem cont de faptul că, fiind capabil de umor, comicul poate trece iarăși în sublim” (Rosenkranz 1984: 78). Dacă libertatea exprimă conținutul ideal al frumosului, „lipsa de libertate se transformă în desfigurarea libertății și a frumosului, în caricatură... [...]. Dar în caricatură, prin reflexul ei permanent în modelul său, puterea urâtului este din nou înfrântă; ea poate ajunge, în mod relativ, din nou la libertate și frumusețe, căci ea ne amintește nu numai idealul pe care îl contrazice, ci poate face aceasta și cu o anumită autoîncântare, care, sub aparența plăcerii pozitive a nulității absolute, devine comică în sine” (Rosenkranz 1984: 80). Vorbind aici despre Don Quijote, Rosenkranz adaugă: „comicul răzbește din caricatură, care altfel ne provoacă chiar o melancolică tristețe [...] și totuși Cervantes a posedat marea artă de a înfățișa în cavalerul fantastic și în înțeleptul său însoțitor trăsături perene ale naturii umane în general” (Rosenkranz 1984: 81–82). Cu acest „și totuși”, comicul devine comunicant cu tragicul, învederând, pe dos, observația că de la sublim la ridicol nu e decât un pas; în cazul lui Don Quijote, acest pas poate fi parcurs și în sens invers, prin medierea tragicului. Rosenkranz pleacă de la determinările frumosului pentru a le fixa pe cele ale urâtului: *amorfia*, *asimetria*, *dizarmonia*, urmărind conversia lor în comic, *deformarea* (și *caricatura*), *slăbiciunea*, *obișnuitul* (și „momentul său ironic”), *travestiul* și *parodia*, *întâmplătorul* și *arbitrarul*, *bizarul*, *barocul* și *grotescul*, cu evoluția lor în *burlesc*, ceea-ce-e-mort-și-gol, *absurdul*, *scârbosul* și *răul*. Între toate aceste sub-categorii, caricatura este „punctul culminant în configurarea urâtului” și, de aceea, reprezintă posibilitatea maximă a conversiei în comic, Rosenkranz văzând în acest procedeu unul esențial, așa cum l-a înțeles și Baudelaire în eseuul său *L'essence du rire*.

BIBLIOGRAFIE

a. Generală

- Aristotel 1965 = Aristotel, *Poetica*, ediție îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Academiei.
 Pippidi 1970 = *Arte poetice. Antichitatea*, ediție îngrijită de D.M. Pippidi, București, Editura Univers.
 Bergson 1995 = Henri Bergson, *Gândirea și mișcarea*, traducere de Ingrid Ilinca, Iași, Editura Polirom.
 Camus 1994 = Albert Camus, *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara*, traducere și prefață de Irina Mavrodin, București, Editura RAO.
 Călinescu 1970 = G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, București, Editura Minerva.
 Heidegger 1995 = Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, traducere de Thomas Kleininger și Gabriel Liiceanu, prefață de Constantin Noica, București, Editura Humanitas.
 Kant 1981 = Immanuel Kant, *Despre frumos și bine*, vol. I, traducere de Ion Ianoși, București, Editura Minerva.
 Marino 1973 = Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, București, Editura Eminescu.
 Meyer 2006 = Michel Meyer, *Comicul și tragicul. Perspective asupra teatrului și istoriei sale*, traducere de Raluca Bourceanu, prefață de Constantin Sălăvăștru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” [ed. franceză, Paris, PUF, 2003].
 Onfray 2000 = Michel Onfray, *Pânțelele filosofilor*, traducere de Lidia Simion, București, Editura Nemira.
 Platon 2004 = Platon, *Opere complete*, vol. IV, ediție îngrijită de Petru Creția, Constantin Noica și Cătălin Partenie, traducere de Andrei Cornea, București, Editura Humanitas.
 Plautus 1974 = Titus Maccius Plautus, *Amphitryo. Teatru*, vol. V, traducere de N. Teică, București, Editura Minerva.
 Popa 1975 = Marian Popa, *Comicologia*, București, Editura Univers.
 Rosenkranz 1984 = Karl Rosenkranz, *O estetică a urâtului (între frumos și comic)*, traducere de Victor Ernest Mașek, București, Editura Meridiane.
 Rusu 1966 = Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer*, București, Editura pentru Literatură.
 Schopenhauer 1995 = Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. II, traducere de Emilia Dolcu, Viorel Dumitrașcu și Gh. Puiu, Iași, Editura Moldova.

b. Ediții

- Eminescu 1977 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VII, *Proza literară*, București, Editura Academiei.
 Eminescu 1993 = Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XV, București, Editura Academiei Române.

SOME MARKS IN THE ACTUAL CONFIGURATION OF THE CONCEPT OF COMIC. FROM ANCIENT THEORIES UNTILL HENRI BERGSON

ABSTRACT

This text proposes not only the remaking, even in *raccourci*, of the history of the concept of comic, but also the outline of a direction including the most meaningful marks. Belonging of the art sphere, and of the social life, too, with a noble origin in the sacred rituals, the concept enlarged indefinitely the notional content and, getting historical dimensions, nuanced permanently its valences, remaining an open concept, the comic phenomenon unlike the tragic, for instance, being always

permeable to a sensible, adaptive intovation. Overtaking the art and looking for the human in the main, the inclination of the philosophical reflection on the phenomenon from art and life, too, became natural. This is the reason for our theoretical effort attempts to reveal essential characteristics of the comic, in the aspects which keep constant, actual, from the moral ridicule submitted to the analysis, to the comprehension of some great thinkers of the German idealism, such distinct in personality like I. Kant and A. Schopenhauer. But the deeper reason for the selection of the theoretical marks from the philosophical sphere, rather than the aesthetic or psychological domain remains the intention of our study to regard the comic phenomenon in the general climate of ideas, the same climate basically familiar for the Eminescu's thinking and work, in which the reflection of the concepts and of the idea of comic is to be revealed, an arrival point for this preliminary effort.

Key-words: *comicality, ridicule, problematology, ugliness, absurd.*

SEMIAUXILIARELE

DE

D. IRIMIA

Sensul lexical al unor verbe a determinat gruparea lor în categoria *verbelor modale*. Primul care abordează la noi această problemă, Al. Philippide, consideră, într-un subcapitol din gramatica sa, intitulat, doar la „Sumar”, *Verbe modale*, că „...*pot, zic, presupun, admit*”, în construcție cu un alt verb, „...prin ele înseși arată posibilitatea și concesiă”¹. Mai târziu, acad. I. Iordan va vorbi de caracterul nepredicativ al verbelor *a trebui* și *a putea*, „din pricina însemnării lor”². În tratatul de *Limba română contemporană*, după ce le alătură lui *a deveni* și *a ajunge* (toate aceste verbe nu ar putea forma singure predicatul unei propoziții), va propune, plecând de la gramaticile limbii germane, termenul de *auxiliare de mod*³. Problema verbelor modale, prezintă, prin urmare, de la începutul abordării ei, două aspecte:

1. Datorită conținutului lor semantic, unele verbe sînt mijloace de exprimare a *modalității*.

2. Insuficiența semantică a acestor verbe le anulează capacitatea predicativă.

În lucrări recente, conținutul lexical a constituit din nou punctul de plecare și factorul hotărîtor în considerarea unor verbe ca mijloace (cel mai adesea gramaticale) de exprimare a *modalității*. Și tot datorită conținutului lexical, alte verbe au fost considerate mijloace (mai frecvent lexicale, uneori, gramaticale) de exprimare a *aspectului*. Astfel, Gh. Nedioglu⁴, plecînd de la conținutul lexical al lui *a trebui*, *a putea*,

¹ Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1897, p. 326.

² I. Iordan, *Gramatica limbii române*, București, 1937, p. 255.

³ I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 408.

⁴ Gh. Nedioglu, *Predicatul verbal*, în „*Limba română*”, V, 1956, nr. 3, p. 34—45; nr. 4, p. 49—57; nr. 5, p. 23—36.

a începe, a continua etc., le consideră verbe semiauxiliare de mod sau de aspect: „a începe”, afirmă cercetătorul, este „indicat pentru funcțiunea de semiauxiliar prin însăși natura conținutului său semantic (subl. n.)”⁵. Aceeași idee se întâlnește la Valeria Guțu: „...a putea, datorită conținutului său semantic (subl. n.), exprimă, de asemeni, posibilitatea sub diferite aspecte”⁶.

Plecând de la conținutul lexical al aproximativ aceluiași verbe, Gh. Dragomirescu⁷ le consideră mijloace lexicale de exprimare a modalității. La fel tratează Valeria Guțu pe *a vrea*⁸ și toate verbele de aspect⁹.

Neclară sau nesigură, în orice caz contradictorie, este poziția *Gramaticii* editată de Academie. Prima ediție considera verbele modale predicate autonome, exprimând „modalitatea verbului dependent de ele”¹⁰; pe cele de aspect le ignora. Cea de a doua ediție respinge categoria verbelor de aspect iar pe cele modale le consideră mai degrabă mijloace lexicale de exprimare a „modalității”; autorii *Gramaticii* oscilează, mai ales în trecerea de la Morfologie la Sintaxă, dar chiar și în spațiul restrâns al definirii conceptului, între caracterul lor predicativ și nepredicativ: „Așadar, auxiliarele de modalitate sînt mijloace lexicale (subl. n.) de redare a modalității, dintre care unele se caracterizează și prin anumite trăsături gramaticale specifice. Auxiliarele de modalitate sînt: *a putea*, *a trebui*, *a fi*, *a vrea* și *a veni* atunci cînd au anumite trăsături care le deosebesc de situația cînd sînt verbe predicative sau, unele dintre ele, verbe auxiliare propriu-zise sau copulative”¹¹.

Caracterul nepredicativ al verbelor modale și de aspect a fost dedus cel mai adesea din ideea — nu totdeauna suficient argumentată — „unității sintactice” nedisociabile dintre un verb modal sau de aspect și un al doilea verb. În demonstrarea caracterului nedisociabil al acestei „unități sintactice”, s-a făcut apel la indici semantici și la indici gramaticali.

Pentru acad. I. Iordan, pentru Gh. Nedioglu, Valeria Guțu și C. Dimitriu¹², verbul *a trebui*, de exemplu, este predicativ cînd se con-

⁵ Gh. Nedioglu, *art. cit.*, LR, V, 1956, nr. 5, p. 23.

⁶ Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, în „Studii de gramatică”, I, 1956, p. 60.

⁷ Gh. N. Dragomirescu, *Auxiliarele modale*, în „Limba și literatură”, VII, 1963, p. 231—256, are în vedere verbele *a putea*, *a trebui*, *a fi*, *a-i veni*, *a vrea*. Gh. Nedioglu consideră modale verbele *a putea*, *a trebui*, *a avea*, *a fi*, *a voi*. Valeria Guțu adaugă pe *a veni* și *a părea*, iar pe *a vrea* îl consideră verb predicativ.

⁸ Valeria Guțu, *art. cit.*, p. 80.

⁹ Valeria Guțu, *Semicuxiliare de aspect*?, LR, X, 1961, nr. 1, p. 3—15.

¹⁰ *Gramatica limbii române*, București, vol. I, 1954, p. 253.

¹¹ *Gramatica limbii române*, București, vol. I, 1963, p. 204.

¹² C. Dimitriu, *Observații în legătură cu verbele semiauxiliare de aspect*, LR, XVI, 1967, nr. 4, p. 297—303.

struiește cu un nume (pronume), dar este nepredicativ în construcție cu un alt verb, care îl supune influenței sale: „De cum complementul următor este un verb, *a trebui* — afirmă Gh. Nedioglu — cade în sfera de influență a acestuia, absorbit fiind de el și pus să exprime ideea de necesitate a acțiunii”¹³. La Valeria Guțu sensul de exercitare a influenței este altul: „Exprimând modalitatea, unele verbe își păstrează valoarea lexicală și modifică sensul verbului pe care îl însoțesc (subl. n.) conform propriului sens”¹⁴.

După ce considerase că, pentru a forma predicatul unei propoziții, *a trebui* și *a putea* reclamă, asemenea verbului *a deveni*, un alt element lingvistic, acad. I. Iordan vorbește, în cazul verbului *a începe*, de o interdependență „lexicală”: „De altfel, se vede ușor că înțelesul pur lexical („conținutul” propriu-zis) al formulei *încep să vorbesc* vine de la ambele verbe: de la al doilea sensul acțiunii pe care vorbitorul o „atribuie” subiectului iar de la *începe* „aspectul” sub care este privită această acțiune (subiectul se găsește la începutul acțiunii în discuție)”¹⁵.

Ecat. Teodorescu consideră semiauxiliare nepredicative doar acele verbe al căror sens lexical, modal sau de aspect, este consecința întâlnirii cu un alt verb: „Rolul unor auxiliare sintactice îl au și verbele *a fi* și *a avea* când au sensul de *a trebui* și *a putea*. Întrucât aceste sensuri le dobândesc verbele în discuție numai în asociere cu un alt verb... rezultă că ele sînt inseparabile în analiza sintactică, deci *nepredicative* (subl. n.), cu rol de auxiliare sintactice modale pe lângă cel de al doilea verb”¹⁶.

Prin urmare, din punct de vedere semantic, două sînt aspectele ideii nepredicativității verbelor în discuție:

1. *a trebui* și *a putea* ar fi nepredicative datorită insuficienței lor semantice; ele intră, alături de *a deveni* și altele, în categoria verbelor care nu pot constitui singure predicatul. Spre deosebire de *a deveni*, însă, ele se construiesc nu cu un nume ci cu un alt verb.

2. alte verbe — *a fi* și *a vrea* —, cu sensul *a trebui* și *a putea*, ar fi nepredicative deoarece noul lor conținut semantic, cel *modal*, se manifestă numai în construcție cu un alt verb

De fapt, cele două aspecte trebuie puse amîndouă sub semnul întrebării:

1. sînt oare cu adevărat totdeauna nepredicative *a trebui* și *a putea*? Sînt ele insuficiente d.p.d.v. semantic?

2. dacă un verb are un anumit conținut semantic doar în construcție cu un alt verb, este prin numai acest fapt nepredicativ?

În îndeplinirea funcției predicative, conținutul semantic al verbului este de foarte mare însemnătate. În gramatică, de altfel, s-a făcut

¹³ Gh. Nedioglu, *art. cit.*, LR, V, 1956, nr. 4, p. 43.

¹⁴ Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, p. 80.

¹⁵ I. Iordan, *Limba română contemporană*, p. 564.

¹⁶ Ecat. Teodorescu, *Însemnări pe marginea auxiliarelor de modalitate*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XVII, 1966, p. 41.

totdeauna distincție între verbe predicative și nepredicative în temeiul acestui criteriu semantic. Lăsând la o parte verbele auxiliare, care sînt doar niște morfeme, gramaticile au considerat ca nepredicative verbele care nu pot forma singure predicatul unei propoziții din pricina sferei lor semantice. Ele au fost numite și *copulative* datorită funcției lor sintactice¹⁷. Termenul este împrumutat logicii și se folosește atît pentru copula propriu-zisă *a fi*, cît și pentru alte verbe: *a deveni*, *a rămîne*, *a părea* etc. De fapt, plasarea în aceeași grupă de verbe a lui *a fi* și *a deveni*, de exemplu, nu este întru-totul justificată. Ele se deosebesc semantic și funcțional. Verbul *a fi* seamănă mai mult cu auxiliarele din morfologie; lipsit de sens lexical, el este un instrument gramatical al predicăției. *A deveni*, în schimb, are sens lexical, dar insuficient pentru realizarea predicăției. El are *posibilitatea gramaticată* de a constitui predicatul unei propoziții, dar nu o are pe cea *semantică*.

Din punct de vedere semantic, sînt nepredicative verbele care exprimă idei verbale incomplete, „processe prea generale”¹⁸ din realitate, care, reflectate lingvistic și în conștiință, există numai în asocieri cu un alt fapt lingvistic, și el reflectare a unui fenomen din realitate, aflat într-o anumită corelație cu cel dintîi. Devenirea, ca fapt al realității, este un proces general care capătă contur numai prin particularizare. Iar particularizarea acestui proces, rezultatul său concret, îmbracă forma unui element nominal (pronominal), consecință a trecerii de la dinamic la static: „Devin profesor”, „Devin mai bun”. etc.

Reprezintă verbele *a putea* și *a trebui* reflexul în limbă-gîndire al unui fenomen asemănător din realitate? Este adevărat că sînt puține fapte lingvistice care pot funcționa singure ca elemente de comunicare: verbele impersonale absolute (*plouă*, *tună* etc.), adverbe de tipul *da*, *firește*, *desigur* și alte cîteva. Dar dacă un element verbal nu poate constitui singur o comunicare, el poate forma, în schimb, singur predicatul unei propoziții, element esențial pentru comunicare. Insuficient transmiterii unor informații complete datorită golurilor sale sintactice¹⁹, verbul *a trebui* este suficient, însă, pentru a îndeplini o funcție predicativă; altfel nu ar avea această libertate de alegere în plan sintagmatic: se poate construi, chiar dacă intervin ușoare variații semantice, cu un nume (pronume) sau cu un alt verb. La fel se prezintă lucrurile cu *a putea*, cînd exprimă „capacitatea”, „permisiunea” etc. Cu sensul lor fundamental, aceste verbe se pot dispensa de al doilea verb. Ele pot constitui predicatul autonom al unei propoziții, ceea ce nu se întîmplă niciodată cu verbul *a deveni*, care nu se poate dispensa niciodată de nume.

¹⁷ În articolul *Rolul elementului verbal în componența predicatului nominal*, SG, II, 1957, p. 105, Paula Diaconescu le numește „verbe de relație”.

¹⁸ Paula Diaconescu, *art. cit.*, p. 113.

¹⁹ Teoria golurilor sintactice, preluată de la K. Bühler, este dezvoltată la noi de S. Pușcariu, în *Limba română*, București, 1940, p. 149 ș.u.

A *fi* este considerat semiauxiliar de modalitate, când ajunge sinonim cu *a trebui* sau *a putea*²⁰. Am văzut mai sus că, exprimând ideea de „necesitate”, verbul *a trebui* este suficient, d.p.d.v. semantic, pentru predicatie. Urmează că și verbul *a fi*, când exprimă „necesitatea”, poate constitui predicatul autonom al unei propoziții. Și tot la fel, *a avea*.

Este adevărat că noul sens lexical al acestor verbe se manifestă numai în construcție cu un alt verb, dar aceasta este o particularitate deosebită a lor, care nu are, fatal, implicații asupra predicativității; orice element lingvistic are semnificații mai mult sau mai puțin deosebite în contexte diferite. Contextul este suveran. Verbul *a face*, de exemplu, însoțit de pronumele reflexiv se înseamnă „a deveni” și reclamă un nume, împreună cu care să formeze predicatul propoziției. *El este nepredicativ datorită sensului nou pe care îl capătă și nu pentru că se construiește cu un nume, în mod obligator*. Raportul este, prin urmare, invers. El reclamă cu obligativitate un nume, deoarece, datorită noului sens lexical, nu mai poate constitui singur predicatul unei propoziții. Însoțit de același se, când semnifică „a se părea” (*Se făcea că vede pe Nechifor Lipan...*) sau „a se preface” (*Se face că plînge*), se construiește totdeauna cu un verb, dar nu este considerat, și pe drept cuvînt, de nimeni nepredicativ. Situații similare prezintă multe alte verbe; ele duc la concluzia că un anumit sens lexical acordă predicativitate verbului sau nu-i acordă, indiferent dacă acest sens se manifestă în contexte determinate sau în contexte nedeterminate. *A deveni* este nepredicativ datorită sensului său fundamental. Toate verbele (*a ajunge*, *a se face*, *a ieși* etc.) care ajung sinonime cu *a deveni*, își pierd predicativitatea datorită noului lor sens. Verbul *a fi* este nepredicativ, verb copulativ, când este lipsit total de sens lexical. Sînt nepredicative, copulative, verbele care asemenea lui își pierd în anumite contexte total sensul lexical, devenindu-i, într-un fel, echivalente (*a însemna*, de exemplu: *Ce înseamnă asta?*). Verbul *a trebui*, exprimînd „necesitatea”, este predicativ. Predicative rămîn și toate verbele care ajung să-i fie sinonime.

Situații asemănătoare prezintă verbele de aspect. Sînt oare insuficiente semantic *a începe*, *a continua*, *a termina* etc. pentru a constitui predicatul autonom al unei propoziții? Ecat. Teodorescu consideră aceste verbe mijloace lexicale de exprimare a aspectului; prin urmare, predicative. Predicative le consideră și Valeria Guțu și *Gramatica Academiei*. Nepredicative sînt, însă, în concepția Ecaterinei Teodorescu verbe de tipul lui *a da*, care ajung sinonime cu cele dintîi, în construcție cu un alt verb.

Cu sens lexical fundamental incoativ, verbul *a începe* se poate construi cu un nume (în nominativ sau în acuzativ) sau cu un verb; se poate construi cu două nume (unul în nominativ, în funcție de subiect și altul în acuzativ, în funcție de complement direct); se poate în-

²⁰ Cf. Ecat. Teodorescu, *art. cit.*, p. 141.

trebuința personal sau impersonal; poate fi activ sau pasiv. El trebuie considerat, prin urmare, verb predicativ. Ideea verbală are nevoie doar de umplerea golurilor sintactice; pentru realizarea predicăției ea este suficientă. În limba română există mai multe verbe sinonime cu *a începe* (excludem dintre ele pe *a da* care, de fapt, nu intră în această relație de sinonimie decât ca element component al locuțiunii verbale *a da în clocot*; este incoativă locuțiunea, privită ca tot, și nu verbul): *a se apuca*, *a prinde* etc. Dacă îl considerăm pe *a începe* predicativ, atunci, implicit, potrivit discuției de mai sus, în legătură cu sinonimia *a fi* — *a trebui*, le vom considera și pe acestea din urmă verbe predicative.

Altfel se prezintă situația verbelor *a sta* și *a vrea*, neluate în discuție în lucrările de specialitate. Ideea exprimată de aceste verbe în construcție cu alt verb — „a fi pe punctul de a...” — nu are în limba română o expresie verbală, ci doar una adverbială. Pierzându-și sensul lor fundamental, aceste verbe, datorită caracterului noului sens, își pierd capacitatea predicativă. Din punct de vedere semantic, prin urmare, ele devin nepredicative.

Pentru susținerea unității celor două verbe s-a făcut apoi apel la indicii gramaticali. Astfel, Gh. Nedioglu vorbește de fuziunea semi-auxiliarului cu un verb la conjunctiv într-un „singur predicat pentru că constituie o singură ideea verbală, avind o singură modalitate, o singură valoare temporală și un singur aspect verbal”²¹.

Valeria Guțu, referindu-se exclusiv la auxiliarele modale²², își susține ideea fuziunii celor două verbe prin comunitatea lor de subiect. Uneori, ca în cazul verbului *a putea* urmat de un infinitiv, se adaugă elemente noi: poziția pronumelui-complement și a pronumelui reflexiv (care, deși aparțin verbului aflat la infinitiv, trec în fața verbului modal). C. Dimitriu²³, în polemică cu *Gramatica Academiei*, identifică aceiași indici și în cazul verbelor de aspect, susținând necesitatea unui tratament asemănător aplicat ambelor categorii de verbe în ceea ce privește caracterul lor predicativ sau nepredicativ.

Dar indicii gramaticali, susținând ideea fuziunii celor două verbe, nu reprezintă argumente pentru anularea caracterului predicativ al verbelor *modale* sau *de aspect*. Mai întâi, pentru că ele nu sînt singurele verbe care intră în asemenea unități, caracterizate de aceiași indici. Subordonîndu-se unui verb, infinitivul se apropie totdeauna foarte mult de regent; nu numai de *a putea* dar și de *a ști*: *îl știu cînta*, *se știu lăuda* între ei, etc. Simplul fapt al intrării lui *a putea* într-o „unitate sintactică” de tipul *pot cînta* nu presupune și nu duce în

²¹ Gh. Nedioglu, *art. cit.*, LR, V, 1956, nr. 3, p. 30.

²² Valeria Guțu, *Semiauxiliarele de mod*, p. 80. Ideea trece în *Gramatica* editată de Academie și în *Structura morfologică a limbii române*, București, Editura științifică, 1967, ai cărei autori sînt acad. I. Iordan, Valeria Guțu-Romalo și Al. Niculescu.

²³ C. Dimitriu, *art. cit.*

mod inevitabil la pierderea predicativității sale. Apoi, între comunitatea de subiect și prezența unei singure modalități, a unei singure idei temporale etc. se stabilește, în limba română, o relație strinsă, aproape de obligativitate, în construcții „verb plus verb la infinitiv sau conjunctiv”. Că cele două verbe exprimă o singură valoare temporală, un singur aspect verbal etc. este o consecință a construcției cu conjunctivul care, mod, în general, subordonat, preia de la verbul regent, *oricare ar fi acesta*, timpul, modul, aspectul: *eu încerc să merg, eu am știut să răspund, voi îi știut eu să cânt?* Conjunctivul este cerut mai puțin sau poate chiar de loc, în astfel de construcții, de o anumită atitudine a subiectului vorbitor față de realitatea acțiunii exprimate. Folosirea sa este consecința relației de subordonare în care intră propoziția al cărei predicat este verbul al doilea.

Întrebuințarea conjunctivului și comunitatea de subiect sînt, pe de altă parte, o consecință a mișcării lăuntrice, a structurii semantice, deci, a unor verbe care exprimă realități ce rămîn în sfera aceluiași subiect; nu numai *pot să învăț*, dar și *încerc să învăț, mă tem să învăț* etc. Prin urmare, comunitatea de subiect determină folosirea aproape obligatorie a conjunctivului (sau infinitivului cu valoarea de conjunctiv) iar conjunctivul (sau infinitivul) verbului al doilea reclamă comunitate de subiect în majoritatea situațiilor. Se desprinde de aici concluzia că ideea unității dintre două verbe, sprijinită pe diferiți indici gramaticali, trebuie extinsă la un număr mult mai mare de verbe și că acest fapt nu vorbește cu claritate despre nepredicativitatea primului verb.

Ceea ce interesează în mod deosebit este faptul dacă, în această unitate, raportul dintre cele două verbe a fost anulat. Tocmai natura acestui raport este pentru Gh. N. Dragomirescu argumentul hotărîtor în considerarea verbelor modale ca instrumente *gramaticale* sau *lexicale* de exprimare a modalității. Iar, întrucît acestui raport se păstrează, Gh. Dragomirescu respinge ideea nepredicativității acestor verbe: „Dar indiferent de variația semantică a regentului în cadrul ariei sale polisemantice, în funcție de context și intenție etc. raportul gramatical rămîne același: *predicat impersonal + subiect ori regent + complement direct*”²⁴.

Verbul este predicat prin esență. El este nucleul comunicării, în jurul căruia totul gravitează. Verbul-predicat este axul central al comunicării, fără a fi însă, și punct de plecare (în mod obișnuit) în actul vorbirii. Limba este un inventar foarte bogat de elemente lingvistice dintre cele mai variate, adunate în clase, mai mult sau mai puțin omogene, grupate, ce-i drept, intelectual, adesea poate convențional; în interiorul acestor clase, însă, faptele de limbă se apropie inevitabil, în mod obiectiv, unele de altele prin anumite caracteristici.

²⁴ Gh. Dragomirescu, *art. cit.*, p. 237.

Orice comunicare presupune două elemente fundamentale, numite — adevărat — prin termeni împrumutați logicii, dar foarte adecvați, dacă sint interpretați potrivit cu specificul organizării lingvistice: *subiectul* și *predicatul*. Orice intenție de comunicare — nu ne interesează aici situațiile particulare care nu pot infirma generalul — este concretizată, în procesul viu al comunicării, în fixarea vorbitorului asupra unui „obiect” care va deveni „subiect” al enunțului comunicat.

Teoretic, orice fapt lingvistic, considerat ca unitate, poate fi subiect al unui enunț, dar numai ca o consecință a intervenției „active” a unui verb-predicat. Predicatul smulge, din marea masă a unor subiecte virtuale, „obiectul” pe care îl transformă în „subiect”. Îl cheamă la viață, îi dă o formă, îl aduce în prezent, în prezentul vorbitorului, bineînțeles, îl *actualizează*. *Predicatul este principiul dinamic*, esențial în funcționarea limbii ca mijloc de comunicare între oameni.

Trezindu-l la viață, verbul-predicat se orientează după subiect preluându-i anumite caracteristici, unindu-se cu el într-un anumit raport. Aceasta este, prin urmare, activitatea, esența funcțională a predicatului. Iar această activitate este un atribut al verbului tocmai pentru că el are anumiți indici gramaticali specifici și specializați în actualizarea unui „obiect” al gândirii, existind altfel, ca element de inventar, în afara timpului (istoric, raportul de cauzalitate are alt sens: funcția a determinat apariția indicilor formali).

De altfel, S. Pușcariu, referindu-se la predicatul nominal, a cărui funcție este de a califica sau identifica subiectul prin intermediul unui nume lipsit de capacitatea *actualizării*, interpretează prezența lui *a fi* în structura predicatului nominal tocmai în sensul funcției de actualizare a predicției: „...verbul *a fi* nu avea la origine decât rolul unui auxiliar, servind să redea ceea ce nu se putea exprima numai prin nume, adică *raportul de timp, de mod și de persoană* (subl. n.)”²⁵. Iar P. Guiraud vorbește de valoarea morfematică a verbului *faire*, care are rolul de a acorda predicativitate unor elemente lingvistice lipsite de facultatea actualizării. Astfel, într-o sintagmă de tipul: *il fait chaud*, „*Fait* est ainsi un *morphème* qui permet de conférer à un radical nominal les modalités du verbe (personne, temps, mode) (subl. n.)”²⁶.

De ce are, însă, numai verbul această posibilitate? Orice fapt lingvistic, cel puțin în limbile moderne, cunoaște două laturi ale conținutului, coexistente în structura sa internă: *substanța lexicală* și

²⁵ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 131. Între aceste coordonate deosebirea dintre *a fi* și *a deveni*, de exemplu, se dovedește fundamentală. Copulativul *a fi* este reclamat de un nume care nu se poate transforma în predicat, datorită absenței unor indici de predicție; verbul *a deveni* reclamă un nume spre a putea constitui predicatul unei propoziții, întrucât, singur este insuficient din punct de vedere semantic funcției predicative.

²⁶ P. Guiraud, *La Syntaxe du français*, Paris, PUF (Qui sais-je), 1963, p. 25.

substanța gramaticală, bineînțeles, într-o contopire perfectă. Nu este vorba de cele două sensuri ale cuvîntului, așa cum le concepe acad. I. Iordan — „...în mod obișnuit, cuvîntul are în vorbire două sensuri: unul lexical pe care îl are și atunci cînd se întrebuițează singur și unul gramatical sau, mai precis, sintactic...”²⁷ — sau alți lingviști. Ideea este, fără-ndoială, conformă cu realitatea, dar orice element lingvistic este constituit *structural* dintr-o latură gramaticală și una lexicală a conținutului; cele două sensuri coexistă și cînd cuvîntul este considerat singur, indiferent de contextul sintactic în care apare, dar care îi condiționează apariția într-un anumit context. Mai exact spus: este adevărat că un cuvînt cunoaște un sens gramatical determinat de contextul în care apare dar este la fel de adevărat că are și un sens gramatical, însoțitor permanent al sensului lexical, care condiționează folosirea sa în anumite contexte sintactice. Abordarea fenomenelor de structură gramaticală nu poate face abstracție de cele două elemente constitutive: *substanța semantică*, rezultat al reflecției în limbă-gîndire a unei realități, și *substanța gramaticală*, rezultat al *prizmei deosebite prin care se reflectă această realitate*. Reflecția dinamic, sub formă de proces în desfășurare, ea capătă înfățișarea verbului.

Discutînd probleme de structură a lexicului românesc, Sextil Pușcariu observa la un moment dat: „Dar *cald* se poate asocia și cu *îoc* și *arde*. Citești trele aceste cuvinte exprimă în definitiv aceeași idee, *însă sub trei aspecte gramaticale diferite* (subl. n.)...”²⁸. Revenind, credem că un verb încetează de a mai fi predicativ, cînd, o dată cu substanța lexicală își modifică și substanța gramaticală. Verbul își pierde, în acest caz, capacitatea de a actualiza; el se poate transforma, printr-un îndelungat proces de abstractizare, într-un simplu morfem, auxiliar al unor categorii gramaticale, element de structură a unor unități morfologice. Cînd procesul de abstractizare nu atinge faza maximă, cînd substanța semantică nu se anulează pînă la dispariție, ci doar se modifică, atrăgînd după sine modificarea și a substanței gramaticale, verbul este un *semiauxiliar*; termenul sugerează tocmai o fază intermediară, premergătoare transformării verbului într-un verb auxiliar propriu-zis sau în alt auxiliar morfologic.

Numite și auxiliare sau auxiliare sintactice²⁹, semiauxiliarele se deosebesc de auxiliarele morfologice³⁰ prin sfera lor de întrebuițare — sintaxa — și prin structură. Ele nu sînt simple morfeme tocmai pentru că nu au atîns acel înalt grad de abstractizare care să le subordoneze în mod absolut verbului căruia îi atribuie o caracteristică morfologică, plasîndu-l, în consecință, într-o anumită opoziție categorială.

²⁷ I. Iordan, *Limba română contemporană*, p. 255.

²⁸ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 25.

²⁹ Cf. Ecăt. Teodorescu, *art. cit.*, p. 141.

³⁰ V. acad. I. Iordan, *op. cit.*, p. 408.

Ele nu sînt simple morfeme deoarece, datorită conținutului lor semantic, oricît de slăbit, și datorită proprietăților gramaticale corespunzătoare noului conținut semantic, nu se pot înscrie, împreună cu un al doilea verb, într-o paradigmă verbală, cu o aceeași valoare de fiecare dată, sau gravitînd în jurul aceleiași valori, independent de context. Ideea că verbul *a trebui* ar intra în structura unui *mod al probabilității* în limba română, așa cum apare la Gh. Dragomirescu³¹, ni se pare, avînd în vedere cele de mai sus, greu de argumentat pentru stadiul actual al limbii.

Semiauxiliarele își realizează funcția numai sintactic și numai în enunțuri sintactice îndeajuns de lărgite, de multe ori depășind sfera unității sintactice de bază — propoziția. Sintagma *am cîntat*, de pildă, reprezintă de fiecare dată și fără dubiu un *perfect compus*; *aș cînta*, un optativ prezent etc. Auxiliarele respective asigură formal structura verbală care intră, astfel, în opoziție cu alte timpuri sau moduri. Sintagmele *am cîntat*, *aș cînta* sînt suficiente exprimării sensului lor lexical și gramatical, în orice context ar apărea, ceea ce nu se mai întîmplă în cazul sintagmelor construite cu un semiauxiliar. Pentru acestea, contextul sintactic, mai mic sau mai amplu, are implicații hotărîtoare asupra funcției verbului, *a trebui*, spre exemplu, asupra înțelegerii exacte a conținutului comunicat. Enunțul *Trebuie să fie bolnav* poate să fie interpretat, fie ca dissociabil în două predicate (prin, urmare, două propoziții: o regentă și subordonata ei): „*Trebuie /să fie bolnav/* ca să poată ieși mai devreme la pensie”, fie ca formînd o unitate sintactică nedisociabilă, un singur predicat, cînd verbul *a trebui* își pierde predicativitatea: „*Trebuie să fie bolnav/* de a ieși înainte de vreme la pensie”.

În prima frază, verbul *a trebui* exprimă „necesitatea”. El este întrebuintat, deci, cu unul din sensurile fundamentale. În a doua frază, el ajută la exprimarea „probabilității”³². În prima frază își păstrează neștirbite proprietățile gramaticale, realizînd, în consecință, toate opozițiile caracteristice flexiunii verbale (mai puțin cea de persoană, datorită caracterului său impersonal), și mai ales opoziția de *timp* și *mod*, fundamentale pentru capacitatea predicativă a verbului³³.

În cea de a doua frază, modificarea conținutului lexical a atras după sine modificarea proprietăților gramaticale, verbul pierzîndu-și

³¹ Gh. Dragomirescu, *art. cit.*, p. 247.

³² Ecăt. Teodorescu, *art. cit.*, distinge între caracterul predicativ al verbului *a trebui*, cînd exprimă „necesitatea” și caracterul său nepredicativ, cînd exprimă „probabilitatea”. Considerîndu-l adverb, ca și V. Guțu, cînd exprimă „probabilitatea”, Gh. Constantinescu vorbește de funcția de predicat adverbial a lui *a trebui* urmat de *că* (*Particularitățile semantice și sintactice ale verbului a trebui*, LR, XIX, 1970, nr 1, p. 15–24). Punctul de vedere este greu de împărțit, fie și numai din motivul că sînt neromânești construcțiile de tipul *Trebuie că s-a întîmplat ceva*.

³³ Cf. S. Puycariu, *op. cit.*, p. 131 și P. Guiraud, *op. cit.*, p. 25.

trăsăturile verbale³⁴; *el nu mai poate intra în opoziții de timp, de mod, de număr*. În prima frază verbul *a trebui* poartă accent sintactic; el poate intra în opoziții de natură sintactică, pe de o parte și, pe de altă parte, guvernează raporturi sintactice. În cea de a doua frază, pierzându-și accentul sintactic, nu mai intră în opoziții sintactice și-și pierde capacitatea de a fi regentul unui element subordonat. Toate aceste caracteristici au consecințe asupra tipurilor de construcții sintactice în care poate intra. Exprimînd „necesitatea”, *a trebui*, se poate construi cu un nume (pronume) sau cu un verb (la conjunctiv, participiu și, mai rar, supin). Exprimînd „probabilitatea”, el se poate construi numai cu un verb, la conjunctiv (foarte frecvent, conjunctiv perfect) sau la prezuntiv (construit pe bază de conjunctiv)³⁵.

Trecerea de la o categorie morfologică sau sintactică la alta, trecerea de la un pol al unei opoziții morfologice la altul nu trebuie să afecteze cu nimic conținutul semantic al elementului lingvistic intrat în opoziție³⁶. O *modificare semantică, urmare a unei modificări de natură gramaticală, face dovadă că am ieșit din sfera unor relații de opoziție gramaticală și am trecut în domeniul semantic*. În fraza „Trebuie să fie bolnav/ de a ieșit înainte de vreme la pensie”, verbul *a trebui* exprimă „probabilitatea”. El se folosește, în realizarea acestui conținut semantic, la prezent (foarte rar, la imperfect). Trecerea lui la o altă formă temporală — „*A trebuit să fie bolnav...*” — atrage după sine o modificare semantică esențială; o dată cu capacitatea flexionară, verbul își recapătă conținutul lexical primar. Pe de altă parte, propoziția ... „de a ieșit la pensie înainte de vreme” nu mai este tolerată. Același fenomen se produce dacă încercăm să opunem construcției sintactice afirmative, pe cea negativă: „*Nu trebuie să fie bolnav/de...*”. Revenirea la sensul lexical fundamental este rezultatul recăpătării accentului sintactic. În consecință, de fiecare dată verbul redevine predicativ, constituindu-se în regent al unei propoziții subiective. În planul frazei, deci, se restabilește un raport sintactic între două verbe-predicat.

Prin urmare, trecerea unui verb, în mod obișnuit predicativ, în categoria semiauxiliarelor nepredicative este însoțită și condiționată de:

1. schimbarea conținutului semantic primar,
2. schimbarea proprietăților, urmată de pierderea capacității flexionare.

³⁴ Ideea apare mai întâi la V. Guțu: „Exprimînd probabilitatea, *trebuie* are adeseori valoare adverbială, ceea ce explică faptul că își păstrează forma de prezent, indiferent de timpul verbului următor”. *art. cit.*, p. 68. De aici trece la Gh. Constantinescu, *art. cit.*

³⁵ Construcția *Trebuie că e tîrziu* (semiauxiliar plus indicativ) nu e românească. Al. Philippide o pune pe seama influenței germane.

³⁶ V. D. Irimia, *Este „se” marcă a reflexivului românesc?*, „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XIX, 1968, p. 172.

3. pierderea accentului sintactic, urmată de pierderea capacității de a intra în opoziții de natură sintactică și de a governa raporturi sintactice.

Limba este un fenomen dinamic, în permanentă evoluție, într-un continuu proces de abstractizare. Iar în acest proces, fenomenele lingvistice se pot afla, într-un moment oarecare, pe diferite trepte, urmînd ca mai tîrziu, unele dintre ele să se întîlnească într-o clasă omogenă. Poate mai mult ca oricare fenomen gramatical românesc, semiauxiliarele prezintă trepte diferite în configurarea lor ca o clasă de verbe distincte. La verbul *a trebui* cele trei condiții s-au întîlnit toate, situîndu-l la un înalt grad de abstractizare, destul de aproape de auxiliarele morfologice. Același înalt grad de abstractizare îl prezintă verbele *a fi* și *a avea*. Exprîmînd, împreună cu un verb la modul conjunctiv, ideea de *ireal*³⁷ sau cea de *potențial*, aceste verbe funcționează ca semiauxiliare ale modalității. Ele și-au schimbat substanța semantică și pe cea gramaticală. Se întrebunțează, ca semiauxiliare, numai în formă de imperfect, impersonal *a fi* (*Era să cad. Ce era să faci?*), personal, *a avea* (*Aveam să cad. Ce aveam să fac?*). Cînd exprimă irealul, amîndouă verbele, spre deosebire de *a trebui*, admit opoziția sintactică *afirmativ* — *negativ*; construcția negativă este, însă, foarte puțin frecventă.

Mai cu seamă în limba vorbită, ideea de „ireal” se exprimă și cu ajutorul verbului *a vrea*. Cu o substanță semantică modificată și mult slăbită, verbul, pierzîndu-și capacitatea flexionară, se întrebunțează ca semiauxiliar modal în formă de perfect compus: „*Am vrut să cad...*” (construcția este echivalentă cu „*Era să cad*” sau „*Aveam să cad*”). Ca și *a trebui*, cînd exprimă probabilitatea, niciunul din verbele care exprimă „irealul” sau „potențialul” nu se poate construi cu un nume (pronume) ci numai cu un verb la conjunctiv sau prezumtiv, cu care nu intră în niciun fel de raport sintactic.

Ca semiauxiliar pentru exprimarea „posibilității” (independentă de voința subiectului)³⁸ și „concesiei”³⁹, cel mai adesea, verbul *a putea*, schimbîndu-și conținutul lexical — de altfel, destul de variat, — nu-și pierde total capacitatea flexionară. Posibilitățile sale flexionare sînt, totuși, foarte limitate, oscilînd între indicativ (numai *prezent* și *imperfect*) și optativ. Imperfectul, de altfel, are de fiecare dată valoarea unui optativ perfect. Predicativ cînd exprimă „capacitatea”, „permisiunea” etc. verbul *a putea* este nepredicativ cînd exprimă „posibilitatea”: „*Pot să mă îmbolnăvesc/ dacă ies acum în oraș. „Plasată în trecut, ideea de „posibilitate” se apropie de cea de „ireal”:*

³⁷ Gh. Dragomirescu îl consideră pe *a fi* auxiliar al modului *ireal* (*art. cit.*, p. 255). Al. Philippide vorbea de *actio instans trecută*: „Imperfectul lui *sînt* compus cu conjunctivul prezent *arată actio-instans* pentru trecut: eram să spun. erai să afli etc...” (*op. cit.*, p. 112).

³⁸ Cf. Ecaterina Teodorescu, *art. cit.*, p. 139.

³⁹ V. Al. Philippide, *op. cit.*, p. 326.

„Puteam să mă îmbolnăvesc de frig ce mi-a fost”. Exprimînd „posibilitatea” verbul *a putea* admite forma negativă (în vorbire este, însă, foarte puțin frecventă) dar, pierzîndu-și accentul sintactic, nu mai regizează raportul de subordonare obișnuit. Cînd exprimă „concesia”, nu mai admite nici opoziția sintactică *afirmativ — negativ*: „*Poți zidi o lume-ntreagă, poți s-o sfărâmi...* orice-ai spune, (Eminescu). Exprimînd „probabilitatea” sau „aproximația”, verbul *a putea* se întrebuințează mai frecvent la imperfect: „*Putea să aibă vreo 15 ani...*”, mai rar la optativ: „*Ar putea să aibă...*” și extrem de puțin frecvent la prezent: „*Poți să numeri vreo 18 primăveri...*”. Ca semiauxiliar al „probabilității” și „aproximației”, verbul *a putea* nu admite, în mod obișnuit, opoziția sintactică *afirmativ-negativ*. Folosirea negației apropiată foarte mult verbul de întrebuințarea sa impersonală, ca verb predicativ: „*Nu putea să aibă mai mult*”.

Anulîndu-se raportul dintre cele două verbe, semiauxiliarul *a putea*, spre deosebire de verbul predicativ *a putea*, care se poate construi și cu pronume (*asta, ceva, nimic, orice* etc.), intră în construcție numai cu un alt verb, la conjunctiv sau la infinitiv⁴⁰.

Dintre verbele de aspect, numai *a sta* și *a vrea* își pierd caracteristicile gramaticale o dată cu modificarea conținutului lexical fundamental. Ele nu se folosesc decît la prezent și foarte rar, *a sta*, la imperfect. Ele nu admit opoziția afirmativ-negativ. Nu mai intră, ca regent, în raporturi sintactice și se construiesc numai cu un verb la conjunctiv (foarte rar, la infinitiv). Celelalte verbe — *a începe, a se apuca, a apuca, a prinde* etc. — se dovedesc, și din acest punct de vedere, capabile să constituie singure predicatul unei propoziții. Ele intră în opoziții morfologice (de timp, mod, număr, persoană) și în opoziții sintactice (afirmativ — negativ). Ele reprezintă regentul unui verb sau nume (pronume) subordonat.

Unitatea sintactică dintre cele două verbe s-a considerat unitate complexă, în care verbul al doilea are rolul semantic, iar primul, rolul gramatical: Auxiliarele de modalitate — se afirmă în *Gramatica Academiei* — „constituie împreună cu alte verbe (la supin, infinitiv sau la conjunctiv, sinonim cu infinitivul) un complex de sens unitar la care participă în mod inegal cele două elemente. Semantic, rolul principal revine formei nominale sau conjunctivului; gramatical, rolul principal revine verbului cu sens modal, care poartă semnele predicativității, indică momentul, modalitatea acțiunii și, de cele mai multe ori, persoana”⁴¹.

S-ar părea, deci, că, într-un fel, „semiauxiliarele” s-ar asemena cu verbele ocopulative; ele ajută la exprimarea unor categorii grama-

⁴⁰ Este adevărat că aici ar putea fi vorba de elipsa verbului *a face* (*Pot face orice*), dar aceeași construcție, chiar eliptică, nu este tolerată de verbul *a putea* cînd exprimă „posibilitatea”, „concesia”, etc.

⁴¹ Ediția a doua, vol. I, p. 204.

ticale, pe care verbul al doilea nu le poate exprima... Ideea este prezentă, mai înainte, la I. Iordan: "...cînd aceste verbe apar împreună cu un infinitiv sau supin, se vede ușor că predicatul propoziției respective este întreaga „perifrază verbală” (pentru motivul de ordin pur formal, că infinitivul sau supinul nu poate funcționa ca predicat și, prin urmare, ele merg cu verbul predicativ care le precede)”⁴². Iar dacă acad. Iordan înglobează în aceste „perifraze” și verbe la conjunctiv, o face apelînd la echivalența construcțiilor respective: "...începe să vorbească este echivalentul semantic desăvîrșit al lui *începe a vorbi*, prin urmare, și echivalentul lui sintactic, în sensul că prima perifrază verbală constituie, la fel cu sinonima ei, predicatul propoziției (în ciuda faptului că constă din două forme verbale, ambele predicative sau personale)”⁴³.

Se desprinde de aici un alt aspect al unității sintactice în discuție: hotărîtoare ar fi forma modală a verbului al doilea. În altă parte am văzut că acad. Iordan apela la ideea nepredicativității primului verb, datorită „însemnării”⁴⁴ lui. Că acad. Iordan avea în vedere concomitent amîndouă aspectele este foarte probabil; punctul de vedere nu este exprimat, însă, cu claritate. Că, în această unitate sintactică s-a pus adesea un accent puternic pe forma modală a verbului al doilea se vede cel mai bine din concesiile pe care le face Gh. Dragomirescu. El respinge considerarea verbelor modale ca mijloace gramaticale de exprimare a modalității dar admite, totuși, că intră în unități sintactice neanalizabile, dacă al doilea verb este un infinitiv: "...auxiliarul modal *a putea* rămîne inseparabil la analiza sintactică, atunci cînd este urmat de un infinitiv scurt”⁴⁵ sau un participiu: „Ca regent al unui participiu, verbul *a trebui* este un auxiliar modal inseparabil în analiza sintactică”⁴⁶. Dar, reamintindu-ne criteriul raportului gramatical, invocat în permanență și cu dreptate, de același cercetător, ne punem întrebarea: Între „*Pot să cînt orice melodie*” și „*Pot cînta orice melodie*” este vreo deosebire în privința raportului gramatical dintre verbul modal și cel de al doilea verb?⁴⁷.

În ce măsură, prin urmare, caracterul nedisociabil al unității sintactice în discuție stă în legătură cu verbul al doilea? Construcția cu infinitivul ni se pare a nu pune prea multe probleme. Dacă verbul modal își păstrează conținutul semantic sau, primind un altul, nu-și anulează posibilitățile flexionare și capacitatea de a realiza opoziții sintactice, raportul gramatical dintre el și infinitiv se păstrează neschimbat, fiind ușor identificabil: *Poți cînta* — verbul predicat, regent, urmat de un complement direct exprimat prin infinitiv.

⁴² I. Iordan, op. cit., p. 564.

⁴³ *Ibidem*, p. 564.

⁴⁴ *Gramatica limbii române*, p. 255.

⁴⁵ Gh. Dragomirescu, art. cit., p. 251.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 247.

⁴⁷ V. Ecăt. Teodorescu, art. cit., p. 141.

În afară de conjunctiv, *a trebui* poate fi urmat de un verb la participiu și, mai rar, la supin. În construcție cu conjunctivul, verbul își poate păstra sensul fundamental și capacitatea flexionară în întregime, sau și le poate pierde pe amândouă. Urmat de un prezuntiv, verbul are totdeauna sensul de „probabilitate” și se întrebuințează numai la prezent, este semiauxiliar, nepredicativ. În construcție cu un verb la participiu (sau supin) el își păstrează totdeauna sensul de „necesitate”, „obligativitate” și-și schimbă forma după mod, timp, număr și persoană. Putem oare disocia construcția „Tu *trebuiești* bătut”? Evident că nu. Fie și numai pentru motivul că există un accent sintactic puternic pe participiu, susținut de un altul pe verbul *a trebui*. Iar verbul modal nu mai este un impersonal; *tu* este subiectul său. Situația este similară cu cea a verbului *a părea*: „*Îmi pare* că ești trist”, alături de „*Îmi pari trist*”. Iar verbul *a părea* este considerat, la un moment dat de Valeria Guțu între semiauxiliare.

În asemenea construcții, *a trebui* se deosebește de situația de verb-predicat autonom, în primul rând, prin caracterul său personal, apoi — consecință imediată — prin topica subiectului. În plus, el intră acum în construcție cu un verb la participiu. Admițînd subiect personal în locul din stînga sa (rezervat subiectului în cazul majorității verbelor, personale), subordonîndu-i-se acestuia din punct de vedere formal, *a trebui* nu mai cere și nu mai admite în locul din dreapta sa (rezervat subiectului în cazul verbelor impersonale „improprii”: *trebuie*, *îmi place*, *mi se cuvine* etc.) un nume (pronume), ci numai un verb, la participiu pasiv. Spre deosebire de situațiile în care exprimă „probabilitatea”, verbul *a trebui* și-a păstrat, în acest tip de construcții, și sensul lexical fundamental și proprietățile gramaticale. Funcțional, pare a se apropia de verbele nepredicative copulative (reamintim că acad. Iordan îl alăturase verbului *a deveni*, dar pentru toate întrebuințările sale și nu cu referire specială la acest din urmă caz). El contribuie gramatical și semantic la exprimarea predicăției. Funcția de actualizare revine în primul rând participiului dar, pentru a se realiza, acesta reclamează un element verbal pentru exprimarea unor categorii gramaticale esențiale; și acesta este *a trebui* care, datorită noii sale funcții, începe să exprime și ideea de persoană. De fapt, cele două verbe se cheamă reciproc; aceeași interacțiune ca și între *a deveni* și un nume.

Cu supinul se construiește rar *a trebui*. Mai frecvent intră în astfel de construcții o serie de verbe de aspect: *s-a apucat de citit*, *a terminat de învățat* etc. Să observăm, mai întîi, că verbul *a se apuca* se construiește cu prepoziția *de* chiar cînd își subordonează un nume (pronume): „*Se apucă de orice*, dar nu face nimic. „*Și se construiește cu de* chiar cînd își păstrează sensul lexical fundamental: „*Se apucă de marginea balconului...*”. Să mai adăugăm, apoi, că și alte verbe se

construiesc cu supinul : *Rămîne de văzut ; Urmează de făcut...* etc., în care construcții *Gramatica Academiei* vede în supin un subiect⁴⁸.

În descrierea și interpretarea unor verbe cu sens modal sau aspectual trebuie să se țină cont totdeauna de mai mulți factori, care *toți* trebuie corobați :

1. Conținutul semantic grupează verbele modale și de aspect în clase lexicale omogene, asemenea verbelor *movendi, sentiendi, dicendi*, caracterizate de anumite particularități în comportarea morfologică și sintactică, dar fără a avea, *prin numai acest fapt*, vreo consecință asupra predicativității lor.

2. Nu trebuie stabilită o legătură de cauzalitate obligatorie între existența unor „unități sintactice”, mai mult sau mai puțin nedisociabile, și caracterul predicativ sau nepredicativ al primului verb care intră în asemenea unități.

3. Trebuie să se aibă în vedere anumite caracteristici ale structurii gramaticale a limbii care determină prezența verbelor modale și de aspect, *dar nu numai a lor*, în anumite tipuri de construcții sintactice :

a) Comunitatea subiectului în construcții „verb plus verb la conjunctiv” este o trăsătură mai generală a limbii române, ca și reclamaarea modului conjunctiv de către o serie de verbe : *cutez, încerc, îndrăznesc, reușesc* etc., sau locuțiuni : *am parte, îmi dă mîna* etc. Verbele modale *pot, trebuie* etc., sau cele de aspect : *încep, mă apuc, prind* etc. sînt, în acest sens, numai unele din cele multe care concretizează această caracteristică ;

b) În construcție cu participiul sau supinul, *mai multe* verbe formează „unități sintactice” nedisociabile sau greu disociabile : *se cere citită, se cuvine lăudat, merită văzut, rămîne de aflat* etc. Tipurile acestea de construcții sintactice sînt semnalate, de altfel, de acad. I. Iordan și de *Gramatica Academiei*, amîndouă edițiile : „După anumite verbe, se spune în ultima ediție a *Gramaticii*, (*a trebui, a se cere, a se lăsa, a aștepta, a merita*) participiul, neînsoțit de auxiliar, ține locul conjugării pasive : *Se lăsase îmbăiat și pieptănat*”⁴⁹. Acad. Iordan interpretează și din punct de vedere stilistic asemenea construcții : „Construcția aceasta pare a prezenta unele avantaje stilistice, care îi explică răspîndirea. În primul rînd, subiectul (de obicei, nume de lucru) căruia i se dă drept predicat o locuțiune verbală reflexivă este asimilat cu o ființă, ca în stilul poetic. Afară de asta, legarea directă a participiului de verbul precedent (fără intermediul lui *a fi*) mărește vigoarea expresiei, cum arată compararea lui *se vrea admirat, se cere examinată* etc. cu *vrea să fie admirat, cere să fie examinată* etc.”⁵⁰.

Avînd în vedere cele de mai sus, considerăm că, în anumite situații, verbele modale se pot afla între verbele predicative și cele ne-

⁴⁸ Ediția a II-a, vol. II, p. 89.

⁴⁹ Ediția a II-a, vol. I, p. 230.

⁵⁰ I. Iordan, *op. cit.*, p. 420.

predicative, la un nivel intermediar de abstractizare, constituindu-se în verbe semiauxiliare nepredicative. Schimbându-și conținutul lexical și gramatical, aceste verbe nu mai intră în opoziții morfologice sau sintactice și nu mai guvernează raporturi de subordonare. Ele intră în unități lingvistice care pot fi numite *perifraze verbale* (termenul apare la I. Iordan, dar cu o accepție lărgită)⁵¹. Construcții similare sînt numite de P. Imbs *perifraze premorfologice*⁵².

Potrivit cu criteriile enunțate, considerăm semiauxiliare modale, nepredicative, verbele: *a trebui*, cînd exprimă „probabilitatea”. Se folosește în formă de prezent. Se construiește cu verbe la modul conjunctiv (adesea, la conjunctiv perfect) sau prezumtiv perfect; *a fi* și *a avea*, cînd exprimă „irealul” sau „potențialul”. Se întrebuițează în formă de imperfect. Verbul următor este la conjunctiv prezent; *a vrea*, pentru exprimarea „irealului”. Se folosește forma de perfect compus și e urmat de un verb la conjunctiv prezent; *a putea*, cînd exprimă „posibilitatea” (independent de voința subiectului), „probabilitatea”, „aproximația” și „concesia”. Se folosește la optativ, dar, mai cu seamă, la prezent indicativ și imperfect (cu valoare de optativ). Se construiește cu un verb la conjunctiv prezent sau la infinitiv.

Sînt *semiauxiliare de aspect*, nepredicative, verbele *a sta* și *a vrea*, cînd exprimă ideea „a fi pe punctul de a...”, intrînd în relații de sinonimie cu adverbul *aproape* și locuțiunea adverbială *cît pe ce*, urmate de un conjunctiv prezent. Se folosesc în formă de prezent indicativ (mai rar, la imperfect). Sînt urmate de un verb la conjunctiv prezent: *Stă să ploaie*; *Vrea să ningă*...

Aceste verbe, modale și de aspect, cînd sînt semiauxiliare, formează predicatul unei propoziții împreună cu verbul următor, la conjunctiv, infinitiv sau prezumtiv. Predicatul poate fi numit *predicat verbal*, exprimat printr-o *perifrază verbală*, sau *predicat nominal*, exprimat printr-o *perifrază verbală* și un nume predicativ: „*Trebuie să fie bolnav...*”.

Rolul principal, *semantic* și *gramatical*, îl are, în aceste *perifraze-predicat*, cel de al doilea verb. La exprimarea categoriilor predicăției participă uneori și semiauxiliarul (mai cu seamă în cazul verbului *a putea*, dar și în cazul altor semiauxiliare).

Cînd își păstrează conținutul lexical, capacitatea flexionară și accentul sintactic, aceleași verbe, ca și altele, de altfel, intră în „unități sintactice”, cu un al doilea verb, la participiu sau supin, mai mult sau mai puțin disociabile: *Tu trebuiești bătut*; *El merită lăudat*; *Ea se vrea admirată*; *Rămîne de văzut*; *Avem de făcut* etc. Această „unitate sintactică” poate fi numită *predicat verbal complex* (Se poate cuprinde aici și verbul *a putea*, urmat de un infinitiv, dacă n-a devenit semi-

⁵¹ *Op. cit.*, p. 564.

⁵² P. Imbs, *L'Emploi des temps verbaux en français moderne*, Paris, 1960, schema-anexă.

auxiliar, când determinările verbului la infinitiv, sau pronumele reflexiv trec în fața verbului modal: *Nu mă pot duce*; *Nu-l pot vedea* etc.). Asemenea predicate s-ar alătura altor părți de propoziție complexe: Orașul Iași este *un oraș vechi* „(nume predicativ complex, în interiorul căruia s-a stabilit un raport de subordonare), *Nasul rupt* e semn de bună purtare!“ (în interiorul subiectului complex, există un regent și un subordonat-atribut), *Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei*, a domnit între 1457 și 1504“ (apozitia complexă se caracterizează printr-un raport de subordonare atributivă) etc. Așa cum, în interiorul părților de propoziție multiple, se stabilesc raporturi de coordonare, în interiorul părților de propoziție complexe se stabilesc raporturi de subordonare. În cazul predicatului complex, aceste raporturi sînt ușor de identificat, uneori (*Mă apuc de citit*: verb regent urmat de un complement indirect), alteori, mai greu (*Se vrea admirată*).

LES SEMI-AUXILIAIRES

RÉSUMÉ

En prenant comme point de départ les controverses concernant les verbes semi-auxiliaires, le présent travail aborde premièrement les deux aspects du problème, à savoir: 1-le spécifique du contenu sémantique des verbes modaux et d'aspect, 2-la possibilité ou l'impossibilité de ces verbes de remplir une fonction verbale.

En tenant compte des deux critères, sémantique et grammatical, on fait la distinction entre le caractère plus ou moins soudé des constructions *verbe+verbe* et la fonction verbale ou non verbale du premier verbe. On rejette la confusion des deux réalités, en même temps que l'idée de l'existence d'une relation obligatoire de cause à effet entre celles-ci. Les indices sémantiques et grammaticaux pris en considération soutiennent et prouvent l'absence de la fonction verbale des verbes modaux et d'aspect.

Les verbes modaux deviennent semi-auxiliaires dans les conditions suivantes: 1-la modification de leur sphère sémantique; 2-le changement des propriétés grammaticales qui entraîne, sur le plan morphologique, la disparition de leur capacité flexionnelle; 3-le la disparition de l'accent syntaxique, suivie par la perte de la capacité de réaliser des oppositions syntaxiques et de gouverner des rapports de subordination.

Quand les verbes *a trebui*, *a fi*, *a avea*, *a vrea* et *a putea* remplissent ces conditions, ils sont des semi-auxiliaires de mode; *a sta* et *a vrea* sont des semi-auxiliaires d'aspect. Ils forment, dans ce cas, avec un autre verbe (surtout, au subjonctif ou au „prezumtiv“) une périphrase verbale qui constitue le „prédicat“ de la proposition.

Si ces verbes gardent leur contenu sémantique, leur capacité flexionnelle et leur accent syntaxique, ils peuvent entrer, tout comme d'autres verbes, dans la structure de certaines formes verbales complexes: *Tu trebuiești bălut*, *El trebuie laudat*, *Tu meriți laudat*, *Avem de făcut*, *Rămîne de văzut* etc. On peut identifier, à l'intérieur de ces formes verbales complexes, divers rapports grammaticaux.

MODERNISMUL DE APOI. CONCEPTE CRITICE ALE GENERAȚIEI '80: POSTMODERNISMUL

ȘERBAN AXINTE*

Gradul zero al iluziei

Postmodernismul a fost pus în discuție într-o anchetă publicată de revista „Caiete critice” în anul 1986, într-un număr devenit celebru, asemeni celui din 1983 dedicat romanului.

Ioan Buduca afirmă în intervenția sa *Undă sau corpuscul* că postmodernismul ar fi un postulat înainte de a deveni un concept. El consideră că postmodernismul, deși pare să cuprindă *totul*, nu poate circumscrie orice. Acest concept, crede Buduca, tinde să fie nu doar un concept, ci un „sistem de concepte” (Ioan Buduca, *Undă sau corpuscul*, 1986, în Crăciun (coord.) 1999: 395), evoluând după un principiu holografic, conform căruia un aspect al său este capabil să reflecte imaginea generală. De aici, mai multe postmodernisme: postindustrialul, poststructuralismul, postmetafizica, postavangarda, postrealismul. Scriitorul se întreabă cum a reușit acest concept să genereze atâtea dezbateri de idei. Răspunsul pare camuflat pentru Buduca într-o ipoteză de uz intern. El afirmă că „postmodernismul ascunde o iluzie culturală unitivă și nedogmatică. [...] Visul postmodern se nutrește cu iluzii care altădată erau botezate ca fiind romantice. Dar dacă romanticii imaginau o unificare spirituală (magie–poezie–religie) sub semnul unei transcendențe pline, cenzurați doar de paradoxul unei ironii de esență demiurgică, postmodernii vor să coboare în abisul acestei iluzii până la gradul ei zero [...]; ei vor să unifice realitatea cu imaginația, realismul și fantezia, ficțiunea și critica ei, poate chiar artele și științele” (*ibidem*: 396). Dar ce este până la urmă acest *modernism de apoi?*, se întreabă Ioan Buduca recurgând la această expresie fericită. O definiție prea exactă ar prezenta riscul unei dogmatizări. Din acest motiv se încearcă o aproximare a componentei sale, plecându-se de la ideea că „unitatea spirituală” propusă de

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

postmodernism este pluralistă și tolerantă. Deoarece acest concept se află în aliaj cu ironia, „componenta ironică a postmodernismului literar (cea care regizează din interior parodicul, intertextualitatea, metalimbajul și autoreferențialitatea textului) fiind esențialmente antidogmatică” (*ibidem*), scriitorul se întreabă din nou cum s-ar putea defini acel *ceva* care prin intermediul ironiei se distanțează de un *ce* consistent. Ce anume s-ar putea afirma pozitiv despre *postmodernism*, dat fiind faptul că ironia conferă lucrurilor „o negativitate infinită” (*ibidem*)? Dacă despre *modernism* s-a spus că își află esența în spiritul rupturii, *postmodernismul* ar apărea drept „o pacifică revoluție a punților, o restaurare a toleranței și a continuității” (*ibidem*), fără a se putea preciza cu claritate ce anume unește aceste punți. În schimb, în câmpul retoricii, lucrurile se dovedesc mai clare: „*postmodernismul* dizolvă și ultimele cristale ale *mimesis*-ului și lasă toată grija creației în seama *poiesis*-ului – un *poiesis* conștient de sine și autoironic, la fel ca și instanța auctorială” (*ibidem*).

Rescrierea eclectică a integralității

Plecând și el de la *modernism*, Radu G. Țeposu afirmă că *postmodernismul* s-a distanțat categoric de orice iluzie. Mai puțin de nostalgie, însă. Acest curent pare contaminat, pe de o parte în plan estetic de către moderni, pe de altă parte de către romantici, prin fondul spiritual comun. Concilierea își refuză însă orice ingeniozitate. „Cartea a luat locul lumii”, „transcendența s-a mutat în retorică”, aceasta din urmă devenind la postmoderni „adevărata totalitate integratoare”, „timpul trăirii” rămânând să fie „timpul scriiturii”. Radu G. Țeposu afirmă că „inspirația e pură producere de sens, facere în act. Totul se petrece în text, cu conștiința deplină a dicțiunii. Nu doar transcendența e acum goală, ci și imanența, pe care literatura n-o mai tratează ca pe o epifanie (ca la moderni), ci ca pe o suită de semne, ca literalitate pură. Cartea lumii s-a întors într-o lume a cărții” (Radu G. Țeposu, *Un romantism întors*, 1986, în Crăciun (coord.) 1999: 411). Se deduce de aici că obsesia *postmodernismului* e prin excelență una a recuperărilor. Totalitatea nu se poate reface decât prin acumulare, printr-o „aglomerare sumativă”. Radu G. Țeposu observă un paradox al *postmodernismului*: „pe de o parte nutrește idealuri unificatoare (prin retorică), pe de alta, desolemnizează totul (prin parodie, ironie). Ambițiile constructive, câte există, se fondează pe o refacere eclectică a integralității. *Postmodernismul* construiește din propriile sechele o nouă lume, mai puțin fardată, dar mai lucidă. Destrucția sistematică e felul său de a clădi” (*ibidem*). Pe cale de consecință, autenticitatea *postmodernismului* este conferită doar de propriul text. Criticul mai afirmă că estetica postmodernă ar fi „ireverențioasă”. Prejudecata realității fiind abandonată, *postmodernismul* s-a distanțat și de aceea a mitului. Totalitatea postmodernă s-ar sprijini, astfel, pe „o metafizică a cantității, a obiectualității pure”. Adaugă: „desubstanțializarea lumii e una dintre trăsăturile viziunii postmoderne, ceea ce explică încercarea de omogenizare prin cumul, prin

aglomerare. Retorica, practica textuală egalizează totul și nu întâmplător imaginea de panopticum e foarte frecventă. Fragmentele de real dobândesc sens doar în procesul descrierii (povestirii), singura modalitate de reinstruire cu valoare ontologică. Aparenta ingratitudine a postmodernismului față de realitate se sprijină, de fapt, tocmai pe această nostalgie lucidă (de obârșie romantică) a refacerii în text a unei lumi disperate și degradate. Forma simbolică a acestei demiurgii este metaliteratură” (*ibidem*: 413). Și Mircea Mihăieș discută în intervenția sa intitulată *Mai-mult-ca-modernismul* despre dificultățile de definire a conceptului de postmodernism, considerându-l „un termen ambiguu, greu de știut când, unde și cum trebuie folosit” (Mircea Mihăieș, *Mai-mult-ca-modernismul*, 1986, în Crăciun (coord.) 1999: 415). Amintește că, din cauza impreciziei sale, mai multe voci cu autoritate din critica românească au cerut chiar ignorarea sa. Totuși, criticul încearcă o definire a conceptului, recurgând la franțuzescul *nouveau nouveau*, însemnând *un modernism mai modern* sau, în expresia sa, *un mai-mult-ca-modernismul*. După ce face o paralelă între *modernism* și *postmodernism*, Mircea Mihăieș recurge la cuvintele lui John Barth (*La littérature du renouvellement. La fiction postmoderniste*, 1981) pentru a da relief punctului său de vedere. Imaginea-robot a autorului postmodernist ar fi: „un autor care «nici nu respinge, nici nu-și imită necondiționat părinții». Romanul postmodernist ideal trebuie, într-un fel sau altul, «să depășească cearta dintre realism și irealism, între partizanii formei și cei ai conținutului, între literatura pură și literatura angajată, între ficțiunea de elită și romanul de consum»” (*ibidem*: 421).

Postmodernismul, re-reglare a simțurilor

Mircea Cărtărescu, în *Cuvinte împotriva mașinii de scris*, gândește *postmodernismul* ca pe o *re-reglare* a simțurilor. Din punctul lui de vedere, „arta a devenit brusc o eviscerare, un sacrificiu, o tortură” (Mircea Cărtărescu, *Cuvinte împotriva mașinii de scris*, 1986, în Crăciun (coord.) 1999: 117). Și asta pentru că *modernismul* ar fi „prin excelență curentul literar care își devorează copiii”. Dincolo de această exprimare metaforică strălucită, se întrevede intenția nemărturisită a lui Cărtărescu de a defini *postmodernismul* prin *absență*, de a deduce *totul* din *nimic*. Și asta deoarece într-un articol publicat un an mai târziu (Mircea Cărtărescu, *Realismul poeziei tinere*, 1987, în Crăciun (coord.) 1999: 120), scriitorul îl citează pe Wittgenstein care afirmă că „despre ceea ce nu se poate vorbi, trebuie să se tacă”. Despre *postmodernismul* aflat în proces de impunere, Mircea Cărtărescu adaugă, cu referire la poezie: „ca să ajungă la realismul biografic, în esență *postmodernist* [...], poezia românească a traversat numeroase alte *realisme*. Fiecare dintre ele a apărut contemporanilor, inițial, ca orice în afară de poezie. Fiecare dintre ele, însă, s-a impus, iar foștii contemporani au început să-l apere cu fervoare împotriva «agresiunii» unui și mai nou fel de a vedea realitatea” (*ibidem*).

Și Ion Bogdan Lefter intervine în discuție, dar textul său (*Fișe pentru analiza unui concept* (I), 1986, în Crăciun (coord.) 1999: 400) pare mai mult un studiu prin care aduce numeroase contribuții bibliografice occidentale, dar și autohtone, fără însă a-și contura un punct de vedere personal, util clarificării termenului de postmodernism. Util se dovedește a fi efortul său de a sistematiza diverse puncte de vedere și de a realiza o fișă preliminară analizei acestui concept.

Recuperarea simbolului ca valoare pasivă

Ștefan Borbély consideră că dezbateră din „Caiete critice” prezintă unele neclarități referitoare la termenul de *postmodernism*. Propune în textul său, *Postmodernismul – un model (cultural) oportun?*, unele clarificări. Atestat pentru prima oară în 1934¹ și revitalizat pe la mijlocul anilor '70 în teoria literară nord-americană, postmodernismul este utilizat în primă instanță în tehnică și arhitectură, literaturii propunându-i-se termenii de *transavangardă* și *post movement art*. Ștefan Borbély consideră că se poate vorbi de „o revoltă a inimii împotriva creierului” deoarece *postmodernismul* aderă tacit „la un mod difuz, etern romantic al înțelegerii existenței”, la o „alunecare spre psihologic în detrimentul rațiunii și al disocierilor tranșante. Împăcarea omului cu lumea, «concordia dintre științe și arte», pan-estetismul, pluralismul tolerant și conciliatoriu sunt, toate, sintagme postmoderne”. Fiind amprentată de un *democratism concesiv*, practica scrisului generației '80 nu poate lăsa pe dinafară, crede Borbély, autohtonismul, trăsăturile etnice regionale, aportul tradiției și subiectivitatea umană. „Vulnerabil la nivel exterior, personajul postmodernist reconsideră, însă, imanența. Neputând descoperi simbolul în afară, neputând să creeze simbolul, să-l facă posibil prin acțiunea pe care o înfăptuiește, eroul considerat postmodern își însușește simbolul, găsindu-l cumva de-a gata. Acesta mi se pare elementul esențial al logicii postmoderne, și anume recuperarea simbolului ca valoare pasivă. [...]. Postmodernul recuperează simbolul, dar nu prin elan activ, angajat, ci pur și simplu prin participare. Tradiția reprezintă o interstiție de simboluri: ele există, nu îți rămâne decât să i te integrezi. Prin acest artificiu, postmodernul descoperă verticalitatea immanentă” (Ștefan Borbély, *Postmodernismul – un model (cultural) oportun?*, 1987, în Crăciun (coord.) 1999: 390). Borbély consideră că *modernismul* a interogă hermeneutica în calitatea ei de metodă, în vreme ce *postmodernismul* „discreditează” metoda, „impunând ființa hermeneutică în accepția de formă de viață”. Se întrevede o perspectivă relativizantă și consecințele acesteia, crede Borbély, sunt duble. Prima consecință ține de istorie. Se reduce istoria la un „proces subiectiv, filtrat prin meandrele adesea imprevizibile ale Eului”. În acest caz nu interesează dimensiunea obiectivă, ci accepțiunea subiectivă, istoria nemaifiind un proces, ci „un conglomerat secvențial”. O altă consecință are în vedere citadinismul. Borbély observă că, începând cu avangarda, marea literatură europeană

¹ Ștefan Borbély afirmă că prima utilizare a termenului îi aparține spaniolului Federico de Onis, în prefața unei antologii a liricii spaniole, apărută în 1934.

este de tip citadin. Din acest motiv, prin impunerea specificului și prin creditul fără limită acordat unicității de tip tradiționalist, *postmodernismul* conduce spre „o resuscitare la scară mondială a idealului rural, regional, a microcosmosului”. Datorită pluralismului și a toleranței excesive, *postmodernismul* conduce spre un eclecticism înțeles în primul rând ca „metaforă istorică și culturală”. Ștefan Borbély afirmă că „vagul, aproximarea pătrund adânc în conștiințe, stimulând o apetență pentru *plauzibil*, declarat victorios în competiția cu certitudinea. La nivelul literaturii, pan-estetismul postmodernismului transferă interesul pe stil, talent și inspirație, valori considerate până nu demult ca fiind anacronice”. Criticul este de părere că în acest fel se explică faptul că postmodernismul „a prins cheag” în beletristică înainte de a fi aproximat la nivel teoretic, „dând credit colocvialismului, asociațiilor libere, oralității” (*ibidem*).

La nivelul literaturii române, idealul postmodernismului se identifică cu dezideratele generației '80, care, prin raportare la ultimele două generații anterioare ei, face apel la un concept eminemamente pozitiv. Nu interesează negația, ci întemeierea unei noi sensibilități. Borbély mai crede că, prin utilizarea conceptului de *postmodernism*, se confirmă „devitalizarea conceptuală a criticii românești postbelice” pentru a afirma libertatea cititorului în raport cu textul. „Se poate deduce de aici că noul program confirmă un proces mai vechi, fără să-l întrerupă, oferind alternative conceptuale viabile”. Nu se pune problema unui dialog cu cele două generații anterioare, ci se propune un discurs paralel, generația '80 încercând să-și suplinească deficiențele de idei prin stil. În finalul intervenției sale, Ștefan Borbély atrage atenția asupra faptului că postmodernismul este vulnerabil prin însuși idealul său, „propunând doar un mod de a scrie, și nu un mod de a fi” (*ibidem*).

Viziunea, dincolo de retorică

Alexandru Mușina observă – într-un articol ce pare o reacție la cele comentate mai sus – că termenul de *postmodernism* a început să fie folosit înainte ca să apară textele teoretice și beletristice care să răspundă acestei determinări conceptuale. El nu este de acord cu folosirea haotică, fără acoperire în arta literară. Pentru mai multă rigoare, propune câteva întrebări: cu ce sens este și poate fi folosit cuvântul *postmodernism*? Este sau nu este generația '80 postmodernistă? Cât de utilă și stimulatorie este pentru înțelegerea literaturii contemporane, pentru nivelul discuțiilor teoretice și pentru producerea literaturii înseși, folosirea vocabulei *postmodernism*? Mușina propune câteva răspunsuri. În primă instanță afirmă că termenul, ca atare, de *postmodernism* nu e, în sine, nici bun, nici rău, totul depinzând de contextul în care apare, de ce sens i se dă: „fiind un cuvânt emblemă – ca romantismul, modernismul [...] joacă, uneori, un rol foarte important nu numai în descrierea și delimitarea, ci chiar și în cristalizarea – și receptarea – unor fenomene literare” (Alexandru Mușina, *Postmodernismul, o frumoasă poveste*, 1988, în Crăciun (coord.) 1999: 439). Lui Alexandru Mușina termenul îi pare ca fiind *manipulabil* și ambiguu și, la limită, fiind sinonim cu *valoros* și *viabil*. Prin această afirmație, scriitorul se apropie de ceilalți „teoreticieni” ai conceptului, deși,

cel puțin în aparență, intervenția sa este de natură să corijeze unele puncte de vedere exprimate anterior în presa literară. În finalul textului său, Alexandru Mușina afirmă că „postmodernismul fiind – în plan literar și artistic – o expresie a unui anumit moment intelectual (dar și tehnologic și spiritual) în principal occidental, folosirea termenului în literatura noastră mi se pare – în cele mai multe cazuri – inadecvată. Nu trebuie să ne lăsăm furăți de ușurința cu care putem descoperi *procedee* similare celor folosite de postmoderniști și la scriitori români contemporani, [...]. În definirea unei tipologii, a unui curent literar, esențială nu este folosirea *anumitor procedee* (figurile limbajului fiind, în fond, un bun comun al literaturii tuturor timpurilor), cât și atitudinea față de actul scrisului, relația cu cititorul, viziunea asupra lumii care pot fi descoperite *dincolo de suprafața retorică*” (*ibidem*).

Postmodernismul și ființa hermeneutică

Înțeles ca postulat înainte de a deveni concept și apoi sistem de concepte, *postmodernismul* pare să cuprindă totul, evoluând pe principiul holografic în care partea devine întreg și întregul parte, fiecare aspect al său fiind capabil să reflecteze imaginea generală. *Postmodernismul* ascunde o iluzie nedogmatică, unifică realitatea cu imaginația, realismul cu fantezia, ficțiunea cu critica. *Postmodernismul* este plural și tolerant, subsumează ironia, parodicul, intertextualitatea, metalimbajul și autoreferențialitatea textului, lăsând grija creației în seama *poiesis*-ului. Distanțat de orice iluzie, fiind amprentat deopotrivă de moderni și de romantici, el refuză orice ingeniozitate. Pentru *postmodernism* inspirația produce sensul. Este recuperator, totalitatea refăcându-se prin acumulare sumativă. Propune o lume desubiectivizată, desolemnizată ce-și află autenticitatea doar în propriul text. Fragmentele de real sunt iluminate prin procesul povestirii, iar forma simbolică a demiurgiei sale este metaliteratura. Prin acest termen ambiguu (ce tinde să rămână ambiguu pentru a-și prelungi vitalitatea) se încearcă dizolvarea barierelor dintre realism și idealism, dintre formă și conținut. Absența generează totul. Totul se naște din nimic. Logica postmodernă recuperează simbolicul ca valoare pasivă. *Postmodernismul* depășește metoda (metodele) și impune ființa hermeneutică.

BIBLIOGRAFIE

- Cărtărescu 1999 = Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas.
 Crăciun (coord.) 1999 = Gheorghe Crăciun (coord.), *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice*, Pitești, Editura Paralela 45.
 McHale 2009 = Brian McHale, *Ficțiunea postmodernistă*, traducere de Dan H. Popescu, Iași, Editura Polirom.
 Nemoianu 2011 = Virgil Nemoianu, *Postmodernismul și identitățile culturale. Conflicte și coexistență*, traducere de Laura Carmen Cuțitaru, postfață de Codrin Liviu Cuțitaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
 Petrescu 2003 = Liviu Petrescu, *Poetica postmodernismului*, ediția a III-a, Pitești, Editura Paralela 45.
 Pütz 1995 = Manfred Pütz, *Fabula identității. Romanul american din anii șaizeci*, traducere și prefață de Irina Burlui, Iași, Editura Institutul European.

**THE AFTERLIFE OF MODERNISM. CRITICAL CONCEPTS IN THE 1980s
GENERATION: POSTMODERNISM**

ABSTRACT

In this paper we discuss the most important theoretical approaches to several critical concepts, some of them being fuzzy (*postmodernism*), while others rather specific (*textualism*, *biographism*). We examine contributions belonging to critics and writers of the 1980s generation – among which are Mircea Cărtărescu, Vasile Andru, Ștefan Borbély, Ion Bogdan Lefter, Radu G. Țeposu, Mircea Mihăeș, Alexandru Mușina –, usually published in the literary press. The concepts above were understood in the 1980s as a fruitful specialization of their western versions, a specialization which was, paradoxically, caused by the social, political and ideological conditions of that “dark literary decade” in Romania.

Keywords: *modernism, postmodernism, critical concepts, 1980s generation, theoretical approaches.*

SERGHEI ESENIN. COSMOSUL ȘI SATUL (*Ceaslovul satelor* în traducerea lui Ioanichie Olteanu)

DE

LIVIA COTORCEA

Întâlnirea lui Serghei Esenin cu limba română a fost o împlinire fericită, prilejuită nu atât de circumstanțe exterioare și minore, prin care de altele ori se explică infuzia rapidă a poeziei lui în spațiul nostru de cultură și sensibilitate, ci de reala afinitate a traducătorilor ei cu lirismul eseninean. Este cel puțin paradoxal a afirma acum, după ce epigonismul zgomotos eseninizant s-a epuizat și după altele decenii de familiarizare cu poetul rus, că impactul fertil al poeziei lui cu poezia română din deceniul al patrulea s-ar datora „debitului plebeian al poetului din Reazan”¹ și sfârșitului său tragic „aureolat de lumina violentă a tragediei”². Dacă motivația limbii și culturii țintă s-ar reduce la atât de puțin, cum ne putem explica atunci audiența de care se bucură în același an la noi poezia lui Ch. Baudelaire, atât de rafinată în aristocratismul ei ideatic și expresiv? De bună seamă, rațiuni mai profunde care țin de însuși procesul devenirii poeziei pot fi cauză unică a unor fenomene ce par flagrant contradictorii.

Martor sensibil și avizat al istoriei pătrunderii poeziei lui Esenin în literatura română, Lucian Raicu se apropie de acest fenomen cu perspectiva profundă pe care i-o asigură impresiomanța lui cultură poetică și estetică, precum și cunoașterea literaturii ruse. În prefața la volumul lui Serghei Esenin, *Poezii și poeme* din 1976, criticul avansează câteva propoziii-ipoteze critice ce surprind atribute de substanță ale lirismului eseninean. Polemizând deschis cu imaginea îngust — idilică pe care i-au creat-o poetului rus nu atât traducările lui Z. Stancu și G. Lesnea, cât comentariile citorva critici și admirația fanatică a unor poeți de mîna a doua și a treia, Lucian Raicu insistă, cu argumente convingătoare, asupra necesității de a vedea în Esenin „un mare poet al modernității” (XI), un spirit grav „dotat cu nebanuite antene pentru cuprinderea și problematizarea epocii” (XII), un poet care scrie o „poezie zguduitor existențială”, nutrită de chinuitorul sentiment al „dificultății de a trăi” (XIII). Este evident că acest mod de a-l citi pe Esenin vizează nu numai o revigorare a criticii, prinsă încă în inerția binecunoscutei formule: Esenin — poet țărănist, Esenin — poetul huligan, Esenin — cîntăreț, prin excelență, al satului și naturii, dar și imperativul traducerii în limba română a acelor opere care să pledeze convingător pentru imaginea pe care ne-o propune criticul.

Noua versiune a lui Serghei Esenin în limba română, realizată de Ioanichie Olteanu, răspunde tocmai acestui moment de valorificare a poetului rus la dimensiunile lui reale. Bun cunoscător al literaturii ruse și pasionat traducător din mării ei poeți, Ioanichie Olteanu este și unul din cei mai activi și eficienți propagatori ai valorilor literare ruse și sovietice la noi. Muncii lui neobosite îi datorăm tălmăcirii de O. Mandelștam, A. Tvardovski, E. Bagrițki, E. Evtuşenko, L. Martinov, volumul *Steaua cîmpului* de Nikolai Rubțov, numeroase articole, comentarii, note privitoare, cu deosebire, la poezia rusă contemporană. Prin complexitatea, prin efortul pe care l-a necesitat și realizările ei de cea mai diversă factură, ediția în trei volume a operei lui Serghei Esenin, aflată acum la primul tom, ne apare ca o încununare a acestei activități care durează de decenii. Ea se detașează, prin câteva calități remarcabile, de tot ce cunoaștem pînă acum în domeniul traducerii și editării lui Esenin la noi.

Mai întîi, nu este greu de văzut că ediția îngrijită de Ioanichie Olteanu își propune să fie și este o ediție științifică. Notele, comentariile privitoare la *Alte traduceri din Esenin*, *Indicele* alfabetic al poeziilor după titlurile și incipiturile din original oferă cititorului și specialistului informații bogate, argumentate și riguros controlate după surse autorizate.

¹ Vezi Ioanichie Olteanu, *Prefață la Serghei Esenin, Ceaslovul satelor*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981 p. 7.

² Id. p. 7.

De remarcat, apoi, că este pentru prima oară când un traducător își propune să acopere prin tălmăciri toate perioadele activității creatoare eseniniene, să ne ofere o imagine cit mai completă și fidelă a multelor disponibilități tematice, intonaționale, ritmice, formale, care fac din creația lui Esenin un teritoriu greu abordabil. Acestui scop îi slujește și structura de carte pentru care a optat traducătorul: volumul I — poezia de la începuturi pînă în anul 1920; volumul II — poezia anilor 1921-1925; volumul III — poeme dramatice, articole și eseuri, corespondență; fiecare volum, la rîndul lui fiind structurat prin dispunerea cronologică a materialului. Evident, deci, că Ioanichie Olteanu nu se apropie de Esenin numai ca traducător (ceea ce n-ar fi fost puțin lucru), dar și ca documentat comentator și îngrijitor de ediție, cu toate obligațiile ce decurg din această calitate.

Semnificația de veritabil act critic, implicită oricărei traduceri, se explicitează la Ioanichie Olteanu în comentarii și note care, vrînd parcă să prevină o posibilă contaminare de entuziasm cu textul eseninean, nu de puține ori devin obiectiv-aride și în oarecare discordanță cu textul sau perioada comentată. Așa de exemplu, chiar de nu ne-ar fi spus-o în prefață, modul de a traduce poeziile scrise de Esenin pînă în anul 1917 ne arată că, din punctul de vedere al lui Ioanichie Olteanu, perioada aceasta se caracterizează prin „aspru relevu etnografic” și cultivarea „unui ideal de euforic ascetism ilinerant” (p. 5).

În realitate, cele două formule enunțate de traducător și comentator nu fac decît să numească două semne din alfabetul poetic pe care Esenin îl descoperă și ordonează într-un ritm extrem de rapid. Grila pentru descifrarea acestui alfabet ne-o va da însuși poetul în eseu *Cheile Mariei* din 1918: „Pe strămoșii noștri îi tulbura taina genezei. După ce au încercat aproape toate ușile care duc la ea, ne-au lăsat multe chei și speraște pe care le păstrează memoria limbii noastre în taințele ei”.³ Între cheile deschizătoare de laie poetul amintește regionalismele și cărțile sfînte ca semne ale cuvîntului primordial și mijloc universal de pătrundere în esența realului empiric. Alături de ele pune *satul* ca hieroglifă în textul tainic al universului. Lumea fizică și cuvîntul fiind consubstanțiale (în discuția din 4 ianuarie 1918 cu A. Blok poetul afirmă: „cuvîntul este și el natură”), pătrunderea în profunzimea diacroniei și întinderea sincroniei lingvistice, în straturi lexicale ascunse sau uitate de limba curentă, echivalează, pentru Esenin, cu găsirea tainelor pierdute ale lumii fizice.

Prin urmare, dificultatea maximă pentru traducătorul poeziei perioadei amintite o prezenta alegerea, dozarea și găsirea de corespondențe pentru elementele dialectale, arhaice, uzuale, investite de Esenin cu altă semnificație decît cea a etnografismului. Pentru multe situații Ioanichie Olteanu a găsit soluții care proiectează sensurile textului dincolo de suprafața lui etnografică, respectînd, în același timp, unitatea stilistică și tonalitatea originalului. Reușite indiscutabile sînt, în acest sens, foarte multe poezii, majoritatea apărute pentru prima dată în limba română: *Ce-ar mai fi viața fără să te cînt?*, *Nu-i vînt ce bîntuie-n dumbravă*, *Cununi doar ție îți ofer*, *De ploaie tîlul mai mustește*, *Tot mai scîzută-i ziua*, *O, Rusie, îndrăznește*, *Arături transcendente* etc.

Dar nu de puține ori, din dorința de a păstra „culoarea locală” a originalului, traducătorul încarcă textul cu un lexic neadecvat, după părerea noastră. O primă neadecvare la original ar fi încălcarea principiului de accesibilitate a textului, principiu care a constituit pentru Esenin o preocupare majoră. Se știe că numeroasele reeditări de plachete și, mai ales, pregătirea ediției de autor în cursul anului 1925 au fost pentru poet prilejuri de a reface multe poezii, de a renunța la un număr mare de expresii și cuvinte de coloratură regională. A păstrat din materialul lexical regional și arhaic elemente cu o conotație mitică și poetică bogată, cuvinte pe care limba le-a ascuns în expresii idiomatice de largă circulație, sau forme mai deosebite al căror radical, însă, este bine cunoscut tuturor vorbitorilor ei. În spațiul limbii ruse, deci, menținerea regionalismelor și arhaismelor, ca și înțelegerea lor, este justificată și garantată de un context și un subtext pe care le-am putea numi „fondul principal al culturii” naționale.

Ceea ce propune traducerea românească pentru acești termeni nu se situează totdeauna sub regimul semantic și poetic profund al originalului. Așa se întîmplă cu termenul „kovil” (neghină, colilie, pănușită, năgară) pentru care Ioanichie Olteanu preferă traducerea „fișcă”. „Kovil” este iarba stepei, devenită în poezia populară rusă simbol al singurătății și tristeții. Acestei semnificări poetice a originalului îi corespunde sensul cuvîntului „năgară”, dezvoltat de poezia noastră populară într-o bogată gamă de nunațe. Esenin a fost foarte atent la sonul cuvîntelor și, după cum mărturisește, și-a exersat urechea ascultîndu-i pe țărani vorbind în graul lor dulce și muzical. Oralitatea este o componentă a muzicalității versului lui Esenin, remarcată de Blok cu prilejul primei vizite pe care i-a făcut-o poetul din Reazan: „versuri proaspete, curate, muzicale, lexic bogat”⁴. Dar oralitatea la Esenin nu este de esență „plebeiană”,

³ S. Esenin, *Kliuci Marti*, în *Sobranije socinenij v V-i tomah*, vol. IV, Moskva, 1968, p. 183.

ci efectul unui mare rafinament armonic. Pentru acest motiv, cuvîntul „fișcă” preferat de traducător, este impropriu. Introdus în șirul ritmic al versului și strofei, el sparge strident unitatea lor melodică blind-melancolică :

О, сторона ковыльной пуши,
Ты сердцу ровностью близка,
Но и в твоей таится гунце
Солончаковая тоска.

Уж не сказ ли в прутнике
Жизнь твоя и былъ,
Что подвечер путнику
Нашептали ковыль??

O, stea mea cu fișcă deasă
Tu cu oblimea ta ne furi
Dar și pe tine te apasă
Tristeți de smîrc și sărături.

(p. 105)

Dar nu-i tot acest cuprins
Doar un basm amar
Spus de fișcă seara
Tristului drumar ?

(p. 49)

Același efect îl are asupra traducerii opțiunea lui Ioanichie Olteanu pentru termeni de circulație restrînsă și cu o structură fonetică „exotică”, atunci cînd trebuie să ofere corespondențe unor cuvînte rusești uzuale : „naves — comaric (streășină, umbrar) ; „pastuh” — ciurdar (păstor) ; „kurl” — galite (găini) ; „larakan” — șvabi (gîndaci) ; „holmi” — dîlme (dealuri, colline) etc. Nu de puține ori, cititorul, care n-a avut șansa să se familiarizeze cu dialectul pe care traducătorul îl cunoaște alît de bine, este nevoit să apeleze la dicționarul limbii române. Pentru cititorul român care nu are cunoștințe despre cultura și civilizația rusă rămîn indescifrabili termenii care numesc practici tradiționale sau personaje ale mitologiei populare ruse care au fost păstrați în forma lor originală de textul românesc : „Semik”, „cupalnița”, „vidma”, „Lesnoi”, „Domovoi”. Vînd să refacă tonalitatea velustă a unor secvențe, Ioanichie Olteanu apelează la formații curioase și necaracteristice limbii române : „veniți, voi făpturi zglobiți la nutremint”, „Har mirelnic de pace”, „cu un semn starover”, „rai primăverin”, „rai aprilin”, „tu cu oblimea ta ne furi” etc.

Obsedat parcă de pericolul căderii în „cursivitate” și în „virtuozitatea metaforică plasticizantă” (*Alte traduceri din Esenin*, p. 301), caracterisitice, după părerea lui, traducerilor lui G. Lesnea, Ioanichie Olteanu ocolește muzicalitatea, fluenta și plasticitatea chiar acolo unde ele sînt o dominantă a originalului. Efectele acestui efort de a „moderniza” versul lui Esenin se fac simțite la nivelul ritmului și melodiei. Ritmul eseninean, dozat cu mare finețe în secvențe a căror diferență metrică este aproape insesizabilă, la Ioanichie Olteanu, cel mai adesea, devine ritm sincopat, construit prin succesiunea unor structuri metrice care nu se supun nici legilor versului liber, nici rigori versului de factură clasică. Dacă în unele cazuri, soluția ritmică a traducătorului slujește bine nivelului semnificației poetice, rămîn totuși situații cînd cele două nivele ale textului par a veni în discordanță :

Разбуди меня завтра рано.
О, моя терепливая мать !
Я пойду за дорожным курганом
Дороного гостя принимать.

Так и хочется под песню свеситься
Над водою, спихивая день...
Но спокойно светит вместо месяца
Отрадившийся на облаке тюлень

Trezește-mă-n zorii zilei,
Măicuța mea cicălită des !
Dimineața pe dunga moviței
Unui seump musafir în cale-am să-l ies

(p. 185)

Să stai cu ochii pierduți în jos,
Beat de cîntec și-mbrîncind ziua
cu cotul
În locul lunii dintr-un nor gros
O focă-și scoate pașnică botul.

Cu multă precauție se apropie traducătorul de imaginile exuberante și îndrăznețe bazate pe expresionismul culorii. Vom încerca să comentăm trei soluții imagistice propuse de traducerea românească pentru imagini ale originalului construite pe expresionismul culorii :

Пойду по белым кудрям дня
Искать убогое жилище

В зеленый вечер под окном
На рукаве своей повешусь

Pe-amiaza bălă de pe lac
În vreo colibă neștiută

(p. 103)

Și-ntr-un crepuscul de venin
Am să mă spînzur cu centura

(103)

⁴ A. Blok, *Zapisnie knijki 1910—1920, Polnoje sobranije socinenij*, M. 1965, v. 8, p. 567.

За темной прядью перелесниц
В поколебимой *синева*,
Ясночок кудрявый месяц
Гуляет в *голубой траве*.

De-asupra unei sihle dese
În nemiscare și mister
Mieluță *bălă*, luna iese
Să pască iarba de pe cer.
(105).

„Amiază bălă” ni se pare un echivalent foarte palid și banal pentru „belie kudri dnja” (cirliontii albi ai zilei) care cumulează semnificații multiple : senin, tinerețe, vitalitate, intimitate ; „crepuscul de venin” explică ceea ce adjectivul de culoare în expresia „zelionij vecer” (seară verde) ascunde, sugerând doar ; în sfârșit, în ultimul exemplu adjectivul de culoare „goluboj” în expresia „golubaja trava” (iarbă albastră) formează împreună cu substantivul „sineva” (boltă albastră, albastrime) un spațiu al fuziunii departelui-aproapelui a cărui semnificație este oarecum estompată de renunțarea traducătorului la adjectivul de culoare în favoarea numirii directe a acestui spațiu : „cer”. Bineînțeles că „iarba de pe cer” este o soluție imagistică bună pentru originalul „iarba albastră”, dar nu cea mai bună dacă ne gândim ce importanță acorda Esenin imaginii poetice înțelese ca vizualitate. Nereușite în transpunerea imaginilor de acest fel se observă mai ales în traducerea pieselor pe care le cunoaștem deja prin tălmăcirile lui Z. Stancu și G. Lesnea. Afirmatia noastră n-a fost generată de preferința necondiționată pentru traducерile amintite. La o comparație, Ioanichie Olteanu se dovedește a fi, nu de puține ori, realizatorul unor versiuni superioare, cum este cazul cu poeziile *Nu-n zadar a fost furtună*, *Spovedania unui huligan*, *Inonia*. Și totuși, după lectura întregului volum, stăruie impresia că ultimul traducător al lui Esenin se apropie timid de zona de suavitate, muzicalitate și frăgezimi a poeziei acestuia. Pentru justificarea acestei observații trimitem la transpunerile adjectivelor „rozovii” (roz) și „nejnii” (gingaș), pe care Esenin le investește cu o bogată conotație poetică. Dintre acestea, din lipsă de spațiu, alegem un exemplu :

С алым соком ягоды на коже
Нежная, красивая была.
На закат ты розовый похожа
И, как снег, лучиста и светла.

Proaspătă ca fraga timpurie,
Adorabilă erai pe rînd,
Înserarea mea irandafirie
Splendidă zăpadă luminînd.

Rezultate notabile obține Ioanichie Olteanu în traducerea marilor poeme vizionare și a poeziei profetizînd epoca „musafirului de fier”, chiar dacă în comentariile pe care le face pe marginea acestei poezii se plasează în afara semnificației ei. Calificînd marea „plîngere” esenineană drept o „lamentatie resemnată” și căutîndu-i cauza doar în „înlocuirea unei tehnici sau a unei orînduirii cu altele” (Note, p. 299), Ioanichie Olteanu contrazice nu numai textul poeziei pe care o traduce magistral, dar și explicația atît de clară pe care Esenin însuși o dă acestui fenomen cînd comentează poezia *Sărindar*. „Regret foarte mult — scrie poetul — că istoria trece printr-o epocă dificilă de anihilare a persoanei ca *făptură vie* (s.n.), epocă lipsită de glorie și de vis”. Ioanichie Olteanu traduce fragmentul de mai sus (vezi p. 298), dar tentat de o comparație între poetul rus și Eminescu, comparație care ni se pare neseemnificativă, uită să-i extragă sensurile. Spre aceste sensuri care depășesc cu mult semnificația „resemnării”, sau semnificația socială conduc poemele *Oțear*, *Ocloih*, *Venirea*, *Schimbarea la față*, *Inonia*, *Pantocrator*, care propun imaginea unui poet de o forță vizionară nebănuită, cîntăreț al marilor ruperi și dislocări ce modifică deopotrivă microspațiul conștiinței umane și uriașele alcătuirii cosmice. Imaginile gigantesci, ritmurile rostogolite cu impetuozitate, puterea suverană a cuvîntului care profetizează, provoacă, plînge și cîntă, toate par să convină traducătorului, care dă în transpunerea acestor poeme adevărata sa măsură. Ioanichie Olteanu se mișcă firesc în spațiul versului liber, pentru care, de altfel, își mărturisea preferința în prefața la volumul de versuri al lui Nikolai Rubțov. Neîncătușat de regulile prozodiei clasice, textul traducerii se eliberează de inadvertențele pe care le înregistrează transpunerea poeziei de iubire, a spovedaniei lirice, a delicatelor miniaturi animaliere sau descriptive.

Chiar de-ar rămîne la primul ei volum, transpunerea în limba română a poeziei lui Serghei Esenin pe care ne-o oferă, cu eleganță și pasiune, Ioanichie Olteanu depășește cu mult semnificația unui act de cultură. Prin noul traducător putem să-l cunoaștem pe Esenin mai bine în ceea ce face din el unul din cei mai mari poeți ai secolului ; prin el putem să asistăm la pasionantul dialog pe care limba română îl poartă cu un text poetic de mare virtuozitate expresivă și semantică. Așteptăm cu interes celelalte două volume promise și ne gândim cu nostalgie la o ediție Esenin, sugerată discret de Ioanichie Olteanu, ediție care să cuprindă cele mai bune traduceri apărute la noi. Din această posibilă ediție versiunile ultimului traducător al lui Esenin nu vor putea lipsi.

FAILED HUMOR AND ITS EFFECTS IN CONVERSATION

SILVIA BOGDAN*

“The one who understands [...] becomes himself
a participant in the dialogue” (Mikhail Bakhtin).

The present article sets out to investigate failed humor in natural conversation settings. It aims at delineating two types of failed humor: unperceived humor, which may literally be taken in as a verbal attack towards the sender and rejected humor, which is perceived but purposely ignored in order to continue the conversation as it has been initially intended. It also attempts to oppose humorous versus failed humorous discourse. The theoretical framework used in the analysis of failed humor in this paper is partially based on P. Brown and S. Levinson's Politeness Theory (1987) and J. Culpeper's Theory of Impoliteness (Culpeper *et al.* 2003).

Humor is generally viewed as a form of social communication in which an intentionally created language stimulus triggers some aesthetic pleasure in people's minds. It is a rare conversation in which one participant does not attempt to illicit laughter or respond with amusement. It is mostly used in informal speech and writing aiming at entertaining or provoking laughter in the recipients.

Humor can be broadly considered as a “particularly versatile strategy” (Bell 2009: 12) highly exploited by various senders in discourse to “construct identities” (Bell 2009: 159) and accomplish their own aims.

As an important socio-pragmatic strategy, humor is assigned a very significant role in regulating communications. Thus, it may be used as an ice-breaker in conversations to help build relationships or group solidarity, share amusing experiences, fill uncomfortable pauses, negotiate requests for favors and, sometimes, persuade.

However, it is not always the case when humor has positive effects on the on-going conversation and its participants. It may also offend and hurt the participants, bringing about misunderstanding and confusion, especially, when humor is ill-intended. Such instances of humor are referred to as failed or unsuccessful humor, as what seems funny to the sender, may appear very rude and impolite to the

* Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți, str. Pușkin, nr. 38, Republica Moldova

recipient and be rejected by him/her, or in some cases it may not be apprehended as such. Humor is generally unsuccessful when there is incongruity between the participants' speaking styles, resulting in an opposition between what is meant and how it is perceived.

Unlike proper humor, failed humor has been seriously understudied by scholars as it is generally conceptualized to disrupt the natural flow of amusing conversation, often leading to communication breakdowns and/or other unpleasant consequences such as: inadequate or rude rejoinders, silence or strain relationships.

Anyway, what makes failed humor studies interesting is based on the following:

- (1) it is often attested in oral speech;
- (2) it fulfills a variety of functions;
- (3) it is always culture-bound and gender-specific.

Current research on unsuccessful humor has identified and focused on two distinct types of failed humor. According to N. Bell, there are cases where "humor is simply not perceived and cases where humor is perceived but rejected by the hearer" (Bell 2009: 14). It appears that failed humor in everyday interactions should be investigated only in context, because it entirely depends on the situation, the manner of speaking (spontaneous or planned speech), conversational conventions, shared knowledge and the participants' communicative competence and social role. Hence the precise nature of failed humor is revealed only in interaction, taking into account the particular effect it has on the senders and/or the recipients themselves.

Humor as an interactive phenomenon requires a high level of motivation from the sender and is defined by the following criteria suggested by Richard J. Alexander in his work *Aspects of Verbal Humor in English* (Alexander 1997: 10):

1. intention on part of the sender;
2. consciousness on part of the sender;
3. *malevolent* or *benevolent* intent;
4. purpose to amuse people;
5. general light-heartedness;
6. being witty.

In the context of failed humor, it is necessary to draw attention to one important factor related to the above criteria. It concerns the question of intentionality which occurs on a bidirectional basis (Norrick, Chiaro [eds.] 2009: 151), because humorous utterances are deliberately created by the senders and/or the recipients with an obvious intention to amuse each other. Yet, in case of failed humor interaction, intentionality is seen as unidirectional as it is manifest only either on the part of the sender or the recipient. Consequently, such conversations are disruptive in nature as the recipients (sometimes the senders) fail to perceive and are unconscious of the sender's humorous malevolent or benevolent intention, or reject it altogether.

It is worth mentioning that failed humor studies also lay special emphasis on the recipient and the perlocutionary effect of humorous acts, focusing explicitly on the linguistic levels of humor in verbal interactions. I. Ermida argues: "The humorous communication is characterized by a reciprocal relation between the intentions of the sender and the expectations of the recipient. In case of lack of receptiveness on the part of the interlocutor, for instance, the illocutionary potential of the message does not bear perlocutionary fruit" (Ermida 2008: 133). The result of such an interaction is obvious communication failure.

Unsuccessful humorous communication should mostly be regarded as an infraction of the pragmatic principles, especially of P. Grice's (1975) cooperative principle, which governs speech acts and which requires both participants to share truthful, relevant, non-ambiguous and clear information. However, there is no genuine cooperation or mutual constructions between the participants in failed humorous interaction. The sender deliberately encodes the illocutionary force of an utterance, so as to bring the recipient to an adequate presuppositional and interpretative frame. If the recipient is unable to make the necessary inferences from what is being said then there is lack of communication, moreover, the recipient may also become the victim or the very butt of the humorous tale. Consequently, it might be concluded that failed humor is also ruled by its own principles and specificities in communication which are characteristic only of this type of verbal interaction.

Considering failed humor studies, the issue of the social participant role (Alexander 1997: 11) is also very significant for it deals with such relevant factors as the text type of the humorous conversation, the manner of speech, and the role and the contribution of each participant to the creation of humorous utterances. Thus, taking into account that failed humor communication is considered to be unidirectional, one of the participants has the dominant role, structuring the conversations according to his/her rules.

Important observations concerning failed humor are revealed while analyzing samples of unsuccessful conversations showing obvious instances of pragmatic failure. Let us examine a few examples that display the infraction of the cooperative principle that in most of the cases are characterized by the sender's active participation and moves in the dialogue which have a tendency to become sometimes monological and which, in the long run, remain either incomprehended or ignored by the recipient. All the illustrative examples are taken from the movie "Meet the Fockers", an American comedy full of humorous situations among the members of two different families, whose children are going to marry soon. The participants' age ranges from 25 to 63 and they are not very good and intimate friends yet. Most of the conversations take place between two participants; however, there are cases when more people join the discussion. Out of 18 cases of failed humor found in the movie under analysis only some of the most interesting examples are presented below:

(1) – Oh, yeah. I've heard about this, this baby signing stuff. This is like cutting edge. Like...
 – Yeah. Well, at this age, Greg, his mind is like a sponge. Look, when he reaches your age, for example, his mind will be far less capable of absorbing useful information.
 – So cute. Hey, can I hold him?

(2) – I like that thing. Hey, do you mind if I, uh, make a little announcement?
 – Well...
 – Only the captain gets to make an announcement.
 – You want to honk the Um...
 – Sure.
 – Only the captain gets to honk the horn.
 – (Silence)...

(3) – Hey!
 – Would you like some company, Greg?
 – Uh, yeah. If you can't sleep.
 – Go on. Have a seat.
 – How about a cappuccino?
 – Oh, you don't have to do that.
 – It's no problem for me.
 – Really? Yeah? Okay.
 – Dina! Wake up and make Greg a cappuccino! Shake a leg, woman.
 – Jesus, Jack, you know, I'm not that tired.
 – Really. Relax, Greg. This cockpit's completely soundproofed. You should've seen the look on your face.
 – Okay, okay. You got me. That was – That was a good one.
 – Yes, it was. Yes.
 – It's funny.

(4) – What's that?
 – It's you. It's the Wall of Gaylord.
 – The Wall of Gaylord?
 – Isn't it nice to finally display your accomplishments, Son?
 – Honey, look at all your awards.
 – That's great.
 – He's my champion.
 – Oh, I didn't know they made ninth place ribbons.
 – Oh, Jack, they got them all the way up to the 10th place. (Silence)...

(5) – This one looks impressive. "Mazel tov, Gaylord M. Focker. World's Greatest Nurse". Very nice.
 – We've always tried to instill a sense of self in Gaylord without being too goal-oriented. It's not about winning or losing, it's about passion. We just want him to love what he's doin'. You know what I mean, Jack?
 – Not really, Bernard. I think a competitive drive is the essential key that makes America the only remaining superpower in the world today.
 – (Silence)... Well, whatever works. Mmm-hmm.

(6) – Mom, didn't you just take Little Jack back to the room?
 – I'm monitoring him from a high-powered multidirectional microphone planted in his crib.
 – Oh, baby monitors. Hidden cameras.
 – Whatever happened to a little thing called privacy?
 – Bernie, surveillance technology has helped protect a lot of the freedoms that we as Americans – take advantage of today.

– He's right. It has been good."
 – S- son that is bullcrap in a chef's salad. Jack, tell me one smart thing the CLIA has done and I'll give you the deed to her house.
 – The CLIA?
 – The Central Lack of Intelligence Agency.
 (Silence)...
 (7) – No, Dina, come on, you and I will take on Jack and Roz. Come on, Jack, it'll be fun, we'll swap wives.
 – (Angry look, silence, no smile)...
 – Don't worry; you'll get her back after the game.
 – (Silence)... (Laughter from others).

As is documented above, all the examples contain conspicuous witty remarks or twists made by the senders which are expressed in a direct or indirect way mostly in the form of wisecracks, as in: (1) "Look, when he reaches your age, for example, his mind will be far less capable of absorbing useful information"; (6) "The Central Lack of Intelligence Agency", sarcastic remarks, for instance: (4) "Oh, Jack, they got them all the way up to the 10th place"; (5) "Not really, Bernard. I think a competitive drive is the essential key that makes America the only remaining superpower in the world today"; (7) "No, Dina, come on, you and I will take on Jack and Roz. Come on, Jack, it'll be fun, we'll swap wives", or punch lines, as in: (2) "Only the captain gets to honk the horn"; (3) "Dina! Wake up and make Greg a cappuccino! Shake a leg, woman".

It is absolutely evident that in Examples (1), (2), (3), (6), (7) the sender's attempts at being witty are more obvious, while in Examples (4), (5) the sender's intention to ridicule and make fun of the other participant is rather interpretative, depending on the context in which the conversation takes place. As far as the type of the text is concerned, wisecracks and sarcastic utterances are spontaneous, context bound, ongoing, linear and temporally limited. They become meaningless out of context. Jokes, on the other hand, are regarded as context-free, time-independent, structured and complete texts.

Given the fact that some instances of humor may fail to generate any humor support from the recipients, the sender's humorous utterances can be classified according to the 5-point model (Bousfield, Locher [eds.] 2008: 134) suggested by J. Culpeper, while referring to the issue of impoliteness in language. A close analysis of the senders' humorous attempts shows that bold on record impoliteness strategies are used in Examples (2), (3), (5), (6); there is one case of negative impoliteness strategy in Example (7); off-record impoliteness strategies are found in Examples (1), (4), (5). In P. Brown and S. Levinson's terms (Brown, Levinson 1987: 70), the sender provides no effort to reduce the threats to the other's face in all these examples. Thus, from the provided context it is possible to assume that these funny situations involving humor of words are intentionally provoked by the senders.

Another worthy observation relates to the facts that in all the examples under consideration the sender's obvious humorous utterances do not have broad appeal.

The recipient's reaction to the humorous discourse is rather unordinary due to a different understanding of the referents involved. Contrary to all the expectations concerning humorous communication, which is constructed, according to P. Brown and S. Levinson (1987), on shared understanding in order to maintain each other's faces and make the participants feel good while interacting, in Examples (1) – (7) humor somehow fails to spark. As a result, the recipients do not find the ongoing discourse amusing and they shape their subsequent responses and behaviors accordingly. Thus in this context, R. Ames notes: "the need to "explain" a joke is a symptom of a failure in communication, and it as it were cuts the flow of current that makes it funny" (Ames *et al.* 1991: 101).

Analyzing how the recipients react to all the humorous challenges framed by the senders, it becomes clear that there is mostly positive impolite response in return and the sender's interactional goals are not fully accomplished. According to J. Culpeper, positive impoliteness means "the use of strategies designed to damage the addressee's positive face wants" (Culpeper *et al.* 2003: 1555) by ignoring, snubbing, excluding the other participant from the speaking activity, by employing "inappropriate identity markers or obscure secretive language" (*ibidem*) which leads to discord in conversations. Thus, the recipients' rejoinders illustrated above include nonverbal reactions (laughter, silence, averting or maintaining eye-contact), metalinguistic comments and comments that assess the situation of failed humor as a whole. Obviously, such misunderstandings between the participants do not lead to increased productivity in conversation; on the contrary, it increases the social distance between both parties, emphasizing one of the possible negative effects of failed humor.

In Examples (2), (4), (6), (7) the recipients fail to recognize the sender's humorous intentions altogether resorting to such discourse strategy as silence. As a rule, silence is viewed as being very meaningful and N. Bell states that in case of failed humor communication "silence can be used to indicate lack of amusement" (Bell 2009: 148). From the perspective of impoliteness theory, such conversational moves are considered offensive and impolite because there is no output from the recipients; moreover, they take no efforts to reduce the face threatening acts for the sender.

Example (7) seems to be of special interest for analysis here as it has to do with a double case of unperceived humor which is well integrated into one sample conversation between two males approximately of the same age, who take great pains to find common language. Obviously, the sender (Bernard) challenges the recipient (Jack) by uttering a sarcastic remark which is meant to tease him and minimize the tense relationship that exists between them: "No, Dina, come on, you and I will take on Jack and Roz. Come on, Jack, it'll be fun, we'll swap wives". The result of such a humorous instigation is rather unexpected for the sender. The recipient does not perceive the joke and consequently, does not reply anything in return. He is not aware of the sender's cunning plan and this is very well conveyed by his body language, namely, his facial expression which bears a stern look of sudden concern for his "property", that is, wife. However, the sender is not happy with such a turn and his follow-up move has a double-fold meaning: it works to

soften the negative assessment of his own face by using a defensive strategy and, on the other hand, it is again directed to challenge and attack the recipient's lack of humor by applying a negative politeness strategy: "Don't worry; you'll get her back after the game".

Following A. Zajdman's (1995) and N.D. Bell's (2009) views regarding failed humor, it is worthy to consider the question of whether joking is face threatening for the sender's or the recipient's own face. According to N.D. Bell, it is the speaker who is subject to verbal attacks and face threatening acts due to the fact that his/her humorous attempts are unperceived or rejected. Moreover, from the researcher's perspective, it appears to be a dual failure for the simple reasons that the sender "has not only disrupted the ongoing talk, but has also failed to entertain" (Bell 2009: 158). A. Zajdman assumes that humor may be face threatening for the recipient as well, especially, if he/she responds positively and agrees with the sender's humorous remarks expressed either on-record or off-record (Zajdman 1995: 326). Yet, in Examples (2), (4), (6), (7) the senders threaten their own face in a joking manner, because of the fact that the recipients fail to grasp the senders' subtle humorous undertones.

In a related vein, rejection of humor is displayed in Examples (1), (3), (5) where the recipients' strategy is to deliberately ignore the senders' clear attempts at humor and go on with the conversation. As a result, commonly attested rejections in the movie "Meet the Fockers" run as follows:

(1) – So cute.

(3) – Okay, okay. You got me. That was – That was a good one (*smiling*). [...] It is funny (*pretending to laugh*).

(5) – (*Silence*)... Well, whatever works. Mmm-hmm.

It has been interesting to observe that in Examples (1), (5), the recipients' rejoinders to humor are rather positive, conveying agreement by resorting to positive impoliteness strategies conveyed via such language means as complementing "so cute" made with the help of the intensifier "so", and the pragmatic marker "Well, whatever works. Mmm-hmm". However, given the fact that they apprehend the senders' humorous intentions, they still choose to ignore them completely by continuing talking. In such a way, the recipients not only reject the sender's attempt at humor, but also threaten their own identities, that is, face claims.

According to Richard J. Alexander, various forms of rejections or the "metalanguage" of failed humor are considered to be useful "means of testing the intentions of the collocutors" (Alexander 1997: 13). In the situation described in the movie there is no close relationship between the participants in failed humor conversations, more than this, they are enemies, therefore it is not surprising at all that such misunderstanding in communication occurs. The participants' efforts to establish some sort of friendly rapport by means of humor is completely blocked. In several cases the senders and recipients have malevolent intentions aiming at mocking openly at each other. This is especially obvious in Examples (3), where

one deals with an instance of strong sarcasm or "mock politeness" (Culpeper 2011: 215): "Okay, okay. You got me. That was – That was a good one". It is an off-record response to failed humor viewed as a negative impoliteness strategy which basically aims at highlighting the power difference and social distance between the participants, and namely, between would-be father-in-law and son-in-law.

Some other forms of rejections encountered in the same movie are:

- That's a good icebreaker (*patting father on the shoulder*).
- That was a good one (*accompanied by the other participants' laughter*).
- Of course, I'm... Yes.
- Honey, your father thought that it'd be fun to share stories about our first time. Really? That sounds like fun. That's... (*Silence, sudden change of topic*).
- No, it's okay.
- That was just a joke. I'm sorry. I was – I was just trying to help you, Gay.
- Thanks for that, Greg (*avoiding eye-contact*).
- That is great (*maintaining eye-contact*).
- They wouldn't (*maintaining eye-contact*).
- (*Laughter*)...

Having a sense of humor is an essential characteristic of many human beings, regardless of the cultures they belong to. It gives them confidence and ease in maintaining a conversation and social rapport or group identity with other recipients. Lack of sense of humor is usually treated as disparaging and negative, conveying the idea that an individual is not able to perceive things from a different perspective and therefore, he/she does not associate well with the group he/she belongs to.

A close examination of failed humor conversations depicted in the popular comedy "Meet the Fockers" has revealed the following data: out of 18 instances of unsuccessful humor only 6 conversation samples are classified as unperceived humor and 12 conversation samples are labeled as rejected humor.

The most common responses to failed humor run as follows:

Unperceived humor responses (6):

Silence = 4

Silence + sender's defensive strategies to mitigate the loss of his own face = 2

Rejected humor responses (12):

Comments or laughter = 8

Sarcastic or mock politeness (accompanied by laughter or minimal response) = 4

In terms of strategies used by the participants in their rejoinders, the overall data includes:

Positive impolite strategies = 40, involving: silence (8), ignoring the other participant (7), looking disinterested, unsympathetic (concerned) (4), maintaining or averting eye-contact (3), making the other participant feel uncomfortable (13), snubbing the other (2), laughter (3).

Negative polite strategies = 6, encompassing: invading the other participant's space (1), challenging the recipient (1), mock politeness (4).

Summing up, it is noteworthy to point out the idea that the number of strategies always exceeds the number of responses involved in failed humorous conversations, as each rejoinder may be made of several different, non-exclusive strategies such as gestures and/or metalanguage. They acquire meaning only by being considered together in conversation.

In conclusion, this paper has argued that there are two types of failed humor which are the result of an unsuccessful communication between two or more participants. Both unperceived humor and rejected humor are produced in joint interactions and its consequences and effects only emphasize the social distance, the power difference and the participants' degree of imposition in conversation.

The study has used the concept of face and impoliteness to analyze the sender's humorous instigations and the recipient's rejoinders in failed humor conversations. It has been found that failed humor defies the expectations of the participants in conversations, especially, when there is no congruity of perceptions, points of reference and values concerning common issues. The strategies used in such-like conversations rely heavily on the participants' level of politeness and face concern. The results of the study have shown that face-threatening acts in failed humor conversations employ mostly bold on record, off-record and negative impoliteness strategies with the general aim to attack the recipient's face by acting in opposition to the wants and desires of the other. In their turn, the responses to failed humor have displayed a range of positive impoliteness strategies which have been intended to damage the recipient's positive face wants by impeding the humorous conversation to unfold.

In close, it is worth mentioning that failed humor is a relatively fragile topic and failed humor studies are still open to much research and interpretation.

BIBLIOGRAPHY

- Alexander 1997 = Richard Alexander, *Aspects of Verbal Humour in English*, Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- Ames *et al.* 1991 = Roger T. Ames, Chan Sin-Wai, Mau-Sang NG (eds.), *Interpreting Culture through Translation. A Festschrift for D.C. Lau*, Hong Kong, Chinese University Press.
- Bakhtin 1986 = Mikhail Bakhtin, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, Edited by Michael Holquist, Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist, Austin, University of Texas Press.
- Bell 2009 = Nancy Bell, *Impolite Responses to Failed Humor*, in Norrick, Chiaro (eds.), p. 143–164.
- Bousfield, Locher (eds.) 2008 = Derek Bousfield, Miriam A. Locher (eds.), *Impoliteness in Language: Studies on Its Interplay with Power in Theory and Practice*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Brown, Levinson 1987 = Penelope Brown, Stephen Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Culpeper *et al.* 2003 = Jonathan Culpeper, Derek Bousfield, Anne Wichmann, *Impoliteness Revisited: with Special Reference to Dynamic and Prosodic Aspects*, in "Journal of Pragmatics", XXXV, 10–11, October–November, p. 1545–1579.
- Culpeper 2011 = Jonathan Culpeper, *Impoliteness: Using and Understanding the Language of Offence*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ermida 2008 = Isabel Ermida, *The Language of Comic Narratives: Humor Construction in Short Stories*, Berlin, New York, Mouton de Gruyter.
- Norrick, Chiaro (eds.) 2009 = Neal Norrick, Delia Chiaro (eds.), *Humor in Interaction*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Zajdman 1995 = Anat Zajdman, *Humorous Face –Threatening Acts: Humor as Strategy*, in "Journal of Pragmatics", XXIII, 3, March, p. 325–339.

FAILED HUMOR AND ITS EFFECTS IN CONVERSATION

ABSTRACT

The humor, one of the most important socio-pragmatic strategies, has a great significance in coordinating the daily conversations. Nevertheless, the humor does not always have positive effects on interactants. Humor can affect them, and this often causes misunderstanding or confusion in conversation, leading to failed communication. Or, what is funny for the emitter can be rude or offensive to the receiver.

In this article, we inquire the issue of communication failure in terms of unperceived or rejected humor. The research is based on the American film "Meet the Fockers". Failure in conversation and, respectively, the situations of failed humor, happen when it prevails a disagreement between the interactants' styles of expression.

Key-words: *failed humor, unperceived humor, rejected humor, unsuccessful conversation, politeness, impoliteness, sender, recipient, strategy.*

CUPTORUL ȘI PRAGUL – REPERE SACRE ÎN SPAȚIUL CASNIC: OBICEIURI LA NAȘTERE

ADINA HULUBAȘ*

Cercurile concentrice trasate în jurul mamei și al oricărei persoane ce trece printr-o schimbare de statut ontologic se conturează pe două tipuri de coordonate: temporală și spațială. Aflate în directă legătură, timpul și locul de reclusiune impun respectul față de divinitățile casnice cu care se identifică un anumit punct al gospodăriei, fiindcă acestea sunt capabile să asigure binele familiei, dar și să pedepsească în mod crunt impietățile.

Nucleul existenței umane îl constituie, la români și multe alte popoare, *vatra* casei, un spațiu care unifică planurile multiple ale lumii. Pentru dimensiunea fenomenală a prezentului, ea oferă căldură și hrană. Divinațiile și invocațiile făcute la gura cuptorului influențează în plan magic evenimentele din viitor, în timp ce cultul strămoșilor care se întrezărește în sacralizarea acestui spațiu face legătura cu trecutul neamului. Acest *summum* al percepției omenești vine din milenii de istorie culturală și de pe teritorii uriașe ale globului pământesc locuite de civilizații diverse. Petru Caraman a sintetizat amploarea fenomenului în studiul dedicat obiceiului ce poartă numele *căderea pe vatră* (Caraman 1988). Semnificația cuptorului are o valență sinecdotică, fiindcă el reprezintă gospodăria însăși și adeseori țara natală. Vatra se identifică astfel cu divinitatea focului ce protejează casa și devine, în opinia savantului ieșean, un altar și un lăcaș al spiritului sacru tutelar.

Cultul vetrei apare la popoarele romanice, germanice, fino-ugrice, turco-tătare, slave și la neogreci, iar dintre divinitățile focului adulate de acestea, Petru Caraman menționează pe Hestia de la greci, Vesta la romani, Tabiti (sciți), Agni, din vechea Indie, Polengabia de la prusaci, Ponyke și Aspelene, întâlnite la lituanieni, popor la care există și zeitatea Gabija, cu aceleași atribute (vezi și Greimas 1997: 182). Cărturarul ieșean face o subliniere relevantă în cazul poporului iranian care venerază pe *nmânô-paiti*, care, în traducere, înseamnă „stăpânul casei”. La romani, divinitatea focului cumulează atributele Penaților, spiritele părinților și strămoșilor, responsabili mai ales cu bunăstarea materială, ale Larilor, entități telurice, și ale Manilor, în care se transformau sufletele morților îngropați în incinta casei. Obiceiul

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

- Olteanu 2009 = Antoaneta Olteanu, *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*, București, Editura Paideia.
- Pamfile 1997 = Tudor Pamfile, *Mitologie românească*, ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovici, București, Editura ALLFA.
- Pavelescu 1945 = Gh. Pavelescu, *Cercetări folclorice în sudul județului Bihor*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, VII, Sibiu, p. 35–122.
- Sărbători 2001 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. I, *Oltenia*, București, Editura Enciclopedică.
- Sărbători 2002 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, București, Editura Enciclopedică.
- Sărbători 2003 = *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, vol. III, *Transilvania*, București, Editura Enciclopedică.
- Șăineanu 1978 = Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, ediție îngrijită de Ruxandra Niculescu, prefață de Ovidiu Bârlea, București, Editura Minerva.
- Haney 1999 = Jack V. Haney, *An Introduction to the Russian Folktale*, New York, M.E. Sharpe Inc.
- Timotin 2010: Emanuela Timotin, *Descăntecele manuscrise românești (secolele al XVII – al XIX-lea)*, ediție critică, studii lingvistice și filologice, București, Editura Academiei Române.
- Țircomnicu, David 2002 = Emil Țircomnicu, Lucian David, *Cercetări de teren în Platforma Luncani – obiceiurile din ciclul familial*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor «Constantin Brăiloiu»”, t. 11–13/2000–2002, București, p. 367–394.
- Van Hollen 2003 = Cecilia Coale Van Hollen, *Birth on the Threshold: Childbirth and Modernity in South India*, University of California Press.
- Vernant 1995 = Jean-Pierre Vernant, *Mit și gândire în Grecia Antică. Studii de psihologie istorică*, traducere de Zoe Petre și Andrei Niculescu, cuvânt-înainte de Zoe Petre, București, Editura Meridiane.
- Zanne 1899 = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. III, București, Editura Librăriei Socec & Comp.

THE HEARTH AND THE THRESHOLD – SACRED SPACES FROM CHILDBIRTH CUSTOMS

ABSTRACT

The hearth and the threshold are sacred spaces ever since the human mankind started to live in houses. The article focuses on childbirth beliefs from Moldova in order to add more arguments for the importance these domestic boundaries play in the life of the traditional man. The data presented here is filed in the “Bukovina and Moldova Folklore Archive”, and has been gathered from 1969 to our days. The archive was established by professor Ion H. Ciubotaru 41 years ago.

The information is presented as active, since the field work I carried for the last 6 years proved that the beliefs are familiar to most of the village inhabitants from five out of the eight Moldavian districts. The only disappearance that has to be noticed is that of the traditional birth attendant and of the superstitions she mastered. The change came from the imposed regulations that threatened the grandmothers to stop delivering babies at home, for the drop of the infant deaths.

The article uses several foreign sources but starts from the discoveries of Petru Caraman, a great scholar from Iași. He noticed that the hearth treasures forces that used to be conferred to the Greek Hestia or to the Roman Vesta.

Key-words: *folklore, childbirth beliefs, threshold, hearth, house deities.*

LE LANGAGE DIVIN. LE LANGAGE DES OISEAUX

SILVIU LUPAȘCU*

Le discours étymologique de Platon (vers 427–348/347 a.è.c.), inclus en *Kratílos* (cf. Platon 1837 : 1–157, *Kratílos* 388e–426d), est compris par Andrei Pleșu comme *cratophanie*, tentative de contempler la langue, de rechercher le langage tant dans l'espace incertain, insondable, de ses limites, que dans l'espace infini, ouvert par la transgression de ces limites, une expérience en mesure de rappeler la puissance (*ménos*) du dire primordial. Dans la présence du Nomothète invisible (*nomothêtes, onomatoúrgos, demiourgòs onómáton*), l'anamnèse linguistique platonicienne vise la dialectique des « noms primitifs » (*tà prôta onómata*) et des « noms dérivés » (*tà ústera onómata*), et cette dialectique révèle *palaià phoné*, l'« ancienneté de la langue », qui est composée seulement de noms primitifs, de noms donnés par les dieux. De cette perspective, Platon décrit la déchéance ou dégénérescence du langage humain, de *palaià phoné* à *néa phoné*, « notre langue d'aujourd'hui », par la solemnisation (*tragodeîn*), par l'embellissement (*kallopismós*) ou par l'érosion sémantique provoquée par le passage du temps (cf. Pleșu 1994 : 16–21). La langue primordiale n'est pas investie seulement avec la force d'exprimer le monde, mais aussi avec la force de créer le monde, et le « nom originaire » (*ónoma*) est un être (*ón*) et une chose (*rhêma*), avant d'être un sens (*nóema*). Le Nomothète imite la nature de chaque chose (*oúsia*) par des lettres et des syllabes, et la « vertu » (*dínamis*) des lettres met en évidence la « vertu des nombres » qui contiennent les lettres. L'onomaturge imprime la forme du « nom en soi » dans des matériaux différents pour l'usage des différents peuples, et les « noms dérivés » sont les couleurs de la lumière constante des « nombres primes », situés au-delà du temps, dans le présent éternel des idées. Les lettres se définissent comme des éléments ou des entités chargés d'énergie, comme des êtres ou des esprits de la langue, et le cosmos des lettres est consubstantiel avec l'univers composé de ciel et terre (cf. Pleșu 1994 : 38–42, 46–47).

L'antynomie entre *phúsei* et *théseí* (« motivé – non motivé ») exprime la relation d'opposition et de complémentarité entre l'ontologie des « noms primitifs » et l'ontologie des « noms dérivés » : monter vers les « noms primitifs » signifie, pour

* Universitatea Dunărea de Jos, Galați, str. Domnească, nr. 47, România

le pèlerin sémantique, une identification avec l'augmentation de la « motivation » du nom, même si elle lui devient progressivement inaccessible ; descendre vers les « noms dérivés » signifie, pour le même pèlerin, une identification avec la diminution de la « motivation » du nom, avec l'augmentation progressive de la convention, de l'arbitraire, de la « non-motivation ». La double hypostase du langage illustre la continuité sémantique entre l'ontologie et la gnoséologie. Le « langage héraclitien » nomme le mouvement latent du monde, et le « langage éléate » fixe ce mouvement, le métamorphose, par la dénomination, en objet de la connaissance. L'identification de l'esprit connaisseur avec soi-même ne peut se réaliser dans un espace accablé par la continuité du mouvement, mais seulement dans un espace stable, fondé sur la constance de la chose à connaître avec soi-même. Le symbolisme de l'envolée ontologique de l'être humain entre le « motivé » et le « non-motivé », entre les « noms primitifs » et les « noms dérivés », entre le « langage héraclitien » et le « langage éléate », entre *palaià phoné* et *néa phoné*, est congruent, du point de vue sémantique, avec le symbolisme de l'oiseau, qui plane en unifiant le ciel et la terre (cf. Platon 1837 : 107–157, *Kratílos*, 388e–440d; Pleșu 1994 : 47–52). Le vol des mots-oiseaux se révèle comme « image » de l'entrecroisement entre la mobilité et l'immobilité, entre l'horizontalité et la verticalité, entre le tissu du langage et le tissu du réel (cf. Pleșu 1994 : 52–55).

Dans la perspective ouverte par la philosophie bakhtinienne et post-bakhtinienne, le langage sacré peut être abordé comme une série d'actes du dire divin, en mesure de faire ressortir la continuité infinie de l'ontologie divine, de l'ontologie divine-humaine. La théorie du langage opère avec le modèle d'un langage-système, dont les parties composantes se réfèrent tant au sens, qu'à la forme et au but : « Un acte de locution implique (1) une langue où on incorpore un message, (2) un locuteur qui transmet le message, (3) un récepteur qui écoute le message (4), un moyen par lequel on transmet le message et (5) un contexte auquel le message fait référence » (Wheelock 2005 : 5301–5308). Lorsqu'il construit les concepts de *dialogisation*, *dialogisme* et *polyphonie*, Mikhaïl Mikhaïlovitch Bakhtine (1895–1975) remarque que la « dialogisation interdiscursive » et la « dialogisation interlocutive » peuvent s'imbriquer étroitement, en tant que « rencontre des discours de l'autre » ou de « rencontre de l'autre dans le discours », de sorte qu'elles mettent en évidence un troisième type de dialogisme : les « rapports de dialogue entre le sujet locuteur et sa propre parole » (cf. Bakhtine 1978 : 83–233)¹. L'estompage des limites du discours et de la réponse révèle l'immanence et la

¹ Par la « dialogisation interdiscursive », Bakhtine comprend la rencontre entre le « discours du locuteur » et le « discours de l'autre » : « Le discours rencontre le discours de l'autre sur toutes les voies qui mènent à son objet et il ne peut ne pas entrer avec celui-ci dans une interaction vivante et intense » (p. 92). En même temps, la « dialogisation interlocutive » met en évidence la relation entre le discours et la réponse, ainsi que le rôle déterminant de la réponse sur le discours : « Tout discours est orienté vers une réponse et ne peut pas éluder l'influence profonde du discours-réplique prévu. [...] Bien qu'il se constitue dans l'atmosphère de ce qui a été dit, le discours est déterminé, en même temps, par la réplique encore non-dite, mais demandée et déjà prévue » (p. 103).

transcendence du langage comme continuité ontologique infinie : « Tout énoncé, même en forme écrite fixe, n'est qu'une réponse par rapport à quelque chose et est construit comme tel. Ce n'est qu'un anneau de la chaîne d'actes de la parole. Toute écriture continue les écritures qui l'ont précédée [...], tout énoncé [...] n'est qu'une fraction d'un courant de communication verbale ininterrompue » (Bakhtine 1977 : 105, 136). En concordance avec le principe de la polyphonie vasculaire du langage, énoncé par Bakhtine, Oswald Ducrot a analysé les textes littéraires dans la composition desquels « plusieurs voix parlent simultanément, sans qu'aucune soit prépondérante et juge les autres », dans les conditions où l'« objet propre à une conception polyphonique du sens » consiste à montrer la manière dont l'« énoncé signale, dans son énonciation, la superposition de plusieurs voix » (Ducrot 1984 : 171, 183)². À l'intérieur de la même paradigme linguistique, Jacqueline Authier-Revuz a affirmé que tout discours révèle le fait qu'il est « traversé », de manière constitutive, par « les autres discours et le discours de l'autre » (Authier-Revuz 1982 : 141).

Utilisée dans le domaine de l'histoire des religions³, la pensée de Bakhtine ouvre trois perspectives concernant la compréhension du langage : (1) le discours religieux comme relation linguistique entre le Locuteur Divin et sa propre parole ; (2) le discours religieux comme relation linguistique entre le Locuteur Divin et le récepteur humain ; (3) le discours religieux comme relation linguistique entre un locuteur humain et un récepteur humain⁴. En ce sens, la dimension auto-dialogique du Locuteur Divin indique le dialogue contemplatif ou créateur entre le Locuteur Divin et sa propre parole. La dialogisation interdiscursive dévoile la rencontre entre les langages du Locuteur Divin qui définissent et fondent les espaces religieux, ainsi que la rencontre ontologique-linguistique entre les espaces religieux. La dialogisation interlocutive met en évidence soit la relation de type discours-réponse entre le Locuteur Divin et sa propre parole, dans le cadre de l'auto-dialogisme du Locuteur Divin, soit la relation entre le discours du Locuteur Divin et la réponse du récepteur humain, soit la relation entre le discours du locuteur humain et la réponse du récepteur humain. L'évanescence essentielle des limites sous-tendues par le discours et la réponse révèle la continuité ontologique infinie du langage du Locuteur Divin, car le privilège de la locution ontologique appartient exclusivement à la divinité omniprésente, omnisciente, omnipotente, à la fois à l'intérieur et à l'extérieur des êtres humains, à l'intérieur et à l'extérieur des espaces religieux, au-delà et en deçà des limites illusoires des êtres humains et des espaces religieux. Par

² Dans le VIIIe chapitre, *Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation* (p. 171–233), Ducrot applique au domaine de la linguistique le concept de *polyphonie*, que Bakhtine avait formulé initialement dans la théorie de la littérature.

³ La potentialité théologique est contenue dans le système de pensée de Bakhtine, bien que celui-ci fût élaboré, paradoxalement, dans le cadre du marxisme. La coexistence historique du discours marxiste et du discours théologique implique la nécessité des traversées réciproques. Un auteur marxiste se trouve dans l'impossibilité de construire un discours étranger à la présence du langage divin.

⁴ Ce raisonnement pourrait être élargi pour couvrir la relation dialogale entre la divinité locutrice et l'Adversaire de la divinité, ainsi que la relation dialogale entre la divinité locutrice et la somme infinie d'êtres qui habitent dans le royaume du visible et le royaume de l'invisible.

une double inclusion, le langage divin contient en soi les discours religieux propres à un espace religieux donné, mais simultanément il constitue l'essence ontologique de chaque discours religieux, bien qu'il transcende les limites de tout discours religieux et de toute somme de discours religieux. De manière spectaculaire, le langage divin qui définit et fonde un espace religieux donné est traversé nécessairement par les autres langages divins, qui définissent et fondent les autres espaces religieux, dans les conditions où les langages divins sont des hypostases de la continuité ontologique infinie du langage primordial du Locuteur Divin.

La collision herméneutique identifiée par Paul Ricœur (1913–2005) entre Aristote (384–322 a.è.c.), *Peri poietikês* et Augustinus Hipponensis (354–430 è.c.), *Confessiones* s'inscrit dans la « cosmologie » linguistique bakhtinienne, qui décrit l'univers polyphonique de l'entrecroisement des langages et des discours dans la perspective du « courant de la communication verbale ininterrompue » : « Le temps devient temps humain dans la mesure où il s'articule d'après une modalité narrative, et la narration acquiert toute sa signification au moment où elle devient une condition de l'existence temporelle » (Ricœur 1983–1985 I : 85). Le temps central de l'« intrigue » ou de la « mise en intrigue » se situe entre le temps « préfiguré » du début et le temps « réfiguré » de la fin, tout comme le *Mimêsis II* se situe entre le *Mimêsis I* et le *Mimêsis III*. La « linéarité du signifié linguistique » a inspiré Gérard Genette (n. 1930) à décrire la relation entre le récit écrit et l'espace-temps : « [...] produit, comme toute chose, dans le temps, le récit écrit existe dans l'espace et comme espace, et le temps nécessaire pour le *consommer* est celui nécessaire pour le *parcourir* ou le *traverser* » (Genette 1972 : 78).

Le niveau ontologique du langage divin et de l'éternité se manifeste par la continuité narrative-ontologique des discours qui rythme la continuité du temps humain. Le langage de l'espace philosophique grec et le langage de l'espace religieux chrétien s'entrecroisent par la traversée réciproque du discours aristotélicien et du discours augustinien, dans la perspective bakhtinienne de la « rencontre du discours de l'autre » et de la « rencontre de l'autre dans le discours ». La logique auto-dialogique du langage divin, hypostasiée comme *davar-Elohyim*, se retrouve dans l'algorithme exégétique midrachique du *petihah* (« ouverture » du discours rabbinique) / *harizah* (« resserrer », « mettre ensemble »), qui avait pour but de rappeler incessamment la vérité axiomatique de l'unité de sens de la Loi Écrite (*Torah shebehtav*) par la collision herméneutique du « verset de base » et du « verset d'intersection » (cf. Goldberg 1986 : 139–152 ; Alexander 1986 : 452–459 ; Goldberg, Wigoder (éd.) 1993 : 875). Le procédé rhétorique de la « mise ensemble » des deux versets reflète la dynamique de constitution de la Loi Orale (*Torah shebealpe*) et est illustré par le sermon inclus dans la liturgie sinagogale (dans la liturgie ecclésiastique, la rencontre entre le langage biblique et le langage évangélique impose le choix du « verset de base » de l'*Ancien Testament* et le choix du « verset d'intersection » du *Nouveau Testament*). La récitation d'un verset biblique par une voix humaine manifeste la continuité du langage primordial du Locuteur Divin, tant par la polyphonie de la rencontre, au niveau divin, entre le *davar-Elohyim* et les langages divins qui ont fondé les autres espaces religieux, que

par la polyphonie de la rencontre, au niveau humain, entre toutes les autres voix humaines qui ont récité ou récitent le même verset biblique, à l'intérieur du temps historique. Dans un univers linguistique infini, où l'*un* du langage divin primordial se manifeste par le *multiple* des langages divins qui fondent les espaces religieux, où tout langage divin traverse et est traversé par tout autre langage divin, et tout discours religieux traverse et est traversé par tout autre discours religieux, la rencontre herméneutique entre Platon, *Kratylos*, 388e–426d et le *Qur'an*, S. XXVII, vv. 15–16, n'est pas déterminée par le hasard, mais par la nécessité.

Le *Qur'an*, S. XXVII, vv. 15–16, mentionne que le roi David et le roi Salomon ont reçu en don la connaissance de la part de Dieu. Comme partie de cette connaissance, le langage des oiseaux a été octroyé à David et Salomon : « Et nous avons donné à David et à Salomon la connaissance et ils ont dit : Loué soit Dieu, qui nous a choisis parmi ses innombrables serviteurs fidèles ! Et Salomon a été l'héritier de David et a dit : Hommes, on nous a enseigné le langage des oiseaux, et nous avons reçu le tout en partage ; en vérité, c'est cela la magnanimité montrée » (cf. Arberry 1991 : 383). Sur ces versets qur'āniques se fonde la tradition *Soufi* médiévale dans laquelle Salomon est décrit comme connaisseur du langage des oiseaux. Dans les premiers versets de *Mantiq al-tayr* ou la *Conférence des oiseaux*, Farīd-ud-dīn 'Attār (vers 1120–1220 è.c.)⁵ fait l'éloge de la liaison linguistique entre Salomon et la huppe, symbole du guide spirituel. La huppe a eu le rôle de messenger entre le roi Salomon et la reine de Saba, et son expérience la recommande pour la fonction de guide des oiseaux tout au long du voyage initiatique vers le palais du *Simorgh*⁶. 'Attār attribue à la huppe la qualité de témoin de la révélation sinaïtique et l'identité ontologique exquise d'un être privilégié qui détient le pouvoir de comprendre le langage de Dieu : « Il (Salomon) a connu ton langage, et tu as connu son cœur. [...] Tel Moïse, tu as vu les flammes qui brillaient en haut, sur les sommets du Sinaï, et c'est vers là-bas que tu désires voler [...], pour chercher ta demeure promise, au sommet du Mont Sinaï. Là-bas, tu comprendras

⁵ Poète mystique persan, de Nishapūr. Auteur d'une œuvre qui excelle par le raffinement littéraire et théologique : la *Conférence des oiseaux*, le *Mémorial des saints*, le *Livre sur la divinité*, le *Livre sur la souffrance* et le *Livre des mystères*.

⁶ L'Empereur des oiseaux, symbole de l'Être Divin, dont le nom signifie « trente oiseaux » (*si morph*, en persan médiéval). La théologie mystique du soufisme a attribué au voyage vers le palais du *Simorgh* le sens de *unio mystica*, de rendez-vous entre l'existence humaine et l'existence divine, de découverte du soi humain dans le Soi Divin ou de rappel du Vivant divin dans le vivant humain. La littérature *Soufi* a emprunté le symbolisme du *Simorgh* à la tradition zoroastrienne. Plusieurs traités inclus dans le *Zend-Avesta* (*Yasna*, 10, 10 ; *Yast*, 12, 17 et 14, 41) mentionnent une série d'hypostases mythologiques de l'oiseau *Saena*. La première réécriture islamique sur l'« Empereur des oiseaux » a été rédigée par Hakīm Abū'l-Qāsim Firdawsī Tūsī (vers 932–1020), en *Šah-nāma* ou le *Livre des rois*. Les versions ultérieures ont été rédigées par Abū Hāmid Muhammad Ibn Muhammad Al-Ghazālī (1058–1111), Farīd-ud-dīn 'Attār (vers 1120–1220) et Shihāb-ud-dīn Yahyā Suhrawardī (1155–1191). Cf. Schmidt 1980 : 1–85. Dans la poésie persane des XIe–XIIIe siècles, la connexion littéraire entre le *Qur'an*, S. XXVII, vv. 15–16 (le « langage des oiseaux ») et le symbolisme du *Simorgh* représente un exemple d'*iltibās* ou d'« occultation de la beauté pré-éternelle dans les formes créées », procédé stylistique par lequel certains fragments du *Qur'an* et des *Ahadiths* étaient convertis en symboles voués à répandre de la sacralité sur le plan esthétique-littéraire. Cf. Schimmel 1975 : 288, 296–299.

les mots qui n'ont pas été prononcés, trop subtiles pour les oreilles des oiseaux mourants » ('Attār 1984 : 29, *Mantiq al-tayr*, vv. 616–636)⁷.

La collaboration linguistique entre Salomon et la huppe a été décrite par Ibn Ganīm 'Abd Al-Salām Ibn Ahmad 'Izz Al-Dīn Al-Muqaddasī (m. 1279), dans le *Kitāb kashf al-asrār a'n hokm at-toyur wal-azhār* ou la *Révélation des secrets des oiseaux et des fleurs*. Al-Muqaddasī situe le dialogue concernant l'envoi des messages vers Saba et du côté de Saba dans le contexte de l'exposition des exhortations *Soūfi* sur les « mystères du monde invisible » et l'obtention de la « nourriture divine » : Toi qui écoutes le langage silencieux des oiseaux et te lamentes que le bonheur semble t'éviter, sois sûr que si ton cœur est penché vers l'instruction, alors ta raison comprendra les allégories ! [...] Si ton esprit était bon, il pourrait percevoir les signes de la vérité ; à son tour, la conscience, si elle avait le pouvoir de comprendre, elle apprendrait des nouvelles réjouissantes sans effort ; si l'âme s'ouvrait vers l'influence mystique, elle aboutirait à l'étape d'une compréhension supérieure ; si on connaissait le moyen par lequel on puisse enlever le voile, alors ce qui est caché serait révélé ; si la vie était pure, les mystères du monde invisible deviendraient accessibles, et la Divine Maîtresse⁸ se laisserait contempler. Dans la version d'Al-Muqaddasī, la huppe est douée du pouvoir de voir ce qui est « caché » dans le « cœur de la terre », c'est-à-dire l'« eau coulante », semblable à l'eau que les yeux humains peuvent entrevoir à l'intérieur d'un récipient de cristal. En comparaison avec le « royaume sans égal » de Salomon, la sagesse de la huppe et les messages qu'elle porte représentent une connaissance que Salomon ne détient pas, un savoir ignoré par les sages : « Et quand je suis revenu de Saba, où on m'a confié le message destiné au puissant roi, je lui ai dit : moi je sais ce que tu ne sais pas. [...] J'ai apporté de Saba des nouvelles que tous les sages ignorent ». Par un geste de reconnaissance royale, Salomon ennoblit le

⁷ Du point de vue rhétorique, *si morgh* est une « énigme » (*muamma*). Cf. Tassy 1848 : 185–187 : « On nomme *muamma* (énigme) un discours qui désigne un mot par différentes indications relatives aux lettres, ou par des allusions relatives à la prononciation. Cette figure a surtout lieu en poésie, mais cependant elle est aussi employée dans la prose. Quelquefois l'énigme n'a pas pour objet un nom seulement, mais une expression entière ». Orientaliste, indianiste et islamologue français, Joseph Héliodore Sagesse Vertu Garcin de Tassy (1794–1878) a été l'un des membres fondateurs de la *Société asiatique*, professeur d'indologie à l'École spéciale des langues orientales et membre de l'Académie des inscriptions et belles-lettres.

⁸ Hypothétiquement, la mention surprenante de la « Divine Maîtresse » semble indiquer un emprunt de la théologie mystique du gnosticisme hellénistique (*Barbēlo*, la « Mère de la Vie » ou la « *Sophia* Divine », après la restauration de sa position céleste, dans la *Plérōma*), dans le cadre d'un syncrétisme gnostique-*Soūfi* qui met en évidence l'islamisation de quelques concepts-clés de la théologie gnostique, au XIIIe siècle. C'est plausible que la « Divine Maîtresse » est à même de dévoiler une relation exégétique entre l'ouvrage d'Al-Muqaddasī et l'Évangile vivante de Mani (216–274/277), dont les fragments qui subsistent en pahlavi et sogdien contiennent plusieurs références à la « Maîtresse de Lumière » et à la Mère de la Vie : « Elle a été louangée, elle est louangée, la Maîtresse de Lumière, le couronnement de toutes les sagesse. [...] Elle a été louangée, elle est louangée, la Sainte Église, droiture, par le pouvoir du Père, dieu *Zourvān*, par la louange de la Mère (de la Vie), dieu *Rāmratūx* („généreux avec de la joie”), et par la sagesse du Fils Jésus ». Cf. MacKenzie 1994 : 183–198 (M17, M172). Voir aussi Gardner, Lieu 2004 : 157–158.

messenger de la connaissance inconnue, pose « une couronne » sur la tête de la huppe : « [...] À ceux qui savent se conduire prudemment, on peut confier les secrets des rois. Reçois alors ma lettre ». De cette manière, le messenger ailé plie son être sur l'occultation et la révélation du message et de la réponse (cf. Al-Muqaddasī 1980 XXIX : 55–58)⁹. La signification ontologique du trajet du porteur de message réside dans l'effort excruciant de rapprocher, par le flux ineffable du vol entre les signes visibles et invisibles, par la continuité cristalline du langage caché, l'espace terrestre de la réalité iréelle, le « royaume de Salomon », et l'espace omniprésent de la réalité réelle, le « royaume de Saba », situé au-delà du voile qui protège la vérité divine.

Le maître *Soūfi*, le saint *Soūfi*, affirment leur ipséité par rapport à l'idéal humain ou l'archétype mystique-gnoséologique incarné par Salomon, en tant que connaisseurs du langage des oiseaux, connu *in illo tempore* par Salomon. Jalāl-ud-dīn Rūmī (1207–1273)¹⁰ décrit, dans le *Mathnawī-i ma'nawī*, l'identité religieuse, sapientiale de celui qui détient les mystères du dire aviaire et qui est envoyé par Dieu en tant que messenger ou *rasūl* pour éclairer à la fois la communauté des oiseaux et la communauté des êtres humains : « Viens, ô, maître du langage des oiseaux, connu par Salomon, chante la chanson de chaque oiseau que tu croises. Car Dieu t'a envoyé vers les oiseaux, Il t'a instruit concernant le ton convenable à chaque oiseau. [...] Garde l'oiseau patient dans l'état de bonheur et délivré-le de la souffrance. [...] Conseille à la colombe de se protéger du faucon, et parle au faucon de la miséricorde, de la veillée en mesure de l'empêcher d'agir injustement. Aide la chauve-souris dépourvue de toute illumination spirituelle à s'habituer avec la lumière et à vivre dans la lumière. Enseigne la paix à la perdrix guerrière, et dévoile devant les coqs les signes du Soleil levant. Parle à tous, de la huppe au vautour, et montre-leur la voie » (cf. Rūmī 1990 IV : 319, *Mathnawī*, IV, vv. 851–858).

Rūmī construit le modèle pédagogique du miroitement, par la correspondance allégorique entre l'homme et l'oiseau. Un perroquet assis devant le miroir, un homme assis derrière le miroir. Lorsque l'homme invisible parle, le perroquet se regarde dans le miroir et a l'illusion que c'est lui-même qui maîtrise le langage humain, bien qu'en réalité il n'est doué que du pouvoir d'imiter les sons, sans comprendre le sens des mots. De la même façon, Dieu place le *shaykh* comme un miroir devant le disciple, et celui-ci a l'illusion que c'est seulement le *shaykh*, l'homme, qui parle, sans comprendre que l'enseignement, la connaissance qu'il reçoit, tire ses origines de la Raison Universelle, qui se trouve derrière le miroir, au-delà de l'être du *shaykh* : « Le disciple plein d'égoïsme se voit dans le miroir du

⁹ La relation intertextuelle entre 'Attār, *Mantiq al-tayr*, Al-Muqaddasī, *Kitāb kashf al-asrār a'n hokm at-toyur wal-azhār*, et *Le Roman de la Rose* (rédigé en France, en deux étapes, par Guillaume de Lorris, en 1237, et Jean de Meung, entre 1275 et 1280) a été commenté par Garcin de Tassy, qui mentionne deux autres ouvrages sur le discours moral des oiseaux, composés en Europe occidentale, au XVIIe siècle : R.P. Alard le Roy, *La Vertu enseignée par les oiseaux*, Liège, 1653 ; Fortunatus Hueber, *Ornithologia moralis*, München, 1678. Cf. Tassy 1860 1860 : 8–9, 71.

¹⁰ Maître du soufisme persan, fondateur de l'académie *Soūfi* de Qonya et de l'ordre des derviches tourneurs, les *Mevleviyya*.

corps du *shaykh*. Comment pourrait-il voir la Raison Universelle, au-delà du miroir, au moment de la manifestation du langage et du discours ? Il présuppose qu'un homme est celui qui parle. La Raison Universelle reste pour lui un mystère qu'il ignore » (cf. Rūmī 1990 : VI : 87–88, *Mathnawī*, V, vv. 1430–1444). Plusieurs d'entre ceux qui recherchent la connaissance imitent le langage *Soūfi*, sans comprendre le dire théandrique, le dire divin, qui détermine ce langage. Ils s'imaginent qu'ils maîtrisent le langage des oiseaux, mais ignorent le véritable sens de ce langage, à l'exception de Salomon, le messager divin, doué du pouvoir authentique de pénétration spirituelle.

Le mystère de la connaissance est à la fois un mystère de l'amour de Dieu. Pour prouver la vérité de cet énoncé, Rūmī réécrit la légende concernant Imra'u 'l-Qays, le roi des Arabes, le « Joseph de son temps ». Ennuyé par les soins reliés à l'administration du royaume et ayant assez de la vanité du pouvoir politique, Imra'u 'l-Qays renie son identité monarchique, fait l'expérience de l'amour mystique, quitte son pays et va travailler comme ouvrier dans la fabrique de briques de la ville de Tabūk. Le roi de Tabūk apprend des choses sur l'illustre personnage qui se trouve dans sa capitale, se dépêche de lui rendre une visite protocolaire et entame un dialogue philosophique. Imra'u 'l-Qays l'écoute en silence, ensuite lui dévoile à l'improviste le mystère de l'amour de Dieu. Après avoir conclu la conversation initiatique, le roi de Tabūk devient, à son tour, un derviche errant, et les deux anciens monarques se perdent sans trace sur la voie *Soūfi*, envahis par la folie de l'amour théandrique. Rūmī se demande quel est le mystère du langage qui a déterminé la manifestation de ce dialogue ? Évidemment, c'est le langage des oiseaux, que souvent les personnes vulgaires imitent, sans pourtant le comprendre, sans connaître la nature des oiseaux, pour acquérir prestige et autorité, et les démons s'efforcent vainement de l'usurper, pour perpétuer la présence du mal sur la terre. Mais un démon qui acquiert par des sortilèges diaboliques une apparence qui ressemble à l'être de Salomon et qui s'assied sur le trône de Salomon, ne réussira que tenter et tromper les âmes des croyants, dépourvues de vigilance, il ne détiendra nullement la connaissance révélée, sous-tendue par le syntagme qur'ānique « on nous a enseigné le langage des oiseaux ». Comme la communauté des fidèles, la communauté aviaire est composée d'oiseaux exotériques et d'oiseaux esotériques (cf. Rūmī 1990 VI : 478–480, *Mathnawī*, VI, vv. 4007–4015).

Les principes du soufisme établissent qu'un être humain n'est pas en mesure de parler en public à ses semblables que s'il a acquis une connaissance adéquate des choses divines, s'il comprend les « choses de Dieu ». Comme tel, il a été investi du pouvoir d'aider les autres croyants, les serviteurs de Dieu, à comprendre, à leur tour. Autrement, le locuteur qui ne comprend pas est saisi par la même souffrance qui s'était emparée de toute la terre et de tous les êtres, suite au péché originaire (cf. Al-Kalābādhī 1991, LXV : 147). L'absence-présence ou la contraction-dilatation de l'extase représentent l'institution du langage théandrique, à l'intérieur duquel l'homme parle le langage de Dieu, et Dieu parle le langage de l'homme déifié : « Les grands symboles cosmiques deviennent, comme on le voit,

l'alphabet d'un nouveau langage 'écrit' par la plume du Seigneur'. Si l'homme peut déchiffrer ce nouvel alphabet, c'est qu'il est lui-même devenu 'le sens de l'univers', le signe par excellence de l'épiphanie de Dieu, le pont qui relie le monde à Dieu » (cf. Nwyia 1991 : 389–407). Les Maîtres *Soūfi* recommandent l'« audition » comme remède contre la fatigue qui suit à l'expérience extatique ou comme moyen de réveil des consciences de ceux qui sont préoccupés excessivement par des activités mondaines : « Il y a deux types d'audition. Une catégorie de personnes écoute le discours, pour obtenir des conseils. Celles-ci écoutent de manière sélective, seulement à l'aide de l'intellect. L'autre catégorie écoute la musique, pour acquérir la nourriture spirituelle. Et quand l'esprit obtient sa nourriture, il atteint l'état adéquat et rejette la tyrannie de son propre corps. À ce moment-là, dans celui qui écoute surviennent une commotion et un mouvement » (cf. Al-Kalābādhī 1991, LXXV : 166–167).

Le langage divin primordial, manifesté par les langages divins qui fondent les espaces religieux, est à la fois une *cratophanie* et une *godraphanie*¹¹. Abū Bakr Muhammad Ibn Ishāk Al-Kalābādhī (m. vers 990–994)¹² a mis en évidence l'identité théocratique du *Qur'ān* qui est le « langage de Dieu » : « Le langage de Dieu s'appelle *Qur'ān*. [...] Le langage de Dieu n'est pas composé de lettres ni de sons, n'a pas d'orthographe, mais les lettres, les sons et l'orthographe sont des indices du langage de Dieu. [...] Le *Qur'ān* est récité dans nos langues, écrit dans nos livres et gardé dans nos cœurs, mais il n'y habite pas » (cf. Al-Kalābādhī 1991, IX–X : 21–23). La profession de foi de l'islam établit que Dieu maîtrise la puissance de la Parole en tant qu'attribut éternel, qu'Il parle, mais non comme les êtres humains. Il parle à ses Messagers et à Ses prophètes, Il leur parle sans intermédiaire ou par l'entremise de l'Archange *Gabriel*. La force de Dieu d'être le Créateur du ciel, de la terre, de l'être humain et de toutes choses se reflète, conformément au principe de l'ontologie théandrique, dans la force de l'homme de jouir du privilège de l'existence, de commettre des actions à l'aide des mains, de parler par le mouvement de la langue, d'ouvrir et de fermer les yeux. L'omniscience divine est représentée tant par la puissance de Dieu de connaître ce qui se trouve dans l'âme de l'homme, que par Sa puissance d'entendre tous les sons, soient-ils faibles ou forts, y compris les sons émis au-delà des limites du pouvoir de perception des êtres adamiques (cf. Tassy 1874 : 129–134). Dieu a créé et connaît également le royaume du visible et le royaume de l'invisible, le royaume de la réalité réelle et le royaume de la réalité irrèlle, comme aussi tous les langages qui imprègnent ces hémisphères du vivant, par un labyrinthe des traversées réciproques, dans le but ultime d'exprimer la vérité du *tawhīd*.

L'univers spirituel platonicien et l'univers spirituel qur'ānique – *Soūfi* construisent deux hypostases de la théologie du langage. En tant que *lógos* ou

¹¹ *Qodra*, « puissance » ; *Qodrat-Allāh*, la « Puissance de Dieu ».

¹² Maître *Soūfi* de Kalābādh, Bukhārā, connu pour le *Kitāb al-ta'arruf*, l'un des « manuels » les plus célèbres de l'histoire du soufisme.

kalamū-Allāh, le langage représente une mise-en-abîme de la cosmogonie et de l'ontologie. Si *palaiā phoné* et *tā prōta onómata* se révèlent en tant que remémoration de l'espace infini qui circonscrit la manifestation du pouvoir des dieux et du pouvoir de l'onomatourge, le langage des oiseaux fait partie du don divin de la connaissance. Dans les deux situations, l'état de l'existence-en-soi du langage, à l'intérieur de la sphère de la divinité, est suivi par l'état de l'existence-en-dehors du langage, par sa manifestation théocratique, au niveau ontologico-gnoséologique, à l'intérieur de la sphère de l'humanité. Dans un certain sens, le langage des oiseaux témoigne sur l'éternelle primordialité du langage primordial, sur sa présence latente dans la texture ontologique du monde et des êtres humains, susceptibles de déclencher l'anamnèse du dire théophanique. Le glissement ontologique entre la motivation et la non-motivation de la dénomination, entre le langage théandrique et le langage damnable de l'imitation, suggèrent le sens tragique de l'immersion de l'âme humaine dans l'incompréhension de la matérialité, de l'éphémérité, l'exil réversible de la nature humaine en dehors de l'espace ouranique habité par les messages et les messagers de la divinité, traversé par des trajectoires sémantiques apparemment incognoscibles, incompréhensibles. Au-delà du miroitement du ciel et de la terre, veille la voix chargée de connaissance véritable de l'onomatourge ou du *shaykh*, en mesure de récupérer les sens perdus ou incompris de la langue primordiale, du langage des oiseaux, de rappeler l'éternelle continuité rhétorique, sémantique entre les raisons des noms des choses et la Raison Universelle. Le Paradis, l'archaïque « jardin entouré d'une muraille » (cf. Bremmer 1999 : 1–20), est à la fois un jardin des signes heureux, de la cohabitation originaire ou des heureuses retrouvailles des hommes et des signes, dans l'espace de l'omniprésence théocratique.

Qu'est-ce que le langage des oiseaux ? Certainement cela n'a rien à faire aux stéréotypes imaginaires de l'intellect profane, c'est autre chose que les habituels échafaudages rationnels. Ce n'est pas une succession de sons émis par les oiseaux, mais il est symbolisé par ces sons et par les mots prononcés par les êtres humains. C'est, en essence, le langage de l'âme, du vol spirituel-extatique vers l'espace infiniment vertical, béatifique, du Royaume de Dieu. C'est un langage théophanique, de la connaissance théandrique et du salut, de la recherche de soi-même et des retrouvailles de l'humanité dans l'ontologie infinie de la divinité, une remémoration de la vérité sinaïtique et une préfiguration de la vérité apocalyptique. C'est un chant de joie du fait d'être vivant, un hymne de l'amour, une affirmation plénière de la communion des êtres animés par le principe divin de la vie, qui fonde et revivifie la création entière. Sa simplicité se révèle, peut-être, dans la pure contemplation du ciel, des volutes du bleu céleste, ourlées par le resplendissement de la lumière solaire, traversées par la présence intempestive, dynamique, éphémère des oiseaux.

BIBLIOGRAPHIE

a. Études

- Alexander 1986 = Philip S. Alexander, *Midrash*, in *A Dictionary of Biblical Interpretation*, London, Coggins & Houlden.
- Authier-Revuz 1982 = Jacqueline Authier-Revuz, *Hétérogénéité montrée et hétérogénéité constitutive ; éléments pour une approche de l'autre en discours*, in « DRLAV – Revue de linguistique », Paris, Centre de Recherche de l'Université de Paris VIII.
- Bakhtine 1977 = Mikhaïl Mikhaïlovich Bakhtine, *Le Marxisme et la philosophie du langage*, Paris, Minuit.
- Bakhtine 1978 = Mikhaïl Mikhaïlovich Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman*, Paris, Gallimard.
- Bremmer 1999 = Jan N. Bremmer, *Paradise : From Persia, via Greece, into the Septuagint*, in Gerard P. Luttikhuisen (éd.), *Paradise Interpreted. Representations of Biblical Paradise in Judaism and Christianity*, Leiden – Boston – Köln, E.J. Brill.
- Corbin 1964 = Henry Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, I–II, Paris, Gallimard.
- Coulano 1984 = Ioan P. Coulano, *Feminine versus Masculine : The Sophia Myth and the Origins of Feminism*, in Hans G. Kippenberg (éd.), *Struggles of Gods : Papers of the Groningen Work Group for the Study of History of Religions (Religion and Reason)*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
- Coulano 1990 = Ioan P. Coulano, *Les Gnosés dualistes d'Occident. Histoire et mythes*, Paris, Plon.
- Coulano 1992 = Ioan P. Coulano, *The Tree of Gnosis: Gnostic Mythology from Early Christianity to Modern Nihilism*, San Francisco, Harper Collins.
- Ducrot 1984 = Oswald Ducrot, *Le dire et le dit*, Paris, Minuit.
- Gardner, Lieu 2004 = Iain Gardner, Samuel N.C. Lieu, *Manichaean Texts from the Roman Empire*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Genette 1972 = Gérard Genette, *Figures III*, Paris, Seuil.
- Goldberg 1986 = A. Goldberg, *Form-Analysis of Midrashic Literature as a Method of Description*, in « Journal of Jewish Studies », Oxford Centre for Postgraduate Hebrew and Jewish Studies, vol. 37.
- Goldberg, Wigoder (éd.) 1993 = Sylvie-Anne Goldberg, Geoffrey Wigoder (éd.), *Dictionnaire encyclopédique du judaïsme*, Paris, Cerf.
- MacKenzie 1994 = D.N. MacKenzie, *I, Mani...*, in Holger Preissler, Hubert Seiwert (éd.), *Gnosisforschung und Religionsgeschichte. Festschrift für Professor Kurt Rudolph*, Marburg, Diagonal Verlag.
- Massignon, Gardet 1986 = Louis Massignon, L. Gardet, *Al-Hallāj, Abū'l-Mughīth Al-Husayn Ibn Mansūr Ibn Mahammā Al-Baydāwī*, in H.A.R. Gibb, J.K. Kramers, E. Lévy-Provençal, J. Schacht, B. Lewis, Ch. Pellat (éd.), *The Encyclopaedia of Islam*, vol. III, Leiden, E.J. Brill, p. 99–104.
- Massignon 1999 = Louis Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris, Cerf.
- Nwyia 1991 = Paul Nwyia, *Exégèse coranique et langage mystique*, Beyrouth, Dar El-Machreq.
- Pleşu 1994 = Andrei Pleşu, *Limba păsărilor*, Bucureşti, Humanitas.
- Ricœur 1983–1985 = Paul Ricœur, *Temps et récit*, vol. I–III, Paris, Seuil.
- Schimmel 1975 = Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press.
- Schmidt 1980 = Hanns-Peter Schmidt, *The Sēmūr. Of Birds and Dogs and Bats*, in « Persica », 9.
- Tassy 1848 = Joseph Héliodore Sagesse Vertu Garcin de Tassy, *La Rhétorique des nations musulmanes, d'après le traité persan intitulé Hadayik ul-Balagat (Les Jardins de l'éloquence) / IIIe Partie – Des énigmes (muamma) et de tout ce qui concerne les combinaisons énigmatiques*, in « Journal asiatique », cahier de novembre-décembre 1847, Paris, Imprimerie Royale.
- Tassy 1860 = Joseph Héliodore Sagesse Vertu Garcin de Tassy, *La poésie philosophique et religieuse chez les persans d'après le Mantīq Utair ou Le Langage des oiseaux de Farid-ud-din Attar*, Paris, Benjamin Duprat.

- Tassy 1874 = Joseph Héliodore Sagesse Vertu Garcin de Tassy, *L'islamisme d'après le Coran*, Paris, Maisonneuve et Cie.
- Wheelock 2005 = Wade T. Wheelock, *Language: Sacred Language*, in Lindsay Jones (éd.), *Encyclopedia of Religion*, IInd Edition, vol. VIII, New York, MacMillan, p. 5301–5308.

b. Sources

- Al-Hallāj 1981 = Al-Husayn Ibn Mansūr Al-Hallāj, *Diwān*, trad. Louis Massignon, Paris, Seuil.
- Al-Hujwīrī 1976 = Abū'l-Hasan 'Alī Ibn 'Uthmān Ibn 'Alī Al-Ghaznawī Al-Jullābī Al-Hujwīrī, *Kashf al-mahjūb*, trad. Reynold A. Nicholson, London, E.J.W. Gibb Memorial Trust.
- Al-Kalābādhī 1991 = Abū Bakr Muhammad Ibn Ishāk Al-Kalābādhī, *Kitāb al-ta'arruf li-madhhab ahl al-tasawwuf/The Doctrine of the Sufis*, trad. Arthur J. Arberry, Cambridge, Cambridge University Press.
- Al-Muqaddasī 1980 = Ibn Ganīm 'Abd Al-Salām Ibn Ahmad 'Izz Al-Dīn Al-Muqaddasī, *Kitāb kashf al-asrār a'n hokm at-toyur wal-azhār/Revelation of the Secrets of the Birds and Flowers*, trad. Irene Hoare, Darya Galy (d'après quatre manuscrits arabes édités par Garcin de Tassy, en 1821), London, Octagon Press.
- Al-Suhrawardī 1982 = Shihāb Al-Dīn Yahyā Al-Suhrawardī, *The Mystical and Visionary Treatises/Al-Risalah*, trad. W.M. Thackston, London, The Octagon Press.
- Arberry 1991 = Arthur J. Arberry (trad., éd.), *The Koran Interpreted*, Oxford, Oxford University Press.
- 'Attār 1984 = Farīd-ud-dīn 'Attār, *Mantiq al-tayr/The Conference of the Birds*, trad. Afkham Darbandi, Dick Davis, London, Penguin Books.
- Ibn 'Abbād 1986 = Ibn 'Abbād of Ronda, *Rasā'il as-sugrā/Letters on the Sufi Path*, trad. John Renard, New York – Mahwah – Toronto: Paulist Press, The Classics of Western Spirituality.
- Massignon 1929 = Louis Massignon, *Recueil de textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam*, Paris, Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Platon 1837 = Platon, *Œuvres*, tome XI, *Cratyle, Le Sophiste, Le Politique*, trad. Victor Cousin, Paris, Rey et Gravier.
- Rūmī 1990 = Jalāl-ud-dīn Rūmī, *Mathnawī-i ma'nawī/The Mathnawi*, trad. Reynold A. Nicholson, Cambridge, E.J.W. Gibb Memorial Trust.

THE DIVINE LANGUAGE. THE LANGUAGE OF THE BIRDS

ABSTRACT

The spiritual universe of Plato's *Cratylus* and the spiritual universe of Sufism generated two hypostasis of the theology of language. As *logos* or *kalamu-Allah*, the language can be defined as a *mise en abîme* of cosmogony and ontology. If *palaia phone* and *ta prota onomata* recollect the infinite space of the epiphany of gods' power, the language of the birds described by Farīd-ud-dīn Attar, Ibn Ganīm Ibn Ahmad Al-Dīn Al-Muqaddasī and Jalāl-ud-dīn Rūmī is connected with the religious symbol of the Simurgh, and therefore included in the divine gift of knowledge. Both literary contexts emphasize the existence-inside of the language, within the sphere of the divine, succeeded by the existence-outside of the language, its theocratical manifestation, within the sphere of humanity. According to its mystical meaning, the language of the birds proves the eternal continuity of the primordial language, its latent presence within the ontological texture of the world and of the human beings, susceptible to trigger the *anamnesis* of the divine wording. The ontological proximity between the divine language and the human language is able to redeem the reversible exile of the human nature outside the heavenly realm, crossed over by semantic trajectories apparently incomprehensible, inhabited by the messengers and the messages of the Divine Being.

Key-words: Plato, Sufism, Simurgh, Language of the Birds, Farīd-ud-dīn Attar, Ibn Ganīm Ibn Ahmad Al-Dīn Al-Muqaddasī, Jalāl-ud-dīn Rūmī.

GOTICUL REDIMENSIONAT. ARANKA, ȘTIMA LACURILOR DE CEZAR PETRESCU*

CĂTĂLIN GHIȚĂ**

Scopul acestei lucrări este acela de a oferi o grilă de interpretare coerentă a prozei semnate de Cezar Petrescu, asimilată de mine în general terifiantului de factură supranaturală și în particular unei redimensionări a goticului care făcuse furori în Europa preromantică. Ancorajul ferm în supranatural al prozei terorii își are avantajele sale, iar, cel puțin în străinătate, adepții genului nu vor ezita să le sublinieze: fantasticul împrumută cotidianului umil un veșmânt al nefamiliarului, care este condiția *sine qua non* a captării interesului cititorului, și îi excită acestuia din urmă curiozitatea euristică prin proiectarea într-o atmosferă de insecuritate distinctă. (Precizez că, în cele ce urmează, nu voi derapa într-o discuție prelungit-barocă legată de fantasticul propriu-zis¹ și de categoriile sale, atât fiindcă scopul cercetării mele este unul suficient de bine delimitat, cât și fiindcă orice dezbatere dedicată acestui subiect se sufocă, aproape invariabil, într-o mlaștină de contradicții semantice.) Dacă acceptăm cu toții premisa lui Tzvetan Todorov cu privire la literatura fantastică și la modul în care operează aceasta – „fantasticul se întemeiază în mod esențial pe o ezitare a cititorului [...] cu privire la natura unui eveniment straniu” (1973: 182), – realizăm că ezitarea aceea, fără îndoială estetică, este cea care declanșează întregul proces de receptare și de interpretare a narațiunii. Lectorul model pentru acest tip de reprezentare artistică ar putea fi reprezentat de un Roger Caillois, care strecoară, într-un limbaj simplu, implicații complexe: „Misterul mă atrage. [...] în loc să consider numaidecât că ceva nedescifrat e nedescifrabil, în loc să mă opresc uluit și copleșit în fața lui, îmi spun, dimpotrivă, că *trebuie descifrat* [subl. a.] și iau hotărârea fermă ca, într-un fel sau altul, să rezolv, dacă pot, enigma” (Caillois 1971: 13).

* Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/61968, proiect strategic ID 61968 (2009), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Universitatea din Craiova, str. Al.I. Cuza, nr. 13, România

¹ Pentru o satisfăcătoare prezentare succintă a fantasticului ca atitudine mentală a subiectului față de realitate, cf. Biberi 1970: 216–235. La noi, cele mai bune prezentări generale se găsesc la Adrian Marino (1973: I, 655–685) și la Sergiu Pavel Dan (1975: *passim*), (2005: *passim*).

SISTEMUL ESTETIC AL LUI MIHAIL DRAGOMIRESCU (PERIOADA 1893—1915)

DE

DAN MĂNUCĂ

La începutul secolului al XX-lea, junimismul trece printr-o epocă de accentuată criză, manifestată prin apariția unor numeroase neînțelegeri de principiu, al căror punct culminant îl constituie formarea unei noi școli critice, condusă de Mihail Dragomirescu. Fost elev al lui T. Maiorescu, fost colaborator și membru în comitetul redacțional al „Convorbirilor literare”, M. Dragomirescu se desparte de vechii junimiști, întemeind, de la 1 ianuarie 1907, o nouă revistă — „Convorbiri” (devenită, ulterior, „Convorbiri critice”). Sciziunea este cauzată de motive reale, care țin mai puțin de satisfacerea unor ambiții mărunte și mai mult de necesitatea impunerii unor anume principii estetice. Petrecută după incidentul „Manasse”, din 1905, ea a pus în evidență dezorientarea vechilor junimiști în fața unor idealuri estetice străine modului lor de gândire, cărora, în cele din urmă, le-au cedat. Maiorescu însuși pecetluiește definitiv acest proces, prin promulgarea unor formule critice cu un vădit aspect concesiv, însușite și dezvoltate de un Simion Mehedinți. Singurul critic care va agita mai departe, cu frenezie sporită, steagul purismului estetic s-a arătat a fi Mihail Dragomirescu. El a preluat o serie de idei maioresciene, pe care le-a dezvoltat și le-a încorporat opiniilor proprii, creînd un sistem estetic original, ușor de ironizat, dar greu de distrus cu argumentele de care dispuneau ceilalți critici români ai epocii.

Paginile următoare — fragment dintr-o lucrare mai amplă — își propun să prezinte perioada de formare a acestui sistem, adică anii 1893—1915, urmărind liniile sale generale de dezvoltare.

Principalele trăsături ale sistemului dragomirescian reies din definiția dată artei, care nu e altceva decât „transfigurarea acestei

viei, fără falsificare, pînă la completă deformare, ... este concentrarea ei în forma cea mai energică, cea mai subtil intelectuală și cea mai plină de regularitate" ¹. Cu alte cuvinte, esența artei rezidă în psihic, mai precis — într-o anumită formă a activității acestuia, prin care realitatea — punct de plecare — este transformată prin prisma unei imaginații sincere și ordonată prin intervenția unui factor intelectual. Acesta este nucleul, amplificat de Dragomirescu pînă la proporțiile unui autentic sistem estetic. Că nu oricine poate fi artist, este un truism vechi. Dar că în individul creator ar sălășlui două personalități distincte este o afirmație mai nouă, din care M. Dragomirescu a făcut piatra de temelie a considerațiilor sale. În 1893, el încă oscila, nehotărît, în rezolvarea dilemei. Artistul era considerat drept o rezultantă mijlocită a mediului prin intermediul eredității ². În consecință, personalitatea artistică nu ar fi atît de străină de cea omească. Cu toate acestea, tînărul estetician introduce o noțiune importantă, *originalitatea*, prin care îl definește pe artist; persoana ne-creatoare este particularizată prin *individualitate*, în alcătuirea căreia intră toate trăsăturile ce formează un caracter. Originalitatea este subordonată individualității și e formată doar din aperccepție și putere de sinteză ³. Termenul aperccepție Dragomirescu îl ia din psihologia lui W. Wundt, unde are un sens foarte exact: intrarea unei reprezentări în acea parte a conștiinței către care e dirijată atenția ⁴. Se pune astfel în discuție importanța atenției și voinței pentru actul de creație. Dar Dragomirescu nu probează nicidecum prin aceasta pasivitatea mediului în raport cu artistul. Un lucru rămîne însă semnificativ din prima intervenție a lui Dragomirescu în aprinsa dispută din critica vremii: înclinarea accentuată către psihologie, în scopul sprijinirii autonomiei estetice. Dă însă greș din cauză că, deși adept al unui evoluționism spencerian rareori atenuat de fixism ⁵, nu reușește să-l împace deplin cu idealismul german, către care avea și preferințe temperamentale. Trimis în străinătate, împreună cu P. P. Negulescu, S. Mehedinți ș.a., Dragomirescu adună cu rîvnă argumente pentru a-l răpune definitiv pe Gherea. Întors în țară, pare a așeza definitiv bazele viitorului său sistem între 1895—1896, epocă socotită de el însuși drept hotărîtoare în închegarea propriei gândiri estetice ⁶.

¹ M. Dragomirescu, *De-ale noastre și de-ale altora*, în „Convorbiri critice”, II, nr. 14/1908, p. 548.

² M. Dragomirescu, *Criticele domnului Tîlu Maiorescu (Studiu de critică generică)*, în „Convorbiri literare”, XXVII, nr. 1/1893, p. 23.

³ *Ibidem*, p. 21.

⁴ W. Wundt, *Grundzüge der physiologischen Psychologie*, Bd. II, Leipzig, 1893, p. 267.

⁵ Cf. M. Dragomirescu, *Relațiunea dintre premisele și ultimele concluziuni ale filozofiei lui Herbert Spencer*, București, 1892, *passim*.

⁶ M. Dragomirescu, *Critică*, vol. II, București, 1928, p. 3.

Critica științifică și Eminescu delimitează net personalitatea artistică de cea omenească, avînd ca punct de pornire fragilitatea argumentelor criticii pozitiviste de tipul Taine, Brandes și Gherea. Distanțarea a intrat în atenția esteticienilor o dată cu teoria genului așa cum o expune Kant, care o preluase în linii mari de la Platon. Totuși, nimeni în istoria esteticii nu a insistat cu atîta perseverență asupra necesității de a separa artistul de om, de a-i așeza pe fiecare în două lumi deosebite, ca M. Dragomirescu. Se impune deci studierea îndeaproape a cîtorva caracteristici esențiale ale personalității artistice, deoarece aceasta, într-un anume fel, este cheia de boltă a sistemului dragomirescian.

Sub influența esteticii psihologice a timpului, care cunoscuse o mare înflorire mai ales în Germania anilor 1850—1900, Dragomirescu stabilește drept punct de plecare a personalității artistice — personalitatea omenească, dar dintr-o perspectivă răsturnată: pe cîtă vreme estetica psihologică era în căutarea unor punți de legătură între om și artist, pe Dragomirescu nu-l interesează decît diferențele tranșante⁷. Singurul element care deocamdată le distinge este durabilitatea uneia, opusă perisabilității celeilalte⁸. Comparația alătură însă două concepte diferite, opunînd realul — transcendentului. Adevărată este o altă afirmație: operele de artă nu relevă accidentalul din om, ci „partea lui reală, adîncă și esențială”⁹. Dar aceasta nu schimbă cu nimic fondul observației de mai sus. Greșeala de acum a lui Dragomirescu provine din opunerea mecanicistă a individului biologic — deci material — operei de artă, care, ca produs al activităților sale intelectuale, afective și voliționale, ar fi imaterială, ideală. Ulterior, poziția aceasta se va îmbunătăți printr-un compromis: arta e de natură psihofizică. Concluzia de acum este însă că opera, produs imaterial, se arată a fi o entitate absolută, independentă de timp și spațiu, liberă de cauzalitate; un fel de monadă trăind prin sine și pentru sine. Or, cum observa Al. Dima, o atare poziție distruge de la bun început orice pretenție de știință, deoarece aceasta presupune existența unui fenomen, situat în spațiu, timp și cauzalitate¹⁰. Este acuza cea mai gravă și cea mai greu de respins din cîte i se pot aduce esteticianului român.

Proba autonomiei creației de artă Dragomirescu încearcă să o facă ajutat de argumente psihologice, ceea ce, trebuie recunoscut, e unul din meritele sale. Pentru prima dată în istoria esteticii române, Dragomirescu acordă operei de artă, cu o tărie rar întîlnită altundeva, atributul de creație a unei individualități desăvîrșite. Oricît de depășită va fi fost ulterior, poziția aceasta a avut importanța ei de

⁷ Al. Dima, *Gîndirea românească în estetică*, Sibiu, 1943, p. 103.

⁸, ⁹ M. Dragomirescu, *Critica științifică și Eminescu (Studiu de critică generală)*, ed. I, București, 1895, p. 10.

¹⁰ Al. Dima, *op. cit.*, p. 103.

netăgăduit, în cunoașterea mai aprofundată la noi a creației artistice. Dacă Maiorescu nu dăduse decît liniile cu totul generale ale unor începuturi teoretice, dacă Gherea trecuse cu vederea esențialul, M. Dragomirescu îndreaptă atenția către fondul adevărat al problemei: relația individ creator — obiect creat. Răsunetul a fost mare, pentru că și pretențiile au fost mari, uneori mai mari decît mijloacele. În ansamblu însă, M. Dragomirescu a oferit un teren de discuție mai sigur și, în mod cert, mai adecvat criticii literare a timpului.

Deci una din probele ce confirmă durabilitatea operei de artă stă în geneză. Ea apare ca rezultat al unei activități psihice spontane și nu reflexe, conștiente și nu instinctuale ¹¹. Un asemenea mod de punere a problemei îl ridică pe Dragomirescu deasupra școlilor ce au degradat darwinismul în materialism vulgar, dar, concomitent, pune și un semn de întrebare: orice act conștient are o finalitate; deși act conștient, operei de artă îi este refuzată această calitate. Contradicția nu a fost rezolvată ci, dimpotrivă, adîncită de al doilea argument: creația artistică este rodul unei percepții complete a lucrurilor, care pune semnul egalității între sentimentul unui obiect și fondul sufletească al individului; cum percepțiile simple și judecățile analitice sînt comune și uniformizante, individualitatea trebuie căutată în percepția completă și în judecata sintetică, proprii operei de artă ¹².

Este foarte greu de ales ceva consistent din atare afirmații, care dovedesc premeditare și spirit speculativ, atras de silogismul riguros și mai puțin de realitate. Oricum, se desprinde o opinie de necontestată sursă kantiană: cunoașterea intuitivă este unică, singulară și imediată — aspect ce trebuie neapărat reținut, întrucît intuiția și cunoașterea intuitivă vor juca ulterior un mare rol. Aceeași origine kantiană o are și accepiunea dată sintezei, înțeleasă ca o multiplicitate de reprezentări sub forma cunoașterii unice. În fine, personalitatea artistică, așa cum reiese ea din considerațiile lui Dragomirescu (statică, suficientă sieși, dominată de contemplație, eternă) amintește izbitor de „geniul” lui Schopenhauer ¹³. Abstracție făcînd de aceste caracteristici discutabile în ansamblu, trebuie subliniată valoarea identificării unui eu artistic real și incontestabil. Mijloacele circumscrierii lui nu puteau fi, atunci, decît psihologice și Dragomirescu le-a utilizat fără șovăire, ceea ce constituie un merit. Pe calea aleasă, el a întărit, în critica română, conștiința existenței unei individualități creatoare, ceea ce a avut drept consecință adîncirea considerabilă a exegezei pe făgașul estetic.

La temelia actului creator, M. Dragomirescu așează contemplația, adică sesizarea spontană, nesilită și unitară, într-o singură im-

¹¹ M. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 12.

¹² *Ibidem*, p. 14—15.

¹³ Cf. *Lumea ca voință și reprezentare*, cartea a III-a.

presie, a elementelor ce vor intra în componența viitoare opere¹⁴. Altfel spus, această contemplare unește o parte a materialului lumii exterioare cu energia rezultată din voința poetului și subordonează ansamblul unei stări sufletești distincte, restul rămânând neutilizat până la o eventuală nouă contemplare¹⁵. Aceasta fiind pură, actul creator este „senin și impersonal”, caracterizat prin intensitate și adâncime¹⁶. Insistență deosebită pune Dragomirescu asupra spontaneității, legată de libertatea contemplației, precum și asupra obiectivității inerente unei concepții adânci și libere¹⁷. Identificind contemplația cu analiza și analogia cu atenția, Dragomirescu amintește de Schelling; identificarea obiectului cu subiectul, a conținutului cu forma, din gândirea aceluiași filozof, ar putea fi socotită și ea drept o posibilă sursă a esteticianului român în ceea ce privește reliefaarea continuă a intuiției ca modalitate de pătrundere a absolutului (sau a lucrului -în-sine din sistemul lui Kant) — fapt care l-a ajutat, cum s-a observat, să împace tendințele esteticii formaliste cu ale celei conceptualiste¹⁸.

Cu timpul, M. Dragomirescu a revenit insistent asupra actului primordial al creației artistice, substituind conceptul cam vag al contemplației cu un altul — *originalitatea de intuiție*, termen propriu în cercetarea estetică, a cărei paternitate nu i se poate nega. Avem a face cu un concept superior celui amintit. În noua sintagmă, accentul cade pe particularitățile individuale ale intuiției, pe ineditul ei, manifestate de la un artist la altul. Este o consecință logică a importanței acordate individului, încît originalitatea de intuiție poate fi socotită drept o *differentia speciifica* în câmpul esteticii. În 1915, Dragomirescu include și acest concept în sfera altuia mai larg — *originalitatea*, socotită drept „fond propriu-zis” și constînd din simțirea atașată obiectului¹⁹. Ea ar fi „esența intimă a sufletului poetului”, absolut unică, individuală și irepetabilă²⁰. Și într-un stadiu anterior Dragomirescu fusese tentat să se oprească asupra originalității, socotind-o ireductibilă. În consecință, credincios perspectivei psihologizante, el stabilește o legătură nemijlocită între originalitate și activitatea psihică superioară. Ar exista deci o originalitate de simțire, în cadrul căreia combinațiile depind de noutatea sensibilității; una de imaginație, în care rolul central îl joacă ineditul fanteziei; în fine, o alta, a memoriei și, ultima, a gândirii²¹.

Două sînt laturile originalității: intuitivă și plastică. Originalitatea intuitivă rezultă din sinteza caracteristică a intelectului, voin-

¹⁴, ¹⁵ M. Dragomirescu, *Poezia română. Teoria poeziei*, București, 1915, p. 59.

¹⁶ *Ibidem*, p. 60.

¹⁷ *Ibidem*, p. 61.

¹⁸ Al. Dima, *op. cit.*, p. 103.

¹⁹ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 11.

²⁰ *Ibidem*, p. 12.

²¹ M. Dragomirescu, *Teoria elementară a poeziei. Introducere în poetică*, București, 1902, p. 34—47.

lei și afectului, cu preponderența moderată a afectului²²; cu alte cuvinte, ea este o modalitate specifică, unică, de considerare a lumii, fără legătură cu arta propriu-zisă. Sub un astfel de aspect, originalitatea de intuiție se arată o caracteristică întâlnită nu numai la personalitatea artistică, ci, în general, și la cea omenească. Ca atare, includerea ei în estetică dovedește o oarecare inconsecvență și o concesie făcută determinismului, întrucât artistul nu s-ar mai situa în adversitate cu omul, dar ar face parte integrantă din sfera acestuia. Originalitatea de intuiție apare astfel drept o însușire a oricărui individ, indiferent dacă este sau nu un artist, cu singura condiție să nu fie un cerebral ori un volitiv.

Speculațiile dragomiresciene încep însă abia de acum înainte și pleacă de la așezarea în paralel a originalității de intuiție cu senzația brută, de care prima s-ar apropia prin combinarea elementelor intelectuale, sensibile și voliționale, dar s-ar și deosebi prin durabilitatea, independența și putința de a fi exprimată²³. Înrudindu-se cu senzația (definită drept un fapt elementar rezultat din contactul intuiției cu obiectul), originalitatea intuitivă este investigată din perspectiva acestuia. Din nou, Dragomirescu apelează, mărturisit acum, la Wundt, de la care împrumută termenii necesari pentru denumirea diferitelor feluri de însușiri ale senzației. Filozoful și psihologul german găsisse că senzațiile au intensitate (Intensität der Empfindung)²⁴, calitate (Qualität der Empfindung)²⁵ și tonalitate (Gefühlston der Empfindung)²⁶. Dragomirescu introduce încă două coordonate ivite de astă dată din deosebirea dintre senzație și originalitatea de intuiție în ceea ce privește obiectul și expresia²⁷. Deci calitatea, intensitatea și tonalitatea vor fi cercetate după felul specific de raportare la obiect și la expresie. În ultimă analiză, originalitatea de intuiție, va fi trecută prin două filtre: al obiectului și al calității (intensității sau tonalității). Un exemplu va fi suficient pentru ilustrarea tehnicii lui Dragomirescu. Din punctul de vedere al intensității și raportată la obiect, originalitatea de intuiție este: retorică (forța sufletească e mai puternică decât elementele obiective); simplă (elementele obiective sînt mai puternice) și temperată (cele două elemente se echilibrează); tot din punctul de vedere al intensității, dar raportată la expresie, originalitatea intuitivă este: elegantă (forța sufletească stă în echilibru cu expresia), abruptă (expresia e copleșită de forța sufletească) și manierată (expresia copleșește forța sufletească)²⁸.

²² M. Dragomirescu, *Teoria elementară a poeziei. Introducere în poetică*, București, 1902.

²³ *Ibidem*.

²⁴ W. Wundt, *op. cit.*, Bd. I, Leipzig, 1893, p. 332.

²⁵ *Ibidem*, p. 410.

²⁶ *Ibidem*, p. 555.

²⁷ M. Dragomirescu, *O lecție de metodologie literară*, în „Omăgiu lui C. Dimitrescu — Iași”, București, 1904, p. 261.

²⁸ *Ibidem*, p. 263—264.

Bazat pe ideea că originalitatea intuitivă înglobează toate funcțiile psihice superioare, Dragomirescu, susține că elementul volițional, prezent și el, nu are alt scop decât de a oferi sentimentului suportul energetic necesar; astfel, între el și actul creator nu există un raport de egalitate, ci unul de subordonare. Scopul unei atare precizări se limpezește odată cu concluziile: „idealurile de activitate”, cum sînt tendințele politice, faptele practice ș.a.m.d. nu au cum intra în componența artei, fiind excluse prin chiar modalitatea genezei acestora²⁹ — poziție care nu l-a împiedicat pe Dragomirescu să accepte ideea — de proveniență germană — a dramei ca „poezie a voinței”³⁰, întrucît acum era vorba nu de voință ca element al actului creator, ci ca obiect de exercitare a acestuia.

Aceleași considerente l-au determinat pe M. Dragomirescu să justifice existența diferitelor ramuri ale beletristicii prin preponderența alternativă a felurilor componente ale originalității intuitive: noțiunea ar domina proza, intensitatea motrice — retorica, reziduul reprezentativ — poezia. Și această constatare are un imediat scop practic, căci vizează simbolismul, la care, afirmă criticul, elementul noțional este covîrșit, iar versul este confuz și sentimental, lipsit de imaginea precisă a obiectelor. Ar fi, socotește Dragomirescu, un amestec nemotivat al specificului muzicii în specificul literaturii³¹. Oricît de nesigure s-ar prezenta pe alocuri, considerațiile dragomiresciene despre originalitatea intuitivă au fost ferm susținute totdeauna, cu credința că tocmai aici trebuie căutată forța talentului unui scriitor. Încît adesea Dragomirescu ajunge să confunde intuiția cu puterea creatoare numai pentru că le socotește pe amîndouă „firești”, deci înnăscute, nu dobîndite³². Un mare scriitor posedă o adîncă intuiție a vieții, care, combinată cu perfecțiunea artistică, îl recomandă drept model³³. La polul opus originalității intuitive se situează manierismul, imitația, concept întîlnit frecvent în paginile criticii lui Dragomirescu și născut din ideea că o operă trebuie să fie unică și originală — teză maioresciană larg dezvoltată de elev. Scriitorul care este stăpînul unei puternice originalități intuitive produce o artă vie, paștorul — una mecanică, deci moartă³⁴.

Originalitatea mai este și plastică (activă sau creatoare) și înseamnă „energia proprie unui poet de a transforma datele realității, de a le combina în elemente sau fapte noi, fără să le facă să piardă aparența realității”³⁵. Cu alte cuvinte, acest fel de originalitate se

²⁹ M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, III, 12/1909, p. 840.

³⁰ M. Dragomirescu, *Apus de soare de Delavrancea*, *ibidem*, nr. 9/1909, p. 214.

³¹ M. Dragomirescu, *Cîteva pricini de scădere a poeziei*, în „Epoca”, VIII, nr. 2022, din 6 mai 1902.

³² M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, I, nr. 10/1907, p. 521.

³³ *Ibidem*, p. 523.

³⁴ M. Dragomirescu, *Bani! de O. Mirbeau*, în „Epoca”, XI, nr. 9/11 ian. 1905.

³⁵ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 14.

confundă cu însăși esența artei, lucru pe care Dragomirescu nu-l susține însă deschis, căci altfel, ar fi fost constrâns să elimine celălalt fel de originalitate. Definind originalitatea creatoare drept energie, criticul nu se întreabă și de unde rezultă ea, ci, deocamdată, o acceptă ca atare; mai tirziu, îi va da o accepțiune mistică, punînd la baza artei divinitatea. Originalitatea activă, afirmă Dragomirescu, nu poate fi ruptă de cea pasivă, căci „sentimentul estetic”, într-un asemenea caz, nu ar avea decît de suferit³⁶. Oricît ar fi de judicioasă, afirmația contravine ansamblului gîndirii dragomiresciene. Căci dacă originalitatea intuitivă reprezintă, cum s-a văzut, personalitatea omenească în general, atunci înseamnă că trebuie admise legături strînse între ea și personalitatea artistică, ceea ce Dragomirescu refuză.

Este greu de stabilit motivul care l-a determinat pe esteticianul român să recurgă la această dihotomie ce îi mărginește mișcările exclusiv în limitele psihologiei. Poate să fi contribuit la aceasta și influența gîndirii lui Wundt, pe care însă nu-l citează decît o dată și atunci pentru un lucru de nu prea mare importanță.

De data aceasta, intră în discuție o chestiune fundamentală: aceea a componentelor fondului unei opere de artă. Și se pare că tocmai aici Wundt l-a ajutat pe Dragomirescu, deși acesta și-a susținut totdeauna originalitatea absolută. În lucrarea amintită, filozoful german distinge o dublă funcție a imaginației: una pasivă și alta activă („wir können eine doppelte Wirksamkeit der Phantasie unterscheiden: eine passive und eine active”)³⁷, plecînd de la sarcinile corespunzătoare ale apercepției. Imaginația pasivă ar fi jocul nestingherit al reprezentărilor („passiv ist unsere Phantasie wenn wir uns dem Spiel der Vorstellungen auswählt und auf diese Weise planmässig das Einzelne zu einen Ganzen zusammenfügt”)³⁸; ultima stă la baza oricărei creații artistice; susține Wundt („die active Phantasiethätigkeit liegt jeder Art künstlerisches Schöpfung zu Grunde”)³⁹, ceea ce amintește de afirmația identică a lui Dragomirescu. Termenul „originalitate plastică” ar putea fi creat și sub înriurirea lui Th. Ribot, care distingea, între alte categorii ale imaginației creatoare, și o „imaginație plastică”, a cărei esențială caracteristică derivă din faptul că „materializează” și dă „iluzia realității”⁴⁰. Este însă demn de remarcat că esteticianul român contopește atît sensul lui Ribot, cît și cel al lui Wundt. „Originalitatea creatoare” este astfel un concept nou, deosebit de cele utilizate pînă atunci, mai cuprinzător și mai adecvat disciplinei.

³⁶ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 14.

³⁷, ³⁸ M. Wundt, *op. cit.*, Bd. II, p. 491.

³⁹ *Ibidem*, p. 492.

⁴⁰ Th. Ribot, *Essai sur l'imagination créatrice*, Paris, 1900, p. 153.

Pornind de la observația că originalitatea plastică este rezultatul fie al fanteziei, fie al imaginației, fie al memoriei imaginative, Dragomirescu încearcă să definească sumar marile tipuri de literatură: romantismul ar fi rezultatul fanteziei (crează construcții imposibile), clasicismul — al imaginației (construcții posibile), realismul — al memoriei imaginative (reproduce fapte reale) ⁴¹.

Făcînd un apel mărturisit la filozofia kantiană, Dragomirescu socotește că originalitatea plastică poate fi nură sau liberă (cînd sensul imaginilor create este propriu) și simbolică, alegorică sau aderentă (cînd imaginile primesc un al doilea sens) ⁴², ceea ce amintește de dihotomia filozofului de la Königsberg: *pulhritudo vaga* și *pulhritudo adherens*. Originalitatea plastică pură este autonomă, sustine în continuare esteticianul român, cealaltă, heteronomă ⁴³. Din nou trebuie acordat calificativul de specioasă acestei opinii. Fie autonomă, fie heteronomă, originalitatea plastică aparține unuia și aceluiași individ, care crează imaginile în sensul dorit de el însuși. A judeca-o independent nu înseamnă decît a considera imaginea ruptă de creator, de intențiile lui, și a o plasa sub specia unei autonomii exagerate.

Mai interesantă este cealaltă părere, conform căreia, raportate una la alta, originalitatea plastică pare aspectul dinamic al originalității intuitive, iar aceasta — aspectul static al primei ⁴⁴. Ar fi posibil ca originea unei atare afirmații să se găsească tot la Wundt („vielmehr bietet die passive der activen Phantasie das Material dar, aus dem diese ihre Erzeugnisse formt“ ⁴⁵). Aceste considerații aruncă o lumină neașteptată asupra raportului general dintre personalitatea omenească și cea artistică. Originalitatea intuitivă nefiind o însușire exclusiv artistică, ci înîlînită și la indivizii lipsiți de forță creatoare, se poate conchide că omul este cel care oferă artistului materialul necesar. Astfel, personalitatea artistică nu mai apare ca o entitate absolută, independentă, ci vital legată de personalitatea omenească. Mai mult încă, originalitatea plastică fiind dinamică, rezultă că personalitatea artistică nu trebuie socotită ca perfectă, întrucît dinamismul implică un stadiu precedent inferior, lucru pe care, de altfel, Dragomirescu îl admite.

Pe baza analogiei dintre cele două originalități, M. Dragomirescu afirmă că ele trebuie să aibă și caracteristici comune. Deci, sub aspectul intensității, originalitatea plastică poate fi artificioasă, artistică și naturală, după calitate — fantastică, realistă și incisivă, iar după tonalitate — explozivă, contemplativă și inhibitivă ⁴⁶.

⁴¹ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 40.

⁴² *Ibidem*, p. 43—45.

⁴³ *Ibidem*, p. 43.

⁴⁴ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 45.

⁴⁵ W. Wundt, *op. cit.*, pag. 491.

⁴⁶ M. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 46—51.

Tot pe baza caracteristicilor originalității, Dragomirescu încearcă să definească și tipurile principale de artă: clasicismul are a) originalitate intuitivă afectiv-energetică și intelectual-clară, cu tonalitate senină, calitate reprezentativă, intensitate moderată; b) originalitate plastică propriu zisă și pură (rar alegorică), cu tonalitate contemplativă, calitate realistă și intensitate artistică⁴⁷. În același mod sînt definite și romantismul și realismul. Oricît ar părea de confuze, categorisirile lui Dragomirescu sînt de un real folos pentru stabilirea cu justete a însușirilor aproximative ale unui tip artistic, deși clasicismul, romantismul și realismul nu mai pot fi socotite, în accepțiunea lor dragomiresciană, categorii istorice determinate dialectic, ci mai curînd familii de spirite. Încît sub termenul clasic nu se înțelege a-deptul unei estetici precis determinate în timp, ci o structură artistic-temperamentală permanentă. Optica aceasta se integrează organic în ansamblul sistemului dragomirescian, în al cărui centru se află, ca individualitate singură, opera de artă. Ca și la Maiorescu, acceptarea noțiunii de curent literar ar fi venit în contradicție cu principiul fundamental al unicității.

Accentuarea intensă a importanței individului creator îl călăuzește și către preferința pentru literatura „spontană în inspirație”⁴⁸, ceea ce lasă a se înțelege că, de fapt, primește orice conținut, spontaneitatea nefiind un atribut ideologic. Era și de așteptat ca un critic ce arătase o deosebită prețuire concepției neprefăcute să susțină și spontaneitatea. E o poziție care îl apropie de estetica romantismului, constituind și o breșă în clasicismul său congenital. Căutînd să definească locul „Convorbirilor critice” în presa literară a vremii, el le așează între „rafinăria afectată” de la „Convorbiri literare” și „naturalul lipsit de simțul frumosului” al „Vieții românești”⁴⁹.

Legată direct de chestiunea sincerității în artă este și cerința de a i se lăsa artistului o nemăsurată libertate, în scopul dezvoltării personalității proprii. Numai astfel, credea el, creatorul se ridică deasupra preocupărilor cotidiene pasagere și numai astfel reușește să exprime caracteristicile grupului etnic de care aparține⁵⁰. În chipul acesta, Dragomirescu rezolva problema naționalității și universalității literaturii — despre care va fi vorba mai jos — cu mijloace psihologice și morale. De fapt, libertatea așa cum o concepea el, își limita cîmpul de acțiune la individ și nu atingea prea mult chestiunea relației dintre acesta și societate. Ea însemna regăsirea „însușirilor intime și originale ale individualității”, coborîrea artiștilor la „izvoarele proaspete ale propriei lor simțiri”⁵¹. Astfel, problema libertății individuale este transpusă într-un plan ontologic, devenind conștiință a eului empiric — poziție ce îi va folosi lui Dragomirescu la respinge-

⁴⁷ M. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁸, ⁴⁹ M. Dragomirescu, *Direcția nouă*, în „Convorbiri critice”, III, nr. 1/1909, p. 10.

⁵⁰, ⁵¹ M. Dragomirescu, *Către scriitori și cititori*, *ibidem*, I, nr. 1/1907, p. 2.

rea curentelor literare ale vremii, care îngreueau prin doctrinele lor totalitare aprofundarea propriei conștiințe artistice⁵². Dragomirescu nu dezvoltă această chestiune, mulțumindu-se să o schițeze sumar, deși tocmai aici ar fi putut găsi un fundament larg al autonomiei estetice. Fără a stabili în mod categoric vreo influență, amintim că într-un chip asemănător a pus problema și Fichte, pentru care cunoașterea se realizează în contemplarea nedeterminată și liberă a propriului eu prin intermediul intuiției intelectuale.

Pentru desăvîrșirea cunoașterii de sine, Dragomirescu recomandă artistului formarea unei întinse culturi, care să-i înlesnească accesul la o problematică gravă și diversă⁵³. Pe acest considerent, îi va reproșa lui Sadoveanu lipsa unor idei profunde⁵⁴. Observațiile lui Dragomirescu sînt, desigur, întemeiate. Dar, cel puțin în cazul lui Sadoveanu, s-ar putea formula oarecare rezerve în ce privește sinceritatea aplicării lor, mai ales dacă se are în vedere că, nu peste mult timp, Ion Dragoslav și Petre Dulfu vor fi lăudați pentru puritatea nealterată și primitivă a inspirației⁵⁵.

În legătură directă cu teoriile referitoare la actul creator sînt și cele care vizează opera de artă propriu zisă, adică rezultatul procesului de creație. Ea se compune, afirmă Dragomirescu, preluînd o foarte veche distincție, împămîntenită și la noi de Maiorescu, din fond și formă, între care este așezat uneori semnul egalității. Fondul se compune dintr-un conținut sau material poetic și dintr-un fond propriu zis sau originalitate⁵⁶. Cum despre originalitate s-a vorbit în paginile anterioare, nu rămîne acum de cercetat decît celălalt aspect al fondului, adică materialul poetic, pe care Dragomirescu îl vrea identic izvoarelor de inspirație: prezentul sau trecutul omenirii, una sau alta din clasele sociale ș.a.m.d.⁵⁷ Consecvent sîeși, va susține însă că acestea, deși contribuie la individualizarea unui poet nu sînt esențiale decît în măsura raportării lor la originalitate⁵⁸, fapt întru totul valabil, căci nu utilizarea în sine a unei anumite tematici contează, ci transfigurarea ei artistică. Plecînd de la concepția de ansamblu asupra fondului, Dragomirescu recurge și la amintita distincție dintre poezie și proză, acestea ultime fiindu-i atribuit un sens restrîns, sinonim cu oratoria. De fapt, și uneia și alteia i se recunoaște drept scop aflarea adevărului, afirmație amendată cu un argument din poezia antică: adevărul poeziei e doar o „aparență”⁵⁹. Justificarea o face prin adoptarea unui raționament tipic maioreescian, prezent la

⁵² M. Dragomirescu, *După un an, ibidem*, II, nr. 1/1908, p. 3.

⁵³ M. Dragomirescu, *Revista critică, ibidem*, I, nr. 10/1907, p. 521.

⁵⁴ M. Dragomirescu, *ibidem*, II, nr. 6/1908, p. 252.

⁵⁵ M. Dragomirescu, *ibidem*, III, nr. 11/1909, p. 749.

⁵⁶ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 11.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 54.

⁵⁹ M. Dragomirescu, *Teoria poeziei*, p. 1.

Dragomirescu de mai multă vreme, despre deosebirea dintre artă și știință: proză înseamnă analiza unui obiect care a existat sau există obiectiv, poezie înseamnă sinteză, deci recompunerea unui obiect care a existat sau există subiectiv⁶⁰. Concluzia nu este nici nouă și nici originală: fondul operei de artă este subiectiv, sintetic (creat) și posibil (Aristot spunea verosimil)⁶¹. Cu aceasta, Dragomirescu nu aduce nimic nou în estetica română. Lucrurile fuseseră clarificate de pe aceleași poziții clasiciste de Maiorescu, al cărui elev doar le re-împrospătează. Polemizînd cu Ibrăileanu, care cerea scriitorului o re-constituire obiectivă a realităților istorice, Dragomirescu susține pe bună dreptate imposibilitatea acestui fapt în domeniul artei, unde totul este ficțiune⁶². Urmărind numai trăsăturile individualității subiective, Dragomirescu împinge concluziile la extrem, susținînd, de pildă, că interesul cititorului nu trebuie să se oprească asupra realității sau irealității lui Cațavencu, ci exclusiv asupra particularităților risului lui Caragiale⁶³. Punctul vulnerabil al unei astfel de opinii stă în caracterul ei exclusivist și cu totul îngust față de aria largă pe care o cuprinde literatura; sînt eliminate fără șovăire caracterele și efectele sociale ale beletristicii, adică nu numai unul din fundamentele ei, ci și prelungirea ei dincolo de individul care a generat-o. În sfîrșit, fondul poetic mai este și ideal deoarece compune un obiect doar din amănunte caracteristice și imagineare⁶⁴. Cum se observă, considerînd idealitatea fondului poetic ca pe un scop, Dragomirescu se apropie de optica materialistă. Concomitent, el descoperă și o altă însușire a fondului — individualitatea — apărută din caracterul lui real; această nouă însușire îl delimitează clar, în opoziție cu idealitatea, care este fără limită. Rezultatul este impresia de viabilitate, dată de îmbinarea organică a amănuntelor, viabilitate ce produce un sentiment unic și clar⁶⁵. Astfel, concepția poetică apare ca o veritabilă creație, căci este un fapt ireal cu aparența realității.

Cel de al doilea component al operei de artă este forma, adică acel element care obiectivează concepția artistului prin faptul transmiterii ei⁶⁶. Ca urmare, forma posedă un dublu caracter, generat de cele două aspecte succesive ale ei: „la poet concepția urzește forma, la cititori sau ascultători forma urzește concepția”⁶⁷. S-ar putea spune că într-un caz forma este pasivă, în celălalt — activă. Fundamentul acestei ultime funcții s-ar afla în faptul că forma, în general, e „o prelungire în lumea externă a concepției”⁶⁸, ceea ce face inutilă des-

⁶⁰ M. Dragomirescu, *Teoria poeziei*, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, p. 9.

⁶², ⁶³ M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, I, nr. 8—9/1907, p. 478.

⁶⁴, ⁶⁵ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 10.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 78—79.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 108.

prinderea ei de conținut, întrucât e vorba de același element, aflat în două circumstanțe deosebite. Absolutizând această funcție, mutînd-o în domeniul transcendentului și punînd nejustificat semnul egalității între ea și comunicativitate, Dragomirescu afirmă ca un bun mălorescian ce era: „forma face dintr-o concepțiune mărginită la un individ un element de cultură pentru o întreagă societate și chiar pentru întreaga omenire”⁶⁹.

Pentru poet forma este aidoma cu vorbirea, care, nefiind o proprietate individuală, ci un bun social, este împrumutată de artist și modificată potrivit originalității sale de concepție. Această modificare, esență a formei, poartă denumirea de stil⁷⁰. Dragomirescu rămîne astfel credincios ideilor sale despre importanța covârșitoare a insului creator, din care pricină extinde sfera noțiunii de stil, transformînd-o într-o veritabilă categorie estetică, menită să se muleze cît mai perfect cu puțință pe nenumăratele individualități artistice. Cu toate că substituirea utilizată este nu numai justificată, ci și nimerită, ea crează confuzie între accepțiunea proprie și cea curentă a cuvîntului „stil”.

Stilul sau forma, susține în continuare Dragomirescu, are trei elemente componente: limba, stilul propriu-zis și simetria.

Cît privește limba, esteticianul român se situează pe o poziție opusă lui Hegel, considerînd-o nu un simplu vehicul, ci o componentă organică a conținutului⁷¹. Ea trebuie privită sub aspectul vocabularului și al sintaxei⁷², dar cu păstrarea limitelor impuse de estetică. Este necesar ca vocabula poetică să îndeplinească două condiții: să concorde cu celelalte și să fie adecvată sensului activ atribuit. Nerespectarea lor tulbură unitatea impresiei și micșorează efectul emoției estetice⁷³, în care caz se vorbește de absența aparenței adevărului din vocabular, încît chiar dacă, în ansamblu, concepția este unitară și verosimilă, forma este deficitară⁷⁴. Restricție excesivă, împrumutată din estetica naturalismului, ea vine în contradicție cu un alt principiu al său; căci dacă se are în vedere modul în care este exprimată originalitatea artistului, este greu să se extindă legea concordanței dintre tematică și vocabular, cel puțin în cazul liricii.

Principii identice vehiculează Dragomirescu și în cercetarea sintaxei poetice, luînd în considerare gradul de mobilitate a legăturilor, a clarității ș.a.m.d. În finalul considerațiilor privitoare la limbă, el are grijă să specifice că nu un vesmînt lexical ireproșabil și nici o sintaxă impecabilă reușesc să impresioneze pe cititori, ci atașamentul acestuia la originalitate. Intervine aici o serie de considerente clasicizante, care interzice accesul la sfera poeziei, în chip arbitrar, unor

⁶⁹, ⁷⁰ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 79.

⁷¹ *Ibidem*, p. 103—104.

⁷² *Ibidem*, p. 80.

⁷³ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 85.

elemente pe care poetica modernă nici nu le mai discută : artiștii fiind chemați să dea glas „sentimentelor celor mai nobile și mai grave”, ajung să utilizeze, prin însuși acest fapt, o limbă „aleasă”, ale cărei defecte au dreptul de a fi iertate când sînt copleșite de „splendoarea concepțiilor”⁷⁵. Cum se vede, terenul este net subiectiv, trădat de epitețe ce traduc calități cu totul relative ; în plus, așezate în contextul general al preferințelor sale artistice, ele își dezvăluie ascunzăturile puritane. Este motivul principal pentru care Dragomirescu nu l-a înțeles niciodată pe Arghezi, deși, în principiu, a admis simbolismul.

Cel de al doilea element al formei este stilul propriu zis, adică totalitatea trăsăturilor reieșite din raportarea originalității (intuitive și plastice) la expresie⁷⁶. Termenul face loc unei confuzii evidente, cel puțin într-un plan superficial, deoarece atît „stilul în genere” cît și „stilul propriu-zis” definesc noțiuni asemănătoare ; diferă doar sistemul de referință. Felurile stilului propriu zis Dragomirescu le va studia în chip metodic. Astfel, din punctul de vedere al intensității și raportată la expresie, originalitatea intuitivă va genera un stil abrupt, unul manierat și altul elegant⁷⁷ ; din punctul de vedere al calității și raportată la expresie, originalitatea intuiției va naște un stil sugestiv, unul concis și altul adecvat⁷⁸. Ca tonalitate și raportată la expresie, va genera stilurile calde, temperate și rece⁷⁹. Toate aceste feluri de stil sînt puse în relief de formele stilistice particulare, numite și „figuri”. Dragomirescu respinge ideea că ele ar fi doar o podoabă, socotindu-le adevărate animatoare, deoarece sînt produsul direct al originalității plastice. De pildă, metafora evidențiază o originalitate plastică simbolică, iar comparația — una pură. În general, figurile stilistice urmează două linii orientative : alături de metaforă merg sinecodoca, metonimia, antonomaza, alături de comparație — antiteza, gradația și hipotipoza⁸⁰. Oricare ar fi natura tropilor, ei trebuie să se armonizeze cu forma stilistică generală, devenind astfel semne ale originalității formale a artistului, prin care se poate ajunge la originalitatea sa de fond⁸¹. Condiționînd cu perseverență însușirile formale de cele conceptuale, Dragomirescu întărea la noi o practică mai veche și valabilă, care, la începutul secolului al XX-lea începuse a fi neglijaată în favoarea unui joc imagistic gratuit, întreținut de imitatorii simbolismului.

În fine, al treilea și ultimul component al formei este ritmul în general, căruia Dragomirescu îi mai spune simetrie, definindu-l ca pe

⁷⁵ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 101—102.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 107.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 110.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 111—113.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 114—115.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 118.

⁸¹ *Ibidem*, p. 131.

o „regularitate a deosebitelor elemente comune vorbirii auzite, cese poate analiza și care poate fi întrebuințată de orice poet, fără ca printr-aceasta să sufere ceva originalitatea lui”⁸². Deosebindu-se de ritmul vorbirii, provenit din ritmul afectiv, ritmul mecanic nu contribuie la conturarea originalității creatorului, cu toate că, sub un aspect foarte general, o consonanță oarecare trebuie să existe și aici⁸³. O condiție *sine qua non* a versificației este ca ea să nu distragă atenția prin imperfecțiuni, care nimicesc emoția estetică⁸⁴. În lumina acestor considerații, Dragomirescu află drept componente primare ale versificației: măsura, ritmul, rima și pauza, iar ca unități complexe — versul și strofa⁸⁵. De aici deduce el și termenul simetrie, socotită ca o potrivire a diverselor elemente mai sus amintite. Termenul însuși ar putea fi împrumutat din Wundt, care socotește că simetria este proprie oricăror forme destinate unui efect estetic („der einfachste Fall der Regelmässigkeit, die Symetrie, begegnet uns daher an allen Formen, bei denen eine gewisse ästhetische Wirkung beabsichtigt ist”)⁸⁶. O dată stabilit acest fir director, Dragomirescu purcede la definirea versului, a cezurii și a metrului exclusiv prin prisma ei. De pildă, cezura este dată de simetria accentelor ce constituie ritmul propriuzis⁸⁷. În chip identic va proceda și cu restul prozodiei.

Este absentă acum teoria armoniei poetice, larg dezvoltată mai târziu. Cu toate acestea, note fugare o prevestesc, nu însă și în ceea ce privește amplexarea pe care o va lua. Discutind o poezie a Ririei, Dragomirescu observă „monotonia armoniei”⁸⁸; traduceriile lui Goga nu sînt interesante în ceea ce privește „armonia”⁸⁹ ș.a.m.d. Este interesant de observat că nu numai versului îi este atribuită această însușire, ci și prozei: unul din romanele lui Giosuè Carducci se distinge prin „originalitatea armoniei”⁹⁰. Faptul este notabil prin aceea că permite supoziția potrivit căreia la Dragomirescu se găsesc, încă din 1905—1910, germeii „armoniei”, considerată un element de seamă al operei literare. Sursa posibilă ar rămîne psihologia aceluiași Wundt, pentru care sentimentele estetice elementare se divid în două: armonia și ritmul, armonia fiind un tot unitar, rezultat dintr-o convergență multiplă⁹¹. Lărgind sensul, Dragomirescu va face din armonie un concept care însumează modalitățile specifice și concordante de îmbinare a feluritelor elemente formale sau de conținut ale operei de artă într-o unitate încheată.

⁸², ⁸³ M. Dragomirescu, *Poezia română*, p. 135.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 141.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 138—140.

⁸⁶ W. Wundt, *op. cit.*, Bd. II, p. 239.

⁸⁷ M. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 147.

⁸⁸ M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, I, nr. 3/1907, p. 147.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 5/1907, p. 262.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 4/1907, p. 215.

⁹¹ W. Wundt, *op. cit.*, Bd. II, p. 236.

Pentru a-și rotunji sistemul și a extinde principiile critice deduse din el, M. Dragomirescu trebuia să ia în considerație și conceptul de emoție estetică. Aceasta ar fi, după el, conștiința unității fondului și formei⁹². Dar procedind astfel, criticul refuză emoției estetice orice caracter de spontaneitate, poziție întărită și de afirmația că emoția estetică îndeplinește în ordinea afectivă, funcția certitudinii din ordinea intelectuală⁹³. Într-o oarecare măsură, alăturarea este forțată, pentru motivul că emoția estetică este, în realitate, o certitudine nemijlocită și imediată, pe cînd certitudinea intelectuală este mijlocită și discursivă. Mai mult încă, atît una cît și cealaltă sînt o stare de spirit, adică posedă o anumită doză de relativitate ce trebuie admisă *ipso facto*. Eroarea lui Dragomirescu constă în ignorarea completă a acestui lucru.

Pentru ca sistemul dragomirescian să fie complet, era necesară și o axiologie, pe cît posibil proprie și adecvată întregului.

În nici una din scrierile dintre 1893—1915, Dragomirescu nu definește precis noțiunea de valoare estetică, încît nu rămîne decît să se recurgă la referirile întîlnite în pagini disparate.

Dacă adevărul și frumosul coincid, afirmă Dragomirescu⁹⁴, urmîndu-l pe Hegel, apoi binele și frumosul niciodată⁹⁵. Poziția e consecventă în ceea ce-l privește. Căci despărțind total binele de frumos, el purifica valoarea estetică de orice reziduu etic, pentru a lovi în partizanii artei cu tendință. Cu toate acestea, nu sînt excluse din cercetare nici binele și nici adevărul, căroră li se recunoaște dreptul la existență, dar în afara esteticii. Pare deci curioasă afirmația lui Dragomirescu însuși potrivit căreia el nu este un „estet”, deoarece admite cercetarea efectelor literaturii (deci sociologia artei), dar nu ca preocupare estetică⁹⁶.

O insistență specială a depus Dragomirescu pentru a dovedi obiectivitatea netă a valorii estetice, sprijinindu-se pe ideea impersonalității actului creator. Axiologia modernă, în special cea materialistă, nu respinge obiectivitatea valorii estetice, dar subliniază că ea are și un caracter social și deci o serie de particularități individuale specifice, peste care Dragomirescu trecea cu prea multă ușurință, condus și de vederile sale clasiciste și, în general, de cerințele esteticii normative pe care o practica. Interesant este că, în aversiunea sa față de orice aspect dinamic, el separă complet valoarea estetică de cronologie⁹⁷. Trecînd peste aceste exagerări, concluzia la care

⁹² M. Dragomirescu, *Teoria poeziei*, p. 11.

⁹³ *Ibidem*, p. 62.

⁹⁴ M. Dragomirescu, *Manasse și naționalismul*, în „Epoca”, XI, nr. 125, din 10 mai 1905.

⁹⁵ *Ibidem*, nr. 152, din 7 iunie 1905.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 159, din 14 iunie 1905.

⁹⁷ M. Dragomirescu, *Personalitatea artistică*, în „Noua revistă română”, XVII, nr. 6/1915, p. 62.

ajunge este acceptabilă: realitatea demonstrează adesea că valoarea unui scriitor nu crește odată cu dezvoltarea sa biologică, ceea ce nu înseamnă că ea este atemporală și nici că trebuie desprinsă de contextul social-istoric în care a apărut.

În funcție de atributele valorii estetice, Dragomirescu rezolvă și problema raportului dintre național și universal în literatură. Pentru a fi națională, afirmă criticul, literatura unui popor are a îndeplini două condiții: să fie slujită de o inspirație adevărată și sinceră și să folosească un vestiment artistic corespunzător⁹⁸. Prima clauză, de ordin mai curind psihologic decât estetic, avea menirea de a combate ideile politice și sociale preconceptuate ale curenților semănătorist și poporanist. Recomandând atenție pentru „frumusețea imaginii”⁹⁹, Dragomirescu ataca imitațiile simboliste, precum odinioară Maiorescu, și-i îndruma pe scriitori nu către fondul marilor artiști, ci către perfecțiunea lor formală — singura care ar fi putut sluji de model¹⁰⁰. Astfel, specificul național era întrucâtva redus la conținut, dar la un conținut epurat de orice element tendențios și condiționat de o reprezentare estetică. Se recunoaște aici germenul teoriei de mai târziu, după care naționalul și universalul se întrepătrund și se condiționează reciproc. În cazul scriitorilor mărunți, cele două planuri nu se întâlnesc niciodată, mai ales că cel universal rămâne nesatisfăcut; creația minoră se menține la un interes pur național, fără a putea intra într-un circuit valoric mai larg. O altă categorie de scriitori pătrunde „elementul universal” cu o forță intuitivă capabilă să redea complex adâncimea vieții și este, astfel, de valoare universală¹⁰¹, precum Grigore Alexandrescu¹⁰². Cu această opinie, Dragomirescu se întoarce, cum observa cu malicie Lovinescu, la exaltarea din epoca premaioresciană, când Văcărescu era declarat superior lui Goethe¹⁰³. Într-adevăr, exagerând, Dragomirescu face eroarea de a condiționa universalitatea exclusiv de profunzimea gândirii¹⁰⁴, opinie evident maioresciană. Dar dacă nu se poate trece peste adâncimea ideologică, aceasta nu înseamnă că orice sistem filozofic versificat este artă. Mai mult încă, un astfel de criteriu exclude din câmpul valorilor universale folclorul. Este însă adevărat că nu totdeauna Dragomirescu absolutizează această condiție, ci introduce în discuție și adâncimea afectivă. Aliajul profunzimilor intelectuale și afective dă, în ultimă instanță, valoarea general umană a creației de artă; de el depinde și viabilitatea operei — principiu ce îl va determina să recunoască,

⁹⁸, ⁹⁹, ¹⁰⁰ M. Dragomirescu, *Teoria poeziei*, p. VI.

¹⁰¹ M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, I, nr. 10/1907, p. 522.

¹⁰² M. Dragomirescu, *Umanitarismul lui Gr. Alexandrescu*, în „Flacăra”, II, nr. 15 din 26 ian. 1913.

¹⁰³ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române*, Buc., 1937, p. 39.

¹⁰⁴ M. Dragomirescu, *Urmarea unui interviu*, în „Epoca”, III, s. II, nr. 548, din 31 august 1897.

într-o vreme când, în general, erau ignorați sau disprețuiți, pe Maeterlinck și Verlaine drept poeți autentici ¹⁰⁵.

Mai târziu, în considerațiile asupra valorii universale, Dragomirescu introduce și noțiunea de „simbol”, ce presupune prezența unei raționalism artistic cam sec. Definind simbolul drept o „desăvârșită îmbinare de real și de ideal”, el îl socotea „semnul artei clasice” ¹⁰⁶, folosind cu acest prilej o opinie hegeliană ușor schimbată. Având în vedere părerea lui Dragomirescu potrivit căreia un personaj, pentru a fi universal, trebuie să intruzeze o însușire general omenească, „realul” ar însemna „național”, iar „idealul” — „universalul”. Încît eroii lui Caragiale sînt niște „simboale”, căci au haină distinctă — formă națională — pentru un corp etern — conținut general valabil — ¹⁰⁷. Pentru același motiv, criticul susține, fără temeii, universalitatea lui Girleanu, care, în *Prizonierul*, ar fi tratat o temă specific românească într-un colorit universal ¹⁰⁸. De altfel, cei doi termeni (universal și național) par uneori a se exclude reciproc, într-un fel de antagonism nu totdeauna argumentat. Așa ar reieși din afirmația stranie că Tolstoi e un scriitor profund național, care nu ar înfățișa de loc omul în genere, ci numai pe cel rus ¹⁰⁹. Dintre criteriile universalității este exclusă în mod nejustificat valoarea artistică, ceea ce duce la o concluzie ciudată: un scriitor poate fi de o incommensurabilă valoare artistică, dar nu și universală. Atunci singura normă ar fi de ordin psihologic și ar consta doar în generalitatea sentimentelor relevate de acea operă — punct de vedere inacceptabil într-o atare formă exclusivistă. Rădăcinile lui par a se afla în „universalitatea subiectivă” a lui Kant ¹¹⁰, cu singura deosebire că Dragomirescu susținea valoarea și universală, dar și obiectivă a judecăților sale. Oricum, lui M. Dragomirescu îi revine meritul de a fi introdus în critica română un criteriu care, chiar dacă nu era nou, a deschis o perspectivă superioară aprecierilor valorice.

Pornind de la considerente asemănătoare, Dragomirescu a căutat să rezolve și chestiunea judecății de valoare și, în consecință, a regulilor după care se călăuzește critica literară. Critica, afirmă el, este datorare să ofere o percepere vie a operei de artă, ceea ce nu se poate realiza decît prin intermediul intuiției, singura ce dă pe față elementul individual ¹¹¹. Cu alte cuvinte, e nevoie de contemplarea adîncă și dezinteresată a creației. Dar intervenția intuiției în procesul jude-

¹⁰⁵ M. Dragomirescu, *Urmarea unui interviu*, în „Epoca”, III, s. II, nr. 548, din 31 aug. 1897.

¹⁰⁶, ¹⁰⁷ M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, III, nr. 5/1909, p. 408.

¹⁰⁸ M. Dragomirescu, *ibidem*, nr. 15/1908, p. 621.

¹⁰⁹ M. Dragomirescu, *De-ale noastre...*, loc. cit., p. 549.

¹¹⁰ Al. Dimă, *op. cit.*, p. 106.

¹¹¹ M. Dragomirescu, *Critica științifică și Eminescu*, p. 30.

cății de valoare presupune și o sinteză, afirmă esteticianul român¹¹², fapt care generează o îndreptățită nedumerire. Simțirea intuitivă și sintetică, necesară criticului, este și o calitate a artistului; Dragomirescu a refuzat însă cu îndârjire să recunoască criticului o cit de mărunță însușire artistică. Contradicția a rezolvat-o abia în 1909, în polemica antilovinesciană. Criticul literar, susține el de astă dată, este posesorul unei „inteligențe estetice”¹¹³ — poziție cu totul opusă celei de pînă acum și decurgînd în chip logic din ansamblul tot mai bine conturat al propriului sistem. Astfel înțeleasă, inteligența estetică se opune total intuiției estetice, care nu oferă criticului temeuri sigure pentru cercetarea și afirmarea unui adevăr estetic¹¹⁴. Avînd în vedere contextul general, s-ar putea preciza că „inteligența estetică”, are un evident înțeles cartezian, în sensul unei facultăți umane de discernere, în estetică, a frumosului de urît, a necesarului de superfluu. În nici un caz, „inteligența estetică” nu se înrudește, cum s-ar părea, cu gustul artistic, însușire ce se exercită spontan și imediat, nu mijlocit și cu întîrziere. Oricum, afirmația lui Dragomirescu stabilește una din facultățile indispensabile unui veritabil critic. Așa fiind, actul critic este o lucrare mijlocită, căci implică existența unei triple conștiințe: a originalității intuitive, a originalității plastice și a îmbinării lor (adică a emoției estetice)¹¹⁵. Energia care unifică aceste trei aspecte este calificată „genială”, fără însă ca posesorul ei să fie „geniu”. Distincția generează confuzie, căci vine în contradicție cu sensul general acordat conceptului de geniu și derivatelor lui. Căci la Dragomirescu atributul „genial” nu presupune decît însușiri formale, nu totdeauna ieșite din comun (Kant vedea și el în geniu manifestarea originalității, dar îi dădea un înțeles mai profund). Or, uzul general implică, în primul rînd, adîncimea concepției. Confuzia i-a creat esteticianului român o serie întreagă de dificultăți, ea îndreptîndu-l către identificarea ex *cathedra* a scrierilor unui bun artifex cu creația genială, de unde și ilaritatea produsă adesea în epocă.

În mod cu totul deosebit insistă Dragomirescu asupra necesității de a constata convergența tuturor elementelor ce compun opera de artă către impresia fundamentală¹¹⁶. Este adevărat că o atare atitudine decurge și din opinia că opera de artă este un organism independent și ca atare găsind în sine însuși principiile lui de bază care, toate, își împletesc armonios cauzele și efectele. Absolutizarea excesivă a acestui fapt nu trebuie să ne împiedice însă de a accepta principiul stringentei coerenței interne, a cărui nerespectare aduce grave prejudicii creației artistice.

¹¹² M. Dragomirescu, *Critica științifică și Eminescu*, p. 13.

¹¹³ M. Dragomirescu, *În jurul impresionismului în critică*, în „Convorbiri critice”, III, nr. 7—8/1909, p. 566.

¹¹⁴ M. Dragomirescu, *Impresionismul în critică*, *ibidem*, nr. 10/1909, p. 699.

¹¹⁵, ¹¹⁶ M. Dragomirescu, *Teoria poeziei*, p. 62.

Pe baza afirmațiilor despre condiția criticii, Dragomirescu a combătut vehement școala gheristă, susținând că metodele acesteia (înțelegerea derivativă și prin nex causal) trec peste elementul individual și original al operei de artă¹¹⁷. Obiecția este cu totul îndreptățită. Nici deducția și nici inducția logică nu folosesc prea mult în cazul stabilirii valorilor estetice, ci ocupă un loc secundar și constituie doar adjuvante ale altor factori; încît absolutizarea lor nu era cel mai nimerit procedeu. Pe de altă parte, opinia lui Dragomirescu, potrivit căreia cele trei metode (perceperea vie, prin nex causal și derivativă) trebuie categoric delimitate, pentru ca fiecare, în stare pură, să aparțină cu strictețe unui anumit domeniu, este neîndreptățită. Judecata de valoare estetică este atât de complexă, încît înțelegerea ei cît mai largă reclamă utilizarea unei întinse game de tehnici și mijloace. Confirmarea logică a constatărilor intuitive este absolut necesară — concluzie la care a ajuns mai tirziu Dragomirescu însuși — după cum cercetarea circumstanțelor în care s-a născut valoarea estetică aduce adeseori în sprijin noi fapte, care o pun mai bine în lumină. Sînt lucruri cărora M. Dragomirescu nu le putea nega necesitatea. Ceea ce face el acum este o minimalizare a lor, prin prisma „impersonalizării” actului critic. Este vorba, negreșit, de extinderea sferei conceptului pus în circulație la noi de Maiorescu. Contemplarea pură și gratuită oferă judecății de valoare certitudinea absolutului emoției estetice, în opoziție cu perceperea deductivă și inductivă a criticii tendențioase, care se oprește asupra relativității ei¹¹⁸. Apare aici cu claritate germenul unuia din principiile dragomiresciene ce va cunoaște ulterior o largă aplicare practică: cerința universalității absolute a imaginii artistice, în virtutea căreia va fi negată orice contingentă cu prezentul, impunîndu-se artistului dezbaterăa unor probleme etern umane și deci etern valabile.

Rolul principal al criticii este, după Dragomirescu, acela de a determina valoarea operei literare¹¹⁹; cu alte cuvinte de a emite judecăți de valoare cu sprijinul „viziunii sintetice a inteligenței senzitive”. — termen neclar, sinonim cu „inteligența estetică”. Abia în al doilea rînd vine latura „literară”, care analizează însușirile artistice ale operei de artă¹²⁰ (evident, „literar” este aici tot una cu „estetic”). Discriminarea este cu totul arbitrară, căci a limita critica exclusiv la emiterea unor judecăți înseamnă a-i îngusta cîmpul de activitate. Altă dată însă, M. Dragomirescu oferă criticii drept obiectiv nu nu-

¹¹⁷ M. Dragomirescu, *Critica științifică și Eminescu*, p. 19.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 67.

¹¹⁹ M. Dragomirescu, *Critica și știința literară*, în „Noua revistă română”, XVII, 5/1915, p. 48.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 49.

mai emiterea unei sentințe estetice, ci și explicarea provenienței frumosului din opera investigată ¹²¹.

Avind conștiința clară a acestui aspect al metodei sale, el afirma că critica sa nu atacă pe nimeni, ci *judecă* ¹²², ceea ce întărește o dată mai mult caracterul ei normativ. Atît de departe merge Dragomirescu în credința că aprecierile sale, călăuzite de criterii obiective, sînt definitive, încît nu ezită să afirme ritos: „cum voi da eu judecata, așa va rămîne” ¹²³. Fraza nu înseamnă că critica sa ar fi judecătorească, în înțelesul dat de Gherea celei maioresciene. Ea are, e adevărat, și acest caracter, dar într-o măsură mai mică. În fapt, termenul „judecătorească” e sinonim „normativului”. Căci pornind de la realitatea creației artistice, criticul cercetează și fixează particularitățile, după care constată respectarea lor. Astfel, estetica lui Dragomirescu se situează la confluența a ceea ce Fechner numea estetica *von Oben* și estetica *von Unten*, cu vădite preferințe pentru cea de a doua.

Plecînd de la ideea că personalitatea artistică este total deosebită de personalitatea omenească, Dragomirescu va găsi aici încă un criteriu pentru judecata valorică: personalitatea artistică nedesfășurîndu-se integral decît în operele desăvîrșite, asupra acestora trebuie să se îndrepte cu precădere atenția criticului, deoarece operele minore poartă urmele personalității omenești și deci nu sînt suficient de impersonale ¹²⁴. Pe această linie, despărțind complet artistul de operă, nu-l socotește pe primul decît ca pe o etichetă a creației sale ¹²⁵. Consecințele fuziunii dintre estetică și psihologie sînt duse așadar la extrem. Tranșarea atît de netă exclude însă treptele intermediare, numeroase și semnificative. Cercetarea doar a vîrfurilor literare privează ansamblul de un relief real și obiectiv. Pe de altă parte, calificarea unor creații artistice contemporane criticului nu poate înlocui un oarecare coeficient de relativitate, vehement exclus de Dragomirescu, dar ocazionat constant de absența distanțării estetice.

Pe asemenea considerente, Dragomirescu a contestat criticii impresioniste dreptul la existență, motivînd că judecata ei de valoare nu este obiectivă și nu are un criteriu sigur și unic, ci emite doar simple opinii ¹²⁶; ea este deci descriptivă, încetînd acolo unde critica raționalistă abia începe ¹²⁷. Aceasta, susține în continuare Dragomirescu, se manifestă cu deosebire în domeniul formei, condusă de principiul că „o sensibilitate, or'cît de originală ar fi, ea, prin ea

¹²¹ M. Dragomirescu, *De quibusdam allis*, în „Epoca”, XI, nr. 166, din 21 iunie 1905.

¹²² M. Dragomirescu, *Note*, în „Convorbiri critice”, III, 9/1909, p. 629.

¹²³ M. Dragomirescu, *Pro domo*, *ibidem*, IV, nr. 5/1910, p. 346.

¹²⁴ M. Dragomirescu, *Personalitatea artistică*, loc. cit., p. 63.

¹²⁵ M. Dragomirescu, *Vasile Alecsandri în lumina vremurilor de azi*, în „Flacăra”, IV, nr. 46, din 29 august 1915, p. 482.

¹²⁶ M. Dragomirescu, *În jurul impresionismului*, loc. cit., p. 566.

¹²⁷ M. Dragomirescu, *Impresionismul...*, loc. cit., p. 697.

însăși nu poate... da valoare unei opere de artă decât dacă îndeplinește anumite condiții formale"¹²⁸. Obiectivul ei principal se arată a aparține deci exclusiv esteticului, înțeles exclusiv ca o suită de raporturi obiective ce nu pot fi studiate decât normativ și rațional.

Scopul ultim al metodei sale critice, afirma Dragomirescu, este de a stabili o clasificare naturală și universală a tuturor operelor literare¹²⁹, opinie al cărei izvor se află în teoria organologiei estetice¹³⁰, dar și în evoluționismul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Practic, dezideratul clasificării Dragomirescu îl vedea atins prin parcurgerea a trei stadii: descrierea operei individuale, comparația — care oferă clasificări parțiale — și sistematizarea, care stabilește legăturile dintre categorii¹³¹. O asemenea concluzie nu putea fi evitată fără ca Dragomirescu să lase un gol considerabil în sistemul său și fără a-și distruge aspirația către o știință a literaturii. Asemenea ordonări îi dau iluzia că îndrumă cercetarea literară spre un domeniu din care este exclus subiectivul și arbitrarul. Aprecierea unei opere se face de obicei, susține el, prin calificative capricioase, variabile de la individ la altul, încît critica literară e mai mult o operă de diletant, un gen literar, a cărui practicare nu duce la rezultate pozitive; or ea trebuie să ajungă o disciplină științifică, capabilă să emită concluzii verificabile, identice la toți exegeții¹³². Pretenții asemănătoare avusese și Herbart — mult gustat de Maiorescu — care însă pleca de la considerații pur psihologice pentru a fundamenta obiectivitatea judecății estetice. Astfel construită, critica s-ar apropia de științele naturii, deoarece pentru lumea spirituală opera literară reprezintă ceea ce pentru lumea naturală sînt formele organice și anorganice¹³³. Defectul capital al clasificării propuse, oricîtă justificare estetică ea și-ar găsi, rezidă în caracteru-i strict logic și metafizic, care contravine principiului unicității operei de artă. Greșeala esteticianului român provine din faptul că, dorind să renunțe la modul de sistematizare stabilit de istoria literară, îl înlocuiește cu un altul, ceea ce nu rezolvă fondul chestiunii în litigiu, ci satisface doar aparențele. Procedind și aici în chip extremist, Dragomirescu ajunge la o normare excesivă care, în esență, dăunează apropierii de pulsul viu al creației artistice¹³⁴, lăsînd impresia, cum s-a observat caustic, unei analize exercitate pe cadavru, nu pe corp viu¹³⁵.

Opiniile extrem estetizante au făcut din M. Dragomirescu un adversar implacabil al metodei istorice în critica literară. Nicăieri pole-

¹²⁸ M. Dragomirescu, *Impresionismul...*, loc. cit., p. 697.

¹²⁹ M. Dragomirescu, *Curs de literatură română. Metoda istorică și metoda estetică*. Prelegerile III—IV, București, 1913, p. 64.

¹³⁰ T. Vianu, *Mihail Dragomirescu*, București, 1939, p. 16.

¹³¹ M. Dragomirescu, op. cit., p. 64.

¹³², ¹³³ M. Dragomirescu, *O lecție de metodologie...*, loc. cit., p. 260.

¹³⁴ Al. Dima, op. cit., p. 109.

¹³⁵ E. Lovinescu, op. cit., p. 39.

mica împotriva acesteia nu a primit un mai larg fundament ca în prelegerile asupra literaturii române din 1913. Paralelismul dintre metoda proprie și cea istorică îi permite să ajungă la concluzii favorabile celei dinții și să o respingă pe cea de a doua, ca improprie. Abia acum își va desfășura Dragomirescu toate forțele pentru a răspunde școlii lui Gherea (Iorga, Ibrăileanu, Chendi). Principala acuză vizează „semi-obiectivitatea” metodei istorice, care nu ar avea un temei sigur, unic și propriu de investigare a artei. Din această pricină, ea nu ar face vreo deosebire între creațiile slabe, mediocre și geniale, ci doar o sociologie a tuturor¹³⁶. În această formă, obiecția lui Dragomirescu nu poate fi primită, căci istoria literară nu face abstracție de valoarea estetică; iar dacă uneori o trece pe planul al doilea, aceasta se întâmplă nu pentru că nu ar avea criterii axiologice valabile, ci pentru că scopul ei este să ofere un tablou panoramic al întregii literaturi. Or metoda estetică pură nu poate ajunge la un asemenea stadiu. Mai mult încă, cercetarea izvoarelor, a influențelor, a circulației motivelor, conduce adesea către operele minore, care nu pot fi înlăturate măcar din această pricină.

În al doilea rând, Dragomirescu impută istoriei literare importanța excesivă acordată curentelor în detrimentul individualității¹³⁷. În nici un caz însă adevărata istorie literară nu șterge particularitățile proprii unui scriitor numai pentru a-l îngloba unui curent. Dar oricât de independent și de original s-ar arăta artistul, creația sa poartă pecetea unor trăsături estetice comune epocii, fie ele chiar foarte generale. E adevărat că, la un autentic creator, nu acestea vor domina; dar existența lor nu poate fi tăgăduită, după cum, în psihologie de pildă, nu poate fi contestată clasificarea indivizilor în grupe de temperament. Poziția lui Dragomirescu, amintind întrucîtva de aceea a lui Kant, care vedea în artistul de geniu un creator de date noi, adică un neconformist, are valoare doar în măsura în care metoda istorică, exagerînd, ar considera opera de artă drept produsul exclusiv al unui curent anumit, așa cum de altfel, sub înrîurirea școlii germane a izvoarelor, se proceda și la noi în țară (vezi studiile lui Bogdan-Duică). Încît Dragomirescu are perfectă dreptate să se ridice împotriva considerării operei de artă drept punct accidental de plecare, interesant numai întrucît ar conține laturi comune cu altele¹³⁸. Astfel, obiecțiile aduse istoriei literare nu reușesc să-i clatine fundamentul deoarece, în realitate, sînt simple corective, menite a îndrepta exagerările; sub rezervele de rigoare, ele trebuie admise ca atare.

Întreaga activitate a lui M. Dragomirescu dezvăluie o extrem de strînsă alianță între teorie și practică, între estetică și critică. Pen-

¹³⁶ M. Dragomirescu, *Curs de literatură română*, p. 54—55.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 58.

¹³⁸ M. Dragomirescu, *Prelegerile*, V—VI, p. 67.

tru explicarea acestei particularități, trebuie avute în vedere două fapte. În primul rînd, temperamentul dragomirescian, înclinat, mai mult decît al lui Maiorescu, spre aplicația imediată, fundamentată pe o argumentare amplă. În al doilea rînd, estetica sa, a vremii sale și a profesorului său erau normative, ceea ce presupune aplicarea și verificarea unor principii. Este greu de spus care dintre acești doi factori ar avea întîietate. Mai curînd se poate afirma că ambii s-au conjugat armonios, oferind unul din aspectele proprii lui Dragomirescu. Cu toate acestea, este îndreptățită observația, că, „opera criticului a covîrșit cea a esteticianului, deși izvorul ei integral sălășluia în cel din urmă”¹³⁹. Nu este vorba de o precumpănire cantitativă, ci de una calitativă, căci întreg sistemul lui Dragomirescu poartă pecetea unui stringent pragmatism, de care însă criticul avea o maioresciană oroare¹⁴⁰. Dovada cea mai bună stă în cîmpul său de activitate, acoperit în mare parte de satisfacerea necesităților didactice — caracter propriu într-un grad ridicat lui Dragomirescu¹⁴¹, și reliefat de o sistematică riguroasă. Din nici una din scrierile sale nu iese mai clar în evidență acest lucru ca din celebrele foiletoane despre *Manase*, reflex tîrziu al stînzei dispușe Maiorescu—Gherea.

Interesante sînt aprecierile lui M. Dragomirescu asupra sistemului propriu. Afară de Maiorescu, a recunoscut drept precursor și pe alți critici junimiști, cum ar fi P. P. Carp, care, declară el, a făcut „critică estetică”, și a introdus la noi metoda analizei¹⁴². Într-un anume sens, Dragomirescu are dreptate. Dacă Maiorescu practicasă o analiză indeajuns de superficială, care să asigure o minimă justificare unor teze cu totul generale, P. P. Carp discutase mai amănunțit opera de artă (cf. articolul despre *Răzvan și Vidra*), dar, neperseverînd, fusese dat uitării. Dragomirescu îl readuce în actualitate numai pentru a putea smulge cununa de întemeietor al criticii analitice pe care Ibrăileanu i-o conferise lui Gherea. Recunoașterea unor înaintași nu l-a împiedicat pe Dragomirescu să nege orice influență și să susțină cu tărie originalitatea sa aproape absolută („în chestiuni de estetică, eu am avut întotdeauna ideile *mele*, nu ale altuia”¹⁴³), cu toate că, fie și în amănunt, există destule afinități între integralism și diverse alte sisteme estetice, în special germane. Avînd conștiința indeajuns de lucidă a propriei valori, el a căutat să-și precizeze singur contribuția la dezvoltarea literaturii și criticii române. Și nu este de loc exagerată afirmația că a întemeiat o „școală nouă” — adevărat curent literar,

¹³⁹ Al. Dima, *op. cit.*, p. 99.

¹⁴⁰ M. Dragomirescu, *Prefață* la C. I. Năvîrlie, *Filozofia lui Schopenhauer*, București, 1915, p. 7; *Pragmatismul în critică*, în „Noua revistă română”, XVII, nr. 3, 4/1915, p. 30.

¹⁴¹ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁴² M. Dragomirescu, *Revista critică*, în „Convorbiri critice”, II, nr. 2/1908, p. 88.

¹⁴³ M. Dragomirescu, *ibidem*, I, nr. 6/1907, p. 320.

caracterizat de adoptarea principiului autonomiei esteticului și criticii literare ¹⁴⁴. Recunoscînd prioritatea lui Maiorescu, el își revendică doar reluarea și afirmarea acestui principiu într-o vreme în care el fusese total abandonat. E un merit care nu i se poate contesta. Cît despre exclusivismul estetismului său, nu trebuie să se uite că acesta avea, ca și la Maiorescu, un evident caracter de reacție față de teoriile heteronome — exclusiviste în aceeași măsură — ale lui Ibrăileanu, Iorga sau Chendi. În orice caz, în istoria criticii literare române de la începutul secolului al XX-lea, Mihail Dragomirescu ocupă un loc nu numai distinct ci și deosebit de important atît pentru contribuția adusă la dezvoltarea laturii analitice, cît și pentru consecințele ulterioare.

LE SYSTÈME ESTHÉTIQUE DE M. DRAGOMIRESCU (DE 1893 À 1916)

RÉSUMÉ

Le but de la présente étude c'est de faire une courte description de la phase de début du système esthétique de Mihail Dragomirescu, développé largement après la première guerre mondiale.

Ancien élève de Titu Maiorescu, il a emprunté à celui-ci la notion de l'autonomie de l'art, qu'il a défendue âprement, contre les théories hétéronomes en vogue à l'époque en Roumanie. Pour lui offrir un certain fondement, il a choisi des arguments psychologiques, tout en partageant la personnalité créatrice en deux : le côté humain et le côté artistique, dont l'oeuvre littéraire serait le produit exclusif. Et parce que le côté artistique n'est autre chose qu'une concentration des essences du côté humain, ne gardant aucune liaison avec la réalité immédiate, il en résulte que l'oeuvre elle-même est un produit éternel, libre de toute contingence avec l'époque où elle fut créée. M. Dragomirescu a donné à cette oeuvre tous les attributs d'un organisme indépendant, suffisant à soi-même, agissant en vertu des forces exclusivement internes. L'esthéticien roumain a eu aussi l'ambition d'élaborer une taxinomie littéraire. Tout en faisant une large place à l'analyse, il a essayé de découvrir des critères objectifs, estimant que le jugement littéraire ne doit partir ni de l'impression ni des normes éthiques ou ethniques. Ennemi conséquent de la méthode historique, M. Dragomirescu a soutenu, contre l'école de la critique sociologique, représentée par les élèves de C. Dobrogeanu-Gherea, la primauté exclusive de la méthode esthétique.

¹⁴⁴ M. Dragomirescu, *Școala nouă*, *ibidem*, IV, nr. 12/1910, p. 729—730.

EMINESCU ÎN LIMBA ITALIANĂ

DE

ȘT. CUCIUREANU

Acum două zeci și cinci de ani, când s-a împlinit jumătate de veac de la moartea lui Eminescu, publicațiile literare din acea vreme au răspuns inegal și sporadic cultului general pentru poet. Oficialitatea nu s-a zmulș din sterilitatea preocupărilor zilnice pentru a comemora o dată istorică, slăvind cum trebuia, amintirea celui care „cu gândiri și cu imagini” domina inima națiunii, uimind pe cei ce i-au cercetat scrisul, pămînteni și străini laolaltă.

În toată apatiea instituțiilor și a delăsării oamenilor de litere au apărut totuși manifestări ca de pildă aceea a revistei „Convorbiri literare”. „Convorbirile” și-au făcut datoria alcătuiind un tom de aproape o mie de pagini, cu colaborări diverse, în care cercetătorul de azi poate culege date utile căutării sale. Însuși autorul articolului de față reține din acel volum comemorativ o serie de informații utilizate aici.

Fără de știrile apărute în 1939 în „Convorbiri literare” în legătură cu primele traduceri italiene din Eminescu, nu cunoaștem ca în cei două zeci și cinci de ani, trecuți de atunci, să fi apărut date noi. Reluăm așadar mai întîi informația veche, intervenind cu aprecieri impuse de apariția unor noi traduceri italiene.

Primul translator italian al lui Eminescu este Marco Antonio Canini. Unul dintre „cei mai bizari reprezentanți ai Risorgimentului italian în străinătate”¹, ne-a cunoscut țara și limba și, întors în Italia, a fost „preocupat de răspîndirea cunoștințelor despre romîni”². A ambiționat, printre altele, la titlul de poet. Colecția de poezii originale, cu titlul *Amore e dolore*, ni-l înfățișează în adevăr ca pe un om cu posibilități, însă Canini rămîne ancorat în idealul artistic al unei epoci depășite. Pe lângă aceasta spiritul său neastîmpărat, refractar căutării formale, nu s-a putut realiza în scrieri elaborate atent, în timp.

Mai curînd decît prin poezia proprie Canini rămîne printr-o vastă antologie de poezii de dragoste³, adunate și traduse, la bătrînete, dintr-un număr mare de limbi

¹ N. Iorga, *Un pensatore politico all'epoca del Risorgimento*, București, 1938. Citat și în *Istoria romînilor prin călători*, precum și în *Cîteva știri nouă, la Istoria romînilor*.

² Cf. Al. Marcu, *Romanticii italieni și romîni*.

³ *Il libro dell'amore*, în mai multe volume.

străine, printre care și limba noastră. În primul volum al antologiei⁴ figurează Heliade Rădulescu, apreciat ca fiind cel mai de seamă poet român, apoi Alexandrescu, Alecsandri și alții, nu însă Eminescu. Autorul se scuză în prefață că n-a tradus mai mult din rominește, din lipsă de cărți. Cu volumul al doilea⁵ asistăm la prima tălmăcire italiană, după câte știm, a unei poezii din Eminescu și aceasta este sonetul *Sunt ani la mijloc*. În următoarele volume⁶ apar sonetul *Cind însuși glasul și Dorința*.

Nu vom face o analiză amănunțită a acestor prime versiuni italiene din Eminescu, ci ne vom mărgini la o evaluare sumară. În prealabil ne gândim la felul în care se poate întâmpla ca un nume oarecare să fie reținut de posteritate printr-o apropiere atât de fortuită ca aceea a lui Canini, astăzi în Italia ca și necunoscut, de poetul pe care nu-l bănuia a fi pentru români, în anumite privințe, ceea ce Dante înseamnă pentru italieni.

Sunt ani la mijloc face parte din mănunchiul de sonete în care poetul ca într-o „dulce evlavie” invocă imaginea iubitei de altă dată. În cele patru strofe plutește o aură nostalgică, amintitoare a celor mai pure creații similare dantești și petrarchești. Atât ca atmosferă cât și ca tehnică Eminescu apare creatorul absolut al acestui tip de sonet în literatura română. Lui Canini, ca italian, i-a venit lesne să readucă, așa spune la izvorul prim, ideea și intonația sonetului, atât de italian prin el însuși. Din păcate transpunerea sa rămâne la această „calificare”. Traducătorul reține, în mare, conținutul strofelor dar îl trece prea liber în tiparul propriu, în așa fel încît, dacă cititorul, mai ales italian, simte efectiv melancolia originalului, el pierde multe tonuri prețioase care, apoi, se încheagă la Eminescu într-o chemare cu semnificații adînci și delicate. De pildă Eminescu începe:

*Sunt ani la mijloc și-ncă mulți vor trece
Din ceasul sint în care ne-ntîlnirăm,
Dar tot mereu gîndesc cum ne iubirăm,
Minune cu ochi mari și mină rece,*

iar Canini, desinvolt și strîns de cerințele prozodice, preschimbă „ceasul sfînt al întîlnirii” dintîi cu cele ale întrevederilor repetate, adăugînd categorica declarație din versul al treilea, și nereușind în traducerea „minunii” prin o donna (Dante spune asemănător cu Eminescu: *E par che 'sia una cosa venuta / Dal cielo in terra a miracol mostrare*):

*Il tempo m'ha involato la santa ora
In cui scorgerai: son que'di lontani.
Pure a te con amor io penso ognora,
O donna che hai grandi occhi e fredde mani.*

Cu omiteri, adăogiri și modificări mai mult sau mai puțin esențiale rezolvă Canini și celelalte două traduceri. Fără îndoială imaginea poetului român este serios rețușată în cele trei piese d'amore ale lui Canini. Vina o poartă întîi de toate traducătorul, apoi epoca în care a trăit, în fine Eminescu însuși. Primul, fiindcă a lucrat fără migală cuvenită, deși nu lipsit de talent, a doua fiindcă nu delimita riguros, cum se obișnuiește astăzi, munca traducătorului, iar Eminescu, după mărturisirea italienilor înșiși, este foarte greu „vai! ca și imposibil” de tradus. Ne place să adăugăm totuși

⁴ Apărut la Veneția, 1885.

⁵ Veneția, 1887, p. 94.

⁶ Veneția, 1888, p. 118 și Veneția, 1890, p. 227.

certificatului dat traducătorului un text de epocă. În „Universul” din 30.V.1886 i se adresa lui Canini, pentru traduceri apărute până atunci, următorul omagiu: „Trebuie să fim recunoscători marelui filoromin, să arătăm că prețuim frumoasele sentimente pe care nu a încetat niciodată să le nutrească pentru națiunea noastră, și să-i mulțumim pentru grija sa de a face să se cunoască pretutindeni unde se vorbește sau se citește limba italiană producțiunile literaturii noastre”.

Merite deosebite pentru difuzarea literaturii române în Italia și, prin limba italiană, în alte țări europene, a avut, la vremea sa, Pier Emilio Bosi. Autor a două volume de poezii ostășești, în felul lui Déroulède, cu care a și ținut corespondență, militar de carieră, Bosi a fost un excelent traducător din română, franceză, spaniolă. A învățat limba română ca autodidact după gramatica lui Romeo Lovera, despre care vorbim mai încolo, completând ulterior opusculul acela într-o încercare proprie, rămasă inedită. În 1901 a venit la București unde a ținut o conferință la Ateneu pe care a publicat-o în Italia sub titlul *Italia e Romania*. La Salerno, unde a murit, autorul acestor rinduri i-a cunoscut biblioteca românească alcătuită din peste o sută de volume de literatură, istorie ș.a., cercetându-i corespondența cu literați și oameni de cultură români, italieni și din alte țări. În afară de conferința amintită, Bosi a intenționat să publice o antologie a literaturii române, alcătuită din traduceri apărute între 1905—1907, în revista florentină „Nuova rassegna di letterature moderne”, unde ținea rubrica română. Antologia, pe care o intitulase *Fiori rumeni*, împreună cu gramatica română, ambele nepublicate, se află în posesiunea subsemnatului. Mai amintim aici că scriitorul s-a străduit spre sfârșitul vieții să înființeze în cadrul Institutului Oriental din Neapole un curs de limba română, intenție în care n-a reușit.

În cei doi ani de colaborare la „Nuova rassegna” a tradus din diferiți autori români, proză și poezie, fără a vădi, trebuie să recunoaștem, un discernămint critic și istoric deosebit. Pe lângă lipsa de orientare Bosi s-a dovedit prea subiectiv în aprecierea unor scriitori pomeniți astăzi în istoriile literare doar în înșiruiuri cu valoare documentară. Pe de altă parte, în acea vreme, Bosi putea fi derutat chiar de unii literați români. Cu ei sintem însă departe de Canini în privința conștiințiozității lucrului și calității traducerilor. Înainte de a le analiza se cade să subliniem faptul important că lui Bosi îi datorăm cea dintâi prezentare italiană a lui Eminescu. Această se întruhipă inițial din prefața ediției Maiorescu, dar sînt utilizate și alte izvoare. Poetul român este pomenit de mai multe ori în paginile revistei florentine, însă articolul rezumativ de care vorbim apare în numărul 20 (1906). Se redau aici în linii mari viața și opera poetului, rostindu-se adevăruri ca acesta:

Eminescu este „astăzi, poetul cel mai prețuit, cel mai studiat de tinerimea atrasă totdeauna de poezii durerii, de poezii care au lăsat în versurile lor fărime de suflet și lacrimi nestinse”, iar în opera lui Eminescu se oglindesc adînc întimplările amare ale existenței sale. În scurta-i viață, continuă autorul, el a desfășurat o muncă „prodigioasă” care este dată ca exemplu poezilor tineri, preocupați mai mult de editor decît de desăvîrșirea operei. Bosi reține, de bună seamă, constatarea altora că „Eminescu a reușit să ridice ziaristica românească la o înălțime și o noblețe de formă înainte vreme nici măcar tentate”. După paralela cu Leopardi și invocarea lui Schopenhauer, urmează mărturisirea, indecîbste valabilă și astăzi, a traducătorului:

„Cum aş vrea acum să citez vreunul din versurile sale: fie ele din *Venere și Madonă*, din *Luceafărul* sau din *O mamă, dulce mamă!* Însă a le desprinde din întreaga sa lirică îmi pare a fi un sacrilegiu. Voi da în schimb mai încolo cîteva în-

cercări, deși versurile lui Eminescu, așa cum se întâmplă cu poezii de formă desăvârșită, pierd foarte mult prin traducere”.

Poeziile alese de Bosi sînt în număr de patru. Despre a cincea traducere, de care amintește Ramiro Ortiz în nota bibliografică a volumului său de traduceri a poeziilor lui Eminescu, n-am aflat pînă acum nimic. Tuspătru urmau să figureze și în proiectata antologie.

Piese traduse de Bosi sînt *Venere și Madonă*, *Veneția*, *Și dacă ramuri și Singurătate*, și apar în „Nuova Rassegna” (1906 și 1907). Conștient de răspunderea sa de interpret în limba proprie a unui poet de talia celui pe care îl avea în față, Bosi își îndeplinește dificila misiune, fără a sacrifica substanțial originalul. Practica sa de traducător îi ușurează mult lucrul iar vocația poetică îi îngăduie să realizeze copii prin care cititorul italian poate întui clar arta și suflul liric, eminescien. *Venere și Madonă*, de pildă, începe astfel:

*Ideal perso nel buio di un mondo omai senz'orma,
Mondo pensante in mili, parlante in versi d'or
Oh! ti vedo, l'ascolto, dolce e tenera forma
Entro un cielo di stelle, pien d'altri Iddii ancor l,*

continuînd pe același ton și ritm pînă la capăt. Prin *acel buio* în loc de *notte* autorul redă integral sensul ideii lui Eminescu din versul inițial:

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este.

Versi d'or pentru „poezii”, *tenera* în loc de *giovane*, eventual *giovine* sau altcum, și chiar *forma* pentru „veste” conferă versului italian al lui Bosi un oarecare lustru, traducătorul excelînd în direcția aceasta și în celelalte interpretări. În versul al patrulea ideea lui Eminescu suferă o ușoară deviere și sărăcire expresivă, fapt care în alte locuri se înfățișează cu mult mai reliefat. Pe de altă parte face plăcere cadența, aproape egală cu a originalului, a unor versuri ca acestea, din sonetul *Veneția*:

*Qual cimitero morta è la città
Prete vetusto di vetuste età
San Marco, tetro, mezzanotte batte ..*

*E in voci di sibilla a l'aere statte
Queste, rintocca, sillabe fatali
— „Non rivivono i morti! Ah, è invan, mortali!” —,*

mai puțin vizibila eroare a traducătorului cu *Ah, è invan, mortali!*, mărturisită în-voluntar în nota cu care însoțește poezia:

„Este acesta unul dintre rarele dar foarte frumoasele sonete ale lui Eminescu și este poate cel mai cunoscut. A-l traduce, vai, e ca și imposibil, mai ales pentru ultimul vers: „Nu-nvie morții — e-n zadar, copile!”, al cărui înțeles ar fi mai precis: *Non rivivono i morti, fanciulli che siete!*, însă în ce privește restul, cred, traducerea nu este trădare”.

Recomandîndu-se de la sine versiunilor în limbi străine, *Singurătatea* poetului român reînvie cu cenușiul ei trist și sub pana lui Pier Emilio Bosi. Dacă n-ar fi fost abaterile *te senso vano dell'arte* (strofa 6), *ecco și pensiero* (strofa 7) și altele, aprobarea cititorului ar fi fost integrală căci iată, de pildă, mersul expeditiv al transpu-nerii italiene:

*Giù, colle cortine abbassate
Io seggo al mio tavol di pino
Vampa il foco nella stufa...
Pensieroso il capo io chino.*

*A nugole, a nugole în mente
Mi van le illusioni — e par suoni
Tra i vecchi muri, qual grillo,
L'eco dei ricordi buoni*

Pe lângă traduceri, aici sumar prezentate, acest prieten devotat al țării noastre mai publică, în „Nuova Rassegna” (1907), strofa din *Epigonii*, dedicată lui Mureșanu, precum și strofa 15 din *Mortua est*.

Al treilea nume, de care se leagă destinul italian al lui Eminescu, e cel al lui Romeo Lovera. Și acesta își are locul său în istoria raporturilor culturale italo-române. A predat limba română la Universitatea din Torino. Fără să fi fost un învățat, Lovera are meritul de a fi publicat, în cunoscuta editură Hoepli din Milano, prima gramatică italiană a limbii române (1892), apărută apoi în mai multe ediții. Este sigur, după cum am văzut mai sus, că Bosi s-a folosit de ea și a intenționat să o completeze cu cunoștințe proprii. În 1908 Lovera a publicat la Milano opusculul *La letteratura rumena* cu o scurtă crestomație și un „*dizionario esplicativo*”. În prima ediție a gramaticii el traduce în proză *Și dacă ramuri*, reluată cu ușoare modificări în ediția următoare (1906), în care se inserează și o scurtă notă biografică (p. 146) asupra lui Eminescu. În *Letteratura rumena* este prezentată, relativ destul de larg, viața și opera poetului, însoțite de traducerea, — făcută de Bosi dar puțin diferită de cea apărută în revista florentină amintită, — a poeziei *Singurătate*. Cu intervenții și erori urmează *Epigonii*, după care se prezintă mai bine *Venere și Madonă*, *Peste virturi* și o strofă din *Mortua est*, fără ca autorul să denote înclinații vrednice de subliniat, intențiile sale rămânând didactice, așa cum o dovedesc, de exemplu, versurile plate, dispuse după cum urmează:

*E se i rami batton contro i vetri e se i pioppi tremolano, è per avverti in mente,
è perchè tu adagio ti avvicini.*

De la aceste prime tentative trece, după cât ne-am putut informa, un răstimp de tăcere în jurul lui Eminescu pînă cînd strălucirea sa, cu mult dincolo de granițele pămîntului care l-a născut, trezește uimirea profesorului Ramiro Ortiz care, în colaborare cu Enrico Perito de la Istituto Magistrale E. Pimentel—Fonseca din Neapole, publică în revista „*Fanfulla della domenica*” (17 februarie 1917) traducerea unor poezii, incluse ulterior (1927) în volumul de traduceri efectuate de Ortiz singur. Înainte de a ne opri la acestea se cuvine să semnalăm studiul monografic pe care îl dedică lui Eminescu un învățat de talia lui Carlo Tagliavini în revista „*Europa Orientale*” (III, 1923, nr. IX—XI). *Michele Eminescu* (I. L'uomo — II. L'opera — III. Bibliografia) al profesorului Tagliavini înseamnă prima contribuție italiană științifică, asupra poetului român, constituind sub toate raporturile o bază solidă de plecare pentru cunoașterea lui Eminescu în Italia și adăugînd, cum știm cu toții, încă un titlu la meritele însemnate, pe plan literar și lingvistic, în relațiile dintre țara noastră și Italia, ale profesorului C. Tagliavini de la Universitatea din Padova. Cercetătorul va reține, desigur, pătrunderea și simțul literar al autorului traducerilor din monografia amintită care, deși nu au alt scop decît să illustreze expunerea, se impun prin calități expresive deosebite.

În 1927 apare așadar prima prezentare, în volum, a poeziei lui Eminescu în Italia. Ea se datorește fostului profesor de limba și literatura italiană la București, Ramiro Ortiz, aîl filolog și istoric literar care ne-a cunoscut bine țara și cultura, lăbind la moarte sa multe regrete din partea rominilor. *Mihail Eminescu, Poesie, prima versione italiana dal testo rumeno*, cu introducere, bibliografie, note și portretul lui Eminescu tinăr, este cea dintii carte de vizită cu care opera sa se recomandă italienilor. Apărută în editura Sansoni din Florența, cartea cuprinde un studiu temeinic informat asupra operei și vieții poetului. Creația acestuia descurajează pe critic, situindu-l pe o poziție ca aceasta:

Măreția lui Eminescu sparge „comodele cutiute ale unei anumite critici”. „Nu mai un De Sanctis sau un Renato Serra, mai mult poate acesta... ar putea să se încerce” în analiza artei eminesciene, căci el are nevoie de un spirit de critic-poet în care să-și regăsească ecou și viață acea poezie infinit dulce și sugestivă, delicată, aerică, al cărei farmec constă mai mult în sentimentele sugerate de versurile incredibil armonioase și muzicale decît în ceea ce realmente spun” (p. LXII).

Lucrarea lui Ortiz a fost primită la vremea sa de critica noastră îndeobște cu entuziasm. Printre cei care au criticat-o se înscrie, cu mult prea tranșant, prof. Leca Morariu⁷. Ironic, de o causticitate inveninată, dur în expresie, eminescologul romin depășește în general adevărul, socot, din motivul că, pătruns ca atîta lume de farmecul poeziei lui Eminescu, pe care îl cercetează și îl descoperă în multe contribuții, scapă din vedere faptul simplu dar esențial că una este creatorul și alta copia în altă limbă, italiana rămînînd din mai multe motive mai puțin adecvată transpunerii liricii eminesciene.

Oricum ar fi, aprecieri ca „traduttore — traditore”, „record al decepției” (p. 5), „proză grunzuroasă” (p. 7), „dezolant pustiu” (p. 10), pe lingă că trec dincolo de adevăr, arată că pornesc dintr-un sentiment mărturisit, față de „acel cenacul — Lovinescu, în care traducerea italiană a lui Eminescu, săvîrșită de R. Ortiz, a fost atît de lărmuitor sărbătorită” (p. 19). În schimb observațiile și rectificările lui Morariu la studiul introductiv al lui Ortiz rămîn valabile⁸.

Măsura unei judecăți obiective asupra lucrării s-a impus și de data aceasta cu trecerea anilor. Intenția lui Ortiz a fost de a îmbrăca atent în haină literară italiană conținutul poetic, mai mult decît de a se încerca într-o imitație plină de greutate, calitatea primă a traducerii rămînînd fidelitatea față de fond⁹.

Pe de altă parte criticii, inclusiv Leca Morariu, sînt de acord în a evalua rezultatele fericite la care s-a ajuns în partea finală a traducerii Ortiz, unde acesta colaborează cu E. Perito la transpunerea în „grațioase versuri italiene” a 13 poezii. Abreviînd discuția, citez paralel, spre documentare directă, două strofe:

Ortiz:

*Così fresca rassomigli
Al fiore bianco del ciliegio,
E quale un angelo fra gli uomini
Sulla mia strada apparì
(Atît de fragedă)
Pieni di sonno gli uccellini*

Ortiz — Perito:

*Così florida, tu pari
Del ciliegio il niveo fiore
E sul mio cammino apparì
Qual celeste abitatore.
Sonnoletti gli uccelletti*

⁷ Eminescu în italienește I (sic) Extras din Buletinul „Mihail Eminescu”, VI, 1935.

⁸ Vezi de pildă p. 10, 11, 18, 19.

⁹ Petru Iroaie, *Eminescu și Italia*, în „Conv. lit.”, 1939, p. 1112—1113.

*Al nidi si raccolgono
Si nascondono fra i rami...
Buona notte!*

(Somnoroase păsărele)

*Vanno ai nidi, a schiera a schiera
Si nascondon tra i rametti:
Buona sera!*

La cunoașterea lui Eminescu în Italia contribuie și N. Iorga. În același an cu publicarea tălmăcirii lui Ortiz, apare (în editura Hoepli din Milano) conferința despre Eminescu a istoricului român¹⁰. Eminescolog și el, evocator talentat și stihuitor el însuși, conferențiarul își reazimă expunerea pe 5 traduceri integrale și 16 parțiale din poeziile aceluia pe care-l prezenta italienilor, în limba lor. Lăudabil și în același timp semnificativ este faptul că traducătorul menține ritmul originalului, deoarece „quel ritmo... è più che parte integrante, parte essenziale di ogni opera poetica”. Transpunerile sale, interesante, pot oferi prilej de meditare asupra felului în care este posibil un Eminescu în limbi străine.

Cuprindem aici în prezentarea noastră cronologică alte trei nume. Ajutat de Ortiz și de Leca Morăriu, Francesco Politi reușește să reediteze un Eminescu de o fidelitate admirabilă. Informația noastră reducându-se pentru moment la cele scrise de Iroaie în contribuția amintită, ne limităm să reproducem, după același izvor, strofele inițiale din *Mai am un singur dor*:

*Nè più sospiro ancor,
Se non di esalare
Col giorno che tacito muor
Sull'orlo del mare*

*Che il sonno mi sia lene,
Le selve vicine;
E le onde senza confine
E plaghe di cielo serene*

Mortua est, De cite ori, iubito... și Kamadeva solicită muza lui Enzo Loreti, căruia îi datorăm printre altele un foarte bun manual bilingv de italiană. Și prof. Loreti a cunoscut foarte bine limba română, având prin aceasta drumul deschis pentru înțelegerea lui Eminescu. Tustrele poeziile se publică în „Convorbiri literare” (1939). Dacă prima este redată în vers liber, ultimile două constituie realizări prozodice valoroase, în care Eminescu apare cu orchestrația sa insinuantă, în felul următor:

*Ogni qualvolta, amata, di noi due mi rimembra
Dinanzi a me un oceano di ghiaccio apparir sembra*

(De cite ori, iubito...)

*Per guarir l'animo mio
Co' dolori di chi ama
Invocai nel sonno Kama
Kamadeva, indico dio.*

(Kamadeva)

În aceeași formă artistică apar traduceri ale unui alt italian, familiarizat și el cu limba română. Observăm cu acest prilej că în bună măsură Bosi și mai cu seamă Perito, Politi și Loreti îl premarg pe Raffaele Amici, fără ca în jurul lor să se fi făcut prea mult zgomot, evidențiindu-se calitatea versiunilor efectuate de ei într-o formă demnă de Eminescu. Și cel din urmă, trăind câțiva ani în țara noastră, a intrat

¹⁰ N. Iorga, *Conferenze italiane sulla nazione romana*.

în orbita atracției eminesciene intuind cu precizie geniul poetului român. Cele citeva traduceri ale lui ar putea alcătui, împreună cu ale precedesorilor, acum amintiți, o remarcabilă antologie a unui Eminescu destul de autentic, în limba italiană. Iată de pildă, cite ceva, din versurile fin lucrate, ale lui Amici. *Scrisoarea III* începe, astfel:

*Un Sultan di quei ch'han regno sov'r'un popol qualsisia,
Che pur essi mutan patria col mutar la masseria,
Sulla terra con la destra per cuscino si dormiva;
Però l'occhio chiuso fuori, nell'interno si ravviva:
Vede come giù dal cielo scivolando va la luna
Ed a lui si fa vicina trasformata in vergin bruna...*

continuind cu același ton și cadență eminesciană pînă la sfîrșit. Nu ne putem reține de a nu reproduce scinteietoarele replici dintre sol, apoi Mircea, și Sultan:

Baiazette, lui squadrandò, con disprezzo gli domanda

— „Che vuoi tu?” —

— „Noi? Buona pace! Poi, se non vi fa spiacere,

Il mio Sire il gran Sultano bramerebbe di vedere

Ad un cenno si fa largo, ver la tenda ecco venire

Un Vegliardo schietto schietto nel parlare e nel vestire”...

— „Tu sei Mircea?” —

— „Sì, Sultano!” —

— „Son venuto acchè m'inchini,

Se non vuoi che la corona ti transmuti con gli spini”. —

Traducerile lui Amici au apărut în „Convorbiri literare” (nr. 7—8, 9—10, din 1943).

În 1941 „l'ardua impresa” a unei masive tălmăciri a poeziei lui Eminescu revine lui Umberto Cianciolo. Profesor de limba și literatura italiană la universitățile din București și Cluj, după o scurtă ședere în țara noastră, Cianciolo a învățat lesne limba română (ca pregătire este romanist, elev al lui Giulio Bertoni) și, curajos dar profund conștient de aspra întreprindere, s-a decis să ofere italienilor un al doilea volum Eminescu, după cel al lui Ortiz. Cartea sa, intitulată *Poesie scelte di Mihai Eminescu*, prezintă o Introducere bazată pe informație amplă, caracterizându-se prin acuitate analitică, și considerații întemeiate pe izvoare de prima mînă precum studiile acad. G. Călinescu, D. Caracostea, I. E. Torouțiu, Buletinul „Mihai Eminescu”, edițiile acad. Perpessicius, D. Murărașu, C. Botez și altele, nelipsind informația italiană prin Ortiz, Tagliavini, Bertoni, la care se adaugă L. Găldi, P. Iroaie și alții. Acest studiu introductiv a apărut apoi în extras în traducere românească.

Volumul s-a publicat sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, adresîndu-se în special studenților și cadrelor didactice de la filologia romanică, fapt pentru care s-a dat, paralel cu traducerea italiană, textul românesc. Ieșit în editura Societății tipografice modenese, reproduce inițial sculptura lui O. Han, după masca mortuară a poetului. Autorul indică principalele surse bibliografice iar la sfîrșit se rezervă un număr de 15 pagini de note privitoare la textul celor 22 poezii traduse, și la alte probleme legate de el.

Intenția inițială a lui Cianciolo, de a pune la îndemîna studenților italieni textul românesc al unui poet de valoarea lui Eminescu, în scopul de a le înlesni studiul limbii române, o intenție așadar didactică, s-a concretizat într-o tălmăcire fidelă, însă consecvent bogată în soluții stilistice de un rafinament ce ține în bună parte de experiența și sensibilitatea unui adevărat poet. Dacă unii recenzenți români au

rămas prea puțin simțitori la aceste însușiri, situația se explică și prin faptul că traducerea în discuție s-a făcut în proză. Uneori criticii, ca și în cazul lui Ortiz, au fost subiectivi sau prea puțin prieteni cu resursele limbii italiene. Ne referim mai ales la recenzentul din „Dacoromania” (X, II, 1943), căruia i-a răspuns I. E. Torouțiu în „Convorbiri literare” (LXXVI, 9—10, 1943, p. 694—698), discuție la care a participat și autorul acestui articol, după ce regretatul D. Popovici, cu știința și spiritul obiectiv cu care era înzestrat, spusese adevărul¹¹. În urma confruntărilor respective versiunea prof. Cianciolo a fost apărută de obiecțiuni vădit nedrepte.

În *Antologia italiană a poeziei românești*, de la începuturi și până în prezent, apărută acum un an în Italia, fiind prefăcută de poetul Salvatore Quasimodo, autorii ei Mario de Micheli și Dragoș Vrinceanu traduc 12 poezii din Eminescu. Observând în treacăt că poate acestuia i se cuvenea mai mult spațiu, atât în studiul respectiv cât și prin poezii, notăm rezultatul pozitiv al acestei fructuoase colaborări, recunoscut în presa noastră și cea italiană, chiar dacă autorii au folosit versul liber. Faptul le-a prilejuit pe de o parte observarea atentă a ideii, pe de alta alegerea termenului „ce exprimă adevărul”. Susținem afirmația cu soluții ca acestea:

*Quando non c'era la morte e nulla era immortale,
Neppure il seme di luce che genera la vita,
Quando non c'era né oggi né domani, né ieri, né sempre,
Perché il tutto era uno e l'uno era il tutto,
Quando la terra, il cielo, l'aria e l'universo
Appartenevano a ciò che non ha esistenza,
Allora tu solo esistevi. Così io mi domando:
Chi è dunque il Dio che i nostri cuori adorano prostratti?*
(Rugăciunea unui dac).

Figurează în *Antologie* poeziile: *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*, *De câte ori, iubito...*, *La steaua*, *De-aș avea*, *Ce te legeni*, *Pe aceeași ulicioară*, *Luceafărul Criticilor mei*, *De-oi adormi*, *Seara pe deal*, *Trăcut-au anii*.

În 1964, prin grija Comitetului național pentru comemorarea a 75 ani de la moartea lui Eminescu, a Uniunii scriitorilor din R.P.R. și a Editurii „Meridiane” din București, apare într-un elegant volum, prefăcut de Mihai Beniuc, *Luceafărul*, în limbile rusă, germană și italiană. Autorii traducerii italiene sînt Mario de Micheli și Dragoș Vrinceanu. Aceiași doi colaboratori selectaseră, cum am văzut, un număr de douăsprezece poezii din Eminescu, inclusiv *Luceafărul* pentru pomenita *Antologie italiană a poeziei românești*.

Fantastica alegorie a antinomiei tragice dintre teluric și nemuritor își imprimă forța artistică chiar și în versul străin, lipsit de ritmul originalului, dar care vrea să-l sugereze. Pentru convingere să se compare aceste două versiuni:

*„O sanfter Stern, an einem Strahl! Lass dich Herniederschweben,
Dring in mein Haus und Herz zumal, / Erleuchte mir mein Leben!”*
(de Alfred Margul-Sperber) și
— *Oh, scendi carezzevole astro, / scivolando lungo il tuo raggio,
entra nella mia casa, entra nell'anima mia, / e rischiarami la vita!*

Traducătorii redau sensul și aleg cu grijă expresia, dar în același timp trec, uneori, pare-mi-se prea lesne prin text: „Ci voi să mă deslege” = *ma io saprò liberarmi*; „N-oi merge niciodată” = *ma io non posso seguirti*; „Pierind mai multe

¹¹ Cfr. D. Popovici, *Studii literare*, I, 1942.

zile" = *e ha spento la sua luce*; "...să nu mai stai / Pe gânduri totdeauna" = *Che tu non sia sempre cruciata*; „Și ochii tăi nemișcători / Sub ochii mei rămâie...” = *I tuoi occhi immobili / sono più in basso dei miei*; apoi „Și-n treacăt o cuprinse lin / Într-un ungher degrabă” = *E mentre passa, senza rumore, / in un angolo in fretta la spinge* (poate *stringe*?) ș.a.

Realizare meritorie într-un cuvînt, răspunzînd țelului propus, de tălmăcire liberă, cu rezonanțe eminesciene, perceptibile, versiunea constituie o bază temeinică pentru o eventuală deplină elaborare poetică. Pentru moment ea înseamnă încă o contribuție la cunoașterea lui Eminescu în țara care adesea i-a chemat gîndul.

Cu prilejul aniversării a 75 de ani de la moartea lui Eminescu Italia aduce, în 1964, memoriei marelui poet și în același timp culturii noastre un valoros omagiu. Este meritul excepțional al profesorului Mario Ruffini, titularul catedrei de limba și literatura română de la Universitatea din Torino, de a fi comemorat evenimentul printr-un volum destinat să coincidă cu împlinirea centenarului introducerii învățămîntului limbii române la Universitatea din Torino, dată rememorață în cadru festiv atît la Torino cît și la București.

Prof. Mario Ruffini este un vechi prieten al țării și un temeinic cunoscător al culturii noastre. Ajunge să ilustreze aici numele său amintind dintre numeroasele-i contribuții importanta monografie, apărută cu ani în urmă, *La Scuola latinista transilvana*. La munca sa asiduă în ogrorul literelor noastre se adaugă acum traducerea poeziilor de dragoste ale lui Eminescu. Volumul apare la Torino. Cu el editorul Vincenzo Bona reia tradiția inaugurată de părintele său de a oferi italienilor, de anul nou, „o prețioasă și rară carte”, tipărită în condiții tehnice și artistice excepționale. În prefața semnată de editor se cuprinde și această mărturisire: „Am gîdit că era de datoria mea să dau tiparului același volum pe care îl alesese deja și-l îngrijise personal tatăl meu, pentru a nu lipsi prietenii săi și ai mei de paginile pasionate, umane, îndurerate ale autorului „Luceafărului”. Cum se obișnuiește la publicarea operelor rare, editorul a decis tipărirea unui număr limitat de exemplare, ilustrate cu multă artă și sentiment de Maria Carla Prette. Avem în față unul din aceste exemplare.

Poesie d'amore ale lui Eminescu, traduse de Ruffini, apar cu textul românesc paralel. Incluse în jumătatea a doua a cărții, textele originale sînt de un real serviciu italienilor care învață limba română, mai ales studenților de la filologia romanică. Procedînd astfel Ruffini repetă experiența din 1941 a conaționalului Umberto Ciancibolo, pe care de altfel îl citează la locul respectiv, cu aprecierea pozitivă cuvenită.

Introducerea profesorului Mario Ruffini stă alături și în unele privințe depășește prezentările similare anterioare. Buzuindu-se ca și predecesorii săi imediați pe surse sigure, ea prilejuiește cititorului posibilitatea de a aprecia maniera savantă a criticului, de a supune unei analize sistematice și multilaterale lirica de iubire a lui Eminescu, în geneza, dezvoltarea și desăvîrșirea ei artistică în asemenea forme, în-cît prof. Ruffini recunoaște din pîn drepturile la universalitate ale poetului român.

Este neîndoios că cele 92 *poesie d'amore* au pretins traducătorului o muncă grea, după cum însuși mărturisește: „Mi-au cerut multe neliniști, multă trudă, răzgîndiri, descurajări, reluări”, putînd să încheie pe bună dreptate, ca într-un fel de catarză antică „personal, sint mulțumit”, lăsînd totuși criticii dreptul de a judeca lucrarea înfăptuită.

Fără a preînde acest drept, înainte de a putea întreprinde o analiză paralelă temeinică, putem totuși de pe acum concluda cu siguranță că truda autorului s-a încheiat cu bine. La aceasta au contribuit cunoștințele amănunțite de romină ale traducătorului, colocviul său de atîția ani, cînd însingurat, cînd în prezența comentatorilor și natural, a predecesorilor italieni, precum și a multor eminescologi romîni și străini, cu poetul. Traducătorului i se cuvin apoi cuvinte de laudă cu atît mai mult cu cît în acest prim volum¹² a fost atacat, în italiană, cel mai delicat sector al creației eminesciene, poezia lirică.

N-am putea încheia mai potrivit cele spuse mai sus decît invocînd autoritatea în materie a lui G. Călinescu:

„O plăcere și o surpriză este pentru mine versiunea în limba italiană a lui Eminescu” datorată profesorului Mario Ruffini din Torino (*Poesie d'amore*). De la traducerea regretatului meu profesor Ramiro Ortiz, care era o faptă de pură dragoste pentru România, prof. Mario Ruffini face un salt considerabil. Și lucru notabil, translatorul nu e poet, traduce literal, însă cu o intuiție uimitoare a tonului eminescian” care „trece inalterat în versiune”, exemplificîndu-se în continuare prin strofe „interpretate cu inteligentă nudită și fără contorsiuni prosodice”. Se relevă o singură interpretare discutabilă a traducătorului precum și o simplă inadvertență de informație în Introducere¹³.

În articolul nostru ne-am ocupat de traducătorii lui Eminescu, fără să fi avut deocamdată putința să urmărim exemplificările italiene din studiul prof. Gino Lupi (din „Europa orientale”, 1943), înglobînd 45 pagini + 2 de bibliografie, nici din acela, monumental, de Rosa Del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto* (Colecția „Studi e Testi”, 1943), apărut sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, cuprinzînd 480 pagini, după cum ne-a lipsit versiunea *Luceafărului* de Mina Boschi, apărută în timpul războiului în „Rassegna Italo-Romena”. Semnalîndu-le doar, aici, sîntem hotărîți ca într-un apropiat viitor să reușim a le consulta.

Chiar cu aceste lipsuri momentane sperăm că cititorul și-a format din prezentul articol o idee istorică și critică asupra traducerilor italiene din Eminescu, de la primele modeste încercări și pînă la ultimele remarcabile realizări, în volum, ale lui Ortiz, Cianciolo și Ruffini, urcîndu-se neînterupt treaptă de treaptă spre imaginea tot mai adecvată a înaltei culmi a artei poetice românești, Eminescu, astăzi destul de cunoscut și prețuit în Italia.

¹² Aflăm cu plăcere din revista „Secolul XX” (6, 1964, p. 61) că prof. Ruffini va continua munca de traducere din Eminescu.

¹³ Acad. G. Călinescu. *O traducere italiană din M. Eminescu*, în „Contemporanul”, nr. 23, iunie 1964.

PREZENȚĂ ȘI UITARE.
„CUVINTE DE TRECERE” PENTRU *DOMNIȘOARA HUS*

STĂNUȚA CREȚU*

„Eu merg să mă întâlnesc cu chipul meu,
Iar chipul meu vine să se întâlnească cu mine”
(Ginză de stânga, III, imnul 31).

„...pentru determinarea sau provocarea versului Jubilator,
Consistență și Nedeterminare unite, tehnicile oamenilor
abia ajung” (Ion Barbu).

Ion Barbu, creator care a recunoscut „imanența fantasticului în real” (*Corespondență*: 108) și a ridicat-o la rangul de principiu în artă, a fost un himeric și un mistic, o personalitate pentru care divinul era, ca în „volumele de știință uitată” la care, învăluit, se referă uneori (*Corespondență*: 183), „comoara de lumină” a umanității noastre: matematicianul, în consonanță cu Platon, îl vedea reflectat în lumea perfectă a geometriei, lume a Ideilor sacre și pure, poetul, într-o recunoaștere anamnetică, de oglindire a esențelor prin intermediul cuvântului, iar omul, în experiența vie, și ea străbătută, întru transcenderea animalității vieții, de febra inițiată.

„Trebuie să-ți spun că am căutat și zilele acestea, cum caut de câțva timp, să dezleg taina unor farmece fără vârstă generatoare de raze nevăzute și reci, ca unele metale din meteorii căzuți de dincolo de Uran și Neptun. Sunt neajutorat, n-am găsit nimic! Trebuie să reiau aceste experiențe care ard, cangrenează și instruiesc atât de puțin” (*Corespondență*: 12, 134), se destăinuia cuiva, sugerând traseul de „Fiu risipitor” în care el însuși se situa.

Am fi îndreptățiți să presupunem că revelația totalității sacre și visul restituirii înțeleșurilor originare, care îl urmăresc și când distilează „dulceața atrăgătoare” a vieții, și când se cufundă în otrava gândirii hipogeene, și-au găsit un sprijin mai puternic decât dogma – întrucât comandamentul „după chipul și asemănarea Noastră” lăsa

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

în umbră existența răului – în viziunile redemptoare ale hermetismului și gnozei. Deși scriitorul a fost văzut, de Dinu Pillat, drept un „credincios fervent”. Modelul său, scria și Șerban Cioculescu, era însă Blaise Pascal, „matematician dar credincios” (Barbu 1968: 35).

Apariția răului și materia au fost două realități sinonime pentru gnostic, de aceea drama căderii, în diferitele doctrine ale gnozei, a fost trăită cu o intensitate particulară.

Dar, tot aici, *scânteia* sau *roua de lumină* („roua harului”, la Barbu) – o „izvorăre de îngeresc, pentru ca sufletul să nu fie gol” (Clement Alexandrinul 1999: 30) (găsim la Theodot, scriitor din școala valentiniană numită „orientală”) –, ascunsă în om, trebuia recunoscută și recucerită prin tehnici hermetice de inițiere, pe baza introspecției și printr-o arzătoare încredere în redempțiune.

Un țel mareț, prin care făptura devenită cunoscătoare a ignoranței sale făcea concurență Creatorului.

Esoterismul n-a disprețuit, cum s-ar crede, rațiunea. Din contră, îi caută un fundament și îi găsește o prelungire: Spiritul. Paradoxal, privilegiază iraționalitatea elanului imaginativ și, pentru a forța pătrunderea în lumea invizibilă, mizează pe eficacitatea cvasimagică a cuvântului, suprapunându-și în parte domeniul cu cel al poeziei.

În spirit platonician, Ion Barbu a ținut să precizeze la rândul lui: „Domeniul poeziei nu este sufletul integral, ci numai această zonă privilegiată, unde răsună actele lirei. Este locul oricărei frumuseți inteligibile: înțelegerea pură, onoarea geometriilor” (Barbu 1968: 133). Totuși, disciplinele tradiționale – înțelepciunea egipteană, astrologia caldeeană, Kabbala ebraică, magia persană, matematica pitagoreică, teosofia greacă, alchimia arabă, mitologia – ce se leagă într-o gnoză de profunzime, desemnând continuitatea dintre diverse forme ale conștiinței Absolutului, cu diferite intensități, au aruncat reflexe în creația lui Barbu.

Armătura hermetică susține și judecata asupra poeziei, unde, într-un mod singular, aproape donquijotesco, afirmă același concept al valorii și libertății, „personal”, spunea G. Călinescu (Barbu 1968: 248), ontologic și arhetipal, în fapt.

Gnoza, contemporană cu creștinismul primar, a fost, pe drept cuvânt, considerată un curent independent și nu doar ramura lui, eretică. În multitudinea ei de manifestări, și-a găsit centrul, dincolo de potențarea, dusă până aproape de absurd, a dualismului materie/spirit, în misterul eului străbătut de acea lumină străină, căci transcendentă; în timp ce conștientizarea rătăcirii în haosul amar al lumii create semnifică actul de eliberare ce-l aducea pe pribeag „acasă”, la Lumina nesfârșită a dumnezeirii.

Theodot sintetizează sensurile gnozei: „libertatea nu provine numai din spălare, ci cunoscând cine suntem și ce am devenit [...], de la ce am fost izbăviți, ce este nașterea și ce este renașterea” (*Fragmente din Theodot*, 78.2, în Clement Alexandrinul 1999: 65).

Derivată din sistemele de gândire alexandrine, gnoza nu a fost pură speculație, ci revelație esoterică și, conform lui H.-Ch. Puech, un mod de a fi, comportament concret sau existențial; ceea ce poate să corespundă cu „biserica vie”, „aeriană”, „în ochii și în inima mea” (*Correspondență*: 110)¹, de care Ion Barbu îi vorbea lui Lucian Blaga.

Poate după Plotin, figură proeminentă a neoplatonismului alexandrin, care, fără a fi gnostic, era preocupat, în spiritul gnozei, de o „unitate a subiectului și obiectului”, de o „participare la adevărata știință”, în care „noi suntem ființele” (Puech 2007: 99), Barbu a văzut în cunoașterea de sine „gândirea tuturor lucrurilor”, întoarcere la Principiu, și, după cum spunea Plotin, „la rasă”. „Cunoașterea era aici locuire, canonică deplasare în spirit”, recunoștea Barbu. Iar „tonul nunților rasei”, în viziunea alter ego-ului său din *Veghea lui Roderick Usher*, nu era câștigat prin poezie? După cum poetul, cu tot patetismul dat de „incandescența modului interior”, nu va opune, aproape plotinian, lumii letargice închise de trupul „temnița în ars, nedemn pământ” – a cărei ecuație *soma-sema* fusese enunțată înainte de către orfici, de Heraclit și Platon – lumea libertății spiritului ca *salt*, *extaz* și *inversare* de destin?

Dar, până a cuceri versul cristalografic, epurat, clădit pe condensări și paradigme universale, care dă peisajul auster al *Jocului secund*, Barbu s-a arătat fascinat de drama materiei și a sufletului, urmând, după gnoză, ce dăduse cea mai pregnantă imagine a *nous*-ului implicat în *physis* (Jung 1996: 178), traseul ei mitico-simbolic, cu performanțe deosebite în adăpostirea misterului de către imaginea colorată și succulent-senzuală. Este faza poeziei balcanice. Că nu aparține localismului creator, poetul a subliniat în repetate rânduri. Aici, sacrameente și viziuni, imagini panteice caută să recupereze esența divină fragmentată și risipită în natură, în loc și timp.

Încât dincolo de „masca” balcanică a poemelor, visul răscumpărării „sufletului acestor locuri” joacă halucinatoriu. „Consistență și Nedeterminare unite”, putea rosti, sibilinic, Ion Barbu.

E totodată faza în care gnoza poate fi aflată nu numai în adânc², ca *semm* al *jocului secund* (și, cum recunoștea, „enigmatic”); ea urcă spre o vizibilitate, e drept, tot învăluită, de figurație și de scenariu³.

A fost atras de gnoză și pentru că fundalul ei era oriental, iar Barbu prețuia această „rădăcină” pe linia sinonimiei pe care, odată cu hermetismul, o întrevedea între stabilitatea și vechimea imemorială a Orientului și Adevărul etern și salvator.

El însuși se portretiza, romantic, ca „armean”, oriental, și, prin „eul secret”, „frate al lui Heraclit din Efes”.

¹ Vezi și la Puech 2007: 151: „pământ aerian” în gnoză era „pământul nou”, Ierusalimul ceresc, un model al lumii.

² Al. Paleologu, *Introducere la poezia lui Ion Barbu*, în Barbu 1970: 476: „La Ion Barbu se găsesc urme de esoterism gnostic și alexandrin” și Barbu 1970: 477: „...avem de-a face cu un orizont metafizic vădit, căruia modalitatea artistică îi servește ca mijlocire și exprimare analogică”.

³ Cifor 2000: 227: „Identificând în artă un mod spiritual suprem, în profundă consonanță cu spiritul gnozei moderne, Ion Barbu este și un «practician» – ori mai bine zis – un «oficiant» al acestei arte”.

Încât *Isarlâk*, *Nastratin Hoge* la *Isarlâk* și *Domnișoara Hus* nu făceau decât să adeverească acest sâmbure adânc: „ființa orientală” (*Corespondență*: 142) a poetului.

Chiar dacă o influență directă nu se poate dovedi, prețuirea Orientului trimite și către gnosticul Numenius din Apameea, cel ce, alături de Platon, a fost modelul lui Plotin. Neoplatonician, trăgându-și învățăturile de la „doctrinile secrete” (*aporrhēta*) ale lui Platon și Pitagora, bun cunoscător al teologiilor orientale, el este autorul unui elogiu, intitulat *Apel către Orient*, evocat și de Origen, în calitatea sa de opozant al gnozei, în *Către Celsius*.

Separarea, pentru Numenius, fără ieșire, dintre Diada *increată* și haotică și Monada supremă ne este nouă adusă în minte de „văile respinse ce nu sunt”, din poezia *Increat*; la polul opus, Binele în sine, derivat de la Cauza ultimă, era extatic așteptat de Monos, alias Roderick Usher, adevăritorul Monadei platoniciene sau numeniene, eroul singurei proze a lui Ion Barbu.

Omul și lumea sunt produsele unui *amestec* la care „Unitatea primară” nu participă direct, dar de unde se trage dualismul fără leac al universului creat. „Totul este dublat”, subliniază Henri-Charles Puech în capitolul consacrat lui Numenius din lucrarea sa *En quête de la Gnose*, tradusă în românește cu titlul *Despre gnoză și gnosticism*: „afară de Binele absolut și de Răul radical, nimic nu este pur și simplu, fiindcă totul este *amestec*” (Puech 2007: 68).

Până și al doilea Dumnezeu, *Dumnezeu secund* ori pe jumătate creator, *demiurgos*, este, după Numenius, dedublat, iar „purul inteligibil”, amestecat cu fluxul devenirii, dă Sufletul lumii sau al Treilea Dumnezeu.

Pe ipostaze ale amestecului și ale Sufletului lumii se întemeiază ciclul balcanic barbian.

Susținuți de visul consolator al scânteii din Lumina suprafirească, gnosticii o găseau în muguri, în firul de iarbă; și poezia lui Ion Barbu consună cu fericirea acestei regăsiri în umilință. „Înaltă-în vânt te frângi, să mă aștern/ O, iarba mea din toate mai frumoasă/ Noroasă pata-aceasta de infern!/ Dar ceasul – sus; trec valea răcoroasă” – iată un *Mod* (cum se intitulează poezia) al Ființei, o situație în *Plan*.

„Pentru gnostic, ca și pentru platonician, lumea este un *clarobscur*; se regăsesc în ea destule urme și semne ale unei prezențe superioare pentru a o face suportabilă” (Culianu 1998: 169).

Cu figura clarobscurului Barbu lucrează nu numai pentru a explica natura universului lui Rembrandt, „lumina immanentă” a acestui „cel dintâi supraréalist” (Barbu 1968: 42), dar și pentru a defini transmutarea alchimică ce o justifică: clarul ieșind din noapte – o prelungire a sensului gnostic.

Prezențe gnostice, mai mult sau mai puțin accentuate, există pretutindeni în scrisul lui Ion Barbu: în comentariile literare și chiar în epistolarul său, unde metafore cu încărcătură gnostică, apărându-i drept conținuturi congenere, îi servesc să se explice pe sine.

Potrivit doctrinei setiene (o derivație, vulgarizată, a valentinismului, susține Lucian Grozea într-un studiu dedicat gnozei valentinienne), ai cărei adepți se numeau descendenți ai lui Set, fiul lui Noe, Tatăl, care rămâne Intellect pur, și-a

împărțit măreția cu *Nous*-ul răsucit asemenea unui șarpe (*Evanghelii*: 17). „Desăvârșitul Logos al Luminii de sus, care s-a asemănat fiarei (i. e. Demiurgul), șarpelui, a pătruns în necuratul pânțec, înșelând-o, [...] ca să rupă legăturile care îl țineau». După ce scânteia a fost eliberată din materie, Logosul dezbracă această formă servilă pentru a îmbrăca un veșmânt ceresc” (Grozea 2001: 147).

Ecouri ale acestei reexaminări a situației biblice, definitive, a șarpelui în Rău se văd în schița manuscrisă intitulată la publicare *Geneză*, în care șarpele apare ca un dublu prețios al omului, identificat fiind cu conștiința. După cum tot în termeni de *coincidentia oppositorum* poate să se arate și ca emblemă a regăsirii energiilor primare: „Iar la făptură mai firavă/ Pahar e gândul cu otravă./ Ca la nebunul rigă Crypto/ Ce focul inima i-a fript-o./ De a rămas să rățăcească/ Cu altă față, mai crăiască: cu Laurul-Balaurul/ Să toarne-n lume aurul”. Șarpele cu coada în gură, *Uroboros*, vechi simbol egiptean al potențelor și întregului cosmic, apoi prezență alchimică, a înflăcărat imaginația gnosticilor, cât și pe cea a lui Ion Barbu. *Nastratin Hoge* la *Isarlâk* trece simbolul de la tenebrele exterioare, ce erau date în *Pistis Sophia* drept un „enorm dragon cu coada în gură” (după DCE: 546) (și ele vizibile în „roata gloatei” deșănțate), la replierea în sine a „Omului Stingher” (pneumaticul, „făptura străină” a maniheiștilor) – condiție a *gnosis*-ului, redată de esența, șocantă prin necunoaștere, a arhetipului urobic: „Sfânt trup și hrană sieși, Hagi rupea din el”.

Tetrada din imaginea sufletelor ce „în pătratul zilei se conjugă” amintește Tetrada valentiniană a materiei, ieșită din suferințele Sophiei. Loc comun al gnozei, polarizarea *stânga/ dreapta* (Sophia e o entitate de parte stângă, Hristos aparține părții drepte – vezi *Evanghelii*: 15) își face apariția în *Grup*, ca ecou al neliniștii izvorâte din pasiunile „de stânga” ale Sophiei, transmise omului („Atâtea clăile de fire stângi!”).

Spiritul contrafăcut, *antimimon pneuma*, desemnând viciile moștenite de către suflet și transmise apoi palingenezic, este descris ca *pachet* în tratatul gnostic copt *Pistis Sophia* (după Culianu 1998: 161), pe care E. Amélineau, traducându-l în franceză la 1895, îl atribuia lui Valentin. Și tot ca „pachet” al fatalității, dar izbăvit prin artă, se arată „incorporata poftă” la răpa cosmică din Uvedenrode: „Până când, în lente/ Antene atente/ O cobori:/ Pendular de-ncet/ Inutil *pachet*,/ Sub timp,/ Sub mode/ În Uvedenrode”.

Poetul, ce se vedea pe sine drept o ființă divinatorie – „Știu lire cardinale,/ date centre/ Acestei reci acustici de firizi/ Uimiri și mari zăceri adiacente/ Genunii adiate pe atrizi” – își lega puterea de descoperirea prin examen interior (*Regresiv* este titlul dat poeziei) a părții blestemată; după cum gnoza își trăgea valoarea de la reexaminarea drumului și alegerea de către omul care ajunge să sfâșie vâlul a ceea ce el posedase dintotdeauna, însă, căzând în timp, uitase: Lumina sa divină. Procesul era numit *conversiunea Sophiei*.

În mărturisirea făcută probabil la un ceas amar: „Pot ajunge la *cunoașterea mântuitoare* nu pe calea poeziei, interzisă mie și alor mei, dar pe calea rampantă a științei pentru care mă simt în adevăr făcut” (*Corespondență*: 119), Barbu dă o

profesiune de credință în spiritul „cunoașterii mântuitoare” care a fost formula-cheie și numitorul comun al tuturor tipurilor de gnoză.

O găsim la Simon Magul în imaginea zborului mistic, eliberator, a căruia putere o deținea ca întrupare a Dumnezeuului necunoscut, *hestōs*; la naaseeni sau peraiți (cei ce traversează); după Hippolit, ei ținteau Pustia, adică zona neatinsă de generare.

În Alexandria, Carpocrates propăvăduia *gnosis*-ul ca înălțare la Isus după epuizarea paroxistică a tuturor experiențelor sau „golirea de lume” – idee care a trecut în *Faust*, la Goethe, însă care l-a fascinat și pe un adept al *nepregetului*, cum a fost Ion Barbu.

„Cunosc nepregetul ca singura viață; singura sănătate, liniștea dincolo-luminătoare a sufletului. Singura noutate, un gând preexistent și regăsit: nu ca termen al unui mers necesar, ci ca dor al memoriei înfiorate” (Barbu 1968: 86), scria, delimitându-se astfel nu numai de *Poezia leneșe*, cât, mai ales, de gândirea „leneșă”.

Cărturarul Basilides din Alexandria, inițiat în gnoză, așa cum a pretins, printr-un discipol al Sfântului apostol Petru, a fost cel care a numit scânteia divină din om „A Treia Calitate, de Fiu”.

Valentin, preot, hermeneut și mitolog gnostic, influențat de ofiți, a fost un gânditor profund; „mai mult filosof decât teurg [...] mistic totuși, și, poate, vizionar”, el este, se pare, autorul *Evangheliei Adevărului*, descoperită la Nag Hammadi (Grozea 2001: 75 și Puech 2007: 136). Pe marele teolog creștin Origen l-a influențat chiar în formularea tezei sale asupra liberului arbitru. Adepții lui Mani și catarii l-au reluat și ei pe Valentin, cel ce lansase o afirmație aproape sfidătoare prin supraevaluarea *gnosis*-ului: „Nu este nevoie să credem orbește în mântuirea săvârșită prin sacrificiul lui Isus în locul nostru. Nu avem nevoie să fim izbăviți. Avem nevoie să fim transformați prin *gnosis*” (după Hoeller 2003: 107).

Marcion, comentator al *Bibliei* și adversarul *Vechiului Testament*, arăta în Dumnezeu Legii un Dumnezeu inferior, imagine pe care o regăsim și la Ion Barbu, unde „râsul fonf al Demiurgului” pecetluiește eșecul „nunților necesare”. Nu surprinzător, întrucât esoterismul gnostic se alia cu o critică a sensului, însoțind cruda inițiere în ceea ce Emil Cioran a numit „neantul și ridicolul trăitului”, interpretările lui Marcion au fost revalorificate la finele secolului al XIX-lea de o școală de literați din Praga, între ei aflându-se Franz Kafka, Max Brod, Franz Werfel ș.a. (Cioran, cu *Demiurgul cel rău*, a fost plasat în sfera aceluiași arhetip.)

În Irak, nazoreenii (străjerii ai tainelor Înțelepciunii) sau mandeenii (*mandā* însemna *gnosis*; cărțile revelatoare erau *Ginzā de dreapta* și *Ginzā de stânga*) mai erau numiți Botezători sau Creștinii Sfântului Ioan (apostolul a fost apropiat de gnosticism, iar Barbu socotea *Apocalipsa* cel mai impresionant dintre poemele omenirii). Pentru ei, Lumina supranaturală se găsea în apă și era primită odată cu botezul în Iordan.

În Persia, Mani își prezenta doctrina drept o învățătură revelată de „geamănul” său, îngerul Dumnezeirii (în interpretarea lui H. Corbin, acesta era Fecioara de

Lumină a gnozei). Odată cu Isus, Omul Primordial crucificat în materie, Mani glorifica și Natura, ce îl așteaptă și îl primește pe Izbăvitorul cosmic.

Sfântul Augustin a fost și el, înainte de convertirea la creștinism, adeptul „religiei Luminii”; metoda sa, susținută de reflecția interioară adâncită până la descoperirea unei „Prezențe mai profunde decât noi înșine”, nu cade prea departe de înțelegerea *gnosis*-ului.

Manicheeni medievali („Omul spiritual, sufletul, e creația Cuvântului divin. Omul material, trupul, este creația lui Lucifer, un plagiator. Omul e înger căzut” – Rahn 2010: 70) era numele pe care l-au purtat catarii. Dintre ei, după credința din familia sa, urmașă a cavalerilor de Germishausen, legenda îl face să coboare pe întemeietorul Ordinului Rosicrucienilor, Christian Rosencreutz.

Approape de noi, Antonin Artaud își afirma simpatia pentru doctrina catară și vedea drept Antihrist „l'être de Dieu qui a voulu être” (după DCE: 547).

Bogomilii din Bosnia, unde învățătura gnostică a unui preot propovăduitor în țările balcanice și în Asia Mică a devenit religie de stat, au rezistat până în secolul al XVI-lea. Prin intermediul cărților populare și prin folclor, o sumă de imagini gnostice, transmise de bogomilism, au intrat și în cultura noastră.

Ion Barbu a năzuit, în poezie, la o „cuprindere spirituală cât mai mare” (Barbu 1968: 55). Neștiind, însă, ce întindere ar fi avut cunoștințele în „științele secrete” ale poetului, în cele ce urmează doar jalonăm câteva repere posibile pe calea gnozei.

Un fapt cert este, însă, cunoașterea în profunzime a situației în gnoză. Dacă nu ar fi adevărită îndeajuns de soteriologia afirmată, obsesiv, ca domeniu al poeziei, există și abordări teoretice ce o probează. Astfel, într-o pagină de teorie matematică, Barbu folosește termenul de *gnoză* (în greacă înseamnă cunoaștere) cu înțelesul de *analiză* (DCE: 55). Acesta ar fi și sensul pe care – după Elaine Pagels, autoarea unei remarcabile cărți asupra *Evangheliilor gnostice* – gnosticii înșiși îl atribuiau noțiunii: analiză, deoarece *gnosis* implică un proces intuitiv ce cuprinde deopotrivă autocunoașterea și cunoștințele despre „realitățile divine finale” (Hoeller 2003: 12). „Perechile syzygece”, implicate în procesele matematice⁴ (*Asupra fasciculelor de cercuri*), se trag de la numeroasele sizigii ale gnozei, obsedată de visul de a se împărtăși și de a-și dovedi prin perechi consubstanțialitatea cu divinul.

Interesul pe care l-au arătat gnosticismului mari creatori (Voltaire, William Blake, W. B. Yeats, L. Durrell, Herman Hesse) și cercetători ai miturilor (C.G. Jung, M. Eliade, K. Kerényi, J. Campbell), dar și filosofi existențialiști arată că vitalitatea demersului gnostic este legată de explorarea celor mai adânci straturi ale sufletului. Ca și de bogăția și strălucirea imaginilor ce servesc drept veșmânt credinței, de încercătura lor arhaică, originară.

Puterea cu care ideea de Realitate și totodată de realizare a Logosului în om a vorbit sufletului său „religios”, la Ion Barbu a fost egalată de fascinația în sine a acestui *mundus imaginis*.

„Paradoxal, unicul instrument de cercetare a experienței gnostice rămas la dispoziția savantului – ne încredințează Ioan Petru Culianu, în *Experiențe ale*

⁴ O discuție mai largă găsim în Petrescu 1993: 99–100.

extazului – se dovedește a fi imaginația poetică sau, potrivit lui Gilles Quispel, «exercitarea la maximum a facultăților noastre poetice» (Culianu 2004: 313).

Întrucât eul ontologic al gnosticilor nu poate fi înțeles pe dimensiunea gândirii, gnoza, încrezătoare în capacitatea incantatorie a „cuvintelor de putere” de a anula barierele dintre lumi, devine domeniul ritualului și tainelor sacramentale.

Arhetipul crucial în toate tipurile de gnoză și, prin *Isarlâk* și *Domnișoara Hus*, o prezență definitorie pentru universul poetic barbian este Sophia sau Înțelepciunea. Având atributele unei ființe intermediare între creatură și Dumnezeu, Sophia nu e numai o tulburătoare imagine de Salvator (salvat), ci, prin pătimirile ei, devine simbolul „viu” al condiției umane înstrăinate.

„Introducând ipostaza Sophiei-Înțelepciune, gnosticii încearcă să rezolve o problemă metafizică insondabilă: cum este posibil ca nepermanența să izvorască din permanentă, iar lipsa și suferința din Plinătate și din neclintire?” (Culianu 1998: 121).

Hans Jonas a pus în evidență caracterul vertical al sistemelor de gândire alexandrine, aceasta însemnând că orice realitate inferioară e derivată nu din Ființa însăși (Pleroma), ci dintr-o imperfecție a Ființei; tot el a observat că în gnosticism „pentru prima oară are loc pe tărâm mitic o trecere de la spiritualitate la o realitate psihică” (Culianu 1998: 120).

Încât Sufletul, după schema tripartită dată de Platon structurii omenești (Spirit, Suflet, Materie), „trebuie să provină din Ființă pentru a exista și, în același timp, nu poate să provină din Ființă” (Culianu 1998: 121), fiind irațional prin emoții și pasiuni. Iar partea irațională și sensibilă se arată „asemenea dobitoacelor”, nota Philon din Alexandria, în comentariul său alegoric la „Legile Sfinte” (Philon din Alexandria 2002: 107).

În schimb, proiecția sa, Sophia – iar, înaintea ei, Psyche, fluturile ieșind din pământescul cristalului, ori Marea Mamă din religiile Asiei Mici, cu toate chipurile ei, expresii ale ciclurilor naturii: Astartea feniciană (însemnând moartea, e cea de a treia cheie a „nunților” barbiene), în Anatolia, Cybele („calda, impudica”, forța motrice a *Panteism*-ului celebrat în poemele debutului), Iștar din Babilon – se pliază pe simbolică, fatal dublă, pentru că ea cuprinde un proces de transformare, a arhetipului.

Înfățișările Sophiei în gnoză sunt cât se poate de deconcertante, iar prelungirile lor în comportamentul Domnișoarei Hus susțin ambiguitatea provocatoare căutată de poet. Sophia este o entitate spirituală, însă dublul ei negativ o antrenează într-o dramă: a ei, cum și a omenirii căreia îi este mamă.

Valentin a lăsat cea mai poetică expresie a mitului. Aici, Sophia se lasă purtată de dor pentru Tatăl ascuns; urcând spre el, comite greșeala încălcării limitelor (ca în basm, cu care gnoza are tangențe); este oprită de Horos, Hotarul lumilor; zămisind de una singură, încalcă cerința de armonizare a opuselor fundamentale; rezultatul e un avorton a cărui apariție îi provoacă Suferință și Zbucium, Stupoare și Îndoială, *tetradă* de patimi ce se vor încarna în materie.

Creativi, recunoaște Ioan Petru Culianu, gnosticii „au canonizat paradoxurile nerezolvate ale propriilor credințe” (Culianu 1998: 347).

„Din lacrimile ei se trage substanța umedă; din râsul ei, substanța luminoasă; din durerea și consternarea ei, elementele corporale ale lumii. Căci ea plângea și se

întrista deseori, se spune, din pricină că fusese *părăsită în întuneric și în gol*, iar alteori, gândind la lumina pe care o părăsise, se mai întrema și râdea, apoi se întrista din nou” (Irineu din Lyon, *Adversus hereses*, citat în *Evanghelii*: 14 și în Culianu 1998: 127).

Dacă Sophia este salvată de Cruce (Horos-Stauros) și reintegrată în Pleromă, dublul ei rău, Ahamot, îl naște pe Demiurgul lumii de jos: trufaș, întrucât nu-și cunoaște originea, corespundea viziunii gnostice asupra Dumnezeului *Vechiului Testament*.

În tratatul *Pistis Sophia* (redactat în greacă, dar conservat în versiune coptă), Sophia, eroina mitului gnostic, pentru că a privit în jos, călcând iarăși o interdicție magică, dar mai ales pentru că a confundat lumina văzută, ce aparținea unei căzute forțe leontocefale, cu strălucirea Pleromei, se prăbușește în ignoranță și uitare, monstrul înghițind Lumina ei sfântă, dar va fi recuperată cu ajutorul eonului Crist.

La Simon Magul, duplicatul negativ al Sophiei este Femeia Nebună sau Femeia Străină, un sol al morții.

În *Cartea lui Baruh*, lăsată de Iustin Gnosticul, Elohim-Tatăl se însoțește cu Eden, cea cu două minți și, ca Fecioara Geraldine din *Uvedenrode*, cu două trupuri: de femeie și de șarpe.

Setienii o înfățișează drept un hermafrodit.

Barbelognosticii, în *Apocriful lui Ioan*, o arată ca emanație a primului înger al Tatălui; i se spune, totuși, *Prunikos* sau Desfrânata, în virtutea faptului că își caută partener în zonele inferioare ale lumii, lucru de care e conștientă și pe care îl deplânge.

Sămânța, cum traduce Francis C. Burkitt numele *Barbelo* ((Burkitt 2008: 69–70), Mamă a Totului, androgin, Fecioară și Desfrânată, ipostaze prin care reprezintă principiul constitutiv și nediferențiat al cosmosului, Sophia era închipuită de setieni ca fiind Duhul Sfânt și, în mod explicit, mediatorul dintre puteri și omul căzut, ca și ea, în păcat. Philon, inițiat în „tainele cele mari” de către esenieni (călugări egipteni de la care a rămas o neprețuită bibliotecă gnostică, descoperită în 1945 la Nag Hammadi) și reprezentantul exegezei alexandrine, punea semnul egalității între Logos – Lumea Inteligibilă – Al doilea Dumnezeu și Sophia ca Înțelepciune divină, pură înainte de revelarea sa în lume, ea devenind astfel altă față a lui Hokhmah din *Vechiul Testament*.

În raport cu Dumnezeu, Sophia e femininul, în raport cu omul și, reprezentând Logosul întemeietor, un aspect al Tatălui, este masculinul.

Un ecou în notă bufă al acestei situații deasupra determinărilor, alături de numele dat Sophiei de *Cartea lui Baruh*, Eden, intră într-un sonet târziu, *Ut algebra poesis*: „Uitasem docta muză pentru-un facil Eden/ Când dezlegată serii, căinței glas să-i dee,/ Adusă, corioată, o defoiață fee/ Își șchiopăta spre mine mult-încurcatul gen” (Barbu 1970: 93) („încurcatul gen” e Masculin-Femininul sau androginia materiei originare).

De ce era pentru Ion Barbu atât de important simbolul Sophia, ca munca la poemul pe care-l compunea să dureze un an, timp în care au fost realizate trei variante, apoi încă una mai târziu și o reluare în 1948 prin *Ut algebra poesis*?

În 1929, la apariția *Crailor de Curtea-Veche*, Barbu elogia romanul lui Mateiu Caragiale în câteva pagini esențiale ca introducere pentru această „carte de înțelepciune” ascunsă, căroră le dădea un titlu conținând ideea de redempțiune și de înălțare: *Răsăritul Crailor*. Totodată, relatează o întâmplare ce l-a marcat: întâlnirea în urmă cu zece ani a ceea ce el a numit „Destinul meu Cometar”, sub masca unei bătrâne smintite care, în Cișmigiu, îi acoperea trecerea de blesteme. „Mi s-a spus sau eu am botezat-o astfel – că poartă un nume ca... Domnișoara Hus [...]. Când numele ei, necesar ca o lege a minții, nu putea fi decât acela de Pena Corcodușa” (Barbu 1968: 90).

Inserând *Domnișoara Hus* în volumul *Joc secund*, autorul dedica poemul „Surorii noastre mai mari/ Roabe aceleiași Zodii/ Prea-turburatei Pena Corcodușa”. Dar în 1921, când, de la Göttingen, trimitea în țară lui Tudor Vianu poezia spre publicare, menționând că o începuse la București, el nu avea cum să cunoască de fapt *Crailor*, fiindcă romanul a fost publicat în 1926 în „Gândirea” și în volum în 1929.

Dacă *Domnișoara Hus* „concordă” cu plămuierea Penei Corcodușa e pentru că se trag de la aceeași schemă mitografică: „răsăritul”, renașterea spirituală a omului în sfera sacrului, legat, însă, de o divinitate ce apare ca entitate feminină.

Mateiu Caragiale, un cunosător al sistemelor hermetice, ocultează și în același timp revelează prin nume prezența de Sus, de nerecunoscut în mizeria și în decrepitudinea bătrânei, în aparenta ei cădere. Căci *aripa* (latinescul *penna* înseamnă aripă) și, credem, *roza*, umilul corcoduș fiind din familia rozaceelor, sunt mărci ale zeiței și simboluri de înălțare.

Înainte de Vasile Lovinescu, care în *Al patrulea hagialâk*, exegeza sa, „nocturnă”, la *Crailor de Curtea-Veche*, vedea în Pena aspectul feminin și dinamic al Principiului, *Sakti*, în planul dualității, *Văduva* (Lovinescu 1981: 137–140), Ion Barbu a subliniat funcția soteriologică a zeiței, tocmai pentru că tema dădea sens poemelor sale balcanice, altfel dominate de percepția, de o intensitate gnostică, a prezenței răului ca Somn și Moarte.

„I weep for Adonis, he is dead”, motto-ul ales poemului *Răsturnica*, vine să aducă aminte de orbirea ce nu o lasă să se vadă în preoteasa amorului și dincolo de aparențe pe neclintita Regină (Mab, la Shelley).

Într-o astfel de viziune, omul fiind prin structura sa neorânduită, dintru început în necunoaștere și păcat, numai constituindu-se parte a Alcătuirii superioare, se poate vindeca.

La rândul său, Salvatorul, pentru a-și putea desfășura compasiunea, trebuia să fi cunoscut și biruit boala el însuși.

Barbu, obsedat de „nedemnitățile” sa și a fapturii, dar și de posibilitatea de „răscumpărare a sufletelor prin marea purificare” (*Corespondență*: 222, 79), cunoașterea-nuntă, pomenită în scrisori, și pe care o recompune în poezie, a întrezărit în „Domnișoara noastră”, cum i-a spus, și în „Răsturnica”, drumul sufletului în căutarea adevăratei sale esențe, întruchipată, cu maximum de dramatism, de modelul întrevăzut: Sophia gnosticilor.

„Cunoașterea inimii este *gnosis-ul*” (Hoeller 2003: 31). Autenticitatea simplă a inițierii prin *iubire și suferință*, pe care Sophia (precum Afrodita, Psyche sau Pena) le ridicase la rangul de Principii, caracterizează „biserica vie”, de interogație și de izbăvire a eului lăuntric, și „spiritul acestor locuri”, păstrătoare ale tradiției unui „suflet vechi din răsărit” (Barbu 1968: 49) în concordanță cu energiile cosmice pe care zeita le trece asupra-i. Așa cum, în poemul dedicat lui, Isarlâkul patronat de zeiță e o mască pentru centrul nemuritor din adânc, legendara Troia.

„Neputând [clădi] în afară [...], în inimile noastre se cade să întemeiem... adâncimi soarelui netemporal”. „Căci spiritul acestor locuri a fost numit: înnoptata arătare a precupeții Pena, ridicată prin arsele vămi ale pătimirii și nebuniei aproape de Sfintele Trepte – ce flamură vreți mai vrednică de orașul vostru creștin?” (Barbu 1968: 88, 89).

Când afirma că poezia nu fructifică decât „ideile hrănite” de „straturi avare” (Barbu 1968: 78), Barbu recunoștea puternica ei condiționare din inconștient, în cazul său mai vizibilă decât oriunde în ciclul balcanic.

Și nu s-ar putea imagina o descriere mai adecvată a *Animei*, arhetipul feminin ce caracterizează sufletul bărbatului, decât prin ceea ce C.G. Jung numea *incertissima amasia* (Jung 2000: 71), cea mai îndoielnică iubită, aceea care îl hărțuiește cu spiritul „de călău” al obsesiei.

Trecută prin filtre gnostice, ea este, în poezie, „Domnișoara noastră, Hus”.

Încât, dacă scriitorul a schimbat de trei ori secvența-cadru a poemului, a fost, desigur, pentru că ea aducea – odată cu „vedenia eliberatoare”: duhul gnostic traversând metempsihotic veacurile – obsesiile, cerințele interioare ce o justificau, având, totodată, a face față dificultății de a fixa „inconsistența unei minuni”.

„Eu merg să mă întâlnesc cu chipul meu/ Și chipul meu vine să se întâlnească cu mine”, astfel este redată încercarea într-un imn din *Ginză (Comoara)*, cartea sfântă a mandeenilor.

Bătrâna Pythie din Cișmigiu îi atribuie *numele și forma*; chiar dacă îl blestemă, îl așază pe poet între cei căroră le era permisă cunoașterea și participarea la nemurire (*pneumatikoi*, la gnostici).

„Ușurința”, rătăcirile, uitarea îl fac pe om să ignore mesajul de Sus, vestirea alegerii. Îl reîntâlnește, însă, pe o cale de neevitat: introspecția inconștientă. Coșmarul, vocile fantasmatiche anunță apariția ca Umbră a Surorii, botezată, posibil, cu unul din atributele încetățenite de tradiție ale zeiței, întrucât, în *Biblie*, *hûs* (afară) este tradus prin *câmp* (DB: 237), prin extensie, pământ, un simbol încărcat de multiple promisiuni de sens.

Între varianta A, din 1921, nepublicată de poet, dar apărută în „Viața românească” din 1967 și în ediția lui Romulus Vulpescu din 1970, și varianta C, scrisă în iarna lui 1921–1922, care a intrat în ediția princeps a *Jocului secund* din 1930, varianta B, din 1922, intitulată *Buhú*, la care s-a renunțat, desfășoară, în prolog, un balet straniu, de bolgie infernală și de joc al ielelor. Cadrul era necesar pentru a pregăti „la ceas mort, când ceru-a stat” ivirea ca fantomă a Domnișoarei, o „înțoarsă”, „rod sucit/ Umbră crudă/ Gheme de târziu și trudă” (Barbu 1997: 201).

La fel cum, în *Pistis Sophia*, se face auzit din materia opacă glasul morții: „Ajuns-am precum un demon oarecare ce sălășluiește în materie și în care lumină nu se află” (*Pistis Sophia*: 87).

În varianta preferată de poet, prologul transformă obscuritatea morții, legată de „ceasul rău” dat Domniței, în priveliștea transmutației de destin. Aceasta e sugerată de trecerea de la negrul (sau *Nigredo*) adus de solul celui alt tărâm, „chipul coabe” (se poate ghici: al Corbului), la atributele lui Mercur, purtător, ca mai târziu, în *Veghea*, al transformării mistice – cel care desface și încheagă („cheagul alb, lăsat din seară”, în poezie).

În mandeism, Nbu, planeta Mercur, se identifica cu Isus (Puech 2007: 221). Încât, exorcizarea nopții-moarte și sacrificiul *grăului* se leagă de prezența mântuitoare, chiar dacă nerecunoscută, a Corbului-Mercur-Isus: „S-a-îmbuibat în seara grasă/ Și s-a dus/ Ceasul rău,/ Ceasul tău, Domniță Hus!”.

Cu „Peste inimi/ Către seară/ Atârnat:/ Chipul coabe”, ceasul ce bătea din moarte se referă, în aceeași măsură, la nefireasca Hus, Domnița-Strigă („Carnakși, Mașală!” – Doamne ferește!, în turcă), ca și la omul care, locuit de moarte, permite vedeniei să-și croiască drum.

Posibilitate de sugestii profunde pentru un scriitor care concepea „oniricul ca domeniu posibil al poeziei” (*Correspondență*: 115) și îl lega de reprezentarea omului „prin umbra sa”, procedeu pe care pune preț și îl elogia regăsindu-l în proza lui Oscar Lemnaru.

Cadrul înscris în irizările de vis și supranatural folcloric legate de peregrinarea sufletului lipsește în varianta apărută după moartea autorului.

Fără acel *guignol* de umbre din versiunile deja citate, începutul poemului se concentrează acum asupra relației dintre „domnișoara noastră” și dublul său, omul. Care, construind celei în neodihnă, „prea turburatei” Hus, o „casă” în cuvânt, reexaminează taina ce i se prezintă, propriul suflet și legenda poeziei prin unica justificare și valoare recunoscută de Ion Barbu actului de creație: aceea de a *participa*, de a *locui* „în chip poetic” în sacru, „înviind” pământescul „în și mai înalte lumini” (Barbu 1968: 52).

Aceasta e și versiunea de la care am pornit în analiza poemului, neignorând paralele necesare cu toate formele existente.

Formulei, apropiată ritualului gnostic, care organizează după treptele lui („Ceas de seară/ Prezentare/ Vaduri și alaiuri/ Cuvinte de îmbărbătare/ Aur netemporal/ Chemarea mosorului”) poemul din *Joc secund*, i se preferă, în forma nepublicată, o concizie simbolică: care neînlăturând referențialitatea gnostică o face să se absoarbă în atmosfera brăzdată de motivele ei evocatoare.

Dureroasa notă generală de pierdere a spiritului, pe care implicarea în lume – beție, somn, uitare – îl obnubilează, este redată de leitmotivul *târziu*, precum în *Pistis Sophia*: „Doamne, în ce fel sufletele vor întârzia în afară și în ce chip vor fi acestea curățite?”. Și tot în *Pistis* aflăm: „Cei ce se aflau pe nisipul uscat li s-a dat să bea [...] din mâna Celui Preaînalt” (*Pistis Sophia*: 62, 147).

Și la Ion Barbu „nisipul” e semnul pustiirii, iar dulapul, amintit doar ca termen al unei comparații, conduce către imaginile cu conotații thanatice, precum pânțele și

sicriu, descrise de C.G. Jung în *Métamorphoses de l'âme et ses symboles* (Jung 1993: 402).

Uscat, neroditor, îndurerat, atributele lumii și ale omului răspund ca într-un joc de oglinzi *Nigredo*-ului încrustat în trupul „fizic” al apariției. Murdărie, nebunie (alchimia chineză compară *plumbul* sau faza neagră a Operei cu un nebun îmbrăcat în zdrențe – Jung 2000: 143), o „gură” amenințătoare, pasul ce pecetluiește „huma”, pasul unei ființe fără de gen ori, poate, târâșul greoi al sufletelor rupte din bezna morții: „Hei, e Domnișoara Hus.../ Nimeni alt’... Privește-o bine:/ Rea, coclită de Apus,/ Cu tot frigul nopții-vine!”.

Jocul *prezență/absență*, infuz în structura poemului și în întreg ciclul, este legat de viziunea asupra omului, adevărat *nod* de materie și spirit, o structură duală sau de „pereche”, cum explică Plotin într-una din *Enneade*. Eul momentului nu e cel adevărat, spunea, căci „înaintea de nașterea noastră noi am fost în acel suflet: acolo am fost oameni și, câteodată, și zei, suflete pure și inteligente unite cu întreaga ființă” (Plotin, *Enneade*, VI, 4, 14; după Hadot 1998: 56). Mersul numit de Plotin cu epitetul ce va deveni cheia din metafora artei la Ion Barbu, *invers*, mersul către izvorul Dumnezeirii și luarea în posesie a scânteii de la el, nemuritoare, se însoțește de un fel de absență, cum este aceea a imaginii din oglindă.

Mântuirea prin deducerea sau abstragerea „din ceas”, în *Joc secund*, mărturie, mod clar al Spiritului, stă alături de mântuirea rituală, mijlocită de un Salvator, din ciclul balcanic; *prezența* este aici epifanică, dar, prin aceasta, fantomatică.

Portretul Domnișoarei „cu picioare ca pe fus,/ Largi șalvari/ Undeva”, pare a se înscrie în real. Dar în care „real”? „Pentru ea cinci feciori/ Procopsiți (ah! beizadele),/ Au tăiat alți cinci feciori/ Ce-i făceau la bezele./ Și-au danțat cinci feciori/ Procopsiți, la ștreangul furcii/ Ea danța/ Acană/ Cu muscalii și cu turcii”.

Poate fi realul de deasupra realului, *quinta essentia*, unitatea spirituală a creației, dincolo de vizibilul tetraedei.

Din tenebrele exteriorității („exterioritatea fără leac”, „zidirea în noi”, de care Barbu vorbea în scrisori, *Correspondență*: 262) se poate ieși, afirmă *Pistis Sophia*, „prin mijlocirea unui Drept care să celebreze cel mai înalt mister al Inefabilului pentru sufletul temporar damnat” (Culianu 2004: 246). Și acesta, înălțat până la Fecioara psihostatică de Lumină, poate întrezări mântuirea.

Dreptul se dovedește un Salvator dacă își asumă prin sacrificarea aspectelor întunecate ale firii pământești împlinirea individuală ce-l face apt pentru jertfa finală: a purta suferința opuselor și crucea unificatoare pentru omenirea întreagă. „Și-au danțat cinci feciori procopsiți”, precum Shiva, zeul indian al Creației și transformării materiei.

Esenienii, comunitatea eshatologică, își întipăreau pe frunte litera *Tau*, nume al Domnului (*tau* era echivalentul grecescului *omega*) și siglă a spânzurătorii.

Inițiatul (alt chip al său, aici unul în „cinci” – cinci, număr nupțial și simbol al omului – „cuconi” sau fii „ce *urcau* la vârful furcii”, este *spânzuratul*, după *Tarot*, posesor al științei oculte) era chemat să dea viață tehnicilor spirituale și cunoașterii mistice. „Vezi că... Domnișoara Hus.../ Când te-alege-odată mire/ Pe suveică ori pe fus/ Pică drept la întâlnire”.

Deși a existat în mai toate religiile vechimii, căsătoria cu divinitatea a devenit o constantă a misterelor, păstrată la noi de credințele și riturile folclorice sub forma *nunții mortului*.

Iar *unio mystica* sau taina împărtășirii – evocată magistral de cunoscutul *Imn al perlei* – figura ca act sacru pentru toate comunitățile gnostice: „cei vii, adică sufletele pneumatice” (*Imnuri*: 81), intră împreună cu „Fecioara” în Pleroma, reînviind în Trup de slavă, lumină din Lumină. *Cântecul de nuntă al Înțelepciunii* din *Faptele lui Toma*, prezentând-o ca taină păzită pentru ca la ea să ajungă numai cei „înduhovniciți”, dă glas, totuși, unei tâlcuiri simbolice: „când vor veni, vor trebui să-și lepede veșmintele și vor deveni Miri, căpătându-și adevărata lor Bărbăție prin Duhul Feciorelnic” (*Imnuri*: 84).

Fecioara, chip al materiei primare (Kerényi 1994: 234), cea de neîmpărțit după sex și formă, pură și de rang divin, este și realitatea invizibilă din spatele laturii „laice”, Domnișoara sau Domnița din poem, prezență in-formată încă o dată prin umbra de *unheimliche* a Sophiei.

Ambiguitatea adusă de arhetipul Înțelepciunii fecioare devine sursa unei poeticități rituale, plină de farmec în învestirea ei, nu numai exterioară, cu duh balcanic.

O altă posibilitate conținută de fondul original, generatoare în poem a unei amfibologii, cu multă îndrăzneală exploatată de poet pe direcția șocului în interpretare, este excesul și senzualitatea (sau nesațul de nepotolit al naturii) ilustrate prin figura hetairei.

De la prostituția sacră a Antichității la Sophia, numită de gnostici Desfrânata (iar legenda face ca Simon Magul să o descopere pe Elena-Sophia într-un bordel din Tyr), Barbelo sau Sămânță (întrucât captează de la puterile cosmice semintele Luminii divine), Prunikos, însemnând chiar „poftă”, la Prostituata sau haosul materiei, în viziunea alchimiștilor, adusă prin *Ars Regia* la starea de Fecioară, Ion Barbu urmează aceeași linie a părăsirii imediatului în favoarea prezenței subtile, simbolice.

„Domnișoara”, ca Ursitoare, prezidează devenirea într-o ființă a omului, nu altfel decât zeița cu fus găsită la Troia: firul tors îl leagă de centru pe rătăcitul în lumea „labirint al relelor”, cum îi spunea un imn naaseean, suveica îl prindea în țesătura creatoare a cosmosului, iar flagelarea, prezentă în riturile de inițiere – un document fascinant este fresca de la vila zisă „a misterelor”, descoperită în Pompei –, era echivalentă morții purificatoare (Mircea Eliade, *Misterele orfice la Pompei*, în Eliade 1993: 214), sacrificiu prin care inițiatul putea cunoaște hierogamia salvatoare: „De nu-i fi cum vrea: supus.../ Pieri!... Gârbaci de platin are/ Nestrujit, la vârf adus,/ Și ți-l frânge pe spinare./ Vezi că... flori mai scumpe... nu-s...”.

Alt sacrament evocat înșelător, căci numai pe fața lui profană, este închis în „danțul” Domnișoarei „noastre”: „Ea... zburda cu vre un Rus/ Ori juca, pe sus, cu Turcii”.

Extaz mistic sau exorcizare a fixității legate de trup pentru ca sufletul să ajungă, cu vorbele lui Nietzsche, „dănțuitor ca orice spirit” (Nietzsche [1997]: 10), dansul reface ritmul perpetuu al vieții ieșind și intrând în moarte și constituie o

formă de inițiere vie. Orfeu era prezentat de Lucian dansând (Sorel 1998: 133), misterele eleusine se concentrau asupra revelației prin intermediul dansului (Kerényi 1994: 222, 233), Sophia urma mișcarea cosmică a *Charis*-ului, care este dans, gnosticii reprezentându-și-l chiar pe Iisus prins în hora apostolilor în noaptea tragică a Jorii Mari (Hoeller 2003: 175).

Dansul domnișoarei Hus, evocat de o strofă cu sonoritate rotitoare și simbolică, în măsura în care pasul devine marca sensului, se dovedește emblemă a aspirației spre „mai sus”, dincolo de rătăcirea în nebunie, derizoriu, neînțelegere.

Laturii thanatice cuprinse de „danț”, în forma lui de creștere și descreștere a viului, i se dă mai mare dezvoltare în varianta din ediția princeps: „Mână tot către Apus!/ El te schimbă-în humă verde/ El milos de lin și-a pus/ Mâna-i verde/ Să-ți dezmierde/ Și grumajii tăi umflați/ (Ce șerpi tari, cocliți de bale/ Mai cocliți ca șerpilor frați/ Din grădini municipale)/ Și picioarele în coji/ Numai noduri, numai dăre,/ Unde ani și ger, răboj/ Încrăstare: cu satăre!”.

Legătura dintre Fecioară și Șarpe sau dintre Înțelepciune și forțele instinctului, din care ea, dincolo de „sfâșietoarea ruptură” (purată și de *Pithia* lui Paul Valéry), se ridică, a existat cu diverse înfățișări în toate religiile vechimii.

O strălucită imagine a ei, datând din secolul al XII-lea, este Eva, sculptată pe portalul catedralei Saint-Lazare din Autun în forma șarpelui.

Ca expresie a complexității și ambiguității personajului, natura reptilă îi este atribuită Domnișoarei Hus odată cu „grumajii umflați... șerpi tari, cocliți de bale”. Funcția echilibrării între aspectul distructiv, chemat în minte de „cocleala” și balele amare, de venin, și cel vindecător, conținut tot în el, este redată de ideograma șerpilor încolăciți de pe caduceul lui Hermes, sinteză htono-uraniană, trecută în structura însăși a omului (și reluată, cu formele golite de sacru, de „șerpilor frați” împietriți decorativ în fântânile parcurilor), pe care „Domnișoara” o reprezintă.

Metafore de mare forță a cruzimii (coji, dăre, noduri, ger, satăre) o așază pe Domniță într-o degradare a timpului ce corespunde închiderii Sophiei în materie și în moarte, într-un moment în care singurul act eficace de răscumpărare a acestei imagini sacre a Vieții și a sufletului se refugiase în „dreapta credință de la Răsărit”, unde, susținea Ion Barbu, Dumnezeu e „implicat în lucrarea uneltei lui căzute” (Barbu 1968: 92).

Australianul John Noyce, cercetător al istoriei religiilor din Asia de Sud, afirma în studiul *Divinul feminin. Viziuni și profeții în tradiția sapiențială*: „primele viziuni despre Sophia, cele așa-numite gnostice, au fost respinse de tradiția creștină principală, care a identificat din ce în ce mai mult pe Sophia cu Iisus Hristos ca Logos. Deși înlocuită, imageria timpurie care avea ca obiect Sophia a rămas o parte din tradiția creștină, mai ales în Răsărit, unde împăratul Constantin a ridicat o biserică în Constantinopol pentru Hagia Sophia (Înțelepciunea Sfântă) la începutul secolului al IV-lea” (Noyce 2010: 99–100).

După convertirea Rusiei la creștinism, în 988, biserici importante din Kiev și Novgorod au purtat hramul Sfintei Sophia, iar francmasoneria rusă a fost atât de mult influențată de teosofia germană centrată pe imaginea Înțelepciunii-Fecioare

(Susso, Böhme, Gichtel, Oetinger), încât organizatorii unui cerc böhme-ist din Moscova au fost arși ca eretici în 1689 și la 1825 biserica a dispus interzicerea și confiscarea scrierilor lui Jakob Böhme (Noyce 2010: 107).

O trimitere, subterană, desigur, la această tradiție păstrătoare de sensuri esoterice și morale se întrevide în spirala dansului Sophiei-Hus, ce captează în egală măsură pe turci și muscali și, poate, pe inițiați (ca în „Învârti și ea, cu-un Rus”), și pe cei rămași în necunoaștere (însemnați, în poezie, cu calificativul de „turci”). Așa cum, pentru filosoful Vladimir Soloviev, care a notat viziunile sale cu Sophia în poemul *Trisvidania* (1898), în vedenia ei se unesc „cerurile” și „adâncimile”. „Ea danță/ Acană/ Cu muscalii și cu turcii/ S-a rotit și ea... mai sus/ La un bal de altă dată/ Și-a rămas cu gândul dus/ Și cu trena demodată/ Învârti și ea, cu-un Rus/ Balul fără de țimbale/ Azi... se-nvârte, șubred fus/ Prin grădini municipale”.

Sufletul desăvârșit în cunoaștere, putând să „vadă”, peste figurația din afară, peste înfricoșătorul „dincolo”, peste limitare și „zid”, Realitatea neclintită, va ajunge să celebreze alături de Fecioară intrarea în „Casa Vieții”: „Vino, Domnișoară Hus,/ Că pornim la drum, departe./ Acolo, de brațul meu,/ Nimeni nu te va atinge;/ te voi duce-așa, mereu./ Săltăreață ca o minge”.

Motivul ritmat cu obstinare și menținut în ambivalența ce îl leagă de Domnișoară și, deopotrivă, de brațul care o susține, precum un *filius philosophorum*, figură ce în procesul alchimic se substituie materiei prime și materne, este *saltul*.

„Săltăreață ca o minge”, „când călcâiul saltă, minge” (corpul eteric, corp eliberat, a putut fi imaginat ca o minge; Steiner 2002: 34) – „saltul îndrăznit” este, în concordanță cu sensul păstrat de una din variantele poeziei, „salt de gând” (Barbu 1997: 208), un „vis” al divinității din adâncul căderii.

Dacă există rezerve față de suprapunerea de imagini dintre prea-turburata Domnișoară Hus și împătimita, dar cereasca Sophia, această parte a poemului ar trebui să le spulbere, pentru că, alături de idealul înălțării, mai intens dorit de cel căzut în păcat, introduce viziunea urcușului spre desăvârșire ca „trecere prin elemente”.

Per omni vectus elementa remeavi este o doctrină mai veche, întâlnită în misterele lui Isis și papirusurile magice din Egipt, dar care a fost fixată printr-un bogat ceremonial de scrierile gnostice. F. Cumont atrage atenția asupra conservării motivului în apocrifele creștine și în bizantinism, iar cercetătorii români, asupra filierei bogomilismului sud-dunărean, prin care gnosticismul arhaic și-a trimis scenariile în credințele populare ce redau călătoria mortului și trecerea vâmlor văzduhului.

„Continuitatea între scrieri care fac parte din Biblioteca de la Nag Hammadi și tradițiile antologate de Olinescu și Marian în ce privește destinul post-mortem al sufletului omenesc este frapantă”, scria Silviu Lupașcu (Lupașcu 2004: 73).

De la temnița pământeană ziduri se ridicau până în Ogdoadă, orbita fixă, cea mai înaltă, a opta, deasupra astrelor „rătăcitoare”, în număr de șapte. Lumea infraceastă, la gnostici, era populată de arhoni (cuvântul grecesc pentru conducători „mărunți” (Hoeller 2003: 25), reluat cu acest înțeles de Barbu), vameși, de ființe teriomorfe cu nume bizare pe post de gardieni și, pe urma misterele, parole sau

cuvinte de trecere (Culianu 2004: 165) erau transmise pentru a-i face îngăduitori pe cântăritorii *bagajului* și pe paznicii porților și punților.

Fantasticul terifiant al acestor viziuni ascundea interogațiile sufletului care trebuia să se despartă de partea sa pieritoare, „despuindu-se de ceea ce produsese armătura sferelor” (Bonnardel 1992: 34) și frica ce însoțește intrarea într-un spațiu sacru. În poem apare însă mult atenuat în virtutea promisiunii euharistice⁵, mereu prezentă.

Reducând gestul la simbol și menținând esența ritualică, Barbu a reușit, odată cu selecția atentă a simbolurilor, să substituie neîndurarea și povara printr-un joc indolent de umbre pe un fundal (paravan) de bălci balcanic: „Te voi duce-așa mereu [...] Pe la praznice, la nunți/ La comedii, ori prin Hale,/ Unde-încap și mai mărunți,/ Unde-ți place Dumitale./ O pica... și vreun ban (paraua de răscumpărare: „că nu vei ieși de acolo până nu vei fi dat cel din urmă bănuț” – Matei, 5, 26),/ Un ardei, un cap de pește (în creștinism, alături de *pâine*, *peștele* e semnul participării mistice)/ – Zer ne-o da câte-un cioban (Sophia era numită în imnurile gnostice „oaia răătăcită”, Isus apare, după *Ioan* 10, 11, ca Păstorul cel bun)/ Și-ți trăi... împărătește”. Sau „Sună noaptea, fund de tuci./ Tu ajungi, încaleci zidul (sufletul lumii „exilat dincolo de zidurile plenitudinii divine” – Culianu 2004: 124 – face drumul invers),/ Scoți din traistă trei lăptuci/ Pâinea oacheșă ca blidul”.

„Lucrurile zămislite”, a susținut Plotin, crezând că pot atinge Principiul, nu fac decât să se „agăte” de el. „Suntem cu el și suntem suspendați de el” (după Puech 2007: 105–106) cu „ațe de paiețe”, ca în poem.

În schimb, Magna Mater, Pistis Sophia, Domnișoara puteau slobozi spiritele, și pe cele neformate, și pe cele legate ori bântuite (trântiții în cărcei) de patimă, de spiritul contrafăcut încuibat lor de arhonții răzbunători și, în același timp, să se elibereze de demonii interiori⁶ („câinii droaie”) în virtutea iubirii iubitoare a aproapei, dumnezeiasca *caritas*. Aceasta este esența Domniței, și nu iubirea degradată a unei *fille de joie*. Ea este cea care primește, precum Magna Mater, în brațele ei sufletul pierdut „ca pe un copil întors dintr-o călătorie îndepărtată” (după Culianu 2004: 242): „N-ai tu paji/ Cu obraji jupuți:/ Copii primiți?/ Și curteni/ Mărgineni:/ Toți cu ațe/ De paiețe?/ Când te vād, vin pe rând: Uscăți, tremurând.../ După colț te pândesc/ O! ce mai scai prostesc/ (Scai de drum)/ Numai... vezi... nu știu cum/ Se-aleg ei:/ – Tot din cei/ Legați cu tei/ Tot din cei/ De mi-i trăneste/ În cărcei/ «Doamne ferește!»”.

Mitologemul Sophia, nerecunoscut, susține ambiguitatea personajului și a întregului poem.

Alături de iubire, o cale de revenire la întreg este căința. Omul regenerat este „omul căinței” în *Imnurile gnostice*, la fel în *Hus*, ori în reluarea motivului Sophia din ocazionala *Ut algebra poesis*: „Când, deslegată serii, căinței glas să dea [...] o

⁵ Clement Alexandrinul 1999: 19: „Pentru obținerea mântuirii [...] există cinci sacramente: botezul, răscumpărarea, mirungerea, gnoza, *euharistia*”.

⁶ *Imnuri*: 35: în Oracolele caldeene, „câinii” reprezintă un termen tehnic pentru o anumită clasă de „daimoni”.

defoiață fee”. Pentru a-și răscumpăra păcatul, Sophia rostește, conform mărturiilor gnostice studiate de Stephan A. Hoeller, douăsprezece pocăințe și invocări magice ale Luminii.

Lamentațiile și rugăciunea domnișoarei Hus cer, la fel, pe mirele Hristos prin care Ea să îmbrace Veșmântul luminii: „Și tu te plângi că Cel-de-sus/ N-are grijă de sărace/ Că ți-e trupul frânt, răpus:/ Nu e nimeni să-l îmbrace”. În poem, iertarea de Sus îi este acordată celei ce a iubit prea mult („Fruntea Cerul ți-a-închinat”), dar, după ultimul cer (gnosticii îl imaginau ca o sită ce lasă în opacitatea nopții să se străvadă puncte din lumina adevărată și ascunsă: „cerul înstelat/ Ca prin sită parcă ninge” e și imaginea din *Hus*), veșnicia se arată împietrită și din natura morții. Ceea ce atrage imaginea Țiganului Aurar, Soarele negru, Soarele psihopomp cu care ne-a familiarizat versul de bocet din folclor („Soare, soare, mă rog ție./ Mie să-mi dai măturie/ Cum să-i slobod apele./ Și să-i dau luminile/ Să-i plătesc și vămile” – Laurențiu 1998: 142–143) și pe care o vom regăsi în *Ritmuri pentru nunțile necesare*: „Trage porțile ce ard/ Că intrăm să ospătăm/ În camera Soarelui/ Marelui/ Nun și stea”.

Că gnosticismul s-a servit de magie pentru a forța barierele dintre lumi este explicabil întrucât a absorbit o mare cantitate de credințe păgâne.

Mircea Eliade, studiind complexul *legării* (vrăjitorie, fir, fus, legătură), a ajuns la concluzia că importanța pe care a dobândit-o în context magic, metafizic, inițiativ, religios se datorează încărcăturii lui simbolice: omul recunoștea aici un arhetip al situației sale în lume (Eliade 1994: 147).

Budismul a practicat consecvent smulgerea din iluzia cosmică, *māyā*.

Gnosticii au numit lumea de jos, lumea sclaviei, din cauza farmecelor pe care, după Plotin, materia le țese pentru a-l atașa de ea pe om, încât mântuirea decurgea firesc din „ruperea vrăjilor” (după Puech 2007: 111). Și din mișcarea *inversă*, către realitate și ființă, echivalentă „dezgolirii totale” sau separării de ceea ce este străin Sinelui divin.

În sfera unei înțelegeri congenere se situează și Salvatorul salvat din poezie, Domnișoara Hus, când „iubește” un „spart descântec din fetie”. Toată această ultimă parte a poemului, intitulată *Chemarea mosorului*, e uluitoare prin perfectă simbioză dintre fundalul gnostic, idealul soteriologic de renaștere în lumea spiritului al autorului și puterea magică a descântecului folcloric.

Magia *Chemării*, ca, în genere, magia, nu poate fi separată de forța cuvântului; invocația, imprecizia, onomatopeea joacă, aici, rolul „cuvintelor barbare” din mantrele orientale, imaginea este atotputernică și izbitoare, urmărind o schimbare în starea ființei.

Iată un descântec de „întoarcere” din colecția lui G.Dem. Teodorescu: „I-a ieșit/ Și s-a ivit/ O femeie destrămată/ Dintr-o casă blestemată/ Cu strecurătoarea/ Și cu donița în mână/ Rea fermecătoare/ Rea deochitoare” (Teodorescu 1982: 441).

Repetiția și ritmul circumscriu o obsesie pe direcția răului.

La Barbu, într-o geneză de proporții cosmice, se întretaie simbolică morții (luna, căminul celor duși, steaua căzătoare, semnul sfârșitului, „vămile pustii” și pedepsele iadului pentru pierderea în păcat) și simbolică unei renașteri, descifrabilă

în „să-l întoarcă de-a-ndărate”, adică în locul unde a fost înainte; întoarcere condiționată însă de experiența materiei, căderii, morții.

Rodia, smulsă din focul interior și regenerator al pământului, asimilată vulvei, dar și femeii transcendente, când e Fata din Rodie (Lovinescu 1981: 138); lemnul, în greacă denumea materia, *hyle*, însă a devenit „lemn de leac” ca imagine a arborelui vieții și prin cruce; laptele, substanța nemuririi pentru orfici; lingura, prin capacitatea de a conține, sunt toate semnele unei atare interpretări.

„Bu hu hu... la luna șuie/ Să-l aducă pe-o gutuie;/ Ori de-o fi pe-o rodie:/ Buhuhu... la zodie./ Hu... la Leu (*Pistis*: „Nu lăsa această putere cu chip de leu să-nghită puterea mea” – *Pistis Sophia*: 75) și hu la Rac (Soarele negru, cu mersul înapoi, ca racul – Jung 2000: 136)/ Să-l îmbie cu-un arac/ Huhu... Scorpiei surate (Sângele ei e regenerator – vezi Kernbach 1989: 528)/ Să-l întoarcă de-a-ndărate./ Că mi-l prinde de picior/ Căinele răcător... (Diavolul, un familiaris – Jung 2000: 137, 138)// Și-încă-o dată prin mosor;/ Doar i-o da mai mult îndemn/ Coadă lingurii de lemn/ (Lemn de leac)/ Doar l-o-întoarce: berbeleac./ Berbeleac și vâlătuc/ Pe ibovnicul uituc!”.

Prin invocația, trasă după modele din folclorul magic, pentru a provoca puterile și a aduce în ființă pe „uitucul” ibovnic de Dincolo și ritual de purificare, destinat smulgerii „pâclei” ce acoperă hotarele adevărului, norul-noapte-moarte în facere dureroasă „prin țărână” îl eliberează „de sub nori și câmpuri”, se spune într-o variantă, pe acest *Ales*, „vărut în alb de lapte”.

Albul în Marea Lucrare alchimică înseamnă învierea (Jutin 1992: 94); cu aceeași speranță pe stelele morților, la orfici, figura inscripția „Iedule căzut în lapte” (băutura nemuririi); între țărâmurii, Calea Lactee era drumul misticilor.

Însă nu din turma sufletelor neliniștite, de moroi sau strigoi, chemarea mosorului sau țesătura farmecelor l-a eliberat pe El. Scriitorul se sprijină pe credințele poporului, le împrumută, pentru că o apariție trasă din neant are nevoie de un alt fel de spațiu decât cel ce susține contururile cotidianului.

Cu ajutorul tradiției, realizează, însă, o nouă *mise en abîme*: acest înstrăinat de lume recuperează natura incoruptibilă, încât putem vedea în el, odată cu gnoza, partea divină din om, spiritul, imaterial, dar real, și, totodată, pe cel care revelează Spiritul Suprem al Tatălui ascuns: Iisus, fiul.

Este concepția lui Origen, care vedea păstrându-se în resurrecție substratul material într-o formă glorificată, de corp spiritual, „ca forma lui Iisus”.

Este viziunea setiană, conform căreia Hristos „a coborât” în lume întâi „îmbrăcându-și Sora” în Nuntă (*Evanghelii*: 19), dar totodată a „întors” legătura arhonților „pentru mântuirea tuturor sufletelor” (*Pistis Sophia*: 61).

O poezie din ciclul *Joc secund*, *Aura* sau *Epitalam* (cântec de nuntă), îl arată, de asemenea, pe Salvator ca Mire al sufletului pe baza unei dualități, absolvită în transcendență, care e chiar binomul Sophia–Iisus, așa cum apare el și în imnurile gnostice: una și aceeași persoană – sinele inferior și sinele superior, în sfera „Marelui Sine” (*Immuri*: 114): „Mire, văzut ca femeia,/ Cu părul săpat în volute/ De Mercur cumpănit, nu de Geeă,/ Căi lungi, înapoi revolute;/ La conul acesta de

seară./ Când sufletul meu a căzut/ Și cald, aplecatul tău scut/ Îl supse, ca pata de ceară./ Crescut, între mâini ca de apă./ Ce lucru al tainei cercai?/ Sub verdele lumilor plai/ Arai o lumină mioapă”.

Identificarea acelorași imagini-mitologeme în *Hus* și în *Aura* este de ordinul evidenței: ceasul de ceară al absolvirii de păcat se desfășoară sub patronajul corbului, un chip al lui Mercur, așa cum în inițierea mitraică *Korax* (corbul) corespundea planetei Mercur și Mercurului, Mirele salvator (vezi Culianu 2004: 109).

Țintirea esențelor conduce gândirea spre un tărâm al fantomelor. „Lași orice limită spre a deveni ființa universală. Mulțumită acestui abandon ființa universală e prezentă”, observa Plotin (*Enneade*, V, 5, 12, după Puech 2007: 110); sămânța pusă de Logos în sufletul ales „e o izvorăre de îngeresc”, pretindea Valentin; Platon însuși închipuia Universalele ca particulare fantomatice (Robinson, Groves 2001: 79).

Ceea ce nu se poate înțelege se exprimă în forma paradoxului impenetrabil, în fantastic și în mit.

E și cazul poemului până la urmă „fără obiect”, cum dorea Ion Barbu, chiar dacă desfășurarea ca de cântec bătrânesc înseamnă personaje, acțiuni și cadre. Pentru că, într-o structură baladescă, el a reușit să prindă mișcările unui suflet pentru care mântuirea era o trăire otrăvitoare, violentă, iar suprema ei asumare îl conducea la un punct de referință din afara realului.

Astfel, translări fantastice și simbolice in-formează fațada de lume balcanică până într-atât încât, cu cuvintele lui Goethe referitoare la o operație alchimică, culoarea se arată o „vopsea înscrisă în substanța din care e constituită materia” (după Sédillot 2009: 160). Este aceasta reușita unuia dintre cele mai fascinante poeme din literatura noastră.

Vocea „neobișnuitei” populații gnostice se face auzită în poem, dar suprapunerea Sophia-Hus e până la urmă un mod hermetic de a da o metaforă lărgită a lumii și omenescului prin implicarea Naturii și inferiorului în Superior și transcendent, temă odată cu care „balcanismul” se arată ca spațiu al unei provocări spirituale.

Și nici puterea magic-transformatoare a poeziei nu a fost lăsată pe ultimul loc, ea fiind calea prin care mitul și sacrul devin spațiul deschis „locuirii în chip poetic” a omului.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu 1968 = Ion Barbu, *Pagini de proză*, ediție îngrijită și prefață de Dinu Pillat, București, Editura pentru Literatură.
 Barbu 1970 = Ion Barbu, *Poezii*, ediție îngrijită de Romulus Vulpesu, București, Editura Albatros.
 Barbu 1997 = Ion Barbu, *Opere*, I, ediție îngrijită și prefață de Mircea Coloșenco, Cluj-Napoca, Editura Echinocțiu.
 Bonnardel 1992 = Françoise Bonnardel, *Hermetismul*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura de Vest.
 Burkitt 2008 = Francis C. Burkitt, *Biserica și gnoza*, ediție îngrijită și traducere de Alexandru Anghel, București, Editura Herald.

- Cifor 2000 = Lucia Cifor, *Poezie și gnoză*, Timișoara, Editura Augusta.
 Clement Alexandrinul 1999 = Clement Alexandrinul, *Gnoza și gnosticii*, traducere și prefață de Lucian Grozea, București, Editura Paideia.
Correspondență = Ion Barbu în *correspondență*, ediție îngrijită Gerda Barbilian și Nicolae Scurtu, București, Editura Minerva, 1982.
 Culianu 1998 = Ioan Petru Culianu, *Arborele gnozei*, traducere de Corina Popescu, București, Editura Nemira.
 Culianu 2004 = Ioan Petru Culianu, *Experiențe ale extazului*, ediția a 2-a, traducere de Dan Petrescu, prefață de Mircea Eliade, postfață de Eduard Iricinschi, Iași, Editura Polirom.
 DB = *Dictionar biblic*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1995.
 DCE = *Dictionnaire critique de l'ésotérisme*, sous la direction de Jean Servier, Paris, PUF, 1998.
 Eliade 1993 = Mircea Eliade, *Arta de a muri*, ediție îngrijită de Magda Ursache și Petru Ursache, prefață de Petru Ursache, Iași, Editura Moldova.
 Eliade 1994 = Mircea Eliade, *Imagini și simboluri*, traducere de Alexandra Beldescu, prefață de Georges Dumézil, București, Editura Humanitas.
Evanghelii = *Evanghelii gnostice*, traducere și studiu introductiv de Anton Toth, București, Editura Herald, 2007.
 Grozea 2001 = Lucian Grozea, *Gnoza. Jocurile ființei în gnoza valentiniană orientală*, București, Editura Paideia.
 Hadot 1998 = Pierre Hadot, *Plotin sau simplitatea privirii*, traducere de Laurențiu Zoicaș, prefață de Cristian Bădiliță, Iași, Editura Polirom.
 Hoeller 2003 = Stephan A. Hoeller, *Gnosticismul*, traducere de Daniela și Agop Bezerian, București, Editura Saeculum.
Immuri = *Immuri gnostice*, traducere și prefață de Simion Voicu, comentarii și note de G.R.S. Mead, București, Editura Herald, 2010.
 Jung 1993 = C.G. Jung, *Metamorphoses de l'âme et ses symboles*, préface et traduction d'Yves Le Lay, Paris, Georg Editeur.
 Jung 1996 = C.G. Jung, *Psihologie și alchimie*, II, traducere de Maria Magdalena Angelescu, București, Editura Teora.
 Jung 2000 = C.G. Jung, *Opere complete*, 14/I, traducere de Maria-Magdalena Anghel, București, Editura Teora.
 Jutin 1992 = Serge Jutin, *Alchimia*, traducere de Mihaela Pasat, Timișoara, Editura de Vest.
 Kerényi 1994 = K. Kerényi, *Fecioara divină*, în C.G. Jung, K. Kerényi, *Copilul divin. Fecioara divină (Introducere în esența mitologiei)*, traducere de Daniela Lițoiu și Constantin Jinga, prefață de Adriana Babeți, Timișoara, Editura Amarcord.
 Kernbach 1989 = Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, prefață de Gh. Vlăduțescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Laurențiu 1998 = Florica Elena Laurențiu, *O carte a morților la români*, Iași, Editura Timpul.
 Lovinescu 1981 = Vasile Lovinescu, *Al patrilea hagialâk*, București, Editura Cartea Românească.
 Lupașcu 2004 = Silviu Lupașcu, *Cercul apropiării, cercul îndepărtării*, Pitești, Editura Paralela 45.
 Nietzsche f.a. = Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, traducere de George Emil Botez, București, Editura Antet, f.a. [1997].
 Noyce 2010 = John Noyce, *Divinul feminin. Viziuni și profeții în tradiția sapiențială*, traducere de Monica Medeleanu, București, Editura Herald.
 Petrescu 1993 = Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu și poetica post-modernismului*, București, Editura Cartea Românească.
 Philon din Alexandria 2002 = Philon din Alexandria, *Comentariu alegoric al Legilor Sfinte după Lucrarea de șase zile*, traducere și introducere de Zenaida Anamaria Luca, București, Editura Paideia.
Pistis Sophia = *Pistis Sophia* (Cățile I-II), ediție îngrijită și traducere de Alexandru Anghel, București, Editura Herald, 2007.
 Puech 2007 = Henri-Charles Puech, *Despre gnoză și gnosticism*, traducere de Cornelia Dumitriu, București, Editura Herald.

- Rahn 2010 = Otto Rahn, *Cruciada împotriva Sfântului Graal*, traducere de Marius Chitoșcă, București, Editura Curtea Veche.
- Robinson, Groves 2001 = Dave Robinson și Judy Groves, *Platon*, traducere de Raluca Maria Schidu, București, Editura Curtea Veche.
- Sédillot 2009 = Carole Sédillot, *Secretele alchimiei*, traducere de Catrinel Auneanu, Pitești, Editura Paralela 45.
- Sorel 1998 = Reynald Sorel, *Orfeu și orfismul*, traducere de Florica Bechet, București, Editura Teora.
- Steiner 2002 = Rudolf Steiner, *Oriental în lumina Occidentului*, traducere de Nicolae Ioan Crăciun, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Teodorescu 1982 = G.Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, ediție critică de George Antofi, prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva.

PRESENCE AND FORGETFULNESS. "WORDS OF PASSAGE" FOR MISS HUS

ABSTRACT

The paper is a hermeneutical approach dedicated to *Miss Huss*, one of the most important poems of the Balkans' lyrical cycle in the volume *Secondary Game* by Ion Barbu. This lyrical cycle is characterized by the search of an identity hermetically implied in the *physis* of the world, of the human world. Our interpretation follows the mythical-symbolical path offered by the gnosis: the dream of recovering "the soul of these spaces" together with the essential Gnosticism archetype – Sophia, the spiritual entity whose presence, from the beginning of the Gnosticism, preserved her influences in the Oriental tradition of Wisdom. Sophia keeps her negative self under the sign of an indestructible faith in the truth of the conversion or in the return (*metanoia*) to God. She is also the living symbol of overcoming the human limits, in a passage through a restoration (of what she had lost, altered) in the sacred realm.

The correspondences of the images with the scenario let to be "read" between the secret framework – the Gnostics' Sophia – and the "double" (on the passions' path) of the author, miss Huss, is like weaved in a network derived from the poetical ambiguity spirit. All those are transformed, led by the steps of a destiny transmutation, the one we perceive in some details of the symbolic "scenario" (despite its "narrative" appearances), which is structuring the poem starting with the dreamtime of a 'liberating fantasy' in the beginning of the poem and finishing with the "return" (magical restoration) to the Being (incorruptible nature and fantastical in her own nature) of the "amnesiac lover" as a ghost apparition.

Ion Barbu created a fascinating world in its perfect symbiosis, a world in which participated, mutually enriching, the Gnostic origins background, the soteriological hope for a renaissance ("mystical birth") in the spiritual values world by the lyric and the magic force of folklore incantation (destined to remove malign spells) – three dimensions of an unique and representative semantic synthesis.

Key-words: *Ion Barbu, hermetic poetry, Gnosticism, magic, sacred rebirth.*

CÂTEVA REPERE ÎN CONFIGURAREA ACTUALĂ A CONCEPTULUI DE COMIC. DE LA TEORII ANTICE PÂNĂ LA HENRI BERGSON

SEBASTIAN DRĂGULĂNESCU*

„Spun că felul nostru de a vorbi și de a gândi, care identifică unul și multiplul, se regăsește pretutindeni, în tot ceea ce se spune și s-a spus dintotdeauna, acum și de demult. Și nu se poate crede că acest fel își va conține cândva prezența, nici că el ar fi apărut acum, că el este așa cum este, pe cât îmi pare, o afecțiune fără moarte și fără bătrânețe. Iar de fiecare dată când vreun tânăr gustă pentru întâia oară din felul acesta, bucurându-se de parcă ar fi găsit o comoară de înțelepciune, intră în delir de plăcere și, bucuros, scoate din matcă orice argument, ba înfășurând și confundând totul în unu, ba iarăși desfășurând și îmbucătățind totul. El cel dintâi, mai mult decât pe oricine altul se pune în încurcătură, apoi îl pune în încurcătură mereu pe cel din preajmă...” (*Philebos*, 15e–16a) (Platon 2004: 193), astfel vorbește Socrate interlocutorilor în dialogul platonician și, fără doar și poate, ni se adresează direct nouă, indicându-ne cea mai primejdioasă capcană a problemei ridicate de orice încercare de a defini un concept important, aflat în conexiune cu altele de același rang și, inevitabil, inserat în sistemul marilor concepte (adevăr, bine, frumos, divin) care privesc omul. Și privind omul, esența conceptului se „diluiază” în concepte subordonate, în diversitatea, în multiplicitatea fenomenului, până la confuzie, amalgamare și nerecunoaștere. Acest clivaj, această noncorespondență între gândire (concepte) și realitate (fenomene) se datorează, spune Socrate din capul locului, „felului nostru de a gândi și de a vorbi”. Nimic nu poate fi identificat ca esență ultimă, limbajul și gândirea, atât de cuprinzătoare în funcția lor simbolică, nu vor putea depăși niciodată propria natură, cu grad diferit de aderență la lucruri, de la denotativ la metaforă și mit; „felul de a vorbi și de a gândi” al omului nu este făcut pentru chestiuni metafizice, lucru subliniat răspicat de Kant și, cum se știe, împărtășit de Eminescu. Orice gândire, așadar, nu-și poate propune a vorbi *de-a dreptul* (Eminescu 1993: 20–21) despre esența vreunui concept, țința gândirii rămânând a simboliza, a trimite, a situa, a relaționa, a distinge, a pune

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

ION BARBU. MODURI ALE AMBIGUITĂȚII

STĂNUȚA CREȚU

Două sînt trăsăturile prin care, la modul cel mai general, poate fi definit drumul în poezie al lui Ion Barbu: centrarea pe sinele adînc, într-o modalitate supraindividuală, cvasi-folclorică, de transcriere a trăirii, și, corelativă, epura, sintactică sau simbolică, a cuvîntului, căruia i se cere să închidă taina eului în misterul lumii.

Hieratice, eterate „figuri”¹ operează abstragerea eliberatoare din greul materiei, din restrictiva adecvare a limbajului poetic la măsura exterioară a obiectului, în seria ermetică; ciclurile baladești construiesc ciudate ritualuri pentru „saltul îndrăznit” de personaje sucite, care sparg limitele obișnuitului (nebunul rege Crypto sfidînd soarele, hogea Nastratin autodevorîndu-se, emblemă a sacrificiului căzut în grotesc, „turburata” Hus, deopotrivă duh și domnișoară, purtată prin iubire dincolo de moarte, întemnițatul William amenințînd din oglindă); frenezia dionisiacă a începuturilor se înscrie sub semnul lui Nietzsche.

Toată această însumare de „sfruntări iconoclaste” conține, subiacent, visul integrării, al restabilirii unității sacre de la origini, – recucerire a sensurilor, suspendare a opozițiilor.

Neliniștilor omului, nevoii sale arzătoare de Ființă, de existență translată în dimensiunea metafizică, le răspunde în primul rînd poezia. Matematicile pot

* Citatele din lirică se dau după Ion Barbu, *Poezii*, ed. îngr. Romulus Vulpescu, București, Albatros, 1970.

¹ „Figură” înțelegea ca „figurație”, „liberă permutare de chipuri în domeniul aceluiași grup. Formula, doar memoria consemnată a uneia singure din aceste operații... Figurația e mai abstractă decît intuiția simbolică și mai naivă ca alegoria”, I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. îngr. Dinu Pillat, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 101.

fi văzute ca o paralelă a ei, replică acelorași nostalgii cu alte mijloace². Și, cum se deduce din scrisorile sale, tot căutarea de certitudini în sfera „absolutelor“ ar fi condus, se pare, experiențele riscate ale tinereții: droguri, donjuanism³.

Spiritualizarea – „starea de geometrie și deasupra ei extaza“⁴ –, substanță și drum înalt al poeziei, provoacă și întreține obscuritatea. Pompiliu Constantinescu avea dreptate să observe că nu la modul filologic, ci în conținut⁵ este Ion Barbu un poet dificil.

Țintind, dincolo de pastel și portret, în oniric și baladesc, ba chiar în programaticele sale, „nupțiala cunoaștere“, participarea la o realitate superioară, Barbu este nevoit să aleagă „canonicul“: arhetipul, simbolul, analogiile universale, ritul. Cititorului, de asemenea, i se cere să fie un inițiat.

„Știința comunicată“, menționată în *Veghea lui Roderick Usher* – mărturisire de credință dăruită lui Dan Botta ca introducere pentru *Eulalii* –, nu poate fi o singură doctrină; Barbu se referă aici la eclectismul filanelor ezoterice cuprinse în poezie, prin care umnărea deschiderea ei întru spirit⁶.

Poetul avea o viziune dualistă asupra omului, întărită de preferințele sale pentru neoplatonicieni, în special pentru Plotin, filosof din școala de la Alexandria. „Durerea fiecărui“, cum apărea în *Timbru*, forma inițială, „divizată“, în textul definitiv, e durerea Țespărțirii de divin.

Tot ce scapă pe om de potrivnicia acestei Țespărțiri devine, în scrisul lui Barbu, o realitate ambiguă, purtătoare a dublei încărcături. Așa vor fi percepute iubirea, poezia, moartea, astrologia.

Deși rareori se întâmplă ca ele să nu apară în întrepătrundere, ne oprim la primul motiv, înfrucit, și dacă nu a fost cântăreț al dragostei în sensul curent, de evocator, fascinat cum era de eșecul, capcanele, de nepătrunsul ei, Barbu, nu prea departe de învățătura tantrismului, a gândit-o ca fundal al întregii desfășurări universale și ca „tehnică“ a descoperirii dumnezeirii.

Nu putem să nu remarcăm că, mult prea ades, prima schiță a compozițiilor sale – chiar dacă în final se ajunge la ars poetica (*Din ceas, dedus..., Timbru*), la tablou (*Orbite, Păunul*), meditație (*Paznicii, In memoriam, Ritmuri pentru nunțile necesare, Oul dogmatic*) sau evocare (*Domnișoara Hus*) – conține, în

² „Căci tocmai prin acest caracter închis, arhaic și transcendent au acționat matematicile – în felul unei cărți de magie în mod misterios, asupra imaginației mele“ și „Pot ajunge la cunoașterea mîntuitoare... pe calea rampantă a științei, *Ion Barbu în corespondență*, I, ed. îngr. Gerda Barbilian și Nicolae Scurtu, București, Minerva, 1982, p. 152, p. 119.

³ Vezi *Ion Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 81, 133, 274.

⁴ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 105.

⁵ P. Constantinescu, *Poezia d-lui Ion Barbu*, în *Scrieri*, I, ed. îngr. Constanța Constantinescu, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 180: „intuiția fundamentală a ermetismului barbian este ideea platonice concepută în sine“.

⁶ „O conștiință mai adîncită a poeziei mă îndreaptă s-o așez într-un sistem mai larg de referințe, fără coordonare de loc și de timp“, I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 51.

nuce, un episod ori ideea de iubire. Vocabularul acestor crochiuri, și el, exprimă un fel de pansexualism; la care ori se va renunța, ori el va fi încorporat unui simbolism mai larg, mistic sau astral.

Istoria individuală este absorbită, la Ion Barbu, în esențialitatea generalului⁷, dar ceea ce solicită interesul rapsodului (uneori el astfel s-a descris) sînt zonele obscure ale erosului, extremele care se întîlnesc, „cunoașterea mîntuitoare”; de aceea aspectul inițiat al poemelor iubirii este vădit subliniat.

În *Riga Crypto și Iapona Enigel*, la o nuntă – întemeiere ceremonială prin dragoste, moment încărcat de toate primejdiile trecerii – menestrelului (minnesinger, cîntăreț închinat lui Frau Minne, Venus, în folclorul german) i se cere povestea Iaponei Enigel și a lui Crypto, regele ciupercă, deja cunoscută nuntașului dornic să o asculte de „acum o vară” (poemul e scris în mai 1924, exact la un an după despărțirea autărului de Helga, pictoriță și sculptoriță norvegiană, de care fusese legat printr-o iubire rară în intensitatea ei⁸). Și, în podoaba sărbătorii, poetul strecoară semnale pentru celălalt plan, pe care așteptatul „cîntec larg” (paradigmatic) îl aduce: vinul, beția – echivalente cu a uita uitarea noastră, panglicile – promisiuni ale imortalității (ele făceau parte din parura șamanilor, a Pythiei de la Delphi), pungile cu bani – semnul lui Hermes, mediator, prin tradiție, între tărîmurile despărțite, cămara – prezență a lui Unu, împlinită conform imperativului plotinian: singur cu tine însuși. Versul desfășoară un firesc încărcat de oracular, ca în baladele populare: „Menestrel trist, mai aburit / Ca vinul vechi ciocnit la nuntă / De cuscrul mare dăruit / Cu pungi, panglici, beteli cu funtă, / Mult-îndărătnic menestrel / Un cîntec larg tot mai încearcă, / Zi-mi de Iapona Enigel / Și Crypto, regele-ciupercă! / – Nuntaș fruntaș! / Ospățul tău limba mi-a fript-o, / Dar, cîntecul, tot zice-l-aș, / Cu Enigel și Riga Crypto / – Zi-l, menestrel / Cu foc l-ai zis acum o vară; / Azi zi-mi-l stins, încetinel, / La spartul nunții, în cămară” (p. 178).

Ceea ce se va derula în continuare nu e numai promisa nuntă, ci o dramă, vizualizarea celei mai personale dintre suferințe, cu răsfrîngerii ontologice și epistemologice, prin „crima fracției” sau neșansa omenească a unei scindări și singurătăți fără de leac. Ecoul întregului original, după căderea adamică, revenind doar în vis, în „soția Psyche”, în poezie.

Cele două personaje se „definesc”, la modul aluziv, ca principii pure ale ființei, emanații ale puterii primordiale, Yang și Yin, Masculinul și Femininul ce formează dualitatea, dar și echilibrul oricărei manifestări.

Circumstanța generatoare de ambiguitate, creatoare de spațiu magico-simbolic, e în baladă, răsturnarea polarităților. *Riga Crypto și Iapona Enigel* a

⁷ *Idem*, p. 70: „chipul indiferent al lucrurilor, și nu aceste lucruri în absolutul lor”.

⁸ Vezi Gerda Barbilian, *Ion Barbu. Amintiri*, București, Cartea românească, 1975, p. 126–127 și Mircea Coloșenco, *Ion Barbu–Dan Barbilian. Biografie documentară*, București, Minerva, 1989, p. 245.

⁹ Expresia îi aparține lui Ion Barbu; vezi, *Ion Barbu în corespondență*, I, ed. cit., p. 146.

fost deja interpretată ca un *Luceafăr* inversat. Deși, către Leo Delfoss, care refăcuse itinerariul baladei în termeni freudieni (refulare, complexe, transfer), Ion Barbu a susținut originea ei onirică și necesitatea „cu totul intimă pentru mine de a da un cadru scandinav poemului”¹⁰, situația – prezentă și în *Uvedenrode, Ritmuri pentru nunțile necesare, Statură* – nu pare a se datora doar visului. Poetul însuși, comentînd *Jazzband pentru nunțile necesare*, indică „sensul feminin al Luceafărului” ca temă transcendentă a poemului¹¹, formulare ce nu ar trebui înțeleasă, cum s-a făcut, drept o însemnare referitoare la planeta Venus, numită și Luceafăr¹². Nota lui Ion Barbu privește energia feminină atribuită zeului bărbat Luceafărul, un topos al poeziei sale, care reiterează încadrarea arhaică, sacrală, a erosului.

Cu greu ar putea fi caracterizat Crypto drept existență hibridă, neîmplinită. Poetul îi hărăzește acestui rigă blind pădurea, mușchiul crud, apa, huma unsă, mana, prin rouă, sucul dulce, „somm fraged și răcoare”. Ce ține, deci, de trupul naturii, de principiul umed, feminin și lunar. De viața pură, „nesaț visîndu-și seva”¹³, care e chiar Dionysos – „cel nu știe nimic și este totul”¹⁴.

Lui Enigel, „prea-cuminte”, liniștită, dreaptă, conducîndu-și cu autoritate renii – precum Artemis, stăpîna animalelor sălbatice –, prin originea iernatecă, i se atribuie o natură zeiască și o raționalitate de ordinul Inteligenței supreme. Căci în poezia lui Barbu răzbat ecouri ale mitului hiperborean, ce-și plasa zeii dincolo de Polul Nord; în consecință, el asociază întotdeauna, metaforic, investitura prin gîndire cu gheața¹⁵.

Dar în suprafireasca ei dedublare, Enigel o amintește pe Fecioara divină, Sophia gnosticilor¹⁶. „Printr-o căsătorie sacră și ascunsă”: (mariajul secret este chiar ordinul ciupercii: crypto-game), lăuntrică, ființa nedespărțită de la origini era legată de „trupul luminos al fecioarei cerești Sophia”. În „unire cu ea putea

¹⁰ *Idem*, p. 142.

¹¹ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 46.

¹² Vezi Șerban Foarță, *Eseu asupra poeziei lui Ion Barbu*, Timișoara, Facla, 1980, p. 33, p. 123, Ioana Em. Petrescu, *Ion Barbu și poetica postmodernismului*, București, Cartea românească, 1993, p. 121.

¹³ Paul Valéry, *Poezii. Dialoguri. Poetică și estetică*, ed. îngr. trad. Ștefan Aug. Doinaș, București, Univers, 1988, p. 137.

¹⁴ Vezi Edouard Schuré, *Evoluția divină*, trad. Gabriel Avram, Iași, Princeps, 1994, p. 264–265: „Apollon și Dionysos sînt frați, dar împărățiile lor sînt diferite. Apollon știe totul; și cînd vorbește o face în numele tatălui. Dionysos nu știe nimic; el este totul, iar faptele lui grăiesc pentru el. Prin viața, ca și prin moartea sa el revelează secretele Adîncului”.

¹⁵ Vezi I. Barbu, *Poezii*, ed. cit., p. 33: „Castelul tău de gheață l-am cunoscut, Gîndire”, p. 34, „Spre culmile-nghețate”, p. 192: „marea-pală de opal, / Gînd înghețat, din iarna care ninge” etc.

¹⁶ I. Barbu citează termenul de *gnoză*, cu sensul, însă, de analiză; vezi, I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 55.

comunica cu Dumnezeu“ și toate minunile i se dăruiau. Sophia era socotită „lumina sufletului ignic“¹⁷, ceea ce explică tainica-i legătură cu Soarele. Pentru că, și în *Uvedenrode* și în *Ritmuri*, fără prezența Sophiei (fecioara Geraldine, în prima, Astartea cea „rece“, în a doua) nu se poate atinge extazul solar, treaptă a desăvârșirii ce corespunde nelimitării gândirii, atât de râvnită de poet“¹⁸. „Cine cunoaște femeia ca foc“, cunoaște „eliberarea“¹⁹. Și spînul rigă, „de la sîn“ (sînul naturii, în fecunditatea ei, paradisiacă) o va înbria pe Enigel cu dulceața lui și cu fragi (fruct al ispitei senzuale, echivalentul rodiei, care a pierdut-o pe Persephona).

De cealaltă parte, fata are cunoștință de o noapte pe care o poartă în ea. Pe urs, imagine veche a inconștientului → în cortegiul Artemidei dansau fete deghizate în urși –, ea îl numește văr drept.

După cum Sophia, în drama gnostică, este prezentată în căderea ei în materie, iar nemuritoarea Psyche, facultatea prin care puteau fi cunoscute Ideile, avea, la Platon, o natură împărțită, rațională și pasional-apetentă totodată, Enigel va fi atrasă magic, prin instinct, de viață. Crypto i se arată în vis, limbaj al subconștientului: „De la iernat, la pășunat, / În noul an, să-și ducă renii, / Prin aer ud, tot mai la sud, / Ea poposi pe mușchiul crud / La Crypto, mirele poenii“. Însă, în numele zeului ei-solar²⁰, al luminii pe care o reprezintă și care transformă pe om în focarul influențelor celeste („Că sufletul nu e fîntînă / Decît la om, fiară bătrînă“), lapona se domină pe sine. Mai mult, în inteligența ei iluminată, efemeritatea cărnii, nașterea și pieirea-i fără de sens, ascunsă de marea trecere, se conturează net, precis: „Și somn e carnea, se desumflă, / – Dar vînt și umbră iar o umflă...“.

Greșala lui Enigel, la fel cu cea a tinerei parce a lui Paul Valéry („Inamică mie, / Umbra mea! mlădioasă și sprintenă mumie“... / „Barcă-a morții“²¹) e aceea de a fi văzut în Crypto numai latura caducă a umbrei. Greșala lui pare a fi

¹⁷ Julius Evola, *Metafizica sexului*, trad. Sorin Mărculescu, București, Humanitas, 1994, p. 322, 344.

¹⁸ *Kabbala*, cu masive împrumuturi gnostice, desemna primele două *sefirôt* (manifestări fundamentale ale divinului) prin gândirea lui Dumnezeu, „ce nu are nici sfîrșit, nici încheiere“ și prin înțelepciunea lui... „un ecou al dublei Sophia, despre care vorbea școala gnostică“ a lui Valentin. Gnosticii vorbeau despre o Sophia superioară, situată în partea cea mai de sus a pleromului, și despre o alta, situată la limita inferioară a acestuia, în relație cu „fecioara luminii“; după Roland Goetschel, *Kabbala*, trad. Carmen Blaga, Timișoara, Editura de Vest, 1992, p. 69-70.

¹⁹ Julius Evola, op. cit., p. 269.

²⁰ „Tot polul meu un vis visează“; Edouard Schuré, *Marii inițiați*, București, Lotus, 1994, p. 25: „...Ghețurile polului arctic au văzut înflorirea rasei albe. Mitologia greacă i-a numit hyperboreeni. Acești oameni... au venit din nord... întovărășiți de reni și ciîni (vezi Enigel). Acestei rase îi era scris să întemeieze cultul soarelui și al focului sacru și să aducă în lume nostalgia după patria celestă“.

²¹ Paul Valéry, op. cit., p. 85, 86.

încercarea de a o domina: „Lasă-l, uită-l, Enigel“ (în viziunea lui Jacob Böhme, filosof pentru care Ion Barbu a avut o predilecție, tot astfel își pierde bărbatul soția ocultă²²).

Poetul, însă, refăcînd itinerariul rigăi în moartea-renaștere, strecoară ideea unei consubstanțialități obscure între Crypto și perechea soare-șarpe, binom divin, familiar gîndirii mitologice indiene²³: „De a rămas să rătăcească / Cu altă față, mai crăiască: / Cu Laurul-Balaurul / Să toarne-în lume aurul“. La care el adaugă altă sursă de obscuritate: introduce o distribuție egală a valorilor în domeniile celor doi protagoniști, printr-o simetrie care a atras puțin atenția.

Fîntîinii-suflet-ogîndă solară, din rugile laponei, îi corespunde fîntîna tinereții, din regatul lui Crypto (strofa a fost alipită textului încheiat, dovadă că Barbu a urmărit să dea relief eternității și auralului conținute de principiul vieții); verdele salvator, culoare a spiritului, la orfici, există pe ambele coordonate-verdeață și „taler scump cu margini verzi“; visului apolinian îi replică magia naturii, exprimată în text de însoțitoare spînelui rigă, vrăjitoarea mînătară²⁴. Și, mai ales, aurului diurn, Soarelui, îi răspunde aurul turnat în lume de Crypto, aruncat de implacabilul ceasornic de sus la țărnuțelul zeiței htoniene, „cu măselărița mireasă, / Să-i ție de împărăteasă“.

Cu toate că pedepsirii ciupercii de către Sol invictus i se dă, prin numărul zece, greutatea Legii, puterile sînt asemenea în complementaritatea lor. Astfel, pe Enigel o simțim aproape de Sora evocată de *Veghea lui Roderick Usher* și un vag aer de incest cheamă în minte prototipul: balada simbolică *Soarele și Luna*.

Ultimul paralelism merită să fie dezvoltat, deoarece introduce un motiv fundamental al liricii lui Ion Barbu: poezia, aur tors. Cu „formele nedescăcute din somn“²⁵ – somnul care lasă să se vadă natura divină a sufletului, viitorul²⁶ –, cu soarele hipogeic, „aur lent de sori ce zac“, la Valéry, în *Schița unui șarpe*, poem îndrăgit de Barbu, se identifică poetul prin personajul său, damnatul, nebunul prin exces și hybris, Crypto. El revendică pentru „aedica stirpe“ domeniul lunar, feminin, subpămîntean, al latențelor. „Înfăptuirea e mai întîi un act de speranță... așteptare și meditațiune“²⁷ pentru poet, de aceea al său rigă e plătînd, necopt.

Și nu există un sens peiorativ aici, cît o afirmare prin simbolică și ambivalența totalizării a unui crez romantic. Susținut teoretic în *Salut în*

²² Julius Evola, *op. cit.*, p. 322.

²³ Vezi M. Eliade, *Șarpele, fratele Soarelui*, „Universul literar“, 1937, 17.

²⁴ Ciupercilor li se atribuie, în unele credințe, puterea de a trece dincolo de orizontul omenesc, vezi Paul Ștefănescu, *Plante de vrajă*, București, Editura All, 1994, p. 54, 55, 63.

²⁵ I. Barbu, *Dualismul psihologiei ariene*, după Șerban Foață, *op. cit.*, p. 124.

²⁶ După Xenofon, citat de E. R. Dodds, în *Dialectica spiritului lui grec*, trad. Catrinel Pleșu, București, Meridiane, 1983, p. 160.

²⁷ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 73.

Novalis, el urcă mereu la suprafață în poezie, iar o inedită din 1929, intitulată *Increeat*, îi dă o structură clară: „Cu Treptele supui văditei gale / Sfînt jocul în speranță, de pe sund, / Treci pietrele apunerii egale / Supt văile respinse, ce nu sunt. / Ți-e inima la vîrste viitoare / Ca șarpele pe muzici înnodat, / Rotit de două ori la mărul-soare, / În minutare-aprins-și încrestat“ (p. 160).

Pendularea între apolinic și dionisiac la Ion Barbu, reflex al unei alcătuiți contradictorii, e mult prea evidentă pentru a mai insista asupra-i acum. Balada este prima încercare a lui Barbu de a strînge în figura emblematică a șarpelui²⁸ abisurile sufletului, iluminarea prin moarte și, suprapunîndu-se originilor tenebroase, ofidiene, ale solarității, actul poeziei.

Șerpuitoarea formă, pecetea ei în tot ce există, formează substratul și substanța mult discutatei poemă *Uvedenrode*. Ea a fost scrisă, se pare, în același timp cu *Riga Crypto și Iapona Enigel*, în mai 1924²⁹.

Dacă *Uvedenrode* e mult mai enigmatică, faptul se datorează înlocuirii narativului plin de culoare din baladă cu modalitatea muzicală și magică a chemărilor.

Începutul, „La rîpa Uvedenrode / Ce multe gasteropode! / Suprasexuale / Supramuzicale; / Gasteropozi! / Mult-limpezi rapsozi“, nu este o descriere, ci o invocare, e aducerea prin cuvînt în ființă a unor prezențe lunecoase, alcătuite, aparent, pe opoziții. Ceruri, mult-limpezi, se află în antiteză cu gasteropozi, făpturi ascunse – o știm din *După melci* –, sexuale dar și androgine. Rîpa e loc periculos, adîncul ei are înțelesul de început și de sfîrșit a tot ce e făcut, dar nu e în dezacord, prin potențialul ei inițiativ, cu Olimpul, zona elevației. *Uvedenrode* – mod de a fi care reface spirala, hieroglif altfel trasat în cochilia melcului. Procedeu – unul de sugestie – constă în supralicitarea siflantelor (suprasexuale, supramuzicale, sub timp, sub mode), în obișnuit semnul spiral fiind „văzut“ sub chip de șarpe.

Fără trecere, într-un fel de salt, ca în vis, apoi se evocă un ceas privilegiat, „ceas în cristalin“, al minunii: privire pătrunzătoare, neumbrită de ceața aparențelor. Atunci are loc nunta, nu trupească, ci de ordinul nunților alchimice cu „fecioara Geraldine“, făptură pe care o ghicim divină, înghețată cum e, inaccesibilă ca și Ideile la care ajunge: „Ceas în cristalin / Lîngă fecioara Geraldine! / Dantelele sale / Ca floarea de zale, / Prin brațul ei / Ghețari în idei, / La soare sfînt, / Egal-acest cînt“. Cele două principii, focul–Soare și Verbul–lumină legănîndu-se, vor descoperi minții uimite planul unei ordini veșnice, mișcarea universală, Spira.

²⁸ Alte schițe ale temei șarpelui, în *Munții* (1917), p. 8: „Șerpuitoarea formă veșnic vie“, în *Umbra* (1918), p. 16: „Un promontor dințat sau în ogivă“; în *Luntrea* (1919); „pripionul strînge brațul cu un șarpe cenușiu“.

²⁹ În dactilograma definitivă la *Uvedenrode*, Barbu modifică în 1921 datarea deja făcută (mai, 1924).

În poem desemnează drept „fruct de liră“, ca urmare a pătrunderii prin imaginație în inima tainelor mari, în „capătul paralogic“, spira, simbol cosmic, transcrie „permanența ființei dincolo de fluctuațiile schimbării“³⁰. Ceea ce va aduce la suprafață și pragul original, mitologic al ei: desprinderea din neantul-întuneric și facerea lumii.

Imensul elan vital din care a pornit existența („Din șetrele mari / Apari: / O cal de val / Peste cavale / Cu varul deasupra-în spirală!“) se subsumează figurii spirale: actul unirii cerului (soarele-cal ieșind din valul haosului oceanic) cu pământul („cavala“) poate fi considerat baza elicei evolutive³¹, iar Calea Lactee, limita superioară a materiei supuse devenirii – după neoplatonicieni și, la fel, aici („varul deasupra“) – va fi tot spirală³².

Întrucât este forma desfășurării infinite a viului, în spirală se înscrie și imediatul: „încorporată“, prin dezordine și în raport cu începutul sacru, căzută, fragila poftă, supusă morții: „Uite-o fată: / Lunecă o dată, / Lunecă de două / Ori pînă la nouă, / Pînă o-nfășori / În fiori ușori, / Pînă-o torci în zale / Gasteropodale: / Pînă cînd, în lente / Antene atente / O cobori: / Pendular de-încet, / Inutil pachet, / Sub timp / Sub mode / În Uvedenrode“ (p. 196).

În acest segment al cuprinzătoarei invocații a forțelor vieții care e poezia, iubirea, sub aspectul ei veneric, este dată ca putere absorbantă, cvasidemonică (Aphrodita Pandemos). Dacă nu se ajunge la grotescul danțului „buf/Cu reverențe/Ori mecanice cadențe“ din *Ritmuri pentru nunțile necesare*, e pentru că „energia degradată“ apare dominată, metamorfozată în poezie.

„Răpusele tale Madeline, Leonore, Ulalume – condiții, desigur, gîndului poetic – sînt din natura invaginată, negativă, și de aceea etern refuzată, a Tiparelor. Zenitul sagitar al cerurilor noastre le menține, departe, printre coruperi (în duhul factice și translat al lacului comentator)!“³³ susținea în *Veghea lui Roderick Usher*.

Ideea transferului nu e dezvoltată în *Uvenderode*, semnele ei sînt însă prezente: torsul, metaforă a creației poetice, foarte frecventă în textele barbiene, și cifra 9, mijloc de a aduce la un loc gestația cu plenitudinea, numărul simbolizînd pe una ca și pe cealaltă.

Sensul poemei stă în trecerea iubirii în dimensiune supraindividuală și sacrală, arătarea ei ca ritm fundamental, pur, al universului: „Felul de erotism

³⁰ Ca și binomul Yang – Yin, vezi *Spirale*, în Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*, IV, Paris, Seghers, 1980, p. 240.

³¹ *Idem*, p. 239.

³² Imaginea spirei cu bază sexuală va mai apărea la I. Barbu în *Paznicii* (1926): „Salut de pe scară de noapte/La sceptorul (sexul) seral/De trei ori spiral/Al lumii rîu static de lapte“ (p. 190).

³³ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 145.

care o străbate e forma panteismului, o sexualitate cosmică³⁴. Ritm, deopotrivă, al poeziei. Pentru că în nesfârșirea-spiră se înscrie și ritul prin care rîpa, trecutul, abisalul creaturii, moartea, și devenirea, ce periodic le actualizează, se regăsesc sublimite, fără condiționări, în spațiul irealității aedice: „Sub timp / Sub mode / În Uvedenrode“.

Ion Barbu ajunge astfel să construiască un mit propriu, asociind, într-o viziune de *coincidentia oppositorum*, lirismul „înnodatelor..rase de jos“, melcului, șarpelui.

Pentru unitatea spirituală topită în cea fonetică, autorul vedea în *Uvedenrode* o extremă a producției sale, „scrisă sub obsesia unei clarități iraționale, deși la bază stă o experiență personală, aș putea zice: o ocazională“³⁵.

Consacrarea legăturii iubire-poezie-moarte o aduce *Încheiere*, scrisă în 1926, dar care, nu întâmplător, a fost destinată de Barbu să țină loc de concluzie volumului *Joc secund*.

Cele trei cercuri sînt re-compuse aici ca mister.

Domină însă gîndul mîntuirii și al liberării dobîndite odată cu atingerea esențelor. Fără a subordona fiecare din segmentele ei acestui curent conducător, *Discursul în fața cetății Isarlîk* – cum i-a mai spus – ar rămîne întru totul ermetic, pîrînd a fi o adunare de elemente între care nu ar exista punți de legătură.

Începutul anunță solemn, ușor melancolic totuși, înștalarea în tăcere, condiție primă pentru a se regăsi lumina supranaturalului: „Stinsă liniștirea noastră (și aleasă)“. Subiectul se află în tărîmul, atins numai de Aleși, al contemplației. Unde se ajunge prin potolirea trupului („stinsă poleirea cărnii“) și coborîrea în sine, în centrul ființei, care este inima.

Isarlîk, alba cetate, cunoscut simbol al centrului la Ion Barbu, „Isarlîk, inima mea“, apare acuin „încinsă“ și „mireasă“, figură a morții-nuntă cu sacrul în care, de asemenea, se va pătrunde.

Vedenia crepusculară este străluminată de așteptarea redempțiunii. Pentru corp, legănat în mormînt de ape la Ciprul Negru, se întrevide, odată cu zori și „albeață“, o promisiune de renaștere, după întoarcerea în nediferențierea dinții: „Inima – raiaua, osul feții spîn, / Țeasta, nervii torși în barbă de stăpîn, / Clatină-i la Ciprul Negru, în albeață / De sonoră vale, într-o dimineată“ (p. 224).

Nădejdea ridicării la Ierusalimul ceresc³⁶, unde strălucește potirul divin, este, însă, mărturisită prin numărul lui, 12:12 pietre de temelie și, pe ele, numele celor 12 apostoli pentru Cetatea sfîntă, 12 porți cu 12 îngeri. Dar și prin imaginea perfecției, ca transformare radicală, viață întru spirit: „Dovediții mie,

³⁴ I. Barbu, *Pro domo*, 1927, după Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 116.

³⁵ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 43.

³⁶ *Idem*, p. 92: „Sufletul lui Ion... îl văd ancorat în Ierusalimul vecinic și dulce sărutat de Născătoarea“.

doisprezece turci, / Între poleite pietre să mi-i culci". – Turci notează, prin corelativitatea turc-senzualitate (de „senzualism turanic” era învinuit Tudor Arghezi³⁷), partea de nepătruns, animalul ce trebuie învins în om³⁸. Nici o contradicție între turci și „cei doisprezece”³⁹, întrucât, se știe, nici apostolii, nici cavalerii Graalului, și ei tot doisprezece, precum chipurile interioare ale celui ce caută pacea, nu au fost, până la convertire, neîntinați.

În schimb, poleitele pietre, chiar dacă, direct, ar desemna fundația lăcașului izbăvirii, par mai degrabă să amintească întemeierea prin poezie. „Pietrele dense... ale domeniului novalisian” sînt versurile, iar a polei, pentru Ion Barbu, însemna transfigurare poetică, transsubstanțiere, poartă deschisă eternității, ca în *Înfățișare*: „La balul liniștit, de mare gală, / De vrei să placi frumosului tău Domn: / Treaz, poleiește-ți masca facială... / Triunghiul brut al feței, fă-l să cadă / Să degere triunghiul idiot / Dă-i bine șlef cu praful de zăpadă / Ce roade din maimuță și din bot” (p. 192).

Starea de grație, treptele ei sînt invocate într-o înșiruire enigmatică. Ele par indistincte, trec una în alta, fiindcă în fond toate duc la și se întîlnesc în Ființa supremă.

„Vis al Drepte Simple!” – Dintrodată, prin „Dreapta” este numit Dumnezeu și elanul vertical, „simplu” pentru că e înăscut, al sufletului către El. Dar poate însemna și visul iubirii. „O simpla înfrățire, pătrunderea lor oarbă!” (p. 40) era imaginea sărutului într-o scriere mai veche. Iubirea-illuminare, „lovitura de fulger”⁴⁰ ce indică cuplurile predestinate. Și iubirea-cale, „cea mai scurtă și mai promptă”, de a-l restaura pe Unu, esență dar a procesului transmutativ al naturii umane⁴¹.

„Vis al Drepte Simple! Poate geometria/Săbiilor trase la Alexandria / Libere sub ochiul de senin oțel / În neclătinatul idol El Gahel” (p. 224). Greu s-ar putea reda într-o cuprindere logică aceste subterane corespondențe. Întrucît „săbiile trase”, „libere”, sînt unite cu geometria, „știința Marelui Arhitect al Universului”, și cu Alexandria, sîntem siliți să ne gîndim la „Sfînta rază a Alexandriei”⁴². Ea ar fi trezia (sabia îi este semn) operată de „știința principiilor”, învățătură sacră, din care se trag religiile Europei, Asiei, Iudeii,

³⁷ *Ibidem*, p. 72.

³⁸ „Aceste două genii [opuse: spiritualism și naturalism], noi le purtăm înlăuntrul nostru. Noi gîndim și acționăm, rînd pe rînd, sub impusul unuia sau a celuilalt”, din Edouard Schuré, *Marii inițiați*, ed. cit., p. 31.

³⁹ Expresia apare la Ion Barbu, vezi *I. Barbu în corespondență*, ed. cit., p. 110.

⁴⁰ Vezi Serge Hutin, *Secretele tantrismului*, trad. Mircea Iacobini, Arad, Ed. Sophia, 1993, p. 52. Iar la I. Barbu, într-o ocazională: „Lucrarea Grației, prin Elce / A fulgerat, a izbăvit” (p. 113).

⁴¹ Julius Evola, *op. cit.*, p. 326.

⁴² I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 46.

ascunsă, apărută și păstrată intactă în unitatea ei de către sacerdoții egipteni timp de peste 5 000 de ani⁴³.

Însă versul căruia „i se închina“ Ion Barbu se definea și el prin libertate⁴⁴ – sacrificarea fizicului, eliberare către spirit, de unde asocierea războinic-sacralitate din *Dezrobire*, *Înfrângere*, *Desen pentru cort*, *Hierofantul*. Se definea, de asemenea, prin geometrie, înțeleasă ca puritate și esențialitate simbolică. Pentru autorul *Veghii lui Roderik Usher*, versul este „potir propagat. Insomnie concentric scuturată a Principiilor. Îmbrăcare simultană a glorioase, certe geometrii“.

Poezia, la fel dragostea și teologia ocultă (ce îi dau conținut) sînt fețe ale efortului omului de a se învinge pe sine, în supremația („ochiul de senin oțel“) unui zeu care este numit prin conjuncția (confuzia, am crede⁴⁵, dintre El – pentru Elohim – și Gahel – numele iubitei, Helga).

„Inegală creastă“ (inegală din cauză că presupune un abis, abisul din care se ridică creasta), „sulițată cegă“ (sulițată în sensul de pătimire – „mii suliți înfipite-n carnea mea“ era forma dată suferinței în *Ixion*, iar cegă, simbol al scrisului său⁴⁶ și al unui mod de a fi ce se împotrivesc curentului, cega mergînd, pentru a-și depune icrele, în sus față de cursul apei) refac, accentuînd, ambivalența iubire-poezie, înainte ca, prin ea, întunericul trăitului să se transmute în lumină clară: „Inegală creastă, sulițată cegă, / Lame limpezi duse-în țara lui norvegă! / Răcoriți ca scuții zonelor de aer, / Resfirați cetatea norilor în caer“⁴⁷.

Moartea, introdusă pe un ton ușor persiflant („Eu, sub piatră turcă, luat de Isarlîk, / La o apă albă albă intru-bîldîbîc“!), este pînă la urmă anamneză, regăsire a primordialiei naturi divine, odată cu împlinirea în veșnicie, tristanescă, a iubirii: „Fie să-mi clipească vecinice, abstracte, / Din culoarea minții, ca din prea vechi acte, / Eptagon cu vîrfuri stelelor la fel, / Șapte semnă, puse ciclic: El Gahel“ (p. 225).

⁴³ Vezi Edouard Schuré, *Marii inițiați*, ed. cit., p. 92.

⁴⁴ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 73-74.

⁴⁵ Forma „El, „Lui“ sau „tu“, pentru Divinitate, mai apare la I. Barbu: „El, El, aprinsa torță al cărei scrum sînteți“ (p. 18), „O, însăși larva rodului sfînt Odin, / Prin fluvialul, falsul fosfor „tu“ (p. 78), „E vremea să se-abată mînia Lui!“ (p. 14).

⁴⁶ Relația poezie-cegă, din această strofă, a fost reluată în 1947: „Deci versul meu... / De lănci zbîrlit, ca țeasta unei cegi“ (p. 130); nu am risca prea mult să vedem în imaginea iubirii exprimată prin „cegă“ o aluzie la ritualul magic *maithuna* – cuplul mergînd contra curentului, pentru a reface unitatea primordială, vezi S. Hutin, *Secretele tantrismului*, ed. cit., p. 16.

⁴⁷ „Scuții“ sînt fulgii de nea (a se vedea p. 36: „În sloiuri, în poleiuri, în scuți...“), rolul lor e de „a spăla“, ca în „tot plumbul meu din suflet, o formă călătoare / Cu voi să se topească în gînduri de ninsoare“ (p. 24) sau „E mult de cînd ecoul vestirii – în tine moare / ...Nămeți și niori apasă“... (p. 29).

Armonia cosmică (lira, muzica sferelor) și omul perfect (androginul ermetic) stau sub semnul arhetipal al lui șapte⁴⁸, care, în „eptagonul stelat”, unește triunghiul sacral cu dreptunghiul creației, masculinul cu femininul, împlinind astfel mîntuirea. Șapte era numărul lui Apollo, zeul celor 7 porți, iar la pitagoreici, al Fecioarei, și ambiguitatea zeu-Fecioară („Zeus e făptură bărbătească, Zeus e fecioară prea frumoasă”) este discutată, pe baza imnurilor homerice, de Ioana Em. Petrescu, în *Ion Barbu și poetica postmodernismului*⁴⁹.

Polivalența subtilă a raporturilor, chemările, confuziile între sacrul ezoteric, mitizare și ocazionalul-profan dau acele fascinante construcții indecise, conform poeticii pe care Ion Barbu și-a fixat-o. „Eu voi continua cu fiecare bucată să propun existențe substanțial indefinite: ocoliri temătoare în jurul cîtorva cupole – restrînsele perfecțiuni poliedrale”⁵⁰.

Între metaforele fundamentale, dacă nu chiar în centrul lor, iubirea – prin jocul posibil cu necunoscutele înconștientului, prin puterea ei de a „arde” imediatul și de a-l transpune într-o totalitate sacrală – face ca poezia lui Ion Barbu să participe la „misteriosul vicții”⁵¹.

ION BARBU. MODALITÉS DE L'AMBIGUÏTÉ

RÉSUMÉ

Répondant à l'idéal d'une „connaissance nuptiale”, en tant que participation a une réalité supérieure et intégratrice, l'option du poète Ion Barbu va vers l'archétype, le symbole, les analogies universelles, le rite. Des poèmes importants tels *Le Roi Crypto* et *la Lapone Enigle*, *Uvedenrode*, *Fin* sont étudiés sous l'aspect de leur sens initiaque, lié à l'idée de l'amour-expérience extatique de l'appartenance à une totalité cosmique et sacrale.

⁴⁸ În diferite credințe, în *Kabbala*, 7 sînt etapele de conștiință sau de viață mistică propuse destinelor. În poemul *Limba păsărilor* (vezi Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, IV, p. 176), cele 7 etape sînt denumite văi (și „vale” e un topos al poeziei lui I. Barbu): prima – a căutării, a doua – a iubirii, a treia – a cunoașterii, a patra – a independenței, a cincea – a unității, a șasea – a mirării, a șaptea – a dezlegării sau morții mistice.

⁴⁹ Ioana Em. Petrescu, *op. cit.*, p. 178 ș. u.

⁵⁰ I. Barbu, *Pagini de proză*, ed. cit., p. 47.

⁵¹ *Idem*, p. 54.

ȘTEFAN CEL MARE ÎN TRADIȚIA POPULARĂ

DE

ALEXANDRU TEODORESCU

Împlinirea a jumătate de mileniu de la urcarea pe tron a voievo-
dului moldovean, iar de curînd de la fundarea mănăstirii Putna, a prile-
juit contribuții prețioase aduse la cunoașterea aspectelor economice,
politice, sociale, militare, culturale și religioase ale celei aproape jumă-
tate de secol dominată de personalitatea domnitorului. Au fost scoase
în evidență astfel o seamă de rezultate foarte importante și exacte,
bazate pe cronici, anale sau documente.

Dar întreaga personalitate a domnului și unele aspecte ale peisajului
complex al vremii și care vin să întregască portretul omului și epocii,
pot fi desprinse nu numai din documente, istorii, cronici sau „pisanii”,
săpate în zidurile bisericilor Moldovei și pe aiurea în lespezile cetăților
ca și cele turnate în doagele clopotelor, bătute în vase sfinte, țesute
în prapure și odăjdii¹ — și am putea afirma că acestea sînt cele
mai răspîndite, mai îndrăgite — pot fi cunoscute și din poveștile, legen-
dele, tradițiile și cîntecele populare.

Dacă ar fi să ne gîndim la felul cum a cunoscut și ce anume a
cunoscut din istoria patriei noastre marea majoritate a poporului (nești-
utorii și puțin știutorii de carte) ne vom da seama că pentru acesta
legendele și tradițiile populare, create și perpetuate veacuri de-a
rîndul, au fost cartea de căpătîi a istoriei naționale.

Împrumutînd ceva din hiperbolica eposului popular am putea afir-
ma, referindu-ne la Ștefan cel Mare, că istoria legendară a domniei
lui a fost capitolul cel mai cunoscut (uneori singurul cunoscut) din tre-
cutul țării, iar glorioasele sale fapte s-au confundat adesea cu însăși

¹ Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 2.

istoria Moldovei. Legende și tradițiile referitoare la figura și faptele lui au constituit nu numai receptacolul în care erau fixate și astfel salvate de uitare anumite evenimente, ci în același timp unica legătură cu trecutul legendar în care figura acestui strălucit apărător al independenței țării capătă măreție de simbol.

Impresionantă personalitate militară și politică, conducind jumătate de veac destinele Moldovei și influențind direct sau indirect și asupra celorlalte provincii românești sau chiar asupra statelor vecine, nu putea să nu fie oglindită în folclor, singura manifestare pe plan spiritual a maselor populare. Dar numai calitățile personale și unele împrejurări care uneori i-au fost favorabile nu puteau să constituie mobilul unui număr așa de mare de cîntece, legende și tradiții sau povestiri, în care, aproape fără excepție, este glorificat. În lupta pentru apărarea independenței țării împotriva turcilor și pentru stăvilirea tendințelor hrăpărețe ale monarhiilor polonă și ungară sau a hanilor tătari, Ștefan cel Mare s-a sprijinit pe masele populare, pe țirgoveți, pe mica boierime, pe biserică și pe micii proprietari, și a reprezentat în cel mai înalt grad dragostea de libertate a poporului, manifestată efectiv prin energia cu care i-a sprijinit campaniile împotriva invadatorilor, prin singele pe care nu și l-a precupețit pentru apărarea țării.

„În epocile de prefaceri sociale — spunea Gorki — personalitatea devine focarul a mii de voințe care au ales-o ca organ al aspirațiilor lor și ni se arată drapată în minunatul veșmînt de lumină al frumuseții și al forței, sub focul scinteietor al năzuințelor poporului său...

Indiferent cine ar fi această individualitate... important este faptul că toți eroii ni se înfățișează ca niște depozitari ai energiei colective, ca niște reprezentanți ai năzuințelor care însuflețesc masele”².

Referindu-se la domnul moldovean istoricul Ilie Minea arată: „Nimeni... n-a căutat mai cu dinadinsul primenirea societății apelînd la izvorul viu, nesecat, care i-l oferea țărănimea moldovenească”³.

Explicația răsunătoarelor victorii obținute împotriva dușmanilor rezidă deci nu numai în vitejia și bărbăția lui ca luptător ci mai ales, și în primul rînd, în lărgirea bazei sociale a puterii și implicit în lărgirea bazei ei militare, manifestată prin sprijinul puterii centrale de către țirgoveți, proprietari mici și mijlocii, iar în lupta de apărare a independenței prin participarea întregii mase a poporului.

Judecînd istoric faptele putem spune că, pe lîngă strălucitele sale fapte de arme și alături de calitățile sale de om politic și diplomat, chiar religiozitatea sa, credința ortodoxă, cu un mare ascendent asupra maselor, care vedeau în turci pe păgînii care luptau împotriva credinței lor ortodoxe, a constituit o cauză a popularității sale. Bisericile și mănăstirile ctitorite de el, înălțate mai după fiecare bătălie, fapt care în tradiție s-a extins asupra tuturor bisericilor și mănăstirilor Moldovei,

² Gorki despre literatură, articole de critică literară, București, 1956, p. 50—51.

³ Ilie Minea, *Istoria românilor de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la stîrșitul domniei lui Mihai Vodă Viteazul* (1504—1601) Iași, 1935, p. 12. (Manuscris).

au constituit prin prezența lor nu numai lăcașuri de închinare și de reculegere în amintirea celor căzuți, ci și icoane care reînviau în conștiința contemporanilor și urmașilor victoriile obținute în lupta de apărare a țării.

Numărul mare de bătălii pe care le-a avut a făcut ca prin oastea lui să se perinde, măcar odată, aproape toți cei care puteau purta o armă. Această tragică legătură dintre domnitor și popor, dar nu mai puțin trainică, și-a avut desigur consecințe. În mai fiecare din cătunele unde se găseau luptători care-l văzuseră sau îi vorbiseră, se va transmite generațiilor următoare idealul de domnitor viteaz în luptă, apropiat de popor, abil diplomat, bărbat zdravăn.

Întreaga broderie folclorică țesută în jurul figurii și epocii sale l-au scos pe Ștefan cel Mare din cadrul temporar oarecum restrins al analelor, cronicilor și documentelor și l-au încadrat în spațiul nelimitat al eposului popular, conferindu-i o existență multiseculară, milenară.

Cercetarea creației populare orale legată de personalitatea lui Ștefan, nu va urmări întregirea istoriei prin unele informații pe care le-ar putea oferi tradiția orală, ci mai curînd conturarea și îmbogățirea figurii și faptelor voievodului.

Este fără putință de tăgadă faptul că folclorul cu privire la Ștefan a început să fie creat și a circulat chiar în timpul vieții domnitorului. O confirmare a acestui fapt ne-o dau cele consemnate de călătorul polon Matei Strikovski. Acesta a vizitat Moldova și Muntenia între anii 1574—1575 și ne dă un fragment dintr-un cîntec despre Ștefan cel Mare, pe care „Din cauza nepovestitei sale bravuri, românii îl socoteau sfînt :

Ștefan, Ștefan Vodă,
Ștefan, Ștefan Vodă,
Bătea pe turci, bătea pe tătari,
Bătea pe unguri, pe galițieni, pe poloni...⁴

De remarcat că Strikovski, deși polonez, nu omite dintre cei învinși de Ștefan pe compatrioții săi.

O mărturie în plus a faimei de care se bucura Ștefan Vodă, nu numai în cadrul restrîns național ci și dincolo de hotarele Moldovei ne este dată de scrisoarea unui general maghiar, Valentin Prepostvari, adresată la 1593 lui Aron Vodă, domn al Moldovei, cu îndemnul ca în lupta dintre otomani și creștini, voievodul moldovean să fie de partea creștinilor : „Măria ta acum ți-ai putea trece la nemurire faima Măriei tale de viteaz, rămînîndu-ți pe vecie același renume bun ca al înaintașului Măriei tale, evlaviosul Ștefan Vodă de odinioară, a cărui slavă de viteaz mai trăiește și acum și nici se va șterge slava lui cît va fiînța lumea”⁵.

⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 79—81.

⁵ A. Bitay, *Din „Soarta faimei” lui Ștefan cel Mare. O apreciere maghiară din 1593*, Vălenii de Munte, 1936, p. 5.

După cronica lui Ureche care cuprinde pe lângă faptele istorice și o serie de fapte cu bază în tradiție, cea mai autentică și nedeazămințită dovadă a circulației largi a folclorului legat de voievodul Ștefan, și care a stat desigur la baza multor legende ulterioare sînt *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce, care în jurul anului 1700 circulau intens, și pe care cronicarul moldovean le transcrie din tradiție. Aceste *O samă de cuvinte* „ce sînt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni, și în letopiseț nu sînt scrise, ce s-au scris aice...” pot fi considerate prima culegere de legende și tradiții privitoare la Ștefan.

Folclor despre Ștefan întîlnim pulverizat în mai toate culegerile apărute în cursul secolului al XIX-lea, în revistele de folclor „Sezătoarea”, „Ion Creangă”, „Făt-Frumos” etc., în dicționarele geografice ale diferitelor județe sau în monografiile unor comune și sate. Menționăm în această direcție culegerile lui V. Alecsandri, Elena Sevastos, Teodor Burada, C. Rădulescu-Codin, Elena Niculiță-Voronca, Tudor Pamfile, Dumitru Furtună, dar în special, remarcabilă prin frumusețea bucăților, culegerea cunoscutului folclorist bucovinean Simeon Florea Marian intitulată *Tradiții populare române din Bucovina*, apărută la București în 1895.

Strădaniile cele mai de seamă și mai vrednice de laudă s-au produs însă în 1904 cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la moartea voievodului și cînd, pe lângă celelalte manifestări cu caracter pur istoric, au apărut și o seamă de culegeri de folclor. Merită evidențiată în primul rînd cunoscuta culegere a învățătorului de atunci din Broșteni Bistriței, Simion Teodorescu Kirileanu intitulată *Ștefan cel Mare și sfînt. Istorisiri și cîntece populare*, în care, pe lângă culegerile făcute de el, publică aproape tot ceea ce apăruse pînă atunci în revistele de folclor sau în alte publicații, precum și unele bucăți din creația cultă. Paralel cu această culegere, după cit se pare cea mai răspîndită și mai cunoscută (a apărut în trei ediții), au mai apărut și alte culegeri, de proporții mai reduse dar indispensabile pentru cunoașterea completă a viziunii populare despre voievod și din care menționăm: Tudor Pamfile, *Amintiri ale poporului despre Ștefan cel Mare*, București, 1904 și *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău 1919; Teodor A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde și a. culese din gura poporului...*, Brașov 1904.

În studierea acestui bogat material (peste 300 de bucăți) trebuie însă să se țină seama de faptul că în multe din ele întîlnim amestecul unor motive și persoane, substituirea eroului, contaminarea mai multor motive și creații, înlăturarea unor elemente, dar mai ales prelucrarea și șlefuirea pe care au operat-o culegătorii. Toate acestea ne fac să dăm întrucîtva dreptate lui D. Marmeliuc care în cercetarea sa *Figuri istorice românești în cîntecul popular al românilor* afirma: „... multe idei, exprimate în poezie, ba adesea chiar fapte atribuite eroului, n-au izvorit din improvizația cutărui anonim făuritor de cîntece,

ci din fantezia mai mult sau mai puțin poetică a culegătorilor, cel puțin a celor mai vechi”⁶.

Am arătat mai sus că dăm dreptate numai în parte cercetătorului D. Marmeliuc pentru că, dacă „prelucrarea și corijarea” au operat-o în genere culegătorii, șlefuirea, substituirea unor personaje istorice, contaminarea mai multor motive și producții, înlăturarea unor elemente care nu mai corespundeau timpului și locului s-au operat adeseori de înșiși purtătorii sau creatorii producțiilor populare și nu întotdeauna în dauna valorii artistice sau istorice a folclorului. În acest domeniu s-a petrecut acea polarizare atât de caracteristică folclorului. N. Iorga spunea că poporul ține minte azi „Faptele mari ce s-au întâmplat și eroii ce le-au săvârșit, făcând din toate luptele, din toate suferințele o singură amintire, și din toți eroii anume tipuri de oameni ce-au fost, citeva figuri reprezentative”⁷.

În culegerea lui Vasile Alecsandri, spre exemplu, există patru poezii despre Ștefan cel Mare, scrise însă de poet. Doar *Movila lui Burcel*, deși creată pe de-a întregul, își are, cum arată tot N. Iorga, „un substrat popular venit din baladă”. *Burcel* a existat ca personaj istoric, oștean de al lui Ștefan. Existența motivului în baladă ar putea fi confirmat și prin faptul că în culegerea lui Kirileanu întâlnim o variantă *Movila lui Burcel*, mai stingace ca formă și mai redusă ca întindere.

Faptul că în unele creații populare împrejurările și cadrul istoric sînt evident din alte epoci, și doar numele eroului a fost substituit, sau că în altele, unele fapte sînt opera altor domnitori, nu ne pot îndreptăți să le ignorăm. Cum am mai arătat, în tradiția populară polarizarea s-a făcut în jurul figurii celui mai reprezentativ, mai popular și mai iubit dintre voievozi, iar în popor ele circulă astfel, modificate.

Menționăm de asemenea că unele piese folclorice, de altfel puține, însumate unor culegeri despre Ștefan, nu se referă la domnitorul moldovean. Exemplul cel mai concludent ni-l oferă povestirea *Ciobanul* culeasă de Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român* (Kirileanu, p. 154—157), în care nu e menționat numele voievodului și care, deși apropiată ca motiv de alte două povestiri similare ca temă și cu mențiunea numelui, nu se referă la Ștefan. În povestire e vorba de un împărat, căruia, prin șiretenia unui cioban isteț i se taie capul, iar împărat ajunge ciobanul. Nemenționarea numelui, titulatura de împărat și finalul nefavorabil ne fac să credem că nu e vorba de o povestire despre Ștefan cel Mare.

În situație similară sînt balada *Bucă Bucăleș* culeasă de T. Burada, *O călătorie în Dobrogea* (Kirileanu, p. 241—243), în care atmosfera generală și postura de păcălit a domnului nu concordă cu imaginea

⁶ Dimitrie Marmeliuc, *Figuri istorice românești în cîntecul popular al românilor*, „Analele Academiei Române”, seria II, t. XXXVII, Memoriile secției literare, București, 1915, p. 75.

⁷ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, București, p. 163.

pe care o avem despre Ștefan din majoritatea celorlalte producții; cîntecul popular *Ștefan Vodă și drăguța sa* (Bogdan, p. 56—57), în care personajul principal este probabil craiul sîrb Ștefan Dușan; cîntecul *Ștefan* (Bogdan, p. 58—59), în care eroul este numit „Ștefane căpitane” și unde presupunem că e vorba de un haiduc, sau *Ștefan și Ruja* (Bogdan, p. 61—62), care nu e altceva decît cunoscuta baladă *Dolca* în care Costea a devenit Ștefan, iar Fulga a devenit Ruja.

Deși în mare parte sîntem de acord cu cele afirmate de D. Marmeliuc în studiul pomenit, în care se arată că multe din producțiile populare nu privesc pe Ștefan cel Mare, am opina totuși că cele patru piese folclorice *Calapod Paharnicul și Domnița Ilenița* culeasă de S. Florea Marian în *Poezii populare române* (Kirileanu, p. 247—250), *Ștefan vodă și Giricuța*, culeasă de Iuliu Bugnariu în *Muza Someșană* (Kirileanu, p. 243—246), *Nourăș și Doamna Ileana*, după P. Ispirescu (Kirileanu, p. 213—217) și *Nourel și Calapod paharnicul* după Al. Vasiliu Tătăruși (Kirileanu, p. 217—219) sînt totuși legate de vremea și de unele împrejurări ale domniei lui Ștefan și nu pot fi incluse deci în categoria celor care nu aparțin ciclului despre voievodul moldovean.

Ne-am mulțumit să amintim doar în treacăt acest aspect al problemei, deoarece o atare cercetare se impune numai atunci cînd folosim folclorul ca izvor pentru istorie și-l tratăm ca atare.

O altă mențiune care se impune de asemenea este că o cercetare minuțioasă în acest domeniu ar trebui să aibă în vedere și unele creații culte cum ar fi cele ale lui B. Delavrancea și M. Sadoveanu, ambii neîntrecuți cunosători ai cronicilor și tradițiilor populare și în ale căror opere pot fi întîlnite elemente folclorice adesea necunoscute în culegerile existente.

*

Atît de puternic a influențat personalitatea lui Ștefan cel Mare imaginația populară, atît de adînc s-a săpat în conștiința poporului acest mare fiu al Moldovei încît numele său este pomenit nu numai în cîntece, balade, doine, legende, povestiri și povești ci și în strigături, în cîntece de leagăn, în colinde, ba pînă și în descîntece, ca putere care risipește duhurile rele.

„Pe vremea de secerat
Ștefan calu-a încălcat
Și la Baia a plecat
Pe unguri de l-a secăt”.

sau

„Ștefan, Ștefan, pui de leu
A mîncat pe locul meu
Mîncat carne de buhai
Și-a bătut pe șapte crai”⁸
(cazuit de Victor Popovici din Pașcani).

⁸ Simion T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și sînt. Istoricii și cîntece populare*, ed. a III-a, Tipografia M-rii Neamț, 1920, p. 20.

Mamele își linișteau copiii cu vechile cîntece de leagăn, în care însă introduceau numele lui Ștefan

„Nani, nani mititel
Și te scoală măricel
De te-ai face mărișor
Ca să fii mamei de spor
Lui Ștefan Vod-ajutor
Să te crească mama mare
Lui Ștefan Vodă cătane”⁹.

(Elena Sevastos în ziarul „Cronica”, 1904)

În culegerea lui Alecsandri întîlnim :

„Nani, nani cu mama
Că mama te-a descînta
Să te faci un viteaz mare
Că domnul Ștefan cel Mare”¹⁰.

Deși suspect de a fi o creație personală, existența acestui cîntec de leagăn nu pare imposibilă în folclor. Nu este exclus ca o mamă care din istoria țării știa doar de Ștefan, ca despre cel mai viteaz domnitor, să fi introdus în textul inițial cele două versuri. Probabilitatea este întărită de un text cules din Singeorz de Teodor A. Bogdan:

„Să fii țării de folos
Ca și Ștefan cel frumos
Și să fii un viteaz mare
Cum a fost Ștefan cel Mare”¹¹.

Numele voievodului a pătruns chiar în producțiile populare cu caracter religios cum este în cazul unei colinde din Prislop în care, mai bun decît toate (caș, miel, vin, colac etc.) este :

„Ștefan Vodă domn român
Că din zori mi s-a sculat
Pe păgîni i-o alungat
De necazuri ne-o scăpat
Că nimic așa greu nu-l
Ca jugul păgînului”¹².

Viața voievodului și-a găsit expresie în literatura populară începînd chiar cu anii copilăriei, perioadă despre care există foarte puține date documentare. Despre această perioadă în culegerile lui Kirileanu, Bogdan și Pamfile sînt consemnate mai mult de zece povestiri. Astfel legenda. *Din copilăria lui Ștefan cel Mare* (Kirileanu, op. cit.,

⁹ Simion T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și sfînt. Istorisiri și cîntece populare*, ed. a III-a, Tipografia M-rii Neamț, 1920, p. 262.

¹⁰ *Ibid.*, p. 262.

¹¹ Teodor A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, basme, colinde ș.a.* culese din gura poporului..., Brașov, 1904, p. 71.

¹² *Ibid.*, p. 71.

p. 20—22) spune că Ștefan, în vîrstă de zece ani, a fost luat de la Borzești și dus la Suceava. Fiind ucis tatăl său Bogdan, iar Aron Vodă luîndu-i scaunul, tînărul Ștefan fuge. Fiind căutat, oștenii lui Aron află de la niște drumeți că „ar fi văzut un băiețandru de vreo 12 ani alergînd pe drumuri”. Specialiștii opinează că vîrsta menționată de legendă ar corespunde cu vîrsta pe care ar fi trebuit s-o aibă Ștefan în acea vreme, deoarece privitor la anul nașterii și la anii premergători urcării pe tron documentele nu consemnează nimic.

Semnificativ în unele povestiri ni se pare faptul că Ștefan este copilul unei femei sărmene, cum este spre exemplu în istorisirea *Ștefan cel Mare și lupii*, culeasă de T. Bogdan în Gledenii, Ardeal. „Cînd era mic, poate așa de vreo 10—12 ani mamă-sa care era o femeie săracă și necăjită, se zice că să-l fi trimis în pădure după vreo două vreascuri, ca să aibă cu ce să-și fiarbă o biată de mămăliguță”¹³. Vrednic de menționat este monologul retrospectiv al povestitorului:

„Poate așa vrea Dumnezeu, ca pe unii oameni să-i învrednicească cu mai multe daruri ca pe alții.

Așa și cu Ștefan, Vodă moldovenilor, domnul cel vestit. Cine a fost, nu știu, că pe vremea aceea mai neam de neam al meu nu o trăit. E destul că a fost, că de nu era, nu s-ar povesti atîtea minunății despre el. Spunea moșul meu, Dumnezeu îl hodinească în pace că e mai un veac de cînd a murit, că acel împărat era mai sprinten decît orice pe lume. Mic de statură, dar iute cum îi prisnelu”¹⁴.

Povestirea este din Ardeal, de unde termenul de „împărat” și lipsa posesivului „nostru” cînd e vorba de Ștefan. Acest exemplu și încă altele vin să confirme un fapt de multe ori infirmat, că poporul nu are o admirație mistică și fără rezerve față de capetele încoronate, ci dimpotrivă, în cazul voievozilor apropiați de popor, îi consideră de-ai lor, ba în cazul de față Ștefan este dat drept feciorul unei femei sărmene. El este însă dotat excepțional și acest fapt îl face să ajungă în vîrfurile edificiului social. Nu stirpea domnească, împărătească este ceea ce admiră poporul, ci calitățile fizice și morale indiferent de origine, în mod mai frecvent însă aceste calități îi împodobesc pe cei de origine umilă.

Tot atît de vrednică de relevat ni se pare legenda nașterii domnitorului, *Ștefan Vodă este de-aici, din Borzești*, auzită de D. Tabacaru de la un locuitor din Bogdana, sat vecin cu Borzești și publicată în revista „Școala” (1908). Trecînd pe meleagurile acelea — spune povestitorul — un voievod mîndru, l-a apucat noaptea în Borzești, unde murise de curînd preotul... și preoteasa rămăsese tînără și frumoasă. Voievodul a poposit la preoteasă. În zori de zi voievodul a

¹³ Teodor A. Bogdan, *Ștefan cel Mare. Tradiții, legende, balade, colinde* ș.a. culese din gura poporului..., Brașov, 1904, p. 11.

¹⁴ *Ibid.*, p. 10.

purces la drum spre casă, lăsînd preotesei drept dar un inel de aur, cu coroana țării și cu iscălitura lui pe el.

De-acolea a trecut o vreme îndelungată. Preoteasa făcu un băiet și-i puse numele de Ștefan, — un băiet bălăior, avalnic și cu probe de om mare¹⁵. Copil fiind, la o joacă ceata lui Ștefan prinde un „vrăjmaș“, îl „spînzură“ și pînă să-și termine joaca cel uitat agățat în pom moare într-adevăr. După această ispravă „Numai că mi-l iau pe Ștefan cu mă-sa cu tot și cu oamenii din sat, și purced la Suceava să-l judece la domnie“¹⁶. Acolo însă Vodă și-a recunoscut odrasla „l-a luat pe lingă el de a crescut mare, de a ajuns și el vodă, de a bătut toate liftele, de a făcut atîtea biserici și mănăstiri“¹⁷. Povestitorul popular a gîndit și a transpus apoi tot procesul la nivelul unei experiențe țărănești cu un voievod, conjugal foarte puțin ortodox, o preoteasă văduvă și tinără care se supune voinței voievodului, iar rodul acestei înțelegeri este un băiat zdravăn, care încă de mic dă de lucru consătenilor prin isprăvile pe care le face. Țăranul din Bogdana conchide: „Ștefan a fost fecior de țăran de-al noștri; de aceea a fost așa de cuminte și ne-a ajutat atît de mult“¹⁸. Această încheiere ne scutește de comentarii cu privire la explicația pe care o dă poporul faptului că Ștefan s-a apropiat de țărănime.

Legate de aceeași perioadă a vieții domnitorului, mai sînt legende care spun că de copil încă nu se apropiau de el fiarele, că ieșind odată din Suceava și mergînd spre Horaița ar fi ucis cu săgeata o nălucă, după care un moșneag i-ar fi prezis că va moșteni lumea și nici o putere omenească nu-l va putea birui. În tradiția populară Ștefan nu numai că ucide duhul rău al destinelor Moldovei ci întilnește și norocul ei. Astfel, spune legenda *Ștefan cel Mare și norocul* (culeasă de T. Bogdan în Deda-Ardeal), voievodul urmărind o caprioară aceasta se dă peste cap, se face „o fată frumoasă cu părul de aur și cu fața albă ca omătul și cu trupul înalt subțirel, ca o vargă de alun, îmbrăcată numai în aur și argint“¹⁹, și vorbindu-i îi spune că este norocul lui și al țării.

În afară de acest subiect am putea spune că mențiunea de „fată frumoasă... cu trupul înalt, subțirel ca o vargă de alun“ contrazice o opinie, care își mai are circulație, că idealul de frumusețe în popor ar fi o femeie grasă sau oricum cu forme pline.

Istețimea nativă a voievodului, simțul de dreptate sînt relevate într-o povestire *Judecata lui Ștefan Vodă* (Kirileanu, p. 36—39), în care copilul Ștefan, din mediul țărănesc, dă un verdict înțelept într-o

¹⁵ Tudor Pamfile, op. cit., p. 6.

¹⁶ *Ibid.*, p. 6.

¹⁷ *Ibid.*, p. 7.

¹⁸ *Ibid.*, p. 7.

¹⁹ Teodor Bogdan, op. cit., p. 46.

judecată. Concluzia povestitorului „Vezi că, unul singur a fost Ștefan Vodă, și dacă a fost să fie om mare, a dat semne de mic”²⁰.

Anii tinereții, dacă urmărim legenda, și-i petrece tot în raporturi cu poporul de jos, cu țăranii și păstorii, și aproape de loc în mediul de curte. Prima povestire de dragoste este tot cu o fată de cioban, așa cum se desprinde din frumoasa povestire *Ștefan Vodă și fata lui Călin*, culeasă și publicată de Teofil Bizom în revista „Ion Creangă”, 1910 (la Pamfile, p. 8—11). Idila dintre tânărul Ștefan și fata lui Călin se petrece în splendoarea peisajului carpatic, pe Valea Bistriței, între munții Rarău și Pietros. În fapt de seară, la singuratica stână a lui Călin sosesc doi tineri călări, dintre care mai cu seamă unul:

„De frumos ce era
Mintile ți le fura”.

Ei cer adăpost. Fata care era singură la stână le spune să-i aștepte pe tatăl ei. Venind păstorul și văzînd de departe caii „s-a cam speriat, gîndind că iară a mai venit cineva să-i ieie bir fără să-l întrebe... Acel bir era un berbeci care era mai gras, caș și urdă cît puteau duce doi oameni în spate”²¹. De remarcat că frumusețea peisajului și idila care se înfiripă între voievod și fata ciobanului nu pot ascunde realitatea mai puțin pitorească a birului. Călin îi primește pe cei doi să rămînă la stână peste noapte, cinstindu-i ca pe niște oaspeți aleși. A doua zi cei doi călăreți pleacă. „Vodă Ștefan — căci acesta era unul din cei doi — în timp de pace se ducea prin țară ca s-o cunoască mai de aproape”²². Ștefan însă „a umblat dealuri și munți, a vînat cerbi și căprioare dar fata lui Călin nu-i ieși din gînd”²³. Se hotărăște ca înainte de a se întoarce la Suceava să o revadă. Aproape de stînă cei doi o aud cîntînd:

„Frunză verde de pe fag
De-a vini cine mi-i drag,
Păr negruț aș pieptăna,
Fața albă-aș dezmierda
Ochi negruți aș mîngăia”.

La care voievodul răspunde:

„Foilită de cicoare
Al tău pui vine călare
Cu ploscuța la obîlc
Vin draguță să te strîng,
Să te strîng la pieptul meu
Să m-ating de sînul tău”²⁴.

²⁰ Simion Teodorescu Kirileanu, *op. cit.*, p. 39.

²¹ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 8.

²² *Ibid.*, p. 10.

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

Întorcându-se spre seară ciobanul „iară a aflat pe cei doi vinători la stînă; unul îi ținea fata pe brațe și unul cînta dintr-un fluier de văile răsunau, codrii vechi îi dezmiarda”²⁵. La plecare cel care îi ținea fata pe brațe i-a dat o pungă de galbeni „și cei doi vinători s-au îndepărtat cîntînd, pe coasta muntelui Rarău.

A trecut mult timp și Ștefan Vodă n-a mai venit prin munți la vinătoare, că nevoile ce veniseră peste țară nu l-au lăsat”²⁶.

Odată doar, peste ani, avînd o harță cu ungurii spre partea Ardealului, n-a coborît pe drumul Cîmpulungului ci însoțit de doi căpitani a luat-o pe Bistrița în jos cu gîndul să meargă să vadă dacă mai este fata cea frumoasă de odinioară. Era spre toamnă, Călin mai bătrîn, iar fata mamă a doi copii, dintre care unul „frumos ca un trandafir” ședea în brațele bunicului și i se juca cu mîna prin barbă. Aruncînd ochii la Ștefan și apoi la copil, bătrînul zice:

„— Doamne, da cum îi samănă”²⁷.

Poate istorisirea să nu fie în conformitate cu cele mai exigente principii etice, dar este semnificativă pentru optica populară.

*

Înainte de a ne referi la legendele și tradițiile, la povestirile și poveștile legate de multele bătălii pe care le-a avut, vom releva bogata tradiție creată în jurul întîlnirii cu sihastrul și implicit zidirea mănăstirii Putna. Începînd cu cele scrise de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* (și aici menționăm că nu ne ocupăm de tradițiile care figurează la Neculce, considerîndu-le cele mai cunoscute și putînd constitui subiectul unei cercetări independente) tradiția a brodat în jurul acestui fapt o mulțime de variante. Astfel episodul convorbirii cu sihastrul este adesea legat, ca și la Neculce, de cel al refuzului mamei de a-l primi în cetate la Neamț și este întîlnit în foarte multe bucăți ca de pildă: *Vei ajunge om mare* (Kirileanu, *op. cit.*, p. 23—24), *Ștefan Vodă* (Kirileanu, p. 40—49, după S. Fl. Marian), *Ștefan cel Mare și turcii* (Kirileanu, p. 55—72, după S. Fl. Marian), *Mănăstirea Putna* (Kirileanu, p. 72—74, după I. Veselovski), *Daniil Sihastru* (Kirileanu, p. 87—92, după D. Dan în „Sezătoarea”), *Ștefan Vodă la Sihastru* (Kirileanu, p. 92, după Elena Voronca), *La Bordea în pădure* (Kirileanu, p. 92—94, după Elena Voronca) și altele. Sînt povestiri și legende în care, pe lîngă cele cunoscute de Neculce, se adaugă unele elemente de basm, cum ar fi reînvierea peștelui din propriile-i oase prin puterea rugăciunilor sau urcarea pe piciorul drept sau cel stîng pentru a vedea unele lucruri care în mod normal nu pot fi văzute. Bogata tradiție legată de construirea mănăstirii Putna ca și de bătălia de la Războieni au făcut ca în aceste bucăți să întîlnim amestecul

²⁵ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 11.

²⁶ *Ibid.*, p. 11.

²⁷ *Ibid.*

unor motive și elemente diferite, eterogene, provenite din basme și legende cu alt caracter decît cel istoric.

Din cele enumerate mai sus cea mai realizată și mai semnificativă este cea culeasă de S. Florea Marian, intitulată *Ștefan Vodă și turcii*. Domnitorul moldovean ia hotărîrea de a nu mai plăti tribut turcilor. Această temerară hotărîre o împărtășește boierilor. Sfatul cu boierii, purtat la nivelul unor convorbiri între gospodari așezați este un prilej de caracterizare a domnului. „Așa era Ștefan Vodă, cine vrea să știe; înțelept, istet, inimos și viteaz cum n-a mai fost altul pe timpul lui, de-ai fi imblat să cauți lumea lungiș și curmeziș”²⁸.

Prezentînd boierilor alternativele, de a plăti „haraci” și a închina țara turcilor sau de a nu-l plăti și a angaja lupta împotriva acestora și primind asigurarea sprijinului lor, voievodul înțelept și hitru, le spune: „Îi foarte frumos din partea d-voastră că vă trage inima pentru țară și nu vă place să fie închinată și despoiată de păgîni. Dar băgați de samă, că împăratul turcesc, văzînd că nu voim a-i închina țara și a plăti haraci, are să se mînie și să se scoale cu putere asupra noastră și atunci ce-om face? Cum ne-om apăra de dînsul, după ce noi românii sîntem, așa zicînd, numai o mînă de oameni pe cînd turcii... cit frunză și iarbă! Noi, după cum știți avem puțintică oaste, pe cînd împăratul turcesc are o multime nenumărată. Nu știu dac-om fi în stare să ne apărăm de dînsul, întîmplîndu-se să se ridice cu putere asupra noastră. Deci încă, odată vă fac luători de samă: ce-i de făcut și de început, ca nu cumva, după aceea să se întîmple zicala veche: „Dă-i doamne mîntea românului cea de pe urmă”²⁹.

O nouă confirmare a sprijinului și dorinței de a apăra țara de care sînt animați boierii face pe domn să adauge într-o manieră specific populară:

„Dar de una, drept să vă spun, că tot mă tem ca nu cumva, cînd oi fi în dricul nevoii, să mă lăsați ca frunza pe apă!... Mulți sînt, care înainte de război s-arată cei mai viteji oameni de pe fața pămîntului, iar cînd vine treaba la adică, atunci dau dos la față și... pe ici în colo țî-i drumul!”³⁰.

În neîncrederea manifestată față de asigurările date de boieri, pe care povestitorul popular o pune pe seama domnitorului, se strecoară de fapt neîncrederea poporului față de clasa boierească, față de falsul ei patriotism, cu conștiința faptului, confirmat adesea în istorie, că boierilor le-au fost adesea mai dragi avantajele personale decît interesele generale ale țării.

Mai departe raporturile dintre Ștefan și turci ne sînt redată ca o ceartă între doi vecini în dușmănie. Se manifestă acea tendință specifică folclorului și chiar cronicarilor, în speță Neculce, de a coborî eve-

²⁸ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 55.

²⁹ *Ibid.*, p. 56.

³⁰ *Ibid.*, p. 57.

nimentele de mare amploare internațională la nivelul experienței țărănești, domestice, zilnice.

„Împăratul turcesc, însă, cum a prins de veste de hotărîrea lui Ștefan Vodă, s-a făcut foc și pară de minie și i-a scris ca pe loc să-i trimeată haraci, ori dacă nu, va fi vai și amar de capul lui. A cugetat pe semne turcul în mîntea lui că Ștefan, cum i-a vedea scrisoarea s-a vîrî în toate răcorile și-ndată i-a trimite bani”³¹.

În aceeași manieră se pun la cale treburile pentru preintîmpinarea atacului turcesc. Năvălirea lor și superioritatea numerică zdrobitoare îl obligă pe Ștefan „ca unul ce se pricepe foarte bine la treburi războinice” să se retragă spre munți. Se dă apoi bătălia în care însă Ștefan este învins de valul năvălitor.

„Ștefan se lupta și acum ca un leu cu dinșii, și pe mulți îi trimise în cealaltă lume. Dar ce folos de toată istețimea și vitejia lui, ce folos de toate ademenirile și apucăturile lui, că de la o vreme tot n-a fost în stare să ție mai departe piept cu dinșii, că cei mai mulți dintre voinicii săi de frunte, începînd de la sfetnici și pînă la cel din urmă ostaș de rînd, pîcară acum jertfa infurietului și neîmpăcatului păgîn”³².

Demnă de remarcat este obiectivitatea cu care povestitorul popular descrie desfășurarea și sfîrșitul luptei, insuccesul lui Ștefan. Această obiectivitate merge așa de departe încît întîlnim legende care cuprind fapte neatestate de cronici. Astfel în legenda *Bătălia de la Varnița* auzită de C. Palnic din Volovăț — Bucovina (Kirileanu, *op. cit.*, p. 131—134) este descrisă o bătălie cu tătarii, cînd dintre moldoveni au mai rămas în luptă doar Ștefan și cu un oștean. Se retrag, ajung apoi la un sihastru care le dă un fuior cu care, aprins, să înconjoare tabăra dușmană. Se creează astfel un fum de nu se mai cunoșteau tătarii între ei și încep să se bată. Rămîn pînă la urmă doi frați care se recunosc și-și dau seama că pe Ștefan l-a ajutat o putere supranaturală, datorită credinței sale. Cei doi reflectează :

„— Să vede că Ștefan Vodă îi tare în credință și i-a stat într-ajutor.

— Apoi numa c-așa, că altfel tot noi îl băteam ș-amu”³³.

De unde se poate deduce că în afară de această luptă, în care în sprijinul voievodului a intervenit o putere supraomenească, în toate celelalte fusese învins.

Sînt producții populare care pomenesc de ajutorul divin pe care-l primește Ștefan în unele lupte, prin intervenția sfinților Gheorghe, Dimitrie, Onofrei, Procopie și în cîntea căroră ridică apoi biserici și mănăstiri. Semnalăm totuși faptul că aceste intervenții divine în soarta bătăliilor purtate de voievodul moldovean sînt mai frecvente în cronica lui Gr. Ureche sau în *O samă de cuvinte* ale lui I. Neculce decît în celelalte piese culese.

³¹ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 58.

³² *Ibid.*, p. 61

³³ *Ibid.*

În legenda *Cum scapă Ștefan Vodă de tătari printr-o minune* după I. Veselovski (Kirileanu, p. 186—187), la început oastea moldovenilor este învinsă.

„Ce-au făcut ce n-au făcut ostașii lui Ștefan, dar de la o vreme văzind că nu pot izbuti împotriva mulțimii tătarilor, apucară la sănătoasă”³⁴. Îndată însă un nor, dar nu de ploaie, a întunecat cerul. Ștefan dă poruncă oștenilor să ia în sulite câte un snop de griu și când va ajunge norul deasupra lor să dea foc snopilor. Norul de furnici de deasupra oastei lui Ștefan s-a risipit de fumul și focul snopilor din sulitele moldovenilor. Nu la fel au făcut tătarii pe care furnicile i-au piscat și mușcat de i-au prăpădit. Aparent minune dar cu elemente verosimile.

În producția orală, oglindă a sufletului poporului, se manifestă și mila pentru oștenii de rînd ai dușmanului și chiar poziția de clasă a celor care duceau greul războiului, servind adeseori ca unelte unor interese hrăpărețe”... pîn-acolo (e vorba de satul Tăpu—Tecuci) se tot văd motive multe, toate ridicate de Ștefan Vodă, spre odihna sărmanilor păgîni, aduși și ei pe la noi cu vrerea stăpînului fără suflet”³⁵.

Deși Ștefan este cel mai admirat și glorificat dintre domnitorii care au intrat în baladă, nu lipsesc nici împrejurările cînd voievodului i se dau sfaturi sau chiar lecții de atașament și devotament față de nevoile țării, cărora trebuie să le dea prioritate în dauna plăcerilor vînătoarei și iubirii. În legenda *Ștefan cel Mare și copila de păcurar*, culeasă de Bogdan în Ilva Mică (Bogdan, p. 12—15) și care l-a inspirat probabil pe O. Carp în poezia *Păstorița și Ștefan Vodă* (Pamfile, p. 12—13), voievodul fiind la vînătoare, întilnește o păstoriță de care se îndrăgostește. Ea însă îi mărturisește că ursita i-a prezis că va ajunge împărăteasă. Cînd Ștefan îi dezvăluie că el este domnul țării fata nu-l crede, ba îi spune că vodă Ștefan nu umblă prin codri după căprioare, ci adună oaste pentru a alunga pe dușmani. „Rămasu-ne-a ca o poveste, pățania lui Ștefan cel bun și mare, împărat al moldovenilor, care de bun ce eră i se duse veste și poveste peste întreaga țară a noastră și chiar peste întreg rostogolul pămîntului; iar de creștin ce era, lumea întreagă îl lauda. Nu-i vorbă multe lucruri bune a făcut omul acela, că de nu ar fi făcut nu i-ar fi rămas numele cum i-a rămas. A făcut biserici și mănăstiri, a îmbogățit pe cei săraci, cari în vremuri de răsmeleță s-au purtat vitejește”³⁶.

În general imaginea voievodului moldovean așa cum se desprinde din creațiile populare din Ardeal este adeseori a unui făt-frumos care luptă cu uriașii, a unui „fecior mindru și frumos dinspre răsărit... (care)... vine călare pe-un cal alb ca spuma și iute ca vîntul” sau „din mijlocul unui nor li se coboară un voinic frumos ca o floare și viteaz ca un leu”³⁷ care se așează în fruntea oștilor și de a cărui frică fug turcii din Țări-

³⁴ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 186.

³⁵ *Ibid.*, p. 95.

³⁶ Teodor A. Bogdan, *op. cit.*, p. 12.

³⁷ *Ibid.*, p. 25.

grad". În producțiile ardelenе se vorbește chiar de vremea „cînd Ștefan era crai peste pămîntul Ardealului”³⁸.

Tot în culegerea lui Bogdan cunoscuta legendă a mănăstirii de la Curtea de Argeș devine *Manea și Ștefan Vodă*, numele lui Negru Vodă fiind înlocuit cu al lui Ștefan, iar Manole devine Manea.

În general legendele și povestirile ardelenе considerate ca făcînd parte din ciclul despre Ștefan cel Mare, sînt spre deosebire de cele din Moldova care au o legătură strînsă cu faptele istorice, mai puțin legate de faptele reale petrecute în vremea domniei voievodului. În acestea Ștefan este introdus ca personaj în basme și legende cu alt conținut și evident altă atmosferă, uneori chiar fără nici o legătură cu atmosfera și evenimentele din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Prezența lor se explică prin faptul că Ștefan a stăpînit în Ardeal cele două cetăți Ciceul și Cetatea de Baltă, prin circulația motivelor folclorice și prin faima de care se bucura și care nu putea să nu fie cunoscută și românilor din Ardeal.

*

Să încercăm a pune în discuție, și desigur supozițiile sînt ale unui nespecialist, unele elemente din creația populară care vin să sprijine, să întărească unele fapte istorice sau chiar să completeze unele lacune.

Am amintit deja povestirea în care se vorbește despre fuga lui Ștefan pe cînd era de vreo 12 ani și pe care un cercetător specialist în această perioadă³⁹, crede că o poate folosi pentru elucidarea unor părți mai puțin cunoscute din viața voievodului. Am formula doar o rezervă asupra autenticității în ansamblu a povestirii, menționarea vîrstei cît și a fugii spre Țara de Jos putînd foarte bine să fie transmise prin tradiție și nu adăugate de culegător.

Despre lupta de la Baia avem următoarele producții populare: *Bătălia de la Baia* auzită de P. Gheorgheasa în satul Cotîrğaș—Broșteni (Kirileanu, p. 49—50); *Ștefan Vodă și ungurii*, culeasă de S. Fl. Marian (Kirileanu, p. 113—126) cu o variantă culeasă și de Elena Voronca; *Ștefan cel Mare și hatmanul* după N. Trofin, auzită de la V. Morariu — Vaslui (Kirileanu, p. 184—186). În prima bucată, Ștefan atacat fără veste de unguri este fugărit pe la Rădășeni, se retrage în Baia și acolo, pentru a nu fi prins, se urcă într-un arîn, ungurii trec pe sub copac și negăsindu-l pradă tirgul. După trecerea primejdiei, Ștefan coboară își adună oastea împrăștiată, îi surprinde pe unguri la chef și-i nimicește.

În *Ștefan cel Mare și hatmanul*, auzind de năvala ungurilor voievodul trimite în întîmpinare pe hatmanul Peștiovici, care trece Siretul îndreptîndu-se spre munți.

³⁸ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 21.

³⁹ Vezi N. Grigoraș, *Inceputurile domniei lui Ștefan*, în „Studii și cercetări științifice — istorie”, Iași, 1957, p. 35—62.

„S-au mers pînă ce-au ajuns la un boier mare și bogat și înțelept, căruia îi dăduse Ștefan multe moșii, pentru slujbele ce făcuse țării și lui vodă.

Dar boierul acesta de o bucată de vreme nu se prea înțelegea cu Vodă, ci mai lesne se înțelegea cu dușmanii lui Vodă”⁴⁰.

Aflăm că boierul era în înțelegere cu dușmanii pentru a cumpăra pe hatman. Reușește să-l induplece pe Peștiovici și să-i pună pe oșteni, arătînd că nu-i încă un pericol din partea ungurilor, la muncă pe moșia lui. Năvălesc dușmanii și surprinzîndu-i neînarmați îi înving. Oștile ungurești sînt apoi bătute de Ștefan, iar lui Peștiovici, care fusese cumpărat cu bani de boierul trădător, i se toarnă aur topit pe gît.

Și aici ca și în alte creații populare, răzbate antipatia poporului pentru boierul și hatmanul trădător, ucigași ai oștenilor de rînd surprinși neînarmați.

În cealaltă tradiție *Ștefan Vodă și ungurii* se arată că înaintea luptei cu ungurii, Ștefan neavînd cu ce să plătească oastea se împrumută de la pîrcălabul din Drăgoești, care era putred de bogat.

Istoriografia noastră, după cît cunoaștem, n-a prea vorbit de o înfrîngere pe care ar fi suferit-o oastea lui Ștefan înaintea luptei de la Baia sau de alta înaintea luptei de la Orbic petrecute, se pare, la Troțuș, și nici de o trădare a boierilor. Faptul, confirmat ulterior în documente, s-a oglindit totuși în folclor, unde după cum s-a arătat se vorbește explicit de o înfrîngere și de trădarea comandantului oastei moldovene. Se impune să menționăm că ceea ce s-a dovedit apoi prin publicarea cronicii *Breviter scripta* în 1938 ne întîmpină în tradiția populară în legende culese în 1904, existente deci cu mult înainte de această dată. Se mai vorbește apoi (episodul cu arinul) de un pericol în care s-ar fi găsit Ștefan, fapt care a fost confirmat de cronică menționată, din care reiese că în lupta cu ungurii Ștefan ar fi fost chiar prins, dar s-a răscumpărat. La Baia voievodul a fost trădat de vornicul Crasnăș.

Suspiciunea de „hiclenire” a domnului de către boieri⁴¹ și sprijinirea lui Ștefan pe țărănime sînt de asemenea consemnate de tradiția populară, din care mai transpiră și antipatia pe care o avea poporul față de boieri. În povestirea *Mai mare decît Vodă* culeasă de V. Ștefănescu de la tatăl său și publicată în revista „Făt-Frumos”, 1904 (Pamfile, op. cit., p. 14—17) după o luptă, Ștefan trimite pe un curtean într-un sat să-i caute o gazdă, însă cu recomandăția „— Dar vezi să fiu eu mai mare în casa aceea!”⁴². Trimisul pleacă și pe drum spre sat se întreabă ce va fi voind vodă să înțeleagă dîndu-i acea recomandăție. Monologhează :

⁴⁰ S. T. Kirileanu, op. cit., p. 184.

⁴¹ Vezi C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în „Studii și cercetări științifice — istorie”, 1/1957, p. 1—35.

⁴² Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 14.

„Gazdă mai bună ca la boierul din sat, nici că se mai poate. Dar dă, știu eu !... Dacă el o fi umblind cu gânduri ascunse asupra Domniei ?”⁴³. Pînă la urmă se hotărăște să-i caute gazdă la prima casă de țărani întâlnită în cale. Gospodina și gospodarul se miră mai întîi, dar văzînd că trimisul lui vodă insistă, femeia îi replică :

„— Dar iar m-oi întoarce și-oi zice : se prea poate, bărbate ; ce, nu vezi că măriia sa vodă Ștefan mai mult spre norod se abate ?

— Apoi, spune mării sale să vie sănătos !”⁴⁴.

Inexistența acelei idilice armonii între voievod și boieri este completată și de o aluzie făcută în balada *Calapod paharnicul și domnița Ilenuța* culeasă de S. Florea Marian (Kirileanu, p. 247—250). Un boier din preajma lui vodă auzind glas de cobuz din care cînta Calapod Paharnicul care își avea locuința :

„La curțile lui Isae
La Isae-a lui Găină”

(nu va fi fiind vornicul Isaia căruia voievodul i-a tăiat capul la Vaslui în 1471 ?) reflectează :

„Nu știu, Doamne ce să fie !
Că s-aude-o melodie,
Ce răsună-a duioșie
Un viers frumos de cobuz
Dulce sunînd la auz,
Și-acea dulce melodie
Acu cînt-a pribegie
Acu-ntoarnă pe domnie
Nu știu singur ce-ar să fie
Alungate-a din domnie
Ori pe noi din boierie ?”⁴⁵

Se mai spune despre ulița pe care îl aduc trimisiile lui Vodă pe paharnic :

„Pe uliță mi-l aduce
Pe ulița pardosită
Tot de Calapod făcută,
Pe ulița armenească
Armencele să-l privească
Armencele mi-l privea
Moldovencele-l plîngea”⁴⁶.

Sfîrșitul baladei e fericit. Fiica voievodului se însoțește cu Calapod Paharnicul. Să nu fie oare vreo legătură între faptul că pircălabul și apoi vornicul Isaia era cumnatul lui Ștefan și cele narate în poezia popu-

⁴³ Tudor Pamfile, *Mănunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel cel Mare*, Chișinău, 1919, p. 15.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 16.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 247.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 248.

lară în care Calapod, care era probabil fiul lui Isaia, devine ginerele domnului? Și aluziile la pribegie, la scoaterea din domnie ar concorda cu conflictul dintre domn și boierii Isaia, Negrilă și Alexa, ale căror capete au căzut în 1471, la Vaslui, pentru trădare.

Antipatia poporului, sprijin de nădejde al domnitorului, față de boieri se întrevade și dintr-un episod al povestirii *Cetatea tătarilor* culeasă de S. Florea Marian (Kirileanu, p. 165—180). În această bucată un flăcău dă de veste domnului, de-abia întors victorios dintr-o luptă cu ungurii, că au năvălit tătarii. Intrind la curtea domnească flăcăul nu respectase tot protocolul, ci dăduse buzna direct la vodă, fără să fie anunțat. Întrebat cum de a intrat așa, flăcăul replică :

„— Apăi dă Măria Ta! Să am iertare, n-am avut timp. Cînd căp-cînii de tătari ne calcă țara și ne-o pustiesc, cui i-ar mai plesni prin minte să bată pe la ușile tuturor boierilor, cîți sînt pe la curtea domnească și să-i mai poftască, ca să-ți deie de știre! Cine are acum timp, ca să se închine pe la toate icoanele!”⁴⁷

Note satirice la adresa clerului și simpatia față de istețimea celor umili ca poziție socială caracterizează alte istorisiri în care figurează numele lui Ștefan. Astfel în două legende *Popa care știe carte* (Kirileanu, p. 140—150) și *Ștefan cel Mare și porcarul* (Kirileanu, p. 151—154) un popă șiret își uimise credincioșii cu pretinsa învățătură. Singurul sceptic în privința așa-zisei înțelepciuni a popii era badea Gloanță, porcarul satului : „O biată scînteie și învățătura popii, dar așa o-nvrtește cu meșteșug înaintea satului, de vi se pare soare mare și luminos. Nu, ju-pîne pîrgare, nu-î învățat popa Onofrei ci-i șirăt mare”⁴⁸. Dar neîncrederea în „înțelepciunea” feței bisericești îi aduce numai necazuri : „Ba încă Gloanță era luat de rău, nu numai de părintele Onofrei, da și de tot satul. Șoltuzul chiar îi tot subția simbria... Păi așa-i dacă te pui în poară cu domniile!... vai de Gloanță! că de zilele cele rele și de necazuri ajunsese slab și galben ca ciocanul de cucută toamna, iar părintele Onofrei tot mai rotofei de nu-și mai încăpea în piele”⁴⁹. Ajungînd vestea „înțelepciunii” preotului pînă la scaunul domniei, voievodul vrea să se convingă și el de ce știa preotul și trecînd prin sat poposește la el și „pînă să se urce cloșca pe cer cale de mai multe sulite... vodă-l știa pe popă de-a fira-n păr”. Neiubind minciuna, Ștefan îi pune trei întrebări „înțeleptului” și-i dă răgaz o lună, după care să se prezinte la divan cu răspunsurile. Neputînd răspunde este nevoit să apeleze la porcar și să-l îmbrace pe acesta în rasă pentru a se duce să răspundă. Acolo, răspunsurile bune și descoperirea adevăratei identități aduc după ele urcarea porcarului în scaun episcopal și coborîrea la rangul de porcar a „înțeleptului” popă.

⁴⁷ S. Teodorescu Kirileanu, *Ștefan cel Mare și silni. Istorisiri și cîntece populare*, ed. a III-a, 1924, p. 113.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 140.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 141.

Aceste legende nu-s altceva decît basme în care numele împăratului este înlocuit cu cel al lui Ștefan. Dar chiar acest fapt își are o semnificație. Abstracțiunea de „împărat” din basm, poporul a simțit nevoia să o înlocuiască cu un personaj istoric, și cine putea fi altul înțeleptul, justițiarul legendar decît Ștefan cel Mare.

Asemenea procedeu întîlnim încă în multe legende și istorisiri. S-a mers pînă acolo încît chiar unor zicale înțelepte, unor proverbe li s-a fixat un cadru istoric în vremea lui Ștefan cel Mare. Tot în această categorie a tendinței de a da conținut istoric unor fapte sînt o seamă de toponimice, între care Focșani și Odobesti, ale căror nume ar veni de la doi ostași de-ai lui Ștefan, Focșa și Odoabă.

Tot pe linia confirmării unor date din cronici sau a completării lor se situează unele producții orale care vorbesc de ajutorul pe care l-a căpătat Ștefan, în luptele purtate, de la ciobani, de la păzitorii de turme și cirezii. Grigore Ureche afirmă în cronica sa că Ștefan „Stringea păstorii din munți și argații de-i într-arma”. Faptul consemnat doar de cronicar este amplu exploatat în tradiția populară. Astfel în legenda *Dumbrava Roșie* (T. Pamfile, *Firișoare de aur*, București, s.a., p. 66—69) după o izbîndă împotriva leșilor, cînd Ștefan își lăsase oastea pe acasă „să-și mai caute și de ale gospodăriei”, năvălesc turcii și-l biruie. La Cetatea Neamț unde se refugiază, mama nu-i dă drumul, făcîndu-se că nu-l cunoaște și spunîndu-i că locul prietenului sau al dușmanului „nu-i în cetate ci între cei ce se luptă și mor. Du-te unde ți-s părtașii”. Ștefan pleacă înspre Piatra, în drum se întîlnește cu mulți mocani și crescători de vite. Închipuie un șiretlic, sfătuie pe aceștia să-și aleagă din turmă oile de o parte și miei de alta iar din cirezii vacile de o parte și vitei de altă, apoi cu fiecare turmă „împănează” cite o vale, pune pe fiecare munte să buciume și cu ajutorul acestei larme și a pilcului de oaste îi sperie pe turci, îi alungă și apoi îi biruie.

Acei dintre păgîni care au scăpat cu viață sînt judecați :

— „De ce nu ne lăsați în pace, le-a fost zis vodă Ștefan, să ne căutăm de treburile noastre, că noi n-avem supuși să ne-aducă toate de-a gata. Noi arăm, noi sămănăm, noi prășim și secerăm, ca s-avem bucate. De ce nu ne lăsați în pace vă zic vouă ? Și îndată i-au pus pe toți la jug de au arat șesul ce se vede din Piatra pînă la Roznov...”⁵⁰

Acest ajutor primit din partea poporului este întărit și de alte producții cum ar fi *Colibița* culeasă de Bogdan din Borca-Bistricioara (Bogdan, *op. cit.*, p. 35—36), *Bîrsan* (Kirileanu, p. 286—288), *Ștefan vodă și baba Tudora* (Kirileanu, p. 157—159) și *Bătălia din munții Vrancea* (Kirileanu, p. 160—163). În cea din urmă voievodul este ajutat de feciorii babei Tudora și ca răsplată le dăruiește 7 munți. Dăruindu-le munții „S-au închinat atunci feciorii Vrîncioaiei domnului, plecînd genunchii la

⁵⁰ Tudor Pamfile, *Mînunchi nou de povestiri populare cu privire la Ștefan cel Mare*, Chișinău, 1910, p. 30.

pământ și întorcându-se la vatra lor, au împărțit între ei munții și au întemeiat satele că pînă atunci fuseseră cam *negustori de vite fără semn*...⁵¹ (adică lotri).

În legenda *Ștefan vodă și unгурii* această legătură dintre domnitor și popor, în pofida boierimii, este exprimată direct: „Ștefan vodă umbla prin țară să vadă cum trăiesc oamenii, cum se poartă bogații cu săracii, cum țin popii slujba la biserică, mai pe scurt, voia să știe tot ce se petrece în țară; și pentru aceea îl iubea poporul, pentru că nu-l lăsa să fie jăfuit de boieri, după cum se întâmpla sub alți domnitori, înaintea lui și după el. Cînd năvălia păgînii în țară, toți săriau la luptă, fără să aștepte porunci de la vodă, că pentru țărani Ștefan vodă era al doilea după Dumnezeu, căci ca Dumnezeu era bun și drept”⁵².

O cercetare sistematică axată pe această problemă, a folclorului ca izvor pentru istorie, ar scoate la iveală desigur și alte elemente care să contureze, să precizeze sau să întărească unele fapte istorice.

Vom da ca o supoziție, o indicație dintr-o baladă *Ștefan Vodă și Giricuța* (Kirileanu, p. 243—246) și pe care D. Marmeliuc o consideră ca nefiind din ciclul referitor la Ștefan, părere care poate fi discutată, ea fiind culeasă încă în vreo cîteva variante, mai apropiate prin atmosferă de vremea lui Ștefan. În această baladă, hotărîndu-se ca o abatere gravă a domniței să fie pedepsită prin arderea acesteia, se spune:

„Abia vorba de sfîrșea
Ștefan vodă trimitea
Rășină de aducea
Și pe dînsa mi-o punea
Într-un sfesnic de Anglie
Că dînsa să nu mai fie”⁵³

Referitor la „sfesnic de Anglie”, mă întreb dacă această mențiune n-ar indica existența unor relații, mai curînd poate în Ardeal, deoarece legenda e de proveniență transilvăneană, sau măcar prezența unor măr-furi din Anglia. Supoziția trebuie desigur confirmată sau infirmată, verificată într-un cuvînt, de documente.

*

Pe lîngă o însoțire, o urmărire îndeaproape a istoriei lui Ștefan, folclorul ne oferă, de cele mai multe ori, și într-o cercetare de natură aceasta, acest fapt ni se pare esențial, o satisfacție artistică, sentimentală, generatoare a iubirii de patrie prin descrierea plastică a legendarei încătușări, a eroicei rezistențe a Moldovei împotriva puhoiului dușman. „Din sus de tirgul Vasluiului, la Podul Înalt, ce-i mai zice și al lui Ștefan Vodă, tăbărise oștile turcești, multe ca frunza și iarba... Ștefan cu puținii lui oșteni, le aținea calea... Dar cum să se încumeteze el să sfarme o oaste

⁵¹ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 163.

⁵² Tudor Pamfile, *Firișoare de aur*, București, s.a., p. 69.

⁵³ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 45.

atît de înfricoșătoare, cînd unui moldovean era să i se împotrivească trei turci ?

— Doar o minune dumnezeiască mă va mintui ! grăi Ștefan inimosilor săi oșteni din jurul lui.

Sultanul turcesc avea la îndemînă călăreți neîntrecuți, pe cai arăbești iuți ca săgeata, tunuri îndemînatice cărora cele mai mari cetăți nu le stătuse în cale, ieniceri plini de înghimfare, obișnuți cu războiul și cu biruința...

Ștefan se încumeta să ducă în fața unei oștiri atît de puternice, mai mult muncitorii pămîntului strămoșesc : oameni de sapă și de plug, care aveau drept podoabă minteanul și sumanul zilelor de sărbătoare⁵⁴.

Rezistența în tradiție a amintirii, uneori reînviată de cunoștințele de istorie dobîndite în școală, despre Ștefan, reiese din plasticitatea imaginii evocate. Referindu-se la *Iazul de lîngă Sulița* din legenda cu același nume, povestitorul spune : „Pînă mai dăunăzi se vedea talpa caicului în care Ștefan se plimba pe iaz în zilele de sărbătoare, cînd mai răsuflea și el de atîtea războaie. Cît a necăjit el și cu iezătura asta ! Că era strășnicie mare cu apele prin părțile noastre, și pînă n-a bătut toată iezătura cu lînă, și pînă n-a pus acolo în gura apelor un țigan și un cocoș n-a fost chip. Lanțuri cît pumnul de groase țineau piept cu suvoaiele. În miezul nopții, cînd e bine și frumos, țiganul iese și azi și scapără din cremene și din amnar, iar cucușul cîntă de se răsună toată valea pînă departe și bate din aripi la apus.

Tot Ștefan cel Mare a pus în iaz o știucă și un crap, cu cîte un cerceț de aur în ureche⁵⁵.

Dacă ar fi să ne încredințăm de adîncimea identificării poporului cu voievodul moldovean, un exemplu cules în Bucovina este cum nu se poate mai grăitor :

„În alte părți — zice un bucovinean — aminterea grăiește, noi toți ținem limba veche de la Ștefan cel Mare.

Cum n-om fi mîndri de el ?⁵⁶

Aria geografică pe care circulă producțiile populare referitoare la Ștefan cel Mare este de asemenea întinsă. Astfel legenda *Ștefan Vodă și moșneagul* culeasă de Rădulescu-Codin din Muscel, a fost înregistrată și în satul Epurenii, comuna Popricani, raionul Iași, de la bătrînul Tîfachi de vreo 70—75 de ani⁵⁷. Legenda scoate încă odată în relief admirația maselor pentru istețimea oamenilor săraci și umili, apreciată de voievod și cu care umilește pe boierii divaniți.

Problemele ridicate de cercetarea folclorului privind pe Ștefan cel Mare și care uneori sînt probleme comune creației populare în ansamblu,

⁵⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 45—46.

⁵⁵ Dumitru Furtună, *Cuvinte scumpe*, București, 1914, p. 33.

⁵⁶ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 97.

⁵⁷ Înregistrată de V. Arvinte, conferențiar la Facultatea de filologie a Universității din Iași.

sînt atît de complexe, iar materialul atît de bogat încît unele din creații comportă incursiuni în folclorul altor popoare.

Putem afirma spre exemplu că în legenda *Catelina* (Kirileanu, p. 209—211) întîlnim chiar motivul folcloric al calului troian, adaptat fi-rește condițiilor specifice regiunii sau chiar satului. Și aici, ca în multe alte bucăți, la origine nu va fi avînd nici o legătură cu vreun substrat istoric, ci era o povestire de circulație mult mai largă, în care unul dintre purtători va fi introdus pe Ștefan ca erou central. În cazul de față pornind de la două toponimice din Cotnar, dealul lui Vodă și dealul Cătălinei, s-a creat sau s-a adaptat legenda stăpînirii celor două dealuri respectiv de Ștefan cel Mare și o domniță Catelina. Neputînd învinge altfel cerbicia domniței, Ștefan recurge la o stratagemă. La cererea Catelinei de a i se da vin, domnul îi trimite 50 de buți. În primele două pune vin, din care curtenii domniței gustă și se amețesc, iar în celelalte 48 introduce oșteni care la căderea nopții ies din butoaie, deschid portile și astfel vodă cucerește cetatea. Calul troian moldovenesc și în speța cotnărean a devenit bute de vin.

S-ar părea chiar că într-o altă legendă *Nourăș și doamna Ileana* (Kirileanu, p. 213—217) se întîlnește și motivul naframei din tragedia shakespeareană *Othelo*, desigur cu bază în folclorul universal. Nourăș, curtean al domnitorului găsește în grădina curții de la Suceava o năframă a doamnei voievodului. Pîrît de curtenii pizmăreți, găsindu-i-se năframa, este ucis de Ștefan, fiind suspectat că întretine relații de dragoste cu doamna Ileana.

Nu avem intenția să exagerăm importanța unor creații populare care au ca erou principal pe Ștefan, însă, chiar dacă inițial nu aveau ca personaj istoric pe voievod, faptul că dintre figurile din istoria țării asupra lui se oprește atenția creatorului sau purtătorului folclorului, că numele lui este cel inclus, ni se pare cît se poate de semnificativ.

În acest domeniu s-a mers așa de departe încît chiar legenda faimoasei cărți care s-ar fi aflat în biblioteca de la Alexandria, și în care s-ar fi găsit soarta fiecărui om, este localizată, iar oracolul care, pe hartă, prezice viitorul fiecărui popor este Ștefan. După ce face harta poruncește să fie băgată într-o ladă de fier pe care o îngroapă în apă Sucevei iar cheia o aruncă. Pe harta respectivă ar fi fost însemnate toate țările iar la fiecare țară viitorul poporului respectiv „... adică, dacă va fi slobod ori nu și anume cărui popor are să fie supus”. Toate neamurile știu de existența hărții „dar li-i frică să dezgroape lada, căci se tem de noroadele cele slobode : poate is sortite să fie supuse : iar cele supuse să fie slobode”⁵⁸.

⁵⁸ S. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 201.

Vitregia vremurilor de asuprire națională și socială au făcut ca poporul în imaginația sa, creatoare de valori spirituale, să se îndrepte spre voievodul moldovean ca spre un ideal de vitejie, de dreptate, de luptă pentru independență națională și dezrobire socială.

Ștefan, spune legenda, este în ceruri și se roagă atotputernicului să-l lase să vină din nou în țară. Cîteodată numai, vine la Casa Doamnei de pe stîncă de la Ștefănești, pe malul Prutului. Cheile casei le ține un somn uriaș care trăiește într-o bulboană a rîului.

Pe vremea lui țara fiind întinsă, nu putea să aibă la îndemînă atîția crainici care să vestească pe tot cuprinsul țării ceasurile de primejdie. De aceea Ștefan a comandat un clopot mare la Țarigrad, pe care apoi l-a atîrnat de o stîncă la malul mării.

„Acolo stătu toată viața lui Ștefan Vodă, trezind mulțimea norodului, cu glasul lui răsunător, cînd sta nevoie grabnică de stringerea oștilor.

Mult bine a prins Moldovei clopotul sfințit de vlădica Țarigradului și limba lui cu bucurie suna, căci era cu sfințenie ascultată. Dar după moartea stăpînitorului cel mare, cînd nimeni nu mai băga în seamă chemarea de pe malul mării, de jale adîncă clopotul a crăpat și-n funduri ascunse de mare s-a pierdut.

Astăzi cine poate s-asculte încă îi mai poate auzi plînsul lui cel amar”⁵⁹.

Tot legenda spune că în temelia mănăstirii Putna, voievodul a zidit o căldare mare în care a pus galbeni, aur și argint. De această comoară nu se poate atinge nimeni, ci numai el și cînd va învia „Toții banii și celelalte odoare care sînt zidite în temelia mănăstirii, are să le împărțească celor care cred în faptele lui...”.

*

Poporul nostru pe care Ștefan cel Mare l-a avut în toată domnia ca pe cel mai de nădejde reazăm și care pe altarul iubirii de țară a adus atîtea jertfe, i-a durat în cîntecul și legenda populară cel mai nepieritor monument.

Acest vajnic apărător al independenței Moldovei a devenit în conștiința celor care cu sudoarea și sîngele vărsat au sfințit moșia, eroul legendar spre care s-au îndreptat veacuri după aceea speranțele celor care visau independența națională și dreptatea socială, unitatea și înflorirea țării.

Prin creațiile orale legate de numele și faptele lui, anonimii luptători de la Vaslui și Valea Albă, de la Cosmin, Chilia și de la Lipnic, atît ei cît și nepoții și strănepoții lor i-au adus cel mai neprețuit omagiu.

⁵⁹ Tudor Pamfile, *Firișoare de aur*, București, ș.a., p. 74—75.

ETIENNE LE GRAND DANS LES TRADITIONS POPULAIRES

RÉSUMÉ

Rédigé à l'occasion de la fête du 500-e anniversaire de la prise du trône par le voïvode Etienne le Grand — et repris à l'occasion du demi-millénaire passé depuis la fondation du monastère de Putna, le présent travail essaie d'esquisser un portrait du prince, tel qu'il résulte des légendes, des chansons et de contes populaires roumains et d'ajouter à l'image qu'on s'était faite à partir des documents et des différentes études, de nouveaux éléments caractéristiques à la vision folklorique. Presque toutes les créations connues attestent la popularité d'Etienne le Grand, la puissante unité qu'il y avait entre le prince et son peuple, l'appui qu'ils se sont donné réciproquement dans la lutte pour la défense du pays. Les victoires éclatantes obtenues contre les envahisseurs, l'esprit de justice, le gouvernement plein de sagesse, l'épanouissement général de l'art et de la culture pendant son règne et surtout le fait d'avoir montré beaucoup de compréhension envers les paysans et de les avoir aidés ont fait du voïvode moldave le héros le plus chéri de notre folklore.

C'est un trait spécifique de la littérature populaire que d'introduire le héros préféré dans des productions qui au début ne le connaissaient pas ; la figure d'Etienne le Grand en est une preuve de plus : elle est pénétrée dans des pièces sans caractère historique, en devenant le personnage principal de certains contes, *doïnas*, plaintes, berceuses, vers satiriques improvisés en dansant, ou cantiques de Noël. Cette personnalité prestigieuse n'est nullement rabaissée même si nous la voyons incorporée à l'activité et à la mentalité paysannes : le fait confirme la fusion des deux réalités sociales, l'identification — évidemment dans un plan idéal — du prince et du peuple.

La forte personnalité historique d'Etienne le Grand a été transformée en un héros légendaire. Au degré de l'hyperbole, ses vertus physiques et morales ne signifient, à vrai dire, que la projection dans un plan mythologique des aspirations du peuple vers la liberté nationale et la justice sociale. Etienne le Grand est devenu comme le symbole du prince courageux sur les champs de bataille, du bon et juste gouverneur pendant la paix. Les éloges prodigués à Etienne le Grand de même que l'identification des intérêts du prince et du peuple dans le folklore représentent des allusions à l'impuissance des règnes suivants, à l'abîme qui séparait l'aisance de quelques-uns et la misère des opprimés, la foi inébranlable dans le rétablissement de la justice.

LUCRĂRILE ROMÂNEȘTI DE GEOGRAFIE LINGVISTICĂ ȘI *DICȚIONARUL LIMBII ROMÂNE* AL ACADEMIEI: OFERTA LEXICOGRAFICĂ A MATERIALULUI NECARTOGRAFIAT ȘI PROBLEMA „LITERARIZĂRII”

STELIAN DUMISTRĂCEL*, DOINA HREAPCĂ*, LUMINIȚA BOTOȘINEANU*

0.1. Motivație generală. Cele două părți ale articolului de față, anunțate în titlu, urmăresc, în concepția noastră, să recomande lexicografilor corpusurile recente de profil general dialectologic și, în același timp, să le ofere chei de lectură/interpretare pentru materialele de vorbire puse la dispoziție de publicațiile ce reprezintă valorificarea rezultatelor cercetărilor din cadrul programelor naționale *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), respectiv *Atlasul lingvistic român, pe regiuni* (ALRR). Provocarea directă o reprezintă faptul că lexicografii din institutele de profil ale Academiei Române implicate în redactarea *Dicționarului limbii române* (DLR) reiau și refac seria Pușcariu a acestui dicționar-tezaur (DA) pe baza unor surse bibliografice noi, care reflectă evoluția limbii române în secolul scurs de la apariția primelor volume ale DA. Am proiectat expunerea în două părți, sub titlurile marcate, infra, prin I și II.

0.2. Încadrarea demersului. Diferitele concretizări (volume de hărți și material necartografiat, glosare, „texte dialectale”) din lucrările recente de geografie lingvistică românească, pe linia tradiției proiectării și redactării volumelor din seriile anterioare ale *Dicționarului-tezaur*, ce cuprind informații din *Atlasul lingvistic român I și II* (inclusiv din volumul de texte publicat de Emil Petrovici), au fost deja incluse în lista de titluri a *Bibliografiei* DLR, de exemplu, sub siglele generale ALR..., NALR..., respectiv T.DIAL... (DLR 2006: XXI–XXII, LXX, LXXXIX). Mai mult, au fost publicate, ca *Anexe*, listele localităților din care se utilizează material (netipărit) cules în diferite anchete (începând cu aceea a lui Hasdeu și ale Muzeului Limbii Române), inclusiv listele localităților-puncte de

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

anchetă pentru ALR I și II, ALRR și NALR, chiar și ale celor anchetate pentru diferite monografii dialectale și glosare regionale (*vol. cit.*, p. XCVI–CXLVI).

0.3. În pofida acestei exigente proiecții documentare, în momentul de față s-au manifestat unele rezerve cu privire la informațiile cuprinse în sursele de tipul amintit și profilul *Dicționarului-tezaur*, care ar fi „al limbii române”, și nu al „graiurilor” românești, al căror specific lexical ar putea constitui obiectul unor glosare reflectând variația diatopică a dacoromânei. Nu ne permitem, aici, o discuție privind această viziune, în fond exclusivistă, dar amintim doar faptul că, în primul rând, publicațiile de geografie lingvistică în discuție nu înregistrează numai „regionalisme”, ci reflectă, plenar, funcționarea propriu-zisă, în situații de comunicare, a limbii române, a lexicului fundamental și a vocabularului privitor la specificul social și la mediul domestic rural, inclusiv prin terminologia diferitelor obiceiuri și profesii tradiționale, întregind tabloul de ansamblu al lexicului românesc, în diacronie și în variație diastratică, diafazică, dar și diatopică, așa cum se prezintă lucrurile în volumele seriilor anterioare ale DLR. Chiar și pentru a furniza repere de orientare privind opțiunea de proiectare a seriei revizuite a DLR, considerăm că, implicit, prin demersul de față, aducem argumente în favoarea unei viziuni de cuprindere responsabilă, măcar conform proiecției bibliografice amintite, în dicționarul respectiv, a informațiilor rezultate din cercetările privind graiurile dacoromânești.

I. Materialul necartografiat din atlasele lingvistice regionale românești ca sursă pentru varianta revizuită a DLR

0.1. Terminologie. Prin sintagma „material necartografiat” (în continuare: MN), trimitem la texte publicate în volumele din atlasele lingvistice românești în care răspunsurile din anchete ale subiecților la anumite întrebări nu au fost cartografiate formal, adică nu au fost proiectate pe hărțile ce cuprind punctele din rețeaua de anchetă a atlaselor (deși ar fi putut îmbrăca și această formulă tehnică), ci au fost ordonate în „liste” sui-generis, după diferite criterii, asupra cărora ne vom opri în cele ce urmează.

Așadar, în analiza noastră, ne delimităm de modalitatea de publicare a răspunsurilor în pagini ce însoțesc hărțile cu proiecții „figurative” (reprezentări geometrice, simboluri) din diferite atlase, printre care amintim, de exemplu, din aparițiile recente, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, Nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I–IV (1993–2003; Chișinău, Editura Știința), dacă luăm în considerare doar atlase lingvistice ale dacoromânei, dar și de proiecții sintetice de tipul „listelor de referință”, orientate spre înfățișarea structurii dialectale a dacoromânei din perspectivă lexicală, fonetică și morfologică, pe baza hărților și a textelor de tip MN din toate atlasele regionale românești, care alcătuiesc secțiuni consistente în volumele *Atlasului lingvistic român, pe regiuni. Sinteză* (vezi, de exemplu, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005,

p. 2–82). Nu ne-am propus însă nici referiri la modalitățile de prezentare a unor materiale, ca răspunsuri necartografiate, uneori comparabile cu MN, în atlase regionale ale altor teritorii lingvistice romanice, de exemplu ale celor din seria *Atlas linguistique et ethnographique de la France*, constituind prezentarea răspunsurilor privind verbele în ALMC III 1961: h. 1881–1899, ori publicarea informațiilor suplimentare apărute în cursul anchetelor în ALIFO I 1973: h. 41, 214 etc.

0.2. În România, problema publicării, chiar în cuprinsul volumelor unui atlas lingvistic, a unui număr de răspunsuri la chestionarul cu ajutorul căruia s-a făcut ancheta dialectală, într-o *altă modalitate* decât în spațiul hărților (formă specifică unui *atlas*), a apărut odată cu tipărirea primului tom din *Atlasul lingvistic român I* (1938) și a primit o soluție concretă la publicarea primului (și singurului) tom din *Atlasul lingvistic român II* (1940).

1. Proiecția Pușcariu–Pop

1.1. În posesia întregului material adunat din 301 localități-puncte de anchetă (în continuare: pct.), cu un chestionar de 2160 de întrebări, coordonatorul lucrării, Sextil Pușcariu, și anchetatorul-redactor, Sever Pop, realizează dimensiunile impuse de tipărirea acestuia în întregime ca hărți și, pentru „economie de spațiu [tipografic], de muncă și de cheltuieli”, procedează la o selecție. După expunerea criteriilor privind alegerea pentru prezentarea cartografiată a răspunsurilor pe hărți, constând în fonetisme caracteristice pentru diferite zone și sinonimie bogată, se menționează: „Dimpotrivă, cuvintele sărace în forme, variante și sinonime, le vom da, în vol. VI, ca material necartografiat”, în transcriere literară (ALR 1938: 12)¹. Mai târziu, lingviștii clujeni, referindu-se la acest tip de redactare și publicare a răspunsurilor din anchetele de teren, au recurs la abrevierea MN, pe care au utilizat-o curent toți dialectologii români antrenați în publicarea de atlase lingvistice. Cum nu s-a ajuns cu tipărirea la volumul proiectat, nu dispunem de un astfel de material pentru răspunsurile din ancheta pentru ALR I.

1.2. Aceeași soluție a fost considerată potrivită, apoi, și de unii autori ai atlaselor regionale românești din seriile, paralele, NALR și ALRR; prezentăm datele respective în continuare. O precizare de interes aparte: nici inițiatorii programului respectiv, nici cei care au preluat soluția la care ne-am referit anterior, nici cei care au adoptat o altă soluție pentru redactarea MN, de care ne vom ocupa în continuare, nu au furnizat informații de principiu sau tehnice cu privire la metodologia redactării, sub formă necartografiată, a răspunsurilor din secțiunile avute în vedere.

¹ Pentru siglele prin care trimitem la volume din toate atlasele lingvistice, românești și străine, citate în cuprinsul acestui articol, vezi, la sfârșit, *Bibliografia*.

1.2.1. În *Introducerea* la vol. I din atlasul Maramureșului, autorii anunță tipărirea MN după ce se vor publica toate hărțile („în vol. al VI-lea, vom publica restul materialului, sub formă necartografiată”; ALRR–Mar. 1969: 10), dar operația s-a realizat la încheierea lucrării propriu-zise, prin tipărirea volumului al IV-lea.

1.2.2. În *Prefața* la NALR–Bn. 1980: VIII, se consemnează că „întregul material [rezultat din anchete] va fi publicat sub formă de hărți [...] și sub formă de material necartografiat”, fără alte indicații. La al V-lea volum tipărit (în 2011), încă nu suntem în posesia secțiunii respective.

1.2.3. Rămâne măcar în parte neclară proiecția autorilor atlasului Crișanei privind tipărirea unei atare secțiuni, una de integrare într-un ansamblu (original): „Materialele necartografiate, înregistrate [?] pentru toate capitolele chestionarului, dar și în afara acestuia, vor fi valorificate în volume aparte (însoțite de texte dialectale și glosare etimologice) într-o monografie etnolingvistică, de natură să aprofundeze problemele atât istorice cât și actuale ale raporturilor dintre graiurile din Crișana și limba cultă națională” (NALR–Cr. 1996: IX).

2. Proiecția Petrovici: publicarea textelor de tip MN paralel cu hărțile lingvistice

2.1. Cealaltă opțiune referitoare la tipărirea unei părți din răspunsuri sub formă de MN, constând în publicarea acestora paralel cu hărțile, o constatăm la publicarea primului volum din ALR II, realizat de Emil Petrovici, fapt ce prezintă interes din perspectiva proiectării lucrării, respectiv din aceea a reflectării tematicii chestionarului: toate datele referitoare la un domeniu onomasiologic pot fi cunoscute și studiate de la început, ca un ansamblu. Principiile de bază fuseseră prezentate de Sextil Pușcariu în [Prefață]; rezumăm distincțiile tehnice avute în vedere. Publicarea răspunsurilor pe hărți constituie partea principală a demersului de geografie lingvistică, dar „au rămas multe chestiuni care n-au putut fi date decât ca *material necartografiat*... Acest lucru s-a întâmplat atunci când ele prezintă mai ales un interes lexical și se poate face deci abstracție de la rostirea lor locală” (Pușcariu 1940: 4; cf. și § 1.1). Urmează detalii în legătură cu grafia, dar nu este analizată, tehnic, metoda propriu-zisă de redactare (avem în vedere, în mod rezumativ, răspunsurile pentru graiurile dacoromânești, nu și cel pentru dialectele sud-dunărene). Precizăm faptul că schema generală a tratării răspunsurilor în listele respective a avut drept criteriu respectarea ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă, tratare pe care o putem numi „lineară”.

Acest fel de texte, compacte, publicate pe aceeași pagină, în spațiile de pe marginea hărților, se prezintă în câteva variante, principalele fiind următoarele:

[a] Atunci când înregistrările din anchete sunt, totuși, destul de variate ca tipologie lexicală și/sau ca fonetisme, răspunsurile sunt transcrise unul câte unul, în ordinea crescătoare a cifrelor ce marchează punctele de anchetă, de la 2 la 987, cu precizări inițiale de tipul „Dăm toate răspunsurile în transcriere fonetică:”, ori

„Dăm toate răspunsurile:”, și aceasta chiar atunci când unul și același răspuns (cuvânt și fonetism) este notat în puncte succesive; de exemplu, forma identică *zbîrîtîr*¹ apare în punctele de anchetă 705 și 723, dar, apoi, și în 848 și 858 (ca și în alte puncte din zona Munteniei); sau: *zbîr_călă*, în pct. 928 și 958 etc. (ALR 1940: 20, răspunsurile la întrebarea [6940] SBÂRCITURI).

[b] Când există, într-adevăr, o marcată uniformitate lexicală (și se consideră irelevantă variația fonetică), se face un fel de rezumat, cum se prezintă situația în ceea ce privește răspunsurile la întrebarea [4194] RÂIOS, când se dau următoarele informații: „În majoritatea cazurilor s-a răspuns: *RÂIOS* [așadar, s-a dat forma literarizată]. S-a mai răspuns: *rîîós*”, formă consemnată pentru șapte puncte; în continuare se dă o altă formă, notată în două puncte, apoi se continuă cu alte șapte forme/răspunsuri, notate în câte un singur punct, după care urmează cazurile în care, într-un număr de șase puncte, s-au primit câte două răspunsuri (ALR 1940: 58); în toate situațiile, materialul este dat în ordinea crescătoare a pct. de anchetă.

[b¹] După caz, la sfârșitul unor texte MN de ambele tipuri, sunt sistematizate situațiile „Nu s-a obținut răspuns” (sub ?), respectiv „Nu s-a pus întrebarea” (-).

Varianta sintetică (tipul [b] + [b¹]) a constituit punctul de plecare pentru soluția de perspectivă lexicografică a redactării textelor MN adoptată în NALR–Mold.Bucov., începând cu primul volum (1987) și continuată în cele care au urmat (1997, 2007, 2014).

2.2. Preluarea generală a modelului ALR 1940

2.2.0. Simplificat, modelul Petrovici a fost preluat în unele volume din seriile NALR și ALRR: criteriul tehnic de bază este, în fond, redactarea listelor cu răspunsuri respectând ordinea crescătoare a numerotării punctelor de anchetă, dar, în particular, s-a făcut abstracție de schema de prezentare de tip [b]. Aceste trăsături pot fi semnalate nu numai în primul dintre atlasele regionale apărute după ALR 1940, atlasul regional al Olteniei (primul volum, tipărit în 1967), ci și în atlase apărute ulterior; dacă ne referim la atlasul regional al Munteniei și Dobrogei (volume publicate începând din 1996), putem avea în vedere faptul că acesta a fost realizat, în linii generale, tot de echipa care a redactat atlasul Olteniei, dar aceeași situație poate fi întâlnită și în atlasul regional al Transilvaniei, publicat începând cu anul 1992, ai cărui autori au avut posibilitatea, în principiu, să ia cunoștință de existența altor tipuri de redactare, aplicate în atlasul Moldovei și Bucovinei (primul volum, 1987), respectiv în cel al Maramureșului (vol. IV, 1992).

2.2.1. Limite ale declarațiilor de intenții

2.2.1.0. Dacă nu lipsesc cu desăvârșire, informațiile privind criteriile de selecție a răspunsurilor în vederea prezentării lor pe hărți, respectiv ca texte de tip MN sunt, în general, mai mult decât laconice și, în unele cazuri, preiau, simplificat și ușor deturnat, textul din ALR 1940.

2.2.1.1. NALR–Olt. 1967 este primul atlas care a rezervat, în volumele tipărite, o secțiune redacțională separată pentru textele de tip MN, ceea ce reprezintă o inovație. Cu privire la aspectul metodologic urmărit aici, constatăm următoarele: în prefață (paragraful privitor la „Publicarea materialului”), după ce se consemnează faptul că pentru hărțile lingvistice au fost selectate răspunsurile reflectând „o deosebită varietate sau constituie arii în cadrul graiurilor oltenești”, se formulează următorul criteriu referitor la redactarea sub formă de MN: „atunci când fenomenele lingvistice constituie arii mai mult sau mai puțin unitare pe întreg teritoriul anchetat” (Cazacu 1967: VIII). Aceiași termeni îi regăsim și pentru volumele următoare: „S-au inclus, ca material lingvistic necartografiat, răspunsurile la întrebările care nu prezentau un interes deosebit din punctul de vedere al ariei de răspândire” (Cazacu 1969: IX; cf. și NALR–Olt. 1980: X).

2.2.1.2. Trecând peste limitări de tipul celor pe care le-am citat anterior, în *Prefața* la primul volum din atlasul Moldovei și Bucovinei, pentru selecția răspunsurilor ce au fost redactate ca texte MN s-a pus accentul pe încărcătura de informații din datele obținute la o anumită întrebare, referirea fiind la acelea care prezentau „o relativă uniformitate din punct de vedere lexical, uneori și fonetic; a fost luat în considerare și numărul redus de completări și comentarii [ale subiecților] pe marginea acestor răspunsuri” (NALR–Mold. Bucov. 1987: VII).

2.2.1.3. Fără să se precizeze criteriile de selecție, autorii atlasului regional al Munteniei și Dobrogei menționează doar faptul că, pentru răspunsurile tipărite ca MN, „s-a renunțat la existența unei secțiuni aparte în volum, ca în atlasul Olteniei” și că acestea apar „în coloanele laterale ale paginii, în afara conturului hărții, în spațiul rămas disponibil”, soluție „dictată de imperative ținând de economia de spațiu tipografic” (ALRR–Munt.Dobr. 1996: VIII). Subliniem faptul că, astfel, în parte, este preluat sistemul ALR 1940 privitor la publicarea pe aceeași pagină atât a hărților, cât și a răspunsurilor sub formă de MN, la întrebări din același grup tematic, învecinate ca număr de ordine în *Chestionarul* NALR (în continuare: Q), o formulă favorabilă studiului ulterior.

2.2.1.4. Nicio precizare, de asemenea, privind motivația de la baza selecției răspunsurilor publicate ca MN nici în ALRR–Mar. 1997, volum ce cuprinde toate textele redactate ca atare reprezentând răspunsuri la întrebările din întreg chestionarul (cf. și § 1.2.1), o absență deficitară și din altă perspectivă (cf. § 3.1.1).

2.2.1.5. Cea mai generală formulare, apelând parcă la conlucrarea cititorului avizat, se găsește în prefața vol. I din atlasul Transilvaniei: pe hărți au fost publicate răspunsurile constituind materialul „care, prin problemele de lexic și fonetică pe care le cuprinde, *s-a pretat să fie cartografiat* [evidențierea grafică ne aparține]; răspunsurile la celelalte întrebări din această primă parte a capitolului [din chestionar] sunt date pe planșe ca material necartografiat” (ALRR–Trans.

1992: VI–VII); trebuie să deducem că răspunsurile în cauză au fost evaluate ca mai puțin interesante din punct de vedere lexical sau/și fonetic.

Prin această formulare, ca și prin cele din prefața unor volume din atlasul Olteniei, citate anterior, informațiilor cuprinse în răspunsurile respective pare să li se atribuie caracteristica de a fi mai puțin relevante dialectologic (de fapt, „areologic”!), dar aceasta nu pune sub semnul întrebării importanța lor din perspectivă fonetică sau lexicologică și, implicit, nici utilizarea, ulterioară, din perspectivă lexicografică (cf. § 2.2.2.1–2.2.2.3).

2.2.2. Punerea în practică: viziunea de livrare într-o prelucrare parțială a materialului

2.2.2.0. Plasarea în proiecții cum sunt cele schițate în § 2.2.1.1 și 2.2.1.3–2.2.1.5 apare deja ca destul de puțin promițătoare referitor la aspectul în care sunt redactate textele MN (de tip „listă”) din atlasele citate, din perspectiva preluării și utilizării lor lexicografice.

2.2.2.1. În volumele din atlasul regional al Olteniei, de pildă, în textele de tip MN, prima poziție este ocupată, obligatoriu, de răspunsul din primul pct. de anchetă din rețeaua acestui atlas, **901**, chiar dacă lexemul (fonetismul) din acest punct este singular, a doua poziție revenindu-i răspunsului din pct. următor (902), iarăși indiferent de numărul atestărilor, și așa mai departe.

[a] De exemplu, răspunsurile la întrebarea [736] VĂTRAI¹ „attisoir, tisonnier” din Q sunt redactate astfel (peste tot, când elemente de transcriere fonetică sau informații asupra faptelor morfologice nu interesează pentru discuția de față, renunțăm la reproducerea lor):

zgândărar¹: **901**;
vătrar; -trare: 902;
vătrai, [corectat] vătrar: 903;
vătrar¹; -trare: 904 (toate, răspunsuri unice, cu o singură atestare).

Răspunsul cu cele mai multe atestări (43), prezent începând cu pct. 905, *vătrai*; -*traie*, caracteristic așadar celor mai multe idiolecte din Oltenia, ocupă abia a cincea poziție. Printr-o astfel de grupare, ne confruntăm cu o anumită viziune de sistematizare a autorilor acestui atlas (lăsând la o parte faptul că tipul *vătrai* re apare, apoi, în cuprinsul textului MN cu numeroase atestări, de regulă variante fonetice și/sau în grupări sinonimice, după răspunsul *cârlig*, din pct. 911 și 962, de pe poziția a șasea; NALR–Olt. 1970: 259).

[b] Pentru exactitatea înfățișării modelului, precizăm faptul că, în situațiile în care răspunsul din pct. 901 (sau din pct. următor) este atestat în mai multe pct. de anchetă, toate aceste ocurențe sunt „adunate” pe poziția respectivă, tratate pe care o putem numi *cumulativă*; de exemplu:

cenușă: **901** + alte peste 30 de puncte;
cenușe: 902 + alte peste 40 de puncte;

cenușe, sperlă: 917 etc. (același volum, aceeași pagină, întrebarea [738] CENUȘĂ „cendre”; *ibidem*).

Menționăm faptul că, și în cele ce urmează, nu luăm în discuție inadvertențe și excepții, de diferite tipuri.

2.2.2.2. Pentru atlasul Munteniei și Dobrogei constatăm, ca notă generală, aceeași procedură; de exemplu, referindu-ne la răspunsuri relevante pentru acest atlas și având în vedere, pentru economie de spațiu, cazurile de mai sus [a] și [b], ne-am oprit la situațiile următoare (precizăm că primul pct. de anchetă din rețeaua atlasului regional al Munteniei și Dobrogei este **671**):

[a] Răspunsuri la întrebarea [67] MĂ PIEPTĂN „je me peigne”:

- dau pă cap, dreg păru, țesăl păru, mă pieptăn: **671**;
- mă piaptăn: 672 + alte 26 de pct.;
- mă pieptăn: 673 + alte peste 80 de pct., aceasta fiind cea mai frecventă formă pentru graiurile de tip muntenesc; urmează și alte variante/nuanțe ale pronunțării, respectiv alți termeni (ALRR–Munt.Dobr. 1996: 78–79).

[b] Răspunsuri la întrebarea [322] RINICHI „rein”:

- rinik’ [tinerii], rărunk’e, rărunk’ [bătrânii]: **671**;
- rinik’, rărunk’ [bătrânii]: 672;
- rînik’: 673 + alte 10 pct.;
- rinik’: 674 + alte peste o sută de pct., cea mai frecventă formă pentru graiurile de tip muntenesc, devenită, cu pronunția respectivă, normă literară; nu putem trece cu vederea peste faptul că unele dintre formele notate în primele poziții reapar, apoi, în continuarea textului MN respectiv (*ibidem*: 203).

[c] Răspunsuri la întrebarea [130] GEANĂ „cil”:

- sprânceană: **671**, 776 [probabil rezultatul unei confuzii!];
- geană: 672 + alte o sută de pct., atestări cu trei variante principale de transcriere a pronunțării, la care se adaugă, apoi, alte câteva zeci de pct., reprezentând alte nuanțe de rostire; *geană* este, evident, cel mai frecvent termen, cu rostirea cea mai frecventă pentru graiurile de tip muntenesc, devenită literară (*ibidem*: 129).

2.2.2.3. Cu aceeași situație ne confruntăm în atlasul Transilvaniei; câteva exemplificări (menționăm faptul că primul pct. de anchetă din rețeaua ALRR–Trans. Este **241**):

[a] Răspunsuri la întrebarea [1160] (dinții) SE STREPEZESC „(les dents sont) agacées”:

- străpezăsc: **241**;
- să sterpezăsc^u: 242;
- să serbezăsc^u: 243;
- sarbezăsc^u: 244;
- să serbezăsc^u: 245, 261;
- să trepetesc: 246;
- străpețăsc: 247;

- străpedesc: 248;
- strepezăsc: 249 + alte 25 de pct.;
- exact aceeași formă, *strepezăsc*, dar precedată de pronumele reflexiv în forma *să*, apare, apoi, în alte 23 de pct. și ocupă abia poziția 18 în textul MN respectiv, deși reprezintă forma/pronunția curentă în graiurile din Transilvania (ALRR–Trans. 2006: 79);

[b] Răspunsuri la întrebarea [1354] HAITĂ (de lupi) „bande (de loups)”:

- noajă: **241**, 248;
- haită: 242, 243 etc.; la o analiză atentă, se constată că *haită*, un termen curent în graiurile din Transilvania, apare însă distribuit, în economia redactării textului MN respectiv, în trei grupuri tipologice masive, la distanță unul de altul – din rațiuni de forme diferite ale pluralului, sau de pronunțare a unor vocale –, grupuri despărțite, datorită criteriului pe care îl reprezintă numărul de ordine al pct. de anchetă în care s-au notat diferiți alți termeni, cum sunt *hadă*, *droaie*, *ceată*, *botei*, *ciurdă* etc., cu câte o atestare sau cu doar câte două-trei atestări (*ibidem*: 213).

2.2.3. Este evident că, în situațiile trecute în revistă în § 2.2.2.1–2.2.2.3, în pofida grupărilor (relative) operate, realitățile lingvistice specifice graiurilor din provinciile respective nu pot fi evidențiate, iar, pe de altă parte, preluarea promptă (și adecvată) a informațiilor de către lexicograf nu este favorizată. Totuși, este necesar să menționăm faptul că, în multe cazuri, termenul și formele din pct. **901**, din Oltenia, **671**, din Muntenia și Dobrogea, și **241**, din Transilvania, sunt și cele care apar în numeroase sau chiar în majoritatea punctelor din rețelele de anchetă respective (cf. și § 2.2.2.1 [b]), astfel că rezervele exprimate imediat anterior trebuie luate sub beneficiu de inventar!

3. Tratarea răspunsurilor din anchete privitoare la fonetică și lexic sub formă de texte de tip MN cu raportare la perspectiva lexicografică

3.1. Atlasul regional al Maramureșului aplică, oarecum, cel mai fidel modelul ALR 1940, cu *literarizarea* răspunsului unic, sau a două răspunsuri (ale aceluiași subiect) ce epuizează inventarul înregistrat în toate pct. din rețea [a], respectiv a celui mai frecvent tip lexical (sau fonetic), situație în care urmează prezentarea, în textul MN, după criterii transparente sau mai puțin transparente, în transcriere fonetică, a sinonimelor sau a variantelor fonetice [b]. Răspund criteriilor de redactare esențială a rezultatelor anchetelor din perspectiva dialectologiei și, prin extensie, a ofertei pentru lexicografie, grupările tipologice care țin seama de dominante lexicale sau morfologice [c], dar pot fi considerate mai puțin pertinente grupările care nu țin seama de numărul ocurențelor în ceea ce privește fonetismul răspunsurilor înregistrate sau tipologia lexicală a acestora, acordându-se prioritate, indiferent de frecvența aparițiilor, răspunsului din pct. **221** [d]; cifra respectivă marchează primul pct. din rețeaua acestui atlas.

3.1.1. Tipologia redactărilor, cu precizarea că, în cele ce urmează, trimiterile sunt la ALRR–Mar. 1997

[a] Au fost literarizate, ca simplu rezumat, răspunsurile unice lexical în cazuri cum sunt: FLĂMÂND; FLĂMÂNZI, pct. 221–244 (p. 279), MĂR; MERE, pct. 221–244, PARĂ; PERE, pct. 221–244 (p. 310), SÂMBURE¹; SÂMBURI, pct. 221–244 (p. 310) etc. Cu același statut, pot apărea și două cuvinte literarizate, ca în cazul răspunsurilor la două întrebări diferite, SÂMBURE² ~ MIEZ (pe aceeași pagină) sau BUCĂTĂRIE¹ ~ CUHNE (p. 320).

[b] După literarizarea termenului care constituie, așa cum arată atestările menționate, răspunsul cel mai frecvent, apar, transcrise fonetic, cuvintele reprezentând celelalte răspunsuri, cum se prezintă lucrurile în cazurile rezumate în cele ce urmează.

[b¹] Răspunsuri la î. [1397] ARC „arc” (p. 317):

– CERC; CERCURI: 221, 222, 228;

– *cȃordă*; *cord*: 233;

– *săgăță*; *-geț* [?]: 227 (menționăm faptul că, în cele mai multe pct., nu s-au obținut răspunsuri la întrebarea respectivă);

[b²] Răspunsuri la î. [2475] RAȘPĂ¹ „râpe” (p. 360):

– RAȘPĂU; -PAUĂ (DE LEMN): 222–227, 229, 231–234, 239, 240;

– *rașpău*; *-paie*: 221; urmează, în transcriere fonetică, forme ce redau nuanțe de pronunție ale singularului sau/și pluralului și, apoi, termenul *rașpil* și variante fonetice ale cuvântului respectiv sau variante de plural ale acestuia.

[c] Redactări ale textului MN ce pot fi apreciate din perspectivă utilă lexicografiei găsim în situațiile în care rezultatele anchetei sunt grupate esențial, tipologic, atât când ne referim la lexic ([c¹], [c²]), cât și la aspecte morfologice ([c³]).

[c¹] Răspunsuri la î. [720] LUMÂNARE (la fântână) „tige (à laquelle est attaché le seu)” (p. 290):

– *rudă*; *rud*: într-un număr de zece pct., intrare urmată de una ce notează o altă variantă de pronunție a aceluiași cuvânt;

– *vîrd'ină*; *vîrd'in*: în patru pct.; intrarea următoare consemnează o altă variantă de pronunție a cuvântului respectiv;

– pe următoarele trei poziții se află răspunsuri notate cu [?], marcând îndoiala anchetatorului cu privire la proprietatea termenului notat; este vorba de cuvintele *furcă*, *stâlp* și *șt'imp*, ultimul înregistrat chiar în pct. 221!

[c²] Răspunsuri la î. [1060] CĂPIȚĂ „petite meule de foin” (p. 307):

– tipul lexical „claie”, specific graiurilor maramureșene, cu două intrări, pentru majoritatea pct. de anchetă, ocupă primele poziții;

– *căpt'iță* ocupă poziția următoare, cu atestări în două pct.;

[c³] Dacă ne referim la tratarea aspectelor morfologice, specificul regional apare reflectat, de exemplu, în cazul următor: la î. [973] (găina) CLOCEȘTE „(la poule) couve” (p. 302), răspunsurile de tipul „clocé” (cu apocopa ultimei silabe

din forma de persoana a treia), majoritare, sunt cuprinse în primele patru intrări (așadar fără să se țină seama de forma cuvântului-titlu; vezi mai jos, sub d³), ultima fiind rezervată răspunsurilor (din trei pct.) de tipul „clocește”. Și din această cauză, am putea aprecia distribuția materialului din cazurile de sub [d] doar ca rezultat al inconsecvenței, dacă nu chiar al simplei neatenții.

[d] Grupări tipologice exterioare specificului lucrării apar în cazul prezentării unor răspunsuri din domeniul foneticii [d¹] – [d²] sau al lexicului [d³]; subliniem însă faptul că ne referim, uneori, la cazuri singulare.

[d¹] Nejustificată metodologic este distribuția, în textul MN, a variantelor fonetice a răspunsurilor la î. [877] COPITĂ „sabot (du cheval)” (p. 295): primele două intrări sunt ocupate de forme fără palatalizarea labiodentalei, apropiate de pronunția literară, *copită* (zece atestări), pe când *copt'ită* (tot cu zece atestări) ocupă poziția a treia;

[d²] La fel se prezintă situația atunci când se acordă prioritate, independent de frecvența apariției înregistrărilor, răspunsului din pct. 221; exemple:

Răspunsuri la î. [65] SUBȚIRE „mince” (p. 275):

- [* = un informator ocazional] *subțire*; *subțîr'*: 221 (pentru altă nuanță de pronunție a aceluiași cuvânt, pct. respectiv revine pe poziția a patra);
- *subțîre*; *subțîr'*: 226 (aceeași formă ca mai sus) și alte pct.; sau:

Răspunsuri la î. [1169] CIREAȘĂ „cerise” (p. 310):

- *ćiriașă*; *-reșă*: 221;
- *ćiriașă*; *-rieșă*: 224, 225;
- *ćiriașă*; *-reșă*: 222; pozițiile de la a patra până la a opta sunt ocupate de forme înregistrate în câte două, trei sau patru pct.;

[d³] Gruparea divergentă față de specificul unei lucrări de geografie lingvistică, în ceea ce privește lexicul, apare în cazul prezentării răspunsurilor la î. [866] CIREADĂ „troupeau de gros bétail” (p. 295): pe primul loc se află răspunsul, singular, „cireadă” (pct. 236), pe când variantele înregistrate pentru tipul lexical caracteristic graiurilor maramureșene, „ciurdă”, sunt plasate în puncte distribuite pe următoarele șase poziții. În absența precizărilor la care ne-am referit anterior (cf. § 2.2.1.4), am putea considera că redactorii au avut în vedere cuvântul-titlu al întrebării din Q, aparținând limbii literare. O asemenea presupunere ne este îndreptățită și de alte cazuri; de exemplu, distribuția răspunsurilor la î. [769] STICLĂ „bouteille” (p. 291) este următoarea: primele două intrări sunt ocupate de tipul lexical „sticlă”, cu un total de șapte pct.; în cinci dintre acestea, termenul (cuvântul-titlu al întrebării) este doar numai un dublet (recunoscut de vorbitori ca „termen mai nou”) al răspunsului de tipul „uiagă”, din majoritatea pct. anchetate, specific, de altfel, și graiurilor maramureșene. Sau: la î. [2201] ANTENE „antennes (de l'abeille)” (p. 343), prima intrare o reprezintă răspunsul, neologic, dat de un tânăr, *anteñe* (pct. 221), în vreme ce pe următoarele poziții apar răspunsuri cum sunt „mustețe”, „cornițe”, „coarne” ori „simfătoare”.

3.1.2. Precedenta trecere în revistă evidențiază faptul că, față de tratamentul răspunsurilor selectate pentru textele de tip MN din atlasele regionale ale Olteniei, Transilvaniei și al Munteniei și Dobrogei, reprezentând criteriul respectării, aproape lineare, a ordinii strict crescătoare a punctelor de anchetă, în secțiunea consacrată textelor la care ne referim din atlasul Maramureșului se poate constata opțiunea de logicizare a comunicării cu utilizatorul, nu doar dialectolog, ci chiar din perspectiva ofertei pentru lexicograf. Totuși, în lipsa problematizării demersului și a fixării unor norme, inconsecvențe cum sunt cele semnalate în ceea ce privește, în fond, finalitatea unei lucrări de dialectologie diminuează posibilitatea unei preluări a datelor cu recomandarea și girul specialistului în domeniu.

3.2. În confruntarea, în cronologie, doar cu aplicarea, selectivă, a criteriului frecvenței cuvintelor-răspunsuri din anchetă, aplicat în ALR II 1940 (referitor numai pentru transcrierea „literarizată”; cf. § 2.1 [b]), și cu formula prezentării „lineare”, dar apelând și la tratarea de tip *cumulativ*, din volumele I–IV ale atlasului Olteniei, în redactarea textelor de tip MN din atlasul regional al Moldovei și Bucovinei am optat pentru o tratare structurată, de tip „sinteză”, a răspunsurilor, urmărind modul în care rezultatele anchetelor reflectă specificul lingvistic al graiurilor aparținând subdialectului moldovenesc din spațiul geografic dintre Carpații Orientali și Prut (termenul citat apare, de exemplu, în *Prefața* la vol. IV din NALR–Mold.Bucov.: se publică „un număr de 138 de *sinteze* de tip material necartografiat”; p. IX). Obiectivele acestei viziuni de tratare au fost orientate după (respectiv adaptate la) constatările privitoare la aspectele fonetice, lexicale, morfologice (uneori și semantice) ale graiurilor numite, o proiecție subsumată tipologiei datelor furnizate de hărțile lingvistice propriu-zise din prima secțiune a volumelor NALR–Mold.Bucov. (așa-numitele hărți „analitice”), dar, în special de „imaginile” areologice din hărțile, paralele, „interpretative”, ca și din cele „sintetice” (care, de regulă, încheie volumele publicate). Tipologia respectivă a fost identificată și ghidată, în primul rând, de cunoscuta dualitate lingvistică a graiurilor moldovenenești, cu un areal nordic și unul sudic, deosebit de marcată în domeniul foneticii, dar și al lexicului.

Criteriul de grupare a răspunsurilor în corpul textului MN îl constituie „adunarea” tuturor atestărilor pentru forme identice sub una și aceeași intrare, reprezentând un anumit tip fonetic sau lexical; privitor la textele MN cu predominantă fonetică, primează numărul ocurențelor, iar, în ceea ce privește cele de prim interes lexical, tipul lingvistic. Astfel, textul MN este construit cu intenția realizării unei structuri coerente, elocventă din perspectiva specificului lingvistic al unei „arii”. Evident, în cadrul fiecărei substructuri, este respectată ordinea crescătoare a numerotării punctelor de anchetă.

3.2.1. Privitor la aspectele fonetice, prezentăm doar liniile generale (perfecționate în special odată cu redactarea asistată de calculator introdusă începând cu vol. al III-lea) ale grupării faptelor de diferite categorii: existența realizărilor specifice ale palatalizării labiodentalei surde *f*, pronunțată *ś* în aria

nordică, față de *h'* în aria sudică, în cuvintele *fiere* (NALR–Mold.Bucov. 1987: 266), *fin* (idem 1997: 234), a labiodentalei sonore *v-* (*z* : *y/g'*) în *vier* „verrat” (idem 2007: 334), *vișin* (idem 1997: 371–372), *viu/vie* (*ibidem*: 249–250).

În legătură cu ariile „orizontale” și „verticale” din spațiul subdialectului moldovenesc, cf. Dumistrăcel et alii 2011: 221–231.

Pe de altă parte, pentru arii nordice mai mult sau mai puțin limitate (în special pentru graiurile din Bucovina), conform tratării asumate, au fost evidențiate fonetisme specifice de tipul *goc* față de *zoc* (idem 1997: 242), *gug* față de *zug* (idem 2007: 299), prezența africateri *d* în „buză” (și „buzat”, „buzată”; idem 1987: 254–255), prezența africateri *t* față de *č/š* în *țala!* „exclamation pour faire tourner les bœufs attelés à droite” (idem 2007: 305); cf. de asemenea, gruparea relativă a răspunsurilor pe tipurile „albață” – „albeață” (idem 1987: 247), „bat” – „beat” (idem 1997: 237), respectiv a pronunțiilor „cămeșă” – „cămașă” – „camașă” (idem 2014: 338), „șuier” – „fluier” (pers. 1 sg. a indic. prez. al verbului „a fluiera”; idem 1987: 257) etc.

3.2.2. Cele mai elocvente cazuri de ilustrare, prin tratarea ca sinteze de tip MN, a distribuției trăsăturilor specifice graiurilor din partea de nord a Moldovei față de cele din Moldova de sud ne-au fost furnizate de aspecte lexicale cum sunt opozițiile „ogradă” – „bătătură” („terrain foulé, le devant de la maison”; idem 1997: 263), „căldare” – „găleată” („seau”; *ibidem*: 301); „știră” – „stearpă/starpă” („(vache) stérile” (*ibidem*: 309), după cum, pentru aria restrânsă nordică (bucovineană), ilustrative sunt „calupuri” de tipul „grumaz” față de „gât” (idem 1987: 257), „șufladă” față de „saltar” („sertar”; idem 1997: 292–293), „sanceu” față de „sanie” (idem 2007: 303) etc.

În tratarea răspunsurilor privind fonetica și lexicul, schema (generală) a punerii în pagină a materialelor este aceea a grupării pe tipuri lingvistice, criteriul tipologic fiind asociat cu cel al frecvenței atestărilor unei forme sau variante și, evident, cu cel al ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă.

Astfel, ca structură de ansamblu, în textul MN, primele poziții (intrări) sunt ocupate (în ordinea descrescătoare) de variante fonetice reprezentând răspunsurile pentru termenul cel mai frecvent atestat (de sine stătător sau/și în sintagme). În consecință, rezultă o substructură constituind ceea ce numim un prim „calup” tipologic lexical, în care sunt plasate toate formele aparținându-i acestuia. În continuare, sunt selectate un al doilea, un al treilea, respectiv un al patrulea etc. tip lexical, redactate după aceeași formulă, rezultatul fiind o structură pe forme și variante pornind de la intrarea primă, cea cu cele mai multe atestări, până la intrări-răspunsuri cu câte două-trei atestări, respectiv cu atestare unică.

Atunci când există răspunsuri cu mai multe tipuri lexicale (actualizarea a doi sau mai mulți termeni într-o sinonimie sui-generis), ordinea prezentării răspunsurilor este aceea pe care o schițăm în continuare, cu mențiunea că primul pct. din rețeaua de anchetă a NALR–Mold. Bucov. este 461.

3.2.2.1. Fonetică. Exemplificăm tratarea unui MN de tip preponderent fonetic rezumând redactarea răspunsurilor la î. [1432] ALUAT „pâte”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 324:

- alu^uât: 471 + alte 57 pct.;
- aluât: 469 + alte 44 pct.;
- alu^uât: 481 + alte 36 pct.;
- aluât: 486 + alte 7 pct.;
- alu^uât^u [a.]: 548 + alte 3 pct.;
- aluât^u: 615 + alte 2 pct.;
- alu^uât: 475 + 1 pct.;
- alu^oât: **461**.

În continuare sunt date răspunsurile ce apar, de asemenea, în câte un singur pct., în ordinea crescătoare a numerotării, reflectând nuanțe de articulare a sunetelor (închideri, deschideri, afonizări, grade de perceptibilitate a vocalelor etc.); în partea finală sunt consemnate sinonimii nesemnificative (de ex., „aluat” + „pâne”, „plămădeală”, „plămădeț”, „cocă”), respectiv apariția ca unic răspuns a unor asemenea termeni.

3.2.2.2. Lexicul. În ceea ce privește aspectul lexical, în textele MN este selectat, pentru prima poziție, așa cum am precizat, termenul obținut cel mai frecvent ca răspuns, însoțit, într-un „calup”, de variantele sale fonetice și de apariția cuvântului în diferite sintagme, urmate de răspunsurile „combinate”.

Pentru situația în care am înregistrat doi termeni, ca schemă „ideală”, rezumăm redactarea răspunsurilor la î. [1427] CIUR „cible”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 328

- CIUR (aplicăm literarizarea de tip ALR II; cf. § 2.1. [b]): 470 etc.;
- CIUR + DÂRMOI: 612 etc.;
- DÂRMOI (DÂRMON): 632 etc.;
- DÂRMOI + CIUR: 616.

Pentru situația în care am înregistrat trei termeni, rezumăm redactarea răspunsurilor la î. [1404] MUSCĂ „mouche”, NALR–Mold. Bucov. 2014: 282 (cu selecția unor fonetisme esențiale):

- A. a¹: **musci**/-â/-ă (cu pl. *muști*/-e/*muști*¹) [tipul lexical majoritar];
- a²: *muscă*/-î + *gîzâ*/-î (cu pl. *gîzâ*/-î/*gîz*);
- a³: *muscă*/-â + *borză*/-â (cu pl. *borză*/-â).
- B. b¹: **gîzâ**/-ă/-î (cu pl. *gîzâ*/-î/*gîz*) [al doilea termen ca frecvență];
- b²: *gîzâ*/-ă + *muscă*/-ă (cu pl. *muști*/-e/*muști*¹);
- C. c¹: **bîză** (cu pl. *bîză*) [o singură atestare];
- c²: *bîză* (cu pl. *bîză*/*bîz*) + *muscă* (cu pl. *muști*) [două atestări];
- c³: *bîză* + *muscă* + *gîză* [o singură atestare].

Explicând schema, precizăm că, atunci când în anchetă au fost înregistrați doi termeni ca răspuns la aceeași întrebare, termeni pe care îi notăm prin [A] și [B], ordinea prezentării urmează formula generală:

1. [A] + [a¹], [a²], [a³] etc., notațiile respective reprezentând variante fonetice după criteriul frecvenței și, în cazul numărului egal de ocurențe, al ordinii crescătoare a numerotării punctelor de anchetă;
- 1'. Umează, după caz, răspunsurile sintagmatice în componența cărora [A] reprezintă termenul-bază [Ax], [Ay] etc.;
- 1''. tot sub [A] sunt enumerate, prin anticiparea celui de-al doilea tip lexical, combinațiile tipului [A] cu tipul [B];
2. [B] + [b¹], [b²], [b³] etc., serie urmată de sintagmele în componența cărora intră [B] și de combinațiile acestui tip lexical cu [A].

Iată și formula tip (posibilă/adaptabilă) a tratării răspunsurilor ce reprezintă trei tipuri lexicale, [A], [B], [C]:

1. [A] + [a¹], [a²], [a³] etc., urmate de [Ax], [Ay];
[A+B];
[A+C];
2. [B] + [b¹], [b²], [b³] etc., urmate de [Bx], [By];
[B+A];
[B+C];
3. [C] + [c¹], [c²], [c³] etc., urmate de [Cx], [Cy];
[C+A];
[C+B].

3.3. Diferențieri din clasele trecute sumar în revistă anterior referitoare la problemele de fonetică sau de lexic arată faptul că, în special în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, repartitia, inițială, a materialelor pentru tratarea în texte de tip sinteze MN nu a fost dictată de importanța redusă, în cazurile respective, a rezultatelor anchetei din perspectiva caracteristicilor dialectale, respectiv a posibilității de a evidenția arii dialectale (vezi § 2.2.1.1, 2.2.1.5), ceea ce ar însemna și limitarea ofertei pentru lexicograf. Punctul de plecare pentru distribuția între hărți (analitice) și sinteze de tip MN l-a constituit, în general, o diversitate relativ mai redusă a răspunsurilor în cel de al doilea caz, ceea ce a condus și la proiecția structurii de tratare. Nu este mai puțin adevărat că s-a ținut seama și de echilibrarea, din punct de vedere editorial, a părților/secțiunilor unui volum tipărit, în corelație cu numărul întrebărilor dintr-o anumită porțiune a Q.

4. Textele de tip MN și problemele de semantică

4.0.1. Răspunsurile la întrebările din Q care urmăresc semantica unor termeni, în special când este vorba de întrebări „directe”, redactate sub formă de MN, constituie terenul cel mai favorabil în ceea ce privește oferta, pentru lexicograf, a rezultatelor anchetelor. În cele mai multe cazuri de care ne ocupăm în continuare luăm în discuție termeni care oferă adevărate provocări pentru evaluare.

4.0.2. Precizăm, mai întâi, faptul că nu a existat un criteriu precis formulat inițial referitor la prezentarea ca hărți propriu-zise, respectiv ca texte MN a răspunsurilor obținute la întrebările directe [D], redactorii alegând, de la caz la caz, modalitatea tratării. Dat fiind faptul că Ion Mării a întreprins o extinsă și pertinentă analiză a problematicii, inclusiv a reușitelor, ca și a neîmplinirii prestațiilor privind hărțile (și textele de tip MN) „lexicale semantice/semasiologice” în atlasele lingvistice românești (Mării 2002: 122–165), precizăm că, în cele ce urmează, ne vom referi doar la modul și măsura în care, în unele dintre atlasele regionale românești, textele de tip MN reprezintă „prelucrări” lexicografice ale materialelor respective și, de asemenea, faptul că ne vom opri doar asupra aspectelor relevante din anumite atlase.

4.1. Prezentarea „lineară” a rezultatelor anchetei

4.1.1. Nu există aspecte relevante, din perspectiva urmărită, în volumele din atlasul regional al Olteniei, în care rezultatele anchetelor privind semantica au fost redactate curent (și, considerăm, nepertinent lexicografic) pe hărți obișnuite, în regimul de completări, sub II, a răspunsurilor din punctele de anchetă de pe hărți (ceea ce, de fapt, modifică statutul secțiunii respective). O situație comparabilă se găsește și în cazul volumelor din atlasul regional al Munteniei și Dobrogei, unde modalitatea de redactare a răspunsurilor sub formă de MN este, ca regulă generală, cea „lineară” și, când materialul o permite, „cumulativă”, formulă ce poate fi recunoscută, de asemenea, parțial, în atlasul regional al Maramureșului, atunci când se dă prioritate răspunsului din primul punct al rețelei de anchetă, dar, parțial, și în cel al Moldovei și Bucovinei, în situații în care diversitatea ori insignifianța răspunsurilor nu au permis o sistematizare semantică propriu-zisă (cf. § 4.3.1, [b²]).

4.1.2. „Linearitatea” este caracteristica redactării, în texte de tip MN, a răspunsurilor la întrebări de tip semantic în volume din atlasul regional al Maramureșului, caz în care și numărul redus de puncte (20) a putut determina renunțarea la sistematizări. Iată structura câtorva texte MN (toate trimiterile sunt la ALRR–Mar. 1997):

[a] Răspunsuri la î. [1039] HAMBAR² („les sens du mot *hambar*”)

– #, ∞ (niciun răspuns): 221–240 (p. 305);

[b] Răspunsuri la î. [1325] TUFĂ („les sens du mot *tufă*”)

– sub [II], se dau toate formele înregistrate pentru acest termen;

– sub [III], precizarea semantică: „În toate localitățile, TUFĂ are sensul de ALUN. În câteva localități s-a înregistrat și forma *corc*; *corcūri* ‘tufă’: 221, 225 ...” (p. 315);

[c] Răspunsuri la î. [1649] PRIHODIȘTE („les sens du mot *prihodiște*”)

– *prihod'isht'ě*: 223 = nume topic, fânaț;

– *prihód'isht'ě*: 232, 234, 238 = nume topic;

– *prihód*: 231, 235;

– #: 221, 224, 226–230, 233, 236, 237, 239, 240 (p. 330).

4.1.3. Trebuie să notăm faptul că, mai mult ca sigur, tratarea aspectelor semantice în atlasele regionale la care ne-am referit anterior a avut ca model felul cum a procedat Emil Petrovici în puținele cazuri similare din ALR II; de exemplu, în textul MN în care sunt înregistrate răspunsurile la întrebarea, cuadruplă, „Dintre cuvintele BURTĂ, FOALE, PÂNTECE, RÂNZĂ, pe care le cunoașteți și ce înseamnă fiecare?”, întreg materialul este înregistrat (și prin corelarea cu răspunsurile la alte întrebări) în ordinea punctelor de anchetă, de la 2 la 987 (ALR 1040: 39).

4.2. Cu diferențe pornind de la tipologia răspunsurilor, dar și de punere în pagină, atlasul regional al Transilvaniei și cel al Moldovei și Bucovinei au optat, în textele de tip MN publicate, pentru o prelucrare logică a materialului, realizând, în funcție de rezultatele anchetelor, adevărate sinteze semantice: în general, diferențele se referă la statutul conferit secțiunii numerotate cu [II]. Este cunoscut faptul că, pe hărțile „analitice”, această secțiune cuprinde continuarea răspunsurilor notate pentru noțiunea urmărită în punctele de anchetă de pe hartă (așadar material „brut”), în secțiunea [III] fiind notate comentarii ale redactorilor asupra înregistrărilor, de diferite categorii: observații privind ansamblul răspunsurilor și/sau „conduita”, respectiv reacții ale subiecților în cursul anchetei, corelații, de interes tematic, cu diverse hărți, eventual considerații privind interpretarea răspunsurilor etc.; așadar această secțiune este una „exegetică”.

4.2.0. În redactarea textelor de tip MN „semantice”, în atlasul Transilvaniei, ca formulă de sistematizare performantă, secțiunea [II] a fost segmentată, de regulă, în două subsecțiuni: sub *A* au fost date „Formele” (deci materialul „brut”), iar sub *B* „Sensurile”, secțiunea [III] păstrându-și profilul la care ne-am referit anterior. În atlasul Moldovei și Bucovinei găsim tratări diferite, în funcție de informațiile puse la dispoziție de materialul colectat. Considerăm că formula „ideală” din punct de vedere lexicografic este aceea în care secțiunea [III] este rezervată sistematizării, exegetice, de tip lexicografic, a semnificației termenilor înregistrați ca răspunsuri la întrebările [D]. În situațiile în care răspunsurile nu oferă posibilitatea sistematizării de acest tip, sensurile cuvintelor înregistrate se dau, totuși, sub II, în funcție de variantele fonetice și morfologice ale acestora (vezi, *infra*, sensurile verbului din enunțul „sog [pâinea]”), respectiv după delimitarea unor grupuri semantice de bază (pentru „Sensurile cuvântului *runc*”); în ambele cazuri au fost prezentate, în întregime, răspunsurile date de subiecți (inclusiv formulările acestora privind semnificația termenilor).

Notăm și faptul că, la fel ca și la redactarea hărților „analitice” și a textelor MN în care sunt date răspunsurile la întrebări „indirecte”, am introdus, începând cu ultimul volum (2014) o nouă secțiune, [IV], în care am făcut corelații cu texte „dialectale” din volumele publicate de noi în care apar termenii respectivi, sau cu fotografii ale „realiilor” publicate în cuprinsul acestor volume.

4.2.1. Modelul prelucrării optime a răspunsurilor la întrebări de tip semantic în atlasul Transilvaniei poate fi urmărit în cele câteva exemple pe care le prezentăm, rezumativ:

[a] Pentru o comparație directă, rezumăm tratarea răspunsurilor pentru TUFĂ (ALRR–Trans. 2006: 306):

- [II] A. *Formele*: (prezentarea obișnuită; opt intrări);
- [II] B. *Sensurile*: „alun”(se dau pct. respective); „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” (se dau pct. respective); „alun” + „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” (la fel); – [= nu s-a înregistrat sensul], un plasament surprinzător al acestei situații pentru pct. 288, care putea fi lăsată la sfârșit); „grup de lăstari care cresc dintr-o rădăcină” + „grup de tulpini care cresc laolaltă, apropiate (cartofi, fasole, urzici etc.)” (se dau pct. respective); „fag” [?] (pct. 407); „fagul cu trunchi scurt, de până la 2–3 metri și cu coroană bogată” (pct. 426).

[b] Răspunsuri la î. [1290] CODRU („les sens du mot *codru*”; *ibidem*: 298), sub II:

- [A] *Formele*: (prezentarea obișnuită; 12 intrări);
- [B] *Sensurile*: au fost ierarhizate în nu mai puțin de 29 de intrări, „pădure” fiind cel mai obișnuit sens atribuit cuvântului respectiv; numeroase formulări se referă la același sens, în construcții în care termenul este urmat de determinări diverse („mare”, „bătrână”), unele aleatorii, cum ar fi „pădure rărită, frumoasă”, „~, dar și poiană”, sau „pădurice mai mică”, „poiană în mijlocul pădurii”, „fânaș natural, lângă pădure” etc.

4.2.2. Dispersia semantică descrisă mai sus privind utilizarea unui cuvânt din inventarul limbii literare, dar care poate avea un statut aparte în limbaje specializate („tehnolecte”), reflectate de idiolecte, este una ușor de înțeles și, de fapt, prin anchetele dialectale se urmărește *vorbirea*, și nu conformitatea, în raport cu norma.

4.3. În atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, pentru textele MN de tip semantic, după experiența primului volum privitoare la redactarea hărților „semantice”, cu prezentarea sensurilor în funcție de ordinea punctuală a cuvintelor/formelor înregistrate (cf. NALR–Mold.Bucov. 1987, harta 76, VINTRE „bas-ventre”), am avut ca reper schema sistematizării tipologice a răspunsurilor, aplicată la hărți de tip „analitic”.

4.3.1. Ca prototip pentru formula de sistematizare „ideală”, trimitem, de exemplu, la NALR–Mold. Bucov. 2007, harta 242, „Ce înțelegeți prin cuvântul PĂCURAR?”, pentru care, după înregistrarea, sub II, a variantelor de pronunțare a termenului în toate punctele din rețeaua de anchetă, sensurile atribuite acestuia de subiecți apar sistematizate, sub III, în cinci grupe, de la „cioban” (cu numeroase subdiviziuni), la [pl.] „Păcurari, numele unei străzi din Iași”.

4.3.2. Formulele aplicate în textele MN de tip semantic din atlasul regional al Moldovei și Bucovinei, ilustrând viziunea de prelucrare lexicografică a materialelor din anchete, sunt cele pe care le prezentăm în continuare.

[a] Sinteze semantice propriu-zise, posibile datorită rezultatelor anchetei, ca în situațiile următoare:

– Răspunsuri la î. [662] SCHELĂ² („les sens du mot *schelă*”); întrebarea este formulată astfel: „La ce (mai) spuneți schelă?” (prin comparație cu întrebarea precedentă, referitoare la construcția auxiliară provizorie servind ca suport muncitorilor ce lucrează la înălțime). Iată structura acestui text MN (NALR–Mold. Bucov. 1997: 258):

– Sub II: se dă materialul lexical și fonetic „brut”, în ordinea frecvenței apariției variantelor înregistrate (*șk’eli*; *șt’eli*) și a numerotării crescătoare a punctelor de anchetă;

– Sub III: sunt distinse patru categorii de semnificații, pe care le rezumăm: A. „construcție, eșafodaj” (cu subclase cum ar fi „pe care lucrează zidarii”; „suport pentru cei care clădesc fânului”; „cadru de lemn ce se pune pe coșul carului la transportul fânului”; „amenajare la săpături în pământ”; B. „loc amenajat” („la malul apei” / „pentru plute”; „în pădure, pentru fixarea grămezilor de lemn”; C. „punte mobilă folosită pentru descărcarea mărfurilor (de pe nave; din vagoane de cale ferată)”; D. sensuri diverse, printre care „depozit”, „instalație în formă de scară”, dar și „petrecere deșănțată, în casa unei femei ușurate” și, în sfârșit, valoarea de toponim a cuvântului.

N.B. Nu am putut face o comparație cu alte atlase întrucât, spre surprinderea noastră, răspunsurile la întrebarea pentru SCHELĂ² lipsesc atât din atlasul Maramureșului, cât și din cel al Transilvaniei, deși, în acesta din urmă, vol. III, p. 12, în nota de sub III, la harta 264, SCHELĂ (la zidărie)¹, î. [662], se compară unul dintre termenii obținuți în anchetă cu rezultate ale răspunsurilor la î. [663], referitoare la SCHELĂ²!

Pentru comparația deja amorsată, trimitem, rezumativ, și la răspunsurile pentru î. [1325] TUFĂ („La ce ziceți *tufă*?”; NALR–Mold. Bucov. 2014: 289–291!):

– Sub II, ca material lexical și fonetic „brut”, au fost înregistrate informațiile obținute de la fiecare subiect din cele 210 pct. de anchetă, însoțite de comentariile acestora privind sensul cuvântului;

– Sub III, ca „exegeză” semantică a redactorilor, sunt distinse șapte grupuri de sensuri; de exemplu, pentru sensul 1, „arbust”, sunt marcate particularizări de tipul „de alun”; „de vie”; „de răchită”; „de lozie”; „de coacăze”; „de salcie”; „de păltinele”; „de măceș”; „de trandafir”; „de corn”; „de lemnul-Domnului”; „de cătină”; „de *cacadâr*”; „de ienupăr”; „de liliac”; „de *mustereț*”; „de sânger”; „de păducel”. Sau, „grupul de tulpini care cresc dintr-o rădăcină comună” (sensul 5) poate fi „de fasole”; „de spini”; „de buruieni”; „de cartofi”; „de urzici”; „de *tarahon*”; „de leuștean”; „de pelin”; „de mazăre” etc.

[b] Sistematizările semantice parțiale, în funcție de materialul rezultat din anchetă, se prezintă în două ipostaze, ca grupare după distingerea sensurilor de bază, sau în formula de tip MN cu răspunsuri la întrebări indirecte (cf. § 4.2.0).

[b¹] Distingerea sensurilor de bază, în cadrul prezentării, sub II, a materialului „brut”:

Răspunsuri la î. [1326] RUNC („les sens du mot *runc*”):

– *runc* a fost recunoscut de cei mai mulți dintre subiecții care au răspuns la întrebare doar ca prezent în toponime locale (diviziunea A de sub II); unii l-au identificat și ca entopic (B), termenul fiind explicat de aceștia destul de imprecis pentru a permite o sistematizare semantică propriu-zisă (NALR–Mold. Bucov. 2014: 291–292).

De altfel, o situație asemănătoare întâlnim și în atlasul regional al Transilvaniei, care notează, majoritar, absența termenului; se consemnează ca sensuri, punctual, doar „lovitură” (?), respectiv „poiană mică într-o pădure”, iar sub III i se înregistrează apariția „în nume topice” (ALRR–Trans. 2006: 306).

În sfârșit, este de menționat și faptul că termenul *runc* este unul cu un statut aparte în inventarul limbii comune: în DLR 1975, s.v., definiția acestuia este destul de puțin precisă: „loc într-o pădure unde copacii au fost tăiați/doborâți de vânt, care se pășunează” etc.

[b²] Redactarea în formula de text tip MN cu răspunsuri la întrebări indirecte, sub II, ca material „brut”:

Răspunsuri la î. [1436] SOG (pâinea) („j’arrondis un morceau de la pâte déjà pétrie dans le pétrin”); formularea întrebării: „Ziceți «eu sog» (pâinea)? Ce înseamnă când spuneți «(eu) sog (pâinea)?»”:

– sensurile, uneori doar simple „tatonări”, apar prezentate în succesiunea frecvenței formelor obținute de la subiecți, fiind urmate de explicații sau numai aproximări cu privire la uz: tipul „sugesc” (pct. 476: „dau pâinea prin făină înainte de a o pune în tavă”; 477: „se mai frământă puțin aluatul ca să se mai întărească”; 479..., 488..., 488..., 496..., 554..., 625), „sogesc” (urmează pct.), „stugesc” (la fel), „sulgesc” (la fel) (NALR–Mold. Bucov. 2014: 325). Notăm și faptul că, în mai mult de jumătatea punctelor anchetate din rețeaua atlasului Moldovei și Bucovinei, însuși termenul respectiv nu era cunoscut. Prin comparație cu prezentarea „lineară” (punct cu punct, în ordinea strict crescătoare a punctelor de anchetă), acest tip de redactare reprezintă, totuși, o minimă sistematizare.

5. Din perspectiva preluării informațiilor pentru demersul lexicografic, o primă formă de verificare a funcționalității redactărilor de tip „sinteză” a textelor MN în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei o reprezintă confruntarea acestora cu structura adevăratei „scheme” de tratare lexicografică, în articolele din „Indicele de cuvinte și forme” ale fiecărui volum din *Atlasul* nostru, alcătuite pentru oricare din cuvintele-bază la care ne-am referit anterior. Astfel, sistematizarea articolelor din *Indice* are ca punct de plecare sinteza MN, completată, aici, cu datele din alte surse, reprezentând alte texte MN, privitoare la termeni din același grup onomasiologic, sau diferite hărți. Sunt constatări ce se pot face, de exemplu, pentru termenii *schelă* (însoțit de variantele *schele*, *șcheală*, *șchelă*, *șchele*; NALR–Mold. Bucov. 1997: XXX) sau *tufă* (pentru care se consemnează peste douăzeci de sintagme, începând cu *tufă de arin* și ~ *de barabule*, până la ~ *de trandafir* și ~ *de vie*;

idem 2014: LXIII). De altfel, aceeași este situația și pentru alte atlase regionale; cf., de exemplu, schemele de articole din „Indicele alfabetic al termenilor” de la vol. IV al atlasului regional al Transilvaniei pentru cuvintele *codru* sau *tufă* (ALRR–Trans. 2006: 298, respectiv 306).

6. Fișarea experimentală, de tip lexicografic, a unor texte de tip MN elaborate după grile cu optică generală de sistematizare conduce spre concluzia că abordările respective constituie adevărate materiale „prefabricate” pentru redactarea revizuită a articolelor corespunzătoare din DLR. Dintr-o perspectivă mai largă, ne referim, de exemplu, la preluări „cumulative” din atlasul regional al Olteniei (cf. § 2.2.2.1 [b]), dar și din alte atlase (§ 2.2.3), la soluții din atlasul regional al Maramureșului cum sunt „literarizarea” termenilor reprezentând răspunsuri unice sau majoritare (§ 3.1 [a], [b]), sau la grupări ale răspunsurilor pe criterii fonetice și/sau lexicale, în atlasul regional al Moldovei și Bucovinei (§ 3.2.1–3.2.2). Avem însă în vedere, în special, sintezele din perspectivă semantică din atlasul Transilvaniei (§ 4.2.1) și din cel al Moldovei și Bucovinei (§ 4.3.1 [a], [b¹]). Dacă la acestea adăugăm confruntarea, deosebit de utilă, dintre textele MN și articolele din indici, care facilitează documentarea lexicografică, avem convingerea că am adus argumente privind importanța utilizării rezultatelor obținute în cercetările de geografie lingvistică (avem în vedere, bineînțeles, și hărțile lingvistice) pentru redactarea articolelor din forma revizuită și actualizată a *Dicționarului-tezaur* al Academiei Române.

II. Problema „literarizării” așa-numitelor „texte dialectale” în varianta revizuită a DLR²

0.1. Terminologie. Atunci când, în proiectarea formei revizuite și actualizate a DLR se discută despre utilizarea, pentru documentare suplimentară, a corpusurilor de texte înregistrate și publicate de dialectologi (în special în cadrul programelor naționale NALR și ALRR), printre rezervele exprimate este și aceea că respectivele texte sunt „dialectale”, așadar ar privi studiul variației diatopice a dacoromânei și nu ar interesa actualizarea articolelor din dicționarul tezaur (cf. și I § 0.2).

În realitate, așa cum am arătat și altă dată (Dumistrăcel 2014: 120), adjectivul respectiv caracterizează doar una dintre trăsăturile textelor publicate în urma înregistrărilor din anchetele dialectale. Ținând seama de elementele de bază ale întreprinderii, suntem, de fapt, în prezența unor texte *orale* (de vreme ce se înregistrează un anumit «canal», vorbirea), ce trebuie recunoscute, din perspectiva «mesajului», ca *etnotexte*, respectiv *sociotexte* (ultimul aspect exemplar ilustrat,

² Această secțiune din articolul de față are la bază comunicarea intitulată *Preluarea, adaptarea și literarizarea textelor orale în registru dialectal în Dicționarul limbii române* al Academiei, prezentată de aceiași autori la masa rotundă „Probleme ale literarizării textului dialectal”, din cadrul Simpozionului Internațional de Lingvistică, ediția a VI-a, al Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, 29–30 mai 2015.

de pildă, încă de culegerea *Graiul nostru*, vol. I, 1906), și, numai din punctul de vedere al «codului», ca *texte dialectale*, trăsături cărora li se poate adăuga, pentru faza publicării, caracteristica de *texte transcrite fonetic*.

În legătură cu aceste distincții terminologice, trebuie reținut și faptul că prima inițiativă de gen din România a fost prezentată de Al. Rosetti, în „Bulletin linguistique”, 1933, drept înregistrare de „textes oraux”, sintagmă folosită apoi ca titlu pentru o serie de studii publicate sub semnătura lui Dumitru Șandru în revista respectivă.

Și, de fapt, textele „orale” din corpusurile publicate de dialectologi au fost cu succes utilizate nu numai pentru studiul coordonării „în dacoromâna vorbită” (Magdalena Vulpe), respectiv a subordonării „în vorbirea populară românească” (Sabina Teiuș), ci și din perspectiva pragmaticii (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Magdalena Manu Magda), aspecte asupra cărora ne-am oprit pe larg, discutând problema utilizării textelor orale în registru dialectal ca date pentru exegeze lingvistice (Dumistrăcel 2014: passim). În aceste condiții, surprinde orice îndoială în ceea ce privește necesitatea și importanța folosirii textelor în discuție, ca informație și enunțuri, în redactarea DLR (asupra proiectului privind includerea lor în *Bibliografia* lucrării, cf. supra A. § 0.2).

0.2. Antecedente. Fiind vorba despre continuarea seriei Pușcariu a DLR, trebuie să reamintim și faptul, important, că surse similare au fost utilizate, în mod firesc, în seria la care ne-am referit; este destul să menționăm doar monografii interdisciplinare cum sunt cele semnate de Ovid Densusianu, Tache Papahagi, Victor Păcală, Sofronie Liuba și Aurelie Iana etc., la care putem adăuga culegerea „Graiul nostru”, dar și texte și glosare publicate în „Grai și suflet”, „Bulletin linguistique” și altele. Se impune evidența că textele orale publicate de dialectologi în ultimele șapte decenii se prezintă, ca profil și valoare documentară, cel puțin la nivelul surselor de tipul celor pe care, selectiv, le-am citat anterior. Or, nu credem că, pentru o eventuală „uniformizare”, s-ar putea opta pentru eliminarea informațiilor din lucrări publicate în secolele al XIX-lea – al XX-lea. De fapt, în principiu, în aceeași măsură se pune și problema utilizării informațiilor de pe hărțile atlaselor lingvistice, ca și din textele de tip MN, de care ne-am ocupat în prima secțiune din acest articol (A).

0.3. Acceptând ideea că se va ajunge la încheierea că *textele orale în registru dialectal* (în continuare: TOD) au deplin drept de cetate printre sursele documentare ale DLR, o problemă de principiu care se pune imediat este aceea a măsurii în care preluarea unor enunțuri din acestea și reproducerea lor ca citate ilustrative în articolele dicționarului vor răspunde necesității de a ilustra variația diatopică a dacoromânei, dat fiind faptul că normele de redactare ale acestuia prevăd folosirea unor paranteze privind circulația limitată a unor cuvinte, variante sau forme, de tipul (Ban.), (Bucov.), (Mar.), (Mold.), (Munt), (Olt.) și (Transilv.), ca să nu mai vorbim de indicația (dial. = dialectal). În aceste condiții, considerăm

că este greu de acceptat ca, după marcaje diatopice de acest fel, în corpul unui articol să apară citate în care trăsăturile regionale prezente în izvoare să fie ignorate, într-o măsură mai mare sau mai mică, utilizatorului livrându-i-se un enunț în limba literară. Pe de altă parte, intervine și faptul că în volume din seriile DA și DLR, când, având statutul de citate, au fost preluate enunțuri din surse de tipul la care ne-am referit imediat *supra*, a fost frecvent reprodus aspectul regional/dialectal din publicația respectivă, indiferent de sistemul de transcriere folosit de autorii studiilor (aspect la care ne vom referi și în cele ce urmează).

0.4. De altfel, opțiunea respectivă este chiar una fundamentată printr-un paragraf din secțiunea intitulată „Câteva îndrumări pentru folosirea Dicționarului”, ce urmează *Introducerii* la DLR 1965–1968: XVIII, sub forma unei liste de „*Semne speciale* folosite pentru a reproduce pronunțarea unor cuvinte regionale apărute în izvoare”. Aici apar numai o parte din literele care nu se găsesc în grafia „oficială” a limbii române, cum sunt:

- literele ce reprezintă convenții ad-hoc pentru reproducerea pronunției literare, de tipul *ĉ/ĝ*, pentru grafiile *c/g + e, i*, dar reprezentând și africatizarea dentalelor *t/d* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;
- *k'/g'* pentru grafiile *che/chi*, respectiv *ghe/ghi* sau reflexe ale palatalizării bilabialelor *p, b*;
- literele cu semne diacritice pentru pronunții dialectale sau regionale propriu-zise, de tipul *ŝ/ž, ŝ'* (lipsește „perechea” sonoră: *j ĵ, t'/d', n', l'*;
- *k'/g', h'*, reprezentând rezultatul palatalizării bilabialelor *p/b + i*, respectiv al labiodentalei *f*;
- semne marcând deschiderea vocalelor etc.

Observăm, în primul rând, că toate caracterele grafice cu diacritice la care ne-am referit inițial au fost preluate chiar din sistemul de transcriere fonetică al ALR, cu o singură excepție, *ŝ*, redând un „țimbru rotunjit al consoanelor finale, în *bradŭ* «brad»”, această grafie prezentă în sistemul de transcriere fonetică utilizat, de exemplu, în *Graiul nostru* (unde, în schimb, apare și *ŝ*, absent din lista DLR). În al doilea rând, remarcăm imprecizia formulării introductive din DLR: nu este vorba de sunete ce apar „în pronunțarea unor *cuvinte regionale*”, ci, în principiu, în pronunțarea oricăror cuvinte din TOD.

0.5. Ținând cont de îndreptățite puncte de vedere exprimate în favoarea simplificării transcrierii, exprimate de Andrei Avram (la care găsim frecvent referiri la distincția ce trebuie făcută între „literarizare” și „literalizare”, precum și la exegeza privitoare la această problemă; cf. Avram 2014: passim), în continuare, atunci când analizăm modul cum au fost reproduse în volume din DA și DLR citate din surse cu profil dialectal ne interesează problematica recunoașterii, în redactarea articolelor din seria revizuită a DLR, a statutului TOD, din perspectiva alegerii, oricum simplificate, a fonetismelor capabile să reflecte, la diferite niveluri,

specificul local al citatelor ilustrative. Precizăm, totodată, că nu ne-am propus recomandarea *anumitor norme de transcriere*, ci doar facilitarea opțiunilor, printr-o prezentare sumară și prin analiza, la același nivel, a resurselor.

0.6. Observații generale privind transcrierea fonetică, punctuația și grafia. Problema sistemelor diferite de transcriere (fonetică) intervine în special în ceea ce privește textele din surse de tipul celor la care ne-am referit în § 0.2 (în continuare $[\alpha]$), dar există diferențe de redare a fluxului vorbirii și în ceea ce privește convențiile grafice chiar în TOD din corpusuri în care se folosește sistemul de transcriere al ALR $[\beta]$. Astfel, în ALRT II, TD-Olt. sau Teaha CN $[\beta^1]$, se folosește punctuația și ortografia scrierii oficiale, cu prezența virgulei, a punctului, a majusculilor etc., pe când în Porțile de Fier, TD-Munt., TD-Mold. Bucov., Bistr.N., Marin-Mărgărit, s-a adoptat sistemul cu „bare oblice” (care marchează unități intonaționale vs. unități semantico-sintactice; cf. § 2.1.5.3), după cum s-a renunțat și la majusculă etc. $[\beta^2]$. Or, în volume din DA și DLR, sunt preluate enunțuri atât din surse din categoria $[\alpha]$, a căror reproducere nu poate fi modificată, cât și din categoriile $[\beta^1]$ și $[\beta^2]$, situație în care, pentru nivelul DLR, cu cititori de diferite formații culturale, ne pare convenabilă adoptarea soluției din $[\beta^1]$.

1. Constatări privind preluarea și reproducerea TOD în DLR

Pe baza documentării pentru discuția de față am constatat, în primul rând, că, în asigurarea bazei de date pentru redactarea DLR, nu se poate vorbi de respectarea unei conduite precise în ceea ce privește fișarea regionalismelor: din surse de profil regional ce fac parte din bibliografia dicționarului nu au fost extrase cuvinte care este evident că interesau, și nu numai din textele propriu-zise, ci chiar nici din glosarele lucrărilor respective. Prezentăm câteva situații:

- În DLR X/5, nu figurează verbul (a) *stutăi* „a asmuți”, înregistrat de D. Șandru 1937: 145, pentru Valea Almăjului, în enunțul „m-o stutăit ku kîniy” (propunere de literarizare: „m-o stutăit cu cîni”); de remarcat că „Bulletin linguistique”, revista în care este publicat studiul lui D. Șandru, figurează în *Bibliografia DLR*;
- În DLR XIV, nu figurează subst. *zecelnic* explicat „posesor de zece prăjini de pământ” în glosarul de la vol. II din *Graiul nostru*; ambele volume din această culegere figurează, de asemenea, în *Bibliografia* menționată.

Mai important este faptul că, în ceea ce privește „literarizarea”, în pofida acelorași norme generale, se procedează cu totul diferit, de la caz la caz (eventual de la volum la volum sau de la o echipă de lucru la alta), rezultatele, diferite, fiind „omologate” de comisia de revizie finală – dacă în atribuțiile acestei comisii intră și o obligație de acest gen.

1.1. Pentru afirmația precedentă, prezentăm cazuri opuse de tratament ($[a]$ și $[b]$).

$[a]$ preluare maximum literarizată:

textul

„Fásê đj cųóǵă đě áhín fárbă nágră...; đj cųóǵă đě frásîn,... vînătă” (ALRT II: 3)

este reprodus sub forma

„Face de coajă de anin farbă neagră...; de coajă de frasin,... vînată” (DLR XIII/3, s.v. *vînat*).

[b] Pe de altă parte, constatăm preluarea cvasi-integrală, neselectivă, a semnelor privind trăsăturile populare sau dialectale, în cazuri cum sunt următoarele:

[b¹] textul

„De ȕi-o diot^{k'} át boreăsă cu ót^{k'} i mńérŕi... Nímńică să nu-s^t h'ŕiě (ALRT II: 154)

este preluat sub forma

„De ti-o diot'at boreasă cu ochi [sic!] mńerŕi... Nímńică să nu-s hiie” (DLR VI, s.v. *mieriu*);

[b²] textul

„Ți-oi arunca/ În nŕjlocu stńińi,/ În zburdu oilor,/ Și-n žocu nėilor” (GRAIUL, I: 298)

este preluat sub forma

„Ți-oi [sic!] arunca în nŕjlocu stńińi, În zburdu oilor, Și-n žocu nėilor” (DLR XIV, s.v. *zburdă*).

Pentru cazuri în care se procedează la literarizare, concludent este felul cum se reflectă cunoștințele lexicografului în ceea ce privește valoarea semnelor ce marchează pronunții dialectale sau regionale.

Ca exemplificare, prezentăm, în continuare, următoarele două situații:

[c] un *ĭ* (semivocalic), dintr-o pronunție cu diftongare „țărănească”, este interpretat ca plenison, ceea ce duce la forme literarizate false.

[c¹] textul

[o femeie duce] „o ũălă cu apă ș-o străiță cu n^u ōuă colăcúť, vămĭerⁱ, și nuŕuă luminúťă [...]” (ALRT II: 36)

este transpus astfel:

„O femeie duce o oală cu apă ș-o straiță cu nouă colăcuți, vămieri și nouă luminuță” (DLR XIII/1, s.v. *vămier*, ‘colac mic care se dă de pomană la înmormântare’; de la *vamă*).

S-a obținut, astfel, un cuvânt trisilabic **vămier*; de fapt, forma de plural în graiul din Crișana este bisilabică.

[c²] textul

„cĭn vedĭa pe șineva venĭnd pe drum [...] da vĭestă la oameniĭ care munșĭa (GRAIUL, I: 5–6)

este transpus astfel:

„Cîn' vedea pe cineva venind pe drum..., da viestă la oamenii care muncea” (DLR XIII/2, s.v. *veste*).

În felul acesta, s-a obținut un cuvânt trisilabic; transcrierea literarizată a cuvântului la care ne referim trebuie să fie *vestă*;

[d]^u (final, afon), este interpretat ca vocală plenisonă;
textul

„Îi pre verd'ioc grîuu vost^u, mai lăsă-l să se cuacă” (Teaha CN: 280)

este transpus astfel:

„Îi pre verdioc grîuu vostu, mai lasă-l să se cuacă” (DLR XIII/2, s.v. *verdioc*);

or, adjectivul posesiv, în graiul crișean, se pronunță *vost* (monosilabic), nu *vostu*.

1.2. În expunerea de față, pentru discuția anunțată, selectăm, ca și până acum, exemple doar din câteva izvoare de TOD, reprezentând folosirea sistemelor de transcriere de tipul [α] (GRAIUL, BL – Șandru) și de tipurile [β¹] (ALRT II, TD Olt., Teaha CN) și [β²] (TD–Munt., TD–Mold. Bucov.).

2. Examinarea nivelurilor de reprezentare a trăsăturilor fonetice care ilustrează vorbirea „populară”, „regională” și „dialectală”

2.0. Pentru completarea bazei documentare a DLR în ceea ce privește TOD avem în vedere și excerptarea altor corpusuri recente, dar analiza de față pornește, în primul rând, de la culegerile realizate în cadrul programelor NALR și ALRR. Dat fiind locul important pe care îl ocupă acestea, în general, în literatura și în exegeza de specialitate de astăzi, termenul nostru de referință îl reprezintă sistemul de transcriere fonetică al *Atlasului lingvistic român*, adică cel implementat de Pușcariu – Pop – Petrovici de la primele publicații din acest prim proiect național, sistem prezentat în tabelele care însoțesc fiecare volum de hărți și de texte din seriile ALR I, ALR II, NALR și ALRR (Bistrița-Năsăud, Porțile de Fier etc.), pentru texte cu transcrierea de tip [β¹]. Pentru texte cu transcrierea de tip [β²], începând cu TD–Munt. I 1973: XVII–XVIII, XXVII, lista a fost completată cu indicațiile privind folosirea „barelor oblice”.

Reprezentând, de la începutul investigațiilor pentru seriile NALR și ALRR, „abecedarul” de instruire a anchetatorilor, aceste liste capătă statut de LEGENDA, adică de adevărată cheie de lectură pentru orice utilizator al hărților și al textelor de tip MN, respectiv al TOD, dar devine un ghid indispensabil pentru preluarea și transliterarea enunțurilor din astfel de izvoare de către lexicograf. Ignorarea lor, în lipsa instruirii speciale a lexicografilor, sau neglijarea lor pot duce la anomalii privind rezultatele literarizării, așa cum s-a putut constata mai sus, în analiza diftongării „țărănești”, a lui -u /final/ etc.

2.1. Secțiuni. Lista pe care o discutăm, intitulată *Transcrierea fonetică*, are secțiunile următoare: prima, fără titlu, [A], cuprinde inventarul tuturor literelor folosite în transcrierea fonetică a atlaselor, inclusiv a celor utilizate cu semne diacritice, de la *a* la *z*; [B] „Semne diacritice”; [C] „Alte semne”; [D] „Prescurtări”. Pentru discuția de față, pornim de la fapte cu caracter grafic general și de la cele care reprezintă simboluri în legătură cu defășurarea anchetei, utile pentru interpretarea felului cum este reflectată și redată vorbirea, pentru a ajunge la cele care reprezintă fapte de transcriere fonetică propriu-zisă în legătură cu sunetele. Ca punct de referință, pornim de la ALRT II: IX–XIV.

2.1.1. În afara abrevierilor curente din lucrările de lingvistică (privind categorii gramaticale, idiomuri etc.), din secțiunea [D] sunt de reținut, pentru elemente ale paraverbalului, [AL] „formă rostită allegro” și [L] „formă rostită lento”; paralel, ca semne convenționale-simboluri privind reacții ale subiecților la întrebarea anchetatorului și la intervenții, respectiv observații ale acestuia, apar: [ε] „arată că informatorul a ezitat înainte de a da forma pe care o reproducem”; [k] „pus înaintea unui cuvânt arată că informatorul s-a corectat”; [σ] „pus înaintea unui cuvânt arată că anchetatorul a sugerat cuvântul”; [R] „formă recentă”. Menționăm că, pe parcurs, în ceea ce privește intervențiile anchetatorului, s-a adăugat [p], pentru a marca revenirea asupra întrebării, insistența anchetatorului, iar în ceea ce privește indicarea vârstei ori sexului utilizatorilor unui cuvânt sau unui fonetism, [T] „tinerii”, [V] „vechi”, [B] „bătrânii”; [F] „femeile”, majoritatea preluate din inventarul de semne și simboluri de la volumele de hărți. S-au adăugat și alte simboluri: # [= termenul întrebat nu există], ∞ [= obiectul sau obiceiul nu există în localitate), * [= informator ocazional].

2.1.2. Cele mai multe dintre „semnele” din secțiunea [C] reflectă preocuparea de *prevenire* a lectorului: exactitatea formelor aparent aberante, pronunții indistincte, pronunțarea într-un singur grup fonetic a două sau mai multe cuvinte deosebite în scrierea obișnuită (fenomenul de *sandhi*); în sfârșit, simbolul [!] este întrebuințat pentru a indica „îlăritatea” subiectului sau a celor de față în timpul anchetei în legătură cu fapte înregistrate ca atare.

2.1.3. În secțiunea [B] sunt inventariate semnele diacritice ce însoțesc literele obișnuite ale alfabetului limbii române, în transcrierea fonetică, pentru a marca pronunții în special dialectale, dar și articulări „normale” ori chiar accidentale.

2.1.3.1. În ceea ce privește vocalele: nazalitatea și afonia (în diferite grade); grade ale închiderii și deschiderii; caracterul semivocalic; diftongii cu elemente egale; accentul (principal, secundar, dinamic); lungimea și scurtimea; nuanțe vocale intermediare.

2.1.3.2. În ceea ce privește consoanele: gradul palatalizării; articularea incompletă a nazalelor.

2.1.3.3. Pentru vocale și consoane: gradul de perceptibilitate.

Menționăm că „semnele” respective, de interes deosebit pentru foneticieni, reprezintă, cumva, scoaterea în factori comuni a celor întrebuințate în redarea pronunțiilor dialectele a consoanelor din secțiunea la care ne referim în continuare.

2.1.4. Cea mai cuprinzătoare secțiune a listei pe care o prezentăm, tot sumar, o constituie tabelul [A], tinzând spre complet, al sunetelor ce reflectă variația diatopică a limbii române, ordonat după lista alfabetului românesc, căreia i s-au adăugat, ad-hoc, câteva litere împrumutate din alte alfabete; o situație specială: sunt inserate și litere ale alfabetului grecesc, pentru reproducerea unor sunete din dialecte din sudul Dunării (de tipul δ , γ , ρ).

Menționăm, pe de altă parte, că pentru fiecare literă de bază sau cu diacritice este dat corespondentul „cel mai apropiat” din sistemul de transcriere fonetică propus de Daniel Jones în 1928 și omologat de „Association Phonétique Internationale” și, de asemenea, faptul că prezentăm cele mai importante nuanțe de pronunție, numai pentru anumite litere marcate cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]) care pot provoca dificultăți de interpretare lectorului nespecializat în fonetică.

2.1.5. Ne oprim numai asupra unora din cele mai importante nuanțe de pronunție și doar pentru anumite sunete, marcate prin litere cu anumite diacritice (necuprinse în secțiunea [B]) care pot provoca dificultăți de interpretare lectorului nespecializat în fonetică. Avem în vedere litere cu diacritice fără corespondent grafic în scrierea normală, după ALRT II, dar și pentru alte situații (marcate cu +), care nu sunt cuprinse în „Transcrierea fonetică”, ci pot fi recunoscute în descrierea trăsăturilor fonetice ale unor graiuri. Precizăm, totodată, că selecția pe care o prezentăm în continuare, cu titlul de exemplificare, are în vedere următoarele fapte:

– în principiu, situațiile de interpretare și de transcriere care intervin în ceea ce privește palatalizarea consoanelor în graiurile din Moldova, menționând faptul că un tablou de ansamblu în ceea ce privește acest fenomen, după amănunțite discuții din corpul studiului, a fost realizat de Avram 2014: 16–17, autor care pune accent pe identificarea etimonului regionalismului;

– nu interesează, aici, de exemplu, nuanțele de închidere a unor vocale (*e* sau *o*), nazalizarea vocalelor, respectiv anumite grade și nuanțe de înmuiere și palatalizare a dentalelor, velarizarea consoanei *n* etc., situații în care sunetul de bază este ușor recunoscut, indiferent de semnele diacritice care însoțesc litera.

2.1.5.1. Vocale:

ă → [e] „cea mai deschisă vocală din seria anterioară... în bucovineanul *păle* = *piele*”

ö = „vocală anterioară labială, cu deschidere mijlocie... în ung. *cör* ‘cerc’

ü = „vocala cea mai închisă din seria anterioară labială; în magh. *fül* ‘ureche’

2.1.5.2. Consoane:

ĉ → [ce], în munt. *ĉer* = *cer* (dar și *ĉine* = *cine*)

č → [c + e, i], în maram. *čăr* = *cer*, *čînč* = *cinci*

ċ → [t + e, i], în băn. *fraċe* = *frate*, *ċinăr* = *tânăr*

+ $\hat{c}$ → [che, chi], în *ve $\hat{c}$ e* = *veche*, *o $\hat{c}$* = *ochi*, în graiuri din Transilvania
 $\dot{d}$ → [z], în mold. *ḑic* = *zic*
 $\hat{g}$ → [ge, gi], în munt. *ḡer* = *ger*, *ḡinere* = *ginere*
 + $\hat{g}$ → [d + ȧa], în transilv. *ḡal* = *deal*
 + $\hat{g}$ → [ghe, ghi], în *ḡem* = *ghem*, *ḡimpe* = *ghimpe*, în graiuri din Transilvania
 $\check{g}$ → [g + e, i)], în maram. *ḡăr* = *ger*
 + g' → [b + i], în mold. *g'ini* = *bine*
 + g' → [v + i], în mold. *g'iṭăl* = *viṭel*
 χ → [h], în munt. *ḡaină*
 + h' → [f + i], în mold. *h'ir* = *fir*
 k' → [p + i], în mold. *k'iṣor* = *picior*
 + $\acute{n}$ → [m + i], în mold. *níc* = *mic*
 + s → [f + i], în maram. *sir* = *fir*
 $\hat{s}$ → [ĉ], în mold. *faṣi* = *face*
 $\hat{s}$ → [f + i], în mold. *ṣir* = *fir*
 $\acute{s}$ → [ĉ] în băn. *ṣinś* = *cinci*
 y → [v + i] în mold. *yin* = *vin*
 + z → [v + i] în maram. *zin* = *vin*
 $\hat{z}$ → [g + e, i], în mold. *ḡer* = *ger*, *ḡinere* = *ginere*
 + $\hat{z}$ → [v + i] în mold. *ḡin* = *vin*
 + $\hat{z}$ → [j + o, u], în mold. *ḡoc* = *joc*, *ḡug* = *jug*
 $\acute{z}$ → [ḡ] în băn. *ḡană* = *geană*.

2.1.5.3. Iată și simbolurile introduse în transcrierea „cu bare oblice” a TOD din programe NALR și ALRR, care indică organizarea sintactică a enunțurilor orale, respectiv limitele unităților de intonație:

/ (bara simplă) marchează limita unei unități melodice cu intonație non-terminală (corespunzând, în linii generale, virgulei din grafia oficială);

// (bara dublă) marchează limita unei unități melodice cu intonație terminală (corespunzând punctului, respectiv semnelui punct și virgulă).

Barele marchează și limita unităților melodice cu intonație „de suspensie” (cf. TD–Munt. 1973: XVIII, XXVII).

2.2. Coroborată cu prezența tipurilor de fonetisme constatate în articularea neologismelor pătrunse în graiurile dacoromânești, pe baza hărților din ALR I și ALR II, ierarhizarea faptelor fonetice care, în principiu și de fapt, pot constitui și constitui provocări în literarizarea pronunțiilor „dialectale”, reflectate numai parțial în listele din paragraful precedent, poate fi raportată la o propunere de sistematizare de ansamblu cum este cea pe care o prezentăm în cele ce urmează, ap. Dumistrăcel 1978: passim.

Terminologie. Preluăm, după *op.cit.*, următoarele accepțiuni ale termenilor de bază utilizați în continuare: *populare* sunt fonetismele „care se întâlnesc în graiurile din toate sau din cea mai mare parte a provinciilor istorice”; *regionale* sunt fonetismele

„care apar în arii continui, dar mai ales izolate, în cadrul unor unități dialectale care, în privința trăsăturilor esențiale, se deosebesc unele de altele”; sunt numite *dialectale* „faptele care caracterizează arii unitare dialectale, delimitate ca atare mai mult sau mai puțin precis”, relativizare datorată criteriilor, deosebite, privind stabilirea subdiviziunilor teritoriale ale dacoromânei (Dumistrăcel 1978: 106; 164; 200, cu dezvoltări ale enunțurilor citate și exemplificări minime).

Tabloul de ansamblu al fonetismelor curente în pronunțarea cuvintelor vechi și neologismelor în graiurile dacoromânești a fost prezentat, în *op. cit.*, după următoarele criterii: [Partea I] Fonetisme reprezentând rezultate ale evoluției interne; [Partea a II-a] Fonetisme regionale de proveniență străină.

2.2.1. Secțiunile din [I] sunt următoarele: [1] Fonetisme cu caracter de regularitate specifice vorbirii comune, populare, regionale și dialectale; [2] Fonetisme care se explică prin procese de coarticulare generalizate în grade diferite sau individuale; [3] Forme accidentate; [4] Modificări de accent.

La rândul său, [I.1] cuprinde diviziunile [I.1.1] Tendințe ale vorbirii (de fapt, ale *pronunțării*) comune; [I.1.2] Fonetisme populare; [I.1.3] Fonetisme regionale; [I.1.4] Fonetisme dialectale. În [I.2] sunt analizate rezultatele proceselor de acomodare, asimilare, propagare, diferențiere, disimilare, sincopare, metateză și ale reducerii și creării de grupuri consonantice. Fonetismele „accidentale” prezentate în [I.3] sunt datorate procesului de etimologie populară și așa-numitei „deformări” a împrumuturilor). Modificările de accent analizate ([I.4]) rezultă prin analogie, încadrare morfologică și prin mutarea accentului spre începutul sau spre sfârșitul cuvântului.

Partea a [II-a] are ca principal obiect preluarea, în împrumuturile lexicale din diferite areale ale dacoromânei, a unor fonetisme de origine germană, maghiară și din diverse limbi slave.

2.2.2. Din perspectiva preluării *minimum* literarizate, în DLR, a enunțurilor din TOD, avem în vedere două categorii de fapte fonetice din secțiunile precedente: cele *irrelevante* lexicografic și cele *relevante* din aceeași perspectivă.

2.2.2.1. Considerăm ca *irrelevante* pentru redactarea DLR și pentru utilizatorul acestuia următoarele categorii de fonetisme (trimitem la mărcile numerice de mai sus):

– tendințe ale pronunțării comune ([I.1]) cum sunt afonizarea finalei cuvântului, diftongarea vocalelor sau evitarea hiatului (*op.cit.*, p. 65–106);

– fonetisme „dialectale” (I.1.4), atunci când faptele caracterizează graiuri din subdialectul de tip „nordic” ($\hat{g} : \hat{z}/\hat{z}$; $\hat{c} : \hat{s}/\hat{s}$; $z : \hat{d}$; $j : \hat{z}/\hat{z}$, palatalizarea dentalelor, *că-* : *k'e-* etc., sau când acestea sunt specifice graiurilor din subdialectul sudic ($\hat{s} : \hat{s}'$; $j : j'$; p. 202–236);

– fonetisme regionale (din [I.1.3]) cum sunt prezența lui *-u* (final), palatalizarea labialelor și a labiodentalelor, fenomene ce ar putea fi luate în considerație doar la nivelul preluării *minimum* literarizate (p. 165–185).

2.2.2.2. După aprecierea noastră, sunt *relevante* pentru utilizatorul DLR categorii de fonetisme pe care le prezentăm în ordinea inversă a importanței lor pentru reflectarea de ansamblu a specificului non-literar al limbii române; distingem între o clasă de „coloratură particulară” și una de „caracterizare pregnantă”.

2.2.2.2.1. Fapte de „coloratură particulară”:

– fonetisme care se datorează influenței a diferite limbi străine (II; *op. cit.*, p. 307–368);

– formele „necanonice” care sunt rezultatul articulărilor de tipul „acomodare”, „asimilare”, „propagare”, „diferențiere”, „disimilare”, „sincopare”, „metateză” sau reprezintă reducerea și crearea de grupuri consonantice, formele „accidentale” (de tip „etimologie populară”), ca și modificările de accent (p. 289–302);

– fonetisme din categoria „regionale” (cf. [I.1.3]): *ă* (protonic): *a*; închiderea vocalelor (finale) *-ă* și *-e*; *e* (precedat de *d, t*) : *ă*, ca și sonorizarea fricativelor și ocluserilor în grupuri cu sonante (în graiurile subdialectului sudic și în cele din Crișana (p. 165–196);

– fonetisme din categoria „dialectale” (cf. I.1.4), de tipul *h* : *ø/c*; *v* : *f*; *z* : *j*; *êe* (*êi*) : *k'e* (*k'i*) (p. 236–244);

2.2.2.2.2. Fapte de „caracterizare pregnantă” sunt fonetismele „populare”, clasificate în:

– „transformări determinate de un anumit context fonetic” printre care, de exemplu, „fonetismele cu caracter de regularitate”: *e* : *i*; *o* : *u*; *e* : *ă*; *ga* : *a*; *i* : *î*; *a* : *ă*; *ă* : *â*; *ă* : *â/i*, finalele dure *ț, z/d/, j* (p. 109–139);

– „fonetisme spontane realizate ocazional” (*ø* : *a*; *ø* : *h*; *î* : *u*; *u* : *î*; p. 140–147);

– „fonetisme analogice” propriu-zise (*ø* : *i* – final afonizat –, *i* : *î*) și „fonetisme analogice rezultate din încadrarea morfologică”: desinențe, diftongări și alternanțe fonetice (p. 147–162);

– fonetisme care se explică prin prin procese de coarticulare, generalizate în diferite grade sau individuale (p. 250–287; să nu pierdem din vedere faptul că în TOD avem înregistrate *idiolecte*).

În special fonetismele prezentate în § 2.2.2.2. aparțin categoriei de care trebuie să se țină seama în preluarea minimum literarizată, în DLR, a enunțurilor din surse „dialectale”, întrucât reflectă pronunții curente, (astăzi) ne-literare, ale vorbirii românești, chiar dacă negeneralizate teritorial. De altfel, în paragrafe finale ale secțiunilor pe care le-am prezent anterior, sunt făcute trimiteri constante la exemple similare (cuvinte vechi și neologisme) din texte de diferite genuri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, de exemplu din scrieri începând cu cele ale lui Dimitrie Cantemir, Anton Pann, Dinicu Golescu, ale poezilor Văcărești și Conachi, până la Petru Maior, Șincai, Budai-Deleanu, Grigore Alexandrescu, Bolintineanu, Eliade, Bolliac, Negruzzi, Russo, Alecsandri, Hasdeu, Slavici, Eminescu, Ibrăileanu sau Coșbuc (*op. cit.*, p. 114–115; 120–121; 125–126; 135–136; 140–141; 152–153; 161–162).

2.2.3. În continuare, prezentăm numai situația câtorva dintre fonetismele „populare” din TOD care sunt atestate în diverse texte și în opere ale unor scriitori din diferite zone ale țării, comentate de Dumistrăcel 1978.

Precizăm că exemplele de mai jos reprezintă: (a) cuvinte vechi, citate în Dumistrăcel 1978; (b) neologisme din limba veche literară, după *op. cit.*; (c) neologisme din graiurile populare, după aceeași sursă. Prin această confruntare, urmărim să evidențiem „vigoarea” fenomenelor la care ne referim. Totodată, menționăm faptul că, în funcție de limitarea, asumată, a obiectului de studiu, luăm în discuție în primul rând fonetisme din subdialectul moldovenesc.

Exemple (selectiv):

– *e* : *i*; (a): *judicată, bilșug, cânticel, turlili* (pl. a., la Odobescu); *op. cit.*, p. 115; (b): *diputat, secret* (la Pann), *sinat* (Dinicu Golescu), *cadință, tridint* (Eliade), *influință* (Negruzzi); *op. cit.*, p. 115; (c): *diputat, călindar*, (a) *diborda*, (a) *diclăra, profisoară* (p. 110–111);

– *o* : *u*; (a): *martur* (Alexandrescu); (b): *arbur/e/* (Maior, Eliade, Negruzzi), *secul, articol* (Russo), *pericul* (Alecsandri); *op. cit.*, p. 120; (c): *arbur, avocat, doctur, camfur, pretur, batuză* (p. 117–118);

– *e* : *ă*; (a): fonetism curent în scrieri ale lui Russo, Alecsandri; Iancu Văcărescu, Eliade, Alexandrescu, Bolintineanu; (b): *sănat, răvoluție* (Petru Maior, Budai-Deleanu); în diferite texte: *posășie, opsărvație, săcret, săcție, răspectiv* (p. 125); (c): *closăt, săchestru, sănat, gazătă, șăf, luțarnă, răcipisie* (p. 121–123);

– *i* > *î*; (a-b): situația este similară cu cea prezentată pentru fonetismul precedent; (c): *permisție, consilier, poziție, muzică, zînc, mașină, șifoner, corajie, țigaret dînc* (p. 127–128);

– *a* > *ă*; (a): *bălaur, păhar, scăieți* (Budai-Deleanu), *sărmală* (Russo); p. 136; (b): *grămatică, sălutare* (Eliade), *păradie* (Dinicu Golescu), *băgătel, bărbărie, bătistă, capital, carieră*, (a) *grătula, răport* (Anton Pann), *mășină, tirănie, /istorici/ lătini* (Maior), (a) *tirăni* (Șincai), *orgănzător* (Russo); p. 136; (c): *călindar, cântălărie, jăndar, cădastru, căsație, cătolic, dăntelă, gărdian, băratcă* (p. 131–134).

2.2.4. Ca exemplificare privind prezența fonetismelor regionale, în scrierea din secolul al XIX-lea, care se afla, de fapt, în mod practic, în afara problemei respectării unei norme „literare” propriu-zise, prezentăm, în *Anexă*, o serie de citate din scriitori munteni, moldoveni și din provinciile de la vest și de la nord de Carpați. Textele respective pot fi apreciate ca reprezentând un model pentru regulile de transcriere minimum literarizată ce trebuie să fie respectate în ceea ce privește preluarea TOD în DLR.

Dar, cu scopul de a ilustra manifestarea libertății de redare, în scriere, a pronunției regionale, moldovenești în cazul de față, ne referim la aspectul fonetic al operei de început a lui Alexandru Philippide, un lingvist despre care Eugeniu Coșeriu scria, printre altele:

„Philippide vorbea și – mai ales – scria foarte bătrânește. Adică el scria o moldovenească ce nu mai era moldovenească cultă a intelectualilor din vremea lui” (Coșeriu 1996: 104).

În fond, scrisul lui Philippide ilustra registrul fonetic al vorbirii moldovenești, căruia lingvistul respectiv îi atribuia, și tacit, statutul de „dialect literar”, protestând, la rigoare, față de ceea ce el numea „despotismul de la București” cu privire la „muntenezarea” limbii literare (Philippide 1910: 47 și passim; avem în vedere, printre altele, o polemică a acestuia cu Gustav Weigand). Iată fonetisme preluate, în (re)tipărirea, recentă, a unora dintre primele opere lingvistice ale lui Philippide, asupra cărora editorii ne atrag atenția, sub titlul „forme dialectale moldovenești” (cităm doar unele exemple, fără precizările tehnice de context fonetic): *celalalt*, *macar*, *nacaz*; *asămănare*, *galbăn*, *înșălăciune*, *înțales*, *răpede*; *așază*, *greșală*, *însamnă*; (să) *arăte*; (a) *mulțami*; (a) *ave*, ~ *be*, ~ *dispăre*; (a) *întra*, *întroduce*; *articul*, *secul* (Philippide 1984: I–LIII; vezi și în *Anexă*).

Este în afara oricărei discuții faptul că un atare nivel al reproducerii fonetismelor regionale este obligatoriu în preluarea TOD din Moldova, dar și din zone ale dacoromânei în care sunt prezente aceleași fapte lingvistice.

3. Caracteristica expunerilor din volumele de așa-numite „texte dialectale” ce prezintă interesul lexicografic de a constitui mai ales *etnotexte* (dar și *sociotexte*) și necesitatea utilizării lor în DLR sunt ușor de dovedit și prin extragerea, din acestea, a unor citate ilustrative pentru graiurile din Moldova cuprinzând lexic „normal” ce poate fi valorificat mai ales din perspectivă semantică, dar și pentru completarea informației privind vocabularul general al limbii române (presupuse arhaisme, derivate, neologisme pentru care nu există atestări în DA sau DLR etc.). Selecția de citate care urmează reprezintă, totodată, prilejul pentru exemplificarea nivelului propus în ceea ce privește preluarea într-o minimă literarizare.

3.0. Discuția de față este, de fapt, și urmarea stării de spirit provocate de confruntarea lexicografilor cu acumularea, pe baza rezultatelor cercetărilor dialectologice, a unui fond impresionant de informații ce depășesc, aparent, posibilitățile și normele obișnuite de redactare a unui dicționar cu articole având șanse de a se prezenta ca structuri organice accesibile, și nu ca simple inventare de atestări de sensuri și variante (cf. Dumistrăcel *et alii* 2011: 232–234). Pe lângă faptele discutate în articolul citat, o ilustrare pregnantă a importanței informațiilor lexicale din graiuri pentru istoria vocabularului limbii române o constituie și o analiză a *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice* (în continuare: DGDS). În pofida dificultăților operaționale provocate de multipla „explozie informațională” în discuție, recunoscută ca atare chiar de către dialectologi, adevăratele descoperiri, prin raportare la datele existente în DA și DLR, în ceea ce privește bogăția semantică, de la nivelul *vorbirii*, a unor cuvinte din fondul principal lexical (cum sunt *furcă* ori *masă*), existența unor sintagme ce completează informațiile privind spațiile pragmatico-discursive în care apar cuvinte din aceeași categorie (de ex., *babă de capete* „femeie bătrână care pregătește prescurile și *capetele* pentru

pomeniri, parastase...”), dar mai ales atestarea unor sensuri care justifică logic etimologii (sensul „a mărunți pământul, amestecându-l cu baligă [la răsadniță]”, al vebului /a/ *câlțui*) sunt numai câteva dintre probele ce au fost aduse în favoarea utilizării, selective, desigur, a corpusurilor „dialectale”, pentru profilul și conținutul seriei revizuite a DLR (cf. Hreapcă 2012^b: passim).

3.1. Pentru a susține punctele de vedere expuse în paragrafele anterioare, selectăm, din primul volum al culegerii TD–Mold.Bucov., fragmente din expuneri tematice privitoare la practici din domenii ale culturii materiale și din zone ale spiritualității populare în care apar elemente lexicale a căror prezență ca articole sau cu statutul de completări la articole din DLR apare nu numai ca firească, ci și, credem, obligatorie. Avem în vedere următoarele situații: sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual (*bute*, /a/ *dura*, *gulere*); derivate de la astfel de cuvinte (*arămoi*, /a/ *focări*, *mălăiele*, *cărâmidăriu*); sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme: (/a/ *zământi*, cf. *zământoc*, *lichium*); neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare (*vermuz*); în sfârșit, selectăm și regionalisme propriu-zise (*sprimblă*). Așa cum anticipam, după trimiterea la textul original, din volumele tipărite [paragraful A], dăm o transcriere cu minimă literarizare, apropiată de forma publicată în izvoarele menționate de fiecare dată, variantă cu relevanță dialectală [în B]; pentru această variantă prezentăm contexte mai extinse; în sfârșit, propunem, paralel, și o variantă cu literarizare maximă, dar cu relevanță regională și populară, utilizabilă lexicografic [în C].

3.1.1. Sensuri aparte ale unor cuvinte din fondul lexical uzual: *bute*, (a) *dura*; *gulere*

a. *bute*, în *butea casei*, „casa de locuit, locuința propriu-zisă, cu raportare la ansamblul gospodăriei țărănești”

– în DA I/I: *bute*, cf. [4] „parte a morii (nedefinită mai de aproape) H.X.130”

[A]: TD–Mold. Bucov, I/1, p. 30, r. 24–26

șî ņî-o ars... și ȝesîli la yîti/ unî-^ăău legăti// ņî-o rămăs núma... búteșă cásîi cùm_îi
zîșim noi/ și yîtili șî cōpâșîi// [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] núma sîmpla
cásâ// núma sîmpla cásâ// cása n-o fos^t... ársî// ábsolu^t dilóc// nú_ņî-o rămăs/dicît
sîmpla cásî//ásta-ŋsámnnâ//

[B]

Șî ni-o ars... și iesîli la yiti, uni-erau legati. Ni-o rămas numa... butea casîi cum îi
zîșim noi, și yîtili și copașii. [...] [Ce înseamnă asta... „butea casei”?] Numa sîmpla
casâ. Numa sîmpla casâ. Casa n-o fost... arsî. Absolut diloc. Nu ni-o rămas dicît
sîmpla casî. Asta-nsamnnâ.

[C]

Și ni-o ars... și iesili la viti, uni-erai legati. Ni-o rămas numa... butea casii cum îi zicim noi, și vitili și copacii. [...]. [Ne-a rămas] numa simpla casă. Casa n-o fost... arsi. [...] Nu ni-o rămas dicât simpla casă.

β. (a) *dura* „a ciopli cu barda, pentru a le potrivi destinației, bucățile de lemn din care se fac doagele unui butoi”

– cf., în DLR I/6: (a) *dura*² (complementul indică poduri, corăbii, drumuri, clădiri etc.) 1. „a construi, a clădi, a zidi”, respectiv 2. (complementul indică diferite obiecte) „a confecționa, a face, a alcătui”, dar și *dură*, s.f. 1. (popular) „roată plină (de metal sau de lemn), fără spițe și fără butuc”; (rar) „trunchi mic de arbore...”; „(rar) bucată de lemn care se obține prin retezarea buștenilor la capete și care se folosește pentru foc”; (rar) „rotulă”; 2. (popular) „roțița scripetelui de la ștelele războiului de țesut”; pentru etimologie se trimite la *dura*¹ „interjecție”

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 132

dua²zili cari...pentr-om butoi/tréb^u sⁱ hiiⁱ uscátⁱ//tă-
i^etⁱ cⁱ sel puțin sⁱ aib⁻un an di zili//po sⁱ hiiⁱ sⁱ durátⁱ/dacⁱ
nu sⁱndurátⁱ/li ieiⁱ li durez^u//...cu barda/dipi și l-ei durátⁱ/
di-acole li...pui sⁱ li...trag^c cu fețálnicu/li trag la masⁱ/...
25 dⁱ piⁱ și le-am tras la masⁱ/li pui piⁱ sⁱ șerc^u//binințales si-nⁱ mai

[B]

Dua²zili [...] pentr-om butoi trebui sⁱ hiii uscati [...], pot sⁱ hiii sⁱ durati; dacⁱ nu sⁱndurati, li iei li durez... cu barda; dipi și l-ei durat, di-acole li... pui sⁱ li... trag cu fețálnicu, li trag la masⁱ, di pi și le-am tras la masⁱ, li pui pi șerc.

[C]

Doagili [...] pentr-un butoi trebui sⁱ fiii uscati [...], pot sⁱ fiii sⁱ durati; dac^a nu sⁱndurati, li iei, li durez... cu barda; dipi ci l-ei durat, di-acole li pui și li trag cu fețálnicu, li trag la mas^a, dipi ci le-am tras la mas^a, li pui pi cerc.

γ. *gulere* [pl.] „pomană, constând dintr-un colăcel, un ban și o batistă, care se dă la groapă, la înmormântare”; în DA II/I: [a] „fâșie de pânză cu care se leagă lumânarea la mort”; [b] „batistă sau fâșie de pânză nouă la unul din colțurile căreia este legată o lumânare; se dă de pomană pentru morți”

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 229, r. 7–12; cf. r. 5

c^holo t^uo^t c^eș^e c^eș^e c^eș^e l^a un [L] m^uo^rtⁱ! /sⁱ p-urmă-l. d^uce l^a
gruapⁱ//la gruapⁱ iar sⁱ cⁱtⁱ e^st^e t^uo^t l^a fⁱelⁱ /sⁱ l^a gruap^a/...
5 iⁱ-mpartⁱ...n^ou^o [k] d^oș^osprăz^ec^e g^ul^er^e s^e sp^une l^a noi...//cu
cⁱte un^u c^holăc^el /un^u b^an^u /sⁱ n^o batistă//
[Și *gulere* se cheamă astea, colăcelul, banul, batista...?]
a^a ag^a!//m^a d^a! /g^ul^er^e//

[B]

Și p-urmă-l duce la gruapî. La gruapî [...] i-mparte... nouo [...] dousprăzece gulere se spune la noi... Cu cîte un colăcel, un ban și o batistă. [Și „gulere” se cheamă astea, colăcelul, banul, batista...?] Așa! Da!, gulere. [Dar nu-i... ceva mai nou?] Nu-nu nu, nu-nu! [E din vechi așa?] Dîn vechi! Dîn vechi, dîn bătrîni, așa ai spune gulere...

[C]

Și p-urmă-l duce la gruapâ. La gruapâ [...] i-mparte... nouo [...] dousprăzece gulere se spune la noi... Cu cîte un colăcel, un ban și o batistă. [...] Dîn vechi, dîn bătrîni, așa îi spune, gulere...

3.1.2. Derivate de la cuvinte din fondul lexical uzual: *arămoi*; (a) *focări*; *mălăie*; *cărămidăriu*

a. arămoi „rachiul de calitate, cel mai tare, care curge întai, la distilat”
(cf. *fruntea rachiului, picuș*)

– în DA I/I: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 84, r. 5–6, 19–20

5 așéla dintâi/i-arăm^uoi^u//așél primu//sîⁱ kemá arăm^uoi^u//
sp^yirt^u 1//
arăm^uoi^u/pi-urmî-i arăm^aoiⁱ//așéla cîn^d i i-albăstru//șî-i...
20 dacă nu păzăi lumînărea/luá f^uoc^u/m^u báníț-/acólo//da//

[B]

Așela dintâi i-arămoi. Așel primu [care curge]. Sî chema arămoi. Spirt. [...] Arămoiu, [...] așela cînd i i-albastru. Șî... dacă nu păzăi lumînarea, lua foc în baniț-acolo, da.

[C]

Acela dintâi i-arămoi. Acel primu [care curge]. Sâ chema arămoi. Spirt. [...] Arămoiu, [...] acela cînd i i-albastru. Șî... dacă nu păzăi lumînarea, lua foc în baniț-acolo, da.

β. (a) focări „a pârlî în foc butoiul, după ce au fost strânse doagele cu cercuri de fier”;

– în DA II/I: absent; cf. *focar* „acela a cărui meserie e să îngrijască de foc”

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 132–133

azútî um^u băiétⁱ șinevá/ca sⁱ lî pui pîⁱ ser^c//dⁱ pîⁱ sî lă-am pus pîⁱ
serc^u/dⁱ-ecóle...îl pui^u șî-l f^uocăres^c//iⁱ dau f^uoc^u//cⁱ dⁱ pîⁱ sî
s-a^u muiétⁱ/fî...dau cu f^uoc^c c^u apă/șî dⁱ pîⁱ sî s-a^u muiétⁱ gîni/
d^uăzîli/dⁱ-ecóle-l pui^u ș-ăi tra^u la șufâ//la șufâ/sau la^u șu-
rú^b//sau cu lăntu/...cîⁱ sel mai gre^u caz^s cîⁿ nu-i...nu-s aiésle//

[B]

Dipi și le-am pus [doagele] pi șerc, di-ecole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. I dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi și s-au muet g'ini, duažili, d-ecole-l pui și-ăl trag la șufă. La șufă sau la un șurub.

[C]

Dipi ci le-am pus [doagele] pi cerc, de-acole... îl pui [butoiul] și-l focăresc. Îi dau foc [...], îi dau cu foc cu apă și dipi ci s-au muet bini duagili, de-acole-l pui și-ăl trag la șufă. La șufă sau la un șurub.

γ. mălăiele [pl.] „grămezi, la adunat fânul din brazde”;

– în DLR VI: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/1, p. 172, r. 7–8; cf. r. 12–13

dip-eșeie dacî vîdîem cî sî pălesc.../brazdîli puțîn...li
strînzem/și li fășem mălăiele//așă sî spunîe//mălăieleli//de-acole
m-apucăm iar de cuasă//pi sari/...înjugăm bōi/vinem acasî/-m
10 pūniem cîtîva cāldărî de apă-m...botoi/ca sî am pentru-a douăză/
ș-a douăză/plecăm iarîș...la cōasă/cîrt [k] cît_ăviem di cōsî!
//nū în tuatî zîlîli//mădușem/di-ecole mālăielîlî-ēsēli lî fāșem
māi mārî/pōrcuāî/așă sî...sî spunē/pōrcuāîi/...cāpiț/dîpi sî-l
lāsăm cîtîva zîli/s sî...pāluiāscî î...pōrcuāie/îl luuam ș-ă
15 cāram sî mi-l dipozîtam acasā//cā sî-l am pentru iārni/pentru
plugārîi...//

[B]

Dip-eșeie dacî videm cî sî pălesc... brazdili puțîn,... li strînzem și li fășem mălăiele. Așa sî spunē. Mălăieli. [...] De-acole mālăielîlî-ēsēli li fășem mai mari, porcuaii, așa sî... sî spunē, porcuaii,... căpiț. Dipi și-l lāsăm cîtîva zîli sî sî... pāluiascî în... porcuaiie, îl luam și-ăl cāram sî mi-l dipozîtam acasā. Ca sî-l am pentru iarnî, pentru plugārîi.

[C]

Dipi-aceie, dacā videm cā sâ pălesc... brazdili puțîn..., le strângem și li făcēm mālăiele. Așa sâ spunē. Mălăieli. [...] De-acole mālăielîlî-eceli li făcēm mai mari, porcuaii, așa sâ... spunē, porcuaii,... căpiț. [...]

δ. cărămidăriu (galben~) „galben de culoarea cărămizii”

– în DA I/II: absent

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 125, r. 10–11

10 ɪŋ_cʰulɔárʰɛ_căřămʰizʰă//u_uŋ_galben_căřămʰidăřɪu...//ăŋ_cʰu-
luárʰɛ_căřămʰizʰi//uun_ă_mʰov_ɪŋkʰis/u_ũm_bleoʰ senʰin//uun_ɪ_griʰi...

[B]

[Aici avem un galben] în culuarea cărămiză. Un galben cărămidăriu.

[C]

[Un galben] în culuarea cărămizi. Un galben cărămidăriu.

3.1.3. Sensuri contemporane ale unor cuvinte considerate „învechite” sau aparente arhaisme: (a) *zământi* (cf. *zământoc*), *lichium*

α. (a) *zământi* (a ~) „a sfărâma, cu făcălețul, cocloașele de făină din ceaun, când se mestecă mămăliga”

– cf. DLR XIV: (a) *zăminti* (învechit) „a (se) neliniști, a se agita; a învâlmăși”;
cf. *zăminteală*, *zămintitură* (învechite) „învâlmășeală” (citade din Dimitrie Cantemir);
vezi și *zământoc* „amestec”

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 106, r. 8

5_șî_pîni_cînd...fərbî_bini//cînd...fərbî/cînd_sî_ũmflă/pun_ă_fă-
îină/...cîti_trebuii/sî_n-o_fac_niș_prea_muălă [k] muăli...niș
prea_vîrtoăsă/sî_pi_urmă_șo_laș_di_fərbî_puțin/uō...iaș_mai_intîi
/sî_uō_zămîntesc/dau_puțin_cu_făcălețu_p_rin_ia/sî_pi-urmă...dipi
_șî_fərbî...mai_mult_șo_iaș_la_mestecat//ș-ũo_mes...¹după_êi_ămes-
lo_tic_î_mămăliga/uō_laș_î_bini_di_să_răscuăci/sî_pi_urmî_pun_î...
uor_pun_u_fund/di_lemn/pi_măsă/...uōr_pi_farfuriîi/sî...iaș...
_êeuónu_cu_tótu/sî...torn_mămăliga_pi_măsă//

[B]

Cînd... ferbi [apa în ceaun], cînd sî umflă, pun făină... cîti trebuii [...]. Șî pi urmă o las di ferbi puțin, o... iau mai întîi și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmî... dipi și ferbi... mai mult o iau la mestecat [...]. După êi amestic mămăliga, o las bini di sî răscuaci și pi urmî [...] iau êeonu cu totu și... torn mămăliga pi masî.

[C]

Cînd... ferbi [apa în ceaun], cînd sî umflă, pun făină... cîti trebuii [...]. Șî pi urmă o las di ferbi puțin, o... iau mai întîi și o zămîntesc, dau puțin cu făcălețu prin ea și pi-urmă... dipi ci ferbi... mai mult o iau la mestecat.

β. *zământoc* „umplutura plăcintei, formată din brînză, amestecată cu ouă și diferite mirodenii”

– în DLR XIV: absent

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 103, r. 16–17; cf. r. 11–13

ă...plășinta cu brînzî sî fâsi-^î n felu următor: fâsim alu^uatu
/p^uentru f^uoi//p^unim: d^uo^u...tr^uei u^uo^uâ la...foi/zăhîr/vanîlii/...
șî f^uă^uî^unî//șî^u li...m^ui^uem...dăc-av^uem lăpti/lăpti//dăcî nu...p^unim
5 ...ăpî căldu^uțî//p^unî^m t^uăi^uca/c-așă...sî...vorb^uestî la noi//p^unim
t^uăi^uca...t^uot la fel u^uo m^ui^uem în apă/șî-î fâsim alu^uatu//d^upă aș^uă
fâsim...zămînt^uocu//ăc^uolo pun^uem pu^uțînî droj^udiî...sau t^uăi^ucî prop^uiu-
zîs/ășă/...ă...pun^uem: u^uo^uăli/ămestecă^ut cu lăm^uîi/...c^u...vanîlii^î
/diferîti mir^uosur^î//ș-ap^uoi p^unim brîz^ua//lî p^unim um pic la răsă-
10 ri^î/șî-ș^uepî^u sî-ntîndîm f^uăi^ua d^upă ș-o răsărit...ălu^uatu/-ntîndîm
f^uăi^ua șî p^unim...zămînt^uoc//

[Umplutura aceea?]

ășă//ășă/um^uplut^uura aș^uă/ă^urmî lî fâsim...lî strîzî^ușî
lî p^unî^u lă...lî p^unîm la tăvî//dăc^î lî fâsim la tăv^uă//lă...c^up-
15 t^uor//dăcî nu/noi^u lî c^uășî^ușî-n...ul^uei//

[Ce înseamnă zămîntoc ?]

zămînt^uoc^u în^usăm^unî alu [k] ăstă...um^uplut^uura plăcîntîi//da//

[B]

Plășinta cu brînzî [...] fâsim aluatu, pentru foi [...]. După aș^uea fâsim... zămîntocu. Acolo... pun^uem pu^uțînî droj^udiî... sau t^uăi^ucî prop^uiu-zîs, așă..., pun^uem: ouăli, ămestecă^ut cu lăm^uîi..., cu... vanîlii, diferîti mir^uosuri. Ș-ap^uoi p^unîm brînză. Lî p^unîm un pic la răsărit șî-nșepîm sî-ntîndîm f^uăi^ua d^upă ș-o răsărit... alu^uatu,-ntîndîm f^uăi^ua șî p^unîm... zămîntoc. [...] [Ce înseamnă „zămîntoc”?] Zămîntocu în^usăm^unî [...] um^uplut^uura plăcîntîi. Da.

[C]

Facîm aluatu [pentru plăcînte]. [...] După aș^uea facîm... zămîntocu [din brînză și ouă, ămestecate cu mir^uodenii]. [...] Zămîntocu în^usăm^ună [...] um^uplut^uura plăcîntîi.

γ. *lichium* „pastă din făină de orz, de porumb, ămestecată cu cenușă, cu care se etanșează capacul căldării, la facerea rachiului”

– în DLR V: *lichium* („turcism învechit, rar”) „un fel de tencuială”, cu trimitere la Cihac și Șăineanu; pentru varianta *lichium* se trimite la Cihac

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 83, r. 10–24

rakî^u//p^une^uăm discogî^una-ⁿ/...căldări^ua dî rakî^u/u^uo...p^une^uăm capă-
10 cu/u^uo u^uz^uem gî^unî cu mămăli^ug-/ac^uol^o [!]/sau cu nîști ... [ε] li-
k^um dî...c^um fî^u zîș^uem noi^u at^ușă/...

[Cum îi ziceați?]

likúm//likúm [!] /da//

[Din ce se făcea lichiumul?]

15 tó din...fă¹înî/di ȳorz^t din...ca sî¹ sî le²zi/cu fă¹în-amestecá-
tî di pōpușoi/mai puneám și senușî/sî mai adă^ugăm sî mai¹ multîm
acó¹o...//ăi¹/și/...băgăm¹ lēmni¹ supt...caldări-acólo sú^p cazán/...

[Și cu apă...nu?]

nu!//

20 [Dar cu ce?]

păi [ε] ...//

[Numai...făina de păpușoi și cenușa?]

da¹/cu apă/păi¹ naturál că sî¹ fășé¹ likúmu¹ šalá cu apă¹//cu
apî călduț-așá//da//

[B]

Puneam discog'ina-n... caldarea di rak'iu, o... puneam capacu, o unžém g'ini cu mămălig-acolo [!] [= râde] sau cu niști... lik'ium di... cum îi zîșém noi atunș... [Cum îi ziceați?] Lik'ium. Lik'ium [!], da. [Din ce se făcea „lichiumul”?] Tot din... făinî, di orz [...] ca sî sî leži, cu făin-amestecatî di popușoi, mai puneam și senușî, sî mai adăugăm sî mai înmulțim acolo... [...]. [Numai... făina de păpușoi și cenușa?] Da. Cu apă, păi natural că sî fășé lik'iumu šala cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

[C]

Puneam discoghina-n caldarea di rachiu, o... puneam capacu, o ungém ghini cu mămălig-acolo [...] sau cu niște lichium di..., cum îi zicem noi atunci... [...] [Lichiumul se face] din... făinâ, di orz... ca sî sî legi, cu făin-amestecatâ di popușoi, mai puneam și cenușî. [...] Sî făcé lichiumu cela cu apă. Cu apă călduț-așa. Da.

3.1.4. Neologisme din vorbirea curentă neatestată în dicționare: *vermuz*

a. *vermuz*/-ă, subst., adj, „culoarea verde gălbui; de culoare verde gălbui”:

– în DLR XIII/2: absent; cf. § 4.2.

[A]: TD–Mold. Bucov., I/2, p. 222–223, r. 22; r. 10–15

20 [Da' lîna cum o pregătești pentru ca s-o țeși?]

lî [ε] lîna/ȳo-ndoi¹ lî¹ lîni/ȳo-ndrugăm¹ și¹ pă¹ urm-o buim^u//
vînâti/vî¹erdi/vî¹ermuzî/ruoșii/vî¹șiniî/...și¹ estea-s/toăti fe-
lurli//

- 10 [Ce înseamnă asta ... vermuz ?]
 vermúzu-ⁿseamn-un g^âálb^âen/mai/ [ε] puțin mai_{deskís}//
 [Și cu ce se face ... ?]
 din bui^âálfi//să fáci din [k] le p^unem într-un lig^âán/se p^une
 [ε] v^âp^s [k] bui^âálă galbenă/pă urmă kic^âm v^âerdè/...și d^ân ásta/
 15 s^â fáce...v^âermúz/mai_{deskís}//

[B]

Lîna [...] o-ndrugăm, și pă urm-o buim: vînâti, verdi, vermuzî, roșiii, vișinii... și astea-s tuati felurli. [Ce înseamnă asta, „vermuz”?] [...] Se pune [...] buială galbenă, pă urmă k'icăm verde... și dîn asta să fáce... vermuz, mai deschis.

[C]

Lâna [...] o-ndrugăm și pă urm-o buim: vînâti, verdi, vermuzâ, roșiii, vișinii... [...]. Se pune [...] buială galbenă, pă urmă chicăm verde... și dîn asta să face... vermuz, mai deschis.

3.1.5. Regionalisme: *sprimblă*

a. *sprimblă* „cursă pentru prins păsări, formată dintr-un arc și o sfoară,
la capătul unui băț”

– în DLR X/5: absent

[A]: TD-Mold. Bucov., I/2, p. 101, r. 11–19, cf. r. 6

- 5 /...la cuásta uodăi/...și-i...băe^ât^âf^â...cări mai p^uneá c^ât^âi-ò
 sprimbl^â pi^u c^âp^âs prindeá...găi^ât/ki^ât^âg^âo^â [i] c^â așá s^â sp^un^âi la
 noi ai^âśa/...p^âś^âs^âr^â/p^uneá fá^âc^âl^âé^ât^âu pi žam/s-áp^âi...vineá acól^u
 ...p^âś^âr^âea...ki^ât^âg^âo^âu/s^âi...ś^âg^âul^âé^â//s^âi noi cu b^âă^ât^âu pi d^ân^ân^âtru:
 țac!//kic^â ki^ât^âg^âo^âu žos/ă^âl friž^âam/așá ierá ĩm^â m^ânt^âea nu^âă^âstr^âi cop-
 10 kilă^âre^âă^âsc^âi//

[Ce-i aceea sprimblă ?]

- sprimblă//^uun arc ĩndo^âi^ât/s^âi c-o sfo^âăr^â/la cá^âp^âi^d avé uo g^â-
 ũ^âur-așá¹/s^âi ai^âśa² p^une^âm uo bu^âcă^ât^âi^âc^âi d^âi cucurú^âu/p^âp^âuș^âo^âi/da cucu-
 rú^â/s^âi ierá mai rău/^âĩ^ân^âh^âi^pt așá-ntr-om b^âă^ât^â/...vineá...găi^ât^âli/s^âi
 15 ...c^âĩd dă^âđ^âă s^âi p^âu^âi^â pi cr^âang^âi... [k] pi b^âă^ât^âu ś^âála/kic^âă b^âă^ât^âu//
 ś-áp^âă^âi...s^âi str^âĩ^âă// [...] sfu^âăr^âa ś^âē^âi c^âăr^âi ierá p^âś^âă ĩp^âriž^âuru
 b^âă^ât^âulu/...c^âĩ^ân c^âă^âđ^âă b^âă^ât^âu/s^âi d^âuś^âă piśu^âăr^âili-ⁿ žos//s^âi árcu ś^âála s^âi
 ... [k] ĩ^âđ^âă^âđ^âă dr^âumu//s-o str^âĩ^âă...cu piśu^âăr^âli^â l^âă...la harágu

șăla...ntors//sprimblî-i spuneă//ș-uo găsă î_vii//uo luăm uo tă-
 2o iam_uo...zumuleam noi_acolo...fășam mîncări [!] //iera bîni//acuma
 nu_sî mai făși//

[B]

Băieții... cari mai punea cîti-o sprimblî pin copaș prindea... găit, k'îțgoi [!] că așa sî spuni la noi aișa,... păsări. [...] [Ce-i aceea sprimblă?] Sprimblă: un arc îndoiet și c-o sfoară, la capîd-avé o gaur-așa [gest] și aișa [gest] puném o bucățîci di cucuruz, popușoi, da cucuruj, și iera mai rău, înh'ipt-așa-ntr-om băț... Vineă... găitîli și... cînd dădea sî sî puî pi crangî... pi bătu șala, k'ica bătu. Ș-apăi... sî strînză [...] sfoara șei cari iera pusă împrițuru bățulu, ... cîn cădea bătu, sî dușa pișoarili-n zos. Șî arcu șala sî... îș dădea drumu. Ș-o strînză... cu pișoarli la... la haragu șala... întors. Sprimblî-i spuneă. Ș-o găsă în viii. O luam [= pasărea] o tăiam o... zumuleam noi acolo... fășam mîncari [!]. Iera bîni. Acuma nu sî mai făși.

[C]

Băieții... cari mai punea cîti-o sprimblî pin copaci prindea... găit, k'îțgoi. [...] Sprimblă [este] un arc îndoiet și c-o sfuară, la capîd-ave o gaur-așa și aicea puném o bucățîci di cucuruz, popușoi [...] înfipt așa-ntr-on băț... [...] [Cînd se așeza pasărea pe creangă] sâ strîngea [...] sfoara cei cari era pusă împrijuru bățulu [...]. Șî arcu cela îș dădea drumu.

3.2. Elemente de transcriere fonetică pentru graiurile din Moldova și Bucovina

3.2.0. Urmărind explicarea aspectului fonetic al exemplelor date în secțiunea anterioară, schițăm, în continuare, criteriile ce justifică selecția trăsăturilor pe care le considerăm necesare pentru ca, în preluarea și transcrierea textelor din volumele de tip TOD ce pot fi utilizate în varianta revizuită a DLR, să fie reflectate realitățile vorbirii subiecților. Conform celor avansate anterior (cf. § 3.1), am avut (și avem) în vedere, ca exercițiu de evaluare, semnalarea unor minime trăsături „dialectale”, pe fondul celor „regionale” și „populare” (vezi, mai sus, [B]), pentru a ne limita la cele „populare” (cărora li se adugă trăsături „accidentale”, prezente în vorbire ([C])). Varianta [C] a textelor prezentate constituie formula pe care o considerăm necesară pentru a ne situa la nivelul foneticii textelor literare din secolul al XIX-lea, așadar aceea care ar putea fi acceptată ca atare pentru citate în DLR. În cele ce urmează, facem o trecere în revistă a trăsăturilor fonetice din cele două categorii la care ne-am referit mai sus, cu precizarea că nu am avut în vedere doar textele selectate în § 3.1, ci pornim de la fapte ce caracterizează, în primul rând, graiurile din Moldova și Bucovina.

Cu privire la criteriile avute în vedere pentru literarizarea enunțurilor date ca exemple de ilustrare a sensului cuvintelor din graiurile din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, vezi DGDS I: XIII; autorii au fost preocupați de respectarea autenticității graiurilor respective, prin reflectarea fonetismelor regionale și dialectale ale acestora, viziune comparabilă, în ceea ce ne privește, cu modul în care au fost transcrise textele citate în paragraful [C].

3.2.1. Fonetisme „dialectale”

Consoane:

– palatalizarea bilabialelor și a labiodentalelor: *p, b, m; f, v* (pentru labiodentale există un dualism în ceea ce privește aria nordică și cea sudică a „subdialectului” moldovenesc); fenomenul este prezent și în zone din Muntenia și Dobrogea, Oltenia și Transilvania;

– fricativele *ș, ž* (< *ĉ, ĝ*);

– *đ*, ca arhaism fonetic: *đî, đicem, auđ* [2];

3.2.2. Fonetisme „regionale” și „populare”

3.2.2.1. Vocale, diftongi:

– finalele închise *-â, -î* (< *-ă*): *fatâ, vișîntî*, respectiv *-i* (< *-e*): *soari, feti* [pl.], *turlili* [pla.];

– *-ă-* > *-â-*, *-î-*, respectiv *-e-* > *-i-* în poziție atonă (în interiorul cuvintelor): *mânușă; discui* [3], *muștîriu, nîpoftîit, pîtreț* [3], *vinîri*;

– „velarizarea”: *e, i* > *ă (â), î*, după consoanele „dure” (*s, z, ș, j, ț, đ*, eventual *r*).

– tot ca velarizare interpretăm și pierderea elementului palatal în diftongii ascendenți *-ea-*, *-ia-*, ca și dispariția lui *i* final asilabic;

– *ă* protonic > *a* în tipurile: *barbat, padure*;

– *a* protonic > *ă* în tipurile *călîndar, dător*, (în) *zădar*;

– diftongul *-eă* > *-é*, în finala unor substantive de tipul *măsé*, la formele de imperfect ale unor verbe, *făsé, spuné*, și la infinitive de tipul (a) *bé*, (a) *tăcé*;

– diftongul *-iă* > *-ié* la unele forme de imperfect, *tăié, muié* [3], și de infinitiv: (a) *muié*, (a) *încondeié* (ouă roșii);

– sincopări;

– epenteze, asimilări, disimilări („accidentale”).

3.2.2.2. Consoane:

– *ĝ*, ca arhaism fonetic: *ĝos, ĝoc, ĝudecată*;

– consoanele „dure” *s, z, ș, j, ț, đ*; implicații morfologice: pluralele masculine și feminine (*urș, braz, fraț; coveț, uș*); tot cu neutralizarea opoziției de număr: pl. de tipul *casă, fetiță*; forme verbale de pers. [2]: *vez, poț*; cf. și tipul (ind.) *coasă*, (conj.) *să coasă*;

– *v* inițial sau intervocalic + *o, u* > *h*: tipurile *holbură, hulpe; cohort*;

– sonorizarea oclusivelor și fricativelor surde în grup cu sonante: *zmîntîină*, (a) *învejmîanta, zloi, znop, sfejnic, buvniță* (în enclavele muntenesti din sudul Moldovei);

– finala *-arⁱ*, în tipurile *călîndarⁱ, morarⁱ, ciubotarⁱ*;

– finalele *-orⁱ, -erⁱ*, în tipurile *agricultorⁱ, inginerⁱ* [sg.];

– epenteze, asimilări, disimilări;

– reducerea unor grupuri consonantice.

3.2.3. Grafii (în unele cazuri, este vorba de convenții în scrierea literară):

– se preia pronunțarea, cu semivocala de sprijin, a pronomelor personale (*eu, el, ei ele*): *ieu, iou, io; iel, iei/iî, iele* și a finalei subst. și adj. feminine de tipul *farfuriii, vișâniiii*;

– diftongul *ua*, rostire pentru *qa*;

– diftongul *ia*, rostire pentru *ea*;

– lipsa articolului hotărât (sg. m.) *-l*, a cărui funcție este preluată de vocala de legătură (*-u*).

3.3. Pentru a oferi un termen de evaluare privind simplificarea operată pentru extrasele din [B] și din [C], enumerăm, în continuare, pornind, în principiu, de la posibilitățile cuprinse în inventarul ALR (cf. § 2.1.5.1, 2.1.5.2), elementele de transcriere fonetică la care, în mod normal, se renunță.

3.3.1. Trăsături de articulare, indiferent de nivel

3.3.1.1. Fenomene vocalice:

– vocalele deschise *e, o, ă*;

– deschiderea lui *é* în poziție *e*;

– monoftongarea lui *-oa > o* (în Bucovina), inclusiv ca arhaism fonetic în *nôuă, vôuă, dôuă*;

– vocalele închise *e, o, ă* ș.a.;

– vocala *ě* (*e* velar); și în subvariantele *ĕ*;

– diftongarea „țărănească” (ținând seama de principiul silabic): *puot, mîérġim*;

– „diftongoizii”: *p^uot, mⁱérġim*;

– *-u* (final): *joc^u*;

– *î* cu nuanță anterioară: *î̃*;

– nazalizarea vocalelor (*î̃set, ũ̃zim*);

– afonizarea vocalelor și grade de perceptibilitate;

– nuanțe vocalice intermediare (redate prin litere suprapuse): *puru^îmb, am văzu^ît, am fo^ăcut* (se reține sunetul de bază);

– vocale lungi și vocale scurte.

3.3.1.2. Fenomene consonantice:

– *k', g' > c, ġ*: *oc̣, înġeț* [2];

– dentalele muiate *t', d', n'*: *fet'e, d'int'e, carn'e*;

– *ș', j'* (și în enclavele muntenesti din sudul Moldovei); vezi și tipul *ușe, grije*;

– nuanțe consonantice intermediare (redate prin litere suprapuse): *c/g, t/t', d/d'* etc.; în aceste situații se reține sunetul de bază);

3.3.1.3. Fenomene „normale”, de pronunție:

- *n* „velar” = *ŋ*: *mîŋcăm* (cf. și *ŋ* palatal precedând consoane palatale);
- *n* silabic = *ŋ*: *ŋdoi*, *ŋtors*;
- *ŋ* cu ocluzie incompletă: *îŋșir*;
- *m* silabic = *m̥*: *m̥part*, *m̥preună*;
- *m̥* cu ocluzie incompletă: *îm̥făș*, (a) *îm̥vălătuci*;

3.3.1.4. Efecte ale proceselor de „fonetică sintactică”:

- modificări de sunete ce apar ca urmare a „coarticulării” (redate grafic prin semnul *legato*): disimilări, asimilări (de tipul sonorizării fricativelor și oclusivelor urmate de sonante);
- nesiguranța percepției unui anumit sunet sau a unei secvențe fonetice.

3.3.1.5. Accentuarea: notarea accentului principal și secundar, ca și a accentului „dublu”, de intensitate.

3.3.1.6. Elemente de ortografie:

- se elimină sistemul cu bare oblice, simple și duble (pentru notarea unităților intonaționale ale fluxului vorbirii), înlocuite prin corespondentele [.] și [..]; în consecință, se folosesc majusculele la început de propoziție și de frază;
- se folosesc și alte semne de punctuație din scrierea oficială: ?, !, punctele de suspensie etc.;
- ca și în cazul editării de texte, secvențele eliminate, în special în transcrierile din paragrafele [B] și [C], sunt marcate prin [...].

3.3.1.7. Sunt eliminate simbolurile privind elemente paraverbale, nonverbale și de caracterizare a desfășurării anchetei:

- marcarea elementelor suprasegmentale: ritmul vorbirii ([L], [AL]), reacții diverse ([!] „râde”, respectiv [!!] „râde foarte tare” (uneori, manifestări din această ultimă categorie, dacă explică anumite fapte lingvistice, ar putea fi date în paranteze);
- reacții ale informatorilor (corectarea, prin simbolul [k], ezitarea, prin simbolul [ε]);
- intervenții ale anchetatorilor (sugerat, revenit, marcate prin simbolurile [σ], [ρ]) și modul de a pune o întrebare, prin GEST, IMIT.;
- elemente nonverbale în enunțurile informatorilor (gesturi de aproximare, de indicare a locului, a dimensiunii, a sensului mișcării etc.), prin formulări de tipul „făceam așa...”, „puneam aici...”, „era mare cam atât...”, „venea de acolo...”;
- notele de subsol.

4. De la atestări aparent disperate la proiecții integratoare

Încercăm susținerea ideii de ofertă credibilă pentru DLR pe care o pot reprezenta cuvinte de tipul celor de care ne-am ocupat în § 3.1.1, dar și a altora de același tip, prin analiza statutului acestora, cu raportare la *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*.

4.1. Cuvinte neînregistrate în DA și DLR, caracteristice graiurilor din anumite zone geografice.

4.1.1. Într-o localitate din județul Galați, am înregistrat cuvântul *duium*, numind o unealtă formată dintr-o scândură groasă de salcie sau de plop, de formă triunghiulară, în care erau înfipti colți de cremene; trasă de cai, la treieratul pe arie, cu ajutorul ei erau mărunțite paiele rezultate de la treierat (TD–Mold.Bucov. I/1, p. 113; explicația subiectului). În DGSD II, s.v., este înregistrat, pentru graiuri din Dobrogea, cuvântul *duien*, cu diferite variante (printre care și *duium*), cu sensul „unealtă, constând dintr-o scândură în care erau înfipti colți de piatră, trasă de cai pe arie la treierat, pentru tocat paiele”. Arealul geografic de referință (sud-estul Moldovei – Dobrogea) oferă posibilitatea explicării printr-un etimon turcesc, ca rezultat, ca și în alte cazuri, al existenței unei piețe comerciale reprezentată de fosta raia a Brăilei.

4.1.2. În § 3.1.5 (*supra*), am prezentat textul în care apare subst. *sprimblă*, cu sensul ‘cursă pentru prins păsări, formată dintr-o vergea îndoită în formă de arc și o sfoară’ (este vorba de graiul dintr-o localitate din județul Vrancea). Dat fiind aspectul fonetic, apropiat, dar mai ales datorită semnificațiilor, măcar tangente, considerăm că putem pune în relație termenul *sprimblă* cu următorii termeni înregistrați în DGDS III, după ALRR–Munt.Dobr., vol. III și IV: [a] *springă*, având și sensurile [a¹] „vergeaua, varga arcului” (în localități din județele Dâmbovița și Giurgiu) și [a²] „coardă de viță-de-vie îndoită, arcuită și băgată cu vârful în pământ pentru a se prinde; marcotă” (într-o localitate din județul Prahova); [b] *splingă* „arc de aruncat cu săgeți” (Dâmbovița). Statutul cuvintelor în discuție se precizează dacă ne referim la faptul că în CADE a fost înregistrat termenul *springlă* „un fel de cursă întrebuințată de copii pentru prins păsări” (cu trimitere la Rădulescu Codin, pentru zona Câmpulung Muscel), explicat prin germ. *Sprenkel* (ce are și sensul ‘laț de prins păsări’) și că Scriban 1939 înregistrează, cu indicația „Munt. est.”, un termen *splimbă*, cu sensul „capcană de prins câinii sau alte animale la semănături”, obiect a cărui descriere este foarte apropiată de aceea primită de noi pentru *sprimblă*. Dacă termenul de bază este de origine germană (deși nu avem atestări pentru graiuri din Transilvania) și ținând seama de faptul că răspândirea teritorială a termenilor înregistrați în DGDS III se completează cu atestarea sensului „săgeată” al termenului *springă*, pe lângă graiurile din centrul Munteniei, și în graiuri din Dobrogea, formulăm ipoteza că această configurație areală ar putea fi considerată, în linii generale, din perspectiva efectelor lingvistice ale transhumanței (ca un tip aparte al ariilor „binare”; cf. Dumistrăcel *et alii* 2007: 149–150). Date fiind intrările din CADE și din Scriban, surprinde faptul că termenii în discuție nu au fost consemnați în DLR X/5; adăugându-se informațiile din TOD, apreciem că, după stabilirea cuvântului-titlu, prezența regionalismului respectiv în forma revizuită a DLR se justifică.

4.1.3. În § 1, am semnalat faptul că verbul (a) *stutăi* „exciter les chiens contre quelqu’un”, absent în DLR, a fost înregistrat de Dumitru Șandru pentru Valea Almăjului, din sudul Banatului. În DGDS III același verb, cu aceeași semnificație (‘a asmuți /câinele/’), a fost semnalat, după NALR–Olt., pentru graiul dintr-o localitate din județul Mehedinți. Această comunitate lingvistică va putea fi pusă pe seama etimonului cuvântului, probabil un împrumut de origine slavă.

4.2. Neologismul *vermuz*

Una dintre cele mai interesante și convingătoare apariții lexicale din diferite corpusuri de TOD îndreptând prelurea în varianta revizuită a DLR o constituie existența numelui de culoare *vermuz*, neînregistrat în dicționarele limbii române, pentru cunoașterea situației căruia rezumăm analiza întreprinsă de Hreapcă 2012^a: passim. Autoarea a propus ca etimologie fr. *vert mousse*, pe baza atestării cuvântului în texte de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar și contemporane, de pe internet. În graiuri din sudul Moldovei și de la vorbitori din zone orășenești ale Moldovei, termenul a fost înregistrat ca numind culoarea verde gălbui, „burăticu” (cf. § 3.1.4). Cu sensuri apropiate („vernii” și [culoare] „cam prăzuli”), *vermuz/ă* apare, pentru județul Prahova, și în DGDS III (sensul „bentiță /de culoare vernil/ pusă ca garnitură pe marginea laibărului”, înregistrat aici, poate să reprezinte trecerea numelui culorii asupra unui obiect de culoarea respectivă; cf. Hreapcă 2012^a: 94).

III. În loc de concluzii

1. De la începuturi, cel puțin în mediul academic românesc, s-au manifestat rezerve față de rezultatele de cunoaștere a limbii prin lucrările de geografie lingvistică. Ilustrativă în acest sens este, de exemplu, disputa, privind metoda geografiei lingvistice și semnificația datelor înregistrate pe hărți, dintre promotorul realizării *Atlasului lingvistic român*, Sextil Pușcariu, și creatorul școlii lingvistice bucureștene, Ovid Densusianu. Îndată după apariția, în 1936, a *Prospectului* la *Atlas*, acesta punea sub semnul întrebării, printre altele, afirmația primului după care, datorită lucrărilor de geografie lingvistică, am putea afla și „că prin centrul Transilvaniei «florilor» li se zice *pene*...”; or, susține Densusianu, „în ce privește *pene* că ar fi sinonim cu «flori», prin centrul Ardealului, din felul cum se exprimă Pușcariu ar reieși că semnificația aceasta ar fi generalizată prin acele părți; se spune *pana, penele* («florile») de la pălărie, dar aceasta nu înseamnă că «florilor li se zice *pene*» orișicând... nu cresc *pene* pe câmp și nu se culeg din grădină” (Densusianu 1937: 342). Necunoașterea lucrurilor în cazul adus în discuție este sancționată de Pușcariu nu mai puțin malițios, el considerând „asertiunea” respectivă drept „gratuită”: „Clujenii știu – și fără mărturia *Atlasului* – că acolo «penele» și nu «florile» cresc pe câmp și că grădinarul îți vinde «pene». Servitorul de la Muzeul Limbii Române, P.P., stropește vara în fiecare zi «penele» din grădină”. Mai mult, sensul respectiv este atestat și într-o culegere de folclor (citată): „Pană de măr creț”

(Pușcariu 1936–1938: 403–404). După ce schițează posibilitatea evoluției semantice *pană* → ‘floare’ prin etapa ‘floare de la pălărie’, Pușcariu dezvoltă (*op. cit.*, p. 404–406, 422–424) problema specificului anchetelor dialectale pentru întocmirea unui atlas lingvistic, insistând asupra modului cum trebuie interpretate, obiectiv și într-o rațională complementaritate cu datele istoriei limbii, informațiile cartografiei lingvistice, puncte de vedere utile și astăzi, mai ales în varianta actualizată a *seriei Pușcariu* din DLR.

2. În ceea ce privește sensul demersului de față, aducem în discuție și următorul aspect practic. Poate că rezultatele tipărite ale cercetărilor din programul (inițial) NALR se prezintă, pentru ne-dialectolog (mai ales ca „scriitură”), aparent rebarbative, însă dificultatea lecturii nu o depășește pe aceea a descifrării grafiei chirilice din tipăriturile coresiene sau din manuscrise cum ar fi „Procanonul” lui Petru Maior. Dar, de fapt, aceasta ar fi o barieră filologică încă surmontabilă. Un grad sporit privind dificultatea accesării surselor respective îl reprezintă, însă, interpretarea corectă a informațiilor, cu plasarea cuvintelor și semnificațiilor acestora în contextul pe care îl constituie specificul culegerii materialului și comentariile redactorilor, începând cu datele despre anchetă și subiecți, până la descifrarea simbolurilor ce indică elemente de paraverbal și nonverbal, însoțitoare ale redactărilor, reflectând o comunicare de tip special. Chiar nici dialectologii nu pot fi surprinși de apariția unor atare... obstacole. Cu referire la acest aspect, însuși un lingvist de talia lui Antoni Griera, autorul atlasului lingvistic al Cataloniei, referindu-se doar la confruntarea cititorului cu hărțile lingvistice, scria: „Preparar un atlas es cosa superbale si bien difícil. Interpretar los mapas es cosa màs que difícil” (*Interpretación de mapas de los atlas lingüísticos románicos*, Barcelona, 1968; cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 173 ș.u., § 3.2, *Interpretarea rezultatelor anchetei dialectale*). Dar este sigur, în primul rând, că și o atare dificultate poate fi depășită printr-o formație tehnică a lexicografului: încă una, relativ minoră față de abilitarea în probleme de istoria limbii, de filologie, editarea textelor, fonetică, gramatică, semantică și stilistică, așadar una din cele mai complexe formații ale unui profesionist pe terenul lingvisticii aplicate. În al doilea rând, față de rolul de comentatori în ceea ce privește realizarea formei revizuite a DLR pe care ni l-am asumat prin articolul de față și date fiind probleme reale ale acestei complexe întreprinderi științifice, credem că am putea face încă un pas, propunând cooptarea dialectologilor specializați în diferite arii regionale ale dacoromânei în calitate de colaboratori.

3. În sfârșit, ne referim la un ultim aspect de natură să fie luat în considerare în proiectarea și realizarea formei actualizate a DLR. Prezența regionalismelor și a cuvintelor dialectale se dovedește a fi chiar o trăsătură distinctivă favorabilă în cadrul proiectului de colaborare internațională ENeL – European Network of e-Lexicography (cf. www.ellexicography.eu): printre criteriile de selecție a dicționarelor din viitorul portal (dictionaryportal.eu), unul dintre puncte cere să se menționeze dacă sursa respectivă cuprinde sau nu informații dialectale, vizând, pe

această cale, corelarea lucrărilor lexicografice cu sursele acestora. Sunt avute în vedere în special dicționarele academice și apoi alte dicționare apreciate ca prestigioase pentru fiecare limbă.

BIBLIOGRAFIE

A. Surse

A¹. Atlase

- ALIFO 1973 = *Atlas linguistique et ethnographique de l'Île-de-France et de l'Orléanais*, par Marie-Rose Simoni-Aurembou, t. I, Paris, Editions du CNRS.
- ALMC 1957 = *Atlas linguistique et ethnographique du Massif Central*, t. I, *La nature*, par Pierre Nauton, Paris, Editions du CNRS.
- ALR 1938 = *Atlasul lingvistic român*, partea I (ALR I), de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române.
- ALR 1940 = *Atlasul lingvistic român*, partea II (ALR II), vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig.
- ALRR–Mar. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei; vol. I, 1969; vol. IV, 1997.
- ALRR–Munt.Dobr. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1996; vol. III, 2001; vol. IV, 2004.
- ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1992; vol. IV, 2006.
- NALR–Bn. 1980 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei; vol. I, 1980; vol. V, 2011.
- NALR–Cr. 1996 = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, de Ionel Stan și Dorin Urițescu, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1996.
- NALR–Mold.Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1987; vol. II, 1997; vol. III, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșinenu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007; vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2014.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei Române; vol. I, 1967; vol. II, 1970; vol. III, 1974; vol. IV, 1980.

A². Corpusuri de texte

- ALRT II = Muzeul Limbii Române, *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici, Suplement la *Atlasul lingvistic român II*, Sibiu–Leipzig, 1943.
- Bistrița-Năsăud = *Texte dialectale și glosar. Bistrița-Năsăud*, de Maria Marin, Marilena Tiugan, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, București, 1987.
- Graiul I, II = *Graiul nostru*, de Ion-Aurel Candrea, Ovid Densusianu, Th. D. Sperantia, București, Socec & Co; vol. I, 1906; vol. II, 1908.
- Marin–Mărgărit = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria*, București, Editura Academiei Române, 2005.

- Porțile de Fier = *Graiul din zona Porțile de Fier*, I. *Texte. Sintaxă*, de Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1974.
- Șandru 1937 = Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest, Vallée de l'Almăj (Bănat)*, în „Bulletin linguistique”, t. V, p. 125–189.
- TD–Mold.Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*; vol. I/1, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1993; vol. I/2, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași, Editura Academiei Române, 1995; vol. II/1, culese de Ion-Horia Bîrleanu și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, cu o prefață de Stelian Dumistrăcel, București, Editura Academiei Române, 2002.
- TD–Munt. = *Texte dialectale. Muntenia*, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei; vol. I, 1973.
- TD–Olt. = *Texte dialectale. Oltenia*, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- Teaha CN = Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei, 1961.

B. Exegeze, prefete, dicționare

- Avram 2014 = Andrei Avram, *Palatalizarea consoanelor și etimologia limbii române*, în SCL, LXV, nr. 1, p. 3–21.
- Botoșineanu, Minuț 2012 = Luminița Botoșineanu, Ana-Maria Minuț, *Sens și consens în creația lexicală. Analiza motivațională a denumirilor unor soiuri de fructe și legume (după NALR. Moldova și Bucovina, vol. al III-lea)*, în *In 11 magistri honorem Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, vol. coord. de Ana-Maria Pop, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, p. 117–139.
- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*; Partea I, *Dicționarul limbii române din trecut și astăzi*, de I.-Aurel Candrea, „Cartea Românească” București [1926–1931].
- Cazacu 1967 = B. Cazacu, *Prefață*, la NALR. Olt. p. 7–14.
- Cazacu 1969 = B. Cazacu, *Prefață*, la NALR. Olt. p. IX–X.
- Chivu, 2008 = *Dictionarium valachico-latinum, Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române.
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*; I/I, [Literale] A–B, București, Librăriile Soccec & Comp. și C. Sfetea, 1913; I/II, [Litera] C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; II/I, [Literale] F–I, București, Imprimeria Națională, 1934.
- Densusianu 1937 = O[vid] D[sensusianu], recenzie la *Prospectul Atlasului lingvistic român*, în „Grai și suflet”, VII, p. 341–344.
- DGDS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I, literele A–C, 2009; vol. II, literele D–O, 2010; vol. III, literele P–Z, 2011, București, Editura Academiei Române, coord. Maria Marin.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, București, Editura Academiei Române; I/3, partea a 3-a, litera D (*d–deînmulțit*), 2006; I/6, partea a 6-a, litera D (*discord–dyke*), 2009; V, litera L (*li–luzulă*), 2008; VI, litera M, 1965–1968; IX, litera R, 1975; X/5, partea a 5-a, litera S (*spongiar–swing*), XIII/2, partea 2-a, litera V (*venial–vizurină*), 2002; XIII/3, partea a 3-a, litera V (*viclă–vuzum*), 2005; XIV, litera Z, 2000.
- Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Înfluența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dumistrăcel, Hreapcă 2007 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, „Nomadismul” românilor: ariile binare și de tip „coridor” de pe hărțile atlaselor lingvistice românești, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 145–165.

- Dumistrăcel *et alii* 2011 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Luminița Botoșineanu, *De la atlasul lingvistic național la atlasele regionale: semnificația diferențelor*, în *Studii de dialectologie și onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, p. 219–242.
- Dumistrăcel 2014 = Stelian Dumistrăcel, *Textele orale în registrul dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice*, în vol. *Ion Coteanu, în memoriam*, Editura Universității din București, p. 119–136.
- Hreapcă 2012^a = Doina Hreapcă, „Rom. *vermuz* – fr. *vert mouse*?”, în vol. *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 93–102.
- Hreapcă 2012^b = Doina Hreapcă, *Valorificarea lexicografică a cercetărilor românești de geografie lingvistică*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, LII, p. 216–222.
- Mării 2002 = Ion Mării, *Harta lexicală semantică*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Philippide 1910 = *Un specialist român la Lipsca*, Iași, Tipografia „Dacia” P & D. Iliescu.
- Philippide 1984 = Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Pușcariu 1936-1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților* (VI), în „Dacomania”, IX, p. 403–446.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, [Prefață] la ALR 1938, p. 7–14.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, [Prefață] la ALR 1940, p. III–IV.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, Iași.

**ROMANIAN WORKS OF LINGUISTIC GEOGRAPHY AND THE ROMANIAN
LANGUAGE DICTIONARY OF THE ACADEMY. THE UNMAPPED MATERIAL’S
LEXICOGRAPHICAL OFFER AND THE QUESTION OF “LITERALIZING”**

ABSTRACT

When the Academy’s *Dictionary of Romanian Language* (DLR) was being updated, there were being analyzed the problems of an efficient process of taking over the dialectological researches results which were conducted within the national projects: *The New Romanian Linguistic Atlas by Region* (NALR) and *The Romanian Linguistic Atlas by Region* (ALRR).

In the first part, concerning the section “unmapped material” from the published volumes of the atlases for Oltenia, and Moldavia and Bukovina (NALR), respectively for Maramures, Transylvania, and Wallachia and Dobruja (ALRR) it is analyzed the conceiving perspective of the mentioned texts from the point of view of the advantages for lexicographical use representing either the “linear-cumulative” wording, or the “semantic synthesis”.

In the second part, concerning taking over, as quotations, of some fragments from oral texts in dialectal form which were collected and published within the same programs, these matters are discussed and technical solutions are offered in order to emphasize the specific features of regional speeches from different areas of the Daco-Romanian.

Arguments are made supporting the necessity of a minimally “literalizing” reproduction of oral texts in agreement with the way in which this kind of materials was employed by previous series of DLR, and also in order to preserve the phonetisms and popular and regional forms from literary language texts of previous centuries which have been used as illustrative quotations in the academic dictionary’s articles.

Keywords: *Dictionary of Romanian language, Romanian Linguistic Atlas, regional atlases, linguistic maps, lexicographical systematization of unmapped linguistic material, “linear-cumulative” wording, “semantic synthesis” wording, lexicographical use of oral texts in dialectal form, literalizing, representation of specific feature of regional speeches in the quotations of the Academy’s Dictionary, regional features in literary texts of previous centuries.*

ANEXĂ

0.1. Fonetismele *populare* și *regionale* sunt reflectate constant în operele unor importanți scriitori de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (dar și dincolo de aceste limite) și au fost semnalate, de exemplu, în studii reunite în cele trei volume intitulate *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea* (Editura Academiei), reluate, apoi, sub alt titlu. Ne limităm în a cita numele reprezentanților literelor românești studiați: Dinicu Golescu, Iancu Văcărescu, Ion Ghica (vol. I, 1956); Ion Budai Deleanu, Gh. Asaki, N. Filimon (vol. II, 1958); Barbu Paris Mumuleanu, Anton Pann, Ion Heliade Rădulescu, M. Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Al. Odobescu (vol. III, 1962). În aceleași volume au apărut și studii privind limba primelor periodice românești, a primelor lucrări de filozofie, a textelor juridico-administrative din Transilvania sau a unor documente din secolul al XIX-lea. Deși preocuparea studiilor întreprinse este inovația, aceasta este raportată la păstrarea a numeroase trăsături lingvistice ce reprezentau vorbirea curentă a autorilor epocii, aspect demn de amintit pentru excursul de față.

0.2. Reluarea, chiar limitată, a informațiilor tematice din astfel de texte, pe linia schițată anterior, este, oricum, superfluă; fiind însă vorba de trăsăturile fonetice populare și regionale pe care apreciem că TOD la care DLR apelează trebuie să le păstreze într-o preluare literarizată, în cele ce urmează, cu titlul de simple exemplificări, vom selecta enunțuri ce reflectă vorbirea populară (cu note regionale) din operele unor scriitori din cei amintiți anterior sau care nu au făcut obiectul investigațiilor de profil publicate în volumele citate. Precizăm faptul că am evitat textele marcate intenționat stilistic, motiv din care nu ne referim nici la opere ale scriitorilor contemporani.

0.3. Pentru istoricul grafiilor din scrieri în limba română, ne luăm libertatea de a compara fonetismele pe care le credem obligatorii pentru transcrierea în DLR a citatelor din corpusuri de TOD cu aspectul fonetic al cuvintelor-titlu din *Anonymus Caransebesiensis*, primul dicționar al limbii române, izvor ce reprezintă „scrierea ilustrativă pentru varianta literară uzuală, în jurul anului 1650, în zona Banat – Hunedoara” (Chivu 2008: 62; pentru cuvintele citate, vezi s.v.). Iată numai câteva exemple de reflectare a trăsăturilor populare și regionale ale unui areal lingvistic, aceleași sau de tipul celor pe care le-am preluat și noi în enunțurile din secțiunea [C] din II § 3.1.1: *agiun*, al *treile*, al *noauăle*, *blastăm*, *crep*, *deșchid*, *fămeie*, *găcitură*, *giugănesc*, *hăla* („ille”), *ite-l* („ecce”), *lăcuiesc*, *lăpădătură*, *muredz*, *nărodzie* (cf. și *sturdz*), (cireașă) *oltonă*, *părete*, *răsipă*, *schimosesc* (u-mă), *ticvă*, *ucig*, *ustenesc*, *vărtute*, *zmântână*, *zmintitor* etc.

1. Scriitori munteni

– Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele...* (1824–1826): „De aciia înainte, ca de o poștă drum, sânt tot case necurmte, unde șăd pietrari” (*Naidorf*); „Iar nu ca la noi, unde făr’de deosibire toți caută numai în spinarea Rumânului” (*Cuvântare deosibită: Toți caută numai în spinarea Rumânului*); „A aceștii grădini frumusețea, peste puțină este de a putea cinevaș să-i facă descriere făr’de greșală. Atât numai pociu zice că un om care întâiaș dată va intra, ... una din trei trebuie să i să întâmple”; „Tot aciia, la mâna dreaptă este o casă rătundă” (*Șenbrun*); „Grădinile... pe care trebuie cinevaș să le umble destulă vreme, să le vază de multe ori”; „Așijderea și vreo câteva odăi pentru lăcuința împărătească, a căroră podoabă este deosibită” (*Laxenburg*); „În loc de cară și caleșci mulțime de luntri, a căror lungime este de 5 stânjini, și lățimea la mijloc de un stânjin, unde au și un acoperiș întocmai ca coșul de carâtă, pe care când vor, îl rădică” (*Veneția*).

– Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul* (1849–1852): „Viteazul Răzvan nu așteptă să vază isprava acestor tractații, de la care puțin se nădăjduia, și hotărî cu armele în mână a-și redobândi tronul ce i se răpise” (VIII); „Gazdele acestuia, speriați [acordul] de vecini, care îi mostra că au priimit un dușman în casă, fură siliți a mărturisi calea încotro a apucat fugarii. Astfel acești nenorociți fură îndată agiuși în cale și prinși” (X); „Când turcii dupe margine văzură trecerea sultanului cu atâta oștire asupra Ungariei, începură a se semeți” (XVIII); „Magnații și nobilii căută atunci să capete o răsplată... Ei trimiseră la Sigismund pe F. T. și pe A. L. ... ca să-l roage să scoată din temniță pe I.” (XXIX); „Dupe aceea, ... puse pe toți deputații ... de jurară credință cardinalului” (XLIII).

– Alexandru Odobescu, *Câteva ore la Snagov* (1862): „Vinovații ce n-au meritat pedeapsa mai grea... la porturile dupe malul Dunării”; „Pe o frumoasă dimineață de vară, apucați, fără țâl hotărât, calea Ploieștilor”; „Făcând la dreapta, [trăsura] se află d-odată dinaintea unei mari întinderi de apă” (I); „Acest prețios dar... se păstrează acum încă, dupe patru sute douăzeci și patru ani”; „Un scriitor trebuie să fie discret, și totdeauna cititorul îi ține seamă de așa bună și plăcută urmare” (II); „Dacă acum, ridicând ochii de la morminte, vom căta o priveliște mai puțin întristătoare, pe pârreții bisericești”; „Sărmana mumă, văduvă poate pe atunci, renunță, dupe această nouă pierdere, la mulțumirile casnice” (III).

– Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi...* (1863): „Ciocoiul este totdeauna și în orice țară un om venal” (Prolog); „Trămisul domnesc se înclină până la pământ” (II); „În timpul acela nenorocitul bătrân, rămânând singur, începu a se gândi” (III); „Fetițele cele mici se jucau d-a ascunsele sau d-a baba oarba”; „Eu mă prinz că jocul ăsta are pe dracul într-însul... Auzi acolo! să pierz eu zece mii de lei într-o clipeală de ochi ?” (XV); „După o mică pauză clopoțelul dede semnalul începerii actului al doilea” (XXII).

2. Scriitori și lingviști moldoveni

– Gheorghe Asaki, *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul școlar 1839–1840* (1841): „În mijlocul unor asemenea împregiurări, starea învățăturilor publice în Moldova trebuie să fie deosebită de acea a școalelor din țările străine [...] pentru că, cu toată lipsa agiutorilor cu care se înlesnesc acele așazămintele, trebuie și aice într-un timp hotărât a aduce pe tinerime la tot la acel rezultat”; *Dorința folosului obștesc* (1842): „Ce feli au fost oamenii cei vechi pre carii lăudăm cu atâta entuziasm? Oare prin ce mijloace le-au fost cu puțință a face așa lucruri mari ? Oare bărbății acei mari fosta-au de o viță mai nobilă decât a noastră? Nu avea ii carne și sânge ca și noi? Ii cu adevărat încă au fost neputincioși ca și noi și totuși noi astăzi...”.

– Constantin Negruzzi, *Lumânărică* (1844): „Dă-i o haină, o cămeșă; piste un ceas nu o mai are; a dat-o altuia, pre care il socoate mai nevoieș decât dânsul. Videți această văduvă cu lipsa în față și cu desnădejdea în inimă, încungiurată de șapte copii ce plâng de foame, îmbrâncită de la ușa bogatului, unde nu i se dete voie a împărți nici fărâmurile cu câinii lui”; Sobiesky și românii (1846): „Pe loc ostașii încungiurară pre plăieși, carii depuind jos răniiții, își făcură semnul crucei și, răzămându-se pe sânețe, se uitau cu nepăsare la pregătirile ce se făceau pentru moartea lor”.

– Alecu Russo, *Studie moldovană* (1851): „Să spui drept, răsăpirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale; lupta intereselor, nevoile vieții nouă, iușala sângelui au năruit răsipă piste răsipă în societatea moldovinească casnică, fără să ne uităm înapoi, fără să ne simțăm!”; „Ne învărtim într-o dilemă gră; sau sânt poeții de astăzi pre sublimi pentru noi sau sântem pre proști pentru *acșentele divei armonii* [evidențierea grafică a autorului] nouă și dar în tot chipul poeții scriu în dișart”.

– Lingvistul Alexandru Philippide, *Principii de istoria limbii* (1894; enunțuri preluate după Philippide 1984, cu indicarea paginilor din această ediție): „Acelaș sunet din acelaș cuvânt nu este pronunțat la un fel de doi oameni, oricât de mult ar sămăna aceștia în vorbă la prima vedere...” (p. 8); „Alunecarea înțălesului. După cum sunetul alunecă în vorbirea ocazională, ... se schimbă uzul însuș al unui individ...” (p. 37); „Cuvintele... se așază în grupuri după asămănarile ce au între dânsle” (p. 44); „Cuvintele împrumutate samînă câteodată mult cu prototipe băștinașe, astfel încât, dacă n-ai băga bine de samă, le-ai pune printre aceste din urmă” (p. 111); vezi și „Unul și acelaș corp vibrător nu poate produce decât unul și acelaș sunet, zgomot ori ton” (p. 293, după [Noțiuni de acustică a sunetelor vorbirii] – titrare a editorilor; text după un manuscris ce datează aproximativ din anii 1920–1921!).

3. Scriitori transilvăneni

– Ioan Barac, *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena* (1801): „Și când slobozea cuvântul, Să cutrămura pământul”; „Știu cum mi să pare/ Că aveți multă umblare;/ Nu știți de Neagra-Cetate/ Unde, încătrău abate?”; „Eram hiară stricătoare, Piele de lup mîncătoare”.

– Andrei Mureșanu, *Un răsunet* (1842): „Acum ori niciodată croiește-ți altă soarte/ La care să se-nchine și cruzii tăi dușmani!”; „O mamă văduvită de la Mihai cel Mare/ Pretinde de la fiii-și azi mână de-ajutoari/ Și blastămă cu lacrimi în ochi pe orișicare/ În astfel de pericul s-ar face vînzători!”; „Murim mai bine-n luptă cu glorie deplină/ Decât să fim slavi iarăși în vechiul nost pământ”.

– Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan...* (1835–1848); citate după ediția Romul Munteanu, 1956: „– Dară ien să-ți spui frumusețea naturei. – Lasă-mă, domnule, cu frumusețe d-alde estea. Noi n-avem timp d-așa nemicuri, caută să lucrăm, ca să avem mămăligă!” (VII); „La Giurgiu ajunsem mi se pare în patru zile, dară știu că în zilele babelor, den cauza timpului neplăcut, nu putui gusta nemica den frumusețile locului” (XI); „Sătenii, străini așa-numitei culturi, țin una și bună: nu se ieu după toată umbra” (XIII); „Se aduse apoi purcel fript și plăcinte, iară țiganu d-a se căi și d-a-și mușca buzele la toată bucătura ce ducea cumătrul la gură, căci el n-avea unde să mai bage” (XXVI – anecdotă).

– George Bariț, *Călindariu pentru poporul român* (1858); *Ideea Dacoromaniei* (1890): „Oricât erau de năcăjiți și îngrijați bravii tineri moldoveni pentru starea patriei lor în acele zile, cei pe care Dumnezeu îi mai ține în viață vor putea mărturisi despre căldura și caritatea frățescă cu care au fost priviți și îmbrățișați”... (după *Ideea Dacoromaniei*, Brașov, 1993, p. 14).

– Ioan Slavici, *Mara* (1894): „Am să-i vorbesc maichii prioritei, zise ea strâmtorată” (cap. III); „...sărea nopțile speriată din somn, ca să alerge peste Murăș și să-și aducă fata acasă” (cap. IV); „Duminică s-a spelcuit însă și el” (cap. V); „Dacă i-ar fi păsut lui de dânsa, ar fi simțit că ea îl vede” (cap. V); „De la un timp, unul se moaie, altul începe să plângă, iar altul se face hărțăgos” (cap. VII).

NEOLOGISMUL ÎN TERMINOLOGIA AGRICOLĂ ROMÎNEASCĂ, PE BAZA ALR

DE

STELIAN DUMISTRĂCEL

Preocuparea de înregistrare și studiere a terminologiei agricole românești are ca rezultat existența citorva lucrări speciale¹. Avînd la bază un material bogat (Damé, Pamfile, Bocănețu) ori mai sărac (Dumke), toate contribuie, deși inegal, la cunoașterea și studierea terminologiei agricole aparținînd graiurilor populare românești prin consemnarea unor termeni neatestați, prin cercetarea originii și circulației acestora etc. Ceea ce caracterizează, însă, toate lucrările citate este lipsa interesului pentru observarea modernizării terminologiei respective, a pătrunderii neologismelor. Aceasta nu numai datorită faptului că atunci cînd a fost cules materialul pentru aceste lucrări, procesul de modernizare nu ar fi avut loc, căci mașinile agricole încep să fie folosite din ultimele decenii ale secolului trecut, ci mai ales datorită caracterului etnografic al celor mai cuprinzătoare dintre ele (vezi Damé, Pamfile), care se străduiesc să consemneze uzul și denumirile unor realități vechi, pe cale de dispariție sau cu circulație regională, pentru conservare.

Damé, *op. cit.*, p. 56, pomeneste numai *mașina* cu care se treieră cantitățile mari de grâu, iar T. Pamfile, *op. cit.*, arătînd, în prefață, scopul lucrării sale, consemnează folosirea *mașinilor* („mașini de seceră”) și a *batozelor* (p. VI). De fapt, pot fi socotite ca reprezentative

¹ Enumerăm, ca mai importante, pe următoarele: Frédéric Damé, *Încercare de terminologie populară română*, București, 1898; Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, Studiu etnografic..., București, 1913; H. Dumke, *Die Terminologie des Ackerbaues im Dacoromanischen* în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” (XIX—XX), Leipzig, 1913; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română*, în „Codrul Cosminului”, nr. 2—3 (1925—1926).

pentru toate aceste lucrări cele afirmate de Pamfile în *Agricultura la români*: „Despre nouăle chipuri mecanice de treierat, firește, nu putem vorbi aici” (p. 208).

Consacrînd un capitol bogat din vol. I al ALR, serie nouă, agriculturii², autorii acestei lucrări au prilejul să oglindească pătrunderea neologismelor în terminologia agricolă aparținînd graiurilor populare românești, așa cum se prezenta în primele decenii ale secolului al XX-lea, timp în care introducerea mașinilor în agricultura capitalistă din țara noastră avea un oarecare trecut, fiind capabilă să determine schimbări în vocabularul vorbitorilor graiurilor limbii romine. Cercetînd răspunsurile la cele 146 de întrebări referitoare la cele mai variate aspecte ale agriculturii, înregistrate de ALR, se poate constata că neologismul nu și-a făcut loc decît în unele domenii ale acestei terminologii.

Ținînd seama de faptul că agricultura a constituit timp de secole ocupația de bază a părții covârșitoare a poporului nostru, este ușor de înțeles de ce partea cea mai mare a numelor noțiunilor din acest domeniu (plante, terenuri, produse, munci, unelte), cuvinte latine, vechi slave și împrumuturi din cele mai vechi maghiare, bulgare, aparțin fondului principal al vocabularului limbii romine, avînd o serie de atribute ca vechimea, familie de cuvinte bogată, capacitatea de a fi reținute în diverse izlări, expresii, care nu mai țin numai de terminologia agricolă, ci sînt cunoscute de toți vorbitorii limbii, cu sensul lor figurat³. Păstrîndu-se ocupația respectivă, fără a se produce schimbări esențiale afectînd conținutul noțiunilor întîlnite (plante, terenuri, produse, munci), este normal ca modificarea terminologiei să nu se fi produs în denumirile respective, ci tocmai în domeniul compartimentului celui mai mobil al procesului de producție, cel al mijloacelor de muncă.

Din considerente pe care le vom indica, ne ocupăm pe rînd de două categorii de neologisme: cele întîlnite în terminologia agricolă în general, fără mijloacele de muncă, și cele care apar în terminologia uneltelor și mașinilor agricole.

Neologismele care apar în afara numelui mijloacelor de muncă nîmesc mai ales o serie de noțiuni abstracte sau realități noi, reflectînd schimbări produse în agricultură. La toate este ușor de remarcat că sînt rezultatul influenței limbii literare exercitate prin administrație, școală etc. Cele mai multe sînt substantive: *agricullor* (14/130, 182, 365, 520⁴, cu forma *aldicullor* 14/531), *agricultură* (14/899), *collivator*

² *Atlasul lingvistic romîn*, serie nouă, vol. I, A. Agricultură, hărțile 3—148.

³ Vezi: a ajunge la sapă de lemn, sapă și lopata, a ajunge iunie la par, a du la brazdă, a pune în plug, a se lăsa pe tinjală etc.

⁴ În acest sistem de notație cifra de dinaintea barei reprezintă numărul hărții din ALR, iar celelalte numărul punctelor de pe harta respectivă. Formele pe care le cităm apar pe harta propriu-zisă sau în notele care însoțesc diferite răspunsuri, pe marginea hărții, sub II.

(14/723), *propietar* (14/228)⁵, *propietate* (5/182), *proprietăți* (148/836), *recoltă* (6/705), *loraj* (120/928), *sforaș*, *sforaj* (120/723) „porumb semănat des pentru nutreț”, *act* (148/605, 705, 728), *rol* (148/514, 520, 682), *labelă* (148/537, 848, 899, cu forma *tabulă* 148/365), *tablău* (148/353), *plan* (148/386, 682), *cădastru* (148/64; v. *catrastal*, 148/250), *rețisiu* (148/414), ultimele șapte pentru „carte funduară”, expresie care, cum vom vedea mai jos, se folosește în Transilvania, față de cele citate (mai puțin *cădcastru*), din Țara Veche. Alte substantive neologisme apar în diferite expresii: *corpuri* streine „buruieni în semănături” (40/414), în *posesie* „arendă” (146/605), în *bloc* toți „proprietate comună” (5/784; v. *blog* 5/605), [grâu de] *clasa* întâi (84/76, 182, 219, 250, 260, 279, 284; de *clasa* primă 84/105; prima *clasă* de grâu 84/102), *calitatea* întâi (84/157); v. *călitața* 84/27).

Influența limbii literare prin intermediul administrației este evidentă într-un grad mai accentuat în apariția unor adjective prin aceea că necesitatea folosirii lor este mai puțin presantă decât a substantivelor. De altfel, adjectivele sînt mai rar întîlnite și numai în unele expresii tipice, ținînd de formele organizatorice ale epocii respective: carte *funduară* (pe harta 148 în majoritatea punctelor din Transilvania; adesea este întîlnită forma *funduală*); izlaz *comunal* (5/27, 29, 130, 182, 219, 365, 723, 784; în punctul 899: *cominal*); pădure *comunală* (5/157). Adjectivul *comunal*-ă are o oarecare răspîndire, explicabilă prin cunoașterea extinsă a substantivului *comună* „unitate administrativă formată din mai multe sate”. Apoi: loc *arabil* (6/682); pășune *totală* „proprietate comună” (5/260). Tot aici trebuie adăugat *prima* (~clasă) prezentat în exemplele de la substantive.

În legătură cu neologismele enumerate, trebuie să observăm că, în afară de unele excepții, ele au o circulație redusă, par să fie, în mare măsură, ocazionale. Destul de rar se întîlnește un asemenea cuvînt notat în puncte mai multe, tot așa după cum arareori pentru o noțiune apar mai multe neologisme diferite. Referitor la faptele de limbă ce se pot constata cu privire la acestea, notăm unele fonetisme populare, generale, cum ar fi: *collivator*, *loraj*, *propietar*, *tablău*; unele fonetisme regionale: *rețistu*, *călitața*, *cădastru*, *blog*, *cominal*. Se întîlnesc forme corupte, adesea rezultatul unor apropieri de cuvinte cunoscute: *aldicul-tor*, *sforaș*, *sforaj*, *funduală* sau sensuri aproximative: pășune *totală*. Adăugînd la acestea precizarea că majoritatea cuvintelor discutate sînt de origine franceză și doar unele germană (*funduar* pentru *catrastal* v. germ. *Kataster*) sau latină literară (*prima*, *act*), încheiem observațiile cu privire la pătrunderea neologismului în această parte a terminologiei agricole rominești, în epoca pe care o reflectă hărțile ALR.

Față de cele din a doua categorie, în special față de cele aparținînd terminologiei mașinilor agricole, neologismele din prima categorie

⁵ Chiar cuvîntul *plugar*, folosit mai ales în Muntenia, este simțit într-un punct ca „învățat din carte” (14/76).

se caracterizează, cum am văzut, prin numărul lor redus, printr-o circulație restrinsă. Apoi, unele au și ieșit din uz, după o perioadă scurtă, ca urmare a schimbărilor politico-economice petrecute între timp (*funduară, catrastal* și altele, privite din punctul de vedere al apartenenței la terminologia agricolă). Cele mai multe dintre neologismele discutate nici nu constituie termeni specifici agriculturii, ci sînt din fondul general al limbii române și apariția lor aici nu pune probleme speciale față de limba literară. În ansamblul terminologiei agricole în care sînt întîlnite, în epoca dată, prezența lor nu constituie un fenomen caracteristic.

Alta este situația în ce privește a doua categorie de neologisme, cele ce marchează evoluția mijloacelor de muncă. Între numele uneltelor agricole propriu-zise, așa cum am arătat altă dată⁶, neologismele sînt destul de rare, prezența lor fiind condiționată la fel ca la numele celorlalte noțiuni din agricultură. Numai că aici trebuie să avem în vedere faptul că, spre deosebire de celelalte nume (de plante, produse, munci, terenuri), numele uneltelor reprezintă un capitol al terminologiei agricole supus unei evoluții vizibile, multe nume dispărînd o dată cu uneltele respective (vezi în *lucrarea citată*, *passim*), altele fiind păstrate în terminologia mașinilor. Așadar, trebuie să reținem legătura care se stabilește în cadrul acestui grup lexical, al numelor mijloacelor de muncă (pierderea numelor unor unelte sau trecerea lor asupra mașinilor, o dată cu înlocuirea unor unelte prin mașini), de natură să justifice, principial, tratarea împreună a problemelor ce țin de numele uneltelor și mașinilor agricole.

În lucrarea citată, indicam următoarele neologisme printre numele uneltelor agricole: *portbatcă* „butucul nicovalei de bătut coasa” (53/414), *marșină* de sapă „rarită” (99/172), *manele* „drugi (de dus finul)” (130/605). Dintre acestea, o mențiune aparte merită *portbatcă*, o formație curioasă, care poate să-l aibă model pe *portaltoi* din terminologia viticulturii, dar și alte cuvinte, formate cu elementul de compunere *port-*, cunoscute vorbitorilor din mediul rural mai ales prin stagiul militar (*portarmă, portbaionetă, portdrapel, porthartă, portligaret* etc.). Trebuie arătat că substantivul nou creat păstrează genul celui înlocuit (butuc): „un portbatcă de lemn”. Cele mai multe neologisme dintre cele discutate se referă la o noțiune abstractă, „unelte agricole”: *instrumente, obiecte, inventar, documenturi* (!); pe lîngă acestea sînt determinantele lor: ~ *agricol(ă)*, ~ *economiei*, ~ *de economie* (toate pe harta 17).

Introducerea mașinilor în agricultură a fost pentru epoca de pînă la cooperativizarea agriculturii mijlocul cel mai important de îmbogățire a terminologiei agricole cu neologisme. Hărțile ALR consemnează numele de acest fel pentru mașina de secerat (h. 57), vînturătoare (h. 82), batoză (h. 83), trior (h. 89; v. și h. 90 *alegem grîul cu triorul*, precum

⁶ Vezi *Terminologia uneltelor agricole în limba romînă, pe baza ALR*, în „Studii și cercetări științifice-filologie”, Iași, anul XIII (1962), fasc. 2, p. 167—208.

și 61 din ALRM a treiera cu mașina). Precizăm de la început că neologismele reprezintă, printre numele acestor mașini, numai una dintre posibilități. Alături de ele un loc important îl ocupă denumirile formate pe teren românesc, de tipul *secerătoare*, *treierătoare* sau *moară „vînturătoare”*, *ciur „trior”*; mai puțin importante sînt împrumuturile din alte limbi, cu circulație locală (*cipleu „batoză”*, *îlindru „trior”*). Totuși, neologismele constituie fenomenul cel mai important care se poate constata în legătură cu numele mașinilor agricole⁷.

Dat fiind faptul că în acest capitol al terminologiei agricole ele nu mai sînt apariții întîmplătoare, ci termeni specifici, necesari, de mare importanță în stabilirea direcției evoluției terminologiei agricole în general, le vom acorda o atenție deosebită. Cercetarea lor are ca obiective urmărirea pătrunderii acestor neologisme în graiuri prin mijloacele de difuzare a limbii literare, explicarea formelor și sensurilor pe care le-au căpătat ele aici și, parțial, analiza raporturilor stabilite între neologisme și cuvinte vechi din terminologia agricolă.

În vederea rezolvării problemelor ridicate de atingerea acestor obiective, vom rezuma, în cîteva cuvinte, condițiile istorice, economice și culturale în care a avut loc procesul pe care-l urmărim.

Pătrunderea neologismelor în graiuri, semnalată frecvent, a putut fi observată în măsură mai mare la apariția volumelor ALR⁸, fapt ce se explică prin aceea că anchetele pentru Atlas au fost efectuate în deceniile 3 și 4 ale secolului nostru, dar și prin sectoarele variate ale vieții materiale în domeniul cărora s-a urmărit terminologia. În recenziile citate, Iorgu Iordan atrage atenția, în legătură cu aspectul care ne interesează, că printre „furnisorii neologismelor” sînt și „diverșii «tehnicieni», specialiști în domenii de activitate accesibile, prin forța lucrurilor, și țăranilor, precum mecanicii de toate felurile, meseriașii, conducătorii de autobuse, de locomobile etc.” (p. 375). Prezența acestora implică însă pătrunderea mașinilor (și a altor obiecte, în general) în viața locuitorilor de la sate, aceasta fiind una din principalele căi de încetățenire a neologismelor în graiuri, cu atît mai mult într-o e-

⁷ De fapt, în sensul mai larg al cuvîntului (*neologism*: „cuvînt nou într-o limbă, împrumutat dintr-o limbă străină sau format prin mijloace proprii în limba respectivă”. *Dicționar de neologisme*; vezi și Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, abrégé par A. Beaujean, nouvelle édition, Editions universitaires [1958]: „mot nouveau ou mot existant employé dans un sens nouveau” [subl. n.]), și celelalte denumiri, de tipul *secerătoare* sau *îlindru* pot fi considerate neologisme. Folosim, însă, acest termen în accepțiunea lui restrînsă: „cuvintele împrumutate dintr-o limbă străină la o dată nu prea depărtată (Al. Graur, în prefața la *Dicționar de neologisme*, p. 5), la care adăugăm precizarea fixate la nivelul limbii literare.

⁸ Vezi Sextil Pușcariu, referitor la ALR I, vol. I, în DR IX (1936—1938), p. 428, Iorgu Iordan, recenzie la ALR II, vol. I, în BIFR VII—VIII (1940—1941), p. 375, Marius Sala, recenzie la ALR serie nouă, vol. I și II, în SCL VIII (1957), p. 111.

pocă mai veche, cu cît astăzi, cînd difuziunea limbii literare a creat posibilitatea intrării neologismelor din cele mai variate domenii, locul ocupat de cele ce sînt rezultatul schimbărilor în procesul de producție, al utilizării mașinilor, este foarte important⁹, întrucît ele sînt, cu un cuvînt folosit de E. Tappolet, *Bedürfnisslehnwörter*¹⁰.

Îmbogățirea lexicului graiurilor populare cu neologisme cauzată de introducerea mașinilor agricole se petrece o dată cu dezvoltarea capitalismului în economia și, în special, în agricultura din țara noastră. Nu intenționăm aici, se înțelege, o descriere mai largă a condițiilor și a modului cum a avut loc acest proces¹¹. Ceea ce ne interesează însă sînt factorii și căile prin care terminologia agricolă modernă a putut pătrunde în masa vorbitorilor. Aici este locul să amintim înființarea școlilor de agricultură și activitatea specialiștilor pregătiți în țară și străinătate care, între anii 1830—1860, au contribuit la formarea și încetățenirea acestei terminologii, prin traducerea sau adaptarea de manuale din limbi străine și prin presa de specialitate¹².

Desigur, de la fixarea în limba literară și pînă la cunoașterea și folosirea termenilor respectivi în graiuri a mai trecut o bucată de vreme, care nu poate fi stabilită precis, nedispunînd de mijloace de informare pentru etape mai scurte. În unele lucrări cu caracter economic, putem vedea însă care anume mașini erau folosite și cum a crescut numărul lor¹³. Datorită faptului că țara noastră prezenta o mare importanță ca producătoare de cereale și nu avea o industrie care să producă mașinile agricole necesare, o serie de firme străine, în special din Anglia și Austria, desfac la noi aceste produse, făcîndu-le, prin agenții lor, o stăruitoare reclamă în presă, unul dintre mijloacele eficace de răspîndire a neologismelor într-o masă mai mare de vorbitori, pentru perioada respectivă. Pe de altă parte, trebuie să invocăm

⁹ Vezi la V. Rusu, *Observații asupra pătrunderii neologismelor în graiul de pe valea Ialomiței*, în FD III, p. 192—194 și 198. La această concluzie am ajuns și în urma rezultatelor unei anchete indirecte cu un chestionar privind terminologia agricolă, efectuată recent în Moldova; v. o parte din rezultate în *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, în „Studii și cercetări științifice-filologice”, Iași, anul XIV (1963), fasc. 2.

¹⁰ Ap. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 366.

¹¹ Pentru aceasta vezi I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României (după reforma din 1864)*, vol. I, Editura de stat pentru literatură economică și juridică, 1956; vol. II, Editura științifică, 1959 și Ecaterina Negruți-Munteanu, cap. II din *Dezvoltarea agriculturii în Moldova între anii 1848—1864*, în vol. *Dezvoltarea economiei Moldovei 1848—1864*, Editura Academiei R.P.R., 1963.

¹² Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura științifică, București, 1962, cap. III *Formarea terminologiei agronomice*, p. 49—53.

¹³ Vezi I. Adam, N. Marcu, *op. cit.*, vol. II, p. 12—16, 120—126. Referitor la perioada de început și primele decenii ale secolului al XX-lea, v. și M. G. Obédénare, *La Roumanie économique...*, Paris, 1876, p. 95, 270—271, 276, 277, 280—281; G. Cioriceanu, *La Roumanie économique...*, Paris, 1928, p. 331.

înmulțirea școlilor medii de agricultură, inițierea învățământului superior și existența, pe această cale, a unui număr mai mare de specialiști, în contact direct cu lucrătorii din agricultură, iar, pe plan cultural, publicarea de manuale și de cărți de popularizare a cunoștințelor agricole.

Admițând că pe aceste căi, în mod direct sau indirect, au pătruns neologismele nume de mașini în graiurile populare, pentru explicarea celor care apar pe hărțile citate am apelat la formele întâlnite într-o serie de cotidiane și reviste de agricultură dintre anii 1840—1910 și, dat fiind faptul că tehnicienii din agricultură aduceau cu ei denumirile cu care erau familiarizați în școală, în unele manuale și cărți de popularizare apărute între 1834—1920¹⁴. Între acestea din urmă un loc important am acordat operei lui Ion Ionescu de la Brad, căruia, pentru activitatea sa practică în agricultură, dar mai ales ca autor a numeroase scrieri de specialitate, i s-a recunoscut titlul de „intemeietorul științei agricole românești”¹⁵, apreciindu-se că „a contribuit cel mai mult la introducerea... mașinilor noi”¹⁶.

Este necesar să precizăm, de la început, că punând față în față cuvintele și construcțiile din izvoarele folosite cu cele din graiuri, nu le acordăm primelor valoarea de punct de plecare obligatoriu pentru cele din graiuri, ci doar pe aceea de model posibil. Acest punct de vedere se verifică prin faptul că numeroase forme și sensuri întâlnite pe hărțile ALR se explică cu ajutorul celor din limba textelor din periodicele și cărțile de agricultură din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea, cum se va vedea în continuare.

Mașină. Cercetarea neologismelor de pe hărțile de care ne folosim arată că o denumire întâlnită pentru fiecare dintre mașinile respective este *mașină* (și variante), urmată de determinanțele necesare deosebirii lor. Așa avem:

— Pe harta 57: *mașină* (*mașină*) *de secerat*, ~ *de cosit*, ~ *de scerc*, ~ *seccerăloare* (în puncte situate mai ales în Moldova, Muntenia și Dobrogea); *mășină* (*mășină*) *de tăiat* (*la*) *grâu*, ~ *de secerat*, ~ *de cosit* (mai ales în Banat); *moșină* (*moșină*) *de secerat*, ~ *de tăiat* (în Crișana și Maramureș), *mașină de secerat* (172).

— Pe harta 82: *mașină* (*mașină*) *de vinturat* (365, 682); *mășină de ales* (353); *makină* (prin Muntenia).

— Pe harta 83: *mașină* (531), *mașină* (812), ~ *de-mblătit* (219), ~ *de armănit* (682), ~ *de treierat* (723); *mășina* (aia) *de-mblătit* (141).

¹⁴ Vezi lista bibliografică la sfârșitul lucrării. Acolo sint date și abreviațiile pe care le folosim pentru fiecare în cursul lucrării.

¹⁵ Vezi G. Ionescu-Șișești, Irimie Staicu, *Agrotehnica*, I, Editura agrosilvică de stat, 1958, p. 36.

¹⁶ *Ibid.*, p. 38.

353); *moșină de imblătit (griu)* (272, 349, 574), ~ *de călcat* (316); *mărșină* (2), *marșină de imblătit* (172).

— Pe harta 89: *mășină de ales (griu)* (36, 76), ~ *de mășinat griu* (47).

Fără îndoială, frecvența acestui tip de denumire se explică prin aceea că este analitică, așadar cea la care se poate recurge cel mai ușor în numirea unor obiecte noi. Ea poate presupune, chiar, o cunoaștere destul de redusă a obiectelor în cauză. Aceasta este situația cu denumirea *mașină de secerat* (și variante) care, în cele mai multe puncte în care este notată, apare după semnul ∞ (indicind că obiectul nu există)¹⁷, deci a putut fi creată ad-hoc. În acest caz, dar și când apare pentru celelalte mașini, prezența acestui tip indică o fază de început în folosirea unei terminologii, fapt ce poate fi probat prin aceea că în bibliografia consultată formațiile cu *mașină de* ~ se întâlnesc, la început, în proporție aproape covârșitoare, nu numai din lipsa unor neologisme, ulterioare (ca *batoză, trior*), dar fiind mult mai frecvente decât cele de tipul *secerătoare, vînturătoare*, lată cele mai des întâlnite denumiri din textele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea:

a) Pentru *batoză*: *mașină (machină) de bătut* (ICG, 183; BC, 68, 103; BR, 149; IP, 18), *mașină de imblătit* (ICL, 3 noiembrie 1840, p. 33, VA, 166, 167), *mașină (machină) de treierat*¹⁸ (SMR, IV, 157; JA, II, 20, VII, 109; R, 1862—1871 passim; MO, 1868—1875 passim; AA, 1898 passim; ICC 232, 462, 487; IE, 23; IM, 735; RC, 113, 114; IB, 48; MM, I, 467, 468, 470, IV, 141; AM, 31; VA, 800), ~ *de treier* (LM, 39; AA, 1890, nr. 12, p. 16; MM, I, 270).

b) Pentru *secerătoare*: *mașină (machină, macină) de secerat* (ICG, 128; ICC, 461; IA, 77; ID, 464; R, 1864—1871 passim; MO, 1868—1880 passim; AA, 1890—1898 passim; MM, I, 438, IV 141), ~ *de secer* (JA, VII, 109; ICC, 482; IE, 58; ID, 66, 197; IF, 11) ~ *de cosit* (ICC, 481; IE, 23; VA, 161, 800), ~ *de coasă* (IE, 58; IF, 11), ~ *de coșire* (JA, VII, 109).

c) Pentru *vînturătoare*: *mașini (machini) de vînturat* (R, 1864, passim; IM, 735; MM, I, 493).

d) Pentru *trior*: *machină de ales* (BC, 102), *macină de curățit și ales* (IF, 25), *machina de cernut* (MM, I, 493), *mașini de ciuruît* (AA, 1901 passim).

Nolăm și citeva denumiri asemănătoare pentru alte mașini: *mașină de semănat* (SMR, IV, 158; LM, 29; VA, 157, 800; MM, I, 358, IV, 147), *mașinile (macinile) de prășit* (ICC, 155, 191, 478; IF, 25), *mașina de bătut porumbul* (ICC, 492), ~ *de urluit grăunțele (ibid.)*, ~ *de hăcuît paie (ibid., 493) etc.*

¹⁷ Vezi 57/29, 64, 141, 157, 172, 272, 284, 310, 346, 353, 365, 531, 551, 812.

¹⁸ Nu ne ocupăm de variante ca *treerat, trierat* etc.; asupra variantelor lui *mașină* vom reveni mai jos.

Compararea formelor care apar în graiurile limbii române în deceniile 3 și 4 ale secolului al XX-lea (înregistrate în ALR) cu cele ale fazei de închegare a terminologiei științifice de specialitate (începând de la mijlocul secolului al XIX-lea) arată o mare asemănare în privința procedeele de creare. Se poate stabili, pentru a urmări această situație, o analogie. După cum pentru limba literară a secolului al XIX-lea au servit ca model construcțiile similare din limbi străine¹⁹, tot așa, limba unor texte (din ziare, manuale) a fost modelul pentru vorbitorii diferitelor subdialecte. Se mai adaugă, desigur, pentru unele regiuni, modelul posibil al unor limbi străine (germană, maghiară). Dar, peste modelele respective, trebuie să vorbim în ambele situații și de un proces de *creare*, căci nu toate denumirile din limba literară sînt calcări, și nici toate cele din graiuri sînt venite pe cale cullă. Situația citată mai sus în legătură cu *mașină de secerat* este edificatoare, credem, în această privință. Influență din afară este, în ambele cazuri, existența cuvîntului *mașină*, pătruns la date diferite în fiecare dintre cele două aspecte ale limbii pe care le luăm în discuție, și modelul compunerii cu acesta.

Apreciind că formațiile de tipul *mașină de ~* sînt foarte mult folosite la sfîrșitul secolului al XIX-lea și că apropierea de situația din terminologia mașinilor agricole din graiuri denotă un stadiu de început, trebuie să adăugăm imediat că nu ignorăm faptul că nu ne aflăm, totuși, în prezența unui procedeu depășit. Denumirile de acest tip apar în lucrările din bibliografie aparținînd secolului al XX-lea²⁰, dar se folosesc și azi, în toate domeniile²¹.

Trebuie menționat faptul că în cîteva puncte apare *mașină* fără să fie urmat de vreun determinant, „mașină de treierat”: 83/2 (*mărsină*), 83/551 (*mașină*), 83/812 (*mașină*). Aceeași situație o întîlnim în ICC, p. 488, ca și în răspunsurile la ancheta din Moldova, în care am înregis-

¹⁹ Vezi, de exemplu, în SMR, IV, 157, *mașine de trieriat* griu corespunzînd lui *machines à battre les blés* din textul francez. Mai dăm cîteva exemple din diverse texte, pentru a arăta că în franceză s-au folosit, la început, construcții asemănătoare: „La locomotive met en mouvement la machine à battre...” „Magasin Pittoresque”, 1865, p. 339; *machines à battre, machines à moissonner*, P. Joigneaux, *Le livre de la ferme*, Paris, s.a., p. 230 și respectiv, 217. Vezi și construcțiile din germană *Dreschmaschine, Erntemaschine* etc. Or, după cum se poate vedea la G. Ionescu Șisestii, Irimie Stălcu, *op. cit.*, p. 36—47, cei mai importanți dintre agronomii romîni de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea și-au făcut studiile în Franța sau Germania.

²⁰ Facem cîteva trimiteri fără a da formele, care sînt, în general, cele citate mai sus: AA, 1901—1909 passim; Ag. 1901—1902 passim; PC, 189, 190, 191, 257, 258, 262; PCM, 149, 157, 171, 179, 188; MC, 63, 101.

²¹ Iată cîteva denumiri noi din agricultură, din *Recomandări privind exploatarea rațională a parcului de mașini și tractoare*, Editura agrosilvică de stat, București 1959: *mașina de plantat răsăduri* (p. 20), *mașina de împrăștiat îngrășăminte chimice* (p. 25), *mașina de stropit și prăfuit* (p. 27), *mașina de muls* (p. 43). Alături de unele dintre acestea există și formele sintetice, în -toare: *plantatoare, mulgătoare*.

trat în numeroase puncte același răspuns (vezi *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, loc. cit., p. 265). Dicționarele limbii române înregistrează acest sens. Astfel, în DM se arată că *mașină* este și un „nume dat în mod curent unor sisteme tehnice acționate prin motoare de diferite tipuri: a) locomotivă; b) automobil; c) batoză etc.”. De aceea, nu sîntem de acord cu interpretarea răspunsului din punctul 551 (citată mai sus), fără a fi pus în legătură și cu răspunsurile (identice pe planul construcției) din celelalte două puncte date, ca fiind doar un termen general, obținut în urma unei ezitări a informatorului (notată pe hartă prin ε) datorită faptului că subiectul nu a cunoscut denumirea respectivă²².

Punctul de vedere exprimat de DM și prezența aceleiași situații în mai multe cazuri ne fac să credem că ne aflăm, de fapt, în fața unei reduceri a denumirii, notă a vorbirii populare sau familiare, ca urmare a apariției cuvîntului într-o ordine de idei sau într-un context care nu lasă nici un dubiu asupra sensului²³. În cazul răspunsurilor de pe hartă 83 trebuie să ținem seama de existența întrebării indirecte a anchetatorului (a cărei notare ne-ar fi fost de folos în această întrebare din chestionarul anchetei citate cuprindea acest termen. Este concludentă situația întâlnită într-un text din IAP: „...recoltele sale le treiera cu *macina* pusă în mișcare de vapor” (p. 416; v. și ICC, 488). Ca și aici, tot datorită contextului în care apare, unde nu numai că nu este necesară precizarea ~ *de treierat*, dar ea este chiar de prisos, avem două formulări în notele de la h. 75 *îmblătîm (cu îmblăciul)*: „grîul, ovăzul, orzul se treieră cu *mașina*” (75/53); „([grîul] îl îmblătîm cu-*mblaciu*) sau cu *mașina*” (75/386). De altfel, în acest caz, trășătura cea mai importantă a fenomenului petrecut este schimbarea de sens amintită, realizată prin aceea că *mașină* a absorbit și sensul determinantelor sale, în cazul de față al lui ~ *de treierat*, acționînd același principiu ca și în cazul lui *văr* < *consobrinus uerus*²⁴.

²² Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas Linguistique Roumain*, în *Mélanges linguistiques*, București, 1957, p. 192.

²³ Această mai ales în situația „locomotivă”, „batoză” (vezi exemple date în DL, s.v.: *Mașina fluieră, trenul urni din loc; Și am început să arunc la snopi în mașină*). Este mai puțin legat de context *mașină* „automobil”. În exemplul *Mă așteaptă la colț mașina lui vărul meu* (din DL), deja nu mai există vre-un alt cuvînt care să dea relații asupra felului mașinii, ca mai sus (*trenul, snopi*), sensul cuvîntului fiind dat de uzul general și de un context mai larg. Spunînd: *La colțul străzii era o mașină*, deși s-ar putea ca aceasta să fie și o batoză, nu se va produce nici o confuzie, căci atît în mediul rural cît și în cel urban se înțelege în acest caz „automobil” sau „autocarion”. De altfel, în vorbirea familiară, se folosește pentru a le deosebi pe acestea două *mașină mică* pentru „automobil”, *mașină* fiind oricare dintre ele. Aceasta probează că în utilizarea lui *mașină* cu aceste două sensuri s-a ajuns la un oarecare grad de specializare. În vorbirea curentă există numeroase situații care dovedesc specializarea lui *mașină* denumind diferite tipuri de automobile: „Chem o *mașină*” (=taxi); „Aștept *mașina*”, „*mașina* de Suceava” (=autobuz) etc.

²⁴ Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 216, 217.

În ce privește formele și variantele lui *mașină* apărute pe hărți, acestea sînt: *măkină*, *mășină*, *moșină*, *marșină*. *Măkină* din punctele 705, 723, 728, 769 (partea de est a Munteniei), 605 (sudul Moldovei), 192 (sud-estul Transilvaniei) și 987 (Dobrogea) pentru „vînturătoare” reprezintă, așa cum am arătat în alt loc²⁵, o urmare a întrebuirii lui *machină*, alături de *mașină*, în limba romină literară din primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Pătrunzînd în graiurile din Muntenia și Moldova prin diferite denumiri de mașini agricole de tipul *machină* de ~ (v. și mai sus), după ce din lupta dintre cele două forme (*mașină*-*machină*) a biruit *mașină* și după ce au fost cunoscute numirile *bațoză*, *trior* pentru celelalte mașini, *măchină*, fără vreo determinare, rămîne cu acest sens special în graiurile populare.

Mășină și *moșină* conțin fonetisme specifice unor regiuni din Transilvania. În *mășină* (se întilnește și pronunțarea *mășină*), constatăm prezența unui *a* neaccentuat pronunțat *ă*²⁶, mai ales în Baniat și sudul Crișanei (*mășină*: 57/29, 36, 47, 353; 82/353; 83/353; 89/36, 47, 76; *mășină*: 57/53, 64, 141; 83/141; *mărșină*: 83/2; vezi harta nr. 1). *Moșină* (*moșină*) reprezintă adoptarea pronunțării maghiare a cuvîntului; formele date se întilnesc prin Crișana, Maramureș și sud-estul Transilvaniei (*moșină*: 57/157, 235, 284, 349; 83/349, 574; *moșină*: 57/272, 279, 346; 83/272, 316; vezi harta nr. 1). De la *moșină* (57/235), prin *o > u* s-a putut ajunge la *mușină* (de *stropit*; 228/235).

Forma cu *r* epentetic, înregistrată în scris mai de mult²⁷, notată în graiuri și pînă la ALR²⁸, pune mai multe probleme. Iată atestările de pe hărțile în discuție: *mărșină* (de *secerat*) 57/172; *marșină* (de *mblătit*) 83/172 și *mărșină* (83/2). Varianta are o circulație mai mare. Noi am auzit-o folosită frecvent în nordul Moldovei. Ea apare și pe alte hărți din ALR s.n. vol. II, în aceleași puncte (2, 172), dar și 95 și 520, ultimul din Moldova: 440/172, 520 (*marșină* de *tors*).

²⁵ Din istoricul folosirii cuvîntului *mașină* în limba romină, în „Limba romină”, nr. 5/1964.

²⁶ Aprecierea acestui fonetism ca „normal” de către Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 23, este explicabilă și prin frecvența lui, care poate fi urmărită în limba unor scriitori din regiunea respectivă. El apare la Budai-Deleanu: *bălaur*, *păharul*, *scăjeți*, *zădar* (Luiza și Mircea Seche, *Limba și stilul lui Ion Budai-Deleanu*, în *Contribuții la istoria limbii romine literare în secolul al XIX-lea*, III, p. 42) și este frecvent la Petru Maior: *Mărin*, *tirănia* (*Procanon*... p. 88, 116), *căzania*, *zăhar*, *sătana* (*Didahii*... p. 46, 56, 69), *îndătora*, *Bănat*, *năvegînd*, *lătin*, *păpuci* (*Istoria pentru începutul rominilor*... p. 5, 9, 29, 49, 271), *păharul*, *zădar* (*Telemah*, p. 206, 258). Notăm chiar *mășină* (*Istoria*..., p. 291, *Prediche*..., II, p. 217). Din lista cuvintelor date se poate constata acțiunea fonetismului în cuvinte de origine latină, veche s.ăvă, turcă, neogreacă, sîrbă, și în neologisme.

²⁷ Vezi la N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice rominești*, Editura științifică, București, 1962, p. 233, unde este notată într-un manuscris din 1785.

²⁸ M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva*, în „Grai și suflet” VII (1937), p. 143: „O epenteză curioasă e a lui *r* în *marșină*”.

440/2 (mărșină ~); 526/2 (mărșină de cusut), 526/172, 520 (marșină (ă) ~), 526/95 (mîrșină ~; vezi harta nr. 1). I. Coteanu formulează ipoteza că acest *r* s-ar putea explica prin apropierea lui *mașină* de cuvîntul *marș*: „...marșină nu este exclus să se datoreze lui *marș*, termen de comandă militar, pentru că în trecut, tinerii de la sate cunoșteau mai bine termenul *mașină* după ce intrau în armată”²⁹. El spune că în acest caz, ca și la *arvocat* (pus în legătură cu *arvună*), epenteza ar fi de natură analogică, ca în *bundră* (= *bundă*)³⁰ apropiat de *fundră* și altele.

Deși există posibilitatea ca folosirea formei *marșină* în ultimele decenii și astăzi³¹ să fie motivată și prin apropierea de *marș*, faptul că ea este mai veche (vezi mai sus) și apariția lui *r* în alte cuvinte, în condiții asemănătoare, ne-au determinat să încercăm următoarea explicație.

Discutînd etimologia cuvîntului *cercală* „unealtă de pescuit” din rut. *čekalo*, N. Drăganu³² explică apariția lui *r* fie direct în ruteană, fie în limba romînă, sub influența lui *cercă*, sau „fiindcă ea este un fenomen obișnuit în limba romînă”. Drăganu exemplifică cu *arșău* < mgh. *ásó*, *cearșit* < tc. *čašyd*, *orjoc* = *ojoc* < mgh. *azšak*, *cearsală* = *te-sală*, *corsoaie* = *cusoaie*.

Am întîlnit același fenomen într-o serie de cuvinte vechi, unele dintre ele dispărute astăzi, de origine turcă. Am găsit, între cuvintele de origine turcă înregistrate de L. Săineanu³³, următoarele care pot fi luate în discuție: *arșic* < *asyk* (II, 1, p. 26, 27), *harșa* (*arșa*) < *hașa* (II, 1, p. 210, 211), *iartagan* < *yatagan* (II, 1, p. 221), *orșav* < *hoșaf* (II, 1, p. 278), *sarsana*, variantă a lui *saxana* < *seksana* (II, 1, p. 316), *șarvana* < *šebane*, pornindu-se, probabil, de la forma grecizată *șavana* (II, 2, p. 113); v. și *ciarșit* (II, 2, p. 39). Pe lângă cuvintele vechi și populare date pînă acum, am mai întîlnit acest *r* și în alt cuvînt a cărui folosire în graiurile populare este de dată mai recentă (ca și *marșină*). Acesta este *farșin* „întăritură de-a lungul malurilor unui rîu pe care se transportă plute [pl. *farșinuri*]”³⁴; pentru etimologie se trimite la germ. *Faschine*, it *fascina*, fr. *fascine*. *Farșin* a fost înregistrat într-o localitate din Maramureș.

Din exemplele date observăm că într-o serie de cuvinte, de origine turcă, slavă, maghiară etc., pronunțate de vorbitori ai limbii romîne, apare un *r* pe lângă o consoană, situată între două vocale (în

²⁹ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, Editura științifică, București, 1961, p. 186.

³⁰ *Ibidem*, p. 185, din Densusianu, *Gratul din Țara Hațegului*; este vorba, însă, de pagina 42, nu 28.

³¹ Vezi la Teofil Teaha, *Gratul din Valea Crișului Negru*, Editura Academiei R.P.R., București, 1961, p. 77.

³² *Etimologii*, în DR, VI (1929—1930), p. 267.

³³ *Influența orientală asupra limbii și culturii romîne*, București, 1909, vol. II, (partea 1 și 2).

³⁴ V. Arvinte, *Terminologia exploatarei lemnului și a plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice-filologie”, Iași, VIII (1957), fasc. 1, p. 147.

sarsana trebuie, însă, să presupunem reducerea grupului *ks* la *s*). În cele mai numeroase exemple (*arșău, ciarsit, arșic, harșa, orșav, farșin, orjoc*) aceasta este *ș/j*, exact ca în cazul lui *marșină*. Mai apare, în aceeași situație, *s* (*cearsală, corsoaie, sarsana*), *v* (*șarvana*; v. mai sus *arvocat*) și *t* (*iartagan*). Frecvența apariției lui *r* pe lângă un *-ș-* (și celălalte), originea diferită a cuvintelor prezentind acest fenomen, precum și vechimea și răspîndirea lui (Muntenia, Moldova, Transilvania) ne îndreptătesc să admitem o legătură de cauzalitate. Se poate presupune, deocamdată, că, din punct de vedere fiziologic, pronunțarea constrictivelor *ș/j*, *s*, *v*, avînd ca notă comună durata, care putea constitui un inconvenient în adoptarea unor cuvinte străine (*ș* și *s* sînt, pe lângă aceasta, și surde), a solicitat pe acest *r* care sprijină pronunțarea constrictivei. În favoarea acestei ipoteze cităm următoarea situație. În vocabularul limbii romîne există și alte cuvinte începînd (ca să ne referim la vecinele lui *mașină*) cu *maș+consoană* (v. DM), dar este înregistrat abia unul (excluzîndu-l pe *mașină* și derivatele sale) în care un *ș* se găsește singur în poziție intervocalică: *mașala*, care, după cele constatate în celelalte exemple, ar fi trebuit să se pronunțe *marșala*. Celelalte cuvinte începînd cu *maș-* sînt urmate de o consoană, care sprijină pe *ș*: *mașcat, mașter, maștîhă* (v. DM).

În sfîrșit, observăm că soluția nu se aplică în cazul *iartagan* (și *cercală*, dacă acesta din urmă nu are una din celelalte explicații, citate mai sus), unde *r* apare pe lângă o oclusivă. Dacă, în ciuda excepțiilor citate, se va dovedi că aceasta este explicația apariției lui *r*, în special în cuvintele cu *-ș-*, *marșină* nu poate fi rupt de ele, dovedind că fenomenul presupus, vechi, acționează pînă astăzi.

Batoză. Cuvîntul acesta, pătruns în limba romînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, cum vom arăta mai jos, cunoaște o răspîndire largă în Moldova și Muntenia (nu a fost dat doar în cîteva puncte din aceste provincii); în Transilvania apare numai în cîteva puncte (157, 192, 235), în rest fiind folosite *mașină* și cîteva creații pe terenul limbii romîne sau împrumuturi maghiare. Răspîndirea lui *batoză* confirmă aprecierea acad. Iorgu Iordan din recenzia mai sus citată, cu privire la originea franceză a neologismelor din Țara Veche față de cele din Transilvania, unde ele sînt luate din limba germană, direct sau prin intermediul altor limbi (p. 376). Folosirea lui arată, de asemenea, capacitatea mare a neologismelor de a se fixa în limbă. Căci, spre deosebire de *mașină*, de exemplu, care este vechi și are multe întrebunțări, *batoză* apare în limba literară destul de tîrziu. El nu a fost înregistrat pînă la 1860³⁵. Primele noastre atestări, pe baza bibliografiei indicate, datează din 1870 și cuvîntul apare, în mod semnificativ, alături de denumirea mai veche: „Machini de treerat... și reserve de orice specie pentru locomobile și batose sunt disponibili în deposit cu prețuri foarte modeste” (MO, 31 mai 1870, p. 668; v. și numerele din iunie, iulie, august, sub Robey & comp.).

³⁵ Astfel, cuvîntul nu apare la N. A. Ursu, *op. cit.*, în care sînt înregistrate neologisme din 1760—1860 (v. p. 129).

De la această dată cuvîntul începe să apară, mai întîi destul de rar, mai ales alături de *mașină de treierat* sau *treierătoare*. Mai notăm cîteva atestări din primii ani: MO, 2 febr. 1871, p. 126 (v. și lunile următoare sub Clayton & Shuttleworth), 9 ian. 1875, p. 77; R, 6 febr. 1871, p. 108. *Batoză* a fost puțin folosit la început³⁶, dar nu s-a generalizat nici mai tîrziu, fiind folosit doar ca un sinonim, la începutul secolului al XX-lea, chiar: „treierătoare or batoză” (PC, 263); „batoze sau treierătoare” (MC, 64); faptul se explică, credem, prin folosirea denumirii și pentru mașina de bătut porumb, cum vom vedea imediat.

Prezintă interes, desigur, pentru istoricul folosirii acestui cuvînt, cîteva fapte legate de apariția lui în textele de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai ales. Denumirea de *batoză* a primit-o de la început și mașina care desface boabele de pe știuleții de porumb: *batoză de porumb* (R, 23 ian. 1877, p. 68; v. și lunile următoare sub Staadecker, Clayton & Shuttleworth, 11 martie 1882, p. 224, AA, nr. 2/1898, p. 8, PC, 264). Mai mult, se poate aprecia că o bucată de vreme *batoză* a fost folosit cu precădere pentru aceasta, căci în texte apare frecvent *treierătoare* (pentru mașina de treierat griu), alături de *batoză de porumb* (AA, nr. 24/1891, 7/1898, p. 2, 1/1909, p. 13) sau *mașină de treierat* alături de *batoză de porumb* (AA, nr. 1/1902, p. 16, Ag, anii 1902—1905, sub Staadecker). Paralel se folosește *batoză* pentru ambele, cu determinanțele respective: *batoză de griu* și *batoză de porumb* (AA, nr. 24/1891, 9/1903, 2/1909; MM, 472, 490; Ag, anii 1902—1903, sub Ausschnitt). În lumina acestor date, apariția lui *batoză* pe harta 83, fără nici un determinant și pe o arie întinsă, arată că în graiuri s-a produs o specializare a denumirii, la realizarea căreia a contribuit, probabil, și faptul că *batoza* pentru porumb a fost mai puțin folosită și cunoscută.

Variantele lui *batoză* de pe harta 83 care rețin atenția sînt *batoză* (723; v. și pl. *batuăzi*, 705), *batuză* (386, 414, 531, 537, 605), *bateză* (928) și *batroză* (157). În primele trei variante avem trei moduri de a-l trata pe -o- din *batoză* (provenit din -eu- al fr. *batteuse*). În diftongul -gă- din *batoază* nu trebuie să vedem vreo oscilație în reflectarea lui -eu- din cuvîntul francez, intrucît în primele forme înregistrate în textele noastre acomodarea se făcuse în mod normal (ca în *coafor* < *coiffeur*, *injector* < *injecteur* etc.). Începînd din 1877 apare și în limba diferitelor publicații varianta *batoază* (R, 5 febr. 1877, p. 112; v. și lunile următoare, sub Clayton & Shuttleworth, 11 martie 1882, p. 224, 19 iunie 1882, p. 444, Ag, nr. 43/1903), uneori cu grafia *batóze* (alături de *lôte, nôstre, colône*, R, 21 martie 1882, p. 260)³⁷. Intrucît la început, în limba literară, -eu- a fost redat prin -o-, putem considera că atît în formele

³⁶ Uneori, este, înlocuit în textul reclamei aceleiași firme; v. sub Waller & Hartman, în MO din 2 febr. 1871, p. 126 *batoze*, dar anunșîndu-se un nou stoc, se revine la *machine de treerat* (MO, 28 august 1871, p. 1032), ca mai cunoscut.

³⁷ O urmă a grafiei cuvîntului în limba de origine este păstrarea lui *ll*: *battoză, battoaze* (R, 23 ian. 1877, p. 68, 28 mai 1877, p. 474).

ce apar ulterior aici, ca și în graiuri, s-a încercat adaptarea la normele de pronunțare ale limbii romine, în care o din împrumuturi este diftongat (*coală* < ngr. *kolla*, *coarbă* < ucr. *korba*, *hoardă* < pol. *horda* etc.), așa cum apare acest sunet în cuvintele latinești moștenite și în elementele vechi slave (*boare*, *coamă*, *doagă*, *foaie*, *moară*, *oală*; *boală*, *loază*, *poală* etc. etc.). Mai aproape de situația lui *batoază* stă *boambă* (< *bombă* < fr. *bombe*), *boaltă* (< *boltă* < sb. *bolta* și mgh. *bolt*; < it.; cf. DM, s.v.), *puampă* (< *pompă* < fr. *pompe*); în ALR, s.n. vol. III, h. 909, în toate punctele din Moldova în care a fost notat acest cuvânt, *zoană* (< *zonă* < fr. *zone*) „capăt de ogor rămas nearat”, ultimul înregistrat de noi recent într-o anchetă în Moldova³⁸, cuvinte care în limba literară s-au fixat cu o, pe când altele (*bomboană* < *bonboñ*, *coloană* < *colonne*, *consoană* < *consonne*, *persoană* < *personne*) apar cu -oă-.

În *batuză*, o se închide conform tendinței cunoscute a subdialec-tului moldovenesc de închidere a vocalelor (e > i, -ă > â)³⁹. Pentru a-i explica apariția trebuie să punem acest cuvânt alături de *prubă* (*prubului*), *rulă* (=rolă „cuptorul mașinii de gătit”, cuvânt regional și acesta), *rum*, *rubinet* etc. Înlocuirea lui o cu e în *bateză*, stabilin-du-se legătura de sens cu (a) *bate*, face ca acest cuvânt să se situeze față de lat. *batt[ur]e*, în limba romină, aproape pe același plan cu *battleuse* în franceză (derivat al lui *batteur* < *battre* < *battuere*)⁴⁰. Cu toate că este o formă populară⁴¹, fără șanse de a se impune, so-cotim că *bateză* are față de *batoză* tocmai avantajul că nu acoperă legătura de sens, cum se întâmplă cu aceasta din urmă datorită as-pectului fonetic. În sfârșit apariția lui r epentetic din *batroză* s-ar putea explica chiar prin imposibilitatea descifrării sensului denumirii și stabilirea unei asociații în afara posibilităților noastre de inves-tigație.

Trior. În unele privințe, *trior* pune aceleași probleme cu *batoză*. Astfel, denumirea aceasta apare cam în aceeași perioadă cu *batoză* (R, 28 mai 1877, p. 474), dar este întâlnită mai frecvent spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (RC, 115; AM, 33; VA, 170; MM, 495; AA, nr. 24/1891, 7/1898, 2/1899, 1/1909; Ag,

³⁸ În comuna Răchiteni, r. Roman, Bacău, în răspunsul referitor la denumirea bucății de pământ rămasă nearată, mai ales la capătul ogorului. Informatorul nostru precizează că se zice *zoană* dacă este la drum (v. nota 9 de mai sus). În graiurile din Moldova am întâlnit mai des *zonă* pentru „porțiunea de pământ, cu iarbă, de pe marginea șoselei”.

³⁹ În ancheta amintită am înregistrat și noi varianta cu u; v. *Elemente vechi și noi în terminologia treieratului în Moldova*, loc. cit., p. 266.

⁴⁰ Cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue fran-çaise*, Paris, 1953, vol. I A—C, s.v.

⁴¹ Deși ar fi putut apărea și în limba literară, dacă eu ar fi fost reflectat printr-un e, ca în *raboteză* < *raboteuse*, *coafeză* < *coiffeuse*, *dormeză* < *dormeuse* etc. Consi-derăm ca o încercare de împămintenire a denumirii mașinii discutate, cu alt sufix, pe bator al lui Ion Ionescu de la Brad, din IE, „Batorul lui Cleitan” (p. 58).

nr. 40/1902; PC, 266; PCM, 133; MC, 102)⁴². Poate datorită faptului că s-a fixat mai greu în limba literară și, desigur, aceleia că în Țara Veche a fost concurat puternic de termenul cu răspîndire regională *țilindru* (*țilindru*, *țulindru*) < germ. *Zilinder*, care apare numai incidental în Transilvania, dar formează arii în Moldova, Oltenia și Muntenia, *trior* nu cunoaște aceeași răspîndire ca *batoză*. O trăsătură specifică a acestei denumiri este aceea că apare cu două variante reprezentînd două căi diferite prin care a pătruns: *trior* în Țara Veche (< fr. *trieur*) și *triér* (*tréer*) sau *triér* (*treîer*) în Transilvania.

Pentru *triér* s-a dat ca etimologie germ. *Trieur*⁴³. Considerăm, însă, că acest cuvînt a intrat în graiurile romînești din Transilvania, din germană, prin filieră maghiară. Cîteva fapte pe care le aducem în favoarea acestei afirmații sînt puse la dispoziție de însăși harta pe care apar denumirile discutate. În primul rînd, *triér* sau *triér* nu se întîlnesc în punctele situate în Banat și Bucovina, regiuni în care influența germană este puternică. Pentru *trior* este notat în punctul 386 (din Bucovina) *valt* (< germ. *Walze*), iar în Banat diverse denumiri (moară de vînturat, ~ de ales, *mășină de mășinat griu*), printre care *mășină de ales* (*griu*), construcție aparte, în care putem vedea un calc după germanul *Getreidereinigungsmaschine* (punctele 76, 36). Așadar, influența germană se face simțită prin alte cuvinte. Dimpotrivă, forma *triér* apare în Crișana (64, 310, 316, 279), pînă în nord, spre Maramureș (334, 346; *treîer* 272, 349); iar *triér* în puncte ce prelungesc această arie spre sud-estul Transilvaniei, exact în limitele ariei lui *moșină* (284, 260, 250, 235, 228, 219, 157 [*tréer*] și 53, 105; la limita dintre Banat și Crișana; v. harta 1 din text). În această zonă din Transilvania se simte cel mai puternic influența limbii maghiare.

Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că în punctele în care s-a făcut ancheta la maghiari s-a notat același cuvînt, cu accentul pe prima silabă, ca în cele mai multe dintre punctele romînești: *tîer* (192), *triîer* (287), *tréier* (575).

Prin urmare, în punctele romînești în care cuvîntul are accentul pe prima silabă, posibilitatea filierii germane este înlăturată de faptul că *Trieur* are accentul pe a doua silabă. Nu se poate admite că accentul s-ar fi schimbat pe prima silabă făcîndu-se apropierea cu forma de prezent indicativ (*triér*) a verbului a *treiera* „a separa boabele de restul plantei”, întrucît, după cum vom vedea mai jos, acest cuvînt nu era întrebuintat în graiurile din Transilvania.

Variantele pornind de la *trior* și *trier* sînt: *triğón* (*trihón*), *treiór*, *treîerár*, *triîeréu*, *triîerezéu*. Prima, *triğón*, este foarte răspîndită. Practic, s-ar putea spune că este forma sub care e cunoscut *trior* din lim-

⁴² Notăm forma de plural *triori* (RC, 115; AA, nr. 24/1891).

⁴³ V. Arvinte, *Imprumuturi germane în graiurile limbii romîne, pe baza ALR*, lucrare consultată în manuscris, capitolul *Imprumuturi germane în toate provinciile fostului imperiu austro-ungar... față de neologisme*.

ba literară în graiurile din Muntenia (punctele 705, 728, 769, 791, 899, 928). S-a pornit, desigur, de la *triȳor* (723, 987 și 414, 514 din Moldova), modificându-se finalul, suficient de nesigur, în circulația orală a cuvîntului, pentru a fi confundat cu *-(o)n*, terminația unei grupe mari de neologisme cunoscute în graiuri, din terminologia militară: *pluton*, *veston*, *galon*, *cazon*, *bidon* etc., ori alte domenii: *vagon*, *patefon*, *milion*, *beton*, *biberon*, *tron*, toate comparabile în privința terminației cu vechile *pogon*, *plocon*, *odgon*, *oblon*, *colton*, *canon* etc.⁴⁴. *Trihôn*, alături de *triuôn* (728), reprezintă, probabil, o creație a informatorului ocazional care a folosit-o. Menținîndu-ne tot în limitele ipotezei, ca și mai sus, cităm, pentru o eventuală explicație a apariției lui *h* în *trihon*, existența cuvintelor populare *macahon*, *tarhon*, *zdrahon*.

Treior, din punctul 182, aduce aminte prin prima silabă de *treier*, formă transilvăneană, dar se vede că trebuie să ținem seamă și de *trior*, din Țara Veche, pentru a explica sfîrșitul cuvîntului. Cît despre *treierăr* (141) și *triierêu*, *triierezêu* (325), acestea sînt derivate cu sufixele *-ar* (de la *treier*) și *-eu*, *-zeu* (de la *trier*). *Trector* (pentru *trior*) din punctul 682 este, după forma rezultată, urmarea apropierei dintre *trior* și *tractor*, căci însemnarea de pe marginea hîrtiei, la punctul respectiv, dovedește că nu este vorba de o confuzie.

Constatăm și cîteva derivate de la substantivele neologisme. (A) *triera* sau *treiera*, (a) [i]ntria „a alege griul cu triorul” sînt notate în Transilvania, în regiunile unde am întîlnit *trier* (*triér*) sau *treier*. (A) *triera* (90/53, 228, 235, 284, 316, 325, 334) a fost derivat, prin urmare, atît de la forma cu accentul pe prima silabă (v. punctele 53, 228, 235, 284) cît și de la cea cu accentul pe a doua (316, 334). (A) *treiera*, la rîndul său, apare în punctele în care pe harta 89 sînt notate forme cu *e* (*treiér*, *tréer*): 90/141, 157, 272, 349, cu o singură excepție: 89/260 *trier* — 90/260 *treierăm*. Se întîlnește și forma cu *în-*: *întrierăm* (64), [i]ntriérez (250). Din cîteva puncte se poate da paradigma verbului la indicativ prezent aproape în întregime: *trierez* (*treierez*), *trier* [1]; [i]ntriérez [2], *triierază* (*treierează*) [3], *triierăm* (*treerăm*), *întrierăm* [4].

Verbul *a triera* s-a putut crea și folosi în Transilvania deoarece nu s-a întîlnit cu *a treiera* „a separa boabele de restul plantei”, care nu se întrebuintează aici, neîvîndu-se pericolul omonimiei. Fără a cunoaște aceasta, Tudor Pamfile, în *Agricultura la romîni*, constată: „Prin unele părți din Ardeal *a îmblăti* și *a treiera* sînt două cuvinte sinonime...” (p. 198). Reținem de aici doar întrebuintarea lui *a îmblăti*, căci prezența lui *a treiera* nu poate fi constatată pe baza altor izvoare. Se mai poate lua în discuție și faptul că nu este indicată zona din Transilvania unde sînt folosite amîndouă, ceea ce ar fi prezentat interes. Discutînd faptul că verbele *a bate* și *a îmblăti* se mențin în graiuri (în Transilvania și Bucovina, cum vom vedea mai jos) pentru a denumi acțiunea „a treiera”, G. Istrate prezintă cîteva situații concludente:

⁴⁴ Vezi, tot în pronunțarea incorectă a unui neologism, *-ol > -on*: *vittrion* (Căragiale, *D'ale carnavalului*, actul III).

„mă duc la mașină să bat griul”; „ne trebuie cîțiva oameni la mașină. că vrem să *îmblătăm* zilele acestea”⁴⁵. Teofil Teaha, notează că în Crișana sînt întrebuintate *a călca, a mașina, a îmblăti* „a treiera griul cu mașina”⁴⁶.

Aceste afirmații pot fi verificate pe baza ALR, vol. I, serie nouă, hărțile 74 (trierăm cu caii), 75 (îmblătăm cu îmblăciul), 83 (batoză) și 61 din ALRM I s. n. Astfel, pe niciuna dintre aceste hărți nu apare *a treiera* „a separa boabele de restul plantei” pe aria în care s-a întilnit *a triera (treiera)* „a alege griul cu triorul”, arie care cuprinde, cum spuneam, Transilvania, fără partea de sud (punctele 130, 182, 192) și fără Banat. Pe harta 74 apar *a călca, a îmblăti*, pe harta 75 *a îmblăti* (cel mai bine păstrat față de oricare regiune a țării), *a bate*, iar pe harta 83 în denumirile (simple sau compuse) ale batozei nu apare *a treiera*, ci *a îmblăti, a călca* cu o singură excepție: în punctul 325 se notează *trierătoare „batoză”*; pe h. 89 *triereu, trierezeu „trior”*, pe h. 90 *trierăm*, „alegem griul cu triorul”, fiind așadar singurul punct care ar putea fi pus în discuție în ce privește posibilitatea omonimiei, dar aceasta nu se produce propriu-zis, pentru că nu apare și *a treiera* „a separa boabele de restul plantei”, pentru acest sens folosindu-se *a gheipeli* (ALRM I serie nouă, h. 61).

Prin urmare, comparînd hărțile 61 din ALRM I serie nouă și 90 din ALR I serie nouă, constatăm că zona din țară pe care se folosește *a treiera* „a separa boabele de restul plantei” cuprinde Moldova, Muntenia, Oltenia, Banatul și sudul Transilvaniei; în restul țării pentru noțiunea respectivă se folosesc *a îmblăti, a călca, a gheipeli*. Pe aria unde apar ultimele trei denumiri, fără a o cuprinde în întregime (ex. Bucovina) s-a creat verbul *a triera (treiera)* „a alege griul cu triorul” (vezi harta 2 din text).

Este de remarcat că în aria lui *trior* nu a fost notat în ALR derivatul *a triora*, deși este folosit în limba literară de la sfîrșitul secolului trecut. L-am întilnit sub forma *(a) triora*: „...înstalațiunea de curățat și *triolat*...”; „înstalațiune pentru *triolearea* griului... cu *trior*”; „două calități [de griu] *trioleate*” (AA, nr. 11/1898, p. 5, 6). *A triora* se folosește în graiuri abia în ultimele decenii.

Alături de *a triera* trebuie să-l amintim și pe *a [i]ntrîia* (90/310). Deși ar părea o variantă a lui *tria* (< fr. *trier*), trebuie să-l punem în legătură cu *trier* (89/310) și cu *întriera* (90/64).

Pe harta 90 mai apare *a mășina* „a alege griul cu triorul” (punctul 47), *triorul* fiind numit aici *mășină dă mășinat griu* (89/47).

O comparație între neologismele din restul terminologiei agricole și cele din această categorie, a numelor mașinilor agricole, care s-ar

⁴⁵ G. Istrate. *Despre însemnătatea cercetărilor dialectale*, în SCL, VI (1955), 1—2, p. 113.

⁴⁶ Teofil Teaha, *op. cit.*, p. 208, 241; v. și Cîteva particularități lexicale ale graiului de pe Valea Crișului Negru, în FD, I, unde găsim *a pisa griul* „a treiera griul; a-l bate cu îmblăciul” (p. 200).

mărgini să ia în discuție doar numărul lor, ar duce la rezultate care nu ar justifica deosebirea tranșantă pe care o anunțăm la începutul lucrării noastre. Pe lângă număr, însă, am apreciat situația celorlalte neologisme și după circulația și capacitatea lor de a se fixa în limbă, de a se integra printre termenii vechi ai grupului lexical în care au intrat. Tocmai după aceste criterii se poate judeca importanța neologismelor urmărite în a doua parte a lucrării.

În cursul cercetării prezenței acestora în graiuri, am subliniat faptul că sînt cunoscute în întreaga țară (*mașină*) sau în anumite părți ale ei, cum ar fi Țara Veche sau Transilvania (*batoză*, *trior*, *trier*). Se cere pusă în evidență intrarea temeinică în uz a acestor cuvinte, dovedită de modificările fonetice suferite, ce le apropie de cuvintele vechi ale limbii (*mășină*, *mașină*, *batuză*, *batoază* etc.). Încetățenirea lor este probată și de faptul că unele dintre aceste neologisme și-au dezvoltat sensuri proprii graiurilor (*mașină* „batoză”, *măkină* „vînturătoare”; v. și discuția de la *batoză*) și, în fine, de apariția unor derivate (*a triera*, *a mășina*), contribuind la consolidarea lor în limbă. Dacă mai adăugăm la acestea observația că prin pătrunderea lor marchează unul dintre aspectele importante ale dezvoltării viitoare a terminologiei agricole, în general, importanța neologismelor nume ale unor mașini agricole a fost conturată în principalele ei puncte.

*

În încheiere, vrem să punem în discuție o problemă de principiu, aceea a măsurii în care concluziile noastre sînt îndreptățite, ținînd seama de faptul că informarea asupra situației din graiurile populare s-a făcut pe baza hărților seriei noi a ALR, și să fixăm cadrul subiectului tratat.

În primul rînd, reamintim faptul că hărțile ALR I, s. n., sînt singurul izvor care consemnează, în cadrul unei preocupări speciale, modernizarea terminologiei agricole românești aparținînd graiurilor populare, nu numai pentru epoca anchetelor pentru Atlas (1929—1938), ci chiar pînă astăzi. Din unele lucrări mai noi (monografii dialectale, diverse glosare), pot fi cunoscute, dar numai parțial, momente recente ale acestui proces; rezultatele anchetelor pentru NALR, cu chestionarele referitoare la agricultură, vor ilustra starea actuală a neologismului în terminologia agricolă, în condiții economice și culturale cu totul deosebite. Așadar, fixarea la informația ALR I, s. n., cu privire la neologismele existente în graiuri, înseamnă, de fapt, o delimitare în timp.

Această primă precizare atrage după sine întrebarea dacă, prin hărțile publicate, ALR a reușit să înregistreze toate neologismele care existau, în acel moment, în terminologia agricolă. Cercetarea întrebărilor referitoare la agricultură din chestionarul ALR, ale căror răspunsuri au rămas necartografiate, nu indică posibilitatea să fi rămas în afară neologisme importante, căci ele se referă la aspecte vechi ale agriculturii (mai puțin întrebarea 5163, privitoare la mașina de bătut porumb). Un alt criteriu de apreciere a conținutului chestionarului este

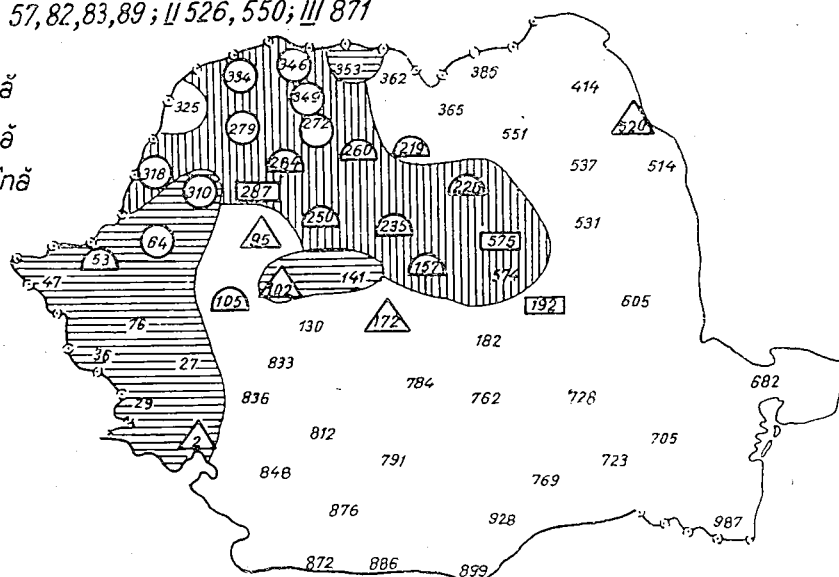
compararea lui cu un altul mai nou, în privința interesului pentru înregistrarea neologismelor. Comparat cu chestionarele NALR (general și special), se poate vedea că din chestionarul ALR lipsesc întrebările cu privire la *tractor, impozit, mașină-de semănat*, care ar fi putut primi răspunsuri și atunci (NALR are întrebări referitoare la realități noi: *gospodărie agricolă colectivă, președinte, combină, brigadă* etc.). În general însă se poate spune că, în privința numelor mașinilor agricole, chestionarul ALR a cuprins ce era esențial în perioada respectivă, aceasta fiind o preocupare deosebită a autorilor.

Tot în funcție de informația pe baza ALR, se pune problema caracterului aprecierilor ce pot fi făcute cu privire la materialul lingvistic înregistrat, dat fiind că rețeaua de puncte anchetate este destul de rară. Fără îndoială, pe baza hărților seriei noi a ALR se poate încerca și mai puțin decât pe baza seriei mai vechi realizarea inventarului complet al cuvintelor folosite în graiuri pentru o noțiune, al variantelor fonetice ale unui cuvânt ori fixarea repartizării teritoriale stricte a acestora. Negreșit, pe lângă cuvintele și variantele apărute pe hărțile discutate, puteau să apară și altele. De aceea, în cursul lucrării am urmărit obiective în atingerea cărora neajunsul pomenit să fie de minimă importanță (explicarea formei și a sensurilor neologismelor notate în graiuri etc.). Analizând semnificația denumirilor întâlnite, în contextul dat, nu am exclus posibilitatea existenței altora, iar precizarea arilor de circulație a cuvintelor sau formelor am făcut-o doar în măsura necesității și posibilităților.

În privința fixării cadrului subiectului tratat, pornim de la constatarea de la început că în diferitele compartimente ale terminologiei agricole neologismele sînt inegal distribuite. Prezintă importanță, cum am văzut, cele din terminologia mașinilor, dar chiar aici ele au fost acordate de preferință unor mașini (*batoză, trior*), pe cînd, pentru altele, s-a recurs la alt tip de nume (*seceătoare, vînturătoare*). Prin aceasta, apariția neologismului în terminologia agricolă se subordonează, de fapt, problemei mai cuprinzătoare a felului cum sînt numite realitățile noi (materiale, sociale) ivite în agricultură. Astfel, constatările făcute cu privire la neologisme (calea de pătrundere în graiuri, procesul de adaptare fonetică și de specializare semantică, posibilitatea de a avea derivate) au, pînă la un punct, o valoare limitată la evoluția lor înseși. Importanța și locul neologismului în cadrul acestui grup lexical nu pot fi suficient puse în lumină fără analiza denumirilor de celelalte tipuri. Asupra acestei probleme ne propunem să revenim într-o lucrare viitoare, consacrată creațiilor pe teren românesc și împrumuturilor din alte limbi, cu circulație locală, întâlnite între numele mașinilor agricole în graiurile limbii romîne.

ALR s.n. I h. 57, 82, 83, 89; II 526, 550; III 871

- mășină
 moșină
 mașină

ALRs.n.I h. 89

- triér, treier „trior”
 triér, tréer „id”
 puncte cu ancheta la maghiari

Harta 1

ALRM s.n. I h. 61

A treia cu mașina

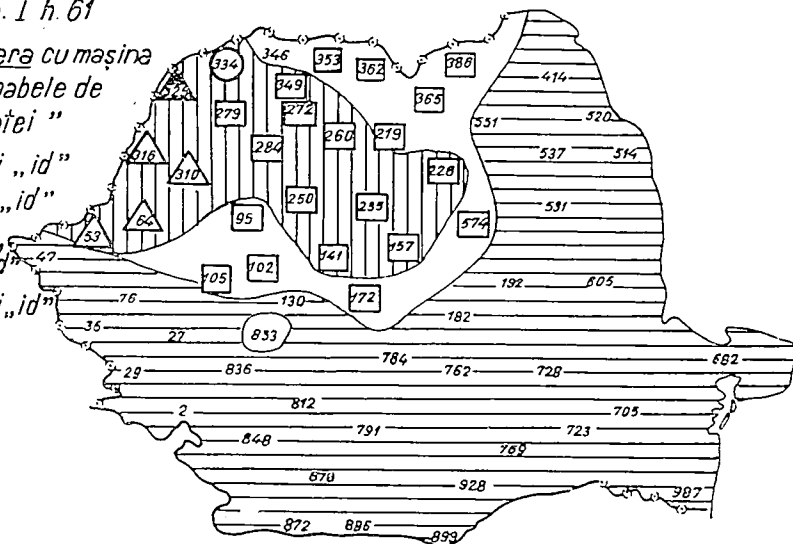
„a separa boabele de restul plantei ”

☐ A îmblăți „id”

Δ Á cǎlca „id”

▲ A treiera,
a gheipeli „id“

○A gheipeli „id”

ALR s.n. Ih. 90

□□□ A triera (a treiera etc.)

„a alege grîul cu trîiorul”

LISTA ABREVIĂȚILOR FOLOSITE

I. Periodice

- AA = „Amicul agricultorului”. *Ziar agricol român*, anii 1890, 1898—1903, 1909, 1910.
 Ag = „Agrarul”, *Organul Societății agrare a marilor proprietari*, anii 1902—1905.
 IcL = „Icoana lumei”, *foaie pentru indeletnicirea moldo-rominilor*, anu¹ I (1840).
 JA = „Jurnal de agricultură”, anul 1857.
 MO = „Monitorul. Jurnal oficial al României”, anii 1867, 1868, 1869; din 1870 „Monitorul oficial al României”, anii 1870, 1871, 1875, 1880.
 R = „Românul”, *Ziar politic, comercial, literar*, anii 1862, 1864, 1866, 1871, 1877, 1882.
 SMR = „Spicuitorul moldo-român”, anul 1841.

II. Cărți

- AM = P. S. Aurelian, *Manual de agricultură*, București, 1891.
 BC = Ioan Brezoianu, *Curs elementar de agricultură și de economia rurală*, tradus de..., după F. V. Raspail, București, 1850.
 BR = Ioan Brezoianu, *Rudiment agricol universal prin întrebări și răspunsuri*, tradus de..., după Travaneț, București, 1850.
 DI = Manuil Drăghici, *Iconomia rurală și dumesnică sau învățătură pentru lucrarea pământului*, Iași, 1834.
 IA = Ion Ionescu de la Brad, *Arenda moșiilor sau povățuiri pentru proprietarii ce-și dau moșiile în arendă*, de..., București, 1864.
 IAP = Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Putna*, de..., București, 1869.
 IB = Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română de la Brad*, de..., Roman, 1886.
 ICC = Ion Ionescu de la Brad, *Calendar pentru bunul cultivator*, de..., București, 1861.
 ICG = Ion Ionescu de la Brad, *Calendar pentru bunul gospodar*, de..., Iași, 1845.
 ID = Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, de..., București, 1866.
 IE = Ion Ionescu de la Brad, *Expozițiunea națională din 1865 în Iassi. Catalog oficial-publicat de...*, Iași, 1865.
 IF = Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura franceză la expozițiunea universale din 1867*, de..., București, 1867.
 IM = Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Mehedinți*, de..., București, 1868.
 IP = Ion Ionescu de la Brad, *Proiect de cultură pentru exploatațiunea moșiei Partelimonului*, de..., București, 1865.
 LM = D. Litinschi, *Manual de agronomie practică pentru Moldova*, Iași, 1853.
 MC = V. Moga, *Curs de agricultură*, București, 1924.
 MM = George Maior, *Manual de agricultură rațională*, Vol. I—IV, București-Brașov, 1897.
 PC = D. P. Petrescu, *Curs elementar de agricultură*, Roman, 1906.
 PCM = Popovici-Cipăianu, *Manual de agricultură*, București, 1912.
 RC = S. P. Radianu, *Catehismul cultivatorului*, București, 1886.
 VA = Al. de Vraný, *Agronomia*, Budapesta, 1893.

LE NÉOLOGISME DANS LA TERMINOLOGIE AGRICOLE ROUMAINE, D'APRÈS „L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN"

RÉSUMÉ

En consacrant un chapitre important de son premier volume à la terminologie agricole, *l'Atlas Linguistique Roumain*, nouvelle série, nous offre la possibilité d'étudier, à côté d'autres problèmes, la mesure dans laquelle le néologisme a pénétré dans la terminologie agricole appartenant aux parlers populaires des premières décennies du XX-e siècle. Fondé sur cette recherche, et tenant compte dans l'appréciation des faits linguistiques, du spécifique de l'information d'après les cartes d'un atlas linguistique, nous pouvons tirer les conclusions suivantes:

1. Ces termes agricoles, représentant des noms de plantes, de terrains, de produits, de travaux, etc., attestent pour la plupart la pénétration de peu de néologismes et avec une circulation réduite. Ils marquent, en fait, l'influence de la langue littéraire par l'intermédiaire de l'administration et de l'école, sans être des termes spécifiquement agricoles. L'ancienneté et l'importance de l'agriculture dans la vie du peuple roumain ont laissé des traces profondes dans la langue; c'est ainsi que s'explique le manque de réceptivité devant le renouvellement de ce compartiment de la terminologie agricole.

2. La transformation des moyens de travail et l'introduction des machines dans les travaux agricoles ont déterminé la pénétration d'un nombre important de néologismes dans les parlers populaires. En rapport avec ces néologismes, on a poursuivi leur infiltration par les moyens de diffusion de la langue littéraire (langue de la presse, des manuels et des livres de vulgarisation des connaissances agricoles, celle-là même des techniciens avec lesquels nos paysans sont venus en contact); on a poursuivi également l'explication des formes et des sens que ces termes ont revêtus dans les parlers ainsi que les rapports établis entre les néologismes et les mots anciens de la terminologie agricole.

L'enracinement de ces néologismes est prouvé par leur circulation et par leur capacité de se fixer dans la langue, manifestée par les modifications subies, qui les rapprochent des vieux mots de la langue (*mășină*, *mașină*, *batuză*, *batoază*), par le fait qu'ils ont développé des sens propres aux parlers populaires (*mașină* „batteuse”, *măkină* „vaneuse” etc.) et, enfin, par l'apparition de certains dérivés (*a triera* „sélectionner le blé au moyen du trieur” < *trier* < all. *Trieur*, *a mășina* < *mășină*). L'importance de ces néologismes consiste aussi en ce qu'ils soulignent un des principaux aspects du développement futur de la terminologie agricole.

STRATIFICAREA GENETICĂ A TOPONIMIEI ROMÂNEȘTI ȘI PROBLEMA CONTINUITĂȚII ROMÂNILOR (I)

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

0. Deja B. P. Hasdeu își exprima convingerea că „istoria numirilor propriie, desbătute strat după strat, ar fi istoria cea mai completă a vicisitudinilor succesive ale unui teritoriu și ale succesivelor relațiuni politice, religioase, culturale, de orice altă natură, ale unui popor”¹. Stratificarea numelor de locuri are o importanță atât de mare pentru toponimie, încât pînă nu de mult a fost considerată drept obiectivul unic al acesteia. După Ch. Rostaing, „scopul toponimiei este determinarea cu precizie a stratului de populație căruia îi aparțin toponimele și, în consecință, a aportului respectiv al fiecăruia dintre popoarele care ne-au ocupat țara”². Din 1949, însă, Petar Skok limitează acest obiectiv al „stratigrafiei toponomastice” la toponimia diacronică, celei sincronice revenindu-i sarcina „sistematisării toponomastice”³. În ultimele două decenii, pe lângă stratificarea după origini a numelor de locuri, pe care o vom numi *genetică*, s-au făcut și încercări de cronologizare a succesiunii tipurilor denominative în cadrul unui sistem lingvistic unic, respectiv de stratificare *tipologică*, îndeosebi cu aplicație la domeniul slav⁴ și mai puțin la cel românesc⁵.

¹ B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvenle den bătrîni*, III, București, 1881, p. 88. Acest obiectiv a fost urmărit de José Balari y Jovani, în cartea *Origenes historicos de Cataluña*, 1899, despre care Antonio Griera spunea că „alcătuiește o istorie magnifică a culturii catalane făcută cu ajutorul numelor de locuri” (*Les études de toponymie dans le domaine catalan*, în vol. *Troisième Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, II, Louvain, 1951, p. 80). Hasdeu însuși încercase așa ceva în *Istoria critică a românilor*, al cărei plan a fost inspirat de *Antichitățile slave* ale lui Josef Šafarik — după cum a observat P. P. Panaitescu (*Notul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în RSL, VI, 1962, p. 243—244).

² Charles Rostaing, *Les noms de lieux*, Paris 1948, p. 5. Cf. și Vasile Ioniță : „Problema stratificării este poate cea mai importantă latură a studiului toponimiei unui ținut” (*Nume de locuri din Bana t, Timișoara*, 1982, p. 38).

³ Pierre Skok, *La linguistique de Ferdinand de Saussure et la toponymie*, în vol. *Troisième Congrès*, II, p. 130.

⁴ Stanislaw Rospond, *Toponymie slave comme science auxiliaire*, în vol. VI *Internationaler Kongress für Namenforschung*, III, München, 1961 ; idem, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław, 1957 ; idem, *Die slawische Siedlungsgeschichte im Lichte der Ortsnamentypen*, în *Proceedings of the thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, II, Varșovia—Cracovia, 1982 ; Ivan Lutlerer, *Chronological value of suffixes in the Czech place-names*, în vol. *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences*, Louvain, 1969 ; Ernst Eichler, *Zur Struktur und Chronologie slawischer Namentypen*, în *Onomastica Slavogermanica*, III, 1967.

⁵ Th. Capidan, *Les noms géographiques de Roumanie et le Dictionnaire Toponymique Roumain*, în „Langue et Littérature”, IV, 1948 ; Gh. Bolocan, *Stratificarea în toponimie*, în LR, XXIV, 1975, p. 583—585 (articol comentat de către I. Pătruț, *Despre stratificarea în toponimie*, în CL, XXII, 1977, p. 209—212 și Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 39 și urm.).

În literatura noastră de specialitate, abordarea problemelor de stratificare genetică a toponimiei a fost determinată de la început de necesitățile ilustrării tezei continuității. S-a spus că „nu există o toponimie mai împestrită ca a noastră”⁶; or, se puna întrebarea dacă în acest mozaic numele de locuri create sau transmise de români sînt cele mai vechi, atestînd prin aceasta permanența populației românești în actualul său teritoriu.

1. [Teoria repartiziiei zonale a toponimelor românești și străine] — Primele încercări de separare genetică a toponimelor denotă o viziune strict spațială a istoriei: fiecare popor a lăsat urme exclusiv într-o anumită zonă geografică, astfel încît valurile migrațiilor se reflectă direct în succesiunea ariilor. Creatorul acestei teorii a fost Hasdeu, care a preluat ideea mai veche a retragerii în munți a românilor în evul mediu. După el, „munții [...] au fost pururea verguri de orice impoporare slavică”, evidentă însă la cîmpie⁷. Delimitarea ar reflecta „legea istorică” a migrației popoarelor, pe care Hasdeu o stabilește în termenii următori: „O gînte munteană [cum erau românii vechi, n.n.] se mută totdeauna din deal în deal; o gînte cîmpeană [cum erau slavii, n.n.] — din șes în șes; excepțiunile sînt prea puține, dacă sînt”⁸. Ideea caracterului inexorabil al factorului geografic în destinul popoarelor, de factură romantică, este desmințită însă la fiecare pas de istoria însăși, în care evoluția nu este altceva decît o suită de acomodări la noi medii, care creează necesități noi.

Concepția lui Hasdeu este împărtășită de către A.D. Xenopol, după care „aproape toată terminologia geografică a muntelui poartă un caracter pronunțat românesc”⁹; numele vechi ale marilor rîuri nu s-au putut păstra decît tot în zona izvoarelor acestora¹⁰. Vom regăsi ideea la istorici ca Dimitrie Onciul¹¹ și N. Iorga¹², la geografi ca S. Mehedinți¹³ sau V. Tufescu¹⁴, la

⁶ I. - A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănădului*, curs litografiat, București, 1927-1928, p. 39.

⁷ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Istoria critică a românilor din ambele Dacie în secolul XIV*, I, București, 1878, p. 270, 272-273.

⁸ *Ibidem*, p. 260. Pe la 1901, Iosif Popovici vorbea de „axioma izvorită din viața patriarhală a popoarelor, că românii au locuit dealurile și codrii, iar slavii în vechinătatea lor erau stăpîinii livezilor și mlaștinelor, cum ne arată istoria” (*Scriseri lingvistice*, Timișoara, 1979, p. 200-201).

⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*³, II, București, f. a., p. 36; cf. idem, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 209; idem, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, I, Paris, 1896, p. 120.

¹⁰ Idem, *Istoria românilor*, II, p. 43.

¹¹ Dimitrie Onciul, *Scriseri istorice*, I, București, 1968, p. 264-265: „Păstrarea nomenclaturii românești predominantă este o dovadă elocventă că acești munți au găzduit neîntrerupt un popor care le-a întipărit naționalitatea” (articol din 1887).

¹² N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, București, 1922, p. 158; idem, *Histoire des Roumains*, II, București, 1937, p. 311 („nimic nu dovedește prezența slavilor în regiunea dealurilor și în văile munților, unde ei n-au lăsat nimic ca nomenclatură”); cf. III, p. 60-61 (unde citează opinia lui A. Schmidt).

¹³ S. Mehedinți și V. Mihăilescu, *Introducere în geografie pentru clasa I secundară*⁸, București, 1937, p. 84 („sus la munte, străinii nu s-au așezat niciodată”); S. Mehedinți, *Opere complete*, I₂, București, 1943, p. 212.

¹⁴ Victor Tufescu, *Nume populare pentru regiuni geografice din România*, în SCGG, XXIV, 1977, p. 172: „Pe văi, ceice s-au aflat în trecut ori au sălășluit un răstimp au putut da nume apelor (cum au făcut slavii ori cumanii); dar pe înălțimile munților au umblat numai oamenii pămîntului cu turmele lor, păstrînd neatîns fondul străvechi al denumirilor geografice”.

etnografi ca Romulus Vuia¹⁵, la lingviști ca Gustav Weigand¹⁶, Th. Capidan¹⁷, Ernst Gamillscheg¹⁸. Ca și Xenopol, I. - A. Candrea credea că numele vechi ale unor riuri ca Oltul, Siretul, Lotrul s-au păstrat tocmai pentru că acestea „au un curs foarte întins în regiunea muntoasă“, în timp ce Dîmbovița și Ialomița au cursuri montane neînsemnate¹⁹. În același sens se dirijează observația lui S. Pop, aceea că un afluent al Crasnei are nume ungurese până în zona de munte, *Maria Palak*, pe cînd afluenții săi superiori au nume românești: *Valea Plopilor*, *Valea Vlăduțului*, *Valea Ungurului*²⁰. În Transilvania, susținea G. Giuglea, „așezările populației românești, ca și ale toponimiei [sic !] se întind în valuri, ca niște trepte ce urcă de la șes spre înălțimi, unde «masa» lor se îndeasă mereu. E semn că în șesuri, la cea mai de jos treaptă a scărilor, au pătruns elementele streine și apoi au împins pe înaintași“²¹. Prin aceasta, G. Giuglea încerca să stabilească o „normă a marilor înălțimi“ (corespunzînd „normei ariei izolate“ din neolingvistica lui M. Bartoli) care indică zonele de conservatism toponimic maxim²². Ideea că numele de locuri slave se constată în „cîmpii și văi“, în timp ce la munte sînt foarte puține oronime slave (sigur ar fi doar *Cozia*) este împărtășită și de către Emil Petrovici²³, după care românii ar fi rezistat neslavizați la munte, de unde s-ar fi coborît în cîmpie abia prin secolele al XII-lea — al XIII-lea (cel puțin în Moldova și Țara Românească)²⁴. Reluînd ideea lui G. Giuglea, Ilie Dan crede că s-ar putea constata în Bucovina un fenomen de dublă „iradiere toponimică“ : a numelor românești, plecînd dinspre munți, și a celor străine, venind dinspre șes²⁵. După Al. Cristureanu, regiunile muntoase, „conservatoare“, se caracterizează prin „numărul relativ scăzut al toponimelor de origine slavă“²⁶. Formularea lui Vasile Ioniță este lipsită de orice rezerve : „Muntele a fost elementul geografic fizic de care nu a îndrăznit să se apropie și unde nici nu a putut să rămînă [sic !] vreunul dintre cuceritorii temporari ai pămîntului românesc“²⁷.

¹⁵ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, I, București, 1975, p. 265.

¹⁶ Gustav Weigand, *Ortsnamen im Ompoly und Arányos-Gebiet*, în BA, I, 1925, p. 35.

¹⁷ Th. Capidan, *Les noms géographiques de Roumanie*, p. 158 („numele slave ajung numai pînă la o anumită altitudine“).

¹⁸ Ernst Gamillscheg, *Despre originea românilor*, în „Revista Fundațiilor“, 1940, nr. 8, p. 267 : absența oronimiei slave „se explică prin împrejurarea că aceste vîrfuri au rămas totdeauna în raza populației românești, în timp ce luncile roditoare din văi au fost ocupate de cuceritorii slavi“.

¹⁹ I. - A. Candrea, *op. cit.*, p. 32—33.

²⁰ Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et de dialectologie*, în „Acta philologica“, IV, 1966, p. 191.

²¹ George Giuglea, *Cuvînte românești și românești*, București, 1983, p. 328, cf. p. 326 („scările etnice corespund, grosso modo, cu cele topice“). Vezi, în același sens, și L. Lupaș *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie*, în „Transylvanie“, 1938, p. 174.

²² G. Giuglea, *op. cit.*, p. 350—351.

²³ Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 245, 280 ; idem, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, în „Transilvania“, LXXIV, 1943, p. 129.

²⁴ Idem, *Daco-slava*, în DR, X₂, 1943, p. 265 ; idem, în vol. *Dezbatările din sesiunea largită de la 25 noiembrie 1958 asupra formării limbii și poporului român*, București, 1959 (litografiat), p. 63. În *Continuitatea daco-romană și slavii*, din „Transilvania“, LXXIII, 1942, p. 870, el credea că „reromanizarea Daciei“ ar fi început prin secolul al VIII-lea.

²⁵ Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, Iași, 1980, p. 44—45. Cf. și Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 43.

²⁶ Al. Cristureanu, *Intervenție*, în *Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, I, București, 1970, p. 1126.

²⁷ Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 120.

1.1. Ideea repartiției zonale a toponimelor românești și slave nu a putut fi argumentată, ci și-a menținut pînă astăzi caracterul ipotetic. Ceva mai mult, ea a fost infirmată chiar de către susținătorii săi. Xenopol însuși arăta că „și munții, pînă în piscurile lor cele mai înalte, sînt presurate [sic !] cu numiri slavone”²⁸, iar hidronimia slavă este prezentă atît la cîmpie cit și la munte²⁹. Dimitrie Onciul observa și el că „nomenclatura topografică de origine slavă este răspîdită peste întreaga Dacie”³⁰. „Cercetînd harta”, afirmă Constantin C. Giurescu, „găsim pînă în văile cele mai ascunse și pînă pe vîrfurile cele mai înalte urmele așezării slavilor, ale conlocuirii lor cu populația dacoromană [...]. Caracteristic e faptul că ele se întreles [s.a.] cu denumirile românești”³¹ — idee susținută și de Sextil Pușcariu³². Regiunea numită de slavi *Vlașca*, observa Giurescu, nu era la munte, ci la șes; de aceea el susține că „mai ales la șes [s.a.] au găsit slavii pe dacoromani”, apărați nu de munți, ci de pădure³³. Dacă nomenclatura maghiară se oprește uneori în pragul muntelui, alteori ea domină zona montană: în Carpații estici, constata S. Pușcariu, oronimele străine „dovedesc un amestec mare de unguri cu românii”³⁴. După ce face afirmația că „multe din riurile cu nume slav la munte au nume românesc”, Emil Petrovici adaugă: „numele slave de riuri și de pîraie arată că slavii n-au rămas numai în depresiunile mai largi, ci au pătruns adînc în văile mai mici ale munților”³⁵. O cercetare de ansamblu întreprinsă de G. Ivănescu confirmă ideea extensiei în spațiul montan a toponimelor de origine slavă³⁶.

Dar nu numai hidronime — cum susținea Emil Petrovici — ci și oronime sînt (într-o mai mică proporție însă) slave, de pildă în *Semenic Locva* (<scr. *lòkva* „mlaștină, smîrc”) și *Jervanu* (<*žeravén* <bg. *žerav*, scr. *žerav* „ecor”, cf. toponimele bg. *Žerven*, *Žerveni*, gr. *Ζερβανιά*)³⁷, în

²⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, II, p. 56. Este adevărat, însă, că prea puține din exemplele date de Xenopol pentru a proba că numele slave se întîlnesc „destul de des” rezistă unei critici mai atente: *Domogled*, *Sviniacea* și *Glava*; în rest, este vorba de oronime personale (*Domanul* — de fapt, *Gîrdomanul* —, *Budislavul*), de polarizări de la numele apelor sau ale satelor (*Belcovăi*, *Copribul*, *Racovițanul*), de toponime românești de la apelative de origine slavă (*Nedeia*, *Zănoaga*); cf. *Histoire des Roumains*, I, p. 125.

²⁹ *Ibidem*, p. 62.

³⁰ Dimitrie Onciul, *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea Principatelor (Chestiunea română)*, București, 1902, p. 20.

³¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*⁴, I, București, 1942, p. 255. „Amestecul intim” al toponimelor de origini diferite se constată nu numai la noi, dar și în întreaga Europă, infirmînd ideea zonelor toponimice „pure”.

³² Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 303. Pentru critica tezei retragerii în munți a românilor, vezi p. 58—59.

³³ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 266.

³⁴ Sextil Pușcariu, *Etimologii*, în DR, III, 1923, p. 675 (*Ceahlăul*, *Rarăul*, *Ineul*, *Giumalăul*, *Lapoșul*). Originea maghiară a unora dintre acestea este însă discutabilă.

³⁵ Emil Petrovici, *Continuitatea daco-romană*, p. 869; idem, *Dovezile filologice ale continuității*, în „Transilvania”, LXXIV, 1943, p. 9.

³⁶ G. Ivănescu, *La toponymie de la zone carpatique*, Iași, 1978, p. 19.

³⁷ Pentru adjectiv, vezi *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, Sofia, 1971, p. 536 (în alte dicționare: *žeraven*); pentru toponime, vezi Jordan Zaimov, *Die Besiedlung der Balkanhalbinsel durch die bulgarischen Slaven*, I, Sofia, 1967, p. 132. Absența accentului median a permis sincopa (ca și în toponimele bulgărești citate), iar suf. adjectival slav a fost acomodat prin apropiere de rom. *-an*, după cum în oronimele *Jervinu ăl Mare* și *Jervinu ăl Mic* de lângă Gornovița, rămase neexplicate în prezentarea lui G. Giuglea (*Pe urme de cuvînt oltenesc*, în „Mitropolia Olteniei”, XVII, 1965, p. 957), el a fost acomodat prin apropiere de *-in*: **Jeravén* > **Jervin* > (cu meta-

Șureanu *Bilele* (<scr. *bilo* „jugum montis“, *bila* „montes continui“)³⁸, în Paring *Zeburu* (<bg. *zâber* „stîncă înaltă, pisc“) și *Scovarda* (<bg. *skovrada* „tigaie“)³⁹, în Munții Latoriței *Tîrnovul* (<v. bg. *trănovi* „mărăcinos“), în Munții Lotrului *Rigla* (<bg. **răglja* < *răgam* „a înțepa, a împunge“; sensul este „cea care înțeapă“, subînțelegîndu-se „munte“, de genul feminin în slavă; aceeași bază, modificată prin anaptixă, explică foarte bine și cuvîntul *răgălie*, cu „etimologia necunoscută“ în DLR), în Leaota *Algiiu* (cf. rus. *jaglyj* „iute, harnic; mănos“)⁴⁰ și *Tîncăbul* (<v. bg. **lînkavŭ* < *lînŭkŭ* „subțire, svelt“, cf. *Ţonca* în Harghita, *Ţonchii Gruŭ* în Obeina Mare < ucr. *tonka*, *lonkyj* „idem“), în Făgăraș *Mîzgavul* (<v. bg. **mîzgavŭ* „cu mîzgă, noroios“ < *mîzgŭ*)⁴¹, în Perșani *Veneția*, hidronim cu bază oronimică (<v. bg. **vēnĭc-ja* „apa cununii“.

teză, poate sub influența lui *javră*) *Jevrin*. Numele cocorului este bine reprezentat în oronimia slavă (cf. și ucr. *Juranlea*, desemnînd un munte de lângă Cîrlibaba). Este posibil ca sensul adjectivului să fi fost acela de „sur“, care a făcut ca *žerav* să însemne în scr. și „bou sur“, „cal sur“ (cf. muntele *Surul* din Făgăraș, pe nedrept suspectat ca oronim personal de către Emil Petrovici, *Studii*, p. 278–279). O altă posibilitate, care ar trebui verificată pe teren, este aceea ca la baza oronimului să fie *žravanj* „plată de moară“, un derivat scr. din *žrŭny* „moară“ la un caz oblic, cu metateza *nv>vn* (vezi P. Skok, *Iz srpskohrvatske toponomastike*, III, în „Južnoslovenski filolog“, VI, 1926–1927, p. 94 nota 8). În cazul *Jeravățului*, care desemnează un afluent al Bîrladului (atestat ca atare la 1414, cf. DRH, A, I, p. 52, iar în traducerea tirgie a unui document din 1560 cu fonetism ucr., *Juravăț*, cf. DIR, A, XVI–II, p. 150) și un deal la izvoarele acestuia, și pe care G. Weigand îl corelează cu bg. *Žerav* (*Ursprung*, p. 88), este mai probabil că avem a face cu un omonim est-slav (Giorge Pascu, *Toponimie românească*, în „Revista critică“, XIII, 1939, p. 156–157 îl explică dintr-un rus. *žeravéc/žuravéc* „răchițele“), deși pentru sudul Moldovei s-ar putea admite existența unor toponime sud-slave, Alternanța *Slănie/Soloni* din zona Trotușului s-ar putea regăsi aici, ca și în numele unui loc la sud de Blăgești (jud. Vaslui), *Berezana/Brezina*, care amintește de satul dispărut *Brezeni* (atestat la 1650 și 1706, cf. *Catalogul documentelor moldovenesti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, II, 1959, p. 409, V, 1975, p. 149), numit alternativ *Brezeni/Berezeni* în traduceri sau falsuri din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (de ex. DRH, A, XIX, p. 153, XXI, p. 355, XXII, p. 117). Cît timp lipsesc primele documente originale, este greu de spus dacă este vorba de o alternanță veche sau dacă nu cumva ea s-a creat mai tîrziu în împrejurări care rămîn pentru noi obscure.

³⁸ Cf. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, p. 162. Înfățișarea muntelui (două culmi legate printr-o șa foarte pronunțată) ne face să optăm pentru etimonul scr., pentru că bg. *ôilo* are un sens prea general („culme de munte“), iar rom. *bîlă* „bustean“ nu satisface sub aspectul înțelesului. De remarcat că apelativul scr., care desemna șaua unui ansamblu binar, a trecut la pl. în românește, denumind virfurile sale.

³⁹ Muntele are virful plat și rotunjit ca o tigaie; pentru alte oronime slave de la această bază, vezi Vl. Șmilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970, p. 162. Termenul slav a pătruns în română doar cu sensul derivat, acela de „plăcintă“ sau „clătită“ nepotrivit însă în oronimie, unde denominația pleacă în mod obișnuit de la asemănarea cu obiecte de uz casnic (*cazan*, *cofă*, *căldare*, *albă*, *castură*, *leafă* etc.) și nu cu produse alimentare. Aspectul caracteristic face mai puțin probabilă ipoteza unei creații de la un n. pers. *Scovardā*.

⁴⁰ Cf. Max Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, IV, Moscova, 1973, p. 544. Termenul, prezent în limbile slave de est și în cele baltice, nu pare să le fi fost cunoscut și i celor slave de sud. Chestiunea limitei sud-vestice a zonei de influență slavă răsăriteană este însă departe de a fi rezolvată, iar semnificația corespunde perfect caracteristicii sociogeografice esențiale a muntelui, care „avînd mai multă înclinațiune spre sud și sud-vest, înverzește de timpuriu [...] Acest munte este foarte rodnic și căutat de păstorii de oi“ (Ioan Răuțescu, *Dragoslavele*, Cîmpulung Muscel, 1937, p. 206). Concordanța semantică și aspectul adjectival evident limitează mult șansele unei explicații printr-un n. pers., chiar dacă N. A. Constantinescu înregistrează un antroponim *Algu* (*Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 419).

⁴¹ Emil Petrovici include oronimul printre cele care „pot fi ușor recunoscute ca nume de persoană“ (*Studii*, p. 205). Noi nu cunoaștem un astfel de n. pers. și, ținînd seama de sensul adjectivului, ne îndoiim că ar putea exista.

cf. v. scr. *věničī* „culmen montis“, v. bg. *věničī*, bg. *venēc* „cunună“⁴², în Vrancea Zboina și Macradiul (explicate de Iorgu Iordan din v. bg. *izbojna* „exerescență“⁴³ și *mokrědiŭ* „umed“⁴⁴), v. bg. **Zaběla (gora)* „muntele graniței“ (cf. v. bg., v. scr. *zabělī* „pădure îngrădită“, alb. *zabel* „pădure de graniță“, bg. *zabel* „braniște“)⁴⁵, *Neharna Mare și Mică* (<ucr. *neharnyj* „diform,

⁴² Atestările slave le dăm după Ivan Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln — Viena, 1975, p. 187. Plecînd de la pronunția actuală, *Vineția*, Walther Scheiner (*Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, în „Balkan-Archiv“, III, 1927, p. 153) și Emil Petrovici (*Recenzie*, în DR, X, 1943, p. 529 nota 2) îl considerau un toponim românesc, de la adjectivul *vinețiu*, dar formele vechi *Veneția*, începînd de la 1235 (Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 243), ne arată că numele a fost modificat ulterior prin atracție paronimică. Pentru tip. cf. *Cununa (Pirul Cununii)* și *Cununșchi* la Brodina de Sus, jud. Suceava, de la oronimul *Cununa*. Alte toponime slave de la baza cărora sînt menționate de Vl. Šmilauer, *Handbuch*, p. 189—190.

Correspondentul sășesc al *Veneției* este *Kronstadt*-ul din apropiere (= Brașovul), numit în documentele vechi *Corona*, al cărui nume nu a putut fi explicat convingător din interiorul limbii germane, unde *Krone* nu are și înțelesul de „corona montis“ (de aceea Gustav Kisch s-a gîndit la un germ. med. de sus *krane* „boabă de ienupăr“, apropiat de *Krone* prin etimologie populară, care ar fi fost un fel de cale după *Brason*, explicat din **Brady-ai*! — cf. *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig, 1929, p. 99); pare deci mai probabil că toponimul german preia practic un v. rom. **Coruna*. Oronimul era foarte mult folosit de către românii din evul mediu, lăsînd numeroase urme în toponimia balcanică: *Konora*, *Korona*, *Koronatje* (munți și dealuri în Serbia, cf. Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 54, 58, 65); *Curuna*, numele mai multor dealuri și localități din regiunile locuite de aromâni și meglenoromâni (cf. Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, în „Langue et Littérature“, III, 1946, p. 66); *Korana*, mare afluent stîng al râului *Kupa* din Serbia, ale cărui atestări din veacul al XIII-lea au forma *Corona*, pentru care s-au oferit explicații neverosimile (scr. *kōra* „coajă“ + suf. tc. *-ana* — deși turcii erau pe atunci încă în Asia —, o bază ilirică comparabilă cu *Corintum*, un celtic *Karner*, un alb. *kronje* „izvor“ — vezi discuția la Ernst Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Savessystems*, în AECO, VII, 1941, p. 216—217, care nu are în vedere și termenul românesc). Nici Petar Skok nu contribuie prea mult la elucidarea etimologiei: după ce menționează opinia lui Barić, care încerca să apropie *Korana* de un prelatiu *karr-* „piatră“, el crede că poate reface o bază traco-iliră **krōn-* „izvor“ (din care ar descinde și alb. *krua*, articulat *krōi*; cf. *Etimologijski rječnik*, II, p. 152); cheia etimologiei o dă însă un alt *Korana*, din bazinul Vardarului, discutat de noi în continuare (p. 437), cărui megleii îi spun *Coruna* și *Curuna*, și care permite refacerea unui vechi rom. **Corōna*, cu *o* redat în slavă prin *a*. Nici articolul *korona* din dicționarul lui Petar Skok (p. 157) nu reușește să coreleze toponimele *Kōrona* (vale), *Velika Korona* și *Korunski dô* (ape) cu sensurile apelativelor slave (scr. *kōruna* „coroană; șarpe“, bg. *korōna* / *korūna* „coroană; o parte a războiului de țesut“) și nici oronimul *Kunōra* cu alb. *kunora* „cununie“ (unde apelativul explică doar mobilul metatezei, atracția paronimică).

⁴³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁴ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 134. Pentru a elimina dificultatea de ordin fonetic, credem că punctul de plecare al oronimului trebuie să suporte o ușoară corecție: v. ucr. **Mokradiŭ* > **Mokradiu* (datorită pronunțării, obișnuită în ucr., a lui *-v* în finală absolută ca *-u*) > (prin asimilare, articulat) *Macradiu*, după care au urmat o serie de evoluții secundare, din necesitatea de a evita hiatul, care s-au constituit în variante cu circulație paralelă în zonă: *Macradiul* (a. 1830 și 1836, cf. Aurel V. Sava, *Documente putnene*, II, Chișinău, 1931, p. 114 și 138), *Macradeiul* (a. 1755, *ibidem*, p. 18), *Macradetul* (a. 1827, *ibidem*, p. 99 — și actuală). Suf. *-ēdi* alternează în limbile slave cu *-jadi*: *mokrědi/mokradi* „mlăstinos, băhnos“ (vezi Franciszek Slawski, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, în vol. *Słownik prasłowiański*, I, Wrocław — Varșovia — Cracovia — Gdańsk, 1974, p. 64), iar *-ivā* era un sufix de substantivare, indicînd posesorul prin excelență al unei calități („Băhnosul“).

⁴⁵ Numele acestui munte nu s-a păstrat, dar el trebuie presupus ca centru polarizator pentru cele două hidronime *Zăbala*, desemnînd un afluent al Putnei în Vrancea și al Rîului Negru în Ardeal, ale căror izvoare descînd din aceeași cumpănă muntoasă (zona vîrfurilor Lăcăuți — Arișoia — Bunlul). Această împrejurare, precum și caracterul neverosimil al etimologiilor date hidronimelor de către Otto Liebhart (*Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen*, în „Balkan-Archiv“, III, 1927, p. 80), din magh. *zabola* „frîu, zăbală“, Gustav Weigand (*Ursprung der süd-*

urît; hid⁽⁴⁶⁾, *Hîrboca* (<ucr. *horbáka*, augmentativ al lui *horb* „cocoasă, gheb; dimb“) ⁴⁷, *Lăcăuful* (<ucr. **lukovec* „bombat“, cf. *luk* „ceapă“, *lukovicja* „bulb, căpățină“) ⁴⁸, în Stînișoara Cozla (<ucr. **koz(i)lja* „al țapului“) ⁴⁹,

karpathischen Flussnamen in Rumänien, în JAHRESB. XXVI—XXIX, 1921, p. 83), reluată de Gustav Klsch (*Siebenbürgen*, p. 18) și Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 58), din ucr. *zabalakati* „a fîcări, a sporovâi“, Al. P. Arbore (*Toponimie pulneană*, în „Mîlcovia“, I, 1930, p. 38), dintr-un sl. *săbăileca* „a murmura, a face zgomot“ (?), Șt. Pașca (*Recenzie*, în DR, VII, 1931—1933, p. 410), din sl. **za-bala* „mocirlă“ (?), ne determină să considerăm primar oronimul, substituit ulterior prin numele vîrfurilor zonei muntoase (fenomen destul de frecvent). Sensul inițial al apelativului v. bg. va fi fost acela de „limită“ pentru că el derivă din verbul *zabélja* „a deveni alb, a face alb“ (limitele de pădure se marcau prin desfacerea coajei copacilor), cf. *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, p. 568—569; or, aici era într-adevăr granița dintre două „țări“, cea „ungurească“ și cea „a cumanilor“. Pentru evoluția fonetică, cf. oiconimele *Bala* < *Bēla* (Emil Petrovici, *Studii*, p. 189; idem, „*Monoflongarea*“ ea> a după labiale în elementele slave ale ducoromânei, în RSI, VIII, 1963, p. 90—92).

⁴⁶ Pentru apelativ, cf. B. D. Hrinčenko, *Slovar' ukrainskogo jazyka*², Berlin, 1925, s.v., echivalat cu rus. *bezobraznyj*. Acești munți, așa cum se observă cu ușurință din harta 1 : 25.000 (unde sînt numiți *Nehirna*), sînt ansambluri stîncoase contorsionate, cu vîrfuri ascuțite și pante extrem de abrupte. Gh. Bolocan (*Modele derivative în toponimie*, în LR, XXIV, 1975, p. 195) pleacă de la alt sens al apelativului ucr., „murdar, norolios“, considerînd primar hidronimul (care desemnează un pîrîu ce izvorăște din acești munți); dar pîrîul, aflat într-o zonă stîncoasă, nu are caracteristica presupusă, iar polarizările de tip popular se fac de obicei de la oronim la hidronim și nu invers. Un alt munte *Neharna* se află în zona comunei Mînzălești, jud. Buzău (vezi Ion Donat și colectivul, *Indicele numelor de locuri* la DIR, B, vol. I, București, 1956 p. 92). Un corespondent românesc ar putea fi oronimul *Pocitura* din Paring.

⁴⁷ Un toponim *Hîrboca*, denumind un deal, un sat și pîrîie din comuna Vadul Soreștilor, jud. Buzău, este explicat de Emil Petrovici din ucr. *hlíboka* „adîncă“, în timp ce *Hîrbocel* din jud. Suceava este derivat de la ucr. *horb* „deal“ (*Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române. I. Toponimice prezentînd h provenit din g*, în RSI, IV, 1960, p. 48). Dimpotrivă, Gustav Weigand corela primul nume cu ucr. *horb*, dar fără să încerce să-i explice terminația (*Ursprung*, p. 82). Un ucr. *hlíboka*, *hluboka* a dat în rom., în mod obișnuit, *Hliboca*, *Hulboca*, *Holboca*, așa încît este greu de crezut într-o atracție paronimică a apelativului *hîrb*. Muntele din Vrancea este mai mic în raport cu vecinii săi, Mușa și Giurgiu, dar are pante abrupte și profil caracteristic de „cocoasă“. Această înfățișare ne-a sugerat apropierea de ucr. *horbáka* (un diminutiv *horbok* nu ar putea motiva finala -a), definit insuficient de către Hrinčenko („deal, înălțime“), dar al cărui sens se poate stabili ținînd seama de funcția sufixului (cf. *rybaka* „spadă mare și lată“, *konjaka* „cal mare, greoi, masiv“) ca „deal mare, masiv; cocoasă mare“, iar evoluția fonetică este mai ușor de acceptat: **Horbáka*> (prin asimilare) **Horbóca*> (prin apropiere de *hîrb*) *Hîrboca* (după Sextil Pușcariu, „cazurile cînd vocala accentuată influențează pe cea neaccentuată [...] nu sînt mai dese decît cele în care vocala accentuată e cea influențată“, cf. *Limba română. II. Rostirea*, București, 1959, p. 101). Că sensul primar nu a fost cel hidronimic o dovedește faptul că din acest munte izvorăsc trei pîrîie numite *Hîrboca*, două dintre ele curgînd spre est (*Hîrboca Mare* și *Mică*) iar unul spre vest.

⁴⁸ Vîrful muntelui are efectiv această înfățișare. Evoluția toponimului slav presupune pronunțarea bilabială a lui -v- și folosirea obișnuită a unui caz oblic, locativul: **Lukowcu*> **Lucăuŭ*> (prin asimilare sau atracție paronimică) *Lăcăuŭ*. De la apelativul *lac* nu se poate porni (deși cuvîntul nostru a pătruns și în ucr.) pentru că nu există lacuri în zona apropiată a acestui munte.

⁴⁹ E. Petrovici, *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, în SCL, IV, 1953, p. 72—73. Autorul recunoaște ca o „dificultate“ a etimologiei sale faptul că grupul -lj- nu a evoluat la -i- (ca în *Cozia*). Din acest motiv, I. Pătruț încercă să explice toponimele dintr-un n. pers. *Coza* cu suf. -i- (*Onomastică românească*, București, 1980, p. 69). Dar durificarea lui -lj- nu este un accident izolat, ci afectează și toponime bulgărești (*Kozla*) explicate tot de la apelativ de către Jordan Zaimov (*Bălgarski geografski imena s -jk*, Sofia, 1973, p. 114 — tot aici și *Kozlja*); acest fenomen este, de altfel, destul de răspîndit la derivatele în -j-, alît pe teren românesc cît și pe teren slav. Ceva mai mult, un n. pers. **Cozla* nu este atestat nici măcar o singură dată: aceasta este, de fapt, „dificultatea“ etimologiei lui I. Pătruț, care se elimină de la sine în cazul toponimelor rare, dar peste care nu se poate trece în situația în care toponimul are

Ostra (<ucr. *ostruj* „ascuțit”)⁵⁰, *Peșleana* (<ucr. *peșeanij* „nisipos”)⁵¹, în Obcinele Bucovinei *Peciște*, lingă Pojorîta (<ucr. *pečyšče* „loc ars de soare”, „loc cu rămășițele unei locuințe”)⁵² și *Vejul* (*Mare* și *Mic*), lingă Moldova-Sulița (<ucr. *veža* „turn; vîrf de munte”)⁵³ — ambele aparținînd stratu-

o anumită frecvență (cum are *Cozla* în Ardeal — cf. G. Kisch, *op. cit.*, p. 123 —, în Banat, lingă Berzasca, și în Moldova) în timp ce antroponimul este cu totul necunoscut. Dovada cea mai bună a justelei interpretării lui Emil Petrovici o constituie însă atestarea formei *Cozia* a oronimului nostru într-un document slav de la finele veacului al XVI-lea (datat : 1458), cf. DRH, A, II, p. 418 și localizarea făcută de editorii la p. 475. Situația este oarecum paradoxală, pentru că ne-am fi așteptat ca oronimul să aibă forma mai veche, **Cozlia*, iar nu pe cea evoluată (care nu s-a menținut pînă în vremea noastră). O altă *Cozie* ne ajută să înțelegem cum stau lucrurile. La 1421 ambasadorul Ghillebert de Lannoy îl înțilnește pe Alexandru cel Bun într-un sat domnesc „Cozial”, după ce trecuse prin „mari pustietăți”. Acest sat a fost considerat de către Constantin C. Giurescu ca fiind același cu *Cozia* din branștea Bohotinului, menționată ca atare la 1454 (DRH, A, II, p. 54). Punctul său de vedere a fost combătut de Maria Holban, care crede că deosebirea formală dintre nume este prea mare pentru a permite identificarea. Constantin C. Giurescu revine, completîndu-și argumentația istorică și arătînd că, dimpotrivă, asemănarea este „surprinzătoare” pentru cine cunoaște deformările nomenclaturii topice românești în scrierile călătorilor și, adăugînd noi, în vechile hărți ale Moldovei (vezi discuția la Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 152—153). Într-o *Addenda et corrigenda* (AIIA, XV, 1978, p. 527—528), Ștefan S. Gorovei propune — cu destul temei — identificarea localității *Cozial* cu *Cozia* din ținutul Cernăuți (atestată ca atare la 1488, cf. DRH, A, III, p. 62), care se afla efectiv în drumul călătorului francez; corecția sa schimbă datele geografice, nu însă și pe cele lingvistice ale problemei. Urmărind îndeaproape modul de reflectare a toponimiei Moldovei în memorialistica și cartografia europeană veche, ne convingem, într-adevăr, că deformările erau curente, dar explicabile totuși, într-un fel sau altul. Adăugarea lui *-l* final nu poate fi însă motivată, așa încît trebuie să presupunem că forma auzită de Ghillebert a fost **Cozlia*. Într-adevăr, metateza era cel mai obișnuit procedeu de evitare a nexurilor consonantice românești de către străini. Coroborînd acest caz cu primul, conchidem că prin secolele al XV-lea — al XVI-lea formele *Cozi(t)a* și *Cozlia* alternau, iar această alternanță s-a tranșat mai tîrziu, în sensul generalizării unei forme sau a alteia. Credem că cea de a doua se menținea fie datorită vorbitorilor de limbă slavă care vor mai fi existat în Moldova acelor timpuri mai ales prin zonele montane ale țării, fie datorită faptului că acești vorbitori fuseseră românizați mai tîrziu astfel încît păstraseră anumite deprinderi articulatorii slave.

Neverosimil este apelativul *cozlă* „dîlmă” menționat de Porucic (de la care a fost preluat de Petre V. Rotaru și George A. Opreșcu în *Lexiconul lor toponimic*, București, 1943, s.v.), pe care se bazează etimologia lui Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 35). Acest așa-zis apelativ este, de fapt, un cuvînt refăcut de către Vasile Bogrea plecînd de la un extras din *Descriptio Tartariae* a lui Broniovius („*kozles* seu tumuli, vulgo *mogilli*”), în care eruditul clujean vedea originea toponimelor *Cozla* (*Pagini istorico-filologice*, Cluj, 1971, p. 104 și 302). În realitate, *kozles* este latinizarea greșită a pluralului *közlär* al cuvîntului tătarăse *közä* „movilă de piatră” (cf. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, II, Petersburg, 1899, col. 1300), operată de Broniovius, care nu făcea decît să citeze termenul folosit de populația „Tartariei” împreună cu echivalentul său polonez. Cum vom mai avea ocazia să arătăm, Porucic era un geograf informat, care a inclus în glosarul său și destui termeni livrești, a căror existență fusese presupusă de alții sau „întulită” de el însuși, dar pe care cercetările de teren ulterioare n-au reușit să-i redescopere.

⁵⁰ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 84; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 109; J. B. Rudnyčkyj, *Geographical Names of Boikovia (Middle Carpathians)*², în „*Onomastica*” (Winnipeg), XXIII—XXIV, 1962, p. 63; Vl. Șmilauer, *op. cit.*, p. 135.

⁵¹ Emil Petrovici, *Studii*, p. 160.

⁵² Cf. Hrinčenko, *op. cit.*, s. v.; P. S. Lysenko, *Slovyk poleškyh hovoriv*, Kiev, 1974, p. 158 (informație comunicată de Ioan Lobiuc). *Vezi* și toponimul ucr. *Pečyšča* citat de J. B. Rudnyčkyj, *op. cit.*, p. 111 și rom. *Peciște* în R. S. S. Moldovenească, citat de A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 125 și 160.

⁵³ Reflexele toponimice slave ale acestei baze le prezintă selectiv Vl. Șmilauer, *op. cit.*, p. 190.

lui est-slav anterior infiltrațiilor hutule —, în Munții Apuseni *Virful Tirtavii* (< bg. *tirtavijj* „încovoiat, cocoșat”) ⁵⁴, *Camnița* de lângă Roșia (< bg. **kam-nica* „pietros” < *kamenī* „piatră”), *Piatra Craiului* (< bg. *krajeva* „a hotărului”) ⁵⁵, *Ciumerna* (< bg. **čemerina* < *čemer* „spinz”) ⁵⁶, *Tircavul* lângă Groși (< bg. **tărkavū* „defrișat” < *tărkam* „a rade, a curăța”) ș.a.m.d. Pe de altă parte, faptul că afluenții unor riuri cu nume slave sau maghiare au, la munte, nume românești este lipsit de semnificația istorică ce i se dă: fenomenul se remarcă cu ușurință și în zonele de deal sau de cîmpie, indiferent de riul pe care l-am avea în vedere, și nu pledează cituși de puțin pentru anterioritatea populației românești. Impresia că riurile cu nume slave ar avea nume românești la munte izvorăște din confundarea noțiunii de „curs superior” cu cea de „afluent”. În sfîrșit, este greu de crezut că numele marilor riuri s-au păstrat în zona montană: pentru a admite aceasta, ar trebui să dovedim mai întîi că aici s-au menținut și hidronime minore, iar în al doilea rînd că nici un mare riu lipsit de curs intramontan nu și-a menținut numele vechi. Cum aceste dovezi nu se pot aduce (cea mai frapantă „abateră” fiind *Argeșul*), urmează că nu dimensiunea cursului intramontan, ci importanța de ansamblu a apei, caracterul său „major” a impus conservarea denumirii.

Concluzia care se desprinde din studiul etimologic al nomenclaturii este aceea că „toponimia de origine slavă o întîlnim pretutindeni, indiferent de așezarea geografică a provinciilor românești și de natura fizică a locurilor respective” ⁵⁷. Ideea continuității românilor în zonele montane este negată în manieră categorică de către arheologi, iar istoricii medievali infirmă și ei ipoteza coborîrii de la munte la cîmpie ⁵⁸. Studiind fenomenele de roire a satelor și de colonizare cnezială și voievodală în Transilvania secolelor al XIV-lea — al XV-lea, Șt. Pascu conchide: „Nu se poate constata o direcție unică de roire, dinspre munte spre șes sau dinspre șes spre munte, dinspre deal spre cîmpie sau invers. Se constată o frecvență aproape egală în amîndouă direcțiile” ⁵⁹.

1.2. Dar dacă zonele de munte nu au o toponimie exclusiv românească, nu este oare posibil ca cea existentă să fie mai veche aici decît aiurea ?

⁵⁴ Atestat de Silvestru Moldovan, *Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, 1898, p. 161; are o înălțime de 1 314 m. Cuvîntul bg. la Najden Gerov, *Rěčnik na bălgarskij jazyk*, V, Plovdiv, 1904, p. 364.

⁵⁵ Emil Petrovici (*La population de la Transylvanie au XIe siècle*, în „Revue de Transylvanie”, X, 1944, p. 79) se gîndește la un **kratjeva* „a craiului”, la fel ca și Gustav Weigand (*Ortsnamen in Ompoly- und Arányos-Gebiet*, p. 4), sau G. Kisch (*op. cit.*, p. 195). Or, toponimul are o justificare istorică precisă, pentru că aici a fost vreme îndelungată granița dintre unguri și *Erdenelul* al lui Gelou și al urmașilor săi (cf. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, București, 1972, p. 20).

⁵⁶ Emil Petrovici, *La population*, p. 80; idem, *Studii*, p. 150.

⁵⁷ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 6.

⁵⁸ Ion Nestor, *Autochtones et Slaves en Roumanie*, în vol. *Les Slaves et le monde méditerranéen*, VIe — XIe siècles, Sofia, 1973, p. 49; Eugenia Zaharia, *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 284; Octavian Toropu, *Romanitatea tirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică (secolele III — XI)*, Craiova, 1976, p. 194 nota 980; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București 1979, p. 118; Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia”, XII, 1968, p. 350 („Ideea unei retrageri de lungă durată a populației în munți ni se pare perimată”).

⁵⁹ Ștefan Pascu, *Habitatul transilvan*, în „Lucrări științifice. Istorie — științe sociale — pedagogie” (Oradea), 1972, p. 17.

Conservatismul etnografic și lingvistic al acestor zone, „adevărate muzee“, a fost remarcat de mulți cercetători. Robert Lorient ne încredințează că „regiunile muntoase precum Alpii, Pirineii, Carpații, care în toate epocile preistoriei au servit drept refugiu populațiilor învinse, conțin, după cum se știe, numeroase relieve toponimice de o mare vechime. Dimpotrivă, teritoriile de cîmpie, măturate de invazii multiple, au suferit, datorită ultimilor cuceritori, o nivelare lingvistică relativ recentă“⁶⁰. După G. Giuglea, „în creierul munților“ noștri există o serie de „numiri capitale“⁶¹, adevărate relieve de nomenclatură veche, cu o semnificație similară cea a martorilor de eroziune din geografie. „În toate țările romanice, susține pe drept cuvînt G. Giuglea, acestea formează dovezile cele mai puternice pentru vechimea locuitorilor de acolo“⁶². De aceea el a căutat insistent să descopere „fosile sau quasi-fosile“ toponimice, adică nume care păstrează elemente ale unui stadiu lingvistic revolut, dinaintea contactului cu slavii. Așa ar fi oronimele *Buscatul* (Munții Apuseni), care ar menține un v. germ. **bosk* „pădure“ cu suf. lat. *-atum*⁶³, *Varîngul* (< lat. vulg. **valanca* < *lavanca* < *labina* „cădere de pămînt“, „avalanșă“ cu suf. preromanic *-anca*) și *Parîngul* (< gr. *πάραγγος* „ripă adîncă“, prin filieră lat.)⁶⁴, *Cindrelul* (< gr. vulg. *ἑχενδρα* „viperă“, tot prin lat.)⁶⁵, iar dintre localitățile montane *Buninginea*, cu „nume preslav“ pentru că include suf. lat. *-igo*, *-iginem*, a cărui funcțiune a încetat încă din perioada daco-romană (de atunci s-au menținut în rom. doar *funingine* < *fuliginem* și *pecingine* < *petiginem*)⁶⁶ și *Abrudul*, care „nu poate fi originar din nici o limbă vorbită în Dacia de la colonizare încoace“⁶⁷.

⁶⁰ Robert Lorient, *Les éléments préromans dans le Nord de la France*, în *Troisième Congrès*, I, p. 57.

⁶¹ George Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 328. El era convins că „la noi caracterele toponimice vechi, preromane sau romane, nu trebuie să fie cercetate decît în satele de munte“ (*Traces de l'époque daco-romaine*: *Abrud, Brudă*, în „Langue et Littérature“, III, 1946, p. 206).

⁶² Idem, *Cuvinte românești*, p. 301.

⁶³ *Ibidem*, p. 302; acceptat de Șt. Pașca, *Contribuții toponomastice*, în DR, XI, 1948, p. 95.

⁶⁴ G. Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 309–312; idem, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 104 și nota 79. Etimologia lui G. Giuglea a fost acceptată imediat de către C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR, IV, 1924–1926, p. 495; Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 81; Ion Conea, *Două nume topice de origine străveche în munții Oltenei: Farangos, Barrancos, Parîng, Varîng*, în BSG, LI, 1932, p. 88–97. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 5, atrage atenția asupra faptului că ea mai fusese dată de către N. Densușianu. Tot la un cuvînt grecesc, *πάλλαργος*, se gîndea și Lambrior (Ioan Nădejde, *Din lucrările inedite ale răposatului Lambrior*, în „Contemporanul“, VI, 1886, p. 394).

⁶⁵ George Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 313.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 316–317. Tema ar putea fi, după el, lat. *voraginem* „prăpastie, ripă“, dar indiferent de temă „rămîne sufixul ca probă de neînlăturat pentru concluzia noastră“ (*ibidem*, p. 317 nota 1).

⁶⁷ *Ibidem*, p. 317; același punct de vedere la Ernst Gamillscheg, *op. cit.*, p. 266. G. Giuglea încercase să explice oicnimul de la un **Ad Brudum*, în care substantivul ar fi un n. pers. dacic (*Bordus, Burdus, Brudus* „bărbosul“), refăcut plecînd de la numele peștelui „cu barbă“, *bruda*: „Apelativul **Brudus* nu trebuie să surprindă în țara acestor daci bărboși, cum se vîd atîția pe columna lui Traian“ (*Traces*, p. 205). De fapt, surprinzătoare ar fi tocmai existența acestui nume propriu, și aceasta tocmai din motivul invocat ca argument de autor! Cît privește etimologia lui *brudă*, ea continuă să rămîna neelucidată (vezi, mai nou, Vasile Arvinte, *Contribuții etimologice: brudiu, brudă*, în „Dacoromania“, V, 1979–1980, p. 77).

Pentru numele de munți s-au propus și explicații de la antroponime⁶⁸ sau apelative⁶⁹, dar singurele pe deplin convingătoare rămân cele pentru *Cindrel* (pentru că n. fam. *Cindrea* a fost atestat într-un sat din împrejurimi) și pentru *Buscal*, de la un n. pers. *Buḡcal*, pe care-l întâlnim în evul mediu atît în Țara Românească, cît și în Moldova (la 1487, cf. DRH, A, III, p. 32) și Serbia (nume de vlah la 1220), iar evoluția grupului *-ṭc-* la *-sc-* era obișnuită (cf. *Buḡcăteni* în Moldova, devenit *Buscăteni* și apoi *Boscoteni*). Altfel stau lucrurile pentru *Varing* și *Parîng*, nume care n-au putut fi încă descifrate. Astfel, Constantin C. Giurescu se lasă sedus de asemănarea oronimului cu *părîncul*, numele popular al unei specii de mei (atestat de DLR și în forma *părîng*), și presupune că „în perioada întunecată de după părăsirea Daciei, a migrației popoarelor“, aici ar fi practicat daco-romanii „neîntrerupt“ agricultura. Această activitate ar fi confirmată și de alte toponime, precum *Mălaia* din apropiere, care constituie împreună „o mărturie a acelei epoci îndepărtate, una din cele mai grăitoare, atestînd [...] continuitatea populației daco-romane în ținutul carpato-dunărean“. Este drept că în unele zone perimontane s-a cultivat *părîncul* (cum o dovedește, de pildă, toponimul *La Parenciște* de la Sirbi, în Bihor)⁷⁰, dar acest lucru ar fi fost imposibil pe *Parîng*, unde singura îndeletnicire umană „tolerată“ de natură rămîne pășunatul alpin; *Mălaia* este, de fapt, *Maleia*, un pîrîu care izvorăște de sub *Parîngul Mic*, al cărui nume nu are nici o legătură cu *mălaiul*. Semnificativ este cuvîntul ardelenesc *părîngoare* „parte a unui munte lipsită de vegetație“, pe care DLR îl derivă de la *Parîng*, și care reflectă o caracteristică evidentă a masivului. Am putea admite că s-ar fi putut cultiva aici *părîncul* numai dacă am avea în vedere extensia oronimului asupra întregii zone muntoase care include *Parîngul*, dar această accepțiune nu are un caracter popular, ci este o creație recentă a geografilor. Puțin convingătoare este și asociația făcută de G. Pascu, Iorgu Iordan și J. Hubschmid cu *părîngă* „prăjină“, „cobiliță“ (cu variantele *părîngă* și *părîng*, cf. DLR): sensul de „creastă înaltă, alcătuită din stînci mari și pietre tari“ pare a fi o creație a lui Porucic, neconfirmată de nici o sursă lexicografică, iar asociația „coromislă“ — „creastă de munte“, deși productivă aiurea, nu o putem documenta și în toponimia noastră. În sfîrșit, *Parîngul* nu putea fi un reflex direct al magh. *porong* „prăjină; barieră“, cum presupunea G. Pascu, pentru că apelativul ar fi trebuit să dea în românește mai degrabă **Porîng* (cf. *dorong* > *dorîngă*, *galamb* > *golîmb*), iar infiltrarea în zona respectivă a unui oronim maghiar major este greu de înțeles.

⁶⁸ Șt. Pașca, *Contribuții toponomastice*, p. 100 (*Cindrelu*); Emil Petrovici, *Studii*, p. 279 (*Parîng*, *Cindrel*); I. Pătruș, *op. cit.*, p. 137 (*Cindrel*), 140—144 (*Parîng*, *Varing*, *Buscatul*); N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 224 (*Buscata*).

⁶⁹ Gorge Pascu, *Toponimie românească*, p. 163 (*Parîng* = *părîngă* = magh. *porong*); Iorgu Iordan, *Toponimice*, în BIFR, III, 1936, p. 171—172 (*Parîng* < *phalanga*, cu corespondentele romanice ale cuvîntului latin; obiecție de ordin fonetic la etimologia lui G. Giuglea: gr. *φάλαγγος* nu ar fi putut ajunge la *Parîng*, pentru că grupul *-an-* nu era accentuat; această obiecție cade însă în ipoteza că termenul grec ar fi putut veni prin intermediul latinei, pentru că s-ar fi produs schimbarea accentuării, cf. Pascu, *op. cit.*, p. 163); idem, *Toponimie românească*, p. 41; J. Hubschmid, *Auffällige Übertragen von Gegenständen und Körperteilen auf Geländeformen*, în RIO, XII, 1960, p. 85—91 (*Parîng* < *părîngă* „coromislă“); Constantin C. Giurescu, *Înțelesul topicului „Parîng“*. Date despre agricultura românească din Carpați în evul mediu, în vol. *Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 304—306 (*Parîng* < *parinc* „mei“).

⁷⁰ Traian Mager, *Ținutul Hălmașului. Monografie. Cadrul istoric*, Arad, 1938, p. 165.

„bucătărie“) ⁷⁶. Un v. sl. **Vārŭl'nikŭ*, cu suf. -*ŭl'i* (care forma derivate deverbale cu înțeles de nomina instrumenti) și -*ikŭ* (cu funcție pseudo-diminutivală) ⁷⁷ avînd sensul de „căldare mare“, putea deveni în românește **Vārīnīc*, apoi *Vārīng*, pentru că accentuarea proparoxytonă favoriza sincoparea elementului vocalic al sufixului secundar; pentru -*ln-* > -*n-*, vezi *infra*, p. 406: **čilnŭciši* > *Cinciș*.

După Ion Conea, semnificația primară a *Părîngului* va fi fost tot aceea de „groapă“, deoarece muntele arată ca „ciuruit de circuri“: „E plin Părîngul de căldări, găuri, zănoage, gropi, iezere“; posibilitatea ca un munte să fie denumit pîcînd de la o formă de relief negativ este confirmată de oronimele *Gropu*, *Groapa*, *Gropile*, *Găuri* din aceeași zonă, așa încît „numele de *Părîng* nu e singur, ci stă prins într-o horă de sinonime“ ⁷⁸. Un geolog vorbește și el de „zănoagele și hăurile fără fund ale Părîngului“ ⁷⁹. În acest caz, ne putem gândi la un sinonim al *Vārîngului*, derivat de la verbul v. bg. *pariti* „a fierbe“, numai că de data aceasta, în afară de bg. *parīlnja* „sală de abur a unei băi“, nu mai găsim și alte derivate, care să desemneze obiecte de uz casnic. De aceea, fără a abandona cu totul ipoteza creației sinonimice, ni se pare mai verosimilă o raportare la bg. *pároq* „al treilea corn mijlociu și mai mic al furcii“ ⁸⁰ > **Párong* > *Părîng*. Pentru a putea înțelege despre ce este vorba, trimitem la schița unei furci de lemn de tip arhaic făcută de T. Pamfile ⁸¹, cu patru ramificații, dintre care a treia nu se desprinde din coada de lemn ca celelalte, ci din al treilea corn, așa încît este mai scurtă, pentru că vîrfurile sînt tăiate aproximativ egal. Urmărind versantul nordic al crestei dintre Părîngul Mic și Părîngul Mare, observăm trei ramificații mai lungi: Mîja, Sliveiul și continuarea crestei principale (care însă își schimbă direcția); din ultima, chiar în dreptul Părîngului Mare, se mai desprinde o culme scurtă, paralelă cu Sliveiul, pînă la Zănoaga Stinei. Imaginea acestei furci primitive trebuia să-i apară limpede celui care urcă pe creastă, deoarece ramurile au o înălțime ascendentă: 2397 m Mîja, 2420 m Sliveiul, 2518 m Părîngul Mare. În această situație, ni se pare firesc să ne întrebăm: oare *Mîja* și *Sliveiul* vor fi fiind oronime românești personale (cum teoretic este posibil), sau oronime slave (postverbal de la *mīzati* „a scîlpi, a luci“ și **slivj* < *slēja* „a se împreuna, a se uni“), mai ales că Sliveiul se împreună cu creasta principală în dreptul vârfului *Gemănarea*? Dacă numele *Gemănarea* s-a dat pentru că acolo se află două vîrfuri „gemene“ ⁸², nu este oare cu putință ca și oronimul slav să fi fost creat plecînd de la același element caracteristic, să fi desemnat vîrful împreună cu ramificația sa (ca și *Părîngul*), după care, concurat de numele românesc, să-și fi restrîns accepția doar la culmea secundară? Ținînd cont de contextul geografic, noi credem că așa s-au petrecut lucrurile.

⁷⁶ *Bŭlgarski etimologičen rečnik*, I, p. 122; *Rečnik srpskohrvatskog knježevnog i narodnog jezika*, II, Belgrad, 1962, s.v. Cf. și pol. dial. *warznik* „oală mai mare“, ucr. dial. *varnicja* „albăa pîrului“, citate de T. A. Marusenko, *Iz nabljudenij nad ukraïnskimi nazvanijami reljefov*, în „Studia slavica“, XVIII, 1972, p. 203 și 216 de la aceeași bază.

⁷⁷ Pentru acestea, vezi Franciszek Stawski, *op. cit.*, p. 111 și 93.

⁷⁸ Ion Conea, *Două nume topice de origine străveche*, p. 90–91.

⁷⁹ Victor Corvin Papiu, *Geologie și drumetrie*, București, 1963, p. 83.

⁸⁰ T. Pančev, *Dopŭlnenie la Najden Gerov, op. cit.*, VI, Plovdiv, 1908, s.v.

⁸¹ Tudor Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic cu un adăus despre măsurătoarea pămîntului și glosar*, București, 1913, p. 136, figura 65.

⁸² Vezi Nic. Popescu, *Părîng. Șurean*, București, 1965 p. 48.

Pentru *Buningine*, Gustav Weigand a oferit o etimologie cu mult mai convingătoare, de la bg. *bunika* „măselariță (nebunăriță)“, *buničîn* „locul unde crește măselarița“, cu evoluția : **Bunicinea* > **Bunincinea* < **Buninginea*⁸³. G. Giuglea nu a întrevăzut posibilitatea ca așa-zisul sufix să rezulte din propagarea lui *-n-* într-un context fonetic asemănător, așa cum se întâmplă, de pildă, în numele muntelui *Părănginosul* din Carpații Apuseni⁸⁴. Singura dificultate, nesesizată de către Weigand, e aceea că apelativul bg. este un împrumut din scr. *bunika* < **bĭn-ika*, cf. bg. *blenika*, realizat deci după vocalizarea lui *-l-* în *sîrbă*^{84bis}. Etimonul se poate accepta, deci, numai dacă cercetările istorice vor confirma presupunerea că în zona respectivă au avut loc coloniări sîrbești (sau bulgărești tirzii).

Nici *Abrudul* nu poate fi vechi, pentru că etimologiile propuse n-au reușit să depășească dificultățile fonetice legate de trecerea de la presupusele forme vechi la cele atestate în vremea noastră. Ipoteza continuității numelui antic al orașului Roșia, *Alburnus*, susținută de Massmann (care refăcea un intermediar **Albrud*), n-a putut fi reținută nici de către Hasdeu⁸⁵; cu toate acestea, ea reapare într-un articol semnat de M. Homorodean, care-o susține întemeiat pe asemănarea dintre *Abrud* și fr. *Aubord* < *Alburnus*, de care pare să-l despartă o simplă metateză⁸⁶. Dar dacă în franceză grupul latinesc *al-* a evoluat în mod normal la *au-*, în română el s-a menținut, iar dacă acolo substituția lui *-n-* prin *-d-* se justifică prin atracția paronimică a apelativului *bord*, la noi ea nu ar fi putut avea nici o motivare. B. P. Hasdeu (*loc. cit.*) se gîdea la menținerea unui **Abrudeva* (**Abrudava*), care i se părea a fi identic cu un **Ἀβρολέβα* din Tracia; Vasile Pârvan, Ernst Gamillscheg, Cicerone Poghire vedeau aici continuarea unui dacic *Abruttus*/*Ἀβρυττός*, plecînd de la atestarea unei localități **Ἀβρυτός* în Moesia inferioară⁸⁷; Ovid Densusianu încerca să-l explice de la un compus iranic *āb* „strălucitor“ și *urūd*, *rōd* „(pat de) rîu“⁸⁸; J. Melich, urmat de N. Drăganu, Gustav Kisch și Gottfried Schramm, reconstituie un dacic **obrudom* „aur curat“, corespunzător gr. *ὀβρυζον*, lat. *obridium*⁸⁹; bazat pe informațiile dintr-un articol al lui E. Benveniste, E. Lozovan este de părere că tema dacică va fi fost **obrussa* = gr. *ὀβρυζα* „cupelație“

⁸³ Gustav Weigand, *Ortsnamen*, p. 18.

⁸⁴ Amintit de Silvestru Moldovan, *Zarandul*, p. 181. Pentru alte cazuri de propagare a lui *-n-*, vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, p. 138–139.

^{84bis} Cf. *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, p. 90.

⁸⁵ HEM, I, 92–93. Etimologia s-a bucurat totuși de credit din partea nespecialiștilor (vezi, de pildă, Silvestru Moldovan, *Zarandul*, p. 65).

⁸⁶ M. Homorodean, *Raporturi toponomastice franco-române* [sic !], în SUBB (Philologia) XVII, 1972, nr. 2, p. 23.

⁸⁷ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1982, p. 160, 162, 169; Ernst Gamillscheg, *op. cit.*, p. 265–266; Cicerone Poghire, *Sur les éléments du substrat du roumain*, în „Dacoromania“, I, 1973, p. 199; idem, în *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 354.

⁸⁸ Ovid Densusianu, *Noms de lieux roumains d'origine iranienne*, în vol. *Donum natalicium Schrijnen*, Nijmegen – Utrecht, 1929, p. 428–429. Într-un toponim scitic, *-u-* neaccentuat s-ar fi sincopat, ajungîndu-se astfel tot la *-br-*.

⁸⁹ N. Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, în DR, I, 1920–1921, p. 131–134; Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 50; Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend. n. Chr.*, Stuttgart, 1981, p. 187.

și poate, metaforic, „piatră de probă”⁹⁰. Toate aceste etimologii se lovesc de imposibilitatea de a justifica într-un mod cât de cât plauzibil menținerea grupului consonantic *-br-* intervocalic, știut fiind faptul că evoluția lui la *-ur* este un fenomen anteromânesc general. Într-adevăr, nici teza conservatismului toponimelor în raport cu apelativele, nici supoziția separării prin „etimologie populară” a numelui în *a + brud* (N. Drăganu), nici ipoteza menținerii în zonă a unei populații dacice neromanizate (G. Schramm) nu pot salva niște etimologii care nu îndeplinesc condiția esențială a *posibilității* lingvistice.

După N. Drăganu, evoluția unui antic **Aurud* sau a unui românesc **Auru-* cu sufixul magh. *-d* la rom. *Abrud*, magh. *Obrud* ar fi posibilă printr-o filieră slavă (**Aurud*), după care grupul *-vr-* ar fi devenit *-br-* și în română și în maghiară⁹¹. În realitate, transformarea lui *v* în *b* se produce sporadic doar în poziție inițială sau în grupele *rv*, *lv* din română⁹², iar diftongul *au*-ar fi trebuit să dea în slavă *a-*, ca în *aurum* > *ar* și *paucum* > *pak*⁹³, cf. toponimele bg. *Rorač* (<**Ararač*)⁹⁴, *Ararci*, *Ararsko*, *Araruša*⁹⁵, avînd baza romanică *Aurar-*. Respingînd etimologia lui G. Weigand, dintr-un n. pers. slav *Obrad* (care n-ar fi putut deveni nici *Abrud* în română și nici *Obrud* în maghiară)⁹⁶. N. Drăganu se oprește în cele din urmă la trei posibilități: de la un n. pers. neatestat; dintr-un compus slav *obŭ* „în jurul” + *rud* „roșu”; dintr-un compus *obŭ* + *brudŭ* „murdărie”⁹⁷. Dar nici una nu este plauzibilă, fie pentru că lipsește atestarea, fie din motive semantice.

Noi credem că *Abrudul* (atestat la 1271 ca *terra Obruth* și *Abruth*)⁹⁸ este un toponim românesc compus cu vechea prepoziție *a* „la” și *Brud* (reprezentînd o variantă ardelenescă a lui *brod* „vad” în funcție toponimică, cf. și *brădină* pentru *bródină*). Închiderea lui *-ó-* la *-ú-* pare a fi un fenomen exclusiv românesc (pentru că n-am întîlnit varianta în nici unul din inventarele lexicografice slave accesibile nouă)⁹⁹, răspîndit îndeosebi în Transil-

⁹⁰ E. Lozovan, *Abrud et la métallurgie de l'or en Dacie*, în RIO, XIII, 1961, p. 277–284.

⁹¹ Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 488.

⁹² Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 192.

⁹³ Petar Skok, *La diphtongue latine au dans les langues balkaniques*, în vol. *Mélanges de linguistique et de littérature romanes offerts à Mario Roques*, IV, Paris, 1932. În alte zone decît cea „traco-latină”, diftongul *-au-* a putut deveni (în sirbo-croată) și *-ov-* (*aurata* > *ovrata*), *-an-* (*claustrum* > *klaostro*), *-ovo-* (*taurus* > *lovor*). Vezi și P. Skok, *Beiträge zur thrakisch-illyrischen Ortsnamenkunde*, în ZONF VII, 1931, p. 42; idem, *Les origines de Raguse. Étude de toponymie et de linguistique historiques*, în „Slavia”, X, 1931, p. 462 nota 2, 495.

⁹⁴ Jordan Zaimov, *Grăcki i romanski elementi v pirdopskata toponimija*, în vol. *Izledvanija v čest na akad. D. Dečev*, Sofia, 1958, p. 174.

⁹⁵ B. Simenov, *O karaktere mestnyh nazvanij romanskogo proisxoždenija v NR Bolgarii*, în vol. *Actes du XIe Congrès International des Sciences onomastiques*, II, Sofia, 1975, p. 281.

⁹⁶ Gustav Weigand, *Ortsnamen*, p. 17; N. Drăganu, *Recenzie*, în DR, IV, 1924–1926, p. 1 133.

⁹⁷ Nicolae Drăganu, *Românii*, p. 488–489. „Probabil slav” îl consideră și I. I. Russu, *Numele de localități în tăblițele cerate din Dacia*, în CL, II, 1957, p. 244 nota 2; dimpotrivă, Knieza István îl crede maghiar, dar nu reușește să găsească termenul care i-ar sta la bază (*Erdélyi víznevei*, Cluj, 1942, p. 23).

⁹⁸ Coriolan Suciu, *op. cit.*, I, p. 23.

⁹⁹ Vezi în special Ivan Boiukliev, *Leksemi ot koren brod- v starobălgarski ezik*, în „Izvestija na Instituta za bălgarski ezik”, XI, 1964, p. 77–82 și *Slownik prasłowiański*, I, s.v. *brodъ*, *brodъnъ*, *brodъnъ*.

vania¹⁰⁰, unde se constată (mai ales la moți) și utilizarea frecventă a prepoziției respective; ea s-a aglutinat la multe substantive dînd naștere unor adverbe locale (*acasă, afund, amunte, ales* „la pîndă” — cu *leş* < magh. *les* — ș.a.)¹⁰¹ și a fost folosită și la crearea altor nume „mixte”, precum *Avrig* (cu n. pers. sâs. *Freck, Frick*; la 1364: *Affrica*), *Așnig/Șmig* (cu sâs. *Șnig* „Schmiegen”, provenit și el dintr-un v. magh. *Sum-ugy-um*, actual *Somogyom*; la 1317: *Sumugun*; la 1325: *Symyg*), *Ațințiș* (cu magh. *Czintos*; la 1357: *Acynthus*) etc.¹⁰². Este un tip de construcție mult folosit în latina dunăreană¹⁰³, menținut îndeosebi în toponimia aromânească (*Agură* „la Gură”, *Aruncu* „la Runc”, *Astină* „la Stînă”, *Atoacă* „la Toacă” și chiar *Avadu* „la Vad”) ¹⁰⁴, deși nu lipsește cu totul nici din cea dacoromână (*Abrad* în Dolj, *Acurti* în Vilcea)¹⁰⁵. Extensia de la numele vadului (*Brod*) la cel al pîrului este obișnuită în toponimia slavă¹⁰⁶ și se putea produce foarte bine și pe teren românesc. Corespondența structurală și semantică slavă este *Dobrudul* din vecinătate, denumind un mic afluent al Ampoiului de lîngă satul Trimpoaiele, pe care N. Drăganu încerca — fără succes — să-l explice printr-un compus slav *dobro + rud* „foarte roșu”, redus mai apoi prin hapologie; el excludea posibilitatea ca *do* să fie prepoziție („la”) datorită convingerii sale greșite că în astfel de compuse numele trebuie să mențină neapărat forma de genitiv¹⁰⁷.

Un alt oronim cu o „formă evident latinească” ar fi, după N. Drăganu, *Păguiorul*, desemnînd un deal din Transilvania pe care ar fi fost odinioară un castel român; după părerea lingvistului clujean, „numirea [...] trebuie derivată fără îndoială dintr-un lat. *pāgūlēs*”, diminutiv de la *pagus* „sat” cu suf. *-ior*, sau direct dintr-un **pāgūlēōlus* „sătișor”. El sesiza și posibilitatea ca oronimul să fie un reflex al magh. *pogony* „pădure tînăra crescută după tăiere, dumbravă”, dar nu insistă asupra ei, pentru că sufixul nu se putea atașa decît unui termen românesc, iar un împrumut din magh. *pogony* nu-i era cunoscut. Apoi, după N. Drăganu, originea latinească ar fi susținută

¹⁰⁰ Vezi DA s.v. și Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal. Dalini de Crăciun și credințe populare*, București, 1914, p. 198: *brud* „pod”, *brudar* „podar”.

¹⁰¹ HEM, I, col. 41; DA, s.v.

¹⁰² Cf. Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 79, 175; Sever Pop, *op. cit.*, p. 187; idem, *Die Toponymie Siebenbürgens*, extras din „Siebenbürgen”, 1943, p. 339. Atestările le dăm după Coriolan Suciu, *op. cit.*, I, p. 48, 49, II, p. 174. Walther Scheiner (*op. cit.*, în „Balkan-Archiv”, II, 1926, p. 53) explică *Avrigul* din magh. *ebreg* = *ēbred* „treaz” (adverb), ceea ce nu pare posibil, în pofida atestărilor (*Ebrek* la 1370, *Ebreg* la 1413), pentru că numai *e-* inițial deschis ar fi dat *a-* în română, iar *-b-* ar fi trebuit să se păstreze; de aceea forma maghiară, care apare sporadic, este mai degrabă rezultatul unei etimologii populare. Pentru *Apold*, derivat de Gustav Kisch și Sever Pop din *a + sâs. Pult*, este însă preferabilă etimologia lui N. Drăganu (*Români*, p. 478 nota 4) dintr-un n. pers. germ. *Appold*.

¹⁰³ Cf. Th. Capidan, *Les noms géographiques*, p. 154—155; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București — Paris, 1978, p. 14.

¹⁰⁴ Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, p. 31; Pericle Papahagi, *Din toponimia aromână. Numiri de localități formate cu prepoziția a (= lat. ad)*, în „Arhiva”, XXX, 1923, p. 165 și urm.

¹⁰⁵ Th. Capidan, *Les noms géographiques*, p. 154.

¹⁰⁶ Vezi exemple la Ernst Dickenmann, *op. cit.*, în AECO, V, 1939, p. 67.

¹⁰⁷ N. Drăganu, *Români*, p. 489. Pentru frecvența excepțională a compuselor prepoziționale în toponimia bulgară, vezi I. Duridanov, *Prefiksaino-imennijat tip v bălgarski i negovoto značenie za toponimičnata stratigrafija*, în „Onomastica” (Wrocław), VI, 1960, p. 121—153 și, în special, p. 124 (cu prepoziția *do*), incluzînd exemple care arată că flexiunea numelui nu este obligatorie (*Dodrum, Dominovec*), mai ales atunci cînd numele topic este străin (cum ar fi fost cazul unei adaptări rom. *Brud*). Menționez și toponimele *A Deal*, *A Moara Conachi*, atestate de Harta rusă din 1835 în j. Tecuci, în care prepoziția nu a reușit însă să se aglutineze.

de numele satului *Păgaia* din fostul județ Sălaj, „care nu poate fi explicat decât din un lat. **păgălia*“¹⁰⁸. Prima etimologie a lui N. Drăganu a fost reținută de către Gustav Kisch¹⁰⁹, cea de a doua de Aurelian Sacerdoțeanu¹¹⁰ și Ioan Șarba¹¹¹. Dimpotrivă, C. Diculescu includea ambele toponime în seria „elementelor vechi grecești din limba română“, derivându-l pe primul din gr. *πάγος* „vîrf de munte“, iar pe al doilea dintr-un **παγάλιον* „măgură“¹¹².

Supozițiile lui N. Drăganu nu au fost acceptate de Ovid Densusianu, care reține ca plauzibilă explicarea prin maghiară a *Păguiorului* și arată că etimonul stabilit de acesta pentru numele de sat este neverosimil: în latină *-alia* forma derivate colective (ca *minutalia* > *măruntaie*), așa încît un **păgalia* „mai multe sate la un loc“ nici în latinește „nu e ușor de admis“, iar pe de altă parte „nu putem să ne închipuim că într-un punct așa de extrem [sic!] ar fi putut exista un grup de mai multe *pagi*“¹¹³. El se pronunță categoric și împotriva etimologiei lui C. Diculescu: „Istoriceste, nu vedem cum *πάγος* grecesc ar fi putut să ajungă ca denumire de localitate tocmai în regiunea Sălajului“, obiectîndu-i ignorarea unor cerințe ale metodei științifice: „asemenea apropieri făcute fără nici o basă științifică nu pot să aibă nici o valoare cît timp nu avem alte dovezi, alte realități istorice, alte confirmări filologice care să se raporteze, grupîndu-se în jurul unei identificări“¹¹⁴. Însuși N. Drăganu revine asupra etimologiei sale, descoperind existența în Transilvania a apelativului românesc (de origine maghiară) *păhui* „pădure, ținut muntos, păduros“, care „slăbește mult posibilitatea derivării lui *Păguior* din latinește, fără însă a o înlătura cu totul“; totodată el nu era de acord cu părerea lui C. Diculescu, argumentînd că „nu se poate trece cu vederea peste *păhuii*“¹¹⁵. Un alt punct de vedere a fost exprimat de Iorgu Iordan, după care *Păguiorul* nu este decât o variantă a lui *păcui* „vîrf, pisc“¹¹⁶.

Păcui nu este însă cunoscut decât în zona Dunării, și aici doar cu sensul de „mică insulă aluvionară“ (DLR), avînd capetele (sau unul din ele) de formă ascuțită; de aceea nu avem un motiv întemeiat pentru a asocia *Păguiorul* cu acest cuvînt. Ceva mai mult, *Păguiorul* nu are vîrful ascuțit (N. Drăganu vorbește de „vîrful plan al muntelui“ — detaliu pe care ni-l confirmă Dumitru Loșonți). De aceea noi optăm tot pentru explicația de la un apelativ de origine maghiară, **păgui* „pădure tînără“, devenit mai apoi *păhui* sub influența graiurilor ucrainene carpatice¹¹⁷. Cît privește *Păgaia*, ea trebuie încadrată — așa cum procedează Emilian N. Bureștea — în seria derivatelor personale cu suf. *-aia*, alături de *Bunaia*, *Negraia* (în Bihor, lingă

¹⁰⁸ N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, în AHN, II, 1924, p. 259—260.

¹⁰⁹ Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 41—42.

¹¹⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 225.

¹¹¹ Ioan Șarba, *Permanențe autohtone în denominația bihoreană*, în „Biharea“, III, 1975, p. 15.

¹¹² C. Diculescu, *Elementele vechi grecești*, p. 496—497.

¹¹³ Ovid Densusianu, *Probleme de toponimie și onomastică*, curs litografiat, București, 1928—1929, p. 125—127.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 129 și 128.

¹¹⁵ N. Drăganu, *Etimologii. Elemente ungurești*, în DR, IV, 1924—1926, p. 764 și nota 1.

¹¹⁶ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 456.

¹¹⁷ În acest fel explică Tamás Lajos trecerea lui *g* la *h* (*Elymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1967, p. 597).

Tonești)¹¹⁸, mai ales pentru motivul că în Bihor este cunoscut numele *Pag* (la Cristești o familie veche se cheamă astfel)¹¹⁹.

Tot Nicolae Drăganu a susținut că diversele oronime *Timpa* de pe teritoriul românesc și din afara lui continuă toponime preromane de la o bază **limpa*. „Dacă examinăm locurile numite *Timpa*, spunea el, este evident că acest cuvânt a numit la început un 'munte prăpăstios' sau 'rîpos', 'clina sau coasta stîncoasă a muntelui', 'povîrniș'". Printr-o evoluție semantică, *Timpele* ar fi desemnat mai apoi o vale sau o trecătoare, ca și gr. biz. τέπη. Ținînd seama de semnificația apelativului, oronimele nu pot avea nici o legătură cu adj. *țîmp* „țeșit” din v. bg. *topŭ*¹²⁰. Demonstrația lui N. Drăganu, sprijinită pe cunoașterea afirmată a înfățișării locurilor și pe numeroase paralele lexicale cu limbile vechi și moderne, i-a convins pe C. Diculescu (care mai invocă un doric τῶμα = τῶμος „măgură”)¹²¹, S. Pușcariu („Drăganu a arătat că *Timpele* noastre au o formă *ascuțită*, deci că nu pot fi aduse în legătură cu *țîmp* din slavă”)¹²², I. Conea¹²³, Carlo Tagliavini (care aduce noi probe pentru a demonstra difuziunea termenului în limbi neîndo-europene, situație care ar face inacceptabilă etimologia din *țîmp*)¹²⁴, A. Sacerdoțeanu¹²⁵, C. Lăcea (care recunoaște o înrudire cu alb. *țîmp*, *țîmbi* „stîncă”)¹²⁶, Cicerone Poghire¹²⁷, J. Hubschmid (după care ar fi un apelativ preromanic, de la un i.-e. **limp*)¹²⁸, G. Ivănescu (care îl raportează la un i.-e. **dhmbhos* „tumulus”)¹²⁹, Dimpotrivă, A. Philippide¹³⁰, Gustav Weigand¹³¹, Gustav Kisch¹³², O. Liebhart¹³³ explică oronimul ca o substantivare a lui *țîmp* „fără vîrf, țesit, turtit”, care preia semnificația geografică a v. bg. *topŭ*¹³⁴. Iorgu Iordan ezită să se pronunțe : pe de o parte, el este impresionat de numeroasele corespundente lexicale invocate, foarte apropiate ca formă de oronimele noastre, ca și de asemănare dintre sensurile apelativelor și caracteristicile fizice ale munților („ascuțiți, nu țeșiți”) stabilite de N. Drăganu ; pe de altă parte,

¹¹⁸ Emilian N. Bureștea, *Valori ale sufixului -aia în toponimie*, în LR, XXXIV, 1985, p. 66.

¹¹⁹ Traian Mager *op. cit.*, p. 133. Vezi și N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 341 (n. fam. *Pagu* în Ardeal).

¹²⁰ N. Drăganu, *Din vechea noastră toponimie*, p. 109—117 ; idem, *Etimologii*, în DR, IV, 1924—1926, p. 765 nota, unde invocă în sprijin un fragment de text arom. : „alăsa' ocl'iul s'pi-trundă pînă diparte, diparte, iu se-arădzîna l'erlu pri tîmpile a munților” (povestire a lui Marcu Beza, scriitor cult, în *Antologie aromânească* de Tache Papahagi, București, 1922, p. 225), care ar atesta sensul de „vîrf” dat în *Glosarul* antologiei, p. 492. Acest sens nu este însă confirmat prin alte atestări, așa încît ne întrebăm dacă cuvîntul nu înseamnă aici „stînci” la fel ca alb. *timpi*, cu care pare să se înrudească.

¹²¹ C. Diculescu, *op. cit.*, p. 497.

¹²² Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IV, 1924—1926, p. 1398 ; cf. idem, *Limba română*, I, p. 176 („ar putea fi un nume anteroman”).

¹²³ I. Conea, *Două nume topice*, p. 91.

¹²⁴ Carlo Tagliavini, *Postille rumene. II. Timpă*, în „Studi Rumeni” III, 1928, p. 90—92.

¹²⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *Considerații*, p. 220.

¹²⁶ Constantin Lăcea, *Celatea de pe Timpa de lingă Brașov și „cătunul” de sub ea*, în AAR (Lit.), s. III, t. XII—XIII, 1942—1944, p. 91—92.

¹²⁷ Cicerone Poghire *L'hydronymie roumaine*, în LB, XVII, 1974, nr. 3, p. 36.

¹²⁸ Johannes Hubschmid, *Praeromanica*, Berna, 1949, p. 95.

¹²⁹ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 18.

¹³⁰ Alexandru Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1923, p. 460.

¹³¹ G. Weigand, *Kritiken*, în BA, II, 1926, p. 264.

¹³² Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 43.

¹³³ Otto Liebhart, *op. cit.*, p. 74.

¹³⁴ Cf. B. Conev, *Istorija na bălgarski ezik*, II, Sofia 1934, p. 40.

oronimele *Țimpu Mare* și *Țimpu Mic* din Lovistea par să susțină formal explicația lui A. Philippide¹³⁵. În favoarea ipotezei lui N. Drăganu pare să mai pledeze, după Iorgu Iordan, atestarea de către Porucic a cuvîntului cu sensurile indicate de lingvistul clujean: „coastă foarte întinsă, stîlcoasă și cu pantă foarte repede (prăpăstioasă)” și „deal sau munte care se ridică brusc și la mare înălțime deasupra unui șes”¹³⁶.

O primă obiecție care se ridică împotriva explicației lui N. Drăganu este, cum a sesizat Iorgu Iordan, alternanța *Țimpa / Țimpu*, menținută și de apelativele date de Porucic, *țimpă/țimp*, care dovedește că, formal, este vorba de adjectivul românesc acordat cu genul entopicului (*măgură, munte*). Acest indiciu îl face pe Iorgu Iordan să se îndoiască de existența reală a apelativelor cu semnificațiile date de Porucic¹³⁷. În al doilea rînd, nici unul dintre înțelesurile refăcute de N. Drăganu pe baza înfățișării locurilor nu se potrivesc cu aceasta. *Țimpa* din Bucovina (în Obcina Mestecănișului) este un deal jos (1 241 m), acoperit cu pășune, care, după spusele informatorilor (verificate de noi la fața locului), „nu are vîrf, deasupra e *săștină*” (Botuș), este „un loc *gropilat* la mijloc, lăsat, *așezat*” (Fundul Moldovei). În plus, ea este mult prea departe de defileul de la Mestecăniș (de care o separă munți mai mari) pentru a primi accepția toponimică veche grecească, în polida impresiei lui N. Drăganu. Cum reiese limpede din profilele făcute de Mircea Homorodean, *Țimpu* din Hațeg și *Țimpa* de la Negrești (jud. Satu Mare) au tot o formă țesită¹³⁸. *Țimpa* de lângă Brașov „e un fragment din platforma de 1 000 m a Poienei Brașovului, cu care stă în legătură evidentă”¹³⁹: configurația culmii, iar nu caracterul prăpăstios al coastelor a fost elementul avut în vedere de denominatori. Vîrfurile uneia dintre *Țimpele* de la izvoarele Lotrului, numit *Pleașa Țimpei*, este tot un loc plan, cum se poate observa dintr-o fotografie realizată de către Ion Conea¹⁴⁰. Ținînd seama de frecvența oronimelor *Țimpa* în Carpații noștri, nu putem admite că ele ar putea menține denumiri preromane, pentru că *toponimele antice nu se constituie în serii pe teritorii restrînse, ci numai pe spații geografice mai largi: cu cît un toponim este mai frecvent, cu atît el este mai nou, reflectînd circulația bazei lexicale pînă în timpurile noastre (sau aproape)*. Așadar, la originea toponimelor menționate nu poate fi decît apelativul românesc de origine slavă, a cărui circulație este confirmată prin anchete toponimice, cu înțelesul corespunzător înfățișării obiectelor geografice¹⁴¹. Se vede că N. Drăganu a refăcut

¹³⁵ Iorgu Iordan, *Notes de toponymie roumaine*, în BL, VI, 1933, p. 40.

¹³⁶ Idem, *Toponimia românească*, p. 133–134. Cf. T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopiei din limba română în Basarabia*, extras din „Arhiva Basarabiei”, Chișinău, 1931, p. 23 și 80 (reluat de Petre V. Rotaru și George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, București, 1943, s.v. și de A. Eremia, *Chestionar toponimic*, Chișinău, 1967, p. 29).

¹³⁷ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 134 nota 1.

¹³⁸ Mircea Homorodean, *Vechea patră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980, p. 164 (și fig. 37 a, 38).

¹³⁹ N. Orghidan, *Observațiuni morfologice în regiunea Brașovului*, în „Țara Bîrsei”, I, 1929, p. 65.

¹⁴⁰ Ion Conea, *Două nume topice*, planșa 1, figura B.

¹⁴¹ Existența unei serii oronimice însoțită de prezența constantă a acestei caracteristici geomorfologice se opun etimologiei date de Pavel Binder, de la un n. pers. *Tompa* [= *Țimp(e)a*] (*Semnificația veche a termenului munte, pe baza datelor istorice (sec. XVI–XVIII), cu privire specială la Munții Cibinului*, în LR, XXX, 1981 p. 240).

sensurile plecînd de la cele ale așa-ziselor corespondente lexicale străine, iar nu de la cercetări de teren, cum a lăsat să se înțeleagă¹⁴²; și este la fel de clar că Porucie, și de această dată, a creat cuvinte influențat de surse livrești, și anume chiar de informațiile lui Drăganu: este simptomatic faptul că aceste apelative n-au mai fost înregistrate cu ocazia amplelor anchete directe și indirecte efectuate de noi în Moldova. Oronimul nostru nu are nici o legătură cu numele de munți *Tumba* din Peninsula Balcanică, despre care Y. E. Boeglin crede că descind dintr-un prei.-e. **leppa*¹⁴³.

Convins că moții sînt urmașii alanilor, Ovid Densusianu încerca să explice o serie de oronime din zona respectivă prin avestică și osetă. El compara *Zărândul* cu av. *zaranya* „sol de aur”¹⁴⁴, deși era conștient că forțează legile de evoluție fonetică ale limbii române, care cereau ca *á + n* să devină *în*. Or, dacă pentru cuvintele latine și dacice el nu admitea nici o abateră de la „transformarea fonetică normală, caracteristică limbii românești”¹⁴⁵, pentru cele iranice, propuse de el însuși, se arăta mai înțelegător: „Impresia pe care o avem astăzi e că elementele streine care s-au așezat în aceste regiuni au continuat multă vreme să trăiască izolat, [...] au format o insulă aparte. Peste trei, patru sute de ani, prin urmare tocmai prin secolul al IX-[lea] și mai târziu chiar, prin secolul al X-[lea], aceste elemente au putut fi românisate”¹⁴⁶. O astfel de soluție interpretativă nu s-ar putea primi, însă, decît dacă „abaterile” ar fi numeroase, iar pentru elucidarea lor etimologică alte rezolvări ne-ar apare ca imposibile. În realitate, explicațiile date de Densusianu n-au reușit să se impună, îndeosebi datorită unor obiecții ale lui N. Drăganu¹⁴⁷. Acesta găsește într-un document maghiar de la 1237 un n. pers. *Zarand*, de la care toponimul se poate dezvolta fără piedici de ordin fonetic¹⁴⁸. Oronimul *Desteagul*, derivat de Ovid Densusianu de la un oset.

¹⁴² Singura atestare ce ar putea sprijini ipoteza lui N. Drăganu este glosa dată de O. Vințeler *Timpei* de lingă Ocna Mureșului, care ar fi „un deal mai tîguiat, mai ascuțit” (*Micro-toponimia din satele Cristeiului de Mureș, Micloslaca, Uioara de Jos și Uioara de Sus — jud. Alba*, în vol. *Probleme de onomastică*, Cluj-Napoca, 1980, p. 246). Judecînd după caracterul de podiș al zonei, înclinăm să credem că mențiunea descinde mai degrabă din lecturile autorului decît din informațiile date de subiecți.

¹⁴³ Y. E. Boeglin, *Le massif Tupižnica et le nom du Timok (Serbie orientale)*, în vol. *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et Sud-est européennes*. VI. *Linguistique*, Sofia, 1968, p. 743. Este vorba, de fapt, de reflexe tîrzii ale lat. *tumba*, prezente în aromână, în greacă și în bulgară, care nu dovedesc cîtusi de puțin menținerea unui strat toponimic arhaic.

¹⁴⁴ Ovid Densusianu, *Noms de lieux*, p. 426.

¹⁴⁵ Idem, *Probleme de toponimie și onomastică*, p. 58.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 77.

¹⁴⁷ N. Drăganu, *Românii*, p. 306—307 și nota 2, 487. Vezi și Sextil Puscariu, *Recenzie*, în DR, III, 1922—1923, p. 841 („asemănări fortuite”). Totuși, paralelismele stabilite de către Densusianu sînt reluate de Cicerone Poghiră, fără comentarii critice, în *Irano-daco-romanica*, în SAO, VIII, 1971, p. 25—26.

¹⁴⁸ Acest nume nu poate avea însă nici o legătură cu numele antic Ζάρωνδος < oset. *zărond* „bătrîn”, citat de V. Bogrea (DR, III, 1922—1923, p. 1099) și de A. Rosetti (*Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga — București, 1947, p. 365—366), pe care Iorgu Iordan (*Toponimia românească*, p. 538) îl invocă în sprijinul etimologiei lui N. Drăganu, pentru că un nume vechi ar fi trebuit să se supună aceleiași legi fonetice. Nu cunoaștem originea n. pers. relevant de N. Drăganu și de aceea nu putem avea certitudinea că el este o formație independentă în raport cu numele de localitate iar nu un toponim în funcție antroponimică absolută (pentru că și acest lucru era posibil). Dar chiar dacă s-ar dovedi că n. pers. descinde din toponimul *Zarand* rămîn alte posibilități de interpretare a toponimului, de pildă de la un n. pers. *Zaran* < bg. *zaran* „dimineață” cu suf. magh. -d. Neconvîngătoare sînt celelalte etimologii propuse. Astfel,

dast „tuns, ras“ + *lega* (pers. *tēg*) „munte“¹⁴⁹, plecînd de la descrierea lui Silvestru Moldovan, care îl prezintă ca fiind pleșuv, este explicat de N. Drăganu din *Geszteg* (corespondentul său unguresc) < magh. *geszt* „lemnul copaciului între coajă și inimă“ + suf. *-eg* „lemnos, bățos“¹⁵⁰. Cuvîntul maghiar avea însă și sensurile de „inimă de copac“ și „pădurice“, mai potrivite pentru a fi utilizate în acest caz¹⁵¹. Pentru oronimul *Zaișul*, Ovid Densușianu recurgea la av. *zāša* „înfiorător“¹⁵², căruia N. Drăganu îi opunea magh. *zajos* „zgomotos, tumultuos“¹⁵³; el este mai probabil un toponim personal, de la n. pers. *Zajo* + suf. *-eš*.

Oronimul *Rîzna* este explicat de Ovid Densușianu de la av. *arāzi* „drept“, „în sus“, cu suf. *-na* „foarte productiv în limbile iranice“¹⁵⁴. După N. Drăganu, el „are înfățișare slavă“, dar soluțiile sale (*rysi* „ris“ + *-na* sau *rizina* „zdreanță“)¹⁵⁵ nu conving. Nu cunoaștem aspectul muntelui, așa încît etimologiile pe care le propunem, la rîndul nostru, urmează să fie verificate pe teren. Ar putea fi vorba de o metateză a v. bg. *zrūno*, *zrīno* (bg. *zērno*, *zārno*) „grăunțe“, „ceva mic, de formă rotundă; bucată de ceva“, „fărîmă“¹⁵⁶, prin extensiune „grohotiș“, similară cu cea care se constată în *Rîjnov*, pe care G. Giuglea îl explică din *žrūnovy* „al morii“¹⁵⁷. A doua posibilitate ne este sugerată de apelativul *rîznă*, care pe lingă înțelesul de „căruița cu care se scoate piatra din baie“ (înregistrat deja de Frîncu și Candrea¹⁵⁸, dar omis în DLR), sau „vagonetul cu care se transportă piatra, minereul etc. de la locul de extracție pînă la gura unei mine“ (DLR), îl are și pe acela de „conținutul unui asemenea vagonet“ (DLR), respectiv a unei căruțe. Dacă în zona muntelui s-a depozitat *rîznă*, atunci el p putea foarte bine să primească

V. Bogrea se întreba dacă toponimul nu are cumva vreo legătură cu magh. *szarándok* „peregrin, călător“ (vezi *Etimologiile sale* din DR, I, 1920—1921, p. 271—272); nu poate avea, de vreme ce acest apelativ a dat în românește *sărîntoc*. Gustav Kisch (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, p. 51—52) se gîndea la forma fino-ugrică din care provine magh. *aran* (*y*) „aur“, *zagan*, împrumutată la rîndul ei din limbile iranice (cf. avest. *zaranya* „aur“), cu suf. local *-d* „loc unde este aur“; dar cuvîntul fino-ugric (**sarana*, de fapt) a pierdut consoana inițială de timpuriu, pentru că cele mai vechi atestări din v. magh. nu o mai au (prima, din secolul al XI-lea, este *aranas* „aureus“, cf. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I, Budapesta, 1967 p. 170). Ipoteza originii personale este întărită de faptul că numele a fost inițial un oiconim, care a devenit oronim cu mult mai tîrziu, printr-o extensie livrescă (vezi Octavian Mindîț, Aurel Ardelean, Elena Grămescu, *Toponimia geografică — mărturie a locuirii străvechi și permanente a teritoriului județului Arad*, în „Ziridava“, XI, 1979, p. 229; autorii par convingși că toponimul a desemnat inițial o „țară“ și că ar aparține „substratului preîndo-european“ sau măcar „indo-european“, dar convingerea lor nu se întemeiază pe nimic).

¹⁴⁹ O. Densușianu, *Noms de lieux*, p. 427; idem, *Probleme de toponimie*, p. 14—15.

¹⁵⁰ N. Drăganu, *Românii*, p. 307 nota 2.

¹⁵¹ Cf. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I, p. 1 056.

¹⁵² O. Densușianu, *Noms de lieux*, p. 427; idem, *Probleme de toponimie*, p. 40—44.

¹⁵³ N. Drăganu, *Recenzie*, în DR, VII, 1931—1933, p. 303; idem, *Românii*, p. 307 nota 2.

¹⁵⁴ O. Densușianu, *Noms de lieux*, p. 427; idem, *Probleme de toponimie*, p. 45—47.

¹⁵⁵ N. Drăganu, *Recenzie*, în DR, VII, 1931—1933, p. 303.

¹⁵⁶ Cf. *Bálgarski etimologičen rečnik*, I, p. 669.

¹⁵⁷ G. Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 117 (aprobat de N. Drăganu, *Românii*, p. 569).

Este discutabil dacă sensul va fi fost acela de „pîrîu al morii“, pentru că apelativul slav se folosea în hidronimie cu o semnificație metaforică: „pîrîu care macină malurile“ (cf. P. Skok, *Iz srpsko-hrvatske toponomastike*, III, p. 94).

¹⁵⁸ Teofil Frîncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1888, p. 43.

numele acesteia, tot așa cum un deal de lângă Abrud a căpătat numele *Știurț*¹⁵⁹ de la un apelativ sinonim cu *rîzna* (cf. DLR, s.v. *șturț* : „loc unde se depozitează minereul care urmează să fie prelucrat sau deșeurile ; p. e x t. materialul depozitat în acest loc“).

Faptul că la moți *șură* înseamnă „gura unei peșteri“ îl face pe Ovid Densusianu să creadă că acest cuvînt descinde din av. *sūra* „gaură“¹⁶⁰. N. Drăganu vede aici o extensie semantică a rom. *șură*¹⁶¹ — ceea ce este posibil (mai ales că există și expresia „a avea o gură cît o șură“). Ultimele oronime presupuse de origine iranică de către Ovid Densusianu sînt *Coșomanta* (comparat cu sanscr. *kōṣa* „boltitură“, „ceea ce servește ca să învelescă“, av. *kusra* „boltitură“, „ceva gol“ + suf. *-manta*, deosebit de productiv)¹⁶² și *Gaiur* (din av. *gairi*, cf. sanscr. *giri* „munte“, cu remarca : „doar existența lui *u* în forma *Gaiur* nu e așa clară și nu poate fi ușor explicată“) ¹⁶³. Dacă acestea ar fi vechi, atunci primul ar fi trebuit să se termine în *-mînta*, iar cel de al doilea să ajungă la un **Găir*. De aceea noi preferăm soluțiile pe care ni le oferă limbile slave. În ucr. există verbul *mantýty* (rus. *maniti*) „a înșela, a amăgi, a atrage“, de la care se poate reface un adjectiv feminin **manta* „înșelătoare, ademenitoare“, și un adjectiv feminin *kosa* „înclinată, oblică“, virtual substantiv „coastă“ (evoluție realizată de scr. *kōsa* „pantă de munte“, „povîrniș“, „cueștă“, cehul, sorabul de sus *kosa* „oblicitate“); de la un **Kosamanta* „coastă înșelătoare“ (adică „lipsită de fermitate, care se năruie“) se putea ajunge la forma românească. Adjectivul ucrainean dă naștere la o serie de compuse nominale cu forma sa de neutru, *koso*, de pildă *kosogir* „costișă, povîrniș“, *kosookyj* „sașiu“ etc., dar nu cunoaștem și un substantiv *manta* cu care să se poată combina ; el ar putea fi totuși cel care stă la baza apelativului *mantačka* „un fel de lopățică îngustă, dată cu catran și cu nisip, cu care se ascute coasa“, de unde *mantăcyty* „a ascuți coasa cu mantačka“¹⁶⁴, a cărui legătură semantică cu *mantýty* este greu de sesizat. Pentru *Gaiur* ne gîndim la un compus ucr. (sau rutenizat) **Gájhora*, similar cu rus. *gájgora* „pădure“¹⁶⁵, care putea deveni **Gáioru* și apoi *Gaiur(u)*, la fel cum un **Lisahora*, cu o structură analogă¹⁶⁶, a devenit *Lisaura* (sat lângă Suceava). Acomodarea finalei *-a* făcut sub influența unui termen entopic de genul masculin sau neutru (*munte, deal*), ca și în oronimul *Ziragurul* din aceeași zonă¹⁶⁷, a cărui primă parte poate fi comparată cu ucr. *dzjur* „izvor“ : **Dzjuragora* „dealul izvorului“. (Dacă etimologia noastră este corectă, atunci înseamnă că oronimul a fost preluat de români înainte de secolul al XIII-lea, cînd are loc trecerea lui *g* la *h*.)

Numele muntelui *Orul* (cca 1 000 m) din raza comunei Bisoca, jud. Buzău, ar fi, după C. Diculescu, de origine veche grecească, de la gr. ὄρος

¹⁵⁹ Cf. Ion Rusu Abrudeanu, *Moșii*, București, 1928 p. 218.

¹⁶⁰ O. Densusianu, *Noms de lieux*, p. 428 ; idem, *Probleme de toponimie*, p. 51—52.

¹⁶¹ N. Drăganu, *Recenzie*, în DR, VII, 1931—1933, p. 303.

¹⁶² O. Densusianu, *Noms de lieux*, p. 428 ; idem, *Probleme de toponimie*, p. 47—50.

¹⁶³ Idem, *Probleme de toponimie*, p. 34—36.

¹⁶⁴ Cf. B. D. Hrinčenko, *op. cit.*, s.v.

¹⁶⁵ Atestat la N. I. Tolstoj, *Starjanskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskie etjudy*, Moscova, 1969, p. 53 nota 34.

¹⁶⁶ Cf. formele dialectale actuale *lisohir, lisohora, lisohor'* menționate de T.A. Marusenko, *op. cit.*, p. 210.

¹⁶⁷ Menționat de Frîncu — Candrea, *op. cit.*, p. 31.

„munte“¹⁶⁸. N.A. Constantinescu¹⁶⁹ și I. Pătruț¹⁷⁰ cred că este vorba de un antroponim neatestat, **Orul*, inclus în n. fam. *Orescu* și în numele satului *Orești*. După părerea noastră, acest antroponim este *Horul* (de unde și n. fam. *Horăscu*), atestat în documentele muntenestii¹⁷¹, cu obișnuita pierdere a lui *H-* inițial¹⁷². Pe de altă parte, ținând seama de faptul că *Orul* este singurul munte propriu-zis într-o microzonă de dealuri, nu putem evita ipoteza unei creații toponimice slave, *Hora*, acomodată morfologic, similară cu *Gorul*, care denumește cel mai înalt munte din Vrancea, mai ales că ea este susținută de coprezența altor toponime slave, în timp ce existența în zonă a n. pers. respective, teoretic posibilă, nu poate fi probată. O bază antroponimică pare să aibă oronimul *Mătau* de lângă Cimpulung Muscel¹⁷³, sau *Mălarea* din jud. Buzău (pentru tipul formativ, cf. Gavrilă *Sularea* din Mogoș, lângă Abrud, un contemporan al lui Horea)¹⁷⁴, pe care C. Diculescu le corela cu gr. *μαζήρον <μαζός „sfirc“ și μαζάριον¹⁷⁵.

După A. D. Xenopol, Vf. *Cocan* de lângă Olt (Loviște) ar fi vechiul *Cogaion* dacic sau *Caucaland* gotic¹⁷⁶. Numele corect al muntelui este însă *Ciocanul*, în care recunoaștem apelativul *ciocan* cu sens oronimic¹⁷⁷. La rîndul său, Constantin C. Giurescu se întreba dacă *Cogaionul* nu va fi fost muntele *Gugu* din masivul Godeanu¹⁷⁸, dar acesta are tot o bază lexicală românească, *gug*, cunoscut în Banat cu sensul de „ridicătură de teren, deal, vîrf“¹⁷⁹. Pe linia lui Nicolae Densusianu, Octavian Răuț crede că oronimul *Zana Mare* de lângă Gugu ar fi o fosilă toponimică, menținînd numele *Diane*¹⁸⁰; este vorba, probabil, de interpretarea greșită a pronunției *zana* < *geană* „deal“, care pare să se fi menținut și la noi în anumite zone, nu numai în aromână¹⁸¹. Același cercetător vede în numele *Gruțul Zăului* păstrarea numelui lui *Deus* păgîn (Jupiter Optimus Maximus), iar nu creștin (cum consta-

¹⁶⁸ Constantin Diculescu, *op. cit.*, p. 497.

¹⁶⁹ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 123.

¹⁷⁰ I. Pătruț, *op. cit.*, p. 73.

¹⁷¹ Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 297. Pentru corespondențele slave, vezi V. Frățilă, *Nume de familie, supranume și toponime de pe valea inferioară a Tîrnavelor provenite din hipocoristice*, în AUT (Filologie), XXI, 1983, p. 16.

¹⁷² Această posibilitate este sesizată și de către I. Pătruț, *loc. cit.*, care însă nu se oprește asupra ei, pentru a-l putea explica pe *Orle(a)* ca derivat antroponimic românesc.

¹⁷³ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 318.

¹⁷⁴ Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 265.

¹⁷⁵ Constantin Diculescu, *op. cit.*, p. 497—498.

¹⁷⁶ A. D. Xenopol, *op. cit.*, I, p. 109, 114.

¹⁷⁷ Pentru acesta, cf. Dumitru Loșonți, *Contribuții toponimico-etimologice*, în LR, XXIV 1975, p. 240—241.

¹⁷⁸ Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 48—49 (acceptat de Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 207 și de Octavian Mîndruț, Aurel Ardelean, Elena Grănescu, *op. cit.*, p. 231).

¹⁷⁹ Cf. Dumitru Loșonți, *Cuc, Cucă, Gug, Gugă și derivatele lor*, în LR, XXVIII, 1979; Francisc Király, *Note etimologice* în AUT (Filologie), XVII, 1979, p. 179. Circulația în Banat a apelativului, dovedită de Francisc Király, face ca explicarea oronimului de la un nume de persoană (Emil Petrovici, *Studii*, p. 276; Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984, p. 32—34) să fie prea puțin convingătoare. Fără temei este și etimologia lui Gustav Kisch, de la *goga* „momile, sperietoare“ (*Siebenbürgen*, p. 217).

¹⁸⁰ Octavian Răuț, *Toponimie și istorie bănățeană*, în SLLF, IV, 1978, p. 261.

¹⁸¹ Cf. Ovid Densusianu, *Grăul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 318 (probabil „deal“); Bujor Vulcu, *Conținutul apelativului „deal“ și tipurile de deal în terminologia geografică populară din împrejurimile Orăștiei*, în „Sargetia“, V, 1968, p. 627 („pantă ușor înclinată“).

tăm în textele din secolul al XVI-lea), iar în numele popular al unui deal, *Cetatea lui Ierolie*, un gr. *Hieros Elias* (de prin secolele al X-lea — al XI-lea)¹⁸². Respingînd ambele interpretări, ne întrebăm dacă cel de al doilea nume nu este cumva o românizare a magh. *irol*, formă dialectală a lui *gyűrű* „inel, cerc“ „obiect de formă rotundă“ (cum va fi fost acea cetate).

Un oronim mult discutat, care continuă să fie socotit preslav deși nu i s-a dat încă o etimologie care să-i confirme vechimea¹⁸³, este *Bihorul*, care pe lingă muntele din Carpații Apuseni (la 1611: *Bihor*)¹⁸⁴ mai desemna cetatea lui Menumorout (la începutul secolului al X-lea: *castrum Byhor*, la 1075 *civitas Bichor*, *terra Bichari*, la 1093 *Byhor*, la 1113 *Bychar*, la 1198 *castrum Bychor*, la 1202—1203 *castrum Byhor* ș.a.)¹⁸⁵, situată, după toate probabilitățile, la vreo 10 km la nord de Oradea, apoi o localitate (*Bihard*) și un deal (*Biharom*) în Ungaria, un sat (*Bychory*) în Cehoslovacia, o cetate în Serbia (la 1455: *Bihorî*, azi numele unui ținut: *Bihor*, *Bior*, *Biĵor*) și tot aici un cătun (*Bihoriće*) și un sat în Dalmația (*Bihorine*), poate și altele¹⁸⁶. Lăsînd la o parte ipoteza fantezistă a lui Ioan Șarba (de la un **bi* = ? + *c(h)ar* = *kar-* „stîncă“)¹⁸⁷ și corelația cu arom. *bigă* „stîncă“, alb. *bigórr* „idem“ făcută de Tache Papahagi¹⁸⁸ (*g* nu putea trece la *h* nici în română, nici în sîrbă, nici în maghiară, iar atestările pentru castrul lui Menumorout sînt anterioare epocii în care această transformare se produce în cehă și ucr.), precum și încercările de a-l atașa la seria sl. *hora*¹⁸⁹ (care se lovesc de același impediment cronologic și de atestarea toponimului în Serbia, unde *gora* s-a păstrat) sau de a-l lega de varianta veche rom. *bihor* „bivol“, atestată la 1659¹⁹⁰ (care este probabil o contaminare între *bihol* < magh. *bihal* și *bohor* „bour“), rămîn în discuție patru ipoteze: a lui Gustav Kisch (din rom. *vihor*, cu trecerea lui *v* la *b*: „muntele vihorului“, cf. oronimul *Vihorlat*)¹⁹¹, a lui J. Melich¹⁹² și Elemér Moór¹⁹³ (de la un n. pers. de origine slavă, prove-

¹⁸² Octavian Răuț, *op. cit.*, p. 265—266. Nestăvilita imaginație a amatorilor, susținută de absența pregătirii de specialitate a redactorilor, au dus la proliferarea în ultima vreme a interpretărilor mitologizante în tipărituri, reviste intitulate „de cultură“ sau chiar cu profil științific afirmat, unde coexistă cu subproduse ale latinomaniei, celtomaniei și tracomaniei agresive. Nu este în intenția noastră discutarea acestor „opinii“ sau „puncte de vedere“ care nici măcar nu intră în categoria ipotezelor, ci țin de domeniul fantasticului pur. A apropia, de pildă, numele unor munți din Carpații Apuseni (*Găina*, *Virful Steanului*, *Virful Zinei*, *Virful Medeeșului*) de cel al unor zeități antice (*Gaea* și cele 3 Gorgone: *Steno*, *Eurial* = *Latona* = *zina*, *Medusa*), cum face Ioan P. Bogdan (*Țara vișetelor*, în „Ziridava“, IX, 1978, p. 557, 559), este o tentativă care ignoră practic alfabetul științei.

¹⁸³ Vezi, de pildă, Gottfried Schramm, *op. cit.*, p. 207—208. Părerea autorului, după care forma cu *-a-* ar fi mai veche decît cea cu *-o-*, nu se poate admite dacă ținem seama atît de atestările numelui localității din Transilvania cît și de corespondentele sale. Este vorba, de fapt, de o simplă grafie maghiară, apărută într-o vreme cînd se făcea simțită confuzia dintre *a* și *o*.

¹⁸⁴ Gomboz Zoltán és Melich János, *Magyar etymológiai szótár*, I, Budapesta, 1914—1930, col. 398.

¹⁸⁵ Cf. Ștefan Pascu, *Votepodatul Transilvaniei*² I, p. 148; Coria Ion Sucu, *op. cit.*, I, p. 78.

¹⁸⁶ Vezi Nicolae Drăganu, *Românii*, p. 305—306.

¹⁸⁷ Ioan Șarba, *op. cit.*, p. 12.

¹⁸⁸ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân*, București, 1963, p. 206.

¹⁸⁹ Menționate de Nicolae Drăganu, *Românii*, p. 305. Toponim slav îl considera și Emil Petrovici (*Recenzie*, în DR, X, 1943, p. 539), fără a face precizări privind etimonul.

¹⁹⁰ Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, p. 315 nota 1.

¹⁹¹ Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 33.

¹⁹² Cf. Nicolae Drăganu, *Românii*, p. 305—306.

¹⁹³ Elemér Moór, *Die slawische Ortsnamen der Theisseebene*, în ZONF, VI, 1930, p. 115.

nit dintr-o temă *bgh-* sau *bēh-*), a lui Nicolae Drăganu (n. pers. *Vihor*)¹⁹⁴ și cea a lui George Giuglea (< sl. **bihor* < rom. *buhăr/buăr* < lat. *bubalus*)¹⁹⁵.

Deși Nicolae Drăganu susține că betacismul se putea produce la fel de bine în slavă ca și în română sau în maghiară, în realitate lucrurile nu stau chiar așa. Cazurile de betacism din sîrbă sînt foarte puține și s-au produs numai prin adaptarea unor neologisme din greacă sau din germană; de cele mai multe ori sîrbocroata nu face decît să mențină forme deja betacizate în latina dalmată sau dunăreană, dar respectă cu strictețe distincția între *b* și *v* în lexicul slav propriu-zis. Cît timp exista aici apelativul de mare circulație *vihor*, el nu putea deveni în nici un caz *bihor* și același lucru se poate spune despre antroponimul corespunzător. Documentele ungurești atestă de timpuriu n. pers. *Bihor* (la 1086: *faber Bichor*)¹⁹⁶, dar etimologia acestuia nu s-a putut încă stabili; or, certitudinea unui toponim personal n-o avem decît atunci cînd știm că baza nu este susceptibilă de o utilizare independentă în toponimie. Ipoteza lui G. Giuglea este deficitară prin faptul că neglijează corelația dintre fazele de evoluție ale românei și slavei: dintr-un latinesc balcanic **būwalu* s-a putut ajunge la un slav comun **bǫvalǫ* (de unde bg. *bivol*), dar un rom. **būhǫru* a dat deja în bg. *būher*¹⁹⁷, iar un **būhor* este ulterior acestuia (**būwalu* > **būyaru* / **būhǫru* > **būyoru* / **būhoru*). Noi credem că la baza lui *Bihor* (oronim și antroponim) este un sl. com. **bǫhorʹi*, care trebuie să-l fi dublat pe **būhorʹi* „ceva umflat, de formă rotundă, băsică”, dezvoltat de la verbul *buhati* „a se umfla”¹⁹⁸, după cum alături de *duhati* a existat varianta tematică *dǫhati* (de la care cu același sufix s-a creat derivatul vechi slav **dyhorʹi* > rom. *dihor*). Așadar, intuiția lingviștilor maghiari ni se pare justă, numai că, stabilind sensul derivatului slav, sîntem de părere că putea fi vorba și de toponime descriptive, nu neapărat personale.

Pe urmele lui G. Giuglea, dar fără a avea și pregătirea lingvistică a acestuia, Constantin-Mircea Ștefănescu încearcă o reanaliză a întregii toponimii carpatice „în contextul general al toponimiei indo-europene”. Metoda sa constă din a apropia de un radical indo-european oronime românești care prezintă un grad convenabil de omofonie cu toponime din Europa și Asia, culeșe, desigur, din indexurile la marile atlase geografice. Așa, de pildă, el persiflează etimologia dată de unii lingviști oronimului *Bărnarul* din Munții Bistriței („a deriva un nume de munte de la sl. *brna* ‘moșieră’ sau din sl. *brnitsa* ‘teren mlăștinos’ [...] ni se pare cel puțin naiv”), pe care-l apropie de fr. *Barneume*, engl. *Barnhill*, germ. *Barnberg*, toate grupate sub radicalul **bher*, **bhar* „munte, vîrf”¹⁹⁹. Cercetarea documentelor ne arată însă că este vorba de un nume de persoană: la 1688 Mihăilă Dodul cumpără „*Poiana lui Bărnar și Bărnariul la Dorna*”, iar printre martori figurează și un Andronic

¹⁹⁴ Nicolae Drăganu, *Românii*, p. 306.

¹⁹⁵ George Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 318–319.

¹⁹⁶ Gombocz Zoltán és Melich János, *op. cit.*, col. 398.

¹⁹⁷ Cf. *Bálgarski etimologičen rečnik*, I, p. 94 (sensul este acela de „mele”, împrumutat ca atare din românește).

¹⁹⁸ Pentru acestea din urmă vezi *Słownik prasłowiański*, I, p. 437–438.

¹⁹⁹ Constantin-Mircea Ștefănescu, *Toponymie ancienne dans les Carpates roumaines*, în vol. X. *Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena, 1969, p. 489–490 (cu reluări în diverse numere ale revistei „Terra”). Explicația dată de lingviști este mai puțin naivă decît i se pare autorului, de vreme ce există destui munți care și-au luat numele de la această caracteristică (de pildă *Glodul*, *Glodurile*, *Glodețul* etc. în Bucovina).

*Birnar*²⁰⁰. Oronimele *Gorganele*, *Gorgoanele*, *Gorgănașul*, *Gorgănelul* etc. (dezvoltate din apelativul *gorgan* de origine cumană), împreună cu *Gorul* (slav sau nume de persoană) și *Gîrbova* (slav) sînt derivate din i.-e. **guer*²⁰¹, iar *Almașul* (maghiar), *Omul* (românesc), *Holmul*, *Gilma*, *Dilma* (românești, de la apelative de origine slavă) din i.-e. **alm*, ca și lat. *altus*²⁰². Asemenea situații, care ne întîmpină la tot pasul, privează comunicarea geografului amintit de orice urmă de interes științific.

Determinați de lipsa de eficacitate a mijloacelor lingvistice de investigație, alți geografi, I. Conea, L. Badea și D. Oancea, își propun să folosească o „metodă de dialectică geografică sui-generis“, ale cărei rezultate, estimate ca fiind de o importanță deosebită, le prezintă atît la congresul internațional de științe onomastice de la Florența, cît și la un simpozion național de toponimie de la București²⁰³. Ingeniozitatea metodei constă din a întui, pe baza unei analize geografice complexe, zona montană în care probabilitatea unei continuități a populației românești să fie maximă, urmînd ca ipoteza să fie confirmată de nomenclatura propriu-zisă. După autori, Țara Hațegului „trebuie considerat a fi fost teritoriul de cea mai sigură continuitate daco-romană la nordul Dunării. Într-adevăr că trebuie să spunem, dacă n-a fost aici, apoi n-a fost nicăieri“. De aici urmează că prezența toponimelor vechi este imperios necesară în Hațeg, „pentru că dacă nu s-ar găsi deloc, ar însemna să nu mai pricepem în ce a constat această continuitate“. Așadar, dacă continuitatea n-ar fi fost în Hațeg, ea n-ar mai fi fost nicăieri, pentru simplul motiv că autorii n-ar mai putea-o pricepe.

Acest remarcabil *circulus in demonstrando* duce la rezultate pe măsură. Autorii stabilesc obiectivele de maximă importanță geografică, cărora nu le-ar putea corespunde decît oronimele cele mai vechi. Astfel, *Picuiul* „face parte din categoria de munți care trebuie 'în mod obligatoriu' să aibă un nume vechi [...] Numele său poate fi relativ nou (termenul este încă viu în graiul din Țara Hațegului), dar și — ceea ce este înfinit mai probabil — de origine veche, preslavă“²⁰⁴. În aceeași situație sînt *Argeaua*, *Gruiu*, *Genunea*, cascada *La Armăsaru*, *Sorșile*, *Cîrlige*, *Muntele Muierii*, *Relezatul*, *Sturul*, *Țarcu*, *Cununa Custurilor* și altele. Referindu-se la muntele *Bătăile*, autorii se întreabă: „Ce ne împiedică să legăm acest nume de luptele care au avut loc între romani și daci, pe aceste înălțimi, lingă zidurile cetății, în 106 ?“²⁰⁵. Despre *Piatra Scorilei* se spune : „dacă nimic și nimeni nu ne poate asigura că numele actual al muntelui *Scorila* este onomasticul unui cetățean dac de-acum vreo 2 000 de ani trecut în toponim, tot așa, nimic și nimeni nu ne poate convinge de con-

²⁰⁰ T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpului Moldovenesc*, București, 1915, p. 13. N. A. Constantinescu (*op. cit.*, p. 23) explicase corect oronimul, fără să cunoască (sau să invoce) acest document.

²⁰¹ Constantin-Mircea Ștefănescu, *op. cit.*, p. 493—494.

²⁰² *Ibidem*, p. 492—493.

²⁰³ I. Conea, L. Badea, D. Oancea, *Toponymie ancienne, témoignage de la continuité daco-romaine dans les Carpates Méridionales de l'Ouest de l'Ol*, în vol. VII *Congresso internazionale di scienze onomastiche. Atti e memorie*, I, Florența, 1963; idem, *Concluzii istorice în lumina unor toponime din Țara Hațegului*, în vol. *Lucrările simpozionului de toponimie*, București, 1975.

²⁰⁴ Idem, *Toponymie*, p. 354.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 348.

trariul : că ipoteza ar fi falsă" ²⁰⁶. Dar un *Scorilo* antic ar fi trebuit să sune astăzi **Scuriră*²⁰⁷, așa încît, vrînd-nevrînd, trebuie să ne gîndim, împreună cu N. A. Constantinescu și Ioan Pătruț, la un antroponim cu baza slavă *Skor*-²⁰⁸, pe care o reîntîlnim în *Scoreiul* din Făgăraș²⁰⁹; celelalte oronime, bazate pe apelative care mai circula încă, nu ne oferă nici o dovadă de vechime. Recenzînd comunicarea, I. I. Russu observa că astfel de 'probe' „nu pot decît să contribuie la compromiterea tezei susținută cu multă pasiune de către cei trei autori” ²¹⁰.

Asemănătoare cu aceasta (prin absența totală a motivărilor lingvistice) este încercarea de stratificare genetică a oronimiei din jud. Arad întreprinsă de Octavian Mindruț, Aurel Ardelean și Elena Grănescu: stratul cel mai vechi cuprinde „toponime din substratul preindo-european și indo-european” (*Zarand, Moma, Drocea, Siri, Bihor*), urmează cel al „substratului toponimic traco-dacic” (*Curcubăta, Gugu, Gruń, Groși, Măgură*) și cel al „topicelor [sic !] românești vechi” (*Runc, Blidaru, Ohabă, Mușa, Pleasă, Gorgan, Burugă, Bîrînă, Burnas, Boian* etc.) „formate în principal pînă la jumătatea mileniului nostru” ²¹¹. Cît timp „substratul traco-dacic” se rezumă la apelative în funcție toponimică, el trebuie subsumat fără rezerve ultimei categorii; celălalt „substrat” este format aproape în întregime din n. pers. în funcție toponimică : *Zarand, Moma* (< v. bg. *moma* „puella”, iar nu dintr-un tracic *Moma*, cum consideră N. A. Constantinescu)²¹², *Drocea, Sir(i)u* (< v.bg. *sirŭ* „orbus”) ²¹³. Așa stînd lucrurile, concluzia autorilor („Stratificarea și originea topicelor [sic !] demonstrează în mod convingător locuirea străveche și continuă a teritoriului de populația autohtonă (traco-dacică, română, daco-romană, românească) la care s-au adăugat în anumite perioade istorice și alte populații”) ²¹⁴ distonează în mod flagrant cu debilitatea mijloacelor de investigație de care dispun.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 356. Tot la *Scorilo* (*Scorilis*) se gîndește și Marius Bizerea, pentru a explica toponime de la est de Muntele Mic : *Piatra* (*Cleanțu*) în *Scorilă*, *Burdă Scorilii*, *Valca lui Scorilă* (*Toponime dace și romane în sud-estul Banatului*, în vol. *Lucrările simpozionului de toponimie*, p. 125); sau Vasile Bologa, *Decebalus preacinstitul*, în „*Noi Tracii*”, VIII, 1981, nr. 79, p. 3.

²⁰⁷ Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972 p. 106. Deși știe că -l- intervocalic trebuia să devină -r-, totuși C. Gîhodaru nu reușește să-și înfrîngă tentațiile asociative, susținînd că nu numai *Scorila*, dar și *Brăila*, *Surdila* și *Burila* „sînt o moștenire din fondul toponomastic indigen” a căror rezistență ar fi fost facilitată de o românizare tirzie a dacilor (*Ostirea bizantină în cîmpia munteană la sfîrșitul secolului al VI-lea și toponomastica*, în *AUI* (Istorie), XVIII, 1972, nr. 1, p. 4). Este vorba însă de derivate antroponimice cu sufixul slav -ilo (preluat și de onomastica noastră), unele avînd ca bază nume de persoane de origine slavă : *Brajo*, *Bur(j)jo*.

²⁰⁸ N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 368; Ioan Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 167. Acest n. pers. se întîlnește și în toponime bulgărești : *Skoril* (oronim, cu suf. -ji), *Skorilski dol*, *Skorilsko usoe*, *Skorilski răt* (cu suf. -sk-); cf. Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 158; N. P. Kovačev, *Toponimizata na Trojansko*, Sofia, 1969, p. 209.

²⁰⁹ Acest oronim era derivat de către Gustav Kisch (*Siebenbürgen*, p. 98) din *scoruy*!

²¹⁰ I. I. Russu, *Recenzie*, în *SCL*, XIII, 1962, p. 410.

²¹¹ Octavian Mindruț, Aurel Ardelean, Elena Grănescu, *op. cit.*, p. 229, 230—231,

234 și *passim*.

²¹² N.A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 326.

²¹³ După I. Pătruț, *Siro* este un hipocoristic de la o bază *Si-* cu suf. -r- (*Onomastică românească*, p. 24). Nu ne putem opri la această posibilitate cît timp nu știm dacă numele a fost prenume sau supranume.

²¹⁴ Octavian Mindruț, Aurel Ardelean, Elena Grănescu, *op. cit.*, p. 240.

nume slave de localități, pe care le apreciază ca fiind ne semnificative, întrucât vor fi fost date de călugării slavi din mănăstiri (*Tismana, Crasna, Polovragi, Govora, Tulana, Bistrița, Clocociov, Cozia, Vărbila* etc.)²²³. Concluzia sa este că „slavii nu s-au risipit în mod egal peste tot pământul românesc [...] ei — în unele părți cel puțin — masele slave au rămas compacte, acoperind regiuni unitare, care pot fi încă delimitate geografic”²²⁴; românii, însă, au trăit mai mult la munte, ca și strămoșii lor daci²²⁵.

O inventariere cit de sumară a hidronimiei ne arată că numele slave străbat copios zonele moșnenești ale lui Ion Donat (*Luncavăț, Peșteana, Cerna, Crasna, Tismana, Bistrița, Blahnița, Șușița, Sadu, Coșuștea* etc. etc.), parte din ele fiind doar preluate ca nume de mănăstiri, iar nu create de călugări²²⁶. Discordanța a fost, desigur, observată și de către Ion Donat, care totuși, într-un studiu apărut 20 de ani mai târziu, persistă în a o considera nerelevantă: „între numele slave de așezări și hidronimia slavă nu există pretutindeni concordanță teritorială [...] Pentru a înțelege just fenomenul, este necesar ca aceste două categorii de nume să fie analizate separat”²²⁷. Dar oricât am separa categoriile toponimice, nu vom putea aprecia stratul hidronimic slav ca fiind ulterior celui format de numele românești de localități, pentru că nu mai exista o bază etnică slavă (sau dacă mai exista pe ici pe colo prin mănăstiri, ea nu putea impune o hidronimie străină unei populații compacte românești); el este neîndoiește anterior, iar prezența sa ne arată limpede că „zona românească” s-a creat prin asimilarea populației slave.

Imaginea geografică a „vetrelor toponimice” succesive (ca să folosim termenii lui A. Sacerdoțeanu)²²⁸ este în contradicție cu datele oferite de cercetarea de ansamblu a toponimiei noastre, care ne indică limpede structuri de tip „geologic”: într-o mapă toponimică dată, numele de origini diferite nu se delimitează în spațiu, ci numai în timp²²⁹. Cu alte cuvinte, nu există regiuni de pură toponimie turanică, slavă, românească etc. care să ne indice faptul că populațiile respective au coexistat fără a se amesteca unele cu altele, fără a se suprapune. Delimitările spațiale devin posibile numai după o operație de departajare cronologică a numelor din aceste ansambluri toponimice astăzi eterogene, făcută pe baza unor criterii de cronologizare relativă.

²²³ *Ibidem*, p. 58–59. Autorul crede (p. 60) că aceste nume sînt foarte puține în realitate, pentru că unele dintre ele ar avea la bază nume de persoană, iar altele s-ar fi format pe teren românesc. Dar din seria sa se pot considera românești doar două, *Ohaba* și *Obreja*.

²²⁴ *Ibidem*, p. 76. Ideea reapare și în lucrări de mai târziu ale sale, de ex. *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, I, în LR, XIII, 1964, p. 621 și *Probleme de onomastică românească*, în vol. *Actele celui de-al XII-lea congres internațional*, I, p. 117. De observat că cercetarea numelor de sate îl condusese și pe A. D. Xenopol la o concluzie asemănătoare, fără referire specială la Oltenia (*Istoria românilor*, II, p. 202).

²²⁵ Ion Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV–XVI*, în „Studii”, IX, 1956, p. 90.

²²⁶ Dacă hidronimia slavă a Olteniei ar fi o creație a călugărilor, ar fi de așteptat ca ea să existe numai acolo unde au fost mănăstiri; în realitate, ea cuprinde întreaga regiune carpatică și subcarpatică.

²²⁷ Ion Donat, *Considerații istorice*, I, p. 618 nota 4.

²²⁸ Aurelian Sacerdoțeanu, *Toponimia țării, document important al permanenței vieții istorice a poporului român*, în *Lucrările simpozionului de toponimie*, p. 44.

²²⁹ Vezi și constatarea lui A. Dauzat: „toponimele se prezintă în straturi lingvistice suprapuse, destul de asemănătoare cu sedimentele preistorice succesive ale geologiei” (*La toponymie française*, Paris, 1946, p. 13).

2. [Teoria „masei toponimice”] își propune să răspundă totemai acestui deziderat al stratificării genetice utilizând criteriul cantitativ. Acest criteriu nu ține seama de o eventuală diferențiere a numelor după gradul de importanță al obiectelor (socio)geografice denumite, ci consideră nomenclatura un ansamblu unitar incluzând „mase” diferite de nume avînd aceeași origine; cu cît masa este mai mare, cu atît vechimea și stabilitatea elementului etnic corespunzător este mai mare.

Primul care izează la noi de acest principiu analitic este M. Gaster. Analizînd 400 de nume din fostul județ Vilcea, el găsea că 70% sînt românești, 12% slave și 18% de origine obscură. Concluzia sa era aceea că „o populațiune neromânească copleșitoare, sau măcar numeric egală cu cea românească, n-a ezistat și n-a putut ezista într-acest județ”²³⁰. El recunoștea, totuși, că rezultatul său nu poate viza și perioada veche a istoriei românilor, „cea între secolele V—XII, mai toate numirile avînd un caracter limbistic și fonetic relativ modern”²³¹. Convins că nu toate numele de locuri pot sta pe același plan sub aspectul vechimii, Gustav Weigand își limita cercetarea la hidronimie, pe care o considera în bloc mai conservatoare decît restul nomenclaturii. Din hidronimele Vechiului Regat, doar 16% ar fi românești, cele mai multe (53%) fiind slave; de aici concluzia că românii ar fi venit din sudul Dunării într-un teritoriu în care au găsit instalate populații străine²³². Într-un alt studiu, consacrat numelor de localități din zona Ampoi—Arieș, Weigand constată din nou preponderența numelor străine (slave 15%, maghiare 48%) față de cele românești (38%)²³³.

Opunîndu-se punctului de vedere selectiv al lui Weigand, George Giuglea crede că, pentru stabilirea vechimii unei populații, toponimia trebuie studiată exhaustiv, ținînd seama de „masa toponomastică”, deoarece numai ansamblul contează în operația de cronologizare²³⁴. O asemenea cercetare duce la concluzii exact opuse celei la care ajunsese Weigand: chiar dacă „masa” include și toponime străine, „vechimea originară a toponimiei respective [= românești, n.n.] rămîne în picioare, impusă de grosul numirilor”²³⁵. În situațiile (frecvente în Transilvania) în care un nume de localitate străin este înconjurat de o „masă” toponimică românească, trebuie să admitem că grupul etnic românesc este cel vechi, în timp ce oiconimul ni-l indică pe „noii aciuai”²³⁶. Referindu-se la principiul metodologic al lui George Giuglea, Ion Donat îl consideră a fi „de cel mai mare preț” în cercetările de toponimie istorică²³⁷, iar această optică se reflectă în mai toate studiile monografice realizate în ultimele decenii.

2.1. În ce măsură asemenea statistici, confecționate pe baza nomenclaturii actuale, pot fi relevante pentru epocile mai îndepărtate? Putem, oare, avea certitudinea că numele românești, cele mai multe astăzi, sînt și cele mai vechi? Iată două întrebări pe care lingvistul clujean nu și le-a pus,

²³⁰ M. Gaster, *Nomenclatura topică a județului Vilcea*, în BSG, VI, 1885, p. 138.

²³¹ *Ibidem*.

²³² Gustav Weigand, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen*, p. 94.

²³³ Idem, *Ortsnamen im Ompoly- und Arányos-Gebiet*, p. 31.

²³⁴ George Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 300.

²³⁵ *Ibidem*, p. 302.

²³⁶ *Ibidem*, p. 327.

²³⁷ Ion Donat, *Despre toponimia slavă a Oltenei*, p. 18.

preferind să-și formuleze teoria sub formă de postulat. Să vedem, însă, dacă acest postulat are coerența logică necesară și dacă el reușește să rezolve satisfăcător situații concrete.

Un mare afluent al Drinei se numește *Kolina*, hidronim cu „bază romanică“ (= românească); toți afluenții săi au nume slave²³⁸. După teoria lui Giuglea, cei mai vechi locuitori ar fi fost sîrbii, pentru că „masa toponomastică“ este slavă în imensa ei majoritate; românii, care au impus un singur nume, ar fi cei „aciuați“ mai târziu. Este, însă, evident că situația a fost, în realitate, alta: primii veniți au dat numele cursului principal, după care sîrbii l-au preluat și au completat nomenclatura bazinului hidrografic cu o întreagă serie de hidronime minore. Cine ar analiza după criteriul cantitativ toponimia din bazinul Prutului, ar ajunge la concluzia că românii, slavii, cumanii și tătarii au trăit înaintea scîților, pentru că din zecile de mii de nume nu mai este nici unul scitic. Iar cine ar face o stratigrafie a Bucovinei după aceeași metodă, ar conchide că huțulii i-au precedat pe români, deși se știe cu precizie că aceștia au colonizat zona începînd cu ultimul sfert al veacului al XVIII-lea. Urmărind în cadastrul austriac de la 1854—1856 numele de locuri din bazinele superioare ale Moldovei și Moldovei, am constatat că toponimia ucraineană era deja mai numeroasă, deși cele mai importante obiective geografice își menținuseră numele românesc. Prin urmare, într-o zonă cu populație românească rarefiată, coloniștii pot crea o toponimie majoritară în numai jumătate de secol. Asemenea situații dovedesc fără nici un dubiu că între „masa toponimică“ și vechimea unei populații nu există presupusul raport de determinare, pentru simplu motiv că numele de locuri care alcătuiesc „masa“ au vîrste diferite. Un singur nume românesc (cum este *Argelul* în com. Moldovița) poate fi mai vechi decît întreaga „masă“ de toponime huțule din jur, și invers, un singur nume străin, cum este *Moldova*, poate fi mai vechi decît toate toponimele românești care-l circumscriu. Operația de cronologizare nu poate evita separarea, dintr-un ansamblu toponimic unitar sub aspect etimologic, a numelor vechi de cele create în ultimele secole, neîndoielnic mai numeroase. Așa se explică de ce încercările de stratificare genetică a toponimiei noastre bazate exclusiv pe criteriul cantitativ nu reușesc să-și demonstreze concluziile, iar acest fapt afectează serios ideea însăși a continuității noastre, pe care autorii și-au propus să o susțină.

Studiind din punct de vedere etimologic toponimia din zona Sarmizegetusei dacice, Mircea Homorodean constată că ea „are un caracter preponderent românească. În acest sens — continuă discipolul lui George Giuglea — este suficient să menționăm că numele de altă origine [...] reprezintă doar 1 % din totalul de peste 1 300 de nume de locuri culese din cele 15 localități“²³⁹. Plecînd de la această constatare, autorul consideră că „structura în majoritate românească a toponimiei locale dovedește numărul mare și vechimea apreciabilă a populației românești în partea locului“²⁴⁰. După părerea noastră, materialul analizat nu susține, însă, această concluzie. Mai întîi, considerăm că etimologiile românești date unor toponime importante au fost forțate. Astfel, numele satului *Beriu* (pronunțat *Berîi*) este explicat ca toponim

²³⁸ Dragomir Vujičić, *Hidronimi (imena voda) u lijevom slivu Drine*, Sarajevo, 1982, p. 69.

²³⁹ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 59.

²⁴⁰ *Ibidem*, p. 61.

românesc, de la n. pers. *Bera*²⁴¹, dar judecînd după primele atestări (*Byrni* la 1332, *Beryn* la 1334), el este un nume slav, derivat de la n. pers. *Berîn*²⁴² cu suf. -ji (**Berînji*) cu evoluție normală pe terenul limbii române (cf. *kopanja* > *copaie*; localitatea este în afara zonei în care *n* urmat de *j* se menține palatalizat). Numele satului *Sărăca* (oficial: *Sereca*), atestat la 1332 ca *Zarkad*, la 1335 ca *Zarka*, nu poate avea legătură cu rom. *Săraca*, cum crede autorul²⁴³, ci reprezintă mai degrabă adaptarea românească a unui toponim slav, **S(v)raka* „țară” (cf. scr. *Sračak*)²⁴⁴, din care descinde în mod independent și forma maghiară. Nu putem avea siguranța autorului că *Grădiștea* este românesc²⁴⁵: el poate fi și slav. Pentru *Orăștie*, autorul îi opune explicației limpezi a lui Emil Petrovici (magh. **Varasd(i)* > *Orăștie* > *Orăștioara*), sprijinită pe o serie care nu admitem nici o posibilitate de explicare cu ajutorul limbii române (*Nădăștia* < magh. **Nádasd(i)*, *Răcăștia* < magh. **Rákosd(i)* etc.), o ipoteză absolut neverosimilă: de la *Oraș* s-ar fi creat mai întîi un diminutiv cu suf. -cioară (*Orăștioara*, numele localității apropiate), iar apoi s-ar fi ajuns la numele orașului printr-o „derivare regresivă”²⁴⁶. Nu avem nici un motiv să credem că cele două sate din apropiere, *Orăștioara de Jos* (popular: *Orăștioara*) și *de Sus* (popular: *Orăștia*), atestate spre mijlocul secolului al XV-lea fără nume distinct, ci doar ca *Waraswyze*, după numele apei, ar fi fost la fel de vechi ca și *Orăștia*, atestată la 1224 ca *Waras*; dimpotrivă, este mai plauzibil (atît sub aspect lingvistic, cît și istoric) să vedem în *Orăștie* numele vechi, anterior secolului al XIII-lea (cînd suf. magh. local -d își încetează funcțiunea)²⁴⁷, iar în *Orașu* adaptarea numelui oficial maghiar al localității de către locuitorii din așezările periurbane apărute mai tîrziu. Un argument suplimentar este patronimul *orăștean*, citat de Sextil Pușcariu²⁴⁸, știut fiind că patronimele conservă mai bine formele vechi ale numelor de localități. În acest caz, *Orăștioara* este un diminutiv oiconimic normal, care menține genul oiconimului primar, iar nu o acomodare a lui **Orășcioru* cu genul apelativului *apă*, cum crede autorul²⁴⁹, pentru că nu este vreun indiciu că riul

²⁴¹ *Ibidem*, p. 59.

²⁴² Menționat de Ioan Pătruș, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, p. 17 nota 21.

²⁴³ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 59. Explicația lui Gustav Kisch (< magh. *szarka* „țarcă”) este departe de a fi satisfăcătoare, pentru că acest cuvînt ar fi dat în rom. *sarcă*, dacă nu chiar *țarcă* (vezi *Siebenbürgen*, p. 116).

²⁴⁴ Vezi corespondentele toponimice slave ale sl. **s(v)orka* la VI. Šmilauer, *Handbuch*, p. 174. Este probabil că unele dintre acestea provin de fapt din supranume (cum s-ar putea să fie și cazul oiconimului ardelean).

²⁴⁵ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 59.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 61–64. Singurul care s-a mai gîndit la rom. *oraș* a fost Gustav Kisch (*Zur Etymologie landeskirchlicher Ortsnamen*, în vol. *Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A.B. in Siebenbürgen*, Sibiu, 1922, p. 275). Iorgu Iordan crede că numele este o combinație a magh. *Város* cu suf. rom. -iște (*Toponimia românească*, p. 39), dar de aici n-ar fi putut rezulta decît **Oriște* sau **Oriște* (pentru analogii, cf. E. Petrovici, *Rom. Oriș, Orișia, Orășa, Orășani, Orășeni* < magh. *varjas*, în SUBB, *Philologia*, I, 1956).

²⁴⁷ Pentru originea maghiară, vezi Paul Hunfalvy, *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung*, Viena – Teschen, 1886, p. 125; N. Drăganu, *Recenzie*, în DR, III, 1922–1923, p. 940; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, p. 49; Emil Petrovici, *Recenzie*, în DR, X, p. 545 și mai ales *Studii*, p. 157. Fiind anterior secolului al XIII-lea, suf. -d(i) nu apare în mențiunile scrise ale toponimelor în -dia (-tia), dar el trebuie presupus cu necesitate pentru a putea explica în manieră unitară ampla serie de nume care au o bază lexicală (onomastică) maghiară.

²⁴⁸ Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, VI, 1929–1930, p. 535.

²⁴⁹ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 63.

s-ar fi numit vreodată **Orăștioara*; cealaltă *Orăștie* (= *Orăștioara de Sus*) are ca punct de plecare hidronimul (care, la rîndul său, este o extensie de la oiconim, cf. numele maghiar deja citat).

Pentru numele de apă *Dobra*, Mircea Homorodean nu exclude și o origine românească, de la un n. pers. *Dobre*²⁵⁰ — idee greu de acceptat, pentru că abundența hidronimelor *Dobra* atît pe teritoriul nostru cit și pe cel slav ne indică drept punct de plecare o însușire a cursului de apă²⁵¹. Tot slave (în speță: sîrbești) sînt *Lipád'a*, care desemnează o pădure (și, adăugăm noi, un deal) de lîngă *Orăștie* și *Lipovița* / *Lipod'îța*, denumind pîriul care izvorăște de aici, ambele incluse în categoria „toponimelor de origine obscură sau nesigură”²⁵²: de la *lipa* „tei” s-a format un colectiv cu suf. compus -*ád-ija*, ca în scr. *Šumādija* < *šuma* „pădure”²⁵³ și un derivat *Lip-ov-ica* „pîriul teilor”, după care cele două forme s-au contaminat în românește: *Lipod'îța*. Dacă numele satului *Căstău* (la 1332: *Kezlev*, *Koztov*) ar fi avut vreo legătură cu rom. *căslău* „spînzurătoare”, cum crede autorul²⁵⁴, atunci cu siguranță că documentele ar fi înregistrat forma ungurească *Akazlo*, care îi stă la bază; rom. *Căstău* nu este decît adaptarea denumirii maghiare, în care recunoaștem un *kesztyu* „mănușă” (scris *kezhew* la 1395)²⁵⁵, care este la rîndul său, după toate probabilitățile, o etimologie populară a germ. *Kasten(dorf)*²⁵⁶, numele coloniei săsești.

În al doilea rînd, nu putem fi de acord cu încercarea de eludare a importanței cronologice atestărilor plecînd de la ideea „caracterului arbitrar al înregistrării faptelor în documentele medievale”²⁵⁷. Este drept că prima atestare nu înseamnă și apariția unei localități, dar decalajele sînt atît de mari, încît nu lasă nici o îndoială privind anterioritatea cu cel puțin un secol a oiconimelor străine (Romos: 1206; *Orăștie*: 1224; Beriu și *Căstău*: 1332) față de cele românești vechi (Ludești și Bucium: 1439; Costești și Putinei: 1444), ca să nu mai vorbim de celelalte, toate noi (Luncani: 1750; Măgureni și Grădiște: 1909). Atestarea tirzie a localităților ne arată clar că „masa”/numelor românești este un produs mai nou, care nu poate pune în cumpănă vechimea reală a coloniilor săsești sau maghiare din zonă. Deși a fost inimă Daciei, regiunea cercetată nu se înfățișează ca o microzonă de continuitate neîntreruptă a populației romanice, în pofida ponderii zdrobitoare a toponimiei noastre în raport cu cea străină.

Într-un alt studiu, consacrat numelor de locuri din zona satelor Cînceș și Valea Ploștii (jud. Hunedoara), Mircea Homorodean tratează materialul într-o manieră asemănătoare: „În totalitatea ei, toponimia celor două sate este alcătuită din 205 nume de locuri, care reprezintă un total de 376 elemente topice (fiecare element fiind numărat ori de cîte ori apare). Analizîndu-le ca

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 66.

²⁵¹ Vezi, în acest sens, Ernst Dickenmann, *op. cit.*, în AECO, V, 1939, p. 101.

²⁵² Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 78.

²⁵³ Pentru acesta din urmă, vezi Petar Skok, *Iz slovenačke toponomastike*, în „Etnologa”, VII, 1934, p. 68.

²⁵⁴ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 78.

²⁵⁵ Cf. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II, p. 472.

²⁵⁶ Vezi discuția etimologică la Gustav Kisch, *Siebenbürgen*, p. 73—74, care explică numele german dintr-un germ. med. de sus *kastl* „stejar”.

²⁵⁷ Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 60.

proveniență, am putut observa că, în marea lor majoritate (în proporție de 97,89%), aceste elemente topice sînt de origine românească (au fost create de populația românească)²⁵⁸. „Restul” de 2,11% este însă toponimia de prim rang (hidronimele slave *Valea Ploștii* și *Cerna*), în care trebuie inclus și numele satului *Cinciș*, pe care autorul, urmîndu-l ca de obicei pe G. Giuglea, încearcă să-l explice dintr-un rom. **ciuncis*, derivat la rîndul lui din **ciunc*, formă arhaică a lui *ciung* „copac cu crengile rupte sau tăiate”²⁵⁹, respingînd etimologia lui Emil Petrovici (magh. **csulnokis*, formă veche a lui *csolnakos* „barcagiu”) ²⁶⁰, deși ea dă posibilitatea de a explica primele atestări ale numelui (*Cholnukus* la 1360, *Chanokes*, *Chonokos* la 1446). Întrucît forma maghiară nu se poate explica din cea românească (și nici invers), iar cele două forme nu dau impresia unor creații independente, Emil Petrovici a căutat — și a reușit să găsească, după părerea noastră — o a treia formă, slavă, din care celelalte descind în mod independent: sl. **Cilnŭčisŭ* „loc cu bărci” (< *člŭnŭ* cu suf. colectiv -*išŭ*), tradus de unguri, dar menținut de români²⁶¹.

Tot la criteriul cantitativ apelează și Ilie Dan într-o monografie cu un titlu elocvent: *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*. Autorul se arată atît de convins de ideea deplină reflectări a continuității noastre în nomenclatura topică, încît nici nu simte nevoia să o mai și demonstreze („Se înțelege că cel mai vechi și mai important strat aparține populației băstinașe”, pentru că stratul slav se întilnește „mai ales în văi și cîmpii”) ²⁶². Se întîmplă, totuși, ca și în bazinul Solonețului să fie toponimie slavă, dar autorul nu găsește cu cale să o înregistreze, convins că astfel de nume „reprezintă traduceri ale termenilor topici românești” și, în consecință, „nu interesează toponimia românească” ²⁶³. După această operație de eliminare absolut arbitrară, concluzia nu este greu de prevăzut: „stratul slav este slab reprezentat în toponimia Văii Solonețului”, în timp ce „stratul românesc este cel mai vechi, cel mai important, are un caracter stabil [...], avînd la bază apelative de origine

²⁵⁸ M. Homorodean, *Toponimia satelor Cinciș și Valea Ploștii (județul Hunedoara)*, în vol. *Studii și materiale de onomastică*, București, 1969, p. 90.

²⁵⁹ George Giuglea, *Nume topice din bazinul Ampoiului: Ampoi, Mures, Ciunc(ă), Vulturii etc.*, în „Apulum”, VI, 1965, p. 435 (unde îl compară cu it. *cionco* și conchide: „Conservațiunea *ciunc* la noi și în Italia cu *nc* în ambele părți duc[e] de-a dreptul la punctul de origine și la epoca respectivă de acum două mii de ani. Prezintă aceeași valoare ca o inscripție latină săpată în piatră în acea vreme și păstrată pînă azi în grai viu și în toponimie”); N. Orghidan, G. Giuglea, M. Homorodean, *Probleme de toponimie*, în GL, X, 1965 p. 338—339 (unde se apreciază că forma din documente reprezintă un nume oficial, suprapus artificial peste numele românesc).

²⁶⁰ Emil Petrovici, *Studii*, p. 184. Această explicație a fost dată de la 1905 de Iosif Popovici (*op. cit.*, p. 151), care aprecia forma românească drept o etimologie populară.

²⁶¹ E. Petrovici, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, I, în „Balcenia”, VI, 1943, p. 513—515. Pentru evoluția fonetică, cf. munt. *cin* < **člŭnŭ*, față de bân. *ciun* < scr. *čun*. Lipsită de interes este etimologia lui Gustav Kisch < magh. *kincs* „comoară” (*Siebenbürgen*, p. 216).

²⁶² Ilie Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, p. 41 și 42.

²⁶³ *Ibidem*, p. 160. Autorul confundă aici toponimia românească (respectiv, totalitatea numelor de locuri din România, indiferent de originea lor) cu toponimia de origine românească (în care se includ doar numele formate pe terenul limbii române). Cf. E. Janitssek: „Toate toponimele folosite de poporul român — indiferent de originea, de aspectul lor lingvistic sau de răspîndirea lor teritorială — constituie o parte integrantă din vocabularul limbii române, deci ele sînt, toate, nume topice românești” (*Problema clasificării toponimelor românești după origine*, în SUBB (Philologia), XIX, 1974, fasc. 1, p. 114—115).

latină (dar și de alte origini), curente și astăzi în graiul vorbit. Aceste nume topice [...] fac dovada continuității neîntrerupte a românilor, care au numit din cele mai vechi timpuri locurile pe care le stăpîneau”²⁶⁴. Examinînd materialul cules de Ilie Dan și informațiile de ordin istoric pe care ni le oferă, constatăm că nici unul dintre toponimele românești (inclusiv numele de sate) nu prezintă indicii după care să le considerăm mai vechi de secolul al XIV-lea; în imensa lor majoritate, ele sînt toponime minore, și însuși Ilie Dan recunoaște, dar cu alt prilej, că „pentru istorie toponimia minoră sau microtoponimia are importanță mult mai mică decît toponimia majoră”²⁶⁵. În al doilea rînd, faptul că ele au la bază apelative curente este și el o dovadă a caracterului lor recent, cum tot Ilie Dan o spune în altă parte²⁶⁶. În sfîrșit, în ipoteza că populația românească a fost mai veche, nu ne putem explica de ce hidronomia importantă (numele văii, în primul rînd, *Soloneț*, dar și al afluenților săi mai de seamă, *Cacica*, *Racova*, *Bîldețul* este slavă: este evident că primele denumiri date de o populație care se stabilește lingă un curs de apă sînt cele ale cursului însuși și ale principalilor săi afluenți²⁶⁷.

„După cum contactul cu slavii, cu toată masivitatea manifestării lui, nu a pătruns [sic !] în profunzimea sistemului limbii române, nici toponimia — ne încredințează Vasile Ioniță — nu a fost modificată, cu toată influența puternică de care a suferit. Ea a rămas românească, lucru de care ne putem da seama atunci cînd o analizăm în ansamblul ei, la nivelul întregii *mase toponomastice*, nu pe arii mai mult sau mai puțin întinse, și nu oprindu-ne la toponimia așezărilor de *pe văi* și nici doar la numele acestora [s.a.]”²⁶⁸. Am arătat însă că între manifestarea lexicală a unei influențe străine și manifestarea sa toponimică nu se poate stabili nici un fel de paralelism, după cum ne-o dovedesc atîtea situații de discordanță certă²⁶⁹; de aceea, invocarea gradului de penetrație a influenței slave în ansamblul limbii noastre nu poate fi considerată un argument. Exemplificările lui Vasile Ioniță, cu toponimia satelor *Vîrciorova* și *Șoșdea* din Banat, nu ni se par nici ele edificatoare²⁷⁰. O bună parte din nume rezultă evident dintr-o diferențiere sau o polarizare (*Văratica* → *Dosul Văraticii*, *Fața Văraticii*, *Izvoru Văraticii* etc.), așa încît are un caracter relativ recent față de centrii denominativi inițiali. Ca probe de vechime nu pot fi invocate nici toponimele personale (*Gaiu lu Zulufan*, *Pămîntu Ciumăronilor*, *Prunii Almăjonilor*, *Vadu lu Bălan*, *Valea Tămășonilor* etc. etc.) și nici numele unor obiective geografice cu totul neînsemnate (*După Moară*, *După Vîră*, *Pîntîna lu Budulan*, *Grîndășele*, *Iazu*, *Izvoru de la Buri*, *Mijlocu*,

²⁶⁴ Ilie Dan, *op. cit.*, p. 160.

²⁶⁵ Idem, *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, 1983, p. 192; vezi și *Toponimie și continuitate*, p. 30.

²⁶⁶ Idem, *Toponimie și continuitate*, p. 51: „o etimologie clară înseamnă o vîrstă mai mică a numelui topic, în timp ce originea obscură trădează o mare vechime”.

²⁶⁷ *Bîldețul*, rămas fără etimologie în monografia autorului, nu poate avea nici o legătură cu rom. *blind* sau *Blindu*, ci este un derivat de la ucr. *blýdnij* „înselător” cu suf. *-ec* (care indică posesorul unei calități, cf. *mudréc* < *mudryj*): **Blýdnéc*, apropiat apoi de rom. *blind*. Sinonimul său este hidronimul *Sludnița* < ucr. *zludnyj* „înselător” (atestat la Zeno Kuzela und Jaroslau Rudnyčkyj, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, s.v.).

²⁶⁸ Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 226—227.

²⁶⁹ Dragoș Moldovanu, *Etimologia hidronimului Moldova*, în *ALIL*, XXVIII, 1981—1982, A, p. 42.

²⁷⁰ Cf. Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 26—29.

Slînca, Unghele, Vadu Zînei, Zădvoane ș.a. m.d.): oricît de impresionantă ar fi „masa” acestor denumiri, ea nu poate concura ca vechime nici pe departe numele satelor (Șoșdea : 1343 ; Virciorova : 1433). Astfel de nume nu pot dovedi că toponimia dintr-o regiune „a rămas românească”, ci numai că a devenit românească.

2.2. După cum s-a putut observa din discuția precedentă, teoria masei toponimice ignoră în mod deliberat diferența dintre toponimia minoră și cea majoră, tocmai pentru că, în imensa lor majoritate, toponimele românești se includ în prima categorie. Teoria în cauză s-a elaborat pentru a contracara această situație de fapt și are ca rezultat inversarea perspectivei temporale pe care o deschide distincția respectivă. Tendința de nivelare a toponimelor sub aspectul importanței se observă la mai mulți cercetători, și în primul rînd la cei care încearcă să realizeze stratigrafii toponimice zonale. „Privite prin prisma masei lor, susține Mircea Homorodean, toponimele minore au o importanță *cel puțin egală* [s.n.] cu cea a toponimelor majore”²⁷¹. Statistica aproximativă a lui Emil Petrovici, după care 80% din toponimele de pe teritoriul țării noastre sînt românești, „dovedește cu prisosință [sic!] continuitatea poporului român pe teritoriul său de formare de la nord de Dunăre”²⁷².

Or, pînă în prezent nu s-au găsit exemple sigure de toponime minore străvechi, nici la românii sud-dunăreni și nici la cei nordici²⁷³. Numele satelor aromânești *Flămburêși* și *Cernêși*, pe care Pericle Papahagi le considera continuatoare ale lat. **Flammulensis* și **Tsiernensis*²⁷⁴, sînt, de fapt, patrimonimice (<*Flambură*, *Cerna*) cu suf. -eși (-ași), existent și în dacoromână ca sinonim al lui -eni (-ani)²⁷⁵. Constatînd că în mai multe inscripții latinești numele împăratului *Traian* este scris *Troianus*, Constantin C. Petolescu este de părere că apelativul românesc *troian*, folosit ca toponim pentru a desemna urmele valurilor romane, nu a fost împrumutat din slavă — cum se credea — ci descinde direct din forma latină populară²⁷⁶. El conchide că *Troiane* „reprezintă dovezi ale continuității populației daco-romane în secolele de după Aurelian ; în perioadele tulburi din epoca migrațiilor, o serie de toponime au fost uitate, dar numele riurilor importante sau *Troiane*le romanilor au persistat și s-au perpetuat în amintirea localnicilor dacoromâni”²⁷⁷. Dar încă

²⁷¹ Mircea Homorodean, *Vechea patrie a Sarmizegetusei*, p. 23.

²⁷² *Ibidem*, p. 25. Cf. Emil Petrovici, *Sludii*, p. 249.

²⁷³ Nenumărate sînt încercările amatorilor de a detecta astfel de toponime, dar ele fac fără excepție pasul care desparte sublimul de ridicol. „Vom recunoaște, afirmă de ex. Ioan Șarba, între numele tipice din hotarul localităților, adesea, chiar arhetipuri latine, mai mult sau mai puțin încifrate, cum ar fi *Aristie* < lat. *arista* „spic de grâu”, *Horescu* < lat. *horrenum* „stup”, *Mindre știle* < lat. *mandra* „staul”, *Orniță* < lat. *ornus* „frasin”, *Allal* < lat. *alle* „sus” („dovadă a latinității e și poziția accentului”), *Curătura* < lat. *curare* „a curăța” (*op. cit.*, p. 18—19).

²⁷⁴ Pericle Papahagi, *Din toponimia aromână*, în „Dunărea”, II, 1925, p. 65 ; *idem*, *Cîrșeși*, *ibidem*, I, 1924, p. 204—205.

²⁷⁵ O dovadă în plus este că primul sat se numește și *Flămburari*, în care -ari nu are funcția de a crea nume de agent, cum credea Th. Capidan (*Toponymie macédo-roumaine*, p. 75), ci aceea de formant patrimonimic : „cei (veniți) de lângă muntele *Flambură*”. Al doilea nume a fost explicat ca derivat în -eș de la sl. *črînŭ* „negru”, asemănător cu *Mokreš* sau *Topleš* (Th. Capidan, *ibidem*, p. 113) ; dar în acest caz numele satului ar fi trebuit să aibă formă de sg., eventual articulată (ca în numele localităților arom. *Cîrș* și *Cîrșu*).

²⁷⁶ Constantin C. Petolescu, *Varia Daco-Romana*, în „Thraco-Dacica”, IV, 1983, p. 143—145. Aceeași opinie la Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 111—112.

²⁷⁷ Constantin C. Petolescu, *op. cit.*, p. 145. Acest punct de vedere mai fusese susținut și de către Ion Donat, *Reexamnări toponimice în legătură cu continuitatea : TROIANUL*, în „Luceafărul”, 1978, nr. 12.

din 1941 G. Giuglea arătase că rom. *troian* „val” nu are nici o legătură etimologică cu *Traianus*, ci este un reflex al bazei lexicale romanice **troju*, și că doar tirziu valurile romane de la noi au fost numite cu acest termen²⁷⁸.

Supoziția lui Simion Mehedinți, după care hidronimele majore străvechi trebuie să fie „însoțite, fiecare, de câte un mănunchi de alte toponime de aceeași origine”²⁷⁹, nu se confirmă. Astfel, trei hidronime *Ibru* (desemnând două pârâșe din jud. Gorj și unul de lângă Orăștie) sînt apropiate de Vasile Frățilă de *Ibâr* (< **Εβρος*) din Balcani și explicate printr-un dacic **Ibru*²⁸⁰. Conștient de dificultatea fonetică a menținerii grupului *-br-* în românește, autorul încearcă să o evite admitînd posibilitatea ca acest grup să se fi păstrat în elementele traco-dacice ale latinei, ca în toponimele *Abrud* < *Abrulus* sau *Țibăr* < *Cebus*. El citează opinia lui Vladimir Georgiev, după care forma ultimului hidronim (afluent drept al Dunării) denotă o evoluție de tip aromănesc a lui *ke-* la *te-*, anterioară metatezei slave (**Țibru* > bg. *Țibăr*, cf. v. sl. *dobrŭ* > bg. *dobăr*). Am văzut însă că numele *Abrudului* nu este vechi, iar evoluția formală a anticului *Cebus* nu se poate atribui „filierii” aromănești²⁸¹. Este de crezut că la venirea slavilor în zonă transformarea africacei Ț la Ț nu avusese încă loc în aromână, pentru că fenomenul este de tip analogic și s-a petrecut, după toate probabilitățile, spre sfîrșitul românei comune. Așadar Ț-slav inițial nu putea rezulta decît din Ț străromănesc, printr-o evoluție confirmată și de alte toponime (bg. *Cerecel* < rom. *Cerălel*, bg. *Vacieel* < rom. *Făcețel* (= *Făgețel*), bg. *Cikura* < rom. *Cicură*)²⁸², iar grupul *-br-* fie că nu

²⁷⁸ G. Giuglea, *Éléments préromans en rhétoroman et en roumain*, în „Langue et Littérature”, I, 1941, p. 216–218 (unde se invocă sp. și port. *trocha*, retorom. *troi* „cărare” – și toponimizat). Explicația sa a fost reluată cu un spor de documentare românească și romanică (sensuri regionale, toponime din Italia de nord) de Mircea Homorodeanu (*Despre toponimicul Troian*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 97–105).

²⁷⁹ Simion Mehedinți, *Opere alese*, București, 1967, p. 91.

²⁸⁰ V. Frățilă, *Originea toponimului românesc Ibru*, în LR, XXI, 1972, p. 247–251; idem, *Die Herkunft des rumänischen Toponyms Ibru*, în XIe Congrès International, vol. I, p. 320. Ipoteza sa este acceptată de Cicrone Poghire (*Sus les éléments du substrat romain*, p. 198) și Arion Vraciu (*Limba daco-geților*, Timișoara, 1980 p. 176). Observăm aici că nici unul dintre toponimele citate de V. Frățilă nu este vechi: satul *Ibru* din com. Blandiana, jud. Alba este atestat abia în 1956, iar hidronimele oltenesi nu apar în documentele publicate pînă acum (după cunoștința noastră).

²⁸¹ Explicația lingvistului bulgar nu a fost acceptată de către Emil Petrovici, pentru motivul că „e greu de admis ca pe malul Dunării să se fi vorbit în trecut aromână” (*Toponimia carpato-balcanică și continuitatea daco-romană*, în *Dezbaterile*, p. 9). Cercetările lui Gustav Weigand au relevat absența toponimelor aromănești în Bulgaria (*Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în JAHRESBER. XIII, 1908, p. 48), iar cele cu caracter istoric și onomastic ale lui Silviu Dragomir conduc și ele la concluzia că „aromânii n-au atins niciodată” zona nordică a Peninsulei Balcanice: „O mișcare a elementului aromân spre nord [...] nu o putem identifica nici în lumina documentelor, nici a toponimiei” (*Vlahii*, p. 67 și 177).

²⁸² Exemplele le dă B. Simeonov (*Noms de lieux romans en -eeel, -icel*, în LB, XIII, 1968, nr. 1, p. 83–85) care, necunoscînd sistemul derivatelor romănești de la colective în *-el*, le consideră creații ale unei „populații romanizate sau chiar semiromanizate”. Rectificarea o face Virgil Nestorescu (*Despre originea unor toponime bulgărești în -eeel (-icel)*, în LR, XXIV, 1975, p. 261–262), care discută doar pe *Korniceel*, identificat în rom. *Cornălel* (și numele unei localități din Țara Românească, atestată la 1492) și pe *Cerecel*, care este rom. *Cerălel*, dim. de la *ceret*, „loc cu ceri”, pe care diacul slav îl și scrie ЦЕРЬЦЕЛС într-un document de la 1510. Toponimul *Vacieel*, rămas pînă acum neexplicat, pe care B. Simeonov încearcă zadarnic să-l coreleze cu un apelativ „romanic” *vaca*, ne dă posibilitatea să determinăm vechimea fenomenului (rom. Ț > bg. Ț): el nu poate fi altceva decît rom. *Făgețel*, perceput ca *Făcețel* (cf. toponimul muntenesc *Făgețel*, scris de diacul slav ЦЬГЕЦЕЛС într-un document de la 1475, cf. DERS., p. 78), primit de bulgar

evoluase încă la *-ur-*, fie ajunsese la o fază intermediară, care a permis refacerea lui în slavă^{282bis}. Prin urmare, dificultatea fonetică nu poate fi înlăturată, astfel încît e de preferat explicația dată de către I. Pătruț hidronimelor noastre, de la un n. pers. **Ibru*²⁸³.

Deși recunoaște că „munții românești nu oferă în mod sigur toponime de origine antică“, G. Ivănescu susține, pe de altă parte, că „mai ales în regiunea Carpaților s-au putut păstra toponime dacice, căci mai ales în această regiune au trăit românii“ în epoca invaziilor²⁸⁴. Ultima afirmație se întemeiază exclusiv pe etimologia hidronimului *Năruja* din Vrancea, dată de d-sa, care nu poate fi aceeași cu a hidronimului *Nereju* (< magh. *nyíres* „mestecăniș“), cum crede Iorgu Iordan²⁸⁵, ci trebuie corelată cu a hidronimelor baltice *Naruža* (cu suf. leton. *-už-*), *Naruse*, *Narusa* etc., comparate de lingviști cu lit. *neriù*, *nerti*, v. sl. *nreti*, slovenul *pondreti*, v. rus. *ponirali*, ucr. *nerly* „a scufunda“, „a afunda“²⁸⁶. Ar fi vorba de o bază dacică sau poate chiar preindo-europeană **nar*, **ner*, dezvoltată cu același sufix ca în letonă. Deși unii savanți au vorbit și de o bază indo-iranică *nārā* „apă“ (contestată de alții), G. Ivănescu nu crede că hidronimul nostru ar descinde de aici, pentru motivul că nu putem afla în aceste limbi un sufix *-uža*. Concordanța exclusivă cu toponimele baltice nu se poate explica, deci, decît prin substratul dacic. Este posibil, după autor, ca și *Nereju* să aibă aceeași origine (de la aceeași bază, cu alt sufix dacic, *-ež*), pentru că etimologia din maghiară nu explică, pe de o parte, sonorizarea lui *-š-* final, iar pe de alta menținerea nepalatalizată a lui *n* + *j* inițial. Plecînd de la această ipoteză, d-sa face două generalizări de mare importanță etnogenetică și lingvistică : „S-ar părea deci : 1° Că Vrancea este o regiune de continuitate a populației din epoca dacică pînă în cea românească [...] 2° Că limba dacică, prezentînd unele asemănări lexicale cu ilirica și balto-slava, s-ar integra în

în perioada slavei comune, cînd ea nu avea consoana *f* în sistemul său fonematic. așa încît era echivalată în împrumuturi fie prin *p*, fie prin *v* (cf. gr. βλασφημία — sl. *blasphemě*, ap. A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1929, p. 38—39). În aceeași categorie intră toponimul *Muncel* de pe valea Ibarului, pe care Silviu Dragomir îl crede singura dovadă a prezenței nordice a aromânilor (*Vlahii*, p. 177), precum și o serie de vechi împrumuturi lexicale : bg. *carcaluša* < rom. *cereceluša* (D. Scheludko, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, în „*Balkan-Archiv*“, III, 1927, p. 284) sau scr. *cîra* < rom. *freioară* (Petar Skok, *Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache*, în *ZRPh*, XXXVIII, 1914—1915, p. 545).

^{282bis} Probabil că are dreptate I. Șiadbei cînd susține că „numai existența vocalei nazalizate ar putea explica menținerea grupului intervocalic *-br-* în *Cebru* pînă în epoca invaziilor slave în sudul Dunării, căci populația romanică schimbase grupul *-br-* în *-ur-*“ (*Latin d'Orient et roumain commun*, în „*Revue des études indo-européennes*“, III, 1943, p. 224).

²⁸³ Ioan Pătruț, *Onomastica românească*, p. 79. N. pers. *Ibro* există în bulgară, unde a fost explicat (greșit, după autor) ca o scurtare de la *Ibrahim*. *Ibru* este însă bine reprezentat în onomastica românilor sud-dunăreni (cf. Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, București, I, 1929, p. 103 nota 1, 264 nota 2, II, 1941, p. 245).

²⁸⁴ G. Ivănescu, *La toponymie de la zone carpatique*, p. 4 și 18.

²⁸⁵ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 80 și nota 5. Lipsite de interes sînt celelalte etimologii propuse : a lui G. Weigand : din bg. pentru *Năruja* „a împodobi“ și din ucr. *nerež* „porc nescopit“ pentru *Nereja* [sic !] (*Ursprung*, p. 83), a Margaretei Ștefănescu : *Nereja* [sic !] < bg. *nerěž* „verrat“ (*Elementele rusești-rutene din limba românească și vechimea lor*, Iași, 1925, p. 5), a lui Al. P. Arbore : *Năruja* < v. sl. *narusū* „roșcat“ (*op. cit.*, p. 28), a lui A. D. Xenopol : *Năruja* = rom. *Nera* (= Neagra) + suf. *-șa* (*Istoria românilor*, II, p. 57 nota 26).

²⁸⁶ G. Ivănescu, *Un hidronimie românească de origine dacică : Năruja*, în *AUT* (Filologie), III, 1965, p. 267—271.

aria balto-adriatică despre care vorbește Krahe, fără a participa la aria cu toponimie 'europeană veche'²⁸⁷.

Urmîndu-l pe G. Ivănescu, Octavian Răuț crede că hidronimul bănățean *Nera* (popular: *N'êrgăn*, *N'ârgăn*) este „de o străveche origine autohtonă [sic !]”, întrucît „cu siguranță aceeași explicație este valabilă” și pentru acesta²⁸⁸. El combate etimologia dată de savanții maghiari de la baza *nyr* „mesteacăn”, pentru că acest copac nu-i prea răspîndit în zonă, iar „hidronimele care indică flora sînt de obicei pîraie puțin importante”²⁸⁹. Atît formele populare paralele cît și atestările vechi ale hidronimului (*Narad*, *Naradiu*, *Narag*, *Nyaragh*, *Nyragh*) îl determină pe O. Răuț să invoce și oset. *narâg* „îngust, strîmt” < **narak* „fișie, grumaz”, care va fi fost adus de iazigi prin secolul al IV-lea și se va fi suprapus peste autohtonul **Ner-*; ungurii ar fi preluat numele de la iazigi [sic !], deși n-ar fi exclus ca autohtonii să le fi avut pe amîndouă, iar unul din ele (de fapt, tocmai forma populară !) să-l fi transmis apoi ungurilor²⁹⁰. După cum se vede, ceea ce pentru *Năruja* era simplu și clar, se complică mult în cazul *Nerei*, pentru motivul că formele se opun cu înverșunare ipotezei autorului, obligîndu-l la adevărate tururi de forță.

Urmărind modul cum sînt adaptate în românește toponimele maghiare în -s, constatăm că niciodată nu se produce sonorizarea consoanei²⁹¹; de ex. numele satelor ardelen *Mireș* (două) și *Nireș* (două) au ca prime atestări formele maghiare *Ny(i)res*²⁹². Prin urmare, obiecția adusă de G. Ivănescu etimologiei lui Iorgu Iordan este întemeiată. Nici dacă s-ar pleca de la un magh. **nyárád*, cum procedează pe drept cuvînt Kniezsa István pentru *Niraju* din bazinul Mureșului²⁹³, nu s-ar ajunge în mod firesc la *Nereju* (**Nyárád* > **Nyárágy* > **N'erágiu* > *Niraju*), deși apropierea este, în acest caz, mai mare. Cuvîntul osetic, deși explică foarte bine numele antic al unui braț al Dunării, *Ναρῶνας*²⁹⁴, nu ajută nici ca sens și nici ca formă (> rom. **Nărac*; **Năreag*) la elucidarea numelor *Nerei*. Pe de altă parte, nu este întrutotul justă obiecția că hidronimele majore nu pot avea o bază fitonimică (este suficient să amintim aici numele *Tîrnavei*). Cît privește supoziția că baza **nar* ar fi însemnat „apă”, ea este infirmată de hidronimia baltică, unde în exemple ca lit. *Nar-upe* finala înseamnă ea însăși „apă”. După K. Būga, tema din *Naruza* etc. este lit. *neris* (gen. *neries*) „castor” (dezvoltat din verbul primar, „a se cufunda”, din care provîn și bg., ucr. *néret*, rus. *nerôt* „virșă”); Raymond Schmittlein nu era

²⁸⁷ G. Ivănescu, *Un hidronimic românesc*, p. 271. Împotriva explicației prin maghiară a hidronimului *Nereju* se pronunță și Gh. Moldoveanu, bazat pe de o parte pe asemănarea celor două nume, iar pe de altă parte că „e greu de admis, dacă nu imposibil, ca o denumire maghiară să fi putut prînde ca denumire a unei ape, destul de mari, a două sate, tocmai aici, în inima Vrancei” (*Toponimie princeană*, în „Ateneu”, V, 1968, nr. 8, p. 14).

²⁸⁸ Octavian Răuț, *op. cit.*, p. 258—259. Ideea este reluată și de Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 206.

²⁸⁹ Octavian Răuț, *op. cit.*, p. 258.

²⁹⁰ *Ibidem*, p. 259.

²⁹¹ Ioan Pătruț susține că și în cazul numelor de localități *Cluj*, *Dej*, *Blaj* nu este vorba de o sonorizare românească a unui n. pers. în -s, ci de un sufix originar -z devenit surd în maghiară (*Nume-de persoane și nume de locuri românești*, p. 110). Același punct de vedere la Sever Pop, *Recueil posthume*, p. 172.

²⁹² Coriolan Suciu, *op. cit.*, I, p. 400, 427.

²⁹³ Kniezsa István, *Erdély viznevei*, p. 26.

²⁹⁴ Cf. Italo Roca, *Presunti o probabili iranismi nell'onomastica daco-gelica secondo la Geografia di Tolomeu*, în „Dacoromania” I, 1973, p. 246.

însă de acord cu această explicație, între altele și datorită convingerii sale greșite că numele de animale nu apar în hidronimie²⁹⁵. Corespondentele hidronimice din țările slave (rus. *Neretva*, *Neretka*, maced. *Neretina*) — considerate ca aparținând stratului preslav²⁹⁶ —, ne conving însă că baza respectivă trebuie să fie un termen entopic, și aceasta în marea majoritate a cazurilor. Judecând după seria apelativelor balto-slave citate de M. Vasmer²⁹⁷, este probabil că sensul va fi fost acela de „adîncitură“, „(rîu) adîncit“, adică lipsit de albie majoră, strîns de dealuri sau de munți, după cum avem în vedere teme nominale sau verbale.

Și noi credem că *Năruja*, *Nereju* și *N'ergân* descind din această bază, orientîndu-ne după variantele hidronimelor baltice: *Neris*, de pildă, afluent al Niemenului, este atestat în formele: *Nyeriz*, *Nieriz*, *Nerge*, *Nerga*, *Nergia*, *Neryne*, *Nare*²⁹⁸. Ne întrebăm însă dacă un pîrîiaș de 9 km cum este *Neretina* citată de Ivan Duridanov, sau chiar unul din 29 km cum este *Năruja* și-ar fi putut menține numele preroman în condițiile perturbațiilor demografice din lunga perioadă a migrațiilor. Poziția Vrancei, în apropierea unei trecători transcarpatice, nu este în măsură să confirme mitul autohtoniei locuitorilor săi, întemeiat exclusiv pe textul lui Dimitrie Cantemir (și acela interpretat arbitrar). „Acele trecători, observa cu dreptate Julius Jung, nu alcătuiau pe atunci o graniță, ci mai bine o legătură“²⁹⁹. *Per viam Varanča*, cum aflăm chiar din primul document care-i atestă numele, la 1431, s-au scurs permanent într-un sens sau în altul semințiile călărețe ale turanicilor și ungurilor. Ea a fost teatrul luptelor dintre cumani și unguri, locul unde aceștia din urmă creează, pe la începutul secolului al XIII-lea, o marcă, și unde și-a fixat sediul episcopatul Cumaniei. Iar mai înainte de aceasta, ea a fost lipsită de așezările culturii Dridu, considerată de mulți ca protoromânească, după cum ne-o arată limpede hărțile arheologice de ansamblu ale Moldovei.

Această situație nu este înfirmată de concordanța de sufixe dintre hidronimele vrîncene și cele baltice, pentru că formații respective se întîlnesc și în limbile slave. Sufixul *-ězi* avea o productivitate certă în paleoslavă, unde forma abstracte deverbale: *nomina actionis*, care adesea suportau o concretizare secundară, ce le transforma fie în *nomina agentis*, fie în *nomina acti* (de ex. *vrteži* „virteji“ < *vrteči* „a se învîrți“, *robeži* „margine, mal, capăt“ < *robili*, *robati* „a tivii, a tăia“ ș.a.)³⁰⁰. Era un sufix accentuat, care s-a menținut productiv în bulgară și care provenea din i.-e. *-egjo-; într-o fază mai veche,

²⁹⁵ Raymond Schmittlein, *Étude sur la nationalité des Aestii*. I. Toponymie lituanienne, Bade, 1948, p. 96. Pentru frecvența cu totul excepțională a numelor de animale în hidronimia baltică, vezi lunga listă dată de Aleksandras Vanagas, *Baltijskie gidronimy apellativnogo proischoždenija*, în XIe *Congrès International*, II, p. 598 — 599, iar pentru răspîndirea acestei nomenclaturi în hidronimia europeană, vezi Gerhard Rohlf, *Europäische Flussnamen und ihre historischen Probleme*, în VI *Internationaler Kongress für Namenforschung*, I. München, 1961, p. 14 — 17.

²⁹⁶ V. N. Toporov, O. N. Trubačev, *Lingvističeskij analiz gidronimov verhnego Podneprovja*, Moscova, 1962, p. 198; Ivan Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, p. 81.

²⁹⁷ M. Vasmer, *op. cit.*, III, p. 65.

²⁹⁸ Raymond Schmittlein, *op. cit.*, p. 95.

²⁹⁹ Julius Jung, *Contribuțiune la istoria trecătorilor Transilvaniei*, extras din „Convorbiri literare“, XXVIII, 1895, p. 35.

³⁰⁰ Cf. Franciszek Ślawski, *op. cit.*, p. 69.

el se prezenta chiar în forma *-egū*, din care se pot cita mai puține exemple³⁰¹. Deci, de la un verb *nireli* „a se cufunda“ noi credem că se putea foarte bine forma un derivat **Nīrēži* (**Nerež*) cu sensul de „(rîu) adîncit“, iar cu forma mai veche a sufixului, un altul **Nīrēgū* (**Nerég*), la care s-a adăugat sufixul substantival masculin *-ánū*³⁰²: **Nīrēgánū* (**Neregán*), conferindu-i o valoare augmentativă. Deplasarea štokaviană a accentului a dus la sincoparea celui de al doilea *-e-*, iar primul a evoluat în mod firesc la *ě* velar|ă după palatalizarea lui *n* inițial. Datorită asemănării fonetice, maghiarii au apropiat toponimul de derivatul propriu, *nyárád*, fapt care explică satisfăcător diferențele dintre pronunția românească și înregistrarea numelui în documente. Este probabil că asemănarea cu formele baltice se explică prin folosirea aceluiași sufix, i.-e. **-egjo*, cu ambele variante, de la aceeași temă verbală, care, de altfel, a fost utilizată și cu alte sufixe, atît în limbile baltice, cît și în cele slave. Unul dintre ele este sufixul slav *-uža*, care continuă un mai vechi *-ugja* (de ex. *kaluža*/*kaluga* < *kalā* „bailă“) ³⁰³. Tema de la care s-a făcut derivarea a fost, de această dată, substantivală, **ner-* „adîncitură“, care se potrivește perfect cu înfățișarea cursului de apă, o vale foarte îngustă cu numeroase chei. Tema este mai veche decît cea din hidronimele bulgărești și rusești, unde o întîlnim deja sufixată: **nerel-*. Judecînd după cronologia sufixelor realizată de slaviști, *N'ergān* are numele cel mai vechi, dat probabil odată cu primul val de slavi; *Nāruja* și *Nereju* sînt mai noi, dar mai vechi totuși decît hidronimele slave. Prin urmare, hidronimele românești discutate nu sînt de origine dacică, iar similitudinile lor formale cu cele baltice nu pot fi invocate ca un nou exemplu de paralelism între dacă și baltică, ci ca unul între baltică și slavă. Cu aceasta se elimină unicul punct de sprijin mai ferm al ideii că zona noastră montană se caracterizează prin conservatorism toponimic.

Deși mărturisește că nu a reușit să detecteze nici măcar un singur exemplu de toponim minor păstrat din antichitate, „din lipsa unor dovezi mai concludente, istorice și, îndeosebi, lingvistice“ ³⁰⁴, Mircea Homorodean continuă să creadă că nu numai toponimia majoră, ci și cea minoră poate avea stabilitate în condiții istorice prielnice — cum ar fi acelea care vor fi existat în zonele vechilor „țări“ românești, „al căror caracter unitar dăinuie cu siguranță dintr-un trecut îndepărtat, pe alocuri chiar din antichitate“ ³⁰⁵. Acest punct de vedere contradictoriu se întemeiază pe citarea ³⁰⁶ interpretărilor date de doi lingviști de seamă, George Giuglea și Emil Petrovici, unor hidronime din Hațeg, *Rî de Moare* „Rîul Morilor“ și *Rîu Bărbat* „Rîul lui Bărbat“, care ar menține structuri morfologice latinești populare: pl. *moare* < *molae* „mori“ (**rivu de molae*)³⁰⁷ și fuziunea genitivului cu dativul (**rivus barbato*)³⁰⁸.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 70.

³⁰² *Ibidem*, p. 130 (despre acest sufix).

³⁰³ *Ibidem*, p. 70.

³⁰⁴ Mircea Homorodean, *Vechea patrie a Sarmizegetusei*, p. 51.

³⁰⁵ *Ibidem*, p. 22.

³⁰⁶ *Ibidem*.

³⁰⁷ G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)*, în *FD*, V, 1963, p. 42.

³⁰⁸ Emil Petrovici, *Studii*, p. 276. Interpretarea este acceptată și de către Constantin C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 139, Ionel Stan, *Quelques problèmes de toponymie roumaine*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I, p. 1128, N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia*

Afirmatia că „țările” românești s-ar menține ca atare din antichitate nu are un punct de sprijin ferm, istoric sau lingvistic. Este drept că și unii istorici cred că „văile retrase ar putea prezenta o toponimie veche românească”³⁰⁹, se îndoiesc că „sînt regiuni muntoase cu totul și cu totul lipsite de onomastică românească străveche”³¹⁰ și presupun că „din noianul de hidronime și toponime minore românești pe care le avem, numeroase trebuie să fie de origine străveche”³¹¹; dar recunosc totuși că „dovada peremptorie pentru aceasta [...] nu se poate aduce”³¹². *Rî de Moare* nu este o „numire arhaică”, ci fixează doar pluralul dialectal *moare* pentru *mori*³¹³, iar nefolosirea articolului hotărît în cel de-al doilea hidronim, *Rîul Bărbat*, nu este nici ea un arhaism, ci reflectă impactul sistemului toponimic maghiar (oficial) asupra celui românesc (popular): construcția sintetică este semnalată la început numai în documentele latino-maghiare, în timp ce sintagma genitivă este prezentă în cele românești³¹⁴. (Se pot da și alte exemple de structuri genitivale românești devenite apozitive în nomenclatura oficială maghiară³¹⁵.)

Referindu-se la numele de ape românești mici, C. M. Ștefănescu crede că o parte din ele au rămas neslavizate, iar discordanța dintre caracteristicile fizice ale cursurilor și semnificația numelor în limbile slave ar fi un criteriu pentru a le putea distinge. Hidronimele *Ostra* (bazinul superior al Moldovei) și *Rebra* (jud. Bistrița-Năsăud) nu pot, prin natura lor, avea vreo legătură

română și străină, București, 1984, p. 199. Într-un studiu consacrat „vechimei morii de apă la români”, Constantin C. Giurescu combate presupunerea că românii ar fi înlocuit tirziu rișnița prin moară, în secolul al VIII-lea sau al XII-lea, sprijinit, pe de o parte, pe „terminologia esențială a morii de apă, [care] e de origine latină” iar pe de alta pe originea toponimului în discuție, care este tot latină, „așa cum au arătat-o filologii din Cluj” (*Probleme controversale*, p. 135–137). Or, nici unul dintre termenii care denumesc părți ale morii nu descinde *direct* dintr-un termen latinesc, fiind folosit exclusiv (sau inițial) pentru aceasta, ci toți reprezintă extensii analogice ale unor termeni care au fost moșteniți din latină cu alte semnificații: *cai*, *chingă*, *căpăstru* etc. nu provin din lat. *caballus*, *cingula*, *capistrum* etc., ci din rom. *cai*, *chingă*, *căpăstru* cu alt înțeles de bază. Prin urmare, extensia semantică se putea face oricînd, așa încît singura dovadă de vechime rămîne doar numele generic, *moară*. Confundarea etimologiei secundare cu cea primară este aproape o regulă în lucrările istoricilor și etnografilor noștri, care încearcă astfel să determine vechimea întrebunătății unor instrumente meșteșugărești.

³⁰⁹ C. Daicoviciu, în *Dezbaterile*, p. 64. Vezi și I. Nestor, *ibidem*, p. 67 (care crede că în unele regiuni toponimia veche se va fi păstrat mai bine decît în altele).

³¹⁰ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

³¹¹ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 787.

³¹² *Ibidem*.

³¹³ Vezi D.I.R. s.v. *moară*. Nici G. Ivănescu nu admitea originea latină a hidronimului în discuție, aprehind că acesta ar fi „o deformare a sintagmei române *Rîul de Mori* în *Rî de Moare*, datorită unei transmisii mecanice”, sau păstrarea unui plural *moare* „care a trebuit să existe cîndva în română” (*Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 72). Or, dicționarul atestă menținerea acestui plural presupus ca dispărut.

³¹⁴ De exemplu *Rîu lui Bărbat* într-un document românesc de la 1732 (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 491), față de *Barbatwyze* din documentele latino-maghiare începînd cu anul 1391, care a determinat forma *Rîu Barbat* întîlnită mai întîi în conscripția oficială de la 1750 (Coriolan Suciu, *op. cit.*, II, p. 80–81). Hidronimul este corelat de către N. Iorga cu numele lui *Bărbat*, fratele lui Litovoi (*Les Carpathes dans les combats entre Roumains et Hongrois*, în BSH, III, 1916, p. 232; idem, *Histoire des Roumains*, III, p. 152, 168, 205); indiferent de persoana celui în cauză, n. fam. este bine atestat în documentele transilvănene vechi.

³¹⁵ Numele satului *Valea Bradului*, de pildă, este menționat ca *Valya Brad* la 1525, *Baleabrad* la 1805, *Vályabrád* la 1850, *Válye-Brád* la 1854, dar structura „apozitivă” oficială este concurată de una populară care, de data aceasta, a reușit să se împună: *Valle Bradului* la 1733, *Vale Braduluj* la 1750, *Valya Braduluj*, la 1760–1762 (Coriolan Suciu, *op. cit.*, II, p. 226).

cu sl. *ostră* „ascuțit“ sau cu *rebr* „movilă“³¹⁶. Primul trebuie să fie dacic, dintr-un compus i.-e. **ueis* „a curge“ și **edro* „îute, rapid“, care va fi denumit și alte cursuri de apă, precum este *Bistrița* sau *Bistra*, ulterior slavizate. „Este greu de presupus, argumentează autorul, ca populația băștinașă alături de care s-au așezat vechii slavi, să nu fi numit în nici un fel aceste râuri sau piraie“³¹⁷. Or, hidronimul *Ostra* nu este un termen denominativ primar, ci rezultă dintr-o polarizare, primul denumit fiind muntele de la obârșia sa. Acest fapt reiese limpede din documentul din 1475 care-i servește drept primă alestare: „un munte anume Ostra“³¹⁸. Ținând seama de zona în care apare, *Rebra* trebuie explicată din ucr. *rebro* „coastă, ripă“ cu suf. -*ja* („ripoasă“), creație similară cu bg. *Rébăr* < **Rebrji*, de genul masculin³¹⁹, care și-a pierdut elementul palatal inițial impus de sufix. Nimic nu ne îndreptățește, deci, să credem că aceste nume nu au fost date de slavi de la început — și aceasta cu atât mai mult în cazul *Bistrei* și *Bistriței*, dată fiind frecvența și varietatea extraordinară a acestei baze în terminologia hidrografică ucraineană³²⁰.

Informat de procedeul lingviștilor de stabilire a elementelor lexicale de substrat prin compararea lor cu lexicul baltic, istoricul C. Cihodaru îl aplică la hidronimia minoră din Moldova. D-sa atribuie, astfel, onomasticii geto-dace numele *Iauri*, „un afluent mărunț al Tutovei“, apropiat de lit. *jaura* „podzol“, „pământ calcaros“, și *Smila*, afluent al Birladului, numit astăzi *Simila*, căruia i-ar corespunde lit. *smilus* „plăcut, delicios“ și care se apropie ca formă de numele localităților antice *Smil(l)a* din sudul Dunării (explicate de către D. Dečev de la gr. σμῖλος „tisă“) ³²¹. Autorul își reia ideile într-un alt studiu, unde mai adaugă un mare număr de antroponime care ar fi de origine geto-dacică, dovedind „continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dunărene“ ³²², a căror reanaliză iese din cadrul lucrării de față. *Iaura*, care se întâlnește și în toponimia Bucovinei (vezi, de pildă, oiconimul *Jávora* citat de J. B. Rudnyčkyj)³²³, nu este altceva decât genitivul ucr. *jávor* „paltin“, așadar „(Apa) Paltinului“, cu obișnuita redare a lui -*w* (bilabial) prin -*u*-. *Smila* este corelat de către Gh. Ghibănescu, plecând de la forma modernă a hidronimului, cu un sl. *similij* „negru“(?)³²⁴, iar de către Gustav Weigand cu un bg. *smile* „siminoc“ ³²⁵ — ceea ce nu s-ar putea admite decât dacă aceasta ar fi unica posibilitate, pentru că este vorba de o zonă de influență slavă *estică*. Ne-am mai putea gândi la o bază antroponimică: n. pers. *Smilo* cu suf. posesiv -*ja* (cf. topograficul bg. *Smilja*, cu aceeași strue-

³¹⁶ C. M. Ștefănescu, *Bistrița, Rîmnic, Rebra*, în „Terra“, V, 1973, nr. 6, p. 46–47.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 46.

³¹⁸ DJR. A, XIV, XV—I, p. 404. Numele muntelui s-a păstrat pînă astăzi.

³¹⁹ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 153.

³²⁰ Vezi J. O. Dzendzelivskij, *Sposročeženja nad ukrajins'kymy narodnymy nazvamy hidroreljefu*, în „Onomastica“ (Wrocław), XVII, 1972 p. 116–119, 122. Obiecția noastră vizează și interpretarea hidronimelor *Rîmna*, *Rîbra*, pe care C. M. Ștefănescu crede că le poate exclude din hidronimia de origine slavă și integra celei autohtone (op. cit., p. 47).

³²¹ C. Cihodaru, *Sensul unor hidronimice, toponimice și onomastice geto-dace*, în AUI (Ist.), XIX, 1973, nr. 1, p. 31–32.

³²² Idem, *Continuitatea populației băștinașe romanizate în regiunile nord-dunărene și urmele ei în toponimie*, în CI, VIII, 1977.

³²³ J. B. Rudnyčkyj, *Geographical Names of Poikovia*, p. 104.

³²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, Iași, 1926, p. III.

³²⁵ Gustav Weigand, *Ursprung*, p. 77. Teoretic vorbind, etimologia sa este posibilă: cf. *Dimbu cu Siminic* la Vidra în Bihor (Traian Mager, op. cit., p. 176).

tură³²⁶), dar dimensiunea cursului (40 km) face prea puțin plauzibilă această ipoteză. Avînd în vedere caracteristica geografică a riului, aceea de torent cu malurile mult erodate³²⁷, ne oprim la ucr. *smila* „vijelioasă, năvalnică“ (subînțeles : *voda* „apă“).

Tot preslav va fi fiind, după Octavian Răuț, numele *Iaunei* (afluent al Cernei bănațene), „singura asemănare ce se poate stabili fiind cu baltul *jauna* 'tînăra' și, dat fiind cunoscutele [sic !] afinități dintre balta veche și limba dacilor, hidronimul poate reprezenta un adevărat relict lingvistic, care ilustrează atît caracterul de tinerețe al văii, cît și sacralitatea zonei“; această deducție ar fi confirmată de numele altui afluent al Cernei, *Naiba*, care ar refuza orice altă explicație în afară de v. pers. *naiba* „frumos“ și irl. *néeb* „sfînt“ (dintr-un v. celt. neatestat)³²⁸. În ce ne privește, noi preferăm să vedem în *Iauna* un derivat postverbal de la scr. *jáviti/jávnuti* „a duce (oile, vitele la pășune)“, „a aduna (oile, vitele)“, cu sensul de „cea care duce sau adună (bolvani, agest)“; evoluția formală se explică prin pronunțarea bilabială a lui -v-, caracteristică graiurilor sirbești din zonă, care a dus la redarea lui prin -y-³²⁹. *Naiba* trebuie să aibă aceeași justificare ca și cea a unui hidronim ardelenesc omonim, *Valea Naibii* „valea dracului, prăpăstioasă, greu de străbătut cu caru“³³⁰.

2.3. Debilitatea principiului cantitativ se vedește în mod particular din încercările de a sprijini etimologiile unor hidronime pe „masă“ numelor afluenților lor (sau ale altor obiective geografice vecine), ignorînd decalajele temporale dintre ele. Pentru a susține ipoteza (intemeiată) a originii autohtone a hidronimului *Tisa*, Sever Pop invoca numele românești ale afluenților (*Părăul Bogdan*, *Berbenescul*, *Bălțatul* etc.)³³¹, fără a realiza că între apariția primului și a celorlalte este un interval de mai bine de un mileniu. Asemănător este punctul de vedere al lui G. Giuglea, care susținea că *Abrudul* „se află în mijlocul unei 'mase' topice de această natură, în care elementele românești ating un procentaj impresionant și forța sa de continuitate se explică prin această realitate“³³². Or, din această „masă“ nici unul din nume nu este de origine dacică, pentru a susține presupusa etimologie a *Abrudului*. Tot astfel și lingvistul polonez Mikolaj Rudnicki contesta etimologia *Vistulei* de la baza **veis* (germanică sau celtică) pentru motivul că în bazinul fluviului respectiv nu se întîlnesc decît hidronime slave — de unde etimologia neverosimilă de la sl. com. **svejd*³³³. Stabilind aria muntenească a hidronimelor în -(l)ui, de origine peceneg-cumană, I. Conea și I. Donat recurg la criteriul „masei“ pentru a umple acest spațiu cu toponime presupuse a fi tot turcece, dar care se dovedesc

³²⁶ Citat după Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 159—160.

³²⁷ Vezi I. Hârjoabă, *Relieful Colinelor Tulovei*, București, 1968, p. 108 și harta de la p. 98—99.

³²⁸ Octavian Răuț, *op. cit.*, p. 265.

³²⁹ Vezi Emil Petrovici, *Studii*, p. 140—141.

³³⁰ Traian Pătrășcanu, *Toponimia comunelor Zlatna și Ciugud din raionul Alba*, în „Apulum“, VI, 1967, p. 683. Cf. și bg. *Djavorov dol*, citat de Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 160.

³³¹ Sever Pop, *Recueil posthume*, p. 128.

³³² G. Giuglea, *Traces de l'époque daco-roumaine*, p. 206.

³³³ Mikolaj Rudnicki, *Etymologie du nom de la Vistule et de la dénomination „Veneti“* în vol. *Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie*, p. 204—205. Ipoteza sa a stîrnit o „violentă opoziție“ din partea participanților la congres (p. 209).

a fi de alte origini, cele mai multe avînd fie o bază personală (*Gubavcea, Bărăgan, Dorofei, Bacea, Burdea, Bălaci, Berindei, Uria, Beria, Poganul, Comanul, Talaba, Uzun, Borcea* etc. etc.), fie una apelativică românească (*Bărăcea, Zăval, Caragelele* etc.)³³¹.

Contextul toponimic este avut în vedere și de către Gheorghe Bolocan și Radu Sp. Popescu, care nu acceptă explicația prin maghiară dată hidronimului oltenesc *Amaradia*, pe de o parte pentru că prezența unguirilor în Oltenia înainte de secolul al XIII-lea (cînd sufixul maghiar *-d* nu se mai folosea) „este greu de acceptat”, iar pe de altă parte pentru că „Valea Amaradii reprezintă o zonă cu un pronunțat caracter românească”, întrucît din 139 sate cu nume românești sînt 122³³². Or, dacă avem în vedere faptul că nu s-au putut găsi în limba română nici un nume de persoană și nici un apelativ care să poată explica hidronimul, cu toate încercările lui B.P. Hasdeu³³³ și ale autorilor, sîntem obligați de rațiuni de ordin lingvistic să acceptăm soluția originii maghiare³³⁷, cu atît mai mult cu cît ea nu prezintă dificultăți reale, nici în privința temei și nici a sufixului. Tema nu poate fi altă decît magh. *hamar* „repede”, aceeași din hidronimul ardelean *Homorod*³³⁴, cu sufixele arhaice *-d-i*, ambele folosite în toponimia maghiară pînă la începutul veacului al XIII-lea. Funcțiunea celui de-al doilea sufix a fost precizată de către Emil Petrovici³³⁹, care a reușit prin aceasta să elimine ipotezele mai vechi privind existența unor sufixe *-adia* sau *-ia*. Faptul că *-a-* nu a devenit *-o-* ne indică tot o perioadă de pînă la începutul secolului al XIII-lea (cînd acest fenomen își terminase acțiunea în maghiară), iar căderea lui *H-* inițial³⁴⁰ este obișnuită în graiurile oltenesti.

Probabil întemeiat pe faptul că în maghiară *hamar* este adverb, Ioan Pătruț consideră că această temă „nu se poate utiliza cu referire la cursul unei ape”; de aceea d-se încearcă o nouă etimologie a *Humorului* (vechi: *Homor*) din Bucovina, de la un n. pers. **Homor* < *Homa* + suf. antroponimic

³³¹ I. Conea, I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie péchelégue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în vol. *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 154—160. Cîndu-l amestec este pus pe seama nesiguranței generaie care ăz domni în domeniul toponomastice, unde „este foarte greu să dobîndești certitudini” (p. 160). Ideea determinării zonei de ocupație turanică pe baza „masei toponomastice” îi aparține lui I. Donat, cf. *Așezări omenesti*, p. 89.

³³² Gheorghe Bolocan și Radu Sp. Popescu, *Toponimia*, în „Analele Universității din Craiova”, I, 1976, p. 328—329.

³³³ Vezi HEM, I, 338—339, 1000—1001 (unde îl compară cu gr. ἀμαρῶ „a curge”, celt. *amar* „albă a unui riu”), II, addenda, VIII—IX. Neverosimilitudine este ipoteza lui Constantin Dicușescu, după care hidronimul ar menține o combinație v. germ. (gepidică) *hamar* „piatră; ciocan” + **wadi* „apă” (*Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 96—97).

³³⁷ Primul la noi care a susținut aceasta a fost D. Dan, *Despre toponimia românească*, în „Convorbiri literare”, XXX, 1896, vol. II, p. 332—334, care a utilizat cercelările lui Pesty Frigyes. Ulterior etimologia a fost acceptată de N. Drăganu (*Românii*, p. 274 nota 2), G. Ivănescu (*Istoria limbii române*, p. 745).

³³⁸ Pentru care vezi Knieza István, *op. cit.*, p. 33. Nejustificată semantic este asociația cu magh. *homorá* „concau” făcută de Gustav Weigand (*Ursprung*, p. 74), Otto Liebhart (*op. cit.*, p. 34) și Walther Scheiner (*op. cit.*, I, p. 63).

³³⁹ Emil Petrovici, *Studii*, p. 154 și nota 12, 156—157. Finala *-a* reprezintă un element de acomodare.

³⁴⁰ Prima atestare a hidronimului este în forma *Hamaradia*, la 1566 (cf. DIR, B, XVI, III, p. 218).

-or³⁴¹. Nu putem trece însă peste „coincidența” că toponimele românești avînd această temă sînt hidronime³⁴²: *Hamaradia* (afluent al Oltului în Transilvania, 35 km), *Homorodul* (afluent al Oltului în Transilvania, 56,7 km), *Homorod* (în bazinul mijlociu al Someșului, 55 km), *Amaradia* (afluent al Jiului superior, 39 km), *Amaradia* (afluent al Jiului mijlociu, 105 km), *Humorul* (afluent al Moldovei superioare, 26 km), *Humorul* (afluent al Bistriței la Ciocănești). Pe de altă parte, în ipoteza că am fi în prezența unor hidronime personale, ar trebui să existe *cît de cît* o corespondență între frecvența în toponimie a unui nume de persoană (slav) și atestarea lui documentară ca atare. Or, antroponimul nu este atestat nici în onomastica noastră și nici în cea slavă (care se presupune că l-ar fi generat). Aceste considerente, la care se adaugă și cel al dimensiunii respectabile a unor ape, ne fac să respingem ideea că numele lor ar fi hidronime personale slave sau românești. Între funcția adverbială a unui apelativ și cea adjectivală nu există o incompatibilitate în denominația toponimică: o *apă repede* este o „apă care curge repede”, la noi și aiurea, sintagma adjectivală rezultă prin reducerea unei propoziții și menține subiacent determinatul verbal.

Iosif Bălan încercase să derive hidronimul oltean de la un scr. *omara* „brădet” cu suf. colective *-ad* și *-ija*; regăsim ideea la I.-A. Candrea, care, convins de caracterul slav comun al bazei **homor-* „pădure de conifere”, recurge la ea pentru a explica toponime din toate provinciile românești (*Amara-dia* din Oltenia, *Homorul* din Bucovina, *Homorogul* din Bihor, *Harmadia* din Banat — a cărei primă atestare este în forma *Homoragya* — etc.)³⁴³. Apelativul *omar(a)* „molid; pădurice” există însă numai în estul Serbiei, descinzînd din *molika* „molid” (de origine „ilirotracică”) ³⁴⁴, așa încît el nu poate fi invocat decît pentru toponime din Banat și, cu unele rezerve³⁴⁵, din Oltenia. Admitem că de la un colectiv **omarad* „molidiș” s-ar fi putut forma un nou colectiv, **Omaradija* „regiune de molidișuri”, dar el nu putea desemna în nici un caz o apă curgătoare; judecînd după materialul prezentat de către Petar Skok, termenii în *-ad-ija* se aplicau fie colectivităților umane (*Srbadija* „sîrbime”, *prostadija* „prostime”), fie zonelor geografice, așadar în funcție coronimică (*Šumadija* = „regiunea pădurilor”) ³⁴⁶. Un hidronim s-ar fi putut forma numai cu suf. *-ja*: **Omaradja* „apa molidișului”, numai că în acest caz *d+j > đ* (**Amaraga*), cum s-a întîmplat în numele unei localități dispărute din

³⁴¹ Ioan Pătruț, *Nume de persoane*, p. 16 și 116. Pentru alte ipoteze — nesatisfăcătoare sub aspect formal și semantic —, vezi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 60 și nota 1.

³⁴² Este drept că Ioan Pătruț își limitează analiza la numele afluentului Moldovei, dar noi nu credem posibil ca el să fie rupt dintr-o serie hidronimică doar pentru motivul că nu este sufixat. Pentru noi situația este similară cu *Bistra/Bistrița*, *Suha/Sușița*, *Racoș/Răcășdia* ș.a.m.d.

³⁴³ Iosif Bălan, *Numiri de localități*, Caransebeș, 1898, p. 19; I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 76—78. Ipoteza originii sîrbești este susținută mai apoi de către I. Conea, *Dacă topicile cu sufixul (-a)dia din sud-vestul țării noastre sînt de origine slavă sau maghiară*, în „Buletinul Institutului de Cercetări Geografice din R.P.R.”, 1950.

³⁴⁴ Cf. Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, II, p. 555.

³⁴⁵ După Emil Petrovici, toponimia slavă a Olteniei are un caracter bulgăresc (*Studii*, p. 181); noi am zice *preponderent* bulgăresc, pentru că o analiză amănunțită ar putea semnaliza și elemente sîrbești, apărute probabil ca urmare a colonizărilor. Astfel, noi credem că are dreptate I.-A. Candrea să explice prin sîrbă hidronimele *Omorna* (el reface un feminin de la **omorán*), *Homorielul* și *Omorița* (de la un **omorîe*), cf. *op. cit.*, p. 77.

³⁴⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, I, p. 8 și 712.

sud-vestul Olteniei, citat de Emil Petrovici, *Sagëvecü, Sagjavic*, cf. sl. com. **sadjavü*³⁴⁷.

Chiar dacă nu explică toate toponimele în *-adia*, ipoteza origini maghiare este, în cazul de față, singura satisfăcătoare sub aspect fonetic și semantic. Cît privește presupusa dificultate de ordin istoric, ea este mai mică dacă avem în vedere ansamblul toponimelor maghiare din zonă, fie avînd acest sufix compus, „păstrat mai cu persistență în regiunea olteană” și în Banatul apropiat³⁴⁸, fie altele precum *Gilortul*³⁴⁹. Ele dovedesc că stăpînirea maghiară asupra unei părți a Olteniei era o realitate la începutul veacului al XIII-lea și nu o simplă „veleităte de stăpînire prin extinderea banatului de Severin”, cum s-a apreciat într-un comentariu sceptic al diplomei ioașiților³⁵⁰.

Din analiza modalităților concrete de aplicare a principiului „masei toponimice” reiese că el nu dă o imagine veridică a stratificării numelor de locuri, ci transferă pur și simplu în trecutul îndepărtat situația actuală. De aceea, „masa” toponimelor românești nu poate dovedi continuitatea noastră înainte de secolele al X-lea — al XII-lea (cum bine observase M. Gaster), după cum nici „masa” toponimelor franceze, de pildă, nu probează continuitatea poporului francez în perioada veche a istoriei sale. Problema stratificării nu poate fi rezolvată prin procentaje globale, ci printr-un efort de diferențiere a toponimelor după criteriul valoric.

3. [Teoria importanței sociogeografice] — Între numele de loc și obiectul (socio)geografic denumit se stabilesc două tipuri de raporturi: unul *referențial*, *constitutiv*, care dă *natura* semnului lingvistic, și altul *calitativ*, care îi fixează *valoarea* după gradul de importanță a obiectului față de alte obiecte (socio-) geografice înconjurătoare. Este evident că, pentru o colectivitate umană, peisajul geografic reprezintă o realitate diferențiată sub aspectul importanței sociogeografice a componentelor, iar acest fapt se reflectă nemijlocit asupra valorii numelor corespunzătoare. Cu *cît obiectul este mai important cu atît numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp și, prin urmare, are șanse de a fi mai vechi*. Toponimele cu valoare maximă au fost numite *majore* sau *macrotoponime*, iar cele cu valoare minimă — *minore* sau *microtoponime*³⁵¹.

³⁴⁷ Emil Petrovici, *Studii*, p. 185. Sub acest aspect, *Cripădia* (*Crevedia*) și *Cernădia* nu sînt „evident slave” (O. Densusianu, *Recenzie*, în GrS, I, 1923—1924, p. 351 nota 4 și I.-A. Candrea, *op. cit.*, p. 100) decît prin temă, pentru că absența palatalizării lui *-d-* ne dovedește că sufixul nu a fost slav, ci numele au fost maghiarizate.

³⁴⁸ IEM, I, 338—339 (care citează hidronimele *Ciocadia* și *Arpadia* din bazinul Gilortului, pe lângă altele de același fel din Banat).

³⁴⁹ Pentru acesta, vezi explicația convingătoare dată de N. Drăganu (*Românii*, p. 275 nota), de la un n. pers. de origine germ. *Gilort*, pe care-l întîlnim în multe toponime ungurești vechi. Vechimea acestui hidronim este confirmată de redarea prin *g* a magh. *gy*, care se constată numai în vechile împrumuturi românești din ungurește (cf. Ion Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în DR, X, 1943, p. 307—308). Aceste hidronime, luate împreună, infirmă impresia că „nu există toponime de origine maghiară [...] la sud de Carpații Meridionali (statul ungar n-a cucerit niciodată aceste părți [...] ale Țării Românești)” (G. Ivănescu, *La toponymie*, p. 20).

³⁵⁰ B. Cîmpina și Șt. Pascu, în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 144. Firește, stăpînirea maghiară n-a însemnat și o colonizare efectivă a Olteniei nordice: în condițiile existenței unei populații românești mai rare, pentru impunerea unor nume erau suficiente cîteva așezări întărite.

³⁵¹ Primul care folosește termenii *micro-* și *macrotoponimie* este Petar Skok (*La linguistique de Ferdinand de Saussure*, p. 127).

R rezistența în timp a toponimelor majore se explică prin aceea că sînt cunoscute de un mare număr de oameni, avantaj care le asigură persistența chiar în condițiile unor mișcări demografice importante. (Desigur, avem în vedere cunoașterea toponimelor la nivel popular, *organică*, — așa cum este cunoașterea numelui unui râu de către riverani — iar nu pe cea la nivelul norme, *artificială*, — din auzite sau din citite —, pe care o constatăm în ultimele secole ca urmare a difuzării cunoștințelor cu mijloace moderne de mass media.) Așa se explică de ce între numele din această categorie și limba folosită de vorbitori se creează decalaje temporale mai mult sau mai puțin importante (de secole sau chiar de milenii) care nu există în cazul toponimelor minore. Primele sînt, de obicei, lexeme fără semnificație pentru vorbitori, „moarte, netraducibile“, pe cînd celelalte sînt cuvinte, „vii, traducibile“³⁵², care mai circulă fie în zona respectivă, fie în alte graiuri ale limbii. Formal, toponimele majore ni se prezintă astăzi ca elemente simple, în timp ce toponimele minore pot fi constituite și din perifraze, sintagme sau compuse încă analizabile; tipologic, primele sînt preponderent descriptive (îndeosebi hidronimele, pentru că dimensiunile mari ale cursurilor de apă pot fi cu greu asociate cu nume de persoană), pe cînd celelalte sînt preponderent personale.

Întrucît ponderea toponimiei majore în ansamblul unei limbi este cu mult mai mică decît cea a toponimiei minore, perspectiva diacronică deschisă de teoria importanței sociogeografice este exact opusă celei subsecvente teoriei „masei toponimice“: *cu cît masa numelor avînd aceeași origine este mai mică, cu atît componentele ei sînt mai vechi (și invers)*.

Punctul de plecare al acestei teorii îl constituie rezultatele studiilor etimologice asupra hidronimiei europene. Referindu-se la partea austriacă a bazinului Dunării, W. Steinhäuser constată că numele cele mai vechi, celtice, le au confluenții săi, afluenții mai importanți au nume slave, iar riurile mai mici au nume noi, germane³⁵³. În Italia, „numele celor mai mari cursuri de apă, ale văilor sînt în mare parte etrusce“³⁵⁴. Marea majoritate a hidronimelor din zona Alpilor de Coastă s-au format în „limba dialectală“, în timp ce „numele riurilor celor mai importante s-au fixat din timpuri imemorabile, unele avînd rădăcini celtice sau preceltice“³⁵⁵. După Marcel Baudot, stratul cel mai conservator al toponimiei Normandiei îl constituie hidronimia, și „în particular numele riurilor celor mai importante prin lungimea cursului și debitul lor“, care „par să trimită la epocile preistorice și să se exprime adesea prin termeni împrumutați din limbi preindo-europene“³⁵⁶. „Cu cît un râu este mai scurt, susține lingvistul francez, cu atît mai puțin numele său își poate menține forma primitivă; aceeași situație pentru numele topografice (*lieux-dits*), care se reînnoiesc frecvent și din care majoritatea nu datează dinaintea secolului al XVI-lea sau al XVII-lea“³⁵⁷. În Franța, observă A. Dauzat, „toate for-

³⁵² *Ibidem*, p. 131.

³⁵³ W. Steinhäuser, *Flussnamen und Volkstum in der deutschen Ostmark*, în vol. *Premier Congrès*, p. 181—187.

³⁵⁴ Carlo Battisti, *Per la Raccolta toponomastica regionale*, Florența 1927, p. 2.

³⁵⁵ Camille Blanchard, *Les noms des cours d'eau des Alpes Cottiennes*, în vol. *Troisième Congrès*, II, p. 335.

³⁵⁶ Marcel Baudot, *Stratigraphie hydronymique de la Normandie*, în vol. *Proceedings of the ninth International Congress of Onomastic Sciences*, Louvain, 1969, p. 147.

³⁵⁷ *Idem*, *Éléments de reconstitution des hydronymes disparus*, în vol. *VI Internationaler Kongress für Namenforschung*, II, München, 1961, p. 121. Considerăm nefondată supoziția lui

mațiile, începînd cu epoca latină, desemnează cursuri de apă din ce în ce mai mici. Cele mai importante își primiseră denumirile mai dinainte. Dimpotrivă, piraiele sînt susceptibile să-și schimbe mai ușor numele, pentru că ele nu sînt cunoscute decît de grupuri mici de oameni, opunînd astfel o rezistență mai mică la inovații decît ansamblul populațiilor riverane și depinzînd de un rîu mare”³⁵⁸. Nu numai numele marilor fluvii europene (*Arar, Liger, Sequana, Matoas* etc.), sau ale lanțurilor de munți (*Alpi, Pirinei, Apenini, Dinara* etc.), ci și cel al marilor insule (*Melita, Coreyra, Curicum* etc.) sînt, după Petar Skok, de origine preindo-europeană; la polul opus se situează cursuri mici de apă, ale căror nume, ca și ale topograficelor, sînt luate din „dialectul” respectiv³⁵⁹. Vladimir Georgiev constată că nomenclatura marilor rîuri de pe teritoriul Bulgariei este cea mai conservatoare, de unde și importanța sa deosebită pentru istoria popoarelor vechi³⁶⁰.

În știința românească, distincția valorică a toponimelor este folosită de timpuriu, în manieră intuitivă, pentru a apăra teza continuității românilor în Dacia. „Cît se atinge de hidrografie — susținea B. P. Hasdeu — afară de *Dimbovița* și *Ialomița*, unde au domnit în realitate slavii în curs de mai mulți secoli, nu s-a slavizat în Dacia nici un *fluviu*, nici o *apă mare*, ci numai *rîuri de a doua mînă*, numai *rîulețe* și *păraie* [s.a.]”³⁶¹. În cercetarea istorică a toponimiei românești, A. D. Xenopol pleca în primul rînd de la numele de ape, pentru că apele „străbat o întindere mai mare de loc și indică deci așezări mai însemnate de poporație, care cuprindeau aproape tot lungul curgerii lor”; numele „slavone” au învins acolo unde „cea mai mare întindere a cursului rîurilor” a fost de la început ocupată de slavi³⁶². „Cînd un popor ocupă o țară”, observă foarte just Xenopol, el „ie posesiune de țara lui mai întîi într-un chip generic, înainte de a o ocupa cu de amăruntul, de a o împărți în pîrticele, de a stabili în ea proprietatea individuală, care este de obicei contemporană cu întemeierea orașelor și a satelor”³⁶³; „ar fi deci în firea lucrurilor — continuă istoricul nostru — că, dacă ungurii și nemții ar fi fost cei dinții locuitori ai Daciei, să se găsească măcar numele celor mai însemnați munți și celor mai mari ape de obîrșie ungurească sau germană. Le găsim dimpotrivă românești sau dace”³⁶⁴. Deși analizele sale etimologice sînt mai mult decît discutabile³⁶⁵,

H. Hardenberg (*Sur l'antiquité des lieux-dits néerlandais*, în vol. *Troisième Congrès*, II, p. 156 — 157), după care absența totală din documente și hărți a microtoponimelor înainte de secolul al XII-lea nu ar dovedi că formarea lor este tardivă, ci s-ar explica printr-o dorință de selectivitate a notarilor. Cf. și Ch. Bruneau, *Limites des dialectes wallon, champenois et lorrain en Ardennes*, Paris, 1913, p. 96 nota 1: „Nu trebuie să ne mai iluzionăm asupra vechimii topograficelor (lieux-dits). Topograficele își schimbă ușor numele”.

³⁵⁸ Albert Dauzat, *Les Noms de lieux. Origine et évolution*, Paris, 1947, p. 203.

³⁵⁹ Pierre Skok, *Des lois toponomastiques*, în vol. *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1954, p. 495. Aceasta ar fi o „lege toponomastică”, dar nu în sensul strict al termenului, ci mai degrabă în cel de „ipoteză de lucru” în cercetările toponimice (*ibidem*, p. 495, nota 1).

³⁶⁰ Vladimir Georgiev, *Die europäische Makrohydronymie und die Frage nach der Urheimat der Indoeuropäer*, în vol. *Proceedings of the eight International Congress of Onomastic Sciences*, Haga, 1966, p. 188.

³⁶¹ B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 281.

³⁶² A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, II, p. 56.

³⁶³ Idem, *Teoria lui Rösler*, p. 210.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 211.

³⁶⁵ B. P. Hasdeu observa cu privire la Xenopol: „Domnia sa nu e nici o fărîmă de lingvistic, și chiar fuge de lingvistică, iară cînd cîntează a se apropia de ea comite erori nemaipomenite”.

este cu totul remarcabilă încercarea lui Xenopol de a stabili un sistem unitar de corelații între valorile toponimelor și straturile lingvistice : „Îndeobște se poate observa o regulă destul de statornică în împărțirea numirilor geografice ; anume munții cei înalți și râurile cele mari poartă mai toate nume românești ; piscurile secundare precum și apele de a doua mână sînt de asemenea în mare parte românești. Munții și apele nu poartă numiri ungurești decît în apropierea cîmpului sau, din cauze particulare, în ținuturi locuite de secui. Orașele poartă în cea mai mare parte nume streine ; satele sînt aproape pe jumătate cu nume românești, pe jumătatea cu nume streine. Cît despre numele slavone, ele sînt amestecate mai de aproape cu acele românești. Cîteva piscuri înalte, multe mai mici și numeroase riuri de a doua mână poartă numiri slavone“³⁶⁶. Și în altă parte, o concluzie care s-a impus : „Elementele principale ale oricărei regiuni geografice, munții și râurile sale [mari], poartă nume ce țin prin obârșia lor de poporul românesc. Osatura [toponimică a] țării este românească“³⁶⁷.

Continuîndu-l pe Xenopol, N. Iorga deosebește și el „numele de munți și ape, de-o parte, și cele de localități, de alta“. Apele cele mai mari (*Dunărea, Prutul, Siretul, Someșul, Mureșul*) „și-au păstrat vechile lor nume“, în timp ce afluenții principali (*Moldova, Bistrița, Putna, Prahova*) sau riurile mai mici (*Cerna*) au nume slave ; oronimia are o configurație compozită, pe cînd numele de localități sînt în mai mare parte „slavone“³⁶⁸. Geograful Ion Conea, a cărui pregătire lingvistică era cu totul deficitară, avea impresia că „numirile topice privitoare la morfologia unităților mari din munții noștri, ca și a multora dintre virfurile înalte, sînt în bună măsură străine, pe cîtă vreme — lucru foarte interesant — nomenclatura mărunță a muntelui mișună de numiri românești“³⁶⁹. Într-un studiu privind numele de locuri din Ținutul Securilor, un alt geograf, Sabin Opreanu, susține cu destul temei că toponimele minore (cum sînt cele maghiare din această zonă) „nu sînt însă o dovadă indiscutabilă de întîietate. Sînt însă o dovadă de preponderență numerică a elementului care le-a dat“ ; într-o mapă toponimică, „numirile apelor mari se păstrează cu tenacitate“, apoi cele de munți care „sînt întotdeauna o dovadă foarte puternică de vechimea și pînă la un anumit grad întîietatea elementului etnic care le-a botezat“³⁷⁰.

Teoria importanței sociogeografice a toponimelor numără printre adepții săi și cîțiva lingviști români de seamă. Raportul invers proporțional dintre cantitatea numelor de aceeași origine și vechimea lor este intuit foarte bine de Th. Capidan : „[...] În domeniul numelor locale trebuie făcut deosebire între formele românești care s-ar fi putut naște în trecutul apropiat și între

(*Dare de seamă*, în AAR (Adm.), VII, 1884—1885, p. 182). Aprecieri la fel de severe privind valoarea părții lingvistice a studiilor lui A. D. Xenopol au făcut Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 191) și Alexandru Philippide (*op. cit.*, I, p. 733).

³⁶⁶ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 212.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 209.

³⁶⁸ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, p. 156—158.

³⁶⁹ Ion Conea, *Între toponimie și geografie*, în BSG, XLVII, 1929, p. 341.

³⁷⁰ Sabin Opreanu, *Contribuțiuni la toponimia din Ținutul Săcuiilor*, în „Lucrările Institutului de Geografie din Cluj“, II, 1926, p. 1—2. În altă parte, autorul arată că „săcuii n-au botezat nici o apă mai de seamă în ținutul zis al lor, dimpotrivă, vedem că cea mai importantă, *Feiernyeul*, a fost botezat de români“ (p. 25) ; este vechiul rom. *Alba* (înregistrat ca atare la 1868 de Orbán Balázs), tradus prin *Fehér* și *Nică* „Mică“, reluat în forma : *nytkó*. Rîul respectiv are 33 km.

acelea care poartă pecetea antichității. Numai cele din urmă prezintă o valoare pentru deducțiile noastre istorice. *Ele sînt foarte rare* [s.n.]³⁷¹. Și după Iorgu Iordan valoarea toponimelor pentru studiile etnologice este diferită. El crede că „se poate stabili o adevărată ierarhie, după natura materială a locului denumit. Cele mai vechi, ca fiind mai rezistente, sînt numele masivelor muntoase și ale apelor mari, cunoscute [...] de toate popoarele prin teritoriile cărora își întind ramificațiile. Tot așa trebuie considerate ca avînd o vechime și, deci, o importanță mai mare, în comparație, de pildă, cu ale așezărilor umane, numele cîmpurilor și, în general, acelea ale accidentelor solului”³⁷².

Delimitarea valorică a toponimelor românești este utilizată și de Emil Petrovici în multe din studiile sale. Combătînd teoria succesiunii de straturi toponimice slave în Moldova (cel mai vechi — bulgar, cel mai nou — ucrainean), susținută de Iorgu Iordan, el recurgea la acest criteriu pentru a respinge etimologia din bulgară a hidronimului *Cernul*: teoretic posibilă, ea este greu de admis pentru că „numele unor cursuri de apă atît de mici nu se conservă de obicei mult timp”³⁷³. Argumentul, pe deplin convingător, este extins apoi la întreaga toponimie slavă a provinciei: „În cazul că s-ar fi păstrat toponimice «slave vechi» de tip slav meridional în Moldova, acestea ar trebui să constituie toponimia majoră a provinciei; numele de râuri și numele orașelor — toponimicele care sînt cele mai vechi în orice regiune — ar trebui să prezinte particularități slave de sud. Dar hidronimicele de origine slavă [...] nu prezintă trăsături fonetice slave de sud, ci unele dintre ele au un aspect net slav de est”³⁷⁴. Emil Petrovici era convins că originea românească a toponimiei minore nu poate constitui un argument pentru continuitatea românilor; singura dovadă concludentă ar fi furnizată de numele marilor cursuri de apă, care sînt „cele mai vechi toponimice ale unei regiuni”³⁷⁵. Or, hidronimia noastră majoră nu reflectă evoluția formelor antice pe terenul limbii române (cum au crezut unii istorici și lingviști), ci prezintă caracteristici fonetice ale filiei slave, spre deosebire de hidronimia minoră, care include „foarte multe nume românești”³⁷⁶. De aici concluzia că „nici la nord și nici la sud de Dunăre nu există o toponimie veche românească”³⁷⁷. Deși mai puține decît cele românești, toponimele maghiare din Moldova — între care și hidronime — desemnează obiective (socio)geografice importante, ceea ce înseamnă că, aici, ungurii „s-au fixat înaintea românilor”³⁷⁸.

După cum se poate observa, aplicarea *stricto sensu* a teoriei de care ne ocupăm pare să contravină tezei continuității poporului român nu numai pe teritoriul său actual, dar și în sudul Dunării, unde aproape întreaga toponimie

³⁷¹ Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*. Discurs de recepție la Academia Română, București, 1936, p. 56. Cf. idem, *Toponymie macédo-roumaine*, p. 15: „Între numele de locuri, importante sînt cele care prezintă o tradiție autohtonă, în sensul că ele reprezintă continuarea pînă astăzi a unor nume mai vechi. Dar acestea sînt rare chiar și la popoarele care au o tradiție istorică, și cu atît mai rare la populațiile lipsite de această tradiție, cum este cazul macedoromânilor”.

³⁷² Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 3.

³⁷³ Emil Petrovici, *Toponimice slave de est*, I, p. 58.

³⁷⁴ *Ibidem*, p. 59.

³⁷⁵ Idem, *Studii*, p. 243 și *Dezbaterile*, p. 14.

³⁷⁶ Idem, în *Dezbaterile*, p. 8.

³⁷⁷ *Ibidem*, p. 11.

³⁷⁸ *Ibidem*, p. 24.

românească are un caracter minor³⁷⁹. De aceea, teoria a fost contestată în ultimul timp de către lingviștii noștri, care au preferat să uzeze de „cheia” descoperită de George Giuglea, cu atât mai mult cu cât ea putea „dovedi” continuitatea noastră oriunde există actualmente români — și aceasta fără eforturi analitice deosebite. În plan teoretic, opoziția s-a manifestat prin încercări de minimalizare a importanței istorice a toponimiei majore și de supraestimare în acest sens a valorii microtoponimiei.

3.1. Astfel, O. Vințeler și M. Oros critică metoda selectivă de studiere a nomenclaturii topice, care „neglijează faptul că toponimele reprezintă un sistem” (sistemul ar fi „toponimia unei regiuni în totalitatea ei”)³⁸⁰. Micro- și macrotoponimele formează un „tot unitar” și, în consecință, „nu este posibilă” deosebirea lor, pentru că ea „nu există în realitatea obiectivă”³⁸¹. Este drept că toponimia unei zone reprezintă un ansamblu *parțial structurat*, însă ea este departe de a alcătui un „tot unitar”, cum consideră autorii. Sistemul toponimic nu înseamnă simpla contiguitate a denumirilor, după cum nici sistemul lexical nu se reduce la coprezența unor cuvinte în frază. Dar înseși structurile existente nu reprezintă o realitate pancronică, ci se realizează progresiv de-a lungul timpului datorită unor procese structurale continui (diferențierea și polarizarea). Perspectiva sincronică, urmărind modalitățile de organizare, de integrare în ansamblu a numelor, nu se poate substitui celei diacronice, pentru că din întregul de astăzi doar „osatura” este veche.

Deși recunoaște că toponimele majore sînt „cele mai vechi”, Mircea Homorodean neagă posibilitatea stabilirii unei „limite precise” între cele două categorii, cită vreme „nu rare sînt cazurile cînd unul și același toponim face parte, în același timp, din toponimia majoră și din cea minoră” (de ex. *București, Iași, Galați*, ca nume de orașe și de sale)³⁸². Limita este variabilă atît în spațiu („unul și același nume poate fi socotit, într-un fel, ca toponim minor dacă îl raportăm la toponimia unui județ sau a întregii țări, sau ca toponim major dacă îl raportăm la toponimia unei așezări”), cît și în timp, pentru că toponimele majore își pot pierde valoarea, iar cele minore și-o pot spori (de ex. numele vechi al *Bistriței* ardelene era *Repedele*, care apoi a desemnat doar un afluent al cursului superior, „după cum a arătat G. Kisch”)³⁸³. Concluzia sa este că „atît ca structură, cît și ca valoare nu există diferențieri tranșante între toponimia considerată majoră și cea minoră”³⁸⁴. O. Vințeler și M. Oros ne încredințează și ei că „de foarte multe ori [sic !] microtoponimele pot deveni macrotoponime și invers” (de ex. hidronimul *Bistrița* din Moldova „a devenit cunoscut în toată țara” datorită hidrocentralei construite aici)³⁸⁵. Ei nu admit că toponimele minore au un „caracter schimbător”, pentru că multe din ele „rămîn neschimbate secole de-a rîndul” și consideră că „mărimea și importanța diferitelor obiective geografice sînt destul de relative” (unui bucureștean, de pildă, „*Feleacul* nu-i sugerează nimic”)³⁸⁶.

³⁷⁹ *Ibidem*, p. 9-10; idem, *Studii*, p. 242.

³⁸⁰ O. Vințeler și M. Oros, *Observații privind delimitarea microtoponimiei de macrotoponimie*, în CL, XIV, 1969, p. 109.

³⁸¹ *Ibidem*, p. 110.

³⁸² Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei*, p. 20-21.

³⁸³ *Ibidem*, p. 22-23.

³⁸⁴ *Ibidem*, p. 23.

³⁸⁵ Vințeler — Oros, *op. cit.*, p. 110.

³⁸⁶ *Ibidem*, p. 111.

Cît timp *București* (orașul) și *București* (satul) denumesc obiecte socio-geografice diferite, nu poate fi vorba, însă, de „același toponim“, ci de omonime: semnul toponimic nu este doar un ansamblu sonor, ci include un raport referențial, care este condiția însăși a funcționării sale. Prin urmare, este imposibil de admis că „unul și același“ nume ar putea aparține simultan toponimiei majore și celei minore. Variabilitatea în spațiu a limitei dintre cele două categorii nu este o stare de fapt, ci o impresie rezultată din amestecul perspectivelor de apreciere. Ca și fondul lexical principal, care se stabilește nu plecînd de la graiuri, ci de la ansamblul limbii române, toponimia majoră *propriu-zisă* (sau *absolută*) se delimitează prin raportarea la întregul teritoriu românesc (pentru perioada modernă), sau la provinciile istorice românești (pentru perioada anterioară unirii)³⁸⁷. După cum fiecare grai oferă un fond principal de cuvinte suplimentar, necunoscut altor graiuri, tot astfel fiecare microzonă geografică are și un fond propriu de toponime majore (*zonale* sau *relative*), ignorate în spațiul geografic înconjurător. Nu natura unui toponim variază, ci nivelul nostru de apreciere; or, am putea vorbi de o variabilitate obiectivă numai dacă toponimul și-ar schimba natura în condițiile menținerii perspectivei analitice.

Fără îndoială că, în diacronie, se poate constata o variabilitate a valorii toponimelor, îndeosebi a numelor de localități, care depind de curba creșterii sau descreșterii prestigiului așezărilor respective. În cazul hidronimelor, însă, schimbările (extensii sau restricții ale desemnatului) se produc cu mult mai rar, așa încît ele se pot considera neglijabile. Cu totul neverosimilă este ipoteza lui G. Kisch, după care *Bistrița* (afluentul Șieului) s-ar fi numit înainte *Repedea*: mai întîi, restricția se face de la numele apei la cel al cursului său superior (sau inferior), iar nu la cel al unui afluent; în al doilea rînd, răspîndirea excepțională a hidronimelor formate de la tema *bystryj* în Carpați³⁸⁸ face nesemnificativă copleșirea denumirilor *Bistrița* — *Repedea*, care reflectă fiecare o caracteristică frecventă a apelor de munte. Cît privește *Bistrița* din Moldova, ea nu a devenit, ci a fost dintotdeauna un hidronim major, binecunoscut în întreaga provincie istorică. Oricum, schimbările care afectează valoarea unui toponim de-a lungul timpului, reprezentînd o realitate diacronică, nu se pot invoca pentru a nega o delimitare prin excelență sincronică, ce servește, de fapt, ca bază de apreciere a schimbărilor înseși. Cercetînd documentele, ne convingem, într-adevăr, că multe toponime minore au o remarcabilă rezistență în timp; dar această calitate se manifestă numai în condiții istorice favorabile. Cînd are loc o suprapunere de straturi lingvistice, rămîn din ele foarte puține³⁸⁹, iar cînd populația se deplasează, nu mai rămîn decît toponimele majore absolute. Rezistența unor toponime minore românești în perioa-

³⁸⁷ Anchetele noastre din Moldova relevă faptul că toponimia majoră propriu-zisă (la nivelul provinciei istorice) este bine cunoscută de vorbitori indiferent de unde sînt (hidronimele cele mai importante, numele principalelor orașe și ale munților mai înalți).

³⁸⁸ Marian Jurkowski găsește numai în Carpații nordici 50 de hidronime formate de la această temă (*Aus der Hydronymie der polnischen Karpaten*, în vol. *X Internationaler Kongress*, II, p. 492).

³⁸⁹ Pentru menținerea de toponime majore zonale românești după suprapunerea unui strat toponimic ucrainean, vezi Ioan Lobiluc, *Interacțiuni româno-rușe în toponimia vîti riului Moldovița (județul Suceava)*, în vol. *Lucrările simpozionului de toponimie*, p. 165 și *passim*; E. Janitsck și Șt. Vișovan, *Stratul vechi românesc al toponimiei din Rona de Sus (jud. Maramureș)*, în CL, XIV, 1969, p. 101—103 și *passim*.

da de stabilitate creată prin apariția statelor feudale nu se confirmă în perioada marilor invazii care au devastat spațiul nord-dunărean.

De la punerea pe același plan a toponimiei majore și a celei minore și pînă la inversarea raportului valoric dintre ele nu este decît un pas, pe care îl și face Vasile Ioniță: „În timp ce microtoponimia se află mai aproape de limba vorbită și nu este supusă transformărilor determinate de măsurile arbitrare ale administrațiilor, găsindu-se undeva, la periferie și conservindu-se mai bine, toponimia majoră, mai ales numele așezărilor, a suferit, din diferite cauze, de-a lungul vremii, schimbări numeroase”³⁹⁰. Atitudinea sa este determinată de situația din Banat, unde există „o nepotrivire frapantă între caracterul și originea numelor (oficiale) de așezări și toponimia minoră (populară) din hotarele lor”³⁹¹. Discordanța a fost sesizată și de alți cercetători, cu referire la Transilvania, care au interpretat-o plecînd de la o sugestie a lui W. Meyer-Lübke, în sensul anteriorității populației care a creat contextul microtoponimic³⁹². În sfîrșit, Vasile Ioniță este convins că nu numai riurile mari, dar și micile cursuri de apă pot avea nume foarte vechi³⁹³.

Punctul de vedere al lui Vasile Ioniță se bazează pe o dublă eroare: reducerea toponimiei majore la categoria numelor de localități și înglobarea numelor de localități „naturale” în seria celor impuse de autorități. Or, dacă oiconimele sînt susceptibile de a fi malformate de-a lungul timpului, această vulnerabilitate se constată mai rar la alte categorii, cum este cea a hidronimelor majore; iar dacă unele nume de așezări sînt creații artificiale, nu înseamnă că toate ar fi în aceeași situație. Dimpotrivă, în marea lor majoritate numele de localități sînt mai vechi decît toponimele minore din zona lor³⁹⁴ — și aceasta nu numai în Moldova și în Muntenia, unde denominația a avut în evul mediu, cu puține excepții, un caracter „natural”, dar și în Transilvania. Un criteriu de determinare a naturii unui nume de localitate străin poate fi acela al existenței în zonă a altor toponime importante de aceeași origine: dacă el este efectiv izolat față de toponimia zonei, atunci fie că a fost dat de locuitorii străini din vecinătate, fie că a fost implantat de către oficialități; iar dacă el nu este unic, atunci este cu siguranță „natural”.

Necesitatea inversării raportului dintre cele două categorii este susținută în termeni categorici și de către Gh. Bolocan și Radu Sp. Popescu³⁹⁵. După autori, termenii entopici „participă la crearea unui microsistem cu caractere locale, care se stabilește în decurs de secole și care poate fi schimbat numai dacă populația care le-a creat este înlocuită cu altă populație”. Vechimea acestui microsistem ar fi dată, pe de o parte de utilizarea „unui fond lexical cu circulație mare în limba română”, iar pe de alta de atestarea timpurie a unor toponime „compuse”, de tipul *Cooda Seciului* în veacul al XVI-lea, care presupune existența mai dinainte a unui toponim *Seciul*: „atestarea cuvin-

³⁹⁰ Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 23.

³⁹¹ *Ibidem*, p. 24.

³⁹² Iosif Popovici, *op. cit.*, p. 151; George Giuglea, *Cuvinte românești*, p. 327; E. Petrovici, *Toponimie ungurească*, p. 113—115; Șt. Păscu, *Cuvînt înainte* la vol. *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. III; V. Frățilă, *Vechimea unor toponime din centrul Transilvaniei*, în I.R., XIX, 1970, p. 238; Radu Sp. Popescu, *Mărturii toponimice privind istoria Transilvaniei*, în I.R., XXII, 1973, p. 310—311.

³⁹³ Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 37 nota 57.

³⁹⁴ Cf. Petar Skok, *Des lois toponomastiques*, p. 495.

³⁹⁵ Gheorghe Bolocan și Radu Sp. Popescu, *op. cit.*, p. 330.

telor care participă la astfel de denumiri poate fi împinsă cu câteva secole în urmă³⁹⁶. Referindu-se la asemenea toponime, autorii susțin că, „tratate în ansamblu, importanța lor depășește cu mult pe aceea a așa-ziselor toponime majore, acele unicate de care s-au folosit în trecut mulți cercetători pentru a construi teorii pe care istoria științei noastre le trece acum printre eșecuri“.

Nu știm la ce teorii se referă autorii, dar a susține că nume precum *Cooda Seciului* ar fi mai vechi decât, să zicem, un hidronim major ca *Ialomița* nu ni se pare a fi o temelie sigură pe care s-ar putea înălța succesele „științei noastre“, chiar dacă i-am mai acorda toponimului *Seciul* vreo două-trei secole de existență solitară. Între constituirea unui microsystem lexical și cea a unui microsystem toponimic nu poate exista un raport de determinare temporală, pentru că vechimea termenilor entopici nu se confundă cu cea a toponimelor corespunzătoare. Când locuitorii unui sat își părăseau vatra veche — fenomen freevent în evul mediu — atunci ei puteau crea în altă parte în scurt timp un nou microsystem toponimic apelînd la lexicul entopic binecunoscut. Nici crearea structurilor toponimice nu durează „secole“ cît timp principiile structurării sînt cunoscute : dacă o poiană va fi numită, de pildă, *Seciul*, o serie de obiective geografice apropiate îi vor împrumuta numele (*Muntele Seciului*, *Pîrîul Seciului* etc.). Este evident că termenul vechi din aceste sintagme este *Seciul*, dar a crede că între el și numele pîrîului există un mare decalaj temporal înseamnă a admite că în tot acest timp pîrîul nu a avut nume. Prin urmare, *dacă constituirea de cîmpuri lexicale sau de structuri toponimice abstracte sînt procese de durată, manifestarea acestora într-o nomenclatură concretă se face mai mult sau mai puțin spontan*.

3.2. Supoziția că și riurile mai mici pot avea nume vechi, pe care o aflăm deja la A. D. Xenopol³⁹⁶, reapare în toponomastica europeană contemporană ca o reacție împotriva aplicării prea stricte a principiului importanței în cercetările de tip stratigrafic. Citînd opinia prof. Scherer, G. Devoto apreciază că acest principiu ar fi contrazis de existența, pe de o parte, a unor „nume de fluvii, în general minore“, de origine preîndo-europeană, iar pe de altă parte a numelor indo-europene date unor fluvii dintre cele mai mari (*Dunărea*, *Rînul* etc.) ; nu riurile mici, ci dimpotrivă, marile fluvii sînt cele care își schimbă numele mai des³⁹⁷. După Jordan Zaimov, zona Peninsulei Balcanice ar contrazice situația constatată în hidronimia Europei centrale, unde nomenclatura antică a marilor fluvii se păstrează cel mai bine; aici, din contră, au dispărut „Ιστρος (înlocuit de *Dunav*), „Εβρος (înlocuit cu *Marica*), „Αξιός (înlocuit de *Vardar*)“³⁹⁸. Yves Edouard Boeglin susține că metoda clasificării riurilor după mărime este „inutilizabilă“ în hidronimia sîrbă, pentru că un hidronim major antic se poate păstra și ca nume al unui afluent din cursul superior al unui rîu, „al unui pîrîiaș fără nici o importanță sau chiar al unui izvor“³⁹⁹.

³⁹⁶ A.D. Xenopol, *Teoria lui Rösler*, p. 190 : „Nu numai cursurile de apă de oarecare însemnătate au păstrat vechiul lor nume [preslav] ; dar chiar câteva din cele cu totul mici, atît în volum cît și în lungime, niște pârâie a căror maluri erau locuite de la izvor pînă la gura lor de aceeași populație“.

³⁹⁷ Giacomo Devoto, *Mediteranei, Paleoeuropei, Indoeuropei nei riflessi toponomastici*, în *VII Congresso internazionale di scienze onomastiche*, I, p. 400.

³⁹⁸ Jordan Zaimov, *Stratigraphie ethnique dans l'hydronymie des Balkans*, în vol. *X. Internationaler Kongress*, II, p. 506.

³⁹⁹ Yves Edouard Boeglin, *Les noms de rivières de la Serbie et de Monténégro*, în vol. *Proceedings of the eight International Congress*, p. 48—49.

În ce ne privește, considerăm că obiecțiile aduse principiului valoric nu sînt convingătoare. Este drept că limitele informației noastre asupra limbilor vechi reduc considerabil mijloacele lingvisticii de a controla etimologiile, astfel încît totul capătă aparența posibilului; dar pentru a accepta ideea că și cursurile mici de apă pot avea nume de origine preindo-europeană, ar mai trebui să admitem probabilitatea unei continuități de populație pe spații geografice foarte reduse, din paleolitic și pînă astăzi — ceea ce, din punct de vedere istoric, este cu totul neverosimil. *Cu cît o ipoteză toponimică împinge etimologia în epoci mai îndepărtate, cu atît indicele ei de posibilitate lingvistică este mai mare, în timp ce indicele de probabilitate istorică se micșorează.* Reconstrucțiile toponimice preindo-europene reușesc cu greu să se sustragă tentațiilor de a asocia omofonele; de aceea ele li se par unor lingviști indo-europeniști „complet lipsite de bază”⁴⁰⁰. Avertismentul lui Petar Skok vizează în mod expres tentative de acest gen: „În chestiunile de toponimie mediteraneană, ca și în oricare altele, trebuie să ne păzim de omonimele fortuite...” „Apropierea prea mecanică, pe baza doar a constatării identității preținselor elemente formative sau rădăcinilor, fără cercetarea tuturor particularităților privind toponimul în chestiune și fără a ne îngriji de transmiterea lui de către autori și nici de familia pe care ar putea-o avea, o astfel de apropiere nu-i de natură să explice omofonia și nici să documenteze concordanța”⁴⁰¹. După părerea noastră, *ideea menținerii în toponimia minoră (sau relativ minoră) a elementelor lexicale preindo-europene se poate admite numai dacă este susținută de constatarea circulației unor baze lexicale de origine străveche; dar în acest caz nu mai este vorba de un conservatism toponimic, ci doar de unul lexical.* Este probabil că ceea ce a dus la impresia arhaicității sporite a numelor de ape mici în raport cu fluviile a fost tocmai confundarea perspectivei toponimice cu cea lexicală.

Pe de altă parte, nu se poate ignora împrejurarea că și pentru numele marilor fluvii, cum este *Dunărea*, s-au propus etimologii preindo-europene, care nu sînt lipsite de argumente⁴⁰². Dispariția hidronimului *Istros* nu este relevantă cît timp concurentul său antic, *Danubius*, a reușit să se mențină (sinonimia s-a tranșat încă din antichitate în favoarea celui de al doilea nume). *Ebros* nu a dispărut cu totul, ci s-a limitat doar la desemnarea cursului superior al *Maricei*, care, și ea, continuă un nume vechi: *Μηριός*, *Μόριζος* (în secolul al XIII-lea: *Márisō*)⁴⁰³. Dacă vechiul *Axios* s-a pierdut, cauza este

⁴⁰⁰ VI. Georgiev, *Interventie*, în „Onomastica” (Paris), II, 1948, nr. 1, p. 28.

⁴⁰¹ Petar Skok, *Des lois toponomastiques*, p. 501 și 504. Și V. Bartoldi atrage atenția asupra necesității de a evita „omonimile fortuite, factor mereu turbulent în acest gen de studii”; „simplele apropieri aproximative, spune el, nu sînt de nici o utilitate [...] căci, în general, [...] ceea ce se distigă în extensie se pierde în profunzime și soliditate”. Și în continuare: „este neîndoielnic faptul că a încerca să apropii tipuri preistorice după o bază care, nu este nici contiguitatea geografică, nici transparența semantică, nici concordanța morfologică înseamnă a tatona în gol în căutare de zdrențe de limbă inutile”. Și concluzia sa: „însist o dată mai mult asupra caracterului inevitabil problematic al oricărei cercetări de acest gen” (= de toponimie preindo-europeană), care „nu poate ajunge aproape niciodată la o certitudine absolută” (*Problèmes de substrat. Essai de méthodologie dans le domaine préhistorique de la toponymie et du vocabulaire*, în BSLP, XXXIII, 1931, p. 94, 116, 172, 175).

⁴⁰² Vezi G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în vol. *Contributions onomastiques*, p. 132 și *passim*.

⁴⁰³ Cf. Vladimir Georgiev, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia, 1960, p. 26–27.

tot substituirea lui printr-un nume antic, iliric sau paeonic, Βαρδάρης, avînd probabil aceeași semnificație („rîul negru“), care se aplica, la fel ca *Danubius*, cursului mijlociu al rîului, în timp ce hidronimul grec desemna, ca și *Istros*, cursul inferior⁴⁰⁴. Prin urmare, nici unul dintre exemplele lui Jordan Zaimov nu dovedește că în Balcani nu ar fi rezistat hidronimele majore antice, la fel ca în restul Europei: s-au putut pierde doar nume date de greci, nu și cele date de populațiile autohtone.

Cu totul nefondată este ipoteza lui Y. E. Boeglin privind păstrarea hidronimelor majore vechi ca nume de riulețe și pîrîiașe. Astfel, după el, numele antic al Moravei, *Margus*, s-ar fi menținut în toponimul *Mărdzelat* și în numele unui pîrîiaș, *Marevska*⁴⁰⁵; or, primul nu este decît n. pers. rom. *Mărgelat*⁴⁰⁶, iar al doilea, evident, tot un toponim personal (vezi infra, p. 431). Hidronimul *Sitnica* (împreună cu limnonimul *Sitno*) este privit ca o posibilă adaptare a unui nume antic, datorită discordanței dintre aspectului rîului (mare și domol) și semnificația numelui (scr. *sitnica* „fleac, bagatelă“) ⁴⁰⁷; or, etimologia trebuie să aibă în vedere nu sensul actual al apelativului slav, ci pe cel vechi al bazei *sit-a* „papură, rogoz“, bine reprezentată în întreaga toponimie slavă⁴⁰⁸. Într-un alt articol, Y. E. Boeglin își transformă ipoteza în criteriu analitic diacronic: „De fiecare dată cînd în lista pîraielor și afluenților unui rîu se va releva un nume sigur neslav, putem presupune că el evocă, mai mult sau mai puțin, numele vechi al rîului“ ⁴⁰⁹. Surprinzător, însă, nici unul din exemplele date (p. 60—67) nu depășește stadiul supoziției pure, însoțindu-se cît de cît cu vreun argument oarecare: de ce, de pildă, numele vechi al rîului *Porečka* trebuia să fi fost *Tanda* sau (?!) *Tarinja* — așa cum se cheamă doi dintre afluenții săi secundari? Transferul de nume de la un curs de apă la altul iese din sfera proceselor structurale cunoscute în hidronimie, neputînd fi interpretat ca o extensie sau o restricție a desemnatului (acest fenomen se întîlnește însă frecvent în cazul numelor de localități).

Urmărind studiile de toponimie balcanică din ultima vreme, sîntem șocați de încercările tot mai insistente de a explica prin substratul preslav o serie întreagă de toponime minore din Bulgaria și din Serbia, fără a epuiza în prealabil posibilitățile oferite de română și chiar de limbile slave. Aceste supoziții sînt, totodată, lipsite de orice bază documentară, nu numai sub raportul atestărilor istorice, ci și sub acela al informațiilor de ordin etnografic, mai necesare aici ca oriunde. Se creează impresia că slavii s-au suprapus în mod pașnic peste o populație tracică, paeonică sau ilirică, de la care au preluat apoi denumirile celor mai mărunte detalii topografice, reușind să le păstreze pînă astăzi. În realitate, Peninsula a fost literalmente „măturată“ de invazii succesive, începînd cu goții și terminînd cu turcii, care, dacă n-au reușit s-o golească total de populație, i-au împrăștiat-o însă neconținut în cele patru vînturi. De aceea este aproape de neconceput ca să se fi menținut „oaze“ de

⁴⁰⁴ Cf. Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 34—35; Vladimir Georgiev, *Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch*, în LB, II, 1960, p. 5.

⁴⁰⁵ Y. E. Boeglin, *Les noms de rivières*, p. 50. Asociația *Margus* — *Marevska* este respinsă de către Gottfried Schramm, *op. cit.*, p. 297.

⁴⁰⁶ Cf. Emil Petrovici, *Studii*, p. 143.

⁴⁰⁷ Y. E. Boeglin, *Les noms de rivières*, p. 55.

⁴⁰⁸ Vladimir Smilauer, *Handbuch*, p. 161.

⁴⁰⁹ Yves Edouard Boeglin, *De l'importance en hydronymie balkanique de l'étude du bassin supérieur de certaines rivières* în LB, VIII, 1964, p. 62.

continuitate în perimetre de cîțiva km², cum rezultă din explicațiile propuse pentru o întreagă serie de microtoponime.

Astfel, după M. Pavlović, numele localităților *Žabari* și *Žabljak* din Serbia nu se pot deriva de la scr. *žaba* „broască“, ci trebuie apropiate de un celtic **gab-/ *geb-*, iar oronimul *Komar* nu poate fi același cu omofonul său sirb, care este un nume de insectă, ci este tot de origine celtică (cf. fr. *Colmar* < lat. *collis* „deal“ + gal. *mar* „mare“); în sfîrșit, oronimul *Radan* nu poate fi decît o metateză slavă a unei baze **ard-* (aceeași din fr. *Ardenne*, *Ardèche* < **gel*, cf. *argile*)⁴¹⁰. Oiconimele se pot însă foarte bine explica de la n. pers. (rom.) *Jeaba*, *Jabul* cu suf. *-ari* (primul), mai ales dacă avem în vedere că la formarea acestui sat au participat și români⁴¹¹, și cu sufix slav (al doilea). *Komar* poate presupune, după părerea noastră, un rom. *culmar* (DA), *culm(o)are* „culme de munte“⁴¹². Cît privește ultimul oronim, nimic nu se opune pentru a-l considera personal (slav sau românesc), iar nu o metateză de felul celei întîlnite în toponimia balcanică majoră.

K. Popov crede că poate găsi în toponimia din bazinul superior al riului Mesta urme ale limbii tracilor (bessilor) romanizați păstrate de bulgarii care s-au suprapus peste ei⁴¹³. Dar nici oronimul *Fănuș* (comparat cu lat. *fanum*, gr. *φάνος* „făclie“) și nici numele cîmpului *Ferunica* (derivat din lat. **Ferum-ica*, lat. *ferrum*) nu pot fi atît de vechi⁴¹⁴, pentru că *f-* ar fi dat *p-* în bulgară. Numele

⁴¹⁰ M. Pavlović, *Les pseudoslavismes*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences onomastiques*, II, p. 116.

⁴¹¹ Vezi Dragoș Moldovanu, *Sufixul -ARI (pl. lui -AR) în toponimia românească — Origine, funcționalitate, dinamică* —, în *ALIL*, XXVIII, 1979–1980, p. 63.

⁴¹² Termen general în Vrancea, cum rezultă din anchetele Gabrielei Macovei. Vl. Șmilauer amestecă între derivatele de la tema *komar* „întar“ toponime personale (*Komarevo*, *Komarov* etc.) și descriptive de la o altă temă, *komarnik* (op. cit., p. 92). Pentru rom. *-u-* > scr. *-o-*, cf. numele sîutului *Vatoljevići* < *vătul* (= vătui „iepure“), n. fam. *Koroleja* probabil < *Curul*, (*Cur lai* ?), *Longova Rupa* < *Ripa Lungă* (iar nu *Ripa Lungului*, cum crede S. Dragomir), *Koronatje* < *Curunal* (toate după Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 55, 56, 59, 158), *Kormata*, *Kormatura* < *curmata*, *curmătura* (Petar Skok, *Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache*, p. 552), *konastra* < *culastră*, *kortelka* < *scurteică*, *kornen* < *a curma* (Dorin Gămulescu, *Influențe românești în limbile slave de sud. I. Sirboeroata*, București, 1983, p. 22, 36, 37, 38). Pentru utilizarea entopicului în funcție toponimică absolută, cf. și oronimele scr. *Kulma* și *Kulme*, care nu prezintă însă vocalizarea lui *-l-* (la Dorin Gămulescu, op. cit., p. 178, 179).

⁴¹³ K. Popov, *Starinnye mestnye nazvanija razlogskogo rajona*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences onomastiques*, II, p. 167.

⁴¹⁴ *Ibidem*, p. 169 și 172. Primul pare a fi rom. *Finos* „cu fin“ (pentru rom. *-os* > bg. *-us* cf. oronimul *Petrus*, la nord de Dupnica, < rom. *Petros*, cum l-a explicat Gustav Weigand, ap. Silviu Dragomir *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 14; pentru rom. *i* + nazală > sl. *a* + nazală, cf. toponimul bg. *Manzul* < *Minzul*, la I. Moise, *Neskol'ko bolgarskih toponimičeskikh nazvanij rumynskogo protišoždenija*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences onomastiques*, II, p. 59, scr. *blanda* < *blindă*, *kandovam* < *a cînta*, *kanjo* < *cînta*, *panje* < *pline*, *branzar* < *brînzar*, *brandușa* < *brîndusă*, toponimele *Kampul* < *Cîmpul*, *Stanje* < *Stîne*. la Dorin Gămulescu, op. cit., p. 37, 65, 68, 82, 91, 169, 198), iar al doilea rom. *Părmită*, n. pers. sau poate „bucată mică de loc“; pentru rom. *mi* > sl. *ni*, cf. bg. *aranija*, *haranija*, scr. *oranija* < *arămie* (Dorin Gămulescu, op. cit., p. 26); pentru rom. *ă* > sl. *e*, cf. bg. *petura* < *pătura* (D. Scheludko, op. cit., p. 287), *Păpeza* < *Pupăza*, *Keremizije* < *Cărămizi* (H. Mihăescu, *Recenzie*, în RESE, I, 1963, p. 201), *Spetura* < *Spărtura*, *Kraku Reu* < *Craclul Rău* (Dorina Gămulescu, op. cit., p. 219), scr. *Lepteria* < *Lăptăria* (Mil. Pavlović, *Une isophone serbe conditionnée par le substrat protoroumain*, în *Omăgiu Roselli*, p. 678), *Berbătovo* < *Bărbaț* (Petar Skok, *Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements*, p. 551), *Megara* < *Măgura*, *Ketenişte* < *Cătuniște* (Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 56, 68), *Merul*, *Merulići*, *Merulja* < *Mărul* (iar nu din arom. sau megl. *merul*, cum credea Silviu Dragomir, op. cit., p. 15, 160, 178); pentru

riulețului *Palatik* trebuie apropiat de reflexele balcanice mai noi ale ngr. παλάτι (bg., rom. *palat*), iar nu de lat. *palatum*, gr. πᾶλλᾶτιον, oronimul *Albutin* exclusiv de n. pers. rom. *Albotin* (*Albutin*), nu și de lat. *albus*⁴¹⁵. Toponimul *Nebuș* pare să fie o formație negativă de la bg. *buša* „a distruge, a dărâma, a nărui, a strica“ (dialectal)⁴¹⁶, fără legătură cu lat. *nebula*, gr. νέφος, care nu sint compatibile cu terminația -uș⁴¹⁷.

Fără rezultat pozitiv rămân și eforturile lui Jordan Zaimov de a găsi în Bulgaria toponime minore de origine tracică: hidronimele *Alda*, *Aldica* se explică mai ușor din n. pers. rom. *Aldea* (cu -ea > bg. -a, ca în rom. *dreaptă* > bg. *draptăno*), bg. *Aldo*, decît prin traciul *ald*⁴¹⁸; *Marec*, *Mareș*, *Mareška reka*, *Mareșnica*, *Marișnica* de la n. pers. rom. *Mare*, -eș (-iș) cu sufixele bg. -ec, -ji, -ka, -nica, decît de la tema tracică *mar- (din *Marisos*)⁴¹⁹; *Marale* de la *amăreală* (cf. mgl. *mar* „amar“) decît de la aceeași temă cu sufixul tracic -al⁴²⁰; *Arneia* de la *arinēi* „arini tineri“ cu suf. -ja decît de la un tracic Ἀρνῆ și *Arnici* (de limbă Vetren), al cărui plural nu poate fi lămurit de autor, de la *harnici*⁴²¹, cu rom. *ĕ* > bg. *ci* (cf. *supra*, p. 409). În sfîrșit, *Bregăliște* pare a fi mai degrabă un colectiv mgl. **Bregăliște* < *bre(a)gul*, articulat, „suiș, deal“⁴²²

rom. *i* > sl. *u*, cf. bg. *Turla*, *Turlata* < *Tirla*, iar nu din *turlă*, cum crede N. P. Kovačev (*op. cit.*, p. 224), mai ales că desemnează munți cu pășune, precum și toponimele din seria *Rupkite*, *Rupăa*, *Rupci*, *Rupile*, *Rupinata*, care au la bază nu un bg. *ropā* „groapă“ < i.-e. **rou*, cum crede K. Popov (*op. cit.*, p. 172), și nici nu mențin toponime antice, cum consideră Gottfried Schramm (*op. cit.*, p. 338, cu referire la *Rupa*, *Rupci*, *Rupska gora*, *Ropka*), ci reiau un rom. *Rîpa*, *Rîpi(le)*/*Rîpki(le)*, *Rîpēi(le)*, dovadă și scr. *Longova Rupa*, deja citată, apoi scr. *runza* < *brinză*, n. pers. *Furtula* < *Firtul* (atestat de N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 272) iar nu din *furtul*, cum crede Silviu Dragomir, n. pers. *Burzani* < *Birsan*, nu din *Birzan*, cum îl explică același istoric (pentru rom. -s- > scr. -z-, cf. n. pers. scr. *Burazeroviči* < *Bura sera*), *Funtura* < *Fintira* (toate la Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 39, 50, 60, 158), *fuca* < *fiță*, oronimul *Krupa* < *Cirpa* „piatră, stîncă“ (la Dorin Gămulescu, *op. cit.*, p. 47 și 177, care însă pune în relație oronimul cu neologismul din fr. *crupă*, necunoscînd apelativul rom., pe care îl semnalează în Banat în funcție toponimică Vasile Ioniță, *op. cit.* p. 230).

⁴¹⁵ K. Popov, *op. cit.*, p. 171.

⁴¹⁶ *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, p. 95. Ne mai putem gândi la un rom. *năbuș*, postverbal de la *a năbuși*, cu sensul lui *năboi* „revărsare de ape“ < *a năboi*. Un toponim *Buș* este explicat de Jordan Zaimov de la *buh-ji* „al bufniței“ (*Bălgarski geografski imena*, p. 80), dar în cazul nostru nu s-ar putea motiva folosirea prefixului *ne-*.

⁴¹⁷ K. Popov, *op. cit.*, p. 171. Despre acest „sufix“, el crede că s-a adăugat prin analogie cu nume de sate precum *Draguș*, *Negușevo*...

⁴¹⁸ Jordan Zaimov, *Quelques particularités des noms thraces en Bulgarie*, în LB, VI, 1963, p. 81–82.

⁴¹⁹ *Ibidem*, p. 83. Cf. și numele cîmpului *Marușica* de lângă riul Rîla, care se numea mai înainte *Maroșnica* și *Mareșnica* (Jane Biljarski, *Identification de certaines noms de la charte de Rila d'Ivan Šišman*, în „*Studia Balcanica*“, I, 1970, p. 121), de la n. pers. *Mareș/Marus*. Dorin Gămulescu (*op. cit.*, p. 184) crede că hidronimul *Marec* este rom. *măreț*, dar acest adjectiv este nepotrivit în hidronimie; după părerea noastră, este posibil ca în acest caz (ca și în altele din seria citată, în care se include și *Mareșka*) să fie vorba de o sintagmă *Riul Mare*, redusă la determinant ca în atîtea alte adaptări slave și prevăzută cu un sufix slav, pentru că sufixarea este unul din cele mai tipice procedee slave de adaptare a toponimelor străine.

⁴²⁰ Jordan Zaimov, *Quelques particularités*, p. 83.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 82. Pentru căderea lui *h-* în împrumuturile bulgărești din română, cf. *otar* < *hotar*, *rana* < *hrană* citate de M. Mladenov (*Influența românească asupra graiului bulgar din Novo Selo, raionul Vidin, R. P. Bulgaria*, în RSI, XIV, 1967, p. 88).

⁴²² Cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, București, f.a. p. 44. Toponimul este localizat într-o zonă relativ apropiată celei ocupate actualmente de către meglenoromâni. Apelativul pare să fi fost mai răspîndit odinioară la românii sud-dunăreni, de vreme ce îl găsim toponimizat în Serbia: *Brgule*, *Brgulice* (ap. Silviu Dragomir, *Vlahii și morlaicii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, p. 105).

(deci: „loc cu multe sușuri sau dealuri“, „loc costos“), decît descendentul unui tracie **Bargal*⁴²³.

Ponderea cea mai mare o au etimologiile tracice (moesice, paeonice) și ilirice în monografia lui Ivan Duridanov despre hidronimia din bazinul Vardarului. Nu numai râurile mari, dar și pîrîiașele și torenții cu curs temporar au, după lingvistul bulgar, nume străvechi, în timp ce apele în care acestea se varsă au, de cele mai multe ori, nume slave. Dacă etimologiile sale ar fi certe, ar trebui să credem că slavii n-au găsit „băstinași“ pe văile marilor râuri, ci numai ici și colo în creierul munților. Deși dovedește o mare erudiție în domeniul comparatisticii indo-europene, cercetarea sa este vulnerabilă prin faptul că refuză explicațiile mai simple care se pot da hidronimelor minore, cedînd în fața tentației de a le încadra în serii ale hidronimiei europene vechi ori de cîte ori primele se apropie formal de celelalte. Întrucît monografia lingvistului bulgar este invocată de lingviștii noștri în sprijinul încercărilor proprii de a descoperi toponime minore de origine dacică⁴²⁴, considerăm necesar să-i consacram o analiză amănunțită.

O primă serie de hidronime sau pseudohidronime considerate „preslave“ de către Ivan Duridanov se pot explica mai convingător, după părerea noastră, ca formații de la baze antroponimice. Duridanov crede că denumirea mai veche a pîrîului Peșter sau Vlaška reka trebuie să fi fost *Vešja* < i.-e. **q̥ēsiiā* < **q̥es* „umed“, pentru că lingă el se află un sat *Vešje*, al cărui nume nu poate avea decît semnificația hidronimică a rus. *Vessja*, lit. *Vėsa*⁴²⁵. Același oiconim este pus în legătură de către Jordan Zaimov cu v. bg. *vīši* + suf. *-je* „al satului“⁴²⁶, dar Duridanov întrevide și exclude această posibilitate, argumentînd că, în acest caz, ar fi trebuit să rezulte o formă **Vesē* (*selo*). Orice dificultate dispăre, însă, dacă ne gîndim la n. pers. *Vešo*⁴²⁷, cu același sufix („al lui *Vešo*“), cf. oiconimul bulgăresc *Botuše*, de la n. pers. *Botuš*⁴²⁸. Prin urmare, acest afluent de 11 km al Vardarului nu are un nume antic, în pofida izbitoarei asemănări dintre oiconim și hidronimele citate.

După numele unui orașel, *Zleovo*, și riul apropiat (căruiua i se mai zice Bistrica și Golema reka), lung de 48 km, afluent al Bregelnicei, s-a chemat *Zleovska reka*, *Zleovštica*, *Zleovdica*, *Zleova*. Denumirea localității s-ar putea explica de la un n. pers. slav **Zleŭa*, afirmă Ivan Duridanov, numai că în acest caz ar fi fost de așteptat un derivat în *-ino*, iar nu în *-ovo*; de aceea,

⁴²³ Jordan Zaimov, *Quelques particularités*, p. 82. Asemănarea cu *Bargolevica*, afluent al Ibrului, în antichitate *Bargus*, care denumea inițial riul Čepinska, iar acum cracul său drept, este deci întîmplătoare. Despre *Derkevia*, Zaimov însuși spune că se poate explica și de la n. pers. atestat în zonă *Derkev* (*ibidem*).

⁴²⁴ Vezi, de pildă, Vasile Ioniță, *op. cit.*, p. 37 nota 57: „Dar nu numai râurile și fluviile, ci chiar și cursurile de apă mai mici — mai ales în ținuturile conservatoare, cum este cea mai mare parte a Banatului —, pot să aibă nume foarte vechi, cum a dovedit convingător I. Duridanov într-un studiu monografic despre hidronimia riului [sic!] Vardar“. Dimpotrivă, I. I. Russu (*Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 177 nota 2) se arată foarte sceptic în privința reconstrucțiilor lingviștilor bulgari, care „pe cît par de 'corecte' din punct de vedere formal (fonetic), pe atît sînt de absurde din punct de vedere semantic și social-istoric“ — dar asemenea afirmații depreciative nu pot ține locul unei demonstrații.

⁴²⁵ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 114.

⁴²⁶ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 82.

⁴²⁷ Menționat de Stefan Ilcev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bālgarite*, Sofia, 1969, p. 109.

⁴²⁸ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 77.

el refăce o formă slavă *Zlĕl-ava, adaptată după un presupus hidronim tracic *Zlent-us, de la rădăcina i.-e. *g'hlend(h)- „a străluci” (pentru care citează o amplă serie de cuvinte din diverse limbi indo-europene)⁴²⁹. Adjectivele în -ovo- de la antroponime cu tema în -l- sînt totuși posibile, dovadă numele satului din Epir, *Letovo*, pe care Jordan Zaimov îl consideră pe bună dreptate personal și îl compară cu bg. *Letovica*, ceh. *Letovy*⁴³⁰. Un afluent al Crnei, de 30 km, este Reka sau *Raečka reka*, de la numele satului *Raec* pe lângă care curge. Lingvistul bulgar își dă seama că oiconimul este lesne de explicat din **Rajevec* < n. pers. *Rajo* (hipocoristic de la o temă personală **Rad-*), dar consideră că, sub aspect semantic, este mai potrivită o altă interpretare, de la **Ravici* < preslavul **Rav-a* < **Roya* < i.-e. **reu-* (urmează o serie întinsă de cuvinte cu semnificație hidronimică din diverse limbi)⁴³¹. Plecînd de la forme, este limpede însă că cel denumit mai întîi a fost satul, iar etimologia numelui său este cît se poate de evidentă dacă ținem seama de alt hidronim, *Radobil* sau *Radobilska reka*, menționat ca sinonim cu primul (sau, după Duridanov, ca nume al unui afluent), care păstrează baza antroponimică din care s-a dezvoltat hipocoristicul.

Ivan Duridanov susține că numele unui obscur afluent al Bregalnicei, *Dramča* (6 km), care curge pe lângă satul *Dramče*, ar fi preslav, descinzînd dintr-o bază i.-e. **drem-* „a aleră” (> **Dramiči*, cu trecerea lui č la ě ca în *oliči* > *olići* „al tatălui”)⁴³²; cum sufixul -če este frecvent în derivate antroponimice, nu ne îndoim că are dreptate Jordan Zaimov să explice acest nume de la un n. pers. *Dramčo* cu suf. posesive -je, -ja⁴³³. *Zrza*, afluent de 10 km al riului *Stroška*, pe malul căruia se află satul *Zrze*, „este un nume dificil, sigur neslav”, după autor: deși sînt atestate din secolul al XIII-lea în Dubrovnik n. pers. *Zrīzī* și n. fam. *Zrīzovī*, el consideră că hidronimul descinde în mod independent dintr-un i.-e. **g'er-g'*⁴³⁴. Exemplul ne edifică în privința nestăpînitei pasiuni a lingvistului bulgar pentru reconstrucții de baze arhaice, care îl face să treacă peste limitele impuse de documentația istorică și de regulile obișnuite de formare a hidronimelor minore: n. pers. *Zrīzī* > *Zrīzī-je* (*selo*), *Zrīzī-ja* (*reka*).

Pe lângă satul *Algunja* trece pîrîiașul de 5 km *Algunștica*, afluent al Pîinjei. Ivan Duridanov crede că *Algunja* este, de fapt, vechiul nume al apei, pe care îl derivă dintr-un daco-mesic **Alg-on* < i.-e. **Olg-on* < i.-e. **ol-g-* „a fi nămolos, a se împuti” și-l compară cu hidronimele lit. *Algā*, *Alg-uvā*, *Alg-upys* și cu toponimul *Algae* din Etruria⁴³⁵. Ținînd seama de faptul că hărțile etnografice de la finele secolului trecut, cum este cea a lui I. Nenițescu, înregistrează în această zonă prezența românilor țărăpâni, credem că toponimul se poate considera o formație românească slavizată: *al* este articolul

⁴²⁹ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 184—185.

⁴³⁰ Jordan Zaimov, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la Péninsule Balkanique*, în vol. *Actes du premier Congrès International des études balkaniques*, VI, p. 403. N. pers. este *Leto*.

⁴³¹ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 260—261.

⁴³² *Ibidem*, p. 169.

⁴³³ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 104.

⁴³⁴ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 213. Aceste n. pers. au fost, se pare, folosite și de către vlahi, dovadă articularea lor în toponimele sîrbești *Zrzule* și *Zrīzlski* (citade de Silviu Dragomir. *Vlahii și morlații*, p. 104—105).

⁴³⁵ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 131.

posesiv, iar *Gunja, Guna (Guno, Gunjo)*⁴³⁸ n. pers. (cf. hidronimul *Algrec*⁴³⁷ „al Grecului”, cu elipsa termenului entopic, avînd o structură identică). Autorul crede că numele unui afluent de 17 km al riului Treska, *Oča (reka)* sau *Crna voda*, trebuie raportat la seria formată din hidronimele lit. *Akis, Akys, Akijs, Akëlė*, let. *Ace*, v. prus. *Akicz*, rus. *Očesa, Ačesa*, la vechiul oraș macedonean *’Axxaxt*, la dacicul *Acī-dava*, care toate ar descinde din **Akis*, al cărui sens este reconstituit prin compararea cu lit. *akā* „gaură în gheață”, *akis* „izvorul fîntinii”, let. *aka* „fîntină săpată”, scr. *ōko* „loc adînc în apă, cu izvor din pămînt” etc.⁴³⁸ Greutatea etimologiei este dată de marea asemănare a formelor, dar nu avem nici un indiciu că ea este dublată de o asemănare a înțelesului: cît timp, de pildă, nu știm ce sens avea *Acidava*, invocarea acestui nume pentru a dovedi antichitatea hidronimului *Oča* nu poate avea o vîaloare probantă. Pe de altă parte, nimic nu se opune considerării hidronimului ca derivat personal, cu suf. *-ja*, de la o bază *Oč- < Olč-*, cf. *Olčev, Očev* etc. sau *Oke*⁴³⁹, fie ca descriptiv de la bg. *oko* „ochi (de apă), izvor” (cf. bg. *Okoto*, scr. *Očič*, slov. *Očik* etc. citate de Vl. Smilauer)⁴⁴⁰. Slav trebuie să fie și hidronimul *Oka*, desemnînd un afluent de 6 km al pîriului Zletovska, pe care Ivan Duridanov îl crede preslav din **Akas*⁴⁴¹, neglijînd relația cu termenul geografic slav. Nici numele satului *Otlja*, de lîngă pîriul de 15 km *Reka* (sau *Otljanska reka*, Vukovec, Korobinska) nu reprezintă vechiul nume al apei, cum afirmă Ivan Duridanov, care-l explică dintr-un v. bg. **Olčla* < preslavul **Atulas* < i.-e. **Adulā* < *ad(u)-* „curentul apei”⁴⁴², ci este mai degrabă un derivat în *-ja* de la n. pers. **(H)otlo* < **(H)oto* (cf. *Draglo, Radlo* etc.), cum propune Jordan Zaimov⁴⁴³.

Tot dimensiunea cursului de apă (5 km) este impedimentul principal împotriva considerării hidronimului *Ortica* (afluent al Lepenecului) ca latinesc slavizat, < **(h)ortu(s)*⁴⁴⁴, iar nu ca derivat de la un n. pers. *Orto, Ort-ov*⁴⁴⁵, a derivării hidronimului *Indica* (afluent al Vardarului de 11,5 km) de la un antic **Ind-ā (-us)* < i.-e. **ind- < *oid-* „puternic, repede; picătură” (cf. balt. *Indus*, germ. *Indo*, fr. *Ain*)⁴⁴⁶, și nu de la un *Indo, Ind-ov*⁴⁴⁷. Lîngă riul Lepenec (72,2 km, afluent al Vardarului), în apropiere de Kosovo, se află un loc zis *Obica*, al cărui nume nu se poate deriva din sl. *oba, obě* „amîndoi”, ci repre-

⁴³⁶ Primul este un nume de vlah în hrîsovolul sîrbesc de la 1284 (Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 155), celelalte sînt menționate de Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 145. *Guna* este apelativ în aromână, însemnînd „blană” — de unde n. fam. *Gunari* și toponimele *Gunari* (Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, II, București, 1941, p. 41, 226, 278).

⁴³⁷ Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, p. 46.

⁴³⁸ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 73.

⁴³⁹ Cf. Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 378 și Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 136.

⁴⁴⁰ Vl. Smilauer, *op. cit.*, p. 131. Referindu-se la rom. *Ocea*, pe care-l compară cu acest *Oča reka*, Jordan Zaimov ezită și el între cele două posibilități (*Bălgarski geografski imena*, p. 139).

⁴⁴¹ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 188.

⁴⁴² *Ibidem*, p. 138—139.

⁴⁴³ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 138.

⁴⁴⁴ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 83.

⁴⁴⁵ Atestate la Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 369.

⁴⁴⁶ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 273—274.

⁴⁴⁷ Atestat la Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 222. Pentru derivatele în *-ica* de la n. pers., vezi hidronimele *Turanica* < n. pers. **Turanū, Ribarica* < n. pers. *Rybar* „pescar” *Srbinica* < n. pers. *Srbin, Pardovica* < n. pers. *Pardo* (după Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 143, 227—228, 265, 274).

zintă, după Ivan Duridanov, forma veche a hidronimului, un (daco-) mesic **Aba* sau **Abus* < i.-e. **ab-* „apă, riu“, cf. gal. *Abona*, lit. *Abela*, let. *Abava*, pol. (de origine baltică) *Obawa*⁴⁴⁸. Noi credem că acest topografic nu are nici o legătură genetică cu hidronimul, ci este un derivat cu suf. *-ica* de la n. pers. *Hobo*, *Hob-čo*, *Hob-ov*, citate de către Stefan Ilčev⁴⁴⁹, cu pierderea lui *H-* inițial. Este semnificativ faptul că multe ape de dimensiune mică nici măcar nu au nume (fenomen consemnat cu grijă de către autor); or, acest lucru indică tocmai o populare relativ tîrzie și insuficientă a zonei în cauză. Complet lipsită de simțul realității este etimologia hidronimelor *German ska reka* (5 km, afluent al pîrîului Kozij dol) și **German ũ* (da fapt, Mala reka, 20 km, afluent al rîului Pcinja, al cărui nume este refăcut de autor plecînd de la numele unui sat riveran, *German*), de la un tracic **Germanas* < i.-e. **gũhermo-* „cald, fierbinte“, care s-ar regăsi în toponimele tracice Γερμανία, Γερμάνη, Γερμανός⁴⁵⁰. Ambele cursuri de apă izvorăsc din muntele *German*, de o parte și de alta a sa, ceea ce înseamnă că numele lor sînt polarizări de la oronim; or, dacă nu cumva muntele va fi fiind un vulcan, ca să i se poate zice că-i „fierbinte“, este firesc să-i explicăm numele de la n. pers. *German*, *-a*, înregistrat de Stefan Ilčev⁴⁵¹. Aceeași bază indo-europeană, preslavă, o are, după autor, numele satului *Germol* (*Germo*), situat pe pîrîul Brza voda, afluent de 15 km al rîului Bistrica (Tetovska), reprezentînd, după părerea sa, numele vechi al acestui pîrîu, care ar descinde dintr-un **Germ-ol-us*⁴⁵². Fiînd vorba tot de o zonă de penetrație aromânească, noi vedem în finala toponimului articolul *-ul* (redat prin *-ol*, *-o* în bulgărește)⁴⁵³, care ne indică un supranume, probabil *G'ermu(l)* „viermele“.

O a doua serie de toponime presupuse antice se poate interpreta mai convingător, după părerea noastră, dacă se corelează cu apelative folosite de populațiile neslave din zonă. Un afluent al rîului Kriva Lakavica, de 12 km, *Drin* sau *Derin dere*, are nume iliric (< **Drinus*) după Ivan Duridanov, fiind asemănător ca formă cu *Drina* (afluentul Savei, vechi: Δρεϊνός), alb. *Drin* (vechi: *Drinus*); forma *Derin* ar fi o turcizare, prin apropiere de tc. *derin* „adînc“⁴⁵⁴. Această „turcizare“ nu poate explica însă coincidența semnificației hidronimului turcesc (*Derin dere* = Valea Adîncă) cu cel slav care îl dublează (*Dlaboka reka*, *Dălboka reka*, *Duboka reka*, *Dlabok dol* = Rîul Adînc, Valea Adîncă); este vorba, deci, de un calc a cărui direcție nu o putem stabili, iar nu de o atracție paronimică. Ținînd seama de faptul că în aceeași regiune se mai află hidronime turcești slavizate (și invers), este mai simplu de presupus că *Drin* este o acomodare bulgărească a hidronimului turcesc. După părerea

⁴⁴⁸ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 76.

⁴⁴⁹ Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 521.

⁴⁵⁰ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 127–128, 129–130.

⁴⁵¹ Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 131. Preslav consideră acest oronim și Gottfried Schramm, *op. cit.*, p. 245.

⁴⁵² Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 51.

⁴⁵³ Cf. bg. *Kapola*, *Kapolskija Vrah* < rom. *Capul* (Jordan Zaimov, *Grăcki i romanski elementi v pirdopskata toponimija*, p. 173), *Čungol* < rom. *Ciungul*, *Pisko* < rom. *Piscul* (Ion Moise, *Toponimice bulgărești de origine română*, în vol. *Studii și comunicări*, Pitești, 1972, p. 247), scr. *Šerbolovac* (hidronim) < rom. *Șerbul* (Petar Sok, *Neue Beiträge zur Kunde des romanischen Elements*, p. 553), *Mutolova*, *Mutolovei* (sate) < rom. *Mutul*, *Zidol* < rom. *Zidul* (Silviu Dragomir, *Vlahit din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 53 și 56).

⁴⁵⁴ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 199, 289. Ipoteza sa este acceptată de către Gottfried Schramm, *op. cit.*, p. 237.

autorului, numele satului *Neboiani*, situat pe Bela reka (15 km, confluent al râului Masalnica), ar fi un patronim format de la numele preslav al pîrîului; <i.-e. **nebh-*, **enebh-* „umed; apă”, coradical cu hidronimele v. prus. *Nabe*; let. *Naba*, *Nabes upe*, sp. *Negva*, germ. *Nibel* etc. etc. Rezolvată chestiunea bazei, pentru evoluție se prezintă următoarele variante: 1. **Nebul-us* > v. bg. **Nebŭlŭ* > maced. dial. **Nebol* > **Neboljane* > **Nebol'ane* > (cu *l'* > *i* sub influență românească, cf. bg. *poljuna* > rom. *poiană*) *Nebojane*; 2. **Nebŭl-us* > v. bg. **Nebol-ŭ* > **Nebol'ane* > (tot cu evoluție rom.) *Nebojane*; 3. **Neb-ajus*, **Neb-aja* > v. bg. **Neboj* sau **Neboja* > *Nebojane*⁴⁵⁵. Faptul că autorul însuși admite un intermediar românesc în presupusa evoluție a temei hidronimice ne face să căutăm în limba noastră și baza, care poate fi *năbŭi* „apă revărsată din matca unui riu”: *năboiani* ar însemna deci „cei peste care se revărsă riul” (pentru rom. -ă- > bg. -e-, vezi *supra*, nota 414). Originea apelativului nostru nu a fost încă stabilită: DLR îl compară cu scr. *năboj*, dar la aceasta se opune și sensul („bătătură; zid din pămînt bătut”) și aria întinsă a corespondentului său (care include Moldova și Muntenia). Un *năboj* există și în bulgărește („loc unflat, tumefiat pe picior”, „furcă de fier”), dar decalajul semantic este prea mare pentru a presupune o relație directă. Noi credem că *năboi* este un reflex independent al unui v. sl. (v. bg.) **naboj*, derivat regresiv din v. bg. *bili* „a izbi, a bate”, cu un sens care a trebuit să existe în slava veche, dar care nu s-a menținut în limbile slave moderne: „puhoi care izbește, distruge (ieșind din matcă)”. Formal posibilă este și derivarea de la un n. pers. *Nebol-*, cf. *Neboliev* menționat de Stefan Ilčev, cu suf. personal *-(i)ani* și evoluția românească a lui *-lj*⁴⁵⁶.

Un afluent de 31 km al Vardarului, numit de turci Kodža dere, de slavi Lesnica (**Lešnica*), poartă și denumirea unui sat riveran, *Kupa* (care pe la 1900 avea vreo 600 de locuitori, meglenoromâni), care, după Ivan Duridanov, nu se poate explica de la bg. *kupa* „mulțime, grămadă”, ci presupune, ca și hidronimul croat *Kupa* (afluent al Savei), numit în antichitate *Colapis*, o formă veche **Klpa*⁴⁵⁷. După Th. Capidan, la originea numelui de sat românesc stă sl. *kupā* „deal”⁴⁵⁸, dar aceasta nu se poate admite, pentru că sensul avut în vedere se întâlnește numai în sorabă⁴⁵⁹. După părerea noastră, caracterul în bună parte românesc al toponimiei zonei, reflectat și în numele unor afluenți ai râului respectiv (*Urma Lupu*, *Valea Raci*, *Izvor*, *Vale di Leca*, *Kalatsi* — ultimul, „neclar” pentru Ivan Duridanov, este o grecizare a mgl. *colați* „colaci”, desemnînd probabil un pîriu cu cotituri, sau cotiturile cursului principal în punctul de confluență, cf. *Pîriul Colăcului*, afluent al Moldovei superioare), ne indică drept etimon mgl. *cupă* „baniță”, „vas pentru muls”⁴⁶⁰. În aceeași regiune, odinioară intens populată de meglenoromâni, curge pîriul Ljumnica (22 km, afluent al Vardarului, numit și Lomnica, Schovska reka,

⁴⁵⁵ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 179–180.

⁴⁵⁶ Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 355. Pentru trecerea lui *l + j* la *i* în elementele slave ale dialectelor sud-dunărene, cf. Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, p. 111.

⁴⁵⁷ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 279. În gruparea toponimelor slave cu această temă, Vl. Šmilauer are în vedere tocmai sensurile „grămadă”, „mulțime, adunare” „stog” (*op. cit.*, p. 104–105).

⁴⁵⁸ Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, p. 65.

⁴⁵⁹ Cf. Berneker, *op. cit.*, p. 646.

⁴⁶⁰ Cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, p. 87. Este deci un termen geografic metaforic.

Ro), pe lângă un lanț de dealuri numit *Korana*. Acest oronim este comparat cu hidronimul *Korana* din Panonia (atestat din secolul al XIII-lea), care fusese explicat prin iliră, iar pe baza acestei identități formale se reconstituie o bază i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, a îndoi”⁴⁶¹. Dar nici *Korana* nu este la origine un hidronim, pentru că meglenii numesc acest loc *Corúna* și *Curúna*⁴⁶², așadar „corona montis”. Tot o deformare slavă a etimonului românesc este și hidronimul *Ro*, explicat de autor de la rom. *rouă*⁴⁶³, pentru că numele autentic este *Roul Urei* „Riul lui Urea”⁴⁶⁴.

Pe coasta de est a muntelui Sudugrob se află satul *Trakanje*, pe lângă care curge un afluent de 12 km al pîrîului Kočanska reka, anume *Trakanska reka*. Ivan Duridanov crede că numele originar al pîrîiașului a fost **Trakana*, după care s-a format oiconimul, iar de la acesta un derivat hidronimic care a subplăntat cu timpul hidronimul primar. Numele este apropiat de hidronimul macedonean *Trakana* sau *Trakanja* (*Trakajnja*) și considerat un urmaș al traciului **Trakana* < i.-e. **Trokānā* < **trek-* „a trage, a alerga”, ca și lit. *Trāk-upis*, *Trakēlis*, let. *Trak-upē* sau orașul *Trakāva* din nordul Chersonesului tauric⁴⁶⁵. Procesul de substituie a hidronimului vechi printr-un derivat secundar de la numele satului are un caracter accidental, astfel încît este preferabilă o explicare independentă a oiconimului de la arom. *troacă* „cuvată [sic!] mare care servește de fremăntat pîne și de dat hrană la porci”⁴⁶⁶ (așadar *trocani* „cei ce stau într-o depresiune de forma unei troace”). Credem că derivarea s-a făcut pe teren slav de la un toponim rom. *Trouca*, pe care îl puteau percepe ca *Traka* atît grecii (cf. n. pers. arom. *Troacă*, în gr. *Τράχα*)⁴⁶⁷, cît și bulgarii, datorită pronunțării ca o a acestui diftong la firșeroți⁴⁶⁸. Pîrîiașul se află în apropierea orașului Kočani, unde la sfîrșitul secolului trecut existau vreo 2 500 de firșeroți, pe lângă vreo 460 „așezați prin munții vecini și ocupați cu păstoria și industriile ce țin de ea”, sau formînd sate proprii precum Orizari, Vinica etc.⁴⁶⁹.

Ivan Duridanov crede că numele satului *Kokre*, situat pe un afluent de 20 km al Crnei, *Lisička reka* (sau *Kokrenska reka*, *Kalenska reka*), este cel care a păstrat vechiul hidronim, un preslav **Kukra* sau **Kukros* „(rîu) întortocheat, încovoiat” < i.-e. **keuk-* : **kuk-*, cf. celt. *Kocher*, nume de

⁴⁶¹ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 277.

⁴⁶² Cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, p. 78; idem, *Toponymie macédo-roumanie*, p. 66 (alte oronime românești din zonă: *Tsitati*, *Štur*). În Ljumica se varsă două pîraie cu nume românești: *Valjaniari* și *Barba* (Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 277). Forma slavă cu *a* este o acomodare a rom. *-ga* sau *-o*, cf. scr. *vāklest* < rom. *oaches* (Dorin Gămulescu, *op. cit.*, p. 87). Pentru *Korana* din Serbia, vezi supra nota 41.

⁴⁶³ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 277.

⁴⁶⁴ Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumanie*, p. 101.

⁴⁶⁵ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 181–182.

⁴⁶⁶ I. Caragiani, *op. cit.*, I, p. 174. Această atestare, rămasă necunoscută dictionarelor dialectului aromân, dar provenită dintr-o sursă de toată încrederea, ar putea pune sub semnul îndoielii etimologia săsească a cuvîntului din dacoromână (unde este răspîndit pe întregul teritoriu). Cf. și toponimul scr. *Trokaievo Do*, pus în legătură cu *troc* de Silviu Dragomir (*Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*, p. 60) și n. fam. bg. *Trokanov*, derivat de la rom. *troc* de Stefan Pînev (*op. cit.*, p. 494).

⁴⁶⁷ I. Caragiani, *op. cit.*, I, p. 175.

⁴⁶⁸ Cf. Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 272.

⁴⁶⁹ Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra arminilor*, București, 1895, p. 45, 50–51.

apă⁴⁷⁰. Existența sinonimelor ne arată însă că pîriul, ca atîtea alte cursuri de apă minore, și-a luat numele de la cel al satelor pe lângă care curge (*Lisiče, Kokre, Kalen), fără ca vreunul dintre acestea să aibă timp să se impună față de celelalte, eliminîndu-le. Situația se întîlnește frecvent în hidronimia Vardarului și pledează, indiscutabil, pentru caracterul ei relativ recent. De aceea noi credem că oiconimul se pretează la o etimologie independentă, și anume de la alb. *kokrra* (pl. lui *kokërr* „boabă; fruct”) ⁴⁷¹, așadar „fructe”: **Kokrr-je selo* „satul fructelor”. Hidronimul *Vešala*, desemnînd un afluent de 5,5 km al râului Bistrica (Tetovska), care curge pe lângă satul albanez *Vešala*, nu se poate explica prin slavă, observă Ivan Duridanov, care reconstituie o formă preslavă **Vesala* (**Vesalus*) <i.-e. **ues-* „umed, ud”, pe care o compară cu rus. *Vessija* (de origine baltică), germ *Wesel*, lit. *Vėselė*⁴⁷². Evoluția lui -s- la -š- s-ar datora unei etimologii populare, prin asocierea cu alb. *veshje* „vest-mînt” sau *vesh* „strugure”. În realitate, hidronimul este o polarizare de la numele satului, care se clarifică integral prin alb. *veshël*, -ia „fertil, roditor”⁴⁷³. O situație asemănătoare este cea a satului *Setole*, aflat pe un afluent de 12 km al Vardarului, Poroj sau Stara reka, al cărui nume reprezintă pentru Ivan Duridanov un hidronim preslav **Se(i)t-al-* (-ul-) sau **Sait-al-* (-ul-) <i.-e. **sěi-* : *sõi-* „loc adînc în rîu”, comparabil cu hidronimele v. prus. *Seyle*, lit.

Sielas (lac), *Sietuvà*, *Sižtuvoš*, cu numele antic al orașului dalmat Σετοβία și cu cel al satului grec *Setoma*⁴⁷⁴. Faptul că apa se numește *Poroj* (care nu este neapărat un hidronim bulgăresc din *poroj* de origine albaneză, cum susține autorul, ci poate fi și o acomodare fonetică slavă a hidronimului albanez *Përroi*), ne sugerează tot un etimon albanez, *sjetulla* „scobitura subțioarei; boltă (la pivniță etc.)”⁴⁷⁵, reprezentînd probabil o extensie în sens geografic.

În sfîrșit, o ultimă serie de hidronime se pot explica de la teme slave, fie atestate în bulgară, fie care se pot reface pe baza atestărilor din alte limbi slave. Astfel, pentru *Neretina* (afluent de 9 km al Lepenecului), Ivan Duridanov preferă să reconstituie o formă „daco-mesică”⁴⁷⁶ decît să încerce să afle una în bulgară, în concordanță cu seria lexicală din limbile slave de est (cum am făcut noi, *supra*, p. 412—413), mai ales că și în bulgară este cuvîntul *neret* „virșă”. Un afluent de 20 km al râului Eleška se numește *Neretska reka*, după numele satului *Nereti*, situat pe malul său. După părerea noastră, oiconimul se poate explica de la un v. bg. **Neretij* „(loc) adîncit”; dimpotrivă Ivan Duridanov crede că *Neret(i)* nu poate fi decît vechiul nume al pîriului (<**Neret-us*), după care s-a chemat la fel (deci, fără obișnuitul sufix posesiv) și satul, apoi pîriul și-a schimbat numele după cel al satului⁴⁷⁷ — ceea ce este puțin verosimil nu numai ca etimologie, ci și ca proces. *Nerav*, numele unui alt sat, situat pe malul râului *Neravska* (9 km, afluent al râului Kozij dol), ar fi și el o moștenire a unui „(daco-) mesic sau tracic **Ner-av-us*”⁴⁷⁸,

⁴⁷⁰ Ivan Duridanov, *Die Hydronimie*, p. 250—251.

⁴⁷¹ *Fjalor*, I, *Gjuhës shqipe*, Tirana, 1954, p. 221.

⁴⁷² Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 49—50.

⁴⁷³ *Fjalor*, I, p. 605.

⁴⁷⁴ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 51—52.

⁴⁷⁵ *Fjalor*, I, 495 și 503 (*squetulla*).

⁴⁷⁶ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 81.

⁴⁷⁷ *Ibidem*, p. 237.

⁴⁷⁸ *Ibidem*, p. 128.

prin același proces contorsionat, iar nu un v. bg. **Neravij* — cum credem noi, în concordanță cu seria amplă a adjectivelor bulgărești în *-av-ij*. De observat că interpretarea lui Ivan Duridanov nu este acceptată nici de către Jürgen Udolph, care adună toate hidronimele și entopicele slave (între care și *po-nor* din limbile slave de sud) cunoscute, sub o bază **nor-/ner*, al cărei sens ar fi cel de „groapă în apă, bulboană”⁴⁷⁹. Noi nu credem că acest înțeles a fost stabilit corect, pentru că, pe de o parte, există toponime formate de la baza respectivă care nu sînt hidronime (cum este cazul celor citate de către Duridanov) și termeni geografici care nu au o semnificație hidronimică (*ponor*, „surpătură pe coasta unui deal, ca rezultat al unei alunecări de teren” < sf. **po-norū* „prăpastie” etc.), iar pe de altă parte este mai greu de crezut că un curs de apă mai întins și-ar putea lua numele de la bulboana dintr-o porțiune a sa; de aceea, noi am preferat să refacem o semnificație mai generală, „loc adîncit” (cu sau fără apă).

Tot așa, sînt considerate preslave de către lingvistul bulgar „hidronimele” *Morava*¹ (care, de fapt, desemnează exclusiv un munte, dar autorul, convins că numele nu se putea aplica inițial decît unui curs de apă, îl extinde arbitrar asupra unui afluent de 9 km al Vardarului, fără nume), *Morava*² (care nici ea nu denumește o apă, ci un sat pe pîrîul de 13 km Beloviška reka, afluent al Vardarului) și *Morač* (care se aplică în realitate unui deal de lîngă un pîrîiaș fără nume, de 6 km, care se varsă în Iberlajskája reka), cărora li se refac etimonuri erhaice în virtutea consonanței lor cu hidronimele majore *Morava*⁴⁸⁰, respingîndu-se fără vreun argument serios apropierea de slovac. *morava*, rus., sloven, *murava*, bg. *morava/murava* etc. „loc umed acoperit cu iarbă, pajiste”. Dimpotrivă, Jürgen Udolph grupează asemenea toponime sub o bază slavă **morav*⁴⁸¹. Ivan Duridanov recunoaște că *Sira*, numele unui afluent de 24 km al riului Blato, se poate explica prin slavă, de la un v. bg. *syřŭ* „ud”, dar nu exclude nici ipoteza unei origini preslave, care și ea „se poate imagina”⁴⁸². Astfel de etimologii se pot imagina, însă, pentru orice nume, dar nu se pot și admite decît dacă ele se prezintă ca singurele posibilități de interpretare; or, dimensiunea redusă a cursurilor de apă este un impediment mai serios decît se crede în fața acestor ipoteze, mai ales că numele sînt atestate pentru prima dată în surse moderne. De aceea și pentru sinonimul *Sirei*, *Beravica*, pe care lingvistul bulgar îl derivă fără ezitare de la un brigic **Berava* < i.-e. **bher-* „strălucitor” și-l compară cu hidronimele lit. *Bėrė*, *Bėrėlė*, *Bėrupė* etc.⁴⁸³, noi preferăm tot o etimologie slavă: adj. **beravij* < v. bg. *birati* „a strînge, a aduna, a îngrămădi”, deci „care îngrămădește (aluviuni, argestru)”.

Autorul crede că un afluent de 3 km al Vardarului, al cărui nume îl stabilește după cel al satului riveran, *Strimnica*, ar menține, ca și *Struma*, tema hidronimului tracic *Strŭmŏn* (cu *-ŭ-* > sl. *-y-*, în timp ce al doilea a fost apropiat prin etimologie populară de bg. *struja*)⁴⁸⁴; aceeași etimologie i se dă

⁴⁷⁹ Jürgen Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*, Heidelberg, 1979, p. 374—378. Am consultat această lucrare după ce redactasem partea privind etimologia *Nărujei*, așa încît nu am luat în discuție acolo explicația autorului, care în privința refacerii bazei slave coincide cu a noastră.

⁴⁸⁰ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 37—38, 55, 266.

⁴⁸¹ Jürgen Udolph, *op. cit.*, p. 219—224.

⁴⁸² Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 218.

⁴⁸³ *Ibidem* p. 219.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, p. 46—47.

și altui „hidronim“ *Strimnica*, desemnând de fapt un sat situat pe un afluent fără nume al Vardarului, de 11 km, foarte aproape de primul⁴⁸⁵, unui *Strima* (numele unui sat albanez de pe pîriul Reka, de 15 km, afluent al râului Opajaska, considerat formă veche a hidronimului)⁴⁸⁶, în sfîrșit, unui *Struma* (afluent de 7 km al râului Kruševička), al cărui nume n-ar putea proveni din sl. com. **strumy* „riu, torent“, pentru că urmașii acestuia nu sînt atestați în limbile slave de sud, ci numai în cele de est și de vest⁴⁸⁷. Menținerea de patru ori a aceleiași nume antic în bazinul unui rîu de 370 km (mai mic decît Ialomița noastră, care are 414 km) ar fi trebuit să-i dea de gîndit lingvistului bulgar, pentru că este un caz fără precedent⁴⁸⁸: *frecvența unei denumiri în spații geografice reduse este un indiciu sigur al originii sale mai noi*⁴⁸⁹. Simptomatic este și faptul că, pentru el, moștenirea de către bulgari a unor microtoponime tracice este mai ușor de admis decît refacerea unei baze lexicale bulgărești în concordanță cu lexicul menținut de alte limbi slave — punct de vedere paradoxal, în flagrantă contradicție cu orientarea mai nouă a slavisticii⁴⁹⁰. Ținînd seama de aceste observații, considerăm că numai *Struma* din Bulgaria descinde dintr-un hidronim antic (atestat, de altfel), în timp ce toate toponimele menționate de către Ivan Duridanov trebuie explicate prin slavă, cu alit mai mult cu cît desemnează pîraie (sau localități situate pe pîraie) fără însemnătate. Așadar, *Struma* din Serbia trebuie încadrat în grupa hidronimelor slave dezvoltate de la baza **strumy*, -ene, tratată monografic de către Jürgen Udolph⁴⁹¹, în timp ce *Strima* și *Strimnica* pot fi raportate la **strimī* „repede“, **strimīn-ica* „cu repezișuri“ (cf. bg. *stremīna* „curgere năvalnică“, ucr. *strem'ja* „idem“, rus. *stremja* „curgere“ etc.)⁴⁹², cu închiderea lui -e- la -i- datorată fie unei populații aloglote, fie chiar uncia bulgărești⁴⁹³.

Ivan Duridanov consideră — de astădată pe drept cuvînt — că oiconimul *Selina*, care denumește un sat de lîngă rîul de 37 km Stara reka. (sau Paleo Potamo, Voštaranska reka, Voštarna, Brod reka), este de fapt un hidronim, dar nu credem că este preslav, chiar dacă numele este atestat în surse bizantine din secolul al XI-lea și poate fi, teoretic, derivat dintr-un i. -e. **sě(i)*-, cf. lit. *siet-uva* „loc adînc în rîu, bulboană“, limnonimul lit. *Sietas*, hidronimele v. prus. *Seyle*, let. *Sit-ina*⁴⁹⁴. Hidronimul ni se pare mai ușor de apropiat de bg. *sěteno* „repede, tulbure“⁴⁹⁵ > *Set-ina*. Un alt nume „învădat neslav“ este cel al cătunului *Očipolje* sau *Očepolje*, *Očipalja*, situat lîngă pîriul

⁴⁸⁵ *Ibidem*, p. 55—56.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, p. 138.

⁴⁸⁷ *Ibidem*, p. 265.

⁴⁸⁸ Avem în vedere, firește, precedente demonstrate științifice.

⁴⁸⁹ Vezi și cazul hidronimelor românești *Ibru*, discutate mai sus, p. 409—410.

⁴⁹⁰ După Jordan Zaimov, de pildă, toponimia slavă din Grecia păstrează „arhaisme care nu se pot explica decît cu ajutorul vocabularului și onomasticii altor limbi slave“ (*Anciens noms*, p. 391).

⁴⁹¹ Jürgen Udolph, *op. cit.*, p. 272—275. Vezi și Vl. Šmilauer, *op. cit.*, p. 172.

⁴⁹² Cf. M. Vasmer, *Etimologičeskij slovar*, III, p. 775.

⁴⁹³ Cf. Jordan Zaimov, *Intervention*, în vol. *Actes du premier Congrès International des études balkaniques*, VI, p. 93 (cu exemple din toponimia greacă de origine slavă: *Τρέποβα* < **Cerovo*, *Βρίστοβο* < **Brestovo*). Închiderea lui -e- accentuat la -i- se constată și în graiurile bulgărești; vezi, de pildă, Săbka Obr. Karavasileva, *Dălga glasna i v govora na sela Vărbica, Preslansko*, în *Bălgarska dialektologija*, IV, Sofia, 1968, p. 243—252.

⁴⁹⁴ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 239—240.

⁴⁹⁵ *Rečnik nad redki, ostareli i dialektni dumi v literaturnata ni ot XIX i XX vek*, Sofia, 1974, p. 452.

de 10 km, afluent al Bregalnicei, *Očipoljska* sau *Očepoljska reka* (sinonim: *Selnička reka*, de la oiconimul *Selnik*), a cărui formă mai veche ar fi *Očipal-ska reka*. Ultima, care se abate de la obișnuita transcriere cu -o- dată de celelalte izvoare⁴⁹⁶, îi sugerează lui Ivan Duridanov un compus tracic **Aki-pal-a*, din care prima parte este comparată cu lit. *ākas* „gaură făcută în gheață”, let. *aka* „izvor”, *acis* „locuri adânci în apă”, iar a doua cu lat. *palus*, lit. *pālios*, let. *palas* „mlaștină”; sensul acestui îndoienic compus ar fi acela de „mlaștină cu izvoare din pământ”⁴⁹⁷. Cît privește evoluția fonetică, el crede că a fost determinată de o etimologie populară, prin apropierea de un sl. **Ovice pol'e* (comparat cu actualul *Ovice pole*, o regiune situată tot pe râul Bregalnica, la nord-vest de Štip)⁴⁹⁸. Caracterul accidental al circuitului toponimic ne determină, și de această dată, să îndepărtăm ipoteza autorului privind sensul hidronimic original al numelui de sat, și să vedem în acesta din urmă o creație bulgărească cu *oči* (*oče*) „foarte” de la o temă verbală *pal-* „ars, pirlit” (cf. *očivad*, *očevaden*, *očevadnica*, *očivesno*, *očegaren* etc.)⁴⁹⁹, așadar **oči-pal-ja* „arsă în întregime”.

Despre *Timok*, un pîrîu de 7 km, afluent al râului Povištica, Ivan Duridanov susține că ar fi izonim cu afluentul Dunării, descinzînd dintr-un tracic **Timakos* <i. -e. **tem-* „întunecat”⁵⁰⁰. Lîngă pîrîu se află și un munte *Timok*, al cărui nume, după autor, ar fi o polarizare de la cel al pîrîului. Pentru a-l explica, putem recurge însă la baza slavă comună **tym-* „mlaștină”⁵⁰¹ (de unde sl. bis. vechi *timěno* „noroi”), cu sufixul arhaic *-ok* avînd o valoare comparativă sau intensivă (cf. bg. *dālbók*, scr. *dubok* „adînc” din *dālbina*, *dubina* „adîncime”) ⁵⁰². Un afluent de 10 km al râului Blasnica, care curge pe lîngă satul *Klinovo* (în veacul al XVII-lea: *Kuino*), s-ar fi numit, după Ivan Duridanov, **Knina* <ilir. **Tinina* (-us) <i. -e. **ten-*, cf. toponimul croat *Knina*, explicat în același fel de către G. Meyer⁵⁰³. Această bază ar putea fi foarte bine și slavă (și nu neapărat hidronimică): bg. *linja* „mîl, noroi”, v. bg. *lynă* „împrejmuire, gard”, cu suf. *-ina*.

Pe lîngă satele *Gradešnica* și *Staravina* curge un afluent de 24 km al Crnei, numit *Gradešnica*, *Gradečka reka*, *Gradeška reka*, *Staravinska reka*. Lingvistul bulgar crede că numele satului este o turcizare (**Astaravina*) după un mai vechi **Stravina*, reprezentînd numele inițial al râului, pe care îl core-

⁴⁹⁶ Ea apare într-o lucrare din 1963 a geografului T. Kondev, dar se sprijină pe cîteva atestări ale numelui satului în forma *Očipalja*.

⁴⁹⁷ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 167–168.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, p. 168.

⁴⁹⁹ *Rečnik nad redki*, p. 329. Pentru reflexele toponimice slave ale verbului *paliti*, vezi Vl. Šmilauer, *op. cit.*, p. 139.

⁵⁰⁰ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 152. Convîns de ingenioasele asociații ale lingvistului bulgar, Gottfried Schramm crede că în acest caz nu ar fi vorba de un toponim băstinaș, ci de transplantarea numelui unei ape mai mari dintr-un ținut mai îndepărtat (*op. cit.*, p. 381–382). În ce ne privește, noi nu cunoaștem nici un exemplu cert care să probeze ipoteza transplantului hidronimic, iar afirmația autorului, precum că acest lucru se întîmplă adesea la slavii balcanici, întemeiată pe analizele lui Ivan Duridanov și ale altor lingviști bulgari, nu este în măsură să ne înfrîngă scepticismul.

⁵⁰¹ Jürgen Udolph, *op. cit.*, p. 453.

⁵⁰² Vezi Petar Skok, *Etimologijski rječnik*, I, p. 450. Suf. *-ok* are și valoare diminutivă. Este mai greu de crezut că acest sufix ar putea da naștere unui derivat antroponimic, deși baza este bine reprezentată în bulgărește: *Timo*, *Timen*, *Timon*. *Timov* *Timoš*, *Timěo* (Stefan Ilčev, *op. cit.*, p. 140).

⁵⁰³ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 257–258.

lează cu v. prus. *Strowange*, pol. *Strawa*, *Strawka*, panonicul antic *Stravianae*, care toate ar deriva din i. -e. **sreu-* „a curge”⁵⁰⁴. Cât timp hidronimul este secundar față de oiconim, supoziția că acesta din urmă ar fi numele inițial al apei nu poate fi argumentată⁵⁰⁵. Toponimul are toate aparențele unui compus, a cărui primă parte este bg. *stara* „veche”, iar cea de a doua *vina* = *vinina* (*loza*) „viță de vie” (cf. toponimele scr. *Vinopolje*, *Vina gora*, *Vini vrh*, explicate de la același adjectiv de către Petar Skok⁵⁰⁶, cu elipsa determinantului. Un alt oiconim presupus a fi numele vechi al cursului de apă este *Vejce* sau *Vejice*, care desemnează un sat situat pe pârîul de 9 km *Vejička reka* sau *Vejkovska reka*, afluent al Bistriceii Tetovska. După ce respinge cu succes încercările de a deriva numele de la un bg. *všiš* „sat”, Ivan Duridanov se oprește la o temă preslavă **Viša* „(rîu) incovoiat, cu cotituri”⁵⁰⁷. Nu există însă nici un impediment pentru a deriva numele satului din bg. *vej* „colibă acoperită cu crengi” (cf. toponimele *Véjut* în Meglen, *Vejkata*, *Vejnik* etc.)⁵⁰⁸, cu suf. *-ice* (*selo*) „satul colibelor”.

Alte două nume de sate, *Opae* (situat pe rîul de 33 km *Opajska reka* sau *Lipkova reka*, *Lipovka*, *Lipova*, *Lipkovska reka*) și *Opila* (care se află pe pârîiașul de 8 km *Ođrenska reka*, afluent al rîului *Kriva*), îi oferă prilejul de a regăsi încă un radical indo-european, **ap-* „apă, rîu”, menținut prin intermediul unui „daco-mesic sau tracice” **Apaja*, respectiv **Apila*, comparate cu hidronimele pol. *Opawa*, germ. *Oppau*, sau cu anticele *Apilas*⁵⁰⁹. Tot „relicte” tracice ar fi, după autor, hidronimele *Opila* din Macedonia și *Opave*

⁵⁰⁴ *Ibidem*, p. 247–248.

⁵⁰⁵ Circuitul toponimic de tipul **Reka* („Pîrîul”) → oiconimul *Rečani* („Pîrîuani”) → hidronimul *Rečanska reka* („Pîrîul Pîrîuanilor”), menționat de către Ivan Duridanov (*Die Hydronymie*, p. 63), are un caracter excepțional, astfel încît nu poate fi invocat în reconstrucții etimologice decît atunci cînd semnificația bazei oiconimului nu poate fi decît hidronimică (așa cum este ea în exemplul dat). Reluînd integral analizele făcute de Ivan Duridanov, constatăm că el îi acordă circuitului toponimic statutul de lege și, în consecință, forțează permanent interpretarea numelor de localități, din care extrage o mare cantitate de pseudohidronime, deși ele se pot explica foarte bine printr-o caracteristică a locului de lîngă apă. De exemplu, în structurile *Kičevska reka* < *Kičevo* < **kyěl* „cocoasă”, apelativul poate desemna și un deal, nu numai un „rîu incovoiat” (p. 61–63); în *Slaneštica* < *Slansko* < *slan* „sare” (p. 67–68) și în *Slatinska reka* < *Slatina* < *slatina* „sărătură” (p. 69), în *Drežnička* < *Drežnica* < *drjezga* „pădure” (p. 94) și în *Lesnička* < **Lěšnica* < *lěs* „idem” (p. 128) este mai probabil că satele s-au numit direct de la locurile din preajma lor. Fără o cercetare a toponimiei minore și fără o cunoaștere a caracteristicilor geografice ale zonelor riverane nu putem reconstitui o rețea hidronimică, mai ales atunci cînd procesele structurale presupuse nu au un caracter „natural”. Astfel, autorul reface un hidronim **Furka* din perechea *Furkanska reka* < *Furka*, numele satului (p. 275), numai că aici nu este vorba de „surca apelor”, cum își imaginează el, ci de numele unui loc unde se întîlnesc drumurile (Th. Capidan, *Toponymie macédo-roumaine*, p. 76). Cine ne poate încredința că oiconimul *Dibočca* < *globokā* „adînc” reflectă caracteristicile pîrîului *Dubočička reka* de lîngă sat (p. 147).

iar nu ale locului unde se află satul? Vezi, de pildă, satele românești *Adîncata* (Botoșani), situat „în înfundătura unui hîrtop”, lîngă pîrîul Valea Mare, *Adîncata* (Dolj, Prahova), situate pe coaste lîngă rîurile Amaradia și Prahova, *Hulboca* de lîngă Iași, care se află „în o înfundătură de dealuri de-a dreapta rîului Bahluiul”, *Valea Adîncă* de lîngă Iași, care și-a luat numele nu de la pîrîiașul care o străbate, ci de la poziția sa în adîncitura formată de dealurile Galata și Nucului (am folosit informații din *Marele Dicționar geografic al României*).

⁵⁰⁶ Petar Skok, *Iz slovenačke toponomastike*, p. 53 nota 9. Cf. și *Staré vinice* „vile vechi”, cartier slovac menționat de Octavian Mindruț, Aurel Ardelean și Elena Grămesu, *op. cit.*, p. 239.

⁵⁰⁷ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 50.

⁵⁰⁸ După *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, p. 129.

⁵⁰⁹ Ivan Duridanov, *Die Hydronymie*, p. 136 și 148–149.

din Serbia⁵¹⁰. Și de această dată logica procesului toponimic ne obligă să vedem în numele satelor oiconime pure și să le raportăm la un v.bg. *opajati* „a adăpa“ (de unde, probabil, și derivatul *opajec*, rom. *opaieș*), bg. *opija* „idem“, unde *o-* este un formant verbal cu funcție iterativă; sensul derivatului post-verbal va fi fost acela de „adăpătoare“. Ne oprim aici cu analiza acestui volum, asupra căruia ne-am putut forma o opinie deși nu am epuizat întinsa serie de hidronime minore „arhaice“ pe care ni le relevă autorul⁵¹¹.

Ivan Duridanov își aplică metoda de reconstrucție a bazelor toponimice preslave și în alte studii consacrate numelor de locuri minore din Bulgaria. Într-o lucrare publicată în volumul dedicat academicianului Dečev, el susține că *Balša*, sat situat pe un pîrîu fără nume, la 15 km de Sofia, ar reprezenta numele vechi al pîrîului, un tracic **Bal-issa* < i. -e. **bhel-* „a străluci, alb“, cu trecerea lui *s* > *š* ca în *Navissus* > *Nišava*; el știe de existența formațiilor onomastice românești în *-ša*, dar crede că procedeul nu se poate utiliza la denumirea cursurilor de apă și, ceva mai mult, el nu este uzual în bulgară⁵¹². Nimic nu ne poate dovedi, însă, că numele satului va fi fost același cu al pîrîului; apoi, dacă procedeul nu este bulgăresc, nu înseamnă că el n-ar putea explica toponime din Bulgaria (cum, de altfel, constată autorul însuși în analizele următoare); în sfîrșit, derivarea este frecventă și în hidronimia românească, dar nu de la o bază lexicală cu suf. *-ša*, cum crede Ivan Duridanov (care derivă *Capșa* din *cap*, *Comșa* din *coamă* etc.), ci de la una antroponică în *-ș*, *Balș*, cu suf. *-(j)a* (cf. hidronimele rom. *Miclăușa*, *Dragoșa*, *Dămăcușa*, toate în bazinul superior al Moldovei, de la n. pers. *Miclăuș*, *Dragoș*, *Dămăcuș*).

Tot aici, Ivan Duridanov derivă numele satelor bulgărești *Nêvlja* (formal identic cu *Gorna Nêvlja* din Jugoslavia, sloven. *Nevlje* lingă riul *Nevljica*, hidronimele rus. *Nevlja*, *Nevelj* etc.) și *Nevša*, considerate hidronime, dintr-o temă tracică dezvoltată din i. -e. *(*s*)*nāu-* „a curge“ cu suf. *-lia* și, respectiv, dintr-un tracic **Nevissa*⁵¹³. Noi credem că primul este derivat de la o temă slavă *nevl-* (cf. v. bg. *nevlajemŭ* „liniștit“) ⁵¹⁴ cu suf. *-ja*, iar cel de al doilea a fost explicat cu mult mai bine de către Jordan Zaimov, pe baza informațiilor istorice, ca o formă evoluată (atestată la 1676) dintr-un mai vechi *Nêguš* (la 1573 *Năguša*, la 1622 *Neguša*), cu trecerea lui *g* (*ǵ*) la *w* caracteristică mediului lingvistic turcesc⁵¹⁵. Numele unei văi mlaștinoase din zona Strumei, *Mraka*, este considerat tot tracic de către lingvistul bulgar, care-l derivă din i. -e. **merk-* „mlaștină“, de unde și rus. *Mereča*, pol. *Mrocza*, v. sorab. *Mezu-mroka*, croat. *Mraki*, trac. *Margus*⁵¹⁶. Această bază este apreciată însă pe bună dreptate ca fiind slavă comună de către Max Vasmer în

⁵¹⁰ *Ibidem*, p. 136.

⁵¹¹ Astfel *Ogutka* sau *Meteževska reka*, afluent de 8 km al pîrîului *Lesniča*, ar proveni dintr-un antic **Augutis*, comparat cu lit. *Augūtis* < *āguti* „a crește, a se face mai mare“, printr-o evoluție similară cu a hidronimului sl. *Ogosta* < lat. *Augusta* (*Die Hydronymie*, p. 128–129). În realitate, *o* slav nu provine din diftongul *au*, ci din *a*: riul se numea în latina populară *Agusta* (cf. Vladimir Georgiev, *Bălgarska etimologija i onomastika*, p. 37), cf. rom. *agust* „august“; un diftong ar fi dat în bg. *a* (vezi supra, p. 387).

⁵¹² Ivan Duridanov, *Kām etimologijata na njakoi starini mestni nazvanija*, în vol. *Izledvanija v čest na akad. D. Dečev*, p. 161–162.

⁵¹³ *Ibidem*, p. 153–155.

⁵¹⁴ Fr. Miklosich, *Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 421.

⁵¹⁵ Jordan Zaimov, *Bălgarski geografski imena*, p. 132.

⁵¹⁶ Ivan Duridanov, *Kām etimologijata*, p. 159–161.

discuția pe care o face în legătură cu rus. *mereča*, ucr. *morokvá* „lac“, pe care le compară cu hidronimul bg. *Moroč* și cu o serie de apelative baltice⁵¹⁷.

Analiza amănunțită pe care am consacrat-o încercărilor unor lingviști de a descoperi toponime minore antice în sudul Dunării ne-a condus spre constatarea că această categorie a onomasticii vechi nu s-a putut menține în perioada invaziilor nici în Balcani, după cum nu s-a menținut nici la noi. *Ideea continuității pe spații geografice mici, a așezărilor rurale, este o iluzie pe care studiul toponimiei o infirmă în mod categoric. Toponimia minoră nu poate fi invocată în nici un fel ca argument pentru continuitatea unei populații din vremuri străvechi, fie că o privim izolat, fie că o considerăm ca „masă“.* Dar dacă eforturile de reabilitare valorică a toponimiei minore nu reușesc să construiască o argumentare convingătoare, nici în plan teoretic și nici sub aspectul exemplificărilor, cu toate acestea problema este departe de a se putea considera rezolvată, cît timp încercările de delimitare a celor două categorii n-au depășit încă nivelul generalităților. Fixarea unei limite concrete pare o operație extrem de dificilă, comparată cu încercarea de a stabili granița dintre zi și noapte⁵¹⁸.

LA STRATIFICATION GÉNÉTIQUE DE LA TOPONYMIE ROUMAINE ET LE PROBLÈME DE LA CONTINUITÉ DES ROUMAINS (I)

RÉSUMÉ

L'auteur précise dès le début les objectifs fondamentaux de la recherche diachronique concernant les noms de lieu : établir la succession des couches d'origine différente (= la *stratification génétique*) et la succession des types dénominatifs au cadre d'un système linguistique unique (= la *stratification typologique*). La première partie de l'étude fait un examen critique des opinions concernant la stratification génétique de la toponymie roumaine et de leurs implications d'ordre historique.

Conformément à la *théorie de la répartition zonale des toponymes roumains et étrangers* (soutenue par B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul, N. Iorga, S. Mehedinți, Victor Tufescu, Romulus Vuia, G. Weigand, Th. Capidan, Ernst Gamillscheg, I. - A. Candrea, G. Giuglea, E. Petrovič et d'autres), le caractère roumain de l'oronymie pourrait prouver le fait que la population roumaine aurait résisté pendant des siècles dans la zone montagneuse de la Dacie, isolée des peuplades envahissantes, après quoi elle serait descendue dans la plaine et aurait assimilé les Slaves, les Coumans, etc. L'auteur démontre que cette théorie se trouve infirmée, dans ses aspects toponymiques, par les faits suivants: a) la présence de l'oronymie slave et hongroise dans les Carpates, à côté de l'oronymie roumaine; b) l'inexistence, dans les zones montagneuses, de toponymes roumains assurément preslaves. L'auteur est d'avis que la thèse de la continuité des Roumains dans les montagnes, nonconfirmée par les recherches archéologiques, historiques ou par l'analyse de la toponymie, doit être définitivement abandonnée. Une variante de la théorie citée, soutenue par B. P. Hasdeu, Ilie Bărbulescu et surtout par Ion Donat avance l'idée que les Roumains auraient vécu séparés des Slaves dans la zone sous-carpatiche de l'Olténie, là où les noms de villages ont une dominance roumaine nette. Cette hypothèse se trouve infirmée par la présence dans la zone nommée de l'hydronymie slave qui a sans doute précédé, dans le temps, la création des noms de villages.

La *théorie de la „masse toponymique“* (à laquelle ont adhéré M. Gaster, G. Giuglea, Mircea Hîomorodean, Ilie Dan, Vasile Ioniță et d'autres) ne tient pas compte de la différenciation des noms suivant le degré d'importance des objets (socio-) géographiques dénommés (toponymes „majeurs“ ou „mineurs“); elle considère la nomenclature comme un ensemble unitaire incluant des „masses“ différentes de noms ayant la même origine: plus la „masse“ est grande, plus l'ancienneté et la stabilité de l'élément ethnique correspondant est considérable. En refusant cette théorie, l'auteur prouve qu'il n'y a pas un rapport de détermination entre la „masse toponymique“

⁵¹⁷ Max Vasmer, *op. cit.*, II, 602 — 603.

⁵¹⁸ Cf. V. A. Nikonov, *Vvedenie v toponimiku*, Moscova, 1965, p. 47.

et l'ancienneté d'une population, vu que les noms de lieu qui composent cette „masse“ ont des âges différents. L'opération visant à établir la chronologie ne peut éviter la séparation (à l'intérieur d'un ensemble toponymique unitaire au point de vue étymologique) entre les noms anciens et ceux forgés aux derniers siècles, plus nombreux sans doute. Les tentatives de donner une étymologie preslave à des toponymes mineurs du territoire de la Roumanie sont, par la suite, repoussées point par point pour conclure que le principe de la „masse toponymique“, fondé exclusivement sur de tels toponymes, n'est pas en mesure d'offrir une image véridique de la stratification des noms de lieux; il ne fait que transférer simplement la situation actuelle dans le passé éloigné.

La troisième théorie examinée est celle de l'importance socio-géographique. Entre les noms de lieux et l'objet (socio-) géographique dénommé on établit deux types de rapports : l'un *référentiel*, *constitutif*, qui donne la *nature* du signe linguistique, et l'autre *qualitatif*, qui fixe sa *valeur* conformément au degré d'importance de l'objet (de la perspective de la collectivité humaine) vis-à-vis d'autres objets (socio-) géographiques environnants. Plus l'objet est important, plus son nom possède une plus grande valeur, est plus stable dans le temps et, par conséquent, a des chances d'être plus ancien. Vu que le poids de la toponymie majeure dans l'ensemble d'une langue est beaucoup plus réduit que celui de la toponymie mineure, la perspective diachronique ouverte par la théorie de l'importance socio-géographique est complètement opposée à celle qui s'ensuit de la théorie de la „masse toponymique“ : plus la masse des noms ayant une même origine est réduite, plus ses composants peuvent être considérés anciens (et inversement). En optant pour cette dernière perspective, l'auteur combat les essais de minimiser l'importance historique de la toponymie majeure et de surestimer la valeur de la microtoponymie. Il procède à une analyse détaillée des étymologies preslaves données par certains linguistes étrangers (J. Zaimov, Y. E. Boeglin, M. Pavlović, K. Popov et surtout I. Duridanov), qui essaient d'acréditer l'idée qu'au Sud du Danube de nombreux toponymes mineurs auraient été gardés ; l'on démontre que, dans leur ensemble, ces toponymes sont des créations tardives. La conclusion de l'étude est que la toponymie mineure antique n'a été gardée pendant les invasions ni dans les Balkans ni au Nord du Danube. L'idée de la continuité sur des espaces géographiques réduits n'est qu'une illusion qu'une recherche toponymique rigoureuse infirme de façon catégorique. Par conséquent, soit qu'on considère la toponymie mineure isolément, soit qu'on la considère en tant que „masse“, l'on ne saurait invoquer cette toponymie comme argument en faveur de la continuité de la population à des époques anciennes.

La seconde partie de cette étude concernera la délimitation de la toponymie majeure de la toponymie mineure, pour le domaine roumain, et l'analyse étymologique de la première catégorie avec l'interprétation historique des résultats obtenus.

Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, Str. Codrescu, nr. 2

SUFIXUL -ARI (PL. LUI -AR) ÎN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ — ORIGINE, FUNCȚIONALITATE, DINAMICĂ —

DE

DRAGOȘ MOLDOVANU

1. [*Sufix, sau accident fonetic ?*] — „Cînd auzim un derivat nou, simțul nostru etimologic înăscut e activ și în mod subconștient analizăm cuvîntul în tulpină și element derivativ. Dar nu fiecare din noi simțim la fel derivatul și prin urmare numărul interpretărilor individuale sînt nenumărate [sic !]”¹. Poate că nu există, printre elementele derivative românești, un altul care să se preteze la fel de bine la demonstrarea rolului factorului subiectiv, de care vorbea Pușcariu, ca sufixul care face obiectul cercetării noastre. Într-adevăr, el a suscitat aprinse controverse, servind ca teren de înfruntare a diverselor „școli”. Se pare că tocmai substratul esențialmente polemic a făcut să nu se ajungă, încă, la rezultate acceptate unanim, deși a stimulat, neîndoielnic, cercetarea.

1.1. Primul care, din 1914, a semnalat utilizarea patrimonimică a sufixului (analogă cu a lui -er din germană), a fost D. Pușchilă²: locuitorii din *Jina* se numesc *jinari*, din *Poiana* — *poienari*; moșii sînt numiți de către mocani *cîmpănari*, adică locuitori ai *Cîmpenilor*; numele de dealuri *Vălariu* și *Ghelar* (= Delar) de lingă Hunedoara sînt patrimonime toponimizate. Originea locală o indică sufixul și în „albaneză” (de fapt, în derivate aromânești de la nume de sate din Albania): *muzekjar*, *kortsar* < *Muzakja*, *Koritsa*. „Trebuie să admitem, conchidea el, că această întrebuintare izolată a suf. -ar în românește se datorește unui împrumut din limba albaneză”.

1.2. Într-un articol din 1921, Iorgu Iordan anunța și el descoperirea a două sufixe cu funcție „locală”, -ar și -aș, pe lingă -ean deja cunoscut. El exemplifica prin *bădenari* „locuitori din *Bădeni*” (Buzău) și n. pers. *Crăsnaru* „locuitor din Crasna”. Justificarea ar fi (dar numai pentru primul caz) „principiul comodității”, care determină selecția de către un sufix echivalent a unei baze care conține deja un -eni³.

¹ S. Pușcariu, *Recenzie*, în DR II, 1921—1922, p. 694.

² D. Pușchilă, *Furca de tors*, în „Conv. lit.” XI.VIII, 1914, p. 662—663. Pentru a evita perifraze greoaie, cum sînt „nume care îl desemnează pe locuitor după numele locului”, „element care formează nume de locuitori de la numele locului” și altele de acest fel, am preluat din lingvistica italiană termenii *patrimonim* și *patrimonimic*, avînd sensurile indicate.

³ I. Iordan, *Sufixe -AR și -AȘ indicînd originea locală*, în „Arhiva”, XXVIII, 1921, p. 259. *Crăsnaru* a fost o familie de boieri cu proprietăți în Crasna (Gorj); cf. Alexandru Ștefulescu, *Schitul Crasna*, București, 1910, p. 80 (a. 1640) și p. 43 (a. 1738).

1.3. Recenzînd articolul, V. Bogrea observa mai întîi, pe un ton dur, că noua funcție fusese deja semnalată. El oferea apoi o întreagă serie de toponime terminate în *-ari*, fără să-și dea seama că multe dintre ele includ funcții diferite de cea avută în vedere de I. Iordan⁴.

1.4. În același timp, Sextil Pușcariu considera că, în românește, *-ar* nu arată proveniența locuitorilor, ca la albanezi (*fușar* = locuitor de la șes, *fșatar* = sâtean), ci își face apariția numai în situații speciale, cînd tema se termină în *-n*: *beclenar* < *Beclean*, *ocnar* < *Ocna*, *vălenar* < *Văleni* etc. Ar fi vorba, deci, de un accident fonetic, o disimilare (*Poieni* > **poienean* > *poienar*), fie a lui *-n*, fie a lui *-l* (ca în arom. *bilițar* „locuitor din Bilița”). Proba decisivă o dă n. fam. *Vlădăreanu* < **Vlădeneanu* < *Vlădeni*. După Pușcariu, nu există nici o legătură între finala *-ar(i)* și sufixul latin *-ārius*, care nu are această funcție nici în latină și nici la urmașii lui romaniei⁵.

Într-o formă mai puțin pertinentă, ipoteza fusese formulată, cu un veac mai înainte, de către Petru Maior, cu referire la porecla dată aromânilor: *fințiar* ar menține un lat. **cinciāni* < n. pers. *Cincius*, cu disimilarea sufixului, „fiindcă nu odată s-au obicinuit românii *n* a latineștilor cuvînte a-l muta în *r*, din *fințiani* se face *fințiar*”⁶.

1.5. Iorgu Iordan se simte dator să revină, susținînd o dată mai mult caracterul de sufix al finalei *-ar(i)*. El arată că explicația lui Pușcariu este complicată din punct de vedere fonetic: pentru ca din *beclenean* și *ocnean* să se ajungă la *beclenar* și *ocnar*, trebuie justificată nu numai schimbarea consonantismului, dar și dispariția lui *-e*⁷. Așadar, mai întîi o disimilare consonantică parțială, apoi o asimilare vocalică totală. Pe de altă parte, I. Iordan îi asigură un fundament comparativ ipotezei proprii, semnalînd existența unui sufix patrionimic *-ar* nu numai în albaneză, dar și în cîteva limbi romanice: sarda, catalana, dialectul sicilian al italienei⁸. În acest context, sufixul românesc poate fi considerat un descendent al lat. *-ārius*, înlocuit ulterior și parțial de către sufixul slav cu aceeași funcție. El s-a menținut în special „acolo unde, din cauza unui *n* primitiv [= din temă], *-ean* nu-l putea înlocui”. Restricția era, de fapt, mai mult o concesie făcută ipotezei lui Pușcariu decît o corelație efectivă, pentru că autorul însuși semnalează coexistența numelor *Crăsnaru* și *Ocnaru* cu *Crăsneanu* și *Ocneanu*, fapt care pledează pentru înțelegerea finalei ca o posibilitate morfologică (deci, un sufix), iar nu ca o variantă combinatorie a sufixului *-ean*⁹.

1.6. Într-un al treilea articol, I. Iordan își adîncește analiza, făcînd importanta precizare că *-ari* implică o triplă valoare: patrionimică (sinonim al lui *-eni*), personală (sinonim a lui *-ești*) și caracterizantă (*nomina agentis* la pl. toponimizate). Remarca a fost determinată de polemica cu Bogrea, căruia îi reproșează amestecul celor trei funcții (*Rovinari*, *Bahnari*; *Focșari*, *Nicuțari*;

⁴ V. Bogrea, *Recenzie*, în AIN I, 1921–1922, p. 386.

⁵ S. Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română*, în DR I, 1920–1921, p. 327–328; cf. și N. Iorga, *Histoire des Roumains*, III, București, 1937, p. 136: *vlădăreni* < *Vlădeni* cu „intercalarea” lui *-ar*.

⁶ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I, București, 1970, p. 266 (ed. Florea Fugaru).

⁷ I. Iordan, *Sufixe și etimologii românești. -AR sinonim cu -EAN*, în „Arhiva”, XXIX, 1922, p. 429.

⁸ *Ibidem*, p. 429–430.

⁹ *Ibidem*, p. 430.

Brăniștari, Nucari)¹⁰. Cea de-a doua funcție este presupusă de autor pe baza toponimelor *Catrinari* (Suceava) < n. pers. *Catrina* (evident în *Catrinești* din Teleorman), *Rebegari* (Putna) < n.pers. *Rebega* (prezent în *Rebegești* — Ilfov)¹¹. El încearcă să demonstreze că *-ari* „local” apare și în condiții în care disimilarea nu este posibilă: *Blăjeri* (Tecuci) < n. loc. *Blaj*, *Ghiocari* (Tecuci) < n. loc. *Ghiocul* (tot acolo). Funcția personală este explicată ca o evoluție din cea „locală” — situație care ar fi paralelă cu a suf. *-ani* (*-eni*).

1.7. Teoria lui I. Iordan este acceptată fără rezerve și în termenii cei mai elogioși de către Ilie Bărbulescu, care îi reproșează lui Pușcariu „abuzul de explicări prin disimilare”¹². El oferă ca probă a independenței sufixului numele satului *Cotecearii* (Fălciu), cumpărat în 1471 de frații Jurj și Cozma *Coteș* dar — lucru curios — nu-și dă seama că aici este vorba de o funcție personală¹³. Autorul încearcă să lărgască baza comparativă a sufixului, aducând în discuție patronimul bulgăresc recent *konjari* „oameni veniți din *Konja*”¹⁴. Fiind unicul exemplu, el nu era concludent, cu atât mai mult cu cât funcția nu era înregistrată în gramaticile curente ale limbilor slave; de aceea Iorgu Iordan îl considera mai degrabă un împrumut din albaneză¹⁵.

1.8. Vasile Bogrea revine cu un substanțial articol, în care acceptă (în principiu) tripla funcție a sufixului degajată de Iorgu Iordan, dar fără ca să o poată distinge în fiecare din exemplele pe care le discută; în plus, el nu crede exclus ca unele toponime să fie antroponime în *-ar* la pl. Așa, de pildă, *Vălari*, *Albinari*, *Cremenari*, *Fusari*, *Gogoșari*, ar putea fi atât „pluralul unui nume personal sau local”, cât și al apelativelor *vălar* „piuar”, *albinar* „stupar”, *cremenar* „spărgător de piatră”, *fusar* „fabricant de fuse”, *gogoșar* „sericicultor”¹⁶. *Ghebari* poate desemna atât pe cei veniți din *Gheba*, cât și pe cei numiți *Gheba*; *Șolțicari*, *Finacari*, *Apostari* se pot explica fie din supranumele *Ciotlircă*, *Finacu*, *Apostu*, fie ca derivate toponimice (există o vale *Apostul* în Dolj), fie din apelativele **finac* < *șin*, **apostar* < *apust* = opust (la moară), **ciotlircar* < *ciotlircă*. Bogrea conchide că posibilitatea existenței sufixului *-ar(i)* rămîne pur teoretică „în lipsa probei documentare”.

1.8.1. În același timp, Bogrea nu este satisfăcut de explicația lui Pușcariu, pe care o desființează pur și simplu printr-o mare bogăție de exemple, culese îndeosebi din documentele oltenesti: *Gruinari*, *Săcuiari* (= Secuieni), *Pisicari* (probabil de la un *Pisică*), *Ceaușari* < n.pers. *Ceauș*, *Iarcari* < *Iarca* (*Iarcu*), *Groșari* (numele satului alternează cu *Groșani*). Aceste toponime (poate cu excepția lui *Pisicari*) dovedesc în mod incontestabil realitatea sufixului, orice relație cu apelativele fiind exclusă.

1.8.2. Concluzia sa reprezintă un punct de vedere intermediar între ipoteza lui I. Iordan și cea a lui S. Pușcariu. Pe de o parte, el recunoaște

¹⁰ I. Iordan, *-AR = -IAN în toponimie*, în „Arhiva”, XXX, 1923, p. 104 și 106 nota 2.

¹¹ *Ibidem*, p. 106.

¹² Ilie Bărbulescu, *Sufixe -ĂȚ, -AR și -AN arătând originea locală*, în „Arhiva”, XXX, 1923, p. 61.

¹³ *Ibidem*, p. 62.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ I. Iordan, *-AR = -IAN în toponimie*, p. 106. Bg. *konjart* înseamnă însă „căier, paznic de cai” și cu acest înțeles a pătruns în toponimia balcanică (J. Zaimov, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la Péninsule Balkanique*, în ACIEB, VI, p. 401).

¹⁶ V. Bogrea, *În chestia sufixului -AR*, în DR III, 1922—1923, p. 806.

în utilizarea toponimică a sufixului o funcție diferită de cea din sfera apelativelor, iar pe de altă parte apreciază că ar putea fi vorba de o întrebuintare a lui *-ani* disimilat, extinsă ulterior la toponimele care nu conțin un *-n-* tematic¹⁷. Extensia sub formă de sufix a unui accident fonetic este, neîndoiește, o ipoteză de bizarerie a căreia Bogrea și-a dat seama; de aceea, el „ajustează” interpretarea lui Pușcariu, considerând că nu se poate vorbi „de disimilare, în sensul presupus de d-sa, ci de substituție pentru evitarea disimilației, ca în cazul ipocoristicelor rusești, care se derivă prin suf. *-enka* sau *-ečka*, după cum primitivele [= bazele] respective nu conțin sau conțin în tulpină o nazală”. Corecția este însă ineficăcă pentru că *-ečka* nu rezultă din disimilarea lui *-enka*, ci este un compus independent din sufixele *-ka* + *-ka*¹⁸. Substituția eufonică nu este altceva decât un schimb de sufixe, ceea ce implică: a) existența unui sufix toponimic *-ar*; b) echivalența lui funcțională cu *-eni*; c) utilizarea lor alternativă după cum tema conține sau nu un *-n-* tematic.

1.8.3. O noutate a articolului este aceea că abordează și numele de persoană terminate în *-ar*, frecvente în documentele cîmpulungene publicate de Stefanelli (*Ruxăndariu*, *Tonigar* etc.), dar fără să sesizeze vreo legătură între acestea și toponimele personale. Dimpotrivă, el apreciază că „sînt nume personale negustorești, de origine levantină (it.-gr.), în care caracterul diminutiv al suf. *-ar* e tot atît de evident ca și-n grecismul *Leondari* = λεοντάρι «deu mic, leuț, leușor»”¹⁹. Întinderea cunoștințelor lui Bogrea i-a sugerat o asociație prin nimic justificată: acei cîmpulungeni nu aveau nici o legătură cu levantinii, nu erau negustori și, în plus, numele nu erau excepții de la sistemul onomastic al zonei, ci ilustrau o denominație curentă și astăzi. Caracterul lor diminutiv nu poate fi „evident” decât pentru cine are fantezia de a vedea în ele *apelative* grecești sau italiene.

1.9. În urma acestor contribuții, S. Pușcariu revine și el, nuanțîndu-și opinia mai veche în sensul indicat de Bogrea: „Deși, precum au arătat de-atunci alții, nu poate fi vorba propriu-zis de o disimilare, totuși alegerea sufixului *-ar*, cînd la sfîrșitul tulpinei se găsea un *-n-*, nu este întîmplătoare, ci are un rost eufonic”²⁰. Exemplele, destul de numeroase, includ însă destule apelative și supranume toponimizate (*bucinar*, *găitănar*, *grenar*, *săpunar* etc.), care nu pot avea o valoare probantă, deoarece ilustrează o funcție lexicală a lui *-ar* în care el nu este sinonim cu *-ean*. Celelalte oferă, pe de o parte, disimilări evidente, pentru că sînt regresive, afectînd tema: *Peștenaru* < *Peștera*, *becle-rean* (nu *beclenar*!) < *Beclean*, *ilerean* < *Ileni*²¹; apoi disimilări regresive care

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vezi André de Vincenz, *Traité d'anthroponymie houtsoule*, München, 1970, p. 550.

¹⁹ V. Bogrea, *În chestia sufixului -AR*, p. 806, nota 2.

²⁰ Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR VI, 1929—1930, p. 534. Punctul de vedere al lui Pușcariu este reluat de I. Iordan într-un articol relativ recent, dar, printr-un *lapisus memoriae*, este folosit tocmai pentru a combate teoria lui Pușcariu: „S-ar părea, cum a presupus, mi se pare, S. Pușcariu, că avem a face cu o cauză de ordin fonetic. Acest lingvist se gîndea la o disimilație [...] Eu aș invoca, mai degrabă, eufonia” (*Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antroponime*, în LR XXIV, 1975, p. 236).

²¹ Etimologia primului nume pare a fi fost confectionată de autor, pentru că *peștenari* se numesc cei din *Peșteana* (Ștefan Pașca, *Sufixe care indică apartenența locală*, în DR VII, 1931—1933, p. 160); tot de aici era și un Radu *Peștenaru*, vel pitar la Tîrgu Jiu, de la 1763 (Alexandru Ștefulescu, *Încercare asupra istoriei Tîrgu Jiuului*, București, 1899, p. 128). Pentru al doilea, cf. și Adam *Bellereanu* din Făgăraș, la 1809 (IORGA, S.D. XII, p. 20).

s-ar putea explica, la rigoare, printr-o alternanță de sufixe (-ari/-eni) în numele aceleiași localități: *hîrsărean* < *Hîrseni* și *mărginărean* < *Mărgineni* (unde nu este cu totul exclusă alternanța cu *Hîrsari* și *Mărginari*); în sfîrșit, „disimilări ale sufixului”: *căpîlnar* < *Căpîlna*, *Comănar* < *Comana*, *Crăsnaru* < *Crasna*. În rezumatul unei comunicări care trebuia susținută la congresul internațional de toponimie din 1938, Pușcariu vorbește de suf. -ari cu funcție locală apărut „printr-un fel de disimilare prohibitivă, cînd radicalul cuvîntului conține pe *n*”; exemplele erau *poienari* < *Poieni* și *buștenari* < *Bușteni*²².

1.10. Teoria lui Pușcariu își află un susținător în persoana lui Ștefan Pașca. După el, suf. -ari patrimonial „nu e tocmai rar în românește”, dar nu există probe practice pentru explicarea lui altfel decît prin disimilație, deoarece „toate formațiile vii din limba actuală pot fi disimilate din sufixul -an”²³. Poziția lui Pașca este paradoxală, în sensul că îmbină puncte de vedere care se exclud reciproc. Un accident fonetic este strict individualizat, depinzînd în mod absolut de un anumit context sonor în anumite unități lexicale (cînd se generalizează, se vorbește de o „lege”); sufixul este o unitate funcțională, independentă de configurația fonetică a bazei, care îl poate altera (sub forma variantelor), dar nu îl poate selecta sau crea. Prin urmare, ori este vorba de o variantă fonetică a sufixului -eni, ori este un sufix autonom.

1.10.1. Pașca se îndoiește de vechimea suf. -ari, presupusă de I. Iordan: „ar trebui să-l regăsim în mai multe derivate, în care posibilitatea disimilării sau a asimilării să fie exclusă”. El suspectează exemplele lui I. Iordan (*Ghiocari*, *Sicari*) ca apelative toponimizate și nu consideră concludent nici exemplul lui Bărbulescu. Dar materialul bogat al lui Pașca dovedește în mod categoric posibilitatea coexistenței lui -ean patrimonial cu o bază conținînd un -n: *arinean*, *hîrsănean*, *copăcenean*, *drăjnean*, *gîrcinean*, *goșmănean*, *iorcănean*, *răzinean*, *surănean*, *zlănean* < *Arini*, *Bîrsanu*, *Copăcenii*, *Drajna*, *Gîrcina*, *Goșmani*, *Iorcani*, *Rezina*, *Surani*, *Zlana*²⁴.

1.10.2. Interesante sînt cazurile de coprezență a lui -ar și -ean (*colunărean*, *dejănerean*, *poienărean* < *Colun*, *Dejani*, *Poiana*), care, după Pașca, „sînt un indiciu că sufixul -ar, cu funcțiunea lui -an, e de oarecare vechime în sistemul nostru derivativ”²⁵. Într-adevăr, ele par să probeze, pe de o parte, estomparea semnificației patrimoniale a suf. -ari, iar pe de alta anterioritatea sa față de -eni, care îl întărește: [*Colun* > *colunari* > *Colunari* > *colunăreni*] și [*Dej* > *dejani* > *Dejani* > *dejănari* > *Dejănari* > *dejănereni*]. Fenomenul ne apare ca o consecință a echivalenței funcționale dintre numele locului și numele locuitorilor, operantă în vechea toponimie românească²⁶: după cum satele putnene *Crucea de Jos* și *de Sus* erau numite uneori *Crucenii de Jos* și *de Sus*²⁷, satul *Drajna* din Prahova — *Drăjnari*²⁸, iar *Brebina* (Baia

²² Sextil Pușcariu, *La dénomination des habitants de localités en roumain (Premier Congrès International de Toponymie et d'Anthroponymie. Actes et Mémoires, Paris, 1939, p. 248).*

²³ Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 159–160.

²⁴ *Ibidem*, p. 156.

²⁵ *Ibidem*, p. 160.

²⁶ Vezi Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration des systèmes toponymiques*, in „Beiträge zur Namenforschung”, 1975, nr. 2, p. 157.

²⁷ CAT. MOLD. II, p. 344 (a. 1644), III, p. 473 (a. 1673).

²⁸ CAT. T. ROM. III, p. 614/615 (a. 1631).

de Aramă — Mehedinți) — *Brebinari*²⁹, tot astfel primul nume al locuitorilor din *Colun*, acela de *colunari*, a fost considerat un substitut al toponimului *Colunari*, după care s-a simțit nevoia unei forme lipsite de ambiguitate a numelui de locuitori — și aceasta a fost obținută prin adăugarea unui nou sufix. Toate formele intermediare sînt atestate ca supranume: *Colunaru*, *Dejanu* și *Dejenariu*³⁰.

Un exemplu similar este numele locuitorilor din *Poiana Sibiului*, acela de *poienăreni*, care se raportează la numele mai vechi al satului, atestat pe la 1850, *Poienari*³¹. Tot așa, credem, trebuie să se explice derivatele aromânești menționate de Th. Capidan: *curcearași/curceari*, *bilișarași/bilișari*, *luncarași/luncari* < *Corcea*, *Bilița*, *Lunca*³².

1.10.3. Este de remarcat că Pașca evită cu discreție materialul oferit de Bogrea, susținîndu-și teoria doar pe baza exemplificărilor lui I. Iordan și Bărbulescu. Articolul său este conceput polemic, așa încît și generalizările trebuie privite cu rezerva normală în asemenea împrejurări. Reluîndu-și ideile în monografia onomastică a Țării Oltului, el va fi pus în imposibilitatea de a explica supranumele *Desculțar* și *Șofletari*, primul familial, al doilea colectiv, care au în egală măsură un punct de plecare antroponimic³³. Într-adevăr, primul nu poate fi privit ca un derivat apelativic, iar pe al doilea tradiția locală (verificată documentar de autor) îl raportează la oierii *Șofletea*, din care se trag locuitorii din partea de sus a satului Recea (Făgăraș)³⁴.

1.11. Interpretarea lui I. Iordan va fi, în schimb, acceptată de A. Graur care, oprindu-se asupra derivatului *ciochinar* „locuitor din *Ciochina*” (Ialomița) notează: „Pare puțin probabil ca *-ar* să provină aici dintr-o disimilație fonetică. Trebuie să admitem mai degrabă că suf. *-ean* a fost înlocuit printr-un alt sufix, pentru a evita repetarea nazalelor”³⁵.

1.12. După articolul lui Pașca, I. Iordan reia chestiunea, aducînd noi argumente pentru teza proprie. Funcția patrimonială a suf. *-ari* este menținută din latină, printr-un proces similar cu cel petrecut în celelalte zone ale Romaniei. În Peninsula Iberică suf. *-é* (< lat. *-ārius*) formează și el nume ca *senteñe*, *antrasé* „locuitor din *Sentein*, *Antras*”³⁶. Sufixul iberic *-aru* ar fi, după Menendez Pidal, un formant prelatin, corespondentul perfect al albanezului *-aro*³⁷. I. Iordan completează lista exemplurilor românești, dar toate numele conțin un *-n-* tematic:

²⁹ I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, București, 1958, p. 605. Alternanța infirmă explicația dată de I. — A. Candrea, după care *Brebinari* ar fi însemnat „prinzători de castori” (*Raporturi între limbă și cultură*, curs, București, 1929—1930, p. 51).

³⁰ Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1938, p. 88.

³¹ Cf. D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 38—39.

³² Th. Capidan, *Un suffixe albanais en roumain*, în „Revue Internationale des Études Balkaniques”, II, 1936, p. 136.

³³ Ștefan Pașca, *Nume de persoane*, p. 138.

³⁴ *Ibidem*, p. 223 și 329.

³⁵ A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL V, 1937, p. 58.

³⁶ Iorgu Iordan, *Toponimice*, în BIFR III, 1936, p. 158.

³⁷ *Ibidem*, p. 159. Și după Antonio Griera, *-ar* este un formant prelatin în numele unor parohii din Pirinei, cum ar fi *Aransar*, *Garexar*, *Munciar*, atestate în secolul al IX-lea (*Les „Rationes Decimarum”, sources de valeur considérable pour l'étude de la toponymie*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala, 1954, p. 269).

siminicar, *vîlcănari* < *Siminicea*, *Vîlcani* ș.a. Deși își menține opinia asupra bg. -ar (un posibil împrumut din rom. sau alb.), îi semnalează prezența și în sîrbocroată: *pîntar*, *prijecar* < *Punat'*, *Prijeko* — unde are funcția lui -*janin*³⁸.

1.13. Doi ani mai târziu, I. Iordan completează paralela romanică și slavă cu patrionime în -ari din dialectele italiene și din limba sîrbă și oferă un plus de exemple românești, avînd aproape toate un -n- în bază³⁹. El aduce în discuție și derivatele aromânești menționate de Capidan (*vârlopar*, *stropanar*, *muzakar*, *șipskar* etc. < *Vartopi*, *Stropani*, *Muzakia*, *Șipsca* etc.), pe care lingvistul clujean, ca și Pușchilă, le motiva printr-un împrumut de sufix din albaneză⁴⁰. Este clar că, dacă -*arius* patrionimic latin este moștenit în dacoromână, nu există un motiv serios ca și acestea să nu se interpreteze ca o continuare a sa. Este concluzia lui A. Philippide, care acceptase întrutotul explicația elevului său⁴¹.

1.14. Plecînd de la rezultatele romanistului ieșean, un alt romanist, G. Giuglea, include sufixul în seria „concordanțelor dintre română și celealte limbi romănice”. El se pronunță ferm împotriva interpretării lui S. Pușcariu, care se resimte de un orizont limitat: „încercarea de a explica un fapt lingvistic mîrgînîndu-ne la limba română nu poate fi suficientă”⁴².

1.14.1. Giuglea completează informațiile lui I. Iordan asupra descendenților lui -*arius* în Spania (> -ero, -ra), adăugînd și domeniul portughez (> -eiro). El relevă faptul că lingviștii iberici nu neagă, așa cum s-a întîmplat la noi, realitatea sufixului în cazurile de *combinaire* ale acestuia cu descendenții lui -anus (*Cantillanero* „locuitor din *Cantillana*”) sau de coincidență între sensul patrionimic și cel apelativic (*Carbonero* și *Castanero* înseamnă atît „locuitor din *Carboneras*, *Castano*”, cît și „cărbunar” sau „vînzător de castane”)⁴³. Giuglea crede că „pe teritoriul dacoromân problema se prezintă sub același aspect ca și în Iberia”: apelativul *muntari* din M. Apuseni îi desemnează pe locuitorii de la înălțime, ca și sp. *montero* sau andal. *serrero*; toponimul *Pustari* din zona Aradului înseamnă „cei veniți din *pustă* (cîmpie)”; antrop. *Băltaru* din j. Alba înseamnă „locuitor de la *Baltă*” ș.a.⁴⁴.

1.14.2. Spre deosebire de Pașca sau chiar de I. Iordan, care au evitat pe cît posibil discutarea toponimelor personale, Giuglea se oprește asupra lor venînd cu date verificate de el însuși. *Coleșari*, n. loc. din cîm. Roșeti — Ialomița, se explică prin numele familiei *Coleșă*; *Berari* (Cluj), *Iosifaru* (Corbeni — Argeș) îi indică pe descendenții lui *Berea* și *Iosif*; numele satului *Domnari* (Ocna Sibiului) este pl. direct al numelui *Domnaru* al unei familii

³⁸ Iorgu Iordan, *Toponimice*, p. 158.

³⁹ Idem, *Notes de toponymie roumaine*, în BL VI, 1938, p. 30—31 (excepția este n. fam. *Hodorariu* < *Hodora*).

⁴⁰ Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în DR II, 1921—1922, p. 457 și nota 1; idem, *Un suffixe*, p. 135—136; G. Pascu, *Sufizele românești*, București, 1916, p. 81. Într-un studiu mai vechi (*Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, Leipzig, 1908, p. 19), Capidan credea că funcția patrionimică a lui -ar este slavă, nu latinească.

⁴¹ A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 626.

⁴² G. Giuglea, *Coïncidences et concordances entre le roumain et les autres langues romanes*, în LLitt II, 1943, p. 57 și p. 58 nota 1.

⁴³ *Ibidem*, p. 58—61.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 61—62. Treceam peste etimologiile mai puțin sau deloc probabile, cum este *Rășinariu* < **Orășinari* (p. 63).

de localnici⁴⁵. Este drept că primele două ar putea fi suspectate ca atracții la seria apelativelor (*coleşar* și *berar*), dar al treilea nu poate fi contestat; ultimul reia un derivat lexical, *domnar* (O. Birlea, *Antologie de proză populară epică*, I, București, 1966, p. 375).

1.14.3. Pentru a explica sensul personal al sufixului, Giuglea nu poate oferi nici o paralelă romanică. Mai bine spus, nu recunoaște unele analogii — altfel limpezi — derutate de interpretările nesigure ale unor lingviști străini. Așa de pildă, el crede că toponimele franceze *Crespières* < *Crispius* și *Marcellaire* < *Marcellus*, citate de A. Dauzat, se pot include în categoria patrimonielor (!), deși „sensul nu apare cu claritate”⁴⁶. Or, sensul este obscur numai în această ipoteză, pentru că admitînd o funcție personală a sufixului, formațiile devin ușor de analizat: „domeniile (proprietatea) lui Crispus (Marcellus)”. Lipsit de orizont comparativ, lingvistul clujean va încerca o motivare strict românească, neconvingătoare, verificînd involuntar principiul enunțat de el însuși.

După cum *tufarul* este arbustul dezvoltat din trunchiul unei *tufe*, tot astfel, crede Giuglea, *Iosifar* este un membru al familiei *Iosif*. Pentru că toponimele *Tufari* și *Urzicari* desemnau și locul unde cresc *tufe* și *urzici*, s-a produs o confuzie în mintea poporului între valoarea colectivă și cea locală a sufixului, care i-a permis lui *-ean* să-l sub planteze în funcția „locală”⁴⁷. În fapt, sensul onomastic al suf. *-ar* nu poate fi corelat cu funcțiile sale lexicale cunoscute: *tufarul* trebuie încadrat în seria numelor de plante date pe bază de similitudine, indicînd copacul nedevelopat, asemenea unei *tufe*⁴⁸. Funcția colectivă (*afinariu*, *feregar*, *rugar*, *smidar*, *răchișar*, *murar*, *lespedar*, *pietrar*, *pesăcar* etc. = „loc cu afine, cu ferigi, cu rugi, cu smidă, cu răchiți, cu mure, cu lespede, cu piatră, cu nisip etc.”) este și ea departe de a putea evolua spre aceea de filiație. Prin urmare, dacă este adevărat că punctul de plecare al dezvoltării semantice a sufixului a fost ideea de apartenență în sens larg, apartenența familială nu a putut fi demonstrată de asociația lui Giuglea.

1.14.4. Concluzia lui Giuglea este că „funcția toponimică și patrimonimică (*gentilice*, în fr.) a lui *-arius* persistă în ariile laterale (Iberia, Dacia). Aceasta probează că acest sufix este de proveniență latină vulgară: concluzie întărită și mai mult de conservarea fenomenului în Sardinia, care constituie o arie izolată”⁴⁹. Cercetările mai noi au infirmat însă și această aplicație a principiilor neolingvistice. Sintetizînd rezultatele, Carlo Tagliavini constată că sufixul etnonimic *-arius* „este prezent în toate regiunile, din Piemont în Sicilia și Sardinia”⁵⁰. Nu mai poate fi vorba, deci, nici de arii laterale, nici de arie izolată.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 62–63. Un Pătru *Domnar(i)*ul este menționat într-un act ardelean de la 1601–1602 (IORGA, S.D. IV, p. 15), iar un Ion *Coleșu* din Dridif la 1658 (Valer Literat și Martin Járay, „Vizițe” calvinești la proclii români din Țara Păgărașului, în AIIN VII, 1936–1938, p. 600); cf. CDO, p. 118.

⁴⁶ G. Giuglea, *op. cit.*, p. 59, nota 2.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 64.

⁴⁸ Elena Ciobanu, *Categorile semantice create de sufixul -AR în limba română*, în SMFC III, p. 148.

⁴⁹ G. Giuglea, *Coincidențe*, p. 64.

⁵⁰ Carlo Tagliavini, *Gli etnici italiani*, în VII Congresso internazionale di scienze onomastiche. *Atti e memorie*, III, Florența, 1963, p. 498. Vezi și Nino Lamboglia, *Toponomastica dei comuni di Alassio e Laigueglia*, Albenga, 1938, p. 12 (în toponimia din Liguria); Giandomenico Serra, *Sulla continuità dell'onomastica latina-romanza nei nomi propri canavesani (e piemontesi)*.

1.15. În marea sa monografie a toponimiei românești, I. Iordan îi consacră sufixului *-ari* un întreg capitol, axat exclusiv pe funcția sa patrimonială. Puține sînt, totuși, numele imune la explicația prin disimilare și care să nu fie suspectate, cel puțin în principiu, ca apelative toponimizate sau ca toponime personale. *Blăjerii* (Galați) ar fi, „după tradiție”, originari din *Blaj*⁵², dar mai aproape de adevăr pare explicația lui I. — A. Candrea, de la un n. pers. (frecvent în Moldova) *Blaj*⁵³. Atestat la 1448 în forma *Blajari*⁵⁴, satul este prea vechi pentru a-i conferi tradiției o bază istorică reală⁵⁵; pe de altă parte, alternarea formelor în *-eri*⁵⁶ nu numai cu variante în *-eni* (*Blăjeni*)⁵⁷, dar și în *-ești* (*Blăgești*)⁵⁸ în numele localității, indică o bază *Blag-*, aceeași ca în *Blăgești* — Bacău, care alternează cu *Blăjești*⁵⁹. În *Focșari* și *Roșcari* (R. Sărat), autorul însuși recunoaște caracterul personal al sufixului, dar consideră numele ca fiind pur întâmplătoare: ele ar rezulta dintr-o substituție a suf. *-ani*, motivată de dorința de a evita omonimia cu numele orașului *Focșani* și al satelor *Roșceni* din Moldova. Oricum, I. Iordan crede că funcția personală se justifică în același fel ca și cea a suf. *-ani(-eni)*, printr-o evoluție din cea „locală”⁶⁰.

Dar asemenea substituții de sufixe pentru a evita omonimia nu sînt probate, cel puțin pînă acum, în toponimia românească; de obicei se adăuga la unul din nume un element suplimentar, creîndu-se perechi opozitive. Omonimia nu incomoda cituși de puțin cînd localitățile se aflau în ocoale (plaiuri) sau în ținuturi (județe) diferite și în nici un caz nu era operantă cînd ele se aflau în țări diferite. Dar chiar așa stînd lucrurile, este limpede că substituția nu putea fi arbitrară, ci presupunea cu necesitate conștiința funcției personale a lui *-ari*. De altfel, *Dictionarul geografic* menționează că primul sat a fost înființat de către *răzeșii* *Focșari*; prin urmare numele colectiv în *-ari* l-a precedat pe cel de localitate și, deci, baza însăși a omonimiei se pierde.

tesii), în DR IV, 1923, p. 551, nota 1: reflexe venete ale lui *-arius* (*-aro*, *-ar*, *-ero*, *-er*) patrimonial, de ex. *frîularo* „friular”, *Foneri*, *Ronzoneri*, *Vazzolèr* „locuitori din *Fondo*, *Ronzone*, *Vazzola*” ș.a.

⁵¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 412—416.

⁵² Cf. V. Bogrea, *Recenzie*, în AIIN I, 1921—1922, p. 386.

⁵³ I. A. Candrea, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei și Bănățului*, curs, București, 1927—1928, p. 159. Cf. și CDO, p. 173.

⁵⁴ DIR, A, XIV—XV, I, p. 229.

⁵⁵ Explicația dată de I. Iordan a fost acceptată însă de C. Racoviță (*Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria”, II, 1942, p. 71) și C. Cihodaru (*Începuturile vieții orășenești în Iași*, în AUI (Ist) XVII, 1971, p. 41). Istoricul ieșean încearcă, fără succes (după părerea noastră), să aducă probe din domeniul toponimiei pentru a documenta teza emigrărilor transilvănene timpurii în Moldova. În *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV*, II (AIIA XVII, 1980, p. 120), alături de *Blăjarii* figurează ca dovezi ale unui „rotacism” de origine maramureșeană numele satelor *Coleciari* și *Ghindușari*; acestea își pierd valoarea dacă vedem în *-ari* un sufix personal, cu atît mai mult cu cît documentele atestă și bazele antroponimice (*Cotel* și *Ghenghea*).

⁵⁶ DIR, A, XVII—V, p. 322 (a. 1625), CAT. MOLD. II, p. 248 (a. 1636), IV, p. 191 (a. 1684).

⁵⁷ DIR, A, XVI—III, p. 178 (a. 1581), CAT. MOLD. II, p. 44 și 248 (a. 1623, 1636), IV, p. 162, 352 (a. 1681, 1693).

⁵⁸ Const. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Birlad, 1938, p. 42 (a. 1690).

⁵⁹ DIR, A, XIV—XV—I, p. 132 (a. 1436), XVI—III, p. 131 (a. 1595). Un *Blăgari* apare ca sat pe moșia mănăstirii Izvorani, lingă Ciocănești — Buzău (CAT. T. ROM. II, p. 421, a. 1617); la 1631 el este numit *Oblegari* (DRH, B, XXIII, p. 371).

⁶⁰ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 415.

1.16. Referindu-se în trecere la funcția patrimonială a sufixului, Ecaterina Ionașcu, actualizează poziția contradictorie a lui Pașca, admitând că „-ar îl poate înlocui pe -ean numai în cazul când tema cuvântului de bază cuprinde ea însăși sufixul -ean (sub forma de plural -eni) sau se termină în -n”⁶¹. Exemplele autoarei (*buștenar* și *poienar*) nu sînt cele mai potrivite, iar afirmația că „foarte rare sînt derivatele de la nume proprii”⁶² dovedește o necunoaștere a bibliografiei problemei.

1.17. Studiind onomastica din Valea Jiului, Al. Cristureanu semnalează nume ca *Ploștinar*, *Poienar*, pe care le analizează (acceptînd punctul de vedere al lui I. Jordan) ca derivate cu sufix patrimonial⁶³. El remarcă însă că, uneori, -ar indică și descendența familială (de pildă, în *Georginar*) — constatare cu atît mai importantă cu cît rezultă dintr-o anchetă la fața locului. Autorul este convins de originea sa latină, dar nu-i explică funcția⁶⁴.

1.18. Vechea teză a lui Pușcariu este reluată de către Al. Graur, care, de astădată, îl consideră pe -ari o variantă a lui -ani⁶⁵. „S-a putut crede, scrie d-sa, că e vorba de sufixul -ar(i), din lat. -ārius, pe care îl avem în cuvinte ca *morar* etc., dar a fost fără îndoială o greșeală, căci toate exemplele pe care le întîlnim au un -n înainte de sufix, ceea ce înseamnă că -ar este rezultatul unei disimilări: n-n devine n-r”⁶⁶. El consideră că exemplele fără -n- tematic sînt apelative toponimizate: *Broscari* sînt „cei care prind broaște”, iar *Ciorari* „cei care se țin după ciori” (unde -ar are funcția obișnuită din limba comună)⁶⁷.

1.18.1. Afirmația categorică a lui Al. Graur, ca și siguranța sa în „tranșarea” chestiunii surprind cu atît mai mult cu cît autorul nu depune efortul de a analiza totalitatea numelor de locuri și de locuitori aduse deja în discuție, ci se limitează la două exemple care, nici ele, nu sînt probate în fapt. „Aparentele excepții [de la explicația prin disimilare], scrie Al. Graur, au fost eliminate de Pașca”⁶⁸. Or, am văzut deja, „eliminarea” consta, pe de o parte, din *supoziția* că punctul de plecare al toponimelor în discuție era apelativic, iar pe de alta din ignorarea voită a materialului lui Bogrea. Ceva mai mult, Pașca însuși își mărturisea neputința de a înțelege unele nume prin propria sa teorie.

Dacă explicațiile ipotetice nu pot avea o pondere serioasă într-o chestiune disputată, nu e mai puțin adevărat că ele nu pot fi respinse pe acest considerent. Este posibil ca *Vălari*, de pildă, să reprezinte atît apelativul *vălari* „dîrstari”, cît și patronimul *vălari* „cei de pe vale (sau din Valea X)” ; dar din necunoașterea bazei de derivare reale nu se poate conchide că ultima posibilitate este nefundată. „Ceea ce nu este decît verosimil, susținea Des-

⁶¹ Ecaterina Ionașcu, *Sufixe -AR și -AȘ la numele de agent*, în SMFC I, p. 80.

⁶² *Ibidem*, p. 79. Și după Eugenia Contraș și Magdalena Popescu-Marin, sufixul -ar este pur lexical (*La suffixation dans le roumain des XVIe — XVIIIe siècles*, în RRL XII, 1967, p. 400).

⁶³ Al. Cristureanu, *Derivarea cu sufixe a numelor de familie din Valea Jiului*, în CL VI, 1961, p. 172.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 174.

⁶⁵ Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 70.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 119.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 119.

cartes, trebuie considerat aproape fals" — dar metoda sa este inoperantă în știință. Într-adevăr, ancheta probează faptul că locuitorii din *Valea Dîljii* (Hațeg) se numesc *vădari* — ceea ce schimbă cu totul ecuația toponimică⁶⁹; în acest mod se clarifică și antonimul *delari* din aceeași zonă.

1.18.2. Al doilea argument adus de Al. Graur, tot pe baza studiilor lui Pașca, este acela că „disimilarea” se încadrează într-o serie de procedee care tind să evite repetarea lui *-n-* tematic. Așa este „haplologia” : de la numele de localități *Iacobeni*, *Mihăileni*, *Hîrseni*, *Ileni*, *Spineni* și *Urziceni* s-au format supranumele (devenite nume de familie) *Iacobeanu*, *Mihăileanu*, *Hîrseanu*, *Ileanu*, *Spineanu* și *Urziceanu*, iar nu *Iacobeneanu*, *Mihăilăneanu*, *Hîrseneanu* etc., cum ar fi fost „corect” după regulile de derivare⁷⁰. Situiindu-se în perspectiva sincronică a normei, autorul o substituie sistemului derivativ românesc ; de aici explicația prin accidente fonetice a sistemului vechi de derivare, care își avea propriile sale legi și care *este încă popular*, nefiind eliminat decât în parte.

În condițiile în care numele locului era identic cu cel al locuitorilor, el servea în mod nemijlocit ca patrimoniu. *Mihăilenii* nu erau numai „tîrgul (teritoriul) lui Mihail [Sturza]”, ci și „tîrgoveții” lui ; fiecare individ era un *mihăilean*. Locuitorii din *Șindilari* (sau *Șindrilari*, com. Reghiu — Vrancea) se numeau tot *șindilari*, iar nu *șindrilăreni* ca astăzi, după cum rezultă dintr-un document din 1756 : „venind *șindilarii* și cu vrîncenii înaintea noastră, [...]”⁷¹ ; tot astfel, locuitorii din *Iacobeni* (Suceava) se numeau, la 1765, *ecobenii*, iar nu *iacobenari* ca acum⁷². Dealtfel, tradiția populară mai menține încă identitatea formală : locuitorii din *Boșteni*, *Leheceeni*, *Proscureni*, *Triteni*, *Voivodeeni* se numesc (la sg.) *boștean*, *davidean*, *lehecean*, *proscurean*, *trilean*, *voivodean*⁷³. Numai după ce semnul toponimic a devenit monovalent, a apărut necesitatea creării de patronime cu sufixe specializate, de tipul *Munlencanu*, *Olleneanu* < *Munteni*, *Olteni*.

Pentru aceste din urmă nume, Al. Graur oferă o explicație la fel de personală ca și cea prin haplologie : ele ar fi „fabricate greșit, de oameni care au ținut să-și schimbe numele, dar nu au avut curajul să treacă direct la *Munteanu*, *Oleanu*, pentru ca să nu se expună unei opoziții din partea celor care purtau dinainte acest nume”⁷⁴. Or, formațiile nu sînt singulare ; chiar Pașca citase, cum am văzut, supranume de acest gen, la care se pot adăuga : *Glodeneni*⁷⁵, *hîrșovineni* < *Hîrșoveni* (Vaslui), *prisăcăneni*, *sodomneni*, *zaboloteneni* < *Prisăcani*, *Sadomeni*, *Zaboloteni* (Iași), *orășeneni*, *soroceneni* < *Orășeni*, *Soroceneni* (Boloșani).

⁶⁹ G. Giuglea, M. Homorodean, I. Stan, *Toponimia comunei Rîu de Mori (Țara Hațegului)*, în FD V, 1963, p. 60. Aceeași explicație pentru *Valea cu Apă* din Oltenia, sat numit în documentele medievale *Vădari* (vezi Radu Sp. Popescu, *Însemnări de toponimie istorică*, în LR XXVII, 1978, p. 309).

⁷⁰ Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119. Asupra acestor „abateri” atrăsese atenția și Șt. Pașca (*Nume de persoane*, p. 141).

⁷¹ C. D. Constantinescu-Mircești și H. H. Stahl, *Documente vrîncene. Cărți domnești, hotărîrci, răvașe și izvoade*, București, 1929, p. 17.

⁷² Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 158.

⁷³ Șt. Pașca, *Sufixe care indică apartenența locală*, p. 157.

⁷⁴ Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119.

⁷⁵ Parte a satului Bărbuncești, com. Grăjdana — Buzău (MDG).

1.18.3. Al treilea argument al lui Al. Graur este, de astădată, mai serios. Este vorba de disimilarea lui *-n-* tematic, discutată deja de Pușcariu și Pașca, fenomen care nu poate fi contestat⁷⁶. Vom observa, totuși, că exemplele adunate nu ajung pînă la cinci — fapt care ne întărește convingerea că este vorba de un accident fonetic și, lucru important, subliniază implicit caracterul *diferit* al finalei *-ari*, care are o frecvență destul de ridicată.

1.19. Deși după lucrările lui Al. Graur au apărut mai multe articole de lexicologie și toponimie românească, nimeni nu i-a mai reluat opinia: dimpotrivă, teza lui I. Iordan a fost frecvent utilizată, fie pentru a explica denumiri apărute în anchete, fie în lucrări de sinteză⁷⁷.

1.19.1. Dintre acestea din urmă, important este un studiu al Mariei Iliescu, consacrat unei paralele romanice între descendenții sufixului latinesc *-arius*. Una din funcțiile relevante este aceea de a crea „derivate lexicale de proveniență”: *colibar* „locuitor în colibă”, *bădenar* „originar din Bădeni”, *orădar* „vînt dinspre Oradea”, similare cu ital. dial. *fioraio* „locuitor din Santo Fiore”, *abetonaro* „locuitor din Abetone”, *catrinaro* „locuitor din Santa Caterina”⁷⁸.

1.19.2 De sufixul *-ari* s-a ocupat și Gh. Bolocan, în două articole cu tentă teoretică afirmată⁷⁹. După părerea sa, toponimele în *-ari* sînt formate, ca și cele în *-ești*, „de la un nume comun și anume numele de grup format la rîndul lui dintr-un adjectiv [...] provenit dintr-un nume de persoană”: *Popești* — *Popescari*, *Vlădești* — *Vlădari*, *Catrinești* — *Catrinari*, *Tănăsești* — *Tănăsari*. Un al doilea tip este acela al „numelui de grup cu sens de apartenență sau de localizare”: *Văleni* — *Vălari*, *Grueni* — *Gruari*, *Munteni* — *Muntari*. Ambele serii „au la bază nu un nume de persoană sau un nume de loc, ci un cuvînt comun”. Al treilea tip este al toponimelor provenite din nume de ocupații, tot prin intermediul fazei de „nume de grup” (*Grădinari*, *Zlătari* etc.), dar care, ca și precedentele, „poate fi format și de la nume de persoane: *Grădinaru*, *Tănăsar*, *Muntaru*”.

După cum se observă, Gh. Bolocan reia tripartiția operată de I. Iordan la nivelul posibilităților; dar, întrucît „problema ar putea fi rezolvată numai pe baza unei anchete asupra numelor de locuitori”, nu dispune de mijloacele necesare pentru a o demonstra. „În cele mai multe cazuri, recunoaște el, este dificil, dacă nu imposibil, să decidem care este soluția concretă”. Căutînd o formulă valabilă pentru ansamblul numelor din *Dicționarul toponimic României*, fără eforturi speciale de documentare pe teren sau în arhive, Gh. Bolocan o află în transferarea problemei unui alt domeniu, acela al lexicologiei: „referirea la numele de grup este corectă și comodă”.

Așadar, noutatea pe care o aduc articolele respective este aceea că „numele de grup” sînt *nume comune*, indiferent dacă la baza lor stau apelative (*grădinari*, *gruari*) sau nume de persoană (*tănăsari*), iar aceste nume comune

⁷⁶ Al. Graur, *Nume de persoane*, p. 119.

⁷⁷ Vezi, de pildă, Virgil Nestorescu, *Aspecte ale formării cuvintelor în limba română veche* (sec. XIV—XVI). II. Derivarea cu sufixe, în SCL XXVII, 1976, p. 494, pentru care *-ari* este cu valoare „locală” în *Crîngari*, *Broscari*, *Viezurari*.

⁷⁸ Maria Iliescu, *Structura semantică a urmașilor sufixului latinesc -ARIUS, -ARIA, -ARIUM în română și în italiană*, în SCL XXVIII, 1977, p. 604 și 606.

⁷⁹ Gh. Bolocan, *Stratificarea în toponimie*, în LR XXIV, 1975, p. 584 și *Categoria „nume de grup” în toponimie*, în LR XXV, 1976, p. 97—98.

sînt explicația însăși (etimologia) a numelor proprii corespunzătoare: *Tănăsari*, sat, de la numele de grup *tănăsari*. Problema etimologiei devine dintr-odată foarte simplă, reducîndu-se la a scrie cu literă mică un nume de localitate. Dar ce înseamnă apelativul *tănăsari*? — iată un amănunt pe care nu-l lămuresc dicționarele și care nu-i reține atenția autorului. În fapt, *tănăsari* înseamnă, pentru localnici, „cei care locuiesc în satul *Tănăsari*“, după cum *bezari*, *chiricari*, *creciunari* (cu sg. un *bezar*, un *chiricar*, un *creciunar*) înseamnă „locuitorii cătunelor *Bezari*, *Chiricari*, *Crăciunari*“ (Vrancea)⁸⁰. Judecată în plan sincron, explicația lui Gh. Bolocan are avantajele și dezavantajele cercului vicios, fiind numai „comodă“, dar nu și „corectă“.

S-ar putea obiecta că această explicație nu este atacabilă în atitea alte cazuri în care numele locuitorilor s-a diferențiat de numele locului printr-un sufix suplimentar, ca în *colunăreni*, *bodeșteni*, *stulpicăneni* față de *Colunari*, *Bodești*, *Stulpicani*; dar prima situație este și cea veche, menținută din faza în care *nomina loci* și *nomina collectiva* alcătuiau aspectele indisolubil legate ale unităților denominative, diferențiindu-se doar prin mijloace contextuale. Pe de altă parte, încercarea de a raporta numele de grup cu bază antroponimică la formații adjectivale (de tipul: *Cracul bunesc* > *bunestii* > *Bunestii*) este lipsită de suport: derivatele adjectivale cu sufixul *-ar* sînt extrem de puține⁸¹ și provin mai degrabă din utilizarea adjectivală a unor substantive. Dacă există un numitor comun între toponimele personale în *-ești* și cele în *-ari*, el nu poate fi căutat aici⁸².

1.20. Este clar că problema sufixului *-ari* nu și-a găsit încă, în pofida unor prețioase precizări de amănunt, o soluție de ansamblu convingătoare, tocmai datorită absenței unei baze documentare, care să înlocuiască supozițiile prin explicații reale. Firește, nu avem posibilitatea de a propune soluții etimologice pentru toate toponimele deja semnalate, sau pentru multe altele pe care le-am găsit noi înșine; dar un număr de analize sigure vă putea contura un sistem formativ, separînd certitudinea de ipoteză.

2. [*Reflexe toponimice ale funcțiilor lexicale*] — Dacă eliminăm din discuție toponimele în *-ari* neromânești sau suspecte (cum este *Ficătari* — Timiș, atestat la 1320 în forma *Fyghatar*, ce pare a fi un compus maghiar cu *-határ* „hotar“)⁸³, se degajă o primă grupare de toponime, care au la bază formații lexicale sau supranume la plural.

2.1. S-a vorbit despre *-ārius* latin ca despre un „sufix caracteristic profesional“⁸⁴, cu reflexe bogate în toponimia și antroponimia romanică medievală. Numele de acest fel sînt bine reprezentate în toponimia urbană românească, marcînd procesul de apariție și dezvoltare a breslelor. Le vom

⁸⁰ După ancheta făcută de noi, în anul 1979, la Nereju (Vrancea), împreună cu prof. univ. V. Arvinte și prof. Gabriela Macovei.

⁸¹ Vezi G. Pascu, *Sufixe*, p. 86—87 și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*², București, 1956, p. 343. Deși adjectival la origine, *-arius* s-a folosit cu o funcție preponderent substantivală în latina tîrzie și în limbile romanice (Erik Staaff, *Le suffixe -arius dans les langues romanes*, Uppsala, 1896, p. 1).

⁸² Vezi Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 161.

⁸³ I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 220—221.

⁸⁴ Giandomenico Serra, *Aspetti e problemi d'ordine sociale evocati dalla terminologia professionale del medioevo italiano relativa a voci neolatine corradicali con la voce latina „Mercator“*, în *Quatrième Congrès*, p. 484.

ilustra printr-o serie de nume de străzi și de cartiere, utilizând ca sursă principală (pe lângă o serie de monografii și documente), datele unei anchete indirecte efectuate de noi în 1969 asupra nomenclaturii urbane din România : *Aparilor*(Iși), *În Arcari*(Iși), *Aurarilor*(Sib), *Bărbierilor*(Buc, Sib), *Bătușarilor*(CuA), *Birjarilor*(Buc), *Blănarilor*(Bot, Buc, Clj, Iși, Sib), *Blidarilor*(Buc), *Bogasierilor*(Buc), *Brutarilor*(Buc, Clj, SaM, Sib), *Butarilor*(Buc), *Căldărarilor*(Buc, Gal), *Cărămidarilor*(Ard, BaM, Bot, Bră, Buc, Buz, Căl, Clj, Con, Dej, Giu, Iși, Ord, RîS, SaM, Slo, Suc, TgN, Văm)sau *Cărămizarilor*(Dră), *Cărbunarilor*(Buc), *Cimpoierilor*(Buc), *Cizmarilor*(OdS, Tur, Văm), *Clopotarilor*(Buc, Giu), *Cojocarilor*(Bră, Buc, Cra, Med, OdS, Oră, Sib, Sig, Tec), *Cositorarilor*(Sig), *Coșarilor*(Pit, Răd), *Covrigarilor*(Ord), *Curelarilor*(Iși, CIM), *Doboșarilor*(Bot, Făl), *Dogarilor*(Ard, Bis, Bră, Buc, Făl, Răd, Sib, TgN), *Dubălarilor*(Bot, Clj, Iși), *Făcliarilor*(Iși), *Făinarilor*(Buc), *Făurarilor*(Buc), *Fierarilor*(Buc, CIM, Cod, CpM, Grl, Răd, ȘiS, TgF, TgN, TgS), *Franzarilor*(Buc), *Funarilor*(Sib), *Găitănarilor*(Buc), *Humarilor*(Iși), *Ișlicarilor*(Buc), *Lăptarilor*(Buc), *Lemnurilor*(Buc, Gal), *Lopătarilor*(Gal), *Măcelarilor*(Bră, Buc, Clj, Iși, OcM, Ord, Răd, Sib), *Mămularilor*(Buc), *Mărgăritarilor*(Buc, Clj, Tim), *Mărgelarilor*(Buc), *Măsarilor*(Sib), *Mălăsarilor*(Ard, Buc, Tim), *Măturarilor*(Buc), *Meștesugarilor*(Ord), *Mițarilor*(Buc), *Morarilor*(Buc, Clj, Tim), *Nisiparilor*(BaM, Buc), *Olarilor*(BaM, BaS, Bra, Buc, CuA, Iși, Ord, Răd, Sib, TgN, Zal), *Oloierilor*(Răd), *Orzarilor*(Buc), *Parchetarilor*(Rup), *Pălărierilor*(Făg, Răd), *Pielarilor*(Buc, Iși, Sib), *Pieptănarilor*(Buc, TgF), *Pietrarilor*(BaM, Făl, Ord, Răd, Sib), *Pitarilor*(Răd), *Pinzarilor*(Buc, Sib), *Podarilor*(Cra), *Postăvarilor*(Bra, Sib), *Potcapierilor*(Buc), *Potcovarilor*(Buc, Iși, Pit), *Putinarilor*(Bra), *La Rachieri*(Buc), *Rotarilor*(Ard, Buc, Hun, Sib), *Săidăcarilor*(Buc), *Săpunarilor*(Buc, Sib), *Sărarilor*(Cra), *Scindurarilor*(Con), *Scorțarilor*(Buc, Clj), *Sitarilor*(Clj, CrS, Răd), *Sobarilor*(Clj), *Sticlarilor*(Buc, Tur), *Stolerilor*(Bot), *Surlarilor*(Iși), *Șelarilor*(Ard, Buc, Giu, Sib), *Șepcarilor*(Buc), *Tăbăcarilor*(Abr, Băi, Bră, Buc, Buz, Car, Clj, Făg, Foc, Med, OdS, Ord, Pet, Sig, Suc, TgN, TgO, Văm), *Tălpălarilor*(Iși), *Țimplarilor*(BaM, Bra, Bră, Clj, Răd, Sig, TgM), *Trăistarilor*(Cra, Văm), *Tutunarilor*(Buc), *Țiglarilor*(Ord, Sib), *Ulierilor*(Buc), *Vărarilor*(Grg), *Viesparilor*(Buc), *Zăbunarilor*(Buc), *Zidarilor*(Bră, Buc, Cov, Dum, Hși, Iși, RîS, Sib, Tur)⁸⁵.

Astfel de nume sînt prezente și în mediul rural, marcînd apariția unor „sate specializate”. Așa, de ex., *Funiiari*(Ilfov) denotă prezența unor împle-

⁸⁵ Nu am separat formațiile moștenite din latină de derivatele propriu-zise (operație greu de făcut pentru unele, de ex. *fierari*) și nu am inclus unele creații recente, ca *Vagonelarilor*, (BaM), *Cocsarilor* (Hun) etc. Unele pot fi toponime personale : astfel, *Nisiparilor* (Buc.) poate fi pl. supranumelui *Nisiparul* (în lista patentarilor bucureșteni de la 1832 sînt două persoane venite din *Nisipuri* – Dimbovița, Dumitru Grecu și fiul lui, Ianache, cf. Emil Virtosu Horia Oprescu, *Începuturi editare*, București, 1936, p. 157, 170). Cîteva nume nu sînt înregistrate în principalele dicționare : *mărgăritar* „bijutier” (de la *mărgărit* „perla”), *scorțar* „țesător” (de la *scoarță* „covor”), *ulier* și *viespar* „albinar, prisăcar” (de la *uleiu* „știubei” și *viespe*, explicație dată de George Costescu, *Bucureștii vechiului regat*, București, 1944, p. 36 nota 67). Abrevierile : *Abr* = Abrud, *Ard* = Arad, *BaM* = Baia Mare, *BaS* = Baia Sprie, *Băi* = Băilești, *Bis* = Bistrița, *Bot* = Botoșani, *Bra* = Brașov, *Bră* = Brăila, *Buc* = București, *Buz* = Buzău, *Car* = Carei, *Căl* = Călărași, *Clj* = Cluj, *CIM* = Cîmpulung-Muscel, *Cod* = Cădlea, *Con* = Constanța, *Cov* = Covasna, *CpM* = Copșa Mică, *Cra* = Craiova, *CrS* = Crișturul Secuiesc, *CuA* = Curtea de Argeș, *Dră* = Drăgășani, *Dum* = Dumbrăveni, *Făg* = Făgăraș, *Făl* = Fălliceni, *Foc* = Focșani, *Gal* = Galați, *Giu* = Giurgiu, *Grg* = Gheorghieni, *Grl* = Gher-

titori de funii : la 1836, Mehmet din Măcin scrie că „la satul Funiari, sud Ilfov, am dat pă la rumâni bani dă atîta vreme, cu zăpis, ca să-m facă otgoane dă năvoade”⁸⁶. Numărul acestora este, însă, cu mult mai mic decît se crede : în listele oferite de Nicolae Dunăre sînt numai două coincidențe între numele satelor și cel al meseriei practicate, *Olari* și *Pietrari* din Muntenia⁸⁷.

Dacă la nivelul unităților urbane nomenclatura secundează în mod firesc extinderea nucleelor orășenești, fără a afecta numele însuși al localității, care rămîne același, tot astfel nici specializarea populației rurale nu a putut determina schimbarea numelui vechi al satului, ci s-a repercutat asupra „toponimiei minore” de pe teritoriul său. Spre deosebire de numele de sate de la nume de profesii nespecializate, care pot fi foarte vechi (*Podari*, *Păscari* etc.), cele care au aparența numelor de meserii au mai multe șanse să fie toponime personale, mai ales dacă sînt anterioare veacului al XVIII-lea. Astfel, *Portari* (Zăpodeni—Vaslui) nu are nici o legătură cu meșterii care lucrează porți, cum credea I. Iordan, ci este un toponim personal provenit de la un supranume : satul Brudureștii, „unde este casa” lui Oană *Portariul*, i-a fost dat acestuia de către domn la 1438 ; o jumătate de secol mai tîrziu, el se numea *Portari*⁸⁸. Fără o verificare documentară, toponimele de acest gen nu pot face dovada extinderii în timp și în spațiu a unui meșteșug, cum au crezut (și mai cred) unii istorici, geografi, etnografi sau lingviști.

O profesiune nespecializată, însă, poate antrena mai ușor populația unui sat, ducînd la schimbarea numelui acestuia. Este cazul satului *Gogoșari* (Ilfov), fost Cacaletii, care și-a schimbat numele, în veacul al XIX-lea, odată cu extinderea îndeletnicirii de sericicultori a locuitorilor săi⁸⁹.

2.2. Dată fiind frecvența excepțională a sufixului *-ar* în antroponimia românească, este normal ca și numele de locuri de la supranume formate cu ajutorul său să aibă o pondere deosebită în toponimie. Un act de la 1834 îi menționează pe Ioan *Cîrjaru* și pe Stan *Cîrjaru* din satul *Cîrjari* (Vîlcănești—Prahova)⁹⁰. Satul *Blidari* (Dumitrești—Vrancea) și-a luat numele de la una din familiile cele mai răspîndite aici, *Blidaru* ; o spiță a acesteia, întocmită pe la 1824, pomenea (în ordinea ascendenței) pe Ion sin Manea *Blidarul*, Stoica *Blidarul*, Dragomir *Blidar*⁹¹. Un Apostol *Blidaru*, fiul lui Eftimie

la, *II*și = Huși, *Hun* = Hunedoara, *Iși* = Iași, *Med* = Medias, *OcM* = Ocna Mureșului, *OdS* = Odorheiul Secuiesc, *Oră* = Orăștie, *Ord* = Oradea, *Pet* = Petroșani, *Pil* = Pitești, *Răd* = Rădăuți, *RiS* = Rimnicu Sărat, *Rup* = Rupea, *Sam* = Satu Mare, *Sib* = Sibiu, *Sig* = Sighișoara, *Slo* = Slobozia, *Suc* = Succava, *ȘiS* = Șimleul Silvaniei, *Te* = Tecuci, *TgF* = Tîrgu Frumos, *TgM* = Tîrgu Mureș, *TgN* = Tîrgu Neamț, *TgO* = Tîrgu Ocna, *TgS* = Tîrgu Secuiesc, *Tim* = Timișoara, *Tur* = Turda, *VăM* = Vălenii de Munte, *Zal* = Zalău.

⁸⁶ I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 459.

⁸⁷ Nicolae Dunăre, *Răspîndirea satelor specializate în meșteșuguri populare pe teritoriul României*, în „Cibinium”, 1967–1968.

⁸⁸ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 229 și nota 2. Autorul se gîndește și la funcția de portar din Moldova, dar nu insistă asupra acestei ipoteze ; oricum, referința se face tot la un nume de ocupație. Vezi însă DRH, A, I, p. 269, III, p. 282 (ante 1495). În condițiile sistemului de nume unice, numele de ranguri funcționau ca supranume.

⁸⁹ P. S. Antoneseu-Remuși, *Dicționar geografic al județului Vlașca*, București, 1890, p. 170–171.

⁹⁰ IORGA, S. D. XXV, p. 376. I. Iordan îl explică prin numele de agent neatestat *cîrjar* „cel ce face cîrji” (*Toponimia românească*, p. 225).

⁹¹ George Tatulescu, *O așezare de moșneni : Dumitrești (R. Sărat)*, în „Milcovia”, I, 1930, p. 146, 148. I. Iordan îl explică prin numele de agent *blidar* (*Toponimia românească*, p. 224).

Blidarul, vinde la 1694 o poiană pe Vasluiet, numită *La Blidari*, făcută de familia lor „din codru întreg”⁹². Numele satului *Bulari* (azi Gușoieni—Vâlcea) trebuie apropiat de n. fam. *Bularu*, coplezent într-un document de la 1818⁹³. O serie de toponime din bazinul Mitecovului, *Bejănari*, *Bercari*, *Pislari*, au ca punct de plecare antroponimele locale *Bejănaru*, *Bercaru*, *Pislaru*⁹⁴. *Poiana Ciusnarilor* (Vama—Suceava) a fost proprietatea familiei *Ciusnar*⁹⁵. Sate și părți de sat, precum *Rotari* și *Cojocari* (Izvorul, com. Provița de Sus—Prahova), *Dogari*, *Șoimari*, *Cojocari* (Lopătari—Buzău), *Sărari* (Surani—Prahova), *Valea* și *Ulița Ciorogarilor*, *Ulița Blidarilor* (Clopotiva, com. Rîu de Mori—Hunedoara), *Ulița Hoștinariilor* (Capul Codrului com. Păltinoasa—Suceava) au fost numite astfel de la numele familiilor celor mai răspândite: *Rotaru*, *Cojocarul*, *Dogaru*, *Șoimaru*, *Săraru*, *Ciorogar*, *Blidar*, *Hoștinar*.

Cum am arătat într-un studiu mai vechi, alternanța în numele aceleiași localități a pluralului direct cu cel sufixal este un indiciu al bazei antroponimice motivate, în cazul în care este vorba de un sufix personal specializat⁹⁶. Astfel, numele satului *Bodnăreni* (Arburea—Suceava) alternează, în vorbirea localnicilor, cu *Bodnari*—ceea ce presupune un n. fam. *Bodnar* (de la *bodnar* „butnar”), frecvent în Bucovina. Un document din 1849 se referă la moșnenii *Tronărești* din Chiojdieni (Vrancea)—colectiv care presupune un n. fam. *Tronar*; credem că el ar putea explica numele fostului sat *Tronari* de lângă Chiojdul Buzăului, în ipoteza că acest nume a fost adus de chiojdieni din Chiojdul originar⁹⁷. Alternanța *Cofarii*/*Cofăreștii* din numele unui cătun vîrcean susține explicația localnicilor, de la un „moș” *Cofărea*⁹⁸.

Pentru numele de sate, trecerea la singular este un fenomen care începe, *grosso modo*, din secolul al XVIII-lea, așa încît o alternanță [sg. : pl.] ante-

⁹² CAT. MOLD. IV, p. 363. La 1786: *Poienile Blidarilor* (IORGA, S. D. VI, p. 62).

⁹³ IORGA, S. D. XXII, p. 176.

⁹⁴ Informație primită de la prof. Gh. Moldoveanu. *Bercaru* este un nume bine reprezentat în documentele putnene: la 1808 Radu *Bercar* din Chiojdieni, la 1829 Ion *Bercariu* din Năruja (Aurel V. Sava, *Documente putnene*, II, Chișinău, 1931, p. 59 și 103—104), la 1820 Gheorghe *Bercaru* din Soveja (Constantin C. Giurescu, *Populația județului Putna la 1820*, București, 1941, p. 22). La 1817 este pomenit Ștefan *Pislar* din Voloșcani (Constantinescu—Stahl, *op. cit.*, p. 123), la 1774 Ion și Lupul *Pislar* din Șendrești, Grigoraș *Pislar* din Păncești, Miron *Pislar* din Muncelul (REC. POP. I, p. 263, 264, 273, 293). Pentru *Bejănar* și *Bercaru*, vezi și CDO, p. 198, 199. Toponimul *Pislari* este explicat de I. Iordan plecînd de la numele de agent (*Toponimia românească*, p. 228).

⁹⁵ Aceste informații, ca și altele care se vor da în continuare fără a mai indica sursa, sînt obținute prin anchetele noastre directe, precum și prin ancheta indirectă efectuată între anii 1969 și 1972 în Moldova (chestionarele *Nume de locuri*, redactat de noi, și *Nume de oameni și de animale*, redactat de Ion Nuță). Deoarece prin fiecare chestionar s-au cerut numele locuitorilor atît din localitatea de bază cît și din cele apropiate, exactitatea răspunsurilor s-a putut verifica prin comparare. În anul 1980 am efectuat încă o anchetă indirectă, în cca 250 comune din zona carpatică a țării, urmărind în mod expres denumirile în -ari.

⁹⁶ Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic. I. Formații de plural*, în ALIL XXI, 1970, p. 18.

⁹⁷ Tatulescu, *op. cit.*, p. 137. Ipoteza ne-a fost confirmată de ancheta indirectă: în Bîscă Chiojdului sînt vreo 20 familii *Tronar*. I. Iordan explică numele de loc prin numele de agent (*Toponimia românească*, p. 231).

⁹⁸ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, II, București, 1959, p. 158. Mai mulți proprietari de vie în Odobești, cu numele *Cofar* sau *Cofer*, sînt menționați la 1714, 1732 (Sava, *op. cit.*, I, p. 61, 70), 1800, 1816 (IORGA, S. D. VIII, p. 67, 69).

rioară acestei perioade este un criteriu etimologic aproape⁹⁹ sigur : **Păpălarul/Păpălarii* (fostul rn. Balș)¹⁰⁰, **Cîrciumariu/Dealul Cîrciumarilor* (Albești Paleologu—Dîmbovița)¹⁰¹, *Brăniștaru/Brăniștarii* (Călugăreni—Ilfov)¹⁰², **Sular(i)ul/Sularii* (Giubega—Dolj)¹⁰³. Pentru toponimele personale care desemnează obiecte fizicogeografice nu se constată aceeași tendință de trecere la singular, ci doar de tranșare a alternanței, într-un sens sau în altul : prezența entopicului în sintagme exclude posibilitatea unei discordanțe între pluralul toponimului și singularitatea obiectului (care afecta utilizarea sintactică a numelor de sate). De aceea alternanța lor apare chiar în vorbirea aceleiași subiect (*Pîrîul, Poiana, Plaiul, Dealul, Drumul Trișcarului/Pîrîul, Poiana, Plaiul, Dealul și Drumul Trișcarilor* la Vama—Suceava)¹⁰⁴ și este obișnuită în documente (*Valea lui Bahnar/Valea Bahnarilor* la Vaslui)¹⁰⁵. Uneori se adaugă și o a treia formă concurentă, sufixată : *Valea Străjerului/Valea Străjerilor/Valea Străjerenilor*, la Pojorîta—Suceava¹⁰⁶.

De multe ori singularul antroponimic de la baza numelor de localități în -ari se menține în numele unor detalii de teren ; de ex., numele *Dealului și Pîrîului Guzariul* (Dimitrie Cantemir—Vaslui), atestate în *Dicționarul geografic*, păstrează amintirea numelui de sat *Guzarii* (secolul al XVII-lea)¹⁰⁷, explicîndu-l în același timp. Interpretarea este întărită de alternanța *Guzari/Guzar* din documente¹⁰⁸.

Procesul complex de formare a oiconimelor din nume de obiecte fizicogeografice poate fi refăcut uneori integral din documente. Acestea infirmă,

⁹⁹ Nerelevantă este alternanța în cazul derivatelor cu sens descriptiv, de ex. *Pietrariul/Pietrarii* (Bărbulețu — Dîmbovița), în DRH, B, XXI, p. 415/p. 416 (a. 1627), XXII, p. 324 (a. 1628—1629). Singularul este, probabil, *pietrar* „loc pietros”, iar pluralul un nume de agent care reflectă o veche ocupație a locuitorilor, aceea de a lucra pietre de moară din carierele proprii (D. P. Condurățeanu, *Dicționar geografic al județului Dîmbovița*, București, 1890, p. 93). Vezi și 2.3.3.

¹⁰⁰ DIR, B, XVII—II, p. 72/p. 115 (a. 1612).

¹⁰¹ DIR, B, XVI—IV, p. 43 (a. 1571)/II, p. 294 (a. 1542—1543).

¹⁰² DRH, B, XXII, p. 388—389/p. 273 (a. 1628). Cf. și *Brăniștoi*, sat în Gorj (Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 87, a. 1644 și p. 99, a. 1752).

¹⁰³ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 117 (a. 1599—1600), DRH, B, XXIII, p. 87 (a. 1630)/DRH, B, XXI, p. 320 (a. 1627), XXII, p. 688 (a. 1629). Ambele forme alternează într-un document din 1630 : DRH, B, XXIII, p. 259.

¹⁰⁴ Pînă la 1900 apar numai forme de sg. : *Pojana (Pareu) Triszarului* (a. 1856, 1875, din arhiva com. Vama, cu ortografie germ.). În REC. POP. I (1774) p. 249, se atestă un *Ion Trișcar* din Vatra Cîmpulungului.

¹⁰⁵ GHIBĂNESCU, S. I. XV, p. 110, 116 (a. 1696 — tot aici și n. pers. *Ion Bahnar*)/IORGA, S.D. VII, p. 85 (a. 1806).

¹⁰⁶ Alternanța este curentă în actele de după 1900 din arhiva com. Pojorîta ; cea de-a treia formă e menționată de S. Fl. Marian (*Tradiții populare din Bucovina*, București, 1895, p. 183). Toate pleacă de la n. fam. *Străjeriul*, inițial un supranume al unei ramuri a fam. Flocea (T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 48—49).

¹⁰⁷ GHIBĂNESCU, S. I. XXII, p. 24 (a. 1670) ; IORGA, S.D. XXII, p. 356 (a. 1677) ; CAT. MOLD. IV, p. 276, 277 (a. 1689). Prima atestare, de la 1644, e în forma *Gozari* (Iulian, Marinescu, *Copii de documente din diferite arhive*, în BCIR VIII, 1929, p. 44). N. pers. este probabil, derivat de la *Guzul* (frecvent în Moldova) sau *Guze* (la Iulian Marinescu, *Acte moldovenesti felurite*, în BCIR VIII, 1929, p. 124, a. 1720).

¹⁰⁸ GHIBĂNESCU, S. I. IV, p. 274—275 (a. 1669).

de pildă, relația presupusă de cei mai mulți între numele cartierului *Păcurari* din Iași și numele de agent *păcurari* „ciobani“ sau „negustori (cărăuși) de păcură“^{108 bis}. La 1600 se atestă, la marginea orașului, *Cișmeaua* (sau *Fîntîna*) lui *Păcurar*¹⁰⁹. De la acest reper, al cărui nume se menține pînă în veacul al XVIII-lea (*Fîntîna Păcurarului* la 1785, *Cișmeaua lui Păcurar* la 1786)¹¹⁰, s-au dezvoltat numele unor obiective (socio)geografice: *Pirăul Păcurarului* la 1785¹¹¹, *Țarina lui Păcurar* în veacul al XVII-lea¹¹², *Drumul cel Mare al Cișmelii Păcurariului* la 1782¹¹³ (numit și *Drumul Mare ce vine de la Păcurari și intră în Iași* la 1807¹¹⁴ sau, pe scurt, *Drumul Păcurar(i)ului*¹¹⁵). Mahalaua a fost numită, inițial, tot perifrastic: *în tîrg în Muntenime de Sus, deasupra Păcurarului*, la 1761¹¹⁶. De-abia mai tîrziu numele se folosește la pl.: *Drum[ul] Păcurarilor* la 1803¹¹⁷, *Mahalaua Păcurarilor* la 1793¹¹⁸. La începutul veacului al XIX-lea, majoritatea componentelor acestui cîmp toponimic dispar, rămînînd doar numele mahalalei și cel al drumului care o străbătea; din acest motiv, forma de sg. își pierde punctele de sprijin și este eliminată, cu atît mai mult cu cît nu se încadra în sistemul obișnuit de desemnare a aglomerărilor urbane, care prefera pluralul (*Tălpălari*, *Curelari* etc.) sau sg. colectiv (*Băibăcăria*, *Brăhăria*, *Muntenimea*, *Ciubotăreasca* etc.).

2.3. Revenim acum la problema cea mai intens dezbătută, aceea a eventualei valori patrionimice a lui *-ari* în dacoromână (pentru că la românii sudici ea este indiscutabilă). După examinarea opiniilor, ni se pare evident că întreaga polemică privind existența sufixului cu funcția respectivă a fost determinată de puținătatea exemplurilor cu care a fost ilustrată în primele articole ale lui Pușchilă și I. Iordan și care, prin însuși acest fapt, sugera mai degrabă un accident fonetic decît o concordanță romanică. Ulterior, datorită mentalității de „școală“, menținerea punctului de vedere inițial a devenit mai mult o chestiune de ambiție decît una de principiu.

2.3.1. Împotriva tezei disimilării pledează mai multe argumente:

a) Procesul fonetic presupus are un caracter mai complicat decît cel înfățișat, pentru că include și asimilarea vocalică.

b) Numărul mare de exemple adunate pînă acum nu indică un accident (excepțional prin definiție), ci un procedeu sistematic de derivare.

c) Este necesară diferențierea contextelor în care apare finala *-ari*, pentru că înțelegerea ei ca disimilare a sufixului *-eni(-ani)* simplifică abuziv lucrurile.

^{108 bis} Vezi, de ex., I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 228 și 526. Dar deja IOR S.D.V, p. 658, explicase numele mahalalei de la n. pers. *Păcurar* (pe care îl identifica în numele unui vornic al lui Ion Vodă cel Cumplit).

¹⁰⁹ I. NEC. I, 1921, p. 27; Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 62 („de laturea tîrgului, deasupra Fîntîinii lui Păcuraru“). Relația dintre numele fîntîinii și cel al mahalalei o sesizase A. D. Xenopol în *Istoria românilor din Dacia Traiană*³, II, București, f.a., p. 65 nota 37.

¹¹⁰ I. NEC. 5, 1925, p. 191 și 204.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 191.

¹¹² *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p. 153.

¹¹³ I. NEC. 7, 1928, p. 127.

¹¹⁴ I. NEC. 5, 1925, p. 142.

¹¹⁵ I. NEC. 7, 1928, p. 130 (a. 1782); 6, 1926—1927, p. 315 (a. 1795 și 1800); 5, 1925, 42 (a. 1807).

¹¹⁶ I. NEC. 5, 1925, p. 151.

¹¹⁷ I. NEC. 7, 1928, p. 130.

¹¹⁸ *ibidem*, p. 128.

În majoritatea cazurilor, -ari dublează sufixul menționat: *bolușanari* < *Bolușana* (Suceava), *budenari* < *Budeni* (Dolhasca—Suceava), *drăcenari* < *Drăcenii* (azi Slatina—Suceava), *plopanari* < *Plopenii* (Salcia—Suceava), *broșteniari* < *Broșteni* (Suceava, Neamț), *candrenari* < *Candrenii Dornei* (Suceava), *ungenari* < *Ungheni* (Răucești—Neamț și Drăgușeni, or. Pașcani), *lucenari* < *Luceni* (Victoria—Iași), *sculenari* < *Sculeni* (ib.), *cîrnicenari*, *frasulenari*, *șendrenari*, *icușenari* < *Cîrniceni*, *Frăsuleni*, *Șendreni*, *Icușeni* (Țigănași—Iași), *bourenari* < *Boureni* (Tg. Frumos), *cucutenari*, *băicenari* < *Cucuteni*, *Băiceni* (Cucuteni—Iași), *băbușenari* < **Băbușeni* < *Băbușa* (Becești—Vaslui), *glodinari* < *Glodeni* (Negrești—Vaslui), *gîrcenari* < *Gîrceni* (Vaslui), *puțnari* < *Puțeni* (azi Valea Mărului—Galați), *gîrlenari* < *Gîrleni* (Bacău), *bălcănari* < *Balcăni* (Bacău), *todirenari* < *Todireni* (Botoșani), *hîlipicenari* < *Hîlipiceni* (Botoșani), *stolnicenari* < *Stolniceni* (Răuseni—Botoșani), *săcălenari* < *Săcăleni* (Poienari—Neamț), *tuțcanari* < *Tuțcani* (Bahna—Neamț), *golonari* < *Golani* (azi Stejarul, com. Ion Creangă—Neamț); *hocenari* < *Hocenii* (Vaslui), *popenari* < *Popenii* (Căiuți—Bacău), *chilișanari* < *Chilișeni* (Udești—Suceava), *orbănari* < *Orbeni* (Bacău), *susănari*, *giosănari* < *Susani*, *Giosani* (Mara, com. Desești—Maramureș), *holenari* < *Holenii* (Ocna Șugatag—Maramureș), *logojănori* < **Lugojăni*/*Lugojel* (Gavojdia—Timiș)¹¹⁹; *căienarii mici* < *Caianul Mic* (Bistrița—Năsăud)¹²⁰.

Uneori -ar(i) secundează o terminație omofonă sufixului -an(i): *trăienari* < *Traian* (Bacău); n. pers. *Tismădnaru* (în Banat) < *Tismăna*¹²¹.

Alteori -n- tematic final nu face parte nici din sufix și nici dintr-un complex omofon. La exemplele lui Pușcariu (*șoneri* < *Șona*)¹²² și Șt. Pașca (*cîrnari* < *Cîrna*, *linginari* < *Lingina*)¹²³, adăugăm: *rodinari* < *Rodina* (Pîrtești—Suceava)¹²⁴, *mălinari* < *Mălinii* (Suceava), *brodinari* < *Brodina* de Sus (Izvoarele Sucevei—Suceava), *costîinari/costîneni/costînceni* < *Costîna* (Todi-rești—Suceava); *șovărnari* < *Șovarna* (Mehedinți)¹²⁵; *Ciumîrnarii* (în fosta com. Seletin din Bucovina)¹²⁶ < *Ciumîrna*; *Jinaru*, *Băznarii*, n. fam. din Rucăr—Argeș, < *Jina*, *Băzna*, nume de locuri din vatra satului¹²⁷; *beșinari* < *Beșinău* (azi Secășel—Alba)¹²⁸; moșnenii *izvărnari* < **Izvarna* (lingă Sohodol și Tismăna—Mehedinți)¹²⁹; Crăciun *Poroinaru*/*Crăciun* ot *Poroina*

¹¹⁹ NALR Mold. Buc., I (ms.), ALRR-Mar I (*Introducere* și h 3), NALR-Banat, I, h 3.

¹²⁰ 60 sate românești, V, București, 1942, p. 62.

¹²¹ Viorica Goicu, *Nume de familie din comuna Eftimie Murgu (jud. Caraș-Severin)*, în vol. *Studii de onomastică*, Cluj-Napoca, 1976, p. 122; NALR-Banat, *Introducere*, p. 50. Un Radu *Tismănariu* era proprietar în Negoiești—Gorj pe la 1628 (CAT. T. ROM. III, p. 418).

¹²² Sextil Pușcariu, *Cîteva cazuri de asimilare*, p. 328.

¹²³ Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 160.

¹²⁴ Ion Ionescu îl menționa pe un Gheorghe *Rudinariu* din *Rudina* mehedinteană (*Agricultura română din județul Mehedinți*, București, 1868, p. 417).

¹²⁵ I. Popescu-Cîlîeni, *Documente din Oltenia*, în AO XVII, 1938, p. 310.

¹²⁶ Scris *Czumurnari*, după cum *Ciumîrna* era scrisă *Czumurna* (*Gemeindelexikon*, XIII, *Bukowina*, Viena, 1907, p. 51).

¹²⁷ Constanța Bărboi, *Denominația personală actuală în comuna Rucăr, județul Argeș*, în SCL XXVIII, 1977, p. 397, 401, 402.

¹²⁸ V. Frățilă, *Toponimia Văii Secășului—Tirnavei*, în AUT (filol.), X, 1972, p. 167.

¹²⁹ Vezi I. DIV. 177 (a. 1837), 305 (a. 1843). O formație similară este *zăvîrnari* < *Zăvîrna* (IORGA, S.D. V, p. 160, a. 1768).

(Mehedinți)¹³⁰; *glămnari* < *Glamna* (= Gladna, com. Firdea—Timiș), *slătinari* < *Slatina* (Băile Herculane — Caraș-Severin)¹³¹.

O dificultate sporită pentru explicația prin disimilare o prezintă situațiile, mai puțin relevate, în care nazala nu apare în finalul temei și, în consecință, influența sa asupra perechii din sufix este mai puțin probabilă: *stăvnicari/stăvniceni* < *Stavnic* (fostă plasă, Iași)¹³²; *voineșari* (a. 1792)/*voinașeni* (a. 1808) < *Voineasa* Loviștei¹³³; *poinițari* < *Poienițele* (Chiojdul—Buzău)¹³⁴; *Alde Rosnovarul* (la Bucium, com. Șinca—Brașov)¹³⁵, prob. din *Roznov*; *Barszani Veniczar/Veniczan* (la Netotul, azi Gura Văii, com. Recea—Brașov)¹³⁶, prob. din *Veneția* apropiată; *Henegar* < *Henig* (Alba)¹³⁷; *Cernicarii* (mahala a or. Tecuci, numită la 1803 *Slobozia Cernicarii*¹³⁸, iar de la 1816 la 1865 *satul Cernicarii*¹³⁹), prob. de la numele vechiului sat *Cernica* de pe Tecucel (lingă *Valea Cernicăi*), ai cărui locuitori au populat, se pare, slobozia din apropiere; *Vasile Părincariul*¹⁴⁰ < *Părincea* (Bacău); *albinețari* < *Albineți* (Nereju—Vrancea)¹⁴¹; *plotonescar* < *Plotonești* (D. Căntemir—Vaslui)¹⁴²; *târniceri* < *Târnița* (Ostra—Suceava), *onegari* < *Oneaga* (Cristești—Botoșani), *vlănicari/vlăniceri/planici* < *Vlădnicu* (Vinători—Iași), *bocnișeri/bocnițani/bocniceni* < *Bocnița* (Sinești—Iași), *bogdăniceri* < *Bogdănița* (Vaslui), *parpaniceri* < *Parpanița* (Negrești—Vaslui). Cîteva exemple dăduse și Pașca: *cămniciari*, *feneșari*, *pecineșcari* < *Camnic*, *Feneș*, *Pecenișca*¹⁴³.

Există și derivate, sigure sau foarte probabile, de la teme care nu au un *-n-*: *codrari/codreni/codrăreni* „din fosta plasă *Codru*“ (Iași), *prutari/pruteni/pruțași* „de lingă *Pruț*“¹⁴⁴; *Joon Porcistarul/Porciz Jslan/Porciz Zlanul*

¹³⁰ Iconom P. Partenie, *Documente mehedinișene*, în AO VII, 1928, p. 31. Alteori este numit *Poroișeanul* (N. Iorga, *Documente mehedinișene*, în BCIR X, 1931, p. 122).

¹³¹ NALR—Banat, I, h. 3.

¹³² Ion Nuță, *Supranume colective din nord-estul Moldovei*, în vol. *Studii de onomastică*, II, Cluj-Napoca, 1981, p. 118—119.

¹³³ Ion Conea, *Țara Loviștei. Geografie istorică*, București, 1935, p. 42 nota 1 (= numele actual, cf. p. 41 nota 1)/p. 68 nota 7.

¹³⁴ Constantin C. Giurescu, *Țiguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 217.

¹³⁵ *Urbariile Țării Făgărașului* (ed. D. Prodan, Liviu Ursuțiu, Maria Ursuțiu), I, București, 1970, p. 356 (a. 1634).

¹³⁶ *Ibidem*, p. 380 (a. 1635)/p. 210 (a. 1632: *Manș Vineczarul*), 435 (a. 1637: *Man Veneczarul*), 512 (a. 1634: *Zitroye Venitczarul*) din Netotul; p. 357 (a. 1634: *Alde Veniczarul*) din Persani.

¹³⁷ Traian Pătrășcanu, *Nume de oameni din Valea Mureșului*, în LR XVI, 1967, p. 442.

¹³⁸ *Condica ținuturilor* de la 1803 (Th. Codrescu, *Uricarul*, VII, Iași, 1886, p. 327).

¹³⁹ Corneliu Istrati, *Condica visteriei Moldovei în anul 1816*, în AHA 1979, supl. 1; Solomon — Stoile, *op. cit.*, I, p. 101; INDICE (1865), p. 83.

¹⁴⁰ IORGA, S.D. XI, p. 119 (a. 1690).

¹⁴¹ Ancheta toponimică de la Nereju.

¹⁴² NALR-Mold. Buc., I (ms.).

¹⁴³ Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 160.

¹⁴⁴ Ambele după Ion Nuță, *loc. cit.* Derivatul *codrăreni* presupune un toponim (neoficializat) **Codrari*, dintr-o perioadă cînd numele de locuitori puteau fi substituite ale unităților administrativ-teritoriale (a se compara cu *Greceii* și, mai ales, cu *Codrenii*, care sînt înlocuite cu *Codrul* în nomenclatura ținuturilor din *Condica ținuturilor* de la 1803 — ambele peste P. 100). Din acest motiv, credem că patronimele citate de Ion Nuță s-au format între 1772 și 1816, la vremea împărțirii în ocoale a ținuturilor (dacă nu cumva reflectă unități mai vechi), iar răscolirea numelor de ocoale în titulatura plășilor, după reforma lui Cuza, a contribuit doar la mărirea numărului de chilori patronime, fără să le creeze.

din Porumbacul de Sus—Braşov¹⁴⁵, prob. < *Porceşti*; Costea *Posădaru* (Braşov)¹⁴⁶, prob. < *Posada*; **Cepturari* (Dobroteasa—Olt), prob. < *Cepturii* din apropiere (Bărăşti—Olt)¹⁴⁷; *Virful* şi *Piriul Colibălarului* (Gladna Română, com. Firdea—Timiş)¹⁴⁸, prob. supran. unei persoane din *Colibele*; *dirmoxari* < *Dirmoxa* (Broşteni—Suceava).

d) Unele dovezi aduse pentru disimilarea regresivă sînt susceptibile de o altă interpretare (cel puţin pînă la proba contrarie). De ex. *vlădăreni* < *Vlădeni*, *hirsărean* < *Hirseni* şi *mărginărean* < *Mărgineni* pot reflecta o alternanţă -eni/-ari în numele localităţii, ca în *Blăjeni*/*Blăjari* şi, cum s-a văzut, în multe alte cazuri (pentru al treilea există şi apelativul *mărginari* alături de *mărgineni*). Pe de altă parte, putem adăuga o atestare indiscutabilă a fenomenului, *smîrdăreni* < *Smîrdan* (Galaţi), unde ipoteza alternanţei este exclusă; dar raritatea acestor accidente confirmă indirect calitatea diferită a sufixului cu care se compară.

e) Acceptînd ipoteza disimilării, l-am putea explica nu numai pe -ari < -ani, dar şi pe -ani < -ari. Locuitorii din *Orbări* se numesc *orbănari*¹⁴⁹ — formă ce sugerează, la prima vedere, o disimilare din **orbărari*. Admiţînd realitatea sufixului -ari, nu vedem de ce nu s-ar fi putut crea şi unele forme cu dublu sufix -ari -ari, după cum sînt cu dublu sufix -ani-eni, eni-eni. Deşi rare, astfel de derivate par să fi circulat cu adevărat: de ex., un document din 1630 menţionează *Crîngul Brînzarariului*, în hotar cu Birosăvenii din Dolj¹⁵⁰. Este, însă, mult mai firesc să presupunem o alternanţă de sufixe în numele satului, *Orbări*/**Orbani*, ca în *Groşari*/*Groşani* (îngă Tismana—Gorj) sau în *Scăiuari*/*Scăiani*/*Scăieni* (astăzi Boldeşti—Scăieni—Prahova)¹⁵¹.

2.3.2. După cum problema sufixului -ari din toponimie nu poate fi abordată fără discutarea patrimonielor (care reprezintă toponime virtuale), tot aşa acestea din urmă fac necesară o cercetare a ceea ce vom numi *patronime generice*. Este vorba de formaţii lexicale în care punctul de plecare nu este un toponim, ci un termen entopic selectat indiferent de prezenţa în temă a unei nazale: *delari*, *văləri* (ambele prezente şi în Moldova)¹⁵², *mun-tari*, *poienari* (înregistrat în toată Moldova ca răspuns la întrebarea „Cum le ziceţi la cei care trăiesc prin poieni?”), *mărginari* (în Moldova/nordică), cu

¹⁴⁵ *Urbările*, I, p. 369 (a. 1634), cf. 282 (a. 1632), 587 (a. 1637), 865 (a. 1648).

¹⁴⁶ Vezi *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului (Braşov)*, I, Bucureşti, 1955, p. 563 (a. 1798), 20 (a. 1674). Antroponimul este presupus de CDO, p. 351, pentru a explica n. pers. *Posădărescu*.

¹⁴⁷ INDICE (1865), p. 62, 64; explicaţia este dată de I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 414.

¹⁴⁸ NALR—Banat, *Date despre localităţi şi informatori*, p. 129 şi 130.

¹⁴⁹ Ştefan Paşca, *Sufixe*, p. 160.

¹⁵⁰ DRH, B, XXIII, p. 52 (КРЪНГЪЛ БРЪНЗАРЪРИУЛОГ). Dacă ar fi existat un nume de agent **brînzelar*, ne-am fi putut gândi la o asimilare, ca în numele lui Dinu *Curararu* (= curelarul) din Tg. Jiu (Ştefulescu, *Încercare*, p. 152, a. 1788; o uliţă din Iaşi se numea nu numai *Curelarii*, dar şi *Curărarii*, cf. *Listele caselor şi a duşenelor capitalei*, Iaşi, 1853, p. 35, 70 şi *passim*). În acest caz, însă, avem a face cu un derivat fie de la n. pers. *Brînzaru*, fie de la numele de sat *Brînzari*, fie de la *brînzărie* (ca şi *cărămidărar* < *cărămidărie*, cf. ALRMSN I, h 351/386).

¹⁵¹ Pentru prima alternanţă, vezi CAT. T. ROM. II, p. 202 (a. 1614)/p. 391 (a. 1616) — care presupun o bază **Groşi*. Pentru a doua, vezi N. Iorga, *Acte de pe Valea Teleajenului*, în BCIR XV, 1936, p. 63 (a. 1713)/p. 64 (a. 1736)/p. 70.

¹⁵² Ion Nuţă, *op. cit.*, p. 120. Autorul menţionează şi derivatele secundare *vălureni* (Leţcani — Iaşi) şi *văluşaşi* (Roma — Botoşani), care presupun un toponim *Văleri*.

varianta *mărginerii*¹⁵³ „cei ce stau la marginea satului“, *mijlocari* „cei ce stau în mijlocul satului“ (Poieni, com. Piatra Șoimului—Neamț), *colibari*, *căsari* „cei din case (cu case proprii)“¹⁵⁴, *stînari* „cei ce stau la stîni“ (Frasin—Suceava) *mitocari* „cei ce trăiesc în mitocuri“ (Bucovina), *prundari* „cei de lângă ape“ (Bucovina), *broscari* „cei de lângă broaște (=de lângă bălți), broșteni“ (general în Moldova)¹⁵⁵, *bahnari* „cei de lângă băhnuri“ (Bucovina), *băltari* „cei de lângă bălți“ (Vrancea, Neamț, Suceava, Botoșani, Iași)¹⁵⁶, *iezari* „cei din preajma iazurilor“ (Botoșani)¹⁵⁷, *bortari* „cei ce trăiesc prin borțile munților sau ale dealurilor“ (general în Moldova)¹⁵⁸, *găvănari* „idem“ (Vrancea), *gropari* „idem“ (Petricani—Neamț), *bungeagari* „cei din preajma bungeagurilor“ (Dîrmoxa, com. Broșteni—Suceava și Pîrîul Negrii, com. Breaza—Suceava), *țárnari* „cei din țar(i)nă“ (Vama—Suceava), *moșinari* „cei ce trăiesc pe moșii proprii“ (Bucovina, cf. DLR), *cotari* „cei de la cotul unui rîu“ (Sculeni, com. Victoria—Iași)¹⁵⁹, *țîrgari/țîrgani* „cei de la țîrg, țîrgoveți“ (Răchiți—Botoșani)¹⁶⁰, *colunari* „cei ce stau în cotune, cătunași“ (Drăgușeni—Suceava și Bălteni—Vaslui), *corturari*, *uliceari*¹⁶¹. Astfel de patrimonime, dintre care unele toponimizate (*Călivari*, *Luncari*)¹⁶², sînt semnalate și la românii sud-dunăreni.

Toate acestea au o circulație independentă de toponimie — și este o simplă coincidență cînd apar ca patrimonime de la *anumite* nume de localități (de pildă *mitocari* „cei din *Mitocul Dragomirnei*“ — numit la început pur și simplu *Mitocul*—, sau *poienari*, patrimonim frecvent în cazul localităților numite *Poiana*, cu sau fără determinant). În consecință, ele pot deveni toponime fără a dovedi că locuitorii provin din *anumite* regiuni, unde există

¹⁵³ V. Arvinte, *Din terminologia exploatarei forestiere și a plutăritului*, în AUI (șt. soc.), s. III, t. I, 1—2, 1955, p. 114 (Moisei — Vatra Dornei). La Drăgoiești (Suceava) și la Săbăoani (Neamț), *mărginare* (pl. *mărginări*) înseamnă și „ulița de la marginea satului“.

¹⁵⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, II, București, 1966, p. 379, a. 1763 (numiți perifrastic „oamenii sădzători cu casă“ pe moșia mănăstirii). După DA, funcția lui -ar este, în derivatul amintit, aceea de a forma nume de agent !

¹⁵⁵ Pe lângă anchetele noastre, au mai oferit atestări și Pașca (*Supranume colective intercomunale*, în DR VIII, 1934—1935, p. 207), I. Iordan, (*Toponimia românească*, p. 61—62), Ion Nuță (*op. cit.*, p. 121).

¹⁵⁶ Pentru ultimele două județe, vezi Ion Nuță, *op. cit.*, p. 120.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ În Moldova, apelativul *bortă* se aplică tuturor formelor de relief negativ. Semnificativă este porecla *bortari* dată celor din *Hirtopeni* (Fălticeni), cu explicația : „satul este într-o văgăună“. Atestări izolate la I. Iordan, *Notes de toponymie*, p. 30 ; Aurelia Stan, *Porecle și supranume intercomunale din Valea Bistriței (Moldova)*, în CL III, 1958, p. 252 ; Ion Nuță, *op. cit.*, p. 121.

¹⁵⁹ Ion Nuță, *op. cit.*, p. 120. Anchetele indirecte înregistrează frecvent *coteni*.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 121. Cu sensul de „zaraf“, *țîrgar* apare la Coresi, unde a fost considerat, de I. — A. Candrea și Ov. Densusianu, un împrumut din slavonă ; vezi discuția la Laura Vasiliu, *Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 1581*, în SMFC I, p. 228 (care crede că este un derivat românesc). La Căpotești (Huruiești — Bacău), ancheta indirectă relevă și derivatul *țîrgoveni*.

¹⁶¹ St. Nicolaescu, *Documentele istorice relative la comuna Cacalești sau Castra Nova din jud. Romanai*, în AO VIII, 1929, p. 314. Credem că și *Surlarii* nu trebuie comparat cu numele instrumentului muzical, cum face I. Iordan (*Toponimia românească*, p. 230), ci cu *surlă* „colibă (ciobănească) de formă conică“ (Ol. și Munt.) ; toponimul ar însemna „colibași“.

¹⁶² Th. Capidan, *Fărșeroții. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în DR VI, 1929—1930, p. 91 ; Gustav Weigand, *Die Wiedergrabe der slavischen Laute in den Ortsnamen des Pelopones*, în BA IV, 1928, p. 39 (după Weigand, care confundă în mod obișnuit etimologia derivatelor toponimice cu a bazelor acestora, toponimul ar fi slav).

numele topice de bază (eroare obișnuită în lucrări de toponimie). Când entopicele sînt în funcție toponimică absolută, derivatele trebuie considerate derivate lexicale de la apelative, iar nu de la toponime. De ex. *Băhnarii*, numele unui sat inclus în or. Vaslui, situat într-un loc mlăștinos, este o conversiune a apelativului derivat de la *bahnă*, iar nu de la *Bahna* — cum se numește acel loc. În manieră analogă, numele de familie de această factură trebuie explicate plecînd de la patrimonime generice; de pildă *Luncar(i)*, n. fam. din Rucăr—Argeș, nu trebuie raportat la numele de loc *Lunca*¹⁶³, ci la apelativul *luncar(i)* < *luncă*, în funcție antroponimică absolută.

Dicționarele înregistrează foarte puțin din abundența sensurilor patrimonimice generale — fapt care a facilitat explicațiile eronate date toponimelor corespunzătoare: de ce să vedem în *Urzicari* sau în *Crîngari* un sens botanic¹⁶⁴, iar nu pe acela de „oameni de lingă o urzicărie” (Suceava, Neamț, cf. și *Piriul Urzicarilor* la Vama—Suceava, adică al celor de lingă locul zis „La Urzicărie”), respectiv de „oameni care trăiesc pe lingă crînguri” (Bucovina), la fel ca *pădurari* „cei care trăiesc prin păduri, pădureni”¹⁶⁵, *tufari* „cei cu satul în preajma tufelor (=păduri tinere)”¹⁶⁶, *stufari* și *stuhari* „cei de lingă o stufărie”¹⁶⁷, *ciotari* „cei cu satul lingă cioate (=păduri tăiate)”¹⁶⁸, *prunari* „cei dintr-o regiune cu mulți pruni”¹⁶⁹ (*perjeri* în Moldova dinspre munte), sau ca arom. toponimizat *Cupăciari* „cei dintr-o regiune cu cupaciu (=stejar)”¹⁷⁰? Coincidențe de acest fel există și la nivelul patrimonimelor specifice: *vișinar* „specie de vișin” și „locuitor din Valea Vișinului” (Rădășeni—Suceava)¹⁷¹, *molidar* „specie de molid” și „locuitor din Molid” (Stulpicani—Suceava).

În unele apelative folosite ca porecle colective funcția derivării este mai puțin netă: *gropari* „cei din Gănești” (Tg. Frumos), *găuzari* „cei din Igești” (Blăgești—Vaslui), *collonari* „cei din Corbul Vechi” (Măxineni—Brăila). Sensul lor primar trebuie să fi fost același cu al *bortarilor*, dar e asociat cu sensuri care vizează deprecierea; de aceea porecele nu pot servi ca atestări unice ale sensurilor de bază, dar oferă indicii (pentru primul, verificate) asupra posibilității lor.

Reflectînd asupra exemplelor date, vom conveni că ipoteza disimilării este lipsită de temei aplicată domeniului românesc: prezența lui *-ar* este

¹⁶³ Exemplul este luat de la Constanța Bărboi, *loc. cit.* Probabil că și numele satului de lingă Hurezi, *Lăncari* (CAT. Ț. ROM. II, p. 579, a. 1620), ar trebui transcris *Luncari*; într-un document din același an, *Luncavățul* e scris *Lăncaviț* (*ibid.*, p. 571).

¹⁶⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 416; Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 149 (a. 1507).

¹⁶⁵ Cu atestări din jud. Botoșani, Neamț, Suceava și Iași (după anchetele noastre și atestările lui Pașca, *Supranume*, p. 201 și Nuță, *op. cit.*).

¹⁶⁶ Pașca, *Supranume*, p. 201 (Viștea de Sus) și Nuță, *op. cit.*, p. 120 (jud. Iași).

¹⁶⁷ Ion Nuță, *loc. cit.* (Movileni — Iași).

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 121 (Curtești — Botoșani).

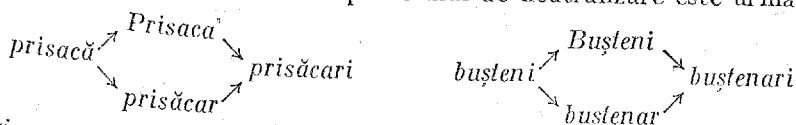
¹⁶⁹ NALR—Banat, *Introducere*, p. 45 (Luncavița). La aromâni exista satul *Purnari* (Anastase N. Hăciu, *Aromânii, Focșani*, 1937, p. 93) < *purnu* „prun”.

¹⁷⁰ Gustav Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig, 1895, p. 131 nota; Pericle Papahagi, *Din toponimia aromână*, în „Dunărea”, II, 1925, p. 65.

¹⁷¹ Eugenia Simian, *Unele observații asupra numelor de persoană și de locuitori*, în LL XVII, 1968, p. 212 (alternează cu *vișinen*).

departe de a fi accidentală, ilustrând funcția bazică a lat. *-arius*, din care s-au dezvoltat toate celelalte¹⁷².

2.3.3. În condițiile unor baze motivate semantic ale numelor de locuri, funcția patrimonială a suf. *-ari* este susceptibilă de a fi neutralizată, derivatele coincidând cu nume de ocupații ale locuitorilor. O astfel de coincidență ne întâmpină în cuplurile *Prisaca* (Valea Sării—Vrancea) — *prisăcari*, sau în *Bușteni* (Prahova) — *buștenari*, unde al doilea termen îi desemnează nu numai pe cei care locuiesc în localitățile respective, dar și pe cei care se îndeletnicesc cu albinăritul sau cu tăierea buștenilor¹⁷³ (ocupații colective la începuturile acestor așezări). Schema procesului de neutralizare este următoarea :

Același paralelism îl întâlnim între toponimele *Ocna*, *Slon* (Cerașu—Prahova), *Dirste* (Brașov), *Schila* (azi Schela—Gorj) și patrimonimele *ocnari*, *slonari*, *dirstari* și *schileri*¹⁷⁴. Este probabil că numele de ocupație al grupului social a fost acela care a impus derivatul, iar nu cel al locului, care i-a servit doar ca pretext. O dovadă este existența numelor de agent colective în funcție patrimonială: locuitorii din *Pietrăria* (Bîrnova—Iasi) se numesc *pietrari*, iar nu *pietrăreni*. Din acest motiv, nu putem vorbi de o funcție patrimonială a suf. *-ari* în cazurile menționate (cum am văzut că au făcut unii lingviști).

În alte cazuri, nu numai că sîntem în prezența unor pseudopatrimonime, dar și a unor false nume de agent colective: ciți locuitori din *Dimbul Morii* erau *morari*, ciți din *Baia de Aramă* — *arămari*¹⁷⁵, ciți din *Pogoanele* (Buzău) — *pogonari*¹⁷⁶, ciți din *Valea Poștei* (Satul Mare—Teleorman) — *poștari*¹⁷⁷, ciți din *Herăstrău* (Vrancea) — *herăstrăoari*¹⁷⁸, ciți din *Magazia* (Crăcăoani—Neamț) — *magazioneri*, ciți din *Fîntîna Mare* (Vadul Moldovei—Suceava) — *fîntîinari*, pentru a motiva crearea acestor nume de locuitori? Și, mai ales, ce legătură reală poate fi între *Fîntînelele* (Suceava) și *fîntîinari*, între *Strunga* (Iasi) și *strungari*, între *Zece Prăjini* (Dagița—Iasi) și *prăjinari*, între *Colacul* (Vrancea) și *colocari*¹⁷⁹, între *Spulber* (Vrancea) și *spulberari*¹⁸⁰, cînd numele

¹⁷² Angel Montenegro Duque, *Toponimia latina*, în *Enciclopedia lingvistică hispanică*, I, Madrid, 1960, p. 506—507. Cf. lat. *riparius* „mălurean”, *litorarius* „lărmurean”, *lutarius* „care trăiește în noroi” etc.

¹⁷³ Cf. D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967, p. 26 (în nordul regiunii). Această posibilitate a întrevăzut-o I. Iordan (*Toponimia românească*, p. 414), care îl compară cu *buturugar*. Despre *buștenari* (în Vrancea), vezi N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 26.

¹⁷⁴ Primul este citat de S. Pușcariu; al doilea de I. Iordan (*Toponimice*, p. 160); al treilea de St. Pașca (*Sufixe*, p. 161); ultimul la I. Popescu — Cîlîeni și Ion Donat, *Documente olteneste felurite*, în AO XVI, 1937, p. 334—335 (a. 1792). La 1845: *schelerii* din *Schela* (I. DIV., p. 345).

¹⁷⁵ Eugenia Simian, *op. cit.*, p. 210.

¹⁷⁶ Iorgu Iordan, *Toponimice*, p. 160.

¹⁷⁷ Ștefan Pașca, *Sufixe*, p. 160.

¹⁷⁸ Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 181 (a. 1840) — alternînd cu *herăstrăoanii*, în același doc. Pentru numele de agent, vezi N. Iorga, *Istoria industriilor*, p. 27 (*herăstrăieri*).

¹⁷⁹ Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 167 (a. 1831) — alternînd cu *colocani*, tot aici.

¹⁸⁰ Ancheta colectivă la Nereju; alternează cu *spulbereni*.

de loc a fost dat, în primul caz, datorită izvoarelor naturale numeroase (numite *finlinele*), în al doilea pentru a desemna o formă de relief particulară, în al treilea ca urmare a împroprietăririi, în al patrulea pentru a denumi o cotitură a Putnei¹⁸¹, iar ultimul fiind un antroponim (încă frecvent) în funcție toponimică absolută?

Este limpede că numele de locuitori nu rezultă numai dintr-un proces de derivare „neutru”, mai mult sau mai puțin mecanic, ci sînt și terenul de exercitare a unor presiuni de ordin psihologic, tinzînd spre confecționarea de calificative *sugerate* de numele de loc, dar nejustificate sub raportul obiectivității. Locuitorii din *Plăcinta* (azi Slobozia Conachi—Galați) sînt numiți *plăcintari*, dar numele satului trebuie raportat, după tradiție, la un n. fam. *Plăcintă*¹⁸². La 1835 satul *Chiscani* (Brăila), al cărui nume presupune un toponim *Chiscul* („Piscul”) cu suf. patrionimic *-ani*, era numit *Chișcari*¹⁸³, prin apropiere de *chișcari* „șipari”. Cînd tema o permite, calificativul poate atinge un înalt grad de duritate, ca în *țolicari* „cei din mahalaua *Țolica*” a satului Cîrlomănești (Cerțești—Galați), unde baza antroponimică este asimilată cu apelativul *țolică* „haină veche, buleandră” (derivatul ar fi sinonim cu *borfași*), în *bălgari* „cei din *Baliga*” (azi Vișoara—Vaslui)¹⁸⁴, sau în *suligari* „cei din *Moldova—Sulița*” (Suceava, din ucr. *silice* „sătuc”).

3. [Reflexe toponimice ale funcțiilor onomasice]. — Majoritatea exemplelor oferite de către V. Bogrea și I. Iordan ca probe decisive ale existenței sufixului (*Nicuțari*, *Ercari* etc.), deși rezistă din punct de vedere formal, nu pot dovedi identitatea sa funcțională cu seria patrionimelor în *-eni*. Ele reflectă o funcție rămasă pînă acum obscură, pe care o vom numi *personală*, ilustrată de toponime în care suf. *-ari* se atașează direct la baza antroponimică și, în consecință, nu reprezintă un plural pur și simplu, ci un *plural* *tantum*.

3.1. Baza toponimelor personale o constituie colectivele familiale în *-ari*: *Dudarii* <n. fam. *Dudu*, *Negrarii* <n. fam. *Negrea*, *Axenarii* sau *Axinarii* <n. fam. *Axente* sau *Axinte* (Nereju—Vrancea)¹⁸⁵; neamul *Leicarii* <n. fam. *Leica* (Găuri—Vrancea)¹⁸⁶; *Băznarii* <n. fam. *Bîznă* (Tulnicilor) <n. fam. *Leica* (Găuri—Vrancea)¹⁸⁷; *Ghimparii* („partea Ghimparilor”) <n. fam. *Ghimpu* (Bîrnicilor—Vrancea)¹⁸⁸; *Ci(u)larii*, *Poparii*¹⁸⁹ <n. fam. *Ciulă*, *Popa* (Nereju—Sfești—Vrancea)¹⁸⁸.

¹⁸¹ Simion Hârnea, *Locuri și legende vîncene*, București, 1979, p. 41.

¹⁸² Documentele menționează familia *Plăcintă* cu proprietăți în satele învecinate, Liești și Salcia, la finele veacului al XVIII-lea (Iulian Marinescu, *Documente basarabene, fâlcene, putnene etc.*, în BCIR VII, 1928, p. 58—62).

¹⁸³ I. Cojocaru, *op. cit.*, p. 597.

¹⁸⁴ *Bălegari* este și numele unei părți a satului Smulți (Galați).

¹⁸⁵ H. H. Stahl, *Nereju, un village d'un région archaïque*, I, București, 1939, p. 133—138.

¹⁸⁶ Ion D. Neagu, *op. cit.*, p. 149 (Toader *Bîznă* din Tulnici, pe la 1751—1752); Sava, *op. cit.*, I, p. 124—125 (același, la 1789 și 1791), II, p. 103 (Ioan *Bîznă* din Tulnici, a. 1828).

¹⁸⁷ Vezi Hârnea, *op. cit.*, I, p. 159 (a. 1808), cf. Ion *Ghimpu* (*ib.*), *Dealul Ghimpu* (a. 1772, *op. cit.*, I, p. 124—125 (același, la 1789 și 1791), II, p. 103 (Ioan *Bîznă* din Tulnici, a. 1828).

¹⁸⁸ Sava, *op. cit.*, I, p. 159 (a. 1808), cf. Ion *Ghimpu* (*ib.*), *Dealul Ghimpu* (a. 1772, *op. cit.*, I, p. 124—125 (același, la 1789 și 1791), II, p. 103 (Ioan *Bîznă* din Tulnici, a. 1828).

¹⁸⁹ N. Iorga, *Brodnicii și românii. O problemă din vechia istorie a românilor*, cu un *adaus* *Ghimpu* din Ploșcuțeni), 316 (Toader *Ghimpu* din Codrul Sirbilor).

despre Vrancea, în AAR (Ist) s. III, t. VIII, 1927—1928, p. 154 (cca 1750); H. H. Stahl, *Spițe de neam țărănești*, în SR I, 1936, nr. 10, p. 6 (care rectifică lectura lui Iorga).

Vrancea)¹⁹⁰; *Sîmarii* <n. fam. *Sîma*, *Dochiuarii* <n. fam. *Dochiu* (Prahuda—Vrancea)¹⁹¹; *Hușarii* <n. fam. *Hușcă* (Topești, com. Birsești—Vrancea); *Nedelarii* <n. fam. *Nedelea* (Dorna Căndrenilor—Suceava); *Cristinarii* <n. fam. *Cîrstea* (Sadova—Suceava); *Ciobîcarii*, *Buligarii* <n. fam. *Ciobîcă*, *Buliga* (Arburea—Suceava); *Hrencarii* <n. fam. *Hreniuc* (Milișăuți, com. Bădeuți—Suceava); *Nigarii* <n. fam. *Niga* (Deia, com. Frumosul—Suceava); *Axîntarii*, *Crăcănarii*, *Pircarii*, *Miftodarii* <n. fam. *Axînte*, *Crăcăna*, *Pircu*, *Miftode* (Vama—Suceava); *Onegarii* <n. fam. *Oniga* (Capul Codrului, com. Păltinoasa—Suceava).

Formațiile în *-arii* alternează uneori cu alte derivate personale, în numele aceleiași familii: *Dărularii* (la indice: *Dănilarii*)/„neamul *Dănilęștilor*“ <n. fam. *Dănilă* (Spinești—Vrancea)¹⁹²; *Țîrdarii*/*Țîrdeștii* <n. fam. *Țîrde* sau *Țirde* (Valea Neagră, com. Nistorești—Vrancea)¹⁹³; *Ghebarii*/*Ghebeștii*/*Ghebarii* <n. fam. *Gheba* (Năruja—Vrancea)¹⁹⁴; *Scripcarii*/*Scripcanii* <n. fam. *Scripcă* (Deia, com. Frumosul—Suceava).

Cînd numele de familie include deja un sufix personal (sau un element omofon), alternanța se poate face cu pluralul direct al acestora¹⁹⁵: *Șuhănarii*/*Șuhănenii*/*Șuhanii* <n. fam. *Șuhane*, *Calinescarii*/*Calineștii* <n. fam. *Calinescu* (Vama—Suceava). Cînd tema antroponimică este motivată, alternanța se poate face cu pluralul direct al numelui de familie¹⁹⁶: *Baltagarii*/*Baltagii* <n. fam. *Baltag* (Vama—Suceava).

În sfîrșit, se observă folosirea alternativă a sistemului sufixal și celui analitic: *Dudari/alde Dudu*, *Bezari/alde Beza*, *Chiricari/alde Chirică*, *Sîrbari/alde Sîrbu*, *Bursari/alde Burs*, *Crăciunari/alde Crăciun*, *Negari/alde Neagu*, *Mereuțari/alde Mereuță*, *Bușilari/alde Bușilă*, *Chichiurari/alde Chichiur*, *Pășari/alde Păiuș*, *Sturzari/alde Sturza*, *Vintilari/alde Vintilă* (toate la Nereju—Vrancea)¹⁹⁷.

Pluralul se obține și prin schimb de sufixe: *Bozgonarii* <n. fam. *Bozgonele* (Paltin—Vrancea), *Angheloșarii* <n. fam. *Angheloșanu* (Prahuda—Vrancea)¹⁹⁸. El se poate presupune, uneori, prin conjecturi; așa, de ex., un doc. din 1802. menționează „muntele *fișcăresc*“ din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc, al fam. *Fișcu*¹⁹⁹ — de unde se poate deduce că membrii familiei se numeau *Fișcari*. Conjectura se verifică cu numele mai vechi al *Pîrului* lui *Iască*, de la Fundul Moldovei, anume *Pîrîul Fișcarilor*.

¹⁹⁰ Vezi REC. POP. I (1774), p. 302 (*Popa* din Năruja), 303 (Apostol și Toader *Ciută* din Spinești), 309 (Ștefan *Ciută* din Căllman); Henri H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 168 (Panaite *Ciută*, a. 1818).

¹⁹¹ Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

¹⁹² Sava, *op. cit.*, II, p. 10 (cca 1700), 131 (a. 1834: Ștefan *Dănilă*)/I, p. 86 (a. 1765).

¹⁹³ Sava, *op. cit.*, I, p. 144 (a. 1757; tot aici: Nistor *Țîrde*, Ursachi *Țîrde*)/p. 145 (a. 1757).

¹⁹⁴ Henri H. Stahl, *Contribuții*, II, p. 166—168 (după documente); cf. REC. POP. I (1774), p. 288, 302 și 331.

¹⁹⁵ Vezi Dragoș Moldovanu, *Legile formative*, p. 35—36.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 30.

¹⁹⁷ Ancheta colectivă la Nereju.

¹⁹⁸ Comunicate de prof. Gabriela Macovei. Schimbul de sufixe se remarcă și la patrionime, de ex. *păllinari* < *Păltinoasa* (Suceava).

¹⁹⁹ Stefanelli, *op. cit.*, p. 308.

Ca și funcția patrimonială, cea personală se poate neutraliza când n. fam. este motivat semantic. Am citat deja pe *Băllăgari*, la care vom adăuga *Coleșari* și *Berari* (relevante de Giuglea), *Ursari* <n. fam. *Ursea* (în Țara Oltului), *Bulcarii* (Verdeșeni—Chigheci), prob. <n. fam. *Bulcă*²⁰⁰, *Măciucarii* <n. fam. *Măciucă* (Paltin—Vrancea)²⁰¹, *Găinari* <n. fam. *Găină* (Neagra, com. Tașca—Neamț), *Slăninarii* <n. fam. *Slănină* (Sălăjeni, com. Dumbrăveni—Suceava) — care au aparența unor nume de agent.

3.2. S-ar părea că toponimele personale în -ari nu sînt decît extensii funcționale ale numelor de familie colective. Numele cătunului *Bezari*, ca și al *Ripii Bezariilor*²⁰², de ex., s-ar explica în egală măsură prin n. fam. *Bezari*. Practic, explicația este valabilă numai pentru al doilea toponim, care reflectă un raport de proprietate al fam. *Bezariilor* (din care fiecare individ se numește *Beza*) asupra terenului, în timp ce numele cătunului nu presupune în mod necesar nici o componență socială exclusiv din familia de *Bezari* și nici o proprietate exclusivă a acestora asupra pămîntului. Locuitorii cătunului se numesc *bezari*, fiecare este un *bezar*, iar nu un *Beza*.

Distincția este importantă prin consecințele de ordin etimologic pe care le implică. Numele de sate s-au format după același tipar ca și numele de familie colective, dar nu descind din acestea din urmă. Referindu-se la situația din Vrancea, Henri II. Stahl observă că „satul întreg este socotit ca o singură mare familie, organizată foarte amănunțit, ca și cînd toată averea ar fi fost cîndva a unui singur strămoș [în cazul citat, „moșul” *Beza*] din care pînă astăzi curg urmașii. Acești urmași n-au ieșit din devălmășie”²⁰³. Pentru a arăta vechimea unei familii, un informator o numea „spîță de oameni din rădăcina Nerejului” (ancheta indirectă). Este adevărat că, în multe sate, există sau au existat familii al căror nume conține același antroponim ca și numele satului: în *Crăciunarii* din Vrancea, Stahl constată prezența a 7 familii *Crăciun*, în *Bezari* a 3 familii *Beza*, în *Chiricarii* a 11 familii *Chirică*; dar sociologul nu vedea aici un raport cauzal: „paralelismul dintre fenomenul de rudenie și cel de domiciliere era existent, deși foarte vag”²⁰⁴. Într-adevăr, nenumărate sate și-au format numele de la acela al boierilor care le stăpîneau și și-au schimbat numele prin trecerea lor de la o stăpînire la alta; toponimul nu relua un nume de familie colectiv, ci se crea de la sg. printr-un procedeu analog²⁰⁵. Dovada peremptorie este aceea că sistemul numelor de familie boierești este ulterior sistemului toponimic personal și s-a constituit, în mare măsură, plecînd de la acesta din urmă (*Brîncoveanu*, *Bălcescu* de la numele de sate *Brîncoveni*, *Bălcești* ș.a.).

²⁰⁰ Primul, după Șt. Pașca, *Nume de persoane*, p. 343; al doilea, după Iulian Marinescu, *Documente basarabene*, p. 45, a. 1777 (cf. *bulc* „piine”).

²⁰¹ Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

²⁰² Iorga, *Brodnicii*, p. 158 (a. 1799, la Tojanu — Vrancea). V. Bogrea credea că înțelesul toponimelor *Bezari* și *Bezești* este acela de „pînzari”, pentru că și n. pers. *Beza* trebuie raportat la tc. *bez* „pînză” (*Contribuție la studiul elementelor orientale în limba română*, în DR 1, 1920—1921, p. 286). Prin aceasta el sacrifică metodei, astăzi perimată, de interpretare a toponimelor plecînd exclusiv de la sensul radicalilor acestora, indiferent de funcția elementelor derivate. Tot astfel, G. Kuun îl includea pe *Bezești* în seria descendenților din *Bissen* — idee combătută de Ovid Densusianu (*Istoria limbii române*, I, București, 1961, p. 246).

²⁰³ H. H. Stahl, *Spîțe de neam țărănești*, p. 7.

²⁰⁴ Idem, *Contribuții*, II, p. 157.

²⁰⁵ Idem, *Contribuții*, III, p. 50—54.

Vom separa, deci, în cele ce urmează, toponimele care desemnează obiecte fizicogeografice de cele care desemnează obiecte sociogeografice.

3.2.1. Numele de obiecte fizicogeografice se constituie, de obicei, din sintagme heterofuncționale, formate dintr-un termen entopic și un *plurale tantum* familial în genitiv, de tipul *Dealul Axintarilor* (Vama—Suceava). Exprimiind raportul de proprietate a unei familii asupra terenului, aceste nume alternează uneori cu sintagme în care numele de familie este la singular: *Poiana Axintarilor/Poiana lui Axinte* (ib.). Primul tip de sintagme consideră raportul în perspectivă istorică (a seriei de proprietari cu același nume), al doilea în perspectivă sincronică (a proprietarului la un moment dat; de aceea numele de familie este substituit uneori prin acela de botez și mai ales prin poreclă).

Cînd raportul de proprietate nu se referă la întreg terenul, ci la o parte a lui, atunci el servește numai ca indice de referință pentru denotație și se exprimă, în mod obișnuit, prin perifraze: *Pîrîul la Calinescari* (Vama—Suceava), unde își are proprietățile și familia *Calinescu*. Caracterul particular al raportului de proprietate nu se reflectă cu consecvență în structurile sintactice menționate, care se pot interfera: *Pîrîul Axintarilor/Pîrîul la Axinte* (Vama—Suceava).

Printr-un proces de extensie tipologică, apar denumiri în care genitivul nu indică neapărat posesia, ci și raporturi de altă natură: un toponim ca *Drumul Funușarilor* (Spulber—Vrancea)²⁰⁶ nu dovedește neapărat că drumul este pe pămîntul familiei Funușă, pentru că poate fi doar „croit” de membrii acestei familii, sau poate fi folosit de ei în mai mare măsură decît de alții.

Ca o ultimă observație asupra formei toponimelor, menționăm tendința de nominativizare a sintagmelor heterofuncționale (*Dealul Axintari*), care se constată la nivelul „stilului oficial”, prezent în rapoarte, dări de seamă, situații, hărți silvice etc. și în vorbirea notabilităților (care de multe ori nu sînt localnici).

Vom cita, în continuare, toponime care se încadrează în această secțiune: *Poiana Cracănarilor/Poiana lui Cracăna*, *Pîrîul la Miftodari* <n. fam. *Miftode*, *Poiana Bugarilor* <n. fam. *Buga*, *Pîrîul la Cohări* <n. fam. germ. *Koch*, *Poiana Pircarilor* și *Pîrîul Pircarilor* <n. fam. *Pircu* (toate la Vama—Suceava); *Pîrîul Cocușarilor/Pîrîul Coceștilor* <n. fam. *Coca*, diminutivat *Cocuș* (Sadova—Suceava); *Pîrîul Cristinarilor* și *Dealul Cristinarilor* <n. fam. *Cîrstea*, cu interfixul -n- (ib.); *Pîrîul Zancarilor/Pîrîul Zancului* (Cimpulungul Moldovenesc); *Poiana Nigarilor/Poiana Niga* și *Poiana Teoșărilor/Poiana Teoșenilor* <n. fam. *Teoașă* (Deia, com. Frumosul—Suceava); *Pîrîul Joșcarilor* <n. fam. *Joșca* „Žiska” (Stulpicani—Suceava); *Poiana Bezarilor*, *Pîrîul Bezarilor/Pîrîul la Bezari*, *Piatra Bezarilor/Piatra Bezî*, *Pîrîul Chiricarilor* <n. fam. *Chirică*, *Pîrîul Sturzarilor* <n. fam. *Sturza*, *Groapa Bursarilor* <n. fam. *Burs*, *Pîrîul Dudarilor* <n. fam. *Dudu* (Nereju—Vrancea)²⁰⁷; *Pîrîul Gheorghișarilor* <n. fam. *Gheorghiță*, *Poiana Rusarilor* <n. fam. *Rusu* (Paltin—Vrancea), *Pîrîul Gogorîșarilor/Pîrîul lui Gugurîșă*, *Casa Boroșarilor* <

²⁰⁶ Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

²⁰⁷ După ancheta colectivă la Nereju.

<n. fam. *Boroș* (Prahuda—Vrancea), *Groapa Tulăcherilor/Groapa Tulăcheșilor* <n. fam. *Tulache*, *Dealul Jurjarilor/În Deal la Jurjari* <n. fam. *Jurja*, *Piriul la Tumari* <n. fam. *Toma*, *Groapa*, *Dealul și Piriul Moclarilor* <n. fam. *Moclea*, *Piriul Lungarilor* <n. fam. *Lungu* (Spulber—Vrancea)²⁰⁸; *Pădurea Bușilarilor* <n. fam. *Bușilă*²⁰⁹, *Pădurea Vătrărilor* (aproape de satul *Vetrești*) <n. fam. *Vătră*²¹⁰ (Podul Șchiopului, com. Nistorești—Vrancea); *Dealul Borzarilor* (Drăguș, com. Viștea—Brașov)²¹¹ <n. fam. *Borza*.

3.2.2. Numele de obiecte sociogeografice, formate de la un sg. antropimic cu suf. *-ari* plurale tantum, desemnează așezări omenesti mai mult sau mai puțin importante (sate și părți de sat): *Rabușcari* (Scărișoara—Alba) <n. fam. *Rabușca*²¹²; *Huzunari* <n. fam. *Huzuna*, *Mustătari* <n. fam. *Mustăț*, *Zisari* <n. fam. *Zisu*, *Leibari* <n. fam. *Leiba* (toate în bazinul Milcovului)²¹³; *Butorcari* (Girliște, com. Goruia—Caraș-Severin), *Cotul Cotăricerilor*, *La Belicheri* (Giroc, Timișoara) <n. fam. și supran. nespecificate^{213 bis}; *Mocleri*²¹⁴ <n. fam. *Moclea* (Nereju—Vrancea); *Păvălari* <n. fam. *Pavăl*²¹⁵, *Finăcari* <n. fam. *Finacă*, *Răduțari* <n. fam. *Răduță*, (*La*) *Băncilari* <n. fam. *Băncilă*, (*La*) *Megieșari* <n. fam. *Megieșu* (Paltin—Vrancea), *Dântășari* <n. fam. *Dântăș*, *Rusari/Rusăști/Ruși* <n. fam. *Rusu* (Spulber—Vrancea), *Lăbunțari* <n. fam. *Lăbunță*, *Chipăilari* <n. fam. *Chipăilă* (Prahuda—Vrancea)²¹⁶; *Rebegari* <n. fam. *Răbega* (Năruja—Vrancea)²¹⁷; *Bălcari*, *Buțari* <n. fam. *Bălcea*, *Buțlea* (Nistorești—Vrancea)²¹⁸; *Apostari* <n. fam. *Apostu*, *Lungar* <n. fam. *Lungu*, *Minzălari* <n. fam. *Minzul*, *Busuiocari* <n. fam. *Busuiocă*, *Răghinari* <n. fam. *Răghină* (Minzălești—Buzău)²¹⁹; *Nemțari* (inglo-

²⁰⁸ Comunicate toate de prof. Gabriela Macovei.

²⁰⁹ Pentru n. fam. *Bușilă*, vezi REC. POP. I (1774), p. 324 și 325 (Gheorghe și Stanciul *Bușilă* din Odobești).

²¹⁰ Cf. Dumitru Vătre din Herăstrău la 1855 (Iorga, *Brodnicii*, p. 167).

²¹¹ Marin Popescu-Spîneni, *Geografia economică a satului Drăguș*, în SR IV, 1939, p. 190 (fără explicație). *Borza* apare într-o conscripție a satului de la 1744 (Ștefan Meteș, *Drăguș, un sat din Țara Oltului. I. Trecutul Țării Oltului. II. Trecutul satului Drăguș*, București, 1945, p. 182).

²¹² M. Homorodean și N. Mocanu, *Din onomastica comunei Scărișoara (jud. Alba)*, în SUBB (Philol.), XIV, 1969, nr. 2, p. 140.

²¹³ Comunicate de prof. Gh. Moldoveanu. Dintre acestea, n. fam. *Huzuna* apare în REC. POP. I (1774), p. 278 (Ion *Huzuna* din Mărășești).

^{213 bis} NALR — Banat, *Introducere*, p. 42, 82—83.

²¹⁴ *Statistica din România*, București, 1876, p. 121.

²¹⁵ Comunicat de prof. Gabriela Macovei. Explicația presupusă de către Iorgu Iordan (*Toponimia românească*, p. 172) este justă.

²¹⁶ Comunicate de prof. Gabriela Macovei. Familia *Răduțarii* din Paltin este pomenită într-un document din 1820 (Sava, *op. cit.*, II, p. 89); la 1824 se amintesc Stan, Ion și Constantin *Răduță* (id. *ib.*, p. 94); la 1814, Petre *Răduțe* (id. *ib.*, I, p. 178).

²¹⁷ Cf. Aurel V. Sava, *Documente pănene*, II, p. 60 (cca 1808): Ghinea *Rabega* din Nistorești; idem, *Vornicul de Vrancea. O cercetare administrativă de acum o sută de ani*, în AAR (Ist), s. III, t. XV, 1934, p. 160 (a. 1827): Sandu *Răbega* din Nistorești; REC. POP. I (1774), p. 302: Sandu și Ion *Răbega* din Năruja.

²¹⁸ Nume atestate de N. Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică și umană*, București, 1937, p. 141 și barta.

²¹⁹ Informațiile privind com. Minzălești ne-au fost transmise de prof. Dumitru Cristea. Astăzi mai există doi descendenți ai „moșului” *Răghină*, Dumitru *Răghină*, plecat în com. Vințilă Vodă, și Elena Dedu, fostă *Răghină* (în satul Beșli). La 1542: *Răghănesti* (DIR, B, XVI—II, p. 309).

bat în Dragosloveni, com. Dumbrăveni—Vrancea) <n. pers. Neamțu²²⁰; Ghinduşari/Ghinduşeni (Galați), de la numele lui Ionaşco Ghenghea, căruia i-a fost întărit de domn la 1633²²¹; Borinari (Plenița—Dolj) <n. fam. Borină²²²; Necşotari <n. fam. Neacşu, Bizdîgari <n. fam. Bizdîgă (Jitia—Vrancea); Şotîrcari <n. fam. Şotîrcă (Gura Calîtei—Vrancea); Lungari <n. fam. Lungu, Dobrotari <n. Dobrotă, Moisari <n. fam. Moise, Albari <n. fam. Albu (Bisoca—Buzău); Pletari <n. fam. Pletea (Chilii—Buzău); Burhălari <n. fam. Burhală, Brătîlari <n. fam. Brătîlă, Cachişari <n. fam. Cachiş, Creşari <n. fam. Creşu, Coşconari <n. fam. Coşcone, Dobrotari <n. fam. Dobrotă, Dăscălari <n. fam. Dascălu, Gogănari <n. fam. Gogani, Giobari <n. fam. Gioabă, Lefterari <n. fam. Lefter, Popari <n. fam. Popa, Perşari <n. fam. Perlea, Şolari <n. fam. Şolea, Teşcănari <n. fam. Teşcan, Ţibocari <n. fam. Ţiboacă, Bănicari <n. fam. Bănică, Văduvari <n. fam. Văduva (Lopătari—Buzău); Oneşari <n. fam. Oneaţă, Lupari <n. fam. Lupu, Frăţilari <n. fam. Frăţilă, Dănilari <n. fam. Dănilă, Călinari <n. fam. Călin, Bonciari <n. fam. Boneciu (Şoimari—Prahova); Vlădari <n. fam. Vlad, Mănari <n. fam. Manea (Surani—Prahova); Mântari <n. fam. Manta, Pipoşari <n. fam. Pipoş (Slon, com. Ceraşu—Prahova). Cîteva dintre acestea au fost deja invocate în controversele lingviştilor, dar au lipsit „probele documentare” pentru explicarea lor.

Considerînd accidentală funcţia personală a lui -ari, I. Iordan a optat pentru alte soluţii etimologice ori de cîte ori baza motivată a toponimelor din această categorie îi permitea avansarea unei ipoteze mai plauzibile. *Bitcari* (Nistoreşti—Vrancea) este raportat la oronimul *Bitca*, iar nu la antroponimul *Bitcă*, aşa cum trebuie în realitate²²³. *Ghebari* (Paltin—Vrancea) este considerat un toponim „psihologic” (deşi nu este atestat cuvîntul care să caracterizeze defectul avut în vedere), eventual un nume de agent (de la *ghebe* „manta ţărănească”)²²⁴; de fapt, este un derivat de la n. fam. *Gheba*, cum rezultă dintr-un act de judecată de la 1800, prin care *Ghebarii* sau *Ghebeştii* îşi dispută cu cei din Năruja „moşia *Ghebei*” sau „moşia *Ghebeştilor*”, stăpînită din 1795 de către Ene şi Toader *Gheba* „milcovenii” (actul este semnat atît de cei doi, cît şi de Sava *Gheba*, Crăstian *Gheba*, Vasăle *Gheba*)²²⁵.

Cu un anumit indice de probabilitate, s-ar mai putea include printre toponimele de acest fel şi *Mohîrlari* (înglobat în Tulburea, com. Chiojdieni—

²²⁰ Cf. Sava, *Documente putnene*, I, p. 30 (a. 1686): Gavril şi Nastasie, *Nemşenii*, foşti proprietari la Stoleşti, lingă Focşani. I. Iordan vede aici un derivat patrimonial de la unul din toponimele *Neamţu* din Moldova (*Toponimia românească*, p. 415). Ancheta îndirectă atestă şi ea familia *Neamţu* la Dragosloveni, „punctul *Nemţari*”.

²²¹ DRH, A, XXI, p. 395.

²²² Tudor Ionescu, *Note despre Plenița — Doljii*, în AO VI, 1927, p. 158.

²²³ I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 413. Vezi REC. POP. I (1774), p. 298 (*Ioniță Bitcă* din Cîmpurile), 307 (*Vasile Bitcă* din Bîrseşti), 324—325 (*Rosul* şi *Ştefan Bitcă* din Odobeşti); Sava, *Documente putnene*, I, p. 112 (*Constantin Bitcă* din Spineşti, a. 1783), 127 (*Vasile* şi *Stan Bitcă* din Spineşti, a. 1794), II, p. 91 (*Ban* şi *Enachi Bitcă* din Spineşti, a. 1823); idem, *Vornicul de Vrancea*, p. 161 (*Ion Bitcă* din Nistoreşti, a. 1827).

²²⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 317 şi nota 1.

²²⁵ Constantinescu — Stahl, *op. cit.*, p. 35—37, cf. 132 („secăturile *Ghebeştilor*”, a. 1818); Sava, *Documente putnene*, I, p. 137. O explicaţie justă la CDO, p. 282 (derivat de la baza antroponimică *Gheb-*).

Vrancea) < n. pers. *Mohirte*²²⁶; *Bilcarii* pe Rahova²²⁷ < n. pers. *Bilco*²²⁸; *Căcăerii*/*Căcăriari* din fostul ținut Lăpușna²²⁹ < n. pers. *Căcice* (prezent și în *Căcăcești* sau *Căcăceni*, nume de sate din fostele ținuturi Cîrligătura, Neamț și Soroca în veacul al XVII-lea); *Ianari* (inclus în Nereju—Vrancea) < n. pers. *Ian*²³⁰ sau *Ianea*; *Gurcarii* sau *Giurcarii* (azi Biceștii de Sus, inclus în Biceștii de Jos, com. Dumitrești—Vrancea)²³¹ < n. pers. *Gurcă* sau *Giurcă*; *Perșunari* (Gura Vadului—Prahova) < n. pers. *Perșu*²³² (cu interfixul -n-, ca în *Cristinari* < *Cîrstea*); *Miloșari* (Ludești—Dimbovița) < n. pers. *Miloș* (frecvent în documentele Țării Românești); *Glodu-Petcar* (Chiliile—Buzău) < n. pers. *Pelcu*; *Duboșari* (în Maramureș, la 1389 *possessio* și *villa Zaldobos*)²³³ < n. pers. *Doboș*; *Acățari* (Mureș, la 1497 *Achusfalva* „satul lui Achus”) < n. pers. **Ăcățu* < *Achatius* (magh. *Ákos*)²³⁴. *Socolarii* (Ciclova Română—Caraș-Severin), considerat de I. Iordan un derivat „local” de la *Socol* (Caraș—Severin)²³⁵, nu poate fi apropiat de acesta din urmă fiind mai vechi decît el (a. 1363 *Zakalar*, față de a. 1472 *Solmos*, a. 1829 *Szokolovacz*, popular *Socolovăț*)²³⁶, așa încît este preferabilă explicația prin n. pers. *Socol*, propusă de N. A. Constantinescu²³⁷.

Derivate toponimice personale în -ari sînt și la românii sud-dunăreni. La aromânii din Pind exista un sat *Drăgari*, despre al cărui nume Th. Capi-

²²⁶ Un Constantin *Mohârte* din Năruja este menționat la 1810 (Constantinescu—Stahl, *op. cit.*, p. 52). Vezi și CDO, p. 445.

²²⁷ DIR, A, XV—II, p. 164 (a. 1491), azi Pușcași—Vaslui. În DRH, A, III, p. 188: și *Bălcarii* (același doc.). Forma din DIR explică palatalizarea din *Piriul Ghilecarilor* de la 1838, numele unui afluent al Rahovei (GHIBĂNESCU, S.I. XV, p. 284).

²²⁸ CDO, p. 202. Într-o traducere tirzie a doc. de la 1491 apare un *Bilco*, proprietar în Mărateii din apropiere (DRH, A, III, p. 191).

²²⁹ CAT. MOLD. II, p. 399 (a. 1648), 407 (a. 1649).

²³⁰ INDICE (1865), p. 71: Constantinescu—Stahl, *op. cit.*, p. 23 (*Ian*, namesnic din Birsești, a. 1777). Baza poate fi și *Ene*, ca în *Dealul Enarilor* (Vedea), atestat la C. Alessandrescu și I. G. Stînescu, *Dicționar geografic al județului Olt*, București, 1895, p. 95.

²³¹ *Indicele după județe a comunelor orăștane și rurale din Muntenia...*, București, 1861, p. 50 și MDG: *Gurcarii*. În repertoriile mai noi: *Giurcarii*.

²³² Ni se pare mai puțin probabilă ipoteza valorii patronimice a sufixului (< *Perșant*, com. Șinca—Brașov), dată fiind existența aici a familiei de proprietari *Perșu* (ultimul reprezentant, Aurel *Perșu*, a părăsit satul în 1947, după ce a predat moșia). Se poate ca persoana să fi fost numită și *Perșună*, ca un brutar din Pitești în romanul *Contratimp* al lui Vlad Mușatescu, București, 1981, p. 102.

²³³ Radu Popa, *Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea*, București, 1970, p. 82.

²³⁴ Atestări la SDT, I, p. 24. N. pers. este același cu cel identificat de Otto Liebhart în forma *Acoșfalău* < magh. *Ákosfalva* (*Die Ortsnamen des Sektergebietes in Siebenbürgen*, în BA II, 1927, p. 4), dar presupune intermediarul latinizat. Atestările se opun explicației de la *acaț* „salcîm”, propusă de Anton Oprescu (*Observări asupra toponimiei populare*, în „Geopolitica și geistoria”, II, 1942, p. 81).

²³⁵ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 415.

²³⁶ SDT, II, p. 138.

²³⁷ CDO, p. 272. Teoretic, toponimul ar putea fi și un pl. de la supran. *Sokolar* „Șoi-marul”, înregistrat de Franz Miklosich (*Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 123), cum crede Vasile Ioniță (*Valori ale sufixelor în toponimia văii superioare a Timișului*, în *Studii de onomastică*, II, p. 76); dar un doc. de la 1358, prin care regele Ungariei îi dăruiește cnezului *Socol* (*Zakul*) două moșii pe Valea Secașului (Sekaspataka), răsplătindu-l pentru vitejie, limitează posibilitățile de opțiune (cf. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 164—165). Aici este prima atestare a satului Secășeni, com. Tievaniul Mare (SDT, II, p. 113), din apropierea Socolarilor; casa lui Socol fusese distrusă de către cnezii vecini Basarab, stăpîni în Carașul Mare și Mic.

dan spunea (preferindu-i etimologiei lui G. Weigand una din v. sl. *дрѣгъ* „drug“): „nu cred să derive din *drag* «lieb», căci n-aș ști ce ar însemna în bulgărește un derivat în *-ar* de la *drag*“²³⁸. Numele poate fi, însă, foarte bine, un derivat de la baza personală *Drag-*, și aceasta nu numai pentru că ea este atestată la „vlahii“ balcanici din secolul al XIV-lea pînă astăzi²³⁹, dar mai ales pentru că satul era numit și *Dragai*²⁴⁰, unde *-ai* este sufixul colectiv albanez echivalent cu *-ești*²⁴¹. Procedeu de a numi satele nou înființate cu numele celnicului era obișnuit la firșeroți²⁴², după cum și la românii nordici satele își luau numele, adeseori, de la acela al judeului. Este probabil că sufixul are această funcție și în *Nasari* și *Robari* din Epir²⁴³, *Alabari* și *Copilari* din Bosnia²⁴⁴, *Budari*²⁴⁵ și *Dușari*²⁴⁶ din Albania (între altele), ale căror nume se pot ușor explica de la temele personale *Nas*-²⁴⁷, *Rob*-²⁴⁸, *Alab*-²⁴⁹, *Copil*²⁵⁰, *Bud*-²⁵¹, *Duș*-²⁵².

Ca și numele de familii, toponimele personale în *-ari* pot rezulta, uneori, din schimbarea sufixului n. pers. La 1627, satul *Cămîrzani* (Vadul Moldovei—Suceava) se numea *Cămîrzari*; baza nu poate fi decît n. pers.

²³⁸ Th. Capidan, *Recenzie*, în DR I, 1920—1921, p. 421.

²³⁹ Ioan Bogdan, *Un chirosoal al regelui sîrbesc Ștefan Milutin*, în „Convorbiri literare“, XXIV, 1890, p. 483 (*Draghe, Draghia*); N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1919, p. 41 (*Dragul*); Th. Capidan, *Originea vocativului în -le*, în DR I, 1920—1921, p. 204; Teodor Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, București, 1906, p. 184—186; Sextil Pușcariu, *Studii istororomâne*, II, București, 1926, p. 302; Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, II, București, 1941, p. 43 (*Dragu*), 100 (*Dragoi*).

²⁴⁰ Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în DR IV, 1924—1926, p. 235: *Drăgari/Dragai*. Ambele forme sînt citate de mulți autori care se ocupă de aromâni. La Hâciu, *op. cit.*, p. 66: *Drăgai*.

²⁴¹ Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, II, Viena, 1853, p. 118—119; Th. Capidan, *Un suffixe albanais*, p. 132 și *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 203—204.

²⁴² Léon Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acaranie*, Paris, 1860, p. 272; Ioan Nenițescu, *De la românii din Turcia europeană. Studiu etnic și statistic asupra armânilor*, București, 1895, p. 180 și 182.

²⁴³ Menționate de Nenițescu, *op. cit.*, p. 417 și 419.

²⁴⁴ Menționate de Filipescu, *op. cit.*, p. 197.

²⁴⁵ Menționat de Th. Capidan, *Românii nomazi*, p. 244; Dem. Abeleanu, *Turcia europeană. Geografie fizică și politică*, București, 1905, p. 113.

²⁴⁶ Menționat de Abeleanu, *op. cit.*, p. 113; Nenițescu, *op. cit.*, p. 30; Th. Capidan, *Fărșeroții*, p. 40.

²⁴⁷ Frecvente sînt, la aromâni, n. pers. *Nasea* (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 150, 244) și *Nasi* (id. ib. I, București, 1929, p. 92—93, II, p. 43, 256—260, 276—278).

²⁴⁸ *Robu, Roba* sînt n. pers. care „se aud des“ la aromâni (Caragiani, *op. cit.*, I, p. 91, 95, II, p. 37, 152, 260).

²⁴⁹ Tema trebuie să fie aceeași ca în arom. *alabaciu* „copilandru“, dar n. pers. nu îl avem atestat.

²⁵⁰ N. pers. *Copil* este atestat încă din documentele medievale care se referă la „vlahi“ (vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 493; S. Pușcariu, *Studii*, II, p. 284). Aceeași bază explică și numele satului *Copila* (Filipescu, *op. cit.*, p. 197). Cf. și *Băitani* lângă Bălașa (Hâciu, *op. cit.*, p. 69).

²⁵¹ Vezi n. pers. *Budilo* (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 492), *Budul* (Capidan, *Originea vocativului*, p. 200), *Buda* (Pușcariu, *Studii*, II, p. 304; Caragiani, *op. cit.*, II, p. 39, 256), *Budo* (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 99).

²⁵² Vezi n. fam. arom. *Duși*, la Moscopole (Hâciu, *op. cit.*, p. 122), *Dușu*, la Lacă (Caragiani, *op. cit.*, II, p. 222).

Cămrân, frecvent în epocă²⁵³. Invers, un n. pers. în -ar poate dezvolta un toponim prin schimbare de sufix: la 1515 Neagoe Basarab îi întărea lui Manea *Vulpariul* jumătate din satul Golești²⁵⁴, sat care s-a numit apoi *Goleștii Vulpariului* (a. 1670—1671)²⁵⁵, iar mai în urmă *Goleștii—Vulpași* (Argeș). Decalajul dintre derivatul toponimic și antroponimul de la bază sa poate fi doar o iluzie a perspectivei sincronice. Astfel, dacă la *Cocoșari* și la *Țigănari* (Gura Calitei—Vrancea) întâlnim astăzi familii *Cocoșel* și *Țigănuș*, nu înseamnă neapărat că toponimele s-au format de la aceste nume: *Cocoșel* pot fi descendenții unui *Cocoș* (la 1631, de ex., este menționat un Stanciul *Cocoș*, proprietar la +Domirești, în apropiere)²⁵⁶, după cum *Țigănuș* pot fi descendenții lui *Țigan*.

3.2.3. O poziție intermediară față de categoriile stabilite de noi o au numele de ulițe, ferme, stîni etc. care, considerate din perspectivă desemnatului, ar trebui incluse printre numele obiectelor sociogeografice, dar posedă, în același timp, caracteristicile formale ale numelor de obiecte fizicogeografice.

Numele de acest fel nu i-au interesat în mod special pe cercetători și, din acest motiv, s-a înregistrat un număr infim față de ce trebuie să fie în realitate. Un drum din Plotonița (Frasin—Suceava) se numește *Ulița Maciocarilor* sau a *Maciocanilor*, de la n. fam. *Macioc*. La Nereju, în Vrancea, s-au notat *Stîna Bușilarilor* <n. fam. *Bușilă*, *Ulița Călugărarilor* <n. fam. *Călugăru*, *Ulița Dudarilor* („unde stau *Dudăreștii*“) <n. fam. *Dudu*²⁵⁷. Ultimul nume prezintă un interes special datorită redundanței sufixelor personale, caz pe care l-am mai întâlnit la Gemenea (Stulpicani—Suceava), unde membrii familiei *Coperza* se numesc nu numai *Coperzari*, dar și *Coperzăreni*. Ambele ilustrează, se pare, o fază de tranziție de la numele simple (*Dudu*, *Coperza*) la numele sufixate (*Dudaru*, *Coperzaru*), primele fiind oficializate, iar celelalte creații spontane ale mediului popular.

Printre părțile satului Drăguș din Țara Oltului, se menționează „vecinătățile“ (sau ulițele) *Codrari(lor)*, *Lăscari(lor)*, *Rogozari(lor)*, *Husari(lor)* din *Sus* și din *Jos*, de la n. fam. *Codrea*, *Lascu*, *Rogozea*, *Husea*²⁵⁸. La 1761 cea de-a doua era numită *Ulița Lascului*, pentru că pe ea își avea casa „boierul“ (=țăranul liber) Oprea *Lațcu*²⁵⁹.

3.2.4. Cînd bază antroponimică este motivată semantic, funcția personală a sufixului -ari este neutralizabilă, suprapunîndu-se funcțiilor sale

²⁵³ DRH, A, XIX, p. 318. Pentru n. pers., vezi p. 314 (a. 1627, din Cindești — Neamț), p. 512 (a. 1628, din Măstacani — Bacău), XXII, p. 511 (a. 1633, din Horgoești — Tigheci) ș.a.

²⁵⁴ DRH, B, II, p. 271—272.

²⁵⁵ DRH, B, XXIII, p. 105.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 339 și 344. Numele satului +*Cocoșarii* sau +*Cocoșerii* de pe Stemnic (Vaslui) de la 1661 (GHIBĂNESCU, S.I. XV, p. 119—120) pare să fie și el în legătură cu n. fam. *Cucoș* (la 1795 doi țirgovești vasluieni aveau acest nume, *ibidem*, p. 177).

²⁵⁷ Ancheta colectivă la Nereju. Un act d. pe la 1700 menționează neamul *Bușileștilor* (Sava, *Documente putnene*, II, p. 10).

²⁵⁸ Henri H. Stahl, *Vecinătățile din Drăguș*, în SR I, 1936, nr. 1, p. 19 ș.u.; Ștefania Cristescu-Golopenția, *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale, credințe și rituri magice*, București, 1944, p. 110. Numele de familie sînt aproape toate atestate la Drăguș din secolul al XVII-lea, în *Urbariile*, I, p. 236 (Petru *Kodre*, a. 1632), 237 (Krisztian și Radul *Rogoz* drabant, a. 1632), 235 (Koma *Husza* judec, a. 1632). Familia *Lascu* apare începînd cu conscripția din 1721 (vezi Ștefan Meteș, *Drăguș*, p. 166: Man și Alde *Lalțcu*).

²⁵⁹ Ștefan Meteș, *Drăguș*, p. 174.

lexicale — cum se poate vedea și din paragraful precedent, unde *Codrari* și *Rogozari* au aparența unor patronime. Chiar cînd baza nu e motivată (*Husea*), funcția personală a derivatului poate fi neutralizată datorită coincidenței acestuia cu un element lexical omofon (*husar*).

Numărul acestor toponime, personale la origine, este, probabil, foarte mare. Vom cita doar cîteva: *Ghindari* (Mureș, lingă Acățari) <n. pers. *Ghindă* (la 1507 *Makfalva* „sătul lui Ghindă”, iar la 1850 *Dingye* „Ghindă”)²⁶⁰; +*Scorțari* (pe lingă Bolotești—Vrancea) <n. pers. *Scoarță* (*Scoarțes*), dovadă alternanța cu *Scorțești* a numelui său²⁶¹; +*Borșciari* (R.S.S. Moldovenească)²⁶², prob. <n. pers. *Borșc*; *Găinari* (azi Făgetu, com. Nistorești—Vrancea), de la „neamul Găinarilor” din Nistorești, între care Vasile Găină, Radu Găină, descendenți din „bătrînul Găină” de care vorbește un act de la 1768²⁶³; +*Cote-ciarii* (lingă Tîrzii, com. Oltenesti—Vaslui), menționat de Bărbulescu, sătul fraților *Coteț*; *Cociobari* (Paltin—Vrancea) <n. pers. *Cocioabă*²⁶⁴; *Balercari* (în bazinul Milcovului) <n. pers. *Balercă*²⁶⁵; *Albinarii* (azi Ariceștii Zeletin—Prahova), de la numele marelui spătar *Albină*, căruia i se întăresc părți de sat în jurul anului 1581²⁶⁶; *Cureaua Ismănarilor* (Orodel—Dolj) <n. fam. *Ismană*²⁶⁷; +*Merlarii* (lingă Pleșcoi, Berca—Buzău), atestat la 1631 în forma *Mirlari*, <n. pers. *Mirlea* (un *Mirlea* din Rătești, aceeași com., apare într-un doc. din 1632)²⁶⁸; *Mierlarii* (înglobat în Jilava—București), cu aceeași etimologie (un *Mirlea* din Roșiul, sat inclus tot în București, e atestat la 1632)²⁶⁹; +*Boșarii* (Runcu—Dimbovița), prob. <n. pers. *Boșa*²⁷⁰; *Colțarii* (Nistorești—Vrancea) <n. pers. *Colțu*²⁷¹; *Ulița Pușcarilor* (Stulpicani—Suceava) <n. fam. *Pușcă*; *Poiana Scripcarilor* sau a *Scripcanilor* și *Drumul Drobarilor* (Frumosul—Suceava) <n. fam. *Scripcă* și *Drob*, care au avut proprietăți acolo; *Pîrîul la Baltagari*, *Poiana la Baltagari*/*Poiana lui Baltag* (Vama—Suceava) <n. pers. *Baltag*; *Bobocari*, *Bostănari*, *Cenușari*, *Lăbări* (Lopătari—Buzău) <n. pers. *Boboc*, *Bostan*, *Cenușă*, *Labă*; *Cepari* (Slon,

²⁶⁰ SDT, I, p. 259. S-ar putea ca sufixul să fi apărut ulterior, pentru a-i desemna pe cei din *Ghinda*, după cum satul *Vălari* (Hunedoara) a fost numit la început *Valea* (a. 1482: *possessio Walga*) și de-abia la 1733 *Vălari* (*Velări*) — cf. SDT, II, p. 239. Cazurile în care patronimul în funcție toponimică i-a succedat toponimului sînt numeroase peste tot.

²⁶¹ CAT. MOLD. III, p. 98 (a. 1658), IV, p. 45 (a. 1676), 57, 61, 66 (a. 1677)/ib. IV, p. 105 (a. 1679), 391 (a. 1695).

²⁶² DRH, A, I, p. 216 (a. 1436).

²⁶³ Sava, *Documente putnene*, II, p. 60 (cca 1808), 89 (cca 1820), 104 (a. 1834), 160 (a. 1837); I, p. 102 (a. 1768).

²⁶⁴ Informație de la prof. Gabriela Macovei.

²⁶⁵ Informație de la prof. Gh. Moldoveanu.

²⁶⁶ DIR, B, XVI, p. 498. După Hasdeu, „numele cătunului [...] ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați oarecînd cu creșterea albinelor” (HEM s.v. *albină*). Anton Opreșcu vedea aici un derivat de la un toponim *Albina* (*op. cit.*, p. 86).

²⁶⁷ Constantin Stănică-Orodel, *Hotarul satului Orodel (Dolj)*, în SR II, 1937, nr. 1, p. 31.

²⁶⁸ DRH, B, XXIII, p. 384/p. 625. Damian P. Bogdan explică toponimul de la apela-tivul *mierlă* (*op. cit.*, p. 176).

²⁶⁹ DRH, B, XXIII, p. 575.

²⁷⁰ Satul este atestat în *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, I, București, 1961, p. 750 (a. 1787); I. DIV. 17 (a. 1831). Antroponimul în CAT. T. ROM. II, p. 443 (a. 1628); Pașca, *Nume de persoane*, p. 185; CDO, p. 211; I. Pătruț, *Studii*, p. 179.

²⁷¹ Satul este atestat de Ion Ionescu, *Agricultura în județul Putna*, București, 1869, p. 365. Antroponimul la Sava, *Documente*, II, p. 122 (a. 1833).

com. Ceraşu—Prahova) <n. fam. *Ceapă*; *Băltăgari*, *Bulurugari*, *Bănari* (Bisoca—Buzău) <n. fam. *Baltag*, *Bulurugă*, *Banu*.

3.3. Ajunşi în acest punct, este firesc să ne întrebăm ce origine are sufixul personal *-ari* din toponimia noastră. Nu putem accepta explicaţiile prin evoluţia unor funcţii lexicale, date de G. Giuglea şi Gh. Bolocan, şi nici pe cea propusă de I. Iordan, a descendenţei din funcţia patrimonială. Obiecţia care i se poate aduce ipotezei din urmă este că priveşte lucrurile numai din interiorul toponimiei, corelând toponimele personale cu patronimele (în virtutea identităţii formale a sufixului); or, *sistemul toponimic personal reflectă direct sistemul antroponimic, după cum sistemul toponimic descriptiv îl reflectă direct pe cel lexical*. Am văzut că numele de locuri cu bază antroponimică preiau un procedeu existent la nivelul numelor de familie, iar patronimele se construiesc după modelul patronimelor generice. Prin urmare, pentru a explica funcţia diferită a sufixului *-ari* va trebui să părăsim domeniul toponimiei, pătrunzând în acela al onomasticii *stricto sensu*.

3.3.1. Raţiunea folosirii lui *-ari* în numele de familie colective este dată în mod cert de valoarea patronimică a singularului său, semnalată mai întâi de N. A. Constantinescu, care a localizat-o în Bucovina (*Barariu*, *Carinar*, *Gheorghinar*, *Fetişar*, *Maricar*, *Mărcar*, *Mincar*, *Monaru*, *Piticar*)²⁷². La acestea se pot adăuga *Tănăşar* (Pojorita—Suceava) <n. pers. *Tănasă*, *Banceru* (Vama—Suceava) <n. pers. *Bance*²⁷³, *Cozmariu* (Sadova—Suceava) <n. pers. *Cozma* (cf. şi *Piriul Cozmariului/Piriul la Traian Cozma*, tot aici), *Lucuşar* (Vama—Suceava) <n. pers. *Lucuţă*, *Titinar* (Sadova—Suceava) <n. pers. *Tetină*(?), *Micuşar* (Mănăstirea Humorului) <n. pers. *Micuţă*²⁷⁴, *Maruşcar* (Voroneţ—Suceava) şi *Marişcar* (Frasin—Suceava) <n. pers. ucr. *Maročko* şi *Maričko*²⁷⁵ ş.a.

Astfel de nume există şi prin alte părţi: în j. Vrancea, unde la 1864 se pomeneşte un *Lupuşaru* (Gogoiu, com. Răcoasa)²⁷⁶ şi mai ales în Ţara Oltului (care, lucru curios, i-au scăpat în totalitatea lor lui Paşca): *Petreşkar* Lyabul/*Petrasko* Lyabul din Netot²⁷⁷; Kirszte *Vlagar* sau *Vlegare* din Simbăta de Jos²⁷⁷ <n. pers. *Vlăge*; Bukur *Kokar*/Bukur *Kukan* din Viştea de Jos <n. pers. *Coca*²⁷⁸; Opres *Bokar*/Opres *Bokan*, tot aici, <n. pers. *Boca*²⁸⁰; Many, Opres şi Bukur *Popar* din Părău <n. pers. *Popa*²⁸¹. Sufixul patronimic este prezent şi în onomastica Văii Jiului (după cercetările lui Al. Cristureanu). Nu credem necesar să extindem exemplificările, cu atât mai mult cu cât monografiile de localităţi şi volumele de documente îi atestă circulaţia în toate zonele româneşti.

Sufixul *-ar* este mult folosit şi în onomastica românilor sud-dunăreni. După Ioan Caragiani, el ar avea o funcţie augmentativă nu numai în *Bôlar*

²⁷² CDO, p. XXXIII.

²⁷³ Un Gheorghe *Bance* este menţionat la 1763 (Ştefanelli, *op. cit.*, p. 68—69). La Vama există şi toponimul *Jgheabul Banciului*.

²⁷⁴ CAD 164 (a. 1856).

²⁷⁵ CAD 306 (a. 1854) şi liste onomastice actuale.

²⁷⁶ Copie după un document, anexată la caietul de anchetă indirectă.

²⁷⁷ *Urbariile*, I, p. 441/537 (a. 1637).

²⁷⁸ *Ibidem*, p. 434 şi 563 (a. 1637). Cf. CDO, p. 409 (*Vlăgara*).

²⁷⁹ *Urbariile*, I, p. 243 (a. 1634)/801 (a. 1640). Cf. CDO, p. 245 (*Cocariu*).

²⁸⁰ *Urbariile*, I, p. 343 (a. 1634)/227, 801 (a. 1632, 1640).

²⁸¹ *Ibidem*, p. 490 şi 493 (a. 1637). La CDO, p. 135: *Popătaru*.

(„boț mare“), *Ciûmar* („șuviță mare de păr“), *Măliar* („mai mare“), *Bûtar* („bute mare“), *Côtar* („boț mare“) ²⁸², dar și în *Dûmar* < *Duma*, *Côstar* < *Costa*, *Cos-tântar* < *Costanți*, *Barăcar* < *Barac*, *Bîtar* < *Bili*, *Dîmar* < *Dima*, *Sîmar* < *Sima*, *Panaiôtar* < *Panaioți*, *Nichîtar* < *Nichita* ²⁸³. Dar a doua serie cuprinde nume nemotivate semantic, ceea ce înseamnă că sufixul nu poate avea decît o funcție pur onomastică, pe care o considerăm tot patronimică (cel puțin la origine). Dacă *Ceăpar*, de ex., este simțit ca augmentativ („ceapă mare“), cum arată Caragiani, ce sens ar mai avea un al doilea derivat, *Ceapărar* ²⁸⁴, dacă nu acela de a-l desemna pe descendentul lui *Ceăpar*? Astfel de nume existau și la istringoromâni ²⁸⁵.

3.3.2. N. A. Constantinescu nu și-a dat seama de valoarea matronimică ce o dublează pe cea indicată de dînsul (chiar în seria de exemple citate) și pe care o atestă documentele și datele culese de noi din anchete directe. La 1774 existau la Vatra Dornei 7 proprietari *A Irinei* sau *sin Irinei*; la 1856 formula era înlocuită cu *Irinar* (12 proprietari), iar o proprietate a lor se numea *Arșița Irinarilor* ²⁸⁶. Într-un document de la 1786 din Vatra Cîmpulungului apare *Odochița Fetișoale* și *Vasile sin ei*; la 1790, fiul este numit *Vasile Fetișar(i)*, iar la 1792 fratele lui se cheamă *Păntile Fetișar* ²⁸⁷ (familia *Fetișar* există și azi la Vama și la Cîmpulungul Moldovenesc). Descendenții *Urătisei* de la 1787 sînt *Toader Urătariul* de la 1786, *Ghiorghei* și *Todosie Urătar* de la 1790, *Toader Urtaru* de la 1802 — toți din Cîmpulung ²⁸⁸; împreună alcătuiau familia *Urătarilor* ²⁸⁹. Un membru al familiei *Ruxandariul* era, la 1786 și la 1792, *Petre Ruxandii* sau *Petre a Ruxandii* din Vatra Cîmpulungului ²⁹⁰. *Iftincarii* din Sadova de astăzi sînt, probabil, descendenții lui *Ionașcu a Iftincăi* de la 1699 din Cîmpulung ²⁹¹. Familia *Bedrule* din Pojorîta este poreclită *Catrinar* după o văduvă, *Catrina*, a cărei urmașă este ²⁹²; o confirmare este numele satului *Catrinari* (Panaci—Suceava), care și-a luat numele de la acela al numeroaselor familii *Acatrinei*. *Gheorghinar*, menționat de N. A. Constantinescu, este, de fapt, *Gligor(i) Gherghinar* de la 1771, al cărui nume pare să indice tot o bază matronimică ²⁹³. Recensămîntul de la 1774 oferă numeroase indicii ale importanței acordate liniei materne în ocolul Cîmpulun-

²⁸² I. Caragiani, *op. cit.*, I, p. 31, 60, 94—95, 101, 218.

²⁸³ *Ibidem*, p. 27, 29, 66, 97, 196, 218.

²⁸⁴ *Ibidem*, p. 45.

²⁸⁵ Sextil Pușcariu, *Studii istringoromâne*, II, p. 208, 237.

²⁸⁶ Vezi REC. POP. I (1774), p. 252—255 și CAD 282 (1856).

²⁸⁷ Ștefanelli, *op. cit.*, p. 163, 199, 205, 228. Frații reapar cu numele *Fetișar* la 1806 (*ibidem*, p. 325).

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 90 (*Vasile a Urătisei*), 161, 201, 208, 308.

²⁸⁹ *Ibidem*, p. 376 (a. 1821).

²⁹⁰ *Ibidem*, p. 162 și 228.

²⁹¹ *Ibidem*, p. 19. Un *Vasile Ifti(n)car* apare la Sadova în 1809 (Teodor Balan, *Nouii documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p. 80); în raza aceluiași sat este și toponimul *Fințina Iftincariului*. Numele nu trebuie raportat la *Iftincu* (CDO, p. 49), care nu a existat în onomastica zonei, destul de bine cunoscută.

²⁹² Deși *Catrinarii* sînt considerați una din cele mai vechi familii (primul atestat este *Vasile Catrinariul*, la 1786, cf. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 164), genealogia lor este încă vie în conștiința locuitorilor.

²⁹³ Ștefanelli, *op. cit.*, p. 105. *Gherghina* ar putea fi, teoretic, și un nume de bărbat, dar nu este cunoscut ca atare în onomastica zonei.

gului: „Gavril cu mă-sa Mărica“ (cf. *Maricar*), „Ion cu mă-sa Ruxanda“ (cf. *Ruxăndar*), „Ion sin Irinei“ (cf. *Irinar*) ș.a.m.d.²⁹⁴.

Funcția matronimică există și în alte părți ale Moldovei, dar cercetările sînt prea firave pentru a avea o perspectivă de ansamblu. La Mădirjac (Iași), *Ilincari* este numele colectiv al familiei *Ailincăi*; la Spulber (Vrancea) numele *Pîrtului Săftarilor* se raportează la „alde Safta“ sau *Asafti*, familie care coboară din *Safta* văduva²⁹⁵; la Dîrmoxă (Broșteni—Suceava) există familia *Păștinaru*, prob. < *Păștina*²⁹⁶. Această funcție a fost preluată analogic în cîteva derivate lexicale cu o circulație redusă, cum ar fi *slujnicar*, *muierar*, *pocrișcar*²⁹⁷.

3.3.3. Existența unui sufix personal -ar face posibil pluralul direct atît în numele de familie cît și în toponime²⁹⁸: n. fam. *Lucuțar* > *Lucuțarii*/*Lucuțărenii* (Vama—Suceava); n. fam. *Piticar* > *Piticarii* (Cîmpulungul Moldovenesc), *Piticarii*/*Piticărenii* (Bucșoaia, com. Frasin—Suceava); n. fam. *Cozmar* > *Poiana Cozmarilor*/*Poiana Cozmarului* (Sadova—Suceava); n. fam. *Nicuțar* > *Poiana Nicuțarilor* (Deia, com. Frumosul—Suceava); n. fam. *Buzunar*²⁹⁹ > *ocina Buzunarilor* sau *Buzănarilor* (Mărăcineni—Buzău)³⁰⁰; n. fam. *Mintar* > *Pîrtul Mintarilor* sau *Mintăreștilor* (Capul Codrului, com. Păltinoasa—Suceava).

Un plural direct poate apărea și cînd terminația antroponimului este doar omofonă cu singularul unui sufix personal³⁰¹. În cazul nostru, *Cîrjelari* (Tulcea) este pluralul lui *Cîrjelar*, numele vechi al satului (perceput ca antroponim în funcție toponimică absolută), format de la o bază personală cu afixul de plural turc -lar³⁰². Un al doilea exemplu suscită un interes ceva mai deosebit.

Aspectul exclusiv de sg. al primelor atestări din DRH ale numelui satului *Colnari* (Iași)³⁰³ ne face să privim cu scepticism etimologia lui din *cotunari*³⁰⁴, deși au existat numeroase localități numite pur și simplu *Cătunul*, *Cătuna*, *Cătunele*, *Cotunul* etc. (sau dublate de un determinant oarecare), ai căror locuitori se puteau numi nu numai *cătuneni* sau *cătunași* (*cotunași*)³⁰⁵, dar și *cotunari*, după cum am văzut (2.3.2). Credem chiar că derivatul avea, în perioada veche, o suprafață mai mare în dacoromână — și nu numai aici.

²⁹⁴ REC. POP. I (1774), p. 245—249.

²⁹⁵ Comunicat de prof. Gabriela Macovei.

²⁹⁶ *Păștina* este înregistrat de CDO, p. 129.

²⁹⁷ Ultimele la Udrescu, *op. cit.*, s.v. și în ALRM I/II, h 292/391.

²⁹⁸ Dragoș Moldovanu, *Legile formative*, p. 35 (cu ex. pentru -an, -escul).

²⁹⁹ La 1637 se menționau 4 persoane *Buzunar* (ul) la Netot, în Țara Făgărașului (*Urbanii*, I, p. 441).

³⁰⁰ DRH, B, XXIII, p. 371, 409 (a. 1631).

³⁰¹ Dragoș Moldovanu, *Legile formative*, p. 37—38.

³⁰² După tradiție, satul ar fi fost înființat după 1877 de către moșanii ardeleni, dintre care cel care „a pus parul“ a fost un moș *Cîrjă* (Sandru, *op. cit.*, p. 178). Satul este atestat însă și de harta rusă de la 1828, în forma *Cîrjelar* (Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, București, f.a., p. 58).

³⁰³ Cf. și Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Colnarilor*, București, 1971, p. 238, 243 (*Dealul Colnarului Nou*, a. 1638; *Drumul Colnarului*, a. 1616, 1638, 1679) ș.a.

³⁰⁴ N. Iorga, *Istoria comerțului*, I, p. 158; Const. C. Giurescu, *Tîrguri*, p. 217; Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 96; C. Cîhodaru, *Începuturile*, p. 41.

³⁰⁵ Cf. *cotunași* „cei ce locuiesc în cotune“ (Hîrșoveni, com. Ivănești — Vashui); *Cătunași*, sat atestat la 1865 (Samara — Argeș), cf. INDICE (1865); Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 417.

El era frecvent în documentele din secolele XIV—XV privitoare la românii din Balcani, unde devenise un apelativ generic al acestora : *vlacchi sive calunarii* (a. 1361), *li Chattonari e Morlacchi* (a. 1436), *cothomaro Vlacorum* (a. 1440); prin restricție, *catunarius* a însemnat și „căpetenia cătunului”, cătunarul prin excelență³⁰⁶. Este, tocmai de aceea, foarte greu de crezut că un nume colectiv atît de clar ar fi putut evolua de timpuriu spre un sg. nemotivat (de felul lui **Cotnaș* < *colunași* sau **Cătnen* < *cătuneni*); baza sa fiind motivată, el nu poate fi comparat cu forma sincopată tîrzie *Boțșani* pentru *Botoșani*, invocată ca argument de către Const. C. Giurescu. Apoi, nu se găsesc în documentele interne urme ale lui -u- sincopat, dacă facem abstracție de transcrierea neverosimilă *Colunariu* a unui doc. tîrziu, făcută de A. Goro-vei³⁰⁷, sau de transcrierile *Cutinari*, *Kolinara*, *Cutunari* etc. din cartografia și memorialistica secolelor XVI—XVIII³⁰⁸, care reflectă mai degrabă dificultățile unor străini de a pronunța numele.

Toate acestea ne fac să propunem o explicație printr-un nume de persoană, probabil german, cum ar fi *Ko(d)tner*, *Kott(e)ner* sau *Köll(e)ner*, înregistrate în documentele din secolul al XV-lea din Saxonia superioară, derivate din germ. mediu *kot* „colibă” (așadar, „Colibarul”) ³⁰⁹. Chiar dacă nu ei au întemeiat localitatea, sașii au avut aici o poziție importantă în perioada veche, relevantă atît de misionarii catolici cît și de documentele slavone, latine sau germane. Tradiția reprodusă de Bandinus, care amintea de venirea pe aceste locuri a unui neamț *Gulnar*, pare să aibă, deci, un simbul de adevăr,

³⁰⁶ Vezi Demetrio Găzdaru, *Datos nuevos para viejas etimologías balcánicas*, în „Acta Philologica”, V, 1966, p. 91—92, care relevă și toponime *Catunari* în aceste regiuni; Ion I. Nistor, *Originea românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir*, în AAR (Ist) s. III, t. XXVI, 1944, p. 182; Silviu Dragomir, *Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, p. 16, 19, 70—72.

³⁰⁷ IORGA, S.D. VIII, p. 337 (a. 1655). Nu am putut verifica transcrierea.

³⁰⁸ Prima atestare cartografică în forma *Cutinar* este din 1562 (*Geographicae tabulae* în Loggia a treia vaticană, publ. de Roberto Almagià în *Monumenta Cartographica Vaticana*, IV, Vatican, 1955, tav. IX). În formele *Cutinari* și *Cotunari* apare la B. Quirini în 1599 (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III, București, 1880, p. 548).

³⁰⁹ Isolde Neumann, *Die Bäuerlichen Familiennamen des Landkreises Oschatz*, Berlin, 1970, p. 60; Wolfgang Fleischer, *Die deutschen Personennamen. Geschichte, Bildung und Bedeutung*, Berlin, 1964, p. 136. N. pers. *Cotnariul* și *Cotnar* apar într-un doc. moldovenesc de la 1593 (I. Marinescu, *Documente basarabene*, p. 65), respectiv într-unul munteșesc de la 1616 (DIR, B. XVII—III, p. 440), dar nu credem că se poate porni de la ele: primul pare să provină de la numele tirgului (în funcție antroponimică absolută), iar al doilea pare să fie o greșeală de (trans)criere pentru *Cotunar*: un Drăghici *Cătunariul* se întâlnește în Mehedinți la 1696 (I.C. Filitti, *Condica Poenariilor-Almăjeni*, în AO VIII, 1929, p. 292; la 1704 este menționat împreună cu verii lui, Necula și Ivăniș *Cătunarii*, cf. IORGA, S.D. V, p. 192), un Dumnitru *Cătunar* în Vlașca la 1751 (*Documente privind relațiile agrare*, I, p. 505), un *Cotonaru* în Țara Oltului (Pașca, *Nume de persoane*, p. 217) ș.a. Atestat mai întîi la 1448, satul nu este atît de vechi încît să putem presupune o origine turanică a numelui, cum face I. — A. Candrea (*Probleme de toponimie*, curs, București, 1930—1931, p. 235). Dealul și Apa *Cotnărelului* din jud. Neamț, menționate la 1634 (în DRH, A, XXII, p. 135), sint, cum arată forma diminutivă, derivate fie directe („Cotnarul Mic”), fie indirecte de la numele localității: ca și *cotniurea*, care desemna poama de Cotnari („ca și cum ar zice cineva că vinul [...] carele nu-i de cotniurea nu încălzește”, în *Catehismul calvinesc de la 1656*, Sibiu, 1879, p. 15), tot astfel, credem, **cotnărel* putea desemna buciumul sau butucul de Cotnari; după tradiție, călugării de la Neamț ar fi plantat pe coasta acestui deal butuci din vile de la Cotnari (Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 237) — fapt care sprijină ambele ipoteze.

nefiind o pură „combinație etimologică” — cum o numea Bogrea³¹⁰. Omofonia relativă a sufixului antroponimic german (în pronunția săsească) cu cel românesc *-ar* permitea trecerea la plural³¹¹. Este probabil că numele săsesc a desemnat inițial unul dintre dealuri (cel numit de Bandinus *mons oppidi* „Dealul Țirgului”), după care s-a extins asupra întregii zone sociogeografice, cu o densitate redusă a populației românești. Această extensie, frecventă în toponimia germană (unde abundă localitățile în *-berg*), pare să fie atestată de documentul din 1556, în care judele Tamaș din Cotnari se autointitulează, într-o scrisoare către bistrițeni, „Groff am Kottnersberg” (scrisoarea este localizată *am Kottnersberg* „în [localitatea] Dealul lui Kottner”)³¹². Notăm, în trecere, că oronimia Cotnarului include și alte elemente care amintesc de vechii coloniști: *Dealul Piscopului*, *Dealul Lasăului* (cu atestări de la începutul veacului al XVII-lea).

4. [*Dinamica sufixului*] — După prezentarea pe secțiuni a funcționalității sufixului, devine posibilă și necesară o viziune diacronică complexă, care să circumscrie originea și evoluția acestor funcții atât în planul lingvistic, al raporturilor cu funcții similare ale sistemului onomastic și toponimic românesc, cât și în planul extralingvistic, al motivării lor socioistorice.

4.1. După articolele lui I. Iordan și G. Giuglea, originea latină a funcției patrimonice a sufixului *-ar(i)* se poate considera pe deplin stabilită și încadrată în ansamblul Romaniei. Nu același lucru se poate spune despre funcția sa personală. N. A. Constantinescu apreciază, pe bună dreptate, că este același sufix care derivă și *nomina agentis* sau patrimonime (deși nu crede exclusă nici explicația lui Pușcariu, prin disimilarea lui *-eni*), moștenit din lat. *-ārius*³¹³, dar nu-și pune întrebarea dacă este o funcție moștenită sau o evoluție pe teren românesc.

Această funcție trebuie considerată tot o moștenire latină, pentru că *-ārius* era folosit și la formarea gentilicelor³¹⁴. După tradiția păstrată de vechii istorici latini, familia *Pinarii* descindea din *Pinus*, fiul regelui Numa³¹⁵. În Evul mediu se întâlneau nume ca *Iohanarius* < *Iohannes*, *Mixêlerii*, *Michelerio* < *Michael*, *Martinerio* < *Martinus*, *Philipperius* < *Philippus*³¹⁶. Despre *Iularis*, G. Serra spune că „reprezintă o veche urmă a extensiei lui *-aris* sau

³¹⁰ V. Bogrea, *Știință militantă*, în AIIN III, 1924—1925, p. 502.

³¹¹ Invers, sufixul rom. poate fi asimilat cu *-er* de către germani, dovadă *Roxândariu* din Cîmpulung, numit *Roxander* în cadastrul de la 1856.

³¹² Hurmuzaki, *Documente*, XV., București, 1911, p. 521, cf. p. 355 (a. 1530: „Anthonio castelano de *Kothnorsperg*”). Dacă Țirgul ar fi fost considerat un „burg”, iar nu un „stätt”, numele putea reflecta confuzia fonetică a lui *berg* cu *burg*, frecventă la sași, care le pronunțau „brich” (cf. Thomas Năgler, *Așezarea sașilor în Transilvania. Studii*, București, 1981, p. 250).

³¹³ CDO, p. LVI.

³¹⁴ G. Serra, *Sulla continuità*, p. 550. Multe nume de acest fel (*Adarus*, *Attarius*, *Bracarus*, *Calarius*, *Contari*, *Erari*, *Lacari*, *Palari* etc.) apar în onomastica hispanică veche, dar cercetătorii mai noi ezită să le considere derivate latinești, înclinând mai mult spre ipoteza unei influențe ilire; vezi Manuel Palomar Lapesa, *La onomástica personal pre-latina de la antigua Lusitania. Estudio lingüístico*, Salamanca, 1957, p. 127 și mai ales Lourdes Albertos Firmat, *La onomástica personal primitiva de Hispania tarraconense y bética*, Salamanca, 1966, p. 292.

³¹⁵ Vezi Plutarh, *Vieți paralele* (Numa, XXI). Această funcție, care pare să fi fost străveche, nu a fost recunoscută de gramaticii moderni. Stolz — Schmalz, de ex., o consideră „neexplicată”, *Unerklärt* (*Lateinische Grammatik*, reed. de Manu Leumann și Joh. Bapt. Hoffmann, II, München, 1926, p. 212).

³¹⁶ Giandomenico Serra, *Sulla continuità*, p. 550—551.

a lui *-arius* aplicat la formarea numelor etnice și derivatelor genealogice³¹⁷. Sistemul medieval se menține în onomastica italiană: *Fuscus* > *Foscari* (secolul al X-lea), azi *Fôscari*; *Iacob* > *Zacchièri*, azi bolonezul *Giaccobario*³¹⁸.

Toponimia italiană menține o întinsă serie de colective provenite din cognomen + *-èr*, *-(e)rà*, *-aria*, *(e)ria*: *La Buğarà* „il casato dei *Boggio*“, *La Coelrà* „la tenuta dei *Coelli*“, *La Cugnancherà* „la tenuta delli *Cognenghi*“, *La Formantera* „alli *Forment*“, *Cantone Martiner* „cantone (borgatella) dei *Martini*“, *La Bollaria* „le case dei *Bolla*“, *Gaschria* „le case dei *Gasco*“ ș.a.³¹⁹. Ele sînt paralele cu toponimele franceze de tipul *La Belinière* sau *Belineries*, provenite din cogn. *Blin*, *Belin* < *Bellinu*³²⁰, *La Martinière* < n. fam. *Martin*³²¹. Acest tip există și în toponimia provensală³²².

Cît privește funcția sufixului onomastic *-ar* din aromână, nu credem că ea s-a dezvoltat pe teren românesc, din funcția augmentativă — cum credea Caragiani. Cele două funcții sînt paralele, la fel ca și funcțiile patronimică și augmentativă ale sufixului *-oîi* (*-oi*) în dacoromână, și descind în egală măsură din funcțiile paralele ale sufixului latin. Funcția augmentativă, deși nementionată în gramatici, o recunoaștem în derivatele din latina tîrzie, cum ar fi *plenarius*, *magnarius*, *breuiarius*, *crudarius*, *singularius*, *ridicularius* etc., despre care F.T. Cooper spunea că nu adaugă nimic sensului de bază, ci s-au creat doar din dorința de a mări corpul sonor al adjectivelor³²³.

Se pare că iliricul *-aro* (*-arus*), *-aria* îndeplinea o funcție similară cu cea a sufixului personal latin, chiar dacă la originea numelor nu stătea un sistem patronimic propriu-zis³²⁴. Pentru edificarea noastră, vom cita observațiile sintetice ale lui D. Rendić Miočević: „Un mare număr de nume indigene ilire sînt, după forma, construcția și poziția lor, de fapt, niște nume colective ce pot fi asemă-nate cu gentiliciile romane, fiind niște nume indigene de clan, în același timp nume de familie. O serie de atare nume, derivate de la același prenume (*Status*) — care era, fără îndoială, numele unui strămoș îndepărtat, eponimul clanului — (adică: *Stat-icus*, *Stat-anus*, *Stat-inus*, *Stat-arius*) pot să dea o idee despre formarea lor și principalele sufixe adoptate³²⁵. Colectivul familial se extindea cu ușurință, devenind etnonimic: *Dexari*, *Dindari*, *Sartari*, *Separi*³²⁶. Cercetările mai noi înclină să le confere sufixelor ilirice și o funcție matronimică, menținută prin tradiție onomastică, deși epoca matriarhatului era depășită³²⁷.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 551, nota 1.

³¹⁸ *Ibidem*, p. 551—552.

³¹⁹ Glandomenico Serra, *Per la storia del cognome italiano. I. Cognomi canavesani di forma collettiva in -AGLIA, -ATA*, în DR III, 1924, p. 544.

³²⁰ *Ibidem*. Vezi și Giandomenico Serra, *Contributo toponomastico alla teoria della continuità nel medioevo delle comunità rurali romane e preromane dell'Italia superiore*, Cluj, 1931, p. 88—89.

³²¹ Paul Lebel, *Les noms de personnes en France*, Paris, 1949, p. 107.

³²² Ch. Rostaing, *Les domaines gallo-romains en Provence*, în *Premier Congrès International de Toponymie*, p. 42.

³²³ Frederic Taber Cooper, *Word formation in the Roman sermo plebeius*, New York, 1895, p. 151.

³²⁴ Hans Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, p. 57—59; I. I. Russu, *Ilirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, 1969, p. 118.

³²⁵ Ap. I. I. Russu, *Ilirii*, p. 118.

³²⁶ Hans Krahe, *op. cit.*, p. 57; I. I. Russu, *Ilirii*, p. 125.

³²⁷ Jaroslav Šašel, *L'anthroponymie dans la province romaine de la Dalmatie*, în ON. LAT., p. 370, nota 1.

După părerea lui VI. Georgiev, traca nu posedă acest element derivativ, fapt adus ca probă împotriva ipotezei înruderii celor două limbi³²⁸. Numele de persoană trace Βειθαριων, Δοζαριων, Δουλαριων, Παπαριων, Σευθαριων, Ταταριων, ar reprezenta, după V. Beševliev și Kiril Vlahov, derivate de la antroponimele trace Βειθαζ, Διζα, Δουλαζ, Παπαζ, Σευθαζ, Ταταζ, cu sufixul grecesc -αριων, -αριων, așadar nume mixte³²⁹. Și I. I. Russu crede în absența sistemului patronimic sufixal la traco-daci: „filiția era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv”³³⁰. În inscripțiile din Dacia apar nume ca *Audarus*, *Bedarus*, *Baedarus*, considerate de către unii tracice sau dacice³³¹, iar de alții ilire³³². Un *Tattario* ar putea fi, după I. I. Russu (acceptat de G. Mihailov), fie ilir, fie trac, fie asiatic³³³. Se observă, de aici, că ezitățile privesc mai ales sufixul, atribuit fie limbii grecești, fie celei ilire chiar în cadrul aceluiași nume (după cum apar în transcripție greacă sau latină). În Dacia s-au mai înregistrat și nume celtice în -arus, precum și altele cu acest sufix, care par a fi „mai degrabă din Asia Mică”³³⁴.

Deși antroponimele traco-dace derivate cu acest sufix sînt mai puține decît cele ilire și funcția derivării mai puțin clară, excluderea lor din seria elementelor comune acestor limbi ni se pare forțată și influențată de prejudecăți de ordin tipologic. Dacă în sistemul onomastic ilir predomină derivarea, iar în cel trac compunerea, nu înseamnă că aceste caracteristici erau unice³³⁵ și cu atît mai puțin le putem transforma în criterii de excludere pertinente. Pe de altă parte, procedeul grec de acomodare a finalelor numelor la sistemul sufixal propriu este prea bine cunoscut pentru ca ipoteza „numelor mixte” să ne mai trezească încrederea. Funcția colectivă a formatului -r- este comună limbilor indoeuropene și neindoeuropene (etrusca și limbile caucaziene)³³⁶ —

³²⁸ Vladimir Georgiev, *Thrace et illyrien*, în LB VI, 1963, p. 73.

³²⁹ V. Beševliev, *Proučvanija vărhu ličnite imena u trakite*, Sofia, 1965, p. 35; Kiril Vlahov, *Der Grad des Einflusses der griechischen Sprache auf die Thrakische*, în LB XVI, 1972, p. 19.

³³⁰ I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 60.

³³¹ I. Duridanov, *Die alten Bevölkerungsverhältnisse auf Grund der Toponymie*, în ACIEB VI, p. 775; idem, *Thrakisch-dakische Studien. I. Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, în LB XIII, 1969, p. 49 (adaugă și pe *Ditarus*, Βονταραζ). Este punctul de vedere susținut de multă vreme de Gr. G. Tocilescu (*Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului național de antichități din București*, București, 1902, p. 292—294), G. G. Mateescu (*Granita de apus a tracilor*, în AIIN III, 1924—1925, p. 445; *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în „Ephemeris Dacoromana”, I, 1923, p. 119 nota 6: Παπαρος, *Dindarus*, *Dilarus*, *Vexarus* etc.; *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, ib. II, 1924, p. 235: *Passarus*); D. Tudor (*Dacii la Drobeta*, în AO IX, 1930, p. 70).

³³² Kerényi András, *A Dáciai személynévek*, Budapest, 1941, p. 137, 138; V. Georgiev, *op. cit.*, p. 73; idem, *Trakite i tehniat ezik*, Sofia, 1977, p. 238; I. I. Russu, *Ilirii*, p. 172; idem, *L'onomastique de la Dacie Romaine*, în ON. LAT., p. 359; D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, p. 150 (care își modifică ideea mai veche).

³³³ I. I. Russu, *L'onomastique*, p. 360, 361, 363. Trac îl considera și Philippide (*op. cit.*, I, p. 619), ca și pe *Mucaris* (p. 618); „ilir sau celtic” este dat de Kerényi (*op. cit.*, p. 147).

³³⁴ I. I. Russu, *L'onomastique*, p. 359—360. Pentru numele celtice, vezi și Philippide, *op. cit.*, p. 608.

³³⁵ Vezi Philippide, *op. cit.*, I, p. 646—651. Despre dificultățile separării sub aspect onomastic a tracilor de iliri, vezi și I. I. Russu, *Elemente traco-getice în Imperiul Roman și în Bizanțum*, București, 1976, p. 20.

³³⁶ Carlo Battisti, *La posizione linguistica dell'etrusco*, în „Scientia”, XXIX, 1935, p. 375—376.

ceea ce explică și persistența sa într-o arie foarte largă. Trombetti îl consideră tipic mediteranean și stabilește că sensul său inițial era acela de a indica apartenența, îndeosebi pe cea locală³³⁷. Admițând ipoteza originii preindoeuropene a unor elemente comune românei cu albaneza, susținută de Vittore Pisani³³⁸, nu vedem exclusă posibilitatea ca formantul în cauză să fie unul dintre acestea. Oricum, numărul foarte mare de iliri (și celți) din Dacia³³⁹ putea contribui la extinderea unui procedeu formativ rar.

Dacă funcția sufixului latin a putut fi sprijinită prin acțiunea convergentă a substratului, se pune întrebarea în ce măsură a putut contribui la menținerea ei adstratul slav. Pentru formațiile lexicale, s-a admis o suprapunere a slavului *-arij* peste latinescul *-ārius*³⁴⁰. Acest lucru s-ar putea susține dacă se au în vedere doar numele de agent, singurul domeniu în care sufixul slav, provenit la rîndul său din cel latinesc, avea o oarecare productivitate³⁴¹. Dar mapa semantică a sufixului românesc este mult mai complexă, ca și cea romanică; prin urmare, *influența sufixului slav se putea exercita numai în sens restrictiv, iar acest fapt este suficient pentru a o nega în manieră categorică*.

Paralelismul de funcții între sufixul românesc și cel slav nu se poate constata nici în domeniul onomasticii. Astfel, un *-ar (-er)* patronimic există în polonă în nume izolate (*Wojnar, Wojner*), dar nu ca produs organic, ci ca rezultat al „interpenetrației” dintre sufixul lexical polon și germ. *-er*³⁴². Numele de familie bulgărești în *-ari (-eri)* sînt plurale directe ale numelor de persoană în *-ar (-er)*, care, la rîndul lor, provin fie din apelative, fie din nume turcești în *-ar*³⁴³. Sufixul pare productiv, însă, în hipocoristicele macedonene (*Dimkar, Micar* etc.), considerate extensii analogice de la *Mitar* („scurtat” din *Dimitrij*)³⁴⁴, dar care, mult mai probabil, se explică printr-o influență aromânească (3.3.1.). În antroponimia sîrbă, *-ar* a pătruns prin supranume³⁴⁵.

Tot supranume și apelative stau la baza toponimelor bulgărești în *-ár* (*Vidrár, Česlár, Visár, Sedlár* < *vidra, čest, vis, sedlo*)³⁴⁶, sau în *-arci* (*Vukarci,*

³³⁷ Alfredo Trombetti, *Saggio di antica onomastica mediterranea*², Florența, 1942, p. 92—95.

³³⁸ Vittore Pisani, *Les origines de la langue albanaise. Questions de principes et de méthode*, în „*Studia albanica*”, I, 1964, p. 168.

³³⁹ A. Philippide, *op. cit.*, I, p. 641, 657.

³⁴⁰ G. Pascu, *Sufixe*, p. 91; A. Graur, *Nom d'agents et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 66; idem, *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, București, 1963, p. 27; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1963, p. 161—162 și 322; Ecaterina Ionașcu, *op. cit.*, p. 77—78.

³⁴¹ Antoine Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*², Paris, 1961, p. 211—212; Hans Bielfeldt, *Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen Sprachen*, Halle (Saale), 1961, p. 119.

³⁴² Stefan Reczek, *Polskie nazwy osobowe i miejscowe z XVI—XVII w. w księgach parafialnych wsi Michalice pow. namysłowskiego na Śląsku*, în „*Onomastica*”, XI, 1966, p. 246; Bronisława Lindert, *Brzygotki tworzące nazwy mieszkańców na terenie wojewódstwa lubelskiego*, ib. VIII, 1963, p. 323.

³⁴³ Nikolaj P. Kovačev, *Toponimijata na Trojansko*, Sofia, 1969, p. 82—84.

³⁴⁴ Trajko Stamatovski, *Ličnoto ime Dmitri (-j, -ja) i negovite derivati vo makedonskion jazik*, în „*Makedonski jazik*”, XVIII, 1972, p. 253.

³⁴⁵ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, p. 50.

³⁴⁶ Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, J. Zaimov, St. Ilčev, *Bălgarski etimologičeski rečnik*, Sofia, 1962, p. 144. Vezi și Jordan Zaimov, *Bălgarski toponimični nastavki*, în „*Onomastica*”, VII, 1961, p. 205—206.

Gerakarci, Govedarci, Zidarci, Kramarci < *vukar, govedar, geraki, zidar, kramar*³⁴⁷, precum și a celor sirbești în -ari sau -are (*Kukuruzari, Mečkari, Krëmare, Drvare, Djerekare*)³⁴⁸. Această constatare se aplică tuturor limbilor slave, așa cum rezultă din materialul adunat de Miklosich³⁴⁹. Pentru toponimele care nu se pot justifica prin nume de agent, cum este *Žabari*, s-a presupus o acțiune a analogiei, plecând de la ideea de grup sugerată de formațiile lexicale toponimizate³⁵⁰. Dar ideea de grup nu este sugerată de sufix, ci de desinența pluralului și, prin urmare, nu poate motiva folosirea ca atare a elementului derivativ, neținând seamă de funcția precisă a acestuia. Știind că satul a fost întemeiat de un conglomerat etnic în care se includeau și români³⁵¹, putem explica mai ușor numele plecând de la n.pers. rom. *Jeaba, Jabu, Jabo*³⁵² cu sufixul toponimic personal rom. -ari.

Cazurile de folosire patrionimică a lui -ar în sirbocroată sînt rare (*brigari* „mălureni“ < *breg, kljenovar* < *Kljenovica, kanižar* < *Kanice*)³⁵³ și, din acest motiv, nu credem că funcția a fost preluată din latină. Cele din bulgară sînt și ele discutabile. Referindu-se la *Filiparci*, numele unei așezări de coloniști din *Filipovo*, Zaimov crede că paralelismul funcțional cu derivatele albaneze în -ar nu se poate explica, sub raport etnic, ca o influență; ar fi vorba fie de o analogie cu numele de agent în -ar(i), fie de menținerea singulară, ca arhaism (?), a slavicultului -ar(i) din *volgari, vagari, okari* „cei de pe malurile Volgăi, Vagăi, Okăi“³⁵⁴. Toponime cu aparență patrionimică, de felul lui *Bregarci, Preodarci, Rekarci, Ridarci, Roparci, Strugarci*, sînt explicate de Zaimov ca provenind de la *bregar* „mal mare“, *prehod-ar* „trecătoare mare“, **rekar* „riu mare“, *ridar* „deal mare“, **ropar* „rîpă mare“, **strugar* „strungă (șanț) mare“³⁵⁵. Vom recunoaște aici nu numai funcția augmentativă a sufixului nostru (3.3.1.), dar și unele baze românești. Caracterul evasiaccidental

³⁴⁷ Jordan Zaimov, *Die Besiedlung der Balkan-Halbinsel durch die bulgarischen Slaven*, Sofia, 1967, p. 213—214.

³⁴⁸ Otto Franck, *Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig, 1968 (reimpri-mare), p. 203—204.

³⁴⁹ Franz Miklosich, *op. cit.*, p. 123—124. Pentru absența sufixului -ar (-er) cu funcție patrionimică sau personală în limbile slave, vezi și Ivan Duridanov, *Illyrische Flussnamen in Serbien*, în I.B. VI, 1963, p. 109; Ernst Eichler, *Probleme der Analyse slawischer Ortsnamen in Deutschland*, în VII Congresso internazionale di scienze onomastiche, I, p. 490—491 (pentru sorabă); Ernst Eichler und Hans Walther, *Zur altsorbischen Soziotoponymie*, în vol. *Siedlung, Burg und Stadt*, Berlin, 1969, p. 239 ș.u. (privire de ansamblu).

³⁵⁰ Otto Franck, *op. cit.*, p. 202.

³⁵¹ Vezi „Balkanica“, V, 1942, p. 339.

³⁵² Caragliani, *op. cit.*, II, p. 10, 45. Dealtfel, mai multe exemple date de Franck sînt nume de sate aromânești sau în care aromânii au avut o pondere mare: *Kopljare* (= Copilari), *Kolibari, Lugare* (= Luneari) etc. („amănunt“ nesemnlat de autor).

³⁵³ Petar Skok, *op. cit.*, p. 51.

³⁵⁴ Jordan Zaimov, *Die Besiedlung*, p. 227. S-a presupus, de foarte multă vreme (vezi, de pildă, David Chytraeus, *Saxonia*, Leipzig, 1599, p. 32 sau Johannes Nadanyi, *Florus hungaricus sive Rerum Hungaricarum*, Amsterdam, 1663, p. 66) că acest *volgari* e la baza etnonimului *bulgari*, dar studiile noi infirmă ipoteza, orientîndu-se spre un apelativ turcic (Ivan Duridanov, *Razvoj na bălgarskăta onomastika*, în „Onomastica“, II, 1956, p. 375—376; Georgiev — Gălăbov — Ilčev, *op. cit.*, p. 99; J. B. Rudnyčkyj, *An etymological dictionary of the Ukrainian language*, 2, Winnipeg, 1963, p. 164—165; J. Németh, *La provenance du nom Bulgar*, în „Onomastica“ (Winnipeg), XXVIII, 1964, p. 7—12). După Max Vasmer, patrionimul rusesc este nou, iar nu arhaic (*Elimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I, Moscova, 1964, p. 337).

³⁵⁵ Zaimov, *Die Besiedlung*, p. 201—210.

și relativ recent al funcției patrionimice a lui *-ar* în bulgară și în sîrbocroată presupune, deci, mult mai sigur, un împrumut din română și, eventual, din albaneză³⁵⁶. Sufixul românesc descinde direct din cel latin, fără intermediari probabili.

4.2. Urmează să vedem ce factori au asigurat menținerea funcțiilor personală și patrionimică ale sufixului în ansamblul toponimiei noastre.

O caracteristică importantă a multora din numele satelor românești este aspectul lor de plural. În această privință, toponimele în *-ari* diferă sensibil de cele din România apuseană, construite cu *singularul* aceluiași sufix. Disimetria este evidentă și în cadrul sistemului toponimic românesc, unde numele de moșii în *-eas(c)a*, *-ean(c)a*, *-oai(c)a* secundează numele de localități în *-ești*, *-eri*, *-oi*; or, nu există nume sociogeografice în **-ar(c)a* sau *-area*³⁵⁷, pentru că cele de ulițe în *-ăria* preiau funcția colectivului lexical corespunzător (din *prăfărie*, *bănărie*, *stufărie* etc.). Explicația acestui fenomen singular este dată de condițiile socioistorice particulare care au activat procedeul denominativ.

Că toate toponimele cu configurație de plural, cele în *-ari* au fost, inițial, nume de obști țărănești. Semnalînd acest fapt, Henri H. Stahl insistă asupra conținutului uman al conceptului de *obște*: „numele satului, susține el, este un nume de ceată”, „pluralul se referă la obștea țărănească, la populația satului”³⁵⁸. Formele denominative primare sînt numite de Stahl *socionime*, ceea ce corespunde perifrizei *nume de grup* a lui Gh. Bolocan. „În realitate, scria Stahl, avem de-a face cu numiri ale unor grupuri umane, deci cu o onomastică propriu-zisă de natură colectivă, iar nu cu numiri de localități, adică cu o toponimie propriu-zisă. Numele este așadar al grupului de oameni, al cetei care alcătuiește satul, iar numai ulterior al locului pe care se afla așezat grupul”³⁵⁹. Ambii autori neglijează însă un fapt important, acela că teritoriul nu era consecutiv constituirii obștii, ci condiția însăși a constituirii sale. Ca urmare, grupul își lua numele odată cu moșia, care intra în conținutul definiției obștii: *Ghebarii*, de pildă, însemna „oamenii și moșia Ghebei”, iar nu numai „oamenii lui Gheba”.

Cînd documentele vorbesc de „*satul Răvăcanii*, unde au fost răvăcanii”, sau de „*Stănuieștii*, ai stănuieștilor”, ideea de „sat” nu corespunde ideii de „oameni” — cum crede Stahl —, ci celei de „teritoriu”. Dimpotrivă, cînd vornicul spune că, pentru o cercetare de hotar, „a venit și satul spineștii” împreună cu nărujenii (din Năruja), el se referă la locuitori, nu la moșie; fiind homofuncțional cu *nărujenii*, *spineștii* trebuie ortografiat ca un nume

³⁵⁶ Despre funcția patrionimică a lui *-ar(i)* în albaneză (și aici tot de origine latină), vezi și Norbert Jokl, *Slaven und Albaner*, în „Slavia”, XIII, 1934—1935, p. 630 (se aplică și temelor toponimice slave: *gorar* < *Gora*, *kremenar* < *Kremen*, *kosovar* < *Kosovo* etc.); Henri Boissin, *Essai provisoire de classification des noms propres albanais*, în „Studia albanica”, II, 1965, p. 120 (devenite nume de familie). Pentru influența albanezei asupra sîrbocroatei și macedonenei, o privire de ansamblu la Idriz Ajeti, *La présence de l'albanais dans les parlers des populations slaves de la Péninsule balkanique à la lumière de la langue et de la toponymie*, în „Studia albanica”, V, 1968, p. 131—136.

³⁵⁷ O singură excepție am întâlnit, numele moșiei *Scăiuarea* de la 1808 (Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 120), numită la 1786 *Scăiuari* (*ib.*, p. 64 și 115) — ulterior Brînzeiul de Cîmpie (Gorj). Aici sufixul pare să fie, însă, patrionimic.

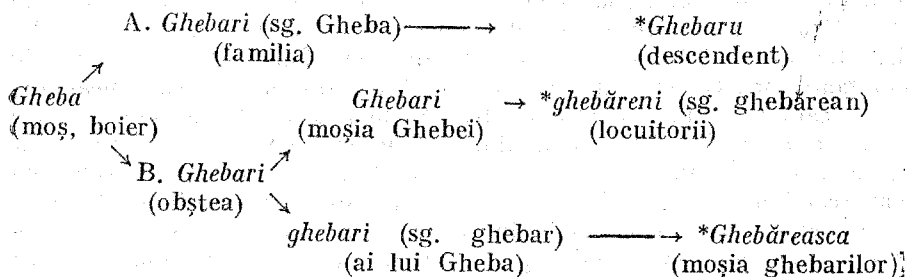
³⁵⁸ Henri H. Stahl, *Contribuții*, III, p. 45 și 54.

³⁵⁹ Idem, *Ipooteza sociologică greșită a „eroului eponim fondator de sate”*, Craiova, 1944 (extras din SR V, 1943), p. 9.

comun, care avea singularul *spinesc* corespunzător lui *nărujan*³⁶⁰. Ca și *obștea*, conceptele de *sat*, *cătun*, *oraș* erau bivalente³⁶¹ și numai ulterior *obștea* pare să fi desemnat în primul rînd „oamenii”, iar celelalte în primul rînd „locul”.

În virtutea acestei bivalențe originare, este imposibil de susținut că „numele de grup” le-au precedat pe cele de localitate. Aspectul de plural este o rămășiță a vechiului sistem clasificator gentilic, din faza în care gințile nu erau teritorializate (după cum și sufixele matronimice sînt preluate din faza organizării matriarhale); dar acest sistem, caracteristic pentru comuna primitivă, nu poate fi invocat pentru descrierea situației din epoca feudală, cînd, așa cum arată Stahl însuși, „numele care anterior arătau un gens, arată în noua situație și un teritoriu”³⁶². Numai la păstorii aromâni s-a păstrat mai multă vreme, datorită unor împrejurări istorice deosebite, sistemul arhaic de identificare a grupului nu prin numele locului, care era variabil, ci prin acela mai stabil al celnicilor (*ghicani* „oamenii lui *Ghica*”)³⁶³; dar în nordul Dunării acest sistem a evoluat mai repede, nemaiputînd fi observat în perioada zisă istorică.

Diferențierea contextuală între cele două fațete ale numelui obștii (*Ghebari* „moșia Ghebei” și *ghebari* „moșnenii”, cu sg. *ghebar*) se tranșează mai tîrziu, în sensul că de la numele locului se poate forma un patrimoniu neechivoc (**ghebăreni*, sg. *ghebărean*) pentru a substitui numele grupului de moșneni (care funcționa și ca patrimoniu), iar de la numele de grup se poate forma un derivat adjectival (**moșie ghebărească*), din care se ajunge, prin articulare, la nume de loc neechivoc (**Ghebăreasca*), subplantîndu-l pe acela de sat (*Ghebari*). Derivarea se produce, deci, prin încrucișare: pentru a se menține ca atare, numele de sat dă naștere la patrimoniu, iar numele de grup la toponim. Deși am recurs la asterisc în exemplul dat, fazele procesului se pot documenta cu ușurință pentru alte nume de sate, formate cu alte sufixe personale. Schema procesului:

Cînd *obștea* încetează de a mai fi un „grup biologic stabil”, cum o numea Stahl³⁶⁴, și evoluează de la vechea formă a devălmășiei spre scindare și disoluție, devine necesară separarea celor două planuri denominative, creîndu-se un sistem de opoziții sufixale, care înlocuiesc opozițiile contextuale din faza

³⁶⁰ Asemenea singulare sînt frecvente și azi în Moldova: *ilișesc*, *negirlesc*, *bolotesc*, *firțănesc*, *miresc*, *umbrăresc*, *coșofănesc* etc. < *Iliești*, *Negrilești*, *Bolotești*, *Firțănești*, *Mireștii Vechi*, *Umbrărești*, *Coșofănești* etc. (după NALR-Mold., Buc., I, ms).

³⁶¹ Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 157.

³⁶² Henri H. Stahl, *Contribuții*, III, p. 44.

³⁶³ Th. Capidan, *Limbă și cultură*, p. 203—204.

³⁶⁴ Henri H. Stahl, *Nerej*, I, p. 22.

precedentă. Faptul că această evoluție nu a atins și formațiile în *-ari* se explică prin împrejurarea că mapa lor izonimică se suprapune peste zonele de maximă rezistență a organizațiilor în obști, față de tendințele de aservire din partea domnilor, bisericii și feudalilor, care sînt în primul rînd zonele depresiunilor intracarpătice (ale vechilor „țări”) și cele subcarpatice.

Caracterul arhaic al sufixului personal este subliniat și de funcția matronimică a singularului său, menținută pînă astăzi în unele părți ale zonei delimitate (Bucovina, în special). Chiar cînd se adaugă numelor de bărbați, *-ariu* probează o evidentă predilecție pentru temele în vocală (de cele mai multe ori în *-a*), ceea ce, după noi, reprezintă o fază morfologică de tranziție, corespunzînd începutului extensiei în sens patronimic.

Acest caracter arhaic este, la prima vedere, în contradicție cu atestările documentare tirzii, de după secolul al XVII-lea (dacă facem abstracție de toponimele în care funcția sa specifică este neutralizată). Dar acesta este un fapt firesc pentru spațiul său de manifestare: „Hrisoave nu se dădeau, observă Const. C. Giurescu, decît în cazuri de vînzări, cumpărări, hotărniciri, adică atunci cînd se producea o modificare însemnată în felul de stăpînire al pămîntului; altfel, satele răzeșești puteau să fiînteze sute de ani fără să aibă nevoie de cărți domnești”³⁶⁵. Apariția acestor hrisoave, atît pentru ocolul Vrancei cit și pentru cel al Cîmpulungului Moldovenesc, coincide, deci, cu începuturile tirzii ale procesului de segmentare a pămîntului celor două obști.

Pe de altă parte, marea majoritate a toponimelor în *-ari* sînt părți de sat sau cătune desprînse din trupul marilor sate; de aceea ele nu au contat din perspectiva oficialităților ca unități separate și nu au fost menționate în catagrafii. Chiar cînd au apărut efectiv mai tirziu, aceste nume nu și-au pierdut caracterul arhaic, dat de structura numelor de familie care le-a servit ca model.

Funcția patrionimică a lui *-ar(i)* trebuie să fie la fel de veche. După cum a arătat I. Iordan, atașarea sufixului la temele terminate în nazală nu trebuie înțeleasă ca un context fonetic generator, ci ca un punct de sprijin al rezistenței sale în fața concurenței sufixului *-eni*. Faptul că *-ari* apare, de cele mai multe ori, ca un sufix secundar față de *-eni*, nu pledează neapărat în favoarea caracterului său tardiv, pentru că există și situații inverse, relevate de Pașca. După ce bivalența semnului toponimic (*Todireni*: *todireni*) s-a tranșat în favoarea numelui de loc, nevoia creării de patrionime neechivoce a permis reactivarea lui *-ari* (*todirenari*), menținut ici și colo pe întinsul țării, îndeosebi sub forma patrionimelor generice. Cu această funcție, sufixul s-a atașat în primul rînd toponimelor în care *-eni* avea deja o valoare patrionimică (*Glodu* > *glodeni* > *Glodeni* > *glodenari*), pentru evitarea derivării reiterative, dar a afectat mai puțin seria personalelor, în care deosebiră de funcție permitea reluarea suf. într-o nouă ipostază: *drăgușeneni* < *Drăgușeni* (Șcheia—Iasi) < n. pers. *Drăguș*, *tămășăneni* < *Tămășeni* (Neamț) < n. pers. *Tamaș* etc.

4.3. Dacă concurența lui *-eni* a fost principalul factor limitativ al exercitării funcției patrionimice a lui *-ari*, concurența cu *-ești*, *-oi* și *-ani* a contribuit substanțial la restrîngerea izomorfei lui *-ari* personal. Aceste sufixe au subminat însăși baza antroponimică a toponimiei, datorită funcțiilor patrionimică și matronimică ale singularurilor lor.

³⁶⁵ Const. C. Giurescu, *Din trecutul județului Putna, Focșani, 1937*, p. 18.

Un alt factor restrictiv a fost însăși polivalența sufixului *-ar*. Cât timp productivitatea sa în domeniul lexicului era extrem de mare, acoperind o întinsă mapă funcțională, iar baza formativă a toponimelor personale era asigurată în mare măsură de supranume (ca să nu mai vorbim de baza toponimiei descriptive, în care ponderea majoră o aveau apelativele românești), derivatele erau susceptibile de neutralizare. Conținutul foarte general al sufixului îi limita, deci, capacitatea distinctivă, sugerând false analize ale raportului de desemnare. Cine ar putea crede că numele cătunului *Jilari* (Andreiașu — Vrancea) nu are nici o legătură cu apelativul *jitar* (*jitar*) „paznic de vite”? Or, ancheta dovedește că este un colectiv de la antroponimul, frecvent aici, *Jilia*³⁶⁶.

Am insistat, în articolul deja citat³⁶⁷, asupra tendinței populare de a sustrage numele de persoană motivate seriei toponimice corespunzătoare și a le încadra în seria toponimelor caracterizante, precum și a faptului că ea îi asigură sistemul românesc o poziție aparte în câmpul toponimiei române. Această tendință nu a acționat, se pare, cu intensitate egală pe întreg teritoriul românesc. Judecând ansamblul procedeelelor la care s-a recurs (între care dominant este pluralul direct), ea a avut o forță minimă în zona montană și submontană și maximă în zona de câmpie, unde se întâlnesc și majoritatea socionimelor cu caracter mai mult sau mai puțin injurios și unde și porecele au o aciditate maximă. Prin urmare, potențialul de neutralizare a derivatelor în *-ari* era mai redus tocmai acolo unde și obștile au rezistat mai mult.

Atît menținerea cit și dispariția funcțiilor arhaice ale sufixului *-ari* sînt, deci, rezultatul acțiunii convergente a factorilor lingvistici și extralingvistici.

SIGLE (care nu sînt uzuale)

ACIEB, VI	= <i>Actes du Premier Congrès International des Études Balkaniques</i> , VI, Sofia, 1968.
AIIA	= „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”.
AO	= „Arhivele Olteniei”.
BA	= „Balkan-Archiv”.
CAD	= Cadastrul austriac (1854—1856), la Arh. St. Suceava.
CAT. MOLD.	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului</i> , București, II (1959), III (1968), IV (1970), V (1974).
CAT. Ț. ROM.	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, II (1974), III (1977).
CDO	= N. A. Constantinescu, <i>Dieționar onomastic românesc</i> , București, 1963.
INDICE (1865)	= <i>Indicele comunelor României după noua organizare a legii comunale</i> , București, 1865.
Î. DIV.	= <i>Înaltul Divan (1831—1847). Inventar arhivistice</i> , București, 1958.
LB	= „Linguistique balkanique”.
ON. LAT.	= <i>Colloques internationaux du Centre National de la Recherche Scientifique</i> . Nr. 564: <i>L'onomastique latine</i> , Paris, 1977.
REC. POP. (1774)	= <i>Recensămîntul populației Moldovei din anul 1774</i> , în vol. <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , VII, Chișinău, 1975.
RRL	= „Revue roumaine de linguistique”.
SDT	= Coriolan Suchu, <i>Dieționar istoric al localităților din Transilvania</i> , I—II, București, 1967—1968.
SR	= „Sociologie românească”.

³⁶⁶ Comunicat de prof. Gabriela Macovei și prof. Gh. Moldoveanu.

³⁶⁷ Dragoș Moldovanu, *De l'interpénétration*, p. 170—172.

LE SUFFIXE -ARI (LE PL. DE -AR) DANS LA TOPONYMIE ROUMAINE —ORIGINE, FONCTIONNALITÉ, MOUVEMENT DIACHRONIQUE—

RÉSUMÉ

La première partie de l'étude (1. *Suffixe ou accident phonétique ?*) est une présentation critique des deux thèses véhiculées jusqu'à présent dans la linguistique roumaine, concernant la nature de la terminaison -ari des noms de lieux roumains : a) serait-elle le résultat de la dissimilation des thèmes en -n- (et, particulièrement, des noms en -eni/-ani) ou bien b) serait-il question d'un descendant roumain du latin -ārius ? En utilisant un matériel riche, pour la plupart inédit, extrait des documents ou recueilli par des enquêtes toponymiques, l'auteur démontre qu'il s'agit d'un suffixe dont les fonctions correspondent entièrement à l'éventail fonctionnel latin et roman.

La deuxième partie (2. *Reflets toponymiques des fonctions lexicales*) prend en discussion trois catégories de noms de lieux, à savoir : a) formés à partir des noms d'agent collectifs ; b) formés à base des surnoms en -ar (iu) ; c) formés à partir du nom donné aux habitants selon le nom de la localité d'origine. Lorsque le thème toponymique le permet, la fonction (c) est neutralisée, le nom collectif des habitants étant habituellement perçu comme un nom d'agent collectif.

Dans la troisième partie (3. *Reflets toponymiques des fonctions onomastiques*), on défriche un domaine jusqu'à présent négligé, celui des toponymes personnels formés à l'aide du suffixe -ari plurale tantum, qui sont construits sur le modèle des noms de famille collectifs, tant dans le daco-roumain, que chez les Roumains du Sud du Danube. Lorsque le nom de personne est sémantiquement motivé, la fonction personnelle du toponyme est neutralisée, le dérivé coïncidant, le plus souvent, avec un nom d'agent collectif (p. ex. *Albinari*, le village du grand spataire *Albină*, et *albinari* „apiculteurs”). Ce sont les fonctions patronymique et matronymique du suffixe -ar (p. ex. *Irinar*, le fils d'*Irina*) qui sont à l'origine de ce système de dérivation, en permettant aussi le pluriel direct tant des noms de famille collectifs, que des toponymes (p. ex. *Poiana Nicușarilor* „la clairière de la famille *Nicușar*”). Le pluriel direct est toujours possible quand la terminaison du nom de personne est homophone avec le suffixe -ar (p. ex. *Colnari*, que l'auteur explique à partir d'un nom de personne all. *Ko(d)tner* ou *Kolt(e)ner*).

La quatrième partie (4. *Le mouvement diachronique du suffixe*) se propose de circonscrire l'origine et l'évolution de ces fonctions aussi bien sur le plan linguistique (celui de leurs rapports avec les fonctions similaires du système onomastique roumain, que sur le plan extralinguistique (celui de leurs motivations sociale et historique). On y démontre que tant la fonction „locale” que celle patronymique du suffixe -ar, également présentes dans les autres langues romanes, représentent un héritage du latin (*lularius*, *riparius*, *litorarius* ; *Pinarii* = les descendants de *Pinus*) ; toujours au latin remonte la fonction augmentative qui seconde la fonction patronymique dans l'aroumain (*Bûtar* = grand tonneau, et *Côstar* = le fils de *Costa*), parce qu'on la décèle dans les dérivés du bas latin (*plenarius*, *magnarius*, *singularius*). On peut invoquer aussi, pour expliquer la sélection de la fonction patronymique latine, les concordances non seulement avec l'illyrien, mais décidément avec le thraco-dace. Quant à l'action de l'adstrat slave, on peut la négliger sans crainte : dans les langues slaves, en effet, il n'y a rien de semblable. Les toponymes bulgares ou serbes en -ari se sont formés d'habitude à partir de noms communs ou de surnoms. Néanmoins, il y a un petit nombre d'exceptions qui peuvent être expliquées heureusement par une influence albanaise, voire même par une influence du roumain (p. ex. *Žabari*, le nom d'un village hétéroclite, où il y avait aussi des Roumains, en partant du nom de personne rom. *Jeaba*, *Jabu* avec le suffixe -ari).

À la différence de ses correspondents romans occidentaux, constamment exprimés par le singulier, qui désignent la propriété d'une famille (*La Coelrà* „la tenuta del Coelli”, *La Belinière* „la propriété d'un *Belin*”), le suffixe roumain a seulement la forme du pluriel, en désignant les „obstiles” des paysans (= les associations de familles avec leur territoire exploité en commun). C'est ainsi que *Ghebarii* ne désignait pas les terres de la famille *Gheba*, mais le copossessorat de familles hétérogènes, cependant solidaires en vertu de leur descendance (réelle ou supposée) d'un ancêtre unique (*Gheba*). La forme de pluriel est une trace particulière de l'ancien système gentilice, remontant à une période où les *gentes* ne s'étaient pas encore fixées, et qui s'est maintenue dans les noms de villages simplement par inertie, tout comme la fonction matronymique du singulier -ar. Ces fonctions archaïques expliquent pourquoi le suffixe personnel -ar(i), remplacé pour la plupart du territoire daco-roumain par d'autres suffixes concurrents (-ești, -ani, -oi), persiste seulement dans les zones géographiques où les organisations paysannes des „obști” ont fortement résisté aux actions d'asservissement des voïvodes, des boïards et de l'Église.

TABULA GRATULATORIA

Gabriela ADAM (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Ileana ALEXANDRESCU (VOICU) (Liceul Teoretic „Grigore Moisil”, Timișoara, România)
Brândușa Mariana AMĂLĂNCEI (Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, România)
Nistor BARDU (Universitatea „Ovidius”, Constanța, România)
Doina Marta BEJAN (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, România)
Silviu BEJINARIU (Institutul de Informatică Teoretică din Iași al Academiei Române, România)
Eugen BELTECHI (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Monica BILAUCA (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România)
Luminița BOTOȘINEANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
Daniela BUTNARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
Ioan CAPROȘU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
Victor CELAC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
Oana CENAC (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, România)
Adrian CHIRCU (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România)
Gheorghe CHIVU (Universitatea din București, București, România)
Alexandru-Laurențiu COHAL (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
Victor COJOCARU (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Iași, România)
Vlad COJOCARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
Rozalia COLCIAR (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Gheorghe COLȚUN (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova)
Elena COMȘULEA (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)

- Bogdan CREȚU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Ioan DĂNILĂ (Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, România)
- Mioara DRAGOMIR (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Adina DRAGOMIRESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Gabriela DRĂGOI (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Inga DRUȚĂ (Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Republica Moldova)
- Felicia DUMAS (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Ioan FAICIUC (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Florin FAIFER (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Horst FASSEL (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen/ Eberhard Karls Universität Tübingen, Germania)
- Luminița FASSEL (Eberhard Karls Universität Tübingen/Friedrich-Schiller Universität Jena, Germania)
- Cristina FLORESCU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Vasile FRĂȚILĂ (Universitatea de Vest, Timișoara, România)
- Doina GRECU (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Liviu GROZA (Universitatea din București, România)
- Gabriela HAJA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Adrian HAZAPARU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Luminița HOARȚĂ CĂRĂUȘU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Doina HREAPCĂ (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Ofelia ICHIM (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Dumitru LOȘONȚI (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Laura MANEA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Maria MARIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Gina MĂCIUCĂ (Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România)

- Cătălina MĂRĂNDUC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Iulia MĂRGĂRIT (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Ion MĂRII (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Zamfira MIHAIL (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București)
- Ioan MILICĂ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Eugenia MINCU (Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, Republica Moldova)
- Ana-Maria MINUȚ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Carmen MÎRZEA VASILE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București/Universitatea din București, România)
- Dragoș MOLDOVANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Viorica MOLEA (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova)
- Dinu MOSCAL (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Cristinel MUNTEANU (Universitatea „Danubius”, Galați, România)
- Eugen MUNTEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Maricica MUNTEANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Victorela NEAGOE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Gina NECULA (Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, România)
- Petru NEIESCU (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Florin-Teodor OLARIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Veronica OLARIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Eugen PAVEL (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Mihaela POPESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Joanna PORAWSKA (Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polonia)
- Alina-Mihaela PRICOP (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Ana-Maria PRISACARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)

- Ilie RAD (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România)
- Marina RĂDULESCU-SALA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Daniela RĂUȚU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Adriana ROBU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Marius SALA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Petronela SAVIN (Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău, România)
- Valeriu SCLIFOS (Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova)
- Sorin Cristian SEMENIUC (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Victor SPINEI (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Iași, România)
- Maria STANCIU ISTRATE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Dan STOICA (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Elena TAMBA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Harieta TOPOLICEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Adrian TURCULEȚ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Vasile ȚĂRA (Universitatea de Vest, Timișoara, România)
- Elena UNGUREANU (Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova)
- Dorin URÎȚESCU (Université York, Collège universitaire Glendon, Toronto, Canada)
- Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București, România)
- Sabin VLAD (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Veronica Ana VLASIN (Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
- Rodica ZAFIU (Universitatea din București, România)
- Casia ZAHARIA (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)
- Remus ZĂSTROIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)
- Victoria ZĂSTROIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, România)

TERMENI GEOGRAFICI POPULARI DIN VRANCEA PENTRU NOȚIUNEA DE „VÎRF ASCUȚIT” ȘI REFLEXELE LOR TOPONIMICE(1)

DE

GABRIELA MACOVEI

0. Raportată la cimpurile semantice corespunzătoare altor categorii geografice, terminologia oronimică românească este de o bogăție excepțională, deși această calitate este mai puțin evidentă în lucrările lexicografice existente.

Cercetările de teren întreprinse de noi în Vrancea pentru *Dicționarul toponimic al României. Moldova* evidențiază poziția de prim rang a acestei provincii istorice sub aspectul abundenței terminologice, pe de o parte, iar pe de alta, al conservării integrale a unor serii ai căror termeni sînt sau neatestați în alte zone ale țării, sau au, aici, o semnificație deosebită.

În cele ce urmează vom prezenta cîteva serii lexicale subsumate noțiunii de „vîrf ascuțit”, insistînd asupra caracteristicilor geografice ale înălțimilor denumite, care ne ajută în mare măsură să sesizăm înțelesul apelativelor folosite pentru denumirea lor. Elementele descriptive reprezintă, în fond, note semantice complementare, justificînd gruparea lor laolaltă cu glosele lexicale propriu-zise.

1. Elemente cu o posibilă origine autohtonă

1.1. *Țicmă, țig_mă, țicmă, țienă, țigmă, țignă, țigmnă, țihmă, țijmă și derivatele lor*

Apelativul *țicmă*, pl. *țicme* nu se întîlnește ca atare în graiul vrîncean, deși, cum vom vedea, el apare, sporadic, în oronimia Vrancei. DLR (ms) îl semnalează la Poiana Sărată (Tîrgu-Ocna) cu sensul de „vîrf ascuțit de deal sau de munte”. În funcție toponimică el este atestat din 1639: în *Țicma Scurtului*¹ (probabil în zona montană a Buzăului), pentru care Damian P. Bogdan trimite la *țicmă* „pisc de munte”. Îl găsim și în Vrancea, ca nume al unui „pisc ascuțit pe dealul Măgura”², care marca despărțirea pămîntului vrîncenesc de celelalte sate din jur : „și în sfîrșit, puindu stăpînire mai pe toată parte din sus a Călimanului, din *Țicma Iarului* și pînă în vîrfu Măgurii [...]”

¹ Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, p. 209 — 210.

² Simion Hârnea, *Locuri și legende vrîncene*, Focșani, 1972, p. 77.

(a. 1837)³. Într-un document din 1847 se pomeneste de o învoială din 1827, privind folosirea în comun cu Ireştii de sub Măgură (sat nevrîncenesc) a „locului din *Piscul Ţicmei* în sus până în vârful Măgurii“⁴. Cel de al doilea component al sintagmei toponimice nu este entopicul iar „rîpă mare“⁵, „vale prăpăstioasă“⁶, „mal abrupt“⁷, ci numele unui strămoş al Ireştilor⁸, care mai apoi s-a sudat cu determinantul într-un compus neanalizabil: *Ţucmaiarla*⁹. Îl găsim atestat la 1933: „pădure şi puţină cosire la *Ţucmaiarla*“¹⁰, iar cu varianta *Ţucmaiala* în 1929¹¹. L-am întâlnit şi noi cu această formă: „mă due (în deal) la *Ţucmăială*“ (Vidra).

Mai notăm, pentru Vrancea sudică (bazinul Zăbalei), toponimul (*Pe*) *Ţicmă*: „loc neproductiv şi cătină la punctul *Pe Ţicmă*, megieşit cu zarea *Piscului Ţicmei*“ (Poiana, a. 1942)¹² şi *Ţicma*: „loc emaş în *Ţicmă*“ (Nistoreşti, a. 1919)¹³. Dintre toponimele atestate în alte zone, şi anume în zona subcarpatică de la nordul Vrancei, menţionăm *Ţicmele*¹⁴, nume al unui şir de dealuri din comuna Valea Arinilor (actualmente Măgireşti, jud. Bacău), *Ţicma Ursului*¹⁵, deal în comuna Oţeleşti, aproape de izvoarele Berheciului (azi com. Izvorul Berheciului, jud. Bacău) şi *Ţicma* „vîrf de deal în malul Siretului, la nord de satul Corni [...] jud. Tecuci“ (MDG, IV, p. 675).

O variantă a entopicului discutat este *Ţigmă*, pe care l-am întâlnit numai ca toponim, atestat în 1921: „loc cosire la *Ţigma*, comuna Spineşti“¹⁶. Simion Hârnea îl descrie ca „un vîrf de deal ascuţit şi coastă cu locuri de cosire [...] în hotarul satului Spineşti“¹⁷. Notăm, în continuare, *Ţigma* din satul Muncei (fost Văsui), atestată tot în 1921: „silişte cu pomi la *Ţigma*“¹⁸. Locul ne-a fost descris de informatori ca fiind „un deal fuguiat, ascuţit la vîrf, fără pădure; un pic de delureţ; îi tot cu stîncă şi cosire lîngă ea“ (Tulnici). Acelaşi loc, numit şi *Ţigma* lui *Bratie*, este prezentat la fel de Simion Hârnea („vîrf prăpăstios şi stîncos în faţa satului Muncei, comuna Vrîncioaia“)¹⁹ şi de Ion Conea, care citează descrierea unui informator: „e un deal aşa, mai ascuţit şi mai prăpăstios“²⁰. Adăugăm şi *Ţigma*, deal ascuţit în hotarul comunei

³ A. Sava, *Documente putnene*, vol. II, Focşani, 1931, p. 168.

⁴ *Ibidem*, p. 210.

⁵ A. Eremia, *Chestionar toponimic*, Chişinău, 1967, p. 30.

⁶ I. Roşca şi G.I. Dumitru, *Terminologie geografică*, Bucureşti, [1935 ?] s.v.

⁷ Valentin Ţurlan, *Din terminologia entopică legată de pescuit*, în LR, XIX, 1970, p. 218.

⁸ A. Sava, *op. cit.*, II, p. 168.

⁹ Simion Hârnea, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰ Arhiva Judecătoria Focşani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1933.

¹¹ *Ibidem*, Fondul Judecătoria Vidra, *Registrul de proprietăţi*, 1926 — 1935.

¹² *Ibidem*, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. II, 1942.

¹³ *Ibidem*, *Dosar de tutelă*, nr. 275, a. 1919, Nistoreşti.

¹⁴ Ortensia Racoviţă, *Dicţionar geografic al judeţului Bacău*, Bucureşti, 1895, p. 575.

¹⁵ *Ibidem*, p. 539.

¹⁶ Arhiva Judecătoria Focşani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1921.

¹⁷ Simion Hârnea, *op. cit.*, p. 161.

¹⁸ Arhiva Judecătoria Focşani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1921.

¹⁹ Simion Hârnea, *op. cit.*, p. 22.

²⁰ I. Conea şi Eugen Nedelcu, *Toponimice şi termeni geografici populari româneşti*, în „Studii şi cercetări de geologie, geofizică şi geografie“, tomul XI, 1964, p. 178.

Paltin²¹ și *Țigmele* „vîrfuri ascuțite pe muntele Frumoasele“²², care ne-au fost descrise de un informator din Văcăria ca „stînci mici, ascuțite la vîrf, cite două-trei la un loc, pe creasta Frumoaselor“. Curmătura de pe acest munte se numește *Șeaua Țigmei*²³.

Formele care prezintă fenomenul velarizării lui *i* la *î* sint foarte frecvente, am putea spune aproape generale în Vrancea. Entopicul *țiemă* l-am notat în satul Spulber, unde a fost definit ca „deal ascuțit ca o țâglă“. Toponimul *Țimă* (vezi mai sus : *Pe Țimă*) este atestat în 1938 : „loc netrebnic la punctul Țimă, megieșit cu Pirăul Spărturilor, în hotarul com. Poiana“²⁴. În afara Vrancei, entopicul, definit ca : „vîrf de deal înalt și ascuțit“ (Berești), „capătul unei ridicături“, „spinare îngustă cu coaste late, dar repezi“ (Galați), „vîrful ascuțit al unei înălțimi“ (Prodăneșoia), a fost înregistrat prin ancheta indirectă a Institutului de Lingvistică din București²⁵.

Țigmă, pl. *țigme*, pare să fie, prin marca lui răspîndire, unul dintre cei mai cunoscuți termeni oronimici vrînceni. În Vrancea sudică informatorii ni l-au definit astfel : „deal ascuțit“ (Spulber) ; „vîrful cel mai înalt al muntelui“ (Nistorești) ; „un fel de munte cu scobituri la coaste, cu rupturi fugite și cu o coastă ca un pătrat cu muchii ascuțite [sic !]“ (Nerejul Mic) ; „creastă ascuțită cu piatră pe ea“ (Văcăria) ; „ceva nant“ (Valea Sării) ; „țîrm ón“ (Colacul) ; „orice delușor înalt și ascuțit“ (Paltin). El este folosit frecvent în contexte precum : „m-am suit în *țigma* dealului“ (Paltin) ; „mergi pe pripoare pînă-i ajunge în *țigma* ceea“ (Carșochești) ; „uităte-n *țigma* ceea nantă“ (Spulber). În satul Năruja am notat și sintagma *o țigmă de piatră*.

Cu un sens bine precizat circulă entopicul și în Vrancea nordică : „vîrf de deal ascuțit, cu piatră ; nu poți spune că-i *țigmă* în pădure“ (Tulnici) ; „vîrf înalt, mai înalt decît cele din jur, ascuțit ca oul și gol în vîrf, acoperit cu piatră ; de acolo se ridică altă *țigmă*“ (Coza) ; „vîrf de munte, pisc ascuțit, deal ascuțit“ (Tulnici) ; „stîncă ascuțită de piatră dură ; cuvînt din bătrîni, folosit mai rar azi“ (Coza) ; „k' u á c á înaltă cu pămînt *h u m ă r Ț s c*, pe care nu se prinde nimic, nici cîtină măcar“ (Spinești). Un informator din Coza preciza că „*țigma* poate fi și cit de mică, numai să fie ascuțită și tăioasă“. Acest sens — întîlnit numai aici — este avut în vedere în expresii ca : „m-am lovit într-o *țigmă de piatră* și mi s-a umflat cotul“. Entopicul este, și în această parte a Vrancei, folosit pentru explicarea unor termeni considerați mai puțin cunoscuți sau pentru descrierea unor locuri : „un gol c á ș u l á t este o *țigmă* goală, un ț u g ú i“ (Tulnici) ; „o ț u ț ú r â e tot așa, o *țigmă* înaltă“ (Coza) ; locul *La Bobécl* nu-i *țigmă*, nu-i așa înalt“ (Tulnici). Se poate vorbi, deci, de o frecvență destul de ridicată a termenului de care ne ocupăm, care secundează în plan lingvistic răspîndirea geografică a formei de relief : „*țigme* sînt peste tot : toți munții ăștia au *țigme*“ (Coza). Îl întîlnim și aici în contexte ca : „în *țigma* aia sînt porci mistreți“ (Tulnici) ; „are pămînt [= pășune] în *țigmă*, în vîrful dealului, care nu-i prea înalt [în cazul de față], dar îi ascuțit“ (Coza) ;

²¹ Simion Hârnea, *op. cit.*, p. 132.

²² *Ibidem*, p. 55.

²³ *Ibidem*, p. 161.

²⁴ Arhiva Judecătorei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1938.

²⁵ Îi mulțumim și pe această cale prof. Gh. Bolocan, șeful sectorului de toponimie al Institutului de Lingvistică din București, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție materialul de anchetă indirectă (în continuare : AILB).

„stă într-o *figmă*“, „mergi pînă-n *figma* aia“ (Coza); „mă sui în *figmele* alea, trebuie să găsesc un ris, un jder“ (Coza).

În afara Vrancei, termenul și sintagma o *figmă de deal* au fost notate de Vlad Cojocar în comuna Dărmănești, jud. Bacău, cu sensurile: „stîncă înaltă și ascuțită“; „vîrf cel mai înalt al unui munte cu mai multe vîrfuri“; „vîrf înalt și pietros“; „cele două înălțimi ale unui vîrf curmat la mijloc“. Entopicul a fost înregistrat de noi și la Soveja, deci în imediata vecinătate a Vrancei, cu sensul de „creastă cu stîncă, pe care se urcă greu“. Și tot în vecinătatea Vrancei, în zona Neculele — Vintileasca, l-am notat cu înțelesul de „vîrf ascuțit și mai înalt față de dealurile din jur“: „mă sui tocmai în *figma* ceea să mă uit“, cu mențiunea că „il foloseau mult bătrîni“ (Dumitrești).

Explicația prezenței la Dumitrești a acestui entopic, alături de alte cîteva specifice Vrancei, de care ne vom ocupa în continuare, ne-o oferă A. Sava care, bazîndu-se pe o hotarnică din 1849, amintește de „o mărturie cu data de 6 iulie 1846, semnată de mai mulți bătrîni din satul Spulberul din Vrancea“, prin care se adeverea că „moșia Dumitresții de Sus din județul R. Sărat a fost ținută în arendă timp de 15 ani de mai mulți locuitori din acest sat. Nimic mai semnificativ — spune în continuare A. Sava — pentru a caracteriza cît de lesnicioasă era, cu tot hotarul, comunicația dintre cele două regiuni“²⁶. Informația este întărită și de cercetările lui G. Tăulescu, care afirmă că primii locuitori de aici ar fi veniți fie din Transilvania (pe valea Rimnicului era drumul cel mai scurt, folosit de ciobani pentru iernat, care ducea peste munți din Țara Bîrsei pînă spre bălțile Brăilei), fie din Vrancea, cum ar proba nume de familie ca *Gheba* (semnalat în Dumitrești și de A. Sava) sau *Bîtcă*²⁷.

Toponimele formate de la acest entopic sînt foarte răspîndite în toată Vrancea: *Țigma de la Kătra Măre* (sau *Țigma de la Kăta Beș* „stîncă ascuțită și înaltă pe creasta dealului“ (Năruja); *Țigma de la Groapa Mare*, *Țigma Kătri* (Cîrlănuțului) denumesc la Năruja „stînci înalte și ascuțite pe un țîr-món de deal“. *Țigma lui Bratie* a fost notată de Ion Conea și în formele *Țigma lui Bratie* sau *Țigma din Față*²⁸; *Țigma de la Spinești* a fost înregistrată de noi și ca *Țigma Spineștilor* (*Țigma Spinești*) sau, simplu, *Țigma*, dar și ca *Țigma Vrăncioaiei*, *La Țigmă la Vrăncioaia* sau *Dealul Țigmă*, sinonime explicabile prin aceea că vîrfurile de deal se află la hotarul dintre cele două sate. Acest loc ne-a fost descris ca fiind o „*figmă* goală; deal ascuțit pe care se poate și cosi prin unele locuri“ (Coza). În satul Ploștina se află *Țigma*²⁹, descrisă ca „deal ascuțit de tot, gol, fără pădure; se urcă foarte greu, la 90°“. Oronimul *Țigmele* ne-a fost transmis de informatori în forma *Țigmele* sau *Țigmele Frumoaselor* (Văcăria).

Foarte bine reprezentat în oronimie ni se pare a fi entopicul *figmă* în munții Vrancei nordice (bazinul Putnei): *Țigma Arișoii* (sinonime: *Țigu Arișoii*, *Boldu Arișoii*, *Țurlănu Arișoii*) „vîrf ascuțit și stîncos“ (Coza); *Țigma Zburături* (*Țigma din Zburătura*) cu sinonimele: *Țigu Zburături*, *Boldu Zburături*, *Țurlănu Zburături* (Coza); *Țigma Căz* „vîrf gol, cu piatră, ca

²⁶ A. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. XIX.

²⁷ G. Tăulescu, *O așezare de moșneni: Dumitrești (R. Sărat)* în „Milcovia“, I, 1930, p. 151 — 152.

²⁸ I. Conea și Eugen Nedelcu, *op. cit.*, p. 178.

²⁹ Atestată și de I. Conea și Eugen Nedelcu, *loc. cit.*

un b o l d, ca un vîrf de claie" (Coza); folosit și în expresia „doar n-am să trăiesc cît *Țigma Cozi*" (Tulnici); *În Țigmă la Haidûs (Țigma Haidûșilor)* „vîrf ascuțit ca oul, ține legătură cu Vîrfu Cozi" (Coza); *Țigma Gurguleți* „vîrf ascuțit și stîncos, ca o căpiță de fin; ț u r l ă n" (Coza); *Țigma Tîrîilelor* / *Țigma din Tîrîile* (sinonim: *Țufura Tîrîilelor*) „vîrful Titilei mai înalte: una-i mai ascuțită și alta-i mai domoală" (Coza); *Țigma Condră(c)lului* / *Țigma din Condră(c)tu* (cu sinimele: *Țîyu Condră(c)lului*, *Bôldu Condră(c)lului*, *Vîrfu Condră(c)lului*) „vîrf ca o căciulă țuguiață" (Tulnici); *Țigma Tisar(i)lului* „vîrful cel mai înalt a Tisarului, ascuțit; muntele i-un format pătrat la bază [sic !] și-i ascuțit ca un vîrf de claie" (Coza); *Țigma din Gomôju* „vîrful Gomoiului Mare. El vine ca un munte rotund, ca un ou, mai ridicat ca toate; *Țigma* este vîrful pietros, unde se ascute" (Coza); *Țigma de la Uôslog* „vîrful (muntelui) Ostogului, de formatul unei clăi, pietros și ascuțit în vîrf" (Coza); *Țigma Căsulăti* „vîrful Căciulatei, tot ca un fel de claie, ridicată mai sus"; *Țigma din Sôrus (Țigma Sôrusului)* „vîrful Sorușului, tot ascuțit și cu piatră la vîrf" (Coza); *Țigma din Mesleacănu (Țigma Mesleacănuului)* „vîrf ascuțit, stîncos, fără pădure pe vîrf" (Coza); *Țigma din Pîrîu Alb* „vîrful, des pârțit ă r a izvoarelor Pîrîul Alb și Pîrîul Țiganului; pleacă gros de la bază și-i un munte țuguiaț; ține tot de muntele Condractului" (Coza); *Țigma Mușătului* (sinonime: *Țîyu ~*, *Țufura ~*); *Țigma Hîrtănuului* (sinonim: *Țîyu ~*, *Bôldu ~*, *Țufura ~*); *Țigma din Macradîu (Țigma Macradîului)*; *Țigma Babovîcului* (sinonime: *Țîyu ~* *Țufura ~*); *Țigma din Strûz (Țigma Strûzilor, Coza)*; *Țigma din Vîrvu Alănuului* (Tulnici); *Țigma Zămeni*. Toponimele de mai sus, înregistrate de noi în comuna Tulnici, desemnează toate vîrfuri ascuțite, înalte și stîncoase.

Informatorii din Vrancea nordică (com. Tulnici) — ciobanii și pădurarii în special — folosesc entopicul *șigmă* pentru a desemna vîrfurile de acest fel și din Vrancea sudică, pe care localnicii le numesc altfel: *Țigma Zărzului* (pentru *Vîrfu ~*), *Țigma Lăpușului* (pentru *Vîrfu ~*), *Țigma K'efrósului* (pentru *Vîrfu ~*), *Țigma Mordănuului* (pentru *Vîrfu ~*).

Dintre toponimele atestate în alte zone, și anume în zona subcarpatică de la nordul Vrancei, menționăm *Țigmele* și *Între Țigme* (înregistrate de Vlad Cojocaru în comuna Dărmănești, jud. Bacău) și cel de la Soveja, înregistrat de noi: „mă duc în *Țigmă* la *Țîyu* a".

Varianta *șigmă* ne este cunoscută numai în funcție toponimică. Un act din 1922 menționează un „loc arabul cu pomi la locul numit *Țigna*, în hotarul comunei Poiana"³⁰. Este, de fapt, același obiect geografic menționat deja în forma (Pe) *Țigmă*. Adăugăm și *Fata Țigmei* [sic !], atestată la 1923³¹ — un sinonim pentru *Țigma Spineștilor*. În apropierea Vrancei, semnalăm *Piatra Țigmei* „munte în estul comunei Gura Teghii, între muchea La Bradu și Bisca Roziliei"³².

Cu înțelesul de „creastă ascuțită cu piatră pe ea", relevăm și varianta *șigmă* la Văcăria, com. Herăstrău, iar în satul Nereju, cu acela de „vîrf ascuțit ca o țeapă". La Nereju există toponimul *Țigna Zbôini* desemnînd „un vîrf

³⁰ Arhiva Judecătoria Focșani, Fondul Judecătoria Nărnja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1922.

³¹ *Ibidem*, vol. II, 1923.

³² Viorica Nebel, *Toponimia de pe valea Buzăului*, lucrare de diplomă ms., Iași, 1978, p. 47.

ascuțit ca un șumburș; scobitură de deal“, iar la Tulnici — *Țigna Luncii* (*Străji*) AIV³³.

Alte variante ale apelativului sînt *țigmnă* (ca și *tocma* > **tocmna* > *tomna*), întilnită de noi numai în satul Coza („a ajuns în vîrfu *țigmnii*; stă într-o *țigmnă*“), *țijmă* (poate prin apropiere de *hijmă* ?) „vîrf de deal mai înalt“ (Coza), folosită de vînători în contexte ca : „Hai în *țijmă* la desis !“ și cu funcție toponimică în *La Țijmă la Glóduri* „o fundație de teren [sic !], cu hățis de brad; nu-i înalt, dar la vîrf se ridică ascuțit“ (Coza) și *țihmă* „vîrf ascuțit“ (Galați, AILB).

Entopicele cu baza *țic-m-/țic-m-*, *țig-m-/țig-m-* sînt necunoscute dicționarelor noastre. Ele se racordează la o serie mai largă, bogat reprezentată în toată țara, cu baza *țic-/țic-*, *țig-/țig-*. DLR (ms) îl atestă pe *țic*, ca substantiv neutru fără plural cunoscut, cu circulație regională, avînd sensul de „vîrf ascuțit de deal sau de munte“, a cărui etimologie nu este elucidată. *Țic* a mai fost înregistrat de AILB în localitatea Gîrbova, jud. Alba, cu înțelesul de „creastă“; „muche de deal, grui“. Ca toponim a fost notat de Eugen Tănase la Poiana Sibiului, *Țicu Virlopului*, descris drept „capul de jos al vîrului de unde locul se lasă tare la vale“³⁴. Varianta *țigă* cu sensul de „vîrf slab rotunjit al unui deal“ a fost notată în com. Greci, jud. Tulcea (AILB).

Este posibil ca apelativele românești să reprezinte elemente de substrat³⁵, descinzînd dintr-o bază i.-e. **stei-g/k-* „ascuțit“, cu s- inițial mobil, la care se atașează, după A. Walde și J. Pokorny, av. *taēya-* „ascuțit“, neopers. *tēγ* „vîrf ascuțit, spadă“, v. ind. *tējalē* „ascuțit“, *liklā-h* „idem“, gr. *στίγμα* „înșepătură, punct“, got. *stiks* „idem“, v. isl. *stikill* „extremitatea unui vîrf de munte“ etc.³⁶. Diftongul i.-e. *-ei-* pare să fi evoluat la *i* în dacică după I. I. Russu³⁷, iar după Vladimir Georgiev la *e* în daco-moesic³⁸ și la *i* în albaneză, iar *t+i*, după lingvistul bulgar, ar fi dat *t'* în daco-moesică și apoi *s*, *z* în albaneză³⁹. Chiar dacă reducerea diftongului nu ar fi influențat consoana *t-*, un **lik/tig* putea da în românește *țic/țig*. Formele românești cu *-m-* pot fi raportate la aceeași bază i.-e. dezvoltată cu formantul *-m-*, ca în v. ind. *țigmā-h* „ascuțit“, gr. *στίγμα* deja citat, v. isl. *stikna* „a frige“ (provenit din *steikja* „a pune în frigare“) etc.⁴⁰.

Discutînd în continuare derivatele românești ale entopicului, ne vom opri mai întîi asupra celor care s-au format cu sufixul augmentativ *-ău*. Ancheta indirectă a Institutului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași (abreviat : AILI) relevă oronimul *Țiemău* în satul Iliești, com. Racova, jud. Bacău. Varianta *țiemău* are în satul Vinderei, jud. Vaslui, înțelesul de „vîrf de deal înalt și ascuțit“ iar în *Lexiconul* lui Rotaru — Opreșcu pe acela de „deal cu spinarea tîguiată și scurtă“⁴¹. Ca toponim, ne este semnalat de

³³ Ancheta indirectă efectuată de noi în Vrancea (AIV).

³⁴ Eugen Tănase, *Toponimia comunei Poiana Sibiului*, în AUT (Filologie), V, 1967, p. 14.

³⁵ Etimologia pe care o prezentăm ne-a fost comunicată de către Dragoș Moldovanu.

³⁶ Alois Walde și Julius Pokorny. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, II, Berlin și Leipzig, 1927, p. 612 — 614.

³⁷ Vezi I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 146.

³⁸ Vladimir Georgiev, *Albanisch, Dakysch-Mysisch und Rumänisch*, în „Linguistique balkanique“, II, 1960, p. 14 — 16.

³⁹ Walde — Pokorny, *loc. cit.*

⁴⁰ Petre V. Rotaru și George A. Opreșcu, *op. cit.*, s.v.

prof. Puiu Filipescu în com. Răchitoasa, jud. Bacău : *În Țicmău la Dănișan*, desemnând un deal ascuțit. Adăugăm și *Țicmăul* „vîrf de deal” din com. Trifești, jud. Neamț⁴¹ și *Pe Țicmău*, oronim în com. Răcăciuni, jud. Bacău (AILI). Varianta *șienău* ne este cunoscută numai în funcție toponimică : *Pe Țicmău la Dealul Crucii*, vîrf de deal în comuna Suharău, jud. Botoșani (AILI).

Mai răspîdită pare să fie varianta *șigmău*, pe care DLR (ms) îl atestă ca substantiv fără plural, circulînd în vestul Moldovei, cu înțelesul de „vîrf de deal”. DM îl înregistrează tot ca „vîrf de deal sau de munte” și îl apropie, ca și Scriban, de *șiclău*. În comuna Priponești, jud. Galați, *șigmău* are înțelesul de „ridicătură înaltă, țuguiată în vîrfurile dealului, partea cea mai înaltă a vîrfului, partea cu care se termină vîrfurile în sus” (AILB), iar la Gîrceni, jud. Vaslui, pe acela de „vîrf de deal înalt și ascuțit” (AILI), „înălțime nu prea mare, dar cu vîrfurile ascuțite” (AILB). La Chilia, jud. Neamț, pare să însemne „o înălțime mai mare, izolată, lungă, cu spinarea lată, în formă de pod” (AILB), sens pe care îl semnalăm însă cu multă rezervă.

O altă variantă a entopieului este *șigmău*, definit ca „vîrf de deal înalt și ascuțit” la Vînderei, jud. Vaslui (AILB). Ca toponim, ni-l comunică prof. Puiu Filipescu în forma *Țigmău la Drăgăni*, deal ascuțit în com. Burdusaci, jud. Bacău. Se întîlnește și în Vrancea, definit ca „vîrf (ascuțit) de munte (acorit cu zmeurș); ț u h ă ” ; „vîrf de deal cu bolovari; ț i c l ă u ”, împreună cu toponimele : *Țigmăul Redi* (sic !), *Țigmăul Țisarului* (Tulnici, AIV) și în vecinătatea ei, anume la Dumitrești, cu înțelesul de „vîrf de deal, tot ascuțit, dar mai jos ca *șigma*” : „mă duc cu oile la poalele *șigmăului* (sub *șigmău*)”. Un bătrîn din Reghiu (valea Milcovului) își amintea că se folosea descori cuvîntul pe vremea tinereții lui : „am fost tocma-n *Țigmău* ; am ajuns în dreptu *Țigmăului*”, dar n-a putut preciza pentru care munte din Vrancea foloseau răghienii această denumire. Posibil să fi fost Furul, pentru care le plăteau păltinenilor ca să poată face acolo doage.

Cu același sufix, de la varianta *șigmnă* s-a creat derivatul *șigmnău* „vîrf de munte ascuțit”, folosit și ca toponim : *Țigmnăul Ciutii*, *Țigmnăul Geaminii* (Geamăna), *Țigmnăul Scăricicii* (Tulnici, AIV).

Tot un augmentativ, de data aceasta cu sufixul *-an(ă)*, este derivatul *șiemăn*, atestat indirect de DLR (ms) doar în sintagma un *șiemăn de deal* (unde *-ă-* nu pare a fi altceva decît o greșeală de tipar a revistei citate) : „Numai ce răsări și boul cel năzdrăvan de după un *șiemăn de deal*”⁴². Tudor Pamfile notează și varianta *șiemăn* „deal cu spinarea alungită și ascuțită”⁴³, pe care noi o semnalăm cu funcție toponimică și cu formă de feminin într-un singur sat din Vrancea, Spulber : este vorba de *Țicmăna*, numele unui vîrf de deal foarte ascuțit.

De remarcat frecvența mult mai mare a variantei, rezultată prin sonorizarea velarei, *șigmăna*, pl. *șigmește*, în zona cercetată de noi, aceasta fiind folosită în mod curent în contexte ca : „ce mai *șigmană de deal* !” pentru un „deal ridicat, ascuțit” (Paltin) ; „uită-te-n *șigmana de piatră*” (Prahuda) ; „am găsit oile în *șigmana* aceea”, adică „în cel mai ascuțit loc” (Vîlcani) ; „hotarul

⁴¹ Gheorghe Băisan, *Toponimia comunei Trifești*, lucrare de diplomă ms., Iași, 1979, p. 120.

⁴² „Sămănătorul”, V, 1905, p. 128.

⁴³ Tudor Pamfile, *Mitologie românească. I. Dușmani și prieteni al omului*, București, 1916, p. 392.

merge pînă-n *figmana* ceca" (Prahuda); „sînt mai multe *figmane* la noi" (Prahuda). Sensul entopicului, așa cum rezultă și din citatele de mai sus, este acela de „deal foarte ascuțit" (Podura de Sus); „vîrf foarte ascuțit, mai mic decît *țancul*" (Spulber); „un fel de deal cu piatră multă", „vîrf de deal cu stînci de piatră" (Tulnici, AIV). Informatorii din comuna Spulber afirmă că *figmana* e un cuvînt mai vechi în graiul lor decît *figmandău*, echivalentul său lexical. Ca toponim, *Figmana* se întâlnește tot numai în satul Spulber (vezi mai sus: *Țicmana*). Dominînd vizibil relieful comunei respective, ea este cunoscută deopotrivă și satelor din jur, dovadă sinonimele: *Muka sa Nânti* (Vilcani), *Figmana Cătănoșului* sau *Figmana Gavriloiștilor* (Vilcani), *În Deal la Figmana* sau *Dealul Figmăni* (Podura de Sus).

Tot cu sufixul augmentativ -ău se formează de la *figmană* derivatul *figmanău* „vîrf ascuțit de munte", pentru care avem o singură atestare, la Tulnici: *Figmanăul Gurguietii* (AIV).

Derivatelor semnalate mai sus li se adaugă încă unul, de mare circulație în toată Vrancea, înregistrat de noi cu multe variante, dar neatestat în dicționare și nesemnalat încă de vreo lucrare de specialitate. Este vorba de *figmandău*, pl. *figmandăuri*, *figmandăne*, *figmandăie*, *figmandăle*, în concurență cu o altă variantă, la fel de mult folosită: *figmîndău* (*figmîndău*, *figmîndău*, pl. *figmîndăuri*, *figmîndăie*. Ancheta noastră indirectă îl relevă și pe *figmandău* „munte de piatră, cu crăpături [?], ca o clăie de fin" (Tulnici). Deși baza este evidentă, formarea derivatului nu este prea clară. Ar putea fi considerat ca provenit din *figmanău*, dar epenteza lui -d- nu se încadrează printre fenomenele cunoscute în astfel de contexte fonetice. Termeni precum *hajmandău* sau *popîndău*, care par formați în același fel, nu au fost clarificați sub aspect etimologic în DA și DLR, care se limitează la a trimite la *pop* și *hojmălu*. Finala -dău nu poate fi explicată ca un formant de origine străină, așa încît pare preferabil să ne gîndim la un fenomen analog „despicării" de care vorbea Sextil Pușcariu.

Cuvîntul este explicat în Vrancea sudică astfel: „vîrf de deal ascuțit ca o țapă"; „îi numai piatră, nu te poți sui acolo" (Nereju); „vîrf foarte ascuțit" (Lunca--Năruja, Paltin, Păvălari); „loc ascuțit, loc *țu h l o s*" (Nistorești); „deal ascuțit pe ambele părți, *țu h a n*" (Nerejul Mic); „vîrf cel mai înalt al unui munte cu mai multe vîrfuri" (Verești-Herăstrău); „vîrf tot ascuțit, mai mic decît *țancurile* și *țu h urile* și împădurit" (Carșochești -- Spulber); „stîncă înaltă și ascuțită" (Văcăria); „loc ascuțit, pietros, pe care nu se urcă" (Paltin); „vîrf, punctul cel mai înalt al unui deal sau munte: ure tocmai pe *figmandăul* muntelui" (Secătura Părosului). Cu înțelesuri asemănătoare circulă și în Vrancea nordică: „deal ascuțit"; „vîrf înalt și ascuțit"; „ridicătură înaltă și ascuțită ca *Gurguieta*, fără pădure pe vîrf, cu piatră" (Coza); „vîrf de munte, sărac, care nu produce nimic, ascuțit: mi-a luat golu și m-a tît'irit [=m-a azvîrlit] tocmai *figmîndău*" (Tulnici); „vîrf de munte ascuțit, care se ridică mai sus de celelalte vîrfuri cu care se îngemănează", „munte ascuțit" (Tulnici, AIV). Semnalăm și sintagma un *figmîndău de piatră*: „Și la Condratu este un *figmîndău de piatră*" (Coza).

Cît de viu este acest termen în graiul vrîncenilor ne-o demonstrează faptul că informatorii recurg adesea la el pentru a caracteriza mai bine vreun loc, reliefindu-i, astfel, trăsătura esențială, anume aceea de a fi „ascuțit":

Képlu Ūrsului — spre exemplu — ne este descris ca fiind un *figmîndău de deal* (Nereju), *Ţuhanu* este „un *figmîndău* ascuţit“; *Pîrîul Ţuhanului* izvoarăste „de sub *figmandăul* ascuţit“ (Nerejul Mic); *Pe Kátrá* este „un *figmîndău de munte*, înalt şi, din loc în loc, acoperit cu iarbă, cu stînci înalte de 2—3m“ (Văcăria); *Kíscu Magáruului* „n-are *figmîndău*, că-i acoperit“ (Coza); Pleaşa „îi un *delui* a n rotund, g o g o n e l, mai mult întins, nu-i *figmandău* ascuţit“ (Năruja). Pentru a-i preciza cît mai clar înţelesul, informatorii îl compară adesea cu forme de relief asemănătoare, evidenţiind diferenţa specifică: „*figmandăul* este mai ascuţit decît *figna*“ (Văcăria); „e mai înalt ca *figma* şi-i neproductiv“ (Tulnici). Este folosit frecvent în fraze ca: „s-a suit în *figmîndăul* dealului“ (Nistoreşti); „te-ai dus la mama dracului în *figmandăul* ala“ (Vilcani); „cînd să mă mai duc în *figmandăul* cela?“ (Paltin); „uită-te-n *figmandăul* cela nant“ (Tulnici).

Încercînd să-i stabilim aria geografică, constatăm că Vrancea pare să fie, de fapt, un centru de „iradiere“ a acestui termen, deoarece nu-l găsim decît în zonele imediat vecine. Cu sens şi formă asemănătoare l-am notat în satele de pe Valea Milcovului: „*figmîndăul* este o muchie ascuţită“ (Reghiu); „un vîrf ascuţit şi mai înalt ca oricare deal sau munte“ (Andreiaşul de Jos); „vîrf ascuţit, cu un perete abrupt“ (Reghiu). Un informator din Larga — Mera ne preciza că „*figmandăul* este un vîrf înalt, cel mai înalt din toate, şi-i izolat. Este pietros la vîrf, ascuţit pe toate părţile: n-are nici o parte s t r e ş i - n u á s â; nu-i c a t ' i t ' i á n a sau t ũ h a, care au şi o parte o v á l n i c á“. L-am întîlnit şi aici în contexte ca: „hai în deal la *figmandău*, cînd a n e z á s c o i l e“; am văzut caprele în *figmandăul* cela (Reghiu); „mă urc pe *figmandău*“; „stau în *figmandăul* ala“ (Reghiu); „măi, ce *figmandău* ascuţit!“ (Larga).

În comuna Dumitreşti, cuvîntul *figmandău*, pl. *figmandăuri* înseamnă „cel mai înalt vîrf al unui munte înalt, cu mai multe vîrfuri“. Un bătrîn din Pituluşa şi-l amintea doar din armată, cînd era folosit de mocani în contexte narative ca: „mergea calare pe-un *figmandău* de deal“. Este cunoscut şi folosit şi la Soveja, deci tot în imediata vecinătate a Vrancei, şi tot cu înţelesul de „vîrf ascuţit“: „mă sui în *figmandăul* ala“; „toema-n *figmîndăul* cela găseşti văile“. În com. Rugineşti îl întîlnim alături de alt termen specific Vrancei, *lilila*, cu acelaşi sens de „vîrf foarte ascuţit“ (comunicat de I. Lepădatu din Adjud). Semnalăm şi forma feminină, mai puţin răspîdită, *figmandá*, refăcută de la pl. *figmandále*: „stîncă înaltă şi ascuţită“ (Paltin); „vîrf ascuţit, unde nu poţi urca nici cu sufletul: «uită-te toema-n *figmandaua* aia»“ (Negrileşti).

Cu funcţie toponimică, entopicul apare frecvent doar în oronimia Vrancei nordice (bazinul superior al Putnei): *Ţigmîndăyu Căşuláta* (sinonim: *Ţigma Căşuláti*), care „îi numai stîncă; vîrf înalt, gol, ca o căciulă fuguiată, izolat; nu se poate nimenea urca pe el“ (Coza); *Ţigmîndăyle Zémeni* (sinonime: *Kéltrele (Kátra) Zémeni*, *Ţigma Zémeni*), unde la vîrf sînt două *ţ i u r i* *î n g e m á n a t e*“ (Coza); *Ţigmăndăyu T^visáru Mic*, un „vîrf, ascuţit stîncos“ (Coza); *Ţigmîndăyu Tisáruului Măre*; *Ţigmîndăyu de la Kátra Úscátă*, un „vîrf ascuţit ca o ţapă, nu se poate urca nimenea pe el; îi cel mai ascuţit *figmandău*“ (Coza); *Ţigmăndăyu Rôjbului* (*Ţigmăndăyu de la Rôjbu*) „vîrf gol, ascuţit ca o căciulă; este singurul pe care, cu greu, te poţi urca“

(Coza); *Țigmîndău de la Gurgușela* „vîrf ascuțit unde se află stîncile alea cu căciuli în cap“ (Coza); *Țigmîndău Zidăru* (*Țigmîndăjele Zidărului*) „are mai multe căciuli numai cu piatră“ (Coza); *Țigmîndău Văcării* „stîncă înaltă de n-o poți lovi nici cu glonțul“ (Coza); *Țigmîndău Măguri* (*Țigmîndău Măguriței*), *Țigmîndău Cîrligului* „o pădurică mai înaltă“, *Țigmîndău Skitului* (Vidra); *Țigmîndău Săti*, *Țigmîndău Tunelului*, *Țigmîndău de la Ulucu la Râșcu*, *Țigmîndău Kûzului*, *Țigmîndău Kîscu la Tuăder*, *Țigmîndău Hullănăria*, *Țigmîndău Zburătura* care sînt, toate, vîrfuri ascuțite și stîncoase în Vrancea, bazinul Putnei. Ca și în cazul entopieului *șigmă*, constatăm că și pe acesta informatorii îl folosesc pentru a desemna vîrfuri ascuțite ale munților din bazinul Zăbalei, pe care noi nu le-am înregistrat ca atare și acolo: *Țigmîndău Ketrôsului* pentru *Vîrfu ~*; *Țigmîndău de la Scăările lui Vódă*, care nu este numit astfel de către localnici.

Pentru valea Milcovului, semnalăm *Țigmîndău* (*La Țigmîndău, În Deal la Țigmîndău*), care este „dealul cel mai înalt, care vine mai î m p r e l u n g a t, mai înalt decît *șigmă* și ascuțit ca o căpiță, de unde se văd toate satele: Ursoaia, Răiuț, Farcășu, Reghiu“; „munte înalt, a d u n a t, ascuțit; are numai doi metri lățime în vîrf“ (Reghiu). Și tot pe valea Milcovului, *Țigmîndău Răiușului* „vîrful cel mai înalt și ascuțit al Răiușului, fără trecere pentru picior; piatră ascuțită, pe care nu crește nimic“ (Pituluşa). „Cînd vezi zăpadă pe *Țigmîndău Răiușului* știi că vine bruma“ — spun cei din zona Milcovului, care s-au obișnuit să-l folosească drept indicator meteorologic.

1.2. Țiu(ă), Țiu(ă)

Printre termenii oronimici care au în Vrancea sensuri necunoscute dicționarilor, se numără și *țiu*, pl. *țiori*, care circulă aici în special cu înțelesul de „cel mai ascuțit loc; ridicătură ascuțită pe un deal sau munte“ (Nereju); „vîrf de deal ascuțit ca o țeapă“ (Văcăria, Spulber); „stîncă ascuțită care iese din coasta abruptă a unui munte“ (Spulber); „vîrf stîncos, izolat, stîncă singuratică, înaltă și ascuțită, pe care nu se poate urca“ (Nereju); „ceva ascuțit: *în țiu* ăla“ (Vîlcani). El este deopotrivă cunoscut și folosit și în Vrancea nordică: „vîrf de piatră foarte ascuțit; stîncă cu vîrf ascuțit“ (Poiana); „vîrful muntelui, ascuțit ca o sulită înaltă“ (Coza); „vîrf stîncos și ascuțit“ (Păulești, Hăulișca); „partea ascuțită a unei stînci“ (Coza); „vîrf de munte din piatră sau o ridicătură ascuțită de teren“, „vîrf ascuțit de munte foarte înalt“ (Tulnici, AIV); „*în țiu*“ adică „în vîrful ascuțit al muntelui“ (Tulnici); *țiu* *dealului* sau *muntelui* „vîrful cel mai ascuțit al unui deal sau munte, cel mai proeminent“ (Secătura Părosului).

La fel de cunoscută și folosită în toată Vrancea este sintagma *un țiu de piatră*, prin care se înțelege, în general, o „stîncă înaltă și ascuțită“ (Paltin). „Muntele care-i ascuțit — ni se spune la Tulnici — și pietros, îi *țiu de piatră*, n-are pădure“. Este folosită în contexte ca: „uite ce *țiu de piatră*!“ — pentru un vîrf foarte ascuțit. Apelativul circulă și în expresia „și-a luat lumea-n cap și-a plecat în *țiu* *muntelui*“ (Paltin), sau servește la descrierea altor forme de relief: „în *șlanul* ăla de piatră, adică în *țiu* ăla, stîncă dreaptă și înaltă“ (Coza); „g u r g u i u l este un *țiu*, un mamelon, o ridicătură abruptă dintr-un teren“ (Tulnici). Vîrful *Geamănă* reprezintă „două *țiori de piatră*-ngemănate“ (Tulnici); *Gurgușela* „îi numai piatră, vîrf înalt ascuțit, are numai *țiori*“ (Tulnici); *Șîrîrina* are „*țiori de piatră* pe muchie“ (Năruja); *Tîrîrău Zburături* „îi

numai *șuri* la vîrf" (Coza). Notăm și sintagma : *boldul fiului* adică „cel mai ascuțit loc“.

Cu aceeași semnificație îl găsim și pe valea Milcovului. La Pitulușa, *flu*, pl. *șuri* înseamnă „vîrf stîncos, fără pădure pe el“ : „urcă-te-n *șul* ăla și de-acolo poți privi în jur“. Întîlnim și aici înțelesul de „piatră ascuțită pe un vîrf de deal“, sintagma *flu de piatră* desemnînd, ca și în exemplele anterioare, „o piatră cu vîrf ascuțit, o stîncă care merge în *șuri*, adică o stîncă pe deal cu colțuri în sus“. Cu înțeles asemănător este și la Reghiu : „vîrf ascuțit de piatră ; stîncă ascuțită tare, numai pasărea stă pe ea“. La Andreiașul de Jos — ne-au precizat informatorii — „sînt *șuri* de 10—15 m înălțime“. Și tot ca „vîrf ascuțit de piatră“ l-am notat în com. Ghilența, jud. Covasna.

La fel ca și *șigmă*, care prezintă fenomenul velarizării lui *i*, tot așa și *flu* presupune o formă inițială *șiu*, pe care n-o găsim în Vrancea decît toponimizată : în suretul unui document din 1646 se întăresc cumpărăturile făcute de Matei Basarab de la răzeșii din Soveja și anume „...partea Ungureanului, bătrîn din Săliștea Sovejei, însă pe pîriul Dobromiriei, pe unde să împreună cu locul domnesc pîn la *șiu*“⁴⁴.

Cît privește forma *flu*, ea este bine reprezentată în special în toponimia Vrancei nordice : *șiu Tîsărului* „deal înalt, ca o căciulă ascuțită la vîrf“ (Coza) ; *șiu Arișuții* „vîrf foarte ascuțit ; se formează gros de la bază și se ascute la vîrf, unde are cam 50 de metri înălțime“ (Coza) ; *șiu Condralului* „vîrf cel mai înalt și mai ascuțit al Condralului (60—70 metri)“ (Coza) ; *șiu Zburături* „vîrf cel mai înalt, pietros ; se ridică sus, ascuțit, cam 60—70 de metri înălțime ; îi mai înalt ca *șirîdău Zburături*“ (Coza) ; *șiu Zboîni* (e vorba de Zboina Neagră, com. Tulnici) ; *șiu Tîkértului* (Coza) ; *șiu Gurgușei* (Coza) ; *șiu Mușatului* (Coza) ; *șiu Macradului* (sinonim : *Tulura Macradului* (Coza) ; *șiu Babovișului* (Coza) ; *șiu Păstări* (Coza) ; *șiu din Virvu Alînului* (Coza) ; *La șiu din Sîrîz* (Coza) — toate denumind vîrfurile cel mai înalt și mai ascuțite al munților respectivi. Adăugăm și *șiu Kúji*, pe care un pădurar din Bolotești l-a auzit la sovejeni.

Exemplificările informatorilor din această parte a Vrancei se fac și cu toponime care denumesc vîrfurile cel mai ascuțite al munților din Vrancea sudică, pe care noi nu le-am înregistrat în această formă : *șiu Lăcăușului* „partea cea mai înaltă și mai ascuțită a Lăcăușului“, munte în hotar cu jud. Covasna (Coza) ; *șiu Górușului* (Coza) ; *șiu Mordánului* (Coza). Probabil la *șigmana* din satul Spulber s-a referit un informator din Voloșcani cînd ne-a vorbit despre un munte din această zonă care s-ar numi *șiu*. Fac excepție doar *șiu Kátra Bézi* și *șiu Vîrfu Penteliei* pe care le-am notat și la Nereju. Mai adăugăm, tot pentru Vrancea din sud, *șiu Petróșului* „vîrf ascuțit, fără nimica pe el“ și *șiu Nișini* „ridicătură ascuțită, fără nimic pe ea ; se vede cu zăpadă din satul Pitulușa, cînd e senin“, toponime notate de noi în comuna Broșteni, pe valea Milcovului. Consemnăm și pentru jud. Covasna (com. Ghilența) toponimele care au la bază același entopic : *șiu Iacășului* „dintr-un pîriu mare se ridică un munte înalt, care se țuguiază ca o clăie înaltă“ (Coza) ; *șiu Pirășului*, *șiu Zérni*, denumiri ale unor vîrfuri foarte înalte și ascuțite.

S-a toponimizat, de asemenea, și forma feminină a entopicului *flu*. Pe hotarul nordic dintre Soveja și Tulnici se află *șia*, numită și *șia Măre*

⁴⁴ A. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 13.

„vîrf mai ascuțit ca un *fiu de lîrnăcop*“; „munte ascuțit cu stîncăraie la vîrf“ — denumire folosită mai ales de sovejeni: „uite la *Țîua*, ce ceață este!“; „s-a întunecat pe *Țîua*, se schimbă vremea!“ I se mai spune și *Țîua Ngăgră* pentru că „are pădure de brad, care pare neagră de departe; la vîrf îi numai cheie, numai bolovani și osul iepurelui“; „se distinge dintre toate celelalte vîrfuri“ (Soveja). Notăm apoi *Țîua Golășă*, despărțită de *Țîua Mare* printr-o curmătură. Denumirea este considerată de cei din Tulnici „sovejenească“: „are pădure; probabil a avut un gol care s-a împădurit“ (Tulnici). „Mă duc la *Țîua Golășă* la zmeură“; „a ajuns în vîrf *Țîi Golășă*“ (Soveja). I se mai spune și *Țîua Nici* de către sovejeni, dar *Kîua Nici* de către tulniceni.

Entopicul *fiu* stă — credem — și la baza toponimului *Țiuoara*, atestat în 1928 la Răcoasa⁴⁵.

Sub aspect etimologic, *fiu(ă)/fiu(ă)* se poate racorda la apelativele din prima serie prezentată ca derivat de la baza i.- e. **stei-* cu formantul semi-consonantic -u-. Urmat de o vocală sonantă, acest -u- ar fi trebuit să se consonantizeze, ca în cazul lat. *sliva*, despre care A. Walde și J. Pokorny presupun că ar putea proveni dintr-un **stei-uā*, comparabil cu v. ind. *tivra-h* „ascuțit“⁴⁶. Pentru ca în românește să fie o formă cu -u-, ar însemna să admitem că forma masculină a fost cea primară, iar cea feminină s-a dezvoltat ulterior.

1.2.1. Țif, Țif(ă), Țiflă (Țiflă), Țiflă (Țiflu) și derivatele lor

Ca și entopicele precedente, *fiif*, pl. *fiifuri* se adaugă termenilor care conservă un sens topografic necunoscut dicționarilor sau lucrărilor de specialitate. În această formă, apelativul are o frecvență foarte redusă, fiind întâlnit de noi doar în funcție toponimică. Este vorba de *Țiful*, pe care MDG⁴⁷ îl menționează ca nume de sat și comună pe valea Piriului *Țiful*, în fostul județ Fălciu. Ca entopic, este semnalat numai într-o singură localitate, Petrova, jud. Maramureș, unde *țifă* înseamnă „vîrf ascuțit ca un Țimburuș“ (AILB).

Mult mai răspîndită este varianta *țif*, pl. *țifuri*, care are în Vrancea un sens oronimic bine precizat, anume acela de „piatră înaltă, ascuțită ca o săgeată; mai înalt decît un Țîu“ (Nereju); un *țif de munte* înseamnă la Negri-lești „un vîrf foarte ascuțit, cu piatră pe el, pe care nu crește nimic: sînt numai *țifuri de piatră* la Lepșa“, „vîrf de munte“, „o prăpastie cu vîrful ascuțit“, „o formă de piatră mai ascuțită față de celelalte“ (Tulnici, AIV). L-am întâlnit, cu aceeași semnificație, pe valea Milcovului: „stîncă goală, fără nimic pe ea, ascuțită, pe vîrful unui deal: «am văzut o căprioară pe *țifu* ăla de stîncă»“ (Broșteni). La Pitulușa *țiful dealului* înseamnă „vîrf ascuțit de deal cu iarbă pe el, Țigmău ură“. Un informator din Reghiu ne precizează că se spune *țif de piatră* la vîrful unei stînci „numai dacă-i înalt, înalt și nu te poți urca pe el; e mai înalt și mai ascuțit decît *țîul*“. Ca toponim, menționăm *Țiful Condratului* (AIV) și *Țîfa*, numele unui munte între Prelucile Cerbului și Dealul Bradului, înregistrat de Dragoș Moldovanu în com. Cîrlibaba.

Consemnăm, în continuare, varianta *țiflă*, care s-a putut forma de la *țifă* prin „despicarea“ lui *f* în *fl* (cf. *țic* > *țiclă*, *țiclui*; *pic* > *piclui*; *țig* > *țiglă*,

⁴⁵ Arhivele Judecătoriai Focșani, Fondul Judecătoria Vidra, *Registrul de proprietăți*, 1926 — 1935.

⁴⁶ Walde—Pokorny, *loc. cit.* Vezi nota 35.

⁴⁷ MDG, IV, p. 675.

(*îglui*). Încercînd să-i stabilim răspîndirea teritorială în funcție de datele de care dispunem în momentul de față, constatăm că entopicul *îflă*, cu înțelesul de „vîrf ascuțit al unei înălțimi”, „vîrf ascuțit ca un țumburuș”, este atestat aproape pentru toate regiunile țării: Moldova (Coverca — Suceava; Stejarul — Neamț; Dragomirești — Vaslui; Tulnici — Vrancea), Dobrogea (Sarinasuf, Greci — Tulcea); Muntenia (Pietroșița — Dimbovița, Valca Mare — Argeș), Oltenia (Strejești — Balș, Branet — jud. Olt, Gornovița — jud. Mehedinți), Banat (Moldova Nouă, Șușca din jud. Caraș-Severin), Transilvania (Densuș — Hunedoara, Teiuș din jud. Alba) (AILB). Termenul este semnalat și în sud-vestul Orăștiei pentru a indica un vîrf ascuțit, cu precizarea că este „mai rar folosit”⁴⁸. Cu funcție toponimică, notăm *Țifla* la Fărcașa, *Virful Țiflei*, munți din jud. Suceava⁴⁹ și, respectiv, de lângă Piatra Neamț⁵⁰ și *Țifla Corbului*, „pisc” în jud. Muscel⁵¹. Adăugăm tot aici și varianta, rezultată prin metateză, *îflă*, care are la Săcele și la Ucea de Sus (jud. Brașov) același înțeles, de „vîrf ascuțit ca un ș u m b u r u ș”, iar la Dragosloveni — Vrancea pe acela de „vîrf ca o căpățînă” (AILB).

Țiflă, pl. *îfște*, formă rezultată din velarizarea lui *i* la *î*, o depășește pe precedenta sub aspectul frecvenței și extensiei în spațiu. DLR (ms.) o consemnează cu înțelesul cel mai cunoscut, de „vîrf (ascuțit) de deal sau de munte, pisc”, și-i stabilește aria în Muntenia, Moldova, Bucovina, Transilvania (la care vom adăuga și Oltenia și Banatul), fapt care poate fi interpretat ca un indiciu al unei vechimi considerabile în limbă. Adăugăm alte glose ale entopicului *îflă*: „movilă mică”⁵²; „înălțime mijlocie cu pante ușor de urcat” (Predeleuț — jud. Brașov; AILB); „vîrf ca o căpățînă” (Bicaz — jud. Neamț; AILB); „culme de deal pietroasă, ascuțită și neîmpădurită”⁵³ (la Rupea); „loc înalt pe care abia te poți sui”⁵⁴ (Hunedoara); „bîtcă ceva mai mică decît Țic l ă u l”⁵⁵ (nord-vestul Moldovei); „ridicătură înaltă și Țuguiată în virful dealului, partea cu care se termină virful în sus” (Fărcașa — jud. Neamț; AILB); „înălțime nu prea mare dar cu virful ascuțit” (Corbeni — jud. Argeș; AILB). Alte glosări sînt evident eronate, explicabile însă prin fenomenul „resemantizării” unor toponime⁵⁶: „pantă domoală și îngustă prin pădure” (sud-vestul Transilvaniei, cf. DLR ms.); „fundul văii, locul înfundat de unde începe o vale” (Bolvașnița, jud. Caraș-Severin; AILB). Ca toponime menționăm: *Țifla Mare* și *Țifla*, dealuri în Hațeg⁵⁷; *Țifla* sau *Virvu Țifli*, „vîrf ascuțit” (pe care informatorii îl descriu astfel: „mai multe picioare de munte se string acolo într-un vîrf înalt, într-o Țiflă”; „i-un vîrf ascuțit ca o Țiflă cu mai multe creste”), *Țifla Comórij*, *Țifla Rîncului*, *Țifla pe Pîrîu Pînti*,

⁴⁸ B. Vulcu, *Termeni geografici de origine populară în împrejurimile Orăștiei*, în „Terra”, II, 1970, nr. 4, p. 79.

⁴⁹ MDG, IV, p. 675.

⁵⁰ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 14.

⁵¹ MDG, IV, p. 675.

⁵² Petre V. Rolaru și George A. Oprescu, *op. cit.*, s.v.

⁵³ Ion Dumitru Popescu, *Glosar regional*, LR, X, 1961, p. 576.

⁵⁴ Romulus Todoran, *Mic glosar dialectal alcătuit după două manuscrise din Biblioteca de la Blaj din 1887*, Cluj, 1949, s.v.

⁵⁵ I. Teodorescu, *O samă de cuvinte*, în ȘEZ. II, 1893, p. 166.

⁵⁶ Mai pe larg despre aceasta în comunicarea lui Dragoș Moldovanu *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor*, susținută la cel de al III-lea Simpozion național de dialectologie de la Iași, octombrie 1984.

⁵⁷ Ovid Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 66.

toate virfuri foarte ascuțite în com. Borca, jud. Neamț ale căror nume ne-au fost comunicate de Lucia Tanco. Adăugăm *Țifla Beucei* (com. Pingărați, jud. Neamț; AILJ).

Cu înțelesuri asemănătoare circulă varianta cu metateză, *țîlfă*: „o mare ridicătură de pământ în mijlocul unui șes”⁵⁸ (Muscel); „movilă răzleață, deal izolat, boltit” (Mălureni — jud. Argeș; AILB); „virf de forma unui coltuc” (Codlea — jud. Brașov, Corbeni — jud. Argeș; AILB); „un dîmb, o colină mai ascuțită” (Moieciu — jud. Brașov; AILB); „movilă mică”⁵⁹ (Moldova), „ridicătură mare și ascuțită la virf (Poiana Mărului — jud. Brașov; AILB); „virf ascuțit” (în special în jud. Brașov și Argeș; AILB). Cu înțelesul din urmă l-am înregistrat și noi la Negrilești în Vrancea nordică și la Soveja: „a scăpătat *țîlfă dealului*”; „vara stau în *țîlfă dealului*”. *Țîlfă* este semnalată ca toponim în com. Rucăr, jud. Argeș⁶⁰.

Pentru forma de masculin *țîflu*, pl. *țîfluri*, consemnăm sensul „ridicătură ascuțită, mai ascuțită decît un mușuroi”, pe care l-am auzit la un singur informator în cătunul Văcăria, com. Nistorești. Frecvența acestui termen este foarte redusă, aceasta fiind singura atestare de care dispunem.

Sub aspect fonetic, apelativul *țif* se explică fără dificultăți de la *țiu* (cu -u consonantizat: **țiv*). Varianta neatestată o putem presupune pe baza apelativelor *țivereică* „virf de deal de unde se deschide o perspectivă mai îndepărtată” (Sîngeorz-Băi)⁶¹, probabil derivat de la un **țivură*, sg. refăcut de la tema de pl. **țiv-uri*; **țivleică* (cf. *Arsura de la Țivleică*, în jud. Mehedinți)⁶², simetric cu *țifleică* (pe care îl vom prezenta ceva mai departe); *țeve* „dîmb mai ridicat” (Corbi — jud. Brașov; AILB), probabil tot un sg. refăcut de la pl. **țive*.

Luînd în discuție derivatele care-l au la bază pe *țif*, ne rețin atenția, mai întîi, augmentativele în -an: *țîmfan* (de la *țif*) „virf ascuțit” (Codlea — jud. Brașov; AILB) unde -m- se explică prin anticiparea elementului nazal din sufix; *țîflan* (de la *țîflă*), localizat de DLR (ms) în nordul Transilvaniei, cu sensul de „virf (ascuțit) de deal sau de munte, pisc”; „stîncă ascuțită”; „loc înalt (ascuțit), deal ridicat, mai înalt decît celelalte din jur, sau deal mic, de formă conică; ridicătură de pământ, movilă”. Adăugăm și pe *țîlfân*, mai puțin răspîndit, care are la Fundata — jud. Brașov înțelesul de „virf stîncos izolat, o stîncă singuratică, pe care nu se poate urca” (AILB), iar în jud. Olt pe acela de „partea piezișă a unei creste”⁶³. Ca toponim este semnalat de D. Loșonți în satul Recea — jud. Brașov: *Țîlfănu Babii* (alături de sinonimele: *Țurlănu* ~, *Țulfănu* ~ și *Țîlfănu* ~), desemnînd un „țanc înalt, înalt”⁶⁴.

Țîllie este un derivat diminutival de la *țîflă* + suf. -ic, localizat de DLR (ms) în com. Seini — Satu Mare, cu înțelesul de „virf conic de deal sau de mun-

⁵⁸ C. Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, 1901, p. 80.

⁵⁹ D. Furtună, *Vremuri înțelepte. Povestiri și legende*, București, 1913 (glosar).

⁶⁰ Constanța Bărboi, *Toponimia comunei Rucăr*, teză de doctorat ms., București, 1979, p. 224.

⁶¹ Ștefan Pasca, *Glosar dialectal alcătuit după materialul cules de corespondenți din diferite regiuni*, în AAR (Lit.), s. III, t. IV, 1928, s.v.

⁶² Ion M. Ungureanu, *Elemente toponimice din nord-vestul Oleniei (jud. Mehedinți)*, teză de doctorat ms., București, 1979, p. 95.

⁶³ Cf. *Termeni geografici de origine populară din jud. Botoșani, Olt, Teleorman*, în „Terra”, I, 1969, nr. 6, p. 70.

⁶⁴ D. Loșonți, *Țuț, țuță și derivatele lor*, în SCL, XXXI, 1980, p. 90.

te". Entopicul stă la baza toponimului *Obcina Țiflicului*⁶⁵, în munții Ceahlău. Tot din seria derivatelor lui *țiflă*, de data aceasta cu suf. *-eică*, este și *țifléică*, pl. *țifléici*, atestat din 1715 : „din vârvul Măgurii printr-o *țifleică* drept în vale spre Straja”⁶⁶. În localitatea Cîmpulung Moldovenesc, la care se referă documentul menționat, termenul are înțelesul de „dîmb ascuțit sau piatră ascuțită” (comunicat de Dragoș Moldovanu). R. Todoran⁶⁷ îl consemnează în Hațeg cu sensul de „coastă prăpăstioasă, ripă”, singurul reținut de DLR (ms.). Ca toponim, exemplificăm doar cu oronimul *Țifleica* din com. Pingărați, jud. Neamț (AILI).

Varianta *țefeleică* însemnînd „vîrf ascuțit”⁶⁸ (Rucăr) stă la baza toponimului *Țefeleica*, semnalat și de MDG, cu sinonimul *Țiefeloaga*, ca „masiv între riul Argeșului și riul Dîmbovița”⁶⁹. Pare să fie o apariție accidentală, cele două surse indicate fiind singurele care o atestă. Variantelor de mai sus li se adaugă și *țifléică*, pl. *țifléici*, pe care am notat-o la Văcăria, com. Nistorești, cu înțelesul de „vîrf ascuțit”. Termenul este folosit mai ales de vînători, în contexte ca : „tu te duci la *țifleică* ! — prin care se repartizează, în cadrul vînătorii, vîrfurile unei *țifleici* celor mai mici de statură „ca să bată cu arma în amîndouă părțile”. Cu funcție toponimică, semnalăm doar *La Țifléică la Păsăre*, deasupra Herăstrăului și *Țifleica* de la Țișița Mare (Tulnici, AIV). În afara Vrancei, a mai fost înregistrată în localitatea Boița, jud. Hunedoara, însemnînd „vîrf ascuțit ca un țumburuș” și „ridicătură mare, înălțime nu prea mare [sic !]” la Bălăceana — jud. Suceava (AILB). Cu înțelesul de „ridicătură ca un stog, pietroasă, în coasta dealului”, *țifleică* mai este consemnată de Dragoș Moldovanu în localitatea Ostra — jud. Suceava, și cu acela de „pisc pe care cobori în vale” în localitatea Capul Cîmpului (același județ), unde se întîlnește și toponimul *Țifléica Rîncului*. Menționăm și sintagma o *țifleică de piatră* în com. Pingărați, jud. Neamț și *Țifloaia*, de la *țiflă* + suf. augmentativ -*oaie*, oronim la Satul Mare, jud. Suceava (AILI).

1.2.2. Țuh(ă) și derivatele lui

Termenul geografic *țuh*, necunoscut dicționarilor sau lucrărilor de specialitate, a fost înregistrat de noi în Vrancea, în comuna Spulber, cu înțelesul de „vîrf ascuțit al unui munte, cu piatră multă”. În *țuh* înseamnă în graiul local „în vîrfurile cel mai înalt al unui munte” (Carșochești — Spulber). Informatorii ne-au precizat că *țuhurile* sînt locuri foarte ascuțite și împădurite, unde nu ajung decît animalele sălbatice. Un informator din Reghiu ne-a confirmat sensul de „vîrf ascuțit” pe care-l auzise în Vrancea : el își amintește că, în Nereju fiind, a auzit, cu ani în urmă, exprimări ca „la *țuhul* ăla nu poți să ajungi”. *Țuhuri* — ni s-a precizat în continuare — sînt pe Pietrosul și aproape de Lăcăuți. Termenul este mult uzitat și servește, de asemenea, la descrierea altor locuri. Astfel, *Crestătura Șoimăriei* este „o trecere foarte îngustă printre două *țuhuri*”. Mai răspîndită este forma feminină a entopicului, *țuhă*, pl. *țuhe* „vîrf ascuțit, fără nimic pe el” (Paltin) ; „ripă, ridicătură înaltă,

⁶⁵ Ioan Stănescu, *Masivul Ceahlău. Studiu fizico-geografic*, în vol. *Cercetări în geografia României*, București, 1980, p. 58.

⁶⁶ T.V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 25.

⁶⁷ Romulus Todoran, *op. cit.*, s.v.

⁶⁸ Constanța Bărboi, *op. cit.*, p. 224.

⁶⁹ MDG, IV, p. 599.

loc ascuțit“ (Vilcani); „vîrf foarte ascuțit, loc *țuhlós*“⁷⁰ loc foarte înalt și ascuțit: „te uîți în toate părțile din *țuha* aia“ (Spulber); „loc u r i ș ó s, f u m e d ó s, întunecos, ascuțit tare; urci ca pe pereți“ (Spinești); „i f u m e d é n i e mare“ (Păulești)⁷¹. Circulă în expresii ca: „uită-te-n *țuha* aia“ (Vilcani); „suie-n *țuhă*“ (Paltin). „Într-o *țuhă* înaltă“ însemna la Tulnici, după un informator de 80 de ani, „într-un vîrf de munte, cel mai înalt“, „într-un *țigmău*“, aceasta fiind singura atestare cu sens oronimic a entopicului găsită de noi pînă acum în această parte a Vrancei. În comuna Tulnici, *țuhă* prezintă și o evoluție semantică destul de obișnuită în astfel de cazuri, în sensul că elementul esențial al noțiunii, acela de „vîrf de munte ascuțit“, este substituit printr-o caracteristică complementară, „pădure care crește sub vîrfurile stîncose“ (cf. *munte* „codru, pădure“). Și cum condițiile geografice sînt neprielnice, *țuha* cu noul sens desemnează doar „un fel de n u i e l i ș, un m ă r u n ț i ș de pădure, hățîșul unei c ă c i u l i, unde nu se poate intra: are ț i ț e r e [=adăpost, culcuș] urșii și mistreții acolo“; „t ă r i ș, pădure înclcită tare, unde nici ciinii nu pot pătrunde“ (Coza). O lege nescrisă a celor nevoiți să rămînă în munte este ca „ziua s ă s t e a în l i m p e z i ș, iar noaptea s ă s e b a g e în *țuhă*, cînd vînatul iese la mîncare“. La Coza am înregistrat și o variantă accidentală *țuhlă*, pl. *țuhle*, care se explică prin același fenomen de „despicare“ (cf. *fielă*, *țiglă*, *țiflă* etc.), avînd un înțeles identic: „hățîș des unde nu poate s ă p ă t r u n d ă n i m e n e a“. Cu același sens circulă *țuhă* și în jud. Covasna (com. Ghilența).

Pe valea Milcovului entopicul este folosit și cu înțelesul de mai sus, „desiș; copaci tineri“: „n-am putut trece prin *țuhă*“ (Pitulușa) dar, mai ales, cu acela de „ripă înaltă, cu o pantă abruptă, cu mărăcini, ascuțită la vîrf, cu piatră și pe cealaltă parte cam o v a l n i c ă [=cu pantă dulce]“ (Larga — Mera); „ripă înaltă, gînjată, greu de urcat, h ă l ă c i u g ă, t i h a r a i e, grohotiș“ (Arva); „ripă drept în sus, versant abrupt, mai mică decît ț u g m a n d ă u l“: „mă urc pe *țuhă* în sus și pe urmă o iau pe ț i g m a n d ă u“ (Reghiu); „ripă urită, cu c ă t i n ă, cu curpeni“; „a intrat vaca-ntr-o *țuhă*“ (Andreiașul de Jos). Singura atestare a *țuhei* („vîrful ascuțit al unei înălțimi“) din afara Vrancei este cea de la Ocnița, jud. Dîmbovița (AILB).

Entopicul stă la baza toponimelor *Țuha Măre* (com. Spinești), descrisă ca „un vîrf ascuțit, „pe care omul nu poate urca decît cu s l ă b o d a, [...], fără nici o greutate în spate“⁷². *Țuha Măre* și *Țuha Mică*, vîrfuri ascuțite ale muntelui Frumoaselor, numite astfel de locuitorii din Secătura Părosului, care l-au stăpînit „din vechi“, iar de ceilalți vrînceni *Țuha S l ă c ă t u r ă n i l o r* (Vetrești-Herăstrău). O parte din acest munte a fost stăpînit vreme îndelungată de locuitorii din com. Herăstrău, de unde și denumirea de *Țuha Herăstrăului*, folosită în satele din jur, în vreme ce posesorii muntelui o numesc *În Deal la Țuhă*, *Țiscu Țuhă*, sau simplu *La Țuhă*. Înălțimea este descrisă ca

⁷⁰ Derivat de mare circulație în zonă, prezentînd același fenomen de „despicare“: un loc *țuhlos* este un „loc ascuțit“, un „țugmandău“ (Nistorești); „loc foarte ascuțit“ (Valea Sării), muntele Zburătura „este un loc *țuhlos*, sărac“ (Paltin). La Coza, deci în Vrancea nordică, se constată și în privința derivatului o deplasare de sens, acesta însemnînd „loc în care nu se poate pătrunde; alunîș“.

⁷¹ După spusele informatorilor, *fumedenie* înseamnă un loc unde se poate pătrunde cu greu „pădure deasă, hățîș“, „loc prăpăstios, stîncos, ascuns, întunecos“.

⁷² Simion Hârnea, *op. cit.*, vol. I, p. 163.

„un vîrf ascuțit, ca o căciulă lăguinată, pe muntele Frumoasele“ (Vetrești-Herăstrău); „vîrf înalt cu piatră“ (Bîtcari). Într-o hotarnică din 1921 se precizează că „muntele Veghiul lui Bucur se megieșește cu muntele Frumoasele prin *Țuhă*“⁷³. Mai notăm și toponimul *Țuha Neagră*, menționat într-un document din 1733, unde se descrie hotarul nordic al Vrancei, care merge „pe plaiu în gios pînă în *Țuha Neagră*, în stilpu lui Brișcan“⁷⁴. Într-un zapis din 1646 se spune că răzeșii moșiei Soveja îi vînd lui Matei Basarab un loc „din săliște Sovejăi în sus, pe apa Dobromirului pînă [...] sub *Tohă*“⁷⁵. În com. Nistorești este atestat la 1938 un toponim *Țuha*, desemnînd un „loc netrebnic la Valea Rea“⁷⁶. Alături de oronimele din Vrancea nordică: *Țuha Cozi*, *Țuha Omagului*, *Țuha Pleși*, *Țuha Mocearu* (în Cheia Mocearu), *Țuha Ciuti*, *Țuha Pallin*, *Țuha Porcului* și *Țuha Tisarului* (Tulnici, AIV), consemnăm și o serie de fitonime create în virtutea dublei semnificații a apelativului, proprie acestei zone: *Țuha de la Vîrfu Porcului* (Tulnici); *Țuha Uomagului* „îi țîiere de porci“ (Coza); *Țuha Mesteacănelui* „pădure încileită; și acum e *țuhă*“ (Tulnici); *Țuha Gomoiu* „pădurea a crescut, nu mai este *țuhă*, însă numele a rămas“ (Coza); *Țuha Kîșgörü Grésului* „este și acum *țuhă*“ (Coza).

Baza lexicală *țuh* nu poate fi explicată nici prin latină și nici prin vreuna din limbile cu care româna a venit în contact (atît cît le cunoaștem din marile lucrări lexiceografice). Alternanța *-i- (-î-)/-u- (-o-)* se constată însă în multe cuvinte, precum *voltoare/pultoare*, *hîlbon/holbon*, *hîlboacă/hulboacă* (*holboacă*) ș.a.m.d., unde se poate motiva ca rezultat al asimilării. De la un sg. articulat *țiu* (*țiuu*) s-a dezvoltat varianta **țihu* (**țihu*), înregistrată ca toponim de către Dragoș Moldovanu în com. Frasin, jud. Suceava, unde desemnează un platou sub un vîrf de deal ascuțit: *Pojăna Țihului*, alternînd la aceeași informatori cu *Pojăna Țîului* (nemaicunoscînd apelativul, subiecții au încercat să explice denumirea prin faptul că „aici țîiau iezi sălbatici“). Iar de la un sg. articulat **țihu* (**țihu*) sau de la un pl. **țihuri* (**țihuri*), frecvent în zone unde astfel de obiecte geografice erau numeroase sau chiar reunite, se putea ajunge prin asimilare la *țuhu(ri)*, de unde lesne se putea reface un sg. *țuh(ă)*. De observat că alternanța se întîlnește aproape exclusiv la apelative cu vocalele tematice *-î-/-i-* care au fie suf. *-oi* (*-oî*, *-on*), *-ui*, fie sg. *-u*, pl. *-uri*: *țicui/țucui*, *țicloi/țugloi*, *țrlloi/țurloi*, *țiclu/țuculă*, *țaghiiu/țughie* etc.

Ca și termenii de bază ai seriilor precedente, și acesta este sufixat cu augmentativul *-ân*. Apelativul astfel format, *țuhân*, pl. *țuhânuri* sau *țuhâne*, este viu în Vrancea, unde are următoarele sensuri: „pisc ascuțit gol, deal pietros, pantă repede“ (Păvălari); „vîrf gol“ (Nereju); „loc ascuțit, cu piatră“ (Chiricari — Nereju); „stîncă înaltă și ascuțită“ (Nerejul Mic); „vîrf de deal sau de munte, în formă de căciulă, foarte înalt“ (Chiricari); *ț u g m î n d ă u* ascuțit“ (Nerejul Mare); „loc înalt, ascuțit“ (Lunca); „munte înalt tare și ridicat“ (Văcăria), „munte foarte ascuțit, pisc“ (Nereju). Un *țuhan de piatră* — ne explică un informator din Spulber — este un „vîrf foarte stîncos; ea un *g o g o n* foarte ascuțit“; este „o șa din care muntele, foarte ascuțit, se înalță

⁷³ Arhivele Judecătoriai Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Registrul pentru transcrierea deciziilor și sentințelor obștilor*, vol. I, 1921, fila 106.

⁷⁴ A. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 13.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 171.

⁷⁶ Arhivele Judecătoriai Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1938.

brusc". (Ultima glosă este o exprimare confuză, subiectul descriind de fapt un complex geografic în care *țuhanul* este vârful alăturat sciei.) O înregistrare amănunțită a semnificațiilor entopicului o întâlnim în monografia despre Nerej a Școlii sociologice de la București: *țuhanul* este „o ridicătură numai de piatră”, „o muchie ascuțită”, „un vîrf înalt de munte”; „numai munții au țuhane, fiindcă pe dealuri nu este așa de multă piatră”; „adesea țuhanele nu sînt decît stîncă și nu au decît puțină pădure, pentru că este puțin pămînt”; „ca vîrf, țuhanul este cel mai ridicat din toate înălțimile care-l înconjoară. Cînd te urci pe el, poți să privești în toate părțile”⁷⁷.

Entopicul este, de asemenea, necunoscut de dicționare. Nu l-am întîlnit în nici o localitate din afara Vrancei și este prea puțin folosit și cunoscut în Vrancea nordică, dovadă singura încercare de definire a lui, destul de vagă: „într-un deal, într-o ripă, în *țuhanu* ceala” (Tulnici, AIV). Un singur informator din Coza ne-a pomenit de *Țuhănu Lăpoșu* „vîrf ascuțit de munte”. Pentru zona amintită, echivalentul oronimic al apelativului aici în discuție pare să fie — cum vom arăta în continuare — entopicul *țuhau* (*țuhău*). Pe valea

Milcovului și-l amintesc doar cei care au venit mai mult sau mai puțin în contact direct cu vrîncenii autentici, dovadă precizările lor: „l-am auzit pentru munții Vrancei” (Andreiașul de Jos); „l-am auzit în partea Paltinului: «stătea sus în *Țuhân*»” (Reghiu); „l-am auzit la Prahuda cu înțelesul de «loc repartizat pentru stîni; loc pietros, s e u r s, în pantă»: «în *țuhanu* cela, în față, nu prind oile răsug la picioare»” (Arva).

Notăm, în continuare, toponimele la baza cărora stă entopicul discutat: *Țuhănu* „pisc ascuțit pe muntele Lapoșul de Sus” (Nereju); *Țuhănu Zbójni* „vîrf înalt, ascuțit, în muntele Spineștilor” (Lunca); *Țuhănu Nic di pi Nărujăsca* (Spulber), numit de cei din Nereju *La Țuhân*, *În Deal la Țuhân*, *Pe Nărujăsca la Țuhân* „munte foarte uscățit; e-o prihódie”⁷⁸ de porci acolo”, „munte înalt, aproape doi kilometri numai în sus; începe gros de jos și la vîrf se ascute” (Nerejul Mic); *Țuhănu din Fieșle Palcăgului* (Carsochești); *Țuhănu Scăturênilor* „munte ca o căciulă, înalt tare”, fost proprietatea com. Secătura Părosului, sau *Țuhănu*, denumire folosite de cei care au stăpînit efectiv muntele; *Țuhănu de la Frumoașele* (Spulber, cu diferențierea: *Țuhănu Mare din Frumoașele* și *Țuhănu Mic din Frumoașele*, despărțite între ele prin pîrîul Frumoașele), *Țuhănu Kérșului* (Spulber); *La Țuhân*, lângă Topești (Vidra).

Un alt derivat de la baza *țuh* este *țuhău*, pl. *țuhăie* și (rar) *țuhoâne*. (Teoretic posibilă este și explicarea apelativului ca derivat de la *țiu* cu același sufix; **țiuău* > **țuău* > *țuhău*.) L-am întîlnit numai în Vrancea de nord definit ca „ridicătură de munte înaltă, ascuțită la vîrf; vîrf, loc accidentat, prăpăstios, unde nu poate intra nimeni” (Coza). Este folosit în contexte ca: „mă duc cu oile în *țuhău*”; „în Dosul Cristianului este *țuhăul* lor — spuneau cei de la Vidra”; „am umblat pe toate *țuhăiele* alea” (Coza). Termenul pare să le fie mai familiar vidrenilor, care îl folosesc mai mult pentru a numi „o bucată de munte ascuțit, un vîrf de deal la un pîrîu care vine într-o ascuțătură și vine și jos în adîncime, ascuțit” (=pinten). Cu același sens circulă și în com. Ghilența, jud. Covasna, în hotar cu Vrancea: „vîrf ascuțit”. Cea de a doua formă de plural (*țuhoane*), care presupune contaminarea cu un sufix specific

⁷⁷ H.H. Stahl, *Nerej, un village d'un région archaïque*, București, vol. II, p. 77.

⁷⁸ *Prihodie* [= trecătoare] este o variantă inedită pentru *prihod*.

Transilvaniei (-oñ), ne-o putem explica prin faptul că informatorul care ne-a oferit-o a fost mulți ani pădurar în jud. Covasna. L-am găsit și ca toponim: *Țuhău de la Fruntea sa Mare, Țuhău Kîscu Magărilor, Țuhău Golișulu* (= *Țigma Golișulu*) „partea ascuțită, stîlcoasă și goală” a muntelui Golișul (Coza).

La seria lui *țuh(ă)* se poate adăuga apelativul *țuhon*, cu sufixul augmentativ -oñ (devenit -on prin pierderea elementului palatal), găsit de Romulus Vuia la Pădureni (sud-vestul Transilvaniei): „din 8—10 plosce se face un *țuhon* și din patru-cinci *țuhoni* o clae”⁷⁹. Pentru aceeași zonă notează și Ovid Densusianu apelativul *țuhoăie*, pl. *țuhoăie, țuhoane* „căpiță mare de fin”, împreună cu diminutivul *țuhúș* „căpiță mai mică de fin”⁸⁰. După cum se vede, în zona vestică a țării, augmentativul -an din Moldova face loc altui augmentativ -oñ (-oi), iar baza lexicală nu a dobîndit și o semnificație oronimică. Încadrăm tot aici și pe *țuhui* „vîrf slab rotunjit de deal sau de munte”, la Corbeni, jud. Argeș, derivat de la *țuh* cu suf. -ui.

2. Elemente de origine maghiară

2.1. *Chiu* (*kiu*), **chiu* (*ku*), **chiui* (*kui*), *eheie* (*kéie*), **cheu* (*keu*), **chio* (*ko*) și derivatele lor

Termenul *chiu*, neatestat de dicționare și nesemnlat de lucrările de specialitate, apare într-o hotarnică din 1921 a munților Tisaru și Piciorul Cozei, situați pe teritoriul actualei comune Tulnici: „[...] hotarul mergînd pe Pîrăul Căpițelor, Vîrful Gemenii, dă pe Pîrîul Cristianu și Tișița Mare [...] prin o linie ce trece peste Tișița Mare, Tișița Mică și merge pe *chiu*, în vîrful Tisarului, la Ripa Roșie”⁸¹. Acest document ne-a oferit prilejul de a scoate la iveală dintr-un fond toponimic pasiv un termen pe care, inițial, în ancheta noastră nu l-am putut înregistra, deși notasem multe derivate care-l au la bază. Reluînd ancheta, l-am rugat pe un cioban bătrîn din Tulnici să ne precizeze sensul cuvîntului pe care hotarnica munților nu ni-l releva. Bătrînul și-a adus aminte că locul respectiv s-a numit *Kiuu* și că, într-adevăr, hotarul, în acea parte, urca de pe o *c u l m á r e* de piatră în *Kiuu* și apoi în vîrful Tisarului. Muntele, numit de același informator și *Țiuu Tisárului*, ne-a fost descris ca fiind „un vîrf ascuțit, pietros, fără copaci pe el, înainte de vîrful Tisarului; de pe o *c u l m a r e* de piatră, cu mai multe *c o f e n i*, se face un *Kiu*, un vîrf mai ridicat ca toate”. Întrebînd și pe alți bătrîni din Tulnici despre acest toponim, ei și-au amintit că ciobanii foloseau adesea *La Kiu* sau *Kiuu Tisárului* în contexte ca: „treceam la Tisáriu prin Kiu”, adică „de la *c u l m a r e a* Tișița Mare, Tișița Mică se făcea trecerea prin *Kiu* în vîrful Tisarului”; sau „hai la Tisaru pe *c u l m a r e a* care iasi în *Kiu*, în vîrful Tisarului” (Coza).

Urmărind în mod special această bază toponimică, cunoscută în momentul de față numai de bătrîni, am reușit să notăm în com. Tulnici și alte toponime din aceeași zonă muntoasă a Vrancei nordice: *Kiuu Gurguiești* (*Kiuu Gurguieți*) „vîrf numai stîlci de piatră, îi *flu* de piatră, ridicat de pe *c u l*

⁷⁹ Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, 1980, p. 155.

⁸⁰ Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 338.

⁸¹ Arhiva Judecătorei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Registrul pentru transcrierea deciziilor și sentințelor obștilor*, vol. I, 1924.

m á r e ca un *ŝugui* de piatră, ca soba de înalt“; *Kíyu Zbóini* (Negre) „înalt, pietros și ascuțit, se vede din Soveja“; *Kíyu Žúrŝulŝi* „dacă ești în dea ul acela înalt și stîncos și nu s-așine m a i d a n u șéla, vezi peste tot în toate părțile“; *Kíyu Kúzulŝi* (sinonim: *Kúŝecu Kúzulŝi*): „mergem la *Kúzu* prin *Kíyu Kúzulŝi* (alt sinonim: *Kuhúcu Kúzulŝi*); „am împușcat mistrețul chiar în *Kíyu Kúzulŝi*“; *Kíyu Belegósulŝi* (sinonim: *Kúŝecu Belegósulŝi*); *Kíyu Arișúŝi*; *Kíyu Zbarátŝuri*; *Kíyu Lăcăŝŝulŝi*—toate vîrfuri înalte, ascuțite și stîncoase. Aceste toponime presupun existența unui entopic, pe care l-am găsit, într-adevăr, în aceeași comună (Tulnici), cunoscut însă numai de pădurari și ciobani în vîrstă, care ni l-au definit astfel: „ce se ridică din stîncă goală, de la culmare în sus, îi *chiu*“; „loc cu piatră“; „loc fugitiv: se duce colțul de deal întreg“; „nu-i nici un deal să nu aibă *chiu*, *ŝlu*! c-așa-i urșit să fie“. L-am înregistrat și în contexte ca: „uite ce *chiu de piatră*!“ (Coza); „în *chiul* cela, în *ŝul cela*“ (Tulnici); „uite, domnule, *chiul* așa ce stîncos îi!“ (Coza). Bătrînii — ni s-a precizat — și în special ciobanii îl foloseau mult și în sintagma *chiu de piatră*, echivalent pentru *ŝlu de piatră*: „nu mergem cu oile pe-acolo că-s numai *chiuri de piatră* și le seacă laptele la oi“ (Coza); „nu lăsa oile în locu cela cu *chiuri de piatră* că le seacă laptele“ (Tulnici). Și acest entopic servește la descrierea altor locuri: „Pe la Gurguieta sînt numai *chiuri de piatră*“ (Coza); „îi grohotiș cu *chiuri*, cu piatră goală și mai înaltă“ (Coza).

Avînd în vedere forma și sensul apelativului (toponimizat), acela de „înălțime (culme, vîrf) stîncoasă“, putem presupune că la originea sa se află magh. *kő* „stîncă“, „piatră“, care în maghiara veche se pronunța și *kű* și *kűj*, *kűj*, cum reiese din variantele sale grafice⁸² și cum o atestă și pronunțiile regionale din zona nordică a Transilvaniei, întîlnite mai cu seamă la vorbitorii vîrstnici de limbă maghiară (comunicat de Merk Iolanda din Satu Mare). Acest diftong putea fi echivalat prin *iŝ* în românește, ca în toponimul *Mischiu* (Turda), pentru care Gustav Kisch trimite la magh. *meszkő* < *mész* „var“ și *kő* „piatră“⁸³. Un omonim al acestuia se întîlnește și în Vrancea. Este vorba de oronimul *Mușchiul* (*Dealu Mușkiŝulŝi*) desemnînd un munte pietros din zona satului Coza, în apropierea căruia este un loc cu piatră de var numit de localnici *La Vărârie*. Modificarea configurației fonetice a temei s-a făcut prin atracție paronimică la apelativul *mușchi*, la fel cum și cuvîntul de origine neogreacă *mişchiu* „oțel“ a suferit un proces de adaptare similar, în forma *mușchiu* (DLR).

Deși în cercetările noastre pe teren nu am întîlnit și forma feminină a entopicului, este posibil ca ea să fi circulat în partea nordică a Vrancei, cum pare să o dovedească toponimul **Chiua**, cu acomodarea morfologică românească: *Kíya* sau *Kíya Măre* „munte ascuțit cu stîncăraie la vîrf“, *Kíya Níet* sau *Kíyulŝa*, *Kíya Golășt*, *Kíya Neágrî*, desemnînd vîrfuri ascuțite și stîncoase aflate pe hotarul dintre Vrancea și Soveja. Se pare că alături de această formă a existat și **kűja*, dovadă toponimul *Tíyu Kűji*, pe care un pădurar din Bolotești l-a auzit la sovejeni, sinonim cu *Vîrfu Kűji*, notat de noi. Din relatările informatorilor reiese că toponimele de mai sus, întrebuintate mai

⁸² *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. II, Budapesta, 1970, p. 601.

⁸³ Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig, 1929, p. 52.

mult de tulniceni, sînt prea puţin folosite şi cunoscute de sovejeni, care preferă *Țiua Mare*, *Țiua Mică*, *Țiua Golasă*, *Țiua Neagră*. Aşa se explică de ce în acelaşi suret al documentului din 1646, citat deja, prin care se întăreau cumpărăturile făcute de Matei Basarab de la sovejeni, le întîlnim în forma *Pioa*: „din Vădurele pînă la [...] alte ape *Pioa*, care curgeau de la *Pioa* [...], pînă la Planina domnească, ce se numeşte *Zboina*“⁸⁴ şi într-un zăpis din 1645, *Pilugul*⁸⁵. Este vorba, desigur, de forme hipercorecte aparţinînd localnicilor care, participînd la alcătuirea documentului, nu cunoşteau apelativul vrîncenesc şi au apreciat că denumirile reflectă un moldovenesc *Kítyă* = *piuă*. Forme de acelaşi tip am întîlnit şi noi la Spineşti, unde un informator ne-a vorbit de *piēja* (pentru *kéja*): („mă sui în *piēja* ceea“).

Dispariţia din uz a termenului entopic *chiuă* este ea însăşi rezultatul unei substituţii printr-un termen coradical, al cărui aspect a fost determinat într-o oarecare măsură tot de o atracţie paronimică. Este vorba de apelativul *cheie* (*Kéje*), pl. *chei*, care are ca punct de plecare o variantă a magh. *kő*, anume *kewe*, *kőe*⁸⁶, foarte apropiată fonetic de apelativul românesc *cheie* (< *clavis*). El circulă în această parte a ţării cu un sens neatestat în dicţionare şi anume „stîncă, piatră mare, s p i n z u r ă t u r ă mare în virful muntelui, pe care nu se poate coborî nimeni“ (Podura de Sus); „stîncă înaltă şi prăpăstioasă“ (Paltin); „stîncărie“ (Coza); „stîncă de formă rotundă“ (Nereju; AILI); „bolovani i m p ă n a Ț i [=înfipți în culme unul lingă altul], cum îi creasta cucușului; piatră mare; stîncă“ (Valea Sării); „loc stîncos“ (Lunca); „perete drept de piatră, înalt, pe care nu crește nimic; poate să fie şi într-o pădure, fără să fie vreo apă în apropiere“ (Paltin); „bloc masiv de stîncă, de sute de metri, fără vegetație, fără arbori, cel puțin pe-o parte, neîntrerupt de nimic“ (Spulber); „o piatră, o stîncă mare; loc foarte prăpăstios: nu te poți băga în *cheie*“ (Prahuda); „stîncă de care nu te poți agăța în munte; poate să nu aibă legătură cu apa“ (Carșochești); „loc accidentat“ (Țipău); „coastă prăpăstioasă pe care nu se poate merge“ (Nistorești; AILI); „un m u Ț d ă n de ripă, o *cheie*“ (Hăulișca); „stîncă înaltă unde-s numai vulturi: *cheia dealului sau muntelui*“ (Nerejul Mare); „s l i é m e mare de piatră, piatră mare“ (Chiricari); „stîncă abruptă, goală, loc prăpăstios cu pietre mari; numai salba rîioasă se întinde pe *cheie*“ (Tulnici); „virf de munte, piatră spinzurată“ (Vilcani); „bloc de piatră, stîncă înaltă și abruptă“ (Podul Stoica); „unde sînt pietrele mari, înalte, este *cheia*, în virful lor sau la jumatea lor“ (Paltin); „stîncă mare de piatră; noi spunem ori stîncă, ori *cheie*, chiar dacă nu este apă (pîrîu) acolo“; „locuri prăpăstioase care nu se pot străbate“ (Ghebari); „rîpă înaltă, o sută-două de metri de perete de stîncă drept în sus; și dacă-i de un metru și dacă-i de-o sută, îi tot *cheie*“ (Tulnici); „prăpastie mare din piatră, din stîncă pe care nu se poate urca nici caprele; se ridică o sută de metri în sus; îi mai mare ca *fuhaul*, care nu-i la înălțimea *cheii*; i-o s l é m i n e de piatră, o stîncă foarte prăpăstioasă și abruptă“ (Coza). (Acest *slemine* reprezintă genitivul păstrat al v. sl. *slěmen*, obişnuit la cuvinte provenite din temele i. -e. în -n-, ca și *imene*, genitivul lui *imen* „nume“. De la substantiv s-a format derivatul verbal rom. *a se slemen*: un informator

⁸⁴ A. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 13 (traducere din 1796 a unui document slavon din 1646).

⁸⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 171.

⁸⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. II, p. 601.

din Tulnici, încercînd să explice denumirea *Pietrele Babii Dodochia*, spunea că „Baba Dochia s-a slemenit transformîndu-se într-un stan de piatră“; AIV.) L-am întîlnit în contexte ca : „să nu dăm cu oile prin *cheie*, că le pier laptele“ (Tulnici); „pe unde-s caprele negre sint numai *chei*“ (Tulnici); „s-a scăpat vita de *cheie*“ (Spulber); „m-am băgat sub *cheie*“ (Coza); „sub poalele *cheii* ăstia“ (Reghiu). Entopicul este adesea folosit și pentru descrierea altor locuri : „*Țiua Neagră* îi numai *cheie* la vîrf“ (Coza); *Kátra Bérzi* îi tot o *cheie*“ (Coza); „*vîrful Kúzului* îi numai piatră, *cheie* completă, stîncărie“ (Coza). Semnalăm și sintagma *colț de cheie* pentru „partea ascuțită a stîncii“.

La începutul anchetelor am avut impresia că este vorba de o preluare a neologismului *cheie* „defileu“, așa cum se întîmplă în alte regiuni muntoase, îndeosebi în cele care au chei popularizate în toate lucrările de geografie. De aceea am insistat în mod special asupra semnificației, pentru a evita coincidența sensurilor „stîncă“ și „defileu stîncos“. Or, așa cum reiese și din glosele informatorilor, sferele semantice ale celor doi termeni nu se suprapun, deși în unele părți informatorii au cunoștință și de neologismul *cheie*. Reflectarea apelativului în toponimie confirmă tocmai această autonomie semantică, pentru că numeroase locuri stîncoase din zone exterioare cursurilor de apă se numesc *chei*.

Un fapt demn de reținut este raportul sinonimic între *cheie* și *piatră*, de unde și substituirea lor reciprocă în cazul toponimelor : *Kéja Tojánului* sau *Kátra Tojánului* „stîncă mare lîngă Brădăși Păltinenilor“ (Spulber); *Kátra Șúti* sau *Kéja Șúti* „500 de metri de stîncă drept în sus“ (Tulnici); *Kátra Moșárului* sau *Kéja Moșárului* „stîncă mare“ (Tulnici); „*Kátra Muntyórolui*, *La Kéje* sau *Kéja Muntyórolui* „culme de piatră; loc prăpăstios; s l i é m e mare de piatră; piatră mare; ripă înaltă din care se rupe pămîntul și se rostogolesc pietrele“ (Nerejul Mic); *Kátra Cóz* sau *Kéja Cóz* „este o singură parte stîncoasă“ (se zice : „n-oi trăi cît Cheia Cozei“ sau „cît Piatra Cozei“) (Tulnici); *Kátra Haláului* sau *Kéja la Haláu* (*Kéja Haláului*) „munte; loc stîncos; ripă stîncoasă pe muntele Verdele“ (Spinești); *Kátra Kikértului* sau *Kéja Kikértului Slémja*, *Kikértului*, aflată la hotarul dintre Nistorești și Tulnici : „zid prăpăstios“; „perete de stîncă“⁸⁷, „stîncă prăpăstioasă“ (Văcăria); „stîncă înaltă“, numită de cei din Tulnici la fel, *Kátra Kikértului*, *Kéja~*, *Kéja Drășilor* sau *Bisérica Drășilor* (Coza); *Kátra Șojmăriji*, *Kéja~*, *Slémja~Kátra Nánfi* sau *Kuflégura Șojmărici* (Vetrești-Herăstrău); *Kátra Rájűtului* sau *Kéja Rájűtului* (Năruja); *Kátra lu Șápi*, *Kéja lu Șápi* (*Kéjili lu Șápi*) (Vetrești-Herăstrău); *Kátra Călăli* sau *Kéja~* (*Kéjili~*) (Nistorești); *Kéja Pópi* sau *Kéja lui Kífu* (*Slínca lu Kífu*) (Herăstrău); *Kátra Róșji*, *Kéja Kátra Róșji*, *Slémja la Kátra Róșji* „stîncă mare, roșie“ (Vetrești); *Kátra Roșkili* sau *Kéja di la Rășkili* (*Kéja Rășkili*) „piatră s i g u á s i, unde-și făceau culcuș bursu-

⁸⁷ Simion Hârnea, *op. cit.*, vol. I, p. 154.

cii" (Negrilești); *Kátra Macradăgului* sau *Kéja Macradăgului* „stinci înalte unde stau urșii și porcii acolo" (Coza); *Kátra (Kélrile) Tisárului* sau *Kéja (Kéjile) T'isárului* „rîpă stincoasă pe unde vînătorii se urcă cu mare greutate numai săpînd tălpile pe peretele stincilor"⁸⁸, numită și *Kéja Drăcului*⁸⁹; „pe toate părțile sînt numai chei; i-un munte foarte stîrîn ós" (Coza); *Kátra Dărăbânului*, *Kéja Dărăbânului* sau *Râpa Dărăbânului* „sînt aici bucați mari de stîncă, dă răbi de stîncă" (Spulber).

Același paralelism îl surprinde Gh. Moldoveanu pe valea Milcovului: „astfel *piatră* din *Piatra Bezei*, *Piatra Urișului*, *Cheatra Butucoasă* are același sens cu *stîncă* din *La Stîncă*, *Stîncu Mari*, *La Stînci* sau *cheie* din *Cheia*, *Cheia lu Bostan*"⁹⁰.

De remarcat faptul că prezența nu numai alternativă, dar și simultană a celor două entopice în aceeași structură toponimică este rezultatul proceselor de extensie și polarizare, în urma cărora se ajunge la exprimări (unele toponimizate) aparent paradoxale sau tautologice. Astfel, vîrful dealului cu o „piatră spînzurată", o „stîncă cum îi creasta cucoșului pe coama ce pleacă din vîrfurile Cheii" s-a numit la început *Kéja*, apoi, prin extensie toponimică, întregul complex geografic aflat la hotarul a trei sate: Spulber, Andreiașu și Fetigu. Așa se explică contexte de tipul: „în mijlocul *Kéji* este un brad mare" (Vilcani), „l-a ajuns în *gura Kéji*" (Spulber), „a cosit în *Gruapa Kéji*" (Vilcani), care, dată fiind semnificația entopicului, ar părea absurde. În același sens trebuie interpretată și mențiunea din documentul care se referă la același nume de loc: „o bucată de moșie ce s-a chiamă *La Cheia* [...] cari au fost emășu de vite" (a. 1825)⁹¹. Pentru desemnarea strictă a vîrfului s-a simțit nevoia folosirii unui termen mai precis, și, prin restricție toponimică de data aceasta, s-a folosit sintagma *Kátra Kéji*: „mă duc în *Kátri* la *Kéja*" (Prahuda).

Fenomenul se poate petrece și invers: dacă entopicul *Kátra* este componentul sintagmei toponimice care ajunge, prin extensie, să denumească întregul obiect geografic, *Kátra Kikértului* sau *Kátra Rôșije*, de exemplu, atunci restricția toponimică se va face prin sinonimul său: *Kéja la Kátra Kikértului* sau *Kéja la Kátra Rôșije* (Herăstrău). Cei doi termeni sînt folosiți și alăturat în sintagma *o kéje de Kátri*, cu înțeles cumulativ: „stîncă mare pe care nu te poți urca", ce se încadrează în serii de structuri entopice de mare circulație, precum: *bolovan de piatră*, *bord de piatră*, *stîncă de piatră* etc.

Dăm în continuare exemple în care acest paralelism n-a mai fost înregistrat: *Kéja lu Ștefan Dănăș* „a avut el, aici, o pădure pe *Kéje*" (Văcăria); „*Kéja Brădului* „stîncă mare de piatră" (Năruja); *Kéja Lăcu Frăsînului* (Herăs-

⁸⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁸⁹ Ioana Ichim, *Toponimia comunei Tulnici (jud. Vrancea)*, lucrare de diplomă, ms., Iași, 1975, p. 43.

⁹⁰ Gh. Moldoveanu, *Toponimia din bazinul Milcovului*, teză de doctorat ms., București, 1978, p. 138.

⁹¹ C.C. Constantinescu-Mircești și H.H. Stahl, *Documente vîncene*, I, București, 1929, p. 154.

trău); *Kéja la Scătura lu Pomán* „zid de piatră“ (Vetrești); *Kéja de la Kíșuá-rele Palcăgului* (Spulber); *Kéjili Strîmtóri* „stinci cît casa și de sus le vezi cît pumnul“ (Hăulișca); *Kéja lu Buruian* „cheie prăpăstioasă“ (Hăulișca); *Kéja Máre* (Nereju), *Kéja G'impului* „teren stîncos“ care s-a sudat în *G'egîmpului*: „mă duc la cătină în *G'egîmpului*“, „pisc între *G'egîmpului* și Dealul Albilui“ (Năruja); *În Kéje la Híga* (unde *híga* este ea însăși o „rîpă“) (Coza); *Kéja la Văcăriji* (Coza); *În Kéje la Hírnia* (Năruja); *Kéja* „teren accidentat în apropierea satului“ (Păulești); *Kéja di la Bórtá Ūrsului* „era un birlog de urși în cheia asta“ sau *Kéja di la Stîna lu Niháj Dănil* (Vetrești-Herăstrău); *Kéja Sărituóri* sau *Kéjili Sărituóri* „este o săritoare la Pîrîul Moccarului; rîpă numai din piatră“ (Coza); *Kéja Arișuóji* sau *Kéjili Arișuóji* „perete stîncos la vîrfurile muntelui: sînt mai multe chei, despărțite prin pădure“ (Coza); *Kéja Curmăturilor* „perete de stîncă; vine o cheie lungă și e ti pe culmăre, aproape de șa“ (Coza); *Kéjili Trîrili* „stinci de 30—40 de metri înălțime; pereți goi de stîncă“ (Coza); *Kéjili Nîqárelor* „stîncăraie mare“ (Coza); *Kéja Condrăclului*, *Kéjili Pădini*, *Kéja Dealului Négru*, *Kéja Flămîndi* „sînt două-trei stinci mari“, *Kéja di la Uomágu* sau *Kéja Uomágului*, *Kéjili Alúnului* „Fața Alunului are mai multe chei prăpăstioase“, *Kéjili Zidărului*, *Kéjili Pórcului* „se văd de la distanță, is stinci goale, te uiți în sus la ele“, *Kéjili Kúzului* „stinci mari la vîrfurile Kúzului“, *Kéja Zburături* „perete stîncos“, *Kéja* (sau *Kéjile*) *Betegósului*, *Kéjili Ūóstogului*. Adăugăm și *Kéja di la Șoimăriji* sau *Léspizili Șoimăriji* „iese brusc din Zăbala o stîncă înaltă tare, unde erau cuiburi de șoimi, care s-au prepelișit prin stinci“ (Spulber); *Kéjili Gurguieji* „slămite de piatră“ (Coza).

Am putea vorbi de „proiecția“ entopicului și în afara Vrancei: un informator din Vetrești-Herăstrău ne vorbea despre *Kéja lui Roznovánu* sau *Stîncă lui Roznovánu*, pe care-o localiza undeva lîngă Iași. Cu înțeles identic se folosește și în comuna Dumitrești (Rîmnicul Sărat): „stîncă mare de piatră ascuțită“; tot aici am notat și toponimul *Kéja Gîforíji* desemnînd „stinci mari, drepte ca peretele, pe care nu te poți coborî, în marginea satului Modnău; pe cealaltă parte sînt poieni; cînd începe zăpada, acolo vîforăște mai întîi“. Adăugăm și *Cheia lui Trif*, atestată în 1925 la Reghiu: „corhană și tufăriș la~“⁹². Nu avem indicii sigure privind circulația cu acest sens a apelativului *cheie* în alte regiuni ale țării, deși unele glose ale informatorilor din alte zone, reținute de anchetatori, sau unele toponime par să ne sugereze prezența lui pe o arie mai largă. Astfel, toponimul *La Cheie* din Densus — Hațeg desemnează „o țîră cheie de cleant“⁹³. După M. Ungureanu, în nord-vestul Olte-

⁹² Arhivele Judecătorei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, Dosare cu acte autentice, vol. 1, 1925.

⁹³ M. Homorodean, *Numele de locuri Cheia (Cheile) și Culare (Colare)*, în GL, XIX, 1974, nr. 1, p. 82.

niei „entopicul *cheie* este uzual mai ales pentru părțile stîlcoase ale muntelui” — și alegem, ca exemplificare, toponimele care ar putea ilustra această afirmație: *Cheia Camenii*, *Boldu Cheii*, *Cioaca Cheia* (com. Izvorul Bîrzii, jud. Mehedinți) glosat „pisc”⁹⁴. Consemnăm și toponimul *Ardoscheia*, munte lîngă Rimetea, în masivul Trascău⁹⁵, care reprezintă compusul maghiar *erdőskő* „piatră împădurită”. Este cunoscut și sub formă diminutivală: „Plaiul din Mordanu dă în *Kéjşuára* și Bîsca Mică” (Vetrești-Herăstrău), toponim în imediata apropiere a Vrancei, probabil același cu *Cheisoara* din Covasna, al cărui echivalent maghiar este *Köveshegy* „dealul stîncos”⁹⁶. Semnalăm și *Pîriul Chieit*⁹⁷, afluent stîng al pîriului Cîlnic, jud. Covasna.

Magh. *kő* pare să fi avut o extensie mai mare în spațiu, pentru că el ar putea fi presupus ca punct de plecare și pentru apelativele ucrainiene *kuev* „pîrîu repede și pietros în pădure”, *kuevi* „munte cu vîrf ascuțit”, *kugava* „văgăună, prăpastie”, care, după D. Moldovanu, au fost explicate neconvîngător prin pol. dial. *kuiava* „vînt de nord”⁹⁸.

Sub aspect etimologic, *cheie* „stîncă” nu poate avea vreo legătură cu ucr. *skělja* „idem” (înregistrat în Maramureș, la Remetea, în formele: *șcala*, *șcal'a*; AILB), pentru că dacă evoluția lui *l+j* la *i* este firească în română, pierderea consoanei inițiale nu se poate justifica în nici un fel. Nici unul din toponimele slave din Moldova care pot avea această bază, de pildă *Șcheia*, nu au evoluat la *Cheia*. Pe de altă parte, nicăieri în Vrancea *cheie* nu înseamnă „vîrf ascuțit” (în genere), ca să admitem, împreună cu M. Homorodean, că ar fi vorba de o relictă dialectală a presupusei **cheie* din lat. *clavi* „cui”, din care s-ar fi dezvoltat, după părerea sa, un substantiv *cheie* „defileu”⁹⁹.

Dimpotrivă, originea maghiară se susține în mod concludent prin forma mai veche a toponimului *Cheia* de la Vilcani, com. Năruja, care într-un document de la 1798 este numit, alternativ, *Dealul Chei* și *Dealul Chiei*¹⁰⁰. Cea de a doua formă nu este o simplă variantă grafică, ci reflectă realmente un stadiu mai apropiat de etimon. Am întîlnit-o și noi la un bătrîn, din Vilcani, care ne-a spus că „*Kîscu* Bonțului face legătură între *Dealu Kîjei* și *Dealul Mindrei*”. Tot de la acest informator aflăm că „*Mărul* Bonțului este la locul de împreunare a *Pirăului Bării* cu *Pirîgu Kîjei* în *Cyáda Kîjei*”, formă care alternează cu: *Pirăgu Kéji*, *Șăsu*~, *Cyáda*~. Aceeași formă, modificată prin asimilare, apare și în toponimul *Ghia Ghimpului*, atestat în 1929: „cosire, puțînă arătură la *Ghia Ghimpului*, în hotarul comunei Năruja”¹⁰¹ și la 1944: „loc

⁹⁴ M. Ungureanu, *op. cit.*, p. 34.

⁹⁵ Ion Popescu Argeșel, *Munții Trascăului. Studiu geomorfologic*, București, 1977, p. 38 („abrupt în afara sectoarelor de defilee”).

⁹⁶ Sabin Opreanu, *Contribuțiuni la toponimia din Ținutul Săcuilor*, extras din „Lucrările Institutului de Geografie din Cluj”, II, 1926, p. 34.

⁹⁷ Vasile Cazacu, *Geologia zonei Sfîntu Gheorghe — Bodoc (depresiunea Birsei)*, cu privire specială asupra zăcămintelor de cărbuni, lucrare de diplomă ms., Iași, 1984 (harta).

⁹⁸ T.A. Marusenko, *Iz nabljudenij nad ukrainskimi nazvanijami rel'efov*, în „Studia slavica”, XVIII, 1972, p. 221.

⁹⁹ M. Homorodean, *loc. cit.*

¹⁰⁰ A. Sava, *op. cit.*, vol. I, p. 57.

¹⁰¹ Arhivele judecătorei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1929.

netrebnic la *Ghia Ghimpului*, Năruja¹⁰² (ulterior : *Cheia Ghimpului*, *Gheia Ghimpului* și *Gheghimpului*, *Gergimp*). Pentru valea Milcovului, la Bonțești (com. Cîrligele), Gh. Moldoveanu semnalează *Chiscu Chiia* împreună cu *Dealul Chiscu Chii*, menționind că „toponimul atestă același sens cu al apelativului *cheie* «stîncă», *Chiscu-Chii* însemnind la început «piscul stîncii» și specificînd totodată că „ultimul termen și-a pierdut sensul, de unde sudura puternică”¹⁰³. Într-o hotarnică din anul 1938 a munților Tisarul și Piciorul Cozei, care reia textual conținutul hotarniceii din 1921 (citată de noi *supra*, p. 475), toponimul *Chiu* a fost înlocuit prin *Cheia Tisarului*¹⁰⁴.

Este interesant de semnalat, în sprijinul etimologiei noastre, circulația în Vrancea, la Spinești, a sintagmei o *cheie de hêlîškâtră* și chiar a entopiceului *hêlîškâtră* cu sensul de „loc pietros” (cf. „nu ara că-i *hêlîškâtrî* pe bucată”), toponimizat în forma *La Hêlîškâtră* „stîncă netedă ca masa, de întindere mare : s l i é m e de piatră” (Spinești). El nu este altceva decît un semicale după magh. *kôves helység* „loc pietros”. O variantă a acestui compus a fost înregistrată de noi la Coza, *hêrîškâtră*, cu înțeles identic : „nu ara că-i *hêrîškâtrî*”, adică „nu poți băga plugul că-i numai piatră”. Această formă, împreună cu toponimul *La Hêrîškâtră*, localizat de informatorul nostru în aceeași comună Spinești, conservă un fenomen arhaic al limbii maghiare și anume trecerea lui *l* la *r*, ca în *vilag* > *virag* (a. 1237), *ful* > *fur*, *csalit* > *csarit*, *villong* > *virrong*, *halantek* > *harantek*¹⁰⁵. Existența acestui compus dovedește că în Vrancea nordică, în special, influența maghiară a fost o realitate, pe care nu numai termenii entopici o reflectă, dar și toponimele. Astfel, la hotarul dintre comunele Tulnici și Nistorești, pe cumpăna apelor, se află *Kikértu* (magh. *kő* „piatră” și *kert* „gard”), descris de informatori ca „zid prăpăstios” ; „perete de stîncă”, „stîncă înaltă”, „stîncă prăpăstioasă” (Văcăria), numit, foarte sugestiv, și *BisERICA Drășilor* (Tulnici). Un omonim al său, după informațiile pe care ni le oferă Vlăd Cojocaru, este *Kökert*, situat într-un fost punct de graniță, între România și Austro-Ungaria, la Vama Uzului, menționat mai întîi într-o hotarnică din 1888, împreună cu traducerea românească : „la locul numit *Gardul de piatră* — *Kökert*”¹⁰⁶. O traducere similară pare să fie și *Gardul de piatră* din Vrancea, atestat în 1906 : „cosire la locul numit ~ din com. Bîrsăști”¹⁰⁷. Un munte din comuna Tulnici se numește *Horombă*, desigur o deformare din magh. *harom* „trei” și *bercz* „vîrf”, pentru că este, într-adevăr, un „munte cu mai multe vîrfuri” (ca și în alte situații, aici cifra 3 nu reflectă un număr real, ci sugerează mulțimea). Alt oronim, *Sóros*, din com. Tulnici, se raportează fără dificultate la magh. *szoros* „surdue, grumaz, trecătoare, strungă”¹⁰⁸. Ne oprim aici, deși exemple similare mai pot fi găsite.

Coradical cu entopicele precedente este și *chiuhúe* (*Kuhúc*), pl. *chiuhúcuri*, cu următoarele accepții : „vîrf ascuțit de deal sau de munte ; movilă în formă

¹⁰² *Ibidem*, vol. I, 1944.

¹⁰³ Gh. Moldoveanu, *op. cit.*, p. 24.

¹⁰⁴ Arhivele Statului Vrancea, Fondul Obștea munților Picioru Cozei și Tisarul. Satul Vidra, 1938.

¹⁰⁵ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. II, p. 1151.

¹⁰⁶ *Hotarul dintre România și Austro-Ungaria*, în „Monitorul Oficial”, I, 1888, nr. 9, din 10 aprilie, p. 174.

¹⁰⁷ Arhiva Judecătoria Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice neinventariate*, 1913. — 1951.

¹⁰⁸ *A magyar nyelv történeti...* vol. III, p. 786.

de con" (Coza); „fund de munte cu pise ascuțit stincos, acoperit cu pădure foarte deasă, unde se adăposteste vînatul; deal ascuns cu pădure" (Coza); „deal înalt, pietros, ascuțit" (Tulnici); „spunem că se formează un *chiuhuc* cînd pleacă de jos ca o claie, vine înalt tare și se ascute spre vîrf" (Tulnici); „ridicătură înaltă, ascuțită, cu piatră la vîrf" (Coza); „*chiuhucurile* se formează, de multe ori, de pe o c u l m ă r e de piatră" (Coza). Solicitat să precizeze înțelesul acestui termen, un informator, bun cunoscător al munților Vrancei, ne spunea că „un *chiuhuc* se compară cu o claie înaltă; poate fi înbrăcat cu pădure; îi tot ascuțit, dar stincos la vîrf, poate fi și mai jos, în timp ce tîtîraiul îi mult mai înalt, îi ascuțit tare și are vîrful descoperit și stincos" (Coza). Precizări asemănătoare ne-au făcut și alți informatori din Tulnici: „îi înalt, stincos la vîrf, cu pădure pe el, mai înalt ca celelalte vîrfuri din jur"; „un vîrf prea înalt și cu o parte stîncioasă".

Folosit mai mult de vînători și ciobani, entopicul pare să fie specific Vrancei nordice, unde l-am notat în contexte care ne demonstrează că este încă viu în zona studiată: „sub *chiuhuc* se face vînătoarea" (Coza); „hai să batem în *chiuhucul* ăla" (Coza); „în *chiuhucul* acela ar fi ceva de împușcat" (Tulnici); „uite porcii în *chiuhuc*" (Tulnici); „am ieșit în *chiuhuc*" (Coza); „locul de intrare sau ieșire a vînatului este în vîrful *chiuhucului*" (Coza).

Semnalam, de asemenea, folosirea termenului pentru descrierea unor obiecte geografice: „*Șoimăria* i-un *chiuhuc* așa, înalt, pietros" (Coza). Cu excepția com. Ghilența (Covasna), unde circulă cu același înțeles de „ridicătură stîncioasă și ascuțită la vîrf", nu am întîlnit, pînă acum, entopicul prin alte părți. Adăugăm că el este necunoscut de dicționare sau de alte izvoare de informație lexicografică. În continuare, atragem atenția asupra variantelor cu care circulă el în zona Vrancei nordice: *chiuhuc* (*Ku^huc, Kuyuc*), *ehiuhuc* (*Kuyuc*), *ehihuc* (*Kihuc*), *tihuc* (*Tihuc*)—toate avînd pl. în -uri-, care stau la baza toponimelor din com. Tulnici: *Kuhucu Uomăgului*, *Tihucu Uomăgului* „vîrf stîncos; i-un *chihuc* înalt"; *Kuhucu din Deal di la Brădu Trăsnit* (*Kuhucu din Dealu Brădului Trăsnit*) „îi stîncos la vîrf"; *Kuyucu Betegösului* (*Kuhucu de la Betegösu*) sau *Kiyu Betegösului* „munte înalt ca o claie, ascuțit și stîncos, cel mai înalt vîrf al Betegösului"; *Kihucu Cășăli*, *Kihucu la Cășăli* „vîrf de munte la Greșu, mai înalt și mai ascuțit (pe toate părțile are panta de 45°; seamănă cu o căciulă stîncioasă, cu un vîrf de claie, înălțîșor; îi numai piatră: la *Kihucu Cășăli* ne ducem astăzi la vînătoare)"; *Kihucu Močăru* „vîrf stîncos, format de pe o c u l m ă r e: se ridică 2—3 *chiuhucuri* în sus"; *La Tihuc pe Făla Grėsului* „îi stîncos și ascuțit la vîrf; îi numai piatră goală: mergem la *Kuhucu Grėsului*"; *Tihucu de la Teș* „vîrf ascuțit cu piatră pe el"; *Tihucu (Kuhucu) din Făla Cantini* „vîrf cu stîncărie"; *În Kihucu de la Bobeici* (*Tihucu de la Bobeici*) „îi pe Macradu; Bobeica-i mai rotunjită, nu-i înaltă ca *chiuhucul*, care-i vîrful stîncos al Bobeicii"; *Kuhucu di pi Kiscu Tunelului* „vîrf înalt, foarte ascuțit, stîncos mai pe toată porțiunea"; *Kihucu la Glöduri*; *Kihucu Șubotărului* „vîrf de munte cu dosul stîncos"; *Kihucu Lătu Rôșu*; *Kihucu Andreșoși*; *Kihucu Frînteșă* și

Mare „virf pietros“; La *Kuhúc la Fúnd la Tvádír Lázír* „munte stîncos la virf“; În *Deal la Cárpin la Kuhúc* (*Kuhúcu* din *Dgálu Cárpinului*) „se formează un chiuhuc care pleacă de jos ca o claie, vine înalt tare și se ascute spre virf, care-i numai cu stîncă; nu crește nimic pe el, că-i numai piatră“; *T'ihúcu Cúózi* sau *Vírŋu Cúózi* „pe-o parte se face stîncă drept în jos“; „partea stîncosă a muntelui“; *Kúyúcu*, *Kú^húcu*, *Kújúcu* sau *Kúyu Kúzului* „vine o cofană și apoi se face un chiuhuc, o ridicătură înaltă ascuțită, cu piatră la virf, în stînga Kúzului, pe muntele Porcul“. Entopicul este folosit în acest caz cu funcție toponimică absolută, fiind singurul toponim din seria chiuhucurilor cunoscut de locuitorii din com. Tulnici: „mergem la *Kuhúc*; „a ajuns în virful *Kújúcului*“.

În afara Vrancei consemnăm doar *Kuhúcu Zérni*/*Kihúcu Zérni*, în com. Ghilența, jud. Covasna, descris ca „un virf înalt, stîncos și ascuțit; se ridică 3—4 *chiuhucuri* pe culm mare pînă în virful Zărni“. În forma *Kújuk*, Szabó T. Attila îl înregistrează o dată în Inucu, com. Arghireșu, jud. Cluj¹⁰⁹, și împreună cu varianta românească *T'ujúk* în Dumbrava, com. Căpușul Mare, jud. Cluj¹¹⁰, zone învecinate, fără să ni se dea vreo indicație cu privire la aspectul locurilor denumite astfel.

Kújúc reprezintă un plural etimologic <magh. *kűjűk*. *Kújúc* se explică prin faptul că *kűjűk* a fost analizat în românește ca o succesiune de două vocale *ű—ű* (pentru că *i* semivocalic, scris *j*, formează diftong cu al doilea *u* și-i conferă un timbru palatal *ű*). Întrucît velara urmată de *ű* se palatalizează, se ajunge la *ku*, care prin asimilare duce la depalatalizarea celei de a doua silabe, *kuúc* sau, prin înlăturarea hiatului, *kújúc* și *kuhúc*, ca în *măduhá* <*măduyá*. Cît privește forma *kihúc*, ea reprezintă o altă modalitate de redare a lui *ű* din elementele străine (maghiare, germane, franceze etc.). Configurația geografică a zonei justifică împrumutarea acestui entopic sub formă de plural deoarece, așa cum reiese din explicațiile informatorilor noștri, de cele mai multe ori se găsește mai multe *chiuhucuri* la un loc sau sînt unele deasupra altora: un *chiuhuc* reprezintă — cum ar spune vrîncenii — „un loc cu mai multe *chiuri*“. Datorită necunoașterii limbii maghiare, *chiuhuc* a fost simțit ca un singular și i s-a refăcut un nou plural, prin încadrarea în seria bine reprezentată a pluralelor în *-uri*. Asupra acestui procedeu atrag atenția J. Byck și Al. Graur¹¹¹, care exemplifică cu ung. *hajdúc* (pl. lui *hajdú*) pătruns în limba română ca atare, dar care a fost înțeles apoi ca un singular (*haiduc*), ceea ce a dus la formarea unei noi forme de plural, *haiduci*. Acestui exemplu i se pot adăuga și altele, discutate de N. Drăganu și L. Tamás: rom. *opsag* „vorbă de clacă“, „glume mestecate cu minciuni“ <pl. magh. *hopsák* <*hopsa*; rom. *șipic* „gheată“ <pl. magh. *cipok* <*cipo*; rom. *feleştioc* „șomoioag de cîrpe pus în virful unui băl, pentru unsul osiilor“ <pl. magh. *festelő* <*festelő*; rom. *vîndroc* „haimana“ <pl. magh. *vándorok* <*vándor*; rom. (*h*)*arŋag* <pl. magh.

¹⁰⁹ Szabó T. Attila, *Kalotaszeg Helynevei*, vol. I, Cluj, 1942, p. 204.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 161.

¹¹¹ J. Byck, Al. Graur, *L'influence du pluriel sur le singulier*, în „Bulletin linguistique“ 1, 1933, p. 25 — 26.

dialectal *harcak* „lupte, hărțuieli“ < *harc* ; rom. *hădărag* < pl. magh. *hadarók* < *hadaró*¹¹².

Un argument important pentru circulația termenului de origine maghiară îl constituie derivatele românești.

Chiuhán (*Kuhán*), pl. *chiuhánuri*, se alătură termenilor neatestați de dicționare sau de alte izvoare lexicografice. Faptul că l-am notat doar în com. Paltin ne îndreptățește să afirmăm că este, în momentul de față, mai puțin uzitat în Vrancea. *Chiuhanul* — ne-a explicat un bătrîn din Paltin — este „un vîrf de deal în c o l ț o r a t, înalt, care are doi versanți cu pantă repede, cu s u i t u r ă grea. Spunem : «nu urca oile pe *chiuhanul* acela, că dai bolovani peste ele»“. Alți informatori l-au definit ca „munte foarte înalt și ascuțit“ ; „vîrf ascuțit“ ; „muhe mai prelungă care pleacă dintr-un șes, dintr-o vale u ș o a r ă [= puțin adîncă]“ ; „deal ascuțit“. Adăugăm și sensul „munte golaș“, obținut din ancheta indirectă la Tulnici. Cităm în continuare cîteva contexte notate în com. Paltin : „trece prin *chiuhanurile* celea“, „sîie în *chiuhanul* ăla“. Puțin folosită este și varianta **chiohan** (*Kohán*) : „adu boii din *chiohanul* acela“. Forma feminină **ehiuhănă** (*Kuhănă*), din aceeași comună (Paltin), este refăcută din cea de masculin, probabil sub influența entopiecului *figmană*, foarte cunoscut în Vrancea sudică : „vezi *chiuhana* ceea ?“.

Și acest derivat servește ca sinonim în încercările de definire a altor entopice : „g u g u i u l este un *chiuhan*, un vîrf de deal ascuțit“ (Năruja) ; „f l e u r a este un *chiuhan* ascuțit, o coastă mare cu s t î n c ă r i ș“ (Păvălari). Ca toponime, semnalăm doar *Kuhánu* (sau *La Kuhán la Gîrcări*, *În Deal la Kuhán*) și *Kuhánu Téki*, dealuri ascuțite în com. Paltin. Ca și în cazul apelativului precedent, și aici avem a face cu dezvoltarea lui *-h-* în condițiile sufixării cu augmentativul *-an* : **kuván* > *kuhán*.

Puțin răspîndit și folosit este și derivatul **ehiuhárnă** (*Kuhárnă*), **ehihárnă** (*Kihárnă*), pl. *chiuhárne*, *chihárne*, întîlnit întîmplător în com. Paltin, cu înțeles insuficient precizat de informatori : „rîpă repede ; coborîș abrupt“. El s-ar fi putut crea prin fenomenul de „despicare“ de la *chiuhánă*.

De la un **Kuhár* „loc cu piatră“, sinonim cu *pietrar*, a apărut varianta **t'uhár* și, prin depalatalizare, **tuhar**, folosit și pleonastic în sintagma *tuhar cu stînci*, care are la Năruja înțelesul de „loc acoperit numai cu stînci“. Același fenomen l-am constatat și în cazul entopiecului *tuháu* < *chiuháu* (vezi *infra*) sau al toponimului *Tuhánu Ketrósului* < *Kuhánu Ketrósului* (Coza).

Un alt derivat, încă nesemnalat, care pare să fie specific Vrancei nordice, este **cheaucă** (*Keáuucă*), pl. *cheauci* (*Keáuucș*) și *cheauce* (*Keáuucșe*), care are în com. Tulnici sensurile : „stîncă ascuțită“ ; „la toate stîncile înalte li se poate spune *cheauci*“ ; „ridicătură ascuțită, pietroasă și prăpăstioasă“ ; „deal ascuțit, mai ridicat decît celelalte dealuri“ ; „dîmburel“ ; „ceva înalt, ascuțit la vîrf“ ; „un loc nu prea înalt, nu prea folositor, adică li pietros : «în *cheauca* asta nu se face nimic, nici vitele nu se folosesc, nici oamenii»“, «în

¹¹² N. Drăganu, *Etimologii*, în DR, VI, 1929 — 1930, p. 300 — 301 ; Lajos Tamás, *Etimologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänischen*, Londra, Haga, Paris, 1967, p. 820 — 821, 836, 406, 410. Vezi sinteza discuției la Emese Kis, *Încadrarea subslantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1957 p. 134 — 136, care relevă faptul că substantivele maghiare respective sînt „într-adevăr folosite foarte frecvent la plural“.

cheaucile ăstea numai căprele se pot băga, vitele le bagi, da nu mai iasă” ; „loc netrebnic”. El circulă în contexte precum : „n-o iau pe acolo, că-i o *cheaucă* înaltă” ; „mai bine ocolesc decît să urc *cheauca* aia” ; „a luat-o pe *cheaucă-n* sus” (sinonim : „pe *chioacă-n* sus”) ; „a intrat în *cheauca* aia de deal” ; „abia am ieșit din *cheauca* asta” ; „la noi cam peste tot ăe *cheauce*”. *Cheauca*, ni s-a precizat, „este tot un fel de *cheie*, da-i mai mică decît ea” (Coza).

Apelativul, deși frecvent, este însă slab reprezentat în toponimie : *La Kéayucă* (sinonim pentru *Teuca* menționată mai sus), care ne-a fost descrisă astfel : „Cînd mergem la Blana Stîinii, mergem și la *Cheauca*. De la Blana Stîinii, un șes, se formează o pantă, o ridicătură înaltă. Spre vîrf ăi numai piatră și-s a n ip é ri. ăi ca un titirăi care se ascute spre vîrf” (Coza). *Kéayuca*

Flămîndi (sinonim : *Cheia Flămîndii*) și *Kéayuca Uóstogului* (sau *Cheia Ostogului*) denumesc partea înaltă și stîncoasă a munților respectivi. În afara Vrancei, semnalăm toponimul *Cheauca* din Țara Hațegului, mai sus de Riul Mare, denumind „o ridicătură stîncoasă care pleacă din dreapta Văii Ferului și merge cam 5—6 m în sus, un perete de stîncă, o prisă de piatră care are deasupra ei pădure” (comunicat de Neculai Aldea din Pitulușa, com. Broșteni, care l-a auzit în vremea cînd lucra acolo ca muncitor forestier, dar nu-l cunoaște ca apelativ). Derivatul este dezvoltat, probabil, de la o bază **key*, avînd ca punct de plecare varianta *keu* a magh. *kő*, cu suf. diminutival -*că*.

Același tipar formativ îl regăsim în apelativul *chioacă* (*kyáci*), pl. *chioáce* (*kyáče*, *kyáše*), de la bază **ko*, cu diftongarea normală -*o/-ă*. În Vrancea, *chioacă* are următoarele înțelesuri : „teren stîncos, cu pantă, neproductiv : «urcă-te-n *chioaca* aia»” (Coza) ; „vîrf ascuțit de munte care se ridică dintr-o cofană [=depresiune]” (Tulnici) ; „o ridicătură, un moidănel” (Coza) ; „ridicătură înaltă, între deal și munte : «hai să urcăm *chioaca* asta, ca să ajungem în deal»” (Spulber) ; „loc ascuțit, pietros” (Nistorești) ; „vîrf mai ascuțit, rotat, care se vede în spatele altui deal” (Nereju) ; „ridicătură rotunjită (mamelon)” (Vilcani, Paltin, Văcăria) ; „vîrf stîncos mai rotund” (Nereju) ; „ridicătură mare de pămînt” (Spinești) ; „ridicătură pe coastă, fără pădure, cu piatră în vîrf : «n-o lua pe acolo, că-s numai *chioace*»” (Coza). Îl găsim și la I. Diaconu : „Mă, a cui ăe oili di pi *Kioaci* ?” (Tulnici)¹¹³. În afara Vrancei, l-am întîlnit doar în imediata ei vecinătate, la Soveja, cu înțelesul de „vîrf în prelungire”, și la Reghiu, cu acela de „vîrf ascuțit ; teren înalt și ridicat : «am urcat tocma-n *chioaca* aia de deal»”. Termenul este folosit, de asemenea, de vînători : „stai în *chioaca* aia și aștepți”.

Și acest entopic se adaugă celor folosiți de vînceni pentru descrierea unor obiecte geografice : *Țigma* din Spinești este „o *chioacă* înaltă, cu pămînt humăresc, pe care nu se prinde nimic, nici cătină măcar” ; *La-Intunerie* este un „drum întunecat care trecea printr-o *chioacă* înaltă de pădure [=împădurită]” (Nereju). Termenul nu este atestat în lucrări cu profil lexicografic.

Menționăm, în continuare, toponimele care au la bază acest entopic : *Kyáca* (*La Kyáci*, *Pi Kyáci* la *Crélu*) la Păulești — „ridicătură înaltă, abruptă, cu stîncărie” (Coza) ; *Cúlmea Kyáši* (Tulnici) ; *Kyáca*, vîrf înalt și ascuțit în

¹¹³ I. Diaconu, *Păstoritul în Vrancea*, în GS, IV 1938, p. 304.

partea de nord-est a dealului Porcăria, lângă dealul Pietrele de Moară (Nereju); În *Kyáci* (sinonim: Dosul Hirbocii) sau *Chioaca* („pădurea statului *Chioaca*“, a. 1960, Vranceoiaia¹¹⁴); *Kyáca Curmăturilor* „ridicătură înaltă, se ascute spre vîrf, care-i cu brădit pe el“ (Coza); *Kyáca Arsurilor* „ridicătură ca o claic ascuțită la vîrf, în hotar cu Soveja“ (Coza); *Kyáca Cățali* „Șaua Cățalii este între Virful Cățalii și *Kyáca Cățali*“ (Văcăria); *Kyáca Unkeshului-Nîșina*, atestată la 1935: „golul de la punctul *Chioaca Unkeshului*“¹¹⁵; *Kyáca Unkeshului-Hîjmili* (Vetrești-Herăstrău); *Kyáca Diálu Bôyului*, *Kyáca Vâji Bôyului* (Nerejul Mare); *Kyáca Munșiyărelor* „ridicături ca monturile de la mină“ (Vetrești-Herăstrău); *Kyáca Munșiyărelor Colocăni*, *Kyáca Buturuzilor*, pe muntele Pietricica (Văcăria); *Kyáca Hîșmi* (Văcăria); *Kyáca Nîșini* (Văcăria), cu *Pîriul Chioacei*, atestat la 1925¹¹⁶; *Kyáca Halăyului* (Văcăria); *Kyáca Vâji Scături*, lângă *Kátra* (*Kéja*) *Vâji Scături* (Văcăria); *Kyáca Șa Nánti* (Paltin). În afara Vrancei, semnalăm doar la Soveja un loc *La Kyáca* „o chioacă lungă, de la Pietriș în sus“ și *În Deal la Kyáci* (*Kyáca*) „teren înalt, ridicat“ (Reghiu), de care informatorul a auzit de la bătrîni.

Un alt termen, de data aceasta un compus, este *chiuhalm* (*kuhalm*) pl. *chiuhalmuri* (*kuhalmuri*). Dicționarele și alte lucrări de specialitate îl înregistrează cu următoarele sensuri și variante: *cohál* „pădurice“, *cohálm* „cîmp liveze“ (DA), *cohálm*, *cuhálm* „zăvoi, luncă, pădure de sălcii, plopi ș.a. pe malul unui rîu“ (la SCRIBAN, D., care-l atestă pentru sudul Moldovei și estul Munteniei), „pădure de luncă [...]“ (Porucic)¹¹⁷; „loc cu răchită, inundabil“: „am fost cu vaca-~~a~~ *cuhalm*“¹¹⁸ (Tecuci). Cu precizarea că entopicul *cohalm*, *cuhalm*, *cohál* este puțin răspîndit în Moldova, Al. Obreja¹¹⁹ îl semnalează ca toponim desemnînd un pîriu lângă Răcăciuni și o pădurice lângă Liești, între Siret și Bîrlad. Cu înțelesul de „loc între două ape“, *cuhalm* este înregistrat ca nume pentru Lunca Bistriței în comuna Piatra Șoimului¹²⁰. L-am notat și noi la Soveja, cu același sens de „luncă pe rîuri“, informatorul cunoscînd și toponimul *Cuhalmul Siretului*. Un alt *Cuhalm*, cel de la Nănești, este atestat la 1789: „53 prăjini din *Cuhalmu* aflat la Siret“¹²¹ iar altul la 1898 la Movileni: „intrarea în stăpînire a moșiei, a bălței, *Cohalmu*, casa...“¹²².

¹¹⁴ Arhiva Tribunalului Vrancea, *Delicte silvice*, 1960, dos. 1245.

¹¹⁵ Arhiva Judecătorei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1935.

¹¹⁶ *Ibidem*, Fondul Tribunalului Putna, *Registrul de transcriptiuni*, 1925, fila 169.

¹¹⁷ T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chișinău, 1931, p. 65.

¹¹⁸ Nicolae Feru, *Vocabular regional*, în CV, IV, 1952, nr. 2, p. 38.

¹¹⁹ Al. Obreja, *Din specificul toponimiei moldovenești*, în SCȘt. (Geografie), Iași, 1972, p. 156.

¹²⁰ Gheorghe Tăbîrnac, *Toponimia comunei Piatra Șoimului*, lucrare de diplomă ms., Iași, 1979, p. 58.

¹²¹ Arhiva Judecătorei Focșani, Fondul Tribunalului Putna, *Registrul de transcriptiuni*, 1879, fila 103.

¹²² *Ibidem*, 1898, vol. II, fila 482.

În ceea ce privește etimologia acestui apelativ, dicționarele trimit toate la magh. *kőhalom* „grămadă de pietre“ (DA), „morman de pietre“ (SCRIBAN, D.), „deal pietros, stîncă, grămadă de pietre“ (DEX). Există însă o neconcordanță între sensul entopicului și cel al etimonului maghiar, asupra căreia atrage atenția L. Tamás¹²³.

Această neconcordanță dispăre, însă, cînd o raportăm la înțelesul oronimic cu care termenul circulă în Vrancea, necunoscut lexicografilor, și anume acela de „cheia dealului, stîncă dealului pe care abia te mai poți urca : mă sui în *colhămu* ista“ (Nerejul Mic). *Cuhalm*, pl. *cuhálme*, este cunoscut la Nereju ca o „ridicătură de pămînt“ iar *kuhálm* înseamnă „vîrf de munte“ la Nistorești și „loc mai ascuțit de munte“ la Vetrești-Herăstrău, unde am înregistrat și sintagma *un kuhálm de munte*, folosită mai rar, ca echivalent semantic pentru „o ascuțitură de munte“ : „un *chiuhalm de munte* este Tisarul“.

Entopicul servește și la formarea unor oronime, fapt care sprijină raportarea sa la etimonul maghiar (*Kohalom*) : *Kuhálm* *Tisárului* „munte stîrminos, titirai ; îi cel mai abrupt titirai, numai stîncă de jos pînă în vîrf, numai pasărea se poate urca acolo“ ; *Cuhálm*, deal în partea Poienii, la Scaune, descris astfel de un informator din Spinești : „pe unde te-i uita îi alb, nu crește nimic. Îi ca un fund de ou de gîscă. Are lespejua re de piatră care stau în picioare, subțiri și ascuțite în tot locul acela. Cînd eram mic, îi auzeam pe ciobanii bătrîni spunînd : «vezi să nu treacă oile în *Cuhalmul* cela, că le seacă laptele»“. Adăugăm și pe *Cohalm*, lingă Homorod Almos, în Ardeal, a căruia caracteristică topografică o relevă următorul context : „Pe dealul *stîncos* (s.n.) de lingă comună, înalt de 120 m, se ridică cetatea *Cohalm*, zidită în sec. al 13-lea (care a fost asediată de Carol Robert la 1323)“¹²⁴. Din toponimia maghiară, consemnăm numele localității *Keőhalom* (la sud de Sopron și de Német Keresztur), care atestă menținerea unei forme mai vechi a magh. *kő*¹²⁵.

Este posibil ca evoluția semantică de la „munte“, „deal stîncos“ la „pădure, zăvoi pe malul unei ape etc.“ să se fi făcut printr-o verigă de legătură, pe care o aflăm tot în Vrancea. Este vorba de sintagma *un chiuhalm de munte*, de la care se putea ajunge, în virtutea sinonimiei „munte“ = „pădure“, la *un chiuhalm (cuhalm, cuham) de pădure*, care însemnează la Vilcani, sat izolat, înconjurat numai de păduri, „o întindere mare de pădure“, „pădure mare“, la Paltin „o pădure de 8—10 ha bine curățită : «am un *cuhalm de pădure* în cutare loc»“ iar la Tichiriș — Valea Sării (departe de pădurile mari ale Vrancei „măruniș de pădure“ : „du-te-n *cuhalmu* cela *de pădure*“ (atestat și ca toponim în 1926 : „pădure în *Cuhalm*, megieșit cu Pîriul Dosului, în comuna Valea Sării“)¹²⁶. Cu înțeles asemănător îl înregistrează și Gh. Moldoveanu pentru valea Milcovului : *cuhalm* „grup mai mare de copaci, dumbravă“¹²⁷. S-ar putea deci, ca paralel cu extinderea defrișărilor care, cantitativ vorbind,

¹²³ L. Tamás, *op. cit.*, p. 248.

¹²⁴ Eufrosina Simionescu, *Cohalm*, în BSG XL, 1921, p. 374.

¹²⁵ *Magyar Atlasz*, harta nr. 2. Sopron Varmegye (Atlas 31, Biblioteca Centrală Universitară Cluj Napoca, f.a.).

¹²⁶ Arhiva Judecătoria Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1926.

¹²⁷ Gh. Moldovanu, *op. cit.*, I.

erau direct proporționale cu depărtarea satului de muntele repartizat lui spre folosință, conținutul noțiunii de *chiuhalm de pădure* să se fi „ajustat” treptat, pînă la a desemna doar ceea ce mai rămăsese, adică „măruntișul de pădure”, care se reinnoia, firesc, pe malul apelor. Formele *cuhálm*, *cohálm* se explică prin același fenomen de depalatalizare (vezi supra).

3. Procedee formative și procese semantice

După prezentarea pe „familii” a termenilor entopici, considerăm necesară o schimbare a perspectivei analitice, pentru a evidenția mai bine procedee formative particulare și unele procese semantice care angajează toate seriile oronimice. O privire la ansamblu ne va permite să surprindem raporturile de determinare dintre realitatea geografică și expresia lingvistică, iar prin aceasta să înțelegem de ce zona Vrancei este unică la noi în privința abundenței și diversității lexicului toponimic.

3.1. Un procedeu deosebit de frecvent în terminologia oronimică, la care am mai făcut referiri pentru a explica unele variante, este crearea de cuvinte prin refacerea de la tema de plural a unor singulare noi. Astfel, *Țicură*, pe care I. Oancă îl releva ca nume de deal¹²⁸, reprezintă, credem, forma de sg. refăcută după pl. *țicuri* < *țic*.

Un derivat neatestat în dicționare și nesemnălat de vreo lucrare de specialitate este *țiclăură* (*țiclăyură*), pl. *țiclăuri* < *țiclău*, înregistrat de noi în Vrancea cu sensul de „vîrf prăpăstios”, „muchie ascuțită” (Paltin); „stîncă ascuțită, vîrf s p i n z u r a t, unde nu poți merge decît cu piciorul” (Păvălari, com. Paltin); „deal ascuțit, vîrf ascuțit de deal sau de munte, izolat, departe de sat, undeva în fundul muntelui, unde nu ajunge nimeni”. În Tulnici, unde am notat sensul precedent, termenul este mai puțin cunoscut și folosit, el circulînd mai ales în expresia *a se duce la țiclaură*, adică „la dracu-n praznic”. Se spune: „te-ai urcat într-o *țiclaură*, s-a dus într-o *țiclaură*, într-o muchie” (Paltin); „am găsit vaca în vîrf *țiclăurii*” (Păvălari). Într-un singur sat, Păvălari, termenul a fost folosit pentru definirea altui entopic, *flaură* este o *țiclaură*. Apelativul a fost întîlnit și notat de noi și pe valea Milcovului, unde înseamnă „deal ascuțit la vîrf, unde se urcă foarte greu”; „la ce să mă duc în *țiclaura* aia?”. La Arva, în aceeași zonă, arc înțelesul de „ridicătură nu prea mare, dar foarte ascuțită la vîrf: «din vîloagă te urci într-o *țiclaură*». La Dumitrești (Rîmnicul Sărat) un informator ne spunea: „mă duc după lemne și trec pe lîngă *țiclaură*”.

Țigmăură (*țigmăyură*), pl. *țigmăuri* < *țigmău*, de asemenea neatestat de dicționare sau de vreo lucrare de specialitate, este, am putea spune, „specific” unei singure comuțe de pe valea Milcovului, Broșteni. Descrierile informatorilor surprind, destul de clar, nuanțele semantice ale acestui termen, deosebit de frecvent folosit: „deal înalt, c o s t i ș, pe care este greu de urcat” (Pitulușa); „deal ascuțit, o pantă mai brută” (Broșteni); „vîrf înalt, ridicătură ascuțită de deal; deal prea înalt, u s c ă ț i t la vîrf; ridicătură de pămînt de unde se vede în toate părțile; t i t i l ă” (Pitulușa); „loc înalt, ascuțit: fi greu de ajuns acolo” (Valea Rea); „vîrf ascuțit, care pleacă dintr-o vale îngustă” (Arva). În aceeași comună am notat și sintagme ca: *în țigmăura*

¹²⁸ T. Oancă, *Toponimia din Cîmpla Băileștilui*, teză de doctorat ms., București, 1979, p. 26.

ceea de deal, adică „într-un deal ascuțit la vîrf, de unde vezi departe“; „în ce *șigmăură de deal* stă omul acela!“, adică „într-un vîrf ascuțit de deal, mai îndepărtat de sat“. Dăm în continuare cîteva contexte care confirmă semnificațiile deja enumerate: „pînă ajungi în *șigmăura* cee. îți iese sufletul“; „ce *șigmăură* înaltă!“; „cum poți să te urci pe *șigmăura* asta înaltă?“; „a-am încotro, iar trebuie să trec *șigmăura* asta“; „te-ai urcat tocma-n *șigmăura* ceea și-ai strigat de acolo să te-audă toată lumea!“; „am fost la ghebe în *șigmăura* ceea, în Cerbu“. Apelativul este folosit mult și de către vînători: „stai la pîndă în *șigmăura* aia“. Informatorii ne-au precizat că *șigmăură* este o „vorbă bătrînească“ sau — după alții — „vorbă mocănească“, împrumutată de ei de la vrîncenii care, trecînd peste Dealul Reghiului (sau Dealul Vrîncii, cum îl numesc cei din satele acestei comune), coborau pe valea Milcovului spre tîrgul Odobeștilor.

De remarcat faptul că entopicul este foarte slab reprezentat ca toponim. Singurul exemplu notat de noi în satul Pitulușa este *La Șigmăură la Lutărie* „deal ridicat, ascuțit la vîrf, cioplit drept în jos în rîpă, prăvăliș spre valea Kitulûși“. Nu l-am înregistrat pînă acum în Vrancea propriu-zisă nici ca entopic și nici ca toponim. Un informator din Pitulușa își amintea că l-a auzit, cu ani în urmă, la Năruja: „stau în *șigmăura* aia la deal“. Un altul, din aceeași localitate, originar însă din com. Hreățea, fostul jud. Dorohoi, și-l amintea, din copilărie, folosit în contexte ca: „trecem *șigmăura* asta și ajungem imediat“; „ne ducem la prășit la *șigmăură*“.

Un alt derivat, înregistrat de noi într-o singură localitate din Vrancea, Spulber, este *șignăură* < *șignăuri* < *șignău*, însemnînd „o ridicătură ascuțită pe vîrfurile unui munte, mai mică decît șigmana“, notat și în contextul: „s-a supt pe *șignaura* ceea“. Și tot aici l-am putea încadra, credem pe *șură*, pentru care avem o singură atestare, expresia „stau în *șura* vîntului“¹²⁹, localizată de DLR (ms) prin nord-vestul Munteniei și nord-estul Olteniei, cu înțelesul de „a sta în bătaia vîntului“ și explicată ca formație onomatopeică. Expresia putea fi creată plecînd de la *șură* „loc stîncos (cu *șuri*) pe vîrfurile muntelui“, unde, evident, și vîntul este mai puternic.

Fleură (*fléură*), pl. *fléuri* < *fleu*, termen întîlnit de noi în mai multe localități din Vrancea, are aici sensuri cu totul diferite de cele înregistrate în DA: „pisc gol și ascuțit“ (Paltin); „stîncă înaltă și ascuțită“ (Nerejul Mare); „culme de piatră, înălțime, stîncă de piatră, culmoare de deal prăpăstios“ (Spulber); „vîrf, un *chiuhan* ascuțit, coastă mare cu stîncăriș, nepracticabilă, cu vizunii de urși și rîși“ (Podura de Sus); „ridicătură înaltă, ascuțită, un *țuhan*, o *șiclaură*“ (Păvălari); „*tiharaie*, ridicătură de teren nefolositor: «ce să fac eu pe *fleura* asta, că nu pot să cosăsc»“ (Spulber). Monografia consacrată Nerejului înregistrează amănunțit semnificația entopicului: „*Fleura* este un loc rău, cel mai rău din toate. Chiar cu piciorul nu poți să urci, așa de greu este drumul. *Fleura* se formează din cauza prăbușirilor care au loc în jurul *țuhanului*. Nu sînt decît vîrfuri de stînci. Nu este nici un mijloc nici de a urca, nici de a coborî. Doar păsările și animalele sălbatice stau acolo“¹³⁰.

¹²⁹ *Lexic regional*, II, București, 1967, p. 17.

¹³⁰ H.H. Stahl, *op. cit.* vol. II, p. 78.

Ca și termenii precedenți, *fleură* circulă în sintagme ca : o *fleură* de piatră „stîncă înaltă și ascuțită“ (Nereju) și *fleura dealului* sau a muntelui „ridicătură înaltă, dintr-o vale, greu de urcat“ (Spulber), „virful dealului, de unde se poate vedea în toate părțile“ (Arva). L-am notat în contexte ca : „abia am urcat în *șliăgura* aia“ (Paltin) ; „să nu te duci pe *fleura* aia, că-i greu de urcat“ (Spulber). Cu funcție toponimică, îl semnalăm doar în *Fleura Chiosei* (*Fléyura Kyósti*) și *Fleura Tojanului*, nume de locuri stîncoase, ridicate înalte și ascuțite din com. Paltin.

La baza acestui termen stă un alt entopic, de asemenea neînregistrat de dicționare și nesemnalat de lucrările de specialitate. Este vorba de *fleu*, pl. *fléuri* „virf de deal mai ascuțit“, folosit mai ales în sintagmele *fleul dealului* „virful ascuțit al dealului“ : „uită-te în *fleul dealului*“ (Spulber) și *un fleu* (*fliu*, *flieșu*) de piatră „stîncă ascuțită, piatră ascuțită pe virful unui deal“ (Spulber), „piatră ascuțită“ (Nereju), „vezi tu *fleul* ăla de piatră? Acolo trebuie să ajungem“ (Spulber), „Ce-i acolo? un *fleu* de piatră“ (Nereju). Cu înțeles asemănător circulă și pe Valea Milcovului : „virful dealului“, „stînci ascuțite pe virful dealului“ (Reghin), sensul de „loc unde fluieră vîntul între două stînci ascuțite la virf“ fiind, evident, o încercare de „resemantizare“. Notăm și cîteva contexte în care apare acest termen : „ce te-ai dus, mă, în *fliu* ?“ ; „unde-ai ajuns mă ? ai ajuns în *fliu* ?“ ; „Dracu' te-a urcat acolo, după capre, în *fliu* ăla ? Da de dat jos, cum te dai ?“ (Reghin). La Pitulușa am notat, accidental, termenul *defleu* numai în sintagma *defleul dealului*, pe care inițial l-am considerat a fi o deformare a lui *defileu*. Informatorul, care cunoștea și acest cuvînt, ne-a spus că înseamnă „spatele, dosul dealului“, în opoziție cu „fața dealului“ (așadar, *de+a+fleul*, ca și *de-a coasta*). Consemnăm, de asemenea, și înțelesul de „lucru rău, pe care nu-l mai poți folosi, cum ar fi : un topor, o coasă etc. : «i-un *fleu*, nu mai ai ce face cu el»“ ; cu care se folosește *fleu* la Vidra. Circulația restrînsă, chiar și pentru Vrancea, a acestui termen, ne-a făcut să-l apropiem de forma veche *fō* a magh. *fej* „cap“, „extremitate“, care putea fi echivalată prin românescul **feu* (cf. *fe-deu* < magh. *fedō* ; *feredeu* < magh. *feredō* ; *pendeu* < magh. *pengō* ; *tichineu* < magh. *tekenō* ; *vezeteu*, *viziteu* < magh. *vezetō*)¹²¹, de unde, tot printr-o „despicare“, putea rezulta *fleu*. Sintagma *fleul dealului* (al muntelui ; al pietrei) ar fi avut, inițial, înțelesul de „capătul dealului (sau al muntelui, al pietrei)“, care avînd de obicei în zona noastră o formă ascuțită, a însemnat ulterior, printr-un transfer semantic, „virful ascuțit“, „stîncă ascuțită de pe virful dealului“.

Țifleură (*țiflăgură*), pl. *țiflouri* < sg. *țifleu* întîlnit de noi ca entopic numai în com. Paltin, cu înțelesul de „virf de deal ascuțit ca o țapă“ (Spulber) ; „ridicătură înaltă și ascuțită“ (Păvălari), tot neatestat, se adaugă temenilor la care informatorii recurg pentru a defini un loc : „*țitiana* este o *țifleură*“ (Spulber). Ca toponim l-am înregistrat într-o singură localitate, Vilcani : *Țiflăgura* (*La Țiflăgură*, *Dealul Țiflăguri*) nume al unui „deal foarte ascuțit“, care în descrierea unui informator era comparat cu trei pari ascuțiți la virf, strînși într-un singur loc.

Notăm, în continuare, alte entopice, rezultate în urma aceluiași procedeu, prin care, așa cum arătau J. Byck și al. Graur, *-ur-* al pluralului a

¹²¹ L. Tamiás, *op., cit.* p. 324, 606-785, 862.

fost transportat la singular¹³²: **țârmură** („pe *țârmura* pă râului“) și **malură** „mal“, comunicate de Dragoș Moldovanu din comunele Sadova și, respectiv, Drăgoiești din jud. Suceava; **virfură** notat la Aur (Valea Oltului; AILB); **coelăură**, întâlnit de noi în mai multe sate din Vrancea cu înțelesul de „loc înalt, su i i t u r ă rea“ (Paltin); „muchie înaltă“ (Năruja); „loc prăpăstios, nu te poți urca sau cobori“ (Soveja); „teren frământat: se urcă, se coboară“ (Reghiu); „ripă prăpăstioasă“ (Vetrești — Herestrău); „groapă între munți și dealuri“ (Spulber). Paralel, mai circulă o formă de sg., de asemenea refăcută de la pl., **coelăur**, întâlnită mai ales în nordul Moldovei: „plai închis cu căzături, loc greu accesibil, cu copaci căzuți și pietriș“ (com. Broșteni-jud. Suceava; AILI); „pământ neregulat, dealuri, văi cu păduri“ (Sadova — jud. Suceava), „deal după deal, împăduriți, greu de umblat“ (Valea Putnei — jud. Suceava) — comunicate de Dragoș Moldovanu; „loc răpos“ (R.S.S. Moldovenească)¹³³. **Coclaură** este inserat de J. Byck și Al. Graur „printre alți termeni geografici rezultați în urma aceluiași procedeu formativ, avînd însă ca punct de plecare sl. **kollavŭ*“¹³⁴, probabil pentru că autorilor nu le era cunoscută forma de sg. **coelau**. Ea circulă în Vrancea, e drept că mai puțin decît forma de pl. **coelăuri/elocăuri** și înseamnă „cel mai mic munțișor și ridicat față de dealurile din jur“ (Văcăria). A fost notat și de Dragoș Moldovanu în com. Cîrlibaba — jud. Suceava cu sensul de „f u n d a c de pîrău adînc, unde nu rezistă nimic, nu se vede nimic“. Cu înțeles de „vîrf de munte prăpăstios“, a fost semnalat în com. Ceahlău și Tașca, jud. Neamț (AILI).

Încadrăm tot aici o serie de derivate cu suf. diminutival -ui: **chiurlui**, pl. **chiurluie** de la **kur-* (temă extrasă din pl. **chiuri** < *chiu*), cu -l- apărut prin „despicare“, aflat de noi la Văcăria cu înțelesul de „vîrf ascuțit de munte“ și ca toponim: *La Kurlui pe Creasta Nistoréștilor*; **țufurlui**, pl. **țufurluie**, inserat de DLR (ms.) numai cu singularul și fără etimologie, de la **țufur-* (temă detașată de la pl. **țifuri**/**țufuri* < *țif*/**țuf*) + suf. -ui, cu -l- provenit din „despicare“. Adăugăm și toponimul **Țugurlui**, desemnînd vîrfurile stîncii Piatra Șoimului¹³⁵, care presupune un entopic **țugurlui**, derivat de la tema de plural **țugur** < *țuguri* < *țug* + suf. -ui, cu același -l- apărut prin „despicare“. Acest cuvînt este cunoscut și în Vrancea, dar numai pentru „casă (cu o singură odaie) cu acoperișul înalt și prea ascuțit“: „uite ce **țugurlui** de casă și-a făcut asta! (Coza).

Probabil în același mod se explică termenii entopici în -au precum: **țuhău/țuău**, „cu înțeles asemănător cu **țuhău**, sg. refăcut din pl. **țuhăie/țuăie**: „de unde se termină pădurea se numește **țuhău**, adică partea stîncioasă, fără nimic pe ea; abia te ridici cu piciorul“; „din **țuău** pleacă țîurile de piatră“; „munte de piatră“ (Coza). Toponimul corespunzător apare frecvent în zona amintită mai sus: **Țuhău de la Frînteța șa Măre**, **Țuhău Gomôjului**, **Țuhău Zburături**, **Țuhău Deălului Nêgru**, **Țuhău Côzi**, **Țuhău Macradîului**, **Țuhău Zâmnișilor**, **Țuhău Tisăriului**, **Țuău Struțile**, **Tu(h)ău (de la) Kătra Șuli**, **Țuhău Kikértului**, **Țuhău Uóstogului**, **Țuhău Alînului**, **Țuhău din Cristîianu**, **Țuhău Petrișele**, **Țuhău Cășulăti**, **Țuhău Moșărului**,

¹³² J. Byck, Al. Graur, *op. cit.*, p. 19.

¹³³ A. Eremla, *op. cit.*, p. 25.

¹³⁴ J. Byck, Al. Graur, *op. cit.*, p. 19.

¹³⁵ Gheorghe Tăbîrnac, *lucr. cit.*, p. 41.

Țuhău Condră(c)lului, Țuhău Mușătului, Țuhău Bunișului, Țuhău Trîșli, Țuhău |Piscu Magărilor, Țuhău de la Mestăcînu, Țuhău Dumbrăvănu(lui), Țuhău Kûzului, Țuhău Hăjdășilor, Țuhău Căști, Țuhău Golîșului, Țuhău Pôrcului, Țuhău Gurguieți, Țuhău din Munțișoarele. Toate toponimele de mai sus denumesc vîrfuri stîncoase și foarte ascuțite.

Țuhai, care are la Bursucani — jud. Galați înțelesul de „drumurile animalelor” (AILB), este, de asemenea, un sg. refăcut din pl. *țuhăie*.

Probabil în același mod se explică și **chiuhău/chiuău**, pl. *chiuhăuri/chiuăuri*, întîlnite cu totul sporadic la Coza: „munte stîncos” („*Kuyău* nu poate fi decît stîncos”), „întindere mare de munte”. Îl foloseau mult ciobanii: „uite ce *Kuhău* de munte! Fără să ni se dea prea multe lămuriri, l-am notat și la Tulnici, în sintagma un *chiuhau de munte*, alternînd cu **țuhău**, pl. *țuhăuri*, și el în sintagma un *țuhau de munte* „teren ridicat cu pădure”; informatorul (în vîrstă de 80 de ani) își amintea doar că l-a auzit folosit ca toponim de ciobani: „ducem vacile în *Țuhău* în Vîrful Omagului” sau „În *Țuhău* în Dosul Pleșii”. Asemănarea fonetică cu entopicul *țuhau*, pl. *țuhauri* și *țuhaie*, ne îndreptățește să presupunem și în acest caz un pl. **kuhăie/kuŋăie*, de unde e posibil să se fi refăcut sg. *kuhău/kuŋau*. La fel se explică și *fundău* „fund de pîrîu” <*fundăie* < *fundoaie* și *pîrău* < *pîraie*, notate de noi la Coza. Și tot astfel *țitirău*, *țitirăi* < *țitiraie* (de care ne vom ocupa în partea a doua a lucrării) și *țuhău* „munte mare, dezvelit” (Coza) < **țuhaie* < **l'uhăie* < *kuhăie*.

Dificultăți mai mari de interpretare ne creează un alt derivat probabil de la baza *țuh-*, anume *țuhăus*, între altele și din cauza atestărilor foarte puține. L-am notat la Văcăria cu înțelesul de „munte ca o căciulă”, împreună cu toponimul *Țuhăyusu Măguri*, nume al vîrfului Măgurii Spineștilor. La Tulnici, un *țuhăus* pare să însemne „un loc ascuns”, sensul rămînînd destul de vag în relațiile informatorilor. Tot aici ar trebui inclusă și varianta *țurhăus* pentru „loc prăpăstios”, semnalată la Sabasa, com. Borca¹³⁶, ce pare să fie rezultatul unui fenomen de „despicare”, ilustrat de numeroase exemple de acest fel. Apelativul *țuhăus* poate fi explicat, la rigoare, ca un sg. refăcut dintr-un pl. **țuhauși* < *țuhau* + suf. *-uș* (ca și *țuhuș* din *țuhă*), în concordanță cu tendința marcată de creare a apelativelor prin acest procedeu.

Din pl. *munțișoarele* s-au refăcut sg. *munțișorul*, întîlnit ca toponim numai în documente: „satul Valea Sării: i s-au dat muntele Mișina și *Munțișorul* pînă la curmătura lui” (a. 1755)¹³⁷; „...li s-au vinit Lapășu di Susu cu *Munțișoru* [...] cu *Munțișor*” (a. 1829)¹³⁸; „muntele *Munțișorului* de la satu Nistorești” (a. 1816)¹³⁹; „muntii *Munțișorul* s-au dat drept frunză satului Nistoreștii” (a. 1817)¹⁴⁰. De remarcăt faptul că această formă coexistă paralel cu cele, mai numeroase, de pl.: „răzășii de Năruja ar voi a pune stăpînire pe un picior de muntile *Munțișoarele*” (a. 1844)¹⁴¹, *Munțișorile* (a. 1860)¹⁴², *Munțișarăle*, *Munțișărle* (a. 1930)¹⁴³, *muntii Munțișorăle* (a. 1932)¹⁴⁴.

¹³⁶ V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, București, 1961, s.v.

¹³⁷ A. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 18.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 104.

¹³⁹ C.C. Constantinescu-Mircești, și H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 107.

¹⁴⁰ A. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 80.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴² Arhivele Statului Vrancea, pachetul XIV, doc. nr. 546.

¹⁴³ Arhivele Judecătoriei Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Delicte silvice*, nr. 436, 1930.

¹⁴⁴ *Ibidem*, nr. 590, 1932.

Studiind un mare număr de cuvinte, J. Byck și Al. Graur ajung la concluzia că „pluralul n-a putut să influențeze singularul decât acolo unde numele era foarte des întrebuințat la plural, sau, cel puțin, mai des la plural decât la singular. Numai în acest caz forma de plural a putut să elimine din memorie forma de singular, astfel încît, în momentul în care s-a simțit nevoia de a avea un singular, s-a apelat la plural pentru a extrage unul”¹⁴⁵. Într-adevăr termenii semnalati de noi se aplică de cele mai multe ori unor complexe geografice, formate din elemente asemănătoare, ceea ce obligă, în plan lingvistic, la utilizarea cu precădere a pluralului.

Descrierile informatorilor noștri scot, nu o dată, în evidență această situație: „*șigmăuri* sînt peste tot locul; sînt foarte multe la noi, ele vin în trepte, una deasupra alteia” (Pitulușa; așa se explică de ce *șigmăură*, adică „locul cu multe *șigmăuri*”, este cunoscut doar în com. Broșteni, deoarece numai aici relieful are această înfățișare); *fleura* „se formează din cauza prăbușirilor care au loc în jurul țuhanului. Nu sînt decât vîrfuri de stînci”¹⁴⁶; *șiclaura* denumește „vîrfuri de stîncă, golașe, cu vegetație între ele” (Dumitrești — Rîmnicul Sărat); *Țîfleura* se întîlnește numai la Paltin pentru că numai aici sînt trei *țîfleuri* adunate într-un singur loc; „*Munțișoarele* sînt vîrfuri ascuțite, nu prea mari, unul după altul” (Văcăria), sau, cum ni-l prezenta un informator din Coza, „munte care văzut din depărtare seamănă cu mai multe căpițe”; *coclaură* se folosește acolo unde pluralul înseamnă „dealuri multe, unul după altul, mai mari sau mai mici” (Nereju), „vîrfuri de stînci pe care nu crește nimic” (Tulnici; AIV). Piatra Șoimului „are formă de cetate: la 50—60 de metri de la bază se află un loc ridicat ca un turn de cetate iar puțin mai sus altul, căruia localnicii îi spun *Țugurlui*”¹⁴⁷. Așadar, ambele stînci sînt niște **țuguri*, însă cea din vîrf, mai ascuțită, este un *țugurlui*. Unii dintre acești termeni creați pentru a particulariza anumite complexe geografice nu au reușit să se extindă asupra unor complexe analoge, ci s-au menținut doar acolo, într-o formă toponimizată. Este cazul *Munțișoarelor*, care nu a dobîndit un regim de apelativ propriu-zis.

Procesul refacerii sg. de la pl. se poate urmări nu numai la nivelul apelativelor, ci și al *claselor toponimice*, constituite din ansambluri de nume în raport de opoziție¹⁴⁸. Așa, de pildă, în com. Spulber, două șesuri, ca două talgere uriașe suprapuse, sînt numite în documente *Pod Desupra* (a. 1800)¹⁴⁹ și *Podu de Jos* (a. 1831)¹⁵⁰. Ulterior, acest complex geografic este desemnat cu pluralul generic *Podure* (a. 1831)¹⁵¹, *Poduri* (a. 1854)¹⁵², *Podurile* (a. 1897)¹⁵³, pentru că devenise în întregime moșia unui proprietar, Anița Hărcan. Pluralul, ca marcă a întregului, elimină din conștiința vorbitorilor cele două toponime, care reprezentau inițial unități *distincte*. Apare însă necesitatea de

¹⁴⁵ J. Byck, Al. Graur, *op. cit.*, p. 46.

¹⁴⁶ H.H. Stahl, *op. cit.* vol. II, p. 78.

¹⁴⁷ Gheorghe Tăbîrnac, *loc. cit.*

¹⁴⁸ Pentru clasele toponimice, vezi Dragoș Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor românești cu radical antropomic. I. Formații de plural*, în ALIL, XXI, 1970, pag. 34.

¹⁴⁹ Arhivele Statului Vrancea, pachetul X, doc. nr. 38.

¹⁵⁰ *Ibidem*, doc. nr. 127.

¹⁵¹ *Ibidem*, pachetul XI, doc. nr. 128.

¹⁵² *Ibidem*, pachetul XIII, doc. nr. 429.

¹⁵³ Arhivele Judecătorei Focșani, Fondul Tribunalului Putna, *Registrul de transcripțiuni* 1897, vol. III, fila 39.

a deosebi părțile acestui întreg : partea din sus a *Podurilor* se va numi „capul Podurilor din Sus“ (a. 1832)¹⁵⁴ sau *Podurile de Sus* (a. 1922)¹⁵⁵, *Podurile de Sus* (a. 1924, 1934, 1935)¹⁵⁶, iar partea din jos a *Podurilor* se va numi *Podurile di Gios* (a. 1832)¹⁵⁷, *Podurile de Jos* (a. 1918)¹⁵⁸. După ce moșia Hărcănească se dezmembrează, se revine la distincția inițială a unităților, numai că, de această dată, ele se prezintă ca *unități ale unui fost întreg*: *Podura de Deasupra* (a. 1924)¹⁵⁹ și *Podura de Desupt* (a. 1924)¹⁶⁰, devenite apoi *Podura de Sus* și *Podura de Jos*. Așadar, după D. Moldovanu, *dacă singularul toponimic propriu-zis (S¹) desemnează o unitate văzută în cadrul pluralității obiectelor de același fel, singularul refăcut de la plural (S²) desemnează o unitate fragmentată dintr-un întreg*. Procesul înfățișat nu este izolat în Vrancea, ci se reîntilnește în cazul satului *Poduri* din com. Paltin, unde forma de singular *Podura* ajunge să denumească unitățile care inițial au determinat apariția pluralului : (*Șăsu*) *Podura Paltinului*, cum numeau spulbereni *Podura Kôsi*, alături de *Podura Sat*, *Podura Câmp*, *Podura Blânilor* (*Pe Podură la Blâni*).

3.2. Ceea ce frapază în mod deosebit în această terminologie oronică a Vrancei este excepționala diversitate formală pe care noi am încercat s-o explicăm fie ca efect al unor fenomene fonetice, fie prin considerente morfologice (sufixări, singulare refăcute de la plural). Deși fiecare variantă, considerată izolat, poate fi justificată satisfăcător după criteriile amintite, este de presupus că în realitate diversitatea a fost produsul unor interferențe. Acest lucru este evident mai ales în cazul seriei terminologice avînd ca punct de plecare magh. *ko* „piatră“, care s-a refăcut aproape în întregime după modelul seriei românești : *flu* — *chiu*, *flua* — *chiua*, *țuhan(ă)* — *chiuhan(ă)*, *țuau* — *chiuau*, *țurlui* — *chiurlui*, **țeucă* (cf. toponimul *Țeuca*)¹⁶⁰ — *cheaucă*, *țuhai* — *țuhai(u)* < **chiuhai(u)*.

Putem exemplifica acest fenomen de interferență a scriilor prin apelativul *chiufleură* (*kufleură*), pl. *chiufleură*, „pisc, vîrf ascuțit, distinct mult din teren, loc stîncos cu prăpăști, cu vizunii de urși și riși“ (Nereju). Informatorul din Carsochești—Spulber își amintea că l-a auzit la vînătorii bătrîni : „au trecut pe lângă *chiufleurile* alea“ ; „în *chiufleura* aia sînt și vizunii de urși“. *Chiufleură*, *chifleură* circulă și la Tulnici, unde înseamnă „pisc“, „o prăpastie mai mică“ (AIV). Ca toponim, exemplificăm numai cu *Chiufleura Șeimăriei*, care desemnează „un vîrf foarte ascuțit ; se vede de la noi, din Nereju, de la 10 km distanță“ (Nereju). Termenul este rezultatul integrării temei maghiare în sistemul derivatelor românești :

$\text{flf} \rightarrow \text{fifleură}$
 $\downarrow \qquad \downarrow$
 $\text{chiu} \rightarrow \text{chiufleură}$

¹⁵⁴ Arhivele Statului Vrancea, pachetul XI, 1831, nr. 128.

¹⁵⁵ Arhivele Judecătoriai Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1932.

¹⁵⁶ *Ibidem*, vol. I, 1924 ; vol. II, 1934 ; vol. I, 1935.

¹⁵⁷ Arhivele Statului Vrancea, pachetul XI, doc. nr. 137.

¹⁵⁸ Arhivele Judecătoriai Focșani, Fondul Judecătoria Năruja, *Dosare cu acte autentice*, vol. I, 1918.

¹⁵⁹ *Ibidem*, vol. III, 1924.

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, 1924.

Același proces apare și în cazul lui **chiumandău** (*kumandău*), pl. **chiumandăuri**, „vîrf ascuțit” la Nistorești și „vîrf stîncos” la Tulnici, unde are și funcție toponimică: *Chiumandăul Greșului* (AIV). Schema interferenței este următoarea:

$$\begin{array}{c} \text{ʃu/ʃih} \rightarrow \text{ʃhmandău} \\ \downarrow \qquad \qquad \downarrow \\ \text{chiu} \rightarrow \text{chiumandău} \end{array}$$

Un ultim exemplu care confirmă extensia este **chiuflăică**, pl. **chiuflăici**, care înseamnă „vîrf stîncos și ascuțit” (Tulnici; AIV). Interferența s-a produs după o schemă asemănătoare:

$$\begin{array}{c} \text{ʃlu/ʃf(lă)} \rightarrow \text{ʃfăică} \\ \downarrow \qquad \qquad \downarrow \\ \text{chiu} \rightarrow \text{chiuflăică} \end{array}$$

Punctul inițial al simetrizării a fost evoluția semantică a apelativului *chiu* de la înțelesul generic de „piatră, stîncă” la cel de „parte pietroasă a unui munte”, după care, datorită faptului că în Vrancea mai ales vîrfurile erau vizibil pietroase, a dobîndit sensul de „vîrf” și, implicit, pe acela de „vîrf ascuțit” la care obliga specificul realității geografice. În acest fel *chiu* a devenit sinonim cu *flu*, de care se apropie și sub aspect fonetic. Intrînd în concurență, termenul maghiar nu a reușit să-l subplanteze pe cel autohton, ci a ieșit treptat din uz odată cu slăbirea progresivă a influenței maghiare. Derivatele sale, însă, au reușit să se mențină pentru că realizau o diferențiere necesară a tipurilor de înălțimi. Așa se explică menținerea diversității terminologice în această zonă a țării, unde — cum ar spune vrîncenii în limbajul lor — „ce se ridică din stîncă goală, de la culmare în sus, îi *flu*, *chiu*, *ʃf*, *ʃuh(ă)*, *ʃgmă*, *ʃliu*, *bold*, *bogîlnă*, *ʃgmău*, *ʃtilcă*, *ʃtilană*, *ʃugui*” etc. iar „tot ce pleacă gros de jos, ca o clăie, vine înalt tare și se ascute spre vîrf, care-i stîncos și fără pădure pe el, îi *ʃgmandău*, *ʃuhan*, *chiuhuc*, *ʃuhău*, *ʃuhau*, *chiuau*, *chioacă*, *chiaucă*, *ʃilirai*, *ʃuțură*, *chiuhalm*, *boldan*” etc.

Diferențierea semantică se continuă la nivelul acestor două mari categorii, după alte criterii care țin de gradația progresivă a ideii de „ascuțit” asociată cu aceea a înălțimii, de aspectul stîncos sau împădurit al acestor vîrfuri: „*ʃuțura* e o ridicătură înaltă cu piatră în vîrf, ca o căciulă, mai joasă ca *ʃigma*”; „*ʃgmandăul* îi pietros la vîrf de nu poți să intri; el pleacă gros de la bază și se ascute *ʃgmăndăurile* astea la vîrf, pînă la 10—20 m înălțime”; „*ʃigmele* sînt mai jos și-s împădurite sau acoperite cu desîș”; „*ʃilul* îi cel mai înalt și mai ascuțit: îi ca un stîlp înalt”; „*ʃurlănu* i-o *bogîlnă* înaltă, ascuțit la vîrf; îi mai înalt ca *ʃigma*”; „*chiuhucu* pleacă de jos de la bază gros și se ridică numai piatră; îi cam același lucru cu *ʃirșidăul*, da-i mai înalt ca el”; „*boldul* îi mai înalt ca *ʃurlanul*”; „*chiuzul* îi mai jos ca *ʃurlanul*”.

Felul în care se manifestă această tendință diferențiată și în toponimie ne este relevat de un „comentariu” comparativ, făcut de un informator din Coza, referitor la numele topice care „gravitează” în jurul *Zburăturii*: „*Tu[h]aul Zburăturii* îi partea stîncoasă, muntele de piatră; *Tuțura*~ îi mai joasă decît *Tuau*~, care-i mai înalt și-i gol; *Tiul*~ îi mai înalt ca *Tuau* și-i cel mai ascuțit: din *Tuau* pleacă ʃturile de piatră; *Boldul*~ îi mai jos ca *Tiul*~ și-i mai rotunjit la vîrf; *Tigma*~ îi mai joasă ca *Tuau*~ și-i împădurită; *Turlanul*~ îi mai

înalt ca *Țigma*~, îi pictros la vîrf, ieșit mai sus de pădure și-i un gol mai ascuțit și mai înalt ca *Țîrșidăul*~. Aceste comparații între termenii sinonimi, care reliefează elementul distinctiv al fiecăruia, întîlnite de noi nu o dată la informatorii din com. Tulnici, presupun și o perspectivă de ansamblu a acestora asupra întregului complex geografic al bazinului Putnei. Cazul masivului Zburătura este departe de a fi izolat; el se regăsește în multe complexe orografice, ale căror elemente au fost deosebite de către denominatori deși prezentau aceeași dominantă, toate fiind „vîrfuri ascuțite, stîlcoase”. Astfel, oronimul *Arișoia* polarizează *Țiul Arișoi*, *Chiul Arișoi*, *Boldul Arișoi*, *Țurlanul Arișoi*, *Țufura Arișoi*; oronimul *Țișila* reprezintă nucleul denotativ pentru *Țigma Țișiei*, *Țigmandăul Țișiei*, *Boldanul Țișiei*, *Țiul Țișiei*, *Țuhaul Țișiei*; de la *Gurguieta* se formează o serie de oronime minore: *Țiul Gurguietii*, *Chiul Gurguietii*, *Țigma Gurguietii*, *Țuhaul Gurguietii*, *Boldul Gurguietii*, *Țufura de la Gurguieta*, *Țigmandăul Gurguietii*, *Cheile Gurguietii*; aceeași aglomerare oronimică o întîlnim în cazul *Tisarului*: *Țuha*~, *Țigmăul*~ (Mare), *Țigmandăul*~ (Mare și Mic), *Boldanul*~, *Boldul Tisaru*, *Țuhaul*~, *Țiul*~, *Chiul*~, *Țitiraiul*~, *Chiuhalmul*~, *Cheia*~; pentru muntele *Ciuta*: *Țigmandăul Ciutii*, *Țuha Ciutii*, *Țiul Ciutii*, *Țigma Ciutii*, *Boldul Ciutii*, *Cheia Ciutii*; pentru *Geamăna*: *Țigmandatele Gemenii*, *Chetrile Gemenii*, *Țigmandăul Geaminii*; *Țiul Geaminii*, *Chiul Gemenii*; ș.a.m.d.

Ar fi exagerat să credem că toți acești termeni s-au putut menține în virtutea faptului că au reușit să se deosebească semantic, devenind complementari. Aceasta este mai degrabă o tendință decît o realitate imperativă, pentru că nenumărate sînt raporturile de sinonimie pe care vorbitorii le stabilesc între termenii cîmpului semantic: „*colhamul* îi *cheia* dealului”, „*Țig-măura* i-o *lilîlă*”, „*Chiuhalmul* Tisarului îi cel mai frumos *Țitirai*” etc. Uneori se ajunge chiar la o avalanșă de termeni meniți să concretizeze un înțeles destul de vag: „*fleura* i-o *culmare* de deal prăpăstios, un *chiuhail* ascuțit, o *Țicaură*, un *Țuhan*, o *Țiharaie*”. Este adevărat, însă, că rareori se întîlnește o sinonimie pură, dovadă deosebirile de nuanță, unele destul de fine, care îi pot scăpa unui ascultător neavizat: „un gol *căciulat* este o *Țigmă* goală” (pentru că Țigmele sînt, de obicei, împădurite), „o *Țufură* e tot așa o *Țigmă* înaltă”, „*Țuhanul* i-un *Țigmandău* ascuțit”, „*cheauca* îi tot un fel de *cheie*, da-i mai mică” etc.

Este de presupus că această sinonimie de nuanță a fost influențată în mod decisiv de compararea unor obiecte geografice deja denumite. Acest proces de resemantizare se constată peste tot și se poate spune că alimentează constant diversificarea semantică a lexicului geografic. De obicei termenii generici sînt cei care se reflectă mai întîi în toponimie, după care deosebirile minime de aspect dintre oronime se repercutează asupra bazelor lexicale. În același timp manifestarea toponimică a termenilor entopici reprezintă și un factor important de conservare a lor. Or, dacă admitem că oronimia Vrancei este veche, trebuie să admitem implicit că diferențele de nuanțe semnalate de noi sînt în mare măsură efectul unui proces tardiv de diferențiere.

Cea mai bună dovadă a caracterului relativ recent al diferențierilor semantice de nuanță ne-o oferă sinonimia toponimelor, care reflectă, neîndoielnic, situația veche. Astfel, vîrful muntelui Zboina este numit *Țigma Zboinii* de către nărujeni, dar *Țuhanul Zboinii* de către nerejeni. Cei din Năruja, Paltin, Ploștina, Poiana folosesc denumirea *Țigmele Frumoaselor*, în

timp ce oamenii din Vetrești, Herăstrău, Nistorești, Secătura Părosului preferă *Țuha*, iar nerejenii *Țuhanul Frumoaselor* (sau *al Scăturenilor*). *Țigmana* din satul Spulber este numită *Țuhana* la Prahuda, *Chiuhana* la Podura de Jos și *Țiul* la Voloșcani. Tulnicenii numesc vârful *Lăcăușului Țiul*~, *Chiul*~, *Țufura de la Lăcăuș*, *Țirșidăul de la Lăcăuș*. Tot ei numesc vârful Pietrosului din bazinul Zăbalei *Țigma Chetrosului*, *Țigmandăul Chetrosului*, *Țuhanul Chetrosului*, pe când cei din valea Milcovului (Pitulușa — Broșteni) îl numesc *Țiul Petrosului*. Vârful Lapoșului de la Nereju este pentru cei din Coza *Țigma Lapoșului* sau *Țuhanul Lapoșu*, iar vârful Giurgiului este pentru cei din Tulnici *Țigma Giurgiului*, *Țiul Giurgiului* sau *Chiul Giurgiului*.

Un alt factor foarte important care a determinat menținerea terminologiei oronimice diverse și nuanțate a fost faptul că ea era susținută de participarea la alte cîmpuri semantice. Multe apelative din prima serie sînt poli-semantice și acest fapt a fost desigur un factor de rezistență a întregii serii în fața echivalentelor de origine maghiară sau, eventual, de alte origini, care le-au concurat într-o anumită perioadă istorică. Deși în anchetele noastre pe teren nu am urmărit în mod special o cercetare de ansamblu a lexicului, am reușit totuși să extragem din discuții un material interesant, în bună măsură inedit, la care am adăugat și atestări din alte surse de informare.

Încercînd o delimitare după criteriul semantic a acestor termeni, indiferent de forma lor, am ajuns la următoarele grupări :

a) „Vîrf, partea ascuțită a unui obiect, extremitate“

Referindu-se la *șlu*, pe care nu-l explică și etimologic, DLR (ms.) apreciază drept învechit și regional sensul de „parte ascuțită a unui obiect“, exemplificat doar cu o atestare din CHIAIC : „*Țiul* corăbiei este partea dinprotiva cîrmii“. Mai adăugăm : *șlul* cartușului, *șlul* glonțului (Vrancea) — numit astfel pe o arie foarte largă —, *șlul* „vîrf, vârful tîrnăcopului : «la asfalt folosim un tîrnăcop cu două *șluri*»“ (Pitulușa) ; „un *șlu* de fier“ (Reghiu) ; „colțul ascuțit al sapei : «întoarce sapa și dă cu *șlul*»“ (comunicat de Gheorghe Moldoveanu, din Cîmpineanu). Pentru „cucui“ sau o „ridicătură ascuțită la un obiect“ se spune în nordul Moldovei și *șlu* (comunicat de I. Nuță). Un *șlu de piatră* poate fi cît de mic „numai să aibă format de ascuțit : «m-am lovit într-un *șlu de piatră*»“ (Coza, Reghiu) (înțeles pe care îl are și o *șigmă de piatră* : „m-am lovit într-o *șigmă de piatră*“, Tulnici). Sensul acesta este surprins de Simion Hârnea în contexte narative precum : „în cale mai adună vreo patru pietroaie lungi, pe care le-a pus ca niște surece la subțioară [...], apoi înfingînd în pămînt cele patru *șluri de piatră* [...]“¹⁶¹ ; „oamenii se deprinseseră să se scalde vara chiar printre *șlurile de stîncă* din față unde Putna fierbea înspumată“¹⁶². Pentru delimitarea terenurilor se folosesc în Vrancea *șluri de piatră*, iar în județul Vilcea *șluri* „jaloane puse pe cîmp — bețe sau pari“¹⁶³.

Chiul înseamnă și el, mai rar, e drept, „piatră“ mai mică, stîncă mai mică — ceea ce ne dă prilejul de a consemna din nou identitatea semantică *șlu* : *chiu*. *Țiu* mai desemnează la Tulnici și „vîrf, vârful copacului“ („uite, s-a uscat *șlul* copacului“, adică partea de la jumătate în sus), „vîrf, vârful clăii“ („a luat vîntul *șlul* clăii“), „vîrf, vârful colibeii : «ț u r l a este o colibă cu un *șlu*»“. Un derivat

¹⁶¹ Simion Hârnea, *op. cit.*, vol. I, p. 18.

¹⁶² *Ibidem*, p. 17.

¹⁶³ G. F. Clăușanu, *Glosar de cuvinte din județul Vilcea*, în AAR (Lit.) s. III, t. V, 1931, s.v.

al lui *țiu*, *țivlic*, înseamnă în Bontida — Gherla „colțul mai lung al basmalei, atîrînd de sub cel mai scurt, cînd basmaua e legată neglijent“ (DLR, ms.).

Pe baza atestărilor de care dispunem pînă acum, *țif* înseamnă „vîrfurile copacului“ numai la Vilcani. În rest, sensul cu care este cunoscut în toată Vrancea și pe valea Milcovului este cel de „primul fir de iarbă care răsare din mustul zăpezii într-un loc : «a ieșit *țifu* la iarbă, griu, porumb, ceapă etc.» ; «ai leuștean răsărit ? Nu, am numai *țifuri*» ; «am luat un *țif* de leuștean»“. Tot prin *țif* se înțelege în Vrancea și „iarba ascuțită la vîrf ca stuful : «la Ploștina Mică sînt poieni cu lacuri, cu tîrsă, cu *țifuri* de iarbă tare»“ (Prahuda). DLR (ms.) îl atestă mai ales pentru Moldova cu sensul de „un fel de iarbă cu firul subțire care rămîne de obicei netăiată la cosit“ (comunicat din Drăgușeni — Tg. Neamț) ; „firul tînăr de stuf, de țipirig“ (comunicat din Latinu — Brăila) înțeles pe care-l are *țif* și la Tulnici : „stufiș, papură“ (AIV). Acest sens este consemnat de Iorgu Iordan în jud. Neamț : „un soi de papură mai mică și mai subțire decît cea obișnuită și care crește tot prin locuri mlăștinoase“¹⁶⁴. La Nemțisor — jud. Neamț, *țiful* este „finul ce aruncă mult rogoz“¹⁶⁵, iar la Birlad, *țifarul* este „stuf tînăr“ (DLR, ms.). La Soveja, *țifurile* denumesc „vîrfurile ascuțite ale pietrelor, ieșite puțin din pămînt“, iar pe valea Milecovului, exerescențele, „bubele ascuțite“ de pe copaci, fructe, legume etc. : „uită-te la bostanul ăla cu *țif*!“ (Pitulușa).

De la înțelesul de „ierburi (arbuști) cu vîrf ascuțit“ s-a produs o extensie semantică : „loc unde cresc astfel de ierburi (arbuști)“. De exemplu, *țif* înseamnă, la Tulnici, și „loc cu papură, păpuriș“ (AIV), „loc cu p ă r i ș [=deșiș de copaci tineri]“. Un pl. al lui **țiv*, *țighi*, denumește o „pădure deasă, cu arbori diferiți“ la Suceveni — Galați (AILB).

b) „Obiecte (de obicei, unelte sau instrumente) care au o parte, ascuțită“

Reîntînd și informații din alte dicționare, DLR (ms.) semnalează următoarele sensuri ale lui *țiu* : „topor cu tăișul lung și îngust (folosit la despicarea lemnului mai groase)“, „secur mare“ (ambele prin Moldova și Banat), „un fel de secur mică folosită la făcutul carelor“ (prin Banat, Oltenia, Moldova), „tîrnăcop“ (prin Moldova). În CADE apare și sensul de „daltă de fier“, din Banat, pe care îl aflăm și în Moldova : „jgheaburile sînt făcute din lemne jghebuite, săpate cu *țiu* din lemn de plop“ (com. Piatra Șoimului, jud. Iași ; AILB). Printre uneltele folosite la pădure pentru sădit și semănat, I. Itu enumeră *țiu* și *țuagul*¹⁶⁶ (ultimul, un derivat cu suf. -ac/-ag de la *țiu* : **țiyág > țuág*). Astfel de specializări semantice au și alte variante și derivate ale lui *țiu/țiu*. *Țișă*, pl. *țise* înseamnă în jud. Argeș „prăjină cu pămînt (șomoltoc) de cirpe (fin, paie, frunze), la vîrf, servind ca semn de hotar sau de orientare la măsurătoare“¹⁶⁷. În Muscel, *țifla* este o „prăjioară pentru hotar“¹⁶⁸, ea și *țuicul* la Viișoara — Cluj : „semn pentru delimitarea pădurilor (AILB), „unealtă folosită de plutăși, alcătuită dintr-un par gros, cu o bucată de fier ascuțit la un capăt, care se înfige în pămînt și se priponește plută pe el“ (valea

¹⁶⁴ Iorgu Iordan, *Toponimie pulneană*, în „Milcovia“, IV, 1933, p. 24.

¹⁶⁵ A. Moisei, *O samă de cuvinte*, în I. CR., III, 1910, p. 346.

¹⁶⁶ I. Itu, *Date din terminologia silvică dintre Tisa și Carpați*, în „Revista pădurilor“, XXXII, 1920, ianuarie — martie, p. 60.

¹⁶⁷ Dumitru Udrescu, *Glosar regional din Argeș*, București, 1967, s.v.

¹⁶⁸ Rădulescu-Codin, *op. cit.*, s.v.

mijlocie a Bistriței), cu varianta *țuiag* (Cîrlibaba)¹⁶⁹; *țiiac* pl. *țiece* este „un par ascuțit la un capăt legat de o sprangă [...] folosit pentru praponirea plutei la Siret“ (SCRIBAN, D.); *țuietic*, pl. *țuietici*, un „par care se înfige în vârful stogului de fin“ (comunicat din Colești—Vascău, DLR ms.). „Un băț scurt, ascuțit [s.n.] la un capăt, cu care se joacă copiii lovindu-l de alte bețe“ se numește *țivlic* la Sîntiana — Gherla (DLR ms.), *țic* la Tătăruși — jud. Iași (comunicat de H. Bârleanu) și *țicnă* la Cîmpineanca, jocul respectiv numindu-se *țicna-patra*, deoarece bețele trebuiesc lovite de patru ori (comunicat de Gh. Moldoveanu). La Tulnici, „o casă prea țuguiață“ se cheamă *țiu* sau *țugurlui*: „uite ce *țiu* de casă și-a făcut asta!“

Fluierele făcute de copii din lemn de salcie se numesc la Dumitrești *țivlică*, pl. *țivlici*, *țivlică* în Moldova (SCRIBAN, D.), *țiflică*, pl. *țiflici* pe valea Milcovului, unde este considerat „cuvînt bătrînesc: «iar îi tragi cu *țivlica* aia a ta»“. Consemnăm și *țivlică* „tub mic de trestie, soc sau salcie, închis la capătul de sus [...], în care se taie o limbă în forma literei U“ folosit la Galați ca parte componentă a instrumentului *bizoi*, cu sinonimele: *piscoaie*, *piscoane*, *piscoi* (Hunedoara și Oradea), *țiplă* (Oltenia) *țivlică* (Tulcea), *pană* (Ploiești)¹⁷⁰. Tot pe valea Milcovului am notat *țifleură*, pl. *țifleuri* „fluier lung din lemn de salcie: «mi-am făcut o *țifleură*»“. La Pitulușa se folosește și *țifleu*, pl. *țifleuri*, pentru „un fluier din lut, cu zece găuri, pe care-l folosesc pălînienii“. Este posibil ca această specializare semantică să fi fost favorizată de valoarea onomatopeică a grupului fonetic al bazei.

e) „Părți ale corpului cu profil ascuțit“

„Nodul gîtului“ sau „mărul lui Adam“ este numit în Moldova de nord-est *țiu* (comunicat de I. Nuță), iar pentru „omușor“ se folosește la Petrova — Vișeu de Sus *țiflóc*, pl. *țiflocuri* (derivat de DLR ms. din *țiflă* + suf. -oc) și *țic* în Vrancea: „mi s-a umflat *țicul* gîtului“ (Coza). Cu același înțeles este înregistrat și de DLR (ms.) în sintagma: *țicul palatului*. S-ar putea adăuga și *leve* pentru „beregată“ (ALR I h. 38)¹⁷¹, care a fost înregistrat și cu sens oronimic: „dîmb mai ridicat“ (Corbi, jud. Brașov, vezi *supra*, p. 470). La Mănăstireni — Botoșani, *țiu* înseamnă și „bot“¹⁷² (cf. și SCRIBAN, D.), iar la Cîmpineanca, jud. Vrancea, „cotul ascuțit al unei persoane: «măi, ce *țiu* ai!»“ (comunicat de Gheorghe Moldoveanu). În zona Neamțului, *țif* de păr și *țivlic* înseamnă „moț de păr“ (DLR ms.); în Muntenia și Moldova, *țif* (*țif*) a fost înregistrat cu sensul de „cioc“ („bărbuță“) (cf. SCRIBAN, D., DLR ms.). Fi-rele de păr „care stau drept în sus“ se numesc *țufurluie* prin nord-vestul Munteniei (DLR, ms.), iar unui om cu barbă i se spune, depreciativ, „un *țăgu*“ (*ibidem*).

d) „Obiecte sau ființe mici“

Atestările cu acest înțeles sînt mai puține și ele se referă la termenii de bază ai primei serii: *țic*, pe care noi l-am găsit în Vrancea cu înțelesul de „copil mic“ („ce-ți face *țicul*?” sau „ce să mă fac eu cu *țicul* asta de copil?”)

¹⁶⁹ V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și a plutăritului*, în SCȘt (Filologie), Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 173.

¹⁷⁰ Tiberiu Alexandru, *Instrumente muzicale ale poporului român*, București, 1956, p. 7.

¹⁷¹ Alte exemple la Marius Sala, *Denumirea „mărului lui Adam“ în unele limbi române*, în SCL, IX, 1958, nr. 4, p. 502.

¹⁷² D.Gr. Furtună, *op. cit.*

que < hongr. *kűkűk* ; et les dérivés roumains : *chiuhán* (*kuhán*), *chiuhán* (*koán*), *chiuháná* (*kuháná*), *chiuhárná* (*kuhárná*), *tuhár*, *cheáucă* (*kégyucă*), *chioacă* (*kűcűc*).

L'auteur prend en considération, dans une égale mesure, la manifestation toponymique des termes géographiques, qui a eu un rôle important dans la conservation de ces termes ; l'on établit, dans la mesure du possible, leur distribution géographique sur tout le territoire du pays. L'on consigne, en même temps, les descriptions des objets géographiques, telles qu'elles sont fournies par les sujets interrogés, avec les contextes qui attestent leur circulation dans la région de Vrancea.

Le long du chapitre *Procédés formalifs et procès sémantiques* l'on analyse les termes géographiques (avec les toponymes correspondants) refaits à partir du thème de pluriel : a) *fleură* < pl. *fleuri* < sg. *fic*, *fiură* < pl. *fluri* < sg. *fiu*, *fielăură* < pl. *fielături* < sg. *fielău*, *fielură* < pl. *fleuri* < sg. *fleu*, *fişleură* < pl. **fişleuri* < sg. **fişleu*, *fişnăură* < pl. *fişnături* < sg. *fişnău*, *fişnăură* < pl. *fişnături* < sg. *fişnău*, *coelăură* < pl. *coelături* < sg. *coelău*, *mălăură* < pl. *măluri* < sg. *mal*, *fărură* < pl. *făruri* < sg. *făr*, *virură* < pl. *viruri* < sg. *vir* ; b) *chiurăi* < pl. *chiuri* < sg. *chiu* + -ui, *şurului* < pl. *şuri* < sg. *şif*/**şuf* + -ui, *şurului* < pl. *şuri* < sg. *şuf* + -ui (avec l'épenthèse de -l-) ; c) *tuhău*, *tuău* (*tugău*), *tuhăi* < pl. *tuhăie* ; *tuăie*, *chiuhău* (*kuhău*), *chiuhău* (*kugău*) < pl. **chiuhaie*, **chiuhaie* (*kugăie*), *tuhău* < pl. *tuhăie* ; d) *fundăia* < pl. *fundăie* < sg. *fundăie*, *pirău* < pl. *pirăie*, *t'it'irău*, *t'it'irăi* < pl. *t'it'irăie*, *tuhău* < pl. *tuhăie* < sg. *tuhăi* ; e) *tuhăus*, *turhăus* < pl. *tuhăusi* < sg. *tuhău* + -us.

Ce processus est doublement analysé : 1) au niveau des appellatifs — avec la mise en évidence du fait que les termes discutés apparaissent seulement là où des complexes géographiques formés d'éléments semblants (plusieurs *fişnături*, plusieurs *fleuri*, etc., placés ensemble) imposaient l'utilisation prioritaire du pluriel au niveau de l'expression linguistique ; 2) au niveau des *classes toponymiques* constituées par des ensembles de noms en rapport d'opposition. À l'intérieur de ceux-ci, le singulier toponymique en arrive à désigner une unité résultant de la segmentation d'un tout (par exemple pl. *Poduri* ayant désigné deux unités distinctes d'un tout : *Podul de Sus* et *Podul de Jos*, change de fonction : *Podura de Sus* et *Podura de Jos*).

L'on démontre, par la suite, que la série à éléments d'origine hongroise a été complètement refaite, selon le modèle de la série roumaine, le point initial de cette symétrie étant représenté par l'évolution sémantique de *chiu* à partir du sens initial „pierre, rocher” vers celui de „sommets pointus, rocheux”. Suivant ce mécanisme, *chiuhan* se refait selon le modèle de *fehán*, *chiuhau* selon *tuhau*, *chiuhau* selon *tuau*, *chiurui* selon *şurui*, *che(a)uca* selon *şuca*, *chiufleură* selon *fişleură*, *chiuhandău* selon *fişmandău*, *chiufleică* selon *fişleică*.

La terminologie oronymique diverse et nuancée a pu se maintenir telle quelle par le fait que les termes géographiques s'avèrent les seuls capables de rendre les divers types de „sommets pointus” conformément à la gradation progressive de l'idée de „pointu”, associée implicitement à celle de hauteur, à l'aspect rocheux de ces sommets ou à la présence des arbres sur ces mêmes sommets. On en est ainsi arrivé à une riche synonymie, avec de fines différences de nuance, effet d'un processus tardif de différenciation présumant de la part du locuteur une perspective d'ensemble sur le complexe géographique de la région de Vrancea.

La conservation de cette diversité terminologique s'explique aussi par la participation des éléments d'origine autochtone à d'autres champs sémantiques : a) sommet, partie pointue d'un objet, extrémité ; b) outils ou instruments qui ont une partie pointue ; c) parties du corps à profil aigu ; d) objets ou êtres petits.

Les attestations des mots qui participent à ces champs sémantiques sont dispersées dans tout le pays, mais c'est seulement dans la région de Vrancea que ces termes gardent aussi une signification oronymique. Ce fait ne saurait s'expliquer qu'en présumant la conservation d'une polysemantisme archaïque.

L'analyse laisse voir le caractère conservateur de la région de Vrancea, qui garde soit les bases lexicales de certaines séries oronymiques (dont on atteste seulement les dérivés dans d'autres régions du pays), soit des sens archaïques (recontrés uniquement ici), soit, enfin, des variantes des certains mots d'origine étrangère, surtout hongroise, qui conservent des étapes anciennes dans l'évolution phonétique de la langue de départ.

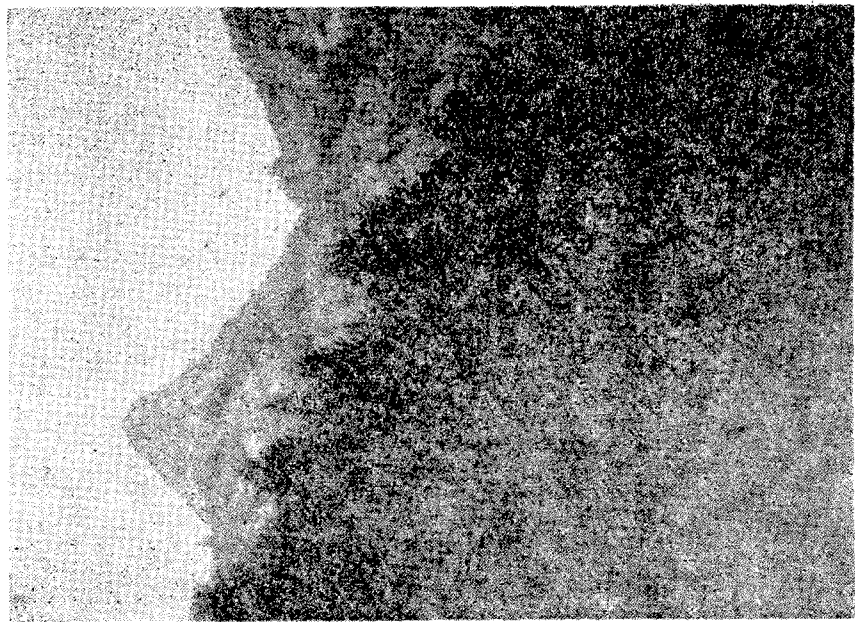
Fig. 1 : *figma*Fig. 2 : *figmandu*

Fig. 5 : *țubă*

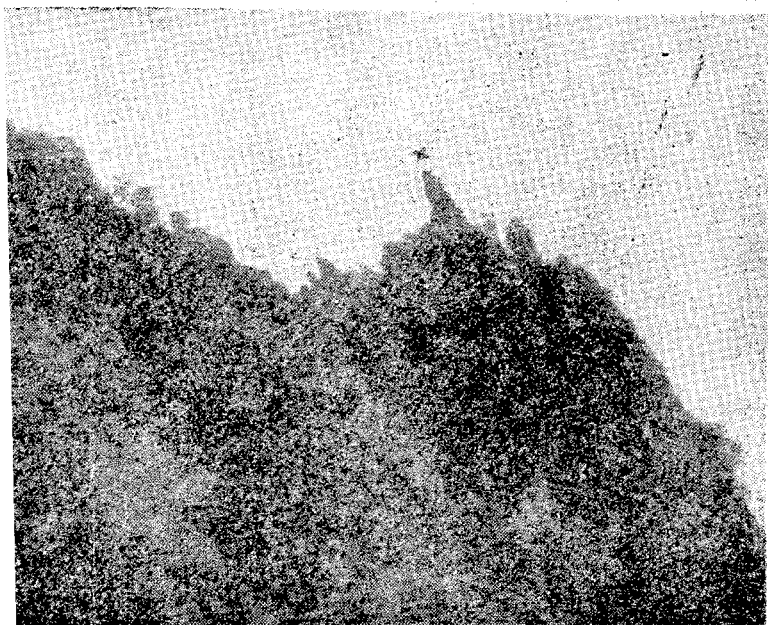

Fig. 6 : *țiu*

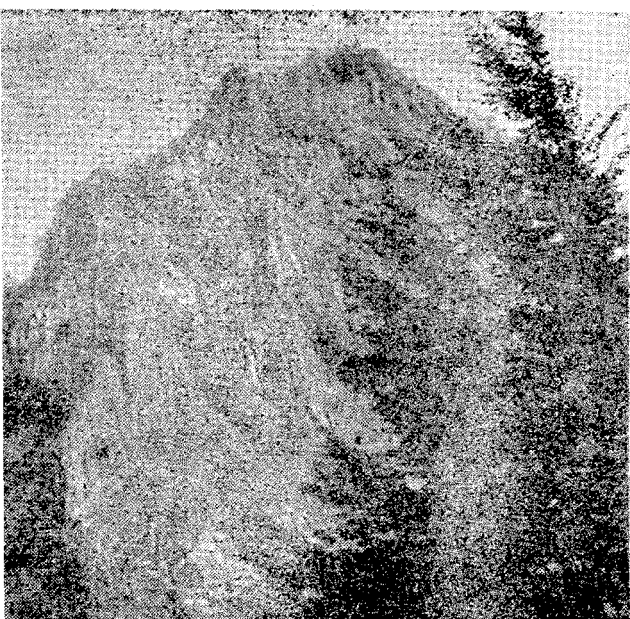

Fig. 11 : *chinbuc*

Fig. 12 : *îgmăură*

- Simenschy 1949 = Theofil Simenschy, *La construction du verbe dans les langues indo-européennes*, Iași, Editura Țerek.
- Simenschy 1959 = Theofil Simenschy, *Gramatica limbii sanscrite*, București, Editura Științifică.
- Simenschy 1978 = Theofil Simenschy, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, ediție îngrijită, cuvânt-înainte și note de Cicerone Poghir, București, Biblioteca Orientalis.
- Tronski 1960 = I.M. Tronski, *Istoričeskaia grammatika latinskogoazyka*, Moskva, Indrik.
- Tronski 1962 = I.M. Tronski, *Drevnegreceskoe udarenie*, Moskva, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Tronski 1967 = I.M. Tronski, *Obščeeindoevropskoeazykovoe sostojanie: voposy rekonstrukcii*, Leningrad, Nauka.
- Ušakov 1934–1940 = Dmitri N. Ušakov, *Tolkovyj slovar' russkogoazyka*, Moskva, Ogiz.
- Vidyasagar 1972 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Curs de limba hindi*, Tipografia Universității din București.
- Vidyasagar 1977 = Prabhu Dayal Vidyasagar, *Dicționar hindi-român*, Tipografia Universității din București.
- Vinogradov 1966 = Viktor V. Vinogradov, *Russkijazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*, Moskva, Vyssšaja Škola.
- Wald, Slușanschi 1987 = Lucia Wald, Dan Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Zamarovsky 1980 = Vojteck Zamarovsky, *Din tainele imperiului hitit*, în românește de Gabriel Istrate, Iași, Editura Junimea.
- Žirmunskij 1956 = Viktor M. Žirmunskij, *Nemeckaja dialektologia*, Moskva–Leningrad, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Žirmunskij 1964 = Viktor M. Žirmunskij, *Vvedenie v sravnitel'no-istoričeskoe izučenie germanskichazykov*, Moskva–Leningrad, Nauka.
- Zvegincev 1960 = Vladimir A. Zvegincev, *Istoriia jazykoznaniia 19–20 vv. v očerkach i izvlečenijach*, Moskva, Prosvešenie.

A RECONSTRUCTION IN PROGRESS: PROFESSOR G. IVĂNESCU'S DIALOGUE WITH SCHOLARS IN SLAVONIC STUDIES

ABSTRACT

Professor G. Ivănescu (1912–1987) seems to have had a close contact with the field of Slavonic studies. His circle included the late Romanian scholars Petru Caraman, Gheorghe Mihăilă, Pandele Olteanu, Ioan C. Chițimia, Cicerone Poghir, Gheorghe Bolocan etc., with whom he was engaged in various, yet unresearched, relationships. This paper attempts at tracing the relationship between Gheorghe Ivănescu and Arion Vraciu (1929–1987), a professor of general, IE and Slavic linguistics at the Cuza University of Iași, a specialist in Romanian studies and a devoted linguist. This relationship had a solid basis in the linguists' constant interest in IE studies. Taking as a starting point the 1981 Simenschy and Ivănescu's *Comparative Grammar of IE Languages* and the personality of the first author, this paper follows three tracks: 1. Ivănescu's reading list of prominent (mostly Russian) IE scholars presented and discussed in Part I, all of them well-known to Vraciu; 2. some mentions of Ivănescu's work in Vraciu's (unpublished) book on the prehistory of the Romanian language (a conclusion to a lifetime's work); 3. three documents from professor Vraciu's archive (a book review, a personal note and a dedication from Ivănescu). All this pertain to a scholarly relationship, to be further explored, on the one hand, between the two prominent Romanian linguists and on the other, between Ivănescu and important Slavonic Scholars of his generation.

Keywords: history of Romanian linguistics, IE studies, Russian linguistics, Slavonic studies, Arion Vraciu.

TERMINOLOGIA METEOROLOGICĂ ROMÂNEASCĂ (ȘTIINȚIFIC vs POPULAR) A FENOMENELOR ATMOSFERICE Studiu lingvistic*

Anul I (oct. 2011–oct. 2012). Realizări

CRISTINA FLORESCU, LIVIU APOSTOL, LAURA MANEA, ELENA TAMBA,
ALINA BURSUC, CRISTINA CĂRĂBUȘ, FLORIN-TEODOR OLARIU,
DAN ADRIAN CHELARU, MONA CORODEANU

1. Având o viziune amplă asupra limbii române și, în general, asupra lingvisticii, G. Ivănescu s-a preocupat de limbajele specializate (tehnice sau populare), de cele mai multe ori în mod implicit. Se pot invoca, totuși, câteva cazuri explicite. Avem în vedere analizele făcute de savantul ieșean cu privire la limbajul poetic (cf. Ivănescu 1956) artistic sau nu, la argou (cf. și Ivănescu 1980: 604–605) ori la limbajul filozofic¹. Deși zona preocupărilor sale nu atinge decât rareori limbajele tehnice (cf. Ivănescu 1980: 603, 673, 674, 712, 716, 724, 726 etc.), din modalitatea holistică de străbatere exegetică a genezei și evoluției limbii române nu lipsește proiecția sociologizantă asupra straturilor limbajului văzute în mod funcțional.

Proiectul prezentat în cele ce urmează se dorește un omagiu adus perspectivei elastice și dinamice asupra limbii române imprimate de savantul G. Ivănescu elevilor săi.

2. Echipa de lucru a proiectului care face subiectul prezentării de față este alcătuită din specialiști lingviști și meteorologi. Lingviștii sunt: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Alina Bursuc, Cristina Cărăbuș, Elena Tamba și Florin Teodor Olariu (ultimii doi, ca voluntari). Specialistul meteorolog al grupului de cercetare este prof. univ. Liviu Apostol, alături de care lucrează tânărul geograf

* Acesta este titlul proiectului finanțat CNCIS (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (director de proiect Cristina Florescu), aflat în desfășurare la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română – Filiala din Iași (str. Th. Codrescu, nr. 2, România), în perioada octombrie 2011 – octombrie 2014.

¹ „Terminologiei filozofice i-am consacrat eu o lucrare încă netipărită, intitulată: *Terminologia filozofică românească de până la 1830*” (Ivănescu 1980: 584).

Dan Adrian Chelaru. Echipa este ajutată (voluntar), în demersurile sale de gestionare și înmagazinare computațională a faptelor, de informaticianul Mona Corodeanu.

Proiectul pune în discuție o analiză lingvistică în cadru contrastiv a unui grup lexical al limbii române disociat din punctul de vedere a două terminologii specializate, care aparțin aceleiași areal denominativ, cel al fenomenelor atmosferice. Ținând cont de amploarea cercetării propuse, participarea specialiștilor lingviști la proiecte de analiză și sistematizare a lexicului românesc (DLR – proiect prioritar al Academiei Române –, DTLR^d. *Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște* sau eDTLR) reprezintă o dovadă a posibilității de gestionare (și prin intermediul instrumentelor de lucru informatizate) a masei lexicale cuprinse în actuala cercetare.

Analiza urmărește atât nivelul limbii literare, limbajul științific, cât și pe acela al limbii populare (în sensul larg al termenului, cuprinzând elementul dialectal și cel comun). Utilizând disocierile coșeriene (curente în lingvistica de azi), se studiază delimitările diastratice (valențele sociolingvistice ale cercetării sunt evidente) și diatopice (analizele dialectologice se impun). Diafazia va fi prezentă în efortul conturării elementelor expresive și în acela al identificării – acolo unde este cazul – a variantelor stilistice. Deși inițial (din nevoia delimitării obiectului de studiu) s-a avut în vedere o privire analitică strict sincronă, pe parcursul primului an de derulare a proiectului s-a dovedit necesară și perspectiva diacronică. Un punct de reper este și viziunea ivănesciană privind relația complexă și interdeterminările dintre stratificările variantelor dialectale ale limbii române literare vechi și cele ale limbii române populare.

Cercetarea are mereu în vedere faptul că se operează cu realități lingvistice care se circumscriu unor universuri de cultură diferite. Pe de o parte, caracterul cult al terminologiilor științifice și, pe de altă parte, caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestor două categorii terminologice trăsături distinctive specifice care vor fi analizate ca atare.

Caracterul cult al terminologiilor științifice le conferă acestora:

- origine bine decelabilă;
- dezvoltare exponențial ascendentă (direct proporțională cu expansiunea științei și tehnicii contemporane);
- circulație intens mediatizată pe canale specializate.

Caracterul regional/dialectal al terminologiilor populare le conferă acestora:

- origine care poate fi cu greu decelată lingvistic, de cele mai multe ori numai cu ajutorul antropologiei culturale;
- dezvoltare exponențial descendentă (direct proporțională cu extincția unui meșteșug sau al altuia);
- circulație puțin și adesea poluant mediatizată.

2.1. Proiectul se restrânge (adaptându-se la timpul exegetic avut în vedere) la studiul lingvistic al terminologiei românești a stărilor atmosferice. Analiza se situează în cadrul cercetărilor lingvistice lexicologice centrate asupra câmpurilor lexico-semantice ale limbii române. Cercetarea grupurilor lexicale poate fi făcută din mai multe perspective analitice: cea a terminologiilor științifice (cf. Ursu 1962,

Bidu-Vrânceanu 2012), cea a stratificărilor stilistice (cf. Coteanu 1973, Chivu 2000, Zafiu 2001), cea a câmpurilor lexico-semantice (cf. Bidu-Vrânceanu, Forăscu 2005) etc. Indiferent de direcția de cercetare, limbajul meteorologic al limbii române nu a mai fost studiat, fiind evident caracterul inedit al demersului.

Scopul principal al cercetării este realizarea unui volum care să cuprindă:

- a) studiul lingvistic al terminologiei meteorologice, structurat pe capitole care vor conține problematica (în derulare acum) a chestiunii;
- b) *Dicționarul fenomenelor atmosferice* (DFA), care va înmagazina lexicografic materialul exemplificator pe baza căruia se va realiza studiul lingvistic;
- c) un *Index* general de termeni, care va îngloba toate categoriile de termeni analizați în studiul lingvistic; vor fi avute în vedere și elementele necuprinse în DFA; fișarea inițială a fost mult mai largă și, din nevoia delimitării cât mai adecvate a obiectului de studiu (fenomenele atmosferice), au fost eliminate unele categorii: instrumentarul tehnic al disciplinei, fenomene climatologice, hidrologice și astronomice, termenii implicați în prognoză, limbajul specializat al agrometeorologiei ori termenii specifici factorilor de poluare și ai analizelor ecologice etc.

2.2. Echipa studiază paralel ambele tipuri de limbaje, din nevoia corelării în mod specific a termenilor științifici și a celor dialectali cu nucleul terminologic central tinând de fondul lexical principal al limbii române, din care fac parte cuvinte ca: *aer, brumă, ceață, cer, curcubeu, furtună, ninsoare, ploaie, vânt, zăpadă* ș.a.

Colaborarea cu specialistul meteorolog (factor important în derularea proiectului) se face, în primul rând, din nevoia selectării termenilor care desemnează numai fenomenele atmosferice; în al doilea rând, în actualul moment de dezvoltare a lexicografiei academice românești (finalizarea DLR impune reorganizări lexicologice analitice semnificative), definirea unor termeni de specialitate sau aparținând limbajului popular care desemnează fenomenele atmosferice poate aduce noi clarificări lexicologice în arealul cercetării limbii române.

3. Prima etapă de lucru a cuprins o serie de operații și analize corespunzătoare obiectivelor prevăzute – obiective îndeplinite conform graficului conceput la inițierea proiectului.

S-au efectuat activități specifice cerințelor obligatorii ale desfășurării cercetării.

3.1. Au fost finalizate fișarea, revizia și selectarea lexemelor din *textele de bază*: toate volumele DA și DLR (treizeci și șapte de volume); atlasele lingvistice ale limbii române; șapte manuale de meteorologie editate în perioade diferite și în diverse centre universitare (Apostol 2000, Bogdan, Câmpean 2006, Ciovică et al. 1970, Ciulache 2002, Doneaud, Beșleagă 1966, Măhăra 2001, Mihăilă, Tănăsă 2010) și două dintre cele mai utilizate dicționare de specialitate, alcătuite și folosite de specialiști meteorologi (Ciulache, Ionac 2003 și Tăștea et al. 1965). Fișele excerptate în format electronic au fost analizate în ideea stabilirii unei viziuni lexicologice și lexicografice unitare asupra obiectului de lucru și a identificării

aspectelor lingvistice caracteristice celor două categorii terminologice. Au avut loc ședințe periodice de lucru în care problemele tehnice și științifice au fost soluționate conform momentului analitic în derulare. Specialistul meteorolog a studiat și, atunci când a fost cazul, a răspuns punctual problemelor puse în studiu de lingviști.

3.2. Au fost realizate *Normele de redactare* ale DFA. Acestea au fost alcătuite pe baza redactării articolului-mostră PLOAIE și adaptate ulterior seriei de articole corespunzând diverselor paliere: a) articole complexe: termeni din fondul lexical principal, corespunzând ambelor categorii terminologice, b) termeni aparținând numai limbajului meteorologiei, c) termeni exclusiv regionali. Respectiv normele au fost structurate conform tradiției lexicografice DLR, adaptată la sistemul de intercorelare a celor două terminologii. S-au căutat modalități cât mai sugestive și sistematice de reprezentare lexicografică a materialului lexical, care va forma baza exemplificatorie a studiilor lingvistice ce vor alcătui volumul țintă.

S-a convenit ca, acolo unde este cazul, îmbinarea lexicografică dintre sensurile (și/sau sintagmele) limbii comune (regionale sau general populare) și cele specializate științifice să fie redată prin caractere tipografice specifice.

3.3. S-a realizat *lista de cuvinte pentru terminologia științifică* a meteorologiei stărilor atmosferice. Consultarea unei întinse bibliografii de specialitate (alta decât bibliografia de bază indicată *supra*, fișată sistematic și exhaustiv) va fi obligatorie pe parcursul redactării tuturor părților volumului; din această cauză, în mod inevitabil, unele aspecte ale listei de cuvinte se vor modifica pe măsura avansării cercetării; este un proces pe care grupul de lucru îl are în vedere, și organizarea inerentelor reveniri este făcută conform planului inițial de lucru.

Au avut loc discuții interdisciplinare cu specialiștii meteorologi pentru o corectă discernere lexicală și lexicografică a termenilor meteorologici privind: a) identificarea și clarificarea noțională a fenomenelor atmosferice; b) identificarea și eventuala eliminare a unor elemente terminologice corelative: măsuri și instrumente de specialitate, procese și fenomene pur fizice etc. aflate, în cadrul etapei reprezentate de actualul proiect, în afara obiectului de studiu (cf. *supra*, 2.1.c).

Pentru o foarte succintă exemplificare a *listei de cuvinte a terminologiei științifice*, enumerăm o serie de termeni (implicați sau nu în sintagme de specialitate) cu inițiala A:

ablațiune, absorția radiației, absorție aurorală, absorție selectivă, acreție, adiabatic, -ă, adsorbție, advecție, aerosol, agent de însămânțare, alizeic, -ă, altocumulus, altostratus, amestec izentrop, amestec lateral, amestec meridianal, antelie, anticiclogeneză, anticiclolică, anticiclon, anticiclonic, -ă, anticrepuscul, antiselenă, atmosferă, atmosferic, -ă, auroră, auroral, -ă, austru, autobarotrop, -ă, avalanșă, aversă, aversă de calcul, axa anticiclonului, axa ciclonului, axa curențului, axa talvegului.

De asemenea, a fost alcătuită *lista de cuvinte a terminologiei populare* care, ca și lista terminologiei științifice, are, în această primă fază a cercetării, un caracter strict orientativ.

Exemplificăm această listă de cuvinte cu o sumă de termeni cu inițiala B:

bastară, bălós, -oasă, băltăg, băltăgân, băltăreț, -eață, bărnă, béznă, boare, borilă, brașovean, -eancă, brăilean, -ă, brâu, briză, brumă, brumat, -ă, brumătec, brumă, brumós, -oasă, brumulică, bură, buracă, burat, -ă, bura, bură, burău, burhălă, burhăială, buricică, burlă, burnă, burnică, burnică, buștină.

3.4. Într-o primă etapă, accentul a fost pus pe redactarea termenilor cu structură mixtă, care circulă atât în limbajul științific al meteorologiei, cât și în terminologia populară și limbajul uzual, pentru că aceste cuvinte reprezintă zona de maximă dificultate lingvistică, lexicografică și terminologică a cercetării.

S-a convenit realizarea, în faza respectivă, a *articolelor complexe* care cuprind cele mai semnificative zone de suprapunere dintre sensurile științifice și cele populare (și regionale). Aceste articole, în mod evident, fac parte din categoria termenilor care aparțin fondului lexical principal. Astfel, alături de articolul complex PLOAIE, s-au redactat și: CĂLDURĂ, NOR, VÂNT și ZĂPADĂ.

Fiecare dintre acești primi termeni pun probleme lexicale și lexicografice de tip special.

Lexemul PLOAIE [C.F.], deși face parte din fondul principal de cuvinte ale limbii române care desemnează noțiuni primare, cuprinde în definiția lui lexicografică, în toate dicționarele contemporane, termenul specializat „precipitație” (cf. DEX, DLR etc.) provenit din limbajul meteorologic (termen intrat în limba curentă prin intermediul buletinelor meteorologice). Articolul DFA propune o disociere denotativă între definiția din limbajul popular și cea din terminologia specializată a meteorologiei: „Apă sub formă de picături care cade din nori pe pământ”, față de „Precipitație atmosferică sub formă de (picături de) apă provenită din condensarea vaporilor din atmosferă”. Studiul lingvistic și redactarea termenului respectiv în articolul DFA vor explica amănunțit originea celor două definiții și circulația atestărilor în cele două tipuri de limbaje. De asemenea, definițiile sintagmelor reprezintă una dintre problemele dificile ale analizei lexicale și lexicografice, câtă vreme există în toate articolele DFA de această factură complexă, atât sintagme cu dublă circulație (cf. *ploaie torențială*), cât și sintagme specifice terminologiei științifice (*ploaie echinoxială*) sau celei populare (*ploaie mocănescă*).

Cuvântul ZĂPADĂ [E.T.] pune probleme deosebite legate de cele două sensuri principale ale sale, care, în majoritatea lucrărilor lexicografice, sunt tratate ca un singur sens, deși în limbajul vorbitorului obișnuit, *zăpada* este percepută atât ca fenomen atmosferic, ca proces: „1. Apă sub formă de fulgi înghețați, care cade din nori și se așază pe pământ”, cât și ca rezultat al acestui proces: „2. Strat provenit din acumularea fulgilor de zăpadă, când temperatura solului este sub 0°C”. În limbajul științific însă, materialele consultate nu au permis o disociere a acestor două sensuri, specialiștii identificând doar sensul care se referă la „hidrometeorul în stare solidă care cade din nori sub forma unor asociații de cristale de gheață (fulgi) cu dimensiuni diferite”, considerând că ceea ce atinge pământul nu mai reprezintă un fenomen atmosferic. De aceea, noi am optat pentru completarea acestei definiții.

Pentru termenul *zăpadă* se observă complexitatea și numărul destul de mare de sintagme, atât în limbajul curent sau popular (*strat de zăpadă, brabeți de zăpadă, fluturi de zăpadă* etc.), cât și în limbajul științific (*aversă de zăpadă, cristale de zăpadă, furtună de zăpadă* etc.). Se remarcă și sintagme care sunt comune ambelor limbaje (*fulgi de zăpadă*). Interesantă, de asemenea, este și situația unora dintre sintagme, care, deși la prima vedere par a avea un caracter popular, au fost asumate și de terminologia științifică (a se vedea *troian de zăpadă*).

Ca și cuvintele anterior prezentate, termenul NOR [C.C.] se încadrează lexicografic în categoria articolelor complexe. În cazul acestui articol DFA aspectele speciale rezultă mai ales din clasificările tipologice care ridică unele probleme chiar și specialiștilor. Vom enumera în continuare o serie de criterii avute în vedere în taxonomii. După înălțime, norii se pot grupa în patru familii, corespunzătoare etajelor de altitudine în care își au baza: *nori inferiori, nori superiori, nori mijlocii, nori cu dezvoltare verticală*. După morfologie, norii se clasifică în: *nori cumuliformi, nori stratiformi, nori de tranziție*. După genезă, se disting: *nori de convecție termică, nori frontali* (reci și calzi), *nori orografici, nori de mișcare ondulatorie, nori de turbulență și nori de radiație*. După structura microfizică, există: *nori apoși, nori de gheață și nori cu structură microfizică mixtă*. O categorie aparte este reprezentată de genurile de nori determinate după formă. Familia norilor superiori include genurile: *Cirrus – Ci, Cirrocumulus – Cc, Cirrostratus – Cs*, cea a norilor mijlocii – genurile: *Alto cumulus – Ac, Altostratus – As*, cea a norilor inferiori – genurile: *Stratocumulus – Sc, Stratus – St, Nimbostratus – Ns*, iar familia norilor cu mare dezvoltare verticală – genurile: *Cumulus – Cu, Cumulonimbus – Cb*. După variație, norii se clasifică în: *Duplicatus – Du, Intortus – In, Lacunosus – La, Opacus – Op, Perlucidus – Pe, Radiatus – Ra, Translucidus – Tr, Undulatus – Un, Vertebratus – Ve*.

În cazul cuvântului CĂLDURĂ [L.M.] a fost dificilă nu atât definirea celor două sensuri clar aparținând domeniului meteorologic („temperatură ridicată a aerului” și „vreme extrem de călduroasă, caniculară, toridă”), cât delimitarea zonei în care meteorologia se intersectează, contopindu-se, cu fizica. Așa cum susțin specialiștii, meteorologia este o ramură a fizicii, respectiv a geofizicii, prin urmare se bazează pe legile fundamentale ale fizicii și se construiește în funcție de acestea. Ca noțiune a fizicii, *căldura* reprezintă energia transferată de la un corp la altul ca rezultat al unei diferențe de temperatură. Aici intervine importanta distincție între *căldură* și *temperatură*. *Căldura* este o formă de energie, pe când *temperatura* este măsura cantității acelei energii transferate într-un corp. Lingvistul trebuie să înțeleagă și să exprime lexicografic aceste aspecte fizico-meteorologice, să le deceleze și să opereze cu ele, mai ales pentru a putea selecta din numărul mare de sintagme care cuprind cuvântul *căldură* pe acelea care se referă numai la domeniul de cercetare în discuție, la meteorologie. Vor fi cuprinse în DFA numai acele sintagme în care forma de energie numită *căldură* participă, prin fenomenele fizice în care este implicată (evaporare, vaporizare, condensare, sublimare, topire,

solidificare/înghețare), la apariția și manifestarea fenomenelor atmosferice (ploaie, zăpadă, rouă, ceață, brumă etc.).

La nivelul limbajului popular românesc, cuvântul CĂLDURĂ se particularizează printr-o extrem de bogată serie sinonimică. Această serie sinonimică, la rândul ei, ridică diverse probleme, care vor fi limpezite pe parcursul cercetării.

BIBLIOGRAFIE

- Apostol 2000 = Liviu Apostol, *Meteorologie și climatologie. Curs*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.
- Bidu-Vrâncănu, Forăscu 2005 = Angela Bidu-Vrâncănu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, București, Editura Humanitas.
- Bidu-Vrâncănu 2012 = Angela Bidu-Vrâncănu (coord.), *Terminologie și terminologii*, Editura Universității din București.
- Bogdan, Câmpăan 2006 = Octavia Bogdan, Ioana Câmpăan, *Bazele metodologice ale meteorologiei*, Sibiu, Universitatea creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Geografia Turismului.
- Chivu 2000 = Gh. Chivu, *Limba română – de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Cioviță et al. 1970 = N. Cioviță, M. Stancu, O. Berbecel, Iulia Rogodjan, Maria Eftimescu, A. Doneaud, *Factori meteorologici și importanța lor în agricultură*, în *Agrometeorologie* (cap. I, p. 1–45), București, Editura Ceres.
- Ciulache 2002 = Sterie Ciulache, *Meteorologie și climatologie*, București, Editura Universitară.
- Ciulache, Ionac 2003 = Sterie Ciulache, Nicoleta Ionac, *Dicționar de meteorologie și climatologie*, București, Editura Ars Docendi.
- Coteanu 1973 = Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. I, București, Editura Academiei.
- Doneaud, Beșleagă 1966 = Andrei Doneaud, Nicolae Beșleagă, *Meteorologie sinoptică, dinamică și aeronautică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Florescu 2008 = Cristina Florescu, *Stări atmosferice versus stări ale ființei omenesti*, în cadrul Conferințelor Academiei Române, ciclul *Limba românilor și relațiile ei cu istoria și cultura românilor*, București.
- Florescu 2010 = Cristina Florescu, *Limbaul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrâncănu*, Editura Universității din București, p. 190–199.
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură”, II, p. 197–224.
- Ivănescu 1980 = Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Măhăra 2001 = Gh. Măhăra, *Meteorologie*, Oradea, Editura Universității din Oradea.
- Mihăilă, Tănăsă 2010 = Dumitru Mihăilă, Ion Tănăsă, *Introducere în meteorologia practică*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.
- Țășteș et al. 1965 = Dumitru Țășteș, Dumitru Bacinschi, Radu Nor, *Dicționar meteorologic: român-rus-francez-englez-german-spaniol*, București, Institutul Meteorologic.
- Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.
- Zafiu 2002 = Rodica Zafiu, *Diversitatea stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București (cf. și <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/Zafiu>).

Sigle

- DA = *Dicționarul limbii române* (serie veche), Academia Română, București, 1913–1949.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, (coord.) Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Academiei, 1975.

DLR = *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, 1965–2012, Academia Română, București, Editura Academiei Române.

DLR^d = Cristina Florescu (coord.), Elena Dănilă, Laura Manea, Marius-Radu Clim, *DTLRd. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime și -iște*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008.

eDTLR = *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic* (director de proiect prof. univ. Dan Cristea, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Informatică), proiect complex CNCIS (2007–2010).

ROMANIAN METEOROLOGICAL SCIENTIFIC AND POPULAR TERMINOLOGY OF THE ATMOSPHERIC PHENOMENA. LINGUISTIC APPROACH

ABSTRACT

The project consists in the linguistic study of the Romanian meteorological terminology of the atmospheric phenomena, in both its scientific and dialectal aspects. This analysis is integrated in the realm of lexicological research focused on the lexico-semantic fields of the Romanian language. Considering the impressive range of the research subject, this study will be focused on the atmospheric phenomena in particular – the dominant group in the broader lexico-semantic fields of meteorology. Romanian linguists have already started to collaborate with experts in geography. The final form of the research will be presented in a 500 p. volume divided in two parts: I) a *linguistic study* of the analyzed language from the points of view of: the diastatic composition, the lexical, grammatical etc. analysis of the scientific and the dialectal terminology, the study of the dominant paradigms from the lexical field etc.; II) a *meteorological dictionary of the atmospheric phenomena* (DFA) with over 1500 lexicographic units.

Keywords: *linguistic study, meteorological Romanian terminology, the atmospheric phenomena, scientific and dialectal aspects, lexico-semantic fields, Romanian language.*

À PROPOS DE ‘CALMUZOS’ ET ‘BOCHORNOS’ : DENOMINATIONS EN GALICIEN ET EN ESPAGNOL¹

MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO*

À l’occasion du centenaire de la naissance de Gheorghe Ivanescu, cet article veut contribuer à l’hommage à ce grand savant dans une ligne de recherche qu’il a aussi explorée avec succès: celle de l’étude du lexique.

Ce travail, relevant de l’onomasiologie et de l’étymologie, mais aussi de la dialectologie, porte sur les dénominations que reçoit en galicien et en espagnol une situation météorologique caractérisée par l’existence d’un air étouffant, donc d’une chaleur elle aussi étouffante; cette chaleur est particulièrement gênante lorsqu’elle se produit en été et sur la côte, c’est-à-dire, lorsqu’elle n’est pas sèche, mais humide. La richesse lexicale des deux langues mentionnées se reflète dans une multitude de mots, tels que *bochorno* (et ses variantes), *basca*, *bochornazo*, *bochornera*, *brama*, *calina*, *calma*, *calorazo*, *calorina*, *chajuán*, *chasca*, *fogaje*, *fosca*, *fuego*, *sequero*, *sofoco*, *sofoquina*... en espagnol (tant d’Espagne que d’Amérique), sans citer des syntagmes tels que *calor sorda*, *día pardo*, *día pesao*, *día pegajoso*, *tiempo abochornau*, *tiempo azorrao*, *tiempo calmoso*, *tiempo de levante*, *tiempo embullao*, *tiempo fuerte*, *tiempo/día sofocante*, *tiempo sur*, *tiempo tormentoso*, etc.². Beaucoup de ces termes ont une distribution géographique, ainsi par exemple *caloracho*, *calorina*, *calorza* ou *quemazón*, de la région de Léon, ou *farria*, que l’on emploie dans cette région, mais aussi en Aragon. Chaque dénomination met en valeur un trait ou une conséquence donnée de cette situation atmosphérique (absence de soleil, proximité de l’orage, lourdeur...) ; il y en a qui indiquent tout simplement la chaleur excessive (*chicharrina*, *sestero*...).

¹ Cet article profite des résultats du projet *Sources de la lexicographie galicienne du XIXe siècle et du début du XXe*, financé par le Ministerio de Educación y Ciencia du Gouvernement de l’Espagne et le FEDER (HUM2005-07473-FILO), dont María Dolores Sánchez Palomino a été responsable. Il s’intègre dans le cadre des travaux du Réseau de Lexicographie (RELEX), financé par la Xunta de Galicia (CN 2012/290) et coordonné aussi par María Dolores Sánchez Palomino.

* Universidade da Coruña, A Coruña, Rúa da Maestranza, 9, España.

² On peut consulter à cet égard les atlas linguistiques portant sur la langue espagnole (ALEANR, ALEC, ALEICAN...) ou des ouvrages comme celui de González García (2008).

TIRANIA ȘI TIRANII LUMII ANTICE ÎN VIZIUNEA LUI VITTORIO ALFIERI

GABRIELA E. DIMA

1. Tiranul și tirania

Sensul cuvintelor „tiran” și „tiranie” a variat destul de mult de-a lungul timpului, astfel că, pentru a putea analiza personajele pe care Alfieri le consideră „tirani”, este necesară o definiție clară a accepțiunii celor doi termeni¹.

În vechea Grece, tirania era o formă de guvernământ, foarte apropiată de monarhie, care nu avea conotații negative: „...caracteristica esențială a fenomenului pe care grecii epocii arhaice îl numeau tiranie face trimitere la o manieră aparte de exersare a puterii; și anume, la maniera «absolută»”².

Din acest motiv, denumirea de „tiran” poate fi atribuită oricărui monarh cu puteri nelimitate. Eschil nu ezită să îl includă chiar și pe Zeus în categoria tiranilor (*Prometeu înălțuit*), iar Sofocle se servește de acest cuvânt pentru a-l desemna atât pe uzurpatorul asasin Egist (*Electra*), cât și pe nefericitul rege al Tebei (*Oedip rege*)³. Pentru Euripide, tirania joacă un rol negativ în societate, pentru că este opusă ideii de egalitate și dreptate. Cu toate acestea, folosirea arbitrară a puterii și posibilitatea de a se substitui justiției pe care o au tiranii îi transformă în monștri sau nu. Lycos (*Heracle*) este un astfel de monstru, care guvernează prin violență și își terorizează supușii, în timp ce Eteocle (*Fenicienele*) nu provoacă resentimente din partea populației, ci doar o ușoară dezaprobare pentru o acțiune ce ține, mai degrabă, de sfera problemelor de familie.

¹ Alfieri însuși simte nevoia de a preciza aceste diferențe în deschiderea tratatului *Despre tiranie* (I, 1.1): „A defini lucrurile după numele lor ar însemna să credem sau să pretindem că ele durează neschimbate atât cât durează numele lor; ceea ce se vede clar că nu s-a întâmplat niciodată. Oricine iubește deci adevărul trebuie să definească numele în funcție de lucrurile pe care le reprezintă, și cum acestea variază după vremuri și regiuni, nicio definiție nu poate dura mai mult decât ele; dar va fi corectă ori de câte ori va reprezenta tocmai acel lucru așa cum era el cu numele lui în acele timpuri și locuri”. (Toate traducerile din limba italiană, atât cele din Alfieri, cât și din critici italieni, ne aparțin.)

² Mario Turchetti, *Tirania și tiranicidul*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Cartier, 2003, p. 36.

³ Cuvântul grecesc *tyrannos* din titlul tragediei lui Sofocle *Oidipos tyrannos* este, de altfel, tradus în majoritatea limbilor europene prin „rege”.

Chiar de la Socrate și Platon⁴ însă, tiranul și tirania ajung să se identifice cu înșelăciunea, cruzimea, nedreptatea, crima și minciuna. Platon este cel care oferă cel mai complet portret al tiranului: acesta beneficiază de o autoritate nelimitată de legi, astfel încât poate face ceea ce vrea fără a da socoteală nimănui; nu se preocupă de bunăstarea cetății, ci exclusiv de propriile sale interese; pentru a-și atinge scopurile, se folosește de demagogie, violență sau lux; elimină orice opoziție, înconjurându-se de armată și de lingușitori, înlăturând pe oricine are curaj să-l contrazică și oprind populația pe care o sărăcește prin războaie și taxe pentru a nu-i da timp să completeze împotriva lui. Cu toate acestea, Platon nu exclude posibilitatea existenței unor tirani „pozitivi”, în această categorie încadrându-i pe cei care se folosesc de autoritatea lor pentru a da legi utile cetății. Impunerea, chiar prin violență, a unui sistem legislativ este așadar aprobată de filosoful grec⁵.

Aristotel⁶ echivalează și el tirania cu monarhia absolutistă și dezvoltă analiza defectelor identificate de Platon. Esențial din punctul său de vedere este faptul că tiranul nu răspunde în fața nimănui pentru faptele lui și își exercită puterea în interesul propriu. Demagogia și disimularea sunt principalele sale atuuri.

Dacă pentru Platon și Aristotel tirania rămâne o formă legitimă de guvernământ, filosofii romani, prin Cicero⁷, o consideră o negație a statului. În tradiția republicană a Romei, de la înlăturarea lui Tarquinius, situarea deasupra legilor a unui singur om sau a unui grup restrâns, precum decemvirii, era automat considerată tiranie și respinsă ca atare. Cicero face însă o diferență între rege și tiran, diferență care constă în maniera de guvernare: numai un rege care guvernează rău este un tiran. Acesta inspiră dezgust și oroare prin caracterul său, iar josnicia îl împiedică să aibă prieteni sau rude.

În plină epocă imperială, Seneca subliniază că, în ciuda puterii sale nelimitate, principele sau regele trebuie să se supună legilor. Preluând ideea lui Cicero, el face distincția între regi și tirani pe baza faptelor acestora, a comportamentului lor și a sentimentelor pe care le provoacă. Astfel, tiranul este violent, lacom și inspiră frică și ură⁸.

Comportamentul tiranilor antici este surprins de istorici precum Plutarh, Titus Livius și Tacitus, care analizează, cu un deosebit simț al realității politice, motivațiile acțiunilor protagoniștilor unor evenimente istorice, scoțând în evidență setea de domnie a unor conducători care nu ezită să anuleze toate instituțiile ce le-ar putea îngreuna puterea și să reducă la tăcere prin teroare poporul sau pe opozanți.

⁴ Cf. Platon, *Republica*, 565c–566a.

⁵ Cf. Platon, *Legile*, 711b–c.

⁶ Cf. Aristotel, *Politica*, III, 1279b.

⁷ Cf. Cicero, *Despre republică*, III, 31–33.

⁸ Cf. Seneca, *Despre îngăduință*, I.

Tiranul și tirania reprezintă unul din subiectele preferate ale lui Vittorio Alfieri, abordate în tratatele *Despre tiranie* și *Despre principe*⁹, dar și în sonete și în tragedii, mai ales în „tragediile libertății”.

Bun cunoscător al filosofilor antici, poetul italian sesizează identitatea semantică dintre tiranul Greciei antice și monarhul absolutist modern¹⁰, dar și modificarea în sens negativ a sensului cuvântului până la utilizarea de contemporanii săi pentru a-i desemna „doar pe acei principii care le răpesc supușilor lor, fără a se baza pe autoritatea legii, viețile, averile și onoarea”¹¹. Din combinarea celor două sensuri, Alfieri ajunge la o definiție proprie a tiranului, la care se va raporta atât în tratat, cât și în construirea personajelor¹² din tragedii: „Numele de tiran, întrucât este acum mai odios decât oricare altul, nu trebuie dat decât acelor (fie ei principii sau doar cetățeni) care au, indiferent de cum o au, posibilitatea nelimitată de a face rău: și chiar dacă aceștia nu abuzează de puterea lor, într-atât este prin ea însăși absurdă și împotriva naturii funcția lor, că prin niciun nume, oricât ar fi de urât și infam, nu pot fi definiți în mod suficient de odios”¹³.

Se observă imediat că Alfieri respinge automat ideea că ar putea exista un tiran bun și, implicit, nu recunoaște niciun fel de legitimitate tiraniei pe care o consideră intrinsec nocivă pentru că anulează domnia legilor¹⁴. El preia idealurile republicane ale Romei antice pe care le compară inevitabil cu situația socială a Europei în care trăiește¹⁵. Mai radical decât filosofii romani, poetul nu acceptă judecarea monarhilor în funcție de faptele lor, ci consideră automat monarhia absolutistă ca fiind tiranie¹⁶, pentru că oferă unei persoane condițiile de a deveni tiran¹⁷. Această părere înlătură orice urmă de iluzie în privința soluțiilor oferite de filosofia iluministă care avea în vedere doar temperarea exceselor puterii absolute.

⁹ Titlul complet al tratatului este *Despre principe și despre literatură*, dar este de obicei menționat cu titlul prescurtat *Despre principe*, pe care îl vom utiliza și noi.

¹⁰ *Despre tiranie*, I, 1.2: „Tiran era numele pe care grecii (acei oameni adevărați) îl dădeau celor pe care îi numim noi regi”.

¹¹ *Ibidem*, I, 1.4.

¹² Aceasta este și perspectiva din care vom aborda prezentarea tiranilor alfieri.

¹³ *Ibidem*, I, 1.5.

¹⁴ Potrivit lui Alfieri, există trei moduri în care se manifestă tirania: „(1.) TIRANIE trebuie numit orice guvernământ în care cine trebuie să pună în aplicare legile poate să le facă, să le distrugă, să nu le respecte, să le interpreteze, să împiedice aplicarea lor, să le suspende sau numai să le evite, sigur că nu va fi pedepsit. Și deci, indiferent dacă cel care nu respectă legile este ereditar sau electiv, uzurpator sau legitim, bun sau rău, unul sau un grup, oricum, oricine are puterea efectivă care să-i permită să facă aceasta este tiran; orice societate care o permite este tiranie; orice popor care o suportă este sclav. [...] (2.) tiranie trebuie de asemenea considerat acel guvernământ în care cine are rolul de a crea legile poate și să le aplice. [...] (3.) este de asemenea tiranie deplină orice guvernământ în care cine are rolul de a aplica legile nu răspunde de modul în care le aplică în fața celui care le-a creat” (*ibidem*, I, 2.1-3).

¹⁵ Alfieri consideră doar Anglia națiune liberă, toate celelalte, și mai ales Italia, fiind „sclavizate” (cf. *ibidem*, I, 2.7).

¹⁶ *Ibidem*, I, 2.12: „orice monarhie nelimitată e tiranie, chiar dacă monarhul, în unele momente, neabuzând în niciun fel de puterea sa de a face rău, nu este tiran”.

¹⁷ *Ibidem*, I, 2.8: „Sau monarhia înseamnă exclusiv și preponderent autoritatea unuia singur – și monarhia atunci este sinonimă cu tirania – sau ea înseamnă autoritatea unuia singur, înfrânat de

De altfel, în celălalt tratat al său, *Despre principe*, Alfieri oferă o definiție a principelui pe care, mai apoi, o apreciază ca fiind perfectă pentru tiran: „...poate face ceea ce vrea și vrea ceea ce îi este pe plac; nu trebuie să dea socoteală nimănui de faptele lui; nu există nimeni care să-l poată face să-și schimbe dorințele, nici care să aibă curajul să se opună puterii și voinței lui». Acesta, care în mijlocul oamenilor stă așa cum ar sta un leu în mijlocul unei turme de oi, nu are alte legături cu societatea, decât cele de tip stăpân – sclav; nimeni nu este mai presus de el, nici egal cu el; nu are rude și nici prieteni”¹⁸.

Alfieri concentrează în imaginea tiranului toate caracteristicile negative care i-au fost atribuite de-a lungul timpului și la care adaugă alte câteva rezultate din constatările proprii.

Autoritatea nelimitată are drept rezultat înlăturarea domniei legilor și înlocuirea lor cu voința tiranului¹⁹, aceasta ducând la instaurarea arbitrarului în viața socială în care nimeni nu mai poate fi sigur de nimic. Principala preocupare a tiranului o constituie satisfacerea propriilor interese și mărirea puterii sale prin teroare exercitată asupra tuturor²⁰.

Pentru a înțelege psihologia tiranilor alfieriени trebuie ținut cont de importanța pe care poetul o atribuie fricii, „bază și resort al tiraniei”²¹. Frica pentru viața și bunurile lor și ale familiei, pe care tiranul reușește să le-o inculce oamenilor, este cea care îi determină să i se supună. Chiar și persoanele superioare, pe care Alfieri le numește „ființe gânditoare”, sunt reduse la tăcere, deși văd ce se întâmplă în jur: „Dar de ce tac? Doar de frică. În tiranie a vorbi e o crimă la fel de mare ca și a acționa”²².

Dar tot frica, de data aceasta de a-și pierde puterea, este cea care îl face pe tiran mai dur, pentru că este conștient de ura tuturor față de el. Rezultat al fricii sale este cruzimea nelimitată, prevederea exagerată, suspiciunea continuă. Nesiguranța îl determină să se înconjoare de soldați, spioni sau curtezani, a căror fidelitate și-o asigură prin corupție, daruri și lux. Aceste figuri sunt chiar mai odioase decât tiranul însuși, pentru că îi sunt oricum inferioare din toate punctele de vedere.

Consolidarea puterii tiranului înseamnă accentuarea oprimării, inevitabilă, și care nu mai poate fi oprită sau diminuată. Chiar dacă „vede și el foarte bine că

legi; acestea, pentru a putea înfrâna autoritatea și forța, trebuie neapărat ca și ele să aibă o forță și autoritate efectivă, cel puțin egală celei a monarhului, și în acel punct în care se găsesc într-o guvernare două forțe și autorități în echilibru, acela încetează repede a mai fi monarhic”.

¹⁸ *Despre principe*, I, 2.2–3.

¹⁹ *Despre tiranie*, I, 10.5: „...capriciile tiranului puse pe hârtie iau numele sacru de legi; și sunt respectate și puse în aplicare ca atare”.

²⁰ *Ibidem*, I, 5.10: „Se dorește [autoritatea] în tiranii pentru că ea oferă mijloacele de a-și satisface pasiunile intime, de a se îmbogăți peste măsură, de a răzbuna ofensele și de a jigni fără teama de răzbunare, de a răsplăti cele mai infame servicii și de a-i face să tremure pe toți acei care s-au născut egali sau superiori celui care o exercită”.

²¹ *Ibidem*, I, 3.2.

²² *Ibidem*, I, 3.8.

dreptatea nu e respectată sau e vândută, că sarcinile și onorurile cele mai importante le revin întotdeauna celor mai răi”²³, tiranul nu mai poate face nimic. Pentru că are nevoie de magistrați corupți, care să-i împlinească răzbunările personale, are nevoie de curteni cumpărați, care să-i aprobe hotărârile, și de miniștri plătiți, care să le pună în practică. Dreptatea și adevărul nu sunt doar excluse de la curtea tiranului, ci și temute²⁴. Prin aceasta tiranul ajunge adeseori să fie victima propriilor temeri și ambiții, care îl îndepărtează atât de mult de realitate, încât nu mai are capacitatea de a evalua corect situația în care se găsește. Existența, în acest caz, a unui erou animat de dragostea de libertate, capabil să trezească și să conducă masele populare, îi este fatală, pentru că poate duce la prăbușirea pe care el însuși o recunoaște dreptă.

Confruntarea dintre tiran și eroul libertății reprezintă întotdeauna la Alfieri confruntarea a două personaje de o incontestabilă și egală demnitate. Cum anti-tiranul apare grandios prin antiteză, fără ca poetul să aibă nevoie să-l caracterizeze altfel decât ca fiind opusul tiranului, atenția lui Alfieri se concentrează asupra acestuia din urmă. Pentru a-i scoate în evidență măreția, poetul îi alătură unul sau mai mulți subordonați, a căror josnicie este cu mult mai respingătoare decât simpla exercitare a puterii absolute de care se face vinovat tiranul. De altfel, scriitorul ține să precizeze că „tiranie nu înseamnă în primul rând persoana tiranului, ci puterea lui, abuzivă și ticăloasă, administrată de răutatea curtenilor”²⁵.

În tragediile sale, Alfieri schițează mai multe portrete de tirani care impresionează prin forța lor malefică. Dintre ei, cei care ilustrează cel mai bine ideile teoretice ale lui Alfieri sunt tiranii preluați din istoria antică. Scriitori precum Plutarh, Tacitus sau Titus Livius îi oferă o viziune pragmatică asupra evenimentelor din lumea greco-romană, permițându-i lui Alfieri să identifice modele de tirani perfecți, a căror întreagă existență este marcată de dorința de a-și consolida puterea absolută prin orice mijloc și de a nu permite nimănui să se opună voinței lor, sau de tirani în devenire, a căror prăbușire este consecința neputinței de a rezista fascinației puterii.

2. Marii tirani antici: Leonidas, Appius Claudius, Nero

Față de complexitatea psihologică a tiranilor mitici, tiranii istorici sunt cu mult mai liniari, acțiunile lor nefăcând altceva decât să le confirme statutul de monarh absolutist mai presus de lege și omenie. Niciun sentiment pozitiv nu îi

²³ *Ibidem*, I, 3.11.

²⁴ *Ibidem*, I, 3.11: „Dacă vreo idee de adevărată dreptate s-ar insinua în poporul său, tiranul ar fi primul care ar suporta consecințele: tocmai pentru că niciun alt om (oricât ar fi de ticălos) nu poate, într-o societate, face atât de mult rău atâtor persoane cum poate face rău acesta fără a fi pedepsit în fiecare zi în propria tiranie. Fiecare tiran deci la simplul nume de dreptate adevărată tremură; orice scriere adevărată de gândire sănătoasă îi mărește bănuielile, orice adevăr luminos îl înfurie; cei buni îl înspăimântă”.

²⁵ *Ibidem*, I, 3.12.

animă sau, atunci când umanitatea încearcă să-și facă loc, este repede sufocată de monarhul care își amintește că scopul vieții lui este tronul.

Marii tirani alfieriени sunt, fără îndoială, personaje cu mult mai negative decât personalitățile care i-au inspirat. Ei au însă puterea de a impresiona printr-o măreție care le anulează josnicia acțiunilor lor moralmente condamnabile²⁶. Lor li se opun, diametral, eroi care trăiesc prin cinste, onoare, iubire, dragoste de libertate. Pentru ca eroii libertății să poată avea imaginea statuară pe care Alfieri dorește să le-o dea, autorul trebuie să îi confrunte cu adversari demni, inferiori doar eroilor înșiși. De aceea, rolul negativ nu este, în general, încredințat tiranului, ci unui slujitor al său, reprezentant al clasei curtenilor disprețuiți de Alfieri pentru servilismul lor.

În pofida violenței conflictului, marii tirani nu sunt nici uciși, nici distruși sufletește. Chiar dacă se simt înfrânți de dreptatea pe care opoziții lor o reprezintă, ei îi pot reduce la tăcere, rămânând să își joace până la capăt rolul de monarh absolut, rece și autoritar, deși resimt profund nedreptatea pe care o comit.

*
* *

Extrem de obiectivă, prezentarea plutarhiană²⁷ a spartanului **Leonidas** insistă mai mult asupra acțiunilor regelui, istoricul evitând judecarea deschisă a caracterului acestuia.

După o perioadă îndelungată petrecută la curtea lui Seleucos, Leonidas, întors în Sparta „introdusese fastul în practicile elenilor și în vechea conducere”²⁸. Preferința pentru lux, transmisă și acoliților săi, intră în conflict cu intențiile lui Agis de a împărți averile, astfel că Leonidas „a început să întindă curse lui Agis”²⁹. Când a constatat inutilitatea acestora, „a încetat de a mai simula și de a se preface”³⁰.

Finalul povestirii lui Plutarh consfințește imaginea de monarh absolut și lipsit de scrupule, care se desprinde din acțiunile regelui. După arestarea lui Agis în urma unei josnice înșelătorii, Leonidas i se înfățișează „însoțit de mulți mercenari”³¹. Așadar el nu numai că simte nevoia de a fi protejat de oameni înarmați, ci își constituie propria gardă din străini plătiți ca să-l apere, nu din spartani, în care nu are încredere.

Alfieri accentuează trăsăturile negative ale lui Leonidas pentru a le putea scoate în evidență pe cele pozitive ale eroului libertății. Este astfel exacerbată ura lui Leonidas pentru Agis, cu o motivație mai complexă: nu este vorba numai de

²⁶ În acest sens, Giuseppe Petronio remarcă: „tiranul are adeseori o măreție a sa care îl fascinează pe Alfieri” (*L'attività letteraria in Italia*, Palermo, Palumbo, 1964, p. 589).

²⁷ Cf. Plutarh, *Viața lui Agis IV*, *Viața lui Cleomenes*.

²⁸ Plutarh, *Viața lui Agis IV*, 3.6.

²⁹ *Ibidem*, 18.3.

³⁰ *Ibidem*, 18.3.

³¹ *Ibidem*, 19.2.

simpla dorință de a înlătura pe rivalul care îi pune în pericol puterea absolută, sau de intenția de a se răzbuna pentru că fusese înlăturat de la tron de Agis. Mândria rănită a tiranului, căruia tânărul îi salvase viața, nu îl face să simtă recunoștință, ci, dimpotrivă, îi potențează ura, considerând că fapta lui Agis îl micșorează³² și, ca urmare, îl acuză că a vrut să-l umilească prin gestul său mărinimos:

„un rege alungat
de un rival ce l-a lipsit de-onoare,
tron, dreptate, va crede că din milă
i-a fost lăsată viața?”³³.

De altfel, Leonidas nu își ascunde sentimentele decât atunci când este în public; între patru ochi, nu ezită să-i atragă atenția lui Agis: „greșeală gravă ai făcut/ că m-ai salvat”³⁴.

În același timp însă, demonstrează o mare abilitate politică în a-și disimula intențiile pentru a obține ceea ce dorește. Începe prin a-i oferi lui Agis reabilitarea în schimbul renunțării de către acesta la reforme. Ambasadori ai reconcilierii sunt, pe rând, ingenua Agiatis³⁵ și vicleanul Amphares³⁶. Cum Agis nu se lasă înșelat, Leonidas însuși vine să-i ofere „iertare deplină”³⁷. Fățarnicia regelui este însă imediat demascată de Agis:

„...în pieptul tău
dorul de bogății și de-absolută
putere întrecea cu mult folosul
Spartei și vocea adevărului și chiar
a virtuții strălucire”³⁸.

Totuși, Leonidas se supune într-o anumită măsură sfaturilor lui Amphares, care îi potolește nerăbdarea de răzbunare printr-o corectă analiză a situației politice, sau îi reamintește necesitatea eliminării lui Agis atunci când Leonidas șovăie. Două sunt momentele în care tiranul se îndoiește de justetea hotărârii sale, în care are posibilitatea să se reabiliteze cedând în fața unui sentiment autentic. În primul caz, el este mișcat de înflăcărarea lui Agis, de dorul de libertate care transpare din ele:

„Nu știu cum; chiar și pe mine o divină
rază mă luminează când vorbește,
și-aproape că mă mișcă...”³⁹.

³² Alfieri, *Agis*, I, 1.39–40: „El mă credea dușman/ ce nu e de temut?”.

³³ *Ibidem*, I, 2.42–45.

³⁴ *Ibidem*, III, 2.97–98.

³⁵ *Ibidem*, II, 2.46–48: „el însuși [...] sol de pace mă trimite”.

³⁶ *Ibidem*, II, 4.17–18: „tronul [...] azi Sparta îți redă”.

³⁷ Cf. *ibidem*, III, 2.45–47.

³⁸ *Ibidem*, III, 2.82–86.

³⁹ *Ibidem*, III, 3.8–10.

În al doilea caz, suferința fiicei pe care o iubește îl face să ezite:

„...o mare jale-n suflet
plânsul ei îmi lasă...”⁴⁰.

Odată reprimată aceste impulsuri, regele atinge statura de tiran autentic, inflexibil și viclean. Emblematic în acest sens este discursul pe care îl ține în fața eforilor și în care evită cu grijă să îl acuze direct pe Agis, prefăcându-se interesat de aflarea adevărului și refuzând să adopte o poziție clară. Leonidas transferă astfel asupra eforilor responsabilitatea verdictului, după ce însă s-a asigurat că ei vor crede acuzațiile expuse de Amphares. Mai mult, atunci când sentința de moarte este pronunțată, el intervine în favoarea lui Agis. Cuvintele lui Leonidas sunt extrem de bine calculate. Deși pare să se ralieze cererii populare de a-l elibera pe Agis, Leonidas nu menționează nevinovăția tânărului, ci se limitează la invocarea legăturii de rudenie dintre ei, cerând clemență. Evident, gestul său urmărește doar să facă impresie bună asistenței, conștient de inutilitatea cererii, care avea, de altfel, să fie respinsă de același Amphares.

Sinuciderea lui Agis și a Agesistratei trezește în Leonidas uimire și groază, urmate de grija pentru ecoul pe care l-ar putea avea asupra țării și eventualele lui consecințe:

„**Leonidas:** Mirarea dar și groaza mă cuprind...
Ce-o spune Sparta?
Amphares: Leșurile lor
multimii să ascundem...
Leonidas: Dar nicicând,
nu vom putea să ni le-ascundem nouă”⁴¹.

Pentru a rezolva o situație dificilă, Leonidas recurge așadar din nou la ajutorul lui Amphares, care vine cu soluția salvatoare, lăsându-l pe rege să se lupte cu ultimele rămășițe ale conștiinței sale.

*
* *

Imaginea de tiran a lui **Appius Claudius** se conturează clar din paginile lui Titus Livius⁴². Chiar din prima frază cu care îl descrie, istoricul latin își manifestă uimirea pentru evoluția în sens negativ a caracterului acestuia: „La început, Appius a avut o bună purtare, încât e de mirare cum, din prietenul poporului și susținătorul intereselor lui, a ajuns prigonitorul sălbatic și crud al poporului de mai târziu”⁴³.

Dornic să fie reales în funcție, Appius dovedește abilitate politică în a-i înlătura pe contracandidați și a impune numirea sa și a acoliților săi ca decemviri.

⁴⁰ *Ibidem*, IV, 1.6–7.

⁴¹ *Ibidem*, V, 5.21–24.

⁴² Cf. Titus Livius, *De la fundarea Romei*, cartea III, capitolele XLIV–LVIII.

⁴³ *Ibidem*, III, 33.

Aceasta i-a permis „să-și ducă viața și să se conducă după bunu-i plac”⁴⁴, instaurând un regim totalitar. Un atac asupra Romei îi mărește puterea, el fiind însărcinat de Senat să asigure paza și liniștea orașului⁴⁵, fără a înfrunța dușmanii pe câmpul de luptă.

Odată pus la punct planul pentru o obține pe Virginia, el nu mai poate da înapoi și nu are nici capacitatea de a întrevedea consecințele acțiunii sale: „O singură inimă era de piatră. O singură minte era încețoșată: a lui Appius. (Înfumurarea lui că e atotputernic îi împâclise mintea mai mult ca patimile oarbe pentru o femeie.)”⁴⁶.

După pierderea puterii, el încearcă în zadar să se apere de acuzații. Urât de popor, abandonat de toți, se sinucide în închisoare pentru a evita rușinea unei condamnări.

Principala caracteristică pe care Alfieri i-o atribuie lui Appius, și care îl diferențiază de Leonidas, este romanitatea: „Appius este vicios, dar roman, ... el are un astfel de temperament încât nu este și nici nu poate părea vreodată laș”⁴⁷. Pentru toate personajele, chiar și pentru tiranul Appius, virtutea romanității înseamnă disprețul lașității, mândria de sine și conștiința originii. Așa se explică la el lipsa fricii, caracteristica definitorie a domniilor absolutiste⁴⁸:

„...cine născut
se simte a domni, și vrea domnia, ori moartea,
nu știe să se teamă, și nici să-și schimbe vrerea”⁴⁹.

În afară însă de această trăsătură, care îi dă un plus de măreție personajului, Appius este la fel de duplicitar⁵⁰ ca ceilalți tirani atunci când urmărește un scop, instaurând un regim de absolută teroare⁵¹.

Așa cum sublinia și Titus Livius, punerea în practică a intenției sale de a o avea pe Virginia este una din modalitățile tiranului de a-și verifica și de a-și exercita puterea fără margini, de a face ca totul să se închine în fața voinței sale.

⁴⁴ *Ibidem*, III, 36.

⁴⁵ Cf. *ibidem*, III, 41.

⁴⁶ *Ibidem*, III, 47.

⁴⁷ Alfieri, *Părerea autorului* asupra tragediei *Virginia* (p. 589).

⁴⁸ Principiul este reiterat de Icilius: „De tiran puteri depline ai, și virtuți,/ prudența însă îți lipsește chiar de-i/ prima virtute pentru cei ca tine./ prudența, bază a tiraniei noi” (Alfieri, *Virginia*, II, 3.80–83).

⁴⁹ *Ibidem*, II, 1.23–25.

⁵⁰ *Ibidem*, II, 3.73–76: „...te prefăceai/ din mândrie a fi umil; din lașitate/ generos; și incorupt, și drept, și bun/ doar din ticăloșie”.

⁵¹ *Ibidem*, III, 2.79–89: „...De-acuma crimele și/ violența, jafurile și rușinea/ sunt rele mici; e frica răul cel mai/ mare, ce toate sufletele apasă./ Nici să vorbească, nici să se privească/ în ochi nu-ndrăznesc oamenii speriați:/ bănuitor, se teme tatăl de fiu,/ fratele de frate: corupți sunt lași/ înfricoșați cei buni, cei ce ezită nu-s/ luați în seamă, cei curajoși, uciși/ și toți supuși...”.

Nu e de mirare așadar că dificultatea de a-i obține acceptul îl înverșunează mai tare, considerând-o în cele din urmă pe fată mai presus de tron⁵².

Pentru a o convinge pe Virginia să-i cedeze, Appius recurge la rugăminți, la declarații de dragoste, sfârșind prin a-i oferi aur, mijloc cu ajutorul căruia își asigurase fără probleme sprijinul patricienilor. Sigur că nimeni nu i se poate opune, Appius își permite să încerce chiar un josnic șantaj, amenințând-o cu uciderea logodnicului și a tatălui în cazul în care nu i se va supune. Din unele cuvinte ale sale se întrevade un sentiment de gelozie față de Icilius, atât de iubit de Virginia. Tiranul nu poate să înțeleagă cum de îi este preferat un simplu plebeu, cum de fascinația puterii și a bogăției lui nu are niciun efect asupra fetei.

Eșuarea tentativelor de seducție sau de îngrozire a Virginiei nu îi lasă lui Appius altă alternativă decât să se folosească de puterea legii, conștient de posibilitatea pe care poziția sa i-o oferea de a le interpreta în favoarea lui:

„de-am reușit să-ajung aici prin legi,
tot ele să mă apere; eu știu
și pot să le creez sau să le schimb”⁵³.

Poziția lui Appius față de legile cetății este similară cu cea adoptată de Leonidas. Proclamându-se ales al poporului⁵⁴ se pretinde apărător al legii, pe care însă o utilizează împotriva celor care încearcă să se opună ținutelor sale ambițioase, dar nu în totalitate mărturisite. Cu o șiretenie subtilă, tiranul încearcă să insinueze populației ideea că Icilius este un subminator al legilor și, deci, un pericol pentru Roma.

Consecvent cu el însuși și cu statutul său de tiran, Appius încearcă de asemenea să-l corupă pe Virginius, promițându-i o avansare în ierarhia militară în schimbul abandonării lui Icilius. Spre deosebire însă de alți tirani alfierieni, Appius este roman și acest atribut îl determină să recunoască valoarea adversarilor săi, pe care nu poate să nu-i admire:

„– Roman e, din păcate. – Să tremure-ar putea
Appius însuși, dacă-n Roma ar fi
mai mulți ca el. Dar numai doi sunt demni
de a mea mână...”⁵⁵.

Conștient de necesitatea înlăturării lui Icilius, dar și de adeziunea populară de care se bucura tânărul, Appius refuză sfatul lui Marcus de a-l condamna la moarte:

⁵² *Ibidem*, II, 1.1–5: „Appius, ce faci? Nebun de-iubire?... Pofta/ pentru-o plebee o alături înalte/ dorințe de-a domni?... Da; ea-ndrăznește/ să nu-mi cedeze; prin forță s-o supun/ de-acum e o parte dintr-a mea putere”. Iar apoi IV, 5.1–7: „Încă mi se opune? – Mă întărită/ mai mult: plebeea, pentru care foc/ trecător în pieptu-mi se aprinsese,/ acum când pentru ea întreaga Romă/ freamătă, mi s-a înfipt în suflet;/ ca și domnia mi-e necesară/ sau mai mult?”.

⁵³ *Ibidem*, II, 1.8–10.

⁵⁴ *Ibidem*, II, 3.150: „pe mine tot ce sunt voi m-ați făcut...”.

⁵⁵ *Ibidem*, IV, 3.1–4.

„...Icilius să trăiască, poporul tot să vadă,
că prea puțin el poate lui Appius împotriva”⁵⁶.

Tiranul, care știe să-și mascheze propria violență atunci când e nevoie, apare îngăduitor, doar pentru că așteaptă prilejul favorabil care să îi permită și să-l denigreze pe tribun. Prin manevre abile îi determină pe tovarășii lui Icilius să-l ucidă, dar subliniază că nu el este responsabil de moartea acestuia:

„De-l condamnam la moarte mi-ați fi spus
că sunt tiran; așa în schimb de moarte
demn le-a părut tovarășilor lui”⁵⁷.

Din povestirea lui Titus Livius rezultă că, după pierderea puterii, Appius încearcă să se salveze prin orice mijloace. Alfieri preferă însă să încheie tragedia chiar înainte de căderea tiranului, mai ales pentru a păstra intactă acea noblețe de roman pe care i-o atribuisese. Mândru până la capăt, Appius nu vrea să recunoască iminența prăbușirii sale nici măcar în fața mulțimii revoltate.

*
* *

Atât Tacitus, cât și Suetonius⁵⁸ descriu perioada domniei lui Nero drept una de decădere a moravurilor, decădere provocată în primul rând de comportamentul împăratului. Amândoi însă subliniază dualitatea comportamentului acestuia, în care măreția se îmbină cu dezmățul. Suetonius este tranșant în această privință, începând prin a enumera toate reformele pozitive, populare, și actele de justiție îndeplinite de Nero, pentru a trece apoi la prezentarea părților negative, evident, cu mult mai consistente, ale domniei sale: „Am povestit toate aceste lucruri, parte în afară de orice critică, parte foarte lăudabile, ca să le deosebesc de ticăloșiile și crimele de care mă voi ocupa îndată”⁵⁹.

Dacă Suetonius atribuie ticăloșia lui Nero unei tendințe moștenite din familie⁶⁰, Tacitus e mai subtil în conturarea caracterului său. Astfel tânărul împărat mărinimos, animat de intenții nobile și de grija pentru popor își vede amenințată poziția de intrigile mamei sale și se convinge că singura soluție este înlăturarea acesteia. Ordinul de asasinare a Agrippinei este perfect justificat din punct de vedere politic⁶¹, dar distruge definitiv fragilul echilibru psihologic al lui Nero⁶².

⁵⁶ *Ibidem*, II, 4.23–24.

⁵⁷ *Ibidem*, V, 4.46–48.

⁵⁸ Cf. Tacitus, *Anale*, Cărțile XII–XVI; Suetonius, *Doisprezece Cezari*, Cartea VI – Nero.

⁵⁹ Suetonius, *Doisprezece cezari*, Cartea VI – Nero, XIX.4.

⁶⁰ *Ibidem*, I.3: „...dacă Nero a decăzut de la virtuțile celor vechi, a moștenit în schimb viciile fiecăruia, transmise parcă din tată-n fiu”.

⁶¹ Tacitus, *Anale*, XIV, 7.1: „Nero îi mărturisește fățiș că din acea zi începe [cu adevărat] domnia sa...”.

⁶² *Ibidem*: „...cezarul și-a dat seama de nemaipomenita grozăvie a crimei sale numai după ce-o săvârșise. În tot restul nopții sta când încremenit și mut, când tresărind de mai multe ori de groază și cu

În același timp, Tacitus subliniază efectul negativ pe care dragostea pentru Poppaea îl are asupra împăratului, dependența afectivă a lui Nero față de această femeie frumoasă, dar vicleană și imorală⁶³ fiind un adevărat dezastru. Din descrierea lui Tacitus rezultă așadar portretul unui tânăr dezechilibrat, paranoic, împins de lingușiri spre dezmăț, și de teama de a-și pierde tronul, spre crimă.

Alfieri nu găsește nimic pozitiv la Nero, cu excepția măreției caracteristice tiranilor romani. Un singur vers din întreaga tragedie face aluzie la acțiunile pozitive ale împăratului născut pentru fapte mărețe⁶⁴. Alfieri afirmă că nu a făcut altceva decât să precia personajele de la Tacitus, chiar dacă le-a prelucrat în stilul său caracteristic⁶⁵. Nero al său este abil politic, crud dincolo de limita raționalului, interesat numai de îndeplinirea absolută a voinței sale, disprețuitor față de popor, aparent puternic, dar ușor de manipulat din cauza fricii de a-și pierde tronul:

„Foarte ticălos,
dar și mai temător, nu îndrăznește
încă orice; el de popor se teme.
E mândru, dar pe tron până acum
se clatină...”⁶⁶.

Ca și Leonidas, Nero își simte amenințată puterea și, pentru a și-o consolida, nu ezită să reacționeze cu violența specifică tiranului care se teme:

„Roma pe deplin
nu mă cunoaște încă: îi voi scoate
din minte astă veche nebulie
de libertate...”⁶⁷.

Rechemarea Octaviei este rezultatul unui calcul politic⁶⁸ și se datorează dorinței de a-și atrage bunăvoința poporului, pe care însă îl disprețuiește, numindu-l „adunătură lașă de plebei trădători”⁶⁹, „prostime”⁷⁰ etc. Popularitatea de care se bucură Octavia, în evidentă contradicție cu Poppaea, îl deranjează însă pe împărat

mintea răătăcită, aștepta cu nelinește zorile, ca și cum acestea i-ar fi adus pieirea” (10.1) sau „...oricât de aplecat era să facă fărâdelegi, totuși nu se putea deprinde să audă ceea ce săvârșise” (67.2).

⁶³ *Ibidem*, XIII, 45.3: „Această femeie avea totul afară de un suflet cinstit”.

⁶⁴ Alfieri, *Octavia*, III, 6.55–58: „...La început, când te-am iubit/nu erai astfel: pentru a face bine/ erai poate născut: așa o fire/ n-aveai în primii ani ai tăi...”. Alfieri consideră că un conducător poate deveni tiran datorită anturajului care îi exploatează slăbiciunile și reușește să-i pervertească firea. Ideea se regăsește mai ales în legătură cu personajele istoriei romane, fiind puternic subliniată în cazul lui Iulius Caesar.

⁶⁵ Alfieri, *Părerea autorului* asupra tragediei *Octavia* (p. 612): „Toate aceste caractere, dacă au ceva adevărat, frumos și grandios, i se datorează integral lui Tacitus. Eu le-am tradus și parafrazat, nu le-am creat.”

⁶⁶ Alfieri, *Octavia*, III, 1.78–82.

⁶⁷ *Ibidem*, I, 3.26–29.

⁶⁸ *Ibidem*, I, 1.38–40: „...Greșeală însemnată/ a fost s-o expulzez, mereu cu mine/ ea trebuie să stea...”.

⁶⁹ *Ibidem*, I, 1.15–16.

⁷⁰ *Ibidem*, III, 2.5.

într-atât încât rațiunea cedează în fața furiei care îl determină să-i ordone lui Tigellinus o represiune feroce a manifestațiilor care o întâmpină:

„pe ne-așteptate înarmat te-aruncă
asupra lor; și moartea să-i găsească
pe toți câți întâlnești”⁷¹.

Cu greu Tigellinus, mult mai calculat, reușește să-l îmblânzească puțin, astfel încât ordinul final⁷² să-i permită să evite o baie de sânge care ar fi putut avea consecințe grave.

Iraționalitatea și violența caracterului lui Nero sunt ușor de exploatat de abilul Tigellinus și de șireata Poppaea. Frica de a fi detronat e întreținută de Tigellinus, iar Poppaea îi reamintește cu obstinație importanța Octaviei⁷³, pe care o acuză de perfidie și complot. Nero este în mod evident victima șantajului sentimental al Poppaei, pe care nu vrea să o piardă. Spre deosebire însă de personajul istoric, dar și de un alt personaj alfierian precum Leonidas, Nero nu își diminuează măreția prin inventarea unor acuzații josnice împotriva Octaviei, proferate în piesa alfieriană de Poppaea și Tigellinus. Vina lui Nero, cea care îl definește ca tiran, e că preferă să-i creadă pe cei care îi spun ceea ce vrea să audă în loc să caute adevărul. De altfel, nici măcar Seneca nu îndrăznește să i se opună cu vehemență. Singura opoziție pe care o întâlnește cu adevărat este cea a Octaviei care, conștientă că totul se supune voinței împăratului⁷⁴, se sinucide înainte ca Nero să-i ordone moartea. Tiranul asistă neputincios la acest act de supremă nesupunere și nu mai poate decât să caute o ieșire justificativă, evident absurdă, care se concretizează în acuzarea și condamnarea lui Seneca.

3. Tiranii în devenire: Timophanes, Caesar

Marilor tirani alfierieni puterea absolută le-a parvenit firesc, fie prin moștenire (Nero), fie prin votul popular (Leonidas, Appius Claudius). Rolul lor a fost doar să o păstreze și să o consolideze. Într-o situație aparte se găsesc însă tiranii în devenire, cetățeni dotați cu o serie de calități, care îi ridică în fruntea maselor și le atrag dragostea și sprijinul tuturor. Gustând din fructul otrăvit al puterii, ei nu mai au însă capacitatea de a da înapoi și se lasă contaminați de mirajul absolutismului.

Dintre toți tiranii, ei sunt cei mai tragici nu numai pentru că se prăbușesc la capătul unui drum care nu a însemnat altceva decât degradare morală, ci și pentru că nu sunt suficient de corupți pentru a nu-și da seama de greșeala făcută. Mai mult

⁷¹ *Ibidem*, III, 3.67–69.

⁷² *Ibidem*, III, 3.81–84: „...După placul tău/ promite, te prefă, înșeală, ucide:/ cu aur, groază, arme sau cuvinte:/ numai să fie-nvinși. Du-te, revino”.

⁷³ *Ibidem*, IV, 3.85: „Tronul e ea și tu o știi...”.

⁷⁴ Cf. *ibidem*, III.1.22.

ca pentru oricare din personajele tragice, moartea lor este ispășirea unei efemere clipe de glorie, căreia i-au sacrificat cele mai frumoase idealuri.

*
* *

Timophanes anticipă, prin măreția cu care îl învestește Alfieri, figura lui Iulius Caesar. Și în cazul lui, așa cum se va întâmpla apoi cu Caesar, poetul italian surprinde evoluția caracterului sub influența corupătoare a puterii.

Chiar de la început Plutarh⁷⁵ îl prezintă pe Timophanes ca personaj negativ, în antiteză cu fratele său: „...ușuratic, stricat, în dorința de tiranie, de niște prieteni netrebniți și de niște ostași străini, care stăteau mereu în jurul lui, pentru că părea că este rezistent în lupte și-i place să se avânte în primejdii”⁷⁶.

În prima parte a tragediei sale, Alfieri preferă să sublinieze curajul lui Timophanes și dragostea pentru fratele său, permițându-i personajului să se apere cu mândrie și forță de acuzațiile potrivit cărora el intenționa instaurarea unei adevărate tiranii:

„Dacă tiran se cheamă acel
ce legile n-aoiește, eu sunt tiran”⁷⁷.

Timophanes reușește astfel să îi convingă pe cei din jurul său că singura sa dorință era să restaureze domnia legilor și libertatea, chiar dacă mijlocul ales era violent.

Cu toate acestea apar, rând pe rând, semnele unui caracter complet diferit de cel al unui erou al libertății. Argumentele lui Timophanes nu au efect în fața înțeleptului său frate, care surprinde cu ușurință semnele tiraniei în curs de instaurare⁷⁸. Confruntat cu acuzațiile grave ale lui Timoleon, Timophanes se apără repetând din nou că urmărește doar binele patriei, dar fiecare argument pe care îl aduce în apărarea sa este combătut de Timoleon, care își dă seama că fratele lui și-a însușit prefăcătoria tipică tiranilor. Într-un ultim efort Timoleon îi oferă tentația gloriei de a redeveni cetățean și eliberator al patriei:

„**Timophanes:** Mai ai timp încă. Rămâne de făcut
o nobilă, sublimă, generoasă
lucrare.

Timoleon: Și e? [...]

Timophanes: La-ntreaga ta putere,
ce prin abuz te face vinovat,
renunță tu de bunăvoie”⁷⁹.

⁷⁵ Cf. Plutarh, *Timoleon*.

⁷⁶ *Ibidem*, 3.2.

⁷⁷ Alfieri, *Timoleon*, I, 1.52–53.

⁷⁸ *Ibidem*, II, 2.76–86: „De gărzii înconjurată a noastră vatră;/ tu ieșind mândru cu regală pompă;/ poporul indignat și temător;/ pragul casei, ce nu-mi mai aparține;/ călcat de infami lingușitori; închise/ ușile-n fața adevărului gonit;/ hoți ticăloși, de aur și de sânge/ îmbuibăți, în număr mare încurajați;/ numeroși mercenari și curteni servili;/ și plânsete, și arme, și dispreț/ tăcere și teroare...”

⁷⁹ *Ibidem*, II, 3.40–47.

Timophanes refuză, iar refuzul său marchează punctul de plecare pe un drum fără posibilitate de întoarcere:

„...Poate că spuneți
voi adevărul. – Dar nu sunt cuvinte,
oricât de tari, să poată de a mea țintă
să mă-ndepărteze. Bun cetățean
nu mai pot fi. Parte din viața mea
e de acum înalta mea voință,
singura: de-a domni...”⁸⁰

Într-adevăr, Timophanes își consolidează puterea printr-o serie de asasinat și recunoaște în cele din urmă că își dorește o domnie absolutistă⁸¹. Ajuns atât de departe, corupt de fascinația tronului⁸², el nu mai poate fi salvat. Curajul aproape inconștient și lipsa de prudență, demonstrate din plin până atunci, îi permit să nu se teamă de moarte, ceea ce îl diferențiază de tiranii autentici. Chiar dacă se servește de spioni și trădători pentru a ști tot ce se întâmplă în Corint pentru a deține controlul și a acționa în consecință, Timophanes o face mai mult pentru a-și arăta puterea decât din dorința de a se apăra. Orgolios, el nu ezită să se laude în fața fratelui său cu teroarea instaurată:

„– Oriunde vrei privirea de-ți întorci
supunere totală vei vedea,
sânge și teroare: altceva nimic”⁸³.

Impetuos în toate acțiunile sale, lui Timophanes îi lipsește lunga practică a tiraniei, care să-l transforme într-un suveran fricos și calculat, lipsit de omenie. De la înălțimea puterii sale, el continuă să își admire fratele și pe Aischylos tocmai pentru că i se opun în numele unor idealuri pe care le recunoaște mai mari. El refuză cu încăpățănare să-i ucidă, deși aceștia reprezintă cel mai mare pericol pentru domnia lui.

Măreț până la capăt, Timophanes moare nu numai iertându-i pe ucigași, ci și admitând necesitatea gestului lor. Ultimele cuvinte ale tiranului sunt de profundă admirație pentru luptătorul împotriva tiraniei și, în același timp, de dragoste pentru fratele a cărei statură morală o recunoaște:

„– Fratele meu, te iert;
și tu mă iartă... Eu mor, a ta virtute
admirând... De n-aș fi încercat... patria
s-o supun... aș fi-ncercat... s-o liberez...
aceasta e dintre glorii... cea mai mare...”⁸⁴.

⁸⁰ *Ibidem*, III, 4.95–101.

⁸¹ Numeroase sunt frazele prin care o afirmă: „lăsat-a un om puterea suverană?” (*ibidem*, III, 3.21), „ajuns-am prea departe/ pentru a mă opri” (*ibidem*, III, 4.34–35), „domnia sau moartea” (*ibidem*, IV, 2.38).

⁸² *Ibidem*, IV, 1.14–15: „al puterii gust/ l-a cunoscut”.

⁸³ *Ibidem*, V, 3.50–25.

*
* *

În tratatul *Despre tiranie*, Alfieri îl definește pe **Caesar** drept „cel mai mare/ dintre toți tiranii”⁸⁵. Istoricii antici⁸⁶ concordă în admirația lor pentru Caesar, ei subliniind că tirania lui era „o tiranie primită de bunăvoie”⁸⁷. Poporul Romei îi acordase titlul de dictator perpetuu. Greșeala lui Caesar, pe care a plătit-o cu viața, a fost de a-l fi dorit pe cel de rege.

De aici pornește Alfieri atunci când își conturează personajul drept un tiran în devenire. Victoriile lui Caesar, care îi aduc dragostea și încrederea poporului, îi pregătesc transformarea. El învață să convingă cu vorbe înșelătoare, pentru ca apoi să-și poată manifesta puterea absolută⁸⁸. Cu toate acestea, Caesar, „născut pentru a nu fi tiran”⁸⁹, refuză ferm să-și înlăture adversarii prin josnice asasinate și nu consideră necesar să se înconjoare de o gardă care să-l apere.

Procesul de evoluție spre tiranie a caracterului lui Caesar este analizat pas cu pas, atât prin ceea ce îl apără, precum și prin ceea ce îl acuză:

„...Se dă o luptă
în cugetul lui Caesar; încă vrea
gloria; deci suflet de tiran perfect
nu are încă: totuși să tremure
începe, iar până-acum nu tremura;
va fi așadar tiran adevărat”⁹⁰.

Dacă teama este caracteristica și consecința tipică a absolutismului, dorința de glorie reprezintă pentru Alfieri contrariul. În mai multe rânduri, poetul afirma că este sentimentul care îi animă pe scriitorii cu adevărat liberi, conferindu-le grandoare, stând la originea celor mai frumoase acțiuni. De aceea cu adevărat glorioși sunt luptătorii pentru libertate, care își atrag prin gestul lor o apreciere durabilă⁹¹.

⁸⁴ *Ibidem*, V, 3.98–103.

⁸⁵ Alfieri, *Despre tiranie*, I, 5.4.

⁸⁶ Cf. Plutarh, *Viețile lui Caesar, Brutus, Cicero și Antonius*; Suetonius, *Doisprezece cezari, Cartea I – Caesar*.

⁸⁷ Plutarh, *Viețile – Caesar*, 57.

⁸⁸ Alfieri, *Brutus II*, II, 2.51–56: „cu-nșelătoare/ cuvinte își atrage legiunile/ întâi și-apoi chiar din popor o parte:/ singur el nu putea atunci pe toți/ să-i cumpere, nici să-i ucidă: acum/ poate să-i supună pe cei ce-a înșelat”.

⁸⁹ În pledoaria sa, Brutus îi amintește lui Caesar: „rolul de tiran/ încă ți-e greu, o vād: nu erai poate/ născut să fii astfel...” (*ibidem*, I, 1.258–260).

⁹⁰ *Ibidem*, II, 3.83–86.

⁹¹ Acesta este motivul pentru care Brutus speră într-o schimbare a lui Caesar: „El nobil s-a născut:/ fost-a cetățean: dorința de faimă/ încă-l animă: e orb; dar l-au orbi/ soarta-i prosperă și amicii răi:/ ce l-au făcut să rătăcească drumul/ adevăratei glorii” (*ibidem*, II, 3.123–128). Pentru Alfieri neînțelegerea corectă a semnificației ideii de glorie duce la ținte greșite precum acapararea puterii. Caesar cade și el victimă unei astfel de erori identificate de Brutus spre finalul tragediei: „el glorie supremă/ crede puterea; vrea deci cu-nădărijire/ domnia, ori moartea” (*ibidem*, IV, 2.63–65).

Ca și Timophanes, Caesar, dictatorul, nu este așadar definitiv pierdut: i se oferă o posibilitate de salvare, de a se reîntoarce la propria măreție umană. Dacă în cazul lui Timophanes, cel care își asumă tentativa de a-l convinge este fratele său, lui Caesar îi este oferit un fiu, chiar în persoana lui Brutus, apostol al libertății romane, conducătorul tuturor apărătorilor acesteia. La fel ca Timoleon, Brutus îi prezintă lui Caesar tentația adevăratei măreții:

„... Caesar, o însărcinare,
cu mult mai mare decât cea de-acum, rămâne.
Tu speri s-ajungi al Romei opresor;
Al ei liberator cutează să devii...”⁹²

Chiar dacă între Caesar și Brutus se stabilește un climat vizibil afectuos⁹³, marcat de respectul și admirația dictatorului pentru virtutea tânărului⁹⁴, Caesar recunoaște în Brutus un dușman de temut, singurul care merită înfruntat:

„Mulți îl urăsc pe Caesar: doar unul însă,
dușman pot să-l consider, demn de mine:
și-acesta-i Brutus”⁹⁵.

Avansând pe drumul spre tiranie, Caesar nu mai poate concepe o opoziție bazată pe principii ferme, pe dragostea de libertate. El nu renunță până în ultimul moment la speranța că îl poate corupe, că îl poate subordona pe Brutus voinței sale⁹⁶. Mai mult, afecțiunea pe care dictatorul i-o oferă tânărului ia forma iubirii pentru un moștenitor, a dorinței dinastice ca fiul să prelungească, să consolideze tirania pe care el intenționează să o smulgă prin voturile senatului și supunerea poporului roman⁹⁷. Poziția lui Caesar nu mai lasă loc niciunei îndoieli, manifestările sale, din ce în ce mai absolutiste, culminând cu identificarea propriei persoane cu Roma:

„...și orice om,
ce mie să mi se supună ezită,
ori refuză, e un dușman al Romei;
rebel și trădător al ei”⁹⁸.

Precum Timophanes, Caesar își recunoaște în clipa morții greșeala. Chiar dacă nu o face în cuvinte, gestul său de a-și acoperi fața în momentul în care îl vede pe Brutus cu pumnalul ridicat în mână demonstrează tocmai acceptarea morții ca ispășire a unei patimi ce l-a îndepărtat pentru totdeauna chiar și de propriul lui fiu.

⁹² *Ibidem*, I, 1.265–268.

⁹³ În *Părerea autorului* asupra tragediei *Brutus II*, Alfieri vorbește de „prietenie eroică” (p. 636).

⁹⁴ Alfieri, *Brutus II*, III, 2.60–61: „Te iubesc și te respect: aș vrea doar/ Brutus să fiu, de Caesar cu n-aș fi”.

⁹⁵ *Ibidem*, III, 1.17–19.

⁹⁶ *Ibidem*, III, 3.1–3: „Să fie adevărat că singurul meu/ fiu în fața-mi nu cedează, când eu/ în frăie țin întreaga lume-nvinsă?”.

⁹⁷ *Ibidem*, III, 2.150–152: „Cum, tu vorbești/ deja de Roma ca de-o moștenire/ paternă?”.

⁹⁸ *Ibidem*, V, 2.103–106.

Dintre toate personajele alfieriene implicate în conflictul tiranie-libertate, Caesar este fără îndoială cel mai tragic, pentru că el este singurul care are cu adevărat posibilitatea să dea înapoi. În ciuda ororii pe care Alfieri o profesează pentru tiranie, Caesar rămâne mereu în măreția sa, în umanitatea pasiunilor sale, în noblețea sufletului, a gesturilor și cuvintelor, un tiran care nu poate trezi nici ură, nici respingere, ci simpatie, dar care este condamnat de propria condiție.

4. Concluzii

Vates al libertății, Vittorio Alfieri profesează o ură neîmpăcată împotriva tiraniei, care capătă accentele idealurilor romantice de tip byronian de mai târziu. Pasiunea pentru libertate a lui Alfieri l-a transformat în ochii italienilor într-un purtător de cuvânt al aspirațiilor lor, într-un simbol al luptei împotriva tiraniei, care a caracterizat secolul al XIX-lea italian. Mai mult decât celelalte opere alfieriene, tragediile inspirate din istoria antică au preluat și rolul de manifest civic, iar elocvența lor a avut, așa cum spera Alfieri, efecte remarcabile asupra generațiilor care au urmat, mai ales asupra celor din perioada risorgimentală⁹⁹. De aceea critica italiană și, în general, cea europeană s-a preocupat mai ales de valoarea operei lui Vittorio Alfieri în contextul istoric al epocii sale și de impactul pe care l-a avut în Risorgimento, ajungând să considere că „înainte de a fi mare în istoria Dramei, el este mare în istoria spiritului italian”¹⁰⁰.

Cu toate acestea, figura tiranului care înfruntă orice risc fără a da înapoi are o consecvență care impresionează. Conte poet se vede nevoit să le recunoască măreția, iar admirația sa e cu greu disimulată în spatele acuzațiilor repetate cu vehemență de anti-tiran. Intenția declarată a poetului este de a prezenta un conflict de cele mai multe ori în alb-negru între bine și rău, în cadrul căruia forța binelui să îi înflăcăreze pe spectatori și să le trezească în suflete dorul de libertate. Alfieri nuanțează mult mai puțin decât istoricii antici figurile tiranilor, pentru că în viziunea lui nu există justificare pentru suprimarea libertății. Dar, plecând de la modelele antice, poetul le asigură o demnitate ce se opune prin ea însăși lașității și servilismului. Efectul pe care îl obține este însă tocmai acela de a le accentua măreția, de a face ca prin verticalitatea lor, prin forța cu care își urmăresc până la

⁹⁹ Francesco De Sanctis consfințește astfel rolul teatrului alfierian: „Contemporanii, care aplaudau la teatru tiradele sale, nu credeau că acele maxime ar trebui să le angajeze conștiința [...]. Dar în noile generații, oboseite de deziluzii și oprite din zborul lor, acele idealuri tragice, atât de dragi și, în același timp, atât de pasionale, răspundeau conștiințelor, și acele versuri ascutite și vibrante ca un pumnal, acele mișcări concentrate ca un catehism au contribuit nu puțin la formarea minții și caracterului” (*Storia della letteratura italiana*, Roma, Newton Compton, 1993, p. 563).

¹⁰⁰ Silvio d'Amico, *Storia del teatro drammatico*, Milano, Garzanti, 1960, vol. 1, p. 307.

capăt intențiile malefice să rămână figurile marcante ale tragediilor, adeseori în detrimentul eroilor libertății. Tiranii lui sunt tirani pentru că simt nevoia de a se ridica deasupra celorlalți, dar sunt animați ei înșiși de nevoia de a fi liberi și preferă moartea unei guvernări în care puterea le-ar fi în vreun fel limitată.

Niciodată tiranii alfierieni nu sunt josnici, iar prin acest punct de vedere Alfieri se îndepărtează de clasicii care îi considerau adeseori vinovați de lipsă de caracter. Poetul italian preferă să atribuie anturajului o bună parte din atrocitățile comise de aceștia. Nu este vorba de o justificare, bineînțeles, tiranii fiind vinovați de a se fi înconjurat de astfel de oameni, ci de o subtilitate care îi permite să fie consecvent cu ideile din tratat, potrivit căruia curtenii sunt mai răi decât tiranul însuși, pentru că poziția lor e mai vulnerabilă și, de aceea, își manipulează suveranul în favoarea lor. Împotriva curtenilor așadar se îndreaptă întreg disprețul poetului convins că, în lipsa acestei tagme, tirania ar fi cu mult mai greu de instaurat sau chiar că spirite nobile, precum Timophanes sau Caesar, ar fi putut alege celălalt drum – acela de a rămâne în istorie ei înșiși ca eroi ai libertății.

SURSE BIBLIOGRAFICE

- Alfieri, Vittorio, *Della tirannide e Del principe e delle lettere*, Milano, Rizzoli, 2000.
- Alfieri, Vittorio, *Risposta dell'autore alla lettera di Ranieri de' Calzabigi, Parere dell'autore sulle presenti tragedie*, în Alfieri, *Opere*, a cura di Francesco Maggini, vol. II, Milano, Rizzoli, 1958.
- Alfieri, Vittorio, *Tragedie (Agide, Virginia, Ottavia, Timoleone, Bruto secondo)*, în *Letteratura Italiana Zanichelli*, vol. 4 (*Barocco, Arcadia, Illuminismo*), a cura di Pasquale Stoppelli e Eugenio Picchi, ediție pe CD ROM, LIZ 3.0, 1998, care reproduce ediția Alfieri, *Tragedie*, a cura di L. Toschi, Firenze, Sansoni, 1985.
- Aristotel, *Politica*, traducere, comentarii și index de Alexander Baumgarten, studiu introductiv de Vasile Muscă, București, Editura IRI, 2001 – cf. The Internet Classic Archive <http://classics.mit.edu>.
- Cicero, *Treatise on the Republic*, traducere de Francis Barham, Londra, Edmund Spettigue, 1841–1842 – cf. <http://all.libertyfund.org>.
- Platon, *Legile*, traducere și introducere de E. Bezdechi, București, Editura IRI, 1995.
- Platon, *Republica*, în *Opere*, vol. V, traducere de Andrei Cornea, cuvânt preveritor de Constantin Noica, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Plutarh, *Vieți paralele*, traducere, notițe introductive și note de N.I. Barbu, București, Editura Științifică, vol. II (*Viața lui Timophanes*), 1963, vol. III (*Viața lui Caesar*), 1966, vol. V (*Viața lui Agis*), 1971.
- Seneca, *Despre binefacere. Despre îngăduință*. Ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa, traducere de Ioana Costa și Octavian Gordon, Iași, Polirom, 2005 – cf. The Internet Classic Archive <http://classics.mit.edu>.
- Tacitus, *Anale*, în *Opere*, vol. III, traducere de Andrei Marin, studiu introductiv și note N. I. Barbu, București, Editura Științifică, 1964.
- Titus Livius, *De la fundarea Romei*, studiu introductiv de Toma Vasilescu, note și traducerea capitolelor citate de Paul H. Popescu, București, Editura Științifică, 1959.

LA TIRANNIA E I TIRANNI NELLA VISIONE DI VITTORIO ALFIERI**RIASSUNTO**

Le tragedie di ispirazione storica di Vittorio Alfieri sono intese a illustrare artisticamente le teorie del poeta riguardo la tirannia, così come vengono dettagliate nei suoi trattati. Abbiamo dunque analizzato i ritratti dei tiranni tragici in base a queste teorie, ma anche in confronto con il modello antico che li ha ispirati. Questo ci ha permesso di sottolineare che la grandezza e la dignità restano le caratteristiche fondamentali di queste figure, pur nella loro complessiva negatività. Inoltre, la visione alfieriana del riscatto mancato di Timofane e, soprattutto, di Giulio Cesare può essere ritenuta emblematica per il poeta costretto a condannare personaggi che avrebbe preferito poter salvare.

*Facultatea de Litere
Universitatea „Al.I. Cuza”
Iasi, Bulevardul Carol, nr. 11*

TOPONIMIE ȘI ZONIMIE. OBSERVAȚII METODOLOGICE ȘI DISTINCȚII ETIMOLOGICE

MIRCEA CIUBOTARU

Una dintre cele mai confuze și mai puțin fundamentate opinii din toponimia românească este aceea referitoare la frecvența și repartiția numelor de locuri motivate de existența zonală a unor animale. În Moldova istorică, ca de altfel în toată România, există un mare număr de toponime care pot fi relaționate cu apelative desemnând animale și păsări, sălbatice sau domestice: urs, lup, capră, bursuc, vulpe, cal, iapă, porc, cioară, găină, găscă, vultur etc. O dificultate importantă pentru explicarea lor corectă constă în faptul că multe dintre acestea sunt nume de persoane în funcție toponimică, astfel încât numai printr-o documentare detaliată se poate decide în opțiunea pentru identificarea unui toponim personal sau a unuia descriptiv. Dacă reperiile *Cuibul Hultanului* (com. Țibănești, jud. Iași), *Cuibul Vulturului* (la est de satul Tomești, com. Pogana, jud. Vaslui), *Groapa Lupului* (de pe Dealul Humăriei, în Pădurea Negreștilor, jud. Vaslui) și multe altele, apoi toponimele de tipul colectivelor *Broscăria*, *Bursucăria*, *Căprăria*, *Lupăria*, *Văcăria* sau *singulare tantum* precum *Calul* și *Iapa*, denumind vechi ocoale pentru pășunatul cailor, sunt cu certitudine justificate de prezența unor păsări sau animale, un număr imens de alte nume de locuri similare trebuie supuse unui examen critic atent, pentru a evita capcanele unor interpretări facile. De pildă, pârâul care străbate satul Coticul (com. Todirești, jud. Vaslui) se numește *Pârâul la Gâsca*, dar, într-un plan hotarnic din 1875, forma denumirii este *Pârâul Gâștei*¹. Hidronimul nu trebuie însă pus în legătură, aparent ușor de motivat, cu apelativul *gâscă*, fiindcă documentele atestă în acel loc proprietatea neamului de răzeși *Gă(n)scă* din satul dispărut Armenești (apoi din satul Cotic), în secolele al XVII-lea – al XIX-lea². De asemenea, un teren *Gâsca*, de pe malul stâng al

¹ Arhivele Naționale Iași, Planuri și hărți, nr. 674 (Planul părților din Todirești i Sofronești. Proprietatea domnilor C. și E. Popovici).

² N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 76 (sec. XVII); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, Iași, 1908, p. 106 (anul 1689); idem, *Ispisoace și zapise*, V, Iași, 1921, p. 77 (anul 1698), 47, 54 (anul 1785); Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 409/179, f. 1^r (anul 1776), 412/132, 1^v (anul 1820).

Rebricioarei, de la sud de satul Tufestii de Sus (com. Scânteia, jud. Iași) amintește de Gânscă, unul dintre cei cinci bătrâni ai moșiei, menționați în anul 1715³.

În absența unor informații istorice exacte, a cunoașterii *de visu* a locurilor și a analizei lingvistice corecte, se poate ajunge la concluzii eronate, atât în privința stratificării și repartiției teritoriale a numelor, cât și în statistica apelativelor generatoare de nume proprii, fiindcă ariile de răspândire a apelativelor, antroponimelor și toponimelor nu se suprapun, iar, în procesul creării numelor de locuri, între nivelul lexical și cel toponimic se interpune nivelul antroponimic. Dacă toponimele, prin natura lor, sunt stabile într-un teritoriu în intervale de timp largi, ariile apelativelor și entopicele se pot extinde (cazul termenului *bahnă* „teren îmbibat cu apă” este notoriu) sau micșora, prin răspândirea sau, dimpotrivă, ieșirea din uz a termenilor comuni, isoglosele se deplasează, iar circulația individuală a persoanelor, precum și migrația grupurilor (prin bejenie, transhumanță, colonizare) transplantează la mari distanțe cuvinte și nume proprii. Astfel, dacă apare ca firesc faptul că oronime din Moldova, precum *Bobeica*, se găsesc în aria entopiceului *bobeică*, regula poate fi perturbată de existența unor familii Bobeica/Bobeică în Oltenia, de pildă, unde nici entopiceul și nici toponime corespunzătoare nu sunt cunoscute, dar ar putea fi oricând create. La fel, prezența unui toponim ca *Fundul Șistarului* (com. Valea Ursului, jud. Neamț) în aria apelativului *doniță* poate fi un argument pentru originea personală a determinantului.

Ignorarea acestor distincții metodologice denaturează realitatea geografică și statistica toponimică, așa cum constatăm în aprecieri ale lui Ovid Densusianu⁴ sau G. Giuglea⁵, privitoare la prezența numelor de animale în toponimia românească, și în studiul considerat clasic și adesea citat al lui George Vâlsan⁶, care delimitează zona răspândirii zimbrului, notând pe o hartă și oiconimele *Zămbrești*, *Zămbrești*, *Zembrești*, *Zimbroslava*, toponime cu baze antroponimice evidente, precum și toponimul *Zimbroya*, care este, de fapt, *Zămbraia*, cu înțelesul „valea cu zâmbri”, apelativul *zâmbriu* desemnând o specie de pin⁷. Mai mult, nu pot fi admise nici concluziile acestuia privind habitatul bourului, fiindcă un mare număr de toponime *Bourul* sau *Dealul Bourului* localizează foste semne de hotar (bouri), îndeosebi dacă acestea sunt situate pe hotarul sigur știut al unor moșii vechi. De exemplu, pe

³ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 425/52, 53.

⁴ *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 1898, în *Opere*, I, București, Editura Minerva, 1968, p. 468.

⁵ *Schiță din toponimia românească*, 1909–1910, în *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 165–166.

⁶ *Toponime din punct de vedere geografic. Distribuțiunea în România a trei animale dispărute: Bour–Zimbru–Breb*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, LVII, 1938, p. 20–34.

⁷ Emilian N. Bureștea, *Valori ale sufixului -aia în toponimie*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 1, p. 64, 70, și *Contribuții la studiul toponimiei românești*, Craiova, Editura Universitaria, 1994, p. 32.

Dealul Bourului, unde se întâlnesc colțurile moșiilor Săcăleni, Poienari și Gădinți, deal pe care se află Pădurea Bourului, de la vest de cătunul Poienița, com. Poienari, jud. Neamț, exista încă în 1871 un bour vechi într-un fag mare, semn despărțitor al moșiilor Averești și Gădinți⁸.

Iorgu Iordan a înregistrat numeroase toponime derivate în *-a* și cu suf. *-oaie* de la nume de animale și nume de persoane, semnalând importanța lor atât pentru istoria limbii, cât și pentru istoria generală⁹. Din păcate, lipsit de experiența anchetelor și prea puțin preocupat de pregătirea unei baze documentare pentru atestări de forme vechi și autentice, autorul nu a distins corect planurile (lexical, antroponimic și toponimic) în care s-a realizat derivarea, interpretările sale fiind adesea confuze, eronate și chiar imposibile. Rezultă, mai întâi, faptul de două ori ciudat, anume că românii au preferat să denumească locurile mai ales cu numele animalelor femele și că au putut să observe cu ușurință sexul acestora. Motivele acestei preferințe nu sunt comunicate și nici nu aflăm ceva, de pildă, despre importanța sau comportamentul femeiuștii pițigoiului (o presupusă pițigoaie) care ar fi la originea a nu mai puțin de patru nume de locuri *Pițigaia* și *Chițigaia*¹⁰. Aflăm apoi că ar fi existat în limba română apelative feminine rămase necunoscute dicționarilor sau glosarelor, precum *bivolă*, *boură*, *hulubă*, *socoală* (< **socol* „șoim”), *urșiță* (feminin în *-iță*, dedus din toponimul *Urșița*, jud. Iași, care este, însă, o variantă nouă paronimică pentru hidronimul de origine slavă *Ușița*, atestat cu acest nume începând din anul 1472) și chiar amuzantul *taură* (< *taur*), considerat probabil un sinonim pentru mult prea banalul *vacă*. În aceeași manieră, se reconstituie alte nume fictive, care ar trebui să explice fitonime de tipul *Brustura* prin *brustură* < *brusture*¹¹ etc. Toate aceste forțări ale posibilităților limbii sunt rezultatul nerecunoașterii valorii onomastice a sufixului *-a*¹², care, evident, nu trebuie confundat cu articolul hotărât *-a* al apelativelor feminine cu desinența *-ă*. În plan toponimic, sufixul are funcție locală sau/și colectivă (*Taura* este locul unde pasc taurii, *Brustura* este un loc cu brusturi), în timp ce, în plan lexical, articolul determină un individ dintr-o clasă (*iapă* > *iapa*) și nu este nevoie să inventăm un substantiv feminin *boură* < masc. *bour*, pentru a explica un toponim *Boura*, care desemnează un loc cu bouri (animale sau semne de hotar), și nici să invocăm un apelativ *cucă*

⁸ Mircea Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2001, p. 44–45.

⁹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. 396–403.

¹⁰ *Ibidem*, p. 401. De fapt, la originea acestor toponime a fost identificat apelativul *pițigaie* „găteje subțiri”, cf. Emilian N. Bureștea, *loc. cit.*

¹¹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 387.

¹² I. Rizescu, *Asupra sufixelor onomastice -a₁ (topoantroponimic) și -a₂ (antroponimic)*, în *Studii și materiale de formare a cuvintelor*, VI, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 35–43; Viorica Florea, *Sufixul în toponimie*, în „Studii de onomastică”, [I], 1976, p. 184–207.

„femeiușca cucului”, pentru etimologia oiconimului *Cuca* (sat în jud. Galați)¹³, când numele mai vechi al așezării (*Fântâna Cucului*) documentează fără îndoială antroponimul *Cucu(l)* ca bază a toponimului. În polemica sa cu Sextil Pușcariu și G. Weigand referitoare la sufixul *-a*¹⁴, Iorgu Iordan nu putea avea dreptate.

Acceași gravă eroare de interpretare o constatăm în paragraful consacrat toponimelor cu sufixul *-oaie*. Astfel, mai multe nume de locuri sunt puse în relație cu presupuse nume de viețuitoare femele: *Boroaia* cu *bouroaie* < *bour*¹⁵ (baza reală este antroponimul *Bora*), *Brezoaia* cu *brezoaie* < *bărzoaie* < *barză* (în loc de antroponimul *Breazu*), *Breboaia* < *breboaie* (?) < *breb*, *Corboaia* < *corboaie* (?) < *corb*, *Drăcoaia* < *drac* (cu pereche feminină?; de fapt, metaforic, „femeie drăcoasă”) etc. Inacceptabilă este și explicația mai multor toponime prin apelative derivate feminine de la termeni masculini desemnând funcții, etnii, meserii, stări sociale etc. Iorgu Iordan ține să precizeze că baza toponimelor *Ceaușoaia*, *Cerchezoaia*, *Chitâroaia*, *Cizmăroaia*, *Comisoaia*, *Făuroaia*, *Roboaia*, *Șerboiaia*, *Vămeșoaia*, toate de tipul *Armășoaia*, nu este una personală (< *Armașu*), ci comună (< *armășoaie* „soția armașului”). În principiu, unele toponime în *-oaia* citate mai sus ar putea fi antroponime feminine (de pildă, satul *Armășoaia*, din com. Pungești, jud. Vaslui, inițial numit *Schitul Armășoaiei*) în funcție toponimică absolută, formate ca supranume individuale de la supranumele masculine corespunzătoare (*Armașul*, *Ceaușul*, *Vameșul* etc., care ar trebui ortografiate în documentele istorice cu majuscule inițiale, atunci când supranumele au funcția unor nume de familie, ca în cazurile lui Lungul Armașul, Păun Vameșul etc.), derivarea producându-se în plan onomastic și nu lexical, după modelul *Adam* > *Adămoaia*, *Cozma* > *Cozmoaia*, *Miron* > *Mironoaia*, *Pascal* > *Păscăloaia*, *Ursu* > *Ursoaia*, *Vârnav* > *Vârnăvoaia* etc. Așadar, trebuie deosebite, de pildă, *Roboaia* < *Robu* și *roabă* < *rob*, *Șerboiaia* < *Șerbu* și *șerbă* < *șerb* etc. Dar, mai curând, asemenea toponime, care desemnează localități și moșii, sunt derivate cu sufixul toponimic *-oaia* de la supranume masculine (de exemplu, amintirea lui Păun Vameșul, din secolul al XVII-lea, se păstrează în numele satului Păun și al văii Vămeșoaia de lângă Iași).

Și alți toponimiști împărtășesc convingerea că toponimia românească de presupusă origine animalieră este extrem de bogată. Astfel, Ion Toma aprecia că „toponimele terminate în *-oaia*, ca *Lupoiaia*, *Ursoaia*, *Iepuroaia*, *Vulturoaia* sunt atât de numeroase față de alte toponime provenite de la antroponime cu sufixul *-oaia*, încât ne conving că, cel puțin marea lor majoritate, dacă nu toate, provin de la nume de animale. Dacă adăugăm că ele denumesc, de regulă, locuri împădurite

¹³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 35, 396–397.

¹⁴ *Ibidem*, p. 397, nota 3.

¹⁵ *Ibidem*, p. 346, 399.

și că sufixul *-oaia* are în toponimie și sensul «loc bogat în ceva anume», ne întărim această convingere. Valoarea citată a sufixului explică și de ce formele feminine sunt mai numeroase decât cele masculine¹⁶. Între acestea, observăm noi, denumirile referitoare la urs și lup au o răspândire aproape generală. Dar trebuie imediat constatat că numele *Ursul* și *Lupul*, având o frecvență mare în veacurile trecute ca nume unice, prenume sau nume de familie, impun distincția între baza lexicală și cea antroponimică mai ales în sintagme de tipul *Valea Lupului*, *Valea Ursului* etc., în care genitivul sintetic caracteristic limbii române vechi ocultează diferența dintre antroponime și apelative. Etimologia presupune o documentare minuțioasă și adesea soluția devine certă. De pildă, o mică vale de pe dreapta Pârâului Patrigheni, la sud de satul Patrigheni (com. Poienari, jud. Neamț) se numește *Valea Lupului*, cu atestări din secolul al XIX-lea¹⁷. Cu certitudine, determinantul din această sintagmă este un antroponim, fiindcă îl găsim pe polcovnicul Lupu Lazăr cu o pricină de judecată (în anul 1817) la Tălpălășești (Tălpălăii de astăzi), sat în hotar cu valea menționată¹⁸.

Pentru chestiunea mai sus semnalată, abordăm aici doar un număr restrâns de toponime din seria *La Ursoi/Ursoiul/Ursoaia*.

1. Surprinzător de mare este numărul denumirilor de locuri *Ursoi(ul)*, care desemnează dealuri, pâraie, repere și sate din Moldova, dacă observăm că majoritatea toponimelor în *-oi* caracterizează aproape exclusiv Oltenia și Muntenia¹⁹. Astfel, înregistrăm sub numele *Ursoiul*: un sat *Ursoi* pe Jeravăț, în ținutul Tutovei, în 1667²⁰, o vie *La Ursoi*, în ținutul Putnei, în anul 1667²¹, un afluent stâng al Bașeului, la obârșia acestuia²², un fost sat *Ursoiul* sau *Pârâul Ursoiului* (1871)²³ și dealul omonim din com. Sănduleni, jud. Bacău²⁴, un altul la sud-vest de izvoarele pârâului Bohotin, în com. Costuleni, jud. Iași, *Dealul Ursoiului*²⁵, la sud-vest de satul Nerejul, jud. Vrancea, pârâul *Ursoiu* și satul *Ursoiu*²⁶ (azi Ursoaia), din com. Reghiu, jud. Vrancea.

¹⁶ *Toponimia Olteniei*, Tipografia Universității din Craiova, multigrafat, [1988], p. 111.

¹⁷ *Atlasul Moldovei*, sc. 1:50000, Institutul Geografic al Armatei, București, 1892–1898.

¹⁸ Th. Codrescu, *Uricariul*, VI, Iași, 1875, p. 306.

¹⁹ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 544.

²⁰ Ioan Antonovici, *Mănăstirea Florești*, București, 1916, p. 119.

²¹ Arhivele Naționale Neamț, *Documente și scrisori*, Mănăstirea Văratec, nr. 248.

²² Vasile Dragomir ș.a., *România. Atlas rutier*, București, 1981.

²³ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772–1988*, Partea a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1992, s.v. *Ursoiul*².

²⁴ *România. Atlas rutier*.

²⁵ H.H. Stahl, *Nerej. Un village d'une région archaïque*, I, București, 1939, Fig. 2.

²⁶ Aurel V. Sava, *Documente putnene*, I, Focșani, 1929, p. 103 (atestări din 30 aprilie 1772).

Toponimele moldovenesti menționate trebuie analizate cu atenție, fiindcă unele atestări pot transmite erori de consemnare sau de editare a hărților și documentelor și, ca urmare, pot compromite o anume explicație. Distingem mai multe posibile etimologii pentru aceste denumiri.

a. Toponimele (*La*) *Ursoi(u)* nu pot fi explicate în primul rând printr-un eventual apelativ augmentativ *ursoi* „urs mare” (cf. DLR), motivarea fiind aproape imposibil de admis.

b. Este foarte puțin probabilă originea lor în totuși posibilul antroponim *Ursoi(u)*, neatestat însă în Moldova istorică. Numele personale masculine cu suf. *-oi(u)* sunt fie apelative augmentative în funcție antroponimică, de regulă porecle de tipul *Bărboi*, *Cioroi*, *Rățoi*, *Vulpoi* etc., care pot fi întâlnite oriunde, fie derivate regresive (matronime) de la feminine în *-oaia*, ca *Marinoiu* (< *Marinoaia* < *Marin*), *Rădoiu* (< *Rădoaia* < *Radu*), *Ruxândoiu* (< *Ruxândoaia*), *Sândoiu* (< *Sândoaia* < *Sand*), fie patronime (echivalente celor cu suf. *-escu*) de tipul *Dobroiu* (< *Dobre*), *Oproiu* (< *Oprea*) și altele, toate acestea fiind caracteristice provinciilor și regiunilor din sud-vestul României²⁷. Unele antroponime sunt de origine slavă (derivate hipocoristice în *-oje*), precum *Brătoe/Brătoiu*, *Dragoe/Drăgoiu*, *Neagoie/Neagoiu* etc.²⁸. Numele unui Apostol Ursoianul²⁹, din Moldova, de pe la începutul secolului al XVIII-lea, sau al cunoscutului trei logofăt (apoi serdar) Ioniță Ursoian, de la sfârșitul aceluiași secol și primele decenii ale veacului următor, nu trebuie derivate de la un nume de persoană *Ursoi*, ci, ca patronime, de la un sat Ursoaia.

c. Mai multe toponime *Ursoi(ul)* pot fi variante paronimice, prin etimologie populară, ale toponimelor *Osoi(ul)*, care sunt, la origine, entopicul *osoi*, de origine slavă, cu sensul „loc expus spre nord”, „dos”³⁰, cuvânt ieșit din uz de multă vreme, fapt ce a determinat desemantizarea și apoi resemantizarea toponimelor corespunzătoare. Emil Petrovici a formulat criteriile de identificare a acestei paronimii: toponimele *Ursoiul* se vor afla în jumătatea de nord a țării³¹, în aria

²⁷ Iustina Burci, *Câteva considerații asupra unor antroponime derivate în catagrafii ieșene*, în „Studii și cercetări de onomastică” (SCO), Craiova, nr. 6, 2001, p. 301, 304.

²⁸ Emil Petrovici, *Ursoi, Orsoaie, Ursoaie, Usoi, Osoi, Osoie, Osoaie, Usoaie „ubac”*, în „Revue roumaine de linguistique”, XIII, 1968, p. 481–483, și *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei Române, 1970, p. 176; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. LXIII–LXIV; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 544.

²⁹ *Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale (CDM)*, V, București, 1974, nr. 111.

³⁰ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, p. 524; Emil Petrovici, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, II, în „Balcania”, VII, 1944, p. 483–485; idem, *Ursoi, Orsoaie, Ursoaie...*, p. 481–483.

³¹ Vasile Ioniță, în *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, Editura „Facla”, 1982, p. 62, consideră că toponimele *Osoină* și *Osoiște* ar fi derivate ale entopicul *osoi*, fapt ce ar extinde aria apelativului dispărut.

toponimelor *Osoi* și uneori în vecinătatea acestora. De pildă, constatăm noi, un deal *Osoi* se găsește lângă cătunul *Ursoiul* al satului Dragomirești, din comuna omonimă, jud. Maramureș, iar numele unei tarlale *Ursoiul* și al unei coaste de deal, cu *Pădurea Ursoi*, de la hotarul comunei Horlești cu moșia satului Păușești, com. Dumești, jud. Iași³², au și variante cu forma *Osoi*. Precizăm că, în cazurile paronimice, care trebuie soluționate individual, poziția locului și atestările cele mai vechi sunt argumentele decisive ce pot fi invocate, fiindcă unele nume *Ursoiul* pot avea și alte explicații. Astfel, un autor nu motivează oronimul *Dealul Ursoi* de la Răchitoasa, dar ne asigură că acesta nu poate fi o deformare populară de la *osoi*³³. Un fost sat *Ursoiul*, înglobat în satul Dumbrava, azi suburbie a orașului Panciu, este atestat în 1772 cu numele *Osoiul* (formă certă), varianta paronimică apărută pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea generalizându-se în prima jumătate a veacului următor³⁴. Și un deal *Ursoiul* de la nord-vest de orașul Rădăuți va fi avut numele inițial *Osoiul*, atestat în anul 1768 într-o sursă de limbă germană³⁵.

d. O explicație nouă pentru un toponim *La Ursoi* apare ca sigură în condiții documentare generoase și precise. Un loc de la confluența Gârlei Morii cu Bârladul, la sud de cartierul Schinași, component al orașului Negrești, are acest nume. Toponimul amintește de o veche moară de pe râul Bârlad, făcută înainte de anul 1680 de vornicul Ilie Sturza³⁶ și care a funcționat până la începutul secolului al XX-lea³⁷. După dispariția morii, va fi rămas o vreme ceva din partea cea mai solidă a construcției, ursoii („fiecare din stâlpii în care sunt fixate grinzile care împreună cu spetezele susțin coșul morii”; DLR, t. XII, 2, s.v. *ursoi*), considerați un reper toponimic singular pe șesul Bârladului.

O documentație istorică similară ar mai putea identifica și alte toponime (desigur puține) *La Ursoi* cu acest sens, fiindcă în Moldova medievală numărul morilor de apă dispărute a fost imens.

e. Unele toponime *Ursoiul* sunt, foarte probabil, variante ale unor denumiri mai vechi *Ursoaia*, forme rezultate dintr-un acord în gen al numelui cu entopice

³² Mircea Ciubotaru și Petroliana Zară, *Comuna Horlești. Cadre istorice, sociale și culturale*, Iași, Editura Performantica, 1999, p. 117.

³³ Puîu Filipescu, *Oronime din valea superioară a Zeletinului*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară” (Iași), t. XXXI, 1986–1987, A, p. 321.

³⁴ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoiul*¹.

³⁵ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) 1332–1850*, Iași, 2004, s.v. *Ursoiul*.

³⁶ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, IV, București, 1970, nr. 1110 (1687 septembrie 23); Mircea Ciubotaru, *O străveche așezare de pe valea Bârladului: Negrești (jud. Vaslui) (I)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»” (Iași), XX, 1984, p. 328.

³⁷ Moara veche apare în planuri ale moșiei Negrești: Biblioteca Academiei Române, Hărți, *Creditul funciar rural*, nr. 79, 81 (anul 1837) și 83 (anul 1843).

sau apelative masculine sau neutre precum *dealul/pârâul/satul* etc. Acesta pare a fi cazul cursului Pârâului Ciurea, de pe teritoriul satului Vovriești, com. Băcești, jud. Vaslui, atestat în anul 1533, cu două iazuri ♂ ποτος αρσος „la pârâul Ursoae”³⁸. Pe un plan din 1847 al moșiei³⁹, sunt notate *Pârâul Ursoiu*, *Valea Ursoiu*, *Fundul Ursoiu* și *Gura Ursoiu*. Denumirea veche s-a păstrat până în prezent, dar desemnând terenul arabil *Ursoaia* de pe malul drept al pârâului, la sud-est de satul Vovriești.

2. Aceste situații implică însă abordarea unei alte chestiuni: explicarea, la rândul lor, a toponimelor *Ursoaia*, foarte multe în toată țara. Numai în Moldova, un număr de 12 (foste) localități sau moșii sunt atestate după 1774 cu acest nume⁴⁰, ca și alte zeci de terenuri, pâraie, păduri, dealuri etc., cu mențiuni mai vechi sau mai noi. Se impun și în această analiză mai multe distincții.

a. Toponime *Ursoaia* vor fi apărut, prin acord cu entopice feminine ca *moșia/parteal/hliza/poiana* și altele, ca variante ale denumirilor vechi *Ursoiul* sau *Osoiul*. Acesta ar fi cazul unui fost cătun de pe moșia Pungești, din jud. Vaslui, numit *Ursoiul* în 1852 și de a cărui existență amintește terenul numit până astăzi și *Ursoaia Veche*⁴¹. De asemenea, o moșie din partea de sud-vest a satului Slobozia Conachi, jud. Galați, este reprezentată sub denumirea de *Ursoiul* pe un plan din jurul anului 1825 și *Urso[a]ia* pe alt plan din anul 1859⁴². Satul *Ursoaia* din com. Negri, jud. Bacău, este atestat sub denumirea *Osoi* în cca 1825⁴³ și 1827⁴⁴, numele actual fiind impus prin reglementări administrative (indicatoare de localități și decrete) ulterioare. Emil Petrovici a observat că toponime *Ursoaia* se găsesc și în afara ariei *Osoi*, acestea putând proveni de la apelativul *ursoaie*. Sate *Ursoaia* sunt astăzi și în județele Argeș, Buzău, Dolj, Gorj, Mehedinți, Mureș, Olt, Prahova și Vâlcea, dar avem serioase rezerve asupra legăturii dintre aceste localități și presupuse „ursoaie” (= ursoaice), mai ales că nici una dintre localități nu se numește *Ursoaica*.

b. Considerăm că îndeosebi oiconimele (inclusiv moșii și trupuri de moșii) *Ursoaia* pot avea origine antroponimică, în derivatul feminin cu suf. *-oaia* de la masc. *Ursul*, derivat personal folosit în funcție toponimică absolută. Uneori,

³⁸ Arhivele Naționale București, *Peceți*, nr. 123 (original slavon), și *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/3, p. 353 (traducere). Cf. și Mircea Ciubotaru, *Orontimia și hidronimia...*, p. 161.

³⁹ Biblioteca Academiei Române, Hărți, *Creditul funciar rural*, nr. 3481.

⁴⁰ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoaia*¹⁻¹¹ și *Ursoiul*³.

⁴¹ *Ibidem*, s.v. *Ursoiul*³.

⁴² *Ibidem*, s.v. *Ursoaia*⁷.

⁴³ *Ibidem*, s.v. *Ursoaia*³.

⁴⁴ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) 1332–1850*, s.v. *Ursoaia*.

documentele dovedesc această posibilitate. De exemplu, o fostă parte răzășească a moșiei Petrești de la obârșia pârâului Vilna, afluent stâng al Bârladului lângă orașul Negrești, s-a numit *Ursoaia*, cu atestări vechi, de la sfârșitul secolului al XVII-lea⁴⁵. Pe această parte au existat o livadă (*Livada Ursoaea de Petrești*)⁴⁶ și o poiană (*Poiana Ursoai*)⁴⁷, adesea menționate în documentele secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea⁴⁸. *Ursoaia* a fost unul dintre „bătrânii” moșiei (în acest caz, o femeie) din secolul al XVI-lea. Un răzeș Hilipașco din Dumești, „nepotul i Ursoae”, vindea partea sa din Petrești, la 3 octombrie 1641⁴⁹. Semnalăm aici faptul întâmplător că, la sud de fostul trup *Ursoaia*, în imediată vecinătate, există un complex câmp toponimic *Osoiul* (denotând un teren, un deal și o pădure)⁵⁰, fără legătură denominativă cu toponimul *Ursoaia*.

c. Numărul foarte mare al toponimelor *Ursoaia* nu poate fi însă satisfăcător acoperit de aceste posibilități denominative, fiind în contradicție frapantă cu o realitate onomastică și socială evidentă în veacurile Evului Mediu românesc, când au fost create aceste denumiri. Firesc ar fi fost ca numele de așezări și (părți de) moșii, în primul rând, să aibă ca bază personală prenumele sau numele unic masculin *Ursu(l)* și nu femininul *Ursoaia*, fiindcă bărbații erau, de regulă, fondatorii sau stăpânii satelor, boieri și răzeși. Foarte puține sunt însă, în Moldova, oiconimele care au apărut fie ca plural direct (*Urșii*, două foste sate), fie cu sufix colectiv (*Ursești*, două foste sate)⁵¹, dar niciun *Urseni*⁵² din antroponimul *Ursul*. Astfel, între 1384 și 1625, într-o colecție de documente moldovenești numărăm 76 de persoane numite *Ursu(l)*, dar nu apare încă nici o *Ursoaia*⁵³. Abia din secolul al XVII-lea, numele *Ursoaia* are ocurențe semnificative, dar mult inferioare variantei masculine. Această situație denominativă toponimică se explică, dacă admitem

⁴⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, III, Iași, Editura „Dosoftei”, 2000, editate de Ioan Caproșu, nr. 52, p. 43 (aici, *Ursoie*); *Partea zisă Ursoae*: Biblioteca Națională București, *Documente moldovenești*, XX/138 (anul 1696).

⁴⁶ Arhivele Naționale Iași, *Documente*, 425/79 (anul 1741).

⁴⁷ Arhivele Naționale București, *Documente istorice*, CCXLVII/153 (anul 1766).

⁴⁸ Mircea Ciubotaru, *Comuna Ipatele*, I, Iași, Editura Apollonia, 2000, p. 207–208 (*Poiana Ursoaia*, *Poiana Ursoaei*, *Poiana Urșoaei*).

⁴⁹ Biblioteca Națională București, *Documente moldovenești*, XX/57; Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 84.

⁵⁰ Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 188.

⁵¹ Un alt sat Urseștii, de pe Nechid, a fost dat mănăstirii de la Tazlău de către stăpânul satului, Ursul, ce avea privilegiu de la Ștefan cel Mare: *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/1, p. 142 (4 iunie 1519).

⁵² Cf. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a.

⁵³ *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonța, București, Editura Academiei Române, 1995.

alături de funcția derivativă lexicală (*urs* > *ursoaie/ursoaică*) și de cea antroponimică (*Ursu* > *Ursoaia*), și funcția toponimică a sufixului *-oaia*. Ca urmare, noi considerăm că cea mai mare parte a numelor de locuri *Ursoaia* sunt sinonime cu sintagme toponimice genitivale de tipul *Apă/Coasta/ Hliza/Partea/ Pădurea/Valea Ursului* etc. Documentele istorice pot oferi indicii sau argumente pentru această interpretare. De exemplu, pe un trup al moșiei Pungești din jud. Vaslui, trup numit *Hârtopul Ursului* (1839), s-a format cătunul *Ursoaia*, atestat din 1842⁵⁴. De asemenea, capul dealului dintre Pârâul de la Cioate și pârâul Stuhușorul, din com. Valea Ursului, jud. Neamț, s-a numit *Botul Ursoaiei* (cu varianta actuală *Botul Ursoiului*). Denumirea trebuie pusă în relație cu numele unui Ursu (neidentificat), cel care a stăpânit o parte din moșia Giurgeni (secolul al XVIII-lea), pe care s-a format satul Valea Ursului⁵⁵.

Funcția toponimică a sufixului *-oaia* se verifică documentar ca similară și cu aceea a sufixelor colective *-ești* și *-ani* sau *-eni*, acestea creând nume de localități, în timp ce numele moșiilor respective au sufixul *-oaia*. Astfel, un Cârjă din secolul al XV-lea sau al XVI-lea se află la originea satului Cârjești (de la sud de Cotnari), atestat exclusiv cu acest nume începând din martie 1573 și până la sfârșitul veacului al XVII-lea, când începe să fie denumit și *Cârjoaia*⁵⁶. Un teren arabil de pe coasta dealului Holmul, dintre satele Ciurea și Vovriești (com. Băcești, jud. Vaslui) este numit în mai multe documente din anii 1919 și 1943 *Țarna Bordeienilor* sau *Țarna Bordeieștilor*, fiindcă a fost proprietatea unor răzeși Bordea. În alte surse (din 1919) și în anchete de teren, apar toponimele *Bordeoaia* și *Coasta Bordeoaia/Bordeoaiei*⁵⁷. La fel, satul Vetrișani (1528), al lui Toader Vetreș și urmașilor săi⁵⁸, din ținutul Fălciului, sat dispărut o vreme, va fi reînființat pe aceeași moșie și numit *Vetrișoaia*, începând din secolul al XVIII-lea, iar șesul satului Vlădeni (com. Vlădeni, jud. Iași) este denumit și *Șesul Vlădoaia*. Ca urmare, numele mai multor moșii *Ursoaia* pot fi explicate ca desemnând proprietăți răzeșești ale unor neamuri Ursu (Urseni/Ursești).

În concluzie, trebuie revizuită opinia curentă (bine ilustrată în *Marele dicționar geografic al României*, I–V, 1898–1902, și, fără excepție, în monografii de localități și comune) privind originea toponimelor *Ursoaia*, dintre care unele pot

⁵⁴ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul I, Partea a 2-a, s.v. *Ursoaia*⁴. Este foarte probabil că oiconimul păstrează amintirea lui Ursul Suflet, răzeș de vază de la Hârsova, din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cf. Mircea Ciubotaru, *Comuna Vulturești*, I, Iași, 2003, p. 74–75.

⁵⁵ Mircea Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia...*, p. 161–162.

⁵⁶ Mircea Ciubotaru, *Evoluția așezărilor. Istoria proprietăților și a viticulturii*, în vol. *Podgoria Cotnari*, coordonator Valeriu D. Cotea, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 35–38.

⁵⁷ Mircea Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia...*, p. 43–44.

⁵⁸ *Documente privind istoria României. A. Moldova*, XVI/1, p. 288–289.

fi motivate și de prezența urșilor, dar nu prin apelativul feminin *ursoaie* în funcție toponimică, ci ca sinonime cu sufixul toponimic *-oaia* ale unor sintagme de tipul *Pădurea Urșilor* sau *Valea Urșilor*, acestea din urmă regăsindu-se, probabil, mai ales în numele de păduri și pâraie (*Apa Ursoaia*, destul de multe.

TOPONYMIE ET ZOONOYMIE. OBSERVATIONS MÉTHODOLOGIQUES ET DISTINCTIONS ÉTYMOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Beaucoup de toponymes de toutes les régions du pays ont été expliqués, souvent justement, par la présence des animaux sauvages et domestiques : ours, loup, chèvre, blaireau, renard, cheval, jument, porc, corneille, poule, oie, aigle, etc., avec des conclusions qui intéressent surtout la géographie physique et historique. Mais celles-ci peuvent dénaturer la réalité si on ne tient compte du fait que les appellatifs qui désignent des animaux peuvent être aussi des anthroponymes en fonction toponymique. Cette erreur apparaît notamment dans les considérations de Iorgu Iordan, qui identifie à l'origine des toponymes suffixés avec *-oaie* des appellatifs fictifs qui désigneraient des animaux femelles, comme *bouroaie* < *bour*, *brezoaie* < *bărzoaie* < *barză*, *breboaie* (?) < *breb*, *corboaie* (?) < *corb*, *drăcoaia* < *drac*. On peut réaliser des distinctions entre les toponymes d'origine lexicale et ceux d'origine anthroponymique seulement par une documentation riche et par la connaissance de toutes les circonstances de la dénomination. Les toponymes *La Ursoi*, *Ursoiul* și *Ursoaia* sont des exemples qui illustrent de multiples possibilités dénominatives: une base dans l'appellatif *ursoi*, l'attraction paronymique au top. *Osoi*, anthrop. fém. *Ursoaia* (< masc. *Ursu*) en fonction toponymique, le changement du genre grammatical des toponymes déterminants par l'accord avec le genre des appellatifs déterminés dans des syntagmes toponymiques (*Ursoiul* > *Ursoaia* et inversement), anthrop. masc. *Ursu* ou appell. *urs* + suff. topon. *-oaia*

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, Bulevardul Carol, nr. 11

TRADIȚIA BIBLICĂ ROMÂNEASCĂ. O PREZENTARE SINTETICĂ*

EUGEN MUNTEANU**

Fundament doctrinar al creștinismului și una dintre sursele importante ale imaginarului colectiv european, *Biblia* a jucat un rol central și în configurarea specificului tipologic și structural al limbii și culturii românești. Ca și în alte privințe, în receptarea *Sfintelor Scripturi*, cultura română prezintă numeroase coincidențe și interferențe, dar și câteva particularități diferențiatore în raport, deopotrivă, cu culturile occidentale, dar și cu culturile sud-est europene și balcanice învecinate, majoritar ortodoxe. Prima constatare de ordin general este că textele biblice au început să fie traduse în limba română (cel mai probabil în secolul al XVI-lea) cu câteva secole mai târziu decât în limbile vernaculare occidentale (engleza, germana, franceza, italiana, spaniola, limbile nordice etc.), dar cu câteva secole mai devreme decât în limbile popoarelor ortodoxe vecine (rusa, bulgara, neogreaca etc.). Explicația principală a acestei „defazări” cronologice trebuie căutată probabil în împrejurarea istorică particulară că poporul român, aparținând prin limbă sferei romanității, a acces la stadiul culturii scrise prin filiera slavo-bizantină, dominantă în spațiul ei nativ imediat după definitivarea profilului său etnogenetic și multă vreme după aceea, adică pe parcursul întregului Ev Mediu. În consecință, funcția „limbii sacre”, a unei limbi de receptare și transfer al repertoriului conceptual și imaginar al *Bibliei*, a fost îndeplinită la români nu de limba latină, ca în Occident, ci de limbile slavonă (în primele secole) și greacă (începând cu secolul al XVII-lea), limbile „sacre” primare ale ortodoxiei. În consecință, cultura ecleziastică românească, implicit lectura și interpretarea textelor biblice, s-a desfășurat în cadrele „normale” ale ortodoxiei slavo-bizantine a Evului Mediu.

Este de presupus că manuscrise parțiale sau integrale din *Itala* (cea mai veche versiune în limba latină a textelor scripturale) sau din *Vulgata* (versiunea latinească oficială a Bisericii Catolice, alcătuită în secolul al IV-lea de Sf. Ieronim, cca 347–420)

* Prezentul text reprezintă articolul *Biblia*, pregătit pentru ediția a II-a, revizuită și actualizată, a *Dicționarului general al literaturii române*, și a fost redactat la cererea acad. Eugen Simion, coordonatorul acestei lucrări.

** Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România

românești și mai ales de a explica motivele și condițiile cultural-istorice și confesionale care s-au aflat la originea producerii lor. Se admite astăzi în general, mai ales ca urmare a contribuțiilor școlii de filologie create și conduse la București în a doua jumătate a secolului al XX-lea de Ion Gheție, că decizia de a tălmăci în românește texte bisericești importante nu poate fi separată de ideile inovatoare ale Reformei religioase produse în lumea occidentală. Între punctele programatice esențiale ale doctrinelor reformatorilor protestanți Martin Luther (1483–1546) și Jean Calvin (1509–1564) se înscria și transpunerea în limba poporului a cărților bisericești, inclusiv a *Sfintei Scripturi*. În variantele ei luterană și calvină, Reforma a fost adoptată de timpuriu, și anume încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea, de către sașii, respectiv maghiarii din Transilvania, „națiuni” care dețineau, de altfel, alături de secui, puterea politică în acest principat. Și mai precis încă, stratul de limbă principal al acestor texte (cu o limbă destul de neunitară!) ar trimite, după argumentarea filologului bucureștean menționat mai sus, către zona dialectală Banat–Hunedoara, zonă în care eforturile de calvinizare a românilor ardeleni, întreprinse de majoritatea principilor ardeleni (Ioan Sigismund Zápolya, Sigismund Báthory, Gabriel Bethlen), au avut un succes mai consistent, finalizându-se în constituirea unor comunități românești calvinizante, perpetuate până spre sfârșitul secolului al XVII-lea. „Teorii” mai vechi precum ipoteza despre presupusa influență a mișcării husite, susținută de Nicolae Iorga și Sextil Pușcariu, sau cea a „îmboldului” interior, formulată de P.P. Panaitescu, s-au dovedit nesustenabile. Potrivit lui Nicolae Iorga, o parte a adeptilor lui Jan Hus (cca 1369–1415), izgoniți din Imperiul German în prima jumătate a secolului al XV-lea, s-ar fi refugiat în Maramureș și nordul Moldovei, inducând și unor cărturari locali convingerea lor că sensurile Sfintei Scripturi pot fi transmise doar într-o limbă înțeleasă de popor. La rândul lui, P.P. Panaitescu a pus un accent decisiv asupra unor „necesități interne” ale societății românești, care ar fi determinat traducerea primelor apostoluri, evangheliare și psaltiri. Reputatul istoric al vechii culturi românești a imaginat și cadrul concret istoric al acestor prime traduceri, indicând mănăstirea Peri din Maramureș ca loc în care, în lupta lor pentru autonomie față de episcopia de la Muncaci (ucraineană), călugării români ar fi încercat să renunțe la slavonă ca limbă de cult.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, răspândirea cuvântului *Sfintelor Scripturi* în limba română cunoaște un salt spectaculos prin activitatea complexă de traducător, revizor și tipograf a diaconului Coresi. Venind din Muntenia, acesta a tipărit, între anii 1559 și 1581, la Brașov și în alte orașe din Transilvania, numeroase cărți de cult în limbile română și slavonă, cărți prevăzute cu prefețe sau postfețe în care, în funcție de comanditarii sau „sponsorii” respectivei ediții, precum și, implicit, de destinatarii ei prezumptivi, orientarea confesională (când luterană, când calvină, când ortodoxă sau neutră) este formulată cu destulă transparență. Între cele aprox. 35 de tipărituri coresiene, alături de cărți de slujbă propriu-zisă (liturghiere, molitvenice, octoihuri), catehisme sau pravile, se găsesc și cărți de cult cu conținut biblic, în sensul definit mai sus. În limba slavonă Coresi a tipărit *Tetraevanghelul* (trei ediții – 1562, 1579, 1583) și *Psaltirea* (două ediții –

1570 și 1572, la care se adăugă o a treia, bilingvă, *Psaltirea slavo-română* din 1577), iar în limba română *Apostolul* (*Lucrul apostolesc*, 1566), *Psaltirea* (1568) și *Tetraevanghelul* (1561). Un loc special din perspectiva care interesează aici îl ocupă între tipăriturile lui Coresi cele două *Cazanii* ale sale (cea de la cca 1567, *Tâlcul evangheliilor*) și mai ales a doua (*Evanghelia cu învățătură* din 1581), aceasta din urmă capodopera harnicului cărturar și tipograf. Ample compilații din literatura patristică și din omiletica bizantină, cele două cazanii conțin frecvente și ample inserate biblice. Cererea de carte religioasă cu conținut scriptural în limba română trebuie să fi fost destul de mare în epoca de referință, de vreme ce și alți tipografi au inițiativă similare. De exemplu, în 1570, un anume diac Lorinț tipărea la Brașov două ediții ale *Evangheliei* (în 1570 și 1579), iar tipograful Călin reproducea la 1566, probabil cu acordul diaconului, *Tetraevanghelul* lui Coresi. Cât privește metoda de lucru, atât cât se poate deduce în stadiul actual al studiului comparativ al textelor, se pare că diaconul Coresi traducea uneori el însuși, alteori recurgea la ajutorul unor clerici învățați cum erau preoții Iane și Mihai din Șcheii Brașovului, dar de multe ori revizuia și adapta graiului său nativ, cel muntean, traduceri mai vechi ale psaltirii și apostolului, poate și ale evangheliilor. Fapt este că, în comparație cu textele rotacizante, fără a-și pierde integral caracterul arhaic, limba și stilul lui Coresi sunt mult mai evolute, mai fluente și mai apropiate de limba română literară modernă. Din punct de vedere dialectal, în tipăriturile coresiene este reprezentată, cu un apreciabil grad de consecvență, tradiția „dialectului literar muntenesc” (G. Ivănescu), a acelei zone dialectale care cuprindea Muntenia (de unde diaconul era originar), dar și sudul Transilvaniei, cu Brașovul și Sibiul. Caracterul muntenesc al limbii diaconului Coresi i-a putut face pe unii filologi să considere că tipăriturile coresiene ar fi impus, încă din secolul al XVI-lea, baza munească a limbii române literare comune. Realitatea faptelor și a textelor ulterioare contrazice această opinie, căci pe tot parcursul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor, și celelalte varietăți literare regionale, cel puțin cea moldovenească și cea bănățean-hunedoreană, au continuat să fie abundent reprezentate în texte.

Prima tipăritură în limba română în care textul biblic nu mai este conceput și prezentat ca parte a discursului cultural-liturgic sau ca ilustrare a preceptelor și dogmelor creștine, ci ca o carte în sine, este *Palia de la Orăștie* (1582). Volumul conține, imprimate cu o literă foarte asemănătoare cu cea folosită de diaconul Coresi (Șerban Coresi, fiul diaconului, este menționat ca tipograf alături de un Marien Diacul), doar primele două cărți ale *Bibliei*, denumite, ca și întregul volum, cu numele lor slavonești, *Bitia* (Geneza) și *Ishodul* (Exodul). Ampla prefață și o postfață instruiesc pe cititori asupra autorilor, a cadrului cultural, confesional și politic, precum și a scopurilor acestei întreprinderi culturale și confesionale. Volumul trebuie privit ca parte componentă a strategiilor de calvinizare a românilor, organizate de autoritatea politică a Ardealului. Pe lângă principele Sigismund Báthory ca autoritate politică, sunt pomeniți Mihail Tordași, episcop (superintendent) al românilor care acceptaseră calvinismul, alături de finanțatorul ediției, Gesti Ferenz din Deva, guvernatorul militar al Transilvaniei, personaj

omnipotent în principat. După cum o arată cu mare claritate „titlurile” lor, autorii traducerii sunt cărturari români calvinizanți: Ștefan Herce, „propoveditor al Evangheliei” în Caransebeș și Efreim Zacan, „dascăl de dascălie” în același oraș bănățean, Moisi Peștișel, „propovăduitor al Evangheliei” din Lugoj, și Arhirie, protopop al Hunedoarei. Alături de numele lui Coresi și al altor doi-trei clerici cărturari din aceeași epocă, aceste patru nume par să fie cele mai vechi nume de „intelectuali” români menționați ca atare. Cu toate că traducătorii afirmă cu emfază și prudență că au urmat originalele ebraic, grecesc și slavon ale textelor biblice, a fost dovedit de către filologi (Mario Roques, Viorica Pamfil, primii editori moderni ai importante tipărituri), că „izvodul” principal, deși nemărturisit, a fost *Pentateuhul* în maghiară tipărit la Cluj în 1551 de cărturarul reformator maghiar Gáspár Heltai (1490–1574), traducătorii mai având la îndemână, probabil, și o ediție a *Vulgatei* latinești. Puternic marcat la nivel fonetic și morfologic (parțial și lexical) de graiul bănățean al traducătorilor, textul românesc al *Paliei de la Orăștie* nu depășește nivelul stilistic al transpuerilor literale anterioare, fiind, în unele privințe, chiar inferior textelor coresiene. Ca un fapt de limbă semnificativ este frecvent citată întrebuintarea, în două locuri, a formei *român*, în alternanță cu forma etimologică și larg răspândită în epoca veche *rumân*. Fenomenul este interpretat ca o creație analogică spontană (*român* < lat. *romanus*), semn implicit al conștiinței originii romane a poporului român la unii cărturari români din secolul al XVI-lea.

În sfera influenței calvinizante trebuie înscrisă și inițiativa mitropolitului Ardealului Simion Ștefan (m. 1657) de a publica versiuni noi, integrale, ale *Noului Testament* (1648) și ale *Psaltirii* (1651). Tipărite la Alba Iulia în condiții tehnice elevate, monumentalele tipărituri reprezintă un salt evident în maturizarea și rafinarea expresiei literare românești a mesajului biblic. Prima prefață din *Noul Testament*, închinată lui Gheorghe Rákoczi, „craiul Ardealului” și semnată de Simion Ștefan (care se prezintă ca „arhiepiscop și mitropolit scaunului Bălgradului și a Vadului și a Maramurășului și a toată Țara Ardealului”), este plină de erudiție biblică. O a doua predoslovie („cătră cetitori”), nesemnată dar datorată probabil tot lui Simion Ștefan, atestă conștientizarea unuia din principiile filologiei umaniste în practica traducerii textelor sacre: compararea critică a versiunilor de referință („izvoade... grecești, și sîrbești, și lătinești”), cu preferință pentru „izvodul” originar („cartea grecească iaste izvorul celorlalte”). Această a doua predoslovie mai conține o serie de intuiții corecte referitoare la justificarea împrumuturilor neologice pentru desemnarea unor obiecte, instituții, relații specifice culturii antice (*poblican*, *cangrenă*, *sinagogă* ș.a.), evitarea regionalismelor lexicale, selectarea de preferință a cuvintelor cu circulație largă (asemenea banilor, „cuvintele acealea sînt bune, carele le înțeleg toți”). Versiunea de la 1648 a fost preluată integral în *Biblia de la București*, devenind astfel, în ce privește *Noul Testament*, baza pentru întreaga tradiție biblică românească.

Expansiunea protestantismului în sud-estul Europei, inclusiv în Imperiul Otoman (Kiril Loukaris – 1572–1638, patriarh al Constantinopolului, a fost în cele din urmă condamnat ca simpatizant și susținător al calvinismului!), a declanșat o puternică reacție de respingere în rândurile clerului ortodox înalt din lumea

greco-ortodoxă. Unul dintre „campionii” acțiunilor anticalvine a fost mitropolitul Varlaam al Moldovei, care a făcut să apară în anul 1645 o broșură polemică împotriva calvinismului (*Răspuns împotriva catihismusului calvinesc*), adoptând însă în mod implicit ideea (protestantă!) a acceptării în Biserică a limbii poporului și dându-și seama că o asemenea decizie nu mai poate fi amânată fără riscuri majore. Prin *Cazania* sa de la Iași (1643), Varlaam inițiază un proces lung și complicat, de înlocuire în Biserică a limbii slavone cu limba română, proces care se va finaliza abia aproximativ un secol mai târziu. Antologie de predici din omiletica bizantino-slavonă, *Cazania* conține deopotrivă și multă materie biblică, în special pericopele evanghelice corespunzătoare liturghiilor duminicale.

Prelucrarea și interpretarea în limba română a textelor biblice a fost o constantă și în cadrul preocupărilor cărturărești-misionare ale mitropoliților-cărturari Dosoftei și Antim Ivireanul. Ample fragmente biblice, în special din *Vechiul Testament* (uneori cărți întregi, precum *Cartea lui Iona*), sunt cuprinse de Dosoftei, în versiune proprie, în *Parimiile preste an* (Iași, 1683). Psalmii biblici l-au atras însă cu deosebire pe eruditul mitropolit. Socotită cel dintâi text poetic românesc semnificativ, *Psaltirea* sa „pre verșuri tocmită” (Uniew, 1673) este o operă personală, fără nicio relevanță cultică. Pentru nevoile cultului, Dosoftei a tipărit și o *Psăltire de-năles*, slavo-română (Iași 1680). O a treia variantă românească, în proză, a *Psaltirii* ieșită de sub pana eruditului mitropolit moldovean se păstrează în fondul de manuscrise al Bibliotecii Universitare din Iași. La rândul său, Antim Ivireanul a tipărit, între numeroase alte cărți de cult, și un *Evangheliar* (1697), *Psaltirea* (1710) și *Noul Testament* (1702), text revizuit al *Noului Testament de la Bălgrad* (1648). Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, numărul cărților de cult cu conținut biblic crește exponențial. În centrele cunoscute ale culturii ecleziastice românești (Neamț, Iași, București, Snagov, Râmnic, Buzău, ulterior Blaj), vor fi tipărite zeci de ediții succesive de psaltiri, apostole, evanghelii, care vor contribui, alături de celelalte cărți bisericești, la configurarea, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, a variantei unice și unitare a vechii române literare. Părăsind ceea ce am putea numi componenta cultică a tradiției biblice românești, ne vom ocupa în continuare de prezentarea exclusivă a versiunilor integrale ale *Bibliei* în limba română.

Deși, cum s-a putut vedea mai sus, bazele textuale ale tradiției biblice românești sunt puse încă din secolul al XVI-lea prin traduceri parțiale și prin prelucrări ale textelor scripturale, actul fondator decisiv al acestei tradiții îl constituie tipărirea la 1688 a *Bibliei de la București* (numită, mai rar, și *Biblia lui Șerban Cantacuzino*). Acest caracter sintetic și fondator al *Bibliei de la București* se referă la punerea în circulație a textului biblic complet care, prin prestigiul său simbolic maxim, prin numeroasele sale calități literare, prin dimensiuni și prin autoritatea indusă de prestigiul editorului, principele Șerban Cantacuzino al Țării Românești, s-a putut impune ca model și reper pentru toate versiunile românești care vor urma. Conceptul de „tradiție” trebuie înțeles aici în sensul său cel mai concret, acela de paradigmă stilistică și lexical-semantică relativ stabilă, menținută constant în versiunile biblice succesive în limba română, privite în interconexiunile

lor textuale. Este vorba despre conservarea, timp de mai bine de două secole și jumătate, nu numai a orientării inițiate de *Biblia de la București*, ci și a unei mari cantități de elemente textuale (opțiuni de traducere, terminologie, semantică, frazeologie, topică, onomastică biblică etc.).

Cu toate că cercetările întreprinse în ultimele decenii, pe urmele lui Nicolae Iorga, de filologi prestigioși precum Virgil Cândea, N.A. Ursu sau Al. Andriescu au clarificat nu doar condițiile generale, politice, culturale și confesionale care au determinat apariția acestui monument literar major, ci și foarte multe din detaliile unei dinamici editoriale complexe, în unele cursuri, manuale sau lucrări de popularizare circulă încă informații și interpretări eronate. O asemenea interpretare nefondată, afirmată frecvent, este aceea că *Biblia de la București* reprezintă „încununarea eforturilor” generațiilor de înaintași sau o „sinteză” a versiunilor biblice parțiale, care au fost tipărite sau au circulat anterior anului 1688. De fapt, așa cum indică simpla comparație a textelor, istoria devenirii textului imprimat la București la 1688 este alta. Cărțile *Noului Testament* din *Biblia de la București* sunt în relație textuală directă cu textele corespunzătoare din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), reprezentând o revizuire și o adaptare a tipăriturii anterioare, eventual prin intermediul unui *Nou Testament* apărut la București în 1682. Textul este reluat, aproape fără modificări, și de Antim Ivireanul, în ediția pe care a dat-o *Noului Testament* în 1703, ceea ce atestă aprecierea de care se bucura versiunea primară de la 1648. Cât privește însă *Vechiul Testament* cuprins în ediția tipărită la București în 1688, acesta reprezintă o traducere integral nouă, fără o relație directă cu versiunile românești parțiale anterioare, *Palia de la Orăștie* (1582) sau numeroasele *Psaltiri*, manuscrise sau tipărite. Dacă o astfel de continuitate textuală concretă nu poate fi dovedită, nu este însă mai puțin adevărat că autorii noii versiuni nu au trebuit să inventeze integral un stil sau un limbaj biblic, ci s-au încadrat într-o tradiție relativ conturată, deși incipientă, căreia i-au conferit consistență și repere ferme și vizibile. În acest sens general, referitor la preexistența unor capacități expresive ale românei literare, pe care, exercitându-le asupra unui text de amploarea și dificultatea *Vechiului Testament* în integralitatea lui, autorii tipăriturii de la București le-au ridicat la un grad superior de rafinament și eficiență, definirea *Bibliei de la 1688* ca o „sinteză” a tuturor eforturilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări timp de trei veacuri în toate Țările Românești” (N. Cartoian) ar putea fi acceptată.

Corectată mai trebuie încă o afirmație eronată frecvent reiterată, potrivit căreia *Biblia de la București* ar reprezenta un model de limbă literară românească veche („monument literar fără pereche” – N. Iorga) și, implicit, fundamentul textual al limbii române literare moderne. Faptele ca atare indică de fapt altceva. Dacă se acceptă definiția științifică a limbii literare, aceea de varietate exemplară a limbii naționale, caracterizată prin acceptarea conștientă și consensuală, de către toți utilizatorii și pe toate palierele (fonetic, morfologic, lexical, sintactic) a unor norme relativ stabile și unitare, codificate în mod explicit sau cel puțin printr-un uz generalizat și constant, se va constata că textul *Bibliei de la București* nu satisface aproape deloc aceste exigențe. Cercetările specialiștilor filologi au demonstrat de

mai multă vreme că, în această perspectivă, *Biblia de la București* nu a putut fi un model de limbă literară. Simpla lectură atentă a textului ar arăta oricărui cititor avizat numeroase inconsecvențe de natură grafico-fonetică (unul și același cuvânt scris, adesea pe aceeași coloană, în mod diferit, accentuări diferite ale cuvintelor etc.), morfologică (variante diferite de plural la substantive, fluctuații mari în paradigma conjugării verbale) și lexicale (coocurența elementelor lexicale nordice și a celor sudice, mai multe forme de adaptare ale numelor proprii din bogata onomastică biblică etc.). Există, în epocă, alte texte, inclusiv bisericești, care se apropie mult mai mult decât *Biblia de la București* de idealul exemplarității, unității și normativității unei limbi literare. Acest aspect lingvistic compozit al *Bibliei de la București* are două explicații principale. Este vorba mai întâi de una cu caracter general: limba română literară veche în sine prezenta un nivel scăzut de normativitate. A doua explicație este de ordin particular. Redactat mai întâi de un autor care cunoștea și practica tradiția literară moldovenească (Nicolae Milescu Spătarul), textul *Bibliei* a fost revizuit înainte de a fi tipărit de cărturari munteni (Radu și Șerban Greceanu) și „diortosit” în cele din urmă de un alt moldovean (Mitrofan, fost colaborator al lui Dosoftei la Iași, fost episcop de Huși și viitor episcop de Buzău); se mai adaugă, fapt deloc de neglijat, timpul relativ scurt pe care editorii de la București l-au avut la dispoziție pentru a-și finaliza lucrarea. Aceste fapte conjuncturale cunoscute, precum și lipsa unui „autocontrol”, a unei preocupări conștientizate pentru întrebuințarea unor norme lingvistice unice și unitare, au condus la rezultatul care se poate constata: *Biblia de la București* nu este unitară sub aspectul normelor literare. *Biblia de la București* este considerată, în mod corect, o operă colectivă. Afirmând acest adevăr, mulți dintre cei care se pronunță despre acest monument al vechii culturi românești au în vedere un fel de efort colectiv și anonim al tuturor generațiilor de cărturari care au contribuit în vreun fel oarecare la traducerea și punerea în circulație a textelor bisericești fundamentale. O altă eroare de apreciere se regăsește la cei care pun pe seama fraților Greceni meritul principal în traducerea și editarea primei versiuni românești integrale a *Sfintei Scripturi*. Pentru a clarifica această problemă, se cer prezentate pe scurt și în mod sintetic împrejurările istorice concrete, succesiunea și ponderea contribuției diferiților cărturari implicați, motivația, competențele și contribuția celor mai importanți dintre „autorii” *Bibliei de la 1688*. Primul aspect care trebuie evidențiat este acela că *Biblia de la București* nu a fost concepută și realizată ca o carte bisericească în sensul restrâns al cuvântului, neavându-se nici un moment în vedere satisfacerea unor nevoi ale cultului liturgic. Pentru aceste nevoi, existau și circulau deja de relativ multă vreme, cum s-a arătat mai sus, *Evangeliiile*, *Apostolul* și *Psaltirea*, unde pasajele vetero- sau neotestamentare erau selectate și prezentate în succesiunea cerută de logica discursului liturgic. Existau de asemenea și circulau cărțile de interpretare, de lămurire și de edificare morală a credincioșilor, cea mai importantă dintre acestea fiind *Cazania* mitropolitului Varlaam al Moldovei, succesiv retipărită. Deceniile de la sfârșitul secolului al XVII-lea înregistrează chiar, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, o intensă și accelerată activitate de elaborare și tipărire a textelor

liturgice fundamentale și absolut necesare cultului și vieții bisericești curente (*Liturghierul, Molitvenicul, Triodul, Octoihul* etc.). Tipărirea integrală a Bibliei nu era o astfel de urgență și nu se înscria în rândul priorităților unor ierarhi luminați și învățați precum mitropoliții Dosoftei, al Moldovei și Theodosie, al Țării Românești. Realitatea istorică a faptelor arată că această sarcină de o enormă dificultate, dar și aducătoare de prestigiu și-au asumat-o câțiva dintre cei mai erudiți cărturari laici ai epocii, stimulați și sprijiniți de autoritatea politică supremă a Țării Românești, voievodul Șerban Cantacuzino. Preocupat de consolidarea puterii politice personale, principele a văzut în gestul simbolic al editării *Sfintei Scripturi* în limba țării pe care o stăpânea un prilej major de conturare și afirmare a statutului de principe creștin luminat și generos pe care îl viza în mod sistematic și pe toate căile. Nu lipsită de importanță în acest context este menționarea faptului că, sub autoritatea și cu sprijinul aceluiși Șerban Cantacuzino, se tipărea la Veneția, în 1687, adică exact un an înaintea *Bibliei de la București*, în condiții editoriale superioare din punct de vedere calitativ, textul integral al *Bibliei* în limba greacă (*Septuaginta* și *Noul Testament*). Corelate între ele, cele două evenimente editoriale vădesc în mod limpede ambiția lui Șerban Cantacuzino de a marca și legitima statura sa de lider politic al lumii ortodoxe balcanice și deopotrivă a familiei sale, ca moștenitoare a tradiției imperiale bizantine. Urgența acestui imperativ politic explică în mare parte și graba evidentă cu care Biblia a fost pregătită și tipărită. În acest context, momentul *Bibliei de la București* marchează și declinul accentuat al limbii slavone, al cărei rol de „limbă suprapusă” este preluat de limba greacă. Cărturarii la a căror autoritate domnitorul a apelat pentru a-și realiza proiectul sunt învățați greci de prim rang, oaspeți pe termen lung la Curtea domnească din București, un Sevastos Kimenites, rector al Academiei Domnești de la București, sau un Ghermano Nissis, rector al Academiei Patriarhiei din Constantinopol. Cei însărcinați practic cu redactarea textului pentru tipar sunt însă tinerii boieri valahi Radu Greceanu (cca 1655–1725) și Șerban Greceanu (m. cca 1710), ei înșiși literați talentați și eleniști bine pregătiți, după cum va dovedi activitatea lor ulterioară.

Redactată (probabil de Stolnicul Constantin Cantacuzino, fratele domnitorului) într-un stil matur și precis, cu o retorică bogată și nuanțată, cu abundente informații de istorie biblică, prefața semnată de voievod, care se adresează, în ordinea ierarhică medievală, tuturor supușilor săi, „celor ce să află lăcuitori supt stăpînirea noastră, preasfințitului mitropolit chir Theodosie, iubitorilor de Dumnezeu episcopi, preacuvioșilor egumeni, smeriților preoți, blagorodnicilor boiari și tuturor celorlalți pravoslavnici creștini”, conține date și detalii precise care sprijină și justifică interpretarea formulată mai sus. Despre transpunerea în limba poporului a „dumnezeieștii Scripturi” se vorbește ca despre o „cerească filosofie”, un dar spiritual spre „folosul obștesc”, pe care domnitorul este dator să îl facă supușilor săi, „spre a noastră spăsenie și spăseniia fratelui nostru” și pentru a nu îngropa „talantul” care i-a fost dat, ci spre a-l spori și împărți „celor ce sînt supt ascultarea noastră”. Evident în această prefață este și faptul că mentalitatea evoluată, de orientare filologică și umanist-creștină, a traducătorilor era cunoscută și recunoscută ca atare și dincolo de cercul foarte restrâns al cărturarilor, între altele fiind invocată autoritatea unui

cunoscut arhiereu grec al epocii, prezent la București, reputat pentru erudiția sa: „Aceasta am făcut la tălmăcirea aceștii Sfinte Scripturi, făcînd multă nevoință și destulă cheltuială, despre o parte puînd dascalii știuți foarte den limbă elinească, pre preaînțeleptul cel dentru dascalii ales și arhiereu Ghermano Nisis, și, după petreacerea lui, pre alții care s-au întîmplat, și despre altă parte ai noștri oameni ai locului, nu numai pedepsiți întru a noastră limbă, ce și de limba elinească avînd știință ca să o tălmăcească, carii luînd lumină și dentr-alte izvoade vechi și alăturîndu-le cu cel elinesc al celor 70 de dascalii, cu vrearea lui Dumnezeu o au săvîrșit precum să veade. Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strîmtarea limbii românești, iară încăș avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și sloveanilor, precum aceia așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească [...]. Și spre aceasta m-am îndemnat ca să dea la toți dumnezeiescul cuvînt, știînd bine că Dumnezeu au poruncit sfinților săi apostoli să propoveduiască pre făcătorul de viață, cuvîntul său la toată zidirea, ca să nu rămîie cineva neluminat de strălucirea darului său, care vedem până în zioa de astăzi că n-au rămas nici un neam, nici o limbă [...] ca să nu citească întru a sa limbă dumnezeiasca Scriptură”. Semnificațiile politice, culturale și naționale ale evenimentului editorial patronat de Șerban Cantacuzino sunt încă și mai explicit formulate în cea de a doua prefață a cărții, adresată voievodului și semnată de „Dositheu, den mila lui Dumnezeu patriarh al Sfintei cetăți Ierusalimului și a toată Palistina”. Faptul însuși al semnării de către unul din capii proeminenți ai Bisericii Ortodoxe a acestui text encomiastic la adresa lui Șerban și a familiei sale este elocvent pentru autoritatea de care acesta se bucura în lumea ortodoxă a momentului. Redactată mai mult ca sigur de către un „om al locului”, probabil același Constantin Cantacuzino Stolnicul, această predoslovie conține, în seria argumentelor de justificare a legitimității transunerii scrierilor sacre în limba vernaculară, o formulare subtilă a dimensiunii universale a unui act de cultură național, consacrat întregului popor român, din toate țările; căci, evocînd în context exemplul împăratului Constantin, care a pus să se difuzeze *Sfânta Scriptură* printre bisericile din Constantinopol, sau al episcopului got Ulfila, care a transpus în limba poporului său o parte a *Bibliei*, prefațatorul arată că „mai vîrtos vreadnic de mii de laude ești măriia ta, care la un norod întreg dai cuvîntul lui Dumnezeu [...] ca să lumineaze celor den casă ai Besearicii noroad: rumânilor, moldovenilor și ungrovlahilor”.

Un alt aspect care trebuie subliniat ține de aceea că textul tipărit la București în 1688, în scopurile detaliate mai sus, nu reprezintă de fapt traducerea fraților Greceni, cum s-a crezut multă vreme. Acești doi cărturari, aflați atunci la începutul carierei lor, se vor ilustra ulterior prin opere importante, cum ar fi transpunerea în românește a *Mărturisirii ortodoxe* a lui Petru Movilă, a *Mărgăritarelor* lui Ioan Gură-de-Aur și a *Mineelor*. Fără a diminua astfel deloc meritele lor reale, trebuie însă spus că ei sunt în evenimentul cultural de la 1688 doar revizori ai unei tălmăciri integrale a *Vechiului Testament*, efectuată cu câteva decenii înainte de cunoscutul cărturar Nicolae Milescu Spătarul (1736–1708). Acest fapt este dovedit, pe lângă unele referiri indirecte din epocă, de existența unei alte versiuni românești

integrale a *Vechiului Testament*, păstrată într-un îngrijit manuscris, Ms. 45 de la Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei Române. Copiat de un anume Dumitru din Câmpulung pentru mitropolitul Theodosie, probabil în anii 1686–1687, Ms. 45 conține și un „cuvînt înainte către cititori”, redactat de către un cărturar anonim, cel care a revizuit versiunea primară a lui Milescu, care afirmă explicit că „o am scos-o pre limba rumânească den izvodul lui Necolae cartea aceasta ce să chiamă Biblia”. Acest cărturar anonim, identificat de N.A. Ursu în persoana mitropolitului Dosoftei (ajutat, la revizia textului, de unul sau mai mulți dintre colaboratorii săi), descrie pe larg în ce au constat intervențiile operate în manuscrisul inițial al lui Milescu. Aflăm astfel că a fost urmată, în esență, metoda de lucru a lui Nicolae Milescu, inclusiv izvoarele acestuia: „Iară Nicolae, vrînd să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumănie, nefiind altă dată scoasă la rumănie, au socotit și au ales un izvod carele-i mai ales decît toate altele, tipărit în Frangofort și ales foarte bine pre limba elinească, și dedesupt cu multe arătări și cuvinte puse cum le-au tălmăcit alții. [...] Zice el că pre lîngă izvodul acesta au avut și izvodul slovenescu și letenește și au avut și alt izvodu letenescu, ce au fost scos de curînd den limba jidovească, adecă den izvod jidovăscu [...]. Și iară mărturisește el de zice că de cel slovenescu nu s-au ținut, că numai acest izvod iaste slovenescu, care acum să află tipărit la Ostrov [...]. Iară și noi, pre lîngă izvodul lui Necolae am mai alăturat și alte izvoade grecești, pren care izvoade fost-au unul carele au fost tipărit la Englitera, ci și acesta nu să potrivea cu cel de la Frangofort [...]. Apoi aflînd și noi izvod grecescu, altul de ceale den Frangofort, duple care au scris și Necolae, am urmat aceleia pentru tocmiterea soroacelor și deplinirea cuvintelor și întăritura oxiiilor den cît am putut; [...] pentru căci izvodul lui Necolae, pentru degraba scriindu-l, n-au pus nici unile de acestea, ci era pentru neîntocmirea lui foarte cu greu a să înțeleage vorba tălmăcirii și abaterea cuvintelor”.

Ceea ce a rezultat din această atentă revizuire reflectă, din punct de vedere lingvistic, cu relativă fidelitate și consecvență, normele tradiției literare moldovenești. Refugiindu-se la București în 1686, ca urmare a exilului forțat în Polonia al protectorului său, mitropolitul Dosoftei, Mitrofan, viitorul „diortositor” al *Bibliei de la București*, a adus cu sine, probabil, și textul lui Milescu revizuit, așa cum apare el în Ms. 45. Este de asemenea foarte probabil ca acei „oameni ai locului” de la București (între care frații Greceni trebuie să își fi asumat sarcinile de editare principale), presați de voievodul Șerban Cantacuzino, doritor să-și vadă Biblia cât mai curînd tipărită, au găsit foarte convenabil să preia textul traducerii lui Milescu, revizuindu-l încă o dată pe baza aceluiași „izvoade” întrebuintate și de Spătar. Comparația dintre Ms. 45 și *Biblia de la 1688* arată clar că avem de a face cu același text, dar substanțial revizuit. Sub presiunea timpului, editorii de la București au renunțat însă, până la urmă, la indicarea bogatelor referințe biblice, reținute din izvoare (de Milescu sau de revizorul său moldovean) și notate marginal în Ms. 45.

În concluzie, Milescu este traducătorul principal al *Bibliei de la București*, tuturor celorlalți cărturari, cunoscuți sau încă anonimi, revenindu-le meritele de colaboratori și revizori. Rămân încă neclare resorturile și motivele pentru care tânărul cărturar Nicolae Milescu – traducerea *Vechiului Testament* a realizat-o la Istanbul, între anii 1661 și 1664, pe când era reprezentant al domnitorului Grigore

Ghica al Țării Românești pe lângă Poarta Otomană – și-a asumat o sarcină atât de dificilă. Buna instrucție în limbile clasice, greacă, latină și slavonă, precum și în teologie și filosofie, pe care și-o dobândise anterior ca elev al Școlii Patriarhiei din Constantinopol, cultura și talentul nativ dovedite din plin prin scrierile ulterioare îl făceau persoana poate cea mai calificată între contemporani pentru un demers de asemenea amploare și dificultate. Încă nu se poate spune cu precizie dacă inițiativa îi aparține integral sau a lucrat „la porunca” cuiva. Obscure rămân, de asemenea, și împrejurările în care manuscrisul manuscrisul său olograf a ajuns în Moldova.

Cât privește metoda de traducere asumată de Milescu și menținută și de revizorii săi succesivi, aceasta este cea literală („verbum a verbo”), cei mai mulți interpreți din epocă ai scrierilor sacre împărtaşind în continuare convingerea medievală că fidelitatea față de litera *Sfintei Scripturi* este singura soluție convenabilă pentru evitarea erorilor. Problema izvoarelor folosite de Milescu și de colaboratorii succesivi la definitivarea lucrării pentru tipar este ilustrativă pentru orientarea umanistă a cărturarilor implicați în elaborarea *Bibliei de la București*. Din mențiunile clare făcute în prefețe reiese limpede că s-a optat ca bază pentru *Septuaginta*, vechea versiune grecească a cărților *Vechiului Testament*, legitimată de tradiția Bisericii Ortodoxe. Fapt semnificativ pentru relativa libertate de opțiune pe care și-o putea permite un cărturar laic, ediția folosită ca bază, *Septuaginta* tipărită la Frankfurt am Main în 1597 de câțiva reputați eleniști de orientare protestantă, a fost aleasă pentru renumele de temeinicie pe care și-l câștigase („izvod carele-i mai ales decît toate altele”). Din ediția amintită, Milescu a preluat integral și „sumarul”, adică toate cărțile „deuterocanonice”, inclusiv cărțile *Macabei III* și *Macabei IV* („Tratatul despre rațiunea dominantă”). Menținut și în versiunea tipărită la 1688 cu titlul *Pentru sângur țiitorul gând*, acest tratat anonim de orientare stoică, compus la sfârșitul epocii elenistice, este socotit cel dintâi text cu caracter filosofic tipărit în limba română. Pe lângă referința principală, *Septuaginta*, Milescu și revizorii săi au făcut apel, pentru clarificarea unor pasaje obscure, la singura versiune integrală a *Bibliei* în slavonă, tipărită la Ostrog în Ucraina (1581), precum și la o ediție de largă circulație a *Vulgatei* latine, imprimată prima dată în 1565, la Anvers („cetatea Antverpiei”), de cunoscutul tipograf-editor Cristophorus Plantin, la alte ediții occidentale ale *Septuagintei*, între care ediția filologică a umanistului englez R. Daniel (Londra, 1653 sau Cambridge 1665). Pe masa de lucru a cărturarilor-traducători, amintite, dar nedefinite mai îndeaproape, s-au mai aflat unele traduceri renaștentiste în limba latină ale originalelor ebraice. Se conturează așadar, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea românesc, un tip de atitudine cărturărească mai apropiat, prin asumarea unor principii ale interpretării critice și comparative a textului *Sfintei Scripturi*, de erudiția filologică modernă decât de simpla raportare literală la textul slavon tradițional a traducătorilor anteriori.

Aceste opțiuni de „strategie interpretativă” ale lui Milescu, asumate și de cei care i-au preluat și perfecționat versiunea, au fixat jaloanele tradiționale al abordării *Vechiului Testament* în tradiția biblică românească: includerea tuturor cărților deuterocanonice (cu excepția „Tratatului despre rațiunea dominantă”), menținut

ulterior doar de Samuil Micu la 1795 și de Filotei la 1854–1856), *Septuaginta* ca text de bază, apelul critic la versiunile altor tradiții.

Referiri neîndoelnice la traducerea inițială a lui Milescu („izvodul lui Necolae”) se regăsesc în „cuvîntul înainte către cetitor” din fruntea unei a treia versiuni românești integrale a *Vechiului Testament*, datînd din aceeași epocă și păstrată de asemenea în manuscris (Ms. 4389 de la BAR), din care se rețin câteva pasaje interesante: „Nevoitu-ne-am a prepune această sfîntă și de Dumnezeu suflată carte carea se cheamă Biblia, adecă toată cartea legii vechi și cu toți prorocii, pre limba rumânească, carea pînă acum într-această limbă a noastră rumânească nu foarte se-au aflat prepusă, fără numai un izvod scris cu mîna, pre care l-au fost prepus Nicolae, spatariul moldovean, dascal și învățat în limba elinească, carele l-au izvodit de pre izvodul elinesc ce se-au fost tipărit în Frangofort. Ce încă și izvodul acesta pentru multa pripă a acelui prepuitoriu, care se-au grăbit curînd a și tălmăci și a și scrie, aflatu-s-au multe greșale [...]. Și am nevoit a prepune această carte a legii vechi carea se chiiamă Biblia, toată, cu toți prorocii (că Leagea Noao, adecă Evanghelia și celelalte cărți ale apostolilor, toate, ce află multe pren bogate locuri, și cu mîna scrise și în tipariu date pre limba noastră, rumânească, iar de această carte a Legii Vechi, noi, rumânii, foarte sîntem lipsiți). Drept aceea, alăturînd izvodul slovenesc carele au fost tipărit în Rusiia cea mică, în cetatea Ostrovului, și izvodul lătesc, care au fost tipărit în cetatea Antverpiei, și acel izvod rumânesc, de care se spuse mai sus, așa de pre dînsule cu multă socotință am prepus. Iar totuș mai mult ne-am ținut de izvodul cel slovenesc și de care am umblat mai aproape de dînsul”. Paternitatea acestei noi versiuni manuscrise a fost atribuită de către N.A. Ursu lui Daniil Andrean Panoneanu, profesor de slavonă și latină la Școala Domnească din Târgoviște și autor al traducerii cunoscutei colecții de texte canonice *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652). Alcătuitorul traducerii întrebuițează manuscrisul lui Milescu doar ca izvor auxiliar, ca text martor pentru *Septuaginta*, orientându-se în mod prioritar spre versiunea slavonă de la Ostrog (1581), confruntată atent și cu *Vulgata* plantiniană. Deși vădește în multe privințe o calitate literară și o inteligibilitate superioare versiunii lui Milescu, această traducere integrală a *Vechiului Testament* nu a fost luată în calcul de editorii bucureșteni de la 1688 (dacă o vor fi cunoscut), poate și pentru faptul că, în plină expansiune a orientării către modelul lingvistic și cultural grecesc, autorul acesteia se menținea încă în cadrele slavonismului dominant în secolele anterioare.

Murind la 29 octombrie 1688, Șerban Cantacuzino nu a putut, probabil, să își vadă *Biblia* finalizată și difuzată. Succesorul său, Constantin Brâncoveanu, se asociază și el prestigioasei inițiative, menționându-și numele pe foaia de titlu finală a cărții, care a substituit-o, în unele tranșe ale tirajului, pe cea inițială. Dintre relativ numeroasele exemplare păstrate pînă astăzi, semn că tirajul trebuie să fi fost considerabil, unele poartă însemnări ale unor personalități de primă mărime, precum mitropolitul Dosoftei sau Dimitrie Cantemir. Circulația și receptarea *Bibliei de la București* este o temă care merită să fie cercetată. În transcrieri interpretative și în condiții filologice, *Biblia de la București* a fost reeditată în

epoca modernă de trei ori: într-o ediție jubiliară din 1988 de către Patriarhia Română (coord. I.C. Chițimia), în două volume, la Iași, în 2001–2001 (coord. Vasile Arvinte și Ioan Caproșu) și (împreună cu manuscrisele 45 și 4389, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, 1988–2009, vol. I–VII, IX, coord.: Paul Miron, Vasile Arvinte, Al. Andriescu; editarea continuă).

Monumentala tipăritură de la 1688 instituie textul de referință al principalei filiere a tradiției biblice românești, cea care, din punct de vedere stilistic, se prezintă ca una dintre varietățile stilistice cele mai stabile ale stilului bisericesc românesc. Dacă se face abstracție de numeroasele inconsecvențe formale, la nivelul fonetic și la cel morfologic și se are în vedere doar nivelul mai general al stilului, afirmația lui G. Călinescu, după care *Biblia de la București* „este pentru limba română ceea ce este pentru cea germană *Biblia* lui Martin Luther”, capătă temei.

Următoarea versiune integrală a *Bibliei* a fost oferită culturii române de un grup de clerici ai Bisericii Unite din Transilvania. Deși independentă din punct de vedere textual de *Biblia de la București*, ca și de tradiția *Septuagintei*, această versiune se menține în cadrele stilului bisericesc al vechii române literare și ale terminologiei biblico-teologice tradiționale. Inițiativa de a tălmăci din nou integral *Vechiul Testament*, împreună cu *Noul Testament*, aparține episcopului greco-catolic Petru Pavel Aaron. Resortul principal al inițiativei trebuie să fi fost de ordin confesional, urmărindu-se legitimarea definitivă și consolidarea Bisericii Române Unite cu Roma. Alegerea *Vulgatei* latine, versiunea catolică oficială, ca text de referință unic, îndreptățește o atare interpretare. Grupul de cărturari greco-catolici coordonat de Petru Pavel Aaron (Gherontie Cotorea, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Petru Pop de Daia, Ioan Săcădate, Grigorie Maior) a realizat în aproximativ doi ani (1760–1761) o versiune fluentă și relativ clară. Rămășă inedită timp de peste două secole și conservată într-un manuscris păstrat la Blaj, această veche versiune românească a fost editată sub titlul *Biblia Vulgata*, în 2005, la Editura Academiei Române, cu un cuvînt-înainte de Eugen Simion, de un colectiv de filologi coordonat de Ioan Chindriș.

A doua ediție integrală a *Bibliei* în limba română, numită curent *Biblia de la Blaj* sau *Biblia lui Samuil Micu*, a fost publicată la Blaj în 1795 de către episcopul greco-catolic Ioan Bob. Masivul volum reprezintă rezultatul unei revizuii atente efectuate de Samuil Micu (1745–1806) a textului tipărit la București în 1688. Cărturarul ardelean a efectuat nu doar o actualizare din punctul de vedere al normelor limbii literare, ci și o intervenție consistentă în textul *Bibliei de la București* (1688), clarificînd, prin raportare constantă la *Septuaginta*, dar și la *Vulgata*, multe din pasajele obscure, eliminînd multe regionalisme (moldovenisme sau muntenisme), ca și unele grecisme sau slavonisme, în favoarea unor creații lexicale interne care căpătaseră între timp răspîndire în uzul literar. În rest, Samuil Micu a respectat numărul și succesiunea cărților biblice, menținînd în sumarul ediției sale toate „apocrifele”, inclusiv „Tratatul despre rațiunea dominantă” sau *Cartea a IV-a a Macabeilor*. Versiunea lui Samuil Micu a fost republicată, în condiții grafice de excepție, cu facsimilarea originalului, sub titlul *Biblia de la Blaj, 1795* la Roma, în anul 2000. În urma unor comparații textuale atente, se poate

afirma că tradiția textuală românească instituită de *Biblia de la București*, trecută prin revizia profundă a lui Samuil Micu, s-a menținut intactă, în sensul că intervențiile „diortositorilor” succesivi au fost minore și s-au limitat de cele mai multe ori la adaptări la nivelurile fonetic, morfologic și sintactic; mai rar au fost operate înlocuiri ale unor cuvinte prin sinonime sau sintagme impuse de evoluția normelor limbii literare comune.

Următoarea ediție din filiera tradițională este cunoscută cu numele curent de *Biblia de la Petersburg* (1819). Tipărită la Petersburg, în Rusia, sub îngrijirea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, mitropolit de Chișinău, pentru românii din Basarabia, la cererea și sub egida „Rosienestii Soțietăți a Bibliei”, această ediție reprezintă o reproducere fidelă, cu intervenții neglijabile, a *Bibliei de la Blaj* (1795), model indicat în mod explicit în prefață, prin formula „care mai înainte s-au tipărit în Transilvania”. Este respectat „canonul alexandrin”, incluzând cărțile biblice „deuterocanonice” ale *Vechiului Testament*, dar fără *Cartea a IV-a a Macabeilor*. Urmează apoi *Biblia de la Buzău* tipărită de Filotei, episcop de Buzău, în cinci volume, între anii 1854 și 1856. După cum o spune cu onestitate editorul, este reprodușă întocmai, în grafia de tranziție a epocii, cu unele neînsemnate adaptări de natură lingvistică, *Biblia de la Blaj*. Această opțiune este afirmată explicit și justificată, în *Procurvântare către dreptcredincioșii cititori*, vol. I, p. 5, astfel: „Dintre Bibliile tipărite în limba noastră, mai bine tălmăcită și mai luminată la înțeles este cea de Blaj; pe aceasta și noi am ales-o de a o retipări, însă mai îndreptată și mai curățită de ziceri învechite acum și obicnuite numai la frații noștri ardeleni”. Ca și Samuil Micu, Filotei urmează canonul alexandrin, tipărind toate cărțile „deuterocanonice” ale *Vechiului Testament*, inclusiv *Cartea a IV-a a Macabeilor* („Tratatul despre rațiunea dominantă”), a cărui menținere este explicată, cu argumente de ordin cultural general, prin respectul față de tradiția locală: „Cartea aceasta nici Sf. Părinți nu o cunosc dumnezeiască, nici în toate Bibliile grecești nu este, pentru aceea nici într-această Biblie n-am voit din nou a o tălmăci, ci precum se află în Biblia cea veche românească o am luat și numai pentru aceea o am pus aici, că s-au aflat în cea veche românească, altmintrelea loc între cărțile *Sfintei Scripturi* nu poate să aibă; așadar și noi într-aceasta de acum retipărire am lăsat-o iarăși fără altă tălmăcire, spre aducerea aminte de antica limbă vorbitoare română”.

Biblia lui Șaguna (1856–1858) se încadrează și ea, după cum indică limpede comparația textelor, în filiera tradițională definită mai sus. Inițiatorul, Andrei Șaguna (1809–1873), mai întâi episcop, iar apoi mitropolit ortodox al Ardealului, a știut să întrebuițeze cu succes încrederea deplină de care se bucura la Curtea de la Viena în scopul reînvierii și reorganizării ortodoxiei în Transilvania. Tipărirea Bibliei reprezintă unul dintre jaloanele unui program cultural și eclezial mai larg. În masivul volum (1160 de pagini), ilustrat, fapt neobișnuit pentru tradiția românească, cu 95 de gravuri (probabil opere ale lui Gustave Doré), textele biblice sunt tipărite pe două coloane, în grafia chirilică clasică. Într-o amplă introducere, Andrei Șaguna oferă cititorilor informații generale privitoare la istoria și receptarea *Sfintei Scripturi*. Frecvent citat și comentat de exegeți din unghiuri de vedere

diferite, adesea cu implicații confesional-polemice, textul introducerii lui Șaguna conține, între altele, afirmarea principiului legitimității unei unice tradiții textuale biblice în cadrul unei culturi naționale: „Limba Bibliei pentru un popor numai o dată se poate face; dacă s-au învins pieceda cea mare a traducerii și dacă poporul au primit limba aceea așa-zicând în însăși ființa sa, atunci următorii n-au de a mai face alta, ci numai a o reînnoi și îndrepta, așa cum ar fi reînnoit și îndreptat traducătorul cel dintâi al Bibliei, de ar fi trăit până în vremurile lor”. Această afirmație, în aparență de bun-simț, a fost interpretată de unii exegeți ca semn al intenției lui Șaguna de a-și ascunde sursa reală, *Biblia de la Blaj*. Căci, menționând cu scrupulozitate și precizie în introducere toate versiunile românești anterioare, Șaguna omite tocmai ediția *Bibliei de la Blaj* (1795) a lui Samuil Micu, al cărei text îl retipărește de fapt, prin intermediul ediției de la Sankt Petersburg din 1819. În focul polemicii confesionale, acest act a putut fi calificat drept „un furt cinic, cel mai mare furt literar pe care l-a înregistrat cultura noastră în toate timpurile” (Ioan Chindriș).

Ultima ediție aflată în descendența directă a *Bibliei de la București* este *Biblia sinodală* din 1914. Revizuirea ea însăși a *Bibliei de la Blaj* (prin intermediul *Bibliei de la Buzău* și a *Bibliei lui Șaguna*), efectuată, începând cu anul 1895, din inițiativa mitropolitului Iosif Gheorghian, de comisii succesive alcătuite din membri ai Sfântului Sinod, aceasta este prima versiune a Bibliei tipărită în grafie latină și autorizată oficial de Biserica Ortodoxă Română. Intervențiile în text sunt destul de consistente, și totuși nesemnificative în raport cu *Biblia de la Blaj*. Această versiune, pusă sub patronajul Regelui Carol I, s-a bucurat de prețuirea și încrederea unor reputați cărturari ortodocși, precum Dumitru Stăniloae, Dumitru Fecioru și Bartolomeu Anania, care au considerat-o drept ultima ediție românească reflectând cu fidelitate *Septuaginta*.

În perioada interbelică, larga răspândire și intensă circulație a „bibliilor britanice”, și în special a versiunii lui D. Cornilescu (v. mai jos), nu doar în comunitățile neoprotestante, au atras atenția oficialilor Bisericii Ortodoxe asupra necesității unei „acomodări” a stilului biblic tradițional la cerințele modernității. Se inițiază astfel o lungă perioadă de tatonări, incertitudini și polemici surde cu privire la realizarea unei versiuni biblice „recepte” a Bisericii Ortodoxe, nefinalizată încă nici până astăzi. Sub patronajul Regelui Carol I, la inițiativa Patriarhului Miron Cristea și cu aprobarea Sinodului BOR, în 1936 se publică o versiune a *Sfintelor Scripturi* „tradusă după textul grecesc al *Septuagintei*, confruntat cu cel ebraic”. Este prima dată în lunga istorie a traducerilor biblice în română când originalele ebraice sunt recunoscute ca legitime, fapt care reprezintă o încercare de a schimba mentalitatea neîmpărtășită de clerul ortodox de orientare mai conservatoare. Precedat de un amplu *Cuvânt-înainte* semnat de Patriarhul Miron Cristea, discursul biblic se menține din punct de vedere stilistic în cadrele tradiționale, dar reprezintă, evident, o desprindere de versiunile anterioare. Autorii versiunii sunt teologii Nicodim Munteanu (1864–1948), Vasile Radu (1887–1940) și Gala Galaction (1879–1961), care au propus, pentru *Vechiul Testament*, practic, o nouă versiune, pornind de la *Septuaginta*. Acesta este textul de la care pornesc în principiu, cu revizuiți și adaptări la normele ortografice, fonetice și morfologice, succesivele „ediții sinodale” moderne.

Poziția cea mai avansată în direcția apropierii de „izvoarele ebraice primare” este reprezentată de așa-numita „*Biblie* a lui Radu–Galaction”. Tipărită la Editura Fundațiilor Regale, în 1938 și retipărită, într-o a doua ediție, în 1939, versiunea Radu–Galaction este precedată de o prefață dedicatorie către regele Carol al II-lea a traducătorilor, preoții Vasile Radu și Gala Galaction. Conținând diferențe majore față de textul din 1936, noua versiune se raportează, pentru *Vechiul Testament*, direct la *Biblia* ebraică, ambii traducători fiind cunoscuți nu doar ca ebraiști, ci și ca simpatizanți ai iudaismului. Această nouă orientare este justificată de cei doi traducători prin necesitatea ca ortodocșii să aibă textul „ebraic” drept referință comună pentru respingerea activităților prozelitiste ale neoprotestanților. Sumarul include totuși toate cele 14 cărți „necanonice” sau „deuterocanonice” inexistente în canonul ebraic al *Vechiului Testament* și neluate în seamă de protestanți și neoprotestanți. Receptată cu entuziasm ca un eveniment literar de primă mărime de publicul laic, versiunea Radu–Galaction a fost primită cu reticență și chiar cu ostilitate în mediile bisericești, lucru constatat cu amărăciune de Gala Galaction însuși două decenii mai târziu: „Traducerea Sfintei Scripturi este una din cele mai evidente minuni pe care Providența m-a învrednicit să le văd în viața mea [...]. Multă vreme, nu-mi venea să cred că sînt în fața unei realități: luam cartea, o cercetam, o răsfoiam și găseam în ea cuvintele și ritmul frazei mele [...]. După cum a fost cu toată literatura mea, tot așa și cu *Sfînta Scriptură*: am ridicat împotriva-mi – ca altădată Fericitul Ieronim – noian de dușmăanii, văzute și nevăzute, mărturisite și nemărturisite” (Gala Galaction, *Mărturie literară*, în *Opere alese*, vol. II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 23). Nemulțumit de aceste inițiative intelectualiste mai mult sau mai puțin „suspecte”, Sinodul BOR face demersuri repetate, din ce în ce mai dificile în deceniile dictaturii comuniste, de a pune în circulație versiuni autorizate, adecvate din punct de vedere stilistic, dar conforme cu tradiția și cu textele liturgice. O primă încercare o face în acest sens Nicodim Munteanu, devenit în 1938 Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. În 1944, acesta face să apară, sub autoritatea Sinodului, o versiune biblică în care reia ediția din 1936, înlocuind cu versiuni proprii majoritatea traducerilor celorlalți doi colaboratori inițiali. Următoarea ediție sinodală va fi tipărită, din inițiativa Patriarhului Iustinian, abia în anul 1968 și conține textul tradițional, „diortosit” de o comisie de teologi ortodocși alcătuită din Ioan Gagi, Teodor M. Popescu, Dumitru Radu. Astfel de versiuni „diortosite” conțin și următoarele ediții sinodale (1972, 1982, 1990 etc.). Un loc special în cadrul filierei tradiționale a receptării în limba română a *Sfintei Scripturi* îl ocupă *Biblia „Anania”*, publicată în anul 2000 de Bartolomeu Anania, pe atunci Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului. Rezultat dintr-o critică radicală a tradiției textuale anterioare, această ediție reprezintă, în fapt, o nouă versiune și, din punct de vedere stilistic, o „versiune de autor”. De remarcat sunt accentuata orientare către „expresivitatea beletristică” și o marcată apropiere de limba vorbită. Inițiativa este proclamată de traducător, cunoscut scriitor (Valeriu Anania), o întoarcere la *Septuaginta* ca referință unică, menită să amendeze versiunile „mixte” (*Septuaginta*, împreună cu textul ebraic-masoretic) tipărite de Patriarhia Română în ultimele decenii,

influențate toate de traducerea Radu–Galaction. Calificată prin sintagma ambiguă „ediție jubiliară a Sfântului Sinod”, versiunea Anania este acceptată de BOR, dar nu declarată ediție oficială.

Cea mai recentă transpunere în limba română a originalelor grecești ale cărților biblice ale *Vechiului Testament* o reprezintă *Septuaginta* (vol. I–VII, 2004–2010). Realizată în cadrul Colegiului „Noua Europă” din București (director: Andrei Pleșu) de un grup de filologi clasiști, seria reprezintă o traducere integral nouă, pe baze filologice, pornind de la edițiile critice cele mai recente ale *Septuagintei* (Rahlfs și Ziegler). Traducerea cărților biblice este însoțită de largi comentarii (teologice, istorice, textologice, filologice, traductologice, de istoria religiilor și arheologie biblică etc.), iar orientarea stilistică rămâne cea tradițională.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se înregistrează încercări de abordare și de transpunere a *Sfintei Scripturi* exterioare sferei cultural-confesionale tradiționale și inovatoare din punct de vedere stilistic și lingvistic. Se conturează astfel în sânul tradiției biblice românești o filieră nouă și inovatoare, distinctă și adesea contrarie filierei conservatoare principale. Fără a mai menționa nenumăratele ediții ale *Noului Testament* și *Psalmilor*, tipărite de regulă în scopuri culturale explicite de diferitele confesiuni creștine care se exprimă în limba română, sunt de amintit doar versiunile biblice mai semnificative din punct de vedere cultural și literar.

Biblia lui Heliade (1859) reprezintă prima încercare de a traduce în românește *Sfînta Scriptură* inițiată și întreprinsă de un intelectual laic în afara Bisericii. Aflat în exil la Paris, marele scriitor și mentor național Ion Heliade Rădulescu (1800–1872) a decis să își continue misiunea militant-mesianică de emancipare spirituală a națiunii, dedicându-și o mare parte din timp și din energiile creatoare traducerii și comentării Bibliei. Pornind de la originalul grecesc al *Septuagintei* (publicat în 1843, la Atena), Heliade o rupe programatic și total cu tradiția stilului biblic românesc, propunând o metodă de transpunere foarte personală, caracterizată prin importul masiv de elemente neologice din greacă și latină, menite să înlocuiască integral termenii tradiționali, cei mai mulți de coloratură slavonă. Nu se știe dacă Heliade a tradus Biblia în întregime. Volumul publicat (272 pagini) cuprinde cărțile biblice denumite de traducător *Genese*, *Exodu*, *Leviticu*, *Numerii*, *Deuteronomiu*, *Jesus fiul lui Navè*, *Judici*, *Ruth* și *A regilor* (doar cap. I și II). În paralel, la aceeași editură și în același an, Heliade a publicat și *Biblicele, sau notiții istorice, filosofice, religioase și politice asupra Bibliei*. Geniul inventiv heliadesc se manifestă, atât în textul traducerii, cât și în comentarii, în deplinătatea sa, abundența creațiilor neologice, împreună cu siguranța și o anumită coerență internă a discursului conferind versiunii o stranie forță artistică ce ține mai degrabă de autonomia limbajului poetic decât de rigorile stilului biblic. Ca eșantion, pot fi reproduce primele trei versete din *Cartea Facerii*, cu grafia latinizantă a originalului: „În început creó Dumnezeu cerul și terr’a. Iar terr’a eră nevedută și informă, și întunerec peste abysu, și spiritul lui Dumnezeu se purtă peste ape”. Apariția la Paris a acestei lucrări a fost primită cu multă reticență în mediile ecleziastice din țară. Noutatea absolută a stilului, ineditul discursului și orientarea către un etimologism extrem au declanșat chiar o dură reacție de

respingere din partea lui Andrei Șaguna. Asumându-și riscul de a părea ultraconservator într-un moment când orientările latinizant-modernizante dominau cu autoritate mentalitatea publică românească, iar popularitatea și autoritatea lui Heliade se mențineau încă aproape intacte, mitropolitul de la Sibiu va respinge radical noua inițiativă, reproșând traducătorului lipsa oricărei competențe în raport cu *Sfânta Scriptură*. Între cele două personalități proeminente a izbucnit o polemică dură, cu replici succesive, publicate în „Telegraful român” de la Sibiu (Șaguna) și „Naționalul” bucureștean (Heliade). Printre imprecății și calificări depreciative reciproce, unele la limita injuriei, se definesc două poziții în aparență opuse și ireconciliabile în raport cu abordarea interpretativă și traducerea *Sfintelor Scripturi*. Prima este cea ilustrată de Șaguna, după care traducerea și interpretarea Bibliei nu pot fi întreprinse în afara autorității Bisericii, singura care deține vocația canonică și cadrul legitimant al Tradiției. Pentru Heliade, dimpotrivă, competența filologică, cunoașterea limbii grecești și erudiția sunt criteriile care trebuie îndeplinite prioritar pentru a putea aborda textele sacre. În plus, cu orgoliul reținut al celui privit de o întreagă generație ca un legislator al limbii literare, Heliade invocă deopotrivă, ca factor justificator al inițiativei sale, și talentul literar pe care l-a dovedit o viață întreagă.

Biblia lui Aristia, tipărită la București în 1859, „cu cheltuiala Societății Ierografice Britanice și Streine spre propagarea Sfintului cuvânt în Bretania și la alte națiuni”, pare să fie prima ediție în limba română finanțată de societatea britanică. În cele 156 de pagini ale sale, volumul conține doar trei cărți biblice, *Genesis*, *Isaia* și *Psalmi*. Grec de origine și adept, în chestiunile de limbă literară, al lui Ion Heliade Rădulescu, autorul traducerii, Constantin Aristia (1800–1880), a fost profesor de greacă și de artă dramatică, poet, publicist, actor și harnic traducător din greacă și din italiană. Spre deosebire de foaia de gardă, scrisă integral într-o grafie latină etimologică, textul propriu-zis este cules în grafie mixtă, chirilico-latină. Este un experiment, versiunea fiind plină de neologisme latino-romanice și de creații lexicale spontane, unele explicate prin note de subsol. Iată, spre exemplificare, în transcriere, primele două versete din *Cartea Facerii*: „În început a făcut Dumnezeu cerul și pământul. Și pământul era neformat și desert; și întunerec pre fața abissului; și spiritul lui Dumnezeu se purta pre de supra apelor”. În note de subsol, cuvintele *desert*, *abisssă* și *spirit*, propuse de traducător, sunt glosate prin echivalentele general acceptate de uzul biblic tradițional *pusti*, *adîncime fără fund* și, respectiv, *duh*.

Un alt experiment filologic interesant este tentativa lui Timotei Cipariu (1805–1887) de a transpune într-un limbaj etimologizant *Biblia de la București* în integralitatea ei. Încheiat de marele filolog de orientare latinistă în anul 1870 și rămas în manuscris, în trei volume masive aflate la Filiala din Cluj a Bibliotecii Academiei Române, acest text ciparian va fi editat de un grup de cercetători clujeni.

Pe la jumătatea secolului al XIX-lea, Societatea Biblică Britanică începea să activeze și în România, arătându-se interesată să publice versiuni în limba română ale Bibliei. Întemeiată în 1804 la Londra, Societatea Biblică Britanică finanța, potrivit unei decizii proprii din 1826, tipărirea de *Biblii* în diferite limbi, dar respectând „canonul palestinian” (adică fără „cărțile deuterocanonice” sau „bune

de citit”), adoptat, pe urmele lui Luther, și de cultele neoprotestante. Acest fapt reducea marja de dialog cu mediile bisericești ortodoxe oficiale, atașate prin tradiție *Septuagintei* și „canonului alexandrin”, care includea cărțile deuterocanonice cunoscute. În consecință, în vederile Societății au intrat și au fost publicate o serie întreagă de ediții biblice întocmite în afara Bisericii Ortodoxe. Deoarece *Bibliile* „britanice” sunt lipsite de regulă de introduceri sau de alte indicații, iar numele traducătorilor nu sunt de obicei menționate, istoria lor este relativ greu de urmărit și de reconstruit. Ceea ce se știe din surse istorice secundare este că, începând cu 1860, în Principatele Unite au activat mai mulți agenți ai Societății Biblice Britanice, între care cel mai activ a fost Alexander Thomson. Acesta a căutat colaboratori diverși în mediile academice ieșene, ca traducători fiind pomeniți, între alții, Mihail Vitlimescu și Ieronim Voruslan (ambii, evrei convertiți la creștinism), Vasile Palade (m. 1916, profesor la Liceul Național din Iași), Clement Nicolau (profesor la Seminarul „Veniamin”), Petre Gârboviceanu (1862–1934, profesor de filosofie și pedagogie). Din documentele Societății reiese că, între cei care au lucrat succesiv sau simultan la traducerea diferitelor cărți biblice cuprinse în primele ediții britanice s-au numărat și câțiva teologi ortodocși cunoscuți, cum au fost Nifon Bălășescu (1806–1880), Ghenadie Țeposu (1813–1877), Constantin Erbiceanu (1838–1913) sau Nicolae Nitzulescu (1837–1904), care au preferat să nu li se menționeze numele. Ultimul dintre cei amintiți a realizat și o serie de versiuni biblice personale (*Noul Testament* din 1897, retipărit în 1904, 1906 și 1910, *Biblia* integrală în 1906), care s-au bucurat de popularitate printre neoprotestanții români până la apariția traducerii lui Dumitru Cornilescu. Tipărirea acestor texte cu grafia etimologizant-latinistă a epocii se explică prin respectarea autorității nou întemeiatei Academii Române, dominată în epocă de curentul etimologist. Aceeași explicație trebuie acceptată și pentru numărul relativ mare de neologisme latino-romanice introduse de traducători, care pornesc totuși, adesea, după cum se poate constata prin comparația versiunilor, de la tradiția textuală principală (prin intermediul edițiilor Filotei și Șaguna). Trebuie menționat de altfel că inclusiv cărțile bisericești de cult, publicate sub autoritatea Bisericii Ortodoxe, prezentau în anii 1870–1890, anii de maximă influență a etimologismului în Academia Română, aceleași caracteristici grafice și lingvistice latinizante. Ca izvoare, traducătorii par să fi folosit, alături de versiunile biblice românești tradiționale, originalele ebraice, dar și versiuni franțuzești (în special Segond), englezești sau germane. Retipărit de câteva ori, cu unele diferențe de la o ediție la alta, textul *Bibliei* „britanice” a fost asumat, până la apariția versiunii lui Dumitru Cornilescu, de diferitele culte neoprotestante, aflate în expansiune, fiind privit, și din acest motiv, cu multă reticență în mediile ortodoxe. Prima ediție din această serie a apărut la Iași, cuprinzând, în două tomuri, *Pentateuhul*, *Iosua*, *Judecătorii* și *Rut* (tomul I, 1865), și, respectiv, *Samuel I*, *Samuel II*, *Regii I*, *Regii II*, *Cronica I*, *Cronica II*, *Ezra*, *Neemia*, *Ester*, *Iov* și *Psalmi* (tomul al II-lea, 1867). Iată, în ortografia latinizantă originală, primele trei versete ale *Sfintei Scripturi*: „La început creă Dumnezeu cerul și pământul. Și pământul era neformat și deșert; și Spiritul lui Dumnezeu se purta pre deasupra apei”. Adaptând constant textul la normele ortografice și

morfologice ale Academiei Române, Societatea Biblică Britanică a reeditat textul respectiv în 1873 (la Pesta), în 1874 (din nou la Iași), în 1911 și 1921 (la București).

Un loc special în tradiția biblică românească îl ocupă traducerea denumită curent *Biblia lui Cornilescu*, probabil cea mai răspândită versiune în limba română a Bibliei. După studii de teologie ortodoxă la Universitatea din București, finalizate în cele din urmă cu hirotonirea sa ca preot, Dumitru Cornilescu (1891–1975) s-a dedicat exclusiv, începând cu 1916, traducerii în română a Bibliei. Sprijinit financiar de prințesa Rallu Callimachi și adăpostit la moșia acesteia de la Stăncești-Botoșani, tânărul teolog a reușit să finalizeze și să publice, sub auspiciile Societății Biblice Britanice, în anul 1920 *Psaltirea*, iar în 1921 *Noul Testament*, urmat, în același an, de o versiune integrală a Bibliei. Din punct de vedere stilistic și al expresiei lingvistice propriu-zise, versiunea Cornilescu se menține în cadrele stilului biblic românesc tradițional. Nu se cunosc prea multe despre tehnicile de traducere, stilul de lucru și despre izvoarele întrebuintate de Cornilescu, dar rezultatele muncii sale atestă o bună competență în limbile greacă și ebraică, precum și stăpânirea limbilor germană, franceză și engleză. Bucurându-se inițial de o primire foarte favorabilă, inclusiv din partea multor reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe, noua versiune a trezit însă în curând mari suspiciuni, datorită mai ales faptului că, respectând canonul „palestinian” (fără cărțile necanonice) impus de Societatea Britanică, a fost adoptată rapid ca „textus receptus” de toate cultele neoprotestante românești (baptiști, pentecostali, adventiști). Supus unor critici acerbe și acuzelor de sectarism, Dumitru Cornilescu a plecat definitiv din țară în anul 1923, sfătuit, se pare, în acest sens de însuși Patriarhul Miron Cristea. A trăit cea mai mare parte a vieții în Elveția, în semianonimat, impunându-se totuși, ca predicator și traducător, drept o personalitate simbolică majoră a universului neoprotestant românesc. Ediția a doua, revizuită, a traducerii sale (*Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, București, Societatea Biblică pentru Răspîndirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1926) a fost retipărită de zeci de ori, în tiraje de sute de mii de exemplare, distribuite de multe ori gratuit nu doar în mediile neoprotestante, unde este socotită drept versiune de referință.

Tradiția biblică românească reprezintă un câmp de cercetare vast și divers, aflat încă la începuturile explorării sale. Perspectivile de cercetare sunt multiple și complementare. În jurul și pe baza abordării filologice, s-ar putea deschide în viitor căi de cunoaștere interdisciplinară, pe care s-ar putea înscrie, în colaborare, teologi, istorici (ai culturii, ai artelor sau ai mentalităților), traductologi, antropologi, etnologi, informaticieni și filosofi. În stadiul actual al cunoașterii, sarcina principală revine filologilor, care ar trebui să își canalizeze eforturile în două direcții principale. Ar fi vorba mai întâi de reeditarea științifică a tuturor vechilor versiuni ale Bibliei în limba română, în special a celor tipărite în grafie chirilică sau în grafie de tranziție, devenite greu accesibile specialiștilor fără pregătire filologică specială. Întrucât această operație ar necesita decenii întregi de muncă migăloasă sau colective întregi de cercetători, s-ar putea începe prin „digitalizarea” textelor și punerea lor în circulație printre specialiști în această formă comodă și economicoasă. O a doua direcție de preocupări ar putea fi canalizată spre realizarea

unor instrumente de lucru necesare studiilor interdisciplinare ulterioare, între care prioritate ar avea realizarea unei concordanțe biblice între *Septuaginta* și principalele versiuni românești ale *Vechiului Testament* și a unui dicționar istoric greco-român al *Noului Testament*. O viitoare istorie a tradiției biblice românești ar trebui precedată de studii cu caracter monografic asupra unor probleme specifice precum relațiile textuale dintre diferitele ediții, scopurile, resorturile și mijloacele auxiliare folosite, tipologia tehnicilor de traducere, circulația în epoci diferite a textelor biblice, motivațiile și constrângerile confesionale, culturale și politice ale diferitelor versiuni. Componentele tradiției biblice le stau la dispoziție filologilor ca text-martor ideal pentru studiul sistematic al dinamicii evolutive a normelor limbii literare (fonetice, morfologice, sintactice, lexicale). Inventarierea și interpretarea lexicului biblic specific (grecisme, slavonisme, ebraisme, latinisme), ca și a inovațiilor din domeniul semantic (expresii, sintagme, sensuri de origine biblică) sunt și ele câmpuri de cercetare fertile și interesante, și tot astfel onomastica biblică (teonime, antroponime, toponime, etnonime, horonime, hidronime), dimensiune deloc abordată până acum de filologii români. Lipsește de asemenea o abordare monografică a evoluției varietății biblice a stilului bisericesc românesc, studiat fie în sine, fie în corelație cu celelalte două varietăți, cea liturgică și cea teologică. Un domeniu încă neexplorat este, în fine, cel al referințelor biblice în literatura română.

BIBLIOGRAFIE

a. Ediții

- Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a ceii Vechi și ale ceii Noao Leage, toate care s-au tălmăcit duple limba elinească spre înțelegerea limbii rumânești, cu porunca preabunului Domn Ioan Șarban Cantacozino Basarabă Voievod [...]*, București, 1688 [ed. moderne: *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament* [...], București, Tipografia Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988 (*Cuvânt-înainte*: Teoctist, patriarh al BOR; coordonatori: I.C. Chițimia, Mihai Moraru; revizuire: I.C. Chițimia, Alexandru Ciurea, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Mihai Mîtu, Alexandra Moraru, Pandele Olteanu, Dan Simonescu, Florentina Zgraon; transcrieri: Teodor Bodogae, Valentin Chelaru, I.C. Chițimia, Alexandru Ciurea, Mariana Costinescu, Anca Cristina Gherman, Ecaterina Ionașcu, Zamfira Mihail, Aurelia Mihailovici, Ion Radu Mircea, Mihai Mîtu, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Pandele Olteanu, Dan Simonescu, Florentina Zgraon); *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, I–VII, XI, Iași, 1988–2008 (coord.: Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Gabriela Haja, Paul Miron; introduceri, transcrieri, indice, comentarii: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Alexandru Andriescu, Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Ileana Câmpăan, Eugenia Dima, Cornel Dimitriu, Mioara Dragomir, I.A. Florea, Doina Grecu, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Gustavo Adolfo Loria Rivel, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Eugen Munteanu, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Mircea Roșian, Elena Tamba Dănilă, Stela Toma, Marietta Ujică, Petru Zugun; consultanți: Eugen Munteanu, N.A. Ursu).
- Biblia de la București (1688)*, I–II, îngrijire editorială: Vasile Arvinte și Ioan Caproșu; transcrieri: Alexandru Gafton, Laura Manea, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001.
- Biblia Vulgata (1760–1761)*, prefață de Eugen Simion; editor coordonator: Ioan Chindriș; coordonare filologică: Niculina Iacob; transcrieri: Elena Ardeleanu, Mircea Remus Birtz, Ioan Chindriș,

- Elena Comșulea, Florica Nuțiu, Doina Grecu, Elena Mihiu, Vasile Rus, Valentina Șerban; revizie: Elena Ardeleanu, Elena Comșulea, Doina Grecu, Valentina Șerban; indici de cuvinte: Niculina Iacob, Ioan Chindriș; notă asupra ediției: Elena Ardeleanu, Ioan Chindriș, Elena Comșulea, Doina Grecu, Valentina Șerban; concordanța numelor: Mircea Remus Birtz, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a cei Noao, care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înfălesul limbii românești [...]*, Blaj, 1795 [ed. modernă: *Biblia de la Blaj, 1795*, ediție jubiliară, Roma, Tipografia Vaticană, 2000 (*Precuvântare*: Lucian Mureșan; *Cuvânt introductiv*: Camil Mureșan; edit. coord.: Ioan Chindriș, coord. filol.: Eugen Pavel; studii: Ioan Chindriș, Eugen Pavel; transcrieri: Elena Ardeleanu, Ioan Chindriș, Nicolae Edroiu, Elena Mihiu, Florica Nuțiu, Dora Pavel, Eugen Pavel, Șerban Turcuș, Veronica Turcuș; concordanța numelor proprii: Sidonia Puiu; glosar: Elena Comșulea, Valentina Șerban, Sabina Teiuș)].
- Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a cei noao [...]*, Sanktpeterburg, 1819.
- Biblia sau Testamentul Vechiu și Nou [...]*, prin binecuvântarea [...] iubitorului de Dumnezeu Episcop al sfintei Episcopii Buzăul, D.D. Filoteiu, I–V, Buzău, 1854–1856.
- Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii cei vechi și a cei noao [...]*, tipărită [...] sub privegherea și cu binecuvântarea excelenței sale, prea sfințitului domn Andreiu, Baron de Șaguna, Sibiu, 1856–1858.
- Biblia Sacra que coprinde Vechiul si Noul Testament după quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia tyarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp., 1859.*
- Biblia sacra din ultima editiune ellenica recorectata supra ebraiciloru arhetipi, tradusa de K. Aristias, Bucuresti, cu cheltuiala Societati Ierografice Britanice si Streine spre propagarea Sfintului cuvintu in Bretania si la alte natiuni, 1859.*
- Sânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Tradusă și publicată de Societatea Biblică Britanică și Străină, Iași, 1867.*
- Sânta Scriptură a Vechiului și a Noului Testamentu. Edițiune nouă revăzută după texturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Pesta, 1873.*
- Sânta Scriptură a Vechiului și a Noului Testamentu. Edițiune nouă, revăzută după tecturile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, Iași, 1874.*
- Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Tipărită cu spesele Societății Biblice Britanice și Străine, București, 1911.*
- Biblia adecă dumnezeiasca Scriptură a legii Vechi și a Celei Nouă, tipărită în zilele majestății sale Carol I, regele României [...]*, Ediția Sfântului Sinod, București, 1914.
- Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Edițiune nouă revizuită după testurile originale și publicată de Societatea Biblică pentru Britania și Străinătate, București, 1921.*
- Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament, București, Societatea Biblică pentru Răspândirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1921 [traducere de D. Cornilescu, ed. a II-a, 1926].*
- Sfânta Scriptură, tradusă după textul grecesc al Septuagintei, confruntat cu cel ebraic. În vremea domniei Majestății sale Carol II, regele românilor, din îndemnul și cu purtarea de grijă a înalt prea sfințitului dr. Miron Cristea, patriarhul României, cu aprobarea Sfântului Sinod, București, 1936.*
- Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății sale Regelui Carol II, Editura Fundațiilor Regale, București, 1938 (ed. a II-a, 1939).*
- Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament [traducere de Nicodim Munteanu], București, 1944.*
- Biblia sau Sfânta Scriptură, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1968 [revizuire efectuată de Ioan Găgiu, Teodor M. Popescu, Dumitru Radu].*
- Biblia sau Sfânta Scriptură, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982 [revizie de Constantin Cornișescu, Ioan Munciea, Nicolae Petrescu și Dumitru Radu].*

- Biblia sau Sfânta Scriptură. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod [...]. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2000.*
- Septuaginta, I–VII, Iași, Editura Polirom, 2004–2010 [coord: Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu; traducători: Cristian Bădiliță, Ion Pătrulescu, Ioana Costa, Eugen Munteanu, Mihai Moraru, Florica Bechet, Alexandra Moraru, Cristina Costena Rogobete, Francisca Băltăceanu, Gheorghe Ceaușescu, Vichi Dumitriu, Ștefania Ferchedău, Theodor Georgescu, Octavian Gordon, Ștefan Colceriu, Lia Lupaș, Monica Broșteanu, Marius David Cruțeru, Cristian Gașpar, Iulia Cojocariu].*

b. Literatură secundară

- Andriescu, Alexandru, *Elemente de stil oral în Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Biblia de la București (1688), în comparație cu Biblia lui Micu (1975)*, în „Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, secția IIIe. Lingvistică, t. XXXII, 1986.
- Andriescu, Alexandru, *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988, p. 7–45.
- Andriescu, Alexandru, *Psalmii în literatura română*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum*, XI, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 5–144.
- Andriescu, Alexandru, *Studii de filologie și istorie literară*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 90–208.
- Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, ediție îngrijită de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. I–CXLVI.
- Bălan, Ioan, *Limba cărților bisericești. Studiu istoric și liturgic*, Blaj, 1914.
- Biblia de la București (1688), „Dacoromania” (Freiburg), 1988 (număr special).*
- Bianu, Ioan, *În legătură cu „Biblia” de la 1667 a lui Nicolae Milescu*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, t. XXXVIII, 1915–1916, p. 5–6.
- Cartoian, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, Editura Fundațiilor Regale, 1945, p. 214–219.
- Cândea, Virgil, *Războaiele dominante. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 106–214, 222–223.
- Chindriș, Ioan, *Secolele Bibliei de la Blaj*, în *Biblia de la Blaj. Ediție jubiliară*, Roma, 2000, p. 2339–2406.
- Chindriș, Ioan, *Testamentul lui Petru Pavel Aaron*, în *Biblia Vulgata (1760–1761)*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. XII–LXXVII.
- Ciobanu, Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*, București, Imprimeria Națională, 1947, p. 297–308.
- Conțac, Emanuel, *Mentalități culturale românești și concepții teologice ortodox-răsăritene reflectate în lexicul și stilul traducerilor românești ale Noului Testament*, teză de doctorat, București, 2010.
- Crăciunescu, Aurel, *Mitropolitul Andreiu și Sf. Scriptură*, în „Revista teologică”, Sibiu, nr. 2, 1909, p. 440–457.
- Dictionarul literaturii române pînă la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1978, p. 101–102.
- Gheție, Ion, *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române literare*, în Ion Gheție (coord.), *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 53–66.
- Gheție, Ion, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Momentul 1750*, în „Limba română”, XX, 1971, p. 113–124.
- Haneș, P.V., *Studii de istorie literară*, București, Editura Minerva, 1970, p. 74–131.
- Iacob, Niculina; Chindriș, Ioan, *Biblistica Blajului între Septuaginta și Vulgata*, în „Tabor”, II, nr. 8, noiembrie 2008, p. 33–45.
- Iacob, Niculina, *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj (1760–1761)*, în *Biblia Vulgata (1760–1761)*, vol. V, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 789–909.
- Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 207–208.

- Iorga, N., *O mare descoperire literară*, în „Neamul românesc”, București, X, nr. 26, 28 iunie 1915, p. 1.
- Ivașcu, G., *Istoria literaturii române*, București, Editura Științifică, 1969, p. 221–222.
- Marcu, Grigore, *Sfânta Scriptură în „pom românesc”*, în „Mitropolia Ardealului”, 1958, p. 11–12.
- Măianu, Alexandru, *Viața și lucrarea lui Dumitru Cornilescu, traducătorul Bibliei în limba română modernă*, București, Editura BER, 1995.
- Mircea, Gabriela, *Etape ale difuzării Bibliilor blăjene între 1795 și 1822*, în „Biblioteca și cercetarea”, 1996, p. 96–105.
- Modrigan, Ioan; Păclișanu, Zenovie, *Cum a apărut Biblia lui Clain?*, în „Cultura creștină”, 1919, p. 5–6.
- Munteanu, Eugen, *Der Streit um das Recht zur Bibelübersetzung ins Rumänische. Metropolit Andrei Șaguna vs. Publizist Ion Heliade Rădulescu*, în „Romanische Forschungen”, Frankfurt am Main, 120, nr. 4, 2008, p. 425–458.
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 21–168, 449–486, 506–516.
- Munteanu, Eugen, *Repere ale tradiției biblice românești (I–III)*, în „Idei în dialog”, V, 2009, nr. 4 (55), p. 22–24, nr. 5 (56), p. 34–36 și nr. 6 (57), p. 25–27.
- Munteanu, Eugen, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 16–88.
- Nicolaescu, N.I., *Scurt istoric al traducerii Sfintei Scripturi. Principalele ediții ale Bibliei în Biserica Ortodoxă Română*, în „Studii teologice”, seria a II-a, XXVI, nr. 7–8, 1974, p. 489–521.
- Pavel, Eugen, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia de la Blaj. Ediție jubiliară*, Roma, 2000, p. 2417–2433.
- Păclișanu, Zenovie, *Istoria Bisericii Române Unite*, în „Buna Vestire”, Roma, 1976, p. 1–4.
- Păclișanu, Zenovie, *Un vechi proces literar (Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior)*, în „Analele Academiei Române”, Memoriile Secțiunii Istorice, t. XVI, 1935, 7.
- Perpessicius, *Scriitori români*, vol. I, București, Editura Minerva, 1986, p. 57–80.
- Piru, Alexandru, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1981, I, p. 212–216.
- Rosetti, Al.; Cazacu, Boris; Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Editura Minerva, 1971, p. 167–183.
- Solomon, Const., *Biblia de la București (1688)*, Tecuci, 1932.
- Tatai-Baltă, Cornel, *Implicațiile tipografice și arta grafică în Biblia lui Samuil Micu (1795)*, în *Pagini de artă românească*, Blaj, 1998, p. 54–62.
- Tepelea, Gabriel; Bulgăr, Gh., *Momente din evoluția limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 44–50.
- Ursu, N.A., *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu (I, II)*, în „Limba română”, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 455–468 și nr. 6, p. 521–534.
- Ursu, N.A., *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu (III)*, în „Limba română”, XXXVIII, nr. 1, 1989, p. 31–46.
- Ursu, N.A., *O traducere necunoscută a lui Nicolae Milescu*, în „Cronica”, XXI, nr. 44, 1986, p. 5.
- Ursu, N.A., *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoneanul*, în „Cronica”, XVI, 1981, nr. 43, p. 5, 8.

THE ROMANIAN BIBLICAL TRADITION. A SUMMARIZED PRESENTATION

ABSTRACT

Tackling the topic at hand from a systematic-historical perspective, this article puts forward the most important moments associated with the Romanian biblical textual tradition – beginning in the 16th century and up until nowadays. I will first review the earliest partial Romanian translations of the Bible (*The Acts of Apostles*, *The Gospels* and *The Book of Psalms*), including those surviving in manuscript form (*Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Hurmuzachi*, *Codex Sturdzanus*, *Codicele Voronețean*) or in printed format (*The Gospels* and *The Book of Psalms* of Coresi, *Palia*

from Orăștie), while discussing the historical, cultural and philological contingencies specific to the time-frame and political-confessional circumstances of their conception. The discussion will continue in a similar vein, covering the other important and integral Romanian biblical translations. Following certain intrinsic textual criteria associated with style, I will point out what I believe are two main directions that shaped the Romanian biblical translation tradition. One is what I call the “traditional direction”, incorporating the translations derived from the Bible from Bucharest (1688): The Bible of Samuil Micu (1795), the Bible from Petersburg (1819), the Bible of Filotei, bishop of Buzău (1854–1856), the Bible of Andrei Șaguna, archbishop of Transylvania (1856–1858), the orthodox official Bible (1914) etc. The second direction, identified as the “innovative direction”, includes biblical versions that stray from the normative-traditional approach and adopt a level of expression closer to that of the modern Romanian language: the Bibles of Ion Heliade Rădulescu (1858) and C. Aristia (1859), the “British Bibles” (1874, 1911, 1921), the Bible of Cornilescu etc. Information concerning the translations’ sources (Slavonic, Latin or Greek), as well as the various translation techniques will also be discussed.

Key-words: *Bible, literary language, translation, Septuagint, tradition, Romanian, Slavonic, Greek, Șerban Cantacuzino, Nicolae Milescu, Samuil Micu, Filotei, Andrei Șaguna, Ion Heliade Rădulescu, Dumitru Cornilescu.*

UN AVANGARDIST UITAT – MIHAIL DAN

VICTOR DURNEA

Se știe îndecobște că Mihail Dan a fost colaborator al revistei „unu”, chiar „redactor răspunzător” al ultimelor ei numere, și că în planul (din decembrie 1932) al Editurii „unu” figurau un volum de traduceri ale sale din Maiakovski și placheta *Sens unic*, tipărită până la urmă la altă editură¹. Cu toate acestea, antologiile avangardei literare românești nu cuprind nici un text de-al său, iar exegezele, dacă nu-i omit numele, îl pomenesc cu totul în treacăt. Să fie acestea indiciile clare și suficiente ale totalei lipse de valoare? Sau ne aflăm pur și simplu în fața unui caz de nedreptate a posterității?

Pentru unii, dubiile se reduc într-o măsură când constată că, în memorialistica avangardiștilor și îndeosebi în bine cunoscutul *Născut în 02* al lui Sașa Pană se conturează, sub numele respectiv, portretul unui personaj „suspect”, dacă nu chiar tenebros, cu „o adevărată față hidoasă”, în seama căruia se pun furturi, maltratări (a unor colegi de breaslă ori a soției) și mai cu seamă faptul de a fi fost, concomitent, spion sovietic și agent al Siguranței². Neîndoielnic, un asemenea portret al omului putea foarte bine să determine ignorarea operei create de acela, minimalizarea ei. Or, existența acestei posibilități ne obligă să introducem un recurs la judecata implicită a posterității, solicitând investigații suplimentare.

În cazul nostru însă, cercetarea va întâmpina dificultăți serioase: majoritatea protagoniștilor au dispărut, documentele lipsesc din arhive, publicațiile din biblioteci, memorialistica epocii rămâne săracă. În aceste circumstanțe, desigur, reconstituirea biografiei și a activității literare a lui Mihail Dan va fi fatalmente incompletă. Câteva pete albe vor putea fi, probabil, acoperite în viitor. Altele, însă, nu, oricâte eforturi s-ar depune. Să sperăm că, în ciuda acestora, schița noastră va avea coerența necesară.

Mihail Dan, și nu Dan Mihail, cum se transcrie numele uneori³, este pseudonimul literar al lui David Michael Werner, născut la Târgul Frumos, județul

¹ *Sens unic*, poeme, un portret al autorului de Marcel Iancu, 3 planșe în peniță de Florica Cordescu, [București], Editura Cultura Poporului, [1935], 68 p.

² Sașa Pană, *Născut în 02*, București, Editura Minerva, 1973, p. 378, 454 și *passim*.

³ *Ibidem*, *passim*. Precizarea este necesară, deoarece în mai multe ziare și reviste se întâlnește frecvent și semnătura *D. Mihail*, pseudonim al doctorului Sandu Lieblich (vezi Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime...*, București, Editura Minerva, 1973, p. 440).

Iași, în ziua de 24 ianuarie 1906. (Data e, probabil, pe stil vechi. Prin urmare, pe stil nou ar fi 5 februarie 1906.) Tatăl, Hanina Werner, era ceasornicar, iar mama, Betty (născută Mendelovici), era casnică. Au avut șapte copii, din care au supraviețuit trei⁴. (Unuia dintre ei, mort de timpuriu, Mihail Dan îi va dedica un poem intitulat *Stih la moartea fratelui blând*.) Foarte atașat va fi însă de Leopold [-Albert], cu șase ani mai mic, care se va afirma și el ca poet, publicist și muzicolog sub numele V. Cristian.

Familia Werner se va muta mai târziu, probabil după primul război mondial, la Turnu-Severin (unde V. Cristian absolvă liceul), apoi, poate, la Craiova, unde fratele mai mare se afla către sfârșitul deceniului al treilea, și în cele din urmă la București.

Într-un interviu luat lui Mihail Dan în 1936⁵, S. P[odoleanu], redactor al „Rampei”, făcea observația că interviewatul „e moldovean și a crezut necesar să insiste asupra târgului natal”. Într-adevăr, cel în cauză prezenta liric meleagurile pe care s-a născut (și cu ajutorul unui vers al fratelui său mai tânăr – „Pe burta dealurilor unde la fiecare pas se întâmplă violete”⁶!), dar declara mai departe: „Dezrădăcinat prin excelență, am colindat țări și orașe...”.

Într-un oraș „cu parcurile și grădinile tolănite lubric la soare”, „burg cu zăbrele” – mărturisea el în continuare – se găsea la vârsta de 16 ani, când scria prima poezie dedicată unei fete de la „Notre Dame”. Greu de spus care este acest oraș. Oricum, ceea ce Mihail Dan numește „primul său debut” se produce la Craiova. Iată ce declara el în același interviu: „Primul debut în poezie l-am consumat, nemulțumit, la mine acasă. Scosesem cu poetul C. Nisipeanu, un prieten blond, bun și blând, o revistă la Craiova, cu sunătorii noștri săraci și cu bogatul nostru entuziasm tineresc. [...] Revista se numea «Radical». Era prin 1928–1929”.

Într-adevăr, în primul număr, din ianuarie 1929, sunt publicate un poem în proză, *Kneazul*, și o *Pentagramă*, semnate Mihail Werner și Werner, iar în al doilea număr – *Un poem cu moarte și săpun*. Neînțelegeri cu „studentul” Popescu-Caten, ce-și arogase rolul de mentor, l-au îndepărtat însă de „Radical”. Câteva luni mai târziu, la 29 aprilie 1929, se produce „cel de-al doilea debut”, la arghezienele „Bilete de papagal”, cu poemul *Scrisoarea P*⁸. Alte două poezii – *Vraje* și *Vis absurd* – îi apar câteva luni mai târziu, în „Ramuri”⁹.

⁴ Informația ne-a fost dată de dna Maria Cristian-Schreter, fiica lui V. Cristian și nepoata lui Mihail Dan.

⁵ În „SO₄H₂”, anul I, nr. 3, din 15 mai 1932, p. 2.

⁶ S. P[odoleanu], *De vorbă cu d. Mihail Dan, autorul volumului de poeme Sens unic*, în „Rampa”, anul XIX, nr. 5583, din 24 august 1936, p. 5.

⁷ Ar fi putut cita și alte versuri ale aceluiași frate: „Aici în târgul cu lipoveni tristețile sunt demente./ Clopotele trec prin ploaie ca niște roți prin noroi./ Soarele e scump ca diamante/ Și ploaia cântă prin vioara streșinilor și voi” (V. Cristian, *Din târgul cu lipoveni*, în „Adam”, anul II, nr. 6, din 1 septembrie 1930, p. 12).

⁸ În „Bilete de papagal”, anul II, nr. 376, din 29 aprilie 1929, p. 3.

⁹ Anul XXIII, nr. 8–9, din august–septembrie 1929, p. 259.

Dacă prima poezie fusese scrisă într-adevăr la 16 ani, cum mărturisea, debutul este întârziat peste măsură, poate din cauza pomenitelor peregrinări prin „țări și orașe”. Oricum, notabilă este orientarea modernistă. (Chiar tradiționalista „Ramuri” avea în acel moment un aer foarte tineresc!)

În perioada următoare, mai precis până în aprilie 1931, numele lui Mihail Dan nu mai apare în reviste și ziare. E perioada serviciului militar, care nu s-a desfășurat fără anumite peripeții. Geo Bogza consemnează în *Jurnal de copilărie și adolescență* spusele lui V. Cristian – întâlnit în ianuarie 1931 „la tipografie” [a revistei „unu”, desigur] – despre o dezertare a fratelui său și intenția lui de a se ascunde la Bușteniari¹⁰. Dincolo de latura senzațională a întâmplării, e de reținut admirația purtată redactorului revistei „Urmuz” și, în genere, avangardiștilor. Să notăm aici că, în iunie și iulie 1931, Geo Bogza mai consemnează în jurnal două întâlniri cu Verner [sic], prima dată însoțit de Mircea Damian, a doua oară de Ghiță Ionescu, fără să precizeze despre care din cei doi frați e vorba. Mai probabil, cel în cauză este Mihail Dan. La acesta se referă însă neîndoiește însemnarea din 4 ianuarie 1932: „Un faire-part din partea lui Verner, care se însoară la Slatina”¹¹. (După Sașa Pană, prima soție a lui Mihail Dan se numea Blanche și era vânzătoare la Galerile La Fayette. Ei îi sunt dedicate, de altfel, câteva poezii și poeme în proză apărute în „unu” și în placheta *Sens unic*.)

Cam în aceeași epocă plasează Sașa Pană și cunoștința cu Mihail Dan. Despre aceasta se relatează, în *Născut în 02*, mai întâi, fără indicii cronologice precise, îndată după trecerea pragului dintre 1930 și 1931: „Spre *unu* au început să vină tineri frământați de neliniști și de căutări. Am cunoscut pe frații Werner. Nu semănau nici la fizic, nici la comportare. Cu noi a rămas Dan – semna Dan Mihail. Celălalt, Leopold, un ghemotoc mobil, cochet și infatuat, ar fi vrut să-i publicăm poeziile în franțuzește. Nu fusesem împotrivă. Dar Gheorghe Dinu s-a împotrivit («să și le traducă în românește...»). Și Werner *ăla mic* ne-a devenit dușman. Oblăduire a găsit la *Contemporanul*. Semna V. Cristian”¹².

Ar rezulta de aici că memorialistul i-a cunoscut simultan pe cei doi frați. Însă, în alt pasaj¹³, ce narează evenimentele din toamna anului 1932, se precizează că prima vizită la redacția revistei „unu” a lui V. Cristian a avut loc „pe la finele anului trecut” (ceea ce contrazice notația din jurnalul lui Geo Bogza) și că acela „era din același târg provincial de unde mai venise către *unu*, cu puțin timp înainte, alt tânăr cu manuscrise în buzunar și care se recomandase cu același nume. Îi și răspusesem la unele scrisori pe adresa regimentului unde își făcea serviciul. El devenise de pe atunci colaboratorul revistei noastre”.

¹⁰ Geo Bogza, *Jurnal de copilărie și adolescență*, București, Editura Cartea Românească, 1988, p. 323.

¹¹ *Ibidem*, p. 403.

¹² Sașa Pană, *op. cit.*, p. 308.

¹³ *Ibidem*, p. 385–386.

În fapt, numele lui Mihail Dan apare prima dată în paginile revistei „unu” abia în decembrie 1931, iar lui V. Cristian i se publică versuri, și în franceză, de către „Contimporanul” începând cu septembrie 1931. Se cuvine menționat, de asemenea, că agendele Iovinesciene consemnează cea dintâi apariție (dintr-un lung șir), în strada Câmpineanu, a fratelui mai mare la 16 aprilie 1931, iar cea a mezinului la 17 mai 1931¹⁴.

În orice caz, Mihail Dan își reia activitatea publicistică în aprilie 1931, când minusculele „X. Y” a lui Neagu Rădulescu îi dă la iveală un poem, un altul apărându-i în decembrie. Mai semna articole și în „Facla”. (În ziarul lui I. Vineanu apare, de altfel, o notiță¹⁵ ce informează că David Werner, Corneliu Temensky și Emil Botta vor publica în curând volumul de versuri *Triunghiul de foc*. Proiectul însă n-a fost dus la bun sfârșit.)

Începând cu luna decembrie 1931, așadar, Mihail Dan colaborează la „unu”, aproape număr de număr, cu versuri, „reportaje”, notițe, traduceri din Maiakovski. Dar, având în vedere vizitele la „Sburătorul” și cum în mai–iunie 1932 dădea în „Caravana” și în „SO₄H₂” (din Turnu-Măgurele) mai multe poezii, apoi și în „Bobi”, se poate spune că, o vreme, legăturile cu gruparea de la „unu” nu sunt foarte strânse. (Se știe că Sașa Pană era împotriva colaborării prietenilor săi la alte reviste și că asemenea „trădări” duceau, de regulă, la rupturi iremediabile!¹⁶)

Implicat cu adevărat în viața grupului de la „unu” apare Mihail Dan abia la începutul toamnei 1932. Referindu-se la discuțiile ce au loc atunci în legătură cu orientarea revistei, Sașa Pană notează: „Pentru o atitudine intransigent revoluționară era și Dan Mihail [alături de Miron Radu Paraschivescu și I. Vitner]. Se oferise să preia răspunderea în fața autorităților la o eventuală dare în judecată. Anunța că va traduce pentru revistă din poeziile lui Maiakovski. Mie îmi dăruise un foarte interesant și masiv album, operă a lui Ernst Glaeser și F. C. Weisskopf (doi scriitori comuniști), *Der Staat ohne Arbeitlose* (*Tara fără șomeri*). Erau 265 de fotografii prin care se prezentau realizările din primii trei ani ai planului cincinal. (Anticipiez: adevărata față – hidoasă – a lui Dan Mihail, se va vedea mai târziu)”¹⁷. Oferta este, precum se știe, acceptată, în condițiile în care Geo Bogza era tradus în justiție „pentru atentat la bunele moravuri”, incriminat fiind și fostul „unist” Dan Faur.

Asumându-și, deci, riscurile „redactorului răspunzător”, Mihail Dan nu prelua, desigur, și atribuțiile, prerogativele acestuia. Altfel, e de presupus că riposta la critica pe care fratele său, V. Cristian, o adusese revistei „unu” în paginile „Faciei”¹⁸, ripostă nesemnată, dar scrisă probabil de Sașa Pană¹⁹, n-ar fi fost

¹⁴ E. Lovinescu, *Sburătorul. Agende literare*. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt. Note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt, București, Editura Minerva, 1999, vol. III, p. 104 și 114.

¹⁵ „Facla”, anul X, nr. 420, din 13 iulie 1931, p. 2.

¹⁶ Vezi „expulzarea” lui Virgil Gheorghiu și a lui Lucian Boz, cazul Ilarie Voronca etc.

¹⁷ Sașa Pană, *op. cit.*, p. 378.

¹⁸ V. Cristian, *Reviste, reviste, reviste*, în „Facla”, anul XI, nr. 510, din 10 octombrie 1932, p. 2.

¹⁹ *Acvarium*, în „unu”, anul V, nr. 49, noiembrie 1932.

inserată ori, măcar, n-ar fi avut duritatea, corozivitatea pe care o are. A urmat, precum se știe, *Răspuns inutil*²⁰, al lui V. Cristian, conținând „denunțarea” lui Sașa Pană drept comunist, ceea ce a determinat, printre altele, se afirmă în *Născut în 02*, hotărârea de a sista apariția revistei „unu”. Delictul va fi, desigur, pedepsit de către memorialist²¹, dar acesta, se pare, a păstrat resentimente și fratelui celui vinovat, adică lui Mihail Dan. Astfel, relatând o convorbire cu fostul colaborator, care îi întinde mâna, îl informează despre câteva articole ale sale și îi solicită „să-i tipărească o carte la editura *unu*”, Sașa Pană comentează: „Se cheamă că ne-am împăcat. El nu bănuiește că îi cunosc avatarele”²². (Or, nici o „ceartă” directă nu este amintită anterior!)

Cu sentimentul vinovăției (vinovăția de a nu fi împiedicat gestul funest al fratelui mai tânăr) sau nu, Mihail Dan a păstrat cele mai bune sentimente grupului de la „unu” și promotorului său. Astfel, în interviul citat, el declara: „La «Unu» am cunoscut minunata disciplină a unei libertăți depline. Nu e nici un paradox [...]. Sașa Pană, care este ars din cap până în tălpi de toate febrele poemului, a avut cuvântul lui de foc și de răcoare pe această sinuoasă și caldă linie...”²³.

După dispariția lui „unu”, Mihail Dan mai colaborează cu versuri, notițe critice și traduceri (din Maiakovski) la periodicele „Pumnul” și „Vitrina literară” (conduse de Mircea Damian), „Omul”, „Rod” (Alexandria), „Reporter” (condus o vreme de N. D. Cocea), „Azi”, „Munca literară”, „Caet” (Râmnicul Sărat), „Societatea de mâine” (Cluj), „Meridian” (Craiova), „Șantier” (al lui Ion Pas) ș. a. Sunt periodice pe care, precum se vede, le editează generația tânără sau grupări politice socialiste.

Avea și alte preocupări și proiecte. Astfel, în februarie 1933, la Sala „Sindicatului Ziariștilor”, cunoscuta trupă „13 + 1”, condusă de G. M. Zamfirescu, prezintă spectacolul *Georges Dandin descătușat*, după Molière, de Mihail Dan și I. Ligeti, în regia celui de-al doilea²⁴. Iar un an mai târziu, în „Vitrina literară” găsim notița: „Mihail Dan va face să apară – dacă se va putea – la una din principalele noastre edituri: *Viața ciudată a Yeronimei Pământ*, roman în care o anumită generație, chinuită de un anumit ideal, se sfâșie și viețuiește”²⁵.

Cele mai multe dintre versurile date la iveală în acest interval sunt strânse în placheta intitulată *Sens unic*²⁶, care nu trece neobservată. Asupra ecourilor critice vom insista mai târziu, deocamdată cuvenindu-se a ne opri la o polemică izbucnită câteva luni după apariția cărții, întru câtva în legătură cu ea. Pornită de la o

²⁰ V. Cristian, *Răspuns inutil*, în „Facla”, anul XI, nr. 546, din 21 noiembrie 1932, p. 2.

²¹ Sașa Pană, *op. cit.*, p. 385–386.

²² *Ibidem*, p. 467.

²³ S. P[odoleanu], *loc. cit.*

²⁴ A. Munte, *Cronica teatrală. Sala „Sindicatului Ziariștilor”*, în „Dimineața”, anul IX, nr. 9398, din 26 februarie 1933, p. 3.

²⁵ În „Vitrina literară”, anul II, seria II, nr. 5, din 11 martie 1934, p. 7.

²⁶ Vezi nota 1.

chestiune fără mare importanță, ea a alunecat în mazăga „personalităților” și a stilului pamfletar. Am fi trecut-o cu vederea bucuroși, așa cum avea intenția să facă și Mihail Sebastian²⁷, care totuși n-o face, văzându-se implicat direct. Pentru noi, motivul e altul: polemica aduce câteva lămuriri deloc neglijabile.

Într-o scrisoare adresată „Faclei”, Mihail Dan a semnalat că în „Credința” au fost republicate versuri traduse de Andrei Tudor fără să se specifice că nu sunt originale. Cel în cauză a răspuns tot în „Facla” (deși avea o rubrică în ziarul „Zorile”, unde semna Lafcadio), lămurind circumstanțele accidentului, minor la urma urmei. Dar, mai departe, el ridică un „incident de calitate”, „refuzându-i [lui Mihail Dan] calitatea morală de a judeca pe alții de plagiat”, dat fiind că fusese implicat într-o „penibilă și veche chestie de la Craiova [...] în care a dovedit o concepție cu totul personală despre proprietate” și că și-a tipărit volumul „din stipendiile unei legații și din obolul câtorva «oameni de gust» obosiți de litaniiile zemoase ale poetului”²⁸. Mihail Dan a răspuns prin articolul *Tot în chestiunea versurilor lui H. J. M. Levet*²⁹, unde respinge „incidentul de calitate” ridicat de preopinent, ale cărui „insinuări craiovene și Splendit [sic!] dovedesc, în primul rând, lipsa de argumentație directă și fuga la periferia informației inventive”. Avea, desigur, perfectă dreptate. Numai că, în continuare, se lasă antrenat de val și se disculpă, pe de o parte, menționând că în incidentul amintit fusese exonerat, iar pentru mijloacele cu care a fost tipărit volumul *Sens unic* punând la dispoziție celor interesați „câteva state de servicii prestate diferitelor edituri”, pe de altă parte, „desființându-și” adversarul, în același registru al pamfletului și invectivei directe.

Reținând, deci, că pe seama lui Mihail Dan circulă o serie de informații (fie că ele sunt puse în circulație de Andrei Tudor, fie că acesta se face doar megafonul zvonurilor mai mult sau mai puțin dubioase), pe care Sașa Pană, în memoriile sale, nu face decât să le consemneze *tale quale*, fără să le filtreze prin propria sa judecată, să încercăm a urmări mai departe activitatea lui Mihail Dan.

Cu toată opoziția surdă a unora, are loc un început de legitimare a lui ca scriitor: i se cere să participe la câteva anchete literare (*Pentru cine scrieți?*³⁰, *De ce scrieți?*³¹, *Când ați scris și pentru cine ați scris prima poezie?*³²) și e solicitat să

²⁷ [Mihail Sebastian], *Breviar*, în „Rampa”, anul XVIII, nr. 5254 [corect: 5255], din 22 iulie 1935, p. 1.

²⁸ *O scrisoare a d-lui Andrei Tudor și unele lămuriri în jurul poemului „La Plata”*, în „Facla”, anul XV, nr. 1337, din 17 iulie 1935, p. 2. Vezi și N. C[arandino], *Mihail Dan, H. J. M. Levet și... Andrei Tudor*, în „Facla”, anul XV, nr. 1335, din 14 iulie 1935, p. 2.

²⁹ În „Facla”, anul XV, nr. 1338, din 18 iulie, p. 2-3.

³⁰ În „Ancheta” (Iărgoviște), anul II, nr. 17, din 16 iunie 1935, p. 5.

³¹ În „Facla”, anul XIII, nr. 1325, din 3 iulie 1935, p. 2. Aceasta și cea de la nota precedentă au fost reproduse în volumul *De ce scrieți? Anchete literare din anii 30*. Text cules și stabilit de Gh. Hrimiuc-Toporaș și Victor Durnea, prefață, note, comentarii și indice de nume de Victor Durnea, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 49-50 și 178.

³² În „Rampa”, anul XIX, nr. 5688, din 25 decembrie 1936, p. 8.

dea interviuri³³. De altfel, în fața autorităților, la căsătoria sa cu actrița Mania Melz [Antonova], David Michael Werner își declară apartenența la breasla publiciștilor și a scriitorilor³⁴. În chip curios însă, S. Podoleanu, cel care l-a intervievat pentru „Rampa”, nu l-a inclus în lucrarea *60 de scriitori români de origine evrească*, pe care o tipărea în același an.

În interviul din 1936, autorul *Sensului unic* mărturisea: „[...] am foarte multe planuri de romane, ca să câștig bani, și un singur volum de poeme: *Daphnis și Chloe*...”³⁵. Nici un vers din acest preconizat volum nu apare în vreun periodic, însă „agende” lovinesciene atestă faptul că Mihail Dan și-a citit în cenaclul Sburătorul, în câteva rânduri, creațiile lirice, o dată – la 26 noiembrie 1939 – impresionându-l pe amfitrion, care notează: „Mihail Dan, o serie de poezii, senzațional!”³⁶.

Că poetul nu-și abandonase uneltele aflăm și de la Simion Stolnicu, un alt vizitator al cenaclului din strada Câmpineanu, care consemnează în memoriile sale, la data de 19 aprilie 1939, o întâlnire nocturnă cu „poetul evreu” Mihail Dan ce „[l]-a pisălogit cu suprarrealismul poemelor sale un kilometru printre dughene”³⁷. (Asupra impresiilor critice ale autorului *Podului eleat* vom reveni mai târziu.)

Fără îndoială, climatul politic din ce în ce mai ostil față de cei ce nutreau convingeri comuniste, pe de o parte, și față de evrei, pe de altă parte, explică dispariția aproape totală din presă a lui Mihail Dan. Cât privește convingerile politice ale acestuia, nu este exclus ca la sfârșitul deceniului al patrulea ele să fi cunoscut o modificare. În perioada următoare, cel suspectat a fi spion sovietic nu trece în patria comunismului, profitând de oportunitățile ivite o dată cu cedarea Basarabiei, în iunie 1940, și nici nu va activa în ilegalitate. Va emigra în Palestina. Tot Sașa Pană notează în memoriile sale ce i-a spus mai târziu la Bălcești, jurnalistul Sen Alexandru despre fostul său colaborator: „[...] a fost executat de englezi în Palestina. Făcea spionaj și pentru englezi și pentru arabi. Asta s-a întâmplat în 1946”³⁸. (Evident, e vorba de evrei, nu de arabi, aceștia din urmă fiind în acea epocă mai degrabă protejații englezilor!)

În fapt, dintr-o scrisoare³⁹ a dlui Eliyau Werner, fiul lui Mihail Dan, aflăm că tatăl său a emigrat în Palestina în 1940, s-a căsătorit acolo în 1943 cu Kohava Gemiener (1913–1983), cu care a avut trei copii – Hanina (1944–1989), Ahuva (1945–1947) și Eliyau (născut în 1947). A servit în armata engleză și apoi în armata statului Israel ca ofițer de contact, responsabil de locurile sfinte. A decedat, din cauza unui atac de cord, în orașul Tel Aviv, la 28 octombrie 1950.

³³ Vezi nota 6.

³⁴ Vezi *Oficiul stării civile*, în „Gazeta municipală”, anul VI, nr. 276, din 6 iunie 1937, p. 4.

³⁵ Vezi nota 6.

³⁶ E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. V, p. 334.

³⁷ Simion Stolnicu, *Printre scriitori și artiști*. Ediție și prefață de Simion Bărbulescu, București, Editura Minerva, 1988, p. 188.

³⁸ Sașa Pană, *op. cit.*, p. 465.

³⁹ E-mail din 9 august 2002.

Pe itinerarul publicistico-literar al lui Mihail Dan se află, precum s-a văzut, câteva citadele deasupra cărora se înalță orgolios flamura avangardei. Mai sunt însă și altele cu însemne neutre ori chiar ale adversarilor. Firește, în unele cazuri se poate vorbi de jocul întâmplării, în altele de opțiuni pripite sau chiar eronate. Se impune, deci, să examinăm mai întâi ce crede poetul însuși despre evoluția sa.

Solicitat de reporterul „Rampei”, în 1936, să-și rememoreze „traectoria” poetică și să indice locul „unde a activat mai intens și s-a format propriu-zis”, Mihail Dan numește fără să ezite revista „unu”, adăugând că acolo „a cunoscut minunata disciplină a libertății depline”. Era aceasta, fără doar și poate, motivația, necesară și suficientă, dar și o definiție a curentului reprezentat de gruparea condusă de Sașa Pană⁴⁰. O definiție completată imediat prin negarea existenței în ea a vreunui paradox: „disciplina” constă în „a pretinde de la poet numai surprinderea neprevăzutului și invenția”.

Astfel definit, suprarealismul nu este ceva provizoriu, o modă oarecare. „Adevărul – spune Mihail Dan – dăinuiește de vreo 15 ani și nu a putut fi dezmințit”. Cu aceste cuvinte, el răspundea, de fapt, întrebării „dacă s-a adaptat curentului [...] ori a aspirat spre alt gen poetic?”. Și răspundea nu indirect, cum poate părea la prima vedere din cauza unui anumit patos conținut, ci mai degrabă evaziv. Nu atât pentru a menaja eventuale susceptibilități, cât pentru că răspunsese deja la această întrebare, când declarase cu o sinceritate ce nu poate fi pusă la îndoială, căci împletește orgoliul demersului solitar, independent, cu umilința recunoașterii neobișnuitei prelungiri a lui: „[...] am colindat țări și orașe, și oameni, și cărți, și m-am întors și spun. Spun așa cum cred că voi spune odată bine și vârtos. Până atunci **caut și nu mă pot opri**” (subl. n.).

Faptul că Mihail Dan nu e deplin și definitiv satisfăcut de „adevărul” suprarealismului, că își continuă căutările, parcurgând uneori, naiv și anacronic, drumuri bătătorite, se relevă și în urmarea interviului acordat „Rampei”. Astfel, la întrebarea „Dacă poezia ar trebui să fie numai poezie sau și o armă pe care tânărul poet s-o mănuiască înregimentat în mișcarea socială?”, răspunsul său se distanțează de cele ale confrăților suprarealiști. El nu ezită să susțină că „poezia subordonată unei idei de «aservire» nu mai e poezie, poemul în slujba dreptei sau stângei nu mai e poem, ci non-artă, cade în manifest electoral, în program, în dulcegărie”, dar că există totuși un poem „social”, având drept condiție *sine qua non* sinceritatea absolută, ilustrat fiind de poeți ca Esenin, Maiakovski, Morelli, Aragon, Carl Sandburg, Johannes Becher, iar la noi, de Octavian Goga și G. Coșbuc. Și tabloul „poeziei românești contemporane” pe care îl schițează Mihail Dan (ea „există afirmativ prin Tudor Arghezi, Gregorian, Radu Boureanu, Simion Stolicu, Sașa Pană, Paul Păun, Virgil Gheorghiu, Cicerone Theodorescu și alții”) dezvăluie câteva preferințe incompatibile cu doctrina suprarealistă.

⁴⁰ Mihail Dan folosește întotdeauna termenul *suprarealism*, respingând tacit pe cel avansat de intervievator: *dadaism*.

Căutările lui Mihail Dan sunt evidente și în răspunsul pe care-l dăduse la ancheta *De ce scrieți?*, întreprinsă în 1935 de „Facla”. Chiar incipitul acestuia („Aș vrea să-mi pot mărturisi mie însumi că scriu, nu știu pentru ce”) arată o ezitare, chiar o anumită dezorientare⁴¹, în care decelăm totuși dorința unei distanțări față de imaginea poetului lucid, calculând și premeditând totul (propusă de un Paul Valéry), dar și față de „secretarul subconștientului”, de simplul înregistrator al „dicteului automat”. După Mihail Dan, „poetul e un posedat autentic al unei sfinte și incurabile inițieri, care primește sus, între tinichea și cer, pe Horebul tainic al chemării lui, mesagii”. Și Sașa Pană declara, în aceeași anchetă, că „aud[e] mesagii ce se cer exprimate, primește un ordin și nu-[i] rămâne decât să-l execut[e]”, dar aceasta intra bine în ecuația freudiană. Mihail Dan se întoarce pur și simplu la romantism. Aici își are sorgintea și distincția dintre poet și omul de rând (modernizată, ce-i drept, în măsura în care *poetul* reprezintă „normalul”), suprapusă celei dintre *a vedea* și *a observa*, din care se deduce „singura finalitate preconcepțuită a scrisului meu și al nostru” – *dezvăluirea* (a ceea ce se vede). La rigoare, această „finalitate” putea fi apropiată de aceea indicată de alți suprarrealiști⁴². Ar fi totuși o formulare indirectă, ascunsă, deghizată, timorată, care cu greu ar justifica includerea poetului în categoria poezilor revoluției sociale, „bolșevici”.

Indubitabil deci, în planul concepțiilor exprimate public despre poezie, căutările lui Mihail Dan în afara perimetrului suprarrealist sunt reale. Rămâne însă de văzut dacă și în ce măsură ele au existat și în planul creației poetice. Încercând să răspundem la această întrebare, ne vom mărgini, pentru început, la placheta *Sens unic*, întrucât aici avem o suită de răspunsuri date de criticii care au întâmpinat cartea la apariție.

Dintre aceștia (și avem în vedere numai pe cei cu o anumită autoritate în epocă), trei stabilesc o strânsă relație între volumul în cauză și suprarrealism. Astfel, după Octav Șuluțiu, „Poezia lui Mihail Dan este integrabilă suprarrealismului, adică acelei școli poetice care face punct de program din punerea în valoare a visului și formulează întrepătrunderea stărilor de vis cu a celei de realitate”⁴³. Și Vladimir

⁴¹ Răspunsurile la ancheta *Pentru cine scrieți?*, întreprinsă cu două luni mai înainte de ziarul „Ancheta” (vezi notele 30 și 31) sunt în același sens: „Cred că pentru toată lumea, dar poate să mă-nșel. Un prieten poet spune: *Ocolul face parte din drum și risipa din socoteală*” și „Noi suntem cea mai dezorientată sleahtă de băieți buni. În orice caz, nu am avut liniștea cristalizării, pe care au avut-o potențialele antebelice. Iar dacă există o discrepanță [între generații], probabil că este necesară”.

⁴² Cf. *De ce scrieți?*, ed. cit. (nota 31), p. 39 (răspunsul lui Gherasim Luca), p. 66 (răspunsul lui Ștefan Roll), p. 70–71 (răspunsul lui F. Brunea-Fox – pentru „o comuniune cu cei asupriți”), p. 114 (răspunsul lui Alex. Mihăileanu – „pentru libertate”), p. 123 (răspunsul lui P. Constantinescu-Iași – „pentru cei mulți”), p. 139 (răspunsul lui Scarlat Callimachi – „pentru mase”), p. 143 (răspunsul lui Alexandru Sahia – „pentru eliberarea maselor”) etc.

⁴³ Octav Șuluțiu, *Mihail Dan: Sens unic*, în „Familia”, seria III, anul II, nr. 4, iulie–august 1935, p. 90–91. Lipsa de spațiu ne împune să renunțăm la argumentele aduse de fiecare critic.

Streinu susține că „prietenul său”, „spirit ales” totodată, „ține de șirul îndrăznețiilor în poezie”, al celor care „explorează Kamceatka literară”, zona extremă, a confiniilor literaturii, în numele și exaltând „libertatea absolută”⁴⁴. (Pentru el, însă, operația este o greșeală, „îndrăzneții” înșelându-se și înșelându-i pe alții!) În sfârșit, Șerban Cioculescu remarcă și el: „[Mihail Dan] și-a făcut educația cu deosebire la «Contemporanul» lui Ion Vinea și la revista «unu» a d-lui Ilarie Voronca. Crescut, așadar, în preajma incontinenței imagistice și metaforice a celui din urmă și a lui Sașa Pană ori Stephan Roll, s-a putut crede că s-a format la aceeași școală puțin diferențiată de la un «maestru» la altul. În realitate, d. Mihail Dan s-a limpezit sau este în curs de limpezire...”⁴⁵.

Opinia lui Șerban Cioculescu are câteva puncte comune cu aceea exprimată de Pompiliu Constantinescu, pe care totuși nu i-l putem alătura. În cronica sa, criticul de la revista „Vremea” pune în evidență existența, pe lângă suprarealism, a unui alt element: „Din aceeași poetică revoluționară suprarealistă, devenită repede o uniformă, pornește și *Sens unic* de d. Mihail Dan, care conjugă o estetică gen «unu» cu ermetismul barbian [...], evoluează însă și spre un adevărat «sens unic»”⁴⁶.

Într-un fel, Pompiliu Constantinescu relua și corecta prea răspicatele și drasticele aserțiuni ale lui Mihail Sebastian. Acesta publicase în „Rampa” una dintre primele cronici ale plachetei, în care observa: „[...] *Sens unic* e o carte de debut [...] mai ales pentru că prezintă incertitudinile, ezitățile și confuziile unui început [...]; cuprinde numeroase și puternice reminiscențe de lectură practică, cu atât mai greu de împăcat între ele, cu cât vin din direcții opuse. Autorul le păstrează cu fidelitate (o fidelitate ce merge până la pastişe), respectând forme de expresie și teme lirice pe care le-ai crede desprinse de-a dreptul din poezii săi familiari [...] Ion Barbu, Cocteau, Esenin, Maiakovski, Eluard [...], influențe dintre cele mai disparate, de la simbolismul francezi la revoluționarii sovietici...”⁴⁷.

Precum se vede ușor, părerile⁴⁸ sunt atât de împărțite, încât însumarea lor mecanică aproape că dă un rezultat nul. Nici încercarea de a determina ce crede

⁴⁴ Vladimir Streinu, *Mihail Dan: Sens unic, poeme*, în „Gazeta”, anul II, nr. 382, din 25 iunie 1935, p. 1. Text inclus cu mici modificări în articolul *O perspectivă asupra poeziei noastre actuale*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul II, nr. 10, octombrie 1935, reprodus în Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*, vol. I, București, E. L., 1968, p. 75–98.

⁴⁵ Șerban Cioculescu, *Aspecte lirice contemporane*, în „Revista Fundațiilor Regale”, anul II, nr. 9, septembrie 1935, p. 656–658.

⁴⁶ Pompiliu Constantinescu, *Despre poezii și poezie*, II, în „Vremea”, anul VIII, nr. 401, din 18 august 1935, p. 10; text reluat în Pompiliu Constantinescu, *Scrisori*, VI, ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, București, Editura Minerva, 1972, p. 91–92.

⁴⁷ Mihail Sebastian, *Mihail Dan: Sens unic, poeme*, în „Rampa”, anul XVIII, nr. 5229, din 21 iunie 1935, p. 1 și 2.

⁴⁸ Au mai scris despre *Sens unic*: Victor Valeriu Martinescu (în „Reporter”, anul III, nr. 69, din 9 mai 1935, p. 2), Constantin Micu (în „Azi”, anul IV, nr. 2, mai 1935, p. 1751–1752), Erasm [Petru Manoliu] (în „Credința”, anul III, nr. 441, din 23 mai 1935, p. 4), Mircea Mateescu (în „Cruciada românismului”, anul I, nr. 28, din 20 iunie 1935, p. 5), C. Panaitescu (în „Facla”, anul XV, nr. 1321, din 28 iulie 1935, p. 2), Pericle Martinescu (în „Reporter”, anul III, nr. 78, din 20 septembrie 1935, p. 2) ș. a.

majoritatea nu are mai mult succes, dat fiind că mai toți criticii, în loc să dea seama despre cartea în cauză, se mărginesc să susțină ori să combată suprarealismul. Excepție fac îndeosebi Mihail Sebastian și Pompiliu Constantinescu. Primul însă, înțelegând în chip absolut originalitatea, înmulțește peste măsură „reminiscențele” decelate în *Sens unic*, desigur pentru a provoca reacția salutară a autorului, sfârșind prin a șterge demarcația dintre cele semnificative și cele nesemnificative. Cel de-al doilea are meritul de a focaliza modalitățile lirice principale – „estetica gen «unu»” și „ermetismul barbian” – fie și cu prețul punerii între paranteze a celorlalte. De reținut este și termenul folosit în legătură cu ele – „se conjugă” –, care sugerează nu doar succesiunea, ci și împletirea, poate chiar fuziunea lor. I s-ar putea reproșa criticului de la „Vremea” că nu se pronunță clar aici, implicit că nu se oprește deloc asupra motourilor ce deschid volumul, veritabilă declarație de intenție a autorului cărții. Dar atât constatarea neutră, cât și absența judecăților asupra intenției sunt, în fond, o formă – politicoasă ori strategică – a dezacordului cu acei confrați ce considerau simpla trecere de la o influență la alta semn de neînțelegere a poeziei, de confuzie, de totală derută. Astfel, cronica lui Pompiliu Constantinescu fixează câteva repere de care trebuie să se țină cont în orice teptativă de reexaminare a plachetei lui Mihail Dan.

Procedând în consecință, se cuvine a sublinia mai întâi apropierea până la coincidență dintre crezul exprimat de autorul *Sensului unic* în interviuri și cel formulat cu ajutorul motourilor amintite mai sus. Referindu-se la acestea, Vladimir Streinu le considera „o cârpită declarație de drepturi poetice”, întrucât ar reuni „citate ce nu pot fi împreunate decât silnic”⁴⁹. În fapt, citatele erau congruente, notă discordantă făcând doar numele primului scriitor citat – André Gide – în raport cu ceilalți doi – R. Vitrac și P. Eluard. Așa cum face și numele lui Paul Valéry, citat în altă parte.

Dacă observăm însă că nu este citat nici unul dintre șefii recunoscuți ai suprarealismului și că, mai mult, centrul de greutate al „declarației de drepturi” se află în fraza lui R. Vitrac, excomunicat din grupul suprarealist cu aproape un deceniu mai înainte, concluzia nu poate fi decât că adeziunea este dată nu suprarealismului ortodox, de primă oră, ci aceluia pe care însuși André Breton îl numea „la période raisonnante”, dacă nu chiar disidențelor.

Înscriind în „declarația” sa numele lui André Gide (iar în altă parte, numele lui Paul Valéry), Mihail Dan își exprimă refuzul de a nega întreaga literatură de până la suprarealism, inclusiv orientările contemporane acestuia, ca și situarea lui în afara literaturii și a artei în genere, propovăduită la un moment dat de André Breton și Louis Aragon.

O „trădare” a suprarealismului constituia, după Vladimir Streinu, și cuvântul de ordine al lui Roger Vitrac – „Il faut organiser la tempête”. Afirmatia e justă, dacă ne raportăm iarăși la dogma inițială, la „scriitura automată” și la înregistrarea

⁴⁹ Vezi nota 44.

exactă a viselor. Dar în faza târzie, și André Gide, și Louis Aragon vor sublinia, cu vorbele celui din urmă, că „în suprarealism totul este rigoare, rigoare inevitabilă”⁵⁰. În această privință, prin urmare, nu există realmente divergență. Se cuvine subliniat, de asemenea, că fraza lui Vitrac spune, mai plastic, același lucru ca și sintagma „disciplina libertății totale”, cu care Mihail Dan caracteriza în 1936 curentul de la revista „unu” și ținta propriilor sale căutări.

O anume „disciplină”/„organizare” este patentă în *Sens unic*, placheta fiind structurată în trei cicluri și o secțiune de „Traduceri din Vl. Maiakovski”. Titlurile simetrice ale ciclurilor – *Un om în viață lângă el*, *Un om în viață lângă tine* și *Un om în viață lângă voi* –, împreună cu motourile și dedicațiile („camarazilor mei” în cazul celui din urmă) sugerează o regrupare tematică a textelor publicate în periodice. Și, cum nu toate sunt incluse în plachetă, ar putea fi vorba și de o selecție. Rămân însă deoparte texte de o valoare egală celor incluse, atât de o vădită factură suprarealistă, precum *Kneazul*, *Un poem cu moarte și săpun*, *Vis absurd*, cât și de o factură deosebită, precum *Scrisoarea I*, *Stih la moartea fratelui blând*, *Catrene* (*Peisaj*, *Rustică*, *Primăvara*, *Urbană*, *Om*), *Cântec laic* etc., cauza fiind mai degrabă pierderea lor din vedere sau dimensiunile reduse ale plachetei.

Superficială, oarecum didactică, fără un real câștig în planul efectului poetic, această „organizare” ar putea fi responsabilă de ștergerea demarcațiilor dintre fazele de creație, în principal dintre o fază suprarealistă și alta ermetică, de intervertirea celor două modalități lirice, interpretată, cum s-a văzut, ca derută și confuzie. Așezând însă textele în ordinea apariției lor în periodice, se constată că alternarea, împletirea modalităților diferite datează încă din epoca debutului, înscirindu-se tocmai în efortul de „organizare a furtunii”.

În poemul *Cutie cu visuri și șerpi*, ce deschide primul ciclu, nucleul realității, ceea ce autorul „vede” (prin facultatea pe care omul de pe stradă n-o are, prin viziune, prin halucinație și prin vis), se dezvoltă cu ajutorul juxtapunerii unei multitudini de imagini insolite: „magie de umbre întunecate”, „strada a rămas în urmă/ Ca un epitaf șters de ploaie”, „aici odihnește vacarmul mort”, „trec volutele spaimei prin corolele de fum ale revoltei”, „o sirenă ca un palmier”, „plicul de carne al sărutului meu de frate”, „autumnul apeduct al galbenului din frunze”⁵¹ etc. E un suprarealism epurat, deloc agresiv, în care lipsesc întâlnirile senzaționale ale cuvintelor în libertate, iar sintaxa nu e molestată.

Cel de-al doilea poem al ciclului, *Aici*, are o înfățișare deosebită – versuri „clasice”, cu rimă și ritm (chiar dacă prezintă unele sincope), organizate în catrene. Frapează câteva „încifrări” și constructe tipic barbiene: „Participarea mea e un hohot și un cuțit./ În dreapta chinul – în stânga drumul./ Și e bine că viața asta nu s-a mai sfârșit” sau „Și-am smuls din carne scump și stârv/ Minunea care abia atunci se începea”⁵². Prezența acestora nu implică însă și viziunea ermetică. În

⁵⁰ Apud Maurice Nadeau, *Histoire du surréalisme*, Paris, Éditions du Seuil, 1970, p. 113.

⁵¹ *Sens unic*, [București], Editura Cultura Poporului, [1935], p. 8–9.

⁵² *Ibidem*, p. 10 și 13.

fond, ținută este aceeași participare frenetică la viața cotidiană. În acest sens pledează și recursul la alte modalități, ce amintesc pe simbolisti și chiar pe romantici, ca în versurile: „Pretutendeni învins-am puhavul nimicului,/ Ciuruit de încăierări într-un joc de foc,/ Dar v-am adus în pumni amfora spicului/ Și pentru prima oară pământul oprit în loc”⁵³.

Același mod de a închina „vederile” suprarealiste într-un tipar apropiat de cel ermetic, amintind de autorul *Jocului secund*, de Paul Valéry sau de alți poeți francezi, se întâlnește în *Premers adevărat*, *Sevă*, *Notații în clar major*, din primul ciclu, în *Majestatea sa trupul*, din cel de-al doilea, ori în *Continuare* și în *Piedestal*, din cel de-al treilea. Uneori apropierea devine supărătoare, diminuând efectul, precum în versurile: „Destins în rotunjire, amurgul doarme în fior cald/ Ființei cu chip închipuit desfășurat/ Iar arctica paloare, sfințitul Herald,/ Să-nsemne-nalt și stenic un imn întâmpinat? [...] Iar nepătrunsul tare, visului înscriși,/ Stau unșii noi:/ Și candidați. – Și sinuciși” (*Premers adevărat*)⁵⁴. La fel se întâmplă, mai des, din cauza strecurării unor neologisme incomplet asimilate sau chiar unor barbarisme, precum **serpentin**, **catapult**, **încrinat**, **genezie**, **gelare**, **cerbați**, **galbă**, **musclat** etc.

Notă distinctă face poemul *Fapt mărturisit*, inclus în ultimul ciclu, în măsura în care îmbină un fel de „reportaj pur” (în accepția dată sintagmei de Geo Bogza) al nașterii individului („Faptul a fost întunecos.../ Plinit un gol imens și sferic/ Strivea ființa închegată-n os./ Din carne sângele urca în întuneric”), cu proiecția halucinantă în arhetip – nașterea lui Iisus –, totul într-un tipar destul de rigid și într-un limbaj năzuind uneori la brevilocvență, alteori la fluidități cristaline („Un cer de mult tumult și lin/ Apropiat vestea logodna unui crin:/ Închisă, zburătoare-n carcera de lut...”)⁵⁵.

În alte poeme, „disciplina” impusă imaginilor e mai laxă. Astfel, în *Promenoir*, din primul ciclu, găsim jonglarea cu planurile terestru și cosmic, alternarea limbajului solemn cu cel colocvial, note de grotesc (urmuzian, ș-a spus) și de umor, amintind de Cocteau și Eluard: „Suiți-vă în cer că pământul pleacă./ Aglomerația nu-i permisă regulamentar./ [...] Cine mi-a furat Carul Mare? Știe cineva sau nu știți nimic?/ Plopule, de știi, vorbește mai tare... [...] De ce-ați lăsat porțile visului deschise?/ Curentul o să tragă tot mai încuiat/ Și au să rățăcească columbii de aur/ Care încă au plecat...”⁵⁶.

Pe același portativ sunt și eroticele *Așa se întâmplă primăvara* și *Ria, oglinzile noastre ard*, cu o explozie de imagini insolite, dar și cu o discursivitate ce trimite când la romantici, când la Maiakovski. Dicția acestuia din urmă, ca și ceva din amalgamul său de egolatrie și de solidaritate cu cei mulți sunt vizibile în *Poem cu fața spre voi*, din al treilea ciclu. (Nu e exclus ca „blondul” căruia îi este dedicat să fie tocmai poetul rus.) Textul este o amplă profesie de credință artistică și socială, alternând registrul grav și cel ludic, neocolind (ca și la alți suprarealiști)

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 14–15.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 18.

contrazicerile. Astfel, declarația inițială („Eu spun totul:/ Și cerul și pământul,/ Și trupul și ochii,/ Ochii bazaochii/ Și dragostea și vântul,/ Și apa ca și focul,/ Și plânsul ca și jocul./ Eu spun tot./ Eu nu sunt mort./ Eu sunt viu, cel mai viu./ Într-un sicriu de carne și de oase.../ Foarte... Foarte... frumoase”⁵⁷) face loc refuzului condiției umane („Mă doare incompletul om/ Cu mângă-n loc de căpătâi./ Oh, cât de enervat sunt că nu sunt pom”⁵⁸), refuz banalizat îndată („Dar asta este o altă chestie...”) și convertit în autoglorificare („Le-am spus că așa sunt eu.../ Am ochii: clopot și inima: un continent./ Așa făcea pesemne și Dumnezeu/ Fără să fi fost prea impertinent”⁵⁹), pentru ca apoi să se dea glas sentimentului de solidaritate cu năpăstuiții („Omul pe lângă care trecea/ Nepăsătoare lumea bună/ Era fratele meu./ Fiindcă așa vreau eu...”⁶⁰) și revoltei, încrederii în realizarea justiției sociale, finalul constituindu-l totuși o tiflă adresată semenilor („Vă voi mai spune:/ Dar să nu fiți supărați./ Dacă sunteți niște imbecili./ Nu e pentru prima oară când o aflați”⁶¹).

Mai mult decât lăudatul *Promenoir*, *Poem cu fața spre voi*, împreună cu *Fapt mărturisit* dau seama cel mai bine de natura căutărilor întreprinse de autor și de resursele sale. Ele și, prin extensie, placheta întreagă se integrează supra-realismului. Și dacă n-au forța de șoc și fulguranța imagistică a textelor unor Ilarie Voronca, Geo Bogza, Sașa Pană și a altora, dacă includ o serie de reminiscențe și un material uneori friabil, aduc în schimb experimentări interesante și câteva realizări notabile.

Vocația reală și spiritul iscoditor constituiau oricum premise pentru un progres ulterior. Acesta s-a și produs, precum atestă aprecierea laconică a lui E. Lovinescu făcută în urma lecturii unui nou ciclu⁶². La același ciclu se referea, în jurnalul său, și autorul *Podului eleat*, care nota: „[Mihail Dan] m-a pisălogit cu suprealismul poemelor sale un kilometru printre dughene. Imagini supraîndrăznețe, suplețe de vocabular. Toate simbolurile acelea complicate, hâțâite din sensul comun, erau mânuite cu un imens tablou de butoane colorate. Agilitatea poetului impresiona, dar toate prea făcăneau mașinal pentru noutatea care se afla în fiecare – miracolul mergea strună și căscăi – ca într-un oraș unde fiecare piatră de foraj este de drept un miracol, dar nu mai este de fapt pentru nervii tăi sătui [...]. Era o forță de învăluire magică, dar nu una afectivă. [...] Negreșit erau virtuozități surprinzătoare în hâțânarea lucrurilor de la sensul perspectivei apriorice – dar lipsea de acolo forța de convingere, elementul comunicativ acclimatizat cu omul de la mare sau de uscat...”⁶³. Observațiile acestea vin din partea unui poet, mai mult, din partea unui poet ermetic și, ca atare, sunt suspecte de subiectivitate. Se vede totuși că Simion

⁵⁷ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 45.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 47.

⁶² Vezi nota 36.

⁶³ Vezi nota 37.

Stolnicu a meditat mult asupra lucrurilor, căci unele dintre obiecțiile făcute de el se regăsesc la critici competenți ai supraréalismului. (După el însă – și aici se vede tributul pe care-l plătește ideologiei dominante în epocă –, nu adeziunea la supraréalism se află la originea „neajunsurilor” din versurile lui Mihail Dan, ci faptul că aparțin unuia dintre cei „etern dezrădăcinați”, care „au ticurile poeților, au simțire, au gândire proprie, dar în același timp un semn de cramponare, de siluire a mijloacelor de a trăi și visa” – de unde „tragedia enormă a acestor oameni care nu pot cânta”⁶⁴.)

Dintre noile poeme ale lui Mihail Dan a văzut lumina tiparului, după știrea noastră, unul singur, intitulat *Puncte de vedere*⁶⁵. Lectura lui confirmă judecata lui E. Lovinescu și a altor „sburătoristi”, ca și câteva dintre observațiile lui Simion Stolnicu, altele dovedindu-le ca tendențioase. Înlăcărat imn adus dragostei, cu ceva din inefabilul sunet al *Cântării cântărilor*, textul relevă fidelitatea poetului față de un supraréalism epurat, constructiv, mizând totul pe forța jerbei de imagini scânteietoare, insolite: „Privirile evadate din cazematele sângelui,/ din uraganul dorințelor,/ din larvele gândurilor,/ Vor să-ți cuprindă piatra aspră a chipului tău,/ limfa afirmativă a trupului tău,/ cântul de polen al sufletului tău,/ Să te desprindă undeva de acolo.../ și să te cuprindă aici toată,/ Fluturi prins în insectarul cuvintelor speciale”.

O dată mai mult, *Puncte de vedere* ne întărește convingerea că, în circumstanțe biografice și istorice mai favorabile, Mihail Dan ar fi dat o operă lirică de valoare. Oricum, *Sens unic* și textele rămase în periodice constituie suficiente motive pentru a i se acorda un loc în istoria avangardei românești.

UN AVANT-GARDISTE OUBLIÉ – MIHAIL DAN

RÉSUMÉ

Collaborateur de plusieurs périodiques de l'avant-garde roumaine, rédacteur responsable de dernières parutions de la revue surréaliste «unu», auteur d'un volume (*Sens unique*, 1932), contenant des poésies originales et des traductions de la lyrique de Vl. Maïakovski, Mihail Dan (1906–1950) est totalement oublié aujourd'hui. L'étude se propose de reconstituer sa biographie en mettant l'accent sur ses relations avec les autres avant-gardistes, dont quelqu'uns ont fait circuler par leurs mémoires des rumeurs et de fausses informations. Cette reconstitution met en lumière les vraies circonstances de la disparition (de «l'assassinat») de la revue «unu». L'étude finit par une analyse de la poésie de Mihail Dan qui y décèle un mélange de surréalisme et d'hermétisme, mais aussi, dans le poème *Points de vue*, les signes certains d'un progrès vers une lyrique originale.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iai, str. Codrescu, nr. 2

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ În „Azi”, anul VIII, nr. 43, din 31 decembrie 1939, p. 4.

UN GERMANIST UITAT: EMANUIL GRIGOROVITZA

NICOLETA BORCEA

Începutul anului școlar 1830 aduce impunerea la Iași a limbii germane ca obiect de studiu obligatoriu, de pe urma cărei măsuri vor avea de beneficiat elevii „Academiei Mihăilene” (Liceul Național) și, mai târziu, ai Liceului Internat.

La o trecere în revistă a reprezentanților germanistici ieșene, nu poate fi ignorat numele bucovineanul Emanuil Grigorovitza (15.02.1857, Rădăuți – 6.12.1915, București), o eventuală omisiune găsindu-și totuși justificarea în numărul relativ mic de ani pe care i-a petrecut Grigorovitza la Iași. Poate că șansa vieții sale a fost faptul că s-a născut în Bucovina, plurilingvismul acestei zone punându-și amprenta asupra profilului intelectual al scriitorului, școala având o importanță hotărâtoare în acest sens. Accesul la învățătură nu însemna numai o „cheltuială amarnică”, ci și încercarea pentru „românași săracuți” de a-și găsi locul între atâția evrei, nemți, ucraineni, polonezi. Desigur că tatăl, Vasile Grigorovici, învățător în Horodnic și Storojineț, își dorea pentru copiii săi o cale mai ușoară în viață și, de aceea, cheltuiește mult pentru educația lor. Emanuil frecventează mai târziu gimnaziul și „pedagogiul statului” din Cernăuți, căpătând și el statutul de învățător, ca tatăl lui. Dar fiul nu se va opri aici, va deveni profesor la școli civile din Silezia și din Cehia, ceea ce îi va crea prilejul contactului direct cu limbile germană și cehă. Viața lui Emanuil Grigorovitza este marcată în totalitate de întâlnirea cu personalități precum profesorul Strobl, care îi va elibera un certificat măgulitor pentru activitatea depusă la seminarul de limbă germană. Anul 1879 înseamnă hotărârea de a părăsi spațiul bucovinean și Imperiul Austro-Ungar, deși cetățenia română o va primi mult mai târziu. La Iași preia conducerea biroului de traduceri a Companiei de Cale Ferată Lemberg – Cernăuți – Iași.

A doua întâlnire importantă din existența sa este cea cu A. D. Xenopol, care îl apreciază, rezultatul frecventării cursurilor universitare fiind ocuparea unui post de profesor la Școala Fiilor de Militari și apoi la Liceul Național din Iași, în 1889.

Această perioadă îi prilejuiește cunoștința cu Mihai Eminescu, prietenia cu el durând până în 1885, când poetul părăsește Iașiul în favoarea Bucureștiului. Apropierea lor va avea drept rezultat traducerea unor poezii eminesciene în germană, la nici trei ani de la trecerea autorului într-o lume mai bună.

Traectoria lui Emanuil Grigorovitza urmează o evoluție similară cu a genialului său prieten: părăsește și el Iașiul, stabilindu-se în capitală. Cunoștințele de limbă germană, rusă, ucraineană, polonă, cehă vor fi fructificate în teza de doctorat: *Despre vocalismul limbilor slave*, susținută la Berna, și răsplătită cu onoranta mențiune *magna cum laude*. Întoarcerea în țară înseamnă întâlnirea cu Titu Maiorescu la Universitatea din București. S-ar putea spune că Emanuil Grigorovitza avea pasiunea studiului, atitudinea sa izvorând, de fapt, din marele său respect pentru școală, printre ai cărei reprezentanți de seamă și-a dorit să se numere. Intervalul 1898–1901 înseamnă cursurile și seminariile de filosofie germană veche și modernă la Berlin. Erich Schmidt este cel care îl va sprijini în pregătirea și susținerea celei de-a doua teze de doctorat cu lucrarea: *Sursele lui Clemens Brentano în „Fondarea orașului Praga”*. Perioada berlineză este caracterizată de prezența sa foarte activă în publicistică, ceea ce îi va aduce funcția de președinte al Societății Academice Române din Berlin.

Întors în țară, Emanuil Grigorovitza își dorește ceva mai mult decât o catedră în învățământul preuniversitar, ambiție susținută și de vocația sa de cercetător. Ascensiunea îi este oprită însă în anul 1902, când lucrarea *Românii în monumentele literare germane medievale* primește un raport defavorabil, așa încât nu poate ocupa catedra de limba și literatura germană de la Universitatea din București. El candidase cu un memoriu de titluri și lucrări, în număr de 11, dintre care amintim câteva: *Traduceri germane din Eminescu, Elemente românești și influențe în limba sașilor transilvăneni, Faust, Werther, Schiller* ș.a. Cel care fusese invitat la castelul de vară al prințului Leopold de Sigmaringen, după ce publicase *Grave Fritz von Zolre*, nu va reuși să depășească conflictul cu Simion C. Măndrescu (care îi va deveni contracandidat la ocuparea catedrei) și când, în 1907, i se oferă postul de conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, îl refuză, rămânând profesor secundar în București. În locul său va fi numit ulterior Traian Bratu. Iată cum numele catedrei de germanistică de la Iași ar fi putut fi astăzi altul. Paralel cu activitatea de cercetare, Emanuil Grigorovitza nu-și uită pregătirea inițială de pedagog, pentru care avea, din mărturiile elevilor săi, o aplecare deosebită. Cursul de *Autori germani* (1894), cărțile de sintaxă, compozițiune și etimologie germană pot fi utilizate cu succes și astăzi, fiind caracterizate de o claritate deosebită.

Având în vedere perioada în care a activat (1892–1905) și numărul mare de lucrări în domeniu, fie că sunt de critică literară sau de lingvistică, ar trebui ca măcar acum, la 87 de ani de la tragica sa decizie de a-și încheia socotelile cu viața, să-i fie redat locul de prim germanist român. Fie și numai dacă ne gândim că primele încercări de traducere a poeziei eminesciene datează din timpul vieții poetului, calea acestora fiind deschisă de Emanuil Grigorovitza.

Pornit dintre fagii Bucovinei natale, băiatul cam „zburdalnic și cam răsfățat” nu a mai avut răbdare să-i facă Timpul dreptate. Dar poate că, pentru un spirit enciclopedic ca al lui, nici măcar nu e prea târziu...

BIBLIOGRAFIE

- BACHELIN, L., *Câteva scrieri germaniste ale d-lui Em. Grigorovitză*, în „Noua revistă română”, vol. V, nr. 47, ian. 1902, p. 37–38.
- GRIGOROVITZA, MIRCEA, *Un bucovinean de altă dată: Emanuil Grigorovitză*, în „Anuarul Muzeului Județean Suceava”, extr. 10, 1983.
- MÂNDRESCU, S. C., *Dare de seamă critică asupra lucrării d-lui dr. Em. Grigorovitză: „Românii în monumentele literare germane medievale”*, București, Göbl, 1902.
- TEODORESCU, DUMITRU, *Em. Grigorovitză. Viața. Opera*, Chișinău, Hyperion, 1995.

UN PROCEDEU STILISTIC DE EXPRIMARE A IDEII DE SUPERLATIV

DE

LUIZA SECHE

MĂSURA CEA MAI ÎNALTĂ sau cea mai coborâtă a însușirii unui obiect sau a unei ființe se exprimă cu ajutorul superlativului, care — alături de pozitiv și de comparativ — formează, în limba română, gradele de comparație ale adjectivelor și ale unor adverbe. Când însușirea obiectului — în raport cu însușirea altor obiecte sau a aceluiași obiect, în circumstanțe diferite, — atinge gradul cel mai ridicat sau cel mai scăzut, ne aflăm în fața superlativului relativ (*cel mai tare, cel mai slab*) ; când însușirea obiectului — fără a fi raportată la însușirea altor obiecte sau la ea însăși, în împrejurări deosebite, — denumește nivelul cel mai de sus sau cel mai de jos, avem a face cu superlativul absolut (*foarte tare, foarte slab*)¹. Superlativul absolut se construiește cu adverbele *foarte*, mai rar *tare* și *prea*. Pe lângă acest procedeu „clasic“, superlativul absolut se mai formează, în limba română, cu ajutorul unui mare număr de adverbe sau de adjective (cu valoare adverbială) care imprimă adjectivului sau adverbului determinat o mai puternică încălcare expresivă : *colosal, copleșitor, enorm, excepțional, extraordinar, extrem, fantastic, formidabil, grozav, imens, infinit, înfiorător, înfricoșător, îngrozitor, înspăimântător, minunat, miraculos, necrezut, negrăit, neînchipuit, nemaiauzit, nemaicunoscut, nemăitîlnit, nemaipomenit, nemaivăzut, nesfârșit, nespus, senzațional, teribil, uimitor, uluitor* etc., legate prin prepoziția *de*.

De asemenea, superlativul absolut poate fi exprimat cu ajutorul unor locuțiuni adjectivale (*de toată frumusețea*), adverbiale (*blînd din cale-afară*), substantivale (*miște pierdută de durere*), expresii (*culmea indignării, nebun de fericire, curios la culme*) sau o serie de adjective, adverbe sau substantive care exprimă noțiuni dezagreabile și care, cu timpul, și-au pierdut sensul original, iar acum servesc la intensificarea însușirii substantivelor pe care le determină, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ (*putred de bogat, sărac lipit de pământului, beat mort, frumoașă de mama focului, harnic spirt, o groază de lucruri, puzderie de gânduri* etc.).

Limbajul afectiv folosește și alte mijloace pentru exprimarea ideii de superlativ ca : lungirea și repetarea vocalelor (*drum lung, frumoașă fată, tare bun, scump la vedere* etc.), dublarea consoanelor (*colloșal, mizerabil, grozav, roșu, negru* etc.), repetarea adjectivului (*ochi albaștri-albaștri, pădure deasă-deasă, păr creț-creț, femeie bătrînă-bătrînă* etc.), înlocuirea adjectivului determinant cu substantivul corespunzător din punct de vedere semantic, așezarea lui înaintea substantivului și legarea lui cu substantivul determinat cu prepoziția *de* (*o min-dreie de fată, o drăgălășenie de copil, o minune de cîndee, o splendoare de vreme* etc.), repetarea substantivului la cazul genitiv plural (*floarea florilor, voinicul voinicilor, frumoasa frumoaselor, zmeul zmeilor* etc.), precum și o serie de prefixe sau de elemente de compunere cu valoare augmentativă : *arhi-, extra-, hiper-, para-, prea-, răz-, super-, supra-, ultra-* etc. (*arhicunoscut, extrafin, hipertrofiat, parateu, preînțelept, răcunoscut, supersonic, suprasolicitat, ultramodern* etc.).

Modul de redare a însușirii celei mai înalte a unor substantive se face în raport cu gîndirea vorbitorului, fiind condiționat de starea lui sufletească, de conjunctură, de impresia mo-

¹ Vezi *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, 1963, vol. I, p. 131—133.

mentană, de gradul lui de cultură și de alți factori extralingvistici, fapt pentru care procedul în sine poate fi abordat atât de gramaticieni, cât și de stilisticieni sau de lexicografi².

Nestudiat nici de cercetătorii din domeniul gramaticii, nici de cel care se ocupă de analizele stilistice, nici de autorii de dicționare este procedul prin care calitatea cea mai înaltă este redată cu ajutorul unui substantiv, care, în semnificația lui, cuprinde ca notă esențială noțiunea de însușire supremă, de punct maxim, unic, ales, de culme. Redarea acestei calități superioare nu se mai face prin intermediul unor adjective sau al unor adverbe, ci cu ajutorul unor substantive care reprezintă noțiuni superlative, unicate, *summum* de însușiri, perfecțiunea. La baza acestui procedu se află o comparație, care reușește să mijlocească o mai riguroasă reprezentare și o mai vie sensibilizare a elementului pe care îl comparăm și să realizeze un transfer semantic. Sinteza dintre cele două cuvinte puse alături și absența adverbilor de comparație (*ca, ca și, precum, cum, asemenea, înlocmai, parcă* etc.) conferă formației statut de metaforă. Când cineva numește în chip figurat *leul drept* „rege al animalelor”, el exprimă, de fapt, rezultatul comparației dintre *leu* și *rege*; așa cum regele este cel mai de seamă reprezentant printre semenii săi, într-o anumită societate, tot așa leul este cel mai important exponent al animalelor. Termenul metaforic care înlocuiește pe cel propriu este în parte sinonim cu acesta, în parte deosebit de el. Dacă între cei doi termeni ar exista o identitate absolută, nu ar mai fi cazul să se substituie unul cu celălalt, iar dacă ar fi total diferite nu ar mai fi posibilă apropierea lor. Prin stabilirea unei relații între cele două realități, substantivului determinat li sînt atribuite trăsăturile substantivului determinant; suprimînd comparația inițială și creînd o unitate sintetică nouă se realizează actul atribuirii unor calități supreme unei persoane, ceea ce — stilistic — constituie o metaforă. Valoarea expresivă rezidă tocmai în acest transfer semantic: un cuvînt care are înțelesul „cel mai bun”, „cel mai mare”, „cel dintîi”, „perfect”, „desăvîrșit”, „unic” etc. ajunge să fie considerat purtătorul acestor însușiri și să determine sensul noțiunii pe lingă care este plasat într-un context oarecare.

Procedul nu este exclusiv românesc; îl întâlnim și în alte limbi moderne (de exemplu, în limba franceză) și nu este nici foarte recent, (dovadă unele atestări din literatura noastră mai veche, după cum vom vedea mai jos). Este sigur că el a fost revigorat și reactualizat în limba română contemporană și, îndeosebi în stilul presii, unde a căpătat nuanțe semantice mai complexe, conturîndu-se ca un mod de exprimare a superiorității, relativ frecvent și neașteptat de expresiv.

Deoarece o ierarhizare strictă a acestor formații sau o prezentare a lor pe baza stabilirii unor priorități desprinse din analizarea importanței, a vechimii, a răspîndirii pe regiuni sau pe categorii sociale, pe expresii etc. nu sînt posibile, vom urmări materialul în ordine alfabetică, cu precizarea sensului propriu din care s-a desprins această valoare nou creată, ilustrîndu-l cu exemple adunate mai cu seamă din publicistica actuală. Pentru a putea urmări mai bine felul în care s-a desfășurat procesul semantic de cristalizare a noilor valori metaforice, vom grupa acest material în jurul cuvintelor-cheie care au polarizat respectivele îmbinări de cuvinte:

BOIER „epitet dat unei persoane cu înfățișare, cu atitudini și cu fel de a se manifesta aristocratică”. *Gheorghe Zamfir, acest boier al cînteului românesc*. ROMÂNIA LITERARĂ, 21/1971, 27/1.

DOAMNĂ „femeie din înalta societate; suverană”. *Luna, doamna mărilor și-a nopții*. EMINESCU. *Maria Tănase, doamna cînteului românesc*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1969, 318. *Barbara, doamna cînteului francez*. ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1969, 15/2. [Irina Răchiteanu-Șirianu] *doamna poeziei*. CONTEMPORANUL, 10/1974, 4/3. *Această doamnă a scenei românești*. ib.

DOMN „suveran, vodă”. *Acela, domnul vîroavei românești, Cicero*. M. COSTIN. *Mîndru mîltur ce-n vîzduh se cumpănește, Acel domn al atmosferei ce-un veac întreg trăiește*. ALEXANDRESCU. *Și-n negru-mbracă toate al nopții palid domn*. EMINESCU. *Ea trebui de el în somn Aminte să-și aducă Și dor de-al valurilor domn De inim-o apucă*. id. *O, dulce-al nopții mele domn, De ce nu vii tu ?* id.

ISPRĂVNICEASĂ „soția isprăvnicului care conducea un județ sau un ținut, ca reprezentant al domnitorului”. *Aura Urziceanu, isprăvniceasa be-bop-ului*. ALMANAHUL CINEMA, 1974, 80.

² Vezi Toma Măruță, *Ideea de superlativ în limba română*, în „Limba și literatură”, 1/1955, p. 188—212.

MARCHIZĂ „soția marchizului care conducea o marcă în Europa apuseană”. *Angelica marchiza îngerilor* [titlu de film]. *Anița, marchiza haiducilor*, devine o prezență convingătoare datorită jocului actriței Marga Barbu. ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1968, 5/2.

MATADOR „toreador care, în desfășurarea unei coride, trebuie să dea taurului lovitura de grație”. *Gilbert Bécaud... matadorul șansonetei*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 151, cf. ALMANAHUL CINEMA, 1970, 116.

POET „persoană inzestrată cu o deosebită sensibilitate”. *Valentin Gheorghiu, poet al pianului*. ȘCÎNTEIA, 11 270/1978, 4/4.

PRINCEPE „print”. *Pindar... atîta se înalță peste cei mai dinaintea lui, cît se numi printip... poezilor liricești*. NICOLAU. *Demostene este principele oratorilor*. CADE. *Principele poezilor*. ȘĂINEANU. *Poetul satiric este principele artiștilor care urmăresc anumite tendințe cu arta lor*. GALACTION.

PRINT „principe, suveran”. „*Aristotele... printul filozofilor*. CARAGIALE. *Nicolae Leonard... printul operetei românești*. MIC DICȚ. ENC.

PRINȚESĂ „princesă”. *Prințesa cireului* [titlul unei operete de I. Kálmán]. *Celebra șansonetistă Yvette Gilbert — supranumită „la princesse de la chanson”*. ALMANAHUL FLACĂRA 1971, 250.

REGE „suveran”. *Paisiele... rege al compozitorilor din timpul lui*. FILIMON. *Lui Dobrovski și Schaffarik nemini nu li poate contesta sceptrul de regi al limbistici și arheologiei slave*. HASDEU. *Ș-acel rege-al poeziei... Ce cu basmul povestește — veselul Alecsandri*. EMINESCU. *Un biet vultur — regele culmilor — sta pe un drug de fier*. DEMETRESCU. *Mărire, slavă fie, o Rege-al poeziei*. EFFIMIU. *Nașterea primului om ... regele inteligenței*. BRĂESCU. *Regii de trusturi ... marii bancheri*. DEȘLIU. *Darius se numea pe sine regele universului*. CĂLINESCU. *Fostul rege al rock-u-lui, Elvis Presley*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 149. *Elvis Presley nu și-a pierdut renumele de „king”, de rege al cîntecului*. ALMANAHUL CINEMA, 1971, 61. *Johann Strauss supranumit regele valsului* M. D. ENC. (cf. *le roi du pétrot, le lion — le roi des animaux*). Cf. și situațiile în care calitatea este atribuită ca un adjectiv: *Țara Românească din secolul al XVI-lea cuprindea în sine ... tot Țărutul nordic al fluviului rege*. HASDEU. *Fotbalul — sportul rege*.

REGINĂ „suverană, doamnă”. *A stelelor regină se-nalță cu mîndrețe*. BOLINTINEANU. *Pe chipul acelei voluptuoase regine a frumuseții, mina măiastră a răspîndit aureola unei divinități vinătoarești*. ODOBESCU. *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, prin care trece albă regina nopții moartă*. EMINESCU (cf. *la lune — cette reine des nuits*). *Tu nu cunoști otrava gîndirii și-a vegherii, Fantasmelor de fîldeș, regini ale tăcerii*. ARGHEZI. *Aici moare infanteria, care nu e regina bătăliilor, cum s-a zis de unii, ci regina morții*. BRĂESCU (cf. fr. *L'infanterie est la reine des batailles*). *Amalia Rodriguez, regina fado-ului*. CONTEMPORANUL, 11/1969, 7/5. Și, din nou, o situație de referință în care calitatea este atribuită ca adjectiv: *Voi urmași cu repejiune engețările regine*. EMINESCU.

STĂPÎN „suveran, domnitor”. *Eu să fiu a ta stăpînă, tu stăpîn al vieții mele*. EMINESCU. *Dudua Ionița, stăpîna visurilor noastre*. IBRĂILEANU (cf. și *la force est la reine du monde*).

STĂPÎNITOR „conducător, stăpîn”. *Stăpînitorul apelor* [adeacăte Veneția]. FOLETUL NOVEL, 78. *Cu ce revărsare de lumină se ridică Stăpînitorul lumii, pînă sus, pe cer*. GÎRLEANU. *Codrul pare tot mai mare, parcă vine mai aproape, Dimpună cu al lunii disc stăpînitor de ape*. EMINESCU.

SUVERAN „conducător”. *Publicul ? Suveranul absolut al sălilor de spectacol*. CINEMA, 6/1968, 14.

Tot pe aceeași linie se înscriu : [Ilie Năstase] *asul* (sau *campionul*) *rachetei*, [Eminescu] *luceafărul poeziei românești*, [Judecătorul X] *cavalerul dreptății*, [Arbitrul Y] *cavalerul fluierului*, [Melba] *privighetoarea sudului*, [Sonja Henie] *steaua nordului*, [Rodney Kluck] *regele reclamei* etc.

Fără a mai lărgi lista exemplelor, putem spune că acest procedeu al exprimării ideii de superlativ, de calitate maximă este destul de frecvent, mai cu seamă în presa actuală (cu predilecție în domeniul reclamelor culturale, al spectacolelor etc.), este economic și foarte expresiv.

La capătul sumarei noastre analize, unele concluzii se impun :

— de obicei, aceste mărci ale calității absolute apar la singular, la cazul *nominativ*, forma articulată, îndeplinind funcția de apozitie (*Maria Tănase, doamna cîntecului românesc*; *Gilbert Bécaud, matadorul șansonetei*; *Nicolae Leonard, printul operetei românești*; *Amalia Rodriguez, regina fado-ului*; *Publicul, suveranul absolut al sălilor de spectacol* etc.);

— de multe ori, după indicarea numelui propriu, substantivul cu ajutorul căruia se exprimă calitatea, este precedat de adjectivul posesiv „*acest, aceasta*” (*Gheorghe Zamfir, acest*

boier al cîntecului românesc ; Vasile Alecsandri, acest rege al poeziei ; Irina Răchîţeanu-Şirianu, această doamnă a scenei româneşti etc.) ;

— de cele mai multe ori, aceste substantive apar la singular (marcînd „unicitatea“), cazul nominativ (cu rol de apozitie), precedate de articolul nehotărît „un, o“ şi de unul dintre adjectivele care denumesc calitatea : „adevărat“, „veritabil“, „real“ (*Mireille Mathieu, o veritabilă doamnă a cîntecului francez ; Ilie Năstase, un adevărat as al rachetei ; Nadia Comăneci, o reală regină a birnei şi a paralelelor etc.*).

Succinta prezentare şi interpretare a faptelor de mai sus, precum şi exemplele cu care am ilustrat această prezentare, au încercat să demonstreze existenţa unei originale, expresive şi mai puţin cunoscute modalităţi de exprimare a celei mai înalte trepte a calităţii, un procedeu stilistic de redare a superlativului în limba română.

scoară 126; scoc (eu) 127; scot (eu) 119; scriu (eu) 209; scur(g) (eu) 127; scut 241; seca (vb.) 243; secetă 131; semn 208; senin 207; senină 202; sfulgera (băn.) 115; simț(esc) 126; simță (să) 126; sănt (ei) 122; soare 203; socru 132; surori 204; soț 126; spre 225; spun (eu) 127; spuză 126; stau (eu) 161; staul 209; steauă 204; sting (eu) 125; storc (eu) 127; stric (eu) 127; sub 152; sulf 106; sunet 143; surd 96; sus 122.

Șarpe 131; șase 127; șcl'ifur 242; șed (eu) 124; și (conj.) 122; șterg (eu) 124; știu (eu) 210.

Tata 133; tăcere 202; tăciune 126; tău (pron.) 119; tâmplă 203; tânăr 124; tes (mcd.) „întins” 122; timp 124; toamnă 120; tocare 167; tră (mcd.) „între” 152; trier (eu) 209.

Țeară 209; țeastă 168; țesu (eu) 124; țest 168; ție (el) 203; țin (eu) 124.

Ucide (vb.) 167; ulcior 121; uger 125; umăr 122; umed 122; umplu (eu) 203; ura (vb.) 204; ureche 120; urî (vb.) 160; urlare 123; ursi (vb.) 209; ușă 120; ușor 127.

Vatăm (eu) 127; văz (eu) 121; vecin 209; vechiu 121; vede (ei) 153; verde 121; vie (subst.) 121; vie (vb.) 120; viers 143; viespe 114–115; vin (eu) 124; vinde (vb.) 242; vineri 124; vise (vb.) (v. rom.) 127; vânat 143; vână 124; vor (ei) 233.

Zac/dzac 123; zadă 120; zbor (eu) 125; zece 209; zgaibă 204; zgură 120; zi 209; zic (eu) 122; zici (tu) 122; zise (el) 127.

„IAȘUL L-A PIERDUT, DAR L-A CÂȘTIGAT ȚARA”

V. FRĂȚILĂ*

La 15 septembrie 1952, profesorul Gheorghe Ivănescu a fost înlăturat din Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, rămânând numai cercetător științific în cadrul Academiei la Institutul de Istorie și Filologie din aceeași localitate, calitate pe care o avea încă din 1949, ca, apoi, începând cu 1 ianuarie 1956, să fie transferat la București, unde a fost numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român, al cărei președinte era acad. Iorgu Iordan. Motivul „eliberării” din funcția de profesor, după cum reiese din *Autobiografia* pe anii 1950–1955, datată 7 decembrie 1955, nu i-a fost comunicat profesorului, care crede că această „eliberare” nu a fost decât „o răzbunare pe chestiuni personale”. *Autobiografia*, pe care o dăm publicității, ca și o serie de „referințe” despre profesorul G. Ivănescu „venite” din partea unor angajați ai Universității ieșene, se află în Arhiva Universității de Vest din Timișoara.

„Autobiografie 1950–1955

Deși în anii 1950–1951 și 1951–1952 am continuat a-mi face, ca profesor de limba română și dialectele ei, la catedra cu acest nume, de la Facultatea de Filologie din Iași, datorită, cu aceeași trageră de inimă ca și mai înainte, conducerea Universității, cu care eram în conflict din anul 1949–1950, întrucât nu voisem să fiu marxist, cum îmi cerea ea, a găsit cu cale să ceară eliberarea mea din postul de profesor, lucru întâmplat la 15 septembrie 1952. Motivul eliberării nu mi s-a comunicat nici până astăzi, ceea ce mă face să cred că n-a fost decât o răzbunare pe chestiuni personale. În acești ani, eu mi-am perfectat *Istoria limbii române*¹ în trei volume pe care o redactasem numai parțial înainte și am adăugat restructurări noi ale materiei, făcute în lumina concepției despre limbă a lui I.V. Stalin².

De la 15 septembrie 1952 și până azi am fost numai cercetător științific al Academiei R.P.R., Filiala Iași. Problema fundamentală la care lucrez începând din ianuarie 1952 este aceea a

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

¹ Lucrarea, adusă cu bibliografia la zi, și, desigur, cu modificări față de cea pomenită aici, va vedea lumina tiparului abia după aproape 30 de ani: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980. După alți 20 de ani, lucrarea va cunoaște o nouă ediție, sub îngrijirea Mihaelei Paraschiv, în aceeași editură ieșeană, fiind prevăzută, de data aceasta, și cu un indice de autori și cu unul de cuvinte.

² Se referă la intervenția lui Stalin în disputa marxistă, salutăată pretutindeni de lumea științifică.

limbii literare românești din secolul al XIX-lea, o continuare a preocupărilor mele mai vechi (teza de doctorat)³, și care a fost trecută în planul de lucru al Academiei numai la cererea mea. Azi această problemă se găsește și în planul de lucru al Institutului de Lingvistică din București. Am adunat peste 10 000 de fișe din scriitorii români ai secolului trecut, iar în cazul ultimilor doi ani, am adunat materiale privitoare la terminologia filozofică românească din veacul al XIV-lea și până azi, redactând o lucrare de circa 200 de pagini de tipar despre *Terminologia filozofică veche*⁴ și una de circa 30 [de] pagini de tipar despre *Terminologia filozofică nouă*⁵. La ședințele săptămânale pe care le ține colectivul, am contribuit cu lucrările mele la îmbunătățirea muncii întregului colectiv și la desăvârșirea formării cadrelor de lingviști, începută de mine ca profesor la Universitate. Tineri cercetători ca V. Arvinte, N.A. Ursu, L. Leonte, Al. Andriescu, Ecat. Teodorescu și alții au fost elevii mei la Universitate și au continuat a fi și la Academie. Am astfel mândria că, după o muncă de 10 ani de zile la Universitate și la Academie, am reușit să formez un grup de tineri cercetători în domeniul lingvisticii, în care Iașul și în general Republica Populară Română își poate pune toate nădejtile.

Iași, 7 decembrie 1955”.

După cum s-a putut observa din declarația profesorului G. Ivănescu, ca motiv pentru „eliberarea” sa din postul de profesor al Universității, marele lingvist vedea „o răzbunare pe chestiuni personale”, fără a face referiri la o persoană anume, precum și faptul că nu a vrut să fie marrist, cum îi cerea conducerea Universității. Adevărul este că în Universitate s-a dus o campanie de denigrare a profesorului de către persoane anume puse, cărora li s-au cerut referințe în care acestea au inventat tot felul de atitudini antisociale, de împotrivire față de regimul de „democrație populară”, „atitudini antisovietice” etc. Referințele despre care e vorba se găsesc în Arhiva Universității din Timișoara. Nu este mai puțin adevărat că ne găsim încă în epoca stalinistă, în care „lupta de clasă se ascutea tot mai mult” și se cerea „demascarea dușmanilor poporului”. La Universitatea din Iași a fost „demascat” profesorul G. Ivănescu.

Iată câteva afirmații scrise de unii din „binevoitorii” profesorului G. Ivănescu:

B. Campbell: „Cu ideologia marxist-leninistă nu se prea împacă și nu știe să o aplice, fiind pe deantregul [sic!] tributarul concepțiilor idealiste despre lume și viață”.

Goldman Elvira: „Prof. Ivănescu s-a caracterizat și se caracterizează printr-o absență totală la orice manifestare democratică, n-a luat parte la demonstrațiile de

³ *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras). Ediția a II-a, revăzută, îngrijirea textului, bibliografie și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

⁴ În lista lucrărilor în pregătire cuprinse în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, [Iași], Centrul de multiplicare al Universității din Iași, 1983, profesorul menționează lucrarea cu titlul *Terminologia filozofică românească de până la 1830*, care are circa 350 de pagini de tipar.

⁵ Sub titlul *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, lucrarea a apărut în vol. *Contribuții la istoria limbii române literare*, București, Editura Academiei, 1956, p. 171–204, și în G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989, p. 122–152.

1 Mai, 7 Noiembrie etc. Se limitează la activitatea didactică și științifică, refuzând orice sarcini sociale, sau activitate pe tărâm social”.

Un anume D. Berlescu: „Nu știu în ce măsură se poate atașa regimului nostru de democrație populară”.

Grigore Botez, care își declară apartenența politică, fiind membru de partid (desigur, P.M.R.) din 1945: „După 23 August, tov. Ivănescu Gh. a fost împotriva U.R.S.S. În momentul de față [23.I.1951 – n.n.] tov. Ivănescu continuă a fi împotriva regimului”, afirmație pe care o repetă și într-o referință datată 12. IV. 1952: „După 23 august 1944, tov. Ivănescu era dușmanul regimului – cu mare greutate și-a restructurat cursul pe care îl preda la Universitate”.

Otto Sechter, conferențiar la Universitatea din Iași, Catedra de pedagogie, afirmă, printre altele: „Între 1945–1948 s-a plasat pe linia adversarilor *furibunzi* [subl.a.] ai reg[imului] de democrație populară, întreținând agitația tot timpul. Începând cu anii 1948–1949, de frică situației sale s-a calmat, ascunzându-și colții. Analiza cursului D-sale, făcută în 1950, a dovedit încă o dată că tov. Ivănescu nu s-a schimbat în fond [cu] nimic. Este un dușman al regimului, un om în care nu se poate avea nicio încredere”.

În încheierea referinței sale, din 24. IV. 1952, contrar celor afirmate anterior, Otto Sechter scrie: „Extrem de muncitor, corect, și cu răspundere în executarea sarcinilor. Retras de lume, nu are prieteni, nici nu poate întreține relații de tovărășie și prietenie”.

Surprinde în mod neplăcut atitudinea profesorului Gheorghe Agavriloaie, coleg la Universitate, membru P.M.R. Organizația de bază a Academiei Filiala Iași, care scria, în *Referat[ul] despre cetățeanul Ivănescu Gheorghe*, despre care susține că îl cunoaște din 1929, de pe vremea când acesta era student: „Ca student era ambițios, prea încrezut în calitățile sale, nesociabil și pornit mereu pe harță cu toată lumea. La studii era printre studenții buni, însă nu frecventa regulat cursurile și seminariile, spunând că «își pierde vremea» și că el are altceva mai bun de făcut. Mare parte din zi și-o petrecea stând singur în cămin, dormind mare parte din zi, iar restul de vreme și-l petrecea discutând cu studenții de la alte facultăți sau citind cărți de filozofie, nu filologie”.

Răutatea și neadevărurile afirmațiilor lui Agavriloaie răzbat și atunci când scrie: „După licență nefiind alți candidați la o bursă pentru studii filologice în Italia a fost recomandat el”⁶ sau: „A stat patru ani în Italia” și vreo câteva luni în Franța și Germania. În tot acest timp nu a scris nimic⁸, dar s-a inițiat în doctrina fascisto-

⁶ Dacă au mai fost sau nu și alți candidați la acea bursă nu știu, dar e sigur că cel care i-a dat recomandarea a fost profesorul Iorgu Iordan, care îl reținuse, după licență, asistentul Domniei Sale la Catedra de limba română.

⁷ În Italia a stat numai doi ani, în perioada 1935–1937.

⁸ Între perioada 1934–1937, când s-a aflat la studii în Franța și Italia, G. Ivănescu a publicat mai multe articole și recenzii în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, I (1934), II (1935), III (1936), IV (1937), vezi *Lucrările științifice ale profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, p. 293–327, în special, p. 293–294.

hitleristă a lui Mussolini și Hitler. Calomniile continuă: „În timpul legionarilor a pactizat cu aceștia împotriva profesorilor democrați de la Facultatea de Litere”.

Cu astfel de referințe venite din partea unor persoane, atașate trup și suflet „regimului de democrație populară”, nu este de mirare că profesorul G. Ivănescu a fost înlăturat din Universitate.

Cu totul altfel este prezentat profesorul G. Ivănescu în referințele din 1949 ale unor specialiști ca Ștefan Cuciureanu și Haralamb Mihăescu, pe vremea aceea lectori, în cea semnată de Mihai Ungureanu, prim-secretar la Facultatea de Filologie, sau în cele care poartă semnăturile lui Dan Simonescu ori Grigore Scorpan. Poate că și datorită acestor referințe profesorul G. Ivănescu nu a ajuns și mai rău și a fost tolerat la Institutul de Istorie și Filologie din Iași al Academiei.

Referindu-se la activitatea profesională a profesorului G. Ivănescu, Ștefan Cuciureanu scrie: „Este bine pregătit în specialitate. *A trăit în lingvistică ca în propriul element* [subl.n.]. Cursurile, seminariile, conferințele lui sunt un prilej pentru studenți de a se pune în curent cu ultimul pas al științei. E drept, *recunoaște și el o oarecare dificultate de expunere, pe care o explică profunzimea și spațialitatea cunoștințelor* [subl.n.]. Își îndeplinește conștiincios îndatoririle profesionale. Și-a restructurat în adâncime materia. Lucrează la un studiu asupra filologului sovietic: N.I. Marr”.

Despre activitatea politică și culturală a profesorului G. Ivănescu, Ștefan Cuciureanu notează următoarele: „După câte știu, *nu este înscris în niciun partid*. Ca sindicalist nu răspunde întotdeauna îndatoririlor. *E un apolitic*, deși, uneori, manifestă veleități de «mușatin». Aceasta nu l-a împiedicat, mai cu seamă că are și pregătire filosofică, de a se orienta în doctrina marxist-leninistă și de a-și desfășura activitatea profesională potrivit ei”.

În privința conduitei morale, Șt. Cuciureanu afirmă: „Trăiește o viață de solitar și de studiu. Aceasta se explică, socot, printr-o predispoziție naturală. Are contact cu oamenii întrucât există oameni. Altfel este un om bun, corect în raporturile cu colegii [...]. Este sensibil la durerea altuia. Nu are vicii. Necontrastant, se arată blând, modest. Iași, 29 oct. 1949”.

În referința semnată de Mihai Ungureanu și datată 11.11.1949, acesta scrie:

„*A fost un student eminent, cel mai bun elev al profesorului Iorgu Iordan, fapt pentru care acesta l-a și numit asistent la catedra pe care o deținea, catedra de limba română*. A fost elev și profesorului Al. Philippide.

Știu că este fiu de mic funcționar din Vutcani-Fălciu. Știu că nu are avere personală și că a dus tot timpul o viață materială foarte modestă.

În anii 1934–1936 [de fapt, 1.XI.1935–1.XI.1937 – n.n.] a fost în străinătate la studii, în Italia, recomandat de profesorul Iordan, ca bursier la fosta Școală Română de la Roma. Cred că a fost și la Paris [zece luni în 1934–1935 – n.n.].

A acumulat multe cunoștințe în domeniul lingvisticii, a muncit extraordinar de mult, a publicat lucrări apreciate pe atunci [...].

Viața de muncă intelectuală, însă, l-a izolat într-o oarecare măsură, l-a desprins într-o câțva de realitate și l-a făcut să capete despre sine o idee foarte înaltă și foarte bună [...]. Ca om, Gh. Ivănescu este bun, dar izolat. *Este harnic, muncitor, conștiincios. Este de o cinste și de o corectitudine nemaipomenită*. A calificat pe politicienii vechilor regimuri, venali și dezmațați”.

Din referința dată de Haralamb Mihăescu și datată 29 octombrie 1949, redăm următoarele:

„Pe d[omnul] G. Ivănescu, acum profesor la Facultatea de Filologie din Iași, îl cunosc din anul 1930 când frecventam împreună ca studenți cursurile profesorilor Philippide, Bărbulescu, Iordan, de la Universitatea din Iași. *Era un tânăr liniștit și studios și se bucura de stima profesorilor săi* [subl.n.]. Îndată după luarea titlului de licențiat a și fost numit asistent universitar și trimis la studii de specialitate în Italia. La întoarcere, *în ședințele Institutului de Filologie română, d[omnul] Ivănescu era, după profesorul Iordan, cel mai activ, cel mai priceput și cel mai pasionat specialist* [subl.n.]. Mai târziu a plecat la Paris pentru completarea studiilor⁹. Cam debil și bolnăvicios, a dus o viață sedentară și *a trăit între cărțile sale* [subl.n.]. A arătat interes și pentru alte discipline decât a sa și a citit mult din domeniul filosofiei și istoriei. În discuțiile cu prietenii am observat la el pasiunea pentru discuții științifice și pentru cercetare.

Nu l-am văzut și nici n-am auzit să fi luat parte la mișcări antisemite sau șovine. După câte știu, n-a fost înscris în partide politice și n-a supărat pe nimeni cu o vorbă în epoca de represiune înainte de 1944. Pe câte îl cunosc, este un intelectual și un om de știință, bun la suflet, liniștit și umanitar. Pot spune, fără să greșesc, că dl Ivănescu nu cunoaște alte pasiuni și plăceri decât studiul și știința. Am observat că în raporturile cu familia s-a arătat mărinos și înțeleghător: întreține o mamă bătrână și o soră, a ajutat pe un frate bolnav de tuberculoză și pe un altul lipsit de mijloace [subl.n.].

În domeniul filologiei s-a familiarizat cu lingvistica materialist-sovietică și cunoaște bine opera lui Marr”.

Într-o referință datată 27 aprilie 1951, Dan Simonescu, afirmă că îl cunoaște pe G. Ivănescu din 1942. În ceea ce privește politica, spune textual: „Nu făcea pe atunci nicio politică militantă”, iar, în privința pregătirii profesionale, notează:

„Este un filolog care cunoaște multă materie. A citit mult, este bine informat. Activ, cu energie și inițiativă, a condus mulțumitor Buletinul Soc[ietății] Alex. Philippide [sic!]. A avut meritul și curajul de a fi atacat teoriile filologului sovietic Marr, înainte ca tov. Stalin să demaște insuficiența teoriei marriste în lingvistică. *Pentru că filologii români erau atunci admiratorii lui Marr, tov. Ivănescu a fost atacat, pe nedrept, de unii filologi români* [subl.n.].

După părerea mea, tov. Ivănescu nu are posibilități de exprimare a științei pe care o posedă [...]”.

Dan Simonescu îi reproșează faptul că „se crede prea mult în forțele și posibilitățile sale” și că „rareori [...] a primit criticile juste făcute de colegi, în discuțiile ce urmau după comunicările dânsului”. „Altfel, *este un caracter bun, ajută pe studenți, împrumută cărți din biblioteca personală. Purtare ireproșabilă, onestă, serioasă, corectă*” [subl. n.].

Totodată, Dan Simonescu este de părere că „ar trebui îndemnat să participe mai mult în mișcările de masă, de care stă cam izolat (sindicat etc.)”.

Tot din această perioadă datează și câteva referințe pentru prof. G. Ivănescu venite din partea lui Gr. Scorpan:

„Pe tovarășul Prof. G. Ivănescu îl cunosc de mult, chiar din vremea când a pășit pentru întâiași dată treptele Universității. *De la început a impresionat atât pe profesori cât și pe colegii săi printr-o foarte serioasă pregătire științifică, posedând la vârsta de 18 ani – cât avea atunci – un nivel de specializare în ramura limbii române și a lingvisticii, în genere, cu totul neobișnuit*

⁹ Întâi a fost la Paris și după aceea la Roma.

chiar la studenții din anii superiori [subl. n.]. Citise și citea foarte mult. În anii următori lectura sa s-a extins și la alte discipline lingvistice, iar, mai apoi, ea a îmbrățișat terenuri mult mai largi și mai îndepărtate. Astfel, l-am găsit, după întoarcerea din străinătate, pasionat de probleme de Estetică, Istorie și Filosofie în genere. Alcătuia planuri vaste, a căror dezlegare și-o propunea pentru un timp foarte scurt, având convingerea că numai el [subl.a.] poate găsi adevărata soluție. În această atitudine de tineresc romantism megaloman vedeam reeditându-se în mic – în proporții epigonice – imaginea lui Hasdeu. Fuga după soluții «definitive» și «originale» cu orice preț l-a făcut ca, de multe ori, să greșească, astfel, să fie nevoit să revină la punctul de plecare. Toate aceste tribulații în cercetările științifice, care, până acum, au răpit tov. Ivănescu mult timp și multă energie, le consider ca aparținând «adolescenței» activității sale. Se pare că, în momentul de față, tov. Ivănescu a reușit să-și limpezească orientarea și, cu ajutorul colectivului de lingvistică a [I] Institutului de Istorie, Filologie și Filosofie a [I] Filialei Iași (Acad. R.P.R.), aduce contribuții judicioase în problema la care lucrează. Iași, 31 mai 1952”.

În referința sa din 9 aprilie 1952, acad. Iorgu Iordan notează:

„A fost elevul și apoi asistentul meu la Facultatea de Litere din Iași (1930–1945). Bine pregătit din punct de vedere profesional (câțiva ani a studiat la Roma și Paris) și cu aptitudini remarcabile pentru cercetările lingvistice, cărora le-a acordat și le acordă o atenție aș zice pasionată [subl.n.]. Are numeroase lucrări, care se caracterizează, pe lângă bogăția de material și de informație bibliografică, și printr-un fel personal de a vedea lucrurile, adesea exagerat, în sensul că diferă, mai totdeauna, de al altora, ceea ce explică atitudinea, mai mult negativă, a celor ce iau cunoștință de ele. Este frământat mereu de probleme nouă, mari și, în general, grele, pe care încearcă să le rezolve în mod original, luând atitudine, mai totdeauna negativă față de punctul de vedere al altora. Spiritul critic îi este foarte dezvoltat [subl.a.], mult mai puțin însă cel autocritic. Așa se explică o anumită încredere, exagerată, în propriile sale forțe și aptitudini. Pregătire ideologică în sens marxist nu are, deși e bine informat și citește multă literatură de specialitate. Din cauza vechii sale formații nu și-o poate însuși, în ciuda ostenețelor pe care și le dă. Studiile liceale le-a făcut la Bârlad, unde domnea [a]cum 20–25 de ani o atmosferă de idealism mistic și puțin naționalist. Ca student și apoi ca asistent a stat departe de mișcările politice, dar simpatiza, mai degrabă, cu cele de dreapta, fără să se manifeste direct în acest sens [subl.n.]. În timpul regimului legionar a publicat un articol «Destinul românesc» (așa cred că suna titlul) în revista «Cetatea Moldovei», plin de confuzii și de exaltare, în care «prevestea» poporului nostru o misiune universală. Atitudinea lui în vremea aceea a fost corectă. Nu s-a manifestat prin niciun act reprobabil [subl.n.]”.

Începând cu 1 ianuarie 1956 este numit secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român, al cărei președinte era acad. Iorgu Iordan, care îi întocmește și *Recomandarea* din care redăm în continuare:

„Tov. Gh. Ivănescu, recomandat ca secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român, este specialist cu activitate serioasă și îndelungată în domeniul lingvisticii românești. Licențiat în Filologie română [în] 1933, doctor în aceeași specialitate [în] 1945 (ambele titluri le-a obținut la Facultatea de Litere din Iași). Teza de doctorat, un volum de peste 400 [de] pagini, a fost publicată în «Bulet[inul] Inst[itutului] [de] Fil[ologie] Română «Alex[andru] Philippide»» și sub formă de extrase. Numeroase alte lucrări ale tov. Ivănescu au apărut, în periodice românești, și înainte și după obținerea titlului de doctor. A fost câțiva ani profesor la Fac[ultatea] de Filologie a Univ[ersității] «Alex[andru] Ioan Cuza», apoi a trecut ca cercetător științific la Filiala Iași a Academiei R.P.R., unde lucrează și în momentul de față. Aducerea lui la București, ca secretar al Comisiei noastre, nu prezintă niciun fel de dificultăți. Filiala Iași este, după câte știu, de acord cu transferarea tov. Ivănescu. Postul său de acolo rămâne liber și poate fi, deci, ocupat de un colaborator nou (sau de unul dintre actualii colaboratori, cu grad mai mic. Tov. Ivănescu are familia la București: soția și copilul

locuiesc la soacra d-sale (tov. Ciocan-Bălănescu). Aceasta înseamnă că Academia n-are nevoie să facă demersuri pentru a-i găsi locuință. Din punct de vedere științific nu văd cine ar putea corespunde mai bine decât tov. Ivănescu sarcinii grele de secretar al Comisiei noastre. Pregătirea și puterea lui de muncă i le cunosc de vreme îndelungată și ele stau la baza aprecierii mele [subl.n.]. Afară de aceasta, venind la București el n-ar avea nicio altă sarcină, adică își va putea consacra toate cunoștințele pentru îndeplinirea sarcinii sale unice, aceea de secretar al Comisiei. Oricare alt cercetător din București este deja ocupat la un institut sau la o instituție oarecare și n-ar renunța la postul pe care îl are, decât în parte, întrucât are deprinderea unei anumite munci, greu de părăsit după o îndelungată activitate. Mai important decât acest amănunt este faptul că printre oamenii nici prea tineri, nici prea în vârstă (și Comisia noastră de un asemenea om are nevoie) nu văd cine ar prezenta garanții mai serioase decât tov. Ivănescu atât în privința pregătirii științifice, cât și în privința puterii de muncă [subl.n.]”¹⁰.

Eliberarea din postul de profesor de la Universitate, după părerea prof. N.I. Popa, șeful Catedrei de literatură română de la Facultatea de Istorie și Filologie din Iași și responsabil al colectivului de Istorie literară de la Filiala Iași a Academiei, este considerată o adevărată pierdere.

În referința care datează din 20 februarie 1956, după ce arată că G. Ivănescu este „unul dintre cei mai distinși licențiați ai Facultății de Litere din Iași”, care are „vocație pentru cercetările lingvistice și capacitate de generalizare și construcție”, fiind înzestrat cu „îndrăzneala de a elabora explicații personale”, profesorul N.I. Popa afirmă: „[...] eliberarea sa [a profesorului G.I.] din sarcina de profesor a fost o greșeală”, întrucât „facultatea a suferit prin plecarea sa” [subl. n.]. În același timp, profesorul N.I. Popa este încredințat că „încadrarea sa ca secretar al Comisiunii pentru studiul originilor poporului român de la Academie îl va pune în măsură să-și afirme capacitatea de organizare și de coordonare a unor probleme complexe și variate, pentru care Gh. Ivănescu are toată pregătirea necesară”. În încheierea referinței sale, N.I. Popa scrie: „Trebuie să adaug că domnia sa este un excelent îndrumător de cadre tinere, devotat științei limbii și capabil de curaj în atitudinile luate cu destulă dârzenie. Sunt convins că va aduce foarte bune servicii în munca nouă și de grea răspundere care i s-a încredințat” [subl. n.].

În scurta sa referință asupra lui G. Ivănescu, colaborator științific la Academia R.P.R., profesorul Const. Ciopraga afirmă următoarele:

„Cunosc pe tov. Gh. Ivănescu din anul 1936, pe când era asistent al profesorului Iorgu Iordan. Ulterior l-am cunoscut ca succesor la catedră al aceluiași profesor.

Este fiu de notar dintr-un sat bărlădean. Ca student și profesor s-a remarcat printr-o excepțională putere de muncă și prin aptitudini intelectuale deosebite. Este unul dintre cei mai bine informați lingviști români. Are în lucru probleme de mare amploare științifică.

Temperament combativ, tov. Gh. Ivănescu are vederi democratice. Articolele sale scrise recent demonstrează interesul său pentru construirea socialismului.

Tov. Gh. Ivănescu e un element cinstit, dornic să muncească, pasionat de progresul științelor filologice, care-l preocupă mai presus de orice. [Iași] 21 febr. 1956”.

¹⁰ În aceeași recomandare, Iorgu Iordan face o caracterizare și Camelliei Romanovski, licențiată în Litere și profesoară în învățământul elementar [com[una] Brănești], cu examen de capacitate, pentru postul de secretar tehnic al Comisiei.

Cel care l-a cunoscut cel mai bine ca om, care l-a prețuit la adevărata valoare, pentru „comoara sa de cunoștințe [...] de o bogăție imensă” și care a regretat sincer că Universitatea din Iași „l-a scos din slujbă lipsindu-se de un element de mare valoare” a fost profesorul Ștefan Cuciureanu, pe atunci cercetător la Filiala din Iași a Academiei. Aflând că profesorul G. Ivănescu urmează să plece la București pentru a ocupa postul de secretar al Comisiei pentru studiul formării limbii și a poporului român, convins fiind că pe prietenul său îl așteaptă o carieră științifică strălucită, Șt. Cuciureanu afirmă un mare adevăr când, în finalul recomandării sale din 24.II.1956, notează: „Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat Țara”. L-a pierdut Iașul, dar nu de tot, pentru că aici a format un grup de tineri cercetători care i-au călcat pe urme continuându-i ideile și care l-au adus din nou în Alma Mater a Iașului. L-a câștigat într-adevăr Bucureștiul, apoi Timișoara și Craiova, pe care de fapt le-a cucerit profesorul G. Ivănescu, cel care, peste tot pe unde l-a purtat destinul, a lăsat urme profunde, formând noi elevi.

Având în vedere valoarea acestei recomandări venită din partea profesorului Ștefan Cuciureanu, care creionează uriașa personalitate a marelui învățat, ca om, ca cetățean, ca profesor și ca cercetător, o reproducem aici în întregime.

„L-am cunoscut în 1936 la Roma. Era bursier al Statului la Școala Română de acolo (Accademia di Romania – Valle Giulia). Vreme de un an am stat împreună. Mai apoi l-am revăzut în țară în iulie 1945, când l-am găsit asistent la Facultatea de Litere din Iași. Din 1945 până acum o lună am avut prilejul să-l cunosc destul de bine pentru a putea da referințe serioase asupra omului, profesorului, cărturarului.

I. Omul. Fire psihologic interesantă. În fond blând, bun, generos, sociabil. Are o puritate sufletească care explică deseale sale manifestări de o sinceritate inocentă. Dacă însă este atins în amorul propriu de cărturar devine irascibil și dur chiar [subl.n.]. Are multă putere de muncă. Retras în propria-i singurătate și confruntat cu vrafuri de cărți, cugetă și scrie mereu. Se poate spune că toate plăcerile vieții lui se reduc la citit și scris [subl.n.], cu toate că nu detestă comerțul vieții și contactul cu oamenii și natura. Aceste fel de viață l-a dus la rezultate optime în ceea ce privește pregătirea științifică, deși am impresia că a dat științei românești mai puțin decât era în stare s-o facă. Cu alte cuvinte, *comoara sa de cunoștințe este de o bogăție imensă (termenul nu este exagerat) și trebuie să se aștepte de la d-sa multe și mari lucrări* [subl.n.]. Retragera aceasta în studiu a mai avut însă un rezultat cu care firile cumpănite nu prea sunt de acord. Din contactul neîntrerupt cu studiul (și filologia este o știință grea și vastă și cu multe complicații) a căpătat *o forma mentis* [subl.n.] să se judece la superlativ față de alți cercetători, vii sau dispăruți, să se înfățișeze uneori unic, inegalabil, revoluționar. Însă lumea s-a obișnuit cu asemenea ieșiri din partea sa, judecându-le cu indulgență, fiindcă cei care îl cunosc bine își dau seama de susceptibilitatea sa în materie de știință cât și de faptul că felul său de viață, prea marea tensiune de lucru, au accentuat – se zice – o stare ciudată a sănătății sale, greu a se defini. Concomitent cu ieșirile de autoapreciere, tov. Ivănescu *dovedește totuși o modestie, care nu este falsă*, care impresionează pe cât supără egotismul său cronic. Am impresia că *acest om, dacă ar fi cruțat de lovituri, fiind lăsat în liniște, ar putea crea mult mai mult*.

De acasă a fost necăjit, destul. Orfan de tată, și-a întreținut mama și o soră. Un frate, tot așa de dotat, a murit de boală. L-au înduioșat întotdeauna necazurile altora. Ca unul ce s-a ridicat dintr-o familie umilă și a trăit din munca sa proprie, se simte în mod firesc legat de clasa muncitoare și de aspirațiile ei. A ajutat din cât a putut pe mulți.

II. Politica. Din câte știu eu, *n-a făcut niciun fel de politică, nici în Italia, nici în țară. Și-a văzut de studii. După 23 august nu a căutat ca din politică să-și facă o platformă de ridicare în*

cariera universitară ca mulți alții. Gradelé i s-au acordat totuși după meritele sale incontestabile [subl.n.]. Este adevărat că n-a participat la meetinguri, manifestări sindicale etc., în schimb a tipărit lucrarea *Istoria limbii române în lumina materialismului istoric și dialectic*¹¹. Subliniez acest lucru în chip deosebit fiindcă multe cadre didactice au evitat și evită încă de a se angaja cu ceva în scris în epoca de construire a socialismului la noi. Tov. Ivănescu și-a scris opiniile în materie de limbă, orientându-se marxist. Dar în loc să se aprecize acest fapt, a fost ulterior scos din slujbă, lipsindu-se Universitatea din Iași de un element de mare valoare [subl.n.]. Este pe de altă parte adevărat că la una din orele de curs a făcut o afirmație care a determinat urmările cunoscute, dar aceasta putea fi o greșeală, avându-se în vedere firea sa cât și faptul că n-a persistat în eroare. În scoaterea sa de la Universitate se zice că au jucat rol și nu numai considerații decurgând din cele spuse până aici asupra lui, ci și cancanuri mărunte de instituție [subl.n.]. În concluzie, tov. Ivănescu este un lingvist orientat marxist în mod deschis care însă n-a făcut politică menținându-se pe linia lui de cercetări științifice.

III. Profesorul. Având pregătire de lingvist, filolog și filozof cu vaste orizonturi, și-a împărtășit cu drag studenților cunoștințele. Apropiat de studenți și de colegii săi, nu s-a ținut în turnul de fildeş. A ajutat pe oricine i-a cerut ajutorul, sfatul, indicațiile. Serios în predare. Poate că nu chiar așa de clar (aceasta din cauza spațialității cunoștințelor și a puternicei individualități). A fost stimat și în același timp iubit. Numele său a fost întotdeauna pronunțat cu respect.

IV. Lucrări. Scrierea sa capitală este «Problemele [capitale ale] vechii române literare». Actualmente a dat la tipar o lucrare cuprinzătoare asupra *terminologiei filosofice românești*. N-aș putea înșira aici numeroasele eseuri, articole științifice, recenzii. Ele sunt îndeobște cunoscute specialiștilor. Printre altele în momentul de față lucrează la problema *neologismului latin și romanic în limba română*. Are în plan lucrări grandioase: *Istoria limbii române, Istoria limbii literare, Originea limbii române*.

În concluzie: *Individualitate puternică. Cu totul dedat studiului. Mai degrabă apolitic decât încadrat în revoluția socială, totuși orientat marxist în disciplină, dornic ca țara noastră să progreseze social și cultural. Blajin și sociabil, dar în anumite momente egocentric, deși starea aceasta psihologică este realmente motivată de nivelul său foarte înalt de pregătire științifică. Este o valoare incontestabilă, pe plan național, care trebuie ajutată să se manifeste, creându-se omului condiții de muncă liniștită.* Pentru postul pe care-l ocupă la București era deosebit de indicat. *Iașul l-a pierdut, dar l-a câștigat Țara* [subl.n.]. Iași 24.II.1956”.

În 1962, pe vremea când ministru al Învățământului era acad. Ilie Murgulescu (cel căruia, drept omagiu recunoscător, îi va dedica monumentala sa *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980), G. Ivănescu este numit, la 11 februarie, profesor suplinitor la Facultatea de Filologie a Institutului Pedagogic de 5 ani din Timișoara, devenit, în toamna aceluiași an, Universitatea din Timișoara. La data de 1 octombrie, devine profesor titular și ocupă, totodată, funcția de șef al Catedrei de limba română. În toamna anului 1963 este numit și șef al Sectorului de lingvistică de pe lângă Baza de Cercetări Științifice din Timișoara a Academiei. La Timișoara a înființat și a condus în calitate de redactor responsabil revista „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, care ființează și astăzi.

Timișoara, de altfel, l-a primit cu bucurie și cu mari speranțe, după cum rezultă și din caracterizările făcute de conf.univ. dr. G.I. Tohăneanu, fostul șef al Catedrei înainte de numirea în această funcție a profesorului G. Ivănescu, respectiv, de Eugen Tudoran, pe vremea când era decan al Facultății de Filologie (la data aceea conferențiar).

¹¹ Titlul corect: *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*.

„Deși poposit de abia de curând printre noi, profesorul Ivănescu a dobândit stima unanimă a colegilor, prin pregătirea sa profesională și prin frumusețea caracterului său.

La aceasta se adaugă dragostea și pasiunea pentru meseria de dascăl, vădită în căldura care străbate prelegerile tov. Ivănescu.

Dânsul este și un foarte bun coleg, împărtaşind cu dragă inimă colegilor mai tineri cunoștințele și experiența sa.

Venirea tov. Ivănescu la Timișoara, va duce – fără doar și poate – la creșterea prestigiului facultății și catedrei noastre.

Șeful catedrei de limba română,
G.I. Tohăneanu”.

În caracterizarea, nedatată, a decanului Eugen Tudoran se afirmă:

[Prof. G. Ivănescu] „Este șeful catedrei de limba română, în care calitate îndrumază cu competență științifică activitatea colectivului orientată spre munca didactică și științifică, în direcții majore de cercetare. Prin prezența sa la catedră întreaga activitate a realizat un mare progres în ce privește contribuția colectivului la lucrările din planul C.N.C.S., cu șapte teme de istoria limbii, dialectologie și onomastică. În calitate de conducător al colectivului de cercetători de la Baza de Cercetări a Academiei, d-sa organizează săptămânal ședințe de comunicări și discuții asupra principalelor lucrări de lingvistică și limbă română contemporană. S-a format o tradiție de cercetare în spiritul exigenței necesare pentru formarea tinerelor cadre.

Privitor la activitatea didactică, d-sa îndrumă activitatea catedrei în vederea unei bune pregătiri prin discuții asupra cursurilor și seminariilor.

Din cauza multelor solicitări, îndeplinirea sarcinilor administrative, tov. șef de catedră o lasă prea mult în seama subalternilor, care nu întotdeauna pot răspunde la problemele puse de ordinele în vigoare. Autoritatea de care se bucură tov. Prof[esor] este o garanție a desfășurării muncii la catedra de limba română în condiții tot mai bune”.

Ce a însemnat și ce a lăsat durabil la Timișoara profesorul G. Ivănescu după cei șapte ani cât a funcționat la Catedra de limba română a Facultății de Filologie din cadrul Universității a mărturisit, la sărbătorirea împlinirii vârstei de 70 de ani la Iași, regretatul nostru profesor Ștefan Munteanu:

„Am găsit în D[omnia] Sa un exemplu de generozitate intelectuală și umană copleșitoare, cu care nu ne fusese dat să ne întâlnim până atunci. Am văzut în D[omnia] Sa o pildă de muncă uriașă, fără răgaz, închinată cunoașterii.

Ne-a insuflat și continuă să ne insuflă și de aici, de la Iași, unde a revenit, respectul față de adevărul rostit fără înconjur, sprijinit pe informația bogată și aureolat de onestitate profesională.

Am fost părtași ceasuri întregi și zile în șir la o nobilă și atât de necesară pentru noi risipă de sine, de erudiție, de cultură. Prilejurile, căutate sau nu, se nășteau de fiecare dată pentru a se transforma în dialoguri, inegale, ce e drept, despre cărțile și teoriile noi, despre unele prejudecăți și erori acceptate prea ușor prin tradiție și prea nebăgate în seamă până atunci, pentru a nu fi supuse criticii. Obsedat de marile întrebări ale gândirii lingvistice și filosofice, profesorul Ivănescu le situa, de fiecare dată, în contextul larg al teoriei, al istoriei și culturii. Între dialectologie și istoria limbii, între gramatică și logică, între romanistică și indoeuropeanistică, între limba literară, stilistică și lingvistica generală, ipotezele, soluțiile, rezervele, îndoielile, luau forma limpede și convingătoare a demonstrației, ca niște punți de legătură clădite pe temeiurile unor argumentări mereu noi sau ale unor pledoarii deseori înflăcărâte.

Profesorul Ivănescu ne-a oferit, pe deasupra, și un exemplu unic despre ceea ce înseamnă a te bucura de succesul sau de promisiunile unor succese din partea celor din jur. [...].

Dorim să-l asigurăm că numele D[omniei] Sale este pomenit de atâtea ori de noi cu respectul și afecțiunea pe care personalitatea D[omniei] Sale le-a impus. Căci îl simțim mereu alături de

noi prin încercările noastre. Și poate că acesta este sensul cel mai elocvent despre ceea ce reprezintă și continuă să simbolizeze un model de îndrumător, de savant și de om care și-a dedicat o viață întreagă idealului muncii și culturii adevărului”¹².

Sub îndrumarea profesorului G. Ivănescu au obținut titlul de Doctor în Filologie universitarii timișoreni: Ștefan Munteanu, Vasile Șerban, Ionel Stan, Vasile Frățilă, Vasile Țăra, Ileana Oancea, Domnica Gheorghiu, Ivan Evseev, Silvia Rogobete, Dumitru Crașoveanu și cercet. științific Maria Luiza Purdela Sitaru. Dintre foștii studenți ai profesorului G. Ivănescu la Timișoara, au fost reținuți la Sectorul de lingvistică în calitate de cercetători: Sergiu Drincu, Mihai Deleanu, Olimpia Ternovici (Berca), Crișu Dascălu, Doina Bogdan (Dascălu), Eugen Berca (Dorcescu), Livia Vasiluță, Ionel Funeriu, Dorin Urițescu, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, Doina Năstase (Babeu).

Iată încă o mărturisire a ceea ce a însemnat venirea profesorului Ivănescu la Timișoara, mărturisire aparținând, de data aceasta, unui fost student:

„Un moment decisiv în viața și istoria Facultății de Filologie din Timișoara a fost venirea profesorului G. Ivănescu, ajuns, nu mult timp după aceea, membru corespondent al Academiei. De-abia atunci ne-am dat seama ce înseamnă lingvistica «adevărată». Îmi amintesc, cu umor, ce șoc ne-au produs operele lingviștilor germani, cu titlurile lor interminabile. Dar impactul major pentru modul cum gândeam eu lingvistica s-a produs la lectura și apoi la aprofundarea uneia din operele fundamentale ale profesorului G. Ivănescu, anume *Problemele capitale ale vechii române literare*. [...] Întâlnirea cu profesorul G. Ivănescu a avut pentru mine două semnificații: am înțeles ce înseamnă un adevărat savant și sensul profund al «adevărului» lingvistici și am avut șansa de a-mi continua activitatea, ca cercetător, în cadrul Sectorului de lingvistică din cadrul Bazei de Cercetări Științifice din Timișoara a Academiei, proaspăt înființat prin strădania profesorului G. Ivănescu, cel care l-a și condus în perioada 1963–1969. Plecarea profesorului Ivănescu la Craiova, apoi la Iași, a însemnat încetarea colaborării «fizice», dar nu și a celei spirituale, care a rămas permanentă”¹³.

După moartea lui Constantin Nicolăescu-Plopșor, membru corespondent al Academiei, întâmplată la 30 mai 1968, director al Centrului de Istorie, Filologie și Etnografie al Academiei din Craiova, pe postul de director, rămas vacant, este numit profesorul G. Ivănescu. Rămâne la Craiova, între 1969 și 1971, ca director al instituției amintite, dar și profesor la Universitatea din capitala Olteniei. Aici înființează revista „Philologica”, I (1970) și II (1972).

Și la Craiova, profesorul G. Ivănescu și-a pus amprenta puternicei sale personalități. Recunoștința Craiovei este rostită, la aceeași festivitate organizată la împlinirea vârstei de 70 de ani a savantului român, de prof. univ. dr. Gheorghe Bolocan:

„Universitatea din Craiova, cercetătorii Centrului de Științe Sociale, al cărui director profesorul Ivănescu a fost câțiva ani, au fost printre marii beneficiari ai activității domniei sale ca profesor, cercetător și organizator [...].

¹² Ștefan Munteanu, *O pildă de muncă imensă închinată cunoașterii*, în vol. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, p. 17–19.

¹³ Sergiu Drincu, *De ce am devenit lingvist?*, în vol. *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2012, p. 116.

Profesorul Ivănescu este în sufletul și mintea tuturor celor care au beneficiat de îndrumările sale, cercetători, cadre didactice, foști studenți. Ne este model de dăruire și generozitate, pildă în activitatea didactică și profesională de zi cu zi”¹⁴.

Printre studenții eminenți de la Craiova, profesorul G. Ivănescu l-a avut și pe Ion Toma, din ale cărui mărturisiri reproducem cele de mai jos:

„În aceeași perioadă [a Congreselor de Lingvistică Romanică (1968) și de Lingvistică Generală (1970) care au avut loc la București], spre norocul generației mele universitare la Craiova (am făcut parte din prima promoție a noii Universități), domnul profesor Gheorghe Ivănescu, transferat de la Timișoara, unde făcuse o remarcabilă «școală» lingvistică, predă cursurile de lingvistică generală, istoria limbii române literare și istoria lexicului românesc. Era un savant care ne fascina prin bogăția informațiilor privind realizările, teoriile și metodologia cercetării lingvistice din diverse epoci, pe care le transmitea la cursuri și seminare, și prin originalitatea concepțiilor în legătură cu «problemele capitale» ale lingvisticii, pe care le argumenta minuțios și cu pasiune. Avea calitatea rară de a atrage și încuraja studenții interesați de lingvistică și care probau înclinație spre cercetarea faptelor de limbă. Îi trata ca pe colegi de breaslă, le acorda încredere și ajutor, le propunea subiecte de cercetare interesante și îi sprijinea concret în abordarea acestora”¹⁵.

Chemat de foștii săi elevi, în 1971, revine la Universitatea din Iași, pe postul de profesor de lingvistică indo-europeană, unde va crea, împreună cu ei, o nouă generație de cercetători valoroși, printre aceștia numărându-se Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Oana Popârda etc., astăzi nume cunoscute în lingvistica românească.

“IAȘI LOST HIM, BUT THE COUNTRY GAINED HIM”

ABSTRACT

Based on a few documents (“references” given by some employees of the University of Iași) dating from 1949–1956 and now existing in the Archives of the West University of Timișoara, and testimonies of some of G. Ivănescu’s ex-collaborators and students from Timișoara and Craiova, the author of the present article evokes one of the most “tumultuous” and interesting moments of the life and activity of the great Romanian savant G. Ivănescu.

Having been removed, on the 15th of September 1952, from “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași (because of “fabricated political reasons”, in a time when “the class struggle was constantly sharpening itself”, and when the political system was on a hunt for “enemies of the democratic-popular state and of the Soviet Union”), the professor G. Ivănescu was sent to work as a scientific researcher at the Romanian Academy, the Institute of History and Philology, Iași; later on, beginning with the 1st of January 1956, he was appointed secretary of the Committee for the study of the formation of the Romanian language and people, in Bucharest, under the presidency of the academician Iorgu Iordan.

The removal of G. Ivănescu from the University of Iași was regarded, by those who knew the true value of the professor (H. Mihăescu, Șt. Cuciureanu, N.I. Popa, C. Ciopraga, Gr. Scorpan), as a big mistake, because thus was thus renouncing one of its greatest personalities; but, as Șt. Cuciureanu said: “Iași lost him, but the Country gained him”.

¹⁴ Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor, p. 23.

¹⁵ Ion Toma, *Cum am devenit lingvist*, în vol. *De ce am devenit lingvist? Omagiu academicianului Marius Sala*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2012, p. 350.

He would go back to Iași (where he had managed to create a distinguished group of scholars: V. Arvinte, N.A. Ursu, L. Leonte, Ecaterina Teodorescu, Șt. Giosu, etc.) in 1971, after 15 years. This time, together with his former disciples, he contributed towards the rising of a new generation of researchers, among whom one can name Carmen-Gabriela Pamfil, Ioan Oprea, Eugen Munteanu, Cristina Florescu, Oana Popârda, etc.

The professor G. Ivănescu left a mark upon the academic life of Timișoara and Craiova as well, where among his collaborators and disciples count Ștefan Munteanu, Vasile Șerban, Ionel Stan, Vasile Frățilă, Ileana Oancea, Vasile D. Țara, Sergiu Drincu, Maria Purdela Sitaru, Doina Babeu, Dorin Urișescu; and Ion Toma, in Craiova.

Keywords: *archival records, autobiography, scientific researcher, Committee for the study of the formation of the Romanian language and people, linguistic school.*

VASILE ALECSANDRI ȘI LIMBA LITERARĂ

DE

G. ISTRATE

Sînt puțini scriitorii care au contribuit, într-o măsură mai mare decît Alecsandri, la ridicarea poporului lor, care au stat în centrul preocupărilor majore ale acestuia, vreme de cincizeci de ani, și au împins, în permanență, carul progresului pe un drum inexistent pînă la dînșii, creat în întregime de ei.

Unii istorici literari, ca și unii critici, fac abstracție de epoca în care a scris Alecsandri și-l compară, în afară de timp, cu scriitorii mari care i-au urmat. Este un procedeu nepotrivit și, fără îndoială, dezavantajos pentru scriitor. Poetul nu rezistă, din acest punct de vedere, nu numai unei comparații cu Eminescu dar nici uneia cu Coșbuc, cu Octavian Goga, cu Tudor Arghezi ori cu Lucian Blaga. Încadrat în epocă, însă, judecat sub aspectul aportului său pe toate planurile, se poate afirma fără exagerare că el îi depășește pe toți urmașii săi, în sensul că niciunul n-a făcut atîta, la vremea lui, cît a realizat Alecsandri. De pe această poziție trebuie interpretate și strofele cunoscute din *Epigonii* lui Eminescu.

Opera lui Alecsandri a îndeplinit o funcție deosebit de importantă în epoca în care a fost scrisă și nu poate fi înțeleasă la justa ei valoare decît în măsura în care o raportăm la vremea în care a apărut și ținem seama de obiectivele pe care le-a avut în față scriitorul.

Cei care diminuează importanța operei lui uită că marii clasici, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, n-au apărut decît ca o continuare a activității literare, culturale, sociale și patriotice a lui Alecsandri. Așa cum Dunărea nu poate fi concepută făcînd abstracție de ceea ce este ea pînă la intrarea pe pămîntul românesc, tot așa literatura noastră națională, ca și istoria culturală modernă, ne apar de-a dreptul mutilate fără Alecsandri. Mai mult decît atît. El este izvorul

însuși. Pînă la 1839, cînd își începe activitatea scriitorul nostru, lucrările originale lipseau aproape cu desăvîrșire; cu foarte puține excepții, nu aveam decît orientări unilaterale, improvizații și, mai ales, multe imitații după modele străine. Și dacă în poezie exista totuși, un început promițător prin Eliade, Cîrlova și, mai ales, prin Grigore Alexandrescu, în teatru și în proza propriu-zisă, putem spune că Alecsandri n-a cunoscut nici un fel de înaintaș în afară de creația populară. Filonul de aur al limbii și literaturii române se putea compara cu acele ape de munte, cum sînt unii afluenți ai Bistriței ori ai Moldovei, care își arată numai din cînd în cînd strălucirea argintului lor ochiului călătorului ori luminii soarelui. Asemenea ape sînt Sabasa ori Suha și cu ele poate fi asemănat, cel puțin pînă la un punct, scriitorul ardelean I. Budai-Deleanu, primul autor de lucrări literare create sub impresia profundă a geniului folcloric românesc și a limbii noastre populare. Întocmai ca apele pomenite, autorul *Țiganiadei* s-a arătat lumii, pe la începutul secolului trecut, și a dispărut, o bună bucată de vreme, ca și cum ar fi intrat în pămînt. Opera lui avea să fie cunoscută abia în anul 1877, după publicarea ei în revista „Buciumul român” din Iași.

Alecsandri a fost mai norocos. „Apele” stîrnite de dînsul n-au mai fost silite să-și taie drum pe sub pămînt, de unde ne-ar fi putut trimite doar uşoare ecouri îndepărtate, ci și-au format o albie statornică și au început să strălucească, cu o lumină mereu mai mare, soarelui viitorului, constituindu-se în ax principal de energie creatoare și un punct de plecare pentru limba română literară modernă.

Este greu de stabilit o ierarhie în rîndul meritelor numeroase pe care și le-a cîștigat Alecsandri în multipla și îndelungată sa activitate. El a creat și în versuri și în proză. Este unul dintre cîtorii necontestăți ai teatrului românesc. A cîntat frumusețile patriei și vitejia ostașilor noștri, popularizîndu-le, a pus umărul la realizarea unirii din 1859 și la crearea independenței statului în 1877, a descoperit, a colectat și a difuzat, atît în țară cît și în străinătate, poezia populară¹, orientînd întreaga literatură pe o cale nouă, a contribuit mai mult decît toți contemporanii săi la crearea limbii noastre literare, a fost unul dintre făuritorii României moderne. Prin opera sa, ca și prin activitatea politică, ne-a făcut cunoscuți peste hotare și a contribuit la consolidarea legăturilor dintre frați (moldoveni, munteni, ardeleni). El este cel dintîi poet național, în sensul complet pe care trebuie să i-l dăm acestui termen.

Cuvintele pe care Alecsandri le folosea la caracterizarea operei lui C. Negruzzi i se potrivesc lui însuși, fără nici o deosebire:

„Pentru a judeca și a prețui meritul unui autor, trebuie a cunoaște bine timpul în care el a scris, gradul de cultură a limbii în care a fost

¹ La un moment dat a alcătuit chiar o gramatică în vederea cunoașterii de către străini a limbii noastre (V. Mircesco, *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, XXIV + 179 pagini). Cf. I. Siadbei, *Alecsandri gramatic*, în „Limba și literatură”, II, 1956, p. 313—318.

el îndemnat a scrie și dificultățile de tot soiul, prin care geniul său și-a făcut drum, pentru ca să iasă la lumină"². Și ceva mai departe el exprimă, în mod și mai hotărît, ideea care îl stăpînește :

„A sosi pe lume într-o țară liberă și civilizată, este o mare favoare a soartei ; a găsi în acea țară o limbă cultă și avută, pentru a-și exprima ideile și simțirile, este un avantaj imens pentru acei chemați a culege lauri pe cîmpul înflorit al literaturii. Un geniu muzical are facilitatea de a produce efecte admirabile de armonie, atunci cînd el posedă instrumente perfecționate ; un cultivator harnic și priceput are posibilitatea de a produce mănoase recolte pe locuri deschise, ce au fost nu demult acoperite cu păduri spinoase ; însă dacă meritele aceluși muzic și ale aceluși cultivator sînt demne de laudă, nu se cuvine oare cunună de lauri aceluși care a inventat și perfecționat instrumentele armoniei, nu se cuvine un respect plin de recunoștință curajosului pionier care a abătut pădurile sălbatice și a pregătît pămîntul pentru holdele viitorului ?”³.

Epoca în care a trăit Alecsandri nu era una obișnuită. Ea se caracteriza prin *mituirea*, pe față, a funcționarilor de toate categoriile, prin *schingiuirea* țăranilor și a țiganilor⁴ de pe moșii, prin organizarea, pe scară națională, a descompunerii morale prin beție, a intentării de procese împotriva răzeșilor moldoveni, a acelei păături țărănești care a jucat un rol atît de mare în istoria patriei noastre și, în special, în păstrarea independenței Moldovei.

Era epoca peste care „fanariotismul suflase o ceață bizară”⁵ și impusese *ciocoismul*, acea plagă care avea proprietatea de-a transmite, celui stăpînit de ea, secretul de-a fi „mare cu cei mici și mic cu cei mari” și care „primea, zîmbind, insulte cit de grave și chiar palme, fără a simți nevoie de vreo satisfacere”⁶, numai din dorința de parvenire.

Era vremea în care „o mare parte din ideile, simțirile și principiile moderne, care au prins rădăcină adîncă în societatea noastră, erau litere moarte, ba chiar lipseau și cuvintele din limbă pentru exprimarea lor”⁷, iar „românismul avea un înțeles insultător pentru tagma evghenistă, căci o apropiere de clasa locuitorilor de la țară : *român e țăranul, eu sînt boier moldovean*”.

A fost și el, ca Negruzzi, „luminat de razele soarelui occidental” în acea „societate semi-orientală în care se găsea”⁸ și în care se „stăvilea zborul gîndirii”⁹ prin ordine venite din afara hotarelor țării, într-o vreme în care, tot după expresia lui, „literele latine erau tot așa de

² Opere complete, III, Proză, 1876, p. 573.

³ Ibid., p. 574.

⁴ Ibid., p. 580.

⁵ Ibid., p. 588.

⁶ Ibid., p. 589.

⁷ Ibid., p. 591.

⁸ Ibid., p. 574.

⁹ Ibid., p. 575.

cunoscute în neamul latin al Românilor, ca și hieroglifile egiptene sau ca semnele alfabetului chinez" ¹⁰.

Era vremea în care „se pierdea în umbră, în părăsire, în ignoranță poporul!... poporul șerbit boierescului, poporul pe capul căruia toți erau stăpini, toți: vătavi, arendași, proprietari, slujitori, cenuseri, țir-covnici, revizori, sameși, ispravnici, judecători, directori, miniștri, Domn, Sultan și Împărat!... poporul supus la beilicuri, supus la biruri, supus la dare de flăcăi la oaste, supus la bătaie cu biciul, supus la supliciul fumului prin temnițe, expus la toate capriciile crude ale soartei, la toate mizeriile morale și fizice, plecat la toți, fie indigeni sau străini, sărăcit, înjosit, cuprins de groază din copilărie până la moarte, și neapărat de lege nici măcar în contra crimelor" ¹¹.

Era vremea în care Alecsandri descria, în culori sumbre, viața oamenilor din orașul Iași, al acestui oraș care era, totuși, capitala Moldovei de atunci:

„Iași seamănă foarte mult cu un boier îmbrăcat în haine scumpe și încungiurat de țigani cu stremțe. Centrul său așezat pe zarea unui deal, este compus din case mari și frumoase în care domnește luxul, când dimpotrivă mahalalele lui împrăstiate pe coasta celui deal, sînt acoperite mai mult de bordeie acoperite cu stuh, unde zace sărăcia. Capul poartă coroană și picioarele sînt goale!" ¹².

Locuitorii orașelor de atunci i se păreau pierduți, scriitorului, pentru cauza mare a poporului nostru, dar el începea să întrevadă de unde poate veni ajutorul:

„Românii... se fac turci cu turcii, francezi cu francezii, englezi cu englezii..." ¹³.

Că nu era vorba de o atitudine întâmplătoare ci, dimpotrivă, problema preocupa în mod foarte serios pe cărturarii vremii, rezultă și din mărturiile unor contemporani ai lui Alecsandri, cum ar fi Negruzzi, care, într-o scrisoare către Gheorghe Asachi, datată 21 iulie 1838, se exprima în felul următor:

„Trebuie să știi, domnul meu, că noi sîntem de o fire foarte deșantată: *ne place a maimuși pe streini și a ne defalma pe sine*. Așadar, am fost pe rînd turcomani, grecmani, sau domnul știe ce încă; acum, din mila lui Dumnezeu, sîntem francezomani; poate curînd vom trece și în *Manha*" ¹⁴ în vreun balon aerostatic, și atunci ne vei vedea anglomani" ¹⁵.

După cum spuneam, însă, ceva mai sus, Alecsandri, ca de altfel și ceilalți contemporani ai săi influențați de ideile „Daciei literare”, nu pierde încrederea în forțele poporului său și, dimpotrivă, subliniază importanța pe care trebuie să o aibă în viitor masele anonime:

¹⁰ Opere complete, III, Proză, 1876, p. 577.

¹¹ Ibid., p. 577—578.

¹² Ibid., p. 110.

¹³ Ibid., p. 105.

¹⁴ Canalul Mînecii.

¹⁵ Păcatele tinerețelor, București, 1959, p. 262.

„Această observare m-ar desera asupra caracterului nostru, dacă n-aș ști că ea se atinge numai de o mică parte a societății românești; căci țărani, carii, slavă Domnului! alcătuiesc cel mai mare număr, nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul deși tristește întâmplări ce au trecut peste țară au apăsător mai mult asupra lor”¹⁶.

Scriitorul își exprima îngrijorarea nu numai față de starea în care se găsea limba națională, ci și, mai ales, față de sprijinul pe care îl acorda statul în vederea emancipării ei:

„Limba păstrată cu sfințenie de străbunii noștri și de popor, devine un *tutti frutti*, împesărit cu vorbe grecești, turcești, rusești și franțuzești”¹⁷.

Era vremea în care „Asachi se încercase a funda o tipografie și un jurnal: Albina românească; însă acea tipografie zăcea în nelucrare, din cauza lipsei de materie și biata *Albină* era condamnată a culege miere numai din florile grădinii domnești. Îi era oprit de a deștepta *opinia publică*, care pe la 1840 se prezenta în ochii guvernului sub forma unui monstru amenințător; dar îi era permis și chiar impus a relata numai ceremoniile de la Curte...”¹⁸.

Scriitorul și-a dat seama, în urma acestor triste constatări, că totul trebuie orientat spre realitățile populare, spre limba și literatura poporului, singurele în stare să înlăture răul și să creeze condițiile necesare atât pentru fundamentarea unei literaturi cu adevărat naționale cât și pentru o limbă literară unitară.

Poezia populară, pe care el cel dintâi a pus-o în lumină, era culeasă din regiunile de munte ale Moldovei, din zona estică a Carpaților și Subcarpaților răsăriteni, de acolo unde moldovenii se găseau în contact permanent atât cu ardelenii, cât și cu muntenii. Așa se explică numeroasele cuvinte nemoldovenesti¹⁹, cele mai multe de proveniență ardelenescă, întâlnite în această poezie prin ajutorul căreia scriitorul n-a contribuit numai la „românirea” limbii noastre literare, la scoaterea ei de sub influența „babiloniei lingvistice” de care era amenințată, ci și la procesul de unificare al acestei limbi inițiat, după cum se știe, în paginile vestitei reviste ieșene „Dacia literară” (1840).

Nouă, celor de astăzi, ni se pare că limba literară pe care o vorbim a fost aceeași de la început, că ea n-a constituit o greutate pentru scriitorii de acum o sută și ceva de ani. Adevărul este, însă, cu totul altul. Până în preajma anilor 1840—1848 exista o limbă neformată încă, fără norme acceptate de toată lumea, pe de o parte, plină de grecisme și turcisme, iar pe de altă parte, supusă unei adevărate invazii neolo-

¹⁶ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 105.

¹⁷ *Ibidem*, p. 592.

¹⁸ *Ibid.*, p. 595.

¹⁹ Cum sînt următoarele: *birău* „primar” (p. 47, 48); *Birgău* (p. 365); *Brășeu* (p. 53); *cătană* „soldat” (p. 294—296); *lăgădar* „crîșmar” (p. 41, 42); *muiere* (p. 122, 158, 243); *măierușcă* (p. 53); *stavă* (p. 314); *stăvar* (p. 314) etc. Toate trimiterile se fac la volumul de *Poezii populare*, București, 1866.

gice. Această stare de lucruri este reflectată, cum nu se poate mai bine, în cea dintâi încercare dramatică a lui Alecsandri, în *Iorgu de la Sadagura*, care a fost scrisă în anul 1844. Boierimea veche, ruginită în idei de mult depășite și într-un conservatorism exagerat, se încăpățânează în folosirea unor elemente turcești și, mai ales, grecești, cum ar fi: *alcademie*, *alerim*, *arhon*, *clironom*, *carnacsi*, *iarfastic*, *helbel*, *ișala*, *kefali*, *kit*, *melanholie*, *vadea* etc., ori a utilizării, pe scară largă, a unor sufixe de origine greacă (*comprometariși*²⁰, *declinarisi*, *ecrazariși*, *educariși*, *flatarisi*, *inchiatarisi*, *ofensariși*, *reflectariși*, *refuzariși*, *șuportariși*, *suvenariși* „aminti”; *cornoratos*, *diavolos*, *filozofos*, *ispravnicos*, *Ghingos* „Gîngu”, nume propriu, *patriotismos* etc.). Tineretul epocii recurge, tot mai des, la limba franceză, după cum întîlnim și reprezentanți ai limbii germane. Ca o ultimă trăsătură care pledează în sensul „babiloniei lingvistice”, din epocă, trebuie subliniate numeroasele cuvinte stilcite, în vorbirea străinilor care nu ne cunosc, decît în mod cu totul aproximativ, limba țării. Exagerările puriste nu intraseră, încă, în acea vreme, în atenția lui Alecsandri.

Scriitorul a știut să înlăture, cu pricepere, ceea ce începea să aparțină trecutului și să promoveze noul. Cu toate că nu se poate vorbi, în opera sa, de o diferențiere categorică, în funcție de conținutul fiecărei bucăți, observăm, totuși, cum în *Doine* predomină cuvintele populare; grecismele și turcismele ne întîmpină în unele piese de teatru, în care autorul vizează boierimea ruginită și conservatoare; în *Buchetiera de la Florența*, ca și în cutare fragment din *Călătorie în Africa*, de altfel, întîlnim numeroase italianisme²¹, iar elementele de origine franceză apar, mai ales, în notele de călătorie, acolo unde ne vorbește scriitorul însuși; în *Legende* și, în general, în literatura de inspirație istorică, găsim arhaisme iar latinismelor li s-a făcut loc în *Rusaliile* și în *Dicționar grotesc*, acolo, adică, unde scriitorul a fost pus în situația de a lua atitudine împotriva unor elemente care nu-și găseau justificare în limba literară modernă²².

²⁰ Ion Diaconescu nu are dreptate cînd consideră aceste derivate ca fiind introduse, în limba noastră, sub impresia limbii franceze (v. „Analele Universității C. I. Parhon”, vol. 18, 1960, p. 359). Franțuzești, mai bine zis latino-romanice, sînt numai cuvintele de bază (*compromite*, *declina*, *educa* etc.), sufixul este specific grecesc după cum știe toată lumea. Derivatele acestea, care pleacă de la un neologism recent și de la un sufix „vechi”, sînt printre puținele elemente de limbă care ne ajută să „localizăm” întocmai cum, mai tîrziu, ne ajută, la același lucru, anumite neologisme stilcite din comedile lui Caragiăle.

²¹ Cîteva extrase din volumul de Proză de la 1876: *barcarolă* (320), *cantatrișă* (96, 404), *ducă* „duce” (subst.; 319, 321), *excelență* (324), *gondolă* (319, 320), *locantă* (313, 314, 324, 341, 364, 366, 375, 393, 396, 402, 404, 427), *locantier* (314), *madonă* (319), *mandolină* (319, 320), *padre* (316, 317), *razzia* „razie” (399), *Santa Maria* (317), *sinior* (313, 314, 315, 316, 317, 324), *tarantelă* (napolitană!) (354), *veturin* (91, 313), *iluminat a giorno* (410), *sotto voce* (345).

²² Pentru eventuale amănunte să se vadă articolul lui C. Dimitriu, *Aspecte ale vocabularului în teatrul lui Alecsandri*, publicat în „Lășul literar”, iulie 1965, p. 76—80.

Intr-un fel sau altul, Alecsandri folosește, așa cum am văzut, elemente de limbă din toate straturile. Pe unele dintre ele le întrebuințează numai în funcție stilistică, numai cu scopul de a ridiculiza pe cei care nu știu să le evite, din vorbirea lor, pe altele își fundamentează însuși procesul său de creație. În orice caz, el era conștient că limba trebuie să apară diferențiată, în funcție de diferențierea care există în societate, și, de cele mai multe ori, procedează în consecință. În acest sens trebuie înțeleasă următoarea afirmație a scriitorului: „Limba întrebuințată pînă acum de traducătorii dramelor franceze și germane este o macaronadă ridicolă și indigestă, care displace auzului și nimicește interesul pieselor, fie cit de bine jucate. Toate personajele vorbesc același jargon bursufat: marchizul ca ciubotarul, prințesa ca spălătorița, cardinalul ca vizitiul, împăratul ca bucătarul...”²³ El cere, cu alte cuvinte „o limbă conformă cu caracterul fiecărui personaj, precum și cu naționalitatea lui și cu timpul în care trăiește”²⁴.

Este cu totul caracteristic, din acest punct de vedere, modul în care Alecsandri a știut să strecoare, în una din cele mai reușite bucăți în proză dintre cîte ne-a lăsat²⁵ o critică hotărîtă și foarte realistă, a sistemului lingvistic al lui Eliade, din perioada de după 1840: „Și trebuie să mărturisesc că el ajunsese la o ghibăcie atît de măiastră în măslirea cărților, încît ar fi meritat cu toată dreptatea o odă *escamotofilă* în soiul acelei adresate d-lui Rodolfo de d. Eliad, *marele ammiratore della prestidigitazione*.

Paraoa. — (Boldind ochii) Ce cuvinte sînt aceste?

Galbinul. — Aceste sînt cuvinte dintr-o nouă limbă românească ce se descopere acum la București.

Paraoa. — Dar escamotofil ce bazaconie este?

Galbinul. — *Escamotofil* e văr primar cu *braçalba*, cu *lungumbra* și frate de cruce cu *Bröscăoetaurie* și cu *impercalcoliagi* a d-lui Aristia.

Paraoa. — Nu le înțeleg.

Galbinul. — Te cred; dar ian întreabă pe croitorii lor dacă înțeleg cuvintele *teșmecherii* și *haram*, și să vezi că ți-ar răspunde: *nu te capisc*, sau *nu te cuprind*”²⁶.

Intr-un pasaj pe care îl extrag din cunoscutul *Dicționar grotesc*, în care Alecsandri pune în gura politicianului de ieri forme caracteristice latinistilor aberanți, scriitorul nostru se dovedește nu numai un precu-

²³ Vasile Alecsandri, *Teatru. Comediile*. Ediție comentată de Alexandru Iordan, Editura Scrisul Românesc, Craiova, f. a., p. 42.

²⁴ *Ibidem*, p. 44.

²⁵ Este vorba de *Istoria unui galbin*.

²⁶ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 15—16. Nu intră în intenția noastră să studierea limbii din opera lui Alecsandri, ci numai atitudinea teoretică a scriitorului. Se înțelege că, pentru o mai ușoară prezentare a acesteia, am recurs, uneori, la exemple. Caracterele specifice limbii din opera poetului au fost prezentate în două articole succesive, de Ștefan Munteanu, *Limba literară în opera poetică a lui Vasile Alecsandri*, publicate în revista „Orizont” (octombrie 1965, p. 3—13, și noiembrie 1965, p. 67—72).

sor al satirei necrutătoare a lui Caragiale ci și al pamfletului nimicitor al lui Arghezi. Cu toții și-au îndreptat săgețile, în perioade diferite ale culturii noastre, împotriva tendinței de artificializare a limbii, împotriva abaterii ei de la matca statornică a izvoarelor populare. Dar niciunul n-a contribuit la înlăturarea răului în măsura în care a făcut-o Alecsandri pentru că el singur a trăit în momente de răscruce istorică în care urma să se decidă victoria bunului simț asupra sistemelor pedanților. După ce cumpăna a fost înclinată, nu i-a mai venit greu lui Caragiale să dea lovitura de moarte monstrului rămas numai cu două capete din șapte cite avusese inițial, și cu atât mai mult a fost ușurată acțiunea întreprinsă de Arghezi, în zilele noastre, când îngrijorarea era mai mult pentru trecut decît pentru prezent : avea o valoare retrospectivă. Dar să vedem citatul lui Alecsandri :

„Această terminare²⁷ s-a furișat pe nesimțite în convorbirea română și a năvălit mai cu seamă în ziaristică și în elocvența parlamentară. Ea dă graiului o intonare țiuitoare, care produce în urechi o gîdilire nesuferită ; prin urmare îi este cu neputință a găsi calea inimei.

În zadar un june țiunist ar căuta să înduioșeze pe îngerul adorării sale, zicîndu-i cu glas tremurător : Ah ! Doamnă *aparitiunea* d-voastră mă aduce într-o *emoțiune*. . . mă pătrunde de o *sensițiune*. . . mă pune într-o *confuziune*. . . cit nu pot să vă fac o *declarațiune* demnă de. . . etc., etc.

Îngerul și-ar freca urechile cu mîinile sale trandafirii și ar cădea numai de cit în spasmiuri.

Camera deputaților și Senatul răsună adeseori de țiuturi și mai accentuate. De pildă : „Domnilor ! *Cestiunea* a dat loc la multe *discuțiuni* în *secțiuni*, și la mai multe *interpelațiuni* asupra *interpretațiunii constituțiunii*. *Protestațiunile* majorității au produs adîncă *sensițiune* în sînul *reprezentațiunii* naționale și ele au cauzat frecvente *întrerupțiuni* în *discuțiunea propozițiunii* ministeriale. . . etc., etc.”²⁸

Dar, ca și cum aceste intervenții nu i s-ar părea suficiente, scriitorul se ridică împotriva sufixului în cauză și în teatrul său și anume în *Rusaliile*, prin gura lui Galuscuș, vrednic de milă prin modul său de exprimare : „Domnule, am ascultat toate *aberăciunile* cite le-ai debitat fraților români și fac aici *declărăciune*, că ești un perturbator. Dumneata nu urmezi *înstrucțiunilor* guvernului. . . urmezi *inspirăciunei* unor utopiști. . .”²⁹ Și imediat mai departe, un exemplu și mai grăitor, cînd Răzvrătescu îl întreabă (pe Galuscuș !) : „Ai adus banii contribuției ?”, acesta răspunde : „Las'că ți-oi da eu *contribuciune*.”

Esti pentru *năciune*
O *perturbăciune*,
Abominăciune,
Și *ecsecrăciune* !

Om fără de *răciune*
Plin de *aberăciune*,
Duci la *perdiciune*
Pe biata *năciune*”³⁰

²⁷ E vorba de sufixul *-(ți)une*.

²⁸ Opere complete, III, *Proză*, 1876, p. 532—533.

²⁹ Vasile Alecsandri, Opere complete. *Teatru*, II, București, 1875, p. 718.

³⁰ Id., *ibid.*, p. 718.

Furat de „frumusețea” limbii lui Galuscus, Răzvrătescu însuși este influențat de acest mod de exprimare, în răspunsul pe care i-l acordă :

„Ciune, ciune, ciune,
Du-te-n năibăciune!
Ești o scăpăciune
Din Balamuciune”³¹.

Să se observe în ce măsură limba acestor eroi ai lui Alecsandri aduce aminte de „pedanții” din schițele ori din teatrul lui Caragiale. În vorbirea „junelui țiunist” se poate ușor întrevedea apariția iminentă a lui Rică Venturiano, „studient în drept și publicist”.

N-am urmărit aici, se înțelege, toate aspectele luptei pe care Alecsandri a dus-o împotriva ideilor latiniste. Ele au fost prezentate într-un articol special, de Petre E. Zugun, *Alecsandri și purismul*³².

Ca o măsură de prevedere împotriva sufixelor substantivale latinești de origine recentă Alecsandri recurge, în mod deliberat, la derivatele formate pe baza infinitivului lung al verbelor. Iată numai o parte din exemplele extrase de mine, din volumul al III-lea al *Operele complete (Proză)*, apărut, la București, în 1876 : *admirare* (31, 52, 163, 183, 233, 235, 269, 305, 328, 329, 355, 360, 405) ; *adorare* (532) ; *amărire* „amărăciune” (510) ; *aspirare* (575, 576, 584, 588, 597, 598) ; *atrageră* „atracție” (414) ; *clocotire* „clocot” (253) ; *contribuire* „contribuție” (533) ; *conversare* „conversație” (394) ; *declarare* (de amor) (593, 403) ; *dedicare* „dedicație” (97) ; *demonstrare* (358, 403) ; *destinare* (351) ; *distingere* „distincție” (365) ; *dizertare* „convorbire, dizertație” (182, 353) ; *fortificare* (293, 340, 367) ; *improvizare* (413, 427) ; *inspirare* (125, 462) ; *invitare* (298, 409) ; *împrumutare* (484) ; *inturnare* (30, 600) ; *lătrare* (de cine !³³ ; 366) ; *meditare* „meditație” (116, 242) ; *mergere* „mers” (579) ; *navigare* „navigație” (281) ; *nechezat* (418) ; *nechezare* „nechezăt” (417) ; *nereușire* „nereușită” (507) ; *obosire* „oboseală” (89) ; *observare* „observație” (5, 24, 47, 105, 134, 290, 303, 332, 403, 421, 518, 540, 579) ; *persecutare* „persecuție” (507) ; *poftire* „poftă” (229) ; *producere* „producție” (602) ; *promitere* „promisiune” (590, 598) ; *privire*³⁴ „pravință” (35, 37, 106, 133, 187, 196, 197, 203, 207, 236, 273, 280, 287, 384, 510, 585, 594, 602) ; *regretare* „regret” (364, 542, 574) ; *reprezentare* „reprezentatie” (514) ; *satisfacere* „satisfacție” (415) ; *sfătuire* „sfat” (76, 208) ; *sforărire* „sforăritură” (363) ; *sperare* „speranță” (54, 59, 73, 77, 80, 83, 90, 97, 156, 183, 203, 218, 220, 221, 223, 236, 237, 252, 263, 268, 269, 319, 330, 342, 344, 358, 367, 406, 435, 534) ; *strigare* „strigăt” (282) ; *sunare* „sunet” (590) ; *suspınare* „suspin” (7) ; *șerbire* „șerbie” (579) ; *temere* „teamă” (575) ; *terminare* (532, 533) ; *zuruire* (7).

³¹ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 718.

³² „Iașul literar”, iulie 1965, p. 62—70.

³³ Alături de *lătrat* (371).

³⁴ Alături de *pravință* (p. 377).

Am afirmat, mai sus, că Alecsandri recurge, în mod deliberat, la variantele infinitivale numai ca să nu fie nevoit să le utilizeze pe cele formate după procedee latiniste. Iată, acum, justificarea teoretică a acestei atitudini :

„Nici un poet cu talent și cu simțul armoniei nu îndrăznește a se servi de *fiune* în versuri. Pentru ce dar în proză? Să fie oare acest *fiune* ca o manta de vreme rea? Pentru ce asemenea umiliațiune pe capul lui? Pentru că are un ce dis plăcut, care produce tonuri discordante în armonia limbii; pentru că oricît de gramatical să fie *fiune*, românul îi preferă alte terminări³⁵ care îi sună mai bine la auz; așa mai ales se împacă el cu *admitere* decît cu *admișiune*, mai voios cu *proclamare* decît cu *proclamațiune*, mai mulțumit cu *contribuire* decît cu *contribuțiune* etc., etc.”³⁶

Alecsandri n-a avut totdeauna dreptate. Alături de atitudini ca aceea menționată imediat mai sus el condamnă o serie de forme ca *onoare*, *președinte*, *ședință*, în locul cărora propune pe *onor*³⁷, *president*³⁸, *șeanță*³⁹. Într-o epocă în care neologismele invadează pur și simplu limba noastră literară, scriitorul n-a găsit, în toate împrejurările drumul cel mai just. Meritul lui constă, totuși, în faptul că de cele mai multe ori a propus soluții juste și, în același timp, a pledat pentru apropierea limbii literare de vorbirea poporului.

Alt exemplu din care rezultă că Alecsandri a dat interpretare mai puțin fericită fenomenelor de limbă este cel în legătură cu recomandarea formelor verbale de tipul *ei adun*, *ei joc*, în loc de *ei adună*, *ei joacă*, pe care scriitorul le-a susținut pe plan teoretic⁴⁰ și le-a folosit pe scară largă în opera sa beletristică.

Cu toată lupta necruțătoare împotriva sistemelor lingvistice, cu toată pornirea împotriva latinistilor extremiști, Alecsandri nu se sfiește să pledeze, el însuși, pentru latinitatea limbii noastre, ori de cîte ori i se pare că există o intenție, din partea cuiva, de a ne lua ceea ce-i al nostru, de a nega ceea ce nu ne poate fi contestat, ca în citatul de mai jos :

„Eu sint român. Împăratul Traian a venit în vechime cu multă putere de a învins pe daci, locuitorii țării acesteia. Toată averea mea

³⁵ Să se observe că, pînă și în acest caz, scriitorul evită sufixul *-(i)une* și îl înlocuiește cu *-are*, nu zice, adică, *terminațiune* ci *terminare*.

³⁶ *Opere complete*, III, *Proză*, București, 1876, p. 533. În ediția de la 1875—1878 a *Poeziilor* sale am găsit și *Cuprindere*, în loc de *Cuprins* (= Tablă de materii).

³⁷ *Ibidem*, p. 528—530. Cf. și Perpessicius, *Alecsandri și limba literară* (în lucrarea colectivă *De la Varlaam la Sadoveanu*, București, 1958, p. 225—226, precum și în volumul *Alte mențiuni de istoriografia literară și folclor*, II, 1958, 1962, București, 1964, p. 36—37).

³⁸ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 544.

³⁹ *Ibidem*, p. 544.

⁴⁰ Cf. *Grammaire de la langue roumaine*, Paris, 1863, p. 46 (*ei adun!*), 51 (*ele zhor*).

este o casă, un cîmp, o fîntînă, un car, o vacă, doi boi de jug și un cal. Am o femeie bună, frumoasă și lucrătoare. Ea nu lasă furca din mîini cît e ziua de lungă, nici nu pierde din ochi fiul ce ne-a dat Dumnezeu, etc., etc.”⁴¹

Toate cuvintele din alineatul de mai sus sînt fie de origine latină, fie formate pe terenul limbii noastre, din cuvinte moștenite. Alecsandri se dovedește, aici, un vrednic urmaș al lui I. Heliade-Rădulescu⁴² și un precursor al lui B. P. Hasdeu⁴³, Sextil Pușcariu⁴⁴, acad. Iorgu Iordan⁴⁵ etc.

Și scriitorul continuă cu următoarele considerațiuni:

„De ajuns sînt aceste cuvinte ca să dovedească, domnilor, că poporul ce grăiește astfel e de neam latinesc”⁴⁶.

Alecsandri a avut norocul, mărturisit de el însuși, de a-și vedea împlinite toate visurile tinereții. Drumul parcurs în vreme de 50 de ani de creație literară i-a dat o perspectivă puțin obișnuită. În țara noastră, în acești 50 de ani, s-au străbătut căi de secole. Bătrînețea scriitorului a fost, într-adevăr una fericită. „Regalitatea literară”, de care vorbea Nicolae Iorga⁴⁷, după expresia cunoscută a lui Eminescu, era una reală.

Limba poporului se revărsase, ca o adevărată binefacere, peste întregul teritoriu al literaturii naționale și poetul, eliberat de îngrijorarea de care se dovedise a fi stăpînit la începutul activității sale, îmbrățișa, în formularea de mai jos, nu atît un deziderat pentru viitor cît o stăpînită încredere pe care nu ți-o poate da decît siguranța datoriei împlinite:

„Limba este tezaurul cel mai prețios pe care-l moștenesc copiii de la părinți, depozitul cel mai sacru lăsat de generațiile trecute și care merită a fi păstrat cu sfințenie de generațiile ce-l primesc. Ea este cartea de noblete, testimoniul de naționalitate al unui neam, semnul caracteristic prin care membrii aceleiași familii se recunosc, în marea diversitate a popoarelor din lume, lanțul tainic ce-i leagă împreună și-i face a se numi frați, altarul împrejurul căruia toți se adună cu inimi iubitoare și cu simțire de devotament unii către alții”⁴⁸.

Așa cum activitatea lui Alecsandri în domeniul limbii și literaturii poate fi caracterizată de propriile-i cuvinte scrise la adresa lui Negruzzi, tot așa, altădată, scriitorul, plecînd de la o comparație între rolul poe-

⁴¹ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 198.

⁴² *Opere*, II, 1943, p. 197, 204.

⁴³ *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1886, p. LI—LIV.

⁴⁴ *Limba română*, I, București, 1940, p. 190—195.

⁴⁵ *Observații cu privire la limba lui Eminescu* (în „Viața românească” aprilie—mai, 1964, p. 190—197).

⁴⁶ *Opere complete*, III, *Proză*, 1876, p. 198.

⁴⁷ În *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, p. 131—169, există un întreg capitol intitulat *Regalitatea literară a lui Vasile Alecsandri*.

⁴⁸ Cf. „Convorbiri literare”, 1876, p. 137 (Din albumul unui bibliofil!) Cf. mai înainte, spusele lui Cipariu, din Discursul inaugural la înființarea „Asociațiunii transilvane”.

tului, în genere, și cel al fluierului popular nu face decît să ne pună la dispoziție un fragment din autobiografia sa literar-culturală :

În poiana verde am găsit un fluer
Și i-am zis în treacăt: O! fluier pierdut,
Ai avut odată mult maestru suier,
Care uimea lumea ș-acum ești tăcut.

Astfel și poetul viu în tinereță
Gingaș, cu iubire, dulce a cîntat
Dar i-a plecat fruntea trista bătrîneță
Și i s-a stins glasul ș-a rămas uitat".

Fluierul răspunse: „Frate, frățioare,
A sosit amurgul, jalea ne-a cuprins.
Dar a noastră soartă e mulțămitoare
Am cîntat o doină și e de ajuns“⁴⁹.

Întocmai ca în această poezie, anii s-au așternut, grei, peste activitatea multilaterală a lui Alecsandri. Ei n-au putut opri, însă, și nici nu vor fi în stare să oprească ecourile de trezire a conștiinței naționale răspindite în *Doinele* și *Lăcrămioarele* sale, în *Pasteluri*, în *Legende* ori în *Ostașii noștri*, ca și în teatrul pe care l-a clădit singur, aproape în întregime, ori în proza care continuă să ne placă și să ne încînte.

Cine nu citește, oare, și azi, cu emoție, cuvintele rostite de Iorgu de la Sadagura, într-un dialog cu Kiulafoglu, acum 123 de ani :

„Kiulafoglu. — Ha, ha, ha... la teatro moldovenesco!... Nu ți-e mila se dai părale de zeaba, ca se vezi niste baeți care nu știu nici se vorbesca măcar... și se ascultă niste piese ca vai de ele?

„Iorgu. — Dacă ar giudeca toți ca dumneata, domnule, apoi teatrul național nu s-ar putea întemeia niciodată în țară; dar, slavă domnului! sînt persoane care știu să prefuiască greutățile unei scene începătoare ca a noastră; care nu se rușinează de a merge să vadă piese naționale, și care, în sfîrșit, iertînd greșelile actorilor, îi încurajează și le dă ajutorul cuviincios... Acele persoane sînt vrednice de toată lauda și teatrul național le va fi întotdeauna recunoscător“⁵⁰.

Și de data aceasta, Alecsandri se întâlnește cu C. Negruzzi care, în aceeași scrisoare către Gheorghe Asachi afirma :

„Îmi rămîne a vorbi de teatrul național, început iarăși sub a d-tale priveghere, și prin care ne-ai aratat că limba noastră nu e mai puțin primitoare de armonie decît italiana. Sărmanul teatru! El seamăna cu pruncul mic, frumușel nevinovat și — bolnav de strîns (iartă-mi, mă rog, această comparație băbească); și unde avea trebuință de o bună căutare, de-abia ivindu-să și-au stîrnit în cap o droaie de dușmani strașnici și puternici: jumătate de lojile rangul I, parte din benoaruri“⁵¹.

⁴⁹ *Fluierul* (în vol. Vasile Alecsandri, *Mărgăritărele*, Biblioteca școlarului, 1962, p. 281).

⁵⁰ *Opere complete. Teatru. Volumul III*, București, 1903, p. 944.

⁵¹ „Lojă de jos într-un teatru, în rînd cu parterul (<fr. *baignoire*).“

ba încă dușmănia asupra lui începu a molepsi și lojile de sus, și amărâta de a se sui pînă la paradis"⁵².

Două pagini mai departe, C. Negruzzi pune idei asemănătoare în gura unui „tinăr poet român” :

„Până acum nu sînt nebună ca să hotărâsc să merg
La un loc unde bacalii și cizmarii toți alerg.
Fi donc⁵³ cu astă idee poate vrei ca să glumești,
La Paris se dau vreodată vodevile românești?
Calliope, Andronescu se pot socoti actori,
Vrednici ca să mulțamească niște *nobili* privitori?
Ș-apoi ce să vezi acolo? Să ascuți pe un actor,
Care face românește declarații de amor!
Quelle horreur!⁵⁴ au ei idee ce va să zică bonton?
N-ai auzit, soro dragă, că lui Jean îi zic Ion!”⁵⁵.

Autor deosebit de fecund în aproape toate genurile literare, Alecsandri ne-a lăsat o operă în care a știut să facă să se reverse apa vie a poeziei populare sub impresia căreia literatura noastră națională continuă să întinerească pe măsură ce trec anii și ne maturizăm.

Iată de ce recunoaștem în el pe unul dintre cei mai străluciți deschizători de drumuri în literatură, în teatru, în formarea limbii române literare și iată pentru ce amintirea lui va rămîne sfîntă încă multă, foarte multă vreme, în inimile și cugetele tuturor locuitorilor acestui pămînt.

VASILE ALECSANDRI ET LE ROUMAIN LITTÉRAIRE

RÉSUMÉ

L'auteur étudie, d'une manière détaillée, les idées du grand poète en ce qui concerne notre langue. Il souligne non seulement la sympathie d'Alecsandri pour l'aspect populaire de la langue nationale, aspect qui est déterminant dans sa création littéraire, mais aussi sa ferme attitude contre les tendances extrémistes.

De même il met en relief le fait que l'oeuvre d'Alecsandri reflète la langue de toutes les provinces historiques roumaines et que, maintes fois, l'écrivain use certains particularités linguistiques, dans le but de critiquer des habitudes contemporaines non conformes à l'esprit de la langue roumaine.

⁵² Costache Negruzzi, *Păcatele tinerețelor*, București, 1959, p. 261.

⁵³ Ei, asta-i!

⁵⁴ Ce grozăvie!

⁵⁵ C. Negruzzi, vol. citat, p. 263.

Gianni Verdoliva scrie despre *Women and the Church of England: an Unfinished Business*, José Faur analizează *La Ética de Abraham Joshua Heschel: Dos lecciones y una Sonrisa*, iar Joan Jutta Lachkar susține existența unui „punct V”, al vulnerabilității sau al suferinței („V-Spot” sau „vulnerable spot”), și observă din punct de vedere psihopatologic diverse aspecte ale terorismului în articolul *The Psychopathology and Profiles of Terrorism: A Cultural V-Spot*.

În studiul *The Price of Love; or, The Economics of the Bed in the Novels of Defoe, Cleland and Sterne*, Hélène Dachez analizează importanța banilor și a dragostei în societatea ficțională din operele celor trei scriitori englezi din secolul al XVIII-lea, observând că relațiile dintre sexe au legătură cu aspecte economice, iar evoluția în societate este rezultatul „gestionării economiei de pat” (p. 21).

În textul intitulat *Le projet esthétique-politique des juvenilia d'Edmund Burke*, Norbert Col identifică în două lucrări din perioada de tinerețe a acestui scriitor și om politic irlandez (*A Vindication of Natural Society* – o satiră a concepțiilor politice ale lui Locke și Rousseau – și *Sublime and Beautiful* – o satiră la adresa ideilor lui Hobbes) opinii estetice și politice care se vor regăsi în lucrările ulterioare ale acestuia.

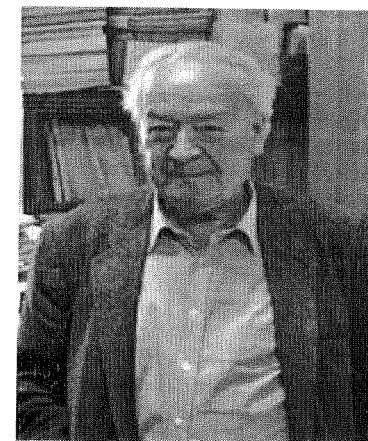
Diverse imagini și ipostaze reprezentând prăbușirea unor turnuri lovite de fulger (precum căderea Bastiliei, imagini de pe cărțile de tarot, atentatele din 11 septembrie ș.a.) sunt observate și interpretate de Robert Liris în *La Tour foudroyée: Image factuelle ou Objet d'Histoire?* Semnificațiile sunt diverse: căderea Omului, răsturnarea unui regim politic, zguduirea unei societăți.

Dintre recenziile care completează materialul acestei reviste o amintim pe cea la ultimul roman semnat de Norman Manea, *Vizuina*, tradus în franceză (*La Tanière*, Paris, Seuil, 2011), considerat de Serenela Ghițeanu „o meditație profundă asupra exilului, morții, dar și asupra lumii ca labirint – invitație la descifrarea codurilor și sensurilor ascunse” (p. 48).

Daniela Butnaru

VASILE ARVINTE (1927–2011)

Născut la 26 decembrie 1927, Vasile Arvinte a încetat din viață pe 11 decembrie 2011, la vârsta de 84 de ani. A fost unul dintre reprezentanții de seamă ai științei filologice la Iași, ca membru al „școlii lingvistice ieșene”, întemeiată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Alexandru Philippide și ilustrată succesiv de personalități proeminente ale științei filologice românești precum Iorgu Iordan, G. Pascu, D. Găzdaru, Gr. Scorpan, H. Mihăescu, G. Ivănescu, G. Istrate, N.A. Ursu, Ștefan Giosu, Al. Andriescu, L. Leonte sau, din generațiile mai recente, Ion A. Florea, Ion Nuță, Mircea Ciubotaru, St. Dumitrăcel, D. Irimia, Dragoș Moldovanu, Adrian Turculeț sau Constantin Frâncu. Ca profesor la Facultatea de Litere a Universității ieșene și ca cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași, prin exemplul propriu și prin îndrumarea celor mai tineri, Vasile Arvinte a jucat un rol de seamă în menținerea unui nivel superior al cercetării filologice în această parte de țară.

Descendent al unei familii de țărani români din comuna Voinești din apropierea Iașilor, Vasile Arvinte a absolvit Seminarul Teologic „Veniamin” din Iași, continuându-și apoi studiile (română și germană) la Facultatea de Litere din Iași, pe care a absolvit-o în anul 1950. Devenit imediat după aceea asistent universitar, a urmat, ca membru al Catedrei de limba română a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, cursul normal al unei cariere universitare, fiind pe rând asistent (1950), lector (1955), conferențiar (1964) și profesor universitar (1969). Teza de doctorat și-a susținut-o în anul 1962 la Universitatea „Humboldt” din Berlin, cu o lucrare despre contactele lingvistice româno-germane, studiate pe baza *Atlasului lingvistic român*. Lucrarea de doctorat a intrat în circuitul științific internațional cu titlul *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des Rumänischen Sprachatlases)*, Berlin, 1971, alături de alt volum, publicat ulterior, studiul monografic *Die Rumänen. Ursprung, Volks- und Landesnamen*, Tübingen, 1980. Vasile Arvinte a fost, în diferite perioade, șef de catedră, prodecan, decan și prorector al Universității din Iași. Paralel, a desfășurat o remarcabilă activitate didactică și științifică în Germania și Franța, ca lector de limba română la Universitatea „Humboldt” din Berlinul de est (între anii 1958 și 1962) și la Universitatea din Dijon (în 1964 și 1965). Întors în țară, a revenit frecvent în Germania, pentru perioade mai lungi, în special în 1965–1967 și 1972–1974, ca profesor invitat la universitățile din Bonn, Köln și Freiburg im Breisgau. În această perioadă s-au format și consolidat relațiile speciale ale lui Vasile Arvinte cu Paul Miron (1926–2008), profesor de filologie românească la Universitatea din Freiburg im Breisgau. Prietenia dintre ei le-a permis celor doi filologi să impună oficialităților acceptarea unui acord de colaborare între universitățile din Iași și Freiburg, primul document de acest tip din epoca comunistă. Vasile Arvinte și Paul Miron au știut să utilizeze cu maximă eficacitate acest cadru oficial, inițiind o seamă de proiecte științifice colective, de mare relevanță și importanță, dintre care sunt de menționat o nouă ediție, revăzută și actualizată, a cunoscutului dicționar al lui H. Tiktin *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (Wiesbaden, 1985–1989) și seria

Monumenta linguae Dacoromanorum – Biblia 1688 (cinci volume: *Genesis, Exodus, Leviticus, Numerii, Deuteronomium*, Iași, 1988–1997).

Domeniile filologice în care Vasile Arvinte s-a specializat și a adus contribuții remarcabile sunt istoria limbii române, dialectologie românească și europeană, lexicologie și lexicografie, etimologie și onomastică. S-a considerat întotdeauna, în ceea ce privește baza teoretică a gândirii sale lingvistice și metodologia de lucru, elev și urmaș al lui A. Philippide și al lui G. Ivănescu, dedicându-și aproape exclusiv forțele creatoare cercetării de tip diacronic a limbii române.

Lucrarea sa de debut s-a intitulat *Terminologia exploatarea lemnului și a plutăritului* (Iași, 1957), o monografie temeinică, bazată pe cercetări de teren. Ca profesor la Facultatea de Litere a Universității din Iași, Vasile Arvinte a ilustrat, de-a lungul întregii sale cariere, problematica dificilă a istoriei limbii române, reușind să facă atractivă o materie complicată și aridă pentru majoritatea studenților. Numeroasele sale studii și articole, precum și cursurile universitare cu această tematică, au fost publicate într-un volum masiv intitulat *Studii de istorie a limbii române* (Iași, 2006). Profesor de vocație, Vasile Arvinte s-a considerat deopotrivă și un cercetător profesionist, implicarea sa în inițierea și derularea unor importante proiecte ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” fiind constantă. În această calitate (uneori în calitate oficială ca decan-director al Institutului), Vasile Arvinte a fost unul dintre autorii *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Ca dialectolog, în calitate de membru al unui comitet național român, Vasile Arvinte a colaborat de asemenea la realizarea *Atlas Linguarum Europae* (ALE) și *Atlas Linguistique Roman* (ALiR). Institutul „Philippide” îi mai este dator lui Vasile Arvinte și pentru faptul că publicația noastră, „Anuar de lingvistică și istorie literară” s-a impus, sub conducerea sa, ca una dintre cele mai prestigioase publicații de profil din țară.

Monografia sa *Român, românesc, România* din 1983 (ed. a II-a, 2004, ed. a III-a, 2008) constituie un model de simț critic, erudiție și argumentație impecabilă. Numeroasele sale contribuții la elucidarea unor etimologii obscure au fost publicate în volumul *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice* (2002). Atât în prelegerile sale, cât și în discuțiile private cu colaboratorii, Vasile Arvinte făcea dese referiri la limba și stilul specifice ale marilor scriitori români, dovedind astfel o îndelungă frecvență a textelor acestora. În ultimii ani ai vieții a reușit să ofere trei admirabile studii de sinteză asupra limbii a trei mari scriitori clasici, volumele intitulate *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă* (2002), *Normele limbii literare în opera lui I.L. Caragiale* (2007) și *Normele limbii literare în opera lui Mihai Eminescu* (2008). Ca editor de texte românești vechi, Vasile Arvinte s-a remarcat, pe lângă aportul decisiv la seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, menționată mai sus, prin colaborarea la stabilirea textului și redactarea studiilor lingvistice la o nouă ediție a *Paliei de la Orăștie* (Iași, 2005–2007).

*

Ca îndrumător de doctorat și mentor al tinerilor cercetători, Vasile Arvinte lasă amintirea unei persoane optimiste, calme, reconfortante și colocviale, foarte îndepărtată de imaginea sumbră a unui „pater oppressivus”. Nu ținea neapărat să îți impună o idee personală sau să te determine să alegi o metodă de lucru pe care o agreea. Se bucura însă în mod evident când vreunul dintre învățăcei arăta o aplecare specială spre tipurile de probleme care îi erau lui familiare (fonetică sau morfologie istorică, etimologie, dialectologie, onomastică), dar accepta cu seninătate să îndrume și teze mai îndepărtate de preocupările sale stricte. În ambele cazuri, acorda doctorandului libertate deplină în privința tuturor deciziilor. Vorbea cu admirație despre profesorii săi, în special despre G. Ivănescu, ca și despre A. Philippide, creatorul școlii lingvistice ieșene, de la ale căror teze pornea întotdeauna în propriile investigații. În ciuda unor aparențe, nu și-a trădat niciodată originea țărănească, rămânând în fond un om modest. Perfect conștient de propria valoare intrinsecă, era lipsit de „pretenții de mărire”. A fost un om harnic, metodic și riguros. În biroul lui de lucru de acasă, unde își stabilise pentru totdeauna „cartierul general”, domnea o ordine desăvârșită, în fișe, dosare, cărți și extrase.

Sunt sigur că cei aproximativ treizeci de doctoranzi pe care i-a îndrumat, unii dintre ei aflați deja în pragul vârstei senectuții, alții încă foarte tineri, îi vor păstra profesorului Vasile Arvinte o amintire pioasă.

Eugen Munteanu

ACTIVITATEA DEPARTAMENTELOR INSTITUTULUI „ALEXANDRU PHILIPPIDE” ÎN ANUL 2011

Cercetătorii Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au continuat activitatea la temele din planul de cercetare fundamentală al Academiei Române, precum și privind o serie de proiecte mai noi de cercetare, naționale sau internaționale. Rezultatele acestei activități s-au concretizat, pe de o parte, în publicarea de volume colective și de autor sau de studii, articole, note și recenzii și, pe de altă parte, în participarea la manifestări științifice din țară sau din străinătate. De asemenea, în cursul acestui an, mai mulți cercetători ai Institutului s-au ocupat de organizarea unor simpozioane, colocvii și mese rotunde în domeniile de profil și de stabilirea de contacte cu lumea academică în plan național și internațional. Această activitate, precum și cea a Asociației Culturale „A. Philippide”, este prezentată în mod constant în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, cu apariții trimestriale, și pe site-ul www.philippide.ro.

Iată câteva dintre rezultatele activității din departamentele secțiilor de lingvistică și literatură, etnografie și folclor:

1. În anul 2011, secțiile de lingvistică, respectiv de istorie literară, etnografie și folclor ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” au fost angajate în continuarea proiectelor academice cu caracter fundamental și prioritar, de importanță națională, demarate anterior. Această activitate s-a materializat în redactarea lucrărilor și publicarea (parțială) a rezultatelor activității desfășurate în perioada la care ne referim; de asemenea, cercetătorii Institutului au valorificat rezultatele cercetărilor lor în articole, studii și volume colective sau de autor, precum și în susținerea de comunicări la manifestări științifice naționale și internaționale.

1.1. La departamentul de lexicologie–lexicografie (șef de departament, Gabriela Haja) s-a continuat activitatea de documentare din cadrul proiectului prioritar *Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă, Litera C*, prin fișarea textelor manuscrise sau tipărite cu alfabet chirilic, a textelor tipărite cu alfabet de tranziție și a volumelor din literatura contemporană care nu au putut fi scanate în cadrul proiectului eDTLR – *Dicționarul tezaur al limbii române în format electronic*; fișele rezultate au fost introduse într-o bază de date, structurată după criterii lexicografice, utilizabilă în redactarea în format electronic (xml) a viitoarelor volume ale DLR. A fost realizată o primă variantă a unui program de fișare în format xml, în colaborare cu Facultatea

BIBLIOGRAFIE

- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
- Ivănescu 1955 = G. Ivănescu, *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, anul IV, nr. 1, p. 19–39.
- Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în vol. *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 449–452.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, I. *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, I, p. 259–268.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, II, p. 193–220.
- Ivănescu 1965 = G. Ivănescu, *Nume și verb*, în vol. *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 423–426.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1986 = G. Ivănescu, *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași, Secțiunea IIIe. Lingvistică, t. XXXII, p. 1–22.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefătat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.

G. IVĂNESCU'S MODEL OF MORPHOLOGICAL-SYNTACTIC ANALYSIS OF ROMANIAN LANGUAGE

ABSTRACT

This paper is focused on researching the morphological-syntactic analysis model proposed by prof. Ivănescu for Romanian – one of the most interesting approaches to studying this language. Proceeding from the wide, integrative vision of the linguist, morphological-syntactic structures are being interdisciplinary analysed from the logical, psychological, ontological, semantic and pragmatic point of view. The inseparable connection between syntax, logics and psychology, based on Saussure's idea of a system, leads to a symbiosis between the structural and the functional, according to G. Ivănescu. The linguist offers, thus, models of phrase analysis (theoretical, practical, volitional) and of phrase components analysis.

Keywords: *morphology, syntax, morphosyntax, analysis model.*

DIRECȚIA IVĂNESCIANĂ ÎN CERCETAREA LIMBII ROMÂNE LITERARE

VASILE D. ȚĂRA*

După o viață dedicată până la sacrificiu cercetării științifice și îndeosebi studiului limbii române, profesorul G. Ivănescu era convins de faptul că în lucrările sale de limbă literară a exprimat „o viziune nouă asupra nașterii și dezvoltării limbii române literare, deosebită în multe privințe de cele pe care le propuseseră mai înainte cercetătorii. Această viziune cuprinde multe elemente din concepția lui A. Philippide și G. Ibrăileanu, din concepția unor elevi ai lor (G. Pascu și Iorgu Iordan), precum și din concepția lui S. Pușcariu, și se opune concepțiilor susținute de Ov. Densusianu și de elevii săi: Al. Rosetti, Al. Graur și J. Byck. În ce privește limba veche, am urmat în unele privințe și pe N. Iorga. M-am situat, în aceste articole, ca și în *Istoria limbii române*, pe poziția creată de N. Iorga și I.-A. Candrea și reluată de G. Ibrăileanu și de S. Pușcariu” (Ivănescu 1989: VIII). Așa cum a procedat întotdeauna în studiile sale, G. Ivănescu a supus unui examen critic sever, dar mai ales a aprofundat ideile și părerile enunțate de predecesori, completându-le și dezvoltându-le considerabil, într-o viziune proprie și cu argumente peremptorii.

Întrucât, până acum, concepția profesorului G. Ivănescu referitoare la cercetarea diacronică a românei literare a mai fost analizată și prezentată pe larg (Andriescu 1989: 249–263, Munteanu 2012: 387–393 și Nicolau 2012: 27–29, 66–106), vom stăruia doar asupra aspectelor care au determinat impunerea direcției ivănesciene în studiul variantei cultivate a limbii române. Fără să intrăm în detalii, vom prezenta, desigur, și contribuțiile savantului ieșean la clarificarea problemelor fundamentale ale istoriei limbii literare.

Trebuie să precizăm de la început că aproape toate problemele teoretice și aplicațiile practice la care ne vom referi se regăsesc, într-o formă sau alta, în teza sa de doctorat, pe care a susținut-o în 1945, după încetarea conflagrației mondiale, și a editat-o în 1948 (Andriescu 1989: 249, nota 1). După aceea, de-a lungul întregii vieți, chiar dacă și-a sporit considerabil erudiția și preocupările științifice, cercetarea limbii române literare a rămas o constantă esențială a studiilor sale de lingvistică. Așa se explică de ce, în a doua jumătate a secolului trecut, când

* Universitatea de Vest, Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, România.

variantea cultivată a limbii române a devenit obiect de studiu pentru majoritatea lingviștilor români, între care se numărau și personalitățile cele mai reprezentative ale domeniului, G. Ivănescu a urmat o cale distinctă și originală față de aceștia, motiv pentru care a intrat frecvent în polemici acute și prelungite. Treptat însă, ideile sale, întemeiate pe o informație teoretică fără egal în lingvistica românească și pe o profundă cunoaștere a limbii, culturii și istoriei naționale, au început să rodească, devenind astăzi suportul unei direcții clare, mai bine argumentate și mai eficiente în cercetarea structurii și evoluției limbii române culte.

G. Ivănescu face o distincție netă între *limba populară*, care se constituie și evoluează necontrolat, în funcție de anumite cauze obiective, cum sunt baza de articulație, baza psihologică și structura socială, în vreme ce limba literară apare și evoluează în funcție de un context și un scop sociocultural favorabil și precis (vezi, mai pe larg, Ivănescu 1972c: 5–25). În opinia sa, „o limbă își ajunge viața ei cea mai înaltă numai atunci când a devenit literară” (Ivănescu 1948: 2), iar cercetarea ei se face din perspective și cu metode diferite de cele aplicate în investigarea graiurilor populare. Aceste distincții se explică, după cum subliniază și profesorul Eugen Munteanu, prin faptul că, după G. Ivănescu, graiurile populare au „un caracter *natural* și mai spontan”, în vreme ce „limbile literare urmează o dinamică internă specială, diferită de a graiurilor populare, schimbările și, deci, implicit, direcțiile evoluției lor fiind determinate mai ales de factorul «voință», adică de intervenția conștientă a utilizatorilor lor, care aparțin în genere sferei creatorilor intelectuali” (Munteanu 2012: 389).

Așadar, limba literară este un aspect elaborat al limbii unui popor, la întemeierea și evoluția căruia participă deliberat numeroase generații de vorbitori instruiți, între care rostul determinant îl au cărturarii, scriitorii și specialiștii în normarea și cultivarea limbii. De aceea, studiul limbii literare trebuie să se facă în strânsă relație cu istoria culturală și socială a românilor, cu structura și evoluția dialectelor și subdialectelor românești, dar și în funcție de limbile străine cu care aceasta a venit în contact, în special cu slavona, greaca veche și modernă, cu turca, maghiara, germana, poloneza, rusa, în epoca veche, sau cu latina clasică și cu variantele cultivate ale limbilor romanice, dar și cu alte limbi de cultură europene, în epoca modernă.

Fiind abordate de pe poziții teoretice, conceptuale, de informație documentară, de analiză și de interpretare a faptelor de limbă neunitare, problemele fundamentale ale românei literare au stârnit de la început numeroase controverse, al căror ecou nu s-a stins încă, deși disputele pe astfel de teme au încetat aproape complet în ultimele două decenii. Dispariția principalilor protagoniști și creșterea numărului de aderenți la direcția ivănesciană de cercetare a limbii culte, dar, probabil, și scăderea interesului pentru studiile de lingvistică diacronică ar putea fi principalele motive care au dus la această situație.

Discuțiile sau neconcordanțele de opinii au pornit chiar de la termenii utilizați pentru denumirea acestei variante a limbii naționale, întrucât toți erau afectați de ambiguități sau inexactități semantice. Profesorul G. Ivănescu utilizează paralel, nefiind mulțumit de niciuna, sintagmele: *limbă literară*, *limbă comună*, *limbă de*

cultură și *limbă de civilizație*. În studiile de specialitate se mai utilizează și termenii: *limbă cultă* și *limbă cultivată*, care, în opinia noastră, definesc mai exact noțiunea pe care o denumesc. După 1954, când Iorgu Iordan publică studiul *Limba literară. Privire generală* (Iordan 1954: 52–77), termenul *literar*, cu sensul de „normat, îngrijit, elegant” (< lat. *litterarius*) s-a generalizat, fiind însă frecvent confundat cu același termen utilizat mai des cu înțelesul de „care ține de literatură, referitor la literatură” (< fr. *littéraire*). De aici s-a ajuns ușor la confuzia dintre *limba literară*, ca variantă cultivată și normată a unei limbi, și *limba literaturii*, ca variantă artistică a limbii. De altfel, multă vreme (cu deosebire între 1950 și 1975) studiile de limbă literară aveau, de regulă, ca obiect de cercetare limba scriitorilor români din toate epocile. Chiar și în cursurile universitare se trata, cu prioritate, acest aspect al limbii culte.

În concepția profesorului G. Ivănescu, obiectul de studiu al cercetătorului limbii literare este, în principiu, limba literaturii scrise, indiferent dacă este artistică sau nu. Aceasta nu înseamnă însă că el ar nega existența unei variante orale a limbii culte, cum au făcut alți cercetători, de vreme ce afirmă explicit că limba literară „este o limbă scrisă și vorbită în același timp și care-și are originea într-o limbă scrisă, ea însăși având la bază o limbă vorbită” (Ivănescu 1980: 513)¹.

În privința originilor limbii române literare, G. Ivănescu exprimă un punct de vedere personal, cu rădăcini în concepția școlii lingvistice ieșene, dar opus părerilor exprimate mai ales de lingviștii bucureșteni. Considerând că apariția limbii române literare este rezultatul unui proces de cultivare, de selecție și de fixare a normelor exprimării culte, care a durat până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, savantul ieșean nu leagă apariția românei literare de tipăriturile coresienne (cum susțin B.P. Hasdeu, Al. Lambrior, Al. Rosetti, B. Cazacu, I. Coteanu ș.a.), ori de informația că la 1532 s-ar fi tradus, poate și tipărit, în română *Apostolul* și *Evanghelia* (Ion Gheție și colaboratorii), sau de literatura cronicărească din secolul al XVII-lea (R.A. Budagov). În concepția sa, întemeiată pe o largă informație istorică, socioculturală și lingvistică, mai întâi s-au creat câteva variante cultivate ale unor dialecte dacoromânești, „ale căror începuturi trebuie puse, cu cea mai mare probabilitate, în secolul al XV-lea, [care] erau deosebite de graiul poporului, fiind numai graiul aristocrației din acel timp, alcătuită din domn, boieri și clerici, și că la origine ele sânt tot graiul aristocrației românești, care se separase deja mai demult de popor, anume atunci [...] când s-au întemeiat Țara Românească și Moldova” (Ivănescu 1948: 378–379). Reluând și dezvoltând această idee în *Istoria limbii române* (Ivănescu 1980: 499–516), lingvistul ieșean afirmă că „formarea unei aristocrații românești, distincte de popor, uneori cu origini în alte regiuni ale țării, a dus la formarea unor graiuri specifice ei, deosebite parțial de graiurile populare, și, în cele din urmă, la formarea limbii literare” (Ivănescu 1980: 499). În prima fază, „graiul aristocrației va fi numai vorbit, dar, în secolele al XV-lea și

¹ Acum, când varianta orală a limbii literare a devenit mai uzuală decât cea scrisă datorită mass-mediei audio-vizuale, iar impactul asupra utilizatorilor ei este covârșitor, poate că ar fi timpul să i se acorde mai multă atenție de către specialiști.

al XVI-lea, el va deveni și scris. Prin unele particularități ale ei, limba literară românească veche își are originea în graiul acestei aristocrații” (*ibidem*). Conform datelor istorice, protipendada Moldovei a fost alcătuită, la început, din descălecătorii maramureșeni, iar cea din Țara Românească era originară din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei. După G. Ivănescu, sociolectele vorbite de întemeietorii celor două țări reprezintă prima formă de existență a unor variante cultivate ale limbii române. Lipsa unor particularități specifice graiurilor moldovenești, cum sunt palatalizarea labialelor *p*, *b*, *m*, urmate de iot, spirantizarea africatelor *č*, *ğ* și a fricativelor *f*, *v* etc., în textele moldovenești din epoca veche, ar confirma convingător această ipoteză. G. Ivănescu a susținut în mai multe studii, ultimul cu pronunțat caracter polemic (Ivănescu 1989: 15–42), pe baza unor argumente istorice și lingvistice, ideea originii maramureșene și întâietatea textelor rotacizante în istoria scrisului românesc, părere exprimată mai întâi de N. Iorga, susținută și de școala lingvistică clujeană, dar combătută mai târziu de Ion Gheție și Al. Mareș (Gheție, Mareș 1985: 434–437 ș.a.). Pe această bază, savantul ieșean a susținut în toate studiile sale dedicate acestui subiect că limba acestor scrieri a influențat, mai mult sau mai puțin, toate variantele vechii române literare. Faptul că cele patru texte rotacizante ajunse până la noi sunt copii din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, găsite în Bucovina, creează dificultăți în datarea exactă și în localizarea lor fie în Maramureș, fie în Banat, fie în alte locuri din spațiul românesc sau chiar din Balcani. De aceea, stabilirea momentului de început al procesului de cultivare a limbii române pe baza lor poate ridica unele semne de întrebare, dar ideea lui G. Ivănescu, potrivit căreia limba protipendadei românești de după întemeierea Principatelor Române a fost prima formă de exprimare îngrijită, care s-a fixat treptat, începând din secolul al XV-lea, poate chiar mai devreme, și în scris, devenind astfel o formă de exprimare distinctă de vorbirea populară, ar trebui admisă. Și Ion Gheție, care propune ca dată de început a românei literare anul 1532, admite, totuși, cu prudență, „drept epocă probabilă de fixare a tradiției literare românești intervalul 1450–1520. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de când datează textele literare românești care au ajuns până la noi, tradiția literară românească putea avea deci (cel puțin în unele regiuni ale țării) o vechime de aproximativ 100 de ani” (Gheție 1975: 206).

O altă problemă capitală a istoriei limbii române culte, care a stârnit numeroase discuții și controverse, și căreia G. Ivănescu i-a acordat o atenție specială, a fost baza dialectală pe care s-a întemeiat româna literară. Cei mai mulți dintre cercetătorii care s-au ocupat de acest subiect au susținut părerea, devenită într-o vreme oficială, că la baza limbii române literare stă dintotdeauna subdialectul muntean, care s-a impus încă din secolul al XVI-lea prin tipăriturile coresiene. Alții au susținut teoria bazei maramureșene (N. Iorga, S. Pușcariu ș.a.) sau a dialectului dacoromân în ansamblu (unii reprezentanți ai școlii lingvistice ieșene) ori a graiurilor sud-transilvănene, din zona Brașov–Sibiu–Orăștie (G. Istrate) etc. Cel care a studiat în profunzime această problemă, exprimând un punct de vedere original, cunoscut în literatura de specialitate ca *teoria dialectelor literare*, a fost profesorul G. Ivănescu.

Deși este cea mai temeinic argumentată, pe baza unei ample documentări lingvistice și de istorie socioculturală, teoria dialectelor literare a fost combătută, uneori cu înverșunare, de majoritatea celor care s-au ocupat de acest subiect, iar savantul ieșean a fost silit să-și apere punctul său de vedere de-a lungul întregii vieți.

După cum arătam în altă parte (Munteanu, Țâra 1983: 47), pornind, în esență, de la concepția lui M. Gaster, care distingea în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea trei variante ale limbii textelor noastre vechi, „corespunzând cu cele trei țări unde înflorea literatura română” (Gaster 1891: LXXXVIII–XC), dar și de la opiniile lui A. Philippide și G. Ibrăileanu, G. Ivănescu ajunge, la capătul unei investigații de amploare asupra vechii române literare, la concluzia că, începând aproximativ din secolul al XVI-lea, putem distinge cam cinci „graiuri” sau „dialecte” literare: 1. *cel maramureșean*, din textele rotacizante; 2. *cel transilvănean*, aproape identic cu cel maramureșean, dar fără rotacism, reprezentat de unele texte de la 1600 scrise în Transilvania propriu-zisă; 3. *cel din Muntenia și Transilvania de sud* (regiunea Sibiu–Brașov), atestat în *Scrisoarea lui Neacșu* (1521), în tipăriturile coresiene etc.; 4. *cel din Moldova*, cuprins în textele de pe la mijlocul secolului al XVI-lea și 5. *dialectul literar bănățean*, atestat, începând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în scrierile din Banat, Țara Hațegului și Orăștie (Ivănescu 1948: 80–157).

Întrucât constată că în veacul al XVI-lea cele cinci dialecte literare sunt foarte asemănătoare, G. Ivănescu nu susține cu toată fermitatea această împărțire, afirmând că „s-ar părea că nu există, la drept vorbind, în cea mai veche limbă literară românească decât două mari varietăți: una nordică, ardelenească, moldovenească și bănățeană în același timp, și alta sudică, muntenească și oltenească în același timp [...] și că abia odată cu secolul al XVIII-lea, când elementele populare pătrund puternic în limba scrisă, se observă patru dialecte literare bine distincte unul de altul: cel muntenesc, cel moldovenesc, cel ardelenesc și cel bănățean (Ivănescu 1948: 91; cf. și Ivănescu 1980: 568–577).

G. Ivănescu înțelegea prin sintagma *dialect literar* o variantă regională de exprimare cultivată, la baza căreia se află un anume dialect sau grai popular, utilizată în perioada feudală mai ales de protipendada alcătuită din domnitor, boieri și marele cler. Așadar, în concepția sa, *dialectul literar* se întemeiază, de fapt, pe un *dialect social* sau *de clasă*, care, la rândul lui, are la bază un dialect sau un grai regional, în structura căruia au apărut unele diferențieri odată cu scindarea în categorii sociale tranșant deosebite a vorbitorilor săi (Ivănescu 1980: 560).

Dacă admitem însă că până prin secolul al XVIII-lea nu existau o limbă română comună de tip popular, ci numai dialecte istorice și subdialecte, și nici o limbă comună de tip literar, ci numai variante cultivate ale unor subdialecte dacoromâne, atunci înseamnă că putem atribui termenului *dialect* aceeași semnificație pe care a primit-o *limba* în epoca modernă, adică așa cum vorbim astăzi despre *limba populară* și despre *limba literară* ar trebui să vorbim, pentru epoca veche, despre *dialect popular* și *dialect literar*.

Caracterul regional al limbii textelor noastre vechi a fost remarcat de majoritatea cercetătorilor vechii române literare, însă existența dialectelor literare a

fost contestată de cei mai mulți² și acceptată, dar nu și din punct de vedere terminologic, de foarte puțini (Gheție 1975: 71 și *passim*; Munteanu, Țâra 1983: 46–50). Diferența dintre cele două păreri constă în faptul că susținătorii celei dintâi consideră drept regionalisme toate faptele de limbă din textele vechi, existente și în vorbirea populară, pe care limba literară modernă nu le-a acceptat ca norme ale exprimării cultivate, în vreme ce a doua categorie de cercetători consideră că unele dintre aceste fenomene lingvistice funcționau ca norme ale principalelor dialecte sau variante literare, menținute ca atare până în secolul al XIX-lea, și contestă apariția unei limbi de cultură panromânești înainte de 1860–1880³.

Conform părerii lingvistului ieșean (Ivănescu 1980: 499 ș.a.), apariția vechii române literare a fost determinată în primul rând de diferențierea românilor în clase sociale, de apariția Statului și a Bisericii și, implicit, a aristocrației și a clerului, fenomene sociale care au favorizat apariția unor centre culturale românești în Moldova, în Țara Românească și în Transilvania, unde cultura românească scrisă a prezentat, de la început, și trăsături specifice, determinate de condițiile administrative, politice și culturale diferite de la o zonă la alta. Dar tocmai existența mai multor centre culturale în toate provinciile istorice românești, în care s-a început aproape simultan acțiunea de cultivare a limbii române prin secolele al XV-lea – al XVI-lea, nu a favorizat emanciparea unui dialect ori subdialect în defavoarea celorlalte. Situația aceasta s-a menținut, după cum se știe, cel puțin până pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, când limba tipăriturilor muntene a fost acceptată spontan și în cărțile imprimare în Transilvania sau Moldova. În manuscrise, cu deosebire în cele laice, aceste diferențe s-au menținut până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Tocmai prezența unor norme regionale în limba textelor românești de până în veacul al XIX-lea l-a determinat pe G. Ivănescu să susțină, cu toată convingerea, teoria divizării vechii române literare în mai multe dialecte sau variante regionale și să respingă totodată ideea constituirii și dezvoltării unei limbi culte unice în perioada veche a scrisului românesc. Este adevărat că numărul trăsăturilor specifice ale dialectelor literare este mai mic decât al dialectelor populare pe care le reprezintă. Dar nici nu se putea să fie altfel de vreme ce varianta cultivată a unui dialect are, pe de o parte, un caracter mai conservator, impus de tradiția limbii scrise, iar pe de alta, manifestă o tendință de integrare cu celelalte dialecte literare datorită unor condiții socioculturale favorabile și, în primul rând, datorită circulației cărților, a copiștilor, a tipografilor și a clericilor dintr-o provincie românească în alta.

În sprijinul teoriei dialectelor literare vin însă și alte argumente. Astfel, dacă raportăm *dialectul la limba istorică*, așa cum procedează Eugeniu Coșeriu, trebuie

² G. Istrate contestă, cu cele mai multe argumente, existența dialectelor literare (Istrate 1981: 164–168). Vezi și Coteanu 1961: *passim*; Rosetti, Cazacu, Onu 1971: 597 ș.a.

³ Cel dintâi care afirmă limpede această părere este A. Philippide. Savantul ieșean consideră că „până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună [literară, n.n.] pentru toată românimea, căci în fiecare dintre provinciile Daciei era plină de provincialisme” (Philippide 1894: 9). G. Ivănescu și Ion Gheție au dezvoltat și au nuanțat această idee.

să admitem că după faza *limbii comune* vine perioada *dialectelor secundare*, când limbile etnice există numai sub formă de dialecte populare (Coșeriu 1995: 32–39). Această situație este caracteristică mai ales perioadei feudale, când, în Europa, funcțiile limbii oficiale, de cult și de cultură erau deținute de limbile sacre: latina, greaca și slavona. În perioada respectivă, chiar dacă vorbitorii aveau conștiința înrudirii genealogice a idiomurilor pe care le foloseau în comunicarea curentă, nu puteau să aibă și conștiința necesității unei limbi cultivate unice, creată pe baza dialectelor etnice, de vreme ce aveau la îndemână o limbă de cultură consacrată și erau obligați să respecte o astfel de limbă oficială, cu toate că le era străină. În această împrejurare, prima fază de existență a oricărei limbi literare apărute și, un timp, dezvoltate sub dominația altei limbi de cultură, care îndeplinea și funcția limbii oficiale, nu putea fi decât una dialectală.

Existența dialectelor literare poate fi mai lungă ori mai scurtă, în funcție de numeroși factori extralingvistici, între care cei de natură socioculturală au importanța cea mai mare. În Țările Române, de exemplu, slavona a fost învinsă definitiv de română abia după 1700. O consecință imediată a acestui eveniment a fost unificarea limbii textelor tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Concomitent însă, datorită tradiției și menținerii granițelor administrative între Muntenia, Moldova și Transilvania în tot veacul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, în manuscrise și în textele laice s-au păstrat vechile dialecte literare românești.

Fără o motivație politică și culturală, tendința de emancipare a unui dialect literar nu este sprijinită și acceptată de vorbitorii culti ai altor dialecte literare. De asemenea, există o psihologie de grup care favorizează menținerea îndelungată a unor elemente caracteristice atât din punct de vedere cultural, cât și lingvistic.

Crearea unei limbi literare unitare este și mai greu de realizat când fiecare provincie are conștiința valorii culturii ei, când există mai multe centre culturale și politico-administrative care se manifestă simultan și tind succesiv spre hegemonie.

Dialectul literar se află într-o strânsă relație cu *dialectul popular*, de care se diferențiază treptat, printr-o evoluție mai lentă la nivelul foneticii și al morfologiei și prin una mai rapidă la nivelul structurii sintactice și al lexicului, datorită influențelor culturale și lingvistice externe. El poate deveni limbă literară propriu-zisă numai atunci când își asumă funcțiile limbii naționale sau oficiale, fiind acceptat ca mijloc de exprimare elevat și de către vorbitorii celorlalte dialecte.

Privind lucrurile din această perspectivă, putem admite că în epoca veche nu a existat o variantă literară a limbii române, ci mai multe *dialecte cultivate* sau *literare*, cum susține G. Ivănescu. Datorită, în primul rând, terminologiei („dialect” și „grai” literar) cu care operează autorul teoriei dialectelor literare, unii cercetători au formulat critici la adresa concepției sale luate în ansamblu, dar, așa cum arată Ion Gheție, „ceea ce i se poate reproșa [...] lui G. Ivănescu este inconsecvența terminologică, nu însă și inventarea unor variante ale limbii literare” (Gheție 1975: 71). Odată cu apariția cărții lingvistului bucureștean, teoria dialectelor literare a fost reconfirmată și acceptată de cei mai mulți dintre cercetătorii istoriei limbii române literare.

Trebuie să mai precizăm că profesorul G. Ivănescu a admis și a subliniat în mai multe dintre studiile sale că vechea română literară avea și o anumită unitate, conferită de unele norme comune tuturor dialectelor literare, explicabile îndeosebi prin influența primelor texte asupra limbii celorlalte scrieri din epoca veche, dar și prin circulația cărților, a scribilor, a tipografilor și chiar a cărturarilor în toate zonele românești. În acest sens, el ține să spună și în unul dintre ultimele texte pe care le-a scris că respingea „numai ideea unității ei perfecte”. „Eu n-am respins ideea unității limbii literare românești vechi, spune savantul român, – limba literară românească veche prezintă, cu toate diversele ei forme regionale, o mare unitate –, ci am combătut numai ideea că această fază a limbii noastre literare nu prezenta variații teritoriale, idee admisă de unii lingviști români (cei bucureșteni), și am arătat că ea avea elemente deosebitoare de la o regiune la alta” (Ivănescu 1989: IX)⁴.

G. Ivănescu făcea o distincție netă între limba română literară din epoca veche, adică de la începuturi până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și româna literară modernă, unică și unitară, care s-a realizat de pe la 1780 până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Dacă în prima etapă, caracterizată de un sistem sociopolitic medieval, normele limbii literare, diferențiate pe regiuni, s-au fixat prin tradiția limbii scrise și sub influența unor limbi de tip oriental, în a doua perioadă, caracterizată de un sistem sociopolitic și economic burghez, selecția și impunerea normelor s-a făcut deliberat, prin contribuția autorilor de gramatici, a cărturarilor și a marilor scriitori români din veacul al XIX-lea, susținută de o puternică influență latino-romană de tip occidental, venită pe diverse căi socioculturale.

Chiar dacă a subliniat în mai multe rânduri influența limbii textelor rotacizante asupra celorlalte dialecte literare din epoca veche, G. Ivănescu susține că vechea română literară avea o bază dialectală multiplă, ce trebuie căutată în dialectele populare, în vreme ce româna literară modernă, datorită unor condiții socioculturale, economice și politice diferite de cele anterioare, este rezultatul unui proces de unificare a vechilor dialecte literare, cu preponderența celui munten, utilizat în limba cărților românești tipărite după 1750. În acest sens, el afirmă că „a existat [...] o bază dialectală muntenească oricând, dar numai pentru Muntenia. Și a existat oricând și o bază dialectală maramureșeană, căci limba literară de astăzi tot a mai păstrat câte ceva din vechile maramureșenisme; între altele, pronumele *acest(a)*; și a existat oricând și o bază dialectală ardelenască, moldovenească și bănățeană; dar, până în secolul al XIX-lea, fiecare din dialectele pomenite constituia o bază numai pentru limba scrisă din raza lui; pe când, începând din acest secol, elementele din aceste dialecte, care au pătruns în limba literară unitară a românilor, sânt mai puține, dar se utilizează pretutindeni” (Ivănescu 1972a: 10).

În concepția lui G. Ivănescu, problemele, structura și evoluția celor două variante istorice ale românei literare erau foarte diferite, de aceea și cercetarea lor

⁴ Această idee, ca de altfel întreaga concepție a profesorului G. Ivănescu referitoare la vechea română literară, am promovat-o și am susținut-o, cu argumente suplimentare, la cursul de Istorie a limbii literare, pe care l-am ținut la Facultatea de Litere a Universității de Vest din Timișoara, între anii 1970 și 2008.

trebuia să se facă din perspective și cu metode diferite. În cazul vechii române literare, accentul trebuia pus pe raportul dintre exprimarea cultivată a protipendadei și graiurile populare, pe istoria scrisului în limba română și formarea unei tradiții de exprimare îngrijită în diferite centre culturale și administrative românești, pe identificarea modelelor cărturărești de folosire în scris a limbii române și pe mijloacele interne și externe de sporire a lexicului, aceasta fiind problema esențială cu care se confruntau și de care se plângeau vechii noștri cărturari etc. În privința românei literare moderne, o atenție specială trebuia acordată procesului de unificare a normelor fono-morfologice și sintactice, înnoirii și modernizării lexicului literar cu neologisme latino-romane și din alte limbi de cultură occidentale, creării stilurilor funcționale și mai ales a limbajului artistic de tip cult, pe contribuția marilor scriitori, a celorlalți oameni de cultură și a filologilor români la formarea și cultivarea limbii române literare unite și unitare.

Privind și evaluând limba scriitorilor din perspectiva poeziei aristotelice și a limbii literare propriu-zise, profesorul G. Ivănescu a propus un alt mod de cercetare și de interpretare a limbii scriitorilor decât cel practicat în articolele publicate prin deceniile 5–7 ale secolului trecut. În acest scop, a elaborat studiul *Limba poetică românească* (Ivănescu 1956: 197–227; vezi și Ivănescu 1980: 695–704), în care abordează o seamă de probleme teoretice ale stilisticii și ale cercetării limbajului artistic, face distincția între stilurile limbii artistice și ale limbii comune, între limbajul poetic figurat și cel nefigurat și dă soluții originale de interpretare a materialului lingvistic din operele literare. După cum sublinia Ștefan Munteanu, „pentru G. Ivănescu, teoria limbajului poetic, numită și stilistică generală, intră în preocupările poeziei sau ale esteticii. Ea are însă ca obiect o parte din sfera de cercetare a acestor științe, anume *studiul limbii scriitorilor*. Întrucât se ocupă de «limbă», dar în întrebuintarea individuală dată acesteia de scriitor, care este creator de artă literară, teoria limbajului poetic este o disciplină autonomă, lingvistică și literară, ceea ce exclude scindarea ei în două ramuri, cum a fost considerată multă vreme, potrivit concepției lui Ch. Bally, pe de o parte, și a lui K. Vossler și Leo Spitzer, pe de altă parte” (Munteanu 1998: 301; vezi, mai pe larg, Ivănescu 1985: 5–6).

Prin studiile consacrate unor scriitori ca Dosoftei, V. Alecsandri, M. Eminescu, I.L. Caragiale, Al. Macedonski, Liviu Rebreanu, G. Călinescu, L. Blaga ș.a., profesorul G. Ivănescu a oferit și modele practice de interpretare a faptelor de limbă din perspectivă stilistică și lingvistică, separând faptele de stil de cele proprii comunicării normate și făcând distincție între ceea ce este specific pentru limbajul poetic al fiecărui autor studiat și ceea ce este comun mai multor scriitori din aceeași perioadă sau din epoci diferite. În felul acesta, lingvistul ieșean iniția elaborarea unei istorii a limbajului artistic românesc, pe care o găsim în capodopera sa *Istoria limbii române* (vezi Ivănescu 1980: 15–19, 584–585, 630–633, 695–705, 717–725).

Cu mai puțin de două luni înainte de a trece în veșnicie, lăsând neîmplinite proiecte științifice pentru încă o viață de savant complet dedicat cercetărilor de lingvistică generală și românească, profesorul G. Ivănescu spunea, cu nedisimulat regret, în *Prefața* așezată la începutul volumului editat de profesorul Al. Andriescu în

1989: „Ideile exprimate în articolele deja publicate au avut prea puțină influență asupra lingviștilor din celelalte centre universitare (= din celelalte școli lingvistice românești)” (Ivănescu 1989: X). Între cei puțini din afara Iașiului, care l-au urmat, îi menționează, din București, pe Ion Gheție, Al. Mareș și elevii lor, iar din Timișoara, pe Ștefan Munteanu, Ileana Oancea și Vasile D. Țăra. Între timp, numărul acestora a sporit și continuă să crească. Editarea volumului amintit mai sus, reeditarea *Istoriei limbii române*, cu un aparat critic extrem de necesar, în anul 2000, publicarea *Cursului de sintaxă a limbii române moderne*, în 2004, iar acum, a *Problemei capitale ale vechii române literare*, precum și editarea *Istoriei limbii române* a lui A. Philippide, la pregătirea căreia pentru tipar a participat substanțial, ca și elaborarea și susținerea, cu succes, a unei teze de doctorat privitoare la concepția lingvistică ivănesciană și, desigur, excepționalul Colocviu Internațional *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, organizat la Iași în 1 și 2 noiembrie 2012, reprezintă nu numai ofranda de recunoștință a elevilor și a colaboratorilor săi, ci și argumentul cel mai convingător că opera savantului român este și va fi mereu un reper viu și foarte important pentru lingvistica românească și generală.

BIBLIOGRAFIE

- Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.
- Coșeriu 1995 = Eugeniu Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, cuvânt-înainte de Mircea Borcilă, Cluj, Editura Echinoc.
- Coteanu 1961: Ion Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică.
- Gaster 1891 = Moses Gaster, *Chrestomatie română*, I, Leipzig, Brockhaus, București, Tipografia Socec.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
- Gheție-Mareș 1985 = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba literară. Privire generală*, în „Limba română”, III, nr. 6, p. 52–77.
- Istrate 1981 = Gavril Istrate, *Originile limbii române literare*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412 și 540 (și în extras).
- Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limba și literatură”, II, p. 197–227.
- Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Bazele dialectale ale limbii literare române*, I, în „Convorbiri literare”, I, nr. 3, p. 10; II, nr. 4, p. 11.
- Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Principiile studierii limbajului poetic*, în „Convorbiri literare”, nr. 10, p. 11.
- Ivănescu 1972c = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, p. 5–25.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1985 = G. Ivănescu, *Stilistică lingvistică, poetică și alte științe sociale*, în „Analele științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, XXXI, p. 3–11.
- Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
- Munteanu 1998 = Ștefan Munteanu, *Un erudit renascentist: G. Ivănescu*, în *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion, p. 297–307.

- Munteanu 2012 = Eugen Munteanu, *Gh. Ivănescu, deschizător de drumuri în studiul limbii române literare*, în Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a revăzută, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu, Țăra 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Nicolau 2012 = George Cătălin Nicolau, *G. Ivănescu. Istoric al limbii române* (teză de doctorat).
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971 = Al. Rosetti, Boris Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva.

G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE ON THE STUDY OF THE ROMANIAN LITERARY LANGUAGE

ABSTRACT

G. Ivănescu is the first and most important Romanian linguist who established a theoretical point of view and a research method regarding the problem of the literary Romanian. Although he observes the opinions of A. Philippide, G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan and others, G. Ivănescu develops and strongly sustains an original theory concerning the study of the cultivated variant of the Romanian language. In his extensive writings, *Problemele capitale ale vechii române literare* (Iași, 1948; 2nd edition, Iași, 2012) and *Istoria limbii române* (Iași, 1980; 2nd edition, Iași, 2000), as well as in numerous articles, the scholar from Iași tackles the fundamental issues concerning this broad subject. These are: the concept of literary language; the emergence and the development of literary Romanian; its dialectal grounds (he has developed the theory of the existence of several literary dialects during the ancient age of the Romanian culture); the evolution and the unification of the literary language rules; the modernization and westernization of cultivated Romanian; its stylistic structure; the relation between the literary language and the artistic language; the problems and the proper methods of approach when investigating the language of a writer.

G. Ivănescu argues that the origins of the literary Romanian are to be found in the 14th – 15th century aristocracy's idiom, which used to differ from one region to another; these differences would eventually lead to the creation of several literary variants, in the ancient age. He also argues that in the history of the Romanian language, there are two wide periods: the ancient age, which lasted till the end of the 18th century; and the modern age, which lasted till the beginning of the 20th century. Further more, G. Ivănescu considers that there are obvious distinctions between the vernacular or uncultivated language and the literary language; between the artistic language and the literary one, the latter being unique and unitary; etc.

For many years, his opinions have been rejected or criticized, especially by some linguists from Bucharest. Lately though, G. Ivănescu's ideas have compelled recognition, and have become the foundation and starting point of numerous studies in the vast domain of the history of the Romanian literary language.

Keywords: literary language, literary dialect, division into periods, linguistic norm, style, modernization.

După șederea în Maramureș, participanții acestei reuniuni au petrecut câteva zile la Iași, cu vizitele de rigoare ale frumuseților locale, iar în ședința de încheiere, îmi aduc aminte că prof. Klaus Heitmann – prezentat de prof. G. Ivănescu – a vorbit atât de frumos românește, încât unii auditori au crezut că aud un profesor român de la altă universitate.

Independent de scurtele aduceri aminte legate de acea excursie în Maramureș, aș vrea să subliniez un aspect al activității științifice a prof. G. Ivănescu, care cred că până acum nu a fost deloc sau prea puțin amintit: Profesorul nu numai că citea tot ce apărea în bibliografiile vremii despre limba română și despre limbile romanice, dar ținea seama și de ce scriau oamenii tineri, neconsacrați – cum am fost și eu în acei ani –, discutând critic ideile lor, subliniind ce i se părea valabil și arătând, *sine ira et studio*, ceea ce i se părea greșit, după cum se poate vedea din lectura *Istoriei limbii române* care cuprinde, în câteva locuri, și un dialog implicit, peste ani, privind o serie dintre lucrările mele.

PRESTIGIUL CERCETĂRILOR FILOLOGICE LA UNIVERSITATEA IEȘEANĂ

VASILE IȘAN*

*Domnule Președinte al Filialei din Iași a Academiei Române, Domnilor Academicieni,
Domnule Profesor Munteanu, doamnelor, domnișoarelor și domnilor, distins auditoriu,*

Vă rog să-mi îngăduiți să aduc mulțumirile, gratitudinea și felicitările, ale mele și deopotrivă ale conducerii executive a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, organizatorilor acestui important eveniment academic: sărbătorirea a o sută de ani de la nașterea unui mare cărturar, învățat și profesor, G. Ivănescu. Evocarea unei figuri luminoase, a unei personalități depline a literelor române este o necesitate stringentă astăzi, când umanitarismul tinde să substituie umanismul clasic și să instituie în mod insidios diferite elemente relativiste drept valori universale. Profesorul și cărturarul G. Ivănescu a fost o asemenea mare figură luminoasă, de care noi toți, astăzi, slujitori ai Universității, profesori și studenți, slujitori ai Academiei, acei dintre dumneavoastră care ați ajuns în cel mai înalt for de consacrare a științei și literelor din România, avem nevoie.

Se vorbește mult despre absența modelelor și vedem cum în fiecare zi suntem bombardați de prezența agresivă a tot felul de persoane, ca să nu spun indivizi, care ne sunt prezentate obsesiv drept modele, cu un mod de a lua viața ușuratic, facil. Cât de departe este acest contramodel de modelul trainic, temeinic, al unei persoane responsabile, care și-a asumat viața cu sușurile și coborâșurile ei, așa cum a fost marele învățat G. Ivănescu. Potrivite cu contextul de față, am găsit câteva extraordinare, minunate afirmații, într-o lecție de deschidere a lui Vasile Pârvan la Universitatea din Cluj, în 1919. Acea lecție a fost intitulată *Datoria vieții noastre*. Asemenea multora dintre contemporanii lui și înaintași ai noștri, și profesorul G. Ivănescu își regăsește profilul în următorul fragment. Vă rog să-mi îngăduiți să citez (o fac ca un diletant, și vă rog să-mi iertați excesele și neștiința, nu doar în materie de lingvistică, dar în general în artele liberale, în așa-numitele științe umaniste): „Profesorul contemporan, spunea deci Pârvan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infailibil profet de sentințe relevante, ci un

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

prospector de aur și diamante, în stâncosul pustiu al neînțelepciunii omenești. Ca Diogene din Sinope, profesorul contemporan are a căuta, în școală, ca și în lumea largă, cu lampa aprinsă și ziua, oameni: oameni întregi, noi, în care pâlpâie flacăra ideii”. Profesorul G. Ivănescu a fost, cred, un asemenea mare purtător de idei și a inspirat și altora idei, dovadă că avem astăzi lingviști de seamă în Universitatea noastră și în Filiala din Iași a Academiei Române.

O să vă rog în continuare să-mi îngăduiți să mai abuzez puțin de timpul dumneavoastră prezentându-vă un alt fragment care cred că exprimă foarte bine efigia cărturarului, a învățatului: „Noi trebuie să fim spiritul critic, spunea Pârvan mai încolo, prin care să se lumineze națiunea, când în mizeria [luptei] vieții și în haosul ciocnirilor pătimase politice – dar să știți că Pârvan milita pentru un idealism național, nu naționalist, este o mare diferență –, ea vede răsturnată toată scara valorilor și ceea ce socotea sfânt îi este arătat de luptătorii gălăgioși și fără conștiință ca murdar, iar ceea ce i se păruse josnic îi e înfățișat ca ideal. Noi trebuie să îi explicăm că civilizația materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite și țeselte, dar nici pe departe nu e o orânduire în care să aibă un loc și sufletul, care, în om, e idee. [...] Noi avem a oferi instinctului creator al națiunii noastre idei, iar nu forme. Și ideile vor fi imediat roditoare, pe când formele vor fi sterile. Idei în sine, idei artistice, științifice, filozofice, sociale, politice, în perpetuitatea lor – critic văzută – de transsubstanțializare infinit de variată. Nu cultura superioară a unei națiuni, ci cultura cât mai multor națiuni, aceasta este datoria noastră”.

Cred că portretul lui G. Ivănescu, marele cărturar, lingvist, comparatist, indoeuropeanist, se regăsește foarte bine în acest fragment privitor la spiritul critic și datoria unui universitar. Încercând să mă informez mai în profunzime despre personalitatea aniversată astăzi, am găsit o cărtulie interesantă, editată de Muzeul Județean din Vaslui și dedicată personalităților care s-au consacrat prin primirea lor în cel mai înalt for al științei și culturii din România, în Academia Română. Are un titlu simplu, *Academicienii din județul Vaslui*. Este o listă impresionantă și probabil că – vă rog să-mi îngăduiți aici o licență de contabil –, dacă s-ar calcula un soi de produs intelectual net, categoric Vasluiul ar rivaliza cu cele mai bogate regiuni ale Europei din acest punct de vedere! La capitolul consacrat lui Gheorghe Ivănescu, care, din păcate, a fost doar membru corespondent al Academiei Române, există o perioadă albă, o paranteză, între 1949 și 1962, când i s-a oferit postul de profesor de filologie, de lingvistică, la Universitatea de Vest din Timișoara (înființată printr-un ultim decret al Regelui Mihai, în 1944). Informațiile lipsă pentru perioada respectivă mi se par chiar excelent acoperite de lectura corespondenței dintre doi mari cărturari și învățați. Grație eforturilor inspirate și meritorii ale unui alt cărturar, veritabilul urmaș al lui G. Ivănescu, care este profesorul Eugen Munteanu, am reușit să citesc – eu, un neofit – corespondența dintre Ivănescu și Petru Caraman. Cele opt scrisori pe care profesorul Munteanu le-a găsit și le-a publicat în revista „Limba română” de la Chișinău, au fost trimise, începând din anii '50 și

ceva până în '63, de Petru Caraman, un alt mare profesor al Universității noastre, comparatist, filolog, slavist și etnolog, mai tânărului său prieten, cu 14 ani, G. Ivănescu. Sunt sigur că dumneavoastră ați luat la cunoștință cu toții și știți foarte bine textul acelor scrisori, dar vă rog să îmi îngăduiți o referire la acest fapt.

Personalitatea profesorului Caraman s-a bucurat de o monografie care îi este în totalitate dedicată, o carte poate nu neapărat pur academică, ci mai degrabă ca un roman. Nu vă spun autorul, îl cunoașteți foarte bine, este un alt slujitor al Literelor române din Iași, un alt talentat slujitor. Cartea e atât de frumos scrisă, atât de inspirat scrisă, încât înfățișează în integralitatea ei o altă figură luminoasă a unui mare cărturar, a unui destin curmat de un regim vitreg, de universul concentraționar. Poate că nu e prea târziu pentru ca și marele învățat G. Ivănescu să beneficieze de un astfel de – să-i spunem – roman.

„Caută și dobândește – îi scria marele prieten Petru Caraman lui G. Ivănescu în 1957, pe 21 decembrie – cu orice preț libertatea de a lucra la marile probleme ale limbii românești, căci D-ta ești primul în România care poți să le ataci așa cum o cere știința autentică și talentul. Nu uita că eu aștept lucrări masive, monumentale, de la D-ta. Eu știu că poți da; de aceasta nu mă înșel! De aceea, aștept. Ferește-te de tot ceea ce te împiedică de la realizarea frumoaselor D-tale proiecte. Mai ales, ferește-te de cei ce-ți jefuiesc timpul atât de scump. Nu o dată, când trec pe Bulevardul Carol și îmi arunc ochii la edificiul Universității, sânt adânc mâhnit de gândul că D-ta nu mai ești acolo și că epigoni aduși de ape tulburi profanează catedra lui Philippide și sanctuarul culturii românești” (Petru Caraman către G. Ivănescu, 21 decembrie 1957, *O prietenie exemplară. Petru Caraman și Gheorghe Ivănescu în corespondență* (I), în „Limba română”, XXI, nr. 12, 2011).

Vorbind despre două lucrări care erau recent apărute, Petru Caraman relevă o mare încredere, o mare generozitate față de mai tânărului său prieten – și m-am gândit întotdeauna că una dintre caracteristicile unui universitar trebuie să fie generozitatea, ca o virtute cardinală – spunea cam așa – vă rog să-mi îngăduiți să citez în continuare:

„[...] m-au entuziasmat într-un chip neobișnuit și m-au umplut de bucurie că neamul românesc, pe-așa vremi, are un lingvist de talia D-tale. Te felicit din adâncul inimii! Asemenea studii se pot citi rar, nu numai la noi, ci și în țările cu veche tradiție științifică. Publicându-le, ai cinstit ca nimeni altul România, iar D-tale ți-ai stabilit o reputație de savant de marcă, pe care nimeni n-ar putea-o contesta vreodată. Te-ai ridicat alături de marii noștri lingviști: Hasdeu, Philippide, Densusianu, Pușcariu și Capidan. Eu sânt convins însă că-i vei depăși” (*art. cit.*, II, în „Limba română”, nr. 3–4).

Și acum urmează o cvintă royală de caracterizări și îndemnuri, elemente care cred că i se potrivesc întocmai unui mare universitar așa cum a fost G. Ivănescu. Sunt cuvinte pe care eu le-aș pune, cu toată disponibilitatea, la intrarea în Universitate sau măcar la intrarea în Școala doctorală a Facultății de Litere. A fost un spirit mare și a primit aceste îndemnuri de la un alt spirit mare. Scrie deci în continuare Petru Caraman:

„Foarte serioase motive, pe care mi le oferă chiar respectivele studii ale D-tale, mă fac să cred cu tărie aceasta:

1. *îndrăzneala gândului*, pornit să scruteze cu o curiozitate puțin comună locuri nemaiumblate sau locuri bătute de vânturile controverselor – ceea ce, după părerea mea, este o primă condiție pentru creația originală, adică pentru creația autentică;

2. *erudiția bogată*, exuberantă chiar, care e atât de indispensabilă pentru înălțarea unui edificiu solid, fiindcă ea constituie *documentarea* subiectului cu întregul lui complex de probleme – deci se identifică cu însăși temelia edificiului;

3. *simțul măsurii*, ca și *al prudenței*, ceea ce-i totuna cu atitudinea critică față de ipotezele puse, față de ideile – proprii sau streine – și spre marea mea satisfacție această prețioasă calitate apare tot mai pronunțat în lucrările D-tale;

4. *punerea la contribuție a atâtor discipline auxiliare*, ceea ce reușești să faci cu atâta tact – vreau să spun cu atâta logică – și cu atâta competență;

5. *perspicacitatea rară* de care dai dovadă și care nu poate avea altă explicație decât pregătirea serioasă ce-ai știut să-ți faci și mai ales talentul cu care te-ai înzestrat maica natură.

Cred că niciunul din marii lingviști români amintiți mai-nainte nu întrunesc aceste calități în gradul în care eu le citesc în ultimele D-tale lucrări. [...] Aștept dar de la D-ta lucrarea de măsura talentului D-tale, adică acea lucrare masivă, de proporții impunătoare. O aștept în ciuda vitregiei timpului și a oamenilor cari te înconjoară și cari mă dezgustă prin micimea și josnicia lor. O așteaptă de la D-ta România cea eternă. Nu mă lăsa să plec în lumea umbrelor înainte de a o vedea, de a mă delecta citind-o și admirând-o. Este, cred, o datorie a vieții D-tale față de D-ta însuși și față de nația românească întreagă. Eu unul sânt mândru de D-ta, nu numai fiindcă ești prietenul meu – tânărul meu prieten, în care am intuit din primul moment pe omul cu un fond neobișnuit de serios – dar sânt mândru mai ales ca Român! Este vorba deci de acea mândrie, care n-are deloc a face cu cunoștința noastră personală și care, în cazul de față, primează. Dumnezeu să-ți ajute să aduci la îndeplinire ceea ce știi că poți” (*ibidem*).

Iată deci cum un mare cărturar i se adresează unui alt mare cărturar și cum spiritele înalte se întâlnesc în Idee, în acea Idee pe care am revelat-o în fragmentul din *Datoria vieții noastre* a lui Vasile Pârvan. Ceea ce dumneavoastră faceți astăzi și în zilele următoare evocând figura luminoasă a acestui mare cărturar este, ca să folosesc expresia lui Caraman, o chestiune neobișnuit de serioasă. Mă bucur personal, mă simt un dublu privilegiat să asist la deschiderea acestui eveniment academic în calitate de reprezentant, este adevărat vremelnic, al Universității care l-a format și care, o vreme, i-a oferit un mediu bun pentru lucrarea lui spirituală și intelectuală învățatului G. Ivănescu. Nu în ultimul rând, un privilegiu pentru mine este și acela de a participa la evocarea și, dacă vreți, la cinstirea memoriei unuia dintre marii noștri profesori și învățați. Cum ar spune Grigore T. Popa, un alt mare profesor al nostru, celebrăm azi supremația intelectului ca singur și efectiv element de progres real.

Vă mulțumesc frumos pentru inițiativă și pentru invitație și vă doresc să aveți un fructuos și benefic schimb de idei și să realizați în final o carte memorabilă, pentru a cinsti figura luminoasă a cărturarului care a fost G. Ivănescu.

PRIMA EDIȚIE DIN *ISTORIA LIMBII ROMÂNE* A LUI G. IVĂNESCU (1980)

CODRIN-LIVIU CUȚITARU*

*Doamnelor și Domnilor Academicieni, Doamnelor și Domnilor Profesori,
Domnule Președinte, Domnule Rector, stimați studenți, stimați colegi,*

Sunt foarte onorat să particip la deschiderea acestui eveniment academic care, prin tematica și prestigioasa lui participare, ar trebui să aibă un impact semnificativ atât în plan național, cât și internațional. Îmi mărturisesc, înainte de toate, în pofida cuvintelor de laudă ce mi-au precedat intervenția și pentru care sunt recunoscător, un anumit diletantism în domeniul lingvistic. Eu sunt de formație anglist, așa cum se știe, mergând pe alte profiluri culturale și științifice. Întâmplarea a făcut ca, deși nu l-am cunoscut pe marele profesor G. Ivănescu, destinul meu să se intersecteze într-o câțva, într-un mod indirect, cu opera sa. Strict biografic vorbind, din nefericire, nu l-am întâlnit pe savant, el dispărând cu doar o lună înainte ca eu să devin student al Facultății de Filologie din Iași: profesorul ne părăsea în iunie 1987, iar, în iulie 1987, eu intram la Facultate, alături de noua generație de viitori filologi ai timpului respectiv. Totuși, interacționasem deja cu cărțile profesorului Ivănescu, în primul rând cu *Istoria limbii române*, care pentru mine are, după cum se va vedea, și un conținut de *mitologie personală*.

Pe la începutul anilor '80, când aveam aproape 12 ani și eram un entuziast elev de gimnaziu, chiar la debutul vacanței de primăvară (și aici deschid o mică paranteză – probabil cei din generația mea, poate și cei din alte generații, își amintesc că acea scurtă vacanță de primăvară pe care o aveam în gimnaziu și în liceu dezvăluia o intensitate a trăirii mult mai mare decât vacanțele tradiționale, precum vacanța de Crăciun și vacanța de vară), puneam la cale, împreună cu prietenii mei, o ieșire cu bicicletele pe Splai Bahlui. Localnicii știu probabil zona – nu este, să admitem, una foarte frecventabilă. Noi, copiii, doream să exersăm senzații puternice, de sport extrem, practicam un fel de proto-*mountain biking* ceaușist. Nu aveam însă permisiunea părinților pentru o asemenea expediție. Fiind destul de ascultător din fire, nu îndrăzneam să plec fără un acord, fie el și

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

VERSURI NECUNOSCUTE DESPRE UN EPISOD DIN RĂZBOIUL RUSO-AUSTRO-TURC DE LA 1787—1792

DE

AURORA ILIES

Prin încheierea tratatului de la Kuciuk-Kainargi (1774), pacea era departe de a fi temeinică. Împărăția padișahului n-a înțeles să accepte decât constrinsă, și doar pe hîrtie, clauzele acestui tratat, sperînd cu dirzenie să le modifice și reușind în bună parte să le nesocotească. În conflictul ce pregătea — și care avea drept scop creșterea dominației rusești în Orient — împărăteasa Ecaterina a II-a va invoca mai cu seamă nerespectarea acestor clauze și-și va căuta un aliat pentru a nu mai rămîne singură în fața forțelor inamicului. Negocierile purtate între curtea din Petersburg și cea din Viena se vor concretiza printr-o înțelegere încheiată în 1782. Războiul nu întîrzie să izbucnească puțin timp după aceea, în 1787.

Cele șase armate de care dispuneau imperialii aveau de susținut un front extrem de întins: de la granița Bosniei pînă în Bucovina. Comanda în Moldova o primise prințul de Saxa-Coburg, care începu ofensiva în februarie 1788. Lipsa de talent militar a lui Coburg se va răsfrînge și asupra bunului mers al operațiunilor pe această secțiune a frontului. Joncțiunea trupelor austriece cu cele rusești se va produce mai tîrziu.

Un episod al războiului, petrecut în vara anului 1788 (mai-iunie), ne este povestit cu lux de amănunte de o cronică *inedită* în versuri, păstrată într-un miscelaneu românesc din colecția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, sub nr. 2189¹.

Versurile, purtînd titlul *Stih ghinărilor lui nemlăsc anumi Arvat*, reflectă aceste deficiente ale imperialilor pe frontul din sudul Moldovei. Trupele chesarcăiești de pe Valea Trotușului, conduse de colonelul Horváth (în stihuri numit generalul Arvat), sînt învinse de voievodul Țării Românești, Nicolae Mavrogheni, și de turci, nu numai la Odobești sau Focșani, ci și la satul Bilca. În această ultimă luptă „volintirii” moldoveni, alăturați imperialilor, dovedesc inițiativă și curaj, căci salvează situația, reușind să ia înapoi de la turci carele cu provizii (=zahareaoa).

¹ Manuscrisul nr. 2189 e un codice cu 91 f. de 22 × 16,50 cm, prescris de cămănarul N. Costandin din Tecuci, la 1813 și mai tîrziu, și cuprinde, pe lîngă povestirea de mai sus, cîteva piese de teatru și versuri de ale lui Conachi, Dimachi și ale altora. Stihurile sînt scrise pe două coloane și au titlurile cu cerneală roșie.

Ni se relatează fapte și nume ce — coroborate cu rapoarte oficiale și cu alte izvoare ale epocii — se dovedesc exacte².

Repetatele conflicte armate dintre Rusia și Turcia sau Austria, Rusia și Turcia creau condiții prielnice luptei de eliberare națională tuturor popoarelor subjugate de Poartă, dar mai ales românilor, pe al căror pământ se desfășura — în cea mai mare parte — teatrul de război.

Pe lângă înclinările evidente ale voievozilor și ale boierimii din cele două Țări Românești pentru una sau alta din puterile beligerante, se adăuga acțiunea directă și independentă a maselor populare, care înțelegeau să sprijine pe creștini, indiferent de hotărârile luate de oblăduirea principatelor. Ura și rezistența împotriva „păgînului” și a modului său crunt de exploatare îmbrăca forme diferite de a se manifesta, dar principala și cea mai sigură o constituia ridicarea la arme, prilejuită tocmai de aceste „răzmerițe”, când participarea în număr mare a populației nu mai putea fi stăvilită. Se formau astfel cete de „volintiri” din elemente orășenești sau rurale, care luptau fie alături de ruși, fie alături de austrieci³. Caracterul de masă al mișcării „volintirilor” nu se poate contesta. Inseși forțele aliate se bazeau mult pe ajutorul neprețuit ce li se oferea de către „volintirii” localnici, ei constituind cele mai bune călăuze, mult apreciați și pentru actele lor de bravură și eroism.

În ultima vreme au apărut unele studii închinete „volintirilor” pe baza documentelor și a izvoarelor narative de tot felul⁴.

Tocmai în această privință rezidă și importanța stihurilor ce publicăm. Ele se datoresc unui martor ocular, poate unuia din acei „volintiri” care a luat parte în mod efectiv la bătăliile imperialelor cu turcii de pe Valea Trotușului și a Siretului. Autorul — moldovean — rămâne deocamdată anonim. O serie de amănunte fac indiscutabilă prezența lui în mijlocul volintirilor aflați în rândurile austriece⁵. În cursul povestirii apar numele unor tovarăși de ai săi — necunoscute din alte izvoare. Pe lângă Delibașa, căpitanul⁶, sint menționați alți citiva ca: Toma, Șălboc,

² Fr. Sulzer, în partea inedită a operei sale *Geschichte des transalpinischen Daciens*, arată înfrângerea suferită de austrieci la satul Bilca, pe Valea Trotușului: „o luptă dintre cele cu care nu ne putem, nici nu voim să ne mândrim, ci putem doar pretinde — ca peste tot unde lucrurile nu reușesc foarte bine — că nu s-au tras toate avantajele de la poziții; mă refer la lupta de la satul Bilca, nu departe de Adjud... Colonelul Horvat, în loc să înainteze... fiind atacat de 3000 de turci... a fost silit să se retragă spre Grozești, Ocna și Comănești”. *Acad. Republicii Socialiste România*, ms. german nr. 35, p. 477. Rapoartele trimise de colonelul Horváth lui Metzburger acopăr cu griji înfringerile — care însă sint confirmate și de alte știri. *Hurmuzachi*, XIX, p. 461 și urm. Pentru confirmarea înfringerilor, v. și N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 240 și urm. și *Hurmuzachi*, supl. I, 2, p. 56 și 61.

³ Mitropolitul Dositei Herescu a blagoslovit în aprilie 1788 un corp de voluntari români, înființat de Coburg imediat după intrarea lui în Moldova. N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, București, 1911, p. 40. Volintirii n-aveau uniforme și umblau mai ales în port oriental; fiecare primea o carabină, două pistoale, o sabie turcească și o ghioagă ferecată, primeau soldă, dar nu li se dădea hrană. *Ibidem*.

⁴ Mircea D. Matei, *Despre poziția claselor sociale din Moldova și Țara Românească la începutul războiului ruso-turc din 1768—74*, în „Studii”, 1953, 3 (iul.—sept.), p. 53—77, și Al. Vianu, *Mișcarea național-eliberatoare și Nicolae Mavrogheni (1787—1790)*, în „Studii”, 1956, IX, 5, p. 45—62.

⁵ Versurile 68—72 sint edificatoare: „Toate aceste le zică / Stamati de hotără, / Gramatic mi-ti tăce / Cu ochii Tomii făce / Ca cînd „te vād stărostind”... (v. Anexa).

⁶ „Mavrogheni poruncise la începutul anului (1788) comandanților arnăuților săi să-și dezarmeze oamenii. Aceștia arată că lucrul ar fi cu neputință, căci „die Arnauten lassen sie liber alle todtschlagen, als dass sie ihr Gewehr hergeben sollten”. Vodă mazili și pe Tufecchi și pe Delibașa, dar îi trimise pe unul la Craiova și pe celălalt la Pitești, pentru apărarea hotarului. În aprilie, noul Delibașa puse pe arnăuți să jure credință. Delibașa de arnăuți „Sisse” cu fratele său, căpitan, trecură în 1788

Gramatic, Stamate⁷ și căpitanul Pavel. Acesta din urmă părăsește tabăra austriacă, trecînd de partea rușilor⁸. Însuși Mavrogheni, voievodul Țării Românești, care lupta alături de turci, dovedind energie și spirit de bun organizator al armatei, își dădea seama de rolul și importanța voluntarilor aflați în slujba inamicului, de aceea a lansat cîteva „cărți deschise” adresate populației Moldovei cu porunca de a-i nimici⁹.

Dacă — așa cum am arătat — prințul Coburg era lipsit de însușirile unui bun general și nici colonelul Horváth nu strălucea¹⁰, ceilalți ofițeri din jurul prințului — mai toți unguri — erau oameni destoinici și mulți dintre ei au ajuns la înalte ranguri militare¹¹.

Vitejia lui Mavrogheni este subliniată și în acest izvor. De fapt succesele turcilor la Odobesti sau la Focșani se datoresc desigur tot oștilor voievozului muntean:

Mavrogheni înțelegînd,
El încăș oaste pornînd,
La Odobesti au venit
Și pre trii părți i-au lovit¹².

Austriecii înfrinți în încăierările din sudul Moldovei nu încetau să trimită la Viena rapoarte în care se arătau victorioși¹³.

Mai mult decît atît, o seamă de editori ca Artaria și Trattner din Viena, alături de alții din Praga, vindeau numeroase planuri și vederi colorate sau necolorate ale diverselor bătălii din cursul acestui război¹⁴. Episodul povestit de cronică în stihuri este ilustrat și el într-unul din planurile imprimate de Trattner sub titlul: „Carte von Fokschan, Adgiud und Tratrusch” (sic!)¹⁵. Planul prezintă o schiță destul de exactă a operațiunilor de pe Valea Trotușului și cea a Siretului. În colțul din stînga, jos, este zugrăvită în culori o ambuscadă între imperiali și turcii puși pe fugă din fața unei mănăstiri, care nu poate fi decît mănăstirea Sf. Ioan din Foc-

la austriacii cu 100 de oameni. Căpitanul lu așezat la Trotuș”. N. Iorga, *Ceva despre ocupația austriacă în anii 1789—1791*. București, 1911, p. 8.

⁷ Stamate — originar din Focșani — era spion în slujba imperialilor. El primea 117 piaștri la trei luni. Mih. Popescu, *Moldova și Muntenia în timpul ocupației austriace*, în „Convorbiri literare”, 1930, (apr.), p. 365.

⁸ Colonelul Horváth arată într-un raport din 30 mai 1788 că a trimis spre Focșani 400 voluntari cu Pavel căpitanul (*Hurmuzachi*, XIX, p. 462). Relatarea fugii lui la muscali se dovedește exactă, pentru că N. Iorga constată că rușii aveau cu ei pe căpitanul de arnăuți Pavel. *Ibid.*

⁹ Voievozului muntean trimite „Cărți dăschise ce s-au scris către toți lăcuitorii din tinutul Moldovii”. S-au auzit la prea înaltul dăvlet (Poarta) — spune el, — că vreo cîțiva volintiri, învîrtindu-să în pămîntul Moldovii, au rădicat arme asupra... oștirii prea puternicii înpărății”. În consecință face apel la toți moldovenii să-i dea ajutor să prindă pe acești volintiri „socoteala noastră este să să prăpădească volintirii... să izbiți pă acei baini volinitri...” *Arh. Stat. Buc.*, ms. 17, f. 338 v.

¹⁰ Numele complet al acestuia era: Casimir Petrichevich Horváth de Széplak, general maior, născut 1753, mort 1794, apud Docan, *op. cit.*, p. 44, nota 3.

¹¹ Maiorul Lajos se face remarcant în luptele de pe Valea Buzăului în august 1788, la fel ca și locotenent-colonelul de husari secui, groful Nemes, care se distinge în luptele din octombrie ale aceluiași an. *Hurmuzachi*, XIX, p. 518, și Docan, *op. cit.*, p. 72—73.

¹² De fapt Mavrogheni singur mărturisește că n-a participat direct la bătălia de la Focșani din 28 mai 1788: „Ne-au venit mușdea (= știre) de la Focșani în scris... că... oștile noastre lovind pă vrăjmași... i-au înfrînt...” *Arh. St. Buc.*, ms. 17, f. 294, v.

¹³ Rapoartele trimise de colonelul Horváth privitoare la aceste bătălii sînt pline de cuvinte de laudă pentru trupele sale. *Hurmuzachi*, XIX, p. 461 și urm.

¹⁴ Docan, *op. cit.*, p. 47.

¹⁵ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Cab. Stampe, G. S. Trattner — 10 (vezi anexa).

șani, închipuită ca o clădire în stil austriac, închisă de ziduri înalte și cu o clopotniță al cărei acoperiș ascuțit amintește de bisericile catolice. Legenda arată, bineînțeles, victoria austrieilor.

Cronica prezentată nu privește o bătălie din cele mai importante și nu se distinge nici prin calități literare. Aceste versuri marchează însă — în molcom și dulce grai moldovenesc — începuturile poeziei românești în a doua jumătate a celui de al XVIII-lea veac. Umorul este trăsătura puternică ce le dă farmec și culoare, pe lângă vioiciunea pasajelor în oratio recta. Autorul, stăpinit de duhul persiflării, a prins cu ușurință și vervă comenzi sau exclamații de mirare rostite în limba maghiară sau germană de ofițeri, pe care uneori le redă cu gravitate, de cele mai multe ori însă, în zeflemea:

Piste un ceas s-au adunat
Și „Ezuș-Marie“¹⁶ au strigat
Cînd arnăuții¹⁷ să întorcă,
Stînd nemții buluc privi:

Să mira ce va să fie,
Părindu-le gră urdii,
Urdii otomănească,
Gătind tunuri s-o lovască.

Stihurile oglindesc întreaga atmosferă din tabără; povestitorul, mucalit, sclipic în soarta armelor chezaro-crăiești, plasează, de cîte ori poate, cîte o ironie sau caracterizare glumeață:

„Și într-acel ceas s-au pornit <Arvat>
Fiind de Ierusalim gătiti...
Purcînd cu veselii...”

Și cu mindrii mari
Prin Ciortolomul cel tari...

Acest episod în versuri al războiului austro-ruso-turc — fapt subliniat și mai înainte — se înscrie printre puținele surse narative românești, ajunse pînă în vremea noastră, care prezintă atît de clar participarea populară la lupta de eliberare de sub jugul otoman.

[I. 85, col. I.] STIH GHINĂRIULUI NEMȚĂSC ANUMI ARVAT

Arvat cel pre lăudat
Cu oaste în gios au plecat
Intr-o zi di sărbători
5 Cu o puteri pre mari.
S-au tăbărit în Urichești¹
Cu ostași austrești
Patroani² volintirești
Au trimes la Odobești,
10 Să stă să să străjuiască,
De oaste otomănească.
Volintiri săș și husari.
Tot aleși, viteji și tari.
Mavrogheri întălegend,

15 El încăș oaste pornind,
La Odobești au venit
Și pre trii părți i-au lovit.
Și îi tăiară fără milă
Intr-acel ceas ce sosiră.
20 Și i-au aflat pe tot beț,
Pin crămi și uliț, ogrăz.
Maiur Laeș³ cel vestit
Cu cătani au opintit,
Vrînd ca să le dă imdat⁴
25 Celor ce au mai scăpat.
Dar nimic n-au folosit
Căci acolo au venit.
Ci patru tunuri disărtind,

¹⁶ Isuse-Marie! (în limba maghiară).

¹⁷ Arnăuții erau de fapt „volintirii” moldoveni, îmbrăcați în costumul lor oriental (v. mai sus, p. 3, nota 1), deci puteau fi confundați cu turcii.

- 29 Inapoi turuc făcând,
Și la urdii mergînd,
Di mari frică vesti dînd.
Deci Arvat făcînd gătiri,
Inapoi, strigînd porniri;
Iar Nemeș⁵ fiind pațit.
- 35 Că au mai fost odată robii,
Mai înainte au fugit
Și în Grozăști⁶ au sprijinit.
Țara, văzînd, s-au spăimîntat
Și la munții tari au plecat.
- 40 Plîngînd cu amar și jale,
Blăstămînd pe Arvat tari.
Nu vremi multă trecînd,
Di Arvat întălegînd,
La sat la Ripi⁷ s-au întors,
- 45 Cu a sa oasti ci-au fost,
Făcînd lagăr pre frumos,
Pe cîmpul Ripilor de gîos.
Acole găsînd răhat,
Mîncînd vacile din sat;
- 50 Undi fiind multămit
Iată o carti i-au soșit.
Nu știu de undi i-au venit,
Prin cari i s-au poroncît,
Și într-acel ceas s-au pornit,
- 55 Fiînd de Ierusalim gătî;
Gioi fiînd la chindii,
Purcegînd cu veselii,
Și cu o mîndrie mari,
Prin Ciortolomul⁸ cel tari,
- 60 De a lui sfetnici s-au aflat
[f. 85^v, col. I]
Și acest sfat mari i-au dat:
„O, doamne, mărie-ta,
„Eu am socotit așa,
„Să triimitem zahereoa⁹
65 „Dîmpreună și hazneoa¹⁰
„Pi drumul cel mari în gîos
„Că-i locul neted, frumos”.
Toate aceste le zice,
Stamatî¹¹ le hotără,
- 70 Gramatic¹¹ mi-t tăce,
Cu ochii Tomii¹¹ făcē,
Ca cînd „ți vād stărostînd”.
Nu multă vremi făcînd,
După cum s-au sfătuit,
- 75 Așa au și pătimit.
După cum li să căde
Spiolîncuri nu făcē,
Că după a lor hotărîre,
Curînd s-au făcut pornire.
- 80 Nici din turci știre avē
Că asupră-le vinē.
Iar cînd fu la Bîlca¹² în sat,
Loviră turcii pe Arvat,
Pi cătani că-i tăiară,
- 85 Zaereoa le luară,
Nu numai pe zaerē,
Ce și carul cu haznē,
Iar carul cu giaphană¹³,
Cu mare pară ardē.
- 90 Nemții că s-au spăimîntat
Pi munți-văi s-au împrăstiet.
Delibașa¹⁴ s-au măniet,
Și după turci au plecat,
Turcilor iuruș¹⁵ au dat,
- 95 Zaereoa le-au luat,
Și inapoi s-au înturnat.
După ce au ciștigat
Arvat tare „paitas”¹⁶ cum striga,
Nimine nu-l asculta;
- 100 Piste un ceas s-au adunat,
Și „Ezuș Marie”¹⁷ au strigat;
Cînd arnăuții¹⁸ să întorcē,
Stînd nemții buluc privē,
Să mira ce va să fii,
- 105 Părîndu-le grē urdii¹⁹,
Urdii otomănească,
Gătînd tunuri s-o lovască.
Iar arnăuții au strigat:
„Ai, ticăloasă²⁰ Arvat!
- 110 „Cu acest chip tu ai arătat
„Pentru că t-am agiutat!”
El tot nu s-au încredînat;
Di al doile i-au giurat,
Și așa s-au amestecat
- 115 Și spre Ocnă²¹ au plecat,
Toată noapte au venit,
Ticălos și văicărît,
Vrînd să găsască liman²²
În deal la vie lui Aslan.
- 120 Nici acolo găsînd răhat
Și în șant că s-au băgat,
Și au făcut hotărîre
Să șadă doui-trii zili,
Iar într-o luni, în desară,
- 125 Toț din șanturi să rădicară.
[f. 86, col. I.]
Nu știu ce veste le viniră,
Că în doui părți să făcură;
Și cii mai mulți au venit,
Și în Grozăști au poposit.
- 130 Pavăl²³ cu ai săi fugînd,
Și spre muscali opintînd,
Nemții tari s-au întristat,
Di această ce s-au întimplat;
Pi Șălboc²⁴ după întîmplare
- 135 L-au împușcat nu știu care.
Arvat s-au spăimîntat tare
Și-au intrat noapte în părcani²⁵,
Acum bē, să vesălești,
Dar frica nu-i mai lipsăști.
- 140 Di a nemților mișălătati
Ei că s-au spăimîntat foarte.

GLOSAR ȘI NOTE EXPLICATIVE LA STIHURI

- 1 localitate pe valea Troțușului
- 2 flăcăi (din lb. germ. Patron = vornic, flăcău)
- 3 maior Lăjos, v. studiul introd., nota 2.
- 4 îndat = ajutor (din lb. turcă)
- 5 Nemeș, lt. colonel v. studiul introd., nota 2.
- 6 Grozești, localitate pe valea Oituzului.
- 7 Rîpi, localitate pe valea Troțușului.
- 8 Ciortolom, masiv muntos la confluența Troțușului cu Siretul.
- 9 provizii (din lb. turcă).
- 10 visteria, tezaurul (din lb. turcă).
- 11 nume ale „volintirilor” moldoveni, v. stud. introd.
- 12 Bîlca, localitate pe valea Troțușului.
- 13 iarba de pușcă (din lb. turcă).
- 14 Delibașa, comandantul „volintirilor” moldoveni.
- 15 iureș, năvală.
- 16 paitaș = camarad, tovarăș (din lb. magh.).
- 17 Ezuș-Maria = Isuse-Marie, exclamație în lb. magh.
- 18 arnăuții = garda voievozilor Țărilor Române, aici volintiri moldoveni, îmbrăcați în port oriental.
- 19 urdie = oaste, armată (din lb. turcă).
- 20 ticălos = nenorocit
- 21 Ocnă = Țirgul Ocna pe Troțuș.
- 22 scăpare.
- 23 Pavel, căpitan de volintiri, v. st. introd.
- 24 Șălboc, volintir moldovean.
- 25 pârcan = întăritură de gard, palancă, palisadă.

călăului, *Idoli de lut*, „Convorbiri literare”, Iași, 1994, 11–12; Al. Călinescu, *Între memorie și ficțiune*, „Ateneu”, Bacău, 1999, 1; Cornel Ungureanu, *Despre poezia lui Paul Miron*, „România literară”, București, 1999, 50; *Dicționarul scriitorilor români*, coord. Mircea Zăciu, Marian Paphagi, Aurel Sasu, III, București, 249–251; Theodor Cazaban, *Eseuri și cronici literare*, București, 2002, 123–124; Cornel Ungureanu, *Paul Miron și comedia redescoperirilor*, „România literară”, 2003, 3; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc*, București, 501–504; Sorin Lavric, *Paul Miron la 80 de ani*, „România literară”, București, 2006, 23; Al. Zub, *Paul Miron: un mesager al speranței*, „Convorbiri literare”, Iași, 2008, 6; Eugen Munteanu, *Paul Miron – vocația generozității*, „Timpul”, Iași, 2008, 5.

ALEXIS NOUR

VICTOR DURNEA*

NOUR, Alexis (1878, Chișinău – 1940, București), publicist, memorialist, prozator. Este fiul doctoriței finlandeze Ulgren și al lui Vasile Nour, descendent dintr-o familie de boieri moldoveni. Un străbunic, postelnicul Anghel Nour, a fost cel dintâi primar al Chișinăului după ocuparea Basarabiei de către Imperiul Țarist, iar un unchi (Matvei C. Zozulin) a fost viceguvernator al Basarabiei, apoi președinte al zemstvei guberniale. Primii ani de învățătură N. i-a făcut în casă, sub îndrumarea părinților și a unor preceptori străini. Pentru ciclul secundar a fost înscris la Liceul nr. 2 din Chișinău, dar, neacomodându-se, mai ales după ce rămâne orfan de ambii părinți, continuă să se pregătească în particular, examenele susținându-le la liceele din Tiraspol, Kiev și Odessa. Încearcă să dea bacalaureatul la Liceul din Vladicavcaz, însă, nereușind, trebuie să se reînscrisă în clasa a VIII-a la Liceul nr. 1 din capitala Basarabiei. Neîmpăcându-se cu profesorii, se retrage, mai târziu fiind înmatriculat la liceul din Kamenet Podolsk, unde, în 1900 sau 1901, trece și bacalaureatul. Se înscrie la Facultatea de Drept din Kiev, dar nu poate susține examenele neprimind aprobarea poliției politice, deși nu se implicase în mișcări ilegale. Adolescentul călătorește mult, atât în interiorul Imperiului Țarist (în Finlanda, în Caucaz, pe litoralul Mării Negre), dar și în Occident (în sudul Franței și în Italia, în Irlanda). Intră în gazetărie, fiind în 1905 prim-redactor la „Bessarabskaia Jizni”. Pe fondul revoluției ruse se înscrie în Partidul Constituțional-Democrat („cadet”) și participă la primul congres, ținut în mai 1906 la Petrograd. Se implică, de asemenea, în mișcarea națională moldovenească, găsindu-se în grupul ce scoate, sub îndrumarea lui C. Stere, gazeta „Basarabia”, în al cărei prim număr semnează un text programatic. În decembrie 1906 – ianuarie 1907, „Adevărul” îi găzduiește câteva „scrisori din Basarabia”. Cu sprijin de la București, scoate în aprilie 1907 gazeta „Viața Basarabiei”, în două versiuni, cu litere latine și cu litere

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

rusești, care însă nu rezistă decât șase numere. În perioada 1907–1909 semnează „scrisori din Basarabia” în „Adevărul” și, mai frecvent, în „Viața românească”. Ulterior, tipărește prima carte de literatură în Basarabia (un volumaș cuprinzând traducerea a trei povestiri de Lev Tolstoi); preia apoi postul de redactor-editor la ziarele „Bessarabeț” și „Drug”, acesta din urmă antisemit declarat câtă vreme fusese condus de Pavel Crușevan (decedat în 1909). De la cel din urmă este dat afară în februarie 1913, pentru un articol ce nu plăcuse Ohranei. Implicat și într-un proces, N. trece în mai 1914 Prutul și se stabilește la Iași. Își reia colaborarea la „Viața românească”, unde, după declararea conflagrației mondiale, dă numeroase articole în favoarea Puterilor Centrale. Mai semnează în „Adevărul”, în revistele ieșene „Cuvântul” și „Politica”, în ziarul carpist „Moldova”, iar din 1915 este redactor la „Seara”. Tot acum elaborează harta etnografică a Basarabiei, utilizând numai datele oficiale, din sursele rusești. Când Bucureștiul este ocupat de armatele germane, N. se refugiază totuși la Iași. După izbucnirea revoluției în Rusia, nu poate merge la Chișinău, fiind acuzat, inclusiv de cei cu care lucrase în 1906–1907, că ar fi fost informator al Ohranei. Scoate la Iași, în 1918, revista „Umanitatea” și colaborează la „Chemarea”, „Momentul”, „Însemnări literare”, „Opinia”, „Avântul”, „Lumea. Bazar săptămânal”, iar din 1925 la „Adevărul literar și artistic”, unde mai târziu devine redactor. În 1928, pentru scurt timp, e prim-redactor la „Convorbiri literare”. În toate periodicele, până în 1935, semnează articole referitoare la situația din Rusia, traduceri din literatura rusă și sovietică, câteva studii asupra ideilor sociale și filosofice ale lui N.C. Mihailovski, recenzii și cronici muzicale, precum și numeroase „amintiri din Basarabia și din Rusia”, povestiri și nuvele. A mai iscălit cu inițiale și cu pseudonimul Ruon Sixela (de fapt, numele inversat). Tipărește, în colaborare cu Alexandru Bilciurescu, Sărmanul Klopstock și Dr. Y, așa-numitul „roman al celor patru”, intitulat *Stațiile dragostei* (1929). Suferind de o boală congenitală de inimă, ultimii ani și-i petrece într-un spital, fără vreun sprijin, uitat de toată lumea, în ciuda unui patetic strigăt de ajutor al lui Tudor Arghezi.

Cu un rol important în apariția primelor periodice în limba română în teritoriul dintre Prut și Nistru, N. este, totodată, între 1906 și 1916, cel mai harnic informator al opiniei publice din Regat asupra vieții basarabene, încât nu este deloc prezumțioasă caracterizarea pe care și-o face în 1916, când afirmă că este „un glas unic și nediscutabil al poporului român din Basarabia în ultimii ani în presa românească”. Reflectând fidel, obiectiv realitatea, gazetarul insistă asupra marii primejdii a deznaționalizării românilor de la răsărit de Prut. De aici vin și îndemnurile insistente adresate românilor din dreapta Prutului și mai ales oficialităților din Regat, de a acționa fără preget, precum și criticile, ironia și sarcasmul când aceste îndemnuri nu sunt ascultate. Ca și în cazul basarabenilor C. Stere, Zamfir Arbore, P. Cazacu, I. Costin (Gh. Dighiș) ori al publiciștilor „regățeni” Radu Rosetti, P.P. Carp, Tudor Arghezi, D. Karnabatt ș.a., ura împotriva Imperiului Țarist și dorul reunirii fraților fac loc și pledoariei pentru Puterile Centrale. Spre deosebire de toți, N. atrage atenția și asupra numeroasei populații românești existente între Nistru și Bug, regiune căreia îi dă numele Transnistriana. Din ianuarie 1918, el reiterează cu ardoare îndemnurile ca armata română să ocupe această regiune, fapt pentru care este criticat aspru atât de cei

câștigați de ideologia socialist-revoluționară, cât și de spiritele pragmatice ori de cei ce se temeau de reacția Marilor Puteri. Ulterior, N., care are posibilitatea să se informeze nemijlocit, prezintă situația din Rusia în adevărata ei înfățișare, punând în evidență genocidul ce are loc. Impresionant aici este articolul *De hatârul viitoareii omeniri?* din 1928, bazat pe cutremurătoarele întâmplări prin care trece fiul său în Crimeea represiunilor conduse de „revoluționarul” Bela Kuhn. Mai târziu, în special în paginile „Adevărului literar și artistic”, publicistul abordează cu predilecție subiecte referitoare la literatura rusă mai veche sau mai nouă („decembriștii”, Tolstoi, „literatura constructivistă”). Începând din 1919 dă la lumină numeroase texte ce resuscitează episoade din copilărie (*Tilincă, Mândrie de răzeș, Epoca clopotăriei*), din viața de elev (*În luptă cu un liceu, Guvernatorul von Raaben, Din ordinul guvernatorului, Frații Finn, Strugurii siberieni*) ori din cea studentească, desfășurată la Kiev (*Izida, Folclorul Crăciunului culinar, Folclorul Revelionului culinar, Drept înainte, Zâna de zăpadă*) etc. Acestora li se vor adăuga și câteva „amintiri” despre cei cunoscuți la Iași – Axentie Frunză, V.G. Morțun și I.G. Duca. După îmbogățirea experienței scriitoricești, memorialistica face loc și prozei de ficțiune. Câteva schițe – *Păcatul, Lumina neagră, Luminile de la „Mănăstirea din stânci”* –, ce înfățișează, fără complezență, chipuri din tagma bisericească, denotă opțiunea pentru un realism ce nu se teme de subiectele așa-zis sensibile. În acest sens, pilduitoare este ampla nuvelă *Aierul lui Iisus*, a cărei acțiune se desfășoară în Rusia războiului civil. Pe fondul atrocităților extreme, al regresului către primitivitate, către animalitate, se înfiripă o iubire „păcătoasă”, între un căpitan alb, cocainoman, și un tânăr rabin, care, fiind maltratat, rănit grav într-un pogrom, i se pare a fi asemenea personajului central dintr-o pictură din biserica orașului său natal. Celor doi, ajunși prizonieri ai anarhistului Mahno, li se promite libertatea dacă vor arăta „cum fac când se droghează și se iubesc”, dar sunt decapitați de sabia unui cazac, „scârbit de dezmățul clasei de sus”. Interesant ca prim experiment în literatura română este și „romanul celor patru” –, „o formidabilă încercare de fantezie humorescă, [...] o parodie, o glumă, o satiră amuzantă, un număr de circ, un foileton pasionant, o comedie bufă” (Isabela Sadoveanu). Inițiativa pare să fi venit din partea lui N., care releva într-un articol din 1927 experiențele făcute de un medic rus în resuscitarea celor morți cu ajutorul electricității. Este și preocuparea doctorului Ovidiu Heraclide, personajul central din *Stafile dragostei*, înrudit cu oamenii de știință extravagănți până la demență din unele romane ale lui Jules Verne ori din cele ale lui H.G. Wells. Sigur este că Dr. Y a asigurat verosimilitate părții medicale a subiectului, dar mai departe contribuția fiecăruia din ceilalți trei colaboratori e greu de stabilit. Nu este exclus totuși ca lui N. să-i aparțină paginile în care apar câteva figuri interlope, oaspeți ai „casei bătrânei Postolea”, unde se dedau consumului de droguri.

SCRIERI: *Stafile dragostei* (în colaborare cu Al. Bilciurescu, Dr. Y și Sărmanul Klopstock), București, 1929. – **Traduceri:** Lev Tolstoi, *Stăpân și argat. Prin ce sunt oamenii vii. Doi moșnegi*, Chișinău, 1908 (în colaborare cu Theodor Inculeț); Eliza Orgeșko, *Moartea lui Trasea*, Iași, 1918; Pavel Crușevan, *Izvorul vieții. Lupii*, Iași, 1918; Mihail Arțăbașev, *Răzbunătorul*, București, [1927].

Repere critice: *Scrisori – Ibrăileanu*, III, 159–160; A. Frunză, *Note pe marginea unei hărți*, „Viața românească”, 1916, 6; O. Ghibu, *O „Chemare” greșită*, „România nouă”, 1918, 10 februarie; P. Zosân, *Pregătirea și buna credință a d-lui Nour*, „Opinia”, 1920, 27 august; Isabela Sadoveanu, „*Romanul celor patru*”, „Adevărul literar și artistic”, 1929, 448; L. Leoneanu, *Profiluri și opere contemporane*, București, [1929], 77–94; Arghezi, *Scrieri*, XLI, *passim*; G. Bezviconi, *Dintr-un sfert de veac de scris moldovenesc*, „Basarabia”, 1991, 4; Vasile Levițchi, *O personalitate remarcabilă în publicistica basarabească*, „Basarabia”, 1992, 1; Colesnic, *Basarabia*, IV, 78–85; Ion Constantin, *Alexis Nour – agent al Ohranei țariste*, „Magazin istoric”, 2011, 11.

ALEXANDRU I. ODOBESCU

GABRIELA DRĂGOI*

ODOBESCU, Alexandru I. (23.VI.1834, București – 10.XI.1895, București), prozator, eseist. Fiu al Catincăi (n. Caracaș) și al generalului Ioan Odobescu, **O.** își începe învățătura în casă, intrând în 1844 la Colegiul „Sf. Sava” din București, unde urmează „umanierele”. Din această perioadă datează cele dintâi exerciții literare, toate redactate în limba franceză. Aflat din 1850 la Paris pentru a-și continua studiile, vine în contact cu grupul revoluționarilor români exilați aici și, entuziasmat, se străduiește să aducă servicii cauzei Principatelor Române. De altfel, intrase în grija lui A. Ubicini, francez care slujise revoluția română, și are între profesori pe Alfred Dumesnil, ginerele lui Jules Michelet, în casa căruia și locuiește o vreme. Acum traduce în limba franceză părți din poemul *Cântarea României*, și tot în această vreme se află printre inițiatorii societății și ai revistei „Junimea română”, unde debutează cu articolul *Muncitorul român* (1851). Spre sfârșitul anului 1851 se înscrie la Collège de France, își ia bacalaureatul în 1853 și urmează apoi cursuri la Sorbona. Este remarcat îndeosebi de profesorul E. Egger, elenist, epigrafist, arheolog. Își alcătuiește, cu cheltuială mare, o bibliotecă în care figurează ediții bune din clasicii greci și latini, dar și din scriitorii moderni, istorii literare, studii filologice, lucrări de estetică, arte poetice, volume de critică literară, de istorie antică, medievală și modernă. Își procură din țară cărți și periodice și ține să-și completeze mereu colecțiile. De pe acum pare a trăi mai intens și mai real în spațiul cărților decât în realitatea propriu-zisă. Ca și alți „copii teribili” ai veacului, ca B.P. Hasdeu în primul rând, **O.** își exersează de timpuriu condeiul, întrucât știe că rostul său în lume va fi acela de om de cultură. O puzderie de încercări – versuri, piese de teatru, traduceri din Homer, Vergiliu, Horațiu, articole, conferințe –, neîncredințate tiparului, sunt semne ale căutării de sine. Avea obiceiul scrisului zilnic și încerca să-și aproprie lumea prin lecturi și prin călătorii: călătorii în lumea cărții și călătorii în lume pe urmele cărților. „Jurnalul” celor două moduri de peregrinare va fi

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Str. Th. Codrescu, nr. 2, Iași, România.

**VICTOR HUGO, MIHAI EMINESCU,
LES DEUX DERNIERS MONSTRES SACRÉS DE LA POÉSIE
EN EUROPE.**

Esquisse d'un parallèle impossible et nécessaire

JEAN-LOUIS COURRIOL

Que la Faculté des Lettres de l'Université de Cluj s'associe à la célébration du bicentenaire de Victor Hugo en organisant un colloque qui lui est consacré, voilà qui est tout à l'honneur de ses professeurs de français, fidèles, une fois de plus, à la ferveur francophile, et francophone aussi, qui est le signe distinctif inconfondable des Roumains parmi les peuples européens.

Dans ce petit préambule, on ne m'en voudra pas, je crois, d'adresser publiquement et tout particulièrement mes remerciements les plus chaleureux à celle qui m'a fait l'honneur de m'inviter à venir parmi vous, madame le professeur Maria Căpușan; ce faisant, elle m'a offert ma première occasion d'être l'hôte de l'Université de Cluj que je connais forcément moins bien – sauf de réputation – que celles de Iași – où a débuté ma carrière universitaire en 1975 et où je viens de participer, ces jours derniers, à un congrès fort intéressant sur les problèmes de la traduction –, de Craiova où elle s'est poursuivie, de Pitești, enfin, où j'ai l'insigne honneur et le bonheur d'avoir pu créer, voici deux ans, un Institut International d'Étude et de Pratique de la Traduction dont vous aimerez sans nul doute le nom, celui de Liviu Rebreanu, mon écrivain préféré. Madame le professeur Maria Căpușan m'a également permis, en me proposant de me joindre à ceux qui vont honorer ici Victor Hugo, et la France, par conséquent, d'apprécier l'impeccable qualité de sa connaissance du français, chose éminemment réjouissante pour la culture française en ces temps d'anglo-américanomanie galopante et qui devrait être un sujet de méditation urgente pour ceux qui ont en charge ce que l'on appelle volontiers chez nous le rayonnement de la France. Mais cette cordiale invitation m'a également rappelé ce que je n'avais pas vraiment oublié d'ailleurs, à savoir qu'avant de me consacrer à la langue et à la littérature roumaines, à leur enseignement et à la traduction en français des œuvres essentielles de cette culture si proche de la mienne, j'avais reçu, de l'Université française, la mission d'être un professeur Agrégé de français, latin et grec, autrement dit, comme on dit chez nous, de Lettres classiques.

De sorte que parler de Victor Hugo entre évidemment dans mes attributions d'autrefois que j'ai exercées d'abord, comme je l'ai dit tout à l'heure, dans les Universités roumaines, à Iași et Craiova, avant de rentrer en France pour professer le roumain à l'Université Jean Moulin de Lyon où j'exerce depuis 1980.

Né voyez, je vous prie, dans ces quelques éléments biographiques personnels, nulle autre chose qu'une rapide présentation nécessaire d'un destin professoral un peu spécial qui m'a conduit de la littérature française et du français, des littératures anciennes, grecque et latine, et de ces langues si faussement dites mortes, à la littérature roumaine et à langue roumaine en suivant un itinéraire totalement imprévu mais somme toute parfaitement naturel, en tous cas infiniment heureux pour moi.

Ce chemin peu banal, disons-le, que je suis depuis une trentaine d'années, passe en effet, à y regarder de plus près, par les contrées mal explorées de la traduction, de la traduction littéraire, en l'occurrence. Et le parallèle impossible et d'autant plus nécessaire annoncé dans le titre de la présente communication, entre Victor Hugo et Mihai Eminescu, comment ne serait-il pas, justement, impossible alors que Victor Hugo a bénéficié de multiples traductions en roumain (quoique moins nombreuses, semble-t-il, que pour d'autres, Nerval, par exemple) tandis que Mihai Eminescu n'est toujours pas lisible en français aujourd'hui? Comment ce parallèle ne serait-il pas, nonobstant cette scandaleuse carence et cet inadmissible déséquilibre, absolument nécessaire comme il l'est, de la même manière, avec d'autres grands créateurs de poésie français, à l'heure où l'on ne cesse de dissenter sinon de gloser sur la globalisation, sur l'intégration de toutes les cultures à une Culture universelle sans discriminations?

Mais comment concevoir cette intégration si évidemment souhaitable sans ce qui en est l'instrument indispensable, nécessaire sinon suffisant, la traduction, et surtout la traduction des textes littéraires fondateurs de chacune de ces cultures, sans une définition rigoureuse et une pratique déontologique exigeante de cet acte intellectuel et de création spirituelle – la traduction – sans lequel il n'y a pas de véritable communication humaine des valeurs fondamentales?

Parallèle impossible et nécessaire, avons-nous dit pour en mesurer l'impossibilité – a priori – et la nécessité – pratique –, nous devons d'abord tenter de situer l'un par rapport à l'autre, et à notre manière, ces deux grands et derniers monstres sacrés de la poésie en Europe, Victor Hugo et Mihai Eminescu; monstres sacrés ils le sont évidemment ou l'ont été à divers titres par la place que la postérité leur a réservée dans l'histoire des idées, dans l'univers de la culture de leurs pays respectifs.

Mais si c'est bien un trait qui les rapproche beaucoup, force est de constater aussitôt que Victor Hugo – ce bicentenaire international en est une preuve de plus – est un monstre sacré de la poésie française – de la littérature plus généralement – dont le champ d'influence et de rayonnement s'étend aux dimensions des grandes langues européennes et planétaires; qu'il a symbolisé longtemps à l'étranger, plus

encore que d'autres grands créateurs littéraires français, qui le méritaient tout autant, la culture française.

Pour Mihai Eminescu, jusqu'à présent – et notre plus fervent espoir est dans ce groupe adverbial, *jusqu'à présent* –, le caractère universel concret, réel de son aura – à ne pas confondre évidemment avec son universalité potentielle, théorique, virtuelle, confusion fréquente et qui donne lieu à d'inutiles satisfactions de bonne conscience – ce caractère universel se réduit, si je puis me permettre une boutade dont vous comprendrez qu'elle est profondément attristée et nullement perfide, bien au contraire, à la rarissime particularité qu'il a de se trouver être en même temps, indissolublement, le Poète national de deux nations qui ont d'ailleurs la même langue – nous devrions plutôt dire deux états – les Roumains et les Moldaves... Autant dire que le caractère international de son œuvre ne tient, pour l'instant, qu'à des circonstances historiques aberrantes et probablement éphémères, aussi aberrantes que la quasi-inexistence de vraies traductions de lui dans les grandes langues qui comptent. C'est que Mihai Eminescu n'a pas encore été intégré aux autres cultures européennes que l'on dit, par habitude et préjugé, majeures cela ne signifie pas forcément qu'il n'aurait pas été traduit, ici et là, en italien, allemand, français même, mais que, contrairement à ce qui s'est passé pour Victor Hugo, il n'est pas devenu, par la grâce d'une traduction accomplissant la mission essentielle de la Traduction, une référence intellectuelle, littéraire, de l'univers spirituel d'autres peuples. Hugo n'est pas seulement un écrivain français du XIXe siècle ayant marqué de son talent et de ses œuvres l'histoire des lettres et des idées françaises; il est aussi, en égale mesure, une valeur culturelle allemande, anglaise, italienne, roumaine, notre présence à tous ici en est la plus évidente preuve, etc., etc. Ce statut lui a été conféré, sans doute, par le prestige dont bénéficiait en son siècle la langue française encore dominante en Europe mais également par l'effort de traduction dans les autres langues, effort qui a fait de son œuvre, un modèle, parfois, un contre-modèle éventuellement, un terme de référence, toujours, dans la conscience littéraire et spirituelle des peuples concernés.

Voilà ce qui manque, cruellement, à Mihai Eminescu d'être assimilé, par la grâce – et nous employons à nouveau, intentionnellement, le mot – d'une traduction authentique, assimilé à la culture et par la culture dans la langue de laquelle il serait traduit, c'est-à-dire, pour parler concrètement, conquérir la possibilité de marquer à son tour cette culture en devenant un modèle ou une référence pour les créateurs à l'intérieur de cette culture. Rien en effet ne nous permet d'exclure que Victor Hugo lui-même, s'il avait pu lire Eminescu dans une bonne version française, n'eût pas subi l'ascendant de certains de ses plus beaux poèmes, comme il avait passionnément admiré Shakespeare ou les grands romantiques allemands.

On le voit, dès cette première confrontation des deux destins poétiques de Victor Hugo et de Mihai Eminescu, le parallèle annoncé se révèle tragiquement

étymologique ou, si l'on veut, ce qui est la même chose, géométrique. Les deux monstres sacrés semblent inexorablement voués à ne jamais se rencontrer, comme les fameuses droites, et le parallèle risque de n'être possible que de par son impossibilité même. La lecture parallèle, justement, des grandes dates de la vie de Hugo et d'Eminescu laisse parfois pathétiquement rêveur 1878, Eminescu vient de fêter son 28e anniversaire, Hugo prononce, le 17 juin, le discours d'ouverture du Congrès littéraire international qu'il préside. Était-il humainement impossible que le littérateur de 76 ans à la barbe chenue, au prestige international rehaussé par son récent passé d'exilé, d'opposant résolu à l'Empire déchu, aperçoive de la tribune présidentielle, la chevelure fringante et noire d'un jeune poète roumain, Mihai Eminescu? Certes ce dernier n'a encore publié que de manière fragmentaire et notamment dans la revue de Iosif Vulcan qui disait alors, 12 ans plus tôt: «Cu bucurie deschidem coloanele foaiei noastre acestui june de numai 16 ani» mais cela ne serait-il pas, dans l'ordre de la précocité littéraire, une raison de plus à un rapprochement avec celui qui, avec deux ans d'avance, à 14 ans, avait dit, semble-t-il, après avoir composé des centaines de vers, «je veux être Chateaubriand ou rien!», en 1816? Et celui qui, jeune poète de 18 ans, recevait une gratification de 500 francs du roi Louis XVIII pour son *Ode sur la mort du Duc de Berry* n'aurait-il pas eu plaisir à apprendre, de la bouche d'Eminescu, qu'il avait, lui, à 16 ans, en 1866, publié une de ses premières grandes poésies, dédiée à Aron Pumnul?

«N-a fost să fie», c'est tout ce que l'on peut dire et on le dit bien mieux en roumain qu'en français, ce qui nous dispense d'une traduction, inutile ici... Également inutile, en conséquence, d'essayer d'imaginer ce qu'ils auraient pu se dire, à la première pause du Congrès, à l'heure des présentations individuelles, dans les couloirs.

À cinquante ans de distance, 48 plus exactement, à quelques milliers de kilomètres – infiniment plus longs, il est vrai, à l'époque! – étaient pourtant nés deux versificateurs innés – au sens que donne Lucian Blaga au si beau terme grec de *stihuitor* dans un de ses poèmes, et que le péjoratif versificateur du français traduit mal –, Victor Hugo, Mihai Eminescu, étrange parallélisme de leurs débuts d'enfants prodiges de la poésie. Tous deux pourraient d'ailleurs sans peine, croyons-nous, signer ce fulgurant raccourci poétique:

Stihuitorul

Chiar și atunci când scriu stihuri originale
nu fac decât să tălmăcesc.
Așa găsesc că e cu cale.
Numai astfel stihul are un temei
să se-mplinească și să fie floare.
Traduc întotdeauna. Traduc
în limba românească

un cântec pe care inima mea
mi-l spune, îngânat suav, în limba ei.

Le versificateur

J'ai beau écrire des vers originaux
je ne fais jamais que traduire.
Et je crois que c'est bien ainsi.
C'est la seule manière pour que mon vers ait matière
à grandir et à fleurir.
Je traduis toujours. Je traduis
en langue roumaine
un chant que mon cœur
me murmure tout bas, dans sa langue, suavement.

Autre analogie frappante, en dépit du cours divergent de leurs vies séparées par un demi-siècle et des lieux à l'histoire encore bien différente, une même volonté de création d'une mythologie poétique qui prendra la forme de la *Légende des siècles*, entre autres, avec Hugo, des *Lettres* ou *Epîtres*, de *Luceafărul*, pour Eminescu. Nul doute qu'ils sont, l'un et l'autre, les grands pourvoyeurs, les derniers pourvoyeurs, peut-être, d'images grandioses, visionnaires, sans lesquelles la littérature française, pas plus que la littérature roumaine, ne seraient ce qu'elles sont. Il est en effet tout aussi impossible de penser la littérature roumaine sans *Luceafărul*, *Glossă* ou *Doina* que la littérature française sans *La Légende des siècles* ou les *Contemplations*. Ce sont des monuments qui en sont les clés de voûte irremplaçables.

Donnons-leur un instant la parole. Quelques vers, de Hugo, d'abord, puis d'Eminescu, quelques-uns des plus beaux de *La Légende des siècles*, ceux de *La conscience*, les derniers:

«On fit donc une fosse et Caïn dit c'est bien!
Puis il descendit seul sous cette voûte sombre.
Quand il se fut assis sur sa chaise, dans l'ombre,
Et qu'on eut sur son front fermé le souterrain,
L'œil était dans la tombe et regardait Caïn».

Il n'est pas difficile, en lisant les premiers vers d'un poème qu'Hugo aurait fort bien pu écrire, *Rugăciunea unui dac* – à la seule exception du mot *dac* que le mot *gal* (*gaulois*) eût avantageusement remplacé dans son cas –, il est facile de voir que le souffle poétique est de même puissance, malgré le caractère beaucoup plus anecdotique et descriptif du récit hugolien, alors que le vers éminescien aspire à la hauteur stylisée du mythe: *Pe când nu era moarte, nimic nemuritor...*

«Au temps où il n'était mort ni éternité,
Ni germe de lumière qui puisse vie donner,
Ni hier, ni demain, ni toujours, ni jamais,

Où l'un était en tout et tout en l'un était,
Au temps où terre et ciel, air et mer, monde entier,
Faisaient partie des choses qui sont loin d'être nées,
Tu étais seul alors, et je me dis enfin
Mais quel est donc ce dieu dont nous baisons la main?
C'est lui qui seul fut dieu avant qu'il fût des dieux [...]
Il rend vie à la vie et par lui la mort meurt...».

Mais le parallèle, l'impossible et nécessaire parallèle, veille et nous rappelle au respect des proportions, des proportions et des perspectives: la métaphore aquatique qui convient à Victor Hugo semble être celle du fleuve, de la mer (il est superflu de donner ici d'autres titres que, par exemple, *Les Travailleurs de la mer* qui disent tout), ou de l'océan (l'actuelle exposition de la Bibliothèque de France a pour titre *Hugo, l'homme Océan*), quelque chose de monumental, d'énorme comme la houle et la vague en furie.

Celle qui définit le mieux Eminescu, à nos yeux, est celle de la source (*izvorul*) ou du lac car la mer, présente, aussi, bien sûr, notamment dans le célèbre testament *Mai am un singur dor* et dans bien d'autres textes, est le plus souvent symbole d'apaisement – malgré *al mării aspru cânt* –, de sérénité, contrairement à ce qui est généralement son rôle dans l'univers de Hugo.

La place de Victor Hugo et de Mihai Eminescu dans leurs cultures respectives se précise lumineusement, croyons-nous, grâce à ces métaphores aquatiques. Victor Hugo est, dans le vaste flot de la littérature française, un fleuve de plus, le dernier très grand fleuve peut-être, qui apporte ses eaux tumultueuses à l'océan commun. Il n'est pas au centre de la culture française, il est dans l'ample courant qu'il enfle de ses propres vagues.

Eminescu, lui, est au centre de la littérature roumaine, comme une source est au centre, c'est-à-dire à l'origine, car elle recueille les eaux profondes (celles de la littérature orale, notamment, dans le cas d'Eminescu) et donne naissance à la rivière et au fleuve. Il est lac, aussi, en ceci que le lac peut être source.

La comparaison des grands mythes hugoliens, ceux de la *Légende des siècles*, tout spécialement, et du mythe éminescien, *Luceafărul*, confirme, croyons-nous, ces images aquatiques décalées de Hugo et d'Eminescu, de même qu'elle en est éclairée; en retour il n'est sûrement pas exagéré d'affirmer que *Luceafărul* – dont on n'a pas encore su traduire en français le seul titre!, a fortiori les 99 strophes – est le premier grand mythe littéraire roumain, écho livresque (au sens étymologique strict du terme) de la *Miorița* des ballades populaires. Victor Hugo, dans les flots chatoyants de la *Légende des siècles*, souvent émouvants et puissants, parfois plus ternes et plats – contrastes naturels pour cet élément maritime versatile qui semble si bien définir son génie – recrée, refaçonne à sa manière, toujours grandiose, parfois un peu ampoulée, les mythes ou légendes de l'humanité, ceux et celles de la Bible, de l'Antiquité païenne, grecque et latine, de l'Orient. Il bâtit une épopée mythique personnelle à partir des fragments que lui offre l'histoire.

Eminescu crée, lui, de toutes pièces, un texte fondateur, comme on dit, où l'on retrouve cet étrange dialogue magique entre les ordres de l'humain et de l'éternel ou de l'au-delà, si émouvant déjà dans *Miorița*. En cela, il est bien, comme l'image de la source ou du lac le suggère, à l'origine même de la littérature et de la culture roumaines modernes alors que Hugo s'inscrit dans l'innombrable lignée des littérateurs qui ont fait la tradition française, qu'il en est l'un des plus grands (et pas seulement dans l'acception sarcastique du mot de Gide!) au XIXe siècle. Hugo est l'un des monuments les plus massifs, les plus complets, les plus achevés d'une culture déjà constituée. Il est même, d'une certaine manière, fin plutôt que commencement, il est indépassable et indépassé.

C'est ici que le trajet d'Eminescu, celui de sa météorique existence terrestre vers son avenir spirituel littéraire, sans diverger de celui de Hugo sur le plan de la géométrie plane, passe, pour oser une métaphore qui seule nous affranchira de la fatalité des parallèles, sur une autre orbite, qui est celle de la littérature et de la culture roumaines; si Hugo semble bien définitivement indépassable et indépassé, en matière de poésie, cela est probablement dû au fait que l'on n'écrit plus – et il faut ajouter, depuis longtemps – de poésie hugolienne, ni dans l'esprit ni dans la lettre.

On ne peut certainement pas dire la même chose d'Eminescu, malgré les récentes velléités de déboulonnage d'idoles qui se sont manifestées, ici et là en Roumanie. Eminescu reste, à plus d'un titre, et quoi qu'en aient, et quoi qu'en disent les iconoclastes en herbe ou d'un certain âge, l'inspirateur sans égal de la littérature roumaine, sinon, évidemment, dans la forme poétique qu'il a pratiquée, du moins dans la langue qu'il a contribué magistralement à modeler pour longtemps. De sorte que si le dépoussiérage de sa statue est non seulement nécessaire mais souhaitable, puisque trop de fausses couronnes y avaient été suspendues par ceux-là mêmes qui le censuraient encore voici moins de quinze ans, il paraît bien improbable que l'on puisse l'expulser de ce qui est la substance même de la spiritualité d'un peuple, sa langue.

Il est en elle, dans la langue, sa langue et la langue des Roumains, plus encore qu'il n'est dans ses propres poèmes, elle est certainement sa création la plus impérissable. Et le constat le plus flagrant que l'on peut faire dans cette perspective est celui de la pérennité triomphante de sa poésie la plus réussie; certes, il y a des pans entiers de l'œuvre d'Eminescu qui sont frappés d'obsolescence, désuets, ne parlant plus vraiment qu'à titre de documents toujours passionnants, c'est le cas des contes et de certaines poésies où il était encore tributaire des formes maladroites de la langue dont il avait hérité. Il en va de même de sa prose journalistique, rocailleuse – *bolovănoasă* –, souvent empêtrée dans des tournures syntaxiques lourdes que sa poésie fera exploser à force de travail, de réécritures acharnées – la visite des milliers de documents, raturés, barrés, biffés, de l'atelier de travail d'Eminescu est passionnante de ce point de vue –, de coups de génie aussi. On mesure bien, à faire le bilan de ce qui chez Eminescu vieillit ou a vieilli – la prose, toute la prose, et la poésie des premiers temps, et de ce qui ne vieillit pas –,

ce qu'est la force démiurgique – au sens directement concret de création linguistique – de la poésie, du travail poétique, du laboratoire dans les carcans, les instruments de torture, les forges desquels la langue est modelée, étirée, violentée jusqu'à ce que naisse une nouvelle matière formulante capable d'exprimer autrement de nouvelles idées, couleurs, sensations, rêves, qui sans cela ne verraient pas le jour.

Pour bien sentir battre le cœur de cette langue nouvelle qui a choisi Eminescu pour venir au monde en Roumanie dans la seconde moitié du XIXe alors qu'en France Victor Hugo avait à la disposition de son art une langue sculptée, stylisée, affinée par des siècles de littérature, sur laquelle il n'avait plus qu'à mettre son inconfondable empreinte, il suffit de lire *Glossă*, et même seulement la première strophe maîtresse de ce poème sans égal dans la culture roumaine:

«Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi și nouă toate,
Ce e rău și ce e bine
Tu te-ntreabă și socoate;
Nu spera și nu ai teamă,
Ce e val ca valul trece,
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămâi la toate rece».

À l'exception, peut-être, du verbe *a îndemna*, parfaitement compréhensible de toute façon, ou de la forme vieillie d'impératif *socoate*, il n'y a rien dans cette strophe qui atteste qu'elle ait pu être écrite voici bientôt 150 ans. Rien d'étonnant à ce que ce soit justement de ce poème tout spécialement conçu pour obliger à un travail de patient et parfois violent laminage de la langue que soit sorti un texte épuré, idéalement équilibré, qui parle sans peine aux Roumains d'hier, d'aujourd'hui et de demain. Le traducteur, devant ces vers, est d'abord pris d'un doute. Quand il traduit vers le français, langue réputée analytique, il prend même peur. Puis il se dit qu'il doit tenter le pari puisque tout est traduisible, que c'est un beau risque à courir et il livre son texte au seul juge, le lecteur, ici l'auditeur:

«Le temps s'en va, le temps s'en vient,
Tout est nouveau, tout est ancien,
Ce qu'est le mal, ce qu'est le bien,
À toi de le savoir enfin;
N'aie plus d'espoir et n'aie plus peur,
Ce qui est vague, vague meurt.
À tout appel, à tout appât,
Reste insensible, reste froid».

Permettons-nous, encore une fois, le plaisir un peu trouble de la rétro-littérature-fiction en imaginant Victor Hugo lisant les dix strophes à la pureté de cristal de *Glossă*; il nous paraît peu probable qu'il n'eût pas deviné sous cette forme linguistique parfaite, sous cette lave incandescente, la voix inconfondable d'un génie comparable au sien.

Mais il lui manquait le moyen de la comparaison, la traduction, comme elle fera d'ailleurs cruellement défaut à toute la longue lignée de ceux qui, après Victor Hugo, donneront à la poésie française les derniers éclats de diamants de leurs vers. Ni Baudelaire, ni Verlaine, ni Rimbaud ne connaîtront jamais l'œuvre d'Eminescu dont tant de poèmes renvoient à leurs textes qu'il n'avait sûrement pas lus non plus.

Nous voici revenus, au terme de ce parallèle impossible et nécessaire, d'autant plus nécessaire qu'il est impossible, à ce qui, justement, peut seul permettre de faire mentir les lois d'une certaine géométrie trop plane, et rapprocher les trajectoires de ces comètes poétiques qu'ont été Victor Hugo et Mihai Eminescu, parmi d'autres l'art de la traduction avec ses principes et sa déontologie aussi nécessaires que peu respectés.

On le verra très vite là encore, l'inégalité devant la traduction n'est pas moindre que l'inégalité devant la langue: si la littérature roumaine a toujours eu besoin, pour être reconnue, d'une rigueur sans faille, d'un effort incessant, de compétences vérifiées dans la traduction qu'elle n'a pas encore vraiment, la littérature française a pu, longtemps – et c'était le cas à l'époque de Victor Hugo – se contenter de se faire ou de se laisser paresseusement lire en français par les élites européennes cultivées de tous pays et notamment de Roumanie. De sorte que Victor Hugo, même si les traductions qu'on en donnait présentaient des défauts, parfois graves, pouvait espérer être compris et apprécié directement dans sa langue. Et il l'était. C'est vrai aujourd'hui encore en Roumanie, mais cela le sera, hélas, de moins en moins. Eminescu ne sera plus seul, face à Victor Hugo et à tous les grands écrivains français, à ne pas pouvoir être compris et lu sans l'aide du traducteur.

C'est alors que le problème crucial des compétences du traducteur qui est toujours l'écueil infranchissable sur lequel échouent les tentatives pour faire découvrir aux lecteurs français le meilleur de la très riche littérature roumaine, se posera avec la même désespérante acuité pour la littérature française. Et si aujourd'hui, répétons-le, la capacité des élites roumaines cultivées à lire directement le français – sans avoir à se confier les yeux fermés aux promesses toujours incertaines du traducteur – constitue un heureux contrepoids aux défaillances de ce dernier, celles-ci, dans le cas contraire, pourraient bien un jour hypothéquer la perception claire et approfondie des valeurs authentiques de la culture française. Pour illustrer brièvement notre propos et faire bien saisir ce qu'il y a de vital, pour le dialogue des cultures, à promouvoir le culte et la culture de la traduction, à en définir avec la plus grande rigueur la nécessaire déontologie, nous prendrons deux vers de Victor Hugo en version roumaine; vous connaissez tous le poème célèbre, *Booz endormi*; c'est la troisième strophe qui retient notre attention, la voici:

«Cet homme marchait pur loin des sentiers obliques,
Vêtu de probité candide et de lin blanc;
Et, toujours du côté des pauvres ruisselant,
Ses sacs de grains semblaient des fontaines publiques».

Les deux derniers vers présentent, il est vrai, une syntaxe un peu inhabituelle, parfaitement correcte, bien sûr, mais qui peut tromper. C'est cette très légère obscurité qui explique peut-être la traduction que voici et dont il faut dire aussi qu'elle comporte par ailleurs, dans le reste du poème, de belles trouvailles:

«Un ins ferind cărările strâmbe, cum găsești
Puțini, în omenie mereu și-n alb veșmânt;
Și cot la cot cu cei în nevoie asudând,
Sacii lui plini de boabe păreau fântâni obștești».

On peut déjà regretter que l'enjambement de *Puțini* brise totalement l'effet du deuxième vers qui est l'un des plus connus de Hugo «Vêtu de probité candide et de lin blanc» et qui aurait certainement pu se traduire en invoquant des réminiscences éminesciennes, en faisant appel à des formules du type de celles que l'on trouve, par exemple, dans *Înger de pază*: «încins cu o haină de umbră și raze», «într-o palidă haină». La richesse de la langue roumaine ne saurait être en peine devant un tel vers.

Mais ce qui est beaucoup plus grave c'est que le troisième vers réinterprète dans un sens solidaire et populiste, par l'emploi de *cot la cot* et *asudând*, un texte qui n'a pas été compris grammaticalement en effet, traduire *ruisselant* par *asudând* est déjà, en soi, un «tour de force» dont *ruisselant* sort torturé et déformé. Et cette déformation est la conséquence de l'incompréhension syntaxique, le traducteur inventant un mot à partir, non de l'analyse linguistique précise mais de son besoin d'une cohérence idéologique. Le sens s'éclaire seulement si l'on attribue au participe présent *ruisselant* sa fonction dans la phrase, laquelle est de se trouver dans la dépendance du substantif *sacs* en tant que participe présent, forme verbale active et non adjectivale, auquel cas il s'accorderait au pluriel avec *sacs*. Le sens serait donc, traduit littéralement en roumain et sans nulle prétention de réussite définitive, évidemment:

«Și curgând mereu și numai spre săraci
Fântâni obștești păreau să fie ai lui saci».

On voit aisément à quelles conséquences peut conduire une inexactitude dans l'analyse strictement grammaticale et syntaxique d'une phrase et comment le traducteur moule son incompréhension sur l'idée préconçue qu'il a du texte ou de l'auteur. Cela risque, à terme, de fausser très gravement la perception du lecteur et du public en général. Dans la même version du même poème, nous avons trouvé, un peu plus loin, juste après le rêve de Booz qui voit un chêne sortir de lui, les deux vers suivants:

«Et Booz murmurait avec la voix de l'âme
Comment se pourrait-il que de moi ceci vînt?».

En voici la traduction:

«Și Booz cu voci din gând se-mbăta, ca de-un balsam
Prin ce minuni hotarul pustiului să-l treci?».

Du premier vers nous dirons seulement que rien ne nous semble, chez Hugo, justifier *a se îmbăta* et encore moins *ca de-un balsam*, cheville artificielle appelée par la rime avec *am* du dernier vers et qui nous semble même en contradiction avec la tonalité de la méditation de Booz. Un verbe nous paraîtrait devoir être utilisé ici, ici ou jamais, le verbe *a îngâna* pour le sens et surtout les connotations subtiles, souvent presque à la limite du traduisible, qu'il comporte. Mais c'est la traduction du second vers qui est une véritable énigme, comparée à la simplicité biblique – c'est le mot! – de celui de Hugo «Comment se pourrait-il que de moi cela vînt?» face à «Prin ce minuni hotarul pustiului să-l treci?».

L'inadéquation est double, non seulement à l'égard du niveau de langue, du style, caractérisé, dans le texte de Hugo par la plus grande banalité lexicale, mais aussi à l'égard du sens qui est rendu inintelligible au lecteur roumain par cette formule étrange sans aucun rapport avec le texte ni avec le poème.

Au terme de cet exposé déjà long, peut-être trop, mais qui ne saurait épuiser le sujet de réflexion proposé, ajoutons brièvement que s'il y a des thèmes poétiques qu'Eminescu n'a, hélas, par définition, pas pu aborder alors qu'ils ont inspiré à Victor Hugo quelques-uns de ses plus impérissables poèmes – nous pensons aux textes de l'affection filiale, paternelle ou grand-paternelle, *À Villequier*, *L'Art d'être grand-père*, par exemple –, il faut dire aussi, pour que le parallèle reste jusqu'au bout parallèle, que l'on ne trouve pas chez Hugo l'équivalent de ces poésies qui me semblent les pierres précieuses sans défaut de l'œuvre d'Eminescu, celles qui ne perdront jamais leur éclat, *De câte ori iubito*, *Din valurile vremii*, *Departa sunt de tine*, *Sonete*, *Din noaptea vecinicei uitări* et quelques autres où l'hallucination du retour à la vie de la bien-aimée, l'illusion tragique de la réalité d'un fantôme ressurgissant «hors des vagues du temps» se sont gravées dans le diamant d'une langue épurée par le feu d'une douleur obsédante qui appelle tout simplement l'épithète éminescienne pour nommer clairement ce qui ne saurait être hugolien.

C'est à faire reconnaître et employer cette épithète en dehors des frontières linguistiques roumaines que le traducteur conscient de sa mission doit se consacrer en se donnant les moyens de sa mission. Et en vous remerciant du fond du cœur de m'avoir convié à participer avec vous à la célébration roumaine de ce bicentenaire de la naissance de Hugo, ce qui me consolera de ne pas pouvoir faire de même, en 2050, pour celui d'Eminescu, sauf découverte scientifique révolutionnaire à venir très rapidement, je voudrais vous dire que je continuerai à tout faire pour que cette épithète puisse entrer dans le vocabulaire de la critique littéraire française avant cette lointaine date. L'Institut International «Liviu Rebreanu» de l'Université de Cluj, que j'ai l'honneur de présider aura sans aucun doute formé d'ici là les jeunes traducteurs, roumains et français, que méritent non seulement Eminescu mais Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Lucian Blaga et tant d'autres, et j'espère très raisonnablement qu'ils pourront participer, en France, à l'équivalent de ce Colloque auquel je vous sais gré de m'avoir invité. La revedere, pe curând!

VICTOR HUGO, MIHAI EMINESCU,
ULTIMII DOI MONȘTRI SACRI AI POEZIEI ÎN EUROPA.
Schită a unei paralele imposibile și necesare

REZUMAT

Studiul își propune să releve, pe de o parte, posibilitatea și, mai mult, necesitatea unei paralele între cei doi mari poeți, Victor Hugo și Mihai Eminescu, și, pe de altă parte, imposibilitatea ei. În ce privește primul aspect, sunt identificate mai multe similitudini – amândoi sunt „monștri sacri” în țara lor, amândoi au fost „copii-minune” ai poeziei, amândoi au voința de a crea o mitologie poetică, amândoi utilizează câteva forme și teme poetice comune etc. – și diferențe – poetul francez beneficiază de o limbă perfecționată, de o îndelungată tradiție lirică, ca atare fiind, în literatura țării sale, un fluviu, în timp ce poetul român își cizelează singur instrumentul lingvistic, aproape nu are la dispoziție o tradiție, reprezentând mai curând un izvor etc. Cât privește imposibilitatea paralelei, aceasta este *de facto*, întrucât Eminescu nu poate fi citit azi în franceză, existând prea puține traduceri, chiar acestea fiind, cum rezultă din exemplele prezentate, foarte departe de original. Paralela între cei doi poeți fiind necesară, mai ales în condițiile globalizării, ale integrării tuturor culturilor, fără discriminare, într-o cultură universală, rezultă cu forța evidenței că, pentru dialogul culturilor, e vital să se promoveze cultul și cultura traducerii, să se defincească deontologia ei.

L'Université Jean Moulin de Lyon

LABORATOR: MICUL DICȚIONAR TOPONIMIC AL MOLDOVEI, STRUCTURAL ȘI ETIMOLOGIC ȘI CERINȚELE TEORIEI CÂMPURILOR TOPONIMICE

VLAD COJOCARU*

1. *Micul dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic* (MDTM) are ca cerință primordială prelucrarea materialului toponimic după teoria câmpurilor toponimice. Această cerință implică alte cerințe subsecvente, în primul rând stabilirea nucleului denominativ al câmpului și atestarea sa, dar și atestarea celorlalți componenți ai acestuia. În plus, există obligația de a stabili relațiile dintre componenți, implicit de a preciza direcția procesului de structurare toponimică, altfel spus stabilirea direcției de polarizare. Chiar în condițiile în care ar fi atestați toți componenții câmpului toponimic, stabilirea ierarhiei din cadrul structurii nu este întotdeauna un fapt care se înțelege de la sine. Cu atât mai dificilă este operațiunea în cazurile în care unele verigi lipsesc sau sunt alterate.

2.1. Privind lucrurile în sincronie, orașul *Tecuci* este situat pe pârâul *Tecucel*. Problema de rezolvat decurge din faptul că relația de diferențiere opozitivă, exprimată aici prin derivare diminutivală, se manifestă, de regulă, între membrii aceleiași categorii toponimice, și nu între categorii toponimice diferite. Dragoș Moldovanu (2014: XIII) motivează critic această afirmație: „Transferând sincronia în diacronie, unii lingviști (Iordan 1963: 447–448) au susținut că diferențierea prin sufix diminutival se poate crea printr-o opoziție între obiecte din categorii toponimice diferite (oiconim vs. hidronim) – ceea ce contrazice logica și este infirmat de cercetarea istorică”.

Cu alte cuvinte, dacă într-un *spațiu denominativ* – utilizând conceptul din Moldovanu (2010: 15) – apare necesitatea de a distinge între două cursuri de apă, eventual unul dintre ele curs principal, celălalt, afluentul său, sau între două localități, sau între doi munți cu același nume, există, printre alte procedee de diferențiere, și cel al derivării diminutive. Mai concret, pârâul sau râul principal se va numi

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Bistrița, cel secundar *Bistricioara*; muntele mai mare se va numi *Runcul*, cel mai mic din apropiere, *Runculețul* sau *Runcușorul*. Dacă însă între două referente din aceeași categorie toponimică s-ar stabili o relație structurală de polarizare, aceasta s-ar realiza, după cum arată principiile teoriei câmpurilor toponimice, prin elemente suplimentare, și anume prin apelative reprezentând fiecare clasă geografică corespunzătoare. Așadar, dacă orașul *Tecuci* ar fi fost situat pe pârâul omonim, și nu pe *Tecucel*, așa cum par a se prezenta lucrurile astăzi, nu s-ar încălca niciun principiu structural și nici necesitatea identificării neechivoce ale celor două referente geografice. „*Tecuciul* este așezat pe **Tecuci*” poate însemna fără dubii ‘localitatea sau muntele sau poiana etc. este situat(ă) pe pârâu sau pe munte (cu excepția muntelui însuși) sau pe câmpie’. Dezambiguizarea se realizează prin context, chiar în situația de neexprimare a entopiceilor, nefiind necesare alte mijloace lexicale sau morfologice. Așa se întâmplă în cazuri precum *Bârladul*, care este situat pe *Bârlad*; *Bistricioara*, care este așezată pe *Bistricioara*; *Siretul*, pe *Siret*; *Târgul Bahluiului* [= numele vechi, livresc, al Hârlăului] are pe *Bahlui*; *Crasna*, pe *Crasna*.

2.2. Nici considerarea lucrurilor din perspectivă diacronică nu pare a ne ajuta la clarificarea problemei, dacă trecem în revistă atestările din diferite surse pentru elementele implicate în acest câmp. Aparent, structura devine și mai neclară, deoarece numele afluentului este atestat într-o sintagmă care indică o diferențiere pe alte baze, și anume după debit, între acesta și cursul principal (vezi explicația acestui tip de diferențiere la Moldovanu 2014: XIII): el este denumit *Tecucelul Sec*, nume păstrat până astăzi. În anumite documente, această diferențiere, combinând cele două criterii, al importanței obiectului geografic desemnat și al debitului, utilizează și alte mijloace lexicale de realizare: pentru cursul principal, adică cel cu debitul mai mare, toponimul selectează apelativul *apă*, în timp ce pentru indicarea afluentului, adică pentru cel cu debit mai mic, numele apare în combinație cu apelativul *vale*, cu o sferă semantică ce scoate cumva toponimul din categoria hidronimelor – *Apa Tecucelului*, alături de *Valea Tecucelului Sec*. O atestare cu forma *Tecuci* pentru hidronimul principal, din secolul al XVII-lea (*matca Tecuciului*, în hotarul Săsăștilor, a. 1669, Andronache 2001–2002: I, 45), un hapax în documente, nu poate fi luată în considerare, prin singularitatea sa, și pentru faptul că peste un secol găsim în aceeași colecție un document din anul 1753 care consemnează sintagma *matca Tecucelului* (Andronache 2001–2002: II, 94). Formele atestate în câteva hărți străine la sfârșitul secolului al XVIII-lea, trimițând la aceeași variantă denominativă *Tecuci* (TTRM I₄, 273/1), ar putea fi influențate de numele târgului, un reper important în zonă pentru acea perioadă. O altă variantă denominativă atestată o singură dată în documente ar fi *Tecucelul Râu*, care apare alături de *Tecucelul cu Apă* (peste *Tecucelul Râu* până în *Tecucelul cu Apă*) într-o copie târzie a unui document datat 1554, dar dovedit a fi fals (DRH, A, VI, 754). Un cuplu similar de nume apare jumătate de secol mai târziu, într-un document datat 1602, în formularea *peste Tecucelul Sec până în Tecucelul cu Apă* (DIR, A, XVII, I, 36), document dovedit a fi fals și acesta. Se pot stabili niște relații

de sinonimie între aceste nume pe baza acestor două documente, dar valoarea lor probatorie trebuie acceptată *con grano salis*. Se poate reține doar faptul că autorii documentelor făurite târziu creau noi forme în cadrul câmpului folosind elementele deja existente: de la relația de diferențiere prin opoziție privativă *Tecucelul* vs *Tecucelul Sec* s-a ajuns la o opoziție echipolentă, *Tecucelul cu Apă* vs *Tecucelul Sec* sau, în celălalt document, *Tecucelul cu Apă* vs *Tecucelul Râu*. Acest din urmă nume ar putea fi pus în legătură și cu numele pârâului *Valea Rea*, afluent al *Tecucelului*, aflat în aceeași zonă.

2.3. Menționăm că speța discutată este explicată în articolul *Corod* din MDTM, partea 1 și comentată de Dragoș Moldovanu (2014: XIII). Astfel, discutând situația câmpului *Corod*, în care avem astăzi un sat Corod, situat pe pârâul *Corozel*, și nu **Corod*, lingvistul reface o opoziție primară între *Corod* (afluent al râului Bârlad) și *Corozel* (afluentul drept principal al Corodului), care a fost neutralizată printr-o extensie a denotatului *Corozel* în două etape: mai întâi, asupra cursului inferior al Corodului, de după confluența cu *Corozelul*, iar apoi asupra cursului superior al Corodului, înainte de această confluență. Hidronimul *Corod* dispare cu totul și se creează o nouă diferențiere, după debit. Aceeași evoluție se constată, remarcă același autor, și în alte câmpuri hidronimice (*Tecuciul* și *Tecucelul*, *Vasluiul* și *Vasluișul*), având ca rezultat apariția unei noi opoziții privative, între hidronim (cu formă diminutivală) și oiconim (orașele *Tecuci* și *Vaslui*).

2.4. După cum am remarcat mai sus, similitudinea între cele două cazuri semnalate, *Corod/Corozel* și *Tecuci/Tecucel*, este mai mare, pentru că, și în cazul ultimului câmp, dezvoltarea sa ulterioară a produs elemente noi de același tip. Și aici s-a creat o nouă opoziție între un *Tecucelul cu Apă* (curs principal) și *Tecucelul Sec* (afluent), în locul vechii opoziții dintre **Tecuci* (curs principal) și *Tecucel* (afluent). În ceea ce privește factorul favorizant al producerii extensiei formei diminutive de la afluent la cursul principal de apă, Dragoș Moldovanu (2014: XIII) consideră că „este probabil că această dublă extensie a fost favorizată (dacă nu cumva chiar determinată) de omonimia relativă între hidronimul și oiconimul *Corod*, desemnând satul riveran”. Noi propunem o altă explicație posibilă pentru acest fenomen. Nu știm în ce măsură omonimia dintre categorii toponimice diferite ilustrate într-un câmp toponimic ar putea fi supărătoare, dar cunoaștem faptul că ea reprezintă rezultatul principal al procesului de polarizare toponimică (hidronim **Tecuci* → oiconim *Tecuci*). Dezambiguizarea este realizată, oricum, prin contextele diferite în care apar cele două toponime sau prin prezența unor entopice specifice fiecărei categorii: *pârâu*, *râu*, respectiv *târg*, *oraș*. Credem că o explicație a producerii extensiei ar putea fi găsită în evoluția însăși a câmpului. Diferențierea între cele două obiecte, cursul de apă principal și afluent, se poate realiza prin două mijloace: derivare diminutivală (*Tecuci* → *Tecucel*) sau adăugarea unui determinant (*Tecuci* → **Tecuciul Sec*). Chiar dacă se poate aduce obiecția că ultima formă

implică o diferențiere specială, și anume după debit, din momentul apariției sale poate avea loc o contaminare între variantele denominative *Tecucel* și *Tecuciul Sec*, rezultând forma hibridă *Tecucelul Sec*, în care am avea un cumul de mărci (sufix diminutival și determinant). Această formă hibridă ar fi putut favoriza substituirea toponimului inițial prin propagarea formei diminutive cuprinse în sintagma toponimică, într-un proces de normalizare a relației de opoziție dintre cei doi termeni: relația hidronim **Tecuci* → hidronim *Tecucelul Sec* devine *Tecucel* → *Tecucelul Sec*. Raționamentul poate fi extrapolat și la cazurile similare, precum *Corod/Corozel*.

În concluzie, pentru a stabili structura câmpului toponimic *Tecuci* din MDTM, în afară de precizarea nucleului denominativ al acestuia, care în acest caz va fi hidronimul, ținând seama de compatibilitatea dintre semnificația lexicală a etimonului (o bază verbală slavă cu sensul de ‘curgere’, cf. Iordan 1963) și referentul geografic, trebuie clarificate toate relațiile dintre componenții câmpului și interpretate critic toate formele atestate în diverse surse.

3.1. Satul Sagna este așezat la confluența pârâului omonim cu pârâul Vulpășești. Pe acesta din urmă este situat satul Vulpășești. În Atlasul Moldovei (1895), pârâul Sagna este afluentul drept al pârâului Vulpășești. În cazul de față, diminutivul *Săgnița* nu apare ca desemnând un al treilea component al câmpului, ci ca sinonim toponimic al hidronimului *Sagna*. Această atestare provine din anchetă, fiind o formă păstrată la nivelul denominativ popular: localnicii denumesc *La Săgniță* pârâul Sagna, care traversează satul Sagna și se varsă în Siret (Doboș 2003: 62). Cazul ar fi derutant, dacă în MDG, V, 307/2, nu ar apărea atestată și sinonimia dintre hidronimul *Vulpășești* și hidronimul *Sagna*: aici găsim informația că satul Sagna este așezat pe pârâul Vulpășești (Sagna), aproape de vărsarea sa în Siret. Această sinonimie este confirmată și de materialul furnizat de NALR–Mold. Bucov. *Date*, 202, unde, la întrebarea referitoare la numele pâraielor care curg pe teritoriul satului Sagna, anchetatorii au obținut o serie de denumiri printre care apare și pârâul Vulpășești sau Sagna. O primă clarificare de natură geografică ce se impune a fi făcută este aceea că satul Sagna este situat pe cursul inferior al pârâului numit astăzi Vulpășești, la confluența acestuia cu afluentul său pe dreapta numit Sagna. Pe același pârâu Vulpășești se află un alt sat, Vulpășești, pe cursul său mijlociu.

3.2. Înainte de a încerca o privire diacronică asupra câmpului toponimic *Sagna*, pentru a căuta o explicație a acestei aparente confuzii denominative, suntem obligați să clarificăm problema formei diminutive a hidronimului, și anume *Săgnița*, aplicând teorema I din teoria câmpurilor toponimice (Moldovanu 2010: 29), pentru că sunt îndeplinite condițiile de aplicabilitate a acesteia la cazul nostru: „Teorema I. Dacă un hidronim are o formă diminutivală nemotivată semantic, el permite reconstituirea formei primitive a hidronimului major (corespunzând cursului de apă principal), în situația în care acesta din urmă a fost substituit de-a lungul timpului printr-un sinonim”.

În cazul nostru, forma diminutivă a hidronimului *Săgنیٹا* nu are explicație în oiconimul *Sagna*, nefiind vorba de aceeași categorie toponimică, ci de categorii toponimice diferite, între care se stabilesc relații de polarizare, și nu de diferențiere (vezi cazul de mai sus al *Tecucelului*). Așadar, forma diminutivă a numelui afluentului pârâului Vulpășești ne ajută la reconstrucția câmpului, prin refacerea denumirii inițiale a cursului principal de apă: pârâul Vulpășești se numea înainte *Sagna*. După cum am constatat deja, această refacere prin aplicarea teoremei invocate este confirmată explicit de anumite surse documentare (NALR–Mold. Bucov. *Date*, MDG). Dacă am rămâne la aceste surse, am fi obligați să admitem că informațiile din sursele istorice vechi, care localizează sate pe un pârâu numit *Sagna*, trebuie interpretate în acest spirit: aceste documente se referă la pârâul actual Vulpășești, și nu la pârâul actual *Sagna*, afluent al Vulpășeștilor. Astfel, la 1445, Duma aproad primește de la domn un sat pe *Sadna*, care fusese mai înainte al lui Vlad Matus (DRH, A, I, 320–322). Mai târziu, la 1598, Ieremia Movilă confirmă Mănăstirii Galata „satul *Sagna* cu mori în pârâul *Sagnii* și cu alt loc de moară în *Siretiu* și cu priseci” (Arhivele Statului București, fondul Mănăstirii Galata, X/7, apud Doboș 2003: 17). Satul fusese dăruit cu două decenii mai înainte de către Petru Șchiopul noii sale ctitorii, Mănăstirea Galata.

Ținând seama de atestările celor două sate situate pe pârâul Vulpășești, fost *Sagna*, putem considera că, în principiu, hidronimul *Sagna* a început să fie concurat de hidronimul Vulpășești după apariția satului Vulpășești, mai ales că nucleul denominativ al câmpului toponimic *Vulpășești* este, prin natura sufixului colectiv cu care s-a format, satul, și nu pârâul. Satul *Sagna* este atestat din secolul al XV-lea, pe când satul Vulpășești apare prima oară în documente din secolul al XVII-lea. Nu putem delimita cronologic cu o mai mare precizie cele două etape din evoluția câmpului *Sagna*, oricum acestea interferează, în sensul că există reziduuri din stadiul mai vechi al structurii în stadiul mai nou. Astfel, la 1758, adică la un secol după atestarea satului concurent Vulpășești, într-o hotarnică a acestui sat, cursul principal de apă continuă să fie identificat (și) prin utilizarea denumirii vechi: „pe deasupra Glodosului [...] lângă drumul ce merge pe deasupra pârâului *Sagnei* și prin lozii, prin mijlocul bahnei, până în gura pârâului Țiganca” (Doboș 2003: 39). Precizăm că hidronimele *Glodosul* și *Țiganca* denumesc pâraie din bazinul mijlociu al pârâului actual Vulpășești, fost *Sagna*. Desigur că trebuie ținut seama și de caracterul conservator al documentelor, în special în cazul hotarnicelor, astfel de documente de confirmare a proprietății preluând, după cum se cunoaște, din documentele anterioare reperele de pe linia hotarului, tocmai spre o recunoaștere juridică infailibilă a dreptului de proprietate și pentru o recunoaștere fără greș în teren a limitelor proprietății.

3.3. Rămâne de clarificat problema inedită a sinonimiei dintre fostul hidronim *Săgنیٹا* și actualul hidronim *Sagna*, ca și cea a condițiilor în care ea a apărut. De fapt, nu este vorba de o adevărată sinonimie, ci de o succesiune în diacronie de straturi toponimice, deoarece vechiul nume *Săgنیٹا* al pârâului,

explicabil fără dubii prin aplicarea teoremei I referitoare la diferențierea prin derivare diminutivală dintre numele cursului principal de apă și afluentul său, a fost, la un moment dat, înlocuit de numele de bază, *Sagna*. Această substituție a putut avea loc numai după ce a fost rezolvată cealaltă concurență de la nivelul numelui desemnând cursul principal de apă, dintre vechiul hidronim *Sagna* și mai noul *Vulpășești*, prin tranșarea ei în favoarea ultimului. Un factor favorizant al modificării referinței hidronimului inițial *Sagna* poate fi așezarea satului omonim la confluența celor două pâraie denumite amândouă – este drept, cu un decalaj temporar – cu același nume. Satul a putut fi veriga prin care s-a realizat un adevărat transfer al nucleului denominativ de la un obiect la altul. Oiconimul a indus uniformizarea actuală a câmpului, existând acum un sat numit *Sagna* pe pârâul *Sagna* (fost *Săgnița*), deși satul era identificabil inițial prin dublă referire, la pârâul fost *Sagna* (actual *Vulpășești*) și la pârâul *Săgnița* (actual *Sagna*). Documentele nu fac recurs la al doilea reper, nefiind necesară pentru localizarea satului și invocarea unui reper minor în comparație cu celălalt, mai important.

Toate considerațiile de mai sus trebuie să-și găsească un loc în ierarhia câmpului toponimic. În consecință, hidronimul va apărea în două locuri diferite în această structură, având definiții distincte și subordonări diferite. Atestările vor fi distribuite cu spirit critic între secțiunile corespunzătoare ale articolului, cu indicarea relațiilor dintre componenți și a evoluției în timp a acestor relații. Aceasta deoarece MDTM nu este o simplă listă de nume, eventual cu atestări ale diverselor variante denominative, ci un dicționar structural și etimologic, în care materialul toponimic este prelucrat după niște principii și conform unor norme lexicografice care să permită modelarea realității geografice cu un grad înalt de veridicitate atât din punct de vedere istorico-geografic, cât și lingvistic.

BIBLIOGRAFIE

- Andronache 2001–2002 = Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, I–III, Tecuci.
 ATLAS MOLD. = Institutul Geografic al Armatei, *Atlasul Moldovei* (sc. 1:50 000), București, 1892–1898.
 DIR, A = *Documente privind istoria României. A. Moldova*, București, 1951–1957.
 Doboș 2003 = Dănuț Doboș, *Sagna: file de monografie istorică*, Iași, Editura Sapientia.
 DRH, A = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I–XXVII, București, 1975–2006.
 Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Editura Academiei.
 MDG = *Marele dicționar geografic al României*, I–V, București, 1898–1902.
 MDTM = *Mic dicționar toponimic al Moldovei, structural și etimologic*, partea 1, *Toponime personale*, sub red. prof.univ.dr. Dragoș Moldovanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
 Moldovanu 2010 = Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului MOLDOVA)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
 Moldovanu 2014 = Dragoș Moldovanu, *Introducere la MDTM*, p. VII–XVIII.
 NALR–Mold. Bucov. *Date = Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei, 1987.
 TTRM I₄ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coord. Dragoș Moldovanu), vol. I, partea a 4-a, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

**PROBLEMS OCCURRING DURING THE OPERATION OF PROCESSING
THE TOPONYMIC DATA ACCORDING TO THE THEORY
OF THE TOPONYMIC FIELDS**

ABSTRACT

The problems occurred during the processing of the toponymic data for MDTM ("The Small Toponymic Dictionary of Moldavia") refer to the effort of reconstructing a toponymic field based on scarce information or gaps in the series of attested forms of place names, which sometimes are altered. The first theorem established by Dragoș Moldovanu in his book on the *Theory of toponymic fields (applied to the field of the hydronym Moldova)* helps us reconstruct the lost name of a main course of water starting from the diminutive form of its tributary, in the case of the river *Tecucel*, whose former name was *Tecuci*. In other cases, the synonymic relation between the basic form of a hydronym and its diminutive form, both forms designating the same geographic reference (*Sagna* and *Săgنیٹا*, names used for the same brook), represents an index of some more complex processes that took place during the evolution of a toponymic field.

All these phenomena require a very critical examination of the toponymic data acquired from different documentary sources by the researcher.

Keywords: *toponymic field, reconstruction, hydronym, diminutive form, synonym.*

Petru Ioan (coord.), *Cunoaștere, eficiență, acțiune*, București, Editura Politică, Colecția „Știință și filosofie”, p. 129–155.

Ioan 1995 = Petru Ioan, *Orizonturi logice. Deschideri și resemnificări în universul actual al formalismelor*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Ivănescu 1958 = G. Ivănescu, *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 449–452.

Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, II. *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, vol. II, p. 193–219.

Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefăcut de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea.

STRONG AND LESS THAN STRONG POINTS IN G. IVĂNESCU'S ATTEMPT TO RELATE LINGUISTICS TO LOGIC AND STYLISTICS

ABSTRACT

In his reform of linguistic syntax, G. Ivănescu works with *determined*s (names, respectively predicative verbs) and *determinants* (namely nouns, pronouns, and numerals as attributes, respectively complements and predicative names). The idea that the secondary sentence is a compound name to complement the predicate in the main sentence is highly adequate, but, if he really meant to go all the way, the author should have considered in detail the mechanisms of determination. Noam Chomsky was to do it ten years later in his celebrated *Syntactic Structures*, that inaugurates the *synthetic structuralism* (as *generativism*) in category-type grammar.

Keywords: syntax, logical syntax, categorial grammar, linguistics, semiology.

ETNOLINGVISTICA ÎN SCRIERILE LUI G. IVĂNESCU ȘI ÎN PERSPECTIVĂ COȘERIANĂ

ZAMFIRA MIHAIL*

1. Ar trebui să considerăm normal faptul că, la Colocviul închinat centenarului nașterii lui G. Ivănescu, au fost susținute două comunicări care au ca temă preocupările referitoare la etnolingvistică ale lingvistului ieșean. Pentru că aceste interpretări ale operei magistrului nostru reprezintă teste ale receptării mesajului său de către generații succesive de cercetători și, astfel, fac dovada perenității ideilor sale. Ele sunt și dovada recitirii permanente și analizării scrierilor sale. Iar situarea, în paralel, a concepțiilor despre etnolingvistică cu cele de sociolingvistică reia, sub alte unghiuri, referirile la cele două discipline și de către Eugeniu Coșeriu¹.

Contribuțiile teoretice ale celor doi savanți români au fost formulate, independent unul de celălalt, într-o perioadă în care erau discutate aspectele teoretice ale cercetării în perspectivă *etnolingvistică* atât pentru că aceasta acoperea un spectru larg de principii ale școlii mentaliste nord-americane, cât și pentru faptul că școlile europene de lingvistică foloseau termenul pentru fundamentarea propriilor concepții și metodologii. Ceea ce impune reconstituirea, măcar parțială, a accepțiilor în care a fost și este folosit termenul *etnolingvistică*.

Istoriile lingvisticii, ca și tratatele de lingvistică generală fac referire doar la școala americană care a lansat termenul, fără să urmărească proliferarea lui, de multe ori cu sensuri mai largi și cu abordări sub alte unghiuri ale cercetării decât premisele teoretice pe care le-au avut în vedere protagoniștii. Cercetătorii

* Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

¹ Vezi cele două abordări în cadrul Colocviului Internațional *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere* (Iași-Bălți, 27–29 iulie 2011): comunicarea lui Florin-Teodor Olariu, *Perspective coșeriene în sociolingvistica actuală*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, 2011, număr special: *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 305–321; comunicarea Zamfirei Mihail, *Etnolingvistica românească în perspectivă coșeriană*, prezentată la colocviul menționat, este integrată în studiul de față.

americani au studiat limbile triburilor indigenilor din America. Edward Sapir², prezentat amplu de Georges Mounin în *Istoria lingvisticii* (Mounin 1999: 208–209), este considerat „fondatorul structuralismului american mentalist și – în cadrele acestuia – al etnolingvisticii”³, denumită *ethnolinguistics*. M.P. Ferry susținea că „Sapir n’a jamais parlé de « l’ethnolinguistique », mais il pensait que le langage était intimement lié à la culture. En décrivant ces liens, il a dépeint le champ de l’ethnolinguistique” (Ferry 1970: 12) și adăuga: „L’apport de Sapir à l’ethnolinguistique est d’avoir souligné, dans tous ses travaux, l’importance du langage saisi dans la société, parlé par des hommes qui sont entre eux dans un certain rapport” (*ibidem*: 19).

Etnolingvistica este definită în cele mai multe dicționare de largă circulație numai cu sensul dedus din cercetările acestui grup. De exemplu, definiția din *Le Petit Larousse illustré 2007*, s.v. *ethnolinguistique* („L’étude du langage des peuples sans écriture, et des relations, chez ces peuples [subl.n.], entre le langage, la culture et la société”) are în vedere, sub un unghi restrictiv, principiile promovate de școala americană și nu ține seama de extinderea sensului termenului în diverse limbi și în accepția diferitelor școli lingvistice. „Ipoteza Sapir–Whorf”, considerată, în același dicționar s.v. *Whorf*: „l’hypothèse [subl.n.] que le langage est en relation causale avec le système de représentation du monde”, ipoteză care a suscitat numeroase discuții și este obiectul a numeroase reflecții, a fost echivalată deseori cu curentul etnolingvistic în general⁴. Principiile acestui curent lingvistic au fost discutate, din nou, recent, într-un studiu aplicat, de James W. Underhill, *Ethnolinguistics and Cultural Concepts. Truth, Love, Hate and War*, Cambridge University Press, 2012, care pune în lumină principiile teoretice în formulările lor originare.

Aceste principii teoretice ale Școlii americane de etnolingvistică au fost criticate în fosta Uniune Sovietică după război, critică importată în toate țările sud-est europene. Parcurgând literatura din acei ani din țara noastră constatăm presiunea ideologică a obligativității citării bibliografiei sovietice în lucrările lingviștilor români. De exemplu, I. Iordan, în reeditarea lucrării sale de *Lingvistică romanică*, referindu-se la reactualizarea concepției lui Humboldt, arăta că, „interpretând greșit ecuația (ea însăși criticabilă) «spiritul poporului» = «spiritul

² E. Sapir, *Language*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1921; traducere din franceză de S.-M. Guillemin, Paris, Payot, 1953 (traducere revăzută, 1970). În *Selected Writings of Ed. Sapir in Language, Culture and Personality*, ed. D. Mandelbaum, University of California Press, 1949, editorul indică bibliografia studiilor sale (288 de titluri). Trei volume de studii din această culegere au fost traduse în franceză: *Anthropologie*, 1 și 2 (1967) și *Linguistique* (1968) au apărut la Editions du Minuit (referințe bibliografice apud Mounin 1999: 208).

³ Formularea aparține lui Const. Dominte, în *Postfață* la Mounin 1999: 357.

⁴ De comparat și cu părerile lui Émile Benveniste: „Limbile indiene din America pe care le-am studiat personal [...] ne fac cunoștință cu tipuri de categorizări semantice și de structuri morfologice foarte diferite de cele pe care lingviștii formați în tradiția clasică le considerau inerente minții umane”; vezi Benveniste 2000: 28.

limbii» stabilită de Humboldt [...], precum și afirmația despre caracterul național specific al limbii, lingviști germani șovini ca H. Güntert, Leo Weisgerber ș.a. au făcut posibilă apariția, din fericire trecătoare, a curentului rasist în lingvistică [...]” (Iordan 1962: 116). Imediat introduce o divagație în expunere pentru a critica curentul etnolingvistic al școlii americane (care nu avea legătură cu lingvistica romanică), pe baza unor informații la a doua mână (citând „Voprosy jazykoznanija” și însușindu-și opiniile de acolo): „Ecouri puternice ale acestei «concepții» găsim astăzi la *etnolingviști* [subl.n.], care susțin că există «modele lingvistice» diferite de la o limbă la alta și că aceste modele, creații ale «geniului limbii», influențează felul de a gândi al oamenilor, întrucât limba s-a născut înaintea gândirii” (*ibidem*). Cu un an înainte, în 1961, în *Scurtă istorie a lingvisticii*, Al. Graur și Lucia Wald, într-un capitol special despre *Școala etnolingvistică* (Graur, Wald 1961: 127–132) îl reabilitau pe E. Sapir de acuzația de „rasism”, afirmând tranșant că: „[...] în capitolul al X-lea [al lucrării sale *Language. An introduction to a study of speech*, New York, 1921, n.n.] care poartă titlul «Limbă, rasă și cultură», autorul se dovedește a fi un adversar al rasismului în lingvistică”, dar nu îl exonerează de greșeala capitală de a fi susținut teoria „modelelor”, care „a trecut din lingvistică în etnografie, unde s-a căutat o explicare a acestor esențe ideale”, și încheie: „Teoria modelelor limbii se dovedește a fi, în fond, un mijloc de propagare a politicii rasiste și colonialiste a imperialiștilor” (*ibidem*: 131). Incriminarea se baza pe opiniile exprimate în același articol din „Voprosy jazykoznanija”⁵.

Pentru a înțelege implicațiile unor formulări de lingvistică generală din România din perioada 1948–1990 se cuvin corelate obligatoriu presiunea ideologică și factorii politici care au acționat prin cenzură (ca și prin autocenzură) cu constrângeri și asupra textului științific. Supravegherea mai puțin vigilentă a intervenit doar sporadic, pentru scurte perioade. Cele două congrese internaționale de lingvistică de la București, al X-lea Congres internațional al lingviștilor (1967) și al XII-lea Congres internațional de lingvistică și literatură romanică (1968), au constituit astfel de evenimente, cu consecințe majore în istoria lingvisticii, în general, și a celei românești, în special. Confruntările dintre reprezentanții unor școli lingvistice au condus spre formularea mult mai nuanțată a unor concepții și spre o îmbogățire conceptuală a disciplinei. Au fost reconsiderate principiile și metodologia etnolingvisticii americane. Roman Jakobson și-a prezentat raportul *Linguistics and its relations with other fields of science* încheindu-și considerațiile cu exprimarea convingerii că, „finally, the fields of ethnolinguistics and sociolinguistics will be simply incorporated in linguistics, because the latter cannot be separated and isolated of the problems of the function and role of language in man’s life”⁶. Raportul lui Roman Jakobson a însemnat o largă deschidere spre

⁵ Graur, Wald (1961: 129, nota 6) citează toate datele bibliografice: M.M. Guhman, *Edward Sapir i „etnografičeskaja lingvistika”*, în „Voprosy jazykoznanija”, III (1954), 1, p. 110–127.

⁶ *Actes du Xe Congrès international des linguistes*, vol. I, București, Editura Academiei, 1969, p. 85. În iunie 1991, am prezentat, la „XVth Congress of the Romanian–American Academy”,

metodologia interdisciplinară și spre abordarea disciplinelor de frontieră. El a condus și spre o reformulare în lingvistica românească a opiniilor referitoare la lingvistica americană, care au căpătat amprenta abordării strict științifice: „În tezele teoretice [ale lui E. Sapir] se pun bazele unei concepții originale asupra limbii, privită ca structură conceptuală, ca un sistem simbolic, și se evidențiază relațiile ei cu gândirea, cultura și rasa” (Graur, Wald 1977: 224); „Ipoteza Sapir-Whorf aduce în discuție probleme extrem de interesante” (*ibidem*: 232). Definițiile din instrumentele de lucru se referă la această orientare din lingvistica modernă: *etnolingvistică* s.f. „curent lingvistic care susține că limba este un produs al societății și o funcție a culturii” (DEX 1996: 308 și DLR 2010: 96); „curent în lingvistica din S.U.A., inițiat de Edward Sapir, care susține că limba este un produs al societății și o funcție a culturii” (DN 1986: 413). Filosofii vor interveni și ei în discuție: „Vorbirea nu este numai haina ideii, ci participă nemijlocit la însăși formarea ei. Oamenii înțeleg lumea prin intermediul limbii pe care o vorbesc”. Concluzia este că „Matricea stilistică a unei culturi este, înainte de toate, lingvistică” (H. Wald 1986: 20). În această perioadă de deschidere interdisciplinară a fost posibilă și acceptarea, pentru prima dată, a unui subiect de *etnolingvistică* ca teză de doctorat⁷, ca și cercetări comparate onomasiologice de etnolingvistică sud-est europeană (Mihail 1973b: 139–150).

2. În limbile vernaculare, gr. *ethnos* „popor” a fost la baza denumirii pentru disciplina *etnografiei*, termen atestat în 1832 în limba română (DLR 2010: 95) și folosit, la 1842, într-o explicație de manual: „[...] geografie antropologică sau *etnografie*, de cuprinde numai neamul omenesc peste tot sau împărțit în popoare” (Rus 1842: 2). Preocupările românești de etnografie au fost asumate, de la început, de specialiști cu formație filologică. B.P. Hasdeu a inițiat ancheta sa (indirectă) prin corespondență cu *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, în 1884–1885, majoritatea întrebărilor referindu-se și la aspecte etnografice. Cele trei discipline – lingvistica, etnografia și folclorul – au fost considerate inseparabile când se pune problema cunoașterii vieții unui popor. Tache Papahagi a folosit, primul după informațiile noastre, elementul *etno-* pentru formarea unui cuvânt compus, *etno-lingvistică*, în studiul său, *Din epoca de formațiune a limbii române: probleme etno-lingvistice*⁸, în care elementul *etno-* se referea la problemele de substrat (etnice). În anul universitar 1926–1927, el a ținut un curs intitulat *Etnografie lingvistică românească*, bazat pe cercetări interdisciplinare (Mihail 1973a: 130). Dar după 1944, termenul *etnolingvistică*

comunicarea *The American School of Anthropology and the Romanian Researches of South-East European Ethnolinguistics*, publicată apoi în „Revue des études sud-est européennes”, XXXI, 1993, 1–2, p. 195–199.

⁷ Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Iași, 1974. Referenți, prof. G. Ivănescu, H. Mihăescu, G. Istrate, V. Arvinte, Corina Nicolescu (premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române pe 1978).

⁸ T. Papahagi, în „Grai și suflet”, 1, 2, București, 1924, extras, 34 p.

a fost folosit numai pentru denumirea curentului american (SCL 1959, 314, cf. DLR 2010: 96) și abia după Congresul din 1967 reîncep să fie întâlniți termenii *etnografie lingvistică* și *etnolingvistică*, având vechile sensuri sau noile accepții determinate de orientările lingvisticii europene.

De la mijlocul secolului al XX-lea, în lingvistica europeană, metodologia interdisciplinară capătă autoritate și mai vechea denumire *etnografie lingvistică*⁹ este folosită alternativ cu termenul *etnolingvistică*, ultimul având o frecvență tot mai sporită, atât în lingvistică, cu referire la metodologia interdisciplinară (lingvistică și etnografică) și domeniul corespunzător, cât și, din ce în ce mai des, în etnografie, ca denumire a domeniului în care raportarea la aspectele lingvistice apare doar tangențial, prin denumirile conceptelor, fără ca în etnografie să fie folosite și metode propriu-zis lingvistice¹⁰. Ele ar trebui să poarte denumiri specifice, după cum explică pertinent Eugeniu Coșeriu și anume, într-un caz *lingvistica etnografică* și în celălalt, *etnografia lingvistică*¹¹ (vezi Coșeriu 1994; cf. Mihail 1978).

Distanțându-se de principiile lingvisticii americane, cu deosebire în Franța, au avut loc dezbateri cu privire la definiția conceptului *ethnolinguistique*¹² și la delimitarea unei noi „discipline lingvistice”. Savanți precum Bernard Pottier s-au preocupat de definirea domeniului, pornind de la constatarea că: „«Langue et culture», «linguistique anthropologique», «sociolinguistique», «langue, pensée et réalité» sont autant de formulations exprimant les relations entre les langues et les cultures, au sens le plus large du terme. *L'ethnolinguistique* sera l'étude du

⁹ *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (K. Jaberg și J. Jud), 1928–1940, deși era un prim atlas etnolingvistic (titlul său este astfel tradus în limba rusă: *Lingvoetnografičeskij Atlas Italii i južnoj Shveicarii*), nu a folosit termenul ca atare deoarece exista preeminența metodei „Cuvinte și lucruri”. Abia în 1933, Carlo Bottigliani va începe editarea atlasului său *Atlante linguistico-etnografico italiano della Corsica*, Pisa, L'Italia dialettale, 1933–1942. Și, din 1950, cele 16 atlase pe regiuni ale Franței (două pentru graiuri germanofone) vor avea denumirea *Atlas linguistique et ethnographique...* Din 1961 apar atlase *linguistico-ly etnográfico* pentru limba spaniolă și vor fi tipărite astfel de lucrări pentru aproape toate limbile romanice.

¹⁰ Cf. *Slavjanskije drevnosti. Etnolingvističeskij slovar'*, sub redacția lui N.I. Tolstoi, t. I–IV, Moscova, Editura „Mezhdunarodnyje otnošenija”, 1995–2009, pentru subtitlul *Dicționar etnolingvistic*. În *Introducere*, vol. I, p. 5, se menționează că succesiunea alfabetică a articolelor consacrate culturii populare face trimitere la „limba” culturii (în sens semiotic), iar simbolurile analizate în articole sunt „cuvinte” ale acestei „limbi a culturii”.

Etnolingvistica, în domeniul slav, „este o nouă disciplină, recentă: problemele, domeniul și obiectul, metodele folosite și relațiile cu alte științe umane au fost formulate de N.I. Tolstoi, în *Jazyki narodnaja kultura. Očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Moscova, 1995” (apud S.M. Tolstaja, *Semantičeskije kategorii jazyka kul'tury. Očerki po slavjanskoj etnolingvistike*, Moscova, Editura Kniznyj dom Librokom, 2010, p. 8 și 356). Cf. *Slavjanskaja etnolingvistika. Bibliografija*, Moscova, Institut Slavianovedenija, 2008.

¹¹ Cf. și Zamfira Mihail, „Ethno-linguistics” and „Linguo-ethnology”, în „Ethnologica”, București, 1978, nr. 2, p. 35–38.

¹² *Ethnolinguistics: Boas, Sapir and Whorf revisited*, sous la dir. de Madeleine Mathiot, La Haye, Mouton, 1979.

message linguistique en liaison avec l'ensemble des circonstances de la communication" (Pottier 1970: 3) și conchidea: „l'ethnolinguiste doit être ouvert à la totalité du phénomène de la communication à la base linguistique" (*ibidem*: 11); o definiție asemănătoare la André Martinet (Martinet 1969: 92). În *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*: „l'ethnolinguistique – la connaissance d'un élément autre (l'esprit, la culture) par l'intermédiaire du langage" (Ducrot, Todorov 1972: 68). A. Schaff, filosof al limbajului, enumerase problemele cercetării lingvistice în această perspectivă (Schaff 1964: 127–150)¹³.

În 1972, termenul *etnolingvistică* denumea, și în limba română, o disciplină autonomă, așa după cum reiese din următorul text: „S-au creat discipline noi, ca: sociolingvistica, *etnolingvistica*" („România literară", 1972, nr. 10)¹⁴. Termenul continuă să fie definit în aceleași coordonate, de exemplu „*etnolingvistica* – studiu al limbii în contextul cultural în care este utilizată", definiție completată cu explicația că termenul „desemnează preocupări similare cu acelea ale sociolingvisticii, dar are în vedere de obicei cercetarea unor comunități simple, mai puțin evoluate"¹⁵ [subl.n.], pentru care nu este necesară o reducere a factorilor implicați în comunicare la un număr de invariante, ca în cazul cercetării comunităților complexe moderne. Etnolingvistica urmărește relevarea felului în care o anumită limbă (sau varietate lingvistică) reflectă, printr-un decupaj specific al realității, caracteristicile vieții materiale și spirituale ale comunității care o folosește. La acestea se adaugă studiul atitudinii față de limbă și de diversele componente ale acesteia, precum și a clasificărilor empirice ale unor forme lingvistice, acte verbale, subiecte, pe care le operează vorbitorii înșiși. Limba și cultura sunt considerate două realități interconectate și izomorfe, în strânsă dependență de exigențele vieții sociale" (Ionescu-Ruxandoiu 2001: 204, în Bidu-Vrănceanu et al. 2001).

În 1980, într-un articol programatic, Frank Alvarez-Pereyre recunoștea că, în Franța, *etnolingvistica* „en tant que telle" cunoscuse doar recent „un développement", printr-un număr mare de lucrări ce i-au fost consacrate, dar se întreba dacă ea este o activitate specifică sau, nu cumva, un „amalgam între lingvistică și etnografie". El a propus drept criterii pentru definirea cercetării „etnolingvistice": contextul epistemologic în care se dezvoltă cercetarea etnolingvistică; instrumentele și conceptele etnolingvisticii și relevanța structurilor degajate în cursul cercetărilor. În final însă, constata că mai multe tendințe și principii practice sunt etichetate sub această denumire (Alvarez-Pereyre 1980: 148–154).

¹³ Cf. Luc Bouquiaux, *Linguistique et ethnolinguistique: anthologie d'articles parus entre 1961 et 2003*, Louvain, Dudley (MA), Peeters, 2004.

¹⁴ Acest citat din DLR 2010: 96, s.v. *etnolingvistică*, ilustrează sensul „disciplină care studiază limbajul în raport cu cultura, mentalitatea și creația populară".

¹⁵ Așa cum considerau și J.B. Marchellesi și B. Gardin, *Introduction à la sociolinguistique. La linguistique sociale*, Paris, Larousse, 1974, p. 14.

Dar, de cele mai multe ori, după cum observa E. Coșeriu în 1978, definițiile care se foloseau sau se folosiseră pentru *etnolingvistică* „sunt extrem de imprecise și foarte largi" (și dădea drept exemplu: „etnolingvistica este studiul limbajului în raport cu civilizația și cu cultura comunităților vorbitoare") (Coșeriu 1994: 133).

3. Acest exordiu era necesar pentru că discuțiile din epocă, deși aveau propensiune spre configurarea unui nou domeniu de cercetare, nu conduseseră la o fundamentare teoretică relevantă.

În acest context, în cercetarea academică românească se simțea necesitatea unui punct de vedere de autoritate, referitor la premisele teoretice ale disciplinei *etnolingvistice*, recunoscut atât de lingviști, cât și de etnologi. Interesul pentru cercetările interdisciplinare de *etnolingvistică* erau, în Europa, în tandem cu cele pentru delimitarea și definirea etnologiei ca domeniu (mai tânăr) de cercetare. G. Ivănescu, invitat, în anii '70, să colaboreze la realizarea unui tratat de etnologie al Academiei, a avut astfel prilejul să valorifice în studiul său *Etnolingvistica*¹⁶ principiile teoretice pe care le gândise cu decenii în urmă, când proiectase, „pe la mijlocul deceniului al patrulea", și începuse să elaboreze *Istoria limbii române*, care va fi tipărită însă abia în 1980. În *Prefața* la acest tratat (Ivănescu 1980a: VII), el atrage atenția asupra principiilor care l-au călăuzit în cercetare: „Înțelegem prin limbaj atât limba cât și vorbirea concepute în sens saussurian" (tipărise o contribuție fundamentală privind delimitarea între limbaj și limba literară, Ivănescu 1972) și atrage atenția asupra viziunii, considerată de toți specialiștii novatoare, pe care a avut-o asupra istoriei limbii, având în vedere „în explicațiile lingvistice, realitățile sociale și omul fizic, psihic și spiritual" [subl.n.] (Ivănescu 1980a: IX). El a situat, înaintea capitolelor de gramatică istorică, „capitole referitoare la marile faze ale dezvoltării poporului român, faze care au determinat, după părerea noastră, pe cele lingvistice" (*ibidem*). Constatăm astfel că G. Ivănescu este singurul teoretician care a și aplicat, într-o lucrare monumentală, principiile pe care le susținea în expunerea privind *etnolingvistica*.

Examinarea și explicația teoretică detaliată au fost expuse de G. Ivănescu în studiul intitulat *Etnolingvistică*, inclus în tratatul amintit mai sus printre „științele etnologice" (Ivănescu 1980b: 138–428). Componenta *etno-* ridică probleme de determinare și etnologilor, deoarece *etnologia* însăși, ca „știința fenomenelor etnice sau a fenomenelor *poporane* (din care cele populare nu sunt decât o parte)" (Herseni 1980: 172), nu era încă delimitată corespunzător. Traian Herseni făcea precizarea, în aceeași lucrare, că etnologia „studiază manifestările de viață ale poporului" (ca realitate socio-cultural-istorică; nu rasă, adică realitate biologică). Din precizările sale reținem că „nicio formă de antropologie sau sociologie nu se

¹⁶ El a atras atenția ulterior că „a fost tipărită cu numeroase modificări, care uneori fac înțelegibil textul autorului" (*Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1983, p. 321), dar studiul nu a mai fost republicat.

confundă cu etnologia” (antropologia studiind *omul*, nu *poporul*, iar sociologia raportând studiul fenomenelor la societate) (*ibidem*: 173). Absența unor delimitări stricte se întâlnește și în alte științe, mai ales la acele domenii de graniță care se raportează, prin natura conceptelor și a instrumentelor de analiză și, mai ales, prin obiectivele epistemologice pe care le dezvoltă, la sfere diferite atât sub aspectul disciplinelor pe care le ilustrează, cât și al metodologiei (sau, mai bine zis, al metodologiilor) folosite în acest demers.

De aceea, G. Ivănescu afirmă de la început că „termenul *etnolingvistică* ridică multe discuții ca știință de graniță” (Ivănescu 1980b: 138). Definiția ține seama de elementele componente ale termenului *etno*(logie) și *lingvistică* și se deduce, pe bună dreptate, că ea „se referă la problema relațiilor dintre limbă, popor și națiune”. Autorul însă nu-și propune să privească această disciplină drept „o știință intermediară între etnologie și lingvistică”, ci abordează problema disciplinei de pe terenul lingvisticii, considerând că „lucrurile se pot înfățișa și altfel”, și afirmă răspicat că: „*Limbile sânt în mod necesar realități etnice sau naționale și nu pot fi decât astfel*” (*ibidem*), ceea ce situează observația științifică pe un teren ferm, al științei limbii (deși principiile sunt expuse într-un tratat de etnologie!). De aceea, ca încheiere la premisa expusă, „rezultă, în mod necesar, că *lingvistica* poate fi în întregime sau în parte identificată cu *etnolingvistica*” (*ibidem*). Subtilitatea analizei sale se observă în precizarea că „unii lingviști, psihologi și sociologi au încercat și încearcă să definească sensul unor termeni complecși [ca *etnolingvistica*, *sociolingvistica* și *psiholingvistica*, n.n.] când drept științe de graniță, când drept capitole ale lingvisticii care se ocupă de aceste diferite aspecte”¹⁷. Și, corolarul său: „limba este în mod necesar totodată o realitate etnică, socială, psihică și geografică” (*ibidem*). Ceea ce spun specialiștii acelor discipline (etnologul, sociologul, psihologul, geograful și istoricul) despre limbă „nu ar fi altceva decât lingvistică”¹⁸ și „aceeași este și situația antropologiei astfel cum o concep cercetătorii americani; întrucât ea se ocupă de studiul limbilor, ea este lingvistică autentică”. Referința sa la principiile școlii americane este importantă pentru atestarea cunoașterii depline a întregii literaturi de specialitate și pentru detașarea asumată cu care a tratat subiectul.

G. Ivănescu a conceput *etnolingvistica* numai prin prisma unei limbi etnice (= funcționale) și a afirmat aceasta în repetate rânduri, astfel că perspectiva sa, din punctul de vedere al lingvisticii generale, se proiectează permanent în diacronie și este compatibilă cu palierul avut în vedere. El a ținut să sublinieze că „una dintre problemele fundamentale ale lingvisticii în eferescență teoretică este aceea

¹⁷ G. Ivănescu invocă și situația geografiei lingvistice (sau geolingvistice) „prezentată când ca știință de graniță, când ca subdiviziune a lingvisticii” (Ivănescu 1980b: 138).

¹⁸ Premisă perfect valabilă, cu condiția ca acești specialiști să cunoască principiile și metodele lingvisticii. Altfel, se ajunge la distorsiuni (vezi Zamfira Mihail, *Metoda geografiei lingvistice în cartografierea etnolingvistică*, în *Lucrările celui de al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 20–21 noiembrie 2009) [editori N. Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Ioana Radu], București, Editura Universității din București, 2010, p. 85–94.

a caracterului etnic exprimat în limbă [subl.n.]” (*ibidem*: 141) sau, altfel spus, „limba este un criteriu pentru distingerea popoarelor” (*ibidem*: 140). De la începutul activității sale, el s-a preocupat de *expresia orală a limbii*, ceea ce este o perspectivă complementară exemplară. Încă din perioada interbelică, atunci când își propunea alcătuirea unei istorii a limbii române, concepea *studiul limbii în oralitate*, de aceea, raportarea o face la „popor”: „[...] în româna veche, termenul *limbă* era echivalent celui de *popor*” (*ibidem*: 138).

Utilitatea etnolingvisticii o exemplifică prin demonstrarea modalităților de formare a unor limbi romanice. Pe terenul etnologiei, G. Ivănescu realizează o expunere concisă, totuși bogată în detalii, a evoluției de la limba latină la unele limbi neolatine. Conștiința vorbitorilor referitoare la idiomul folosit (ca denumire sau ca identitate asumată) este marcată „întregului” / a poporului respectiv.

Folosind, în același context, noțiunea de *structură lingvistică a limbii* (*ibidem*: 140), înțelegem de ce, la fel ca Saussure, și Ivănescu o consideră factor de „ordine naturală într-un ansamblu care nu se pretează la nicio altă clasificare”, afirmând: „[...] limba este criteriul cel mai sigur al delimitării popoarelor, pentru că structura ei fonetică și sintactică este determinată de niște realități greu de identificat, care totuși există, ele sânt constituite de omul fizic și psihic” (*ibidem*), cu precizarea, repetată ca formulare, că „poporul este creatorul limbii”, în sensul că vorbitorul acționează doar în context social. Termenul *popor* folosit este termenul științific adecvat, pentru că G. Ivănescu și-a conceput întreaga demonstrație de lingvistică istorică nu numai în acest studiu, ci și în *Istoria limbii române*, bazându-se pe istoria socială, economică, evenimentială a unui popor, adică a vorbitorilor aceluiasi idiom. G. Ivănescu bazându-se nu numai pe datele lingvisticii, cât, mai ales, pe interacțiunea limbii cu istoria, a reușit astfel o tratare profundă și revelatoare a istoriei limbii române. El și-a propus să identifice perioadele în care au avut loc schimbările care au condus spre alte stări de limbă și le-a nominalizat pe acelea care au avut consecințe continuative. Și a explicat aceste schimbări, direct sau indirect, „prin faptele istorice și mai ales prin diversele structuri sociale” (Ivănescu 1980a: VIII). Haralamb Mihăescu, unul dintre recenzenții lucrării observa că: „L’histoire de la langue ne pourra que gagner par suite des progrès enregistrés par l’histoire de la société et cette dernière, de son côté, trouvera un auxiliaire dans la linguistique” (Mihăescu 1981: 393). Era aceasta o abordare propriu-zis etnolingvistică? Un răspuns l-am aflat în comunicarea lui Cătălin Nicolau care, analizând principiile cercetării istoriei limbii, a caracterizat exemplar felul în care G. Ivănescu a conceput istoria limbii prin rolul pe care l-a acordat factorilor extralingvistici și i-a identificat cu rigurozitate¹⁹. Bazându-ne și pe aceste considerații, socotim că G. Ivănescu a procedat, în *Istoria limbii române*, „în ordinea lingvisticii generale, prin categoriile etnolingvistice”, răspunzând propriilor

¹⁹ Informație din audierea comunicării lui Cătălin Nicolau, *Principii ale cercetării istoriei limbii la G. Ivănescu*, prezentată la Colocviul Internațional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere”, 1–2 noiembrie 2012, Iași (cf., în volumul de față, articolul cu același titlu, p. 251–256).

exigențe, deoarece „etnolingvistica accentuează latura specificității, unicității și reprezentativității realității sociale de tip etnic sau național” (Ivănescu 1980b: 142).

În *Istoria limbii române*, G. Ivănescu a identificat, cu aceleași instrumente de cercetare, cum au avut loc schimbările în limbă. El și-a propus să se refere la schimbările lingvistice, căci acestea „se vor referi indirect și la stările lingvistice”, și a socotit ca pletorică descrierea limbii în anumite epoci, deoarece, considera el pe drept cuvânt, „o istorie a limbii trebuie să cuprindă numai expuneri de lingvistică diacronică, căci acestea sunt în mod necesar și expuneri de lingvistică sincronă” (Ivănescu 1980a: 21). Astfel, de exemplu, după ce enumeră elementele care caracterizau „viața socială a populației din Mesii și Dacia din veacul al III-lea până în al V-lea”, conchide că „toate aceste evenimente au urmărit mari asupra dezvoltării limbii latine de pe teritoriul mesodacic” (*ibidem*: 87–90). De fapt, factorii determinanți ai schimbării limbii în acea perioadă au fost considerați de către G. Ivănescu nu doar elementele politice, ci și cele economice, ale schimbului de produse între colectivități, ale circulației bunurilor și ale situației excepționale datorate modificărilor succesive din structura Imperiului Roman, toate analizate în consecințele lor. Toate elementele de istorie socială sunt considerate forme de manifestare a etnicului și ele au fost invocate pentru rezultatul pe care îl vădesc în evoluția limbii unei colectivități (popor, națiune) în întregul ei. De exemplu, capitolul I tratează „evenimentele etnice și sociale de pe teritoriul locuit de români în secolul al X-lea până în secolul al XIV-lea și reflexele lor lingvistice” (*ibidem*: 367–384). Discuțiile despre graiurile dacoromâne constituie un capitol condensat de explicații bazate pe datele arheologice, de istoria culturii materiale, de demografie (*ibidem*: 392 ș.u.). Un subcapitol se ocupă de „evoluțiile semantice ale unor cuvinte de origine latină și slavă, explicabile prin izolarea de lumea bizantină și prin particularitățile orânduirii obștilor sătești” (*ibidem*: 360). Toate explicațiile sunt narate cu o mare încărcătură de argumente convingătoare, atât prin rigoarea demonstrației, cât și prin claritatea expunerii. G. Ivănescu a lăsat un monument nepieritor limbii române, descifrându-i istoria ca nimeni altul.

Un alt aspect revelator al orientării etnolingvistice se află în afirmarea de către G. Ivănescu a tezei că „obișnuințele articulatorii innăscute și trăsăturile psihice [...] se deosebesc în timp și spațiu de la o comunitate la alta, dar mai ales de la un popor la altul”, el recunoscând totuși că „teoria este controversată, dar este singura care poate explica procesul de formare a limbilor și dialectelor” (Ivănescu 1980b: 140).

Ivănescu a citat și a analizat constant contribuția înaintașilor. De exemplu, el critică formulările lui Meillet: „În ce privește explicarea lui Meillet, este de obiectat că nu ni se spune de unde pornesc acele tendințe interne ale limbii care s-ar fi manifestat odată cu decăderea civilizației antice. A vorbi despre astfel de tendințe înseamnă a considera limba o realitate distinctă de realitatea socială și, în general, de omul care o vorbește, înseamnă a admite că tendințele fonetice decurg chiar din sistemul lingvistic”. Și aduce în sprijinul supoziției sale faptul că Meillet

afirmând că „nu cunoaștem cauza schimbărilor fonetice”, furnizează dovada că el a crezut, la un moment dat, „că aceste schimbări pleacă din limba însăși” (Ivănescu 1980a: 7). Cu deosebire în capitolul I, *Principiile dezvoltării lingvisticii*, suntem martori la un continuu dialog al său cu înaintașii, la care caută răspunsul printr-o cunoaștere integrală și profundă a ceea ce ei au scris și, mai ales, prin înțelegerea derulării demonstrației lor, pe care o analizează explicit. Se poate concluziona că Ivănescu, ca și Coșeriu, a citat și a analizat cu bună-credință și cu imparțialitate contribuțiile înaintașilor.

Finețea analizei sale îl determină să atragă atenția asupra faptului că unii „au cuprins în baza psihologică și modul de a gândi, adică *viziunea lumii* [subl.n.] deosebită de la un popor la altul”. El nu respinge teza *de plano*, ci recunoaște că „până astăzi nu s-au adus suficiente argumente pentru a se dovedi diferențe de acest fel între popoare. Așa se și face că Philippide n-a reușit să pună clar anumite fapte de limbă în legătură cu o viziune asupra lumii, specifică poporului român, deși el spunea că astfel de fapte caracterizează mai mult sintaxa. Am putea considera ca datorite unui mod deosebit de a gândi al popoarelor faptul că o limbă tinde spre parataxă, iar alta spre hipotaxă, sau ordinea diversă a cuvintelor de la o limbă la alta. În aceste cazuri nu se poate tăgădui că limba se adaptează unei viziuni specifice despre lume” (*ibidem*: 10). G. Ivănescu a repus, astfel, în discuție, principii ale etnolingvisticii americane.

În *Istoria limbii române*, apărută în 1980, lingviștii români au avut dovada că despre problemele limbii se poate discuta deschis, în căutarea adevărului. Delimitarea teoretică a ceea ce ar trebui să cuprindă cercetarea etnolingvistică – unanim recunoscută ca necesară și considerată aspect intrinsec în procesul de descriere și cunoaștere a vorbirii – se datorează lui Eugeniu Coșeriu, care a expus-o la ședința plenară a Primului Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică, 31 iulie 1978²⁰ (vezi Coșeriu 1994). Aflați la mii de kilometri depărtare și fără să corespundă asupra acestui subiect, cei doi savanți români, prieteni, având însă condiții de lucru foarte diferite, elaborau, concomitent, principiile teoretice de cercetare a unui domeniu lingvistic.

Comunicarea lui Eugeniu Coșeriu, cu rezonanță internațională imediată, cu deosebire capitolul al doilea, intitulat *Varietatea și variația limbajului în relație cu structura socială și, respectiv, cu civilizația și cultura materială a comunităților lingvistice*, a fost prima analiză conceptuală integrală a etnolingvisticii, după mai bine de 50 de ani de la primele contribuții în domeniu. În contextul expunerii sale se acordă însă întâietate (și se alocă o expunere detaliată) sociolingvisticii, pe care o consideră disciplina (lingvistică) consacrată studiului varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori (*ibidem*: 133).

Din „necesitatea de a defini socio- și etnolingvistica în funcție de propriul lor obiect” (*ibidem*: 129) el a prezentat conjunct cele două domenii, atrăgând atenția

²⁰ Iulia Nica (2011: 293–304) ne ajută să intuim motivele subiective care îl vor fi determinat pe Eugenio Coseriu să prezinte acest raport la un congres latino-american.

asupra faptului că „situația etnolingvisticii este cu mult diferită de cea a sociolingvisticii” (*ibidem*: 132), pentru că etnolingvistica a fost dezvoltată „în mod fragmentar” și „cazual”, după subiectele care i-au interesat pe lingviști la un moment dat. Or, și în descrierea unei unități minimale, este nevoie să plasăm etnolingvistica în toate asociațiile sale opozitive posibile. Ea a fost anexată geografiei lingvistice și viziunii „Wörter und Sachen”, a contribuit la cercetarea formării terminologiilor populare și „tehnice”, în genere a „taxonomiilor” populare. Însă toate acestea, conchide Coșeriu, sunt „insuficiente, deoarece condiționarea limbajului prin «lucruri» și prin «cunoașterile despre lucruri» depășește cu mult ceea ce a fost considerat până acum ca atare” (*ibidem*: 133). E. Coșeriu considera că „din punct de vedere lingvistic este oportun [...] să limităm [...] etnolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu etnologică sau etnografică), la studiul varietății și variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei comunități” (*ibidem*). La distincțiile despre obiectul de studiu se adaugă deosebirile între disciplinele care îl studiază.

Definiția pe care a propus-o, oportună ca limitare, a determinat și „completarea” problematicii etnolingvisticii „în așa fel încât ea să corespundă unei «lingvistici escheologice» (de la cuvântul grecesc *σκεῦος* «lucru»), care să studieze în totalitatea sa contribuția «cunoașterii lucrurilor» cu privire la configurația și funcționarea limbajului”. Însă această cuprindere i se pare insuficientă și completează: „Condiționarea limbajului prin «lucruri» și prin «cunoașterile despre lucruri» depășește cu mult ceea ce a fost considerat până acum ca atare. Este oportun, deci, să se amplifice și să se completeze etnolingvistica actuală [a anilor 1978!, n.n.]. [...] În acest sens vom folosi în cele ce urmează termenul de «etnolingvistică»” [subl.n.] (*ibidem*: 133–134). Este prima formulare a unui nou domeniu de cercetare, căruia îi preciza astfel obiectul de studiu.

Delimitarea acestui domeniu își are explicația în viziunea lui Coșeriu privitoare la lingvistica vorbirii: „[...] am semnalat mereu faptul că problemele lingvisticii vorbirii [subl.n.] sunt altele decât cele ale limbilor [subl.n.]. Acolo este, de exemplu, necesară și o știință a contribuției lucrurilor și a cunoașterii lucrurilor – atât prin experiență, cât și prin cultură – la vorbire” (Coșeriu 1996: 137).

Eugeniu Coșeriu era preocupat de: „[ceea] ce este nu numai limbă, ci și ceea ce este limbaj în vorbire” (*ibidem*: 35) și considera că etnolingvistica „a pus deja în discuție probleme de acest tip”, adică: în ce mod o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experiență și de cunoaștere intuitivă a realității. Raportarea la etnolingvistică este în directă legătură cu distincția fundamentală a lui Coșeriu, care, fără să nege distincțiile saussuriene, pornește de la vorbire, iar limba însăși (*langue*) o regăsește în vorbire, așa după cum se exprima în 1993 (*ibidem*: 14).

Principiile despre *scheologie* au apărut de timpuriu în gândirea lui Eugeniu Coșeriu, așa cum el însuși sugerează tangențial în interviul acordat în 1993 lui N. Saramandu. Referindu-se la cronologia studiilor pe care le-a conceput la Tübingen,

după 1963, el a simțit nevoia să precizeze că a constatat faptul că „era nevoie să deosebim între ceea ce se datorează cunoașterii lucrurilor, a lumii – ceea ce se prezentase deja în *Determinación y entorno* – și ceea ce, în vorbire, este numai tradiție pur lingvistică, și că foarte multe lucruri, în vorbire, depind de cunoașterea lucrurilor, de ce știm despre lume” (*ibidem*: 35), și să atragă atenția că specificase și anterior această diferență, în *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik* (1970). La afirmația lui N. Saramandu: „Și ai reluat-o”, maestrul precizează: „Am reluat-o de mai multe ori și am propus chiar și o știință anume, pe care am numit-o *skeologie* (*σκεῦος* în greacă înseamnă «lucru»), adică contribuția cunoașterii lucrurilor și a cunoașterii situațiilor normale la vorbire” (*ibidem*: 35).

Configurarea obiectului de studiu, a metodelor care ar trebui folosite și finalitatea cercetării au fost formulate de E. Coșeriu, dar nu au apărut încă lucrări ale unor cercetători care să aibă știința și perseverența unei asemenea abordări. E. Coșeriu avea în vedere vorbirea și pe vorbitor ca persoană [iar în cazul limbajului: ce cuvinte are o limbă pentru a desemna fapte de limbaj și care este organizarea lexicală a acestor cuvinte], însă trebuie să se meargă cu mult dincolo de lexic (Coșeriu 1994: 145). *Skeologia* nu apare ca premisă a lucrărilor lingvistice în deceniile care au urmat publicării comunicării din 1978 și a altor studii. În antologia *Omul și limbajul său* (Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009) nu întâlnim acest concept. Cauza o sugerează chiar Coșeriu: „Am formulat [...] posibilități, virtualități de dezvoltare și, în același timp, limitele în mărghinirea fiecărei concepții, care există într-o anumită perspectivă și care nu reușește să capteze toată realitatea limbajului, deși, fără îndoială, observă, dintr-un anumit punct de vedere, anumite trăsături esențiale” (Coșeriu 1996: 10). Iar justificarea sa: „Am făcut toate aceste deosebiri pentru a funda o lingvistică autonomă a vorbirii. Nu m-am ocupat mai târziu de asta, însă am semnalat mereu faptul că problemele lingvisticii vorbirii sunt altele decât cele ale limbilor. Acolo este, de exemplu, necesară și o știință generală a contribuției lucrurilor și a cunoașterii lucrurilor – atât prin experiență, cât și prin cultură – la vorbire” (*ibidem*: 137). Iar în finalul comunicării din 1978 preciza: „[disciplina] se prezintă ca foarte dificil de constituit”, una dintre cauze fiind „stadiul incipient al lingvisticii vorbirii” (Coșeriu 1994: 141).

Teoriile celor doi savanți se întâlnesc în formulările referitoare la faptul că „schimbările de limbaj [sunt] condiționate de schimbările din civilizație și din cultură”, iar „istoria limbilor are scopul de a descrie și de a explica ceea ce se numește «schimbare lingvistică»” (*ibidem*: 148). Ivănescu, de-a lungul a patru decenii, finalizase prezentarea profundă și revelatoare a istoriei limbii române. El a reușit să identifice perioadele în care au avut loc schimbările care au condus spre alte stări de limbă și le-a nominalizat pe acelea care au avut consecințe continuative.

După 15 ani de la prezentarea studiului despre etnolingvistică, „istoria orală” ne-a făcut cunoscute, prin răspunsurile lui Eugeniu Coșeriu la interviurile cu

N. Saramandu, succesiunea raționamentelor, analizarea lor cronologică, sub diferite aspecte, în diferite studii, pentru a ajunge la sublimarea lor într-un studiu definitiv. Convorbirile, numeroase, ale lui Eugeniu Coșeriu, completate cu expunerile din conferințele sale susținute în România în anii '90, nu au fost încă valorificate pentru reconstituirea imaginii despre elaborarea și definitivarea concepțiilor sale. Ele dezvăluie laboratorul său de creație și sunt cu atât mai prețioase, cu cât „martorul” decodifică el însuși elementele componente.

Coșeriu a lăsat mărturie exacte despre procesul formulării conceptelor, disecând etapele și modalitățile de problematizare. Aici, pentru a-l dezvălui în amploarea cuprinderii într-un enunț al rezultatelor unui (probabil) lung, dar sigur laborios proces de evaluare a tuturor posibilităților de definire a conceptelor avute în vedere, trebuie să introducem în discuție un element pe care Coșeriu îl consideră necesar cercetătorului în general și lingvistului în special. Anume: capacitatea de cuprindere într-un tot a problemelor care au conexiuni cu vorbirea impune ca omul de cultură să-și situeze domeniul pe care îl cercetează într-o ambianță cuprinzătoare și să înțeleagă legătura cu celelalte domenii ale cunoașterii (arta, filosofia, mitul etc.). El însuși constituie un pregnant model și în acest sens. Vreau să cred că noi, lingviști români, suntem coșerieni pentru că am citit studiile și cărțile sale și fiecare a reținut principii din vasta sa operă drept idei călăuzitoare pentru propriile cercetări.

BIBLIOGRAFIE

- Alvarez-Pereyre 1980 = Frank Alvarez-Pereyre, *Questions de théorie en ethnolinguistique*, în „La linguistique”, 16, p. 145–154.
- Benveniste 2000 = E. Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, traducere de Lucia-Magdalena Dumitru, vol. II, București, Editura Teora.
- Bidu-Vrâncănu et al. 2001 = Angela Bidu-Vrâncănu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în vol. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura „Știința”, Chișinău, p. 129–149. [Comunicare prezentată în limba portugheză într-o ședință plenară la Primul Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică, João Pessoa, 31 iulie–5 august 1978; a fost tradusă în limba spaniolă, *La socio- y la etnolingüística: sus fundamentos y sus tareas*, și tipărită în „Anuario de Letras”. Centro de Lingüística Hispánica, Mexico, XIX, 1981, p. 5–30. Aceasta este varianta tradusă în limba română în ediția citată. Textul original al comunicării în limba portugheză, *Fundamentos e tarefas da socio- e da etnolingüística*, a apărut în vol. *Sociedade, Cultura e Lingua. Ensaios de socio- e etnolingüística*, João Pessoa, 1990, p. 29–49.]
- Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- DLR 2010 = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), *Litera E*, t. I, partea a 8-a (*Es–Ezredeș*), București, Editura Academiei Române.
- DN 1986 = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, Editura Academiei.
- Ducrot, Todorov 1972 = O. Ducrot, Tz. Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil.

- Ferry 1970 = M.P. Ferry, *Sapir et l'ethnolinguistique*, în „Langages”, 18, iunie, p. 12–21.
- Graur, Wald 1961 = Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, Editura Științifică.
- Graur, Wald 1977 = Al. Graur, Lucia Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Hersen 1980 = Traian Hersen, *Problema metodei în etnologie*, în vol. *Introducere în etnologie*, coordonator Romulus Vulcănescu, București, Editura Academiei.
- Jordan 1962 = Iorgu Jordan, *Lingvistica romanică: evoluție, curente, metode*, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari storia delle lingue letterarie*, în „Philologica”, II, Craiova.
- Ivănescu 1980a = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu 1980b = G. Ivănescu, *Etnolingvistică*, în vol. *Introducere în etnologie*, coordonator Romulus Vulcănescu, București, Editura Academiei.
- Martinet 1969 = André Martinet (sous la direction de), *La linguistique. Guide alphabétique*, Paris, Denoël.
- Mihail 1973a = Zamfira Mihail, *Contribution de Tache Papahagi à l'étude du sud-est européen*, în „Revue des études sud-est européennes”, XI, 1, p. 129–137.
- Mihail 1973b = Zamfira Mihail, *Recherches d'ethnographie linguistique comparée du sud-est européen*, în „AIESEE. Bulletin”, XI, 1–2, p. 139–150.
- Mihăescu 1981 = H. Mihăescu, [recenzie la] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, în „Revue des études sud-est européennes”, XIX, 2.
- Mounin 1999 = Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*, traducere și postfață Constantin Dominte, București, Editura Paideia.
- Nica 2011 = Iulia Nica, *Eugenio Coseriu și lingvistica latino-americană*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LI, 2011, număr special *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, coordonator: Eugen Munteanu, redactori: Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Ioana Repciuc, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 293–304.
- Nicolau 2012 = Cătălin Nicolau, *Principii ale cercetării istoriei limbii la G. Ivănescu*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, număr special *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, p. 251–256.
- Pottier 1970 = B. Pottier, *Le domaine de l'ethnolinguistique*, în „Langages”, 18, iunie, p. 3–11.
- Rus 1842 = I.I. Rus, *Icoana pământului sau carte de gheografie*, t. I, Blaj.
- Schaff 1964 = A. Schaff, *Problèmes de l'ethnolinguistique*, în „Diogenes”, nr. 46, p. 127–150.
- Wald 1986 = Henri Wald, *Expresivitatea ideilor*, București, Editura Cartea Românească.

ETHNOLINGUISTICS WITH G. IVĂNESCU'S WRITINGS AND FROM A COSERIAN PERSPECTIVE

ABSTRACT

In the middle of the 20th century the interest for interdisciplinary research of ethnolinguistics was characterized by definitions that were considered “extremely imprecise and very large”. Two Romanian scientists, who were far from each other at thousands of kilometres, Eugenio Coseriu and G. Ivănescu elaborated, independently and simultaneously, the theoretic basis of a linguistic discipline that is continuously developing.

G. Ivănescu, when approaching the problem of defining this “border science” that ethnolinguistics is, came across the difficulty of separating the ethnic component, meaning “the relations between language, people and nations”. He placed himself of the firm field of linguistics and rightfully claimed that “languages are necessarily ethnic or national realities and cannot be otherwise”. Therefore, in *Istoria limbii române* (*The History of the Romanian Language*), a monumental work

done across four decades, he started from the principle that “changes in language are conditioned by changes in civilization and culture”, and the history of languages has the purpose of describing and explaining what is called “linguistic change”.

The definition that Eugenio Coseriu formulated, “ethnolinguistics is the linguistic discipline that studies the variety and the variations of language in close connection with the civilization and culture of a community” presupposes more than multiplying the investigation techniques. Coseriu realized the first conceptual analysis of ethnolinguistics regarded as direction of research. He also launched the perspective of *skeology* cf. gr. *σκεῦος*, a term that can be explained by means of Coseriu’s vision related to the linguistics of speech. Yet the author admits that “the discipline is difficult to be constituted, one of the causes is the incipient stage of the linguistics of speech”.

The theoretical inheritance related to *ethnolinguistics* in general owes enormously to the two Romanian linguists coryphaei

Keywords: *ethnolinguistics, definition, border science, linguistic discipline, linguistics of speech, skeology, Coseriu, Ivănescu.*

POLEMICA G. IVĂNESCU – ION GHEȚIE CU PRIVIRE LA LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ

AURA MOCANU*

Elev al lui A. Philippide și al lui Iorgu Iordan, G. Ivănescu s-a făcut remarcat prin „pregătirea sa multilaterală și spiritul critic deosebit care i-au dat ocazia să surprindă aspecte noi ale limbajului” (Frâncu 1999: 136). Lucrările lăsate moștenire posterității „se remarcă printr-o vizibilă predilecție pentru aspectele teoretice, de lingvistică generală, autorul lor fiind cel mai mare specialist din țară în această disciplină și unul dintre marii lingviști români” (*ibidem*). Preocupările lui G. Ivănescu au fost multiple: „acest cercetător se remarcă printr-un interes și o pasiune rar întâlnite pentru lingvistică (și nu numai pentru cea românească sau romanică), precum și printr-o poziție, de obicei, originală și curajoasă față de problemele studiate” (Iordan 1978: 130).

Lucrările sale din domeniul filologiei și lingvisticii românești reprezintă și astăzi adevărate pietre de hotar. Aproape de jumătatea secolului al XX-lea, la Iași, profesorul Ivănescu își redacta teza de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, pe care a susținut-o în 1945 și care constituie și astăzi un punct de reper în studiul limbii române literare. În această operă de mare importanță pentru lingvistica românească, autorul abordează și probleme de dialectologie istorică, nu numai de istorie a limbii literare, pentru că, după cum însuși recunoaște, „numai prin rezolvarea problemelor de dialectologie am putut ajunge la rezolvarea celor privitoare la limba literară” (Ivănescu 1948: 94). Înaintea sa, au fost emise diverse teorii, dar este meritul incontestabil al lui G. Ivănescu de a fi impus o teorie viabilă privind istoria limbii române literare. Profesorul ieșean susține în lucrarea amintită „idei deosebit de originale în ceea ce privește relația dintre limba literară și dialecte: în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, româna era diversificată în dialecte literare, care se contopesc în secolul al XIX-lea și se formează limba română literară” (Frâncu 1999: 136). Astfel, teoria profesorului Ivănescu aduce lumină în noianul de teorii formulate până la el. Denumind limba literară și prin sintagma *limbă comună*, după modelul francez, G. Ivănescu întreprinde un lung studiu al acestei noțiuni, la capătul căruia formulează o serie de concluzii originale, ce au reușit să devină în literatura de specialitate un reper important.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.